CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

above all for the United States itself, the Soviet Government declared today in an editorial in Izvestia.

Meanwhile, reports AFP from Paris, head of the North Vietnamese delegation to the Paris peace talks Xuan Thuy today warned the United States on the possibility of Chinese intervention in Indo-China.

In a statement to the Press shortly before he went into the 104th session of the talks, Mr. Thuy said "Mr. Nixon's policy of extension of the war and aggres-

Algeria takes over French oil firms

ALGIERS, Feb. 25.

President Houari Boumedienne yesterday nationalised French oil firms operating in Algeria, reports AFP.

In a speech here to trade union officials, he said the Algerian State was taking over a 51 per cent share in the firms, effective immediately.

The firms would subsequently be indemnified in similar fashion to foreign firms nationalised earlier, he said.

President Boumedienne said his Government had also decided to nationalise oil pipelines and the Sahara natural gas deposits.

His Government was ready to begin talks with the French Government tomorrow on the question of indemnity for companies affected by the nationalisation, he said.

Algeria would continue to supply France with oil on basis of world prices, he added.

No extra exchange for foreign oil companies

NEW DELHI Feb. 25

Foreign oil companies are not likely to be granted any additional foreign exchange allotment to meet their demand for higher prices for imported crude pending a decision

the U.S. was extending its war of aggression.

LAOS PLATOON REVOLTS

In a Hong Kong despatch adds Reuter the pathet Lao news agency reported today that a platoon of Laotian Government troops stationed near Paksong in southern Laos staged a "successful revolt' on February 16 and defected to the guerrillas.

They killed six "cruel agents" before defecting, the agency said.

It said the unit, stationed in the Bolovens high plateau, had many times opposed their commanders' orders to take part in anti-guerrilla operations.

The unit was identified as the second platoon of the 20th infantry battalion of the Laotian army.

The Pathet Lao also reported that they recently killed 23 soldiers in an attack on the special forces of Laotian right-wing General Van Pao and Muong Nong in Saravane province.

They helped 182 "nationalist-minded" soldiers defect to the Pathet Lao, the agency said.

Quoting US military officers, AP further reports from Saigon eight North Vietnamese tanks attacked a besieged South Vietnamese base inside Laos in daylight today but were beaten back and lost five tanks destroyed by the defenders.

It was the first tank attack reported in the 18-day South Vietnamese offensive to cut the Ho Chi Minh Trail.

Officers said U.S. bombers were pursuing the three other tanks, believed to be Soviet-made PT 76 light amphibious tanks.

The base, called by U.S. pilots "Hill 31", was reported still holding on after three days of heavy attacks by North Vietnamese forces surrounding it.

SMILE A DAY.

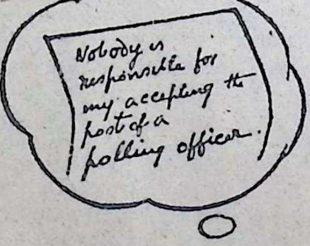

sell some helicopters to South Africa, he recalled earlier Indian statement that if Britain decided to sell arms before the study group met and reported, the entire study would become infructuous.

The Special Committee on Apartheid has strongly protested

See page 7 col. 2.

Jute corporation in public sector

From Our Delhi Office

February 25.

The Government of India has decided to set up a Jute Corporation in the public sector. This announcement was made here today by the Secretary of Foreign Trade Ministry, Mr. H. Lal.

Mr. Lal explaining the functions of the corporation to the Press men said that the corporation would immediately apply itself with entering the purchasing market of jute with a view to ensuring a fair and minimum support price for the growers. Later on, the corporation might undertake processing and export operations also. It will also operate the buffer stock of jute and also import fibre as and when necessary.

The corporation will have a capital of Rs. 5 crores to start with a subscribed capital of Rs. one crore.

Its Board of Directors would have 11 members. The name of the chairman and the other directors had yet to be worked out, he said.

With the setting up of the corporation which is expected to start functioning from August this year, Mr. Lal Said the State Trading Corporation would cease to be responsible for jute purchases from 1971-72 season onwards.

The corporation will have its headquarters in Calcutta. As regards exports of jute, Mr. Lal said that last year's performance was an earning of Rs. 218 crores. This year, the Government hoped to earn about Rs. 200 crores.

The decline in export of jute manufactures had been mainly due to severe competition from Pakistan and of synthetics and not to a small extent by the Calcutta Port strike also.

The functions of the Jute Corporation, would be (I) To conduct purchase operations to ensure the maintenance of support prices, (II)

Mountaineer rescued after 15-day ordeal

CHAMONIX (France), Feb. 25.

Rescuers dropped by helicopter into the snow and ice of Mont Blanc today found Rene Desmaison, one of the world's great Alpinists alive on a sheer rock cliff after a 15-day ordeal of freezing cold and gale wind, reports AP.

The climbing companion of the 41-year-old Desmaison, Serge Gousseault, 24, was dead in the red tent that gave little shelter to the two men.

Desmaison and Gousseault were trapped 10 metres below the peak of the Grandes Jorasses mountain wall. They were attempting to make the first win-

made a brief halt at Patna on their way back to the capital, also had discussions with Bihar officials on polling arrangements.

The issues discussed by them with the authorities in West Bengal and Bihar included new counting procedures which will hasten declaration of results. — (PTI).

from the CPI saying that "although we are not joining the meeting, we have no objection to your draft proposal for this meeting."

Mr. Bejojy Singh Nahar, President of the State Congress (R) met Mr. Raghavan on the day and said they would send their representatives to the meeting; but as soon as the meeting would start they would leave the meeting in protest against the CPM's activities.

Meanwhile Mr. Raghavan received a message from the Chief Election Commissioner Mr. S. P. Sen Varma stating that the constituent parties of the United Left Democratic Front were agreeable to co-operate with the CEO in all matters and sign the pledge prepared by the CEO. Mr. Sen Varma stated that the pledge signed by the constituents of the ULDF might also be signed by other parties separtely.

C.E.O's VIEW

Mr. Raghavan told reporters that his intention was to pass a unanimous resolution at the proposed meeting. But that did not materialise. He, therefore, did not like to pursue the draft resolution to be signed by political parties separately.

The Chief Electoral Officer said that the voters must feel free and safe to go to the polling booths and be fearless in casting their votes. Candidates must feel free to approach the voters at meetings and in individual contact. Polling personnel must also feel free without fear or favour. He sounded a note of warning that coming elections would fail to assure the aforesaid three "King Tests" if the prevailing difficult law and order situation was not improved.

During the day Mr. Bejoy Singh Nahar, Mrs. Ila Mitra, Mr. Sudhin Kumar, and Mr. Samar Rudra met Mr. Raghavan. While Mr. Nahar wanted to make sample check of inclusion of new voters in Bowbazar and Chowringhee constituencies, Mrs. Mitra complained of difficulties about campaigning in some areas of Beliaghata. Mr. Sudhin Ku-

BERHAMPORE JAIL TOLL NOW 9

BY A STAFF REPORTER

Two more under-trial prisoners at the Berhampore Central Jail died on Thursday bringing the death roll in Wednesday's clash between prisoners and warders in the jail to 9.

Meanwhile, official sources clarified on Thursday that only five out of the 9 killed were alleged Naxalite unde-tial prisoners and the remaining four were detenues under the PVA Act.

Of the 61 injured and removed to hospital condition of three prisoners was stated to be serious.

Berhampore town observed a 24-hour general strike in protest against the killing of pisoners. The

day's incident. He also added that a 'departmental' enquiry would be made into the incident and he might visit the jail in a day or two.

The I.G. of Prison Mr. S. B. Bhattacharya also said that actions would be taken against some officers of the Siliguri Jail for negligence of duty. Sixteen under-trial prisoners, alleged to be Naxalites, had escaped from the Siliguri special jail on Sunday. Five of them were, however, later recaptured.

Curfew in

The seen Write in out murd leag

IA ci in

Ind S.C.P on

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

3062

॥ अथ श्रीमहाभारतं सटीकं प्रारभ्यते ॥

3062

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

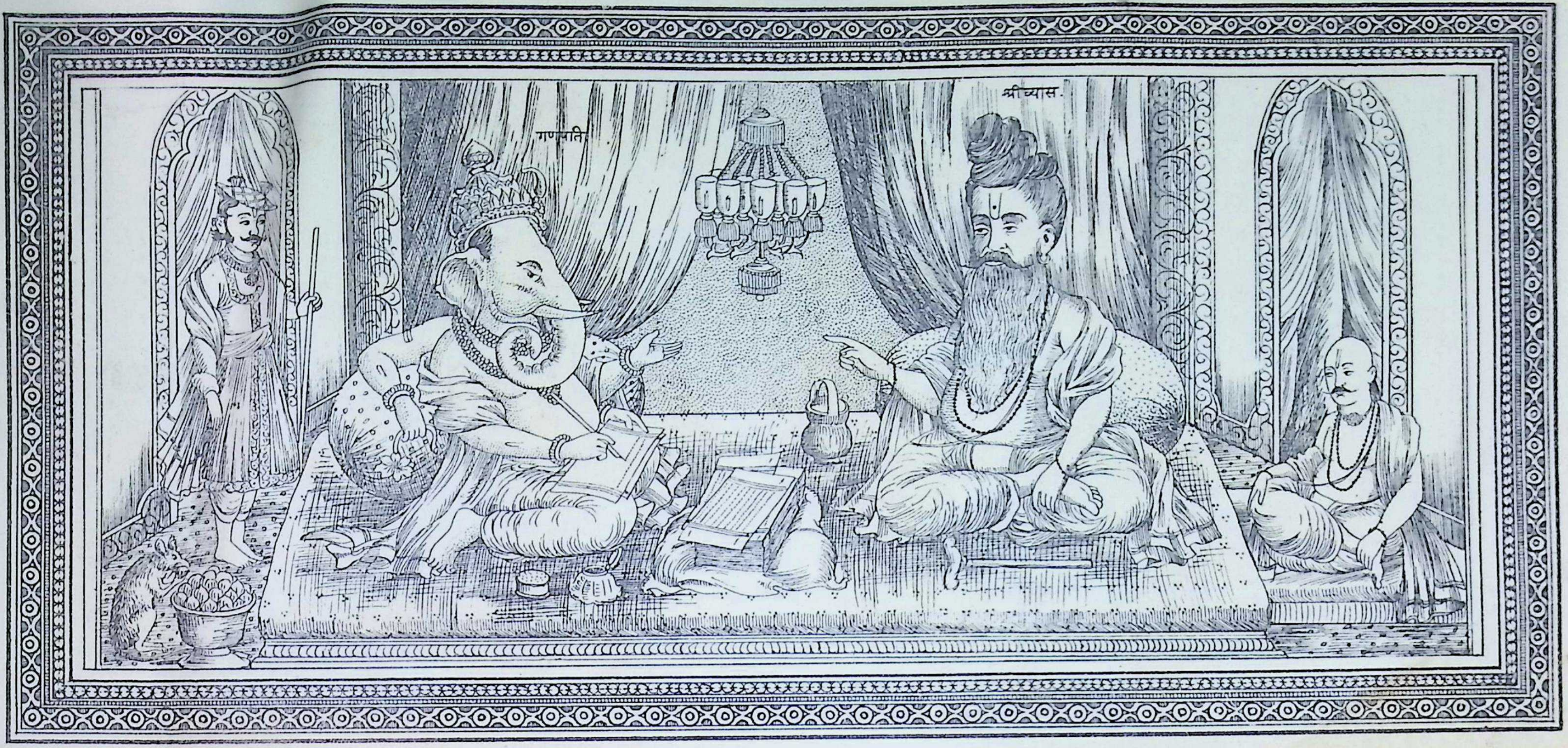

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

3062

अथ श्रीमहाभारते सटीकं आदिपर्व प्रारभ्यते

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

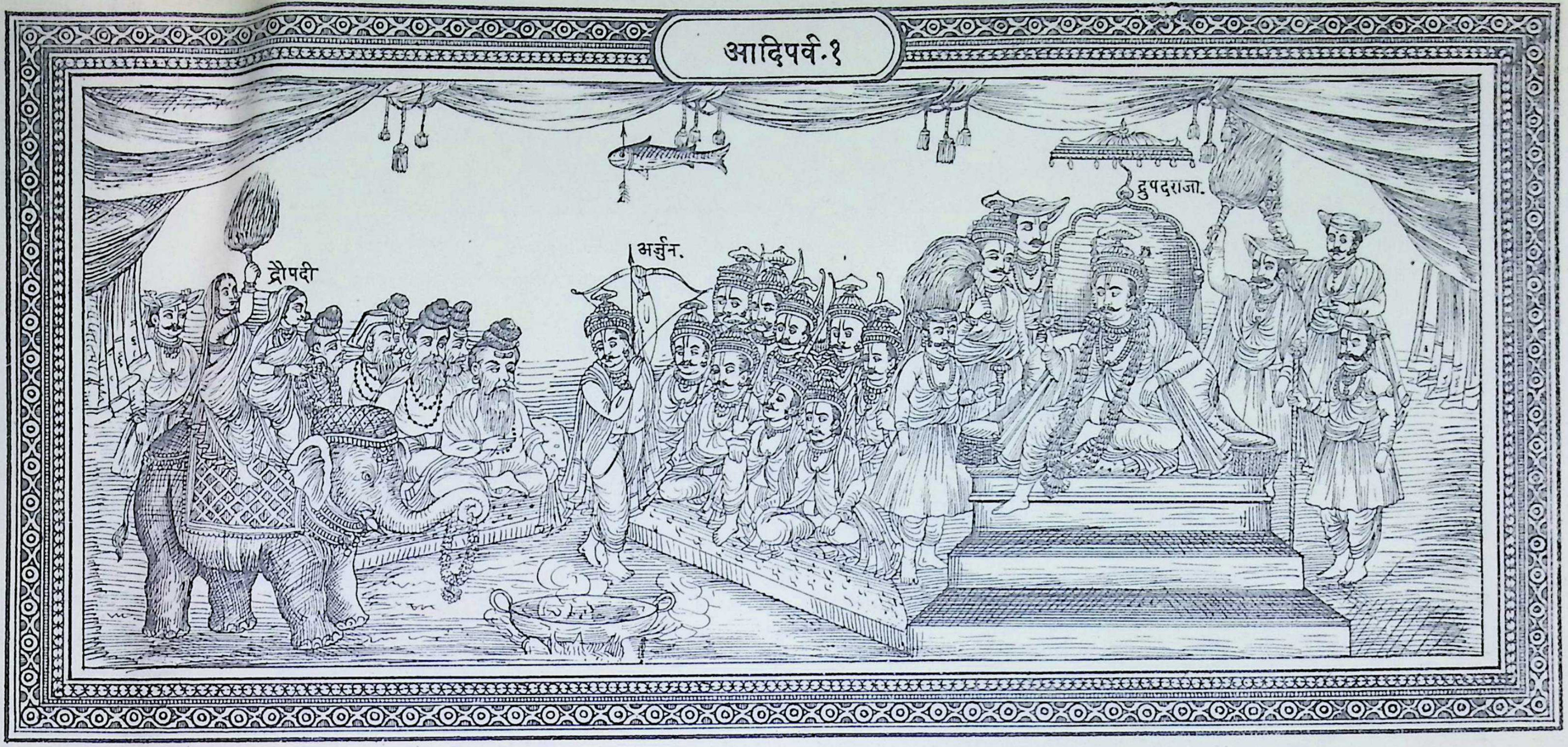

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ ॥ श्रीगुरुभ्योनमः ॥ ॥ यंवक्रंमुकुराइवेंद्रियमनोमायाःपराग्दश्यतांनिन्युस्तत्स्थविमादिनापिचविराट्सूत्रेशभावंगतम् ॥ तंप्रत्यग्दृगदृश्यमक्षरमणुंत्वक्कोपनेत्रत्रयाःश्रीगोपालमुपास्महेश्रुतिशिरोवंशीरवैर्दर्शितम् ॥ १ ॥ वाह्यःस्तेनाभिभाषीवहिरुद्वासितंपातितर्कोऽप्रतिष्ठोमीमांसाप्रातिहार्यंभजतिगुणगणंयस्यसंख्यातिसांख्यः ॥ हृत्पीठेयोगशुद्धेनिहितमुपनिषद्दाहवृन्दैःपरंमेभाग्यंश्रीलक्ष्मणार्योजगतिविजयतेयस्यलेशाःशिवाद्याः ॥ २ ॥ हरिविधिवसिष्ठशक्तिपराशरव्यासशुकदेवान् ॥ वैशंपायनमुग्रश्रवसंचनुमःपुराणगुरुमुख्यान् ॥ ३ ॥ कणभक्षमक्षचरणंजैमिनिकपिलौपतंजलिंचनुमः ॥ श्रीमद्व्यासवचोंबुधिनयसीकरवर्षिणोमुदिरान् ॥ ४ ॥ सर्वविद्येशतामाविश्रिकोर्षूपूर्वपूरुषौ ॥ श्रीनारायणधीरेशरूपौहरिहरौनुमः ॥ ५ ॥ बहून्समाहृत्यविभिन्नदेश्यान्कोशान्विनिश्चित्यचपाठमग्र्यम् ॥ प्राचांगुरूणामनुसृत्यवाचमारभ्यतेभारतभावदीपः ॥ ६ ॥ टीकांतरार्णांदुर्विप्रभाणिवाह्यार्थरत्नानिचकासयंतु ॥ अंतर्निगूढार्थचयप्रकाशेदीपःक्षमोभारतमंदिरेऽस्मिन् ॥ ७ ॥ ईशप्रसादादवितुंस्ववंश्यान्भगीरथेनेवमयाप्रणीता ॥ एषामहाभारततीर्थगंगालोकत्रयीजाड्यमलंधुनोतु ॥ ८ ॥ उत्तानोऽविहकोशविग्रहवलंपद्येषुनैवाश्रितंगंभीरेषुनसेतवोनाविहिताःकूटाननस्फोटिताः ॥ नछिन्नानतमश्वराननततिर्भक्ताननाह्लादितानोदीनानविभीषणाश्चविहिताःश्रीलक्ष्मणार्यश्रितैः ॥ ९ ॥ इहखलुभगवान्पाराशर्यः परमकारुणिको मंदमध्यममतीननुग्रहीतुं चतुर्दशविद्यास्थानरहस्यान्येकत्रप्रदिदर्शयिषुर्महाभारताख्यमितिहासंप्रणेष्यन् प्रारिप्सितस्यग्रंथस्यनिष्प्रत्यूहपरिपूरणायप्रचयगमनायच कृतंमंगलं शिष्यशिक्षायैश्लोकरूपेणनि बध्नन्नर्थात्तत्रप्रेक्षावत्प्रवृत्त्यंगमभिधेयादिदर्शयति नारायणमिति । नरोऽविद्यावच्छिन्नंचैतन्यंजीवः तेनाविषयीकृतेऽनवच्छिन्नचैतन्यरूपेब्रह्मणिशुक्तौरजतवत्कल्पि

॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥ १ ॥

तंचराचरमपृशब्दवाच्यंनारं तदेवायनंशुक्तीदमंशस्यरजतमिवप्रवेशस्थानंयस्यसनारायणः । स्वास्मिन्जीवकल्पितस्यप्रपंचस्यसत्तास्फूर्तिप्रदत्वेनकारणीभूतइत्यर्थः । यथोक्तं । 'आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः ॥ अयनंतस्यताःपूर्वंतेननारायणःस्मृतः' इति तंनारायणंनमस्कृत्य तथानरमुक्तरूपंनमस्कृत्य एनंविशिनष्टि नरोत्तममिति । जीवोहिचेतनत्वेनजडवर्गादुत्कृष्टस्ततउत्कृष्टतरःकारणात्मानारायणस्ततोप्युत्कृष्टतमंनिरुपाधिचैतन्यं'सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्म विज्ञानमानंदंब्रह्म' इत्यादिश्रुतिषुप्रसिद्धं तदेवनरोत्तमस्यनिरस्ताविद्यस्यजीवस्यनिष्प्रपंचंपारमार्थिकंरूपमितियुक्तं तत्रोत्तमत्वविशेषणं । यथोक्तं । 'पिंडब्रह्मांडनेतृत्वान्नरोजीवेश्वरावुभौ ॥ तयोश्चनयनाच्छुद्धंब्रह्मापिनरउच्यते ॥ नरजानामपांकार्यंनारंब्रह्मांडमिष्यते ॥ तद्यस्यवसतिस्थानंतेननारायणोविभुः ॥ स्वाविद्यासृष्टपिंडेनतादात्म्यंयोगतोनरः ॥ सजीवःसपरंब्रह्मनरोत्तमपदाभिधम् ॥ तद्द्योतिकांगिरंनत्वाततोव्याप्तस्तथैवसन् ॥ संसारजयिनंग्रंथंजयनामानमीरयेत्'इति । एवंचजीवाविद्याकल्पितत्वाज्जगतोमिथ्यात्वंब्रह्मणश्चतत्रसत्तास्फूर्तिप्रदत्वेनसत्यत्वंजीवस्यतदभिन्नत्वंचेतिविषयोदर्शितः । अविद्यानिवृत्तौतत्कृतस्यप्रपंचस्यत्रैकालिकवाधादात्यंतिक्यनर्थनिवृत्तिःप्रयोजनं । अर्थात्तत्कामोऽधिकारी । ग्रंथस्योक्तविषयस्यचज्ञाप्यज्ञापकभावःसंबंधइतिचदर्शितं । देवींनरनारायणनरोत्तमतत्त्वप्रद्योतनीं सरस्वतींचनमस्कृत्यैवततोव्याप्तस्तथैवसरस्वत्यापरमकारुणिकयाजनवोधायाविष्टोजयंजयोनामेतिहासोयमितिवक्ष्यमाणत्वाज्जयसंज्ञंभारताख्यमितिहासंवा । 'अष्टादशपुराणानिरामस्यचरितंतथा ॥ कार्ष्णंवेदंपंचमंचयन्महाभारतंविदुः ॥ तथैवविष्णुधर्माश्चशिवधर्माश्चशाश्वताः ॥ जयेतिनामतेषांचप्रवदंतिमनीषिणः' ॥ इतिभविष्यवचनात्पुराणादिकंवा । 'चतुर्णांपुरुषार्थानामपिहेतौजयोस्त्रियां' इतिकोशादन्यंवासर्वपुरुषार्थप्रतिपादकंग्रंथंशारीरकसूत्रभाष्यादिरूपमुदीरयेदु-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चारयेत् । अत्रलिङ्गामंगलाचरणस्यग्रंथपाठेष्यावश्यकत्वंदर्शयतारचनारंभेसुतरांतद्दर्शितं । नन्वेतन्नपठनीयंनव्याख्येयंचपौरुषेयत्वात्पुरुषेषुचभ्रमविप्रलंभकत्वयोःसंभवादितिचेन्न । सर्वज्ञेषुवेदैक प्रमाणेषुमन्वादिषुतदसंभवात् । पूर्वतंत्रेचस्मृत्यादिधर्मप्रामाण्यस्यसिद्धत्वात् । यस्यांतुस्मृतौलोभमूलकत्वंप्रत्यक्षंदृश्यतेयथावैसर्जनहोमीयंवासोऽध्वर्युःपरिगृह्णातिइतितत्रास्त्वप्रामाण्यं । नत्वष्ट काःकर्तव्याः प्रपाःकर्तव्या ऊर्ध्वपुंड्रंमृदाकुर्यादित्यादीनां तासांलोभमूलकत्वादर्शनात् । यांजनाःप्रतिनंदंति 'धन्वन्निवप्रपाअसि त्वमग्ने श्रोणामेकउदकंगामवाजति' इतिमंत्रलिंगानुमितविधिमूलक त्वाच्च । धन्वन्धन्वनिनिरुदकप्रदेशे । किमुश्रेष्ठःषळूनाआर्भवंत्रिष्टुबन्तमित्यनुक्रमणिकायां किमुश्रेष्ठइतिसूक्तस्यचतुर्दशर्चस्यऋभुदैवत्यस्यनवमदशम्यावेतेऋचौ 'आपोभूयिष्ठाइत्येको अब्रवीदग्निर्भूयिष्ठइत्यन्योअब्रवीत् । वधर्यंतींबहुभ्यःप्रैकोअब्रवीदृतावदंतश्चमसाँअपिंशत १ श्रोणामेकउदकंगामवाजतिमांसमेकःपिंशतिसूनयाभृतम् ॥ आनिम्रुचःशकृदेकोअपाभरत्किंस्वित्पुत्रे भ्यःपितरावुपावतुः' २ । अत्रऋभ्वाख्यदेवतास्तुतिव्याजेनश्रेयःसाधनानिविधीयंते । हेऋभवःभवतांमध्येएकःकश्चित्तीर्थाश्रयेणैवप्राप्तदेवताभावआपएवभूयिष्ठाउत्कृष्टतमाइत्यब्रवीदेवंयज्ञादिनाप्रा प्तदेवताभावोऽन्योऽग्निर्भूयिष्ठइत्यब्रवीत् । वधर्यंतीं अवपूर्वाद्धृञोविच्प्रत्ययेभागुरिमतेनाकारलोपेचेदंरूपं । स्वरादिपाठादव्ययत्वंनिपातत्वादाद्युदात्तत्वंच । वधरित्यव्ययंपालनार्थे अवगत्यधारयती तियोगात् । तदर्थयंतींगच्छंतींचेतोवृत्तिंदयांबहुभ्यःप्रमाणेभ्योनिश्चित्यैकोदययैवप्राप्तदेवताभावःप्रकर्षेणाब्रवीत् । तेयूयंऋताऋतानिसत्यान्येवैतान्यवादीनिदेवताभावप्राप्तिसाधनानिवदंतउपदिशंतो यज्ञेषुचमसान्सोमयुक्तान्अपिंशतव्यभजंत । अत्रह्येवमुपाख्यायते । ऋभवोनामत्रयोदेवाएकंचमसमासेदुस्तत्रवह्निरपितद्रूपंगृहीत्वाआगतस्तेतमतिसारूप्यात्पृथग्ज्ञातुमशक्ताएकंचमसं चतुर्धाव्यभजंतेति । यद्वा सत्यवादिनामेवतीर्थादिफलदमितिऋतावदंतइत्यस्यार्थः । श्रोणामेकः हेऋभवःभवतांमध्येएकःश्रोणांश्लक्ष्णांगांमृदंगोपीचंदनादिरूपांतीर्थनिकटस्थांमुख्यकर्मभूतां प्रत्युदकंजलंगौणंकर्मअवाजत्यवगमयति अंतर्भावितण्यर्थोयं श्रोणांगामुदकेनमिश्रयतीत्यर्थः । श्रोणांगांरक्तचंदनादिरूपांवा । तथाएकःसूनयाहिंसयातत्कर्त्राआभृतमाहृतंमांसंगोरोचना ख्यंपिंशतिपिनष्टिउदकेनसहेतिशेषः । निम्रुचःनितरामस्तंगच्छतोदग्धेंधनस्याग्नेःसंबंधिशकृत्गोमयं शुष्कगोमयोत्थंभस्मेतियावत् अपाभरदपाहृतवान् । अत्राप्युदकेनसहेति शेषः । व्यवहिताश्चेतिछंदसिव्यवहितेनाप्युपसर्गेणक्रियायाःसंबंधः । हृग्रहोर्भश्छंदसीतिहस्यभः । एतानिमंत्रपदान्यसंपूर्णार्थत्वात्स्वार्थलाभायब्राह्मणमपेक्षंते । इषेत्वोर्जेत्वेत्यादिमं त्रवत् । तत्रयथा । इषेत्वेतिशाखामाच्छिनत्तिउर्जेत्वेत्यनुमार्ष्टीतिब्राह्मणानुसारात् हेशाखेत्वात्वामिषेअन्नायाच्छिनद्मीतिऊर्जेपशुभ्यःअनुमार्ज्मीतिव्याख्यातं । एवमिहापिवासुदेवोपनि षद्ब्राह्मणतंत्रपुराणोपबृंहणानुसारादूर्ध्वपुंड्रार्थंश्लक्ष्णांमृदंजलेनमिश्रयेदितिव्याख्येयं । तथाकालाग्निरुद्रबृहज्जाबालाद्युपनिषद्ब्राह्मणतंत्रपुराणोपबृंहणानुसारात्त्रिपुंड्रंकर्तुंनिम्रुचःशकृदपाभरदिति चव्याख्येयं । एवमितरस्यापिपादस्यब्राह्मणमंत्रलिंगाद्युपबृंहणस्मृतिभ्यश्चाष्टकाप्रपाविधिवदनुमेयं । तथाचश्रोणामितिपदस्यरक्तामितिव्याख्यानेसौरशाक्तगाणेशानांरक्तमेवपार्थिवंद्रव्यं पुंड्रार्थेतत्तत्तंत्रेविधीयते । वैष्णवानामापीतं शैवानांभस्मेति । अनेनतत्तत्पुंड्रविशेषोपलक्षिततत्तद्देवताभजनेनापिदेवताभावंप्राप्नुवंतीतिविधीयते केवलवैदिकानांतु श्रोणांश्लक्ष्णामितिव्याख्या नेनत्रितयस्यापिसमुच्चयः 'स्नात्वापुंड्रंमृदाकुर्याद्धुत्वाचैवतुभस्मना । देवान्विप्रान्समभ्यर्च्यचंदनेनसमाचरेत्'इतिस्मृतिभ्यः । अत्रगोरोचनाग्रहणंचंदनाद्यष्टगंधोपलक्षणार्थं । एतेषांविकल्प समुच्चयपक्षाणांपितृपैतामहपरंपराक्रमेणव्यवस्थामाह । किंस्वित्पुत्रेभ्यःपितरावुपावतुरितिपुत्रहितार्थेयत्किंचिद्व्रतंपितरौमातापितरौपितृपितामहौवाउपेत्यस्वीकृत्यअवतुःव्रतंसम्यक्परिपालया मासतुः तद्देवतस्यपुत्रस्यश्रेयःसाधनमित्यर्थः । एवंसत्यवादिनांतीर्थानियज्ञादयस्तंत्रमार्गेणसूर्याद्यन्यतमोपास्तिःकेवलवैदिकताचेतिदेवताभावप्राप्तिसाधनानीतिमंत्रद्वयतात्पर्यंसिद्धं । तस्मादस्मदादिभि रल्पज्ञैर्दृष्टमूलमदृष्टमूलंवाप्रमन्वव्यासादिसर्वज्ञप्रणीतंस्मृतिजातंवेदवद्वेदविदांवचनमितिन्यायेनागमयितव्यंपठनीयंव्याख्येयंचेतिसर्वमनवद्यम् १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

महतःशास्त्रस्यारंभे बहुविघ्नसंभावमया स्वोपास्यंवासुदेवंद्वादशाक्षरेणप्रणम्य 'यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ ॥ तस्यैतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंतेमहात्मनः' इत्युक्तेरीश्वरवत्परात्परगुरुंपितामहं परम्गु रून्वसिष्ठमरीच्यादीन्प्रजापतींश्चप्रणम्याहंमनुरभवंसूर्यश्चेत्यादिनावामदेववस्वकीयंब्रह्मभावमयमात्माब्रह्मेतिशास्त्रमनुसंदधानःप्रत्यगात्मानमेवनमस्करोति ओंनमःकृष्णद्वैपायनायेति । त तोविघ्नविनायकान्नमस्कृत्यसुखासीनानितिभारतारंभश्लोकेऽपेक्षितंपूरयतिगद्येन । लोमहर्षणपुत्रइति । 'लोमानिहर्षयांचक्रेश्रो॒तॄणांयःस्वभाषितैः । कर्मणाप्रथितस्तेनलोमहर्षणसंज्ञया' इतिकौर्मेनिरु क्तार्थनाम्नःपुत्रउग्रश्रवाः उग्रस्यनृसिंहतापनीयोपनिषत्प्रतिपाद्यस्यवस्तुनःश्रवःश्रवणंयस्यसः अधिगतोपनिषद्रहस्यइत्यर्थः । सौतिः सूतजातेरुत्पत्तिरुक्तावायुपुराणे । 'वैन्यस्यनुपृथोर्यज्ञे वर्तमानेमहात्मनः ॥ सुत्यायामभवत्सूतःप्रथमंवर्णवैकृतम् ॥ ऐन्द्रेणहविषातत्रहविःपृक्तंबृहस्पतेः ॥ जुहावेंद्रायदैवेनततःसूतोव्यजायत ॥ शिष्यहव्येनसंपृक्तमभिभूतंगुरोर्हविः ॥ अधरो त्तरचारेणजज्ञेतद्वर्णवैकृतं' इति । वर्णवैकृतमितिब्राह्मण्यांक्षत्रियात्सूतइतियाज्ञवल्क्योक्तंविलोमजत्वं । तस्यसूतस्यापत्यंसौतिः पौराणिकःपुराणेकृतश्रमः । नैमिषारण्ये । वाराहे 'एवंकृत्वाततो देवोमुनिंगौरमुखंतदा ॥ उवाचनिमिषेणेदंनिहतंदानवंबलम् ॥ अरण्येऽस्मिंस्ततस्त्वेतन्नैमिषारण्यसंज्ञितम्' इत्युक्तरूपे । नैमिशेतिपाठेतु वायवीये । 'एतन्मनोमयंचक्रंमयासृष्टंविसृज्यते ॥ यत्रा स्यशीर्यतेनेमिःसदेशस्तपसःशुभः ॥ इत्युक्त्वासूर्यसंकाशंचक्रंसृष्ट्वामनोमयम् ॥ प्रणिपत्यमहादेवंविससर्जपितामहः ॥ तेऽपिहृष्टतराविप्राःप्रणम्यजगतांप्रभुम् ॥ प्रययुस्तस्यचक्रस्ययत्रनेमिर्व्यशी

ओंनमोभगवतेवासुदेवाय ॥ ओंनमःपितामहाय ॥ ओंनमःप्रजापतिभ्यः ॥ ओंनमःकृष्णद्वैपायनाय ॥ ओंनमःसर्वविघ्नविनायकेभ्यः ॥ लोमहर्षणपुत्रउग्रश्र वाःसौतिःपौराणिकोनैमिषारण्येशौनकस्यकुलपतेर्द्वादशवार्षिकेसत्रे १ सुखासीनानभ्यगच्छद्ब्रह्मर्षीन्संशितव्रतान् ॥ विनयावनतोभूत्वाकदाचित्सूतनंदनः २ तमाश्रममनुप्राप्तंनैमिषारण्यवासिनाम् ॥ चित्राःश्रोतुंकथास्तत्रपरिवव्रुस्तपस्विनः ३ अभिवाद्यमुनींस्तांस्तुसर्वानेवकृतांजलिः ॥ अपृच्छत्सतपोवृद्धिंसद्भिश्चैवाभि पूजितः ४ अथतेषूपविष्टेषुसर्वेष्वेवतपस्विषु ॥ निर्दिष्टमासनंभेजेविनयाल्लौमहर्षणिः ५ सुखासीनंततस्तंतुविश्रांतमुपलक्ष्यच ॥ अथापृच्छदृषिस्तत्रकश्चित्प्रस्तावयन्क थाः ६ कुतआगम्यतेसौतेक्वचायंविहृतस्त्वया ॥ कालःकमलपत्राक्षशंसैतत्पृच्छतोमम ७ एवंपृष्टोऽब्रवीत्सम्यग्यथावल्लौमहर्षणिः ॥ वाक्यंवचनसंपन्नस्तेषांचचरिताश्रयम् ८

र्यत ॥ तद्वनंतेनविख्यातंनैमिशंमुनिपूजितम्' इतितन्निर्वचनंद्रष्टव्यं । शौनकस्य शौनःसर्वाविवेकदृगितिलीलावत्यां शौनएवशौनकस्तस्य । कुलपतेः 'एकोदशसहस्राणियोन्नदानादिनाभरेत् ॥ सवैकुलपतिः' इत्युक्तलक्षणस्य । सत्रे येयजमानास्तएवऋत्विजोयस्मिन्बहुकर्तृकेक्रतौससत्रसंज्ञः । यथोक्तं । 'बहुभ्योदीयतेयत्रतृप्यंतिप्राणिनोबहु ॥ कर्तारोबहवोयत्रतत्सत्रमभिधीयते' इति १ सु खासीनानिति । कर्मच्छिद्रेषु सुखंस्वरूपानंदंविचारयितुमासीनान् अभ्यगच्छत्आभिमुख्येनस्वयमेवतेषांपुरःकथांवक्तुंकौतूहलितयागतवान् । 'नानाहूतोऽध्वरंगच्छेदन्यत्रतुकुतूहलात्' इत्युक्तेः । सं शितव्रतान्सम्यक्शितंतीक्ष्णंखड्गधारावदनास्कन्दनीयंव्रतंब्रह्मचर्यादिकंयेषांतान् २ नैमिषारण्यवासिनामाश्रममनुप्राप्तंतंतपस्विनःपरिवव्रुरितिसंबंधः । अनुप्राप्तइतिपाठेतूत्तरार्धेतमित्यध्याहार्यम् ३ तपोधनानांतपोवृद्धिरेवप्रष्टव्याऽतस्तांस्तपोवृद्धिमपृच्छत् पृच्छेर्द्विकर्मकत्वात् । तपोवृद्धानितिपाठेतपोऽपृच्छदित्यन्वयः ४ निर्दिष्टमिहोपविश्यतामितिदर्शितम् ५ प्रस्तावयन्नुपोद्घातयन् । प्राप्तवयाइतिपाठेवृद्धइत्यर्थः ६ उपोद्घातमेवाह कुतइति । विहृतोनीतः ७ एवमिति । सम्यक्शब्दतःशुद्धं । यथावदर्थतःशुद्धं । वचनसंपन्नःशब्दप्रयोगकौशलयुक्तः । तेषांचरिताश्रयं तेषांमुनीनांवादन्येषांराजादीनांचसंबंधीनियानिचरितानितेषामाश्रयभूतंवचनम् ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भावितात्मनांविशोधितचित्तानां । सौतिरुवाच । जनमेजयस्यराजर्षेरित्यक्षराधिक्यमार्षं यत्तु'जन्मनैवातिशुन्देनशत्रूनेजितवान्यतः । एजृकंपनेधातुर्हिजन्मेजयइतिश्रुतः' इतिनिरुच्यचतुरक्षरंना
मेत्याहुस्तन्निर्मूलं 'जनमेजयःपारिक्षितः'इतिश्रौताक्षरसंख्याविरोधात् जन्मशब्दस्यानुपसर्गत्वाच्चैङिपररूपंदुर्लभंच । युक्तंतुजनशब्दपूर्वादेजृभ्रेजृभ्राजृदीप्तावितिदीप्त्यर्थाण्ण्यंतादेजेःखशितिखशिमु
मागमेजनमेजयइति ९ पार्थिवेंद्रस्यसमीपेकृष्णद्वैपायनप्रोक्तावैशंपायनेनकथिताश्चेतिसंबंधः १० विशंप्रजांपातीतिविशंपोजनमेजयस्तस्यायनंगुरुत्वेनाश्रयभूतोविशंपायनःसएववैशंपायनः
स्वार्थेतद्धितः । यद्वा विरिवविर्जीवः पक्षिवद्देहांतरसंक्रमणात् शंपःसुखस्यपालकईशः तयोरयनमधिष्ठानंशुद्धंब्रह्म तदधीतेतद्वेदेतिवावैशंपायनस्तेनवैशंपायनेन । ताःश्रुत्वातंदेशंगतवानस्मीतिसंबं
धः । महाभारतं । 'चत्वारएकतोवेदामहाभारतमेकतः ॥ महर्षिभिःसमागत्यतुलामारोपितंपुरा ॥ महत्त्वाद्भारवत्वाच्चमहाभारतमुच्यते'इत्युक्तलक्षणं तत्रसंश्रिताःसम्यक्श्रिताः सर्ववेदा
र्थगर्भाइत्यर्थः तप्पर्वमरुद्भ्याभित्यन्यत्रस्मृतोमत्वर्थीयस्तप्प्रत्ययोबाहुलकाद्भारशब्दादपीतिज्ञेयम् ११ तीर्थानिजलप्राधान्यात्पुष्करादीनि आयतनानिस्थलप्राधान्यान्नैमिषादीनि १२ । १३

तस्मिन्सदसिविस्तीर्णेमुनीनांभावितात्मनाम् ॥ सौतिरुवाच ॥ जनमेजयस्यराजर्षेःसर्पसत्रेमहात्मनः ९ समीपेपार्थिवेन्द्रस्यसम्यक्पारिक्षितस्यच ॥ कृष्णद्वैपायनप्रो
क्ताःसुपुण्याविविधाःकथाः १० कथिताश्चापिविधिवद्यावैशंपायनेनवै ॥ श्रुत्वाऽहंताविचित्रार्थामहाभारतसंश्रिताः ११ बहूनिसंपरिक्रम्यतीर्थान्यायतनानिच ॥
समन्तपंचकंनामपुण्यंद्विजनिषेवितम् १२ गतवानस्मितंदेशंयुद्धंयत्राभवत्पुरा ॥ कुरूणांपांडवानांचसर्वेषांचमहीक्षिताम् १३ दिदृक्षुरागतस्तस्मात्समीपंभवता
मिह ॥ आयुष्मन्तःसर्वएवब्रह्मभूताहिमेमताः ॥ अस्मिन्यज्ञेमहाभागाःसूर्यपावकवर्चसः १४ कृताभिषेकाःशुचयःकृतजप्याहुताग्नयः ॥ भवन्तआसनेस्वस्थाब्रवी
मिकिमहंद्विजाः १५ पुराणसंहिताःपुण्याःकथाधर्मार्थसंश्रिताः ॥ इतिवृत्तंनरेन्द्राणामृषीणांचमहात्मनाम् १६ ॥ ऋषयऊचुः ॥ द्वैपायनेनयत्प्रोक्तंपुराणंपरम
र्षिणा ॥ सुरैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैवश्रुत्वायदभिपूजितम् १७ तस्याख्यानवरिष्ठस्यविचित्रपदपर्वणः ॥ सूक्ष्मार्थन्याययुक्तस्यवेदार्थैर्भूषितस्यच १८ भारतस्येति
हासस्यपुण्यांग्रंथार्थसंयुताम् ॥ संस्कारोपगतांब्राह्मींनानाशास्त्रोपबृंहिताम् १९

१४ कृतेति । आसनेस्वस्थाभवंतोभवंत्वितिशेषः । आसतेइतिपाठेस्वास्थ्यंपृच्छतिकथांप्रस्तोतुमित्यर्थः अहंचपुराणादिष्वन्यतमंकिंब्रवीमीत्याज्ञापयतेतिशेषः १५ पुराणेति । 'सर्गश्चप्र
तिसर्गश्चवंशोमन्वंतराणिच ॥ वंशानुचरितंचेतिपुराणंपंचलक्षणं' इतिस्मृत्युक्तं । पुराणंपुरापिनवं वर्णपदानुपूर्वीविभ्रंशेपिप्रतिकल्पंतदर्थानांसर्गादीनांसमाननामरूपत्वात् । 'सूर्याचंद्रमसौधातायथा
पूर्वमकल्पयत्'इतिश्रुतेः पुराणस्यसंहिताःधर्माश्रिताः कथादानमोक्षधर्माद्याः अर्थाश्रिताराजधर्माद्याः । नरेंद्राणांनलरामादीनामितिवृत्तमाचारप्रकारं ऋषीणांभृग्वादीनां चात्पतिव्रतादीनाम् १६
सुरैर्ब्रह्मर्षिभिश्चयदभिपूजितं स्वस्वलोकेइतिशेषः १७ विचित्राणिस्वरूपतोऽर्थतश्चरम्याणिपदानि वाक्यादेरुपलक्षणं पर्वाणिपौष्यपौलोमादीन्यादिसभादीनिवायत्रतस्य । सूक्ष्माअतर्क्याअर्था
आत्मतत्त्वादयः । 'अचिंत्याःखलुयेभावानतांस्तर्केणयोजयेत् ॥ नाप्रतिष्ठिततर्केणगंभीरार्थस्यनिश्चयः' ॥ 'नैषातर्केणमतिरापनेया'इतिस्मृतिभ्यां । न्यायस्तत्प्रतीत्यनुकूलायुक्तिः वेदार्थैर्वेदता ॥ २ ॥
त्पर्यविषयभूतैरर्थैश्चभूषितस्य १८ संस्कारोपगतांपदादिव्युत्पत्तिमतीं ब्राह्मींवाचं । 'ब्राह्मीगौर्भारतीभाषा'इत्यमर । नानाशास्त्रैरुपबृंहितामुद्दीपितां शास्त्रांतराविरुद्धामित्यर्थः १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

राज्ञोऽग्रेइतिशेषः २० वेदैश्चतुर्भिःसंयुक्तांचतुर्वेदार्थवतीं । संमितामितिपाठेतुल्यामित्यर्थः । पुण्यांश्रेयोवर्धिनीं पापभयापहांचित्तशोधिकां २१ मंगलाचरणपूर्वकंमुनिभिःप्रार्थितमर्थंवक्तुंप्रति
जानीते आद्यमित्यादिचतुर्भिः । हरिंनमस्कृत्यमहर्षेर्मतंप्रवाक्ष्यामीतितृतीयचतुर्थयोरन्वयः अत्रभूबीजांकुरतरुफलोपमाःपंचईश्वरपुरुषाःशुद्धशबलसूत्रविराड्विष्णुसंज्ञाःनिरुपाधिमायोपाधिमाया
कार्यापंचीकृतमहाभूतोपाधिपंचीकृतमहाभूतोपाधिपुरुषाकारमूर्त्युपाधिविशिष्टचैतन्यरूपाः । तत्रत्रोनत्रोद्दिशतिनमस्कार्यत्वेन आद्यंपुरुषंनिरुपाधिचैतन्यमीशानंमायिनंनुमहेश्वरमितिश्रुतिप्र
सिद्धं पुरुहूतंयज्ञेषुपुरुभिर्बहुभिर्होतृभिर्हूतमाहूतं पुरुभिःसामगैःस्तुतं अध्वर्युभिरिष्टंचेत्यपिद्रष्टव्यं । 'तद्यदिदमाहुरमुंयजामुंयजेत्येतस्यैवसाविसृष्टिः'इतिहिरण्यगर्भाख्येसूत्रेसर्वयष्टव्यदेवतात्मत्वश्रुतेः
'यदेनमृग्भिःशंसंतियजुर्भिर्यजंतिसामाभिःस्तुवंति'इतिस्मृतेश्च । 'पुरुहंपुरुभूयिष्ठं'इत्यमरः । एतदेवत्रयंव्युत्क्रमेणविशिनष्टि व्यक्ताव्यक्तंसनातनमिति । व्यक्तंसूत्रात्माहविर्भोक्तृत्वफलप्रदातृत्वादियोगात्
अव्यक्तंईशानःसुप्तिप्रलययोःसर्वलयात्मत्वात् सनातनमखंडदंडायमानं एतेनतस्माद्व्यक्तमुत्पन्नमितिस्मृतेश्चेतरयोरुत्पत्तिमत्त्वेनलयोदर्शितः ऋतंयथाभूतं यथास्फटिकेस्वतःशुद्धेहिंगुलाश्रयत्वेरक्तत्वं
तत्रैवस्फटिकांशप्रमोषेपद्मरागत्वंतत्रैवचंद्रिकायामिंद्रनीलत्वंचाध्यस्यते तथाचैतन्येमायायोगादीशत्वमीशेऽप्यविद्यायोगात्सूत्रत्वंसूत्रेप्यविद्यादार्ढ्याद्विराट्त्वंचाध्यस्यते तत्रोत्तरोत्तरापेक्षयापूर्वपूर्वंऋतं
परमतत्त्वाद्यःपुरुषएव । एकमितिमायाद्युपाधिकृतभेदनिरासः । अक्षरं अशेःसरन् व्यापकं तेनआकाशात्पृथिव्यादेरिवनास्मात्पृथगुपाधेरपिसत्वमस्तीतिदर्शितं अतएवब्रह्मनिरवधिकबृहत्त्वाद्देशतः

जनमेजयस्ययांराज्ञोवैशंपायनउक्तवान् ॥ यथावत्सऋषिस्तुष्टयासत्रे द्वैपायनाज्ञया २०
वेदैश्चतुर्भिःसंयुक्तांव्यासस्याद्भुतकर्मणः ॥ संहितांश्रोतुमिच्छामःपुण्यांपापभयापहाम् २१
॥ सौतिरुवाच ॥ आद्यंपुरुषमीशानंपुरुहूतंपुरुष्टुतम् ॥ ऋतमेकाक्षरंब्रह्मव्यक्ताव्यक्तंसना
तनम् २२ असच्चसदसच्चैवयद्विश्वंसदसत्परम् ॥ परावराणांस्रष्टारंपुराणंपरमव्ययम् २३

कालतोवस्तुतश्चपरिच्छेदशून्यम् २२ चतुर्थंविराजमाह असच्चेति । यत्सदसत्परंसदसद्भ्यांकार्यकारणाभ्यांसूत्रेशाभ्यांपरमन्यत्सनातनाख्यं तदेववस्तुविश्वंविराड्रूपमित्यर्थः । ब्रह्मैवेदंसर्वमित्यादिश्रुतेः ।
किंभूतंविश्वं सत्दृश्यमानत्वात् असच्च नेहनानास्तिकिंचनेतितत्त्वज्ञानबाध्यत्वश्रुतेः । नन्वाद्यंतयोरसत्मध्येचसत्घटादिकंदृष्टंनेत्याह असच्चेति । रज्जूरगवत्प्रतिभासमानमपिकालत्रयेऽपिनास्तीत्यर्थः
फलोपमंपंचमंविष्णुमाह परेति । परेसूत्रात्मानःअवरेविराडादिघटांताः बहुत्वमनंतशक्तित्वसूचनार्थं तेषांस्रष्टारं नन्वंडांतरुत्पन्नस्यकथंपरादिस्रष्टृत्वमतआह पुराणमिति । पुराऽपिनवं
अनादिरेवसन्ब्रह्मांडांतश्चतुर्भुजेनरूपेणाविर्भूतोऽनंतशक्तिःपरिणतबीजगर्भफलमंकुरादीनामिवपरावराणांस्रष्टाभवतीत्यर्थः अतएवपरमव्ययमत्यंतंव्ययशून्यं । संसारस्यानंत्यात्तत्कारणीभूतस्यत
स्यव्ययोनयुज्यतइत्यर्थः । ननुसोयमात्माचतुष्पादित्यादिनानिरुपाधितुर्यप्रतिपत्तयेपरमात्मनस्त्रीण्येवसोपाधिकानिरूपाणिविश्वतैजसप्राज्ञसंज्ञानिमांडूक्यादिषुश्रूयंतेनतुचतुर्थमितिचेन् सत्यं ।
तथापि । 'यएषोंतरादित्येहिरण्मयःपुरुषोदृश्यतेहिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेशः । अरश्चण्यश्चार्णवौतृतीयस्यामितोदिवीत्यादिप्रभुमितंहिरण्मयंवेश्म'इतिच्छांदोग्येपुरुषाकृतेर्ब्रह्मणस्तल्लोकादेश्चश्रवणात् । कौषीत
किब्राह्मणेचपर्यंकस्थस्यब्रह्मणस्तेनसहसंवादादेश्चश्रवणात्तद्प्यस्तीतिगम्यते । आरण्यकेऽपिगंधमादनप्रवेशेधौम्यवाक्येमहामेरुर्महाभागेत्यादिनामेरुपृष्ठेब्रह्मलोकादन्यंविष्णुलोकं'प्राच्यांनारायणस्थानं
मेरावतिविराजते'इत्यादिना'स्थानमेतन्महाभागध्रुवमक्षयमव्ययं'इत्यंतेनग्रंथेनोक्तविशेषणमामनंति तत्रैवचतत्प्राप्तानामनावृत्तिःस्मृता । 'तत्रगत्वापुनर्नेमंलोकमायांतिभारत'इति । स्थानांतरे
ध्यध्वावृत्तिर्गीतासूक्ता । 'आब्रह्मभुवनाल्लोकाःपुनरावर्तिनोऽर्जुन'इति । इमावेवब्रह्मविष्णुलोकावभिप्रेत्य चिंतितंचतुर्थेकार्यंबादरिरित्यत्रच्छांदोग्येह्यर्चिरादिमार्गंप्रकृत्यश्रूयते सएतान्ब्रह्मगमयती–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 --स्यत्रमानवःपुरुषउपासकान्कार्यंब्रह्मप्रापयत्युतविष्णवाख्यंपरमिति । प्राणोत्रह्मकंब्रह्मखंब्रह्मेतिप्रकृत्य यद्वावकंतदेवखंयदेवखंतदेवकमितिकखयोरभेदमुक्त्वा प्राणंचहास्मैतदाकाशंचोचुरितिप्राणाकाशा
ख्ययोःकार्यकारणब्रह्मणोरुपास्यत्वेनोपसंहारात्संशयः तत्रपरस्मिन्त्रह्मणि 'नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंते' इतिश्रुतिप्रसिद्धंपारमार्थिकंगत्यभावमभिप्रेत्यकार्यंब्रह्मैवगतिप्राप्यमितिपूर्वःपक्षः ।
॥ ३ ॥ दृश्यतेपरमितिसिद्धांतः । अस्मिन्पक्षेश्रुतिसूत्रयोःस्वारस्यंकतकेऽवगंतव्यं । ईक्षतिकर्माधिकरणेभाष्येऽपिहिएवंविधौपूर्वोत्तरपक्षौसर्वत्रदृश्येते । यत्तूक्तंपरमेश्वरेहिरण्यश्मश्रुत्वादिरूपश्रवणंनोपपद्यतेइति
तत्रब्रूमः स्यात्परमेश्वरस्यापीच्छावशान्मायामयंरूपंसाधकानुग्रहार्थमित्यादिनातद्वदिहापिज्ञेयं । तत्रपूर्वपक्षेफलंइमंमानवमावर्तंनावर्ततइत्यन्तेइममितिविशेषणान्मानवांतरेआवृत्तिरिति । सिद्धांते
तु'नचपुनरावर्तते' इतिश्रुत्यंतरात् 'यतोवाइमानिभूतानिजायंते' इतिवदिदंशब्दउपप्रदर्शनार्थंइत्यनावृत्तिरिति । कथंतर्हिभाष्येसूत्रक्रममुल्लंघ्यपरंगतिप्राप्यमितिप्रापय्यकार्यमेवगतिप्राप्यमितिसिद्धांतितं ।
शृणु । नोव्योमापरोऽस्यदितिपरव्योमाख्यस्याव्याकृताकाशस्यसर्वजगत्कारणस्यापिसृष्टेःप्राङ्निषेधश्रवणात्तस्माद्व्यक्तमुत्पन्नमितितदुत्पत्तिश्रुतेर्हिरण्यश्मश्रुत्वादिमतोऽपिकारणब्रह्मणःशुद्धापे
क्षयाकार्यत्वंविवक्षित्वातद्विषयत्वंगतिश्रुतीनांवर्णितं परशब्देनचशुद्धंविवक्षित्वा तत्रगत्ययोगश्चदर्शितइति । नचहिरण्यश्मश्रुत्वादिश्रवणंकार्यब्रह्मविषयमेवेतिवाच्यं 'अंतस्तद्धर्मोपदेशात्द
हरउत्तरेभ्यः' इत्यादिन्यायैस्तस्यजगत्कारणत्वसिद्धेः । 'इयमेवर्गग्निःसामवागेवर्क्प्राणःसाम' इत्यादिनाऋक्सामात्मकत्वेननिरूपितस्यकृत्स्नस्याधिदैविकाध्यात्मिकप्रपंचस्य'तस्यर्क्सामचगेष्णा
विति' तदंगुलिपर्वमात्रत्वोक्तेश्चतस्माच्छास्त्रांत्यन्यायेनयदधीनंजगद्व्यापारवर्जमितरेषामुपासनासिद्धानांहिरण्यगर्भादीनामैश्वर्यंयेनसहतेषांभोगसाम्यंयथैतांदेवतांसर्वाणिभूतान्यवंत्येवंहैवंविदंसर्वाणिभूतान्यवंतीइ
तिलिंगान्नम्यते यस्य'सभूमिंसर्वतोवृत्वाऽत्यतिष्ठद्दशांगुलं'इति घटादिभ्योमृदइवइंद्रजालादैंद्रजालिकस्येवच विकारवर्तितद्वर्तिचरूपंस्थितिश्चश्रूयते यल्लोकंप्राप्तानामनावृत्तिस्तद्भूत्यभूतचतु
र्वक्रेणसहमुक्तिराधिकारिकाणामभुक्तविद्याफलानांतल्लोकगतानामपियावदधिकारंकल्पांतरेऽप्यवस्थितिश्चेतिश्रूयते तस्यविग्रहादिकंसर्वैःशास्त्रप्रामाण्यादभ्युपेयं अयमेवभगवत्पादीयेवेदांतसा
रेवनवृक्षदृष्टांतेनस्थूलसूक्ष्मकारणोपाधिभेदेनत्रिविधेसमष्टिव्यष्टीप्रतिपाद्यसमष्टिर्वनदृष्टांतेनप्रतिपादितः । किंच शुद्धेब्रह्मणिप्रणिधीयमानंचित्तंस्थूलसूक्ष्मक्रमात्सर्वैचिदात्मनिप्रविलापयेदितिपं
चीकरणोक्तक्रमेणस्वाभाविकपरिच्छेदाभिमानंत्यक्त्वाऽहमेवेदंसर्वोऽस्मीतिमन्यते । सोऽस्यपरमोलोकइतिशास्त्रीयसार्वात्म्याभिमानयुक्तंव्यक्तभावनामंतरेणसहसाकर्तुमशक्यं 'अव्यक्ता
हिगतिर्दुःखंदेहवद्भिरवाप्यते'इत्युक्तेः देहवद्भिर्देहाभिमानवद्भिः । तस्मात्भावनामयंप्रणिधानमयंचेतिद्विविधमपिध्यानंशुद्धंवस्तुप्रपित्सोरावश्यकं । तत्राद्यंनष्टवनितावदसन्निहितविषयंपुरुष
व्यापारतंत्रं तेनवशीकृतंचित्तंक्रमशोमूर्त्याकारतःप्रच्याव्याव्यक्तमात्रालंबनोभूत्वाविराडादौकारणेब्रह्मणिचित्तंप्रणिदध्यात् । अयमेवध्यानक्रमःश्रीमद्भागवतादिसर्वपुराणेषूक्तः । प्रणिधानं
चवस्तुतत्त्वविषयंपूर्वोक्तस्फटिकदृष्टांतेनआत्मन्यध्यस्तस्यविराडादित्रयस्यरज्जुसर्पस्येवचित्तस्थिरीकरणेनाधिष्ठानभूतशुद्धवस्तुदर्शनेनप्रविलापनकरणं तच्चदर्शनंदग्धेंधनानलवत्स्वयमुपशांतंचे
त्सुषुप्तिसरूपाकाचिदानंदावस्थाविर्भवति । साचश्रूयते 'यथानिरिंधनोवह्निःस्वयोनावुपशाम्यति । एवंवृत्तिक्षयाच्चित्तंस्वयोनावुपशाम्यति'इति । तत्रमांडूक्यादौयद्यपिप्रणिधानगोचरमेव
रूपत्रयमुक्तंतथापिमंदाधिकारिणांभावनागोचरमपिचतुर्थंसोपाधिकमैश्वरंरूपंश्रुत्युक्तंप्रत्याख्येयं । नन्वस्यनित्यत्वेतल्लोकादिकमपिनित्यंवाच्यं तथाचसृष्टेःप्राक्'सदेवसोम्येदमग्रआसीदेकमेवा
द्वितीयम्'इतित्रिविधभेदशून्यसन्मात्रसद्भावावधारणंविरुध्येतेतिचेन्न व्यवहारपरमार्थदृष्टिभ्यामुभयोपपत्तेः । तथाहि । 'नरूपमस्येहतथोपलभ्यतेनांतोनचादिर्नचसंप्रतिष्ठा । अश्वत्थ
मेनंसुविरूढमूलमसंगशस्त्रेणदृढेनच्छित्त्वा' । अस्यार्थः 'नरूपमस्यनांतोस्यच्छित्त्वैनमितिचेश्वरः । इंद्रजालोपमत्वेनप्रवाश्वत्थंन्यरूपयत् १ सम्यग्दृशावीक्ष्यमाणंरूपंनास्योपलभ्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एतत्त्रयेोकुर्नित्यत्वादयमाद्यंतवर्जितः ॥ २ ॥ रज्जुसर्पसमस्यास्यतुच्छाज्ञानोद्भवत्वतः ॥ प्रतिष्ठाख्यंलयस्थानंनास्तिकुंभस्यमृद्यथा ॥ ३ ॥ अस्यदैतेन्द्रजालस्ययदुपादानकारणम् ॥ अज्ञानंतदुपा
श्रित्यब्रह्मकारणमुच्यते ॥ ४ ॥ इत्येवंवार्तिकाचार्यैरुपचारात्परात्मनः ॥ उक्तोपादानतातस्मादप्रतिष्ठोभवद्रुमः ॥ ५ ॥ दुःस्वप्नइवसंसारःसंगमात्रेणदुःखदः ॥ तमसंगासिनाच्छित्वाप्रयाहिपरमं
पदम् ॥ ६ ॥ नित्यंबद्धदशामिंद्रजालंशुद्धदशांविदम् ॥ कालत्रयेऽपिनास्तीतिन्यायमत्रापियोजयेत् ॥ ७ ॥ प्रवाहनित्यंजगदित्याहुर्मीमांसकाःस्फुटम् ॥ व्यवहारेभाट्टनयोह्यस्माकमपिसंमतः
॥ ८ ॥ नकार्यत्वादनित्योऽयंनंदनंदनविग्रहः ॥ उपचाराद्धिकार्यत्वंतत्रपौराणिकाजगुः ॥ ९ ॥ देवानांकार्यसिद्ध्यर्थमाविर्भवतिसायदा ॥ उत्पन्नेतितदालोकेसानित्याप्यभिधीयते ॥ १० ॥
दुर्गाविनायकोविष्णुर्भवोभानुरितीहहि ॥ नामरूपांतराण्यस्यशृणुमःपार्थसारथेः ॥ ११ ॥ वेदान्तेष्वपिनित्यत्वंखादीनांव्यावहारिकम् ॥ सिद्धवत्कृत्यदृष्टांतेकीर्त्यतेहिपरिस्फुटम् ॥ १२ ॥
तथाह्याकाशवत्सर्वगतश्चनित्यइत्याकाशात्मनोर्दृष्टांतदार्ष्टांतिकयोःसर्वगतत्वनित्यत्वेसंगच्छेते अन्यथाद्वयोरपिसत्यत्वेसर्वगतत्वस्यैवासंभवइत्यास्तांतावत् । ततश्चयथाऽस्मदादिसुप्तिकालेसयदास्व
पितितदैवंवाक्सर्वैर्नामभिःसहाप्येतिचक्षुःसर्वैरूपैःसहाप्येतीत्यादिनाश्रूयमाणेऽपिसर्वनामरूपप्रलयेइतरेषांव्यवहारोनविच्छिद्यते । एवंब्राह्मप्रलयकालेऽपिवैकुंठवासिनामिति । सदेवसोम्येत्यादि
कमपि'आदावंतेचयन्नास्तिवर्तमानेपितत्तथा'इतिन्यायेननेहनानास्तिकिंचनेतिश्रूयमाणस्यव्यवहारकालेऽपिप्रपंचासत्वस्यप्रदर्शनार्थंनतुकादाचित्कस्यतदसत्वस्यज्ञापनार्थं । नासतोविद्यतेभावइत्यस
दुत्पत्तिनिषेधात् । नांतोनचादिरितिगीताविरोधाच्च । तस्मादखंडदंडायमानेंद्रजालतुल्यस्यजगतोदर्शनादर्शनेएवोदयलयावित्यभिप्रायेणसृष्टिश्रुतयइत्याकाशवद्व्यावहारिकंविष्णुमूर्त्यादेरपिनित्य
त्वमितिसिद्धं । परमार्थतस्तुननिर्विशेषचिन्मात्रादन्यत्कालत्रयेऽप्यस्तीतिदिक् । 'रज्ज्वज्ञानात्सर्पभीतिपातक्षतामिवक्रमात् ॥ आत्माज्ञानादहंसंगक्रियादेहंसमुत्थितम् ॥ १ ॥ घृतवर्द्धीयते
सुप्तौवासनामात्रदेहकः ॥ बोधेसहन्यतेचैवपुनःपुनरहंभ्रमः ॥ २ ॥ अहंतद्वासनाधारानाज्ञानेसतिशाम्यति ॥ संगक्रियादेहचक्रंनानष्टेऽहंविनश्यति ॥ ३ ॥ रज्जुज्ञानाद्भयंनश्ये
न्नतुपातोद्भवंक्षतम् ॥ आत्मज्ञानात्तथासंगेोनतुकर्मोद्भवंवपुः ॥ ४ ॥ यावत्कर्मवपुस्तावद्यावद्देहश्चतिष्ठति ॥ तावत्कर्माहंभ्रमश्चवर्ततेदग्धवस्त्रवत् ॥ ५ ॥ तत्रैवंसतिकर्मोत्थंकर्म
नाशात्प्रणश्यति ॥ अकर्मजंतुबोधेनबाध्यतेनतुनश्यति ॥ ६ ॥ एवंश्रीकृष्णदेहोऽयमकर्मोत्थोननश्यति ॥ ७ ॥ बोधेनबाध्यतेचैवस्वभेदृष्टइवेश्वरः ॥ ७ ॥ अन्योन्यबाधकौजाग्रत्स्व
प्नावात्मनिकल्पितौ ॥ नोत्पद्येतेननश्येतेरज्ज्वांसर्पस्रजाविव ॥ ८ ॥ आत्मैवहीश्वरोऽस्माकंधीदर्पणपृथक्कृतः धीनाशएवतद्बाधःकार्यत्वाद्धीश्चनश्यति ॥ ९ ॥ नन्वैश्वर्यम
कार्यत्वान्ननश्येत्प्रत्यगात्मनः ॥ बाढंबाधस्तुतस्यस्यान्मायाबाधेनसर्वथा' ॥ १० ॥ अत्रोक्तंवार्तिकसारे ॥ 'ब्रह्मत्वादेवजीवस्यभ्रांतजीवत्ववारणात् ॥ वशित्वाद्यात्रब्रह्मधर्माःशिष्यंते
ऽतोऽयमीश्वरः ॥ ११ ॥ निवृत्तत्वाज्जीवधर्माभासंतेनैवकस्यचित् ॥ अनिवृत्ताईशधर्माअकर्मापादितत्त्वतः ॥ १२ ॥ भांतितेत्वीश्वरस्यापिबुद्धानांचस्वबुद्धितः । ईश्वरस्यतनो
धर्माःसंतुनविद्वद्विस्मयः ॥ १३ ॥ तिष्ठत्स्वपीशधर्मेषुधर्मिणांमाधिकत्वतः । ईशोनिर्धर्मकोबोध्योविमुक्त्यर्थंमुमुक्षुभिः' इति । प्रपंचस्तुतत्रैवद्रष्टव्यः कस्यचिद्विदेहमुक्तादेः अयंचेश्वरोऽयम
२ धर्मवत्स्वस्वबुद्धिभेदाद्दर्पणइवालेपिभेदादाकारभेदेनविष्णुरितिसांबइतिचशास्त्राद्दृश्यतेएवंतल्लोकोऽपिवैकुंठइतिकैलासइतिच । 'एकंसंतंबहुधाकल्पयन्ति' 'योदेवानांनामधाएकएव'इत्यादिश्रुतिभ्यः ।
'तंयथायथोपासतेतथैतःप्रेत्याभवंति'इतिश्रुतेस्तद्भावनावतांतत्सारूप्यप्राप्तिःकीटभृंगन्यायेनभवतिनतुतदैक्यप्राप्तिरितिव्युत्पादितंवेदांतकतके । केचित्तुपूर्वोक्तमनःप्रणिधानात्मकध्यानसंप्रदायानभि
ज्ञाएतल्लोकप्राप्तिरेवमुक्तिरयमेवेश्वरोनसमष्ट्याख्योऽन्यईश्वरोऽस्तीतिवदंति तेसर्वशास्त्रप्रसिद्धंमुक्तौद्वैतादर्शनंबाधमानाःस्वाप्ययसंपत्त्योरित्यादिन्यायेनहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेऽविनाशित्वान्नतु
तद्द्वितीयमस्तिततोऽन्यद्विभक्तंपश्येतिसुप्तिकैवल्ययोरविशेषाद्वैतादर्शनश्रवणेनचविरुध्यन्ते । अनयैवचश्रुत्याद्वितीयाभावादेवद्वैतादर्शनंनतुदृग्लोपादितिवदंत्याद्वैतस्येंद्रजालतुल्यत्वंदर्शितं तेन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विष्णुःसर्वोत्तमःशिवोजीवः।शिवःसर्वोत्तमोविष्णुर्जीवइत्युपासकानामाग्रहोविष्णवाद्युत्कर्षप्रतिपादकश्रीभागवतसुतसंहितादीनामनार्षत्वासुरत्वादिवचनैर्दूषणंचशास्त्रमर्यादानवबोधमूलमेव ॥ विकल्पो
विशिष्टफलत्वादितिन्यायेन ऐकात्म्येचित्तावताराथैंयस्यकस्यचिद्प्याकारस्यालंबनीयत्वात् । यत्तुशैववैष्णवपुराणेष्वितरनिंदास्मरणंतन्नहिनिंदानिंद्यंनिंदितुंप्रवर्ततेअपितुविधेयंस्तोतुमितिन्यायेनविधे
यस्तुत्यर्थं । यथाउद्यन्नुरवलुवाआदित्यआहवनीयेनरश्मीन्संदधातीत्युपक्रम्य'प्रातःप्रातरनृतंतेवदंतिपुरोदयाज्जुव्हतियेऽग्निहोत्रं । दिवाकीर्त्यमदिवाकीर्तयंतःसूर्योज्योतिर्नतदाज्योतिरेषाम्' इति । आदित्यो
वाअस्तंयन्नग्निमनुप्रविशती।तिश्रुतिमुपजीव्ययद्युदितेसूर्येप्रातर्जुहुयात् । यथाऽतिथयेप्रद्रुतायशून्यायावसथायाहार्यंहरंतिताद्दगेवतदित्युदितानुदितहोमयोः प्रकरणेइतरनिंदाविधेयस्तुत्यर्थैवतद्वन्नतुतत्रनिंदा
यांतात्पर्यमस्ति उभयस्याप्यित्याज्यत्वापत्तेः । नहिविष्णुभजनंशिवभजनंवातदंगमूर्ध्वपुंड्रत्रिपुंड्रादिवासुरापानादिवद्रागतःप्राप्तं येननिंदार्थवादानुमितनिषेधशास्त्रबलादनर्थकरंस्यात् । यद्वा सत्यपिनि
षेधेशास्त्रतःप्राप्तत्वादतिरात्रे षोडशिनंगृह्णातिनातिरात्रेषोडशिनंगृह्णातीतिविहितप्रतिषिद्धत्वात्षोडशिग्रहणाग्रहणवद्विकल्प्यतां विशिष्टफलत्वेनाविरोधेवासमुच्चीयतांनतुतद्विधायकशास्त्राप्रामाण्यमध्यव
सातुंशक्यं इतरस्याप्यितथात्वापत्तेःसर्वपुराणोच्छेदप्रसंगः तस्मात्स्यालशुनकन्यायेनशिवविष्णुगोचरनिंदास्तुतीसंकेतभेदमाश्रित्यकार्यकारणब्रह्मगोचरतयाव्याख्येये यथाहिकश्चित्कुतुकीमुग्धांभार्यां
कोपयितुंगृहशुनकंस्यालनाम्नासंकेत्यगालयति साचमद्भ्रातरमयंगालयतीतिकुप्यति तद्वच्छैवोविष्णुशब्देनकार्यंब्रह्मविवक्षित्वान्नजनान्भावनातारतंम्येनैश्वर्यतारतम्यवत्तयाहीनसंपदांपुंसांदुःखकरत्वा
न्नरकशब्दोदितस्यब्रह्मलोकस्यप्राप्तिरिष्यते एवंपक्षांतरेऽपि । तथाचव्याख्यातंमोक्षधर्मेषुजापकोपाख्याने । अमूनियानिस्थानानिदेवानांपरमात्मनामित्यादिनान्तस्यस्थानवरस्येहसर्वेनिरयसं
ज्ञिताः'इत्यंतेन । तमिमंपौराणंभाषाभेदमजानंतःपामराःशैववैष्णवापसदाः ' ब्रह्माणंकेशवंरुद्रंभेदभावेनमोहिताः ॥ पश्यंत्येकंनजानंतिपाखंडोपहताजनाः । इतितत्रैवस्मर्यमाणंशिवविष्ण्वोर्भेददर्श
ने दोषमुदाहृत्यभेदश्रुतीश्चापश्यंतोमूलकारणमेवांत्यात्कार्यान्घटइवतत्तद्रूपेणभासतइतिशास्त्रतत्त्वमजानंतोऽन्यतररूपपरिग्रहेणेतरनिंदंतःपरस्परंकलहायमानाः स्वामिद्रोहान्नरकायैवसज्जंतइत्यलंप्रसक्ता
नुप्रसक्तोक्त्या । तस्मादस्तिचतुर्थ्यआत्मनःपादेभ्योऽतिरिक्तोविष्णवाख्यःपंचमःपुरुषःसोयंप्रतिपाद्यते परावराणांस्रष्टारमित्यादिना । नन्वयंनंदनंदनोयदिपरावराणामुच्चनीचानांस्रष्टातर्हिवैषम्य
नैर्घृण्यभागीस्यात् नचतत्तत्प्राणिकर्मापेक्षोविषमानर्थान्सृजतीतिवाच्यं । कर्मणएवमुख्यत्वेनतस्याकिंचित्करत्वात् कर्मणश्चकृष्यादेःसर्वांगोपसंहारवतोविनैवेश्वरानुग्रहंफलसाधनत्वदृष्टेः तस्मा
दुपासनार्थत्वेनकल्पनामात्रंतद्विग्रहादिकमितिचेत्सत्यं देवताधिकरणन्यायेनोपासनायामद्वैतेवाशास्त्रस्यपरमतात्पर्यवत्वेपितत्प्रतिपत्त्युपायतयाश्रुतस्येश्वरस्यावांतरतात्पर्यविषयतयांगविधीनामिवदेवताविग्रहादि
विधीनांप्रामाण्यंसिद्धं मानांतराविरोधात् नचवैषम्यादिदोषः दाशतय्यांनिरस्तत्वात् । तथाहि ' नसस्वोदक्षोवरुणध्रुतिःसासुरामन्युर्विभीदकोअचित्तिः ॥ अस्तिज्यायान्कनी
यसउपारेस्वप्नश्चनेदनृतस्यप्रयोता ' इतिमंत्रे सःस्वोदक्षोनयेनमहद्यशस्यंकर्मकृतंतत्स्वसामर्थ्यंनभवतिकिंतु हेवरुणपरमेश्वर सातवैवध्रुतिस्तत्त्वदीयमेवाधिष्ठातृत्वंतवैवमाहात्म्यंतदित्यर्थः नन्वन्यसाम
र्थ्येनान्यःकरोतीत्ययुक्तमितिचेत्तत्राह सुरेति । यथासुरामद्यं मन्युःक्रोधः विभीदकोविभीतकस्तत्स्थःकलिःअचित्तिर्भूतावेशपित्ताद्युद्रेकजन्माउन्मादः एतेअशक्तमपिपुरुषंवशीकृत्यमहाशक्त
साध्यमपिकदर्यंकर्मकारयंति तद्वदीश्वरोपिसर्वस्मिन्यशस्येकर्मणिजीवंप्रवर्तयतीत्यर्थः । अयंभावः नहित्वदारेनिमिषश्चनेशेइतिश्रुतेरीश्वरानुग्रहंविनानिमिषोऽपिस्वयंचलितुंनईष्टइतिसर्वापि
सात्विकीराजसीतामसीवाप्रवृत्तिरीश्वरायत्तैव तथापियथासर्वरसप्रकृतेर्मधुरैकस्वभावस्यजलस्येक्षुरसातिशयेनमाधुर्यमभिव्यक्तं । जंबीरमरीचरसयोस्तुस्वाभाविकंतदभिभूतमौपाधिकमम्ल
त्वंकटुत्वंचाभिव्यक्तं । एवंसर्वजगत्प्रकृतेःसत्वैकस्वभावस्येश्वरस्यनंदनंदनविग्रहेऽतिशयेनसत्वमभिव्यक्तं अतएवतस्मिन्निरतिशयंधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यादिकमस्ति कामक्रोधाभिमानिदेवता
विग्रहेसत्वंतिरोभूतं औपाधिकंलोभप्रवृत्त्यादिकंप्रमादमोहादिकंचाविर्भूतं तथाचयथागोधूमादिचूर्णमिक्षुरसाद्यनुग्रहात्तत्तद्रसवद्भवति एवंजीवांतःकरणमपिईश्वरानुग्रहाद्धर्मापगंकामाद्यनुग्र-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हाल्लोभोपगंचभवति अतएवभगवद्गीतासूक्तं । 'ईश्वरःसर्वभूतानांहृद्देशेऽर्जुनतिष्ठति ॥ भ्रामयन्सर्वभूतानियंत्रारूढानिमायया'इतिसर्वभूतांतर्यामिणप्रकृत्य 'तमेवशरणंगच्छसर्वभावेनभारत ॥ तत्प्रसा दात्परांशांतिंमत्संस्थामधिगच्छसि'इतितदनुग्रहफलंशांत्यादिकमित्युक्तं तथा । 'अथकेनप्रयुक्तोऽयंपापंचरतिपूरुषः ॥ अनिच्छन्नपिवार्ष्णेयबलादिवनियोजितः'इतिप्रश्नोस्योत्तरं कामएषक्रोध एषइत्यादिनाकामक्रोधलोभाएवपुरुषंपापेप्रवर्तयंतिनत्वीश्वरइत्युक्तं । 'एषह्येवासाधुकर्मकारयति' । 'ईश्वरप्रेरितोगच्छेच्छ्वभ्रंवास्वर्गमेववा'इत्यादिश्रुतिस्मृतिजातंतुपर्जन्यवदीश्वरस्यासाधारणकारणत्वम्प्रि त्याह नचतावताजलवत्सर्वांतर्यामिणोऽपीश्वरस्यवैषम्यादिगंधोऽस्ति कल्पादयश्चाचारव्यभिचारएवाभिभवंतीतिपरंपरयाकर्मापेक्षत्वमपीश्वरस्ययुज्यतेअंकुरादिजननस्यकार्यत्वेनाकर्तृकत्वानुपप त्तेश्चतत्कर्ताईश्वरःसिद्धएवास्ति । क्वतर्ह्यसावित्यइआह 'अस्तिज्यायान्कनीयसउपारे'इति उभावप्येकत्वादनुपाधिनारूपेणज्येष्ठौसोपाधिनाकनिष्ठौतथाप्युपाधिशुद्धचशुद्धयतिशयादीश्वरोज्याया न्जीवःकनीयान्तस्यसंघाताभिमानिन उपारेसमीपे अंतर्यामितयाऽस्ति 'अंतःप्रविष्टःशास्ताजनानांसर्वात्मा'इत्यादिश्रुत्यंतरप्रसिद्धेः । केनलिंगेनतर्ह्यसौज्ञेयइत्यतआह 'स्वप्नश्चनेदनृतस्यप्रयोता'इति । स्व प्नश्चनस्वप्नइवइत्एव अनृतस्यमिथ्याभूतस्यैवाऽहंकारादिघटांतस्यप्रपंचस्यप्रयोता युमिश्रणामिश्रणयोःप्रकर्षेणभूयोभूयःसंयोजयितावियोजायिताच योदृष्टिसमयांसृष्टिमिंद्रजालवदाविर्भावयतितिरो भावयतिसभगवान्महामायावीसमस्तपापसंछेदनकामैराराधनीयइतिभावः । नन्वमूर्तस्यांतर्यामिणस्तस्यकथमाराधनंकर्तव्यमित्यतआह 'अरंदासोनमीळ्हुषेकराण्यहंदेवायभूर्णयेऽनागाः ॥ अ चेतयदचितोदेवोअर्योगृत्संरायेकवितरोजुनाति'इति नशब्दइवार्थः अहंमिळ्हुषेभूयसींधनस्यवृष्टिंकृतवतेस्वामिनेदासोनदासइवदेवायचतुर्भुजमूर्तयेअरंकराणि अलंकरवाणि प्रार्थनायांलोट् यथादा

मंगल्यंमंगलंविष्णुंवरेण्यमनघंशुचिम् ॥ नमस्कृत्यहृषीकेशंचराचरगुरुंहरिम् २४

साःस्वामिनंस्रक्चंदनमुकुटादिनाऽलंकुर्वंत्येवमहंपार्थिवंनंदनंदनविग्रहंभूषयेयमित्यर्थः अनागाःनिषिद्धाचरणवर्जितः । ननु चेतनोह्यलंक्रियमाणःसद्यःफलंददातिकिमचेतनायालंकरणेनेत्यतआह भूर्णयेभूरिमनुष्यराजाद्यपेक्षयाअधिकंद्रव्यादिकंनयतिभक्तायप्रापयतीतिभूर्णिस्तस्मैभूर्णये अचेतनोऽप्ययंसर्वान्कामान्दास्यतीतिभावः । ननुदृष्टविरुद्धमेतत् नहिप्रतिमाराधनेनधनंप्रतिमातः प्राप्यतइत्यतआह अचेतयदिति । अर्यःभुक्तिमुक्तिकामैरभिगम्यःस्वामीदेवःप्रतिमादिरूपःअचितश्चेतनारहितान्सर्वान्पिंडानचेतयच्चेतनायुक्तान्करोति अहल्यावत् । भूतनिर्देशश्छांदसः । अयं भावः । देहइवप्रतिमायामपितीव्रभावनावताचैतन्यंस्पष्टमुपलभ्यते प्रसिद्धंचैतत्प्रतिमोन्मेषणंमंत्रशास्त्रे उपाख्यायतेचपुराणादौ । तस्मात्प्रतिमायाश्चेतनाधिष्ठितत्वेनचेतनस्यचसर्वपुरुषप्रवर्तकत्वेन ततःफलसंभावनास्तीति । एवंपरमेश्वरेश्रीमाधवादिप्रतिमारूपेसर्वपुरुषार्थप्रदेसत्यपिकवितरोबुद्धिमत्तरोजनोगृत्संप्राणं 'प्राणोवैगृत्सः' इतिश्रुतेः प्राणवंतंजोवंतंराजादिंरायेधनार्थंजुनातिअनु सरति नानाविधैःकाव्यैःक्षुद्रंप्रभुंप्रस्तौत्यहोदौर्भाग्यमस्येतिश्रुतिरुरस्ताडंमंदानाक्रोशति । कवितमस्तुपरमेश्वरमेवनंदनंदनापरपर्यायंसमस्तपुरुषार्थकामःशरणीकुर्यादितिभावः तस्माद्युक्तमुक्तंपरावरा णांस्रष्टारमिति २३ मंगल्यंमंगलावहं मंगलंस्वरूपेणैव । 'एषह्येवानंदयातीति आनंदोब्रह्म'इतिचश्रुतिभ्यां । 'विष्णुंयज्ञात्मानं यज्ञोवैविष्णुः'इतिश्रुतेः । वरेण्यंवरणीयंभोगमोक्षकांक्षिभिरवश्यमादर णीयं अनघमागंतुकदोषास्पर्शिनं । शुचिंस्वभावशुद्धं । शिवमितिपाठे'शिवमद्वैतंचतुर्थंमन्यंते'इतिश्रुतिप्रसिद्धंनिर्गुणं । हृषीकेशंहृषीकाणामिंद्रियाणामीशितारं । चराचरगुरुंचराचराणांगुरुंविद्याप्रदम् तएवहरिंसंसारहरणम् २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ईदृशंहरिंनमस्कृत्यव्यासस्यमतमथातोब्रह्मजिज्ञासेत्यादिसूत्रैर्निर्णीतंयद्ब्रह्माद्वैतंतत्प्रकर्षेणनानोपाख्यानोपबृंहणेनवक्ष्यामि तत्रश्रद्धोत्पादनार्थंमहर्षेरित्यादिव्यासविशेषणं ऋषीणांमन्त्रद्रष्टृणांमहत
इतितन्मतस्यश्रौतत्वमुक्तं अद्भुतकर्मणइतिब्रह्माद्वैतप्रतिपत्त्युपायभूतेननानाख्यानदृष्टांतप्रणयनेनविचित्रग्रंथकारित्वमुक्तं २५ आचख्युरिति । कवयःक्रांतदर्शिनः २६ त्रैकालिकानामपिकवी
नामेतदाख्यानेगुणमाह इदमिति । ज्ञानंज्ञानसाधनंत्रयीरूपंद्विजातिभिस्त्रैवर्णिकैर्यद्धार्यतेतदिदमितिहासरूपेणत्रिषुलोकेषुजातितउत्तममध्यमाधमजनेषुप्रतिष्ठितंज्ञानकरत्वेनेत्यर्थः २७ समयैःसंके
तैः । 'समयाःशपथाचारकालसिद्धांतसंविदः'इत्यमरः । दिव्यमानुषैर्वैदिकलौकिकैःसंस्कृतप्राकृतैर्वा तथाह्यमृतमंथनादौजलादिषुघृतादिपदप्रयोगोवेदनिघंटुप्रसिद्धोदृश्यते तथाजतुगृहदाहेपार्श्वचरादि
षुकक्षघ्नादिशब्दाम्लेच्छप्रसिद्धादृश्यंते छंदोवृत्तैस्त्रिष्टुबादिच्छंदोंतर्गतैरिंद्रवज्रादिभिर्वृत्तैः २८ निष्प्रभेइति । यत्प्रजानांबीजंजगदुपादानमेकंनिमित्तांतरानपेक्षमव्ययमपरिणामिकूटस्थंवस्तुतद्बृहदंडंब्रह्मां
डरूपमभूत् । 'तदात्मानँस्वयमकुरुत । सच्चत्यच्चाभवत्' इत्यादिश्रुतिभ्योब्रह्मणएवसर्वभावावगमात्कदांडमभूदित्याकाङ्क्षायामस्मिन्प्रजानांबीजेनिष्प्रभेप्रकर्षेणभानंविशेषविज्ञानंरूपाद्याकारंतद्र
हितेसति प्रलयकालेबुद्धिवोद्धव्ययोरभावात् निरालोकेआलोक्यतेऽनेनेत्यालोकःसत्वमीश्वरोपाधिभूतंविक्षेपशक्तिमन्मायाख्यंतद्रहिते मायायाअप्यभावेकुतोऽण्डोत्पत्तिरतआह सर्वतस्तमसावृत

महर्षेःपूजितस्येहसर्वलोकैर्महात्मनः ॥ प्रवक्ष्यामिमतंपुण्यंव्यासस्याद्भुतकर्मणः २५ आचख्युःकवयःकेचित्संप्रत्याचक्षतेपरे ॥ आख्यास्यंतितथैवान्येइति
हासमिमंभुवि २६ इदंतुत्रिषुलोकेषुमहज्ज्ञानंप्रतिष्ठितम् ॥ विस्तरैश्चसमासैश्चधार्यतेयद्द्विजातिभिः २७ अलंकृतंशुभैःशब्दैःसमयैर्दिव्यमानुषैः ॥ छंदोवृत्तै
श्चविविधैरन्वितंविदुषांप्रियम् २८ निष्प्रभेऽस्मिन्निरालोकेसर्वतस्तमसावृते ॥ बृहदंडमभूदेकंप्रजानांबीजमव्ययम् २९ युगस्यादौनिमित्तंतन्महद्दिव्यंप्रचक्ष
ते ॥ यस्मिन्संश्रूयतेसत्यंज्योतिर्ब्रह्मसनातनम् ३० अद्भुतंचाप्यचिंत्यंचसर्वत्रसमतांगतम् ॥ अव्यक्तंकारणंसूक्ष्मंयत्तत्सदसदात्मकम् ३१ यस्मात्पितामहो
जज्ञेप्रभुरेकःप्रजापतिः ॥ ब्रह्मासुरगुरुःस्थाणुर्मनुःकःपरमेष्ठ्यथ ३२ प्राचेतसस्तथादक्षोदक्षपुत्राश्चसप्तवै ॥ ततः प्रजानांपतयःप्राभवन्नेकविंशतिः ३३

इति । मायायाआवरणशक्तिरूपात्तुच्छात्तमसएवस्वप्नप्रपंचवदंडमुत्पन्नमित्यर्थः । तथाचश्रुतिः 'नोव्योमापरोयात्' इतिसृष्टेःप्रागव्याकृताख्यमायायाअपिसत्वंनिषिध्यन्तुच्छयेनाभ्वपिहितंयदासीत्
तमसस्तन्महिनाजायतैकं'इतितमोमात्रात्सृष्टिंदर्शयति २९ युगस्यब्रह्मकल्पस्यादौजातंतन्निमित्तंचतुर्विधभूतग्रामोपादानं यस्मिन्नंडेब्रह्मप्रविष्टमितिशेषः । तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशत्' इतिश्रुतेः
किंतत्सत्यंविकारत्वहीनं । वाचारंभणंविकारइतिविकारस्यानृतत्वश्रुतेः । किंजडप्रकृतिरूपं न ज्योतिश्चिद्रूपं सनातनंसततैकरूपं ३० अद्भुतं प्रत्यगात्मत्वेपिदुर्ज्ञेयत्वात् अचिंत्यंवाङ्म
नसातीत्वात् सर्वत्रदेशकालेवस्तुनिचसमतांसाम्यंऐक्यमितियावत् गतंप्राप्तं अव्यक्तमव्याकृतं कारणंहेतुः सूक्ष्मंवाह्येंद्रियाविषयत्वात् सदसदात्मकंतुच्छातुच्छव्यावृत्तस्वरूपं अनिर्वचनी
यमित्यर्थः ३१ यस्मादंडात्पितामहः 'सवैशरीरीप्रथमः' 'हिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रे'इत्यादिश्रुतिप्रसिद्धःअस्यरजःसत्त्वतमोगुणप्रधानानित्रीणिरूपाण्याह ब्रह्मा सुरगुरुर्विष्णुः स्थाणूरुद्रः । ब्रह्मणो
विभूतीःसृष्टिकर्मप्रधानाआह मनुरित्यादिना ३२ दक्षपुत्राःसप्त । क्रोधस्तमोदमश्चैवविक्रीतोथांगिरास्तथा ॥ कर्दमोश्वश्चसप्तैतेदक्षपुत्राःप्रकीर्तिताः'इत्यन्यत्रोक्ताः । एकविंशतिर्मरीच्यादयः ॥ ५ ॥
ऋषयः सप्त मनवश्चतुर्दशेति यथोक्तंब्रह्मांडपुराणे । 'ऋषयःसप्तपूर्वेयेमनवश्चचतुर्दश ॥ एतेप्रजानांपतयएभिःकल्पःसमाप्यते' इति ३३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततोब्रह्मांडाद्ब्रह्मण्याद्याः कृत्स्नसंसारसंहारकज्ञान
विष्णोर्विभूतिंपालनकर्मप्रधानामशक्यंतामाह पुरुषश्चेति । यंमत्स्यकूर्ममैरालादिविग्रहं ३४ स्थाणोर्विभूतीःसंहारकर्मप्रधानाआह यक्षाइति । ततोब्रह्मांडाद्ब्रह्मण्याद्याःकृत्स्नसंसारसंहारकज्ञान संवत्सरादिःकालोऽपि
प्रधानाः ३५ आपइत्यादिकंषट्कंवह्निवुरुषयोरप्युपलक्षणं दिशःद्यौरित्येताभ्यांतदभिमानिनौचंद्रसूर्यौगृह्येते अंतरिक्षमाकाशः एतच्चमूर्त्यष्टकंस्थाणोरेवविभूतिः ३६ संवत्सरादिःकालोऽपि
संहारकत्वात्स्थाणोरेवविभूतिः यच्चान्यदपिदृष्टंश्रुतंवातत्सर्वंततएवांडात्संभूतमितिपूर्वेणसंबंधः ३७ यदिदंदृश्यते वाह्यंरूपादि आंतरंचाहंकारतद्धर्मसुखदुःखादिसाक्षिदृश्यं तत्सर्वंयुगक्षयेकल्पांतेपुनः
संक्षिप्यतेकूर्मांगवत्तिरोभवतिस्वाधिष्ठानेब्रह्मण्येवशुक्काविवरजतं ३८ प्रतिकल्पंसृष्टेःसमाननामरूपत्वमाह यथेति ३९ कल्पानामानंत्यमाह एवमिति । अनाद्यंतंपरमात्मावगत्यवसानं ४० एवंपिंडब्र
ह्मांडात्मिकांजडसृष्टिमुक्त्वातदभिमानिचेतनसृष्टिमाह त्रयस्त्रिंशदिति । शाकल्यब्राह्मणे त्रयश्चत्रीचशतात्रयश्चत्रीचसहस्रेत्याद्युपक्रम्यमहिमानएवैषामेतेत्रयस्त्रिंशदेवदेवाइत्युक्तेत्रयस्त्रिंशदेवदेवास्तावंति
शतानिसहस्राणिवातेषामेवविभूतिरित्यर्थः तेचाष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याः इंद्रःप्रजापतिश्च तत्रवसवःपृथिव्यग्नीअंतरिक्षवायू आदित्यदिवौ चंद्रोनक्षत्राणिच रुद्राएकादशेंद्रियाणि
आदित्याद्वादशमासाः इंद्रःपर्जन्यः प्रजापतिर्यज्ञः एतेषामभिमानिनश्चेतनाअत्रविवक्षिताः शरीरसृष्टेःप्रागुक्तत्वात् सोयंसृष्टिसंक्षेपः विस्तरस्त्वन्यत्रोक्तः ‘तिस्रःकोटयस्तुरुद्राणामादित्या

ततःप्रसूताविद्वां
पुरुषश्चाप्रमेयात्मायंसर्वेऋषयोविदुः ॥ विश्वेदेवास्तथादित्यावसवोऽथाश्विनावपि ३४ यक्षाःसाध्याःपिशाचाश्चगुह्यकाःपितरस्तथा ॥ ततःप्रसूताविद्वां
सःशिष्टाब्रह्मर्षिसत्तमाः ३५ राजर्षयश्चबहवःसर्वेःसमुदितागुणैः ॥ आपोद्यौःपृथिवीवायुरंतरिक्षंदिशस्तथा ३६ संवत्सरर्तवोमासाःपक्षाहोरात्रयःक्रमात् ॥
यच्चान्यदपितत्सर्वंसंभूतंलोकसाक्षिकम् ३७ यदिदंदृश्यतेकिंचिद्भूतंस्थावरजंगमम् ॥ पुनःसंक्षिप्यतेसर्वंजगत्प्राप्तेयुगक्षये ३८ यथर्तावृतुलिंगानि
नानारूपाणिपर्यये ॥ दृश्यंतेतानितान्येवतथाभावायुगादिषु ३९ एवमेतदनाद्यंतंभूतसंहारकारकम् ॥ अनादिनिधनंलोकेचक्रंसंपरिवर्तते ४० त्रय
स्त्रिंशत्सहस्राणित्रयस्त्रिंशच्छतानिच ॥ त्रयस्त्रिंशच्चदेवानांसृष्टिःसंक्षेपलक्षणा ४१ दिवःपुत्रोबृहद्भानुश्चक्षुरात्माविभावसुः ॥ सवितासऋचीकोऽर्कोभानु
राशावहोरविः ४२ पुत्राविवस्वतःसर्वेसह्यास्तेषांतथावरः ॥ देवभ्राट्तनयस्तस्यसुभ्राडितिततःस्मृतः ४३

दिवःपुत्रइत्यादि
नांदशस्मृताः ॥ अग्नीनांपुत्रपौत्रंतुसंख्यातुंनैवशक्यते’इति ४१ कतमएकादेवतेतिप्राणइतिसब्रह्मेत्युपसंहारेतत्रैवोक्तमेकंसूत्रात्मानंचेतनंविवक्षित्वातद्विभूतयोऽन्येचेतनाइत्याह दिवःपुत्रइत्यादि
नासुविस्तराइत्यंतेन । दिवोनानारूपेणद्योतमानायामायायाःपुत्रइवपुत्रेगर्भस्थत्वात् मायायांचित्प्रतिविंबःसूत्रात्मेत्यर्थः तस्यैवावयवावृहद्भान्वादयएकादशसमनस्केंद्रियाधिष्ठातृदेवता । दि
ग्वातार्कप्रचेतोऽश्विवह्नींद्रोपेंद्रमित्रप्रजापतिबृहस्पतिसंज्ञाअप्यत्रसूर्यपर्यायैरेवाभिधीयंते सूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चेतिश्रुतेस्तद्विभूतयोऽन्यादेवताइतिस्मृतेश्चदिगादीनांसूर्यविभूतित्वात् । सबृहत्सभानुः
सचक्षुरितिप्रत्येकंतच्छब्दःसंबध्यते अत्रबृहदादिपदार्थस्तु ‘बृहद्व्योमयत्वेनश्रोत्रमिंद्रियमुच्यते ॥ द्रव्याणांभासनाद्भानुशब्देनोक्तंत्वगिंद्रियं ॥ १ ॥ चक्षुःप्रसिद्धमात्मानुमेयस्त्वाद्रसनेंद्रियं ॥
वागग्निर्दैवतत्वेनविभावसुपदोदिता ॥ २ ॥ कर्मणांप्रसवात्पाणामतौसवितृशब्दितौ ॥ विशिष्टगतिमत्त्वाद्व्यर्कःपादेंद्रियंमतं ॥ ३ ॥ उपस्थस्याद्दचोकाख्यऋचांसर्वांगतेजसां ॥ संगमोर
तिकालेत्रेत्येवप्रेवमरीचिकः ॥ ४ ॥ वायुराशावहःप्रोक्तोभासनादवनाच्चसः ॥ भानूरविश्चोच्यतेतौघ्राणपायुपदोदितौ’इति ॥ ५ ॥ ४२ पुत्राःप्रतिविंबाः विवस्वतःसूर्यवत्सर्वावभासकस्यचै
तन्यस्य । यद्वा विशेषणवस्तेआच्छादयतिसर्वंज्ञेयंव्याप्नोतीतिविवोज्ञानंतद्वान् आजानसिद्धज्ञानवान्ब्रह्मा ‘ज्ञानमप्रतिमंयस्यवैराग्यंचजगत्पतेः ॥ ऐश्वर्यंचैवधर्मश्चसहसिद्धंचतुष्टयं’इतिस्मृतेः ।—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तस्यपुत्र्यपिभार्याभूताद्यौः । 'प्रजापतिर्वैस्वांदुहितरमभ्यध्यायद्दिवमित्यन्यआहुः'इतिश्रुतेस्तस्यामुत्पन्नावृहद्भानवादयइतिज्ञेयं । पुराविवस्वतइतिपाठेविवस्वतःसंबंधीदिवःपुत्रइतियोज्यं । महानेवम
ह्योमनुःस्वार्थेडच्चत् तेषांमध्येवरःश्रेष्ठोबुद्धितत्त्वाभिमानीत्यर्थः तस्यतनयोदेवभ्राट्देवैरिंद्रियैर्भ्राजतेदीप्यतेइत्यहंकारोदेवभ्राट् । अहमिदंपश्याम्यहमिदंशृणोमीत्याद्यनुभवात् । तस्यपुत्रःसुभ्राट्भौ
तिकंमनस्तद्धिसंकल्पविकल्पात्मकंसत्सर्वविषयप्रकल्पकंतत्तद्विषयरूपेणसुतरांस्पष्टंभ्राजतेइतिसुभ्राट्पदवाच्यं यथोक्तमक्षपादैः 'रूपादयोविषयाःसंकल्पकृताः'इति । रत्नगर्भस्तुतत्रसृज्यसंहार्ययोरतिबा
हुल्यंवक्तुंतन्मध्येसंक्षेपतोदेवानांसृष्टिमाह त्रयस्त्रिंशदिति । त्रयस्त्रिंशद्यानितान्येवशतानिविंद्वत्रययुक्तानिपुनस्तान्येवत्रयस्त्रिंशत्सहस्राणिचविंदुचतुष्टययुतानितदात्रयस्त्रिंशत्कोटयइत्यर्थः देवानांसृष्टिःसृज्य
मानादेवाः । कृदभिहितोभावोद्रव्यवत्प्रकाशतइतिन्यायात् । यद्वात्रयस्त्रिंशाधिकशतत्रययुक्तषट्त्रिंशत्सहस्राणिदेवानांसंक्षेपतः । तत्रतावद्ब्रह्मणोजन्मसमनंतरमेवप्रथमकल्पेसृष्टिक्रममाहदिवःपुत्रइत्या
दिना अतएवैतत्कल्पीयसूर्यवंशसृष्टिक्रमविरोधोनाशंकनीयः । दिवःपुत्रइत्येकंनाम दिवःपुत्रादयोद्वादशविवस्वंतःसूर्याजाताः नकारलोपश्छांदसः तेषांमह्योऽवरःकनिष्ठः मह्यइतिचपाठःतस्यपृथङ् ॥ ३ ॥
निर्देशोवंशकरत्वात् तेभ्यःमह्यवंश्येभ्यएवायमेतत्कल्पीयकुरुवंशादिसदृशस्तस्मिन्कल्पेऽप्येषांवंशानांसंभवात् अतएवयदुभरतययातिवंशानांपृथगुपादानं यद्वा तेभ्यएवेदानीमिहोत्पन्नेभ्यः कुरुवंशा
दयइत्यर्थः । विमलबोधव्याख्याऽत्रदिवःपुत्रइत्यारभ्यसंभूताबहवोवंशाइत्यंतेन । ननुद्वौवंशौराज्ञामिहोक्तौसूर्यवंशश्चंद्रवंशश्च तत्रादित्यवंशस्तावत्ब्रह्मणोमरीचिर्मरीचेःकश्यपःकश्यपाद्विवस्वान्विवस्व
तोमनुर्मनोरिक्ष्वाकुरिक्ष्वाकोर्विकुक्षिःसएवशशादस्ततःकाकुत्स्थस्तस्मादनेनास्ततःपृथुःपृथोरार्द्रस्ततोवृहदश्वस्तस्माद्धुंधुमारादयोयावन्मरुत्तइतितावदादित्यवंशः । सोमवंशस्तावत् ब्रह्मणोऽत्रिरत्रेः
सोमःसोमाद्बुधस्ततःपुरूरवाःपुरुरवसआयुरायोर्नहुषस्ततोययातिर्ययातेःपुरुप्रभृतयोयावदेववज्रपुत्रइति । एतौद्वौराजवंशौ ततःकेऽमीदिवःपुत्रादयोराजानः तथापुराविवस्वतश्चेतिनसंगतं विवस्वतः
पूर्वंकश्यपस्ततःपूर्वंब्रह्माततश्चकथमुच्यतेपुराविवस्वतश्चेति तथासुभ्राजश्चत्रयःपुत्रादशज्योतिरादयइत्यपिनसंगतं तेहिदशज्योतिरादयःपार्थिवाउभयोरपिवंशयोःपुराणेतिहासादिषुनश्रूयंते । अत्रोच्यते ।
काचिदसंगतिर्नात्र तत्रदिवःपुत्रस्तावदादित्यएवस्वरश्मिभिर्दिवःपूरणात् वृहद्भानुरपिसएव वृहंतोविश्वव्यापकाभानवोऽस्येति चक्षुर्विश्वप्रकाशकत्वादात्माचसएव सहिब्रह्मज्योतिरित्यागमप्रामाण्या
द्विभावसुश्चसएव ऋतुषुविविधप्रकाररश्मयोयस्य सविताचसएवऋतुक्रमेणलोकोपकारार्थंसलिलगर्भप्रसवात् मरीचिकःसएव लोकोपकारार्थंमरोचीन्कायतिकीर्तयतिप्रकाशयतीतियावत् मरीचिभिः
सहस्ररश्मिभिःकीर्त्यतइतिवा अर्कःऋसृगतौस्मृतोधातुरस्यकप्रत्ययेगुणः । आहच 'ऋसृगतौस्मृतोधातुस्तस्मात्कप्रत्ययःस्मृतः । गतोयस्मात्परोनास्तितस्मादर्कःसउच्यते । भानुःसएव लोकोपका
रार्थंभाःनौतिप्रस्तौतीति आशावहइतिलोकानामाशामावहत्याराध्यमानःसफलीकरोति रविरिति । 'अवेतिरक्षणेधातुःप्रत्ययेऽस्यरुडागमः । अवतित्रीनिमाँल्लोकांस्तेनासौरविरुच्यते' इति । पुरेति ।
पुराकल्पेएतोदिवःपुत्रादयःपुंशब्दाविवस्वतोवाचकाःपठ्यंतेपुराकल्पविद्भिः तेषांशब्दानांमध्येऽवरोजघन्योमह्यशब्दःमह्यशब्दोऽपिगर्भधारकवाचकतयापावनाद्वाअनघतयापठ्यते मह्योमहीगर्भाधायक
त्वात् उक्तंच 'पौषस्यकृष्णसप्तम्यांमह्यासहभवेद्रविः । देवभ्राट्तनयस्तस्य' इति तस्यमह्यानंतरंदेवान्भ्राजयतिरश्मिभिःतनयोविस्तारकःतस्मादनंतरंसुभ्राडितिसुष्ठुशीलःपुत्रः सुभ्राजसोऽनंतरंत्रयः
पुत्रादशज्योतिरादयोग्रहनक्षत्रतारकाप्रकाशकारश्मयःप्रादुरासन् तेचपूरणाज्जगतस्त्राणाद्वापावनाद्वाऽनघयोनित्वात्पुत्राउच्यंते बहुशश्चास्यवामीयेसूक्तेपुत्रशब्दोरश्मिषुदृष्टोविस्तरातिशयान्नप
ठ्यते अत्रदशशतसहस्रशब्दारश्मिबहुत्ववाचकास्तेभ्योऽयंकुरुवंशश्चेत्याद्युच्चावचोभयवंशप्रभवराजाभिधानमस्तुसूर्यस्यैवोभयवंशहेतुत्वकथनपरं । तथाहि आदित्यान्मनुर्मनोरिक्ष्वाकुरित्या ॥ ६ ॥
दिपौत्रःसूर्यवंशः तथाऽऽदित्यान्मनुर्मनोरिडाइडातःपुरूरवाइत्यादिनादौहित्रःसोमवंशइति । अतएभिःश्लोकैरादित्यस्तुतिभिस्तन्मूलकत्वंकथितं । उक्तंच 'आदित्यमूलमखिलंत्रैलोक्यंयदुनंदन।
भवत्यस्माज्जगत्सर्वंसदेवासुरमानुषं'इत्यादिसर्वमवदातम् ४३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दशज्योतींषि 'धूम्राऽर्चिरूष्माज्वलिनीज्वालिनीविस्फुलिंगिनी ४४ सुश्रीःसुरूपाकपिलाहव्यकव्यवहांतथा'इतिदशकलारूपाणियस्यसदशज्योतिरग्निः । शतज्योतिश्चंद्रःसहिहृदयायतनः 'चंद्रमामनसो भूत्वाहृदयंप्राविशत्'इतिश्रुतेः । हृदयस्यचशतंचैकाचनाड्यस्तासांमूर्धन्यासौरीक्रममुक्तिस्थानप्रापिकाइतराःशतंजन्मांतरहेतुगतिप्रदास्तासांप्रकाशकत्वाच्चंद्रःशतज्योतिः । सहस्रज्योतिःसूर्यः । ज्योते रितीदंतत्वमार्षम् ४५ तेभ्यःसमष्टिमनःकल्पितेभ्योऽग्निचंद्रसूर्येभ्यःक्रमादयंपुरोवर्तीब्राह्मणवंशःकुर्वादिवंशइक्ष्वाकुवंशश्चसंभूताइतियोज्यं तादृशादग्नेर्ब्राह्मणउत्पन्नइतिचकाराद्रालभ्यते । आग्नेयोवैब्राह्म णइतिश्रुतेर्ब्राह्मणस्याग्निवंश्यत्वं इतरेषांचंद्रसूर्यवंश्यत्वंप्रसिद्धमेव ४६ राजर्षीणां राज्ञामृषीणांचेतिद्वन्द्वः भूतसर्गाःजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जसृष्टयः ४७ भूतस्थानानीतिनृणांवासस्थानानिराजकृता निदुर्गनगरादीनि ब्राह्मणकृतानितीर्थक्षेत्रादीनि त्रिविधंरहस्यंधर्मरहस्यं कृष्णद्रोहिणोऽपिशिशुपालस्यकृष्णैकत्वप्राप्तिस्तत्ररहस्यं यथाकथंचित्तीव्राभिनिवेशेनध्यानमेवश्रेयइतिसोऽधर्माभासोऽपिधर्म एव तथाहिंसाफलोधर्मोऽप्यधर्मएव यथासत्यवादिनश्चोरेभ्यःकार्पटिकमार्गतत्त्वेनोपदिशतइति । एवमर्थकामयोरपिरहस्यमूह्यं । वेदाःकर्मकांडः योगउपासनाकांडः सविज्ञानोज्ञानकांडसहितः । धर्मःस्मार्तः अर्थकामौलोकप्रसिद्धौ ४८ धर्मेति । एतत्त्रयप्रतिपादकानिशास्त्राणिमीमांसाकोककामंदकानि । लोकयात्राविधानंचलोकयात्रायेननिर्वहतितस्याऽऽयुर्वेदधनुर्वेदगांधर्ववेदादेर्विधानंज्ञापनंच

सुभ्राजस्तुत्रयःपुत्राःप्रजावंतोबहुश्रुताः ॥ दशज्योतिःशतज्योतिःसहस्रज्योतिरेवच ४४ दशपुत्रसहस्राणिदशज्योतेर्महात्मनः ॥ ततोदशगुणाश्चा न्येशतज्योतेरिहात्मजाः ४५ भूयस्ततोदशगुणाःसहस्रज्योतिषःसुताः ॥ तेभ्योऽयंकुरुवंशश्चयदूनांभरतस्यच ४६ ययातीक्ष्वाकुवंशश्चराजर्षीणांचसर्व शः ॥ संभूताबहवोवंशाभूतसर्गाःसुविस्तराः ४७ भूतस्थानानिसर्वाणिरहस्यंत्रिविधंचयत् ॥ वेदायोगःसविज्ञानोधर्मोऽर्थःकामएवच ४८ धर्मकामार्थ युक्तानिशास्त्राणिविविधानिच ॥ लोकयात्राविधानंचसर्वंतद्दृष्टवानृषिः ४९ ॥ इतिहासाःसवैयाख्याविविधाःश्रुतयोऽपिच ॥ इहसर्वमनुक्रांतमुक्तंग्रंथ स्यलक्षणम् ५० विस्तीर्यैतन्महज्ज्ञानमृषिःसंक्षिप्यचाब्रवीत् ॥ इष्टंहिविदुषांलोकेसमासव्यासधारणम् ५१ मन्वादिभारतंकेचिदास्तीकादितथापरे ॥ तथोपरिचराद्यन्येविप्राःसम्यगधीयते ५२ विविधंसंहिताज्ञानंदीपयंतिमनीषिणः ॥ व्याख्यातुंकुशलाःकेचिद्ग्रंथान्धारयितुंपरे ५३ तपसाब्रह्म चर्येणव्यस्यवेदंसनातनम् ॥ इतिहासमिमंचक्रेपुण्यंसत्यवतीसुतः ५४ ॥ ॥

एतत्सर्वंतेभ्यःसंभूतमितिपूर्वेणसंबन्धः सर्वंतद्दृष्टवान्योगबलेनऋषिर्व्यासः ४९ सवैयाख्याःव्याख्यामधिकृत्यकृतोग्रन्थोवैयाख्यस्तद्युक्ताः यथाब्रह्मविदाप्नोतिपरमितिसूत्रस्यव्याख्यासत्यंज्ञानमितिमंत्रः अनुव्याख्यानंतस्माद्वाएतस्मादितिब्राह्मणम् । एवमत्रापिप्रथमेऽध्यायेसूत्रितस्यार्थस्यद्वितीयतृतीयाभ्यांव्याख्यानमुत्तरग्रंथेनानुव्याख्यानंच विविधाःलिंगादिनार्थमत्यायकाःप्रपाःकर्तव्याइत्यादिस्मृति मूलभूताः'धन्वन्निवप्रपाअसित्वमग्ने'इत्यादयः । हेअग्नेत्वंधन्वन्निरुदकेप्रदेशेप्रपेवलोकतृप्तिकरोऽसीतितदर्थः प्रपाअसीत्यत्रासंधिश्छांदसः । इहेति । अनुक्रांतमनुक्रमेणोक्तमिदमेवयथोक्तंग्रन्थस्यलक्षणं विषयःप्रतिपाद्योर्थः ५० समासःसंक्षेपःव्यासोविस्तरः ५१ वर्णानुपूर्वीभेदेऽपिप्रतिकल्पमर्थानांसमाननामरूपक्रमत्वाद्भारतारंभेमतभेदमाह मन्वादीति । मनुर्मन्त्रोनारायणंनमस्कृत्येति ओंनमो भगवतेवासुदेवायेतिवा तदादिइतिप्राञ्चः । दिवःपुत्रोवैवस्वतमनुसंज्ञोमनुस्तदादीतितत्त्वं आस्तीकमास्तीकचरितंतदादि उपरिचरोवसुस्तच्चरितादिवा ५२ बह्वर्थत्वाद्विविधंज्ञानंदीपयंतिप्रकाशयंति ५३ व्यस्यवेदमाध्वर्यवादिकांडशोविभज्य तेनवेदार्थोऽत्रसंगृहीतइतिदर्शितम् ५४ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तदाख्यानवरिष्ठंसइत्यादि अच्छेद्यपरैरपीत्यतोग्रंथःस्पष्टार्थः ५५ । ५६ । ५७ । ५८ अभ्याशेसमीपे वसुरूपरिचरस्तस्यकन्यावासवीसत्यवतीतस्याःपुत्रोवासवेयोव्यासः ५९ कृष्णो व्यासः ६० । ६१ । ६२ उन्मेषमुपबृंहणं ६३ । ६४ । ६५ । ६६ पाशुपतंपशूनांजीवानांपत्युरंतर्यामिणइदंमाहात्म्यंपाशुपतं हेतुनासात्विकादिकर्मणासमंतुल्यं ६७ । ६८ कल्पानां धनुर्वेदोक्तशास्त्रादिविधीनांदुर्गसेनाव्यूहरचनादिविधीनांवा । 'कल्पःशास्त्रेविधौन्यायेसंवर्तेब्रह्मणोदिने'इतिमेदिनी । वाक्यजातिविशेषाःराजामात्यचेटादिवक्तृविशेषप्रयुक्तवैलक्षण्यानिस्तुतिनिंदान्यायदेशा

पराशरात्मजोविद्वान्ब्रह्मर्षिःसंशितव्रतः ॥ तदाख्यानवरिष्ठंसकृत्वाद्वैपायनःप्रभुः ५५ कथमध्यापयानीहशिष्यानित्यन्वचिंतयत् ॥ तस्यतच्चिन्तितंज्ञात्वाऋ षेर्द्वैपायनस्यच ५६ तत्राजगामभगवान्ब्रह्मालोकगुरुःस्वयम् ॥ प्रीत्यर्थंतस्यचैवर्षेर्लोकानांहितकाम्यया ५७ तंदृष्ट्वाविस्मितोभूत्वाप्रांजलिःप्रणतःस्थितः ॥ आसनंकल्पयामाससर्वैर्मुनिगणैर्वृतः ५८ हिरण्यगर्भमासीनंतस्मिंस्तुपरमासने ॥ परिवृत्यासनाभ्याशेवासवेयःस्थितोऽभवत् ५९ अनुज्ञातोऽथकृष्णस्तुब्रह्म णापरमेष्ठिना ॥ निषसादासनाभ्याशेप्रीयमाणःशुचिस्मितः ६० उवाचसमहातेजाब्रह्माणंपरमेष्ठिनम् ॥ कृतंमयेदंभगवन्काव्यंपरमपूजितम् ६१ ब्रह्मन्वेद रहस्यंचयच्चान्यत्स्थापितंमया ॥ सांगोपनिषदांचैववेदानांविस्तरक्रिया ६२ इतिहासपुराणानामुन्मेषंनिर्मितंचयत् ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचत्रिविधंकालसंज्ञितम् ६३ जरामृत्युभयव्याधिभावाभावविनिश्चयः ॥ विविधस्यचधर्मस्यह्याश्रमाणांचलक्षणम् ६४ चातुर्वर्ण्यविधानंचपुराणानांचकृत्स्नशः ॥ तपसोब्रह्मचर्य स्यपृथिव्याश्चंद्रसूर्ययोः ६५ ग्रहनक्षत्रताराणांप्रमाणंचयुगैःसह ॥ ऋचोयजूंषिसामानिवेदाध्यात्मंतथैवच ६६ न्यायशिक्षाचिकित्साचदानंपाशुपतंतथा ॥ हेतुनैवसमंजन्मदिव्यमानुषसंज्ञितम् ६७ तीर्थानांचैवपुण्यानांदेशानांचैवकीर्तनम् ॥ नदीनांपर्वतानांचवनानांसागरस्यच ६८ पुराणांचैवदिव्यानांकल्पानां युद्धकौशलम् ॥ वाक्यजातिविशेषाश्चलोकयात्राक्रमश्चयः ६९ यच्चापिसर्वगंवस्तुतच्चैवप्रतिपादितम् ॥ परंनलेखकःकश्चिदेतस्यभुविविद्यते ७० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तपोविशिष्टादपिवैविशिष्टान्मुनिसंचयात् ॥ मन्येश्रेष्ठतरंत्वांवैरहस्यज्ञानवेदनात् ७१ जन्मप्रभृतिसत्यांतेवेद्मिगांब्रह्मवादिनीम् ॥ त्वयाचकाव्यमित्युक्तंतस्मा त्काव्यंभविष्यति ७२ अस्यकाव्यस्यकवयोनसमर्थाविशेषणे ॥ विशेषणेगृहस्थस्यशेषास्त्रयइवाश्रमाः ७३ काव्यस्यलेखनार्थायगणेशःस्मर्यतांमुने ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ एवमाभाष्यतंब्रह्माजगामस्वंनिवेशनम् ७४ ततःसस्मारहेरम्बंव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ स्मृतमात्रोगणेशानोभक्तचिंतितपूरकः ७५ तत्राजगा मविघ्नेशोवेदव्यासोयतःस्थितः ॥ पूजितश्चोपविष्टश्चव्यासेनोक्तस्तदाऽनघ ७६ लेखकोभारतस्यास्यभवत्वंगणनायक ॥ मयैवप्रोच्यमानस्यमनसाकल्पितस्यच ७७ श्रुत्वैतत्प्राहविघ्नेशोयदिमेलेखनीक्षणम् ॥ लिखतोनावतिष्ठेततदास्यांलेखकोह्यहम् ७८ ॥ ॥

दयोवापरकृत्यादिरूपार्थवादभेदावा लोकयात्राक्रमोनीतिशास्त्रं ६९ । ७० मुनिसंचयान्मुनिसमूहात् विशिष्टात्कुलेन ७१ गांवाचं ब्रह्मवादिनींवेदवादिनीं ७२ विशेषणेअतिशायने ७३ । ७४ । ७५ यतोयत्रदेशे ७६ । ७७ । ७८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अबुध्वाअर्थमितिशेषः ओमित्यंगीकारे ७९ ग्रंथग्रंथिंग्रंथेदुर्भेद्यस्थानं ८० । ८१ श्लोककूटंश्लोकेषुगूढार्थं अन्यार्थत्वेसत्यर्थांतरप्रत्यायकत्वमित्यर्थः अर्थस्यप्रमेयस्यगूढत्वात् प्रश्रितस्यप्रमेयेण स्वप्रकाशार्थंश्रितंशब्दप्रमाणंतस्यापिगौण्यादिवृत्तिभेदेनगूढत्वं यथामत्स्यःस्वप्रभङ्गनिमिपतीति ८२ यद्यदायावत् ८३ कारकमिति तुमुन्ण्वुलौक्रियायांक्रियार्थायामितिण्वुलानेत्रोन्मीलनंकर्तुमित्यर्थः एतत्प्रकाशनंकृतमितितृतीयेनान्वयः ८४ । ८५ प्रकाशनंविकसनं ८६ । ८७ विटंकाःपक्ष्युपवेशनस्थानानि'कपोतपालिकायांतुविटंकंपुंनपुंसकं'इत्यमरः ८८ सारोमज्जा ८९

व्यासोऽप्युवाचतंदेवमबुद्ध्वामालिखक्कचित् ॥ ओमित्युक्त्वागणेशोऽपिबभूवकिललेखकः ७९ ग्रंथग्रंथिंतदाचक्रेमुनिर्गूढंकुतूहलात् ॥ यस्मिन्प्रतिज्ञयाप्राहमुनिर्द्वैपायनस्त्विदम् ८० अष्टौश्लोकसहस्राणिअष्टौश्लोकशतानिच ॥ अहंवेद्मिशुकोवेत्तिसंजयोवेत्तिवानवा ८१ तच्छ्लोककूटमद्यापिग्रथितंसुदृढंमुने ॥ भेत्तुंनशक्यतेऽर्थस्य गूढत्वात्प्रश्रितस्यच ८२ सर्वज्ञोऽपिगणेशोयत्क्षणमास्तेविचारयन् ॥ तावच्चकारव्यासोऽपिश्लोकानन्यान्बहूनपि ८३ अज्ञानतिमिरांधस्यलोकस्यतुविचेष्टतः ॥ ज्ञानांजनशलाकाभिर्नेत्रोन्मीलनकारकम् ८४ धर्मार्थकाममोक्षार्थैःसमासव्यासकीर्तनैः ॥ तथाभारतसूर्येणनृणांविनिहतंतमः ८५ पुराणपूर्णचंद्रेणश्रुतिज्योत्स्नाःप्रकाशिताः ॥ नृबुद्धिकैरवाणांचकृतमेतत्प्रकाशनम् ८६ इतिहासप्रदीपेनमोहावरणघातिना ॥ लोकगर्भगृहंकृत्स्नंयथावत्संप्रकाशितम् ८७ संग्रहाध्यायबीजोवैपौलोमास्तीकमूलवान् ॥ संभवस्कंधविस्तारःसभारण्यविटंकवान् ८८ अरणोपर्वरूपाढ्योविराटोद्योगसारवान् ॥ भीष्मपर्वमहाशाखोद्रोणपर्वपलाशवान् ८९ कर्णपर्वसितैःपुष्पैःशल्यपर्वसुगंधिभिः ॥ स्त्रीपर्वैषीकविश्रामःशांतिपर्वमहाफलः ९० अश्वमेधामृतरसस्त्वाश्रमस्थानसंश्रयः ॥ मौसलःश्रुतिसंक्षेपःशिष्टद्विजनिषेवितः ९१ सर्वेषांकविमुख्यानामुपजीव्योभविष्यति ॥ पर्जन्यइवभूतानामक्षयोभारतद्रुमः ९२ ॥ सौतिरुवाच ॥ तस्यवृक्षस्यवक्ष्यामिशश्वत्पुष्पफलोदयम् ॥ स्वादुमेध्यरसोपेतमच्छेद्यममरैरपि ९३ मातुर्नियोगाद्धर्मात्मागांगेयस्यचधीमतः ॥ क्षेत्रेविचित्रवीर्यस्यकृष्णद्वैपायनःपुरा ९४ त्रीनग्नीनिवकौरव्याञ्जनयामासवीर्यवान् ॥ उत्पाद्यधृतराष्ट्रंचपांडुंविदुरमेवच ९५ जगामतपसेधीमान्पुनरेवाश्रमंप्रति ॥ तेषुजातेषुवृद्धेषुगतेषुपरमांगतिम् ९६ अब्रवीद्भारतंलोकेमानुषेऽस्मिन्महानृषिः ॥ जनमेजयेनपृष्टःसन्ब्राह्मणैश्चसहस्रशः ९७ शशासशिष्यमासीनंवैशंपायनमंतिके ॥ ससदस्यैःसहासीनःश्रावयामासभारतम् ९८ कर्मान्तरेषुयज्ञस्यचोद्यमानःपुनःपुनः ॥ विस्तरंकुरुवंशस्यगांधार्याधर्मशीलताम् ९९

विश्रमंत्यस्यामितिविश्रामश्छाया ९० आश्रमेति आश्रमवासिकस्थंडिलः मौसलादिग्रंथःश्रुतिस्थानीयदीर्घशाखांतः ९१ । ९२ पुष्पंधर्मःफलंमोक्षस्तदुभयंसत्याख्यं । 'पुष्पंहिफलंवाचः सत्यं'इतिश्रुतेः अतएवक्रमात्स्वादुत्वाच्छेद्यंच ९३ भारतसूत्रभूतश्लोकत्रयमाह मातुरिति । मातुःसत्यवत्यागांगेयस्यभीष्मस्यचनियोगाज्ज्ञतुकामतःक्षेत्रेअंबिकादिषुक्रमेणधृतराष्ट्रादीन्जनयामास ९४ । ९५ तेषुधृतराष्ट्रादिषुजातेषुपुत्रपौत्रादिरूपेणप्रादुर्भूतेषु प्रवृद्धेषुराज्यभागिषु पुत्रपौत्रादीनांराज्यार्थिनांपरमांगतिंमृत्युंगतेषु ९६ । ९७ शशासत्वमेतान्भारतंश्रावयेत्याज्ञापितवान् ९८ कर्मांतरेषुकर्मच्छिद्रेषु ९९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

क्षत्तुर्विदुरस्य १०० धार्त्तराष्ट्राणांदुर्योधनादीनां १०१ । १०२ तावत्तावत्संख्याकं अध्यर्धशतंसार्धशतम् ३ शुकग्रहणंतत्सदृशायैवदेयमितिज्ञापनार्थं ४ षष्टिंशतसहस्राणिषष्टिलक्षाणिश्लोकाः ५ । ६ । ७ । ८ मयोच्यमानंवैशंपायनेनोक्तंनिबोधतअर्थतोबुध्यध्वं ९ इदानींभारततात्पर्यसंग्राहकौद्वौश्लोकौपठति दुर्योधनइति । मन्युःक्रोधःतेनद्वेषेर्ष्यासूयादिकमपिग्राह्यं तन्मयोमहान् नुच्छेद्योद्रुमोदुर्योधनस्तेनसहात्यंतमैक्यंप्राप्ताःकर्णशकुनिदुःशासनास्तस्यस्कंधशाखापुष्पादितुल्यास्तादृशाएव तस्यमूलंराजाधृतराष्ट्रः सचामनीषीमनोनिग्रहासमर्थः तेनैवहिपुत्रस्नेहांधेनदत्तावसरोदुर्योधनोदृढमूलोऽभवत् अन्यथाबाल्यएवविदुरादिवचसातस्यत्यागेकृतेसतिगराग्निदानद्रौपदीकचग्रहणादिमूलःकुलक्षयोनजातःस्यात् । एतेनदृढाज्ञानमूलोदैन्यतरुःक्रोधलोभादिस्कंधोहिंसारतेयादिशाखोवधबंधनरकादिफलपुष्पःपुरुषार्थकामैर्मूलाज्ञानच्छेदेननाशनीयइतिसूचितं । 'मन्युःपुमान्क्रुधि दैन्येशोकेचयज्ञेच'इतिमेदिनीकोशः ११० युधिष्ठिरइति । धर्मःपुण्यं तेनतत्कारणीभूतशमदमसत्याहिंसादिकंग्राह्यं

क्षत्तुःप्रज्ञांधृतिंकुंत्याः सम्यग्द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ वासुदेवस्यमाहात्म्यंपांडवानांचसत्यताम् १०० दुर्वृत्तंधार्तराष्ट्राणामुक्तवान्भगवानृषिः ॥ इदंशतसहस्रंतुलोकानांपुण्यकर्मणाम् १०१ उपाख्यानैःसहज्ञेयमाद्यंभारतमुत्तमम् ॥ चतुर्विंशतिसाहस्रींचक्रेभारतसंहिताम् १०२ उपाख्यानैर्विनातावद्भारतंप्रोच्यतेबुधैः ॥ ततोऽध्यर्धशतंभूयःसंक्षेपंकृतवानृषिः ३ अनुक्रमणिकाध्यायंवृत्तांतानांसपर्वणाम् ॥ इदंद्वैपायनःपूर्वंपुत्रमध्यापयच्छुकम् ४ ततोऽन्येभ्योऽनुरूपेभ्यःशिष्येभ्यःप्रददौविभुः ॥ षष्टिंशतसहस्राणिचकारान्यांससंहिताम् ५ त्रिंशच्छतसहस्रंचदेवलोकेप्रतिष्ठितम् ॥ पित्र्येपंचदशप्रोक्तंगंधर्वेषुचतुर्दश ६ एकंशतसहस्रंतुमानुषेषुप्रतिष्ठितम् ॥ नारदोऽश्रावयद्देवानसितोदेवलःपितॄन् ७ गंधर्वयक्षरक्षांसिश्रावयामासवैशुकः ॥ अस्मिंस्तुमानुषेलोकेवैशंपायनउक्तवान् ८ शिष्योव्यासस्यधर्मात्मासर्ववेदविदांवरः ॥ एकंशतसहस्रंतुमयोक्तंवैनिबोधत ९ दुर्योधनोमन्युमयोमहाद्रुमःस्कंधःकर्णःशकुनिस्तस्यशाखाः ॥ दुःशासनःफलपुष्पेसमृद्धेमूलंराजाधृतराष्ट्रोऽमनीषी ११० युधिष्ठिरोधर्ममयोमहाद्रुमःस्कंधोऽर्जुनोभीमसेनोऽस्यशाखाः ॥ माद्रीसुतौपुष्पफलेसमृद्धेमूलंकृष्णोब्रह्मचब्राह्मणाश्च ११ पांडुर्जित्वाबहून्देशान्बुद्ध्याविक्रमणेनच ॥ अरण्येमृगयाशीलोन्यवसन्मुनिभिःसह ११२

तन्मयोमहाद्रुमोयुधिष्ठिरः तदेकात्मानोऽर्जुनभीममाद्रेयास्तस्यस्कंधादितुल्यास्तादृशाएव तस्यमूलंकृष्णःशुद्धसत्वमयज्ञानविग्रहःपरमात्मा तेनहिदृढंज्ञातेनधर्मोदृढमूलोभवेदन्यथाकामादिभिरुपहतःस्यात् 'योवाएतदक्षरंगार्ग्यविदित्वाऽस्मिँल्लोकेयजतिददातितपस्तप्यतेऽपिबहूनिवर्षसहस्राण्यंतवदेवास्यतद्भवति'इतिश्रुतेः । ज्ञानस्यमूलंब्रह्मवेदः वेदाद्धियोगक्रत्वाख्यपरापरधर्मज्ञानंजायते धर्मस्यशब्दमूलत्वादितिन्यायात् । वेदस्यापिमूलंब्राह्मणास्तत्संप्रदायप्रवर्त्तकत्वात् एवंचब्राह्मणानामुपदेष्टृत्वेनवेदस्यप्रमाणत्वेनपरमात्मनोऽनुग्राहकत्वेनचधर्ममूलत्वं । ॥८॥
एतेनवेदब्राह्मणभक्तेनसंपाद्यमानोवेदोक्तोयोगादिधर्मवृक्षोऽहिंसासत्यादिस्कंधोधारणाध्यानादिशाखस्तत्त्वसाक्षात्कारफलःपुरुषार्थकामेनभगवदाराधनबलेनसंपादनीयइतिसूचितं ११ मातुर्नियोगादितिपूर्वोक्तस्यैवसूत्रभूतस्यश्लोकत्रयस्यवृत्तिरूपोऽध्यायशेषस्तत्रदुर्योधनस्यमन्युमयत्वादिकंयुधिष्ठिरस्यधर्ममयत्वादिकंचव्याख्यायते पांडुर्जित्वेत्यादि ११२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मृगव्यवायनिधनान्मृगरूपिणोऋषेर्व्यवायनिधनंमैथुनकालेमारणंतस्माद्धेतोः कृच्छ्रामतिकष्टामापदंप्रजोत्पत्तिप्रतिबंधकत्वमपिव्यवायकालेमरिष्यसीतिशापंप्राप तत्रापदिएवंसत्यामपिपार्थानां पांडवानांजन्मप्रभृति जातकर्मादिसंस्कारःप्रभृतिशब्दार्थः तच्चाऽऽचारविधेःक्रमश्चशीलरक्षाख्योऽभूदितिशेषः ११३ नचैतद्द्वयंविरुद्धमित्याह मात्रोरिति । चशब्दोहेतौ यस्माद्धर्मोपनिषदंप्रतिधर्मःकुलस्त्रीभिरापद्यपत्यार्थेविशिष्टःपुमान्प्रार्थनीयइत्येवंरूपोव्यासवसिष्ठादिभ्योऽपत्यवत्सुविचित्रवीर्यकल्माषपादादिराजदारेषुदृष्टस्तस्यसंरक्षणार्थाउपनिषद्दुर्वाससादत्ताविद्यातामावर्तितां प्रतीप्रतीत्य धर्मादीनांमात्रोःमातरौप्रति अभ्युपपत्तिःरेतःसेकार्थंगमनमुपपन्नं तस्मात्सत्यामप्यापदिपांडोःपुत्रजन्मादिकंनाविरुद्धमेतादित्यर्थः ११४ अत्रमातृभ्यामित्यनेनपितुर्मरणंसूच्यते १५ ऋषिभिरिति । यत् यदासंवृद्धाइतिपूर्वेणान्वयः तदाधार्त्तराष्ट्रान्धृतराष्ट्रसंबंधिगृहान्प्रत्यानीताइत्यर्थः १६ पुत्राश्चेत्यादिधृतराष्ट्रादीन्प्रतियथायोग्यंयोज्यं पांडवाःपांडोःपुत्राएते १७ तानिति । शिष्टाःसाधवः १८ नत

मृगव्यवायनिधनात्कृच्छ्रांप्रापसआपदम् ॥ जन्मप्रभृतिपार्थानांतत्राचारविधिक्रमः ११३ मात्रोरभ्युपपत्तिश्चधर्मोपनिषदंप्रति ॥ धर्मस्यवायोःशक्रस्यदेवयोश्चतथाश्विनोः ११४ तापसैःसहसंवृद्धामातृभ्यांपरिरक्षिताः ॥ मेध्यारण्येषुपुण्येषुमहतामाश्रमेषुच १५ ऋषिभिर्यत्तदानीताधार्तराष्ट्रान्प्रतिस्वयम् ॥ शिशवश्चाभिरूपाश्चजटिलाब्रह्मचारिणः १६ पुत्राश्चभ्रातरश्चेमेशिष्याश्चसुहृदश्चवः ॥ पांडवाएतइत्युक्त्वामुनयोऽन्तर्हितास्ततः १७ तांस्तैर्निवेदितान्दृष्ट्वापांडवान्कौरवास्तदा ॥ शिष्टाश्चवर्णाःपौरायेतेहर्षाच्चुक्रुशुर्भृशम् १८ आहुःकेचिन्नतस्यैतेतस्यैतइतिचापरे ॥ यदाचिरमृतःपांडुःकथंतस्येतिचापरे १९ स्वागतंसर्वथादिष्ट्यापांडोःपश्यामसंततिम् ॥ उच्यतांस्वागतमितिवाचोऽश्रूयंतसर्वशः १२० तस्मिन्नुपरतेशब्देदिशःसर्वानिनादयन् ॥ अंतर्हितानांभूतानांनिःस्वनस्तुमुलोऽभवत् २१ पुष्पवृष्टिःशुभागंधाःशंखदुन्दुभिनिःस्वनाः ॥ आसन्प्रवेशेपार्थानांतदद्भुतमिवाभवत् २२ तत्प्रीत्याचैवसर्वेषांपौराणांहर्षसंभवः ॥ शब्दआसीन्महांस्तत्रदिवस्पृक्कीर्तिवर्धनः २३ तेऽधीत्यनिखिलान्वेदाञ्शास्त्राणिविविधानिच ॥ न्यवसन्पांडवास्तत्रपूजिताअकुतोभयाः २४ युधिष्ठिरस्यशौचेनप्रीताःप्रकृतयोऽभवन् ॥ धृत्याचभीमसेनस्यविक्रमेणार्जुनस्यच १२५

स्यैतइतिपित्रपेक्षयाअत्युदारमूर्तित्वात् तस्यैतइतिमात्रोःसतीत्वात् । अतिदुष्टानामुक्तिर्यदेति चिरमृतश्चिरंशापदग्धोऽल्पकालाश्चशिशवइतिसंदेहबीजं । यद्वाचिरंऋतोदीप्तःकामेनेतिशेषः विप्रशापात् 'ऋतमुंछशिलेजले सत्येदीप्तेपूजितेस्यात्'इतिमेदिनो । यद्वा ऋतात्सत्यमुपैमीतिव्रतोपायनीयमंत्रलिंगाहृतंब्रह्मचर्याख्यंसत्यंतद्वान् १९ स्वागतंशोभनमागमनंयुष्माकंयतोवयंदिष्ट्याभाग्येनपांडोःसंततिंपश्यामेतिपौरैरुक्तेस्वागतंसम्यगागतमस्माभिर्युष्मान्प्रतीतिउच्यतांवदतांपांडवानामपिवाचोऽश्रूयंत सर्वशःसर्वैः १२० संदिग्धानांसंदेहापनोदकंतदादेवचेष्टितमाहद्वाभ्यां तस्मिन्निति । निःस्वनोनिश्चितस्वनःपांडवएतइत्येवंरूपःशब्दः २१ अद्भुतंदिव्यपुष्पवृष्ट्यादिअत्याश्चर्यं २२ तत्प्रीत्यातेषुपांडवेषुप्रेम्णा हर्षसंभवःसाधुशब्दः दिवस्पृक्स्वर्गस्पृष्टा २३ अकुतोभयानिर्भयाः १२४ शौचेनेति । 'आचारापरिहारश्चसंसर्गश्चाप्यनिंदितैः ॥ आचारेचव्यवस्थानंशौचमित्यभिधीयते ' । शीलेनेतिपाठेशीलमप्येतदेव । ' इष्टानिष्टार्थसंपत्तौचित्तस्याविकृतिर्धृतिः ॥ सर्वातिशयसामर्थ्यंविक्रमंपरिचक्षते ' २१५

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

'वृत्तानुवृत्तिःशुश्रूषाक्षांतिरागस्यविक्रिया ॥ जितेंद्रियत्वंविनयोऽथवाऽनुद्धतशीलता ॥ शौर्यमध्यवसायःस्याद्बलिनोऽपिपराभवे' १२६ समवायेसमाजे भर्तारंस्वयमेववृणुतइतिभर्तृस्वयंवरां कर्म अधोमुखेनोपरिस्थस्यभ्रमतोमत्स्यस्यवेधनं २७ पूज्यःसमरेषुदुष्प्रेक्ष्योऽपिचाभवदित्यन्वयः २८ पार्थिवानेकैकशः गणान्संघीभूतांश्चजित्वा आजहारसंपादितवान् २९ गुणैःऋत्विगातमधनजायावुद्ध्यादिभिः १३० जरासंधंभीमेनचैद्यंशिशुपालंकृष्णेनचघातयित्वायुधिष्ठिरेणराजसूयःप्राप्तइतिपूर्वेणसंबंधः ३१ अर्हणान्युपायनानि मणयोविषरोगादिहरादिव्योपलाः रत्नानिवज्रवैदुर्यादीनि ३२ प्रावाराण्युपरिवस्त्राणि आवरणानिपरिधानीयानि यद्वा वासःशब्देनैवतेषांग्रहणात्प्रावाराणिशिबिराणि आवरणानिजवनिकाः कंबलरत्नान्यजिनरत्नानिचकंबलादिष्ववत्युत्कृष्टानि

गुरुशुश्रूषयाक्षांत्यायमयोर्विनयेनच ॥ तुतोषलोकःसकलस्तेषांशौर्यगुणेनच १२६ समवायेततोराज्ञांकन्यांभर्तृस्वयंवराम् ॥ प्राप्तवानर्जुनःकृष्णांकृत्वाकर्मसुदुष्करम् २७ ततःप्रभृतिलोकेऽस्मिन्पूज्यःसर्वधनुष्मताम् ॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यःसमरेष्वपिचाभवत् २८ ससर्वान्पार्थिवाञ्जित्वासर्वांश्चमहतोगणान् ॥ आजहारार्जुनोराज्ञोराजसूयंमहाक्रतुम् २९ अन्नवान्दक्षिणावांश्चसर्वैःसमुदितोगुणैः॥ युधिष्ठिरेणसंप्राप्तोराजसूयोमहाक्रतुः १३० सुनयाद्वासुदेवस्यभीमार्जुनबलेनच ॥ घातयित्वाजरासंधंचैद्यंचबलगर्वितम् ३१ दुर्योधनंसमागच्छन्नर्हणानिततस्ततः ॥ मणिकांचनरत्नानिगोहस्त्यश्वधनानिच ३२ विचित्राणिचवासांसिप्रावारावरणानिच ॥ कंबलाजिनरत्नानिरांकवास्तरणानिच ३३ समृद्धांतांतथादृष्ट्वापांडवानांतदाश्रियम् ॥ ईर्ष्यासमुत्थःसुमहांस्तस्यमन्युरजायत ३४ विमानप्रतिमांतत्रमयेनसुकृतांसभाम् ॥ पांडवानामुपहृतांसदृष्ट्वापर्यतप्यत ३५ तत्रावहसितश्चासीत्प्रस्कंदन्निवसंभ्रमात ॥ प्रत्यक्षंवासुदेवस्यभीमेनानभिजातवत् ३६ सभोगान्विविधान्भुंजन्रत्नानिविविधानिच ॥ कथितोधृतराष्ट्रस्यविवर्णोहरिणःकृशः ३७ अन्वजानात्ततोद्यूतंधृतराष्ट्रःसुतप्रियः ॥ तच्छ्रुत्वावासुदेवस्यकोपःसमभवन्महान् ३८ नातिप्रीतमनाश्चासीद्विवादांश्चान्वमोदत ॥ द्यूतादीननयान्घोरान्विविधांश्चाप्युपैक्षत ३९ निरस्यविदुरंभीष्मंद्रोणंशारद्वतंकृपम् ॥ विग्रहेतुमुलेतस्मिन्दहन्क्षत्रंपरस्परम् ४० जयत्सुपांडुपुत्रेषुश्रुत्वासुमहदप्रियम् ॥ दुर्योधनमतंज्ञात्वाकर्णस्यशकुनेस्तथा ४१ धृतराष्ट्रश्चिरंध्यात्वासंजयंवाक्यमब्रवीत् ॥ शृणुसंजयसर्वंमेनचासूयितुमर्हसि १४२

जातौजातौयदुत्कृष्टंतद्रत्नमितिकोशात् रांकवास्तरणानि रंकुःपशुविशेषस्तल्लोमजानिपक्ष्मलान्यास्तरणानि ३३ ईर्ष्यापरोत्कर्षासहिष्णुत्वंतदुत्थोमन्युःक्रोधः सुमहान्यावद्देहभावी ३४ सुकृतांपुण्यकृतां ३५ अनभिजातवद्ग्रामीणवदवहासितः जलेस्थलभ्रमात्स्थलेजलभ्रमादद्वारेद्वारभ्रमाच्चप्रस्कंदन्स्खलन् किंकृत्वेव संभ्रमादिवसंभ्रमंभ्रमियंत्रंप्राप्येव ३६ हरिणःपांडुरः । 'हरिणःपांडुरःपांडुः' इत्यमरः ३७ ततःपुत्रकार्श्यादिज्ञानानंतरंसुतप्रियोनतुधर्मप्रियः ३८ नातीति । यद्विवादान्वमोदतयच्चानयानुपैक्षत तत्रहेतुःदहन्क्षत्रंपरस्परमित्युत्तरेणसंबंधः हेतौशतृप्रत्ययः क्षत्रस्यदाहायेत्यर्थः दुष्टसंहारार्थत्वात्तदवतारस्य ३९ निरस्याऽवगणय्य प्रवृत्तेसतीतिशेषः ४० दुर्योधनमतंजयोमृत्युर्वाऽस्तुनतुराज्यार्धंदेयमिति ४१ ध्यात्वावृत्तमर्थमनुस्मृत्यअसूयितुंमदोषंप्रज्ञाचक्षुष्ट्वंदूषयितुंनार्हसि १४२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तत्रहेतुः श्रुतवानसीति । श्रुतवानधीती मेधावीपाठतोऽर्थतश्चग्रंथधारकः बुद्धिमानूहापोहकुशलः अतएवप्राज्ञानांपंडितानांसंमतः नचप्रीयेनैवप्रीतिमानस्मि ४३ । ४४ अचक्षुःकार्पण्यादांध्येनदीनत्वात्पुत्रप्रीत्याचतत्सहाभिसहे अचेतनमल्पबुद्धिं ४५ सभायामारोहणेदर्शनेच ४६ अमर्षणःअशांतःनिरुत्साहोऽभूदितिशेषः सुश्रियंशोभनाश्रीर्यस्यतंयुधिष्ठिरंसंप्राप्तुंवशेकर्तुं श्रियमक्षत्रियोयथेतिपाठांतरेस्पष्टोर्थः ४७ गांधारराजःशकुनिः तत्रतस्मिन्द्यूतेमंत्रितेसतिपूर्वंपश्चाच्चयद्यज्जातंजयाशाप्रतिरोधकंतत्सर्वंमयानिगद्यमानंशृणु ४८ लोकद्वयहितज्ञानाभावेपिमूढालौकिकवृत्तार्थस्मृतिमात्रेणस्वात्मानंस्तुवंतीतिधृतराष्ट्रोक्तिव्याजेनदर्शयति श्रुत्वेति । केचित्तुप्रज्ञाचक्षुषमितिविशेषणादनागतार्थकथनंधृतराष्ट्रेणक्रियतेयदाऽश्रौषमित्यादिनेत्याहुस्तन्न अश्रौषमितिभूतार्थे

श्रुतवानसिमेधावीबुद्धिमान्प्राज्ञसंमतः ॥ नविग्रहेममममतिर्नचप्रीयेकुलक्षये १४३ नमेविशेषःपुत्रेषुस्वेषुपांडुसुतेषुवा ॥ वृद्धंमामभ्यसूयंतिपुत्रामन्युपरायणाः ४४ अहंत्वचक्षुःकार्पण्यात्पुत्रप्रीत्यासहामितत् ॥ मुह्यंतंचानुमुह्यामिदुर्योधनमचेतनम् ४५ राजसूयेश्रियंदृष्ट्वापांडवस्यमहौजसः ॥ तच्चावहसनंप्राप्य सभारोहणदर्शने ॥ अमर्षणःस्वयंजेतुमशक्तःपांडवान्रणे ॥ निरुत्साहश्चसंप्राप्तुंसुश्रियंक्षत्रियोऽपिसन् ४७ गांधारराजसहितश्छद्मद्यूतममंत्रयत् ॥ तत्रयद्यद्यथाज्ञातंमयासंजयतच्छृणु ४८ श्रुत्वातुममवाक्यानिबुद्धियुक्तानितत्त्वतः ॥ ततोज्ञास्यसिमांसौतेप्रज्ञाचक्षुषमित्युत ४९ यदाऽश्रौषंधनुरायम्यचित्रंविद्धंलक्ष्यंपातितंवैपृथिव्याम् ॥ कृष्णांहृतांप्रेक्षतांसर्वराज्ञांतदानाशंसेविजयायसंजय १५० यदाऽश्रौषंद्वारकायांसुभद्रांप्रसह्योढांमाधवीमर्जुनेन ॥ इंद्रप्रस्थंवृष्णिवीरौचयातौतदानाशंसेविजयायसंजय ५१ यदाऽश्रौषंदेवराजंप्रवृष्टंशरैर्दिव्यैर्वारितंवार्जुनेन ॥ अग्निंतथातर्पितंखांडवेचतदानाशंसेविजयायसंजय ५२ यदाऽश्रौषंजातुषाद्वेश्मनस्तान्मुक्तान्पार्थान्पंचकुंत्यासमेतान् ॥ युक्तंचैषांविदुरंस्वार्थसिद्धौतदानाशंसेविजयायसंजय ५३ यदाऽश्रौषंद्रौपदींरंगमध्येलक्ष्यंभित्त्वानिर्जितामर्जुनेन ॥ शूरान्पंचालान्पांडवेयांश्चयुक्तांस्तदानाशंसेविजयायसंजय ५४ यदाऽश्रौषंमागधानांवरिष्ठंजरासंधंक्षत्रमध्येज्वलंतम् ॥ दोर्भ्यांहतंभीमसेनेनगत्वातदानाशंसेविजयायसंजय ५५ यदाऽश्रौषंदिग्जयेपांडुपुत्रैर्वशीकृतान्भूमिपालान्प्रसह्य ॥ महाक्रतुंराजसूयंकृतंचतदानाशंसेविजयायसंजय १५६

लुङ्प्रयोगानुपपत्तेः ४९ सकृदपिकेनचिन्निमित्तेनस्थालीपुलाकन्यायेनपरप्राबल्येनिश्चितेप्राकृताअपिप्रबलवतासहप्रसंगंनकुर्वंतिधृतराष्ट्रपुत्रस्तुजयाशाविच्छेदकेष्वनेकेषुनिमित्तेषुदृष्टेष्वपितांनजहौ अहोमोहस्यमाहात्म्यमितिवर्णयन्अर्थाद्भारतार्थंचसंगृह्णाति यदाऽश्रौषंधनुरित्यादिभिःसप्तषष्ट्याश्लोकैः । प्रेक्षतांप्रेक्षमाणानांताननादृत्यलक्ष्यंपातितं तथैवद्रुपदेनप्रतिज्ञातत्वात् विजयायविजयार्थं तदातदारभ्यनाशंसेआशांनकरोमि १५० माधवींमधुवंशजां प्रसह्ययदूनप्यभिभाव्य वृष्णिवीरौरामकृष्णौ महत्यप्यपराधेयेनसौहार्दंगतौतत्रकाऽस्माकंजयाशेतिभावः ५१ प्रवृष्टंवर्षणेप्रवृत्तं कर्तरिक्तः ५२ जातुषाल्लाक्षामयात् विदुरंचैषांपांडवानांस्वार्थसिद्धौयुक्तंयदाऽश्रौषं ५३ केवलाअप्यस्माकमजेयाःपांडवाःकिमुतपंचालैरतिशूरैःसमेताइतिभावः ५४ ज्वलंतंभासमानं दोर्भ्यामेवनशस्त्रेण ५५ प्रसह्यदंडेनैवनतुभेदादिना १५६

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यदाऽश्रौषंद्रौपदीमिति । पतिव्रताकोपात्पांडवानांक्षोभाश्चनष्टाजयाशेत्यर्थः ५७ यदावाससामितिअचिंत्यमहिमत्वाद्रौपद्यानास्माकंजयः कितवःआक्षिकोधूर्तः ५८ अक्षवत्यांपाशवत्यांद्यूतक्रिडा यां सौबलेनशकुनिनाअन्वागतंअनुगतं ५९ चेष्टाःबाहुवीक्षणाद्याः ६० ब्राह्मणानुग्रहादपितेषामेवजयइत्याह यदाऽश्रौषंस्नातकानामितिद्वाभ्यां । स्नातकाःसमापितविद्याव्रताः ६१ यदाऽश्रौष मर्जुनमित्यादिचतुर्भिरर्जुनस्यामानुषीशक्तिर्दर्शिता ६२ शंसितंप्रशंस्यं सत्यसंधमवितथप्रतिज्ञं ६३ । ६४। ६५ । ६६ यदाऽश्रौषंघोषेति । वल्कलधारिभ्यःपांडवेभ्यःस्वैश्वर्यप्रकाशयितुंवत्सांक

यदाऽश्रौषंद्रौपदीमश्रुकंठींसभांनीतांदुःखितामेकवस्त्राम् ॥ रजस्वलांनाथवतीमनाथवत्तदानाशंसेविजयायसंजय १५७ यदाऽश्रौषंवाससांतत्रराशिंसमाक्षिपत्कितवोमंदबुद्धिः ॥ दुःशासनोगतवान्नैवचांतंतदानाशंसेविजयायसंजय ५८ यदाऽश्रौषंहृतराज्यंयुधिष्ठिरंपराजितंसौबलेनाक्षवत्याम् ॥ अन्वागतंभ्रातृभिरप्रमेयैस्तदानाशंसेविजयायसंजय ५९ यदाऽश्रौषंविविधास्तत्रचेष्टाधर्मात्मनांप्रस्थितानांवनाय ॥ ज्येष्ठप्रीत्याक्लिश्यतांपांडवानांतदानाशंसेविजयायसंजय १६० यदाऽश्रौषंस्नातकानांसहस्रैरन्वागतंधर्मराजंवनस्थम् ॥ भिक्षाभुजांब्राह्मणानांमहात्मनांतदानाशंसेविजयायसंजय ६१ यदाऽश्रौषमर्जुनंदेवदेवंकिरातरूपंत्र्यंबकंतोष्ययुद्धे ॥ अवाप्तवंतंपाशुपतंमहास्त्रंतदानाशंसेविजयायसंजय ६२ यदाऽश्रौषंत्रिदिवस्थंधनंजयंशक्रात्साक्षाद्दिव्यमस्त्रंयथावत् ॥ अधीयानंशंसितंसत्यसंधंतदानाशंसेविजयायसंजय ६३ यदाऽश्रौषंकालकेयास्ततस्तेपौलोमानोवरदानाच्चदृप्ताः ॥ देवैरजेयानिर्जिताश्चार्जुनेनतदानाशंसेविजयायसंजय ६४ यदाऽश्रौषमसुराणांवधार्थेकिरीटिनंयांतममित्रकर्शनम् ॥ कृतार्थंचाप्यागतंशक्रलोकात्तदानाशंसेविजयायसंजय ६५ यदाऽश्रौषंवैश्रवणेनसार्धंसमागतंभीममन्यांश्चपार्थान् ॥ तस्मिन्देशेमानुषाणामगम्येतदानाशंसेविजयायसंजय ६६ यदाऽश्रौषंघोषयात्रागतानांबंधंगंधर्वैर्मोक्षणंचार्जुनेन ॥ स्वेषांसुतानांकर्णबुद्धौरतानांतदानाशंसेविजयायसंजय ६७ यदाऽश्रौषंयक्षरूपेणधर्मंसमागतंधर्मराजेनसूत ॥ प्रश्नान्कांश्चिद्विब्रुवाणंचसम्यक्तदानाशंसेविजयायसंजय १६८ यदाऽश्रौषंनविदुर्मामकास्तान्प्रच्छन्नरूपान्वसतःपांडवेयान् ॥ विराटराष्ट्रेसहकृष्णयाचतदानाशंसेविजयायसंजय ६९ यदाऽश्रौषंमामकानांवरिष्ठान्धनंजयेनैकरथेनभग्नान् ॥ विराटराष्ट्रेवसतामहात्मनातदानाशंसेविजयायसंजय ७० यदाऽश्रौषंसत्कृतांमत्स्यराज्ञासुतांदत्तामुत्तरामर्जुनाय ॥ तांचार्जुनःप्रत्यगृण्हात्सुतार्थेतदानाशंसेविजयायसंजय ७१ यदाऽश्रौषंनिर्जितस्याधनस्यप्रव्राजितस्यस्वजनात्प्रच्युतस्य ॥ अक्षौहिणीःसप्तयुधिष्ठिरस्यतदानाशंसेविजयायसंजय १७२

न्व्याजेनघोषयात्रागतानांधार्तराष्ट्राणां यैर्मत्सुताबद्धास्तेषामपिजेतॄन्नमत्सुताजेतुंशक्ताइत्यर्थः ६७ धर्मानुग्रहादपितेषामेवजयइत्याह यदाऽश्रौषंयक्षेति १६८ कृष्णायाद्रौपद्यावेदनेपुनर्द्वादशवर्षाणिवनवासस्त्रयोदशेप्रच्छन्नचर्येतिप्रतिज्ञानात् ६९ विराटराष्ट्रेगोग्रहे ७० मत्स्यराज्ञाविराटेन समासांतविधेरनित्यत्वान्नटच् ७१ निर्जितत्वादिनात्यंतपराभूतस्यापिसप्ताक्षौहिणीसंपत्तेर्दैवानुकूल्यात्तेषामजय्यत्वंद्दृढमित्यर्थः ७२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

इमांगांपृथिवींयस्यएकंविक्रमंपदमात्रमाहुः यस्यैंद्राद्याइतिपाठे विक्रमंपराक्रमएकमसाधारणं ७३ वदतोनारदस्यमुखादितिशेषः ७४ । ७५ बहुधावैश्वरूप्येण ७६ पृथांकुंतीं ७७
तेषांपांडवानां ७८ स्वयूथ्यकलहोऽपिपराजयावहइत्याह यदाऽश्रौषंकर्णइति ७९ गंडोऽस्यास्तीतिगंडीखड्गमृगः 'गंडःस्यात्पुंसिखड्गिनि'इतिमेदिनी तेनसहवातिगच्छतीतिगंडिवंतस्यपृष्ठवंशंतदि

यदाऽश्रौषंमाधवंवासुदेवंसर्वात्मनापांडवार्थेनिविष्टम् ॥ यस्येमांगांविक्रममेकमाहुस्तदानाशंसेविजयायसंजय ७३ यदाऽश्रौषंनरनारायणौतौकृष्णार्जुनौवद
तोनारदस्य ॥ अहंद्रष्टाब्रह्मलोकेचसम्यक्तदानाशंसेविजयायसंजय ७४ यदाऽश्रौषंलोकहितायकृष्णंशमार्थिनमुपयांतंकुरूणाम् ॥ शमंकुर्वाणमकृतार्थं
चयांतंतदानाशंसेविजयायसंजय ७५ यदाश्रौषंकर्णदुर्योधनाभ्यांबुद्धिंकृतांनिग्रहेकेशवस्य ॥ तंचात्मानंबहुधादर्शयानंतदानाशंसेविजयायसंजय ७६ य
दाऽश्रौषंवासुदेवेप्रयातेरथस्यैकामग्रतस्तिष्ठमानाम् ॥ आर्तांपृथांसांत्वितांकेशवेनतदानाशंसेविजयायसंजय ७७ यदाऽश्रौषंमंत्रिणंवासुदेवंतथाभीष्मंशांतनवंच
तेषाम् ॥ भारद्वाजंचाशिषोऽनुब्रुवाणंतदानाशंसेविजयायसंजय ७८ यदाऽश्रौषंकर्णउवाचवाक्यंनाहंयोत्स्येयुध्यमानेत्वयीति ॥ हित्वासेनामपचक्रामचा
पितदानाशंसेविजयायसंजय ७९ यदाऽश्रौषंवासुदेवार्जुनौतौतथाधनुर्गांडिवमप्रमेयम् ॥ त्रीण्युग्रवीर्याणिसमागतानितदानाशंसेविजयायसंजय १८०
यदाऽश्रौषंकश्मलेनाभिपन्नेरथोपस्थेसीदमानेऽर्जुनेवै ॥ कृष्णंलोकान्दर्शयानंशरीरेतदानाशंसेविजयायसंजय ८१ यदाऽश्रौषंभीष्मममित्रकर्शनंनिघ्नंतमाजावयु
तंरथानाम् ॥ नैषांकश्चिद्वध्यतेख्यातरूपस्तदानाशंसेविजयायसंजय ८२ यदाऽश्रौषंचापगेयेनसंख्येस्वयंमृत्युंविहितंधार्मिकेण ॥ तच्चाकार्षुःपांडवेयाःप्र
हृष्टास्तदानाशंसेविजयायसंजय ८३ यदाऽश्रौषंभीष्ममत्यंतशूरंहतंपार्थेनाहवेष्वप्रधृष्यम् ॥ शिखंडिनंपुरतःस्थापयित्वातदानाशंसेविजयायसंजय ८४
यदाऽश्रौषंशरतल्पेशयानंवृद्धंवीरंसादितंचित्रपुंखैः ॥ भीष्मंकृत्वासोमकानल्पशेषांस्तदानाशंसेविजयायसंजय ८५ यदाऽश्रौषंशांतनवेशयानेपानीयार्थे
चोदितेनार्जुनेन ॥ भूमिंभित्त्वातर्पितंतत्रभीष्मंतदानाशंसेविजयायसंजय ८६ यदावायुश्चंद्रसूर्यौचयुक्तौकौन्तेयानामनुलोमाजयाय ॥ नित्यंचास्मान्श्वा
पदाभीषयंतितदानाशंसेविजयायसंजय ८७ यदाद्रोणोविविधानस्त्रमार्गान्निदर्शयन्समरेचित्रयोधी ॥ नपांडवाञ्श्रेष्ठतरान्निहंतितदानाशंसेविजयायसंजय
८८ यदाऽश्रौषंचास्मदीयान्महारथान्व्यवस्थितानर्जुनस्यांतकाय ॥ संशप्तकान्निहतानर्जुनेनतदानाशंसेविजयायसंजय ८९ यदाऽश्रौषंव्यूहमभेद्यमन्यैर्भारद्वा
जेनात्तशस्त्रेणगुप्तम् ॥ भित्त्वासौभद्रंवीरमेकंप्रविष्टंतदानाशंसेविजयायसंजय १९०

४ कारोगांडिवं दीर्घमध्योऽप्ययंशब्दःक्वचिदस्तितदार्षं १८० कश्मलेनमोहेन ८१ अयुतंदशसहस्राणि ८२ आपगेयेनभीष्मेणविहितंप्रकाशितं तच्चमृत्युप्रापकंद्वारं ८३ तदेवाह यदाऽश्रौ
षंभीष्ममिति ८४ सोमकानेवाल्पशेषान्कृत्वानत्वन्यान् ८५ भूमिंभित्त्वेत्यलौकिकंकर्म ८६ वायोरानुलोम्यंदक्षिणपृष्ठवाहित्वंचंद्रसूर्ययोर्लाभस्थानस्थत्वेन । शक्रसूर्यावितिपाठेशक्रस्यानुकू
ल्यंपरेषांसैन्येऽशनिपातादिना श्वापदाःश्वकपिक्रोष्ट्रादयः ८७ । ८८ । ८९ । १९०

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पार्थमशक्नुवंतोहंतुमितिशेषः तेनअर्जुनकोपाग्नेरत्यंतंप्रदीपनान्नास्माकंजयाशेत्यर्थः ९१ मूढाननेनस्वेषांक्षयएवभविष्यतीतिजयोऽप्ययंपराजयएवेत्यजानतः सैंधवेजयद्रथेउक्तमद्यैनंनहनिष्या मिचेदग्निंप्रवेक्ष्यामीतिप्रतिज्ञातं ९२ । ९३ । ९४ । ९५ युयुधानंयुध्यमानं वार्ष्णेयंसात्यकिं ९६ कर्णमासाद्यापिवधान्मुक्तमप्राप्तमृत्युंभीमंयदाऽश्रौषमित्यन्वयः आतुद्यसर्वतोव्यथयित्वा वचोभिर्नितुमनसाकुत्सयित्वा मूढऔदरिकेत्यादिशब्दैर्निंदित्वोपेक्षितमितिशेषः ९७ अमर्षयन्मर्षणंसहनंकृतवंतःअशक्त्या ९८ व्यंसितांव्यर्थीकृतां माधवेनकर्णस्यापिधियः प्रवर्त्तकेन घोररूपेइति

यदाऽभिमन्युंपरिवार्यबालंसर्वेहत्वाहृष्टरूपाबभूवुः ॥ महारथाःपार्थमशक्नुवंतस्तदानाशंसेविजयायसंजय १९१ यदाऽश्रौषमभिमन्युंनिहत्यहर्षान्मूढान्क्रोश तोधार्त्तराष्ट्रान् ॥ क्रोधादुक्तंसैन्धवेचार्जुनेनतदानाशंसेविजयायसंजय ९२ यदाऽश्रौषंसैन्धवार्थेप्रतिज्ञांप्रतिज्ञातांतद्वधायार्जुनेन ॥ सत्यांतीर्णांशत्रुमध्येचतेन तदानाशंसेविजयायसंजय ९३ यदाऽश्रौषंश्रांतहयेधनंजयेमुक्त्वाहयान्पाययित्वोपवृत्तान् ॥ पुनर्युक्त्वावासुदेवंप्रयातंतदानाशंसेविजयायसंजय ९४ य दाऽश्रौषंवाहनेष्वक्षमेषुरथोपस्थेतिष्ठतापांडवेन ॥ सर्वान्योधान्वारितानर्जुनेनतदानाशंसेविजयायसंजय ९५ यदाऽश्रौषंनागबलैःसुदुःसहंद्रोणानीकंयुयु धानंप्रमथ्य ॥ यातंवार्ष्णेयंयत्रतौकृष्णपार्थौतदानाशंसेविजयायसंजय ९६ यदाऽश्रौषंकर्णमासाद्यमुक्तंवधाद्भीमंकुत्सयित्वावचोभिः ॥ धनुष्कोट्यातु द्यकर्णेनवीरंतदानाशंसेविजयायसंजय ९७ यदाद्रोणःकृतवर्माकृपश्चकर्णोद्रौणिर्मद्रराजश्चशूरः ॥ अमर्षयन्सैन्धवंवध्यमानंतदानाशंसेविजयायसंजय ९८ यदाऽश्रौषंदेवराजेनदत्तांदिव्यांशक्तिंव्यंसितांमाधवेन ॥ घटोत्कचेराक्षसेघोररूपेतदानाशंसेविजयायसंजय ९९ यदाऽश्रौषंकर्णघटोत्कचाभ्यांयुद्धेमुक्तांसू तपुत्रेणशक्तिम् ॥ ययावध्यःसमरेसव्यसाचीतदानाशंसेविजयायसंजय २०० यदाऽश्रौषंद्रोणमाचार्यमेकंधृष्टद्युम्नेनाभ्यतिक्रम्यधर्मम् ॥ रथोपस्थेप्रायग तंविशस्तंतदानाशंसेविजयायसंजय २०१ यदाऽश्रौषंद्रौणिनाद्वैरथस्थंमाद्रीसुतंनकुलंलोकमध्ये ॥ समंयुद्धेमंडलेभ्यश्चरंतंतदानाशंसेविजयायसंजय २०२ यदा द्रोणेनिहतेद्रोणपुत्रोनारायणंदिव्यमस्त्रंविकुर्वन् ॥ नैषामंतंगतवान्पांडवानांतदानाशंसेविजयायसंजय २०३ यदाऽश्रौषंभीमसेनेनपीतंरक्तंभ्रातुर्युधिदुःशा सनस्य ॥ निवारितंनान्यतमेनभीमंतदानाशंसेविजयायसंजय २०४ ॥ यदाऽश्रौषंकर्णमत्यंतशूरंहतंपार्थेनाहवेष्वप्रधृष्यम् ॥ तस्मिन्भ्रातॄणांविग्रहेदेवगुह्येत दानाशंसेविजयायसंजय २०५ यदाऽश्रौषंद्रोणपुत्रंचशूरंदुःशासनंकृतवर्माणमुग्रम् ॥ युधिष्ठिरंधर्मराजंजयंतंतदानाशंसेविजयायसंजय २०६ यदाऽश्रौषंनि हतंमद्रराजंरणेशूरंधर्मराजेनसूत ॥ सदासंग्रामेस्पर्धतेयस्तुकृष्णंतदानाशंसेविजयायसंजय २०७

घटोत्कचस्यापिवध्यत्वेनतद्वधेनापिकृष्णस्यहर्षएवनक्षातिरितिभावः ९९ यदाकर्णघटोत्कचाभ्यांयुद्धेक्रियमाणेइतिशेषः अर्जुनस्यावध्यत्वेसिद्धेकाजयाशेतिभावः २०० प्रायगतंमरणार्थमनश नंप्रायस्तत्रगतंतदर्थंनिश्चलंस्थितं विशस्तंछिन्नं १ द्रौणिनानकुलमितिद्रौणेर्निकृष्टत्वमुक्तं २ । ३ । ४ देवगुह्येपार्थानांकर्णेसोदर्यत्वाज्ञानात्प्रवृत्तेविग्रहेयुद्धे ५ युधिष्ठिरंद्रोणपुत्रादीन्जयं तमित्यन्वयः ६ मद्रराजंशल्यंस्पर्धतेजेतुमिच्छतीत्यर्थः २०७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यदाऽश्रौषंकलहेति । पुनर्द्यूतप्रसंजनेनापिजयाशानास्तीतिभावः २०८ भग्नाशक्तिर्मंत्रोत्साहादिजंसामर्थ्यंयस्य ९ प्रच्छन्नोऽपिपरैरदृष्टश्चेद्दैवात्कालांतरेऽपिजयाशास्यात्सापिनास्तीत्याह यदाऽश्रौषंपांडवानिति । अमर्षणं अशक्तस्यातितिक्षोर्मरणमवश्यंभावीतिभावः १० मिथ्याहतंनाभेरधःप्रहारात्कपटेनहतंतस्मिन्हतेजयाशानास्तिमूलोच्छेदादितिभावः २११ यदाऽश्रौषंद्रोणेति । दुष्कर्मकारिणोदुर्योधनस्यदारेषुकश्चिन्महानुभावःपुत्रमपिनोत्पादयिष्यत्यतस्तद्द्वारापिजयाशानास्तीतिभावः १२ अनुयातेनहंतुमनुद्रुतेन अग्रिमश्लोकत्रयेणस्वीयस्याप्यश्वत्थाम्नोऽतिजुगुप्सितकर्मत्वान्मणिहीनत्वा

यदाऽश्रौषंकलहद्यूतमूलंमायाबलंसौबलंपांडवेन ॥ हतंसंग्रामेसहदेवेनपापंतदानाशंसेविजयायसंजय २०८ यदाऽश्रौषंश्रांतमेकंशयानंह्रदंगत्वास्तंभयित्वातदंभः ॥ दुर्योधनंविरथंभग्नशक्तिंतदानाशंसेविजयायसंजय ९ यदाऽश्रौषंपांडवांस्तिष्ठमानान्गत्वाऽह्रदेवासुदेवेनसार्धम् ॥ अमर्षणंधर्षयतःसुतंमेतदानाशंसेविजयायसंजय २१० यदाऽश्रौषंविविधांश्चित्रमार्गान्गदायुद्धेमंडलशश्चरन्तम् ॥ मिथ्याहतंवासुदेवस्यबुद्ध्यातदानाशंसेविजयायसंजय ११ यदाऽश्रौषंद्रोणपुत्रादिभिस्तैर्हतान्पंचालान्द्रौपदेयांश्चसुप्तान् ॥ कृतंबीभत्समयशस्यंचकर्मतदानाशंसेविजयायसंजय १२ यदाऽश्रौषंभीमसेनानुयातेनाश्वत्थाम्नापरमास्त्रंप्रयुक्तम् ॥ क्रुद्धेनैषीकमवधीद्येनगर्भंतदानाशंसेविजयायसंजय १३ यदाऽश्रौषंब्रह्मशिरोऽर्जुनेनस्वस्तीत्युक्त्वाऽस्त्रमस्त्रेणशांतम् ॥ अश्वत्थाम्नामणिरत्नंचदत्तंतदानाशंसेविजयायसंजय १४ यदाऽश्रौषंद्रोणपुत्रेणगर्भेवैराट्यावैपात्यमानेमहास्त्रैः ॥ द्वैपायनःकेशवोद्रोणपुत्रंपरस्परेणाभिशापैःशशाप १५ शोच्यागांधारीपुत्रपौत्रैर्विहीनातथाबंधुभिःपितृभिर्भ्रातृभिश्च ॥ कृतंकार्यंदुष्करंपांडवेयैःप्राप्तंराज्यमसपत्नंपुनस्तैः १६ कष्टंयुद्धेदशशेषाःश्रुतामेत्रयोऽस्माकंपांडवानांचसप्त ॥ द्व्यूनाविंशतिराहताऽक्षौहिणीनांतस्मिन्संग्रामेभैरवेक्षत्रियाणाम् १७ तमस्त्वतीवविस्तीर्णंमोहआविशतीवमाम् ॥ संज्ञांनोपलभेसूतमनोविह्वलतीवमे १८ ॥ सौतिरुवाच ॥ इत्युक्त्वाधृतराष्ट्रोऽथविलप्यबहुःदुखितः ॥ मूर्छितःपुनराश्वस्तःसंजयंवाक्यमब्रवीत् १९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ संजयैवंगतेप्राणांस्त्यक्तुमिच्छामिमाचिरम् ॥ स्तोकंह्यपिनपश्यामिफलंजीवितधारणे २२० ॥ सौतिरुवाच ॥ तंतथावादिनंदीनंविलपंतंमहीपतिम् ॥ निःश्वसंतंयथानागंमुह्यमानंपुनःपुनः २१ गावल्यणिरिदंधीमान्महार्थंवाक्यमब्रवीत् ॥ संजयउवाच ॥ श्रुतवानसिवैराजन्महोत्साहान्महाबलान् २२ द्वैपायनस्यवदतोनारदस्यचधीमतः ॥ महत्सुराजवंशेषुगुणैःसमुदितेषुच २३ जातान्दिव्यास्त्रविदुषःशक्रप्रतिमतेजसः ॥ धर्मेणपृथिवींजित्वायज्ञैरिष्ट्वाऽऽप्तदक्षिणैः २२४

द्बहुशापग्रस्तत्वाच्चदुर्योधनक्षेत्रेषुपुत्रजननद्वाराराज्यलाभरूपजयाशंसापिनास्तीतिसूच्यते यदाशशापतदानाशंसेविजयायेत्यंतिमश्लोकेपूर्वानुकर्षेणान्वयः १३ । १४ । १५ शोच्यागांधारी अहंतुतामपिशोचन्शोच्यतरइतिभावः । यद्वा गांधार्य्येवशोच्यानत्वहमुदासीनत्वात् नमेविशेषइतिप्रागुक्तेः अतःपांडवानांजयोऽपिममैवजयइतिभावः १६ त्रयःकृपोऽश्वत्थामाकृतवर्माच सप्तकृष्णसात्यकीपंचपांडवाश्च १७ तमःशोकाविशाच्चक्षुरावरणंवाह्यं मोहःकार्याकार्ययोरप्रतिपत्तिः अतएवसंज्ञाविशेषविज्ञानंनोपलभे विह्वलतिशोकेनाकुलीभवति १८ अतएवमूर्छितोऽन्तःसंज्ञाशून्यः १९ । २२० । २१ गवल्गणस्यापत्यंगवल्गणिःसंजयः २२ । २३ । २२४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 २५ । २६ । २७ । २८ चित्येचयनवतिक्रतौविहिताश्चैत्यास्तेचतेयूपाश्चैतैरंकिता २९ चतुर्विंशदितीकारलोपस्त्वार्षः २३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ तवपुत्रा
इवेतिनिधनेदृष्टांतः अतएवतवपुत्रादुरात्मानइत्युच्यते ४० त्यागोदानं आस्तिक्यंगुरुवेदवाक्यादिपुफलावश्यंभावनिश्चयः सत्यंभूतद्रोहवर्जितंयथार्थभाषणं दयापरदुःखप्रहाणेच्छा आर्जवमकौ

अस्मिँल्लोकेयशःप्राप्यततःकालवशंगतान् ॥ शैब्यंमहारथंवीरंसृंजयंजयतांवरम् २२५ सुहोत्रंरंतिदेवंचकाक्षीवंतमथौशिजम् ॥ बाल्हीकंदमनंचैद्यंश
र्यातिमजितंनलम् २२६ विश्वामित्रममित्रघ्नमंबरीषंमहाबलम् ॥ मरुत्तंमनुमिक्ष्वाकुंगयंभरतमेवच २७ रामंदाशारथिंचैवशशबिंदुंभगीरथम् ॥
कृतवीर्यंमहाभागंतथैवजनमेजयम् २८ ययातिंशुभकर्माणंदेवैर्योयाजितःस्वयम् ॥ चैत्ययूपांकिताभूमिर्यस्येयंसवनाकरा २९ इतिराज्ञांचतुर्विंशन्नार
देनसुरर्षिणा ॥ पुत्रशोकाभितप्तायपुराश्वैत्यायकीर्तितम् २३० तेभ्यश्चान्येगताःपूर्वंराजानोबलवत्तराः ॥ महारथामहात्मानःसर्वैःसमुदितागुणैः ३१
पूरुःकुरुर्यदुःशूरोविष्वगश्वोमहाद्युतिः ॥ अणुहोयुवनाश्वश्चककुत्स्थोविक्रमीरघुः ३२ विजयोवीतिहोत्रोऽङ्गोभवःश्वेतोबृहद्गुरुः ॥ उशीनरःशतरथःकं
कोदुलिदुहोद्रुमः ३३ दंभोद्भवःपरोवेनःसगरःसंकृतिर्निमिः ॥ अजेयःपरशुःपुण्ड्रःशंभुर्देवावृधोऽनघः ३४ देवाह्वयःसुप्रतिमःसुप्रतीकोबृहद्रथः ॥ महोत्सा
होविनीतात्मासुक्रतुर्नैषधोनलः ३५ सत्यव्रतःशांतभयः सुमित्रः सुबलः प्रभुः ॥ जानुजंघोऽनरण्योऽर्कःप्रियभृत्यःशुचिव्रतः ३६ बलबंधुर्निरामर्दःकेतुशृं
गोबृहद्बलः ॥ धृष्टकेतुर्बृहत्केतुर्दीप्तकेतुर्निरामयः ३७ अविक्षिच्चपलोधूर्तःकृतबंधुर्दृढेषुधिः ॥ महापुराणसंभाव्यःप्रत्यंगःपरहाश्रुतिः ३८ एतेचान्ये
चराजानःशतशोऽथसहस्रशः ॥ श्रूयन्तेशतशश्चान्येसंख्याताश्चैवपद्मशः ३९ हित्वासुविपुलान्भोगान्बुद्धिमंतोमहाबलाः ॥ राजानोनिधनंप्राप्तास्त
वपुत्राइवप्रभो २४० येषांदिव्यानिकर्माणिविक्रमस्त्यागएवच ॥ माहात्म्यमपिचास्तिक्यंसत्यंशौचंदयार्जवम् ४१ विद्वद्भिःकथ्यतेलोकेपुराणेकविस
त्तमैः ॥ सर्वर्द्धिगुणसंपन्नास्तेचापिनिधनंगताः ४२ तवपुत्रादुरात्मानःप्रतप्ताश्चैवमन्युना ॥ लुब्धादुर्वृत्तभूयिष्ठानतान्शोचितुमर्हसि ४३ श्रुतवान
सिमेधावीबुद्धिमान्प्राज्ञसंमतः ॥ येषांशास्त्रानुगाबुद्धिर्नतेमुह्यन्तिभारत ४४ निग्रहानुग्रहौचापिविदितौतेनराधिप ॥ नात्यंतमेवानुवृत्तिःकार्यातेपुत्रर
क्षणे ४५ भवितव्यंतथातच्चनानुशोचितुमर्हसि ॥ दैवंप्रज्ञाविशेषेणकोनिवर्तितुमर्हति २४६

टिल्यं ४१ तेचापितथाविधाअपि ४२ दुरात्मानोदुष्टचित्ताः प्रतप्तास्तीक्ष्णाः दुर्वृत्तमेवभूयिष्ठंयषांतेतथा ४३ स्वयंकृतेऽनर्थेकिंशोकेनेत्याह श्रुतवानसीत्यादिना ४४ निग्रहःपांडवेषु
अनुग्रहःस्वपुत्रेषु तौत्वत्कृतौतवैवविदितावतःस्वपुत्राणांरक्षणेत्वयाऽनुवृत्तिर्ध्यानंनकार्यं श्रूयतइतिपाठेअन्यैःकृतेतिनश्रूयतेऽतस्त्वयापिनकार्या गराग्निदानादिपापकृतांनाशस्यावश्यंभावित्वादितिभा
वः ४५ बुद्धिःकर्मानुसारिणीतिन्यायेनप्राकृतस्यकर्मणोदुर्निवारत्वाचस्वकृतेऽपिनात्यंतंपश्चात्तापेनशोकःकर्तव्यइत्याह भवितव्यमिति २४६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मार्गमवश्यमेवभोक्तव्यंकृतंकर्मशुभाशुभमित्येवंरूपांपद्धतिं । ननुप्राकृतमेवशोचामीतिचेन्नेत्याह कालेति । यथातरुषुफलपुष्पाद्युद्गमःकालैकहेतुस्तथापुरुषेषुसदसद्बुद्ध्युद्गमोऽपीत्यर्थः भावाना वौवस्तूनामुद्भवानुद्भवावैश्वर्यानैश्वर्येवा २४७ कालोनिमेषादिर्वत्सरांतोभूतानिजरायुजादीनिसृजतिसंहरतेचप्रजास्ताएव । एवंशोचंतंधृतराष्ट्रंतरतिशोकमात्मविदितिश्रुतेरात्मज्ञानप्रदानेननिःशोकं कर्तुंप्रथमंजीवानांकालादृष्टादिपारतंत्र्यप्रदर्शनेनाकिंचित्करत्वप्रबोधनेनचतस्यवैराग्यमुत्पाद्यात्मानमुपदिशति । संहरंतंप्रजाःकालंकालःशमयतेपुनरिति । मृत्युमृत्युंनमाम्यहमितिश्रुतेःकालस्यापिका लःपरमात्मास्तीत्यर्थः निर्दहतिप्रजाःकालइतिपाठेतुयोनिर्दहतिकालस्तमपिकालःशमयतइतियत्तच्छब्दाध्याहारेणयोज्यं ४८ कालोहीति। अयंमहाकालोह्यतिप्रसिद्धोवेदे । 'एषह्येवसाधुकर्मकारय तितंयमेभ्योलोकेभ्यउन्निनीषतएषह्येवासाधुकर्मकारयतितंयमधोनिनीषते' इत्यादौ कुरुतेभावानर्थान्क्कचित्प्रयोजकत्वेनक्कचित्प्रयोज्यत्वेन ईशानीशरूपोऽयमेवेत्यर्थः प्रजाअव्यक्तमहदादयः ४९ सुप्तेषुतेष्वेवलीनेषुजागर्ति सुप्तौप्रलयेमोक्षेचालुप्तदृक्शक्तिरास्ते । 'नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोदृश्यतेऽविनाशित्वात्'इतिश्रुतेः कालोहिप्रसिद्धंदुरतिक्रमोऽलंघनीयः । 'पुरुषान्नपरंकिंचित्साकाष्ठासा परागतिः'इतिश्रुतेः चरतिशास्यशास्तृभावेन । 'अंतःप्रविष्टःशास्ताजनानांसर्वात्मा' इतिश्रुतेः अविधृतोनकेनचित्विधृतः सर्वाधिष्ठानत्वात् अतएवसमआत्मा समआत्मेतिविद्यात् निर्दोषंहि

विधातृविहितंमार्गंनकश्चिदतिवर्तते ॥ कालमूलमिदंसर्वंभावाभावौसुखासुखे २४७ कालःसृजतिभूतानिकालःसंहरतेप्रजाः ॥ संहरंतंप्रजाःकालंकालःशमयते पुनः ४८ कालोहिकुरुतेभावान्सर्वलोकेशुभाशुभान् ॥ कालःसंक्षिपतेसर्वाःप्रजाविसृजतेपुनः ४९ कालःसुप्तेषुजागर्तिकालोहिदुरतिक्रमः ॥ कालःसर्वेषुभूतेषु चरत्यविधृतःसमः २५० अतीतानागताभावायेचवर्तंतिसांप्रतम् ॥ तान्कालनिर्मितान्बुद्ध्वानसंज्ञांहातुमर्हसि ५१ ॥ सौतिरुवाच ॥ इत्येवंपुत्रशोकार्तंधृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ॥ आश्वास्यस्वस्थमकरोत्सूतोगावल्गणिस्तदा ५२ अत्रोपनिषदंपुण्यांकृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत ॥ विद्वद्भिःकथ्यतेलोकेपुराणेकविसत्तमैः २५३ भारताध्ययनंपुण्यमपिपादमधीयतः ॥ श्रद्दधानस्यपूयन्तेसर्वपापान्यशेषतः २५४

समंब्रह्मेतिप्रत्यगभिन्नेब्रह्मणिसमशब्दप्रयोगात् २५० सर्वमात्मप्रभवामीतिबुद्ध्वासंज्ञांज्ञाननिष्ठांनत्यक्तुमर्हसि इतोऽन्यस्यशोकतरणोपायस्याभावादित्यर्थः ५१ स्वस्थंशोकहेतुंदेहाद्यभिमानंत्या जयित्वानिरुपाधौस्वस्वरूपेप्रातिष्ठितमकरोदित्यर्थः ५२ अत्रशोकार्तानांस्वास्थ्यकरणेविषयेउपनिषदं । 'उपनीयेममात्मानंब्रह्मापास्तद्वंयतः । निहंत्यविद्यांतज्जंचतस्मादुपनिषद्भवेत्' इति । 'यथोक्त विद्याहेतुत्वाद्ग्रंथोऽप्युपनिषद्भवेत्' इतिचवचनात् ब्रह्मात्मैकत्वविद्याप्रतिपादकंग्रंथंसूत्रवृत्त्योःप्रागुक्तयोर्वार्तिकस्थानीयमुपनिषच्छब्दवाच्यमब्रवीत् यद्यप्यत्रपुरुषार्थचतुष्टयप्रतिपादनंदृश्यतेतथाप्यर्थ कामयोर्लोकप्रसिद्धयोरेवस्वरूपव्याक्रियैवपराक्रियेतिन्यायेनहानार्थमनुवादाद्धर्मस्यचाविविदिषंतियज्ञेनेत्यादिश्रुत्याविद्याशेषत्वस्यदर्शितत्वात्परमतात्पर्यंविद्यायामेवेतिध्येयं । अस्याःसांप्रदायिकत्व माह विद्वद्भिरिति । कथ्यतेअनादिसिद्धमेवकीर्त्यते नतुकादंबर्यादिवदभिनवकथाकल्प्यते कविसत्तमैःपूर्वपूर्वकल्पीयैर्व्यासादिभिः एवंचव्यासादिशब्दानांसेनापत्यादिशब्दवदाधिका रिकवचनत्वेनव्यक्त्यनित्यत्वेऽपितदर्थानांनित्यत्वान्नपुराणानांसकर्तृकत्वमात्रादनित्यत्वं अतएवसुमंतुजैमिनिवैशंपायनपैलसूत्रभाष्यभारतमहाभारतधर्माचार्याइतिमंत्रस्यपुराणादिप्रणेत्राचार्यसं ग्रहवतोनित्येनतर्पणविधिनासंयोगःसंगच्छते अन्यथानित्यानित्यसंयोगविरोधोदुर्वारःस्यात् अतएवपुराणेपुरापिनवे ५३ भारतेति । नित्येब्रह्मयज्ञेऋचोऽधीतेपयआहुतिभिरेवदेवतास्तर्पयतीत्यृगादीना मिवइतिहासपुराणानीत्यमृताहुतिभिरितितदध्ययनफलश्रुतिरापियुज्यतइत्यभिप्रेत्याह पुण्यामिति । पूयन्तेनश्यंति अस्यश्लोकस्यचतुर्थांशोच्चारणमात्रादपिसर्वपापनाशःकिंवाच्यंकृत्स्नाध्ययनात्तदर्थ स्यज्ञानात्साक्षात्काराद्वेतिभावः २५४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंग्रंथस्यस्वास्थ्यंमुख्यंफलंपापक्षयंगुणफलंचोक्त्वाऽत्रप्रतिपाद्यंविषयमाह देवाइति । देवादीनांशुभकर्माणइतिविशेषणेनतेषांशुभंकर्मैवोपादेयंविवक्षितं तस्यैवपरंपरयापरमपुरुषार्थहेतुत्वात् ५५ मुख्यं विषयमाह भगवानिति । 'ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यज्ञानस्ययशसःश्रियः । वैराग्यस्यचधर्मस्यषण्णाभगइतींगना'इत्युक्तरूपषड्गुणैश्वर्यवान्परमात्मावासुदेवोवसुदेवोत्पन्नशरीरोपाधिःसर्वशरीरोपाधिरपितेनशरीरेणातिमानुषाणिवह्निपानादीनिकर्माणिकृतवानितितदुपादानं । तथाहि ब्रह्माणंप्रतिभगवद्वाक्यं 'विधेऽहंसर्वोऽस्मिव्रजपृथुकगोवत्सवदहंविभर्मिब्रह्मांडंगिरिवदहमग्निज्वलनवत् । सृजामिद्रौपद्यावसनवदहंप्राणभृदहंयदत्राहंतृणोमुनिरिरितिमदन्यन्नाकिमपि' इति । तस्यवास्तवंरूपमाह सनातनइति । आकाशादिवत्प्रवाहनित्यतयावामायायाआद्यंतशून्यत्वाद्वातन्मयस्यभगवच्छरीरस्यनित्यत्वापरपर्यायंसनातनत्वंयुज्यतइत्यर्थः सवासुदेवोहिप्रसिद्धं सत्यमनुष्ठीयमानंकर्म ऋतंतदेववेदात्ज्ञायमानं पवित्रंपापनाशकं 'पुण्यंअभ्युदयहेतुः सर्वकर्मफलभूतंब्रह्मांडंसएवेतिभावः ५६ अस्यैवनिर्विशेषत्वमाह शाश्वतंशश्वन्निरंतरंभवंशाश्वतंतेनवस्तुतोदेशतश्चापरिच्छिन्नं अतएवब्रह्मबृहत् परमंकार्यकारणातीतं ध्रुवंकूटस्थं ज्योतिश्चिन्मात्रं सनातनंकालतोऽपरिच्छिन्नं यस्येदृशस्यापिमाययाविग्रहवतः ५७ ईदृशादपियस्मादसदनिर्वचनीयंसदसच्चकार्यंकारणंचतदुभयात्मकंविश्वंजातं संततिर्ब्रह्मादिः प्रवृत्तिर्यज्ञादिः ५८ आत्मनीत्यध्यात्मंदेहे यत्पंचभूतकार्यरूपागुणाः

देवादेवर्षयोह्यत्रतथाब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ कीर्त्यन्तेशुभकर्माणस्तथायक्षामहोरगाः ५५ भगवान्वासुदेवश्चकीर्त्यतेऽत्रसनातनः ॥ सहिसत्यमृतंचैवपवित्रंपुण्यमेवच ५६ शाश्वतंब्रह्मपरमंध्रुवंज्योतिःसनातनम् ॥ यस्यदिव्यानिकर्माणिकथयंतिमनीषिणः ५७ असच्चसदसच्चैवयस्माद्विश्वंप्रवर्तते ॥ संततिश्चप्रवृत्तिश्चजन्ममृत्युपुनर्भवाः ५८ अध्यात्मंश्रूयतेयच्चपंचभूतगुणात्मकम् ॥ अव्यक्तादिपरंयच्चसएवपरिगीयते ५९ यत्तद्यतिवरायुक्ताध्यानयोगबलान्विताः ॥ प्रतिबिंबमिवादर्शेपश्यंत्यात्मन्यऽवस्थितम् २६० श्रद्दधानःसदायुक्तःसदाधर्मपरायणः ॥ आसेवन्निममध्यायंनरःपापात्प्रमुच्यते ६१ अनुक्रमणिकाध्यायंभारतस्येममादितः ॥ आस्तिकःसततंशृण्वन्नकृच्छ्रेष्ववसीदति ६२ उभेसंध्येजपन्किंचित्सद्योमुच्येतकिल्बिषात् ॥ अनुक्रमण्यायावत्स्यादन्हाराञ्याचसंचितम् २६३

श्रोत्रादयस्तदात्मकं 'समाणन्नेवप्राणोनामभवतिवदन्वाक्पश्यन्चक्षुःशृण्वन्श्रोत्रंमन्वानोमनः' इत्यादिश्रुतौयच्छ्रुयतेजीवरूपमितित्वंपदार्थमनूद्यतत्पदार्थमाह अव्यक्तादि अव्यक्तस्याऽऽदिभूतं यत्परंनिर्विशेषंच तयोरभेदमाह सएवेति परिगीयतेवेदेअयमात्माब्रह्मअहंब्रह्मास्मीत्यादौ । नन्वंतःप्रविष्टःशास्ताजनानामितिशास्तृशास्यभावेनश्रुतयोरीशजीवयोराजभृत्यवदभेदऔपचारिकोनतुतात्विकइतिचेन्न अंतःप्रविष्टइतिश्रुतेः किंजीवोऽणुर्विभुर्वा नाद्यः अणूदरेशास्तुःप्रवेशायोगात् प्रवेशेचसांतरालस्याणुत्वायोगात् मध्यमस्यचसावयत्वेनघटादिवदनित्यत्वावश्यंभावात् । नद्वितीयः विभुनोश्चतयोःकालाकाशादेरिवतुल्यत्वेनमिथःशास्यशास्तृत्वायोगात् तस्मादुपादानोपादीयभावेनवाधिष्ठानाध्यस्तभावेनवाईशजीवयोःप्रवेष्टृप्रवेश्यभावेनशास्तृशास्यभावस्तेनेशस्यांतःप्रविष्टत्वंसंगच्छते तथाचतयोरभेदोऽपितात्विकएव ५९ अत्रविद्वदनुभवंप्रमाणयति यत्तदिति । आत्मनिहार्दाकाशेपश्यंतिप्रत्यगभेदेन प्रतिबिंबमिवआदर्शइत्यसंदिग्धत्वेदृष्टांतोनतुदृश्यत्वे अन्यथादृश्यस्यजडत्वापत्त्यावाङ्मनसातीतत्वश्रुतिव्याकोपएव ६० युक्तोनियमवान् आसेवन्जपन् ६१ आदितःनारायणंनमस्कृत्येत्यारभ्यानेनभारतकथांशमात्रंपराशरात्मजोविद्वानित्यतएवारभ्यतद्वक्तव्यमितिनादर्तव्यमितिभावः ६२ जपन्किंचिदनुक्रमण्याःकांश्चिदपिश्लोकान् २६३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एतद्भारतस्यवपुःशरीरं सत्यंब्रह्मअमृतंदेवभावश्चात्रैवास्तीत्यर्थः उत्तरग्रंथस्त्वस्यराज्ञइवपरिवारस्थानीयःतत्त्वंतत्रैवसूत्रितमित्यर्थः ६४ आरण्यकमुपनिषत् ओषधिभ्योयवादिभ्यः अमृतंयज्ञशे
षम् ६५ इतिहासानांशिवरहस्यादीनांमध्ये ६६ इतिहासेति । 'यद्धत्यंमायिनंमृगंतमुत्वंमायय़ावधीति'इतिमंत्रावयवोहिरामायणीयमारीचवधज्ञैनैवोपबृंहितुंशक्योनत्वन्येनातस्तस्मादल्पश्रुताद्वेद
स्यभयमुचितमेववेदार्थजिज्ञासुनेदमवश्यमध्येतव्यमित्यर्थः ६७ कार्ष्णंकृष्णेनव्यासेनप्रोक्तं वेदंपुरुषार्थचतुष्कंवेदयंतं ६८। ६९ । ७० । ७१ तुलयाधृतंन्यूनाधिकभावेनपरीक्षितं सरहस्येभ्यःसोप
निषत्केभ्यः अधिकमर्थगौरवयुक्तं ७२ महत्वेग्रंथतआधिक्ये गुरुत्वेअर्थतआधिक्ये ७३ । २७४ नन्वत्रानर्थकोयुद्धादिप्रलापोभूयान्दृश्यतेकणिकनीत्यादिश्चाधर्मप्रवर्तकोऽपिग्रंथोऽस्ति त
तश्चक्वचिद्धर्मादिकथनेसत्यपिविषसंपृक्तान्नवत्कृत्स्नमप्येतद्धेयमेवस्यादित्याशंक्याह तपइति । तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि कल्कःपापंतदभावोनकल्कः'कल्कोऽस्त्रीशमलैनसोः'इत्यमरः नभ्राडादिवन्नत्रः
प्रकृतिभावः तपोनिर्मलंनैर्मल्यसाधनमित्यर्थः विरोधित्वंवानञर्थःतेनतपःपापनाशकमित्यर्थः अध्ययनंवेदस्यस्वाभाविकःस्वस्ववर्णाश्रमादिपुरस्कारेणविहितःशमोदमस्तपःशौचमित्यादिर्वेदविधिर्वे

भारतस्यवपुर्ह्येतत्सत्यंचामृतमेवच ॥ नवनीतंयथादध्नोद्विपदांब्राह्मणोयथा २६४ आरण्यकंचवेदेभ्यओषधिभ्योऽमृतंयथा॥ ह्रदानामुदधिःश्रेष्ठोगौर्वरिष्ठाचतुष्प
दाम् ६५ यथैतानीतिहासानांतथाभारतमुच्यते ॥ यश्चैनंश्रावयेच्छ्राद्धेब्राह्मणान्पादमंततः ६६ अक्षय्यमन्नपानंवैपितॄंस्तस्योपतिष्ठते ॥ इतिहासपुराणाभ्यांवे
दंसमुपबृंहयेत् ६७ बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदोमामयंप्रहरिष्यति ॥ कार्ष्णंवेदमिमंविद्वान्श्रावयित्वार्थमश्नुते ६८ भ्रूणहत्यादिकंचापिपापंजह्यादसंशयम् ॥ यइमंशु
चिरध्यायंपठेत्पर्वणिपर्वणि ६९ अधीतंभारतंतेनकृत्स्नंस्यादितिमेमतिः ॥ यश्चैनंशृणुयान्नित्यमार्षंश्रद्धासमन्वितः २७० सदीर्घमायुःकीर्तिंचस्वर्गतिंचाप्नुया
न्नरः ॥ एकतश्चतुरोवेदाभारतंचैतदेकतः ७१ पुराकिलसुरैःसर्वैःसमेत्यतुलयाधृतम् ॥ चतुर्भ्यःसरहस्येभ्योवेदेभ्योह्यधिकंयदा ७२ तदाप्रभृतिलोकेऽस्मिन्म
हाभारतमुच्यते ॥ महत्त्वेचगुरुत्वेचध्रियमाणंयतोऽधिकम् ७३ महत्त्वाद्भारवत्त्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥ निरुक्तमस्ययोवेदसर्वपापैःप्रमुच्यते ७४ तपोनकल्को
ऽध्ययनंनकल्कःस्वाभाविकोवेदविधिर्नकल्कः ॥ प्रसह्यवित्ताहरणंनकल्कस्तान्येवभावोपहतानिकल्कः २७५ ॥ इतिश्रीमन्महाभारतेआदिपर्वणिअनुक्रमणिका
पर्वणिप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ॥ अनुक्रमणीपर्वसमाप्तम् ॥

दोक्तोविधिरग्निहोत्रसंध्योपासनादिः प्रसह्यप्रकर्षेणसोढ्वाक्षुधादिदुःखमपिसोढ्वावित्तस्यआहरणंशिलोंछादिनाअर्जनंतदपिनकल्कोनैर्मल्यसाधनं तान्येवतपआदीनिभावेनचित्ताभिप्रायेणोपहतानि
कल्कःपापंपापहेतुर्भवंति यथाशीतादिसहनंवानप्रस्थैःकटकस्थैश्चतुल्यवत्क्रियतेतथापिभावभेदात्तदेकस्यस्वर्गायान्यस्यनरकायभवति वक्ष्यतिच । 'चत्वारिकर्माण्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथा
5 कृतानि ॥ मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतमुतमानयज्ञः'इति एवंशिलोंछादिकमपिदंभेनकृतंपापायान्यथाश्रेयसेभवति एवंभारतेऽपिधर्मब्रह्मप्रतिपादनेएवपरमतात्पर्यं अर्थवादजातमपियुधि
ष्ठिरादिवद्व्यवहर्तव्यंनदुर्योधनादिवदित्याशयेनोक्तं तत्रहीनंपक्षमुपाददानःस्वार्थाद्भ्रश्यतितेनाधीतमपिभारतंपापायैवभवतीत्यर्थः तथाचसर्वस्मादपिग्रंथात्सारमेवादेयमितरत्त्याज्यमितिश्रूयते ।
'ग्रंथमभ्यस्यमेधावीज्ञानविज्ञानतत्परः ॥ पलाल मिवधान्यार्थीत्यजेद्ग्रंथमशेषतः'इति ॥ २७५ ॥ आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंप्रथमेऽध्यायेसूत्रितानामर्थानांप्रकरणशोविभागंशिष्याणामवधानायप्रदर्शयिष्यन्वैराग्यमुत्पादयितुंकुरुपुपरशुरामकृतंक्षत्रक्षयंप्रसंगात्प्रदर्शयति समंतेति । 'समंतपंचकंनामपुण्यंद्विजनिषेवितं ॥
गतवानस्मितंदेशंयुद्धंयत्राभवत्पुरा' इत्यादिनायदुक्तमेतत्सर्वंतंदेशंतद्युद्धंचश्रोतुमिच्छामहेवयं १ ममप्रत्तः कथाअन्याः २ क्षत्रंक्षत्रियजातिं अमर्षःस्वपितुःक्षत्रियेणहतत्वाज्जातस्यक्रोधस्यासहनंतेन
चोदितःप्रेरितः ३ रौधिरान्रुधिरपूर्णान् ४ नोऽस्माभिः रुधिरेणपितॄणांतर्पणात्सर्वाहिंसापितृतृप्त्याद्युद्देशेनैवकर्त्तव्यानकामकारेणेतिसूचितम् ५ । ६ । ७ यदितिसार्धेनक्रोधकृतंसर्वंपापायै

॥ अथपर्वसंग्रहपर्व ॥ ॥ ऋषयऊचुः ॥ ॥ समंतपंचकमितियदुक्तंसूतनंदन ॥ एतत्सर्वंयथातत्त्वंश्रोतुमिच्छामहेवयम् १ ॥ सौतिरुवाच ॥ शृणुध्वं
ममभोविप्राब्रुवतश्चकथाःशुभाः ॥ समन्तपंचकाख्यंचश्रोतुमर्हथसत्तमाः २ त्रेताद्वापरयोःसन्धौरामः शस्त्रभृतांवरः ॥ असकृत्पार्थिवंक्षत्रंजघानामर्षचोदितः ३
ससर्वंक्षत्रमुत्साद्यस्ववीर्येणानलद्युतिः ॥ समंतपंचकेपंचचकाररौधिरान्ह्रदान् ४ सतेषुरुधिरांभःसुह्रदेषुक्रोधमूर्च्छितः ॥ पितॄन्संतर्पयामासरुधिरेणेतिनःश्रुतम्
५ अथर्चीकादयोऽभ्येत्यपितरोराममब्रुवन् ॥ रामराममहाभागप्रीताःस्मतवभार्गव ६ अनयापितृभक्त्याचविक्रमेणतवप्रभो ॥ वरंवृणीष्वभद्रंते
यमिच्छसिमहाद्युते ७ ॥ रामउवाच ॥ यदिमेपितरःप्रीतायद्यनुग्राह्यतामयि ॥ यच्चरोषाभिभूतेनक्षत्रमुत्सादितंमया ८ अतश्चपापान्मुच्येऽहमेषमेप्रार्थितो
वरः॥ ह्रदाश्चतीर्थभूतामेभवेयुर्भुविविश्रुताः ९ एवंभविष्यतीत्येवंपितरस्तमथाब्रुवन् ॥ तंक्षमस्वेतिनिषिषिधुस्ततःसविरराम्ह १० तेषांसमीपेयोदेशोह्रदानां
रुधिरांभसाम् ॥ समंतपंचकमितिपुण्यंतत्परिकीर्तितम् ११ येनलिंगेनयोदेशोयुक्तःसमुपलक्ष्यते ॥ तेनैवनाम्नातंदेशंवाच्यमाहुर्मनीषिणः १२ अंतरेचैवसंप्राप्तेक
लिद्वापरयोरभूत् ॥ समंतपंचकेयुद्धंकुरुपांडवसेनयोः १३ तस्मिन्परमधर्मिष्ठेदेशेभूदोषवर्जिते ॥ अष्टादशसमाजग्मुरक्षौहिण्योयुयुत्सया १४ समेत्यतंद्विजा
स्ताश्चतत्रैवनिधनंगताः ॥ एतन्नामाभिनिर्वृत्तंतस्यदेशस्यवैद्विजाः १५ पुण्यश्चरमणीयश्चसदेशोवःप्रकीर्तितः ॥ तदेतत्कथितंसर्वंमयाब्राह्मणसत्तमाः ॥ यथादे
शःसविख्यातस्त्रिषुलोकेषुसुव्रताः १६ ॥ ऋषयऊचुः ॥ अक्षौहिण्यइतिप्रोक्तंयत्त्वयासूतनंदन ॥ एतदिच्छामहेश्रोतुंसर्वमेवयथातथम् १७ अक्षौहिण्याःपरीमाणं
नराश्वरथदंतिनाम् ॥ यथावच्चैवनोब्रूहिसर्वंहिविदितंतव १८ ॥ सौतिरुवाच ॥ एकोरथोगजश्चैकोनराःपंचपदातयः ॥ त्रयश्चतुरगास्तज्ज्ञैःपत्तिरित्यभिधीयते
१९ पत्तिंतुत्रिगुणामेतामाहुःसेनामुखंबुधाः ॥ त्रीणिसेनामुखान्येकोगुल्मइत्यभिधीयते २० त्रयोगुल्मागणोनामवाहिनीतुगणास्त्रयः ॥ स्मृतास्तिस्रस्तुवाहि
न्यःपृतनेतिविचक्षणैः २१ चमूस्तुपृतनास्तिस्रस्तिस्रश्चम्वस्त्वनीकिनी ॥ अनीकिनींदशगुणांप्राहुरक्षौहिणींबुधाः २२

वहीनवलेपुशस्त्रनिक्षेपादितिभावः ८ । ९ निषिषिधुर्निषिद्धवंतः अक्षराधिक्यमार्षं अभ्यासलोपोवाआर्षः । निषिधुरितिपाठेशशासुः । हिंसातोविरमस्वेतिशिक्षितवंतइत्यर्थः १० । ११ । १२
१३ भूदोषाःनिम्नोन्नतकंटकित्वादयस्तद्रहिते १४ समंतेह्रदानांपंचकं समंतपंचकं तत्परिसरवर्तीदेशोऽपितन्नामेत्युक्तं । तत्रसमंतशब्दस्यावयवार्थंदर्शयति समेत्येति । समेतानामंतोनाशोयस्मिन्
तिसमंतइत्यर्थः अभिनिर्वृत्तंनिर्व्यूढं १५ । १६ । १७ । १८ पदातयइतिरथादिगतानांनराणांव्युदासः १९ । २० । २१ । २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२३ । २४ । २५ । २६ ‘ अक्षौहिण्याःपरीमाणंखाद्रिधृत्यक्षिभिर्गजैः २१८७० ॥ रथैरेतै २१८७० हयैस्त्रिघ्नैः ६५६१० पंचघ्नैश्च १०९३५० पदातिभिः’ इतिसंग्रहः २७ पिंडिताए कीभूताः संधिरार्षः २८ । २९ । ३० । ३१ द्रौणिरश्वत्थामा हार्दिक्यःकृतवर्मा गौतमःकृपाचार्यः ३२ पर्वसंग्रहंवक्तुंप्रस्तौतियत्तुशौनकेत्यादिना हेशौनकहेवृद्धतम श्वयतेर्वृद्ध्यर्थान्नि छायांशूनावृद्धास्तेषुवृद्धतरत्वेनविदितःशौनकः वुञ्छणादिसूत्रेणार्हणादिर्वुञ् । तेतवसत्रेयद्भारताख्यानंमत्तःप्रवृत्तंतज्जनमेजयस्यसत्रेव्यासशिष्येणकथितामित्युत्तरेणसंबंधः ३३ ननुसर्पसत्रेजनमेज यंप्रतियद्वैशंपायनेनोक्तंतदेवशौनकंप्रतिसूतेनवक्तुंप्रतिज्ञातं तत्रपौष्यंपौलोममास्तीकंचकिमित्यप्रतिज्ञातमप्युच्यतेसूतेनेतिचेत्तत्राह कथितमिति । सत्रेव्यासशिष्येणयत्कथितंतत्रभारतेपौष्यंपौलो ममास्तीकंचमहीक्षितांयशोवीर्यंचवक्तुमितिशेषः आदितःस्मृतमितियोजना स्मरणंतुविस्तरार्थं । अयंभावः ‘तद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिःश्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठं अविद्ययामृत्युंतीर्त्वा’इत्या दिश्रुतेर्गुरुसेवामाहात्म्यंगुरूणांचमाहात्म्यंयज्ञादीनांविद्यार्थत्वंचनिरूपणीयं तेष्वन्यतमाभावेऽपिविद्यानैवोदेतुमर्हतीतितदर्थमत्राचार्येणाख्यायिकामुखेनैवपौष्येगुरुशुश्रूषामाहात्म्यं पौलोमेभार्गवाणां

अक्षौहिण्याःप्रसंख्यातारथानांद्विजसत्तमाः ॥ संख्यागणिततत्त्वज्ञैःसहस्राण्येकविंशतिः २३ शतान्युपरिचैवाष्टौतथाभूयश्चसप्ततिः ॥ गजानांचपरीमाण मेतदेवविनिर्दिशेत् २४ ज्ञेयंशतसहस्रंतुसहस्राणिनवैवतु ॥ नराणामपिपंचाशच्छतानित्रीणिचानघाः २५ पंचषष्टिसहस्राणितथाश्वानांशतानिच ॥ द शोत्तराणिषट्प्राहुर्यथावदिहसंख्यया २६ एतामक्षौहिणींप्राहुःसंख्यातत्त्वविदोजनाः ॥ यांवःकथितवानस्मिविस्तरेणतपोधनाः २७ एतयासंख्ययाह्यास न्कुरुपांडवसेनयोः ॥ अक्षौहिण्योद्विजश्रेष्ठाःपिंडिताष्टादशैवतु २८ समेतास्तत्रवैदेशेतत्रैवनिधनंगताः ॥ कौरवान्कारणंकृत्वाकालेनाद्भुतकर्मणा २९ अ हानियुयुधेभीष्मोदशैवपरमास्त्रवित् ॥ अहानिपंचद्रोणस्तुररक्षकुरुवाहिनीम् ३० अहनीयुयुधेद्वेतुकर्णःपरबलार्दनः ॥ शल्योऽर्धदिवसंचैवगदायुद्धमतःपरम् ३१ तस्यैवदिवसस्यान्तेद्रौणिहार्दिक्यगौतमाः ॥ प्रसुप्तंनिशिविश्वस्तंजघ्नुर्यौधिष्ठिरंबलम् ३२ यत्तुशौनकसत्रेतेभारताख्यानमुत्तमम् ॥ जनमेजयस्यतत्सत्रेव्या सशिष्येणधीमता ३३ कथितंविस्तरार्थंचयशोवीर्यंमहीक्षिताम् ॥ पौष्यंतत्रचपौलोममास्तीकंचादितःस्मृतम् ३४ विचित्रार्थपदाख्यानमनेकसमयान्वितम् ॥ प्रतिपन्नंनरैःप्राज्ञैर्वैराग्यमिवमोक्षिभिः ३५ आत्मेववेदितव्येषुप्रियेष्विवहिजीवितम् ॥ इतिहासःप्रधानार्थःश्रेष्ठःसर्वागमेष्वयम् ३६ अनाश्रित्येदमाख्यानं कथाभुविनविद्यते ॥ आहारमनपाश्रित्यशरीरस्येवधारणम् ३७ तदेतद्भारतंनामकविभिस्तूपजीव्यते ॥ उदयप्रेप्सुभिर्भृत्यैरभिजातइवेश्वरः ३८

गुरूणांमहाभाग्यमुक्तं आस्तीकेजरत्कारोरप्रतिपन्नगार्हस्थ्यस्याकृतार्थत्वदर्शनेनयज्ञादीनामाविद्यकानामपिविद्यांगत्वमुक्तं । विविदिषंतियज्ञेनेत्यादिश्रुतेः तस्मान्महोपनिषदारंभेएतत्त्रयक थनमावश्यकमित्याख्यायिकामुखेनकथ्यमानगहनोऽप्यर्थःसुग्रहोभवतीत्यभिप्रेत्यमहीभृतांयशोवीर्यंचोक्तमिति ३४ मोक्षिभिर्मोक्षार्थिभिर्नरैः प्रतिपन्नंशरणीकृतंवैराग्यमिव यथापरवैराग्यस्यनां तरीयकंफलंकैवल्यमेवमेतच्छ्रवणस्यापीतिभावः ३५ आत्मेति आत्मज्ञानमेवस्वतःपुरुषार्थइत्यात्मैवमुख्यंवेदितव्यं तत्प्रमाणस्यतत्त्वावेदकत्वात् अन्यत्ज्ञानंतुसर्वंपुरुषसंस्कारद्वाराकर्मांगं । यथो क्तंभट्टपादैः । ‘ सर्वत्रैवहिविज्ञानंसंस्कारत्वेनगम्यते ॥ परांगंचात्मविज्ञानादन्यत्रेत्यवधार्यतां’इति । प्रधानार्थोब्रह्मावाप्तिप्रयोजनः ३६ । ३७ कविभिःकाव्यकर्तृभिः व्यासोच्छिष्टं जगत्सर्वमितिप्रसिद्धेस्तेषामद्भुतकाव्यरचनेइदमेवालंबनमित्यर्थः अभिजातःकुलीनः ३८

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उत्तमाचरमाबुद्धिर्ब्रह्मविद्याख्यांतःकरणवृत्तिः ३९ प्रज्ञयाऽभिपन्नंप्राप्तंतस्य ४० पर्वणामुपक्रमोपसंहारैकरूप्यादिनाएकमर्थंपूरयतिकात्स्न्र्येनप्रतिपादयन्तितानिपर्वाणिप्रकरणानितेषांसंग्रहःसम्यक्वि
विच्यग्रहोयस्मिन्सपर्वसंग्रहोद्वितीयंपर्व ४१ अत्रकेवलस्यसोपाख्यानस्यचभारतस्यस्मरणेआद्ययोःपर्वणोस्तात्पर्यंपौष्यादित्रयस्यतूक्तमेवेतिपर्वपंचकतात्पर्यमुक्तं तत्रास्तीकेकर्मप्राधान्यमुक्तंतत्कर्मि
णोदेवभावंप्राप्यापीहजन्मलभंतेइत्यादावंशावतरणमुक्तंषष्ठे अंशावतारणंदेवानांभूमौभागशोऽवतरणगादिःप्रथमंपर्वेत्यर्थः तेनपूर्वोक्तासूतप्रतिज्ञासंगच्छते संभवेअत्रलब्धजन्मनामपिनतेषांनिय
मेनार्गतिःकिंतुसर्पनागादितामसयोनिप्राप्तिरपिकर्मवशाद्भवतीत्युक्तंसप्तमे तत्राप्यर्थार्थिनोबंधूनप्यन्यायेनघ्नंतोतिजातुषेदर्शितमष्टमे तथाकामुकाःस्त्रियोबंधूनपिघातयंतीत्यविश्वसनीयास्ताइ

इतिहासोत्तमेयस्मिन्नर्पितावुद्धिरुत्तमा ॥ स्वरव्यंजनयोःकृत्स्नालोकवेदाश्रयेववाक् ३९ तस्यप्रज्ञाभिपन्नस्यविचित्रपदपर्वणः ॥ सूक्ष्मार्थन्याययुक्तस्यवेदार्थै
र्भूषितस्यच ४० भारतस्येतिहासस्यश्रूयतांपर्वसंग्रहः ॥ पर्वानुक्रमणीपूर्वंद्वितीयःपर्वसंग्रहः ४१ पौष्यंपौलोममास्तीकमादिरंशावतारणम् ॥ ततःसंभवपर्वो
क्तमद्भुतंरोमहर्षणम् ४२ दाहोजतुगृहस्यात्रहैडिंबंपर्वचोच्यते ॥ ततोबकवधःपर्वपर्वचैत्ररथंततः ४३ ततःस्वयंवरोदेव्याःपांचाल्याःपर्वचोच्यते ॥ क्षात्रधर्मे
णनिर्जित्यततोवैवाहिकंस्मृतम् ४४ विदुरागमनंपर्वराज्यलंभस्तथैवच ॥ अर्जुनस्यवनेवासःसुभद्राहरणंततः ४५ सुभद्राहरणादूर्ध्वंज्ञेयाहरणहारिका ॥ ततः
खांडवदाहाख्यंतत्रैवमयदर्शनम् ४६ सभापर्वततःप्रोक्तंमंत्रपर्वततःपरम् ॥ जरासंधवधःपर्वपर्वदिग्विजयंकथा ४७ पर्वदिग्विजयादूर्ध्वंराजसूयिकमुच्यते ॥
ततश्चार्घाभिहरणंशिशुपालवधस्ततः ४८ द्यूतपर्वततः प्रोक्तमनुद्यूतमतःपरम् ॥ ततआरण्यकंपर्वकिर्मीरवधउच्यते ४९ अर्जुनस्याभिगमनंपर्वज्ञेयमतःपरम् ॥
ईश्वरार्जुनयोर्युद्धंपर्वकैरातसंज्ञितम् ५० इंद्रलोकाभिगमनंपर्वज्ञेयमतःपरम् ॥ नलोपाख्यानमपिचधार्मिकंकरुणोदयम् ५१ तीर्थयात्राततःपर्वकुरुराजस्यधी
मतः ॥ जटासुरवधःपर्वयक्षयुद्धमतःपरम् ५२ निवातकवचैर्युद्धंपर्वचाजगरंततः ॥ मार्कंडेयसमास्याचपर्वानंतरमुच्यते ५३ संवादश्चततःपर्वद्रौपदीसत्यभा
मयोः ॥ घोषयात्राततःपर्वमृगस्वप्नोद्भवंततः ५४ व्रीहिद्रौणिकमाख्यानमैंद्रद्युम्नंतथैवच ॥ द्रौपदीहरणंपर्वजयद्रथविमोक्षणम् ५५

तिहैडिंबेनवमेदर्शितं श्वशूकरभक्ष्यस्यापिशरीरस्यार्थेपरप्राणानपिपामराःप्रत्यहमाददतइतिबकवधेदशमेसूचितं ततःकष्टतरांगतिंतमःप्रधानाःप्राणिनःप्राप्नुवंतीतिप्रबंधेन परीक्ष्यलोकान्कर्मचि
तान्ब्राह्मणोनिर्वेदमायान्नास्त्यकृतःकृतेनेतिश्रुत्यर्थउपबृंहितः एवमग्रेऽपितत्तदाख्यानतात्पर्यान्वयनेनराजसानांसात्विकानांचगतिःपरीक्षणीया अग्रेप्रतिप्रकरणंवक्ष्यमाणत्वादिहग्रंथविस्तरभयान्न
प्रपंच्यते ४२ चैत्ररथमंगारपर्णचरितंपर्व ४३ । ४४ विदुरागमनंराज्यलंभश्चैकंपर्व लंभोलाभः ४५ हरणंदायःपारिबर्हमितियावत् तस्यहारिकासमानयनं खांडवदाहोमयदर्शनंचैकैकं ॥ १५ ॥
पर्व ४६ सभापर्वसभारचनंपर्व मंत्रोराजसूयार्थंमंत्रणं ४७ । ४८ अनुद्यूतंपुनर्द्यूतं ४९ अभिगमनंतपसेगमनं ५० यक्षयुद्धंभीमेन ५१ । ५२ समास्यासहावस्थानं ५३ घोषयात्रा
कौरवाणां मृगस्वप्नोधर्मराजस्य ५४ ऐंद्रद्युम्नमित्यत्रक्रमोनविवक्षितःसंख्यायांतात्पर्यात् समास्यांतर्गतंचेदंपर्व ५५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५६ कुंडलाहरणंकर्णस्य आरणेयमरणीहरणंब्राह्मणस्य धर्मेणप्रवेशोविराटनगरे समयस्यप्रतिज्ञातस्यप्राक्प्रवेशाद्यर्थस्य ५७ अभिमन्योरर्जुनपुत्रस्य ५८ संजययानंपांडवान्प्रति ५९ ६० भगवद्यानंकौरवान्प्रति ६१ । ६२ । ६३ विवादपर्वकृष्णकर्णसंवादरूपंपर्व ६४ संख्याभीष्मकृता उलूकदूतस्यपांडवान्प्रत्यागमनं ६५ अभिषेचनंसैनापत्ये ६६ जंबूखंड

पतिव्रतायामाहात्म्यंसावित्र्याश्चैवमद्भुतम् ॥ रामोपाख्यानमत्रैवपर्वज्ञेयमतःपरम् ५६ कुंडलाहरणंपर्वततःपरमिहोच्यते ॥ आरणेयंततःपर्ववैराटंतदनंतरम् ॥ पांडवानांप्रवेशश्चसमयस्यचपालनम् ५७ कीचकानांवधःपर्वपर्वगोग्रहणंततः ॥ अभिमन्योश्चवैराट्याःपर्ववैवाहिकंस्मृतम् ५८ उद्योगपर्वविज्ञेयमतऊर्ध्वंमहाद्भुतम् ॥ ततःसंजययानाख्यंपर्वज्ञेयमतःपरम् ५९ प्रजागरंतथापर्वधृतराष्ट्रस्याचिंतया ॥ पर्वसानत्सुजातंवैगुह्यमध्यात्मदर्शनम् ६० यानंसंधिस्ततःपर्वभगवद्यानमेवच ॥ मातलीयमुपाख्यानंचरितंगालवस्यच ६१ सावित्रंवामदेव्यंचवैन्योपाख्यानमेवच ॥ जामदग्न्यमुपाख्यानंपर्वषोडशराजकम् ६२ सभाप्रवेशःकृष्णस्यविदुलापुत्रशासनम् ॥ उद्योगःसैन्यनिर्याणंविश्वोपाख्यानमेवच ६३ ज्ञेयंविवादपर्वात्रकर्णस्यापिमहात्मनः ॥ निर्याणंचततःपर्वकुरुपांडवसेनयोः ६४ रथातिरथसंख्याचपर्वोक्तंतदनंतरम् ॥ उलूकदूतागमनंपर्वामर्षविवर्धनम् ६५ अंबोपाख्यानमत्रैवपर्वज्ञेयमतःपरम् ॥ भीष्माभिषेचनंपर्वततश्चाद्भुतमुच्यते ६६ जंबुखंडविनिर्माणंपूर्वोक्तंतदनंतरम् ॥ भूमिपर्वततःप्रोक्तंद्वीपविस्तारकीर्तनम् ६७ पूर्वोक्तंभगवद्गीतापर्वभीष्मवधस्ततः ॥ द्रोणाभिषेचनंपर्वसंशप्तकवधस्ततः ६८ अभिमन्युवधःपर्वप्रतिज्ञापर्वचोच्यते ॥ जयद्रथवधःपर्वघटोत्कचवधस्ततः ६९ ततोद्रोणवधःपर्वविज्ञेयंलोमहर्षणम् ॥ मोक्षोनारायणास्त्रस्यपर्वानंतरमुच्यते ७० कर्णपर्वततोज्ञेयंशल्यपर्वततःपरम् ॥ ह्रदप्रवेशनंपर्वगदायुद्धमतःपरम् ७१ सारस्वतंततःपर्वतीर्थवंशानुकीर्तनम् ॥ अतऊर्ध्वंसुबीभत्संपर्वसौप्तिकमुच्यते ७२ ऐषीकंपर्वचोद्दिष्टमतऊर्ध्वंसुदारुणम् ॥ जलप्रदानिकंपर्वस्त्रीविलापस्ततःपरम् ७३ श्राद्धपर्वततोज्ञेयंकुरूणामौर्ध्वदेहिकम् ॥ चार्वाकनिग्रहःपर्वरक्षसोब्रह्मरूपिणः ७४ आभिषेचनिकंपर्वधर्मराजस्यधीमतः ॥ प्रविभागोगृहाणांचपर्वोक्तंतदनंतरम् ७५ शांतिपर्वततोयत्रराजधर्मानुशासनम् ॥ आपद्धर्मश्चपर्वोक्तंमोक्षधर्मस्ततःपरम् ७६ शुकप्रश्नाभिगमनंब्रह्मप्रश्नानुशासनम् ॥ प्रादुर्भावश्चदुर्वासःसंवादश्चैवमायया ७७ ततःपर्वपरिज्ञेयमानुशासनिकंपरम् ॥ स्वर्गारोहणिकंचैवततोभीष्मस्यधीमतः ७८ ततोऽश्वमेधिकंपर्वसर्वपापप्रणाशनम् ॥ अनुगीताततःपर्वज्ञेयमध्यात्मवाचकम् ७९ पर्वचाश्रमवासाख्यंपुत्रदर्शनमेवच ॥ नारदागमनंपर्वततःपरमिहोच्यते ८० मौसलंपर्वचोद्दिष्टंततोघोरंसुदारुणम् ॥ महाप्रस्थानिकंपर्वस्वर्गारोहणिकंततः ८१

विनिर्माणंजंबुद्वीपसन्निवेशः भूमिपर्वण्येवद्वीपविस्तारकीर्तनं ६७ । ६८ प्रतिज्ञाजयद्रथवधार्थं ६९ । ७० ह्रदप्रवेशनंदुर्योधनस्य गदायुद्धंतस्यैवभीमेन ७१ । ७२ जलप्रदानिकेएवस्त्रीविलापनं ७३ कुरूणामौर्ध्वदेहिकंश्राद्धंपर्व चार्वाकस्यब्रह्मरूपिणोराक्षसस्यविप्रक्षोभान्निग्रहःपर्व ७४ । ७५ शांतिपर्वाहृदाभ्यां शांतीति ७६ प्रामयेतिपाठांतरं उभयत्रापि सुलभयेत्यर्थः ७७ अनुशासनंधर्माधर्मोपदेशस्तत्संबंधमानुशासनिकम् ७८ । ७९ । ८० । ८१

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हरिवंशःपुराणंप्राक्प्रवृत्तंपर्वखिलसंज्ञितं शाखांतरस्थंशाखान्तरेयदपेक्षावशात्पठ्यतेतात्खिलमितिवैदिकीप्रसिद्धिः । यथावह्वृचानांश्रीसूक्तमेधासूक्तादीनांसंहिताकालेपाठोदृश्यते एवमस्मिन्नितिहा सेयत्पुराणांतरस्थमाकांक्षावशात्पठ्यतेतत्खिलंहरिवंशाख्यमित्याह हरिवंशइति । अतएवास्यखिलस्यपुराणमितिविशेषणं तथाहि अत्रविष्णुचर्याविष्णुपुराणोक्तासाकल्येनदृश्यते ८२ एवंभविष्यपु राणकथाच खिलेष्वेवाद्भुतंमहदितिपथ्यवाक्यं अद्भुतंपुष्करवाराहनारसिंहवामनप्रादुर्भावादिकैलासयात्रात्रिपुरवधांतं एतदेवपर्वशतं । एकैकस्मिन्महाप्रकरणेअवांतरप्रकरणानामंतर्भावविवक्षयाऽष्टादशसं ख्यात्वेनलोमहर्षणिनोक्तं ८३।८४ तत्रकस्मिन्महापर्वणिकत्यवांतरपर्वाणितेपुचकेकेऽर्थाःप्रतिपाद्याएकैकस्मिन्महापर्वणिश्लोकसंख्याचकाइत्येतद्वक्तुमुपक्रमते समासइति । अयंबुद्धिस्थोऽनुक्रमण्यध्या यःसचभारतस्यसमासःसंक्षेपपर्वेत्यर्थः अत्रप्रस्तुतेद्वितीयेऽध्यायेपर्वसंग्रहः । एवंपौष्यादिभिश्श्रमयदर्शनांतैःसप्तदशभिश्चैवमेकोनविंशत्यापर्वभिरादिपर्व । आदित्वंचास्यनप्राथम्यात्किंतुसर्वेषामादिरु त्पत्तिरिहकीर्त्यतइति । एवंसभादीनामपिसंज्ञातत्तदेकैकार्थप्राधान्याद्बोध्या अत्रायंसंग्रहः । 'आदौसभारण्यविराटउद्यमेभीष्मेगुरौसूर्यजशल्यसौप्तिके । स्त्रीशांतिदानाश्वमखाश्रमस्थितौमौसल्यया

हरिवंशस्ततःपर्वपुराणंखिलसंज्ञितम् ॥ विष्णुपर्वशिशोश्चर्याविष्णोःकंसवधस्तथा ८२ भविष्यपर्वचाप्युक्तंखिलेष्वेवाद्भुतंमहत् ॥
एतत्पर्वशतंपूर्णंव्यासेनोक्तंमहात्मना ८३ यथावत्सूतपुत्रेणलोमहर्षणिनाततः ॥ उक्तानिनैमिषारण्येपर्वाण्यष्टादशैवतु ८४
समासोभारतस्यायमत्रोक्तःपर्वसंग्रहः ॥ पौष्यंपौलोममास्तीकमादिरंशावतारणम् ८५ संभवोजतुवेश्माख्यंहिडिंबबकयोर्वधः ॥
तथाचैत्ररथंदेव्याःपांचाल्याश्चस्वयंवरः ८६ क्षात्रधर्मेणनिर्जित्यततोवैवाहिकंस्मृतम् ॥ विदुरागमनंचैवराज्यलंभस्तथैवच ८७
वनवासोऽर्जुनस्यापिसुभद्राहरणंततः ॥ हरणाहरणंचैवदहनंखांडवस्यच ८८ मयस्यदर्शनंचैवआदिपर्वणिकथ्यते ॥
पौष्येपर्वणिमाहात्म्यमुत्तंकस्योपवर्णितम् ८९ पौलोमेभृगुवंशस्यविस्तारःपरिकीर्तितः ॥ आस्तीकेसर्वनागानांगरुडस्यचसंभवः
९० क्षीरोदमथनंचैवजन्मोच्चैःश्रवसस्तथा ॥ यजतःसर्पसत्रेणराज्ञःपारिक्षितस्यच ९१ कथेयमभिनिर्वृत्ताभरतानांमहात्मनाम् ॥
विविधाःसंभवाराज्ञामुक्ताःसंभवपर्वणि ९२

नद्युगभेखिलेषुच ॥ पर्वाणिधृ १८ त्यंक ९ नृप १६ वार्धी ४ द् ११ धी ५ भै ८ क १ केट् ४ त्रि ३ धीः५ ॥ वार्द्धी ४ न्द्व १ द्वि २ त्रि ३ भू १ भू १ भू १ ग्रामा ३ श्चेतिशतंक्रमात् इति ८५ ८६ । ८७ । ८८ अत्रप्राधान्यतस्तत्तदाख्यानतात्पर्याणिगाणेश्यांसंगृहीतानि 'कुडच्चवद्दृषवद्भूत्वाव्यन्नोयःसेवतेगुरुं । तंविद्यादेवताश्चानुगृह्णन्तीत्याहपौष्यकृत् । खलोनप्रार्थनासाध्यःसचदैवेन ताडितः । अभ्येतिमृदुतांपश्चादुत्तंकेतक्षकोयथा' ८९ 'शास्त्रोल्लंघनतोवान्हिपुलोमानाववापतुः । शापमृत्यूइतिपुनःपौलोमेतुर्यईरितम् । लोकान्मन्त्रान्महेंद्राच्चब्राह्मणेवीर्यमद्भुतम् । तक्षकोयेनखेतस्था वित्यास्तीकेऽनुवर्णितम् । अन्याय्यमपिमात्रोक्तंसद्योयोनानुतिष्ठति । तंभस्मीकुर्वतेविप्रावेदाश्चाहिगणंयथा । मिथ्यावादेनयेदासीकृतास्तत्संततिःस्वकम् । संततिंनाशयत्येवगरुत्मानिवप न्नगान् । आयुर्हीनमहान्शोकोहिंसायांचातिसंभ्रमः । रुरोरिवभवंत्येवदारसक्तस्यदुर्मतेः । प्रजयापैतृकमृणंछेत्तुंदारान्करोतिचेत् । तदाजरत्कारुरिवकार्यांतेप्रव्रजेद्गृहात् ९० तत्त्वामृतंशास्त्रसिंधोः समंलब्धंसुरासुरैः । आस्वादितंविष्णुभक्तैःसुरैर्नान्यैःस्त्रियाजितैः । देवपंक्तौसुधांलेभेदैत्योदेहच्छिदासमम् । सूचितश्चित्तचक्षुर्भ्यांकाश्यामिवमहेश्वरात्' ९१ । ९२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

'स्त्रियामाद्यंतिसंतोऽपीत्युक्तंव्यासस्यजन्मनि ॥ देवासुरनरेष्वेवंसंतीत्यंशावतारणे ९३ अत्यल्पस्यापिपापस्यविपाकमतिदारुणम् । अन्वभूतांचिरंब्रह्मन्नणीमांडव्यडुंडुभौ ९४ । ९५ शि
ष्टानांचेतसस्तुष्टिर्धर्मेप्रामाण्यमश्नुते ॥ शकुंतलामीहमानंदुष्यंतस्यमनोयथा ९६ पितुर्दुःखंहरन्पुत्रःश्रेयोलक्ष्मींचविंदति ॥ भीष्मवत्पूरुवन्मानात्पतंतिचययातिवत् ९७ । ९८ । ९९
१०० क्षेत्रबीजेविनाद्रोणधृष्टद्युम्नवपुर्जनिः ॥ केवलात्कर्मणइतिप्रोक्तंसंभवपर्वणि १ विषवार्यग्निभिर्लुब्धावातयंतिस्मबांधवान् ॥ ईश्वरस्तानवत्येवेत्युक्तंजातुषपर्वणि २ । ३ । ४ । ५

अन्येषांचैवशूराणामृषेर्द्वैपायनस्यच ॥ अंशावतरणंचात्रदेवानांपरिकीर्तितम् ९३ दैत्यानांदानवानांचयक्षाणांचमहौजसाम् ॥ नागानामथसर्पाणांगंधर्वाणां
पतत्रिणाम् ९४ अन्येषांचैवभूतानांविविधानांसमुद्भवः ॥ महर्षेराश्रमपदेकण्वस्यचतपस्विनः ९५ शकुंतलायांदुष्यंताद्भरतश्चापिजज्ञिवान् ॥ यस्यलोकेषुना
म्नेदंप्रथितंभारतंकुलम् ९६ वसूनांपुनरुत्पत्तिर्भागीरथ्यांमहात्मनाम् ॥ शांतनोर्वेश्मनिपुनस्तेषांचारोहणंदिवि ९७ तेजोंशानांचसंपातोभीष्मस्याप्यत्रसंभवः ॥
राज्यान्निवर्तनंतस्यब्रह्मचर्यव्रतेस्थितिः ९८ प्रतिज्ञापालनंचैवरक्षाचित्रांगदस्यच ॥ हतेचित्रांगदेचैवरक्षाभ्रातुर्यवीयसः ९९ विचित्रवीर्यस्यतथाराज्येसंप्रतिपा
दनम् ॥ धर्मस्यनृषुसंभूतिरणीमांडव्यशापजा १०० कृष्णद्वैपायनाच्चैवप्रसूतिर्वरदानजा ॥ धृतराष्ट्रस्यपांडोश्चपांडवानांचसंभवः १ वारणावतयात्रायांमंत्रो
दुर्योधनस्यच ॥ कूटस्यधार्तराष्ट्रेणप्रेषणंपांडवान्प्रति २ हितोपदेशश्चपथिधर्मराजस्यधीमतः ॥ विदुरेणकृतोयत्रहितार्थंम्लेच्छभाषया ३ विदुरस्यचवाक्येन
सुरुंगोपक्रमक्रिया ॥ निषाद्याःपंचपुत्रायाःसुप्तायाजतुवेश्मनि ४ पुरोचनस्यचात्रैवदहनंसंप्रकीर्तितम् ॥ पांडवानांवनेघोरेहिडिंबायाश्चदर्शनम् ५ तत्रैवचहि
डिंबस्यवधोभीमान्महाबलात् ॥ घटोत्कचस्यचोत्पत्तिरत्रैवपरिकीर्तिता ६ महर्षेर्दर्शनंचैवव्यासस्यामिततेजसः ॥ तदाज्ञयैकचक्रायांब्राह्मणस्यनिवेशने ७ अ
ज्ञातचर्ययावासोयत्रतेषांप्रकीर्तितः ॥ बकस्यनिधनंचैवनागराणांचविस्मयः ८ संभवश्चैवकृष्णायाधृष्टद्युम्नस्यचैवह ॥ ब्राह्मणात्समुपश्रुत्यव्यासवाक्यप्रचोदि
ताः ९ द्रौपदींप्रार्थयंतस्तेस्वयंवरदिदृक्षया ॥ पंचालानभितोजग्मुर्यत्रकौतूहलान्विताः १० अंगारपर्णंनिर्जित्यगंगाकूलेऽर्जुनस्तदा ॥ सख्यंकृत्वाततस्तेनत
स्मादेवचशुश्रुवे ११ तापत्यमथवासिष्ठमौर्वंचाख्यानमुत्तमम् ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैःपंचालानभितोययौ १२

अविश्वास्याःस्त्रियःकामाद्घातयंत्यपिबांधवान् ॥ इतिदर्शितवान्व्यासोहिडिंबवधपर्वणि ६ । ७ यस्मिन्गेहेपुरेवापिवसेत्पुण्यतभोजनः ॥ उपकुर्यात्तमित्येवमुक्तंबकवधेऽपिच ८ । ९
६ ११० ब्राह्मणानुग्रहादेवक्षत्रंजयतिनान्यथा ॥ इतितापसदृष्टांतादाहचैत्ररथेमुनिः १२ सूर्यस्यकन्यांतपतींनष्टंराज्यंचलब्धवान् ॥ वसिष्ठस्यप्रसादेनराजासंवरणोयथा ॥ वसिष्ठस्यशतंपुत्रा
न्नाशयामासकौशिकः ॥ नैनंवबाधिरेब्रह्महत्यास्तास्तपसोबलात् ॥ प्राज्ञःखलार्दितोदेहंसंत्यजत्यतिनतुक्षमाम् ॥ नशशापवसिष्ठोहिपुत्रघ्नमपिकौशिकम् ॥ कौशिकेक्रौर्यंतपसोराधेयेशौर्यंभीरुते ॥
खलेचवाचिमाधुर्यंबीजसंस्कारसंकरात् ॥ ब्राह्मणोगर्भसंस्थोऽपिमाननीयोमनीषिणाम् ॥ और्वोहिमातुरूरुस्थःक्षत्रमंधमचीकरत्' १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

'लोकवेदविरोधेऽपिमातुर्वाक्यंनलंघयेत् ॥ इत्येकस्यांरेमिरेऽमीपंचेत्युक्तंस्वयंवरे ॥ ननुवेदाविरुद्धेयमेकस्याबहुभर्तृता ॥ नैकस्यैवहवोनैकाद्वौपतीइतिचश्रुती' ॥ नैकस्यैवहवःसहपतयइति तस्मान्नैकाद्वौपतीविंदतेइतिचश्रुतिविशेषः । 'अग्नीन्पंचक्रमात्प्राप्यहव्यमेतिमनुष्यतां ॥ अग्नयस्त्वग्निरर्कःक्ष्मापुरुषोयोषिदित्यपि ॥ अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥ आदित्याज्जायतेवृष्टि वृष्टेरन्नंततःप्रजाः ॥ द्रोणोवह्निचतुष्कोत्थोयोषिदग्नेरभावतः ॥ अग्नित्रयोत्थितासोताभूत्यापित्रोरभावतः ॥ अग्निद्वयोत्थितादेवानस्पृशंतिक्षितिंहिते ॥ देवजाःपार्थमाद्र्येयाभूपुमग्निविवर्जिताः ॥ क्षितमात्रंहविर्वह्नौमिथुनत्वमुपागतं ॥ एकाग्निजावतःपुत्रौद्रुपदस्यसुराधिकौ ॥ सर्वेसर्वात्मकादेवाविरजोवयवायतः ॥ सर्वेएवसमाःसर्वेऽनंताइतिहिवेदगीः ॥ ननेषांव्यभिचारोऽस्तिनचेत्स्त्र्येयमौकथं ॥ पितापुत्रौसतीकुंतीमुपेयातांसुरोत्तमौ ॥ द्रौपदींदेवजांपार्थादेवजायदिभुंजते ॥ नतेषामत्रदोषोऽस्तिदेवाएवहितेस्वयं ॥ श्रूयतेनहिवैदेवान्पापंगच्छतिसर्वथा ॥ तस्माद्यज्ञैर्देवभावंप्रार्थयीतनिरेनसं ॥ एतद्दैवाहिकेव्यासोनानाख्यानोपबृंहणैः ॥ दर्शयामासलोकानांसंशयस्यापनुत्तये १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । प्रणमंतिजिघांसंतोऽप्यनुकूलेविधात

पांचालनगरेचापिलक्ष्यंभित्त्वाधनंजयः ॥ द्रौपदींलब्धवानत्रमध्येसर्वमहीक्षिताम् १३ भीमसेनार्जुनौयत्रसंरब्धान्पृथिवीपतीन् ॥ शल्यकर्णौचतरसाजितवंतौमहामृधे १४ दृष्ट्वातयोश्चतद्वीर्यमप्रमेयममानुषम् ॥ शंकमानौपांडवांस्तान्रामकृष्णौमहामती १५ जग्मतुस्तैःसमागंतुंशालांभार्गववेश्मनि ॥ पंचानामेकपत्नीत्वेविमर्शोद्रुपदस्यच १६ पंचेंद्राणामुपाख्यानमत्रैवाद्भुतमुच्यते ॥ द्रौपद्यादेवविहितोविवाहश्चाप्यमानुषः १७ क्षत्तुश्चधार्तराष्ट्रेणप्रेषणंपांडवान्प्रति ॥ विदुरस्यचसंप्राप्तिर्दर्शनंकेशवस्यच १८खांडवप्रस्थवासश्चतथाराज्यार्धसर्जनम् ॥ नारदस्याज्ञयाचैवद्रौपद्याःसमयक्रिया १९ सुंदोपसुंदयोस्तद्वदाख्यानंपरिकीर्तितम् ॥ अनंतरंचद्रौपद्यासहासीनंयुधिष्ठिरम् २० अनुप्रविश्यविप्रार्थेफाल्गुनोगृह्यचायुधम् ॥ मोक्षयित्वागृहंगत्वाविप्रार्थंकृतनिश्चयः २१ समयंपालयन्वीरोवनंयत्रजगामह ॥ पार्थस्यवनवासेचउलूप्यापथिसंगमः २२ पुण्यतीर्थानुसंयानंबभ्रुवाहनजन्मच ॥ तत्रैवमोक्षयामासपंचसोऽप्सरसःशुभाः २३ शापाद्ग्राहत्वमापन्नाब्राह्मणस्यतपस्विनः ॥ प्रभासतीर्थेपार्थेनकृष्णस्यचसमागमः २४ द्वारकायांसुभद्राचकामयानेनकामिनी ॥ वासुदेवस्यानुमतेप्राप्ताचैवकिरीटिना २५

रि ॥ पांडुपुत्रान्धार्तराष्ट्राइत्युक्तंविदुरागमे ॥ यान्खलादग्धुमिच्छंतितितान्वर्धयतिकेशवः ॥ निरस्ताःपांडवादारान्राज्यंकीर्तिंचलेभिरे १८ । १९ एकात्मानोऽपिभिद्यन्तेस्त्रीभिःसुन्दोपसुंदवत् ॥ तस्मात्सख्युरपिस्त्रीभिर्नसंभाषेतबुद्धिमान् ॥ विप्रार्थान्पालयेज्ज्ञात्वाप्यापदंद्वादशाब्दिकीं ॥ इतिदर्शितवान्व्यासआर्जुन्यातीर्थयात्रया २० । २१ । २२ २३ । २४ नज्ञातीनांवचःप्रेक्ष्यंवरेश्रेयस्युपागते ॥ इतीवकृष्णोविजयंस्वस्वसारमहारयत् ॥ मातुलस्यसुतांपार्थोधर्मतोभगिनींसतीं ॥ कथंजहारधर्मात्माऽपीतिचेत्तच्छृणुष्वमे ॥ भ्रातृस्वस्रोःसुतौभ्रातृस्वसारौयदिशौनक ॥ सप्तमादूर्ध्वमप्येषसंबंधश्छिद्यतांकथं ॥ तस्मात्तयोःस्वसृभ्रातृभावोभाक्तोविगोत्रयोः ॥ दांपत्यभावस्तुतयोर्मंत्रलिंगात्परिस्फुटः ॥ आयाहींद्रपथिभिरीळितेभिर्यज्ञमिमंनोभागधेयंजुषस्व ॥ तृप्तांजहुर्मातुलस्येवयोषाभागस्तेपैतृष्वसेयीवपामिव ॥ योषापत्यंमातुलीयंयथाभागःपितृष्वसुः ॥ पुत्रस्यैवंवपान्तेऽशंजुषस्वेन्द्रेत्यृषिर्जगौ' २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

'मानघ्नस्यापिजामातुर्मानंसंवर्द्धयेद्बुधः । स्वसुर्हर्त्रेऽर्जुनायापिदद्युर्वित्तानिवृष्णयः २६ । २७ अग्निमप्याग्निमान्द्यार्त्तंनरनारायणावृषी ॥ खांडवौषधिदानेननीरोगंचक्रतुर्यथा ॥ देवोऽपिदैह्यदुःखार्तोमानुषादेस्तुकाकथा ॥ शरणीकरणीयोऽतःसर्वदुःखापहोहरिः' ॥ भुजंगस्याश्वसेनस्य २८ 'पित्र्यादृणादमुक्तस्यसकलंसुकृतंवृथा ॥ वियोनावप्यतःपुत्रान्जनयेन्मंदपालवत् ॥ शार्ङ्गकान्स्वतपोरक्षन्नागंमातार्जुनोमयं ॥ भवाग्निंतर्तुकामोऽतस्त्रीनेतान्शरणंव्रजेत्' २९ । ३० चतुराशीतीतिदैर्घ्यमार्षम् । 'इत्यादिपर्वतात्पर्यंसंक्षेपेणोपवर्णितं ३१ सभापर्वादितात्पर्यंमुख्यतःकथ्यतेऽधुना ॥ दानवेन्द्रेणतुष्टेनसभादत्ताऽद्भुताभुवि ॥ दिविदैवोसभायज्ञमाप्यातस्याःशताधिका ३२ ततःशतगुणाब्राह्मीलभ्याविष्णोःसमर्चनात् ॥ इत्युक्त्यानारदःपार्थयज्ञेशार्चामचीकरत् ॥ वहूनांयोवधेयत्तस्तंछलेनापिनिर्दहेत् ॥ जरासंधवधेनैतद्दर्शितंमुनिनामुने ३३ वित्तार्जनंमखायैवमहतामितिदर्शयत् ॥ ऊचेदिग्वजयादूर्ध्वंराजसूयक्रतुक्रियां ३४ तत्रैवार्घाभिहरणेविष्णुर्देवनरर्षिषु ॥ आदौपूज्योऽथतद्द्वेष्टासद्योनश्येदितीरितं ॥ गोप्यःकामाद्भयात्कंसोद्वेषाच्चैद्यादयोनृपाः ॥ तीव्रध्यानाद्धरेःसाम्यंलेभिरेकीटभृंगवत् ३५ नतथाशूलयक्ष्माद्याःपीडयंतिगदानरान् ॥ यथापरेषामुत्कर्षःपापिनंधार्तराष्ट्रवत्' ३६ कितवोद्यूतकारः ३७ द्रौपदींतारयामासे युत्तरेणान्वयः । 'नवाह्योनांतरःशत्रुर्बाधतेभगवज्जनं ॥ कोधदुःशासनौकृष्णामापद्यपिनतेरतुः ३८ ज्ञात्वापिपरमाहात्म्यंनखलःखलतांत्यजेत् ॥ दृष्ट्वापिकृष्णमहात्म्यंनैवाशाम्यत्सुयोधनः' ॥ द्यूतेद्यूतनिमित्तं ३९ 'सत्यंसतांमहान्पाशोयेनबद्धाःपदात्पदं ॥ वंचिताअपिनोचेलुःसमर्थाअपिपांडवाः,' ४० । ४१ । ४२ पौरानुगमनंपौरकर्तृकमनुगमनम् ४३

गृहीत्वाहरणंप्राप्तेकृष्णेदेवकिनंदने ॥ अभिमन्योःसुभद्रायांजन्मचोत्तमतेजसः २६ द्रौपद्यास्तनयानांचसंभवोऽनुप्रकीर्तितः ॥ विहारार्थंचगतयोःकृष्णयोर्यमुनामनु २७ संप्राप्तिश्चक्रधनुषोःखांडवस्यचदाहनम् ॥ मयस्यमोक्षोज्वलनाद्भुजंगस्यचमोक्षणम् २८ महर्षेर्मन्दपालस्यशार्ङ्ग्यांतनयसंभवः ॥ इत्येतदादिपर्वोक्तंप्रथमंबहुविस्तरम् २९ अध्यायानांशतेद्वेतुसंख्यातेपरमर्षिणा ॥ सप्तविंशतिरध्यायाव्यासेनोत्तमतेजसा ३० अष्टौश्लोकसहस्राणिअष्टौश्लोकशतानिच ॥ श्लोकाश्चचतुराशीतिर्मुनिनोक्तामहात्मना ३१ द्वितीयंतुसभापर्वबहुवृत्तांतमुच्यते ॥ सभाक्रियापांडवानांकिंकराणांचदर्शनम् ३५ लोकपालसभाख्यानंनारदाद्देवदर्शिनः ॥ राजसूयस्यचारंभोजरासंधवधस्तथा ३३ गिरिव्रजेनिरुद्धानांराज्ञांकृष्णेनमोक्षणम् ॥ तथादिग्विजयोऽत्रैवपांडवानांप्रकीर्तितः ३४ राज्ञामागमनंचैवसार्हणानांमहाक्रतौ ॥ राजसूयेऽर्घसंवादेशिशुपालवधस्तथा ३५ यज्ञेविभूतिंतांदृष्ट्वादुःखामर्षान्वितस्यच ॥ दुर्योधनस्यावहासोभीमेनचसभातले ३६ यत्रास्यमन्युरुद्भूतोयेनद्यूतमकारयत् ॥ यत्रधर्मसुतंद्यूतेशकुनिःकितवोऽजयत् ३७ यत्रद्यूतार्णवेमग्नांद्रौपदींनौरिवार्णवात् ॥ धृतराष्ट्रोमहाप्राज्ञःस्नुषांपरमदुःखिताम् ३८ तारयामासतांस्तीर्णान्ज्ञात्वादुर्योधनोनृपः ॥ पुनरेवततोद्यूतेसमाह्वयतपांडवान् ३९ जित्वासवनवासायप्रेषयामासतांस्ततः ॥ एतत्सर्वंसभापर्वसमाख्यातंमहात्मना ४० अध्यायाःसप्ततिर्ज्ञेयास्तथाचाष्टौप्रसंख्यया ॥ श्लोकानांद्वेसहस्रेतुपंचश्लोकशतानिच ४१ श्लोकाश्चैकादशज्ञेयाःपर्वण्यस्मिन्द्विजोत्तमाः ॥ अतःपरंतृतीयंतुज्ञेयमारण्यकंमहत् ४२ वनवासंप्रयातेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ पौरानुगमनंचैवधर्मपुत्रस्यधीमतः ४३

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

'विशाथभास्करंभेजेनतुराज्यायधर्मराट् ॥ धर्मायाऽर्चयेद्देवंनराज्यायेतिदर्शयन् ॥ भ्राजितःपथिरिपुंयद्धन्यान्मंगलायतत् ॥ पांडवानांप्रवसतांकिर्मीरोन्मथनंयथा ४४ उपदेशोहिमूर्खाणांप्रकोपायनशांतये ॥ भ्रातरंपथ्यवक्तारंधृतराष्ट्रोव्यवासयत्' ४५ । ४६ । ४७ । ४८ शत्रुस्तवऊरूभेत्स्यतीतिशापोत्सर्गः ४९ अत्रधृतराष्ट्रसमीपेकथितइतिशेषः ५० निकृत्या

॥ १८ ॥ अन्नौषधीनांचकृतेपांडवेनमहात्मना ॥ द्विजानांभरणार्थंचकृतमाराधनंरवेः ४४ धौम्योपदेशात्तिग्मांशुप्रसादादन्नसंभवः ॥ हितंचब्रुवतःक्षत्तुःपरित्यागोऽम्बिकासुतात् ४५ त्यक्तस्यपांडुपुत्राणांसमीपगमनंतथा ॥ पुनरागमनंचैवधृतराष्ट्रस्यशासनात् ४६ कर्णप्रोत्साहनाच्चैवधार्त्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः ॥ वनस्थान्पांडवान्हन्तुंमन्त्रोदुर्योधनस्यच ४७ तंदुष्टभावंविज्ञायव्यासस्यागमनंद्रुतम् ॥ निर्याणप्रतिषेधश्चसुरभ्याख्यानमेवच ४८ मैत्रेयागमनंचात्रराज्ञश्चैवानुशासनम् ॥ शापोत्सर्गश्चतेनैवराज्ञोदुर्योधनस्यच ४९ किर्मीरस्यवधश्चात्रभीमसेनेनसंयुगे ॥ वृष्णीनामागमश्चात्रपंचालानांचसर्वशः ५० श्रुत्वाशकुनिनाद्यूतेनिकृत्यानिर्जितांश्चतान् ॥ क्रुद्धस्यानुप्रशमनंहरेश्चैवकिरीटिना ५१ परिदेवनंचपांचाल्यावासुदेवस्यसन्निधौ ॥ आश्वासनंचकृष्णेनदुःखार्तायाःप्रकीर्तितम् ५२ तथासौभवधाख्यानमत्रैवोक्तंमहर्षिणा ॥ सुभद्रायाःसपुत्रायाःकृष्णेनद्वारकांपुरीम् ५३ नयनंद्रौपदेयानांधृष्टद्युम्नेनचैवह ॥ प्रवेशःपांडवेयानांरम्येद्वैतवनेततः ५४ धर्मराजस्यचात्रैवसंवादःकृष्णयासह ॥ संवादश्चतथाराज्ञाभीमस्यापिप्रकीर्तितः ॥ ५५ समीपंपांडुपुत्राणांव्यासस्यागमनंतथा ॥ प्रतिस्मृत्याथविद्यायादानंराज्ञोमहर्षिणा ५६ गमनंकाम्यकेचापिव्यासेप्रतिगतेततः ॥ अस्त्रहेतोर्विवासश्चपार्थस्यामिततेजसः ५७ महादेवेनयुद्धंचकिरातवपुषासह ॥ दर्शनंलोकपालानामस्त्रप्राप्तिस्तथैवच ५८ महेन्द्रलोकगमनमस्त्रार्थेचकिरीटिनः ॥ यत्रचिंतासमुत्पन्नाधृतराष्ट्रस्यभूयसी ५९ दर्शनंबृहदश्वस्यमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ युधिष्ठिरस्यचार्त्तस्यव्यसनंपरिदेवनम् ६० नलोपाख्यानमत्रैवधर्मिष्ठंकरुणोदयम् ॥ दमयंत्याःस्थितिर्यत्रनलस्यचरितंतथा ६१ तथाऽक्षहृदयप्राप्तिस्तस्मादेवमहर्षितः ॥ लोमशस्यागमस्तत्रस्वर्गात्पांडुसुतान्प्रति ६२ वनवासगतानांचपांडवानांमहात्मनाम् ॥ स्वर्गेप्रवृत्तिराख्यातालोमशेनार्जुनस्यवै ६३ सन्देशादर्जुनस्यात्रतीर्थाभिगमनक्रिया ॥ तीर्थानांचफलप्राप्तिःपुण्यत्वंचापिकीर्तितम् ६४ पुलस्त्यतीर्थयात्राचनारदेनमहर्षिणा ॥ तीर्थयात्राचतत्रैवपांडवानांमहात्मनाम् ६५ कर्णस्यपरिमोक्षोऽत्रकुंडलाभ्यांपुरंदरात् ॥ तथायज्ञविभूतिश्चगयस्यात्रप्रकीर्तिता ६६ आगस्त्यमपिचाख्यानंयत्रवातापिभक्षणम् ॥ लोपामुद्राभिगमनमपत्यार्थमृषेस्तथा ६७ ॥ २ ॥

च्छलेन ५१ परिदेवनंविलापः ५२ महर्षिणाकृष्णेन ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ 'देवतासुप्रसन्नासुदेवशत्रून्विनाशयेत् ॥ इतीवदेवैर्दत्तास्त्रोनिर्जघानार्जुनोऽसुरान् ॥ अकामेकामिनीशापोदेहगुप्त्यैकचिद्भवेत् ॥ पार्थस्येवोर्वशीशापःप्रच्छन्नंवासमीप्सतः' ५८ । ५९ व्यसनंद्यूतजमनर्थं ६० 'स्थितिर्विपद्यपिसतांमर्यादाप्रतिपालनं ॥ दुःखेदुःखाधिकान्पश्येत्तेनशोकोऽपनीयते ॥ इतीवश्रावितोराजानलोपाख्यानमद्भुतं' ६१ । ६२ स्वर्गेप्रवृत्तिःस्वर्गीयवृत्तांतः ६३ । ६४ । ६५ । ६६ ऋषेरगस्त्यस्य ६७ ॥ १८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

क्रोधी पुत्रान्कलत्रंचहंतिलोकाश्चभूरिशः ॥ जमदग्निःसपुत्रोऽत्रनिदर्शनमुदीरितम् १६८ । ६९ देवत्वंदेवतानांहिब्राह्मण्याच्च्यवनोयतः ॥ शर्यातियज्ञेनासत्यौकृतवान्सोमपायिनौ' । सामेस्यपी तंपानंतद्वन्तौसोमपीतिनौ ७० । ७१ पुत्रेणपशुभूतेन । ' याजकोनरकंयातिनयाज्यःपापमाचरन् ॥ जंतुंहत्वासोमकायशतंपुत्रान्ददद्यथा ' ७२ अजिज्ञासत्परोक्षितवान् ' उत्कृत्यापिस्वमांसा निदत्त्वावाप्यखिलंवपुः ॥ शिबिःकपोतमिवचत्रायेतशरणागतं ७३ । ७४ नैयायिकानांमुख्येनयुक्तिरेववलीयसी' नतुश्रुतिरितिमन्यमानेन ७५ सागरंप्राप्तंसागरंगतंपितरंकहोडंऋषिरष्टावक्रः ।

ऋश्यशृंगस्यचरितंकौमारब्रह्मचारिणः ॥ जामदग्न्यस्यरामस्यचरितंभूरितेजसः १६८ कार्तवीर्यवधोयत्रहैहयानांचवर्ण्यते ॥ प्रभासतीर्थेपांडूनांवृष्णिभिश्चस मागमः ६९ सौकन्यमपिचाख्यानंच्यवनोयत्रभार्गवः ॥ शर्यातियज्ञेनासत्यौकृतवान्सोमपीतिनौ ७० ताभ्यांचयत्रसमुनिर्यौवनंप्रतिपादितः ॥ मांधा तुश्चाप्युपाख्यानंराज्ञोऽत्रैवप्रकीर्तितम् ७१ जंतूपाख्यानमत्रैवयत्रपुत्रेणसोमकः ॥ पुत्रार्थमयजद्राजालेभेपुत्रशतंचसः ७२ ततःश्येनकपोतीयमुपाख्यान मनुत्तमम् ॥ इंद्राग्नीयत्रधर्मश्चाप्यजिज्ञासच्छिबिंनृपम् ७३ अष्टावक्रीयमत्रैवविवादोयत्रबंदिना ॥ अष्टावक्रस्यविप्रर्षेर्जनकस्याध्वरेऽभवत् ७४ नैयायिका नांमुख्येनवरुणस्यात्मजेनच ॥ पराजितोयत्रबंदीविवादेनमहात्मना ७५ विजित्यसागरंप्राप्तंपितरंलब्धवानृषिः ॥ यवक्रीतस्यचाख्यानंरैभ्यस्यचमहा त्मनः ॥ गंधमादनयात्राचवासोनारायणाश्रमे ७६ नियुक्तोभीमसेनश्चद्रौपद्यागंधमादने ॥ व्रजन्पथिमहाबाहुर्दृष्टवान्पवनात्मजम् ७७ कदलीषंडमध्य स्थंहनूमन्तंमहाबलम् ॥ यत्रसौगंधिकार्थेऽसौनलिनींतामधर्षयत् ७८ यत्रास्ययुद्धमभवत्सुमहद्राक्षसैःसह ॥ यक्षैश्चैवमहावीर्यैर्मणिमत्प्रमुखैस्तथा ७९ ज टासुरस्यचवधोराक्षसस्यवृकोदरात् ॥ वृषपर्वणोराजर्षेस्ततोऽभिगमनंस्मृतम् १८० आर्ष्टिषेणाश्रमेचैषांगमनंवासएवच ॥ प्रोत्साहनंचपांचाल्याभीमस्या त्रमहात्मनः ८१ कैलासारोहणंप्रोक्तंयत्रयक्षैर्बलोत्कटैः ॥ युद्धमासीन्महाघोरंमणिमत्प्रमुखैःसह ८२ समागमश्चपांडूनांयत्रवैश्रवणेनच ॥ समागमश्चा र्जुनस्यतत्रैवभ्रातृभिःसह ८३ अवाप्यदिव्यान्यस्त्राणिगुर्वर्थंसव्यसाचिना ॥ निवातकवचैर्युद्धंहिरण्यपुरवासिभिः ८४ निवातकवचैर्घोरैर्दानवैःसुरशत्रु भिः ॥ पौलोमैःकालकेयैश्चयत्रयुद्धंकिरीटिनः ८५ वधश्चैषांसमाख्यातोराज्ञस्तेनैवधीमता ॥ अस्त्रसंदर्शनारंभोधर्मराजस्यसन्निधौ ८६ पार्थस्यप्रतिषेधश्च नारदेनसुरर्षिणा ॥ अवरोहणंपुनश्चैवपाण्डूनागंधमादनात् ८७ भीमस्यग्रहणंचात्रपर्वताभोगवर्ष्मणा ॥ भुजगेंद्रेणबलिनातस्मिन्सुगहनेवने ८८ अमोक्षयद्यत्रचैनंप्रश्नानुक्त्वायुधिष्ठिरः ॥ काम्यकागमनंचैवपुनस्तेषांमहात्मनाम् १८९

'नवेद्यंयुक्तितोलभ्यंनचवेदोगुरुंविना ॥ अष्टावक्रयवक्रीतकथाभ्यामे तदीरितं ७६ निर्गुणःपरमात्माऽयंदेहंव्याप्यावतिष्ठते ॥ इत्युक्त्वाहकपींद्रायनावमन्येनलंघये' ७७ सौगंधिकार्थेकल्हारार्थे । ' सौगंधिकंतुकल्हारेपद्मरागेऽपिकत्तृणे'इतिमेदिनी । नलिनींपुष्करिणीं अधर्षयदाकुलीकृतवान् ७८ । ७९ 'तीर्थयात्राखलवधौसमानावितिदर्शयन् ॥ पपाठतीर्थयात्रांतेजटासुरवधादिकं' ८०।८१ । ८२ ।८३ ।८४ । ८५ राज्ञोऽग्रइतिशेषः तेनैवार्जुनेनैवपांडवानां वधआख्यातः ८६ । ८७ ' शारीराद्दलतोत्रज्ञान्बलंवैधंमहत्तमम् ॥ भीमंह्यजगरग्रस्तंधर्मराजोह्यमोचयत् ' ॥ पर्वतवत्आभोगःपरिपूर्णत्वंयस्यतादृशंवर्ष्मशरीरंयस्यतेनपर्वततुल्येनेत्यर्थः ८८।१८९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९० समास्यायांसहोपवेशने ९१ । ९२ ' यावत्कीर्तिरकीर्तिर्वातावत्स्वर्नरकेऽथवा ॥ पुमानस्तीतिजानीयादिंद्रद्युम्ननिदर्शनात् ९३ पित्रोःशुश्रूषयाव्याधःसिद्धःपत्युःपतिव्रता ॥ सिद्ध्यंतिब्राह्मणा वह्नेर्योगिनस्त्वात्मसेवया ॥ पतिव्रतानांधर्मांश्चद्रौपदीसत्यभामयोः ॥ संवादादधिगंतव्याःसेव्यारतासांसुखावहाः ९४ । ९५ साधूनभिबुभूषुर्हिस्वयमेवाभिभूयते ॥ इतिसंदर्शयन्नाहघोष यात्रांमहामुनिः ॥ नदेवब्राह्मणार्थेऽपिहिंसाबह्वोप्रशस्यते ॥ इतिसंदर्शयन्नाहमृगस्वप्ननिदर्शनं ९६ व्रीहिद्रोणिकदृष्टांताद्वृत्तिशुद्धोऽतिथिप्रियः ॥ अत्यल्पेनापिदानेन.सिद्ध्यतीत्येतदीरितं ९७ दौर्वाससेतुसार्वात्म्यंकारुण्यंचेरितंहरेः ॥ तत्तृप्त्याहिजगत्तृप्तमत्यल्पेनापितृप्यतः' ९८ भीमोभयंकरः भीमःपांडवः पंचसप्तमितिपाठेऽपिसएवार्थः ' परस्त्रीस्पर्शमात्रेणजयद्रथदशास्ययोः ।

तत्रस्थांश्चपुनर्द्रष्टुंपांडवान्पुरुषर्षभान् ॥ वासुदेवस्यागमनमत्रैवपरिकीर्तितम् १९० मार्कंडेयसमास्यायामुपाख्यानानिसर्वशः ॥ पृथोर्वैन्यस्ययत्रोक्तमा ख्यानंपरमर्षिणा ९१ संवादश्चसरस्वत्यास्तार्क्ष्यर्षेःसुमहात्मनः ॥ मत्स्योपाख्यानमत्रैवप्रोच्यतेतदनंतरम् ९२ मार्कंडेयसमास्याचपुराणंपरिकीर्त्यते ॥ ऐन्द्रद्युम्नमुपाख्यानंधौन्धुमारंतथैवच ९२ पतिव्रतायाश्चाख्यानंतथैवांगिरसंस्मृतम् द्रौपद्याःकीर्तितश्चात्रसंवादःसत्यभामया ९४ पुनर्द्वैतवनंचैवपांडवाः समुपागताः ॥ घोषयात्राचगंधर्वैर्यत्रबद्धःसुयोधनः ९५ ह्रियमाणस्तुमंदात्मामोक्षितोऽसौकिरीटिना ॥ धर्मराजस्यचात्रैवमृगस्वप्ननिदर्शनात् ९६ का म्यकेकाननश्रेष्ठेपुनर्गमनमुच्यते ॥ व्रीहिद्रौणिकमाख्यानमत्रैवबहुविस्तरम् ९७ दुर्वाससोऽप्युपाख्यानमत्रैवपरिकीर्तितम् ॥ जयद्रथेनापहारोद्रौपद्याश्चा श्रमांतरात् ९८ यत्रैनमन्वयाद्भीमोवायुवेगसमोजवे ॥ चक्रेचैनंपंचशिखंयत्रभीमोमहाबलः ९९ रामायणमुपाख्यानमत्रैवबहुविस्तरम् ॥ यत्ररामेणवि क्रम्यनिहतोरावणोयुधि २०० सावित्र्याश्चाप्युपाख्यानमत्रैवपरिकीर्तितम् ॥ कर्णस्यपरिमोक्षोऽत्रकुंडलाभ्यांपुरंदरात् १ यत्रास्यशक्तिंतुष्टोऽसावदादेकव धायच ॥ आरणेयमुपाख्यानंयत्रधर्मोऽन्वशात्सुतम् २ जग्मुर्लब्धवरायत्रपांडवाःपश्चिमांदिशम् ॥ एतदारण्यकंपर्वतृतीयंपरिकीर्तितम् ३ अत्राध्यायश तेद्वेतुसंख्ययापरिकीर्तिते ॥ एकोनसप्ततिश्चैवतथाध्यायाःप्रकीर्तिताः ४ एकादशसहस्राणिश्लोकानांषट्शतानिच ॥ चतुःषष्टिस्तथाश्लोकाःपर्व ण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ५ अतःपरंनिबोधेदंवैराटंपर्वविस्तरम् ॥ विराटनगरेगत्वाश्मशानविपुलांशमीम् ६ दृष्ट्वासन्निदधुस्तत्रपांडवाह्यायुधान्युत ॥ यत्रप्रविश्यनगरंछद्मनान्यवसंस्तुते ७ पांचालींप्रार्थयानस्यकामोपहतचेतसः ॥ दुष्टात्मनोवधोयत्रकीचकस्यवृकोदरात् ८ पांडवान्वेषणार्थंचरा ज्ञोदुर्योधनस्यच ॥ चाराःप्रस्थापिताश्चात्रनिपुणाःसर्वतोदिशम् ९

आद्यःपंचसप्तटोजातःसकुटुंबोहतःपरः ९९ कायार्थीमित्रमान्विच्छन्नृशंसःस्यान्महानपि ॥ जवानवालिनंरामोनिर्दोषमपिसाहसात् ॥ पतिव्रतायामाहात्म्यंकुलद्वयसुखावहं ॥ भर्तृमृत्युहरंचैवसा वित्रीहनिदर्शनं' परिमोक्षोवियोगः १ 'कर्णोदातापात्रमिंद्रोदेयंस्वात्मसमंधनं शक्त्याविनिमयात्तज्ज्ञोधर्मोनाभ्यभवद्रिपुं' ॥ आरणेयंअरणीहरणं धर्मेणमृगरूपिणा । ' सर्वत्रचोदितार्था नामुपसंहारवर्णनं ॥ आरणेयेधर्मपार्थसंवादव्याजतःकृतं ॥ आदिरेकोनविंशत्यापर्वभिर्नवभिःसभा ॥ आरण्यकंषोडशभिर्धर्ममेवन्यरूपयत् ३ । ४ । ५ धर्मउक्तस्त्रिभिःसेवानीतियुद्धादिहेतुकं शोकमोगफलंचार्थवक्तिपर्वभिरष्टभिः ६ । ७ विराटेप्रथमंप्रोक्तःसेवाधर्मःप्रवेशने ॥ तत्रापिखलबाधास्तीत्युक्तंकीचकदारणे' ८ । ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१० । ११ 'पौरुषंदर्शयित्वैवस्वामिनेगोत्रनामनी ॥ प्रकीर्तयेदितिप्रोचेमुनिर्गोग्रहपर्वणि १२ । १३ धर्मेणैवापदंतीर्त्वापरंसौभाग्यमश्नुते ॥ अभिमन्योर्विवाहाख्येपर्वण्येतत्प्रदर्शितं' १४ । १५ १६ । १७ । १८ । १९ । २० मंदात्मास्वार्थानभिज्ञः । दुर्मतिर्विक्षिप्तचित्तः । 'एकएवसहायोऽलमीशःकिंसैन्यकोटिभिः ॥ इतिवत्रेऽर्जुनःकृष्णंनसैन्यंधार्तराष्ट्रवत्' २१ । २२ । २३ २४ वैचित्रवीर्यस्यपांडवस्यपुरोधसःसकाशात्वचःइंद्रविजयतात्पर्यंपुरोहितप्रेषणौचित्यंचसमादायाभ्युपेत्यसंजयंप्रेषयामासेत्युत्तरेणसंबंधः । 'भवेत्सहायवान्पूर्वंसान्नाशत्रुमथार्थयेत् ॥ उद्योग

नचप्रवृत्तिस्तैर्लब्धापांडवानांमहात्मनाम् ॥ गोग्रहश्चविराटस्यत्रिगर्तैःप्रथमंकृतः २१० यत्रास्ययुद्धंसुमहत्तैरासीद्रोमहर्षणम् ॥ ह्रियमाणश्चयत्रासौभीमसेनेनमोक्षितः ११ गोधनंचविराटस्यमोक्षितंयत्रपांडवैः ॥ अनंतरंचकुरुभिस्तस्यगोग्रहणंकृतम् १२ समस्तायत्रपार्थेननिर्जिताःकुरवोयुधि ॥ प्रत्याहृतंगोधनंचविक्रमेणकिरीटिना १३ विराटेनोत्तरादत्तास्नुषायत्रकिरीटिनः ॥ अभिमन्युंसमुद्दिश्यसौभद्रमरिघातिनम् १४ चतुर्थमेतद्विपुलंवैराटंपर्ववर्णितम् ॥ अत्रापि परिसंख्याताअध्यायाःपरमर्षिणा १५ सप्तषष्टिरथोपूर्णाश्लोकानामपिमेशृणु ॥ श्लोकानांद्वेसहस्रेतुश्लोकाःपंचाशदेवतु १६ उक्तानिवेदविदुषापर्वण्यस्मिन्महर्षिणा ॥ उद्योगपर्वविज्ञेयंपंचमंशृण्वतःपरम् १७ उपप्लव्येनिविष्टेषुपांडवेषुजिगीषया ॥ दुर्योधनोऽर्जुनश्चैववासुदेवमुपस्थितौ १८ सहाय्यमस्मिन्समरेभवान्नौकर्तुमर्हति ॥ इत्युक्तेवचनेकृष्णोयत्रोवाचमहामतिः १९ अयुध्यमानमात्मानंमंत्रिणंपुरुषर्षभौ ॥ अक्षौहिणींवासैन्यस्यकस्यकिंवाददाम्यहम् २२० वव्रेदुर्योधनःसैन्यंमंदात्मायत्रदुर्मतिः ॥ अयुध्यमानंसचिवंवव्रेकृष्णंधनंजयः २१ मद्रराजंचराजानमायांतंपांडवान्प्रति ॥ उपहारैर्वंचयित्वावर्त्मन्येवसुयोधनः २२ वरदंतंवरंवव्रेसाहाय्यंक्रियतांमम ॥ शल्यस्तस्मैप्रतिश्रुत्यजगामोद्दिश्यपांडवान् २३ शांतिपूर्वंचाकथयद्यत्रेन्द्रविजयंनृपः ॥ पुरोहितप्रेषणंचपांडवैःकौरवान्प्रति २४ वैचित्रवीर्यस्यवचःसमादायपुरोधसः ॥ तथेंद्रविजयंचापियानंचैवपुरोधसः २५ संजयंप्रेषयामासशमार्थीपांडवान्प्रति ॥ यत्रदूतंमहाराजोधृतराष्ट्रःप्रतापवान् २६ श्रुत्वाचपांडवान्यत्रवासुदेवपुरोगमान् ॥ प्रजागरःसंप्रजज्ञेधृतराष्ट्रस्यचिंतया २७ विदुरोयत्रवाक्यानिविचित्राणिहितानिच ॥ श्रावयामासराजानंधृतराष्ट्रंमनीषिणम् २८ तथासनत्सुजातेनयत्राध्यात्ममनुत्तमम् ॥ मनस्तापान्वितोराजाश्रावितःशोकलालसः २९ प्रभातेराजसमितौसंजयोयत्रवाविभो ॥ ऐकात्म्यंवासुदेवस्यप्रोक्तवानर्जुनस्यच २३० यत्रकृष्णोदयापन्नःसंधिमिच्छन्महामतिः ॥ स्वयमागाच्छमंकर्तुंनगरंनागसाह्वयम् ३१ प्रत्याख्यानंचकृष्णस्यराज्ञादुर्योधनेनवै ॥ शमार्थेयाचमानस्यपक्षयोरुभयोर्हितम् २३२

७ संजयप्रेष्यपर्वभ्यामेतदीरितं' २५ । २६ । २७ । २८ शोकेलालसाआसक्तिर्यस्यसतथाभूतस्तापहरमध्यात्मंश्रावितोऽपितापंनजहावितिभावः ॥ 'ननिद्रातिपरार्थार्थीनचबुध्यतिबोधितः ॥ इतिप्रजागरेसानत्सुजातेचापिवर्णितं' २९ समितौसभायां ऐकात्म्यमेकचित्तत्वं वस्तुतस्तुयत्रकुत्रचित्प्रसंगेवासुदेवार्जुनयोर्जीवेशयोरैकात्म्यमभेदमेवशास्तिसंजयः तज्ज्ञानंविनाराज्ञःशोकनरणासंभवात् राजातुमौढ्यादधिलोकपरत्वैवतमर्थंनिगूह्यामीतिनास्यशोकोनश्यतीतिशास्त्रहृदयं ॥ २३० ॥ संधिमविरोधं नागोहस्तीतेनसमानंसंज्ञं हस्तिनापुरमित्यर्थः ३१ । २३२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३३ । ३४ दुष्टंकृष्णनिग्रहरूपं योगेश्वरत्वंवैश्वरूप्यं । 'ऐश्वर्यंवैश्वरूप्यंचहरेःश्रुत्वाऽवलोक्यच ॥ दुर्योधनोनमेनेऽस्यवाक्यंम्लेच्छःश्रुतेरिव' ३५ अनुमंत्रितउपजापितः । उपायपूर्वंभेदपूर्वं । शौटीर्यात्गर्वात् । 'अपित्रैलोक्यराज्यस्यहेतोर्विश्वस्तमाश्रितं । नत्यजेद्देहनाशेऽपीत्युक्तंकर्णोपजापतः ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । निंदंत्यसंतोऽपसतोवैडालव्रतिकाइति ॥ युधिष्ठिरमिवोलूकइत्यूचेवादरायणः ४० यद्बलाज्जयमाशास्तेधार्तराष्ट्रस्तमर्कजं ॥ माहार्द्धरथइत्युचैर्भीष्मस्तेजोवधेप्सया ॥ नकिंचित्तपसोऽसाध्यंयतोजन्मांतरंविना ॥ पुंस्त्वंशिखंडिनीप्रापेत्यंबोपाख्या

दंभोद्भवस्यचाख्यानमत्रैवपरिकीर्तितम् ॥ वरान्वेषणमत्रैवमातलेश्चमहात्मनः ३३ महर्षेश्चापिचरितंकथितंगालवस्यवै ॥ विदुलायाश्चपुत्रस्यप्रोक्तंचाप्यनुशासनम् ३४ कर्णदुर्योधनादीनांदुष्टंविज्ञायमंत्रितम् ॥ योगेश्वरत्वंकृष्णेनयत्रराज्ञांप्रदर्शितम् ३५ रथमारोप्यकृष्णेनयत्रकर्णोऽनुमंत्रितः ॥ उपायपूर्वंशौटीर्यात्प्रत्याख्यातश्चतेनसः ३६ आगम्यहास्तिनपुरादुपप्लव्यमरिंदमः ॥ पांडवानांयथावृत्तंसर्वमाख्यातवान्हरिः ३७ तेतस्यवचनंश्रुत्वामंत्रयित्वाचयद्धितम् ॥ सांग्रामिकंततःसर्वंसज्जंचक्रुःपरंतपाः ३८ ततोयुद्धायनिर्यातानराश्वरथदंतिनः ॥ नगराद्धास्तिनपुराद्बलसंख्यानमेवच ३९ यत्रराज्ञाह्युलूकस्यप्रेषणंपांडवान्प्रति ॥ श्वोभाविनिमहायुद्धेदौत्येनकृतवान्प्रभुः २४० रथातिरथसंख्यानमंबोपाख्यानमेवच ॥ एतत्सुबहुवृत्तांतंपंचमंपर्वभारते ४१ उद्योगपर्वनिर्दिष्टंसंधिविग्रहमिश्रितम् ॥ अध्यायानांशतंप्रोक्तंषडशीतिर्महर्षिणा ४२ श्लोकानांषट्सहस्राणितावंत्येवशतानिच ॥ श्लोकाश्चनवतिःप्रोक्तास्तथैवाष्टौमहात्मना ४३ व्यासेनोदारमतिनापर्वण्यस्मिंस्तपोधनाः ॥ अतःपरंविचित्रार्थंभीष्मपर्वप्रचक्षते ४४ जंबूखंडविनिर्माणंयत्रोक्तंसंजयेनह ॥ यत्रयौधिष्ठिरंसैन्यंविषादमगमत्परम् ४५ यत्रयुद्धमभूद्घोरंदशाहानिसुदारुणम् ॥ कश्मलंयत्रपार्थस्यवासुदेवोमहामतिः ४६ मोहजंनाशयामासहेतुभिर्मोक्षदर्शिभिः ॥ समीक्ष्याधोक्षजःक्षिप्रंयुधिष्ठिरहितेरतः ४७ रथादाप्लुत्यवेगेनस्वयंकृष्णउदारधीः ॥ प्रतोदपाणिराधावद्भीष्मंहन्तुंव्यपेतभीः ४८ वाक्यप्रतोदाभिहतोयत्रकृष्णेनपांडवः ॥ गांडीवधन्वासमरेसर्वशस्त्रभृतांवरः ४९ शिखंडिनंपुरस्कृत्ययत्रपार्थोमहाधनुः ॥ विनिघ्नन्निशितैर्बाणैरथाद्भीष्ममपातयत् २५० शरतल्पगतश्चैवभीष्मोयत्रबभूवह ॥ षष्ठमेतत्समाख्यातंभारतेपर्वविस्तृतम् ५१ अध्यायानांशतंप्रोक्तंतथासप्तदशापरे ॥ पंचश्लोकसहस्राणिसंख्ययाऽष्टौशतानिच ५२ श्लोकाश्चचतुराशीतिरस्मिन्पर्वणिकीर्तिताः ॥ व्यासेनवेदविदुषासंख्याताभीष्मपर्वणि ५३

नईरितं' ४१ संधिविग्रहमिश्रितंकृष्णदौत्येनसंधिरुलूकदौत्येनविग्रहस्ताभ्यांमिश्रितं ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । 'अश्यतेपतिंविनासेनाकूर्मामलकमुष्टिवत् ॥ इतिसेनापतिंभीष्मंचक्रेकौरवनंदनः ॥ वैराजदर्शनादूर्ध्वंपरब्रह्मान्ववेक्षणं ॥ इतीवजंबूखंडादिगीतायाःपूर्वमीरितं' । कश्मलंविषादं ४६ मोहजंममतोत्थंसमीक्ष्यभीष्मस्यदुर्जयत्वमितिशेषः ४७ 'श्रुतिःस्मृतेर्बलवतीभक्तौत्वेतद्विपर्ययः ॥ भीष्मंजिघांसतापार्थसूतेनैतत्प्रदर्शितं ४८ । ४९ । ५० । नदेहमनुशीर्यन्तेवैष्णवाजितमृत्यवः । भीष्मःकालांतराकांक्षीशरतल्पेऽवसाच्चिरं' ५१ । ५१ । ५३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

'क्षात्राद्ब्राह्मंमहःश्रेष्ठमितिमत्वासुयोधनः ॥ जयाशयास्वमाचार्यंसैनापत्येऽभ्यषेचयत्' ५४ । ५५ संशप्तकास्तुयेसंख्येसर्वथाप्यनिवर्तिनस्तेअपनिन्युरपहृतवंतः रणाजिराद्रणस्थानात् ५६ । ५७
५८ 'संशप्तकवधोत्साहीजिष्णुःपुत्रवधार्दितः ॥ प्रतिज्ञांमहतींकृत्वातीर्णःश्रीपतिमायया ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ संतोऽप्यसाधुतांयांतिप्रतिकूलेविधातरि ॥ द्रोणस्यमृत्यु
कालेहिधर्मोऽप्यनृतभागभूत् ॥ अनृतेनहतोद्रोणोनत्यानारायणास्त्रकं ॥ नानोपायैररीनृहत्वास्वीयान्रक्षितवान्हरिः' ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । २७० । ७१

द्रोणपर्वततश्चित्रंबहुवृत्तांतमुच्यते ॥ सैनापत्येऽभिषिक्तोऽथयत्राचार्यःप्रतापवान् ५४ दुर्योधनस्यप्रीत्यर्थंप्रतिजज्ञेमहास्त्रवित् ॥ ग्रहणंधर्मराजस्यपांडुपुत्रस्य
धीमतः ५५ यत्रसंशप्तकाःपार्थमपनिन्यूरणाजिरात् ॥ भगदत्तोमहाराजोयत्रशक्रसमोयुधि ५६ सुप्रतीकेननागेनसहिशांतःकिरीटिना ॥ यत्राभिमन्युंबह
वोजघ्नुरेकंमहारथाः ५७ जयद्रथमुखाबालंशूरमप्राप्तयौवनम् ॥ हतेऽभिमन्यौक्रुद्धेनयत्रपार्थेनसंयुगे ५८ अक्षौहिणीःसप्तहत्वाहतोराजाजयद्रथः ॥ यत्रभी
मोमहाबाहुःसात्यकिश्चमहारथः ५९ अन्वेषणार्थंपार्थस्ययुधिष्ठिरनृपाज्ञया ॥ प्रविष्टौभारतींसेनामप्रधृष्यांसुरैरपि २६० संशप्तकावशेषंचकृतंनिः
शेषमाहवे ॥ संशप्तकानांवीराणांकोट्योनवमहात्मनाम् ६१ किरीटिनाभिनिष्क्रम्यप्रापितायमसादनम् ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्राश्चतथापाषाणयोधिनः ६२
नारायणाश्चगोपालाःसमरेचित्रयोधिनः ॥ अलंबुषःश्रुतायुश्चजलसंधश्चवीर्यवान् ६३ सौमदत्तिर्विराटश्चद्रुपदश्चमहारथः ॥ घटोत्कचादयश्चान्येनिहताद्रो
णपर्वणि ६४ अश्वत्थामाऽपिचात्रैवद्रोणेयुधिनीपातिते ॥ अस्त्रंप्रादुश्चकारोग्रंनारायणममर्षितः ६५ आग्नेयंकीर्त्यतेयत्ररुद्रमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ व्यासस्यचा
प्यागमनंमहात्म्यंकृष्णपार्थयोः ६६ सप्तमंभारतेपर्वमहदेतदुदाहृतम् ॥ यत्रतेपृथिवीपालाःप्रायशोनिधनंगताः ६७ द्रोणपर्वणियेशूरानिर्दिष्टाःपुरुषर्ष
भाः ॥ अत्राध्यायशतंप्रोक्तंतथाऽध्यायाश्चसप्ततिः ६८ अष्टौश्लोकसहस्राणितथानवशतानिच ॥ श्लोकानवतथैवात्रसंख्यातास्तत्त्वदर्शिना ६९ पाराशर्ये
णमुनिनासंचिंत्यद्रोणपर्वणि ॥ अतःपरंकर्णपर्वप्रोच्यतेपरमाद्भुतम् २७० सारथ्येविनियोगश्चमद्रराजस्यधीमतः ॥ आख्यातंयत्रपौराणंत्रिपुरस्यनिपात
नम् ७१ प्रयाणेपरुषश्चात्रसंवादःकर्णशल्ययोः ॥ हंसकाकीयमाख्यानंतत्रैवाक्षेपसंहितम् ७२ वधःपांड्यस्यचतथाश्वत्थाम्नामहात्मना ॥ दंडसे
नस्यचततोदंडस्यचवधस्तथा ७३ द्वैरथेयत्रकर्णेनधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ संशयंगमितोयुद्धेमिषतांसर्वधन्विनाम् ७४ अन्योन्यंप्रतिचक्रोधोयुधिष्ठिरकिरी
टिनोः ॥ यत्रैवानुनयःप्रोक्तोमाधवेनार्जुनस्यहि ७५ प्रतिज्ञापूर्वकंचापिवक्षोदुःशासनस्यच ॥ भित्त्वावृकोदरोरक्तंपीतवान्यत्रसंयुगे ७६ द्वैरथेयत्रपार्थे
नहतःकर्णोमहारथः ॥ अष्टमंपर्वनिर्दिष्टमेतद्भारतचिन्तकैः ७७

७२ । ७३ मिषतांपश्यतां ७४ । ७५ 'कार्याकार्यविचारंहिक्रोधाविष्टानकुर्वते ॥ अपिबच्छोणितंभ्रातुर्भीमसेनोहिसंयुगे ७६ सौरिरैन्द्रिनिजघ्नेभागिद्रानींतद्विपर्ययः ॥
सहायोहंतुरीशानःपक्षपातविवर्जितः'

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 ७८ । ७९ । २८० । ८१ । ८२ 'जयाशाजीविताशाचसुक्षीणस्यापिदुस्त्यजा ॥ शल्यंन्हदंचशरणंकृतवान्यत्सुयोधनः' ८३ । ८४ । ८५ समवायेसमये । 'युद्धांतेतीर्थयात्रांच

एकोनसप्ततिःप्रोक्ताअध्यायाःकर्णपर्वणि ॥ चत्वार्येवसहस्राणिनवश्लोकशतानिच ७८ चतुःषष्टिस्तथाश्लोकाःपर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ॥ अतःपरंविचित्रार्थंशल्य
पर्वप्रकीर्तितम् ७९ हतप्रवीरेसैन्येतुनेतामद्रेश्वरोऽभवत् ॥ यत्रकौमारमाराख्यानमभिषेकस्यकर्मच २८० वृत्तानिरथयुद्धानिकीर्त्यन्तेयत्रभागशः ॥ विनाशःकुरुमु
ख्यानांशल्यपर्वणिकीर्त्यते ८१ शल्यस्यनिधनंचात्रधर्मराजान्महात्मनः ॥ शकुनेश्चवधोऽत्रैवसहदेवेनसंयुगे ८२ सैन्येचहतभूयिष्ठेकिंचिच्छिष्टेसुयोधनः ॥
न्हदंप्रविश्यतत्रासौसंस्तभ्यापोव्यवस्थितः ८३ प्रवृत्तिस्तत्रचाख्यातायत्रभीमस्यलुब्धकैः ॥ क्षेपयुक्तैर्वचोभिश्चधर्मराजस्यधीमतः ८४ न्हदात्समुत्थितोयत्रधार्त
राष्ट्रोऽत्यमर्षणः ॥ भीमेनगदयायुद्धंयत्रासौकृतवान्सह ८५ समवायेचयुद्धस्यरामस्यागमनंस्मृतम् ॥ सरस्वत्याश्चतीर्थानांपुण्यतापरिकीर्तिता ८६ गदायु
द्धंचतुमुलमत्रैवपरिकीर्तितम् ॥ दुर्योधनस्यराज्ञोऽथयत्रभीमेनसंयुगे ८७ ऊरूभग्नौप्रसह्याजौगदयाभीमवेगया ॥ नवमंपर्वनिर्दिष्टमेतदद्भुतमर्थवत् ८८ एकोन
षष्टिरध्यायाःपर्वण्यत्रप्रकीर्तिताः ॥ संख्यातावहुवृत्तांताःश्लोकसंख्याऽत्रकथ्यते ८९ त्रीणिश्लोकसहस्राणिद्वेशतेविंशतिस्तथा ॥ मुनिनासंप्रणीतानिकौ
रवाणांयशोभृता २९० अतःपरंप्रवक्ष्यामिसौप्तिकंपर्वदारुणम् ॥ भग्नोरुंयत्रराजानंदुर्योधनममर्षणम् ९१ अपयातेषुपार्थेषुत्रयस्तेऽभ्याययूरथाः ॥
कृतवर्माकृपोद्रौणिःसायाह्नेरुधिरोक्षितम् ९२ समेत्यददृशुर्भूमौपतितंरणमूर्धनि ॥ प्रतिजज्ञेदृढक्रोधोद्रौणिर्यत्रमहारथः ९३ अहत्वासर्वपंचालान्धृष्ट
द्युम्नपुरोगमान् ॥ पांडवांश्चसहामात्यान्नविमोक्ष्यामिदंशनम् ९४ यत्रैवमुक्त्वाराजानमपक्रम्यत्रयोरथाः ॥ सूर्यास्तमनवेलायामासेदुस्तेमहद्वनम् ॥
९५ न्यग्रोधस्याथमहतोयत्राधस्ताद्व्यवस्थिताः ॥ ततःकाकान्बहून्रात्रौदृष्ट्वोलूकेनहिंसितान् ९६ द्रौणिःक्रोधसमाविष्टःपितुर्वधमनुस्मरन् ॥ पं
चालानांप्रसुप्तानांवधंप्रतिमनोदधे ९७ गत्वाचशिबिरद्वारिदुर्दर्शंतत्रराक्षसम् ॥ घोररूपमपश्यत्सदिवमावृत्यधिष्ठितम् ९८ तेनव्याघातमस्त्राणांक्रि
यमाणमवेक्ष्यच ॥ द्रौणिर्यत्रविरूपाक्षंरुद्रमाराध्यसत्वरः ९९ प्रसुप्तान्निशिविश्वस्तान्धृष्टद्युम्नपुरोगमान् ॥ पंचालान्सपरीवारान्द्रौपदेयांश्चसर्वशः ३००

त्यब्रूतेवादरायणः । तेनजानीमहेहिंसाधर्म्यापिदुरीतप्रदा ८६ नाधर्मेणविनाशत्रुःशक्योनिर्जेतुमुल्बणः ॥ भीमसेनोह्यधोनाभेःप्रजहारसुयोधनम्' ८७ । ८८ । ८९ । २९० । ९१
९२ । ९३ । दंशनंकवचं ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ 'विदुषोब्राह्मणस्यापिदैन्यात्स्याद्दारुणामतिः ॥ अश्वत्थामाऽपियत्सुप्तानभांश्चन्यवधीद्रुषा' ३००

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कृतवर्मणेति ३०१ । २ । ३ । उपाविशद्भर्तॄननुपरुद्धवती ४ । ५ । ६ । ७ । ८ जितकाशिनोजयश्लाघिनः ९ । ३१०११ सौप्तिकैषीकेआख्यानेअत्रपर्वणिसंबद्धेइत्यर्थः १२।१३।१४ १५ आयोधनं युद्धस्थानं १६।१७क्षत्रियाःक्षत्रियस्त्रियः १८।१९।३२० 'अर्थार्थीविधमाप्नोतिविलपंतिचतत्स्त्रियः ॥ तस्मादर्थंनलिप्सेतश्रेयोर्थीधार्तराष्ट्रवत् ॥ दिनवाक्षौहिणीर्हत्वालेभेराज्यंयुधिष्ठिरः ॥ एवंभूतक्षयेणै

कृतवर्मणाचसहितःकृपेणचनिजघ्निवान् ॥ यत्रामुच्यंततेपार्थाःपंचकृष्णबलाश्रयात ३०१ सात्यकिश्चमहेष्वासःशेषाश्चनिधनंगताः ॥ पंचालानांप्रसुप्तानांय त्रद्रोणसुताद्वधः २ धृष्टद्युम्नस्यसूतेनपांडवेषुनिवेदितः ॥ द्रौपदीपुत्रशोकार्तापितृभ्रातृवधार्दिता ३ कृतानशनसंकल्पायत्रभर्तॄनुपाविशत् ॥ द्रौपदीव चनाद्यत्रभीमोभीमपराक्रमः ४ प्रियंतस्याश्चिकीर्षन्वैगदामादायवीर्यवान् । अन्वधावत्सुसंक्रुद्धोभारद्वाजंगुरोःसुतम् ३०५ भीमसेनभयाद्यत्रदैवेनाभिप्रचो दितः ॥ अपांडवायेतिरुषाद्रौणिरस्त्रमवासृजत् ३०६ मैवमित्यब्रवीत्कृष्णःशमयंस्तस्यतद्वचः ॥ यत्रास्त्रमस्त्रेणचतच्छमयामासफाल्गुनः ३०७ द्रौणे श्चद्रोहबुद्धित्वंवीक्ष्यपापात्मनस्तदा ॥ द्रौणिद्वैपायनादीनांशापाश्चान्योन्यकारिताः ३०८ मणिंतथासमादाययद्रोणपुत्रान्महारथात ॥ पांडवाःप्रददुर्हृष्टाद्रौ पद्यैजितकाशिनः ३०९ एतद्वैदशमंपर्वसौप्तिकंसमुदाहृतम् ॥ अष्टादशास्मिन्नध्यायाःपर्वण्युक्तामहात्मना ३१० श्लोकानांकथितान्यत्रशतान्यष्टौ प्रसंख्यया ॥ श्लोकाश्चसप्ततिःप्रोक्तामुनिनाब्रह्मवादिना ३११ सौप्तिकैषीकेसंबद्धेपर्वण्युत्तमतेजसा ॥ अतऊर्ध्वमिदंप्राहुःस्त्रीपर्वकरुणोदयम् ३१२ पुत्रशोका भिसंतप्तःप्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः ॥ कृष्णोपनीतांयत्रासावायसींप्रतिमांदृढाम् ३१३ भीमसेनद्रोहबुद्धिर्धृतराष्ट्रोबभंजह ॥ तथाशोकाभितप्तस्यधृतराष्ट्रस्यधीमतः १४ संसारगहनंबुद्ध्याहेतुभिर्मोक्षदर्शनैः ॥ विदुरेणचयत्रास्यराज्ञआश्वासनंकृतम् १५ धृतराष्ट्रस्यचात्रैवकौरवायोधनंतथा ॥ सांतःपुरस्यगमनंशोकार्त स्यप्रकीर्तितम् १६ विलापोवीरपत्नीनांयत्रातिकरुणःस्मृतः ॥ क्रोधावेशःप्रमोहश्चगांधारीधृतराष्ट्रयोः १७ यत्रतान्क्षत्रियाःशूरान्संग्रामेष्वनिवर्तिनः ॥ पुत्रान्भ्रातॄन्पितॄंश्चैवददृशुर्निहतान्रणे १८ पुत्रपौत्रवधार्तायास्तथात्रैवप्रकीर्तिता ॥ गांधार्याश्चापिकृष्णेनक्रोधोपशमनक्रिया १९ यत्रराजामहाप्राज्ञःस र्वधर्मभृतांवरः ॥ राज्ञांतानिशरीराणिदाहयामासशास्त्रतः ३२० तोयकर्मणिचारब्धेराज्ञामुदककदानिके ॥ गूढोत्पन्नस्यचाख्यानंकर्णस्यपृथयाऽऽत्मनः २१ सुतस्यै तदिहप्रोक्तंव्यासेनपरमर्षिणा ॥ एतदेकादशंपर्वशोकवैक्लव्यकारणम् २२ प्रणीतंसज्जनमनोवैक्लव्याश्रुप्रवर्तकम् ॥ सप्तविंशतिरध्यायाःपर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः २३ श्लोकसप्तशतोचापिपंचसप्ततिसंयुता ॥ संख्ययाभारताख्यानमुक्तंव्यासेनधीमता २४ अतःपरंशांतिपर्वद्वादशंबुद्धिवर्धनम् ॥ यत्रनिर्वेदमापन्नोधर्मराजोयु धिष्ठिरः २५ घातयित्वापितॄन्भ्रातॄन्पुत्रान्संबंधिमातुलान् ॥ शांतिपर्वणिधर्माश्चव्याख्याताःशारतल्पिकाः ३२६ वभवत्यर्थःसतामपि ॥ बंधूनपिनयेयुद्धेस्वर्गश्चाद्धैश्चनपे

येत् । इत्येवंनिर्मलंक्षात्रंकर्मोक्तंतोयकर्मणि २१ । २२ । २३ । २४ अर्थात्सौख्यादियोगेवायत्सुखंकामशब्दितं ॥ तदापुःपांडवाःक्लेशैर्लब्धराज्याःपृथग्गृहाः॥ चतुर्भिरेवंवैराटमेकादशभिरुद्यमं ॥ पंचभिर्भीष्म महाभिर्द्रोणमेकेनसूर्यजं ॥ चतुर्भिःपंचभिःशल्यसौप्तिकाख्याभिधानिच ॥ पर्वभिर्दीपयंत्यर्थंशांत्यादिःकामदीपिका' । निर्वेदंदुःखं २५ शारतल्पिकःशराएवतल्पोयस्यतेनभिष्मेणव्याख्याताइत्यर्थः ३२६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

'यथोक्तंदंडयन्दण्डचान्धर्ममक्षयमश्नुते ॥ भूपइत्येवतद्धर्माःसापद्धर्मानिरूपिताः' ॥ कालहेतुप्रदर्शिनःकालोदुर्भिक्षादिर्हेतुर्वैररोगादिश्चतत्प्रदर्शिनःदेशकालाद्यपेक्षयावार्तितव्यमित्यर्थः २७ सर्वज्ञत्वंकार्याकार्यविभागज्ञत्वं २८ । २९ । ३३० । ३१ । प्रकृतिंस्वभाविकीमवस्थां । 'सर्वाधिकारिकामोक्षधर्माःसम्यगुदीरिताः ॥ तत्राधिकारसिद्ध्यर्थंदानधर्माश्चकीर्तिताः' ३२ व्यवहारआचारःधर्मार्थीयोधर्मार्थयोर्हितः ३३ सत्यस्यहिंसाशून्यस्ययथार्थभाषणस्यपरागतिःपराकाष्ठा ३४ महाभाग्यंमहात्म्यं रहस्यमल्पायासेनापिमहाफलप्रदत्वं देशकालोपसंहितंतीर्थपर्वोपधानात् ३५ 'स्वच्छंदमरणःसर्वोयोगीभीष्मसमोभवेत् ॥ इतिप्रदर्शयन्भीष्मनिर्याणंचाप्यवर्णयत् ३६ । ३७ । ३८ वाराणस्यामविज्ञातोवसेद्दिव्यभयात्सुधीः ॥ व्यासमैत्रेयसंवैतैरेतत्सम्यक्प्रदर्शितं ॥ काश्यां

राजभिर्वेदितव्यास्तेसम्यग्ज्ञानबुभुत्सुभिः ॥ आपद्धर्माश्चतत्रैवकालहेतुप्रदर्शिनः २७ यान्बुद्ध्वापुरुषःसम्यक्सर्वज्ञत्वमवाप्नुयात ॥ मोक्षधर्माश्चकथिताविचित्राबहुविस्तराः २८ द्वादशंपर्वनिर्दिष्टमेतत्प्राज्ञजनप्रियम् ॥ अत्रपर्वणिविज्ञेयमध्यायानांशतत्रयम् २९ त्रिंशच्चैवतथाध्यायानवचैवतपोधनाः ॥ चतुर्दशसहस्राणितथासप्तशतानिच ३३० सप्तश्लोकास्तथैवात्रपंचविंशतिसंख्यया ॥ अतऊर्ध्वंचविज्ञेयमनुशासनमुत्तमम् ३१ यत्रप्रकृतिमापन्नःश्रुत्वाधर्मविनिश्चयम् ॥ भीष्माद्भागीरथीपुत्रात्कुरुराजोयुधिष्ठिरः ३२ व्यवहारोऽत्रकार्त्स्न्येनधर्मार्थीयःप्रकीर्तितः ॥ विविधानांचदानानांफलयोगाःप्रकीर्तिताः ३३ तथापात्रविशेषाश्चदानानांचपरोविधिः ॥ आचारविधियोगश्चसत्यस्यचपरागतिः ३४ महाभाग्यंगवांचैवब्राह्मणानांतथैवच ॥ रहस्यंचैवधर्माणांदेशकालोपसंहितम् ३५ एतत्सुबहुवृत्तांतमुत्तमंचानुशासनम् ॥ भीष्मस्यात्रैवसंप्राप्तिःस्वर्गस्यपरिकीर्तिता ३६ एतत्त्रयोदशंपर्वधर्मनिश्चयकारकम् ॥ अध्यायानांशतंत्वत्रषट्चत्वारिंशदेवतु ३७ श्लोकानांतुसहस्राणिप्रोक्तान्यष्टौप्रसंख्यया ॥ ततोऽश्वमेधिकंनामपर्वप्रोक्तंचतुर्दशम् ३८ तत्संवर्तमरुत्तीयंयत्राख्यानमनुत्तमम् ॥ सुवर्णकोशसंप्राप्तिर्जन्मचोक्तंपरोक्षितः ३९ दग्धस्यास्त्राग्निनापूर्वंकृष्णात्संजीवनंपुनः ॥ चर्यायांहयमुत्सृष्टंपांडवस्यानुगच्छतः ३४० तत्रतत्रचयुद्धानिराजपुत्रैरमर्षणैः ॥ चित्रांगदायाःपुत्रेणपुत्रिकायाधनंजयः ३४१ संग्रामेबभ्रुवाहेनसंशयंचात्रदर्शितः ॥ अश्वमेधेमहायज्ञेनकुलाख्यानमेवच ४२ इत्याश्वमेधिकंपर्वप्रोक्तमेतन्महाद्भुतम् ॥ अध्यायानांशतंचैवत्रयोऽध्यायाश्चकीर्तिताः ३४३ त्रीणिश्लोकसहस्राणितावंत्येवशतानिच ॥ विंशतिश्चतथाश्लोकाःसंख्यातास्तत्त्वदर्शिना ३४४ ततस्त्वाश्रमवासाख्यंपर्वपंचदशंस्मृतम् ॥ यत्रराज्यंसमुत्सृज्यगांधार्यासहितोनृपः ३४५ धृतराष्ट्रोऽऽश्रमपदंविदुरश्चजगामह ॥ यंदृष्ट्वाप्रस्थितंसाध्वीपृथाप्यनुययौतदा ३४६

मृतस्यकुणपंशिवलिंगत्वमृच्छति ॥ अपूर्वमेतत्संवर्तमरुत्तीयेप्रकाशितं ॥ क्रममुक्तिप्रसिद्ध्यर्थमश्वमेधोऽपिकीर्तितः ॥ तत्त्वस्यदुर्ग्रहत्वाच्चपुनरध्यात्ममीरितं' । तत्पुराणप्रसिद्धंसंवर्तमरुत्तीयं ३९ चर्यायांपर्यटने ३४० । ४१ संशयंप्राणांतं गंगाशापमोक्षार्थंधनंजयोदर्शितः । 'कृशेनश्रद्धयादत्तमत्यल्पमपिसज्जने ॥ अश्वमेधाधिकंपुण्यंततइत्याहनाकुले' ४२ । ४३ । ४४ । ४५ धृतराष्ट्रोऽऽश्रमपदमित्यत्राकारस्यपूर्वरूपमार्षं । 'तपोहिततमंनृणांभोगानरकयोनयः ॥ इतीवकुंतीपुत्राणांराज्यंत्यक्त्वावनंययौ ४६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४७ ‘ मायामात्रंसुतादीनिविज्ञायाश्चर्यपर्वतः । धृतराष्ट्रइवत्यक्त्वाशोकंमोक्षंसमाश्रयेत् ’ ४८ । ४९ संजयश्चसुगतिंगतइत्यनुवर्तते ३५० । ५१ पंचश्लोकशतानिचेत्यत्रपंचश्लोकशतंचेतिसमास पंचाधिकंशतमित्यर्थः तेनात्रएकादशशतीहश्लोकसंख्याज्ञेया तावत्याएवपुस्तकेषूपलंभात् ५२ । ५३ । ५४ आपानेसुरापानस्थाने पानकलिताःसुरापानेनवशीकृताः एरकानिर्ग्रंथितृणं ५५ रामकृष्णौमहत्परंब्रह्मापिसंतौकालंनातिचक्रामतुः समर्थावपिमर्यादांनोल्लंघितवंतावित्यर्थः । ‘ ब्राह्मक्षोभात्सुरापानाद्विनष्टाःसर्वयादवाः । तस्मादेतद्द्वयंसद्भिर्नैवकार्यंकदाचन ’ ५६ आ

पुत्रराज्यंपरित्यज्यगुरुशुश्रूषणेरता ॥ यत्रराजाहतान्पुत्रान्पौत्रानन्यांश्चपार्थिवान् ३४७ लोकांतरगतान्वीरानपश्यत्पुनरागतान् ॥ ऋषेःप्रसादात्कृष्णस्यदृष्ट्वाऽश्चर्यमनुत्तमम् ४८ त्यक्त्वाशोकंसदारश्चसिद्धिंपरमिकांगतः ॥ यत्रधर्मंसमाश्रित्यविदुरःसुगतिंगतः ४९ संजयश्चसहामात्योविद्वान्गावल्गणिर्वशी ॥ ददर्शनारदंयत्रधर्मराजोयुधिष्ठिरः ३५० नारदाच्चैवशुश्रावकृष्णीनांकदनंमहत् ॥ एतदाश्रमवासाख्यंपर्वोक्तंमहदद्भुतम् ५१ द्विचत्वारिंशदध्यायाःपर्वैतदभिसंख्यया ॥ सहस्रमेकंश्लोकानांपंचश्लोकशतानिच ५२ षडेवचतथाश्लोकाःसंख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥ अतःपरंनिबोधेदंमौसलंपर्वदारुणम् ५३ यत्रतेपुरुषव्याघ्राःशस्त्रस्पर्शहतायुधि ॥ ब्रह्मदंडविनिष्पिष्टाःसमीपेलवणांभसः ५४ आपानेपानकलितादैवेनाभिप्रचोदिताः ॥ एरकारूपिभिर्वज्रैर्निजघ्नुरितरेतरम् ५५ यत्रसर्वक्षयंकृत्वाताबुभौरामकेशवौ ॥ नातिचक्रामतुःकालंप्राप्तंसर्वहरंमहत् ५६ यत्रार्जुनोद्वारवतीमेत्यवृष्णिविनाकृताम् ॥ दृष्ट्वाविषादमगमत्परांचार्तिंनरर्षभः ५७ ससंस्कृत्यनरश्रेष्ठंमातुलंशौरिमात्मनः ॥ ददर्शयदुवीराणामापानेवैशसंमहत ५८ शरीरंवासुदेवस्यरामस्यचमहात्मनः ॥ संस्कारंलंभयामासवृष्णीनांचप्रधानतः ५९ सवृद्धबालमादायद्वारवत्यास्ततोजनम् ॥ ददर्शापदिकष्टायांगांडीवस्यपराभवम् ३६० सर्वेषांचैवदिव्यानामस्त्राणामप्रसन्नताम् ॥ नाशंवृष्णिकलत्राणांप्रभावानामनित्यताम् ६१ दृष्ट्वानिर्वेदमापन्नोव्यासवाक्यप्रचोदितः ॥ धर्मराजंसमासाद्यसंन्यासंसमरोचयत ६२ इत्येतन्मौसलंपर्वषोडशंपरिकीर्तितम् ॥ अध्यायाऽष्टौसमाख्याताःश्लोकानांचशतत्रयम् ६३ श्लोकानांविंशतिश्चैवसंख्यातातत्त्वदर्शिना ॥ महाप्रस्थानिकंतस्मादूर्ध्वंसप्तदशंस्मृतम् ६४ यत्रराज्यंपरित्यज्यपांडवाःपुरुषर्षभाः ॥ द्रौपद्यासहितादेव्यामहाप्रस्थानमास्थिताः ६५ यत्रतेऽग्निंददृशिरेलौहित्यंप्राप्यसागरम् ॥ यत्राग्निनाचोदितश्चपार्थस्तस्मैमहात्मने ६६ ददौसंपूज्यतद्दिव्यंगांडीवंधनुरुत्तमम् ॥ यत्रभ्रातृन्निपतितान्द्रौपदींचयुधिष्ठिरः ६७ दृष्ट्वाहित्वाजगामैवसर्वाननवलोकयन् ॥ एतत्सप्तदशंपर्वमहाप्रस्थानिकंस्मृतम् ६८ यत्राध्यायास्त्रयःप्रोक्ताःश्लोकानांचशतत्रयम् ॥ विंशतिश्चतथाश्लोकाःसंख्यातास्तत्त्वदर्शिना ३६९

८ र्तिंपीडां ५७ वैशसंपरस्परंविशसनं ५८ । ५९ ‘ सर्वक्षयांतानिचयावृष्णीनामपिसंक्षयात् ॥ पराभवादर्जुनस्यपतनांताःसमुच्छ्रयाः ’ ३६० अप्रसन्नतामस्फुरणं ६१ संन्यासंराज्यत्यागं ६२ अध्यायाष्टौसंधिरार्षः ६३ । ६४ महाप्रस्थानंदेहत्यागार्थमुदग्गमनं ६५ । ६६ ‘ स्वस्यमृत्युंविनिश्चित्यपरंशोचेतकःपुमान् । युधिष्ठिरइवोपेक्षांकुर्याद्बन्धोर्मुमूर्षतः ’ ६७ । ६८ शतंचत्रयंचेतिसमासेशतत्रयमित्यस्यत्र्यधिकंशतमित्यर्थः ततश्चत्रयोविंशत्यधिकंशतंश्लोकाइत्यर्थः तावतामेवोपलंभात् ६९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३७० आनृशंस्यात्कारुण्यात् । ' आनृशंस्यंपरोधर्मोयेनराजायुधिष्ठिरः । श्वानंभ्रातॄन्विनादैवरथंस्वर्गंचनारुहत् ७१ एवंसर्वत्रतात्पर्यंकथायामुन्नयेद्यतः । नप्रवृत्तिनिवृत्तिभ्यांविनावाचःकृतार्थ ता । अर्थोधर्मायभोगायधर्मःस्वर्गायमुक्तये । कामोधर्मार्थनाशायमोक्षःस्वार्थस्त्रिवर्गजित् ' स्वर्गमिति राज्यांतेमहतामपियातनाप्राप्तिरस्तीतिदर्शितमितिभावः ७२ । ७३ निदेशेयमस्यशासनेयातना यामित्यर्थः अनुदर्शितः ईदृक्फलमैश्वर्यसुखमस्तीतिबोधितः ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ खिलेषुआख्यानांतरेषुसत्स्वपिहरिवंशभविष्ययोर्ग्रहणंतयोरभ्यर्हितत्वप्रदर्शनार्थं । दशश्लोकसहस्राणीति ह रिवंशेभविष्यांतग्रंथस्यद्वादशसहस्रोन्मितत्वंनतुकृत्स्नहरिवंशस्यअधिकस्यग्रंथस्यदर्शनात्तावन्मात्रविवक्षायांचलक्षपूर्तेरयोगात् । तथाह्यत्रकंठोक्तायाःसंख्यायाःसंकलनेषण्णवतिःसहस्राणिद्वेशतेषोड

स्वर्गपर्वततोज्ञेयंदिव्यंयत्तदमानुषम् ॥ प्राप्तंदैवरथंस्वर्गान्नेष्टवान्यत्रधर्मराट् ३७० आरोढुंसुमहाप्राज्ञआनृशंस्याच्छुनाविना ॥ तामस्याविचलांज्ञात्वास्थितिं धर्ममहात्मनः ७१ श्वरूपंयत्रतत्त्यक्त्वाधर्मेणाऽसौसमन्वितः ॥ स्वर्गंप्राप्तःसचतथायातनाविपुलाभृशम् ७२ देवदूतेननरकंयत्रव्याजेनदर्शितम् ॥ शुश्रावयत्र धर्मात्माभ्रातॄणांकरुणागिरः ७३ निदेशेवर्तमानानांदेशेतत्रैववर्तताम् ॥ अनुदर्शितश्चधर्मेणदेवराज्ञाचपांडवः ७४ आप्लुत्याकाशगंगायांदेहंत्यक्त्वासमानुषम् ॥ स्वधर्मनिर्जितंस्थानंस्वर्गेप्राप्यसधर्मराट् ७५ मुमुदेपूजितःसर्वैःसेन्द्रैःसुरगणैःसह ॥ एतदष्टादशंपर्वप्रोक्तंव्यासेनधीमता ७६ अध्यायाःपंचसंख्याताःपर्वण्य स्मिन्महात्मना ॥ श्लोकानांद्वेशतेचैवप्रसंख्यातेतपोधनाः ७७ नवश्लोकास्तथैवान्येसंख्याताःपरमर्षिणा ॥ अष्टादशैवमेतानिपर्वाण्येतान्यशेषतः ७८ खिले षुहरिवंशश्चभविष्यंचप्रकीर्तितम् ॥ दशश्लोकसहस्राणिविंशच्छ्लोकशतानिच ७९ खिलेषुहरिवंशेचसंख्यातानिमहर्षिणा ॥ एतत्सर्वंसमाख्यातंभारतेपर्वसंग्रहः ३८० अष्टादशसमाजग्मुरक्षौहिण्योयुयुत्सया ॥ तन्महादारुणंयुद्धमहान्यष्टादशाभवत् ८१ योविद्याच्चतुरोवेदान्सांगोपनिषदोद्विजः ॥ नचाख्यानमिदंविद्या न्नैवसस्याद्विचक्षणः ८२ अर्थशास्त्रमिदंप्रोक्तंधर्मशास्त्रमिदंमहत् ॥ कामशास्त्रमिदंप्रोक्तंव्यासेनामितबुद्धिना ८३ श्रुत्वात्विदमुपाख्यानंश्राव्यमन्यन्नरोचते ॥ पुंस्कोकिलगिरंश्रुत्वारूक्षाध्वांक्षस्यवागिव ८४ इतिहासोत्तमादस्माज्जायन्तेकविबुद्धयः ॥ पंचभ्यइवभूतेभ्योलोकसंविधयस्त्रयः ८५ अस्याख्यानस्यविषये पुराणंवर्ततेद्विजाः ॥ अंतरिक्षस्यविषयेप्रजाइवचतुर्विधाः ८६ क्रियागुणानांसर्वेषामिदमाख्यानमाश्रयः ॥ इंद्रियाणांसमस्तानांचित्राइवमनःक्रियाः ८७ अना श्रित्यैतदाख्यानंकथाभुविनविद्यते ॥ आहारमनपाश्रित्यशरीरस्येवधारणम् ३८८

शचश्लोकाः । परिशेषात्पुष्करप्रादुर्भावाद्युपरितनग्रंथेकैलासयात्रासहितोकिंचिदूनंसहस्रचतुष्टयंज्ञेयं तेनततोप्यर्धशतंभूयःसंक्षेपंकृतवानृषिःअनुक्रमणिकाध्यायमित्यादौभूयःशब्दादध्यर्धशताधिकं लक्षंपरिपूर्णंज्ञेयं । अष्टादशसहस्राणीत्यादयोविगीतपाठास्त्विष्टसंख्याप्रातिकूल्यादुपेक्षणीयाः ७९ । ३८० युयुत्सयायोद्धुमिच्छया ८१ अंगानिशिक्षाकल्पादीनिउपनिषदोरहस्यविद्यास्तत्सहितान् सांगोपनिषदः विचक्षणःस्वार्थज्ञः ८२ । ८३ ध्वांक्षस्यकाकस्य ८४ लोकसंविधयस्त्रयआध्यात्माधिभूताधिदैवानांसम्यग्विधयोरचनाः ८५ विषयेदेशेअंतरित्यर्थः पुराणमष्टादशभेदंपाद्मादि चतुर्विधा जरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जाः ८६ क्रियालौकिक्योवैदिक्यश्चतासांगुणाउत्कृष्टफलसाधनानि अथवा क्रियादानध्यानादयः गुणाःशमादयः मनसिइंद्रियाणीवात्रसर्वेशास्त्रार्थाःप्रतिष्ठिताइत्यर्थः ८७ । ३८८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

इदंकविभिरुपजीव्यतेएतच्छायाहरणेनैवकाव्यनिर्वाहात् ८९ विशेषणेअतिशयकरणे अनेनग्रंथस्यसर्वोत्कृष्टत्वमुक्तं ३९० भारतसंप्रदायप्रवर्तकान्वाचकानाशिषाऽभिनंदति धर्मेइति ९१ श्रोतॄन्प्रोत्साहयति द्वैपायनेति । अप्रमेयंनास्तिप्रकृष्टंमेयंविज्ञेयंयस्मादित्यप्रमेयं अवश्यंश्राव्यमित्यर्थः पुण्यंपुण्यहेतुः पवित्रंपविरिवपविर्वज्रतुल्योमृत्युस्तस्मात्त्रायतइतिपवित्रं मृत्युतरणमित्यर्थः । यस्मात्पापहरं पुण्यहेतुत्वादेवशिवंकल्याणं समधिगच्छतिशब्दतोर्थतश्चजानाति । यद्वा अप्रमेयमाशयस्यगंभीरत्वादगाधं पुण्यंज्योतिष्टोमादिवत्स्वर्ग्यं पवित्रं संध्योपासनादिवच्चित्तशुद्धिकरं पापहरंप्रायश्चित्तवद्ब्रह्महत्यादिदोषघ्नं शिवंयोगाभ्यासवत्सर्वकल्याणप्रदं पुष्करमादितीर्थंशुंडाग्रंवातद्गुपाहृतजलैः एतच्छृण्वतस्तोर्थफलंसाम्राज्यफलंचानायाससिद्धंभवतीतिभावः ९२ संध्यांसंध्यायांअत्यंतसंयोगेद्वितीया आख्यायपठित्वाप्रमुच्यते तस्मात्पापादितिशेषः ९३ । ९४ । ९५ आख्यानमिति । इदमाख्यानंपर्वसंग्रहेणकृतेनसुखावगाहंसुखग्राह्यंभवतीतिशेषः । द्विन्याय्यमितिपाठे द्वौशब्दार्थौन्याय्यौन्यायादनपेतौयस्मिंस्तद्विन्याय्यं अन्येतुद्वाभ्यांसंक्षेपविस्तराभ्यांकृतेनपर्वसंग्रहेणशतपर्वाष्टादशपर्वरूपेणन्याय्यं एतच्छ्रवणेनकृत्स्नग्रंथार्थावधारणादितिव्याचख्युः तत्रपर्वसंग्रहो

इदंकविवरैःसर्वैराख्यानमुपजीव्यते ॥ उदयप्रेप्सुभिर्भृत्यैरभिजातइवेश्वरः ८९ अस्यकाव्यस्यकवयोनसमर्थाविशेषणे ॥ साधोरिवगृहस्थस्यशेषास्त्रयइवा
श्रमाः ३९० धर्मेमतिर्भवतुवःसततोत्थितानांसह्येकएवपरलोकगतस्यबंधुः ॥ अर्थाःस्त्रियश्चनिपुणैरपिसेव्यमानानैवाप्तभावमुपयांतिनचस्थिरत्वम् ९१
द्वैपायनौष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयंपुण्यंपवित्रमथपापहरंशिवंच ॥ योभारतंसमधिगच्छतिवाच्यमानंकिंतस्यपुष्करजलैरभिषेचनेन ९२ यदह्नाकुरुतेपापंब्राह्मण
स्त्विन्द्रियैश्चरन् ॥ महाभारतमाख्यायसंध्यांमुच्यतिपश्चिमाम् ९३ यद्रात्रौकुरुतेपापंकर्मणामनसागिरा ॥ महाभारतमाख्यायपूर्वांसंध्यांप्रमुच्यते ९४
योगोशतंकनकशृंगमयंददातिविप्रायवेदविदुषेचबहुश्रुताय ॥ पुण्यांचभारतकथांशृणुयाच्चनित्यंतुल्यंफलंभवतितस्यचतस्यचैव ९५ आख्यानंतदिदमनुत्तमंमहा
र्थंविज्ञेयंमहदिहपर्वसंग्रहेण ॥ श्रुत्वाऽऽदौभवतिनृणांसुखावगाहंविस्तीर्णंलवणजलंयथाप्लवेन ३९६ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संग्रहपर्वणिद्वितीयो
ऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समाप्तंपर्वसंग्रहपर्व ॥

वररुचिप्रोक्तया कादिनवटादिनवपादिपंचयाद्यष्टावितिपरिभाषयाक्रियते । 'आदिध्यान १९ सभाधंनं ९ वनचयं १६ वैराटभू ४ योगयुक् ११ भीष्मद्रोणम ५ जं ८ चकर्णकु १ तथाशल्येभ ४ सौप्तिग ३ म् ॥ स्त्रीशं ५ शांतिभ ४ दानधर्मकु १ हयेज्यारा २ श्रमावासगं ३ कं १ कं १ मौसलयानयोर्द्युगतिकं १ वंशेख २ मेतच्छतं' । आदिपर्वणिएकोनाविंशतिःपर्वाणीत्यर्थः एवमग्रेपि भीष्मेम ५ द्रोणेज ८ हयेज्याअश्वमेधिकंर २ यानंमहाप्रस्थानिकं द्युगतिःस्वर्गारोहणं वंशेहरिवंशे एतच्छतंपर्वणामितिशेषः शेषंस्पष्टं । श्लोकसंख्यापिप्रागुक्तैवज्ञेया । अथसर्वपर्वतात्पर्यसंग्रहः 'आदौसर्वेद्वयोःक्रत्वृतधृतिगुरुसत्तीर्थसेवोत्थधर्मःसेवानीत्यार्यहत्याप्रमुखदुरितजःशोकदोऽर्थोऽष्टसूक्तः ॥ एकस्मिन्काममोक्षावसुखमयमुखौषट्सुमुक्त्यैददीज्यातापोवैराग्यहानेस्वरपिनीखिलकृत्कृष्णभक्तिःखिलेषु' ॥ ददिर्दानं तापःकृच्छ्रादिकं तापआश्रमवासेउक्तइतिसर्वत्रानुषज्जते । हानंत्यागः स्वःस्वर्गतिरपिक्रमप्रमुक्त्यैभवतीत्यर्थः । 'यःसर्गप्रतिसर्गवंशतइदंचिद्योनिचित्कर्तृकंचिद्रूपंजडमात्यतंतुपटवद्भूतोर्णवद्दीजवत् ॥ सत्वाद्यैमनुभेदपूर्वचरितैर्वैराग्ययोगौदिशन्भोःपंचांगपुराणकर्तरमलंव्यासस्वहद्देहिमे' ३९६ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जनमेजयस्यसर्पसत्रेकथंयंप्रवृत्तेत्युक्तंतदुपोद्घातत्वेनजनमेजयस्यसरमाशापादिकमाह जनमेजयःपारिक्षितइत्यादिना दीर्घंसत्रंबहुवार्षिकंसत्रमुपास्तेअनुतिष्ठति सारमेयःश्वा १ रोरूयमाणोभृशं रुदन् २ । ३ । ४ । ५ नावेक्षेहविषामवेक्षणमपिनकृतंतत्रावलेहनंदूरतोऽपास्तमित्यर्थः । 'कुक्कुटःपक्षवातेनश्वाद्दृष्ट्यान्त्यंप्रदूषयेत्' इतिवचनाच्छुनादृष्टमपिहविर्दुष्यतीत्याहुः ६ । ७ । ८ सा

॥ अथपौष्यपर्व ॥ सौतिरुवाच ॥ जनमेजयःपारिक्षितःसहभ्रातृभिःकुरुक्षेत्रेदीर्घंसत्रमुपास्ते ॥ तस्यभ्रातरस्त्रयःश्रुतसेनउग्रसेनोभीमसेनइति ॥ तेषुतत्सत्रमुपासीनेष्वागच्छत्सारमेयः १ जनमेजयस्यभ्रातृभिरभिहतोरोरूयमाणोमातुःसमीपमुपागच्छत् २ ॥ तंमातारोरूयमाणमुवाच ॥ किंरोदिषिकेनास्यभिहत इति ३ सएवमुक्तोमातरंप्रत्युवाचजनमेजयस्यभ्रातृभिरभिहतोऽस्मीति ४ तंमाताप्रत्युवाचव्यक्तंत्वयातत्रापराद्धंयेनास्यभिहतइति ५ सतांपुनरुवाचनापराध्यामिकिंचिन्नावेक्षेहवींषिनावलिहइति ६ तच्छ्रुत्वातस्यमातासरमापुत्रदुःखार्तातत्सत्रमुपागच्छद्यत्रसजनमेजयःसहभ्रातृभिर्दीर्घसत्रमुपास्ते ७ सतयाक्रुद्धयातत्रोक्तोऽयंमेपुत्रोनकिंचिदपराध्यतिनावेक्षतेहवींषिनावलेढिकिमर्थमभिहतइति ८ नकिंचिदुक्तवंतस्तेसातानुवाचयस्मादयमभिहतोऽनपकारीतस्माद्दृष्टंत्वांभयमागमिष्यतीति ९ जनमेजयएवमुक्तोदेवशुन्यासरमयाभृशंसंभ्रान्तोविषण्णश्चासीत् १० सतस्मिन्सत्रेसमाप्तेहास्तिनपुरंप्रत्येत्यपुरोहितमनुरूपमन्विष्यमाणःपरंयत्नमकरोद्योमेपापकृत्यांशमयेदिति ११ सकदाचिन्मृगयांगतःपारिक्षितोजनमेजयःकस्मिंश्चित्स्वविषयआश्रममपश्यत १२ तत्रकश्चिदृषिरासांचक्रेश्रुतश्रवानाम ॥ तस्यतपस्यभिरतःपुत्रआस्तेसोमश्रवानाम १३ तस्यतंपुत्रमभिगम्यजनमेजयःपारिक्षितःपौरोहित्यायवव्रे १४ सनमस्कृत्यतमृषिमुवाचभगवन्नयंतवपुत्रोममपुरोहितोऽस्त्विति १५ सएवमुक्तःप्रत्युवाचजनमेजयं भोजनमेजय पुत्रोऽयंममसर्प्यांजातोमहातपस्वीस्वाध्यायसंपन्नोमत्तपोवीर्यसंभृतोमच्छुक्रंपीतवत्यास्तस्याःकुक्षौजातः १६ समर्थोऽयंभवतःसर्वाःपापकृत्याःशमयितुमंतरेणमहादेवकृत्याम् १७ अस्यत्वेकमुपांशुव्रतंयदेनंकश्चिद्ब्राह्मणःकंचिदर्थमभियाचेत्तंतस्मैदद्यादयंयद्येतदुत्सहसेततोनयस्वैनमिति १८ तेनैवमुक्तोजनमेजयस्तंप्रत्युवाचभगवंस्तत्तथाभविष्यतीति १९ सतंपुरोहितमुपादायोपावृत्तोभ्रातॄनुवाचमयाऽयंवृतउपाध्यायोयदयंब्रूयात्तत्कार्यमविचारयद्भिर्भवद्भिरिति ॥ तेनैवमुक्ताभ्रातरस्तस्यतथाचक्रुःसतथाभ्रातॄन्संदिश्यतक्षशिलांप्रत्यभिप्रतस्थेतंचदेशंवशेस्थापयामास २०

तानुवाच साशुनीतानभिलक्ष्यजनमेजयंप्रत्युवाचेत्यर्थः अदृष्टमतर्कितं ९ संभ्रांतोऽत्यंतंभीतः विषण्णोवाङ्मनःकायक्रियाविकलः एतेननिरपराधिनांहिंसाहिंसकस्यसद्योदुःखावहेतिदर्शितं १० पापकृत्यांशापरूपांवलायुःप्राणानिकृंतनींदेवतां शमयेदक्रोधनांकुर्यात् ११ । १२ । १३ । १४ । १५ सर्प्यांसर्पजातीयायांजातत्वाद्विचित्रोत्पत्तिमत्त्वाद्लौकिकशक्तिमानितिभावः १६ । १७ उपांशुव्रतंनिगूढवन्नियमः १८ । १९ उपावृत्तःस्वदेशंप्रत्यागतः तक्षशिलांदेशविशेषंविजेतुमितिशेषः २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एतस्मिन्निति । एवंगुरुप्रसादादपेतभयोविजयीउत्तंकेनप्रोत्साहितःसर्पसत्रंकृतवानितिवक्तुंतद्गुरोर्वेदस्यप्रशंसाप्रसंगादितरावपितत्सहाध्यायिनावारुण्युपमन्यूप्रस्तौति तेनचगुरुभक्तिमाहात्म्यमत्रमुख्यंप्र मेयंज्ञेयं । धौम्यौनामतः अपोऽत्तीत्यपोदःअब्भक्षस्तस्यापत्यमापोदः । अयोदइतिपाठे अयोदोलोहदंतः । दच्छब्दात्समासांतोडट् । उपाध्यायस्यतेकार्ष्णायसादंताइतिवाक्यशेषात् क्रूरवचाइत्यर्थः २१

एतस्मिन्नंतरेकश्चिदृषिर्धौम्योनामापोदस्तस्यशिष्यास्त्रयोबभूवुः उपमन्युरारुणिर्वेदश्चेति २१ सएकंशिष्यमारुणिंपांचाल्यंप्रेषयामासगच्छकेदारखंडंबधानेति २२सउपाध्यायेनसंदिष्टआरुणिःपांचाल्यस्तत्रगत्वातत्केदारखंडंबद्धुंनाशकत ॥ सक्लिश्यमानोऽपश्यदुपायंभवत्वेवंकरिष्यामि २३ सतत्रसंविवेशकेदारखंडे शयानेचतथातस्मिंस्तदुदकंतस्थौ २४ ततःकदाचिदुपाध्यायआपोदोधौम्यःशिष्यानपृच्छत्क्वआरुणिःपांचाल्योगतइति २५ तेतंप्रत्यूचुर्भगवंस्त्वयैवप्रे षितोगच्छकेदारखंडंबधानेति ॥ सएवमुक्तस्तान्शिष्यान्प्रत्युवाचतस्मात्तत्रसर्वेगच्छामोयत्रसगतइति २६ सतत्रगत्वातस्याह्वानायशब्दंचकार ॥ भो आरुणेपांचाल्यक्वासिवत्सैहीति २७ सतच्छ्रुत्वाआरुणिरुपाध्यायवाक्यंतस्मात्केदारखंडात्सहसोत्थायतमुपाध्यायमुपतस्थे २८ प्रोवाचचैनमयमस्म्यत्रकेदा रखण्डेनिःसरमाणमुदकमवारणीयंसंरोद्धुंसंविष्टोभगवच्छब्दंश्रुत्वैवसहसाविदार्यकेदाररखंडंभवंतमुपस्थितः २९ तदभिवादयेभगवंतमाज्ञापयतुभवान्कमर्थंकरवाणी ति ३० सएवमुक्तउपाध्यायःप्रत्युवाचयस्माद्भवान्केदारखंडंविदार्योत्थितस्तस्मादुद्दालकएवनाम्नाभवान्भविष्यतीत्युपाध्यायेनानुगृहीतः ३१ यस्माच्चत्वया मद्वचनमनुष्ठितंतस्माच्छ्रेयोऽवाप्स्यसि ॥ सर्वेचतेवेदाःप्रतिभास्यंतिसर्वाणिचधर्मशास्त्राणीति ३२ सएवमुक्तउपाध्यायेनेष्टंदेशंजगाम ॥ अथापरःशिष्यस्त स्यैवापोदस्यधौम्यस्योपमन्युर्नाम ३३ तंचोपाध्यायःप्रेषयामासवत्सोपमन्योगारक्षस्वेति ३४ सउपाध्यायवचनादरक्षद्गाः सचाहनिगारक्षित्वादिवसक्षये गुरुगृहमागम्योपाध्यायस्याग्रतःस्थित्वानमश्चक्रे ३५ तमुपाध्यायःपीवानमपश्यदुवाचैनंवत्सोपमन्योकेनवृत्तिंकल्पयसिपीवानसिदृढमिति ३६ सउपा ध्यायंप्रत्युवाचभोभैक्ष्येणवृत्तिंकल्पयामीति तमुपाध्यायःप्रत्युवाच ३७ मय्यनिवेद्यभैक्ष्यंनोपयोक्तव्यमिति ॥ सतथेत्युक्त्वाभैक्ष्यंचरित्वोपाध्यायायन्यवेदयत् ३८ सतस्मादुपाध्यायःसर्वमेवभैक्ष्यमगृह्णात ॥ सतथेत्युक्तःपुनररक्षद्गाअहनिरक्षित्वानिशामुखेगुरुकुलमागम्यगुरोरग्रतःस्थित्वानमश्चक्रे ३९ तमुपाध्या यस्तथापिपीवानमेवदृष्ट्वोवाच ॥ वत्सोपमन्योसर्वमशेषतस्तेभैक्ष्यंगृह्णामिकेनेदानींवृत्तिंकल्पयसीति ४० सएवमुक्तउपाध्यायंप्रत्युवाच ॥ भगवतेनिवेद्यपूर्व मपरंचरामितेनवृत्तिंकल्पयामीतितमुपाध्यायःप्रत्युवाच ४१

केदारोमहाक्षेत्रांतर्गतंचतुरस्रंतस्यखंडोजलनिरोधभित्तिस्तांबधानबध्नीहि केदारेबहुजलप्रवेशेनबीजनाशोमाभूदितिभावः २२ नाशकत् शिष्यपरीक्षार्थंगुरुणायोगबलेनजलप्रवाहस्यदुर्वारत्वसंपादनादित्य र्थः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० उत्ऊर्ध्वंदारयतीत्युद्दालकःरलयोरभेदादुद्दालकइतिनिरुक्तिःण्वुल् ३१ श्रेयऐहिकामुष्मिकसुखमपवर्गश्च सर्वेचेति । विनाप्यध्ययनमैकाग्र्येणगु रुमाराधयतासर्वाऽपिविद्यालभ्यतइतिभावः ३२ । ३३ । ३४ । ३५ पीवानंपुष्टं भूयोन्नादिरसंपीतवंतमित्यर्थः वृत्तिंजीविकां ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 वृत्त्युपरोधोवृत्तिप्रतिबंधः ४२ । ४३ चरसिभक्षयसि ४४ उपयोक्तुंभोक्तुं ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ अर्कपत्राण्यर्कवृक्षपत्राणि ५० क्षारेति । अन्यदपिक्षारादिरूपंद्रव्यंचक्षुरुपघा
तकमेवेतिभावः । तीक्ष्णविपाकैःपाककालेउदरेऽग्निज्वालोत्थापकैः ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ कर्तारावितिलुडंतं तौत्वांचक्षुष्मंतंकरिष्यतइत्यर्थः । अत्रगुर्वनुज्ञातउपमन्युर्ऋग्भिरश्विनौतुष्टावे
 तिस्मर्यते एतासामृचांकर्मसमवेतार्थप्रकाशकत्वंतत्तत्समानार्थऋगंतरोदाहरणपूर्वंकंकर्ममीमांसकाःप्राहुः तदनुरागबलेनचानंतत्वादीनिब्रह्मलिंगान्यन्यथानिन्युस्तन्मंदं आसांकर्मणिविनियोगस्या
दर्शनात् प्रत्यक्षब्रह्मलिंगैरर्थवत्वोपपत्तौलिंगमात्रात्कर्मणस्तत्रऋग्विनियोगस्यचकल्पनायाअनुदयात् । किंच । 'समारोप्यस्यरूपेणविषयोरूपवान्भवेत् ॥ विषयस्यतुरूपेणसमारोप्यंनरूपवत्' इति

नैषान्याय्यागुरुवृत्तिरन्येषामपिभैक्ष्योपजीविनांवृत्त्युपरोधंकरोषिइत्येवंवर्त्तमानोलुब्धोऽसीति ४२ सतथेत्युक्त्वागाअरक्षद्रक्षित्वाचपुनरुपाध्यायगृहमागम्योपा
ध्यायस्याग्रतःस्थित्वानमश्चक्रे ४३ तमुपाध्यायस्तथापिपीवानमेवदृष्ट्वापुनरुवाच ॥ वत्सोपमन्योअहंतेसर्वंभैक्ष्यंगृह्णामिनचान्यच्चरसिपीवानसिभृशंकेनवृत्तिंकल्प
यसीति ४४ सएवमुक्तस्तमुपाध्यायंप्रत्युवाच ॥ भोएतासांगवांपयसावृत्तिंकल्पयामीति ॥ तमुवाचोपाध्यायोनैतन्न्याय्यंपयउपयोक्तुंभवतोमयानाभ्यनुज्ञातमि
ति ४५ सतथेतिप्रतिज्ञायगारक्षित्वापुनरुपाध्यायगृहमेत्यगुरोरग्रतःस्थित्वानमश्चक्रे ४६ तमुपाध्यायःपीवानमेवदृष्ट्वोवाच ॥ वत्सोपमन्योभैक्ष्यंनाश्नासिन
चान्यच्चरसिपयोनपिबसिपीवानसिभृशंकेनेदानींवृत्तिंकल्पयसीति ४७ सएवमुक्तउपाध्यायंप्रत्युवाच ॥ भोःफेनंपिबामियमिमेवत्सामातॄणांस्तनात्पिबंतउद्गिरं
ति ४८ तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ॥ एतेत्वदनुकंपयागुणवंतोवत्साः प्रभूततरंफेनमुद्गिरंति ॥ तदेषामपिवत्सानांवृत्त्युपरोधंकरोष्येवंवर्तमानः फेनमपिभवान्नपा
तुमर्हतीति सतथेतिप्रतिश्रुत्यपुनररक्षद्गाः ४९ तथाप्रतिषिद्धोभैक्ष्यंनाश्नातिनचान्यच्चरतिपयोनपिबतिफेनंनोपयुंक्ते सकदाचिदरण्येक्षुधार्तोऽर्कपत्राण्यभक्षयत्
५० सतैरर्कपत्रैर्भक्षितैःक्षारतिक्तकटुरूक्षैस्तीक्ष्णविपाकैश्चक्षुष्युपहतोऽन्धोबभूव ॥ ततःसोऽन्धोऽपिचंक्रम्यमाणःकूपेपपात ५१ अथतस्मिन्ननागच्छतिसूर्येचा
स्ताचलावलंबिनिउपाध्यायःशिष्यानवोचत् ॥ नायात्युपमन्युःतऊचुर्वनंगतोगारक्षितुमितितानाहउपाध्यायः ५२ मयोपमन्युःसर्वतःप्रतिषिद्धःसनियतंकुपित
स्ततोनागच्छतिचिरंततोऽन्वेष्यइत्येवमुक्त्वाशिष्यैःसार्धमरण्यंगत्वातस्याह्वानायशब्दंचकार भोउपमन्योक्वासिवत्सैहीति ५३ सउपाध्यायवचनंश्रुत्वाप्रत्युवाचोच्चैर
यमस्मिन्कूपेपतितोऽहमिति तमुपाध्यायःप्रत्युवाचकथंत्वमस्मिन्कूपेपतितइति ५४ उपाध्यायंप्रत्युवाचअर्कपत्राणिभक्षयित्वाऽन्धीभूतोऽस्म्यतःकूपेपतितइति तमु
पाध्यायःप्रत्युवाच ५५ अश्विनौस्तुहितौदेवभिषजौत्वांचक्षुष्मंतंकर्ताराविति ॥ सएवमुक्तउपाध्यायेनोपमन्युरश्विनौस्तोतुमुपचक्रमेदेवावश्विनौवाग्भिर्ऋग्भिः ५६

न्यायेनयथारोपितभुजंगधर्मेणभीषणत्वादिनारज्जुर्विशेष्यतेनतुरज्जुधर्मेणाभिगम्यत्वादिनाभुजंगोविशेष्टुंशक्यःतत्स्वरूपलोपप्रसंगात् एवंब्रह्माध्यस्ताश्विदेवताधर्मेणविग्रहवत्त्वादिनाब्रह्मविशेष्टुंशक्यं नतु
ब्रह्मधर्मेणास्थूलत्वादिनादेवताविशेष्टुंशक्यातत्स्वरूपलोपप्रसंगात् । अतएवाकाशश्रुतिः'सर्वाणिहवाइमानिभूतान्याकाशादेवसमुत्पद्यंते' इत्यनन्यथासिद्धभूतोपादानत्वप्रकाशनसामर्थ्यरूपब्रह्मलिंगाद्ब्रह्म
परतयानीताआकाशस्तल्लिंगादित्यत्र । दृश्यतेचउभाउ नूनमितिमन्त्रेवितन्वातेधियइत्यश्विनोरंतर्यामित्वंतच्चधियोनःप्रचोदयादित्यनेनतुल्यार्थंब्रह्मलिंगं सृण्येवेतिमंत्रेजर्भरीतुर्फरीतुइतिभर्तृत्वहंतृत्वे-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ब्रह्मलिंगे ‘ जर्भरीभर्तारावित्यर्थस्तुर्फरीतूहंतारौ ’ इतियास्कीयनिर्वचनात् नचैतान्यसतिबाधकेसंकोचयितुंशक्यानि शास्त्रदृष्टिन्यायेनाश्विविग्रहोपलक्षितब्रह्मोपदेशार्थत्वोपपत्तेः अत्रहींद्रेणप्रतर्द नंप्रति
मामेवविजानीहीत्युक्तेर्देवतात्मनएववेद्यत्वापत्तौयच्छास्त्रदृष्टंशुद्धंब्रह्मतदभिप्रायेणायमुपदेशोनदेवतात्माभिप्रायेणेतिस्थितं अश्विनाविति द्वित्वंतुद्वासुपर्णेत्यस्यामृचितयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्तीतिस्र वम
नश्नन्न्योऽभिपश्यतिज्ञइतिपैंगिरहस्यव्याख्यातप्रकारेणोपाध्युपधेयभूतसत्त्वचैतन्यभेदाभिप्रायेण तेनात्रमायोपाधिकंजगत्कारणंब्रह्मप्रतिपाद्यते तज्ज्ञानस्यपरमपुरुषार्थहेतुत्वात् चक्षुःप्राप्तिस्तु ‘ त
स्माअक्षीनासत्याविचक्षआधत्तंदस्राभिषजावनर्वन् ’ इतिमंत्रेऽश्विनोश्चक्षुःप्रदत्त्वदर्शनादवांतरफलं विचक्षेविचक्षुषे आधत्तंदत्तवंतौ अनर्वन्वाहनशून्येकुंठितगतावपि!भिषजौभैषज्यकरणेनानुग्राहकौअतएव
लिंगात्सूर्यचंद्रपरत्वमस्याःस्तुतेर्विरुद्धं आख्यायिकातुगुरुदेवताभक्तेर्विद्याप्राप्त्यर्थत्वसूचनार्था । भिषक्तमंत्वाभिषजांशृणोमीतिपरमेश्वरेभिषक्तश्रवणाद्देवभिषजावित्युक्तं शेषंस्पष्टार्थं ५६ ऋ
ग्भिरित्युक्तंताऋचःपठति प्रपूर्वगौसृष्टेःप्राग्विद्यमानौ । ‘ सदेवसोम्येदमग्रआसीदेकमेवाद्वितीयं ’ इतिश्रुतेः । पूर्वजौतावेवहिरण्यगर्भात्मकतांगतौपूर्वोत्पन्नौ । ‘ सवैशरीरीप्रथमः ’ इतिश्रुतेः । चित्रभानू
विचित्रप्रपंचाकारेणभासमानौ ‘ ऐतदात्म्यमिदंसर्वं ’ इतिश्रुतेः । गिराश्रवणजज्ञानेन वाशब्दश्चार्थे तपसामननध्यानात्मकेनालोचनेन आशंसामिप्रत्यगात्मत्वेनप्राप्तुमिच्छामि । हियस्मादनंतौदेशकाल
वस्तुभिरपरिच्छिन्नौ एतेनसत्त्वस्यावस्तुत्वमुक्तमन्यथाचितोवस्तुपरिच्छेदापत्तेः यस्मादनंतौतस्मादाशंसाम्यभयाय ‘ब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवति’इतिश्रुतेः तज्ज्ञानादहमप्यनंतः स्यामित्यर्थः । अन्यथाद्वितीयाद्वैभयं

प्रपूर्वगौपूर्वजौचित्रभानूगिरावाऽऽशंसामितपसाह्यनन्तौ ॥
दिव्यौसुपर्णौविरजौविमानावधिक्षिपंतौभुवनानिविश्वा १ ॥ ५७
हिरण्मयौशकुनीसांपरायौनासत्यदस्रौसुनसौवैजयन्तौ ॥ शुक्लं
वयंतौतरसासुवेमावधिव्ययंतावसितंविवस्वतः २ ॥ ५८

भ्रहतीतिश्रुतेःसंसारभयानिवृत्तिप्रसंगः । दिव्यौवृत्तितदुपारूढचैतन्यरूपेणद्योतमानौ । सुपर्णौपक्षिवच्छरीरवृक्षारूढौ । अधिक्षिपंतौभुवनानिविश्वा सत्त्वगतविक्षेपशक्त्यासर्वाणिभुवनानिविक्षिपंतौ तदेत
त्सर्वंयेनस्वप्नंपश्यतीतिश्रुतेः विश्वाविश्वानि सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः । विरजौरजःशब्दिताःपरमाणवोवारजःप्रधानंसांख्याभिमतंगुणत्रयंवातद्रहितौ सृष्टौतदनपेक्षावित्यर्थः बहुस्यांप्रजायेयेतितदा
त्मानंस्वयमकुरुतेतिस्वस्यैवबहुभवनाशंसनकरणश्रवणात् । विमानौविगतंमानंप्रमासाधनंयतस्तौ तुच्छ्येनाभ्वपिहितंयदासीदितिसत्त्वस्यतुच्छत्वान्मानासहिष्णुत्वेनविमानत्वं चितस्तुयतोवाचो
निवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिवाङ्मनसातीतत्वादमानत्वं ५७ अस्यैवसूत्रभूतस्यविवरणार्थाउत्तरश्लोकाःप्रपूर्वगाविति सृष्टेःप्राक्पूर्वशब्देनकालसत्ताप्रतीयतेतांनिराचष्टेकालस्यैवाश्विप्रवर्त्यत्वंवदन् हिरण्म
याविति । हिरण्मयौशकुनी ‘हिरण्मयःशकुनिर्ब्रह्मनामा’ इतिश्रुतेःरमणीयावसंगौचेत्यर्थः। सांपरायौसर्वस्यलयाधिष्ठानभूतौ । स्वयंचनासत्यदस्रौ असत्यंरज्जुभुजंगादिदस्रमुपक्षयधर्मकंघटादि तदुभयाभाव
१ रूपौ । सुनसौशोभननासिकौविग्रहधर्मोऽयं । वैनिश्चितं जयंतौकालं । एतदेवाह विवस्वतः ल्यब्लोपेपंचमी विवस्वन्तंसूर्यंसृष्ट्वातद्वाराअसितंकृष्णंरात्रिजातंशुक्लंदिनजातंचतंतुस्थानीयंतेनसंवत्सररूपं
पटंवयंतौतंतुवायाविव । तेनचपटेनतरसावेगेनसुवेमौसुमार्गौ वेतिलोकोयेनससुवेमः वेतेरौणादिकोमन् । तौदेवपितृयाणावधिव्ययंतावुपस्थापयंतौ ‘शुक्लकृष्णेगतीह्येतेजगतःशाश्वतेमते’ इतिभगवद्वचना
त् । एतावेवकर्मफलोपभोगायतत्तल्लोकमार्गप्रदौकालस्यचप्रवर्तकौ तस्मान्नाद्वैततत्त्वक्षतिरितिभावः ५८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंब्रह्माद्वैतंप्रसाध्यैतदेववीतरागैर्ज्ञातंसन्मुक्तयेऽन्यथावंधायभवतीत्याह । सुपर्णस्यपरमात्मनोबलेनकालशक्त्याग्रस्तांवर्त्तिकांसुपर्णसरूपांजीवपक्षिणीं अश्विनौदेवौसौभगायमहतेभाग्यायकैवल्याय अमुंचतांमोचितवंतौ मुक्त्युपायविदमित्यर्थः व्यतिरेकमुखेनमुक्त्युपायमाह तावदिति । माययाअज्ञानेनसहवसत्तमाअतिशयेनवसंतोऽत्यंतंमूढाःपुरुषाः अरुणारागादिविषयाक्रांताः गाइंद्रियाणिप्रतियावत् अनमंतननतवंतः इंद्रियैकैंकर्ययावदासीदित्यर्थः तावत्सुवृत्तावनात्मदोषास्पर्शिनौ युवांजीवात्मरूपौकर्मीभूतौ उदाउदकप्रधानेनशरीरेण आपःपुरुषवचसइतिश्रुतेः उंदोक्लेदनेइत्यस्मात्किव्यनिदितामितिनलोपेउदितिरूपं इत्थंभावेतृतीया तद्रूपेणाऽवहन्नूढवंतः रागादिग्रस्तायावद्भवंत्यात्मानंदेहमेवतावन्मन्यंतेततश्चसंसरंतितस्माद्रागादिजयोमुक्त्युपायइत्युक्तंभवति ५९ कालेकृतंकर्मापिमुक्त्युपायइत्याह धेनवोऽभिमतफलदोग्ध्र्योगावोऽहोरात्ररूपाःषष्टिश्चत्रिशताश्चसंख्याताएकंवत्संसंवत्सरंसुवतेनिर्वर्तयंतितंवत्संगौणकर्मभूतं नानागोष्ठाः पृथक्फलाअपिविहिताःक्रियामुख्यकर्मभूताएकदोहनाएकमेवविविदिषाख्यंदुह्यतेतद्दोहनंदोह्यंयेषांते अकर्तरिचकारकेइतिकर्मणिल्युट् दुहंतिविविदिषवः विविदिषंतियज्ञेनेत्यादिश्रुतेः यथोक्तंयज्ञेनेत्यादिवाक्यंशतपथविहितंकर्मवृंदंगृहीत्वास्वोत्पत्याज्ञानसिद्धंपुरुषंविविदिषामात्रसाध्येयुनक्तीति एकदोहना यंवत्संदुहंतितंतावश्विनौप्रसिद्धौगोस्थानीयौदुहतः अश्विनावेवकालंप्रसुवातेइत्यर्थः एतच्चयुवांदिशोजनयथ

ग्रस्तांसुपर्णस्यबलेनवर्तिकाममुंचतामश्विनौसौभगाय ॥ तावत्सुवृत्तावनमंतमाययावसत्तमागाअरु
णाउदाऽवहन् ३ ॥ ५९ षष्टिश्चगावस्त्रिशताश्चधेनवएकंवत्संसुवतेतंदुहंति ॥ नानागोष्ठाविहिताएक
दोहनास्तावश्विनौदुहतोघर्ममुक्थ्यम् ४॥ ६० एकांनाभिंसप्तशताअराःश्रिताःप्रधिष्वन्याविंशतिरर्पि
ताअराः ॥ अनेमिचक्रंपरिवर्ततेऽजरंमायाऽश्विनौसमनक्तिचर्षणी ५॥ ६१ एकंचक्रंवर्ततेद्वादशारंष
ण्णाभिमेकाक्षममृतस्यधारणम् ॥ यस्मिन्देवाअधिविश्वेविषक्तास्तावश्विनौमुंचतंमाविषीदतम् ६॥ ६२

इत्यत्रस्पष्टीकरिष्यते । कीदृशंवत्सं घर्मंतापकंसंहर्तारमितियावत् उक्थ्यंउत्तिष्ठत्यस्मात्कार्यजातं उत्पादकमित्यर्थः ६० एतत्कालचक्रमजरंसर्वान्देवमनुष्यान्क्षिणोतीत्याह चक्रस्यांतरमध्यमबाह्यवलयानिनाभिप्रधिनेमयःतेषांसंभेदकाष्ठानितिर्यंचिअराः एवंसतिएकांनाभिंसंवत्सराख्यांसप्तशताअराविंशतिश्चाराः तेचार्धशोऽहानिरात्रयश्चश्रितानाभिंप्रधिषुचमध्यमवलयखंडेषुतेचद्वादशमाससंज्ञाः द्वादशप्रधयश्चक्रमितिश्रुतेः तेष्वर्पिताः नेमिचक्रंनियतप्रचारमिदंतुनतथाप्रत्यहंदिनमानभेदेनपरिवर्तते अजरंअक्षयं मायामायामयं हेअश्विनौयुवाभ्यांप्रवर्तितमित्यर्थात्समनक्तिस्पृशति के चर्षणी ऐहिक्यामुष्मिक्यौप्रजे ततश्चद्विविधमपिभोगंनेच्छेत्क्षयिष्णुत्वादितिभावः ६१ एवंभचक्रस्यषाष्टिघटिकात्मकैकाहोरात्रंनिर्वर्त्यप्रदक्षिणप्रक्रमैःषष्ट्यधिकशतत्रयसंमितैःसावनाख्यंसंवत्सरचक्रंजगदायुःक्षेपणमुक्तंद्वाभ्यां इदानींप्रदक्षिणावर्त्तेभचक्रेसूर्यचंद्रयोरप्रदक्षिणप्रक्रमेणनिर्वर्त्येसौरचांद्रसंवत्सरचक्रेकर्मोपयोगिनीआह तत्रैकस्मिन्शंकौप्रोताःषट्शलाकाःपृथग्गताश्चद्वादशारंषण्णाभिएकंचक्रंभवति तत्रसंवत्सरोऽक्षः मेषाद्याराशयोद्वादशाराः षड्ऋतवोनाभयः तच्चक्रंऋतस्यकर्मफलस्यधारणंध्रियतेऽस्मिन्निति तथा अत्रहेतुः यस्मिन्विश्वेदेवाःकालाभिमानिनोऽधिविषक्ताः व्यवहिताश्चेतिच्छंदसिव्यवहितक्रिययाप्युपसर्गाणांसंबंधस्मरणात् तावश्विनौ मामांमुंचतंमोचयतंअस्माच्चक्रादितिशेषः किंभूतंमां विषीदतंजन्मादिदुःखेनविषादंप्राप्नुवंतं नुमभावश्छांदसः ततःकालोचितकर्मकरणोचिताः कालाभिमानिन्योदेवतास्तृप्यंतीष्टंफलंचयजमानायप्रयच्छंत्यन्यथाविपरीतंकुर्वन्तीतिभावः ६२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंकर्मणांविविदिषोत्पादनद्वारा विद्याहेतुत्वमुक्त्वा सर्वंखल्विदंब्रह्मतज्जलानितिशांतउपासीतेतिश्रुत्युक्तांब्रह्मोपास्तिमाहचित्तैकाग्र्याय अश्विनौवृत्तभूयौवृत्तंनिर्वृत्तमुत्पन्नंवियदादितस्यभूयंभावः भुवोभावेइतिक्यप् अश्विनौकृत्स्नप्रपंचात्मकावित्यर्थः एतदेवाश्विनोर्लयकारणप्रदर्शनेनद्रढयति अश्विनौइंदुंसोमंतदुपलक्षितानिकर्माणि अमृतंतत्फलभूतमैहिकामुष्मिकंभोग्यजातं दासपत्नी सुपांसुलुगितिपूर्वसवर्णः अपःनैरुक्तप्रसिद्धेः अवुपलक्षितंवियदादिचतिरोधत्तांरज्जुरिवस्वाध्यस्तभुजंगमंतर्हितंकुरुतः अश्विनाविवसर्वात्मरूपेणोपास्यावितिभावः एवमुपासनालब्धचित्तैकाग्र्यस्यत्यक्तत्वंख्यापनायब्रह्मणएवतावद्बंधप्रसक्तिमाह हित्वेति । अश्विनौस्वरूपेणब्रह्मैवसंतौबलस्यगिरिंसाधनसंपत्तेरुच्छ्रायमनाद्यविद्याहित्वागाःइंद्रियाणिमुदाविषयेंद्रियसंयोगजहर्षेणचरंतौचारयंतौविषयभूमिषु तद्दृष्टिमह्नातस्यामुदोवृष्टिस्तद्दृष्टिस्तन्माहात्म्येनप्रस्थितौविषयजसुखर्धिमाहात्म्यात्पराक्प्रावण्यमेवप्राप्तौ अत्र नायमात्माबलहीनेनलभ्यइत्यत्रबलशब्दस्यबोधसाधनसंपदाचित्वंदृष्टं गिरिशब्दस्यापि गिरतिहवैद्विषंतंपाप्मानमितिश्रौतनिर्वचनबलात्साधनसंपदुच्छ्रायपरतयाव्याख्यानंकृतं एवंचानादिविषयवासनावशाद्ब्रह्मैवबद्धमितिदर्शितम् ६३ अस्यजीवस्यब्रह्मात्मताबोधार्थंतत्पदार्थस्वरूपंनावदाह हेअश्विनौयुवांअग्रेसृष्टेःप्राक्दशदिशःप्राच्याद्याजनयथः अत्राकाशेएवसूर्योपाधिकीदिक्कल्पनाऽतस्तत्स्रष्टृत्वमप्याह मूर्ध्निअर्थाद्दिशांअंतरिक्षेइत्यर्थः रथयानंरथेनयानंगमनमस्यतंसूर्यंसमानंसर्वेषामेकंतथावियंतिव्योमानिकल्पभेदात्सृष्टिभेदाद्वाबहुत्वं जनयथइत्यनुवर्तते तासांदिशांयातं अर्थात्तत्संबंधिनःसूर्यस्ययातंगमनमसूर्यकृतदिकालावनुलक्ष्यऋषयःप्रयांतिकर्म

अश्विनाविंदुममृतंवृत्तभूयौतिरोधत्तामश्विनौदासपत्नी ॥ हित्वागिरिमश्विनौगामुदाचरंतौतद्दृष्टिमह्नाप्रस्थितौबलस्य ७ ॥ ६३ युवांदिशोजनयथोदशाग्रेसमानंमूर्ध्निरथयानंवियंति ॥ तासांयातमृषयोऽनुप्रयान्तिदेवामनुष्याःक्षितिमाचरंति ८ ॥ ६४ युवांवर्णान्विकुरुथोविश्वरूपांस्तेऽधिक्षियन्तेभुवनानिविश्वा ॥ तेभानवोऽप्यनुसृताश्चरंतिदेवामनुष्याःक्षितिमाचरंति ९ ॥ ६५ तौनासत्यावश्विनौवांमहेऽहंस्रजंचयांबिभृथःपुष्करस्य ॥ तौनासत्यावमृतावृतावृधावृतेदेवास्तत्प्रपदेनसूते १० ॥ ६६

भिःप्रचरंति तथादेवामनुष्याश्चयथाधिकारंक्षितिमैश्वर्यमाचरंतिआसमंताद्भुंजते ६४ एवंभूतसृष्टिमुक्त्वाभौतिकींसृष्टिमाह भोअश्विनौयुवांवर्णान्तेजोबन्नानिलोहितशुक्लकृष्णवर्णवंतिविकुरुथःपरस्परमिश्रणेनविविधाकारान्कुरुथः । 'सेयंदेवतैक्षतहंताहमिमास्तिस्रोदेवताअनेनजीवेनात्मनानुप्रविश्यनामरूपेव्याकरवाणितासांत्रिवृतंत्रिवृतमेकैकांकरवाणि' इतिश्रुतेः विश्वरूपान् त्रीणिरूपाणीत्येवसत्यमितिश्रुतेःसर्वेषांरूपाणांत्रिष्वेवांतर्भावाद्वर्णानांवैश्वरूप्यंतेवर्णाअधियंतेजनयंतिभुवनानिचतुर्दशभौतिकानि विश्वासर्वाणि तेप्रसिद्धाजीवाःअर्थाद्भानवोंऽशाइवांशाअपिविश्वानिभूतान्यनुसृताःदेहेंद्रियबुद्धिरूपविकारानुसारिणोभूत्वाचरंतिविषयान्भुंजतेतएतेदेवामनुष्याअन्येऽपिपश्वादयःक्षितिंभूमिमाश्रित्यचरंतिवर्तंते । अत्राद्यश्लोकेन 'तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतः' इत्यादिश्रुतेरर्थोदर्शितः द्वितीयेईक्षणादिप्रवेशांताःसृष्टिरीशेनकल्पितेत्येतत्प्रदर्शनेनतत्पदार्थतत्त्वंसर्वभूतस्रष्टृत्वंसर्वांतःप्रविष्टत्वंचेत्येवंलक्षणंप्रदर्शितम् ६५ उक्तविधंतत्पदार्थमनूद्यसएवसंघातप्रवर्तकोजीवोनान्यस्ततोऽस्तीत्याह तौप्रसिद्धौनासत्यावाश्विनौवांयुवांमहेपूजयेऽहं वांयुवांपुष्करस्य व्योमपुष्करंप्रंबरं आकाशोऽव्याकृतमव्यक्तमित्यनर्थांतरंतस्य स्रजंसृज्यतेइतिस्रक्कार्यजातंबिभृथःप्रविश्यधारयथस्तद्पिमहेइत्यनुषज्यते तौनासत्यौ अमृतौनित्यमुक्तौ ऋतावृधौऋतस्यकर्मफलस्योपबृंहकौ नहिवृतिवृधीत्यादिनादीर्घः ऋतेविनादेवावागाद्यभिमानिनोऽग्न्यादयः तत्प्रपदेतेषांवागादिविषयाणांवचनादीनांप्रपदेप्राप्तयेनसूतेनसुवतेनसमर्थाभवंति सूतेइतिच्छांदसोव्यत्ययः 'कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेषआकाशआनंदोनस्यात्' इतिश्रुतेः नचेतनंप्रवर्तकमृतेशकटवदचेतनःसंघातःप्रवर्ततइतिभावः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तदेवंनान्योऽतोऽस्तिद्रष्टेतिचेतनांतरनिषेधात्तत्त्वमसीतिजीवेशयोरभेदश्रवणात्प्रपंचस्यचवाचारंभणंविकारोनामधेयमित्यनृतत्वश्रवणाच्चाद्वैतंब्रह्मशास्त्रसिद्धमत्रापिअश्विनोर्जगद्रूपादानत्वोक्त्या तौनासत्यावितिपदद्वयेनतत्त्वंपदार्थयोःपूर्वापरार्धयोस्तुल्यशब्दोपादानेनजीवेशाभेदप्रतिपादनेनचप्रसाधितम् ६६ एवंब्रह्मविद्यांसमाप्यकेषांचिन्मतेसंघातएवचेतयतेनान्यस्ततश्चेतनोऽस्तीतितद्दूषण पूर्वकंस्वस्यचक्षुःप्रार्थयते । युवानौमातापितरौ अन्नात्पुरुषइतिश्रुतेः मुखेनान्नरूपंगर्भं प्रथमंलभेतांततएतदेतंगर्भं छांदसंक्लीवत्वं पुंसिरेतोरूपेणयोषितिशोणितरूपेणपरिणतंगतासुरचेतनोदे हः प्रपदेनप्रकर्षेणपद्यतेसुखमनेनेतिप्रपदमुपस्थेंद्रियं । सर्वेषामानंदानामुपस्थएकायनमितिश्रुतेः तेनपूर्वैरेतःसिक्सूतेपश्चात्स्त्री अतःसंघातस्यमलपिंडवदचेतनत्वंसिद्धं सद्योजातउत्पन्नमात्रोग र्भोबालोमातरमत्तिस्तनपानेप्रवर्ततइत्यर्थः तदेतज्जन्मांतरीयानुभवाहितसंस्कारमंतरेणनसंभवतीत्यस्तिपूर्वसिद्धःसंघातादन्यश्चेतनस्तत्प्रवर्तकइतिसिद्धं तावश्विनौस्तः अरव्युपलक्षितंब्रह्म ताविति

मुखेनगर्भंलभेतांयुवानौगतासुरेतत्प्रपदेनसूते ॥ सद्योजातोमातरमत्तिगर्भस्तावश्विनौमुंचथोजीवसेगाः ११ ॥ ६७ स्तोतुंनशक्नोमिगुणैर्भवंतौचक्षुर्विहीनःपथिसं प्रमोहः ॥ दुर्गेऽहमस्मिन्पतितोऽस्मिकूपेयुवांशरण्यौशरणंप्रपद्ये १२ ॥ ६८ इत्येवंतेनाभिष्टुतावश्विनावाजग्मतुराहतुश्चैनंप्रीतौस्वएषतेऽपूपोऽशानैनमिति ६९ सएवमुक्तःप्रत्युवाचनानृतमूचतुर्भगवंतौनत्वहमेतमपूपमुपयोक्तुमुत्सहेगुरवेऽनिवेद्येति ७० ॥ ततस्तमश्विनावूचतुः ॥ आवाभ्यांपुरस्ताद्भवतउपाध्यायेनैवमेवाभि ष्टुताभ्यामपूपोदत्तउपयुक्तःसतेनानिवेद्यगुरवेत्वमपितथैवकुरुष्वयथाकृतमुपाध्यायेनेति ७१ सएवमुक्तःप्रत्युवाचएतत्प्रत्यनुनयेभवंतावश्विनौनोत्सहेऽहमनिवेद्यगु रवेऽपूपमुपयोक्तुमिति ७२ तमश्विनावाहतुःप्रीतौस्वस्तवानयागुरुभक्त्या ॥ उपाध्यायस्यतेकार्ष्णायसादंताभवतोऽपिहिरण्मयाभविष्यंतिचक्षुष्मांश्चभविष्यसी तिश्रेयश्चावाप्स्यसीति ७३ सएवमुक्तोऽश्विभ्यांलब्धचक्षुरुपाध्यायसकाशमागम्याभ्यवादयत् ७४ आचचक्षेचसचास्यप्रीतिमान्बभूव ७५ आहचैनंयथाऽश्वि नावाहतुस्तथात्वंश्रेयोऽवाप्स्यसि ७६ सर्वेचतेवेदाःप्रतिभास्यंतिसर्वाणिचधर्मशास्त्राणीति ॥ एषातस्यापिपरीक्षोपमन्योः ७७ अथापरःशिष्यस्तस्यैवापो दस्यधौम्यस्यवेदोनामतमुपाध्यायःसमादिदेश वत्सवेदइहास्यतांतावन्ममगृहेकंचित्कालंशुश्रूषुणाचभवितव्यंश्रेयस्तेभविष्यतीति ७८ सतथेत्युक्त्वागुरुकुलेदीर्घ कालंगुरुशुश्रूषणपरोऽवसत ॥ गौरिवनित्यंगुरुणाधूर्षुनियोज्यमानःशीतोष्णक्षुत्तृष्णादुःखसहःसर्वत्राप्रतिकूलस्तस्यमहताकालेनगुरुःपरितोषंजगाम ७९

विधेयापेक्षयाद्वित्वंशैत्यंहियत्साप्रकृतिर्जलस्येतिवत् एतेनतत्त्वमसीतिवाक्यार्थउक्तः जीवसेजीवनाय गाश्चक्षूंषिमुंचथश्चक्षुःप्रतिबंधापनयनंक्रियास्तामित्यर्थः ६७ । ६८ अपूपोबहुच्छिद्रःस्ने हपक्वंभक्ष्यं यावंत्यपूपच्छिद्राणीतिव्रतविशेषेप्रसिद्धेः मधुविद्यायांमध्वपूपशब्देनमधुपेश्याबहुबिलायाग्रहणात्तत्सदृशनैवापूपद्रव्येणभावितव्यमितिच अशानभक्षय ६९ । ७० । ७१ । ७२ दंताइवदंताःसुखदुःखभोजकत्वात्कर्माणि कृष्णमयोमलिनत्वाद्बन्धकत्वाच्चाविद्यातन्मयाः उपाध्यायःकेवलकर्मार्जितेएवसुखदुःखेभुंक्तेइत्यर्थः तवतुहरतीतिहिरण्यंसंकल्पस्तन्मयास्तत्प्रधानदंता अतस्त्वं ‘ सयदिपितृलोककामोभवतिसंकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंति ’ इतिश्रुतेः संकल्पमात्रसिद्धविषयोपनीतंसुखंभोक्ष्यसिब्रह्मवित्त्वादित्यर्थः एतेनानात्मज्ञस्यापिगुरोराराधनात्मज्ञानंभक्तस्यभ वति एकलव्यस्येवमृन्मयद्रोणाराधनादितिदर्शितं श्रेयोज्ञानं ७३ । ७४ । ७५ यथाश्विनावित्युक्त्यास्वस्यतादृक्श्रेयःप्रदानेसामर्थ्याभावःसूचितउपाध्यायेन ७६ एषातस्येतिसूतवाक्यं ७७ शुश्रूषुणासेवापरेण ७८ गौर्बलीवर्दः ७९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अत्रोद्दालकपरीक्षायास्तात्पर्यमत्यल्पमपिगुरुकार्यंदेहत्यागेनापिकर्त्तव्यं । उपमन्युपरीक्षायाअत्यावश्यकमप्याहारादिकंगुरुणाप्रतिषिद्धंचेत्त्यक्तव्यमेवेति । वेदपरीक्षायाअनर्हेऽपिकर्मणिगुरुणानि
युक्तःशीतोष्णादिनाबाध्यमानोऽपिनविषीदेदनुग्रहइत्येवमत्वातिष्ठेदिति एवमग्रेऽप्याख्यायिकातात्पर्याण्यूह्यानि ८० 'अथसेवामनिच्छंतंगुरुमर्थेनतोषयेत् । गुर्वर्थंयतमानंतमनुगृह्णंतिदेवताः इत्ये
तद्दर्शयितुमुत्तंकाख्यायिकामाह सउपाध्यायेनेत्यादिना । सवेदःसमावृतोमेखलाजिनादिब्रह्मचर्याश्रमलिंगंत्यक्त्वास्नातकत्वंप्राप्तः नेयेषनकामितवान् ८१ । ८२ । नियोजयामासअग्निशुश्रूषादावि

तत्परितोषाच्चश्रेयःसर्वज्ञतांचावाप ॥ एषातस्यापिपरीक्षावेदस्य ८० सउपाध्यायेनानुज्ञातःसमावृतस्तस्माद्गुरुकुलवासाद्गृहाश्रमंप्रत्यपद्यततस्यापिस्वगृहेव
सतस्त्रयःशिष्याबभूवुःसशिष्यान्नकिंचिदुवाचकर्मवाक्रियतांगुरुशुश्रूषाचेति ॥ दुःखाभिज्ञोहिगुरुकुलवासस्यशिष्यान्परिक्लेशेनयोजयितुंनेयेष ८१ अथकस्मिं
श्चित्कालेवेदंब्राह्मणंजनमेजयःपौष्यश्चक्षत्रियावुपेत्यवरयित्वोपाध्यायंचक्रतुः ८२ सकदाचिद्याज्यकार्येणाभिप्रस्थितउत्तंकनामानंशिष्यंनियोजयामास ८३
भोयत्किंचिदस्मद्गृहेपरिहीयतेतदिच्छाम्यहमपरिहीयमानंभवताक्रियमाणमितिसएवंप्रतिसंदिश्योत्तंकंवेदःप्रवासंजगाम ८४ अथोत्तंकःशुश्रूषुर्गुरुनियोगमनुति
ष्ठमानोगुरुकुलेवसतिस्म ॥ सतत्रवसमानउपाध्यायस्त्रीभिःसहिताभिराहूयोक्तः ८५ उपाध्यायिनीतेऋतुमतीउपाध्यायश्चप्रोषितोऽस्यायथाऽयमृतुर्वंध्योनभ
वतितथाक्रियतामेषाविषीदतीति ८६ एवमुक्तस्ताःस्त्रियःप्रत्युवाच ॥ नमयास्त्रीणांवचनादिदमकार्यंकरणीयम् ॥ नह्यहमुपाध्यायेनसंदिष्टोऽकार्यमपित्वयाकार्य
मिति ८७ तस्यपुनरुपाध्यायःकालांतरेणगृहमाजगामतस्मात्प्रवासात् ॥ सतुतद्वृत्तंतस्याशेषमुपलभ्यप्रीतिमानभूत् ८८ उवाचचैनंवत्सोत्तंककिंतेप्रियंकरवा
णीति ॥ धर्मतोहिशुश्रूषितोऽस्मिभवतातेनप्रीतिःपरस्परेणनौसंवृद्धातदनुजानेभवंतंसर्वानेवकामानवाप्स्यसिगम्यतामिति ८९ सएवमुक्तःप्रत्युवाचकिंतेप्रियं
करवाणीति एवमाहुः ९० यश्चाधर्मेणवैब्रूयाद्यश्चाधर्मेणपृच्छति ॥ तयोरन्यतरःप्रैतिविद्वेषंचाधिगच्छति ९१ सोऽहमनुज्ञातोभवताइच्छामीष्टंगुर्वर्थमुपहर्तु
मिति ॥ तेनैवमुक्तउपाध्यायःप्रत्युवाचवत्सोत्तंकउष्यतांतावदिति ९२ सकदाचिदुपाध्यायमाहोत्तंकआज्ञापयतुभवान्किंतेप्रियमुपाहरामिगुर्वर्थमिति ९३
तमुपाध्यायःप्रत्युवाचवत्सोत्तंकबहुशोमांचोदयसिगुर्वर्थमुपाहरामीतितद्गच्छैनांप्रविश्योपाध्यायिनींपृच्छकिमुपाहरामीति ९४

तिशेषः ८३ । ८४ वसमानोवसन् उपाध्यायस्त्रीभिरुपाध्यायाश्रमस्थाभिः ८५ वंध्यउपागमशून्यः पाठांतरेएतत्कर्म विषीदतिपरिहीयते ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । आहुर्वृद्धाः
९० यश्चेति । 'याजनेहिद्दतंवैतेतमयाजयंस्तस्माद्दद्याज्यःप्रतिगृह्णंतोवैतेतमयाजयंस्तस्मात्प्रतिगृह्णतायाज्यामुभयेराप्नुवंति ' इतिश्रूयते तद्वदध्यापनेऽपियाजनेप्रतिग्रहवर्ज्जीविकारूपेददद्देवाध्याप्यः
प्रतिगृह्णतैवाध्याप्यमितिधर्मः तत्रयोदक्षिणायाअग्रहणेनाधर्मेणयोब्रूयादध्यापयेत् यश्चाधर्मेणतस्याअसमर्पणेनपृच्छत्यधीते अन्यतरःअदाताअप्रतिग्रहीतावा प्रैतिम्रियते विद्वेषंचान्यतरोऽदानादप्रति
ग्रहाद्वाधिगच्छतिमद्दत्तदक्षिणायाअग्रहेतवअधर्मःस्यान्ममचत्वयिद्वेषःस्यादहमनेनकृतार्थोनकृतइतिभावः ९१ उष्यतामिति । कालांतरेएतस्यगुरुदक्षिणादाननिर्बंधमपनेष्यामीतिभावः ९२ । ९३ । ९४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९५ पिनद्धेपरिहिते ९६ पुण्यकंव्रतविशेषः परिवेषणमन्नादिदानं ९७ ऋषभोवृषभःस्वाध्यायाध्ययनजोधर्मः तमधिरूढःपुमांस्तदधिष्ठातापरमेश्वरः ९८ तेनप्रेरितंउत्तंकःपुरीषंधर्मफलममृतंमरण
भयनिवृत्तयेभक्षयस्वांगीकुरुष्व ९९ सतदनिच्छन्नपिबलादिंद्रेणधर्मफलंग्राहितः १०० सतुपुरीषमेवेदमितिमत्वाभक्षयित्वाउत्थितोऽनुपविश्यैवापउपस्पृश्यकार्यशैघ्र्यात्प्रतस्थे अत्रऋषभादिरूपकेण

एषायद्ब्रवीतितदुपाहरस्वेति ॥ सएवमुक्तउपाध्यायेनोपाध्यायिनीमपृच्छद्भगवत्युपाध्यायेनास्म्यनुज्ञातोगृहंगंतुमिच्छामीष्टंतेगुर्वर्थमुपहृत्यानृणोगंतुमिति ९५
तदाज्ञापयतुभवतीकिमुपाहरामिगुर्वर्थमिति ॥ सैवमुक्तोपाध्यायिनीमुत्तंकंप्रत्युवाच ॥ गच्छपौष्यंप्रतिराजानंकुंडलेभिक्षितुंतस्यक्षत्रियया पिनद्धे ९६ आनयस्व
चतुर्थेऽहनिपुण्यकंभवितातान्भ्यामाबद्धाभ्यांशोभमानाब्राह्मणान्परिवेष्टुमिच्छामि ॥ तत्संपादयस्वएवंहिकुर्वतःश्रेयोभविताऽन्यथाकुतःश्रेयइति ९७ सएवमुक्त
स्तयाप्रातिष्ठतोत्तंकःसपथिगच्छन्नपश्यदृषभमतिप्रमाणंतमधिरूढंचपुरुषमतिप्रमाणमेवसपुरुषउत्तंकमभ्यभाषत ९८ भोउत्तंकैतत्पुरीषमस्यऋषभस्यभक्षय
स्वेतिसएवमुक्तोनैच्छत ९९ तमाहपुरुषोभूयोभक्षयस्वोत्तंकमाविचारयोपाध्यायेनापितेभक्षितंपूर्वमिति १०० सएवमुक्तोबाढमित्युक्त्वातदातदृषभस्यमूत्रं
पुरीषंचभक्षयित्वोत्तंकःसंभ्रमादुत्थितएवापउपस्पृश्यप्रतस्थे १ यत्रसक्षत्रियःपौष्यस्तमुपेत्यासीनमपश्यदुत्तंकः ॥ सउत्तंकस्तमुपेत्याशीर्भिरभिनंद्योवाच २
अर्थीभवंतमुपागतोऽस्मीतिसएनमभिवाद्योवाच ॥ भगवन्पौष्यःखल्वहंकिंकरवाणीति ३ तमुवाचगुर्वर्थंकुंडलयोरर्थेनाभ्यागतोऽस्मीति ॥ येवैतेक्षत्रियया
पिनद्धेकुंडलेतेभवान्दातुमर्हतीति ४ तंप्रत्युवाचपौष्यःप्रविश्यांतःपुरंक्षत्रियायाच्यतामिति ॥ सतेनैवमुक्तःप्रविश्यांतःपुरंक्षत्रियांनापश्यत् ५ सपौष्यंपुनरु
वाचनयुक्तंभवताऽहमनृतेनोपचरितुंनहितेऽन्तःपुरेक्षत्रियासन्निहितानैनांपश्यामि ६ सएवमुक्तःपौष्यःक्षणमात्रंविमृश्योत्तंकंप्रत्युवाच ॥ नियतंभवानुच्छिष्टःस्म
रतावन्नहिसाक्षत्रियाउच्छिष्टेनाशुचिनाशक्याद्रष्टुंपतिव्रतात्वात्सैषानाशुचेर्दर्शनमुपैतीति ७ अथैवमुक्तउत्तंकःस्मृत्वोवाचास्तिखलुमयोत्थितेनोपस्पृष्टंगच्छता
चेति ॥ तंपौष्यःप्रत्युवाचएषतेव्यतिक्रमोनोत्थितेनोपस्पृष्टंभवतीतिशीघ्रंगच्छताचेति ८ अथोत्तंकस्तंतथेत्युक्त्वाप्राङ्मुखउपविश्यसुप्रक्षालितपाणिपादवद
नोनिःशब्दाभिरफेनाभिरनुष्णाभिर्हृद्गताभिरद्भिस्त्रिःपीत्वाद्विःपरिमृज्यखान्यद्भिरुपस्पृश्याचांतःपुरंप्रविवेश ९ ततस्तांक्षत्रियामपश्यत्साचदृष्ट्वोत्तंकंप्रत्युत्था
याभिवाद्योवाचस्वागतंतेभगवन्नाज्ञापयकिंकरवाणीति ११० सतामुवाचैतेकुंडलेगुर्वर्थंमेभिक्षितेदातुमर्हसीति ॥ साप्रीतातेनतस्यसद्भावेनपात्रमयमनतिक्रमणी
यश्चेतिमत्वातेकुंडलेऽवमुच्यास्मैप्रायच्छदाहचैनमेतेकुंडलेतक्षकोनागराजःसुभृशंप्रार्थयत्यप्रमत्तोनेतुमर्हसीति ११

धर्मबलादनिष्टनिवृत्तिरिष्टप्राप्तिश्चभवतीतिदर्शितं १ । २ । ३ । ४ तावतैवापराधेनक्षत्रियांनापश्यत् अशुचित्वदोषादेवेदानींतनानांदेवर्षिदर्शनादिकंनजायतइतिभावः ५ । ६ पतिव्रतात्वादिति
पातिव्रत्याद्देवतावदल्पापराधेऽपिस्त्रियोदुर्लक्ष्याभवंतीतितद्धर्ममाहात्म्यंदर्शितं ७ अथेति तिष्ठतागच्छताचोपस्पृष्टमाचमनंकृतं तदकृतमेवेत्यर्थः ८ खानिइंद्रियाणि ९ । ११० सद्भावेनगुरुभक्त्या ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हेभगवतित्वंनिर्वृतानिश्चिताभवइत्युवाचेतिसंबंधः १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ अत्रसर्वत्रशापव्याजेनसत्पात्रेकेशकीटाद्यवपन्नमन्नंददद्धोभवतीतिदर्शितं तस्मात्परीक्ष्यदे
यमितिभावः विनापराधंदत्तःशापोऽपिनिष्फलोभवतीत्यप्युन्नेयं राज्ञादत्तस्यशापस्यवैयर्थ्यदर्शनात् १२० नचिराच्छीघ्रं २१ प्रत्यादातुमुपसंहर्तुं २२ नवनीतवत्शीघ्रद्रावि वाक्क्षुरवत्सद्यो

सएवमुक्तस्तांक्षत्रियांप्रत्युवाचभगवतिसुनिर्वृताभव ॥ नमांशक्तस्तक्षकोनागराजोधर्षयितुमिति १२ सएवमुक्त्वातांक्षत्रियामामंत्र्यपौष्यसकाशमागच्छत ॥
आहचैनंभोःपौष्यप्रीतोऽस्मीतितमुत्तंकंपौष्यःप्रत्युवाच १३ भगवंश्चिरेणपात्रमासाद्यतेभवांश्चगुणवानतिथिस्तदिच्छेश्राद्धंकर्तुंक्रियतांक्षणइति १४ तमुत्तंकःप्र
त्युवाचकृतक्षणएवास्मिशीघ्रमिच्छामि ॥ यथोपपन्नमन्नमुपस्कृतंभवतेति सतथेत्युक्त्वायथोपपन्नेनान्नेनैनंभोजयामास १५ अथोत्तंकःसकेशंशीतमन्नंदृष्ट्वाअशुच्येतदि
तिमत्वातंपौष्यमुवाच ॥ यस्मान्मेअशुच्यन्नंददासितस्मादन्धोभविष्यसीति १६ ॥ तंपौष्यःप्रत्युवाच ॥ यस्मात्त्वमप्यदुष्टमन्नंदूषयसितस्मात्त्वमनपत्योभविष्य
सीति तमुत्तंकःप्रत्युवाच १७ नयुक्तंभवताऽन्नमशुचिदत्त्वाप्रतिशापंदातुंतस्मादन्नमेवप्रत्यक्षीकुरु ॥ ततःपौष्यस्तदन्नमशुचिदृष्ट्वातस्याशुचिभावमपरोक्षयामा
स १८ अथतदन्नंमुक्तकेश्यास्त्रियायत्कृतमनुष्णंसकेशंचाशुच्येतदितिमत्वातमृषिमुत्तंकंप्रसादयामास १९ भगवन्नेतदज्ञानादन्नंसकेशमुपाहृतंशीतंतत्क्षामयेभवंतंन
भवेयमंधइति ॥ तमुत्तंकःप्रत्युवाच १२० नमृषाब्रवीमिभूत्वात्वमंधोनचिरादनंधोभविष्यसीति ॥ ममापिशापोभवतादत्तोनभवेदिति २१ तंपौष्यःप्रत्युवाच
नचाहंशक्तःशापंप्रत्यादातुंनहिमेमन्युरद्याप्युपशमंगच्छतिकिंचैतद्भवतानज्ञायतेतथा २२ नवनीतंहृदयंब्राह्मणस्यवाचिक्षुरोनिशितस्तीक्ष्णधारः ॥ तदुभयमेत
द्विपरीतंक्षत्रियस्यवाङ्नवनीतंहृदयंतीक्ष्णधारमिति २३ तदेवंगतेनशक्तोऽहंतीक्ष्णहृदयत्वात्तंशापमन्यथाकर्तुंगम्यतामितितमुत्तंकःप्रत्युवाच ॥ भवताऽहम
न्नस्याशुचिभावमालक्ष्यप्रत्यनुनीतःप्राक्चतेऽभिहितं २४ यस्माददुष्टमन्नंदूषयसितस्मादनपत्योभविष्यसीति दुष्टेचान्नेनैषममशापोभविष्यतीति २५
साधयामस्तावदित्युक्त्वाप्रातिष्ठतोत्तंकस्तेकुंडलेगृहीत्वासोऽपश्यदथपथिनग्नंक्षपणकमागच्छन्तंमुहुर्मुहुर्दृश्यमानमदृश्यमानंच २६ अथोत्तंकस्तेकुंडलेसंन्यस्य
भूमावुदकार्थंप्रचक्रमे एतस्मिन्नंतरेसक्षपणकस्त्वरमाणउपसृत्यतेकुंडलेगृहीत्वाप्राद्रवत २७ तमुत्तंकोऽभिसृत्यकृतोदककार्यःशुचिःप्रयतोनमोदेवेभ्योगुरुभ्यश्च
कृत्वामहताजवेनतमन्वयात २८ तस्यतक्षकोदृढमासन्नःसतंजग्राहगृहीतमात्रःसतद्रूपंविहायतक्षकस्वरूपंकृत्वासहसाधरण्यांविवृतंमहाबिलंप्रविवेश २९ प्रवि
श्यचनागलोकंस्वभवनमगच्छत् ॥ अथोत्तंकस्तस्याःक्षत्रियायावचःस्मृत्वातंतक्षकमन्वगच्छत् ३० सतद्बिलंदण्डकाष्ठेनचखाननचाशकत ॥ तंक्लिश्यमानमिं
१० द्रोऽपश्यत्सवज्रंप्रेषयामास ३१ गच्छास्यब्राह्मणस्यसाहाय्यंकुरुष्वेति ॥ अथवज्रंदंडकाष्ठमनुप्रविश्यतद्बिलमदारयत ३२

विच्छेदिकासुखजीवितादेरित्यर्थः २३ गम्यतांत्वयेतिशेषः तेत्वया २४ । २५ साधयामः शापाभावंनिश्चिनुमः क्षपणकंपाखंडभिक्षुकं २६ उदकार्थंशौचाचमनादिप्रचक्रमेकर्तुमितिशेषः २७ नमस्कृत्वे-
तिसंबंधः २८ दृढमासन्नःअत्यंतसन्निहितः २९ अन्वगच्छदाज्ञातवान् ३० । ३१ । ३२

Nepal Sanskrit University ...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रासादादेवनृदेवगृहाणि हर्म्याणिधनिकानांगृहाणि । वलभ्योमध्योच्छ्रिताउभयतोनमत्पक्षागृहविशेषाः निर्यूहाःपट्टशालाः ३३ ऐरावतोराजायेषांते समितौरणेशोभनाःश्लाविनः जीमूताइवशस्त्रधाराःक्षरंतः सविद्युतःपवनस्येवईरितंगमनंयासांताःशीघ्राःसफालाश्च शस्त्रधाराइत्यध्याहारः ३४ कल्माषकुंडलाश्चित्रकुंडलाः ३५ । ३६ अर्कांशूनामतितीक्ष्णानां अयंधृतराष्ट्रऐरावतभ्रातायदाएजतिदीप्यते । एजृभ्रेजृभ्राजृदीप्ताविदत्यस्यधातोरूपं । तदाष्टाधिकान्यष्टाविंशतिसहस्राणिसर्पाणांप्रग्रहाःसूर्यहयरश्मिभूतानागयांति सौरंतेजोपियत्तेजसानिरुद्धंप्रग्रहसर्पाश्चदग्धुमीटेइत्यर्थः

॥ २९ ॥ सार्धः ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ महद्द्युम्निर्तीर्थविशेषइतिप्राञ्चः महद्द्युम्निसूर्येतत्समीपेनागमुख्यतांप्रार्थयन्कुरुक्षेत्रेऽवसादितिपूर्वेणसंबंधः कुरुक्षेत्रवासमात्रादेवमहत्स्थानंप्राप्यत इत्याशयः द्युमानित्यत्रेमनिचआदिलोपआर्षः अत्रायमाख्यायिकातात्पर्यार्थः कुंडलरत्नंवस्तुनस्त्वंतक्षकेणेवपाखंडिनाअपहृतंपरमेश्वरप्रसादलब्धविवेकवज्रबलेनपाखंडमतविलमवदार्यविवेकमनुनागराजविलतुल्यमांतरमांतरंकोशंपूर्वपूर्वकोशाद्गमणियतरंप्रविश्य तत्रत्यांसत्यसंकल्पत्वादिसंपदंदृष्ट्वा तदभिमानिनांसर्पतुल्यानामिंद्रियबुद्ध्यादिस्थानीयानामनुनयेनापितत्वरत्नंयदानप्राप्तं तदा

तमुत्तंकोऽनुविवेशतेनैवबिलेनप्रविश्यचतंनागलोकमपर्यन्तमनेकविधप्रासादहर्म्यवलभीनिर्यूहशतसंकुलमुच्चावचक्रीडाश्चर्यस्थानावकीर्णमपश्यत् ३३ सतत्रनागांस्तानस्तुवदेभिःश्लोकैः ॥ यऐरावतराजानःसर्पाःसमितिशोभनाः ॥ क्षरंतइवजीमूताःसविद्युत्पवनेरिताः ३४ सुरूपाबहुरूपाश्चतथाकल्माषकुंडलाः ॥ आदित्यवन्नाकपृष्ठेरेजुरैरावतोद्भवाः ३५ बहूनिनागवेश्मानिगंगायास्तीरउत्तरे ॥ तत्रस्थानपिसंस्तौमिमहतःपन्नगानहम् ३६ इच्छेत्कोऽर्कांशुसेनायांचर्तुमैरावतंविना ॥ शतान्यशीतिरष्टौचसहस्राणिचविंशतिः ३७ सर्पाणांप्रग्रहायांतिधृतराष्ट्रोऽयदैजति ॥ येचैनमुपसर्पंतियेचदूरपथंगताः ३८ अहमैरावतज्येष्ठभ्रातृभ्योऽकरवंनमः ॥ यस्यवासःकुरुक्षेत्रेखांडवेचाभवत्पुरा ३९ तंनागराजमस्तौषंकुंडलार्थायतक्षकम् ॥ तक्षकश्चाश्वसेनश्चनित्यंसहचरावुभौ ४० कुरुक्षेत्रंचवसतांनदीमिक्षुमतीमनु ॥ जघन्यजस्तक्षकश्चश्रुतसेनेतियःसुतः ४१ अवसद्योमहद्द्युम्निप्रार्थयन्नागमुख्यताम् ॥ करवाणिसदाचाहंनमस्तस्मैमहात्मने ४२ एवंस्तुत्वासविप्रर्षिरुत्तंकोभुजगोत्तमान् ॥ नैवतेकुंडलेलेभेततश्चिंतामुपागमत् ४३ एवंस्तुवन्नपिनागान्यदातेकुंडलेनालभत्तदाऽपश्यत्स्त्रियौतंत्रेअधिरोप्यसुवेमेपटंवयन्त्यौ ॥ तस्मिंस्तंत्रेकृष्णाःसिताश्चतंतवश्चक्रंचापश्यद्द्वादशारंषड्भिःकुमारैःपरिवर्त्यमानंपुरुषंचापश्यदश्वंचदर्शनीयम् ४४

संकटस्थःस्वयमेवपूर्वार्जितसांगाध्ययनधर्मबलादालोचितवानिति तत्रवेदेऽपिछांदोग्यादौगुरुशुश्रूषयातुष्टःपरमात्मास्वयमेवानुगृह्णातीतिदृष्टं यथासत्यकामस्यउपाध्यायगवीरभिरक्षतोऽमानुषेभ्यऋषभादिभ्योविद्यालाभः तथाउपकोसलस्यगुरोरग्नीन्सेवमानस्याग्निभ्यएवविद्यालाभः एवमुत्तंकस्यापिब्रह्मचर्यदार्ढ्यात्प्रजापतेरिवस्वतएवज्ञानमुद्बभावितियुज्यतएवेति ४२ । ४३ तत्रसंवत्सरात्मकपटरूपकेणप्रपंचस्वरूपमत्रनिरूप्यते तत्रस्त्रियौचितिर्मायाच तंत्रंयत्रदीर्घतंतवःप्रोताभवंतितत्स्थानीयमविद्याकामकर्मात्मकंवासनाजालंतत्रह्येतत्सर्वंप्रतिष्ठितं पटःसंसारस्तंवयंत्याविच्छिन्नतंतुसंतानेननिर्वर्त्तयंत्यौ प्रकाशाप्रकाशाभ्यामेवरज्जूरगादिजायतेनत्वन्यतरेणतादृशत्वात्संसारस्यचिदचिद्रूपयुवतीद्वयनिर्वर्त्यत्वंयुक्तं तस्मिंस्तंत्रेसुवेमेशोभनेवेमेतिर्यक्तंतुविक्षेपणेतत्तुल्येपुण्यपापे तत्प्रयोज्येसितकृष्णतंतुस्थानीयेसुखदुःखे चक्रंतत्स्थूलशरीरं पट्भिर्विक्ष्यमाणैःकुमारैःपरिवर्त्यमानंसंचार्यमाणंपुरुषंचतदधिष्ठातारमंतर्यामिणंमायाविनं अश्वंचाध्रुवस्वभावंबुद्धिवशवर्तित्वात्तिरोहितासंगस्वभावंजीवं चातदर्शनीयमहंप्रत्ययगोचरंचापश्यत् ४४ ॥ २९ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सतान्सर्वांस्तुष्टावएभिर्वक्ष्यमाणैःश्लोकैः मंत्रवद्देदगतऋग्भागवत् तत्त्वार्थप्रकाशकैरितिशेषः । मंत्रवादेतिपाठेमंत्रवादोमंत्रस्वरूपं १४५ श्लोकानेवाह त्रीणीति । अत्रसंवत्सरःप्रजापतिरितिश्रुतेःसं
वत्सररूपकेणप्रजापतिंविश्वात्मानंकृत्स्नसंसाराभिमानिनंसमष्टिजीवंस्तौति तत्रसंवत्सरस्यषष्ठ्यधिकशतत्रयमहोरात्रादर्शपूर्णमासाख्यानिचतुर्विंशतिपर्वाणिषड्ऋतवश्चेत्यवयवाः एवंप्रजापतेरपिचतु
र्विंशतेस्तत्त्वानांयोगेसंघातरूपेचक्रेस्थूलसूक्ष्मशरीरात्मके तत्त्वानिचमूलप्रकृतिर्महान्अहंकारःपंचतन्मात्राणिएकादशेंद्रियाणिपंचमहाभूतानीति तत्रध्रुवेयावन्मोक्षस्थायिनि चक्रेचक्रवदनिशंभ्राम्यमा
णे मध्येअंतर्योनित्यंचरतिविषयान्भुंक्तेभोक्तात्मा अत्रास्मिन्नेवप्रत्यग्रूपेत्रीणिशतानिषष्टिश्चवासनातंतुयूथानिसमर्पितानि । तथाहृदयस्यहितानाड्योद्वासप्ततिःसहस्राणीतिश्रूयमाणसंख्याकानाड्य
स्तत्तल्लोकगतिप्रदाःसंति तासांचैकैकस्मिँल्लोकेशब्दादीनांपंचानामपिसत्त्वात्प्रत्येकंपंचविधत्वं तथाचविस्तरेणतावत्सहस्रसंख्याकाअपिसंक्षेपात्त्रीणिशतानिषष्टिश्चोच्यंते एवंचास्मिन्भोक्तरिता
वत्योवासनाअर्पिताइत्यर्थः षट्कुमाराःजीवगताअविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाख्याः 'तमोमोहोमहामोहस्तामिस्रोह्यंधसंज्ञितः । अविद्यापंचपर्वैषाप्रादुर्भूतामहात्मनः' इतिस्मृत्युक्तप्रआद्याख्या
वापंचक्लेशाः । अनित्याशुचिदुःखानात्मसुनित्यशुचिदुःखात्मधीरविद्या अहमेवमहानस्मीतिधीरस्मिता शेषाःप्रसिद्धाः षष्ठीऐश्वरीमायाच एतेषट्कुमाराइवविवेकवैराग्यबलवतासुजेयाअपि
तेपरिवर्त्तयंतिजन्ममरणप्रबंधंघटीयंत्रवदनिशंचालयंतीत्यर्थः ॥ १ ॥ ४६ तंत्रंचेदमिति । इदंतंत्रंवासनाजालंविश्वरूपेविश्वरूपातावन्मायैवतामनुचितिरपिविश्वरूपा 'इंद्रोमायाभिःपुरुरूपईयते ।

सतान्सर्वांस्तुष्टावएभिर्मंत्रवदेवश्लोकैः १४५ त्रीण्यर्पितान्यत्रशतानिमध्येषष्टिश्चनित्यंचरतिध्रुवेऽस्मिन् ॥ चक्रेचतुर्विंशतिपर्वयोगेषड्कुमाराःपरिवर्तयं
ति ॥ १ ॥ ४६ तंत्रंचेदंविश्वरूपेयुवत्यौवयतस्तंतून्सततंवर्त्तयंत्यौ ॥ कृष्णान्सितांश्चैवविवर्त्तयंत्यौभूतान्यजस्रंभुवनानिचैव ॥ २ ॥ ४७ वज्रस्यभर्त्ताभु
वनस्यगोप्तावृत्रस्यहंतानमुचेर्निहंता ॥ कृष्णेवसानोवसनेमहात्मासत्यानृतेयोविविनक्तिलोके ॥ ३ ॥ १४८

रूपंरूपंप्रतिरूपोबभूव'इत्यादिश्रुतिभ्यः । युवत्यौबाल्यवार्धक्यकृतापकर्षशून्ये वयतःसंतनुतः कथंसततंतंतून्वासनामयान्वर्त्तयंत्यौचालयंत्यौ तंतुवायाविवइमेएवबुद्धिचिदाभासरूपाभ्यांघटादिकं
कवलीकृत्यतद्विषयांवासनांद्रढयतइत्यर्थः । यद्वा युवत्यौधाताविधातारौ तत्रधातामायोपाधिरीश्वरःपर्जन्यवत्साधारणंकारणं विधाताविविधवासनामयत्वेनविचित्ररूपःसन्कर्त्ताजीवस्तत्तद्बीजव
दसाधारणंकारणं तावेतौप्रयोज्यप्रयोजकरूपेणेदंतंत्रंसंसाराख्यंवयतइत्यादियथायोग्यंव्याख्येयं । कृष्णान्दुःखरूपान्सितान्सुखमयान् विवर्त्तयंत्यौ वैपरीत्येनसुखेदुःखबुद्धिंदुःखेसुखबुद्धिं
चसंपादयंत्यौ तथाऽऽजस्रंभूतानिजरायुजादीनिभुवनानितदाश्रयरूपाणिचतुर्दशतानिसर्वाणिविवर्तयंत्यावित्यनुकृष्यते ऊर्ध्वाधरीभावेनचालयंत्यावित्यर्थः ॥ २ ॥ ४७ एवंबंधस्वरूपंप्रदर्श्यतस्या
ज्ञानकार्यत्वेनज्ञानमात्रापनोद्यत्वमाह वज्रस्येति । योऽयंचक्रेचरतिमौढ्यदशायांसएवसाधकदशायांवज्रस्यविवेकस्यभर्त्ताभवति शास्त्रश्रवणेनगुर्वाद्यनुग्रहात् अतएवभुवनस्यगोप्ताविवेकवत्त्वा
देवसर्वभूताभयदायी वृत्रस्यस्वरूपावरकस्याज्ञानस्यनिहंता सर्वत्रेंद्रवृत्रवज्रशब्दानामात्ममायाविवेकवाचित्वमाश्वमेधिकेस्पष्टीभविष्यति अनयैवदिशाकृत्स्नोवेदाऽर्थोऽपिनिर्वोढव्यः । नमुचेः
नमुंचतीत्यावरणापगमेसत्यपिप्रतिबिंबभ्रमवदित्यज्ञानगतविक्षेपशक्तिर्नमुचिस्तस्यापिनिहंता भूयश्चांतेविश्वमायानिवृत्तिरितिसत्यपिविद्ययाऽविद्योच्छेदेतद्विक्षेपशक्तेर्देहांतएवनाशश्रवणात् कृष्णे
विद्याविद्येमायाकार्यत्वादुभेअपिकृष्णे यथोक्तंश्रीमद्भागवते । 'विद्याविद्येममतनूविद्ध्युद्धवशरीरिणाम् । मोक्षबंधकरीआद्येमाययामेविनिर्मिते ' इति । वसनेवसनवदावरके वसानऊरीकृतवान्-

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उभेअपिस्वरूपाद्बहिर्भूतेइत्यर्थः अतएवमहात्माव्यापकस्तेनत्रिविधपरिच्छेदशून्यत्वमुक्तं । अस्याचिद्रूपत्वमाह सत्यानृते सत्यमबाधितंप्रत्यगात्मतत्त्वंअनृतमहंकारादितदुभयंयोविविनक्तिपृथक्करोतियस्तस्मैनमइत्युत्तरेणसंबंधः स्थूलसूक्ष्मकारणाख्योपाधित्रयंनिरस्यस्वमहिमप्रतिष्ठोभवतीत्यर्थः एतेनदृश्यस्याहंकारादेःपृथक्करणेनदृङ्मात्रमात्मतत्त्वमितिदर्शितम् ॥ ३ ॥ ४८ अस्यैवंभूतस्यचिदात्मनःसमष्टिव्यष्टिपिंडांतःप्रविष्टत्वंदर्शयति यइति । यआत्मापूर्वोक्तो वैश्वानरंविराजंविश्वंवावाहनंस्वारोहणस्थानमभ्युपैतिअभितउपैत्युपगच्छति । तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः उपाध्यात्मतांधत्तेइत्यर्थः । आकस्मिकत्वमभ्युपगंतव्याभ्युपगमप्रयोर्वारयति पुराणमिति । कार्यरूपेणक्षयिष्णुमपिकारणरूपेणसततंसंतमित्यर्थः अपांगर्भमिवगर्भंप्रतिबिंबभूतं नतुब्रह्मैकदेशभूतं तस्यासंगत्वादनंशत्वाच्च वाजिनं इंद्रियंवैवीर्यंवाजिनामितिश्रुतेश्चिदात्मनोजडशक्तिरूपं यएवंभूतोऽपिजीवत्त्वंमिथ्यैवप्रतिबिंबरूपेणापद्यतेतस्मैनमोऽस्तु जगदीश्वरायचतुर्दशभुवननियंत्रे । लोकत्रयंजाग्रत्स्वप्नसुषु

यो वाजिनंगर्भमपांपुराणंवैश्वानरंवाहनमभ्युपैति ॥ नमोऽस्तुतस्मैजगदीश्वरायलोकत्रयेशायपुरंदराय ॥ ४ ॥ ४९ ततःसएनंपुरुषःप्राहप्रीतोऽस्मितेहमनेनस्तोत्रेणकिंतेप्रियंकरवाणीति सतमुवाच १५० नागामेवशमीयुरिति सचैनंपुरुषःपुनरुवाचएतमश्वमपानेधमस्वेति ५१ ततोऽश्वस्यापानमधमत्ततोऽश्वाद्ध्मायमानात्सर्वस्रोतोभ्यःपावकार्चिषःसधूमानिष्पेतुः ५२ ताभिर्नागलोकउपधूपितेऽथसंभ्रांतस्तक्षकोऽग्नेस्तेजोभयाद्विषण्णःकुंडलेगृहीत्वासहसाभवनान्निष्क्रम्योत्तंकमुवाच ५३ इमेकुंडलेगृह्णातुभवानिति सतेप्रतिजग्राहोत्तंकः प्रतिगृह्यचकुंडलेऽचिंतयत् ५४ अद्यतत्पुण्यकमुपाध्यायिन्याद्दूरंचाहमभ्यागतःसकथंसंभावयेयमितिततएनंचिंतयानमेवसपुरुषउवाच ५५ उत्तंकएनमेवाश्वमधिरोहत्वांक्षणेनैवोपाध्यायकुलंप्रापयिष्यतीति ५६ सतथेत्युक्त्वातमश्वमधिरुह्यप्रत्याजगामोपाध्यायकुलंउपाध्यायिनीचस्नाताकेशानावापयंत्युपविष्टोत्तंकोनागच्छतीति शापायास्यमनोदधे ५७ अथैतस्मिन्नंतरेसउत्तंकःप्रविश्यउपाध्यायकुलंउपाध्यायिनीमभ्यवादयत्तेचास्यैकुंडलेप्रायच्छत्साचैनंप्रत्युवाच ५८ उत्तंकदेशेकालेऽभ्यागतःस्वागतंतेवत्सत्वमनागसिमयानशप्तःश्रेयस्तवोपस्थितंसिद्धिमाप्नुहीति ५९ अथोत्तंकउपाध्यायमभ्यवादयत् ॥ तमुपाध्यायःप्रत्युवाचवत्सोत्तंकस्वागतंतेकिंचिरंकृतमिति १६०

प्तानितेषामीशाय एवंतत्त्वंपदवाच्यार्थरूपित्वमुक्तंतल्लक्ष्यार्थरूपित्वमाह पुरंदरायेति । पुराणिव्यष्टिसमष्ट्यात्मकानित्रीणित्रीणिशरीराणिदारयतिविद्ययाऽविद्योच्छेदेनसमूलमुन्मूलयतीतितथासर्वोपाधिशून्यचिन्मात्रायेत्यर्थः पुराणिदारयतीतिस्थितेवाचंयमपुरंदरौचेतिखश्मुमागमश्चनिपात्येते ॥ ४ ॥ ४९ । १५० एतमश्वमपानेधमस्वेतिवैराजमैश्वर्यंप्रदर्शयेत्यर्थः ५१ स्रोतोभ्यःशरीररन्ध्रेभ्यः १५२ उपधूपितेधूमेनव्याप्ते ततएवसर्वेश्वरत्वाविर्भावात्तक्षकःशरणागतोवभूवेतितात्पर्यम् १५३ । १५४ । १५५ । १५६ ततएवसत्यसंकल्पत्वाख्यंवैराजंभावमारूढःक्षणेनगुरुकुलंप्राप । आवापयंतीदंतपत्रिकयावेणीरूपेणसंग्रथनंकेशानांकारयंती १५७ । १५८ यदिक्षणंनागतःस्यास्तर्ह्यनागसिअपराधाभावेऽपिमयाशप्तःस्याइत्यर्थः श्रेयस्तत्त्वज्ञानं सिद्धिमणिमाद्यैश्वर्यम् १५९ । १६०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६१ इदानींस्वयमपरोक्षीकृतमर्थंगुरुमुखेनाधिगंतुमुत्तंकः पृच्छति तत्रचेत्यादिना ६२ । ६३ सोपचारंसानुनयं ६४ 'आचार्याद्धैवविद्याविदितासाधिष्ठंप्रापत्' इतिश्रुतेरमानुषैरुक्ताऽपिविद्यागुरुमुखेनदृढीकृता बाढंफलवतीभवतीतिभावः ६५ स्त्रियौधाताविधाताचेति । दधातिसत्तास्फूर्तीकार्येष्वितिधाताचितिः विविधरूपेणदधातिधारयत्यात्मानमित्यनेकविकारवतीमायाविधाता रात्रिवद्व्यामोहकत्वा दुःखंरात्रिः अहर्वत्प्रसादकत्वात्सुखमहः ऋतुवदनिशंभ्रममाणत्वादृतुशब्देनाविद्यादिपंचकंमायाचेतिपूर्वोक्तमेवषट्कं संवत्सरः प्रजापतिः सर्वोपाधित्वसाम्यादुदाहृतश्रुतेश्च नहिसंवत्सराख्यः कालो नामकिंचित्सूर्यादिपरिस्पंदाल्पत्वबहुत्वादिनानुमेयंवस्तुनिजीर्णत्वनूतनत्वादिव्यवहारहेतुतयासिद्धमिदानींतदानीमित्यादिव्यवहारालंबनंद्रव्यमस्ति घटादिद्रव्यस्यैवपूर्वापरदेशसंबंधेननूतनत्वातीत

तमुत्तंकउपाध्यायंप्रत्युवाच ॥ भोस्तक्षकेणमेनागराजेनविघ्नः कृतोऽस्मिन्कर्मणितेनास्मिनागलोकंगतः ६१ तत्रचमयादृष्टेस्त्रियौतंत्रेऽधिरोप्यपटंवयन्त्यौतस्मिंश्च कृष्णाः सिताश्चतंतवः किंतत् ६२ तत्रचमयाचक्रंदृष्टंद्वादशारंषड्ढैनंकुमाराः परिवर्त्तयंतितदपिकिम् ॥ पुरुषश्चापिमयादृष्टः सचापिकः ॥ अश्वश्चातिप्रमाणो दृष्टः सचापिकः ६३ पथिगच्छताचमयाऋषभोदृष्टस्तंचपुरुषोऽधिरूढस्तेनास्मिसोपचारमुक्तउत्तंकास्यऋषभस्यपुरीषंभक्षयउपाध्यायेनापितेभक्षितमिति ६४ ततस्तस्यवचनान्मयातदृषभस्यपुरीषमुपयुक्तंसचापिकः ॥ तदेतद्भवतोपदिष्टमिच्छेयंश्रोतुंकिंतदिति ॥ सतेनैवमुक्तउपाध्यायःप्रत्युवाच ६५ येतेस्त्रियौधाताविधाताचयेचतेकृष्णाः सितास्तंतवस्तेरात्र्यहनी ॥ यदपितच्चक्रंद्वादशारंषड्वैकुमाराः परिवर्तयंतितेपिऽषड्ऋतवः संवत्सरश्चक्रम् ६६ यः पुरुषः सपर्जन्यः योऽश्वः सोऽग्निः यऋषभस्त्वयापथिगच्छतादृष्टः सऐरावतोनागराट् ६७ यश्चैनमधिरूढः पुरुषः सचेंद्रः यदपितेभक्षितंतस्यऋषभस्यपुरीषंदमृतं तेनखल्वसितस्मिन्नागभवनेनव्यापन्नस्त्वम् ६८ सहिभगवानिंद्रोममसखात्वदनुक्रोशादिममनुग्रहंकृतवान् ॥ तस्मात्कुंडलेगृहीत्वापुनरागतोऽसि ६९ तत्सौम्यगम्यतामनुजानेभवंतंश्रेयोऽवाप्स्यसीति ॥ सउपाध्यायेनानुज्ञातोभगवानुत्तंकः क्रुद्धस्तक्षकंप्रतिचिकीर्षमाणोहास्तिनपुरंप्रतस्थे १७० सहा स्तिनपुरंप्राप्यनचिराद्विप्रसत्तमः ॥ समागच्छतराजानमुत्तंकोजनमेजयम् १७१

त्वाद्यवस्थाभेदेनचतदुपपत्तेः किमंतर्गडुनाकालेनेतिप्रजापतिरेवसंवत्सरशब्दार्थः ६६ यः पुरुषः सपर्जन्यः पर्जन्यवत्तापनाशकत्वादाचार्यरूपीईश्वरः योऽश्वः सोऽग्निर्भोक्ताजीवइत्यर्थः इराअन्नं तद्वानिरावानृतुस्ततउत्पन्नऐरावतोधर्मः नागराडिवाप्रकंप्यः शेषमुक्तार्थं ६७ नव्यापन्नोनमृतः ६८ सहीति । ममजीवस्यसखा एरमेश्वरोह्यंतरात्मत्वात्सर्वेषांसखा । द्वासुपर्णासयुजासखायेतिमंत्रवर्णात् सहिसर्वान्स्वधर्मस्थाननुगृह्णाति तत्प्रातिकूलस्यतक्षकस्येवकुलक्षयंचकरोतीत्याख्यायिकातात्पर्यं 'खलोनप्रार्थनासाध्यः सचदैवेनदंडितः । अभ्येतिमृदुतांपश्चादुत्तंकेतक्षकोयथा' ६९ प्रतिचिकीर्षमाणः हेतौशानच् तक्षकंबाधितुमित्यर्थः १७० हर्षकालेराजानमर्थयेतेतिभावः १७१

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 १७२ शब्द्यतइतिशब्दोऽर्थस्तेनसंपन्नयाविशिष्टार्थवत्या ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ योऽस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मस्तंहन्मीतिमंत्रलिंगानुमितेनुहर्शतव्यएवेत्यस्मिन्विधौसाध्ये
दृष्टंयत्कर्मसर्पसत्राख्यंतस्यकार्यस्यावश्यानुष्ठेयस्यकर्तव्यतायावाकालंमन्ये अपचितिंप्रतिक्रियां ७९ । १८० । ८१ मुख्यमपराधमाह यियासुमिति । विषहरणायजिगमिषुमर्थदानेनन्यव
 र्तयत् पिपासुमितिपाठेरिरक्षिषुमित्यर्थः ८२ । ८३ । ८४ । ८५ वाक्यहविषावाक्यरूपेणोद्दीपकेनहविषावृतादिना ८६ । ८७ वृत्तंमृतं 'वृत्तोऽतीतेदृढेख्यातेवर्तुलेऽपिमृते

पुरातक्षशिलासंस्थंनिवृत्तमपराजितम् ॥ सम्यग्विजयिनंदृष्ट्वासमंतान्मंत्रिभिर्वृतम् १७२ तस्मैजयाशिषःपूर्वंयथान्यायंप्रयुज्यसः ॥ उवाचैनंवचःकालेशब्दसंपन्नयागिरा ७३ ॥ उत्तंकउवाच ॥ अन्यस्मिन्करणीयेतुकार्येपार्थिवसत्तम ॥ बाल्यादिवान्यदेवत्वंकुरुषेनृपसत्तम ७४ ॥ सौतिरुवाच ॥ एवमुक्तस्तुविप्रेणसराजाजनमेजयः ॥ अर्चयित्वायथान्यायंप्रत्युवाचद्विजोत्तमम् ७५ ॥ जनमेजयउवाच ॥ आसांप्रजानांपरिपालनेनस्वंक्षत्रधर्मंपरिपालयामि ॥ प्रब्रूहिमेकिंकरणीयमद्ययेनासिकार्येणसमागतस्त्वम् ७६ ॥ सौतिरुवाच ॥ सएवमुक्तस्तुनृपोत्तमेनद्विजोत्तमःपुण्यकृतांवरिष्ठः ॥ उवाचराजानमदीनसत्वंस्वमेवकार्यंनृपतेकुरुष्व ७७ ॥ उत्तंकउवाच ॥ तक्षकेणमहींद्रेंद्रयेनतेहिंसितःपिता ॥ तस्मैप्रतिकुरुष्वत्वंपन्नगायदुरात्मने ७८ कार्यकालंहिमन्येऽहंविधिदृष्टस्यकर्मणः ॥ तद्गच्छापचितिंराजन्पितुस्तस्यमहात्मनः ७९ तेनह्यनपराधीसदष्टोदुष्टांतरात्मना ॥ पंचत्वमगमद्राजावज्राहतइवद्रुमः १८० बलदर्पसमुत्सिक्तस्तक्षकःपन्नगाधमः ॥ अकार्यंकृतवान्पापोयोऽदशत्पितरंतव ८१ राजर्षिवंशगोप्तारममरप्रतिमंनृपम् ॥ यियासुंकश्यपंचैवन्यवर्तयतपापकृत ८२ होतुमर्हसितंपापंज्वलितेहव्यवाहने ॥ सर्पसत्रेमहाराजत्वरितंतद्विधीयताम् ८३ एवंपितुश्चापचितिंकृतवांस्त्वंभविष्यसि ॥ ममप्रियंचसुमहत्कृतंराजन्भविष्यति ८४ कर्मणःपृथिवीपालममयेनदुरात्मना ॥ विघ्नःकृतोमहाराजगुर्वर्थंचरतोऽनघ ८५ ॥ सौतिरुवाच ॥ एतच्छ्रुत्वातुनृपतिस्तक्षकायचुकोपह ॥ उत्तंकवाक्यहविषादीप्तोऽग्निर्हविषायथा ८६ अपृच्छत्सतदाराजामंत्रिणस्तान्सुदुःखितः ॥ उत्तंकस्यैवसान्निध्येपितुःस्वर्गगतिंप्रति ८७ तदैवहिसराजेंद्रोदुःखशोकाप्लुतोऽभवत ॥ यदैववृत्तंपितरमुत्तंकादश्रुणोत्तदा १८८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पौष्यपर्वणि पौष्याख्याने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥ समाप्तंचपौष्यपर्व ॥ ॥ ॥

वृते' इतिविश्वः तक्षकविषेणेतिशेषः 'धर्मोधर्मेऽनुकूलाःस्युर्देवास्तत्प्रतिबध्नतः । तक्षकस्यैवदुःखाप्तिरितिपौष्येव्यवस्थितम्' इतिरत्नगर्भः १८८ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंकृतोपोद्घातंभारतमारभते लोमहर्षणेत्यादिपूर्ववद्व्याख्येयं अत्रसौतिरुवाचेतिपाठेलोमहर्षणपुत्रादीनांसृष्टिप्रवाहानादितयाप्रतिकल्पंसमाननामरूपाधिकारपुरुषविशेषवचनानां 'सूर्याचंद्रमसौधाता यथापूर्वमकल्पयत्'इत्यादिश्रुतिभ्यः स्थानपतिसेनापत्यादिशब्दवदधिकारविशेषवाचित्वादेतत्कल्पीयसौतिवचनंपूर्वकल्पीयलोमहर्षणपुत्रादिपरमिति एवंसर्पसत्रादिकथाऽपिकृतत्रेतादियुगस्थानूरुरु प्रभृतीन्प्रत्युच्यमानापूर्वकल्पीयसर्पसत्रादिपरेतिध्येयं १ पौराणिकःपुराणंपण्यंजीविकास्येतिव्युत्पत्तिंनिराकरोतिपुराणेकृतश्रमइति । अत्रब्राह्मण्यांक्षत्रियात्सूतइतिस्मृत्युक्तोविलोमजोजातिसूतःसंजया धिरथादिरन्यः यस्यजीविकासारथ्यंवापुराणराज्ञांशौर्यौदार्यादिवर्णनेनस्वामिप्रोत्साहनंच । अतएवास्यपौराणिकइतिसंज्ञा उग्रश्रवास्तुसौतिरेवनजातिसूतः तथात्वेतत्रापिसूतशब्दप्रयोगोपपत्तेःसौ तिरित्यपत्यार्थस्यतद्धितस्यानर्थक्यंस्यात् किंतर्हि 'अग्निकुंडसमुद्भूतसूतनिर्मलमानस'इतिरोमहर्षणंप्रतिशौनकवचनस्यपुराणांतरेदर्शनादग्निजोरोमहर्षणःसूतस्तस्यचब्राह्मणसंकल्पाद्ब्रह्मासनार्हत्वं धृष्टद्युम्न स्यक्षत्रियत्ववत् ब्रह्मासनंचवैशंपायनशांतव्रतमार्कंडेयादितुल्यस्ततसजातीयएवार्हतिनहीनः नहिमहांतःशौनकादयोहीनात्परंरहस्यंजगृहुरितिवक्तुंयुक्तं नहीनतःपरमभ्याददीतेत्यत्रैवतन्निषेधात् । नीचाद

॥ अथपौलोमपर्व ॥ लोमहर्षणपुत्रउग्रश्रवाःसौतिःपौराणिकोनैमिषारण्येशौनकस्यकुलपतेर्द्वादशवार्षिकेसत्रेऋषीनभ्यागतानुपतस्थे १ पौराणिकःपुराणेकृत श्रमःसकृतांजलिस्तानुवाच ॥ किंभवंतःश्रोतुमिच्छंतिकिमहंप्रब्रवाणीति २ ॥ तमृषयऊचुः ॥ परमंलोमहर्षणेवक्ष्यामस्त्वांनःप्रतिवक्ष्यसिवचःशुश्रूषतांकथा योगंनःकथायोगे ३ तत्रभगवान्कुलपतिस्तुशौनकोऽग्निशरणमध्यास्ते ४ योऽसौदिव्याःकथावेदद्देवतासुरसंश्रिताः ॥ मनुष्योरगगंधर्वकथावेदचसर्वशः ५ सचाप्यस्मिन्मखेसौतेविद्वान्कुलपतिर्द्विजः ॥ दक्षोधृतव्रतोधीमाञ्शास्त्रेचारण्यकेगुरुः ६ सत्यवादीशमपरस्तपस्वीनियतव्रतः ॥ सर्वेषामेवनोमान्यःसतावत्प्र तिपाल्यताम् ७ तस्मिन्नध्यासतिगुरावासनंपरमार्चितम् ॥ ततोवक्ष्यसियत्त्वांसप्रक्ष्यतिद्विजसत्तमः ८ ॥ सौतिरुवाच ॥ एवमस्तुगुरौतस्मिन्नुपविष्टे महात्मनि ॥ तेनपृष्टःकथाःपुण्यावक्ष्यामिविविधाश्रयाः ९ सोऽथविप्रर्षभःसर्वंकृत्वाकार्यंयथाविधि ॥ देवान्वाग्भिःपितृनद्भिस्तर्पयित्वाऽऽजगामह १० यत्रब्र ह्मर्षयःसिद्धाःसुखासीनाधृतव्रताः ॥ यज्ञायतनमाश्रित्यसूतपुत्रपुरःसराः ११ ऋत्विक्ष्वथसदस्येषुसवैगृहपतिस्तदा ॥ उपविष्टेषूपविष्टःशौनकोऽथाब्रवीदिद म् १२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणिकथाप्रवेशोनामचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥

प्युत्तमांविद्यांग्राह्येतित्वापद्विषयमेतत् अतएवतद्बलरामेणब्रह्महत्याव्रतंचीर्णमितिस्मर्यतेतत्रसूतशब्दस्तुकथाप्रवक्तृत्वसामान्यात् तस्माद्ब्राह्मणएवपुराणप्रवक्तृत्वेनवरणीयःश्रोतुकामैर्नहीनः पौराणि कपदंनजातिसूतपरमपितुपुराणाध्येतृब्राह्मणपरमिति २ परममिति । हेलौमहर्षणेत्वांपरमंवचोवक्ष्यामः परमंब्रह्मवक्ष्यामस्तत्प्रयोजकत्वेनवाचयिष्यामः शौनकेसमागतेइतिशेषः कथायोगंकथास मुदायं शुश्रूषतांनः त्वंप्रतिवक्ष्यसीतिज्ञात्वेतिशेषः नोऽस्माकंकथायोगेकथाप्रसंगेइतिव्यवहितान्वयेनयोज्यं ३ अग्निशरणमग्निगृहं ४ वेदतात्पर्यंबोद्धुमितिशेषः ५ शास्त्रेविधिनिषेधप्रधानेकर्मकांडे आरण्यकेउपनिषदिज्ञानकांडे ६ प्रतिपाल्यतांप्रतीक्ष्यतां ७ ततःतवप्रथमार्थेतसिः ८ । ९ वाग्भिर्ब्रह्मयज्ञीयाभिः यदृचोऽधीतेपयआहुतिभिरेवतद्देवतास्तर्पयतीत्यादिवचनात् आजगामेतिच्छेदः
११ १० । ११ । १२ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पुराणमिति । पुराणंपुरावृत्तं १ । २ कल्याःसमर्थाः तवत्वत्तःश्रोतुमितिसंबंधः ३ कथितंमह्यमितिशेषः ४ ततोमयेति । पितुःसकाशान्मयाऽधीतमित्यावर्तनीयं ५ । ६ पुराणस्याश्रयःउपोद्घातस्तत्संयुतं ७
८ । ९ पूर्वपितामहःकुलप्रधानपुरुषः १० नियतःशमादिमान् नियताशनःहितंमितंमेध्यंवाऽश्नाति नत्वनशनमेवेतिभावः नियतेंद्रियइतिपाठेयमनियमयुक्तः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ हृच्छयेनका

॥ शौनकउवाच ॥ पुराणमखिलंतातपितातेऽधीतवान्पुरा ॥ कच्चित्त्वमपितत्सर्वमधीषेलोमहर्षणे १ पुराणेहिकथादिव्याआदिवंशाश्चधीमताम् ॥ कथ्यंतेये
पुराऽस्माभिःश्रुतपूर्वाःपितुस्तव २ तत्रवंशमहंपूर्वंश्रोतुमिच्छामिभार्गवम् ॥ कथयस्वकथामेतांकल्याःस्मश्रवणेतव ३ ॥ सौतिरुवाच ॥ यदधीतंपुरासम्यक्
द्विजश्रेष्ठैर्महात्मभिः ॥ वैशंपायनविप्राग्र्यैस्तैश्चापिकथितंयथा ४ यदधीतंचपित्रामेसम्यक्चैवततोमया ॥ तावच्छृणुष्वयोदेवैःसेन्द्रैःसर्षिमरुद्गणैः ५ पूजितःप्रव
रोवंशोभार्गवोभृगुनंदन ॥ इमंवंशमहंपूर्वंभार्गवंतेमहामुने ६ निगदामियथायुक्तंपुराणाश्रयसंयुतम् ॥ भृगुर्महर्षिर्भगवान्ब्रह्मणावैस्वयंभुवा ७ वरुणस्यक्रतौजातः
पावकादितिनःश्रुतम् ॥ भृगोःसुदयितःपुत्रश्च्यवनोनामभार्गवः ८ च्यवनस्यचदायादःप्रमतिर्नामधार्मिकः ॥ प्रमतेरप्यभूत्पुत्रोघृताच्यांरुरुरित्युत ९ रुरोरपिसुतो
जज्ञेशुनकोवेदपारगः ॥ प्रमद्वरायांधर्मात्मातवपूर्वपितामहः १० तपस्वीचयशस्वीचश्रुतवान्ब्रह्मवित्तमः ॥ धार्मिकःसत्यवादीचनियतोनियताशनः ११
॥ शौनकउवाच ॥ सूतपुत्रयथातस्यभार्गवस्यमहात्मनः ॥ च्यवनत्वंपरिख्यातंतन्ममाचक्ष्वपृच्छतः १२ ॥ सौतिरुवाच ॥ भृगोःसुदयिताभार्यापुलोमेत्यभि
विश्रुता ॥ तस्यांसमभवद्गर्भोभृगुवीर्यसमुद्भवः १३ तस्मिन्गर्भेऽथसंभूतेपुलोमायांभृगूद्वह ॥ समयेसमशीलिन्यांधर्मपत्न्यांयशस्विनः १४ अभिषेकायनिष्क्रां
तेभृगौधर्मभृतांवरे ॥ आश्रमंतस्यरक्षोऽथपुलोमाभ्याजगामह १५ तंप्रविश्याश्रमंदृष्ट्वाभृगोर्भार्यामनिंदिताम् ॥ हृच्छयेनसमाविष्टोविचेताःसमपद्यत १६
अभ्यागतंतुतद्रक्षःपुलोमाचारुदर्शना ॥ न्यमंत्रयतवन्येनफलमूलादिनातदा १७ तांतुरक्षस्तदाब्रह्मन्हृच्छयेनाभिपीडितम् ॥ दृष्ट्वाहृष्टमभूद्राजन्जिहीर्षुस्ताम
निंदिताम् १८ जातमित्यब्रवीत्कार्यंजिहीर्षुर्मुदितःशुभाम् ॥ साहिपूर्वंवृतातेनपुलोम्नातुशुचिस्मिता १९ तांतुप्रादात्पितापश्चाद्भृगवेशास्त्रवत्तदा ॥ तस्यतत्कि
ल्बिषंनित्यंहृदिवर्ततिभार्गव २० इदमंतरमित्येवंहर्तुंचक्रेमनस्तदा ॥ अथाग्निशरणेऽपश्यज्ज्वलंतंजातवेदसम् २१ तमपृच्छत्ततोरक्षःपावकंज्वलितंतदा ॥ शंस
मेकस्यभार्येयमग्नेपृच्छेऋतेनवै २२ मुखंत्वमसिदेवानांवदपावकपृच्छते ॥ मयाहीयंवृतापूर्वंभार्यार्थेवरवर्णिनी २३ पश्चादिमांपिताप्रादाद्भृगवेऽनृतकारकः ॥ सेयं
यदिवरारोहाभृगोर्भार्यारहोगता २४ तथासत्यंसमाख्याहिजिहीर्षाम्याश्रमादिमाम् ॥ समन्युस्तत्रहृदयंप्रदहन्निवतिष्ठति ॥ मत्पूर्वभार्यांयदिमांभृगुरापसुमध्यमाम् २५

मेन १६ । १७ । १८ कथंपरदारेषुकामइत्यतआह साहीति । बाल्येकिलरुदतींकन्यांरोदननिवृत्त्यर्थंभीषयितुंपित्राउक्तंरेरक्षएनांगृहाणेतितावतैवगृहेसन्निहितेनरक्षसावृतामयेयंभार्येतिभावः १९ । २० । २१
२२ । २३ अतएवतस्याःपिताअनृतकारकः अनृतकारिणेइतिपाठेतुभृगोरेवविशेषणं । परिहासेनापिददामीत्युक्त्वानदचंचेद्दोषोभवतीतिभावः वरारोहाश्रेष्ठनितंबा २४ । २५ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शंकमानंछलवचनेनपूर्वंमह्यंदत्तापश्चाद्विधिपूर्वकंभृगवेदत्ताऽतोममवाइयंभृगोर्वेतिसंदिहानम् २६ कवेसर्वज्ञ २७ यदितथेति। मत्पूर्वासाचेद्भृगुश्चानृतकारीचेत्तर्हिसत्यंब्रूहि २८। २९ भृगोरित्युक्तेऽनृतंपूर्वं रक्षःपरिग्रहत्वात्तस्याः रक्षसइत्युक्तेभृगुतःशापभयम् ३०। ३१। ३२। ३३ सेयमिति। यात्वयापूर्वंवृतासेयंत्वदीयैवेयमित्यर्थः ३४ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भा० पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ सौतिरुवाच ॥ एवंरक्षस्तमामंत्र्यज्वलितंजातवेदसम् ॥ शंकमानंभृगोर्भार्यांपुनःपुनरपृच्छत २६ त्वमग्नेसर्वभूतानामंतश्चरसिनित्यदा ॥ साक्षिवत्पुण्यपापे षुसत्यंब्रूहिकवेवचः २७ मत्पूर्वाऽपहृताभार्याभृगुणाऽनृतकारिणा ॥ सेयंयदितथामेत्वंसत्यमाख्यातुमर्हसि २८ श्रुत्वात्वत्तोभृगोर्भार्यांहरिष्याम्याश्रमादिमाम् ॥ जातवेदःपश्यतस्तेवदसत्यांगिरंमम २९ ॥ सौतिरुवाच ॥ तस्यैतद्वचनंश्रुत्वासप्तार्चिर्दुःखितोऽभवत् ॥ भीतोऽनृताच्चशापाच्चभृगोरित्यब्रवीच्छनैः ३० ॥ अग्निरुवाच ॥ त्वयाहृतापुलोमेयंपूर्वंदानवनंदन ॥ किंत्वियंविधिनापूर्वंमंत्रवन्नहृतात्वया ३१ पित्रातुभृगवेदत्तापुलोमेयंयशस्विनी ॥ ददातिनपितातुभ्यंवर लोभान्महायशाः ३२ अथेमांवेददृष्टेनकर्मणाविधिपूर्वकम् ॥ भार्यामृषिर्भृगुःप्रापमांपुरस्कृत्यदानव ३३ सेयमित्यवगच्छामिनानृतंवक्तुमुत्सहे ॥ नानृतंहिसदा लोकेपूज्यतेदानवोत्तम ३४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणिपुलोमाग्निसंवादेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ सौतिरुवाच ॥ अग्नेरथवचःश्रुत्वातद्रक्षःप्रज हारताम् ॥ ब्रह्मन्वराहरूपेणमनोमारुतरंहसा १ ततःसगर्भोनिवसन्कुक्षौभृगुकुलोद्वहः ॥ रोषान्मातुश्च्युतःकुक्षेश्च्यवनस्तेनसोऽभवत् २ तंदृष्ट्वामातुरुदराच्च्युत मादित्यवर्चसम् ॥ तद्रक्षोभस्मसाद्भूतंपपातपरिमुच्यताम् ३ सातमादायसुश्रोणीससारभृगुनंदनम् ॥ च्यवनंभार्गवंपुत्रंपुलोमादुःखमूर्च्छिता ४ तांददर्शस्वयं ब्रह्मासर्वलोकपितामहः ॥ रुदतींबाष्पपूर्णाक्षींभृगोर्भार्यामनिंदिताम् ५ सांत्वयामासभगवान्वधूंब्रह्मापितामहः ॥ अश्रुबिंदूद्भवातस्याःप्रावर्ततमहानदी ६ आवर्तंतीसृतिंतस्याभृगोःपत्न्यास्तपस्विनः ॥ तस्यामार्गंसृतवर्तींदृष्ट्वातुसरितंतदा ७ नामतस्यास्तदानद्याश्चक्रेलोकपितामहः ॥ वधूसरेतिभगवांश्च्यवनस्या श्रमंप्रति ८ सएवंच्यवनोजज्ञेभृगोःपुत्रःप्रतापवान् ॥ तंददर्शपितातत्रच्यवनंतांचभाविनीम् ॥ सपुलोमांततोभार्यांपप्रच्छकुपितोभृगुः ९ ॥ भृगुरुवाच ॥ केनासिरक्षसेतस्मैकथितात्वंजिहीर्षते ॥ नहित्वांवेदतद्रक्षोमद्भार्यांचारुहासिनीम् १० तत्त्वमाख्याहितंह्यद्यशप्तुमिच्छाम्यहंरुषा ॥ बिभेतिकोनशापान्मेकस्य चायंव्यतिक्रमः ११ ॥ पुलोमोवाच ॥ अग्निनाभगवंस्तस्मैरक्षसेऽहंनिवेदिता ॥ ततोमामनयद्रक्षःक्रोशंतींकुररीमिव १२ साऽहंतवसुतस्यास्यतेजसापरिमो क्षिता ॥ भस्मीभूतंचतद्रक्षोमामुत्सृज्यपपातवै १३ ॥ सौतिरुवाच ॥ इतिश्रुत्वापुलोमायाभृगुःपरममन्युमान् ॥ शशापाग्निमतिक्रुद्धःसर्वभक्षोभविष्यसि १४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि अग्निशापेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ॥ ॥

छलवचनाद्द्वैषएवविधिःश्रेयान् तयोःसाम्यंपश्यन्नग्निःशापंप्राप आद्यस्यप्राबल्यंमन्वानोराक्षसोनाशंचप्रापेतिषष्ठाध्यायतात्पर्यं अग्नेरथेति १ तेनचुच्यावेतियोगेन २। ३। ४। ५। ६ सृतिंमार्गं ७ ८। ९ मद्भार्यामियंममैवभार्यानतुभृगोरित्येवंरूपेणत्वांरक्षोनवेदेत्यर्थः तवेयंभार्येतिकेनकथितासि १०। ११। १२। १३। १४ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शप्तस्त्विति १ सत्यंचवदतःसमं सत्यंयथार्थं समंपक्षपातहीनं व्यभिचारःअपराधः २ । ३ । ४ । ५ योगेनयोगसिद्धिबलेन मूर्तिषुगार्हपत्यदक्षिणाग्न्यादिषु सत्रेष्वनेककर्तृकेषुगवामयनादिषु क्रियासुस्मार्तासुगर्भाधानादिषु मखेज्योतिष्टोमादौ ६ । ७ आपःसोमाज्यपयःप्रभृतयोऽग्नौहूयमानादेवपितृरूपाः । आपःपुरुषवचसोभवंतीतिश्रुतेरग्नौहुताआपएवदेवताशरीररूपेणपरिणमंतइत्यर्थः ८ देवादिभावस्यापिकर्मप्राप्यत्वाद्देवानांपितॄणांचमिथोभेदोनास्त्येवतुल्यहेतुकत्वादित्याह देवताइति ९ । १० अमावास्यामभावास्यायां हूयंतेइज्यंते ११ संहारंतिरो

॥ सौतिरुवाच ॥ शप्तस्तुभृगुणावह्निःक्रुद्धोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ किमिदंसाहसंब्रह्मन्कृतवानसिमांप्रति १ धर्मेप्रयतमानस्यसत्यंचवदतःसमम् ॥ पृष्टोयदब्रुवंसत्यंव्यभिचारोऽत्रकोमम २ पृष्टोहिसाक्षीयःसाक्ष्यंजानानोऽप्यन्यथावदेत् ॥ सपूर्वानात्मनःसप्तकुलेहन्यात्तथापरान् ३ यश्चकार्यार्थतत्त्वज्ञोजानानोऽपिनभाषते ॥ सोऽपितेनैवपापेनलिप्यतेनात्रसंशयः ४ शक्तोऽहमपिशप्तुंत्वांमान्यास्तुब्राह्मणाभम ॥ जानतोऽपिचतेब्रह्मन्कथयिष्येनिबोधतत् ५ योगेनबहुधात्मानंकृत्वातिष्ठामिमूर्तिषु ॥ अग्निहोत्रेषुसत्रेषुक्रियासुचमखेषुच ६ वेदोक्तेनविधानेनमयियद्धूयतेहविः ॥ देवताःपितरश्चैवतेनतृप्ताभवंतिवै ७ आपोदेवगणाःसर्वेआपःपितृगणास्तथा ॥ दर्शश्चपौर्णमासश्चदेवानांपितृभिःसह ८ देवताःपितरस्तस्मात्पितरश्चापिदेवताः ॥ एकीभूताश्चदृश्यन्तेपृथक्त्वेनचपर्वसु ९ देवताःपितरश्चैवभुंजतेमयियद्धुतम् ॥ देवतानांपितॄणांचमुखमेतदहंस्मृतम् १० अमावास्यांहिपितरःपौर्णमास्यांहिदेवताः ॥ मन्मुखेनैवहूयंतेभुंजतेचहुतंहविः ११ सर्वभक्षःकथंत्वेषांभविष्यामिमुखंत्वहम् ॥ सौतिरुवाच ॥ चिंतयित्वाततोवह्निश्चक्रेसंहारमात्मनः १२ द्विजानामग्निहोत्रेषुयज्ञसत्रक्रियासुच ॥ निरोंकारवषट्काराःस्वधास्वाहाविवर्जिताः १३ विनाऽग्निनाप्रजाःसर्वास्ततआसन्सुदुःखिताः ॥ अथर्षयःसमुद्विग्नादेवान्गत्वाब्रुवन्वचः १४ अग्निनाशात्क्रियाभ्रंशाद्भ्रांतालोकास्त्रयोऽनघाः ॥ विधध्वमत्रयत्कार्यंनस्यात्कालात्ययोयथा १५ अथर्षयश्चदेवाश्चब्रह्माणमुपगम्यतु ॥ अग्नेरावेदयन्शापंक्रियासंहारमेवच १६ भृगुणावैमहाभागशप्तोऽग्निःकारणांतरे ॥ कथंदेवमुखोभूत्वायज्ञभागाग्रभुक्तथा १७ हुतभुक्सर्वलोकेषुसर्वभक्षत्वमेष्यति ॥ श्रुत्वातुतद्वचस्तेषामग्निमाहूयविश्वकृत् १८ उवाचवचनंश्लक्ष्णंभूतभावनमव्ययम् ॥ लोकानामिहसर्वेषांत्वंकर्ताचांतएवच १९ त्वंधारयसिलोकांस्त्रीन्क्रियाणांचप्रवर्तकः ॥ सतथाकुरुलोकेशनोच्छिद्येरन्यथाक्रियाः २० कस्मादेवंविमूढस्त्वमीश्वरःसन्हुताशन ॥ त्वंपवित्रंसदालोकेसर्वभूतगतिश्चह २१ नत्वंसर्वशरीरेणसर्वभक्षत्वमेष्यसि ॥ अपानेह्यर्चिषोयास्तेसर्वंभक्ष्यंतिताःशिखिन् २२ क्रव्यादाचतनुर्यातेसासर्वंभक्षयिष्यति ॥ यथासूर्यांशुभिःस्पृष्टंसर्वंशुचिविभाव्यते २३ तथात्वदर्चिर्निर्दग्धंसर्वंशुचिभविष्यति ॥ त्वमग्नेपरमंतेजःस्वप्रभावाद्विनिर्गतम् २४ ॥ ॥

भावम् १२ । १३ । १४ क्रियाभ्रंशादग्निहोत्रादिलोपात् भ्रांताःकर्तव्याकर्तव्यविमूढाः १५ । १६ । १७ । १८ भूतभावनंजरायुजादिभूतकर्तारम् १९ । २० । २१ भक्ष्यंति भक्षयिष्यंति शिखिन्अग्ने २२ क्रव्यादामनुष्याद्यमेध्यमांसभक्षिणी २३ स्वप्रभावाद्विनिर्गतंशापंसत्यंकुर्वितिभावः । यथोक्तंशिक्षायां 'आत्माबुद्ध्यासमेत्यार्थान्मनोयुंक्तेविवक्षया । मनःकायाग्निमाहंतिसप्रेरयतिमारुतम् । मारुतस्तूरसिचरन्मंद्रंजनयतिस्वरम्'इत्याद्युक्तत्वादग्नेर्वागधिष्ठातृत्वाच्च २४ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२५ । २६ । २७ ब्राह्मणैरनपराधबाधितोऽपिनतेषुप्रतीकारंप्रयुंजीतेत्यध्यायतात्पर्यं २८ । २९ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ सचापीति १ । २। ३। ४ । ५ प्रजज्ञिवानुत्पादितवान् ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ भगदैवतेपूर्वयोःफल्गुन्योरितिलौकिकाः फल्गुनीनक्षत्रमर्यमादेवताफल्गुनीनक्षत्रंभगोदेवतेतिश्रुतेरुत्तराफल्गुन्योर्वाविवाहं

स्वतेजसैवतंशापंकुरुसत्यमृषेर्विभो ॥ देवानांचात्मनोभागंगृहाणत्वंमुखेहुतम् २५ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ एवमस्त्वितितंवन्हिःप्रत्युवाचपितामहम् ॥ जगा मशासनंकर्तुंदेवस्यपरमेष्ठिनः २६ देवर्षयश्चमुदितास्ततोजग्मुर्यथागतम् ॥ ऋषयश्चयथापूर्वंक्रियाःसर्वाःप्रचक्रिरे २७ दिविदेवामुमुदिरेभूतसंघाश्चलौकि काः ॥ अग्निश्चपरमांप्रीतिमवापहतकल्मषः २८ एवंसभगवाञ्छापंलेभेऽग्निर्भृगुतःपुरा ॥ एवमेषपुरावृत्तइतिहासोऽग्निशापजः ॥ पुलोम्नश्चविनाशोऽयंच्यवन स्यचसंभवः २९ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिपौलोमपर्वणि अग्निशापमोचने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ सचापिच्यवनोब्रह्मन्भा र्गवोजनयत्सुतम् ॥ सुकन्यायांमहात्मानंप्रमतिंदीप्ततेजसम् १ प्रमतिस्तुरुरुंनामघृताच्यांसमजीजनत् ॥ रुरुःप्रमद्वरायांतुशुनकंसमजीजनत् २ शुनकस्तु महासत्वःसर्वभार्गवनंदनः ॥ जातस्तपसितीव्रेचस्थितःस्थिरयशास्ततः ३ तस्यब्रह्मन्रुरोःसर्वंचरितंभूरितेजसः ॥ विस्तरेणप्रवक्ष्यामितच्छृणुत्वमशेषतः ४ ऋषिरासीन्महापूर्वंतपोविद्यासमन्वितः ॥ स्थूलकेशइतिख्यातःसर्वभूतहितेरतः ५ एतस्मिन्नेवकालेतुमेनकायांप्रजज्ञिवान् ॥ गंधर्वराजोविप्रर्षेविश्वावसुरिति स्मृतः ६ अप्सरामेनकातस्यतंगर्भंभृगुनंदन ॥ उत्ससर्जयथाकालंस्थूलकेशाश्रमंप्रति ७ उत्सृज्यचैवतंगर्भंनद्यास्तीरेजगामसा ॥ अप्सरामेनकाब्रह्मन्निर्दयानिर पत्रपा ८ कन्याममरगर्भाभांज्वलंतीमिवचश्रिया ॥ तांददर्शसमुत्सृष्टांनदीतीरेमहानृषिः ९ स्थूलकेशःसतेजस्वीविजनेबंधुवर्जिताम् ॥ सतांदृष्ट्वातदाकन्यांस्थूलकेशो महाद्विजः १० जग्राहचमुनिश्रेष्ठःकृपाविष्टःपुपोषच ॥ ववृधेसावरारोहातस्याश्रमपदेशुभे ११ जातकाद्याःक्रियाश्चास्याविधिपूर्वंयथाक्रमम् ॥ स्थूलकेशोमहाभा गश्चकारसुमहानृषिः १२ प्रमदाभ्योवरासातुसत्वरूपगुणान्विता ॥ ततःप्रमद्वरेत्यस्यानामचक्रेमहानृषिः १३ तामाश्रमपदेतस्यरुरुर्दृष्ट्वाप्रमद्वराम् ॥ बभूवकिलधर्मा त्मामदनोपहतस्तदा १४ पितरंसखिभिःसोऽथश्रावयामासभार्गवम् ॥ प्रमतिश्चाभ्ययाचत्तांस्थूलकेशंयशस्विनम् १५ ततःप्रादात्पिताकन्यांरुरवेतांप्रमद्वराम् ॥ विवाहंस्थापयित्वाग्रेनक्षत्रेभगदैवते १६ ततःकतिपयाहस्यविवाहेसमुपस्थिते ॥ सखीभिःक्रीडतीसार्धंसाकन्यावरवर्णिनी १७ नापश्यत्संप्रसुप्तंवैभुजंगंतिर्यगाय तम् ॥ पदाचैनंसमाक्रामन्मुमूर्षुःकालचोदिता १८ सतस्याःसंप्रमत्तायाश्चोदितःकालधर्मणा ॥ विषोपलिप्तान्दशनान्भृशमंगेन्यपातयत् १९ सादष्टातेनसर्पे णपपातसहसाभुवि ॥ विवर्णाविगतश्रीकाभ्रष्टाभरणचेतना २० निरानंदकरीतेषांबंधूनांमुक्तमूर्धजा ॥ व्यसुरप्रेक्षणीयासाप्रेक्षणीयतमाऽभवत् २१ प्रसुप्ते वाभवच्चापिभुविसर्पविषार्दिता ॥ भूयोमनोहरतराबभूवतनुमध्यमा २२ ॥ ॥ ॥ ॥

स्थापयित्वानिश्चित्य १६ विवाहेसमुपस्थितेप्रागेवविवाहाच्छब्दतः परिग्रहमात्रेणभार्यात्वेनकल्पितायाअपिनाशेरुरोर्दुरंतदुःखावाप्तिरितिपरिग्रहस्यदुःखदत्वंव्यक्तम् १७। १८ कालधर्मणामृत्युना विषोपलि प्तान्सविषान् १९ । २० व्यसुर्विगतप्राणा २१ । २२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२३ । २४ । २५ ।२६। २७॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ महामहिम्नाप्यायुषःक्षणोऽपिदुर्लभइत्यर्थमध्यायआरभ्यतेतेषुतत्रेत्यादिः १।२ । ३ । ४ । ५ । ६

ददर्शतांपिताचैवयेचैवान्येतपस्विनः ॥ विचेष्टमानांपतितांभूतलेपद्मवर्चसम् २३ ततःसर्वेद्विजवराःसमाजग्मुःकृपान्विताः ॥ स्वस्त्यात्रेयोमहाजानुःकुशिकः
शंखमेखलः २४ उद्दालकःकठश्चैवश्वेतश्चैवमहायशाः ॥ भरद्वाजःकौणकुत्स्यआर्ष्टिषेणोऽथगौतमः २५ प्रमतिःसहपुत्रेणतथान्येवनवासिनः ॥ तांतेकन्यांव्य
सुंदृष्ट्वाभुजंगस्यविषार्दिताम् २६ रुरुदुःकृपयाऽऽविष्टारुरुस्त्वार्तोबहिर्ययौ ॥ तेचसर्वेद्विजश्रेष्ठास्तत्रैवोपाविशंस्तदा २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि पौ०
प० प्रमद्वरासर्पदंशेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ तेषुतत्रोपविष्टेषुब्राह्मणेषुमहात्मसु ॥ रुरुश्चुक्रोशगहनंवनंगत्वाऽतिदुःखितः १ शोकेनाभिह
तःसोऽथविलपन्करुणंबहु ॥ अब्रवीद्वचनंशोचन्प्रियांस्मृत्वाप्रमद्वराम् २ शेतेसाभुवितन्वंगीममशोकविवर्धिनी ॥ बांधवानांचसर्वेषांकिंनुदुःखमतःपरम् ३ यदि
दत्तंतपस्तप्तंगुरवोवामयायदि ॥ सम्यगाराधितास्तेनसंजीवतुममप्रिया ४ यथाचजन्मप्रभृतियतात्माऽहंधृतव्रतः ॥ प्रमद्वरातथाह्येषासमुत्तिष्ठतुभामिनी ५
एवंलालप्यतस्तस्यभार्यार्थेदुःखितस्यच ॥ देवदूतस्तदाऽभ्येत्यवाक्यमाहरुरुंवने ६ ॥ देवदूतउवाच ॥ अभिधत्सेहयद्वाचारुरोदुःखेनतन्मृषा ॥ यतोमर्त्य
स्यधर्मात्मन्नायुरस्तिगतायुषः ७ गतायुरेषाकृपणागंधर्वाप्सरसोःसुता ॥ तस्माच्छोकेमनस्तातमाकृथास्त्वंकथंचन ८ उपायश्चात्रविहितःपूर्वंदेवैर्महात्मभिः ॥
तंयदीच्छसिकर्तुंत्वंप्राप्स्यसीहप्रमद्वराम् ९ ॥ रुरुरुवाच ॥ कउपायःकृतोदेवैर्ब्रूहितत्वेनखेचर ॥ करिष्येऽहंतथाश्रुत्वात्रातुमर्हतिमांभवान् १० ॥ देवदूतउवाच ॥
आयुषोऽर्धंप्रयच्छत्वंकन्यायैभृगुनंदन ॥ एवमुत्थास्यतिरुरोतवभार्याप्रमद्वरा ११ ॥ रुरुरुवाच ॥ ॥ आयुषोऽर्धंप्रयच्छामिकन्यायैखेचरोत्तम ॥ शृंगाररूपा
भरणासमुत्तिष्ठतुमेप्रिया १२ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ ततोगंधर्वराजश्चदेवदत्तश्चसत्तमौ ॥ धर्मराजमुपेत्येदंवचनंप्रत्यभाषताम् १३ धर्मराजायुषोर्धेनरुरोर्भार्याप्रम
द्वरा ॥ समुत्तिष्ठतुकल्याणीमृतैवंयदिमन्यसे १४ ॥ धर्मराजउवाच ॥ प्रमद्वरांरुरोर्भार्यांदेवदूतयदीच्छसि ॥ उत्तिष्ठत्वायुषोऽर्धेनरुरोरेवसमन्विता १५ ॥ सौ
तिरुवाच ॥ एवमुक्तेततःकन्यासोदतिष्ठत्प्रमद्वरा ॥ रुरोस्तस्यायुषोऽर्धेनसुप्तेववरवर्णिनी १६ एतद्दृष्टंभविष्येहिरुरोरुत्तमतेजसः ॥ आयुषोऽतिप्रवृद्धस्यभार्या
र्थेऽर्धमलुप्यत १७ ततइष्टेऽहनितयोःपितरौचक्रतुर्मुदा ॥ विवाहंतौचरेमातेपरस्परहितैषिणौ १८ सलब्ध्वादुर्लभांभार्यांपद्मकिंजल्कसुप्रभाम् ॥ व्रतंचक्रेविनाशा
यजिह्मगानांधृतव्रतः १९ सदृष्ट्वाजिह्मगान्सर्वांस्तीव्रकोपसमन्वितः ॥ अभिहंतियथासत्त्वंगृह्यप्रहरणंसदा २० सकदाचिद्वनंविप्रोरुरुरभ्यागमन्महत् ॥ शयानं
तत्रचापश्यद्डुंडुभंवयसाऽन्वितम् २१ ॥ ॥ ॥ ॥

गतायुषआयुर्लाभोनास्ति ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ रुरोरेवनान्यस्यदंपत्योरेकात्मकत्वात् १५ । १६ नचैवमायुषोऽर्धप्रदानेनेतरेषामप्यायुर्लाभोभवतीत्याह भविष्येरुरोरेवजातकेइदं
दृष्टंनान्यत्रेत्यर्थः १७ । १८ एवंकामप्रतीघातेक्रोधावेशादविवेकेनाधर्ममपिमहान्तोऽनुतिष्ठंतीत्याह व्रतमिति । व्रतंनियमं जिह्मगानांसर्पाणां १९ गृह्यगृहीत्वा २० डुंडुभंनिर्विषंस्थूलसर्पं वयसान्वितंवृद्धं २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२२ संरंभादावेशात् २३ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ममेति १ । २ अहिगंधेनसर्पसादृश्यमात्रेण ३ अत्राध्यायेविधेयांशमाह एकानर्थानिति अनर्थोहानिः अर्थोलाभः तत्रार्थःसुखंचकर्तुर्भोक्तुश्चभवति अनर्थोदुःखंचैकस्यापराधेनसर्वेषांतत्सजातीयानांभवतीत्यर्थः धर्मवित्यस्यापराधःसएवदंडयोनान्यइतिधर्मस्तज्ज्ञः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ ॥ इति

ततउद्यम्यदंडंसकालदंडोपमंतदा ॥ जिघांसुःकुपितोविप्रस्तमुवाचाऽथडुंडुभः २२ नापराध्यामितेकिंचिदहमद्यतपोधन ॥ संरंभाच्चकिमर्थंमामभिहंसिरुषाऽन्वितः २३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिपौ०प०प्रमद्वराजीवने नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ रुरुरुवाच ॥ ममप्राणसमाभार्यादष्टासीद्भुजगेनह ॥ तत्रमेसमयोघोरआत्मनोरगवैकृतः १ भुजंगंवैसदाहन्यांयंयंपश्येयमित्युत ॥ ततोऽहंत्वांजिघांसामिजीवितेनाद्यमोक्ष्यसे २ ॥ डुंडुभउवाच ॥ अन्येतेभुजगाब्रह्मन्येदशंतीहमानवान् ॥ डुंडुभानहिगंधेननत्वंहिंसितुमर्हसि ३ एकानर्थान्पृथगर्थानेकदुःखान्पृथक्सुखान् ॥ डुंडुभान्धर्मविद्भूत्वानत्वंहिंसितुमर्हसि ४ ॥ सौतिरुवाच ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यभुजगस्यरुरुस्तदा ॥ नावधीद्भयसंविग्नमृषिंमत्वाऽथडुंडुभम् ५ उवाचचैनंभगवान्रुरुःसंशमयन्निव ॥ कामंमांभुजगब्रूहिकोऽसीमांविक्रियांगतः ६ ॥ डुंडुभउवाच॥ अहंपुरारुरोनाम्नाऋषिरासंसहस्रपात् ॥ सोहंशापेनविप्रस्यभुजगत्वमुपागतः ७ ॥ रुरुरुवाच ॥ किमर्थंशप्तवान्क्रुद्धोद्विजस्त्वांभुजगोत्तम ॥ कियंतंचैवकालंतेवपुरेतद्भविष्यति ८ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिपौलोमपर्वणि रुरुडुंडुभसंवादे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ डुंडुभउवाच ॥ सखाबभूवमेपूर्वंखगमोनामवैद्विजः ॥ भृशंसंशितवाक्ताततपोबलसमन्वितः १ समयाक्रीडताबाल्येकृत्वातार्णंभुजंगमम् ॥ अग्निहोत्रेप्रसक्तस्तुभीषितःप्रमुमोहवै २ लब्ध्वासचपुनःसंज्ञांमामुवाचतपोधनः ॥ निर्दहन्निवकोपेनसत्यवाक्संशितव्रतः ३ यथावीर्यस्त्वयासर्पःकृतोऽयंमद्बिभीषया ॥ तथावीर्योभुजंगस्त्वंममशापाद्भविष्यसि ४ तस्याहंतपसोवीर्यंजानन्नासंतपोधन ॥ भृशमुद्विग्नहृदयस्तमवोचमहंतदा ५ प्रणतःसंभ्रमाच्चैवप्रांजलिःपुरतःस्थितः ॥ सखेतिसहसेदंतेनर्मार्थंवैकृतंमया ६ क्षंतुमर्हसिमेब्रह्मन्शापोऽयंविनिवर्त्यताम् ॥ सोऽथमामब्रवीद्दृष्ट्वाभृशमुद्विग्नचेतसम् ७ मुहुरुष्णंविनिःश्वस्यसुसंभ्रांतस्तपोधनः ॥ नानृतंवैमयाप्रोक्तंभवितेदंकथंचन ८ यत्तुवक्ष्यामितेवाक्यंशृणुतन्मेतपोधन ॥ श्रुत्वाचहृदितेवाक्यमिदमस्तुसदाऽनघ ९ उत्पत्स्यतिरुरुर्नामप्रमतेरात्मजःशुचिः ॥ तंदृष्ट्वाशापमोक्षस्तेभवितानचिरादिव १० सत्वंरुरुरितिख्यातःप्रमतेरात्मजोऽपिच ॥ स्वरूपंप्रतिपद्याहमद्यवक्ष्यामितेहितम् ११ सडौंडुभंपरित्यज्यरूपंविप्रर्षभस्तदा ॥ स्वरूपंभास्वरंभूयःप्रतिपेदेमहायशाः १२ इदंचोवाचवचनंरुरुमप्रतिमौजसम् ॥ अहिंसापरमोधर्मःसर्वप्राणभृतांवर १३ तस्मात्प्राणभृतःसर्वान्नहिंस्याद्ब्राह्मणःक्वचित् ॥ ब्राह्मणःसौम्यएवेहभवतीतिपराश्रुतिः १४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

आदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ नर्मपूर्विकाऽपिपरपीडानकर्तव्याकिमुतवास्तवीसाप्यधर्मेणेत्याहाध्यायेन सखाबभूवेत्यादिना 'खगमोनाम वाडवइतिपाठेवाडवोब्राह्मणः संशितवाक्तीक्ष्णवचनः १ तार्णंतृणमयम् २ । ३ । ४ । ५ संभ्रमाद्भयात् पुरइत्यपेक्षितेपुरतइत्यार्षम् ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ सौम्योऽतीक्ष्णस्वभावः १४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अहिंसाअविधिस्पृष्टहिंसायाअभावः १५ । १६ । १७ परित्राणंदृष्टमितिशेषः परैर्हिंस्यमानस्यब्राह्मणेनत्राणंकर्त्तव्यंनतुहिंसेत्यर्थः १८ । १९ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एका
दशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ॥ कथमिति १ । २ । ३ नष्टमंतर्हितम् ४ । ५ 'सद्रोहंसत्यवचनमतिरागश्चयोषिति ॥ अनागसामपिद्रोहःपौलोमेऽर्थाद्विनिंदितः'इतिरत्नगर्भः ६ ॥ इति
आदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ॥ पौलोमेदारपरिग्रहस्यमहाद्रोहहेतुत्वमुक्त्वासंततिमात्रार्थंसआवश्यकोनतुभोगार्थमितिदर्शयितुमास्तीकाख्यानमारभते

वेदवेदांगविन्नामसर्वभूताभयप्रदः ॥ अहिंसासत्यवचनंक्षमाचेतिविनिश्चितम् १५ ब्राह्मणस्यपरोधर्मोवेदानांधारणाऽपिच ॥ क्षत्रियस्याहियोधर्मःसहिनेष्येतवै
तव १६ दंडधारणमुग्रत्वंप्रजानांपरिपालनम् ॥ तदिदंक्षत्रियस्यासीत्कर्मवैश्रृणुमेरुरो १७ जनमेजयस्ययज्ञेऽस्मिन्सर्पाणांहिंसनंपुरा ॥ परित्राणंचभीतानां
सर्पाणांब्राह्मणादपि १८ तपोवीर्यबलोपेताद्वेदवेदांगपारगात् ॥ आस्तीकाद्द्विजमुख्याद्वैसर्पसत्रेद्विजोत्तम १९ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिपौलोमपर्वणि
डुंडुभशापमोक्षे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ॥ रुरुरुवाच ॥ कथंहिंसितवान्सर्पान्सराजाजनमेजयः ॥ सर्पावाहिंसितास्तत्रकिमर्थंद्विजसत्त
म १ किमर्थंमोक्षिताश्चैवपन्नगास्तेनधीमता ॥ आस्तीकेनद्विजश्रेष्ठश्रोतुमिच्छाम्यशेषतः २ ॥ ऋषिरुवाच ॥ श्रोष्यसित्वंरुरोसर्वमास्तीकचरितंमहत् ॥ ब्राह्म
णानांकथयतामित्युक्त्वांतरधीयत ३ ॥ सौतिरुवाच ॥ रुरुश्चापिवनंसर्वंपर्यधावत्समंततः ॥ तमृषिंनष्टमन्विच्छन्संश्रांतोन्यपतद्भुवि ४ समोहंपरमंगत्वानष्टसं
ज्ञइवाभवत् ॥ तदृषेर्वचनंतथ्यंचिंतयानःपुनःपुनः ५ लब्धसंज्ञोरुरुश्चायात्तदाचख्यौपितुस्तदा ॥ पिताचास्यतदाख्यानंपृष्टःसर्वंन्यवेदयत् ६ ॥ इतिश्रीमहा
भारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि सर्पसत्रप्रस्तावनायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ समाप्तं पौलोमपर्व ॥ ॥ अथास्तीकपर्व ॥ शौनकउवाच ॥
किमर्थंराजशार्दूलःसराजाजनमेजयः ॥ सर्पसत्रेणसर्पाणांगतोऽन्तंतद्वदस्वमे १ निखिलेनयथातत्त्वंसौतेसर्वमशेषतः ॥ आस्तीकश्चद्विजश्रेष्ठःकिमर्थंजयतांवरः
२ मोक्षयामासभुजगान्प्रदीप्ताद्वसुरेतसः ॥ कस्यपुत्रःसराजासीत्सर्पसत्रंयआहरत् ३ सचद्विजातिप्रवरःकस्यपुत्रोऽभिधत्स्वमे ॥ सौतिरुवाच ॥ महदाख्यान
मास्तीकंयथैतत्प्रोच्यतेद्विज ४ सर्वमेतदशेषेणश्रृणुमेवदतांवर ॥ शौनकउवाच ॥ श्रोतुमिच्छाम्यशेषेणकथामेतांमनोरमाम् ५ आस्तीकस्यपुराणर्षेर्ब्राह्मणस्यय
शस्विनः ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ इतिहासमिमंविप्राःपुराणंपरिचक्षते ६ कृष्णद्वैपायनप्रोक्तंनैमिषारण्यवासिषु ॥ पूर्वंप्रचोदितःसूतःपितामेलोमहर्षणः ७
शिष्योव्यासस्यमेधावीब्राह्मणेष्विदमुक्तवान् ॥ तस्मादहमुपश्रुत्यप्रवक्ष्यामियथातथम् ८ इदमास्तीकमाख्यानंतुभ्यंशौनकपृच्छते ॥ कथयिष्याम्यशेषेणसर्वपा
पप्रणाशनम् ९ आस्तीकस्यपिताह्यासीत्प्रजापतिसमःप्रभुः ॥ ब्रह्मचारीयताहारस्तपस्युग्रेरतःसदा १० ॥ ॥ ॥ ॥

किमर्थमिति । अंतमंतकरत्वम् १ जयतांजितेन्द्रियाणां यद्वा'अराजासन्विद्ययासमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयाय इतिब्राह्मणाद्विद्ययैवजयतामितिव्याख्येयं जपतामित्यपिकेचित्पठंति २ वसुरेतसोऽग्नेः आहरत्
कृतवान् ३ । ४ । ५ परिचक्षतेमादृशाइतिशेषः ६ तदेवाह पूर्वमिति ७ तस्मादित्यनेनस्वस्यसंप्रदायवित्त्वंस्फुटीकृतम् ८ । ९ ब्रह्मचारीअकृतदारत्वान्नित्यंवेदाध्ययनमात्रपरः १० ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यायावराणांग्रामैकरात्रवासिनांगृहस्थानां येभ्योऽयंपक्षहोमसंप्रदायःप्रवृत्तः तथाचभरद्वाजः । 'यायावरानामब्राह्मणाआसंस्तेऽर्धमासायाग्निहोत्रमजुहवन्निति' ११ यत्रसायंगृहइत्येकंपदं यत्रैवसायं कालस्तत्रैवगृहमस्येतिसतथा १२ दीक्षांव्रतनियमंचरन् । १३ वायुभक्षोजितपवनः आहरणमाहारोविषयभोगस्तच्छून्योनिराहारः अनिमिषोजितनिद्रः इतस्ततोवृक्षादिभ्यःशीर्णपर्णादिकंपरितःकाले सर्वदाचरन्नश्नन् १४ अटमानोनित्यंपर्यटनकरः अत्रप्रक्षीणसंतानस्यवंशस्यगतिमनेनरूपकेणप्रदर्शयति लंबमानानित्यादिना १५ । १६ वीरणस्तंबकेतृणस्तंबे अत्रगर्तोभूलोकः ऊर्ध्वपादत्वाधोमुख

जरत्कारुरितिख्यातऊर्ध्वरेतामहातपाः ॥ यायावराणांप्रवरोधर्मज्ञःसंशितव्रतः ११ सकदाचिन्महाभागस्तपोबलसमन्वितः ॥ चचारपृथिवींसर्वांयत्रसायंगृहोमुनिः १२ तीर्थेषुचसमाप्लावंकुर्वन्नटतिसर्वशः ॥ चरन्दीक्षांमहातेजादुश्चरामकृतात्मभिः १३ वायुभक्षोनिराहारःशुष्यन्ननिमिषोमुनिः ॥ इतस्ततःपरिचरन्दीप्तपावकसप्रभः १४ अटमानःकदाचित्स्वान्सददर्शपितामहान् ॥ लंबमानान्महागर्तेपादैरूर्ध्वैरवाङ्मुखान् १५ तानब्रवीत्सदृष्ट्वैवजरत्कारुःपितामहान् ॥ केभवंतोऽवलम्बन्तेगर्तेह्यस्मिन्नधोमुखाः १६ वीरणस्तंबकेलग्नाःसर्वतःपरिभक्षिते ॥ मूषकेननिगूढेनगर्तेऽस्मिन्नित्यवासिना १७ ॥ पितरऊचुः ॥ यायावरानामवयमृषयःसंशितव्रताः ॥ संतानप्रक्षयाद्ब्रह्मन्नधोगच्छाममेदिनीम् १८ अस्माकंसंततिस्त्वेकोजरत्कारुरितिस्मृतः ॥ मंदभाग्योऽल्पभाग्यानांतपएवंसमास्थितः १९ नसपुत्राञ्जनयितुंदारान्मूढश्चिकीर्षति ॥ तेनलंबामहेगर्तेसंतानस्यक्षयादिह २० अनाथास्तेननाथेनयथादुष्कृतिनस्तथा ॥ कस्त्वंबंधुरिवास्माकमनुशोचसिसत्तम २१ ज्ञातुमिच्छामहेब्रह्मन्कोभवानिहनःस्थितः ॥ किमर्थंचैवनःशोच्याननुशोचसिसत्तम २२ ॥ जरत्कारुरुवाच ॥ ममपूर्वेभवंतोवैपितरःसपितामहाः ॥ ब्रूतकिंकरवाण्यद्यजरत्कारुरहंस्वयम् २३ ॥ ॥ पितरऊचुः ॥ ॥ यतस्वयत्नवांस्तातसंतानायकुलस्यनः ॥ आत्मनोऽर्थेऽस्मदर्थेचधर्मइत्येववाविभो २४ नहिधर्मफलैस्तातनतपोभिःसुसंचितैः ॥ तांगतिंप्राप्नुवंतीहपुत्रिणोयांव्रजंतिवै २५ तद्दारग्रहणेयत्नंसंतत्यांचमनःकुरु ॥ पुत्रकास्मन्नियोगात्त्वमेतन्नःपरमंहितम् २६ ॥ जरत्कारुरुवाच ॥ नदारान्वैकरिष्येऽहंनधनंजीवितार्थतः ॥ भवतांतुहितार्थायकरिष्येदारसंग्रहम् २७ समयेनचकर्त्ताऽहमनेनविधिपूर्वकम् ॥ यथायद्युपलप्स्यामिकरिष्येनान्यथाह्यहम् २८ सनाम्नीयाभवित्रीमेदित्सिताचैवबंधुभिः ॥ भैक्ष्यवत्तामहंकन्यामुपयंस्येविधानतः २९ दरिद्रायहिमेभार्यांकोदास्यतिविशेषतः ॥ प्रतिग्रहीष्येभिक्षांतुयदिकश्चित्प्रदास्यति ३० एवंदारक्रियाहेतोःप्रयतिष्येपितामहाः ॥ अनेनविधिनाशश्वन्नकरिष्येऽहमन्यथा ३१ ॥

त्वाभ्यां स्वर्गस्थत्वेऽपिपातभयेनव्याकुलत्वमुक्तं वीरणस्तंबोवंशस्तोमः मूषकः कालः १७ । १८ । १९ । २० । २१ नःस्थितोऽस्माकंस्वामीवेतिशेषः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ नदारानित्यध्या यतात्पर्यमुक्तं भोगायधनदारसंग्रहोनकार्यःकिंतुपुत्रकृत्वोरेवार्थेइतिभावः २७ । २८ सनाम्नीति । प्रायेणवस्तुनांयथार्थनामत्वाज्जरत्कारुशब्देनतपसाजीर्यमाणशरीरत्वंविवक्षितं तादृशोऽहंसदृशीमे वभार्यांस्वीकरिष्यामि बंधुभिर्दित्सितामिति 'ऋत्विजेविततेकर्मणिदद्यादलंकृत्यसदैवोगोमिथुनंदत्त्वोपयच्छेतसआर्षः'इत्यार्त्विज्यगोमिथुनपूर्वयोर्दैवार्षयोर्विवाहयोर्व्यावृत्तिर्दर्शिता भैक्ष्यवदितितस्याब्राह्मप्राजापत्यविधिनाअलंकृतायाअनलंकृतायावालाभेऽप्यन्नवस्त्रादिनाभरणेममधनादिकंनास्तीतिचदर्शितं उपयंस्येपरिणेष्ये २९ । ३० । ३१ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३२ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ततइति । निवेशायदारसंग्रहाय पाठांतरेयतिर्ब्रह्मचारी १ तिस्रोवाचःकन्याभिक्षांदेहीत्येवंरूपाः २ । ३ । ४ । ५ प्रतीच्छप
तिगृह्णीष्व ६ । ७ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ एवमास्तीकोत्पत्तिप्रकारमुक्त्वासर्पसत्रनिमित्तंसर्पाणांमातृशापमुपक्षिपति मात्राहीत्यादिना । अनिलसार

॥ ३६ ॥ तत्रचोत्पत्स्यतेजंतुर्भवतांतारणायवै ॥ शाश्वतंस्थानमासाद्यमोदंतांपितरोमम ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि आस्तीकपर्वणिजरत्कारुतत्पितृसंवादेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ततोनिवेशायतदासविप्रःसंशितव्रतः ॥ महींचचारदारार्थीनचदारानविंदत १ सकदाचिद्वनंगत्वाविप्रःपितृवचःस्मरन् ॥ चुक्रोशकन्याभिक्षार्थीतिस्रोवाचःशनैरिव २ तंवासुकिःप्रत्यगृह्णादुद्यम्यभगिनींतदा ॥ नसतांप्रतिजग्राहनसनाम्नीतिचिंतयन् ३ सनाम्नींचोद्यतांभार्यांगृह्णीयामितितस्यहि ॥ मनोनिविष्टमभवज्जरत्कारोर्महात्मनः ४ तमुवाचमहाप्राज्ञोजरत्कारुर्महातपाः ॥ किंनाम्नीभगिनीयंतेब्रूहिसत्यंभुजंगम ५ ॥ वासुकिरुवाच ॥ जरत्कारोजरत्कारुःस्वसेयमनुजामम ॥ प्रतिगृह्णीष्वभार्यार्थेमयादत्तांसुमध्यमाम् ॥ त्वदर्थंरक्षितापूर्वंप्रतीच्छेमांद्विजोत्तम ६ एवमुक्त्वाततःप्रादाद्भार्यार्थेवरवर्णिनीम् ॥ सचतांप्रतिजग्राहविधिदृष्टेनकर्मणा ७ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिआस्तीकपर्वणि वासुकिस्वसृवरणे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥

॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ मात्राहिभुजगाःशप्ताःपूर्वंब्रह्मविदांवर ॥ जनमेजयस्यवोयज्ञेधक्ष्यत्यनिलसारथिः १ तस्यशापस्यशांत्यर्थंप्रददौपन्नगोत्तमः ॥ स्वसारमृषयेतस्मैसुव्रतायमहात्मने २ सचतांप्रतिजग्राहविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ आस्तीकोनामपुत्रश्चतस्यांजज्ञेमहामनाः ३ तपस्वीचमहात्माचवेदवेदांगपारगः ॥ समःसर्वस्यलोकस्यपितृमातृभयापहः ४ अथदीर्घस्यकालस्यपांडवेयोनराधिपः ॥ आजहारमहायज्ञंसर्पसत्रमितिश्रुतिः ५ तस्मिन्प्रवृत्तेसत्रेतुसर्पाणामंतकायवै ॥ मोचयामासतान्नागानास्तीकःसुमहातपाः ६ भ्रातॄंश्चमातुलांश्चैवतथैवान्यान्सपन्नगान् ॥ पितॄंश्चतारयामाससंतत्यातपसातथा ७ व्रतैश्चविविधैर्ब्रह्मन्स्वाध्यायैश्चानृणोऽभवत् ॥ देवांश्चतर्पयामासयज्ञैर्विविधदक्षिणैः ८ ऋषींश्चब्रह्मचर्येणसंतत्याचपितामहान् ॥ अपहृत्यगुरुंभारंपितॄणांसंशितव्रतः ९ जरत्कारुर्गतःस्वर्गंसहितःस्वैःपितामहैः ॥ आस्तीकंचसुतंप्राप्यधर्मंचानुत्तमंमुनिः १० जरत्कारुःसुमहताकालेनस्वर्गमेयिवान् ॥ एतदाख्यानमास्तीकंयथावत्कथितंमया ॥ प्रब्रूहिभृगुशार्दूलकिमन्यत्कथयामिते ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि आस्तीकप० सर्पाणांमातृशापप्रस्तावेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ शौनकउवाच ॥ सौतेत्वंकथयस्वेमांविस्तरेणकथांपुनः ॥ आस्तीकस्यकवेःसाधोःशुश्रूषापरमाहिनः १ मधुरंकथ्यतेसौम्यश्लक्ष्णाक्षरपदंत्वया ॥ प्रीयामहेभृशंतातपितेवेदंप्रभाषसे २ अस्मच्छुश्रूषणेनित्यंपिताहिनिरतस्तव ॥ आचष्टैतद्यथाख्यानंपितातेत्वंतथावद ३ ॥ ॥ ॥

थिर्वह्निः धक्ष्यतिदाहंकरिष्यति १ । २ जज्ञेजातः ३ पितृमातृपक्षीयाणांभयापहःपितृमातृभयापहइतिमध्यमपदलोपः ४ आजहारचक्रे ५ । ६ भ्रातॄन्मातुलपुत्रान् ७ । ८ । ९ । १० । ११
॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ॥ सौतेइति । शुश्रूषाश्रोतुमिच्छा १ । २ अस्मच्छुश्रूषणेअस्माकंश्रावणे आचष्टसाकल्येनव्यक्तंकथितवान् ३ ॥ ३६ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

कथयतःपितुःसकाशात् ४ देवयुगेसत्ययुगे रूपेणप्रकाशेनाद्भुतेइतिसंबंधः । 'रूपंस्वभावेसौंदर्येआलोकेपशुशब्दयोः'इतिमेदिनी अद्भुतइत्यादेःपूर्वरूपमार्षम् ५ । ६ वरातिसर्गंवरदानम् ७ । ८ तेजसादीप्त्या विक्रमेणपराभिभवसामर्थ्येन ओजसातेजसेतिपाठेओजसाइंद्रियबलेन ९ पुत्रंपुनातीतितंपवित्रंवरंदिव्यपुत्रद्वयलाभरूपम् १० । ११ । १२ यथादशाद्दत्तानवनवतिः तथादशाद्दत्तादशदशतिः शतमित्यर्थः दशदशतीर्दशशतानीत्यर्थः १३ । १४ सोपस्वेदेपुऊष्मवत्सु तत्रह्यंडांतर्जलमूष्मणाशीघ्रंघनीभवतीति पंचशतेपंचशत्याःपूरणेकालेसंवत्सरेपूर्णेसतीतिशेषः १५ मिथुनंनिःसृतंसत् नव्यद

सौतिरुवाच ॥ ॥ आयुष्मन्निदमाख्यानमास्तीकंकथयामिते ॥ यथाश्रुतंकथयतःसकाशाद्वैपितुर्मया ४ पुरादेवयुगेब्रह्मन्प्रजापतिसुतेशुभे ॥ आस्तांभगिन्यौरूपेणसमुपेतेऽद्भुतेऽनघ ५ तेभार्येकश्यपस्यास्तांकद्रूश्चविनताचह ॥ प्रादात्ताभ्यांवरंप्रीतःप्रजापतिसमःपतिः ६ कश्यपोधर्मपत्नीभ्यांमुदापरमयायुतः ॥ वरातिसर्गंश्रुत्वैवंकश्यपादुत्तमंचते ७ हर्षादप्रतिमांप्रीतिंप्रापतुःस्मवरस्त्रियौ ॥ वव्रेकद्रूःसुतान्नागान्सहस्रंतुल्यववर्चसः ८ द्वौपुत्रौविनतावव्रेकद्रूपुत्राधिकौबले ॥ तेजसावपुषाचैवविक्रमेणाधिकौंचतौ ९ तस्यैभर्तावरंप्रादादत्यर्थंपुत्रमीप्सितम् ॥ एवमस्त्वितितंचाहकश्यपंविनतातदा १० यथावत्प्रार्थितंलब्ध्वावरंतुष्टाऽभवत्तदा ॥ कृतकृत्यातुविनतालब्ध्वावीर्याधिकौसुतौ ११ कद्रूश्चलब्ध्वापुत्राणांसहस्रंतुल्यवर्चसाम् ॥ धार्यौप्रयत्नतोगर्भावित्युक्त्वासमहातपाः १२ तेभार्येवरसंतुष्टेकश्यपोवनमाविशत् ॥ सौतिरुवाच ॥ कालेनमहताकद्रूरंडानांदशतीर्दश १३ जनयामासविप्रेंद्रद्वेचांडेविनातातदा ॥ तयोरंडानिनिदधुःप्रहृष्टाःपरिचारिकाः १४ सोपस्वेदेषुभांडेषुपंचवर्षशतानिच ॥ ततःपंचशतेकालेकद्रूपुत्राविनिःसृताः १५ अंडाभ्यांविनतायास्तुमिथुनंनव्यदृश्यत ॥ ततःपुत्रार्थिनीदेवीव्रीडिताचतपस्विनी १६ अंडंबिभेदविनतातत्रपुत्रमपश्यत ॥ अध्यर्धकायसंपन्नमितरेणाप्रकाशता १७ सपुत्रःक्रोधसंरब्धःशशापैनामितिश्रुतिः ॥ योऽहमेवंकृतोमातस्त्वयालोभपरीतया १८ शरीरेणासमग्रेणतस्माद्दासीभविष्यसि ॥ पंचवर्षशतान्यस्याययाविस्पर्धसेसह १९ एषचत्वांसुतोमातर्दासीत्वान्मोचयिष्यति ॥ यद्येनमपिमातस्त्वंमामिवांडविभेदनात् २० नकरिष्यस्यनंगंवाव्यंगंवापितपस्विनम् ॥ प्रतिपालयितव्यस्तेजन्मकालोऽस्यधीरया २१ विशिष्टंबलमीप्संत्यापंचवर्षशतात्परः ॥ एवंशप्त्वाततःपुत्रोविनतामंतरिक्षगः २२ अरुणोदृश्यतेब्रह्मन्प्रभातसमयेसदा ॥ आदित्यरथमध्यास्तेसारथ्यंसमकल्पयत् २३ गरुडोऽपियथाकालंजज्ञेपन्नगभोजनः ॥ सजातमात्रोविनतांपरित्यज्यखमाविशत् २४ आदास्यन्नात्मनोभोज्यमन्नंविहितमस्ययत् ॥ विधात्राभृगुशार्दूलक्षुधितःपतगेश्वरः २५ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सर्पादीनामुत्पत्तौ षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ॥ ॥

शतनदृष्टं स्वरूपेणेतिशेषः व्रीडितासपत्न्याःपुत्रसमृद्ध्यालज्जिता १६ अपश्यतअपश्यत् अध्यर्धेतिचचरणादारभ्याऽर्धादुपरितनेनदेहेनकृत्स्नोऽन्येनाकृत्स्नइत्यर्थः पूर्वार्धेतिपाठःसुगमः १७ क्रोधसंरब्धःक्रोधेनद्वेषेणसंरब्धोऽभिनिविष्टः १८ । १९ । २० अनंगंसामिवाव्यंगमदृढावयवं प्रतिपालयितव्यःप्रतीक्षणीयः २१ । २२ । २३ । २४ भर्तृशुश्रूषयैवनारीणांमनोरथसिद्धिरीर्ष्ययाचसिद्धमपिसुखंहीयतइत्यध्यायतात्पर्यं । विधात्राविहितमितियोजना २५ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एतस्मिन्निति । समायातेएकीभूते १ । २ । ३ । ४ ज्वलंतंमेरुंसमागम्यदिवौकसोऽमृतायमंत्रयितुमारब्धाइतिपष्ठेनान्वयः किंकृत्वातस्यमेरोःशृंगमुपारुह्येतिसंबंधः ५ अप्रमेयमतिमनोहरत्वान्मनसावा चावाकलयितुमशक्यम् ६ आवारितमाचीर्णम् ७ अगम्यमप्राप्यं अन्यैःप्राकृतैः ८ अनंतकल्पं अनंतोविष्णुराकाशोवाततईषन्न्यूनं बहुगुणाढ्यत्वादतिप्रमाणत्वाच्च ईषदसमाप्तौकल्पप् उद्विद्धमुच्चं ९ । १० । ११ कलशइवकलशोमंथनाधारत्वादुदधिःसमुद्रः कलशोदधिः क्षीरसमुद्रइतिकेचित् कलाःपाषाणमयाःपर्वतामैनाकादयःशेरतेऽस्मिन्निितिकलशःसमुद्रःसचोदधिः उदकानिधीयंते

॥ सौतिरुवाच ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुभगिन्यौतेतपोधन ॥ अपश्यतांसमायातेउच्चैःश्रवसमंतिकात् १ यंतंदेवगणाःसर्वेहृष्टरूपमपूजयन् ॥ मथ्यमानेऽमृतेजा तमश्वरत्नमनुत्तमम् २ अमोघबलमश्वानामुत्तमंजगतांवरम् ॥ श्रीमंतमजरंदिव्यंसर्वलक्षणपूजितम् ३ ॥ ॥ शौनकउवाच ॥ ॥ कथंतदमृतंदेवैर्मथितंक्वचशं समे ॥ यत्रजज्ञेमहावीर्यःसोऽश्वराजोमहाद्युतिः ४ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ ज्वलंतमचलंमेरुंतेजोराशिमनुत्तमम् ॥ आक्षिपंतंप्रभांभानोःस्वशृंगैःकांचनोज्ज्व लैः ५ कनकाभरणंचित्रंदेवगंधर्वसेवितम् ॥ अप्रमेयमनाधृष्यमधर्मबहुलैर्जनैः ६ व्यालैरावारितंघोरैर्दिव्यौषधिविदीपितम् ॥ नाकमावृत्यतिष्ठंतमुच्छ्रयेणमहा गिरिम् ७ अगम्यंमनसाऽप्यन्यैर्नदीवृक्षसमन्वितम् ॥ नानापतगसंघैश्चनादितंसुमनोहरैः ८ तस्यशृंगमुपारुह्यबहुरत्नाचितंशुभम् ॥ अनंतकल्पमुद्विद्धंसुराः सर्वेमहौजसः ९ तेमंत्रयितुमारब्धास्तत्रासीनादिवौकसः ॥ अमृतायसमागम्यतपोनियमसंयुताः १० तत्रनारायणोदेवोब्रह्माणमिदमब्रवीत् ॥ चिंतयत्सुसुरे ष्वेवंमंत्रयत्सुचसर्वशः ११ देवैरसुरसंघैश्चमथ्यतांकलशोदधिः ॥ भविष्यत्यमृतंतत्रमथ्यमानेमहोदधौ १२ सर्वौषधीःसमावाप्यसर्वरत्नानिचैवह ॥ मंथध्वमुद धिंदेवावेत्स्यध्वममृतंततः १३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिआस्तीकपर्वणि अमृतमंथनेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ततोऽभ्र शिखराकारैर्गिरिशृंगैरलंकृतम् ॥ मंदरंपर्वतवरंलताजालसमाकुलम् १ नानाविहंगसंघुष्टंनानादंष्ट्रिसमाकुलम् ॥ किन्नरैरप्सरोभिश्चदेवैरपिचसेवितम् २ एकादश सहस्राणियोजनानांसमुच्छ्रितम् ॥ अधोभूमेःसहस्रेषुतावत्स्वेवप्रतिष्ठितम् ३ तमुद्धर्तुमशक्तावैसर्वेदेवगणास्तदा ॥ विष्णुमासीनमभ्येत्यब्रह्माणंचेदमब्रुवन् ४ भ वंतावत्रकुर्वीतांबुद्धिंनैःश्रेयसींपराम् ॥ मंदरोद्धरणेयत्नःक्रियतांचहितायनः ५ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ तथेतिचाब्रवीद्विष्णुर्ब्रह्मणासहभार्गव ॥ अचोदयदमे यात्माफणींद्रंपद्मलोचनः ६ ततोऽनंतःसमुत्थायब्रह्मणापरिचोदितः ॥ नारायणेनचाप्युक्तस्तस्मिन्कर्मणिवीर्यवान् ७ अथपर्वतराजानंतमनंतोमहाबलः ॥ उज्जहारबलाद्ब्रह्मन्सवनंसवनौकसम् ८ ततस्तेनसुराःसार्धंसमुद्रमुपतस्थिरे ॥ तमूचुरमृतस्यार्थेनिर्मथिष्यामहेजलम् ९ ॥ ॥

ऽस्मिन्निितियोगाज्जलसमुद्रइत्यर्थः विशेषणंविशेष्येणबहुलमितिसमासः कलशब्दोदृषदिरूढोलोकेषु क्षोभ्यतांकलशःसर्वैरितिवाक्यशेषात् आर्यप्रसिद्ध्यभावेम्लेच्छप्रसिद्ध्याप्यर्थनिर्णयाभ्युपगमात् १२ वेत्स्यध्वंलप्स्यध्वम् १३ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ अनंतःशेषः ७ पर्वतराजानं अनित्यत्वात्समासांतष्टच् सवनंसूतेनेनेत्यमृतप्रसवसाधनं वनैःसहितंवा ८ तेनपर्वतभृताऽनंतेन तंसमुद्रमूचुः जलंतवेतिशेषः ९ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१० अकूपारेसमुद्रसमीपे द्वितीयांतपाठेउपस्येत्यध्याहारः अधिष्ठानंगौरवात्तलंजिगमिषतोमंदरस्याधारः ११। १२ मंथानंमंथनदंडं नेत्रंमंथनरज्जुं १३ एकमंतंएकंप्रदेशंमुखभागंउपाश्लिष्टाःदृढं धृतवंतः १४ अनंतइतिशेषोविष्णुपक्षीयः वासुकेःशिरउत्क्षिप्योत्क्षिप्यभूमावाक्षिपंस्तन्मुखनिःसृतंविषंस्वयंसोढवानितिभावः १५ वासुकिमुखोत्थंवाय्वादिदेवोपकारायाभूदित्याह वासुकेरितिद्वाभ्यां । आक्षिप्यतआक्षिप्यमाणस्य एतेनमेघस्यधूमज्योतिर्वातवारिमयत्वमुक्तं १६। १७। १८। १९ जलचरामत्स्यादयः अस्मदादिवत्पार्थिवांशप्रधानशरीराः २० वारुणानिवरुणलोकस्थानिआप्यांश

अपांपतिरथोवाचममाप्यंशोभवेत्ततः ॥ सोढाऽस्मिविपुलंमर्दंमंदरभ्रमणादिति १० ऊचुश्चकूर्मराजानमकूपारेसुरासुराः ॥ अधिष्ठानंगिरेरस्यभवान्भवितुमर्हति ११ कूर्मेणतुतथेत्युक्त्वापृष्ठमस्यसमर्पितम् ॥ तंशैलंतस्यपृष्ठस्थंयंत्रेणेंद्रोन्यपीडयत् १२ मंथानंमंदरंकृत्वातथानेत्रंचवासुकिम् ॥ देवामथितुमारब्धाःसमुद्रंनिधिमंभसाम् १३ अमृतार्थेपुराब्रह्मंस्तथैवासुरदानवाः ॥ एकमंतमुपाश्लिष्टानागराज्ञोमहासुराः १४ विबुधाःसहिताःसर्वेयतःपुच्छंततःस्थिताः ॥ अनंतोभगवान्देवोयतोनारायणस्ततः ॥ शिरउत्क्षिप्यनागस्यपुनःपुनरवाक्षिपत् १५ वासुकेरथनागस्यसहसाऽऽक्षिप्यतःसुरैः ॥ सधूमाःसार्चिषोवातानिष्पेतुरसकृन्मुखात् १६ तेधूमसंघाःसंभूतामेघसंघाःसविद्युतः ॥ अभ्यवर्षन्सुरगणान्श्रमसंतापकर्शितान् १७ तस्माच्चगिरिकूटाग्रात्प्रच्युताःपुष्पवृष्टयः ॥ सुरासुरगणान्सर्वान्समंतात्समवाकिरन् १८ बभूवात्रमहानादोमहामेघरवोपमः ॥ उदधेर्मथ्यमानस्यमंदरेणसुरासुरैः १९ तत्रनानाजलचराविनिष्पिष्टामहाद्रिणा ॥ विलयंसमुपाजग्मुःशतशोलवणांभसि २० वारुणानिचभूतानिविविधानिमहीधरः ॥ पातालतलवासीनिविलयंसमुपानयत् २१ तस्मिंश्चभ्राम्यमाणेऽद्रौसंघृष्यतःपरस्परम् ॥ न्यपतन्पतगोपेताःपर्वताग्रान्महाद्रुमाः २२ तेषांसंघर्षजश्चाग्निरर्चिर्भिःप्रज्वलन्मुहुः ॥ विद्युद्भिरिवनीलाभ्रमावृणोन्मंदरंगिरिम् २३ ददाहकुंजरांस्तत्रसिंहांश्चैवविनिर्गतान् ॥ विगतासूनिसर्वाणिसत्वानिविविधानिच २४ तमग्निममरश्रेष्ठःप्रदहंतमितस्ततः ॥ वारिणामेघजेनेंद्रःशमयामाससर्वशः २५ ततोनानाविधास्तत्रसुस्रुवुःसागरांभसि ॥ महाद्रुमाणांनिर्यासाबहवश्चौषधीरसाः २६ तेषाममृतवीर्याणांरसानांपयसैवच ॥ अमरत्वंसुराजग्मुःकांचनस्यचनिःस्रवात् २७ ततस्तस्यसमुद्रस्यतज्जातमुदकंपयः ॥ रसोत्तमैर्विमिश्रंचततःक्षीरादभूद्घृतम् २८ ततोब्रह्माणमासीनंदेवावरदमब्रुवन् ॥ श्रांताःस्मसुभृशंब्रह्मन्नोद्भवत्यमृतंचतत् २९ विनानारायणंदेवंसर्वेऽन्येदेवदानवाः ॥ चिरारब्धमिदंचापिसागरस्यापिमंथनम् ३० ततोनारायणंदेवंब्रह्मावचनमब्रवीत् ॥ विधत्स्वैषांबलंविष्णोभवानत्रपरायणम् ३१ ॥ विष्णुरुवाच ॥ बलंददामिसर्वेषांकर्मैतद्येसमास्थिताः ॥ क्षोभ्यतांकलशःसर्वैर्मंदरःपरिवर्त्यताम् ३२ ॥ ॥

प्रधानदेहानि २१ पर्वताग्रात्पतमानानांद्रुमाणांसंघर्षाज्जातोऽग्निःपर्वतंव्याप्नुवंस्तत्रस्थान्पश्वादीन्ददाहेत्याह त्रिभिस्तस्मिंश्चेत्यादिभिः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ तेषांद्रुमौषधीनांयेऽमृतवीर्यारसास्तज्जेनपयसाक्षीरेणकांचनस्यस्वर्णमयस्यपर्वतस्यनिःस्रवाद्दिव्यप्रभावानेकमणिभ्योनिःसृताद्जलाच्चसुराअमृतत्वंजग्मुः २७ ततःपयोनिःस्रवंप्राप्य समुद्रस्यतत्क्षारंउदकं लवणांभसीत्युपक्रमात्पयःक्षीरंजातं यथाक्षारमक्षारंवाजलंगवितृणादिरसंप्राप्यक्षीरंभवतितद्वदित्यर्थः पयोऽपिरसोत्तमैर्विमिश्रमस्ति ततोदेतोःक्षीरादभूद्घृतं २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३३ शतसहस्रंलक्षंअनंताअंशवःआप्यायनीयौषधिभेदात्रश्मयोयस्यसशतसहस्रांशुः शतसहस्रांतइतिपाठेअंतशब्दोगम्यप्रदेशपरः ३४ घृतेनद्यावापृथिवीव्युंधीतिपार्जन्येदर्शनान्नैघंटुकप्रसिद्धेश्चघृतंजल
तस्मात्श्रीरुत्पन्नाद्गुपौषधिरसाज्जलस्यक्षीरत्वंततोघृतमितिक्रमेसारत्वमात्रंविवक्षितं ३९ मरीचिविकचःरश्मिभिरुज्ज्वलः नारायणउरोगतइत्यसंधिरार्षः ३६ । ३७ । ३८ । ३९ ऐरावणऐरावतः
महानागोमहाहस्ती ४० । ४१ । ४२ । ४३ निराशाः विषमप्येतैर्गृहीतमस्माभिस्तुतद्ग्रहणासमर्थैःकथममृतंलब्धुंशक्यमितिभावः महान्अंतःसंहारोयेनतन्महांतं ४४ अभिसंश्रितःसंमुखः

॥ सौतिरुवाच ॥ नारायणवचःश्रुत्वाबलिनस्तेमहोदधेः ॥ तत्पयःसहिताभूयश्चक्रिरेभृशमाकुलम् ३३ ततःशतसहस्रांशुर्मथ्यमानात्तुसागरात् ॥ प्रसन्नात्मास
मुत्पन्नःसोमःशीतांशुरुज्ज्वलः ३४ श्रीरनंतरमुत्पन्नाघृतात्पांडुरवासिनी ॥ सुरादेवीसमुत्पन्नातुरगःपांडुरस्तथा ३५ कौस्तुभस्तुमणिर्दिव्यउत्पन्नोघृतसंभवः ॥
मरीचिविकचःश्रीमान्नारायणउरोगतः ३६ श्रीःसुराचैवसोमश्चतुरगश्चमनोजवः ॥ यतोदेवास्ततोजग्मुरादित्यपथमाश्रिताः ३७ धन्वंतरिस्ततोदेवोवपुष्मा
नुदतिष्ठत ॥ श्वेतंकमंडलुंबिभ्रदमृतंयत्रतिष्ठति ३८ एतदत्यद्भुतंदृष्ट्वादानवानांसमुत्थितः ॥ अमृतार्थेमहान्नादोममेदमितिजल्पताम् ३९ श्वेतैर्दन्तैश्चतुर्भिस्तु
महाकायस्ततःपरम् ॥ ऐरावणोमहानागोऽभवद्वज्रभृताधृतः ४० अतिनिर्मथनादेवकालकूटस्ततःपरः ॥ जगदावृत्यसहसासधूमोऽग्निरिवज्वलन् ४१ त्रैलो
क्यंमोहितंयस्यगंधमाघ्रायतद्विषम् ॥ प्राग्रसल्लोकरक्षार्थंब्रह्मणोवचनाच्छिवः ४२ दधारभगवान्कंठेमंत्रमूर्तिर्महेश्वरः ॥ तदाप्रभृतिदेवस्तुनीलकंठइतिश्रुतिः ४३
एतत्तदद्भुतंदृष्ट्वानिराशादानवाःस्थिताः ॥ अमृतार्थेचलक्ष्म्यर्थेमहांतंवैरमाश्रिताः ४४ ततोनारायणोमायांमोहिनींसमुपाश्रितः ॥ स्त्रीरूपमद्भुतंकृत्वादानवा
नभिसंश्रितः ४५ ततस्तदमृतंतस्यैददुस्तेमूढचेतसः ॥ स्त्रियैदानवदैतेयाःसर्वेतद्गतमानसाः ४६ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि अमृतमं
थनेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ अथावरणमुख्यानिनानाप्रहरणानिच ॥ प्रगृह्याभ्यद्रवन्देवान्सहितादैत्यदानवाः १ ततस्तदमृतंदेवोवि
ष्णुरादायवीर्यवान् ॥ जहारदानवेंद्रेभ्योनरेणसहितःप्रभुः २ ततोदेवगणाःसर्वेपपुस्तदमृतंतदा ॥ विष्णोःसकाशात्संप्राप्यसंभ्रमेतुमुलेसति ३ ततःपिबत्सुतत्का
लेदेवेष्वमृतमीप्सितम् ॥ राहुर्विबुधरूपेणदानवःप्रापिबत्तदा ४ तस्यकंठमनुप्राप्तेदानवस्यामृतेतदा ॥ आख्यातंचंद्रसूर्याभ्यांसुराणांहितकाम्यया ५ ततो
भगवतातस्यशिरश्छिन्नमलंकृतम् ॥ चक्रायुधेनचक्रेणपिबतोऽमृतमोजसा ६ तच्छैलशृंगप्रतिमंदानवस्यशिरोमहत् ॥ चक्रच्छिन्नंखमुत्पत्यननादातिभयंकरम्
७ तत्कबंधंपपातास्यविस्फुरद्धरणीतले ॥ सपर्वतवनद्वीपांदैत्यस्याकंपयन्महीम् ८ ततोवैरविनिर्बंधःकृतोराहुमुखेनवै ॥ शाश्वतश्चंद्रसूर्याभ्यांग्रसत्यद्यापिचै
वतौ ९ विहायभगवांश्चापिस्त्रीरूपमतुलंहरिः ॥ नानाप्रहरणैर्भीमैर्दानवान्समकंपयत् १० ॥ ॥ ॥ ॥

मोहनार्थमित्यर्थः ४५ ‘अमृतादपिविभ्रंशःसंगमात्रेणयोषितां । दधतामोहिनीरूपंहरिणैवंप्रकाशितम्’इतिरत्नगर्भः ४६ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
अथेति । आवरणमुख्यानिकवचाद्यानि प्रहरणान्यायुधानि १ । २ संभ्रमेउभयेषाममृतादेरसति ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

११ प्रासाहस्तक्षेप्याःक्षुद्रभल्लाः विंध्ये'करकाडी'इतिप्रसिद्धाः तोमरादीर्घदंडास्तएवाक्षेप्यालाटेप्विटाइतिप्रसिद्धाः विविधानिशस्त्राणियमदंष्ट्रादीनिलोकप्रसिद्धानि'जमधड'इत्यादीनि १२ असिःखड्गः शक्तिर्हस्तक्षेप्योलोहदंडः पृथुबुध्नोगदासरलःसएव १३ पट्टिशःखड्गविशेषउभयतोधारस्तीक्ष्णाग्रः'पट्टा'इतिप्रसिद्धः १४ । १५ । १६ परिघःपरितोहंतीतितथासर्वतःकंटकितोलोहदंडः एवमग्रेऽपिलोकप्रसिद्ध्यनुसारेणयोगबलेनचायुधवाचिनांशब्दानामर्थोबोध्यः १७ । १८ । १९ । २० संयतियुद्धे २१ । २२ । २३ प्रवेरितंप्रेरितं अवोपसर्गस्यभागुरिमतेनाकारलोपः २४ विगलितारिक्तामे

ततःप्रवृत्तःसंग्रामःसमीपेलवणांभसः ॥ सुराणामसुराणांचसर्वघोरतरोमहान् ११ प्रासाश्चविपुलास्तीक्ष्णान्यपतंतसहस्रशः ॥ तोमराश्चसुतीक्ष्णाग्राःशस्त्राणि विविधानिच १२ ततोऽसुराश्चक्रभिन्नावमंतोरुधिरंबहु ॥ असिशक्तिगदारुग्णानिपेतुर्धरणीतले १३ छिन्नानिपट्टिशैश्चैवशिरांसियुधिदारुणैः ॥ तप्तकांचनमालीनिनिपेतुरनिशंतदा १४ रुधिरेणानुलिप्तांगानिहताश्चमहासुराः ॥ अद्रीणामिवकूटानिधातुरक्तानिशेरते १५ हाहाकारःसमभवत्तत्रतत्रसहस्रशः ॥ अन्योन्यंछिन्दतांशस्त्रैरादित्येलोहितायति १६ परिघैरायसैस्तीक्ष्णैःसन्निकर्षेचमुष्टिभिः ॥ निघ्नतांसमरेऽन्योन्यंशब्दोदिवमिवास्पृशत् १७ छिंधिभिंधिप्रधावत्वंपातयाभिसरेतिच ॥ व्यश्रूयन्तमहाघोराःशब्दास्तत्रसमंततः १८ एवंसुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेमहाभये ॥ नरनारायणौदेवौसमाजग्मतुराहवम् १९ तत्रदिव्यंधनुर्दृष्ट्वानरस्यभगवानपि ॥ चिंतयामासतच्चक्रंविष्णुर्दानवसूदनम् २० ततोऽम्बराच्चिंतितमात्रमागतंमहाप्रभंचक्रममित्रतापनम् ॥ विभावसोस्तुल्यमकुंठमंडलंसुदर्शनंसंयतिभीमदर्शनम् २१ तदागतंज्वलितहुताशनप्रभंभयंकरंकरिकरबाहुरच्युतः ॥ मुमोचवैप्रबलवदुग्रवेगवान्महाप्रभंपरनगरावदारणम् २२ तदंतकज्वलनसमानवर्चसंपुनःपुनर्न्यपततवेगवत्तदा ॥ विदारयद्दितिदनुजान्सहस्रशःकरेरितंपुरुषवरेणसंयुगे २३ दहत्क्वचिज्ज्वलनइवावलेलिहत्प्रसह्यतानसुरगणान्न्यकृंतत ॥ प्रवेरितंवियतिमुहुःक्षितौतथापपौरणेरुधिरमथोपिशाचवत् २४ तथाऽसुरागिरिभिरदीनचेतसोमुहुर्मुहुःसुरगणमार्दयंस्तदा ॥ महाबलाविगलितमेघवर्चसःसहस्रशोगगनमभिप्रपद्यह २५ अथांबराद्भयजननाःप्रपेदिरेसपादपाबहुविधमेघरूपिणः ॥ महाद्रयःपरिगलिताग्रसानवःपरस्परंद्रुतमभिहत्यसस्वनाः २६ ततोमहीप्रविचलितासकाननामहाद्रिपाताभिहतासमंततः ॥ परस्परंचभृशमभिगर्जतांमुहूरणाजिरेभृशमभिसंप्रवर्तिते २७ नरस्ततोवरकनकाग्रभूषणैर्महेषुभिर्गगनपथंसमावृणोत् ॥ विदारयन्गिरिशिखराणिपत्रिभिर्महाभयेऽसुरगणविग्रहेतदा २८ ततोमहीलवणजलंचसागरंमहासुराःप्रविविशुरर्दिताःसुरैः ॥ वियद्गतंज्वलितहुताशनप्रभंसुदर्शनंपरिकुपितंनिशम्यते २९ ततःसुरैर्विजयमवाप्यमंदरःस्वमेवदेशंगमितःसुपूजितः ॥ विनाद्यखंदिवमपिचैवसर्वशस्ततोगताःसलिलधरायथागतम् ३० ॥

घास्तत्तुल्यदीप्तयः श्वेतभास्वराइत्यर्थः २५ बहुविधानीलपीतादिधातुमत्त्वात् । मेघरूपित्वंगगनगामित्वात् २६ गणशब्दितारुद्रानुचरोपलक्षितादेवाः असुराश्चगणाश्चतेषांविग्रहे 'गणःप्रमथसंख्याघे'इतिमेदिनी २७ । २८ निशम्यविज्ञाय तेअसुराः २९ सलिलधराअमृतभृतोदेवाः ३० ॥ ॥ ॥ ॥

किरीटिनेनराय । 'तुल्यायासेऽप्यविबुधानाब्धिजंविमुखाहरेः ॥ देवास्तुवशगाविष्णोःप्रापुरेतदिहोच्यते'इतिरत्नगर्भः ३१ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥
एतदिति १ । २ विपणावहेपणंकुर्वहे ३ दीव्यविजिगीषस्व दासीभावायमांवादासीकर्तुंत्वंवादासीभवितुंब्रूहीत्यर्थः ४ । ५ जिह्मंकौटिल्यं ६ नावपद्यंतनानुमोदितवंतः ७ । ८ । ९ । १० दंदशूकाः

ततोऽमृतंसुनिहितमेवचक्रिरेसुराःपरांमुदमभिगम्यपुष्कलाम् ॥ ददौचतंनिधिममृतस्यरक्षितुंकिरीटिनेबलभिदथामरैःसह ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि अमृतमंथनसमाप्तिर्नामएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ एतत्तेकथितंसर्वममृतंमथितंतथा ॥ यत्रसोऽश्वःसमुत्पन्नःश्रीमानतुलविक्रमः १ यंनिशम्यतदाकद्रूर्विनतामिदमब्रवीत् ॥ उच्चैःश्रवाहिकिंवर्णोभद्रेप्रब्रूहिमाचिरम् २ ॥ विनतोवाच ॥ श्वेतएवाश्वराजोऽयंकिंवात्वंमन्यसेशुभे ॥ ब्रूहिवर्णंत्वमप्यस्यततोऽत्रविपणावहे ३ ॥ ॥ कद्रूरुवाच ॥ ॥ कृष्णवालमहंमन्येहयमेनंशुचिस्मिते ॥ एहिसार्धंमयादीव्यदासीभावायभामिनि ४ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ एवंतेसमयंकृत्वादासीभावायवैमिथः ॥ जग्मतुःस्वगृहानेवश्वोद्रक्ष्यावइतिस्मह ५ ततःपुत्रसहस्रंतुकद्रूर्जिह्मंचिकीर्षती ॥ आज्ञापयामासतदावालाभूत्वाऽञ्जनप्रभाः ६ आविशध्वंहयंक्षिप्रंदासीनस्यामहंयथा ॥ नावपद्यंतयेवाक्यंतान्शशापभुजंगमान् ७ सर्पसत्रेवर्तमानेपावकोवःप्रधक्ष्यति ॥ जनमेजयस्यराजर्षेःपांडवेयस्यधीमतः ८ शापमेनंतुशुश्रावस्वयमेवपितामहः ॥ अतिक्रूरंसमुत्सृष्टंकद्र्वादैवादतीवहि ९ सार्धंदेवगणैःसर्वैर्वाचंतामन्वमोदत ॥ बहुत्वंप्रेक्ष्यसर्पाणांप्रजानांहितकाम्यया १० तिग्मवीर्यविषाह्येतेदंदशूकामहाबलाः ॥ तेषांतीक्ष्णविषत्वाद्धिप्रजानांचहितायच ११ युक्तंमात्राकृतंतेषांपरपीडोपसर्पिणाम् ॥ अन्येषामपिसत्वानांनित्यंदोषपरास्तुये १२ तेषांप्राणांतिकोदंडोदैवेनविनिपात्यते ॥ एवंसंभाष्यदेवस्तुपूज्यकद्रूंचतांतदा १३ आहूयकश्यपंदेवइदंवचनमब्रवीत् ॥ यदेतेदंदशूकाश्चसर्पाजातास्त्वयाऽनघ १४ विषोल्बणामहाभोगामात्राशप्ताःपरंतप ॥ तत्रमन्युस्त्वयातातनकर्तव्यःकथंचन १५ दृष्टंपुरातनंह्येतद्यज्ञेसर्पविनाशनम् ॥ इत्युक्त्वासृष्टिकृद्देवस्तंप्रसाद्यप्रजापतिम् ॥ प्रादाद्विषहरींविद्यांकश्यपायमहात्मने १६ ॥ इतिश्रीम० आदिपर्वणिआस्तीकप० सौपर्णेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ततोरजन्यांव्युष्टायांप्रभातेऽभ्युदितेरवौ ॥ कद्रूश्चविनताचैवभगिन्यौतेतपोधन १ अमर्षितेसुसंरब्धेदास्येकृतपणेतदा ॥ जग्मतुस्तुरगंद्रष्टुमुच्चैःश्रवसमंतिकात् २ ददृशातेऽथतेतत्रसमुद्रंनिधिमंभसाम् ॥ महांतमुदकागाधंक्षोभ्यमाणंमहास्वनम् ३ तिमिंगिलझषाकीर्णंमकरैरावृतंतथा ॥ सत्वैश्चबहुसाहस्रैर्नानारूपैःसमावृतम् ४ भीषणैर्विकृतैरन्यैर्घोरैर्जलचरैस्तथा ॥ उग्रैर्नित्यमनाधृष्यंकूर्मग्राहसमाकुलम् ५

भूमौदंशनशीलाः ११ । १२ । १३ । १४ महाभोगामहाशरीराः १५ विषहरींविषघ्नीं विषहरामितिपाठः १६ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥
॥ ॥ ततइति । व्युष्टायांव्यतीतायां १ दास्येविषये २ उदकेनागाधंतलस्पर्शशून्यं क्षोभ्यमाणंमकरादिभिः ३ । ४ । ५ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६ पातालज्वलनोवाडवाग्निस्तस्यावासं बांधवंशरणं बंधनमितिपाठेकारागारं ७। ८।९ वेलायादोलआंदोलनंतज्जेनानिलेनचलं १०।११ गांपृथ्वीं विंदतालंभमानेन हेतौशतृप्रत्ययः तेन
हेतुनाविक्षोभितेनजलेनाविलंव्याप्तं १२ अत्रिणातलान्वेषिणेतिशेषः गाधंतलं पातालस्यापितलमधःस्थं अव्ययंपातालादिव्ययेऽप्यविनाशं १३ सेवतःसेवमानस्य युगादिकालशयनंयुगंकृतादि
कंतस्यआदिभूतोयुगादिकालस्तस्मिन्शयनंतल्पभूतं १४ डिंबाहवेडिंबोभयत्रतामाक्रंदस्तद्वतिआहवे 'डिंबोभयध्वनावंडे'इतिमेदिनी । तिग्माहवइतिपाठःस्पष्टार्थः १५ वडवाअश्वातस्यामुखादुत्पन्नो

आकरंसर्वरत्नानामालयंवरुणस्यच ॥ नागानामालयंरम्यमुत्तमंसरितांपतिम् ६ पातालज्वलनावासमसुराणांचबांधवम् ॥ भयंकरंचसत्वानांपयसांनिधिमर्ण
वम् ७ शुभंदिव्यममर्त्यानाममृतस्याकरंपरम् ॥ अप्रमेयमचिंत्यंचसुपुण्यजलमद्भुतम् ८ घोरंजलचरारावरौद्रंभैरवनिःस्वनम् ॥ गंभीरावर्तकलिलंसर्व
भूतभयंकरम् ९ वेलादोलानिलचलंक्षोभोद्वेगसमुच्छ्रितम् ॥ वीचीहस्तैःप्रचलितैर्नृत्यंतमिवसर्वतः १० चंद्रवृद्धिक्षयवशादुद्वृत्तोर्मिसमाकुलम् ॥ पांचज
न्यस्यजननंरत्नाकरमनुत्तमम् ११ गांविंदताभगवतागोविंदेनामितौजसा ॥ वराहरूपिणाचांतर्विक्षोभितजलाविलम् १२ ब्रह्मर्षिणाव्रतवतावर्षाणांशतमत्रि
णा ॥ अनासादितगाधंचपातालतलमव्ययम् १३ अध्यात्मयोगनिद्रांचपद्मनाभस्यसेवतः ॥ युगादिकालशयनंविष्णोरमिततेजसः १४ वज्रपातनसंत्रस्त
मैनाकस्याभयप्रदम् ॥ डिंबाहवार्दितानांचअसुराणांपरायणम् १५ वडवामुखदीप्ताग्नेस्तोयहव्यप्रदंशिवम् ॥ अगाधपारंविस्तीर्णमप्रमेयंसरित्पतिम् १६ महान
दीभिर्बह्वीभिःस्पर्धयेवसहस्रशः ॥ अभिसार्यमाणमनिशंददृशातेमहार्णवम् ॥ आपूर्यमाणमत्यर्थंनृत्यमानमिवोर्मिभिः १७ गंभीरंतिमिमकरोग्रसंकुलंतंगर्जंतं
जलचररावरौद्रनादैः ॥ विस्तीर्णंददृशतुरंबरप्रकाशंतेऽगाधंनिधिमुरुमंभसामनंतम् १८ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिआस्तीकपर्वणि सौपर्णेएकविंशति
तमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ नागाश्चसंविदंकृत्वाकर्तव्यमितितद्वचः ॥ निःस्नेहावैदहेन्माताअसंप्राप्तमनोरथा १ प्रसन्नामोक्षयेदस्मांस्तस्माच्छा
पाच्चभामिनी ॥ कृष्णंपुच्छंकरिष्यामस्तुरगस्यनसंशयः २ तथाहिगत्वातेतस्यपुच्छेवालाइतिस्मृताः ॥ एतस्मिन्नंतरेतेतुसपत्न्यौपणितेतदा ३ ततस्तेपणितं
कृत्वाभगिन्यौद्विजसत्तम ॥ जग्मतुःपरयाप्रीत्यापरंपारंमहोदधेः ४ कद्रूश्चविनताचैवदाक्षायण्यौविहायसा ॥ आलोकयंत्यावक्षोभ्यंसमुद्रंनिधिमंभसाम् ५ वायुनाऽती
वसहसाक्षोभ्यमाणंमहास्वनम् ॥ तिमिंगिलसमाकीर्णंमकरैरावृतंतथा ६ संयुतंबहुसाहस्रैःसत्त्वैर्नानाविधैरपि ॥ घोरैर्घोरमनाधृष्यंगंभीरमतिभैरवम् ७ आकरंसर्व
रत्नानामालयंवरुणस्यच ॥ नागानामालयंचापिसुरम्यंसरितांपतिम् ८ पातालज्वलनावासमसुराणांतथाऽऽलयम् ॥ भयंकराणांसत्वानांपयसांनिधिमव्ययम् ९

दीप्तोयोऽग्निस्तस्मैतोयहव्यप्रदं गाधःपारश्चनास्तियस्यसोऽगाधपारस्तं अतएवविस्तीर्णं विशेषेणस्तीर्णंसमंततआस्तीर्णं १६ अभिसार्यमाणमभितोगम्यमानं १७ तेकद्रूविनते अगाधंपूर्वरूप
मार्षं १८ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ नादाश्चसंविदंकृत्वेतिद्वादशश्लोकमध्यायंकेचिन्नपठंति कांश्चिदत्रत्यान्श्लोकान्पूर्वत्रैवचपठंति अन्येतुपंचवा
न्पठंत्यपीत्यत्रकोशशुद्धिंनप्रतीमः संविदंमिथआलोचनं १।२ पणितेपणंकृतवत्यौ ३। ४ उक्तानुक्तविशेषणैःपुनःस्तौतिसमुद्रं अक्षोभ्यमित्यादिना ५।६।७।८।९ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kath...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१० । ११ । १२ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ तमिति १ शशांककिरणवत्प्रख्यादीप्तिर्यस्यतंसादृशमपिकालवालंकृष्णकेशं २ निशम्य दृष्ट्वा ३ । ४ । ५ कामरूपःइच्छाकृतमेवरूपंयस्यसतथा ६ उद्भासन्नुत्कर्षेणभासमानः ७ और्वोवाडवः ८ विभावसुंवह्निं ९ अग्नेमात्वमितिदेवानांभ्रमवर्णनमग्निगरुडयोरतिसादृश्यकथनार्थम् १० । ११ । १२ । १३ । १४ अत्रापिपूर्ववत्सुपर्णोपाधिकंब्रह्मैवस्तूयते नहिविष्णुवाहनेपक्षिमात्रेप्रकृतानिसर्वाणिविशेषणान्यंजसासंगच्छंते । 'इंद्रंमित्रंवरुणमग्निमाहुरथोदिव्यःससुपर्णोगरुत्मान् । एकंसद्विप्राबहुधावदंत्यग्निंयमंमातरिश्वानमाहुः'इतिश्रुतेरिंद्रादिबहुप्रकारेणसदेवैकमुच्यतइत्यवगमात् ऋषिःप्रणवरूपोमंत्रः मंत्राणांसर्वेषांद्रष्टामधुच्छंदआदिरूपोवा महाभागःकृत्स्नस्ययज्ञ

शुभ्रंदिव्यममर्त्यानामभ्रुतस्याकरंपरम् ॥ अप्रमेयमचिंत्यंचसुपुण्यजलसंमितम् १० महानदीभिर्बह्वीभिस्तत्रतत्रसहस्रशः ॥ आपूर्यमाणमत्यर्थंनृत्यंतमिवचोर्मिभिः ११ इत्येवंतरलतरोर्मिसंकुलंतंगंभीरंविकसितमंबरप्रकाशम् ॥ पातालज्वलनशिखाविदिपितांगंगर्जंतंद्रुतमभिजग्मतुस्ततस्ते १२ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिआस्तीकप०सौपर्णेसमुद्रदर्शनंनाम द्वाविंशोऽध्यायः॥२२॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ तंसमुद्रमतिक्रम्यकद्रूर्विनतयासह ॥ न्यपतत्तुरगाभ्याशेनचिरादिवशीघ्रगा १ ततस्तेतंहयश्रेष्ठंददृशातेमहाजवम् ॥ शशांककिरणप्रख्यंकालवालमुभेतदा २ निशम्यचबहून्वालान्कृष्णान्पुच्छसमाश्रितान् ॥ विषण्णरूपांविनतांकद्रूर्दास्येन्ययोजयत् ३ ततःसाविनताताेतस्मिन्पणितेनपराजिता ॥ अभवद्दुःखसंतप्तादासीभावंसमास्थिता ४ एतस्मिन्नंतरेचापिगरुडःकालआगते ॥ विनामात्रामहातेजाविदार्यांडमजायत ५ महासत्वबलोपेतःसर्वाविद्योतयन्दिशः ॥ कामरूपःकामगमःकामवीर्योविहंगमः ६ अग्निराशिरिवोद्भासन्समिद्धोऽतिभयंकरः ॥ विद्युद्विस्पष्टपिंगाक्षोयुगांताग्निसमप्रभः ७ प्रवृद्धःसहसापक्षीमहाकायोनभोगतः ॥ घोरोघोरस्वनोरौद्रोवह्निरौर्वइवापरः ८ तंदृष्ट्वाशरणंजग्मुर्देवाःसर्वेविभावसुम् ॥ प्रणिपत्याब्रुवंश्चैनमासीनंविश्वरूपिणम् ९ अग्नेमात्वंप्रवर्धिष्ठाःकच्चिन्नोनदिधक्षसि ॥ असौहिराशिःसुमहान्समिद्धस्तवसर्पति १० ॥ ॥ अग्निरुवाच ॥ नैतदेवंयथायूयंमन्यध्वमसुरार्दनाः ॥ गरुडोबलवानेषममतुल्यश्चतेजसा ११ जातःपरमतेजस्वीविनतानंदवर्धनः ॥ तेजोराशिमिमंदृष्ट्वायुष्मान्मोहःसमाविशत् १२ नागक्षयकरश्चैवकाश्यपेयोमहाबलः ॥ देवानांचहितेयुक्तस्त्वहितोदैत्यरक्षसाम् १३ नभीःकार्याकथंचात्रपश्यध्वंसहितामम ॥ एवमुक्तास्तदागत्वागरुडंवाग्भिरस्तुवन् १४ तेदूरादभ्युपेत्यैनंदेवाःसर्षिगणास्तदा ॥ देवाऊचुः ॥ त्वमृषिस्त्वंमहाभागस्त्वंदेवःपतगेश्वरः १५ त्वंप्रभुस्तपनःसूर्यःपरमेष्ठीप्रजापतिः ॥ त्वमिंद्रस्त्वंहयमुखस्त्वंशरस्त्वंजगत्पतिः १६ त्वंमुखंपद्मजोविप्रस्त्वमग्निःपवनस्तथा ॥ त्वंहिधाताविधाताचत्वंविष्णुःसुरसत्तमः १७

स्यभोक्ता देवोद्योतमानः पतगानांजीवपक्षिणामीश्वरोऽतिशीघ्रगोवा । तद्भावतोऽन्यावत्येतिशश्वदितिश्रुतेः १५ प्रभुश्चेतनाचेतनस्यकृत्स्नस्याधिष्ठाता तपनस्तपतीतितपनोऽन्तकर्त्ता सूर्यःसूते इतिसूर्यउत्पादकः उपादानमित्यर्थः परमेष्ठीहिरण्यगर्भरूपेणप्रजापतिर्दक्षादिरूपेणचनिमित्तमपीत्यर्थः त्वमिंद्रोदेवराजः हयमुखोहयग्रीवावतारः त्वंशरोमहादेवस्यत्रिपुरवधेबाणभूतोविष्णुः १६ त्वंमुखं 'ब्राह्मणोऽस्यमुखमासीत्'इतिश्रुतेः पद्मजश्चतुर्मुखः विप्रोविज्ञानवान् अग्निर्वायुश्चेत्यादिसर्वदेवतात्मा धाताचितिः विधातामायेतिप्राग्व्याख्यातमेव विष्णुर्व्यापकः सुरसत्तमोदेवेश्वरः १७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

महान्महत्तत्वं अभिभूःअभितोभवतीत्यभिभूरभिमानोऽहंकारइत्यथः । शश्वत्सर्वदा अमृतमविकृतं महद्यशः । तस्यनाममहद्यशइतिश्रुतेर्निर्गुणंब्रह्म त्वंप्रभाःसूर्यादीनांतेजांसि त्वमभिप्रेतंबुद्धिवृत्तिः
प्राणंरक्षणं १८ बलस्यपुण्यस्य ऊर्मिमान्सागरः. अतएवादीनंरजआदिनाऽनुपक्षीणंसत्वंयस्यसः अतएवसमृद्धिरैश्वर्यंतद्वान् दुर्विषहोयुद्धे त्वत्तःसृतंनिर्गतंसर्वं अहीनकीर्तेपुण्यश्लोक अनागतादिचत्वमेव
१९ उत्तमश्चिन्मात्रः चराचरंचेतनाचेतनंस्थावरजंगमंवा गभस्तिभिर्वृत्तिज्ञानैः भानुरिवकिरणैः अवभाससेघटादिज्ञानरूपेण यथोक्तं । ,परागर्थप्रमेयेषुयाफलत्वेनसंमता । संवित्सैवेहमेयोऽर्थोवेदां
तोक्तिप्रमाणतः'इति । भानुमतःसूर्यस्य अंतकोमृत्युः ध्रुवाध्रुवंक्षराक्षरंप्रधानपुरुषात्मकं २० युगपरिवर्त्तनंसहस्रकृत्वोजायमानंतस्यांतस्तत्कर्त्ता कालस्यापिकालइत्यर्थः २१ खगेश्वरमुपेत्यसमीपेगत्वा

त्वंमहानभिभूःशश्वदमृतंत्वंमहद्यशः ॥ त्वंप्रभास्त्वमभिप्रेतंत्वंनस्त्राणमनुत्तमम् १८ बलोर्मिमान्साधुरदीनसत्वःसमृद्धिमान्दुर्विषहस्त्वमेव ॥ त्वत्तःसृतंसर्वमही
नकीर्तेह्यनागतंचोपगतंचसर्वम् १९ त्वमुत्तमःसर्वमिदंचराचरंगभस्तिभिर्भानुरिवावभाससे ॥ समाक्षिपन्भानुमतःप्रभांमुहुस्त्वमंतकःसर्वमिदंध्रुवाध्रुवम् २० दिवा
करःपरिकुपितोयथादहेत्प्रजास्तथादहसिहुताशनप्रभ ॥ भयंकरःप्रलयइवाग्निरुत्थितोविनाशयन्युगपरिवर्त्तनांतकृत् २१ खगेश्वरंशरणमुपागतावयंमहौजसंज्व
लनसमानवर्चसम् ॥ तडित्प्रभंवितिमिरमभ्रगोचरंमहाबलंगरुडमुपेत्यखेचरम् २२ परावरंवरदमजय्यविक्रमंतवौजसासर्वमिदंप्रतापितम् ॥ जगत्प्रभोतप्तसुवर्ण
वर्चसात्वंपाहिसर्वांश्चसुरान्महात्मनः २३ भयान्वितानभसिविमानगामिनोविमानितावपथगतिंप्रयांतिते ॥ ऋषेःसुतस्त्वमसिदयावतःप्रभोमहात्मनःखगवर
कश्यपस्यह २४ समाक्रुधःकुरुजगतोदयांपरांत्वमीश्वरःप्रशममुपैहिपाहिनः ॥ महाशनिस्फुरितसमस्वनेनतेदिशोऽम्बरंत्रिदिवमियंचमेदिनी २५ चलंतिनःखग
हृदयानिचानिशंनिगृह्यतांवपुरिदमग्निसन्निभम् ॥ तवद्युतिंकुपितकृतांतसन्निभांनिशम्यनश्चलतिमनोऽव्यवस्थितम् ॥ प्रसीदनःपतगपतेप्रयाचतांशिवश्चनोभवभ
गवन्सुखावहः २६ एवंस्तुतःसुपर्णस्तुदेवैःसर्षिगणैस्तदा ॥ तेजसःप्रतिसंहारमात्मनःसचकारह २७ ॥ इतिश्रीम०आ०आस्ती०सौपर्णेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥
॥ सौतिरुवाच ॥ सश्रुत्वाऽथात्मनोदेहंसुपर्णःप्रेक्ष्यचस्वयम् ॥ शरीरप्रतिसंहारमात्मनःसंप्रचक्रमे १ ॥ सुपर्णउवाच ॥ नमेसर्वाणिभूतानिबिभियुर्देहदर्शनात् ॥ भी
मरूपात्समुद्विग्नास्तस्मात्तेजस्तुसंहरे २ ॥ सौतिरुवाच ॥ ततःकामगमःपक्षीकामवीर्योविहंगमः ॥ अरुणंचात्मनःपृष्ठमारोप्यसपितुर्गृहात् ३ मातुरंतिकमागच्छ
त्परंतीरंमहोदधेः ॥ तत्रारुणश्चनिक्षिप्तोदिशंपूर्वांमहाद्युतिः ४ सूर्यस्तेजोभिरत्युग्रैर्लोकान्दग्धुमनायदा ॥ रुरुरुवाच ॥ किमर्थंभगवान्सूर्योलोकान्दग्धुमनास्तदा ५

वयंशरणमुपागताइतिसंबंधः २२ परावरंकारणंकार्यंच अजय्योजेतुमशक्योविक्रमोयस्यतं २३ विमानगामिनोदेवाःविमानिताःपराजिताः विपथगतिंहीनमार्गानुसृतिं २४ सत्वंमाक्रुधःक्रोधंमाकार्षीः
महाशनेःस्फुरितंतेनसमस्तुल्यःस्वनःशब्दस्तेनदिशश्चलंतीत्युत्तरादपकृष्यते २५ निगृह्यतांसंक्षिप्तंक्रियतां अव्यवस्थितमितिच्छेदः व्याकुलमित्यर्थः २६ । २७ । ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भार
तभावदीपेत्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ सइति । ससुपर्णःस्तुतिव्याजेनदेवैर्बोधितस्तेभ्यआत्मनोदेहंस्वरूपंश्रुत्वाप्रेक्ष्यानुभूयचसर्वभूताभयायसौम्योबभूवेत्यर्थः १ समुद्विग्नाजनाइतिशेषः
२ अरुणंमातुर्विवशतयायत्रकुत्रापिस्थितं ३ सूर्योदग्धुमनायदाऽभूत्तदापूर्वांदिशंगत्वातत्रसूर्यस्याग्रेऽरुणोनिक्षिप्तइतियोज्यं ४ । ५ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आदित्यस्यमूर्तिबहुत्वेनचंद्रादित्यैरितिबहुवचनं ६ चंद्रादित्येकत्वंचसमाहारात् ग्रहेणराहुणाग्रहणेनवा ७ सुराणामर्थायहिताय ८ सहंतेमर्षयंति सहदेवैरितिपाठेदिवौकसउपदेवामरीच्यादयःप्रजापतयः ९ तस्मादस्ताचलंगत्वेतिल्यब्लोपेपंचमी १० संतापयतसमतापयत अडभावकार्षः तिरोभूवएवसन्नेवंदहत्युदयेतुभस्मीकरिष्यतिलोकानित्याह ततइत्यादिना ११ । १२ । १३ । १४ दृश्य

॥ ४१ ॥ किमस्यापहृतंदेवैर्येनेमंमन्युराविशत् ॥ प्रमतिरुवाच ॥ चंद्रादित्यैर्यदाराहुराख्यातोह्यमृतंपिबन् ६ वैरानुबंधंकृतवांश्चंद्रादित्येतदाऽनघ ॥ वध्यमानेग्रहेणाथआदित्येमन्युराविशत् ७ सुरार्थायसमुत्पन्नोरोषोराहोस्तुमांप्रति ॥ बह्वनर्थकरंपापमेकोऽहंसमवाप्नुयाम् ८ सहायएवकार्येषुनचकृच्छ्रेषुदृश्यते ॥ पश्यंतिग्रस्यमानंमांसहंतेवैदिवौकसः ९ तस्माल्लोकविनाशार्थंह्यवतिष्ठेनसंशयः ॥ एवंकृतमतिःसूर्योह्यस्तमभ्यगमद्गिरिम् १० तस्माल्लोकविनाशायसंतापयतभास्करः ॥ ततोदेवानुपागम्यप्रोचुरेवंमहर्षयः ११ अद्यार्धरात्रसमयेसर्वलोकभयावहः ॥ उत्पत्स्यतेमहान्दाहस्त्रैलोक्यस्यविनाशनः १२ ततोदेवाःसर्षिगणाउपगम्यपितामहम् ॥ अब्रुवन्किमिवेहाद्यमहद्दाहकृतंभयम् १३ नतावद्दृश्यतेसूर्यःक्षयोऽयंप्रतिभातिच ॥ उदितेभगवन्भानौकथमेतद्भविष्यति १४ ॥ पितामहउवाच ॥ एषलोकविनाशायरविरुद्यंतुमुद्यतः ॥ दृश्यन्नेवहिलोकान्सभस्मराशीकरिष्यति १५ तस्यप्रतिविधानंचविहितंपूर्वमेवहि ॥ कश्यपस्यसुतोधीमानरुणेत्यभिविश्रुतः १६ महाकायोमहातेजाःसस्थास्यतिपुरोरवेः ॥ करिष्यतिचसारथ्यंतेजश्चास्यहरिष्यति १७ लोकानांस्वस्तिचैवंस्यादृषीणांचदिवौकसाम् ॥ ॥ प्रमतिरुवाच ॥ ततःपितामहाज्ञातःसर्वंचक्रेतदाऽरुणः १८ उदितश्चैवसविताह्यरुणेनसमावृतः ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयत्सूर्यंमन्युराविशत् १९ अरुणश्चथैवास्यसारथ्यमकरोत्प्रभुः ॥ भूयएवापरंप्रश्नंशृणुपूर्वमुदाहृतम् २० ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सौपर्णेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ सौतिरुवाच ॥ ततःकामगमःपक्षीमहावीर्योमहाबलः ॥ मातुरंतिकमागच्छत्परंपारंमहोदधेः १ यत्रसाविनतातस्मिन्पणितेनपराजिता ॥ अतीवदुःखसंतप्तादासीभावमुपागता २ ततःकदाचिद्विनतांप्रणतांपुत्रसन्निधौ ॥ कालेचाहूयवचनंकद्रूरिदमभाषत ३ नागानामालयंभद्रेसुरम्यंचारुदर्शनम् ॥ समुद्रकुक्षावेकांतेतत्रमांविनतेनय ४ ततःसुपर्णमातातामवहत्सर्पमातरम् ॥ पन्नगान्गरुडश्चापिमातुर्वचनचोदितः ५ ससूर्यमभितोयातिवैनतेयोविहंगमः ॥ सूर्यरश्मिप्रतप्ताश्चमूर्छिताःपन्नगाऽभवन् ६ तदवस्थान्सुतान्दृष्ट्वाकद्रूःशक्रमथास्तुवत् ॥ नमस्तेसर्वदेवेशनमस्तेबलसूदन ७ नमुचिघ्ननमस्तेऽस्तुसहस्राक्षशचीपते ॥ सर्पाणांसूर्यतप्तानांवारिणात्वंप्लवोभव ८ त्वमेवपरमंत्राणमस्माकममरोत्तम ॥ ईशोह्यसिपयःस्रष्टुंत्वमनल्पंपुरंदर ९ ॥ ॥ ॥ २५ ॥

न्पश्यन् कंद्वादेराकृतिगणत्वादृद्वोरपिस्त्रर्थेयक् १५ प्रतिविधानंप्रतीकारः १६ । १७ । १८ । १९ । २० ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ४१ ॥
ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ अभितःसंमुखं पन्नगाअभवन् संधिरार्षः ६ अत्रापींद्रोपाधिकंब्रह्मस्तूयते नमस्तेइत्यादिना । लोकस्रष्टृत्वसंहर्तृत्वादेस्ताल्लिंगदर्शनात् ७ । ८ । ९ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१० । ११ ज्योतिश्चिद्रूपम् १२ सर्वममृतंमोक्षः आपेक्षिकेह्यमृतत्वेसर्वत्वंनास्ति मोक्षेऽवशिष्यमाणंयद्रूपंतत्त्वमेवेत्यर्थः सोमईश्वरः परमैःश्रेष्ठैरर्चितः । 'सोमःपवतेजनितामतीनांजनितादिवोजनितापृथिव्याः । जनिताग्नेर्जनितासूर्यस्यजनितेंद्रस्यजनितोतविष्णोः'इतिश्रुतिप्रसिद्धः १३ बहुलःकृष्णपक्षः १४ कालोपादानत्वात्तद्रूपत्वमुक्त्वाभूव्योमांबुरूपत्वमाह त्वमुत्तमेति १५ यज्ञभोक्ताऽपित्वमेवेत्याह महायशाइति १६ यज्ञफलदोऽपित्वमेवेत्याह त्वंविप्रैरिति । त्वद्धेतोस्त्वत्प्राप्तये । विविदिषंतियज्ञेनेत्यादिश्रुतेः वेदांगानिषट्यज्ञसाद्गुण्यार्थं तत्रशिक्षापाठशुद्धयर्थम् कल्पःप्रयोगज्ञानार्थम्

त्वमेवमेघस्त्वंवायुस्त्वमग्निर्विद्युतोऽम्बरे ॥ त्वमभ्रगणविक्षेप्तात्वामेवाहुर्महाघनम् १० त्वंवज्रमतुलंघोरंघोषवांस्त्वंबलाहकः ॥ स्रष्टात्वमेवलोकानांसंहर्ताचापराजितः ११ त्वंज्योतिःसर्वभूतानांत्वमादित्योविभावसुः ॥ त्वंमहद्भूतमाश्चर्यंत्वंराजात्वंसुरोत्तमः १२ त्वंविष्णुस्त्वंसहस्राक्षस्त्वंदेवस्त्वंपरायणम् ॥ त्वंसर्वममृतंदेवत्वंसोमःपरमार्चितः १३ त्वंमुहूर्त्तस्तिथिस्त्वंचत्वंलवस्त्वंपुनःक्षणः ॥ शुक्लस्त्वंबहुलस्त्वंचकलाकाष्ठात्रुटिस्तथा ॥ संवत्सरर्त्तवोमासारजन्यश्चदिनानिच १४ त्वमुत्तमासगिरिवनावसुन्धरासभास्करंवितिमिरमंबरंतथा ॥ महोदधिःसतिमितिमिंगिलस्तथामहोर्मिमान्बहुमकरोझषाकुलः १५ महायशास्त्वमितिसदाऽभिपूज्यसेमनीषिभिर्मुदितमनामहर्षिभिः ॥ अभिष्टुतःपिबसिचसोममध्वरेवषट्कृतान्यपिचहवींषिभूतये १६ त्वंविप्रैःसततमिहेज्यसेफलार्थंवेदांगेष्वतुलबलौघगीयसेच ॥ त्वद्धेतोर्यजनपरायणाद्विजेंद्रावेदांगान्यभिगमयंतिसर्वयत्नैः १७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सौपर्णे पंचविंशोऽध्यायः॥ २५ ॥ सौतिरुवाच ॥ एवंस्तुतस्तदाकद्र्वाभगवान्हरिवाहनः ॥ नीलजीमूतसंघातैःसर्वमंबरमावृणोत् १ मेघानाज्ञापयामासवर्षध्वममृतंशुभम् ॥ तेमेघामुमुचुस्तोयंप्रभूतंविद्युदुज्ज्वलाः २ परस्परमिवात्यर्थंगर्जंतःसततंदिवि ॥ संवर्तितमिवाकाशंजलदैःसुमहाद्भुतैः ३ सृजद्भिरतुलंतोयमजस्रंसुमहारवैः ॥ संप्रनृत्तमिवाकाशंधारोर्मिभिरनेकशः ४ मेघस्तनितनिर्घोषैर्विद्युत्पवनकंपितैः ॥ तैर्मेघैःसततासारंवर्षद्भिरनिशंतदा ५ नष्टचंद्रार्ककिरणमंबरंसमपद्यत ॥ नागानामुत्तमोहर्षस्तथावर्षतिवासवे ६ आपूर्यतमहीचापिसलिलेनसमंततः ॥ रसातलमनुप्राप्तंशीतलंविमलंजलम् ७ तदाभूरभवच्छन्नाजलोर्मिभिरनेकशः ॥ रामणीयकमागच्छन्मात्रासहभुजंगमाः ८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सौपर्णेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ संप्रहृष्टास्ततोनागाजलधाराप्लुतास्तदा ॥ सुपर्णेनोह्यमानास्तेजग्मुस्तंद्वीपमाशुवै १ तंद्वीपंमकरावासंविहितंविश्वकर्मणा ॥ तत्रतेलवणंघोरंददृशुःपूर्वमागताः २ ॥ ॥

र्थम् व्याकरणमूहादिसिद्धयर्थम् छंदोगायत्र्योयाज्यानुवाक्याभवंतीतिविध्यपेक्षितगायत्र्यादिज्ञानार्थम् निरुक्तंवेदार्थज्ञानार्थम् ज्योतिषंकर्मकालज्ञानार्थमिति एतान्येववेदांगानि १७ ॥ इति आदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ एवमिति । हरयोऽश्वावाहनेरथेयस्यहरिवाहनः १ । २ संवर्तितंसंवर्त्तःकल्पांतःसंजातोऽस्मिन्निति संवर्तितमिव ३ । ४ सततासारमनवच्छिन्नधारासंपातंयथास्यात्तथा ५ । ६ । ७ रामणीयकंद्वीपविशेषम् ८ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ॥ संप्रहृष्टाइति । तंद्वीपंरामणीयकमेव १ लवणंलवणासुरंपूर्वंददृशुः पुनर्गमनेसनास्तीतिभावः २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ पद्माकरैः सरोभिः ४ ह्रदैर्नदीपुगंभीरप्रदेशैः ५ । ६ । ७ मनःसंहर्षायजातंमनःसंहर्षजं जनैः सर्वविभक्त्युपपदाद्डुः । प्रजापतेर्योमनःसंहर्षः संकल्पोल्लासस्तज्जंवा ८ सर्वैर्गुणैरिरितिशेषः ९ । १० सुरम्यमितोऽपिरमणीयम् ११ । १२ दुर्योगाद्दुष्टभावात् वितथंशुल्केऽपिकृष्णत्वंदृष्ट्वा सर्पैर्बालभूतैः उपधिनाच्छलेन १३ । १४ धनक्रीतोविद्यार्थीपणजितोवादास्यंकरोतितेषांमुक्तिर्दानेनविद्याला

सुपर्णसहिताःसर्पाःकाननंचमनोभरम् ॥ सागरांबुपरिक्षिप्तंपक्षिसंघनिनादितम् ३ विचित्रफलपुष्पाभिर्वनराजिभिरावृतम् ॥ भवनैरावृतंरम्यैस्तथापद्माकरैर पि ४ प्रसन्नसलिलैश्चापिह्रदैर्दिव्यैर्विभूषितम् ॥ दिव्यगंधवहैःपुण्यैर्मारुतैरुपवीजितम् ५ उत्पतद्भिरिवाकाशंवृक्षैर्मलयजैरपि ॥ शोभितंपुष्पवर्षाणिमुंचद्भि र्मारुतोद्धतैः ६ वायुविक्षिप्तकुसुमैस्तथाऽन्यैरपिपादपैः ॥ किरद्भिरिवतत्रस्थान्नागान्पुष्पांबुवृष्टिभिः ७ मनःसंहर्षजंदिव्यंगंधर्वाप्सरसांप्रियम् ॥ मत्तभ्रमरसं घुष्टंमनोज्ञाकृतिदर्शनम् ८ रमणीयंशिवंपुण्यंसर्वैर्जनमनोहरैः ॥ नानापक्षिरुतंरम्यंकद्रूपुत्रप्रहर्षणम् ९ तत्तेवनंसमासाद्यविजह्रुःपन्नगास्तदा ॥ अब्रुवंश्चमहा वीर्यंसुपर्णंपतगेश्वरम् १० वहास्मानपरंद्वीपंसुरम्यंविमलोदकम् ॥ त्वंहिदेशान्बहून्रम्यान्व्रजन्पश्यसिखेचर ११ सविचिंत्याब्रवीत्पक्षीमातरंविनतांतदा ॥ किं कारणंमयामातःकर्तव्यंसर्पभाषितम् १२ ॥ विनतोवाच ॥ दासीभूतास्मिदुर्योगात्सपत्न्याःपतगोत्तम ॥ पणंवितथमास्थायसर्पैरुपधिनाकृतम् १३ तस्मिंस्तु कथितेमात्राकारणेगगनेचरः ॥ उवाचवचनंसर्पांस्तेनदुःखेनदुःखितः १४ किमाहृत्यविदित्वावाकिंवाकृत्वेहपौरुषम् ॥ दास्याद्वोविप्रमुच्येयंतथ्यंवदतलेलिहाः १५ ॥ सौतिरुवाच ॥ श्रुत्वातमब्रुवन्सर्पाआहरामृतमोजसा ॥ ततोदास्याद्विप्रमोक्षोभवितातवखेचर १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि आस्तीकपर्वणिसौपर्णे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ इत्युक्तोगरुडःसर्पैस्ततोमातरमब्रवीत् ॥ गच्छाम्यमृतमाहर्तुंभक्ष्यमिच्छामिवेदितुम् १ विनतोवाच ॥ समुद्रकुक्षावेकांतेनिषादालयमुत्तमम् ॥ निषादानांसहस्राणितान्भुक्त्वाऽमृतमानय २ नचतेब्राह्मणंहंतुंकार्याबुद्धिःकथंचन ॥ अवध्यःसर्वभूतानांब्राह्मणो ह्यनलोपमः ३ अग्निरर्कोविषंशस्त्रंविप्रोभवतिकोपितः ॥ गुरुर्हिसर्वभूतानांब्राह्मणःपरिकीर्तितः ४ एवमादिभीरूपैस्तुसतांवैब्राह्मणोमतः ॥ सतेतातनहंतव्यः संक्रुद्धेनापिसर्वथा ५ ब्राह्मणानामभिद्रोहोनकर्तव्यःकथंचन ॥ नह्येवमग्निर्नादित्योभस्मकुर्यात्तथाऽनघ ६ यथाकुर्यादभिक्रुद्धोब्राह्मणःसंशितव्रतः ॥ तदेतैर्विविधै र्लिंगैस्त्वंविद्यास्तंद्विजोत्तमम् ७ भूतानामग्रभूर्विप्रोवर्णश्रेष्ठःपितागुरुः ॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ किंरूपोब्राह्मणोमातःकिंशीलःकिंपराक्रमः ८ किंस्विद ग्निनिभोभातिकिंस्वित्सौम्यप्रदर्शनः ॥ यथाऽहमभिजानीयांब्राह्मणंलक्षणैःशुभैः ९ तन्मेकारणतोमातःपृच्छतोवक्तुमर्हसि ॥ विनतोवाच ॥ यस्तेकंठमनुप्राप्तो निगीर्णंबडिशंयथा १० दहेदंगारवत्पुत्रतंविद्याद्ब्राह्मणर्षभम् ॥ विप्रस्त्वयानहंतव्यःसंक्रुद्धेनापिसर्वदा ११ ॥ ॥ ॥ ॥

भेनपणांतरजयेनवाभवतीतिकिंमेतेषुमयाकर्तव्यमित्याह किमिति । लेलिहाःभोसर्पाः १५ । १६ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ इत्युक्तइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ बडिशंमत्स्यादिधरणार्थोगलग्रहः १० । ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हार्दावस्नेहात् १२ । १३ विप्रकृतावंचिता १४ । १५ इहासतीतिपाठेआसीना । चक्षिङोङित्करणाज्ज्ञापकादनुदात्तेत्त्वलक्षणस्यात्मनेपदस्यानित्यत्त्वादसेःशतृप्रत्ययः । स्वस्तिकारेकल्याणकरणे अरिष्टंनिर्विघ्नंयथास्यात्तथा १६ कालेसमये १७ भूधरजान्पर्वतजान्वृक्षान् १८ भुजंगभोजिनोगरुडस्य १९ । २० परिचपलस्तेषांग्रहणायसर्वतोभ्रमन् २१ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये

प्रोवाचचैनंविनतापुत्रहार्दादिदंवचः ॥ जठरेनचजीर्येद्यस्तंजानीहिद्विजोत्तमम् १२ पुनःप्रोवाचविनतापुत्रहार्दादिदंवचः ॥ जानंत्यप्यतुलंवीर्यमाशीर्वादपरा
यणा १३ प्रीतापरमदुःखार्त्तानागैर्विप्रकृतासती ॥ ॥ विनतोवाच ॥ ॥ पक्षौतेमारुतःपातुचंद्रसूर्यौचपृष्ठतः १४ शिरश्चपातुवन्हिस्तेवसवःसर्वतस्तनुम् ॥
अहंचतेसदापुत्रशांतिस्वस्तिपरायणा १५ इहासीनाभविष्यामिस्वस्तिकारेरतासदा ॥ अरिष्टंव्रजपंथानंपुत्रकार्यार्थसिद्धये १६ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ ततः
समातुर्वचनंनिशम्यवितत्यपक्षौनभउत्पपात ॥ ततोनिषादान्बलवानुपागतोबुभुक्षितःकालइवांतकोऽपरः १७ सतान्निषादानुपसंहरंस्तदारजःसमुद्धूयनभःस्पृ
शंमहत् ॥ समुद्रकुक्षौचविशोषयन्पयःसमीपजान्भूधरजान्विचालयन् १८ ततःसचक्रेमहदाननंतदानिषादमार्गंप्रतिरुध्यपक्षिराट् ॥ ततोनिषादास्त्वरिताः
प्रवव्रजुर्यतोमुखंतस्यभुजंगभोजिनः १९ तदाननंविवृतमतिप्रमाणवत्समभ्ययुर्गगनमिवार्दिताःखगाः ॥ सहस्रशःपवनरजोविमोहितायथाऽनिलप्रचलितपाद
पेवने २० ततःखगोवदनममित्रतापनःसमाहरत्परिचपलोमहाबलः ॥ निषूदयन्बहुविधमत्स्यजीविनोबुभुक्षितोगगनचरेश्वरस्तदा २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआ
दिपर्वणि आस्तीकपर्वणिसौपर्णे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ तस्यकंठमनुप्राप्तोब्राह्मणःसहभार्यया ॥ दहन्दीप्तइवांगारस्तमुवाचां
तरिक्षगः १ द्विजोत्तमविनिर्गच्छतूर्णमास्यादपावृतात् ॥ नहिमेब्राह्मणोवध्यःपापेष्वपिरतःसदा २ ब्रुवाणमेवंगरुडंब्राह्मणःप्रत्यभाषत ॥ निषादीममभार्येयं
निर्गच्छतुमयासह ३ ॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ एतामपिनिषादींत्वंपरिगृह्याशुनिष्पत ॥ तूर्णंसंभावयात्मानमजीर्णंममतेजसा ४ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥
ततःसविप्रोनिष्क्रांतोनिषादीसहितस्तदा ॥ वर्जयित्वाचगरुडमिष्टंदेशंजगामह ५ सहभार्येविनिष्क्रांतेतस्मिन्विप्रेचपक्षिराट् ॥ वितत्यपक्षावाकाशमुत्पपातमनो
जवः ६ ततोऽपश्यत्सपितरंपृष्टश्चाख्यातवान्पितुः ॥ यथान्यायममेयात्मातंचोवाचमहानृषिः ७ ॥ कश्यपउवाच ॥ कच्चिद्वःकुशलंनित्यंभोजनेबहुलंसुत ॥
कच्चिच्चमानुषेलोकेतवान्नंविद्यतेबहु ८ ॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ मातामेकुशलाशश्वत्तथाभ्रातातथाह्यहम् ॥ नहिमेकुशलंतातभोजनेबहुलेसदा ९ अहंहिसर्पैः
प्रहितःसोममाहर्तुमुत्तमम् ॥ मातुर्दास्यविमोक्षार्थमाहरिष्येतमद्यवै १० मात्राचात्रसमादिष्टोनिषादान्भक्षयेतिह ॥ नचमेतृप्तिरभवद्भक्षयित्वासहस्रशः ११
तस्माद्भक्ष्यंत्वमपरंभगवन्प्रदिशस्वमे ॥ यद्भुक्त्वाऽमृतमाहर्त्तुंसमर्थःस्यामहंप्रभो १२ ॥ ॥ ॥

भारतभावदीपे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ॥ तस्येति १ । २ । ३ संभावयसंजीवय ४ । ५ । ६ पृष्टआख्यातवांश्चवक्ष्यमाणरीत्या ७ वोयुष्माकं मातृभ्रात्रपे

क्षयाबहुलम् ८ भोजनेबहुलेविषयेममकुशलंनहि पूर्णाहारस्याभावात् ९ सोममसृतम् १० । ११ । १२ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ कूर्माग्रजंकूर्मभूतंज्येष्ठभ्रातरम् १४ । १५ । १६ विभागंकरिष्यामीतिकीर्तयत्येवनतुकृतवान् १७ । १८ । १९ अंतरेषुच्छिद्रेषुपतंति अन्योन्यस्यछिद्राणिबहुलीकृत्यनाशहेतुंवैरमु
दीपयंतीत्यर्थः २० 'कनिष्ठान्पुत्रवत्पश्येज्ज्येष्ठोभ्रातापितुःसमः'इतिगुरुशास्त्रेऽलंघनीयेशासनेऽनिबद्धानामतिशंकिनांमर्यादाभंगभयेन २१ । २२ । २३ आख्यानतात्पर्यमाह एवमिति ।

क्षुत्पिपासाविघातार्थंभक्ष्यमाख्यातुमेभवान् ॥ ॥ कश्यपउवाच ॥ ॥ इदंसरोमहापुण्यंदेवलोकेऽपिविश्रुतम् १३ यत्रकूर्माग्रजंहस्तीसदाकर्षत्यवाङ्मुखः ॥ तयो
र्जन्मांतरेवैरंसंप्रवक्ष्याम्यशेषतः १४तन्मेतत्त्वंनिबोधत्त्स्वयत्प्रमाणौचतावुभौ ॥ आसीद्विभावसुर्नाममहर्षिःकोपनोभृशम् १५ भ्रातातस्यानुजश्चासीत्सुप्रतीको
महातपाः ॥ सनेच्छतिधनंभ्रातासहैकस्थंमहामुनिः १६ विभागंकीर्त्तयत्येवसुप्रतीकोहिनित्यशः ॥ अथाब्रवीच्चतंभ्रातासुप्रतीकंविभावसुः १७ विभागंबहवोमो
हात्कर्तुमिच्छंतिनित्यशः ॥ ततोविभक्तास्त्वन्योऽन्यंविकुध्यंतेऽर्थमोहिताः १८ ततःस्वार्थपरान्मूढान्पृथग्भूतान्स्वकैर्धनैः ॥ विदित्वाभेदयंत्येतानमित्रामित्र
रूपिणः १९ विदित्वाचापरेभिन्नानंतरेषुपतंत्यथ ॥ भिन्नानामतुलोनाशःक्षिप्रमेवप्रवर्त्तते २० तस्माद्विभागंभ्रातॄणांनप्रशंसंतिसाधवः ॥ गुरुशास्त्रेनिबद्धाना
मन्योन्येनाभिशंकिनाम् २१ नियंतुंनहिशक्यस्त्वंभेदतोधनमिच्छसि ॥ यस्मात्तस्मात्सुप्रतीकहस्तित्वंसमवाप्स्यसि २२ शप्तस्त्वेवंसुप्रतीकोविभावसुमथात्र
वीत् ॥ त्वमप्यंतर्जलचरःकच्छपःसंभविष्यसि २३ एवमन्योन्यशापात्तौसुप्रतीकविभावसू ॥ गजकच्छपतांप्राप्तावर्थार्थंमूढचेतसौ २४ रोषदोषानुषंगेणतिर्य
ग्योनिगतावुभौ ॥ परस्परद्वेषरतौप्रमाणबलदर्पितौ २५ सरस्यस्मिन्महाकायौपूर्ववैरानुसारिणौ ॥ तयोरन्यतरःश्रीमान्समुपैतिमहागजः २६ यस्यबृंहितश
ब्देनकूर्मोऽप्यंतर्जलेशयः ॥ उत्थितोऽसौमहाकायःकृत्स्नंविक्षोभयन्सरः २७ यंदृष्ट्वावेष्टितकरःपतत्येषगजोजलम् ॥ दंतहस्ताग्रलांगूलपादवेगेनवीर्यवान् २८
विक्षोभयंस्ततोनागःसरोबहुरुषाकुलम् ॥ कूर्मोऽप्यभ्युद्यतशिरायुद्धायाभ्येतिवीर्यवान् २९ षडुच्छ्रितोयोजनानिगजस्तद्द्विगुणायतः ॥ कूर्मस्त्रियोजनोत्से
धोदशयोजनमंडलः ३० तावुभौयुद्धसंमत्तौपरस्परवधैषिणौ ॥ उपयुज्याशुकर्मेदंसाधयेहितमात्मनः ३१ महाभ्रघनसंकाशंतंभुक्त्वाऽमृतमानय ॥ महागिरिसम
प्रख्यंघोररूपंचहस्तिनम् ३२ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वागरुडंसोऽथमांगल्यमकरोत्तदा ॥ युध्यतःसहदेवैस्तेयुद्धेभवतुमंगलम् ३३ पूर्णकुंभोद्विजागा
वोयच्चान्यत्किंचिदुत्तमम् ॥ शुभंस्वस्त्ययनंचापिभविष्यतितवांडज ३४ युध्यमानस्यसंग्रामेदेवैःसार्धंमहाबल ॥ ऋचोयजूंषिसामानिपवित्राणिहवींषिच ३५
रहस्यानिचसर्वाणिसर्वेवेदाश्चतेबलम् ॥ इत्युक्तोगरुडःपित्रागतस्तंहृदमंतिकात् ३६ अपश्यन्निर्मलजलंनानापक्षिसमाकुलम् ॥ सतत्स्मृत्वापितुर्वाक्यंभी
मवेगोऽन्तरिक्षगः ३७ नखेनगजमेकेनकूर्ममेकेनचाक्षिपत् ॥ समुत्पपातचाकाशंततउच्चैर्विहंगमः ३८ ॥ ॥ ॥

लोभात्तामसींयोनिंगच्छंतीतिभावः २४ । २५ । २६ । २७ आवेष्टितकरःकुंडलीकृतशुंडादंडः २८ । २९ । ३० उपयुज्यभुक्त्वा ईहितमीप्सितम् ३१ । ३२ । ३३ । ३४
३५ तेतुभ्यंबलंदास्यंतीतिशेषः ३६ । ३७ । ३८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सोऽलंबं सः अलंबं निरालंबं यथास्यात्तथा गगनयोर्गेणतीर्थंभक्षणायमेरुशृंगंक्षेत्रमासाद्यवृक्षानारोढुं ३९ कनकेकनकाचलेस्थिताः शाखिनः ४० । ४१ रोहीवरौहिणोवटः स्वार्थेत द्धितः राक्षसवायसादिवत् । 'रोहीरोहितकेऽश्वत्थवटपादपयोःपुमान्' इतिमेदिनी ४२ । ४३ । ४४ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ स्पृष्टमात्रेति १ । २ । ३ । ४ । ५ अतिदैवंदेवैरपिकर्तुमशक्यं ६ गुरुमिति । गुरुशब्दपूर्वाड्डीङ्विहायसागतावस्माड्डः आदेरकारश्चपृषोदरादित्वात्गरुडशब्दोनिष्पन्नइत्यर्थः ७ । ८ । ९ । १० । ११ अचिंत्य

सोऽलंबंतीर्थमासाद्यदेववृक्षानुपागमत् ॥ तेभीताःसमकंपंततस्यपक्षानिलाहताः ३९ ननोभंज्यादितितदादिव्याःकनकशाखिनः ॥ प्रचलांगान्सतान्दृष्ट्वामनो रथफलद्रुमान् ४० अन्यानतुलरूपांगानुपचक्रामखेचरः ॥ कांचनैराजतैश्चैवफलैर्वैदूर्यशाखिनः ॥ सागरांबुपरिक्षिप्तान्भ्राजमानान्महाद्रुमान् ४१ तमुवाच खगश्रेष्ठंतत्ररौहिणपादपः ॥ अतिप्रवृद्धःसुमहानापतंतंमनोजवम् ४२ ॥ रौहिणउवाच ॥ यैषाममममहाशाखाशतयोजनमायता ॥ एतामास्थायशाखांत्वंखादे मौगजकच्छपौ ४३ ततोद्रुमंपतगसहस्रसेवितंमहीधरप्रतिमवपुःप्रकंपयन् ॥ खगोत्तमोद्रुतमभिपत्यवेगवान्बभंजतामविरलपत्रसंचयाम् ४४ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सौपर्णेऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ स्पृष्टमात्रातुपद्भ्यांसागरुडेनबलीयसा ॥ अभज्यततरोःशाखाभग्नांचै कामधारयत् १ तांभंक्त्वासमहाशाखांस्मयमानोविलोकयन् ॥ अथात्रलंबतोऽपश्यद्वालखिल्यानधोमुखान् २ ऋषयोह्यत्रलंबंतेनहन्यामितितानृषीन् ॥ तपो रतान्लंबमानान्ब्रह्मर्षीनभिवीक्ष्यसः ३ हन्यादेतान्संपतंतीशाखेत्यथविचिंत्यसः ॥ नखैर्दृढतरंवीरःसंगृह्यगजकच्छपौ ४ सतद्विनाशसंत्रासादभिपत्यखगा धिपः ॥ शाखामास्येनजग्राहतेषामेवान्ववेक्षया ५ अतिदैवंतुतत्तस्यकर्मदृष्ट्वामहर्षयः ॥ विस्मयोत्कंपहृदयानामचक्रुर्महाखगे ६ गुरुंभारंसमासाद्योड्डीनएष विहंगमः ॥ गरुडस्तुखगश्रेष्ठस्तस्मात्पन्नगभोजनः ७ ततःशनैःपर्यपतत्पक्षैःशैलान्प्रकंपयन् ॥ एवंसोऽभ्यपतद्देशान्बहून्सगजकच्छपः ८ दयार्थंवालखिल्या नांनचस्थानमविंदत ॥ सगत्वापर्वतश्रेष्ठंगंधमादनमंजसा ९ ददर्शकश्यपंतत्रपितरंतपसिस्थितम् ॥ ददर्शतंपिताचापिदिव्यरूपंविहंगमम् १० तेजोवीर्यबलो पेतंमनोमारुतरंहसम् ॥ शैलशृंगप्रतीकाशंब्रह्मदंडमिवोद्यतम् ११ अचिंत्यमनभिध्येयंसर्वभूतभयंकरम् ॥ महावीर्यधरंरौद्रंसाक्षादग्निमिवोद्यतम् १२ अप्रधृष्य मजेयंचदेवदानवराक्षसैः ॥ भेत्तारंगिरिशृंगाणांसमुद्रजलशोषणम् १३ लोकसंलोडनंघोरंकृतांतसमदर्शनम् ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यभगवान्कश्यपस्तदा ॥ विदित्वा चास्यसंकल्पमिदंवचनमब्रवीत् १४ ॥ कश्यपउवाच ॥ पुत्रमासाहसंकार्षीर्मासद्योलप्स्यसेव्यथाम् ॥ मात्वांदहेयुःसंक्रुद्धावालखिल्यामरीचिपाः १५ ॥ सौतिरुवाच ॥ ततःप्रसादयामासकश्यपःपुत्रकारणात् ॥ वालखिल्यान्महाभागांस्तपसाहतकल्मषान् १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मद्भुताकारत्वात् अनभिध्येयंक्रूरमूर्तित्वात् तदेवाह सर्वेति १२ । १३ । १४ वालखिल्यानामतः मरीचिपाः सूर्यमरीचीनेवपीत्वातृप्यंति । असौवाआदित्योदेवमधुरइत्यादिनाछांदोग्यप्रसिद्धम धुविद्याविदइत्यर्थः १५ शाखांमुक्त्वागिरिंसमभ्ययुरितिसंबंधः १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७ । १८ शाखयामुखस्थयाव्याक्षिप्तंविकलंवदनंवचनक्रियायस्यसतथा अव्यक्तवर्णंयथास्यात्तथाऽपृच्छदित्यर्थः १९ । २० । २१ । २२ गजकच्छपयोःपरिमाणमुक्तंशाखायास्तदाह नतामिति । परिणहेत्परितोबध्नीयाद्वेष्टयेद्व वध्रीएकतंतुकाचर्मरज्जुः शतचर्मीएकेनगोचर्मणाकृतयारज्ज्वाआक्रांताभूर्गोचर्ममात्राइयंतुशतगोचर्मरज्ज्वाप्यनाक्रमणीयेत्यतिपुष्टत्वमुक्तंशाखायाः २३ । २४ । २५

॥ ४४ ॥ ॥ कश्यपउवाच ॥ प्रजाहितार्थमारंभोगरुडस्यतपोधनाः ॥ चिकीर्षतिमहत्कर्मतदनुज्ञातुमर्हथ १७ ॥ सौतिरुवाच ॥ एवमुक्ताभगवतामुनयस्तेसमभ्ययुः ॥

मुक्त्वाशाखांगिरिंपुण्यंहिमवंतंतपोऽर्थिनः १८ ततस्तेष्वपयातेषुपितरंविनतासुतः ॥ शाखाव्याक्षिप्तवदनःपर्यपृच्छतकश्यपम् १९ भगवन्क्वविमुंचामित

रीःशाखामिमामहम् ॥ वर्जितंमानुषैर्देशमाख्यातुभगवान्मम २० ततोनिःपुरुषंशैलंहिमसंरुद्धकंदरम् ॥ अगम्यंमनसाप्यन्यैस्तस्याचख्यौसकश्यपः २१

तंपर्वतंमहाकुक्षिमुद्दिश्यसमहाखगः ॥ जवेनाभ्यपतत्ताक्ष्र्यःसशाखागजकच्छपः २२ नतांवध्रीपरिणहेच्छतचर्मामहातनुम् ॥ शाखिनोमहतींशाखांयांप्रगृ

ह्यययौखगः २३ सततःशतसाहस्रंयोजनांतरमागतः ॥ कालेननातिमहतागरुडःपतगेश्वरः २४ सतंगत्वाक्षणेनैवपर्वतंवचनात्पितुः ॥ अमुंचन्महतींशाखां

सस्वनंतत्रखेचरः २५ पक्षानिलहतश्चास्यप्राकंपतसशैलराट् ॥ मुमोचपुष्पवर्षंचसमागलितपादपः २६ शृंगाणिचव्यशीर्यंतगिरेस्तस्यसमंततः ॥ मणि

कांचनचित्राणिशोभयंतिमहागिरिम् २७ शाखिनोबहवश्चापिशाखयाऽभिहतास्तया ॥ कांचनैःकुसुमैर्भांतिविद्युत्वंतइवांबुदाः २८ तेहेमविकचाभूमौयुताः

पर्वतधातुभिः ॥ व्यराजञ्छाखिनस्तत्रसूर्यांशुप्रतिरञ्जिताः २९ ततस्तस्यगिरेःशृंगमास्थायसखगोत्तमः ॥ भक्षयामासगरुडस्तावुभौगजकच्छपौ ३० तावु

भौभक्षयित्वातुसताक्ष्र्यःकूर्मकुंजरौ ॥ ततःपर्वतकूटाग्रादुत्पपातमहाजवः ३१ प्रावर्त्तताथदेवानामुत्पाताभयशंसिनः ॥ इंद्रस्यवज्रंदयितंप्रजज्वालभयात्ततः

३२ सधूमान्यपतत्सार्चिर्दिवोल्कानभसश्च्युता ॥ तथावसूनांरुद्राणामादित्यानांचसर्वशः ३३ साध्यानांमरुतांचैवयेचान्येदेवतागणाः ॥ स्वंस्वंप्रहरणंतेषांपर

स्परमुपाद्रवत् ३४ अभूतपूर्वंसंग्रामेतदादेवासुरेऽपिच ॥ ववुर्वाताःसनिर्घाताःपेतुरुल्काःसहस्रशः ३५ निरभ्रमेवचाकाशंप्रजगर्जमहास्वनम् ॥ देवानामपि

योदेवःसोऽप्यवर्षतशोणितम् ३६ मम्लुर्माल्यानिदेवानांनेशुस्तेजांसिचैवहि ॥ उत्पातमेघारौद्राश्चववृषुःशोणितंबहु ३७ रजांसिमुकुटान्येषामुत्थितानि

व्यधर्षयन् ॥ ततस्त्राससमुद्विग्नःसहदेवैःशतक्रतुः ॥ उत्पातान्दारुणान्पश्यन्नित्युवाचबृहस्पतिम् ३८ ॥ इंद्रउवाच ॥ किमर्थंभगवन्घोराउत्पाताःसहसो

त्थिताः ॥ नचशत्रुंप्रपश्यामियुधियोनःप्रधर्षयेत् ३९ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ तवापराधादेवेंद्रप्रमादाच्चशतक्रतो ॥ तपसावालखिल्यानांमहर्षीणांमहात्मनाम् ४०

२६ । २७ । २८ हेमविकचाःहेमवदुज्ज्वलाः २९ । ३० । ३१ । ३२ सधूमेति दिवाअन्हि ३३ अभूतपूर्वंयथास्यात्तथाप्राद्रवत् प्रहरणमायुधं जात्यभिप्रायेणैकवचनं ३४ सनिर्घाताअशनिनिर्घात सहिताः उल्काःवन्हिविस्फुलिंगसंघाः ३५ देवानांदेवःपर्जन्यः ३६ । ३७ । ३८ । ३९ अपराधाद्वालखिल्यावमानात् प्रमादात्स्वबलदर्पेणानवधानात् ४० ॥ ॥ ४४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४१ असाध्यमन्येषांसाधयेत् ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । कवचानिधातुमयानिकंठादिनाभित्राणानि ४६ चर्माणिचर्ममयानिहस्तावापोर्ध्वंगुलीप्रभृतीनि भानुमंतिदीप्तिमंति ४७ । ४८ स्वदेहरूपाणिस्वदेहानुरूपाणि ४९ । ५० ज्वलनवत्समिद्धैर्दीप्यमानैर्वपुर्भिःप्रकाशिनः ५१ विगलितमिवाकस्मादागतमिव ५२ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

कश्यपस्यमुनेःपुत्रोविनतायाश्चखेचरः ॥ हर्तुंसोममभिप्राप्तोबलवान्कामरूपधृक् ४१ समर्थोबलिनांश्रेष्ठोहर्तुंसोमंविहंगमः ॥ सर्वंसंभावयाम्यस्मिन्नसाध्यमपि साधयेत् ४२ ॥ सौतिरुवाच ॥ श्रुत्वैतद्वचनंशक्रःप्रोवाचामृतरक्षिणः ॥ महावीर्यबलःपक्षीहर्तुंसोममिहोद्यतः ४३ युष्मान्संबोधयाम्येषयथानसहरेद्बलात् ॥ अतुलंहिबलंतस्यबृहस्पतिरुवाचह ४४ तच्छ्रुत्वाविबुधावाक्यंविस्मितायत्नमास्थिताः ॥ परिवार्यामृतंतस्थुर्वज्रीचेन्द्रःप्रतापवान् ४५ धारयंतोविचित्राणि कांचनानिमनस्विनः ॥ कवचानिमहार्हाणिवैदूर्यविकृतानिच ४६ चर्माण्यपिचगात्रेषुभानुमंतिदृढानिच ॥ विविधानिचशस्त्राणिघोररूपाण्यनेकशः ४७ शितातीक्ष्णाग्रधाराणिसमुद्यम्यसुरोत्तमाः ॥ सविस्फुलिंगज्वालानिसधूमानिचसर्वशः ४८ चक्राणिपरिघांश्चैवत्रिशूलानिपरश्वधान् ॥ शक्तीश्चविविधास्तीक्ष्णाः करवालांश्चनिर्मलान् ॥ स्वदेहरूपाण्यादायगदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ४९ तैःशस्त्रैर्भानुमद्भिस्तेदिव्याभरणभूषिताः ॥ भानुमंतःसुरगणास्तस्थुर्विगतकल्मषाः ५० अनुपमबलवीर्यतेजसोधृतमनसःपरिरक्षणेऽमृतस्य ॥ असुरपुरविदारणाःसुराज्वलनसमिद्धवपुःप्रकाशिनः ५१ इतिसमरवरंसुराःस्थितास्तेपरिघसहस्रशतैःसमाकुलम् ॥ विगलितमिवचांबरांतरंतपनमरीचिविकाशितंबभासे ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सौपर्णे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥

शौनकउवाच ॥ कोऽपराधोमहेंद्रस्यकःप्रमादश्चसूतज ॥ तपसावालखिल्यानांसंभूतोगरुडःकथम् १ कश्यपस्यद्विजातेश्चकथंवैपक्षिराट्सुतः ॥ अधृष्यःसर्वभूतानामवध्यश्चाभवत्कथम् २ कथंचकामचारीसकामवीर्यश्चखेचरः ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंपुराणेयदिपठ्यते ३ ॥ सौतिरुवाच ॥ विषयोऽयंपुराणस्ययन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ शृणुमेवदतःसर्वमेतत्संक्षेपतोद्विज ४ यजतःपुत्रकामस्यकश्यपस्यप्रजापतेः ॥ साहाय्यमृषयोदेवागंधर्वाश्चददुःकिल ५ तत्रेध्मानयनेशक्रोनियुक्तःकश्यपेनह ॥ मुनयोवालखिल्याश्चयेचान्येदेवतागणाः ६ शक्रस्तुवीर्यसदृशमिध्मभारंगिरिप्रभम् ॥ समुद्यम्यानयामासनातिकृच्छ्रादिवप्रभुः ७ अथापश्यदृषीन्ह्रस्वानंगुष्ठोदरवर्ष्मणः ॥ पलाशवर्तिकामेकांवहतःसंहतान्पथि ८ प्रलीनान्स्वेष्विवांगेषुनिराहारांस्तपोधनान् ॥ क्लिश्यमानान्मंदबलान्गोष्पदेसंप्लुतोदके ९ तान्सर्वान्विस्मयाविष्टोवीर्योन्मत्तःपुरंदरः ॥ अवहस्याभ्यगाच्छीघ्रंलंघयित्वाऽवमन्यच १० तेऽथरोषसमाविष्टाःसुभृशंजातमन्यवः ॥ आरेभिरेमहत्कर्म तदाशक्रभयंकरम् ११ जुहुवुस्तेसुतपसोविधिवज्जातवेदसम् ॥ मंत्रैरुच्चावचैर्विप्रायेनकामेनतच्छृणु १२ ॥ ॥ ॥

कोपराधइति १ । २ । ३ । ४ यजतोयजमानस्य वर्त्तमानसामीप्येवर्तमानवन्निर्देशः यियक्षमाणस्येत्यर्थः ५ इध्मान्यग्निसमिंधनार्थाःसमिधः ६ । ७ अंगुष्ठोदरप्रमाणंवर्ष्मशरीरंयेषांतान् वर्तिकां दीर्घयष्टिं संहतान्एकीभूतान् ८ स्वेष्वंगेषुप्रलीनानिवातिकृशानित्यर्थः क्लिश्यमानानिति गोष्पदमात्रेऽपिजलेमज्जनेनेत्यर्थः ९ । १० जातमन्यवोदीनाः । मन्युर्दैन्येक्रतौक्रुधि इतिकोशः ११ । १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यावर्दिच्छतंवीर्यंगतिश्चयस्येतिकामवीर्यःकागमश्च १.३ दारुणःइंद्रभयस्यैव १४ । १.५ कर्मसिद्धिमपृच्छत सिद्धंवःकर्मेत्यपृच्छदित्यर्थः १.६ एवमस्तुसिद्धमस्तु १.७ । १.८ । १९ पतत्रीणां पक्षिणां । पतेरत्रिन्इत्यौणादिकात्रिन्प्रत्ययांतोऽयं 'विविष्करपतत्रयः'इत्यमरः २० । २१ । २२ । २३ । २४ पुंसवनेऋतुकाले २५ । २६ । २७ । २८ कारयिष्यतइतिस्वार्थेणिच्

कामवीर्यःकामगमोदेवराजभयप्रदः ॥ इंद्रोऽन्यःसर्वदेवानांभवेदितियतव्रताः १३ इंद्राच्छतगुणःशौर्येवीर्येचैवमनोजवः ॥ तपसोनःफलेनाद्यदारुणःसंभवत्विति १४ तद्बुद्ध्वाभृशसंतप्तोदेवराजःशतक्रतुः ॥ जगामशरणंतत्रकश्यपंसंशितव्रतम् १५ तच्छ्रुत्वादेवराजस्यकश्यपोऽथप्रजापतिः ॥ वालखिल्यानुपागम्यकर्मसिद्धिमपृच्छत १६ एवमस्त्वितितंचापिप्रत्यूचुःसत्यवादिनः ॥ तान्कश्यपउवाचेदंसांत्वपूर्वंप्रजापतिः १७ अयमिंद्रस्त्रिभुवनेनियोगाद्ब्रह्मणःकृतः ॥ इंद्रार्थेचभवंतोऽपियत्नवंतस्तपोधनाः १८ नमिथ्याब्रह्मणोवाक्यंकर्तुमर्हथसत्तमाः ॥ भवतांहिनमिथ्याऽयंसंकल्पोवैचिकीर्षितः १९ भवत्वेषपतत्रीणामिंद्रोऽतिबलसत्ववान् ॥ प्रसादःक्रियतामस्यदेवराजस्ययाचतः २० एवमुक्ताःकश्यपेनवालखिल्यास्तपोधनाः ॥ प्रत्यूचुरभिसंपूज्यमुनिश्रेष्ठंप्रजापतिम् २१ ॥ वालखिल्या ऊचुः ॥ ॥ इंद्रार्थोऽयंसमारंभःसर्वेषांनःप्रजापते ॥ अपत्यार्थंसमारंभोभवतश्चायमीप्सितः २२ तदिदंसफलंकर्मत्वयैवप्रतिगृह्यताम् ॥ तथाचैवंविधत्स्वात्रयथाश्रेयोऽनुपश्यसि २३ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुदेवीदाक्षायणीशुभा ॥ विनतानामकल्याणीपुत्रकामायशस्विनी २४ तपस्तप्त्वाव्रतपरास्नातापुंसवनेशुचिः ॥ उपचक्रामभर्तारंतामुवाचाथकश्यपः २५ आरंभःसफलोदेविभवितायस्त्वयेप्सितः ॥ जनयिष्यसिपुत्रौद्वौवीरौत्रिभुवनेश्वरौ २६ तपसावालखिल्यानांममसंकल्पजौतथा ॥ भविष्यतोमहाभागौपुत्रौत्रैलोक्यपूजितौ २७ उवाचचैनांभगवान्कश्यपःपुनरेवह ॥ धार्यतामप्रमादेनगर्भोऽयंसुमहोदयः २८ एतौसर्वपतत्रीणामिंद्रत्वंकारयिष्यतः ॥ लोकसंभावितौवीरौकामरूपौविहंगमौ २९ शतक्रतुमथोवाचप्रीयमाणःप्रजापतिः ॥ त्वत्सहायौमहावीर्यौभ्रातरौतेभविष्यतः ३० नैताभ्यांभवितादोषःसकाशात्तेपुरंदर ॥ व्येतुतेशक्रसंतापस्त्वमेवेंद्रोभविष्यसि ३१ नचाप्येवंत्वयाभूयःक्षेप्तव्याब्रह्मवादिनः ॥ नचावमान्यादर्पात्तेवाग्वज्राभृशकोपनाः ३२ एवमुक्तोजगामेंद्रोनिर्विशंकस्त्रिविष्टपम् ॥ विनताचापिसिद्धार्थाबभूवमुदितातथा ३३ जनयामासपुत्रौद्वावरुणंगरुडंतथा ॥ विकलांगोऽरुणस्तत्रभास्करस्यपुरःसरः ३४ पतत्रीणांचगरुडामिंद्रत्वेनाऽभ्यषिंचत ॥ तस्यैतत्कर्मसुमहच्छ्रूयतांभृगुनंदन ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ ततस्तस्मिन्द्विजश्रेष्ठसमुदीर्णेतथाविधे ॥ गरुडःपक्षिराट्तूर्णंसंप्राप्तोविबुधान्प्रति १

रामोराज्यमचीकरदितिवत् २९ । ३० । ३१ दर्पात्तेत्वया ३२ । ३३ । ३४ गरुडंइंद्रत्वे नानरःहिरण्यगर्भः अभ्यषिचत गरुडइंद्रत्वेनाभ्यषिच्यतेतिपाठेहिरण्यगर्भेणेतिशेषः ३५ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ततइति । तस्मिन्देवानीकेतथाविधेनानायुधाद्युपेते समुदीर्णेसंग्रामायोद्गतेसति १ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततस्तेषां षष्ठ्यर्थेतसिः २ भौमनःविश्वकर्मा ३ विनिहतोमृतकल्पःकृतः ४ । ५ । ६ संलोडयामासआकुलीचकार ७ । ८ अपोवाहअपसारितवान् ९ । १० अंतरिक्षस्थंगरुडमितिशेषः ११ । १२ । १३ व्यक्षिपत्विशेषेणक्षिप्तवान् १४ । १५ । १६ । १७ अश्वक्रंदादयोनवयक्षाः १८ । १९ । २० । २१ अतएवउत्क्रांतजीवितान्कृत्वेत्याह २२ । २३ नवत्याःनवतीः

तंदृष्ट्वाऽतिबलंचैवप्राकम्पन्तसुरास्ततः ॥ परस्परंचप्रत्यघ्नन्सर्वप्रहरणान्युत २ तत्रचासीदमेयात्माविद्युदग्निसमप्रभः ॥ भौमनःसुमहावीर्यःसोमस्यपरिरक्षिता ३
सतेनपतगेन्द्रेणपक्षतुंडनखक्षतः ॥ मुहूर्त्तमतुलंयुद्धंकृत्वाविनिहतोयुधि ४ रजश्चोद्धूयसुमहत्पक्षवातेनखेचरः ॥ कृत्वालोकान्निरालोकांस्तेनदेवानवाकिरत् ५
तेनावकीर्णारजसादेवामोहमुपागमन् ॥ नचैवंददृशुश्छन्नारजसाऽमृतरक्षिणः ६ एवंसंलोडयामासगरुडस्त्रिदिवालयम् ॥ पक्षतुंडप्रहारैस्तुदेवान्सविददारह ७
ततोदेवःसहस्राक्षस्तूर्णंवायुमचोदयत् ॥ विक्षिपेमांरजोवृष्टिंतवेदंकर्ममारुत ८ अथवायुरपोवाहतद्रजस्तरसाबली ॥ ततोवितिमिरेजातेदेवाःशकुनिमार्दयन् ९
ननादोच्चैःसबलवान्महामेघइवाम्बरे ॥ वध्यमानःसुरगणैःसर्वभूतानिभीषयन् १० उत्पपातमहावीर्यःपक्षिराट्परवीरहा ॥ समुत्पत्यांतरिक्षस्थंदेवानामुपरि
स्थितम् ११ वर्मिणोविबुधाःसर्वेनानाशस्त्रैरवाकिरन् ॥ पट्टिशैःपरिघैःशूलैर्गदाभिश्चसवासवाः १२ क्षुरप्रैर्ज्वलितैश्चापिचक्रैरादित्यरूपिभिः ॥ नानाशस्त्रविसर्गै
स्तैर्वध्यमानःसमंततः १३ कुर्वन्सुतुमुलंयुद्धंपक्षिराण्नव्यकंपत ॥ निर्दहन्निवचाकाशेवैनतेयःप्रतापवान् ॥ पक्षाभ्यामुरसाचैवसमंताद्व्यक्षिपत्सुरान् १४ ते
विक्षिप्तास्ततोदेवादुद्रुवुर्गरुडार्दिताः ॥ नखतुंडक्षताश्चैवसुस्रुवुःशोणितंबहु १५ साध्याःप्राचींसगंधर्वावसवोदक्षिणांदिशम् ॥ प्रजग्मुःसहितारुद्राःपतगेंद्रप्र
धर्षिताः १६ दिशंप्रतीचीमादित्यानासत्यावुत्तरांदिशम् ॥ मुहुर्मुहुःप्रेक्षमाणायुद्ध्यमानामहौजसः १७ अश्वक्रन्देनवीरेणरेणुकेनचपक्षिराट् ॥ क्रथनेनचशूरेण
तपनेनचखेचरः १८ उलूकश्वसनाभ्यांचनिमेषेणचपक्षिराट् ॥ प्ररुजेनचसंग्रामंचकारपुलिनेनच १९ तान्पक्षनखतुंडाग्रैरभिनद्विनतासुतः ॥ युगांतकाले
संक्रुद्धःपिनाकीवपरंतप २० महाबलामहोत्साहास्तेनतेबहुधाक्षताः ॥ रेजुरभ्रघनप्रख्यारुधिरौघप्रवर्षिणः २१ तान्कृत्वापतगश्रेष्ठःसर्वानुत्क्रांतजीवितान् ॥
अतिक्रांतोऽमृतस्यार्थेसर्वतोऽग्निमपश्यत २२ आवृण्वानंमहाज्वालमर्चिर्भिःसर्वतोऽम्बरम् ॥ दहंतमिवतीक्ष्णांशुंचंडवायुसमीरितम् २३ ततोनवत्यानवतीर्मुखा
नांकृत्वामहात्मागरुडस्तपस्वी ॥ नदीःसमापीयमुखैस्ततस्तैःसुशीघ्रमागम्यपुनर्जवेन २४ ज्वलंतमग्निंतममित्रतापनःसमास्तरत्पत्ररथोनदीभिः ॥ ततःप्रचक्रे
वपुरन्यदल्पंप्रवेष्टुकामोऽग्निमभिप्रशाम्य २५ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिआस्तीकप० सौपर्णेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ॥

शताधिकाष्टसाहस्री नवतीरितिबहुवचनात्साप्यनेकगुणा ततश्चानंतैर्मुखैरित्यर्थः नवत्योनवतीरितिपाठेङिताभाडभावआर्षः २४ समास्तरत्आच्छादितवान् शमितवान् अग्निमभिप्रशाम्यप्रवेष्टु
कामः सोमसमीपमितिशेषः २५ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जांबूनदमयइति । प्रविवेशचक्रमित्युत्तरेणान्वयः १ चक्रंयंत्रंक्षुरपर्यंतंसमंततःकदंबमुकुलवद्क्षुरसहस्रयुतं चक्रवद्वेगेनवंभ्रम्यमाणं यत्रप्रविष्टोमशकोऽपिसहस्रधाछिद्यते परिभ्रमंतमितिपुंस्त्वमार्षं
अयस्मयंलोहमयं अयस्मयादीनिछंदसीतिभत्वमार्षम् २ । ३ अराःचक्रस्यनाभिनेम्योःसंभेदकाष्ठानितेषामंतरेणमध्यतः अंगंसंक्षिप्याणुतरंकृत्वा ४ । ५ । ६ । ७ । ८ तयोःअंगेदेहौ आच्छिनद

॥ सौतिरुवाच ॥ जांबूनदमयोभूत्वामरीचिनिकरोज्ज्वलः ॥ प्रविवेशबलात्पक्षीवारिवेगइवार्णवम् १ सचक्रंक्षुरपर्यंतमपश्यदमृतांतिके ॥ परिभ्रमंतमनिशंती
क्ष्णधारमयस्मयम् २ ज्वलनार्कप्रभंघोरंछेदनंसोमहारिणाम् ॥ घोररूपंतदत्यर्थंयंत्रंदेवैःसुनिर्मितम् ३ तस्यांतरंसदृष्ट्वैवपर्यवर्त्ततखेचरः ॥ अरांतरेणाभ्यपतत्सं
क्षिप्यांगंक्षणेनह ४ अधश्चक्रस्यचैवात्रदीप्तानलसमद्युती ॥ विद्युज्जिह्वौमहावीर्यौदीप्तास्यौदीप्तलोचनौ ५ चक्षुर्विषौमहाघोरौनित्यंक्रुद्धौतरस्विनौ ॥ रक्षार्थमेवा
मृतस्यददर्शभुजगोत्तमौ ६ सदासंरब्धनयनौसदाचानिमिषेक्षणौ ॥ तयोरेकोऽपियंपश्येत्सतूर्णंभस्मसाद्भवेत् ७ तयोश्चक्षूंषिरजसासुपर्णःसहसाऽऽवृणोत् ॥ ता
भ्यामदृष्टरूपोऽसौसर्वतःसमताडयत् ८ तयोरंगेसमाक्रम्यवैनतेयोऽन्तरिक्षगः ॥ आच्छिनत्तरसामध्येसोममभ्यद्रवत्ततः ९ समुत्पाट्यामृतंतत्रवैनतेयस्ततोब
ली ॥ उत्पपातजवेनैवयंत्रमुन्मथ्यवीर्यवान् १० अपीत्वैवामृतंपक्षीपरिगृह्याशुनिःसृतः ॥ आगच्छदपरिश्रांतआवार्यार्कप्रभांततः ११ विष्णुनाचतदाऽऽका
शेवैनतेयःसमेयिवान् ॥ तस्यनारायणस्तुष्टस्तेनालौल्येनकर्मणा १२ तमुवाचाव्ययोदेवोवरदोऽस्मीतिखेचरम् ॥ सवव्रेतवतिष्ठेयमुपरीत्यंतरिक्षगः १३
उवाचचैनंभूयोऽपिनारायणमिदंवचः ॥ अजरश्चामरश्चस्याममृतेनविनाऽप्यहम् १४ एवमस्त्वितितंविष्णुरुवाचविनतासुतम् ॥ प्रतिगृह्यवरौतौचगरुडोविष्णुमब्रवीत्
१५ भवतेऽपिवरंदद्यांवृणोतुभगवानपि ॥ तंवव्रेवाहनंविष्णुर्गरुत्मंतंमहाबलम् १६ ध्वजंचचक्रेभगवानुपरिस्थास्यसीतितम् ॥ एवमस्त्वितितंदेवमुक्त्वानारायणं
खगः १७ वव्राजतरसावेगाद्वायुंस्पर्धन्महाजवः ॥ तंव्रजंतंखगश्रेष्ठंवज्रेणेंद्रोऽभ्यताडयत् १८ हरंतममृतंरोषाद्गरुडंपक्षिणांवरम् ॥ तमुवाचेंद्रमाक्रंदेगरुडःपततांवरः
१९ प्रहसन्श्लक्ष्णयावाचातथावज्रसमाहतः ॥ ऋषेर्मानंकरिष्यामिवज्रंयस्यास्थिसंभवम् २० वज्रस्यचकरिष्यामितवैवचशतक्रतो ॥ एतत्पत्रंत्यजाम्येकंयस्यां
तंनोपलप्स्यसे २१ नचवज्रनिपातेनरुजामेऽस्तीहकाचन ॥ एवमुक्त्वाततःपत्रमुत्ससर्जसपक्षिराट् २२ तदुत्सृष्टमभिप्रेक्ष्यतस्यपर्णमनुत्तमम् ॥ हृष्टानिसर्वभूतानि
नामचक्रुर्गरुत्मतः २३ सुरूपंपत्रमालक्ष्यसुपर्णोऽयंभवत्विति ॥ तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंसहस्राक्षःपुरंदरः ॥ खगोमहदिदंभूतमितिमत्वाऽभ्यभाषत २४ ॥ शक्रउवाच ॥
बलंविज्ञातुमिच्छामियत्तेपरमनुत्तमम् ॥ सख्यंचानंतमिच्छामित्वयासहखगोत्तम २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

खंडशःकृतवान् ९ यंत्रमुन्मथ्यअमृतकुंभंसमुत्पाट्यउत्पपातेत्यन्वयः १० आवार्यवारयित्वा तिरस्कृत्येत्यर्थः ११ समेयिवान्संगतः अलौल्येनामृतपानलोभराहित्येन १२ उपरिध्वजेइत्यर्थः
१३ । १४ । १५ । १६ । १७ स्पर्धावानिवाचरतीतिस्पर्धन् वायुंजेतुमिच्छन्नित्यर्थ १८ आक्रंदेकलकले १९ ऋषेःदधीचेः २० पत्रं पक्षं २१ । २२ । २३ सुपर्णशब्दंनिर्वक्ति सुरू
पमिति २४ । २५ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सख्यमिति १ कामंस्वेच्छया बलंशारीरसामर्थ्यं गुणोबुद्धिसामर्थ्यंज्ञानौदार्यादि २ निमित्तेरणभूमौशत्रोःपुरस्तादात्मस्तवोऽपिकर्त्तव्यइतिभावः ३ । ४ संपिंडितान्एकीकृतान् संपीडितानित्यपपाठः स्थाणुस्थावरं ५ किरीटीइंद्रः सर्वलोकहितःसर्पेभ्योऽमृतंदातुमनिच्छत्वात् ६ । ७ नकार्यमिति । विष्णुनाऽमृतंविनाप्यमरत्वस्यदत्तत्वात् ८ किंचित्कारणंमातुर्दास्यविमोक्षरूपमितिभावः समादातुंपातुं नहिममकश्चिद्देवेभ्यआप्तोऽस्तीतिभावः ९ । १० । ११ उपधिकृतंछलकृतं दास्यनिमित्ततः निमित्तमिंद्राश्वस्यकृष्णकेशत्वं दास्यमितिपाठेनिमित्ततोऽरुणशापात् १२ ईशःसमर्थःअर्थितांअन्यस्मै

॥ गरुडउवाच ॥ सख्यंमेऽस्तुत्वयादेवयथेच्छसिपुरंदर ॥ बलंतुममजानीहिमहच्चासह्यमेवच १ कामंनैतत्प्रशंसंतिसंतःस्वबलसंस्तवम् ॥ गुणसंकीर्तनंचापि स्वयमेवशतक्रतो २ सखेतिकृत्वातुसखेपृष्टोवक्ष्याम्यहंत्वया ॥ नह्यात्मस्तवसंयुक्तंवक्तव्यमनिमित्ततः ३ सपर्वतवनामुर्वींससागरजलामिमाम् ॥ वहेपक्षेणवैश क्रत्वामप्यत्रावलंबिनम् ४ सर्वान्संपिंडितान्वापिलोकान्सस्थाणुजंगमान् ॥ वहेयमपरिश्रांतोविद्धीदंमेमहद्बलम् ५ ॥ सौतिरुवाच ॥ इत्युक्तवचनंवीरंकिरीटीश्रीम तांवरः ॥ आहशौनकदेवेंद्रःसर्वलोकहितःप्रभुः ६ एवमेवयथाऽऽत्थत्वंसर्वंसंभाव्यतेत्वयि ॥ संगृह्यतामिदानींमेसख्यमत्यंतमुत्तमम् ७ नकार्यंयदिसोमेनममसोमः प्रदीयताम् ॥ अस्मांस्तेहिप्रबाधेयुर्येभ्योदद्याद्भवानिमम् ८ ॥ गरुडउवाच ॥ किंचित्कारणमुद्दिश्यसोमोऽयंनीयतेमया ॥ नदास्यामिसमादातुंसोमंकस्मैचि दप्यहम् ९ यत्रेमंतुसहस्राक्षनिक्षिपेयमहंस्वयम् ॥ त्वमादायततस्तूर्णंहरेथास्त्रिदिवेश्वर १० ॥ शक्रउवाच ॥ वाक्येनानेनतुष्टोऽहंयत्त्वयोक्तमिहांडज ॥ यमि च्छसिवरंमत्तस्तंगृहाणखगोत्तम ११ ॥ सौतिरुवाच ॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचेदंकद्रूपुत्राननुस्मरन् ॥ स्मृत्वाचैवोपधिकृतंमातुर्दास्यनिमित्ततः १२ ईशोऽहमपिसर्व स्यकरिष्यामितुतेऽर्थिताम् ॥ भवेयुर्भुजगाःशक्रममभक्ष्यामहाबलाः १३ तथेत्युक्त्वाऽन्वगच्छत्तंततोदानवसूदनः ॥ देवदेवंमहात्मानंयोगिनामीश्वरंहरिम् १४ सच्चान्वमोदत्तंचार्थंयथोक्तंगरुडेनवै ॥ इदंभूयोवचःप्राहभगवांस्त्रिदशेश्वरः १५ हरिष्यामिविनिक्षिप्तंसोममित्यनुभाष्यतम् ॥ आजगामततस्तूर्णंसुपर्णोमातुरं तिकम् १६ अथसर्पानुवाचेदंसर्वान्परमहृष्टवत् ॥ इदमानीतममृतंनिक्षेप्स्यामिकुशेषुवः १७ स्नातामंगलसंयुक्तास्ततःप्राश्नीतपन्नगाः ॥ भवद्भिरिदमासी नैर्यदुक्तंतद्वचस्तदा १८ अदासीचैवमातेयमद्यप्रभृतिचास्तुमे ॥ यथोक्तंभवतामेतद्वचोमेप्रतिपादितम् १९ ततःस्नातुंगताः सर्पाःप्रत्युक्त्वाततथेत्युत ॥ शक्रो ऽप्यमृतमाक्षिप्यजगामत्रिदिवंपुनः २० अथागतास्तमुद्देशंसर्पाःसोमार्थिनस्तदा ॥ स्नाताश्चकृतजप्याश्चप्रहृष्टाःकृतमंगलाः २१ यत्रैतदमृतंचापिस्थापितं कुशसंस्तरे ॥ तद्विज्ञायहृतंसर्पाःप्रतिमायाकृतंचतत् २२ सोमस्थानमिदंचेतिदर्भांस्तेलिलिहुस्तदा ॥ ततोद्विधाकृताजिह्वाःसर्पाणांतेनकर्मणा २३ ॥

अमृतंनदेयमित्यर्थेप्सुतां १३ तंगरुडंतथेत्युक्त्वाहरिमन्वगच्छदनुसृतवान् स्वोक्तिनिर्वाहार्थमितिभावः १४ । १५ विनिक्षिप्तंत्वयेतिशेषः अनुभाष्यहेगरुडेतिसंबोध्य १६ इदंवःयुष्माकममृतंनतुमम कुशेषुनिक्षेप्स्यामिगृह्णीतेतिभावः १७ । १८ भववांभवद्भिः मेमया १९ । २० । २१ प्रतिमायाकृतं मायाकृतंयथादास्यंतथाऽमृतदानमपीतरेणकृतमित्यर्थः । २२ । २३ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पवित्रममृतंविद्यतेयेषुतेपवित्रिणः हृतंदेवलोकादाहृतंसर्पसमीपे २४ । २५ 'पदंमहत्प्राप्तुमिच्छुर्नीचोनीचतरंव्रजेत् । अमृतप्रेप्सवोयाताभुजंगास्तार्क्ष्यभक्ष्यतां' । रत्नगर्भस्तु । 'विप्रस्याज्ञयाशक्रोमातुः सर्पाविपद्गताः । सुपर्णस्त्वभयःप्रीत्याहरेरप्युपरिस्थितः' २६ ॥ इति आदिपर्वणि नी॰भा॰चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ भुजंगमानामिति । भुजंगमानांमात्राशापोदत्तस्तस्यकारणं अत्रज्ञयामातुराज्ञा

अभवंश्चामृतस्पर्शाद्दर्भास्तेऽथपवित्रिणः ॥ एवंतदमृतंतेनहृतमाहृतमेवच ॥ द्विजिह्वाश्चकृताःसर्पागरुडेनमहात्मना २४ ततःसुपर्णःपरमप्रहर्षवान्विहृत्य मात्रासहतत्रकानने ॥ भुजंगभक्षःपरमार्चितःखगैरहीनकीर्तिर्विनतामनंदयत् २५ इमांकथांयःशृणुयान्नरःसदापठेतवाद्विजगणमुख्यसंसदि ॥ असंशयंत्रिदिव मियात्सपुण्यभाङ्महात्मनःपतगपतेःप्रकीर्तनात् २६ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सौपर्णेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ॥

॥ शौनकउवाच ॥ भुजंगमानांशापस्यमात्राचैवसुतेनच ॥ विनतायास्त्वयाप्रोक्तंकारणंसूतनंदन १ वरप्रदानंभर्त्राचकद्रूविनतयोस्तथा ॥ नामनीचैवतेप्रोक्तेपक्षिणोर्वैनतेययोः २ पन्नगानांतुनामानिनकीर्तयसिसूतज ॥ प्राधान्येनापिनामानिश्रोतुमिच्छामहेवयम् ३ ॥ सौतिरुवाच ॥ बहुत्वान्नामधेयानिपन्नगानां तपोधन ॥ नकीर्त्तयिष्येसर्वेषांप्राधान्येनतुमेश्शृणु ४ शेषःप्रथमतोजातोवासुकिस्तदनंतरम् ॥ ऐरावतस्तक्षकश्चकर्कोटकधनंजयौ ५ कालियोमणिनागश्चनागश्चापूरणस्तथा ॥ नागस्तथापिंजरकएलापत्रोऽथवामनः ६ नीलानीलौतथानागौकल्माषशबलौतथा ॥ आर्यकश्चोग्रकश्चैवनागःकलशपोतकः ७ सुमनाख्योदधिमुखस्तथाविमलपिंडकः ॥ आप्तःकर्कोटकश्चैवशंखोवालिशिखस्तथा ८ निष्टानकोहेमगुहोनहुषःपिंगलस्तथा ॥ बाह्यकर्णोहस्तिपदस्तथामुद्गरपिंडकः ९ कंबलाश्वतरौचापिनागःकालीयकस्तथा ॥ वृत्तसंवर्त्तकौनागौद्वौचपद्मावितिश्रुतौ १० नागःशंखमुखश्चैवतथाकूश्मांडकोऽपरः ॥ क्षेमकश्चतथानागोनागःपिंडारकस्तथा ११ करवीरःपुष्पदंष्ट्रोबिल्वकोबिल्वपांडुरः ॥ मूषकादःशंखशिराःपूर्णभद्रोहरिद्रकः १२ अपराजितोज्योतिकश्चपन्नगःश्रीवहस्तथा ॥ कौरव्योधृतराष्ट्रश्चशंखपिंडश्चवीर्यवान् १३ विरजाश्चसुबाहुश्चशालिपिंडश्चवीर्यवान् ॥ हस्तिपिंडःपिठरकःसुमुखःकौणपाशनः १४ कुठरःकुंजरश्चैवतथानागःप्रभाकरः॥ कुमुदःकुमुदाक्षश्चतित्तिरिर्हलिकस्तथा १५ कर्दमश्चमहानागोनागश्चबहुमूलकः ॥ कर्कराकर्करौनागौकुंडोदरमहोदरौ १६ एतेप्राधान्यतोनागाःकीर्तिताद्विजसत्तम ॥ बहुत्वान्नामधेयानामितरेनानुकीर्तिताः १७ एतेषांप्रसवोयश्चप्रसवस्यचसंततिः ॥ असंख्येयेतिमत्वातान्नब्रवीमितपोधन १८ बहूनीहसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ अशक्यान्येवसंख्यातुंपन्नगानांतपोधन १९ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सर्पनामकथनेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

॥ शौनकउवाच ॥ आख्याताभुजगास्तातवीर्यवंतोदुरासदाः ॥ शापंतंतेऽभिविज्ञायकृतवंतःकिमुत्तरम् १ ॥ ॥ ॥

कारित्वं विनतायाःसुतेनशापोदत्तस्तस्यकारणंसपत्नीर्ष्या १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ ॥ इति आदिपर्वणि नी॰ भारतभावदीपे पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ॥ ॥ पित्राचार्यादिभ्यःपूज्यतयाऽपिमाताऽनृताभिसंधिनीचेत्त्याज्यैवेतिदर्शयितुंशेषाध्यायमारभते आख्याताइत्यादिना उत्तरमनंतरं १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ । ३ । ४ स्नायुःशिराः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ प्रेत्यभावेऽपिदेहांतरेऽपि १२ । १३ । १४ । १५ । १६ धर्मेवेदबोधितेऽर्थे शमेमनोजये तपसितत्त्वालोचने १७ दमेनबाह्येंद्रियजयेन

॥ सौतिरुवाच ॥ तेषांतुभगवाञ्छेषःकद्रूंत्यक्त्वामहायशाः ॥ उग्रंतपःसमातस्थेवायुभक्षोयतव्रतः २ गंधमादनमासाद्यबदर्यांचतपोरतः ॥ गोकर्णेपुष्करारण्ये तथाहिमवतस्तटे ३ तेषुतेषुचपुण्येषुतीर्थेष्वायतनेषुच ॥ एकांतशीलोनियतःसततंविजितेंद्रियः ४ तप्यमानंतपोघोरंतंददर्शपितामहः ॥ संशुष्कमांसत्वक्स्नायुंजटाचीरधरंमुनिम् ५ तमब्रवीत्सत्यधृतिंतप्यमानंपितामहः ॥ किमिदंकुरुषेशेषप्रजानांस्वस्तिवैकुरु ६ त्वंहितीव्रेणतपसाप्रजास्तापयसेऽनघ ॥ ब्रूहिकामंचमेशेषयस्तेहृदिव्यवस्थितः ७ ॥ शेषउवाच ॥ सोदर्याममसर्वेहिभ्रातरोमंदचेतसः ॥ सहतैर्नोत्सहेवस्तुंतद्भवाननुमन्यताम् ८ अभ्यसूयंतिसततंपरस्परममित्रवत् ॥ ततोऽहंतपआतिष्ठंनैतान्पश्येयमित्युत ९ नमर्षयंतिससुतांसततंविनतांचते ॥ अस्माकंचापरोभ्राताबैनतेयोऽन्तरिक्षगः १० तंचद्विषंतिसततंसचापिबलवत्तरः ॥ वरप्रदानात्सपितुःकश्यपस्यमहात्मनः ११ सोऽहंतपःसमास्थायमोक्ष्यामीदंकलेवरम् ॥ कथंमेप्रेत्यभावेऽपिनतैःस्यात्सहसंगमः १२ तमेवंवादिनंशेषंपितामहउवाचह ॥ जानामिशेषसर्वेषांभ्रातॄणांतेविचेष्टितम् १३ मातुश्चाप्यपराधाद्वैभ्रातॄणांतेमहद्भयम् ॥ कृतोऽत्रपरिहारश्चपूर्वमेवभुजंगम १४ भ्रातॄणांतवसर्वेषांनशोकंकर्तुमर्हसि ॥ वृणीष्वचवरंमत्तःशेषयत्तेऽभिकांक्षितम् १५ दास्यामिहिवरंतेऽद्यप्रीतिर्मेपरमात्वयि ॥ दिष्ट्याबुद्धिश्चतेधर्मेनिविष्टापन्नगोत्तम ॥ भूयोभूयश्चतेबुद्धिर्धर्मेभवतुसुस्थिरा १६ ॥ शेषउवाच ॥ एषएववरोदेवकांक्षितोमेपितामह ॥ धर्मेमेरमतांबुद्धिःशमेतपसिचेश्वर १७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ प्रीतोऽस्म्यनेनतेशेषदमेनचशमेनच ॥ त्वयात्विदंवचःकार्यंमन्नियोगात्प्रजाहितम् १८ इमांमहींशैलवनोपपन्नांससागरग्रामविहारपत्तनाम् ॥ त्वंशेषसम्यक्चलितांयथावत्संगृह्यतिष्ठस्वयथाऽचलास्यात् १९ ॥ शेषउवाच ॥ यथाहदेवोवरदःप्रजापतिर्महीपतिर्भूतपतिर्जगत्पतिः ॥ तथामहींधारयिताऽस्मिनिश्चलांप्रयच्छतांमेशिरसिप्रजापते २० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अधोमहींगच्छभुजंगमोत्तमस्वयंतवैषाविवरंप्रदास्यति ॥ इमांधरांधारयतात्वयाहिमेमहत्प्रियंशेषकृतंभविष्यति २१ ॥ सौतिरुवाच ॥ तथैवकृत्वाविवरंप्रविश्यसप्रभुर्भुवोभुजगवराग्रजस्थितः ॥ बिभर्तिदेवींशिरसामहीमिमांसमुद्रनेमिंपरिगृह्यसर्वतः २२ ब्रह्मोवाच ॥ शेषोऽसिनागोत्तमधर्मदेवोमहीमिमांधारयसेयदेकः ॥ अनंतभोगैःपरिगृह्यसर्वांयथाऽहमेवंबलभिद्यथावा २३ ॥ सौतिरुवाच ॥ अधोभूमौवसत्येवंनागोऽनंतःप्रतापवान् ॥ धारयन्वसुधामेकःशासनाद्ब्रह्मणोविभुः २४ सुपर्णंचसहायंवैभगवानमरोत्तमः ॥ प्रादादनंतायतदावैनतेयंपितामहः २५ ॥ इ० भा० आ० प० आ० प० शेषवृत्तकथनेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

प्रश्रयेणचेतिपाठेप्रश्रयोविनयः १८ तिष्ठस्वप्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेतितङ् १९ प्रयच्छतामुत्थाप्यभवानितिशेषः २० । २१ । २२ अनंतभोगैःफणाभिः २३ । २४ सहायंमित्रं २५ ॥ इतिआदि० नी० भा० षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मातुरिति । पत्यतेवशीक्रियतेनगोत्तमोयेनपन्नगोत्तमः अमृतमंथनकालेमंदरंपरिवर्त्तयन्वासुकिःपूर्वोक्तरूपंमातुःशापंश्रुत्वा १ ततोयोगबलेनशरीरांतरमादायसमंत्रयामास । अयंभावः मंथनव्यापृतेनागरा
जेप्रथमोत्पन्नमश्वंनिमित्तीकृत्यकद्रूःपुत्रान्शशाप तंचशापंनिवर्त्तयितुंमंत्रयत्सुसर्पेष्वेलापत्रेणतत्प्रतीकारोपायेउक्तेऽपिकार्यगौरवादप्रत्ययाच्चामृतमंथनांतेवासुकिर्ब्रह्माणंगतवान् । तेनचएलापत्रोक्तमेववच
नमुक्त्वासांत्वितः अतएवाथदेवासुराःसर्वेइत्यादिरग्रिमाध्यायस्थाविचारानंतरमप्यमृतमंथनकथासंगच्छते २ । ३ अभिशप्तानांसाक्षाच्छप्तानां ४ सत्यस्यसत्यलोकपतेरग्रतः । अव्ययस्यजरामरणव

॥ सौतिरुवाच ॥ मातुःसकाशात्तंशापंश्रुत्वावैपन्नगोत्तमः॥ वासुकिश्चिन्तमायासशापोऽयंनभवेत्कथम् १ ततःसमंत्रयामासभ्रातृभिःसहसर्वशः ॥ ऐरावतप्रभृतिभिः
सर्वधर्मपरायणैः २ ॥ वासुकिरुवाच ॥ अयंशापोयथोद्दिष्टोविदितंवस्तथाऽनघाः ॥ तस्यशापस्यमोक्षार्थंमंत्रयित्वायतामहे ३ सर्वेषामेवशापानांप्रतिघातोहिविद्य
ते ॥ नतुमात्राभिशप्तानांमोक्षःक्वचनविद्यते ४ अव्ययस्याप्रमेयस्यसत्यस्यचतथाग्रतः ॥ शप्ताइत्येवमेश्रुत्वाजायतेहृदिवेपथुः ५ नूनंसर्वविनाशोऽयमस्माकं
समुपागतः ॥ नह्येतांसोऽव्ययोदेवःशपंतींप्रत्यषेधयत् ६ तस्मात्संमंत्रयामोऽद्यभुजंगानामनामयम् ॥ यथाभवेद्धिसर्वेषांमानःकालोऽत्यगादयम् ॥ सर्वएवहि
नस्तावद्बुद्धिमंतोविचक्षणाः ७ अपिमंत्रयमाणाहिहेतुंपश्याममोक्षणे ॥ यथानष्टंपुरादेवागूढमग्निंगुहागतम् ८ यथासयज्ञोनभवेद्यथावाऽपिपराभवः ॥ जनमे
जयस्यसर्पाणांविनाशकरणायवै ९ ॥ सौतिरुवाच ॥ तथेत्युक्त्वाततःसर्वेकाद्रवेयाःसमागताः ॥ समयंचक्रिरेतत्रमंत्रबुद्धिविशारदाः १० एकेतत्राब्रुवन्नागा
वयंभूत्वाद्विजर्षभाः ॥ जनमेजयंतुभिक्षामोयज्ञस्तेनभवेदिति ११ अपरेत्वब्रुवन्नागास्तत्रपंडितमानिनः ॥ मंत्रिणोऽस्यवयंसर्वेभविष्यामःसुसंमताः १२ सनः
प्रक्ष्यतिसर्वेषुकार्येष्वर्थविनिश्चयम् ॥ तत्रबुद्धिंप्रदास्यामोयथायज्ञोनिवर्त्स्यति १३ सनोबहुमतान्राजाबुद्ध्याबुद्धिमतांवरः ॥ यज्ञार्थंप्रक्ष्यतिव्यक्तंनेतिवक्ष्या
महेवयम् १४ दर्शयंतोबहून्दोषान्प्रेत्यचेहचदारुणान् ॥ हेतुभिःकारणैश्चैवयथायज्ञोभवेन्नसः १५ अथवायउपाध्यायःक्रतोस्तस्यभविष्यति ॥ सर्पसत्रविधा
नज्ञोराजकार्यहितेरतः १६ तंगत्वादशतांकश्चिद्भुजंगःसमरिष्यति ॥ तस्मिन्मृतेयज्ञकारेक्रतुःसनभविष्यति १७ येचान्येसर्पसत्रज्ञाभविष्यंत्यस्यचर्त्विजः ॥
तांश्चसर्वान्दशिष्यामःकृतमेवंभविष्यति १८ अपरेत्वब्रुवन्नागाधर्मात्मानोदयालवः ॥ अबुद्धिरेषाभवतांब्रह्महत्यानशोभनम् १९ ॥ ॥ ॥

र्जितस्य । अप्रमेयस्यानंतमाहात्म्यस्य । ब्रह्मणोऽग्रेशप्ताइतिश्रुत्वा ५ सोऽव्ययोदेवोब्रह्मा ६ अनामयंकुशलं । मानःकालोऽत्यगात्प्राक्सत्रारंभात्प्रतीकारःकर्त्तव्यइत्यर्थः ७ अपीति । यथागूढमग्निंमंत्रे
णदेवाअपश्यन्नेवंमोक्षणेहेतुंपश्यामेत्यर्थः । गुहागतंस्वकारणेवायौलीनमतएवनष्टमदर्शनंगतं ८ जनमेजयस्यसयज्ञोयथानभवेद्यथावायज्ञस्यपराभवःस्यात्तथापश्यामेत्यनुषज्यते विनाशकरणायप्रवृत्त
इतिशेषः ९ समयंऐकमत्यं मंत्रबुद्धिविशारदानीतिनिश्चयनिपुणाः १० भिक्षामोयाचयामहे ११ । १२ निवर्त्स्यतिनिवृत्तोभविष्यति १३ । १४ प्रेत्यदोषाःहिंसाकृतानरकाः इहदोषाःपुरराष्ट्रदंशादयः
हेतुभिर्विप्रशापामोघत्वादिभिःकारणैस्तन्मूलैर्विप्रावज्ञादिभिःप्रदर्शितैरितिशेषः । तथाचनसर्पस्यापराधोस्तीत्युक्त्वायज्ञंनिषेत्स्यामइत्यर्थः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सम्यगिति। सम्यगविकलःसतांधर्मोदेवब्राह्मणप्रार्थनातन्मूला व्यसनेआपदि शांतिरापन्नाशः । एकभूपहत्यादोषोऽनेकर्त्विगादिवधेनमार्ज्यतेचेत्तावद्दोषापमार्जनेकृत्स्नजगद्वधःकर्तव्योभविष्यतीत्याह अधर्मेति । सधर्ममूलेतिपाठेमूलंकृष्णोब्रह्मचब्राह्मणाश्चेत्युक्तेर्विष्णुवेदब्राह्मणरूपंधर्ममूलंसमानमविरुद्धंयस्यांसासधर्ममूलेत्यर्थः २० । २१ स्रुग्भांडंस्रुगादियज्ञपात्रं प्रमत्तानांव्यग्राणां २२ । २३ । २४ । २५ २६ । २७ । २८ नोऽस्माकं नैष्ठिकीपार्यंतिकी ईक्षणमेवश्रवःश्रोत्रंयस्यतथाभूतहेवासुके २९ । ३० नैषेति। नमतानसंमताममेतिशेषः ३१ किंतत्रेति । अत्यापदिब्राह्मणएवशरणीकरणीयइतिभावः ३२

सम्यक्सद्धर्ममूलावैव्यसनेशांतिरुत्तमा ॥ अधर्मोत्तरतानामकृत्स्नंव्यापादयेज्जगत् २० अपरेत्वब्रुवन्नागाःसमिद्धंजातवेदसम् ॥ वर्षैर्निर्वापयिष्यामोमेघाभूत्वास विद्युतः २१ स्रुग्भांडंनिशिगत्वाचअपरेभुजगोत्तमाः ॥ प्रमत्तानांहरंत्वाशुविघ्नएवंभविष्यति २२ यज्ञेवाभुजगास्तस्मिन्शतशोऽथसहस्रशः ॥ जनान्दशंतुवै सर्वेनैवंत्रासोभविष्यति २३ अथवासंस्कृतंभोज्यंदूषयंतुभुजंगमाः ॥ स्वेनमूत्रपुरीषेणसर्वभोज्यविनाशिना २४ अपरेत्वब्रुवंस्तत्रऋत्विजोऽस्यभवामहे ॥ यज्ञ विघ्नंकरिष्यामोदीयतांदक्षिणाइति २५ वश्यतांचगतोऽसौनःकरिष्यतियथेप्सितम् ॥ अपरेत्वब्रुवंस्तत्रजलेप्रक्रीडितंनृपम् २६ गृहमानीयबध्नीमःक्रतुरेवंभवे न्नसः ॥ अपरेत्वब्रुवंस्तत्रनागाःपंडितमानिनः २७ दशामस्तंप्रगृह्याशुकृतमेवंभविष्यति ॥ छिन्नंमूलमनर्थानांमृतेतस्मिन्भविष्यति २८ एषानोनैष्ठिकीबुद्धिः सर्वेषामीक्षणश्रवः ॥ अथयन्मन्यसेराजन्द्रुतंतत्संविधीयताम् २९ इत्युक्त्वासमुदैक्षंतवासुकिंपन्नगोत्तमम् ॥ वासुकिश्चापिसंचिंत्यतानुवाचभुजंगमान् ३० नैषावोनैष्ठिकीबुद्धिर्मताकर्तुंभुजंगमाः ॥ सर्वेषामेवमेबुद्धिःपन्नगानांनरोचते ३१ किंतत्रसंविधातव्यंभवतांस्याद्धितंतुयत् ॥ श्रेयःप्रसादनंमन्येकश्यपस्यमहा त्मनः ३२ ज्ञातिवर्गस्यसौहार्दादात्मनश्चभुजंगमाः ॥ नचजानातिमेबुद्धिःकिंचित्कर्तुंवचोहिवः ३३ मयाहीदंविधातव्यंभवतांयद्धितंभवेत् ॥ अनेनाहंभृशं तप्येगुणदोषौमदाश्रयौ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि आस्तीकपर्वणिवासुक्यादिमंत्रणे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ सर्पाणांतु वचःश्रुत्वासर्वेषामितिचेतिच ॥ वासुकेश्चवचःश्रुत्वाएलापत्रोऽब्रवीदिदम् १ नसयज्ञोनभवितानसराजातथाविधः ॥ जनमेजयःपांडवेयोयतोऽस्माकंमहद्भयम् २ दैवेनोपहतोराजन्योभवेदिहपूरुषः ॥ सदैवमेवाश्रयतेनान्यत्तत्रपरायणम् ३ तदिदंचैवमस्माकंभयंपन्नगसत्तमाः ॥ दैवमेवाश्रयामोऽत्रशृणुध्वंचवचोमम ४ अहं शापेसमुत्सृष्टेसमश्रौषंवचस्तदा ॥ मातुरुत्संगमारूढोभयात्पन्नगसत्तमाः ५ देवानांपन्नगश्रेष्ठास्तीक्ष्णास्तीक्ष्णाइतिप्रभो ॥ पितामहमुपागम्यदुःखार्तानांमहा द्युते ६ ॥ देवाऊचुः ॥ काहिलब्ध्वाप्रियान्पुत्रान्शपेदेवंपितामह ॥ ऋतेकद्रूंतीक्ष्णरूपांदेवदेवतवाग्रतः ७ ॥ ॥ ॥

३३ मयेति । ज्ञातिरक्षानाशनिमित्तौगुणदोषौमदाश्रयौज्येष्ठत्वान्ममेत्यर्थः ३४ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ सर्पाणामिति । इतिचेतिचेतितद्वचनाभिनयप्रदर्शनं १ नेति । भवितैवेत्यर्थः नतथाविधोयस्यराष्ट्रमृत्विजःस्वरूपंवाद्रष्टुंशक्यंतादृशंनभवति मंत्रवीर्यसंपन्नत्वात् २ दैवेनेति । दृष्टदोषाभावेऽप्यागताविपन्नदृष्टोपायपरिहार्येत्यर्थः ३। ४ अहमितियुग्मं । वक्तुर्व्या कुलत्वात्समानार्थंसंबोधनद्वयंदेवानांवचःसमश्रौषमितिसंबंधः वचएवाह तीक्ष्णास्तीक्ष्णाइति। स्त्रियइतिशेषः पुत्रमपिशपंतीनांस्त्रीणांदौष्ट्यमालक्ष्य हाकष्टंकथंस्त्रीसंगिनांसुखंस्यादिति चिंतयादुःखार्तानाम् ५ ।६ । ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तथेति । त्वयाप्येतन्नोपेक्षणीयमितिभावः ८ उपेक्षाकारणंब्रह्मोवाच बहवइति ९ दंदशूकाःदंशनशीलाः । क्षुद्राअल्पेऽपिनिमित्तेप्राणग्राहकाः । पापाचारानिर्निमित्तंहिंसकाः । मातापिपापिष्ठान्घ्नंति किमुतान्येइतिभावः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ स्वसाभगिनी मोक्ष्यतिमोक्षयिष्यति १६ । १७ । १८ । १९ ॥ इति आदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

॥ ४९ ॥ तथेतिचवचस्तस्यास्त्वयाऽप्युक्तंपितामह ॥ एतदिच्छामविज्ञातुंकारणंयन्नवारिता ८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ बहवःपन्नगास्तीक्ष्णाघोररूपाविषोल्बणाः ॥ प्रजानांहित
कामोऽहंनचवारितवांस्तदा ९ येदंदशूकाःक्षुद्राश्चपापाचाराविषोल्बणाः ॥ तेषांविनाशोभवितानतुयेधर्मचारिणः १० यन्निमित्तंचभवितामोक्षस्तेषांमहाभया ॥ ३९ ॥
त् ॥ पन्नगानांनिबोधध्वंतस्मिन्कालेसमागते ११ यायावरकुलेधीमान्भविष्यतिमहानृषिः ॥ जरत्कारुरितिख्यातस्तपस्वीनियतेंद्रियः १२ तस्यपुत्रोजर
त्कारोर्भविष्यतितपोधनः ॥ आस्तीकोनामयज्ञंसप्रतिषेत्स्यतितंतदा ॥ तत्रमोक्ष्यंतिभुजगायेभविष्यंतिधार्मिकाः १३ ॥ देवाऊचुः ॥ समुनिप्रवरोब्रह्मन्जरत्का
रुर्महातपाः ॥ कस्यांपुत्रंमहात्मानंजनयिष्यतिवीर्यवान् १४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ सनामायांसनामासकन्यायांद्विजसत्तमः ॥ अपत्यंवीर्यसंपन्नंवीर्यवान्जन
यिष्यति १५ वासुकेःसर्पराजस्यजरत्कारुःस्वसाकिल ॥ सतस्यांभवितापुत्रःशापान्नागांश्चमोक्ष्यति १६ एलापत्रउवाच ॥ एवमस्त्वितितंदेवाःपितामहम
थाब्रुवन् ॥ उक्त्वैवंवचनंदेवान्विरिंचिस्त्रिदिवंययौ १७ सोऽहमेवंप्रपश्यामिवासुकेभगिनींतव ॥ जरत्कारुरितिख्यातांतांतस्मैप्रतिपादय १८ भैक्षवद्भिक्षमाणाय
नागानांभयशांतये ॥ ऋषयेसुव्रतायैनामेषमोक्षःश्रुतोमया १९ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एलापत्रवाक्येअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥
॥ सौतिरुवाच ॥ एलापत्रवचःश्रुत्वातेनागाद्विजसत्तम ॥ सर्वेप्रहृष्टमनसःसाधुसाध्वित्यथाब्रुवन् १ ततःप्रभृतितांकन्यांवासुकिःपर्यरक्षत ॥ जरत्कारुंस्वसारंवैपरं
हर्षमवापच २ ततोनातिमहान्कालःसमतीतइवाभवत् ॥ अथदेवासुराःसर्वेममंथुर्वरुणालयम् ३ तत्रनेत्रमभून्नागोवासुकिर्बलिनांवरः ॥ समाप्यैवचतत्कर्मपिताम
हमुपागमन् ४ देवावासुकिनासार्धंपितामहमथाब्रुवन् ॥ भगवन्शापभीतोऽयंवासुकिस्तप्यतेभृशम् ५ अस्यैतन्मानसंशल्यंसमुद्धर्तुंत्वमर्हसि ॥ जनन्याःशापजं
देवज्ञातीनांहितमिच्छतः ६ हितोह्ययंसदास्माकंप्रियकारीचनागराट् ॥ प्रसादंकुरुदेवेशशमयास्यमनोज्वरम् ७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ मयैवतद्वितीर्णंवैवचनंमनसाऽ
मराः ॥ एलापत्रेणनागेनयदस्याभिहितंपुरा ८ तत्करोत्वेषनागेंद्रःप्राप्तकालंवचःस्वयम् ॥ विनशिष्यंतियेपापानतुयेधर्मचारिणः ९ उत्पन्नःसजरत्कारुस्तप
स्युग्रेरतोद्विजः ॥ तस्यैषभगिनींकालेजरत्कारुंप्रयच्छतु १० एलापत्रेणयत्प्रोक्तंवचनंभुजगेनह ॥ पन्नगानांहितंदेवास्तत्तथानतदन्यथा ११ सौतिरुवाच ॥
एतच्छ्रुत्वातुनागेंद्रःपितामहवचस्तदा ॥ संदिश्यपन्नगान्सर्वान्वासुकिःशापमोहितः १२ ॥ ॥ ॥ ॥

एलापत्रेति १ । २ समतीतइवअत्यल्पत्वात् शापात्प्राक्कद्र्योत्पत्तिस्ततोऽपिप्राक्समुद्रमंथनमनुवदतिशापमोक्षोपायंप्रदर्शयितुं अथेत्यादिना ३ नेत्रंरज्जुः ४ । ५ शल्यंशापजं ६ ॥ ४९ ॥
प्रियकारीप्रतिकल्पंनेत्रीभूयमंथनोपयोगित्वात् ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जरत्कारौजरत्कारुनिमित्तंतदन्वेषणायेत्यर्थः समादधवसम्यक्नियोजितवान् १३ अन्वेषणफलमाह जरत्कारुरिति १४ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ॥ जरत्कारुरिति १ । २ जरत्कारुनामनिर्वक्ति जरेति । जरच्छब्दःक्षयवाचीकारुशब्दोदारुणवाची तस्यास्तीकपितुः शरीरंकारुकामाद्युद्भवमूलत्वाद्दारुणमासीत्तस्यतेनतपसाक्षेपणंकृतमतोऽसौजरत्कारुरित्यर्थः ३ वासुकेर्भगिनीतथेतिवाहइवेव । अभर्तृकायायुवत्याःशरीरक्षेपणमेवश्रेयस्करमितिभावः ४ प्राहसदतिजीर्णयोरपिब्रह्मचर्यविनाशःप्रसक्त

स्वसारमुद्यम्यतदाजरत्कारुमृषिंप्रति ॥ सर्पान्बहूनजरत्कारौनित्ययुक्तान्समादधत् १३ जरत्कारुर्यदाभार्यामिच्छेद्वरयितुंप्रभुः ॥ शीघ्रमेत्यतदाख्येयंतन्नःश्रेयो भविष्यति १४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि जरत्कार्वन्वेषणेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ शौनकउवाच ॥ जरत्कारुरिति ख्यातोयस्त्वयासूतनंदन ॥ इच्छामितदहंश्रोतुंऋषेस्तस्यमहात्मनः १ किंकारणंजरत्कारोर्नामैतत्प्रथितंभुवि ॥ जरत्कारुनिरुक्तिंत्वंयथावद्वक्तुमर्हसि २ ॥ सौतिरुवाच ॥ जरेतिक्षयमाहुर्वैदारुणंकारुसंज्ञितम् ॥ शरीरंकारुतस्यासीत्तत्सधीमाञ्छनैःशनैः ३ क्षपयामासतीव्रेणतपसेत्यतउच्यते ॥ जरत्कारुरितिब्रह्मन्वासुकेर्भगिनीतथा ४ एवमुक्तस्तुधर्मात्माशौनकःप्राहसत्तदा ॥ उग्रश्रवसमामंत्र्यउपपन्नमितिब्रुवन् ५ ॥ शौनकउवाच ॥ उक्तंनामयथापूर्वंसर्वंतच्छ्रुतवानहम् ॥ यथातुजातोह्यास्तीकएतदिच्छामिवेदितुम् ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यसूतःप्रोवाचशास्त्रतः ६ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ संदिश्यपन्नगान्सर्वान्वासुकिःसुसमाहितः ॥ स्वसारमुद्यम्यतदाजरत्कारुमृषिंप्रति ७ अथकालस्यमहतःसमुनिःसंशितव्रतः ॥ तपस्यभिरतोधीमान्सदारान्नाभ्यकांक्षत ८ सतूर्ध्वरेतास्तपसिप्रसक्तःस्वाध्यायवान्वीतभयःकृतात्मा ॥ चचारसर्वांपृथिवींमहात्मानचापिदारान्मनसाऽध्यकांक्षत ९ ततोऽपरस्मिन्संप्राप्तेकालेकस्मिंश्चिदेवतु ॥ परिक्षिन्नामराजासीद्ब्रह्मन्कौरववंशजः १० यथापांडुर्महाबाहुर्धनुर्धरवरोयुधि ॥ बभूवमृगयाशीलःपुराऽस्यप्रपितामहः ११ मृगान्विध्यन्वराहांश्चतरक्षून्महिषांस्तथा ॥ अन्यांश्चविविधान्वन्यांश्चचारपृथिवीपतिः १२ सकदाचिन्मृगंविद्ध्वाबाणेनानतपर्वणा ॥ पृष्ठतोधनुरादायससारगहनेवने १३ यथैवभगवान्रुद्रोविद्ध्वायज्ञमृगंदिवि ॥ अन्वगच्छद्धनुष्पाणिःपर्यन्वेष्टुमितस्ततः १४ नहितेनमृगोविद्धोजीवन्गच्छतिवैवने ॥ पूर्वरूपंतुतत्तूर्णंसोऽगात्स्वर्गगतिंप्रति १५ परिक्षितोनरेन्द्रस्यविद्धोयन्नष्टवान्मृगः ॥ दूरंचापहृतस्तेनमृगेणसमहीपतिः १६ परिश्रांतःपिपासार्तआससादमुनिंवने ॥ गवांप्रचारेष्वासीनंवत्सानांमुखनिःसृतम् १७ भूयिष्ठमुपयुंजानंफेनमापिबतांपयः ॥ तमभिद्रुत्यवेगेनसराजासंशितव्रतम् १८ अपृच्छद्धनुरुद्यम्यतंमुनिंक्षुच्छ्रमान्वितः ॥ भोभोब्रह्मन्नहंराजापरीक्षिदभिमन्युजः १९ ॥ ॥

इत्याश्चर्यमत्वेतिभावः आमंत्र्यहेउग्रश्रवइतिसंबोध्य उपपन्नंयुक्तं यत्तुल्यवयोरूपयोर्विवाहइतिभावः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ सर्पसत्रकारणंवक्तुमाह ततइत्यादिना । ततोवासुकेराश्वासनानंतरंअपरस्मिन्पश्चाद्भूतेकस्मिंश्चित्काले । अमंगलत्वान्नामाप्यनाच्यंकलेस्तदादौइत्यर्थः १० । ११ । १२ । १३ । १४ पूर्वरूपमिति । परिक्षितःतूर्णंस्वर्गगतिंप्रतितत्वमृगस्यादर्शनंपूर्वरूपंकारणं सराजाअगात्प्राप्तवान् ततएवहिमूढोराजाविप्रावमाननांशापमूलभूतांकृतवानित्यर्थः १५ । १६ प्रचारेषुगोष्ठेषु १७ उपयुंजानंभक्षयंतं १८ । १९ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२० समासजत्‌आरोपयामास धनुष्कोटयाधनुष्प्रांतेन २१ सराजेति। तंतथागतंद्दढसमाधिंद्दष्ट्वाक्रोधमुत्सृज्यव्यथितःसन्‌जगामनगरं व्यथितेनापिसर्पापसारणंनकृतंदीर्घद्रोहित्वात्तत्रस्यकिंचित्क्रोधोऽ
मुवर्ततएवेतिज्ञेयं तथोक्तंपौष्येण क्षत्रियस्यवाक्सूनृताहृदयंतीक्ष्णधारमिति २२ तदिदमुक्तं स्वधर्मनिरतमिति। स्वधर्मस्तीक्ष्णहृदयत्वंतन्निरतं जातिस्वभावज्ञोमुनिःसमाक्षिप्तोऽप्यधर्षयत्‌ धृष्टत्वंको

॥ ५० ॥ मयाविद्धोमृगोनष्टःकच्चित्तंद्दष्टवानसि ॥ समुनिस्तंतुनोवाचकिंचिन्मौनव्रतेस्थितः २० तस्यस्कंधेमृतंसर्पंक्रुद्धोराजासमासजत्‌ ॥ समुत्क्षिप्यधनुष्कोटयासचैनं
समुपैक्षत २१ नसाकिंचिदुवाचैनंशुभंवायदिवाऽशुभम्‌ ॥ सराजाक्रोधमुत्सृज्यव्यथितस्तंतथागतम्‌ ॥ द्दष्ट्वाजगामनगरमृषिस्त्वासीत्तथैवसः २२ नहितंरा ॥ ४१ ॥
जशार्दूलंक्षमाशीलोमहामुनिः ॥ स्वधर्मनिरतंभूपंसमाक्षिप्तोऽप्यधर्षयत्‌ २३ नहितंराजशार्दूलस्तथाधर्मपरायणम्‌ ॥ जानातिभरतश्रेष्ठस्ततएनमधर्षयत्‌
२४ तरुणस्तस्यपुत्रोऽभूत्तिग्मतेजामहातपाः ॥ शृंगीनाममहाक्रोधोदुष्प्रसादोमहाव्रतः २५ सदेवंपरमासीनंसर्वभूतहितेरतम्‌ ॥ ब्रह्माणमुपतस्थेवैकालेकाले
सुसंयतः २६ सतेनसमनुज्ञातोब्रह्मणागृहमेयिवान्‌ ॥ सख्योक्तःक्रीडमानेनसतत्रहसताकिल २७ संरंभात्कोपनोऽतीवविषकल्पोमुनेःसुतः ॥ उद्दिश्यपितरंत
स्ययच्छुत्वारोषमाहरत्‌ ॥ ऋषिपुत्रेणधर्मार्थेकृशेनद्विजसत्तम २८ ॥ कृशउवाच ॥ तेजस्विनस्तवपितातथैवचतपस्विनः ॥ शवंस्कंधेनवहतिमाशृंगिन्गर्वितो
भव २९ व्याहरत्स्वृषिपुत्रेषुमास्मकिंचिद्वचोवद ॥ अस्मद्विधेषुसिद्धेषुब्रह्मवित्सुतपस्विषु ३० क्वतेपुरुषमानित्वंक्वतेवाचस्तथाविधाः ॥ दर्पजाःपितरंद्रष्टाय
स्त्वंशवधरंतथा ३१ पित्राचतवतत्कर्मनानुरूपमिवात्मनः ॥ कृतंमुनिजनश्रेष्ठयेनाहंभृशदुःखितः ३२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि
परिक्षिदुपाख्यानेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ एवमुक्तःसतेजस्वीशृंगीकोपसमन्वितः ॥ मृतधारंगुरुंश्रुत्वापर्यतप्यतमन्युना १ सतंकृशम
भिप्रेक्ष्यसूनृतांवाचमुत्सृजन्‌ ॥ अपृच्छत्तंकथंतातःसमेऽद्यमृतधारकः २ ॥ कृशउवाच ॥ राज्ञापरिक्षितातातमृगयांपरिधावता ॥ अवसक्तःपितुस्तेऽद्यमृतः
स्कंधेभुजंगमः ३ ॥ शृंग्युवाच ॥ किंमेपित्राकृतंतस्यराज्ञोऽनिष्टंदुरात्मनः ॥ ब्रूहितत्कृशतत्त्वेनपश्यमेतपसोबलम्‌ ४ ॥ कृशउवाच ॥ सराजामृगयांयातः
परिक्षिदभिमन्युजः ॥ ससारमृगमेकाकीविद्ध्वाबाणेनशीघ्रगम्‌ ५ नचापश्यन्मृगंराजाचरंस्तस्मिन्महावने ॥ पितरंतेसद्दष्ट्वैवपप्रच्छानभिभाषिणम्‌ ६ तंस्था
णुभूतंतिष्ठंतंक्षुत्पिपासाश्रमातुरः ॥ पुनःपुनर्मृगंनष्टंपप्रच्छपितरंतव ७ सचमौनव्रतोपेतोनैवतंप्रत्यभाषत ॥ तस्यराजाधनुष्कोटयासर्पंस्कंधेसमासजत्‌ ८
शृंगिंस्तवपितासोऽपितथैवास्तेयतव्रतः ॥ सोऽपिराजास्वनगरंप्रस्थितोगजसाह्वयम्‌ ९ ॥ ॥ ॥ ॥

पस्यनिग्रहेधैर्यमकरोत्‌ २३ । २४ । २५ । २६ । २७ संरंभात्क्रोधावेशात्‌ कोपनस्तीक्ष्णः २८ । २९ । ३० । ३१ पित्राचेति । तत्तत्रधर्षणेविषयेअपराधाख्यंचतवपित्रानकृतंयेनतत्रपितुर्धर्षणेनाहं
भृशंदुःखितोऽस्मि आत्मनइवदृष्टांतः । विनापराधंतवपितुर्धर्षणाद्दष्टामत्पितुर्धर्षणयेवाहंभृशंदुःखितोऽस्मीत्यर्थः ३२ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ५० ॥
एवमुक्तइति मन्युनाक्रोधेन १ । २ । ३ । ४ । ५ अनभिभाषिणंमौनशीलं ६ नष्टंपलायनेनादर्शनंगतं ७ । ८ गजसाह्वयंहस्तिनापुरं ९ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१० क्रोधवेगबलात्कृतःक्रोधावेशपरवशः ११ कृच्छ्रगतस्यमौनव्रतधरस्य राज्ञाचासौकिल्बिषीचराजकिल्बिषी १२ आशीविषोदंष्ट्राविषः १३ नेतानेष्यति १४। १५। १६। १७। १८। १९
विषयेदेशे २० तस्यपापंद्रोहं सर्वथाअस्मास्वपराधेनापिवर्त्तमानस्य २१ इतोनाशितोधर्मोहंत्येव धर्मनाशमेवाह यदीत्यादिना २२। २३। २४ राज्ञापरिक्षितारक्षितव्याः अस्यनाशेप्रजोच्छेदक्

॥ सौतिरुवाच ॥ श्रुत्वैवमृषिपुत्रस्तुशवंस्कंधेप्रतिष्ठितम् ॥ कोपसंरक्तनयनःप्रज्वलन्निवमन्युना १० आविष्टःसहिकोपेनशशापनृपतिंतदा ॥ वायुपस्पृश्यतेजस्वी
क्रोधवेगबलात्कृतः ११ ॥ शृंग्युवाच ॥ योऽसौवृद्धस्यतातस्यतथाकृच्छ्रगतस्यह ॥ स्कंधेमृतंसमास्राक्षीत्पन्नगंराजकिल्बिषी १२ तंपापमतिसंक्रुद्धस्तक्षकः
पन्नगेश्वरः ॥ आशीविषस्तिग्मतेजामद्वाक्यबलचोदितः १३ सप्तरात्रादितोनेतायमस्यसदनंप्रति ॥ द्विजानामवमंतारंकुरूणामयशस्करम् १४ ॥ सौतिरुवाच ॥
इतिशप्त्वाऽतिसंक्रुद्धःशृंगीपितरमभ्यगात् ॥ आसीनंगोव्रजेतस्मिन्वहंतंशवपन्नगम् १५ सतमालक्ष्यपितरंशृंगीस्कंधगतेनवै ॥ शवेनभुजगेनासीद्भूयःक्रोधसमा
कुलः १६ दुःखाच्चाश्रूणिमुमुचेपितरंचेदमब्रवीत् ॥ श्रुत्वेमांधर्षणांताततवतेनदुरात्मना १७ राज्ञापरिक्षिताकोपादशपंतमहंनृपम् ॥ यथाऽर्हतिसएवोग्रंशापंकुरु
कुलाधमः ॥ सप्तमेऽहनितंपापंतक्षकःपन्नगोत्तमः १८ वैवस्वतस्यसदनंनेतापरमदारुणम् ॥ तमब्रवीत्पिताब्रह्मंस्तथाकोपसमन्वितम् १९ ॥ शमीकउवाच ॥
नमेप्रियंकृतंतातनैषधर्मस्तपस्विनाम् ॥ वयंतस्यनरेन्द्रस्यविषयेनिवसामहे २० न्यायतोरक्षितास्तेनतस्यपापंनरोचये ॥ सर्वथावर्त्तमानस्यराज्ञोह्यस्मद्विधैःसदा
२१ क्षंतव्यंपुत्रधर्मोहिहतोहंतिनसंशयः ॥ यदिराजानसंरक्षेत्पीडानःपरमाभवेत् २२ नशक्नुयामचरितुंधर्मंपुत्रयथासुखम् ॥ रक्षमाणावयंतातराजभिर्धर्मदृष्टिभिः
२३ चरामोविपुलंधर्मंतेषांभागोऽस्तिधर्मतः ॥ सर्वथावर्त्तमानस्यराज्ञःक्षंतव्यमेवहि २४ परिक्षित्तुविशेषेणयथाऽस्यप्रपितामहः ॥ रक्षत्यस्मांस्तथाराज्ञारक्षि
तव्याःप्रजाविभो २५ तेनेहक्षुधितेनाद्यश्रांतेनचतपस्विना ॥ अजानताकृतंमन्येव्रतमेतदिदंमम २६ अराजकेजनपदेदोषाजायंतिवैसदा ॥ उद्वृत्तंसततंलोकंरा
जादंडेनशास्तिवै २७ दंडात्प्रतिभयंभूयःशांतिरुत्पद्यतेतदा ॥ नोद्विग्नश्चरतेधर्मंनोद्विग्नश्चरतेक्रियाम् २८ राज्ञाप्रतिष्ठितोधर्मोधर्मात्स्वर्गःप्रतिष्ठितः ॥ राज्ञोयज्ञ
क्रियाःसर्वायज्ञाद्देवाःप्रतिष्ठिताः २९ देवाद्वृष्टिःप्रवर्तेतवृष्टेरोषधयःस्मृताः ॥ ओषधिभ्योमनुष्याणांधारयन्सततंहितम् ३० मनुष्याणांचयोधाताराजाराज्यकरः
पुनः ॥ दशश्रोत्रियसमोराजाइत्येवंमनुरब्रवीत् ३१ तेनेहक्षुधितेनाद्यश्रांतेनचतपस्विना ॥ अजानताकृतंमन्येव्रतमेतदिदंमम ३२ कस्मादिदंत्वयाबाल्यात्स
हसादुष्कृतंकृतम् ॥ नह्यर्हतिनृपःशापमस्मत्तःपुत्रसर्वथा ३३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि परिक्षिच्छापेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

तंपापंतवेतिभावः २५ व्रतमजानतेतिसंबंधः २६ दोषादस्युपीडादयः जायंतउद्भवंति २७। २८। २९ धारयन्कुर्वन्मनुष्याणांहितम् ३० धातापोषकः श्रोत्रियोवेदाध्यायी अक्षराधिक्यमार्षम्
३१। ३२ बाल्यादविवेकात् ३३ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

यद्येतदिति १ स्वैरेष्वपिपरिहासादिष्वपि २ । ३ वयस्थोऽपिप्रौढोऽपिवाच्यःशास्यः ४ प्रभवतांयोगैश्वर्यवतांकोपोऽतीववर्धते ५ सचतपांनाशकइतिशिक्षणीयएवत्वंमयेत्याशयेनाह सोऽहमिति । बालतांविवेकशून्यतां साहसमाकस्मिकमकार्यकारित्वंपुत्रत्वंचावेक्ष्यत्वयिवक्तव्यमुपदेक्ष्यत्वंपश्यामि ६ सत्वमिति । क्रोधाहननेधर्मंहास्यस्येवेत्यर्थः ७ यतीनामामुष्मिकहितार्थंयतमानानाम् ८ । ९

॥ शृंग्युवाच ॥ यद्येतत्साहसंतातयदिवादुष्कृतंकृतम् ॥ प्रियंवाऽप्यप्रियंवातेवागुक्तानमृषाभवेत् १ नैवान्यथेदंभवितापितरेषब्रवीमिते ॥ नाहंमृषाब्रवीम्येवं स्वैरेष्वपिकुतःशपन् २ ॥ शमीकउवाच ॥ जानाम्युग्रप्रभावंत्वांतातसत्यगिरंतथा ॥ नानृतंचोक्तपूर्वंतेनैतन्मिथ्याभविष्यति ३ पित्रापुत्रोवयस्थोऽपिसततं वाच्यएवतु ॥ यथास्याद्गुणसंयुक्तःप्राप्नुयाच्चमहद्यशः ४ किंपुनर्बालएवत्वंतपसाभावितःसदा ॥ वर्धतेचप्रभवतांकोपोऽतीवमहात्मनाम् ५ सोऽहंपश्यामिवक्तव्यं त्वयिधर्मभृतांवर ॥ पुत्रत्वंबालतांचैवतवावेक्ष्यचसाहसम् ६ सत्वंशमपरोभूत्वावन्यमाहारमाचरन् ॥ चरक्रोधमिमंहत्वानैवंधर्मंप्रहास्यसि ७ क्रोधोहिधर्मंहरति यतीनांदुःखसंचितम् ॥ ततोधर्मविहीनानांगतिरिष्टानविद्यते ८ शमएवयतीनांहिक्षमिणांसिद्धिकारकः ॥ क्षमावतामयंलोकःपरश्चैवक्षमावताम् ९ तस्माच्चरेथाः सततंक्षमाशीलोजितेंद्रियः ॥ क्षमयाप्राप्स्यसेलोकान्ब्रह्मणःसमनंतरान् १० मयातुशममास्थाययच्छक्यंकर्तुमद्यवै ॥ तत्करिष्याम्यहंतातप्रेषयिष्येनृपायवै ११ ममपुत्रेणशप्तोसिबालेनकृशबुद्धिना ॥ ममेमांधर्षणांत्वत्तःप्रेक्ष्यराजन्नमर्षिणा १२ ॥ सौतिरुवाच ॥ एवमादिश्यशिष्यंसप्रेषयामाससुव्रतः ॥ परिक्षितेनृप तयेदयापन्नोमहातपाः १३ संदिश्यकुशलप्रश्नंकार्यवृत्तांतमेवच ॥ शिष्यंगौरमुखंनामशीलवंतंसमाहितम् १४ सोऽभिगम्यततःशीघ्रंनरेन्द्रंकुरुवर्धनम् ॥ विवेशभ वनंराज्ञःपूर्वंद्वास्थैर्निवेदितः १५ पूजितस्तुनरेन्द्रेणद्विजोगौरमुखस्तदा ॥ आचख्यौचपरिश्रांतोराज्ञःसर्वमशेषतः १६ शमीकवचनंघोरंयथोक्तंमंत्रिसन्निधौ ॥ गौरमुखउवाच ॥ शमीकोनामराजेन्द्रवर्ततेविषयेतव १७ ऋषिःपरमधर्मात्मादांतःशांतोमहातपाः ॥ तस्यत्वयानरव्याघ्रसर्पःप्राणैर्वियोजितः १८ अवसक्तो धनुष्कोट्यास्कंधेमौनान्वितस्यच ॥ क्षांतवांस्तवतत्कर्मपुत्रस्तस्यनचक्षमे १९ तेनशप्तोऽसिराजेंद्रपितुरज्ञातमद्यवै ॥ तक्षकःसप्तरात्रेणमृत्युस्तवभविष्यति २० तत्ररक्षांकुरुष्वेतिपुनःपुनरथाऽब्रवीत् ॥ तदन्यथानशक्यंचकर्तुंकेनचिदप्युत २१ नहिशक्नोतितंयंतुंपुत्रंकोपसमन्वितम् ॥ ततोऽहंप्रेषितस्तेनतवराज न्हितार्थिना २२ ॥ सौतिरुवाच ॥ इतिश्रुत्वावचोघोरंसराजाकुरुनंदनः ॥ पर्यतप्यततत्पापंकृत्वाराजामहातपाः २३ तंचमौनव्रतंश्रुत्वावनेमुनिवरं तदा ॥ भूयएवाभवद्राजाशोकसंतप्तमानसः २४ ॥ ॥ ॥ ॥

ब्रह्मणःसमनंतरान्प्रत्यासन्नान्क्रममुक्तिप्रदानित्यर्थः १० प्रेपयिष्येसंदेशहरमितिशेषः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ परिश्रांतः परिर्वर्जने श्रमहीनः १६ । १७ । १८ नचक्षमेनक्षांतवान् १९ तेनच पितुरज्ञातंयथास्यात्तथाशप्तोऽसि २० । २१ । २२ पापंकृत्वैवपर्यतप्यतनतुमृत्युंश्रुत्वा २३ ब्राह्मणस्यावज्ञातत्रापिमौनिनस्तत्रापिमयिदयालोरित्यालोच्यशोकोऽतीवतस्यवृद्धइत्याहतंचेत्यादिना २४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अनुक्रोशात्मतांदयालुताम् २५। २६। २७। २८ सर्वतएवात्मानंगोपायेदितिशास्त्रादात्मरक्षार्थंयत्नंकृतवानित्याह प्रासादमित्यादिना २९। ३०। ३१ आरूढंप्रासादारूढं नलभतेद्रष्टुमपिनशक्नोति आरोढुमितिपाठेएनंप्रासादमितिद्रष्टव्यं राजसत्तमंराज्ञःसमीचीनतमम् ३२ चिकित्सितुंनिर्विषंकर्तुं ३३। ३४ अर्थःस्पष्टएवभविता धर्मोऽपिसर्वलोकोपकारकस्यराज्ञोजीवनेन एतेनभृत्यस्या

अनुक्रोशात्मतांतस्यशमीकस्यावधार्यच ॥ पर्यतप्यतभूयोऽपिकृत्वातत्किल्बिषंमुनेः २५ नहिमृत्युंतथाराजाश्रुत्वावैसोऽन्वतप्यत ॥ अशोचदमरप्रख्योयथा कृत्वेहकर्मतत् २६ ततस्तंप्रेषयामासराजागौरमुखंतदा ॥ भूयःप्रसादंभगवान्करोत्विहममेतिवै २७ तस्मिंश्चगतमात्रेऽथराजागौरमुखेतदा ॥ मंत्रिभिर्मंत्रयामाससहसंविग्नमानसः २८ संमंत्र्यमंत्रिभिश्चैवसतथामंत्रतत्त्ववित् ॥ प्रासादंकारयामासएकस्तंभंसुरक्षितम् २९ रक्षांचविदधेतत्रभिषजश्चौषधानिच ॥ ब्राह्मणान्मंत्रसिद्धांश्चसर्वतोवैन्ययोजयत् ३० राजकार्याणितत्रस्थःसर्वाण्येवाकरोच्चसः ॥ मंत्रिभिःसहधर्मज्ञःसमंतात्परिरक्षितः ३१ नचैनंकश्चिदारूढंलभतेराजसत्तमम् ॥ वातोऽपिनिश्चरंस्तत्रप्रवेशेविनिवार्यते ३२ प्राप्तेचदिवसेतस्मिन्सप्तमेद्विजसत्तमः ॥ काश्यपोऽभ्यागमद्विद्वांस्तंराजानंचिकित्सितुम् ३३ श्रुतंहितेनतद्भूद्यथातंराजसत्तमम् ॥ तक्षकःपन्नगश्रेष्ठोनेष्यतेयमसादनम् ३४ तंदष्टंपन्नगेंद्रेणकरिष्येऽहमपज्वरम् ॥ तत्रमेऽर्थश्चधर्मश्चभवितेतिविचिंतयन् ३५ तंददर्शसनागेंद्रस्तक्षकःकाश्यपंपथि ॥ गच्छंतमेकमनसंद्विजोभूत्वावयोऽतिगः ३६ तमब्रवीत्पन्नगेंद्रःकाश्यपंमुनिपुंगवम् ॥ क्वभवांस्त्वरितोयातिकिंचकार्यंचिकीर्षति ३७ ॥ काश्यपउवाच ॥ नृपंकुरुकुलोत्पन्नंपरीक्षितमरिंदमम् ॥ तक्षकःपन्नगश्रेष्ठस्तेजसाऽद्यप्रधक्ष्यति ३८ तंदष्टंपन्नगेंद्रेणतेनाग्निसमतेजसम् ॥ पांडवानांकुलकरंराजानममितौजसम् ॥ गच्छामित्वरितंसौम्यसद्यःकर्तुमपज्वरम् ३९ ॥ तक्षकउवाच ॥ अहंसतक्षकोब्रह्मंस्तंधक्ष्यामिमहीपतिम् ॥ निवर्तस्वनशक्तस्त्वंमयादष्टंचिकित्सितुम् ४० ॥ काश्यपउवाच ॥ अहंतंनृपतिंगत्वात्वयादष्टमपज्वरम् ॥ करिष्यामीतिमेबुद्धिर्विद्याबलसमन्विता ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिकाश्यपागमनेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ तक्षकउवाच ॥ यदिदष्टंमयेहत्वंशक्तःकिंचिच्चिकित्सितुम् ॥ ततोवृक्षंमयादष्टमिमंजीवयकाश्यप १ परंमंत्रबलंयत्तेतद्दर्शययतस्त्वच ॥ न्यग्रोधमेनंधक्ष्यामिपश्यतस्तेद्विजोत्तम २ ॥ काश्यपउवाच ॥ दशनागेंद्रवृक्षंत्वंयद्येतदभिमन्यसे ॥ अहमेनंत्वयादष्टंजीवयिष्येभुजंगम ३ ॥ सौतिरुवाच ॥ एवमुक्तःसनागेंद्रःकाश्यपेनमहात्मना ॥ अदशद्वृक्षमभ्येत्यन्यग्रोधंपन्नगोत्तमः ४ सवृक्षस्तेनदष्टस्तुपन्नगेनमहात्मना ॥ आशीविषविषोपेतःप्रजज्वालसमंततः ५ तंदग्ध्वासनगंनागःकाश्यपंपुनरब्रवीत् ॥ कुरुयत्नंद्विजश्रेष्ठजीवयैनंवनस्पतिम् ६ ॥ सौतिरुवाच ॥ भस्मीभूतंततोवृक्षंपन्नगेंद्रस्यतेजसा ॥ भस्मसर्वंसमाहृत्यकाश्यपोवाक्यमब्रवीत् ७ विद्याबलंपन्नगेंद्रपश्यमेऽद्यवनस्पतौ ॥ अहंसंजीवयाम्येनंपश्यतस्तेभुजंगम ८

पिनिष्कपटंमहत्सेवांकुर्वतोधर्मवृद्धिरस्तीतिज्ञेयं ३५। ३६। ३७। ३८। ३९। ४०। ४१ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ॥

यदीति १। २ दशादंशंकुरु ३। ४। ५ नगंवृक्षं ६। ७। ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९। १० नैतदिति। हेब्रह्मन्त्वयिसर्वशक्तिमतिब्रह्मणीभूतेएतदद्भुतंन एतदितिपाठेयथाश्रुतोऽर्थः ११। १२ प्राप्तुमभिलषितंफलमित्यन्वयः घटमानस्ययसजमानस्य १३। १४ निरंशुःराह्वादिनाहतप्रभः १५ स्वापतेयंहिरण्यं स्वंधनंतस्यपतिः। अग्निर्भुवद्रयिपतीरयीणामितिलिंगाद्रयिरितिधननाम स्वपतेरिदंस्वापतेयं। आग्नेयंवैहिरण्यमितिश्रुतेश्च। 'द्रव्यंवित्तंस्वापतेयं'इत्यमरः १६। १७ प्रदध्यौध्यानंच

॥ ५२ ॥ ततःसभगवान्विद्वान्काश्यपोद्विजसत्तमः ॥ भस्मराशीकृतंवृक्षंविद्ययासमजीवयत् ९ अंकुरंकृतवांस्तत्रततःपर्णद्वयान्वितम् ॥ पलाशिनंशाखिनंचतथाविटपि
नंपुनः १० तंदृष्ट्वाजीवितंवृक्षंकाश्यपेनमहात्मना ॥ उवाचतक्षकोब्रह्मन्नैतदित्यद्भुतंत्वयि ११ द्विजेंद्रयद्विषंहन्यामममवामद्विधस्यवा ॥ कंत्वमर्थमभिप्रेप्सुर्यासि
तत्रतपोधन १२ यत्तेऽभिलषितंप्राप्तुंफलंतस्मान्नृपोत्तमात् ॥ अहमेवप्रदास्यामितत्तेयद्यपिदुर्लभम् १३ विप्रशापाभिभूतेचक्षीणायुषिनराधिपे ॥ घटमानस्य
तेविप्रसिद्धिःसंशयिताभवेत् १४ ततोयशःप्रदीप्तंतेत्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ निरंशुरिववर्मांशुरंतर्धानमितोव्रजेत् १५ ॥ ॥ काश्यपउवाच ॥ धनार्थीयाम्यहं
तत्रतन्मेदेहिभुजंगम ॥ ततोऽहंविनिवर्तिष्येस्वापतेयंप्रगृह्यवै १६ ॥ तक्षकउवाच ॥ यावद्धनंप्रार्थयसेतस्माद्राज्ञस्ततोऽधिकम् ॥ अहमेवप्रदास्यामिनिवर्तस्व
द्विजोत्तम १७ ॥ सौतिरुवाच ॥ तक्षकस्यवचःश्रुत्वाकाश्यपोद्विजसत्तमः ॥ प्रदध्यौसुमहातेजाराजानंप्रतिबुद्धिमान् १८ दिव्यज्ञानःसतेजस्वीज्ञात्वातं
नृपतिंतदा ॥ क्षीणायुषंपांडवेयमपावर्ततकाश्यपः १९ लब्ध्वावित्तंमुनिवरस्तक्षकाद्यावदीप्सितम् ॥ निवृत्तेकाश्यपेतस्मिन्समयेनमहात्मनि २० जगामतक्ष
कस्तूर्णंनगरंनागसाह्वयम् ॥ अथशुश्रावगच्छन्सतक्षकोजगतीपतिम् २१ मंत्रैर्गदैर्विषहरैरक्ष्यमाणंप्रयत्नतः ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ सचिंतयामासतदामायायोगे
नपार्थिवः २२ मयावंचयितव्योऽसौकउपायोभवेदिति ॥ ततस्तापसरूपेणप्राहिणोत्सभुजंगमान् २३ फलदर्भोदकंगृह्यराज्ञेनागोऽथतक्षकः ॥ तक्षकउवाच ॥
गच्छध्वंयूयमव्यग्राराजानंकार्यवत्तया २४ फलपुष्पोदकंनामप्रतिग्राहयितुंनृपम् ॥ सौतिरुवाच ॥ तेतक्षकसमादिष्टास्तथाचक्रुर्भुजंगमाः २५ उपनिन्युस्तथा
राज्ञेदर्भानापःफलानिच ॥ तच्चसर्वंसराजेंद्रःप्रतिजग्राहवीर्यवान् २६ कृत्वातेषांचकार्याणिगम्यतामित्युवाचतान् ॥ गतेषुतेषुनागेषुतापसच्छद्मरूपिषु २७ अमा
त्यान्सुहृदश्चैवप्रोवाचसनराधिपः ॥ भक्षयंतुभवंतोवैस्वादूनीमानिसर्वशः २८ तापसैरुपनीतानिफलानिसहितामया ॥ ततोराजाससचिवःफलान्यादातुमैच्छत
२९ विधिनासंप्रयुक्तोवैऋषिवाक्येनतेनतु ॥ यस्मिन्नेवफलेनागस्तमेवाभक्षयत्स्वयम् ३० ततोभक्षयतस्तस्यफलात्कृमिरभूदणुः ॥ ह्रस्वकःकृष्णनयनस्ताम्रव
र्णोऽथशौनक ३१ सतंगृह्यनृपश्रेष्ठःसचिवानिदमब्रवीत् ॥ अस्तमभ्येतिसविताविषादद्यनमेभयम् ३२ सत्यवागस्तुसमुनिःकृमिर्मांदशतामयम् ॥ तक्षकोनाम
भूत्वावैतथापरिहृतंभवेत् ३३ तेचैनमन्ववर्तंतमंत्रिणःकालचोदिताः ॥ एवमुक्त्वासराजेंद्रोग्रीवायांसन्निवेश्यह ३४ ॥ ॥

क्रे राजानंप्रतिराज्ञोमृत्युमुद्दिश्येत्यर्थः १८। १९ समयेनकालेनसंकेतविशेषेणगुप्तवेषेणेतिवा २०। २१ गदैर्दृशस्थानेक्षुरेणोत्कीर्णेमर्द्यमानैरौषधविशेषैः २२। २३। २४। २५ आपःअपः २६ तेषांकार्याणिपारितोषिकदानानि २७। २८ आदातुंभक्षितुं २९ विधिनादैवेन तमेवत्वदेत ३० ह्रस्वकःकुत्सितोह्रस्वः ३१। ३२ परिहृतंपरिहारःब्राह्मणावमाननादोषस्यभवेत् ३३। ३४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३५ । ३६ ॥ इतिश्रादिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ॥ तेतथेति १ । २ सीमंतःस्त्रीणांद्विफालबद्धेषुकेशेषुमध्येसिंदूररेखातंकुर्वाणं पद्मवद्रक्तवर्णत्वात् आकाशस्यचनीलत्वात् ३ अशनिताडितोवज्राहतः ४ । ५ । ६ प्रपितामहोयुधिष्ठिरः ७ वपुष्टमाकाशिराजकन्या ८ । ९ । १० वरंवरणीयं प्रतीतरूपा हृष्टरूपा प्रतीतंप्रख्यातंरूपंसौन्दर्य

कृमिकंप्राहसत्तूर्णंमुमूर्षुर्नष्टचेतनः ॥ प्रहसन्नेवभोगेनतक्षकेणत्ववेष्ट्यत ३५ तस्मात्फलाद्विनिष्क्रम्ययत्तद्राज्ञेनिवेदितम् ॥ वेष्टयित्वाचवेगेनविनद्यचमहास्वनम् ॥ अदशत्पृथिवीपालंतक्षकःपन्नगेश्वरः ३६ ॥ इतिश्रीम० आदि० आस्ती० तक्षकदंशेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ सौतिरुवाच ॥ तेतथामंत्रिणोदृष्ट्वाभोगेनपरिवेष्टितम् ॥ विषण्णवदनाःसर्वेरुरुदुर्भृशदुःखिताः १ तंतुनादंततःश्रुत्वामंत्रिणस्तेप्रदुद्रुवुः ॥ अपश्यंततथायांतमाकाशेनागमद्भुतम् २ सीमंतमिवकुर्वाणंनभसःपद्मवर्चसम् ॥ तक्षकंपन्नगश्रेष्ठंभृशंशोकपरायणाः ३ ततस्तुतेतद्गृहमग्निनावृतंप्रदीप्यमानंविषजेनभोगिनः ॥ भयात्परित्यज्यदिशःप्रपेदिरेपपातराजाऽशनिताडितोयथा ४ ततोनृपेतक्षकतेजसाहतेप्रयुज्यसर्वाःपरलोकसत्क्रियाः ॥ शुचिर्द्विजोराजपुरोहितस्तदातथैवतेतस्यनृपस्यमंत्रिणः ५ नृपंशिशुंतस्यसुतंप्रचक्रिरेसमेत्यसर्वेपुरवासिनोजनाः ॥ नृपंयमाहुस्तममित्रघातिनंकुरुप्रवीरंजनमेजयंजनाः ६ सबालएवार्यमतिर्नृपोत्तमःसहैवतैर्मंत्रिपुरोहितैस्तदा ॥ शशासराज्यंकुरुपुंगवाग्रजोयथाऽस्यवीरःप्रपितामहस्तथा ७ ततस्तुराजानममित्रतापनंसमीक्ष्यतेतस्यनृपस्यमंत्रिणः ॥ सुवर्णवर्माणमुपेत्यकाशिपंवपुष्टमार्थेवरयांप्रचक्रमुः ८ ततःसराजाप्रददौवपुष्टमांकुरुप्रवीरायपरीक्ष्यधर्मतः ॥ सचापितांप्राप्यमुदायुतोऽभवन्नचान्यनारीषुमनोदधेक्वचित् ९ सरःसुफुल्लेषुवनेषुचैवप्रसन्नचेताविजहारवीर्यवान् ॥ तथासराजन्यवरोविजह्रिवान्यथोर्वशींप्राप्यपुरापुरूरवाः १० वपुष्टमाचापिवरंपतिव्रताप्रतीतरूपासमवाप्यभूपतिम् ॥ भावेनरामारमयांबभूवविहारकालेष्ववरोधसुंदरी ११ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिआस्तीकपर्वणि जनमेजयराज्याभिषेके चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुजरत्कारुर्महातपाः ॥ चचारपृथिवींकृत्स्नांयत्रसायंगृहोमुनिः १ चरन्दीक्षांमहातेजादुश्चरामकृतात्मभिः ॥ तीर्थेष्वाप्लवनंकृत्वापुण्येषुविचचारह २ वायुभक्षोनिराहारःशुष्यन्नहरहर्मुनिः ॥ सददर्शपितॄन्गर्तेलंबमानानधोमुखान् ३ एकतंत्ववशिष्टंवैवीरणस्तंबमाश्रितान् ॥ तंतन्तुंचशनैराखुमाददानंबिलेशयम् ४ निराहारान्कृशान्दीनान्गर्तेस्वत्राणमिच्छतः ॥ उपसृत्यसतान्दीनान्दीनरूपोऽभ्यभाषत ५ केभवंतोऽवलम्बन्तेवीरणस्तंबमाश्रिताः ॥ दुर्बलंखादितैर्मूलैराखुनाबिलवासिना ६ वीरणस्तंबकेमूलंयदप्येकमिहस्थितम् ॥ तदप्ययंशनैराखुरादत्तेदशनैःशितैः ७ छेत्स्यतेऽल्पावशिष्टत्वादेतदप्यचिरादिव ॥ ततस्तुपतितारोऽत्रगर्तेव्यक्तमधोमुखाः ८ तस्यमेदुःखमुत्पन्नंदृष्ट्वायुष्मानधोमुखान् ॥ कृच्छ्रमापदमापन्नान्प्रियंकिंकरवाणिवः ९ ॥ ॥

यस्याइतिवा भावेनानुरागातिशयेन । 'अनुभूतमिहाकूतंमृगयापदमापदां । विष्णुरातोऽपियद्रागादगात्तक्षकभक्ष्यताम्'इतिरत्नगर्भः ११ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ एतस्मिन्निति १ । २ । ३ । ४ स्वत्राणंस्वरक्षां दीनरूपः करुणापीडितत्वात् ५ । ६ । ७ पतितारःपतिष्यथ ८ कृच्छ्रंदुस्तरंयथास्यात्तथाआपदंआपन्नान्प्राप्तान् ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१०।११ तदव्यपोहितुंअस्मदीयंकृच्छ्रंअपनेतुं १२ प्रवदतांप्रवक्तॄणांअध्यापकानां १३ ज्ञानंसंज्ञाययासंज्ञयात्वांजानीमःमूर्छितकल्पाःस्मइत्यर्थः १४ । १५ । १६।१७।१८ नियतात्माजितचित्तः महात्मामहामतिः १९ कृच्छ्रंसंकटं आपादिताः प्रापिताः २० नाथवत्तयादययापरवशतया २१ । २२ । २३।२४।२५। २६ मंदात्मानमदीर्घदर्शिनं अचेतसंपाषाणतुल्यं २७ । २८ । २९

तपसोऽस्यचतुर्थेनतृतीयेनाथवापुनः ॥ अर्धेनवापिनिस्तर्तुमापदंवृत्तमाचिरम् १० अथवाऽपिसमग्रेणतरंतुतपसाामम ॥ भवंतःसर्वएवेहकाममेवंविधीयताम् ११
॥ पितरऊचुः ॥ ॥ वृद्धोभवान्ब्रह्मचारीयोनस्त्रातुमिहेच्छसि ॥ नतुविप्राग्र्यतपसाशक्यतेतद्व्यपोहितुम् १२ अस्तिनस्ताततपसःफलंप्रवदतांवर ॥ संतानप्र
क्षयाद्ब्रह्मन्पतामनिरयेऽशुचौ १३ संतानंहिपरोधर्मएवमाहपितामहः ॥ लंबतामिहनस्तातनज्ञानंप्रतिभातिवै १४ येनत्वांनाभिजानीमोलोकेविख्यातपौरुषम् ॥
वृद्धोभवान्महाभागोयोनःशोच्यान्सुदुःखितान् १५ शोचतेचैवकारुण्याच्छृणुयेवैवयंद्विज ॥ यायावरानामवयमृषयःसंशितव्रताः १६ लोकात्पुण्यादिहभ्रष्टाःसंता
नप्रक्षयान्मुने ॥ प्रनष्टंनस्तपस्तीव्रंनहिनस्तंतुरस्तिवै १७ अस्तित्वेकोऽद्यनस्तंतुःसोपिनास्तियथातथा ॥ मंदभाग्योऽल्पभाग्यानांतपएकंसमास्थितः १८ जर
त्कारुरितिख्यातोवेदवेदांगपारगः ॥ नियतात्मामहात्माचसुव्रतःसुमहातपाः १९ तेनस्मतपसोलोभात्कृच्छ्रमापादितावयम् ॥ नतस्यभार्यापुत्रोवाबांधवोवाऽस्ति
कश्चन २० तस्माल्लंबामहेगर्तेनष्टसंज्ञाह्यनाथवत् ॥ सवक्तव्यस्त्वयादृष्टोह्यस्माकंनाथवत्तया २१ पितरस्तेऽवलंबंतेणगर्तेदीनाअधोमुखाः ॥ साधुदारान्कुरुष्वे
तिप्रजामुत्पादयेतिच २२ कुलतंतुर्हिनःशिष्टस्त्वमेवैकस्तपोधन ॥ यस्त्वंपश्यसिनोब्रह्मन्वीरणस्तंबमाश्रितान् २३ एषोऽस्माकंकुलस्तंबआस्तेस्वकुलवर्धनः ॥
यानिपश्यसिवैब्रह्मन्मूलानीहास्यवीरुधः २४ एतेनस्तंतवस्तातकालेनपरिभक्षिताः ॥ यत्त्वेतत्पश्यसिब्रह्मन्मूलमस्यार्धभक्षितम् २५ यत्रलंबामहेगर्तेसोऽप्ये
कस्तपआस्थितः ॥ यमाखुंपश्यसिब्रह्मन्कालएषमहाबलः २६ सतंतपोरतंमंदंशनैःक्षपयतेतुदन् ॥ जरत्कारुंतपोलब्धंमंदात्मानमचेतसम् २७ नहिन
स्तत्तपस्तस्यतारयिष्यतिसत्तम ॥ छिन्नमूलान्परिभ्रष्टान्कालोपहतचेतसः २८ अधःप्रविष्टान्पश्यास्मान्यथादुष्कृतिनस्तथा ॥ अस्मासुपतितेष्वत्रसहसर्वैःस
बांधवैः २९ छिन्नःकालेनसोऽप्यत्रगंतावैनरकंततः ॥ तपोवाऽप्यथवायज्ञोयच्चान्यत्पावनंमहत् ३० तत्सर्वमपरंतातनसंतत्यासमंमतम् ॥ सतातदृष्ट्वाब्रूयास्तंज
रत्कारुंतपोधन ३१ यथादृष्टमिदंचात्रत्वयाऽऽख्येयमशेषतः ॥ यथादारान्प्रकुर्यात्सपुत्रानुत्पादयेद्यथा ३२ तथाब्रह्मंस्त्वयावाच्यःसोऽस्माकंनाथवत्तया ॥ बांध
वानांहितस्येहयथाचात्मकुलंतथा ३३ ॥ ॥ ॥ ॥

३० अपरंज्ञानादर्वाचीनं । 'किंप्रजयाकरिष्यामोयेषांनोऽयमात्मायंलोकः'इतिश्रुतेः । 'किमर्थावयमध्येष्यामहेकिमर्थावयंयक्ष्यामहेवाचिदिप्राणंजुहुमः'इत्यादिश्रुतेश्चपित्राॠणमज्ञानमेवेतिभावः ३१ । ३२ बांधवानामित्यादिसार्धःश्लोकः तस्यबांधवानामस्माकंसर्वेषांमध्येकस्त्वं यथाआत्मकुलंतथाबंधुमिववाअस्मान् अनुशोचसितत्तस्मान्श्रोतुमिच्छामः कोभवानिहतिष्ठतीतियोजना ३३ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

३४ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ एतदिति १ । २ दुष्टाकृतिर्यस्यतस्यदुष्कृतेः ३ दिष्ट्याभाग्येन ४ । ५ भावितंभावयुक्तम् ६ निवेक्ष्येनिवेशंविवा
हंकरिष्ये ७ । ८ नभरेयंधारणपोषणेनकुर्यां ९ शाश्वतानित्याः अव्ययाअपक्षयशून्याः १० । ११ । १२ याचामियाचे १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ जरत्कारौसमाहिताःजरत्कारोरन्वेषणे

कस्त्वंबंधुमिवास्माकमनुशोचसिसत्तम ॥ श्रोतुमिच्छामसर्वेषांकोभवानिहतिष्ठति ३४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि जरत्कारुपितृ
दर्शनेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाजरत्कारुर्भृशंशोकपरायणः ॥ उवाचतान्पितॄन्दुःखाद्बाष्पसंदिग्धयागिरा १ ॥ जरत्का
रुरुवाच ॥ ममपूर्वेभवंतोवैपितरःसपितामहाः ॥ तद्ब्रूतयन्मयाकार्यंभवतांप्रियकाम्यया २ अहमेवजरत्कारुःकिल्बिषीभवतांसुतः ॥ तेदंडंधारयतमेदुष्कृतेरकृ
तात्मनः ३ ॥ पितरऊचुः ॥ पुत्रदिष्ट्याऽसिसंप्राप्तइमंदेशंयदृच्छया ॥ किमर्थंचत्वयाब्रह्मन्नकृतोदारसंग्रहः ४ ॥ जरत्कारुरुवाच ॥ ममायंपितरोनित्यंहृद्यर्थःपरिव
र्तते ॥ ऊर्ध्वरेताःशरीरंवैप्रापयेयममुत्रवै ५ नदारान्वैकरिष्येऽहमितिमेभावितंमनः ॥ एवंदृष्ट्वातुभवतःशकुंतानिवलंबतः ६ मयानिवर्त्तिताबुद्धिर्ब्रह्मचर्यात्पिता
महाः ॥ करिष्येवःप्रियंकामंनिवेक्ष्येऽहमसंशयम् ७ सनाम्नींयद्यहंकन्यामुपलप्स्येकदाचन ॥ भविष्यतिचयाकाचिद्भैक्ष्यवत्स्वयमुद्यता ८ प्रतिग्रहीतातामस्मिन
भरेयंचयामहम् ॥ एवंविधमहंकुर्यांनिवेशंप्राप्नुयांयदि ॥ अन्यथानकरिष्येऽहंसत्यमेतत्पितामहाः ९ तत्रचोत्पत्स्यतेजंतुर्भवतांतारणायवै ॥ शाश्वताश्चाव्यया
श्चैवतिष्ठंतुपितरोमम १० ॥ सौतिरुवाच ॥ एवमुक्त्वातुसपितॄंश्चचारपृथिवींमुनिः ॥ नचस्मलभतेभार्यांवृद्धोऽयमितिशौनक ११ यदानिर्वेदमापन्नःपितृभिश्चो
दितस्तथा ॥ तदाऽरण्यंसगत्वोच्चैश्चुक्रोशभृशदुःखितः १२ सत्वरण्यगतःप्राज्ञःपितॄणांहितकाम्यया ॥ उवाचकन्यांयाचामितिस्त्रोवाचःशनैरिमाः १३ यानि
भूतानिसंतीहस्थावराणिचराणिच ॥ अंतर्हितानिवायानितानिशृण्वंतुमेवचः १४ उग्रेतपसिवर्त्तंतेपितरश्चोदयंतिमाम् ॥ निविशस्वेतिदुःखार्ताःसंतानस्यचि
कीर्षया १५ निवेशायाखिलांभूमिंकन्याभैक्ष्यंचरामिभोः ॥ दरिद्रोदुःखशीलश्चपितृभिःसन्नियोजितः १६ यस्यकन्यास्तिभूतस्ययेमयेहप्रकीर्तिताः ॥ तेमेक
न्यांप्रयच्छंतुचरतःसर्वतोदिशम् १७ ममकन्यासनाम्नीयाभैक्ष्यवच्चोदिताभवेत् ॥ भरेयंचैवयांनाहंतांमेकन्यांप्रयच्छत १८ ततस्तेपन्नगायेवैजरत्कारौसमाहिताः ॥
तामादायप्रवृत्तिंतेवासुकेःप्रत्यवेदयन् १९ तेषांश्रुत्वासनागेंद्रस्तांकन्यांसमलंकृताम् ॥ प्रगृह्यारण्यमगमत्समीपंतस्यपन्नगः २० तत्रतांभैक्ष्यवत्कन्यांप्रादात्तस्मै
महात्मने ॥ नागेन्द्रोवासुकिर्ब्रह्मन्नसतांप्रत्यगृह्णत २१ असनामेतिवैमत्वाभरणेचाविचारिते ॥ मोक्षभावेस्थितश्चापिद्वंद्वभूतःपरिग्रहे २२ ततोनामसकन्यायाःप
प्रच्छभृगुनंदन ॥ वासुकिंभरणंचास्यानकुर्यामित्युवाचह २३ ॥ इतिश्रीम० आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि वासुकिजरत्कारुसमागमेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

यत्ताः १९ । २० । २१ असनामेति । मोक्षेस्थितस्यपरिग्रहोदुःखायेतिपितृप्रयोजनमात्रंकार्यमित्याशयः २२ । २३ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वासुकिरिति १ प्रतीच्छप्रतिगृहाण २ । ३ । ४ । ५ । ६ स्पर्ध्यंबहुमूल्यंतूलिकाद्यास्तरणंतेनसंयुतम् ७ । ८ विप्रियेकृतेत्वांतवगृहेवासंचत्यजेयम् ९ । १० दुःखशीलंदुःखप्रदस्वभावं श्वेतकाकीयैः श्वाचएतश्चकाकश्चतेषामिमेश्वेतकाकीयास्तैः नित्यजागरूकत्वभयचकितत्वेंगितत्वज्ञैः उपाचरदाराधितवती । 'एतःकर्बुरआगते'इतिमेदिनीकोशाद्वर्णवाच्यपिएतशब्दस्तद्वतिमृगेवर्त्ततेशोणादिपदवत् । श्वेतइत्यत्रओमाङोश्चेतिपररूपं अन्येतुश्वेतकाकोबकस्तदीयैः तंहिवर्षास्वुनीडस्थंबकयेवपुष्णातितद्वदिति ११ । १२ । १३ । १४ उत्संगेअंके १५ । १६ दुःखशीलोदुःखप्रदशीलो धर्मात्माच क

॥ सौतिरुवाच ॥ वासुकिस्त्वब्रवीद्वाक्यंजरत्कारुमृषिंतदा ॥ सनाम्नीतवकन्येयंस्वसामेतपसान्विता १ भरिष्यामिचतेभार्यांप्रतीच्छेमांद्विजोत्तम ॥ रक्षणंच करिष्येऽस्याःसर्वशक्त्यातपोधन ॥ त्वदर्थंरक्ष्यतेचैषामयामुनिवरोत्तम २ ॥ ऋषिरुवाच ॥ नभरिष्येऽहमेतांवैएषमेसमयःकृतः ॥ अप्रियंचनकर्त्तव्यंकृतेचैनांत्य जाम्यहम् ३ ॥ सौतिरुवाच ॥ प्रतिश्रुतेतुनागेनभरिष्येभगिनीमिति ॥ जरत्कारुस्तदावेश्मभुजगस्यजगामह ४ तत्रमंत्रविदांश्रेष्ठस्तपोवृद्धोमहाव्रतः ॥ जग्राह पाणिंधर्मात्माविधिमंत्रपुरस्कृतम् ५ ततोवासगृहंरम्यंपन्नगेंद्रस्यसंमतम् ॥ जगामभार्यामादायस्तूयमानोमहर्षिभिः ६ शयनंतत्रसंक्लृप्तंस्पर्ध्यास्तरणसंवृतम् ॥ तत्रभार्यासहायोवैजरत्कारुरुवासह ७ सतत्रसमयंचक्रेभार्ययासहसत्तमः ॥ विप्रियंमेनकर्त्तव्यंनचवाच्यंकदाचन ८ त्यजेयंविप्रियेचत्वांकृतेवासंचतेगृहे ॥ एत द्गृहाणवचनंमयायत्समुदीरितम् ९ ततःपरमसंविग्नास्वसानागपतेस्तदा ॥ अतिदुःखान्वितावाक्यंतमुवाचैवमस्त्विति १० तथैवसाचभर्त्तारंदुःखशीलमुपा चरत् ॥ उपायैःश्वेतकाकीयैःप्रियकामायशस्विनी ११ ऋतुकालेततःस्नाताकदाचिद्वासुकेःस्वसा ॥ भर्त्तारंवैयथान्यायमुपतस्थेमहामुनिम् १२ तत्रतस्याः समभवद्गर्भोज्वलनसन्निभः ॥ अतीवतेजसायुक्तोवैश्वानरसमद्युतिः १३ शुक्लपक्षेयथासोमोव्यवर्धततथैवसः ॥ ततःकतिपयाहस्यजरत्कारुर्महायशाः १४ उत्संगेऽस्याःशिरःकृत्वासुष्वापपरिखिन्नवत् ॥ तस्मिंश्चसुप्तेविप्रेंद्रेसवितास्तमियाद्गिरिम् १५ अह्नःपरिक्षयेब्रह्मंस्ततःसाऽचिंतयत्तदा ॥ वासुकेर्भगिनी भीताधर्मलोपान्मनस्विनी १६ किंनुमेसुकृतंभूयाद्भर्तुरुत्थापनंनवा ॥ दुःखशीलोहिधर्मात्माकथंनास्यापराध्नुयाम् १७ कोपोवाधर्मशीलस्यधर्मलोपोऽथवापुनः ॥ धर्मलोपोगरीयान्वैस्यादित्यत्राकरोन्मतिम् १८ उत्थापयिष्येयद्येनंध्रुवंकोपंकरिष्यति ॥ धर्मलोपोभवेदस्यसंध्यातिक्रमणेध्रुवम् १९ इतिनिश्चित्यमनसाजरत्का रुंभुजंगमा ॥ तमृषिंदीप्ततपसंशयानमनलोपमम् २० उवाचेदंवचःश्लक्ष्णंततोमधुरभाषिणी ॥ उत्तिष्ठत्वंमहाभागसूर्योऽस्तमपगच्छति २१ संध्यामुपास्वभग वन्नपःस्पृष्ट्वायतव्रतः ॥ प्रादुष्कृताग्निहोत्रोऽयंमुहूर्तोरम्यदारुणः २२ संध्याप्रवर्त्ततेचेयंपश्चिमायांदिशिप्रभो ॥ एवमुक्तःसभगवान्जरत्कारुर्महातपाः २३ भार्यां प्रस्फुरमाणोष्ठइमंवचनमब्रवीत् ॥ अवमानःप्रयुक्तोऽयंत्वयाममभुजंगमे २४ ॥ ॥ ॥ ॥

थंकेनप्रकारेणापराधिनीनभवेयमित्यर्थः १७ कर्त्तव्यकोटिद्वयमुपन्यस्यधर्मलोपमेवगुरूकरोति कोपोवेति १८ । १९ । २० । २१ प्रादुष्कृतोऽग्निहोत्रोवह्निर्यस्मिन्सप्रादुष्कृताग्निहोत्रः । 'अग्निहोत्रोऽग्निहविषोः'इतिमेदिनी । रम्योधर्मसाधनत्वात् दारुणोभूतादिप्रचारात् २२ । २३ । २४ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

विभावसोःसूर्यस्य २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० मिथोऽन्योन्यं ३१ । ३२ चिंताभ्रातृकार्यविषयिणी शोकोभर्तृवियोगजः ३३ । ३४ । ३५ । ३६

समीपेतेनवत्स्यामिगमिष्यामियथागतम् ॥ शक्तिरस्तिनवामोरुमयिसुप्तेविभावसोः २५ अस्तंगंतुंयथाकालमितिमेहृदिवर्त्तते ॥ नचाप्यवमतस्येहवासोरोचेत
कस्यचित् २६ किंपुनर्धर्मशीलस्यममवामद्विधस्यवा ॥ एवमुक्ताजरत्कारुर्भर्त्राहृदयकंपनम् २७ अब्रवीद्भगिनीतत्रवासुकेःसन्निवेशने ॥ नावमानात्कृतवतीत
वाहंविप्रबोधनम् २८ धर्मलोपोनतेविप्रस्यादित्येतन्मयाकृतम् ॥ उवाचभार्यामित्युक्तोजरत्कारुर्महातपाः २९ ऋषिःकोपसमाविष्टस्त्यक्तुकामोभुजंगमाम् ॥
नमेवागनृतंप्राहगमिष्येऽहंभुजंगमे ३० समयोह्येषमेपूर्वंत्वयासहमिथःकृतः ॥ सुखमस्म्युषितोभद्रेब्रूयास्त्वंभ्रातरंशुभे ३१ इतोमयिगतेभीरुगतःसभगवानिति ॥
त्वंचापिमयिनिष्क्रांतेनशोकंकर्तुमर्हसि ३२ इत्युक्तासाऽनवद्यांगीप्रत्युवाचमुनिंतदा ॥ जरत्कारुंजरत्कारुश्चिंताशोकपरायणा ३३ बाष्पगद्गदयावाचामुखेनपरि
शुष्यता ॥ कृतांजलिर्वरारोहापर्यश्रुनयनाततः ३४ धैर्यमालंब्यवामोरुर्हृदयेनप्रवेपता ॥ नमामर्हसिधर्मज्ञपरित्यक्तुमनागसम् ३५ धर्मेस्थितांस्थितोधर्मेसदा
प्रियहितेरताम् ॥ प्रदानेकारणंयच्चममतुभ्यंद्विजोत्तम ३६ तदलब्धवतींमंदांकिंमांवक्ष्यतिवासुकिः ॥ मातृशापाभिभूतानांज्ञातीनांममसत्तम ३७ अपत्यमी
प्सितंत्वत्तस्तच्चतावन्नदृश्यते ॥ त्वत्तोह्यपत्यलाभेनज्ञातीनांमेशिवंभवेत् ३८ संप्रयोगोभवेन्नायंमममोघस्त्वयाद्विज ॥ ज्ञातीनांहितमिच्छंतीभगवंस्त्वांप्रसाद
ये ३९ इममव्यक्तरूपंमेगर्भमाधायसत्तम ॥ कथंत्यक्त्वामहात्मासन्गंतुमिच्छस्यनागसम् ४० एवमुक्तस्तुसमुनिर्भार्यांवचनमब्रवीत् ॥ यद्युक्तमनुरूपंचजरत्कारुं
तपोधनः ४१ अस्त्ययंसुभगेगर्भस्तववैश्वानरोपमः ॥ ऋषिःपरमधर्मात्मावेदवेदांगपारगः ४२ एवमुक्त्वासधर्मात्माजरत्कारुर्महानृषिः ॥ उग्रायतपसेभूयोजगा
मकृतनिश्चयः ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि जरत्कारुनिर्गमे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥
गतमात्रंतुभर्त्तारंजरत्कारुरवेदयत् ॥ भ्रातुःसकाशमागत्ययाथातथ्यंतपोधन १ ततःसभुजगश्रेष्ठःश्रुत्वासुमहदप्रियम् ॥ उवाचभगिनींदीनांतदादीनतरःस्व
यम् २ ॥ ॥ वासुकिरुवाच ॥ ॥ जानासिभद्रेयत्कार्यंप्रदानेकारणंचयत् ॥ पन्नगानांहितार्थायपुत्रस्तेस्यात्ततोयदि ३ ससर्पसत्रात्किलनोमोक्षयिष्यतिवीर्य
वान् ॥ एवंपितामहःपूर्वमुक्तवांस्तुसुरैःसह ४ अप्यस्तिगर्भःसुभगेतस्मात्तेमुनिसत्तमात् ॥ नचेच्छाम्यफलंतस्यदारकर्ममनीषिणः ५ कामंचममनन्याय्यं
प्रष्टुंत्वांकार्यमीदृशम् ॥ किंतुकार्यगरीयस्त्वात्ततस्त्वाहमचूचुदम् ६ दुर्वार्यतांविदित्वाचभर्तुस्तेऽतितपस्विनः ॥ नैनमन्वागमिष्यामिकदाचिद्धिशपेत्समाम् ७

३७ । ३८ संप्रयोगःसंबंधः मोघोनिष्फलः ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ॥ गतमात्र
मिति १ । २ । ३ । ४ । ५ अचूचुदंकार्यसिद्धिंवक्तुंप्रेरितवान् ६ । ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८ जरत्कारुस्ततोवाक्यमित्युक्त्वाप्रत्यभाषतेतिवाक्यंत्वनीयंमयोच्यतइतिशेषः इत्युक्त्वाप्रत्यभाषतगुरुवचनारंभेऽत्रैवंवक्तारोभवंतिपश्चात्संदेशंवदंति । यथोक्तंब्रह्मवैवर्ते'इदंवचनमुक्त्वाऽग्रेवाक्यंवाक्यविशा
रदः । चकारावश्यकंकर्मनर्मदातीरमाश्रितः'इति ९ ममेदंकार्यमुद्दिश्यअस्तीत्युत्तरंदत्त्ववानितिशेषः १० वितथंतेनउक्तपूर्वंनस्मरामि सांपरायेसंकटे । 'सांपरायोरणापदोः'इतिकोशः ११ । १२

॥ ५५ ॥ आचक्ष्वभद्रेभर्तुःस्वंसर्वमेवविचेष्टितम् ॥ उद्धरस्वचशल्यंमेघोरंहृदिचिरस्थितम् ८ जरत्कारुस्ततोवाक्यमित्युक्त्वाप्रत्यभाषत ॥ आश्वासयंतीसंतप्तंवासुकिंपन्नगे अ०
श्वरम् ९ ॥ ॥ जरत्कारुरुवाच ॥ ॥ पृष्टोमयाऽपत्यहेतोःसमहात्मामहातपाः ॥ अस्तीत्युत्तरमुद्दिश्यममेदंगतवांश्वसः १० स्वैरेष्वपिनतेनाहंस्मरामिवितथं ॥ ४९ ॥
वचः ॥ उक्तपूर्वंकुतोराजन्सांपरायेसवक्ष्यति ११ नसंतापस्त्वयाकार्यःकार्यंप्रतिभुजंगमे ॥ उत्पत्स्यतिचतेपुत्रोज्वलनार्कसमप्रभः १२ इत्युक्त्वासहिमांभ्रातर्ग
तोभर्तातपोधनः ॥ तस्माद्व्येतुपरंदुःखंतवेदंमनसिस्थितम् १३ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वासनागेंद्रोवासुकिःपरयामुदा ॥ एवमस्त्वितितद्वाक्यंभ
गिन्याःप्रत्यगृह्णत १४ सांत्वमानार्थदानैश्चपूजयाचानुरूपया ॥ सोदर्यांपूजयामासस्वसारंपन्नगोत्तमः १५ ततःप्रववृधेगर्भोमहातेजामहाप्रभः ॥ यथासोमोद्वि
जश्रेष्ठशुक्लपक्षोदितोदिवि १६ अथकालेतुसाब्रह्मन्प्रजज्ञेभुजगस्वसा ॥ कुमारंदेवगर्भाभंपितृमातृभयापहम् १७ ववृधेसतुतत्रैवनागराजनिवेशने ॥ वेदांश्चाधि
जगेसांगान्भार्गवाच्च्यवनान्मुने १८ चीर्णव्रतोबालएवबुद्धिसत्वगुणान्वितः ॥ नामचास्याभवत्ख्यातंलोकेष्वास्तीकइत्युत १९ अस्तीत्युक्त्वागतोयस्मात्पिता
गर्भस्थमेवतम् ॥ वनंतस्मादिदंतस्यनामास्तीकेतिविश्रुतम् २० सबालएवतत्रस्थश्चरन्नमितबुद्धिमान् ॥ गृहेपन्नगराजस्यप्रयत्नात्परिरक्षितः २१ भगवानि
वदेवेशःशूलपाणिर्हिरण्मयः ॥ विवर्धमानःसर्वांस्तान्पन्नगानभ्यहर्षयत् २२ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिआस्तीकपर्वणि आस्तीकोत्पत्तौ अष्टचत्वारिंशो
ध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ शौनकउवाच ॥ यदपृच्छत्तदाराजामंत्रिणोजनमेजयः ॥ पितुःस्वर्गगतिंतन्मेविस्तरेणपुनर्वद १ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ शृणु
ब्रह्मन्यथाऽपृच्छन्मंत्रिणोनृपतिस्तदा ॥ यथाचाख्यातवंतस्तेनिधनंतत्परीक्षितः २ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ जानंतिस्मभवंतस्तद्यथावृत्तंपितुर्मम ॥ आ
सीद्यथासनिधनंगतःकालेमहायशाः ३ श्रुत्वाभवत्सकाशाद्धिपितुर्वृत्तमशेषतः ॥ कल्याणंप्रतिपत्स्यामिविपरीतंनजातुचित् ४ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ मंत्रि
णोऽथाब्रुवन्वाक्यंपृष्टास्तेनमहात्मना ॥ सर्वेधर्मविदःप्राज्ञाराजानंजनमेजयम् ५ ॥ ॥ मंत्रिणऊचुः ॥ ॥ शृणुपार्थिवयद्ब्रूषेपितुस्तवमहात्मनः ॥ चरितंपा
र्थिवेन्द्रस्ययथानिष्ठांगतश्चसः ६ धर्मात्माचमहात्माचप्रजापालःपितातव ॥ आसीदिहयथावृत्तःसमहात्माशृणुष्वतत् ७ ॥ ॥ ॥ ॥

१३ । १४ । १५ । १६ प्रजज्ञेजनयामास १७ । १८ बुद्धिःकार्यनिष्ठा सत्त्वगुणइतिसत्त्वकार्याणिधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याणितैरन्वितः १९ । २० । २१ हिरण्मयःदीप्तिमान् २२
॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ सर्पसत्रंप्रस्तावयन्शौनकउवाच यदपृच्छदिति १ निधनंमरणं २ । ३ कल्याणंसर्वलोकहितंचेत्प्रतिप ॥ ९५ ॥
त्स्यामिप्रतीकारंकरिष्यामिनान्यथेत्यर्थः ४ । ५ ब्रूषेपृच्छसि निष्ठांसमाप्तिं ६ धर्मात्माउदारचित्तः महात्मामहानुभावः कलिनिग्राहकत्वात् ७ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चातुर्वर्ण्यंचतुरोवर्णान् ८।९।१० स्वधिष्ठिताःसुष्ठुपालिताः बभारपोषितवान् ११।१२ शारद्वतस्यकृपाचार्यस्य १३ सोत्तरायामितिपादपूरणार्थःसंधिः अजीजनज्जातः १४ राजधर्मोग्रंथस्तस्यार्थःफलंतदुक्तानुष्ठानं शाब्दभावनायांप्रवृत्तेरेवभाव्यत्वात् तत्रकुशलोदक्षः १५ आत्मवान्बुद्धिमान् मेधावीबहुग्रंथधारणसमर्थः षड्वर्गःकामादिस्तस्यजेताषड्वर्गजित् नीतिशास्त्रंकामंदकीयपालकाप्यादि १६ षष्टिवर्षाणिजन्मतःषष्टिवर्षपर्यंतंनतुराज्यलाभात् अपालयत्पालितवान् षट्त्रिंशेवर्षेलब्धराज्यश्चतुर्विंशतिवर्षपर्यंतंतत्पालनस्यदृष्टत्वादित्यर्थः दिष्टंधर्माधर्मौतयोरंतमवसानं

चातुर्वर्ण्यंस्वधर्मस्थंसकृत्वापर्यरक्षत ॥ धर्मतोधर्मविद्राजाधर्मोविग्रहवानिव ८ ररक्षपृथिवींदेवींश्रीमानतुलविक्रमः ॥ द्वेष्टारस्तस्यनैवासन्सचद्वेष्टिनकंचन ९ समःसर्वेषुभूतेषुप्रजापतिरिवाभवत् ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चैवस्वकर्मसु १० स्थिताःसुमनसोराजंस्तेनराज्ञास्वधिष्ठिताः॥ विधवाऽनाथविकलान्कृपणांश्चबभार सः ११ सुदर्शःसर्वभूतानामासीत्सोमइवापरः ॥ तुष्टपुष्टजनःश्रीमान्सत्यवाग्दृढविक्रमः १२ धनुर्वेदेतुशिष्योऽभून्नृपःशारद्वतस्यसः ॥ गोविंदस्यप्रियश्चासीत्पितातेजनमेजय १३ लोकस्यचैवसर्वस्यप्रियआसीन्महायशाः ॥ परिक्षीणेषुकुरुषुसोत्तरायामजीजनत् १४ परिक्षिद्भवत्तेनसौभद्रस्यात्मजोबली ॥ राजधर्मार्थकुशलोयुक्तःसर्वगुणैर्वृतः १५ जितेन्द्रियश्चात्मवांश्चमेधावीधर्मसेविता ॥ षड्वर्गजिन्महाबुद्धिर्नीतिशास्त्रविदुत्तमः १६ प्रजाइमास्तवपिताषष्टिवर्षाण्यपालयत् ॥ ततोदिष्टांतमापन्नःसर्वेषांदुःखमावहन् १७ ततस्त्वंपुरुषश्रेष्ठधर्मेणप्रतिपेदिवान् ॥ इदंवर्षसहस्राणिराज्यंकुरुकुलागतम् ॥ बालएवाभिषिक्तस्त्वंसर्वभूतानुपालकः १८ ॥ जनमेजयउवाच ॥ नास्मिन्कुलेजातुबभूवराजायोनप्रजानांप्रियकृत्प्रियश्च ॥ विशेषतःप्रेक्ष्यपितामहानांवृत्तंमहद्वृत्तपरायणानाम् १९ कथंनिधनमापन्नःपितामम तथाविधः ॥ आचक्षध्वंयथावन्मेश्रोतुच्छामितत्त्वतः २० ॥ सौतिरुवाच ॥ एवंसंचोदिताराज्ञामंत्रिणस्तेनराधिपम् ॥ ऊचुःसर्वेयथावृत्तंराज्ञःप्रियहितैषिणः २१ ॥ मंत्रिणऊचुः ॥ सराजापृथिवीपालःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ बभूवमृगयाशीलस्तवराजन्पितासदा २२ यथापांडुर्महाबाहुर्धनुर्धरवरोयुधि ॥ अस्मास्वासज्ज्यसर्वाणिराजकार्याण्यशेषतः २३ सकदाचिद्वनगतोमृगंविव्याधपत्रिणा ॥ विद्ध्वाचान्वसरत्तूर्णंतंमृगंगहनेवने २४ पदातिर्बद्धनिस्त्रिंशस्ततायुधकलापवान् ॥ नचाससादगहनेमृगंनष्टंपितातव २५ परिश्रांतोवयस्थश्चषष्टिवर्षोजरान्वितः॥ क्षुधितःसमहारण्येददर्शमुनिसत्तमम् २६ सतंपप्रच्छराजेन्द्रोमुनिंमौनव्रतेस्थितम् ॥ नचकिंचिदुवाचेदंपृष्टोऽपिसमुनिस्तदा २७ ततोराजाक्षुच्छ्रमार्तस्तंमुनिंस्थाणुवत्स्थितम् ॥ मौनव्रतधरंशांतंसद्योमन्युवशंगतः २८ नबुबोधचतंराजामौनव्रतधरंमुनिम् ॥ सतंक्रोधसमाविष्टोधर्षयामासतेपिता २९ मृतंसर्पंधनुष्कोट्यासमुत्क्षिप्यधरातलात् ॥ तस्यशुद्धात्मनःप्रादात्स्कंधेभरतसत्तम ३० ॥

विदेहकैवल्यमित्यर्थः १७।१८ पितामहानांपांडवानां १९ आचक्षध्वं श्वादेराकृतिगणत्वाच्छपोलुङ्न २०।२१।२२।२३ गहनेदुर्गमे २४ निस्त्रिंशःखड्गः ततायुधकलापवान्ततोविस्तीर्णआयुधानांबाणादीनांकलापस्तूणस्तद्वान् । 'कलापःसंहतौबर्हेकांचीभूषणतूणयोः'इतिमेदिनी २५ वयस्थोवृद्धः २६।२७।२८।२९।३० ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३१ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ततइति १ । २ ब्रह्माणमाचार्यं पूजांतस्यैवचकार तेनानुज्ञातस्तत्राऽऽचार्यगृहेतंसर्पधरंस्वपितरंसख्युः सहाध्यायिनःसकाशाच्छ्रुत्वेतिसंबंधः ३ । ४ । ५ अंगेषुवागादिषुयतंनियतंशमदमवंतमित्यर्थः ६ अक्षुद्रंगंभीरं अनसूयंपरगुणेषुदोषाविष्करणशून्यं तवपित्राविनिकृतमपकृतम् ७ । ८ । ९ प्रदहिष्यति

नचोवाचसमेधावीतमथोसाध्वसाधुवा ॥ तस्थौतथैवचाक्रुद्धःसर्पस्कंधेनधारयन् ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि पारिक्षितीयेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ मंत्रिणऊचुः ॥ ततःसराजाराजेन्द्रस्कन्धेतस्यभुजंगमम् ॥ मुनेःक्षुत्क्षामआसज्ज्यस्वपुरंप्रययौपुनः १ ऋषेस्तस्यतुपुत्रोऽभूद्गविजातोमहायशाः ॥ शृंगीनाममहातेजास्तिग्मवीर्योऽतिकोपनः २ ब्रह्माणंसमुपागम्यमुनिःपूजांचकारह ॥ सोऽनुज्ञातस्ततस्तत्रशृंगीशुश्रावतंतदा ३ सख्युःसकाशात्पितरंपित्रातेधर्षितंपुरा ॥ मृतंसर्पंसमासक्तंस्थाणुभूतस्यतस्यतम् ४ वहंतंराजशार्दूलस्कंधेनानपकारिणम् ॥ तपस्विनमतीवाथतंमुनिप्रवरंनृप ५ जितेन्द्रियंविशुद्धंचस्थितंकर्मण्यथाद्भुतम् ॥ तपसाद्योतितात्मानंस्वेष्वंगेषुयतंतदा ६ शुभाचारंशुभकथंसुस्थितंतमलोलुपम् ॥ अक्षुद्रमनसूयंचवृद्धंमौनव्रतेस्थितम् ॥ शरण्यंसर्वभूतानांपित्राविनिकृतंतव ७ शशापाथमहातेजाःपितरंतेरुषान्वितः ॥ ऋषेःपुत्रोमहातेजाबालोऽपिस्थविरद्युतिः ८ सक्षिप्रमुदकंस्पृष्ट्वारोषादिदमुवाचह ॥ पितरंतेऽभिसंधायतेजसाप्रज्वलन्निव ९ अनागसिगुरौयोमेमृतंसर्पमवासृजत् ॥ तंनागस्तक्षकःक्रुद्धस्तेजसाप्रदहिष्यति १० आशीविषस्तिग्मतेजामद्वाक्यबलचोदितः ॥ सप्तरात्रादितःपापंपश्यमेतपसोबलम् ११ इत्युक्त्वाप्रययौतत्रपितायत्राऽस्यसोऽभवत् ॥ दृष्ट्वाचपितरंतस्मैतंशापंप्रत्यवेदयत् १२ सचापिमुनिशार्दूलःप्रेरयामासतेपितुः ॥ शिष्यंगौरमुखंनामशीलवंतंगुणान्वितम् १३ आचख्यौसचविश्रांतोराज्ञःसर्वमशेषतः ॥ शप्तोऽसिममपुत्रेणयत्तोभवमहीपते १४ तक्षकस्त्वांमहाराजतेजसाऽसौदहिष्यति ॥ श्रुत्वाचतद्वचोघोरंपितातेजनमेजय १५ यत्तोऽभवत्परित्रस्तस्तक्षकात्पन्नगोत्तमात् ॥ ततस्तस्मिंस्तुदिवसेसप्तमेसमुपस्थिते १६ राज्ञःसमीपंब्रह्मर्षिःकाश्यपोगंतुमैच्छत ॥ तंददर्शाथनागेंद्रस्तक्षकःकाश्यपंतदा १७ तमब्रवीत्पन्नगेंद्रःकाश्यपंत्वरितंद्विजम् ॥ क्वभवांस्त्वरितोयातिकिंचकार्यंचिकीर्षति १८ ॥ काश्यपउवाच ॥ यत्रराजाकुरुश्रेष्ठःपरिक्षिन्नामवैद्विज ॥ तक्षकेणभुजंगेनधक्ष्यतेकिलसोऽद्यवै १९ गच्छाम्यहंतंत्वरितःसद्यःकर्तुमपज्वरम् ॥ मयाऽभिपन्नंतंचापिनसर्पोधर्षयिष्यति २० ॥ तक्षकउवाच ॥ किमर्थंतंमयादष्टंसंजीवयितुमिच्छसि ॥ अहंसतक्षकोब्रह्मन्पश्यमेवीर्यमद्भुतम् २१ नशक्तस्त्वंमयादष्टंतंसंजीवयितुंनृपम् ॥ इत्युक्त्वातक्षकस्तत्रसोऽदशद्वैवनस्पतिम् २२ सदष्टमात्रोनागेनभस्मीभूतोऽभवन्नगः ॥ काश्यपश्चततोराजन्नजीवयततंनगम् २३ ततस्तंलोभयामासकामंब्रूहीतितक्षकः ॥ सएवमुक्तस्तंप्राहकाश्यपस्तक्षकंपुनः २४ ॥ ॥ ॥

प्रधक्ष्यति १० पन्नयहेमत्पितृद्रोहिन् ११ । १२ । १३ । १४ दहिष्यतिधक्ष्यति १५ । १६ । १७ । १८ । १९ अभिपन्नंत्रातं धर्षयिष्यत्यभिभविष्यति २० । २१ । २२ । २३ कामंकाम्यमस्तनमर्थम् २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२५ । २६ द्विपदांपुरुषाणां निवर्त्ततेनिवृत्तः २७ । २८ २९ । ३० एवंपार्थिवस्योत्तंकस्यचपराभवंश्रुत्वा ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ संहतविषःसम्यक्संहृतंनष्टंविषंयस्यसतथा संहृतविषइतिपाठेस्पष्टोर्थः ३६ । ३७ । ३८ यस्यदास्यामियातनां यस्यप्रयासंकृत्वा यत्नप्रयत्नेअस्मादसमासेऽप्यार्षत्वात्क्त्वोल्यप् यातनांप्रतिक्रियां समागतंसमागमं भावेनिष्ठा ३९ । ४० पुरुषंद्विजावितिपाठे द्विजाविंडजः

धनलिप्सुरहंतत्रयामीत्युक्तश्चतेनसः ॥ तमुवाचमहात्मानंतक्षकःश्लक्ष्णयागिरा २५ यावद्धनंप्रार्थयसेराज्ञस्तस्मात्ततोऽधिकम् ॥ गृहाणमत्तएवत्वंसन्निवर्त्तस्व चानघ २६ सएवमुक्तोनागेनकाश्यपोद्विपदांवरः ॥ लब्ध्वावित्तंनिववृतेतक्षकाद्यावदीप्सितम् २७ तस्मिन्प्रतिगतेविप्रेछद्मनोपेत्यतक्षकः ॥ तंनृपंनृपतिश्रेष्ठंपि तरंधार्मिकंतव २८ प्रासादस्थंयत्तमपिदग्धवान्विषवह्निना ॥ ततस्त्वंपुरुषव्याघ्रविजयायाभिषेचितः २९ एतदृष्टंश्रुतंचापियथावन्नृपसत्तम ॥ अस्माभिर्निखि लंसर्वंकथितंतेऽतिदारुणम् ३० श्रुत्वाचैनंनरश्रेष्ठपार्थिवस्यपराभवम् ॥ अस्यचर्षेरुत्तंकस्यविधत्स्वयदनंतरम् ३१ ॥ सौतिरुवाच ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुसराजा जनमेजयः ॥ उवाचमंत्रिणःसर्वानिदंवाक्यमरिंदमः ३२ ॥ जनमेजयउवाच ॥ अथतत्कथितंकेनयद्वृत्तंतद्वनस्पतौ ॥ आश्चर्यभूतंलोकस्यभस्मराशीकृतंतदा ३३ यद्वृक्षंजीवयामासकाश्यपस्तक्षकेणवै ॥ नूनंमंत्रैर्हतविषोनप्रणश्येतकाश्यपात् ३४ चिंतयामासपापात्मामनसापन्नगाधमः ॥ दष्टंयदिमयाविप्रःपार्थिवंजीवयिष्यति ३५ तक्षकःसंहतविषोलोकेयास्यतिहास्यताम् ॥ विचिंत्यैवंकृतातेनध्रुवंतुष्टिर्द्विजस्यवै ३६ भविष्यतिह्युपायेनयस्यदास्यामियातनाम् ॥ एकंतुश्रोतुमिच्छामितद्वृ त्तंनिर्जनेवने ३७ संवादंपन्नगेंद्रस्यकाश्यपस्यचकस्तदा ॥ श्रुतवान्दृष्टवांश्चापिभवत्सुकथमागतम् ॥ श्रुत्वातस्यविधास्येऽहंपन्नगांतकरींमतिम् ३८ ॥ मंत्रिणऊचुः ॥ शृणुराजन्यथाऽस्माकंयेनतत्कथितंपुरा ॥ समागतंद्विजेंद्रस्यतन्नगेंद्रस्यचाध्वनि ३९ तस्मिन्वृक्षेनरःकश्चिदिंधनार्थायपार्थिव ॥ विचिन्वन्पूर्वमारूढःशुष्कशाखा वनस्पतौ ४० नबुध्येतामुभौतौचनगस्थंपन्नगद्विजौ ॥ सहतेनैववृक्षेणभस्मीभूतोऽभवन्नृप ४१ द्विजप्रभावाद्राजेंद्रव्यजीवत्सवनस्पतिः ॥ तेनागम्यद्विजश्रेष्ठपुंसा ऽस्मासुनिवेदितम् ४२ यथावृत्तंतुतत्सर्वंतक्षकस्यद्विजस्यच ॥ एतत्तेकथितंराजन्यथादृष्टंश्रुतंचयत् ॥ श्रुत्वाचनृपशार्दूलविधत्स्वयदनंतरम् ४३ ॥ सौतिरुवाच ॥ मंत्रिणांतुवचःश्रुत्वासराजाजनमेजयः ॥ पर्यतप्यतदुःखार्त्तःप्रत्यापिषत्करंकरे ४४ निःश्वासमुष्णमसकृद्दीर्घंराजीवलोचनः ॥ मुमोचाश्रूणिचतदानेत्राभ्यांप्ररु दन्नृपः ४५ उवाचचमहीपालोदुःखशोकसमन्वितः ॥ दुर्धरंबाष्पमुत्सृज्यस्पृष्ट्वाचापोयथाविधि ४६ मुहूर्त्तमिवचध्यात्वानिश्चित्यमनसानृपः ॥ अमर्षीमंत्रिणः सर्वानिदंवचनमब्रवीत् ४७ ॥ जनमेजयउवाच ॥ श्रुत्वैतद्भवतांवाक्यंपितुर्मेस्वर्गतिंप्रति ॥ निश्चितेयंममममतिर्याचतांमेनिबोधत ॥ अनंतरंचमन्येऽहंतक्षकाय दुरात्मने ४८ प्रतिकर्त्तव्यमित्येवंयेनमेहिंसितःपिता ॥ शृंगिणंहेतुमात्रंयःकृत्वादग्ध्वाचपार्थिवम् ४९ ॥ ॥

सर्पोविप्रश्च । 'दंतविप्रांडजाद्विजाः'इत्युक्तेः अर्थभेदेऽपिसरूपत्वादेकशेषः ४१ व्यजीवत्विशेषेणात्युल्लसितेनरूपेणजीवितवान् आगम्यआगत्य । बाल्यपीतिपक्षेऽनुनासिकलोपाभावः द्विजश्रेष्ठपुं साब्राह्मणदासेन ४२ । ४३ करंकरेनिधायप्रत्यपिंषत् क्रोधावेशाद्घर्षितवानित्यर्थः ४४ । ४५ । ४६ । ४७ अनंतरमव्यवहितंयथास्यात्तथा ४८ । ४९ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५० । ५१ मोहात्मदीयसामर्थ्याज्ञानात् ५२ 'यदिक्षितायुर्यदिवापरेतोयदिमृत्योरंतिकंनीतएव ॥ तमाहरामिनिर्ऋतेरुपस्थादस्पार्षमेनंशतशारदाय'इतिमंत्रवर्णाद्ब्राह्मणस्यायुःप्रदानेऽपिसामर्थ्यमस्त्यतस्तं बहुधनदानेनर्निवर्त्तयतस्तक्षकस्यैवापराधोऽयमित्याह महानिति । ददर्दितिहेतौशतृप्रत्ययः द्रव्यंदत्त्वाऽपितेनैवनृपोबलान्मारितइत्यर्थः ५३ अपचितिर्वैरनिर्यातनम् ५४ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ एवमुक्त्वेति १ । २ । ३ । ४ मद्यमम ५ । ६ त्वन्नान्यस्त्वमेवनान्यः यद्वात्वत्त्वत्तोनान्योऽस्ति ७ । ८ आहरिष्यामिकरिष्यामि संभ्रियंतु

इयंदुरात्मतातस्यकाश्यपंयोन्यवर्त्तयत् ॥ यद्यागच्छेत्सवैविप्रोननुजीवेत्पितामम ५० परिहीयेतकिंतस्ययदिजीवेत्सपार्थिवः ॥ काश्यपस्यप्रसादेनमंत्रिणांविन येनच ५१ सतुवारितवान्मोहात्काश्यपंद्विजसत्तमम् ॥ संजिजीवयिषुंप्राप्तंराजानमपराजितम् ५२ महानतिक्रमोह्येषतक्षकस्यदुरात्मनः ॥ द्विजस्ययोददद्द्रव्यंमा नृपंजीवयेदिति ५३ उत्तंकस्याप्रियंकर्त्तुमात्मनश्चमहत्प्रियम् ॥ भवतांचैवसर्वेषांगच्छाम्यपचितिंपितुः ५४ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि पारीक्षिन्मंत्रिसंवादेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ सौतिरुवाच ॥ एवमुक्त्वाततःश्रीमान्मंत्रिभिश्चानुमोदितः ॥ आरुरोहप्रतिज्ञांससर्पसत्रायपार्थिवः १ ब्रह्मन् भरतशार्दूलोराजापारिक्षितस्तदा ॥ पुरोहितमथाहूयऋत्विजोवसुधाधिपः २ अब्रवीद्वाक्यसंपन्नःकार्यसंपत्करंवचः ॥ योमेहिंसितवांस्तातंतक्षकःसदुरात्मवान् ३ प्रतिकुर्यांतथातस्यतद्भवंतोब्रुवंतुमे ॥ अपितत्कर्मविदितंभवतांयेनपन्नगम् ४ तक्षकंसंप्रदीप्तेऽग्नौप्रक्षिपेयंसबांधवम् ॥ यथातेनपितामह्यंपूर्वंदग्धोविषाग्निना ॥ तथा ऽहमपितंपापंदग्धुमिच्छामिपन्नगम् ५ ॥ ऋत्विजऊचुः ॥ अस्तिराजन्महत्सत्रंत्वदर्थंदेवनिर्मितम् ॥ सर्पसत्रमितिख्यातंपुराणेपरिपठ्यते ६ आहर्त्तातस्यसत्रस्यत्व न्नान्योऽस्तिनराधिप ॥ इतिपौराणिकाःप्राहुरस्माकंचास्तिसक्रतुः ७ एवमुक्तःसराजर्षिर्मेनेदग्धंहितक्षकम् ॥ हुताशनमुखेदीप्तेप्रविष्टमितिसत्तम ८ ततोऽब्रवीन्मं त्रविदस्तान्राजाब्राह्मणांस्तदा ॥ आहरिष्यामितत्सत्रंसंभाराःसंभ्रियंतुमे ९ ततस्तऋत्विजस्तस्यशास्त्रतोद्विजसत्तम ॥ तंदेशंमापयामासुर्यज्ञायतनकारणात् १० यथावद्वेदविद्वांसःसर्वेबुद्धेःपरंगताः ॥ ऋद्ध्यापरमयायुक्तमिष्टंद्विजगणैर्युतम् ११ प्रभूतधनधान्याढ्यमृत्विग्भिःसुनिषेवितम् ॥ निर्मायचापिविधिवद्यज्ञायतन मीप्सितम् १२ राजानंदीक्षयामासुःसर्पसत्राप्तयेतदा ॥ इदंचासीत्तत्रपूर्वंसर्पसत्रेभविष्यति १३ निमित्तंमहदुत्पन्नंयज्ञविघ्नकरंतदा ॥ यज्ञस्यायतनेतस्मिन् क्रियमाणेवचोऽब्रवीत् १४ स्थपतिर्बुद्धिसंपन्नोवास्तुविद्याविशारदः ॥ इत्यब्रवीत्सूत्रधारःसूतःपौराणिकस्तदा १५ यस्मिन्देशेचकालेचमापनेयंप्रवर्तिता ॥ ब्राह्मणंकारणंकृत्वानायंसंस्थास्यतेक्रतुः १६ एतच्छ्रुत्वातुराजाऽसौप्राग्दीक्षाकालमब्रवीत् ॥ क्षत्तारंनहिमेकश्चिदज्ञातःप्रविशेदिति १७ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सर्पसत्रोपक्रमे एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

संभ्रियंतां ९ । १० । ११ । १२ दीक्षयामासुर्दीक्षांग्राहितवंतः सर्पसत्राप्तयेसर्पसत्रफलाप्तये भविष्यतिभाविनि १३ । १४ इतिवक्ष्यमाणं यस्मिन्देशेइत्यादि सूतोजात्या पौराणिकःशिल्पागमवेत्ता १५ नायंसंस्थास्यतेनसमाप्स्यते १६ दीक्षाकालस्यप्रागितिप्राग्दीक्षाकालंक्षत्तारंद्वाःस्थं १७ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततइति । पर्यक्रामनपराक्रांतवंतः १ मंत्रवन्मंत्रयुक्तंयथास्यात्तथा २ आजुहुवुःआहूतवंतः ३।४ चित्रभानुमग्निम् ५।६ प्रमाणतःप्रमाणंप्राप्य ७।८।९ परिघोमहाद्वारार्गलादंडस्तत्तुल्याः

॥ सौतिरुवाच ॥ ततःकर्मप्रववृतेसर्पसत्रविधानतः ॥ पर्यक्रामंश्चविधिवत्स्वेस्वेकर्मणियाजकाः १ प्रावृत्यकृष्णवासांसिधूम्रसंरक्तलोचनाः ॥ जुहुवुर्मंत्रवच्चैवस मिद्धंजातवेदसम् २ कंपयंतश्चसर्वेषामुरगाणांमनांसिच ॥ सर्पानाजुहुवुस्तत्रसर्वानग्निमुखेतदा ३ ततःसर्पाःसमापेतुःप्रदीप्तेहव्यवाहने ॥ विचेष्टमानाःकृपणमा ह्वयंतःपरस्परम् ४ विस्फुरंतःश्वसंतश्चवेष्टयंतःपरस्परम् ॥ पुच्छैःशिरोभिश्चभृशंचित्रभानुंप्रपेदिरे ५ श्वेताःकृष्णाश्चनीलाश्चस्थविराःशिशवस्तथा ॥ नदन्तो विविधान्नादान्पेतुर्दीप्तेविभावसौ ६ क्रोशयोजनमात्राहिगोकर्णस्यप्रमाणतः ॥ पतंत्यजस्रंवेगेनवन्हावग्निमतांवर ७ एवंशतसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ अवशा निविनष्टानिपन्नगानांतुतत्रवै ८ तुरगाइवतत्रान्येहस्तिहस्ताइवापरे ॥ मत्ताइवचमातंगामहाकायामहाबलाः ९ उच्चावचाश्चबहवोनानावर्णाविषोल्बणाः ॥ घोरा श्चपरिघप्रख्यादंदशूकामहाबलाः ॥ प्रपेतुरग्नावुरगामातृवाग्दंडपीडिताः १० ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सर्पसत्रोपक्रमेद्विपंचाशत्तमोऽ ध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ शौनकउवाच ॥ सर्पसत्रेतदाराज्ञःपांडवेयस्यधीमतः ॥ जनमेजयस्यकेत्वासन्नृत्विजःपरमर्षयः १ केसदस्यानभूवुश्चसर्पसत्रेसुदा रुणे ॥ विषादजननेऽत्यर्थंपन्नगानांमहाभये २ सर्वंविस्तरशस्तातभवाञ्छंसितुमर्हति ॥ सर्पसत्रविधानज्ञविज्ञेयाःकेचसूतज ३ ॥ सौतिरुवाच ॥ हंततेकथयिष्या मिनामानीहमनीषिणाम् ॥ येऋत्विजःसदस्याश्चतस्यासन्नृपतेस्तदा ४ तत्रहोताबभूवाथब्राह्मणश्चंडभार्गवः ॥ च्यवनस्यान्वयेख्यातोजातोवेदविदांवरः ५ उद्गाता ब्राह्मणोवृद्धोविद्वान्कौत्सोऽथजैमिनिः ॥ ब्रह्माऽभवच्छार्ङ्गरवोऽथाध्वर्युश्चापिपिंगलः ६ सदस्यश्चाभवद्व्यासःपुत्रशिष्यसहायवान् ॥ उद्दालकःप्रमतकःश्वेतकेतुश्च पिंगलः ७ असितोदेवलश्चैवनारदःपर्वतस्तथा ॥ आत्रेयःकुंडजठरौद्विजःकालघटस्तथा ८ वात्स्यःश्रुतश्रवावृद्धोजपस्वाध्यायशीलवान् ॥ कोहलोदेवशर्माच मौद्गल्यःसमसौरभः ९ एतेचान्येचबहवोब्राह्मणावेदपारगाः ॥ सदस्याश्चाभवंस्तत्रसत्रेपारिक्षितस्यह १० जुह्वत्स्वृत्विक्ष्वथतदासर्पसत्रेमहाक्रतौ ॥ अहयः प्रापतंस्तत्रघोराःप्राणिभयावहाः ११ वसामेदोवहाःकुल्यानागानांसंप्रवर्तिताः ॥ ववौगंधश्चतुमुलोदह्यतामनिशंतदा १२ पततांचैवनागानांधिष्ठितानांतथांबरे ॥ आश्रूयतानिशंशब्दःपच्यतांचाग्निनाभृशम् १३ तक्षकस्तुसनागेंद्रःपुरंदरनिवेशनम् ॥ गतःश्रुत्वैवराजानंदीक्षितंजनमेजयम् १४ ततःसर्वंयथावृत्तमाख्यायभु जगोत्तमः ॥ अगच्छच्छरणंभीतआगस्कृत्वापुरंदरम् १५ तमिन्द्रःप्राहसुप्रीतोनतवास्तीहतक्षक ॥ भयंनागेन्द्रतस्माद्वैसर्पसत्रात्कदाचन १६ ॥ ॥

मातृवाग्दंडपीडिताइतियैर्मातुर्वचनंनानुष्ठितंतएवपेतुरित्यर्थः १० ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ सर्पसत्रइति । ऋत्विजोयज्ञेकर्मकराः १ सदस्या उपद्रष्टारः २ विधानज्ञेषुविज्ञेयाःश्रेष्ठाः ३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२ पच्यतांपच्यमानानाम् १३।१४ आगःआपराधंकृत्वा १५।१६ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ॥ ततआहूयेति १ । २

प्रसादितोमयापूर्वंतवार्थायपितामहः ॥ तस्मात्तवभयंनास्तिव्येतुतेमानसोज्वरः १७ ॥ सौतिरुवाच ॥ एवमाश्वासितस्तेनततःसभुजगोत्तमः ॥ उवासभवने तस्मिन्नृशक्रस्यमुदितःसुखी १८ अजस्रंनिपतत्स्वग्रौनागेषुभृशदुःखितः ॥ अल्पशेषपरीवारोवासुकिःपर्यतप्यत १९ कश्मलंचाविशद्घोरंवासुकिंपन्नगोत्तमम् ॥ सघूर्णमानहृदयोभगिनीमिदमब्रवीत् २० दह्यंत्यंगानिमेभद्रेनदिशःप्रतिभांतिच ॥ सीदामीवचसंमोहाद्वघूर्णतीवचमेमनः २१ दृष्टिर्भ्राम्यतिमेऽतीवहृदयंदीर्यतीवच ॥ पतिष्याम्यवशोऽद्याहंतस्मिन्दीप्तेविभावसौ २२ पारिक्षितस्ययज्ञोऽसौवर्ततेऽस्मजिघांसया ॥ व्यक्तंमयाऽपिगंतव्यंप्रेतराजनिवेशनम् २३ अयंसकालःसंप्राप्तोयदर्थमसिमेस्वसः ॥ जरत्कारौमयादत्तात्रायस्वास्मान्सबांधवान् २४ आस्तीकःकिलयज्ञंतंवर्तन्तंभुजगोत्तमे ॥ प्रतिषेत्स्यतिमांपूर्वंस्वयमाहपितामहः २५ तद्वत्सेब्रूहिवत्संस्वंकुमारंवृद्धसंमतम् ॥ ममाद्यत्वंसभृत्यस्यमोक्षार्थंवेदवित्तमम् २६ ॥ इति श्रीम० आदि० आस्तीक० सर्पसत्रेवासुकिवाक्येत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ सौतिरुवाच ॥ ततआहूयपुत्रंस्वंजरत्कारुर्भुजंगमा ॥ वासुकेर्नागराजस्यवचनादिदमब्रवीत् १ अहंतवपितुःपुत्रभ्रात्रादत्तानिमित्ततः ॥ कालःसचायंसंप्राप्तस्तत्कुरुष्वयथातथम् २ ॥ आस्तीकउवाच ॥ किंनिमित्तंममपितुर्दत्तात्वंमातुलेनमे ॥ तन्ममाचक्ष्वतत्त्वेनश्रुत्वाकर्ताऽस्मितत्तथा ३ ॥ सौतिरुवाच ॥ ततआचष्टसातस्मैबांधवानांहितैषिणी ॥ भगिनीनागराजस्यजरत्कारुरविक्लवा ४ ॥ जरत्कारुरुवाच ॥ पन्नगानामशेषाणांमाताकद्रूरितिश्रुता ॥ तयाशप्तारुषितयासुतायस्मान्निबोधतत् ५ उच्चैःश्रवाःसोऽश्वराजोयन्मिथ्यानकृतोमम ॥ विनतार्थायपणितेदासभावायपुत्रकाः ६ जनमेजयस्यवोयज्ञेधक्ष्यत्यनिलसारथिः ॥ तत्रपंचत्वमापन्नाःप्रेतलोकंगमिष्यथ ७ तांचशप्तवतींदेवःसाक्षाल्लोकपितामहः ॥ एवमस्त्वितितद्वाक्यंप्रोवाचानुमुमोदच ८ वासुकिश्चापितच्छ्रुत्वापितामहवचस्तदा ॥ अमृतेमथितेतातदेवाञ्छरणमीयिवान् ९ सिद्धार्थाश्चसुराःसर्वेप्राप्यामृतमनुत्तमम् ॥ भ्रातरंमेपुरस्कृत्यपितामहमुपागमन् १० तेतंप्रसादयामासुःसुराःसर्वेऽब्जसंभवम् ॥ राज्ञावासुकिनासार्धंशापोऽसौनभवेदिति ११ ॥ देवाऊचुः ॥ वासुकिर्नागराजोऽयंदुःखितोज्ञातिकारणात् ॥ अभिशापःसमातुस्तुभगवन्नभवेत्कथम् १२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ जरत्कारुर्जरत्कारुंयांभार्यांसमवाप्स्यति ॥ तत्रजातोद्विजःशापान्मोक्षयिष्यतिपन्नगान् १३ एतच्छ्रुत्वातुवचनंवासुकिःपन्नगोत्तमः ॥ प्रादान्मामसरप्रख्यतवपित्रेमहात्मने १४ प्रागेवानागतेकालेतस्मात्त्वंमय्यजायथाः ॥ अयंसकालःसंप्राप्तोभयान्नस्त्रातुमर्हसि १५ भ्रातरंचापिमेतस्मात्त्रातुमर्हसिपावकात् ॥ नमोघंतुकृतंतत्स्याद्यदहंतवधीमते ॥ पित्रेदत्ताविमोक्षार्थंकथंवापुत्रमन्यसे १६ ॥ ॥

३ आचष्टव्यक्तंकथितवती अविक्लवाअनाकुला अविह्वलेतिपाठेसाध्वी ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ अभिशापःशापः १२ । १३ । १४ । १५ । १६ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

सास्तीकइतिपादपूरणार्थंःसुलोपः सोस्तीकइत्यपपाठः १७ । १८ । १९ । २० । २१ मयिअयमस्मान्मोचयिष्यत्येवंरूपोमनःसंकल्पोजातुकदाचिन्मिथ्यान्यथान २२ ब्रह्मवेदः मातृदेवोभवेतिमातुरा
ज्ञाकरत्वविधानपरस्तदन्यकरणमयुक्तोदंडोमातृशापरूपोब्रह्मदंडः २३ । २४ । २५ ततःसइति । वासुकेश्चिताज्वरंस्वयंगृहीत्वेत्यर्थः २६ ।२७। २८ । २९ । ३० ॥ इतीआदिपर्वणिनीलकंठीये भारत

सौतिरुवाच ॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वासाऽऽस्तीकोमातरंतदा ॥ अब्रवीद्दुःखसंतप्तंवासुकिंजीवयन्निव १७ अहंत्वांमोक्षयिष्यामिवासुकेपन्नगोत्तम ॥ तस्माच्छा
पान्महासत्वसत्यमेतद्ब्रवीमिते १८ भवस्वस्थमनानागनहितेविद्यतेभयम् ॥ प्रयतिष्येतथाराजन्यथाश्रेयोभविष्यति १९ नमेवागनृतंप्राहस्वैरेष्वपिततोऽन्य
था ॥ तंवैनृपवरंगत्वादीक्षितंजनमेजयम् २० वाग्भिर्मंगलयुक्ताभिस्तोषयिष्येऽद्यमातुल ॥ यथासयज्ञोनृपतेर्निवर्तिष्यतिसत्तम २१ ससंभावयनागेन्द्रमयिसर्वं
महामते ॥ नतेमयिमनोजातुमिथ्याभवितुमर्हति २२ ॥ वासुकिरुवाच ॥ आस्तीकपरिघूर्णामिहृदयंमेविदीर्यते ॥ दिशोनप्रतिजानामिब्रह्मदंडनिपीडितः २३
॥ आस्तीकउवाच ॥ नसंतापस्त्वयाकार्यःकथंचित्पन्नगोत्तम ॥ प्रदीप्ताग्नेःसमुत्पन्नंनाशयिष्यामितेभयम् २४ ब्रह्मदंडंमहाघोरंकालाग्निसमतेजसम् ॥ नाशयिष्या
मिमाऽत्रत्वंभयंकार्षीःकथंचन २५ ॥ सौतिरुवाच ॥ ततःसवासुकेर्घोरमपनीयमनोज्वरम् ॥ आधायचात्मनोऽङ्गेषुजगामत्वरितोभृशम् २६ जनमेजयस्यतं
यज्ञंसर्वैःसमुदितंगुणैः ॥ मोक्षायभुजगेंद्राणामास्तीकोद्विजसत्तमः २७ सगत्वाऽपश्यदास्तीकोयज्ञायतनमुत्तमम् ॥ वृतंसदस्यैर्बहुभिःसूर्यवन्हिसमप्रभैः २८ स
तत्रवारितोद्वाःस्थैःप्रविशन्द्विजसत्तमः ॥ अभितुष्टावतंयज्ञंप्रवेशार्थीपरंतपः २९ सप्राप्ययज्ञायतनंवरिष्ठंद्विजोत्तमःपुण्यकृतांवरिष्ठः ॥ तुष्टावराजानमनंतकीर्ति
मृत्विक्सदस्यांश्चतथैवचाग्निम् ३० ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणिसर्पसत्रेआस्तीकागमनेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ॥
॥ आस्तीकउवाच ॥ सोमस्ययज्ञोवरुणस्ययज्ञःप्रजापतेर्यज्ञआसीत्प्रयागे ॥ तथायज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः १ शक्रस्ययज्ञःशतसं
ख्यउक्तस्तथापरंतुल्यसंख्यंशतंवै ॥ तथायज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारीक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः २ यमस्ययज्ञोहरिमेधसश्चयथायज्ञोरंतिदेवस्यराज्ञः ॥ तथाय
ज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारीक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः ३ गयस्ययज्ञःशशबिंदोश्चराज्ञोयज्ञस्तथावैश्रवणस्यराज्ञः ॥ तथायज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारीक्षितस्वस्तिनोऽ
स्तुप्रियेभ्यः ४ नृगस्ययज्ञस्त्वजमीढस्यचासीद्यथायज्ञोदाशरथेश्चराज्ञः ॥ तथायज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः ५ यज्ञःश्रुतोदिविदेव
स्यसूनोर्युधिष्ठिरस्याजमीढस्यराज्ञः ॥ तथायज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः ६ कृष्णस्ययज्ञःसत्यवत्याःसुतस्यस्वयंचकर्मप्रचकारयत्र ॥
तथायज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः ७ ॥ ॥ ॥ ॥

भावदीपे चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ॥ सोमस्येति । स्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः नइतियजमानादीन्वासुकिप्रभृतींश्चात्मीयत्वेनाभिसंधायतेभ्यःस्वस्तिकल्याणमस्त्वित्याशास्ते १ शक्रस्येति ।
यथाज्ञातंशतक्रतोर्यज्ञाःयथाज्ञातवोऽपिपरंतुल्यसंख्यंशतंशतक्रतवोज्ञातथाऽयंतवयज्ञोऽसुतक्रतुतुल्यइत्यर्थः २ । ३ । ४ । ५ देवस्यधर्मराजस्य ६ । ७ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नैपार्गर्मति । ज्ञानशब्दः कर्मव्युत्पन्नोज्ञेयवचनः अद्यसंप्रतिज्ञातुंज्ञेयंनविद्यतेसर्वस्यज्ञातत्वादित्यर्थः अतएवतेभ्योदत्तंसाक्षाद्ब्रह्मण्येवार्पितमतस्तस्यकदाचिदपिदानजपुण्यस्यनाशोनास्तीत्यर्थः ८ लोकेषुप
रलोकसाधनेषु । दीक्षाःदीक्षावंतःकुशलाः दक्षाइत्यपिपाठः ९ अग्निस्तौति विभावसुरिति । वष्टिकामयते वष्टिदेवानितिपाठेप्रापयितुमितिशेषः १० त्वंवावरुणइत्यत्रत्वंवाराजेत्यपिपाठः ११
नचत्वदन्यस्त्राताभूपतिरस्तिइदानीं । नचजज्ञेप्रागपि । अस्तियज्ञेइत्यपिपाठः तथासति यज्ञेत्राताऽस्तीतियोज्यं तेनप्रकृतहिंसानिवृत्तिःकर्तव्येतिव्यज्यते १२ । १३ निभृतंगुप्तं नियतोनिगृहीतः १४
वसूनांश्रियांनिवासोऽसि वसवोऽष्टौतत्संबंधिनीनांश्रियां १५ रामोभार्गवः और्वत्रितावृषी १६ तेषामृत्विगादीनांभावितानिमनसिसंकल्पितानि । इंगितानिबहिश्चेष्टितानिवक्त्रादिचिन्हानिआ

इमेचतेसूर्यसमानवर्चसःसमासतेवृत्रहणःक्रतुंयथा ॥ नैषांज्ञातुंविद्यतेज्ञानमद्यदत्तंयेभ्योनप्रणश्येत्कदाचित् ८ ऋत्विक्समोनास्तिलोकेषुचैवद्वैपायनेनेतिविनिश्चि
तंमे ॥ एतस्यशिष्याहिक्षितिंसंचरंतिसर्वर्त्विजःकर्मसुस्वेषुदीक्षाः ९ विभावसुश्चित्रभानुर्महात्माहिरण्यरेताहुतभुक्कृष्णवर्त्मा ॥ प्रदक्षिणावर्तशिखःप्रदीप्तोहव्यंत
वेदंहुतभुग्वष्टिदेवः १० नेहत्वदन्योविद्यतेजीवलोकेसमोनृपःपालयिताप्रजानाम् ॥ धृत्याचतेप्रीतमनाःसदाऽहंत्वंवावरुणोधर्मराजोयमोवा ११ शक्रःसाक्षाद्वज्रपा
णिर्यथेहत्राताकेऽस्मिंस्त्वंतथेहप्रजानाम् ॥ मतस्त्वंनःपुरुषेन्द्रेहलोकेनचत्वदन्योभूपतिरस्तिजज्ञे १२ खट्वांगनाभागदिलीपकल्पययातिमांधातृसमप्रभाव ॥
आदित्यतेजःप्रतिमानतेजाभीष्मोयथाराजसिसुव्रतस्त्वम् १३ वाल्मीकिवत्तेनिभृतंस्ववीर्यंवसिष्ठवत्तेनियतश्चकोपः ॥ प्रभुत्वमिंद्रत्वसमंमतंमेद्युतिश्चनारायणव
द्विभाति १४ यमोयथाधर्मविनिश्चयज्ञःकृष्णोयथासर्वगुणोपपन्नः ॥ श्रियांनिवासोऽसियथावसूनांनिधानभूतोऽसितथाक्रतूनाम् १५ दंभोद्भवेनासिसमोबलेनरामो
यथाशास्त्रविदस्त्रविच्च ॥ और्वत्रिताभ्यामसितुल्यतेजादुष्प्रेक्षणीयोऽसिभगीरथेन १६ ॥ सौतिरुवाच ॥ एवंस्तुताःसर्वएवप्रसन्नाराजासदस्याऋत्विजोहव्यवाहः ॥
तेषांदृष्ट्वाभावितानींगितानिप्रोवाचराजाजनमेजयोऽथ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पसत्रे आस्तीककृतराजस्तवे पंचपंचाशत्तमोऽ
ध्यायः ५५ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ बालोऽप्ययंस्थविरइवावभाषतेनायंबालःस्थविरोऽयंमतोमे ॥ इच्छाम्यहंवरमस्मैप्रदातुंतन्मेविप्राःसंविदध्वंयथावत् १
॥ सदस्याऊचुः ॥ बालोऽपिविप्रोमान्यएवेहराज्ञांविद्वान्योवैसपुनर्वैयथावत् ॥ सर्वान्कामांस्त्वत्तएवार्हतेऽद्ययथाचनस्तक्षकएतिशीघ्रम् २ ॥ सौतिरुवाच ॥
व्याहर्तुकामेवरदेनृपेद्विजंवरंवृणीष्वेतिततोऽभ्युवाच ॥ होतावाक्यंनातिहृष्टांतरात्माकर्मण्यस्मिंस्तक्षकोनैतितावत् ३ ॥ जनमेजयउवाच ॥ यथाचेदंकर्म
समाप्यतेमेयथाचवैतक्षकएतिशीघ्रम् ॥ तथाभवंतःप्रयतंतुसर्वेपरंशक्त्यासहिमेविद्विषाणः ४ ॥ ॥ ॥

स्तीकातिथ्यविषयाणि । भारतस्त्विंगितानीतिपाठेभारतोराजाभरतवंशजत्वात् १७ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ॥ ॥
बालोऽपीति । संविदध्वमैकमत्यंकुरुध्वं १ एतिशीघ्रंप्राग्वरदानादितितथाकर्त्तव्यमितिभावः २ तक्षकस्तावन्नैतीतिवाक्यंहोताउवाचेतिसंबंधः तावद्वरोनदेयइतिभावः ३ विद्विषाणःद्वेषंकृतवान् ।
लिटः कानच् अभ्यासलोपआर्षः दिद्विषाणइतिवापाठः ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

शस्त्राणिशंसनमंत्रदेवताः । शास्त्राणीतिपाठेपुराकल्परूपाअर्थवादाः ६ । ६ पुराणंपूर्वकल्पीयवृत्तांतं आगम्यज्ञात्वातेनाहिमनपिकल्पेतथैवभवितेतिभावः ७ । ८ । ९ । १० विभावसो

॥ ऋत्विजऊचुः ॥ यथाशास्त्राणिनःप्राहुर्यथाशंसतिपावकः ॥ इंद्रस्यभवनेराजंस्तक्षकोभयपीडितः ५ यथासूतोलोहिताक्षोमहात्मापौराणिकोवेदितवान्पुर
स्तात् ॥ सराजानंप्राहपृष्टस्तदानींयथाहुर्विप्रास्तद्वदेतन्नृदेव ६ पुराणमागम्यततोब्रवीम्यहंदत्तंतस्मैवरमिंद्रेणराजन् ॥ वसेहत्वंमत्सकाशेसुगुप्तोनपावकस्त्वांप्रद
हिष्यतीति ७ एतच्छ्रुत्वादीक्षितस्तप्यमानआस्तेहोतारंचोदयन्कर्मकाले ॥ होताचयत्तोऽस्याजुहावाथमंत्रैरथोमहेंद्रःस्वयमाजगाम ८ विमानमारुह्यमहानुभा
वःसर्वैर्देवैःपरिसंस्तूयमानः ॥ बलाहकैश्चाप्यनुगम्यमानोविद्याधरैरप्सरसांगणैश्च ९ तस्योत्तरीयेनिहितःसनागोभयोद्विग्नःशर्मनैवाभ्यगच्छत् ॥ ततोराजामंत्र
विदोऽब्रवीत्पुनःक्रुद्धोवाक्यंतक्षकस्यांतमिच्छन् १० ॥ जनमेजयउवाच ॥ इंद्रस्यभवनेविप्रायदिनागःसतक्षकः ॥ तमिंद्रेणैवसहितंपातयध्वंविभावसौ ११
॥ सौतिरुवाच ॥ जनमेजयेनराज्ञातुनोदितस्तक्षकंप्रति ॥ होताजुहावतत्रस्थंतक्षकंपन्नगंतथा १२ हूयमानेतथाचैवतक्षकःसपुरंदरः ॥ अकाशेददृशेचैवक्षणेन
व्यथितस्तदा १३ पुरंदरस्तुतंयज्ञंदृष्ट्वोरुभयमाविशत् ॥ हित्वातुतक्षकंत्रस्तःस्वमेवभवनंययौ १४ इंद्रेगतेतुराजेंद्रतक्षकोभयमोहितः ॥ मंत्रशक्त्यापावकार्चिःस
मीपमवशोगतः १५ ॥ ऋत्विजऊचुः ॥ वर्त्ततेतवराजेंद्रकर्मैतद्विधिवत्प्रभो ॥ अस्मैतुद्विजमुख्यायवरंत्वंदातुमर्हसि १६ ॥ जनमेजयउवाच ॥ बालाभिरूपस्यत
वाप्रमेयवरंप्रयच्छामियथानुरूपम् ॥ वृणीष्वयत्तेऽभिमतंहृदिस्थितंतत्तेप्रदास्याम्यपिचेददेयम् १७॥ ऋत्विजऊचुः ॥ अयमायातितूर्णंसतक्षकस्तेवशंनृप ॥ श्रूय
तेऽस्यमहान्नादोनदतोभैरवंरवम् १८ नूनंमुक्तोवज्रभृतासनागोभ्रष्टोनाकान्मंत्रविस्रस्तकायः ॥ घूर्णन्नाकाशेनष्टसंज्ञोऽभ्युपैतितीव्रान्निःश्वासान्निःश्वसन्पन्नगेंद्रः १९ सौ
तिरुवाच ॥ पतिष्यमाणेनागेंद्रेतक्षकेजातवेदसि ॥ इदमंतरमित्येवंतदाऽऽस्तीकोऽभ्यचोदयत् २० ॥ आस्तीकउवाच ॥ वरंददासिचेन्मह्यंवृणोमिजनमेजय ॥ सत्रं
तेविरमत्वेतन्नपतेयुरिहोरगाः २१ एवमुक्तस्तदातेनब्रह्मन्पारिक्षितस्तुसः ॥ नातिहृष्टमनाश्चेदमास्तीकंवाक्यमब्रवीत् २२ सुवर्णंरजतंगाश्चयच्चान्यन्मन्यसेविभो ॥
तत्तेदद्यांवरंविप्रननिवर्तेत्क्रतुर्मम २३ आस्तीकउवाच ॥ सुवर्णंरजतंगाश्चनत्वांराजन्वृणोम्यहम् ॥ सत्रंतेविरमत्वेतत्स्वस्तिमातृकुलस्यनः २४ ॥ सौतिरुवाच ॥
आस्तीकेनैवमुक्तस्तुराजापारिक्षितस्तदा ॥ पुनःपुनरुवाचेदमास्तीकंवदतांवरः २५ अन्यंवरयभद्रंतेवरंद्विजवरोत्तम ॥ अयाचतनचाप्यन्यंवरंसभृगुनंदन २६ ततो
वेदविदस्तातसदस्याःसर्वएवतम् ॥ राजानमूचुःसहितालभतांब्राह्मणोवरम् २७ ॥ इतिश्री०आदि०आस्तीक०आस्तीकवरप्रदाननामषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ५६

वसौ ११ । १२ । १३ भयंआविशत्प्राप्तवान् १४ । १५ इंद्रादपिब्राह्मणसामर्थ्यमधिकंतथाऽपिब्राह्मणैर्देवहेलनंनकर्त्तव्यमित्याशयेनऋत्विजऊचुः वर्त्ततइति १६ हेबाल १७ । १८
नाकात्स्वर्गात् १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

येसर्पाइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ योजनायामविस्तारा अपिमंत्रसामर्थ्यात्स्वल्पप्रमाणाःअग

॥ शौनकउवाच ॥ येसर्पाःसर्पसत्रेऽस्मिन्पतिताहव्यवाहने ॥ तेषांनामानिसर्वेषांश्रोतुमिच्छामिसूतज १ ॥ सौतिरुवाच ॥ सहस्राणिबहून्यस्मिन्प्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ नशक्यंपरिसंख्यातुंबहुत्वाद्द्विजसत्तम २ यथास्मृतितुनामानिपन्नगानांनिबोधमे ॥ उच्यमानानिमुख्यानांहुतानांजातवेदसि ३ वासुकेःकुलजातांस्तुप्राधान्येननिबोधमे ॥ नीलरक्तान्सितान्घोरान्महाकायान्विषोल्बणान् ४ अवशान्मातृवाग्दंडपीडितान्कृपणान्हुतान् ॥ कोटिशोमानसःपूर्णःशलःपालोहलीमकः ५ पिच्छलःकौणपश्चक्रःकालवेगप्रकालनः ॥ हिरण्यबाहुःशरणःकक्षकःकालदंतकः ६ एतेवासुकिजानागाःप्रविष्टाहव्यवाहने ॥ अन्येचबहवोविप्रतथावैकुलसंभवाः ॥ प्रदीप्ताग्नौहुताःसर्वेघोररूपामहाबलाः ७ तक्षकस्यकुलेजातान्प्रवक्ष्यामिनिबोधतान् ॥ पुच्छांडकोमंडलकःपिंडसेक्तारभेणकः ८ उच्छिखःशरभोभंगोबिल्वतेजाविरोहणः ॥ शिलीशलकरोमूकःसुकुमारःप्रवेपनः ९ मुद्गरःशिशुरोमाचसुरोमाचमहाहनुः ॥ एतेतक्षकजानागाःप्रविष्टाहव्यवाहनम् १० पारावतःपारियातःपांडरोहरिणःकृशः ॥ विहंगःशरभोमेदःप्रमोदःसंहतापनः ११ ऐरावतकुलादेतेप्रविष्टाहव्यवाहनम् ॥ कौरव्यकुलजान्नागान्शृणुमेत्वंद्विजोत्तम १२ एरकःकुंडलोवेणीवेणीस्कंधःकुमारकः ॥ बाहुकःशृंगवेरश्चधूर्त्तकःप्रातरातकौ १३ कौरव्यकुलजास्त्वेतेप्रविष्टाहव्यवाहनम् ॥ धृतराष्ट्रकुलेजातान्शृणुनागान्यथातथम् १४ कीर्त्यमानान्मयाब्रह्मन्वातवेगान्विषोल्बणान् ॥ शंकुकर्णःपिठरकःकुठारमुखसेचकौ १५ पूर्णांगदःपूर्णमुखःप्रहासःशकुनिर्दरिः ॥ अमाहठःकामठकःसुषेणोमानसोऽव्ययः १६ भैरवोमुंडवेदांगःपिशंगश्चोद्रपारकः ॥ ऋषभोवेगवान्नागःपिंडारकमहाहनू १७ रक्तांगःसर्वसारंगःसमृद्धपटवासकौ ॥ वराहकोवीरणकःसुचित्रश्चित्रवेगिकः १८ पराशरस्तरुणकोमणिःस्कंधस्तथाऽरुणिः ॥ इतिनागामयाब्रह्मन्कीर्तिताःकीर्त्तिवर्धनाः १९ प्राधान्येनबहुत्वात्तुनसर्वेपरिकीर्तिताः ॥ एतेषांप्रसवोयश्चप्रसवस्यचसंततिः २० नशक्यंपरिसंख्यातुंयेदीप्तंपावकंगताः ॥ त्रिशीर्षाःसप्तशीर्षाश्चदशदीर्षास्तथाऽपरे २१ कालानलविषाघोराहुताःशतसहस्रशः ॥ महाकायामहावेगाःशैलशृंगसमुच्छ्रयाः २२ योजनायामविस्ताराद्वियोजनसमायताः ॥ कामरूपाःकामबलादीप्तानलविषोल्बणाः २३ दग्धास्तत्रमहासत्रेब्रह्मदंडनिपीडिताः २४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सर्पनामकथने सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ इदमत्यद्भुतंचान्यदास्तीकस्यानुशुश्रुम ॥ तथावरैश्छंद्यमानेराज्ञापारिक्षितेनहि १ इंद्रहस्ताच्च्युतोनागःखएवयदतिष्ठत ॥ ततश्चिंतापरोराजाबभूवजनमेजयः २ ॥ ॥ ॥ ॥

स्त्यकरगतसमुद्रवद्द्रन्द्वौमवेशयोग्याभवंति २३ ब्रह्मवेदस्तत्तुल्यंमातृवाक्यंतद्रूपोदंडोब्रह्मदंडस्तेननिपीडिताः २४ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५७॥ इदमिति १।२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ । ४ । ५ खंचगांचान्तराद्यावापृथिव्योर्मध्येअंतरिक्षइत्यर्थः ६ । ७ । ८ । ९ । १० सयज्ञउपररामेत्यन्वयः ११ स्थपतयेशिल्पिने १२ । १३ अवभृथंयज्ञसमाप्तिं १४ सुसंस्कृत वस्त्रा

हूयमानेभृशंदीप्तेविधिवद्वसुरेतसि ॥ नस्मसप्रापतद्वन्हौतक्षकोभयपीडितः ३ ॥ शौनकउवाच ॥ किंसूततेषांविप्राणांमंत्रग्रामोमनीषिणाम् ॥ नप्रत्यभात्तदाऽग्नौ
यत्सपपातनतक्षकः ४ ॥सौतिरुवाच ॥ तमिंद्रहस्ताद्विस्रस्तंविसंज्ञंपन्नगोत्तमम् ॥ आस्तीकस्तिष्ठतिष्ठेतिवाचस्तिस्रोऽभ्युदैरयत् ५ वितस्थेसोऽन्तरिक्षेचहृदयेन
विद्वूयता ॥ यथातिष्ठतिवैकश्चित्खंचगांचांतरानरः ६ ततोराजाऽब्रवीद्वाक्यंसदस्यैश्चोदितोभृशम् ॥ काममेतद्भवत्वेवंयथाऽऽस्तीकस्यभाषितम् ७ समाप्यता
मिदंकर्मपन्नगाःसंत्वनामयाः ॥ प्रीयतामयमास्तीकःसत्यंसूतवचोऽस्तुतत् ८ ततोहलहलाशब्दःप्रीतिदःसमजायत ॥ आस्तीकस्यवरेदत्तेतथैवोपररामच ९ सयज्ञः
पांडवेयस्यराज्ञःपारिक्षितस्यह ॥ प्रीतिमांश्चाभवद्राजाभारतोजनमेजयः १० ऋत्विग्भ्यःससदस्येभ्योयेतत्रासन्समागताः ॥ तेभ्यश्चप्रददौवित्तंशतशोऽथसहस्रशः
११ लोहिताक्षायसूतायतथास्थपतयेविभुः ॥ येनोक्तंतस्यतत्राग्रेसर्पसत्रनिवर्तने १२ निमित्तंब्राह्मणइतितस्मैवित्तंददौबहु ॥ दत्त्वाद्रव्यंयथान्यायंभोजनाच्छा
दनान्वितम् १३ प्रीतस्तस्मैनरपतिरप्रमेयपराक्रमः ॥ ततश्चकारावभृथंविधिदृष्टेनकर्मणा १४ आस्तीकंप्रेषयामासगृहानेवसुसंस्कृतम् ॥ राजाप्रीतमनाःप्रीतंकृत
कृत्यंमनीषिणम् १५ पुनरागमनंकार्यमितिचैनंवचोब्रवीत् ॥ भविष्यसिसदस्योमेवाजिमेधेमहाक्रतौ १६ तथेत्युक्त्वाप्रदुद्रावतदाऽस्तीकोमुदायुतः ॥ कृत्वास्व
कार्यमतुलंतोषयित्वाचपार्थिवम् १७ सगत्वापरमप्रीतोमातुलंमातरंचताम् ॥ अभिगम्योपसंगृह्यतथावृत्तंन्यवेदयत् १८ ॥ सौतिरुवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाप्रीयमाणाःस
मेतायेतत्रासन्पन्नगावीतमोहाः ॥ आस्तीकेवैप्रीतिमंतोबभूवुरूचुश्चैनंवरमिष्टंवृणीष्व १९ भूयोभूयःसर्वशस्तेऽब्रुवंस्तंकिंतेप्रियंकरवामाद्यविद्वन् ॥ प्रीतावयंमो
क्षिताश्चैवसर्वेकामंकिंतेकरवामाद्यवत्स २० ॥ आस्तीकउवाच ॥ सायंप्रातर्येप्रसन्नात्मरूपालोकेविप्रामानवायेपरेऽपि ॥ धर्माख्यानंयेपठेयुर्ममेदंतेषांयुष्मन्नैवकिं
चिद्भयंस्यात् २१ तैश्चाप्युक्तोभागिनेयःप्रसन्नैरेतत्सत्यंकाममेवंवरंते ॥ प्रीत्यायुक्ताःकामितंसर्वशस्तेकर्त्तारःस्मप्रवणाभागिनेय २२ असितंचार्त्तिमंतंचसुनीथं
चापियःस्मरेत् ॥ दिवावायदिवारात्रौनास्यसर्पभयंभवेत् २३ योजरत्कारुणाजातोजरत्कारौमहायशाः ॥ आस्तीकःसर्पसत्रेवःपन्नगान्योऽभ्यरक्षत ॥ तंस्मरंतंम
हाभागानमांहिंसितुमर्हथ २४ सर्पापसर्पभद्रंतेगच्छसर्पमहाविष ॥ जनमेजयस्ययज्ञांतेआस्तीकवचनंस्मर २५ आस्तीकस्यवचःश्रुत्वायःसर्पोननिवर्त्तते ॥ शतधा
भिद्यतेमूर्ध्निशिंशवृक्षफलंयथा २६ ॥ सौतिरुवाच ॥ सएवमुक्तस्तुतदाद्विजेंद्रःसमागतैस्तैर्भुजगेंद्रमुख्यैः ॥ संप्राप्यप्रीतिंविपुलांमहात्माततोमनोगमनायाथदध्रे २७

लंकरणादिभिःशोभितं १५ । १६ प्रदुद्रावशीघ्रंमातुलायहर्षमाख्यातुं १७ । १८ । १९ । २० । २१ प्रवणानम्राः २२ प्रसंगात्सर्पभयनिवर्त्तकान्मंत्रान्पठति असितमित्यादीन्
२१ तत्रद्वितीयःपद्पादः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दिष्टांतंमोक्षं २८ । २९ । ३० । ३१ कौतूहलंकीदृक्सर्पसत्रमित्याश्चर्यं । 'रहस्यंसौपर्णेंकुमतिमुमतीकद्रुविनतेभुजंगाःकामायाःमुकृतमरुणस्तापशमनः ॥ मुपर्णःमत्यग्धीःकृतकममृतंनेच्छतिफणीतदिच्छन्व आदि०१
ध्याशोनजनिहरिशक्रौपरनरौ १ अमृतमथनगुप्तंयत्नतौल्येऽपिदेवैरमृतमधुरसंघःक्षीयनस्कोनलेभे । अपिफणिमखगोप्यंसाधसाध्वोरपिस्तोभयमभयमवत्र्यंविप्रहेलाश्रवाभ्यां' १ रत्नगर्भस्तु । अ०
'संवतिस्तुतिरास्तीकेतथासर्वापदामपि । निर्द्वचिर्ब्राह्मणात्तस्यशक्तिश्चातीवकथ्यते' ३२ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ॥ ६०

मोक्षयित्वातुभुजगान्सर्पसत्राद्द्विजोत्तमः ॥ जगामकालेधर्मात्मादिष्टांतंपुत्रपौत्रवान् २८ इत्याख्यानंमयाऽऽस्तीकंयथावत्तवकीर्तितम् ॥ यत्कीर्तयित्वासर्पेभ्यो
नभयंविद्यतेक्वचित् २९ ॥ सौतिरुवाच ॥ यथाकथितवान्ब्रह्मन्प्रमतिःपूर्वजस्तव ॥ पुत्रायरुरवेप्रीतःपृच्छतेभार्गवोत्तम ३० यद्वाक्यंश्रुतवांश्चाहंतथाचकथि
तंमया ॥ आस्तीकस्यकवेर्विप्रश्रीमच्चरितमादितः ३१ श्रुत्वाधर्मिष्ठमाख्यानमास्तीकंपुण्यवर्धनम् ॥ यन्मांत्वंपृष्टवान्ब्रह्मन्श्रुत्वाडुंडुभभाषितम् ॥ व्येतुतेसु
महद्ब्रह्मन्कौतूहलमरिंदम ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिआस्तीकपर्वणि सर्पसत्रेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ समाप्तंचास्तीकपर्व ॥ अथां
शावतरणपर्व ॥ शौनकउवाच ॥ भृगुवंशात्प्रभृत्येवत्वयामेकीर्तितंमहत् ॥ आख्यानमखिलंतातसौतेप्रीतोऽस्मितेनते १ वक्ष्यामिचैवभूयस्त्वांयथावत्सूतनंदन ॥
याःकथाव्याससंपन्नास्ताश्चभूयोविचक्ष्वमे २ तस्मिन्परमदुष्पारेसर्पसत्रेमहात्मनाम् ॥ कर्मांतरेषुयज्ञस्यसदस्यानांतथाऽध्वरे ३ याबभूवुःकथाश्चित्रायेष्वर्थेषुय
थातथम् ॥ त्वत्तइच्छामहेश्रोतुंसौतेत्वंवैप्रचक्ष्वनः ४ ॥ सौतिरुवाच ॥ कर्मांतरेष्वकथयन्द्विजावेदाश्रयाःकथाः ॥ व्यासस्त्वकथयच्चित्रमाख्यानंभारतंमहत् ५
॥ शौनकउवाच ॥ महाभारतमाख्यानंपांडवानांयशस्करम् ॥ जनमेजयेनपृष्टःसन्कृष्णद्वैपायनस्तदा ६ श्रावयामासविधिवत्तदाकर्मांतरेतुसः ॥ तामहंविधि
वत्पुण्यांश्रोतुमिच्छामिवैकथाम् ७ मनःसागरसंभूतांमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ कथयस्वसतांश्रेष्ठसर्वरत्नमयीमिमाम् ८ सौतिरुवाच ॥ हंततेकथयिष्यामिमहदा
ख्यानमुत्तमम् ॥ कृष्णद्वैपायनमतंमहाभारतमादितः ९ शृणुसर्वमशेषेणकथ्यमानंमयाद्विज ॥ शंसितुंतन्महान्हर्षोममापीहप्रवर्तते १० ॥ इतिश्रीमहाभारते
आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि कथानुबंधेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ श्रुत्वातुसर्पसत्रायदीक्षितंजनमेजयम् ॥ अभ्यगच्छदृषिर्विद्वा
न्कृष्णद्वैपायनस्तदा १ जनयामासयंकालीशक्तेःपुत्रात्पराशरात् ॥ कन्यैवयमुनाद्वीपेपांडवानांपितामहम् २ ॥ ॥ ॥

भृगिवति १ विचक्ष्वविशेषेणस्पष्टंकथय २ । ३ । ४ कर्मांतरेष्विति । वेदाश्रयाःशौनःशेपाख्यानादयः अकथयद्द्वैपायनंकथाःकथयितुंप्रयोजितवान् वेदाश्रयाभ्योऽपिकथाभ्यएताःकथाः
श्रेष्ठतराइतिभावः ५ । ६ । ७ भावितःयोगसंस्कृतआत्मामनोयस्यसभावितात्मातस्य । पाठांतरे नहितृप्यामिकथ्यतित्वयिकथयतिसति ८ । ९ । १० ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये
भारतभावदीपे एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ॥ श्रुत्वेति १ कालीसत्यवती २ ॥ ॥ ॥ ॥ ६१ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

इष्टयाइच्छयादेहंसद्योऽवीवृधद्वर्धितवान् देवीमितिपाठे देवींमातरंवरदानेनवासरस्वतींवाउपबृंहणैरवीवृधद्वर्धितवान् देवीवृद्धिमेवाह वेदानिति। चाद्वेदार्थान् अधिजगेअधिगतवान् ३ यन्नैतीति। यत्तपआदिनाकश्चिन्नैतिनात्येतिनातिशेतेइतिप्राश्वः यद्वस्तुतपआदिनाकश्चिन्नैतिनप्राप्नोतितद्ब्रह्मात्मतत्त्वमधिजगेइतिपूर्वेणसंबंधः। तथाच'नकर्मणानप्रजयाधनेन नायमात्माप्रवचनेनलभ्योनमेधया नबहुनाश्रुतेन'इत्यादिश्रुतिभ्यस्तपआदिनाऽपिदुष्प्रापमात्मतत्त्वंजातमात्रएवाधिगतवानित्यर्थः मन्युनायज्ञेन ४ विव्यासविभक्तवान् हौत्राध्वर्यवौद्गात्राणिकांडानिव्रेताऽनुपयुक्तंकांडंचपृथक्कृतवानित्यर्थः। परावरेनिरुपाधिसोपाधिब्रह्मणीजानातीतिपरावरज्ञःब्रह्मर्षिःब्राह्मणश्चासौमंत्रद्रष्टाचेत्यर्थः। कविःक्रांतंअतीतादितद्दर्शी ५ पुण्यकीर्तिर्महायशाः। योगुणौघःश्रूयमाणस्ताद्दग्गुणार्जने पुरुषंव्यापारयतिसाकीर्तिः यथायुधिष्ठिरस्यधर्मनिष्ठत्वं। कृविक्षेपेऽस्मात्संज्ञायांक्तिन्। यश्चगुणौघोदृश्यमानःपुरुषमाह्लादयत्येवनप्रवर्तयतिसयशःयथाज्योत्स्नाचंद्रस्य यथाविष्णोर्लोकत्रया

जातमात्रश्चयःसद्यइष्टयादेहमवीवृधत् ॥ वेदांश्चाधिजगेसांगान्सेतिहासान्महायशाः ३ यन्नैतितपसाकश्चिन्नवेदाध्ययनेनच ॥ नव्रतैर्नोपवासैश्चनप्रसूत्यानमन्युना ४ विव्यासैकंचतुर्धायोवेदंवेदविदांवरः ॥ परावरज्ञोब्रह्मर्षिःकविःसत्यव्रतःशुचिः ५ यःपांडुंधृतराष्ट्रंचविदुरंचाप्यजीजनत् ॥ शांतनोःसंततिंतन्वन्पुण्यकीर्तिर्महायशाः ६ जनमेजयस्यराजर्षेःसमहात्मासदस्तथा ॥ विवेशसहितःशिष्यैर्वेदवेदांगपारगैः ७ तत्रराजानमासीनंददर्शजनमेजयम् ॥ वृतंसदस्यैर्बहुभिर्देवैरिवपुरंदरम् ८ तथामूर्धाभिषिक्तैश्चनानाजनपदेश्वरैः ॥ ऋत्विग्भिर्ब्रह्मकल्पैश्चकुशलैर्यज्ञसंस्तरे ९ जनमेजयस्तुराजर्षिर्दृष्ट्वातमृषिमागतम् ॥ सगणोऽभ्युद्ययौतूर्णंप्रीत्याभरतसत्तमः १० कांचनंविष्टरंतस्मैसदस्यानुमतःप्रभुः ॥ आसनंकल्पयामासयथाशक्रोबृहस्पतेः ११ तत्रोपविष्टंवरदंदेवर्षिगणपूजितम् ॥ पूजयामासराजेंद्रःशास्त्रदृष्टेनकर्मणा १२ पाद्यमाचमनीयंचअर्घ्यंगांचविधानतः ॥ पितामहायकृष्णायतदर्हायन्यवेदयत् १३ प्रतिगृह्यतुतांपूजांपांडवाज्जनमेजयात् ॥ गांचैवसमनुज्ञाप्यव्यासःप्रीतोऽभवत्तदा १४ तथाचपूजयित्वातंप्रणयात्प्रपितामहम् ॥ उपोपविश्यप्रीतात्मापर्यपृच्छदनामयम् १५ भगवानपितंदृष्ट्वाकुशलंप्रतिवेद्यच ॥ सदस्यैःपूजितःसर्वैःसदस्यान्प्रत्यपूजयत् १६ ततस्तुसहितःसर्वैःसदस्यैर्जनमेजयः ॥ इदंपश्चाद्द्विजश्रेष्ठंपर्यपृच्छत्कृतांजलिः १७ ॥ जनमेजयउवाच ॥ कुरूणांपांडवानांचभवान्प्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ तेषांचरितमिच्छामिकथ्यमानंत्वयाद्विज १८ ॥ ॥ ॥

क्रमणंपदत्रयेण वसिष्ठस्यवाक्षमा रामस्यसेतुर्यशः ६ सदःयज्ञमंडपं ७ देवैरित्यग्रेवैरितिपाठेमेधाशब्दान्मत्वर्थीयोऽर्शआद्यच् मेधावद्भिर्बहुभिर्बृहस्पतिभिरिवेत्यभूतोपमा बृहस्पतेरेकत्वात् ८ मूर्ध्निपट्टस्थानेऽभिषिक्तैर्मूर्धाभिषिक्तैः यज्ञसंस्तरेयज्ञांगानांरचनानुष्ठानेइत्यर्थः ९ । १० । ११ । १२ पितामहायब्रह्मतुल्यायकृष्णायव्यासाय १३ विष्टरादिभिर्मधुपर्कार्चनंदर्शितं तत्रनिवेदितांगांसमनुज्ञापितवान्व्यासोमागामनागामदितिमंत्रलिंगात्तस्याअवध्यत्वंमन्यमानः । 'तद्यथैवादोमनुष्यराजआगतेऽन्यस्मिन्वार्हत्युक्षाणंवावेहतंवाक्षदंते'इत्यर्थवादस्तुरागप्राप्तानुवादरूपोनविधायकः । मावधिष्टेतिनिषेधलिंगस्यअनागामितिनिरपराधत्वहेतूपोद्बलितस्यप्रबलतरत्वात् । वेहतंवंध्यांगां क्षदंतेहिंसंति १४ उपोपविश्यसमीपेउपविश्य १५ प्रतिवेद्यप्रतिरूपाप्य अत्रपूजास्तुतिरेव १६ इदंवक्ष्यमाणं १७ प्रत्यक्षदर्शिवान्प्रत्यक्षदर्शी । अन्येभ्योऽपिद्रष्टयंतइतिवनिप् १८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भेदोवैरं अक्लिष्टंरागद्वेषादिशून्यंकर्मयेषांतेषामक्लिष्टकर्मणां १९ पितामहानांप्रपितामहानां २० । २१ । २२ । २३ भेदंवैरमूलंसर्वविनाशंचतत्फलं २४ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभाव
दीपे षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ गुरवइति । मनोबुद्धिसमाधिभिःमनइत्यष्टांगोपलक्षणं । बुद्धीतिभक्तिश्रद्धयोः । समाधिश्चैकाग्र्यं । संपूज्यनमस्कारादिनामानयित्वा १ । २
प्रोत्साहत्तिवप्रोत्साहयतीव । परिस्पंदमुत्प्रोत्साहयतीवमेइतिपाठेपरिस्पंदशब्देक्लीबत्वमार्षं गुरोर्वक्त्रपरिस्पंदस्त्वंकथांकथयेत्याज्ञावचनंतज्जन्यामुत्प्रीतिःसाप्रोत्साहयति ३ । ४ । ५ नचिरादवशीत्रं

कथंसमभवद्भेदस्तेषामक्लिष्टकर्मणाम् ॥ तच्चयुद्धंकथंवृत्तंभूतांतकरणंमहत् १९ पितामहानांसर्वेषांदैवेनानिष्टचेतसाम् ॥ कार्त्स्न्येनैतन्ममाचक्ष्वयथावृत्तंद्विजो
त्तम २० ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाकृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ शशासशिष्यमासीनंवैशंपायनमंतिके २१ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ कुरूणांपांडवानां
चयथाभेदोऽभवत्पुरा ॥ तदस्मैसर्वमाचक्ष्वयन्मत्तःश्रुतवानसि २२ गुरोर्वचनमाज्ञायसतुविप्रर्षभस्तदा ॥ आचचक्षेततःसर्वमितिहासंपुरातनम् २३ राज्ञेत
स्मैसदस्येभ्यःपार्थिवेभ्यश्चसर्वशः ॥ भेदंसर्वविनाशंचकुरुपांडवयोस्तदा २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणिकथानुबंधेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ गुरवेप्राङ्नमस्कृत्यमनोबुद्धिसमाधिभिः ॥ संपूज्यचद्विजान्सर्वांस्तथान्यान्विदुषोजनान् १ महर्षेर्विश्रुतस्येहसर्वलोकेषुधीमतः ॥ प्रवक्ष्या
मिमतंकृत्स्नंव्यासस्यास्यमहात्मनः २ श्रोतुंपात्रंचराजंस्त्वंप्राप्येमांभारतींकथाम् ॥ गुरोर्वक्त्रपरिस्पंदोमनःप्रोत्साहतीवमे ३ शृणुराजन्यथाभेदःकुरुपांडवयोर
भूत् ॥ राज्यार्थेद्यूतसंभूतोवनवासस्तथैवच ४ यथाचयुद्धमभवत्पृथिवीक्षयकारकम् ॥ तत्तेऽहंकथयिष्यामिपृच्छतेभरतर्षभ ५ मृतेपितरितेवीरावनादेत्यस्वमंदि
रम् ॥ नचिरादेवविद्वांसोवेदेधनुषिचाभवन् ६ तांस्तथासत्ववीर्यौजःसंपन्नान्पौरसंमतान् ॥ नामृष्यन्कुरवोदृष्ट्वापांडवान्श्रीयशोभृतः ७ ततोदुर्योधनःक्रूरःकर्ण
श्चसहसौबलः ॥ तेषांनिग्रहनिर्वासान्विविधांस्तेसमारभन् ८ ततोदुर्योधनःक्रूरःकुलिंगस्यमतेस्थितः ॥ पांडवान्विविधोपायैराज्यहेतोरपीडयत् ९ ददावथविषं
पापोभीमायधृतराष्ट्रजः ॥ जरयामासतद्वीरःसहान्नेनवृकोदरः १० प्रमाणकोट्यांसंसुप्तंपुनर्बद्ध्वावृकोदरम् ॥ तोयेषुभीमंगंगायाःप्रक्षिप्यपुरमाव्रजत् ११ यदा
विबुद्धःकौन्तेयस्तदासंछिद्यबंधनम् ॥ उदतिष्ठन्महाबाहुर्भीमसेनोगतव्यथः १२ आशीविषैःकृष्णसर्पैःसुप्तंचैनमदंशयत् ॥ सर्वेष्वेवांगदेशेषुनममारचशत्रुहा १३
तेषांतुविप्रकारेषुतेषुतेषुमहामतिः ॥ मोक्षणेप्रतिकारेचविदुरोमहितोऽभवत् १४ स्वर्गस्थोजीवलोकस्ययथाशक्रःसुखावहः ॥ पांडवानांतथानित्यंविदुरोऽपिसुखा
वहः १५ यदातुविविधोपायैःसंवृतैर्विवृतैरपि ॥ नाशकद्विनिहंतुंतान्दैवभाव्यर्थरक्षितान् १६ ॥ ॥ ॥

विद्वांसोऽभवन् ६ सत्वंदेहवलं वीर्यमुत्साहः ओजश्चित्तेंद्रियबलं ७ । ८ कुलिंगस्यपक्षिणोमतेसाहसेसहिंसिएदंष्ट्रांतर्गतंमांसमादातुंयतते कलिंगस्येत्यपपाठः ९ साहसमेवाह ददावित्यादि
ना १० प्रमाणकोट्यांगंगायास्तीर्थविशेषे । वृकनामावहुभक्षोऽग्निरुदरेयस्यसवृकोदरः ११ । १२ । १३ विप्रकारेष्वपकारेषु । मोक्षणेप्राप्तापन्निवारणे प्रतिकारेप्रातिभट्येनशत्रोरप्याप
दिनिपातने १४ । १५ संवृतैर्गुप्तैः विवृतैःप्रकाशैः । दैवभाव्यर्थरक्षितान्दैवेनादृष्टेनभावीकुलक्षयपांडवराज्यलाभादिरर्थस्तस्मैरक्षितान् १६ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वृषःकर्णः जातुषंलाक्षामयं १७ । १८ क्षत्ताविदुरः १९ तेनक्षत्तुर्मंत्रेणेन २० । २१ पुरोचनादात्मानंरक्षमाणाःरक्षंतः सुरुंगामुभयतोविलंविवरं २२ । २३ वननिर्झरेवननिर्झरसमीपे अवबोधनात्
प्राकट्यात् २४ । २५ । २६ । २७ । २८ निहत्यनागराणांशोकमपनीतवानित्यर्थः २९ स्वयंवृणुतेइतिस्वयंवरातां ३० । ३१ शांतनवेनभीष्मेण ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९

ततःसंमंत्र्यसचिवैर्वृषदुःशासनादिभिः ॥ धृतराष्ट्रमनुज्ञाप्यजातुषंगृहमादिशत् १७ सुतप्रियैषीतान्राजापांडवानंबिकासुतः ॥ ततोविवासयामासराज्यभोगबुभु
क्षया १८ तेप्रातिष्ठंतसहितानगरान्नागसाह्वयात् ॥ प्रस्थानेचाभवन्मंत्रीक्षत्तातेषांमहात्मनाम् १९ तेनमुक्ताजतुगृहान्निशीथेप्राद्रवन्वनम् ॥ ततःसंप्राप्यकौन्तेया
नगरंवारणावतम् २० न्यवसंतमहात्मानोमात्रासहपरंतपाः ॥ धृतराष्ट्रेणचाज्ञप्ताउषिताजातुषेगृहे २१ पुरोचनाद्रक्षमाणाःसंवत्सरमतंद्रिताः ॥ सुरुंगांकारयि
त्वातुविदुरेणप्रचोदिताः २२ आदीप्यजातुषंवेश्मदग्ध्वाचैवपुरोचनम् ॥ प्राद्रवन्भयसंविग्नामात्रासहपरंतपाः २३ ददृशुर्दारुणंरक्षोहिडिंबंवननिर्झरे ॥ हत्वाच
तंराक्षसेंद्रंभीताःसमवबोधनात् २४ निशिसंप्राद्रवन्पार्थाधार्त्तराष्ट्रभयार्दिताः ॥ प्राप्ताहिडिंबाभीमेनयत्रजातोघटोत्कचः २५ एकचक्रांततोगत्वापांडवाःसंशित
व्रताः ॥ वेदाध्ययनसंपन्नास्तेऽभवन्ब्रह्मचारिणः २६ तेतत्रनियताःकालंकंचिदूषुर्नरर्षभाः ॥ मात्रासहैकचक्रायांब्राह्मणस्यनिवेशने २७ तत्रासससादक्षुधितंपुरु
षादंवृकोदरः ॥ भीमसेनोमहाबाहुर्बकंनाममहाबलम् २८ तंचापिपुरुषव्याघ्रोबाहुवीर्येणपांडवः ॥ निहत्यतरसावीरोनागरान्पर्यसांत्वयत् २९ ततस्तेशुश्रुवुः
कृष्णांपंचालेषुस्वयंवराम् ॥ श्रुत्वाचैवाभ्यगच्छंतगत्वाचैवालभंतताम् ३० तेतत्रद्रौपदींलब्ध्वापरिसंवत्सरोषिताः ॥ विदिताहास्तिनपुरंप्रत्याजग्मुररिंदमाः ३१
तेउक्ताधृतराष्ट्रेणराज्ञाशांतनवेनच ॥ भ्रातृभिर्विग्रहस्तातकथंवोनभवेदिति ३२ अस्माभिःखांडवप्रस्थेयुष्मद्वासोऽनुचिंतितः ॥ तस्माज्जनपदोपेतंसुविभक्तम
हापथम् ३३ वासायखांडवप्रस्थंव्रजध्वंगतमत्सराः ॥ तयोस्तेवचनाज्जग्मुःसहसर्वैःसुहृज्जनैः ३४ नगरंखांडवप्रस्थंरत्नान्यादायसर्वशः ॥ तत्रतेन्यवसन्पार्थाःसंव
त्सरगणान्बहून् ३५ वशेशस्त्रप्रतापेनकुर्वंतोऽन्यान्महीभृतः ॥ एवंधर्मप्रधानास्तेसत्यव्रतपरायणाः ३६ अप्रमत्तोत्थिताःक्षांताःप्रतपंतोऽहितान्बहून् ॥ अजय
द्भीमसेनस्तुदिशंप्राचींमहायशाः ३७ उदीचीमर्जुनोवीरःप्रतीचींनकुलस्तथा ॥ दक्षिणांसहदेवस्तुविजिग्येपरवीरहा ३८ एवंचक्रुरिमांसर्वेवशेकृत्स्नांवसुंधराम् ॥
पंचभिःसूर्यसंकाशैःसूर्येणचविराजता ३९ षट्सूर्येवाभवत्पृथ्वीपांडवैःसत्यविक्रमैः ॥ ततोनिमित्तेकस्मिंश्चिद्धर्मराजोयुधिष्ठिरः ४० वनंप्रस्थापयामासतेजस्वी
सत्यविक्रमः ॥ प्राणेभ्योऽपिप्रियतरंभ्रातरंसव्यसाचिनम् ४१ अर्जुनंपुरुषव्याघ्रंस्थिरात्मानंगुणैर्युतम् ॥ सवैसंवत्सरंपूर्णंमासंचैकंवनेवसत् ४२ ततोऽगच्छद्धृषी
केशंद्वारवत्यांकदाचन ॥ लब्धवांस्तत्रबीभत्सुर्भार्यांराजीवलोचनाम् ४३ अनुजांवासुदेवस्यसुभद्रांभद्रभाषिणीम् ॥ साशचीवमहेंद्रेणश्रीःकृष्णेनेवसंगता ४४

४० । ४१ सवैसंवत्सरंपूर्णंमासंचैकंवनेवसदिति । दशासंख्यापूरकत्वात्पूर्णशब्देनदशगुणमुच्यतेसंवत्सरंपूर्णएकंचतथामासंपूर्णमेव । तेनएकादशसंवत्सरादशमासाश्चभवंति । तेषांचसौराणां
प्रत्यब्दंसपादपंचदिनवृद्ध्यासावनाद्द्वादशाब्दाभवंति । अन्येतुमासषट्केनद्वादशसंख्यांसपंतएकशब्दस्यैवपर्यायेणवचनानुपपत्तिंवचनेस्तंते । वनेइत्युपलक्षणंनगरस्यापि ४२ । ४३ । ४४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४५ नातीति । खांडवदाहइतिशेषः ४६ व्यवसायएवमेवेदंकरिष्यामीतिनिश्चयः ४७ पाणैर्युक्कावितिशेषः कपिलक्षणंवानरध्वजं यमखांडवदाहे ४८ । ४९ मसैःपाशैर्द्यूतेनेत्यर्थः ५० । ५१
५२ विहतभूयिष्ठंनष्टप्रायं ५३ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ॥ कथितमिति १ । २ । ३ अवध्यान्भीष्मद्रो

सुभद्रायुयुजेप्रीत्यापांडवेनार्जुनेनह ॥ अतर्पयच्चकौन्तेयःखांडवेहव्यवाहनम् ४५ बीभत्सुर्वासुदेवेनसहितोनृपसत्तम ॥ नातिभारोहिपार्थस्यकेशवेनसहाभवत् ४६
व्यवसायसहायस्यविष्णोःशत्रुवधेष्विव ॥ पार्थायाग्निर्ददौचापिगांडीवंधनुरुत्तमम् ४७ इषुधीचाक्षयैर्बाणैरथंचकपिलक्षणम् ॥ मोक्षयामासबीभत्सुर्मयंयत्रमहा
सुरम् ४८ सचकारसभांदिव्यांसर्वरत्नसमाचिताम् ॥ तस्यांदुर्योधनोमंदोलोभंचक्रेसुदुर्मतिः ४९ ततोऽक्षैर्वंचयित्वाचसौबलेनयुधिष्ठिरम् ॥ वनंप्रस्थापयामा
ससप्तवर्षाणिपंचच ५० अज्ञातमेकंराष्ट्रेचततोवर्षंत्रयोदशम् ॥ ततश्चतुर्दशेवर्षेयाचमानाःस्वकंवसु ५१ नालभंतमहाराजततोयुद्धमवर्त्तत ॥ ततस्तेक्षत्रमुत्सा
द्यहत्वादुर्योधनंनृपम् ५२ राज्यंविहतभूयिष्ठंप्रत्यपद्यंतपांडवाः ॥ एवमेतत्पुरावृत्तंतेषामक्लिष्टकर्मणाम् ॥ भेदोराज्यविनाशायजयश्चजयतांवर ॥ ५३ ॥ इतिश्री
महाभारतेआदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणिभारतसूत्रंनामएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ कथितंवैसमासेनत्व
यासर्वंद्विजोत्तम ॥ महाभारतमाख्यानंकुरूणांचरितंमहत् १ कथांत्वनघचित्रार्थांकथयस्वतपोधन ॥ विस्तरश्रवणेजातंकौतूहलमतीवमे २ सभवान्विस्तरेणे
मांपुनराख्यातुमर्हति ॥ नहितृप्यामिपूर्वेषांशृण्वानश्चरितंमहत् ३ नतत्कारणमल्पंवैधर्मज्ञायत्रपांडवाः ॥ अवध्यान्सर्वशोजघ्नुःप्रशस्यंतेचमानवैः ४ किमर्थंते
नरव्याघ्राःशक्ताःसंतोह्यनागसः ॥ प्रयुज्यमानान्संक्लेशान्क्षान्तवतोदुरात्मनाम् ५ कथंनागायुतप्राणोबाहुशालीवृकोदरः ॥ परिक्लिश्यन्नपिक्रोधंधृतवान्वैद्विजोत्त
म ६ कथंसाद्रौपदीकृष्णाक्लिश्यमानादुरात्मभिः ॥ शक्तासतीधार्त्तराष्ट्रान्नादहत्क्रोधचक्षुषा ७ कथंव्यसनिनंद्यूतेपार्थौमाद्रीसुतौतदा ॥ अन्वयुस्तेनरव्याघ्राबा
ध्यमानादुरात्मभिः ८ कथंधर्मभृतांश्रेष्ठःसुतोधर्मस्यधर्मवित् ॥ अनर्हःपरमंक्लेशंसोढवान्सयुधिष्ठिरः ९ कथंचबहुलाःसेनाःपांडवःकृष्णसारथिः ॥ अस्यन्नेकोऽन
यत्सर्वाःपितृलोकंधनंजयः १० एतदाचक्ष्वमेसर्वंयथावृत्तंतपोधन ॥ यद्यच्चकृतवंतस्तेतत्रतत्रमहारथाः ११ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ क्षणंकुरुमहाराजविपुलोऽय
मनुक्रमः ॥ पुण्याख्यानस्यवक्तव्यःकृष्णद्वैपायनेरितः १२ महर्षेःसर्वलोकेषुपूजितस्यमहात्मनः ॥ प्रवक्ष्यामिमतंकृत्स्नंव्यासस्यामिततेजसः १३ इदंशतसह
स्रंहिश्लोकानांपुण्यकर्मणाम् ॥ सत्यवत्यात्मजेनेहव्याख्यातममितौजसा १४ यइदंश्रावयेद्विद्वान्येचेदंशृणुयुर्नराः ॥ तेब्रह्मणःस्थानमेत्यप्राप्नुयुर्देवतुल्यताम् १५
इदंहिवेदैःसमितंपवित्रमपिचोत्तमम् ॥ श्राव्याणामुत्तमंचेदंपुराणमृषिसंस्तुतम् १६ अस्मिन्नर्थश्चकामश्चनिखिलेनोपदेक्ष्यते ॥ इतिहासेमहापुण्येबुद्धिश्चपरिनैष्ठिकी १७

णादीन् ४ । ५ बाहुशालीबाहुबलवान् कथंक्रोधंधृतवान्नानिरुद्धवान् ६ शक्तादग्धुमितिशेषः ७ । ८ । ९ अस्यन्शरान्क्षिपन् सकथंक्लेशंसोढवानित्यनुषज्यते १० । ११ । १२ । १३
१४ । १५ ऋषिभिर्मन्त्रैस्तद्द्रष्टृभिर्वासंस्तुतंसमंस्तुतंवा १६ परिनैष्ठिकीपरिनिष्ठामोक्षस्तद्रुचिता १७ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१८ । १९ । २० पुंसवनंपुमांसःसूयंतेऽस्मिन्नश्रुते २१ महिषीपट्टराज्ञी २२ । २३ । २४ । २५ अनसूयतांगुणेषुदोषारोपमकुर्वतां २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ अनेक

अक्षुद्रान्दानशीलांश्चसत्यशीलाननास्तिकान् ॥ कार्ष्णंवेदमिमंविद्वाञ्छ्रावयित्वाऽर्थमश्नुते १८ भ्रूणहत्याकृतंचापिपापंजह्यादसंशयम् ॥ इतिहासमिमंश्रुत्वा पुरुषोऽपिसुदारुणः १९ मुच्यतेसर्वपापेभ्योराहुणाचंद्रमायथा ॥ जयोनामेतिहासोऽयंश्रोतव्योविजिगीषुणा २० महींविजयतेराजाशत्रूंश्चापिपराजयेत् ॥ इदं पुंसवनंश्रेष्ठमिदंस्वस्त्ययनंमहत् २१ महिषीयुवराजाभ्यांश्रोतव्यंबहुशस्तथा ॥ वीरंजनयतेपुत्रंकन्यांवाराज्यभागिनीम् २२ धर्मशास्त्रमिदंपुण्यमर्थशास्त्रमिदं परम् ॥ मोक्षशास्त्रमिदंप्रोक्तंव्यासेनामितबुद्धिना २३ संप्रत्याचक्षतेचेदंतथाश्रोष्यंतिचापरे ॥ पुत्राःशुश्रूषवःसंतिप्रेष्याश्चप्रियकारिणः २४ शरीरेणकृतंपापं वाचाचमनसैवच ॥ सर्वंसंत्यजतिक्षिप्रंयइदंशृणुयान्नरः २५ भरतानांमहज्जन्मशृण्वतामनसूयताम् ॥ नास्तिव्याधिभयंतेषांपरलोकभयंकुतः २६ धन्यंयशस्य मायुष्यंपुण्यंस्वर्ग्यंतथैवच ॥ कृष्णद्वैपायनेनेदंकृतंपुण्यचिकीर्षुणा २७ कीर्त्तिंप्रथयतालोकेपांडवानांमहात्मनाम् ॥ अन्येषांक्षत्रियाणांचभूरिद्रविणतेजसाम् २८ सर्वविद्यावदातानांलोकेप्रथितकर्मणाम् ॥ यइदंमानवोलोकेपुण्यार्थेब्राह्मणाञ्छुचीन् २९ श्रावयेतमहापुण्यंतस्यधर्मःसनातनः ॥ कुरूणांप्रथितंवंशंकीर्त्तयन्सततं शुचिः ३० वंशमाप्नोतिविपुलंलोकेपूज्यतमोभवेत् ॥ योऽधीतेभारतंपुण्यंब्राह्मणोनियतव्रतः ३१ चतुरोवार्षिकान्मासान्सर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ विज्ञेयःसचवेदानां पारगोभारतंपठन् ३२ देवाराजर्षयोह्यत्रपुण्याब्रह्मर्षयस्तथा ॥ कीर्त्यंतेधूतपाप्मानःकीर्त्यंतेकेशवस्तथा ३३ भगवांश्चापिदेवेशोयत्रदेवीचकीर्त्यते ॥ अनेकज ननोयत्रकार्तिकेयस्यसंभवः ३४ ब्राह्मणानांगवांचैवमाहात्म्यंयत्रकीर्त्यते ॥ सर्वश्रुतिसमूहोऽयंश्रोतव्योधर्मबुद्धिभिः ३५ यइदंश्रावयेद्विद्वान्ब्राह्मणानिहपर्वसु ॥ धूत पाप्माजितस्वर्गोब्रह्मगच्छतिशाश्वतम् ३६ श्रावयेद्ब्राह्मणान्श्राद्धेयश्चेमंपादमंततः ॥ अक्षय्यंतस्यतच्छ्राद्धमुपावर्त्तेत्पितॄनिह ३७ अह्नायदेनःक्रियतेइन्द्रियैर्मन साऽपिवा ॥ ज्ञानादज्ञानतोवापिप्रकरोतिनरश्चयत् ३८ तन्महाभारताख्यानंश्रुत्वैवप्रविलीयते ॥ भरतानांमहज्जन्ममहाभारतमुच्यते ३९ निरुक्तमस्ययोवेद सर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ भरतानांयतश्चायमितिहासोमहाद्भुतः ४० महतोह्येनसोमर्त्यान्मोचयेदनुकीर्त्तितः ॥ त्रिभिर्वर्षैर्लब्धकामःकृष्णद्वैपायनोमुनिः ४१ नि त्योत्थितःशुचिःशक्तोमहाभारतमादितः ॥ तपोनियममास्थायकृतमेतन्महर्षिणा ४२ तस्मान्नियमसंयुक्तैःश्रोतव्यंब्राह्मणैरिदम् ॥ कृष्णप्रोक्तामिमांपुण्यांभार तीमुत्तमांकथाम् ४३ श्रावयिष्यंतियेविप्रायेचश्रोष्यंतिमानवाः ॥ सर्वथावर्त्तमानावैनतेशोच्याःकृताकृतैः ४४ ॥ ॥

जननःअनेकेभ्यःषड्भ्यःकृत्तिकाभ्योजननमुत्पत्तिरस्मिन्निततथा ३४ सर्वश्रुतिसमूहःसर्वासांश्रुतीनांकर्मब्रह्मपराणांसमूहएवायम् ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ सर्वथासाधुनाऽसाधुनावावर्त्मनावर्त्तमानाअपिकृताकृतैःक्रमेणपापपुण्यैस्तेनशोच्याः । एतच्छ्रवणादेवसर्वप्रत्यवायपरिहारोभवतीतिभावः ४४ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सिद्धिर्धर्मफलंचित्तशुद्धयादिः ४५ जनानिति । स्वर्गादप्येतच्छ्रवणंसुखकरंमुक्तिहेतुत्वादितिभावः ४६ श्राद्धःश्रद्धावान् ४७ । ४८ अव्यमर्थतोरम्यम् ४९ । ५० । ५१ सदोत्थायीसदोद्युक्त ५२ अद्भुतत्वमेवाह धर्मेचेति । धर्मादिचतुष्टयेउपादेयेचकारचतुष्टयोक्तेअधर्मानर्थदुःखसंसाररूपेचतुष्केहातव्येचविषयेहेयमुपादेयंचकृत्स्नमत्रैवनिरूपितं । इतोऽधिकंग्रंथांतरेनास्तीतिकात्स्न्र्येनसर्वे पांशास्त्राणामर्थंज्ञातुकामेनैतदेवावर्तव्यमित्यर्थः ५३ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ राजेति । रंजकत्वाद्राजा महीपतिःपृथ्वीपालकः १ वसुःउप

नरेणधर्मकामेनसर्वंश्रोतव्यइत्यपि ॥ निखिलेनेतिहासोऽयंततःसिद्धिमवाप्नुयात् ४५ नतांस्वर्गगतिंप्राप्यतुष्टिंप्राप्नोतिमानवः ॥ यांश्रुत्वैवमहापुण्यमितिहासमु ॥ ६३ ॥
पाश्नुते ४६ शृण्वन्श्राद्धःपुण्यशीलःश्रावयंश्चेदमद्भुतम् ॥ नरःफलमवाप्नोतिराजसूयाश्वमेधयोः ४७ यथासमुद्रोभगवान्यथामेरुर्महागिरिः ॥ उभौख्यातौरत्न
निधीतथाभारतमुच्यते ४८ इदंहिवेदैःसमितंपवित्रमपिचोत्तमम् ॥ श्रव्यंश्रुतिसुखंचैवपावनंशीलवर्धनम् ४९ यइदंभारतंराजन्वाचकायप्रयच्छति ॥ तेनसर्वा
महीदत्ताभवेत्सागरमेखला ५० पारिक्षितकथांदिव्यांपुण्यायविजयायच ॥ कथ्यमानांमयाकृत्स्नांशृणुहर्षकरीमिमाम् ५१ त्रिभिर्वर्षैःसदोत्थायीकृष्णद्वैपायनो
मुनिः ॥ महाभारतमाख्यानंकृतवानिदमद्भुतम् ५२ धर्मेचार्थेचकामेचमोक्षेचभरतर्षभ ॥ यदिहास्तितदन्यत्रयन्नेहास्तिनतत्क्वचित् ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणि महाभारतप्रशंसायांद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ राजोपरिचरोनामधर्मनित्योमहीपतिः ॥ बभूवमृ
गयांगंतुंसदाकिलधृतव्रतः १ सचेदिविषयंरम्यंवसुःपौरवनंदनः ॥ इन्द्रोपदेशाज्जग्राहरमणीयंमहीपतिः २ तमाश्रमेन्यस्तशस्त्रंनिवसंतंतपोनिधिम् ॥ देवाःशक्रपुरो
गावैराजानमुपतस्थिरे ३ इन्द्रत्वमर्होराजाऽयंतपसेत्यनुचिंत्यवै ॥ तंसांत्वेनन्तृपंसाक्षात्तपसःसंन्यवर्तयन् ४ ॥ देवाऊचुः ॥ नसंकीर्येतधर्मोऽयंपृथिव्यांपृथिवीपते
त्वयाहिधर्मोविधृतःकृत्स्नंधारयतेजगत् ५ ॥ इन्द्रउवाच ॥ लोकेधर्मंपालयत्वंनित्ययुक्तःसमाहितः ॥ धर्मयुक्तस्ततोलोकान्पुण्यान्पश्यसिशाश्वतान् ६ दिविष्ठस्य
भुविष्ठस्त्वंसखाभूतोममप्रियः ॥ रम्यःपृथिव्यांयोदेशस्तमावसनराधिप ७ पशव्यश्चैवपुण्यश्चप्रभूतधनधान्यवान् ॥ स्वारक्ष्यश्चैवसौम्यश्चभोग्यैर्भूमिगुणैर्युतः ८ अ
र्थवानेषदेशोहिधनरत्नादिभिर्युतः ॥ वसुपूर्णाचवसुधावसचेदिषुचेदिप ९ धर्मशीलाजनपदाःसुसंतोषाश्चसाधवः ॥ नचमिथ्याप्रलापोऽत्रस्वैरेष्वपिकुतोऽन्यथा १० नच
पित्राविभज्यन्तेपुत्रागुरुहितेरताः ॥ युंजतेधुरिनोगाश्चकृशान्संधुक्षयंतिच ११ सर्वेवर्णाःस्वधर्मस्थाःसदाचेदिपुमानद ॥ नतेऽस्त्यविदितंकिंचित्त्रिषुलोकेषुयद्भवेत् १२

रिचरः २ । ३ साक्षात्प्रत्यक्षीभूय ४ नसंकीर्येतनिर्नायकत्वात् ५ । ६ । ७ पशव्यःपशुभ्योहितःस्वारक्ष्यःस्वःस्वर्गस्तत्तुल्यःअतएवरक्ष्यः ८ । ९ । १० गाःबलीवर्दान् देशोऽकृष्टपच्यइ तिहलधुरिनयुंजतेनापिशकटधुरि । पृष्ठवाहैरेवतत्कार्यसिद्धेरितिभावः कृशान्दीनानाथादीन्संधुक्षयंतिपुष्टान्कुर्वंति । यद्वा वृषभान्कृशान्नधुरियुंजतेप्रत्युतसंधुक्षयंतीति । अन्येतुगाःस्त्रीगवीःता साम्प्यांध्रादिदुर्देशेषुधुरियोजनंदृष्टंतदिहनास्तीत्याहुः ११ नतइति । आत्महानात्सर्वज्ञोभविष्यसीत्यर्थः १२ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उपपत्स्यतेउपस्थास्यते १३ । १४ वैजयंतींविजयहेतुं अविक्षतमेवधारयिष्यतिपालयिष्यतिनतुविक्षतं । अनयाशस्त्रमेवत्वांनबाधिष्यतइतिभावः १५ लक्षणंचिह्नं १६ इष्टप्रदानंप्रीतिदानमु द्दिश्ययष्टिंददौ १७ शक्रस्यपूजार्थमानार्थं तस्यायष्टेः गतेसंवत्सरेसंवत्सरांतेयष्टिप्रवेशोऽद्यापिमहाराष्ट्रादिषुदृश्यते १८ । १९ अपरेद्युःप्रतिपदिद्वितीयसंवत्सरादौ । अत्युच्छ्रयऊर्ध्वस्थापनं । पिटकैःमं जूषारूपैर्वस्त्रमयैःकोशैः । यद्वाकांच्यामिवपिटकाःस्वर्णादिमयावेष्टकाःपेठ्यइतिभाषायांप्रसिद्धाग्राह्याः । 'पिटकःपेटकःपेटामंजूषाऽथविहंगिका'इत्यमरः २० हंसरूपेणयुक्तोऽहंसरूपी तस्यैवबुद्धिस्थ

दैवोपभोग्यंदिव्यंत्वामाकाशेस्फाटिकंमहत् ॥ आकाशगंत्वांमद्दत्तंविमानमुपपत्स्यते १३ त्वमेकःसर्वमर्त्येषुविमानवरमास्थितः ॥ चरिष्यस्युपरिस्थोहिदेवोवि
ग्रहवानिव १४ ददामितेवैजयंतींमालामम्लानपंकजाम् ॥ धारयिष्यतिसंग्रामेयात्वांशस्त्रैरविक्षतम् १५ लक्षणंचैतदेवेहभवितातेनराधिप ॥ इंद्रमालेतिवि
ख्यातंधन्यमप्रतिमंमहत् १६ यष्टिंचवैणवींतस्मैददौवृत्रनिषूदनः ॥ इष्टप्रदानमुद्दिश्यशिष्टानांप्रतिपालिनीम् १७ तस्याःशक्रस्यपूजार्थंभूमौभूमिपतिस्तदा ॥
प्रवेशंकारयामासगतेसंवत्सरेतदा १८ ततःप्रभृतिचाद्यापियष्टेःक्षितिपसत्तमैः ॥ प्रवेशःक्रियतेराजन्यथातेनप्रवर्तितः १९ अपरेद्युस्ततस्तस्याःक्रियतेऽत्युच्छ्रयो
नृपैः ॥ अलंकृतायाःपिटकैर्गंधमाल्यैश्चभूषणैः २० माल्यदामपरिक्षिप्ताविधिवत्क्रियतेऽपिच ॥ भगवान्पूज्यतेचात्रहंसरूपेणचेश्वरः २१ स्वयमेवगृहीते
नवसोःप्रीत्यामहात्मनः ॥ सतांपूजांमहेंद्रस्तुदृष्ट्वादेवःकृतांशुभाम् २२ वसुनाराजमुख्येनप्रीतिमानब्रवीत्प्रभुः ॥ येपूजयिष्यंतिनराराजानश्चमहंमम २३ कार
यिष्यंतिचमुदायथाचेदिपतिर्नृपः ॥ तेषांश्रीर्विजयश्चैवसराष्ट्राणांभविष्यति २४ तथास्फीतोजनपदोमुदितश्चभविष्यति ॥ एवंमहात्मनातेनमहेंद्रेणनराधि
प २५ वसुःप्रीत्यामघवतामहाराजोऽभिसत्कृतः ॥ उत्सवंकारयिष्यंतिसदाशक्रस्ययेनराः २६ भूमिरत्नादिभिर्दानैस्तथापूज्याभवंतिते ॥ वरदानमहायज्ञै
स्तथाशक्रोत्सवेनच २७ संपूजितोमघवतावसुश्चेदीश्वरोनृपः ॥ पालयामासधर्मेणचेदिस्थःपृथिवीमिमाम् २८ इंद्रप्रीत्याचेदिपतिश्चकारेंद्रमहंवसुः ॥ पुत्रा
श्चास्यमहावीर्याःपंचासन्नमितौजसः २९ नानाराज्येषुचसुतान्ससम्राडभ्यषेचयत् ॥ महारथोमागधानांविश्रुतोयोबृहद्रथः ३० प्रत्यग्रहःकुशाम्बश्चयमाहुर्म
णिवाहनम् ॥ मावेल्लश्चयदुश्चैवराजन्यश्चापराजितः ३१ एतेतस्यसुताराजन्राजर्षेर्भूरितेजसः ॥ न्यवेशयन्नामभिःस्वैस्तेदेशांश्चपुराणिच ३२ वासवाःपंच
राजानःपृथग्वंशाश्चशाश्वताः ॥ वसंतमिंद्रप्रासादेआकाशेस्फाटिकेचतम् ३३ उपतस्थुर्महात्मानंगंधर्वाप्सरसोनृपम् ॥ राजोपरिचरेत्येवंनामतस्याथविश्रुतम्
३४ पुरोपवाहिनींतस्यनदींशुक्तिमतींगिरिः ॥ अरौत्सीच्चेतनायुक्तःकामात्कोलाहलःकिल ३५ ॥ ॥

स्यरूपस्यविशेषणंस्वयमेवगृहीतेनेति । हंसरूपेणवासवइतिपाठेस्पष्टोऽर्थः २१ देवःकृतामितिपाठः विसर्गाभावेतुदेवेतिजनमेजयसंबोधनं २२ महमुत्सवं । 'महउद्धवउत्सवः'इत्यमरः २३ । २४ २५ । २६ वरदानंचमहायज्ञाश्चतैः २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ वासवावसुपुत्राः । इंद्रप्रासादेइंद्रदत्तेविमाने ३३ । ३४ पुरोपवाहिनींपुरसमीपेवहंतीमरौत्सीदात्मन्येवावरोध ३५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३६ नदीराज्ञेन्यवेदयन्मिथुनमित्यनुषज्यते ३७ । ३८ । ३९ पुंसवनेपुंप्रसवयोग्येकाले तदहस्तस्मिन्नदिने ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ सिंहावलोकनेनाशोकमेवविशिनष्टि मधुगंधैरिति ४८ वायुनाकामोद्दीपकेन धूम्रंमलिनंरतिकर्मतदर्थं मुदंस्त्रीविषयांप्रीतिमनुष्ठत्यतामेवमनसाऽगात्तयासहमानसंसुरतमकरोदित्यर्थः प्रचस्कंदपपात ४९ मिथ्याप्रसवशून्यत्वेनालीकमायं

गिरिंकोलाहलंतंतुपदावसुरताडयत ॥ निश्चक्रामततस्तेनप्रहारविवरेणसा ३६ तस्यांनद्यांसजनयन्मिथुनंपर्वतःस्वयम् ॥ तस्माद्विमोक्षणात्प्रीतानदीराज्ञेन्यवेदयत् ३७ यःपुमानभवत्तत्रतंसराजर्षिसत्तमः ॥ वसुर्वसुप्रदश्चक्रेसेनापतिमरिंदमः ३८ चकारपत्नींकन्यांतुतथातांगिरिकांनृपः ॥ वसोःपत्नीतुगिरिकाकामकालंन्यवेदयत् ३९ ऋतुकालमनुप्राप्तास्नातापुंसवनेशुचिः ॥ तदहःपितरश्चैनमूचुर्जहिमृगानिति ४० तंराजसत्तमंप्रीतास्तदामतिमतांवर ॥ सपितॄणांनियोगंतमनतिक्रम्यपार्थिवः ४१ चकारमृगयांकामीगिरिकामेवसंस्मरन् ॥ अतीवरूपसंपन्नांसाक्षाच्छ्रियमिवापराम् ४२ अशोकैश्चंपकैश्चूतैरनेकैरतिमुक्तकैः ॥ पुन्नागैःकर्णिकारैश्चबकुलैर्दिव्यपाटलैः ४३ पाटलैर्नारिकेलैश्चचंदनैश्चार्जुनैस्तथा ॥ एतैरम्यैर्महावृक्षैःपुण्यैःस्वादुफलैर्युतम् ४४ कोकिलाकुलसन्नादंमत्तभ्रमरनादितम् ॥ वसंतकालेतत्तस्यवनंचैत्ररथोपमम् ४५ मन्मथाभिपरीतात्मानापश्यद्गिरिकांतदा ॥ अपश्यन्कामसंतप्तश्चरमाणोयदृच्छया ४६ पुष्पसंछन्नशाखाग्रंपल्लवैरुपशोभितम् ॥ अशोकंस्तबकैश्छन्नंरमणीयमपश्यत ४७ अधस्तात्तस्यच्छायायांसुखासीनोनराधिपः ॥ मधुगंधैश्चसंयुक्तंपुष्पगंधमनोहरम् ४८ वायुनाप्रेर्यमाणस्तुधूम्रायमुदमन्वगात् ॥ तस्यरेतःप्रचस्कंदचरतोगहनेवने ४९ स्कन्नमात्रंचतद्रेतोवृक्षमत्रेणभूमिपः ॥ प्रतिजग्राहमिथ्यामेनपतेद्रेतइत्युत ५० इदंमिथ्यापरिस्कन्नंरेतोमेनभवेदिति ॥ ऋतुश्चतस्याःपत्न्यामेनमोघःस्यादितिप्रभुः ५१ संचिंत्यैवंतदाराजाविचार्यचपुनःपुनः ॥ अमोघत्वंचविज्ञायरेतसोराजसत्तमः ५२ शुक्रप्रस्थापनेकालंमहिष्याःप्रसमीक्ष्यवै ॥ अभिमंत्र्याथतच्छुक्रमारात्तिष्ठंतमाशुगम् ५३ सूक्ष्मधर्मार्थतत्त्वज्ञोगत्वाश्येनंततोऽब्रवीत् ॥ मत्प्रियार्थमिदंसौम्यशुक्रंममगृहंनय ५४ गिरिकायाःप्रयच्छाशुतस्याह्यार्त्तवमद्यवै ॥ गृहीत्वातत्तदाश्येनस्तूर्णमुत्पत्यवेगवान् ५५ जवंपरममास्थायप्रदुद्राववविहंगमः ॥ तमपश्यदथायांतंश्येनंश्येनस्तथाऽपरः ५६ अभ्यद्रवच्चतंसद्योदृष्ट्वैवामिषशंकया ॥ तुंडयुद्धमथाकाशेतावुभौसंप्रचक्रतुः ५७ युध्यतोरपतद्रेतस्तच्चापियमुनांभसि ॥ तत्राद्रिकेतिविख्याताब्रह्मशापाद्वराप्सराः ५८ मीनभावमनुप्राप्ताबभूवयमुनाचरी ॥ श्येनपादपरिभ्रष्टंतद्वीर्यमथवासवम् ५९ जग्राहतरसोपेत्यसाऽद्रिकामत्स्यरूपिणी ॥ कदाचिदपिमत्सींतांबबंधुर्मत्स्यजीविनः ६० मासेचदशमेप्राप्तेतदाभरतसत्तम ॥ उज्जन्हुरुदरात्तस्याःस्त्रींपुमांसंचमानुषम् ६१ आश्चर्यभूतंतद्गत्वाराज्ञेऽथप्रत्यवेदयन् ॥ कायेमत्स्याइमौराजन्संभूतौमानुषाविति ६२ तयोःपुमांसंजग्राहराजोपरिचरस्तदा ॥ समत्स्योनामराजाऽसीद्धार्मिकःसत्यसंगरः ६३ ॥

५० । ५१ । ५२ अभिमंत्र्यपुत्रोत्पत्तिलिंगैर्मंत्रैःस्पृष्ट्वा आरात्विमानैकदेशसमीपे ५३ । ५४ आर्तवमृतुकालीनंस्नानम् ५५ । ५६ । ५७ युध्यतोःसतोः अद्रिकागिरिकेतिनामसाम्यादेकस्याएवाप्सरसोन्यूहभेदेनदेहद्वयंज्ञेयं । अन्यथाराज्ञोमिथ्यासंकल्पत्वापत्तेः ५८ । ५९ । ६० मासेदशमेप्राप्तेवबंधुरितिसंबंधः उज्जन्हुःउद्धृतवंतः ६१ कायेदेहे मत्स्याःमत्स्ययोषायाः ६२ । ६३ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६४ । ६५ । ६६ मत्स्यसगंधिनीमत्स्यसमानगंधा दाशायकैवर्त्ताय ६७ । ६८ । ६९ । ७० चकमेकामितवान् ७१ । ७२ नीहारंधूमिकां ७३ । ७४ पितुर्वशइच्छातदनुसारिणींपितृवशानुगां ७५
७६ नस्थातुंजीवितुंनोत्सहे कन्यात्वदूषणादित्यर्थः ७७ । ७८ । ७९ । ८० स्त्रीभावेयोगुणःपुष्पवत्त्वंतेनभूषिता सद्यःपुष्पवत्यभूदित्यर्थः ८१ । ८२ वरंकन्याभावंसौगंध्यंचलब्ध्वासद्योगर्भंचसुषा

साऽप्सरामुक्तशापाचक्षणेनसमपद्यत ॥ यापुरोक्ताभगवतातिर्यग्योनिगताशुभा ६४ मानुषौजनयित्वात्वंशापमोक्षमवाप्स्यसि ॥ ततःसाजनयित्वातौविश
स्तामत्स्यघातिना ६५ संत्यज्यमत्स्यरूपंसादिव्यंरूपमवाप्यच ॥ सिद्धर्षिचारणपथंजगामाथवराप्सराः ६६ साकन्यादुहितातस्यामत्स्यामत्स्यसगंधिनी ॥
राज्ञादत्ताचदाशायकन्येयंतेभवत्विति ६७ रूपसत्वसमायुक्तासर्वैःसमुदितागुणैः ॥ सातुसत्यवतीनामममत्स्यघात्यभिसंश्रयात् ६८ आसीत्सामत्स्यगंधैवकंचित्का
लंशुचिस्मिता ॥ शुश्रूषार्थंपितुर्नावंवाहयंतींजलेचताम् ६९ तीर्थयात्रांपरिक्रामन्नपश्यद्वैपराशरः ॥ अतीवरूपसंपन्नांसिद्धानामपिकांक्षिताम् ७० दृष्ट्वैवसच
तांधीमांश्चकमेचारुहासिनीम् ॥ दिव्यांतांवासवींकन्यांरंभोरुंमुनिपुंगवः ७१ संगमंममकल्याणिकुरुष्वेत्यभ्यभाषत ॥ साऽब्रवीत्पश्यभगवन्पारावारेस्थिता
नृषीन् ७२ आवयोर्दृष्टयोरेभिःकथंतुस्यात्समागमः ॥ एवंतयोक्तोभगवान्नीहारमसृजत्प्रभुः ७३ येनदेशःससर्वस्तुतमोभूतइवाभवत् ॥ दृष्ट्वासृष्टंतुनीहारंतत
स्तंपरमर्षिणा ७४ विस्मितासाऽभवत्कन्याव्रीडिताचतपस्विनी ॥ सत्यवत्युवाच ॥ विद्धिमांभगवन्कन्यांसदापितृवशानुगाम् ७५ त्वत्संयोगाच्चदुष्येतकन्या
भावोममाऽनघ ॥ कन्यात्वेदूषितेवाऽपिकथंशक्ष्येद्विजोत्तम ७६ गृहंगंतुमृषेचाहंधीमन्नस्थातुमुत्सहे ॥ एतत्संचिंत्यभगवन्विधत्स्वयदनंतरम् ७७ एवमुक्तवतीं
तांतुप्रीतिमानृषिसत्तमः ॥ उवाचमत्प्रियंकृत्वाकन्यैवत्वंभविष्यसि ७८ वृणीष्वचवरंभीरुयंत्वमिच्छसिभाविनि ॥ वृथाहिनप्रसादोमेभूतपूर्वःशुचिस्मिते ७९
एवमुक्तावरंवव्रेगात्रसौगंध्यमुत्तमम् ॥ सचास्यैभगवान्प्रादान्मनसःकांक्षितंभुवि ८० ततोलब्धवराप्रीतास्त्रीभावगुणभूषिता ॥ जगामसहसंसर्गमृषिणाऽद्भुतक
र्मणा ८१ तेनगंधवतीत्येवंनामास्याःप्रथितंभुवि ॥ तस्यास्तुयोजनाद्गंधमाजिघ्रंतनराभुवि ८२ तस्यायोजनगंधेतिततोनामापरंस्मृतम् ॥ इतिसत्यवती
हृष्टालब्ध्वावरमनुत्तमम् ८३ पराशरेणसंयुक्तासद्योगर्भंसुषावसा ॥ जज्ञेचयमुनाद्वीपेपाराशर्यःसवीर्यवान् ८४ समातरमनुज्ञाप्यतपस्येवमनोदधे ॥ स्मृतोऽ
हंदर्शयिष्यामिकृत्येष्वितिचसोऽब्रवीत् ८५ एवंद्वैपायनोजज्ञेसत्यवत्यांपराशरात् ॥ न्यस्तोद्वीपेसयद्बालस्तस्माद्द्वैपायनःस्मृतः ८६ पादापसारिणंधर्मंसतु
विद्वान्युगेयुगे ॥ आयुःशक्तिंचमर्त्यानांयुगावस्थामवेक्ष्यच ८७ ब्रह्मणोब्राह्मणानांचतथाऽनुग्रहकांक्षया ॥ विव्यासवेदान्यस्मात्सतस्माद्व्यासइतिस्मृतः ८८

वेतिसंबंधः ८३ । ८४ । ८५ द्वीपमेवाऽयनंन्याससंस्थानंयस्यद्वीपायनः स्वार्थेतद्धितः द्वीपायनएवद्वैपायनइतिनामनिर्वक्ति न्यस्तइति ८६ पादापसारिणंयुगेयुगेपादशःक्षीयमाणं कलेरादौपादमा
त्रमवशिष्टमित्यर्थः एवमायुरादिहासंचावेक्ष्य ८७ ब्रह्मणोवेदस्य । अनुग्रहोरक्षणं । विव्यासशाखाभेदेनविस्तारितवान् अतोव्यासइत्यपितस्यनामेत्यर्थः ८८ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

महाभारतपंचमानितिभारतंपंचमोवेदः सर्वश्रुतिसमूहोऽयमित्यसकृदुक्तेःइतरपुराणवदिदंनमंतव्यमित्यर्थः ८९ भारतस्यमूलभूताःसंहितामंत्रब्राह्मणरूपावेदाः तैःसुमंतुप्रभृतिभिः प्रकाशिताइदमस्य मूलमिदमस्यमूलमितिस्पष्टीकृतास्तेनप्रत्यक्षवेदमूलमेतदितिभावः ९० वसुवीर्यादष्टानांवसूनामंशात् ९१ । ९२ आहूयसमीपमानीय आहत्येतिपाठेअभिक्षिप्य ९३ । ९४ वधःपीडाऽपमानोवा ९५ ९६ । ९७ कुंतिभोजस्यकन्यायांकुंत्याम् ९८ । ९९ अनादिनिधनइतिस्थूलदेहधर्मयोर्जन्ममरणयोर्व्यावृत्तिःदेवोदीव्यमानोजगत्कर्ता । किंतैजसोन प्रभुर्जीवस्यस्वप्नेऽपिजगत्कर्तृत्वाभावात् । अन्यथा स्वप्नेप्रतिकूलस्टष्ट्यनुपपत्तिः । एतेनकर्मद्वाराऽपिजगत्कर्तृत्वंजीवस्यलांगलंगवादीनुद्वहतीतिवन्निमित्तत्वमात्रेणनत्वीश्वरत्वेनेतिदर्शितं । अव्यक्तमव्याकृतं । किंसौषुप्तंकारणं । यथोक्तं'सुषुप्ताख्यंतमोऽज्ञानंयद्बीजंस्वप्नबोधयोः'इतितद्व्यावर्त्तयतिअक्षरमितिनक्षरत्यपरिणामित्वात्तत्तुक्षयोद्भवयुक्तं । एतेनव्यष्टिस्थूलसूक्ष्मकारणदेहव्यावर्त्तनेनत्वंपदार्थशोधउक्तः । अन्यथाभगवतिजन्माद्यप्रसक्तेस्त द्वारकमनादिनिधनइतिविशेषणमनुपपन्नं । तत्पदार्थमाह ब्रह्मबृहत्प्रधानंप्रधीयतेऽस्मिन्सर्वमितिलयस्थानंत्रिगुणात्मकंसत्वरजस्तमोमयं १०० अस्यसांख्याभिमतमनात्मत्वंपरिणामित्वंचवारय

वेदानध्यापयामासमहाभारतपंचमान् ॥ सुमंतुंजैमिनिंपैलंशुकंचैवस्वमात्मजम् ८९ प्रभुर्वरिष्ठोवरदोवैशंपायनमेवच ॥ संहितास्तैःपृथक्त्वेनभारतस्यप्रकाशिताः
९० तथाभीष्मःशांतनवोगंगायाममितद्युतिः ॥ वसुवीर्यात्समभवन्महावीर्योमहायशाः ९१ वेदार्थविच्चभगवानृषिर्विप्रोमहायशाः ॥ शूलेप्रोतःपुराणर्षिरचौ
रश्चौरशंकया ९२ अणीमांडव्यइत्येवंविख्यातःसमहायशाः ॥ सधर्ममाहूयपुरामहर्षिरिदमुक्तवान् ९३ इषीकयामयाबाल्याद्विद्धाह्येकाशकुंतिका ॥ तत्किल्बिषं
स्मरेधर्मनान्यत्पापमहंस्मरे ९४ तन्मेसहस्रममितंकस्मान्नेहाजयत्तपः ॥ गरीयान्ब्राह्मणवधःसर्वभूतवधाद्यतः ९५ तस्मात्त्वंकिल्बिषीधर्मशूद्रयोनौजनिष्यसि ॥
तेनशापेनधर्मोऽपिशूद्रयोनावजायत ९६ विद्वान्विदुररूपेणधार्मीतनुरकिल्बिषी ॥ संजयोमुनिकल्पस्तुजज्ञेसूतोगवल्गणात् ९७ सूर्याच्चकुंतिकन्यायांजज्ञेकर्णो
महाबलः ॥ सहजंकवचंबिभ्रत्कुंडलोद्योतिताननः ९८ अनुग्रहार्थंलोकानांविष्णुर्लोकनमस्कृतः ॥ वसुदेवात्तुदेवक्यांप्रादुर्भूतोमहायशाः ९९ अनादिनिधनोदेवःस
कर्ताजगतःप्रभुः ॥ अव्यक्तमक्षरंब्रह्मप्रधानंत्रिगुणात्मकम् १०० आत्मानमव्ययंचैवप्रकृतिंप्रभवंप्रभुम् ॥ पुरुषंविश्वकर्माणंसत्वयोगंध्रुवाक्षरम् १०१

त्यात्मानमव्ययमितिविशेषणाभ्यां प्रधानत्वादेवप्रकृतिमुपादानं । प्रभवमुत्पत्तिनिमित्तं । प्रभुमधिष्ठातारं । ननुघटादेर्मृदुपादानंचक्रंनिमित्तंकुलालःकर्त्ता । अत्रतुत्रयमपिदेवएवेत्युक्तंतत्कथ मित्याशंक्य । तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुत्यर्थमाह पुरुषंपूर्पुवसतीतिपुरुषः । पुरश्च'ज्ञानेंद्रियाणिखलुपंचतथापराणिकर्मेन्द्रियाणिमनआदिचतुष्टयंच । प्राणादिपंचकमथोवियदादिकंचकामश्चकर्म चतमःपुनरष्टमीपूः'इत्युक्ताः । आत्मानमेवस्वाविद्ययापूर्यष्टकाकारंकृत्वातत्रप्रविष्टइत्यर्थः एवमैश्वरींप्रवेशांतांसृष्टिमुक्त्वाजाग्रदादिविमोक्षांतांजैवींसृष्टिं 'तदनुप्रविश्यसच्चत्यच्चाभवत्'इतिश्रुत्युक्तांसं गृह्णातिविश्वकर्माणमिति विश्वंपृथिव्यप्तेजोरूपंसच्छब्दवाच्यंवाय्वाकाशादिरूपंत्यच्छब्दवाच्यंचेत्येवमादिरूपंकर्मघटादिक्रियाफलभूतंयस्येतिविश्वकर्मातं । एवंविशेषणैरेवब्रह्मणएवजीवभावंप्रदर्श्यत न्निवृत्त्युपायमपितैरेवप्रत्याययति सत्वयोगंसत्वेनैवधर्मज्ञानवैराग्यमूलेनयोगःप्राप्तिरस्यतं । सत्त्वएवोब्रह्मभावप्राप्तावालंबनमाह ध्रुवाक्षरंप्रणवाख्यवर्णस्वरूपं । वाच्यवाचकयोरभेदात्प्रणवमात्राभिरकारो कारमकारार्धमात्राभिरुपासिताभिस्तदर्थभूताविराट्सूत्रांतर्यामितुरीयाख्याःप्राप्यंतइतिभावः १०१ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एतेषुकतमोमुख्यःप्राप्यइत्यतआह अनंतमिति । देशतःकालतोवस्तुतश्चापरिच्छिन्नंतुरीयमित्यर्थः । ननुतत्तदवस्थायांसर्वेषामानंत्यमविशिष्टमित्याशंक्याह अचलमबाधितंइतरेषांबाधोऽस्तीत्यापेक्षिकमनंतत्वमितिभावः । नन्वेवंकारणत्वादिनिषेधशून्यमेवस्यान्नेत्याह देवंद्योतमानंचिद्रूपमित्यर्थः । एवंतर्वंकुरबीजद्वाराभुवइवविरांट्सूत्रेशद्वारातुरीयप्राप्तिमुक्त्वातत्रैवद्वारांतरमाह हंसंसंन्यासाश्रमरूपं तत्रह्यविक्षेपेणश्रवणादिकंसिध्यतीतिसोऽपिद्वारं । नारायणंफलस्थानीयंपंचमंमहाविष्णुं । एतद्विग्रहध्यानद्वारैवहिविराडादिभावमारोहंतिध्यायिनः । फलगर्भेबीजानीवास्यगर्भेऽनंतानिकारणानिसंतीत्येनंतुरीयंविशेषणैरेवविशिनष्टि प्रभुंप्रभवत्यस्मात्कार्यमितिजगद्भ्रमाधिष्ठानं । धातारंकार्येसत्तास्फूर्त्योःसमर्पकं । अजमुरगोपादानभूतरज्जुवदजातं । अव्यक्तमप्रकटं ।

अनंतमचलंदेवंहंसंनारायणंप्रभुम् ॥ धातारमजमव्यक्तंयमाहुःपरमव्ययम् १०२ कैवल्यंनिर्गुणंविश्वमनादिमजमव्ययम् ॥ पुरुषःसविभुःकर्तासर्वभूतपितामहः ३
धर्मसंवर्धनार्थायप्रजज्ञेऽन्धकवृष्णिषु ॥ अस्त्रज्ञौतुमहावीर्यौसर्वशास्त्रविशारदौ ४ सात्यकिःकृतवर्माचनारायणमनुव्रतौ ॥ सत्यकाद्धृदिकाच्चैवजज्ञातेऽस्त्रविशार
दौ ५ भरद्वाजस्यचस्कन्नंद्रोण्यांशुक्रमवर्धत ॥ महर्षेरुग्रतपसस्तस्माद्द्रोणोव्यजायत ६ गौतमान्मिथुनंजज्ञेशरस्तंबाच्छरद्वतः ॥ अश्वत्थाम्नश्चजननीकृपश्चैव
महाबलः ७ अश्वत्थामाततोजज्ञेद्रोणादेवमहाबलः ॥ तथैवधृष्टद्युम्नोऽपिसाक्षादग्निसमद्युतिः ८ वैतानेकर्मणिततेपावकात्समजायत ॥ वीरोद्रोणविनाशायधनु
रादायवीर्यवान् ९ तत्रैववेद्यांकृष्णाऽपिजज्ञेतेजस्विनीशुभा ॥ विभ्राजमानावपुषाबिभ्रतीरूपमुत्तमम् ११० प्रह्लादशिष्योनग्नजित्सुबलश्चाभवत्ततः ॥ तस्यप्रजा
धर्महंत्रीजज्ञेदेवप्रकोपनात् ११ गांधारराजपुत्रोऽभूच्छकुनिःसौबलस्तथा ॥ दुर्योधनस्यजननीजज्ञातेऽर्थविशारदौ १२ कृष्णद्वैपायनाज्जज्ञेधृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥
क्षेत्रेविचित्रवीर्यस्यपांडुश्चैवमहाबलः १३ धर्मार्थकुशलोधीमान्मेधावीधूतकल्मषः ॥ विदुरःशूद्रयोनौतुजज्ञेद्वैपायनादपि १४ पांडोस्तुजज्ञिरेपंचपुत्रादेवसमाः
पृथक् ॥ द्वयोःस्त्रियोर्गुणज्येष्ठस्तेषामासीद्युधिष्ठिरः १५ धर्माद्युधिष्ठिरोजज्ञेमारुताच्चवृकोदरः ॥ इंद्राद्धनंजयःश्रीमान्सर्वशस्त्रभृतांवरः १६ जज्ञातेरूपसंपन्नाव
श्विभ्यांचयमावपि ॥ नकुलःसहदेवश्चगुरुशुश्रूषणेरतौ १७ तथापुत्रशतंजज्ञेधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥ दुर्योधनप्रभृतयोयुयुत्सुःकरणस्तथा ११८ ॥ ॥

अधिष्ठानव्यक्तौह्यध्यस्तमेवलुप्येताऽतोव्यक्तं । परं आदित्यवर्णंतमसःपरस्तादित्यादयोमंत्रायंकारणात्परंप्राहुः । अतएवाव्ययंनाशबाधाभ्यांहीनं १०२ कैवल्यंकेवलमेवकैवल्यमसंगं । निर्गुणंरूपादिभिश्चक्षुरादिभिश्चहीनं । अत्रविग्रहवत्त्वात्प्रसक्तंपरिच्छिन्नत्वंकारणवत्त्वंजन्ममरणंचेतितच्चतुष्कंक्रमेणव्यावर्त्तयति विश्वमनादिमजमव्ययमिति मायिकत्वाद्विग्रहस्यनतत्कृतपरिच्छेदादयोऽस्मिन्संभवंतीत्यर्थः । यएवंरूपोनारायणःसएवदेवकीसूनुरित्याह पुरुषइत्यादिसार्धेन । सएवंभूतोऽस्त्रज्ञौरामकृष्णौजज्ञे तदुभयरूपेणजातइत्यर्थः ३ । ४ विशारदौप्रयोगकुशलौ ५ द्रोण्यांगिरिदर्यां ६ शरस्तंबाच्छरस्तंबस्कन्नाद्वृधीभूताद्रेतसः ७ । ८ वैतानेत्रेताग्निसाध्ये ९ । ११० तस्यसुबलस्यप्रजापुंरूपैवशकुनिरूपा दुर्योधनमातुर्धर्महंतृत्वंपुत्रद्वारैव ११ । १२ । १३ प्रसंगात्पुनर्विदुरजन्मोक्तिः १४ । १५ । १६ । १७ युयुत्सुःशताधिकः । करणस्तु 'वैश्यायांक्षत्रियाज्जातःकरणःपरिकीर्तितः' इतिस्मृत्युक्तः ११८ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ स्थूणोनाम्ना २५ । २६ । २७ ॥ इतिश्रादिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ यएतइति १ । २ । ३ त्रिःसप्तकृत्वएकविंशतिवारान्

ततोदुःशासनश्चैवदुःसहश्चापिभारत ॥ दुर्मर्षणोविकर्णश्चचित्रसेनोविविंशतिः ११९ जयःसत्यव्रतश्चैवपुरुमित्रश्चभारत ॥ वैश्यापुत्रोयुयुत्सुश्चएकादशमहारथाः १२० अभिमन्युःसुभद्रायामर्जुनादभ्यजायत ॥ स्वस्रीयोवासुदेवस्यपौत्रःपांडोर्महात्मनः २१ पांडवेभ्योहिपांचाल्यांद्रौपद्यांपंचजज्ञिरे ॥ कुमारारूपसंपन्नाः सर्वशास्त्रविशारदाः २२ प्रतिविंध्योयुधिष्ठिरात्सुतसोमोवृकोदरात् ॥ अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तुशतानीकस्तुनाकुलिः २३ तथैवसहदेवाच्चश्रुतसेनःप्रतापवान् ॥ हिडिंबायांचभीमेनवनेजज्ञेघटोत्कचः २४ शिखंडीद्रुपदाज्जज्ञेकन्यापुत्रत्वमागता ॥ यांयक्षःपुरुषंचक्रेस्थूणःप्रियचिकीर्षया २५ कुरूणांविग्रहेतस्मिन्समागच्छन्बहून्यथ ॥ राज्ञांशतसहस्राणियोत्स्यमानानिसंयुगे २६ तेषामपरिमेयानांनामधेयानिसर्वशः ॥ नशक्यानिसमाख्यातुंवर्षाणामयुतैरपि ॥ एतेतुकीर्तितामुख्यायैराख्यानमिदंततम् १२७ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणिव्यासाद्युत्पत्तौ त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ जनमेजयउवाच ॥ यएतेकीर्तितान्ब्रह्मन्येचान्येनानुकीर्तिताः ॥ सम्यक्तान्श्रोतुमिच्छामिराज्ञश्चान्यान्सहस्रशः १ यदर्थमिहसंभूतादेवकल्पामहारथाः ॥ भुवितन्मेमहाभागसम्यगाख्यातुमर्हसि २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ रहस्यंखल्विदंराजन्देवानामितिनःश्रुतम् ॥ तत्तुतेकथयिष्यामिनमस्कृत्वास्वयंभुवे ३ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवींकृत्वानिःक्षत्रियांपुरा ॥ जामदग्न्यस्तपस्तेपेमहेंद्रेपर्वतोत्तमे ४ तदानिःक्षत्रियेलोकेभार्गवेणकृतेसति ॥ ब्राह्मणान्क्षत्रियाराजन्सुतार्थिन्योऽभिचक्रमुः ५ ताभिःसहसमापेतुर्ब्राह्मणाःसंशितव्रताः ॥ ऋतावृतौनरव्याघ्रनकामान्नानृतौतथा ६ तेभ्यश्चलेभिरेगर्भंक्षत्रियास्ताःसहस्रशः ॥ ततःसुषुविरेराजन्क्षत्रियान्वीर्यवत्तरान् ७ कुमारांश्चकुमारीश्चपुनःक्षत्राभिवृद्धये ॥ एवंतद्ब्राह्मणैःक्षत्रंक्षत्रियासुतपस्विभिः ८ जातंवृद्धंचधर्मेणसुदीर्घेणायुषाऽन्वितम् ॥ चत्वारोऽपिततोवर्णाबभूवुर्ब्राह्मणोत्तराः ९ अभ्यगच्छन्नृतौनारींनकामान्नानृतौतथा ॥ तथैवान्यानिभूतानितिर्यग्योनिगतान्यपि १० ऋतौदारांश्चगच्छंतितत्तथाभरतर्षभ ॥ ततोऽवर्धंतधर्मेणसहस्रशतजीविनः ११ ताःप्रजाःपृथिवीपालधर्मव्रतपरायणाः ॥ आधिभिर्व्याधिभिश्चैवविमुक्ताःसर्वशोनराः १२ अथेमांसागरापांगींगांगजेंद्रगताखिलाम् ॥ अध्यतिष्ठत्पुनःक्षत्रंसशैलवनपत्तनाम् १३ प्रशासतिपुनःक्षत्रेधर्मेणेमांवसुंधराम् ॥ ब्राह्मणाद्यास्ततोवर्णालेभिरेमुदमुत्तमाम् १४ कामक्रोधोद्भवान्दोषान्निरस्यचनराधिपाः ॥ धर्मेणदंडंदंड्येषुप्रणयंतोऽन्वपालयन् १५ तथाधर्मपरेक्षत्रेसहस्राक्षःशतक्रतुः ॥ स्वादुदेशेचकालेचवर्षेणापालयत्प्रजाः १६ नबालएवम्रियतेतदाकश्चिज्जनाधिप ॥ नचस्त्रियंप्रजानातिकश्चिदप्राप्तयौवनः १७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

४ । ५ । ६ । ७ । ८ ब्राह्मणोत्तराःब्राह्मणप्रधानाः ९ । १० जीविनोजीविन्यः ११ आधिभिःशोकादिभिः व्याधिभिर्ज्वरादिभिः १२ अपांगइवापांगःप्रांतःसागरांतामित्यर्थः अध्यतिष्ठदधिष्ठितवान् हेगजेंद्रगत १३ । १४ । १५ स्वादुरोचकंयथास्यात्तथा १६ । १७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१८। १९ ब्रह्मवेदंनविक्रीणते भृतकाध्यापनंनकुर्वतइत्यर्थः २० वैश्याःस्वयंधुरिगावलीवर्दान्ननयुंजते २१ फेनपान्अतृणादानभिलक्ष्यनदुहंतिधेनूरितिशेषः कूटमानैःकपटतुलाप्रस्थादिभिः
२२। २३। २४ ऋतुषुवसंतादिषुस्वस्वकाले २५। २६ समुदितेमुदितयाप्रीत्यासहिते २७। २८ देवत्वंराज्यंदेवभावंवा २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६

एवमायुष्मतीभिस्तुप्रजाभिर्भरतर्षभ ॥ इयंसागरपर्यंतासमापूर्यतमेदिनी १८ ईजिरेचमहायज्ञैःक्षत्रियाबहुदक्षिणैः ॥ सांगोपनिषदान्वेदान्विप्राश्चाधीयतेतदा १९
नचविक्रीणतेब्रह्मब्राह्मणाश्चतदानृप ॥ नचशूद्रसमभ्यासेवेदानुच्चारयंत्युत २० कारयंतःकृषिंगोभिस्तथावैश्याःक्षिताविह ॥ युंजतेधुरिनोगाश्चकृशांगांश्चाप्यजीव
यन् २१ फेनपांश्चतथावत्सान्नदुहंतिस्ममानवाः ॥ नकूटमानैर्वणिजःपण्यंविक्रीणतेतदा २२ कर्माणिचनरव्याघ्रधर्मोपेतानिमानवाः ॥ धर्ममेवानुपश्यंतश्चक्रुर्धर्मपरा
यणाः २३ स्वकर्मनिरताश्चासन्सर्वेवर्णानराधिप ॥ एवंतदानरव्याघ्रधर्मोनन्हसतेक्वचित् २४ कालेगावःप्रसूयंतेनार्यश्चभरतर्षभ ॥ भवंत्यृतुषुवृक्षाणांपुष्पाणिच
फलानिच २५ एवंकृतयुगेसम्यग्वर्तमानेतदानृप ॥ आपूर्यतमहीकृत्स्नाप्राणिभिर्बहुभिर्भृशम् २६ एवंसमुदितेलोकेमानुषेभरतर्षभ ॥ असुराजज्ञिरेक्षेत्रेराज्ञांतुम
नुजेश्वर २७ आदित्यैर्हितदादैत्याबहुशोनिर्जितायुधि ॥ ऐश्वर्याद्भ्रंशिताःस्वर्गात्संबभूवुःक्षिताविह २८ इहदेवत्वमिच्छंतोमानुषेषुमनस्विनः ॥ जज्ञिरेभुविभूते
षुतेषुतेष्वसुराविभो २९ गोष्वश्वेषुखराजेंद्रखरोष्ट्रमहिषेषुच ॥ क्रव्यात्सुचैवभूतेषुगजेषुचमृगेषुच ३० जातैरिहमहीपालजायमानैश्चतैर्मही ॥ नशशाकात्मना
ऽऽत्मानमियंधारयितुंधरा ३१ अथजातामहीपालाःकेचिद्बहुमदान्विताः ॥ दितेःपुत्रादनोश्चैवतदालोकइहाऽच्युताः ३२ वीर्यवंतोऽवलिप्तास्तेनानारूपधरा
महीम् ॥ इमांसागरपर्यन्तांपरीयुररिमर्दनाः ३३ ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्यान्शूद्रांश्चैवाप्यपीडयन् ॥ अन्यानिचैवसत्वानिपीडयामासुरोजसा ३४ त्रासयंतोऽभिनि
घ्नंतःसर्वभूतगणांश्चते ॥ विचेरुःसर्वशोराजन्महींशतसहस्रशः ३५ आश्रमस्थान्महर्षींश्चधर्षयंतस्ततस्ततः ॥ अब्रह्मण्यावीर्यमदामत्तामदबलेनच ३६ एवंवीर्य
बलोत्सिक्तैर्भूरियत्नैर्महासुरैः ॥ पीड्यमानामहीराजन्ब्रह्माणमुपचक्रमे ३७ नह्यमीभूतसत्वौघाःपन्नगाःसनगांमहीम् ॥ तदाधारयितुंशेकुःसंक्रांतांदानवैर्बलात्
३८ ततोमहीमहीपालभारार्त्ताभयपीडिता ॥ जगामशरणंदेवंसर्वभूतपितामहम् ३९ सासंवृतंमहाभागैर्देवद्विजमहर्षिभिः ॥ ददर्शदेवंब्रह्माणंलोककर्तारमव्ययम्
४० गंधर्वैरप्सरोभिश्चदेवकर्मसुनिष्ठितैः ॥ वंद्यमानंमुदोपेतैर्ववंदेचैनमेत्यसा ४१ अथविज्ञापयामासभूमिस्तंशरणार्थिनी ॥ सन्निधौलोकपालानांसर्वेषामेव
भारत ४२ तत्प्रधानात्मनस्तस्यभूमेःकृत्यंस्वयंभुवः ॥ पूर्वमेवाभवद्राजन्विदितंपरमेष्ठिनः ४३ ॥ ॥ ॥ ॥

महीउपचक्रमेगंतुमितिशेषः महाराजेतिपाठांतरेतुमहीतिशेषः ३७ नह्यमीइति । भूतसत्वौघाः भूतानांशेषकूर्मदिग्गजानांधराभृतांसत्वौघावलसंघाः पन्नगाःशेषाः बहुवचनंतेषांप्रत्येकंबहूनाम
प्यसामर्थ्यंकिंपुनरेकैकस्येतिसूचनार्थं । नह्येनामितिपाठेएनांबुद्धिस्थांभूमिं ३८ । ३९ अव्ययमजरत्वादपक्षयशून्यं ४० एनंब्रह्माणं सापृथ्वी ४१ । ४२ तद्भूमेःकृत्यं प्रधानात्मनःप्रधानजयी
आत्मामनोयस्यतस्य सांख्ययोगानांहिप्रधानजयिनःसर्वज्ञत्वंसर्वशक्तित्वंचभवतीतिप्रसिद्धं सर्वज्ञस्यनाविदितंकिंचिदस्तीत्यर्थः प्रधानात्मनःकारणात्मनस्तद्भूमेःकृत्यमितिवाऽर्थः ४३ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तदेवाह स्रष्टाहीति ४४ अस्यत्रिमूर्तित्वमाह प्रभवइति । ईशोविष्णुः ४५ । ४६ । ४७ विरोधायविरोधमूलकाय भूभारनाशायेत्यर्थः ४८ । ४९ तथ्यंयथार्थं । अर्थ्यमार्थनीयं । पथ्यंहितकरं ५० कृतक्षणाःकृतनियमाः ५१ पृथुचार्वंचितेक्षणःपृथुनीचार्वंचितेसदयनिपातेईक्षणेयस्यसः । पृथुवक्षांचितेक्षणइतिपाठेवक्षःशब्दोऽकारांतः पृथुनिवक्षेवक्षस्यंचितंगमनंययोस्तेध्यानारूढतयाईक्षणेयस्यसः

स्रष्टाहिजगतःकस्मान्नसंबुध्येतभारत ॥ ससुरासुरलोकानामशेषेणमनोगतम् ४४ तामुवाचमहाराजभूमिंभूमिपतिःप्रभुः ॥ प्रभवःसर्वभूतानामीशःशंभुःप्रजा
पतिः ४५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यदर्थमभिसंप्राप्तामत्सकाशंवसुंधरे ॥ तदर्थंसन्नियोक्ष्यामिसर्वानेवदिवौकसः ४६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वासमहींदेवो
ब्रह्माराजन्विसृज्यच ॥ आदिदेशतदासर्वान्विबुधान्भूतकृत्स्वयम् ४७ अस्याभूमेर्निरसितुंभारंभागैःपृथक्पृथक् ॥ अस्यामेवप्रसूयध्वंविरोधायेतिचाब्रवीत्
४८ तथैवचसमानीयगंधर्वाप्सरसांगणान् ॥ उवाचभगवान्सर्वानिदंवचनमर्थवत् ४९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ स्वैःस्वैरंशैःप्रसूयध्वंयथेष्टंमानुषेषुच ॥ अथशक्रादयःसर्वे
श्रुत्वासुरगुरोर्वचः ॥ तथ्यमर्थ्यंचपथ्यंचतस्यतेजगृहुस्तदा ५० अथतेसर्वशोंऽशैःस्वैर्गंतुंभूमिंकृतक्षणाः ॥ नारायणममित्रघ्नंवैकुंठमुपचक्रमुः ५१ यःसचक्रगदा
पाणिःपीतवसाःशितिप्रभः ॥ पद्मनाभःसुरारिघ्नःपृथुचार्वंचितेक्षणः ५२ प्रजापतिपतिर्देवःसुरनाथोमहाबलः ॥ श्रीवत्सांकोहृषीकेशःसर्वदैवतपूजितः ५३
तंभुवःशोधनायेंद्रउवाचपुरुषोत्तमम् ॥ अंशेनावतरस्वेयेवंतथेत्याहचतंहरिः ५४॥इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणिचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥
॥ समाप्तमंशावतरणपर्व ॥ अथसंभवपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथनारायणेनेंद्रश्चकारसहसंविदम् ॥ अवतर्तुंमहींस्वर्गादंशतःसहितःसुरैः १ आदिश्यचस्वयं
शक्रःसर्वानेवदिवौकसः ॥ निर्जगामपुनस्तस्मात्क्षयान्नारायणस्यह २ तेऽमरारिविनाशायसर्वलोकहितायच ॥ अवतेरुःक्रमेणैवमहींस्वर्गाद्दिवौकसः ३ ततोब्रह्म
र्षिवंशेषुपार्थिवर्षिकुलेषुच ॥ जज्ञिरेराजशार्दूलयथाकामंदिवौकसः ४ दानवान्राक्षसांश्चैवगंधर्वान्पन्नगांस्तथा ॥ पुरुषादानिचान्यानिजघ्नुःसत्वान्यनेकशः ५
दानवाराक्षसाश्चैवगंधर्वाःपन्नगास्तथा ॥ नतान्बलस्थान्बाल्येऽपिजघ्नुर्भरतसत्तम ६ ॥ जनमेजयउवाच ॥ देवदानवसंघानांगंधर्वाप्सरसांतथा ॥ मानवानांच
सर्वेषांतथावैयक्षरक्षसाम् ७ श्रोतुमिच्छामितत्त्वेनसंभवंकृत्स्नमादितः ॥ प्राणिनांचैवसर्वेषांसंभवंवक्तुमर्हसि ८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ हंततेकथयिष्यामिनमस्कृत्य
स्वयंभुवे ॥ सुरादीनामहंसम्यग्लोकानांप्रभवाप्ययम् ९ ब्रह्मणोमानसाःपुत्राविदिताःषण्महर्षयः ॥ मरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः १० मरीचेःकश्यपःपुत्रः
कश्यपात्त्विमाःप्रजाः ॥ प्रजज्ञिरेमहाभागादक्षकन्यास्त्रयोदश ११ अदितिर्दितिर्दनुःकालादनायुःसिंहिकातथा ॥ क्रोधाप्राधाचविश्वाचविनताकपिलामुनिः १२

५२ । ५३ शोधनायकंटकभूतखलोन्मूलनाय ५४ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ अथेति १ क्षयात्स्थानात् २ । ३ । ४ । ५ दानवादयो बाल्येएवदेवान्कुतोनहतवंतइत्याशंक्याह दानवाइति । बाल्येऽपिबलिनएवदेवाइतितेषामवध्याएवेत्यर्थः ६ । ७ । ८ हंततेतिवाक्यारंभे प्रभवाप्ययमुत्पत्तिमलयं ९ । १० । ११ । १२ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३।१४।१५ जघन्यजःपश्चाज्जातः १६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१ क्रूरायाःक्रोधायाः ३२।३३।३४।३५।३६।३७। ३८ गुणभूतमप्रधानरूपं ३९। ४०। ४१। ४२

कद्रूश्चमनुजव्याघ्रदक्षकन्यैवभारत ॥ एतासांवीर्यसंपन्नंपुत्रपौत्रमनंतकम् १३ अदित्यांद्वादशादित्याःसंभूताभुवनेश्वराः ॥ येराजन्नामतस्तांस्तेकीर्त्तयिष्यामिभा
रत १४ धातामित्रोऽर्यमाशक्रोवरुणस्त्वंशएवच ॥ भगोविवस्वान्पूषाचसवितादशमस्तथा १५ एकादशस्तथात्वष्टाद्वादशोविष्णुरुच्यते ॥ जघन्यजस्तुस
र्वेषामादित्यानांगुणाधिकः १६ एकएवदितेःपुत्रोहिरण्यकशिपुःस्मृतः ॥ नाम्नाख्यातास्तुतस्येमेपंचपुत्रामहात्मनः १७ प्रह्लादःपूर्वजस्तेषांसंह्लादस्तदनंतरम् ॥
अनुह्लादस्तृतीयोभूत्तस्माच्चशिबिबाष्कलौ १८ प्रह्लादस्यत्रयःपुत्राख्याताःसर्वत्रभारत ॥ विरोचनश्चकुंभश्चनिकुंभश्चेतिभारत १९ विरोचनस्यपुत्रोऽभूद्बलिरे
कःप्रतापवान् ॥ बलेश्चप्रथितःपुत्रोबाणोनाममहासुरः २० रुद्रस्यानुचरःश्रीमान्महाकालेतियंविदुः ॥ चत्वारिंशद्दनोःपुत्राःख्याताःसर्वत्रभारत २१ तेषांप्रथ
मजोराजाविप्रचित्तिर्महायशाः ॥ शंबरोनमुचिश्चैवपुलोमाचेतिविश्रुतः २२ असिलोमाचकेशीचदुर्जयश्चैवदानवः ॥ अयःशिराअश्वशिराअश्वशंकुश्चवीर्यवान् २३
तथागगनमूर्धाचवेगवान्केतुमांश्चसः ॥ स्वर्भानुरश्वोऽश्वपतिर्वृषपर्वाऽजकस्तथा २४ अश्वग्रीवश्चसूक्ष्मश्चतुहुंडश्चमहाबलः ॥ इषुपादेकचक्रश्चविरूपाक्षह
राहरौ २५ निचंद्रश्चनिकुंभश्चकुपटःकपटस्तथा ॥ शरभःशलभश्चैवसूर्याचंद्रमसौतथा ॥ एतेख्यातादनोर्वंशेदानवाःपरिकीर्तिताः २६ अन्यौतुखलुदेवा
नांसूर्याचंद्रमसौस्मृतौ ॥ अन्यौदानवमुख्यानांसूर्याचंद्रमसौतथा २७ इमेचवंशाःप्रथिताःसत्ववंतोमहाबलाः ॥ दनुपुत्रामहाराजदशदानववंशजाः २८ ए
काक्षोमृतपावीरःप्रलंबनरकावपि ॥ वातापीशत्रुतपनःशठश्चैवमहासुरः २९ गविष्ठश्चवनायुश्चदीर्घजिह्वश्चदानवः ॥ असंख्येयाःस्मृतास्तेषांपुत्राःपौत्राश्चभार
त ३० सिंहिकासुषुवेपुत्रंराहुंचंद्रार्कमर्दनम् ॥ सुचंद्रंचंद्रहर्तारंतथाचंद्रप्रमर्दनम् ३१ क्रूरस्वभावंक्रूरायाःपुत्रपौत्रमनंतकम् ॥ गणःक्रोधवशोनामक्रूरकर्माऽरिम
र्दनः ३२ दनायुषःपुनःपुत्राश्चत्वारोसुरपुंगवाः ॥ विक्षरोबलवीरौचवृत्रश्चैवमहासुरः ३३ कालायाःप्रथिताःपुत्राःकालकल्पाःप्रहारिणः ॥ प्रविख्यातामहा
वीर्यादानवेषुपरंतपाः ३४ विनाशनश्चक्रोधश्चक्रोधहंतातथैवच ॥ क्रोधशत्रुस्तथैवान्येकालकेयाइतिश्रुताः ३५ असुराणामुपाध्यायःशुक्रस्त्वृषिसुतोऽभवत् ॥
ख्याताश्चोशनसःपुत्राश्चत्वारोऽसुरयाजकाः ३६ त्वष्टाधरस्तथाऽत्रिश्चद्वावन्यौरौद्रकर्मिणौ ॥ तेजसासूर्यसंकाशाब्रह्मलोकपरायणाः ३७ इत्येषवंशप्रभवःक
थितस्तेतरस्विनाम् ॥ असुराणांसुराणांचपुराणेसंश्रुतोमया ३८ एतेषांयदपत्यंतुनशक्यंतदशेषतः ॥ प्रसंख्यातुंमहीपालगुणभूतमनंतकम् ३९ तार्क्ष्यश्चा
रिष्टनेमिश्चतथैवगरुडारुणौ ॥ आरुणिर्वारुणिश्चैववैनतेयाःप्रकीर्त्तिताः ४० शेषोनंतोवासुकिश्चतक्षकश्चभुजंगमः ॥ कूर्मश्चकुलिकश्चैवकाद्रवेयाःप्रकीर्त्तिताः ४१ भी
मसेनोग्रसेनौचसुपर्णोवरुणस्तथा ॥ गोपतिर्धृतराष्ट्रश्चसूर्यवर्चाश्चसप्तमः ४२ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ ब्राह्मणवेदसंनिधाविति पाठे ब्राह्मणेषु वेदघोषविद्यावानन्तरसंनिधौ ५६ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारत

सरयवागर्कपर्णश्चप्रयुतश्चापिविश्रुतः ॥ भीमश्चित्ररथश्चैवविख्यातःसर्वविद्वशी ४३ तथाशालिशिराराजन्पर्जन्यश्चचतुर्दशः ॥ कलिःपंचदशस्तेषांनारदश्चैवषो

 डशः ॥ इत्येतेदेवगंधर्वामौनेयाःपरिकीर्त्तिताः ४४ अथप्रभूतान्यन्यानिकीर्त्तयिष्यामिभारत ॥ अनवद्यांमनुंवंशामसुरांमार्गणप्रियाम् ४५ अरूपांसुभगांभा

सीमितिप्राधाव्यजायत ॥ सिद्धःपूर्णश्चबर्हिश्चपूर्णायुश्चमहायशाः ४६ ब्रह्मचारीरतिगुणःसुपर्णश्चैवसप्तमः ॥ विश्वावसुश्चभानुश्चसुचंद्रोदशमस्तथा ४७ इ

त्येतेदेवगंधर्वाःप्राधायाःपरिकीर्त्तिताः ॥ इमंत्वप्सरसांवंशंविदितंपुण्यलक्षणम् ४८ प्राधाऽसूतमहाभागादेवीदेवर्षितःपुरा ॥ अलंबुषामिश्रकेशीविद्युत्पर्णाति

लोत्तमा ४९ अरुणारक्षिताचैवरंभातद्वन्मनोरमा ॥ केशिनीचसुबाहुश्चसुरतासुरजातथा ५० सुप्रियाचातिबाहुश्चविख्यातौचहाहाहूहूः ॥ तुंबुरुश्चेतिचत्वारः

स्मृतागंधर्वसत्तमाः ५१ अमृतंब्राह्मणागावोगंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ अपत्यंकपिलायास्तुपुराणेपरिकीर्त्तितम् ५२ इतितेसर्वभूतानांसंभवःकथितोमया ॥ यथावत्सं

परिख्यातोगंधर्वाप्सरसांतथा ५३ भुजंगानांसुपर्णानांरुद्राणांमरुतांतथा ॥ गवांचब्राह्मणानांचश्रीमतांपुण्यकर्मणाम् ५४ आयुष्यश्चैवपुण्यश्चधन्यःश्रुतिसु

खावहः ॥ श्रोतव्यश्चैवसततंश्राव्यश्चैवानसूयता ५५ इमंतुवंशंनियमेनयःपठेन्महात्मनांब्राह्मणदेवसन्निधौ ॥ अपत्यलाभंलभतेसपुष्कलंश्रियंयशःप्रेत्यचशो

भनांगतिम् ५६ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि आदित्यादिवंशकथने पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥

ब्रह्मणोमानसाःपुत्राविदिताःषण्महर्षयः ॥ एकादशसुताःस्थाणोःख्याताःपरमतेजसः १ मृगव्याधश्चसर्पश्चनिर्ऋतिश्चमहायशाः ॥ अजैकपादहिर्बुध्न्यःपिनाकी

चपरंतपः २ दहनोऽथेश्वरश्चैवकपालीचमहाद्युतिः ॥ स्थाणुर्भगश्चभगवान्रुद्राएकादशस्मृताः ३ मरीचिरंगिराअत्रिःपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥ षडेतेब्रह्मणःपुत्रावी

र्यवंतोमहर्षयः ४ त्रयस्त्वंगिरसःपुत्रालोकेसर्वत्रविश्रुताः ॥ बृहस्पतिरुतथ्यश्चसंवर्तश्चधृतव्रताः ५ अत्रेस्तुबहवःपुत्राःश्रूयंतेमनुजाधिप ॥ सर्वेवेदविदःसिद्धाः

शांतात्मानोमहर्षयः ६ राक्षसाश्चपुलस्त्यस्यवानराःकिन्नरास्तथा ॥ यक्षाश्चमनुजव्याघ्रपुत्रास्तस्यचधीमतः ७ पुलहस्यसुताराजन्शलभाश्चप्रकीर्तिताः ॥

सिंहाःकिंपुरुषाव्याघ्रायक्षाईहामृगास्तथा ८ क्रतोःक्रतुसमाःपुत्राःपतंगसहचारिणः ॥ विश्रुतास्त्रिषुलोकेषुसत्यव्रतपरायणाः ९ दक्षस्त्वजायतांगुष्ठाद्दक्षिणाद्भगवा

नृषिः ॥ ब्रह्मणःपृथिवीपालशांतात्मासुमहातपाः १० वामादजायतांगुष्ठाद्भार्यातस्यमहात्मनः ॥ तस्यांपंचाशतंकन्याःसएवाजनयन्मुनिः ११ ताःसर्वास्त्वनव

द्यांग्यःकन्याःकमललोचनाः ॥ पुत्रिकाःस्थापयामासनष्टपुत्रःप्रजापतिः १२ ददौसदशधर्मायसप्तविंशतिमिंदवे ॥ दिव्येनविधिनाराजन्कश्यपायत्रयोदश १३

भावदीपेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ब्रह्मणइति । षण्महर्षयःस्थाणुश्चसप्तमइतिबोध्यं तत्रादौस्थाणुसंततिमेवाह एकादशेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ ईहामृगाःवृकाः ८

पतंगसहचारिणःसूर्यसहचरावालखिल्याः ९ । १० । ११ । १२ । १३ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१४ बुद्धिर्निश्चयः । मतिःपरामर्शः । कीर्त्यादयोदशधर्मद्वाराणिधर्मप्रवेशमार्गाः १५ नयनेज्ञापने १६ नक्षत्रयोगिन्योनक्षत्रनामयुक्ताः । विधानतःविधानार्थमभवन् । पैतामहोदेवोधर्मः । पितामहस्तनाज्जातत्वात् तस्यपितामहस्यपुत्रोदक्षःतदंगुष्ठाज्जातत्वात् तस्यसंबंधिनीवसुनाम्नीकन्यातस्यांधर्माद्वसवोऽष्टौजाताइत्यर्थः वसोस्तुवसवःपुत्राइत्यन्यत्रोक्तेः १७ । १८ धूम्रायाइति

नामतोधर्मपत्न्यस्ताःकीर्त्यमानानिबोधमे ॥ कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधापुष्टिःश्रद्धाक्रियातथा १४ बुद्धिर्लज्जामतिश्चैवपत्न्योधर्मस्यतादश ॥ द्वाराण्येतानिधर्मस्यविहितानिस्वयंभुवा १५ सप्तविंशतिःसोमस्यपत्न्योलोकस्यविश्रुताः ॥ कालस्यनयनेयुक्ताःसोमपत्न्यःशुचिव्रताः १६ सर्वानक्षत्रयोगिन्योलोकयात्राविधानतः ॥ पैतामहोमुनिर्देवस्तस्यपुत्रःप्रजापतिः ॥ तस्याष्टौवसवःपुत्रास्तेषांवक्ष्यामिविस्तरम् १७ धरोध्रुवश्चसोमश्चअहश्चैवानिलोऽनलः ॥ प्रत्यूषश्चप्रभासश्चवसवोऽष्टौप्रकीर्तिताः १८ धूम्रायास्तुधरःपुत्रोब्रह्मविद्योध्रुवस्तथा ॥ चंद्रमास्तुमनस्विन्याःश्वासायाःश्वसनस्तथा १९ रतायाश्चाप्यहःपुत्रःशांडिल्याश्चहुताशनः ॥ प्रत्यूषश्चप्रभासश्चप्रभातायाःसुतौस्मृतौ २० धरस्यपुत्रोद्रविणोहुतहव्यवहस्तथा ॥ ध्रुवस्यपुत्रोभगवान्कालोलोकप्रकालनः २१ सोमस्यतुसुतोवर्चावर्चस्वीयेनजायते ॥ मनोहरायाःशिशिरःप्राणोऽथरमणस्तथा २२ अह्नःसुतस्तथाज्योतिःशमःशांतस्तथामुनिः ॥ अग्नेःपुत्रःकुमारस्तुश्रीमाञ्छरवणालयः २३ तस्यशाखोविशाखश्चनैगमेयश्चपृष्ठजः ॥ कृत्तिकाऽभ्युपपत्तेश्चकार्तिकेयइतिस्मृतः २४ अनिलस्यशिवाभार्यातस्याःपुत्रोमनोजवः ॥ अविज्ञातगतिश्चैवद्वौपुत्रावनिलस्यतु २५ प्रत्यूषस्यविदुःपुत्रमृषिंनाम्नाऽथदेवलम् ॥ द्वौपुत्रौदेवलस्यापिक्षमावंतौमनीषिणौ ॥ बृहस्पतेस्तुभगिनीवरस्त्रीब्रह्मवादिनी २६ योगसक्ताजगत्कृत्स्नमसक्ताविचचारह ॥ प्रभासस्यतुभार्यासावसूनामष्टमस्यह २७ विश्वकर्मामहाभागोजज्ञेशिल्पप्रजापतिः ॥ कर्त्ताशिल्पसहस्राणांत्रिदशानांचवर्धकिः २८ भूषणानांचसर्वेषांकर्त्ताशिल्पवतांवरः ॥ योदिव्यानिविमानानित्रिदशानांचकारह २९ मनुष्याश्चोपजीवंतियस्यशिल्पंमहात्मनः ॥ पूजयंतिचयंनित्यंविश्वकर्माणमव्ययम् ३० स्तनंतुदक्षिणंभित्त्वाब्रह्मणोनरविग्रहः ॥ निःसृतोभगवान्धर्मःसर्वलोकसुखावहः ३१ त्रयस्तस्यवराःपुत्राःसर्वभूतमनोहराः ॥ शमःकामश्चहर्षश्चतेजसालोकधारिणः ३२ कामस्यतुरतिर्भार्याशमस्यप्राप्तिरंगना ॥ नंदातुभार्याहर्षस्ययस्यासुलोकाःप्रतिष्ठिताः ३३ मरीचेःकश्यपःपुत्रःकश्यपस्यसुरासुराः ॥ जज्ञिरेनृपशार्दूललोकानांप्रभवस्तुसः ३४ त्वाष्ट्रीतुसवितुर्भार्यावडवारूपधारिणी ॥ असूयतमहाभागासाऽन्तरिक्षेऽश्विनावुभौ ३५ द्वादशैवादितेःपुत्राःशक्रमुख्यानराधिप ॥ तेषामवरजोविष्णुर्यत्रलोकाःप्रतिष्ठिताः ३६ ॥ ॥ ॥

वसोरेवधूम्रादीनिनामांतराणिकल्पभेदात् । अन्याएतानदक्षकन्याइतिवा १९ । २० । २१ । २२ । २३ कृत्तिकानांषण्णांमातृत्वेनाभ्युपपत्तेरंगीकारात् २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ त्रयइति । अत्रधर्मसंतानानांसर्वेषांनामान्यन्वर्थकानि ३२ । ३३ । ३४ वडवाअश्वा अंतरिक्षेअश्विनावसूत नासिकयाशुक्रप्रक्षेपात् ३५ । ३६ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

त्रयस्त्रिंशत्व अष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्च ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ शुक्रोग्रहत्वादेवलोकानांप्राणयात्रायांवर्षाऽवर्षादिकायनियुक्तः ४२ योगाचार्यइति । चाऽपीव्यस्तौ सुराणामपिचगुरुरितिसंबंधः देवानांगुरुरेवयोगाचार्योयोगबलेनकायद्वयंकृत्वादेवानामप्याचार्योऽभवदित्यर्थः । तथाचमैत्रायणीयेसमाम्नातं । बृहस्पतिर्हिशुक्रोभूत्वेंद्रस्याभया यासुरेभ्यःक्षयायेमामविद्यामसृजदिति ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ धर्मप्रधानासृष्टिरुक्ताऽथाधर्मप्रधानांविवक्षुस्तत्रश्रोतृणामनादरनिवृत्त्यर्थमुभयसाधारणींसृष्टिं मध्येप्राह द्वाविति । ययोर्लक्षणंलोकेतिष्ठतितावन्यौधर्माधर्ममयात्कार्यात्परावुदासीनौब्रह्मणःपुत्रौयौधाताविधाताचेतिसंज्ञावंतौमनुनासहनित्यंस्थिताविितियोजना । इयमत्रप्रक्रिया । 'वृत्तिस्थ चिदाभासावुभौव्याप्नुवतोघटं । तत्राज्ञानंधियानश्येदाभासेनघटःस्फुरेत्' । अस्यार्थः यथादीपप्रभाचक्षुर्भ्यांयुगपद्घटोव्याप्यतेतत्रप्रभयाघटावरकंतमोनश्यतिचक्षुषाघटःप्रकाशतेतद्वद्वृत्तितत्स्थचिदा भासाभ्यांघटाज्ञाननाशघटस्फुरणेक्रियेतेइति तेअत्रक्रमाद्धातृविधातृसंज्ञे तयोर्लक्षणंजाड्यस्फुरणात्मकंलोकेदृश्यते । जडोघटःस्फुरतिघटइतिस्फुरणजन्यहर्षविषादयोर्मताजीवोमनुस्तेनसहनित्यसंबद्धौ

त्रयस्त्रिंशतइत्येतेदेवास्तेषामहंत्व ॥ अन्वयंसंप्रवक्ष्यामिपक्षैश्चकुलतोगणान् ३७ रुद्राणामपरःपक्षःसाध्यानांमरुतांतथा ॥ वसूनांभार्गवंविद्याद्विश्वेदेवांस्तथैवच ३८ वैनतेयस्तुगरुडोबलवानरुणस्तथा ॥ बृहस्पतिश्चभगवानादित्येष्वेवगण्यते ३९ अश्विनौगुह्यकान्विद्धिसर्वौषध्यस्तथापशून् ॥ एतेदेवगणाराजन्कीर्तितास्तेऽनुपूर्वशः ४० यान्कीर्त्तयित्वामनुजःसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ब्रह्मणोहृदयंभित्त्वानिःसृतोभगवान्भृगुः ४१ भृगोःपुत्रःकविर्विद्वाञ्छुक्रःकविसुतोग्रहः ॥ त्रैलोक्यप्राणयात्रार्थंवर्षावर्षेभयाभये ॥ स्वयंभुवानियुक्तःसन्भुवनंपरिधावति ४२ योगाचार्योमहाबुद्धिर्दैत्यानामभवद्गुरुः ॥ सुराणांचापिमेधावीब्रह्मचारीयतव्रतः ४३ तस्मिन्नियुक्तेविधिनायोगक्षेमायभार्गवे ॥ अन्यमुत्पादयामासपुत्रंभृगुरनिंदितम् ४४ च्यवनंदीप्ततपसंधर्मात्मानंयशस्विनम् ॥ यःसरोषाच्च्युतोगर्भान्मातुर्मोक्षायभारत ४५ आरुषीतुमनोःकन्यातस्यपत्नीमनीषिणः ॥ और्वस्तस्यांसमभवदूरुंभित्त्वामहायशाः ४६ महातेजामहावीर्योबालएवगुणैर्युतः ॥ ऋचीकस्तस्यपुत्रस्तुजमदग्निस्ततोऽभवत् ४७ जमदग्नेस्तुचत्वारआसन्पुत्रामहात्मनः ॥ रामस्तेषांजघन्योऽभूदजघन्यैर्गुणैर्युतः ॥ सर्वशस्त्रेषुकुशलःक्षात्रियांतकरोवशी ४८ और्वस्यासीत्पुत्रशतंजमदग्निपुरोगमम् ॥ तेषांपुत्रसहस्राणिबभूवुर्भुविविस्तरः ४९ द्वौपुत्रौब्रह्मणस्त्वन्यौययोस्तिष्ठतिलक्षणम् ॥ लोकेधाताविधाताचयौस्थितौमनुनासह ५० तयोरेवस्वसादेवीलक्ष्मीःपद्मगृहाशुभा ॥ तस्यास्तुमानसाःपुत्रास्तुरगाव्योमचारिणः ५१ ॥ ॥

धाताविधातारौ । सुषुप्तावपिसूक्ष्मवृत्तिस्फुरणयोःसत्त्वात् । आनंदभुक्चेतोमुखइतिश्रुतेः । सुखमहमस्वाप्समित्यनुभूतसौषुप्तसुखपरामर्शाच्च ततश्चसर्वंदृष्टंश्रुतंब्रह्मपुत्राभ्यांव्याप्तंब्रह्मैव । तत्रदीपवदुदासीनाऽपिचिदात्माबुद्धितादात्म्याध्यासात्तदीयदोषाक्रांतोरागद्वेषादिमानिवभवति । विद्वांस्तुसर्वस्यचिद्विलासत्वंमत्वाअधर्मादिकथादिभ्योऽपिनोद्विजेतेतिभावः ५० ननुकेयंविद्यययासर्वंचिन्मात्रमित्येवपश्यतितस्याःकर्मजन्यत्वेउपासनाजन्यत्वेवाऽनित्यत्वापत्तिःप्रकारांतरस्यचासंभवादित्याशंक्याह तयोरेवेति । यथार्थस्फुरणेप्रमाणपरतंत्रेनकर्तुमकर्तुमन्यथाकर्त्तुंवाशक्यतेतथैवेयंविद्येतिसादृश्यं स्वसृशब्देनलक्ष्यते । देवीद्योतमानाशुद्धसत्त्वमयीअहंब्रह्मास्मीतिवाक्यजन्याधीवृत्तिर्दशमस्त्वमितिवाक्यजावृत्तिर्दशमत्वमिवब्रह्मभावंजीवस्यगोचरयंती । लक्ष्मीःपरब्रह्मोपलक्षकत्वात् । पद्मगृहाहृदयगुहायामेवस्फुरंती । शुभाबंधनिवर्त्तकत्वात् । नचैवंवृत्तिविषयत्वेब्रह्मणोऽनात्मत्वंघटादिवत्स्यादितिवाच्यं । वृत्तिव्याप्यत्वेऽपिफलव्याप्यत्वानंगीकारात् । यथोक्तं 'फलव्याप्यत्वमेवास्यशास्त्रकृद्भिर्नि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

राकृतं । ब्रह्मण्यज्ञाननाशायवृत्तिव्याप्तिरपेक्ष्यते'इति। तथाचवस्तुतत्त्वविषयिण्येवविद्याअविद्योन्मूलिकानकर्मोपास्तिरूपायेनानित्यास्यादितिभावः। अस्याःफलमाह तस्याइति । तस्याविद्यायाः पुत्राःऽवपुत्राः फलानि । मानसामनःसंकल्पमात्रजन्याःपित्रादयः । 'संकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंति'इतिश्रुतेः । अस्यहार्दंब्रह्मविदः । तुरगाःतुरंगच्छंतितेतुरगाःसद्योमनःसंहार्याएव । यतोव्योमचारिणः व्योम्निहार्दाकाशेचारिणः । 'यएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदंसर्वंभवति'इतिश्रुतेर्ब्रह्मज्ञानात्सार्वात्म्यंस्त्रीयमवगच्छतःसर्वप्राप्तिरस्तीत्यर्थः । तस्मादधर्मप्रभवसृष्टिश्रवणेऽपिनर्विगानंकार्यंसर्वस्यब्रह्ममात्रत्वात्

वरुणस्यभार्यायाज्येष्ठाशुक्राद्देवीव्यजायत ॥ तस्याःपुत्रंबलंविद्धिसुरांचसुरनंदिनीम् ५२ प्रजानामन्नकामानामन्योन्यपरिभक्षणात् ॥ अधर्मस्तत्रसंजातःसर्व भूतविनाशकः ५३ तस्यापिनिर्ऋतिर्भार्यानैर्ऋतायेनराक्षसाः ॥ घोरास्तस्यास्त्रयःपुत्राःपापकर्मरताःसदा ५४ भयोमहाभयश्चैवमृत्युर्भूतांतकस्तथा ॥ नतस्य भार्यापुत्रोवाकश्चिदस्त्यंतकोहिसः ५५ काकींश्येनींतथाभासींधृतराष्ट्रींतथाशुकीम् ॥ ताम्रातुसुषुवेदेवीपंचैतालोकविश्रुताः ५६ उलूकान्सुषुवेकाकीश्येनीश्ये नान्व्यजायत ॥ भासीभासानजनयद्गृध्रांश्चैवजनाधिप ५७ धृतराष्ट्रीतुहंसांश्चकलहंसांश्चसर्वशः ॥ चक्रवाकांश्चभद्रातुजनयामाससैवतु ५८ शुकीचजनयामासशु कानेवयशस्विनी ॥ कल्याणगुणसंपन्नासर्वलक्षणपूजिता ५९ नवक्रोधवशानारीःप्रजज्ञेक्रोधसंभवाः ॥ मृगीचमृगमंदाचहरीभद्रमनाअपि ६० मातंगीत्वथशा र्दूलीश्वेतासुरभिरेवच ॥ सर्वलक्षणसंपन्नासुरसाचैवभामिनी ६१ अपत्यंतुमृगाःसर्वेमृग्यानरवरोत्तम ॥ ऋक्षाश्चमृगमंदायाःसृमराश्चपरंतप ६२ ततस्त्वैरावतं नागंजज्ञेभद्रमनाःसुतम् ॥ ऐरावतःसुतस्तस्यादेवनागोमहागजः ६३ हर्याश्चहरयोऽपत्यंवानराश्चतरस्विनः ॥ गोलांगूलांश्चभद्रंतेहर्याःपुत्रान्प्रचक्षते ६४ प्रजज्ञेत्वथशार्दूलीसिंहान्व्याघ्राननेकशः ॥ द्वीपिनश्चमहासत्वान्सर्वानेवनसंशयः ६५ मातंग्यपिचमातंगानपत्यानिनराधिप ॥ दिशांगजंतुश्वेताख्यंश्वेताऽ जनयदाशुगम् ६६ तथादुहितरौराजन्सुरभिर्वैव्यजायत ॥ रोहिणीचैवभद्रंतेगंधर्वीतुयशस्विनी ६७ विमलामपिभद्रंतेअनलामपिभारत ॥ रोहिण्यांजज्ञिरेगा वोगंधर्व्यांवाजिनःसुताः ॥ सप्तपिंडफलान्वृक्षाननलाऽपिव्यजायत ६८ अनलायाःशुकीपुत्रीकंकस्तुसुरसासुतः ॥ अरुणस्यभार्याश्येनीतुवीर्यवंतौमहाबलौ ६९ संपातिंजनयामासवीर्यवंतंजटायुषम् ॥ सुरसाऽजनयन्नागान्कद्रूःपुत्रांस्तुपन्नगान् ७० द्वौपुत्रौविनतायास्तुविख्यातौगरुडारुणौ ॥ इत्येषसर्वभूतानांमहतां मनुजाधिप ॥ प्रभवःकीर्तितःसम्यङ्मयामतिमतांवर ७१ यंश्रुत्वापुरुषःसम्यङ्मुक्तोभवतिपाप्मनः ॥ सर्वज्ञतांचलभतेगतिमग्र्यांचविंदति ७२ ॥ इति श्री महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

५१ एवमुपपादितारंभंसृष्टयंतरंवक्तुमुपक्रमते वरुणस्येत्यादिना । वरुणस्यशुक्रात्ज्येष्ठाबलंपुत्रंसुरांचपुत्रींव्यजायतेतिसंबंधः ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ पिंडफलान्सप्त । 'खर्जूरतालौहिंतालौतालीखर्जूरिकातथा । गुवाकानारिकेलश्चसप्तपिंडफलाद्रुमाः'इत्युक्तरूपान् । इहपुराणांतरविरोधोनामभेदात्कल्पभेदाद्वाऽ पनेयः ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ ॥ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षट्षष्टितमोऽध्यायः ६६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

देवानामिति अध्यायोनिगदव्याख्यातः१।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९

॥ जनमेजयउवाच ॥ देवानांदानवानांचगंधर्वोरगरक्षसाम् ॥ सिंहव्याघ्रमृगाणांचपन्नगानांपतत्रिणाम् १ सर्वेषांचैवभूतानांसंभवंभगवन्नहम् ॥ श्रोतुमिच्छामि
तत्त्वेनमानुषेषुमहात्मनाम् ॥ जन्मकर्मचभूतानामेतेषामनुपूर्वशः २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ मानुषेषुमनुष्येंद्रसंभूतायेदिवौकसः ॥ प्रथमंदानवांश्चैवतांस्तेव
क्ष्यामिसर्वशः ३ विप्रचित्तिरितिख्यातोयआसीद्दानवर्षभः ॥ जरासंधइतिख्यातःसआसीन्मनुजर्षभः ४ दितेःपुत्रस्तुयोराजन्हिरण्यकशिपुःस्मृतः ॥ सजज्ञेमा
नुषेलोकेशिशुपालोनरर्षभः ५ संह्रादइतिविख्यातःप्रह्रादस्यानुजस्तुयः ॥ सशल्यइतिविख्यातोजज्ञेवाहीकपुंगवः ६ अनुह्रादस्तुतेजस्वीयोऽभूत्ख्यातोजघ
न्यजः ॥ धृष्टकेतुरितिख्यातःसबभूवनरेश्वरः ७ यस्तुराजञ्शिबिर्नामदैतेयःपरिकीर्त्तितः ॥ द्रुमइत्यभिविख्यातःसआसीद्भुविपार्थिवः ८ बाष्कलोनामयस्तेषा
मासीदसुरसत्तमः ॥ भगदत्तइतिख्यातःसजज्ञेपुरुषर्षभः ९ अयःशिराअश्वशिराअयःशंकुश्चवीर्यवान् ॥ तथागगनमूर्धाचवेगवांश्चात्रपंचमः १० पंचैतेजज्ञिरे
राजन्वीर्यवंतोमहासुराः ॥ केकयेषुमहात्मानःपार्थिवर्षभसत्तमाः ॥ केतुमानितिविख्यातोयस्ततोऽन्यःप्रतापवान् ११ अमितौजाइतिख्यातःसोग्रकर्मानराधिपः ॥
स्वर्भानुरितिविख्यातःश्रीमान्यस्तुमहासुरः १२ उग्रसेनइतिख्यातउग्रकर्मानराधिपः ॥ यस्त्वश्वइतिविख्यातःश्रीमानासीन्महासुरः १३ अशोकोनामराजाऽ
भून्महावीर्योऽपराजितः ॥ तस्मादवरजोयस्तुराजन्नश्वपतिःस्मृतः १४ दैतेयःसोऽभवद्राजाहार्दिक्योमनुजर्षभः ॥ वृषपर्वेतिविख्यातःश्रीमान्यस्तुमहासुरः १५
दीर्घप्रज्ञइतिख्यातःपृथिव्यांसोऽभवन्नृपः ॥ अजकस्त्ववरोराजन्यआसीद्वृषपर्वणः १६ सशाल्वइतिविख्यातःपृथिव्यामभवन्नृपः ॥ अश्वग्रीवइतिख्यातःसत्त्ववा
न्योमहासुरः १७ रोचमानइतिख्यातःपृथिव्यांसोऽभवन्नृपः ॥ सूक्ष्मस्तुमतिमान्राजन्कीर्तिमान्यःप्रकीर्तितः १८ बृहद्रथइतिख्यातःक्षितावासीत्सपार्थिवः ॥
तुहुंडइतिविख्यातोयआसीदसुरोत्तमः १९ सेनाबिंदुरितिख्यातःसबभूवनराधिपः ॥ इषुपान्नामयस्तेषामसुराणांबलाधिकः २० नग्नजिन्नामराजाऽऽसीद्भुविवि
ख्यातविक्रमः ॥ एकचक्रइतिख्यातआसीद्यस्तुमहासुरः २१ प्रतिविंध्यइतिख्यातोबभूवप्रथितःक्षितौ ॥ विरूपाक्षस्तुदैतेयश्चित्रयोधीमहासुरः २२ चित्रध
र्मेतिविख्यातःक्षितावासीत्सपार्थिवः ॥ हरस्त्वरिहरोवीरआसीद्योदानवोत्तमः २३ सुबाहुरितिविख्यातःश्रीमानासीत्सपार्थिवः ॥ अहरस्तुमहातेजाःशत्रुपक्ष
क्षयंकरः २४ बाह्लिकोनामराजासबभूवप्रथितःक्षितौ ॥ निचंद्रश्चन्द्रवक्त्रस्तुयआसीदसुरोत्तमः २५ मुंजकेशइतिख्यातःश्रीमानासीत्सपार्थिवः ॥ निकुंभस्त्व
जितःसंख्येमहामतिरजायत २६ भूमौभूमिपतिश्रेष्ठोदेवाधिपइतिस्मृतः ॥ शरभोनामयस्तेषांदैतेयानांमहासुरः २७ पौरवोनामराजर्षिःसबभूवनरोत्तमः ॥
कुपटस्तुमहावीर्यःश्रीमान्राजन्महासुरः २८ सुपार्श्वइतिविख्यातःक्षितौजज्ञेमहीपतिः ॥ कपटस्तुराजन्राजर्षिःक्षितौजज्ञेमहासुरः २९ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पार्वतेयइतिख्यातःकांचनाचलसन्निभः ॥ द्वितीयःशलभस्तेषामसुराणांबभूवह ३० प्रल्हादोनामबाल्हीकःसबभूवनराधिपः ॥ चंद्रस्तुदितिजश्रेष्ठोलोकेताराधि
पोपमः ३१ चंद्रवर्मेतिविख्यातःकांबोजानांनराधिपः ॥ अर्कइत्यभिविख्यातोयस्तुदानवपुंगवः ३२ ऋषिकोनामराजर्षिर्बभूवनृपसत्तमः ॥ मृतपाइतिविख्या
तोयआसीदसुरोत्तमः ३३ पश्चिमानूपकंविद्धितंनृपंनृपसत्तम ॥ गविष्ठस्तुमहातेजायःप्रख्यातोमहासुरः ३४ द्रुमसेनइतिख्यातःपृथिव्यांसोऽभवन्नृपः ॥ मयू
रइतिविख्यातःश्रीमान्यस्तुमहासुरः ३५ सविश्वइतिविख्यातोबभूवपृथिवीपतिः ॥ सुपर्णइतिविख्यातस्तस्मादवरजस्तुयः ३६ कालकीर्तिरितिख्यातःपृथिव्यां
सोऽभवन्नृपः ॥ चंद्रहंतेतियस्तेषांकीर्तितःप्रवरोऽसुरः ३७ शुनकोनामराजर्षिःसबभूवनराधिपः ॥ विनाशनस्तुचंद्रस्ययआख्यातोमहासुरः ३८ जानकिर्नामविख्या
तःसोऽभवन्मनुजाधिपः ॥ दीर्घजिह्वस्तुकौरव्ययउक्तोदानवर्षभः ३९ काशिराजःसविख्यातःपृथिव्यांपृथिवीपते ॥ ग्रहंतुसुषुवेयंतुसिंहिकाऽर्केंदुमर्दनम् ॥ सक्रा
थइतिविख्यातोबभूवमनुजाधिपः ४० दनायुषस्तुपुत्राणांचतुर्णांप्रवरोऽसुरः ॥ विक्षरोनामतेजस्वीवसुमित्रोनृपःस्मृतः ४१ द्वितीयोऽविक्षराद्यस्तुनराधिपम
हासुरः ॥ पांड्यराष्ट्राधिपइतिविख्याःसोऽभवन्नृपः ४२ बलीवीरइतिख्यातोयस्त्वासीदसुरोत्तमः ॥ पौण्ड्रमात्स्यकइत्येवंबभूवसनराधिपः ४३ वृत्रइत्यभिवि
ख्यातोयस्तुराजन्महासुरः ॥ मणिमान्नामराजर्षिःसबभूवनराधिपः ४४ क्रोधहंतेतियस्तस्यबभूवावरजोऽसुरः ॥ दंडइत्यभिविख्यातःसआसीन्नृपतिःक्षितौ ४५
क्रोधवर्धनइत्येवंयस्त्वन्यःपरिकीर्तितः ॥ दंडधारइतिख्यातःसोऽभवन्मनुजर्षभः ४६ कालेयानांतुयेपुत्रास्तेषामष्टौनराधिपाः ॥ जज्ञिरेराजशार्दूलशार्दूलस
मविक्रमाः ४७ मगधेषुजयत्सेनस्तेषामासीत्सपार्थिवः ॥ अष्टानांप्रवरस्तेषांकालेयानांमहासुरः ४८ द्वितायस्तुततस्तेषांश्रीमान्हरिहयोपमः ॥ अपराजि
तइत्येवंसबभूवनराधिपः ४९ तृतीयस्तुमहातेजामहामायोमहासुरः ॥ निषादाधिपतिर्जज्ञेभुविभीमपराक्रमः ५० तेषामन्यतमोयस्तुचतुर्थःपरिकीर्तितः ॥
श्रेणिमानितिविख्यातःक्षितौराजर्षिसत्तमः ५१ पंचमस्त्वभवत्तेषांप्रवरोयोमहासुरः ॥ महौजाइतिविख्यातोबभूवेहपरंतपः ५२ षष्ठस्तुमतिमान्योवैतेषामा
सीन्महासुरः ॥ अभीरुरितिविख्यातःक्षितौराजर्षिसत्तमः ५३ समुद्रसेनस्तुनृपस्तेषामेवाभवद्गुणात ॥ विश्रुतःसागरांतायांक्षितौधर्मार्थतत्त्ववित ५४ बृहन्ना
माष्टमस्तेषांकालेयानांनराधिप ॥ बभूवराजाधर्मात्मासर्वभूतहितेरतः ५५ कुक्षिस्तुराजन्विख्यातोदानवानांमहाबलः ॥ पार्वतीयइतिख्यातःकांचनाचलसन्निभः
५६ क्रथनश्चमहावीर्यःश्रीमान्राजामहासुरः ॥ सूर्याक्षइतिविख्यातःक्षितौजज्ञेमहीपतिः ५७ असुराणांतुयःसूर्यःश्रीमांश्चैवमहासुरः ॥ दरदोनामबाल्हीको
वरःसर्वमहीक्षिताम् ५८ गणःक्रोधवशोनामयस्तेराजन्प्रकीर्तितः ॥ ततःसंजज्ञिरेवीराःक्षिताविहनराधिपाः ५९ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ ७२ ॥ मद्रकः कर्णवेष्टश्च सिद्धार्थः कटिकस्तथा ॥ सुवीरश्च सुबाहुश्च महावीरोऽथ बाल्हिकः ६० क्रथो विचित्रः सुरथः श्रीमान्नीलश्च भूमिपः ॥ चीरवासाश्च कौरव्य भूमिपाल अ०
श्च नामतः ६१ दंतवक्रश्च नामासीदुर्जयश्चैव दानवः ॥ रुक्मी च नृपशार्दूलो राजा च जनमेजयः ६२ आषाढो वायुवेगश्च भूरितेजास्तथैव च ॥ एकलव्यः सुमित्रश्च
वाटधानोऽथ गोमुखः ६३ कारूषकाश्च राजानः क्षेमधूर्तिस्तथैव च ॥ श्रुतायुरुद्धहश्चैव बृहत्सेनस्तथैव च ६४ क्षेमोग्रतीर्थः कुहरः कालिंगेषु नराधिपः ॥ मतिमांश्च म ॥ ६७ ॥
नुष्येंद्र ईश्वरश्चेति विश्रुतः ६५ गणात्क्रोधवशादेष राजपूगोऽभवत्क्षितौ ॥ जातः पुरा महाभागो महाकीर्तिर्महाबलः ६६ कालनेमिरिति ख्यातो दानवानां महाबलः ॥
स कंस इति विख्यात उग्रसेनसुतो बली ६७ यस्त्वासीद्देवको नाम देवराजसमद्युतिः ॥ स गंधर्वपतिर्मुख्यः क्षितौ जज्ञे नराधिपः ६८ बृहस्पतेर्बृहत्कीर्तेर्देवर्षेर्विद्धि भारत ॥
अंशाद्द्रोणं समुत्पन्नं भारद्वाजमयोनिजम् ६९ धन्विनां नृपशार्दूल यः सर्वास्त्रविदुत्तमः ॥ महाकीर्तिर्महातेजाः स जज्ञे मनुजेश्वर ७० धनुर्वेदे च वेदे च यं तं वेदविदो विदुः
॥ वरिष्ठं चित्रकर्माणं द्रोणं स्वकुलवर्धनम् ७१ महादेवांतकाभ्यां च कामात्क्रोधाच्च भारत ॥ एकत्वमुपपन्नानां जज्ञे शूरः परंतपः ७२ अश्वत्थामा महावीर्यः शत्रुपक्षभयावहः
॥ वीरः कमलपत्राक्षः क्षितावासीन्नराधिपः ७३ जज्ञिरे वसवस्त्वष्टौ गंगायां शांतनोः सुताः ॥ वसिष्ठस्य च शापेन नियोगाद्वासवस्य च ७४ तेषामवरजो भीष्मः
कुरूणामभयंकरः ॥ मतिमान्वेदविद्वाग्मी शत्रुपक्षक्षयंकरः ७५ जामदग्न्येन रामेण सर्वास्त्रविदुषां वरः ॥ योऽयुध्यत महातेजा भार्गवेण महात्मना ७६ यस्तु राजन्कृ
पो नाम ब्रह्मर्षिरभवत्क्षितौ ॥ रुद्राणां तु गणाद्विद्धि संभूतमतिपौरुषम् ७७ शकुनिर्नाम यस्त्वासीद्राजा लोके महारथः ॥ द्वापरं विद्धि तं राजन्संभूतमरिमर्दनम् ७८
सात्यकिः सत्यसंधश्च योऽसौ वृष्णिकुलोद्वहः ॥ पक्षात्स जज्ञे मरुतां देवानामरिमर्दनः ७९ द्रुपदश्चैव राजर्षिस्तत एवाभवद्गणात् ॥ मानुषे नृपलोकेऽस्मिन्सर्वशस्त्रभृतां
वरः ८० ततश्च कृतवर्माणं विद्धि राजन्जनाधिपम् ॥ तमप्रतिमकर्माणं क्षत्रियर्षभसत्तमम् ८१ मरुतां तु गणाद्विद्धि संजातमरिमर्दनम् ॥ विराटं नाम राजानं परराष्ट्रप्र
तापनम् ८२ अरिष्टायास्तु यः पुत्रो हंस इत्यभिविश्रुतः ॥ स गंधर्वपतिर्जज्ञे कुरुवंशविवर्धनः ८३ धृतराष्ट्र इति ख्यातः कृष्णद्वैपायनात्मजः ॥ दीर्घबाहुर्महातेजाः
प्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः ॥ मातुर्दोषादृषेः कोपादंध एव व्यजायत ८४ तस्यैवावरजो भ्राता महासत्त्वो महाबलः ॥ स पाण्डुरिति विख्यातः सत्यधर्मरतः शुचिः ८५ अत्रेस्तु
सुमहाभागं पुत्रं पुत्रवतां वरम् ॥ विदुरं विद्धि तं लोके जातं बुद्धिमतां वरम् ८६ कलेरंशस्तु संजज्ञे भुवि दुर्योधनो नृपः ॥ दुर्बुद्धिर्दुर्मतिश्चैव कुरूणामयशस्करः ८७ जगतो
यस्तु सर्वस्य विद्विष्टः कलिपूरुषः ॥ यः सर्वां घातयामास पृथिवीं पृथिवीपते ८८ उद्दीपितं येन वैरं भूतांतकरणं महत् ॥ पौलस्त्या भ्रातरश्चास्य जज्ञिरे मनुजेष्विह ८९

'यश्चोदितो भास्करेऽभूत्पनष्टेसोऽप्यत्रात्रिर्भगवानाजगाम' इत्यत्रे र्भास्करकार्यकारित्वस्मरणादत्रिशब्देनसूर्यो गृह्यते तस्य पुत्रं धर्मं विदुरं विद्धीत्यर्थः ८६ । ८७ । ८८ । ८९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ७२ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शतंदुःशासनादीनांसर्वेषांक्रूरकर्मणाम् ॥ दुर्मुखोदुःसहश्चैवयेचान्येनानुकीर्तिताः ९० दुर्योधनसहायास्तेपौलस्त्याभरतर्षभ ॥ वैश्यापुत्रोयुयुत्सुश्चधार्त्तराष्ट्रःश
ताधिकः ९१ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ज्येष्ठानुज्येष्ठतामेषांनामधेयानिवाविभो ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्राणामानुपुर्व्येणकीर्तय ९२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ दुर्योधनोयुयु
त्सुश्चराजन्दुःशासनस्तथा ॥ दुःसहोदुःशलश्चैवदुर्मुखश्चतथापरः ९३ विविंशतिर्विकर्णश्चजलसंधःसुलोचनः ॥ विंदानुविंदौदुर्धर्षःसुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः ९४ दुर्मर्ष
णोदुर्मुखश्चदुष्कर्णःकर्णएवच ॥ चित्रोपचित्रौचित्राक्षश्चारुचित्रांगदश्चह ९५ दुर्मदोदुःष्प्रहर्षश्चविवित्सुर्विकटःसमः ॥ ऊर्णनाभःपद्मनाभस्तथानंदोपनंदकौ
९६ सेनापतिःसुषेणश्चकुंडोदरमहोदरौ ॥ चित्रबाहुश्चित्रवर्मासुवर्मादुर्विरोचनः ९७ अयोबाहुर्महाबाहुश्चित्रचापसुकुंडलौ ॥ भीमवेगोभीमबलोबलाकीभीमवि
क्रमः ९८ उग्रायुधोभीमशरःकनकायुर्दृढायुधः ॥ दृढवर्मादृढक्षत्रःसोमकीर्तिरनूदरः ९९ जरासंधोदृढसंधःसत्यसंधःसहस्रवाक् ॥ उग्रश्रवाउग्रसेनःक्षेममूर्तिस्त
थैवच १०० अपराजितःपंडितकोविशालाक्षोदुराधनः १ दृढहस्तःसुहस्तश्चवातवेगसुवर्चसौ ॥ आदित्यकेतुर्बह्वाशीनागदत्तानुयायिनौ २ कवचीनिषंगीदंडी
दंडधारोधनुर्ग्रहः ॥ उग्रोभीमरथोवीरोवीरबाहुरलोलुपः ३ अभयोरौद्रकर्माचतथादृढरथश्चयः ॥ अनाधृष्यःकुंडभेदीविरावीदीर्घलोचनः ४ दीर्घबाहुर्महाबाहु
र्व्यूढोरुःकनकांगदः ॥ कुंडजश्चित्रकश्चैवदुःशलाचशताधिका ५ वैश्यापुत्रोयुयुत्सुश्चधार्तराष्ट्रःशताधिकः ॥ एतदेकशतंराजन्कन्याचैकाप्रकीर्तिता १०६ नाम
धेयानुपूर्व्याचज्येष्ठानुज्येष्ठतांविदुः ॥ सर्वेत्वतिरथाःशूराःसर्वेयुद्धविशारदाः ७ सर्वेवेदविदश्चैवराजन्शास्त्रेचपारगाः ॥ सर्वेसंग्रामविद्यासुविद्याभिजनशोभिनः ८
सर्वेषामनुरूपाश्चकृतादारामहीपते ॥ दुःशलांसमयेराजन्सिंधुराजायकौरवः ९ जयद्रथायप्रददौसौबलानुमतेतदा ॥ धर्मस्यांशंतुराजानंविद्धिराजन्युधिष्ठिरम्
११० भीमसेनंतुवातस्यदेवराजस्यचार्जुनम् ॥ अश्विनोस्तुतथैवांशौरूपेणाप्रतिमौभुवि ११ नकुलःसहदेवश्चसर्वभूतमनोहरौ ॥ यस्तुवर्चाइतिख्यातःसोम
पुत्रःप्रतापवान् १२ सोऽभिमन्युर्बृहत्कीर्त्तिरर्जुनस्यसुतोऽभवत् ॥ यस्यावतरणेराजन्सुरान्सोमोऽब्रवीदिदम् १३ नाहंदद्यांप्रियंपुत्रंममप्राणैर्गरीयसम् ॥ समयः
क्रियतामेषनशक्यमतिवर्त्तितुम् १४ सुरकार्यंहिनःकार्यमसुराणांक्षितौवधः ॥ तत्रयास्यत्ययंवर्चानचस्थास्यतिवैचिरम् १५ ऐंद्रिर्नरस्तुभवितायस्यनारायणः
सखा ॥ सोर्जुनेत्यभिविख्यातःपांडोःपुत्रःप्रतापवान् १६ तस्यायंभवितापुत्रोबालोभुविमहारथः ॥ ततःषोडशवर्षाणिस्थास्यत्यमरसत्तमाः १७ अस्यषोड
शवर्षस्यससंग्रामोभविष्यति ॥ यत्रांशावःकरिष्यंतिकर्मवीरनिषूदनम् १८ नरनारायणाभ्यांतुससंग्रामोविनाकृतः ॥ चक्रव्यूहंसमास्थाययोधयिष्यंतिवःसुराः
२५ १९ विमुखाञ्छात्रवान्सर्वान्कारयिष्यतिमेसुतः ॥ बालःप्रविश्यचव्यूहमभेद्यंविचरिष्यति १२० ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९।४०। ४१। ४२। ४३। ४४। ४५। ४६। ४७।४८।४९।१५०। ५१

महारथानांवीराणांकदनंचकरिष्यति ॥ सर्वेषामेवशत्रूणांचतुर्थांशंनयिष्यति १२१ दिनार्धेनमहाबाहुःप्रेतराजपुरंप्रति ॥ ततोमहारथैर्वीरैःसमेत्यबहुशोरणे २२
दिनक्षयेमहाबाहुर्मयाभूयःसमेष्यति ॥ एकंवंशकरंपुत्रंवीरंवैजनयिष्यति २३ प्रनष्टंभारतंवंशंसभूयोधारयिष्यति ॥ एतत्सोमवचःश्रुत्वातथास्त्वितिदिवौकसः
२४ प्रत्यूचुःसहिताःसर्वेताराधिपमपूजयन् ॥ एवंतेकथितंराजंस्तवजन्मपितुःपितुः २५ अग्नेर्भागंतुविद्धित्वंधृष्टद्युम्नंमहारथम् ॥ शिखंडिनमथोराजंस्त्रीपूर्वंवि
द्धिराक्षसम् २६ द्रौपदेयाश्चयेपंचबभूवुर्भरतर्षभ ॥ विश्वान्देवगणान्विद्धिसंजातान्भरतर्षभ २७ प्रतिविंध्यःसुतसोमःश्रुतकीर्तिस्तथापरः ॥ नाकुलिस्तुशता
नीकःश्रुतसेनश्चवीर्यवान् २८ शूरोनामयदुश्रेष्ठोवसुदेवपिताऽभवत् ॥ तस्यकन्यापृथानामरूपेणासदृशीभुवि २९ पितुःस्वस्रीयपुत्रायसोऽनपत्यायवीर्यवान् ॥
अग्रमग्रेप्रतिज्ञायस्वस्यापत्यस्यवैतदा १३० अग्रजातेतितांकन्यांशूरोऽनुग्रहकांक्षया ॥ अददत्कुंतिभोजायसतांदुहितरंतदा ३१ सानियुक्तापितुर्गेहेब्राह्मणाति
थिपूजने ॥ उग्रंपर्यचरद्घोरंब्राह्मणंसंशितव्रतम् ३२ निगूढनिश्चयंधर्मेयंतंदुर्वाससंविदुः ॥ तमुग्रंशंसितात्मानंसर्वयत्नैरतोषयत् ३३ तुष्टोऽभिचारसंयुक्तमाचच
क्षेयथाविधि ॥ उवाचचैनांभगवान्प्रीतोऽस्मिसुभगेतव ३४ यंयंदेवंत्वमेतेनमंत्रेणावाहयिष्यसि ॥ तस्यतस्यप्रसादात्त्वंदेविपुत्रान्जनिष्यसि ३५ एवमुक्ताचसा
बालातदाकौतूहलान्विता ॥ कन्यासतीदेवमर्कमाजुहावयशस्विनी ३६ प्रकाशकर्ताभगवांस्तस्यांगर्भंदधौतदा ॥ अजीजनत्सुतंचास्यांसर्वशस्त्रभृतांवरम् १३७
सकुंडलंसकवचंदेवगर्भश्रियाऽन्वितम् ॥ दिवाकरसमंदीप्त्याचारुसर्वांगभूषितम् ३८ निगूहमानाजातंवैबंधुपक्षभयात्तदा ॥ उत्ससर्जजलेकुंतीतंकुमारंयशस्विनम्
३९ तमुत्सृष्टंजलेगर्भंराधाभर्तामहायशाः ॥ राधायाःकल्पयामासपुत्रंसोऽधिरथस्तदा १४० चक्रतुर्नामधेयंचतस्यबालस्यतावुभौ ॥ दंपतीवसुषेणेतिदिक्षुसर्वा
सुविश्रुतम् ४१ संवर्धमानोबलवान्सर्वास्त्रेषूत्तमोऽभवत् ॥ वेदांगानिचसर्वाणिजजापजयतांवरः ४२ यस्मिन्कालेजपन्नास्तेधीमान्सत्यपराक्रमः ॥ नादेयंब्राह्म
णेष्वासीत्तस्मिन्कालेमहात्मनः ४३ तमिंद्रोब्राह्मणोभूत्वापुत्रार्थेभूतभावनः ॥ ययाचेकुंडलेवीरंकवचंचसहांगजम् ४४ उत्कृत्यकर्णोह्यददत्कवचंकुंडलेतथा ॥ श
क्तिंशक्रोददौतस्मैविस्मितश्चेदमब्रवीत् ४५ देवासुरमनुष्याणांगंधर्वोरगरक्षसाम् ॥ यस्मिन्क्षेप्स्यसिदुर्धर्षसएकोनभविष्यति ४६ पुरानामचतस्यासीद्वसुषेण
इतिक्षितौ ॥ ततोवैकर्तनःकर्णःकर्मणातेनसोऽभवत् ४७ आमुक्तकवचोवीरोयस्तुजज्ञेमहायशाः ॥ सकर्णइतिविख्यातःपृथायाःप्रथमःसुतः ४८ सतुसूतकुले
वीरोववृधेराजसत्तम ॥ कर्णंनरवरश्रेष्ठंसर्वशस्त्रभृतांवरम् ४९ दुर्योधनस्यसचिवंमित्रंशत्रुविनाशनम् ॥ दिवाकरस्यतंविद्धिराजन्नंशमनुत्तमम् १५० यस्तुना
रायणोनामदेवदेवःसनातनः ॥ तस्यांशोमानुषेष्वासीद्वासुदेवःप्रतापवान् ५१ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५२ । ५३ । ५४।५५ । ५६ । ५७।५८ । ५९ सुबलात्मजागांधारी ६० । ६१ । ६२ धन्यंधनप्रदंयशस्यंयशस्करं ६३ प्रभवाप्ययःपरमात्मा विश्वोत्पत्तिप्रलयाधिष्ठानत्वात् तंवेत्तीतिप्रभवाप्ययविद्भूत्वे
तिशेषः कृच्छ्रेषुसंसारगहनेषु । अयंभावः यथाशास्त्रेवियदादिसृष्टिर्ब्रह्मोपादानिकाब्रह्माद्वैतप्रतिपत्त्येकीर्त्यते । वियत्प्राणपादयोःसृष्टिश्रुतीनांपरस्परविरोधपरिहारश्चकीर्त्यते । तथापिसृष्टौतात्पर्यंनास्ति
एवमिहापिनांशावतरणेतात्पर्यमस्तिकिंतुतद्द्वाराब्रह्माद्वैतप्रतिपत्तावेव । तथासृष्टिस्मृतीनांविरोधःकल्पभेदाभिप्रायेणवावर्णनीयउपेक्षणीयोवास्वार्थेतात्पर्याभावादितिदिक् ६४ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये

शेषस्यांशश्चनागस्यबलदेवोमहाबलः ॥ सनत्कुमारंप्रद्युम्नंविद्धिराजन्महौजसम् ५२ एवमन्येमनुष्येंद्राबहवोंऽशादिवौकसाम् ॥ जज्ञिरेवसुदेवस्यकुलेकुलविवर्ध
नाः ५३ गणस्त्वप्सरसांयोवैमयाराजन्प्रकीर्तितः ॥ तस्यभागःक्षितौजज्ञेनियोगाद्वासवस्यह ५४ तानिषोडशदेवीनांसहस्राणिनराधिप ॥ बभूवुर्मानुषेलोके
वासुदेवपरिग्रहः ५५ श्रियस्तुभागःसंजज्ञेरत्यर्थंपृथिवीतले ॥ भीष्मकस्यकुलेसाध्वीरुक्मिणीनामनामतः ५६ द्रौपदीत्वथसंजज्ञेशचीभागादनिंदिता ॥ द्रुपद
स्यकुलेकन्यावेदिमध्यादनिंदिता ५७ नातिह्रस्वानमहतीनीलोत्पलसुगंधिनी ॥ पद्मायताक्षीसुश्रोणीस्वसितांचितमूर्धजा ५८ सर्वलक्षणसंपूर्णावैदूर्यमणिस
न्निभा ॥ पंचानांपुरुषेंद्राणांचित्तप्रमथनीरहः ५९ सिद्धिर्धृतिश्चयेदेव्यौपंचानांमातरौतुते ॥ कुंतीमाद्रीचजज्ञातेमतिस्तुसुबलात्मजा १६० इतिदेवासुराणांतगं
धर्वाप्सरसांतथा ॥ अंशावतरणंराजन्राक्षसानांचकीर्तितम् ६१ येपृथिव्यांसमुद्भूताराजानोयुद्धदुर्मदाः ॥ महात्मानोयदूनांचयेजाताविपुलेकुले ६२ ब्राह्मणाः
क्षत्रियावैश्यामयातेपरिकीर्तिताः ॥ धन्यंयशस्यंपुत्रीयमायुष्यंविजयावहम् ॥ इदमंशावतरणंश्रोतव्यमनसूयता ६३ अंशावतरणंश्रुत्वादेवगंधर्वरक्षसाम् ॥
प्रभवाप्ययवित्प्राज्ञोनकृच्छ्रेष्ववसीदति १६४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वण्यंशावतरणसमाप्तौ सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ॥
॥ जनमेजयउवाच ॥ त्वत्तःश्रुतमिदंब्रह्मन्देवदानवरक्षसाम् ॥ अंशावतरणंसम्यग्गंधर्वाप्सरसांतथा १ इमंतुभूयइच्छामिकुरूणांवंशमादितः ॥ कथ्यमानंत्वया
विप्रविप्रर्षिगणसन्निधौ २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ पौरवाणांवंशकरोदुष्यंतोनामवीर्यवान् ॥ पृथिव्याश्चतुरंतायागोप्ताभरतसत्तम ३ चतुर्भागंभुवःकृत्स्नंयोभुंक्तेम
नुजेश्वरः ॥ समुद्रावरणांश्चापिदेशान्ससमितिंजयः ४ आम्लेच्छावधिकान्सर्वान्सभुंक्तेरिपुमर्दनः ॥ रत्नाकरसमुद्रांतांश्चातुर्वर्ण्यजनावृतान् ५ नवर्णसंकरकरोन
कृष्याकरकृज्जनः ॥ नपापकृत्कश्चिदासीत्तस्मिन्राजनिशासति ६ धर्मेरतिंसेवमानाधर्मार्थावभिपेदिरे ॥ तदानरानरव्याघ्रतस्मिन्जनपदेश्वरे ७ नासीच्चोरभयं
तातनक्षुधाभयमण्वपि ॥ नासीद्व्याधिभयंचापितस्मिन्जनपदेश्वरे ८ स्वधर्मेरेमिरेवर्णादैवेकर्मणिनिःस्पृहाः ॥ तमाश्रित्यमहीपालमासंश्चैवाकुतोभयाः ९ का
लवर्षीचपर्जन्यःसस्यानिरसवंतिच ॥ सर्वरत्नसमृद्धाचमहीपशुमतीतथा १० ॥ ॥ ॥ ॥

भारतभावदीपे सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ त्वत्तइति १ । २ चतुरंतायाश्चतुःसमुद्रावच्छिन्नायाः ३ चतुर्भागंभागचतुष्कंसर्वामितियावत् ४ । ५ नकृष्याकरकृत्कृषिकृन्न । भुवोऽकृष्टपच्यत्वात् ।
आकरःसुवर्णादिधातूत्पत्तिस्थानं तत्रापियत्नंनकरोति पृथिव्यारत्नैर्धातुभिश्चपूर्णत्वात् ६ । ७ । ८ दैवेकर्मणिदृष्टयाद्यर्थेकारीर्यादिकाम्यकर्मणि ९ तदेवाह कालेति । वसुमतीतिपाठेधनवती १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वज्रसंहननोदृढदेहः ११ सवनकाननं वनंजलमुपवनंवा । चत्वारःप्रक्षेपविक्षेपपरिक्षेपाभिक्षेपाख्याःपंथानोयस्यतद्गदायुद्धं । प्रक्षेपोदूरस्थेशत्रौत्यागः । विक्षेपःसमीपस्थेकोट्याप्रहारः । परिक्षेपोबहुषुममंतात्परिभ्रमणेनशत्रूणांक्षेपः । अभिक्षेपोऽग्रेणताडनं १२ । १३ । १४ आदिशत्शशास १५ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ॥ ॥

स्वकर्मनिरताविप्रानानृतंतेषुविद्यते ॥ सचाद्भुतमहावीर्योवज्रसंहननोयुवा ११ उद्यम्यमंदरंदोर्भ्यांवहेत्सवनकाननम् ॥ चतुष्पथगदायुद्धेसर्वप्रहरणेषुच १२
नागपृष्ठेऽश्वपृष्ठेचबभूवपरिनिष्ठितः ॥ बलेविष्णुसमश्चासीत्तेजसाभास्करोपमः १३ अक्षोभ्यत्वेऽर्णवसमःसहिष्णुत्वेधरासमः ॥ संमतःसमहीपालःप्रसन्नपुरराष्ट्र
वान् १४ भूयोधर्मपरैर्भावैर्मुदितंजनमादिशत् १५ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणिशाकुंतलोपाख्यानेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥
॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ संभवंभरतस्याहंचरितंचमहामतेः ॥ शकुंतलायाश्चोत्पत्तिंश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः १ दुष्यंतेनचवीरेणयथाप्राप्ताशकुंतला ॥ तंवैपुरु
षसिंहस्यभगवन्विस्तरंत्वहम् २ श्रोतुमिच्छामितत्त्वज्ञसर्वंमतिमतांवर ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सकदाचिन्महाबाहुःप्रभूतबलवाहनः ३ वनंजगामगहनंह
यनागशतैर्वृतः ॥ बलेनचतुरंगेणवृतःपरमवल्गुना ४ खड्गशक्तिधरैर्वीरैर्गदामुसलपाणिभिः ॥ प्रासतोमरहस्तैश्चययौयोधशतैर्वृतः ५ सिंहनादैश्चयोधानांशं
खदुंदुभिनिःस्वनैः ॥ रथनेमिस्वनैश्चैवसनागवरबृंहितैः ६ नानायुधधरैश्चापिनानावेषधरैस्तथा ॥ ह्रेषितस्वनमिश्रैश्चक्ष्वेडितास्फोटितस्वनैः ७ आसीत्किल
किलाशब्दस्तस्मिन्गच्छतिपार्थिवे ॥ प्रासादवरशृंगस्थाःपरयानृपशोभया ८ ददृशुस्तंस्त्रियस्तत्रशूरमात्मयशस्करम् ॥ शक्रोपमममित्रघ्नंपरवारणवारणम् ९
पश्यंतःस्त्रीगणास्तत्रवज्रपाणिंस्ममेनिरे ॥ अयंसपुरुषव्याघ्रोरणेवसुपराक्रमः १० यस्यबाहुबलंप्राप्यनभवंत्यसुहृद्गणाः ॥ इतिवाचोब्रुवंत्यस्ताःस्त्रियःप्रेम्णानरा
धिपम् ११ तुष्टुवुःपुष्पवृष्टीश्चससृजुस्तस्यमूर्धनि ॥ तत्रतत्रचविप्रेंद्रैःस्तूयमानःसमंततः १२ निर्ययौपरमप्रीत्यावनंमृगजिघांसया ॥ तंदेवराजप्रतिमंमत्तवारण
धूर्गतम् १३ द्विजक्षत्रियविट्शूद्रानिर्यान्तमनुजग्मिरे ॥ ददृशुर्वर्धमानास्तेआशीर्भिश्चजयेनच १४ सुदूरमनुजग्मुस्तंपौरजानपदास्तथा ॥ न्यवर्तन्तततःपश्चाद
नुज्ञातानृपेणह १५ सुपर्णप्रतिमेनाथरथेनवसुधाधिपः ॥ महीमापूरयामासघोषेणत्रिदिवंतथा १६ सगच्छन्ददृशेधीमान्नंदनप्रतिमंवनम् ॥ बिल्वार्कखदिराकी
र्णंकपित्थधवसंकुलम् १७ विषमंपर्वतप्रस्तैरश्मभिश्चसमावृतम् ॥ निर्जलंनिर्मनुष्यंचबहुयोजनमायतम् १८ मृगसिंहैर्वृतंघोरैरन्यैश्चापिवनेचरैः ॥ तद्वनंमनु
जव्याघ्रःसभृत्यबलवाहनः १९ लोडयामासदुष्यंतःसूदयन्विविधान्मृगान् ॥ बाणगोचरसंप्राप्तांस्तत्रव्याघ्रगणान्बहून् २० पातयामासदुष्यंतोनिर्बिभेदचसाय
कैः ॥ दूरस्थान्सायकैःकांश्चिदभिनत्सनराधिपः २१ अभ्याशमागतांश्चान्यान्खड्गेननिरकृंतत ॥ कांश्चिदेणान्समाजघ्नेशक्त्याशक्तिमतांवरः २२ ॥

संभवमिति १ । २ । ३ चतुरंगेणहस्त्यश्वरथपादातवता वल्गुरम्यं ४ । ५ । ६ । ७ । ८ परवारणवारणंशत्रुगजानांनिवारकंसिंहं ९ । १० । ११ । १२ धूर्गतंस्कंधारूढं १३ । १४ । १५ अथरथेनपौरपरावृत्त्यनंतरं १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२३ । २४ । २५ औत्सुक्यादवैयग्र्यात् २६ । २७ संसाध्यपाकादिनासंस्कृत्य २८ प्रकुट्यचूर्णीकृत्य गजावनगजाः २९ । ३० । ३१ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकोन

गदामंडलतत्त्वज्ञश्चचारामितविक्रमः ॥ तोमरैरसिभिश्चापिगदामुसलकंपनैः २३ चचारसविनिघ्नन्वैवन्यांस्तत्रमृगद्विजान् ॥ राज्ञाचाद्भुतवीर्येणयोधैश्चसमर प्रियैः २४ लोड्यमानंमहारण्यंतत्यजुःस्ममृगाधिपाः ॥ तत्रविद्रुतयूथानिहतयूथपतीनिच २५ मृगयूथान्यथौत्सुक्याच्छब्दंचक्रुस्ततस्ततः ॥ शुष्कांश्चापि नदीर्गत्वाजलनैराश्यकर्शिताः २६ व्यायामक्लांतहृदयाःपतंतिस्मविचेतसः ॥ क्षुत्पिपासापरीताश्चश्रांताश्चपतिताभुवि २७ केचित्तत्रनरव्याघ्रैरभक्ष्यंतबुभु क्षितैः ॥ केचिदग्निमथोत्पाद्यसंसाध्यचवनेचराः २८ भक्षयंतिस्ममांसानिप्रकुट्यविधिवत्तदा ॥ तत्रकेचिद्गजामत्ताबलिनःशस्त्रविक्षताः २९ संकोच्याग्रकरा न्भीताःप्राद्रवंतिस्मवेगिताः ॥ शकृन्मूत्रंसृजन्तश्चक्षरंतःशोणितंबहु ३० वन्यागजवरास्तत्रममृदुर्मनुजान्बहून् ॥ तद्वनंबलमेघेनशरधारेणसंवृतम् ॥ व्यरोचतमृ गाकीर्णंराज्ञाहतमृगाधिपम् ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणि शकुंतलोपाख्यानेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोमृगसहस्राणिहत्वासबलवाहनः ॥ राजामृगप्रसंगेनवनमन्यद्विवेशह १ एकएवोत्तमबलःक्षुत्पिपासाश्रमान्वितः ॥ सवनस्यांतमासाद्यमहच्छून्यंसमासदत् २ तच्चाप्यतीत्यनृपतिरुत्तमाश्रमसंयुतम् ॥ मनःप्रल्हादजननंदृष्टिकांतमतीवच ३ शीतमारुतसंयुक्तंजगामान्यन्महद्वनम् ॥ पुष्पितैःपादपैःकीर्णमतीवसुखशा द्वलम् ४ विपुलंमधुरारावैर्नादितंविहगैस्तथा ॥ पुंस्कोकिलनिनादैश्चझिल्लीकगणनादितम् ५ प्रवृद्धविटपैर्वृक्षैःसुखच्छायैःसमावृतम् ॥ षट्पदाघूर्णिततलं लक्ष्म्यापरमयायुतम् ६ नापुष्पःपादपःकश्चिन्नाफलोनापिकंटकी ॥ षट्पदैर्नाप्यपाकीर्णस्तस्मिन्वैकाननेऽभवत् ७ विहगैर्नादितंपुष्पैरलंकृतमतीवच ॥ सर्व र्तुकुसुमैर्वृक्षैःसुखच्छायैःसमावृतम् ८ मनोरमंमहेष्वासोविवेशवनमुत्तमम् ॥ मारुताकलितास्तत्रद्रुमाःकुसुमशाखिनः ९ पुष्पवृष्टिंविचित्रांतुव्यसृजंस्तेपुनःपुनः दिवस्पृशोऽथसंघुष्टाःपक्षिभिर्मधुरस्वनैः १० विरेजुःपादपास्तत्रविचित्रकुसुमांबराः ॥ तेषांतत्रप्रवालेषुपुष्पभारावनामिषु ११ रुवंतिरावान्मधुरान्षट्पदाम धुलिप्सवः ॥ तत्रप्रदेशांश्चबहून्कुसुमोत्करमंडितान् १२ लतागृहपरिक्षिप्तान्मनसःप्रीतिवर्धनान् ॥ संपश्यन्सुमहातेजाबभूवमुदितस्तदा १३ परस्पराश्लिष्टशा खैःपादपैःकुसुमान्वितैः ॥ अशोभतवनंतत्तुमहेंद्रध्वजसन्निभैः १४ सिद्धचारणसंघैश्चगंधर्वाप्सरणांगणैः ॥ सेवितंवनमत्यर्थंमत्तवानरकिन्नरम् १५ सुखःशीतःसुगं धीचपुष्परेणुवहोऽनिलः ॥ परिक्रामन्वनेवृक्षानुपैतीवरिरंसया १६ एवंगुणसमायुक्तंददर्शसवनंनृपः ॥ नदीकच्छोद्भवंकांतमुच्छ्रितध्वजसन्निभम् १७ प्रेक्षमाणोव नंतत्तुसुप्रहृष्टविहंगमम् ॥ आश्रमप्रवरंरम्यंददर्शचमनोरमम् १८ नानावृक्षसमाकीर्णंसंप्रज्वलितपावकम् ॥ तंतदाऽप्रतिमंश्रीमानाश्रमंप्रत्यपूजयत् १९

सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ततइति १ शून्यंवृक्षादिरहितमूषरं २ । ३ । ४ । ५ लक्ष्म्याशोभया ६ नाप्यपाकीर्णःअनावृतोन ७ । ८ कुसुमवच्छाखावंतःकुसुमशाखिनः ९ । १० । ११ । १२ १३ महेंद्रेपर्वतेध्वजाइवध्वजाउच्चतरावृक्षास्तत्तुल्यैरिंद्रध्वजवदत्युच्चैर्वा १४ । १५ रिरंसयारमयितुमिच्छया १६ नदीकच्छोद्भवं कच्छःसजलोऽनूपप्रदेशः १७ । १८ । १९ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२० महाकच्छैःमहातुङ्गकैः(नांदुरखीतिभाषायां) वृहद्भिःपुष्टैः । 'अथकच्छःस्यादनूपेतुङ्गकद्रुमे'इतिमेदिनी । मालिनीमभितआश्रममध्येनैवमालिनीगच्छतिनतुमांतेन २१।२२ अप्रतिरथःअप्रतिमः २३।२४।२५ २६ काश्यपस्यकश्यपगोत्रस्यकण्वस्य २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ विततेषुवैतानिकेषुइष्टिपशुसोमादिषुप्रवर्तमानेषु ३७ यज्ञविद्यायामंगभूतानिकल्पसूत्रादीनि ३८ भारुंडसामानिपूगयज्ञियसामानिचसाम्नामवांतरभेदाः ३९ । ४० शब्दसंस्कारःयथास्थानकरणप्रयत्नमुच्चारणं । स्थानंताल्वादि । करणंजिव्हाग्रादि । प्रयत्नोघोषादिः ४१ यज्ञसंस्तरःक्रष्ट

यतिभिर्वालखिल्यैश्चवृतंमुनिगणान्वितम् ॥ अग्न्यगारैश्चबहुभिःपुष्पसंस्तरसंस्तृतम् २० महाकच्छैर्बृहद्भिश्चविभ्राजितमतीवच ॥ मालिनीमभितोराजन्नदींपु
ण्यांसुखोदकाम् २१ नैकपक्षिगणाकीर्णांतपोवनमनोरमाम् ॥ तत्रव्यालमृगान्सौम्यान्पश्यन्प्रीतिमवापसः २२ तंचाप्रतिरथःश्रीमानाश्रमंप्रत्यपद्यत ॥ देव
लोकप्रतीकाशंसर्वतःसुमनोहरम् २३ नदींचाश्रमसंश्लिष्टांपुण्यतोयांददर्शसः ॥ सर्वप्राणभृतांतत्रजननीमिवधिष्ठिताम् २४ सचक्रवाकपुलिनांपुष्पफेनप्रवाहि
नीम् ॥ सकिन्नरगणावासांवानरर्क्षनिषेविताम् २५ पुण्यस्वाध्यायसंघुष्टांपुलिनैरुपशोभिताम् ॥ मत्तवारणशार्दूलभुजगेंद्रनिषेविताम् २६ तस्यास्तीरेभगवतः
काश्यपस्यमहात्मनः ॥ आश्रमप्रवरंरम्यंमहर्षिगणसेवितम् २७ नदीमाश्रमसंबद्धांदृष्ट्वाऽऽश्रमपदंतथा ॥ चकाराभिप्रवेशायमतिंसनृपतिस्तदा २८ अलंकृतं
द्वीपवत्यामालिन्यारम्यतीरया ॥ नरनारायणस्थानंगंगयेवोपशोभितम् २९ मत्तबर्हिणसंघुष्टंप्रविवेशमहद्वनम् ॥ तत्सचैत्ररथप्रख्यंसमुपेत्यनरर्षभः ३० अती
वगुणसंपन्नमनिर्देश्यंचवर्चसा ॥ महर्षिंकाश्यपंद्रष्टुमथकण्वंतपोधनम् ३१ ध्वजिनीमश्वसंबाधांपदातिगजसंकुलाम् ॥ अवस्थाप्यवनद्वारिसेनामिदमुवाचसः ३२ मु
निंविरजसंद्रष्टुंगमिष्यामितपोधनम् ॥ काश्यपंस्थीयतामत्रयावदागमनंमम ३३ तद्वनंनंदनप्रख्यमासाद्यमनुजेश्वरः ॥ क्षुत्पिपासेजहौराजामुदंचावापपुष्क
लाम् ३४ सामात्योराजलिंगानिसोऽपनीयनराधिपः ॥ पुरोहितसहायश्चजगामाश्रममुत्तमम् ३५ दिदृक्षुस्तत्रतमृषिंतपोराशिमथाव्ययम् ॥ ब्रह्मलोकप्र
तीकाशमाश्रमंसोऽभिवीक्ष्यह ॥ षट्पदोद्गीतसंघुष्टंनानाद्विजगणायुतम् ३६ ऋचोबह्वृचमुख्यैश्चप्रेर्यमाणाःपदक्रमैः ॥ शुश्रावमनुजव्याघ्रोविततेष्विहकर्मसु
३७ यज्ञविद्यांगविद्भिश्चयजुर्विद्भिश्चशोभितम् ॥ मधुरैःसामगीतैश्चऋषिभिर्नियतव्रतैः ३८ भारुंडसामगीताभिरथर्वशिरसोद्गतैः ॥ यतात्मभिःसुनियतैःशुशुभेसतदा
ऽऽश्रमः ३९ अथर्ववेदप्रवराःपूगयज्ञियसामगाः ॥ संहितामीरयंतिस्मपदक्रमयुतांतुते ४० शब्दसंस्कारसंयुक्तंब्रुवद्भिश्चापरैर्द्विजैः ॥ नादितःसबभौश्रीमान्ब्रह्मलोकइ
वापरः ४१ यज्ञसंस्तरविद्भिश्चक्रमशिक्षाविशारदैः ॥ न्यायतत्वात्मविज्ञानसंपन्नैर्वेदपारगैः ४२ नानावाक्यसमाहारसमवायविशारदैः ॥ विशेषकार्यविद्भिश्चमोक्षधर्मपरायणैः ४३

काद्युपधानक्रमः न्यायतत्त्वंयुक्तेर्मर्यादा । आत्मविज्ञानंस्वानुभवः ४२ नानावाक्यानामेकशाखागतानांसमिधोयजतीत्यादिप्रयाजाद्यंगविधिपराणां प्रयोगविधिपराणांप्रयोगविधिनादर्शपौर्णमासाभ्यां यजेतेत्यादिनाएकवाक्यत्वंसमाहारः । भिन्नशाखास्थानांगुणविधीनामेकस्यांशाखायामुपसंहारःसमवायः तत्रविशारदैः विशेषकार्यमुपासनाब्रह्मलोकफला कर्मभ्योविशिष्टत्वात्तस्याः मोक्षधर्मेतिपृथ गुपादानेनमोक्षस्यविशेषकार्यत्वंनिरस्तं ४३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्थापनंप्रथमंस्त्रसिद्धांतव्यवस्था । ततस्तत्रशंकाक्षेपः । तस्याःपरिहारःसिद्धांतस्तैर्यापरमार्थज्ञतातांगतैः । शब्दोव्याकरणम् । कालेतिज्यौतिषम् । शिक्षाकल्पावप्येतैरेवोपलक्षणीयौ ४४ द्रव्यंव्रीह्यादि । कर्मनिर्वापादि । गुणोऽष्टाकपालत्वादिः । कार्यफलंस्वर्गादि । कारणंयागादि । पक्षीति । द्रव्यादीनांप्रकाशकंइषेत्वेत्यादिवाक्यम् । पक्षिवानररुतमिवाव्यक्तार्थमंत्रादिरूपंतदर्थाभिज्ञैः व्यासग्रंथोऽविस्तृतप्रबंधइपेत्वेतिशाखामाच्छिनत्तीतितदीयब्राह्मणादिस्तंसम्यगाश्रितैःनतुस्वकपोलकल्पितैःप्रकारैर्मंत्रान्व्याचक्षतइत्यर्थः ४५ लोकेएवआयतंतेतेलोकायतिकाःतेषुलोकरंजनपरेषुमुख्यैः ४६ । ४७

स्थापनाक्षेपसिद्धांतपरमार्थज्ञतांगतैः ॥ शब्दच्छंदोनिरुक्तज्ञैःकालज्ञानविशारदैः ४४ द्रव्यकर्मगुणज्ञैश्चकार्यकारणवेदिभिः ॥ पक्षिवानररुतज्ञैश्चव्यासग्रंथसमाश्रितैः ४५ नानाशास्त्रेषुमुख्यैश्चशुश्रावस्वनमीरितम् ॥ लोकायतिकमुख्यैश्चसमंतादनुनादितम् ४६ तत्रतत्रचविप्रेंद्रान्नियतान्संशितव्रतान् ॥ जपहोमपरान्विप्रान्ददर्शपरवीरहा ४७ आसनानिविचित्राणिरुचिराणिमहीपतिः ॥ प्रयत्नोपहितानिस्मदृष्ट्वाविस्मयमागमत् ४८ देवतायतनानांचप्रेक्ष्यपूजांकृतांद्विजैः ॥ ब्रह्मलोकस्थमात्मानंमेनेसनृपसत्तमः ४९ सकाश्यपतपोगुप्तमाश्रमप्रवरंशुभम् ॥ नातृप्यत्प्रेक्षमाणोवैतपोवनगुणैर्युतम् ५० सकाश्यपस्यायतनंमहाव्रतैर्वृतंसमंतादृषिभिस्तपोधनैः ॥ विवेशसामात्यपुरोहितोऽरिहाविविक्तमत्यर्थमनोहरंशुभम् ५१ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणि शकुंतलोपाख्यानेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोगच्छन्महाबाहुरेकोऽमात्यान्विसृज्यतान् ॥ नापश्यच्चाश्रमेतस्मिंस्तमृषिंसंशितव्रतम् १ सोऽपश्यमानस्तमृषिंशून्यंदृष्ट्वातथाऽऽश्रमम् ॥ उवाचकइहेत्युच्चैर्वनंसन्नादयन्निव २ श्रुत्वाऽथतस्यतंशब्दंकन्याश्रीरिवरूपिणी ॥ निश्चक्रामाश्रमात्तस्मात्तापसीवेषधारिणी ३ सातंदृष्ट्वैवराजानंदुष्यंतमसितेक्षणा ॥ स्वागतंतइतिक्षिप्रमुवाचप्रतिपूज्यच ४ आसनेनार्चयित्वाचपाद्येनार्घ्येणचैवहि ॥ पप्रच्छानामयंराजन्कुशलंचनराधिपम् ५ यथावदर्चयित्वाऽथपृष्ट्वाचानामयंतदा ॥ उवाचस्मयमानेवकिंकार्यंक्रियतामिति ६ तामब्रवीत्ततोराजाकन्यांमधुरभाषिणीम् ॥ दृष्ट्वाचैवानवद्यांगींयथावत्प्रतिपूजितः ७ आगतोऽहंमहाभागमृषिंकण्वमुपासितुम् ॥ क्वगतोभगवान्भद्रेतन्ममाचक्ष्वशोभने ८ ॥ शकुंतलोवाच ॥ गतःपितामेभगवान्फलान्याहर्तुमाश्रमात् ॥ मुहूर्तंसंप्रतीक्षस्वद्रष्टास्येनमुपागतम् ९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अपश्यमानस्तमृषिंतथाचोक्तस्तयाचसः ॥ तांदृष्ट्वाचवरारोहांश्रीमतींचारुहासिनीं १० विभ्राजमानांवपुषातपसाचदमेनच ॥ रूपयौवनसंपन्नामित्युवाचमहीपतिः ११ कात्वंकस्यासिसुश्रोणिकिमर्थंचागतावनम् ॥ एवंरूपगुणोपेताकुतस्त्वमसिशोभने १२ दर्शनादेवहिशुभेत्वयामेऽपहृतंमनः ॥ इच्छामित्वामहंज्ञातुंतन्ममाचक्ष्वशोभने १३ ॥ ॥ ॥ ॥

४८ । ४९ । ५० । ५१ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ अनामयमारोग्यं कुशलंराष्ट्रादिक्षेमम् ५ । ६ । ७ । ८ द्रष्टासिद्रक्ष्यसि ९ अपश्यमानइति । तथाचस्वागतादिप्रकारेणविजनेसंलापरूपाभ्यांसतंयामोहितइत्यर्थः १० । ११ । १२ दर्शनादेवेति । शुभेकल्याणावहे एतेनस्वस्यतत्परिग्रहाधिकारोऽस्तीतिदर्शितं तत्रप्रमाणंस्वचेतसःप्रवृत्तिरेव यथोक्तमभियुक्तैः । 'असंशयंक्षत्रपरिग्रहक्षमायदार्यमस्यामभिलाषिमेमनः ॥ सतांहिसंदेहपदेषुवस्तुषुप्रमाणमंतःकरणस्यप्रवृत्तयः'इति १३ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हसतीहसंती १४ । १५ । १६ । १७ आगमोगुरूपदेशः इदंमज्जन्मादिपुरायथाऽभूत्तथाशृणुइत्युत्तरेणान्वयः १८ अभ्यचोदयत्पृष्टवान् १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ मेअविघ्नमितिछेदः २५ २६ । २७ । २८ । २९ । ३० बभारपोषितवान् मतंगस्त्रिशंकुः । व्याधतांगतः विवाहविघ्नदोषदर्शिनःपितुःकोपादितिशेषः ३१ आश्रममभ्येत्यतपस्तस्त्वेतिशेषः नद्याःकौशिक्याः ३२ । ३३

॥ ७६ ॥ एवमुक्तातुसाकन्यातेनराज्ञातमाश्रमे ॥ उवाचहसतीवाक्यमिदंसुमधुराक्षरम् १४ कण्वस्याहंभगवतोदुष्यंतदुहितामता ॥ तपस्विनोधृतिमतोधर्मज्ञस्यमहात्मनः १५ ॥ दुष्यंतउवाच ॥ उर्ध्वरेतामहाभागेभगवाँल्लोकपूजितः ॥ चलेद्धिवृत्ताद्धर्मोपिनचलेत्संशितव्रतः १६ कथंत्वंतस्यदुहितासंभूतावरवर्णिनी ॥ संशयोमेमहानत्रतन्मेछेत्तुमिहार्हसि १७ ॥ शकुंतलोवाच ॥ यथाऽयमागमोमह्यंयथाचेदमभूत्पुरा ॥ शृणुराजन्यथातत्त्वंयथाऽस्मिदुहितामुनेः १८ ऋषिःकश्चिदिहागम्यममजन्माभ्यचोदयत् ॥ तस्मैप्रोवाचभगवान्यथातच्छृणुपार्थिव १९ ॥ कण्वउवाच ॥ तप्यमानःकिलपुराविश्वामित्रोमहत्तपः ॥ सुभृशंतापयामासशक्रंसुरगणेश्वरम् २० तपसादीप्तवीर्योऽयंस्थानान्मांच्यावयेदिति ॥ भीतःपुरंदरस्तस्मान्मेनकामिदमब्रवीत् २१ गुणैरप्सरसांदिव्यैर्मेनकेत्वंविशिष्यसे ॥ श्रेयोमेकुरुकल्याणियत्त्वांवक्ष्यामितच्छृणु २२ असावादित्यसंकाशोविश्वामित्रोमहातपाः ॥ तप्यमानस्तपोघोरंममकंपयतेमनः २३ मेनकेतवभारोऽयंविश्वामित्रःसुमध्यमे ॥ शंसितात्मासुदुर्धर्षउग्रेतपसिवर्त्तते २४ समांनच्यावयेत्स्थानात्तंवैगत्वाप्रलोभय ॥ चरतस्यतपोविघ्नंकुरुमेऽविघ्नमुत्तमम् २५ रूपयौवनमाधुर्यचेष्टितस्मितभाषणैः ॥ लोभयित्वावरारोहेतपसस्तंनिवर्तय २६ ॥ मेनकोवाच ॥ महातेजाःसभगवांस्तथैवचमहातपाः ॥ कोपनश्चतथाह्येनंजानातिभगवानपि २७ तेजसस्तपसश्चैवकोपस्यचमहात्मनः ॥ त्वमप्युद्विजसेयस्यनोद्विजेयमहंकथम् २८ महाभागंवसिष्ठंयःपुत्रैरिष्टैर्व्ययोजयत् ॥ क्षत्रजातश्चयःपूर्वमभवद्ब्राह्मणोबलात् २९ शौचार्थंयोनदींचक्रेदुर्गमांबहुभिर्जलैः ॥ यांतांपुण्यतमांलोकेकौशिकीतिविदुर्जनाः ३० बभारयत्रास्यपुराकालेदुर्गेमहात्मनः ॥ दारान्मतंगोधर्मात्माराजर्षिर्व्याधतांगतः ३१ अतीतकालेदुर्भिक्षेअभ्येत्यपुनराश्रमम् ॥ मुनिःपारेतिनद्यावैनामचक्रेतदाप्रभुः ३२ मतंगंयाजयांचक्रेयत्रप्रीतमनाःस्वयम् ॥ त्वंचसोमंभयाद्यस्यगतःपातुंसुरेश्वर ३३ चकारान्यंचलोकंवैक्रुद्धोनक्षत्रसंपदा ॥ प्रतिश्रवणपूर्वाणिनक्षत्राणिचकारयः ॥ गुरुशापहतस्यापित्रिशंकोःशरणंददौ ३४ एतानियस्यकर्माणितस्याहंभृशमुद्विजे ॥ यथाऽसौनदहेत्क्रुद्धस्तथाज्ञापयमांविभो ३५ तेजसानिर्दहेल्लोकान्कंपयेद्धरणींपदा ॥ संक्षिपेच्चमहामेरुंतूर्णमावर्त्तयेद्दिशः ३६ तादृशंतपसायुक्तंप्रदीप्तमिवपावकम् ॥ कथमस्मद्विधानारीजितेंद्रियमभिस्पृशेत् ३७ हुताशनमुखंदीप्तंसूर्यचंद्राक्षितारकम् ॥ कालजिह्वंसुरश्रेष्ठकथमस्मद्विधास्पृशेत् ३८ यमश्चसोमश्चमहर्षयश्चसाध्याविश्वेवालखिल्याश्चसर्वे ॥ एतेपियस्योद्विजंतेप्रभावात्तस्मात्कस्मान्मादृशीनोद्विजेत ३९ ॥

शरणंत्राणं त्रिशंकोःत्रीणिपितुःकोपोवसिष्ठधेनोर्वधोद्वयागोमांसभक्षणंचेतिशंकूनिशंकुतुल्यानिपापानियस्यसत्रिशंकुस्तस्य । यथोक्तंहरिवंशेत्रिशंकुंप्रतिवसिष्ठेन । 'पितुश्चपरितोषेणगुरोर्दोग्ध्रीवधेनच ॥ अप्रोक्षितोपयोगाच्चत्रिविधस्तेव्यतिक्रमः' इति । ३४ तस्यतस्मात् ३५ आवर्त्तयेदेकीकुर्यात् ३६ । ३७ सूर्यचंद्रावेवाक्ष्णोःसंबंधिनीतारकेयस्य तावपिभ्रूभंगमात्रेणस्प्रष्टुंसमर्थइत्यर्थः ३८ । ३९ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४० प्रक्रीडितायाःप्रकृष्टंक्रीडितंयस्याः विवृणोत्त्वपसारयतु ४१ तस्मिन्कामवायुसाहाय्यकेइंद्रेणविहितेसंदिष्टेसति ४२ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥
एवमुक्तइति । सदागतिंवायुं १ । २ । ३ । ४ । ५ गृद्धांसक्तां विवृतामनाच्छादितां ६ भावंसंसर्गात्संदर्शनात्तस्यांमनश्चकार तयाहेतुभूतया ७ न्यमंत्रयतएहीत्याकारितवान् व्यहरतांविहारंचक्रतुः

त्वयैवमुक्ताचकथंसमीपमृषेर्नगच्छेयमहंसुरेंद्र ॥ रक्षांतुमेचिंतयदेवराजयथात्वदर्थंरक्षिताऽहंचरेयम् ४० कामंतुमेमारुतस्तत्रवासःप्रक्रीडितायाविवृणोतुदेव ॥ भवेच्चमेमन्मथस्तत्रकार्येसहायभूतस्तुतवप्रसादात् ४१ वनाच्चवायुःसुरभिःप्रवायात्तस्मिन्कालेतमृषिंलोभयंत्याः ॥ तथेत्युक्त्वाविहितेचैवतस्मिंस्ततोययौसाश्रमंकौशिकस्य ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणि शकुंतलोपाख्याने एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ कण्वउवाच ॥ एवमुक्तस्तयाशक्रःसंदिदेशसदागतिम् ॥ प्रातिष्ठततदाकालेमेनकावायुनासह १ अथापश्यद्वरारोहातपसादग्धकिल्बिषम् ॥ विश्वामित्रंतप्यमानंमेनकाभीरुराश्रमे २ अभिवाद्यततःसातंप्राक्रीडदृषिसन्निधौ ॥ अपोवाहचवासोऽस्यामारुतःशशिसन्निभम् ३ साऽगच्छत्त्वरिताभूमिंवासस्तदभिलिप्सती ॥ स्मयमानेवसव्रीडंमारुतंवरवर्णिनी ४ पश्यतस्तत्रतत्रर्षेरप्यग्निसमतेजसः ॥ विश्वामित्रस्ततस्तांतुविषमस्थामनिंदिताम् ५ गृद्धांवाससिसंभ्रांतांमेनकांमुनिसत्तमः ॥ अनिर्देश्यवयोरूपामपश्यद्विवृतांतदा ६ तस्यारूपगुणान्दृष्ट्वासतुविप्रर्षभस्तदा ॥ चकारभावंसंसर्गात्तयाकामवशंगतः ७ न्यमंत्रयतचाप्येनांसाचाप्यैच्छदनिंदिता ॥ तौतत्रसुचिरंकालंसुभौव्यहरतांतदा ८ रममाणौयथाकामंयथैकदिवसंतथा ॥ जनयामाससमुनिर्मेनकायांशकुंतलाम् ९ प्रस्थेहिमवतोरम्येमालिनीमभितोनदीम् ॥ जातमुत्सृज्यतंगर्भंमेनकामालिनीमनु १० कृतकार्याततस्तूर्णमगच्छच्छक्रसंसदम् ॥ तंवनेविजनेगर्भंसिंहव्याघ्रसमाकुले ११ दृष्ट्वाशयानंशकुनाःसमंतात्पर्यवारयन् नेमांहिंस्युर्वनेबालांक्रव्यादामांसगृद्धिनः १२ पर्यरक्षंततांतत्रशकुंतामेनकात्मजाम् ॥ उपस्प्रष्टुंगतश्चाहमपश्यंशयितामिमाम् १३ निर्जनेविपिनेरम्येशकुंतैःपरिवारिताम् ॥ आनयित्वाततश्चैनांदुहितृत्वेन्यवेशयम् १४ शरीरकृत्प्राणदातायस्यचान्नानिभुंजते ॥ क्रमेणैतेत्रयोऽप्युक्ताःपितरोधर्मशासने १५ निर्जनेतुवनेयस्माच्छकुंतैःपरिवारिता ॥ शकुन्तलेतिनामास्याःकृतंचापिततोमया १६ एवंदुहितरंविद्धिममविप्रशकुंतलाम् ॥ शकुंतलाचपितरंमन्यतेमामनिंदिता १७ ॥ शकुंतलोवाच ॥ एतदाचष्टपृष्टःसन्ममजन्ममहर्षये ॥ सुतांकण्वस्यमामेवंविद्धित्वंमनुजाधिप १८ कण्वंहिपितरंमन्येपितरंस्वमजानती ॥ इतितेकथितंराजन्यथावृत्तंश्रुतंमया १९ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणि शकुंतलोपाख्याने द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ॥ ॥

८ । ९ । १० । ११ । १२ उपस्प्रष्टुमाह्निकंजलकार्यंकर्तुं १३ । १४ शरीरकृन्निषेक्ता । प्राणदाताऽभयप्रदः १५ निर्जनइति । शकुंतैःपरिवारिताउपात्तेति लाआदानेऽस्मात्कप्रत्ययेशकुंतलेतिनामनिर्वचनं १६ । १७ । १८ । १९ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सुव्यक्तमिति । गोत्रप्रवर्त्तकोऽपितपसाब्राह्मणोऽपिजातितःक्षत्रियएवविश्वामित्रइतिभावः । इतऊर्ध्वंवातस्यब्राह्मणत्वमितिकल्प्यं १ । २ । ३ गांधर्वोवरवध्वोरैकमत्येनकृतः ४ फलाहारं फलान्याहर्त्तुंगतः ५ । ६ नस्त्रीस्वातंत्र्यमर्हतीतिन्यायविरोधमाशंक्याह आत्मनइति ७ पूर्वोक्तगांधर्वविवाहस्यकर्त्तव्यतांवक्तुंविवाहभेदानाह अष्टाविति । ब्राह्मोऽलंकृत्यकन्यादानम् । तद्वदेवयज्ञांतेऋत्विजेदानंदैवः । सहोभौधर्मंचरतामितिबुद्ध्यादानंप्राजापत्यः । वराद्गोमिथुनंशुल्कंगृहीत्वादानमार्षः । बहुधनंगृहीत्वादानमासुरः ८ गांधर्वोव्याख्यातः । सुप्तानांप्रमत्तानांवाऽपहरेत्सपैशाचः । हत्वाभित्त्वाचशीर्षाणिरुदतींरुदद्भ्योहरेत्सराक्षसः इत्येतेऽष्टौक्रमाद्व्याख्याताः ९ । १० पंचानांब्राह्मादीनांत्रयोब्राह्मदैवप्राजापत्याधर्म्याः द्वावार्षासुरौकन्याशुल्कग्रह

॥ दुष्यंतउवाच ॥ सुव्यक्तंराजपुत्रीत्वंयथाकल्याणिभाषसे ॥ भार्यामेभवसुश्रोणिब्रूहिकिंकरवाणिते १ सुवर्णमालांवासांसिकुण्डलेपरिहाटके ॥ नानापत्तनजेशुभ्रे मणिरत्नेचशोभने २ आहरामितवाद्याहंनिष्कादीन्यजिनानिच ॥ सर्वंराज्यंतवाद्यास्तुभार्यामेभवशोभने ३ गांधर्वेणचमांभीरुविवाहेनैहिसुंदरि ॥ विवाहानांहिरंभोरुगांधर्वःश्रेष्ठउच्यते ४ ॥ शकुंतलोवाच ॥ फलाहारोगतोराजन्पितामेइतआश्रमात ॥ मुहूर्त्तंसंप्रतीक्षस्वसमांतुभ्यंप्रदास्यति ५ ॥ दुष्यंतउवाच ॥ इच्छामि त्वांवरारोहेभजमानामनिंदिते ॥ त्वदर्थंमांस्थितंविद्धित्वद्गतंहिमनोमम ६ आत्मनोबंधुरात्मैवगतिरात्मैवचात्मनः ॥ आत्मनैवात्मनोदानंकर्त्तुमर्हसिधर्मतः ७ अष्टावेवसमासेनविवाहाधर्मतःस्मृताः ॥ ब्राह्मोदैवस्तथैवार्षःप्राजापत्यस्तथाऽऽसुरः ८ गांधर्वोराक्षसश्चैवपैशाचश्चाष्टमःस्मृतः ॥ तेषांधर्म्यान्यथापूर्वंमनुःस्वायंभुवोऽब्रवीत ९ प्रशस्तांश्चतुरःपूर्वान्ब्राह्मणस्योपधारय ॥ षडानुपूर्व्याक्षत्रस्यविद्धिधर्म्यानर्निदिते १० राज्ञांतुराक्षसोऽप्युक्तोविट्शूद्रेष्वासुरःस्मृतः ॥ पंचानांतुत्रयोधर्म्याअधर्म्यौद्वौस्मृताविह ११ पैशाचआसुरश्चैवनकर्त्तव्यौकदाचन ॥ अनेनविधिनाकार्योधर्मस्यैषागतिःस्मृता १२ गांधर्वराक्षसौक्षत्रेधर्म्यौतौमाविशंकिथाः ॥ पृथग्वायदिवामिश्रौकर्त्तव्यौनात्रसंशयः १३ सात्वंममसकामस्यसकामावरवर्णिनी ॥ गांधर्वेणविवाहेनभार्याभवितुमर्हसि १४ शकुंतलोवाच ॥ यदिधर्मपथस्त्वेषयदिचात्माप्रभुर्मम ॥ प्रदानेपौरवश्रेष्ठशृणुमेसमयंप्रभो १५ सत्यंमेप्रतिजानीहियथावक्ष्याम्यहंरहः ॥ मयिजायेतयःपुत्रःसभवेत्त्वदनंतरः १६ युवराजोमहाराजसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ यद्येतदेवंदुष्यंतअस्तुमेसंगमस्त्वया १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमस्त्वितितांराजाप्रत्युवाचाविचारयन् ॥ अपिचत्वांहिनेष्यामिनगरंस्वंशुचिस्मिते १८ यथात्वमर्हासुश्रोणिसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ एवमुक्त्वासराजर्षिस्तामनिंदितगामिनीम् १९ जग्राहविधिवत्पाणावुवासचतयासह ॥ विश्वास्यचैनांसप्रायादब्रवीच्चपुनःपुनः २० ॥ ॥ ॥ ॥

णादधर्म्यौ ११ तयोरप्यासुरःपैशाचवदत्यंतंहेयइत्याह पैशाचइति १२ परिशेषाद्गांधर्वराक्षसौक्षत्रियस्यधर्म्यावित्याह गांधर्वेति । मिश्रौरुक्मिणीविवाहे १३ । १४ । १५ । १६ १७ । १८ । १९ उवाससंगंकृतवान् । अत्राधिको 'मूकाश्चैवकिराताश्चकुब्जवामनकैःसह । सहिताकंचुकिवरैर्वाहिनीसूनमागधैः' इतिश्लोकःपठ्यते तस्यार्थः मूकाःअंतःपुररक्षणयोग्याहितमितभाषिणः किराताश्चामरवाहिन्यःस्त्रियः । 'किरातोम्लेच्छभेदेस्याद्भूनिंबेऽल्पतनावपि ॥ स्त्रियांचामरवाहिन्यांकुट्टनीदुर्गयोरपि' इतिमेदिनी । कुब्जवामनकाःचंदनपुष्पोदकादिकराश्चेटयश्चेटाश्च कंचुकिनःअंतःपुराध्यक्षाः 'कंचुक्यंतःपुराध्यक्षे' इतिमेदिनी वाहिनीप्रेष्याइतिशेषः २० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तयावाहिन्या २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ परंशत्रुं । चक्रंसैन्यं । 'चक्रःकोकेपुमान्क्लीबंव्रजेसैन्यरथांगयोः' इतिमेदिनी । इदमेवचक्रवर्त्तिशब्दप्रवृत्तिनिमित्तम्

प्रेषयिष्येतवार्थायवाहिनींचतुरंगिणीम् ॥ तयात्वाऽऽनाययिष्यामिनिवासंस्वंशुचिस्मिते २१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इतितस्याःप्रतिश्रुत्यसनृपोजनमेजय ॥
मनसाचिंतयन्प्रायात्काश्यपंप्रतिपार्थिवः २२ भगवांस्तपसायुक्तःश्रुत्वाकिंनुकरिष्यति ॥ एवंसचिंतयन्नेवप्रविवेशस्वकंपुरम् २३ मुहूर्त्तयातेतस्मिंस्तुकण्वो
ऽप्याश्रममागमत् ॥ शकुंतलाचपितरंन्हियानोपजगामतम् २४ विज्ञायाथचतांकण्वोदिव्यज्ञानोमहातपाः ॥ उवाचभगवान्प्रीतःपश्यन्दिव्येनचक्षुषा २५
त्वयाऽद्यभद्रेरहसिमामनादृत्ययःकृतः ॥ पुंसासहसमायोगोनसधर्मोपघातकः २६ क्षत्रियस्यहिगांधर्वोविवाहःश्रेष्ठउच्यते ॥ सकामायाःसकामेननिर्मंत्रोरह
सिस्मृतः २७ धर्मात्माचमहात्माचदुष्यंतःपुरुषोत्तमः ॥ अभ्यगच्छःपतिंयत्त्वंभजमानंशकुंतले २८ महात्माजनितालोकेपुत्रस्तवमहाबलः ॥ यइमांसाग
रापांगींकृत्स्नांभोक्ष्यतिमेदिनीम् २९ परंचाभिप्रयातस्यचक्रंतस्यमहात्मनः ॥ भविष्यत्यप्रतिहतंसततंचक्रवर्त्तिनः ३० ततःप्रक्षाल्यपादौसाविश्रांतंमुनिमब्र
वीत् ॥ विनिधायततोभारंसन्निधायफलानिच ३१ ॥ शकुंतलोवाच ॥ मयापतिर्वृतोराजादुष्यंतःपुरुषोत्तमः ॥ तस्मैससचिवायत्वंप्रसादंकर्त्तुमर्हसि ३२ ॥ कण्वउ
वाच ॥ प्रसन्नएवतस्याहंत्वत्कृतेवरवर्णिनि ॥ गृहाणचवरंमत्तस्त्वंशुभेयदभीप्सितम् ३३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोधर्मिष्ठतांवव्रेराज्याच्चास्खलनंतथा ॥ शकुं
तलापौरवाणांदुष्यंतहितकाम्यया ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणिशकुंतलोपाख्यानेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
प्रतिज्ञायतुदुष्यंतेप्रतियातेशकुंतलाम् ॥ गर्भंसुषाववामोरूःकुमारममितौजसम् १ त्रिषुवर्षेषुपूर्णेषुदीप्तानलसमद्युतिम् ॥ रूपौदार्यगुणोपेतंदौष्यंतिंजनमे
जय २ जातकर्मादिसंस्कारंकण्वःपुण्यकृतांवरः ॥ विधिवत्कारयामासवर्धमानस्यधीमतः ३ दन्तैःशुक्लैःशिखरिभिःसिंहसंहननोमहान् ॥ चक्रांकितकरःश्रीमा
न्महामूर्धामहाबलः ४ कुमारोदेवगर्भाभःसतत्राशुन्यवर्धत ॥ षड्वर्षएवबालःसकण्वाश्रमपदंप्रति ५ सिंहव्याघ्रान्वराहांश्चमहिषांश्चगजांस्तथा ॥ बबंधवृक्षे
बलवानाश्रमस्यसमीपतः ६ आरोहन्दमयंश्चैवक्रीडंश्चपरिधावति ॥ ततोऽऽस्यनामचक्रुस्तेकण्वाश्रमनिवासिनः ७ अस्त्वयंसर्वदमनःसर्वंहिदमयत्ययम् ॥ सस
र्वदमनोनामकुमारःसमपद्यत ८ विक्रमेणौजसाचैवबलेनचसमन्वितः ॥ तंकुमारमृषिर्दृष्ट्वाकर्मचास्यातिमानुषम् ९ समयोयौवराज्यायेत्यब्रवीच्चशकुंतलाम् ॥
तस्यतद्बलमाज्ञायकण्वःशिष्याननुवाचह १० शकुंतलामिमांशीघ्रंसहपुत्रामितोगृहात् ॥ भर्तुःप्रापयतागारंसर्वलक्षणपूजिताम् ११ नारीणांचिरवासोहिबांधवेषु
नरोचते ॥ कीर्तिचारित्रधर्मघ्नस्तस्मान्नयतमाचिरम् १२ तथेत्युक्त्वातुतेसर्वेप्रातिष्ठंतमहौजसः ॥ शकुंतलांपुरस्कृत्यसपुत्रांगजसाह्वयम् १३ ॥

३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ इतिश्रीआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ॥ प्रतिज्ञायेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८
विक्रमःपराभिभवसामर्थ्यं ओजःकांतिः । बलंशारीरम् ९ । १० । ११ नरोचतेनशोभते । चारित्रंशीलं धर्मःपातिव्रत्यम् १२ । १३ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ धर्मार्थकामसंबंधं । धर्मेचार्थेचकामेचनातिचरितव्यात्वयेयंनातिचरामि'इतिविवाहमंत्रप्रकाशितंवैवाहिकंसंबंधं २० । २१ । २२ । २३ २४ । २५
साक्ष्येणसाक्षिधर्मेणौदासीन्यबोधरूपेण २६ । २७ हृच्छयमंतर्यामिणं मुनिनारायणं २८ । २९ । ३० निर्यातयतिपरिहरति दुष्कृतंपापं ३१ वियातयतिविशेषेणयातनांपीडांकरोतिदुष्कृ

सहतेनैवपुत्रेणबालार्कसमतेजसा
गृहित्वाऽमरगर्भाभंपुत्रंकमललोचनम् ॥ आजगामततःसुभ्रूर्दुष्यंतंविदिताद्धनात् १४ अभिसृत्यचराजानंविदिताचप्रवेशिता ॥ सहतेनैवपुत्रेणबालार्कसमतेजसा
१५ निवेदयित्वातेसर्वेआश्रमंपुनरागताः ॥ पूजयित्वायथान्यायमब्रवीच्चशकुंतला १६ अयंपुत्रस्त्वयाराजन्यौवराज्येऽभिषिच्यताम् ॥ त्वयाह्ययंसुतोराजन्मय्यु
त्पन्नःसुरोपमः ॥ यथासमयमेतस्मिन्वर्तस्वपुरुषोत्तम १७ यथामत्संगमेपूर्वंयःकृतःसमयस्तथा ॥ तंस्मरस्वमहाभागकण्वाश्रमपदंप्रति १८ सोऽथश्रुत्वैवतद्वा
क्यंतस्याराजास्मरन्नपि ॥ अब्रवीन्नस्मरामीतिकस्यत्वंदुष्टतापसि १९ धर्मकामार्थसंबंधंनस्मरामित्वयासह ॥ गच्छवातिष्ठवाकामंयद्वापीच्छसितत्कुरु २० सैव
मुक्तावरारोहाव्रीडितेवतपस्विनी ॥ निःसंज्ञेवचदुःखेनतस्थौस्थूणेवनिश्चला २१ संरंभामर्षताम्राक्षोस्फुरमाणौष्ठसंपुटा ॥ कटाक्षैर्निर्दहंतीवतिर्यग्राजानमैक्षत २२
आकारंगूहमानाचमन्युनाचसमीरिता ॥ तपसासंभृतंतेजोधारयामासवैतदा २३ सामुहूर्त्तमिवध्यात्वादुःखामर्षसमन्विता ॥ भर्तारमभिसंप्रेक्ष्यक्रुद्धावचनमब्रवीत्
२४ जानन्नपिमहाराजकस्मादेवंप्रभाषसे ॥ नजानामीतिनिःशंकंयथाऽन्यःप्राकृतोजनः २५ अत्रतेहृदयंवेदसत्यस्यैवानृतस्यच ॥ कल्याणंवदसाक्ष्येणमाऽऽ
त्मानमवमन्यथाः २६ योऽन्यथासंतमात्मानमन्यथाप्रतिपद्यते ॥ किंतेननकृतंपापंचोरेणात्मापहारिणा २७ एकोऽहमस्मीतिचमन्यसेत्वंनहृच्छयंवेत्सिमुनिं
पुराणम् ॥ योवेदिताकर्मणःपापकस्यतस्यांतिकेत्वंवृजिनंकरोषि २८ मन्यतेपापकंकृत्वानकश्चिद्वेत्तिमामिति॥ विदंतिचैनंदेवाश्चयश्चैवांतरपूरुषः २९ आदित्यचंद्राव
निलानलौचद्यौर्भूमिरापोहृदयंयमश्च ॥ अहश्चरात्रिश्चउभेचसंध्येधर्मश्चजानातिनरस्यवृत्तम् ३० यमोवैवस्वतस्तस्यनिर्यातयतिदुष्कृतम् ॥ हृदिस्थितःकर्मसा
क्षीक्षेत्रज्ञोयस्यतुष्यति ३१ नतुतुष्यतियस्यैषपुरुषस्यदुरात्मनः ॥ तंयमःपापकर्माणंवियातयतिदुष्कृतम् ३२ योवमन्यात्मनात्मानमन्यथाप्रतिपद्यते ॥ नत
स्यदेवाःश्रेयांसोयस्यात्माऽपिनकारणम् ३३ स्वयंप्राप्तेतिमामेवंमाऽवमंस्थाःपतिव्रताम् ॥ अर्चार्हांनार्चयसिमांस्वयंभार्यामुपस्थिताम् ३४ किमर्थंमांप्राकृतवदु
पप्रेक्षसिसंसदि ॥ नखल्वहमिदंशून्येरौमिकिंनशृणोषिमे ३५ यदिमेयाचमानायावचनंनकरिष्यसि ॥ दुष्यंतशतधामूर्धाततस्तेऽद्यस्फुटिष्यति ३६ भार्यांपतिः
संप्रविश्यसयस्माज्जायतेपुनः ॥ जायायास्तद्धिजायात्वंपौराणाःकवयोविदुः ३७ यदागमवतःपुंसस्तदपत्यंप्रजायते ॥ तत्तारयतिसंतत्यापूर्वप्रेतान्पितामहान् ३८

तंदुष्टंकृतमस्यतं ३२ नकारणंश्रेयसेइत्यर्थः ३३ । ३४ । ३५ । ३६ पौराणाःकवयोवैदिकास्तज्जायाजायाभवतियदस्यांजायतेपुनरित्यादिमंत्रविदः ३७ आगमवतोवेदोक्तमंत्रादिकर्मविदोय
त्वदमितमभावात्मपत्यंजायतेतत्तारयति ३८ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पुन्नाम्नइत्यतःपरं 'पौत्रेणलोकान्जयतेपौत्रेणानंत्यमश्नुते ॥ अथपौत्रस्यपुत्रेणमोदंतेप्रपितामहाः'इतिपठंति तत्रपुत्रेणनरकादुद्धृतःपौत्रेणस्वर्गंनीयतेप्रपौत्रेणततोऽप्युपरिनीयते । पुत्रेणैवस्वर्गंनीतःपौत्रेणब्रह्मलोकेप्रापितआनंत्यंमोक्षंलभते तेनासौप्रपौत्रमपेक्षतइत्यर्थः ३९ । ४० । ४१ । ४२ पितरःपितृवाद्धितैषिण्यः मातरोमातृवद्दुःखहंत्र्यः ४३ । ४४ त्रिषमेपुनरकेष्वेकएवपततीतितमेकपा

पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पितरंत्रायतेसुतः ॥ तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्तःस्वयमेवस्वयंभुवा ३९ साभार्यायागृहेदक्षासाभार्यायाप्रजावती ॥ साभार्यायापतिप्राणासाभार्याया पतिव्रता ४० अर्धंभार्यामनुष्यस्यभार्याश्रेष्ठतमःसखा ॥ भार्यामूलंत्रिवर्गस्यभार्यामूलंतरिष्यतः ४१ भार्यावंतःक्रियावंतःसभार्यागृहमेधिनः ॥ भार्यावंतःप्रमोदंतेभार्यावंतःश्रियाऽन्विताः ४२ सखायःप्रविविक्तेषुभवंत्येताःप्रियंवदाः ॥ पितरोधर्मकार्येषुभवन्त्यार्तस्यामातरः ४३ कांतारेष्वपिविश्रामोजनस्याध्वनिकस्यवै ॥ यःसदारःसविश्वास्यस्तस्माद्दाराःपरागतिः ४४ संसरंतमपिप्रेतंविषमेष्वेकपातिनम् ॥ भार्यैवान्वेतिभर्त्तारंसततंयापतिव्रता ४५ प्रथमंसंस्थिताभार्यापतिंप्रेत्यप्रतीक्षते ॥ पूर्वंमृतंचभर्तारंपश्चात्साध्व्यनुगच्छति ४६ एतस्मात्कारणाद्राजन्पाणिग्रहणमिष्यते ॥ यदाप्नोतिपतिर्भार्यामिहलोकेपरत्रच ४७ आत्मात्मनैवजनितःपुत्रइत्युच्यतेबुधैः ॥ तस्माद्भार्यांनरःपश्येन्मातृवत्पुत्रमातरम् ४८ भार्यायांजनितंपुत्रमादर्शेष्विवचाननम् ॥ ल्हादतेजनिताप्रेक्ष्यस्वर्गंप्राप्येवपुण्यकृत् ४९ दह्यमानामनोदुःखैर्व्याधिभिश्चातुरानराः ॥ ल्हादंतेस्वेषुदारेषुघर्मार्ताःसलिलेष्विव ५० सुसंरब्धोऽपिरामाणांनकुर्यादप्रियंनरः ॥ रतिंप्रीतिंचधर्मंचतास्वायत्तमवेक्ष्यहि ५१ आत्मनोजन्मनःक्षेत्रंपुण्यंरामाःसनातनम् ॥ ऋषीणामपिकाशक्तिःस्रष्टुंरामामृतेप्रजाम् ५२ प्रतिपद्ययदासूनुर्धरणारेणुगुंठितः ॥ पितुराश्लिष्यतेऽङ्गानिकिमस्त्यभ्यधिकंततः ५३ सत्वंस्वयमभिप्राप्तंसाभिलाषमिमंसुतम् ॥ प्रेक्षमाणंकटाक्षेणकिमर्थमवमन्यसे ५४ अंडानिबिभ्रतिस्वानिनभिंदंतिपिपीलिकाः ॥ नभरेथाःकथंनुत्वंधर्मज्ञःसन्स्वमात्मजम् ५५ नवाससांनरामाणांनापांस्पर्शस्तथाविधः ॥ शिशोरालिंग्यमानस्यस्पर्शःसूनोर्यथासुखः ५६ ब्राह्मणोद्विपदांश्रेष्ठोगौर्वरिष्ठाचतुष्पदाम् ॥ गुरुर्गरीयसांश्रेष्ठःपुत्रःस्पर्शवतांवरः ५७ स्पृशतुत्वांसमाश्लिष्यपुत्रोऽयंप्रियदर्शनः ॥ पुत्रस्पर्शात्सुखतरःस्पर्शोलोकेनविद्यते ५८ त्रिषुवर्षेषुपूर्णेषुप्रजाताऽहमरिंदम ॥ इमंकुमारंराजेंद्रतवशोकविनाशनम् ५९ आहर्त्ताबाजिमेधस्यशतसंख्यस्यपौरव ॥ इतिवागंतरिक्षेमांसूतकेऽभ्यवदत्पुरा ६० ननुनामांकमारोप्यस्नेहाद्ग्रामांतरंगताः ॥ मूर्ध्निपुत्रानुपाघ्रायप्रतिनंदंतिमानवाः ६१ वेदेष्वपिवदंतीमंमंत्रग्रामंद्विजातयः ॥ जातकर्मणिपुत्राणांतवापिविदितंतथा ६२ अंगादंगात्संभवसिहृदयादधिजायसे ॥ आत्मावैपुत्रनामासिसजीवशरदःशतम् ६३ जीवितंत्वदधीनंमेसंतानमपिचाक्षयम् ॥ तस्मात्वंजीवमेपुत्रसुसुखीशरदांशतम् ६४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२७ तिनमप्यनुगमनंकरोतिभर्त्तारंनरकादुद्धर्त्तुं । यथोक्तं । 'व्यालग्राहीयथाव्यालंबलादुद्धरतेबिलात् ॥ नरकस्थंपतिंतद्वत्पतिप्राणानुगासती'इति ४५ । ४६ । ४७ मातृवज्जन्मभूमिवत् ४८ । ४९ । ५० सुसंरब्धोऽप्यतिक्रुद्धोपि रामाणांरम्यस्त्रीणां ५१ । ५२ प्रतिपद्यप्रत्येत्य ५३ । ५४ । ५५ शिशोरजातदंतस्यसूनोः ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ मंत्रग्राममेवपठति अंगादिति । शरदोवर्षाणि ६३ । ६४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्मानमात्मानंद्वितीयंप्रतिबिंबेइवतवसाहश्यमत्रपश्येतिभावः ६५ एकःसन्पुत्रेजातेयोगीवद्विधाकृतोद्वैरूप्यंगतः ६६ । ६७ । ६८ सामसिद्धा अजीजनवमामितिशेषः ६९ अवकीर्याऽधस्त्यक्त्वा अ

त्वदंगेभ्यःप्रसूतोऽयंपुरुषात्पुरुषोऽपरः ॥ सरसीवामलेत्मानंद्वितीयंपश्यवैसुतम् ६५ यथाह्याहवनीयोऽग्निर्गार्हपत्यात्प्रणीयते ॥ तथात्वत्तःप्रसूतोऽयंत्वमेकःसन्

॥ ७९ ॥ द्विधाकृतः ६६ मृगावकृष्टेनपुरामृगयांपरिधावता ॥ अहमासादिताराजन्कुमारीपितुराश्रमे ६७ उर्वशीपूर्वचित्तिश्चसहजन्याचमेनका ॥ विश्वाचीचघृताची

चषडेवाप्सरसांवराः ६८ तासांसामेनकानामब्रह्मयोनिर्वराप्सराः ॥ दिवःसंप्राप्यजगतींविश्वामित्रादजीजनत् ६९ सामांहिमवतःप्रस्थेसुषुवेमेनकाऽप्सराः ॥

अवकीर्यचमांयातापरात्मजमिवासती ७० किंनुकर्माशुभंपूर्वंकृतवत्यन्यजन्मनि ॥ यदहंबांधवैस्त्यक्ताबाल्येसंप्रतिचत्वया ७१ कामंत्वयापरित्यक्तागमिष्यामि

स्वमाश्रमम् ॥ इमंतुबालंसंत्यक्तुंनार्हस्यात्मजमात्मनः ७२ ॥ दुष्यंतउवाच ॥ नपुत्रमभिजानामित्वयिजातंशकुंतले ॥ असत्यवचनानार्यःकस्तेश्रद्धास्यतेव

चः ७३ मेनकानिरनुक्रोशाबंधकीजननीतव ॥ ययाहिमवतःपृष्ठेनिर्माल्यमिवचोज्झिता ७४ सचापिनिरनुक्रोशःक्षत्रयोनिःपितातव ॥ विश्वामित्रोब्राह्मणत्वे

लुब्धःकामवशंगतः ७५ मेनकाऽप्सरसांश्रेष्ठामहर्षीणांपिताचते ॥ तयोरपत्यंकस्मात्त्वंपुंश्चलीवप्रभाषसे ७६ अश्रद्धेयमिदंवाक्यंकथयंतीनलज्जसे ॥ विशेषतोम

त्सकाशेदुष्टतापसिगम्यताम् ७७ क्कमहर्षिःसचैवाग्र्यःसाऽप्सराक्कचमेनका ॥ क्कचत्वमेवंकृपणातापसीवेषधारिणी ७८ अतिकायश्चतेपुत्रोबालोऽतिबलवानयम् ॥

कथमल्पेनकालेनशालस्तंभइवोद्गतः ७९ सुनिकृष्टाचतेयोनिःपुंश्चलीवप्रभाषसे ॥ यदृच्छयाकामरागाज्जातामेनकयाह्यसि ८० सर्वमेतत्परोक्षंमेयत्त्वंवदसितापं

सि ॥ नाहंत्वामभिजानामियथेष्टंगम्यतांत्वया ८१ ॥ शकुंतलोवाच ॥ राजन्सर्षपमात्राणिपरच्छिद्राणिपश्यसि ॥ आत्मनोबिल्वमात्राणिपश्यन्नपिनपश्यसि

८२ मेनकात्रिदशेष्वेवत्रिदशाश्चानुमेनकाम् ॥ ममैवोद्रिच्यतेजन्मदुष्यंततवजन्मनः ८३ क्षितावटसिराजेंद्रअंतरिक्षेचराम्यहम् ॥ आवयोरंतरंपश्यमेरुसर्षप

योरिव ८४ महेन्द्रस्यकुबेरस्ययमस्यवरुणस्यच ॥ भवनान्यनुसंयामिप्रभावंपश्यमेनृप ८५ सत्यश्चापिप्रवादोऽयंयंप्रवक्ष्यामितेऽनघ ॥ निदर्शनार्थंनद्वेषाच्छ्रु

त्वातंक्षंतुमर्हसि ८६ विरूपोयावदादर्शेनात्मनःपश्यतेमुखम् ॥ मन्येतेतावदात्मानमन्येभ्योरूपवत्तरम् ८७ यदास्वमुखमादर्शेविकृतंसोऽभिवीक्षते ॥ तदांतरं

विजानीतेआत्मानंचेतरंजनम् ८८ अतीवरूपसंपन्नोनकंचिदवमन्यते ॥ अतीवजल्पन्दुर्वाचोभवतीहविहेठकः ८९ मूर्खोहिजल्पतांपुंसांश्रुत्वावाचःशुभाशुभाः ॥

अशुभंवाक्यमादत्तेपुरीषमिवसूकरः ९० प्राज्ञस्तुजल्पतांपुंसांश्रुत्वावाचःशुभाशुभाः ॥ गुणवद्वाक्यमादत्तेहंसःक्षीरमिवांभसः ९१ अन्यान्परिवदन्साधुर्यथाहि

परितप्यते ॥ तथापरिवदन्नन्यांस्तुष्टोभवतिदुर्जनः ९२ अभिवाद्ययथावृद्धान्संतोगच्छंतिनिर्वृतिम् ॥ एवंसज्जनमाक्रुश्यमूर्खोभवतिनिर्वृतः ९३ ॥

सतीअपत्यस्नेहहीना ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ तवपितरौनीचौ उच्चौचेत्कथंत्वमेवंभाषसइत्याहद्वाभ्यां सचेति ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० परोक्षमविश्वसनीयम् ८१ । ८२ । ८३

८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ विहेठकोनिंदकःपरोपतापकोवा हेठविबाधायां ८९ । ९० । ९१ । ९२ निर्वृतःसुखी ९३ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यत्रविपर्ययेपरैःसद्भिर्वाच्यानिंद्याःसंतोदुरात्मानःपरान्साधून्निंद्यानाहुः ९४। ९५ अनास्तिकःआस्तिकाद्भिन्नः ९६ इहश्रियंघ्नंति लोकानमुत्र ९७ । ९८ स्वपत्नीप्रभवानन्यासुचोत्पन्नांश्चतुर्विधानेवं पंचपुत्रान्प्रचक्षते कृतान्उपनयनादिनासंस्कृतान् ९९ । १०० आत्मानंपालयन्पालनहेतोः १ । २ । ३ । ४ । ५ समयोनियमः संगतंसख्यं ६ । ७ अत्र । 'ऋतेऽपिगर्दभीक्षीरात्पयःपास्यति

सुखंजीवंत्यदोषज्ञामूर्खादोषानुदर्शिनः ॥ यत्रवाच्याःपरैःसंतःपरानाहुस्तथाविधान् ९४ अतोहास्यतरंलोकेकिंचिदन्यन्नविद्यते ॥ यत्रदुर्जनमित्याहदुर्जनःसज्जनं स्वयम् ९५ सत्यधर्मच्युतात्पुंसःक्रुद्धादाशीविषादिव ॥ अनास्तिकोऽप्युद्विजतेजनःकिंपुनरास्तिकः ९६ स्वयमुत्पाद्यवैपुत्रंसदृशंयोनमन्यते ॥ तस्यदेवाःश्रियं घ्नंतिनचलोकानुपाश्नुते ९७ कुलवंशप्रतिष्ठांहिपितरःपुत्रमब्रुवन् ॥ उत्तमंसर्वधर्माणांतस्मात्पुत्रंनसंत्यजेत् ९८ स्वपत्नीप्रभवान्पंचलब्धान्क्रीतान्विवर्धितान् ॥ कृतानन्यासुचोत्पन्नान्पुत्रान्वैमनुरब्रवीत् ९९ धर्मकीर्त्यावहानॄणांमनसःप्रीतिवर्धनाः ॥ त्रायंतेनरकाज्जाताःपुत्राधर्मप्लवाःपितॄन् १०० सत्वंनृपतिशार्दूलपुत्रंनत्यक्तुमर्हसि ॥ आत्मानंसत्यधर्मौचपालयन्पृथिवीपते ॥ नरेंद्रसिंहकपटंनवोढुंत्वमिहार्हसि १ वरंकूपशताद्वापीवरंवापीशतात्क्रतुः ॥ वरंक्रतुशतात्पुत्रःसत्यंपुत्रशताद्वरम् २ अश्वमेधसहस्रंचसत्यंचतुलयाधृतम् ॥ अश्वमेधसहस्राद्धिसत्यमेवविशिष्यते ३ सर्ववेदाधिगमनंसर्वतीर्थावगाहनम् ॥ सत्यंचवचनंराजन्समंवास्यान्नवासमम् ४ नास्तिसत्यसमोधर्मोनसत्याद्विद्यतेपरम् ॥ नहितीव्रतरंकिंचिदनृतादिहविद्यते ५ राजन्सत्यंपरंब्रह्मसत्यंचसमयःपरः ॥ मात्याक्षीःसमयंराजन्सत्यंसंगतमस्तुते ६ अनृतेचेत्प्रसंगस्तेश्रद्दधासिनचेत्स्वयम् ॥ आत्मनाहंतगच्छामित्वादृशेनास्तिसंगतम् ७ त्वामृतेऽपिहिदुष्यंतशैलराजावतंसकाम् ॥ चतुरंतामिमामुर्वींपुत्रोमेपालयिष्यति ८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतावदुक्त्वाराजानंप्रातिष्ठतशकुंतला ॥ अथांतरिक्षाद्दुष्यंतंवागुवाचाशरीरिणी ९ ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैर्मंत्रिभिश्चवृतंतदा ॥ भस्त्रामातापितुःपुत्रोयेनजातःसएवसः ११० भरस्वपुत्रंदुष्यंतमावमंस्थाःशकुंतलाम् ॥ रेतोधाःपुत्रउन्नयतिनरदेवयमक्षयात् ११ त्वंचास्यधातागर्भस्यसत्यमाहशकुंतला ॥ जायाजनयतेपुत्रमात्मनोऽङ्गंद्विधाकृतम् १२ तस्माद्भरस्वदुष्यंतपुत्रंशाकुंतलंनृप ॥ अभूतिरेषायत्त्यक्त्वाजीवेज्जीवंतमात्मजम् १३ शाकुंतलंमहात्मानंदौष्यंतिंभरपौरव ॥ भर्तव्योऽयंत्वयायस्मादस्माकंवचनादपि १४ तस्माद्भवत्वयंनाम्नाभरतोनामतेसुतः ॥ तच्छ्रुत्वापौरवोराजाव्याहृतंत्रिदिवौकसाम् १५ पुरोहितममात्यांश्चसंप्रहृष्टोऽब्रवीदिदम् ॥ शृण्वंत्वेतद्भवंतोऽस्यदेवदूतस्यभाषितम् १६ अहंचाप्येवमेवैनंजानामिस्वयमात्मजम् ॥ यद्यहंवचनादेवगृह्णीयामिस्वमात्मजम् ॥ भवेद्धिशंकयोलोकस्यनैवशुद्धोभवेदयम् ११७ ॥ ॥ ॥

मेसुतः'इतिक्वचित्पठ्यते । तस्यायंभावः गर्दभीक्षीरवत्त्वयादत्तमपिराज्यंपरित्यज्यस्वभुजबलेनैवमत्पुत्रोराज्यंकरिष्यतीति । त्वामिति चतुरंतांचतुःसमुद्रांतां ८ । ९ भस्त्राचर्मकोशस्तत्रनिहितंबीजंयथा तदीयंनभवतिएवंमाताऽपिभस्त्रेव येनहेतुनायोजातःसएवसःकार्यस्यकारणानन्यत्वात् ११० भरस्वधारयस्वपोषयस्ववा रेतोधाःरेतःसेक्तायःसएवपुत्रःपितुरनन्यएवेत्यर्थः उन्नयत्यूर्ध्वंनयति यमक्षयान्नरकात्पितॄनितिशेषः ११ धातानिषेक्ता १२ अभूतिरभाग्यं १३ । १४ । १५ । १६ गृह्णीयामिगृह्णीयां इडोलोपाभावआर्षः ११७ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११८ पितृकर्माणिपित्राकर्त्तव्यान्युपनयनादीनि १९ सभाज्यमानःपूज्यमानः १२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ चक्रंरथचक्रंथाज्ञावा अन्यतरेणसर्वव्याप्नोतीतिचक्रवर्तीसार्वभौमः सर्वभूमीश्वरः २९ पद्मानांकोटिशतानां १३० ३१ । ३२ सत्यंब्रह्म आर्जवंधर्मः तेएवपरमयनंप्राप्यंयेषांतान् १३३ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ वंशस्यभारतत्वेनिमित्तमुक्त्वातमेवाहप्रजापतेरित्यादिना १ । २ । ३ प्राचेतसःप्राचेदेशायपञ्चक्रियायाअततिसततंगच्छतीतिप्राचेताःचतुर्थ्याअलुक् । अतसातत्यगमनेऽस्मात्समेरेअतमानाद्इत्यादौयञ

॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तंविशोध्यतदाराजादेवदूतेनभारत ॥ हृष्टःप्रमुदितश्चापिप्रतिजग्राहतंसुतम् ११८ ततस्तस्यतदाराजापितृकर्माणिसर्वशः ॥ कारयामासमुदितःप्रीतिमानात्मजस्यह ११९ मूर्ध्निचैनमुपाघ्रायसस्नेहंपरिषस्वजे ॥ सभाज्यमानोविप्रैश्चस्तूयमानश्चबंदिभिः ॥ समुदंपरमांलेभेपुत्रसंस्पर्शजांनृपः १२० तांचैवभार्यांदुष्यंतःपूजयामासधर्मतः ॥ अब्रवीच्चैवतांराजासांत्वपूर्वमिदंवचः २१ कृतोलोकपरोक्षोऽयंसंबंधोऽयंत्वयासह ॥ तस्मादेतन्मयादेवित्वच्छुद्ध्यर्थंविचारितम् २२ मन्यतेचैवलोकस्तेस्त्रीभावान्मयिसंगतम् ॥ पुत्रश्चायंवृतोराज्येमयातस्माद्विचारितम् २३ यच्चकोपितयाऽत्यर्थंत्वयोक्तोऽस्म्यप्रियंप्रिये ॥ प्रणयिन्याविशालाक्षितत्क्षांतंतेमयाशुभे २४ तामेवमुक्त्वाराजर्षिर्दुष्यंतोमहिषींप्रियाम् ॥ वासोभिरन्नपानैश्चपूजयामासभारत २५ दुष्यंतस्तुतदाराजापुत्रंशाकुंतलंतदा ॥ भरतंनामतःकृत्वायौवराज्येऽभ्यषेचयत् २६ तस्यतत्प्रथितंचक्रंप्रावर्ततमहात्मनः ॥ भास्वरंदिव्यमजितंलोकसन्नादनंमहत् २७ सविजित्यमहीपालांश्चकारवशवर्तिनः ॥ चचारचसतांधर्मंप्रापचानुत्तमंयशः २८ सराजाचक्रवर्त्यासीत्सार्वभौमःप्रतापवान् ॥ ईजेचबहुभिर्यज्ञैर्यथाशक्रोमरुत्पतिः २९ याजयामासतंकण्वोविधिवद्भूरिदक्षिणम् ॥ श्रीमान्गोविततंनामवाजिमेधमवापसः ॥ यस्मिन्सहस्रंपद्मानांकण्वायभरतोददौ १३० भरताद्भारतीकीर्तिर्येनेदंभारतंकुलम् ॥ अपरेयेचपूर्वेवैभारताइतिविश्रुताः ३१ भरतस्यान्ववायेहिदेवकल्पामहौजसः ॥ बभूवुर्ब्रह्मकल्पाश्चबहवोराजसत्तमाः ३२ येषामपरिमेयानिनामधेयानिसर्वशः ॥ तेषांतुतेयथामुख्यंकीर्तयिष्यामिभारत ॥ महाभागान्देवकल्पान्सत्यार्जवपरायणान् १३३ ॥ इतिश्रीम० आदिप० संभवप० शकुंतलोपाख्यानेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रजापतेस्तुदक्षस्यमनोर्वैवस्वतस्यच ॥ भरतस्यकुरोःपूरोराजमीढस्यचानघ १ यादवानामिमंवंशंकौरवाणांचसर्वशः ॥ तथैवभरतानांचपुण्यंस्वस्त्ययनंमहत् २ धन्यंयशस्यमायुष्यंकीर्तयिष्यामितेऽनघ ॥ तेजोभिरुदिताःसर्वेमहर्षिसमतेजसः ३ दशप्राचेतसःपुत्राःसंतःपुण्यजनाःस्मृताः ॥ मुखजेनाग्निनायैस्तेपूर्वंदग्धामहौजसः ४ ॥ ॥ ॥ ॥

सातत्यार्थत्वेनदृष्टादस्तुन् तस्यप्राचेतसःप्राचीनबर्हिषः । यद्वा प्राचेअततसंतृणमस्येतिप्राचेतसः । नीचातंधक्ष्यतसन्नशुष्कमित्यादौतृणेऽप्यतसशब्दोदृष्टः । अविमृष्टविधेयांशत्वदोषमाश्रित्यप्रचेतसामयंपिताप्राचेतसइतिवा । अस्मिन्पक्षद्वयेसुपांसुलुगितिषष्ठ्याःसुः । अन्येतुप्रचेतसइतिपाठंप्रकल्प्यप्राचीनबर्हिषइत्यध्याहरंति । पुण्यजनाःपुण्योत्पादकास्तपःशीलाइत्यर्थः यैस्तेमहौजसोमहाप्रभावावृक्षौषधयोदग्धाः । येतेपूर्वमितिपाठेतुयेपूर्वंपुण्यजनाराक्षसाःस्मृतास्तेऽमीमहौजसोवृक्षाभूमिमावृत्यप्राणिनांपीडाकरादग्धायैरितिशेषः ४ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५ वीरिण्यावीरणपुत्र्या ६ मोक्षंमोक्षहेतुंसांख्यज्ञानंविवेकजंविज्ञानं एतेनज्ञाततत्त्वाःप्रजानकामयंतइतिदर्शितं । तथाचश्रुतिः 'किंप्रजयाकरिष्यामोयेषांनोऽयमात्माऽयंलोकः'इति ७ ततइति । स्त्रियःपा
येणज्ञानानर्हाइतिभावः । तथाचश्रुतिःस्त्रियाअशास्यंमनइति । अभिसंदधेपुत्रिकाएवदौहित्रद्वारामपुत्राइतिमेनेसंकल्पितवान्वा ८ । ९ । १० । ११ मार्तंडस्यविवस्वतः यमश्चेतिपुनरुक्तिर्मनुतःकृ
निष्टत्वप्रख्यापनार्था १२ । १३ । १४ । १५ । १६ चतुर्थान्नाभागादन्योऽयंनाभागारिष्टोदशमः १७ अन्योन्यभेदात्परस्परवैरात् १८ मातैवलब्धपुंभावाराज्यदानात्पिताऽप्यभूत् मुख्यःपितातुबु

तेभ्यःप्राचेतसोजज्ञेदक्षोदक्षादिमाःप्रजाः ॥ संभूताःपुरुषव्याघ्रसहिलोकपितामहः ५ वीरिण्यासहसंगम्यदक्षःप्राचेतसोमुनिः ॥ आत्मतुल्यानजनयत्सहस्रंसंशि
तव्रतान् ६ सहस्रसंख्यान्संभूतान्दक्षपुत्रांश्चनारदः ॥ मोक्षमध्यापयामाससांख्यज्ञानमनुत्तमम् ७ ततःपंचाशतंकन्याःपुत्रिकाअभिसंदधे ॥ प्रजापतिःप
जादक्षःसिसृक्षुर्जनमेजय ८ ददौदशसधर्मायकश्यपायत्रयोदश ॥ कालस्यनयनेयुक्ताःसप्तविंशतिमिंदवे ९ त्रयोदशानांपत्नीनांयातुदाक्षायणीवरा ॥ मारीचः
कश्यपस्तस्यामादित्यान्समजीजनत् १० इंद्रादीन्वीर्यसंपन्नान्विवस्वंतमथापिच ॥ विवस्वतःसुतोजज्ञेयमोवैवस्वतःप्रभुः ११ मार्त्तंडस्यमनुर्धीमानजायतसुतः
प्रभुः ॥ यमश्चापिसुतोजज्ञेख्यातस्तस्यानुजःप्रभुः १२ धर्मात्मासमनुर्धीमान्यत्रवंशःप्रतिष्ठितः ॥ मनोर्वंशोमानवानांततोऽयंप्रथितोऽभवत् १३ ब्रह्मक्षत्राद
यस्तस्मान्मनोर्जातास्तुमानवाः ॥ ततोऽभवन्महाराजब्रह्मक्षत्रेणसंगतम् १४ ब्राह्मणामानवास्तेषांसांगंवेदमधारयन् ॥ वेनंधृष्णुंनरिष्यंतंनाभागेक्ष्वाकुमेवच
१५ कारूषमथशर्यातिंतथाचैवाष्टमीमिलाम् ॥ पृषध्रंनवमंप्राहुःक्षत्रधर्मपरायणम् १६ नाभागारिष्टदशमान्मनोःपुत्रान्प्रचक्षते ॥ पंचाशत्तुमनोःपुत्रास्तथैवा
न्येऽभवन्क्षितौ १७ अन्योन्यभेदात्तेसर्वेविनेशुरितिनःश्रुतम् ॥ पुरूरवास्ततोविद्वानिलायांसमपद्यत १८ सावैतस्याभवन्मातापिताचैवेतिनःश्रुतम् ॥ त्र
योदशसमुद्रस्यद्वीपानश्नन्पुरूरवाः १९ अमानुषैर्वृतःसत्वैर्मानुषःसन्महायशाः ॥ विप्रैःसविग्रहंचक्रेवीर्योन्मत्तःपुरूरवाः २० जहारचसविप्राणांरत्नान्युत्क्रोश
तामपि ॥ सनत्कुमारस्तंराजन्ब्रह्मलोकादुपेत्यह २१ अनुदर्शंततश्चक्रेप्रत्यगृह्णान्नचाप्यसौ ॥ ततोमहर्षिभिःक्रुद्धैःसद्यःशप्तोव्यनश्यत २२ लोभान्वितोबलम
दान्नष्टसंज्ञोनराधिपः ॥ सहिगंधर्वलोकस्थानुर्वश्यासहितोविराट् २३ आनिनायक्रियार्थेऽग्नीन्यथावद्विहितांस्त्रिधा ॥ षट्सुताजज्ञिरेचैलादायुर्धीमानमावसुः २४
दृढायुश्चवनायुश्चशतायुश्चोर्वशीसुताः ॥ नहुषंवृद्धशर्माणंरजिंगयमनेनसम् २५ स्वर्भानवीसुतानेतानायोःपुत्रान्प्रचक्षते ॥ आयुषोनहुषःपुत्रोधीमान्सत्यपराक्र
मः २६ राज्यंशशाससुमहद्धर्मेणपृथिवीपते ॥ पितृन्देवानृषीन्विप्रान्गंधर्वोरगराक्षसान् २७ ॥ ॥ ॥

धएव त्रयोदशद्वीपाः अवांतरभेदात् । तेचस्वर्णप्रस्थश्चंद्रशुक्लआवर्तनोरमणकोमंदरहरिणःपांचजन्यःसिंहलोलंकारोमकपत्तनंसिद्धपुरंयमकोटिरित्येकादशजंबूद्वीपस्योपद्वीपाः द्वादशोजंबुद्वीपः प्लक्षादिषट्कं
चेत्यष्टादशद्वीपाः प्लक्षादिषट्कस्यैकत्वविवक्षयात्रयोदश १९।२०।२१ अनुदर्शंदर्शोदर्शनंसपश्चाद्यस्यश्रुतियुक्त्युपदेशोऽनुदर्शस्तंततस्तद्रूपदेशमित्यर्थः । पाठांतरेतु अनुदर्शयांचक्रेपूर्वराजचरितमितिशेषः । तंपा
तयांप्रथममासपपातपश्चादित्यादौदर्शनेनामंतानुप्रयोगयोस्ततइतिव्यवधानेऽपिनदोषः २३ त्रिराड्विराजमानः २३ त्रिधागार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयभेदेन आयुःशब्दउकारांतःसांतश्च २४ । २५ । २६ । २७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सहत्वेति । ऋषिभ्यःकरंजग्राहेत्यर्थः २८ कारयामासचकार स्वार्थेणिच् २९ तेजसादेहकांत्या । दिक्रमेणपराभिभवसामर्थ्येन । ओजसाबुद्धींद्रियबलेन ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ शाश्वतीर्व र्षीःसमावर्षाणिआच्छेत्प्राप्तवान् ३६ । ३७ सात्वंसोढुंमपितुंयोग्यंजराग्रहणजंदुःखंकुरुतअंगीकुरुतसाह्यंसाहायकंवा ३८ कार्यंप्रयोजनं । कार्यंकर्तव्यम् ३९ । ४० व्रतनिर्बंधाच्छुक्रशापाच्चकामरूपःपुरुषा र्थोहीनः ४१ शरीरेणशरीरस्थजरयायुक्तइतिशेषः वोयुष्माकंमध्येकामंकाममुखम् ४२ । ४३ तेन्नयातवआज्ञया पूर्वरूपमाकारलोपोत्रार्षः ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ कामानांकामभोगेनअवेत्यका

नहुषःपालयामासब्रह्मक्षत्रमथोविशः ॥ सहत्वादस्युसंघातानृषीन्करमदापयत् २८ पशुवच्चैवतान्पृष्ठेवाहयामासवीर्यवान् ॥ कारयामासचेन्द्रत्वमभिभूयदिवौ कसः २९ तेजसातपसाचैवविक्रमेणौजसातथा ॥ यतिंययातिंसंयातिमायातिमयतिंध्रुवम् ३० नहुषोजनयामासषट्सुतान्प्रियवादिनः ॥ यतिस्तुयोगमा स्थायब्रह्मभूतोऽभवन्मुनिः ३१ ययातिर्नाहुषःसम्राडासीत्सत्यपराक्रमः ॥ सपालयामासमहीमीजेचबहुभिर्मखैः ३२ अतिभक्त्यापितॄनर्चन्देवांश्चप्रयतःसदा ॥ अन्वगृह्णात्प्रजाःसर्वाययातिरपराजितः ३३ तस्यपुत्रामहेष्वासाःसर्वैःसमुदितागुणैः ॥ देवयान्यांमहाराजशर्मिष्ठायांचजज्ञिरे ३४ देवयान्यामजायेतांयदुस्तु र्वसुरेवच ॥ द्रुह्युश्चानुश्चपूरुश्चशर्मिष्ठायांचजज्ञिरे ३५ सशाश्वतीःसमाराजन्प्रजाधर्मेणपालयन् ॥ जरामार्च्छन्महाघोरांनाहुषोरूपनाशिनीम् ३६ जराऽभि भूतःपुत्रान्सराजावचनमब्रवीत् ॥ यदुंपूरुंतुर्वसुंचद्रुह्युंचानुंचभारत ३७ यौवनेनचरन्कामान्युवायुवतिभिःसह ॥ विहर्तुमहमिच्छामिसाह्यंकुरुतपुत्रकाः ३८ तंपुत्रोदैवयानेयःपूर्वजोवाक्यमब्रवीत् ॥ किंकार्यंभवतःकार्यमस्माकंयौवनेनते ३९ ययातिरब्रवीत्तंवैजरामेप्रतिगृह्यताम् ॥ यौवनेनत्वदीयेनचरेयंविषयानहम् ४० यजतोदीर्घसत्रैर्मेशापाच्चोशनसोमुनेः ॥ कामार्थःपरिहीणोऽयंतप्येयंतेनपुत्रकाः ४१ मामकेनशरीरेणराज्यमेकःप्रशास्तुवः ॥ अहंतन्वाऽभिनवयायुवाकाममवा प्नुयाम् ४२ तेनतस्यप्रत्यगृह्णन्यदुप्रभृतयोजराम् ॥ तमब्रवीत्ततःपूरुःकनीयान्सत्यविक्रमः ४३ राजंश्चराभिनवयातन्वायौवनगोचरः ॥ अहंजरांसमादायराज्ये स्थास्यामितेऽऽज्ञया ४४ एवमुक्तःसराजर्षिस्तपोवीर्यसमाश्रयात् ॥ संचारयामासजरांतदापुत्रेमहात्मनि ४५ पौरवेणाथवयसाराजायौवनमास्थितः ॥ यायातेनापिवयसाराज्यंपूरुरकारयत् ४६ ततोवर्षसहस्रांतेययातिरपराजितः ॥ स्थितःसनृपशार्दूलःशार्दूलसमविक्रमः ४७ ययातिरपिपत्नीभ्यांदीर्घका लंविहृत्यच ॥ विश्वाच्यासहितोरेमेपुनश्चैत्ररथेवने ४८ नाध्यगच्छत्तदातृप्तिंकामानांसमहायशाः ॥ अवेत्यमनसाराजन्निमांगाथांतदाजगौ ४९ नजातुकामः कामानामुपभोगेनशाम्यति ॥ हविषाकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिवर्धते ५० पृथिवीरत्नसंपूर्णाहिरण्यंपशवःस्त्रियः ॥ नालमेकस्यतत्सर्वमितिमत्वाशमंव्रजेत् ५१ यदानकुरुतेपापंसर्वभूतेषुकर्हिचित् ॥ कर्मणामनसावाचाब्रह्मसंपद्यतेतदा ५२ ॥ ॥ ॥

मस्तेवयातृप्त्यभावंज्ञात्वा ४९ हविषासमिदाज्यादिना ५० एकस्यकामिनःसर्वंनालमपर्याप्तम् । शमंकामशांतिं ५१ सर्वथाकामशमेब्रह्मैवभवतीत्याह यदेति । पापंकामंभूतेषुपंचभूतात्मकेषुरूपादिषुविष येषु । चतस्रोहिकामस्यावस्थाः प्रसुप्तातन्वीविच्छिन्नाउदाराच तत्रसुप्तिप्रलययोर्बीजमात्रावशेषाप्रसुप्तावासनामात्रशेषेमनसिस्थिता । तन्वीतुलब्धवृत्तिकेमनसिरूपादिदर्शनेनोद्भूतामनोरथात्मिका ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विच्छिन्नाज्ञसमाधिकाले तदामूलज्ञानस्याभावात् । उदाराभोगकाले तत्रकर्मणेतिउदारायाव्यावृत्तिः । वाचेतितन्व्याः । मनसेतिप्रसुप्तायाः । यदैवंतदैवब्रह्मसंपद्यतेसमाधौविदेहकैवल्यंच । तथाचश्रुतिः 'यदासर्वेप्रमुच्यंतेकामायेऽस्यहृदिश्रिताः । अथमर्त्योऽमृतोभवत्यत्रब्रह्मसमश्नुते'इतिसर्वेउदाराद्याः ५२ अयमेवकामःकिंचिद्विघ्नितःक्रोधोभवतिसोऽपिस्वपरभयदायीनाशनीयइत्याह यदाचेति । भयेच्छाद्वेषराहित्यादेवब्रह्मसंपद्यतइत्यर्थः ५३ कामप्रवणंमनोबुद्ध्याकामतुच्छत्वनिश्चयेनसमाधायनिगृह्य ५४ अतृप्तइति । द्विधाहिकामनिवृत्तिःदोषदृष्ट्यातृप्त्याच तेचविवेकविज्ञानोत्थेइतिविवेकवतोराज्ञो

यदाचायंनबिभेतियदाचास्मान्नबिभ्यति ॥ यदानेच्छतिनद्वेष्टिब्रह्मसंपद्यतेतदा ५३ इत्यवेक्ष्यमहाप्राज्ञःकामानांफल्गुतांनृप ॥ समाधायमनोबुद्ध्याप्रत्यगृह्णाज्जरांसुतात् ५४ दत्त्वाचयौवनंराजापूरुंराज्येऽभिषिच्यच ॥ अतृप्तएवकामानांपूरुंपुत्रमुवाचह ५५ त्वयादायादवानस्मित्वंमेवंशकरःसुतः ॥ पौरवोवंशइतितेख्यातिंलोकेगमिष्यति ५६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसनृपशार्दूलपूरुंराज्येभिषिच्यच ॥ ततःसुचरितंकृत्वाभृगुतुंगेमहातपाः ५७ कालेनमहतापश्चात्कालधर्ममुपेयिवान् ॥ कारयित्वात्वनशनंसदारःस्वर्गमाप्तवान् ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणि ययात्युपाख्यानेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥७५॥

जनमेजयउवाच ॥ ययातिःपूर्वजोऽस्माकंदशमोयःप्रजापतेः ॥ कथंसशुक्रतनयांलेभेपरमदुर्लभाम् १ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणतपोधन ॥ आनुपूर्व्याचमेशंसराज्ञोवंशकरान्पृथक् २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ययातिरासीन्नृपतिर्देवराजसमद्युतिः ॥ तंशुक्रवृषपर्वाणौवव्रातेवैयथापुरा ३ तत्तेऽहंसंप्रवक्ष्यामिपृच्छतेजनमेजय ॥ देवयान्याश्चसंयोगंययातेर्नाहुषस्यच ४ सुराणामसुराणांचसमजायतवैमिथः ॥ ऐश्वर्यंप्रतिसंघर्षस्त्रैलोक्येसचराचरे ५ जिगीषयाततोदेवाववव्रिरेऽङ्गिरसंमुनिम् ॥ पौरोहित्येनयाज्यार्थेकाव्यंतूशनसंपरे ६ ब्राह्मणौतावुभौनित्यमन्योन्यस्पर्धिनौभृशम् ॥ तत्रदेवानिजघ्नुर्यान्दानवान्युधिसंगतान् ७ तान्पुनर्जीवयामासकाव्योविद्याबलाश्रयात् ॥ ततस्तेपुनरुत्थाययोधयांचक्रिरेसुरान् ८ असुरास्तुनिजघ्नुर्यान्सुरान्समरमूर्धनि ॥ नतान्संजीवयामासबृहस्पतिरुदारधीः ९ नहिवेदसतांविद्यांयांकाव्योवेत्तिवीर्यवान् ॥ संजीविनींततोदेवाविषादमगमन्परम् १० तेतुदेवाभयोद्विग्नाःकाव्यादुशनसस्तदा ॥ ऊचुःकचमुपागम्यज्येष्ठंपुत्रंबृहस्पतेः ११ भजमानान्भजस्वास्मान्कुरुनःसाह्यमुत्तमम् ॥ यासाविद्यानिवसतिब्राह्मणेऽमिततेजसि १२ शुक्रेतामाहरक्षिप्रंभागभाङ्नोभविष्यसि ॥ वृषपर्वसमीपेहिशक्योद्रष्टुंत्वयाद्विजः १३ रक्षतेदानवांस्तत्रनसरक्षत्यदानवान् ॥ तमाराधयितुंशक्तोभवान्पूर्ववयाःकविम् १४ देवयानींचदयितांसुतांतस्यमहात्मनः ॥ त्वमाराधयितुंशक्तोनान्यःकश्चनविद्यते १५ शीलदाक्षिण्यमाधुर्यैराचारेणदमेनच ॥ देवयान्यांहितुष्टायांविद्यांतांप्राप्स्यसिध्रुवम् १६ ॥ ॥ ॥

दोषदृष्ट्याकामेभ्योनिवृत्तावपिब्रह्मज्ञानाभावादतृप्तिरितिभावः ५५ दायादवान्पुत्रवान् ५६ सुचरितंसत्कर्म भृगुतुंगेपर्वतविशेषे ५७ कारयित्वाकृत्वा पारयित्वेतिपाठेसमाप्य ५८ ॥ इति आदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ययातिरिति १ । २ विप्रदानवौवव्रातेजामातृत्वेनेतिशेषः ३ । ४ सुराणामिति । त्रैलोक्यैश्वर्यविषयेप्रतिसंघर्षोवयमीश्वराभविष्यामोवयमीश्वराभविष्यामइतिस्पर्धा ५ जिगीषयेतिसार्धश्लोकः याज्यार्थेऽन्योन्यस्पर्धिनावितिसंबंधः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ रक्षते कर्मव्यतिहारेतङ् शुक्रंहिदानवारक्षंत्ययमस्मत्तोमागादिति शुक्रस्तुतान्रक्षत्येव अदानवान्देवान् मृतसंजीविन्यानरक्षति १४ । १५ । १६ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१७ । १८ । १९ । २० । २१ भृगोःपुत्रःकविस्तत्पुत्रःशुक्रःकाव्यः सकविरित्यप्युपचारादुच्यते शुक्रेणरुद्रशुक्ररूपेण २२ प्राप्तःकालं प्राप्तापन्नेचद्वितीययेतिसमासः प्राप्तकालंकचं २३ । २४
प्रेषणैःप्रेष्यत्वादिभिः २५ । २६ अतीयुःब्राह्मणस्यावध्यत्वमतिक्रांतवंतइत्यर्थः २७ । २८ । २९ उवाचशुक्रंप्रति ३० । ३१ । ३२ संशब्द्यशब्दंकृत्वा ३३ । ३४ भाविनिहेशुद्धभाववति

तथेत्युक्त्वाततःप्रायाद्बृहस्पतिसुतःकचः ॥ तदाऽभिपूजितोदेवैःसमीपेवृषपर्वणः १७ सगत्वात्वरितोराजन्देवैःसंप्रेषितःकचः ॥ असुरेन्द्रपुरेशुक्रंदृष्ट्वावाक्यमु
वाचह १८ ऋषेरंगिरसःपौत्रंपुत्रंसाक्षाद्बृहस्पतेः ॥ नाम्नाकचमितिख्यातंशिष्यंगृह्णातुमांभवान् १९ ब्रह्मचर्यंचरिष्यामित्वय्यहंपरमंगुरौ ॥ अनुमन्यस्वमां
ब्रह्मन्सहस्रंपरिवत्सरान् २० ॥ शुक्रउवाच ॥ कचसुस्वागतंतेऽस्तुप्रतिगृह्णामितेवचः ॥ अर्चयिष्येऽहमर्च्यंत्वामर्चितोऽस्तुबृहस्पतिः २१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
कचस्तुतंतथेत्युक्त्वाप्रतिजग्राहतद्व्रतम् ॥ आदिष्टंकविपुत्रेणशुक्रेणोशनसास्वयम् २२ व्रतस्यप्राप्तकालंसयथोक्तंप्रत्यगृह्णत ॥ आराधयन्नुपाध्यायंदेवयानीं
चभारत २३ नित्यमाराधयिष्यंस्तौयुवायौवनगोचरे ॥ गायन्नृत्यन्वादयंश्चदेवयानीमतोषयत् २४ सशीलयन्देवयानींकन्यांसंप्राप्तयौवनाम् ॥ पुष्पैःफलैःप्रेषणै
श्चतोषयामासभारत २५ देवयान्यपितंविप्रंनियमव्रतधारिणम् ॥ गायंतीचललंतीचरहःपर्यचरत्तथा २६ पंचवर्षशतान्येवंकचस्यचरतोव्रतम् ॥ तत्रातीयुर
थोबुद्ध्वादानवास्तंततःकचम् २७ गारक्षंतंवनेदृष्ट्वारहस्येकममर्षिताः ॥ जघ्नुर्बृहस्पतेर्द्वेषाद्विद्यारक्षार्थमेवच २८ हत्वाशालावृकेभ्यश्चप्रायच्छँल्लवशःकृतम् ॥
ततोगावोनिवृत्तास्ताअगोपाःस्वंनिवेशनम् २९ सादृष्ट्वारहितागाश्चकचेनाभ्यागतावनात् ॥ उवाचवचनंकालेदेवयान्यथभारत ३० ॥ देवयान्युवाच ॥ आहुतं
चाग्निहोत्रंतेसूर्यश्चास्तंगतःप्रभो ॥ अगोपाश्चागतागावःकचस्तातनदृश्यते ३१ व्यक्तंहतोमृतोवापिकचस्तातभविष्यति ॥ तंविनानचजीवेयमितिसत्यंब्रवीमिते
३२ ॥ शुक्रउवाच ॥ अयमेहीतिसंशब्द्यमृतंसंजीवयाम्यहम् ॥ ततःसंजीविनींविद्यांप्रयुज्यकचमाह्वयत् ३३ भित्त्वाभित्त्वाशरीराणिवृकाणांसविनिर्गतः ॥ आहूतः
प्रादुरभवत्कचोहृष्टोऽथविद्यया ३४ कस्माच्चिरायितोऽसीतिपृष्टस्तामाहभार्गवीम् ॥ समिधश्चकुशादीनिकाष्ठभारंचभाविनि ३५ गृहीत्वाऽऽश्रममाराद्वंवटवृक्षं
समाश्रितः ॥ गावश्चसहिताःसर्वावृक्षच्छायामुपाश्रिताः ३६ असुरास्तत्रमांदृष्ट्वाकस्त्वमित्यभ्यचोदयन् ॥ बृहस्पतिसुतश्चाहंकचइत्यभिविश्रुतः ३७ इत्युक्तमा
त्रेमांहत्वापेषीकृत्वातुदानवाः ॥ दत्त्वाशालावृकेभ्यस्तुसुखंजग्मुःस्वमालयम् ३८ आहूतोविद्ययाभद्रेभार्गवेणमहात्मना ॥ त्वत्समीपमिहायातःकथंचित्समजी
वितः ३९ हतोऽहमितिचाचख्यौपृष्टोब्राह्मणकन्यया ॥ सपुनर्देवयान्योक्तःपुष्पाहारोयदृच्छया ४० वनंययौकचोविप्रोददृशुर्दानवाश्चतम् ॥ पुनस्तंपेषयित्वातु
समुद्रांभस्यमिश्रयन् ४१ चिरंगतंपुनःकन्यापित्रेतंसंन्यवेदयत् ॥ विप्रेणपुनराहूतोविद्ययागुरुदेहजः ॥ पुनरावृत्यतद्वृत्तंन्यवेदयततद्यथा ४२ ॥ ॥

३५ । ३६ । ३७ पेपःपिष्टं पिष्टीकृत्येत्यर्थः । पेषीकृत्वेतिसमासेपिक्त्वोल्यबादेशाभावआर्षः ३८ समंसंपूर्णंजीवितंयस्यसः अंतरामरणेऽप्राप्तविद्यत्वाद्व्यर्थंजीवनमितिभावः ३९ । ४० । ४१
गुरुदेहजःकचः । आवृत्यआगत्य । तद्वृत्तमसुरचेष्टितं ४२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ब्राह्मणायशुक्राय ४३ प्रेषणकृत्कार्यकर्त्ता ४४। ४५। ४६ मर्त्यँ त्वंतुमत्प्रभावादमरकल्पाऽसि ब्रह्मवेदः तस्यनमनंस्वार्थप्रकाशेन ४७ प्रभावान्ममेतिशेषः उपस्थानेसंध्योपस्थानकाले त्रिसंध्यमित्यर्थः ४८। ४९। ५० समाह्वयदाक्रोशंकृतवान् संरंभात्क्रोधात् सर्वान्दैत्यानेकत्राहूयोपालब्धवानित्यर्थः उपालंभमेवाह असंशयमिति। द्विषंतीतिमध्यमपुरुषाप्रयोगःक्रोधावेशसूचनार्थः ५१ मामब्राह्मणमुदरेकचस्यपाकेनब्रह्महत्याप्रसंजनेनकर्तुमिच्छंति व्यभिचरंतिविरुद्धमाचरंतिमदुदरेब्राह्मणप्रवेशनेन अंतःपरिपाकः ५२। ५३ तपसःसंक्षयोगुरूदरविदारणात् क्लेशंसंकीर्णोदरेवासजम् ५४ चाह्वींमायां

ततस्तृतीयंहत्वातंदग्ध्वाकृत्वाचचूर्णशः ॥ प्रायच्छन्ब्राह्मणायैवसुरायामसुरास्तथा ४३ देवयान्यथभूयोऽपिपितरंवाक्यमब्रवीत् ॥ पुष्पाहारःप्रेषणकृत्कचस्तातनदृश्यते ४४ व्यक्तंहतोमृतोवापिकचस्तातभविष्यति ॥ तंविनानचजीवेयंकचंसत्यंब्रवीमिते ४५ ॥ शुक्रउवाच ॥ बृहस्पतेःसुतःपुत्रिकचःप्रेतगतिंगतः ॥ विद्ययाजीवितोऽप्येवंहन्यतेकरवामकिम् ४६ मैवंशुचोमारुददेवयानिनत्वादृशीमर्त्यमनुप्रशोचते ॥ यस्यास्तवब्रह्मचब्राह्मणाश्चसेंद्रादेवावसवोऽथाश्विनौच ४७ सुरद्विषश्चैवजगच्चसर्वमुपस्थानेसन्नमंतिप्रभावात् ॥ अशक्योऽसौजीवयितुंद्विजातिःसंजीवितोवध्यतेचैवभूयः ४८ ॥ देवयान्युवाच ॥ यस्यांगिरावृद्धतमःपितामहोबृहस्पतिश्चापिपितातपोनिधिः ॥ ऋषेःपुत्रंतमथोवापिपौत्रंकथंनुशोचेयमहंनरुद्याम् ४९ सब्रह्मचारीचतपोधनश्चसदोत्थितःकर्मसुचैवदक्षः ॥ कचस्यमार्गंप्रतिपत्स्येनभोक्ष्येप्रियोहिमेताततकचोऽभिरूपः ५० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सपीडितोदेवयान्यामहर्षिःसमाह्वयत्संरंभाच्चैवकाव्यः ॥ असंशयंमामसुराद्विषंतियेमेशिष्यानागतान्सूदयंति ५१ अब्राह्मणंकर्तुमिच्छंतिरौद्रास्तेमांयथाव्यभिचरंतिनित्यम् ॥ अप्यस्यपापस्यभवेदिहांतःकंब्रह्महत्यानदहेदपीन्द्रम् ५२ गुरोर्हिभीतोविद्ययाचोपहूतःशनैर्वाक्यंजठरेव्याजहार ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तमब्रवीत्केनपथोपनीतस्त्वंचोदरेतिष्ठसिब्रूहिविप्र ५३ ॥ कचउवाच ॥ तवप्रसादान्नजहातिमांस्मृतिःस्मरामिसर्वंयच्चयथाचवृत्तम् ॥ नत्वेवंस्यात्तपसःसंक्षयोमेततःक्लेशंघोरमिमंसहामि ५४ असुरैःसुरायांभवतोऽस्मिदत्तोहत्वादग्ध्वाचूर्णयित्वाचकाव्य ॥ ब्राह्मींमायांचासुरींविप्रमायांत्वयिस्थितेकथमेवातिवर्तेत् ५५ ॥ शुक्रउवाच ॥ किंतेप्रियंकरवाण्यद्यवत्सेवधेनमेजीवितंस्यात्कचस्य ॥ नान्यत्रकुक्षेर्ममभेदनेनदृश्येत्कचोमद्गतोदेवयानि ५६ ॥ देवयान्युवाच ॥ द्वौमांशोकावग्निकल्पौदहेतांकचस्यनाशस्तवचैवोपघातः ॥ कचस्यनाशेममशर्मनास्तितवोपघातेजीवितुंनास्मिशक्ता ५७ ॥ शुक्रउवाच ॥ संसिद्धरूपोऽसिबृहस्पतेःसुतयत्त्वांभक्तंभजतेदेवयानी ॥ विद्यामिमांप्राप्नुहिजीवनींत्वंनचेदिन्द्रःकचरूपीत्वमद्य ५८ ननिवर्तेत्पुनर्जीवन्कश्चिदन्योममोदरात् ॥ ब्राह्मणंवर्जयित्वैकंतस्माद्विद्यामवाप्नुहि ५९ पुत्रोभूत्वाभावयभावितोमामस्माद्देहादुपनिष्क्रम्यतात ॥ समीक्षेथाधर्मवतीमवेक्षांगुरोःसकाशात्प्राप्यविद्यांसविद्यः ६०

मायात्रयविदित्वयिसतिकोदेवोऽसुरोब्राह्मणोवाऽतिक्रामेदतस्त्वदुदरभेदनंममदुःसाध्यमेवेतिभावः ५५। ५६। ५७ नचेदिंद्रः इंद्रश्चेत्त्वंतर्हित्वामुदरेजीर्णंकरिष्याम्येवेतिभावः ५८ नेति। त्वंतुब्राह्मणत्वादवध्योममेत्यर्थः ५९ भावयजीवय भावितोमयाजीवितःकृतघ्नोमाभूरितिभावः ६० ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शुक्रस्यान्होरवैर्वाअसयेशुक्रात्यये ६१ ब्रह्मराशिंवेदराशिं ६२ यःश्रोत्रयोरिति । यथाममश्रोत्रयोरयंशुक्रोऽमृतममरणसाधनींविद्यांनिषिक्तवान्तथान्योऽपियोमेममनविद्यस्यविद्याशून्यस्य समासेऽपिनञो नञ्राडादिवत्प्रकृतिभावःश्रोत्रयोःसद्वस्तुनिर्षिंचेत् योयत्सत् पुंस्त्वमार्षं अमृतंमोक्षरूपं तंनिषेक्तारमहंपितरंमातरंचमन्ये तस्मैनिषेक्त्रेनद्रुह्येत् अस्यकृतमनेनोपकृतंजानन्नद्रुह्येऽहं क्रुधद्रुहेर्ष्येतिसंप्रदानत्वं ६३ ऋतस्यकर्मोपास्तिज्ञानकांडात्मकस्यवेदस्य निधीनांविद्यानांनिधिमाश्रयम् । विद्यायानिधित्वंगोपायमाशेवधिष्टेऽहमस्मीतिविद्यावचनात् । मामां शेवधिर्निधिः प्रतिष्ठाविद्याफलंतच्छून्याअप्रति

॥ वैशंपायनउवाच ॥ गुरोःसकाशात्समवाप्यविद्यांभित्त्वाकुक्षिंनिर्विचक्रामविप्रः ॥ कचोऽभिरूपस्तत्क्षणाद्ब्राह्मणस्यशुक्रात्ययेपौर्णमास्यामिवेन्दुः ६१ दृष्ट्वाच तंपतितंब्रह्मराशिमुत्थापयामासमृतंकचोऽपि ॥ विद्यांसिद्धांतामवाप्याभिवाद्यततःकचस्तंगुरुमित्युवाच ६२ यःश्रोत्रयोरमृतंसन्निषिंचेद्विद्यामविद्यस्ययथाममा यम् ॥ तंमन्येऽहंपितरंमातरंचतस्मैनद्रुह्येत्कृतमस्यजानन् ६३ ऋतस्यदातारमनुत्तमस्यनिधिंनिधीनामपिलब्धविद्याः ॥ येनाद्रियंतेगुरुमर्चनीयंपापाँल्लोकां स्तेव्रजंत्यप्रतिष्ठाः ६४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सुरापानाद्वंचनांप्राप्यविद्वान्संज्ञानाशंचैवमहातिघोरम् ॥ दृष्ट्वाकचंचापितथाभिरूपंपीतंतदासुरयामोहितेन ६५ समन्युरुत्थायमहानुभावस्तदोशनाविप्रहितंचिकीर्षुः ॥ सुरापानंप्रतिसंजातमन्युःकाव्यःस्वयंवाक्यमिदंजगाद ६६ योब्राह्मणोऽद्यप्रभृतीहकश्चिन्मोहात्सु रांपास्यतिमंदबुद्धिः ॥ अपेतधर्माब्रह्महाचैवसस्यादस्मिँल्लोकेगर्हितःस्यात्परेच ६७ मयाचैतांविप्रधर्मोक्तिसीमांमर्यादांवैस्थापितांसर्वलोके ॥ संतोविप्राःशुश्रुवां सोगुरूणांदेवालोकाश्चोपशृण्वंतुसर्वे ६८ इतीदमुक्त्वासमहानुभावस्तपोनिधीनांनिधिरप्रमेयः ॥ तान्दानवान्दैवविमूढबुद्धीनिदंसमाहूयवचोऽभ्युवाच ६९ आ चक्षेवोदानवाबालिशाःस्थसिद्धःकचोवत्स्यतिमत्सकाशे ॥ संजीविनींप्राप्यविद्यांमहात्मातुल्यप्रभावोब्राह्मणोब्रह्मभूतः ७० एतावदुक्त्वावचनंविरराससभार्गवः ॥ दानवाविस्मयाविष्टाःप्रययुःस्वंनिवेशनम् ७१ गुरोरुष्यसकाशेतुदशवर्षशतानिसः ॥ अनुज्ञातःकचोगंतुमियेषत्रिदशालयम् ७२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि संभवपर्वणिययात्युपाख्यानेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ समावृत्तव्रतंतंतुविसृष्टंगुरुणातदा ॥ प्रस्थितंत्रिदशावासंदेवयान्यब्र वीदिदम् १ ऋषेरंगिरसःपौत्रवृत्तेनाभिजनेनच ॥ भ्राजसेविद्ययाचैवतपसाचदमेनच २ ऋषिर्यथाऽङ्गिरामान्यःपितुर्ममहायशाः ॥ तथामान्यश्चपूज्यश्चमम भूयोबृहस्पतिः ३ एवंज्ञात्वाविजानीहियद्ब्रवीमितपोधन ॥ व्रतस्थेनियमोपेतेयथावर्ताम्यहंत्वयि ४ ससमाप्तविद्योमांभक्तांभजितुमर्हसि ॥ गृहाणपाणिंविधि वन्ममसंत्रपुरस्कृतम् ५ ॥ कचउवाच ॥ पूज्योमान्यश्चभगवान्यथातवपितामम ॥ तथात्वमनवद्यांगिपूजनीयतरामम ६ ॥ ॥

ष्ठाः । निधीनांचतुरन्त्रयानामितिपाठेअध्ययनमर्थज्ञानमनुष्ठानंशिष्येभ्यःप्रतिपादनंचेतिचत्वारिकर्माणितेष्वन्वयःसंबंधोयेषांनिधीनांविद्यानामित्यर्थः ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ बालिशाममोदरे कचंपातयित्वाशीघ्रंतत्कार्यंसिद्धंकृतवंतः ७० । ७१ उष्यउषित्वा ७२ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ॥ समावृत्तव्रतमिति । समा वृत्तव्रतंसमाप्तव्रतम् १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

७ । ८ गुरुःपुत्रोयस्यअंगिरसःपुत्रःपौत्रः ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ उत्थिताअनलसा १५ । १६ अननुज्ञातस्त्वदुक्तकार्ये १७ आर्षमृषिप्रणीतं सोदरयोरविवाहं कामतःशप्तो
ऽस्मिनधर्मतः १८ । १९ । २० । २१ । २२ प्रणशितांप्रणंक्ष्यति भागभाक्भागोऽयमेवकचोवेदेशंयुशब्देनोच्यते । यदेवब्राह्मणोक्तोश्रद्दधानो । यजातैशंयुमेवतस्यबार्हस्पत्यंयज्ञस्याशीर्ग

प्राणेभ्योऽपिप्रियतराभार्गवस्यमहात्मनः ॥ त्वंभद्रेधर्मतःपूज्यागुरुपुत्रीसदामम ७ यथाममगुरुर्नित्यंमान्यःशुक्रःपितातव ॥ देवयानितथैवत्वंनैवंमांवक्तुमर्हसि ८
॥ देवयान्युवाच ॥ गुरुपुत्रस्यपुत्रोवैनत्वंपुत्रश्चमेपितुः ॥ तस्मात्पूज्यश्चमान्यश्चममापित्वंद्विजोत्तम ९ असुरैर्हन्यमानेचकचत्वयिपुनःपुनः ॥ तदाप्रभृतियाप्री
तिस्तांत्वमद्यस्मरस्वमे १० सौहार्देचानुरागेचवेत्थमेभक्तिमुत्तमाम् ॥ नमामर्हसिधर्मज्ञत्यक्तुंभक्तामनागसम् ११ ॥ कचउवाच ॥ अनियोज्येनियोगेमांनियुनं
क्षिशुभव्रते ॥ प्रसीदसुभ्रुत्वंमह्यंगुरोर्गुरुतराशुभे १२ यत्रोषितंविशालाक्षित्वयाचंद्रनिभानने ॥ तत्राहमुषितोभद्रेकुक्षौकाव्यस्यभाविनि १३ भगिनीधर्मतोमेत्वंमै
वंवोचःसुमध्यमे ॥ सुखमस्म्युषितोभद्रेनमन्युर्विद्यतेमम १४ आपृच्छेत्वांगमिष्यामिशिवमाशंसमेपथि ॥ अविरोधेनधर्मस्यस्मर्तव्योऽस्मिकथांतरे ॥ अप्रम
त्तोत्थितानित्यमाराधयगुरुंमम १५ देवयान्युवाच ॥ यदिमांधर्मकामार्थेप्रत्याख्यास्यसियाचितः ॥ ततःकचनतेविद्यासिद्धिमेषागमिष्यति १६ ॥ कचउवाच ॥
गुरुपुत्रीतिकृत्वाऽहंप्रत्याचक्षेनदोषतः ॥ गुरुणाचानुज्ञातःकाममेवंशपस्वमाम् १७ आर्षंधर्मंब्रुवाणोऽहंदेवयानियथात्वया ॥ शप्तोनार्होऽस्मिशापस्यकामतो
ऽद्यनधर्मतः १८ तस्माद्भवत्यायःकामोनतथासभविष्यति ॥ ऋषिपुत्रोनतेकश्चिज्जातुपाणिंग्रहीष्यति १९ फलिष्यतिनतेविद्यायत्त्वंमामात्थतत्तथा ॥
अध्यापयिष्यामितुयंतस्यविद्याफलिष्यति २० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वाद्विजश्रेष्ठोदेवयानींकचस्तदा ॥ त्रिदशेशालयंशीघ्रंजगामद्विजसत्तमः २१ तमा
गतमभिप्रेक्ष्यदेवाइंद्रपुरोगमाः ॥ बृहस्पतिंसभाज्येदंकचंवचनमब्रुवन् २२ ॥ देवाऊचुः ॥ यत्त्वयास्मद्धितंकर्मकृतंवैपरमाद्भुतम् ॥ नतेयशःप्रणशिताभागभा
क्चभविष्यसि २३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि ययात्युपाख्यानेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कृतविद्येक
चेप्राप्तेहृष्टरूपादिवौकसः ॥ कचादधीत्यतांविद्यांकृतार्थाभरतर्षभ १ सर्वएवसमागम्यशतक्रतुमथाब्रुवन् ॥ कालस्तेविक्रमस्याद्यजहिशत्रून्पुरंदर २ एवमुक्तस्तुस
हितैस्त्रिदशैर्मघवांस्तदा ॥ तथेत्युक्त्वाप्रचक्रामसोऽपश्यतवनेस्त्रियः ३ क्रीडंतीनांतुकन्यानांवनेचैत्ररथोपमे ॥ वायुभूतःसवस्त्राणिसर्वाण्येवव्यमिश्रयत् ४ ततो
जलात्समुत्तीर्यकन्यास्ताःसहितास्तदा ॥ वस्त्राणिजगृहुस्तानियथासन्नान्यनेकशः ५ ॥ ॥ ॥ ॥

च्छतिएतन्मेमेत्यब्रवीत्किंमेप्रजायाइतियोऽपगुरातैशतेनयातयाद्योनिहनत्सहस्रेणयातयाद्योलोहितंकरवद्यावतः प्रस्कंद्यपांसून्संगृह्णात्तावतःसंवत्सरान्पितृलोकंनप्रजानादितितस्माद्ब्राह्मणायनापगुरेतननिहन्या
न्नलोहितंकुर्यादितिश्रुतोवरस्तद्भाक् अपगुरेतनगालयेत् शतादयोनरकविशेषाः २३ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ॥ कृतविद्य
इति १ । २ मघवानिंद्रः मखेषुमघवानसावितिश्रुतेः प्रचक्रामभूतलंप्रतीतिशेषः ३ वायुभूतइंद्रः कन्याद्वयद्वाराशुक्रदानवयोर्विरोधोत्पादनार्थम् ४ । ५ ॥ ॥

६ । ७ समुदाचारःसदाचारः ८ । ९ । १० आदुन्वस्वेति । अत्रयथाइंद्रेणयुजातरुपेमघन्नमित्यत्रउःसिपृशपृचेतिबहुलंछंदसीतिबाहुल्काद्विकरणत्रयमेत्रमिहाप्यार्षत्वात्श्रुःशप्चेतिविकरणद्वयं । आदुन्वस्व आभिमुख्येनवक्षस्ताडनादिनासंतापंप्राप्नुहि । विदुन्वस्वपांसुपुलुंठनादिना । द्रुह्यद्रोहंचिरकालिकंक्रोधंकुरु । कुप्यस्वसद्यःपरानिष्टफलोयत्नःकोपस्तंकुरु । रिक्तादरिद्रा ११ प्रतियोद्धारंप्रहर्त्तारंश

तत्रवासोदेवयान्याःशर्मिष्ठाजगृहेतदा ॥ व्यतिमिश्रमजानंतीदुहितानृपपर्वणः ६ ततस्तयोर्मिथस्तत्रविरोधःसमजायत ॥ देवयान्याश्चराजेंद्रशर्मिष्ठायाश्चतत्कृते ७ ॥ देवयान्युवाच ॥ कस्माद्गृह्णासिमेवस्त्रंशिष्याभूत्वाममासुरि ॥ समुदाचारहीनायानतेसाधुभविष्यति ८ ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ आसीनंचशयानंचपिताते पितरंमम ॥ स्तौतिवंदीवचाभीक्ष्णंनीचैःस्थित्वाविनीतवत् ९ याचतस्त्वंहिदुहितास्तुवतःप्रतिगृह्णतः ॥ सुताहंस्तूयमानस्यददतोऽप्रतिगृह्णतः १० आदुन्वस्वविदुन्वस्वद्रुह्यकुप्यस्वयाचकि ॥ अनायुधासायुधायारिक्ताक्षुभ्यसिभिक्षुकि ११ लप्स्यसेप्रतियोद्धारंनहित्वांगणयाम्यहम् ॥ वैशंपायनउवाच ॥ समुच्छ्रयं देवयानींगतांसक्तांचवाससि १२शर्मिष्ठाप्राक्षिपत्कूपेततःस्वपुरमागमत् ॥ हतेयमितिविज्ञायशर्मिष्ठापापनिश्चया १३ अनवेक्ष्यययौवेश्मक्रोधवेगपरायणा ॥ अथतंदेशमभ्यागाद्ययातिर्नहुषात्मजः १४ श्रांतयुग्यःश्रांतहयोमृगलिप्सुःपिपासितः ॥ सनाहुषःप्रेक्षमाणउदपानंगतोदकम् १५ ददर्शराजातांतत्रकन्यामग्निशिखामिव ॥ तामपृच्छत्सदृष्ट्वैवकन्याममरवर्णिनीम् १६ सांत्वयित्वानृपश्रेष्ठःसाम्नापरमवल्गुना ॥ कात्वंताम्रनखीश्यामासुमृष्टमणिकुंडला १७ दीर्घंध्यायसि चात्यर्थंकस्माच्छोचसिचातुरा ॥ कथंचपतिताऽस्यस्मिन्कूपेवीरुत्तृणावृते १८ दुहिताचैवकस्यत्वंवदसत्यंसुमध्यमे ॥ ॥ देवयान्युवाच ॥ ॥ योऽसौदेवैर्हता न्दैत्यानुत्थापयतिविद्यया १९ तस्यशुक्रस्यकन्याऽहंसमांनूनंनबुध्यते ॥ एषमेदक्षिणोराजन्पाणिस्ताम्रनखांगुलिः २० समुद्धरगृहीत्वामांकुलीनस्त्वंहिमेमतः ॥ जानामिहित्वांसंशांतंवीर्यवंतंयशस्विनम् २१ तस्मान्मांपतितामस्मात्कूपादुद्धर्तुमर्हसि ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तामथोब्राह्मणींराजाविज्ञायनहुषात्मजः २२ गृहीत्वादक्षिणेपाणावुज्जहारततोऽवटात् ॥ उद्धृत्यचैनांतरसातस्मात्कूपान्नराधिपः २३ आमंत्रयित्वासुश्रोणींययातिःस्वपुरंययौ ॥ गतेतुनाहुषेतस्मिन्देवयान्यप्यनिंदिता २४ उवाचशोकसंतप्ताघूर्णिकामागतांपुरः ॥ देवयान्युवाच ॥ त्वरितंघूर्णिकेगच्छशीघ्रमाचक्ष्वमेपितुः २५ नेदानींसंप्रवेक्ष्यामिनगरंनृपपर्वणः ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सातत्रत्वरितंगत्वाघूर्णिकाऽसुरमंदिरम् २६ दृष्ट्वाकाव्यमुवाचेदंसंभ्रमाविष्टचेतना ॥ आचचक्षेमहाप्राज्ञंदेवयानींवनेहताम् २७ शर्मिष्ठयामहाभागदुहित्रानृपपर्वणः ॥ श्रुत्वादुहितरंकाव्यस्तत्रशर्मिष्ठयाहताम् २८ त्वरयानिर्ययौदुःखान्मार्गमाणःसुतांवने ॥ दृष्ट्वादुहितरंकाव्योदेवयानींततोवने २९ ॥

त्रूंमामेव समुच्छ्रयंसत्यवचनेनमहत्त्वं १२ । १३ । १४ युग्यारथवाहकाः । हयाःकेवलाश्वाः । उदकंपीयतेऽस्मादित्युदपानंकूपं १५ । १६ वल्गुनामंजुना । श्यामाषोडशवार्षिकीयौवनारूढा सुमृष्टानिदिव्यानि १७ वीरुधोलताः १८ । १९ । २० । २१ । २२ अवटाद्गर्तात् २३ । २४ घूर्णिकांदासीं २५ । २६ हतांताडितां २७ । २८ । २९ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नियच्छंतिप्रयच्छंतिआत्मदोषैर्हेतुभिः स्वकर्मभिरेवसुखदुःखेजनात्माप्यैतेननतुजनस्यापराधइत्यर्थः ३० एतदेवाह मन्येइति । निष्कृतिःफलभोगेननिरसनं ३१ । ३२ तीक्ष्णंमर्मभित् यतःपरुषंनिष्ठुरा क्षरं ३३ । ३४ इदंपूर्वोक्तं ३५ । ३६ । ३७ नाहुषोययातिः ममऐश्वर्यंनिर्द्वंद्वमप्रतिपक्षंबलमस्ति ३८ ईश्वरत्वमेवाह यच्चेति । स्वयंभुवातत्त्वमसीत्यादिनावेदनकरणेनतुष्टेनगुरुणेतिशेषः ३९ अहं

बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यदुःखितोवाक्यमब्रवीत् ॥ आत्मदोषैर्नियच्छंतिसर्वेदुःखसुखेजनाः ३० मन्येदुश्चरितंतेऽस्तियस्येयंनिष्कृतिःकृता ॥ देवयान्युवाच ॥ निष्कृतिर्मेऽस्तुवामास्तुशृणुष्वावहितोमम ३१ शर्मिष्ठयायदुक्ताऽस्मिदुहित्रावृषपर्वणः ॥ सत्यंकिलैतत्साप्राहदैत्यानामसिगायनः ३२ एवंहिमेकथयतिशर्मिष्ठावार्षपर्वणी ॥ वचनंतीक्ष्णपरुषंक्रोधरक्तेक्षणाभृशम् ३३ स्तुवतोदुहितानित्यंयाचतःप्रतिगृह्णतः ॥ अहंतुस्तूयमानस्यददतोऽप्रतिगृह्णतः ३४ इदंमामाहशर्मिष्ठादुहितावृषपर्वणः ॥ क्रोधसंरक्तनयनादर्पपूर्णापुनःपुनः ३५ यद्यहंस्तुवतस्तातदुहिताप्रतिगृह्णतः ॥ प्रसादयिष्येशर्मिष्ठामित्युक्तातुसखीमया ३६ ॥ शुक्रउवाच ॥ स्तुवतोदुहितानत्वंयाचतःप्रतिगृह्णतः ॥ अस्तोतुःस्तूयमानस्यदुहितादेवयान्यसि ३७ वृषपर्वैवतद्वेदशक्रोराजाचनाहुषः ॥ अचिंत्यंब्रह्मनिर्द्वंद्वमैश्वर्यंहिबलंमम ३८ यच्चकिंचित्सर्वगतंभूमौवायदिवादिवि ॥ तस्याहमीश्वरोनित्यंतुष्टेनोक्तःस्वयंभुवा ३९ अहंजलंविमुंचामिप्रजानांहितकाम्यया ॥ पुष्णाम्यौषधयःसर्वाइतिसत्यंब्रवीमिते ४० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंविषादमापन्नांमन्युनासंप्रपीडिताम् ॥ वचनैर्मधुरैःश्लक्ष्णैःसांत्वयामासतांपिता ४१ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्व० ययात्युपाख्यानेऽष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ शुक्रउवाच ॥ यःपरेषांनरोनित्यमतिवादांस्तितिक्षते ॥ देवयानिविजानीहितेनसर्वमिदंजितम् १ यःसमुत्पतितंक्रोधंनिगृह्णातिहयंयथा ॥ सयंतेत्युच्यतेसद्भिर्नयोरश्मिषुलंबते २ यःसमुत्पतितंक्रोधमक्रोधेननिरस्यति ॥ देवयानिविजानीहितेनसर्वमिदंजितम् ३ यःसमुत्पतितंक्रोधंक्षमयेहनिरस्यति ॥ यथोरगस्त्वचंजीर्णांसवैपुरुषउच्यते ४ यःसंधारयतेमन्युंयोऽतिवादांस्तितिक्षते ॥ यश्चतप्तोनतपतिदृढंसोऽर्थस्यभाजनम् ५ योयजेदपरिश्रांतोमासिमासिशतंसमाः ॥ नक्रुद्ध्येद्यश्चसर्वस्यतयोरक्रोधनोऽधिकः ६ यत्कुमाराःकुमार्यश्चवैरंकुर्युरचेतसः ॥ नतत्प्राज्ञोऽनुकुर्वीतनविदुस्तेबलाबलम् ७ ॥ देवयान्युवाच ॥ वेदाहंतातबालाऽपिधर्माणांयदिहांतरम् ॥ अक्रोधेचापिवादेचवेदचापिबलाबलम् ८ शिष्यस्याशिष्यवृत्तेस्तुनक्षंतव्यंबुभूषता ॥ तस्मात्संकीर्णवृत्तेषुवासोममनरोचते ९ पुमांसोयेहिनिंदंतिवृत्तेनाभिजनेनच ॥ नतेषुनिवसेत्प्राज्ञःश्रेयोऽर्थीपापबुद्धिषु १० येत्वेनमभिजानंतिवृत्तेनाभिजनेनवा ॥ तेषुसाधुषुवस्तव्यंसवासःश्रेष्ठउच्यते ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मनुरभवंसूर्यश्चेतिवदन्वामदेवइवस्वस्यसार्वात्म्यानुभवमाह अहमिति ४० । ४१ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ यइति । अतिवादान्निंदावचनानि १ रश्मिषुक्रोधफलभूतास्वापत्सु पक्षेस्पष्टोऽर्थः २ अक्रोधेनक्रोधविरोधिन्याक्षमया ३ । ४ अर्थस्यपुरुषार्थचतुष्टयस्य ५ यजेतिपितृयज्ञेन'तस्मान्मासिपितृभ्यःक्रियते'इतिश्रुतेः । एतेनअन्ययज्ञेभ्यःपितृयज्ञःश्रेष्ठइतिसूचितं ६ यदिति । अचेतसोमूढाः बाल्यात्शर्मिष्ठयाकृतमस्माभिःक्षंतव्यमेवेत्यर्थः ७ । ८ । ९ । १० । ११ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२ । १३ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ॥ ततइति । काव्यःकविपुत्रः । समन्युःसक्रोधः १ । २ पुत्रेष्विवि । ननुपितृकृतंपुत्रेणभुज्यतेचेच्छास्त्रफलंप्रयोक्तरीतिन्यायविरोधापत्तिरितिचेन्न । 'योवैभागिनंभागान्नुदतेचयतेवैनंसयदिवैनंनचयतेऽथपुत्रमथपौत्रंचयते'इतिधनमानभागिनांदूरीकरणादवश्यंस्वयंपुत्रःपौत्रोवानश्यतीति

वाग्दुरुक्तंमहाघोरंदुहितुर्वृषपर्वणः ॥ ममममथ्नातिहृदयमग्निकामइवाराणिम् १२ नह्यतोदुष्करतरंमन्येलोकेष्वपित्रिषु ॥ यःसपत्नश्रियंदीप्तांहीनश्रीःपर्युपासते ॥ मरणंशोभनंतस्यइतिविद्वज्जनाविदुः १३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि ययात्युपाख्यानेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःकाव्योभृगुश्रेष्ठःसमन्युरुपगम्यह ॥ वृषपर्वाणमासीनमित्युवाचाविचारयन् १ नाधर्मश्चरितोराजन्सद्यःफलतिगौरिव ॥ शनैरावर्त्यमानोहिकर्तुर्मूलानिकृंतति २ पुत्रेषुवानप्तृषुवानचेदात्मनिपश्यति ॥ फलत्येवध्रुवंपापंगुरुभुक्तमिवोदरे ३ यदघातयिथाविप्रंकचमांगिरसंतदा ॥ अपापशीलंधर्मज्ञंशुश्रूषुंमद्गृहेरतम् ४ वधादनर्हतस्तस्यवधाच्चदुहितुर्मम ॥ वृषपर्वन्निबोधेदंत्यक्ष्यामित्वांसबांधवम् ॥ स्थातुंत्वद्विषयेराजन्नशक्ष्यामित्वयासह ५ अहोमामभिजानासिदैत्यमिथ्याप्रलापिनम् ॥ यथेममात्मनोदोषंननियच्छस्युपेक्षसे ६ ॥ वृषपर्वोवाच ॥ नाधर्मंनमृषावादंत्वयिजानामिभार्गव ॥ त्वयिधर्मश्चसत्यंचतत्प्रसीदतुनोभवान् ७ यद्यस्मानपहायत्वमितोगच्छसिभार्गव ॥ समुद्रंसंप्रवेक्ष्यामोनान्यदस्तिपरायणम् ८ ॥ शुक्रउवाच ॥ समुद्रंप्रविशध्वंवादिशोवाद्रवतासुराः ॥ दुहितुर्नाप्रियंसोढुंशक्तोऽहंदयिताहिमे ९ प्रसाद्यतांदेवयानीजीवितंयत्रमेस्थितम् ॥ योगक्षेमकरस्तेऽहमिंद्रस्येवबृहस्पतिः १० ॥ वृषपर्वोवाच ॥ यत्किंचिदसुरेंद्राणांविद्यतेवसुभार्गव ॥ भुविहस्तिगवाश्वंचतस्यत्वंममचेश्वरः ११ ॥ शुक्रउवाच ॥ यत्किंचिदस्तिद्रविणंदैत्येंद्राणांमहासुर ॥ तस्येश्वरोऽस्मियद्येषादेवयानीप्रसाद्यताम् १२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तथेत्याहवृषपर्वामहाकविः ॥ देवयान्यंतिकंगत्वातमर्थंप्राहभार्गवः १३ ॥ देवयान्युवाच ॥ यदित्वमीश्वरस्तातराज्ञोवित्तस्यभार्गव ॥ नाभिजानामितत्तेहंराजातुवदतुस्वयम् १४ ॥ वृषपर्वोवाच ॥ यंकाममभिकामाऽसिदेवयानिशुचिस्मिते ॥ तत्तेऽहंसंप्रदास्यामियदिवापिहिदुर्लभम् १५ ॥ देवयान्युवाच ॥ दासींकन्यासहस्रेणशर्मिष्ठामभिकामये ॥ अनुमांतत्रगच्छेत्सायत्रदद्याच्चमेपिता १६ ॥ वृषपर्वोवाच ॥ उत्तिष्ठत्वंगच्छधात्रिशर्मिष्ठांशीघ्रमानय ॥ यंचकामयतेकामंदेवयानीकरोतुतम् १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोधात्रीतत्रगत्वाशर्मिष्ठांवाक्यमब्रवीत् ॥ उत्तिष्ठभद्रेशर्मिष्ठेज्ञातीनांसुखमावह १८ त्यजतिब्राह्मणःशिष्यान्देवयान्याप्रचोदितः ॥ सायंकामयतेकामंसकार्योऽद्यत्वयाऽनघे १९ ॥ ॥ ॥

श्रुतेः । न्यायस्यतुजातेष्ट्यादिवत्पुत्रगतमपिफलंतदैकात्म्याभिमानात्पितर्यपिवक्तुंशक्यमतोनन्याकोपः । मृतेऽपिपितरिपुत्राणांदारिद्र्यदौर्जन्यादिनाश्राद्धलोपादिकृतंदुःखादिफलमन्वेत्येवेति सुष्ठूक्तंपुत्रेपुवेत्यादि ३ । ४ । ५ उपेक्षसेशपथमात्रेणमांसांत्वयसिनतुदुष्टंदोषंनिगृह्णासि ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ महाकविरित्यादिपृथग्वाक्यं १३ । १४ । १५ दासीमिति । इदंदेवयान्याप्रार्थितं दासीसहस्रंशर्मिष्ठापरिवारभूतात्दासीसहस्रादन्यत् । द्वाभ्यांकन्यासहस्राभ्यामितिवाक्यशेषात् १६ । १७ । १८ । १९ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ विज्ञानंब्रह्मानुभवः विद्यामृतसंजीविनी २६ । २७ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ॥

॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ यंसाकामयतेकामंकरवाण्यहमद्यतम् ॥ यद्येवमाह्वयेच्छुक्रोदेवयानीकृतेहिमाम् ॥ मद्दोषान्माऽगमच्छुक्रोदेवयानीचमत्कृते २० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःकन्यासहस्रेणवृताशिबिकयातदा ॥ पितुर्नियोगात्त्वरितानिश्चक्रामपुरोत्तमात् २१ ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ अहंदासीसहस्रेणदासीतेपरिचारिका ॥ अनुत्वांतत्रयास्यामियत्रदास्यतितेपिता २२ ॥ ॥ देवयान्युवाच ॥ स्तुवतोदुहिताऽहंतेयाचतःप्रतिगृह्णतः ॥ स्तूयमानस्यदुहिताकथंदासीभविष्यसि २३ शर्मिष्ठोवाच ॥ येनकेनचिदार्त्तानांज्ञातीनांसुखमावहेत् ॥ अतस्त्वामनुयास्यामियत्रदास्यतितेपिता २४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रतिश्रुतेदासभावेदुहित्रान्नृपपर्वणः ॥ देवयानीनृपश्रेष्ठपितरंवाक्यमब्रवीत् २५ ॥ देवयान्युवाच ॥ प्रविशामिपुरंताततुष्टाऽस्मिद्विजसत्तम ॥ अमोघंतवविज्ञानमस्तिविद्याबलंचते २६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तोदुहित्रासद्विजश्रेष्ठोमहायशाः ॥ प्रविवेशपुरंहृष्टःपूजितःसर्वदानवैः २७ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणि ययात्युपाख्यानेऽशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथदीर्घस्यकालस्यदेवयानीनृपोत्तम ॥ वनंतदेवनिर्याताक्रीडार्थंवरवर्णिनी १ तेनदासीसहस्रेणसार्धंशर्मिष्ठयातदा ॥ तमेवदेशंसंप्राप्तायथाकामंचचारसा २ ताभिःसखीभिःसहितासर्वाभिर्मुदिताभृशम् ॥ क्रीडंत्योऽभिरताःसर्वाःपिबंत्योमधुमाधवीम् ३ खादन्त्योविविधान्भक्ष्यान्विदशंत्यःफलानिच ॥ पुनश्चनाहुषोराजामृगलिप्सुर्यदृच्छया ४ तमेवदेशंसंप्राप्तोजलार्थीश्रमकर्शितः ॥ ददृशेदेवयानींसशर्मिष्ठांताश्चयोषितः ५ पिबंतीर्ललमानाश्चदिव्याभरणभूषिताः ॥ उपविष्टांचददृशेदेवयानींशुचिस्मिताम् ६ रूपेणाप्रतिमांतासांस्त्रीणांमध्येवराङ्गनाम् ॥ शर्मिष्ठयासेव्यमानांपादसंवाहनादिभिः ७ ॥ ययातिरुवाच ॥ द्वाभ्यांकन्यासहस्राभ्यांद्वेकन्येपरिवारिते ॥ गोत्रेचनामनीचैवद्वयोःपृच्छाम्यहंशुभे ८ ॥ देवयान्युवाच ॥ आख्यास्याम्यहमादत्स्ववचनंमेनराधिप ॥ शुक्रोनामासुरगुरुःसुतांजानीहितस्यमाम् ९ इयंचमेसखीदासीयत्राहंतत्रगामिनी ॥ दुहितादानवेंद्रस्यशर्मिष्ठावृषपर्वणः १० ॥ ययातिरुवाच ॥ कथंतुतेसखीदासीकन्येयंवरवर्णिनी ॥ असुरेंद्रसुतासुभ्रूःपरंकौतूहलंहिमे ११ ॥ देवयान्युवाच ॥ सर्वएवनरश्रेष्ठविधानमनुवर्त्तते ॥ विधानविहितंमत्वामाविचित्राःकथाःकृथाः १२ राजवद्रूपवेषौतेब्राह्मींवाचंबिभर्षिच ॥ कोनामत्वंकुतश्चासिकस्यपुत्रश्चशंसमे १३ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ब्रह्मचर्येणवेदोमेकृत्स्नःश्रुतिपथंगतः ॥ राजाहंराजपुत्रश्चययातिरितिविश्रुतः १४ ॥ ॥ देवयान्युवाच ॥ ॥ केनास्यर्थेननृपतेइमंदेशमुपागतः ॥ जिघृक्षुर्वारिजंकिंचिदथवामृगलिप्सया १५ ॥ ॥ ॥

अथेति १ तेनस्वयंवृतेन शर्मिष्ठयास्वीयदासीसहस्रोपेतया २ मधुमाधवींमधुवृक्षजांमदिरां ३ । ४ । ५ पिबंतीःपेयं । ललमानाःक्रीडंतीः ६ । ७ द्वाभ्यामित्युक्तार्थं गोत्रेवंशकराख्ये ८ । ९ । १० । ११ विधानंदैवं अनुवर्त्ततेअनुसृत्यास्ति १२ । १३ राज्ञोरूपंब्राह्मीवाकेत्यत्रहेतुद्वयंव्युत्क्रमेणाह ब्रह्मेति १४ अर्थेनकार्येण वारिजंमीनंपद्मादिवा १५ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अनुयुक्तोऽस्मिपलायितेमृगेश्रांतोऽस्मि १६ । १७ । १८ संसृष्टं उच्छिन्नस्यक्षत्रस्यब्राह्मणवीर्यादेवपुनरुद्भवाद्ब्रह्मणाक्षत्रंसंसृष्टं क्षत्रियकन्यासुलोपामुद्रादिषुब्राह्मणानामुत्पत्तिदर्शनात्क्षत्रेणब्रह्मसंहि तंसंमिश्रं ऋषिर्बुधादिलायांपुरूरवास्ततआयुस्ततोनहुषस्ततस्त्वमिति क्षत्रियकन्यायांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणःक्षत्रियदारेषुब्राह्मणाज्जातस्तुक्षत्रियएवेत्याग्रहेपीलायांक्षत्रियदारत्वाभावात्युष्माकमृषित्व मेवतथ्यमित्यर्थः हेअंग वहस्वपरिणयस्व १९ एकस्येश्वरस्यदेहोदेहावयवामुखबाहूरुपादास्तदुद्भवाः २० प्रागेवत्वयाममपाणिग्रहणंकृतमतइदानींविचारावसरोनास्तीत्याशयेनाह पाणीति ।

॥ ययातिरुवाच ॥ मृगलिप्सुरहंभद्रेपानीयार्थमुपागतः ॥ बहुधाऽप्यनुयुक्तोऽस्मितदनुज्ञातुमर्हसि १६ ॥ देवयान्युवाच ॥ द्वाभ्यांकन्यासहस्राभ्यांदास्याश र्मिष्ठयासह ॥ त्वदधीनाऽस्मिभद्रंतेसखाभर्ताचमेभव १७ ॥ ययातिरुवाच ॥ विद्ध्यौशनसिभद्रंतेनत्वामर्होऽस्मिभाविनि ॥ अविवाह्याहिराजानोदेवयानिपि तुस्तव १८ ॥ देवयान्युवाच ॥ संसृष्टंब्रह्मणाक्षत्रंक्षत्रेणब्रह्मसंहितम् ॥ ऋषिश्चाप्यृषिपुत्रश्चनाहुषांगवहस्वमाम् १९ ॥ ययातिरुवाच ॥ एकदेहोद्भवावर्णाश्च त्वारोऽपिवरांगने ॥ पृथग्धर्माःपृथक्शौचास्तेषांतुब्राह्मणोवरः २० ॥ देवयान्युवाच ॥ पाणिधर्मोनाहुषाऽयंनपुंभिःसेवितःपुरा ॥ तंमेत्वमग्रहीरग्रेवृणोमित्वाम हंततः २१ कथंनुमेमनस्विन्याःपाणिमन्यःपुमान्स्पृशेत् ॥ गृहीतमृषिपुत्रेणस्वयंवाप्यृषिणात्वया २२ ॥ ययातिरुवाच ॥ क्रुद्धादाशीविषात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्व तोमुखात् ॥ दुराधर्षतरोविप्रोज्ञेयःपुंसाविजानता २३ ॥ ॥ देवयान्युवाच ॥ कथमाशीविषात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात् ॥ दुराधर्षतरोविप्रइत्यात्थपुरुषर्ष भ २४ ॥ ययातिरुवाच ॥ एकमाशीविषोहंतिशस्त्रेणैकश्चवध्यते ॥ हंतिविप्रःसराष्ट्राणिपुराण्यपिहिकोपितः २५ दुराधर्षतरोविप्रस्तस्माद्भीरुमतोमम ॥ अतो ऽदत्तांचपित्रात्वांभद्रेनविवहाम्यहम् २६ ॥ देवयान्युवाच ॥ दत्तांवहस्वतन्मात्वंपित्राराजन्वृतोमया ॥ अयाचतोभयंनास्तिदत्तांचप्रतिगृह्णतः २७ ॥ वैशंपायन उवाच ॥त्वरितंदेवयान्याऽथसंदिष्टंपितुरात्मनः॥ सर्वंनिवेदयामासधात्रीतस्मैयथातथम् २८ श्रुत्वैवचसराजानंदर्शयामासभार्गवः ॥ दृष्ट्वैवचागतंशुक्रंययातिःपृथिवी पतिः ॥ ववंदेब्राह्मणंकाव्यंप्रांजलिःप्रणतःस्थितः २९ ॥ देवयान्युवाच ॥ राजाऽयंनाहुषस्तातदुर्गमेपाणिमग्रहीत् ॥ नमस्तेदेहिमामस्मैलोकेनान्यंपतिंवृणे ३० ॥ शुक्रउवाच ॥ वृतोऽनयापतिर्वीरसुतयात्वंममेष्टया ॥ गृहाणेमांमयादत्तांमहिषींनहुषात्मज ३१ ॥ ययातिरुवाच ॥ अधर्मोनस्पृशेदेषमहान्मामिहभार्गव ॥ वर्णसंकरजोब्रह्मन्नितित्वांप्रवृणोम्यहम् ३२ ॥ शुक्रउवाच ॥ अधर्मात्त्वांविमुंचामिवृणुत्वंवरमीप्सितम् ॥ अस्मिन्विवाहेमाम्लासीरहंपापंनुदामिते ३३ वहस्व भार्यांधर्मेणदेवयानींसुमध्यमाम् ॥ अनयासहसंप्रीतिमतुलांसमवाप्नुहि ३४ इयंचापिकुमारीतेशर्मिष्ठावार्षपर्वणी ॥ संपूज्यासततंराजन्माचैनांशयनेह्वयेः ३५

पाणिधर्मःपाणिग्रहणाख्योधर्मः २१ । २२ ययातिस्तुस्वस्यशर्मिष्ठासक्त्यादेवयान्याःप्रकोपेसतिशुक्राद्भीतःसन्मनस्येवोवाच क्रुद्धादिति २३ । २४ । २५ अदत्तामितिच्छेदः २६ मामां भयंक्षत्रियेणब्राह्मणीपरिणयनदोषजं २७ । २८ । २९ दुर्गमेसंकटे ३० । ३१ । ३२ ईप्सितंवरंचवृणीष्वेत्युक्तोऽपीदानींनवृतवान् पश्चात्त्वन्यत्रजरासंक्रमणसामर्थ्यरूपः शुक्रेणैवस्वप्रतिज्ञासिद्ध्येदत्तइतिध्येयं ३३ । ३४ । ३५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

३६ । ३७ । ३८ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ययातिरिति १ । २ । ३ । ४ व्यजायतअजनयत् ५ । ६ । ७ प्रजाताप्रजारूपेणविनना यझीवत ८ । ९ । १० रहितेविजने ११ । १२ । १३ । १४ अवहंऊढवानहम् १५ नर्मयुक्तंपरिहासयुक्तंवचनमनृतमपिनहिनस्ति दोषजनकंनभवतीत्यर्थः स्त्रीपुगम्यास्त्वहमेनांनरमयेइत्युक्तिरनृ

॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तोययातिस्तुशुक्रंकृत्वाप्रदक्षिणम् ॥ शास्त्रोक्तविधिनाराजाविवाहमकरोच्छुभम् ३६ लब्ध्वाशुक्रान्महद्वित्तंदेवयानींतदोत्तमाम् ॥ द्विसहस्रेणकन्यानांतथाशर्मिष्ठयासह ३७ संपूजितश्चशुक्रेणदैत्यैश्चनृपसत्तमः ॥ जगामस्वपुरंहृष्टोऽनुज्ञातोऽथमहात्मना ३८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवप० ययात्युपाख्याने एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ययातिःस्वपुरंप्राप्यमहेंद्रपुरसन्निभम् ॥ प्रविश्यांतःपुरंतत्रदेवयानींन्य वेशयत् १ देवयान्याश्चानुमतेसुतांतांवृषपर्वणः ॥ अशोकवनिकाभ्याशेगृहंकृत्वान्यवेशयत् २ वृतांदासीसहस्रेणशर्मिष्ठांवार्षपर्वणी ॥ वासोभिरन्नपानैश्चसंविभ ज्यसुसत्कृताम् ३ देवयान्यातुसहितःसनृपोनहुषात्मजः ॥ विजहारबहूनब्दान्देववन्मुदितःसुखी ४ ऋतुकालेतुसंप्राप्तेदेवयानीवरांगना ॥ लेभेगर्भंप्रथमतःकुमा रंचव्यजायत ५ गतेवर्षसहस्रेतुशर्मिष्ठावार्षपर्वणी ॥ ददर्शयौवनंप्राप्ताऋतुंसाचान्वचिंतयत् ६ ऋतुकालश्चसंप्राप्तोनचमेऽस्तिपतिर्वृतः ॥ किंप्राप्तंकिंनुकर्तव्यं किंवाकृत्वाकृतंभवेत् ७ देवयानीप्रजाताऽसौवृथाऽहंप्राप्तयौवना ॥ यथातयावृतोभर्तातथैवाहंवृणोमितम् ८ राज्ञापुत्रफलंदेयमितिमेनिश्चितामतिः ॥ अपीदा नींसधर्मात्माइयान्मेदर्शनंरहः ९ अथनिष्क्रम्यराजाऽसौतस्मिन्कालेयदृच्छया ॥ अशोकवनिकाभ्याशेशर्मिष्ठांप्रेक्ष्यधिष्ठितः १० तमेकंरहितेदृष्ट्वाशर्मिष्ठाचारु हासिनी ॥ प्रत्युद्गम्यांजलिंकृत्वाराजानंवाक्यमब्रवीत् ११ ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ सोमस्येंद्रस्यविष्णोर्वायमस्यवरुणस्यच ॥ तववानाहुषगृहेकःस्त्रियंद्रष्टुमर्हति १२ रूपाभिजनशीलैर्हित्वंराजन्वेत्थमांसदा ॥ सात्वांयाचेप्रसाद्याहमृतुंदेहिनराधिप १३ ॥ ययातिरुवाच ॥ वेद्मित्वांशीलसंपन्नांदैत्यकन्यामनिंदिताम् ॥ रूपंच तेनपश्यामिसूच्यग्रमपिनिंदितम् १४ अब्रवीदुशनाकाव्योदेवयानींयदाऽवहम् ॥ नेयमाह्वयितव्यातेशयनेवार्षपर्वणी १५ ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ ननर्मयुक्तंवचनंहि नस्तिनस्त्रीषुराजन्नविवाहकाले ॥ प्राणात्ययेसर्वधनापहारेपंचानृतान्याहुरपातकानि १६ पृष्टंतुसाक्ष्येप्रवदंतमन्यथावदंतिमिथ्यापतितंनरेन्द्र ॥ एकार्थतायांतु समाहितायांमिथ्यावदंतंत्वनृतंहिनस्ति १७ ॥ ययातिरुवाच ॥ राजाप्रमाणंभूतानांसनश्येद्मृषावदन् ॥ अर्थकृच्छ्रमपिप्राप्यनमिथ्याकर्तुमुत्सहे १८ ॥

ताऽपिकृताचेन्नहिनस्ति धनेत्युपलक्षणंरूयादरेपि १६ स्त्रीष्वनृतंनहिनस्तिप्रत्युतसत्यादरेपतत्त्यागएवहिनस्तीत्याह पृष्टंत्विति । साक्ष्येपृष्टंसदस्यैरन्यथाप्रवदंतंपुरुषंपतितंयद्वदंतितन्मिथ्या । गोब्राह्म णस्त्रीदीनानाथाद्यर्थेकूटसाक्ष्यस्यापिपुण्यहेतुत्वात् । तथाचाहिंसाहेतुःसत्यमप्यनृतमेवअहिंसाहेतुरनृतमपिसत्यमेवेतिभावः।प्रकृतमाह।एकार्थतायामेकप्रयोजनतायांसमाहितायामावयोस्त्वदाराधनरूपेप्रयोजनेतुल्य त्वेननिश्चितेसतिदेवयान्येवममभार्यानशर्मिष्ठेतिमिथ्यावदंतंत्वामेवानृतंहिनस्तीत्यर्थः १७ । १८ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एकार्थतामेवव्याचष्टे समाविति । हेराजन्एतौविवाहौमतौबुद्धावारूढौसमौतुल्यावेव यदेवदेवयान्याश्चमनसाहृतस्तदेवमयापीत्यर्थः अतोयस्त्वंसख्याःपतिःसएवचकारान्ममापिपतिः । एतच्छ्लोकप्रसि द्धपाददर्शयति समंसहविवाहं सख्यासहैवेतरासांविवाहंसिद्धमाहुः द्वयोःप्रदेयद्रव्यत्ववरणीयत्वादेस्तुल्यत्वात् । अतोमेमयाहृतोऽसिऋतुमाह्यै यतःपतिरसि १९ राजातुभार्यासमत्वंदासीनाहंती

॥ ८७ ॥ ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ समावेतौमतौराजन्पतिःसख्याश्चयःपतिः ॥ समंविवाहमित्याहुःसख्यामेऽसिवृतःपतिः १९ ॥ ययातिरुवाच ॥ दातव्यंयाचमानेभ्यइतिमे व्रतमाहितम् ॥ त्वंचयाचसिमांकामंब्रूहिकिंकरवाणिते २० ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ अधर्मात्पाहिमांराजन्धर्मंचप्रतिपादय ॥ त्वत्तोऽपत्यवतीलोकेचरेयंधर्ममुत्तमम्

॥ ८३ ॥ २१ त्रयएवाधनाराजन्भार्यादासस्तथासुतः ॥ यत्तेसमधिगच्छंतियस्यैतेतस्यतद्धनम् २२ देवयान्याभुजिष्यास्मिवश्याचतवभार्गवी ॥ साचाहंचत्वयाराजन् भजनीयेभजस्वमाम् २३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुराजासतथ्यमित्यभिजज्ञिवान् ॥ पूजयामासशर्मिष्ठांधर्मंचप्रत्यपादयत् २४ ससमागम्यशर्मिष्ठां यथाकाममवाप्यच ॥ अन्योन्यंचाभिसंपूज्यजग्मतुस्तौयथागतम् २५ तस्मिन्समागमेसुभ्रूःशर्मिष्ठाचारुहासिनी ॥ लेभेगर्भंप्रथमतस्तस्मान्नृपतिसत्तमात् २६ प्रजज्ञेचततःकालेराजन्राजीवलोचना ॥ कुमारंदेवगर्भाभंराजीवनिभलोचनम् २७ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणिययात्युपाख्याने द्व्यशीतितमो ऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रुत्वाकुमारंजातंतुदेवयानीशुचिस्मिता ॥ चिंतयामासदुःखार्ताशर्मिष्ठांप्रतिभारत १ अभिगम्यच शर्मिष्ठांदेवयान्यब्रवीदिदम् ॥ देवयान्युवाच ॥ किमिदंवृजिनंसुभ्रुकृतंवैकामलुब्धया २ ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ ऋषिरभ्यागतःकश्चिद्धर्मात्मावेदपारगः ॥ समयावर दःकामंयाचितोधर्मसंहितम् ३ नाहमन्यायतःकाममाचरामिशुचिस्मिते ॥ तस्मादृषेर्ममापत्यमितिसत्यंब्रवीमिते ४ ॥ देवयान्युवाच ॥ शोभनंभीरुयद्येवमथ सञ्ज्ञायतेद्विजः ॥ गोत्रनामाभिजनतोवेत्तुमिच्छामितंद्विजम् ५ ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ तपसातेजसाचैवदीप्यमानंयथारविम् ॥ तंदृष्ट्वाममसंप्रष्टुंशक्तिर्नासीच्छुचि स्मिते ६ ॥ देवयान्युवाच ॥ यद्येतदेवंशर्मिष्ठेनमन्युर्विद्यतेमम ॥ अपत्यंयदितेलब्धंज्येष्ठाच्छ्रेष्ठाच्चवैद्विजात् ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अन्योन्यमेवमुक्त्वातुसं प्रहस्यचतेमिथः ॥ जगामभार्गवीवेश्मतथ्यमित्यवजग्मुषी ८ ययातिर्देवयान्यांतुपुत्रावजनयन्नृपः ॥ यदुंचतुर्वसुंचैवशक्रविष्णूइवापरौ ९ तस्मादेवतुराजर्षेः शर्मिष्ठावार्षपर्वणी ॥ द्रुह्युंचानुंचपूरुंचत्रीन्कुमारानजीजनत् १० ततःकालेतुकस्मिंश्चिद्देवयानीशुचिस्मिता ॥ ययातिसहिताराजन्जगामरहितंवनम् ११ ददर्शचतदातत्रकुमारान्देवरूपिणः ॥ क्रीडमानान्सुविश्रब्धान्विस्मिताचेदमब्रवीत् १२ ॥ ॥ ॥

त्वेवंमत्वाप्रकारांतरेणतदभीष्टंदातुंप्रतिजानीते दातव्यमिति २० अधर्मात्त्वदन्यवरणजाद्व्यभिचारात् २१ ननुत्वमपिपित्रादत्तेनधनेनधर्मंचरंतीगतिमाप्नुहिकिंसंतत्येत्याशंक्याह त्रयइति २२ भुजि ष्याद्देवयान्याभुक्तंत्वामिच्छतीतियोगाद्दासी २३ भुजिष्यात्वमस्यास्तथ्यमित्यभिजज्ञिवानभितःसाकल्येनज्ञातवान् धर्मंऋतुदानेनआर्त्तत्राणं २४ । २५ । २६ प्रजज्ञेप्रजनितवती २७ ॥ इतिआ दिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ श्रुत्वेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ अवजग्मुषीज्ञातवती ८ । ९ । १० । ११ । १२ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ वंशोवःकइत्यत्रापिसंबध्यते १४ प्रदेशिन्यातर्जन्या १९ राजानमालिंगितुमितिशेषः नाभ्यनंदतदूरीकृतवानित्यर्थः १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ २३ । २४ । २५ । २६ । २७
अधरोत्तरंनीचस्याभिवृद्धिरुत्तमस्यन्हासः अतिवृत्तास्मिराज्ञःसकाशादपत्यत्रयाधिगमेनातिक्रांतोल्लंघिताऽस्मि २८ । तदेवाह त्रयइति २९ । ३० अधर्ममेवप्रियमकृथाः ३१ नान्यचेतसानकामलोभेन

॥ देवयान्युवाच ॥ कस्यैतेदारकाराजन्देवपुत्रोपमाःशुभाः ॥ वर्चसारूपतश्चैवसदृशामेमतास्तव १३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंपृष्ट्वातुराजानंकुमारान्पर्य
पृच्छत ॥ देवयान्युवाच ॥ किंनामधेयंवंशोवःपुत्रकाःकश्चवःपिता ॥ प्रब्रूतमेयथातथ्यंश्रोतुमिच्छामितंह्यहम् १४ तेऽदर्शयन्प्रदेशिन्यातमेवनृपसत्तमम् ॥ शर्मि
ष्ठांमातरंचैवतथाऽऽचख्युश्चदारकाः १५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वासहितास्तेतुराजानमुपचक्रमुः ॥ नाभ्यनंदततान्राजादेवयान्यास्तदांतिके १६ रुदं
तस्तेऽथशर्मिष्ठामभ्ययुर्बालकास्ततः ॥ श्रुत्वातुतेषांबालानांसव्रीडइवपार्थिवः १७ दृष्ट्वातुतेषांबालानांप्रणयंपार्थिवंप्रति ॥ बुद्ध्वाचतत्त्वंसादेवीशर्मिष्ठामिदमब्रवीत्
१८ ॥ देवयान्युवाच॥मदधीनासतीकस्मादकार्षीर्विप्रियंमम ॥ तमेवासुरधर्मंत्वमास्थितानबिभेषिमे १९ ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ यदुक्तमृषिरित्येवतत्सत्यंचारुहासिनि ॥
न्यायतोधर्मतश्चैवचरंतीनबिभेमिते २० यदात्वयावृतोभर्त्तावृतएवतदामया ॥ सखीभर्त्ताहिधर्मेणभर्त्ताभवतिशोभने २१ पूज्याऽसिममंमान्याचज्येष्ठाचब्राह्म
णीह्यसि ॥ त्वत्तोऽपिमेपूज्यतमोराजर्षिःकिंनवेत्थतत् २२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रुत्वातस्यास्ततोवाक्यंदेवयान्यब्रवीदिदम् ॥ राजन्नाद्येहवत्स्यामिविप्रियंमेकृतं
त्वया २३ सहसोत्पतितांश्यामांदृष्ट्वातांसाश्रुलोचनाम् ॥ तूर्णंसकाशंकाव्यस्यप्रस्थितांव्यथितस्तदा २४ अनुवव्राजसंभ्रांतःपृष्ठतःसांत्वयन्नृपः ॥ न्यवर्त्ततनचैव
स्मक्रोधसंरक्तलोचना २५ अविब्रुवंतीकिंचित्साराजानंसाश्रुलोचना ॥ अचिरादेवसंप्राप्ताकाव्यस्योशनसोऽन्तिकम् २६ सातुदृष्ट्वैवपितरमभिवाद्याग्रतःस्थिता ॥
अनंतरंययातिस्तुपूजयामासभार्गवम् २७ ॥ देवयान्युवाच ॥ अधर्मेणजितोधर्मःप्रवृत्तमधरोत्तरम् ॥ शर्मिष्ठयाऽतिवृत्ताऽस्मिदुहित्रावृषपर्वणः २८ त्रयोऽ
स्यांजनिताःपुत्राराज्ञाऽनेनययातिना ॥ दुर्भगायाममद्वौतुपुत्रौतातब्रवीमिते २९ धर्मज्ञइतिविख्यातएषराजाभृगूद्वह ॥ अतिक्रांतश्चमर्यादांकाव्यैतत्कथया
मिते ३० ॥ शुक्रउवाच ॥ धर्मज्ञःसन्महाराजयोऽधर्ममकृथाःप्रियम् ॥ तस्माज्जरात्वामचिराद्धर्षयिष्यतिदुर्जया ३१ ययातिरुवाच ॥ ऋतुंवैयाचमाना
याभगवन्नान्यचेतसा ॥ दुहितुर्दानवेन्द्रस्यधर्म्यमेतत्कृतंमया ३२ ऋतुंवैयाचमानायानददातिपुमानृतुम् ॥ भ्रूणहेत्युच्यतेब्रह्मन्सइहब्रह्मवादिभिः ३३ अभिका
मांस्त्रियंयश्चागम्यांरहसियाचितः ॥ नोपैतिसचधर्मेषुभ्रूणहेत्युच्यतेबुधैः ३४ इत्येतानिसमीक्ष्याहंकारणानिभृगूद्वह ॥ अधर्मभयसंविग्नःशर्मिष्ठामुपजग्मिवान्
३५ ॥ शुक्रउवाच ॥ नन्वहंप्रत्यवेक्ष्यस्तेमदधीनोऽसिपार्थिव ॥ मिथ्याचारस्यधर्मेषुचौर्यंभवतिनाहुष ३६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ क्रुद्धेनोशनसाशप्तोययाति
र्नाहुषस्तदा ॥ पूर्वंवयःपरित्यज्यजरांसद्योऽन्वपद्यत ३७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

३२ । ३३ । ३४ नकांचनपरिहरेदितिश्रुतिनिषेधातिक्रमस्याधर्मस्यभयात्संविग्नः । अनन्यपूर्विकांगम्यांयांकांचनस्त्रियमृतुंयाचमानांनपरिहरेन्नप्रत्याचक्षीतेतिश्रुत्यर्थः ३५ प्रत्यवेक्ष्यः अस्मिन्कर्म
णिमदाज्ञाऽपित्वयाप्रार्थनीयेतिभावः ३६ । ३७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३८ । ३९ । ४० ज्येष्ठस्यराज्याप्रदानेबीजं ४१ । ४२ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ॥ ॥ जरामिति १ वली त्वचःसंवलनं । पलितानिकेशरोम्णांशौक्ल्यं । पर्यगुःपरितःशरीरेगतानिप्राप्तानि । यौवनेयौवनसाध्येकामभोगे २ पाप्मानंभोगसामर्थ्येऽपितदिच्छारूपंचित्तस्यदौस्थ्यं चरेयंभुंजीय ३ । ४

॥ ८८ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ अतृप्तोयौवनस्याहंदेवयान्यांभृगूद्वह ॥ प्रसादंकुरुमेब्रह्मन्जरेयंनविशेच्चमाम् ३८ ॥ शुक्रउवाच ॥ नाहंमृषाब्रवीम्येतज्जरांप्राप्तोऽसिभू
मिप ॥ जरांत्वेतांत्वमन्यस्मिन्संक्रामययदीच्छसि ३९ ॥ ययातिरुवाच ॥ राज्यभाक्सभवेद्ब्रह्मन्पुण्यभाक्कीर्तिभाक्तथा ॥ योमेदद्याद्वयःपुत्रस्तद्भवाननुम ॥ ८४ ॥
न्यताम् ४० ॥ शुक्रउवाच ॥ संक्रामयिष्यसिजरांयथेष्टंनहुषात्मज ॥ मामनुध्यायभावेननचपापमवाप्स्यसि ४१ वयोदास्यतितेपुत्रोयःसराजाभविष्यति ॥
आयुष्मान्कीर्तिमांश्चैवबह्वपत्यस्तथैवच ४२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि ययात्युपाख्याने त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
जरांप्राप्ययथातिस्तुस्वपुरंप्राप्यचैवहि ॥ पुत्रंज्येष्ठंवरिष्ठंचयदुमित्यब्रवीद्वचः १ ॥ ययातिरुवाच ॥ जरावलीचमांतातपलितानिचपर्यगुः ॥ काव्यस्योशनसः
शापान्नचतृप्तोऽस्मियौवने २ त्वंयदोमतिपद्यस्वपाप्मानंजरयासह ॥ यौवनेनत्वदीयेनचरेयंविषयानहम् ३ पूर्णेवर्षसहस्रेतुपुनस्तेयौवनंत्वहम् ॥ दत्त्वास्वंप्रतिप
त्स्यामिपाप्मानंजरयासह ४ ॥ यदुरुवाच ॥ जरायांबहवोदोषाःपानभोजनकारिताः ॥ तस्माज्जरांनतेराजन्ग्रहीष्यइतिमेमतिः ५ सितश्मश्रुर्निरानंदोजरया
शिथिलीकृतः ॥ वलीसंगतगात्रस्तुदुर्दर्शोदुर्बलःकृशः ६ अशक्तःकार्यकरणेपरिभूतःसयौवतैः ॥ सहोपजीविभिश्चैवतांजरांनाभिकामये ७ संतितेबहवःपुत्रामत्तः
प्रियतरान्नृप ॥ जरांग्रहीतुंधर्मज्ञतस्मादन्यंवृणीष्ववै ८ ॥ ययातिरुवाच ॥ यत्त्वंमेहृदयाज्जातोवयःस्वंनप्रयच्छसि ॥ तस्मादराज्यभाक्तातप्रजातवभविष्यति
९ तुर्वसोप्रतिपद्यस्वपाप्मानंजरयासह ॥ यौवनेनचरेयंवैविषयांस्तवपुत्रक १० पूर्णेवर्षसहस्रेतुपुनर्दास्यामियौवनम् ॥ स्वंचैवप्रतिपत्स्यामिपाप्मानंजरयासह ॥
११ ॥ तुर्वसुरुवाच ॥ नकामयेजरांतातकामभोगप्रणाशिनीम् ॥ बलरूपांतकरणींबुद्धिप्राणप्रणाशिनीम् १२ ॥ ययातिरुवाच ॥ यत्त्वंमेहृदयाज्जातोवयःस्वं
नप्रयच्छसि ॥ तस्मात्प्रजासमुच्छेदंतुर्वसोतवयास्यति १३ संकीर्णाचारधर्मेषुप्रतिलोमचरेषुच ॥ पिशिताशिषुचांत्येषुमूढराजाभविष्यसि १४ गुरुदारप्रसक्ते
षुतिर्यग्योनिगतेषुच ॥ पशुधर्मेषुपापेषुम्लेच्छेषुत्वंभविष्यसि १५ वैशंपायनउवाच ॥ एवंसतुर्वसुंशप्त्वाययातिःसुतमात्मनः ॥ शर्मिष्ठायाःसुतंद्रुह्युमिदंवचन
मब्रवीत् १६ ॥ ययातिरुवाच ॥ द्रुह्योत्वंप्रतिपद्यस्ववर्णरूपविनाशिनीम् ॥ जरांवर्षसहस्रंमेयौवनंस्वंददस्वच १७ पूर्णेवर्षसहस्रेतुपुनर्दास्यामियौवनम् ॥ स्वं
चादास्यामिभूयोऽहंपाप्मानंजरयासह १८ ॥ द्रुह्युरुवाच ॥ नगजंनरथंनाश्वंजीर्णोभुंक्तेनचस्त्रियम् ॥ वाक्संगश्चास्यभवतितांजरांनाभिकामये १९ ॥

दोषाःकफाद्याधिक्याद्वमनादयः ५ दोषानेवाह सितेति ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ तिर्यग्योनीनामिवगतंप्रकाशमैथुनाद्याचरणंयेषांतेषु १५ । १६ । १७ । १८ वाक्संगोदं ॥ ८८ ॥
तानांपतनात्कफादिवृद्धेश्चवाचःसंगइवसंगःसक्तत्वं अव्यक्तत्वमितियावत् १९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२० पींढकानांराजयोग्यानांनरयानविशेषाणां'तखतराया'इतिम्लेच्छेषुप्रसिद्धानां २१ । २२ । २३ । २४ प्रतिलप्स्यसेप्रजास्ताश्चविनशिष्यंतीतिद्वयोःसंबंधः २५ अग्निप्रस्कंदनंश्रौतस्मार्त्ताद्यग्निसाध्यकर्मत्यागस्तत्परः २६ वरीयान्स्वभ्रातृभ्योमहान् । जरादेहेंद्रियशक्तिघातः २७ । २८ । २९ अंजसाआर्जवेन ३० यथेप्सितानित्यस्ययावज्जीवमपीतिभावः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ इतिआदिपर्वणिनील०

॥ ययातिरुवाच ॥ यत्त्वंमेहृदयाज्जातोवयःस्वंनप्रयच्छसि ॥ तस्माद्द्रुह्योप्रियःकामोनतेसंपत्स्यतेक्कचित् २० यत्राश्वरथमुख्यानामश्वानांस्याद्गतंनच ॥ हस्तिनां पीठकानांचगर्दभानांतथैवच २१ बस्तानांचगवांचैवशिबिकायास्तथैवच ॥ उडुपप्लवसंतारोयत्रनित्यंभविष्यति ॥ अराजाभोजशब्दंत्वंतत्रप्राप्स्यसिसान्वयः २२ ॥ ययातिरुवाच ॥ अनोत्वंप्रतिपद्यस्वपाप्मानंजरयासह ॥ एकंवर्षसहस्रंतुचरेयंयौवनेनते २३ ॥ अनुरुवाच ॥ जीर्णःशिशुवदादत्तेऽकालेऽन्नमशुचिर्यथा ॥ न जुहोतिचकालेऽग्निंतांजरांनाभिकामये २४ ॥ ययातिरुवाच ॥ यत्त्वंमेहृदयाज्जातोवयःस्वंनप्रयच्छसि ॥ जरादोषस्त्वयाप्रोक्तस्तस्मात्त्वंप्रतिलप्स्यसे २५ प्रजाश्चयौवनप्राप्ताविनशिष्यंत्यनोतव ॥ अग्निप्रस्कंदनपरस्त्वंचाप्येवंभविष्यसि २६ ॥ ययातिरुवाच ॥ पूरोत्वंमेप्रियःपुत्रस्त्वंवरीयान्भविष्यसि ॥ जरावली चर्मातातपलितानिचपर्यगुः २७ काव्यस्योशनसःशापान्नचतृप्तोऽस्मियौवने ॥ पूरोत्वंप्रतिपद्यस्वपाप्मानंजरयासह ॥ कंचित्कालंचरेयंवैविषयान्वयसातव २८ पूर्णेवर्षसहस्रेतुपुनर्दास्यामियौवनम् ॥ स्वंचैवप्रतिपत्स्यामिपाप्मानंजरयासह २९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचपूरुःपितरमंजसा ॥ यथाऽऽत्थमां महाराजतत्करिष्यामितेवचः ३० प्रतिपत्स्यामितेराजन्पाप्मानंजरयासह ॥ गृहाणयौवनंमत्तश्चरकामान्यथेप्सितान् ३१ जरयाऽहंप्रतिच्छन्नोवयोरूपधरस्तव ॥ यौवनंभवतेदत्त्वाचरिष्यामियथाऽऽत्थमाम् ३२ ॥ ययातिरुवाच ॥ पूरोप्रीतोऽस्मितेवत्सप्रीतश्चेदंददामिते ॥ सर्वकामसमृद्धातेप्रजाराज्येभविष्यति ३३ एवमुक्त्वाययातिस्तुस्मृत्वाकाव्यंमहातपाः ॥ संक्रामयामासजरांतदापूरौमहात्मनि ३४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि ययात्युपाख्यानेचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ पौरवेणाथवयसाययातिर्नहुषात्मजः ॥ प्रीतियुक्तोनृपश्रेष्ठश्चचारविषयान्प्रियान् १ यथाकामंयथोत्साहंयथा कालंयथासुखम् ॥ धर्माविरुद्धंराजेंद्रयथाऽर्हतिसएवहि २ देवानतर्पयद्यज्ञैःश्राद्धैस्तद्वत्पितॄनपि ॥ दीनाननुग्रहैरिष्टैःकामैश्चद्विजसत्तमान् ३ अतिथीनन्नपानैश्च विशश्चपरिपालनैः ॥ आनृशंस्येनशूद्रांश्चदस्यून्सन्निग्रहेणच ४ धर्मेणचप्रजाःसर्वायथावदनुरंजयन् ॥ ययातिःपालयामाससाक्षादिंद्रइवापरः ५ सराजासिंहविक्रांतोयुवाविषयगोचरः ॥ अविरोधेनधर्मस्यचचारसुखमुत्तमम् ६ ससंप्राप्यशुभान्कामांस्तृप्तःखिन्नश्चपार्थिवः ॥ कालंवर्षसहस्रांतंसस्मारमनुजाधिपः ७ परिसंख्यायकालज्ञःकलाःकाष्ठाश्चवीर्यवान् ॥ यौवनंप्राप्यराजर्षिःसहस्रपरिवत्सरान् ८ विश्वाच्यासहितोरेमेव्यभ्राजन्नंदनेवने ॥ अलकायांसकालंतुमेरुशृंगेतथोत्तरे ९

भारतभावदीपे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ पौरवेणेति चचारबुभोज १ ।२।३। ४ । ५ विषयादिव्यगंधादयोगोचरेवशेयस्यसविषयगोचरः ६। ७ परीति । सौरवर्षेदिनत्रयन्यूनपंचदिनानिपंचदशनाड्योविंशत्पलानिएकत्रिंशदक्षराणिचएतेसावनैःषष्ट्यधिकशतत्रयदिनात्मकैर्वर्षैरायुर्गण्यतेऽतःकलाःकाष्ठाश्च । 'अष्टादशनिमेषास्तुकाष्ठात्रिंशत्तुताःकला'इत्युक्तरूपाःसंख्यायेत्युक्तं ८ अलकायांकुबेरपुर्याम् ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पश्यनेसकालं कालोऽपितंग्रसितुंपश्यतीत्याशयेनकर्मव्यतिहारेतङ् १० । ११ एतदेवज्ञात्वापश्चात्तापेनाह नजात्वित्यादि १२ । १३ । १४ । १५ ब्रह्मज्ञानमेवात्यंतिकतृप्तिहेतुर्नविषयभोग इत्याशयेनाह तस्मादिति । एनांतृष्णांद्वंद्वानिशीतोष्णमानापमानसुखदुःखादीनितद्रहितोनिर्द्वंद्वः द्वंद्वकल्पकस्यमानसस्यब्रह्मणिनिधानात् अतएवनिर्ममोऽहंकारस्यैवममतामूलस्यत्यागात् १६ । १७

॥ ८९ ॥ यदासपश्यतेकालंधर्मात्मातंमहीपतिः ॥ पूर्णंमत्वाततःकालंपूरुंपुत्रमुवाचह १० यथाकामंयथोत्साहंयथाकालमरिंदम ॥ सेविताविषयाःपुत्रयौवनेनमयातव ११
नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति ॥ हविषाकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिवर्धते १२ यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः ॥ एकस्यापिनपर्याप्तंतस्मात्तृष्णांपरि
त्यजेत् १३ यादुस्त्यजादुर्मतिभिर्यानजीर्यतिजीर्यतः ॥ योऽसौप्राणांतिकोरोगस्तांतृष्णांत्यजतःसुखम् १४ पूर्णंवर्षसहस्रंमेविषयासक्तचेतसः ॥ तथाप्यनुदिनं
तृष्णाममैतेष्वभिजायते १५ तस्मादेनामहंत्यक्त्वाब्रह्मण्याधायमानसम् ॥ निर्द्वंद्वोनिर्ममोभूत्वाचरिष्यामिमृगैःसह १६ पूरोप्रीतोऽस्मिभद्रंतेगृहाणेदंस्वयौवनम् ॥
राज्यंचेदंगृहाणत्वंत्वंहिमेप्रियकृत्सुतः १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रतिपेदेजरांराजाययातिर्नाहुषस्तदा ॥ यौवनंप्रतिपेदेचपूरुःस्वंपुनरात्मनः १८ अभिषेक्तुका
मंनृपतिंपूरुंपुत्रंकनीयसम् ॥ ब्राह्मणप्रमुखावर्णाइदंवचनमब्रुवन् १९ कथंशुक्रस्यनप्तारंदेवयान्याःसुतंप्रभो ॥ ज्येष्ठंयदुमतिक्रम्यराज्यंपूरोःप्रयच्छसि २० यदु
र्ज्येष्ठस्तवसुतोजातस्तमनुतुर्वसुः ॥ शर्मिष्ठायाःसुतोद्रुह्युस्ततोऽनुःपूरुरेवच २१ कथंज्येष्ठानतिक्रम्यकनीयान्राज्यमर्हति ॥ एतत्संबोधयामस्त्वांधर्मंत्वंप्रति
पालय २२ ॥ ययातिरुवाच ॥ ब्राह्मणप्रमुखावर्णाःसर्वेश्रृण्वंतुमेवचः ॥ ज्येष्ठंप्रतियथाराज्यंनदेयंमेकथंचन २३ ममज्येष्ठेनयदुनानियोगोनानुपालितः ॥ प्रति
कूलःपितुर्यश्चनसपुत्रःसतांमतः २४ मातापित्रोर्वचनकृद्धितःपथ्यश्चयःसुतः ॥ सपुत्रःपुत्रवद्यश्चवर्त्ततेपितृमातृषु २५ यदुनाऽहमवज्ञातस्तथातुर्वसुनाऽपिच ॥
द्रुह्युनाचानुनाचैवमय्यवज्ञाकृताभृशम् २६ पूरुणातुकृतंवाक्यंमानितंचविशेषतः ॥ कनीयान्ममदायादोधृतायेनजरामम २७ ममकामःसचकृतःपूरुणामित्ररू
पिणा ॥ शुक्रेणचवरोदत्तःकाव्येनोशनसास्वयम् २८ पुत्रोयस्त्वाऽनुवर्त्तेतसराजापृथिवीपतिः ॥ भवतोऽनुनयाम्येवंपूरूराज्येऽभिषिच्यताम् २९ ॥ प्रकृतयऊचुः ॥
यःपुत्रोगुणसंपन्नोमातापित्रोर्हितःसदा ॥ सर्वमर्हतिकल्याणंकनीयानपिसत्तमः ३० अर्हःपूरुरिदंराज्यंयःसुतःप्रियकृत्तव ॥ वरदानेनशुक्रस्यनशक्यंवक्तुमुत्तरम्
३१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ पौरजानपदैस्तुष्टैरित्युक्तोनाहुषस्तदा ॥ अभ्यषिंचत्ततःपूरुंराज्येस्वेसुतमात्मनः ३२ दत्त्वाचपूरवेराज्यंवनवासायदीक्षितः ॥ पुरात्सनिर्य
यौराजाब्राह्मणैस्तापसैःसह ३३ यदोस्तुयादवाजातास्तुर्वसोर्यवनाःस्मृताः ॥ द्रुह्योःसुतास्तुवैभोजाअनोस्तुम्लेच्छजातयः ३४ पूरोस्तुपौरवोवंशोयत्रजातोऽसिपा
र्थिव ॥ इदंवर्षसहस्राणिराज्यंकारयितुंवशी ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणिययात्युपाख्यानेपूर्वययातसमाप्तौपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥८५॥

१८ कनीयसंकनीयांसं १९ नप्तारंदौहित्रं २० । २१ । २२ । २३ नियोगःआज्ञा २४ मातेति । अनौरसोऽपियःपुत्रवद्वर्त्ततेसएवपुत्रो नत्वन्यः २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३
३४ कारयितुंकर्त्तुं ३५ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ अंत्येषुम्लेच्छेषु १२ । १३ शिलोंछवृत्तिं । 'उंछःकणशआदनंकणिशाद्यर्जनंशिलं' । तच्चवनेऽपि नतुनगरेक्षेत्रेषुवा १४ । १५ पंचाग्नय श्चत्वारोऽग्नयःपंचमःसूर्यः १६ आवृत्यव्याप्य । रोदसीद्यावाभूमी । पृथिव्यामिवस्वर्गेऽपिमुख्योभूदित्यर्थः १७ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ स्वर्गत

॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंसनाहुषोराजाययातिःपुत्रमीप्सितम् ॥ राज्येऽभिषिच्यमुदितोवानप्रस्थोऽभवन्मुनिः १ उषित्वाचवनेवासंब्राह्मणैःसंशितव्रतः ॥ फलमू लाशनोदांतस्ततःस्वर्गमितोगतः २ सगतःस्वर्निवासंतंनिवसन्मुदितःसुखी ॥ कालेननातिमहतापुनःशक्रेणपातितः ३ निपतन्प्रच्युतःस्वर्गादप्राप्तोमेदिनीतलम् ॥ स्थितआसीदंतरिक्षेसतदेतिश्रुतंमया ४ ततएवपुनश्चापिगतःस्वर्गमितिश्रुतम् ॥ राज्ञावसुमतासार्धमष्टकेनचवीर्यवान् ५ प्रतर्दनेनशिबिनासमेत्यकिलसंसदि ॥ जनमेजयउवाच ॥ कर्मणाकेनसदिवंपुनःप्राप्तोमहीपतिः ६ सर्वमेतदशेषेणश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ कथ्यमानंत्वयाविप्रविप्रर्षिगणसंनिधौ ७ देवराजसमोह्या सीद्ययातिःपृथिवीपतिः ॥ वर्धनःकुरुवंशस्यविभावसुसमद्युतिः ८ तस्यविस्तीर्णयशसःसत्यकीर्तेर्महात्मनः ॥ चरितंश्रोतुमिच्छामिदिविचेहचसर्वशः ९ ॥ वैशं पायनउवाच ॥ हंततेकथयिष्यामिययातेरुत्तमांकथाम् ॥ दिविचेहचपुण्यार्थांसर्वपापप्रणाशिनीम् १० ययातिर्नाहुषोराजापूरुंपुत्रंकनीयसम् ॥ राज्येऽभिषिच्य मुदितःप्रवव्राजवनंतदा ११ अंत्येषुसविनिक्षिप्यपुत्रान्यदुपुरोगमान् ॥ फलमूलाशनोराजावनेसंन्यवसच्चिरम् १२ शंसितात्माजितक्रोधस्तर्पयन्पितृदेवताः ॥ अग्नींश्चविधिवज्जुह्वन्वानप्रस्थविधानतः १३ अतिथीन्पूजयामासवन्येनहविषाविभुः ॥ शिलोंछवृत्तिमास्थायशेषान्नकृतभोजनः १४ पूर्णंवर्षसहस्रंचएवंवृत्तिरभू न्नृपः ॥ अब्भक्षःशरदस्त्रिंशदासीन्नियतवाङ्मनाः १५ ततश्चवायुभक्षोऽभूत्संवत्सरमतंद्रितः ॥ तथापंचाग्निमध्येचतपस्तेपेसवत्सरम् १६ एकपादःस्थितश्चा सीत्षण्मासाननिलाशनः ॥ पुण्यकीर्तिस्ततःस्वर्गंजगामावृत्यरोदसी १७ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणिउत्तरयायातेषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ स्वर्गतःसतुराजेंद्रोनिवसन्देववेश्मनि ॥ पूजितस्त्रिदशैःसाध्यैर्मरुद्भिर्वसुभिस्तथा १ देवलोकंब्रह्मलोकंसंचरन्पुण्यकृद्वशी ॥ अवसत्पृथिवीपालोदीर्घकालमितिश्रुतिः २ सकदाचिन्नृपश्रेष्ठोययातिःशक्रमागमत् ॥ कथांतेतत्रशक्रेणसपृष्टःपृथिवीपतिः ३ ॥ शक्रउवाच ॥ यदासपूरुस्तवरू पेणराजन्जरांगृहीत्वाप्रचचारभूमौ ॥ तदाचराज्यंसंप्रदायैवतस्मैत्वयाकिमुक्तःकथयेहसत्यम् ४ ॥ ययातिरुवाच ॥ गंगायमुनयोर्मध्येकृत्स्नोऽयंविषयस्तव ॥ मध्येपृथिव्यास्त्वंराजाभ्रातरोऽन्त्याधिपास्तव ५ अक्रोधनःक्रोधनेभ्योविशिष्टस्तथातितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः ॥ अमानुषेभ्योमानुषाश्चप्रधानाविद्वांस्तथैवाविदुषः प्रधानः ६ आक्रुश्यमानोनाक्रोशेन्मन्युरेवतितिक्षतः ॥ आक्रोष्टारंनिर्दहतिसुकृतंचास्यविंदति ७ ॥ ॥ ॥

इति १ । २ । ३ । ४ अंत्याधिपाःप्रांत्यदेशाधिपाः ५ विद्वत्त्वाभिमानात्किंमयासर्वज्ञस्येंद्रस्यपुरोवक्तव्यमित्यविमृशन्ययातिराह अक्रोधनइति । वैशिष्ट्यंपूजातारतम्यार्थमुच्यते । समासमाभ्यांविषम समेपूजातइतिसमयोर्विषमांविषमयोःसमांचपूजांप्रयुंजानस्यापांक्तेयत्वस्मरणात् ६ आक्रुश्यमानइति अस्यआक्रोष्टुःसुकृतंतितिक्षुर्विन्दतिनत्वाक्रोशी । प्रत्याक्रोशीतुस्वीयमपिसुकृतंनाशयतीतिभावः ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नारुंतुदइति । कोपेननन्नृशंसवादीतिवाचापरपीडांनकुर्यादित्युक्तं । नहीनतःपरमभ्याददीतेतिहीनेनाभिचारादिकर्मणापरंशत्रुंनवशीकर्तुमिच्छेदितिनमनसाऽपिपरपीडांकुर्यादित्युक्तं । अरुःक्षतंतद्वद्
त्स्यंतंतुदतिव्यथयतीतिकंटकवन्नस्यादितिपदार्थः । ननृशंसवादीस्यादित्येतत्सार्धेनप्रपंचयति यथाऽस्येति । उपतीदहंतौ रुषतीमितिपाठेहिंस्रां ८ विद्यादलक्ष्मीकतममित्यनेनपरुषवचसांदर्शनमप्यल
क्ष्मीकरत्वात्परिहार्यमित्युक्तम् ९ केतर्हनुसर्तव्याइत्यतआह सद्भिरिति । असतामतिवादान्दुष्टानामतिक्रमवचनानितितिक्षेत १० । ११. नहीदृशमिति । दयादिचतुष्कंसंवननंसंभजनंपरमेश्वरस्या
राधनं १२ । १३ इतिश्रीआदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ॥ किमयंपरोपदेशमेवकृतवानुतस्वयमप्यनुद्वेगकरमेववदतीतिपरीक्षितुमिंद्र

नारुंतुदःस्यान्ननृशंसवादीनहीनतःपरमभ्याददीत ॥ ययाऽस्यवाचापरउद्विजेतनतांवदेदुषतींपापलोक्याम् ८ अरुंतुदंपुरुषंतीक्ष्णवाचंवाक्कंटकैर्वितुदंतंमनुष्यान् ॥
विद्यादलक्ष्मीकतमंजनानांमुखेनिबद्धांनिर्ऋतिंवहंतम् ९ सद्भिःपुरस्तादभिपूजितःस्यात्सद्भिस्तथापृष्ठतोरक्षितःस्यात् ॥ सदाऽसतामतिवादांस्तितिक्षेत्सतांवृत्तं
चाददीतार्यवृत्तः १० वाक्सायकावदनान्निष्पतंतियैराहतःशोचतिरात्र्यहानि ॥ परस्यनाममर्मसुतेपतंतितान्पंडितोनावसृजेत्परेषु ११ नहीदृशंसंवननंत्रिषुलोके
षुविद्यते ॥ दयामैत्रीचभूतेषुदानंचमधुराचवाक् १२ तस्मात्सांत्वंसदावाच्यंनवाच्यंपरुषंक्वचित् ॥ पूज्यान्संपूजयेद्दद्यान्नचयाचेत्कदाचन १३ ॥ इतिश्रीमहा
भारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि उत्तरयायाते सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ सर्वाणिकर्माणिसमाप्यराजन्गृहंपरित्यज्यवनंगतोऽसि ॥
तत्त्वांपृच्छामिनहुषस्यपुत्रकेनासितुल्यस्तपसाययाते १ ॥ ययातिरुवाच ॥ नाहंदेवमनुष्येषुगंधर्वेषुमहर्षिषु ॥ आत्मनस्तपसातुल्यंकंचित्पश्यामिवासव २ ॥
इंद्रउवाच ॥ यदाऽवमंस्थाःसदृशःश्रेयसश्चअल्पीयसश्चाविदितप्रभावः ॥ तस्माल्लोकास्त्वंतवंतस्तवेमेक्षीणेपुण्येपतिताऽस्यद्यराजन् ३ ॥ ययातिरुवाच ॥ सुर
र्षिगंधर्वनरावमानात्क्षयंगतामेयदिशक्रलोकाः ॥ इच्छाम्यहंसुरलोकाद्विहीनःसतांमध्येपतितुंदेवराज ४ ॥ इंद्रउवाच ॥ सतांसकाशेपतिताऽसिराजंश्च्युतः
प्रतिष्ठांयत्रलब्धाऽसिभूयः ॥ एतद्विदित्वाचपुनर्ययातेत्वंमाऽवमंस्थाःसदृशःश्रेयसश्च ५ वैशंपायनउवाच ॥ ततःप्रहायामरराजजुष्टान्पुण्याँल्लोकान्पतमानंययातिम् ॥
संप्रेक्ष्यराजर्षिवरोऽष्टकस्तमुवाचसद्धर्मविधानगोप्ता ६ ॥ अष्टकउवाच ॥ कस्त्वंयुवावासवतुल्यरूपःस्वतेजसादीप्यमानोयथाऽग्निः ॥ पतस्युदीर्णांबुधरांधकारात्खा
त्खेचराणांप्रवरोयथाऽर्कः ७ दृष्ट्वाचत्वांसूर्यपथात्पतंतंवैश्वानरार्कद्युतिमप्रमेयम् ॥ किंनुस्विदेतत्पततीतिसर्वेवितर्कयंतःपरिमोहिताःस्मः ८ दृष्ट्वाचत्वांधिष्ठितंदेव
मार्गेशक्रार्कविष्णुप्रतिमप्रभावम् ॥ अभ्युद्गतास्त्वांवयमद्यसर्वेतत्त्वंप्रपातेतवजिज्ञासमानाः ९ नचापित्वांधृष्णुमःप्रष्टुमग्रेनचत्वमस्मान्पृच्छसियेवयंस्मः ॥
तत्त्वांपृच्छामिस्पृहणीयरूपकस्यत्वंवाकिंनिमित्तंत्वमागाः १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

उवाच सर्वाणीति १ ययातिःस्वोत्कर्षोक्त्यापराभिभवमजानन्नयथार्थमेवमत्वाह नाहमिति २ अवमंस्थाःसर्वेभ्यआत्मनआधिक्योक्त्या सदृशःसदृशान् अल्पीयसइति । नृगादीनामपिकृकलासादिरूप
त्वदर्शनात्तिर्यंचोपिनावमंतव्याः । किमुतसदृशोमनुष्याःश्रेयांसोदेवाऋषयश्चेत्यर्थः ३ । ४ च्युतःप्रतिष्ठांयत्रलब्धाऽसिभूयइतिइंद्रेणस्वस्यदयालुत्वंदर्शितं । यत्रपतित्वाप्रतिष्ठांलब्धाऽसिल
प्स्यसि ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ । १२ आवपनेसंग्रहे १३ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ॥ अहमिति १ स्वदौहित्रैःपुनस्त्वयोगात्तेषांस्तब्धोऽयमितिधीर्माभूदित्येतद र्थमपनीततपोविद्यागर्वत्वाद्वयःश्रैष्ठ्यमेवपुरस्कृत्याह अहंहिपूर्वोवयसेति २ । ३ अवादीरित्येतद्दूषणपूर्वकंविद्यातपसोःश्रैष्ठ्येअष्टकेनस्तुतेतत्रस्वानुभूतंविघ्नंदर्शयन्ययातिरुवाच प्रतिकूलमिति । कर्मणांपु ण्यानांप्रतिकूलंनाशकंपापंगर्वस्तच्चाप्रवणेऽनम्रेदर्पवतिवर्तते । पापलोक्यंनरकप्रदं एतत्पापमसतांसंबंधिसंतोनानुवर्तंतेइदानीमपि । किंचप्राञ्चोऽपिसंतोयथैषांकर्मणामनुकूलाउपबृंहकाःस्युस्तथाते नप्रकारेणदंभदर्पादिराहित्येनआसन् । अहंत्वतद्विधत्वात्स्वर्गादिंद्रेणच्यावितइत्याशयः ४ अभूद्धनंमेविपुलंगतंतदिति । तद्दंभादिराहित्येनप्रसिद्धंधनंपुण्यंमेममविपुलंयदभूत्तद्गतंनष्टंदर्पादित्यर्थः । पु

भयंतुतेव्येतुविषादमोहौत्यजाशुचैवेंद्रसमप्रभाव ॥ त्वांवर्त्तमानंहिसतांसकाशेनालंप्रसोढुंबलहाऽपिशक्रः ११ संतःप्रतिष्ठाहिसुखच्युतानांसतांसदैवामरराजकल्प ॥ तेसंगताःस्थावरजंगमेशाःप्रतिष्ठितस्त्वंसदृशेषुसत्सु १२ प्रभुरग्निःप्रतपनेभूमिरावपनेप्रभुः ॥ प्रभुःसूर्यःप्रकाशित्वेसतांचाभ्यागतःप्रभुः १३ ॥ इतिश्रीमहाभार तेआदिपर्वणिसंभवपर्वणि उत्तरयायातेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ अहंययातिर्नहुषस्यपुत्रःपूरोःपितासर्वभूतावमानात् ॥ प्रभ्रंशितःसुरसिद्धर्षिलोकात्परिच्युतःप्रपताम्यल्पपुण्यः १ अहंहिपूर्वोवयसाभवद्भ्यस्तेनाभिवादंभवतांनप्रयुंजे ॥ योविद्ययातपसाजन्मनावावृद्धःसपूज्योभवति द्विजानाम् २ ॥ अष्टकउवाच ॥ अवादीस्त्वंवयसायःप्रवृद्धःसवैराजन्नाभ्यधिकःकथ्यतेच ॥ योविद्ययातपसासंप्रवृद्धःसएवपूज्योभवतिद्विजानाम् ३ ॥ ययातिरुवाच ॥ प्रतिकूलंकर्मणांपापमाहुस्तद्वर्त्ततेऽप्रवणेपापलोक्यम् ॥ संतोऽसतांनानुवर्त्तंतिचैतद्यथाचैषामनुकूलास्तथाऽऽसन् ४ अभूद्धनंमेविपुलंगतंतत द्विचेष्टमानोनाधिगंतातदस्मि ॥ एवंप्रधार्यात्महितेनिविष्टोयोवर्त्ततेसविजानातिधीरः ५ महाधनोयोयजतेसुयज्ञैर्यःसर्वविद्यासुविनीतबुद्धिः ॥ वेदानधीत्यतप सायोज्यदेहंदिवंसमायात्पुरुषोवीतमोहः ६ नजातुहृष्येन्महताधनेनवेदानधीयीतानहंकृतःस्यात् ॥ नानाभावाबहवोजीवलोकेदैवाधीनानष्टचेष्टाधिकाराः ॥ त त्तत्प्राप्यनविहन्येतधीरोदिष्टंबलीयइतिमत्वाऽऽत्मबुद्ध्या ७ सुखंहिजंतुर्यदिवाऽपिदुःखंदैवाधीनंविंदतेनात्मशक्त्या ॥ तस्माद्दिष्टंबलवन्मन्यमानोनसंज्वरेन्नापि हृष्येत्कथंचित् ८ दुःखैर्नतप्येन्नसुखैःप्रहृष्येत्समेनवर्त्तेतसदैवधीरः ॥ दिष्टंबलीयइतिमन्यमानोनसंज्वरेन्नापिहृष्येत्कथंचित् ९ भयेनमुह्याम्यष्टकाहंकदाचि त्संतापोमेमानसोनास्तिकश्चित् ॥ धातायथामांविदधीतलोकेध्रुवंतथाऽहंभवितेतिमत्वा १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नरिदानींतच्चेष्टमानोऽपितत्पुनर्नाधिगंताऽस्मि । एवंप्रधार्यमामिकांगतिंज्ञात्वाधीरोधियमीरयन्धीदोषेणकामादिनाऽनभिभूतोभवेदित्यर्थः ५ वीतमोहोमानमकुर्वन् ६ एतदेवाह नजात्विति । धने नतपसा । तर्हित्वमेवकुतोऽहंकारंकृतवानित्यतआह नानेति । जीवलोकेऽस्मिन्जीवानानाभावाःपृथक्स्वभावाः केचिद्धर्मरुचयः केचिद्विपरीताः यतोदैवाधीनाः अतएवनष्टाव्यथाभूताचेष्टाउद्योगो
३१ धिकारोयोग्यताचयेषांतेतथा । मूढानांपुण्येपंडितानांपापेचप्रवृत्तिकरंदैवमेवबलवदित्यर्थः । एवंविद्वांस्तुतत्प्राप्यनविहन्येत तत्तत्सुखंदुःखंवाप्राप्यनविहन्येत । हर्षविषादाभ्यामात्मानंनहिंस्यादि त्यर्थः ७ एतदेवविवृणोति सुखंहीतिद्वाभ्यां ८ । ९ भयंतुतेव्येतुविषादमोहावितियदष्टकेनोक्तंतत्रोत्तरमाह भयेइति । धातादिष्टं १० ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अहमित्यन्येऽपिदिष्टाथीनाएवेत्याह संस्वेदजाइति । एतेऽपिदिष्टक्षयेपुण्यपापोच्छेदेस्वांप्रकृतिंपरंब्रह्मभजंतिप्राप्नुवंति आरोदक्रमेणमोक्षयोग्यांयोनिंप्राप्येतिशेषः । यद्वा जाबालोपनिषदिअविमुक्तंमक्तस्य'अत्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवति'इति जंतुपदेनप्राणिमात्रसाधारणेनसंस्वेदजादीनामपिसाक्षाद्वाराणस्यांमोक्षाधिकारदर्शनात् । आथर्वणेरामतापनीयेर्मणिकर्णिकायांवाक्षेत्रेगंगायांवातटेपुनरित्युपक्रम्यक्रमिकीटकादयोऽप्याशुमुक्ताःसंतुनचान्यथेतिजंतुशब्दविवरणाच्चास्तुसाक्षादेवस्वेदजादीनामपिदिष्टक्षयस्तेनमोक्षयोग्यांयोनिंप्राप्येत्यध्याहारदोषोऽप्यपास्तः । अत्राप्याश्वमेधिकेसंवर्त्तमरुत्तीयेएतद्दर्शितं । 'उन्मत्तवेषंविभ्रत्सचंक्रमीतियथासुखं । वाराणस्यांमहाराजदर्शनेप्सुर्महेश्वरं । तस्याद्वारंसमासाद्यन्यसेथाःकुणपंक्वचित् । तंदृष्ट्वायोनिवर्त्तेतसंसंवर्त्तोमहीपते' । इतिकुणपदर्शनेनमहेश्वरदर्शनसिद्धिंसूचयतावाक्यजातेन ११ अहंतुदिष्टक्षयाभावात्प्राप्तेपिदुःखेनतप्येइत्याह अनित्यतामिति १२ मातामहमिति । तत्रस्थितमंतरिक्षेस्थितं १३ तानिति । क्षेत्रज्ञवत्क्षेत्रंमहाभूतादिधृत्यंतंतज्जानंतोनारदादयःक्षेत्रज्ञास्तद्वत् १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ तैरिति । देशिकमुपदेष्टारं धूमएवापांगइवसूचकोयस्यतंधूमापांगं प्रतीतोहृष्टः २३ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे एकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ यदेति । कार्त्तयुगप्रधान कृतयुगेभवाःकार्त्तयुगाअत्यंतनिष्पापास्तेषांमुख्यतमेत्यर्थः १

संस्वेदजाअंडजाश्चोद्भिदश्चसरीसृपाःकृमयोऽथाप्सुमत्स्याः ॥ तथाश्मानस्तृणकाष्ठंचसर्वेदिष्टक्षयेस्वांप्रकृतिंभजंति ११ अनित्यतांसुखदुःखस्यबुद्ध्वाकस्मात्संतापमष्टकाहंभजेयम् ॥ किंकुर्यांवैकिंचकृत्वानतप्येतस्मात्संतापंवर्जयाम्यप्रमत्तः १२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंब्रुवाणंनृपतिंययातिमथाष्टकःपुनरेवान्वपृच्छत् ॥ मातामहंसर्वगुणोपपन्नंतत्रस्थितंस्वर्गलोकेयथावत् १३ ॥ अष्टकउवाच ॥ येयेलोकाःपार्थिवेंद्रप्रधानास्त्वयाभुक्तायंचकालंयथावत् ॥ तान्मेराजन्ब्रूहिसर्वान्यथावत्क्षेत्रज्ञवद्भाषसेत्वंहिधर्मान् १४ ॥ ययातिरुवाच ॥ राजाऽहमासमिहसार्वभौमस्ततोलोकान्महतश्चाजयंवै ॥ तत्रावसंवर्षसहस्रमात्रंततोलोकंपरमस्म्यभ्युपेतः १५ ततःपुरींपुरुहूतस्यरम्यांसहस्रद्वारांशतयोजनायताम् ॥ अध्यावसंवर्षसहस्रमात्रंततोलोकंपरमस्म्यभ्युपेतः १६ ततोदिव्यमजरंप्राप्यलोकंप्रजापतेर्लोकपतेर्दुरापम् ॥ तत्रावसंवर्षसहस्रमात्रंततोलोकंपरमस्म्यभ्युपेतः १७ सदेवदेवस्यनिवेशनेचविहृत्यलोकानवसंयथेष्टम् ॥ संपूज्यमानस्त्रिदशैःसमस्तैस्तुल्यप्रभावद्युतिरीश्वराणाम् १८ तथावसंनंदनेकामरूपीसंवत्सराणामयुतंशतानाम् ॥ सहाप्सरोभिर्विहरन्पुण्यगंधान्पश्यन्नगान्पुष्पितांश्चारुरूपान् १९ तत्रस्थितंमांदेवसुखेपुसक्तंकालेऽतीतेमहतिततोऽतिमात्रम् ॥ दूतोदेवानामब्रवीदुग्ररूपोध्वंसेत्युच्चैस्त्रिःप्लुतेनस्वरेण २० एतावन्मेविदितंराजसिंहततोभ्रष्टोऽहंनंदनात्क्षीणपुण्यः ॥ वाचोऽश्रौषंचांतरिक्षेसुराणांसानुक्रोशाःशोचतांमांनरेंद्र २१ अहोकष्टंक्षीणपुण्योययातिःपतत्यसौपुण्यकृत्पुण्यकीर्तिः ॥ तानब्रुवंपतमानस्ततोऽहंसतांमध्येनिपतेयंकथंनु २२ तैराख्याताभवतांयज्ञभूमिःसमीक्ष्यचेमांत्वरितमुपागतोऽस्मि ॥ हविर्गंधंदेशिकंयज्ञभूमेर्धूमापांगंप्रतिगृह्यप्रतीतः २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणि उत्तरयायातेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ॥ अष्टकउवाच ॥ यदाऽवसोनंदनेकामरूपीसंवत्सराणामयुतंशतानाम् ॥ किंकारणंकार्तयुगप्रधानहित्वाचत्वंवसुधामन्वपद्यः १ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ तस्मिन्निति । मेमम । अपामसोममममृता अभूमेतिकर्मफलस्यमित्यत्वंश्रुतवतः । अत्रपातविषयेमनःसंमुह्यतइत्येकःप्रश्नः । नचपुनरावर्त्ततइतिप्रजापतिलोकादनावृत्तिःश्रुता । त्वयाप्रजापतेर्लोकपतेर्दुरापमितितत्रावसंवर्षसहस्रमात्रमितिचततोऽपिस्वस्यावृत्तिरुदिता । तत्रकस्यप्रजापतेःकिंधामविशिष्टाअनावृत्तियोग्याउपयांतीत्यन्यःप्रश्नः । तत्राद्यस्योत्तरं भूयस्तुकिंपृच्छसिराजसिंहेत्यंतं । शेषग्रंथोद्वितीयस्येतिविभागः ३ इमंभौममिति । भूमिरेवभौमोनरकआध्यात्मादितापत्रयवत्त्वात्तंपतंतिप्राप्नुवंति इमंप्राप्ताश्चतेबहुधापुत्रपौत्रादिरूपेणविविधवासनामूलेनविद्वांद्धिंविषमांवृद्धिंलभंते । 'बहुप्रजानिर्ऋतिमाविवेश'इतिश्रुतेः कालपाशमेवदृढयंतीत्यर्थः । तेकें ये कंकेतिगृध्रादेरुपलक्षणं । गोमायुइतिश्वादेः । तेषांबलंसंघस्तस्याशनंभक्ष्यंशरीरंतस्यार्थेक्षीणाः । दिव्येनभौमेनवादेहेनभोगानभोक्तुंकृतश्रमाइत्यर्थः ४ तस्मादेतत्काम्यकर्मदुष्टंनिषिद्धंगर्हणीयमभिचारिकंचवर्जनीयं ५ ननुकंकादिभक्षितस्यकथंस्वरूपसत्ताकथंवाशरीरांतरेणाविर्भावइतिदेहात्मवादमाश्रित्यशंकतेभौमोनरकश्चकइति पृच्छतिचयदातुतानिति ६ उत्तरमाह ऊर्ध्वमिति । नदेहनाशेनात्मनाशःकृतहानादिप्रसंगात् किंतु । 'योनिमन्येप्रपद्यंतेशरीरत्वायदेहिनः । स्थाणुमन्येऽनुसंयांतियथाकर्मयथाश्रुतं,

॥ ययातिरुवाच ॥ ज्ञातिःसुहृत्स्वजनोवायथेहक्षीणेवित्तेत्यज्यतेमानवैर्हि ॥ तथातत्रक्षीणपुण्यंमनुष्यंत्यजंतिसद्यःसेश्वरादेवसंघाः २ ॥ अष्टकउवाच ॥ तस्मिन्कथंक्षीणपुण्याभवंतिसंमुह्यतेमेऽत्रमनोऽतिमात्रम् ॥ किंवाविशिष्टाःकस्यधामोपयांतितद्वैब्रूहिक्षेत्रवित्त्वंमतोमे ३ ॥ ययातिरुवाच ॥ इमंभौमंनरकंतेपतंतिलालप्यमानानरदेवसर्वे ॥ येकंकगोमायुबलाशनार्थेक्षीणाविवृद्धिंबहुधाव्रजंति ४ तस्मादेतद्वर्जनीयंनरेंद्रदुष्टंलोकेगर्हणीयंचकर्म ॥ आख्यातंतेपार्थिवसर्वमेवभूयश्चेदानींवदकिंतेवदामि ५ ॥ अष्टकउवाच ॥ ॥ यदातुतान्वितुदंतेवयांसितथागृध्राःशितिकंठाःपतंगाः ॥ कथंभवंतिकथमाभवंतिनभौममन्यंनरकंशृणोमि ६ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ ऊर्ध्वंदेहात्कर्मणाजृंभमाणाव्यक्तंपृथिव्यामनुसंचरंति ॥ इमंभौमंनरकंतेपतंतिनावेक्षंतेवर्षपूगाननेकान् ७ षष्टिंसहस्राणिपतंतिव्योम्नितथाअशीतिंपरिवत्सराणि ॥ तान्वैतुदंतिपततःप्रपातंभीमाभौमाराक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ८ ॥ ॥ अष्टकउवाच ॥ ॥ यदेनसस्तेपततस्तुदंतिभीमाभौमाराक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ॥ कथंभवंतिकथमाभवंतिकथंभूतागर्भभूताभवंति ९ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ अस्रंरेतःपुष्पफलानुपृक्तमन्वेतितद्वैपुरुषेणसृष्टम् ॥ सवैतस्याराजआपद्यतेवैसगर्भभूतःसमुपैतितत्र १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इतिश्रुतेर्निमित्तभूतेनकर्मणामातुरुदरेजृंभमाणंदेहंप्राप्यनिर्गमादूर्ध्वंव्यक्तंसर्वलोकप्रत्यक्षंयथास्यात्तथापृथिव्यांसंचरंति तदेवसंचरणंभौमोनरकः । कुतोऽस्यनरकत्वमतआह नावेक्षंतेवर्षपूगाननेकान् यस्मादत्रपतितागतंवयोनबुध्यन्तेकर्मभूमिंप्राप्यापिस्वहितायनयतंतेऽतोऽतिमौढ्यप्रदोऽयंलोकोनरकएवेत्यर्थः । एतेनकंकादिभक्षितस्यापिसत्त्वंदेहयोगश्चास्तीत्युक्तं ७ स्वर्गतस्यापिपुनःपातावश्यंभावादयंलोकोदुष्परिहरइत्याह षष्टिमिति।षष्टिंसहस्राण्यशीतिंचसहस्राणिपरिवत्सराणिव्योम्निस्वर्गेस्थित्वापतंतीतियोजना रक्षरक्षेतिवदंतोदारादयोभौमाराक्षसाः८ स्वर्गच्युतिप्रकारंपृच्छति यदेनसस्तेपततस्तुदंतियवयान् एनसःपापाद्धेतोःपततःस्वर्गाच्च्यवमानान्तेराक्षसास्तुदंतितेपुरुषाःकथंभवंतिप्रपातभ्रष्टाइवकथंनशीर्यंते । कथंवाआभवंतिइंद्रियादिमंतोभवंति । कथंवागर्भत्वंप्राप्नुवंतीतिप्रश्नत्रयं ९ तत्रयावत्संपातमुषित्वाऽथैतमेवाध्वानंपुनर्निवर्त्ततेयथैतमाकाशमाकाशाद्वायुंवायुर्भूत्वाधूमोभवतिधूमोभूत्वाऽभ्रंभवतिअभ्रंभूत्वामेघोभवतिमेघोभूत्वाप्रवर्षतितइहव्रीहियवाओषधिवनस्पतयस्तिलमाषाइतिजायंतेइतिश्रुत्यनुसार्युत्तरं । अस्रंरेतइति । अस्रशब्दोदुःखाश्रुवाचीसन्तापःपुरुषवचसोभवंतीतिश्रुतेर्देहारंभकेष्ववहुलेषुभूतसूक्ष्मेषुवर्त्तते । स्वर्गाच्च्याव्यमानस्यदुःखाज्जलमयंशरीरंभवतीतियुज्यतेच

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तदस्रमेवरेतोदेहवीजंपुष्पफलस्थानीयेनचरणाख्येनकर्मशेषेणानुपृक्तंरमणीयचरणारमणीयांयोनिमापद्यंतइतिश्रुतेरन्वेत्यनुसरतिजीवः । तज्जलानुगमस्रंपुरुषेणरेतःसिचाग्रष्टंसंस्रष्टंभवतिसभूतसूक्ष्मात्मनो जीवोरेतोभावंप्राप्तःसंस्तस्याःस्त्रियोरजोगर्भपेशीतामापद्यतेप्राप्नोति ततोगर्भभूतोभवति १० कथमस्रंरेतःसिचासंस्रज्यतेतदाह वनस्पतीनोषधीश्चाविशंति ओषधिषुसंस्रष्टमस्रंतद्भुजिसंस्रज्यतइ त्यर्थः । ओषधिसंसर्गोऽप्यस्रस्यपृथिव्यंबुवाय्वंतरिक्षक्रमेणोदाहृतश्रुतेरित्यर्थः । अपोवायुंपृथिवींमंतरिक्षमित्यत्रपृथिवीअद्भ्यःपूर्वंबोध्या । वाय्वंबुनोर्मध्येधूमाभ्रमेघाअपिबोध्याः उदाहृतश्रुतेरेव । एवमोषधिभूताःसंतोद्विपदंमनुष्यशकुंतादिचतुष्पदंपश्वादिचाविशंतीतिशेषः ततोगर्भभूताभवंति ११ एवंयदेनसस्तेपततइतिश्लोकेनकृतस्यप्रश्नत्रयस्योत्तरमुक्तं । तेनैवस्थूलदेहाद्विवेचितंजीवंसूक्ष्मादपि विवेक्तुंप्रश्नमवतारयति अन्यद्वपुरिति । नरयोनिमापद्यमानोजीवःस्वेनकायेनजैवेनैवरूपेणगर्भंमातुरुदरंयातिउततत्रप्रवेष्टुमन्यद्वपुरुपाधिभूतंविदधाति १२ शरीरेति । अन्यजन्मानंगीकारेशरीरविशेषं करणानिसंज्ञांचनायंलभेत मलपिंडवत । अंगीकारेचतेषांस्वाभाविकत्वादुपाधिसंतत्यविच्छेदाद्वानित्यसंसारित्वंस्यात १३ तदेतदनाद्येकोपाधिस्वीकारेणपरिहरति वायुःसमुत्कर्षतीति । वायु र्व्यष्टिलिंगं 'वायुर्वैगौतमतत्सूत्रं वायुरेवव्यष्टिर्वायुःसमष्टिः'इतिश्रुतिभ्यां । 'पंचप्राणमनोबुद्धिदशेंद्रियसमन्वितं । अपंचीकृतभूतोत्थंसूक्ष्मांगंभोगसाधनम्'इत्युक्तरूपंतत्कर्तृ । गर्भस्थानंमुख्यकर्मभूतं । ऋतौस्त्रीरजसि । रेतःपूर्वोक्तं । पुष्परसेन पुष्पंकर्मफलोत्पादकत्वसाम्यात्तस्यरसोऽपूर्वंतेनानुपृक्तंगौणकर्मसमुत्कर्षति 'अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततः

वनस्पतीनोषधीश्चाविशंतिअपोवायुंपृथिवींचांतरिक्षम् ॥ चतुष्पदंद्विपदंचातिसर्वमेवंभूतागर्भभूताभवंति ११ ॥ अष्टकउवाच ॥ अन्यद्वपुर्विदधातीहगर्भमुता होस्वित्स्वेनकायेनयाति ॥ आपद्यमानोनरयोनिमेतामाचक्ष्वमेसंशयात्प्रब्रवीमि १२ शरीरभेदादिसमुच्छ्रयंचचक्षुःश्रोत्रेलभतेकेनसंज्ञाम् ॥ एतत्तत्त्वंसर्वमाच क्ष्वपृष्टःक्षेत्रज्ञंत्वांतातमन्यामसर्वे १३ ॥ ययातिरुवाच ॥ वायुःसमुत्कर्षतिगर्भयोनिमृतौरेतःपुष्परसानुपृक्तम् ॥ सतत्रतन्मात्रकृताधिकारःक्रमेणसंवर्धयतीह गर्भम् १४ सजायमानोविगृहीतमात्रःसंज्ञामधिष्ठायततोमनुष्यः ॥ सश्रोत्राभ्यांवेदयतीहशब्दंसर्वंरूपंपश्यतिचक्षुषाच १५ घ्राणेनगंधंजिह्वयाऽथोरसंचत्व चास्पर्शंमनसावेदभावम् ॥ इत्यष्टकेहोपहितंहिविद्धिमहात्मनांप्राणभृतांशरीरे १६ ॥ ॥

प्रजाः'इतिस्मृतेः । 'पंचम्यामाहुतावापःपुरुषवचसोभवंति'इतिश्रुतेश्च सोमाज्यपयआदिरूपाःकर्मसमवायिनीर्देहांतरारंभिकाअपोरेतोरूपागृहीत्वालिंगोपाधिर्जीवोगर्भाशयंविशतीत्यर्थः । अन्यथा ऋतौसिक्तमपिरेतःपूयेन्नसंभवेन्नस्थिरीभवेच्च । सवायुस्तत्रगर्भाशयेतन्मात्राणिसूक्ष्मभूतानितैरुपादानभूतैःकृतोऽधिकारोयावदपवर्गमत्रस्थानंयस्यसतन्मात्रकृताधिकारएवंभूतोवायुःक्रमेणगर्भंवर्धयति यथाहुर्नैरुक्ताः 'शुक्रातिरेकेपुमान्भवतिशोणितातिरेकेस्त्रीभवतिद्वाभ्यांसमेनननपुंसकोभवतिशुक्रभिन्नेनयमोभवति । एकरात्रोषितंकललंभवतिपंचरात्राद्बुद्बुदाःसप्तरात्रात्पेशीद्विःसप्तरात्रादर्बुदः पंचविंशतिरात्रःस्वस्थितोघनोभवतिमासमात्रात्कठिनोभवतिद्विमासाभ्यंतरेशिरःसंपद्यतेमासत्रयेणग्रीवाव्यादेशोमासचतुष्टयेनत्वग्व्यादेशःपंचमेमासेनखरोमव्यादेशःषष्ठेमुखनासिकाक्षिश्रोत्रंचसंभवतिसप्तमेचलन समर्थोभवत्यष्टमेबुद्ध्याऽध्यवस्यतिनवमेसर्वांगसंपूर्णोभवति । मृतश्चाहंपुनर्जातोजातश्चाहंपुनर्मृतः' इत्यादि जातश्चवायुनास्पृष्टस्तन्नस्मरतिजन्ममरणमंतेचशुभाशुभंकर्मेत्यंतेनग्रंथेन १४ सइतियुग्मं । सगर्भोजायमानोवर्धमानः । विगृहीतमात्रोविग्रहेणसर्वांगकलापेनसंपन्नमात्रःसंज्ञांप्राग्भवीयांवासनामधिष्ठायानुसंधायततोजातःसन्योनेर्बहिर्निःसरणान्मनुष्योहमित्यभिमानवान्भवति । एवंभूतस्यप्राणभृतोजीवस्यप्राणाख्यंलिंगंशरीरेस्थूलेउपहितमुपाधिंविद्धि स्वतस्तुमहात्मनोविभोः किंतदुपहितंयेनश्रोत्रादिरूपेणशब्दादीन्विषयान्जानीतइतिद्वयोःश्लोकयोरन्वयः १५ । १६ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तन्मात्रकृताधिकारइतिलिंगस्ययावन्मोक्षस्थायित्वमुक्तंतदाक्षिपति यःसांस्थितइति । संस्थितोमृतःस्थूलदेहदाहेनैवलिंगदेहदाहःकुतोनभवतीत्यर्थः १७ स्वप्नवद्देहांतरप्राप्तौसत्यांनायंदोषःसंभवतीत्याह हित्वासोऽसून्सुप्तवन्निष्टनित्वा ससंस्थितःअसून्प्राणान्हित्वाधारयित्वागृहीत्वेत्यर्थः । धाञःक्त्वाप्रत्ययेपरेदधातेर्हिरितिहिभावः । 'तमुत्क्रामंतंप्राणोऽनूत्क्रामतिप्राणमनूत्क्रामंतंसर्वेप्राणाअनूत्क्रामंति'इत्यसुसहितस्यैवलोकांतरप्राप्तिश्रुतेः निष्टनित्वाशब्दंकृत्वा सुप्तवत्स्वप्नवदन्यांयोनिंदेहंभजते । हित्वात्यक्त्वादेहंस्थूलं १८ पुरोधायसुकृतंदुष्कृतंवेत्युक्तंताद्विभजतेपुण्यांयोनिमिति । आरोहे 'अन्यंनवतरंकल्याणतरंरूपंकुरुतेपित्र्यंवागांधर्वंवादैवंवाप्राजापत्यंवाब्राह्मंवा'इतिश्रुतेःपित्र्याद्यन्यतमांयोनिं । अवरोहेतुरमणीयचरणाअभ्याशोहयत्तेरमणीयांयोनिंप्रपद्यंतेब्राह्मणयोनिंवाक्षत्रिययोनिंवेतिपुण्यांयोनिंभजंति । एवंपापामपि । पापकृतोनारकींयोनिंभुक्त्वाकपूयचरणाःकपूयांयोनिमापद्यंतेश्वयोनिंवासूकरयोनिंवाचांडालयोनिंवेतिश्रुतेःपापांयोनिंभजंति । कीटाःपतंगाश्चभवंतिपापाः पापैकस्वभावाः । अथैतयोःपथोर्नकतरेणचनतानीमानिक्षुद्राण्यसकृदावर्तीनिजायस्वम्रियस्वेत्येतत्तृतीयंस्थानमितिश्रुतेः कीटादियोनिमसकृद्व्रजंति अतएवयोनिसंचा

॥ अष्टकउवाच ॥ यःसंस्थितःपुरुषोदह्यतेवानिखन्यतेवाऽपिनिकृष्यतेवा ॥ अभावभूतःसविनाशमेत्यकेनात्मनाचेतयतेपरस्तात् १७ ॥ ययातिरुवाच ॥ हित्वासोऽसून्सुप्तवन्निष्टनित्वापुरोधायसुकृतंदुष्कृतंवा ॥ अन्यांयोनिंपवनाग्रानुसारीहित्वादेहंभजतेराजसिंह १८ पुण्यांयोनिंपुण्यकृतोव्रजंतिपापांयोनिंपापकृतोव्रजंति ॥ कीटाःपतंगाश्चभवंतिपापानमेविवक्षाऽस्तिमहानुभाव १९ चतुष्पदाद्विपदाःषट्पदाश्चतथाभूतागर्भभूताभवंति ॥ आख्यातमेतन्निखिलेनसर्वंभूयस्तुकिंपृच्छसिराजसिंह २० ॥ अष्टकउवाच ॥ किंस्वित्कृत्वालभतेतातलोकान्मर्त्यःश्रेष्ठांस्तपसाविद्ययावा ॥ तन्मेपृष्टःशंससर्वंयथावच्छुभाँल्लोकान्येनगच्छेत्क्रमेण २१ ॥ ययातिरुवाच ॥ तपश्चदानंचशमोदमश्चह्रीरार्जवंसर्वभूतानुकंपा ॥ स्वर्गस्यलोकस्यवदंतिसंतोद्वाराणिसप्तैवमहांतिपुंसाम् ॥ नश्यंतिमानेनतमोभिभूताःपुंसःसदैवेतिवदंतिसंतः २२ अधीयानःपंडितंमन्यमानोयोविद्ययाहंतियशःपरेषाम् ॥ तस्यांतवंतश्चभवंतिलोकानचास्यतद्ब्रह्मफलंददाति २३ चत्वारिकर्माण्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथाकृतानि ॥ मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतमुतमानयज्ञः २४ नमानमान्योमुदमाददीतनसंतापंप्राप्नुयाच्चावमानात् ॥ संतःसतःपूजयंतीहलोकेनासाधवःसाधुबुद्धिंलभंते २५ इतिदद्यामितियजइत्यधीयइतिव्रतम् ॥ इत्येतानिभयान्याहुस्तानिवर्ज्यानिसर्वशः २६ ॥ ॥

रस्यदुःखबहुलत्वान्नमेविवक्षाऽस्तिमहानुभावजायामेस्यादथप्रजायेयवित्तंमेस्यादथकर्मकुर्वीयेतिश्रूयमाणजायादिभारंवोढुमिच्छाममनास्तिकिंतुभूमिंप्राप्यनैष्कर्म्यमेवसाधयिष्यामीतिभावः १९ । २० एवंस्थूलात्सूक्ष्माच्चदेहाद्विवेचितस्यदेहिनस्तत्संबंधादुत्क्रांतिगत्यागतयोदर्शिताः आगतेश्चनमेविविक्षास्तीतितुच्छत्वंचोक्तं अतुच्छस्थानप्रापकमुपायंपृच्छति किंस्विदिति । श्रेष्ठान्आवृत्तिशून्यान् । तपसाकर्मणाविद्ययाउपास्त्यावा २१ उत्तरमाहसार्धेन तपश्चदानंचेति । नश्यंतिमानेनतमोभिभूताःपुंसइति । तपआदयःसप्तस्वर्गस्यद्वारभूताअपिपुंसःपुरुषस्यमानेनाहमेवश्रेष्ठःकर्तेत्यभिमानेननश्यंति यतस्तेतमोभिभूतामानरूपेणतमसाऽभिभूताःपंढीकृताः २२ दर्पवताकृतमध्ययनादिनमोक्षोपयोगिनापिस्वर्गदंप्रत्युतभयावहमित्याहद्वाभ्यां अधीयानइति २३ चत्वारीत्यत्रअग्निर्ब्रह्मचारिणोधर्मः । मौनंयतेः । यज्ञाग्निहोत्रेइतरयोर्द्वयोरपिसाधारणे २४ अतोमानापमानादिद्वंद्वसहिष्णुर्भवेदित्याह नमानमान्यइति २५ इतिदद्यामितिदांभिकस्यस्वधर्मप्रकाशनाभिनयः अतस्तपआदिदंभविवर्जितंचेन्मोक्षद्वारंनान्यथेत्यर्थः २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तपसाविद्ययावेतितपोविद्ययोःकतरदावृत्तिशून्यस्थानप्रापकमितिपृष्टेतपसस्तत्राराद्‌ पकारकत्वमुक्त्वा॥विद्यायाःसाक्षादेवतत्प्रापकत्वमाह देवेति । मनीषिणोमनोनिग्रहशीलस्यप्रमातुराश्रयंस्वाध्या
साधिष्ठानं । पुराणंपुरापिनवंकूटस्थं । कार्यकारणवद्विकारिनभवतीत्यर्थः मानसस्यमार्गःपराक्प्रावण्यंतेनरुद्धमावृतंयद्वस्तुयेविद्वांसोवेदयंतेविदंति स्वार्थेणिच् । तमेवैकंजानथआत्मानंनचे
दवेदीन्महतीविनष्टिः । निष्कलंनिष्क्रियंशांतमित्याद्यागमेनानुमानानुभवाभ्यांचजानंति तद्वस्तुवोयुष्माकंश्रेयः यस्मात्तेब्रह्मणासंयोगमेत्यैक्यंप्राप्यपरांशांतिंकैवल्यंप्राप्नुयुस्तेइहजीवत्येवदेहेप्रेत्यदेहा
भिमानाद्व्युत्थाय । तथाचश्रुतिः 'शरीरात्समुत्थायपरंज्योतिरुपसंपद्यस्वेनरूपेणाभिनिष्पद्यते'इति २७ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥
चर्तांन्नति। अस्मिन्धर्मेविषयेबहूनिप्राप्तिद्वाराणिवेदयंतिवैदिकाः १ चत्वारिकर्माण्यभयंकराणीत्याश्रमकर्मणामभयंकरत्वमुक्तंतदेवविस्तरेणाह आहूताध्यायीत्यादिना २ । ३ । ४ अनोकशायी
शून्यागारदेवालयकुलालशालादौगृहस्यागारभिन्नेस्थानेशयीत ओकइतिसलोपआर्षः लघुःपरिग्रहशून्यः ५ यदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेदितिश्रुत्युक्तंपरिग्रहत्यागकालमाह राज्येति। लोक्यंतइतिलोकाः

येचाश्रयंवेदयंतेपुराणंमनीषिणोमानसमार्गरुद्धम् ॥ तद्वःश्रेयस्तेनसंयोगमेत्यपरांशांतिंप्राप्नुयुःप्रेत्यचेह २७ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि उत्तर
यायाते नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ अष्टकउवाच ॥ चरन्गृहस्थःकथमेतिधर्मान्कथंभिक्षुःकथमाचार्यकर्मा ॥ वानप्रस्थःसत्पथेसन्निविष्टोबहून्यस्मिन्सं
प्रतिवेदयंति १ ॥ ययातिरुवाच ॥ आहूताध्यायीगुरुकर्मस्वचोद्यःपूर्वोत्थायीचरमंचोपशायी ॥ मृदुर्दांतोधृतिमानप्रमत्तःस्वाध्यायशीलःसिध्यतिब्रह्मचारी २
धर्मागतंप्राप्यधनंयजेतद्द्यात्सदैवातिथीन्भोजयेच्च ॥ अनाददानश्चपरैरदत्तंसैषागृहस्थोपनिषत्पुराणी ३ स्ववीर्यजीवीवृजिनान्निवृत्तोदातापरेभ्योनपरोपतापी ॥
तादृङ्मुनिःसिद्धिमुपैतिमुख्यांवसन्नरण्येनियताहारचेष्टः ४ अशिल्पजीवीगुणवांश्चैवनित्यंजितेंद्रियःसर्वतोविप्रयुक्तः ॥ अनोकशायीलघुरल्पप्रचारश्चरन्देशानेक
चरःसभिक्षुः ५ रात्र्यायथावाऽभिजिताश्चलोकाभवंतिकामाभिजिताःसुखाश्च ॥ तामेवरात्रिंप्रयतेतविद्वानरण्यसंस्थोभवितुंयतात्मा ६ दशैवपूर्वान्दशचापरांश्चज्ञा
तीनथात्मानमथैकविंशम् ॥ अरण्यवासीसुकृतेदधातिविमुच्यारण्येस्वशरीरधातून् ७ ॥ अष्टकउवाच ॥ कतिस्विदेवमुनयःकतिमौनानिचाप्युत ॥ भवंतीतित
दाचक्ष्वश्रोतुमिच्छामहेवयम् ८ ॥ ययातिरुवाच ॥ अरण्येवसतोयस्यग्रामोभवतिपृष्ठतः ॥ग्रामेवावसतोऽरण्यंसमुनिःस्याज्जनाधिप ९ ॥ अष्टकउवाच ॥ कथं
स्विद्वसतोऽरण्येग्रामोभवतिपृष्ठतः ॥ ग्रामेवावसतोऽरण्यंकथंभवतिपृष्ठतः १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शब्दाद्याविषयायैवरात्र्यायदैवाभिजितास्तुच्छीकृताःसुखाःसुखावहाअपिकामाभिजितावशवर्तिनोऽपितामेवरात्रिंतदैवसर्वपरिग्रहंसंन्यस्यारण्यसंस्थः 'अथयदरण्यायनमित्याचक्षतेब्रह्मचर्यमेवतदरश्चहवैण्यश्चा
र्णवौब्रह्मलोकेतृतीयस्यामितोदिवि'इतिश्रुतिप्रसिद्धांब्रह्मनिष्ठांकर्तुंयतेतेत्यर्थः ६ अरण्यवासीहार्दब्रह्मनिष्ठस्तत्रैवहार्दशरीरधातून्स्थूलसूक्ष्मभूतरूपान्विमुच्यप्रविलाप्यतमपिहार्दंसुकृतेनिष्कलेब्रह्मणितस्मात्तत्सुकृत
मुच्यतइतिश्रुतिप्रसिद्धेचिदेकरसेदधातिप्रविलापयति ७ सर्वेष्वाश्रमेषुसिद्धिरस्तीत्युक्तंराज्याययेतिसंन्यासेचात्यादरोदर्शितस्तत्किंतत्रैवमोक्षोऽस्त्युताश्रमांतरेष्वपीतिसंशयानःपृच्छति कतीति । मुनयोमो
क्षिणः । मौनानिमोक्षमार्गाः ८ योगीज्ञानीचेतिद्वौमुनीइत्याह अरण्यइति । अरण्येवसतोऽन्तर्निष्ठस्ययोगिनोग्रामोवाह्यंवस्तुपृष्ठतःसमीपतएवभवति योगप्रभावात्सर्वमस्यास्तीत्यर्थः ग्रामेलोकेवसतो
मायापुरदर्शिनइवद्विचंद्रन्यायेनतद्वाधेनाधिष्ठानदृष्टिर्नित्यमप्रमुषिताऽस्तीत्यर्थः ९ द्वयमप्येतदाश्चर्यमितिमत्वापृच्छति कथमिति १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥९३॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आद्यंतीव्रवैराग्यपूर्वकंयोगमभ्यस्यतःसुलभमित्याह नग्राम्यमिति १.१ द्वितीयंविवेकिनःसंन्यासिनःसुलभमित्याह अनग्निरनिकेतइति । अनग्निःसंन्यासी अनिकेतःकुटीचकव्यावृत्तःपरमहंसः अतएवागोत्रचरणोगोत्रंजन्मवंशश्चरणंविद्यावंशस्तद्व्यपदेशशून्यः कौपीनेतिस्पष्टार्थं १.२ । १३ एवंप्रकारेणग्रामेऽपिवसतोविवेकिनोऽरण्यमेवसमीपेऽस्तीत्याह तथास्येति । त्यक्तकर्माजितेंद्रियोमौनंयोगविवेकान्यतरदभ्यस्यन्सिध्यतीत्याह यस्त्विति १४ धौतदंतंशुद्धाहारं । आहारशुद्धौसत्वशुद्धिरितिश्रुतेस्तदपेक्षणात् । कृत्तनखंत्यक्तहिंसासाधनं अतएवसदास्नातंनित्यंशुद्धचित्तं । अलंकृतंयोगैश्वर्येणशमादिनाच । असितंवासनाबंधशून्यं । सितकर्माणंहिंसायुक्तंधर्ममपित्यजंतं । 'यंयंलोकंमनसासंविभातिविशुद्धसत्वकामयतेयांश्चकामान् । तंतंलोकंजयतेतांश्चकामांस्तस्मादात्मज्ञंह्यर्चयेद्भूतिकामः' इतिश्रुतेःसर्वोऽपितमर्चितुमर्हतीति १.५ मंदाधिकारिणाकामादिजयायतपोऽपिकर्त्तव्यमित्याह तपसेति । इमंवैराग्येणजित्वातुच्छंकृतंपरंस्वर्गंविजयतेप्राप्नोति १.६ मध्यमंप्रतिप्राह यदातुनिर्द्वंद्वःसुखदुःखमानापमानादिद्वंद्वदुःखरहितोमौनंसमास्थितोध्यानमनुतिष्ठन्निमंलोकंजित्वाप्रविलाप्यपरंलोकंब्रह्मविजयतेप्राप्नोति १७ उत्तमंप्रतिप्राह आस्येनेति । मुखेनैवाहारंमृगयतेनतुरसेसज्जते एवंसुबालःस्तनपानवद्विषयान्गृह्णन्नपिनगृह्णातिप्रत्यङ्मात्रनिष्ठत्वात् । सचक्षुरचक्षुरिवेत्यादिश्रुतेः । 'अथास्यलोकःसर्वोऽयमात्माभवति । सर्वस्यात्माभवतिसर्वमस्यात्माभवति'इतिश्रुतेः ।

॥ ययातिरुवाच ॥ नग्राम्यमुपयुंजीतयआरण्योमुनिर्भवेत् ॥ तथाऽस्यवसतोऽरण्येग्रामोभवतिपृष्ठतः ११ अनग्निरनिकेतश्चाप्यगोत्रचरणोमुनिः ॥ कौपिनाच्छादनंयावत्तावदिच्छेच्चचीवरम् १२ यावत्प्राणाभिसंधानंतावदिच्छेच्चभोजनम् ॥ तथाऽस्यवसतोग्रामेऽरण्यंभवतिपृष्ठतः १३ यस्तुकामान्परित्यज्यत्यक्तकर्माजितेंद्रियः ॥ आतिष्ठेच्चमुनिर्मौनंसलोकेसिद्धिमाप्नुयात् १४ धौतदंतंकृत्तनखंसदास्नातमलंकृतम् ॥ असितंसितकर्माणंकस्तमर्हतिनार्चितुम् १५ तपसाकर्शितःक्षामःक्षीणमांसास्थिशोणितः ॥ सचलोकमिमंजित्वालोकंविजयतेपरम् १६ यदाभवतिनिर्द्वंद्वोमुनिर्मौनंसमास्थितः ॥ अथलोकमिमंजित्वालोकंविजयतेपरम् १७ आस्येनतुयदाहारंगोवन्मृगयतेमुनिः ॥ अथास्यलोकःसर्वोऽयंसोऽमृतत्वायकल्पते १८ ॥ इतिश्री महाभारते आदिपर्वणि० संभवपर्वणि० उत्तरयायाते एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ अष्टकउवाच ॥ कतरस्त्वनयोःपूर्वंदेवानामेतिसात्मताम् ॥ उभयोर्धावतोराजन्सूर्याचंद्रमसोरिव १ ॥ ययातिरुवाच ॥ अनिकेतोगृहस्थेषुकामवृत्तेषुसंयतः ॥ ग्रामएववसन्भिक्षुस्तयोःपूर्वतरंगतः २ अप्राप्यदीर्घमायुस्तुयःप्राप्तोविकृतिंचरेत् ॥ तप्यतेयदितत्कृत्वाचरेत्सोऽन्यत्तपस्ततः ३ ॥

अतःसोऽमृतत्वायकल्पते १.८ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ ॥ कतरइति । एतयोर्योगिज्ञानिनोर्मध्येदेवानांसात्मतांब्रह्मप्राप्तिं । 'आत्माह्येषांसभवति'इतिश्रुतेः एषांदेवानां सविद्वानितिश्रुतिपदयोरर्थः । धावतोर्यतमानयोःकःपूर्वंकृतकृत्योभवतीत्यर्थः १. उत्तरं अनिकेतइति । संयतोधारणाध्यानसमाधिमान् । अनिकेतोभिक्षुर्गृहस्थोवायोगीमुच्यतइतिपूर्वार्धार्थः । ज्ञानीपूर्वोक्तरूपस्तुसद्योमुच्यतइत्युत्तरार्धार्थः । अयंभावः ज्ञानिनःश्रुतियुक्तिभ्यांजगन्मिथ्यात्वनिश्चयावक्षणिकेनापिनिर्विकल्पसाक्षात्कारेणब्रह्माद्वैतनिश्चयोभवति योगिनस्तुतदभावान्निर्विकल्पसमाध्यभ्यासबलेनैवद्वैतविस्मरणंसंपादनीयमितिविलंबाच्छ्रमसाध्यामुक्तिरिति गृहस्थेषुवसन्नपिस्वयंसंयतः २ अस्यैवमस्मिन्जन्मन्यलब्धोत्तमभूमेर्जन्मांतरेपिनलाभोऽस्तीत्याह अप्राप्येति । आयुःसाधनंकालंवा दीर्घमुक्तविधनिष्ठापर्याप्तं विकृतिंदिव्यादिव्यविषयभोगेयोगसिद्धिबलेनचरेत् सोऽपिसौभर्यादिवत्पश्चात्तापंप्राप्तःसन्पुनर्योगंचरतिइहजन्मनिजन्मांतरेवायोगभ्रष्टःस्मृतिप्रामाण्यादित्यर्थः ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ज्ञानिनस्ततआधिक्यमाह पापानामिति । यस्तुमानवोज्ञानीनित्यमविनाशिवस्तुब्रह्मास्थिंवंविभृयात्तत्त्वमसीतिशास्त्रात्श्रवणात्मत्वेनावधारयेत्सपापानांकर्मणां कर्मणिषष्ठी तानिसुखंयथेष्टमाचरन्नपि मुच्यतएवेत्यर्थः । 'नलिप्यतेकर्मणापापकेन। हत्वाऽपिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबद्ध्यते'इत्यादिशास्त्रात् ४ इदंपदमप्राप्तोमोक्षेच्छयाधर्ममेवसेवेतेत्याह तद्वाइति । यःपुरुषोऽनर्थबुद्धिर्नास्त्यर्थेमोक्षेबुद्धिर्य स्यसतथाभूतःसन्स्वर्गाद्यर्थंधर्मंसेवते । तस्यैवनंनृशंसमसत्यंचमुमुक्षाहीनत्वादनित्यफलत्वाच्च । विविदिषंतियज्ञेनदानेनेत्यादिश्रुतिसिद्धंधर्मस्यमोक्षहेतुत्वंपरित्यज्यकाम्यधर्मकृतआत्मानंनानादुःखम येसंसारेपातयित्वाघ्नंतीत्यर्थः । एवमनीशस्याजितेंद्रियस्यार्थोधनमपिनृशंसमसत्यंच । यत्तुमोक्षार्थकर्मकरणंतदार्जवंकर्मणामुचितंफलं । तदेवसमाधिर्योगसिद्धिमूलं । तदार्यंतदेवगम्यंप्राप्यंज्ञानसाधन मित्यर्थः । ऋगतौअस्मात्ऋहलोर्ण्यत् । द्वयोरपियोगज्ञानमार्गयोर्मूलंनिष्कामधर्मएवेत्यर्थः ५ केनकतरस्यांदिशिप्रहितोऽसीत्यन्वयः ६ विप्रहीणश्च्युतः । उक्त्वाआपृच्छ्य । वोयुष्मान् ७ । ८

पापानांकर्मणांनित्यंबिभ्यंयाद्यस्तुमानवः ॥ सुखमप्याचरन्नित्यंसोऽत्यंतंसुखमेधते ४ तद्वैनृशंसंतदसत्यमाहुर्यःसेवतेधर्ममनर्थबुद्धिः ॥ अर्थोऽप्यनीशस्यतथैव राजंस्तदार्जवंससमाधिस्तदार्यम् ५ ॥ अष्टकउवाच ॥ केनासिहूतःप्रहितोऽसिराजन्युवास्रग्वीदर्शनीयःसुवर्चाः ॥ कुतआयातःकतरस्यांदिशित्वमुताहोस्वि त्पार्थिवंस्थानमस्ति ६ ॥ ययातिरुवाच ॥ इमंभौमंनरकंक्षीणपुण्यःप्रवेष्टुमुर्वींगगनाद्विप्रहीणः ॥ उक्त्वाऽहंवःप्रपतिष्याम्यनंतरंत्वरंतिमांलोकपाब्रह्मणोये ७ सतांसकाशेतुवृतःप्रपातस्तेसंगतागुणवंतस्तुसर्वे ॥ शक्राच्चलब्धोहिवरोमयैषपतिष्यताभूमितलंनरेंद्र ८ ॥ अष्टकउवाच ॥ पृच्छामित्वांमाप्रपतप्रपातंयदि लोकाःपार्थिवसंतिमेऽत्र ॥ यद्यंतरिक्षेयदिवादिविस्थिताःक्षेत्रज्ञंत्वांतस्यधर्मस्यमन्ये ९ ॥ ययातिरुवाच ॥ यावत्पृथिव्यांविहितंगवाश्वंसहारण्यैःपशुभिःपार्वतैश्च ॥ तावल्लोकादिवितेसंस्थितावैतथाविजानीहिनरेंद्रसिंह १० ॥ अष्टकउवाच ॥ तांस्तेददामिमाप्रपतप्रपातंयेमेलोकादिविराजेंद्रसंति ॥ यद्यंतरिक्षेयदिवादिविश्रिता स्तानाक्रमक्षिप्रमपेतमोहः ११ ॥ ययातिरुवाच ॥ नास्मद्विधोब्राह्मणोब्रह्मविच्चप्रतिग्रहेवर्ततेराजमुख्य ॥ यथाप्रदेयंसततंद्विजेभ्यस्तथाऽददंपूर्वमहंनरेंद्र १२ नाब्राह्मणःकृपणोजातुजीवेद्याच्ञाऽपिस्याद्ब्राह्मणीवीरपत्नी ॥ सोऽहंनैवाकृतपूर्वंचरेयंविधित्समानःकिमुतत्रसाधु १३ ॥ प्रतर्दनउवाच ॥ पृच्छामित्वांस्पृहणी यरूपप्रतर्दनोऽहंयदिमेसंतिलोकाः ॥ यद्यंतरिक्षेयदिवादिविश्रिताःक्षेत्रज्ञंत्वांतस्यधर्मस्यमन्ये १४ ॥ ययातिरुवाच ॥ संतिलोकाबहवस्तेनरेंद्रअप्येकैकः सप्तसप्ताप्यहानि ॥ मधुच्युतोघृतपृक्ताविशोकास्तेनांतवंतःप्रतिपालयंति १५ ॥ प्रतर्दनउवाच ॥ तांस्तेददानिमाप्रपतप्रपातंयेमेलोकास्तववतेवैभवंतु ॥ यद्यंतरिक्षेयदिवादिविश्रितास्तानाक्रमक्षिप्रमपेतमोहः १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

प्रपातंपतित्वामाप्रपतपातंमाप्राप्नुहीत्यर्थः । कषादित्वादनुप्रयोगःसमूलघातंन्यवधीद्दर्वीश्चेत्यादिवत् । लोकाभोग्यविषयाः। दिविमेरुपृष्ठे । अंतरिक्षेनक्षत्रमंडलादौ । क्षेत्रंसिद्धंस्थानंतदभिज्ञं ९ १० आक्रमआक्रमस्व ११ ब्राह्मणोऽपिब्रह्मविद्वेदविदेवप्रतिग्रहेवर्ततेनत्वन्यः अस्मद्विधस्तुनैववर्त्ततेत्यर्थः १२ कृपणोयाच्ञादैन्ययुक्तः । वीरस्यविद्ययादिग्विजयिनःपत्नी । तत्रकर्मभूमौसाधु सत्कर्मविधित्समानःकर्तुमिच्छन्किमुकथंचरेयंनैवकुर्यामित्यर्थः । विवित्समानइतिपाठेतत्रस्वर्गेसाधुर्लब्धुमिच्छन् १३ । १४ प्रत्येकंसप्तसप्ताप्यहानिसेविताःसंतोनांतवंतः । मधुच्युतः सुखस्रवाः घृतपृक्तास्तेजोयुक्ताः । तेत्वांप्रतिपालयंतिप्रतीक्षंते १५ । १६ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नृशंसंनिंद्यं १७ । १८ अन्यैराजभिर्यत्प्रतिग्रहाख्यंनकृतंतदपूर्वंप्रथममहंमयैवकथंकुर्यामितिभावः १९ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ पृच्छामीति १. यद्यपि तपतेप्रकाशयति २ । ३ शिशुकाद्वशिशुमारप्रधानात्कालचक्रादशंकमानः । 'अहश्चरात्रिश्चउभेचसंध्येधर्मश्चजानातिनरस्यवृत्तं'इत्युक्तेः । मिथ्याक्रियात्मकंकापट्यंदुस्तरमितिभावः ।

॥ ययातिरुवाच ॥ नतुल्यतेजाःसुकृतंकामयेतयोगक्षेमंपार्थिवपार्थिवःसन् ॥ दैवादेशादापदंप्राप्यविद्वांश्चरेन्नृशंसंनहिजातुराजा १७ धर्म्यंमार्गंयतमानोयशस्यंकु
र्यान्नृपोधर्ममवेक्षमाणः ॥ नमद्विधोधर्मबुद्धिःप्रजानन्कुर्यादेवंकृपणंमांयथाऽऽत्थ १८ कुर्यादपूर्वंनकृतंयदन्यैर्विधित्समानःकिमुतत्रसाधु ॥ ब्रुवाणमेवंनृपतिंययातिं
नृपोत्तमोवसुमानब्रवीत्तम् १९ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि उत्तरयायाते द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ वसुमानुवाच ॥ पृच्छामित्वां
वसुमानौषदश्विर्यद्यस्तिलोकोदिविमेनरेंद्र ॥ यद्यंतरिक्षेप्रथितोमहात्मन्क्षेत्रज्ञंत्वांतस्यधर्मस्यमन्ये १ ॥ ययातिरुवाच ॥ यदंतरिक्षंपृथिवीदिशश्चयत्तेजसातपतेभा
नुमांश्च ॥ लोकास्तावंतोदिविसंस्थितावैतेनांतवंतःप्रतिपालयंति २ ॥ वसुमानुवाच ॥ तांस्तेददानिमाप्रपतप्रपातंयेमेलोकास्तववतेवैभवंतु ॥ क्रीणीष्वैतांस्तृणके
नापिराजन्प्रतिग्रहस्तेयदिधीमन्प्रदुष्टः ३ ॥ ययातिरुवाच ॥ नमिथ्याऽहंविक्रयंवैस्मरामिवृथागृहीतंशिशुकाच्छंकमानः ॥ कुर्यांनचैवाकृतपूर्वमन्यैर्विधित्समानः
किमुतत्रसाधु ४ ॥ वसुमानुवाच ॥ तांस्त्वंलोकान्प्रतिपद्यस्वराजन्मयादत्तान्यदिनेष्टःक्रयस्ते ॥ अहंनतान्वैप्रतिगंतानरेंद्रसर्वेलोकास्तववतेवैभवंतु ५ ॥ शिबि
रुवाच ॥ पृच्छामित्वांशिबिरौशीनरोऽहंममापिलोकायदिसंतीहतात ॥ यद्यंतरिक्षेयदिवादिविश्रिताःक्षेत्रज्ञंत्वांतस्यधर्मस्यमन्ये ६ ॥ ययातिरुवाच ॥ यत्त्वंवा
चाहृदयेनापिसाधून्परीप्समानान्नावमंस्थानरेंद्र ॥ तेनानंतादिविलोकाःश्रितास्तेविद्युद्रूपाःस्वनवंतोमहांतः ७ ॥ शिबिरुवाच ॥ तांस्त्वंलोकान्प्रतिपद्यस्वराजन्मया
दत्तान्यदिनेष्टःक्रयस्ते ॥ नचाहंतान्प्रतिपत्स्येहदत्त्वायत्रगत्वानानुशोचंतिधीराः ८ ॥ ययातिरुवाच ॥ यथात्वमिंद्रप्रतिमप्रभावस्तेचाप्यनंतानरदेवलोकाः ॥
तथाऽद्यलोकेनरमेऽन्यदत्तेतस्माच्छिबेनाभिनंदामिदेयम् ९ ॥ अष्टकउवाच ॥ नचेदेकैकशोराजँल्लोकान्नःप्रतिनंदसि ॥ सर्वेप्रदायभवतेगंतारोनरकंवयम् १० ॥
ययातिरुवाच ॥ यदर्होऽहंतद्यतध्वंसंतःसत्याभिनंदिनः ॥ अहंतन्नाभिजानामियत्कृतंनमयापुरा ११ ॥ अष्टकउवाच ॥ कस्यैतेप्रतिदृश्यंतेरथाःपंचहिरण्मयाः ॥
यानारुह्यनरोलोकानभिवांछतिशाश्वतान् १२ ॥ ययातिरुवाच ॥ युष्मानेतेवहिष्यंतिरथाःपंचहिरण्मयाः ॥ उच्चैःसंतःप्रकाशंतेज्वलंतोऽग्निशिखाइव १३ ॥
अष्टकउवाच ॥ आतिष्ठस्वरथान्राजन्विक्रमस्वविहायसम् ॥ वयमप्यनुयास्यामोयदाकालोभविष्यति १४ ॥ ययातिरुवाच ॥ सर्वैरिदानींगंतव्यंसहस्वर्गजितो
वयम् ॥ एषनोविरजःपंथादृश्यतेदेवसद्मनः १५ ॥ ॥ ॥ ॥

'शिशुकःशिशुमारेस्यात्'इतिमेदिनी । शिशुकान्मंदबालकादितिवा ४ । ५ । ६ परीप्समानान्याचकान् नावमंस्थानावमानंकृतवानसि स्वनवंतःप्रख्याताइत्यर्थः ७ । ८ । ९ गंतारोस्म त्वामप्राप्स्यामः नरकंभूलोकं १० यतध्वंकर्तुं नाभिजानामिनांगीकरोमि ११ । १२ प्रकाशंतेदृश्यंते । ज्वलंतोदीप्यमानाः १३ । १४ । १५ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१६ । १७ देवयानायब्रह्मलोकमार्गप्राप्तयेयावत्सर्वस्वंमददत्सर्वत्यागीत्यर्थः अन्येपितृयानेनैवगताइत्यर्थाज्ज्ञेयं १८ सौम्यमक्रूरत्वं विधित्सापालनेच्छा १९ सत्यमेवश्रेयःसाधनमितित्रिधातुंपूर्वो क्तमश्नोत्तरेअनुवदति अथाष्टकइत्यादिना २० । २१ प्रकाशंप्रागुक्तमपिस्पष्टतरं २२ छादनंजीविकात्वेनपरिधानं अतीतफलत्वादस्यधर्मस्यस्वमुखेनकीर्त्तनंनदोषः । अन्यथाधर्मःक्षरतिकीर्त्तनादि

॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेऽधिरुह्यरथान्सर्वेप्रयातान्नृपसत्तमाः ॥ आक्रमंतोदिवंभाभिर्धर्मेणावृत्यरोदसी १६ ॥ अष्टकउवाच ॥ अहंमन्येपूर्वमेकोऽस्मिगंतासखाचें द्रःसर्वथामेमहात्मा ॥ कस्मादेवंशिबिरौशीनरोऽयमेकोऽत्यगात्सर्ववेगेनवाहान् १७ ॥ ययातिरुवाच ॥ अददद्देवयानाययावद्वित्तमविंदत ॥ उशीनरस्यपुत्रोऽयंत स्माच्छ्रेष्ठोहिवःशिबिः १८ दानंतपःसत्यमथाऽपिधर्मोह्रीःश्रीःक्षमासौम्यमथोविधित्सा ॥ राजन्नेतान्यप्रमेयाणिराज्ञःशिबेःस्थितान्यप्रतिमस्यबुद्ध्या १९ एवंवृ त्तोह्रीनिषेवश्चयस्मात्तस्माच्छिबिरत्यगाद्वैरथेन ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथाष्टकःपुनरेवान्वपृच्छन्मातामहंकौतुकेनेंद्रकल्पम् २० पृच्छामित्वांनृपतेब्रूहिसत्यंकुत श्चकश्चासिसुतश्चकस्य ॥ कृतंत्वयायद्धिनतस्यकर्तालोकेत्वदन्यःक्षत्रियोब्राह्मणोवा २१ ॥ ययातिरुवाच ॥ ययातिरस्मिनहुषस्यपुत्रःपूरोःपितासार्वभौमस्त्विहा सम् ॥ गुह्यंचार्थंमामकेभ्योब्रवीमिमातामहोहंभवतांप्रकाशम् २२ सर्वामिमांपृथिवींनिर्जिगायप्रादामहंछादनंब्राह्मणेभ्यः ॥ मेध्यानश्वानेकशतान्सुरूपांस्तदादेवाः पुण्यभाजोभवंति २३ अदामहंपृथिवींब्राह्मणेभ्यःपूर्णामिमामखिलांवाहनेन ॥ गोभिःसुवर्णेनधनैश्चमुख्यैस्तदाऽददंगाःशतमर्बुदानि २४ सत्येनमेद्यौश्चवसुंधराचत थैवाग्निर्ज्वलतेमानुषेषु ॥ नमेवृथाव्याहृतमेववाक्यंसत्यंहिसंतःप्रतिपूजयंति २५ यदष्टकप्रब्रवीमीहसत्यंप्रतर्दनंचौषदश्विंतथैव ॥ सर्वेचलोकामुनयश्चदेवाःसत्येनपू ज्याइतिमेमनोगतम् २६ योनःस्वर्गजितःसर्वान्यथावृत्तंनिवेदयेत् ॥ अनसूयुर्द्विजाग्र्येभ्यःसलभेन्नःसलोकताम् २७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंराजासमहात्माह्यती वस्वैर्दौहित्रैस्तारितोमित्रसाहः ॥ त्यक्त्वामहींपरमोदारकर्मास्वर्गंगतःकर्मभिर्व्याप्यपृथ्वीम् २८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि उत्तरयायातसमाप्तौ त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ भगवन्श्रोतुमिच्छामिपूरोर्वंशकरान्नृपान् ॥ यद्वीर्यान्यादृशांश्चापियावतोयत्पराक्रमान् १ नह्यस्मि न्शीलहीनोवानिर्वीर्योवानराधिपः ॥ प्रजाविरहितोवाऽपिभूतपूर्वःकथंचन २ तेषांप्रथितवृत्तानांराज्ञांविज्ञानशालिनाम् ॥ चरितंश्रोतुमिच्छामिविस्तरेणतपो धन ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ हंततेकथयिष्यामियन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ पूरोर्वंशधरान्वीरान्शक्रप्रतिमतेजसः ॥ भूरिद्रविणविक्रांतान्सर्वलक्षणपूजितान् ४ प्रवी रेश्वररौद्राश्वास्त्रयःपुत्रामहारथाः ॥ पूरोःपौष्ट्यामजायंतप्रवीरोवंशकृत्ततः ५ मनस्युरभवत्तस्माच्छूरसेनीसुतःप्रभुः ॥ पृथिव्याश्चतुरंतायागोप्ताराजीवलोचनः ६ शक्तःसंहननोवाग्मीसौवीरीतनयास्त्रयः ॥ मनस्योरभवन्पुत्राःशूराःसर्वेमहारथाः ७ ॥ ॥ ॥

त्युक्तेरश्रेयसेस्यात् । मस्थेदत्वाविपिनंब्राह्मणेभ्यइतिपाठेब्राह्मणेभ्योदत्वाविपिनंवनंप्रस्थेमतस्थेऽहंमस्थानंकृतवानस्मि अभ्यासलोपआर्षः । मेध्यानश्वान्यदादेवेभ्यउत्सृजतितदादेवास्तेपुण्यवंतंभजंतीत्यर्थः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ इतिआदिपर्वणिनी०भारतभावदीपे त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ भगवन्निति १ । २ । ३ । ४ । ५ चतुरंतायाश्चतुःसमुद्रावच्छिन्नायाः ६ । ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२० वितथंविगतस्तथाभावोजनकसादृश्यंयत्रतत्तादृशंपुत्रजन्म २१।२२।२३।२४।२५ सर्वैःसत्रसंज्ञैर्यज्ञैः २६।२७

अन्वग्भानुप्रभृतयोमिश्रकेश्यांमनस्विनः ॥ रौद्राश्वस्यमहेष्वासादशाप्सरसिसूनवः ८ यज्वानोजज्ञिरेशूराःप्रजावंतोबहुश्रुताः ॥ सर्वेसर्वास्त्रविद्वांसःसर्वेधर्मपरायणाः ९ ऋचेयुरथकक्षेयुःकृकणेयुश्चवीर्यवान् ॥ स्थंडिलेयुर्वनेयुश्चजलेयुश्चमहायशाः १० तेजेयुर्बलवान्धीमान्सत्येयुश्चेंद्रविक्रमः ॥ धर्मेयुःसन्नतेयुश्चदशमोदेवविक्रमः ११ अनाधृष्टिरभूत्तेषांविद्वान्भुवितथैकराट् ॥ ऋचेयुरथविक्रांतोदेवानामिववासवः १२ अनाधृष्टिसुतस्त्वासीद्राजसूयाश्वमेधकृत् ॥ मतिनारइतिख्यातोराजापरमधार्मिकः १३ मतिनारसुताराजंश्चत्वारोऽमितविक्रमाः ॥ तंसुर्महानतिरथोद्रुह्युश्चाप्रतिमद्युतिः १४ तेषांतंसुर्महावीर्यःपौरवंवंशमुद्वहन् ॥ आजहारयशोदीप्तंजिगायचवसुंधराम् १५ ईलिनंतुसुतंतंसुर्जनयामासवीर्यवान् ॥ सोऽपिकृत्स्नामिमांभूमिंविजिग्येजयतांवरः १६ रथंतर्यांसुतान्पंचपंचभूतोपमांस्ततः ॥ ईलिनोजनयामासदुष्यंतप्रभृतीन्नृपान् १७ दुष्यंतंशूरभीमौचप्रवसुंवसुमेवच ॥ तेषांश्रेष्ठोभवद्राजादुष्यंतोजनमेजय १८ दुष्यंताद्भरतोजज्ञेविद्वान्शाकुंतलोनृपः ॥ तस्माद्भरतवंशस्यविप्रतस्थेमहद्यशः १९ भरतस्तिसृषुस्त्रीषुनवपुत्रानजीजनत् ॥ नाभ्यनंदततान्राजानानुरूपाममेत्युत २० ततस्तान्मातरःक्रुद्धाःपुत्रान्निन्युर्यमक्षयम् ॥ ततस्तस्यनरेंद्रस्यवितथंपुत्रजन्मतत् २१ ततोमहद्भिःक्रतुभिरीजानोभरतस्तदा ॥ लेभेपुत्रंभरद्वाजाद्भुमन्युंनामभारत २२ ततःपुत्रिणमात्मानंज्ञात्वापौरवनंदनः ॥ भुमन्युंभरतश्रेष्ठयौवराज्येऽभ्यषेचयत् २३ ततोदिविरथोनामभुमन्योरभवत्सुतः ॥ सुहोत्रश्चसुहोताचसुहविःसुयजुस्तथा २४ पुष्करिण्यामृचीकश्चभुमन्योरभवन्सुताः ॥ तेषांज्येष्ठःसुहोत्रस्तुराज्यमापमहीजिताम् २५ राजसूयाश्वमेधाद्यैःसोऽयजद्बहुभिःसवैः ॥ सुहोत्रःपृथिवींकृत्स्नांबुभुजेसागरांबराम् २६ पूर्णांहस्तिगजाश्वैश्चबहुरत्नसमाकुलाम् ॥ ममज्जेवमहीतस्यभूरिभारावपीडिता २७ हस्त्यश्वरथसंपूर्णामनुष्यकलिलाभृशम् ॥ सुहोत्रेराजनितदाधर्मतःशासतिप्रजाः २८ चैत्ययूपांकिताचासीद्भूमिःशतसहस्रशः ॥ प्रवृद्धजनसस्याचसर्वदेवव्यरोचत २९ ऐक्ष्वाकीजनयामाससुहोत्रात्पृथिवीपतेः ॥ अजमीढंसुमीढंचपुरुमीढंचभारत ३० अजमीढोवरस्तेषांतस्मिन्वंशःप्रतिष्ठितः ॥ षट्पुत्रान्सोऽप्यजनयत्तिसृषुस्त्रीषुभारत ३१ ऋक्षंधूमिन्यथानीलीदुष्यंतपरमेष्ठिनौ ॥ केशिन्यजनयज्जन्हुंसुतौव्रजनरूपिणौ ३२ तथेमेसर्वपंचालादुष्यंतपरमेष्ठिनोः ॥ अन्वयाःकुशिकाराजन्जन्होरमिततेजसः ३३ व्रजनरूपिणयोर्ज्येष्ठमृक्षमाहुर्जनाधिपम् ॥ ऋक्षात्संवरणोजज्ञेराजन्वंशकरःसुतः ३४ आर्क्षेसंवरणेराजन्प्रशासतिवसुंधराम् ॥ संक्षयःसुमहानासीत्प्रजानामितिनःश्रुतम् ३५ व्यशीर्यतततोराष्ट्रंक्षयैर्नानाविधैस्तदा ॥ क्षुन्मृत्युभ्यामनावृष्ट्याव्याधिभिश्चसमाहतम् ३६ अभ्यघ्नन्भारतांश्चैवसपत्नानांबलानिच ॥ चालयन्वसुधांचेमांबलेनचतुरंगिणा ३७ अभ्ययात्तंचपांचाल्योविजित्यतरसामहीम् ॥ अक्षौहिणीभिर्दशभिःसएनंसमरेजयत् ३८ ॥ ॥

२८।२९।३०।३१।३२।३३ व्रजनरूपिणयोरित्यक्षराधिक्यमार्षम् ३४ आर्क्षेऋक्षपुत्रे ३५ क्षयैर्नाशहेतुभिःक्षुत्प्रभृतिभिः ३६।३७ अभ्ययात्तंसंवरणं एनंसंवरणमेव ३८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पलायन अडभावआर्षः ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ ओमित्यंगीकारे विषाणवत्गिरिशृंगवच्छ्रेष्ठभूतम् ४६ बलिभृतःकरदान् ४७ सौरीसूर्यकन्या ४८ । ४९ । ५० । ५१ अश्ववंतए

ततःसदारःसामात्यःसुपुत्रःससुहृज्जनः ॥ राजासंवरणस्तस्मात्पलायतमहाभयात् ३९ सिंधोर्नदस्यमहतोनिकुंजेन्यवसत्तदा ॥नदीविषयपर्यंतेपर्वतस्यसमीपतः ४०
तत्रावसन्बहून्कालान्भारतादुर्गमाश्रिताः ॥ तेषांनिवसतांतत्रसहस्रंपरिवत्सरान् ४१ अथाभ्यगच्छद्भरतान्वसिष्ठोभगवानृषिः ॥ तमागतंप्रयत्नेनप्रत्युद्गम्या
भिवाद्यच ४२ अर्घ्यमभ्याहरंस्तस्मैतेसर्वेभारतास्तदा ॥ निवेद्यसर्वमृषयेसत्कारेणसुवर्चसे ४३ तमासनेचोपविष्टंराजावव्रेस्वयंतदा ॥ पुरोहितोभवान्नोऽस्तुरा
ज्यायप्रयतेमहि ४४ ओमित्येवंवसिष्ठोऽपिभारतान्प्रत्यपद्यत ॥ अथाभ्यषिंचत्साम्राज्येसर्वक्षत्रस्यपौरवम् ४५ विषाणभूतंसर्वस्यांपृथिव्यामितिनःश्रुतम् ॥
भरताध्युषितंपूर्वंसोऽध्यतिष्ठत्पुरोत्तमम् ४६ पुनर्बलिभृतश्चैवचक्रेसर्वमहीक्षितः ॥ ततःसपृथिवींप्राप्यपुनरीजेमहाबलः ४७ आजमीढोमहायज्ञैर्बहुभिर्भूरिदक्षि
णैः ॥ ततःसंवरणात्सौरीतपतीसुषुवेकुरुम् ४८ राजत्वेतंप्रजाःसर्वाधर्मज्ञइतिवव्रिरे ॥ तस्यनाम्नाऽभिविख्यातंपृथिव्यांकुरुजांगलम् ४९ कुरुक्षेत्रंसतपसापुण्यंचक्रे
महातपाः ॥ अश्ववंतमभिष्यंतंतथाचैत्ररथंमुनिम् ५० जनमेजयंचविख्यातंपुत्रांश्चास्यानुशुश्रुम ॥ पंचैतान्वाहिनीपुत्रान्व्यजायतमनस्विनी ५१ अविक्षितः
परिक्षित्तुशबलाश्वस्तुवीर्यवान् ॥ आदिराजोविराजश्चशाल्मलिश्चमहाबलः ५२ उच्चैःश्रवाभंगकारोजितारिश्चाष्टमःस्मृतः ॥ एतेषामन्ववायेतुख्यातास्तेक
र्मजैर्गुणैः ॥ जनमेजयादयःसप्ततथैवान्येमहारथाः ५३ परीक्षितोऽभवन्पुत्राःसर्वेधर्मार्थकोविदाः ॥ कक्षसेनोग्रसेनौतुचित्रसेनश्चवीर्यवान् ५४ इंद्रसेनःसुषेणश्च
भीमसेनश्चनामतः ॥ जनमेजयस्यतनयाभुविख्यातामहाबलाः ५५ धृतराष्ट्रःप्रथमजःपांडुर्बाल्हीकएवच ॥ निषधश्चमहातेजास्तथाजांबूनदोबली ५६ कुंडो
दरःपदातिश्चवसातिश्चाष्टमःस्मृतः ॥ सर्वेधर्मार्थकुशलाःसर्वभूतहितेरताः ५७ धृतराष्ट्रोऽथराजाऽऽसीत्तस्यपुत्रोऽथकुंडिकः ॥ हस्तीवितर्कःक्राथश्चकुंडिनश्चा
पिपंचमः ५८ हविःश्रवास्तथेन्द्राभोभुमन्युश्चापराजितः ॥ धृतराष्ट्रसुतानांतुत्रीनेतान्प्रथितान्भुवि ५९ प्रतीपंधर्मनेत्रंचसुनेत्रंचापिभारत ॥ प्रतीपःप्रथितस्ते
षांबभूवाप्रतिमोभुवि ६० प्रतीपस्यत्रयःपुत्राजज्ञिरेभरतर्षभ ॥ देवापिःशांतनुश्चैवबाल्हीकश्चमहारथः ६१ देवापिश्चप्रवव्राजतेषांधर्महितेप्सया ॥ शांतनुश्चम
हींलेभेबाल्हीकश्चमहारथः ६२ भरतस्यान्वयेजाताःसत्ववंतोनराधिपाः ॥ देवर्षिकल्पानृपतेबहवोराजसत्तमाः ६३ एवंविधाश्चाप्यपरेदेवकल्पामहारथाः ॥
जातामनोरन्ववायेऐलवंशविवर्धनाः ६४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणिपुरुवंशानुकीर्तने चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ जनमेजयउवाच ॥
श्रुतस्त्वत्तोमयाब्रह्मन्पूर्वेषांसंभवोमहान् ॥ उदाराश्चापिवंशेऽस्मिन्राजानोमेपरिश्रुताः १ ॥ ॥ ॥

वाविक्षिदितिसंज्ञांतरम् ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ सुतानांकुंडिकादीनांमध्येप्रथितानाहुरितिशेषः सुतानाहुरितिपाठेतुएतांस्तेभ्योन्यान्वक्ष्यमाणान्प्रथितानाहुरितिव्याख्येयम् ५९ । ६०
६१ । ६२ । ६३ । ६४ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ॥ श्रुतइति १ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ । ३ । ४ गुणादातृत्वादयः । प्रभावोदेवतादिवशित्वम् । वीर्यंशारीरंबलम् । ओजोमानसंसामर्थ्यंधैर्यादि । सत्वमदीनत्वम् । उत्साहःप्रयतमानता ५ । ६ 'अदितेर्दक्षोऽजायतदक्षाद्वाऽदितिःइति

किंतुलब्ध्वर्थसंयुक्तंप्रियाख्यानंनमामति ॥ प्रीणात्यतोभवान्भूयोविस्तरेणब्रवीतुमे २ एतामेवकथांदिव्यामाप्रजापतितोमनोः ॥ तेषामाजननंपुण्यंकस्यनप्रीति
मावहेत् ३ सद्धर्मगुणमाहात्म्यैरभिवर्धितमुत्तमम् ॥ विष्टभ्यलोकांस्त्रीनेषांयशःस्फीतमवस्थितम् ४ गुणप्रभाववीर्यौजःसत्वोत्साहवतामहम् ॥ नतृप्यामिकथांशृ
ण्वन्नमृतास्वादसंमिताम् ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ शृणुराजन्पुरासम्यङ्मयाद्वैपायनाच्छ्रुतम् ॥ प्रोच्यमानंमयाकृत्स्नंस्ववंशजननंशुभम् ६ दक्षाददितिरदिते
र्विवस्वान्विवस्वतोमनुर्मनोरिलाइलायाःपुरूरवाःपुरूरवसआयुरायुषोनहुषोनहुषाद्ययातिर्ययातेर्द्वेभार्येबभूवतुः ७ उशनसोदुहितादेवयानीवृषपर्वणश्चदुहिताश
र्मिष्ठानाम ८ अत्रानुवंशश्लोकोभवति ॥ यदुंचतुर्वसुंचैवदेवयानीव्यजायत ॥ द्रुह्युंचानुंचपूरुंचशर्मिष्ठावार्षपर्वणी ९ तत्रयदोर्यादवाःपूरोःपौरवाः १० पूरोस्तु
भार्याकौसल्यानामतस्यामस्यजज्ञेजनमेजयोनामयस्त्रीनश्वमेधानाजहारविश्वजिताचेष्ट्वावनंविवेश ११ जनमेजयःखल्वनंतांनामोपयेमेमाधवींतस्यामस्यजज्ञेप्रा
चिन्वान्यःप्राचींदिशंजिगाययावत्सूर्योदयात्ततस्तस्यप्राचिन्वत्त्वम् १२ प्राचिन्वान्खल्वश्मकीमुपयेमेयादवींतस्यामस्यजज्ञेसंयातिः १३ संयातिःखलुदृषद्वतोदु
हितरंवरांगींनामोपयेमेतस्यामस्यजज्ञेअहंयातिः १४ अहंयातिःखलुकृतवीर्यदुहितरमुपयेमेभानुमतींनामतस्यामस्यजज्ञेसार्वभौमः १५ सार्वभौमःखलुजित्वाज
हारकैकेयींसुनंदांनामतामुपयेमेतस्यामस्यजज्ञेजयत्सेनोनाम १६ जयत्सेनःखलुवैदर्भीमुपयेमेसुश्रवांनामतस्यामस्यजज्ञेअवाचीनः १७ अवाचीनोऽपिवैदर्भीम
परामेवोपयेमेमर्यादांनामतस्यामस्यजज्ञेअरिहः १८ अरिहःखल्वांगीमुपयेमेतस्यामस्यजज्ञेमहाभौमः १९ महाभौमःखलुप्रासेनजितिमुपयेमेसुयज्ञांनामतस्या
मस्यजज्ञेअयुतनायीयःपुरुषमेधानामयुतमानयत्तेनास्यायुतनायित्वम् २० अयुतनायीखलुपृथुश्रवसोदुहितरमुपयेमेकामांनामतस्यामस्यजज्ञेअक्रोधनः २१ स
खलुकालिंगींकरंभांनामोपयेमेतस्यामस्यजज्ञेदेवातिथिः २२ देवातिथिःखलुवैदेहीमुपयेमेमर्यादांनामतस्यामस्यजज्ञेऽरिहोनाम २३ अरिहःखल्वांगेयीमुपयेमे
सुदेवांनामतस्यांपुत्रमजीजनदृक्षम् २४ ऋक्षःखलुतक्षकदुहितरमुपयेमेज्वालांनामतस्यांपुत्रंमतिनारंनामोत्पादयामास २५ मतिनारःखलुसरस्वत्यांगुणसमन्वितं
द्वादशवार्षिकंसत्रमाहरत् ॥ समाप्तेचसत्रेसरस्वत्यभिगम्यतंभर्तारंवरयामासतस्यांपुत्रमजीजनत्तंसुंनाम २६ अत्रानुवंशश्लोकोभवति ॥ तंसुंसरस्वतीपुत्रंमतिनारा
दजीजनत् ॥ ईलिनंजनयामासकालिंग्यांतंसुरात्मजम् २७ ईलिनस्तुरथंतर्यांदुष्यंताद्यान्पंचपुत्रानजीजनत् २८ दुष्यंतःखलुविश्वामित्रदुहितरंशकुंतलांनामोपये
मेतस्यामस्यजज्ञेभरतः २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१३ परिश्रुतयोःसृष्टिक्रमयोरंत्यमाह दक्षाददितिरिति । आद्यस्तुहरिवंशेवक्ष्यते । अदितेर्दक्षोद्वादशइति । अनयोश्चपक्षयोःकल्पभेदेनव्यवस्था ७ । ८ । ९ । १० । ११ यावत्सूर्योदयादुदयाचलपर्यंतम् । एके
नैवाह्नाइतितुभावः १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९

अत्रानुवंशश्लोकौभवतः ॥ भस्त्रामातापितुःपुत्रोयेनजातःसएवसः ॥ भरस्वपुत्रंदुष्यंतंमाऽवमंवस्थाःशकुंतलाम् ३० रेतोधाःपुत्रउन्नयतिनरदेवयमक्षयात् ॥ त्वं
चास्यधातागर्भस्यसत्यमाहशकुंतला ३१ ततोऽस्यभरतत्वंभरतःखलुकाशेयीमुपयेमेसार्वसेनींसुनंदांनामतस्यामस्यजज्ञेभुमन्युः ३२ भुमन्युःखलुदाशार्हीमुपये
मेविजयांनामतस्यामस्यजज्ञेसुहोत्रः ३३ सुहोत्रःखल्विक्ष्वाकुकन्यामुपयेमेसुवर्णांनामतस्यामस्यजज्ञेहस्ती ॥ यइदंहास्तिनपुरंस्थापयामासएतदस्यहास्तिनपुर
त्वम् ३४ हस्तीखलुत्रैगर्तीमुपयेमेयशोधरांनामतस्यामस्यजज्ञेविकुंठनोनाम ३५ विकुंठनःखलुदाशार्हीमुपयेमेसुदेवांनामतस्यामस्यजज्ञेअजमीढोनाम ३६ अज
मीढस्यचतुर्विंशंपुत्रशतंबभूवकैकेय्यांगांधार्यांविशालायामृक्षायांचेतिपृथक्पृथग्वंशधरानृपतयः ॥ तत्रवंशकरःसंवरणः ३७ संवरणःखलुवैवस्वतींतपतींना
मोपयेमेतस्यामस्यजज्ञेकुरुः ३८ कुरुःखलुदाशार्हीमुपयेमेशुभांगींनामतस्यामस्यजज्ञेविदूरः ३९ विदूरस्तुमाधवीमुपयेमेसंप्रियांनामतस्यामस्यजज्ञेअनश्वा
नाम ४० अनश्वाखलुमागधीमुपयेमेअमृतांनामतस्यामस्यजज्ञेपरीक्षित् ४१ परीक्षित्खलुबाहुदामुपयेमेसुयशांनामतस्यामस्यजज्ञेभीमसेनः ४२ भीमसेनःख
लुकैकेयीमुपयेमेकुमारींनामतस्यामस्यजज्ञेप्रतिश्रवानाम ४३ प्रतिश्रवसःप्रतीपःखलुशैब्यामुपयेमेसुनंदांनामतस्यांपुत्रानुत्पादयामासदेवापिंशांतनुंबाल्हीकंचेति
४४ देवापिःखलुबालएवारण्यंविवेश शांतनुस्तुमहीपालोबभूव ४५ अत्रानुवंशश्लोकोभवति ॥ यंयंकराभ्यांस्पृशतिजीर्णंससुखमश्नुते ॥ पुनर्युवाचभव
तितस्मात्तंशांतनुंविदुः ॥ इतितदस्यशांतनुत्वम् ४६ शांतनुःखलुगंगांभागीरथीमुपयेमेतस्यामस्यजज्ञेदेवव्रतोनामयमाहुर्भीष्ममिति ४७ भीष्मःखलुपितुः
प्रियचिकीर्षयासत्यवतींमातरमुदवाहयत्यामाहुर्गंधकालीमिति ४८ तस्यांपूर्वंकानीनोगर्भःपराशराद्द्वैपायनोऽभवत्तस्यामेवशांतनोरन्यौद्वौपुत्रौबभूवतुः
४९ विचित्रवीर्यश्चित्रांगदश्चतयोरप्राप्तयौवनएवचित्रांगदोगंधर्वेणहतःविचित्रवीर्यस्तुराजासीत् ५० विचित्रवीर्यःखलुकौसल्यात्मजेऽम्बिकांबालिकेकाशिराजदु
हितरावुपयेमे ५१ विचित्रवीर्यस्त्वनपत्यएवविदेहत्वंप्राप्तस्ततःसत्यवत्यचिंतयन्मादौष्यंतोवंशउच्छेदंव्रजेदिति ५२ साद्वैपानमृषिंमनसाचिंतयामाससतस्याः
पुरतःस्थितःकिंकरवाणीति ५३ सातमुवाचभ्रातातवानपत्यएवस्वर्यातोविचित्रवीर्यःसाध्वपत्यंतस्योत्पादयेति ५४ सतथेत्युक्त्वात्रीन्पुत्रानुत्पादयामासधृत
राष्ट्रंपांडुंविदुरंचेति ५५ तत्रधृतराष्ट्रस्यराज्ञःपुत्रशतंबभूवगांधार्यांवरदानाद्द्वैपायनस्य ५६ तेषांधृतराष्ट्रस्यपुत्राणांचत्वारःप्रधानाबभूवुःदुर्योधनोदुःशा
सनोविकर्णश्चित्रसेनश्चेति ५७ पांडोस्तुद्वेभार्येबभूवतुःकुंतीपृथानाममाद्रीचेत्युभेस्त्रीरत्ने ५८ अथपांडुर्मृगयांचरन्मैथुनगतमृषिमपश्यन्मृग्यांवर्त्तमानंतथै
वाद्भुतमनासादितकामरसमतृप्तंचबाणेनाजघान ५९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सबाणविद्धउवाचपांडुंचरताधर्ममिमंयेनत्वयाऽभिज्ञेनकामरसस्याहमनवाप्तकामरसोनिहतस्तस्मात्त्वमप्येतामवस्थामासाद्यानवाप्तकामरसःपंचत्वमाप्स्यसिक्षिप्रमेवे
तिसविवर्णरूपस्तथापांडुःशापंपरिहरमाणोनोपासर्पतभार्येवाक्यंचोवाच ६० स्वचापल्यादिदंप्राप्तवानहंगृणोमिचनानपत्यस्यलोकाःसंतीति ॥ सात्वं
मदर्थेपुत्रानुत्पादयेतिकुंतीमुवाचसातथोक्तापुत्रानुत्पादयामास ॥ धर्माद्युधिष्ठिरंमारुताद्भीमसेनंशक्रादर्जुनमिति ६१ ॥ तांसंहृष्टःपांडुरुवाच ॥ इयंतेसपत्न्यनप
त्यासाध्वस्याअपत्यमुत्पाद्यतामिति ॥ एवमस्त्विवतिकुंतीतांविद्यांमाद्र्याःप्रायच्छत् ६२ माद्र्यामश्विभ्यांनकुलसहदेवावुत्पादितौ ६३ माद्रींखल्वलंकृतांदृष्ट्वापां
डुर्भावंचक्रेसतांस्पृष्ट्वैवविदेहत्वंप्राप्तः ६४ तत्रैनंचिताग्निस्थंमाद्रीसमन्वारुरोह ॥ उवाचकुंतींयमयोरप्रमत्तयात्वयाभवितव्यमिति ६५ ततस्तेपांडवाःकुंत्यास
हिताहास्तिनपुरमानीयतापसैर्भीष्मस्यचविदुरस्यचनिवेदिताः ॥ सर्ववर्णानांचनिवेद्यांतर्हितास्तापसाबभूवुःप्रेक्षमाणानांतेषाम् ६६ तच्चवाक्यमुपश्रुत्यभगव
तामंतरिक्षात्पुष्पवृष्टिःपपातदेवदुंदुभयश्चप्रणेदुः ६७ प्रतिगृहीताश्चपांडवाःपितुर्निधनमावेदयंतस्तस्यौर्ध्वदेहिकंन्यायतश्चकृतवंतस्तांस्तत्रनिवसतःपांडवा
न्बाल्यात्प्रभृतिदुर्योधनोनामर्षयत् ६८ पापाचारोराक्षसींबुद्धिमाश्रितोऽनेकैरुपायैरुद्धर्तुंचव्यवसितोभावित्वाच्चार्थस्यनशकितास्तेसमुद्धर्तुम् ६९ ततश्चधृतरा
ष्ट्रेणव्याजेनवारणावतमनुप्रेषितागमनमरोचयन् ७० तत्रापिजतुगृहेदग्धुंसमारब्धानशकिताविदुरमंत्रितेनेति ७१ तस्माच्चहिडिंबमंतराहत्वाएकचक्रांगताः ७२
तस्यामप्येकचक्रायांबकंनामराक्षसंहत्वापांचालनगरमधिगताः ७३ तत्रद्रौपदींभार्यामविंदन्स्वविषयंचाभिजग्मुः ७४ कुशलिनःपुत्रांश्चोत्पादयामासुः प्रतिविंध्यं
युधिष्ठिरःसुतसोमंवृकोदरःश्रुतकीर्तिमर्जुनःशतानीकंनकुलःश्रुतकर्माणंसहदेवइति ७५ युधिष्ठिरस्तुगोवासनस्यशैब्यस्यदेविकांनामकन्यांस्वयंवराल्लेभे तस्यां
पुत्रंजनयामासयौधेयंनाम ७६ भीमसेनोऽपिकाश्यांबलंधरांनामोपयेमेवीर्यशुल्कांतस्यांपुत्रंसर्वगंनामोत्पादयामास ७७ अर्जुनःखलुद्वारवतींगत्वाभगिनींवासुदे
वस्यसुभद्रांभद्रभाषिणींभार्यामुदावहत् ॥ स्वविषयंचाभ्याजगामकुशलीतस्यांपुत्रमभिमन्युमतीवगुणसंपन्नंदयितंवासुदेवस्याजनयत् ७८ नकुलस्तुचैद्यांकरेणुम
तींनामभार्यामुदावहत्तस्यांपुत्रंनिरमित्रंनामाजनयत् ७९ सहदेवोऽपिमाद्रीमेवस्वयंवरेविजयांनामोपयेमेमद्रराजस्यद्युतिमतोदुहितरंतस्यांपुत्रमजनयत्सुहोत्रंनाम ८०
भीमसेनस्तुपूर्वमेवहिडिंबायांराक्षसंघटोत्कचंपुत्रमुत्पादयामास ८१ इत्येतएकादशपांडवानांपुत्रास्तेषांवंशकरोऽभिमन्युः ८२ सविराटस्यदुहितरमुपयेमेउत्तरां
नाम ॥ तस्यामस्यपरासुर्गर्भोऽभवत्तमुत्संगेनप्रतिजग्राहपृथानियोगात्पुरुषोत्तमस्यवासुदेवस्यषाण्मासिकंगर्भमहमेनंजीवयिष्यामीति ८३ सभगवतावासुदेवेनासं
जातबलवीर्यपराक्रमोऽकालजातोऽस्त्राग्निनादग्धस्तेजसास्वेनसंजीवितः ॥ जीवयित्वाचैनमुवाचपरिक्षीणेकुलेजातोभवत्वयंपरिक्षिन्नामेति ८४ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ भीष्मोत्पत्तिंवक्तुंतत्पितुःशान्तनोरुत्पत्तिमाह इक्ष्वाकुवंशेति १ । २ । ३

परिक्षित्खलुमाद्रवतींनामोपयेमेत्वन्मातरंतस्यांभवान्जनमेजयः ८५ भवतोवपुष्टमायांद्वौपुत्रौजज्ञाते शतानीकःशंकुकर्णश्वशतानीकस्यवैदेह्यांपुत्रउत्पन्नोऽश्वमेधदत्तइति ८६ एषपूरोर्वंशःपांडवानांचकीर्तितोधन्यःपुण्यःपरमपवित्रःसततंश्रोतव्योब्राह्मणैर्नियमवद्भिरनंतरंक्षत्रियैःस्वधर्मनिरतैःप्रजापालनतत्परैर्वैश्यैरपिचश्रोतव्योऽधिगम्यश्वतथाशूद्रैरपित्रिवर्णशुश्रूषुभिःश्रद्दधानैरिति ८७ इतिहासमिमंपुण्यमशेषतःश्रावयिष्यंतियेनराःश्रोष्यंतिवानियतात्मानोविमत्सरामैत्रावेदपरास्तेऽपिस्वर्गजितःपुण्यलोकाभवंतिसततंदेवब्राह्मणमनुष्याणांमान्याःसंपूज्याश्च ८८ परंहीदंभारतंभगवताव्यासेनप्रोक्तंपावनंयेत्रब्राह्मणादयोवर्णाःश्रद्दधानाअमत्सरामैत्रावेदसंपन्नाःश्रोष्यंतितेऽपिस्वर्गजितःसुकृतिनोऽशोच्याःकृताकृतेभवंति ८९ भवतिचात्रश्लोकः ॥ इदंहिवेदैःसमितंपवित्रमपिचोत्तमम् ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंश्रोतव्यंनियतात्मभिः ९० ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पूरुवंशानुकीर्त्तने पंचनवतितयोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवोराजाऽऽसीत्पृथिवीपतिः ॥ महाभिषइतिख्यातःसत्यवाक्सत्यविक्रमः १ सोऽश्वमेधसहस्रेणराजसूयशतेनच ॥ तोषयामासदेवेशंस्वर्गंलेभेततःप्रभुः २ ततःकदाचिद्ब्रह्माणमुपासांचक्रिरेसुराः ॥ तत्रराजर्षयोह्यासन्सचराजामहाभिषः ३ अथगंगासरिच्छ्रेष्ठासमुपायात्पितामहम् ॥ तस्यावासःसमुद्धूतंमारुतेनशशिप्रभम् ४ ततोऽभवन्सुरगणाःसहसाऽवाङ्मुखास्तदा ॥ महाभिषस्तुराजर्षिरशंकोदृष्टवान्नदीम् ५ सोऽपध्यातोभगवताब्रह्मणातुमहाभिषः ॥ उक्तश्चजातोमर्त्येषुपुनर्लोकानवाप्स्यसि ६ ययाहृतमनाश्चासिगंगयात्वंहिदुर्मते ॥ सातेवैमानुषेलोकेविप्रियाण्याचरिष्यति ७ यदातेभवितामन्युस्तदाशापाद्विमोक्ष्यसे ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सचिंतयित्वानृपतिर्नृपानन्यांस्तपोधनान् ८ प्रतीपंरोचयामासपितरंभूरितेजसम् ॥ महाभिषंतुतंदृष्ट्वानदीधैर्याच्च्युतंनृपम् ९ तमेवमनसाध्यायंत्युपावर्त्तत्सरिद्वरा ॥ सातुविध्वस्तवपुषःकश्मलाभिहतान्नृप १० ददर्शपथिगच्छंतीवसून्देवान्दिवौकसः ॥ तथारूपांश्चतान्दृष्ट्वापप्रच्छसरितांवरा ११ किमिदंनष्टरूपाःस्थकच्चित्क्षेमंदिवौकसाम् ॥ तामूचुर्वसवोदेवाःशप्ताःस्मोवैमहानदि १२ अल्पेऽपराधेसंरंभाद्वसिष्ठेनमहात्मना ॥ विमूढाहिवयंसर्वेप्रच्छन्नमृषिसत्तमम् १३ संध्यांवसिष्ठमासीनंतमत्यभिसृताःपुरा ॥ तेनकोपाद्वयंशप्तायोनौसंभवतेतिह १४ नतच्छक्यंनिवर्त्तयितुंयदुक्तंब्रह्मवादिना ॥ त्वमस्मान्मानुषीभूत्वासृजपुत्रान्वसून्भुवि १५ नमानुषीणांजठरंप्रविशेमवयंशुभे ॥ इत्युक्तातेश्ववसुभिस्तथेत्युक्त्वाऽब्रवीदिदम् १६ ॥ गंगोवाच ॥ मर्त्येषुपुरुषश्रेष्ठःकोवःकर्त्ताभविष्यति ॥ वसवऊचुः ॥ प्रतीपस्यसुतोराजाशांतनुर्लोकविश्रुतः ॥ भवितामानुषेलोकेसनःकर्त्ताभविष्यति १७ ॥ गंगोवाच ॥ ममाप्येवंमतंदेवायथामांवदतानघाः ॥ प्रियंतस्यकरिष्यामियुष्माकंचैतदीप्सितम् १८ ॥ ॥ ॥

४ । ५ अपध्यातः शप्तः ६ । ७ ८ । ९ विध्वस्तवपुषोदिवश्च्युतत्वात् १० । ११ । १२ । १३ अत्यभिसृता अतिक्रांतवंतःवक्ष्यमाणेनवद्देनुहरणेनेतिशेषः १४ सृजउत्पादय १५ । १६ । १७ । १८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

नचिरकालंशीघ्रं नोऽस्माकं १९ । २० तुरीयार्धमष्टमांशं एवमष्टभिरष्टमांशैरेकोंशौर्भवितायोसुख्योऽपराधी २१।२२।२३ ॥ इति आ० नीलकंठीये भारतभावदीपे षण्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

॥ वसवऊचुः ॥ जातान्कुमारान्स्वानप्सुप्रक्षेप्तुंवैत्वमर्हसि ॥ यथानचिरकालंनोनिष्कृतिःस्यात्त्रिलोकगे १९ ॥ गंगोवाच ॥ एवमेतत्करिष्यामिपुत्रस्तस्यविधी
यताम् ॥ नास्यमोघःसंगमःस्यात्पुत्रहेतोर्मयासह २० ॥ वसवऊचुः ॥ तुरीयार्धंप्रदास्यामोवीर्यस्यैकैकशोवयम् ॥ तेनवीर्येणपुत्रस्तेभवितातस्यचेप्सितः २१ नसं
पत्स्यतिमर्त्येषुपुनस्तस्यतुसंततिः ॥ तस्मादपुत्रःपुत्रस्तेभविष्यत्यसवीर्यवान् २२ एवंतेसमयंकृत्वागंगयावसवःसह ॥ जग्मुःसंहृष्टमनसोयथासंकल्पमंजसा २३
॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि महाभिषोपाख्याने षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःप्रतीपोराजासीत्सर्वभूतहितः
सदा ॥ निषसादसमाबह्वीर्गंगाद्वारगतोजपन् १ तस्यरूपगुणोपेतागंगास्त्रीरूपधारिणी ॥ उत्तीर्यसलिलात्तस्माल्लोभनीयतमाकृतिः २ अधीयानस्यराजर्षेर्दि
व्यरूपामनस्विनी ॥ दक्षिणंशालसंकाशमूरुंभेजेशुभानना ३ प्रतीपस्तुमहीपालस्तामुवाचयशस्विनीम् ॥ करोमिकिंतेकल्याणिप्रियंयत्तेऽभिकांक्षितम् ४
स्त्र्युवाच ॥ त्वामहंकामयेराजन्भजमानांभजस्वमाम् ॥ त्यागःकामवतीनांहिस्त्रीणांसद्भिर्विगर्हितः ५ ॥ प्रतीपउवाच ॥ नाहंपरस्त्रियंकामाद्गच्छेयंवरवर्णि
नि ॥ नचासवर्णांकल्याणिधर्म्यंमेतद्धिमेव्रतम् ६ ॥ स्त्र्युवाच ॥ नाश्रेयस्यस्मिनागम्यानवक्तव्याचकर्हिचित् ॥ भजंतींभजमांराजन्दिव्यांकन्यांवरस्त्रियम् ७
॥ प्रतीपउवाच ॥ त्वयानिवृत्तमेतत्तुयन्मांचोदयसिप्रियम् ॥ अन्यथाप्रतिपन्नंमांनाशयेद्धर्मविप्लवः ८ प्राप्यदक्षिणमूरुंमेत्वमाश्लिष्टावरांगने ॥ अपत्यानांस्नुषा
णांचभीरुविद्ध्येतदासनम् ९ सव्योरुःकामिनीभोग्यस्त्वयासचविवर्जितः ॥ तस्मादहंनाचरिष्येत्वयिकामंवरांगने १० स्नुषामेभवसुश्रोणिपुत्रार्थंत्वांवृणोम्यहम् ॥
स्नुषापक्षंहिवामोरुत्वमागम्यसमाश्रिता ११ ॥ स्त्र्युवाच ॥ एवमप्यस्तुधर्मज्ञसंयुज्येयंसुतेनते ॥ त्वद्भक्त्यातुभजिष्यामिप्रख्यातंभारतंकुलम् १२ पृथिव्यांपा
र्थिवायेचतेषांयूयंपरायणम् ॥ गुणानहिमयाशक्यावक्तुंवर्षशतैरपि १३ कुलस्ययेवःप्रथितास्तत्साधुत्वमथोत्तमम् ॥ समयेनेहधर्मज्ञआचरेयंचयद्विभो १४ तत्सर्व
मेवपुत्रस्तेनमीमांसेतकर्हिचित् ॥ एवंवसंतीपुत्रेतेवर्धयिष्याम्यहंरतिम् १५ पुत्रैःपुण्यैःप्रियैश्चैवस्वर्गंप्राप्स्यतितेसुतः ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथेत्युक्त्वातुसाग
जंस्तत्रैवांतरधीयत १६ पुत्रजन्मप्रतीक्षन्वैसराजातदधारयत् ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुप्रतीपःक्षत्रियर्षभः १७ तपस्तेपेसुतस्यार्थेसभार्यःकुरुनंदन ॥ तयोःसमभव
त्पुत्रोवृद्धयोःसमहाभिषः १८ शांतस्यजज्ञेसंतानस्तस्मादासीत्सशांतनुः ॥ संस्मरंश्चाक्षयाँल्लोकान्विजातान्स्वेनकर्मणा १९ पुण्यकर्मकृदेवासीच्छांतनुःकुरुसत्त
मः ॥ प्रतीपःशांतनुंपुत्रंयौवनस्थंततोऽन्वशात् २० पुरास्त्रीमांसमभ्यागाच्छांतनेभूतयेतव ॥ त्वामाव्रजेद्यदिरहःसापुत्रवरवर्णिनी २१ ॥ ॥ ॥

तइतति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ दिव्यांदिविभवां ७ त्वयाहेतुभूतया निवृत्तंनिरस्तं ८ आश्लिष्टासंगता ९ । १० । ११ । १२ । १३ समयेननियमेन १४ नमीमांसेतनविचारयेत् १५ । १६ । १७
१८ शांतनुशब्दव्युत्पत्तिमाह शान्तस्येति । शांतस्योपरतस्यवंशस्यसंतानोविस्तारइतिशांततनुः तकारलोपेनशांतनुरितिनाम । संस्मरन्निति व्यवहितमपिज्ञानबलेनजानातीत्यर्थः १९ । २० । २१ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नानुयोक्तव्यानप्रष्टव्या २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ सर्वनरूपौदार्यादावनिंद्याम् २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

कामयानाऽभिरूपाढ्यादिव्यस्त्रीपुत्रकाम्यया ॥ सात्वयानानुयोक्तव्याकाऽसिकस्यासिचांगने २२ यच्चकुर्यान्नतत्कर्मसाप्रष्टव्यात्वयाऽनघ ॥ मन्नियोगाद्भजंतीं
तांभजेथाइत्युवाचतम् २३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंसंदिश्यतनयंप्रतीपःशांतनुंतदा ॥ स्वेचराज्येऽभिषिच्यैनंवनंराजाविवेशह २४ सराजाशांतनुर्धीमा
न्देवराजसमद्युतिः ॥ बभूवमृगयाशीलःसततंवनगोचरः २५ समृगान्महिषांश्चैवविनिघ्नन्राजसत्तमः ॥ गंगामनुचचारैकःसिद्धचारणसेविताम् २६ सकदा
चिन्महाराजददर्शपरमांस्त्रियम् ॥ जाज्वल्यमानांवपुषासाक्षाच्छ्रियमिवापराम् २७ सर्वानवद्यांसुदतींदिव्याभरणभूषिताम् ॥ सूक्ष्मांबरधरामेकांपद्मोदरसम
प्रभाम् २८ तांदृष्ट्वाहृष्टरोमाऽभूद्विस्मितोरूपसंपदा ॥ पिबन्निवचनेत्राभ्यांनातृप्यतनराधिपः २९ साचदृष्ट्वैवराजानंविचरंतंमहाद्युतिम् ॥ स्नेहादागतसौहार्दा
नातृप्यतविलासिनी ३० तामुवाचततोराजासांत्वयन्श्लक्ष्णयागिरा ॥ देवीवादानवीवात्वंगंधर्वीचाथवाऽप्सराः ३१ यक्षीवापन्नगीवाऽपिमानुषीवासुमध्यमे ॥
याचेत्वांसुरगर्भाभेभार्यामेभवशोभने ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणि शांतनूपाख्यानेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
एतच्छ्रुत्वावचोराज्ञःसस्मितंमृदुवल्गुच ॥ वसूनांसमयंस्मृत्वाऽथाभ्यगच्छदनिंदिता १ उवाचचैवराज्ञःसाल्हादयंतीमनोगिरा ॥ भविष्यामिमहीपालमहिषी
तेवशानुगा २ यत्तुकुर्यामहंराजन्शुभंवायदिवाऽशुभम् ॥ नतद्वारयितव्याऽस्मिनवक्तव्यातथाऽप्रियम् ३ एवंहिवर्तमानेऽहंत्वयिवत्स्यामिपार्थिव ॥ वारितावि
प्रियंचोक्तात्यजेयंत्वामसंशयम् ४ तथेतिसायदातूक्तातदाभरतसत्तम ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेप्राप्यतंपार्थिवोत्तमम् ५ आसाद्यशांतनुस्तांचबुभुजेकामतोवशी ॥
नप्रष्टव्येतिमन्वानोनसतांकिंचिदूचिवान् ६ सतस्याःशीलवृत्तेनरूपौदार्यगुणेनच ॥ उपचारेणचरहस्तुतोषजगतीपतिः ७ दिव्यरूपाहिसादेवीगंगात्रिपथगा
मिनी ॥ मानुषंविग्रहंकृत्वाश्रीमंतंवरवर्णिनी ८ भाग्योपनतकामस्यभार्याचोपनताऽभवत् ॥ शांतनोर्नृपसिंहस्यदेवराजसमद्युतेः ९ संभोगस्नेहचातुर्यैर्हावलास्य
मनोहरैः ॥ राजानंरमयामासयथारेमेतथैवसः १० सराजारतिसक्तत्वादुत्तमस्त्रीगुणैर्हृतः ॥ संवत्सरानृतून्मासान्नबुबुधेनबहून्गतान् ११ रममाणस्तयासार्धंयथाका
मंनरेश्वरः ॥ अष्टावजनयत्पुत्रांस्तस्याममरसन्निभान् १२ जातंजातंचसापुत्रंक्षिपत्यंभसिभारत ॥ प्रीणाम्यहंत्वामित्युक्त्वागंगास्रोतस्यमज्जयत् १३ तस्यतन्नप्रियंरा
ज्ञःशांतनोरभवत्तदा ॥ नचतांकिंचनोवाचत्यागाद्भीतोमहीपतिः १४ अथैनामष्टमेपुत्रेजातेप्रहसतीमिव ॥ उवाचराजादुःखार्तःपरीप्सन्पुत्रमात्मनः १५ मावधीःकस्य
काऽसीतिकिंहिनस्सिसुतानिति ॥ पुत्रघ्निसुमहत्पापंसंप्राप्तंतेसुगर्हितम् १६॥ स्त्र्युवाच ॥ पुत्रकामनतेहन्मिपुत्रंपुत्रवतांवर ॥ जीर्णस्तुममवासोऽयंयथाससमयःकृतः १७

एतदिति । अनिंदितागंगा १ राज्ञःशांतनोः २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ भाग्योपनतकामस्यशुभादृष्टेनप्राप्ताभिलषितस्य ९ हावःशृंगारजोभावः लास्यंसुकुमारनृत्यं १० । ११ पाठांतरेअमराणाम
ष्टिवर्णिनश्चित्रकरान् १२ प्रीणामिप्रानुषदेहवियोजनेनप्रीणयामि त्वांदेवतारूपं स्रोतसिप्रवाहे १३ । १४ । १५ तेत्वया १६ । १७ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१८ । १९ धात्रीगर्भधारिणी २० तज्जननीहेतोर्ब्रह्मसभायांमयितवाभिलाषात् २१ संश्रुतोंगीकृतः २२ आपवस्यवसिष्ठस्य २३ एषपुत्रोमेमयाअष्टानांवसूनांसन्निधौकृतस्त्वदर्थंसंप्रार्थितः किंभूतः वसूनांपर्यायारूपांतराण्येकैकस्याष्टमांशप्रदानात् तेषांवासःस्थानंसर्वेषामंशैर्घटितोऽयंमयात्वदर्थंप्रार्थितइत्यर्थः २४ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

अहंगंगाजन्हुसुतामहर्षिगणसेविता ॥ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थमुषिताऽहंत्वयासह १८ इमेऽष्टौवसवोदेवामहाभागामहौजसः ॥ वसिष्ठशापदोषेणमानुषत्वमुपागताः १९ तेषांजनयितानान्यस्त्वदृतेभुविविद्यते ॥ मद्विधामानुषीधात्रीलोकेनास्तीहकाचन २० तस्मात्तज्जननीहेतोर्मानुषत्वमुपागता ॥ जनयित्वावसूनष्टौजिता लोकास्त्वयाऽक्षयाः २१ देवानांसमयस्त्वेषवसूनांसंश्रुतोमया ॥ जातंजातंमोक्षयिष्येजन्मतोमानुषादिति २२ तत्तेशापाद्विनिर्मुक्ताआपवस्यमहात्मनः ॥ स्वस्तितेऽस्तुगमिष्यामिपुत्रंपाहिमहाव्रतम् २३ एषपर्यायवासोमेवसूनांसन्निधौकृतः ॥ मत्प्रसूतिंविजानीहिगंगादत्तमिमंसुतम् २४ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभ० भीष्मोत्पत्तावष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ शांतनुरुवाच ॥ आपवोनामकोन्वेषवसूनांकिंचदुष्कृतम् ॥ यस्याभिशापात्तेसर्वेमानुषींयोनिमागताः १ अनेनचकुमारेणत्वयादत्तेनकिंकृतम् ॥ यस्यचैवकृतेनायंमानुषेषुनिवत्स्यति २ ईशावैसर्वलोकस्यवसवस्तेचवैकथम् ॥ मानुषेषूदपद्यंततन्ममाचक्ष्वजान्हवि ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तातदागंगाराजानमिदमब्रवीत् ॥ भर्तारंजाह्नवीदेवीशांतनुंपुरुषर्षभ ४ ॥ गंगोवाच ॥ यंलेभेवरुणःपुत्रंपुराभरतसत्तम ॥ वसिष्ठनामसमुनिःख्यातआपवइत्युत ५ तस्याश्रमपदंपुण्यंमृगपक्षिसमन्वितम् ॥ मेरोःपार्श्वेनगेंद्रस्यसर्वर्तुकुसुमावृतम् ६ सवारुणिस्तपस्तेपेतस्मिन्भरतसत्तम ॥ वने पुण्यकृतांश्रेष्ठःस्वादुमूलफलोदके ७ दक्षस्यदुहितायातुसुरभीत्यभिशब्दिता ॥ गांप्रजातातुसादेवीकश्यपाद्भरतर्षभ ८ अनुग्रहार्थंजगतःसर्वकामदुहांवरा ॥ तांलेभेगांतुधर्मात्माहोमधेनुंसवारुणिः ९ सातस्मिंतापसारण्येवसंतीमुनिसेविते ॥ चचारपुण्येरम्येचगौरपेतभयातदा १० अथतद्वनमाजग्मुःकदाचिद्भरतर्षभ ॥ पृथ्वाद्यावसवःसर्वेदेवादेवर्षिसेवितम् ११ तेसदारावनंतच्चव्यचरंतसमंततः ॥ रेमिरेरमणीयेषुपर्वतेषुवनेषुच १२ तत्रैकस्याथभार्यातुवसोर्वासवविक्रम ॥ संचरंतीवनेतस्मिन्गांददर्शसुमध्यमा १३ नंदिनींनामराजेंद्रसर्वकामधुगुत्तमाम् ॥ साविस्मयसमाविष्टाशीलद्रविणसंपदा १४ द्यवेवैदर्शयामासतांगांगोवृषभेक्षण ॥ आपीनांचसुदोग्ध्रींचसुवालधिखुरांशुभाम् १५ उपपन्नांगुणैःसर्वैःशीलेनानुत्तमेनच ॥ एवंगुणसमायुक्तांवसवेवसुनंदिनी १६ दर्शयामासराजेंद्रपुरापौरवनंदन ॥ द्यौस्तदातांतुदृष्ट्वैवगांगजेन्द्रेन्द्रविक्रम १७ उवाचराजंस्तांदेवींतस्यारूपगुणान्वदन् ॥ एषागौरुत्तमादेवीवारुणेरसितेक्षणा १८ ऋषेस्तस्यवरारोहेयस्येदंवनमुत्तमम् ॥ अस्याःक्षीरंपिबेन्मर्त्यःस्वादुयोवैसुमध्यमे १९ दशवर्षसहस्राणिसजीवेत्स्थिरयौवनः ॥ एतच्छ्रुत्वातुसादेवीनृपोत्तमसुमध्यमा २० तमुवाचानवद्यांगीभर्तारंदीप्ततेजसम् ॥ अस्तिमेमानुषेलोकेनरदेवात्मजासखी २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

आपवोनामेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ गांप्रजातानंदिनींजनितवती ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ द्यवेद्युसंज्ञायवसवे वालधिःपुच्छं १५ वसुनंदिनीवसुप्रिया १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ प्रपातोवसिष्ठशापरूपोभृगुपतनंवा नर्तर्कितःरागांधत्वात् २८ । २९ । ३० । ३१ सुवालधिंमुपुच्छां ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९

नाम्नाजितवतीनामरूपयौवनशालिनी ॥ उशीनरस्यराजर्षेःसत्यसंधस्यधीमतः २२ दुहिताप्रथितालोकेमानुषेरूपसंपदा ॥ तस्याहेतोर्महाभागसवत्सांगांममे
प्सिताम् २३ आनयस्वामरश्रेष्ठत्वरितंपुण्यवर्धन ॥ यावदस्याःपयःपीत्वासासखीममामानद २४ मानुषेषुभवत्वेकाजरारोगविवर्जिता ॥ एतन्ममममहाभागकर्तुं
मर्हस्यनिंदित २५ प्रियंप्रियतरंह्यस्मान्नास्तिमेऽन्यत्कथंचन ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यादेव्याःप्रियचिकीर्षया २६ पृथ्वाद्यैर्भ्रातृभिःसार्धंद्यौस्तदातांजहारगाम् ॥
तयाकमलपत्राक्ष्यानियुक्तोद्यौस्तदानृप २७ ऋषेस्तस्यतपस्तीव्रंनशशाकनिरीक्षितुम् ॥ हृतागौःसातदातेनप्रपातस्तुनतर्कितः २८ अथाश्रमपदंप्राप्तःफला
न्यादायवारुणिः ॥ नचापश्यत्सगांतत्रसवत्सांकाननोत्तमे २९ ततःसमृगयामासवनेतस्मिंस्तपोधनः ॥ नाध्यागमच्चमृगयंस्तांगांमुनिरुदारधीः ३० ज्ञात्वातथा
ऽपनीतांतांवसुभिर्दिव्यदर्शनः ॥ ययौक्रोधवशंसद्यःशशापचवसूंस्तदा ३१ यस्मान्मेवसवोजह्रुर्गांवैदोग्ध्रींसुवालधिम् ॥ तस्मात्सर्वेजनिष्यंतिमानुषेषुनसं
शयः ३२ एवंशशापभगवान्वसूंस्तान्भरतर्षभ ॥ वशंक्रोधस्यसंप्राप्तआपवोमुनिसत्तमः ३३ शप्त्वाचतान्महाभागस्तपस्येवमनोदधे ॥ एवंसशप्तवान्राजन्वसून
ष्टौतपोधनः ३४ महाप्रभावोब्रह्मर्षिर्देवान्क्रोधसमन्वितः ॥ अथाश्रमपदंप्राप्तास्तेवैभूयोमहात्मनः ३५ शप्ताःस्मइतिजानंतऋषिंतमुपचक्रमुः ॥ प्रसादयंतस्तमृ
षिंवसवःपार्थिवर्षभ ३६ लेभिरेनचतस्मात्तेप्रसादमृषिसत्तमात् ॥ आपवात्पुरुषव्याघ्रसर्वधर्मविशारदात् ३७ उवाचचसधर्मात्माशप्तायूयंधरादयः ॥ अनुसंवत्स
रात्सर्वेशापमोक्षमवाप्स्यथ ३८ अयंतुयत्कृतेयूयंमयाशप्ताःसवत्स्यति ॥ द्यौस्तदामानुषेलोकेदीर्घकालंस्वकर्मणः ३९ नानृतंतच्चिकीर्षामिक्रुद्धोयुष्मान्यदब्रुवम् ॥
नप्रजास्यतिचाप्येषमानुषेषुमहामनाः ४० भविष्यतिचधर्मात्मासर्वशास्त्रविशारदः ॥ पितुःप्रियहितेयुक्तःस्त्रीभोगान्वर्जयिष्यति ४१ एवमुक्त्वावसून्सर्वान्सजगा
ममहानृषिः ॥ ततोमामुपजग्मुस्तेसमेतावसवस्तदा ४२ अयाचंतचमांराजन्वरंतच्चमयाकृतम् ॥ जातान्जातान्प्रक्षिपास्मान्स्वयंगंगेत्वमंभसि ४३ एवं
तेषामहंसम्यक्शप्तानांराजसत्तम ॥ मोक्षार्थंमानुषाल्लोकाद्यथावत्कृतवत्यहम् ४४ अयंशापादृषेस्तस्यएकएवनृपोत्तम ॥ द्यौराजन्मानुषेलोकेचिरंवत्स्यति
भारत ४५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतदाख्यायसादेवीतत्रैवांतरधीयत ॥ आदायचकुमारंतंजगामाथयथेप्सितम् ४६ सतुदेवव्रतोनामगांगेयइतिचाभवत् ॥
द्युनामाशांतनोःपुत्रःशांतनोरधिकोगुणैः ४७ शांतनुश्चापिशोकार्तोजगामस्वपुरंततः ॥ तस्याहंकीर्तयिष्यामिशांतनोरधिकान्गुणान् ४८ महाभाग्यंचनृप
तेर्भारतस्यमहात्मनः ॥ यस्येतिहासोद्युतिमान्महाभारतमुच्यते ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिआपवोपाख्यानेनवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

नप्रजास्यत्यात्मनःप्रजेच्छांनकरिष्यति क्वयजंतोयं ४० तत्रहेतुःपितुरिति ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ ॥ इति आदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे
नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

सराजेति १। २। ३। ४। ५। ६। ७। ८। ९। १०। ११ पुटभेदनेपत्तने। 'पत्तनंपुटभेदनं'इत्यमरः १२ दानंबहिर्वेदि। धर्मःस्वाचारः। तपोजपोपवासादि। योगआत्मानुसंधानं।

॥ वैशंपायनउवाच ॥ सराजाशांतनुर्धीमान्देवराजर्षिसत्कृतः ॥ धर्मात्मासर्वलोकेषुसत्यवागितिविश्रुतः १ दमोदानंक्षमाबुद्धिर्हीर्धृतिस्तेजउत्तमम् ॥ नित्या
न्यासन्महासत्त्वेशांतनौपुरुषर्षभे २ एवंसगुणसंपन्नोधर्मार्थकुशलोनृपः ॥ आसीद्भरतवंशस्यगोप्तासर्वजनस्यच ३ कंबुग्रीवःपृथुव्यंसोमत्तवारणविक्रमः ॥ अन्वि
तःपरिपूर्णार्थैःसर्वैर्नृपतिलक्षणैः ४ तस्यकीर्तिमतोवृत्तमवेक्ष्यसततंनराः ॥ धर्मएवपरःकामादर्थाच्चेतिव्यवस्थिताः ५ एतान्यासन्महासत्त्वेशांतनौपुरुषर्षभे ॥
नचास्यसदृशःकश्चिद्धर्मतःपार्थिवोऽभवत् ६ वर्तमानंहिधर्मेषुसर्वधर्मभृतांवरम् ॥ तंमहीपामहीपालंराजराज्येऽभ्यषेचयन् ७ वीतशोकभयाबाधाःसुखस्वप्नप्रति
बोधनाः ॥ पतिंभारतगोप्तारंसमपद्यंतभूमिपाः ८ तेनकीर्तिमताशिष्टाःशक्रप्रतिमतेजसा ॥ यज्ञदानक्रियाशीलाःसमपद्यंतभूमिपाः ९ शांतनुप्रमुखैर्गुप्तेलोके
नृपतिभिस्तदा ॥ नियमात्सर्ववर्णानांधर्मोत्तरमवर्त्तत १० ब्रह्मपर्यचरत्क्षत्रंविशःक्षत्रमनुव्रताः ॥ ब्रह्मक्षत्रानुरक्ताश्चशूद्राःपर्यचरन्विशः ११ सहास्तिनपुरेरम्ये
कुरूणांपुटभेदने ॥ वसन्सागरपर्यंतामन्वशासद्वसुंधराम् १२ सदेवराजसदृशोधर्मज्ञःसत्यवागृजुः ॥ दानधर्मतपोयोगाच्छ्रियापरमयायुतः १३ अरागद्वेषसंयुक्तः
सोमवत्प्रियदर्शनः ॥ तेजसासूर्यकल्पोऽभूद्वायुवेगसमोजवे ॥ अंतकप्रतिमःकोपेक्षमयापृथिवीसमः १४ वधःपशुवराहाणांतथैवमृगपक्षिणाम् ॥ शांतनौपृथि
वीपालेनावर्त्ततथानृप १५ ब्रह्मधर्मोत्तरेराज्येशांतनुर्विनयात्मवान् ॥ समंशशासभूतानिकामरागविवर्जितः १६ देवर्षिपितृयज्ञार्थमारभ्यंततदाक्रियाः ॥ नचा
धर्मेणकेषांचित्प्राणिनामभवद्वधः १७ असुखानामनाथानांतिर्यग्योनिषुवर्ततताम् ॥ सएवराजासर्वेषांभूतानामभवत्पिता १८ तस्मिन्कुरुपतिश्रेष्ठेराजराजेश्वरे
सति ॥ श्रितावागभवत्सत्यंदानधर्माश्रितंमनः १९ ससमाःषोडशाष्टौचचतस्रोऽष्टौतथाऽपराः ॥ रतिमप्राप्नुवन्स्त्रीषुबभूववनगोचरः २० तथारूपस्तथाचार
स्तथावृत्तस्तथाश्रुतः ॥ गांगेयस्तस्यपुत्रोऽभून्नाम्नादेवव्रतोवसुः २१ सर्वास्त्रेषुसनिष्णातःपार्थिवेष्वितरेषुच ॥ महाबलोमहासत्त्वोमहावीर्योमहारथः २२ सकदा
चिन्मृगंविध्वागंगामनुसरन्नदीम् ॥ भागीरथीमल्पजलांशांतनुर्दृष्टवान्नृपः २३ तांदृष्ट्वाचिंतयामासशांतनुःपुरुषर्षभः ॥ स्यंदतेकिंन्वियंनाद्यसरिच्छ्रेष्ठायथापुरा
२४ ततोनिमित्तमन्विच्छन्ददर्शसमहामनाः ॥ कुमारंरूपसंपन्नंबृहंतंचारुदर्शनम् २५ दिव्यमस्त्रंविकुर्वाणंयथादेवंपुरंदरम् ॥ कृत्स्नांगंगांसमावृत्यशरैस्तीक्ष्णै
रवस्थितम् २६ तांशरैराचितांदृष्ट्वानदींगंगांतदंतिके ॥ अभवद्विस्मितोराजादृष्ट्वाकर्मातिमानुषम् २७ जातमात्रंपुरादृष्टवातंपुत्रंशांतनुस्तदा ॥ नोपलेभेस्मृतिं
धीमानभिज्ञातुंतमात्मजम् २८ सतुतंपितरंदृष्ट्वामोहयामाससमायया ॥ संमोह्यतुततःक्षिप्रंतत्रैवांतरधीयत २९ ॥ ॥ ॥

एतच्चतुष्टयात् १३। १४। १५ ब्रह्मधर्मोत्तरेऽहिंसाधर्मप्रधाने। विनयात्मवान्विनयवानात्मवान्जितचित्तश्च १६। १७। १८ वाकूसत्यंश्रिताऽभवत् १९ षोडशादीनांसंकलनेपट्त्रिंशत्समाःवर्षाणि
२०। २१ अस्त्रेषुमंत्रमयेषुशस्त्रेषु पार्थिवेषुधनुर्बाणगदादिपृथिवीविकारेषुशस्त्रेषु २२ शरसंधानेनगंगाप्रवाहस्यनिरोधादल्पजलां २३ स्यंदतेप्रस्रवति २४। २५। २६। २७ अभिज्ञातुंपरिचेतुं २८। २९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ अधिजगेअधीतवान् ३५ उशनाः शुक्रः ३६ अंगिरसःपुत्रोबृहस्पतिः ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ सोऽऽत्मानंसआत्मानं ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६

तदद्भुतंततोदृष्ट्वातत्रराजासशांतनुः ॥ शंकमानःसुतंगंगामब्रवीद्दर्शयेतिह ३० दर्शयामासतंगंगाबिभ्रतीरूपमुत्तमम् ॥ गृहीत्वादक्षिणेपाणौतंकुमारमलंकृतम्
३१ अलंकृतामाभरणैर्विरजोंबरसंवृताम् ॥ दृष्टपूर्वामपिसतांनाभ्यजानात्सशांतनुः ३२ ॥ गंगोवाच ॥ यंपुत्रमष्टमंराजंस्त्वंपुरामय्यविंदथाः ॥ सचायंपुरुषव्या
घ्रसर्वास्त्रविदनुत्तमः ३३ गृहाणेमंमहाराजमयासंवर्धितंसुतम् ॥ आदायपुरुषव्याघ्रनयस्वैनंगृहंविभो ३४ वेदानधिजगेसांगान्वसिष्ठादेषवीर्यवान् ॥ कृतास्त्रः
परमेष्वासोदेवराजसमोयुधि ३५ सुराणांसंमतोनित्यमसुराणांचभारत ॥ उशनावेदयच्छास्त्रमयंतद्वेदसर्वशः ३६ तथैवांगिरसःपुत्रःसुरासुरनमस्कृतः ॥ यद्वे
दशास्त्रंतच्चाधिकृत्स्नमस्मिन्प्रतिष्ठितम् ३७ तवपुत्रेमहाबाहौसांगोपांगंमहात्मनि ॥ ऋषिःपरैरनाधृष्योजामदग्न्यःप्रतापवान् ३८ यदस्त्रंवेदरामश्चतदेतस्मि
न्प्रतिष्ठितम् ॥ महेष्वासमिमंराजन्राजधर्मार्थकोविदम् ३९ मयादत्तंनिजंपुत्रंवीरंवीरगृहंनय ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथैवंसमनुज्ञातःपुत्रमादायशांतनुः
४० भ्राजमानंयथाऽऽदित्यमाययौस्वपुरंप्रति ॥ पौरवस्तुपुरींगत्वापुरंदरपुरोपमाम् ४१ सर्वकामसमृद्धार्थंमेनेसोऽऽत्मानमात्मना ॥ पौरवेषुततःपुत्रंराज्यार्थ
मभयप्रदम् ४२ गुणवंतंमहात्मानंयौवराज्येऽभ्यषेचयत् ॥ पौरवान्शांतनोःपुत्रःपितरंचमहायशाः ४३ राष्ट्रंचरंजयामासवृत्तेनभरतर्षभ ॥ सतथासहपुत्रे
णरममाणोमहीपतिः ४४ वर्त्तयामासवर्षाणिचत्वार्यमितविक्रमः ॥ सकदाचिद्वनंयातोयमुनामभितोनदीम् ४५ महीपतिरनिर्देश्यमाजिघ्रद्गंधमुत्तमम् ॥ त
स्यप्रभवमन्विच्छन्विचचारसमंततः ४६ सददर्शतदाकन्यांदाशानांदेवरूपिणीम् ॥ तामपृच्छत्सदृष्ट्वैवकन्यामसितलोचनाम् ४७ कस्यत्वमसिकाचासिकिंच
भीरुचिकीर्षसि ॥ साऽब्रवीद्दाशकन्याऽस्मिधर्मार्थंवाहयेतरीम् ४८ पितुर्नियोगाद्भद्रंतेदाशराज्ञोमहात्मनः ॥ रूपमाधुर्यगंधैस्तांसंयुक्तांदेवरूपिणीम् ४९
समीक्ष्यराजादाशेयींकामयामासशांतनुः ॥ सगत्वापितरंतस्यावरयामासतांतदा ५० पर्यपृच्छत्ततस्तस्याःपितरंसोऽऽत्मकारणात् ॥ सचतंप्रत्युवाचेदंदाश
राजोमहीपतिम् ५१ जातमात्रैवमेदेयावरायवरवर्णिनी ॥ हृदिकामस्तुमेकश्चित्तंनिबोधजनेश्वर ५२ यदीमांधर्मपत्नींत्वंमत्तःप्रार्थयसेऽनघ ॥ सत्यवागसिसत्येन
समयंकुरुमेततः ५३ समयेनप्रदद्यांतेकन्यामहमिमांनृप ॥ नहिमेत्वत्समःकश्चिद्वरोजातुभविष्यति ५४ ॥ शांतनुरुवाच ॥ श्रुत्वातववरंदाशव्यवस्येयमहंतव ॥
दातव्यंचेत्प्रदास्यामिनत्वदेयंकथंचन ५५ ॥ दाशउवाच ॥ अस्यांजायेतयःपुत्रःसराजापृथिवीपते ॥ त्वदूर्ध्वमभिषेक्तव्योनान्यःकश्चनपार्थिव ५६ ॥ वैशं
पायनउवाच ॥ नाकामयततंदातुंवरंदाशायशांतनुः ॥ शरीरजेनतीव्रेणदह्यमानोऽपिभारत ५७ ॥ ॥ ॥

दाशानांधीवराणां ४७ तरिंनावं ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ व्यवस्येयंविनिश्चिनुयांदेयंनवेति ५५ । ५६ शरीरजेनकामेन ५७ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५८ । ५९ । ६० हरिणःपांडुगात्रः ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ विद्यासंतानंशिष्यप्रशिष्यद्वारा ६७ एवमिति । एतत्संतानस्यश्रेयःसाधनत्वंमनुष्येषुतदन्यासुप्रजासुपश्वादिषुचनमिदं । 'नापुत्रस्यलोकोऽस्तीतितत्सर्वेपशवोविदुः । तस्मात्तुपुत्रोमातरंस्वसारंचाधिरोहति'इतिमंत्रलिंगात् ६८ अपत्यंश्रेयःसाधनमितियत्तत्रमेसंशयोनास्ति तस्मान्मंदपालवद्यथाकथंचित्प्रजोत्पादनंकर्तव्यमि

सचिंतयन्नेवतदादाशकन्यांमहीपतिः ॥ प्रत्ययाद्धास्तिनपुरंकामोपहतचेतनः ५८ ततःकदाचिच्छोचंतंशांतनुंध्यानमास्थितम् ॥ पुत्रोदेवव्रतोऽभ्येत्यपितरं वाक्यमब्रवीत् ५९ सर्वतोभवतःक्षेमंविधेयाःसर्वपार्थिवाः ॥ तत्किमर्थमिहाभीक्ष्णंपरिशोचसिदुःखितः ६० ध्यायन्निवचमांराजन्नाभिभाषसिकिंचन ॥ नचाश्वे नविनिर्यासिविवर्णोहरिणःकृशः ६१ व्याधिमिच्छामितेज्ञातुंप्रतिकुर्यांहितत्रवै ॥ एवमुक्तःसपुत्रेणशांतनुःप्रत्यभाषत ६२ असंशयंध्यानपरोयथावत्सतथाशृणु ॥ अपत्यंनस्त्वमेवैकःकुलेमहतिभारत ६३ शस्त्रनित्यश्चसततंपौरुषेपर्यवस्थितः ॥ अनित्यतांचलोकानामनुशोचामिपुत्रक ६४ कथंचित्तवगांगेयविपत्तौनास्ति नःकुलम् ॥ असंशयंत्वमेवैकःशतादपिवरःसुतः ६५ नचाप्यहंवृथाभूयोदारान्कर्तुमिहोत्सहे ॥ संतानस्याविनाशायकामयेभद्रमस्तुते ६६ अनपत्यतैकपुत्र त्वमित्याहुर्धर्मवादिनः ॥ अग्निहोत्रंत्रयीविद्यासंतानमपिचाक्षयम् ६७ सर्वाण्येतान्यपत्यस्यकलांनार्हंतिषोडशीम् ॥ एवमेतन्मनुष्येषुतच्चसर्वप्रजास्विति ६८ यदपत्यंमहाप्राज्ञतत्रमेनास्तिसंशयः ॥ एषात्रयीपुराणानांदेवतानांचशाश्वती ६९ त्वंचशूरःसदामर्षीशस्त्रनित्यश्चभारत ॥ नान्यत्रयुद्धात्तस्मात्तेनिधनंविद्यते क्वचित् ७० सोऽस्मिसंशयमापन्नस्त्वयिशांतेकथंभवेत् ॥ इतितेकारणंतातदुःखस्योक्तमशेषतः ७१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तत्कारणंराज्ञोज्ञात्वासर्वमशे षतः ॥ देवव्रतोमहाबुद्धिःप्रज्ञयाचान्वचिंतयत् ७२ अभ्यगच्छत्तदैवाशुवृद्धामात्यंपितुर्हितम् ॥ तमपृच्छत्तदाऽभ्येत्यपितुस्तच्छोककारणम् ७३ तस्मैसकुरु मुख्याययथावत्परिपृच्छते ॥ वरंशशंसकन्यांतामुद्दिश्यभरतर्षभ ७४ ततोदेवव्रतोवृद्धैःक्षत्रियैःसहितस्तदा ॥ अभिगम्यदाशराजंकन्यांववेपितुःस्वयम् ७५ तं दाशःप्रतिजग्राहविधिवत्प्रतिपूज्यच ॥ अब्रवीच्चैनमासीनंराजसंसदिभारत ७६ त्वमेवनाथःपर्याप्तःशांतनोर्भरतर्षभ ॥ पुत्रःशस्त्रभृतांश्रेष्ठःकिंतुवक्ष्यामितेवचः ७७ कोहिसंबंधकंश्लाघ्यमीप्सितंयौनमीदृशम् ॥ अतिक्रामन्नतप्येतसाक्षादपिशतक्रतुः ७८ अपत्यंचैतदार्यस्ययोयुष्माकंसमोगुणैः ॥ यस्यशुक्रात्सत्यवतीसंभूता वरवर्णिनी ७९ तेनमेबहुशस्तातपितातेपरिकीर्तितः ॥ अर्हःसत्यवतींवोढुंधर्मज्ञःसनराधिपः ८० असितोह्यपिदेवर्षिःप्रत्याख्यातःपुरामया ॥ सत्यवत्या भृशंचार्थीसआसीदृषिसत्तमः ८१ कन्यापितृत्वात्किंचित्तुवक्ष्यामित्वांनराधिप ॥ बलवत्सपत्नतामत्रदोषंपश्यामिकेवलम् ८२ यस्यहित्वंसपत्नःस्यागंधर्वस्यासुर स्यवा ॥ नसजातुचिरंजीवेत्त्वयिक्रुद्धेपरंतप ८३ एतावानत्रदोषोहिनान्यःकश्चनपार्थिव ॥ एतज्जानीहिभद्रंतेदानादानेपरंतप ८४ ॥ ॥ ॥

तिभावः त्रयीवेदः । सोऽयंलोकःपुत्रेणैवजय्योनान्येनकर्मणा । कर्मणापितृलोकोविद्ययादेवलोकइत्यादिः । पुराणानांमूलभूता देवतानांप्रमाणभूता ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ वरंवरणीयं ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ कौमारिकाणांकुमारीस्नेहवतां ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ भीष्मोऽयं भयंकरकर्मकारित्वात् ९८ । ९९ । १०० । १ । २ । १०३

॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुगांगेयस्तद्युक्तंप्रत्यभाषत ॥ शृण्वतांभूमिपालानांपितुरर्थायभारत ८५ इदंमेव्रतमादत्स्वसत्यंसत्यवतांवर ॥ नैवजातोनवाऽजा
तईदृशंवक्तुमुत्सहेत् ८६ एवमेतत्करिष्यामियथात्वमनुभाषसे ॥ योऽस्यांजनिष्यतेपुत्रःसनोराजाभविष्यति ८७ इत्युक्तःपुनरेवाथतंदाशःप्रत्यभाषत ॥ चिकी
र्षुर्दुष्करंकर्मराज्यार्थेभरतर्षभ ८८ त्वमेवनाथःसंप्राप्तःशांतनोरमितद्युते ॥ कन्यायाश्चैवधर्मात्मन्प्रभुर्दानायचेश्वरः ८९ इदंतुवचनंसौम्यकार्यंचैवनिबोधमे ॥ कौ
मारिकाणांशीलेनवक्ष्याम्यहमरिंदम ९० यत्त्वयासत्यवत्यर्थेसत्यधर्मपरायण ॥ राजमध्येप्रतिज्ञातमनुरूपंतवैवतत् ९१ नान्यथातन्महाबाहोसंशयोऽत्रनकश्चन ॥
तवापत्यंभवेद्यत्तुतत्रनःसंशयोमहान् ९२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यैतन्मतमाज्ञायसत्यधर्मपरायणः ॥ प्रत्यजानात्तदाराजन्पितुःप्रियचिकीर्षया ९३ ॥ गांगे
यउवाच ॥ दाशराजनिबोधेदंवचनंमेनृपोत्तम ॥ शृण्वतांभूमिपालानांयद्ब्रवीमिपितुःकृते ९४ राज्यंतावत्पूर्वमेवमयात्यक्तंनराधिपाः ॥ अपत्यहेतोरपिचकरि
ष्येऽद्यविनिश्चयम् ९५ अद्यप्रभृतिमेदाशब्रह्मचर्यंभविष्यति ॥ अपुत्रस्यापिमेलोकाभविष्यंत्यक्षयादिवि ९६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासंप्रहृ
ष्टतनूरुहः ॥ ददानीत्येवतंदाशोधर्मात्माप्रत्यभाषत ९७ ततोऽन्तरिक्षेऽप्सरसोदेवाःसर्षिगणास्तदा ॥ अभ्यवर्षंतकुसुमैर्भीष्मोऽयमितिचाब्रुवन् ९८ ततःसपि
तुरर्थायतामुवाचयशस्विनीम् ॥ अधिरोहरथंमातर्गच्छावःस्वगृहानिति ९९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वातुभीष्मस्तांरथमारोप्यभाविनीम् ॥ आगम्यहा
स्तिनपुरंशांतनोःसंन्यवेदयत् १०० तस्यतद्दुष्करंकर्मप्रशशंसुर्नराधिपाः ॥ समेताश्चपृथक्चैवभीष्मोयमितिचाब्रुवन् १ तच्छ्रुत्वादुष्करंकर्मकृतंभीष्मेणशांतनुः
॥ स्वच्छंदमरणंतुष्टोददौतस्मैमहात्मने २ नतेमृत्युःप्रभवितायावज्जीवितुमिच्छसि ॥ त्वत्तोह्यनुज्ञांसंप्राप्यमृत्युःप्रभविताऽनघ १०३ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आदिपर्वणि संभवपर्वणि सत्यवतीलाभोपाख्याने शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोविवाहेनिर्वृत्तेसराजा
शांतनुर्नृपः ॥ तांकन्यांरूपसंपन्नांस्वगृहेसंन्यवेशयत् १ ततःशांतनवोधीमान्सत्यवत्यामजायत ॥ वीरश्चित्रांगदोनामवीर्यवान्पुरुषेश्वरः २ अथापरंमहेष्वासं
सत्यवत्यांसुतंप्रभुः ॥ विचित्रवीर्यंराजानंजनयामासवीर्यवान् ३ अप्राप्तवतितस्मिंस्तुयौवनंपुरुषर्षभे ॥ सराजाशांतनुर्धीमान्कालधर्ममुपेयिवान् ४ स्वर्गतेशां
तनौभीष्मश्चित्रांगदमरिंदमम् ॥ स्थापयामासवैराज्येसत्यवत्यामतेस्थितः ५ सतुचित्रांगदःशौर्यात्सर्वांश्चिक्षेपपार्थिवान् ॥ मनुष्यंनहिमेनेसकंचित्सदृशमात्मनः
६ तंक्षिपंतंसुरांश्चैवमनुष्यानसुरांस्तथा ॥ गंधर्वराजोबलवांस्तुल्यनामाऽभ्ययात्तदा ७ तेनास्यसुमहद्युद्धंकुरुक्षेत्रेबभूवह ॥ तयोर्बलवतोस्तत्रगंधर्वकुरुमुख्ययोः
॥ नद्यास्तीरेसरस्वत्याःसमास्तिस्रोऽभवद्रणः ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ कालधर्मंमृत्युं ४ । ५ । ६ तुल्यनामाचित्रांगदनामा ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९ अंतायकृत्वाअंतंकर्तुंयुद्धंकृत्वेत्यर्थः १० । ११ । १२ । १३ । १४ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ ॥ हतेइति १ । २ । ३ । ४

तस्मिन्विमर्देतुमुलेशस्त्रवर्षसमाकुले ॥ मायाधिकोऽवधीद्वीरंगंधर्वःकुरुसत्तमम् ९ सहत्वातुनरश्रेष्ठंचित्रांगदमरिंदमम् ॥ अंतायकृत्वागंधर्वोदिवमाचक्रमेततः १० तस्मिन्पुरुषशार्दूलेनिहतेभूरितेजसि ॥ भीष्मःशांतनवोराजाप्रेतकार्याण्यकारयत् ११ विचित्रवीर्यंचतदाबालमप्राप्तयौबनम् ॥ कुरुराज्येमहाबाहुरभ्यषिंचदनंतरम् १२ विचित्रवीर्यःसतदाभीष्मस्यवचनेस्थितः ॥ अन्वशासन्महाराजपितृपैतामहंपदम् १३ सधर्मशास्त्रकुशलंभीष्मंशांतनवंनृपः ॥ पूजयामासधर्मेणसचैनंप्रत्यपालयत् १४ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चित्रांगदोपाख्याने एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ हतेचित्रांगदेभीष्मोबालेभ्रातरिकौरव ॥ पालयामासतद्राज्यंसत्यवत्यामतेस्थितः १ संप्राप्तयौवनंदृष्ट्वाभ्रातरंधीमतांवरः ॥ भीष्मोविचित्रवीर्यस्यविवाहायाकरोन्मतिम् २ अथकाशिपतेर्भीष्मःकन्यास्तिस्रोऽप्सरोपमाः ॥ शुश्रावसहिताराजन्वृण्वानावैस्वयंवरम् ३ ततःसरथिनांश्रेष्ठोरथेनैकेनशत्रुजित् ॥ जगामानुमतेमातुःपुरींवाराणसींप्रभुः ४ तत्रराज्ञःसमुदितान्सर्वतःसमुपागतान् ॥ ददर्शकन्यास्ताश्चैवभीष्मःशांतनुनंदनः ५ कीर्त्यमानेषुराज्ञांतुतदानामसुसर्वशः ॥ एकाकिनंतदाभीष्मंवृद्धंशांतनुनंदनम् ६ सोद्विग्नाइवतंदृष्ट्वाकन्याःपरमशोभनाः ॥ अपाक्रामंततासर्वावृद्धइत्येवचिंतया ७ वृद्धःपरमधर्मात्मावलीपलितधारणः ॥ किंकारणमिहायातोनिर्लज्जोभरतर्षभः ८ मिथ्याप्रतिज्ञोलोकेषुकिंवदिष्यतिभारत ॥ ब्रह्मचारीतिभीष्मोहिवृथैवप्रथितोभुवि ९ इत्येवंप्रब्रुवंतस्तेहसंतिस्मनृपाधमाः ॥ वैशंपायनउवाच ॥ क्षत्रियाणांवचःश्रुत्वाभीष्मश्चुक्रोधभारतः १० भीष्मस्तदास्वयंकन्यावरयामासताःप्रभुः ॥ उवाचचमहीपालान्राजन्जलदनिःस्वनः ११ रथमारोप्यताःकन्याभीष्मःप्रहरतांवरः ॥ आहूयदानंकन्यानांगुणवद्भ्यःस्मृतंबुधैः १२ अलंकृत्ययथाशक्तिप्रदायचधनान्यपि ॥ प्रयच्छंत्यपरेकन्यांमिथुनेनगवामपि १३ वित्तेनकथितेनान्येबलेनान्येऽनुमान्यच ॥ प्रमत्तामुपयंत्यन्येस्वयमन्येचविंदते १४ आर्षविधिंपुरस्कृत्यदारान्विंदंतिचापरे ॥ अष्टमंतमथोवित्तविवाहंकविभिर्वृतम् १५ स्वयंवरंतुराजन्याःप्रशंसंत्युपयांतिच ॥ प्रमथ्यतुहृतामाहुर्ज्यायसींधर्मवादिनः १६ तइमाःपृथिवीपालाजिहीर्षामिबलादितः ॥ तेयतध्वंपरंशक्त्याविजयायेतरायवा १७ स्थितोऽहंपृथिवीपालायुद्धायकृतनिश्चयः ॥ एवमुक्त्वामहीपालान्काशिराजंचवीर्यवान् १८ सर्वाःकन्याःसकौरव्योरथमारोप्यचस्वकम् ॥ आमंत्र्यचसतान्प्रायाच्छीघ्रंकन्याःप्रगृह्यताः १९ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेसमुत्पेतुरमर्षिताः ॥ संस्पृशंतःस्वकान्बाहून्दशंतोदशनच्छदान् २० तेषामाभरणान्याशुत्वरितानांविमुंचताम् ॥ आमुंचतांचवर्माणिसंभ्रमःसुमहानभूत् २१ ताराणामिवसंपातोबभूवजनमेजय ॥ भूषणानांचसर्वेषांकवचानांचसर्वशः २२

५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ आहूयेतिब्राह्मः १२ मिथुनेनगृहीतेनेत्यार्षः १३ वित्तेनेत्यासुरः । बलेनेतिराक्षसः । अनुमान्येतिगांधर्वः । प्रमत्तामितिपैशाचः । स्वयमन्येइतिप्राजापत्यः १४ आर्षविधियज्ञं तेनदैवउक्तःएतेऽष्टौविवाहाःप्राग्व्याख्याताः । अष्टमंराक्षसंविवाहम् १५ प्रशंसंतिस्वयंवरमिति १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रकीर्यद्भिर्भूषणैरुपलक्षिता अनुसस्रुरितितृतीयेनान्वयः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ अन्यान्प्रतितस्यरथचारिणोलाघवंशैघ्र्यंपरध्वजादिच्छेदेयत्तवशत्रवोऽप्यपूजयन्निति

सवर्मभिर्भूषणैश्चप्रकीर्यद्भिरितस्ततः ॥ सक्रोधामर्षजिह्मभ्रूकषायीकृतलोचनाः २३ सूतोपक्लृप्तान्रुचिरान्सदश्वैरुपकल्पितान् ॥ रथानास्थायतेवीराःसर्वप्रहरणान्विताः २४ प्रयांतमथकौरव्यमनुसस्रुरुदायुधाः ॥ ततःसमभवद्युद्धंतेषांतस्यचभारत ॥ एकस्यचबहूनांचतुमुलंलोमहर्षणम् २५ तेत्विषून्दशसाहस्रांस्तस्मिन्युगपदाक्षिपन् ॥ अप्राप्तांश्चैवतानाशुभीष्मःसर्वांस्तथाऽन्तरा २६ अच्छिनच्छरवर्षेणमहतालोमवाहिना ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेसर्वतःपरिवार्यतम् २७ ववृषुःशरवर्षेणवर्षेणेवाद्रिमंबुदाः ॥ सतंबाणमयंवर्षंशरैरावार्यसर्वतः २८ ततःसर्वान्महीपालान्पर्यविध्यत्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ एकैकस्तुततोभीष्मंराजन्विव्याधपंचभिः २९ सचतान्प्रतिविव्याधद्वाभ्यांद्वाभ्यांपराक्रमन् ॥ तद्युद्धमासीत्तुमुलंघोरंदेवासुरोपमम् ३० पश्यतांलोकवीराणांशरशक्तिसमाकुलम् ॥ सधनूंषिध्वजाग्राणिवर्माणिचशिरांसिच ३१ चिच्छेदसमरेभीष्मःशतशोऽथसहस्रशः ॥ तस्यातिपुरुषानन्यांल्लाघवंरथचारिणः ३२ रक्षणंचात्मनःसंख्येशत्रवोऽप्यभ्यपूजयन् ॥ तान्विनिर्जित्यतुरणेसर्वशस्त्रभृतांवरः ३३ कन्याभिःसहितःप्रायाद्भारतोभारतान्प्रति ॥ ततस्तंपृष्ठतोराजन्शाल्वराजोमहारथः ३४ अभ्यगच्छदमेयात्माभीष्मंशांतनवंरणे ॥ वारणंजघनेभिंदन्दंताभ्यामपरोयथा ३५ वासितामनुसंप्राप्तोयूथपोबलिनांवरः ॥ स्त्रीकामस्तिष्ठतिष्ठेतिभीष्ममाहसपार्थिवः ३६ शाल्वराजोमहाबाहुरमर्षेणप्रचोदितः ॥ ततःसपुरुषव्याघ्रोभीष्मःपरबलार्दनः ३७ तद्वाक्याकुलितःक्रोधाद्विधूमोऽग्निरिवज्वलन् ॥ विततेषुधनुष्पाणिर्विकुंचितललाटभृत् ३८ क्षत्रधर्मंसमास्थायव्यपेतभयसंभ्रमः ॥ निवर्तयामासरथंशाल्वंप्रतिमहारथः ३९ निवर्तमानंतंदृष्ट्वाराजानःसर्वएवते ॥ प्रेक्षकाःसमपद्यंतभीष्मशाल्वसमागमे ४० तौवृषाविवनर्दन्तौबलिनौवासितांतरे ॥ अन्योन्यमभिवर्तेतांबलविक्रमशालिनौ ४१ ततोभीष्मंशांतनवंशरैःशतसहस्रशः ॥ शाल्वराजोनरश्रेष्ठःसमवाकिरदाशुगैः ४२ पूर्वमभ्यर्दितंदृष्ट्वाभीष्मंशाल्वेनतेनृपाः ॥ विस्मिताःसमपद्यंतसाधुसाध्वितिचाब्रुवन् ४३ लाघवंतस्यतेदृष्ट्वासमरेसर्वपार्थिवाः ॥ अपूजयंतसंहृष्टावाग्भिःशाल्वंनराधिपम् ४४ क्षत्रियाणांततोवाचःश्रुत्वापरपुरंजयः ॥ क्रुद्धःशांतनवोभीष्मस्तिष्ठतिष्ठेत्यभाषत ४५ सारथिंचाब्रवीत्क्रुद्धोयाहियत्रैषपार्थिवः ॥ यावदेनंनिहन्म्यद्यभुजंगमिवपक्षिराट् ४६ ततोऽस्त्रंवारुणंसम्यग्योजयामासकौरवः ॥ तेनाश्वांश्चतुरोऽमृद्नाच्छाल्वराजस्यभूपते ४७ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यशाल्वराजस्यकौरवः ॥ भीष्मोनृपतिशार्दूलन्यवधीत्तस्यसारथिम् ४८ अस्त्रेणचास्यार्थैंद्रेणन्यवधीत्तुरगोत्तमान् ॥ कन्याहेतोर्नरश्रेष्ठभीष्मःशांतनवस्तदा ४९ जित्वाविसर्जयामासजीवंतंनृपसत्तमम् ॥ ततःशाल्वःस्वनगरंप्रययौभरतर्षभ ५०

संबंधः ३२ । ३३ । ३४ वासितांकरिणींप्राप्तंवारणंयथाऽपरोऽनुमाप्तोजघनेभिंदन्निवितिसंबंधः । 'वासितास्त्रीकरेण्वोश्च'इत्यमरः ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० वृषौरेतःसेककामौगजौगोवृषावेववा तरसाहचर्याद्वासितापुष्पिणीगौस्तदंतरेतन्निमित्तम् ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ जीवंतंप्राणमात्रावशेषितम् ५० ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ काश्यस्यकाशिराजस्य ५६ अनुजाःकनिष्ठाः ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ तस्यवैवाहिकस्यकर्मणःकाले ६३ । ६४ । ६५ । ६६ वृहत्यौचतेश्यामे

स्वराज्यमन्वशाच्चैवधर्मेणनृपतिस्तदा ॥ राजानोयेचतत्रासन्स्वयंवरदिदृक्षवः ५१ स्वान्येवतेऽपिराष्ट्राणिजग्मुःपरपुरंजयाः ॥ एवंविजित्यताःकन्याभीष्मःप्रहरतां वरः ५२ प्रययौहास्तिनपुरंयत्रराजासकौरवः ॥ विचित्रवीर्योधर्मात्माप्रशास्तिवसुधामिमाम् ५३ यथापिताऽस्यकौरव्यःशांतनुर्नृपसत्तमः ॥ सोऽचिरेणैवकालेन अत्यक्रामन्नराधिप ५४ वनानिसरितश्चैवशैलांश्चविविधान्द्रुमान् ॥ अक्षतःक्षपयित्वाऽरीन्संख्येसंख्येयविक्रमः ५५ आनयामासकाश्यस्यसुताःसागरगासुतः ॥ स्नुषाइवसधर्मात्माभगिनीरिवचानुजाः ५६ यथादुहितरश्चैवपरिगृह्यययौकुरून् ॥ आनिन्येसमहाबाहुर्भ्रातुःप्रियचिकीर्षया ५७ ताःसर्वगुणसंपन्नाभ्राताभ्रात्रेयवीयसे ॥ भीष्मोविचित्रवीर्यायप्रददौविक्रमाहृताः ५८ एवंधर्मेणधर्मज्ञःकृत्वाकर्मातिमानुषम् ॥ भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्यविवाहायोपचक्रमे ५९ सत्यवत्यासहमिथः कृत्वानिश्चयमात्मवान् ॥ विवाहंकारयिष्यंतंभीष्मंकाशिपतेःसुता ॥ ज्येष्ठातासामिदंवाक्यमब्रवीद्धसतीतदा ६० मयासौभपतिःपूर्वंमनसाहिवृतःपतिः ॥ तेनचा स्मिवृतापूर्वमेषकामश्चमेपितुः ६१ मयावरयितव्योऽभूच्छाल्वस्तस्मिन्स्वयंवरे ॥ एतद्विज्ञायधर्मज्ञधर्मतत्त्वंसमाचर ६२ एवमुक्तस्तयाभीष्मःकन्ययाविप्रसंसदि ॥ चिंतामभ्यगमद्वीरोयुक्तांतस्यैवकर्मणः ६३ विनिश्चित्यसधर्मज्ञोब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ अनुजज्ञेतदाज्येष्ठामंबांकाशिपतेःसुताम् ६४ अंबिकांबालिकेभार्येप्रादाद्भ्रात्रेय वीयसे ॥ भीष्मोविचित्रवीर्यायविधिदृष्टेनकर्मणा ६५ तयोःपाणीगृहीत्वातुरूपयौवनदर्पितः ॥ विचित्रवीर्योधर्मात्माकामात्मासमपद्यत ६६ तेचापिबृहतीश्या मेनीलकुंचितमूर्धजे ॥ रक्ततुंगनखोपेतेपीनश्रोणिपयोधरे ६७ आत्मनःप्रतिरूपोऽसौलब्धःपतिरितिस्थिते ॥ विचित्रवीर्यंकल्याण्यौपूजयामासतुःशुभे ६८ सचा श्विरूपसदृशोदेवतुल्यपराक्रमः ॥ सर्वासामेवनारीणांचित्तप्रमथनोरहः ६९ ताभ्यांसहसमाःसप्तविहरन्पृथिवीपतिः ॥ विचित्रवीर्यस्तरुणोयक्ष्मणासमगृह्यत ७० सुहृदांयतमानानामाप्तैःसहचिकित्सकैः ॥ जगामास्तमिवादित्यःकौरव्योयमसादनम् ७१ धर्मात्मासतुगांगेयश्चिंताशोकपरायणः ॥ प्रेतकार्याणिसर्वाणितस्यस म्यगकारयत् ७२ राज्ञोविचित्रवीर्यस्यसत्यवत्यामतेस्थितः ॥ ऋत्विग्भिःसहितोभीष्मःसर्वैश्चकुरुपुंगवैः ७३ ॥ इति श्रीमहाभारतेआदिपर्वणि संभवपर्वणि विचित्रवीर्योपरमे द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसत्यवतीदीनाकृपणापुत्रगृद्धिनी ॥ पुत्रस्यकृत्वाकार्याणिस्नुषाभ्यांसह भारत १ समाश्वास्यस्नुषेतेचभीष्मंशस्त्रभृतांवरम् ॥ धर्मंचपितृवंशंचमातृवंशंचभाविनी ॥ प्रसमीक्ष्यमहाभागागांगेयंवाक्यमब्रवीत् २ शांतनोर्धर्मनित्यस्यकौरव्य स्ययशस्विनः ॥ त्वयिपिंडश्चकीर्तिश्चसंतानंचप्रतिष्ठितम् ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

चम्रौढअप्रसूतेच बृहतीपुष्पवद्रक्तश्यामेइत्यन्ये ६७ स्थितेतत्रैवनिष्ठावत्यौ ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्व्यधिकश ततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 ४ इतरेणविस्तरेण ५। ६ आश्वस्यविश्वासंप्राप्य ७। ८। ९। १० राज्येचैवराज्यएववाआत्मानमभिषिच्यस्वअभिषेचय कुरुब्रह्मचर्यसंकल्पात्प्रभृतित्यक्तान् संतत्यर्थमंगीकुरु मानिमज्जीर्मानिम

यथाकर्मशुभंकृत्वास्वर्गोपगमनंध्रुवम् ॥ यथाचायुर्ध्रुवंसत्येत्वयिधर्मस्तथाध्रुवः ४ वेत्थधर्मांश्चधर्मज्ञसमासेनेतरेणच ॥ विविधास्त्वंश्रुतीर्वेत्थवेदांगानिचसर्वशः ५

 व्यवस्थानंचतेधर्मेकुलाचारंचलक्षये ॥ प्रतिपत्तिंचकृच्छ्रेषुशुक्रांगिरसयोरिव ६ तस्मात्सुभृशमाश्वस्यत्वयिधर्मभृतांवर ॥ कार्येत्वांविनियोक्ष्यामितच्छुत्वाकर्तु

मर्हसि ७ ममपुत्रस्तवभ्राताविर्यवान्सुप्रियश्चते ॥ बालएवगतःस्वर्गमपुत्रःपुरुषर्षभ ८ इमेमहिष्यौभ्रातुस्तेकाशिराजसुतेशुभे ॥ रूपयौवनसंपन्नेपुत्रकामेचभा

रत ९ तयोरुत्पादयापत्यंसंतानायकुलस्यनः ॥ मन्नियोगान्महाबाहोधर्मंकर्तुमिहार्हसि १० राज्येचैवाभिषिच्यस्वभारताननुशाधिच ॥ दारांश्चकुरुधर्मेणमानि

मज्जीःपितामहान् ११ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथोच्यमानोमात्राससुहृद्भिश्चपरंतपः ॥ इत्युवाचाथधर्मात्माधर्म्यमेवोत्तरंवचः १२ असंशयंपरोधर्मस्त्वयामा

तरुदाहृतः ॥ त्वमपत्यंप्रतिचमेप्रतिज्ञांवेत्थवैपराम् १३ जानासिचयथावृत्तंशुल्कहेतोस्त्वदंतरे ॥ ससत्यवतिसत्यंतेप्रतिजानाम्यहंपुनः १४ परित्यजेयंत्रैलो

क्यंराज्यंदेवेषुवापुनः ॥ यद्वाऽप्यधिकमेताभ्यांनतुसत्यंकथंचन १५ त्यजेच्चपृथिवीगंधमापश्चरसमात्मनः ॥ ज्योतिस्तथात्यजेद्रूपंवायुःस्पर्शगुणंत्यजेत् १६

प्रभांसमुत्सृजेदर्कोधूमकेतुस्तथोष्मताम् ॥ त्यजेच्छब्दंतथाऽऽकाशंसोमःशीतांशुतांत्यजेत् १७ विक्रमंवृत्रहाजह्याद्धर्मंजह्याच्चधर्मराट् ॥ नत्वहंसत्यमुत्स्रष्टुंव्यव

सेयंकथंचन १८ एवमुक्तातुपुत्रेणभूरिद्रविणतेजसा ॥ मातासत्यवतीभीष्ममुवाचतदनंतरम् १९ जानामितेस्थितिंसत्येपरांसत्यपराक्रम ॥ इच्छन्सृजेथास्त्रीँल्लो

कानन्यांस्त्वंस्वेनतेजसा २० जानामिचैवंसत्यंतन्मदर्थेयच्चभाषितम् ॥ आपद्धर्मंत्वमावेक्ष्यवहपैतामहींधुरम् २१ यथातेकुलतंतुश्चधर्मश्चनपराभवेत् ॥ सुहृदश्च

प्रहृष्येरंस्तथाकुरुपरंतप २२ लालप्यमानांतामेवंकृपणांपुत्रगृद्धिनीम् ॥ धर्मादपेतंब्रुवतींभीष्मोभूयोऽब्रवीदिदम् २३ राज्ञिधर्मानवेक्षस्वमानःसर्वान्व्यनीनशः ॥

सत्याच्च्युतिःक्षत्रियस्यनधर्मेषुप्रशस्यते २४ शांतनोरपिसंतानंयथास्यादक्षयंभुवि ॥ तत्तेधर्मंप्रवक्ष्यामिक्षात्रंराज्ञिसनातनम् २५ श्रुत्वातंप्रतिपद्यस्वप्राज्ञैःसह

पुरोहितैः ॥ आपद्धर्मार्थकुशलैर्लोकतंत्रमवेक्ष्यच २६ ॥ इति श्रीम० आ० सं० भीष्मसत्यवतीसंवादेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ भीष्मउवाच ॥

जामदग्न्येनरामेणपितुर्वधममृष्यता ॥ राजापरशुनापूर्वंहैहयाधिपतिर्हतः १ शतानिदशबाहूनांनिकृत्तान्यर्जुनस्यवै ॥ लोकस्याचरितोधर्मस्तेनातिकिलदुश्चरः २

पुनश्चधनुरादायमहास्त्राणिप्रमुंचता ॥ निर्दग्धंक्षत्रमसकृद्रथेनजयतामहीम् ३ एवमुच्चावचैरस्त्रैर्भार्गवेणमहात्मना ॥ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवीकृतानिःक्षत्रियापुरा ४

एवंनिःक्षत्रियेलोकेकृतेतेनमहर्षिणा ॥ ततःसंभूयसर्वाभिःक्षत्रियाभिःसमंततः ५ उत्पादितान्यपत्यानिब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ पाणिग्राहस्यतनयइतिवेदेषुनिश्चितम् ६

ज्जय ११। १२। १३ त्वदंतरेत्वन्निमित्तं १४। १५। १६। १७। १८ भूरिद्रविणतेजसाबहुबलोत्साहवता १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७॥ इतिआदिपर्वणि नीलकं

ठीये भारतभावदीपे त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ जामदग्न्येनेति १ निकृत्तानिछिन्नानि २। ३। ४। ५ ब्राह्मणैःसंभूयसंगंकृत्वोत्पादितानीतिसंबंधः ६ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ननुकथंतर्हि 'माताभस्त्रापितुःपुत्रोयेनजातःसएवसः' इत्युक्तं । 'अन्योदर्योमनसामंतवाउ' इतिश्रुतेरन्योदर्योमनसाऽपिनमंतव्योममायंपुत्रइतितन्निर्वचनात् 'नशेपोअग्नेअन्यजातमस्ति' इतिश्रुतेश्चान्यक्षेत्रेऽन्यस्मा त्स्वस्माद्वाजातःशेषशब्दितोनस्वपुत्रःकिंतुक्षेत्रपतेरेवेतिनिश्चयात् । तेनदत्तक्रीतान्यक्षेत्रजादीनामपुत्रत्वंसिद्धमतआह धर्ममिति । धर्ममममायंपुत्रोभविष्यतीत्यभिलापं । अथखलुक्रतुमयःपुरुषइतिसंकल्प प्राधान्यश्रुतेःस्त्रीपुंसयोर्मध्येयस्यसंकल्पोदृढस्तस्यैवपुत्रइत्यर्थः । माताभस्त्रेतितुविवाहविषयं । नन्वेवंशालिक्षेत्रेयवबीजादपिशाल्यंकुरोत्पत्तिःस्यादितिचेन्न दावाग्निदग्धात्कदलीकांडादपिवेत्रांकुरोत्प त्तिदृष्टेःश्वमस्तकेन्युप्तगोधूमयावनालादेःपलांडुलशुनांकुरोत्पत्तिदृष्टेश्चभावनाविशेषजन्यधर्मस्यैवविशेषाधायकत्वाभ्युपगमात् । धनादिनोपनिमंत्रणाच्चक्षेत्रपतेरेवसासंततिर्नविप्रस्य लोकेपीति कल्माषपाद

धर्मंमनसिसंस्थाप्यब्राह्मणांस्ताःसमभ्ययुः ॥ लोकेऽप्याचरितोदृष्टःक्षत्रियाणांपुनर्भवः ७ ततःपुनःसमुदितंक्षत्रंसमभवत्तदा ॥ इमंचैवात्रवक्ष्येऽहमितिहासंपुरा
तनम् ८ अथोतथ्यइतिख्यातआसीद्धीमानृषिःपुरा ॥ ममतानामतस्यासीद्भार्यापरमसंमता ९ उतथ्यस्ययवीयांस्तुपुरोधास्त्रिदिवौकसाम् ॥ बृहस्पतिर्बृहत्ते
जाममतामन्वपद्यत १० उवाचममतातंतुदेवरंवदतांवरम् ॥ अंतर्वत्नीत्वहंभ्रात्राज्येष्ठेनारम्यतामिति ११ अयंचमेमहाभागकुक्षावेवबृहस्पते ॥ औतथ्योवेदमत्रा
पिषडंगंप्रत्यधीयत १२ अमोघरेतास्त्वंचापिद्वयोर्नास्त्यत्रसंभवः ॥ तस्मादेवंगतेत्वद्यउपारमितुमर्हसि १३ एवमुक्तस्तदासम्यक्बृहस्पतिरुदारधीः ॥ कामा
त्मानंतदाऽऽत्मानंनशशाकनियच्छितुम् १४ सबभूवततःकामीतयासार्धमकामया ॥ उत्सृजंतंतुतंरेतःसगर्भस्थोऽभ्यभाषत १५ भोस्तातमागमःकामंद्वयोर्नास्तीह
संभवः ॥ अल्पावकाशोभगवन्पूर्वंचाहमिहागतः १६ अमोघरेताश्चभवान्नपीडांकर्तुमर्हति ॥ अश्रुत्वैवतुतद्वाक्यंगर्भस्थस्यबृहस्पतिः १७ जगाममैथुनायैवममतां
चारुलोचनाम् ॥ शुक्रोत्सर्गेततोबुद्ध्वातस्यागर्भगतोमुनिः १८ पद्भ्यामारोधयन्मार्गंशुक्रस्यचबृहस्पतेः ॥ स्थानमप्राप्तमथतच्छुक्रंप्रतिहतंतदा १९ पपातसह
साभूमौततःक्रुद्धोबृहस्पतिः ॥ तंदृष्ट्वापतितंशुक्रंशशापसरुषाऽन्वितः २० उतथ्यपुत्रंगर्भस्थंनिर्भर्त्स्यभगवानृषिः ॥ यन्मांत्वमीदृशेकालेसर्वभूतेप्सितेसति २१
एवमात्थवचस्तस्मात्तमोदीर्घंप्रवेक्ष्यसि ॥ सवैदीर्घतमानामशापादृषिरजायत २२ बृहस्पतेर्बृहत्कीर्तेर्बृहस्पतिरिवौजसा ॥ जात्यंधोवेदवित्प्राज्ञःपत्नींलेभेस
विद्यया २३ तरुणींरूपसंपन्नांप्रद्वेषींनामब्राह्मणीम् ॥ सपुत्राञ्जनयामासगौतमादीन्महायशाः २४ ऋषेरुतथ्यस्यतदासंतानकुलवृद्धये ॥ धर्मात्माचमहात्माच
वेदवेदांगपारगः २५ गोधर्मंसौरभेयाच्चसोऽधीत्यनिखिलंमुनिः ॥ प्रावर्ततततदाकर्तुंश्रद्धावांस्तमशंकया २६ ततोवितथमर्यादंतंदृष्ट्वामुनिसत्तमाः ॥ क्रुद्धामोहाभि
भूतास्तेसर्वेतत्राश्रमौकसः २७ अहोऽयंभिन्नमर्यादोनाश्रमेवस्तुमर्हति ॥ तस्मादेनंवयंसर्वेपापात्मानंत्यजामहे २८ ॥ ॥

क्षेत्रेमदयंत्यांवसिष्ठेनपुत्राउत्पादिताइतिलोकेऽप्याचरितोऽनुष्ठितोदृष्टःक्षत्रियाणांभवउत्पत्तिर्ब्राह्मणेभ्यइतिशेषः ७ । ८ । ९ अन्वपद्यतउपगतवान् १० आरम्यतामुपरम्यतां ११ । १२ । १३ आत्मानंचित्तं नियच्छितुंनियंतुं १४ तयाकामनिग्रहाशक्त्या १५ कामंमैथुनंमागमः १६ । १७ । १८ । १९ तंशशापेतिसंबंधः २० । २१ दीर्घंतमःअंधत्वं २२ । २३ । २४ सम्यक्ज्ञानंविस्ता रोयस्यतस्यकुलस्यवृद्धयेविस्तीर्णस्यापिवृद्धयेइत्यर्थः २५ गोधर्मंप्रकाशमैथुनंसौरभेयात्कामधेनुपुत्रादधीत्याधिगम्य २६ मोहाभिभूतत्वमपापेपापदर्शित्वात् २७ । २८ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

पुत्रलाभालब्धपुत्रा । तदागोधर्मकाले । नतुतोषतेमुनयःपत्नीचतंत्यक्तवंतइत्यर्थः यतःअतएवप्रद्वेषीतितस्यानाम २९ द्वेष्टिद्वेषंकरोपि पतिःपालनादुपसर्गेभ्यः । भरणादन्नादिनाभर्ताच ३० अहंतुम
त्युतत्वद्भरणाशक्तासतीनभरेयं तदातदेव लुप्तोपमा पूर्ववदित्यर्थः ३१ । ३२ धनमर्थश्चोपभोगादिः ३३ नभरेयंयथापुरा भर्त्रंतरंकरिष्यामीत्याशयः ३४ एकएवेति । ननुयदेकस्मिन्यूपेद्वेरशनेपरि
व्ययतितस्मादेकोद्वेजायेविंदतेयन्नेकांरशनांद्वयोर्यूपयोःपरिव्ययतितस्मान्नैकाद्वौपतीविंदतइत्यार्थवादिकनिषेधविधेरेकस्याःपतिद्वयस्याप्राप्तत्वात्कथमियंदीर्घतमसामर्यादाक्रियतेइतिचेत्त्राह मृतेइति । तस्मा
देकस्यबह्व्योजायाभवंतिनैकस्यैबहवःसहपतयइति श्रुत्यंतरेसहशब्दात्पर्यायेणानेकपतित्वप्रसंजनाद्रागतःप्राप्तत्वाच्चतन्निषेधोपपत्तिः सहशब्दोऽपिरागतःप्राप्तानुवादएवनत्विधायकः अन्यथाविहितप्रतिपिद्ध

इत्यन्योऽन्यंसमाभाष्यतेदीर्घतमसंमुनिम् ॥ पुत्रलाभाचसापत्नीनतुतोषपतिंतदा २९ प्रद्विषंतींपतिर्भार्यांकिंमांद्वेक्षीतिचाब्रवीत् ॥ प्रद्वेष्युवाच ॥ भार्यायाभ
रणाद्भर्तापालनाच्चपतिःस्मृतः ३० अहंत्वद्भरणाशक्ताजात्यंधंससुतंतदा ॥ नित्यकालंश्रमेणार्तानभरेयंमहातपः ३१ ॥ भीष्मउवाच ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वा
ऋषिःकोपसमन्वितः ॥ प्रत्युवाचततःपत्नींप्रद्वेषींससुतांतदा ३२ नीयतांक्षत्रियकुलेधनार्थश्चभविष्यति ॥ प्रद्वेष्युवाच ॥ त्वयादत्तंधनंविप्रनेच्छेयंदुःखकार
णम् ३३ यथेष्टंकुरुविप्रेंद्रनभरेयंपुरायथा ॥ दीर्घतमाउवाच ॥ अद्यप्रभृतिमर्यादामयालोकेप्रतिष्ठिता ३४ एकएवपतिर्नार्यायावज्जीवंपरायणम् ॥ मृतेजीवति
वातस्मिन्नापरंप्राप्नुयान्नरम् ३५ अभिगम्यपरंनारीपतिष्यतिनसंशयः ॥ अपतीनांतुनारीणामद्यप्रभृतिपातकम् ३६ यद्यस्तिचेद्धनंसर्वंवृथाभोगाभवंतुताः ॥ अ
कीर्तिःपरिवादाश्चनित्यंतासांभवंतुवै ३७ इतितद्वचनंश्रुत्वाब्राह्मणीभृशकोपिता ॥ गंगायांनीयतामेषपुत्राइत्येवमब्रवीत् ३८ लोभमोहाभिभूतास्तेपुत्रास्तंगौत
मादयः ॥ बद्ध्वोडुपेपरिक्षिप्यगंगायांसमवासृजन् ३९ कस्मादंधश्चवृद्धश्चभर्तव्योऽयमितिस्मते ॥ चिंतयित्वाततःक्रूराःप्रतिजग्मुरथोगृहान् ४० सोऽनुस्रोत
स्तदाविप्रःप्लवमानोयदृच्छया ॥ जगामसुबहून्देशानंधस्तेनोडुपेनह ४१ तंतुराजाबलिर्नामसर्वधर्मविदांवरः ॥ अपश्यन्मज्जनगतःस्रोतसाऽभ्याशमागतम् ४२
जग्राहचैनंधर्मात्माबलिःसत्यपराक्रमः ॥ ज्ञात्वाचैवंसववेऽथपुत्रार्थेभरतर्षभ ४३ संतानार्थंमहाभागभार्यासुममानद ॥ पुत्रान्धर्मार्थकुशलानुत्पादयितुमर्हसि
४४ एवमुक्तःसतेजस्वीतंतथेत्युक्तवानृषिः ॥ तस्मैसराजास्वांभार्यांसुदेष्णांप्राहिणोत्तदा ४५ अंधंवृद्धंचतंमत्वानसादेवीजगामह ॥ स्वांतुधात्रेयिकांतस्मैवृद्धाय
प्राहिणोत्तदा ४६ तस्यांकाक्षीवदादीन्सशूद्रयोनावृषिस्तदा ॥ जनयामासधर्मात्मापुत्रानेकादशैवतु ४७ काक्षीवदादीन्पुत्रांस्तान्दृष्ट्वासर्वानधीयतः ॥ उवाचतमृ
षिंराजाममेमइतिभारत ४८ नेत्युवाचमहर्षिस्तंममेमइतिचाब्रवीत् ॥ शूद्रयोनौमयाहीमेजाताःकाक्षीवदादयः ४९ ॥ ॥

त्वादनेकपतित्वेविकल्पःस्यात् । कथंतर्हिद्रौपद्याःपंचपांडवामारिषायाश्चदशप्राचेतसइदानींतनानांचद्वित्रादयःपतयोदृश्यंतइतिचेन्न । नदेवचरितंचरेदितिन्यायेनदेवताकल्पेषुपर्यनुयोगायोगात् । नीचा
नांपथ्युप्रायाणांचाचारस्याप्रामाण्याच्चअधिकारिविषयत्वाच्चनियोगस्येतिदिक् ३५ । ३६ भोगःपुंयोगः । वृथाऐहिकप्रतिष्ठाकरसंततिशून्यः । प्रत्युतान्यथैवतत्स्यादित्याहाकीर्तिश्चेति ३७ । ३८
उडुपेप्लवे । 'उडुपंतुप्लवःकोल'इत्यमरः ३९ । ४० । ४१ मज्जनगतःस्नानार्थंगतः स्रोतसाप्रवाहेण अभ्याशंसमीपं ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । धात्रेयिकांदासीं ४६ । ४७ । ४८ । ४९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ यथाभीष्मेणोक्तंतथामांप्रापयइष्टार्थेनयोजय ५२ उद्वक्ष्यतिधुरंधुरउद्वहनंकरिष्यति ५३ एनांपुरुषांतरस्पर्शमनिच्छंतीमितिसूचयति कथंचिदिति ५४
कथंचाराजकंराष्ट्रंशक्यंधारयितुंप्रभो ॥ तस्माद्गर्भंसमाधत्स्वभीष्मःसंवर्धयिष्यति ४५ ॥ व्यासउवाच ॥ यदिपुत्रःप्रदातव्योमयाभ्रातुरकालिकः ॥ विरूपतांमे
सहतांतयोरेतत्परंव्रतम् ४६ यदिमेसहतेगंधंरूपंवेषंतथावपुः ॥ अद्यैवगर्भंकौसल्याविशिष्टंप्रतिपद्यताम् ४७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वामहातेजाव्यासः
सत्यवतींतदा ॥ शयनेसाचकौसल्याशुचिवस्त्राह्यलंकृता ४८ समागमनमाकांक्षेदितिसोऽन्तर्हितोमुनिः ॥ ततोऽभिगम्यसादेवीस्नुषांरहसिसंगताम् ४९ धर्म्यमर्थ
समायुक्तमुवाचवचनंहितम् ॥ कौसल्येधर्मतंत्रंत्वांयद्ब्रवीमिनिबोधतत् ५० भरतानांसमुच्छेदोव्यक्तंमद्भाग्यसंक्षयात् ॥ व्यथितांमांचसंप्रेक्ष्यपितृवंशंचपीडि
तम् ५१ भीष्मोबुद्धिमदान्मह्यंकुलस्यास्यविवृद्धये ॥ साचबुद्धिस्त्वय्यधीनापुत्रिप्रापयमांतथा ५२ नष्टंचभारतंवंशंपुनरेवसमुद्धर ॥ पुत्रंजनयसुश्रोणिदेवरा
जसमप्रभम् ॥ सहिराज्यधुरंगुर्वीमुद्वक्ष्यतिकुलस्यनः ५३ साधर्मतोऽनुनीयैनांकथंचिद्धर्मचारिणीम् ॥ भोजयामासविप्रांश्चदेवर्षीनतिथींस्तथा ५४ ॥ इतिश्री
महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सत्यवत्युपदेशेपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसत्यवतीकालेवधूंस्नातामृतौतदा ॥
संवेशयंतीशयनेशनैर्वचनमब्रवीत् १ कौसल्येदेवरस्तेऽस्तिसोऽद्यत्वाऽनुप्रवेक्ष्यति ॥ अप्रमत्ताप्रतीक्षैनंनिशीथेह्यागमिष्यति २ श्वश्र्वास्तद्वचनंश्रुत्वाशयानाश
यनेशुभे ॥ साऽचिंतयत्तदाभीष्ममन्यांश्चकुरुपुंगवान् ३ ततोऽम्बिकायांप्रथमंनियुक्तःसत्यवागृषिः॥ दीप्यमानेषुदीपेषुशरणंप्रविवेशह ४ तस्यकृष्णस्यकपिलांजटांदी
प्तेचलोचने ॥ बभ्रूणिचैवश्मश्रूणिदृष्ट्वादेवीन्यमीलयत् ५ संबभूवतयासार्धंमातुःप्रियचिकीर्षया ॥ भयात्काशिसुतातंतुनाशक्नोदभिवीक्षितुम् ६ ततोनिष्क्रांतमा
गम्यमातापुत्रमुवाचह ॥ अप्यस्यांगुणवान्पुत्रराजपुत्रोभविष्यति ७ निशम्यतद्वचोमातुर्व्यासःसत्यवतीसुतः ॥ नागायुतसमप्राणोविद्वान्राजर्षिसत्तमः ८
महाभागोमहावीर्योमहाबुद्धिर्भविष्यति ॥ तस्यचापिशतंपुत्राभविष्यंतिमहात्मनः ९ किंतुमातुःसवैगुण्यादंधएवभविष्यति ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वामातापुत्रमथाब्र
वीत् १० नांधःकुरूणांनृपतिरनुरूपस्तपोधन ॥ ज्ञातिवंशस्यगोप्तारंपितॄणांवंशवर्धनम् ११ द्वितीयंकुरुवंशस्यराजानंदातुमर्हसि ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायनिश्चक्रा
ममहायशाः १२ साऽपिकालेनकौसल्यासुषुवेऽन्धंतमात्मजम् ॥ पुनरेवतुसादेवीपरिभाष्यस्नुषांततः १३ ऋषिमावाहयत्सत्यायथापूर्वमरिंदम ॥ ततस्तेनैववि
धिनामहर्षिस्तामपद्यत १४ अंबालिकामथाभ्यागादृषिंदृष्ट्वाचसाऽपितम् ॥ विवर्णापांडुसंकाशासमपद्यतभारत १५ तांभीतांपांडुसंकाशांविषण्णांप्रेक्ष्यभारत ॥
व्यासःसत्यवतीपुत्रइदंवचनमब्रवीत् १६ यस्मात्पांडुत्वमापन्नाविरूपंप्रेक्ष्यमामिह ॥ तस्मादेषसुतस्तेवैपांडुरेवभविष्यति १७ ॥ ॥

॥ इति आ० नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ ततइति १ अनुप्रवेक्ष्यतिपुत्ररूपेणतवोदरमागमिष्यति २ साऽचिंतयदित्यनेनगर्भधारणकालेयंपुरुषंस्त्री
चिंतयतितादृग्गुणःपुत्रोभवतीतिसूचितम् ३ शरणंगृहं'शरणंगृहरक्षित्रोः'इत्यमरः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ सत्यासत्यवती १४ । १५ । १६ । १७ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ अभुजिष्याअदासी २७ भ्राता भुजिष्यापुत्रस्यापिभ्रातृत्वंपित्रन्वयात् २८ । २९ प्रलंभमात्मस्थानेदासीनियोजनम् ३० । ३१ एतइति क्षे

नामचास्यैतदेवेहभविष्यतिशुभानने ॥ इत्युक्त्वासनिराक्रामद्भगवानृषिसत्तमः १८ ततोनिष्क्रांतमालोक्यसत्यापुत्रमथाब्रवीत् ॥ शशंससपुनर्मात्रेतस्यबालस्यपांडुताम् १९ तंमातापुनरेवान्यमेकंपुत्रमयाचत ॥ तथेतिचमहर्षिस्तांमातरंप्रत्यभाषत २० ततःकुमारंसादेवीप्राप्तकालमजीजनत् ॥ पांडुंलक्षणसंपन्नंदीप्यमानमिवश्रिया २१ यस्यपुत्रामहेष्वासाजज्ञिरेपंचपांडवाः ॥ ऋतुकालेततोज्येष्ठांवधूंतस्मैन्ययोजयत् २२ सातुरूपंचगंधंचमहर्षेःप्रविचिंत्यतम् ॥ नाकरोद्वचनंदेव्याभयात्सुरसुतोपमा २३ ततःस्वैर्भूषणैर्दासींभूषयित्वाऽप्सरोपमाम् ॥ प्रेषयामासकृष्णायततःकाशिपतेःसुता २४ सातमृषिमनुप्राप्तंप्रत्युद्गम्याभिवाद्यच ॥ संविवेशाभ्यनुज्ञातासत्कृत्योपचचारह २५ कामोपभोगेनरहस्तस्यांतुष्टिमगादृषिः ॥ तयासहोषितोराजन्महर्षिःसंशितव्रतः २६ उत्तिष्ठन्नब्रवीदेनामभुजिष्याभविष्यसि ॥ अयंचतेशुभेगर्भःश्रेयानुदरमागतः ॥ धर्मात्माभवितालोकेसर्वबुद्धिमतांवरः २७ सजज्ञेविदुरोनामकृष्णद्वैपायनात्मजः ॥ धृतराष्ट्रस्यवैभ्रातापांडोश्चैवमहात्मनः २८ धर्मोविदुररूपेणशापात्तस्यमहात्मनः ॥ मांडव्यस्यार्थतत्त्वज्ञःकामक्रोधविवर्जितः २९ कृष्णद्वैपायनोऽप्येतत्सत्यवत्यैन्यवेदयत् ॥ प्रलंभमात्मनश्चैवशूद्रायाःपुत्रजन्मच ३० सधर्मस्यानृणोभूत्वापुनर्मात्रासमेत्यच ॥ तस्यैगर्भंसमावेद्यतत्रैवांतरधीयत ३१ एतेविचित्रवीर्यस्यक्षेत्रेद्वैपायनादपि ॥ जज्ञिरेदेवगर्भाभाःकुरुवंशविवर्धनाः ३२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि विचित्रवीर्यसुतोत्पत्तौषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ किंकृतंकर्मधर्मेणयेनशापमुपेयिवान् ॥ कस्यशापाच्चब्रह्मर्षेःशूद्रयोनावजायत १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ बभूवब्राह्मणःकश्चिन्मांडव्यइतिविश्रुतः ॥ धृतिमान्सर्वधर्मज्ञःसत्येतपसिचस्थितः २ सआश्रमपदद्वारिवृक्षमूलेमहातपाः ॥ ऊर्ध्वबाहुर्महायोगीतस्थौमौनव्रतान्वितः ३ तस्यकालेनमहतातस्मिंस्तपसिवर्त्ततः ॥ तमाश्रममनुप्रापाद्दस्यवोलोप्त्रहारिणः ४ अनुसार्यमाणाबहुभीरक्षिभिर्भरतर्षभ ॥ तेतस्यावसथेलोप्त्रंदस्यवःकुरुसत्तम ५ निधायचभयाल्लीनास्तत्रैवानागतेबले ॥ तेषुलीनेष्वथोशीघ्रंततस्तद्रक्षिणांबलम् ६ आजगामततोऽपश्यंस्तमृषिंतस्करानुगाः ॥ तमपृच्छंस्ततोराजंस्तथावृत्तंतपोधनम् ७ कतमेनपथायातादस्यवोद्विजसत्तम ॥ तेनगच्छामहेब्रह्मन्यथाशीघ्रतरंवयम् ८ तथातुरक्षिणांतेषांब्रुवतांसतपोधनः ॥ नकिंचिद्वचनंराजन्नब्रवीत्साध्वसाधुवा ९ ततस्तेराजपुरुषाविचिन्वानास्तमाश्रमम् ॥ ददृशुस्तत्रलीनांस्तांश्चोरांस्तद्द्रव्यमेवच १० ततःशंकासमभवद्रक्षिणांतंमुनिंप्रति ॥ संयम्यैनंततोराज्ञेदस्यूंश्चैवन्यवेदयन् ११ तंराजासहतैश्चोरैरन्वशाद्वध्यतामिति ॥ सरक्षिभिस्तैरज्ञातःशूलेप्रोतोमहातपाः १२ ॥ ॥ ॥ ॥

त्रत्वंदास्याअपीत्यनेनैवगम्यतइतिकेचित् ३२ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ किंकृतमिति १ । २ । ३ । ४ लोप्त्रंलुप्यतइतिव्युत्पत्त्या चोरापहृतंधनम् ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० संयम्यचोरवन्निगृह्य ११ । १२ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५० । ५१ अंगेपुस्पृष्ट्वास्वरूपज्ञानार्थमितिभावः संधिरार्षः ५२ । ५३ । ५४ । ५५ यथेप्सितंब्राह्मणेभ्योवंशवृद्धिमित्यर्थः ५६ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ पुनरिति १ । २ संसज्जमानयास्खलनवत्या ३ विश्वासादंतरंगत्वबुद्धेः । संतानायविस्ताराय ४ आपद्धर्ममवेक्ष्येतिशेषः धर्मोधर्मरक्षकः ५ सत्यंवचनमितिशेषः तरीनौका ६ । ७

अंधंवृद्धंचमांदृष्ट्वासुदेष्णामहिषीतव ॥ अवमन्यददौमूढाशूद्रांधात्रेयिकांमम ५० ततःप्रसादयामासपुनस्तमृषिसत्तमम् ॥ बलिःसुदेष्णांस्वांभार्यांतस्मैसप्राहिणो त्पुनः ५१ तांसदीर्घतमाऽङ्गेषुस्पृष्ट्वादेवीमथाब्रवीत ॥ भविष्यंतिकुमारास्तेतेजसाऽऽदित्यवर्चसः ५२ अंगोवंगःकलिंगश्चपुंड्रःसुह्मश्चतेसुताः ॥ तेषांदेशाःसमाख्या ताःस्वनामकथिताभुवि ५३ अंगस्यांगोऽभवद्देशोवंगोवंगस्यचस्मृतः ॥ कलिंगविषयश्चैवकलिंगस्यचसस्मृतः ५४ पुंड्रस्यपुंड्राःप्रख्याताःसुह्माःसुह्मस्यचस्मृताः ॥ एवंबलेःपुरावंशःप्रख्यातोवैमहर्षिजः ५५ एवमन्येमहेष्वासाब्राह्मणैःक्षत्रियाभुवि ॥ जाताःपरमधर्मज्ञावीर्यवंतोमहाबलाः ॥ एतच्छ्रुत्वात्वमप्यत्रमातःकुरुयथेप्सि तम् ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि भीष्मसत्यवतीसंवादेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ पुनर्भरतवंशस्य हेतुंसंतानवृद्धये ॥ वक्ष्यामिनियतंमातस्तन्मेनिगदतःशृणु १ ब्राह्मणोगुणवान्कश्चिद्धनेनोपनिमंत्र्यताम् ॥ विचित्रवीर्यक्षेत्रेषुयःसमुत्पादयेत्प्रजाः २ ॥ वैशंपाय नउवाच ॥ ततःसत्यवतीभीष्मंवाचासंसज्जमानया ॥ विहसंतीवसव्रीडमिदंवचनमब्रवीत् ३ सत्यमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत ॥ विश्वासात्तेप्रवक्ष्यामिसंतानाय कुलस्यनः ४ नतेशक्यमनाख्यातुमापद्धीतथाविधम् ॥ त्वमेवनःकुलेधर्मस्त्वंसत्यंत्वंपरागतिः ५ तस्मान्निशम्यसत्यंमेकुरुष्वयदनंतरम् ॥ धर्मयुक्तस्यधर्मार्थंपि तुरासीत्तरीमम ६ साकदाचिदहंतत्रगताप्रथमयौवनम् ॥ अथधर्मविदांश्रेष्ठःपरमर्षिःपराशरः ७ आजगामतरींधीमांस्तरिष्यन्यमुनांनदीम् ॥ सताऱ्यमाणोयमुनां मामुपेत्याब्रवीत्तदा ८ सांत्वपूर्वंमुनिश्रेष्ठःकामार्तोमधुरंवचः ॥ उक्तंजन्मकुलंमह्यमस्मिदाशसुतेत्यहम् ९ तमहंशापभीताचपितुर्भीताचभारत ॥ वरैरसुलभैरुक्तान प्रत्याख्यातुमुत्सहे १० अभिभूयसमांबालांतेजसावशमानयत् ॥ तमसालोकमावृत्यनौगतामेवभारत ११ मत्स्यगंधोमहानासीत्पुराममजुगुप्सितः ॥ तमपास्य शुभंगंधमिमंप्रादात्समेमुनिः १२ ततोमामाहसमुनिर्गर्भमुत्सृज्यमामकम् ॥ द्वीपेऽस्याएवसरितःकन्यैवत्वंभविष्यसि १३ पाराशर्योमहायोगीसबभूवमहानृषिः ॥ कन्यापुत्रोममपुराद्वैपायनइतिश्रुतः १४ योव्यस्यवेदांश्चतुरस्तपसाभगवानृषिः ॥ लोकेव्यासत्वमापेदेकार्ष्ण्यात्कृष्णत्वमेवच १५ सत्यवादीशमपरस्तपस्वीदग्ध किल्बिषः ॥ समुत्पन्नःसतुमहान्सहपित्राततोगतः १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

८ । ९ उक्तामलोभितेत्यर्थः १० बालांपुंयोगमनिच्छंतींबालामिव ११ । १२ मामकंगर्भमुत्सृज्यकन्यैवत्वंभविष्यसीतिमुनिवचनाज्जातापत्यायाअपिकन्यात्वाविनाशात्पुनर्दाशसंसर्गजंहीनवर्णत्वंनाभूत् कन्यात्वावस्थायांकामभक्षादिनिषेधाभावात् । किंचपृथासत्यवत्योरनिच्छंत्योरेवसूर्यपराशराभ्यामपत्योत्पादनंकृतमतोनतयोःकन्यात्वोच्छित्तिरितिभावः १३ । १४ कार्ष्ण्यात्कृष्णत्वात् ईश्वरादनन्यत्वा देवकृष्णत्वमित्यर्थः १५ । १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

व्यक्तंनिःसंशयं १७ । १८ । १९ । २० अनुबध्यतेऽनेनेत्यनुबंधःफलं परिणामेसुखकरमेवार्थादिकंतद्विपर्ययंवाऽर्थनाशादिकंपश्येत्‌ । अत्यल्पदोषानुसंधानेनमहतःफलस्यनाशोनकार्यइत्यभिप्रायः २१

सनियुक्तोमयाव्यक्तंत्वयाचाप्रतिमद्युतिः॥ भ्रातुःक्षेत्रेषुकल्याणमपत्यंजनयिष्यति १७ सहिमामुक्तवांस्तत्रस्मरेःकृच्छ्रेषुमामिति ॥ तंस्मरिष्येमहाबाहोयदिभीष्म त्वमिच्छसि १८ तवह्यनुमतेभीष्मनियतंसमहातपाः ॥ विचित्रवीर्यक्षेत्रेषुपुत्रानुत्पादयिष्यति १९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ महर्षेःकीर्तनेतस्यभीष्मःप्रांजलिरब्रवीत्‌ ॥ धर्ममर्थंचकामंचत्रीनेतान्योऽनुपश्यति २० अर्थमर्थानुबंधंचधर्मंधर्मानुबंधनम्‌ ॥ कामंकामानुबंधंचविपरीतान्पृथक्पृथक्‌ २१ योविचिंत्यधियाधीरोव्यवस्यतिसबुद्धिमान्‌ ॥ तदिदंधर्मयुक्तंचहितंचैवकुलस्यनः २२ उक्तंभवत्यायच्छ्रेयस्तन्मह्यंरोचतेभृशम्‌ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तस्मिन्प्रतिज्ञातेभीष्मेणकुरुनंदन २३ कृष्णद्वैपायनंकालीचिंतयामासवैमुनिम्‌ ॥ सवेदान्विब्रुवन्धीमान्मातुर्विज्ञायचिंतितम्‌ २४ प्रादुर्बभूवाविदितःक्षणेनकुरुनंदन ॥ तस्मैपूजांततःकृत्वासुतायविधिपूर्वकम्‌ २५ परिष्वज्यचबाहुभ्यांप्रस्नवैरभ्यषिंचत ॥ मुमोचबाष्पंदाशेयीपुत्रंदृष्ट्वाचिरस्यतु २६ तामद्भिःपरिषिच्यार्तांमहर्षिरभिवाद्यच ॥ मातरंपूर्वजःपुत्रोव्यासोवचनमब्रवीत्‌ २७ भवत्यायदभिप्रेतंतदहंकर्तुमागतः ॥ शाधिमांधर्मतत्त्वज्ञेकरवाणिप्रियंतव २८ तस्मैपूजांततोऽकार्षीत्पुरोधाःपरमर्षये ॥ सचतांप्रतिजग्राहविधिवन्मंत्रपूर्वकम्‌ २९ पूजितोमंत्रपूर्वंतुविधिवत्प्रीतिमापसः ॥ तमासनगतंमातापृष्ट्वाकुशलमव्ययम्‌ ३० सत्यवत्यथवीक्ष्यैनमुवाचेदमनंतरम्‌ ॥ मातापित्रोःप्रजायंतेपुत्राःसाधारणाःकवे ३१ तेषांपितायथास्वामीतथामातानसंशयः ॥ विधानविहितःसत्वंयथामेप्रथमःसुतः ३२ विचित्रवीर्योब्रह्मर्षेतथामेऽवरजःसुतः ॥ यथैवपितृतोभीष्मस्तथात्वमपिमातृतः ३३ भ्राताविचित्रवीर्यस्ययथावापुत्रमन्यसे ॥ अयंशांतनवःसत्यंपालयन्सत्यविक्रमः ३४ बुद्धिंनकुरुतेऽपत्येतथाराज्याऽनुशासने ॥ सत्वंव्यपेक्षयाभ्रातुःसंतानायकुलस्यच ३५ भीष्मस्यचास्यवचनान्नियोगाच्चममानघ ॥ अनुक्रोशाच्चभूतानांसर्वेषांरक्षणायच ३६ आनृशंस्याच्चयद्ब्रूयांतच्छ्रुत्वाकर्तुमर्हसि ॥ यवीयसस्तवभ्रातुर्भार्येसुरसुतोपमे ३७ रूपयौवनसंपन्नेपुत्रकामेचधर्मतः ॥ तयोरुत्पादयापत्यंसमर्थोह्यसिपुत्रक ३८ अनुरूपंकुलस्यास्यसंतत्याःप्रसवस्यच ॥ व्यासउवाच ॥ वेत्थधर्मंसत्यवतिपरंचापरमेवच ३९ तथातवमहाप्राज्ञेधर्मेप्रणिहितामतिः ॥ तस्मादहंत्वन्नियोगाद्धर्ममुद्दिश्यकारणम्‌ ४० ईप्सितंतेकरिष्यामिदृष्टंह्येतत्सनातनम्‌ ॥ भ्रातुःपुत्रान्प्रदास्यामिमित्रावरुणयोःसमान्‌ ४१ व्रतंचरेतांतेदेव्यौनिर्दिष्टमिहयन्मया ९ संवत्सरंयथान्यायंततःशुद्धेभविष्यतः ४२ नहिमामव्रतोपेताउपेयात्काचिदंगना ॥ सत्यवत्युवाच ॥ सद्योयथाप्रपद्येतेदेव्यौगर्भंतथाकुरु ४३ अराजकेषुराष्ट्रेषुप्रजाऽनाथाविनश्यति ॥ नश्यंतिचक्रियाःसर्वानास्तिवृष्टिर्नदेवता ४४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ विधानविहितःपूर्वपुण्यप्रसूतः ३२ । ३३ । ३४ व्यपेक्षयास्नेहानुबंधेन ३५ नियोगादाज्ञातः । अनुक्रोशात्‌ कृपातः ३६ आनृशंस्याद्नैष्ठुर्यात्‌ ३७ । ३८ परंधर्मंनिवृत्तिरूपं अपरंधर्मंप्रवृत्तिरूपं आमुष्मिकमैहिकमितिवा ३९ । ४० । ४१ देव्यौराजभार्ये ४२ । ४३ । ४४ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ । १४ ऋषीन्वेदान्समुपानयत्स्वाधीनानकरोत् चिरंवेदनार्तोऽपिवेदान्नविस्मृतवानित्यर्थः । यद्वा ऋषीन्मुनीन्स्वसमीपेउपानयदित्युक्तंतदेवविवृणोति शूलाग्रइत्यादिना १५ दर्शयंतःस्वानिरु पाणिप्रकाशयंतः १६ । १७ ॥ इति आ०नी०भा०सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥१०७॥ ततइति । दोषतोनकमपिदोषिणंकथयामि स्वकृतमेवभुंजेइत्यर्थः १ । २ । ३ । ४। ५ मूलेदेहान्तःप्रविष्टशूलभा गस्यांतिके । 'मूलंवित्तेंतिके'इतिमेदिनी ६ व्यचरदाचरत्तपइतिशेषः ७ अणीशूलाग्रंतद्युक्तोमांडव्यः ८ उपालभतगर्हितवान् ९ । १० । ११ । १२ । १३ दिशोदेशनाःधर्मशास्त्राणि यतोनप्रज्ञास्यंतिबाल

ततस्तेशूलमारोप्यतंमुनिंरक्षिणस्तदा ॥ प्रतिजग्मुर्महीपालंधनान्यादायतान्यथ १३ शूलस्थःसतुधर्मात्माकालेनमहतातत‌ः ॥ निराहारोऽपिविप्रर्षिर्मरणंनाभ्य पद्यत १४ धारयामासचप्राणानृषींश्चसमुपानयत् ॥ शूलाग्रेतप्यमानेनतपस्तेनमहात्मना १५ संतापंपरमंजग्मुर्मुनयस्तपसाऽन्विताः ॥ तेरात्रौशकुनाभूत्वास न्निपत्यतुभारत ॥ दर्शयंतोयथाशक्तितमपृच्छन्द्विजोत्तमम् १६ श्रोतुमिच्छामहेब्रह्मन्किंपापंकृतवानसि ॥ येनेहसमनुप्राप्तंशूलेदुःखभयंमहत् १७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभ० अणीमांडव्योपाख्याने सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसमुनिशार्दूलस्तानुवाचतपोध नान् ॥ दोषतःकंगमिष्यामिनहिमेऽन्योपराध्यति १ तंदृष्ट्वारक्षिणस्तत्रतथाबहुतिथेऽहनि ॥ न्यवेदयंस्तथाराज्ञेयथावृत्तंनराधिप २ श्रुत्वाचवचनंतेषांनिश्चित्यस हमंत्रिभिः ॥ प्रसादयामासतदाशूलस्थमृषिसत्तमम् ३ ॥ राजोवाच ॥ यन्मयाऽपकृतंमोहादज्ञानादृषिसत्तम ॥ प्रसादयेत्वांतत्राहंनमेत्वंक्रोद्धुमर्हसि ४ एवमुक्त स्ततोराज्ञाप्रसादमकरोन्मुनिः ॥ कृतप्रसादंराजातंततःसमवतारयत् ५ अवतार्यचशूलाग्रात्तच्छूलंनिश्चकर्षह ॥ अशक्नुवंश्चनिष्क्रष्टुंशूलंमूलेसचिच्छिदे ६ सतथां तर्गतेनैवशूलेनव्यचरन्मुनिः ॥ तेनातितपसालोकान्विजिग्येदुर्लभान्परैः ७ अणीमांडव्यइतिचततोलोकेषुगीयते ॥ सगत्वासदनंविप्रोधर्मस्यपरमात्मवित् ८ आसनस्थंततोधर्मंदृष्ट्वोपालभतप्रभुः ॥ किंनुतद्दुष्कृतंकर्ममयाकृतमजानता ९ यस्येयंफलनिर्वृत्तिरीदृश्यासादितामया ॥ शीघ्रमाचक्ष्वमेतत्त्वंपश्यमेतपसोबलम् १० ॥ धर्मउवाच ॥ पतंगिकानांपुच्छेषुत्वयेषीकाप्रवेशिता ॥ कर्मणस्तस्यतेप्राप्तंफलमेतत्तपोधन ११ स्वल्पमेवयथादत्तंदानंबहुगुणंभवेत् ॥ अधर्मएवंविप्रर्षेबहु दुःखफलप्रदः १२ ॥ अणीमांडव्यउवाच ॥ कस्मिन्कालेमयातत्तुकृतंब्रूहियथातथम् ॥ तेनोक्तोधर्मराजेनबालभावेत्वयाकृतम् १३ ॥ अणीमांडव्यउवाच ॥ बालोहिद्वादशाद्वर्षाज्जन्मतोयत्करिष्यति ॥ नभविष्यत्यधर्मोऽत्रनप्रज्ञास्यंतिवैदिशः १४ अल्पेऽपराधेऽपिमहान्ममदंडस्त्वयाधृतः ॥ गरीयान्ब्राह्मणवधः सर्वभूतवधादपि १५ शूद्रयोनावतोधर्ममानुषःसंभवविष्यसि ॥ मर्यादांस्थापयाम्यद्यलोकेधर्मफलोदयाम् १६ आचतुर्दशकाद्वर्षान्नभविष्यतिपातकम् ॥ परतःकुर्वतामेवदोषएवभविष्यति १७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्वात् १४ब्राह्मणवधोब्राह्मणपीडनं १५ मर्यादामिति । बालोहीतिहेतूपन्यासपूर्वकंद्वादशवर्षपर्यन्तंकृताकृतप्रत्यवायोनास्तीत्युत्सर्गउक्तःस्वयंतुवर्षद्वयंतत्राधिकंमचिक्षेप १६ चतुर्दशादूर्ध्वंपापमस्तीतिपौराणंमत मिदं । वस्तुतस्तूक्तहेतोःपुण्यपापविभागज्ञानपर्यन्तमेवपापानुत्पत्तिः । तेनपंचवर्षाद्यंतरएवदोषोनास्तीत्यादिवचनंविद्वदभिप्रायं । अन्यथाकलिङ्गेपेअल्पायुष्ट्वेनपाभावप्रसंगःस्यात् १७ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१८ दीर्घदर्शीसर्वकालपरामर्शी शमपरोनिर्वैरः १९ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ तेष्विति । कुरुजांगलंदेशः कुरवःपुरुषाःकुरुक्षेत्रंतेषांवासस्था नं १ देशंस्तौति ऊर्ध्वेति । ऊर्ध्वसस्याप्रचुरसस्या २ । ३ कुरून्स्तौति शूराश्चेति ४ । ५ । ६ । ७ स्थानंस्तौति तन्महेति ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ विसृज्य परराष्ट्रस्थाअपिमुखार्थिनोऽत्रै

॥१०८॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतेनत्वपराधेनशापात्तस्यमहात्मनः ॥ धर्मोविदुररूपेणशूद्रयोनावजायत १८ धर्मेचार्थेचकुशलोलोभक्रोधविवर्जितः ॥ दीर्घदर्शीशमप रःकुरूणांचहितेरतः १९ ॥ इतिश्रीम० आ० संभ० अणीमांडव्योपाख्याने अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेषुत्रिषुकुमारेषुजाते षुकुरुजांगलम् ॥ कुरवोऽथकुरुक्षेत्रंत्रयमेतदवर्धत १ ऊर्ध्वसस्याऽभवद्भूमिःसस्यानिरसवंतिच ॥ यथर्तुवर्षीपर्जन्योबहुपुष्पफलाद्रुमाः २ वाहनानिप्रहृष्टानिमुदि तामृगपक्षिणः ॥ गंधवंतिचमाल्यानिरसवंतिफलानिच ३ वणिग्भिश्चान्वकीर्यंतनगराण्यथशिल्पिभिः ॥ शूराश्चकृतविद्याश्चसंतश्चसुखिनोऽभवन् ४ नाभवन्दस्यवः केचिन्नाधर्मरुचयोजनाः ॥ प्रदेशेष्वपिराष्ट्राणांकृतंयुगमवर्तत ५ धर्मक्रियायज्ञशीलाःसत्यव्रतपरायणाः ॥ अन्योन्यप्रीतिसंयुक्ताव्यवर्धंतप्रजास्तदा ६ मानक्रोध विहीनाश्चनरालोभविवर्जिताः ॥ अन्योऽन्यमभ्यनंदंतधर्मोत्तरमवर्तत ७ तन्महोदधिवत्पूर्णंनगरंवैव्यरोचत ॥ द्वारतोरणनिर्यूहैर्युक्तमभ्रचयोपमैः ८ प्रासादशतसं बाधंमहेंद्रपुरसन्निभम् ॥ नदीषुवनखंडेषुवापीपल्वलसानुषु ॥ काननेषुचरम्येषुविजन्हुर्मुदिताजनाः ९ उत्तरैःकुरुभिःसार्धंदक्षिणाःकुरवस्तथा ॥ विस्पर्धमाना व्यचरंस्तथादेवर्षिचारणैः १० नाभवत्कृपणःकश्चिन्नाभवन्विधवाःस्त्रियः ॥ तस्मिन्जनपदेरम्येकुरुभिर्बहुलीकृते ११ कूपारामसभावाप्योब्राह्मणावसथास्तथा ॥ बभूवुःसर्वर्धियुतास्तस्मिन्राष्ट्रेसदोत्सवाः १२ भीष्मेणधर्मतोराजन्सर्वतःपरिरक्षिते ॥ बभूवरमणीयश्चचैत्ययूपशतांकितः १३ सदेशःपरराष्ट्राणिविमृज्याभिप्रव र्धितः ॥ भीष्मेणविहितंराष्ट्रेधर्मचक्रमवर्त्तत १४ क्रियमाणेषुकृत्येषुकुमाराणांमहात्मनाम् ॥ पौरजानपदाःसर्वेबभूवुःपरमोत्सुकाः १५ गृहेषुकुरुमुख्यानांपौराणां चनराधिप ॥ दीयतांभुज्यतांचेतिवाचोऽश्रूयंतसर्वशः १६ धृतराष्ट्रश्चपांडुश्चविदुरश्चमहामतिः ॥ जन्मप्रभृतिभीष्मेणपुत्रवत्परिपालिताः १७ संस्कारैःसंस्कृता स्तेतुव्रताध्ययनसंयुताः ॥ श्रमव्यायामकुशलाःसमपद्यंतयौवनम् १८ धनुर्वेदेचवेदेचगदायुद्धेऽसिचर्मणि ॥ तथैवगजशिक्षायांनीतिशास्त्रेषुपारगाः १९ इतिहासपु राणेषुनानाशिक्षासुबोधिताः ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञाःसर्वत्रकृतनिश्चयाः २० पांडुर्धनुषिविक्रांतोनरेष्वभ्यधिकोऽभवत् ॥ अन्येभ्योबलवानासीद्धृतराष्ट्रोमहीपतिः २१ त्रिषुलोकेषुनत्वासीत्कश्चिद्विदुरसंमितः ॥ धर्मनित्यस्तथाराजन्धर्मेचपरमंगतः २२ प्रनष्टंशांतनोर्वंशंसमीक्ष्यपुनरुद्धृतम् ॥ ततोनिर्वचनंलोकेसर्वराष्ट्रेष्ववर्त्तत २३ वीरसूनांकाशिसुतेदेशानांकुरुजांगलम् ॥ सर्वधर्मविदांभीष्मःपुराणांगजसाह्वयम् २४ धृतराष्ट्रस्त्वचक्षुष्ट्वाद्राज्यंनप्रत्यपद्यत ॥ पारसवत्वाद्विदुरोराजापांडुर्बभूवह २५ ॥१०९॥

वप्रविष्टाइत्यर्थः १४ । १५ । १६ । १७ श्रमःशास्त्राभ्यासः । व्यायामोबाहुयुद्धाद्यभ्यासः १८ । १९ । २० । २१ धर्मेचपरममात्मदर्शनंगतःप्राप्तः । 'अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनं' इतियाज्ञवल्क्योक्ते २२ निर्वचनंप्रशंसा २३ । २४ पारसवत्वाच्छूद्रायांब्राह्मणाज्जातत्वात् । करणत्वाचेत्यपपाठः । लक्षणयावातथाव्याख्येयं । शूद्रायांकरणोवैश्यादितितन्निर्वचनात् २५ ॥ ॥ ॥ ॥१०८॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२६ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ गुणैरिति १ । २ । ३ । ४ यादवीयादवस्यशूरस्यकुंतिभोजस्यवाअपत्यं ५ । ६ ७ । ८ । ९ । १०

कदाचिदथगांगेयःसर्वनीतिमतांवरः ॥ विदुरंधर्मतत्त्वज्ञंवाक्यमाहयथोचितम् २६ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पांडुराज्याभिषेकेनवाधिकशत
तमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ भीष्मउवाच ॥ गुणैःसमुदितंसम्यगिदंनःप्रथितंकुलम् ॥ अत्यन्यान्पृथिवीपालान्पृथिव्यामधिराज्यभाक् १ रक्षितंराजभिःपूर्वैर्धर्म
विद्भिर्महात्मभिः ॥ नोत्सादमगमच्चेदंकदाचिदिहनःकुलम् २ मयाचसत्यवत्याचकृष्णेनचमहात्मना ॥ समवस्थापितंभूयोयुष्मासुकुलतंतुषु ३ तच्चैतद्वर्धतेभूयः
कुलंसागरवद्यथा ॥ तथामयाविधातव्यंत्वयाचैवनसंशयः ४ श्रूयतेयादवीकन्यास्वनुरूपाकुलस्यनः ॥ सुबलस्यात्मजाचैवतथामद्रेश्वरस्यच ५ कुलीनारूपवत्य
श्चताःकन्याःपुत्रसर्वशः ॥ उचिताश्चैवसंबंधेतेऽस्माकंक्षत्रियर्षभाः ६ मन्येवरयितव्यास्ताइत्यहंधीमतांवर ॥ संतानार्थंकुलस्यास्ययद्वाविदुरमन्यसे ७ ॥ विदुर
उवाच ॥ भवान्पिताभवान्माताभवान्नःपरमोगुरुः ॥ तस्मात्स्वयंकुलस्यास्यविचार्यकुरुयद्धितम् ८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथशुश्रावविप्रेभ्योगांधारींसुबला
त्मजाम् ॥ आराध्यवरदंदेवंभगनेत्रहरंहरम् ९ गांधारीकिलपुत्राणांशतंलेभेवरंशुभा ॥ इतिशुश्रावतत्त्वेनभीष्मःकुरुपितामहः १० ततोगांधारराजस्यप्रेषयामास
भारत ॥ अचक्षुरितितत्रासीत्सुबलस्यविचारणा ११ कुलंख्यातिंचवृत्तंचबुद्ध्यातुप्रसमीक्ष्यसः ॥ ददौतांधृतराष्ट्रायगांधारींधर्मचारिणीम् १२ गांधारीत्वथशुश्राव
धृतराष्ट्रमचक्षुषम् ॥ आत्मानंदित्सितंचास्मैपित्रामात्राचभारत १३ ततःसापट्टमादायकृत्वाबहुगुणंतदा ॥ बबंधनेत्रेस्वेराजन्पतिव्रतपरायणा १४ नाभ्यसूयां
पतिमहमित्येवंकृतनिश्चया ॥ ततोगांधारराजस्यपुत्रःशकुनिरभ्ययात् १५ स्वसारंवयसालक्ष्म्यायुक्तामादायकौरवान् ॥ तांतदाधृतराष्ट्रायददौपरमसत्कृताम् ॥
भीष्मस्यानुमतेचैवविवाहंसमकारयत् १६ दत्त्वासभगिनींवीरोयथार्हंचपरिच्छदम् ॥ पुनरायात्स्वनगरंभीष्मेणप्रतिपूजितः १७ गांधार्यपिवरारोहाशीलाचार
विचेष्टितैः ॥ तुष्टिंकुरूणांसर्वेषांजनयामासभारत १८ वृत्तेनाराध्यतान्सर्वान्गुरून्पतिपरायणा ॥ वाचाऽपिपुरुषानन्यान्सुव्रतानान्वकीर्तयत् १९ ॥ इति श्रीमहा
भारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि धृतराष्ट्रविवाहे दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ शूरोनामयदुश्रेष्ठोवसुदेवपिताऽभवत् ॥
तस्यकन्यापृथानामरूपेणाप्रतिमाभुवि १ पितृष्वस्रीयायसतामनपत्यायभारत ॥ अग्र्यमग्रेप्रतिज्ञायस्वस्यापत्यंससत्यवाक् ॥ २ ॥ अग्रजामथतांकन्यांशूरोऽनु
ग्रहकांक्षिणे ॥ प्रददौकुंतिभोजायसखासख्येमहात्मने ३ नियुक्तासापितुर्गेहेब्राह्मणातिथिपूजने ॥ उग्रंपर्यचरत्तत्रब्राह्मणंसंशितव्रतम् ४ निगूढनिश्चयंधर्मेयंतं
दुर्वाससंविदुः ॥ तमुग्रंसंशितात्मानंसर्वयत्नैरतोषयत् ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

प्रेषयामासदूतमितिशेषः ११ । १२ दित्सितंदातुमिष्टं १३ बहुगुणंबहुधागुणितं १४ नाभ्यसूयांपत्युरभिभवंनकुर्यां १५ । १६ । १७ । १८ नान्वकीर्तयत्नप्रत्युत्तरंदत्तवती १९ ॥ इतिआदिपर्वणि
नी० भा० दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ शूरइति १ अग्र्यंप्रथमं । अग्रेजन्मतः १ पूर्वंप्रतिज्ञायमयाप्रथममपत्यंतुभ्यंदेयमितिप्रतिश्रुत्य २ । ३ । ४ धर्मेनिगूढनिश्चयंबहिःक्रौर्यदर्शनपरत्वात् ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आपद्धर्मान्ववेक्षयेतिभाविसंतानप्रतिबंधस्यानागतावेक्षणेन । अभिचारोवश्याकर्षणादिदृष्टफलंतद्युक्तं ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ स्वापराद्धाऽपि संधिरार्षः १२ । १३ मर्षयम १४ । १५ । १६

तस्यैसप्रददौमंत्रमापद्धर्मान्ववेक्षया ॥ अभिचाराभिसंयुक्तमब्रवीच्चैवतांमुनिः ६ यंयंदेवंत्वमेतेनमंत्रेणावाहयिष्यसि ॥ तस्यतस्यप्रभावेणतवपुत्रोभविष्यति ७ तथोक्तासातुविप्रेणकुंतीकौतूहलान्विता ॥ कन्यासतीदेवमर्कमाजुहावयशस्विनी ८ साददर्शतमायांतंभास्करंलोकभावनम् ॥ विस्मिताचानवद्यांगीदृष्ट्वातन्म हदद्भुतम् ९ तांसमासाद्यदेवस्तुविवस्वानिदमब्रवीत् ॥ अयमस्म्यसितापांगिब्रूहिकिंकरवाणिते १० ॥ कुन्त्युवाच ॥ कश्चिन्मेब्राह्मणःप्रादाद्वरंविद्यांचश त्रुहन् ॥ तद्विजिज्ञासयाऽऽह्वानंकृतवत्यस्मितेविभो ११ एतस्मिन्नपराधेत्वांशिरसाऽहंप्रसादये ॥ योषितोहिसदारक्ष्याःस्वापराद्धाऽपिनित्यशः १२ ॥ सूर्यउवाच ॥ वेदाहंसर्वमेवैतद्यद्दुर्वासावरंददौ ॥ संत्यज्यभयमेवेहक्रियतांसंगमोमम १३ अमोघंदर्शनंमह्यमाहूतश्चास्मितेशुभे ॥ वृथाह्वानेऽपितेभीरुदोषःस्यान्नात्रसंशयः १४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्ताबहुविधंसांत्वपूर्वंविवस्वता ॥ सातुनैच्छद्वरारोहाकन्याऽहमितिभारत १५ बंधुपक्षभयाद्भीतालज्जयाचयशस्विनी ॥ तामर्कः पुनरेवेदमब्रवीद्भरतर्षभ १६ मत्प्रसादान्नतेराज्ञिभविता दोषइत्युत ॥ एवमुक्तासभगवान्कुंतिराजसुतांतदा १७ प्रकाशकर्तातपनःसंबभूवतयासह ॥ तत्रवीरः समभवत्सर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ आमुक्तकवचःश्रीमान्देवगर्भःश्रियाऽन्वितः १८ सहजंकवचंबिभ्रत्कुंडलोद्द्योतिताननः ॥ अजायतसुतःकर्णःसर्वलोकेषुविश्रुतः १९ प्रादाच्चतस्यैकन्यात्वंपुनःसपरमद्युतिः ॥ दत्वाचतपतांश्रेष्ठोदिवमाचक्रमेततः २० दृष्ट्वाकुमारंजातंसावार्ष्णेयीदीनमानसा ॥ एकाग्रंचिंतयामासकिंकृत्वा सुकृतंभवेत् २१ गूहमानाऽपचारंसाबंधुपक्षभयात्तदा ॥ उत्ससर्जकुमारंतंजलेकुंतीमहाबलम् २२ तमुत्सृष्टंजलेगर्भंराधाभर्तामहायशाः ॥ पुत्रत्वेकल्पयामास सभार्यःसूतनंदनः २३ नामधेयंचचक्रातेतस्यबालस्यतावुभौ ॥ वसुनासहजातोऽयंवसुषेणोभवत्विति २४ सवर्धमानोबलवान्सर्वास्त्रेषूद्यतोऽभवत् ॥ आपृष्ठता पादादित्यमुपातिष्ठतवीर्यवान् २५ तस्मिन्कालेतुजपतस्तस्यवीरस्यधीमतः ॥ नादेयंब्राह्मणेष्वासीत्किंचिद्वसुमहीतले २६ तमिंद्रोब्राह्मणोभूत्वाभिक्षार्थीसमु पागमत् ॥ कवचंप्रार्थयामासफाल्गुनस्यहितेरतः २७ स्वशरीरात्समुत्कृत्यकवचंस्वंनिसर्गजम् ॥ विप्ररूपायशक्रायददौकर्णःकृतांजलिः २८ प्रतिगृह्यतुदेवेश स्तुष्टस्तेनास्यकर्मणा ॥ ददौशक्तिंसुरपतिर्वाक्यंचेदमुवाचह २९ देवासुरमनुष्याणांगंधर्वोरगरक्षसाम् ॥ यमेकंजेतुमिच्छेथाःसोऽनयानभविष्यति ३० प्राङ्नाम तस्यकथितंवसुषेणइतिक्षितौ ॥ कर्णोवैकर्तनश्चैवकर्मणातेनसोऽभवत् ३१ ॥ इति श्रीमहाभारतेआदि०संभवपर्वणिकर्णसंभवेएकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥१११॥

१७ । १८ । १९ । २० । २१ गूहमानाछादयंती अपचारमनाचारं २२ । २३ वसुनाकुंडलकवचादिद्रव्येणवद्धइतिवसुषेणः २४ आपृष्ठतापान्मध्यान्हात्परतइत्यर्थः २५ । २६ । २७ । २८ । २९ ३० कर्णइति । सहजकवचकर्त्तनात्कर्णः । विशेषतःकर्त्तनेनवैकर्त्तनः स्वार्थेतद्धितः । वस्तुतस्तुविकर्त्तनस्यसूर्यस्यापत्यत्वाद्वैकर्त्तनः ३१ ॥ इतिआदि०नी०भा० एकादशाधिकशततमोध्यायः ॥ १११ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सत्वेति । धर्मारामाधर्मैकनिष्ठा १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ ॥ इतिश्रादिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ सत्वरूपगुणोपेताधर्मारामामहाव्रता ॥ दुहिताकुंतिभोजस्यपृथापृथुललोचना १ तांतुतेजस्विनींकन्यांरूपयौवनशालिनीम् ॥ व्यावृण्व
न्पार्थिवाःकेचिदतीवस्त्रीगुणैर्युताम् २ ततःसाकुंतिभोजेनराज्ञाऽऽहूयनराधिपान् ॥ पित्रास्वयंवरेदत्तादुहिताराजसत्तम ३ ततःसारंगमध्यस्थंतेषांराज्ञांमनस्विनी ॥
ददर्शराजशार्दूलंपांडुंभरतसत्तमम् ४ सिंहदर्पमहोरस्कंवृषभाक्षंमहाबलम् ॥ आदित्यमिवसर्वेषांराज्ञांप्रच्छाद्यवैप्रभाः ५ तिष्ठंतंराजसमितौपुरंदरमिवापरम् ॥ तंदृ
ष्ट्वासाऽनवद्यांगीकुंतिभोजसुताशुभा ६ पांडुंनरवरंरंगेहृदयेनाकुलाऽभवत् ॥ ततःकामपरीतांगीसकृत्प्रचलमानसा ७ व्रीडमानास्रजंकुंतीराज्ञःस्कंधेसमासजत् ॥
तंनिशम्यवृतंपांडुंकुंत्यासर्वेनराधिपाः ८ यथागतंसमाजग्मुर्गजैरश्वैरथैस्तथा ॥ ततस्तस्याःपिताराजन्विवाहमकरोत्प्रभुः ९ सतथाकुंतिभोजस्यदुहित्राकुरुनंदनः ॥
युयुजेऽमितसौभाग्यःपौलोम्यामघवानिव १० कुंत्याःपांडोश्चराजेंद्रकुंतिभोजोमहीपतिः ॥ कृत्वोद्वाहंतदातंतुनानावसुभिरर्चितम् ॥ स्वपुरंप्रेषयामाससराजाकुरुसत्त
म ११ ततोबलेनमहतानानाध्वजपताकिना ॥ स्तूयमानःसचाशीर्भिर्ब्राह्मणैश्चमहर्षिभिः १२ संप्राप्यनगरंराजापांडुःकौरवनंदनः ॥ न्यवेशयततांभार्यांकुंतींस्वभव
नेप्रभुः १३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि कुंतीविवाहेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःशांतनवोभी
ष्मोराज्ञःपांडोर्यशस्विनः ॥ विवाहस्यापरस्यार्थेचकारमतिमान्मतिम् १ सोऽमात्यैःस्थविरैःसार्धंब्राह्मणैश्चमहर्षिभिः ॥ बलेनचतुरंगेणययौमद्रपतेःपुरम् २ तमाग
तमभिश्रुत्यभीष्मंवाहीकपुंगवः ॥ प्रत्युद्गम्यार्चयित्वाचपुरंप्रावेशयन्नृपः ३ दत्वातस्यासनंशुभ्रंपाद्यमर्घ्यंतथैवच ॥ मधुपर्कंचमद्रेशःपप्रच्छागमनेऽर्थिताम् ४ तंभी
ष्मःप्रत्युवाचेदंमद्रराजंकुरूद्वहः ॥ आगतंमांविजानीहिकन्यार्थिनमरिंदम ५ श्रूयतेभवतःसाध्वीस्वसामाद्रीयशस्विनी ॥ तामहंवरयिष्यामिपांडोरर्थेयशस्विनीम् ६
युक्तरूपोहिसंबंधेत्वंनोराजन्वयंतव ॥ एतत्संचिंत्यमद्रेशगृहाणास्मान्यथाविधि ७ तमेवंवादिनंभीष्मंप्रत्यभाषतमद्रपः ॥ नहिमेऽन्योवरस्त्वत्तःश्रेयानितिमतिर्मम ८
पूर्वैःप्रवर्तितंकिंचित्कुलेऽस्मिन्नृपसत्तमैः ॥ साधुवायदिवाऽसाधुतन्नातिक्रांतुमुत्सहे ९ व्यक्तंतद्भवतश्चापिविदितंनात्रसंशयः ॥ नचयुक्तंतथावक्तुंभवान्देहीतिसत्तम १०
कुलधर्मःसनोवीरप्रमाणंपरमंचतत् ॥ तेनत्वांनब्रवीम्येतदसंदिग्धंवचोऽरिहन् ११ तंभीष्मःप्रत्युवाचेदंमद्रराजंजनाधिपः ॥ धर्मएषपरोराजन्स्वयमुक्तःस्वयंभुवा १२ नात्र
कश्चनदोषोऽस्तिपूर्वैर्विधिरयंकृतः ॥ विदितेयंचतेशल्यमर्यादासाधुसंमता १३ इत्युक्त्वासमहातेजाःशातकुंभंकृताकृतम् ॥ रत्नानिचविचित्राणिशल्यायादात्सहस्रशः १४

ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ यद्यपिकन्याशुल्कग्रहणमासुरेविवाहेदृष्टंतथाऽपिकुलधर्मत्वादपरिहार्यमित्याह पूर्वैरिति ९ । १० । ११ धर्मएषःआर्षेऽपिविवाहेकन्याशुल्कत्वेनगोमिथुनग्रहण
स्यविधानादतथाचशिष्टाद्दतत्वादयमपिधर्मःस्वयंभुवावेदेनैवोक्तइत्यवसेयम् । एतेनविगीतोऽपिकुलाचारोनत्याज्यइत्युक्तम् १२ । १३ शातकुंभंकांचनं कृताकृतंघटितमघटितंच १४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

व्यसृजत्प्रादात् १५। १६। १७। १८। १९। २० त्रिदशाःत्रिंशत् २१। २२। २३। २४ आगस्कृतश्चोरमायाःपर्वताद्याश्रयित्वात् २५। २६। २७। २८। २९। ३० कुरुकर्मसुयोजिताःकुरूणांदासभूताः

॥ ११०॥ गजानश्वान्रथांश्चैववासांस्याभरणानिच ॥ मणिमुक्ताप्रवालंचगांगेयोव्यसृजच्छुभम् १५ तत्प्रगृह्यधनंसर्वंशल्यःसंप्रीतमानसः ॥ ददौतांसमलंकृत्यस्वसारंकौरवर्ष अ०
भे १६ सतांमाद्रीमुपादायभीष्मःसागरगासुतः ॥ आजगामपुरींधीमान्प्रविष्टोगजसाह्वयम् १७ ततइष्टेऽहनिप्राप्तेमुहूर्तेसाधुसंमते ॥ जग्राहविधिवत्पाणिंमाद्र्याःपां
डुर्नराधिपः १८ ततोविवाहेनिर्वृत्तेसराजाकुरुनंदनः ॥ स्थापयामासतांभार्यांशुभेवेश्मनिभाविनीम् १९ सताभ्यांव्यचरत्सार्धंभार्याभ्यांराजसत्तमः ॥ कुंत्यामाद्र्या ॥११३॥
चराजेन्द्रोयथाकामंयथासुखम् २० ततःसकौरवोराजाविहृत्यत्रिदशानिशाः ॥ जिगीषयामहींपांडुर्निरक्रामत्पुरात्प्रभो २१ सभीष्मप्रमुखान्वृद्धानभिवाद्यप्रणम्य
च ॥ धृतराष्ट्रंचकौरव्यंतथाऽन्यान्कुरुसत्तमान् ॥ आमंत्र्यप्रययौराजातैश्चैवाप्यनुमोदितः २२ मंगलाचारयुक्ताभिराशीर्भिरभिनंदितः ॥ गजवाजिरथौघेनबले
नमहताऽगमत् २३ सराजादेवगर्भाभोविजिगीषुर्वसुंधराम् ॥ हृष्टपुष्टबलैःप्रायात्पांडुःशत्रूननेकशः २४ पूर्वमागस्कृतोगत्वादशार्णाःसमरेजिताः ॥ पांडुनानरसिं
हेनकौरवाणांयशोभृता २५ ततःसेनामुपादायपांडुर्नानाविधध्वजाम् ॥ प्रभूतहस्त्यश्वयुतांपदातिरथसंकुलाम् २६ आगस्कारीमहीपानांबहूनांबलदर्पितः ॥ गोप्ता
मगधराष्ट्रस्यदीर्घोराजगृहेहतः २७ ततःकोशंसमादायवाहनानिचभूरिशः ॥ पांडुनामिथिलांगत्वाविदेहाःसमरेजिताः २८ तथाकाशिषुसुह्मेषुपुंड्रेषुचनरर्षभः ॥ स्वेना
हुबलवीर्येणकुरूणामकरोद्यशः २९ तंशरौघमहाज्वालंशस्त्रार्चिषमरिंदमम् ॥ पांडुपावकमासाद्यव्यदह्यंतनराधिपाः ३० तेससेनाःससेनेनविध्वंसितबलानृपाः ॥
पांडुनावशगाःकृत्वाकुरुकर्मसुयोजिताः ३१ तेनतेनिर्जिताःसर्वेपृथिव्यांसर्वपार्थिवाः ॥ तमेकंमेनिरेशूरंदेवेष्विवपुरंदरम् ३२ तंकृतांजलयःसर्वेप्रणतावसुधाऽधिपाः
॥ उपाजग्मुर्धनंगृह्यरत्नानिविविधानिच ३३ मणिमुक्ताप्रवालंचसुवर्णंरजतंबहु ॥ गोरत्नान्यश्वरत्नानिरथरत्नानिकुंजरान् ३४ खरोष्ट्रमहिषीश्चैवयच्चकिंचि
दजाविकम् ॥ कंबलाजिनरत्नानिरांकवास्तरणानिच ॥ तत्सर्वंप्रतिजग्राहराजानागपुराधिपः ३५ तदादायययौपांडुःपुनर्मुदितवाहनः ॥ हर्षयिष्यन्स्वराष्ट्राणि
पुरंचगजसाह्वयम् ३६ शांतनोराजसिंहस्यभरतस्यचधीमतः ॥ प्रनष्टःकीर्तिजःशब्दःपांडुनापुनराहृतः ३७ येपुराकुरुराष्ट्राणिजन्हुःकुरुधनानिच ॥ तेनागपुर
सिंहेनपांडुनाकरदीकृताः ३८ इत्यभाषंतराजानोराजामात्याश्चसंगताः ॥ प्रतीतमनसोहृष्टाःपौरजानपदैःसह ३९ प्रत्युद्ययुश्चतंप्राप्तंसर्वेभीष्मपुरोगमाः ॥
तेनदूरमिवाध्वानंगत्वानागपुरालयात् ४० आवृतंददृशुर्हृष्टालोकंबहुविधैर्धनैः ॥ नानायानसमानीतैरत्नैरुच्चावचैस्तदा ४१ हस्त्यश्वरथरत्नैश्चगोभिरुष्ट्रैस्तथाऽ
विभिः ॥ नांतंददृशुरासाद्यभीष्मेणसहकौरवाः ४२ सोऽभिवाद्यपितुःपादौकौसल्यानंदवर्धनः ॥ यथाऽर्हंमानयामासपौरजानपदानपि ४३ ॥

कृताः ३१। ३२। ३३। ३४ नागपुराधिपोहस्तिनापुरेशः ३५। ३६। ३७। ३८ प्रतीतमनसोनिष्कलुषचित्ताःअतएवहृष्टाः३९ नदूरमिवअदूरमिव जयोत्साहेनमार्गश्रमाभावात् ४०। ४१। ४२। ४३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४४ । ४५ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातइति १ । २ । ३ । ४ अश्वमेधशतैस्तत्तुल्यैर्महाम

प्रमृद्यपुरराष्ट्राणिकृतार्थंपुनरागतम् ॥ पुत्रमाश्लिष्यभीष्मस्तुहर्षादश्रूण्यवर्त्तयत् ४४ सतूर्यशतशंखानांभेरीणांचमहास्वनैः ॥ हर्षयन्सर्वशःपौरान्विवेशगजसा
ह्वयम् ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि संभवपर्वणि पांडुदिग्विजयेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातः
स्वबाहुविजितंधनम् ॥ भीष्मायसत्यवत्यैचमात्रेचोपजहारसः १ विदुरायचवैपांडुःप्रेषयामासतद्धनम् ॥ सुहृदश्चापिधर्मात्माधनेनसमतर्पयत् २ ततःसत्यवती
भीष्मंकौसल्यांचयशास्विनीम् ॥ शुभैःपांडुजितैरर्थैस्तोषयामासभारत ३ ननंदमाताकौसल्यातमप्रतिमतेजसम् ॥ जयंतमिवपौलोमीपरिष्वज्यनरर्षभम् ४
तस्यवीरस्यविक्रांतैःसहस्रशतदक्षिणैः ॥ अश्वमेधशतैरीजेधृतराष्ट्रोमहामखैः ५ संप्रयुक्तस्तुकुंत्याचमाद्याचभरतर्षभ ॥ जिततंद्रीस्तदापांडुर्बभूववनगोचरः ६
हित्वाप्रासादनिलयंशुभानिशयनानिच ॥ अरण्यनित्यःसततंबभूवमृगयापरः ७ सचरन्दक्षिणंपार्श्वंरम्यंहिमवतोगिरेः ॥ उवासगिरिपृष्ठेषुमहाशालवनेषुच ८ रराज
कुंत्यामाद्याचपांडुःसहवनेचरन् ॥ करेण्वोरिवमध्यस्थःश्रीमान्पौरंदरोगजः ९ भारतंसहभार्याभ्यांखड्गबाणधनुर्धरम् ॥ विचित्रकवचंवीरंपरमास्त्रविदंनृपम् ॥
देवोऽयमित्यमन्यंतचरंतंवनवासिनः १० तस्यकामांश्चभोगांश्चनरानित्यमतंद्रिताः ॥ उपजह्रुर्वनांतेषुधृतराष्ट्रेणचोदिताः ११ अथपारसवींकन्यांदेवकस्यम
हीपतेः ॥ रूपयौवनसंपन्नांसशुश्रावापगासुतः १२ ततस्तुवरयित्वातामानीयभरतर्षभः ॥ विवाहंकारयामासविदुरस्यमहामतेः १३ तस्यांचोत्पादयामासवि
दुरःकुरुनंदनः ॥ पुत्रान्विनयसंपन्नानात्मनःसदृशान्गुणैः १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिविदुरपरिणयेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःपुत्रशतंजज्ञेगांधार्यांजनमेजय ॥ धृतराष्ट्रस्यवैश्यायामेकश्चापिशतात्परः १ पांडोःकुंत्यांचमाद्यांचपुत्राःपंचमहारथाः ॥ देवे
भ्यःसमपद्यंतसंतानायकुलस्यवै २ ॥ जनमेजयउवाच ॥ कथंपुत्रशतंजज्ञेगांधार्यांद्विजसत्तम ॥ कियताचैवकालेनतेषामायुश्चकिंपरम् ३ कथंचैकःसवैश्यायां
धृतराष्ट्रसुतोऽभवत् ॥ कथंचसदृशींभार्यांगांधारींधर्मचारिणीम् ४ आनुकूल्येवर्तमानांधृतराष्ट्रोऽभ्यवर्त्तत ॥ कथंचशप्तस्यसतःपांडोस्तेनमहात्मना ५ समुत्प
न्नादैवतेभ्यःपुत्राःपंचमहारथाः ॥ एतद्विद्वन्यथान्यायंविस्तरेणतपोधन ६ कथयस्वनमेतृप्तिःकथ्यमानेषुबंधुषु ॥ वैशंपायनउवाच ॥ क्षुच्छ्रमाभिपरिग्लानं
द्वैपायनमुपस्थितम् ७ तोषयामासगांधारीव्यासस्तस्यैवरंददौ ॥ सावव्रेसदृशंभर्तुःपुत्राणांशतमात्मनः ८ ततःकालेनसागर्भंधृतराष्ट्रादथाग्रहीत् ॥ संवत्सरद्वयं
तंतुगांधारीगर्भमाहितम् ९ अप्रजाधारयामासततस्तांदुःखमाविशत् ॥ श्रुत्वाकुंतीसुतंजातंबालार्कसमतेजसम् १० ॥ ॥ ॥

खैःपंचमहायज्ञैः गर्भान्धस्यश्रौतयज्ञेष्वनधिकारात् ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ पारसवींन्याख्यातरूपांब्राह्मणेनशूद्रायांजातां १२ । १३ । १४ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये
भारतभावदीपे चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ लोहाष्ठीलालोहमयागंडिकातद्वत् संहताकठिना १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ अवदधेधृतवती २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ रुरावचननादचव्यक्तमव्यक्तंच

उदरस्यात्मनःस्थैर्यमुपलभ्यान्वचिंतयत् ॥ अज्ञातंधृतराष्ट्रस्ययत्नेनमहताततः ११ सोदरंघातयामासगांधारीदुःखमूर्छिता ॥ ततोजज्ञेमांसपेशीलोहाष्ठीलेवसंहता
१२ द्विवर्षसंभृताकुक्षौतामुत्स्रष्टुंप्रचक्रमे ॥ अथद्वैपायनोज्ञात्वात्वरितःसमुपागमत् १३ तांसमांसमयींपेशींददर्शजपतांवरः ॥ ततोऽब्रवीत्सौबलेयींकिमिदंतेचि
कीर्षितम् १४ साचात्मनोमतंसत्यंशशंसपरमर्षये ॥ गांधार्युवाच ॥ ज्येष्ठंकुंतीसुतंजातंश्रुत्वारविसमप्रभम् १५ दुःखेनपरमेणेदमुदरंघातितंमया ॥ शतंचकिल
पुत्राणांवितीर्णमेत्वयापुरा १६ इयंचमेमांसपेशीजातापुत्रशतायवै ॥ व्यासउवाच ॥ एवमेतत्सौबलेयिनैतज्जात्वन्यथाभवेत् १७ वितथंनोक्तपूर्वंमेस्वैरेष्वपिकुतोऽ
न्यथा ॥ घृतपूर्णंकुंडशतंक्षिप्रमेवविधीयताम् १८ सुगुप्तेषुचदेशेषुरक्षाचैवविधीयताम् ॥ शीताभिरद्भिरष्ठीलामिमांचपरिषिंचय १९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सासि
च्यमानात्वष्ठीलाबभूवशतधातदा ॥ अंगुष्ठपर्वमात्रणांगर्भाणांपृथगेवतु २० एकाधिकशतंपूर्णंयथायोगंविशांपते ॥ मांसपेश्यास्तदाराजन्क्रमशःकालपर्ययात् २१
ततस्तांस्तेषुकुंडेषुगर्भानवदधेतदा ॥ स्वनुगुप्तेषुदेशेषुरक्षांवैव्यदधात्ततः २२ शशंसचैवभगवान्कालेनैतावतापुनः ॥ उद्घाटनीयान्येतानिकुंडानीतिचसौबलीम्
२३ इत्युक्त्वाभगवान्व्यासस्तथाप्रतिनिधायच ॥ जगामतपसेधीमान्हिमवंतंशिलोच्चयम् २४ जज्ञेक्रमेणचैतेनतेषांदुर्योधनोनृपः ॥ जन्मतस्तुप्रमाणेनज्येष्ठोराजा
युधिष्ठिरः २५ तदाऽऽख्यातंतुभीष्मायविदुरायचधीमते ॥ यस्मिन्नहनिदुर्धर्षोजज्ञेदुर्योधनस्तदा २६ तस्मिन्नेवमहाबाहुर्जज्ञेभीमोऽपिवीर्यवान् ॥ सजातमात्रए
वाथधृतराष्ट्रसुतोनृप २७ रासभारावसदृशंरुरावचननादच ॥ तंखराःप्रत्यभाषंतगृध्रगोमायुवायसाः २८ वाताश्चप्रववुश्चापिदिग्दाहश्चाभवत्तदा ॥ ततस्तुभीतवद्रा
जाधृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् २९ समानीयबहून्विप्रान्भीष्मंविदुरमेवच ॥ अन्यांश्चसुहृदोराजन्कुरून्सर्वांस्तथैवच ३० युधिष्ठिरोराजपुत्रोज्येष्ठोनःकुलवर्धनः ॥
प्राप्तःस्वगुणतोराज्यंनतस्मिन्वाच्यमस्तिनः ३१ अयंत्वनंतरस्तस्मादपिराजाभविष्यति ॥ एतद्विब्रूतमेतथ्यंयदत्रभविताध्रुवम् ३२ वाक्यस्यैतस्यनिधनेदिक्षुसर्वा
सुभारत ॥ क्रव्यादाःप्राणदन्घोराःशिवाश्चाशिवशंसिनः ३३ लक्षयित्वानिमित्तानितानिघोराणिसर्वशः ॥ तेऽब्रुवन्ब्राह्मणाराजन्विदुरश्चमहामतिः ३४ यथेमा
निनिमित्तानिघोराणिमनुजाधिप ॥ उत्थितानिसुतेजातेज्येष्ठेतेपुरुषर्षभ ३५ व्यक्तंकुलांतकरणोभवितैषसुतस्तव ॥ तस्यशांतिःपरित्यागेगुप्तावपनयोमहान्
३६ शतमेकोनमप्यस्तुपुत्राणांतेमहीपते ॥ त्यजैनमेकंशांतिंचेत्कुलस्येच्छसिभारत ३७ एकेनकुरुवैक्षेमंकुलस्यजगतस्तथा ॥ त्यजेदेकंकुलस्यार्थेग्रामस्यार्थेकु
लंत्यजेत् ३८ ग्रामंजनपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवींत्यजेत् ॥ सतथाविदुरेणोक्तस्तैश्चसर्वैर्द्विजोत्तमैः ३९ नचकारतथाराजापुत्रस्नेहसमन्वितः ॥ ततःपुत्रशतंपूर्णं
धृतराष्ट्रस्यपार्थिव ४० मासमात्रेणसंजज्ञेकन्याचैकाशताधिका ॥ गांधार्यांक्लिश्यमानायामुदरेणविवर्धता ४१ ॥ ॥ ॥

शब्दंखरसदृशमेवाकरोत् २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४२ करणइवकरणःक्षत्रियाद्वैश्यायांजातत्वान्नतुवैश्याच्छूद्रायां ४३ । ४४ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ धृतराष्ट्रस्येति १

धृतराष्ट्रंमहाराजंवैश्यापर्यचरत्किल ॥ तस्मिन्संवत्सरेराजन्धृतराष्ट्रान्महायशाः ४२ जज्ञेधीमांस्ततस्तस्यांयुयुत्सुःकरणोनृप ॥ एवंपुत्रशतंजज्ञेधृतराष्ट्रस्यधीमतः ४३ महारथानांवीराणांकन्याचैकाशताधिका ॥ युयुत्सुश्चमहातेजावैश्यापुत्रःप्रतापवान् ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि गांधारीपुत्रोत्पत्तौपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्राणामादितःकथितंत्वया ॥ ऋषेःप्रसादात्तुशतंनचकन्याप्रकीर्तिता १ वैश्यापुत्रोयुयुत्सुश्चकन्याचैकाशताधिका ॥ गांधारराजदुहिताशतपुत्रेतिचानघ २ उक्तामहर्षिणातेनव्यासेनामिततेजसा ॥ कथंत्विदानींभगवन्कन्यांत्वंतुब्रवीषिमे ३ यदिभागशतंपेशीकृतातेनमहर्षिणा ॥ नप्रजास्यतिचेद्भूयःसौबलेयीकथंचन ४ कथंतुसंभवस्तस्याद्दुःशलायावदस्वमे ॥ यथावदिहविप्रर्षेपरंमेऽत्रकुतूहलम् ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ साध्वयंप्रश्नउद्दिष्टःपांडवेयब्रवीमिते ॥ तांमांसपेशींभगवान्स्वयमेवमहातपाः ६ शीताभिरद्भिरासिच्यभागंभागमकल्पयत् ॥ योयथाकल्पितोभागस्तंतंधात्र्यातथानृप ७ घृतपूर्णेषुकुंडेषुएकैकंप्राक्षिपत्तदा ॥ एतस्मिन्नंतरेसाध्वीगांधारीसुदृढव्रता ८ दुहितुःस्नेहसंयोगमनुध्यायवरांगना ॥ मनसाऽचिंतयद्देवीएतत्पुत्रशतंमम ९ भविष्यतिनसंदेहोनब्रवीत्यन्यथामुनिः ॥ ममेयंपरमातुष्टिर्दुहितामेभवेद्यदि १० एकाशताधिकाबालाभविष्यतिकनीयसी ॥ ततोदौहित्रजाल्लोकादबाह्योऽसौपतिर्मम ११ अधिकाकिलनारीणांप्रीतिर्जामातृजाभवेत् ॥ यदिनाममममापिस्याद्दुहितैकशताधिका १२ कृतकृत्याभवेयंवैपुत्रदौहित्रसंवृता ॥ यदिसत्यंतपस्तप्तंदत्तंवाऽप्यथवाहुतम् १३ गुरवस्तोषितावाऽपितथाऽस्तुदुहितामम ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुकृष्णद्वैपायनःस्वयम् १४ व्यभजत्सतदापेशींभगवानृषिसत्तमः ॥ गणयित्वाशतंपूर्णमंशानामाहसौबलीम् १५ ॥ व्यासउवाच ॥ पूर्णंपुत्रशतंत्वेतन्नमिथ्यावागुदाहृता ॥ दौहित्रयोगायभागएकःशिष्टःशतात्परः १६ एषातेसुभगाकन्याभविष्यतियथेप्सिता ॥ ततोऽन्यंघृतकुंभंचसमानाय्यमहातपाः ॥ तंचापिप्राक्षिपत्तत्रकन्याभागंतपोधनः १७ एतत्तेकथितंराजन्दुःशलाजन्मभारत ॥ ब्रूहिराजेंद्रकिंभूयोवर्तयिष्यामितेऽनघ १८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि दुःशलोत्पत्तौषोडशाधिकशततमोऽध्यायः ११६ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ज्येष्ठाऽनुज्येष्ठतांतेषांनामानिचपृथक्पृथक् ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्राणामानुपूर्व्यात्प्रकीर्तय १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ दुर्योधनोयुयुत्सुश्चराजन्दुःशासनस्तथा ॥ दुःसहोदुःशलश्चैवजलसंधःसमःसहः २ विंदानुविंदौदुर्धर्षःसुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः ॥ दुर्मर्षणोदुर्मुखश्चदुष्कर्णःकर्णएवच ३ विविंशतिर्विकर्णश्चशलःसत्वःसुलोचनः ॥ चित्रोपचित्रौचित्राक्षश्चारुचित्रःशरासनः ४ ॥ ॥

२ । ३ नप्रजास्यति प्रजामात्मनो नेच्छति क्यजंतोयंशब्दः । सर्वप्रातिपदिकेभ्यःक्यचिलालसायांसुगसुगाविति वार्तिकात्सुगागमः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० अबाह्यःदौहित्रजानपिलोकान्प्राप्स्यतीत्यर्थः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ११६ ॥ ॥ ज्येष्ठेति १ । २ । ३ । ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ कथितइति । आर्षः ऋषिप्रसादहेतुकः । अमनुष्योमनुष्येष्वदृष्टः । युगपद्बहूनांजननात् १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ कामेति । कामक्रोधाद्वृता अपिमूढाःपापाचारस्वभावाईदृशानिनृशंसानिबीभत्सानिवर्जयंत्यत

दुर्मदोदुर्विगाहश्चविवित्सुर्विकटाननः ॥ ऊर्णनाभःसुनाभश्चतथानंदोपनंदकौ ५ चित्रबाणश्चित्रवर्मासुवर्मादुर्विमोचनः ॥ अयोबाहुर्महाबाहुश्चित्रांगश्चित्रकुंडलः ६ भीमवेगोभीमबलोबलाकीबलवर्धनः ॥ उग्रायुधःसुषेणश्चकुंडधारोमहोदरः ७ चित्रायुधोनिषंगीचपाशीवृंदारकस्तथा ॥ दृढवर्मादृढक्षत्रःसोमकीर्तिरनूदरः ८ दृढसंधोजरासंधःसत्यसंधःसदःसुवाक् ॥ उग्रश्रवाउग्रसेनःसेनानीर्दुष्पराजयः ९ अपराजितःकुंडशायीविशालाक्षोदुराधरः ॥ दृढहस्तःसुहस्तश्चवातवेगसुवर्चसौ १० आदित्यकेतुर्बह्वाशीनागदत्तोऽग्रयाय्यपि॥कवचीक्रथनःकुंडीकुंडधारोधनुर्धरः ११ उग्रभीमरथौवीरौवीरबाहुरलोलुपः ॥ अभयोरौद्रकर्माचतथादृढरथाश्रयः १२ अनाधृष्यःकुंडभेदीविरावीचित्रकुंडलः ॥ प्रमथश्चप्रमाथीचदीर्घरोमश्चवीर्यवान् १३ दीर्घबाहुर्महाबाहुर्व्यूढोरःकनकध्वजः ॥ कुंडाशीविरजाश्चैवदुःशलाचशताधिका १४ इतिपुत्रशतंराजन्कन्याचैवशताधिका ॥ नामधेयानुपूर्व्येणविद्धिजन्मक्रमंनृप १५ सर्वेत्वतिरथाःशूराःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ सर्वेवेदविदश्चैव सर्वेसर्वास्त्रकोविदाः १६ सर्वेषामनुरूपाश्चकृतादारामहीपते ॥ धृतराष्ट्रेणसमयेपरीक्ष्यविधिवन्नृप १७ दुःशलांचापिसमयेधृतराष्ट्रोनराधिपः ॥ जयद्रथायप्रददौ विधिनाभरतर्षभ १८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि धृतराष्ट्रपुत्रनामकथने सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥११७॥ ॥ जनमेजयउवाच॥ कथितोधार्तराष्ट्राणामार्षःसंभवउत्तमः ॥ अमनुष्योमनुष्याणांभवताब्रह्मवादिना १ नामधेयानिचाप्येषांकथ्यमानानिभागशः ॥ त्वत्तःश्रुतानिमेब्रह्मन्पांडवानांचकीर्तय २ तेहिसर्वेमहात्मानोदेवराजपराक्रमाः ॥ त्वयैवांशावतरणेदेवभागाःप्रकीर्तिताः ३ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुमतिमानुषकर्मणाम् ॥ तेषामाजननंसर्वंवैशंपायनकीर्तय ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ राजापांडुर्महारण्येमृगव्यालनिषेविते ॥ चरन्मैथुनधर्मस्थंददर्शमृगयूथपम् ५ ततस्तांचमृगींतंचरुक्मपुंखैःसुपत्रिभिः॥ निर्बिभेदशरैस्तीक्ष्णैःपांडुःपंचभिराशुगैः ६ सचराजन्महातेजाऋषिपुत्रस्तपोधनः ॥ भार्ययासहतेजस्वीमृगरूपेणसंगतः ७ संसक्तश्चतयामृग्यामानुषीमीरयन्गिरम् ॥ क्षणेनपतितोभूमौविललापाकुलेंद्रियः ८ ॥ मृगउवाच ॥ काममन्युपरीताहिबुद्ध्याविरहिताअपि ॥ वर्जयंतिनृशंसानिपापेष्वपिरतानराः ९ नविधिंग्रसतेप्रज्ञाप्रज्ञांतुग्रसतेविधिः ॥ विधिपर्यागतानर्थान्प्राज्ञोनप्रतिपद्यते १० शश्वद्धर्मात्मनांमुख्येकुलेजातस्यभारत ॥ कामलोभाभिभूतस्यकथंतेचलितामतिः ११ ॥ पांडुरुवाच ॥ शत्रूणांयावधेवृत्तिःसामृगाणांवधेस्मृता ॥ राज्ञांमृगनमांमोहात्त्वंगर्हयितुमर्हसि १२ ॥ ॥ ॥

स्त्वंनृशंसकर्तासर्वेभ्योऽप्यधमइत्यर्थः ९ विधिर्दैवं नग्रसतेनातिक्रामति । प्रज्ञाशास्त्रीयाबुद्धिः । प्राज्ञःप्रज्ञावानर्थान्विधिपर्यागतान्दैवोपगतान्नप्रतिपद्यतेनवेत्तिकिंतुप्रज्ञाबलेनैवैतन्मयाकृतमितिमन्यतेऽतोनायंतवापराधइतिभावः प्रज्ञावानितिपाठेतुप्रज्ञावानेवैतज्जानातिनमूढइत्यर्थः १० तवापिमोहइत्याश्चर्यमित्याह शश्वदिति ११ पाठांतरे मृगयुतांमृगहंतृत्वं १२ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अच्छद्मनाप्राकट्येन। माययाप्रच्छन्नरूपेण । चोवार्थे १३ सत्रमासीनोऽनुतिष्ठन् । व्रतस्थानांतत्रापिब्राह्मणानामपिमृगयादृष्टैव।किंपुनर्ममराज्ञः । प्रोक्ष्येत्यनेनोपाकरणसंज्ञपनादिकंलक्ष्यते । मुखं न्यादायस्वपितीतिवन्मृगयांकृत्वाप्रोक्षयामासेतिव्याख्येयं १४ प्रमाणंवेदः । अस्मान्वर्तमानान् । ननुपर्यग्निकृतानारण्यानुत्सृजतीत्यारण्यानामुत्सर्गएवविहितोनवधइत्याशंक्याह अगस्त्यस्येति। अभिचारेणशत्रुमारणेन । अतिचारेणेतिपाठेशास्त्रातिक्रमेण । वपाकदलीगर्भपत्रसदृशोमांसापूपः । तस्मादगस्त्यप्रदर्शितेनमार्गेणशत्रुवधकामानृपाःशत्रुवन्मृगानघ्नंति १५ नरिपूनिति। रंध्रेविशस्त्र

अच्छद्मनामाययाचमृगाणांवधइष्यते ॥ सएवधर्मोराज्ञांतुतद्विद्वंकिंनुगर्हसे १३ अगस्त्यःसत्रमासीनश्चकारमृगयामृषिः ॥ आरण्यान्सर्वदैवत्यान्मृगान्प्रो क्ष्यमहावने १४ प्रमाणदृष्टधर्मेणकथमस्मान्विगर्हसे ॥ अगस्त्यस्याभिचारेणयुष्माकंचवपाहुता १५ ॥ मृगउवाच ॥ नरिपून्वैसमुद्दिश्यविमुंचंतिनराःशरान् ॥ रंध्रएषांविशेषेणवधकालःप्रशस्यते १६ ॥ पांडुरुवाच ॥ प्रमत्तमप्रमत्तंवाविवृतंघ्नंतिचौजसा ॥ उपायैर्विविधैस्तीक्ष्णैःकस्मान्मृगविगर्हसे १७ ॥ मृगउवाच ॥ नाहंघ्नंतंमृगान्राजन्विगर्हेचात्मकारणात् ॥ मैथुनंतुप्रतीक्ष्यंमेत्वयेहाद्यानृशंस्यतः १८ सर्वभूतहितेकालेसर्वभूतेप्सितेतथा ॥ कोहिविद्वान्मृगंहन्याच्चरंतंमैथुनंवने १९ अस्यांमृग्यांचराजेंद्रहर्षान्मैथुनमाचरम् ॥ पुरुषार्थफलंकर्तुंतत्त्वयाविफलीकृतम् २० पौरवाणांमहाराजतेषामक्लिष्टकर्मणाम् ॥ वंशेजातस्यकौरव्यनानुरूप मिदंतव २१ नृशंसंकर्मसुमहत्सर्वलोकविगर्हितम् ॥ अस्वर्ग्यमयशस्यंचाप्यधर्मिष्ठंचभारत २२ स्त्रीभोगानांविशेषज्ञःशास्त्रधर्मार्थतत्त्ववित् ॥ नार्हस्त्वंसुरसंकाशकर्तु मस्वर्ग्यमीदृशम् २३ त्वयानृशंसकर्तारःपापाचाराश्चमानवाः ॥ निग्राह्याःपार्थिवश्रेष्ठत्रिवर्गपरिवर्जिताः २४ किंकृतंतेनरश्रेष्ठमामिहानागसंघ्नता ॥ मुनिंमूलफ लाहारंमृगवेषधरंनृप २५ वसमानमरण्येषुनित्यंशमपरायणम् ॥ त्वयाऽहंहिंसितोयस्मात्तस्मात्त्वामप्यहंशपे २६ द्वयोर्नृशंसकर्तारमवशंकाममोहितम् ॥ जीवि तांतकरोभावएवमेवागमिष्यति २७ अहंहिकिंदमोनामतपसाभावितोमुनिः ॥ व्यपत्रपन्मनुष्याणांमृग्यांमैथुनमाचरम् २८ मृगोभूत्वामृगैःसार्धंचरामिगहने वने ॥ नतुतेब्रह्महत्येयंभविष्यत्यविजानतः २९ मृगरूपधरंहत्वामामेवंकाममोहितम् ॥ अस्यतुत्वंफलंमूढप्राप्स्यसीदृशमेवहि ३० प्रिययासहसंवासंप्राप्यकाम विमोहितः ॥ त्वमप्यस्यामवस्थायांप्रेतलोकंगमिष्यसि ३१ अंतकालेहिसंवासंयथागंताऽसिकांतया ॥ प्रेतराजपुरंप्राप्तंसर्वभूतदुरत्ययम् ॥ भक्त्यामतिमतांश्रेष्ठ सैवत्वाऽनुगमिष्यति ३२ वर्तमानःसुखेदुःखंयथाहंप्रापितस्त्वया ॥ तथात्वांचसुखंप्राप्तंदुःखमभ्यागमिष्यति ३३ ॥ ॥

त्वव्यसनाक्रांतत्वादिसमयेशरान्नविमुंचंतीतिसंबंधः । किंत्वेषांशत्रूणांवधकालःसर्वलोकप्रसिद्धःसंग्रामआधिमुख्यादिमान्सएवप्रशस्यतेऽन्योनिंद्यतइत्यर्थः १६ प्रमत्तमसावधानं तीक्ष्णैर्गुप्तशस्त्रैरामे यादिभिर्विवृतंव्यक्तंघ्नंतिमृगान् । मत्तभीतपलायितादीनांशत्रूणांवधोनिंद्योनतुमृगादीनामित्याशयः १७ । १८ । १९ हर्षात्ऋश्यशृंगादितुल्यःपुत्रोमेभविष्यतीत्युत्साहाद । पुरुषार्थफलंपुरु षैर्मैथुनेनार्थनीयंफलंपुत्रस्तंकर्तुमुत्पादयितुं २० । २१ । २२ । २३ त्रिवर्गेति। धर्मार्थकामहीनाः २४ तेत्वया २५ । २६ द्वयोःस्त्रीपुंसयोर्नृशंसंनिंद्यंमैथुनासक्तयोर्वधस्तस्यकर्तारं २७ । २८ २९ । ३० । ३१ प्राप्तंत्वात्वां ३२ । ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३४ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ तमिति । राजाऽतिक्रम्यतंपर्यदेवयदितिसंबंधः कीदृशंतंव्यतीतंमारितमित्यर्थः १ कामजालं विधित्साजालं २ । ३ । ४ देवैस्त्यक्तस्य अपुत्रतयास्वर्गगमनानर्हत्वात् ५ मोक्षंमोक्षमार्गव्यवस्याभिनिश्चिनोमिश्रेयस्करत्वेन । तत्रहिपुत्राद्यनपेक्षादृष्टाकिंप्रजयाकरिष्यामोयेषांनोऽयमात्माऽयंलोकइति । इष्टमेवैतज्जातमित्याह बंधोहीति । बंधःपुत्रैषणादिः सुवृत्तिंब्रह्मचर्याख्यांवृत्तिं । पितुर्व्यासस्य ६ तपसाश्रवणमननात्मकेनालोचनेन आत्मानंचित्तंयोजयिष्यामिसमाधातुमिच्छामि । तत्रसाधनान्याह तस्मादिति । एकःस्त्रीहीनः एकाकीशिष्यादिभिःसहायैर्हीनः ७ इमान्वानप्रस्थाश्रमान्सन्निहितान् पांसुनेतिभूमिशायित्वमुक्तं ८ । ९ निराशीर्निर्नमस्कारः आशिषंनमस्कारंवाने

॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वासुदुःखार्तोजीवितात्सव्यमुच्यत ॥ मृगःपांडुश्चदुःखार्तःक्षणेनसमपद्यत ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडुमृगशापेऽष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तंव्यतीतमतिक्रम्यराजास्वमिवबांधवम् ॥ सभार्यःशोकदुःखार्तःपर्यदेवयदातुरः १ ॥ पांडुरुवाच ॥ सतामपिकुलेजाताःकर्मणाबतदुर्गतिम् ॥ प्राप्नुवंत्यकृतात्मानःकामजालविमोहिताः २ शश्वद्धर्मात्मनाजातोबालएवपितामम ॥ जीवितांतमनुप्राप्तःकामात्मैवेतिनःश्रुतम् ३ तस्यकामात्मनःक्षेत्रेराज्ञःसंयतवागृषिः ॥ कृष्णद्वैपायनःसाक्षाद्भगवान्मामजीजनत् ४ तस्याद्यव्यसनेबुद्धिःसंजातेयंममाधमा ॥ त्यक्तस्यदेवैरनयान्मृगयायांपरिधावतः ५ मोक्षमेवव्यवस्यामिबंधोहिव्यसनंमहत् ॥ सुवृत्तिमनुवर्तिष्येतामहंपितुरव्ययाम् ६ अतीवतपसाऽऽत्मानंयोजयिष्याम्यसंशयम् ॥ तस्मादेकोऽहमेकाकीएकैकस्मिन्वनस्पतौ ७ चरन्भैक्ष्यंमुनिर्मुंडश्चरिष्याम्याश्रमानिमान् ॥ पांसुनासमवच्छन्नःशून्यागारकृतालयः ८ वृक्षमूलनिकेतोवात्यक्तसर्वप्रियाप्रियः ॥ नशोचन्नप्रहृष्यंश्चतुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः ९ निराशीर्निर्नमस्कारोनिर्द्वंद्वोनिष्परिग्रहः ॥ नचाप्यवहसन्कंचिन्नकुर्वन्भ्रुकुटींक्वचित् १० प्रसन्नवदनोनित्यंसर्वभूतहितेरतः ॥ जंगमाजंगमंसर्वमविहिंसंश्चतुर्विधम् ११ स्वासुप्रजास्विवसदासमःप्राणभृतांप्रति ॥ एककालंचरन्भैक्ष्यंकुलानिदशपंचवा १२ असंभवेवाभैक्ष्यस्यचरन्ननशनान्यपि ॥ अल्पमल्पंचभुंजानःपूर्वालाभेनजातुचित् १३ अन्यान्यपिचरंल्लोभादलाभेसप्तपूरयन् ॥ अलाभेयदिवालाभेसमदर्शीमहातपाः १४ वास्यैकंतक्षतोबाहुंचंदनेनैकमुक्षतः ॥ नाकल्याणंनकल्याणंचिंतयन्नुभयोस्तयोः १५ नजिजीविषुवत्किंचिन्नमुमूर्षुवदाचरन् ॥ जीवितंमरणंचैवनाभिनंदन्नचद्विषन् १६ याःकाश्चिज्जीवताशक्याःकर्तुमभ्युदयक्रियाः ॥ ताःसर्वाःसमतिक्रम्यनिमेषादिव्यवस्थिताः १७

च्छामीत्यर्थः । निर्द्वंद्वःसुखदुःखादिहीनः । निष्परिग्रहःकंथापादुकादिहीनः १० । ११ पूर्वंसंन्यासिधर्मानेवकरिष्यामीत्युक्तमिदानींसंन्यासमेवकरिष्यामीत्याह एककालमितिसार्धः पूर्वालाभेपूर्वमेकैकस्मिन्वनस्पतौचरन्भैक्ष्यमित्युक्तंतदभावेसति कुलानिगृहाणि १२ नजातुचिन्नकदाचित् १३ लोभादन्यानिदशाधिकानिचरन् अलाभेअपूर्तौ १४ वास्यावास्येन काष्ठतक्षणेन सुपोडादेशआर्षोविभक्तिलोपोवा १५ । १६ अभ्युदयक्रियाःस्वर्गादिहेतुदर्शपूर्णमासादयः । समतिक्रम्यप्राजापत्येष्ट्यादिपूर्वकंविधिवत्त्यक्त्वा । निमेषादिःकालस्तत्रव्यवस्थितानियतकालाः १७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अनवस्थास्वनित्यफलासुसंपरित्यक्तोधर्मसाध्योऽर्थोब्रह्मलोकांतोयेनसः । सुनिर्णिक्तात्मकल्मषःयस्माद्धर्मेणसम्यक्क्षालितंचित्तकल्मषंरागादितस्माच्चेनकृतार्थेननातःपरंकार्यमस्तीत्यर्थः १८ रागादिक्षयोऽपितन्मूलभूतपापक्षयादेवेत्याहनिर्मुक्तइति । वागुराइववागुराबंधनान्यविद्याकामकर्माणि । सधर्माअसंगः १९ संस्थापयिष्यामिनाशयिष्यामि निर्भयंमार्गंसंसारभयरहितं २० बाह्यसाधनाधीनेसुकृपणेमार्गेकर्ममार्गे 'योवाहतदक्षरंगार्ग्यविदित्वाऽस्मिन्लोकेयजतिददातितपस्तप्यतेऽपिबहूनिवर्षसहस्राण्यंतवदेवास्यतद्भवतियोवाएतक्षदरंगार्ग्यविदित्वाऽस्माल्लोकात्प्रैतिसकृपणः' इतिश्रुतिनिंदिते । स्ववीर्यक्षयशोचितेस्वस्यप्रत्यगात्मनोवीर्यं 'सर्वस्यवशीसर्वस्येशानःसर्वस्याधिपतिः' इत्यादिश्रुतिप्रसिद्धंवशित्वादितस्यक्षयोविषयसंगकृतोह्रासस्तेनशोचितेशोच्ये । ननु'न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः ।

तासुचाप्यनवस्थासुत्यक्तसर्वेंद्रियक्रियः ॥ संपरित्यक्तधर्मार्थःसुनिर्णिक्तात्मकल्मषः १८ निर्मुक्तःसर्वपापेभ्योव्यतीतःसर्ववागुराः ॥ नवशेकस्यचित्तिष्ठन्सधर्मा मातरिश्वनः १९ एतयासततंधृत्याचरन्नेवंप्रकारया ॥ देहंसंस्थापयिष्यामिनिर्भयंमार्गमास्थितः २० नाहंसुकृपणेमार्गेस्ववीर्यक्षयशोचिते ॥ स्वधर्मात्सतता पेतेचरेयंवीर्यवर्जितः २१ सत्कृतोऽसत्कृतोवाऽपियोऽन्यंकृपणचक्षुषा ॥ उपैतिवृत्तिकामात्मासशुनांवर्ततेपथि २२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वासुदुःखार्तोनिःश्वासपरमोनृपः ॥ अवेक्षमाणःकुंतींचमाद्रींचसमभाषत२३ कौसल्याविदुरःक्षत्ताराजाचसहबंधुभिः ॥ आर्यासत्यवतीभीष्मस्तेचराजपुरोहिताः २४ ब्राह्मणाश्चमहात्मानःसोमपाःसंशितव्रताः ॥ पौरवृद्धाश्चयेतत्रनिवसंत्यस्मदाश्रयाः ॥ प्रसाद्यसर्वेवक्तव्याःपांडुःप्रव्रजितोवनम् २५ निशम्यवचनंभर्तुर्वनवासेधृतात्मनः ॥ तत्समंवचनंकुंतीमाद्रीचसमभाषताम् २६ अन्येऽपिह्याश्रमाःसंतियेशक्याभरतर्षभ ॥ आवाभ्यांधर्मपत्नीभ्यांसहतप्तुंतपोमहत् २७ शरीरस्यापिमोक्षायस्वर्ग्यंप्राप्यमहाफलम् ॥ त्वमेवभविताभर्तास्वर्गस्यापिनसंशयः २८ प्रणिधायेंद्रियग्रामंभर्तृलोकपरायणे ॥ त्यक्त्वाकामसुखेह्यावांतप्स्यावोविपुलंतपः २९ यदिचावांमहाप्राज्ञत्यक्ष्यसित्वंविशांपते ॥ अद्यैवावांप्रहास्यावोजीवितंनात्रसंशयः ३० ॥ पांडुरुवाच ॥ यदिव्यवसितंह्येतद्युवयोर्धर्मसंहितम् ॥ स्ववृत्तिमनुवर्तिष्येतामहंपितुरव्ययाम् ३१ त्यक्त्वाग्रामसुखाहारंतप्यमानोमहत्तपः ॥ वल्कलीफलमूलाशीचरिष्यामिमहावने ३२ अग्नौजुह्वन्नुभौकालावुभौकालावुपस्पृशन् ॥ कृशःपरिमिताहारश्चीरचर्मजटाधरः ३३ शीतवातातपसहःक्षुत्पिपासानवेक्षकः ॥ तपसादुश्चरेणेदंशरीरमुपशोषयन् ३४ ॥ ॥ ॥

श्राद्धकृत्सत्यवादीचगृहस्थोऽपिविमुच्यते' इतिस्मृतेर्गृहएवमोक्षसिद्धौकिंसंन्यासेनेत्याशंक्याह स्वधर्मादिति । जायामेस्यादथप्रजायेयेतिश्रुतेःप्रजोत्पादनमेवगृहस्थधर्मस्ततोऽपेतेगार्हस्थ्येकिमवस्थानेनेत्याशयः । वीर्यवर्जितोऽपत्योत्पादनसामर्थ्यरहितः २१ अपत्योत्पादनमपिब्राह्मणद्वारासुसंपाद्यमित्याशंक्याह सत्कृतइति ।अन्यंपुरुषं वृत्तिंवृत्तिप्रदं । कृपणचक्षुषाअपत्यंमेदेहीतियाञ्चादीनदृष्ट्या । कामात्माअपत्यकामआत्माचित्तंयस्यसः । कामपूर्त्यैतेशुनामिवापत्यकामानामपितत्कृतंमहद्दुःखमस्त्यतःपारिव्राज्यमेवश्रेयइतिभावः २२ । २३ क्षत्ताऽविदुरएवकौसल्यादिसाहचर्यात् २४ । २५ तत्समनुक्तस्ययोग्यं २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विमृशन्हिंसादिदोषं । पक्वापक्वेन पक्वंफलादि अपक्वंकंदादि । पक्षापक्षेणेतिपाठेपक्षांतकर्मइष्ट्यादिकंपक्षस्तदन्यदग्निहोत्रादिकमपक्षः ३५ अप्रियाणिचनाचरिष्यामि तथाकुलवासिनांभ्रात्रादीनां ३६ आर ण्यावानप्रस्थास्तेपांशास्त्राणिधर्मविधायकानितेपांमध्येविहितमुग्रमास्थास्येअंगीकरिष्ये आसमापनाद्यावत्समाप्ति ३७ निष्कंग्रैवेयकं ३८ । ३९ रतिंस्त्रीसंगं परमात्मिकांपरमोनूतनत्वादुत्कृष्टआत्मा 'आत्मा

एकांतशीलीविमृशन्पक्वापक्वेनवर्तयन् ॥ पितॄन्देवांश्चवन्येनवाग्भिरद्भिश्चतर्पयन् ३५ वानप्रस्थजनस्यापिदर्शनंकुलवासिनाम् ॥ नाप्रियाण्याचरिष्यामिकिंपुन ग्रामवासिनाम् ३६ एवमारण्यशास्त्राणामुग्रमुग्रतरंविधिम् ॥ कांक्षमाणोऽहमास्थास्येदेहस्यास्यासमापनात् ३७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्येवमुक्त्वाभार्येतेरा जाकौरवनंदनः ॥ ततश्चूडामणिंनिष्कमंगदेकुंडलानिच ३८ वासांसिचमहार्हाणिस्त्रीणामाभरणानिच ॥ प्रदायसर्वंविप्रेभ्यःपांडुःपुनरभाषत ३९ गत्वानागपुरंवा च्यंपांडुःप्रव्रजितोवनम् ॥ अर्थंकामंसुखंचैवरतिंचपरमात्मिकाम् ४० प्रतस्थेसर्वमुत्सृज्यसभार्यःकुरुनंदनः ॥ ततस्तस्यानुयातारस्तेचैवपरिचारकाः ४१ श्रुत्वा भरतसिंहस्यविविधाःकरुणागिरः ॥ भीममार्तस्वरंकृत्वाहाहेतिपरिचुक्रुशुः ४२ उष्णमश्रुविमुंचंतस्तंविहायमहीपतिम् ॥ ययुर्नागपुरंतूर्णंसर्वमादायतद्धनम् ४३ तेगत्वानगरंराज्ञोयथावृत्तंमहात्मनः ॥ कथयांचक्रिरेराज्ञस्तद्धनंविविधंददुः ४४ श्रुत्वातेभ्यस्ततःसर्वंयथावृत्तंमहावने ॥ धृतराष्ट्रोनरश्रेष्ठःपांडुमेवान्वशोचत ४५ नशय्यासनभोगेषुरतिंविंदतिकर्हिचित् ॥ भ्रातृशोकसमाविष्टस्तमेवार्थंविचिंतयन् ४६ राजपुत्रस्तुकौरव्यपांडुर्मूलफलाशनः ॥ जगामसहपत्नीभ्यांततोनागशतं गिरिम् ४७ सचैत्ररथमासाद्यकालकूटमतीत्यच ॥ हिमवंतमतिक्रम्यप्रययौगंधमादनम् ४८ रक्ष्यमाणोमहाभूतैःसिद्धैश्चपरमर्षिभिः ॥ उवाससमहाराजसमेषुवि षमेषुच ४९ इंद्रद्युम्नसरःप्राप्यहंसकूटमतीत्यच ॥ शतशृंगेमहाराजतापसःसमतप्यत ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि संभवप० पांडुचरितेऊनविंशत्यधिक शततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तत्रापितपसिश्रेष्ठेवर्तमानःसवीर्यवान् ॥ सिद्धचारणसंघानांबभूवप्रियदर्शनः १ शुश्रूषुरनहंवादीसंयतात्माजितें द्रियः ॥ स्वर्गंगंतुंपराक्रांतःस्वेनवीर्येणभारत २ केषांचिदभवद्भ्राताकेषांचिदभवत्सखा ॥ ऋषयस्त्वपरेचैनंपुत्रवत्परिपालयन् ३ सतुकालेनमहताप्राप्यनिष्कल्मषं तपः ॥ ब्रह्मर्षिसदृशःपांडुर्बभूवभरतर्षभ ४ अमावास्यांतुसहिताऋषयःसंशितव्रताः ॥ ब्रह्माणंद्रष्टुकामास्तेसंप्रतस्थुर्महर्षयः ५ संप्रयातानृषीन्दृष्ट्वापांडुर्वचनमब्र वीत् ॥ भवंतःक्कगमिष्यंतिब्रूतमेवदतांवराः ६ ॥ ऋषयऊचुः ॥ समवायोमहानद्यब्रह्मलोकेमहात्मनाम् ॥ देवानांचऋषीणांचपितॄणांचमहात्मनाम् ॥ वयंतत्र गमिष्यामोद्रष्टुकामाःस्वयंभुवम् ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ पांडुरुत्थायसहसागंतुकामोमहर्षिभिः ॥ स्वर्गपारंतितीर्षुःसशतशृंगादुदङ्मुखः ८ प्रतस्थेसहपत्नीभ्या मब्रुवंस्तंचतापसाः ॥ उपर्युपरिगच्छंतःशैलराजमुदङ्मुखाः ९ दृष्टवंतोगिरौरम्येदुर्गान्देशान्बहून्वयम् ॥ विमानशतसंबाधांगीतस्वरनिनादिताम् १० ॥

वैपुत्रनामाऽसि'इतिश्रुतेःपुत्रःसययातां ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ तत्रापीति १ । २ परिपालयन् अडभावआर्षः ३ । ४ अमावास्यांप्राप्य ५ । ६ । ७ । ८ । ९ विमानशतेनसंबाधंसंकटंयस्यांसा 'संबाधःसंकटेभगे'इतिमेदिनी १० ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ । १२ । १३ सिद्धाश्चपरमर्षयइति । वक्ष्यमाणऋणचतुष्टयनिर्मुक्ताःसिद्धादिव्यज्ञानवंतःपरमर्षयस्तेऽपियांति त्वंतुनतथेतिभावः । तत्रलोकदृष्टंहेतुमाह । गच्छंत्याविति १४ तमेवंमुनीनामाशयं बुद्ध्वापांडुरुवाच अप्रजस्येति । नपरिचक्षतेपरितःसर्वथानपश्यंति १५ । १६ नाशोममैव यतःपितॄणामेषनिश्चयः । अप्रजस्यस्वर्गद्वारनिरोधेनयज्ञादिकंविफलीकर्तव्यमित्येषनिश्चयःपितॄणां तेनतादृशोऽस्वर्ग्योभूमौसन्नपिनष्टप्रायएवकिमुतदेहनाशेइतिभावः एतदेवविवृणोति ऋणैरित्यादिना १७ । १८ । १९ ऋषिदेवमनुष्याणामृणादितिशेषः २० इतरेषांपितॄणामृणात्तुनाशोऽप्रकाशताममआत्मनिदेहेनश्यतिसति । सोयंलोकःपुत्रेणैवजय्योनान्येनकर्मणेतिश्रुतेः स्वदेहनाशेऽपिपुत्ररूपेणास्त्येवपुत्राभावेतुनास्त्येवेत्यर्थः तदेवाह पित्र्यादृणादिति २१ । २२ । २३

आक्रीडभूमिर्देवानांगंधर्वाप्सरसांतथा ॥ उद्यानानिकुबेरस्यसमानिविषमाणिच ११ महानदीनितंबांश्चगहनान्गिरिगह्वरान् ॥ संतिनित्यहिमादेशानिर्वृक्षमृगपक्षिणः १२ संतिक्वचिन्महादर्योदुर्गाःकाश्चिद्दुरासदाः ॥ नातिक्रामेतपक्षीयान्कुतएवेतरेमृगाः १३ वायुरेकोहियात्यत्रसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ गच्छंत्यौशैलराजेऽस्मिन्राजपुत्र्यौकथंत्विमे १४ नसीदेतामदुःखार्हेमागमोभरतर्षभ ॥ पांडुरुवाच ॥ अप्रजस्यमहाभागानद्वारंपरिचक्षते १५ स्वर्गेतेनाभितप्तोऽहमप्रजस्तुब्रवीमिवः ॥ पित्र्यादृणादनिर्मुक्तस्तेनतप्येतपोधनाः १६ देहनाशेध्रुवोनाशःपितॄणामेषनिश्चयः ॥ ऋणैश्चतुर्भिःसंयुक्ताजायंतेमानवाभुवि १७ पितृदेवर्षिमनुजैर्देयंतेभ्यश्चधर्मतः ॥ एतानितुयथाकालंयोनबुध्यतिमानवः १८ नतस्यलोकाःसंतीतिधर्मविद्भिःप्रतिष्ठितम् ॥ यज्ञैस्तुदेवान्प्रीणातिस्वाध्यायतपसामुनीन् १९ पुत्रैःश्राद्धैःपितॄंश्चापिआनृशंस्येनमानवान् ॥ ऋषिदेवमनुष्याणांपरिमुक्तोऽस्मिधर्मतः २० त्रयाणामितरेषांतुनाशआत्मनिनश्यति ॥ पित्र्यादृणादनिर्मुक्तइदानीमस्मितापसाः २१ इहतस्मात्प्रजाहेतोःप्रजायंतेनरोत्तमाः ॥ यथैवाहंपितुःक्षेत्रेजातस्तेनमहर्षिणा २२ तथैवास्मिन्ममक्षेत्रेकथंवैसंभवेत्प्रजा ॥ ॥ ऋषयऊचुः ॥ अस्तिवैतवधर्मात्मन्विद्मदेवोपमंशुभम् २३ अपत्यमनघंराजन्वयंदिव्येनचक्षुषा ॥ दैवोदिष्टंनरव्याघ्रकर्मणेहोपपादय २४ अक्लिष्टंफलमव्यग्रोविंदतेबुद्धिमान्नरः ॥ तस्मिन्दृष्टेफलेराजन्प्रयत्नंकर्तुमर्हसि २५ अपत्यंगुणसंपन्नंलब्धाप्रीतिकरंह्यसि ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तच्छ्रुत्वातापसवचःपांडुश्चितापरोऽभवत् २६ आत्मनोमृगशापेनजानन्नुपहतांक्रियाम् ॥ सोऽब्रवीद्विजनेकुंतींधर्मपत्नींयशस्विनीम् ॥ अपत्योत्पादनेयत्नमापदित्वंसमर्थय २७ अपत्यंनामलोकेषुप्रतिष्ठाधर्मसंहिता ॥ इतिकुंतिविदुर्धीराःशाश्वतंधर्मवादिनः २८ इष्टंदत्तंतपस्तप्तंनियमश्चस्वनुष्ठितः ॥ सर्वमेवानपत्यस्यनपावनमिहोच्यते २९ सोऽहमेवंविदित्वैतत्प्रपश्यामिशुचिस्मिते ॥ अनपत्यःशुभाँल्लोकान्नप्राप्स्यामीतिचिंतयन् ३० मृगाभिशापान्नष्टंमेजननंह्यकृतात्मनः ॥ नृशंसकारिणोभीरुयथैवोपहतंपुरा ३१ इमेवैबंधुदायादाःषट्पुत्राधर्मदर्शने ॥ षडेवाबंधुदायादाःपुत्रास्ताञ्छृणुमेपृथे ३२ ॥ ॥ ॥ ॥

दैवोदिष्टंदृष्टादृष्टकारणकलापजन्यत्वात्कार्यमात्रस्येत्यर्थः २४ अव्यग्रोविंदतेऽतोव्यग्रोमाभूदित्यर्थः २५ लभतेइतिलब्धातादृशोऽसिलप्स्यसीत्यर्थः २६ क्रियांपुत्रोत्पादिकां २७ धर्मसंहिताधर्ममयी २८ । २९ । ३० मृगाभिशापान्मृगरूपस्यमुनेःशापान्नष्टमसद्रूपंजातंजननंस्त्रीसंगाख्यंरतिकर्मयतउपहतं । यथामृगस्यतथैवांतरामैथुनंममापिमरणप्राप्तिनिश्चयान्नतुक्लीबत्वात् ३१ धर्मदर्शनेधर्मशास्त्रेउक्ताइतिशेषः बंधुदायादारिक्थहराः अबंधुदायादास्तदन्ये ३२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

३९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पडाद्यानाह स्वयंजातऊढायांवोढुःसकाशाज्जातः१.तस्यामेवोत्तमानुग्रहाज्जातःप्रणीतः २ परिक्रीतोरेतोमूल्यदानेनतस्यामेवजनितः ३ पौनर्भवःपूर्वमन्येनऊढापश्चादन्येनतस्यांद्वितीयतोजातोधर्मतोयच्च पिपूर्वस्यक्षेत्रजस्तथाऽपितस्यापिपरिणेतृत्वात्तदीयएव ४ कानीनः विवाहात्प्रागेवाऽस्यांयोजायतेपुत्रःसमेपुत्रोभविष्यतीतिसमयबंधेनयादीयतेतस्यामुत्पन्नः ५ स्वैरिण्यामप्यूढायामेवानीचाज्जातः कुंडनामा ६ एतेष्वाद्यचतुर्थावौरसौपंचमोऽव्यवहितौरसइतरेक्षेत्रजास्त्रयः ३३ अथषड्बंधुदायादाः । दत्तोमातापितृभ्यांसमर्पितः १ क्रीतोधनादिकंदत्वागृहीतः २ कृत्रिमश्चेतिचकारोभिन्नक्रमः क्रीतश्चे तिसंबंधः कृत्रिमउक्तप्रकाराष्टकाभावेऽपियःस्वयमुपगच्छेतअहंतवपुत्रोऽस्मीत्युपेयात्सतृतीयः ३ सहोढोयस्यमातागर्भवत्येवऊढासचतुर्थः ४ कर्णादिसदृशस्यकानीनस्याप्यत्रैवांतर्भावः । ज्ञातिरेताव्य

स्वयंजातःप्रणीतश्चपरिक्रीतश्चयःसुतः ॥ पौनर्भवश्चकानीनःस्वैरिण्यांयश्चजायते ३३ दत्तःक्रीतःकृत्रिमश्चउपगच्छेत्स्वयंचयः ॥ सहोढोज्ञातिरेताश्चहीनयोनि ॥१२१॥
धृतश्चयः ३४ पूर्वपूर्वतमाभावंमत्वालिप्सेतवैसुतम् ॥ उत्तमाद्देवरात्पुंसःकांक्षंतेपुत्रमापदि ३५ अपत्यंधर्मफलदंश्रेष्ठंविंदंतिमानवाः ॥ आत्मशुक्रादपिपृथेमनुः
स्वायंभुवोऽब्रवीत् ३६ तस्मात्प्रहेष्याम्यद्यत्वांहीनःप्रजननात्स्वयम् ॥ सदृशाच्छ्रेयसोवात्वंविद्धयपत्यंयशस्विनि ३७ शृणुकुंतिकथामेतांशारदंडायिनींप्रति ॥
सावीरपत्नीगुरुणानियुक्तापुत्रजन्मनि ३८ पुष्पेणप्रयतास्नातानिशिकुंतिचतुष्पथे ॥ वरयित्वाद्विजंसिद्धंहुत्वापुंसवनेऽनलम् ३९ कर्मण्यवसितेतस्मिन्सातेनैव
सहावसत् ॥ तत्रत्रीन्जनयामासदुर्जयादीन्महारथान् ४० तथात्वमपिकल्याणिब्राह्मणात्तपसाऽधिकात् ॥ मन्नियोगाद्यतक्षिप्रमपत्योत्पादनंप्रति ४१ ॥ इति
श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणिपांडुपृथासंवादे विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तामहाराजकुंती
पांडुमभाषत ॥ कुरूणामृषभंवीरंतदाभूमिपतिंपतिम् १ नमामर्हसिधर्मज्ञवक्तुमेवंकथंचन ॥ धर्मपत्नीमभिरतांत्वयिराजीवलोचने २ त्वमेवतुमहाबाहोमय्यप
त्यानिभारत ॥ वीरवीर्योपपन्नानिधर्मतोजनयिष्यसि ३ स्वर्गंमनुजशार्दूलगच्छेयंसहितात्वया ॥अपत्यायचमांगच्छत्वमेवकुरुनंदन ४ नह्यहंमनसाऽप्यन्यंगच्छेयं
त्वदृतेनरम् ॥ त्वत्तःप्रतिविशिष्टश्चकोऽन्योऽस्तिभुविमानवः ५ इमांचतावद्धर्मात्मन्पौराणींशृणुमेकथाम् ॥ परिश्रुतांविशालाक्षकीर्तयिष्यामियामहम् ६ व्यु
षिताश्वइतिख्यातोबभूवकिलपार्थिवः ॥ पुरापरमधर्मिष्ठःपूरोर्वंशविवर्धनः ७ तस्मिंश्चयजमानेवैधर्मात्मनिमहाभुजे ॥ उपागमंस्ततोदेवाःसेंद्रादेवर्षिभिःसह ८
अमाद्यदिंद्रःसोमेनदक्षिणाभिर्द्विजातयः ॥ व्युषिताश्वस्यराजर्षेस्ततोयज्ञेमहात्मनः ९ देवाब्रह्मर्षयश्चैवचक्रुःकर्मस्वयंतदा ॥ व्युषिताश्वस्ततोराजन्नतिमर्त्या
न्व्यरोचत १० सर्वभूतान्प्रतियथातपनःशिशिरात्यये ॥ सविजित्यगृहीत्वाचनृपतीन्राजसत्तमः ११ ॥ ॥ ॥

वहितभ्रात्रादेःपुत्रःपंचमः ५ 'सर्वेषामेकपुत्राणांयद्येकोऽपिभवेत्सुतः । सर्वेतेतेनपुत्रेणपुत्रिणोमनुरब्रवीत्'इतिस्मृतेःसाक्षात्भ्रातुःपुत्रस्यौरसत्वाविशेषात् हीनयोनौधृतउत्पादितःषष्ठः ६ । ३४ प्रणीते विशेषमाह उत्तमादिति ३५ श्रेष्ठंपितुःकुलादपियःप्रशस्यतमस्तज्जंश्रेष्ठमपत्यमितिसामानाधिकरण्यं श्रेष्ठादनन्यत्वादपत्यस्य ३६ प्रहेष्यामि गतिवृद्धिकर्मणोहिनोतेरूपं । अद्येतिक्षिप्रवचनसं योगाल्लृट् त्वांशरणंगतोऽस्मिवर्धयामिवेतिचार्थः ३७ शारदंडायनेर्भार्यां ३८ गुरुणाभर्त्रा पुष्पेणआर्तवेनउपलक्षितेन प्रयतारजस्वलाव्रतवती । स्नाताचतुर्थेऽह्नि ३९ । ४० यतयतस्व ४१ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अकालयद्वशीकृतवान् १२ । १३ । १४ । १५ जहारआहृतवान्चकारेत्यर्थः । सोमसंस्थाःअग्निष्टोमात्यग्निष्टामादयःसप्त १६ काक्षीवतीकक्षीवतोदुहिता १७ । १८ । १९ । २० । २१ मृतंमरणमप्

प्राच्यानुदीच्यान्पाश्चात्यान्दाक्षिणात्यानकालयत् ॥ अश्वमेधेमहायज्ञेव्युषिताश्वःप्रतापवान् १२ बभूवसहिराजेंद्रोदशनागबलान्वितः ॥ अप्यत्रगाथांगायंति
येपुराणविदोजनाः १३ व्युषिताश्वेयशोवृद्धेमनुष्येंद्रेकुरूत्तम ॥ व्युषिताश्वःसमुद्रांतांविजित्येमांवसुंधराम् १४ अपालयत्सर्ववर्णान्पितापुत्रानिवौरसान् ॥ यज
मानोमहायज्ञैर्ब्राह्मणेभ्योधनंददौ १५ अनंतरत्नान्यादायसजहारमहाक्रतून् ॥ सुषावचबहून्सोमान्सोमसंस्थास्ततानच १६ आसीत्काक्षीवतीचास्यभार्यापरम
संमता ॥ भद्रानाममनुष्येंद्ररूपेणासदृशीभुवि १७ कामयामासतुस्तौचपरस्परमितिश्रुतम् ॥ सतस्यांकामसंपन्नोयक्ष्मणासमपद्यत १८ तेनाचिरेणकालेनजगा
मास्तमिवांशुमान् ॥ तस्मिन्प्रेतेमनुष्येंद्रेभार्याऽस्यभृशदुःखिता १९ अपुत्रापुरुषव्याघ्रविललापेतिनःश्रुतम् ॥ भद्रापरमदुःखार्त्तातन्निबोधजनाधिप २० ॥
भद्रोवाच ॥ नारीपरमधर्मज्ञसर्वाभर्तृविनाकृता ॥ पतिंविनाजीवतियानसाजीवतिदुःखिता २१ पतिंविनामृतंश्रेयोनार्याःक्षत्रियपुंगव ॥ त्वद्गतिंगंतुमिच्छामि
प्रसीदस्वनयस्वमाम् २२ त्वयाहीनाक्षणमपिनाहंजीवितुमुत्सहे ॥ प्रसादंकुरुमेराजन्नितस्तूर्णंनयस्वमाम् २३ पृष्ठतोऽनुगमिष्यामिसमेषुविषमेषुच ॥ त्वामहं
नरशार्दूलगच्छंतमनिवर्तितुम् २४ छायेवानुगताराजन्सततंवशवर्तिनी ॥ भविष्यामिनरव्याघ्रनित्यंप्रियहितेरता २५ अद्यप्रभृतिमांराजन्कष्टाहृदयशोषणाः ॥
आधयोऽभिभविष्यंतित्वामृतेपुष्करेक्षण २६ अभाग्ययामयानूनंवियुक्ताःसहचारिणः ॥ तेनमेविप्रयोगोऽयमुपपन्नस्त्वयासह २७ विप्रयुक्तातुयापत्यामुहूर्तमपि
जीवति ॥ दुःखंजीवतिसापापानरकस्थेवपार्थिव २८ संयुक्ताविप्रयुक्ताश्चपूर्वदेहेकृतामया ॥ तदिदंकर्मभिःपापैःपूर्वदेहेषुसंचितम् २९ दुःखंमामनुसंप्राप्तंराजं
स्त्वद्विप्रयोगजम् ॥ अद्यप्रभृत्यहंराजन्कुशसंस्तरशायिनी ॥ भविष्याम्यसुखाविष्टात्वद्दर्शनपरायणा ३० दर्शयस्वनरव्याघ्रशाधिमामसुखान्विताम् ॥ कृपणां
चाथकरुणंविलपंतींनरेश्वर ३१ ॥ कुंत्युवाच ॥ एवंबहुविधंतस्यांविलपंत्यांपुनःपुनः ॥ तंशवंसंपरिष्वज्यवाक्किलाऽन्तर्हिताऽब्रवीत् ३२ उत्तिष्ठभद्रेगच्छत्वंददानी
हवरंतव ॥ जनयिष्याम्यपत्यानित्वय्यहंचारुहासिनि ३३ आत्मकीयेवरारोहेशयनीयेचतुर्दशीम् ॥ अष्टमींवाऋतुस्नातासंविशेथामयासह ३४ एवमुक्तातुसादे
वीतथाचक्रेपतिव्रता ॥ यथोक्तमेवतद्वाक्यंभद्रापुत्रार्थिनीतदा ३५ सातेनसुषुवेदेवीशवेनभरतर्षभ ॥ त्रीन्शाल्वांश्चतुरोमद्रान्सुतान्भरतसत्तम ३६ तथात्वमपि
मय्येवंमनसाभरतर्षभ ॥ शक्तोजनयितुंपुत्रांस्तपोयोगबलान्वितः ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिव्युषिताश्वोपाख्यानेएकविंशत्यधिकशततमो
ध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तयाराजातांदेवींपुनरब्रवीत् ॥ धर्मविद्धर्मसंयुक्तमिदंवचनमुत्तमम् १ ॥ ॥

तंमुक्तिर्वानतुब्रह्मलोकांतमैश्वर्यं २२ । २३ । अनिवर्तितुंगच्छंतंम्रियमाणमित्यर्थः २४ । २५ आधयोमनोव्यथाः २६ सहचारिणोमिथुनिनः २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ शवंमेतशरीरंसंपरिष्वज्य
विलपंत्यामित्यन्वयः ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ एवमिति १ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ । ३ अनावृताःसर्वैर्द्रष्टुंयोग्याः । कामचारोरतिसुखंतदर्थंविहारिण्य पर्यटनशीलाः । स्वतंत्राभर्त्रादिभिरनिवार्याः ४ पतीन्व्युच्चरमाणानांव्यभिचरंतानां ५ अनुविधीयंतेअनुमायंतेईश्वरेण ६ दृश्यतेच वेदेनकांचनपरिहरेदितिवामदेव्यव्रतेपुमैथुनार्थिन्याःस्त्रियाःप्रत्याख्याननिषेधः ७ नचिरादल्पकालतः ८ । ९ । १० श्वेतकेतोर्मातरं पितुःसमक्षं ११ । १२ । १३ । १४ स्थिताव्यवस्थिताः । नचक्ष मेनक्षमांकृतवान् । यथास्तेनोभ्रूणहैवमेषभवतियोऽयोनौरेतःसिंचतीत्ययोनावदारेषुपुंसांगमनात्प्रत्यवायःश्रुतिसिद्धः । तथाअमीपांनिष्कृतंजारिणीवेतिमंत्रेजारिण्यानिष्कृतेःपीडायाश्चदर्शनात्स्त्रीणाम

॥ पांडुरुवाच ॥ एवमेतत्पुराकुंतिव्युषिताश्वश्चकारह ॥ यथात्वयोक्तंकल्याणिसह्यासीदमरोपमः २ अथत्विदंप्रवक्ष्यामिधर्मतत्त्वंनिबोधमे ॥ पुराणमृषिभिर्दृष्टं
धर्मविद्भिर्महात्मभिः ३ अनावृताःकिलपुरास्त्रियआसन्वरानने ॥ कामचारविहारिण्यःस्वतंत्राश्चारुहासिनि ४ तासांव्युच्चरमाणानांकौमारात्सुभगेपतीन् ॥ नाध
र्मोऽभूद्वरारोहेसहिधर्मःपुराऽभवत् ५ तंचैवधर्मंपौराणंतिर्यग्योनिगताःप्रजाः ॥ अद्याप्यनुविधीयंतेकामक्रोधविवर्जिताः ६ प्रमाणदृष्टोधर्मोऽयंपूज्यतेचमहर्षिभिः ॥
उत्तरेषुचरंभोरुकुरुष्वद्यापिपूज्यते ७ स्त्रीणामनुग्रहकरःसहिधर्मःसनातनः ॥ अस्मिंस्तुलोकेनचिरान्मर्यादेयंशुचिस्मिते ८ स्थापितायेनयस्माच्चतन्मेविस्तरतः
शृणु ॥ बभूवोद्दालकोनाममहर्षिरितिनःश्रुतम् ९ श्वेतकेतुरितिख्यातःपुत्रस्तस्याभवन्मुनिः ॥ मर्यादेयंकृतातेनधर्म्यावैश्वेतकेतुना १० कोपात्कमलपत्राक्षि
यदर्थंतन्निबोधमे ॥ श्वेतकेतोःकिलपुरासमक्षंमातरंपितुः ११ जग्राहब्राह्मणःपाणौगच्छावइतिचाब्रवीत् ॥ ऋषिपुत्रस्ततःकोपंचकारामर्षचोदितः १२ मातरंतां
तथादृष्ट्वानीयमानांबलादिव ॥ क्रुद्धंतंतुपितादृष्ट्वाश्वेतकेतुमुवाचह १३ मातातकोपंकार्षीस्त्वमेषधर्मःसनातनः ॥ अनावृताहिसर्वेषांवर्णानामंगनाभुवि १४ यथा
गावःस्थितास्तातस्वेस्वेवर्णेतथाप्रजाः ॥ ऋषिपुत्रोऽथतंधर्मंश्वेतकेतुर्नचक्षमे १५ चकारचैवमर्यादामिमांस्त्रीपुंसयोर्भुवि ॥ मानुषेषुमहाभागेनत्वेवान्येषुजंतुषु १६
तदाप्रभृतिमर्यादास्थितेयमितिनःश्रुतम् ॥ व्युच्चरंत्याःपतिंनार्याअद्यप्रभृतिपातकम् १७ भ्रूणहत्यासमंघोरंभविष्यत्यसुखावहम् ॥ भार्यांतथाव्युच्चरतःकौमार
ब्रह्मचारिणीम् १८ पतिव्रतामेतदेवभवितापातकंभुवि ॥ पत्यानियुक्तायाचैवपत्नीपुत्रार्थमेवच १९ नकरिष्यतितस्याश्चभविष्यतितदेवहि ॥ इतितेनपुराभीरुम
र्यादास्थापिताबलात् २० उद्दालकस्यपुत्रेणधर्म्यावैश्वेतकेतुना ॥ सौदासेनचरंभोरुनियुक्तापुत्रजन्मनि २१ मदयंतीजगामर्षिंवसिष्ठमितिनःश्रुतम् ॥ तस्माल्लेभेच
सापुत्रमश्मकंनामभाविनी २२ एवंकृतवतीसापिभर्तुःप्रियचिकीर्षया ॥ अस्माकमपितेजन्मविदितंकमलेक्षणे २३ कृष्णद्वैपायनाद्भीरुकुरूणांवंशवृद्धये ॥ अत
एतानिसर्वाणिकारणानिसमीक्ष्यवै २४ ममैतद्वचनंधर्म्यंकर्तुमर्हस्यनिंदिते ॥ ऋतावृतौराजपुत्रिस्त्रियाभर्त्तापतिव्रते २५ नातिवर्त्तव्यइत्येवंधर्मंधर्मविदोविदुः ॥
शेषेष्वन्येषुकालेषुस्वातंत्र्यंस्त्रीकिलार्हति २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

पिपरसंगेदोषोऽस्त्येवोक्तःतथापिश्रौतार्थस्यैवकयाचिद्भंग्याव्यवस्थेयंविहितेतिज्ञेयं । अथवाव्युच्चरणेतेजस्विनांनदोषःकिंतुपृथग्जनानामेवेतितात्पर्यं अन्यथाकृष्णस्यापिपारदार्यदोषप्रसक्तेः । अहल्यादिजा राणामिंद्रादीनांतदप्रसक्तेश्चेत्यास्तांतावत् १५ । १६ । १७ । १८ प्रकृतोपयुक्तमाह पत्येति । अयुक्तमपिभर्त्राज्ञयास्त्रीभिरवश्यंकर्तव्यमितिभावः १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पुराणंयुगांतरीयं २७ । २८ रक्तांगुलिभिर्नितरांभातीतिरक्तांगुलिनिभः । पद्मपत्रंनिभाउपमायस्यसतथा २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ अभिचारोदेवताकर्षणशक्तिस्तद्युक्तं ३५ । ३६ । ३७
३८ । ३९ विलंबासहःपांडुरुवाचाद्यैवेति ४० नःक्षत्रियाणांधर्मःपालनमधर्मेणनसंयुज्यतिनसंभवत्यतःकेवलाद्धर्मादेवपुत्रएष्टव्यइतिभावः । यंधर्मइतिमन्यतेलोकःसनोधर्मइतिसंबंधः ४१ धार्मिकश्चेत्तत्रहेतु
माह धर्मेणेति । धर्मेणस्वविहितेनलौकिकवैदिकाचारेण ४२ उपचारआदरः अभिचारोव्याख्यातस्ताभ्यां ४३ भर्त्रातथोक्तासतीतथेत्युक्तेतियोजना प्रदक्षिणमाज्ञानुकूलमवर्त्ततवर्त्तनंकृतवती ४४

धर्ममेवंजनाःसंतःपुराणंपरिचक्षते ॥ भर्ताभार्यांराजपुत्रिधर्म्यंवाऽधर्म्यमेववा २७ यद्ब्रूयात्तत्तथाकार्यमितिवेदविदोविदुः ॥ विशेषतःपुत्रगृद्धीहीनःप्रजननात्स्व
यम् २८ यथाऽहमनवद्यांगिपुत्रदर्शनलालसः ॥ तथारक्तांगुलिनिभःपद्मपत्रनिभःशुभे २९ प्रसादार्थंमयातेऽयंशिरस्यभ्युद्यतोऽञ्जलिः ॥ मन्नियोगात्सुकेशांते
तेद्विजातेस्तपसाऽधिकात् ३० पुत्रान्गुणसमायुक्तानुत्पादयितुमर्हसि ॥ त्वत्कृतेऽहंपृथुश्रोणिगच्छेयंपुत्रिणांगतिम् ३१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तातत:
कुंतीपांडुंपरपुरंजयम् ॥ प्रत्युवाचवरारोहाभर्तुःप्रियहितेरता ३२ पितृवेश्मन्यहंबालानियुक्ताऽतिथिपूजने ॥ उग्रंपर्यचरंतत्रब्राह्मणंसंशितव्रतम् ३३ निगूढनि
श्चयंधर्मेयंतंदुर्वाससंविदुः ॥ तमहंसंशितात्मानंसर्वयत्नैरतोषयम् ३४ समेऽभिचारसंयुक्तमाचष्टभगवान्वरम् ॥ मंत्रंत्विमंचमेप्रादादब्रवीच्चैवमामिदम् ३५ यंयंदे
वंत्वमेतेनमंत्रेणावाहयिष्यसि ॥ अकामोवासकामोवावशंतेसमुपैष्यति ३६ तस्यतस्यप्रसादात्तेराज्ञिपुत्रोभविष्यति ॥ इत्युक्ताऽहंतदानेनपितृवेश्मनिभारत ३७
ब्राह्मणस्यवचस्तथ्यंतस्यकालोऽयमागतः ॥ अनुज्ञातात्वयादेवमाह्वयेयमहंनृप ३८ तेनमंत्रेणराजर्षेयथास्यान्नौप्रजाहिता ॥ आवाहयामिकंदेवंब्रूहिसत्यवतां
वर ॥ त्वत्तोऽनुज्ञाप्रतीक्षांमांविद्ध्यस्मिन्कर्मणिस्थिताम् ३९ ॥ पांडुरुवाच ॥ अद्यैवत्वंवरारोहेप्रयतस्वयथाविधि ॥ धर्ममावाहयशुभेसहिलोकेषुपुण्यभाक् ४०
अधर्मेणननोधर्मःसंयुज्यतिकथंचन ॥ लोकश्चायंवरारोहेधर्मोऽयमितिमन्यते ४१ धार्मिकश्चकुरूणांसभविष्यतिनसंशयः ॥ धर्मेणचापिदत्तस्यनाधर्मेरंस्यते
मनः ४२ तस्माद्धर्मंपुरस्कृत्यनियतात्वंशुचिस्मिते ॥ उपचाराभिचाराभ्यांधर्ममावाहयस्ववै ४३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सातथोक्तातथेत्युक्तातेनभर्त्रावरांगना ॥
अभिवाद्याभ्यनुज्ञाताप्रदक्षिणमवर्तत ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि कुंतीपुत्रोत्पत्त्यनुज्ञाने द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ संवत्सरधृतेगर्भेगांधार्याजनमेजय ॥ आह्वयामासवैकुंतीगर्भार्थंधर्ममच्युतम् १ सानलिंत्वरितादेवीधर्मायोपजहारह ॥ जजापविधिवज्ज
प्यंदत्तंदुर्वाससापुरा २ आजगामततोदेवोधर्मोमंत्रबलात्ततः ॥ विमानेसूर्यसंकाशेकुंतीयत्रजपस्थिता ३ विहस्यतांततोब्रूयाःकुंतिकिंतेददाम्यहम् ॥ सातंवि
हस्यमानाऽपिपुत्रंदेह्यब्रवीदिदम् ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ॥ ॥ संवत्सरधृतेइति १ जप्यंमंत्रंधर्मदेवताकं २ विमानेस्थित्वाआजगामेत्यन्वयः
जपस्थिताजपनिष्ठा ३ ततोविहस्यतामब्रवीदित्यपकृष्यते । हेकुंतिकिंतेददामितद्ब्रूयाइतिसंबंधः । ब्रूयादित्यपपाठोलकारव्यत्ययोवाऽऽर्षः । विहस्यमानाधर्मेण ४ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५ ऐंद्रेज्येष्ठानक्षत्रे । अष्टमेसंवत्सरारंभात् । अभिजितेऽभिजितिंत्रिंशन्मुहूर्तस्यान्होऽष्टमेमुहूर्ते । दिवाशुक्लपक्षे । मध्यगतेतुलायनगते । तिथौपूर्णायांपंचम्यां । अयंयोगःप्रायेणाश्विनशुक्लपंचम्यांभ
वतीतितत्रैवधर्मराजस्यजन्मेत्यर्थः ६ । ७ । ८ प्रथितोमहान् विश्रुतःकीर्तिमान् ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ अंकात्पतनेहेतुमाह कुंतीति १६ संघुष्टंयेनशिलाऽपिचूर्णीभूताताद्दशोऽप्या

॥१२७॥ संयुक्तासाहिधर्मेणयोगमूर्तिधरेणह ॥ लेभेपुत्रंवरारोहासर्वप्राणभृतांहितम् ५ ऐंद्रेचंद्रसमायुक्तेमुहूर्तेऽभिजितेष्टमे ॥ दिवामध्यगतेसूर्येतिथौपूर्णेऽतिपूजिते ६
समृद्धयशसंकुंतीसुषावप्रवरंसुतम् ॥ जातमात्रेसुतेतस्मिन्वागुवाचाशरीरिणी ७ एषधर्मभृतांश्रेष्ठोभविष्यतिनरोत्तमः ॥ विक्रांतःसत्यवाक्चैवराजापृथ्व्यांभविष्य
ति ८ युधिष्ठिरइतिख्यातःपांडोःप्रथमजःसुतः ॥ भवितुाप्रथितोराजात्रिषुलोकेषुविश्रुतः ९ यशसातेजसाचैववृत्तेनचसमन्वितः ॥ धार्मिकंतंसुतंलब्ध्वापांडुस्तां
पुनरब्रवीत् १० प्राहुःक्षत्रंबलज्येष्ठंबलज्येष्ठंसुतंवृणु ॥ ततस्तथोक्ताभर्त्रातुवायुमेवाजुहावसा ११ ततस्तामागतोवायुर्मृगारूढोमहाबलः ॥ किंतेकुंतिददाम्य
हंब्रूहियत्तेहृदिस्थितम् १२ सासलज्जाविहस्याहपुत्रंदेहिसुरोत्तम ॥ बलवंतंमहाकायंसर्वदर्पप्रभंजनम् १३ तस्माज्जज्ञेमहाबाहुर्भीमोभीमपराक्रमः ॥ तमप्यतिब
लंजातंवागुवाचाशरीरिणी १४ सर्वेषांबलिनांश्रेष्ठोजातोऽयमितिभारत ॥ इदमत्यद्भुतंचासीज्जातमात्रेवृकोदरे १५ यदंकात्पतितोमातुःशिलांगात्रैर्व्यचूर्णयत् ॥
कुंतीव्याघ्रभयोद्विग्नासहसोत्पतिताकिल १६ नान्वबुध्यतसंसुप्तमुत्संगेस्वेवृकोदरम् ॥ ततःसवज्रसंघातःकुमारोन्यपतद्गिरौ १७ पततातेनशतधाशिलागात्रैर्वि
चूर्णिता ॥ तांशिलांचूर्णितांदृष्ट्वापांडुर्विस्मयमागतः १८ यस्मिन्नहनिभीमस्तुजज्ञेभरतसत्तम ॥ दुर्योधनोऽपितत्रैवप्रजज्ञेवसुधाधिप १९ जातेवृकोदरेपांडुरि
दंभूयोऽन्वचिंतयत् ॥ कथंनुमेवरःपुत्रोलोकश्रेष्ठोभवेदिति २० दैवेपुरुषकारेचलोकोऽयंसंप्रतिष्ठितः ॥ तत्रदैवंतुविधिनाकालयुक्तेनलभ्यते २१ इंद्रोहिराजादेवानां
प्रधानइतिनःश्रुतम् ॥ अप्रमेयबलोत्साहोवीर्यवानमितद्युतिः २२ तंतोषयित्वातपसापुत्रंलप्स्येमहाबलम् ॥ यंदास्यतिसमेपुत्रंसवरीयान्भविष्यति २३ अमानु
षान्मानुषांश्चसंग्रामेसहनिष्यति ॥ कर्मणामनसावाचातस्मात्तप्स्येमहत्तपः २४ ततःपांडुर्महाराजोमंत्रयित्वामहर्षिभिः ॥ दिदेशकुंत्याःकौरव्योव्रतंसांवत्सरंशुभम्
२५ आत्मनाचमहाबाहुरेकपादस्थितोऽभवत् ॥ उग्रंसतपआस्थायपरमेणसमाधिना २६ आरिराधयिषुर्देवंत्रिदशानांतमीश्वरम् ॥ सूर्येणसहधर्मात्मापर्यतप्यतभा
रत २७ तंतुकालेनमहतावासवःप्रत्यपद्यत ॥ शक्रउवाच ॥ पुत्रंतवप्रदास्यामित्रिषुलोकेषुविश्रुतम् २८ ब्राह्मणानांगवांचैवसुहृदांचार्थसाधकम् ॥ दुर्हृदांशोक
जननंसर्वबांधवनंदनम् २९ सुतंतेऽग्र्यंप्रदास्यामिसर्वामित्रविनाशनम् ॥ इत्युक्तःकौरवोराजावासवेनमहात्मना ३० उवाचकुंतींधर्मात्मादेवराजवचःस्मरन् ॥
उदर्कस्तवकल्याणितुष्टोदेवगणेश्वरः ३१ दातुमिच्छतितेपुत्रंयथासंकल्पितंत्वया ॥ अतिमानुषकर्माणंयशस्विनमरिंदमम् ३२ ॥ ॥

घातेसतियस्यनिद्राभंगोऽपिनजातोनिर्वेदनत्वात्वज्रशरीरत्वादित्यर्थः उत्संगेसमीपे १७ । १८ १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ समाधिनाध्यानेन । परमेणानन्यवृत्तिना २६ सूर्येणसहउदयाद
स्तमयावधि २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३३ । ३४ । ३५ । ३६ आभाष्यहेकुंतिइतिसंबोध्य ३७ । ३८ । ३९ वहिष्यतिपालयिष्यति ४० । ४१ मेधानश्वमेधान् ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ देवनिकायानांदेवतानिल

नीतिमंतंमहात्मानमादित्यसमतेजसम् ॥ दुराधर्षंक्रियावंतमतीवाद्भुतदर्शनम् ३३ पुत्रंजनयसुश्रोणिधामक्षत्रियतेजसाम् ॥ लब्धःप्रसादोदेवेंद्रात्तमाह्वयशुचि
स्मिते ३४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तातत:शक्रमाजुहावयशस्विनी ॥ अथाजगामदेवेंद्रोजनयामासचार्जुनम् ३५ जातमात्रेकुमारेतुवागुवाचाशरीरिणी ॥
महागंभीरनिर्घोषानभोनादयतीतदा ३६ शृण्वतांसर्वभूतानांतेषांचाश्रमवासिनाम् ॥ कुंतीमाभाष्यविस्पष्टमुवाचेदंशुचिस्मिताम् ३७ कार्तवीर्यसमःकुंतिशि
वतुल्यपराक्रमः ॥ एषशक्रइवाजय्योयशस्तेप्रथयिष्यति ३८ अदित्याविष्णुनाप्रीतिर्यथाऽभूदभिवार्धिता ॥ तथाविष्णुसमःप्रीतिंवर्धयिष्यतितेऽर्जुनः ३९ एषम
द्रान्वशेकृत्वाकुरूंश्चसहसोमकैः ॥ चेदिकाशिकरूषांश्चकुरुलक्ष्मींवहिष्यति ४० एतस्यभुजवीर्येणखांडवेहव्यवाहनः ॥ मेदसासर्वभूतानांतृप्तिंयास्यतिवैपराम् ४१
ग्रामणीश्चमहीपालानेषजित्वामहाबलः ॥ भ्रातृभिःसहितोवीरस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति ४२ जामदग्न्यसमःकुंतिविष्णुतुल्यपराक्रमः ॥ एषवीर्यवतांश्रेष्ठोभविष्यति
महायशाः ४३ एषयुद्धेमहादेवंतोषयिष्यतिशंकरम् ॥ अस्त्रंपाशुपतंनामतस्मात्तुष्टादवाप्स्यति ४४ निवातकवचानामदैत्याविबुधविद्विषः ॥ शक्राज्ञयामहाबाहु
स्तान्वधिष्यतितेसुतः ४५ तथादिव्यानिचास्त्राणिनिखिलेनाहरिष्यति ॥ विप्रनष्टांश्रियंचायमाहर्त्तापुरुषर्षभः ४६ एतामत्यद्भुतांवाचंकुंतीशुश्रावसूतके ॥ वाचमु
च्चरितामुच्चैस्तांनिशम्यतपस्विनाम् ४७ बभूवपरमोहर्षःशतशृंगनिवासिनाम् ॥ तथादेवनिकायानांसेंद्राणांचदिवौकसाम् ४८ आकाशेदुंदुभीनांचबभूवतुमुलः
स्वनः ॥ उदतिष्ठन्महाघोषःपुष्पवृष्टिभिरावृतः ४९ समवेत्यचदेवानांगणाःपार्थमपूजयन् ॥ काद्रवेयावैनतेयागंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ प्रजानांपतयःसर्वेसप्तचैवमह
र्षयः ५० भरद्वाजःकश्यपोगौतमश्चविश्वामित्रोजमदग्निर्वसिष्ठः ॥ यश्चोदितोभास्करेऽभूत्प्रनष्टेसोऽप्यत्रात्रिर्भगवानाजगाम ५१ मरीचिरंगिराश्चैवपुलस्त्यःपुलहः
क्रतुः ॥ दक्षःप्रजापतिश्चैवगंधर्वाप्सरसस्तथा ५२ दिव्यमाल्यांबरधराःसर्वालंकारभूषिताः ॥ उपगायंतिबीभत्सुंनृत्यंतेऽप्सरसांगणाः ५३ तथामहर्षयश्चापिजेपु
स्तत्रसमन्ततः ॥ गंधर्वैःसहितःश्रीमान्प्रागायतचतुंबुरुः ५४ भीमसेनोग्रसेनौचऊर्णायुरनघस्तथा ॥ गोपतिर्धृतराष्ट्रश्चसूर्यवर्चास्तथाऽष्टमः ५५ युगपस्तृणपःका
र्ष्णिर्नंदिश्चित्ररथस्तथा ॥ त्रयोदशःशालिशिराःपर्जन्यश्चचतुर्दशः ५६ कलिःपंचदशश्चैवनारदश्चात्रषोडशः ॥ ऋत्वाबृहत्त्वाबृहकःकरालश्चमहामनाः ५७ ब्रह्म
चारीबहुगुणःसुवर्णश्चेतिविश्रुतः ॥ विश्वावसुर्भुमन्युश्चसुचंद्रश्चशरुस्तथा ५८ गीतमाधुर्यसंपन्नौविख्यातौचहहाहुहू ॥ इत्येतेदेवगंधर्वाजग्मुस्तत्रनराधिप ५९ तथै
वाप्सरसोहृष्टाःसर्वालंकारभूषिताः ॥ ननृतुर्वैमहाभागाजगुश्चायतलोचनाः ६० अनूचानाऽनवद्याचगुणमुख्यागुणावरा ॥ अद्रिकाचतथासोमामिश्रकेशीत्वलंबुषा
६१ मरीचिःशुचिकाचैवविद्युत्पर्णातिलोत्तमा ॥ अंबिकालक्षणाक्षेमादेवीरंभामनोरमा ६२ ॥ ॥ ॥ ॥

४० यानांविमानानां तेनतत्स्थानांदेवानामितिलक्ष्यते ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ ॥ इति आदि० नी० भा० त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ कुंतीति १ विगुणेप्रजोत्पादना

 असिताचसुबाहुश्चसुप्रियाचवपुस्तथा ॥ पुंडरीकासुगंधाचसुरसाचप्रमाथिनी ६३ काम्याशारद्वतीचैवननृतुस्तत्रसंघशः ॥ मेनकासहजन्याचकर्णिकापुंजिक
स्थला ६४ ऋतुस्थलाघृताचीचविश्वाचीपूर्वचित्त्यपि ॥ उम्लोचेतिचविख्याताप्रम्लोचेतिचतादश ६५ऊर्वश्येकादशीतासांजगुश्चायतलोचनाः ॥ धाताऽर्यमाचमित्र
श्चवरुणोंऽशोभगस्तथा ६६ इंद्रोविवस्वान्पूषाचत्वष्टाचसवितातथा ॥ पर्जन्यश्चैवविष्णुश्चआदित्याद्वादशस्मृताः ॥ महिमानंपांडवस्यवर्धयंतोऽम्बरेस्थिताः ६७ ॥१२४॥
मृगव्याधश्चसर्पश्चनिर्ऋतिश्चमहायशाः ॥ अजैकपादहिर्बुध्न्यःपिनाकीचपरंतप ६८ दहनोऽथेश्वरश्चैवकपालीचविशांपते ॥ स्थाणुर्भगश्चभगवान्रुद्रास्तत्रावत
स्थिरे ६९ अश्विनौवसवश्चाष्टौमरुतश्चमहाबलाः ॥ विश्वेदेवास्तथासाध्यास्तत्रासन्परितःस्थिताः ७० कर्कोटकोऽथसर्पश्चवासुकिश्चभुजंगमः ॥ कच्छपश्चाथकुंड
श्चतक्षकश्चमहोरगः ७१ आययुस्तपसायुक्तामहाक्रोधामहाबलाः ॥ एतेचान्येचबहवस्तत्रनागाव्यवस्थिताः ७२ तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्चगरुडश्चासितध्वजः ॥ अरुण
श्चारुणिश्चैववैनतेयाव्यवस्थिताः ७३ तांश्चदेवगणान्सर्वांस्तपःसिद्धामहर्षयः ॥ विमानगिर्यग्रगतान्ददृशुर्नेतरेजनाः ७४ तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंविस्मितामुनिसत्तमाः ॥
अधिकांस्मततोवृत्तिमवर्त्तन्पांडवान्प्रति ७५ पांडुस्तुपुनरेवैनांपुत्रलोभान्महायशाः ॥ वक्तुमैच्छद्धर्मपत्नींकुंतीत्वेनमथाब्रवीत् ७६ नातश्चतुर्थंप्रसवमापत्स्वपिवदं
त्युत ॥ अतःपरंस्वैरिणीस्याद्बंधकीपंचमेभवेत् ७७ सत्वंविद्वन्धर्ममिममधिगम्यकथंनुमाम् ॥ अपत्यार्थंसमुत्क्रम्यप्रमादादिवभाषसे ७८ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडवोत्पत्तौत्रयोविंशत्यधिकशततमोध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कुंतीपुत्रेषुजातेषुधृतराष्ट्रात्मजेषुच ॥ मद्रराजसुता
पांडुंरहोवचनमब्रवीत् १ नमेऽस्तित्वयिसंतापोविगुणेऽपिपरंतप ॥ नावरत्वेवरार्हायाःस्थित्वाचानघनित्यदा २ गांधार्याश्चैवनृपतेजातंपुत्रशतंतथा ॥ श्रुत्वानमेतथा
दुःखमभवत्कुरुनंदन ३ इदंतुमेमहद्दुःखंतुल्यतायामपुत्रता ॥ दिष्ट्यात्विदानींभर्तुर्मेकुंत्यामप्यस्तिसंततिः ४ यदित्वपत्यसंतानंकुंतिराजसुतामयि ॥ कुर्यादनुग्रहो
मेस्यात्तवचापिहितंभवेत् ५ संरंभोहिसपत्नीत्वाद्वक्तुंकुंतिसुतांप्रति ॥ यदितुत्वंप्रसन्नोमेस्वयमेनांप्रचोदय ६ ॥ पांडुरुवाच ॥ ममाप्येषसदामाद्रिहृद्यर्थःपरिवर्त्तते ॥
नतुत्वांप्रसहेवक्तुमिष्टानिष्टविवक्षया ७ तवत्विदंमतंमत्वाप्रयतिष्याम्यतःपरम् ॥ मन्येध्रुवंमयोक्तासावचनंप्रतिपत्स्यते ८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःकुंतींपु
नःपांडुर्विविक्तइदमब्रवीत ॥ कुलस्यममसंतानंलोकस्यचकुरुप्रियम् ९ ममचापिंडनाशायपूर्वेषामपिचात्मनः ॥ मत्प्रियार्थंचकल्याणिकुरुकल्याणमुत्तमम् १०

धिक्कृतेअवरत्वेकनिष्ठात्वे वरार्हायाःकुंत्याअपेक्षया २।३। ४। ५ संरंभोऽभिमानः ६ ममेति। इष्टमनिष्टंवावक्ष्यसीतिसंदेहेनत्वांवक्तुंनप्रसहेइत्यर्थः ७ मत्वाज्ञात्वा प्रतिपत्स्यतेअंगीकरिष्यति ८ संतानमविच्छेदं
लोकस्यप्रियं बलवत्प्रजात्वेननिर्भयत्वं ९ ममपूर्वेषांचापिंडविनाशायपिंडविनाशाभावाय बहुषुपुत्रेषुकस्यचिदपिपुत्रस्यसंततेरविच्छेदसंभवादित्यर्थः कल्याणंपुत्रांतरोत्पादनं १० ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यशसइति । कृतकृत्याअपियशोर्थंदेवगुर्वाद्याराधनंकुर्वंतीत्यर्थः११ । १२ । १३ । १४ एवंपांडुंप्रत्युक्त्वाकुंत्यामंत्रेकृतेसतिकुंतीमाद्रीमब्रवीदितियोजना १५ । १६ । १७ अत्यश्विनौअश्विभ्यामधिकौ १८ । १९ । २० । २१ अनुसंवत्सरंसंवत्सरमनुपश्चाज्जाताअपिदेवताभावात्सर्वेपंचसंवत्सराइवादृश्यंतेत्यर्थः । यद्वापंचापिपुत्राव्यराजंतसंवत्सराःप्रभवादयइवानुसंवत्सरंजाताइतियोज्यं २२ । २३

यशसोऽर्थायचैवत्वंकुरुकर्मसुदुष्करम् ॥ प्राप्याधिपत्यमिंद्रेणयज्ञैरिष्टंयशोऽर्थिना ११ तथामंत्रविदोविप्रास्तपस्तप्त्वासुदुष्करम् ॥ गुरूनभ्युपगच्छंतियशसोऽर्थाय भाविनि १२ तथाराजर्षयःसर्वेब्राह्मणाश्वतपोधनाः ॥ चक्रुरुच्चावचंकर्मयशसोऽर्थायदुष्करम् १३ सात्वंमाद्रींप्लवेनेवतारयैनामनिंदिते ॥ अपत्यसंविभागेनपरांकीर्तिमवाप्नुहि १४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्ताऽब्रविन्माद्रींसकृच्चिंतयदैवतम् ॥ तस्मात्तेभविताऽपत्यमनुरूपमसंशयम् १५ ततोमाद्रीविचार्यैवंजगाममनसाऽश्विनौ ॥ तावागम्यसुतौतस्यांजनयामासतुर्यमौ १६ नकुलंसहदेवंचरूपेणाप्रतिमौभुवि ॥ तथैवतावपियमौवागुवाचाशरीरिणी १७ सत्वरूपगुणोपेतौभवतोऽत्यश्विनाविति ॥ भासतस्तेजसाऽत्यर्थंरूपद्रविणसंपदा १८ नामानिचक्रिरेतेषांशतशृंगनिवासिनः ॥ भक्त्याचकर्मणाचैवतथाऽऽशीर्भिर्विशांपते १९ ज्येष्ठंयुधिष्ठिरेत्येवंभीमसेनेतिमध्यमम् ॥ अर्जुनेतितृतीयंचकुंतीपुत्रानकल्पयन् २० पूर्वजंनकुलेत्येवंसहदेवेतिचापरम् ॥ माद्रीपुत्रावकथयंस्तेविप्राःप्रीतमानसाः २१ अनुसंवत्सरंजाताअपितेकुरुसत्तमाः ॥ पांडुपुत्राव्यराजंतपंचसंवत्सराइव २२ महासत्वामहावीर्यामहाबलपराक्रमाः ॥ पांडुर्दृष्ट्वासुतांस्तांस्तुदेवरूपान्महौजसः २३ मुदंपरमिकांलेभेननंदचनराधिपः ॥ ऋषीणामपिसर्वेषांशतशृंगनिवासिनाम् २४ प्रियाबभूवुस्तासांचतथैवमुनियोषिताम् ॥ कुंतीमथपुनःपांडुर्माद्र्यर्थेसमचोदयत् २५ तमुवाचपृथाराजन्रहस्युक्तातदासती ॥ उक्तासकृद्द्वंद्वमेषालेभेतेनास्मिवंचिता २६ बिभेम्यस्याःपरिभवात्कुस्त्रीणांगतिरीदृशी ॥ नाज्ञासिषमहंमूढाद्वंद्वाह्वानेफलद्वयम् २७ तस्मान्नाहंनियोक्तव्यात्वयैषोऽस्तुवरोमम ॥ एवंपांडोःसुताःपंचदेवदत्तामहाबलाः २८ संभूताःकीर्तिमंतश्चकुरुवंशविवर्धनाः ॥ शुभलक्षणसंपन्नाःसोमवत्प्रियदर्शनाः २९ सिंहदर्पामहेष्वासाःसिंहविक्रांतगामिनः ॥ सिंहग्रीवामनुष्येंद्रावव्रृधुर्देवविक्रमाः ३० विवर्धमानास्तेतत्रपुण्येहैमवतेगिरौ ॥ विस्मयंजनयामासुर्महर्षीणांसमेयुषाम् ३१ तेचपंचशतंचैवकुरुवंशविवर्धनाः ॥ सर्वेववृधुरल्पेनकालेनाप्स्विवनीरजाः ३२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पांडवोत्पत्तौचतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ दर्शनीयांस्ततःपुत्रान्पांडुःपंचमहावने ॥ तान्पश्यन्पर्वतेरम्येस्वबाहुबलमाश्रितः १ सपुष्पितवनेकालेकदाचिन्मधुमाधवे ॥ भूतसंमोहनेराजासभार्योव्यचरद्वनम् २ पलाशैस्तिलकैश्चूतैश्चंपकैःपारिभद्रकैः ॥ अन्यैश्चबहुभिर्वृक्षैःफलपुष्पसमृद्धिभिः ३

२४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ तेपंचपांडवाःशतंचान्येधार्तराष्ट्राः नीरजाःपद्माइव ३२ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥
दर्शनीयानिति १ मधुमाधवेचैत्रवैशाखयोःसंधौतदात्मकेवसंते २ । ३ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४।५ वयःस्थांयुवतीं तनुवाससंसूक्ष्मवस्त्रांकिंचिद्दिवृतांगामित्यर्थः ६।७।८ कामपरीतात्माकामेनव्याप्तचित्तः ९ । १० बुद्धिर्भयनिश्चयःचेतसाविचारेण ११ कालस्यातीतत्वादिव्यवहारहेतोः

जलस्थानैश्चविविधैःपद्मिनीभिश्चशोभितम् ॥ पांडोर्वनंतत्संप्रेक्ष्यप्रजज्ञेहृदिमन्मथः ४ प्रहृष्टमनसंतत्रविचरंतंयथाऽमरम् ॥ तंमाद्र्यनुजगामैकावसनंबिभ्रतीशुभम्
५समीक्षमाणःसतुतांवयस्थांतनुवाससम् ॥ तस्यकामःप्रववृतेगहनेऽग्निरिवोद्गतः६रहस्येकांतुतांदृष्ट्वाराजाराजीवलोचनाम् ॥ नशशाकनियंतुंतंकामंकामवशीकृतः७
ततएनांबलाद्राजानिजग्राहरहोगताम् ॥ वार्यमाणस्तयादेव्याविस्फुरंत्यायथाबलम्८सतुकामपरीतात्मातंशापंनान्वबुध्यत ॥ माद्रींमैथुनधर्मेणसोऽन्वगच्छद्बलादिव
९जीवितांतायकौरव्यमन्मथस्यवशंगतः ॥ शापजंभयमुत्सृज्यविधिनासंप्रचोदितः१० तस्यकामात्मनोबुद्धिःसाक्षात्कालेनमोहिता ॥ संप्रमथ्येंद्रियग्रामंप्रनष्टासहचे
तसा११सतयासहसंगम्यभार्ययाकुरुनंदनः ॥ पांडुःपरमधर्मात्मायुयुजेकालधर्मणा१२ततोमाद्रीसमालिंग्यराजानंगतचेतसम् ॥ मुमोचदुःखजंशब्दंपुनःपुनरतीवहि
१३ सहपुत्रैस्ततःकुंतीमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ आजग्मुःसहितास्तत्रयत्रराजातथागतः १४ततोमाद्र्यब्रवीद्राजन्नार्त्ताकुंतीमिदंवचः॥ एकैवत्वमिहागच्छातिष्ठंत्वत्रैवदारकाः
१५ तच्छ्रत्वावचनंतस्यास्तत्रैवाधायदारकान् ॥ हताऽहमितिविक्रुश्यसहसैवाजगामसा १६ दृष्ट्वापांडुंचमाद्रींचशयानौधरणीतले ॥ कुंतीशोकपरीतांगीविललाप
सुदुःखिता १७ रक्ष्यमाणोमयानित्यंवीरःसततमात्मवान् ॥ कथंत्वामत्यतिक्रांतःशापंजानन्वनौकसः १८ ननुनामत्वयामाद्रिरक्षितव्योनराधिपः ॥ साकथंलोभि
तवतीविजनेत्वंनराधिपम् १९ कथंदीनस्यसततंत्वामासाद्यरहोगताम् ॥ तंविचिंतयतःशापंप्रहर्षःसमजायत २० धन्यात्वमसिबाल्हीकिमत्तोभाग्यतरातथा ॥
दृष्टवत्यसियद्वक्त्रंप्रहृष्टस्यमहीपतेः २१ ॥ माद्र्युवाच ॥ विलपंत्यामयादेविवार्यमाणेनचासकृत् ॥ आत्मानवारितोऽनेनसत्यंदिष्टंचिकीर्षुणा २२ ॥ कुंत्युवाच ॥
अहंज्येष्ठाधर्मपत्नीज्येष्ठंधर्मफलंमम ॥ अवश्यंभाविनोभावान्मामांमाद्रिनिवर्तय २३ अन्विष्यामीहभर्तारमहंप्रेतवशंगतम् ॥ उत्तिष्ठत्वंविसृज्यैनमिमान्पालयदा
रकान् २४ ॥ माद्र्युवाच ॥ अहमेवानुयास्यामिभर्त्तारमपलायिनम् ॥ नहितृप्ताऽस्मिकामानांज्येष्ठामामनुमन्यताम् २५ मांचाभिगम्यक्षीणोऽयंकामाद्भरतस
त्तमः ॥ तमुच्छिंद्यामस्यकामंकथंनुयमसादने २६ नचाप्यहंवर्तयंतीनिर्विशेषंसुतेषुते ॥ वृत्तिमार्येचरिष्यामिस्पृशेदेनस्तथाचमाम् २७ तस्मान्मेसुतयोःकुंति
वर्तितव्यंस्वपुत्रवत् ॥ मांचकामयमानोऽयंराजाप्रेतवशंगतः २८ राज्ञःशरीरेणसहममापीदंकलेवरम् ॥ दग्धव्यंसुप्रतिच्छन्नमेतदार्येप्रियंकुरु २९ दारकेष्व
प्रमत्ताचभवेथाश्चहितामम ॥ अतोऽन्यन्नप्रपश्यामिसंदेष्टव्यंहिकिंचन ३० ॥ ॥ ॥

षष्ठद्रव्यस्येवधर्मःकालनात्मकोयस्यमरणस्यतेनकालधर्मणामृत्युना १२।१३।१४।१५।१६। १७ त्वामत्यतिक्रांतोबलादाक्रांतवान्। शोकाकुलत्वादतिशब्दस्याभ्यासः १८ त्वयाचरक्षितव्यः
१९ महर्षःकामः २०।२१ आत्माचित्तं दिष्टंशापजंदुरदृष्टं २२ प्रेतवशंप्रेतराजवशं अन्विष्याम्यनुगमिष्यामि २३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३० ॥ ॥ ॥१२९॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३१ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ पांडोरुपरमंदृष्ट्वेति १ । २ । ३ देहंदेहयोरस्थीनि अग्निहोत्राग्निभिःसंस्कारलंभनार्थम् ४ । ५ । ६
७ तद्वचनंसंक्षिप्तममन्यत मुनीनांयोगप्रभावात्स्वदेशगमनौत्कंठ्याद्वा ८ वर्द्धमानपुरद्वारंमुख्यद्वारं ९ । १० चारणादेवगायकागुह्यकाख्यास्तेषांसहस्राणांमुनीनांचागममितिचोऽध्याहर्त्तव्यः । पाठांतरे

॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वातंचिताग्निस्थंधर्मपत्नीनरर्षभम् ॥ मद्रराजसुतातूर्णमन्वारोहद्यशस्विनी ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडूप
रमेपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ पांडोरुपरमंदृष्ट्वादेवकल्पामहर्षयः ॥ ततोमंत्रविदःसर्वेमंत्रयांचक्रिरेमिथः १ ॥ तापसाऊचुः ॥
हित्वाराज्यंचराष्ट्रंचसमहात्मामहायशाः ॥ अस्मिन्स्थानेतपस्तप्त्वातापसाञ्शरणंगतः २ सजातमात्रान्पुत्रांश्चदारांश्चभवतामिह ॥ प्रादायोपनिधिंराजापांडुः
स्वर्गमितोगतः ३ तस्येमानात्मजान्देहंभार्यांचसुमहात्मनः ॥ स्वराष्ट्रंगृह्यगच्छामोधर्मएषहिनःस्मृतः ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेपरस्परमामंत्र्यदेवकल्पाम
हर्षयः ॥ पांडोपुत्रान्पुरस्कृत्यनगरंनागसाह्वयम् ५ उदारमनसःसिद्धागमनेचक्रिरेमनः ॥ भीष्मायपांडवान्दातुंधृतराष्ट्रायचैवहि ६ तस्मिन्नेवक्षणेसर्वेतानादाय
प्रतस्थिरे ॥ पांडोर्दारांश्चपुत्रांश्चशरीरेतेचतापसाः ७ सुखिनीसापुराभूत्वासततंपुत्रवत्सला ॥ प्रपन्नादीर्घमध्वानंसंक्षिप्तंतदमन्यत ८ सात्वदीर्घेणकालेनसंप्रा
प्ताकुरुजांगलम् ॥ वर्धमानपुरद्वारमाससादयशस्विनी ९ द्वारिणंतापसाऊचूराजानंचप्रकाशय ॥ तेतुगत्वाक्षणेनैवसभायांविनिवेदिताः १० तेचारणसहस्राणां
मुनीनामागमंतदा ॥ श्रुत्वानागपुरेनॄणांविस्मयःसमपद्यत ११ मुहूर्त्तोदितआदित्येसर्वेबालपुरस्कृताः ॥ सदारास्तापसान्द्रष्टुंनिर्ययुःपुरवासिनः १२ स्त्रीसंघाः
क्षत्रसंघाश्चयानसंघसमास्थिताः ॥ ब्राह्मणैःसहनिर्जग्मुर्ब्राह्मणानांचयोषितः १३ तथाविट्शूद्रसंघानांमहान्व्यतिकरोऽभवत् ॥ नकश्चिदकरोदीर्ष्यामभवन्धर्म
बुद्धयः १४ तथाभीष्मःशांतनवःसोमदत्तोऽथबाल्हिकः ॥ प्रज्ञाचक्षुश्चराजर्षिःक्षत्ताचविदुरःस्वयम् १५ साचसत्यवतीदेवीकौसल्याचयशस्विनी ॥ राजदारैःपरि
वृतागांधारीचापिनिर्ययौ १६ धृतराष्ट्रस्यदायादादुर्योधनपुरोगमाः ॥ भूषिताभूषणैश्चित्रैःशतसंख्याविनिर्ययुः १७ तान्महर्षिगणान्दृष्ट्वाशिरोभिरभिवाद्यच ॥
उपोपविविशुःसर्वेकौरव्याःसपुरोहिताः १८ तथैवशिरसाभूमावभिवाद्यप्रणम्यच ॥ उपोपविविशुःसर्वेपौरजानपदाअपि १९ तमकूजमभिज्ञायजनौघंसर्वशस्त
दा ॥ पूजयित्वायथान्यायंपाद्येनार्घ्येणचप्रभो २० भीष्मोराज्यंचराष्ट्रंचमहर्षिभ्योन्यवेदयत् ॥ तेषामथोवृद्धतमःप्रत्युत्थायजटाजिनी ॥ ऋषीणांमतमाज्ञाय
महर्षिरिदमब्रवीत् २१ यःसकौरव्यदायादःपांडुर्नामनराधिपः ॥ कामभोगान्परित्यज्यशतशृंगमितोगतः २२ ब्रह्मचर्यव्रतस्थस्यतस्यदिव्येनहेतुना ॥ साक्षाद्धर्मा
दयंपुत्रस्तत्रजातोयुधिष्ठिरः २३ तथैनंबलिनांश्रेष्ठंतस्यराज्ञोमहात्मनः ॥ मातरिश्वाददौपुत्रंभीमंनाममहाबलम् २४ ॥ ॥ ॥

आरण्यानांसहस्रसंख्यानांमुनीनांचेतियोज्यं ११ । १२ ॥ १३ व्यतिकरःसंघर्षः १४ । १५ कौसल्याकाशिराजसुता १६ । १७ उपोपविविशुःपरिवार्योपविष्टवंतः १८ । १९ अकूजंनिःशब्दं २०
२१ । २२ दिव्येनहेतुनामंत्रेणदेवताह्वानाद्यलौकिककारणेन २३ । २४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ प्रेतकार्येसपिंडीकरणांते पितृमेधंयज्ञविशेषं वृषोत्सर्गादिकंवा ३३ । ३४ । गंधर्वनगरंखपुरं यथोक्तंज्योतिःशास्त्रे । 'अनेकरत्नाकृतिखेप्रकाशतेपुरंप

पुरुहूतादयंजज्ञेकुंत्यामेवधनंजयः ॥ यस्यकीर्तिर्महेष्वासान्सर्वानभिभविष्यति २५ यौतुमाद्रीमहेष्वासावसूतपुरुषोत्तमौ ॥ अश्विभ्यांपुरुषव्याघ्राविमौतावपिपश्यत
२६ चरताधर्मनित्येनवनवासंयशस्विना ॥ नष्टःपैतामहोवंशःपांडुनापुनरुद्धृतः २७ पुत्राणांजन्मवृद्धिंचवैदिकाध्ययनानिच ॥ पश्यतःसततंपांडोःपरांप्रीतिमवा
प्स्यथ २८ वर्त्तमानःसतांवृत्तेपुत्रलाभमवाप्यच ॥ पितृलोकंगतःपांडुरितःसप्तदशेऽहनि २९ तंचितागतमाज्ञायवैश्वानरमुखेहुतम् ॥ प्रविष्टापावकंमाद्रीहित्वा
जीवितमात्मनः ३० सागतासहतेनैवपतिलोकमनुव्रता ॥ तस्यास्तस्यचयत्कार्यंक्रियतांतदनंतरम् ३१ इमेतयोःशरीरेद्वेपुत्राश्चेमेतयोर्वराः ॥ क्रियाभिरनुगृह्यं
तांसहमात्रापरंतपाः ३२ प्रेतकार्येनिवृत्तेतुपितृमेधंमहायशाः ॥ लभतांसर्वधर्मज्ञःपांडुःकुरुकुलोद्वहः ३३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वाकुरून्सर्वान्कुरूणा
मेवपश्यताम् ॥ क्षणेनांतर्हिताःसर्वेतापसागुह्यकैःसह ३४ गंधर्वनगराकारंतथैवांतर्हितंपुनः ॥ ऋषिसिद्धगणंदृष्ट्वाविस्मयंतेपरंययुः ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आदिपर्वणि सं०प०ऋषिसंवादेषड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ पांडोर्विदुरसर्वाणिप्रेतकार्याणिकारय ॥ राजवद्राजसिंहस्यमाद्या
श्चैवविशेषतः १ पशून्वासांसिरत्नानिधनानिविविधानिच ॥ पांडोःप्रयच्छमाद्र्याश्चयेभ्योयावच्चवांछितम् २ यथाचकुंतीसत्कारंकुर्यान्माद्यास्तथाकुरु ॥ यथा
नवायुर्नादित्यःपश्येतांतांसुसंवृताम् ३ नशोच्यःपांडुरनघःप्रशस्यःसनराधिपः ॥ यस्यपंचसुतावीराजाताःसुरसुतोपमाः ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ विदुरस्तं
तथेत्युक्त्वाभीष्मेणसहभारत ॥ पांडुंसंस्कारयामासदेशेपरमपूजिते ५ ततस्तुनगरात्तूर्णमाज्यगंधपुरस्कृताः ॥ निर्हृताःपावकादीप्ताःपांडोराजन्पुरोहितैः ६ अ
थैनामार्तवैःपुष्पैर्गंधैश्चविविधैर्वरैः ॥ शिबिकांतामलंकृत्यवाससाऽऽच्छाद्यसर्वशः ७ तांतथाशोभितांमाल्यैर्वासोभिश्चमहाधनैः ॥ अमात्याज्ञातयश्चैनंसुहृदश्चो
पतस्थिरे ८ नृसिंहंनरयुक्तेनपरमालंकृतेनतम् ॥ अवहन्यानमुख्येनसहमाद्र्यासुसंवृतम् ९ पांडुरेणातपत्रेणचामरव्यजनेनच ॥ सर्ववादित्रनादैश्चसमलंचक्रिरे
ततः १० रत्नानिचाप्युपादायबहूनिशतशोनराः ॥ प्रददुःकांक्षमाणेभ्यःपांडोस्तस्यौर्ध्वदेहिके ११ अथछत्राणिशुभ्राणिचामराणिबृहंतिच ॥ आजन्हुःकौर
वस्यार्थेवासांसिरुचिराणिच १२ याजकैःशुक्लवासोभिर्हूयमानाहुताशनाः ॥ अगच्छन्नग्रतस्तस्यदीप्यमानाःस्वलंकृताः १३ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चैवसह
स्रशः ॥ रुदंतःशोकसंतप्ताअनुजग्मुर्नराधिपम् १४ अयमस्मानपाहायदुःखेचाधायशाश्वते ॥ कृत्वाचास्माननाथांश्चक्वयास्यतिनराधिपः १५ क्रोशंतःपांडवाःसर्वे
भीष्मोविदुरएवच ॥ रमणीयेवनोद्देशेगंगातीरेसमेशुभे १६ ॥ ॥ ॥ ॥

ताकाध्वजतोरणान्वितं ॥ यदातदानागमनुष्यवाजिनांपिबत्यसृग्भूरिरणेवसुंधरा'इति ३५ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेषड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ पांडोरिति १
२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ नृसिंहंपांडुं । नृसिंहेतिपाठेजनमेजयसंबोधनं ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७ कालीयकादिगंधंकृष्णागुरुलिप्तं १८ । १९ । २० । २१ । २२ तुंगपद्मकौगंधद्रव्यविशेषौ २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठी

न्यासयामासुरथतांशिबिकांसत्यवादिनः ॥ सभार्यस्यनृसिंहस्यपांडोरक्लिष्टकर्मणः १७ ततस्तस्यशरीरंतुसर्वगंधाधिवासितम् ॥ शुचिकालीयकादिग्धंदिव्यचंद नरूषितम् १८ पर्यषिंचन्जलेनाशुशातकुंभमयैर्घटैः ॥ चंदनेनचशुक्लेनसर्वतःसमलेपयन् १९ कालागुरुविमिश्रेणतथातुंगरसेनच ॥ अथैनंदेशजैःशुक्लैर्वासोभिः समयोजयन् २० संछन्नःसतुवासोभिर्जीवन्निवनराधिपः ॥ शुशुभेसनरव्याघ्रोमहार्हशयनोचितः २१ याजकैरभ्यनुज्ञातेप्रेतकर्मण्यनुष्ठिते ॥ घृतावसिक्तंराजानं सहमाद्र्यास्वलंकृतम् २२ तुंगपद्मकमिश्रेणचंदनेनसुगंधिना ॥ अन्यैश्चविविधैर्गंधैर्विधिनासमदाहयन् २३ ततस्तयोःशरीरेद्वेदृष्ट्वामोहवशंगता ॥ हाहापुत्रेति कौसल्यापपातसहसाभुवि २४ तांप्रेक्ष्यपतितामार्तांपौरजानपदोजनः ॥ रुरोददुःखसंतप्तोराजभक्त्याकृपाऽन्वितः २५ कुंत्याश्चैवार्तनादेनसर्वाणिचविचुक्रुशुः ॥ मानुषैःसहभूतानितिर्यग्योनिगतान्यपि २६ तथाभीष्मःशांतनवोविदुरश्चमहामतिः ॥ सर्वशःकौरवाश्चैवप्राणदन्भृशदुःखिताः २७ ततोभीष्मोऽथविदुरोराजा चसहपांडवैः ॥ उदकंचक्रिरेतस्यसर्वाश्चकुरुयोषितः २८ चुक्रुशुःपांडवाःसर्वेभीष्मःशांतनवस्तथा ॥ विदुरोज्ञातयश्चैवचक्रुश्चाप्युदकक्रियाः २९ कृतोदकांस्ता नादायपांडवाञ्छोककर्शितान् ॥ सर्वाःप्रकृतयोराजञ्शोचमानान्यवारयन् ३० यथैवपांडवाभूमौसुषुपुःसहबांधवैः ॥ तथैवनागराराजन्शिश्यिरेब्राह्मणादयः ३१ तद्गतानंदमस्वस्थमाकुमारमहृष्टवत् ॥ बभूवपांडवैःसार्धंनगरंद्वादशक्षपाः ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पांडुदाहे सप्तविंशत्यधिकशततमो ऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःकुंतीचराजाचभीष्मश्चसहबंधुभिः ॥ ददुःश्राद्धंतदापांडोःस्वधामृतमयंतदा १ कुरूंश्चविप्रमुख्यांश्चभोजयि त्वासहस्रशः ॥ रत्नौघान्विप्रमुख्येभ्योदत्वाग्रामवरांस्तथा २ कृतशौचांस्ततस्तांस्तुपांडवान्भरतर्षभान् ॥ आदायविविशुःसर्वेपुरंवारणसाह्वयम् ३ सततंस्मा नुशोचंतस्तमेवभरतर्षभम् ॥ पौरजानपदाःसर्वेमृतंस्वमिवबांधवम् ४ श्राद्धावसानेतुतदादृष्ट्वातंदुःखितंजनम् ॥ संमूढांदुःखशोकार्तांव्यासोमातरमब्रवीत् ५ अतिक्रांतसुखाःकालाःपर्युपस्थितदारुणाः ॥ श्वःश्वःपापिष्ठदिवसाःपृथिवीगतयौवना ६ बहुमायासमाकीर्णोनानादोषसमाकुलः ॥ लुप्तधर्मक्रियाचारोघोरः कालोभविष्यति ७ कुरूणामनयाच्चापिपृथिवीनभविष्यति ॥ गच्छत्वंयोगमास्थाययुक्तावसतपोवने ८ माद्राक्षीस्त्वंकुलस्यास्यघोरंसंक्षयमात्मनः ॥ तथेति समनुज्ञायसाप्रविश्याब्रवीत्स्नुषाम् ९ अंबिकेतवपौत्रस्यदुर्नयात्किलभारताः ॥ सानुबंधाविनंक्ष्यंतिपौराश्चैवेतिनःश्रुतम् १० तत्कौसल्यामिमामार्तांपुत्रशो काभिपीडिताम् ॥ वनमादायभद्रंतेगच्छामियदिमन्यसे ११ तथेत्युक्तात्वंबिकयाभीष्ममामंत्र्यसुव्रता ॥ वनंययौसत्यवतीस्नुषाभ्यांसहभारत १२ ॥

येभारतभावदीपे सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ श्वःश्वःपूर्वपूर्वदिनापेक्षयाउत्तरमुत्तरंपापिष्ठं । गतयौवनाक्षन्यकृफलशून्या ६ । ७ योगंचित्तवृत्ति निरोधंप्रयाणोपयोगंवा युक्तासमाहिता ८ । ९ । १० । ११ । १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१३ । १४ । १५ । जवेधावनक्रीडायां । लक्ष्याभिहरणे अहंपूर्वमहंपूर्वमितिदृष्टफलादिग्रहणे । भोज्ये । पांसुविकर्षणेबालक्रीडाविशेषे ; परिमर्दति सर्वतउपमृद्गाति १६ । १७ १८ । १९ २० । २१ । २२ योग्यासुशिक्षाभ्यासेषु उत्तरमुत्कर्षं २३ । २४ । २५ । २६ निकृत्याकपटेन २७ प्राणवान्बलवान् २८ । २९ प्रसह्यबलात्कारेण ३० । ३१ । ३२ प्रमाण

ताःसुघोरंतपस्तप्त्वादेव्योभरतसत्तम ॥ देहंत्यक्त्वामहाराजगतिमिष्टांययुस्तदा १३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथाप्तवंतोवेदोक्तान्संस्कारान्पांडवास्तदा ॥ संव्यवर्धंतभोगांस्तेभुंजानाःपितृवेश्मनि १४ धार्तराष्ट्रैश्वसहिताःक्रीडंतोमुदिताःसुखम् ॥ बालक्रीडासुसर्वासुविशिष्टास्तेजसाऽभवन् १५ जवेलक्ष्याभिहरणेभोज्येपांसुविकर्षणे ॥ धार्तराष्ट्रान्भीमसेनःसर्वान्सपरिमर्दति १६ हर्षात्प्रक्रीडमानांस्तान्गृह्यराजन्निलीयते ॥ शिरःसुविनिगृह्यैतान्योधयामासपांडवैः १७ शतमेकोत्तरंतेषांकुमाराणांमहौजसाम् ॥ एकएवनिगृह्णातिनातिकृच्छ्राद्वृकोदरः १८ कचेषुचनिगृह्यैनान्विनिहत्यबलाद्बली ॥ चकर्षक्रोशतोभूमौघृष्टजानुशिरोंसकान् ॥ १९ दशबालान्जलेक्रीडन्भुजाभ्यांपरिगृह्यसः ॥ आस्तेस्मसलिलेमग्नोमृतकल्पान्विमुंचति २० फलानिवृक्षमारुह्यविचिन्वंतिचतेयदा ॥ तदापादप्रहारेणभीमःकंपयतेद्रुमान् २१ प्रहारवेगाभिहताद्द्रुमाव्याघूर्णितास्ततः ॥ सफलाःप्रपतंतिस्मद्रुतंत्रस्ताःकुमारकाः २२ नतेनियुद्धेनजवेनयोग्यासुकदाचन ॥ कुमाराउत्तरंचक्रुःस्पर्धमानावृकोदरम् २३ एवंसधार्तराष्ट्रांश्चस्पर्धमानोवृकोदरः ॥ अप्रियेऽतिष्ठदत्यंतंबाल्यान्नद्रोहचेतसा २४ ततोबलमतिख्यातंधार्तराष्ट्रःप्रतापवान् ॥ भीमसेनस्यतज्ज्ञात्वादुष्टभावमदर्शयत् २५ तस्यधर्माद्पेतस्यपापानिपरिपश्यतः ॥ मोहादैश्वर्यलोभाच्चपापामतिरजायत २६ अयंबलवतांश्रेष्ठःकुंतीपुत्रोवृकोदरः ॥ मध्यमःपांडुपुत्राणांनिकृत्यासंनिगृह्यताम् २७ प्राणवान्विक्रमीचैवशौर्येणमहतान्वितः ॥ स्पर्धतेचापिसहितानस्मानेकोवृकोदरः २८ तंतुसुप्तंपुरोद्यानेगंगायांप्रक्षिपामहे ॥ अथतस्मादवरजंश्रेष्ठंचैवयुधिष्ठिरम् २९ प्रसह्यबंधनेबद्ध्वाप्रशासिष्येवसुंधराम् ॥ एवंसनिश्चयंपापःकृत्वादुर्योधनस्तदा ॥ नित्यमेवांतरप्रेक्षीभीमस्यासीन्महात्मनः ३० ततोजलविहारार्थंकारयामासभारत ॥ चैलकंबलवेश्मानिविचित्राणिमहांतिच ३१ सर्वकामैःसुपूर्णानिपताकोच्छ्रयवंतिच ॥ तत्रसंजनयामासनानागाराण्यनेकशः ३२ उदकक्रीडनंनामकारयामासभारत ॥प्रमाणकोट्यांतंदेशंस्थलंकिंचिदुपेत्यह ३३ भक्ष्यंभोज्यंचपेयंचचोष्यंलेह्यमथापिच ॥ उपपादितंनरैस्तत्रकुशलैःसूदकर्मणि ३४ न्यवेदयंस्तत्पुरुषाधार्तराष्ट्रायवैतदा ॥ ततोदुर्योधनस्तत्रपांडवानाहदुर्मतिः ३५ गंगांचैवानुयास्यामउद्यानवनशोभिताम् ॥ सहिताभ्रातरःसर्वेजलक्रीडामवाप्नुमः ३६ एवमस्त्वितितंचापिप्रत्युवाचयुधिष्ठिरः ॥ तेरथैर्नगराकारैर्देशजैश्चगजोत्तमैः ३७ निर्ययुर्नगराच्छूराःकौरवाःपांडवैःसह ॥ उद्यानवनमासाद्यविसृज्यचमहाजनम् ३८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कोट्यांगंगायांप्रदेशविशेषे स्थलंकिंचिदर्धजलेऽर्धस्थलेचक्रीडागारं ३३ भक्ष्यंदंतैश्छित्त्वाछित्त्वाग्राह्यमपूपादि । भोज्यंजिह्वाव्यापारैकग्राह्यंपायसादि । पेयंतदुभयानपेक्षंपानकादि । चोष्यंरसमात्रंगृहीत्वात्याज्यमिक्षुकांडादि । लेह्यंमुखलालयाद्रवीभावमापद्यमानंखंडशर्करादि । उपपादितं उपाहृतमित्यपिपठंति ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३९ उपस्थानगृहैःयत्रराजामंकार्थिणःशूराश्चोपतिष्ठंतितैर्गृहैः । वलभीभिरुभयतोनमत्पक्षाभिःस्तंभशालाभिः । यंत्रैर्जलयंत्रैःशतधाराभिः । यतोयुगपच्छतंधाराउच्छलंत्योनीहारीभूयभवनो दर्ष्याप्नुवंति । सांचारिकैःसंचारयोग्यैः ४० दीर्घिकाभिःकुल्याभिःपुष्करिणीभिर्हीतिउपांत्यस्यालघुत्वेऽप्यनुष्टुप्त्वाहानेर्नदोषः ४१ उपछन्नासंछन्ना ४२ उपच्छन्नानुपागतान् कामान् शब्दा

विशंतिस्मसदावीराःसिंहाइवगिरेर्गुहाम् ॥ उद्यानमभिपश्यंतोभ्रातरःसर्वएवते ३९ उपस्थानगृहैःशुभ्रैर्वलभीभिश्चशोभितम् ॥ गवाक्षकैस्तथाजालैर्यंत्रैःसांचारिकैरपि ४० संमार्जितंसौधकारैश्चित्रकारैश्चचित्रितम् ॥ दीर्घिकाभिश्चपूर्णाभिस्तथापुष्करिणीभिर्हि ४१ जलंतच्छुशुभेच्छन्नंफुल्लैर्जलरुहैस्तथा ॥ उपच्छन्नावसुमतीतथापुष्पैर्यथर्तुकैः ४२ तत्रोपविष्टास्तेसर्वेपांडवाःकौरवाश्चह ॥ उपच्छन्नान्बहून्कामांस्तेभुंजंतिततस्ततः ४३ अथोद्यानवरेतस्मिंस्तथाक्रीडागताश्चते ॥ परस्परस्यवक्त्रेभ्योददुर्भक्ष्यांस्ततस्ततः ४४ ततोदुर्योधनःपापस्तद्भक्ष्येकालकूटकम् ॥ विषंप्रक्षेपयामाससमीमसेनजिघांसया ४५ स्वयमुत्थायचैवाथहृदयेनक्षुरोपमः ॥ सवाचामृतकल्पश्चभ्रातृवच्चसुहृद्यथा ४६ स्वयंप्रक्षिपतेभक्ष्यंबहुभीमस्यपापकृत् ॥ प्रतीक्षितंस्मभीमेनतंवैदोषमजानता ४७ ततोदुर्योधनस्तत्रहृदयेनहसन्निव ॥ कृतकृत्यमिवात्मानंमन्यतेपुरुषाधमः ४८ ततस्तेसहिताःसर्वेजलक्रीडामकुर्वत ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चतदामुदितमानसाः ४९ क्रीडावसानेतेसर्वेशुचिवस्त्राःस्वलंकृताः ॥ दिवसांतेपरिश्रांताविहृत्यचकुरूद्वहाः ५० विहारावसथेष्वेववीरावासमरोचयन् ॥ खिन्नस्तुबलवान्भीमोव्यायम्याभ्यधिकंतदा ५१ वाहयित्वाकुमारांस्ताञ्जलक्रीडागतांस्तदा ॥ प्रमाणकोट्यांवासार्थीसुष्वापावाप्यतत्स्थलम् ५२ शीतंवातंसमासाद्यश्रांतोमदविमोहितः ॥ विषेणचपरीतांगोनिश्चेष्टःपांडुनंदनः ५३ ततोबद्ध्वालतापाशैर्भीमंदुर्योधनःस्वयम् ॥ मृतकल्पंतदावीरंस्थलाज्जलमपातयत् ५४ सनिःसंज्ञोजलस्यांतमथवैपांडवोऽविशत् ॥ आक्रामन्नागभवनेतदानागकुमारकान् ५५ ततःसमेत्यबहुभिस्तदानागैर्महाविषैः ॥ अदश्यतभृशंभीमोमहादंष्ट्रैर्विषोल्बणैः ५६ ततोऽस्यदश्यमानस्यतद्विषंकालकूटकम् ॥ हतंसर्पविषेणैवस्थावरंजंगमेनतु ५७ दंष्ट्राश्चदंष्ट्रिणांतेषांमर्मस्वपिनिपातिताः ॥ त्वचंनैवास्यबिभिदुःसारत्वात्पृथुवक्षसः ५८ ततःप्रबुद्धःकौन्तेयःसर्वंसंछिद्यबंधनम् ॥ पोथयामासतान्सर्वान्केचिद्भीताःप्रदुद्रुवुः ५९ हतावशेषाभीमेनसर्वेवासुकिमभ्ययुः ॥ ऊचुश्चसर्पराजानंवासुकिंवासवोपमम् ६० अयंनरोवैनागेंद्रह्यप्सुबद्धाप्रवेशितः ॥ यथाचनोमतिर्वीरविषपीतोभविष्यति ६१ निश्चेष्टोऽस्माननुप्राप्तःसचदष्टोऽन्वबुध्यत ॥ ससंज्ञश्चापिसंवृत्तश्छित्त्वाबंधनमाशुनः ६२ पोथयंतंमहाबाहुंत्वंवैतंज्ञातुमर्हसि ॥ ततोवासुकिरभ्येत्यनागैरनुगतस्तदा ६३ पश्यतिस्ममहाबाहुंभीमंभीमपराक्रमम् ॥ आर्यकेणचदृष्टःसपृथायाआर्यकेणच ६४ ॥ ॥

दिविषयान् ४३ वक्त्रेभ्योवक्त्रेषु ४४ । ४५ । ४६ प्रतीक्षितंप्रीत्याऽवेक्षितंभक्षितंनतुशत्रोरितिनिरस्तं तत्रहेतुरजानतेति ४७ । ४८ । ४९ । ५० व्यायम्यश्रमंकृत्वा ५१ । ५२ । ५३ । ५४ जलस्यांतमवसानं आक्रामच्छरीराभोगेननागानाक्रांतवान् ५५ ततस्तैर्भारखिन्नैरदश्यतदष्टः ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० विषपीतःपीतविषः ६१ । ६२ । ६३ आर्यकेणनागराज्ञेन पृथायाआर्यकेणमातामहेन कुंतिभोजद्वाराऽयंसंबंधइतिगम्यते ६४ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 दौहित्रदौहित्रइतित्वार्यकमागस्यदौहित्रःशूरस्तद्दौहित्रोभीमइत्यविरुद्धमेतत् अन्येतुशूरमातामहएवोपचारात्कुंतीमातामहोऽपीत्याहुः ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ नागदंतेभित्तितोबहि
र्निर्गतेदारुणिकृतंयदासनस्थानंतत्र'झरोखा'इतिभाषयाप्रसिद्धे ७२ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ततइति वृत्तःसमाप्तः १ । २

 तदादौहित्रदौहित्रःपरिष्वक्तःसुपीडितम् ॥ सुप्रीतश्चाभवत्तस्यवासुकिःसमहायशाः ६५ अब्रवीत्तंचनागेंद्रःकिमस्यक्रियतांप्रियम् ॥ धनौघोरत्ननिचयोवसुचा
स्यप्रदीयताम् ६६ एवमुक्तस्तदानागोवासुकिंप्रत्यभाषत ॥ यदिनागेंद्रतुष्टोऽसिकिमस्यधनसंचयैः ६७ रसंपिबेत्कुमारोऽयंत्वयिप्रीतेमहाबलः ॥ बलंनागसहस्र
स्ययस्मिन्कुंडेप्रतिष्ठितम् ६८ यावत्पिबतिबालोऽयंतावदस्मैप्रदीयताम् ॥ एवमस्त्वितितंनागंवासुकिःप्रत्यभाषत ६९ ततोभीमस्तदानागैःकृतस्वस्त्ययनःशु
चिः ॥ प्राङ्मुखश्चोपविष्टश्चरसंपिबतिपांडवः ७० एकोच्छ्वासात्ततःकुंडंपिबतिस्ममहाबलः ॥ एवमष्टौसकुंडानिह्यपिबत्पांडुनंदनः ७१ ततस्तुशयनेदिव्येना
गदत्तेमहाभुजः ॥ अशेतभीमसेनस्तुयथासुखमरिंदमः ७२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि भीमसेनरसपाने अष्टाविंशत्यधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तेकौरवाःसर्वेविनाभीमंचपांडवाः ॥ वृत्तक्रीडाविहारास्तुप्रतस्थुर्गजसाह्वयम् १ रथैर्गजैस्तथाचाश्वैर्यानै
श्चान्यैरनेकशः ॥ ब्रुवंतोभीमसेनस्तुयातोह्यग्रतएवनः २ ततोदुर्योधनःपापस्तत्रापश्यन्वृकोदरम् ॥ भ्रातृभिःसहितोहृष्टोनगरंप्रविवेशह ३ युधिष्ठिरस्तुधर्मात्मा
ह्यविदन्पापमात्मनि ॥ स्वेनानुमानेनपरंसाधुंसमनुपश्यति ४ सोऽभ्युपेत्यतदापार्थोमातरंभ्रातृवत्सलः ॥ अभिवाद्याब्रवीत्कुंतीमंबभीमइहागतः ५ क्वगतोभवि
तामातर्नेहपश्यामितंशुभे ॥ उद्यानानिवनंचैवविचितानिसमंततः ६ तदर्थंनचतंवीरंदृष्टवंतोवृकोदरम् ॥ मन्यमानास्ततःसर्वेयातोनःपूर्वमेवसः ७ आगताःस्मम
हाभागेव्याकुलेनांतरात्मना ॥ इहागम्यक्वनुगतस्त्वयावाप्रेषितःक्वनु ८ कथयस्वमहाबाहुंभीमसेनंयशस्विनि ॥ नहिमेशुध्यतेभावस्तंवीरंप्रतिशोभने ९ यतःप्रसुप्तं
मन्येऽहंभीमंनेतिहतस्तुसः ॥ इत्युक्ताचततःकुंतीधर्मराजेनधीमता १० हाहेतिकृत्वासंभ्रांताप्रत्युवाचयुधिष्ठिरम् ॥ नपुत्रभीमंपश्यामिनमामभ्येत्यसाविति ११
शीघ्रमन्वेषणेयत्नंकुरुतस्यानुजैःसह ॥ इत्युक्तातनयंज्येष्ठंहृदयेनविदूयता १२ क्षत्तारमानाय्यतदाकुंतीवचनमब्रवीत् ॥ क्वगतोभगवन्क्षत्तर्भीमसेनोनदृश्यते १३
उद्यानान्निर्गताःसर्वेभ्रातरोभ्रातृभिःसह ॥ तत्रैकस्तुमहाबाहुर्भीमोनाभ्येतिमामिह १४ नचप्रीणयतेचक्षुःसदादुर्योधनस्यसः ॥ क्रूरोऽसौदुर्मतिःक्षुद्रोराज्यलुब्धोऽन
पत्रपः १५ निहन्यादपितंवीरंजातमन्युःसुयोधनः ॥ तेनमेव्याकुलंचित्तंहृदयंदह्यतीवच १६ ॥ विदुरउवाच ॥ मैवंवदस्वकल्याणिशेषसंरक्षणंकुरु ॥ प्रत्या
दिष्टोहिदुष्टात्माशेषेऽपिप्रहरेत्तव १७ दीर्घायुषस्तवसुतायथोवाचमहामुनिः ॥ आगमिष्यतितेपुत्रःप्रीतिंचोत्पादयिष्यति १८ ॥ ॥

३ । ४ अंबहेमातः ५ । ६ । ७ । ८ भावश्चित्तंनशुध्यतेजीवतीतिनमनुते ९ यतोभीमंप्रसुप्तंनमन्येऽपितुहतइत्येवमन्ये १० । ११ । १२ । १३ । १४ नचेति । दुर्योधनस्तंद्रष्टुंनशक्नोतीत्य
र्थः १५ । १६ वदस्वविपरीतंमन्येथाः प्रत्यादिष्टःकुतोभीमंहतवानसीत्युपालब्धः १७ । १८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ तान्कुरुबालकान्न्यवेदयत् ४२ । ४३

॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वाययौविद्वान्विदुरःस्वंनिवेशनम् ॥ कुंतीचिंतापराभूत्वासहासीनासुतैर्गृहे १९ ततोऽष्टमेतुदिवसेप्रत्यबुध्यतपांडवः ॥ तस्मिं
स्तदारसेजीर्णेसोऽप्रमेयबलोबली २० तंदृष्ट्वाप्रतिबुध्यंतंपांडवंतेभुजंगमाः ॥ सांत्वयामासुरव्यग्रावचनंचेदमब्रुवन् २१ यत्तेपीतोमहाबाहोरसोऽयंवीर्यसंभृतः ॥
तस्मान्नागायुतबलोरणेऽधृष्योभविष्यसि २२ गच्छाद्यत्वंचस्वगृहंस्नातोदिव्यैरिमैर्जलैः ॥ भ्रातरस्तेऽनुतप्यंतित्वांविनाकुरुपुंगव २३ ततःस्नातोमहाबाहुः
शुचिःशुक्लांबरस्रजः ॥ ततोनागस्यभवनेकृतकौतुकमंगलः २४ ओषधीभिर्विषघ्नीभिःसुरभीभिर्विशेषतः ॥ भुक्तवान्परमान्नंचनागैर्दत्तंमहाबलः २५ पूजि
तोभुजगैर्वीरआशीर्भिश्चाभिनंदितः ॥ दिव्याभरणसंछन्नोनागानामंत्र्यपांडवः २६ उदतिष्ठत्प्रहृष्टात्मानागलोकादरिंदमः ॥ उत्क्षिप्तःसतुनागेनजलाज्जल
रुहेक्षणः २७ तस्मिन्नेववनोद्देशेस्थापितःकुरुनंदनः ॥ तेचांतर्दधिरेनागाःपांडवस्यैवपश्यतः २८ ततउत्थायकौन्तेयोभीमसेनोमहाबलः ॥ आजगाममहाबाहु
र्मातुरंतिकमंजसा २९ ततोऽभिवाद्यजननींज्येष्ठंभ्रातरमेवच ॥ कनीयसःसमाघ्रायशिरःस्वरिदिमर्दनः ३० तैश्चापिसंपरिष्वक्तःसहमात्रानरर्षभैः ॥ अन्योन्य
गतसौहार्दाद्दिष्ट्यादिष्ट्येतिचाब्रुवन् ३१ ततस्तत्सर्वमाचष्टदुर्योधनविचेष्टितम् ॥ भ्रातृणांभीमसेनश्चमहाबलपराक्रमः ३२ नागलोकेचयद्वृत्तंगुणदोषमशेषतः ॥
तच्चसर्वमशेषेणकथयामासपांडवः ३३ ततोयुधिष्ठिरोराजाभीममाहवचोऽर्थवत् ॥ तूष्णींभवनतेजल्प्यमिदंकार्यंकथंचन ३४ एवमुक्त्वामहाबाहुर्धर्मराजोयुधि
ष्ठिरः ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैरप्रमत्तोऽभवत्तदा ३५ सारथिंचास्यदयितमपहस्तेनजघ्निवान् ॥ धर्मात्माविदुरस्तेषांपार्थानांप्रददौमतिम् ३६ भोजनेभीमसेनस्य
पुनःप्राक्षेपयद्विषम् ॥ कालकूटंनवंतीक्ष्णंसंभृतंलोमहर्षणम् ३७ वैश्यापुत्रस्तदाचष्टपार्थानांहितकाम्यया ॥ तच्चापिभुक्त्वाऽजरयदविकारंवृकोदरः ३८ विका
रंनह्यजनयत्सुतीक्ष्णमपितद्विषम् ॥ भीमसंहननेभीमेअजीर्यतवृकोदरे ३९ एवंदुर्योधनःकर्णःशकुनिश्चापिसौबलः ॥ अनेकैरभ्युपायैस्तान्जिघांसंतिस्मपांड
वान् ४० पांडवाश्चापितत्सर्वंप्रत्यजानन्नमर्षिताः ॥ उद्भावनमकुर्वंतोविदुरस्यमतेस्थिताः ४१ कुमारान्क्रीडमानांस्तान्दृष्ट्वाराजाऽतिदुर्मदान् ॥ गुरुंशिक्षार्थम
न्विष्यगौतमंतान्न्यवेदयत् ४२ शरस्तंबेसमुद्भूतंवेदशास्त्रार्थपारगम् ॥ अधिजग्मुश्चकुरवोधनुर्वेदंकृपात्तुते ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिभी
मप्रत्यागमनेऊनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ कृपस्यापिममब्रह्मन्संभवंवक्तुमर्हसि ॥ शरस्तंबात्कथंजज्ञेकथंवास्त्राण्यवा
प्तवान् १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ महर्षेर्गौतमस्यासीच्छरद्वान्नामगौतमः ॥ पुत्रःकिलमहाराजजातःसहशरैर्विभो २ ॥ ॥

॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ ॥ ॥ गुरुद्वारकर्मापिकौरवाणांमाहात्म्यंवक्तुंगुर्वोःकृपद्रोणयोरप्युत्पत्तिंविशि
ष्टामाहाध्यायाभ्यां कृपस्यापीत्यादिना १ शरद्वान्नामतः गौतमोगोत्रतः शरैःसहजातः शराएवबाऽस्यबंधुवत्प्रियाइत्यर्थः २ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तदेवाह नतस्येत्यादिना ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ समर्थनात्सामर्थ्यात् समन्वयादितिपाठांतरं १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ पुत्रीचपुत्रश्चपुत्रौ १७ प्रातिपेयःप्रतीपपुत्रः

नतस्यवेदाध्ययनेतथाबुद्धिरजायत ॥ यथाऽस्यबुद्धिरभवद्धनुर्वेदेपरंतप ३ अधिजग्मुर्यथावेदांस्तपसाब्रह्मचारिणः ॥ तथासतपसोपेतःसर्वाण्यस्त्राण्यवापह ४
धनुर्वेदपरत्वाच्चतपसाविपुलेनच ॥ भृशंसंतापयामासदेवराजंसगौतमः ५ ततोजानपदींनामदेवकन्यांसुरेश्वरः ॥ प्राहिणोत्तपसोविघ्नंकुरुतस्येतिकौरव ६
साहिगत्वाऽऽश्रमंतस्यरमणीयंशरद्वतः ॥ धनुर्बाणधरंबालालोभयामासगौतमम् ७ तामेकवसनांदृष्ट्वागौतमोऽप्सरसंवने ॥ लोकेऽप्रतिमसंस्थानांप्रोत्फुल्लनयनोऽ
भवत् ८ धनुश्चहिशरास्तस्यकराभ्यामपतन्भुवि ॥ वेपथुश्चापितांदृष्ट्वाशरीरेसमजायत ९ सतुज्ञानगरीयस्त्वात्तपसश्चसमर्थनात् ॥ अवतस्थेमहाप्राज्ञोधैर्येणपरमे
णह १० यस्तस्यसहसाराजन्विकारःसमदृश्यत ॥ तेनसुस्रावरेतोऽस्यसचतन्नान्वबुध्यत ११ धनुश्चसशरंत्यक्त्वातथाकृष्णाजिनानिच ॥ सविहायाश्रमंतंचतांचैवा
प्सरसंमुनिः १२ जगामरेतस्तत्तस्यशरस्तंबेपपातच ॥ शरस्तंबेचपतितंद्विधातदभवन्नृप १३ तस्याथमिथुनंजज्ञेगौतमस्यशरद्वतः ॥ मृगयांचरतोराज्ञःशांतनो
स्तुयदृच्छया १४ कश्चित्सेनाचरोऽरण्येमिथुनंतदपश्यत ॥ धनुश्चसशरंदृष्ट्वातथाकृष्णाजिनानिच १५ ज्ञात्वाद्विजस्यचापत्येधनुर्वेदांतगस्यह ॥ सराज्ञेदर्शयामास
मिथुनंसशरंधनुः १६ सतदादायमिथुनंराजाचकृपयान्वितः ॥ आजगामगृहानेवममपुत्रावितिब्रुवन् १७ ततःसंवर्धयामाससंस्कारैश्चाप्ययोजयत् ॥ प्रातिपेयोनर
श्रेष्ठोमिथुनंगौतमस्यतत् १८ गौतमोऽपिततोऽभ्येत्यधनुर्वेदपरोऽभवत् ॥ कृपयायन्मयाबालाविमौसंवर्धिताविति १९ तस्मात्तयोर्नामचक्रेतदेवसमहीपतिः ॥ गो
पितौगौतमस्तत्रतपसासमविंदत २० आगत्यतस्मैगोत्रादिसर्वमाख्यातवांस्तदा ॥ चतुर्विधंधनुर्वेदंशास्त्राणिविविधानिच २१ निखिलेनास्यतत्सर्वंगुह्यमाख्यात
वांस्तदा ॥ सोऽचिरेणैवकालेनपरमाचार्यतांगतः २२ ततोऽधिजग्मुःसर्वेतेधनुर्वेदंमहारथाः ॥ धृतराष्ट्रात्मजाश्चैवपांडवाःसहयादवैः २३
वृष्णयश्चनृपाश्चान्येनानादेशसमागताः ॥ वैशंपायनउवाच ॥ विशेषार्थीततोभीष्मःपौत्राणांविनयेप्सया २४ इष्वस्त्रज्ञान्पर्यपृच्छदाचार्यान्वीर्यसंमतान् ॥
नाल्पधीर्नामहाभागस्तथानानस्त्रकोविदः २५ नादेवसत्वोविनयेत्कुरूनस्त्रेमहाबलान् ॥ इतिसंचिंत्यगांगेयःसदाभरतसत्तमः २६ द्रोणायवेदविदुषेभारद्वाजायधी
मते ॥ पांडवान्कौरवांश्चैवददौशिष्यान्नरर्षभ २७ शास्त्रतःपूजितश्चैवसम्यक्तेनमहात्मना ॥ सभीष्मेणमहाभागस्तुष्टोऽस्त्रविदुषांवरः २८ प्रतिजग्राहतान्सर्वान्शि
ष्यत्वेनमहायशाः ॥ शिक्षयामासचद्रोणोधनुर्वेदमशेषतः २९ तेऽचिरेणैवकालेनसर्वशस्त्रविशारदाः ॥ बभूवुःकौरवाराजन्पांडवाश्चामितौजसः ३० ॥

१८ । १९ गोपितौराज्ञापालितौ २० चतुर्विधं मुक्तममुक्तंमुक्तामुक्तंमंत्रमुक्तंचेति मुक्तंबाणादि । अमुक्तंखड्गादि । मुक्तामुक्तंसोपसंहारमस्त्रं । निरुपसंहारमस्त्रंमंत्रमुक्तं । यद्वा शस्त्रमस्त्रंप्रत्य
स्त्रंपरमास्त्रंच । यद्वा आदानंसंधानंविमोक्षःसंहारश्च २१ । २२ । २३ विनयेप्सयाशिक्षेच्छया २४ । २५ अदेवसत्वःनास्तिदेवस्येवसत्वंसामर्थ्यंयस्यसः २६ । २७ । २८ । २९ । ३०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३१ । ३२ । ३३ सइति ततःपूर्वमेवाप्लुतामितिसंबंधः अंगलग्नवस्त्रांविवृतांगींददर्शेतिभावः सार्धः ३४ । ३५ । ३६ द्रोणेद्रोणकलशाख्येयज्ञियपात्रविशेषे ३७ यतोद्रोणकलशेऽभवत्ततोद्रोणइतिनाम

॥ जनमेजयउवाच ॥ कथंसमभवद्द्रोणःकथंचास्त्राण्यवाप्तवान् ॥ कथंचागात्कुरून्ब्रह्मन्कस्यपुत्रःसवीर्यवान् ३१ कथंचास्यसुतोजातःसोऽश्वत्थामाऽस्त्रवित्तमः ॥
एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणप्रकीर्त्तय ३२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ गंगाद्धारंप्रतिमहान्बभूवभगवानृषिः ॥ भरद्वाजइतिख्यातःसततंसंशितव्रतः ३३ सोऽभिषे
क्तुंततोगंगांपूर्वमेवागमन्नदीम् ॥ महर्षिभिर्भरद्वाजोहविर्धानेचरन्पुरा ३४ ददर्शाप्सरसंसाक्षाद्घृताचीमाप्लुतामृषिः ॥ रूपयौवनसंपन्नांमददृप्तांमदालसाम् ३५
तस्याःपुनर्नदीतीरेवसनंपर्यवर्तत ॥ व्यपकृष्टांबरांदृष्ट्वातामृषिश्चकमेततः ३६ तत्रसंसक्तमनसोभरद्वाजस्यधीमतः ॥ ततोऽस्यरेतश्चस्कंदतदृषिर्द्रोणआदधे ३७
ततःसमभवद्द्रोणःकलशेतस्यधीमतः ॥ अध्यगीष्टसवेदांश्चवेदांगानिचसर्वशः ३८ अग्निवेशंमहाभागंभरद्वाजःप्रतापवान् ॥ प्रत्यपादयदाग्नेयमस्त्रमस्त्रविदांवरः ३९
अग्नेस्तुजातःसमुनिस्ततोभरतसत्तम ॥ भारद्वाजंतदाग्नेयंमहास्त्रंप्रत्यपादयत् ४० भरद्वाजसखाचासीत्पृषतोनामपार्थिवः ॥ तस्यापिद्रुपदोनामतदासमभवत्सुतः
४१ सनित्यमाश्रमंगत्वाद्रोणेनसहपार्थिवः ॥ चिक्रीडाध्ययनंचैवचकारक्षत्रियर्षभः ४२ ततोव्यतीतेपृषतेसराजाद्रुपदोऽभवत् ॥ पंचालेषुमहाबाहुरुत्तरेषुनरे
श्वरः ४३ भरद्वाजोऽपिभगवानारुरोहदिवंतदा ॥ तत्रैवचवसन्द्रोणस्तपस्तेपेमहातपाः ४४ वेदवेदांगविद्वान्सतपसादग्धकिल्बिषः ॥ ततःपितृनियुक्तात्मा
पुत्रलोभान्महायशाः ४५ शारद्वतींततोभार्यांकृपींद्रोणोऽन्वविंदत ॥ अग्निहोत्रेचधर्मेचदमेचसततंरताम् ४६ अलभद्गौतमीपुत्रमश्वत्थामानमेवच ॥ सजातमात्रो
व्यनदद्यथैवोच्चैःश्रवाहयः ४७ तच्छ्रुत्वांतर्हितंभूतमंतरिक्षस्थमब्रवीत् ॥ अश्वस्येवास्ययत्स्थामनदतःप्रदिशोगतम् ४८ अश्वत्थामैवबालोऽयंतस्मान्नाम्नाभवि
ष्यति ॥ सुतेनतेनसुप्रीतोभारद्वाजस्ततोऽभवत् ४९तत्रैवचवसन्धीमान्धनुर्वेदपरोऽभवत् ॥ सशुश्रावमहात्मानंजामदग्न्यंपरंतपम् ५०सर्वज्ञानविदंविप्रंसर्वशस्त्रभृतां
वरम् ॥ ब्राह्मणेभ्यस्तदाराजन्दित्संतंवसुसर्वशः ५१ सरामस्यधनुर्वेदंदिव्यान्यस्त्राणिचैवह ॥ श्रुत्वातेषुमनश्चक्रेनीतिशास्त्रेतथैवच ५२ ततःसव्रतिभिःशिष्यैस्त
पोयुक्तैर्महातपाः ॥ वृतःप्रायान्महाबाहुर्महेंद्रंपर्वतोत्तमम् ५३ ततोमहेंद्रमासाद्यभारद्वाजोमहातपाः ॥ क्षांतंदांतममित्रघ्नमपश्यद्भृगुनंदनम् ५४ ततोद्रोणोवृतः
शिष्यैरुपगम्यभृगूद्वहम् ॥ आचख्यावात्मनोनामजन्मचांगिरसःकुले ५५ निवेद्यशिरसाभूमौपादौचैवाभ्यवादयत् ॥ ततस्तंसर्वमुत्सृज्यवनंजिगमिषुंतदा ५६
जामदग्न्यंमहात्मानंभारद्वाजोऽब्रवीदिदम् ॥ भरद्वाजात्समुत्पन्नंतथात्वंमामयोनिजम् ५७ आगतंवित्तकामंमांविद्धिद्रोणंद्विजोत्तमम् ॥ तमब्रवीन्महात्मासस्सर्वक्ष
त्रियमर्दनः ५८ स्वागतंतेद्विजश्रेष्ठयदिच्छसिवदस्वमे ॥ एवमुक्तस्तुरामेणभारद्वाजोऽब्रवीद्वचः ५९ ॥ ॥ ॥ ॥

निर्वक्ति ततइति ३८ भरद्वाजआग्नेयमस्त्रंअग्निवेशायददौ । सचाग्नेःपुत्रोऽग्निवेशोभारद्वाजंद्रोणंस्वगुरुपुत्रमाग्नेयमस्त्रमशिक्षयदितिश्लोकद्वयार्थः ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ पितृभिःपुत्रमुत्पा
दयेतिनियुक्तआत्मामनोयस्यसपितृनियुक्तात्मा ४५ । ४६ । ४७ स्थामशब्दसकारस्यतकारादेशोऽश्वत्थामेति ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तदेवाह नतस्येत्यादिना ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ समर्थनात्सामर्थ्यात् समन्वयादितिपाठांतरं १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ पुत्रीचपुत्रश्चपुत्रौ १७ प्रातिपेयःप्रतीपपुत्रः

नतस्यवेदाध्ययनेतथाबुद्धिरजायत ॥ यथाऽस्यबुद्धिरभवद्धनुर्वेदेपरंतप ३ अधिजग्मुर्यथावेदांस्तपसाब्रह्मचारिणः ॥ तथासतपसोपेतःसर्वाण्यस्त्राण्यवापह ४
धनुर्वेदपरत्वाच्चतपसाविपुलेनच ॥ भृशंसंतापयामासदेवराजंसगौतमः ५ ततोजानपदींनामदेवकन्यांसुरेश्वरः ॥ प्राहिणोत्तपसोविघ्नंकुरुतस्येतिकौरव ६
साहिगत्वाऽऽश्रमंतस्यरमणीयंशरद्वतः ॥ धनुर्बाणधरंबालालोभयामासगौतमम् ७ तामेकवसनांदृष्ट्वागौतमोऽप्सरसंवने ॥ लोकेऽप्रतिमसंस्थानांप्रोत्फुल्लनयनोऽ
भवत् ८ धनुश्चहिशरास्तस्यकराभ्यामपतन्भुवि ॥ वेपथुश्चापितांदृष्ट्वाशरीरेसमजायत ९ सतुज्ञानगरीयस्त्वात्तपसश्चसमर्थनात् ॥ अवतस्थेमहाप्राज्ञोधैर्येणपरमे
णह १० यस्तस्यसहसाराजन्विकारःसमदृश्यत ॥ तेनसुस्रावरेतोऽस्यसचतन्नान्वबुध्यत ११ धनुश्चसशरंत्यक्त्वातथाकृष्णाजिनानिच ॥ सविहायाश्रमंतंचतांचैवा
प्सरसंमुनिः १२ जगामरेतस्तत्तस्यशरस्तंबेपपातच ॥ शरस्तंबेचपतितंद्विधातदभवन्नृप १३ तस्याथमिथुनंजज्ञेगौतमस्यशरद्वतः ॥ मृगयांचरतोराज्ञःशांतनो
स्तुयदृच्छया १४ कश्चित्सेनाचरोऽरण्येमिथुनंतदपश्यत ॥ धनुश्चसशरंदृष्ट्वातथाकृष्णाजिनानिच १५ ज्ञात्वाद्विजस्यचापत्येधनुर्वेदांतगस्यह ॥ सराज्ञेदर्शयामास
मिथुनंसशरंधनुः १६ सतदादायमिथुनंराजाचकृपयान्वितः ॥ आजगामगृहानेवममपुत्रावितिब्रुवन् १७ ततःसंवर्धयामाससंस्कारैश्चाप्ययोजयत् ॥ प्रातिपेयोनर
श्रेष्ठोमिथुनंगौतमस्यतत् १८ गौतमोऽपिततोऽभ्येत्यधनुर्वेदपरोऽभवत् ॥ कृपयायन्मयाबालाविमौसंवर्धिताविति १९ तस्मात्तयोर्नामचक्रेतदेवसमहीपतिः ॥ गो
पितौगौतमस्तत्रतपसासमविंदत २० आगत्यतस्मैगोत्रादिसर्वमाख्यातवांस्तदा ॥ चतुर्विधंधनुर्वेदंशास्त्राणिविविधानिच २१ निखिलेनास्यतत्सर्वंगुह्यमाख्यात
वांस्तदा ॥ सोऽचिरेणैवकालेनपरमाचार्यतांगतः २२ ततोऽधिजग्मुःसर्वेतेधनुर्वेदंमहारथाः ॥ धृतराष्ट्रात्मजाश्चैवपांडवाःसहयादवैः २३
वृष्णयश्चनृपाश्चान्येनानादेशसमागताः ॥ वैशंपायनउवाच ॥ विशेषार्थीततोभीष्मःपौत्राणांविनयेप्सया २४ इष्वस्त्रज्ञान्पर्यपृच्छदाचार्यान्वीर्यसंमतान् ॥
नाल्पधीर्नामहाभागस्तथानानस्त्रकोविदः २५ नादेवसत्वोविनयेत्कुरूनस्त्रेमहाबलान् ॥ इतिसंचिंत्यगांगेयःसदाभरतसत्तमः २६ द्रोणायवेदविदुषेभारद्वाजायधी
मते ॥ पांडवान्कौरवांश्चैवददौशिष्यान्नरर्षभ २७ शास्त्रतःपूजितश्चैवसम्यक्तेनमहात्मना ॥ सभीष्मेणमहाभागस्तुष्टोऽस्त्रविदुषांवरः २८ प्रतिजग्राहतान्सर्वान्शि
ष्यत्वेनमहायशाः ॥ शिक्षयामासचद्रोणोधनुर्वेदमशेषतः २९ तेऽचिरेणैवकालेनसर्वशस्त्रविशारदाः ॥ बभूवुःकौरवाराजन्पांडवाश्चामितौजसः ३० ॥

१८ । १९ गोपितौराज्ञापालितौ २० चतुर्विधं मुक्तममुक्तंमुक्तामुक्तंमंत्रमुक्तंचेति मुक्तंबाणादि । अमुक्तंखड्गादि । मुक्तामुक्तंसोपसंहारमस्त्रं । निरुपसंहारमस्त्रंमंत्रमुक्तं । यद्वा शस्त्रमस्त्रंप्रत्य
स्त्रंपरमास्त्रंच । यद्वा आदानंसंधानंविमोक्षःसंहारश्च २१ । २२ । २३ विनयेप्सयाशिक्षेच्छया २४ । २५ अदेवसत्वःनास्तिदेवस्येवसत्वंसामर्थ्यंयस्यसः २६ । २७ । २८ । २९ । ३०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३१ । ३२ । ३३ सइति ततःपूर्वमेवाप्लुतामितिसंबंधः अंगलग्नवस्त्रांविवृतांगींददर्शेतिभावः सार्धः ३४ । ३५ । ३६ द्रोणेद्रोणकलशाख्येयज्ञियपात्रविशेषे ३७ यतोद्रोणकलशेऽभवत्ततोद्रोणइतिनाम

॥ जनमेजयउवाच ॥ कथंसमभवद्द्रोणःकथंचास्त्राण्यवाप्तवान् ॥ कथंचागात्कुरून्ब्रह्मन्कस्यपुत्रःसवीर्यवान् ३१ कथंचास्यसुतोजातःसोऽश्वत्थामाऽस्त्रवित्तमः ॥
एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणप्रकीर्त्तय ३२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ गंगाद्वारंप्रतिमहान्बभूवभगवानृषिः ॥ भरद्वाजइतिख्यातःसततंसंशितव्रतः ३३ सोऽभिषे
क्तुंततोगंगांपूर्वमेवागमन्नदीम् ॥ महर्षिभिर्भरद्वाजोहविर्धानेचरन्पुरा ३४ ददर्शाप्सरसंसाक्षाद्घृताचीमाप्लुतामृषिः ॥ रूपयौवनसंपन्नांमदद्दप्तांमदालसाम् ३५
तस्याःपुनर्नदीतीरेवसनंपर्यवर्त्तत ॥ व्यपकृष्टांबरांदृष्ट्वातामृषिश्चक्रमेततः ३६ तत्रसंसक्तमनसोभरद्वाजस्यधीमतः ॥ ततोऽस्यरेतश्चस्कंदतदृषिर्द्रोणआदधे ३७
ततःसमभवद्द्रोणःकलशेतस्यधीमतः ॥ अध्यगीष्टसवेदांश्चवेदांगानिचसर्वशः ३८ अग्निवेशंमहाभागंभरद्वाजःप्रतापवान् ॥ प्रत्यपादयदाग्नेयमस्त्रमस्त्रविदांवरः ३९
अग्नेस्तुजातःसमुनिस्ततोभरतसत्तम ॥ भारद्वाजंतदाग्नेयंमहास्त्रंप्रत्यपादयत् ४० भरद्वाजसखाचासीत्पृषतोनामपार्थिवः ॥ तस्यापिद्रुपदोनामतदासमभवत्सुतः
४१ सनित्यमाश्रमंगत्वाद्रोणेनसहपार्थिवः ॥ चिक्रीडाध्ययनंचैवचकारक्षत्रियर्षभः ४२ ततोव्यतीतेपृषतेसराजाद्रुपदोऽभवत् ॥ पंचालेषुमहाबाहुरुत्तरेषुनरे
श्वरः ४३ भरद्वाजोऽपिभगवानारुरोहदिवंतदा ॥ तत्रैवचवसन्द्रोणस्तपस्तेपेमहातपाः ४४ वेदवेदांगविद्वान्सतपसादग्धकिल्बिषः ॥ ततःपितृनियुक्तात्मा
पुत्रलोभान्महायशाः ४५ शारद्वतींततोभार्यांकृपींद्रोणोऽन्वविंदत ॥ अग्निहोत्रेचधर्मेचदमेचसततंरताम् ४६ अलभद्गौतमीपुत्रमश्वत्थामानमेवच ॥ सजातमात्रो
व्यनदद्यथैवोच्चैःश्रवाहयः ४७ तच्छ्रुत्वांतर्हितंभूतमंतरिक्षस्थमब्रवीत् ॥ अश्वस्येवास्ययत्स्थामनदतःप्रदिशोगतम् ४८ अश्वत्थामैवबालोऽयंतस्मान्नाम्नाभवि
ष्यति ॥ सुतेनतेनसुप्रीतोभारद्वाजस्ततोऽभवत् ४९ तत्रैवचवसन्धीमान्धनुर्वेदपरोऽभवत् ॥ सशुश्रावमहात्मानंजामदग्न्यंपरंतपम् ५० सर्वज्ञानविदंविप्रंसर्वशस्त्रभृतां
वरम् ॥ ब्राह्मणेभ्यस्तदाराजन्दित्संतंवसुसर्वशः ५१ सरामस्यधनुर्वेदंदिव्यान्यस्त्राणिचैवह ॥ श्रुत्वातेषुमनश्चक्रेनीतिशास्त्रेतथैवच ५२ ततःसव्रतिभिःशिष्यैस्त
पोयुक्तैर्महातपाः ॥ वृतःप्रायान्महाबाहुर्महेंद्रंपर्वतोत्तमम् ५३ ततोमहेंद्रमासाद्यभारद्वाजोमहातपाः ॥ क्षांतंदांतममित्रघ्नमपश्यद्भृगुनंदनम् ५४ ततोद्रोणोवृतः
शिष्यैरुपगम्यभृगूद्वहम् ॥ आचख्यावात्मनोनामजन्मचांगिरसःकुले ५५ निवेद्यशिरसाभूमौपादौचैवाभ्यवादयत् ॥ ततस्तंसर्वमुत्सृज्यवनंजिगमिषुंतदा ५६
जामदग्न्यंमहात्मानंभारद्वाजोऽब्रवीदिदम् ॥ भरद्वाजात्समुत्पन्नंतथात्वंमामयोनिजम् ५७ आगतंवित्तकामंमांविद्धिद्रोणंद्विजोत्तमम् ॥ तमब्रवीन्महात्मासससर्वक्ष
त्रियमर्दनः ५८ स्वागतंतेद्विजश्रेष्ठयदिच्छसिवदस्वमे ॥ एवमुक्तस्तुरामेणभारद्वाजोऽब्रवीद्वचः ५९ ॥ ॥ ॥ ॥

निर्वक्ति ततइति ३८ भरद्वाजआग्नेयमस्त्रंअग्निवेशायददौ । सचाग्नेःपुत्रोऽग्निवेशोभारद्वाजंद्रोणंस्वगुरुपुत्रमाग्नेयमस्त्रमशिक्षयदितिश्लोकद्वयार्थः ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ पितृभिःपुत्रमुत्पा
दयेतिनियुक्तआत्मामनोयस्यसपितृनियुक्तात्मा ४५ । ४६ । ४७ स्थामशब्दस्यसकारस्यतकारादेशोऽश्वत्थामेति ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ ।६५। ६६ । ६७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ततइति १ । २ कषायीकृ

तेरक्तेलोचनेयस्यसः ३ अकृताअसंस्कृता ४ । ५ सामर्थ्येत्यनेनासमर्थस्यसौहृदंजीर्यतइत्युक्तं ६ एनंसखायं विहरतिपृथक्करोति रहतिसख्याच्च्यावयति ७ मैवमिति । एवंजीर्णंभवत् जीर्णत्वंमा

मुवत्सख्यंमाउपास्वतुपुनः अपाकृधिदूरीकुरु । यद्वा भवतुजीर्णंसख्यंतत्तुएवंपूर्ववन्माउपास्वकिंत्वपाकृधिनाशयत्यजेत्यर्थः । हिंसार्थस्यस्वादिकृञोरूपं । अत्रापिहेतुः अर्थनिबंधनं ८ एतदेवविवृणोति

॥१३१॥

रामंप्रहरतांश्रेष्ठंदित्संतंविविधंवसु ॥ अहंधनमनंतंहिप्रार्थयेविपुलव्रत ६० ॥ रामउवाच ॥ हिरण्यंममयच्चान्यद्वसुकिंचिदिहस्थितम् ॥ ब्राह्मणेभ्योमयादत्तंसर्वमेतत्तपोधन ६१ तथैवेयंधरादेवीसागरांतासपत्तना ॥ कश्यपायमयादत्ताकृत्स्नानगरमालिनी ६२ शरीरमात्रमेवाद्यममेदमवशेषितम् ॥ अस्त्राणिचमहार्हाणिशस्त्राणिविविधानिच ६३ अस्त्राणिवाशरीरंवावरयैतन्मयोद्यतम् ॥ वृणीष्वकिंप्रयच्छामितुभ्यंद्रोणवदाशुतत् ६४ ॥ द्रोणउवाच ॥ अस्त्राणिमेसमग्राणिससंहाराणिभार्गव ॥ सप्रयोगरहस्यानिदातुमर्हस्यशेषतः ६५ तथेत्युक्त्वाततस्तस्मैप्रादादस्त्राणिभार्गवः ॥ सरहस्यव्रतंचैवधनुर्वेदमशेषतः ६६ प्रतिगृह्यतुतत्सर्वंकृतास्त्रोद्विजसत्तमः ॥ प्रियंसखायंसुप्रीतोजगामद्रुपदंप्रति ६७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिद्रोणस्यभार्गवादस्त्रप्राप्तौत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

वैशंपायनउवाच ॥ ततोद्रुपदमासाद्यभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ अब्रवीत्पार्थिवंराजन्सखायंविद्धिमामिह १ इत्येवमुक्तःसख्यासप्रीतिपूर्वंजनेश्वरः ॥ भारद्वाजेनपांचाल्योनामृष्यतवचोऽस्यतत् २ सक्रोधामर्षजिह्मभ्रूःकषायीकृतलोचनः ॥ ऐश्वर्यमदसंपन्नोद्रोणंराजाऽब्रवीदिदम् ३ ॥ द्रुपदउवाच ॥ अकृतेयंतवप्रज्ञाब्रह्मन्नातिसमंजसा ॥ यन्मांब्रवीषिप्रसभंसखातेऽहमितिद्विज ४ नहिराज्ञामुदीर्णानामेवंभूतैर्नरैःक्वचित् ॥ सख्यंभवतिमंदात्मन्श्रियाहीनैर्धनच्युतैः ५ सौहृदान्यपिजीर्यंतेकालेनपरिजीर्यतः ॥ सौहृदंमेत्वयाह्यासीत्पूर्वंसामर्थ्यबंधनम् ६ नसख्यमजरंलोकेहृदितिष्ठतिकस्यचित् ॥ कालोह्येनंविहरतिक्रोधोवैनंरहत्युत ७ मैवंजीर्णमुपास्वत्वंसख्यंभवत्वपाकृधि ॥ आसीत्सख्यंद्विजश्रेष्ठत्वयामेऽर्थनिबंधनम् ८ नदरिद्रोवसुमतोनाविद्वान्विदुषःसखा ॥ नशूरस्यसखाक्लीबःसखिपूर्वंकिमिष्यते ९ ययोरेवसमंवित्तंययोरेवसमंश्रुतम् ॥ तयोर्विवाहःसख्यंचनतुपुष्टविपुष्टयोः १० नाश्रोत्रियःश्रोत्रियस्यनारथीरथिनःसखा ॥ नाराजापार्थिवस्यापिसखिपूर्वंकिमिष्यते ११ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ द्रुपदेनैवमुक्तस्तुभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ मुहूर्तंचिंतयित्वातुमन्युनाऽभिपरिप्लुतः १२ सविनिश्चित्यमनसापांचाल्यंप्रतिबुद्धिमान् ॥ जगामकुरुमुख्यानांनगरंनागसाह्वयम् १३ सनागपुरमागम्यगौतमस्यनिवेशने ॥ भारद्वाजोऽवसत्तत्रप्रच्छन्नंद्विजसत्तमः १४ ॥ ॥

नदरिद्रइत्यादिना पूर्वंसखाइतिसखिपूर्वंजीर्णंसख्यंतत्किमिष्यतेअपितुनैवेतिकाकायोज्यं ९ विपुष्टःकृशोनिर्धनोवा १० । ११ द्रुपदेनेति । पांचाल्यंगर्वितंचिंतयित्वातत्पराभवोपायंमनसाविनिश्चित्यप्रतिबुद्धिःप्रतीपबुद्धिःशत्रुबुद्धिस्तद्वान्सन्नागसाह्वयंजगामेतिद्वयोःसंबंधः १२ । १३ । १४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥१२४॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अस्यतनुजोऽश्वत्थात्मा नाबुध्यंतद्रोणपुत्रोऽयमितिनज्ञातवंतः १५ । १६ वीटयायवाकारेणप्रादेशमात्रकाष्ठेन यत्हस्तमात्रदंडेनउपर्युपरिकुमाराःप्रक्षिपंति लोहगुलिकयेत्यन्ये १७ । १८ । १९

ततोऽस्यतनुजःपार्थान्कृपस्यानंतरंप्रभुः ॥ अस्त्राणिशिक्षयामासनाबुध्यंतचतंजनाः १५ एवंसतत्रगूढात्माकंचित्कालमुवासह ॥ कुमारास्त्वथनिष्क्रम्यसमे तागजसाह्वयात् १६ क्रीडंतोवीटयातत्रवीराःपर्यचरन्मुदा ॥ पपातकूपेसावीटातेषांवैक्रीडतांतदा १७ ततस्तेयत्नमातिष्ठन्वीटामुद्धर्तुमादृताः ॥ नचतेप्रत्य पद्यंतकर्मवीटोपलब्धये १८ ततोऽन्योन्यमवैक्षंतव्रीडयाऽवनताननाः ॥ तस्यायोगमविंदंतोभृशंचोत्कंठिताऽभवन् १९ तेऽपश्यन्ब्राह्मणंश्याममापन्नंपलि तंकृशम् ॥ कृत्यवंतमदूरस्थमग्निहोत्रपुरस्कृतम् २० तेतंदृष्ट्वामहात्मानमुपगम्यकुमारकाः ॥ भग्नोत्साहक्रियात्मानोब्राह्मणंपर्यवारयन् २१ अथद्रोणःकुमारां स्तान्दृष्ट्वाकृत्यवतस्तदा ॥ प्रहस्यमंदंपैशल्यादभ्यभाषतवीर्यवान् २२ अहोवोधिग्बलंक्षात्रंधिगेतांवःकृतास्त्रताम् ॥ भरतस्यान्वयेजातायेवीटांनाधिगच्छत २३ वीटांचमुद्रिकांचैवह्यहमेतदपिद्वयम् ॥ उद्धरेयमिषीकाभिर्भोजनंमेप्रदीयताम् २४ एवमुक्त्वाकुमारांस्तान्द्रोणःस्वांगुलिवेष्टनम् ॥ कूपेनिरुदकेतस्मिन्नपातयद रिंदमः २५ ततोऽब्रवीत्तदाद्रोणंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कृपस्यानुमतेब्रह्मन्भिक्षामाप्नुहिशाश्वतीम् २६ एवमुक्तःप्रत्युवाचप्रहस्यभरतानि दम् ॥ द्रोणउवाच ॥ एषामुष्टिरिषीकाणांमयाऽस्त्रेणाभिमंत्रिता २७ अस्यावीर्यंनिरीक्षध्वंयदन्यस्यनविद्यते ॥ भेत्स्यामीषीकयावीटांतामिषीकांतथाऽन्यया २८ तामन्ययासमायोगेवीटायाग्रहणंमम ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोयथोक्तंद्रोणेनतत्सर्वंकृतमंजसा २९ तदवेक्ष्यकुमारास्तेविस्मयोत्फुल्ललोचनाः ॥ आश्चर्य मिदमत्यंतमितिमत्वावचोऽब्रुवन् ३० ॥ कुमाराऊचुः ॥ मुद्रिकामपिविप्रर्षेशीघ्रमेतांसमुद्धर ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःशरंसमादायधनुर्द्रोणोमहायशाः ३१ शरेणविद्ध्वामुद्रांतामूर्ध्वमावाहयत्प्रभुः ॥ सशरंसमुपादायकूपादंगुलिवेष्टनम् ३२ ददौततःकुमाराणांविस्मितानामविस्मितः ॥ मुद्रिकामुद्धृतांदृष्ट्वातमाहुस्तेकुमा रकाः ३३ ॥ कुमाराऊचुः ॥ अभिवादयामहेब्रह्मन्नैतदन्येषुविद्यते ॥ कोऽसिकस्यासिजानीमोवयंकिंकरवामहे ३४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्ततो द्रोणःप्रत्युवाचकुमारकान् ॥ द्रोणउवाच ॥ आचक्षध्वंचभीष्मायरूपेणचगुणैश्चमाम् ३५ सएवसुमहातेजाःसांप्रतंप्रतिपत्स्यते ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथे त्युक्त्वाचगत्वाचभीष्ममूचुःकुमारकाः ३६ ब्राह्मणस्यवचस्तथ्यंतच्चकर्मतथाविधम् ॥ भीष्मःश्रुत्वाकुमाराणांद्रोणंतंप्रत्यजानत ३७ युक्तरूपःसहिगुरुरित्येवमनु चिंत्यच ॥ अथैनमानीयतदास्वयमेवसुसत्कृतम् ३८ परिपप्रच्छनिपुणंभीष्मःशस्त्रभृतांवरः ॥ हेतुमागमनेतच्चद्रोणःसर्वंन्यवेदयत् ३९ ॥ द्रोणउवाच ॥ महर्षे रग्निवेशस्यसकाशमहमच्युत ॥ अस्त्रार्थमगमंपूर्वंधनुर्वेदचिकीर्षया ४० ब्रह्मचारीविनीतात्माजटिलोबहुलाःसमाः ॥ अवसंसुचिरंतत्रगुरुशुश्रूषणेरतः ४१

२० । २१ पैशल्यात्कौशल्यात् २२ । २३ मुद्रिकांचमयात्यज्यमानां २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ सांप्रतंयुक्तंप्रतिपत्स्यतेज्ञास्यति ३६ । ३७ ३८ । ३९ चिकीर्षयाजिज्ञासयाकृतविज्ञानेइत्यस्यरूपं ४० । ४१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४२ सखावयस्यः उपकारकर्तृत्वादेवप्रियोवल्लभश्च वर्त्तयन्नवसन् ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० दिशश्चसंदेहयत्दिङ्मोहमजनयत् । अडभात्र आर्पःशत्रंतंवा ५१ स्नातको
यःकश्चिदल्पगोधनःस्वधर्मलोपाच्चावसीदेतातोबहुगोधनवतोब्राह्मणस्यप्रतिग्रहमिच्छन् ५२ अंतादंतंदेशाद्देशं ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ संभाषतांसंभाषमाणानां अच्यवत्दधर्मच्युता

पांचाल्योराजपुत्रश्चयज्ञसेनोमहाबलः ॥ इष्वस्त्रहेतोर्न्यवसत्तस्मिन्नेवगुरौप्रभुः ४२ समेतत्रसखाचासीदुपकारीप्रियश्चमे ॥ तेनाहंसहसंगम्यवर्तयन्सुचिरंप्रभो ४३
बाल्यात्प्रभृतिकौरव्यसहाध्ययनमेवच ॥ समेसखासदातत्रप्रियवादीप्रियंकरः ४४ अब्रवीदितिमांभीष्मवचनंप्रीतिवर्धनम् ॥ अहंप्रियतमःपुत्रःपितुर्द्रोणमहात्म
नः ४५ अभिषेक्ष्यतिमांराज्येसपांचाल्योयदातदा ॥ त्वद्भोग्यंभवितातातसखेसत्येनतेशपे ४६ ममभोगाश्चवित्तंचत्वदधीनंसुखानिच ॥ एवमुक्त्वाऽथवव्राज
कृतास्त्रःपूजितोमया ४७ तच्चवाक्यमहंनित्यंमनसाधारयंस्तदा ॥ सोऽहंपितृनियोगेनपुत्रलोभाद्यशस्विनीम् ४८ नातिकेशींमहाप्रज्ञामुपयेमेमहाव्रताम् ॥
अग्निहोत्रेचसत्रेचदमेचसततंरताम् ४९ अलभद्गौतमीपुत्रमश्वत्थामानमौरसम् ॥ भीमविक्रमकर्माणमादित्यसमतेजसम् ५० पुत्रेणतेनप्रीतोऽहंभरद्वाजोम
यायथा ॥ गोक्षीरंपिबतोदृष्ट्वाधनिनस्तत्रपुत्रकान् ॥ अश्वत्थामाऽरुदद्बालस्तन्मेसंदेहयद्दिशः ५१ नस्नातकोवसीदेतवर्त्तमानःस्वकर्मसु ॥ इतिसंचिंत्यमनसातं
देशंबहुशोभ्रमन् ५२ विशुद्धमिच्छन्गांगेयधर्मोपेतंप्रतिग्रहम् ॥ अंतादंतंपरिक्रम्यनाध्यगच्छंपयस्विनीम् ५३ अथपिष्टोदकेनैनंलोभयंतिकुमारकाः ॥
पीत्वापिष्टरसंबालःक्षीरंपीतंमयाऽपिच ५४ ननर्तोत्थायकौरव्यहृष्टोबाल्याद्विमोहितः ॥ तंदृष्ट्वानृत्यमानंतुबालैःपरिवृतंसुतम् ५५ हास्यतामुपसंप्राप्तंकश्मलंत
त्रमेऽभवत् ॥ द्रोणंधिगस्त्वधनिनंयोधनंनाधिगच्छति ५६ पिष्टोदकंसुतोयस्यपीत्वाक्षीरस्यतृष्णया ॥ नृत्यतिस्ममुदाविष्टःक्षीरंपीतंमयाऽप्युत ५७ इतिसंभा
षतांवाचंश्रुत्वामेबुद्धिरच्यवत् ॥ आत्मानंचात्मनागर्हन्मनसेदंव्यचिंतयम् ५८ अपिचाहंपुराविप्रैर्वर्जितोगर्हितोवसे ॥ परोपसेवांपापिष्ठांनचकुर्यांधनेप्सया ५९
इतिमत्वाप्रियंपुत्रंभीष्मादायततोह्यहम् ॥ पूर्वस्नेहानुरागित्वात्सदारःसौमकिंगतः ६० अभिषिक्तंतुश्रुत्वैवकृतार्थोऽस्मीतिचिंतयन् ॥ प्रियंसखायंसुप्रीतोराज्य
स्थंसमुपागमम् ६१ संस्मरन्संगमंचैववचनंचैवतस्यतत् ॥ ततोद्रुपदमागम्यसखिपूर्वमहंप्रभो ६२ अब्रुवंपुरुषव्याघ्रसखायंविद्धिमामिति ॥ उपस्थितस्तुद्रुपदं
सखिवच्चास्मिसंगतः ६३ समांनिराकारमिवप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ अकृतेयंतवप्रज्ञाब्रह्मन्नातिसमंजसा ६४ यदात्थमांत्वंप्रसभंसखातेऽहमितिद्विज ॥ संगता
नीहजीर्यंतिकालेनपरिजीर्यतः ६५ सौहृदंमेत्वयाह्यासीत्पूर्वंसामर्थ्यबंधनम् ॥ नाश्रोत्रियःश्रोत्रियस्यनारथीरथिनःसखा ६६ साम्याद्धिसख्यंभवतिवैषम्यान्नो
पपद्यते ॥ नसख्यमजरंलोकेविद्यतेजातुकस्यचित् ६७ कालोवैनंविहरतिक्रोधोवैनंरहत्युत ॥ मैवंजीर्णमुपास्स्वत्वंसख्यंभवत्वपाकृधि ६८ ॥ ॥

ऽभूत् आत्मानंदरिद्रदोषादात्मनामनसागर्हन् इदंवक्ष्यमाणं ५८ । ५९ पुरापूर्वंदरिद्रोऽयमितिगर्हितोऽपिवसेउपवासंकुर्वेनतुसेवांकुर्यामितिमत्वानिश्चित्यापिपुत्रस्यप्रियत्वात्सौमकिंद्रुपदंगतइतिसंबंधः ६०
६१ तत्तस्यवचनंममराज्यंत्वद्भोग्यंभविष्यतीति ६२ । ६३ निराकारंनिरस्तोत्तमरूपंहीनजनमिव अकृतेत्यादिप्राग्व्याख्यातं ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

६९ । ७० । ७१ राज्यार्थेसंविदंत्वद्रोग्यंममराज्यमितिसंकेतं ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ प्रतिपादयअस्मत्कुमारेभ्यइतिशेषः कुरुक्षयेकुरुगृहे ७७ । ७८ । ७९ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये

आसीत्सख्यंद्विजश्रेष्ठत्वयासेऽर्थनिबंधनम् ॥ नह्यनाढ्यःसखाढ्यस्यनाविद्वान्विदुषःसखा ६९ नशूरस्यसखाक्लीबःसखिपूर्वंकिमिष्यते ॥ नहिराज्ञामुदीर्णानामेवंभू तैर्नरैःक्वचित् ७० सख्यंभवतिमंदात्मन्श्रियाहीनैर्धनच्युतैः ॥ नाश्रोत्रियःश्रोत्रियस्यनारथीरथिनःसखा ७१ नाराजापार्थिवस्यापिसखिपूर्वंकिमिष्यते ॥ अहंत्व यानजानामिराज्यार्थेसंविदंकृताम् ७२ एकरात्रंतुतेब्रह्मन्कामंदास्यामिभोजनम् ॥ एवमुक्तस्त्वहंतेनसदारःप्रस्थितस्तदा ७३ तांप्रतिज्ञांप्रतिज्ञाययांकर्ताऽस्म्य चिरादिव ॥ द्रुपदेनैवमुक्तोऽहंमन्युनाऽभिपरिप्लुतः ७४ अभ्यागच्छंकुरून्भीष्मशिष्यैरर्थीगुणान्वितैः ॥ ततोऽहंभवतःकामंसंवर्धयितुमागतः ७५ इदंनागपुरं रम्यंब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तदाभीष्मोभारद्वाजमभाषत ७६ ॥ भीष्मउवाच ॥ अपज्यंक्रियतांचापंसाध्वस्त्रंप्रतिपादय ॥ भुंक्ष्व भोगान्भृशंप्रीतःपूज्यमानःकुरुक्षये ७७ कुरूणामस्तियद्वित्तंराज्यंचेदंसराष्ट्रकम् ॥ त्वमेवपरमोराजासर्वेचकुरवस्तव ७८ यच्चतेप्रार्थितंब्रह्मन्कृतंतदितिचिं त्यताम् ॥ दिष्ट्याप्राप्तोऽसिविप्रर्षेमहान्मेऽनुग्रहःकृतः ७९ ॥ इतिश्रीम० आ० संभवप० भीष्मद्रोणसमागमे एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसंपूजितोद्रोणोभीष्मेणद्विपदांवरः ॥ विशश्राममहातेजाःपूजितःकुरुवेश्मनि १ विश्रांतेऽथगुरौतस्मिन्पौत्रानादायकौरवान् ॥ शि ष्यत्वेनददौभीष्मोवसूनिविविधानिच २ गृहंचसुपरिच्छन्नंधनधान्यसमाकुलम् ॥ भारद्वाजायसुप्रीतःप्रत्यपादयतप्रभुः ३ सतान्शिष्यान्महेष्वासःप्रतिजग्राह कौरवान् ॥ पांडवान्धार्तराष्ट्रांश्चद्रोणोमुदितमानसः ४ प्रतिगृह्यचतान्सर्वान्द्रोणोवचनमब्रवीत् ॥ रहस्येकःप्रतीतात्माकृतोपसदनांस्तथा ५ ॥ द्रोणउवाच ॥ कार्यंमेकांक्षितंकिंचिद्धृदिसंपरिवर्त्तते ॥ कृतास्त्रैस्तत्प्रदेयंमेतदेतद्वदतानघाः ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तच्छ्रुत्वाकौरवेयास्तेतूष्णीमासन्विशांपते ॥ अर्जुनस्तुत तःसर्वंप्रतिजज्ञेपरंतप ७ ततोऽर्जुनंतदामूर्ध्निसमाघ्रायपुनःपुनः ॥ प्रीतिपूर्वंपरिष्वज्यप्ररुरोदमुदातदा ८ ततोद्रोणःपांडुपुत्रानस्त्राणिविविधानिच ॥ ग्राहयामासदि व्यानिमानुषाणिचवीर्यवान् ९ राजपुत्रास्तथाचान्येसमेत्यभरतर्षभ ॥ अभिजग्मुस्ततोद्रोणमस्त्रार्थेद्विजसत्तमम् १० वृष्णयश्चांधकाश्चैवनानादेश्याश्चपार्थिवाः ॥ सूतपुत्रश्चराधेयोगुरुंद्रोणमियात्तदा ११ स्पर्धमानस्तुपार्थेनसूतपुत्रोऽत्यमर्षणः ॥ दुर्योधनंसमाश्रित्यसोऽवमन्यतपांडवान् १२ अभ्ययात्सततोद्रोणंधनुर्वेदचि कीर्षया ॥ शिक्षाभुजबलोद्योगैस्तेषुसर्वेषुपांडवः १३ अस्त्रविद्यानुरागाच्चविशिष्टोऽभवदर्जुनः ॥ तुल्येष्वस्त्रप्रयोगेषुलाघवेसौष्ठवेषुच १४ सर्वेषामेवशिष्याणां बभूवाभ्यधिकोऽर्जुनः ॥ ऐंद्रिमप्रतिमंद्रोणउपदेशेष्वमन्यत १५ एवंसर्वकुमाराणामिष्वस्त्रंप्रत्यपादयत् ॥ कमंडलुंचसर्वेषांप्रायच्छच्चिरकारणात् १६ ॥

भारतभावदीपे एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ततइति १ । २ सुपरिछन्नंसुधाद्यालिप्तं ३ । ४ प्रतीतात्माहृष्टचित्तः कृतोपसदनान्कृतपादग्रहणान् ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ धनुर्वेदस्यचिकीर्षयाजिज्ञासया शिक्षादिभिःपाण्डवोद्रोणमभ्ययादभिगतः तत्तुल्योऽभवदित्यर्थः १३ अतएवतेषुविशिष्टः एतदेवाह तुल्येष्विति १४ । १५ कमंडलुंब्रह्मसुसत्वाद्विलंबेनपूरणीयं १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कुंभंविस्तीर्णमुखत्वात्सद्यःपूरणीयं तस्यफलमाह यावदिति १७ औहततर्कितवान् १८ विशेषोपचयेगुणवृद्धौअपृथक्सहैवास्ते १९ अतोनव्यहीयतनविहीनोऽभूत् २० योगमैकाग्र्यं २१ सूदंसूपकारंभति अन्नंनदेयं किंत्वंधकारेमुखादन्यत्रग्रासाःपतिष्यंतीतिनान्नंददामीतिसत्वयावाच्यइतिभावः विजयेअर्जुने । अयंभावः अत्यभ्यासान्मुखादन्यत्रग्रासानपतंत्येवएवंतमसिशब्दादिलक्ष्यादन्यत्रशराअपिनपतेयुरित्युक्तोऽर्जुनोयदिकेनेदमुक्तमितिपृच्छेत्तर्हिलौकिकएवायमर्थइतितंप्रतिवक्तव्यंनतुद्रोणवाक्यमेतदिति २२ एवंगुरुणाशिष्यस्याभ्यासेप्रवृत्तौज्ञापितायांततःप्रागेवार्जुनःस्व

पुत्रायचददौकुंभमविलंबनकारणात् ॥ यावत्तेनोपगच्छंतितावदस्मैपरांक्रियाम् १७ द्रोणआचष्टपुत्रायतत्कर्मजिष्णुरौहत ॥ ततःसवारुणास्त्रेणपूरयित्वाकमंडलुम् १८ सममाचार्यपुत्रेणगुरुमभ्येतिफाल्गुनः ॥ आचार्यपुत्रात्तस्मात्तुविशेषोपचयेऽपृथक् १९ नव्यहीयतमेधावीपार्थोऽप्यस्त्रविदांवरः ॥ अर्जुनःपरमंयत्नमातिष्ठद्गुरुपूजने २० अस्त्रेचपरमंयोगंप्रियोद्रोणस्यचाभवत् ॥ तंदृष्ट्वानित्यमुद्युक्तमिष्वस्त्रंप्रतिफाल्गुनम् २१ आहूयवचनंद्रोणोरहःसूदमभाषत ॥ अंधकारेऽर्जुनायान्नंनदेयंतेकदाचन ॥ नचाख्येयमिदंचापिमद्वाक्यंविजयेत्वया २२ ततःकदाचिद्भुंजानेप्रववौवायुरर्जुने ॥ तेनतत्रप्रदीपःसदीप्यमानोविलोपितः २३ भुक्तएवतुकौंतेयोनास्यादन्यत्रवर्त्तते ॥ हस्तस्तेजस्विनस्तस्यअनुग्रहणकारणात् २४ तदभ्यासकृतंमत्वारात्रावपिसपांडवः ॥ योग्यांचक्रेमहाबाहुर्धनुषापांडुनंदनः २५ तस्यज्यातलनिर्घोषंद्रोणःशुश्रावभारत ॥ उपेत्यचैनमुत्थायपरिष्वज्येदमब्रवीत् २६ ॥ द्रोणउवाच ॥ प्रयतिष्येतथाकर्तुंयथानान्योधनुर्धरः ॥ त्वत्समोभवितालोकेसत्यमेतद्ब्रवीमिते २७ वैशंपायनउवाच ॥ ततोद्रोणोऽर्जुनंभूयोहयेषुचगजेषुच ॥ रथेषुभूमावपिचरणशिक्षामशिक्षयत् २८ गदायुद्धेऽसिचर्यायांतोमरप्रासशक्तिषु ॥ द्रोणःसंकीर्णयुद्धेचशिक्षयामासकौरवान् २९ तस्यतत्कौशलंश्रुत्वाधनुर्वेदजिघृक्षवः ॥ राजानोराजपुत्राश्चसमाजग्मुःसहस्रशः ३० ततोनिषादराजस्यहिरण्यधनुषःसुतः ॥ एकलव्योमहाराजद्रोणमभ्याजगामह ३१ नसतंप्रतिजग्राहनैषादिरितिचिंतयन् ॥ शिष्यंधनुषिधर्मज्ञस्तेषामेवान्ववेक्षया ३२ सतुद्रोणस्यशिरसापादौगृह्यपरंतपः ॥ अरण्यमनुसंप्राप्यकृत्वाद्रोणंमहीमयम् ३३ तस्मिन्नाचार्यवृत्तिंचपरमामास्थितस्तदा ॥ इष्वस्त्रेयोगमातस्थेपरंनियममास्थितः ३४ परयाश्रद्धयोपेतोयोगेनपरमेणच ॥ विमोक्षादानसंधानेलघुत्वंपरमापसः ३५ अथद्रोणाभ्यनुज्ञाताःकदाचित्कुरुपांडवाः ॥ रथैर्विनिर्ययुःसर्वेमृगयामरिमर्दन ३६ तत्रोपकरणंगृह्यनरःकश्चिद्यदृच्छया ॥ राजन्ननुजगामैकःश्वानमादायपांडवान् ३७ तेषांविचरतांतत्रतत्तत्कर्मचिकीर्षया ॥ श्वाचरन्सवनेमूढोनैषादिंप्रतिजग्मिवान् ३८ सकृष्णमलदिग्धांगंकृष्णाजिनजटाधरम् ॥ नैषादिंश्वासमालक्ष्यभषंस्तस्थौतदंतिके ३९ ॥ ॥ ॥

दृष्टांतेनैवतज्ज्ञातवानित्याहद्वाभ्यां ततइति २३ अनुग्रहणमभ्यासः २४ योग्यामभ्यासम् २५ श्रवणोत्तरमुत्थायोपेत्येतिक्रमः २६ । २७ । २८ संकीर्णयुद्धेयुगपदनेकायुधप्रयोगे युगपदनेकैःसहयुद्धेवा २९ । ३० । ३१ तेषामन्ववेक्षयातेभ्योऽधिकोमाभूदितिबुद्ध्या ३२ महीमयंमृन्मयं ३३ इष्वस्त्रेइषुप्रयोगे योगमैकाग्र्यं ३४ लघुत्वंशीघ्रप्रयोक्तृत्वं ३५ । ३६ उपकरणंश्ववागुरादिमुख्यंतुकरणमायुधमेव ३७ । ३८ । ३९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अस्त्रेप्रयोगेलाघवंकौशलं येनशरामुखेप्रविष्टाएवनतुतद्विद्धवंतः ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५।४६।४७ ।४८।४९।५०।५१।५२ । ५३ वेतनंगुरुर्दक्षिणारूपं ५४।५५।५६।५७ छित्त्वेति । अविचार्येति

तदातस्याथभषतःशुनःसप्तशरान्मुखे ॥ लाघवंदर्शयन्नस्त्रेमुमोचयुगपद्यथा ४० सतुश्वाशरपूर्णास्यःपांडवानाजगामह ॥ तंदृष्ट्वापांडवावीराःपरंविस्मयमागताः ४१ लाघवंशब्दवेधित्वंदृष्ट्वातत्परमंतदा ॥ प्रेक्ष्यतंव्रीडिताश्चासन्प्रशशंसुश्चसर्वशः ४२ तंततोऽन्वेषमाणास्तेवनेवननिवासिनम् ॥ ददृशुःपांडवाराजन्नस्यंतमनिशं शरान् ४३ नचैनमभिजानंस्तेतदाविकृतदर्शनम् ॥ तथैनंपरिपप्रच्छुःकोभवान्कस्यवेत्युत ४४ ॥ एकलव्यउवाच ॥ निषादाधिपतेर्वीराहिरण्यधनुषःसुतम् ॥ द्रोणशिष्यंचमांवित्तधनुर्वेदकृतश्रमम् ४५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेतमाज्ञायतत्त्वेनपुनरागम्यपांडवाः ॥ यथावृत्तंवनेसर्वंद्रोणायाचख्युरद्भुतम् ४६ कौंतेय स्त्वर्जुनोराजन्नेकलव्यमनुस्मरन् ॥ रहोद्रोणंसमासाद्यप्रणयादिदमब्रवीत् ४७ ॥ अर्जुनउवाच ॥ तदाहंपरिरभ्यैकःप्रीतिपूर्वमिदंवचः ॥ भवतोक्तोनमे शिष्यस्त्वद्विशिष्टोभविष्यति ४८ अथकस्मान्मद्विशिष्टोलोकादपिचवीर्यवान् ॥ अन्योऽस्तिभवतःशिष्योनिषादाधिपतेःसुतः ४९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ मुहूर्तमिवतंद्रोणश्चिंतयित्वाविनिश्चयम् ॥ सव्यसाचिनमादायनैषादिंप्रतिजग्मिवान् ५० ददर्शमलदिग्धांगंजटिलंचीरवाससम् ॥ एकलव्यंधनुष्पाणिमस्यंत मनिशंशरान् ५१ एकलव्यस्तुतंदृष्ट्वाद्रोणमायांतमंतिकात् ॥ अभिगम्योपसंगृह्यजगाममशिरसामहीम् ५२ पूजयित्वाततोद्रोणंविधिवत्सनिषादजः ॥ निवेद्यशि ष्यमात्मानंतस्थौप्रांजलिरग्रतः ५३ ततोद्रोणोऽब्रवीद्राजन्नेकलव्यमिदंवचः ॥ यदिशिष्योऽसिमेवीरवेतनंदीयतांमम ५४ एकलव्यस्तुतच्छ्रुत्वाप्रीयमाणोऽब्रवी दिदम् ॥ एकलव्यउवाच ॥ किंप्रयच्छामिभगवन्नाज्ञापयतुमांगुरुः ५५ नहिकिंचिददेयंमेगुरवेब्रह्मवित्तम ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तमब्रवीत्त्वयांगुष्ठोदक्षिणो दीयतामिति ५६ एकलव्यस्तुतच्छ्रुत्वावचोद्रोणस्यदारुणम् ॥ प्रतिज्ञामात्मनोरक्षन्सत्येचनियतःसदा ५७ तथैवहृष्टवदनस्तथैवादीनमानसः ॥ छित्त्वाऽविचा र्यतंप्रादाद्द्रोणायांगुष्ठमात्मनः ५८ ततःशरंतुनैषादिरंगुलीभिर्व्यकर्षत ॥ नतथाचसशीघ्रोऽभूद्यथापूर्वंनराधिप ५९ ततोऽर्जुनःप्रीतमनाबभूवविगतज्वरः ॥ द्रोण श्चसत्यवागासीन्नान्योऽभिभविताऽर्जुनम् ६० द्रोणस्यतुतदाशिष्यौगदायोग्यौबभूवतुः ॥ दुर्योधनश्चभीमश्चसदासंरब्धमानसौ ६१ अश्वत्थामारहस्येषुसर्वेष्वभ्य धिकोऽभवत् ॥ तथातिपुरुषानन्यान्त्सारुकौयमजावुभौ ६२ युधिष्ठिरोरथश्रेष्ठःसर्वत्रतुधनंजयः ॥ प्रथितःसागरांतायांरथयूथपयूथपः ६३ बुद्धियोगबलोत्साहैः सर्वास्त्रेषुचनिष्ठितः ॥ अस्त्रेगुर्वनुरागेचविशिष्टोऽभवदर्जुनः ६४ तुल्येष्वस्त्रोपदेशेषुसौष्ठवेनचवीर्यवान् ॥ एकःसर्वकुमाराणांबभूवातिरथोऽर्जुनः ६५ प्राणाधिकंभी मसेनंकृतविद्यंधनंजयम् ॥ धार्तराष्ट्रादुरात्मानोनामृष्यंतपरस्परम् ६६ तांस्तुसर्वान्समानीयसर्वविद्यास्त्रशिक्षितान् ॥ द्रोणःप्रहरणज्ञानेजिज्ञासुःपुरुषर्षभः ६७

च्छेदः । 'ससत्यसंधंनैषादिंदृष्ट्वाप्रीतोऽब्रवीदिदं ॥ एवंकर्त्तव्यमितिवाएकलव्यमभाषत' इतिकचित्पद्यंपठंतितत्रएवंकर्त्तव्यमितितर्जनीमध्यमाभ्यांशरंधृत्वाज्याकर्षणंकर्त्तव्यमित्यभिनीयदर्शयाति ५८ । ५९।६० गदायोग्यौगदायुद्धेऽभ्यासवंतौ ६१ त्सारुकौत्सरुःखड्गादिमुष्टिस्तद्ग्रहणप्रधानेयुद्धेकुशलौ ६२ रथश्रेष्ठः । सप्तमीशौंडैरितिसमासः ६३। ६४। ६५। ६६ प्रहरणज्ञानेकःकथंप्रहरतीतिविचारे ६७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भासंनीलपक्षंपक्षिणं । शकुंतमित्यन्ये । गृध्रमित्यपरे६८।६९।७० अंगिरसांवरोद्रोणः ७१ । ७२ । ७३ भासंपश्यतदेकाग्रदृष्टिर्भवेत्यर्थः ७४ । ७५ । ७६ तमिति । वृक्षादिदर्शनाद्व्यग्रदृष्टित्वंते

कृत्रिमंभासमारोप्यवृक्षाग्रेशिल्पिभिःकृतम्॥ अविज्ञातंकुमाराणांलक्ष्यभूतमुपादिशत् ६८ ॥ द्रोणउवाच ॥ शीघ्रंभवंतःसर्वेऽपिधनूंष्यादायसर्वशः ॥ भासमे तंसमुद्दिश्यतिष्ठध्वंसंधितेषवः ६९ मद्वाक्यसमकालंतुशिरोऽस्यविनिपात्यताम्॥ एकैकशोनियोक्ष्यामितथाकुरुतपुत्रकाः ७० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोयु धिष्ठिरंपूर्वमुवाचांगिरसांवरः ॥ संधत्स्वबाणंदुर्धर्षमद्वाक्यांतेविमुंचतम् ७१ ततोयुधिष्ठिरःपूर्वंधनुर्गृह्यपरंतपः ॥ तस्थौभासंसमुद्दिश्यगुरुवाक्यप्रचोदितः ७२ ततोविततधन्वानंद्रोणस्तंकुरुनंदनम् ॥ समुहूर्तादुवाचेदंवचनंभरतर्षभ ७३ पश्यैनंतंद्रुमाग्रस्थंभासंनरवरात्मज ॥ पश्यामीत्येवमाचार्यंप्रत्युवाचयुधिष्ठिरः ७४ समुहूर्तादिवपुनर्द्रोणस्तंप्रत्यभाषत ॥ द्रोणउवाच ॥ अथवृक्षमिमंमांवाभ्रातॄन्वाऽपिप्रपश्यसि ७५ तमुवाचसकौंतेयःपश्याम्येनंवनस्पतिम् ॥ भवंतंचतथाभ्रातॄन् भासंचेतिपुनःपुनः ७६ तमुवाचापसर्पेतिद्रोणोऽप्रीतमनाइव ॥ नैतच्छक्यंत्वयावेद्धुंलक्ष्यमित्येवकुत्सयन् ७७ ततोदुर्योधनादींस्तान्धार्तराष्ट्रान्महायशाः ॥ तेनैवक्रमयोगेनाजिज्ञासुःपर्यपृच्छत ७८ अन्यांश्चशिष्यान्भीमादीन्राज्ञश्चैवान्यदेशजान् ॥ तथाचसर्वेतत्सर्वंपश्यामइतिकुत्सिताः ७९ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणिद्रोणशिष्यपरीक्षायांद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोधनंजयंद्रोणःस्मयमानोऽभ्यभाषत ॥ त्वयेदानींप्रहर्तव्यमेतल्लक्ष्यंविलोक्यताम् १ मद्वाक्यसमकालंतेमोक्तव्योऽत्रभवेच्छरः ॥ वितत्यकार्मुकंपुत्रतिष्ठतावन्मुहूर्तकम् २ एवमुक्तःसव्यसाचीमंडलीकृत कार्मुकः ॥ तस्थौभासंसमुद्दिश्यगुरुवाक्यप्रचोदितः ३ मुहूर्तादिवतंद्रोणस्तथैवसमभाषत ॥ पश्यस्येनंस्थितंभासंद्रुमंमामपिचार्जुन ४ पश्याम्येकंभासमितिद्रोणं पार्थोऽभ्यभाषत ॥ नतुवृक्षंभवंतंवापश्यामीतिचभारत ५ ततःप्रीतमनाद्रोणोमुहूर्तादिवतंपुनः ॥ प्रत्यभाषतदुर्धर्षःपांडवानांमहारथम् ६ भासंपश्यसियद्ये नंतथाब्रूहिपुनर्वचः ॥ शिरःपश्यामिभासस्यनगात्रमितिसोऽब्रवीत् ७ अर्जुनेनैवमुक्तस्तुद्रोणोहृष्टतनूरुहः ॥ मुंचस्वेत्यब्रवीत्पार्थंसमुमोचाविचारयन् ८ तत स्तस्यनगस्थस्यक्षुरेणनिशितेनच ॥ शिरउत्कृत्यतरसापातयामासपांडवः ९ तस्मिन्कर्मणिसंसिद्धेपर्यष्वजतपांडवम् ॥ मेनेचद्रुपदंसंख्येसानुबंधंपरा जितम् १० कस्यचित्त्वथकालस्यसशिष्योऽङ्गिरसांवरः ॥ जगामगंगामभितोमज्जितुंभरतर्षभ ११ अवगाढमथोद्रोणंसलिलेसलिलेचरः ॥ ग्राहोजग्राहबल वान्जंघांतेकालचोदितः १२ ससमर्थोऽपिमोक्षायशिष्यान्सर्वानचोदयत् ॥ ग्राहंहत्वातुमोक्ष्यध्वंमामितित्वरयन्निव १३ तद्वाक्यसमकालंतुबीभत्सुर्निशितैः शरैः ॥ अवार्यैःपंचभिर्ग्राहंमग्नमंभस्यताडयत् १४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

पांज्ञात्वासर्वानपिनिराचकार ७७ । ७८ । ७९ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ तस्यभासस्य नगस्थस्यवृक्षाग्रस्थितस्य ९ सानुबंधंससहायं १० । ११ अवगाढंजलावगाहिनं १२ मोक्ष्यध्वंमोचयध्वं १३ । १४ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

क्रियोपेतंकृतकार्यं १५ । १६ । १७ । १८ । १९ असामान्यमसाधारणं २० । २१ । २२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥
कृतास्त्रान्धार्त्तराष्ट्रांश्चेति १ । २ । ३ कर्मकुमारशिक्षाख्यं ४ मन्यसेऽस्त्रशिक्षादर्शनस्यकालं विधानायरंगभूमेः ५ निर्वेदाद्दुःखात् सचक्षुषांस्पृहयामि सुखायेतिशेषः ६ हेक्षत्तःहेवि

इतरेत्वथसंमूढास्तत्रतत्रप्रपेदिरे ॥ तंतुदृष्ट्वाक्रियोपेतंद्रोणोऽमन्यतपांडवम् १५ विशिष्टंसर्वशिष्येभ्यःप्रीतिमांश्चाभवत्तदा ॥ सपार्थबाणैर्बहुधाखंडशःपरिकल्पि
तः १६ ग्राहःपंचत्वमापेदेजंघांत्यक्त्वामहात्मनः ॥ अथाब्रवीन्महात्मानंभारद्वाजोमहारथम् १७ गृहाणेदंमहाबाहोविशिष्टमतिदुर्धरम् ॥ अस्त्रंब्रह्मशिरोनामसप्र
योगनिवर्तनम् १८ नचतेमानुषेष्वेतत्प्रयोक्तव्यंकथंचन ॥ जगद्विनिर्दहेदेतदल्पतेजसिपातितम् १९ असामान्यमिदंतातलोकेष्वस्त्रंनिगद्यते ॥ तद्धारयेथाः
प्रयतःशृणुचेदंवचोमम २० बाधेतामानुषःशत्रुर्यदित्वांवीरकश्चन ॥ तद्वधायप्रयुंजीथास्तदस्त्रमिदमाहवे २१ तथेतिसंप्रतिश्रुत्यबीभत्सुःसकृतांजलिः ॥ जग्राह
परमास्त्रंतदाहचैनंपुनर्गुरुः ॥ भवितात्वत्समोनान्यःपुमाँल्लोकेधनुर्धरः २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिद्रोणग्राहमोक्षणेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽ
ध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कृतास्त्रान्धार्त्तराष्ट्रांश्चपांडुपुत्रांश्चभारत ॥ दृष्ट्वाद्रोणोऽब्रवीद्राजन्धृतराष्ट्रंजनेश्वरम् १ कृपस्यसोमदत्तस्य
बाल्हीकस्यचधीमतः ॥ गांगेयस्यचसान्निध्येव्यासस्यविदुरस्यच २ राजन्संप्राप्तविद्यास्तेकुमाराःकुरुसत्तम ॥ तेदर्शयेयुःस्वांशिक्षांराजन्ननुमतेतव ३ ततोऽ
ब्रवीन्महाराजःप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ भारद्वाजमहत्कर्मकृतंतेद्विजसत्तम ४ यदानुमन्यसेकालंयस्मिन्देशेयथायथा ॥ तथातथाविधानायस्वय
माज्ञापयस्वमाम् ५ स्पृहयाम्यद्यनिर्वेदात्पुरुषाणांसचक्षुषाम् ॥ अस्त्रहेतोःपराक्रांतान्येमेद्रक्ष्यंतिपुत्रकान् ६ क्षत्तर्यद्गुरुराचार्योब्रवीतिकुरुतत्तथा ॥ नहीदृ
शंप्रियंमन्येभविताधर्मवत्सल ७ ततोराजानमामंत्र्यनिर्गतोविदुरोबहिः ॥ भारद्वाजोमहाप्राज्ञोमापयामासमेदिनीम् ८ समामवृक्षांनिर्गुल्मामुदक्प्रस्रवणान्वि
ताम् ॥ तस्यांभूमौबलिंचक्रेतिथौनक्षत्रपूजिते ९ अवघुष्टेसमाजेचतदर्थंवदतांवरः ॥ रंगभूमौसुविपुलंशास्त्रदृष्टंयथाविधि १० प्रेक्षागारंसुविहितंचक्रुस्तेतस्य
शिल्पिनः ॥ राज्ञःसर्वायुधोपेतंस्त्रीणांचैवनरर्षभ ११ मंचांश्चकारयामासुस्तत्रजानपदाजनाः ॥ विपुलानुच्छ्रयोपेतान्शिबिकाश्चमहाधनाः १२ तस्मिंस्ततो
ऽहनिप्राप्तेराजाससचिवस्तदा ॥ भीष्मंप्रमुखतःकृत्वाकृपंचाचार्यसत्तमम् १३ मुक्ताजालपरिक्षिप्तंवैदूर्यमणिशोभितम् ॥ शातकुंभमयंदिव्यंप्रेक्षागारमुपागमत्
१४ गांधारीचमहाभागाकुंतीचजयतांवर ॥ स्त्रियश्चराज्ञःसर्वास्ताःसप्रेष्याःसपरिच्छदाः १५ हर्षादारुरुहुर्मंचान्मेरुंदेवस्त्रियोयथा ॥ ब्राह्मणक्षत्रियाद्यंचचातुर्व
र्ण्यंपुराद्द्रुतम् १६ दर्शनेप्सुसमभ्यागात्कुमाराणांकृतास्त्रताम् ॥ क्षणेनैकस्थतांतत्रदर्शनेप्सुर्जगामह १७ ॥ ॥

दुर ७ । ८ निर्गुल्मांतृणसमूहमूलपिंडरहितां उदक्प्रस्रवणान्वितामुदङ्निम्नां ९ तदर्थंबल्यर्थं समाजेवीरसमूहे अवघुष्टेडिंडीरवशब्देनाहूतेसतिबलिंचक्रेइतिपूर्वेणान्वयः १० राज्ञःस्त्रीणां
प्रेक्षार्थमागारंमंचांश्चइतरेषांप्रेक्षार्थंरंगभूमौचक्रुरितिद्वयोःसंबंधः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१८ । १९ सांगारकःसभौमः अंशुमानचंद्रः २० । २१ । २२ बद्धकक्षाःवस्त्रादिनासंहतांसपृष्ठोदराइत्यर्थः कक्षाबाहुमूलं २३ अस्त्रमस्त्रविद्यां चक्रुःप्रादुश्चक्रुः २४ धृष्टंनिर्भयंयथा स्यात्तथा २५ लाघवोत्सृष्टैर्गतिचातुरीप्रयुक्तैः उद्वांतःउद्यमानाः २६ गंधर्वनगराकारमद्भुतरूपं २७ । २८ धनुषिमार्गान्तिर्यगूर्ध्वान्चललक्ष्यपातनादीन् रथचर्यासुमार्गान्शीघ्रगतप्रत्यागतमद क्षिणाप्रदक्षिणमंडलगत्यादिरूपान् २९ त्सरुमार्गान्तिर्यगूर्ध्वाधःखड्गप्रचलनरूपान् सर्वासुभूमिषुरथादिपृष्ठेषुभुविवा ३० लाघवंशैघ्र्यं । सौष्ठवंचातुरीं एकेनैवखड्गेनसमंताद्भ्रामितेनयु

प्रवादितैश्चवादित्रैर्जनकौतूहलेनच ॥ महार्णवइवक्षुब्धःसमाजःसोऽभवत्तदा १८ ततःशुक्लांबरधरःशुक्लयज्ञोपवीतवान् ॥ शुक्लकेशःसितश्मश्रुःशुक्लमाल्यानुले ॥१३५॥
पनः १९ रंगमध्यंतदाऽऽचार्यःसपुत्रःप्रविवेशह ॥ नभोजलधरैर्हीनंसांगारकइवांशुमान् २० सयथासमयंचक्रेबलिंबलवतांवरः ॥ ब्राह्मणांस्तुसुमंत्रज्ञान्कारयामासमं
गलम् २१ सुखपुण्याहघोषस्यपुण्यस्यसमनंतरम् ॥ विविशुर्विविधंगृह्यशस्त्रोपकरणंनराः २२ ततोबद्धांगुलित्राणाबद्धकक्षामहारथाः ॥ बद्धतूणाःसधनुषोविवि
शुर्भरतर्षभाः २३ अनुज्येष्ठंतुतेतत्रयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ चक्रुरस्त्रंमहावीर्याःकुमाराःपरमाद्भुतम् २४ केचिच्छराक्षेपभयाच्छिरांस्यवननामिरे ॥ मनुजाधृष्टमपरेवी
क्षांचक्रुःसुविस्मिताः २५ तेस्मलक्ष्याणिबिभिदुर्बाणैर्नामांकशोभितैः ॥ विविधैर्लाघवोत्सृष्टैरुह्यंतौवाजिभिर्द्रुतम् २६ तत्कुमारबलंतत्रगृहीतशरकार्मुकम् ॥ गंधर्व
नगराकारंप्रेक्ष्यतेविस्मिताऽभवन् २७ सहसाचुक्रुशुश्चान्येनराःशतसहस्रशः ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनाःसाधुसाध्वितिभारत २८ कृत्वाधनुषितेमार्गान्रथचर्यासुचास
कृत ॥ गजपृष्ठेऽश्वपृष्ठेचनियुद्धेचमहाबलाः २९ गृहीतखड्गचर्माणस्ततोभूयःप्रहारिणः ॥ त्सरुमार्गान्यथोद्दिष्टांश्चेरुःसर्वासुभूमिषु ॥ ३० लाघवंसौष्ठवंशोभांस्थि
रत्वंदृढमुष्टिताम् ॥ ददृशुस्तत्रसर्वेषांप्रयोगंखड्गचर्मणोः ३१ अथतौनित्यसंहृष्टौसुयोधनवृकोदरौ ॥ अवतीर्णौगदाहस्तावेकशृंगाविवाचलौ ३२ बद्धकक्षौमहाबा
हूपौरुषेपर्यवस्थितौ ॥ बृंहंतौवासिताहेतोःसमदाविवकुंजरौ ३३ तौप्रदक्षिणसव्यानिमंडलानिमहाबलौ ॥ चेरतुर्मंडलगतौसमदाविवकुंजरौ ३४ विदुरोधृतराष्ट्राय
गांधार्याःपांडवारणिः ॥ न्यवेदयेतांतत्सर्वंकुमाराणांविचेष्टितम् ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वण्यस्त्रदर्शनेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४
वैशंपायनउवाच ॥ कुरुराजेहिरंगस्थेभीमेचबलिनांवरे ॥ पक्षपातकृतस्नेहःसद्विधेवाभवज्जनः १ हीवीरकुरुराजेतिहीभीमइतिजल्पताम् ॥ पुरुषाणांसुविपुलाःप्रणा
दाःसहसोत्थिताः २ ततःक्षुब्धार्णवनिभंरंगमालोक्यबुद्धिमान् ॥ भारद्वाजःप्रियंपुत्रमश्वत्थामानमब्रवीत् ३ ॥ ॥

गपदनेकायुधनिवारणं । शोभांसर्वतोझलझलायमानैकखड्गांशुमंडलांतरगतत्वेनाभिनवां । स्थिरत्वमभीतत्वं । दृढमुष्टितांखड्गभृतांहस्तएवपरितश्चलतिनत्वंगुलयइत्यर्थः । प्रयोगंनिदर्शनं ३१ संहृष्टौपरस्परंजेतुंसकामौ ३२ बृंहंतौशब्दंकुर्वाणौ वासिताहस्तिनी ३३ चेरतुःपद्भ्यां मंडलगतावलातचक्रवद्भ्राम्यमाणगदापरिक्षेपांतर्गतौ निर्मलगदावितिपाठेस्पष्टोऽर्थः ३५ पांडवार णिःकुंती ३५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ ॥ कुर्विति । कुरुराजेदुर्योधने १ हीविस्मये आश्चर्यंभी मदुर्योधनौकुरुतइत्यर्थः हाभीमेत्यपपाठः २ । ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कृतयोग्यौसुशिक्षितौ ४ । ५ । ६ इंद्रानुजसमोविष्णुतुल्यः ७ बद्धगोधांगुलित्राणेयेन गोधातलाख्यंज्याघातवारणं अंगुलित्राणंप्रसिद्धंचर्ममयं ८ कांचनमिति । तूणकार्मुककवचानांतत्प्रभाजालस्या र्जुनस्यचक्रमादर्केंद्रायुधतडित्संध्यातोयदैरुपमा ९ समुत्पिजलकउत्फुल्लता प्रमुदितेरंगेइतिवाक्यशेषाद अन्येकलकलशब्दोव्याकुलत्वंचेत्याहुः १० । ११ । १२ असैःप्रेमाश्रुभिः १३ । १४ । १५

द्रोणउवाच ॥ वारयैतोमहावीर्यौकृतयोग्यावुभावपि ॥ माभूद्रंगप्रकोपोऽयंभीमदुर्योधनोद्भवः ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तावुद्यतगदौगुरुपुत्रेणवारितौ ॥ युगांतानिलसंक्षुब्धौमहावेलाविवार्णवौ ५ ततोरंगांगणगतोद्रोणोवचनमब्रवीत् ॥ निवार्यवादित्रगणंमहामेघनिभस्वनम् ६ योमेपुत्रात्प्रियतरःसर्वशस्त्रविशारदः ॥ ऐंद्रिरिंद्रानुजसमःसपार्थोदृश्यतामिति ७ आचार्यवचनेनाथकृतस्वस्त्ययनोयुवा ॥ बद्धगोधांगुलित्राणःपूर्णतूणःसकार्मुकः ८ कांचनंकवचंबिभ्रत्प्रत्यदृश्यतफा ल्गुनः ॥ सार्कःसेंद्रायुधतडित्ससंध्यइवतोयदः ९ ततःसर्वस्यरंगस्यसमुत्पिंजलकोऽभवत् ॥ प्रावाद्यंतचवाद्यानिसशंखानिसमंततः १० एषकुंतीसुतःश्रीमाने षमध्यमपांडवः ॥ एषपुत्रोमहेंद्रस्यकुरूणामेषरक्षिता ११ एषोऽस्त्रविदुषांश्रेष्ठएषधर्मभृतांवरः ॥ एषशीलवतांचापिशीलज्ञाननिधिःपरः १२ इत्येवंतुमुलावाचः शुश्रुवुःप्रेक्षकेरिताः ॥ कुंत्याःप्रस्नवसंयुक्तैरस्रैःक्लिन्नमुरोऽभवत् १३ तेनशब्देनमहतापूर्णश्रुतिरथाब्रवीत् ॥ धृतराष्ट्रोनरश्रेष्ठोविदुरंहृष्टमानसः १४ क्षत्तःक्षुब्धा र्णवनिभःकिमेषसुमहास्वनः ॥ सहसैवोत्थितोरंगेभिंदन्निवनभस्तलम् १५ ॥ विदुरउवाच ॥ एषपार्थोमहाराजफाल्गुनःपांडुनंदनः ॥ अवतीर्णःसकवचस्त त्रैषसुमहास्वनः १६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मिरक्षितोऽस्मिमहामते ॥ पृथारणिसमुद्भूतैस्त्रिभिःपांडववह्निभिः १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्मिन्प्रमुदितेरंगेकथंचित्प्रत्युपस्थिते ॥ दर्शयामासबीभत्सुराचार्यायास्त्रलाघवम् १८ आग्नेयेनासृजद्वह्निंवारुणेनासृजत्पयः ॥ वायव्येनासृजद्वायुंपार्जन्येना सृजद्घनान् १९ भौमेनप्राविशद्भूमिंपार्वतेनासृजद्गिरीन् ॥ अंतर्धानेनचास्त्रेणपुनरंतर्हितोऽभवत् २० क्षणात्प्रांशुःक्षणाद्ध्रस्वःक्षणाच्चरथधूर्गतः ॥ क्षणेनरथमध्य स्थःक्षणेनावतरन्महीम् २१ सुकुमारंचसूक्ष्मंचगुरुंचापिगुरुप्रियः ॥ सौष्ठवेनाभिसंक्षिप्तःसोऽविध्यद्विविधैःशरैः २२ भ्रमतश्चवराहस्यलोहस्यप्रमुखेसमम् ॥ पंचबाणानसंसक्तान्संमुमोचैकबाणवत् २३ गव्येविषाणकोषेचचलेरज्ज्ववलंबिनि ॥ निचखानमहावीर्यःसायकानेकविंशतिम् २४ इत्येवमादिसुमहत्खड्गेधनु षिचानघ ॥ गदायांशस्त्रकुशलोमंडलानिव्यदर्शयत् २५ ततःसमाप्तभूयिष्ठेतस्मिन्कर्मणिभारत ॥ मंदीभूतेसमाजेचवादित्रस्यचनिःस्वने २६ द्वारदेशात्समुद्भू तोमाहात्म्यबलसूचकः ॥ वज्रनिष्पेषसदृशःशुश्रुवेभुजनिःस्वनः २७ दीर्यंतेकिंनुगिरयःकिंस्विद्भूमिर्विदीर्यते ॥ किंस्विदापूर्यतेव्योमजलधाराघनैर्घनैः २८ रंग स्यैवंमतिरभूत्क्षणेनवसुधाधिप ॥ द्वारंचाभिमुखाःसर्वेबभूवुःप्रेक्षकास्तदा २९ पंचभिर्भ्रातृभिःपार्थैर्द्रोणःपरिवृतोबभौ ॥ पंचतारेणसंयुक्तःसावित्रेणेवचंद्रमाः ३० अश्वत्थाम्नाचसहितंभ्रातृणांशतमूर्जितम् ॥ दुर्योधनममित्रघ्नमुत्थितंपर्यवारयत् ३१ ॥ ॥ ॥ ॥

१६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ सुकुमारंपूर्णघटकुक्कुटांडादीनिलक्ष्याण्यविचाल्याविध्यत् सूक्ष्मंगुंजादिलक्ष्यंगुरुघनावयवंचसोऽविध्यत् २२ । २३ गव्येगोसंबंधिनि २४ । २५ । २६ । २७ २८ । २९ सावित्रेणहस्तनक्षत्रेण ३० । ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गदाग्रमालंबनंयस्यतादृशःपाणिर्यस्यसगदाग्रपाणिः गदामात्रसहायइत्यर्थः अग्रंपुरस्तादुपरीत्सुपक्रम्ययोः' आलंबनेसमूहेच'इतिमेदिनी ३२ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशदधिकशततमो

सतैस्तदाभ्रातृभिरुद्यतायुधैर्गदाग्रपाणिःसमवस्थितैर्वृतः ॥ बभौयथादानवसंक्षयेपुरापुरंदरोदेवगणैःसमावृतः ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अस्त्रदर्शने पंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ दत्तेऽवकाशेपुरुषैर्विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ विवेशरंगंविस्तीर्णंकर्णःपरपुरंजयः १ सहजंकवचंबिभ्रत्कुंडलोद्योतिताननः ॥ सधनुर्बद्धनिस्त्रिंशःपादचारीवपर्वतः २ कन्यागर्भःपृथुयशाःपृथायाःपृथुलोचनः ॥ तीक्ष्णांशोर्भास्करस्यांशः कर्णोऽरिगणसूदनः ३ सिंहर्षभगजेंद्राणांबलवीर्यपराक्रमः ॥ दीप्तिकांतिद्युतिगुणैःसूर्येंदुज्वलनोपमः ४ प्रांशुःकनकतालाभःसिंहसंहननोयुवा ॥ असंख्येयगुणःश्रीमान्भास्करस्यात्मसंभवः ५ सनिरीक्ष्यमहाबाहुःसर्वतोरंगमंडलम् ॥ प्रणामंद्रोणकृपयोर्नात्यादृतमिवाऽकरोत् ६ ससमाजजनःसर्वोनिश्चलःस्थिरलोचनः ॥ कोऽयमित्यागतक्षोभःकौतूहलपरोऽभवत् ७ सोऽब्रवीन्मेघगंभीरस्वरेणवदतांवरः ॥ भ्राताभ्रातरमज्ञातंसावित्रःपाकशासनिम् ८ पार्थयत्तेकृतंकर्मविशेषवदहंततः ॥ करिष्येपश्यतांनृणांमाऽऽत्मनाविस्मयंगमः ९ असमाप्तेततस्तस्यवचनेवदतांवरः ॥ यंत्रोत्क्षिप्तइवोत्तस्थौक्षिप्रंवैसर्वतोजनः १० प्रीतिश्चमनुजव्याघ्रदुर्योधनमुपाविशत् ॥ ह्रीश्चक्रोधश्चबीभत्सुंक्षणेनान्वाविवेशह ११ ततोद्रोणाभ्यनुज्ञातःकर्णःप्रियरणःसदा ॥ यत्कृतंतत्रपार्थेनतच्चकारमहाबलः १२ अथदुर्योधनस्तत्रभ्रातृभिःसहभारत ॥ कर्णंपरिष्वज्यमुदाततोवचनमब्रवीत् १३ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ स्वागतंतेमहाबाहोदिष्ट्याप्राप्तोऽसिमानद ॥ अहंचकुरुराज्यंचयथेष्टमुपभुज्यताम् १४ ॥ कर्णउवाच ॥ कृतंसर्वमहंमन्येसखित्वंचत्वयावृणे ॥ द्वंद्वयुद्धंचपार्थेनकर्तुमिच्छाम्यहंप्रभो १५ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ भुंक्ष्वभोगान्मयासार्धंबंधूनांप्रियकृद्भव ॥ दुर्हृदांकुरुसर्वेषांमूर्ध्निपादमरिंदम १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःक्षिप्तमिवात्मानंमत्वापार्थोऽभ्यभाषत ॥ कर्णंभ्रातृसमूहस्यमध्येऽचलमिवस्थितम् १७ ॥ अर्जुनउवाच ॥ अनाहूतोपसृष्टानामनाहूतोपजल्पिनाम् ॥ येलोकास्तान्हतःकर्णमयात्वंप्रतिपत्स्यसे १८ ॥ कर्णउवाच ॥ रंगोऽयंसर्वसामान्यःकिमत्रतवफाल्गुन ॥ वीर्यश्रेष्ठाश्चराजानोबलंधर्मोऽनुवर्तते १९ किंक्षेपैर्दुर्बलायासैःशरैःकथयभारत ॥ गुरोःसमक्षंयावत्तेहराम्यद्यशिरःशरैः २० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोद्रोणाभ्यनुज्ञातःपार्थःपरपुरंजयः ॥ भ्रातृभिस्त्वरयाऽऽश्लिष्टोरणायोपजगामतम् २१ ततोदुर्योधनेनापिसभ्रात्रासमरोद्यतः ॥ परिष्वक्तःस्थितःकर्णःप्रगृह्यसशरंधनुः २२ ततःसविद्युत्स्तनितैःसेंद्रायुधपुरोगमैः ॥ आवृतंगगनंमेघैर्बलाकापंक्तिहासिभिः २३ ततःस्नेहाद्धरिहयंदृष्ट्वारंगावलोकिनम् ॥ भास्करोऽप्यनयन्नाशंसमीपोपगतान्घनान् २४ मेघच्छायोपगूढस्तुततोऽदृश्यतफाल्गुनः ॥ सूर्यातपपरिक्षिप्तःकर्णोऽपिसमदृश्यत २५ धार्तराष्ट्रायतःकर्णस्तस्मिन्देशेव्यवस्थिताः ॥ भारद्वाजःकृपोभीष्मोयतःपार्थस्ततोऽभवन् २६ द्विधारंगःसमभवत्स्त्रीणांद्वैधमजायत ॥ कुंतिभोजसुतामोहंविज्ञातार्थाजगामह २७ ॥ ॥

ऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ दत्तेऽइति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७ ॥ १२२॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तातथामोहमापन्नांविदुरःसर्वधर्मवित् ॥ कुंतीमाश्वासयामासप्रेष्याभिश्चंदनोदकैः २८ ततःप्रत्यागतप्राणाताबुभौपरिदंशितौ ॥ पुत्रौदृष्ट्वासुसंभ्रांतानान्वपद्यत किंचन २९ तावुद्यतमहाचापौकृपःशारद्वतोऽब्रवीत् ॥ द्वंद्वयुद्धसमाचारेकुशलःसर्वधर्मवित् ३० अयंपृथायास्तनयःकनीयान्पांडुनंदनः ॥ कौरवोभवता सार्धंद्वंद्वयुद्धंकरिष्यति ३१ त्वमप्येवंमहाबाहोमातरंपितरंकुलम् ॥ कथयस्वनरेन्द्राणांयेषांत्वंकुलभूषणम् ३२ ततोविदित्वापार्थस्त्वांप्रतियोत्स्यतिवानवा ॥ वृथाकुलसमाचारैर्नयुध्यन्तेनृपात्मजाः ३३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्यकर्णस्यव्रीडावनतमाननम् ॥ बभौवर्षांबुविक्लिन्नंपद्ममागलितंयथा ३४॥ दुर्योधन उवाच ॥ आचार्यत्रिविधायोनीराज्ञांशास्त्रविनिश्चये ॥ सत्कुलीनश्चशूरश्चयश्चसेनांप्रकर्षति ३५ यद्ययंफाल्गुनोयुद्धेनाराज्ञायोद्धुमिच्छति ॥ तस्मादेषोऽङ्ग विषयेमयाराज्येऽभिषिच्यते ३६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तस्मिन्क्षणेकर्णःसलाजकुसुमैर्घटैः ॥ कांचनैःकांचनेपीठेमंत्रविद्भिर्महारथः ३७ अभिषिक्तो ऽङ्गराज्येसश्रियायुक्तोमहाबलः ॥ सच्छत्रवालव्यजनोजयशब्दोत्तरेणच ३८ उवाचकौरवंराजन्वचनंसवृषस्तदा ॥ अस्यराज्यप्रदानस्यसदृशंकिंददानिते ३९ प्रब्रूहिराजशार्दूलकर्त्ताह्यस्मितथानृप ॥ अत्यंतंसख्यमिच्छामीत्याहतंससुयोधनः ४० एवमुक्तस्ततःकर्णस्तथेतिप्रत्युवाचतम् ॥ हर्षाच्चोभौसमाश्लिष्यपरांमुद मवापतुः ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसं०कर्णाभिषेकेषट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःस्रस्तोत्तर पटःसप्रस्वेदःसवेपथुः ॥ विवेशाधिरथोरंगंयष्टिप्राणोह्वयन्निव १ तमालोक्यधनुस्त्यक्त्वापितृगौरवयंत्रितः ॥ कर्णोऽभिषेकार्द्रशिराःशिरसासमवंदत २ ततःपादा ववच्छाद्यपटांतेनससंभ्रमः ॥ पुत्रेतिपरिपूर्णार्थमब्रवीद्रथसारथिः ३ परिष्वज्यचतस्याथमूर्धानंस्नेहविक्लवः ॥ अंगराज्याभिषेकार्द्रमश्रुभिःसिषिचेपुनः ४ तंदृ ष्ट्वासूतपुत्रोऽयमितिसंचिंत्यपांडवः ॥ भीमसेनस्तदावाक्यमब्रवीत्प्रहसन्निव ५ नत्वमर्हसिपार्थेनसूतपुत्ररणेवधम् ॥ कुलस्यसदृशस्तूर्णंप्रतोदोगृह्यतांत्वया ६ अं गराज्यंचनार्हस्त्वमुपभोक्तुंनराधम ॥ श्वाहुताशसमीपस्थंपुरोडाशमिवाध्वरे ७ एवमुक्तस्ततःकर्णःकिंचित्प्रस्फुरिताधरः ॥ गगनस्थंविनिःश्वस्यदिवाकर मुदैक्षत ८ ततोदुर्योधनःकोपादुत्पपातमहाबलः ॥ भ्रातृपद्मवनात्तस्मान्मदोत्कटइवद्विपः ९ सोऽब्रवीद्भीमकर्माणंभीमसेनमवस्थितम् ॥ वृकोदरनयुक्तंते वचनंवक्तुमीदृशम् १० क्षत्रियाणांबलंज्येष्ठंयोद्धव्यंक्षत्रबंधुना ॥ शूराणांचनदीनांचदुर्विदाःप्रभवाःकिल ११ सलिलादुत्थितोवह्निर्येनव्याप्तंचराचरम् ॥ दधी चस्यास्थितोवज्रंकृतंदानवसूदनम् १२ आग्नेयःकृत्तिकापुत्रोरौद्रोगांगेयइत्यपि ॥ श्रूयतेभगवान्देवःसर्वगुह्यमयोगुहः १३ क्षत्रियेभ्यश्चयेजाताब्राह्मणास्ते चतेश्रुताः ॥ विश्वामित्रप्रभृतयःप्राप्ताब्रह्मत्वमव्ययम् १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१५ । १६ । १७ यस्ययेननक्षांतंनसोढंसोऽस्मत्समक्षंकार्मुकंपादेनस्पृष्ट्वा अस्मद्दृश्यतांवायात्वस्मान्त्राहंति।तिक्षत्रप्रसिद्धांप्रातिज्ञांकरोत्वित्यर्थः १८ ।१९।२० । २१ । २२ । २३ । २४ सचापिकर्णोऽपि

आचार्यःकलशाज्जातोद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ गौतमस्यान्ववायेचशरस्तंबाच्चगौतमः १५ भवतांचयथाजन्मतदप्यागमितंमया ॥ सकुंडलंसकवचंसर्वलक्षणल क्षितम् ॥ कथमादित्यसदृशंमृगीव्याघ्रंजनिष्यति १६ पृथिवीराज्यमर्होऽयंनांगराज्यंनरेश्वरः ॥ अनेनबाहुवीर्येणमयाचाज्ञानुवर्तिना १७ यस्यवामनुजस्येदं नक्षांतंमद्विचेष्टितम् ॥ रथमारुह्यपद्भ्यांसविनामयतुकार्मुकम् १८ ततःसर्वस्यरंगस्यहाहाकारोमहानभूत् ॥ साधुवादानुसंबद्धःसूर्यश्चास्तमुपागमत् १९ ततोदुर्योधनःकर्णमालंब्याग्रकरेनृपः ॥ दीपिकाग्निकृतालोकस्तस्माद्रंगाद्विनिर्ययौ २० पांडवाश्चसहद्रोणाःसकृपाश्चविशांपते ॥ भीष्मेणसहिताःसर्वेययुःस्वं स्वंनिवेशनम् २१ अर्जुनेतिजनःकश्चित्कश्चित्कर्णेतिभारत ॥ कश्चिद्दुर्योधनेत्येवंब्रुवंतःप्रस्थितास्तदा २२ कुंत्याश्चप्रत्यभिज्ञायदिव्यलक्षणसूचितम् ॥ पुत्रमं गेश्वरंस्नेहाच्छन्नाप्रीतिरजायत २३ दुर्योधनस्यापितदाकर्णमासाद्यपार्थिव ॥ भयमर्जुनसंजातंक्षिप्रमंतरधीयत २४ सचापिवीरःकृतशस्त्रनिश्रमःपरेणसाम्नाऽ भ्यवदत्सुयोधनम् ॥ युधिष्ठिरस्याप्यभवत्तदामतिर्नकर्णतुल्योऽस्तिधनुर्धरःक्षितौ २५ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अस्त्रदर्शनेसप्तत्रिंशदधि कशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ पांडवान्धार्तराष्ट्रांश्चकृतास्त्रान्प्रसमीक्ष्यसः ॥ गुर्वर्थंदक्षिणाकालेप्राप्तेऽमन्यतवैगुरुः १ ततःशिष्यान्स मानीयआचार्योऽर्थमचोदयत् ॥ द्रोणःसर्वानशेषेणदक्षिणार्थंमहीपते २ पंचालराजंद्रुपदंगृहीत्वारणमूर्धनि ॥ पर्यानयतभद्रंवःसास्यात्परमदक्षिणा ३ तथेत्यु क्त्वातुतेसर्वेरथैस्तूर्णंप्रहारिणः ॥ आचार्यधनदानार्थंद्रोणेनसहितायुः ४ ततोभिजग्मुःपंचालान्निघ्नंतस्तेनरर्षभाः ॥ ममृदुस्तस्यनगरंद्रुपदस्यमहौजसः ५ दुर्योधनश्चकर्णश्चयुयुत्सुश्चमहाबलः ॥ दुःशासनोविकर्णश्चजलसंधःसुलोचनः ६ एतेचान्येचबहवःकुमाराबहुविक्रमाः ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वमित्येवंक्षत्रियर्षभाः ७ ततोवररथारूढाःकुमाराःसादिभिःसह ॥ प्रविश्यनगरंसर्वेराजमार्गमुपाययुः ८ तस्मिन्कालेतुपांचालःश्रुत्वादृष्ट्वामहद्बलम् ॥ भ्रातृभिःसहितोराजंस्त्वरयानिर्य यौगृहात् ९ ततस्तुकृतसन्नाहोयज्ञसेनोमहीधरः ॥ शरवर्षाणिमुंचन्तःप्रणेदुःसर्वएवते १० ततोरथेनशुभ्रेणसमासाद्यतुकौरवान् ॥ यज्ञसेनःशरान्घोरान्ववर्षयुधिदु र्जयः ११ ॥ वैशम्पायनउवाच ॥ पूर्वमेवतुसंमन्त्र्यपार्थोद्रोणमथाऽब्रवीत् ॥ दर्पोद्रेकात्कुमाराणामाचार्यद्विजसत्तमम् १२ एषांपराक्रमस्यांतेवयंकुर्यामसाहसम् ॥ एतैरशक्यःपांचालोग्रहीतुंरणमूर्धनि १३ एवमुक्त्वातुकौन्तेयोभ्रातृभिःसहितोऽनघः ॥ अर्धक्रोशेतुनगरादतिष्ठद्बहिरेवसः १४ द्रुपदःकौरवान्दृष्ट्वाप्राधावतसमंततः ॥ शरजालेनमहतामोहयन्कौरवींचमूम् १५ तमुद्यतंरथेनैकमाशुकारिणमाहवे ॥ अनेकमिवसंत्रासान्मेनिरेतत्रकौरवाः १६

निश्रमोनितरांश्रमः २५ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ पांडवानिति। अमन्यतचिंतितवान् १ अर्थंगुरवेदेयं दक्षिणार्थंदक्षिणायै २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ ततोगृहान्निर्गमादूर्ध्वंमार्गेकृतसन्नाहोऽभूत् तेभ्रणेदुर्यज्ञसेनमालक्ष्येतिशेषः । १० । ११ । १२ कुर्यामकुर्वीमहि १३ । १४ । १५ । १६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ तुमुलंयुद्धमुपस्थितंश्रुत्वाचारमुखान्नुदृष्ट्वा कौरवाःनद्रवेतिच्छेदः नद्रवंतीतिनापितुद्रवंत्येवपांडवान्प्रतीत्यर्थः तथानदंतीत्यपिज्ञेयं २४ । २५
द्रुपदस्यशराघोराविचेरुःसर्वतोदिशम् ॥ ततःशंखाश्चभेर्यश्चमृदंगाश्चसहस्रशः १७ प्रावाद्यंतमहाराजपंचालानांनिवेशने ॥ सिंहनादश्चसंजज्ञेपंचालानांमहात्म
नाम् १८ धनुर्ज्यातलशब्दश्चसंस्पृश्यगगनंमहान् ॥ दुर्योधनोविकर्णश्चसुबाहुर्दीर्घलोचनः १९ दुःशासनश्चसंक्रुद्धःशरवर्षैरवाकिरन् ॥ सोऽतिविद्धोमहेष्वासः
पार्षतोयुधिदुर्जयः २० व्यधमत्तान्यनीकानितत्क्षणादेवभारत ॥ दुर्योधनंविकर्णंचकर्णंचापिमहाबलम् २१ नानानृपसुतान्वीरान्सैन्यानिविविधानिच ॥
अलातचक्रवत्सर्वंचरन्बाणैरतर्पयत् २२ ततस्तुनागराःसर्वेमुसलैर्यष्टिभिस्तदा ॥ अभ्यवर्षतकौरव्यान्वर्षमाणाघनाइव २३ सबालवृद्धास्तेपौराःकौरवानभ्ययुस्त
दा ॥ श्रुत्वासुतुमुलंयुद्धंकौरवानेवभारत २४ द्रवंतिस्मनदंतिस्मक्रोशंतःपांडवान्प्रति ॥ पांडवास्तुस्वनंश्रुत्वाआर्त्तानांलोमहर्षणम् २५ अभिवाद्यततोद्रोणंरथा
नारुरुहुस्तदा ॥ युधिष्ठिरंनिवार्याशुमायुध्यस्वेतिपांडवम् २६ माद्रेयौचक्ररक्षौतुफाल्गुनश्चतदाऽकरोत् ॥ सेनाग्रगोभीमसेनःसदाऽभूद्गदयासह २७ तदाशत्रु
स्वनंश्रुत्वाभ्रातृभिःसहितोऽनघः ॥ आयाज्जवेनकौन्तेयोरथेनानादयन्दिशः २८ पंचालानांततःसेनामुद्धूतार्णवनिःस्वनाम् ॥ भीमसेनोमहाबाहुर्दंडपाणिरिवां
तकः २९ प्रविवेशमहासेनांमकरःसागरंयथा ॥ स्वयमभ्यद्रवद्भीमोनागानीकंगदाधरः ३० सयुद्धकुशलःपार्थोबाहुवीर्येणचातुलः ॥ अहनत्कुञ्जरानीकंगदया
कालरूपधृक् ३१ तेगजागिरिसंकाशाःक्षरंतोरुधिरंबहु ॥ भीमसेनस्यगदयाभिन्नमस्तकपिंडकाः ३२ पतंतिद्विरदाभूमौवज्रघातादिवाचलाः ॥ गजानश्वा
न्रथांश्चैवपातयामासपांडवः ३३ पदातींश्चरथांश्चैवन्यवधीदर्जुनाग्रजः ॥ गोपालइवदंडेनयथापशुगणान्वने ३४ चालयन्रथनागांश्चसंचचालवृकोदरः ॥ वैशंपाय
नउवाच ॥ भारद्वाजप्रियंकर्तुमुद्यतःफाल्गुनस्तदा ३५ पार्षतंशरजालेनक्षिपन्नागात्सपांडवः ॥ हयौघांश्चरथौघांश्चगजौघांश्चसमंततः ३६ पातयन्समरेराज
न्युगांताग्निरिवज्वलन् ॥ ततस्तेहन्यमानावैपंचालाःसृंजयास्तथा ३७ शरैर्नानाविधैस्तूर्णंपार्थंसंछाद्यसर्वशः ॥ सिंहनादंमुखैःकृत्वासमयुध्यंतपांडवम् ३८ तद्यु
द्धमभवद्घोरंसुमहाद्भुतदर्शनम् ॥ सिंहनादस्वनंश्रुत्वानामृष्यत्पाकशासनिः ३९ ततःकिरीटीसहसापंचालान्समरेऽद्रवत् ॥ छादयन्निषुजालेनमहतामोहयन्नि
व ४० शीघ्रमभ्यस्यतोबाणान्संदधानस्यचानिशम् ॥ नांतरंददृशेकिंचित्कौन्तेयस्ययशस्विनः ४१ सिंहनादश्चसंजज्ञेसाधुशब्देनमिश्रितः ॥ ततःपांचालराज
स्तुतथासत्यजितासह ४२ त्वरमाणोऽभिदुद्रावमहेन्द्रंशंबरोयथा ॥ महताशरवर्षेणपार्थःपांचालमावृणोत् ४३ ततोहलहलाशब्दआसीत्पांचालकेबले ॥ जिघृक्ष
तिमहासिंहोगजानामिवयूथपम् ४४ दृष्ट्वापार्थंतदाऽऽयांतंसत्यजित्सत्यविक्रमः ॥ पांचालंत्रैपरिप्रेप्सुर्धनंजयमदुद्रुवत् ४५ ततस्त्वर्जुनपांचालौयुद्धायसमुपाग
तौ ॥ व्यक्षोभयेतांतौसैन्यमिंद्रवैरोचनाविव ४६ ततःसत्यजितंपार्थोदशभिर्मर्मभेदिभिः ॥ विव्याधबलवद्गाढंतदद्भुतमिवाभवत् ४७
२६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥१३२॥ ततःशरशतैःपार्थंपांचालःशीघ्रमार्दयत् ॥ पार्थस्तुशरवर्षेणच्छाद्यमानोमहारथः ४८ वेगंचक्रेमहावेगोधनुर्ज्यामवमृज्यच ॥ ततःसत्यजितश्चापंछित्त्वाराजानम
भ्ययात् ४९ अथान्यद्धनुरादायसत्यजिद्वेगवत्तरम् ॥ साश्वंससूतंसरथंपार्थंविव्याधसत्वरः ५० सतंनममृषेपार्थःपांचालेनार्दितोयुधि ॥ ततस्तस्यविनाशार्थं अ०
सत्वरंव्यसृजच्छरान् ५१ हयान्ध्वजंधनुर्मुष्टिमुभौतौपार्ष्णिसारथी ॥ सतथाभिद्यमानेषुकार्मुकेषुपुनःपुनः ५२ हयेषुविनियुक्तेषुविमुखोऽभवदाहवे ॥ ससत्यजि ॥१३८॥
तमालोक्यतथाविमुखमाहवे ५३ वेगेनमहताराजन्नभ्यवर्षतपांडवम् ॥ तदाचक्रेमहद्युद्धमर्जुनोजयतांवरः ५४ तस्यपार्थोधनुश्छित्त्वाध्वजंचोर्व्यामपातयत् ॥
पंचभिस्तस्यविव्याधहयान्सूतंचसायकैः ५५ ततउत्सृज्यतच्चापमाददानंशरावरम् ॥ खङ्गमुद्धृत्यकौन्तेयःसिंहनादमथाकरोत् ५६ पांचालस्यरथस्येषामाप्लुत्यस
हसाऽपतत् ॥ पांचालरथमास्थायअवित्रस्तोधनंजयः ५७ विक्षोभ्यांभोनिधिंपार्थस्तंनागमिवसोऽग्रहीत् ॥ ततस्तुसर्वपंचालाविद्रवंतिदिशोदश ५८ दर्शय
न्सर्वसैन्यानांसबाह्वोर्बलमात्मनः ॥ सिंहनादस्वनंकृत्वानिर्जगामधनंजयः ५९ आयांतमर्जुनंदृष्ट्वाकुमाराःसहितास्तदा ॥ ममृदुस्तस्यनगरंद्रुपदस्यमहात्मनः
६० ॥ अर्जुनवाच ॥ संबंधीकुरुवीराणांद्रुपदोराजसत्तमः ॥ मावधीस्तद्बलंभीमगुरुदानंप्रदीयताम् ६१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ भीमसेनस्तदाराजन्नर्जुनेन
निवारितः ॥ अतृप्तोयुद्धधर्मेषुन्यवर्त्ततमहाबलः ६२ तेयज्ञसेनंद्रुपदंगृहीत्वारणमूर्धनि ॥ उपाजग्मुःसहामात्यंद्रोणायभरतर्षभ ६३ भग्नदर्पंहृतधनंतंतथावश
मागतम् ॥ सवैरंमनसाध्यात्वाद्रोणोद्रुपदमब्रवीत् ६४ विमृद्यतरसाराष्ट्रंपुरंतेमृदितंमया ॥ प्राप्यजीवंरिपुवशंसखिपूर्वंकिमिष्यते ६५ एवमुक्त्वाप्रहस्यैवंकिंचि
त्सपुनरब्रवीत् ॥ माभैःप्राणभयाद्वीरक्षमिणोब्राह्मणावयम् ६६ आश्रमेक्रीडितंयत्तुत्वयाबाल्येमयासह ॥ तेनसंवर्द्धितःस्नेहःप्रीतिश्चक्षत्रियर्षभ ६७ प्रार्थयेयंत्व
यासख्यंपुनरेवजनाधिप ॥ वरंददामितेराजन्राज्यस्यार्धमवाप्नुहि ६८ अराजाकिलनोराज्ञःसखाभवितुमर्हसि ॥ अतःप्रयतितंराज्येयज्ञसेनमयातव ६९ राजा
ऽसिदक्षिणेकूलेभागीरथ्याऽहमुत्तरे ॥ सखायंमांविजानीहिपांचालयदिमन्यसे ७० ॥ द्रुपदउवाच ॥ अनाश्चर्यमिदंब्रह्मन्विक्रांतेषुमहात्मसु ॥ प्रीयेत्वयाऽहंत्वत्त
श्चप्रीतिमिच्छामिशाश्वतीम् ७१॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःसतंद्रोणोमोक्षयामासभारत ॥ सत्कृत्यचैनंप्रीतात्माराज्यार्धंप्रत्यपादयत् ७२ माकंदीमथगं
गायास्तीरेजनपदायुताम्॥सोऽध्यावसद्दीनमनाःकांपिल्यंचपुरोत्तमम्७३दक्षिणांश्चापिपंचालान्यावच्चर्मण्वतीनदी॥द्रोणेनचैवंद्रुपदःपरिभूयाथपालितः ७४ क्षात्रे
णचबलेनास्यनापश्यत्सपराजयम् ॥ हीनंविदित्वाचात्मानंब्राह्मेणसबलेनतु ७५ पुत्रजन्मपरीप्सन्वैपृथिवीमन्वसंचरत् ॥ अहिच्छत्रंचविषयंद्रोणःसमभिपद्यत७६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ ७७ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ ॥ ॥ ततःसंवत्सरस्यांतेइति १ धृतिःप्रजानांधारणं । स्थैर्यमचापलं । सहिष्णुत्वंतितिक्षा समाहारद्वंद्वोयं । आनृशंस्यमनैष्ठुर्यं । आर्जवमवक्रता । एतेभ्योहेतुभ्यःप्रजानामनुकंपार्थंधृतराष्ट्रेणपांडुपुत्रोयौवराज्यायस्थापितइतिद्वयोःसंबंधः २ अदीर्घेणेतिच्छेदः शीलंविनयादिःसदाचारः । वृत्तंशौर्यतेजआदिमत्त्वाविष्करणं । समाधिःप्रजानांसमाधानं ३ । ४ । ५ क्षुरनाराचौपार्श्वधारतीक्ष्णाग्रावृजू । भल्लोवडिशवदुद्धरणकालेअंत्राण्युत्कृंतती (?)

एवंराजन्नहिच्छत्रापुरीजनपदायुता ॥ युधिनिर्जित्यपार्थेनद्रोणायप्रतिपादिता ७७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिद्रुपदशासनेऽष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसंवत्सरस्यांतेयौवराज्यायपार्थिव ॥ स्थापितोधृतराष्ट्रेणपांडुपुत्रोयुधिष्ठिरः १ धृतिस्थैर्यसहिष्णुत्वादानृशंस्यात्तथाऽऽर्जवात् ॥ भृत्यानामनुकंपार्थंतथैवस्थिरसौहृदात् २ ततोऽदीर्घेणकालेनकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ पितुरंतर्दधेकीर्तिंशीलवृत्तसमाधिभिः ३ असियुद्धेगदायुद्धेरथयुद्धेचपांडवः ॥ संकर्षणादशिक्षद्वैशश्वच्छिक्षांवृकोदरः ४ समाप्तशिक्षोभीमस्तुद्युमत्सेनसमोबले ॥ पराक्रमेणसंपन्नोभ्रातॄणामचरद्वशे ५ प्रगाढदृढमुष्टित्वेलाघवेवेधनेतथा ॥ क्षुरनाराचभल्लानांविपाठानांचतत्त्ववित् ६ ऋजुवक्रविशालानांप्रयोक्ताफाल्गुनोऽभवत् ॥ लाघवेसौष्ठवेचैवनान्यःकश्चनविद्यते ७ बीभत्सुसदृशोलोकेइतिद्रोणोव्यवस्थितः ॥ ततोऽब्रवीद्गुडाकेशंद्रोणःकौरवसंसदि ८ अगस्त्यस्यधनुर्वेदेशिष्योममगुरुःपुरा ॥ अग्निवेशइतिख्यातस्तस्यशिष्योऽस्मिभारत ९ तीर्थात्तीर्थंगमयितुमहमेतत्समुद्यतः ॥ तपसायन्मयाप्राप्तममोघमशनिप्रभम् १० अस्त्रंब्रह्मशिरोनामयद्दहेत्पृथिवीमपि ॥ ददतागुरुणाचोक्तंनमनुष्येष्विदंत्वया ११ भारद्वाजविमोक्तव्यमल्पवीर्येष्वपिप्रभो ॥ त्वयाप्राप्तमिदंवीरदिव्यंनान्योर्हतितिद्विदम् १२ समयस्तुत्वयारक्ष्योमुनिसृष्टोविशांपते ॥ आचार्यदक्षिणांदेहिज्ञातिग्रामस्यपश्यतः १३ ददानीतिप्रतिज्ञातेफाल्गुनेनाब्रवीद्गुरुः ॥ युद्धेऽहंप्रतियोद्धव्योयुध्यमानस्त्वयाऽनघ १४ तथेतिचप्रतिज्ञायद्रोणायकुरुपुंगवः ॥ उपसंगृह्यचरणौसप्रायादुत्तरांदिशम् १५ स्वभावादगमच्छब्दोमहींसागरमेखलाम् ॥ अर्जुनस्यसमोलोकेनास्तिकश्चिद्धनुर्धरः १६ गदायुद्धेऽसियुद्धेचरथयुद्धेचपांडवः ॥ पारगश्चधनुर्युद्धेबभूवाथधनंजयः १७ नीतिमान्सकलांनीतिंविबुधाधिपतेस्तदा ॥ अवाप्यसहदेवोऽपिभ्रातॄणांव्रवृतेवशे १८ द्रोणेनैवविनीतश्चभ्रातॄणांनकुलःप्रियः ॥ चित्रयोधीसमाख्यातोबभूवातिरथोदितः १९ त्रिवर्षकृतयज्ञस्तुगंधर्वाणामुपप्लवे ॥ अर्जुनप्रमुखैःपार्थैःसौवीरःसमरेहतः २०

कृंततीतिवक्रः । विपाठोविशालोवैशाग्रीमुखवत् ६ । ७ गुडाकानिद्रातस्याईशमर्जुनंजितनिद्रं ८ । ९ तीर्थात्पात्रात्पात्रांतरंगमयितुं संप्रदायाविच्छेदार्थमित्यर्थः १० । ११ अल्पवीर्येष्वमानुषेषु त्वयाग्राह्यान्मांमोचयताप्राप्तंप्रागेव १२ समयोविद्यालाभादनंतरंगुरवेदक्षिणादानं १३ । १४ उत्तरामुत्कृष्टतरांदिशमुपदेशंप्रायात्प्राप्तवान् चरणावुपसंगृह्याचार्याद्ब्रह्मशिरोऽस्त्रंलब्धवानित्यर्थः १५ । १६ । १७ विबुधाधिपतेर्देवाचार्याद्द्रोणरूपात् १८ विनीतःशिक्षितः अतिरथेषूदितःख्यातः १९ त्रिवर्षेति । गंधर्वोपप्लवेऽपियस्यसौवीरस्ययज्ञोनविहतइत्यनेनतस्यदुर्जयत्वमुक्तंअतिदुर्जयोऽपिसोऽर्जुनेनहतइत्यन्वयः २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ ग्रस्तोहिंसितः ग्रसुहिंसायां २२ । २३ । २४ । २५ वद्धपुर्वैर्धितवंतः २६ । २७ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेऊनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ श्रुत्वेति । उद्रिक्तानधिकान् १ राजशास्त्रंदंडनीतिशास्त्रं २ उत्सक्ताउत्कर्षेणसर्वत्रव्याप्ताः पंजसंगेऽस्यरूपं । असूयेगुणवत्त्वेऽपिदोषवत्त्वेनपश्यामि । तेभ्यइतिचतुर्थ्यांतेषुकोपादेवंपश्यामि नत्वज्ञानादितिगम्यते । क्रुधद्रुहेतिस्मरणात् । पांडवैःसहसंधिकारणंविग्रहकारणंवातयोरन्यतरप्रयोजकंसंधिविग्रहकारणंत्वंममाचक्ष्व ३ । ४ ब्राह्मणोऽयंतीक्ष्णमेवोपायंवदतीतिप्रसक्ताऽभ्य सूयानकार्येत्याह नमेऽस्त्विति ५ भीमसेनदुर्योधनयोरर्जुनकर्णयोश्चवैरस्याचिकित्स्यत्वादसंभावनीयंसंधिंत्यक्त्वाविग्रहमेवाश्रित्याह नित्यमिति । उद्यतोनतुक्षिप्तोदंडोयेनसतथा अपकृष्टान्भीषये देवनतूच्छिद्यान्नवाउपेक्षेतेतिभावः । समेषुनित्यंविवृतपौरुषःस्यात् । समानउत्कृष्टंबलंसंपाद्यहन्यादेवेत्यर्थः । उत्कृष्टेषुचशत्रुष्वाच्छिद्रःस्यात् । स्वस्यन्यूनंकोशबलादिकंतेयथानजानंतितथा

नशशाकवशेकर्तुंयंपांडुरपिवीर्यवान् ॥ सोऽर्जुनेनवशंनीतोराजाऽऽसीद्यवनाधिपः २१ अतीवबलसंपन्नःसदामानीकुरून्प्रति ॥ विपुलोनामसौवीरःशस्तःपार्थे नधीमता २२ दत्तामित्रइतिख्यातंसंग्रामेकृतनिश्चयम् ॥ सुमित्रंनामसौवीरमर्जुनोदमयच्छरैः २३ भीमसेनसहायश्चरथानामयुतंचसः ॥ अर्जुनःसमरेप्राच्या न्सर्वानेकरथोऽजयत् २४ तथैवैकरथोगत्वादक्षिणामजयद्दिशम् ॥ धनौघंप्रापयामासकुरुराष्ट्रंधनंजयः २५ एवंसर्वेमहात्मानःपांडवामनुजोत्तमाः ॥ परराष्ट्रा णिनिर्जित्यस्वराष्ट्रंववृधुःपुरा २६ ततोबलमतिख्यातंविज्ञायदृढधन्विनाम् ॥ दूषितःसहसाभावोधृतराष्ट्रस्यपांडुषु ॥ सचिंतापरमोराजाननिद्रामलभन्निशि २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिधृतराष्ट्रचिंतायामूनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रुत्वापांडुसुतान्वीरान्बलोद्रि क्तान्महौजसः ॥ धृतराष्ट्रोमहीपालश्चिंतामगमदातुरः १ ततआहूयमंत्रज्ञंराजशास्त्रार्थवित्तमम् ॥ कणिकंमंत्रिणांश्रेष्ठंधृतराष्ट्रोऽब्रवीद्वचः २ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ उत्सक्ताःपांडवानित्यंतेभ्योऽसूयेद्विजोत्तम ॥ तत्रमेनिश्चिततमंसंधिविग्रहकारणम् ॥ कणिकत्वंममाचक्ष्वकरिष्येवचनंतव ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सप्रसन्नम नास्तेनपरिपृष्टोद्विजोत्तमः ॥ उवाचवचनंतीक्ष्णंराजशास्त्रार्थदर्शनम् ४ शृणुराजन्निदंतत्रप्रोच्यमानंमयाऽनघ ॥ नमेऽभ्यसूयाकर्त्तव्याश्रुत्वैतत्कुरुसत्तम ५ नित्य मुद्यतदंडःस्यान्नित्यंविवृतपौरुषः ॥ अच्छिद्रश्छिद्रदर्शीस्यात्परेषांविवरानुगः ६ नित्यमुद्यतदंडाद्धिभृशमुद्विजतेजनः ॥ तस्मात्सर्वाणिकार्याणिदंडेनैवविधा रयेत् ७ नास्यच्छिद्रंपरःपश्येच्छिद्रेणपरमन्वियात् ॥ गूहेत्कूर्मइवांगानिरक्षेद्विवरमात्मनः ८ नासम्यक्कृतकारीस्यादुपक्रम्यकदाचन ॥ कंटकोह्यपिदुश्छिन्नआ स्रावंजनयेच्चिरम् ९ वधमेवप्रशंसंतिशत्रूणामपकारिणाम् ॥ सुविदीर्णंसुविक्रांतंसुयुद्धंसुपलायितम् १०

स्थेयं । छिद्रदर्शीदूरामात्यतत्रप्रतिकूलदेशावस्थितत्त्रादीनिच्छिद्राणितद्दर्शीस्यात् । तथाभूत्वाचतदेवविवरमनुसृत्यशत्रुंहन्यादित्याह परेषांविवरानुगइति ६ अस्यश्लोकस्याद्यंपादंव्याचष्टे नित्यमिति ७ तस्यैवोत्तरार्धंव्याचष्टे नास्येति । अंगानिसहायसाधनोपायादीनिगूहेत्संवृणुयात् । तथाचैनमगणयन्शत्रुश्छिद्रेतैरेवांगैःप्रहर्त्तव्यइतिभावः आत्मनोविवरंरक्षेद्गूहेत् ८ तथास्व यंसम्यक्कात्स्न्र्येनकृतंनिष्पादितंकार्यंतत्करणशीलःस्यात् । शत्रुशेषंनावशेषयेदित्यर्थः । तत्रदृष्टांतः कंटकइति । दुश्छिन्नोऽर्धच्छिन्नः आस्रावंव्रणं ९ उपसंहरति वधमिति । कथंवधःकर्त्तव्य इत्याह सुविदीर्णमिति । सुविक्रांतमपिशत्रुंकालेआपद्यापन्नमालभ्यसुविदीर्णंविनष्टंकुर्वीत । तथासुयुद्धमपिशत्रुमापदिकालेसुपलायितंकुर्वीत । यस्यचभावेनभावलक्षणमितिसप्तमी । आ पदाशत्रोर्विदारणकालोलक्षणीयइत्यर्थः । आपदिआपदीतिद्वित्वं यदाशत्रोरापत्तदातदेतत्कर्त्तव्यंनत्वनुबंधादिकंसौभ्रात्रादिकंवाविचारयेत् सार्धश्लोकः १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मध्यमंप्रत्येवमुक्त्वाऽधमोऽपिनोपेक्षणीयइत्याह नावज्ञेयइति ११ आश्रयोदुर्गादिः इंधनमग्नेस्तस्यसंश्रयाद्बलात् । आश्रयाभावेतुसाकिंकुर्यात्तत्राह अंधइति। सर्वांधवेलायांरात्रौ ।'अंधंतुति मिरेक्लीबे'इतिमेदिनी । सामर्थ्यप्रतिघातसमयेऽन्धोहीनोपकरणःस्याद्भवेत् । शस्त्रंत्यक्त्वाशत्रुंशरणमेतीत्यर्थः । बाधिर्यमपिचाश्रयेत् तदानींधिक्कृतोऽप्यश्रुतवदेवतत्क्षमेत १२ अयंश त्रुश्चापंतृणंतृणवन्निष्प्रयोजनंकुर्यात् क्षात्रंधर्मंत्यक्त्वाशत्रुगृहेभिक्षाभुगपिस्यादित्यर्थः । ननुसिद्धस्तर्हिपुरुषार्थइतिचेत्तत्राह । शयीतमृगशायिकां मृगहंतुःशय्यांशयीतशेते । यथाव्याधोमृ गान्विश्वासयितुंमृपानिद्रातिविश्वस्तेषुचतेषुप्रहरत्येवंसहंतुमेवाकारंगोपयतीत्यर्थः । उपसंहरति सांत्वेति। तुनस्मात् तमेवंकपटेनवशेस्थितंस्वयमपिसांत्वादिनाविश्वास्यहन्यादेवेत्यर्थः १३ । १४ बलाधिकमुद्दिश्याह हन्यादिति । अमित्रंसहजशत्रुंदायादंदानेनतत्परिचारकान्वशीकृत्यविषाद्युपायैर्हन्यात् । तथासंप्रतिदासभूतमपिपूर्वापकारिणंहन्यादेवेत्युक्तंभवति अत्रोपायमाह हन्यादिति। परपक्षस्यक्लृप्तान्ऐश्वर्यमंत्रोत्साहान् ऐश्वर्यंतदीयदुर्गाद्याक्रमणेन । मंत्रंचारैः । उत्साहमाप्तद्वारातेजोवधेन । तथापंचैतेत्वयायौवराज्याद्भ्रंशनीयाइतिभावः तथापंच 'अमात्यराष्ट्रदुर्गाणि

आपद्यापदिकालेचकुर्वीतनविचारयेत् ॥ नावज्ञेयोरिपुस्तातदुर्बलोऽपिकथंचन ११ अल्पोऽप्यग्निर्वनंकृत्स्नंदहत्याश्रयसंश्रयात् ॥ अंधःस्यादंधवेलायांबाधिर्यम पिचाश्रयेत् १२ कुर्यात्तृणमयंचापंशयीतमृगशायिकाम् ॥ सांत्वादिभिरुपायैस्तुहन्याच्छत्रुंवशेस्थितम् १३ दयानतस्मिन्कर्त्तव्याशरणागतइत्युत ॥ निरुद्विग्नो हिभवतिनहताज्जायतेभयम् १४ हन्यादमित्रंदानेनतथापूर्वापकारिणम् ॥ हन्यात्त्रीन्पंचसप्तेतिपरपक्षस्यसर्वशः १५ मूलमेवादितश्छिंद्यात्परपक्षस्यनित्यशः ॥ ततःसहायांस्तत्पक्षान्सर्वांश्चतदनंतरम् १६ छिन्नमूलेह्यधिष्ठानेसर्वेतज्जीविनोहताः ॥ कथंनुशाखास्तिष्ठेरंश्छिन्नमूलेवनस्पतौ १७ एकाग्रःस्यादविवृतोनित्यंविवर दर्शकः ॥ राजन्नित्यंसपत्नेषुनित्योद्विग्नःसमाचरेत् १८ अग्न्याधानेनयज्ञेनकाषायेणजटाजिनैः ॥ लोकान्विश्वासयित्वैवततोलुंपेद्यथावृकः १९ अंकुशंशौचमित्या हुरर्थानामुपधारणे ॥ आनाम्यफलितांशाखांपक्वंपक्वंप्रशातयेत् २० फलार्थोऽयंसमारंभोलोकेपुंसांविपश्चिताम् ॥ वहेदमित्रंस्कंधेनयावत्कालस्यपर्ययः २१ ततः प्रत्यागतेकालेभिंद्याद्घटमिवाश्मनि ॥ अमित्रोनविमोक्तव्यःकृपणंबह्वपिब्रुवन् २२ कृपानतस्मिन्कर्त्तव्याहन्यादेवापकारिणम् ॥ हन्यादमित्रंसांत्वेनतथादानेनवा पुनः २३ तथैवभेददंडाभ्यांसर्वोपायैःप्रशातयेत् ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ कथंसांत्वेनदानेनभेदैर्दण्डेनवापुनः २४ ॥ ॥ ॥

कोशोदंडश्चपंचमः' इतिप्रकृतिपंचकहननेशत्रोरैश्वर्यभ्रंशोभवतीत्यर्थः । दंडोऽत्रसैन्यं । 'साम्नादानेनभेदेनदंडेनोद्बंधनेनवा ॥ विषेणवन्हिनावाऽपिप्रकृतीःपंचनिर्हरेत्'इत्याह । सप्तेति । उद्बंधनंप्र मत्तस्यपाशेनमारणं । यद्वा उद्बंधनादिनामूलंशत्रुमेवनाशयेत् १५ अन्नपानतांबूलादिद्वारातद्भृत्यान्भेदयित्वाविषादिनानाशयेत्किमितरैरित्याह मूलमेवेति १६ । १७ एकाग्रःएकःशत्रुरे वाऽग्रेदृष्टिगोचरोयस्यताद्दशःस्यात् अन्यत्रमनोनदद्यात् । अविवृतोगुप्तांगः । विवरदर्शकः परच्छिद्रंद्रष्टुमिसर्थः । नित्योद्विग्नः विश्वासंकृत्वाकचिदपिनिश्चितोनभवेदित्यर्थः । दर्शकइ

तिक्रियायांक्रियार्थायांण्वुल् १८ दंभादिनाऽपिशत्रुर्जेयइत्याह अग्न्याधानेनेति १९ अंकुशंअंकुशवत्परचित्ताकर्षणं । शौचमग्न्याधानादि । अत्रदृष्टांतः आनाम्येति । आनामयित्वा २० एतत्प्रयोजनमाह फलार्थइति। फलंशत्रुवधः प्रसिद्धंच सेवयानिर्दयत्वेनशत्रुंहन्यादित्याह वहेदित्यादिना २१। २२ । २३ । २४ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२५ । २६ बभ्रुर्नकुलः मृगयूथपंमहांतंहरिणं २७ । २८ । २९ । ३० मूषिकेणआर्द्रपद्भक्षितैः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ मृगराजस्यव्याघ्रस्य ३६ । ३७ । ३८ । ३९

अमित्रःशक्यतेहंतुंतन्मेब्रूहियथातथम् ॥ कणिकउवाच ॥ शृणुराजन्यथावृत्तंवनेनिवसतःपुरा २५ जंबुकस्यमहाराजनीतिशास्त्रार्थदर्शिनः ॥ अथकश्चित्कृतप्रज्ञः शृगालःस्वार्थपंडितः २६ सखिभिर्न्यवसत्सार्धंव्याघ्राखुवृकबभ्रुभिः ॥ तेऽपश्यन्विपिनेतस्मिन्बलिनंमृगयूथपम् २७ अशक्ताग्रहणेतस्यततोमंत्रममंत्रयन् ॥ जंबुकउवाच ॥ असकृद्यतितोह्येषहन्तुंव्याघ्रवनेत्वया २८ युवावैजवसंपन्नोबुद्धिशालीनशक्यते ॥ मूषिकोऽस्यशयानस्यचरणौभक्षयत्वयम् २९ अथैनंभक्षितैःपादैर्व्याघ्रोगृह्णातुवैततः ॥ ततोवैभक्षयिष्यामःसर्वेमुदितमानसाः ३० जंबुकस्यतुतद्वाक्यंतथाचक्रुःसमाहिताः ॥ मूषिकाभक्षितैःपादैर्मृगंव्याघ्रोऽवधीत्तदा ३१ दृष्ट्वैवाचेष्टमानंतुभूमौमृगकलेवरम् ॥ स्नात्वाऽऽगच्छतभद्रंवोरक्षामीत्याहजंबुकः ३२ शृगालवचनात्तेऽपिगताःसर्वेनदींततः ॥ सचिंतापरमोभूत्वातस्थौतत्रैवजंबुकः ३३ अथाजगामपूर्वंतुस्नात्वाव्याघ्रोमहाबलः ॥ ददर्शजंबुकंचैवचिंताकुलितमानसम् ३४ ॥ व्याघ्रउवाच ॥ किंशोचसिमहाप्राज्ञत्वंनोबुद्धिमतांवरः ॥ अशित्वापिशितान्यद्यविहरिष्यामहेवयम् ३५ ॥ जंबुकउवाच ॥ शृणुमेत्वंमहाबाहोयद्वाक्यंमूषिकोऽब्रवीत् ॥ धिग्बलंमृगराजस्यमयाऽद्यायंमृगोहतः ३६ मद्बाहुबलमाश्रित्यतृप्तिमद्यगमिष्यति ॥ गर्जमानस्यतस्यैवमतोभक्ष्यंनरोचये ३७ ॥ व्याघ्रउवाच ॥ ब्रवीतियदिसह्येवंकालेह्यस्मिन्प्रबोधितः ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यहनिष्येऽहंवनेचरान् ३८ खादिष्येतत्रमांसानिइत्युक्त्वाप्रस्थितोवनम् ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुमूषिकोऽप्याजगामह ३९ तमागतमभिप्रेत्यशृगालोऽप्यब्रवीद्वचः ॥ जंबुकउवाच ॥ शृणुमूषिकभद्रंतेनकुलोयदिहाब्रवीत् ४० मृगमांसंनखादेयंगरमेतन्नरोचते ॥ मूषिकंभक्षयिष्यामितद्भवाननुमन्यताम् ४१ तच्छ्रुत्वामूषिकोवाक्यंसंत्रस्तःप्रगतोबिलम् ॥ ततःस्नात्वासवैतत्रआजगामवृकोनृप ४२ तमागतमिदंवाक्यमब्रवीज्जंबुकस्तदा ॥ मृगराजोहिसंक्रुद्धोनतेसाधुभविष्यति ४३ सकलत्रस्त्विहायातिकुरुष्वयदनंतरम् ॥ एवंसंचोदितस्तेनजंबुकेनतदावृकः ४४ ततोऽवलुंपनंकृत्वाप्रयातःपिशिताशनः ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुनकुलोऽप्याजगामह ४५ तमुवाचमहाराजनकुलंजंबुकोवने ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यनिर्जितास्तेऽन्यतोगताः ४६ ममदत्वानियुद्धंत्वंभुंक्ष्वमांसंयथेप्सितम् ॥ नकुलउवाच ॥ मृगराजोवृकश्चैवबुद्धिमानपिमूषिकः ४७ निर्जितायत्त्वयावीरास्तस्माद्वीरतरोभवान् ॥ नत्वयाऽप्युत्सहेयोद्धुमित्युक्त्वासोऽप्युपागमत् ४८ ॥ कणिकउवाच ॥ एवंतेषुप्रयातेषुजंबुकोहृष्टमानसः ॥ खादतिस्मतदामांसमेकःसन्मंत्रनिश्चयात् ४९ एवंसमाचरन्नित्यंसुखमेधेतभूपतिः ॥ भयेनभेदयेद्भीरुंशूरमंजलिकर्मणा ५० लुब्धमर्थप्रदानेनसमंन्यूनंतथौजसा ॥ एवंतेकथितंराजन्शृणुचाप्यपरंतथा ५१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

४० गरंगरवद्दुष्पचंव्याघ्राभिषत्वात् ४१ । ४२ । ४३ । ४४ अवलुंपनं गात्रसंकोचनं वर्त्मांतरेणगमनमित्यन्ये ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ भयेनेति । अत्रव्याघ्रस्यसाम्नाआखुवृकयोर्व्याघ्राद्भयदर्शनेननकुलस्यओजसास्वसामर्थ्येनचबुद्धिभेदःकृतः ५० । ५१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हंतव्याइत्यत्रकर्तव्याइतिपाठेऽपिच्छेत्तव्याइत्येवार्थः कृहिंसायामित्यस्यरूपं । भूतिवर्धनाइतिपाठेभूतिच्छेदनाः ५२ उभौजिगीषूतुल्योपायतयासंशयापनौचेच्छ्रद्धावान्योमदुक्तादरवान्सवर्धते । 'श्रद्धादरेचकांक्षायां'इतिमेदिनी ५३ ननुज्येष्ठोयुधिष्ठिरःकथंहंतव्यइत्याशंक्याह गुरोरिति ।अवलिप्तस्यभ्रातृबलेनगर्वितस्य । धृतराष्ट्रस्यराज्यंपांडौन्यासभूतमित्यजानतोराज्यलुब्धस्यशासनंकार्यमेव ५४ अपध्वंसेवकुत्सयेत् ५५ । ५६ अस्यएनं विचलितेविचलनेसति ५७ । ५८ अनुप्राप्तवधःशीघ्रंहंतुमिष्टश्चौरादिः । अधनादरिद्राःसंतोनास्तिकाःपरलोकश्रद्धारहितास्तान्चौरांश्च । एवंधर्मेपक्षपातंप्रदर्शयेदित्याशयः ५९ प्रतिविश्रब्धघातीअत्यंतविश्रब्धहननशीलः । तीक्ष्णदंष्ट्रोनिमग्नकः गाढंप्रहरेद्यथापुनर्नोन्मज्जेदित्यर्थः ६० योऽन्यंहंतुमिच्छतितमन्योऽपिजिघांसतीतिस्वय

पुत्रःसखावाभ्रातावापितावायदिवागुरुः ॥ रिपुस्थानेषुवर्त्तन्तोहंतव्याभूतिमिच्छता ५२ शपथेनाप्यरिंहन्यादर्थदानेनवापुनः ॥ विषेणमाययावाऽपिनोपेक्षेतकथंचन ॥ उभौचेत्संशयोपेतौश्रद्धावांस्तत्रवर्द्धते ५३ गुरोरप्यवलिप्तस्यकार्याकार्यमजानतः ॥ उत्पथप्रतिपन्नस्यन्याय्यंभवतिशासनम् ५४ क्रुद्धोऽप्यक्रुद्धरूपःस्यात्स्मितपूर्वाभिभाषिता ॥ नचाप्यन्यमपध्वंसेत्कदाचित्कोपसंयुतः ५५ प्रहरिष्यन्प्रियंब्रूयात्प्रहरन्नपिभारत ॥ प्रहृत्यचकृपायीतशोचेतचरुदेतच ५६ आश्वासयेच्चापिपरंसांत्वधर्मार्थवृत्तिभिः ॥ अथास्यप्रहरेत्कालेयदाविचलितेपथि ५७ अपिघोरापराधस्यधर्ममाश्रित्यतिष्ठतः ॥ सहिप्रच्छाद्यतेदोषःशैलोमेघैरिवासितैः ५८यःस्यादनुप्राप्तवधस्तस्यागारंप्रदीपयेत् ॥ अधनान्नास्तिकांश्चौरान्विषयेस्वेनवासयेत् ५९ प्रत्युत्थानासनाद्येनसंप्रदानेनकेनचित् ॥ प्रतिविश्रब्धघातीस्यात्तीक्ष्णदंष्ट्रोनिमग्नकः ६० अशंकितेभ्यःशंकेतशंकितेभ्यश्चसर्वशः ॥ अशंक्याद्भयमुत्पन्नमपिमूलंनिकृंतति ६१ नविश्वसेदविश्वस्तेविश्वस्तेनातिविश्वसेत् ॥ विश्वासाद्भयमुत्पन्नंमूलान्यपिनिकृंतति ६२ चारःसुविहितःकार्यआत्मनश्चपरस्यवा ॥ पाषंडांस्तापसादींश्चपरराष्ट्रेषुयोजयेत् ६३ उद्यानेषुविहारेषुदेवतायतनेषुच ॥ पानागारेषुरथ्यासुसर्वतीर्थेषुचाप्यथ ६४ चत्वरेषुचकूपेषुपर्वतेषुवनेषुच ॥ समवायेषुसर्वेषुसरित्सुचविचारयेत् ६५ वाचाभृशंविनीतःस्याद्धृदयेनतथाक्षुरः ॥ स्मितपूर्वाभिभाषीस्यात्सृष्टोरौद्रेणकर्मणा ६६ अंजलिःशपथःसांत्वंशिरसापादवंदनम् ॥ आशाकरणमित्येवंकर्त्तव्यंभूतिमिच्छता ६७ सुपुष्पितःस्यादफलःफलवान्स्याद्दुरारुहः ॥ आमःस्यात्पक्वसंकाशोनचजीर्येतकर्हिचित् ६८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मशंकितेभ्यइति ६१ सर्वत्रशंकावतःकिमपिकार्यंनसिद्ध्यतीत्याशंक्याह नेति ६२ सुविहितःसम्यक्परीक्षितः ६३ उद्यानादिस्थानेषुयेसमवायाजनसमूहास्तेषु । तीर्थेषु ' मंत्रीपुरोहितश्चैवयुवराजश्चभूपतिः ॥ पंचमोद्वारपालश्चषष्ठोऽन्तर्वेशिकस्तथा ॥ कारागाराधिकारीचद्रव्यसंचयकृत्तथा ॥ कृत्याकृत्येषुचार्थानांनवमोविनियोजकः ॥ प्रदेष्टानगराध्यक्षःकार्यनिर्माणकृत्तथा ॥ धर्माध्यक्षःसभाध्यक्षोदंडपालस्त्रिपंचमः ॥ षोडशोदुर्गपालश्चतथाराष्ट्रांतपालकः ॥ अटवीपालकांतानितीर्थान्यष्टादशैवतु'इतिनीति शास्त्रोक्तेषु विचारयेत्चारद्वाराशत्रुंचिकीर्षितुमितिशेषः ६४।६५।६६ आशाकरणंतुभ्यंधनादिकंदास्येइत्युक्त्वाप्रलोभनंभूतिमिच्छताभूतिकामस्यैवैतदुचितंनपरलोककामस्येत्यर्थः ६७ अस्मिन्नर्थेनीतिशास्त्रीयंदृष्टान्तरूपकश्लोकमाह सुपुष्पितइति । पुष्पितःशब्देनैवफलाशांदर्शयेन्नतुफलं । दर्शितस्यप्राप्तावपिविघ्नंयोजयेत् प्राप्तमप्यप्राप्तवत् आमःपक्वोभूत्वातिष्ठेत् । नचजीर्येतधनव्ययेनशत्रून्पोषयित्वाहीयेत ६८ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

एवंनानोपायैःशत्रूणांदंडमुक्त्वानीतिमाह त्रिवर्गइति । त्रिवर्गेधर्मार्थकामेषुत्रिविधात्रिप्रकारापीडा । एकएकैकेनप्रकारेणपीड्यतइत्यर्थः । तथा अनुपश्चाद्बध्यतइत्यनुबंधःफलंतदपितथैवत्रिविधंशुभं । पीडास्तुनशुभाः । त्रिवर्गपरस्परापीडयासेवेतेत्यर्थः ६९ तत्रपीडामाह धर्ममिति । धर्ममत्यंतंविचरतःपुंसोद्वाभ्यामर्थकामाभ्यांधनव्ययब्रह्मचर्योपक्षिप्ताभ्यांपीडाचित्तवैकल्यंभवति । साऽपिपुंसःपीडाधर्मंनियच्छतिनिगृह्णाति । कर्तुःपीडैवधर्मपीडेत्यर्थः । एवमर्थंचाप्यर्थलुब्धस्यकामंचातिप्रवर्तिनइतिव्याख्येयं । लुब्धस्यार्थंविचरतःपुंसोद्वाभ्यांकामधर्माभ्यांपीडिताभ्यांपीडाभवति । सापीडार्थंनियच्छति । एवमतिप्रवर्तिनःकामंविचरतःपुंसोद्वाभ्यांधर्मार्थाभ्यांपीडाभवति । साऽपिपीडाकामंनियच्छतीतियोज्यं । अर्थस्यकामस्येतिपाठेकर्मणिषष्ठ्यौ ७० । ७१ समर्थोधर्ममाचरेदित्यनेनपूर्वोक्तंसर्वंकौटिल्यादिकमापद्येवकार्यंनान्यथेत्युक्तं ७२ संशयंप्राणसंकटं ७३ परिभवेत्तशोकेन तमतीतेननलरामाद्याख्यानेन । अनागतेकालांतरेतवश्रेयोभविष्यतीत्याशा

त्रिवर्गेत्रिविधापीडाह्यनुबंधस्तथैवच ॥ अनुबंधाःशुभाज्ञेयाःपीडास्तुपरिवर्जयेत् ६९ धर्मंविचरतःपीडासाऽपिद्वाभ्यांनियच्छति ॥ अर्थंचाप्यर्थलुब्धस्यकामंचातिप्रवर्तिनः ७० अगर्वितात्मायुक्तश्चसांत्वयुक्तोऽनसूयिता ॥ अवेक्षितार्थःशुद्धात्मामंत्रयीतद्विजैःसह ७१ कर्मणायेनकेनैवमृदुनादारुणेनच ॥ उद्धरेद्दीनमात्मानंसमर्थोधर्ममाचरेत् ७२ नसंशयमनारुह्यनरोभद्राणिपश्यति ॥ संशयंपुनरारुह्ययदिजीवतिपश्यति ७३ यस्यबुद्धिःपरिभवेत्तमतीतेनसांत्वयेत् ॥ अनागतेनदुर्बुद्धिंप्रत्युत्पन्नेनपंडितम् ७४ योऽरिणासहसंधायशयीतकृतकृत्यवत् ॥ सवृक्षाग्रेयथासुप्तःपतितःप्रतिबुध्यते ७५ मंत्रसंवरणेयत्नःसदाकार्योऽनसूयता ॥ आकारमभिरक्षेतचारेणाप्यनुपालितः ७६ नाच्छित्वापरमर्माणिनाकृत्वाकर्मदारुणम् ॥ नाहत्वामत्स्यघातीवप्राप्नोतिमहतींश्रियम् ७७ कर्शितंव्याधितंक्लिन्नमपानीयमघासकम् ॥ परिविश्वस्तमंदंचप्रहर्तव्यमरेर्बलम् ७८ नार्थिकोर्थिनमभ्येतिकृतार्थेनास्तिसंगतम् ॥ तस्मात्सर्वाणिसाध्यानिसावशेषाणिकारयेत् ७९ संग्रहेविग्रहेचैवयत्नःकार्योऽनसूयता ॥ उत्साहश्चापियत्नेनकर्तव्योभूतिमिच्छता ८० नास्यकृत्यानिबुध्येरन्मित्राणिरिपवस्तथा ॥ आरब्धान्येवपश्येरन्सुपर्यवसितान्यपि ८१ भीतवत्संविधातव्यंयावद्भयमनागतम् ॥ आगतंतुभयंदृष्ट्वाप्रहर्तव्यमभीतवत् ८२ दंडेनोपनतंशत्रुमनुगृह्णातियोनरः ॥ समृत्युमुपगृह्णीयाद्गर्भमश्वतरीयथा ८३ अनागतंहिबुध्येतयच्चकार्यंपुरःस्थितम् ॥ नतुबुद्धिक्षयात्किंचिदतिक्रामेत्प्रयोजनम् ८४ उत्साहश्चापियत्नेनकर्तव्योभूतिमिच्छता ॥ विभज्यदेशकालौचदैवंधर्मादयस्त्रयः ॥ नैःश्रेयसौतुतौज्ञेयौदेशकालावितिस्थितिः ८५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

प्रदर्शनेन । पंडितंप्रत्युत्पन्नेनवर्तमानेनधनादिनासांत्वयेत् ७४ संधिपक्षंनिंदति योऽरिणेति ७५ मंत्रेति । परचारेभ्योमंत्रस्यगूहनं । आकारस्यक्रोधाद्यावेशस्यचगूहनंकर्तव्यं । स्वयंचचारप्रधानःस्यादित्यर्थः ७६ दंडस्यैवप्राधान्यमाह नाच्छित्वेति ७७ विग्रहकालमाह कर्शितमिति । अघासकमनाहारं ७८ नार्थिकइति । संगतंसख्यं कार्येषुसावशेषेषुकार्यिणःस्ववशेतिष्ठंत्यन्यथानगणयंतीत्यर्थः ७९ संग्रहेसहायादीनां विग्रहेरिपुभिःसार्धम् ८० । ८१ संविधातव्यंप्रतिकर्तव्यं ८२ उपनतंवशीकृतं । अनुगृह्णातिधनमानादिना । अश्वतरीअश्वगर्दभसंकीर्णजातिः ८३ अनागतंकार्यंबुद्ध्येतबुद्ध्वाचतदनुगुणंकुर्यादित्यर्थः । पुरःस्थितंवर्तमानं बुद्धिक्षयादनवधारणात् ८४ देशाद्यनुगुणउत्साहोऽपिकर्तव्योनत्वलसोभवेत् । दैवंप्राक्तनंकर्म येधर्मादयस्त्रयस्तांश्चविभज्यतेषांमध्येनैःश्रेयसौश्रेयोहेतूइतिस्थितिर्निश्चयः ८५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बालःअल्पोऽपि ८६ आत्मानंसंधुक्षयतिसहायादिनावर्धयति । संचयमिंधनानां पक्षेशत्रूणां ८७ आशांकालवतींदद्यादिस्वःप्राग्दाक्षिणास्ता 'आदातव्यंनदातव्यमाशामेवप्रदापयेत्'इत्यर्थं पठंतिकालवतींदीर्घावधिमतीं निमित्ततोहेतुतः तमपिहेत्वंतरेण ८८ क्षुरःक्षुरवत् निशितस्तीक्ष्णोनिर्दयइतियावत् पक्षेशाणोल्लीढः । कालसाधनश्छिद्रकालापेक्षः पक्षेकाललोहोपादानकः । प्रतिच्छन्नोगूढाशयः पक्षेचर्मपुटच्छन्नः। लोमहारीअनुलोमसंग्रही पक्षेलोमच्छेदकः । लोमग्राहीतिपाठेऽपितावेवार्थौ ८९ । ९० कल्याणैर्धनपुत्रराज्यादिभिःसंपन्नः । विशिष्टःकुलशीलबलादिभिःश्रेष्ठः ९१ । ९२ । ९३ ॥ इतिआदिपर्वणि निलकंठीये भारतभावदीपे चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ॥ ततइति ।

तालवत्कुरुतेमूलंबालःशत्रुरुपेक्षितः ॥ गहनेऽग्निरिवोत्सृष्टःक्षिप्रंसंजायतेमहान् ८६ अग्निंस्तोकमिवात्मानंसंधुक्षयतियोनरः ॥ सवर्धमानोग्रसतेमहांतमपि संचयम् ८७ आशांकालवतींकुर्यात्कालंविघ्नेनयोजयेत् ॥ विघ्नंनिमित्ततोब्रूयान्निमित्तंवाऽपिहेतुतः ८८ क्षुरोभूत्वाहरेत्प्राणान्निशितःकालसाधनः ॥ प्रतिच्छन्नोलोमहारीद्विषतांपरिकर्तनः ८९ पांडवेषुयथान्यायमन्येषुचकुरूद्वह ॥ वर्तमानोनमज्जेस्त्वंतथाकृत्यंसमाचर ९० सर्वकल्याणसंपन्नोविशिष्टइतिनिश्चयः ॥ तस्मात्त्वंपांडुपुत्रेभ्योरक्षात्मानंनराधिप ९१ भ्रातृव्याबलिनोयस्मात्पांडुपुत्रानराधिप ॥ पश्चात्तापोयथानस्यात्तथानीतिर्विधीयताम् ९२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वासंप्रतस्थेकणिकःस्वगृहंततः ॥ धृतराष्ट्रोऽपिकौरव्यःशोकार्तःसमपद्यत ९३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि कणिकवाक्येचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ समाप्तंचसंभवपर्व ॥ अथजतुगृहपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसुबलपुत्रस्तुराजादुर्योधनश्चह ॥ दुःशासनश्चकर्णश्चदुष्टंमंत्रममंत्रयन् १ तेकौरव्यमनुज्ञाप्यधृतराष्ट्रंनराधिपम् ॥ दहनेतुसपुत्रायाःकुंत्याबुद्धिमकारयन् २ तेषामिंगितभावज्ञोविदुरस्तत्त्वदर्शिवान् ॥ आकारेणचतंमंत्रंबुबुधेदुष्टचेतसाम् ३ ततोविदितवेद्यात्मापांडवानांहितेरतः ॥ पलायनेमतिंचक्रेकुंत्याःपुत्रैःसहानघः ४ ततोवातसहांनावंयंत्रयुक्तांपताकिनीम् ॥ ऊर्मिक्षमांदृढांकृत्वाकुंतीमिदमुवाचह ५ एषजातःकुलस्यास्यकीर्तिवंशप्रणाशनः ॥ धृतराष्ट्रःपरीतात्माधर्मंत्यजतिशाश्वतम् ६ इयंवारिपथेयुक्तातरंगपवनक्षमा ॥ नौर्ययामृत्युपाशात्त्वंसपुत्रामोक्ष्यसेशुभे ७ तच्छ्रुत्वाव्यथिताकुंतीपुत्रैःसहयशस्विनी ॥ नावमारुह्यगंगायांप्रययौभरतर्षभ ८ ततोविदुरवाक्येननावंविक्षिप्यपांडवाः ॥ धनंचादायतैर्दत्तमरिष्टंप्राविशन्वनम् ९ निषादीपंचपुत्रातुजातुषेतत्रवेश्मनि ॥ कारणाभ्यागतादग्धासहपुत्रैरनागसा १० सचम्लेच्छाधमःपापोदग्धस्तत्रपुरोचनः ॥ वंचिताश्चदुरात्मानोधार्तराष्ट्राःसहानुगाः ११ ॥ ॥ ॥

१ अनुज्ञाप्यपृष्ट्वा २ इंगितंचेष्टितंतेनभावंचित्ताभिप्रायंजानातीतिइंगितभावज्ञः । आकारेणचनेत्रादिविकारेण । यथाहुः'नेत्रवक्त्रविकारेणज्ञायतेंतर्गतंमनः'इति ३ विदितवेद्योज्ञाततत्त्वआत्माचित्तंयस्य ४ यंत्रंमहत्यपिवातेजलाशयेनौकास्तंभकंलोहलांगलमयंसामुद्रिकप्रसिद्धं । एवंपताकावतीनौर्वायुनावेगेनऊह्यमानानचोर्मिभिःपूरयितुंशक्याऽतउक्तंपताकिनीमूर्मिक्षमामिति ५ परीतात्माविपरीतबुद्धिः परीतोममताक्रांतआत्माचित्तंयस्येतिवा ६।७ नावमारुह्यप्रययाविति जतुगृहेस्वदाहोमाभूदितिबिलमार्गेणवारणावतंत्यक्त्वागंगातीरमाप्यनंतरं ८ अरिष्टंनिर्विघ्नं ९ । १० । ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ क्रूरेणकर्णिकेनोपसंहितमुपदिष्टं १८ । १९ प्राणाधिकंबलाधिकं २० । २१ यथागतंयथोपस्थितंतथैवप्रतिचक्रुः २२ । २३ राज्यप्राप्तिराज्ययोग्यतां २४

अविज्ञातामहात्मानोजनानामक्षतास्तथा ॥ जनन्यासहकौन्तेयामुक्ताविदुरमंत्रिताः १२ ततस्तस्मिन्पुरेलोकानगरेवारणावते ॥ दृष्ट्वाजतुगृहंदग्धमन्वशोचंत दुःखिताः १३ प्रेषयामासूराजानंयथावृत्तंनिवेदितुम् ॥ संवृत्तस्तेमहान्कामःपांडवान्दग्धवानसि १४ सकामोभवकौरव्यभुंक्ष्वराज्यंसपुत्रकः ॥ तच्छ्रुत्वाधृतराष्ट्रस्तुसहपुत्रेणशोचयन् १५ प्रेतकार्याणिचतथाचकारसहबांधवैः ॥ पांडवानांतथाक्षत्ताभीष्मश्चकुरुसत्तमः १६ ॥ जनमेजयउवाच ॥ पुनर्विस्तरशःश्रोतुमिच्छामिद्विजसत्तम ॥ दाहंजतुगृहस्यैवपांडवानांचमोक्षणम् १७ सुनृशंसमिदंकर्मतेषांक्रूरोपसंहितम् ॥ कीर्त्तयस्वयथावृत्तंपरंकौतूहलंमम १८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ शृणुविस्तरशोराजन्वदतोमेपरंतप ॥ दाहंजतुगृहस्यैतत्पांडवानांचमोक्षणम् १९ प्राणाधिकंभीमसेनंकृतविद्यंधनंजयम् ॥ दुर्योधनोलक्षयित्वापर्यतप्यतदुर्मनाः २० ततोवैकर्तनःकर्णःशकुनिश्चापिसौबलः ॥ अनेकैरभ्युपायैस्तेजिघांसंतिस्मपांडवान् २१ पांडवाअपितत्सर्वंप्रतिचक्रुर्यथागतम् ॥ उद्भावनमकुर्वंतोविदुरस्यमतेस्थिताः २२ गुणैःसमुदितान्दृष्ट्वापौराःपांडुसुतांस्तदा ॥ कथयांचक्रिरेतेषांगुणान्संसत्सुभारत २३ राज्यप्राप्तिंचसंप्राप्तंज्येष्ठंपांडुसुतंतदा ॥ कथयंतिस्मसंभूयचत्वरेषुसभासुच २४ प्रज्ञाचक्षुरचक्षुष्ट्वाद्धृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ राज्यंनप्राप्तवान्पूर्वंसकथंनृपतिर्भवेत् २५ तथाशांतनवोभीष्मःसत्यसंधोमहाव्रतः ॥ प्रत्याख्यायपुराराज्यंनसजातुग्रहीष्यति २६ तेवयंपांडवज्येष्ठंतरुणंवृद्धशीलिनम् ॥ अभ्यषिंचामसाध्वद्यसत्यकारुण्यवेदिनम् २७ सहिभीष्मंशांतनवंधृतराष्ट्रंचधर्मवित् ॥ सपुत्रंविविधैर्भोगैर्योजयिष्यतिपूजयन् २८ तेषांदुर्योधनःश्रुत्वातानिवाक्यानिजल्पताम् ॥ युधिष्ठिरानुरक्तानांपर्यतप्यतदुर्मतिः २९ सतप्यमानोदुष्टात्मातेषांवाचोनचक्षमे ॥ ईर्ष्ययाचापिसंतप्तोधृतराष्ट्रमुपागमत् ३० ततोविरहितंदृष्ट्वापितरंप्रतिपूज्यसः ॥ पौरानुरागसंतप्तःपश्चादिदमभाषत ३१ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ श्रुतामेजल्पतांतातपौराणामशिवागिरः ॥ त्वामनादृत्यभीष्मंचपतिमिच्छंतिपांडवम् ३२ मतमेतच्चभीष्मस्यनसराज्यंबुभुक्षति ॥ अस्माकंतुपरांपीडांचिकीर्षंतिपुरेजनाः ३३ पितृतःप्राप्तवान्राज्यंपांडुरात्मगुणैःपुरा ॥ त्वमंधगुणसंयोगात्प्राप्तंराज्यंनलब्धवान् ३४ सएषपांडोर्दायाद्यंयदिप्राप्नोतिपांडवः ॥ तस्यपुत्रोध्रुवंप्राप्तस्तस्यतस्यापिचापरः ३५ तेवयंराजवंशेनहीनाःसहसुतैरपि ॥ अवज्ञाताभविष्यामोलोकस्यजगतीपते ३६ सततंनिरयंप्राप्ताःपरपिंडोपजीविनः ॥ नभवेमयथाराजंस्तथानीतिर्विधीयताम् ३७ ॥ ॥ ॥ ॥

प्रज्ञाचक्षुरंधोऽतएवानधिकाराद्राज्यंनप्राप्तवान्सइदानीमपिपुत्रद्वाराकथंनृपतिर्भवेन्नकथमपि द्वारलोपादित्यर्थः २५ । २६ सत्यंकारुण्यंवेदश्चतद्वंतं २७ । २८ । २९ । ३० विरहितमेकाकिनं ३१ । ३२ अस्माकंतुपरांपीडामितिमिथ्यैवोक्तंराज्ञःपांडवेषुद्वेषमुत्पादयितुं राज्यापहरणाद्वापीडां ३३ प्राप्तंज्येष्ठत्वात्प्राप्तमपि ३४ दायाद्यंदायादःपुत्रस्तद्योग्यंराज्यं तस्यपांडवस्य ३५ । ३६ निरयंदुःखं ३७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३८ ॥ इतिआदिपर्व्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९

यदित्वंहिपुराराजन्निदंराज्यमवाप्तवान् ॥ ध्रुवंप्राप्स्यामचवयंराज्यमप्यवशेजने ३८ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिदुर्योधनेर्ष्यायामेकचत्वारिंशदधि
कशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंश्रुत्वातुपुत्रस्यप्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः ॥ कणिकस्यचवाक्यानितानिश्रुत्वाससर्वशः १ धृतराष्ट्रोद्विधाचित्तः
शोकार्त्तःसमपद्यत ॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चशकुनिःसौबलस्तथा २ दुःशासनचतुर्थास्तेमंत्रयामासुरेकतः ॥ ततोदुर्योधनोराजाधृतराष्ट्रमभाषत ३ पांडवेभ्योभयंनः
स्यात्तान्विवासयतांभवान् ॥ निपुणेनाभ्युपायेननगरंवारणावतम् ४ धृतराष्ट्रस्तुपुत्रेणश्रुत्वावचनमीरितम् ॥ मुहूर्तमिवसंचिंत्यदुर्योधनमथाब्रवीत् ५ ॥ धृतरा
ष्ट्रउवाच ॥ धर्मनित्यःसदापांडुस्तथाधर्मपरायणः ॥ सर्वेषुज्ञातिषुतथामयित्वासीद्विशेषतः ६ नासौकिंचिद्विजानातिभोजनादिचिकीर्षितम् ॥ निवेदयतिनित्यं
हिममराज्यंधृतव्रतः ७ तस्यपुत्रोयथापांडुस्तथाधर्मपरायणः ॥ गुणवान्लोकविख्यातःपौरवाणांसुसंमतः ८ सकथंशक्यतेऽस्माभिरपाकर्तुंबलादितः ॥ पितृ
पैतामहाद्राज्यात्ससहायोविशेषतः ९ भृताहिपांडुनाऽमात्याबलंचसततंभृतम् ॥ भृताःपुत्राश्चपौत्राश्चतेषामपिविशेषतः १० तेपुरासत्कृतास्तातपांडुनानागरा
जनाः ॥ कथंयुधिष्ठिरस्यार्थेननोहन्युःसबांधवान् ११ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ एवमेतन्मयाताताभावितंदोषमात्मनि ॥ दृष्ट्वाप्रकृतयःसर्वाअर्थमानेनपूजिताः १२
ध्रुवमस्मत्सहायास्तेभविष्यंतिप्रधानतः ॥ अर्थवर्गःसहामात्योमत्संस्थोऽद्यमहीपते १३ सभवान्पांडवानाशुविवासयितुमर्हति ॥ मृदुनैवाभ्युपायेननगरंवारणाव
तम् १४ यदाप्रतिष्ठितंराज्यंमयिराजन्भविष्यति ॥ तदाकुंतीसहापत्यापुनरेष्यतिभारत १५ धृतराष्ट्रउवाच ॥ दुर्योधनममाप्येतद्धृदिसंपरिवर्त्तते ॥ अभि
प्रायस्यपापत्वान्नैवंतुविवृणोम्यहम् १६ नचभीष्मोनचद्रोणोनचक्षत्तानगौतमः ॥ विवास्यमानान्कौन्तेयाननुमंस्यंतिकर्हिचित् १७ समाहिकौरवेयाणांवयंतेचैव
पुत्रक ॥ नैतेविषममिच्छेयुर्धर्मयुक्तामनस्विनः १८ तेवयंकौरवेयाणामेतेषांचमहात्मनाम् ॥ कथंनवध्यतांतातगच्छामजगतस्तथा १९ ॥ दुर्योधनउवाच ॥
मध्यस्थःसततंभीष्मोद्रोणपुत्रोमयिस्थितः ॥ यतःपुत्रस्ततोद्रोणोभवितानात्रसंशयः २० कृपःशारद्वतश्चैवयतएतौततोभवेत् ॥ द्रोणंचभागिनेयंचनसत्यक्ष्य
तिकर्हिचित् २१ क्षत्ताऽर्थबद्धस्त्वस्माकंप्रच्छन्नंसंयतःपरैः ॥ नचैकःससमर्थोऽस्मान्पांडवार्थेऽधिबाधितुम् २२ सुविस्रब्धःपांडुपुत्रान्सहमात्राप्रवासय ॥ वार
णावतमद्यैवयथायांतितथाकुरु २३ विनिद्रकरणंघोरंहृदिशल्यमिवार्पितम् ॥ शोकपावकमुद्भूतंकर्मणैतेननाशय २४ ॥ इतिश्रीम० आदिपर्वणिजतुगृहपर्वणि
दुर्योधनपरामर्शेद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१० । ११ भावितंवर्धितं १२ प्रधानतःप्राधान्येन अर्थवर्गोधनकोशः मत्संस्थोमदधीनः १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२

सुविस्रब्धोनिःशंकः २३ । २४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततइति । प्रकृतयःप्रकृतीःसंजहारस्वाधीनाश्चक्रे १ । २ । समाजःपशुपतेःपूजार्थमेलकः ३ । ४ । ५ जातकौतूहलाजातकौतुकदिदृक्षाः ६ । ७ सगणाःसपरिवाराः सान्वया अन्वयोवंशः सकुंतीकाइत्यर्थः । सानुयात्राइतिपाठे यात्रामनुविधीयमानाःशिबिकाकोशाद्युपस्करास्तत्सहिताः ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ प्रसहिष्यतेस्प्रष्टुंशक्नोति १६

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोदुर्योधनोराजासर्वाःप्रकृतयःशनैः ॥ ॥ अर्थमानप्रदानाभ्यांसंजहारसहानुजः १ धृतराष्ट्रप्रयुक्तास्तेकेचित्कुशलमंत्रिणः ॥ कथयांच क्रिरेरम्यंनगरंवारणावतम् २ अयंसमाजःसुमहान्रमणीयतमोभुवि ॥ उपस्थितःपशुपतेर्नगरेवारणावते ३ सर्वरत्नसमाकीर्णेपुंसांदेशेमनोरमे ॥ इत्येवंधृतराष्ट्रस्यव चनाच्चक्रिरेकथाः ४ कथ्यमानेतथारम्येनगरेवारणावते ॥ गमनेपांडुपुत्राणांजज्ञेतत्रमतिर्नृप ५ यदात्वमन्यतनृपोजातकौतूहलाइति ॥ उवाचैतानथतदापांडवा नंबिकासुतः ६ ममैतेपुरुषानित्यंकथयंतिपुनःपुनः ॥ रमणीयतमंलोकेनगरंवारणावतम् ७ तेतातायदिमन्यध्वमुत्सवंवारणावते ॥ सगणाःसान्वयाश्चैवविहरध्वं यथाऽमराः ८ ब्राह्मणेभ्यश्चरत्नानिगायनेभ्यश्चसर्वशः ॥ प्रयच्छध्वंयथाकामंदेवाइवसुवर्चसः ९ कंचित्कालंविहृत्यैवमनुभूयपरांमुदम् ॥ इदंवैहास्तिनपुरंसुखिनः पुनरेष्यथ १० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ धृतराष्ट्रस्यतंकाममनुबुध्ययुधिष्ठिरः ॥ आत्मनश्चसहायत्वंतथेतिप्रत्युवाचतम् ११ ततोभीष्मंशांतनवंविदुरंचमहामतिम् ॥ द्रोणंचबाह्लिकंचैवसोमदत्तंचकौरवम् १२ कृपमाचार्यपुत्रंचभूरिश्रवसमेवच ॥ मान्यानन्यानमात्यांश्चब्राह्मणांश्चतपोधनान् १३ पुरोहितांश्चपौरांश्चगांधारींचयश स्विनीम् ॥ युधिष्ठिरःशनैर्दीनउवाचेदंवचस्तदा १४ रमणीयेजनाकीर्णेनगरेवारणावते ॥ सगणास्तत्रयास्यामोधृतराष्ट्रस्यशासनात् १५ प्रसन्नमनसःसर्वेपुण्यावा चोविमुंचत ॥ आशीर्भिर्बृंहितानस्मान्नपापंप्रसहिष्यते १६ एवमुक्तास्तुतेसर्वेपांडुपुत्रेणकौरवाः ॥ प्रसन्नवदनाभूत्वातेऽन्ववर्तंतपांडवान् १७ स्वस्त्यस्तुवःपथिसदा भूतेभ्यश्चैवसर्वशः ॥ माचवोऽस्त्वशुभंकिंचित्सर्वशःपांडुनंदनाः १८ ततःकृतस्वस्त्ययनाराज्यलंभायपार्थिवाः ॥ कृत्वासर्वाणिकार्याणिप्रययुर्वारणावतम् १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिवारणावतयात्रायांत्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तेषुराज्ञातुपांडुपुत्रेषु भारत ॥ दुर्योधनःपरंहर्षमगच्छत्सदुरात्मवान् १ सपुरोचनमेकांतमानीयभरतर्षभ ॥ गृहीत्वादक्षिणेपाणौसचिवंवाक्यमब्रवीत् २ ममेयंवसुसंपूर्णापुरोचनवसुंधरा ॥ यथेयंममतद्वत्तेसतांरक्षितुमर्हसि ३ नहिमेकश्चिदन्योऽस्तिविश्वासिकतरस्त्वया ॥ सहायोयेनसंधायमंत्रयेयंयथात्वया ४ संरक्षतातमंत्रंचसपत्नांश्चममोद्धर ॥ निपुणेनाभ्युपायेनयद्ब्रवीमितथाकुरु ५ पांडवाधृतराष्ट्रेणप्रेषितावारणावतम् ॥ उत्सवेविहरिष्यंतिधृतराष्ट्रस्यशासनात् ६ सत्वंरासभयुक्तेनस्यंदनेनाशुगामिना ॥ वारणावतमद्यैवयथायासितथाकुरु ७ तत्रगत्वाचतुःशालंगृहंपरमसंवृतम् ॥ नगरोपांतमाश्रित्यकारयेथामहाधनम् ८ ॥ ॥

१७ । १८ राज्यलंभायराज्यांशलाभाय १९ ॥ इति आदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ ॥ एवमिति १ । २ सत्वंतांत्वदी यांमदीयांच ३ विश्वासिकतरोविश्वासेनाप्ततरः संधायमिलित्वा ४ उद्धरउन्मूलय ५ । ६ रासभेतितदुत्पन्नाश्वतरग्रहणं ७ महाधनंबहुधनसाध्यं ८ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शणसर्जरसादीनियानिद्रव्याणिकानिचित ॥ आग्नेयान्युतसंतीहतानितत्रप्रदापय ९ सर्पिस्तैलवसाभिश्चलाक्षयाचाप्यनल्पया ॥ मृत्तिकांमिश्रयित्वात्वंलेपंकुड्ये
षुदापय १० शणंतैलंघृतंचैवजतुदारूणिचैवहि ॥ तस्मिन्वेश्मनिसर्वाणिनिक्षिपेथाःसमंततः ११ यथाचतन्नपश्येरन्परीक्षंतोऽपिपांडवाः ॥ आग्नेयमितितत्कार्य
मपिचान्येऽपिमानवाः १२ वेश्मन्येवंकृतेतत्रगत्वातान्परमार्चितान् ॥ वासयेथाःपांडवेयान्कुंतींचससुहृज्जनाम् १३ आसनानिचदिव्यानियानानिशयनानिच ॥
विधातव्यानिपांडूनांयथातुष्येतवैपिता १४ तथाचतन्नजानंतिनगरेवारणावते ॥ तथासर्वंविधातव्यंयावत्कालस्यपर्ययः १५ ज्ञात्वाचतान्सुविश्वस्तान्शयानानकु
तोभयान् ॥ अग्निस्त्वयाततोदेयोद्वारतस्तस्यवेश्मनः १६ दह्यमानेस्वकेगेहेदग्धाइतिततोजनाः ॥ नगर्हयेयुरस्मान्वैपांडवार्थायकर्हिचित् १७ सतथेतिप्रतिज्ञाय
कौरवायपुरोचनः ॥ प्रायाद्रासभयुक्तेनस्यंदनेनाशुगामिना १८ सगत्वात्वरितंराजन्दुर्योधनमतेस्थितः ॥ यथोक्तंराजपुत्रेणसर्वंचक्रेपुरोचनः १९ ॥ इतिश्रीमहा
भारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्व० पुरोचनोपदेशे चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ पांडवास्तुरथान्युंक्त्वासदश्वैरनिलो
पमैः ॥ आरोहमाणाभीष्मस्यपादौजगृहुरार्त्तवत् १ राज्ञश्चधृतराष्ट्रस्यद्रोणस्यचमहात्मनः ॥ अन्येषांचैववृद्धानांकृपस्यविदुरस्यच २ एवंसर्वान्कुरून्वृद्धानभिवा
द्ययतव्रताः ॥ समालिंग्यसमानान्वैबालैश्चाप्यभिवादिताः ३ सर्वामातृस्तथाऽऽपृच्छ्यकृत्वाचैवप्रदक्षिणम् ॥ सर्वाःप्रकृतयश्चैवप्रययुर्वारणावतम् ४ विदुरश्चमहा
प्राज्ञस्तथाऽन्येकुरुपुंगवाः ॥ पौराश्चपुरुषव्याघ्रानन्वीयुःशोककर्शिताः ५ तत्रकेचिद्ब्रुवंतिस्मब्राह्मणानिर्भयास्तदा ॥ दीनान्दृष्ट्वापांडुसुतानतीवभृशदुःखिताः ६
विषमंपश्यतेराजासर्वथासमुमंदधीः ॥ कौरव्योधृतराष्ट्रस्तुनचधर्मंप्रपश्यति ७ नहिपापमपापात्मारोचयिष्यतिपांडवः ॥ भीमोवाबलिनांश्रेष्ठःकौन्तेयोवाधनंजयः ८
कुतएवमहात्मानौमाद्रीपुत्रौकरिष्यतः ॥ तान्राज्यंपितृतःप्राप्तान्धृतराष्ट्रोनमृष्यते ९ अधर्म्यमिदमत्यंतंकथंभीष्मोऽनुमन्यते ॥ विवास्यमानानस्थानेनगरेयोऽभि
मन्यते १० पितेवहिनृपोऽस्माकमभूच्छांतनवःपुरा ॥ विचित्रवीर्योराजर्षिःपांडुश्चकुरुनंदनः ११ सतस्मिन्पुरुषव्याघ्रेदेवभावंगतेसति ॥ राजपुत्रानिमान्बाला
न्धृतराष्ट्रोनमृष्यते १२ वयमेतदनिच्छंतःसर्वएवपुरोत्तमात् ॥ गृहान्विहायगच्छामोयत्रगंतायुधिष्ठिरः १३ तांस्तथावादिनःपौरान्दुःखितान्दुःखकर्शितः ॥ उवा
चमनसाध्यात्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः १४ पितामान्योगुरुःश्रेष्ठोयदाहपृथिवीपतिः ॥ अशंकमानैस्तत्कार्यमस्माभिरितिनोव्रतम् १५ भवंतःसुहृदोऽस्माकमस्मान्कृ
त्वाप्रदक्षिणम् ॥ प्रतिनंद्यतथाऽऽशीर्भिर्निवर्त्तध्वंयथागृहम् १६ यदातुकार्यमस्माकंभवद्भिरुपपत्स्यते ॥ तदाकरिष्यथास्माकंप्रियाणिचहितानिच १७ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 १८ पौरेष्विति । पांडवश्रेष्ठंयुधिष्ठिरंबोधयन्नज्ञातंदुर्योधनकृतंकपटंज्ञापयन्इदंवक्ष्यमाणंवचनमब्रवीत् १९ नकेवलंपौरेभ्यएवतद्वचनंगोपनीयमपितुसमीपस्थैरपियुधिष्ठिरादन्यैर्नज्ञातुंशक्यमित्याह प्राज्ञ
इति। प्राज्ञोबुद्धिमाननेकभाषाभिज्ञत्वात् । प्राज्ञत्वमेवाह प्राज्ञप्रलापज्ञइति ! प्रकर्षेणाज्ञानांपशुप्रायाणांवेदविरोधिनांम्लेच्छानांप्रलापोऽनर्थकंसम्यक्प्रकृतिप्रत्ययविभागेनानिष्पन्नत्वादर्थानवबोधकंव
 चनंदेशभाषारूपंलुप्तवर्णमधिकवर्णंविकृतवर्णंचपदजातंयत्रताहृशभाषाभिज्ञइत्यर्थः । तत्रलुप्तवर्णंकाण्वशतपथेइंद्रेणासुरान्प्रतिभवतामग्नौइमांचित्राख्यांमदीयांइष्टकामुपधास्येइतिपृष्टेउपहीत्यसुरवचनं तथा
आदास्येइत्युक्तेआहीतिप्रतिवचनं । तत्रउपधेहिआदेहीतिवक्तव्येवर्णलोपः । अधिकवर्णंतु गौरितिवक्तव्येगावीगोणीगोतागोपोतलिकेतिप्रयुंजते । तथाविकृतवर्णं तेऽसुराहेलयोहेलयइति
वदंतःपराबभूवुरिति अरयइत्यपेक्षितेरेफस्थानेलकारःप्रयुज्यतेवेदेप्यसुरभाषानुवादे । तेनेयंशंकाप्यपास्ता । यद्यपियुधिष्ठिरंप्रतिविदुरेणम्लेछभाषयोक्तंतथापिव्यासेनतत्संस्कृतेनैवोपनिबद्धमिति ।
आदिपर्वणिनानादेशभाषाश्चात्रग्रथ्यंतइतिप्रतिज्ञानात् । सएवंप्राज्ञःप्राज्ञप्रलापज्ञश्चविदुरोयुधिष्ठिरंप्रलापज्ञंम्लेच्छभाषाभिज्ञमिदंवक्ष्यमाणंवचोम्लेच्छभाषारूपं प्राज्ञःप्रकर्षेणाजानतःप्राज्ञंप्रकर्षेणाऽर्थतोज्ञा
तुमशक्यमज्ञापकमर्थानामनवबोधकंवा । कथंतर्हितेनवचनेनास्यापिबोधोभविष्यतीत्याशंक्याह प्रलापज्ञःप्रलापज्ञमिति। प्रज्ञापंजानतःप्रलापज्ञापकं । प्रलापज्ञमितिपूर्वार्द्धेशब्दतोम्लेच्छभाषाभिज्ञत्व
मुक्तं इहत्वर्थतस्तदभिज्ञत्वमित्यपौनरुक्त्यं । प्राज्ञइतिप्रलापज्ञइतिचोत्तरार्द्धेक्विबंतस्यपष्ठ्यंतस्यरूपे । प्राज्ञंप्रलापज्ञमितित्वंतर्भावितण्यर्थाद्ज्ञाधातोःकप्रत्ययांतस्यरूपे । वचोवचनीयमवश्यंवक्त

एवमुक्तास्तदापौराःकृत्वाचापिप्रदक्षिणम् ॥ आशीर्भिश्चाभिनंद्यैतान्जग्मुर्नगरमेवहि १८ पौरेषुविनिवृत्तेषुविदुरःसर्वधर्मवित् ॥ बोधयन्पांडवश्रेष्ठमिदंवचनम
ब्रवीत् १९ प्राज्ञःप्राज्ञप्रलापज्ञःप्रलापज्ञमिदंवचः ॥ प्राज्ञंप्राज्ञःप्रलापज्ञःप्रलापज्ञंवचोऽब्रवीत् २० योजानातिपरप्रज्ञांनीतिशास्त्रानुसारिणीम् ॥ विज्ञायेहतथाकु
र्यादापदंनिस्तरेद्यथा २१ अलोहंनिशितंशस्त्रंशरीरपरिकर्तनम् ॥ योवेत्तिनतुतंघ्नंतिप्रतिघातविदंद्विषः २२ ॥ ॥ ॥

व्यमित्यर्थः । अतएवाब्रवीत्। अत्रोत्तरार्धंगौडपाठएवदृश्यते तदभावेतुपूर्वार्धादेवायमर्थःप्रत्येतव्यः । सर्वथापिम्लेछभाषयोक्तोऽर्थोम्लेच्छभाषयैवसंगृह्यतइतितात्पर्यं । अन्यथाअलोह
मित्याद्यपिव्यासोनावक्ष्यत् । यथाश्रुतंजातुषमेवगृहंभवद्दाहार्थंतत्रकृतमितिम्लेच्छभाषयाविदुरेणयुधिष्ठिरोबोधितइत्येवतेनोक्तंस्यात् २० तदेववचनंश्रावयितुंयुधिष्ठिरमभिमुखीकरोति योजाना
तीति । परस्यशत्रोःप्रज्ञांनीतिशास्त्रंकपटेनविश्वासमुत्पाद्यापिशत्रुर्हंतव्यइतिकणिकवचनरूपंतदनुसारिणींयोजानातिसपुमानिहयथाशत्रुकल्पितामापदंनिस्तरेत्तथाकुर्याद्यत्नमितिशेषः २१ तामेवाप
दमाह अलोहमित्यादिना । तंशत्रुणाकृतंवारणावतस्थं शस्त्रंसस्तिशेतेअस्मिन्निति व्युत्पत्त्याप्रासादंयोवेत्तितंद्विषोनघ्नंतीतिसंबंधः । शस्त्रमितिदंत्यसकारस्थानेतालव्यशकारोम्लेच्छभाषात्वात्
हेलयइतिवद्वर्णविकारः । षसस्वप्नेइत्यदादेस्त्रन्प्रत्ययांतस्यरूपं । तदेवविशिनष्टि अलोहमिति अलःअनलोग्निः आहिउपहीतिवद्वर्णलोपः तेनआग्नेयानिद्रव्याणिजतुशणसर्जरसादीनि
लक्ष्यंते तेषामूहःसमूहोयस्मिन् । आग्नेयैर्दाहकैर्द्रव्यैरुपेतमित्यर्थः । तर्हिकितानिज्ञातुंशक्यानिनवेत्यतआह शरीरपरिकर्त्तनमिति शरीरंस्वरूपं म्लेच्छभाषात्वादविभक्तिकमिदंपदं ।
परिपरिलुप्यआच्छाद्य । वर्णद्वयलोपः परिर्वर्जनार्थोवा कर्त्तनंहिंसकं । तस्मिन्गृहेऽन्तर्हितान्येवाग्नेयानिद्रव्याणिभित्त्यादौवर्त्तंतेनस्वरूपेणदृश्यंतेऽतस्तंशरीरपरिकर्त्तनंप्रासादंपरित्याज्यंयोवेत्ति
कर्त्तनमितिहिंसार्थस्यकृणत्तेरूपंनच्छेदनार्थस्यकृंततेरितिज्ञेयं । कर्त्तनकालमाह निशीति। अत्रनिशितंकर्त्तनमितिपदत्रयव्यतिरेकेणपूर्वार्धंम्लेच्छभाषयैवोक्तं । एवमग्रेपिश्लोकेकतिपयपदान्येवम्ले
च्छभाषाभवतिनसर्वःश्लोकइतिज्ञेयम् । योवेत्तितंप्रतिघातविदंतस्यशस्त्रस्यप्रतिघातःप्रतीकारस्तद्विदंद्विषःशत्रवोनघ्नंतिहंतुंनशक्नुवंतीत्यर्थः २२ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कस्तर्हिसाहसीतस्मिन्गृहेवसतोऽस्मान्भस्मीकर्त्तुंयतिष्यतीत्यतआह कक्षघ्नइति ॥ कक्षःकुक्षिःपार्श्वइवियावत् तमहंतिगच्छतीतिकक्षघ्नःपार्श्वचरःपुरोचनएव ॥ । अत्रस्वरस्यैवप्रथमेपदेव्यत्ययो हंते रप्रसिद्धंगत्यर्थत्वंच्चम्लेच्छभाषात्वात् । कक्षघ्नएवशिशिरघ्नःशृणातिहिनस्तीतिशिशिरोग्निः । शृहिंसायामित्यस्यरूपं तेनहंतीतिशिशिरघ्नः । गावीगोणीतिवद्वर्णाधिक्यंशिकारद्वयरूपं । अय मेवपार्श्ववर्त्तीयुष्मानग्निनाहंतुमायातीत्यर्थः । एवंतर्ह्ययमेवहंतव्यउततारणावतेतद्गृहंवानप्रवेष्टव्यमुतवारणावतमगत्वैवहास्तिनपुरंप्रत्येवागंतव्यमित्याशंक्याह महाकक्षइति । महतिकंमुखंक्षिणोतीति कक्षयःशत्रुर्वर्णलोपेनकक्षेमहतिशत्रौसत्येतत्त्रयंकर्त्तुमशक्यं । ज्ञातकपटोहिबलवान्शत्रुःप्रत्यक्षमेवप्रहरेदितिभावः । कस्तर्ह्यत्रउपायइत्यतआह विलौकसोविलांतःप्रविष्टान्युष्मान्सपुरोचनोनदहेत् तत्रदाहसंभावनानास्ति । तत्रगृहांतर्बिलंकर्त्तव्यमित्यर्थः । इत्यनेनप्रकारेणात्मानंयोरक्षतिसजीवति । तस्मात्त्वयाप्येवंज्ञात्वाउपायेनात्मासंरक्षणीयइत्यर्थः २३ ननुबिलेप्रविष्टानामस्माकं बिलमुखेप्रदीप्तेनवह्निनाअंतरूष्मणानाशःकर्त्तव्यइत्याशंक्यविवेकंविनामार्गज्ञानंदिग्ज्ञानंचनभवतिधैर्यंविनाऐश्वर्यंचनप्राप्यतइतिविवेकंधैर्यंचाश्रयस्वेत्याह नाचक्षुरिति । चष्टेपश्यत्यनेनेतिचक्षुर्विवेकः । संस्कृतएवायंश्लोकोनीतिप्रदर्शनार्थः २४ तत्रमार्गविवेकंतावदाह अनाप्तैरिति । अनाप्तैःशत्रुभिर्दत्तंस्वीकारितंशस्त्रंगृहमलोहजंपूर्वंचदाग्नेयद्रव्यसमूहजमादत्तेस्वीकरोतिचेन्नरस्तर्हिश्वाविच्छललस्तस्यशर

कक्षघ्नःशिशिरघ्नश्चमहाकक्षेबिलौकसः ॥ नदहेदितिचात्मानंयोरक्षतिसजीवति २३ नाचक्षुर्वेत्तिपंथानंनाचक्षुर्विन्दतेदिशः ॥ नाधृतिर्बुद्धिमाप्नोतिबुध्यस्वैवंप्रबो धितः २४ अनाप्तैर्दत्तमादत्तेनरःशस्त्रमलोहजम् ॥ श्वाविच्छरणमासाद्यप्रमुच्येतहुताशनात् २५ चरन्मार्गान्विजानातिनक्षत्रैर्विन्दतेदिशः ॥ आत्मनाचात्मनः पंचपीडयन्नानुपीड्यते २६ एवमुक्तःप्रत्युवाचधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ विदुरंविदुषांश्रेष्ठंज्ञातमित्येवपांडवः २७ अनुशिक्ष्यानुगम्यैतान्कृत्वाचैवप्रदक्षिणम् ॥ पांडवानभ्यनुज्ञायविदुरःप्रययौगृहान् २८ निवृत्तेविदुरेचापिभीष्मेपौरजनेतथा ॥ अजातशत्रुमासाद्यकुंतीवचनमब्रवीत् २९ क्षत्तायदब्रवीद्वाक्यंजनमध्येऽब्रुव न्निव ॥ त्वयाचसतथेत्युक्तोजानीमोनचतद्वयम् ३० यदीदंशक्यमस्माभिर्ज्ञातुंनचसदोषवत् ॥ श्रोतुमिच्छामितत्सर्वंसंवादंतवतस्यच ३१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ गृहादग्निश्चबोद्धव्यइतिमांविदुरोऽब्रवीत् ॥ पंथाश्चवोनाविदितःकश्चित्स्यादितिधर्मधीः ३२ ॥ ॥ ॥

णंगृहंतद्वत् तस्यहिबिलमुभयतोमुखंभवति तादृशंबिलमासाद्यप्राप्यहुताशनात्प्रमुच्येत्आत्मानंमोचयेत् तेनबिलप्रवेशेनमार्गांतरेणसद्यएवबिलाद्बहिर्निःसरतांयुष्माकंनांतरूष्मणामरणंभविष्यती त्युक्तं २८ बिलान्निःसृतानामपिमार्गज्ञानंकथंभवेदित्याशंक्यमृगयाव्याजेनसर्वेमार्गाज्ञातव्याइत्याशयेनाह चरन्मर्गान्विजानातीति एवंज्ञातेष्वपिमार्गेषुहास्तिनपुरंप्रतिनागंतव्यमित्याशयेना ह नक्षत्रैर्विदतेदिशइति । ननुकथमस्माभिर्लोकानामविदितंबिलंकारयितुंशक्यंकथंवाविदेशेबंधूंश्चत्यक्त्वास्थातव्यमित्याशंक्याह आत्मनेति । आत्मनः अहंधर्मांशस्त्वंचधर्मपुत्रः अतोऽहंतव आत्मातस्यममआत्मैवात्मासखाकश्चिन्मयानियोक्तव्यस्तेनसहायेनबिलादिसंपादयताहेतुना । पंचइंद्रियाणिविदेशवासादिष्टविषयासमर्पणेनपीडयन् । हेतौशतृप्रत्ययः । मत्प्रहितेनभृत्येन स्वधैर्येणेतियावत् । एताभ्यांद्वाभ्यामुपेतोनानुतप्यतेमयाऽकृत्यंकृतमितिपश्चात्तापंनप्राप्नोति । मदीयआप्तःसुरंगंकृत्वादास्यतितेनमार्गेणदेशांतरेएवगंतव्यंनतुहास्तिनपुरेप्रवेष्टव्यं । ज्ञातकपटोहिप्रब लःशत्रुःप्रत्यक्षमेवप्रहरेदितिप्रागुक्तएवाशयः । धैर्येसतिपुनर्लक्ष्मीप्राप्तिर्भविष्यतीतिभावः २६ । २७ । २८ । २९ अब्रुवन्निवव्यक्तांवाचमकुर्वन्निव ३० । ३१ । ३२ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२३ । २४ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ ॥ ततइति १ आगतानितिच्छेदः २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ ९ । १० शिवमित्याख्यामात्रं अर्थतस्त्वशिवंमारणार्थकृतत्वात् ११ । १२ । १३ । १४ मुंजःशरवल्कः १५ । १६ इममापदंभाविनीं दृष्टवान्तर्कतः तेनहेतुनाअशिवंगृहमित्यस्मान्

जितेंद्रियश्चवसुधांप्राप्स्यतीतिचमेऽब्रवीत् ॥ विज्ञातमितितत्सर्वंप्रत्युक्तोविदुरोमया ३३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अष्टमेऽहनिरोहिण्यांप्रयाताःफाल्गुनस्यते ॥ वारणावतमासाद्यददृशुर्नागरंजनम् ३४ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि वारणावतगमनेपंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥

॥ १४६॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसर्वाःप्रकृतयोनगराद्वारणावतात् ॥ सर्वमंगलसंयुक्तायथाशास्त्रमतंद्रिताः १ श्रुत्वागतान्पांडुपुत्रान्नानायानैःसहस्रशः ॥ अभिजग्मुर्नरश्रेष्ठाञ्श्रुत्वैवपरयामुदा २ तेसमासाद्यकौन्तेयान्वारणावतकाजनाः ॥ कृत्वाजयाशिषःसर्वेपरिवार्यावतस्थिरे ३ तैर्वृतःपुरुषव्याघ्रोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ विबभौदेवसंकाशोवज्रपाणिरिवामरैः ४ सत्कृताश्चैवपौरैस्तेपौरान्सत्कृत्यचानघ ॥ अलंकृतंजनाकीर्णंविविशुर्वारणावतम् ५ तेप्रविश्यपुरींवीरास्तूर्णंजग्मुरथोगृहान् ॥ ब्राह्मणानांमहीपालरतानांस्वेषुकर्मसु ६ नगराधिकृतानांचगृहाणिरथिनांतदा ॥ उपतस्थुर्नरश्रेष्ठावैश्यशूद्रगृहाण्यपि ७ अर्चिताश्चनरैःपौरैःपांडवाभरतर्षभ ॥ जग्मुरावसथंपश्चात्पुरोचनपुरःसराः ८ तेभ्योभक्ष्याणिपानानिशयनानिशुभानिच ॥ आसनानिचमुख्यानिप्रददौसपुरोचनः ९ तत्रतेसत्कृतास्तेनसुमहार्हपरिच्छदाः ॥ उपास्यमानाःपुरुषैरूषुःपुरनिवासिभिः १० दशरात्रोषितानांतुतत्रतेषांपुरोचनः ॥ निवेदयामासगृहंशिवाख्यमशिवंतदा ११ तत्रतेपुरुषव्याघ्राविविशुःसपरिच्छदाः ॥ पुरोचनस्यवचनात्कैलासमिवगुह्यकाः १२ तच्चागारमभिप्रेक्ष्यसर्वधर्मभृतांवरः ॥ उवाचाग्नेयमित्येवंभीमसेनंयुधिष्ठिरः १३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ जिघ्राणोऽस्यवसागंधंसर्पिर्जतुविमिश्रितम् ॥ कृतंहिव्यक्तमाग्नेयमिदंवेश्मपरंतप १४ शणसर्जरसंव्यक्तमानीयगृहकर्मणि ॥ मुंजबल्वजवंशादिद्रव्यंसर्वंघृतोक्षितम् १५ शिल्पिभिःसुकृतंह्याप्तैर्विनीतैर्वेश्मकर्मणि ॥ विश्वस्तंमामयंपापोदग्धुकामःपुरोचनः १६ तथाहिवर्त्ततेमंदःसुयोधनवशेस्थितः ॥ इमांतुतांमहाबुद्धिर्विदुरोदृष्टवांस्तथा १७ आपदंतेनमांपार्थसंबोधितवान्पुरा ॥ तेवयंबोधितास्तेननित्यमस्मद्धितैषिणा १८ पित्राकनीयसास्नेहाद्बुद्धिमंतोऽशिवंगृहम् ॥ अनार्यैःसुकृतंगूढैर्दुर्योधनवशानुगैः १९ ॥ भीमसेनउवाच ॥ यदीदंगृहमाग्नेयंविहितंमन्यतेभवान् ॥ तथैवसाधुगच्छामोयत्रपूर्वोषितावयम् २० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ इहयत्तैर्निराकारैर्वस्तव्यमितिरोचये ॥ अप्रमत्तैर्विचिन्वद्भिर्गतिमिष्टांध्रुवामितः २१ यदिविंदेतचाकारमस्माकंसपुरोचनः ॥ क्षिप्रकारीततोभूत्वाप्रसह्यापिदहेतनः २२ नायंबिभेत्युपक्रोशादधर्माद्वापुरोचनः ॥ तथाहिवर्त्ततेमंदःसुयोधनवशेस्थितः २३ ॥ ॥ ॥ ॥

बोधितवानितिसंबंधः १७ । १८ । १९ । २० योगरूपकेणगृहवासकर्त्तव्यतामाह इहेति । निराकारैरनाविष्कृतबाह्यचेष्टैः । इष्टांगतिंनिरुपद्रवंमार्गं । पक्षेइहदेहेनिराकारैराकारविशेषमनालंब्यस्थेयं । यत्तैःशमादिपरैः । अप्रमत्तैःस्मृतिमद्भिः । ध्रुवांगतिंमोक्षं २१ । २२ उपक्रोशाद्गर्हातः २३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अयंभीष्मःइतिसंबंधः २४ दग्धेष्वस्मास्वग्निदेपुकोपोधर्मइत्येवकारणंकृत्वाभीष्मोऽन्येचकुप्येरन् २५ दाहस्यदाहात् स्पशैश्चारैः २६ अपदंदेशकोशाद्यक्षमत्वंतत्रस्थितान् अपक्षानसहायान् प्रयोगैरुपायैः २७ छन्नावासंगूढस्थानं वस्तव्यमधिष्ठातव्यं २८ । २९ कचित्कालेछन्नावासमेवाह भौममिति । गूढःश्वासोऽपियेषांतान् इतरैरविदितकर्त्तव्यानित्यर्थः ३० अत्र

अपिचायंप्रदग्धेषुभीष्मोऽस्मासुपितामहः ॥ कोपंकुर्यात्किमर्थंवाकौरवान्कोपयीतसः २४ अथवाऽपीहदग्धेषुभीष्मोऽस्माकंपितामहः ॥ धर्मइत्येवकुप्येरन्येचान्येकुरुपुंगवाः २५ वयंतुयदिदाहस्यबिभ्यतःप्रद्रवेमहि ॥ स्पशैर्निर्घातयेत्सर्वान्राज्यलुब्धःसुयोधनः २६ अपदस्थान्पदेतिष्ठन्नपक्षान्पक्षसंस्थितः ॥ हीनकोशान्महाकोशःप्रयोगैर्घातयेद्ध्रुवम् २७ तदस्माभिरिमंपापंतंचपापंसुयोधनम् ॥ वंचयद्भिर्निवस्तव्यंछन्नावासंक्कचित्क्कचित् २८ तेवयंमृगयाशीलाश्चरामवसुधामिमाम् ॥ तथानोविदितामार्गाभविष्यंतिपलायताम् २९ भौमंचबिलमद्यैवकरवामसुसंवृतम् ॥ गूढश्वासान्नतस्तत्रहुताशःसंप्रधक्ष्यति ३० वसतोऽत्रयथाचास्मान्नबुध्येतपुरोचनः ॥ पौरोवापिजनःकश्चित्तथाकार्यमतंद्रितैः ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिभीमसेनयुधिष्ठिरसंवादेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ विदुरस्यसुहृत्कश्चित्खनकःकुशलोनरः ॥ विविक्तेपांडवान्राजन्निदंवचनमब्रवीत् १ प्रहितोविदुरेणास्मिखनकःकुशलोह्यहम् ॥ पांडवानांप्रियंकार्यमितिकिंकरवाणिवः २ प्रच्छन्नंविदुरेणोक्तःश्रेयस्त्वमिहपांडवान् ॥ प्रतिपादयविश्वासादितिकिंकरवाणिवः ३ कृष्णपक्षेचतुर्दश्यांरात्रावस्यांपुरोचनः ॥ भवनस्यतवद्वारिप्रदास्यतिहुताशनम् ४ मात्रासहप्रदग्धव्याःपांडवाःपुरुषर्षभाः ॥ इतिव्यवसितंतस्यधार्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः ५ किंचिच्चविदुरेणोक्तोम्लेच्छवाचाऽसिपांडव ॥ त्वयाचतत्तथेत्युक्तमेतद्विश्वासकारणम् ६ उवाचतंसत्यधृतिःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अभिजानामिसौम्यत्वांसुहृदंविदुरस्यवै ७ शुचिमाप्तंप्रियंचैवसदाचदृढभक्तिकम् ॥ नविद्यतेकवेःकिंचिदविज्ञातंप्रयोजनम् ८ यथातस्यतथानस्त्वंनिर्विशेषावयंत्वयि ॥ भवतश्चयथातस्यपालयास्मान्यथाकविः ९ इदंशरणमाग्नेयंमदर्थमितिमेमतिः ॥ पुरोचनेनविहितंधार्तराष्ट्रस्यशासनात् १० सपापःकोषवांश्चैवससहायश्चदुर्मतिः ॥ अस्मानपिचपापात्मानित्यकालंप्रबाधते ११ सभवान्मोक्षयत्वस्मान्यत्नेनास्माद्धुताशनात् ॥ अस्मास्विहहिदग्धेषुसकामःस्यात्सुयोधनः १२ समृद्धमायुधागारमिदंतस्यदुरात्मनः ॥ वप्रांतंनिष्प्रतीकारमाश्रित्येदंकृतंमहत् १३ इदंतदशुभंनूनंतस्यकर्मचिकीर्षितम् ॥ प्रागेवविदुरोवेदतेनास्मानन्वबोधयत् १४ सेयमापदनुप्राप्ताक्षत्तायांदृष्टवान्पुरा ॥ पुरोचनस्याविदितानस्मांस्त्वंप्रतिमोचय १५ ॥ ॥ ॥

विले ३१ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ विदुरस्येति १ । २ प्रच्छन्नंयथास्यात्तथापांडवान्श्रेयःप्रतिपादयेत्युक्तोऽहंवःकिंकरवाणि ३ । ४ । ५ म्लेच्छवाचाम्लेच्छभाषया ६ । ७ कवेःसर्वज्ञस्यक्रांतदर्शिनोवा ८ यथावयंतस्यतथाभवतश्चपालनीयाः अतोऽस्मान्यथाकविःपालयतितथात्वमपिपालयेत्यर्थः ९ शरणंगृहं १० । ११ । १२ वप्रांतंप्राकारमूलं निष्प्रतीकारंबहिर्निर्गमनप्रकारशून्यं १३ । १४ । १५ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

परिखाप्राकारपरिधिभूतोगर्तस्तां नामप्रसिद्धं । उत्किरन्परिखापरिष्कारव्याजेनबिलान्मृदमुत्किरन्बहिःक्षिपन्महाबिलंसुरंगाख्यंचकार १६ मध्येनमध्यतः १७ व्यदधाद्विहितवान् सपुरोच नस्तेचपंचगृहद्वारिक्षपांवसंतिस्म १८ दिवाचमृगयांचरंत्यतोनदग्धुंपुरोचनश्छिद्रंप्रापेतिभावः १९ । २० ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

सतथेतिप्रतिश्रुत्यखनकोयत्नमास्थितः ॥ परिखामुत्किरन्नामचकारचमहाबिलम् १६ चक्रेचवेश्मनस्तस्यमध्येनातिमहद्बिलम् ॥ कपाटयुक्तमज्ञातंसमंभूम्याश्च भारत १७ पुरोचनभयादेवव्यदधात्संवृतंमुखम् ॥ सतस्यतुगृहद्वारिवसत्यशुभधीःसदा ॥ तत्रतेसायुधाःसर्वेवसंतिस्मक्षपांनृप १८ दिवाचरंतिमृगयांपांडवेयावना द्वनम् ॥ विश्वस्तवदविश्वस्तावंचयंतःपुरोचनम् ॥ अतुष्टास्तुष्टवद्राजन्नूषुःपरमविस्मिताः १९ नचैनानन्वबुध्यंतनरानगरवासिनः ॥ अन्यत्रविदुरामात्यात्तस्मा त्खनकसत्तमात् २० ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणिजतुगृहवासे सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तांस्तुदृष्ट्वासुमनसःपरिसंवत्सरोषितान् ॥ विश्वस्तानिवसंलक्ष्यहर्षंचक्रेपुरोचनः १ पुरोचनेतथाहृष्टेकौन्तेयोऽथयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनार्जुनौचोभौयमौप्रोवाचधर्म वित् २ अस्मानयंसुविश्वस्तान्वेत्तिपापःपुरोचनः ॥ वंचितोऽयंनृशंसात्माकालंमन्येपलायने ३ आयुधागारमादीप्यदग्ध्वाचैवपुरोचनम् ॥ षट्प्राणिनोनि धायेहद्रवामोऽनभिलक्षिताः ४ अथदानापदेशेनकुंतीब्राह्मणभोजनम् ॥ चक्रेनिशिमहाराजआजग्मुस्तत्रयोषितः ५ ताविहृत्ययथाकामंभुक्त्वापीत्वाचभार त ॥ जग्मुर्निशिगृहानेवसमनुज्ञाप्यमाधवीम् ६ निषादीपंचपुत्रातुतस्मिन्भोज्येयदृच्छया ॥ अन्नार्थिनीसमभ्यागात्सपुत्राकालचोदिता ७ सापीत्वामदिरां मत्तासपुत्रामदविह्वला ॥ सहसर्वैःसुतैराजंस्तस्मिन्नेवनिवेशने ८ सुष्वापविगतज्ञानामृतकल्पानराधिप ॥ अथप्रवातेतुमुलेनिशिसुप्तेजनेतदा ९ तदुपादीप यद्भीमःशेतेयत्रपुरोचनः ॥ ततोजतुगृहद्वारंदीपयामासपांडवः १० समंततोददौपश्चादग्निंतत्रनिवेशने ॥ ज्ञात्वातुतद्गृहंसर्वमादीप्तंपांडुनंदनाः ११ सुरंगांवि विशुस्तूर्णंमात्रासार्धमरिंदमाः ॥ ततःप्रतापःसुमहाञ्छब्दश्चैवविभावसोः १२ प्रादुरासीत्तदातेनबुबुधेसजनव्रजः ॥ तदवेक्ष्यगृहंदीप्तमाहुःपौराःकृशानना: १३ ॥ पौराऊचुः ॥ दुर्योधनप्रयुक्तेनपापेनाकृतबुद्धिना ॥ गृहमात्मविनाशायकारितंदाहितंचतत् १४ अहोधिग्धृतराष्ट्रस्यबुद्धिर्नातिसमंजसा ॥ यःशुचीन्पांडुदा यादान्दाहयामासशत्रुवत् १५ दिष्ट्यात्विदानींपापात्मादग्धोऽयमतिदुर्मतिः ॥ अनागसःसुविश्वस्तान्योददाहनरोत्तमान् १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवं तेविलपंतिस्मवारणावतकाजनाः ॥ परिवार्यगृहंतच्चतस्थूरात्रौसमंततः १७ पांडवाश्चापितेसर्वेसहमात्रासुदुःखिताः ॥ बिलेनतेननिर्गत्यजग्मुर्द्रुतमलक्षिताः १८ तेननिद्रोपरोधेनसाध्वसेनचपांडवाः ॥ नशेकुःसहसागंतुंसहमात्रापरंतपाः १९ भीमसेनस्तुराजेंद्रभीमवेगपराक्रमः ॥ जगामभ्रातृनादायसर्वान्मातरमेवच २०

॥ १४७ ॥ ॥ तांस्त्विति १ । २ । ३ षट्प्राणिनइति अन्यथापलायनशंकयापुनरस्मदन्वेषणेमतिःस्यात्सामाभूदितिभावः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ ॥ इति आदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥ एतस्मिन्निति । यथासंप्रत्ययंयथासंकेतं शुचिंनाविकं मापयानान्जलपरिमाणंपरीक्ष
माणान् १ । २ तस्यचेष्टितंचारेणविदुरस्यविदितंयतस्ततोहेतोर्विदुरेणततःस्वस्थानान्नरःप्रवासितःप्रेषितइतिसार्धश्लोकोवाक्यं ३ सनरोदर्शयामास ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

स्कंधमारोप्यजननींयमावंकेनवीर्यवान् ॥ पार्थौगृहीत्वापाणिभ्यांभ्रातरौसुमहाबलः २१ उरसापादपान्भंजन्महींपभ्द्यांविदारयन् ॥ सजगामाशुतेजस्वीवातरंहा
वृकोदरः २२ ॥ इति श्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिजतुगृहदाहेअष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतस्मिन्नेवकाले
तुयथासंप्रत्ययंकविः ॥ विदुरःप्रेषयामासतद्वनंपुरुषंशुचिम् १ सगत्वातुयथोद्देशंपांडवान्ददृशेवने ॥ जनन्यासहकौरव्यमापयानान्नदीजलम् २ विदितंतन्महा
बुद्धेर्विदुरस्यमहात्मनः ॥ ततस्तस्यापिचारेणचेष्टितंपापचेतसः ३ ततःप्रवासितोविद्वान्विदुरेणनरस्तदा ॥ पार्थानांदर्शयामासमनोमारुतगामिनीम् ४ सर्ववातस
हांनावंयंत्रयुक्तांपताकिनीम् ॥ शिवेभागीरथीतीरेनरैर्विस्रंभिभिःकृताम् ५ ततःपुनरथोवाचज्ञापकंपूर्वचोदितम् ॥ युधिष्ठिरनिबोधेदंसंज्ञार्थंवचनंकवेः ६ कक्षघ्नः
शिशिरघ्नश्चमहाकक्षेबिलौकसः ॥ नहंतीत्येवमात्मानंयोरक्षतिसजीवति ७ तेनमांप्रेषितंविद्धिविश्वस्तंसंज्ञयाऽनया ॥ भूयश्चैवाहमांक्षत्ताविदुरःसर्वतोऽर्थवित् ८
कर्णंदुर्योधनंचैवभ्रातृभिःसहितंरणे ॥ शकुनिंचैवकौन्तेयविजेताऽसिनसंशयः ९ इयंवारिपथेयुक्तानौरप्सुसुखगामिनी ॥ मोचयिष्यतिवःसर्वानस्माद्देशान्नसंशयः १०
अथतान्व्यथितान्दृष्ट्वासहमात्रानरोत्तमान् ॥ नावमारोप्यगंगायांप्रस्थितानब्रवीत्पुनः ११ विदुरोमूर्ध्न्युपाघ्रायपरिष्वज्यवचोमुहुः ॥ अरिष्टंगच्छताव्यग्राःपंथानमि
तिचाब्रवीत् १२ इत्युक्त्वासतुतान्वीरान्पुमान्विदुरचोदितः ॥ तारयामासराजेंद्रगंगांनावानरर्षभान् १३ तारयित्वाततोगंगांपारंप्राप्तांश्चसर्वशः ॥ जयाशिषःप्रयुज्या
थयथागतमगाद्धिसः १४ पांडवाश्चमहात्मानःप्रतिसंदिश्यवैकवेः ॥ गंगामुत्तीर्यवेगेनजग्मुर्गूढमलक्षिताः १५ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि
गंगोत्तरणेऊनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथरात्र्यांव्यतीतायामशेषोनागरोजनः ॥ तत्राजगामत्वरितोदिदृक्षुःपांडुनं
दनान् १ निर्वापयंतोज्वलनंतेजनाददृशुस्ततः ॥ जातुषंतद्गृहंदग्धममात्यंचपुरोचनम् २ नूनंदुर्योधनेनेदंविहितंपापकर्मणा ॥ पांडवानांविनाशायेत्येवंतेचुक्रुशुर्जनाः ३
विदितेधृतराष्ट्रस्यधार्तराष्ट्रोनसंशयः ॥ दग्धवान्पांडुदायादान्नह्येनंप्रतिषिद्धवान् ४ नूनंशांतनवोपीहनधर्ममनुवर्तते ॥ द्रोणश्चविदुरश्चैवकृपश्चान्येचकौरवाः ५ तेवयं
धृतराष्ट्रस्यप्रेषयामोदुरात्मनः ॥ संवृत्तस्तेपरःकामःपांडवान्दग्धवानसि ६ ततोव्यपोहमानास्तेपांडवार्थेहुताशनम् ॥ निषादींददृशुर्दग्धांपंचपुत्रामनागसम् ७ खनके
नतुतेनैववेश्मशोधयताबिलम् ॥ पांसुभिःपिहितंतच्चपुरुषैस्तैर्नलक्षितम् ८ ततस्तेज्ञापयामासुर्धृतराष्ट्रस्यनागराः ॥ पांडवानग्निनादग्धानमात्यंचपुरोचनम् ९ ॥

१३।१४।१५ ॥ इति आदिपर्वणि नी० भारतभावदीपे ऊनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ अथेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ व्यपोहमानाःनिर्वापयंतः ७ । ८ । ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१० । ११ । १२ कुल्यान्यस्थीनि कारयंतुसंस्कारयंतु । 'कुलंजनपदेगोत्रेसजातीयगणेऽपिच । भवनेचतनौक्लीबंकंटकार्यौंपधौकुली' इतिमेदिनी । 'कुल्यंस्यात्कीकसेऽपि' इतिच । कुल्यानिचैत्यानी त्यन्ये महावृक्षेणवामहामासादेनवाअंकितानिचत्वराणीत्यर्थः १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ ॥ इति आदिपर्वणि नी० भा० पंचाशदधिकशत

श्रुत्वातुधृतराष्ट्रस्तद्राजासुमहदप्रियम् ॥ विनाशंपांडुपुत्राणांविललापसुदुःखितः १० अद्यपांडुर्मृतोराजाममभ्रातामहायशाः ॥ तेषुवीरेषुदग्धेषुमात्रासहविशेषतः ११ गच्छंतुपुरुषाःशीघ्रंनगरंवारणावतम् ॥ सत्कारयंतुतान्वीरान्कुंतिराजसुतांचताम् १२ कारयंतुचकुल्यानिशुभानिचबृहंतिच ॥ येचतत्रमृतास्तेषांसुहृदोयांतुतानपि १३ एवंगतेमयाशक्यंयद्यत्कारयितुंहितम् ॥ पांडवानांचकुंत्याश्चतत्सर्वंक्रियतांधनैः १४ एवमुक्त्वाततश्चक्रेज्ञातिभिःपरिवारितः ॥ उदकंपांडुपुत्राणांधृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः १५ रुरुदुःसहिताःसर्वेभृशंशोकपरायणाः ॥ हायुधिष्ठिरकौरव्यहाभीमइतिचापरे १६ हाफाल्गुनेतिचाप्यन्येहायमावितिचापरे ॥ कुंतीमातांश्चशोचंतउदकंचक्रिरेजनाः १७ अन्येपौरजनाश्चैवमन्वशोचंतपांडवान् ॥ विदुरस्त्वल्पशश्चक्रेशोकंवेदपरंहितः १८ पांडवाश्चापिनिर्गत्यनगराद्वारणावतात् ॥ नदींगंगामनुप्राप्तामातृषष्ठामहाबलाः १९ दाशानांभुजवेगेननद्याःस्रोतोजवेनच ॥ वायुनाचानुकूलेनतूर्णंपारमवाप्नुवन् २० ततोनावंपरित्यज्यप्रययुर्दक्षिणांदिशम् ॥ विज्ञायनिशिपंथानंनक्षत्रगणसूचितम् २१ यतमानावनंराजन्गहनंप्रतिपेदिरे ॥ ततःश्रांताःपिपासार्त्तानिद्रांधाःपांडुनंदनाः २२ पुनरूचुर्महावीर्यंभीमसेनमिदंवचः ॥ इतःकष्टतरंकिंनुयद्वयंगहनेवने ॥ दिशश्चनविजानीमोगंतुंचैवनशक्नुमः २३ तंचपापंनजानीमोयदिदग्धःपुरोचनः ॥ कथंतुविप्रमुच्येमभयादस्मादलक्षिताः २४ पुनरस्मानुपादायतथैवव्रजभारत ॥ त्वंहिनोबलवानेकोयथासततगस्तथा २५ इत्युक्तोधर्मराजेनभीमसेनोमहाबलः ॥ आदायकुंतींभ्रातृंश्चजगामाशुमहाबलः २६ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि पांडववनप्रवेशे पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेनविक्रममाणेनऊरुवेगसमीरितम् ॥ वनंसवृक्षविटपंव्याघूर्णितमिवाभवत् १ जंघावातोववौचास्यशुचिशुक्रागमेयथा ॥ आवर्जितलतावृक्षंमार्गंचक्रेमहाबलः २ समृद्धान्पुष्पितांश्चैवफलितांश्चवनस्पतीन् ॥ अवरुज्यययौगुल्मान्पथस्तस्यसमीपजान् ३ सरोषितइवक्रुद्धोवनेभंजन्महाद्रुमान् ॥ त्रिप्रस्रुतमदःशुष्मीषष्टिवर्षीमतंगराट् ४ गच्छतस्तस्यवेगेनतार्क्ष्यमारुतरंहसः ॥ भीमस्यपांडुपुत्राणांमूर्छेवसमजायत ५ असकृच्चापिसंतीर्यदूरपारंभुजप्लवैः ॥ पथिप्रच्छन्नमासेदुर्धार्तराष्ट्रभयात्तदा ६ कृच्छ्रेणमातरंचैवसुकुमारींयशस्विनीम् ॥ अवहत्सतुपृष्ठेनरोधःसुविषमेषुच ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ तेनेति १ शुचिशुक्रागमेज्येष्ठाषाढयोःसमये आवर्जिताःसमीकृतालतावृक्षाश्रयस्मिन् २ अवरुज्यभंक्त्वा ३ रोषितोरोषंप्रापितः त्रिपुगंडकर्णमूलगुह्यदेशेषुप्रस्रुतोमदोयस्यसः शुष्मी तेजस्वी । 'शुष्मंतेजसिसूर्येना'इतिमेदिनी । षष्टिवर्षीतिपूर्णयौवनः ४ । ५ दूरपारंगंगाप्रवाहं वनेपितस्माद्विभ्यतीतिभावः भुजप्लवैर्भुजाभ्यांप्लवनैः बहुत्वंव्यापारभेदात् ६ रोधःसुचभागेषु ७ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८ अनात्तवैरन्तुभवैरुत्पातरूपैरित्यर्थः ९ गुल्मःस्तंबः क्षुपोह्रस्वशाखोवृक्षः अवभुग्नोनामितः १० । ११ तृषातृष्णया १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ गव्यूतिमात्रात्क्रोशद्वयात्
अगमच्चवनोद्देशमल्पमूलफलोदकम् ॥ क्रूरपक्षिमृगंघोरंसायाह्नेभरतर्षभ ८ घोरासमभवत्संध्यादारुणामृगपक्षिणः ॥ अप्रकाशादिशःसर्वावातैरासन्ननार्त्तवैः ९
शीर्णपर्णफलैराजन्बहुगुल्मक्षुपैर्द्रुमैः ॥ भग्नावभुग्नभूयिष्ठैर्नानाद्रुमसमाकुलैः १० तेश्रमेणचकौरव्यास्तृष्णयाचप्रपीडिताः ॥ नाशक्नुवंस्तदागंतुंनिद्रयाचप्रवृद्धया
११ न्यविशंतहितेसर्वेनिरास्वादेमहावने ॥ ततस्तृषापरिक्रांताकुंतीपुत्रानथाब्रवीत् १२ मातासतीपांडवानांपंचानांमध्यतःस्थिता ॥ तृष्णयाहिपरीताऽस्मि
पुत्रान्भृशमथाब्रवीत् १३ तच्छ्रुत्वाभीमसेनस्यमातृस्नेहात्प्रजल्पितम् ॥ कारुण्येनमनस्तप्तंगमनायोपचक्रमे १४ ततोभीमोवनंघोरंप्रविश्यविजनंमहत् ॥ न्य
ग्रोधंविपुलच्छायंरमणीयंददर्शह १५ तत्रनिक्षिप्यतान्सर्वानुवाचभरतर्षभः ॥ पानीयंमृगयामीहविश्रमध्वमितिप्रभो १६ एतेरुवंतिमधुरंसारसाजलचारिणः ॥
ध्रुवमत्रजलस्थानंमहच्चेतिमतिर्मम १७ अनुज्ञातःसगच्छेतिभ्रात्राज्येष्ठेनभारत ॥ जगामतत्रयत्रस्मसारसाजलचारिणः १८ सतत्रपीत्वापानीयंस्नात्वाचभरतर्ष
भ ॥ तेषामर्थेचजग्राहभ्रातॄणांभ्रातृवत्सलः ॥ उत्तरीयेणपानीयमानयामासभारत १९ गव्यूतिमात्रादागत्यत्वरितोमातरंप्रति ॥ शोकदुःखपरीतात्मानिशश्वा
सोरगोयथा २० ससुप्तांमातरंदृष्ट्वाभ्रातॄंश्चवसुधातले ॥ भृशंशोकपरीतात्माविललापवृकोदरः २१ अतःकष्टतरंकिंनुद्रष्टव्यंहिभविष्यति ॥ यत्पश्यामिमहीसु
प्तान्भ्रातॄनद्यसुमंदभाक् २२ शयनेषुपरार्ध्येषुयेपुरावारणावते ॥ नाधिजग्मुस्तदानिद्रांतेऽद्यसुप्तामहीतले २३ स्वसारंवसुदेवस्यशत्रुसंघावमर्दिनः ॥ कुंतिराज
सुतांकुंतींसर्वलक्षणपूजिताम् २४ स्नुषांविचित्रवीर्यस्यभार्यांपांडोर्महात्मनः ॥ तथैवचास्मज्जननींपुंडरीकोदरप्रभाम् २५ सुकुमारतरामेनांमहार्हशयनोचि
ताम् ॥ शयानांपश्यताऽद्येहपृथिव्यामतथोचिताम् २६ धर्मादिंद्राच्चवाताच्चसुषुवेयासुतानिमान् ॥ सेयंभूमौपरिश्रांताशेतेप्रासादशायिनी २७ किंनुदुःखतरं
शक्यंमयाद्रष्टुमतःपरम् ॥ योऽहमद्यनरव्याघ्रान्सुप्तान्पश्यामिभूतले २८ त्रिषुलोकेषुयोराज्यंधर्मनित्योऽर्हतेनृपः ॥ सोऽयंभूमौपरिश्रांतःशेतेप्राकृतवत्कथम् ॥
२९ अयंनीलांबुदश्यामोनरेष्वप्रतिमोऽर्जुनः ॥ शेतेप्राकृतवद्भूमौततोदुःखतरंनुकिम् ३० अश्विनाविवदेवानांयाविमौरूपसंपदा ॥ तौप्राकृतवदद्येमौप्रसुप्तौध
रणीतले ३१ ज्ञातयोयस्यनैवस्युर्विषमाःकुलपांसनाः ॥ सजीवेत्सुखंलोकेग्रामद्रुमइवैकजः ३२ एकोवृक्षोहियोग्रामेभवेत्पर्णफलान्वितः ॥ चैत्योभवतिनिर्ज्ञा
तिरर्चनीयःसुपूजितः ३३ येषांचबहवःशूराज्ञातयोधर्ममाश्रिताः ॥ तेजीवंतिसुखंलोकेभवंतिचनिरामयाः ३४ बलवंतःसमृद्धार्थामित्रबांधवनंदनाः ॥ जीवंत्य
न्योन्यमाश्रित्यद्रुमाःकाननजाइव ३५ वयंतुधृतराष्ट्रेणसपुत्रेणदुरात्मना ॥ विवासितानदग्धाश्चकथंचिद्दैवसंश्रयात् ३६ तस्मान्मुक्तावयंदाहादिमंवृक्षमुपाश्रिताः ॥
कांदिशंप्रतिपत्स्यामःप्राप्ताःक्लेशमनुत्तमम् ३७ सकामोभवदुर्बुद्धेधार्त्तराष्ट्राल्पदर्शन ॥ नूनंदेवाःप्रसन्नास्तेनानुज्ञांमेयुधिष्ठिरः ३८ ॥ ॥
२० । २१ सुमंदभाग्अतिमंदभाग्यः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ एकजएकएवजातोऽसहायः ३२ । ३३ । ३४ बांधवानांनंदनाःसुखदाः ३५ । ३६ । ३७ । ३८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तुभ्यंतव ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ लक्षयेयामिकानामाक्रोशादिना ४४ । ४५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ॥
तत्रेति १ । २ पिशितेप्सुर्मांसार्थी स्फिग्जंघामूलं ३ । ४ । ५ । ६ । ७ पर्येतिमानुषमांसस्यलाभंसूचयंतीचलतीव ८ । ९ धमनीनाडी १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

प्रयच्छतिवधेतुभ्यंतेनजीवसिदुर्मते ॥ नन्वद्यससुतामात्यंसकर्णानुजसौबलम् ३९ गत्वाक्रोधसमाविष्टःप्रेषयिष्येयमक्षयम् ॥ किंनुशक्यंमयाकर्तुंयत्तेनकुध्यते नृपः ४० धर्मात्मापांडवश्रेष्ठःपापाचारयुधिष्ठिरः ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुःक्रोधसंदीप्तमानसः ४१ करंकरेणनिष्पिष्यनिःश्वसन्दीनमानसः ॥ पुनर्दीनमनाभूत्वा शांतार्चिरिवपावकः ४२ भ्रातॄन्महीतलेसुप्तानवैक्षतवृकोदरः ॥ विश्वस्तानिवसंविष्टान्पृथग्जनसमानिव ४३ नातिदूरेणनगरंवनादस्माद्धिलक्षये ॥ जागर्तव्ये स्वपंतीमेहंतजागर्म्यहंस्वयम् ४४ प्रास्यंतीमेजलंपश्चात्प्रतिबुद्धाजितक्लमाः ॥ इतिभीमोव्यवस्यैवजजागारस्वयंतदा ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिभीमजलाहरणेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ॥ समाप्तंजतुगृहपर्व ॥ ॥ अथहिडिंबवधपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तत्र तेषुशयानेषुहिडिंबोनामराक्षसः ॥ अविदूरेवनात्तस्माच्छालवृक्षंसमाश्रितः १ क्रूरोमानुषमांसादोमहावीर्यपराक्रमः ॥ प्रावृड्जलधरश्यामःपिंगाक्षोदारुणाकृतिः २ दंष्ट्राकरालवदनःपिशितेप्सुःक्षुधार्दितः ॥ लंबस्फिग्लंबजठरोरक्तश्मश्रुशिरोरुहः ३ महावृक्षगलस्कंधःशंकुकर्णोविभीषणः ॥ यदृच्छयातानपश्यत्पांडुपुत्रान्महारथान् ४ विरूपरूपःपिंगाक्षःकरालोघोरदर्शनः ॥ पिशितेप्सुःक्षुधार्तश्चतानपश्यद्यदृच्छया ५ ऊर्ध्वाङ्गुलिःसकंडूयन्धुन्वन्रूक्षान्शिरोरुहान् ॥ जृंभमाणो महावक्त्रःपुनःपुनरवेक्ष्यच ६ हृष्टोमानुषमांसस्यमहाकायोमहाबलः ॥ आघ्रायमानुषंगंधंभगिनीमिदमब्रवीत् ७ उपपन्नश्चिरस्याद्यभक्षोऽयंममसुप्रियः ॥ स्नेहस्रवान्प्रस्रवतिजिह्वापर्येतिमेसुखम् ८ अष्टौदंष्ट्राःसुतीक्ष्णाग्राश्चिरस्यापातदुःसहाः ॥ देहेषुमज्जयिष्यामिस्निग्धेषुपिशितेषुच ९ आक्रम्यमानुषंकंठमाच्छिद्यधमनीमपि ॥ उष्णंनवंप्रपास्यामिफेनिलंरुधिरंबहु १० गच्छजानीहिकेत्वेतेशेरतेवनमाश्रिताः ॥ मानुषोबलवान्गंधोघ्राणंतर्पयतीवमे ११ हत्वैतान्मानुषान्सर्वानानयस्वममांतिकम् ॥ अस्मद्विषयसुप्तेभ्योनैतेभ्योभयमस्तिते १२ एषामुत्कृत्यमांसानिमानुषाणांयथेष्टतः ॥ भक्षयिष्यावसहितौकुरुतूर्णंवचोमम १३ भक्षयित्वाचमांसानिमानुषाणांप्रकामतः ॥ नृत्यावसहितावावांदत्ततालावनेकशः १४ एवमुक्ताहिडिंबातुहिडिंबेनतदावने ॥ भ्रातुर्वचनमाज्ञायत्वरमाणेवराक्षसी ॥ १५ जगामतत्रयत्रस्मपांडवाभरतर्षभ ॥ ददर्शतत्रसागत्वापांडवान्पृथयासह ॥ शयानान्भीमसेनंचजाग्रतंत्वपराजितम् १६ दृष्ट्वैवभीमसेनंसाशालपोतमिवोद्गतम् ॥ राक्षसीकामयामासरूपेणाप्रतिमंभुवि १७ अयंश्यामोमहाबाहुःसिंहस्कंधोमहाद्युतिः ॥ कंबुग्रीवःपुष्कराक्षोभर्तायुक्तोभवेन्मम १८ नाहंभ्रातृवचोजातुकुर्यांक्रूरोपसंहितम् ॥ पतिस्नेहोऽतिबलवान्नतथाभ्रातृसौहृदम् १९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शालपोतमिवशालांकुरमिव १७ श्यामस्तरुणः अग्रेनवहेमाभमितिवक्ष्यमाणत्वात् १८ क्रूरोपसंहितंहिंसायुक्तं १९ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ विभक्षयिपताभक्षयितुमिच्छता २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे

मुहूर्त्तमेवतृप्तिश्चभवेद्भ्रातुर्ममैवच ॥ हतैरेतैरहत्वातुमोदिष्येशाश्वतीःसमाः २० साकामरूपिणीरूपंकृत्वामानुषमुत्तमम् ॥ उपतस्थेमहाबाहुंभीमसेनंशनैःशनैः २१ लज्जमानेवललनादिव्याभरणभूषिता ॥ स्मितपूर्वमिदंवाक्यंभीमसेनमथाब्रवीत् २२ कुतस्त्वमसिसंप्राप्तःकश्चासिपुरुषर्षभ ॥ कइमेशेरतेचेहपुरुषादेवरूपिणः २३ केयंवैबृहतीश्यामासुकुमारीतवानघ ॥ शेतेवनमिदंप्राप्यविश्वस्तास्वगृहेयथा २४ नेदंजानातिगहनंवनंराक्षससेवितम् ॥ वसतिह्यत्रपापात्माहिडिंबोनामराक्षसः २५ तेनाहंप्रेषिताभ्रात्रादुष्टभावेनरक्षसा ॥ बिभक्षयिषतामांसंयुष्माकममरोपमाः २६ साऽहंत्वामभिसंप्रेक्ष्यदेवगर्भसमप्रभम् ॥ नान्यंभर्त्तारमिच्छामिसत्यमेतद्ब्रवीमिते २७ एतद्विज्ञायधर्मज्ञयुक्तंमयिसमाचर ॥ कामोपहतचित्तांगींभजमानांभजस्वमाम् २८ त्रास्यामित्वांमहाबाहोराक्षसात्पुरुषादकात् ॥ वत्स्यावोगिरिदुर्गेषुभर्त्ताभवममानघ २९ अंतरिक्षचरीह्यस्मिकामतोविचरामिच ॥ अतुलामाप्नुहिप्रीतिंतत्रतत्रमयासह ३० ॥ भीमसेनउवाच ॥ मातरंभ्रातरंज्येष्ठंसुखसुप्तान्कथंत्विमान् ॥ परित्यजेतकोन्वद्यप्रभवन्निहराक्षसि ३१ कोहिसुप्तानिमान्भ्रातॄन्दत्वाराक्षसभोजनम् ॥ मातरंचनरोगच्छेत्कामार्त्तइवमद्विधः ३२॥ राक्षस्युवाच ॥ यत्तेप्रियंतत्करिष्येसर्वानेतान्प्रबोधय ॥ मोक्षयिष्याम्यहंकामंराक्षसात्पुरुषादकात् ३३ ॥ भीमसेनउवाच ॥ सुखसुप्तान्वनेभ्रातॄन्मातरंचैवराक्षसि ॥ नभयाद्बोधयिष्यामिभ्रातुस्तवदुरात्मनः ३४ नहिमेराक्षसाभीरुसोढुंशक्ताःपराक्रमम् ॥ नमनुष्यानगंधर्वानयक्षाश्चारुलोचने ३५ गच्छवातिष्ठवाभद्रेयद्वाऽपीच्छसितत्कुरु ॥ तंवाप्रेषयतन्वंगिभ्रातरंपुरुषादकम् ३६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिहिडिंबवधपर्वणिभीमहिडिंबासंवादेद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तांविदित्वाचिरगतांहिडिंबोराक्षसेश्वरः ॥ अवतीर्यद्रुमात्तस्मादाजगामाशुपांडवान् १ लोहिताक्षोमहाबाहुरूर्ध्वकेशोमहाननः ॥ मेघसंघातवर्ष्माचतीक्ष्णदंष्ट्रोभयानकः २ तमापतंतंदृष्ट्वैवतथाविकृतदर्शनम् ॥ हिडिंबोवाचवित्रस्ताभीमसेनमिदंवचः ३ आपतत्येषदुष्टात्मासंक्रुद्धःपुरुषादकः ॥ साऽहंत्वांभ्रातृभिःसार्द्धंयद्ब्रवीमितथाकुरु ४ अहंकामगमावीररक्षोबलसमन्विता ॥ आरुहेमांममश्रोणिंनेष्यामित्वांविहायसा ५ प्रबोधयैतान्संसुप्तान्मातरंचपरंतप ॥ सर्वानेवगमिष्यामिगृहीत्वावोविहायसा ६ ॥ भीमउवाच ॥ माभैस्त्वंपृथुसुश्रोणिनैषकश्चिन्मयिस्थिते ॥ अहमेनंहनिष्यामिप्रेक्षंत्यास्तेसुमध्यमे ७ नायंप्रतिबलोभीरुराक्षसापसदोमम ॥ सोढुंयुधिपरिस्पंदमथवासर्वराक्षसाः ८ पश्यबाहूसुवृत्तौमेहस्तिहस्तनिभाविमौ ॥ ऊरूपरिघसंकाशौसंहतंचाप्युरोमहत् ९ विक्रमंमेयथेंद्रस्यसाऽद्यद्रक्ष्यसिशोभने ॥ मावमंस्थाःपृथुश्रोणिमत्वामामिहमानुषम् १० ॥ ॥ ॥

द्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ तामिति १ मेघसंघातवर्ष्माअतिकृष्णशरीरः २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥१४२॥ ॥ हिडिंबोवाच ॥ नावमन्येनरव्याघ्रत्वामहंदेवरूपिणम् ॥ दृष्टप्रभावस्तुमयामानुषेष्वेवराक्षसः ११ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथासंजल्पतस्तस्यभीमसेनस्यभा अ०
रत ॥ वाचःशुश्रावताःक्रुद्धोराक्षसःपुरुषादकः १२ अवेक्षमाणस्तस्याश्चहिडिंबोमानुषंवपुः ॥ स्रग्दामपूरितशिखंसमग्रेंदुनिभाननम् १३ सुभ्रूनासाक्षिकेशांतंसुकु
मारनखत्वचम् ॥ सर्वाभरणसंयुक्तंसुसूक्ष्मांबरवाससम् १४ तांतथामानुषंरूपंबिभ्रतींसुमनोहरम् ॥ पुंस्कामांशंकमानश्चचुक्रोधपुरुषादकः १५ संक्रुद्धोराक्षसस्त ॥१५३॥
स्याभगिन्याःकुरुसत्तम ॥ उत्फाल्यविपुलेनेत्रेततस्तामिदमब्रवीत् १६ कोहिमेभोक्तुकामस्यविघ्नंचरतिदुर्मतिः ॥ नबिभेषिहिडिंबेकिंमत्कोपाद्विप्रमोहिता १७
धिक्त्वामसतिपुंस्कामेममविप्रियकारिणि ॥ पूर्वेषांराक्षसेंद्राणांसर्वेषामयशस्करि १८ यानिमानाश्रिताऽकार्षीर्विप्रियंसुमहन्मम ॥ एषतानद्यवैसर्वान्हनिष्यामित्व
यासह १९ एवमुक्त्वाहिडिंबांसहिडिंबोलोहितेक्षणः ॥ वधायाभिपपातैनांदन्तैर्दन्तानुपस्पृशन् २० तमापतंतंसंप्रेक्ष्यभीमःप्रहरतांवरः ॥ भर्त्सयामासतेजस्वीतिष्ठ
तिष्ठेतिचाब्रवीत् २१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ भीमसेनस्तुतंदृष्ट्वाराक्षसंप्रहसन्निव ॥ भगिनींप्रतिसंक्रुद्धमिदंवचनमब्रवीत् २२ किंतेहिडिंबएतैर्वासुखसुप्तैःप्रबोधितैः ॥
मामासादयदुर्बुद्धेतरसात्वंनराशन २३ मय्येवप्रहरैहित्वंनस्त्रियंहंतुमर्हसि ॥ विशेषतोऽनपकृतेपरेणापकृतेसति २४ नहीयंस्ववशाबालाकामयत्यद्यमामिह ॥
चोदितैषाह्यनंगेनशरीरांतरचारिणा २५ भगिनीतवदुर्वृत्तरक्षसांवैयशोहर ॥ त्वन्नियोगेनचैवेयंरूपंममसमीक्ष्यच २६ कामयत्यद्यमांभीरुस्तवनैषापराध्यति ॥
अनंगेनकृतेदोषेनेमांगर्हितुमर्हसि २७ मयितिष्ठतिदुष्टात्मन्नस्त्रियंहंतुमर्हसि ॥ संगच्छस्वमयासार्द्धमेकेनैकोनराशन २८ अहमेकोगमिष्यामित्वामद्ययमसाद
नम् ॥ अद्यमद्बलनिष्पिष्टंशिरोराक्षसदीर्यताम् ॥ कुंजरस्येवपादेनविनिष्पिष्टंबलीयसः २९ अद्यगात्राणितेकंकाःश्येनागोमायवस्तथा ॥ कर्षंतुभुविसंहृष्टानिह
तस्यमयामृधे ३० क्षणेनाद्यकरिष्येऽहमिदंवनमराक्षसम् ॥ पुरायद्दूषितंनित्यंत्वयाभक्षयतानरान् ३१ अद्यत्वांभगिनोरक्षःकृष्यमाणंमायाऽसकृत् ॥ द्रक्ष्यत्यद्रि
प्रतीकाशंसिंहेनेवमहाद्विपम् ३२ निराबाधास्त्वयिहतेमयाराक्षसपांसन ॥ वनमेतच्चरिष्यंतिपुरुषावनचारिणः ३३ हिडिंबउवाच ॥ गर्जितेनवृथाकिंतेकत्थिते
नचमानुष ॥ कृत्वैतत्कर्मणासर्वंकत्थेथामाचिरंकृथाः ३४ बलिनंमन्यसेयच्चाप्यात्मानंसपराक्रमम् ॥ ज्ञास्यस्यद्यसमागम्यमयाऽऽत्मानंबलाधिकम् ३५ नतावदे
तान्हिंसिष्येस्वपंत्वेतेयथासुखम् ॥ एषत्वामेवदुर्बुद्धेनिहन्म्यद्याप्रियंवदम् ३६ पीत्वातवासृग्गात्रेभ्यस्ततःपश्चादिमानपि ॥ हनिष्यामिततःपश्चादिमांविप्रिय
कारिणीम् ३७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वाततोबाहुंप्रगृह्यपुरुषादकः ॥ अभ्यद्रवतसंक्रुद्धोभीमसेनमरिंदमम् ३८ ॥ ॥ ॥ ॥१४२॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ आकर्षतुःआचकर्षतुः ४४ । ४५ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ प्रबुद्धाइति १।२।३।४।५ जिघांसितुंहंतुं

तस्याभिद्रवतस्तूर्णंभीमोभीमपराक्रमः ॥ वेगेनप्रहितंबाहुंनिजग्राहहसन्निव ३९ निगृह्यतंबलाद्भीमोविस्फुरंतंचकर्षह ॥ तस्माद्देशाद्धनूंष्यष्टौसिंहःक्षुद्रमृगंय
था ४० ततःसराक्षसःक्रुद्धःपांडवेनबलार्दितः ॥ भीमसेनंसमालिंग्यव्यनदद्भैरवंरवम् ४१ पुनर्भीमोबलादेनंविचकर्षमहाबलः ॥ माशब्दःसुखसुप्तानांभ्रातृ
णांमेभवेदिति ४२ अन्योन्यंतौसमासाद्यविचकर्षतुरोजसा ॥ हिडिंबोभीमसेनश्चविक्रमंचक्रतुःपरम् ४३ बभंजतुस्तदावृक्षाँल्लताश्चाकर्षतुस्तदा ॥ मत्तावि
वचसंरब्धौवारणौषष्टिहायनौ ४४ तयोःशब्देनमहताविबुद्धास्तेनरर्षभाः ॥ सहमात्राचदद्दशुर्हिडिंबामग्रतःस्थिताम् ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिहि
डिंबवधपर्वणिहिडिंबयुद्धेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रबुद्धास्तेहिडिंबायारूपंदृष्ट्वाऽतिमानुषम् ॥ विस्मिताः
पुरुषव्याघ्राबभूवुःपृथयासह १ ततःकुंतीसमीक्ष्यैनांविस्मितारूपसंपदा ॥ उवाचमधुरंवाक्यंसांत्वपूर्वमिदंशनैः २ कस्यत्वंसुरगर्भाभेकावाऽसिवरवर्णिनि ॥ केन
कार्येणसंप्राप्ताकुतश्चागमनंतव ३ यदिवाऽस्यवनस्यत्वंदेवतायदिवाऽप्सराः ॥ आचक्ष्वममतत्सर्वंकिमर्थंचेहतिष्ठसि ४ ॥ हिडिंबोवाच ॥ यदेतत्पश्यसिवनंनील
मेघनिभंमहत् ॥ निवासोराक्षसस्यैषहिडिंबस्यममैवच ५ तस्यमांराक्षसेंद्रस्यभगिनींविद्धिभाविनि ॥ भ्रात्रासंप्रेषितामार्येत्वांसपुत्रांजिघांसितुम् ६ क्रूर
बुद्धेरहंतस्यवचनादागतात्विह ॥ अद्राक्षंनवहेमाभंतवपुत्रंमहाबलम् ७ ततोऽहंसर्वभूतानांभावेविचरताशुभे ॥ चोदितातवपुत्रस्यमन्मथेनवशानुगा ८ ततोवृ
तोमयाभर्तातवपुत्रोमहाबलः ॥ अपनेतुंचयतितोनचैवशकितोमया ९ चिरायमाणांमांज्ञात्वाततःसपुरुषादकः ॥ स्वयमेवागतोहंतुमिमान्सर्वांस्तवात्मजान् १०
सतेनममकांतेनतवपुत्रेणधीमता ॥ बलादितोविनिष्पिष्यव्यपनीतोमहात्मना ११ विकर्षंतौमहावेगौगर्जमानौपरस्परम् ॥ पश्यैवंयुधिविक्रांतावेतौचनररा
क्षसौ १२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्याःश्रुत्वैववचनमुत्पपातयुधिष्ठिरः ॥ अर्जुनोनकुलश्चैवसहदेवश्चवीर्यवान् १३ तौतेददृशुरासक्तौविकर्षंतौपरस्परम् ॥
कांक्षमाणौजयंचैवसिंहाविवबलोत्कटौ १४ अथान्योन्यंसमाश्लिष्यविकर्षंतौपुनःपुनः ॥ दावाग्निधूमसदृशंचक्रतुःपार्थिवंरजः १५ वसुधारेणुसंवीतौवसुधाधरस
न्निभौ ॥ बभ्राजतुर्यथाशैलौनीहारेणाभिसंवृतौ १६ राक्षसेनतदाभीमंक्लिश्यमानंनिरीक्ष्यच ॥ उवाचेदंवचःपार्थःप्रहसञ्छनकैरिव १७ भीममाभैर्महाबाहोन
त्वांबुध्यामहेवयम् ॥ समेतंभीमरूपेणरक्षसाश्रमकर्शिताः १८ साहाय्येऽस्मिस्थितःपार्थपातयिष्यामिराक्षसम् ॥ नकुलःसहदेवश्चमातरंगोपयिष्यतः १९
भीमउवाच ॥ उदासीनोनिरीक्षस्वनकार्यःसंभ्रमस्त्वया ॥ नजात्वयंपुनर्जीवेन्मद्बाह्वन्तरमागतः २० ॥ अर्जुनउवाच ॥ किमनेनचिरंभीमजीवतापापरक्षसा ॥
गंतव्येनचिरंस्थातुमिहशक्यमरिंदम २१ पुरासंरज्यतेप्राचीपुरासंध्याप्रवर्तते ॥ रौद्रेमुहूर्तेरक्षांसिप्रबलानिभवंत्युत २२ ॥ ॥

स्वार्थेसन् ६ । ७ भावेचित्ते ८ । ९ । १० व्यपनीतोदूरेनीतः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० गंतव्येसतिचिरंस्थातुंनशक्यं २१ । २२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विभीषणंविशेषेणभयंकरं पुराप्रागेवमायांविकुरुतेरक्षोरौद्रेमुहूर्तेऽतःअस्मिन्सारंबलंअर्पयनिपातय एनंशीघ्रंजहीत्यर्थः २३ । २४ आभ्रामयत्समंताद्भ्रामितवान् २५ वृथावृद्धोदीर्घत्वंगतः
वृथामरणंबाहुयुद्धेनहतस्यस्वर्गकीर्त्योरभावात् २६ । २७ क्रोधोद्दीपनायार्जुनउवाच यदिवेति २८ । २९ । ३० । ३१ योक्त्रयित्वानिबध्यउरोदेशेगृहीत्वाप्रतीपंविनाम्ययष्टिवन्मध्यदेशेभंक्त्वा

त्वरस्वभीममाक्रीडजहिरक्षोविभीषणम् ॥ पुराविकुरुतेमायांभुजयोःसारमर्पय २३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अर्जुनेनैवमुक्तस्तुभीमोरोषाज्ज्वलन्निव ॥ बलमाहा
रयामासयद्वायोर्जगतःक्षये २४ ततस्तस्यांबुदाभस्यभीमोरोषात्तुरक्षसः ॥ उत्क्षिप्याभ्रामयद्देहंतूर्णंशतगुणंतदा २५ ॥ भीमउवाच ॥ वृथामांसैर्वृथापुष्टोवृथा
वृद्धोवृथामतिः ॥ वृथामरणमर्हस्त्वंवृथाऽद्यनभविष्यसि २६ क्षेममद्यकरिष्यामियथावनमकंटकम् ॥ नपुनर्मानुषान्हत्वाभक्षयिष्यसिराक्षस २७ अर्जुनउवाच ॥
यदिवामन्यसेभारंत्वमिमंराक्षसंयुधि ॥ करोमितवसाहाय्यंशीघ्रमेषनिपात्यताम् २८ अथवाऽप्यहमेवैनंहनिष्यामिवृकोदर ॥ कृतकर्मापरिश्रांतःसाधुतावदुपारम
२९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभीमसेनोऽत्यमर्षणः ॥ निष्पिष्यैनंबलाद्भूमौपशुमारममारयत् ३० समार्यमाणोभीमेननननादविपुलंस्वनम् ॥
पूरयंस्तद्वनंसर्वंजलार्द्रइवदुंदुभिः ३१ बाहुभ्यांयोक्त्रयित्वातंबलवान्पांडुनंदनः ॥ मध्येभंक्त्वामहाबाहुर्हर्षयामासपांडवान् ३२ हिडिंबंनिहतंदृष्ट्वासंहृष्टास्तेतर
स्विनः ॥ अपूजयन्नरव्याघ्रंभीमसेनमरिंदमम् ३३ अभिपूज्यमहात्मानंभीमंभीमपराक्रमम् ॥ पुनरेवार्जुनोवाक्यमुवाचेदंवृकोदरम् ३४ नदूरंनगरंमन्येवनाद
स्मादहंविभो ॥ शीघ्रंगच्छामभद्रंतेननोविद्यात्सुयोधनः ३५ ततःसर्वेतथेत्युक्त्वामात्रासहमहारथाः ॥ प्रययुःपुरुषव्याघ्राहिडिंबाचैवराक्षसी ३६ ॥ इति श्रीम
हाभारते आदिपर्वणि हिडिंबवधपर्वणि हिडिंबवधे चतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ भीमसेनउवाच ॥ स्मरंतिवैरंरक्षांसिमायामाश्रित्य
मोहिनीम् ॥ हिडिंबेव्रजपंथानंत्वमिमंभ्रातृसेवितम् १ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ क्रुद्धोऽपिपुरुषव्याघ्रभीममास्मस्त्रियंवधीः ॥ शरीरगुप्त्यभ्यधिकंधर्मंगोपायपांडव
२ वधाभिप्रायमायांतमवधीस्त्वंमहाबलम् ॥ रक्षसस्तस्यभगिनीकिंनःक्रुद्धाकरिष्यति ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ हिडिंबातुततःकुंतीमभिवाद्यकृतांजलिः ॥
युधिष्ठिरंतुकौन्तेयमिदंवचनमब्रवीत् ४ आर्येजानासियद्दुःखमिहस्त्रीणामनंगजम् ॥ तदिदंमामनुप्राप्तंभीमसेनकृतंशुभे ५ सोढंतत्परमंदुःखंमयाकालप्रतीक्षया ॥
सोऽयमभ्यागतःकालोभवितामेसुखोदयः ६ मयाह्युत्सृज्यसुहृदःस्वधर्मंस्वजनंतथा ॥ वृतोऽयंपुरुषव्याघ्रस्तवपुत्रःपतिःशुभे ७ वीरेणाऽहंतथाऽनेनत्वयाचापियश
स्विनि ॥ प्रत्याख्यातानजीवामिसत्यमेतद्ब्रवीमिते ८ तदर्हसिकृपांकर्तुंमयित्वंवरवर्णिनि ॥ मत्वामूढेतितन्मांत्वंभक्तावाऽनुगतेतिवा ९ भर्त्राऽनेनमहाभागेसंयो
जयसुतेनह ॥ तमुपादायगच्छेयंयथेष्टंदेवरूपिणम् ॥ पुनश्चैवानयिष्यामिविस्रंभंकुरुमेशुभे १० ॥ ॥ ॥

त्रोटयित्वापशुमारममारयत्पांडवांश्चहर्षयामासेत्यन्वयः ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ ॥ इति आदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ॥
स्मरंतीति । भ्रातृसेवितंपंथानंमृत्युं १ । २ । ३ अभिवाद्यआर्येइत्याभाष्य चौरादिकस्यवदेरूपं ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ वहिष्यामिप्रापयिष्यामि आर्षइट् प्रवक्ष्यामीतिपाठेऽपिवहेरेवरूपं गतिंगम्यंदेशं १२ आवृत्यांगीकृत्य १३ व्यसनंबाधकं १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१
२२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० शंकुकर्णंतीक्ष्णाग्रस्तब्धकर्णं ३१ । ३२ दीर्घघोणंदीर्घनासिकं । विकटेवक्रेउद्धद्धेउच्चेपिंडिकजानुगुल्फांतरे पाश्चात्यप्रदेशःपिं

अहंहिमनसाध्यातासर्वान्नेष्यामिवःसदा ॥ वृजिनात्तारयिष्यामिदुर्गेषुविषमेषुच ११ पृष्ठेनवोवहिष्यामिशीघ्रंगतिमभीप्सतः ॥ यूयंप्रसादंकुरुतभीमसेनोभजे
तमाम् १२ आपदस्तरणेप्राणान्धारयेद्येनतेनवा ॥ सर्वमावृत्यकर्तव्यंतंधर्ममनुवर्तता १३ आपत्सुयोधारयतिधर्मंधर्मविदुत्तमः ॥ व्यसनंह्येवधर्मस्यधर्मिणा
मापदुच्यते १४ पुण्यंप्राणान्धारयतिपुण्यंप्राणदमुच्यते ॥ येनयेनाचरेद्धर्मंतस्मिन्गर्हानविद्यते १५ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ एवमेतद्यथाऽऽत्थत्वंहिडिं
बेनात्रसंशयः ॥ स्थातव्यंतुत्वयासत्येयथाब्रूयांसुमध्यमे १६ स्नातंकृताह्निकंभद्रेकृतकौतुकमंगलम् ॥ भीमसेनंभजेथास्त्वंप्रागस्तगमनाद्रवेः १७ अहःसुवि
हरानेनयथाकामंमनोजवा ॥ अयंत्वानयितव्यस्तेभीमसेनःसदानिशि १८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथेतितत्प्रतिज्ञायभीमसेनोऽब्रवीदिदम् ॥ शृणुराक्ष
सिसत्येनसमयंतेवदाम्यहम् १९ यावत्कालेनभवतिपुत्रस्योत्पादनंशुभे ॥ तावत्कालंगमिष्यामित्वयासहसुमध्यमे २० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथेतित
त्प्रतिज्ञायहिडिंबाराक्षसीतदा ॥ भीमसेनमुपादायसोर्ध्वमाचक्रमेततः २१ शैलशृंगेषुरम्येषुदेवतायतनेषुच ॥ मृगपक्षिविघुष्टेषुरमणीयेषुसर्वदा २२ कृत्वाचरू
पंपरमंसर्वाभरणभूषिता ॥ संजल्पंतीसुमधुरंरमयामासपांडवम् २३ तथैववनदुर्गेषुपुष्पितद्रुमवल्लिषु ॥ सरःसुरमणीयेषुपद्मोत्पलयुतेषुच २४ नदीद्वीपप्रदेशेषुवै
दूर्यसिकतासुच ॥ सुतीर्थवनतोयासुतथागिरिनदीषुच २५ काननेषुविचित्रेषुपुष्पितद्रुमवल्लिषु ॥ हिमवद्गिरिकुंजेषुगुहासुविविधासुच २६ प्रफुल्लशतपत्रेषुसरः
स्वमलवारिषु ॥ सागरस्यप्रदेशेषुमणिहेमचितेषुच २७ पल्वलेषुचरम्येषुमहाशालवनेषुच ॥ देवारण्येषुपुण्येषुतथापर्वतसानुषु २८ गुह्यकानांनिवासेषुताप
सायतनेषुच ॥ सर्वर्तुफलरम्येषुमानसेषुसरःसुच २९ बिभ्रतीपरमंरूपंरमयामासपांडवम् ॥ रमयंतीतथाभीमंतत्रतत्रमनोजवा ३० प्रजज्ञेराक्षसीपुत्रंभीमसेनान्म
हाबलम् ॥ विरूपाक्षंमहावक्त्रंशंकुकर्णंविभीषणम् ३१ भीमनादंसुताम्रोष्ठंतीक्ष्णदंष्ट्रंमहाबलम् ॥ महेष्वासंमहावीर्यंमहासत्वंमहाभुजम् ३२ महाजवंमहाकायंमहामा
यमरिंदमम् ॥ दीर्घघोणंमहोरस्कंविकटोद्बद्धपिंडिकम् ३३ अमानुषंमानुषजंभीमवेगंमहाबलम् ॥ यःपिशाचानतीत्यान्यान्बभूवातीवराक्षसान् ३४ बालोऽपि
यौवनंप्राप्तोमानुषेषुविशांपते ॥ सर्वास्त्रेषुपरंवीरःप्रकर्षमगमद्बली ३५ सद्योहिगर्भान्राक्षस्योलभंतेप्रसवंतिच ॥ कामरूपधराश्चैवभवंतिबहुरूपिकाः ३६ प्रणम्यवि
कचःपादावगृह्णात्सपितुस्तदा ॥ मातुश्चपरमेष्वासस्तौचनामास्यचक्रतुः ३७ घटोहास्योत्कचइतिमातातंप्रत्यभाषत ॥ अब्रवीत्तेननामास्यघटोत्कचइतिस्मह ३८

डिकातेद्वेयस्यतंविकटोद्बद्धपिंडिकं ३३ । ३४ । ३५ । ३६ विकचःकेशहीनः ३७ घटइति घटसादृश्याद्घटःशिरः । 'घटःसमाधिभेदेनाशिरःकूटकटेषुच'इतिमेदिनी । हस्पष्टं अस्यपुत्रस्यउ
त्कचःविकेशोयतस्ततोघटःउत्कचोयस्येतियोगाद्घटोत्कचइतिनामाब्रवीत् ३८ ॥ ॥ ॥ ॥

आत्मनित्यःस्ववशः ३९ संवाससमयःसहवासकालः जीर्णोऽतीतः । पुत्रोत्पत्तिपर्यंतमेवतस्यकृतत्वात् ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ समयमेवाह कृत्येति ४५ घटोत्कचोत्पत्ति

 अनुरक्तश्चतानासीत्पांडवान्सघटोत्कचः ॥ तेषांचदयितोनित्यमात्मनित्योबभूवह ३९ संवाससमयोजीर्णइत्याभाष्यततस्तुतान् ॥ हिडिंबासमयंकृत्वास्वां
 गतिंप्रत्यपद्यत ४० घटोत्कचोमहाकायःपांडवान्पृथयासह ॥ अभिवाद्ययथान्यायमब्रवीच्चप्रभाष्यताम् ४१ किंकरोम्यहमार्याणांनिःशंकंवदतानघाः ॥ तंब्रुवं
तंभैमसेनिंकुंतीवचनमब्रवीत् ४२ त्वंकुरूणांकुलेजातःसाक्षाद्भीमसमोह्यसि ॥ ज्येष्ठःपुत्रोऽसिपंचानांसाहाय्यंकुरुपुत्रक ४३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ पृथयाऽ
प्येवमुक्तस्तुप्रणम्यैववचोऽब्रवीत् ॥ यथाहिरावणोलोकेइंद्रजिच्चमहाबलः ॥ वर्ष्मवीर्यसमोलोकेविशिष्टश्चाभवंनृषु ४४ कृत्यकालउपस्थास्येपितॄनितिघटोत्कचः ॥
आमंत्र्यरक्षसांश्रेष्ठःप्रतस्थेचोत्तरांदिशम् ४५ सहिसृष्टोमघवताशक्तिहेतोर्महात्मना ॥ कर्णस्याप्रतिवीर्यस्यप्रतियोद्धामहारथः ४६ ॥ इति श्रीमहाभारतेआदिपर्व
णि हिडिंबवधपर्वणि घटोत्कचोत्पत्तौ पंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेवनेनवनंगत्वाघ्नन्तोमृगगणान्बहून् ॥
अपक्रम्यययूराजंस्त्वरमाणामहारथाः १ मत्स्यांस्त्रिगर्तान्पंचालान्कीचकानंतरेणच ॥ रमणीयान्वनोद्देशान्प्रेक्षमाणाःसरांसिच २ जटाःकृत्वाऽऽत्मनःसर्वेवल्कला
जिनवाससः ॥ सहकुंत्यामहात्मानोबिभ्रतस्तापसंवपुः ३ क्वचिद्वहंतोजननींत्वरमाणामहारथाः ॥ क्वचिच्छंदेनगच्छंतस्तेजग्मुःप्रसभंपुनः ४ ब्राह्मंवेदमधीयानावे
दांगानिचसर्वशः ॥ नीतिशास्त्रंचसर्वज्ञाददृशुस्तेपितामहम् ५ तेऽभिवाद्यमहात्मानंकृष्णद्वैपायनंतदा ॥ तस्थुःप्रांजलयःसर्वेसहमात्रापरंतपाः ६ ॥ व्यासउवाच ॥
मयेदंव्यसनंपूर्वंविदितंभरतर्षभाः ॥ यथातुतैरधर्मेणधार्त्तराष्ट्रैर्विवासिताः ७ तद्विदित्वाऽस्मिसंप्राप्तश्चिकीर्षुःपरमंहितम् ॥ नविषादोऽत्रकर्त्तव्यःसर्वमेतत्सुखायवः ८
समास्तेचैवमेसर्वेयूयंचैवनसंशयः ॥ दीनतोबालतश्चैवस्नेहंकुर्वंतिमानवाः ॥ तस्मादभ्यधिकःस्नेहोयुष्मासुममसांप्रतम् ९ स्नेहपूर्वंचिकीर्षामिहितंवस्तन्निबोधत॥
इदंनगरमभ्याशेरमणीयंनिरामयम् ॥ वसतेहप्रतिच्छन्नाममागमनकांक्षिणः १० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंसतान्समाश्वास्यव्यासःसत्यवतीसुतः॥ एकचक्रामभिग
तःकुंतीमाश्वासयत्प्रभुः ११ ॥ व्यासउवाच ॥ जीवत्पुत्रिसुतस्तेऽयंधर्मनित्योयुधिष्ठिरः ॥ धर्मेणपृथिवींजित्वामहात्मापुरुषर्षभः ॥ पृथिव्यांपार्थिवान्सर्वान्प्रशासि
ष्यतिधर्मराट् १२ पृथिवीमखिलांजित्वासर्वांसागरमेखलाम् ॥ भीमसेनार्जुनबलाद्भोक्ष्यतेनात्रसंशयः १३ पुत्रास्तवचमाद्याश्चसर्वएवमहारथाः ॥ स्वराष्ट्रेविहरिष्यं
तिसुखंसुमनसःसदा १४ यक्ष्यंतिचनरव्याघ्रानिर्जित्यपृथिवीमिमाम् ॥ राजसूयाश्वमेधाद्यैःक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः १५ अनुगृह्यसुहृद्वर्गंभोगैश्वर्यसुखेनच ॥ पितृपैताम
हंराज्यमिमेभोक्ष्यंतितेसुताः १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वानिवेश्यैनान्ब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ अब्रवीत्पांडवश्रेष्ठमृषिर्द्वैपायनस्तदा १७ ॥ ॥

प्रयोजनमाह सहीति ४६ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ तेइति । वनेनवनंवनाद्वनं १ । २ । ३ । ४ ब्राह्मंवेदंब्रह्मप्रतिपादकमुपनिषद्भागंब्राह्म
णयोग्यंवा पितामहंव्यासं ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० एकचक्रामभिगतः तैःसहेतिशेषः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१.८ । १९ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ एकचक्रामिति १ । २ पार्थिवान्पृथिवीसंबंधिनः ३ भैक्षंभिक्षालब्धमन्नंचेरुर्भक्षितवंतः आपादिशत्रि

इहमासंप्रतीक्षध्वमागमिष्याम्यहंपुनः ॥ देशकालौविदित्वैवलप्स्यध्वंपरमांमुदम् १८ सतैःप्रांजलिभिःसर्वैस्तथेत्युक्तोनराधिप ॥ जगामभगवान्व्यासोयथागत
मृषिःप्रभुः १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिहिडिंबवधपर्वणिएकचक्राप्रवेशेव्यासदर्शनेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥ समाप्तंचहिडिंबव
धपर्व ॥ अथबकवधपर्व ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ एकचक्रांगतास्तेतुकुंतीपुत्रामहारथाः ॥ अतऊर्ध्वंद्विजश्रेष्ठकिमकुर्वतपांडवाः १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एक
चक्रांगतास्तेतुकुंतीपुत्रामहारथाः ॥ ऊषुर्नातिचिरंकालंब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ २ रमणीयानिपश्यंतोवनानिविविधानिच ॥ पार्थिवानपिचोद्देशान्सरितश्चसरां
सिच ३ चेरुर्भैक्षंतदातेतुसर्वएवविशांपते ॥ बभूवुर्नागराणांचस्वैर्गुणैःप्रियदर्शनाः ४ निवेदयंतिस्मतदाकुंत्याभैक्षंसदानिशि ॥ तयाविभक्तान्भागांस्तेभुंजतेस्मपृथ
क्पृथक् ५ अर्धंतेभुंजतेवीराःसहमात्रापरंतपाः ॥ अर्धंसर्वस्यभैक्षस्यभीमोभुंक्तेमहाबलः ६ तथातुतेषांवसतांतस्मिन्राष्ट्रेमहात्मनाम् ॥ अतिचक्रामसुमहान्कालोऽ
थभरतर्षभ ७ ततःकदाचिद्भैक्षायगतास्तेपुरुषर्षभाः॥ संगत्याभीमसेनस्तुतत्रास्तेपृथयासह ८ अथार्त्तिजंमहाशब्दंब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ भृशमुत्पतितंघोरंकुंतीशु
श्रावभारत ९ रोरूयमाणांस्तान्दृष्ट्वापरिदेवयतश्चसा ॥ कारुण्यात्साधुभावाच्चकुंतीराजन्नचक्षमे १० मथ्यमानेवदुःखेनहृदयेनपृथातदा ॥ उवाचभीमंकल्याणीकृ
पान्वितमिदंवचः ११ वसामसुसुखंपुत्रब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ अज्ञाताधार्तराष्ट्रस्यसत्कृतावीतमन्यवः १२ साचिंतयेसदापुत्रब्राह्मणस्यास्यकिंन्वहम् ॥ प्रियंकुर्या
मितिगृहेयत्कुर्युरुषिताःसुखम् १३ एतावान्पुरुषस्तातकृतंयस्मिन्ननश्यति ॥ यावच्चकुर्यादन्योऽस्यकुर्यादभ्यधिकंततः १४ तदिदंब्राह्मणस्यास्यदुःखमापतितं
ध्रुवम् ॥ तत्रास्ययदिसाहाय्यंकुर्यांसुपकृतंभवेत् १५ ॥ भीमसेनउवाच ॥ ॥ ज्ञायतामस्ययद्दुःखंयतश्चैवसमुत्थितम् ॥ विदित्वाव्यवसिष्यामियद्यपिस्यात्सुदु
ष्करम् १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंतौकथयंतौचभूयःशुश्रुवतुःस्वनम् ॥ आर्तिजंतस्यविप्रस्यसभार्यस्यविशांपते १७ अंतःपुरंततस्तस्यब्राह्मणस्यमहा
त्मनः ॥ विवेशत्वरिताकुंतीबद्धवत्सेवसौरभी १८ ततस्तंब्राह्मणंतत्रभार्ययाचसुतेनच ॥ दुहित्राचैवसहितंददर्शावनताननम् १९ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ धिगिदंजीवि
तंलोकेगतसारमनर्थकम् ॥ दुःखमूलंपराधीनंभृशमप्रियभागिच २० जीवितेपरमंदुःखंजीवितेपरमोज्वरः ॥ जीवितेवर्तमानस्यदुःखानामागमोध्रुवः २१ आत्मा
ह्येकोहिधर्मार्थौकामंचैवनिषेवते ॥ एतैश्चविप्रयोगोऽपिदुःखंपरमनंतकम् २२ आहुःकेचित्परंमोक्षंसचनास्तिकथंनच ॥ अर्थप्राप्तौतुनरकःकृत्स्नएवोपपद्यते २३
अर्थेप्सुतापरंदुःखमर्थप्राप्तौततोऽधिकम् ॥ जातस्नेहस्यचार्थेषुविप्रयोगेमहत्तरम् २४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

४९ यस्यापितदौचित्यात् ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ परिदेवयतःविविधंलालप्यमानान् १० । ११ । १२ गृहेसुखमुषिताः दुर्वासःप्रभृतयइव १३ कृतमुपकृतंननश्यतिप्रत्युपकारंविनानावसीदति एता
वानेवपुरुषोनचान्यः १४ । १५ । १६ । १७ सौरभीकामधेनुसंततिर्गौः १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

योगमुपायं २५ । २६ । २७ भूतपूर्वाःपूर्वंभूताः नष्टाइत्यर्थः २८ । २९ । ३० मातृसमांआदिभूमिसमां गोसमांवा । 'मातागौर्याऽऽदिजननीगोब्राह्मण्यादिभूमिषु'इतिमेदिनी ३१ । ३२ । ३३ । ३४

नहियोगंप्रपश्यामियेनमुच्येयमापदः ॥ पुत्रदारेणवासार्धंप्राद्रवेयमनामयम् २५ यतितंवैमयापूर्वंवेत्थब्राह्मणितत्तथा ॥ क्षेमंयतस्ततोगंतुंत्वयातुममनश्रुतम् २६ इहजाताविवृद्धाऽस्मिपिताचापिममेतिवै ॥ उक्तवत्यसिदुर्मेधेयाच्यमानामयाऽसकृत् २७ स्वर्गतोऽपिपितावृद्धस्तथामाताचिरंतव ॥ बांधवाभूतपूर्वाश्चतत्रवासेतुकारतिः २८ सोऽयंतेबंधुकामायाअशृण्वंत्यावचोमम ॥ बंधुप्रणाशःसंप्राप्तोभृशंदुःखकरोमम २९ अथवामद्विनाशोऽयंनहिशक्ष्यामिकंचन ॥ परित्यक्तुमहंबंधुंस्वयंजीवन्नृशंसवत् ३० सहधर्मचरींदांतांनित्यंमातृसमांमम ॥ सखायंविहितांदेवैर्नित्यंपरमिकांगतिम् ३१ पित्रामात्राचविहितांसदागार्हस्थ्यभागिनीम् ॥ वरयित्वायथान्यायंमंत्रवत्परिणीयच ३२ कुलीनांशीलसंपन्नामपत्यजननीमपि ॥ त्वामहंजीवितस्यार्थेसाध्वीमनपकारिणीम् ३३ परित्यक्तुंनशक्ष्यामिभार्यांनित्यमनुव्रताम् ॥ कुतएवपरित्यक्तुंसुतंशक्ष्याम्यहंस्वयम् ३४ बालमप्राप्तवयसमजातव्यंजनाकृतिम् ॥ भर्तुरर्थायनिक्षिप्तांन्यासंधात्रामहात्मना ३५ ययादौहित्रजाँल्लोकानाशंसेपितृभिःसह ॥ स्वयमुत्पाद्यतांबालांकथमुत्स्रष्टुमुत्सहे ३६ मन्यंतेकेचिदधिकंस्नेहंपुत्रेपितुर्नराः ॥ कन्यायांकेचिदपरेममतुल्यावुभौस्मृतौ ३७ यस्यांलोकाःप्रसूतिश्चस्थितानित्यमथोसुखम् ॥ अपापांतामहंबालांकथमुत्स्रष्टुमुत्सहे ३८ आत्मानमपिचोत्सृज्यतप्स्यामिपरलोकगः ॥ त्यक्ताह्येतेमयाव्यक्तंनेहशक्ष्यंतिजीवितुम् ३९ एषांचान्यतमत्यागोनृशंसोगर्हितोबुधैः ॥ आत्मत्यागेकृतेचेमेमरिष्यंतिमयाविना ४० सकृच्छ्रामहमापन्नोनशक्तस्तर्तुमापदम् ॥ अहोधिक्कांगतिंत्वद्यगमिष्यामिसबांधवः ॥ सर्वैःसहमृतंश्रेयोनचमेजीवितंक्षमम् ४१ ॥ इति श्रीम० आदि० बकवधपर्वणि ब्राह्मणचिंतायांसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १५७ ॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ नसंतापस्त्वयाकार्यःप्राकृतेनेवकर्हिचित् ॥ नहिसंतापकालोऽयंवैद्यस्यतवविद्यते १ अवश्यंनिधनंसर्वैर्गन्तव्यमिहमानवैः ॥ अवश्यभाविन्यर्थेवैसंतापोनेहविद्यते २ भार्यापुत्रोऽथदुहितासर्वमात्मार्थमिष्यते ॥ व्यथांजहिसुबुद्ध्यात्वंस्वयंयास्यामितत्रच ३ एतद्धिपरमंनार्याःकार्यंलोकेसनातनम् ॥ प्राणानपिपरित्यज्ययद्भर्तुर्हितमाचरेत् ४ तच्चतत्रकृतंकर्मतवापीदंसुखावहम् ॥ भवत्यमुत्रचाक्षय्यंलोकेऽस्मिंश्चयशस्करम् ५ एषचैवगुरुर्धर्मोयंप्रवक्ष्याम्यहंतव ॥ अर्थश्चतवधर्मश्चभूयानत्रप्रदृश्यते ६ यदर्थमिष्यतेभार्याप्राप्तःसोऽर्थस्त्वयामयि ॥ कन्याचैकाकुमारश्चकृताऽहमनृणात्वया ७ समर्थःपोषणेचासिसुतयोरक्षणेतथा ॥ नत्वहंसुतयोःशक्तातथारक्षणपोषणे ८ ममहित्वद्विहीनायाःसर्वप्राणधनेश्वर ॥ कथंस्यातांसुतौबालौभवेयंचकथंत्वहम् ९ कथंहिविधवाऽनाथाबालपुत्राविनात्वया ॥ मिथुनंजीवयिष्यामिस्थितासाधुगतेपथि १० अहंकृतावलिप्तैश्चप्रार्थ्यमानामिमांसुताम् ॥ अयुक्तैस्तवसंबंधेकथंशक्ष्यामिरक्षितुम् ११ ॥ ॥

३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ नेति । वैद्यस्यविद्यावतः १ । २ । ३ । ४ तत्र भर्तृहितनिमित्तं तच्चप्राणत्यागरूपंकर्म ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० अहंकृताःगर्विताः अवलिप्ताःकलंकिताः 'अवलेपस्तुगर्वेस्यालेपनेदूषणेऽपिच' इतिमेदिनी ११ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२ । १३ मार्गेसत्कुलसंबंधरूपे १४ गुणान्विद्यादीन् १५ । १६ ध्वांक्षाःकाकाः १७ । १८ । १९ । २० । २१ पराव्युष्टिर्महद्भाग्यम् । 'व्युष्टिःफलेसमृद्धौस्त्री'इतिमेदिनी २२ । २३ । २४ । २०
२६ । २७ फलार्थेविधातव्यमितिसंबंधः २८ आत्मनासमंसर्वंनेतिएषबुधानांनिश्चयः २९ । ३० । ३१ । ३२ त्वदत्त्वत्तः प्रसूतिःसंततिः अजीवितंमरणम् ३३ । ३४ । ३५ पूर्वस्यलंघनेतंविनाभर्त्रं

उत्सृष्टमामिषंभूमौप्रार्थयंतियथाखगाः ॥ प्रार्थयंतिजनाःसर्वेपतिहीनांतथास्त्रियम् १२ साऽहंविचाल्यमानावैप्रार्थ्यमानादुरात्मभिः ॥ स्थातुंपथिनशक्ष्यामिस
ज्जनेष्टेद्विजोत्तम १३ कथंतवकुलस्यैकामिमांबालामनागसम् ॥ पितृपैतामहेमार्गेनियोक्तुमहमुत्सहे १४ कथंशक्ष्यामिबालेऽस्मिन्गुणानाधातुमीप्सितान् ॥ अना
थेसर्वतोलुप्तेयथात्वंधर्मदर्शिवान् १५ इमामपिचतेबालामनाथांपरिभूयमाम् ॥ अनर्हाःप्रार्थयिष्यंतिशूद्रावेदश्रुतिंयथा १६ तांचेदहंनदित्सेयंत्वद्गुणैरुपबृंहि
ताम् ॥ प्रमथ्यैनांहरेयुस्तेहविर्ध्वांक्षाइवाध्वरात् १७ संप्रेक्षमाणापुत्रंतेनानुरूपमिवात्मनः ॥ अनर्हवशमापन्नामिमांचापिसुतांतव १८ अवज्ञाताचलोकेषुत
थात्मानमजानती ॥ अवलिप्तैर्नरैर्ब्रह्मन्मरिष्यामिनसंशयः १९ तौचहीनौमयाबालौत्वयाचैवतथात्मजौ ॥ विनश्येतांनसंदेहोमत्स्याविवजलक्षये २० त्रितयं
सर्वथाऽप्येवंविनशिष्यत्यसंशयम् ॥ त्वयाविहीनंतस्मात्त्वंमांपरित्यक्तुमर्हसि २१ व्युष्टिरेषापरास्त्रीणांपूर्वंभर्तुःपरांगतिम् ॥ गंतुंब्रह्मन्सपुत्राणामितिधर्मविदो
विदुः २२ परित्यक्तःसुतश्चायंदुहितेयंतथामया ॥ बांधवाश्चपरित्यक्तास्त्वदर्थंजीवितंचमे २३ यज्ञैस्तपोभिर्नियमैर्दानैश्चविविधैस्तथा ॥ विशिष्यतेस्त्रियाभर्तुर्नित्यं
प्रियहितेस्थितिः २४ तदिदंयाच्चकीर्षामिधर्म्यंपरमसंमतम् ॥ इष्टंचैवहितंचैवतवचैवकुलस्यच २५ इष्टानिचाप्यपत्यानिद्रव्याणिसुहृदःप्रियाः ॥ आपद्धर्मप्रमोक्षाय
भार्याचापिसतांमतम् २६ आपदर्थेधनंरक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि ॥ आत्मानंसततंरक्षेद्दारैरपिधनैरपि २७ दृष्टादृष्टफलार्थंहिभार्यापुत्रोधनंगृहम् ॥ सर्वमेतद्विधातव्यंबु
धानामेषनिश्चयः २८ एकतोवाकुलंकृत्स्नमात्मावाकुलवर्धनः ॥ नसमंसर्वमेवेतिबुधानामेषनिश्चयः २९ सकुरुष्वमयाकार्यंतारयात्मानमात्मना ॥ अनुजानीहि
मामार्यसुतौमेपरिपालय ३० अवध्यांस्त्रियमित्याहुर्धर्मज्ञाधर्मनिश्चये ॥ धर्मज्ञान्राक्षसानाहुर्नहन्यात्सचमामपि ३१ निःसंशयंवधःपुंसांस्त्रीणांसंशयितोवधः
॥ अतोमामेवधर्मज्ञप्रस्थापयितुमर्हसि ३२ भुक्तंप्रियाण्यवाप्तानिधर्मश्चचरितोमहान् ॥ त्वत्प्रसूतिःप्रियाप्राप्तानमांतप्स्यत्यजीवितम् ३३ जातपुत्राचवृद्धाचप्रि
यकामाचतेसदा ॥ समीक्ष्यैतदहंसर्वंव्यवसायंकरोम्यतः ३४ उत्सृज्यापिहिमामार्यप्राप्स्यस्यन्यामपिस्त्रियम् ॥ ततःप्रतिष्ठितोधर्मोभविष्यतिपुनस्तव ३५ नचा
प्यधर्मःकल्याणबहुपत्नीकृतांनृणाम् ॥ स्त्रीणामधर्मःसुमहान्भर्तुःपूर्वस्यलंघने ३६ एतत्सर्वंसमीक्ष्यत्वमात्मत्यागंचगर्हितम् ॥ आत्मानंतारयाद्याशुकुलंचेमौ
चदारकौ ३७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तयाभर्त्तातांसमालिंग्यभारत ॥ मुमोचबाष्पंशनकैःसभार्योऽभृशदुःखितः ३८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि
बकवधपर्वणि ब्राह्मणीवाक्ये अष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तरकरणे ३६ । ३७ । ३८ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे अष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तयोरिति १ । २ त्यक्तव्यांअवश्यदेयांपरित्यज्यरक्षसेदत्वा ३ प्लववत्नौकयेवमयातरध्वंदुःसहदुःखनदीमतिक्रामध्वम् ४ । ५ पुत्रःपुन्नाम्नोनरकात्त्रायतइतियोगात्पुत्रइत्यर्थः तत्स्त्वयमिति दौहित्रापेक्षयासंनिहितादुहितैवाहंतारयामीत्यर्थः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ फलसंस्थासफलमरणा १३ तत्रराक्षससमीपे १४ प्रसवार्थंवंशार्थम् १५ । १६ अमृतेवजीवंतीव इहलोकेकीर्तिःसत्त्वात् १७

॥ वैशंपायनउवाच ॥ तयोर्दुःखितयोर्वाक्यमतिमात्रंनिशम्यतु ॥ ततोदुःखपरीतांगीकन्यातावभ्यभाषत १ किमेवंभृशदुःखार्तौरोरूयेतामनाथवत् ॥ ममापि श्रूयतांवाक्यंश्रुत्वाचक्रियतांक्षमम् २ धर्मतोऽहंपरित्याज्यायुवयोर्नात्रसंशयः ॥ त्यक्तव्यांमांपरित्यज्यत्राहिसर्वंमयैकया ३ इत्यर्थमिष्यतेऽपत्यंतारयिष्यति मामिति ॥ अस्मिन्नुपस्थितेकालेतरध्वंप्लववन्मया ४ इहवातारयेद्दुर्गादुतवाप्रेत्यभारत ॥ सर्वथातारयेत्पुत्रःपुत्रइत्युच्यतेबुधैः ५ आकांक्षंतेचदौहित्रान्मयि नित्यंपितामहाः ॥ तत्स्वयंवैपरित्रास्येरक्षंतीजीवितंपितुः ६ भ्राताचममबालोऽयंगतेलोकममुंत्वयि ॥ अचिरेणैवकालेनविनश्येतनसंशयः ७ तातेऽपिहि गतेस्वर्गेविनष्टेचममानुजे ॥ पिंडःपितॄणांव्युच्छिद्येत्तत्तेषांविप्रियंभवेत् ८ पित्रात्यक्तातथामात्राभ्रात्राचाहमसंशयम् ॥ दुःखाद्दुःखतरंप्राप्यम्रियेयमतथोचिता ९ त्वयित्वरोगेनिर्मुक्तेमाताभ्राताचमेशिशुः ॥ संतानश्चैवपिंडश्चप्रतिष्ठास्यत्यसंशयम् १० आत्मापुत्रःसखाभार्याकृच्छ्रंतुदुहिताकिल ॥ सकृच्छ्रान्मोचयात्मानंमां चधर्मेनियोजय ११ अनाथाकृपणाबालायत्रक्वचनगामिनी ॥ भविष्यामित्वयातातविहीनाकृपणासदा १२ अथवाऽहंकरिष्यामिकुलस्यास्यविमोचनम् ॥ फलसंस्थाभविष्यामिकृत्वाकर्मसुदुष्करम् १३ अथवायास्यसेतत्रत्यक्त्वामांद्विजसत्तम ॥ पीडिताऽहंभविष्यामितदवेक्षस्वमामपि १४ तदस्मदर्थंधर्मार्थंप्रसवार्थंचसत्तम ॥ आत्मानंपरिरक्षस्वत्यक्तव्यांमांचतंत्यज १५ अवश्यकरणीयेचमात्वांकालोऽत्यगादयम् ॥ किंत्वतःपरमंदुःखंयद्वयंस्वर्गतेत्वयि १६ याचमानाःपरादन्नंपरिधावेमहिश्ववत् ॥ त्वयित्वरोगेनिर्मुक्तेक्लेशादस्मात्सबांधवे ॥ अमृतेवसतीलोकेभविष्यामिसुखान्विता १७ इतःप्रदानेदेवाश्चपितरश्चेतिनश्रुतम् ॥ त्वयादत्तेनतोयेनभविष्यंतिहितायवै १८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंबहुविधंतस्यानिशम्यपरिदेवितम् ॥ पितामाताचसाचैवकन्याप्ररुरुदुस्त्रयः १९ ततःप्ररुदितान्सर्वान्निशम्याथसुतस्तदा ॥ उत्फुल्लनयनोबालःकलमव्यक्तमब्रवीत् २० मापितारुदमामातर्मास्वसस्त्विवतिचाब्रवीत् ॥ प्रहसन्निवसर्वांस्तानेकैकमनुसर्पति २१ ततःसतृणमादायप्रहृष्टःपुनरब्रवीत् ॥ अनेनाहंहनिष्यामिराक्षसंपुरुषादकम् २२ तथाऽपितेषांदुःखेनपरीतानांनिशम्यतत् ॥ बालस्यवाक्यमव्यक्तंहर्षःसमभवन्महान् २३ अयंकालइतिज्ञात्वाकुंतीसमुपसृत्यतान् ॥ गतासूनमृतेनेवजीवयंतीदमब्रवीत् २४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि बकवधपर्वणि ब्राह्मणकन्यापुत्रवाक्येऊनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इतःप्रदानेअस्मिन्राक्षसाहारायकन्यादानेदुर्दानत्वात्पितुर्दुर्मरणाच्चकन्यायादेवाश्चपितरश्चहितायनेतिश्रुतंयद्यपितथाऽपित्वयादत्तेनतोयेनतवममचहितायतेभविष्यंतीत्यर्थः १८ । १९ कलंमधुरम् २० हे पितःमारुदरोदनंमाकुरु एतेनबाललीलापिभाविशुभाशुभसूचिकेतिसूचितम् २१ । २२ । २३ । २४ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कुतइति । कुतोमूलंकुतउत्थितमित्यर्थः १ । २ । ३। ४ । ५ शालिवाहोविंशतिखारीपरिमितशालितंडुलौदनः । वाहोविंशतिखारिकइत्युक्तेः ६ वारःपर्यायागतोदिवसः ७ । ८ वेत्रकीयगृहेस्थानविशेषे इतोऽदूरेराजाऽस्त्ययमिहनगरेनयंनआस्थितः अस्यनगरस्यावेक्षांनकरोतीत्यर्थः । स्वयंराक्षसंहंतुमशक्तत्वादुपायमप्यन्यद्वारानकुरुतेयतोमंदधीः ९ एतदर्हाःएतस्यदुःखस्ययोग्यावयं तत्रहेतुःवसामइत्यादिः विषयेदेशेनित्यवास्तव्यानित्यंत्रासकर्त्तारः नित्यमुद्विग्नाइत्यपिपठंति १० कस्यकेनहेतुना कस्यकेनपुंसावक्तव्याइतोमागच्छतेतिवक्तुंशक्याः कृष्यादिकारित्वाभावात् अतएव

॥ कुंत्युवाच ॥ कुतोमूलमिदंदुःखंज्ञातुमिच्छामितत्त्वतः ॥ विदित्वाऽप्यपकर्षेयंशक्यंचेदपकर्षितुम् १ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ उपपन्नंसतामेतद्यद्ब्रवीषितपोधने ॥
नतुदुःखमिदंशक्यंमानुषेणव्यपोहितुम् २ समीपेनगरस्यास्यबकोवसतिराक्षसः ॥ ईशोजनपदस्यास्यपुरस्यचमहाबलः ३ पुष्टोमानुषमांसेनदुर्बुद्धिःपुरुषाद
कः ॥ रक्षत्यसुरराण्नित्यमिमंजनपदंबली ४ नगरंचैवदेशंचरक्षोबलसमन्वितः ॥ तत्कृतेपरचक्राच्चभूतेभ्यश्चननोभयम् ५ वेतनंतस्यविहितंशालिवाहस्यभो
जनम् ॥ महिषौपुरुषश्चैकोयस्तदादायगच्छति ६ एकैकश्चापिपुरुषस्तत्प्रयच्छतिभोजनम् ॥ सवारोबहुभिर्वर्षैर्भवत्यसुकरोनरैः ७ तद्विमोक्षाययेकेचिद्यतंति
पुरुषाःक्वचित् ॥ सपुत्रदारांस्तान्हत्वातद्रक्षोभक्षयत्युत ८ वेत्रकीयगृहेराजानायंनयमिहास्थितः ॥ उपायंतंनकुरुतेयत्नादपिसमंदधीः ॥ अनामयंजनस्या
स्ययेनस्यादद्यशाश्वतम् ९ एतदर्हावयंनूनंवसामोदुर्बलस्यये ॥ विषयेनित्यवास्तव्याःकुराजानमुपाश्रिताः १० ब्राह्मणाःकस्यवक्तव्याःकस्यवाच्छंदचारिणः ॥
गुणैरेतेहिवत्स्यंतिकामगाःपक्षिणोयथा ११ राजानंप्रथमंविन्देत्ततोभार्यांततोधनम् ॥ त्रयस्यसंचयेनास्यज्ञातीन्पुत्रांश्चतारयेत् १२ विपरीतंमयाचेदंत्रयंसर्वमु
पार्जितम् ॥ तदिमामापदंप्राप्यभृशंतप्यामहेवयम् १३ सोऽयमस्माननुप्राप्तोवारःकुलविनाशनः ॥ भोजनंपुरुषश्चैकःप्रदेयंवेतनंमया १४ नचमेविद्यतेवित्तंसंक्रे
तुंपुरुषंक्वचित् ॥ सुहृज्जनंप्रदातुंचनशक्ष्यामिकदाचन १५ गतिंचैवनपश्यामितस्मान्मोक्षायरक्षसः ॥ सोऽहंदुःखार्णवेमग्नोमहत्यसुकरेभृशम् १६ सहैवैतैर्गमि
ष्यामिबांधवैरद्यराक्षसम् ॥ ततोनःसहितान्क्षुद्रःसर्वानेवोपभोक्ष्यति १७ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिबकवधपर्वणिकुंतीप्रश्नेषष्ट्यधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ कुंत्युवाच ॥ नविषादस्त्वयाकार्योभयादस्मात्कथंचन ॥ उपायःपरिदृष्टोऽत्रतस्मान्मोक्षायरक्षसः १ एकस्तवसुतोबालःकन्या
चैकातपस्विनी ॥ नचैतयोस्तथापत्न्यागमनंतवरोचये २ ममपंचसुताब्रह्मंस्तेषामेकोगमिष्यति ॥ त्वदर्थंबलिमादायतस्यपापस्यरक्षसः ३ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥
नाहमेतत्करिष्यामिजीवितार्थीकथंचन ॥ ब्राह्मणस्यातिथेश्चैवस्वार्थेप्राणान्वियोजयन् ४ ॥ ॥ ॥

च्छंदचारिणः गुणैर्देशस्यराज्ञोवा वत्स्यंतिवासंकरिष्यंति नतुनिर्बंधेनेत्यर्थः ११ संचयेनसमृद्ध्या अराजकेहिराष्ट्रेकृताभार्याचोरहार्यास्याद् अभार्यस्यायज्वनोधनंराजहार्यंस्यात् १२ विपरीतंकुराज्ये भार्योद्वहनादुद्वाहानंतरंधनालाभाच्च १३ । १४ । १५ । १६ । १७ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ नविषादइति १ । २ । ३ एतत्त्वदुक्तं अकुलीनास्वधर्मिष्ठास्त्वपिप्रजासुनविद्यतेतत्कथंमादृशेषुस्यादित्यर्थः ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ब्राह्मणार्थमात्मादिविसर्जनमेवआत्मनःश्रेयोमयावोद्धव्यमितिसंबंधः ५ । ६ अबुद्धिपूर्वकब्रह्मवधाद्बुद्धिपूर्वकृतेआत्मवधेस्वल्पंपापं तदपिममपरेणकृतेवधेनास्तीत्याहसार्द्धेन अबुद्धीत्यादिना ७ । ८ अभि संधिकृतेबुद्धिपूर्वकृते ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ विप्रकुर्युर्बाधेरन् १७ नन्वयमपितान्बाधतांनेत्याह गुरुणाचेति । ग्राहयेद्ग्राहवदाचरेत्कवलयेद

॥१४७॥ नत्वेतदकुलीनासुनाधर्मिष्ठासुविद्यते ॥ यद्ब्राह्मणार्थेविसृजेदात्मानमपिचात्मजम् ५ आत्मनस्तुमयाश्रेयोबोद्धव्यमितिरोचते ॥ ब्रह्मवध्याऽऽत्मवध्यावाश्रेया नात्मवधोमम ६ ब्रह्मवध्यापरंपापंनिष्कृतिर्नात्रविद्यते ॥ अबुद्धिपूर्वंकृत्वाऽपिवरमात्मवधोमम ७ नत्वहंवधमाकांक्षेस्वयमेवात्मनःशुभे ॥ परैःकृतेवधेपापंनकिं चिन्मयिविद्यते ८ अभिसंधिकृतेतस्मिन्ब्राह्मणस्यवधेमया ॥ निष्कृतिंनप्रपश्यामिनृशंसंक्षुद्रमेवच ९ आगतस्यगृहंत्यागस्तथैवशरणार्थिनः ॥ याचमानस्य चवधोनृशंसोगर्हितोबुधैः १० कुर्यान्ननिंदितंकर्मननृशंसंकथंचन ॥ इतिपूर्वेमहात्मानआपद्धर्मविदोविदुः ११ श्रेयांस्तुसहदारस्यविनाशोऽद्यममस्वयम् ॥ ब्रा ह्मणस्यवधंनाहमनुमंस्येकदाचन १२ ॥ कुंत्युवाच ॥ ममाप्येषामतिर्ब्रह्मन्विप्रारक्ष्याइतिस्थिरा ॥ नचाप्यनिष्टःपुत्रोमेयदिपुत्रशतंभवेत् १३ नचासौराक्षसः शक्तोममपुत्रविनाशने ॥ वीर्यवान्मंत्रसिद्धश्चतेजस्वीचसुतोमम १४ राक्षसायचतत्सर्वंप्रापयिष्यतिभोजनम् ॥ मोक्षयिष्यतिचात्मानमितिमेनिश्चितामतिः १५ समागताश्चवीरेणदृष्टपूर्वाश्चराक्षसाः ॥ बलवंतोमहाकायानिहताश्चाप्यनेकशः १६ नत्विदंकेषुचिद्ब्रह्मन्व्याहर्तव्यंकथंचन ॥ विद्यार्थिनोहिमेपुत्रान्विप्र कुर्युःकुतूहलात् १७ गुरुणाचाननुज्ञातोग्राहयेद्यत्सुतोमम ॥ नसकुर्यात्तथाकार्यंविद्ययेतिसतांमतम् १८ एवमुक्तस्तुपृथयासविप्रोभार्ययासह ॥ हृष्टःसंपूजया मासतद्वाक्यममृतोपमम् १९ ततःकुंतीचविप्रश्चसहितावनिलात्मजम् ॥ तमब्रूतांकुरुष्वेतिसतथेत्यब्रवीच्चतौ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिभी मबकवधांगीकारेएकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ करिष्यइतिभीमेनप्रतिज्ञातेऽथभारत ॥ आजग्मुस्तेततःसर्वेभैक्षमादायपांडवाः १ आकारेणैवतंज्ञात्वापांडुपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ रहःसमुपविश्यैकस्ततःपप्रच्छमातरम् २ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ किंचिकीर्षत्ययंकर्मभीमोभीमपराक्रमः ॥ भवत्यनुमतेक च्चित्स्वयंवाकर्तुमिच्छति ३ ॥ कुंत्युवाच ॥ ममैववचनादेषकरिष्यतिपरंतपः ॥ ब्राह्मणार्थेमहत्कृत्यंमोक्षायनगरस्यच ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ किमिदंसाहसंतीक्ष्णं भवत्यादुष्करंकृतम् ॥ परित्यागंहिपुत्रस्यनप्रशंसंतिसाधवः ५ कथंपरसुतस्यार्थेस्वसुतंत्यक्तुमिच्छसि ॥ लोकवेदविरुद्धंहिपुत्रत्यागात्कृतंत्वया ६ यस्यबाहूसमा श्रित्यसुखंसर्वेशयामहे ॥ राज्यंचापहृतंक्षुद्रैराजिहीर्षामहेपुनः ७ यस्यदुर्योधनोवीर्यंचिंतयन्नमितौजसः ॥ नशेतेरजनीःसर्वादुःखाच्छकुनिनासह ८ यस्यवी रस्यवीर्येणमुक्ताजतुगृहाद्वयम् ॥ अन्येभ्यश्चैवपापेभ्योनिहतश्चपुरोचनः ९ यस्यवीर्यंसमाश्रित्यवसुपूर्णांवसुंधराम् ॥ इमांमन्यामहेप्राप्तांनिहत्यधृतराष्ट्रजान् १०

समप्रसुतस्तत्कार्यंतथानकुर्याद्यथाविद्ययाशिक्षयागुर्वाज्ञयाकुर्यादिति १८ । १९ । २० ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ करिष्यइति १ । २ । ३ मोक्षायबकभयादितिशेषः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ । १२ । १३ । १४ विश्वासोऽसाध्यमपिसाधयेदितिप्रत्ययः १५ निर्व्यूढावहिर्निष्कासिताः । निगूढाइतिपाठे गूढारक्षिताः वारणावताद्वारणावतंत्यक्त्वापथीतिशेषः १६ । १७ । १८ प्रतिकार्ये

तस्यव्यवसितस्त्यागोबुद्धिमास्थायकांत्वया ॥ कच्चिन्नुदुःखैर्बुद्धिस्तेविलुप्तागतचेतसः ११ ॥ कुंत्युवाच ॥ युधिष्ठिरनसंतापस्त्वयाकार्योवृकोदरे ॥ नचायंबुद्धिदौ
र्बल्याद्व्यवसायःकृतोमया १२ इहविप्रस्यभवनेवयंपुत्रसुखोषिताः ॥ अज्ञाताधार्त्तराष्ट्राणांसत्कृतावीतमन्यवः १३ तस्यप्रतिक्रियापार्थमयेयंप्रसमीक्षिता ॥ एता
वानेवपुरुषःकृतंयस्मिन्ननश्यति १४ यावच्चकुर्यादन्योस्यकुर्याद्बहुगुणंततः ॥ दृष्ट्वाभीमस्यविक्रांतंतदाजतुगृहेमहत ॥ हिडिंबस्यवधाच्चैवंविश्वासोमेवृकोदरे १५
बाह्वोर्बलंहिभीमस्यनागायुतसमंमहत ॥ येनयूयंगजप्रख्यानिर्व्यूढावारणावतात् १६ वृकोदरेणसदृशोबलेनान्योनविद्यते ॥ योऽत्यतीयाद्युधिश्रेष्ठमपिचक्रधरंस्व
यम् १७ जातमात्रःपुराचैवममांकात्पतितोगिरौ ॥ शरीरगौरवादस्यशिलागात्रैर्विचूर्णिता १८ तदहंप्रज्ञयाज्ञात्वाबलंभीमस्यपांडव ॥ प्रतिकार्येचविप्रस्यततः
कृतवतीमतिम् १९ नेदंलोभान्नचाज्ञानान्नचमोहाद्विनिश्चितम् ॥ बुद्धिपूर्वंतुधर्मस्यव्यवसायःकृतोमया २० अर्थौद्वावपिनिष्पन्नौयुधिष्ठिरभविष्यतः ॥ प्रतीकार
श्चवासस्यधर्मश्चचरितोमहान् २१ योब्राह्मणस्यसाहाय्यंकुर्यादर्थेषुकर्हिचित् ॥ क्षत्रियःसशुभाँल्लोकानाप्नुयादितिमेमतिः २२ क्षत्रियस्यैवकुर्वाणःक्षत्रियोवधमोक्ष
णम् ॥ विपुलांकीर्त्तिमाप्नोतिलोकेऽस्मिंश्चपरत्रच २३ वैश्यस्यार्थेचसाहाय्यंकुर्वाणःक्षत्रियोभुवि ॥ ससर्वेष्वपिलोकेषुप्रजारंजयतेध्रुवम् २४ शूद्रंतुमोचयेद्राजाश
रणार्थिनमागतम् ॥ प्राप्नोतीहकुलेजन्मसद्रव्येराजपूजिते २५ एवंमांभगवान्व्यासःपुरापौरवनंदन ॥ प्रोवाचासुकरप्रज्ञस्तस्मादेवंचिकीर्षितम् २६ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिकुंतीयुधिष्ठिरसंवादेद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ उपपन्नमिदंमातस्त्वयायद्बुद्धिपूर्वकम् ॥
आर्त्तस्यब्राह्मणस्यैतदनुक्रोशादिदंकृतम् १ ध्रुवमेष्यतिभीमोऽयंनिहत्यपुरुषादकम् ॥ सर्वथाब्राह्मणस्यार्थेयदनुक्रोशवत्यसि २ यथात्विदंनविंदेयुर्नरानगरवासिनः ॥
तथाऽयंब्राह्मणोवाच्यःपरिग्राह्यश्चयत्नतः ३ वैशंपायनउवाच ॥ ततोरात्र्यांव्यतीतायामन्नमादायपांडवः ॥ भीमसेनोययौतत्रयत्रासौपुरुषादकः ४ आसाद्यतुवनं
तस्यरक्षसःपांडवोबली ॥ आजुहावततोनाम्नातदन्नमुपपादयन् ५ ततःसराक्षसःक्रुद्धोभीमस्यवचनात्तदा ॥ आजगामसुसंक्रुद्धोयत्रभीमोव्यवस्थितः ६ महाकायो
महावेगोदारयन्निवमेदिनीम् ॥ लोहिताक्षःकरालश्चलोहितश्मश्रुमूर्धजः ७ आकर्णाद्भिन्नवक्त्रश्चशंकुकर्णोविभीषणः ॥ त्रिशिखांभ्रुकुटिंकृत्वासंदश्यदशनच्छदम् ८
भुंजानमन्नंतंदृष्ट्वाभीमसेनंसराक्षसः ॥ विवृत्यनयनेक्रुद्धइदंवचनमब्रवीत् ९ कोऽयमन्नमिदंभुंक्तेमदर्थमुपकल्पितम् ॥ पश्यतोममदुर्बुद्धिर्यियासुर्यमसादनम् १०

६० शत्रौमतिंकृतवती प्रतिकर्त्तुमितिशेषः १९ । २० प्रतीकारःप्रत्युपकारः २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ ॥ इति आदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥
उपपन्नमिति कृतंत्राणमितिशेषः १ । २ परिग्राह्योऽनुग्राह्यः ३ । ४ । ५ । ६ । ७ भिन्नवक्त्रोविदीर्णवक्त्रः भ्रुकुटिंभ्रूमध्यं त्रिशिखांत्रिरेखां ८ । ९ यियासुर्गंतुमिच्छुः यमसादनंयमगृहं १०

११ । १२ । १३ । १४ उपदेवत्वाद्राक्षसस्यतत्स्पर्शेपिदोषाभावाद्भुंक्तएवेतिभावः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० परिजग्राहआलिंगितवान् २१ विस्फुरंतमितिपुंस्त्वंवकनाम्लिंगापेक्षया २२ । २३ । २४ । २५ शिरोधरांकंधरां २६ चक्रेकृतं कटिकंधरयोर्योजनेनपृष्ठवंशंवभंजेत्यर्थः रवंतमितिरववत् प्राग्वल्लिंगं २७ । २८ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे त्रिषष्ट्यधिकशत

भीमसेनस्ततःश्रुत्वाप्रहसन्निवभारत ॥ राक्षसंतमनादृत्यभुंक्तएवपराङ्मुखः ११ रवंसभैरवंकृत्वासमुद्यम्यकरावुभौ ॥ अभ्यद्रवद्भीमसेनंजिघांसुःपुरुषादकः १२
तथाऽपिपरिभूयैनंप्रेक्षमाणोवृकोदरः ॥ राक्षसंभुंक्तएवान्नंपांडवःपरवीरहा १३ अमर्षेणतुसंपूर्णःकुंतीपुत्रंवृकोदरम् ॥ जघानपृष्ठेपाणिभ्यामुभाभ्यांपृष्ठतःस्थितः १४
तथाबलवताभीमःपाणिभ्यांभृशमाहतः ॥ नैवावलोकयामासराक्षसंभुंक्तएवसः १५ ततःसभूयःसंक्रुद्धोवृक्षमादायराक्षसः॥ ताडयिष्यंस्तदाभीमंपुनरभ्यद्रवद्बली १६
ततोभीमःशनैर्भुक्त्वातदन्नंपुरुषर्षभः ॥ वार्युपस्पृश्यसंहृष्टस्तस्थौयुधिमहाबलः १७ क्षिप्तंक्रुद्धेनतंवृक्षंप्रतिजग्राहवीर्यवान् ॥ सव्येनपाणिनाभीमःप्रहसन्निवभारत १८
ततःसपुनरुद्यम्यवृक्षान्बहुविधान्बली ॥ प्राहिणोद्भीमसेनायतस्मैभीमश्चपांडवः १९ तद्वृक्षयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनम् ॥ घोररूपंमहाराजनरराक्षसराजयोः २०
नामविश्राव्यतुबकःसमभिद्रुत्यपांडवम् ॥ भुजाभ्यांपरिजग्राहभीमसेनंमहाबलम् २१ भीमसेनोऽपितद्रक्षःपरिरभ्यमहाभुजः ॥ विस्फुरंतंमहाबाहुंविचकर्षबला
द्बली २२ सकृष्यमाणोभीमेनकर्षमाणश्चपांडवम् ॥ समयुज्यततीव्रेणक्रमेणपुरुषादकः २३ तयोर्वेगेनमहतापृथिवीसमकंपत ॥ पादपांश्चमहाकायांश्चूर्णयामास
तुस्तदा २४ हीयमानंतुतद्रक्षःसमीक्ष्यपुरुषादकम् ॥ निष्पिष्यभूमौजानुभ्यांसमाजघ्नेवृकोदरः २५ ततोऽस्यजानुनापृष्ठमवपीड्यबलादिव ॥ बाहुनापरिजग्राहदक्षि
णेनशिरोधराम् २६ सव्येनचकटीदेशेगृह्यवाससिपांडवः ॥ तद्रक्षोद्विगुणंचक्रेरवंतंभैरवंरवम् २७ ततोऽस्यरुधिरंवक्त्रात्प्रादुरासीद्विशांपते ॥ भज्यमानस्यभीमेनत
स्यघोरस्यरक्षसः २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिबकभीमसेनयुद्धेत्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसभग्नपा
र्श्वांगोनदित्वाभैरवंरवम् ॥ शैलराजप्रतीकाशोगतासुरभवद्बकः १ तेनशब्देनवित्रस्तोजनस्तस्याथरक्षसः ॥ निष्पपातगृहाद्राजन्सहैवपरिचारिभिः २ तान्भीता
न्विगतज्ञानान्भीमःप्रहरतांवरः ॥ सांत्वयामासबलवान्समयेचन्यवेशयत् ३ नहिंस्यामानुषाभूयोयुष्माभिरितिकर्हिचित् ॥ हिंसतांहिवधःशीघ्रमेवमेवभवेदिति ४
तस्यतद्वचनंश्रुत्वातानिरक्षांसिभारत ॥ एवमस्त्विवतितंप्राहुर्जगृहुःसमयंचतम् ५ ततःप्रभृतिरक्षांसितत्रसौम्यानिभारत ॥ नगरेप्रत्यदृश्यंतनरैर्नगरवासिभिः ६
ततोभीमस्तमादायगतासुंपुरुषादकम् ॥ द्वारदेशेविनिक्षिप्यजगामानुपलक्षितः ७ दृष्ट्वाभीमबलोद्भूतंबकंविनिहतंतदा ॥ ज्ञातयोऽस्यभयोद्विग्नाःप्रतिजग्मुस्तत
स्ततः ८ ततःसभीमस्तंहत्वागत्वाब्राह्मणवेश्मतत् ॥ आचचक्षेयथावृत्तंराज्ञःसर्वमशेषतः ९ ॥ ॥ ॥ ॥

तमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ततइति । भग्नानिपार्श्वानिपर्शवोऽङ्गानिचहस्तपादादीनियस्यसतथा १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ गत्वागतवान् । अन्येभ्योऽपिदृश्यंतइतिगमेःक्वनिप् ततोऽनुनासिकलोपे तुगागमेचैतद्रूपं । आचचक्षेब्राह्मणइतिशेषः ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कल्यंप्रातःकाले १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ आज्ञापितंराजकीयैरितिशेषः अशनेराक्षसस्यभोजनार्थम् १६ । १७ । १८ । १९ ब्रह्ममहंब्राह्मणेनराक्षसोहतइतिश्रुत्वाब्राह्मणानांसुखार्थमहमु त्सवंब्राह्मणपूजनादिकंचक्रुः २० । २१ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्ट्यधिकशततमोध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ॥ तेतथापुरुषव्याघ्राइति १ ब्रह्मउपनिषदं

ततोनराविनिष्क्रांतानगरात्कल्यमेवतु ॥ ददृशुर्निहतंभूमौराक्षसंरुधिरोक्षितम् १० तमद्रिकूटसदृशंविनिकीर्णंभयानकम् ॥ दृष्ट्वासंहृष्टरोमाणोबभूवुस्तत्रनागराः ११ एकचक्रांततोगत्वाप्रवृत्तिंप्रददुःपुरे ॥ ततःसहस्रशोराजन्नरानगरवासिनः १२ तत्राजग्मुर्बकंद्रष्टुंसस्त्रीवृद्धकुमारकाः ॥ ततस्तेविस्मिताःसर्वेकर्मदृष्ट्वाऽतिमानुषम् ॥ दैवतान्यर्चयांचक्रुःसर्वएवविशांपते १३ ततःप्रगणयामासुःकस्यवारोऽद्यभोजने ॥ ज्ञात्वाचागम्यतंविप्रंपप्रच्छुःसर्वएवते १४ एवंपृष्टःसबहुशोरक्षमाणश्चपांडवान् ॥ उवाचनागरान्सर्वानिदंविप्रर्षभस्तदा १५ आज्ञापितंमामशनेरुदंतंसहबंधुभिः ॥ ददर्शब्राह्मणःकश्चिन्मंत्रसिद्धोमहामनाः १६ परिपृच्छ्यचसमांपूर्वंपरिक्लेशंपुरस्यच ॥ अब्रवीद्ब्राह्मणश्रेष्ठोविश्वास्यप्रहसन्निव १७ प्रापयिष्याम्यहंतस्माअन्नमेतद्दुरात्मने ॥ मन्निमित्तंभयंचापिनकार्यमितिचाब्रवीत् १८ सतदन्नमुपादायगतोबकवनंप्रति ॥ तेननूनंभवेदेतत्कर्मलोकहितंकृतम् १९ ततस्तेब्राह्मणाःसर्वेक्षत्रियाश्चसुविस्मिताः ॥ वैश्याःशूद्राश्चमुदिताश्चक्रुर्ब्रह्ममहंतदा २० ततोजानपदाःसर्वेआजग्मुर्नगरंप्रति ॥ तदद्भुततमंदृष्ट्वापार्थास्तत्रैवचावसन् २१ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि बकवधप० बकवधे चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ समाप्तंचबकवधपर्व ॥ अथचैत्ररथपर्व ॥ जनमेजयउवाच ॥ तेतथापुरुषव्याघ्रानिहत्यबकराक्षसम् ॥ अतऊर्ध्वंततोब्रह्मन्किमकुर्वतपांडवाः १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तत्रैवन्यवसन्राजन्निहत्यबकराक्षसम् ॥ अधीयानाःपरंब्रह्मब्राह्मणस्यनिवेशने २ ततःकतिपयाहस्यब्राह्मणःसंशितव्रतः ॥ प्रतिश्रयार्थीतद्वेश्मब्राह्मणस्याजगामह ३ ससम्यक्पूजयित्वातंविप्रंविप्रर्षभस्तदा ॥ ददौप्रतिश्रयंतस्मैसदासर्वातिथिव्रतः ४ ततस्तेपांडवाःसर्वेसहकुंत्यानरर्षभाः ॥ उपासांचक्रिरेविप्रंकथयंतंकथाःशुभाः ५ कथयामासदेशांश्चतीर्थानिसरितस्तथा ॥ राज्ञश्चविविधाश्चर्यान्देशांश्चैवपुराणिच ६ सतत्राकथयद्विप्रःकथांतेजनमेजय ॥ पंचालेष्वद्भुताकारंयाज्ञसेन्याःस्वयंवरम् ७ धृष्टद्युम्नस्यचोत्पत्तिमुत्पत्तिंचशिखंडिनः ॥ अयोनिजत्वंकृष्णायाद्रुपदस्यमहामखे ८ तदद्भुततमंश्रुत्वालोकेतस्यमहात्मनः ॥ विस्तरेणैवपप्रच्छुःकथांतेपुरुषर्षभाः ९ ॥ पांडवाऊचुः ॥ कथंद्रुपदपुत्रस्यधृष्टद्युम्नस्यपावकात् ॥ वेदीमध्याच्चकृष्णायाःसंभवःकथमद्भुतः १० कथंद्रोणान्महेष्वासात्सर्वाण्यस्त्राण्यशिक्षत ॥ कथंविप्रसखायौतौभिन्नौकस्यकृतेनवा ११ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंतैश्चोदितोराजन्सविप्रःपुरुषर्षभैः ॥ कथयामासतत्सर्वंद्रौपदीसंभवंतदा १२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि द्रौपदीसंभवे पंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥

परमत्यंतमधीयानाइतिसंबंधः २ शंसितव्रतइतिताल्व्यादिदंत्यमध्यपाठेशंसाप्रशंसासंजातायस्यतच्छंसितंव्रतंयस्यसः प्रशस्यव्रतइत्यर्थः प्रतिश्रयार्थीवासार्थी ३ अतिथिव्रतोऽतिथिपूजनैकनिष्ठः ४ ५ । ६ याज्ञसेन्याःद्रौपद्याः ७ । ८ । ९ । १० हेविप्र तौद्रोणद्रुपदौ भिन्नौवैरंप्राप्तौ ११ । १२ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गंगाद्वारर्मिति १ ततोगंगामितिपाठेतुर्गंगां ततःपूर्वंभरद्वाजागमनात्पूर्वमभिषेक्तुमागतामित्यर्थः २ व्यहरद्विशेषेणहृतवान् । चकमकामितवान् ३ कुमाराणांसनत्कुमारादीनांसमूहःकौमारंतत्तुल्यस्यब्रह्मचारिणः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ एकतममेकतरम् । अस्त्रसमुदायस्याविवक्षितत्वाद्वातमप् १० । ११ । १२ समनुज्ञप्यनिशम्य । मारणतोपणनिशामनेपुज्ञाइतिमित्त्वावहस्वः । ज्ञाप्येत्यपपाठः प्रा

॥ ब्राह्मणउवाच ॥ गंगाद्वारंप्रतिमहान्बभूवर्षिर्महातपाः ॥ भरद्वाजोमहाप्राज्ञःसततंसंशितव्रतः १ सोऽभिषेक्तुंगतोगंगांपूर्वमेवागतांसतीम् ॥ ददर्शाप्सरसंतत्रघृताचीमाप्लुतामृषिः २ तस्यावायुर्नदीतीरेवसनंव्यहरत्तदा ॥ अपकृष्टांबरांदृष्ट्वातामृषिश्चकमेतदा ३ तस्यांसंसक्तमनसःकौमारब्रह्मचारिणः ॥ चिरस्यरेतश्चस्कंदतदृषिर्द्रोणआदधे ४ ततःसमभवद्द्रोणःकुमारस्तस्यधीमतः ॥ अध्यगीष्टसवेदांश्चवेदांगानिचसर्वशः ५ भरद्वाजस्यतुसखापृषतोनामपार्थिवः ॥ तस्यापिद्रुपदोनामतदासमभवत्सुतः ६ सनित्यमाश्रमंगत्वाद्रोणेनसहपार्षतः ॥ चिक्रीडाध्ययनंचैवचकारक्षत्रियर्षभः ७ ततस्तुपृषतेतीतेसराजाद्रुपदोऽभवत् ॥ द्रोणोऽपिरामंशुश्रावदित्संतंवसुसर्वशः ८ वनंतुप्रस्थितंरामंभरद्वाजसुतोऽब्रवीत् ॥ आगतंवित्तकामंमांविद्धिद्रोणंद्विजोत्तम ९ ॥ रामउवाच ॥ शरीरमात्रमेवाद्यमयासमवशेषितम् ॥ अस्त्राणिवाशरीरंवाब्रह्मन्नेकतमंवृणु १० ॥ द्रोणउवाच ॥ अस्त्राणिचैवसर्वाणितेषांसंहारमेवच ॥ प्रयोगंचैवसर्वेषांदातुमर्हतिमेभवान् ११ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ तथेत्युक्त्वाततस्तस्मैप्रददौभृगुनंदनः ॥ प्रतिगृह्यतदाद्रोणःकृतकृत्योऽभवत्तदा १२ संप्रहृष्टमनाद्रोणोरामात्परमसंमतम् ॥ ब्रह्मास्त्रंसमनुज्ञप्यनरेष्वभ्यधिकोऽभवत् १३ ततोद्रुपदमासाद्यभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ अब्रवीत्पुरुषव्याघ्रःसखायंविद्धिमामिति १४ ॥ द्रुपदउवाच ॥ नाश्रोत्रियःश्रोत्रियस्यनारथीरथिनःसखा ॥ नाराजापार्थिवस्यापिसखिपूर्वंकिमिष्यते १५ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ सविनिश्चित्यमनसापांचाल्यंप्रतिबुद्धिमान् ॥ जगामकुरुमुख्यानांनगरंनागसाह्वयम् १६ तस्मैपौत्रान्समादायवसूनिविविधानिच ॥ प्राप्तायप्रददौभीष्मःशिष्यान्द्रोणायधीमते १७ द्रोणःशिष्यांस्ततःपार्थानिदंवचनमब्रवीत् ॥ समानीयतुतान्शिष्यान्द्रुपदस्यासुखायवै १८ आचार्यवेतनंकिंचिद्धृदियद्वर्ततेमम ॥ कृतास्त्रैस्तत्प्रदेयंस्यात्तद्वदतानघाः ॥ सोऽर्जुनप्रमुखैरुक्तस्तथाऽस्त्वितिगुरुस्तदा १९ यदाचपांडवाःसर्वेकृतास्त्राःकृतनिश्चयाः ॥ ततोद्रोणोऽब्रवीद्भूयोवेतनार्थमिदंवचः २० पार्षतोद्रुपदोनामच्छत्रवत्यांनरेश्वरः ॥ तस्मादाकृष्यतद्राज्यंममशीघ्रंप्रदीयताम् २१ ततःपांडुसुताःपंचनिर्जित्यद्रुपदंयुधि ॥ द्रोणायदर्शयामासुर्बद्ध्वाससचिवंतदा २२ ॥ द्रोणउवाच ॥ प्रार्थयामित्वयासख्यंपुनरेवनराधिप ॥ अराजाकिलनोराज्ञःसखाभवितुमर्हति २३ अतःप्रयतितंराज्येयज्ञसेनत्वयासह ॥ राजाऽसिदक्षिणेकूलेभागीरथ्याऽहमुत्तरे २४ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ एवमुक्तोहिपांचाल्योभारद्वाजेनधीमता ॥ उवाचास्त्रविदांश्रेष्ठोद्रोणंब्राह्मणसत्तमम् २५ एवंभवतुभद्रंतेभारद्वाजमहामते ॥ सख्यंतदेवभवतुशश्वद्यदभिमन्यसे २६ ॥ ॥

प्येत्यपिपठंति १३ । १४ पूर्वंसखाइतिसखिपूर्वं बाल्येकृतंसख्यंकिंकथमिष्यतेप्राज्ञैर्नकथमपीत्यर्थः । बालोहिमौढ्यादतुल्येनापिसख्यमिच्छतिनतुप्राज्ञइतिभावः १५ । १६ समादायहस्तेगृहीत्वाप्रददौ १७ । १८ । १९ । २० छत्रवत्यामहिछत्रे २१ । २२ २३ राज्येराज्यार्थंत्वयासहसंगस्येतिशेषः भागीरथ्याऽहमितिविसंधिरार्षः २४ । २५ । २६ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उक्त्वावचनेनैवसख्यंकृत्वान्तुमनसा ब्राह्मणस्याद्रोहित्वेपिक्षत्रियस्यदीर्घद्रोहित्वात् २७ तदेवाह असत्कारइति २८ ॥ इति आदिपर्वणि नी० भा० षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६६ ॥ अमर्षीति १ । २ पुत्रान्बंधूंश्चधिगित्यब्रवीदित्यन्वयः ३ । ४ कल्माषींकृष्णवर्णांयमुनामभितः गंगाकूलेचपरिभ्रमन् कल्माषपादस्यकल्माषीमभितःसमीपेइत्यन्ये ५ । ६ परमेब्रह्मणिवेदेवास्थातुंशीलं

एवमन्योऽन्यमुक्त्वातौकृत्वासख्यमनुत्तमम् ॥ जग्मतुर्द्रोणपांचाल्यौयथागतमरिंदमौ २७ असत्कारःसतुमहान्मुहूर्त्तमपितस्यतु ॥ नापैतिहृदयाद्राज्ञोदुर्मनाःसकृशोऽभवत् २८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि द्रौपदीसंभवे षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ अमर्षीद्रुपदोराजाकर्मसिद्धान्द्विजर्षभान् ॥ अन्विच्छन्परिचक्रामब्राह्मणावसथान्बहून् १ पुत्रजन्मपरीप्सन्वैशोकोपहतचेतनः ॥ नास्तिश्रेष्ठमपत्यंमेइतिनित्यमचिंतयत् २ जातान्पुत्रान्सनिर्वेदाद्धिग्बंधूनितिचाब्रवीत् ॥ निःश्वासपरमश्चासीद्द्रोणंप्रतिचिकीर्षया ३ प्रभावंविनयंशिक्षांद्रोणस्यचरितानिच ॥ क्षात्रेणचबलेनास्यचिंतयन्नाध्यगच्छत ४ प्रतिकर्तुंनृपश्रेष्ठोयतमानोऽपिभारत ॥ अभितःसोऽथकल्माषींगंगाकूलेपरिभ्रमन् ५ ब्राह्मणावसथंपुण्यमाससादमहीपतिः ॥ तत्रनास्नातकःकश्चिन्नचासीदव्रतीद्विजः ६ तथैवचमहाभागःसोपश्यत्संशितव्रतौ ॥ याजोपयाजौब्रह्मर्षीशाम्यंतौपरमेष्ठिनौ ७ संहिताध्ययनेयुक्तौगोत्रतश्चापिकाश्यपौ ॥ तारणेयौयुक्तरूपौब्राह्मणावृषिसत्तमौ ८ सतावामंत्रयामाससर्वकामैरतंद्रितः ॥ बुद्ध्वाबलंतयोस्तत्रकनीयांसमुपह्वरे ९ प्रपेदेच्छंदयन्कामैरुपयाजंधृतव्रतम् ॥ पादशुश्रूषणेयुक्तःप्रियवाक्सर्वकामदः १० अर्चयित्वायथान्यायमुपयाजमुवाचसः ॥ येनमेकर्मणाब्रह्मन्पुत्रःस्याद्द्रोणमृत्यवे ११ उपयाजकृतेतस्मिन्गवांदाताऽस्मितेऽर्बुदम् ॥ यद्वातेऽन्यद्द्विजश्रेष्ठमनसःसुप्रियंभवेत् ॥ सर्वंतत्तेप्रदाताऽहंनहिमेत्रास्तिसंशयः १२ इत्युक्तोनाहमित्येवंतमृषिःप्रत्यभाषत ॥ आराधयिष्यन्द्रुपदःसतंपर्यचरत्पुनः १३ ततःसंवत्सरस्यांतेद्रुपदंसद्विजोत्तमः ॥ उपयाजोऽब्रवीत्कालेराजन्मधुरयागिरा १४ ज्येष्ठोभ्राताममागृह्णाद्विचरन्गहनेवने ॥ अपरिज्ञातशौचायांभूमौनिपतितंफलम् १५ तदपश्यमहंभ्रातुरसांप्रतमनुव्रजन् ॥ विमर्शंसंकरादानेनायंकुर्यात्कदाचन १६ दृष्ट्वाफलस्यनापश्यद्दोषान्पापानुबंधकान् ॥ विविनक्तिनशौचंयःसोऽन्यत्रापिकथंभवेत् १७ संहिताध्ययनंकुर्वन्वसन्गुरुकुलेचयः ॥ भैक्षमुत्सृष्टमन्येषांभुंक्तेस्मचयदातदा १८ कीर्त्तयन्गुणमन्नानामघृणीचपुनःपुनः ॥ तंवैफलार्थिनंमन्येभ्रातरंतर्कचक्षुषा १९ तंवैगच्छस्वनृपतेसत्वांसंयाजयिष्यति ॥ जुगुप्समानोनृपतिर्मनसेदंविचिंतयन् २० उपयाजवचःश्रुत्वायाजस्याश्रममभ्यगात् ॥ अभिसंपूज्यपूजार्हमथयाजमुवाचह २१ ॥ ॥ ॥

ययोस्तौ ७ तारणेयौकुमारीप्रभवौ कर्णवत्कानीनौ'तरणिर्द्युमणौपुंसिकुमारीनौकयोःस्त्रियाम्'इतिमेदिनी । सूर्यभक्तौवा । ब्राह्मणौब्रह्मविदौ । ऋषिसत्तमौमंत्रद्रष्टृषुश्रेष्ठौ ८ उपह्वरएकांते ९ प्रपेदेशरणंगतवान् १० । ११ तस्मिन्कार्येकृतेसतिअर्बुदंदशकोटीर्दातास्मिदास्यामि १२ । १३ । १४ । १५ असांप्रतंअयुक्तमनुव्रजन्अपश्यं विमर्शंविचारं संकरादानेसंकरोदोषसंपर्कः तद्युक्तवस्त्वादाने १६ । १७ उत्सृष्टंउच्छिष्टं १८ अवृणीलज्जाहीनः १९ हेनृपतेतंगच्छ हेस्त्वहेआत्मीय मनसाइदंयाजचरितंजुगुप्समानोनिंदन् विचिंतयन्स्वकार्यंचेतिचेतिशेषः २० । २१ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अष्टावयुतानिददानि । रिक्तपाणिर्नपश्येतराजानंदेवतांगुरुमितिस्मृतेरुपायनमात्रमेतवनदक्षिणाअर्बुदप्रतिज्ञानात् २२ पराजैष्टपराजितवान् । विपराभ्यांजेरितितङ् २३ तस्यतस्मात् अग्रणीः श्रेष्ठः २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ब्रह्मक्षत्रेइतिसार्धःश्लोकः चोप्यर्थे ब्रह्मतेजःसहितक्षत्रतेजसिद्रोणगतेविहितेश्रेष्ठेसत्यपिकेवलंब्राह्मंत्वदीयंविशिष्यतेक्षात्राद्बलात् अहंतुहीनोब्राह्मबलेन भीत इतिपाठेब्राह्मात्बलाद्धीतोब्राह्मंतेजःप्रपेदिवान्शरणंकृतवान् २९ । ३० येनपुत्रंलभेयंतत्कर्मकुरु याज्यार्थंद्रुपदस्येष्टसाधनंयागमुपकल्पयन्मनसातत्प्रयोगंस्मृतवान् अडभावआर्षः ३१ गुर्वर्थो गुरुश्चासावर्थश्चेति अतिभारोऽयंयद्द्रोणहंतुःपुत्रस्योत्पादनमितिहेतोरुपयाजमकाममप्यचोदयदुपकल्पनेप्रेरितवान् । आत्मन्यप्रत्ययंचेतइतिन्यायेनोपयाजमपिनिश्चयार्थंसंवादितवान् ३२ वैतानंश्रौता

अयुतानिददान्यष्टौगवांयाजयमांविभो ॥ द्रोणवैराभिसंतप्तंप्रल्हादयितुमर्हसि २२ सहिब्रह्मविदांश्रेष्ठोब्रह्मास्त्रेचाप्यनुत्तमः ॥ तस्माद्द्रोणःपराजैष्टमांवैससखि विग्रहे २३ क्षत्रियोनास्तितस्यास्यांपृथिव्याकश्चिदग्रणीः ॥ कौरवाचार्यमुख्यस्यभारद्वाजस्यधीमतः २४ द्रोणस्यशरजालानिप्राणिदेहहराणिच ॥ षडरत्नि धनुश्चास्यदृश्यतेपरमंमहत् २५ सहिब्राह्मणवेषेणक्षात्रंवेगमसंशयम् ॥ प्रतिहंतिमहेष्वासोभारद्वाजोमहामनाः २६ क्षत्रोच्छेदायविहितोजामदग्न्यइवास्थितः ॥ तस्यह्यस्त्रबलंघोरमप्रधृष्यंनरैर्भुवि २७ ब्राह्मंसंधारयंस्तेजोहुताहुतिरिवानलः ॥ समेत्यसदहत्याजौक्षात्रधर्मपुरःसरः २८ ब्रह्मक्षत्रेचविहितेब्राह्मंतेजोविशिष्यते ॥ सोऽहंक्षात्राद्बलाद्धीनोब्राह्मंतेजःप्रपेदिवान् २९ द्रोणाद्विशिष्टमासाद्यभवंतंब्रह्मवित्तमम् ॥ द्रोणांतकमहंपुत्रंलभेयंयुधिदुर्जयम् ३० तत्कर्मकुरुमेयाजवितराम्यर्बुदंगवाम् ॥ तथेत्युक्त्वातुतंयाजोयाज्यार्थमुपकल्पयत् ३१ गुर्वर्थइतिचाकाममुपयाजमचोदयत् ॥ याजोद्रोणविनाशायप्रतिजज्ञेतथाचसः ३२ ततस्तस्यनरेंद्रस्यउपयाजोमहातपाः ॥ आचख्यौकर्मवैतानंतदापुत्रफलायवै ३३ सचपुत्रोमहावीर्योमहातेजामहाबलः ॥ इष्यतेयद्विधोराजन्भवितातेतथाविधः ३४ भारद्वाजस्यहंतारंसोऽभिसंधायभूपतिः ॥ आजह्रेतत्तथासर्वंद्रुपदःकर्मसिद्धये ३५ याजस्तुहवनस्यांतेदेवीमाज्ञापयत्तदा ॥ प्रेहिमांराज्ञिपृषतिमिथुनंत्वामुपस्थितम् ३६ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ अवलिप्तंमुखंब्रह्मन्दिव्यान्गंधान्बिभर्मिच ॥ सुतार्थेनोपलब्धाऽस्मितिष्ठयाजममप्रिये ३७ ॥ याजउवाच ॥ याजेनश्रपितंहव्यमुपयाजाभिमंत्रितम् ॥ कथंकामंनसंदध्यात्सात्वंविप्रेहितिष्ठवा ३८ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ एवमुक्त्वातुयाजेनहुतेहविषिसंस्कृते ॥ उत्तस्थौपावकात्तस्मात्कुमारोदेवसन्निभः ३९ ज्वालावर्णोघोररूपःकिरीटीवर्मचोत्तमम् ॥ बिभ्रत्सखड्गःसशरोधनुष्मान्विनदन्मुहुः ४० ॥ ॥ ॥ ॥

श्रिसाध्यं आचख्यौआख्यातवान् ३३ सचेतिउपयाजउवाच ३४ वैशंपायनउवाच भारद्वाजस्येति । आजह्रेकृतवान् कर्मसिद्धयेकर्मफलसिद्ध्यर्थम् ३५ प्रेहिप्रकर्षेणशीघ्रमेहि हविर्ग्रहीतुमितिशेषः पृषतिपृषतस्नुषे । इतएवसंबंधात्पुंयोगेङीष् । अन्येतुपार्षतीतिपाठंकल्पयंति ३६ अवलिप्तंदूषितंलालादिना अप्रक्षालितत्वादितिभावः । 'अवलेपस्तुगर्वेस्याल्लेपनेदूषणेपिच'इतिमेदिनी । गंधानंगरागादिजान् । अस्नाताऽस्मीतिभावः । 'यादतोधावतेतस्यैश्यावदन्नयास्नातितस्याअप्सुमारुकः"इत्याद्युक्त्वातिस्रोरात्रीर्व्रतंचरेत्'इतिविहितावस्पृश्यायमर्यावेतौ । तदेवाह नोपलब्धास्मिउपलब्धुंस्प्रष्टुंयोग्यानास्मि । तस्मान्मलवद्वाससासंवदेतेतितयासहसंवादस्यापिनिषेधात् अतोहेतोर्हेयाजममप्रियेइष्टेसुतार्थेसुतरूपेप्रयोजनेतिष्ठ । शुद्धिकालंप्रतीक्षस्वेत्यर्थः ३७ श्रपितंपक्वं क्षेत्रंरेतःसेकंचविनाआवयोःसामर्थ्यान्मिथुनमुत्पत्स्यतइत्यर्थः । विप्रेहिदूरंवागच्छतिष्ठवा प्रयोगविधिस्तुनविलंबंसहतेइत्यर्थः ३८ । ३९ । ४० ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४१ नेयंसेहेनसोढव्रतीअयोनिजस्यधृष्टद्युम्नस्यतेजसोदुःसहत्वादितिभावः ४२ । ४३ । ४४ । ४५ अमरवार्णिनीदेवकुमारीदुष्टवधायोद्यतादुर्गेत्यर्थः ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२
धृष्टत्वात्प्रगल्भत्वात्धृष्णुत्वादितिपाठेपालनेशक्तत्वात् । अत्यंतममर्षःशत्रूत्कर्षासहिष्णुत्वंतद्वत्त्वात् । द्युम्नंवित्तंतच्चराज्ञांबलमेवकवचकुंडलादिकंवासहोत्पन्नंतदादियस्यशस्त्रास्त्रशौर्योत्साहादे

सोऽध्यारोहद्रथवरंतेनचप्रययौतदा ॥ ततःप्रणेदुःपंचालाःप्रहृष्टाःसाधुसाध्विति ४१ हर्षाविष्टांस्ततश्चैतान्नेयंसेहेवसुंधरा ॥ भयापहोराजपुत्रःपंचालानांयश स्करः ४२ राज्ञःशोकापहोजातएषद्रोणवधायवै ॥ इत्युवाचमहद्भूतमदृश्यंखेचरंतदा ४३ कुमारीचापिपांचालीवेदीमध्यात्समुत्थिता ॥ सुभगादर्शनीयांगीस्व सितायतलोचना ४४ श्यामापद्मपलाशाक्षीनीलकुंचितमूर्धजा ॥ ताम्रतुंगनखीसुभ्रूश्चारुपीनपयोधरा ४५ मानुषंविग्रहंकृत्वासाक्षादमरवर्णिनी ॥ नीलोत्पल समोगंधोयस्याःक्रोशात्प्रधावति ४६ याबिभर्तिपरंरूपंयस्यानास्त्युपमाभुवि ॥ देवदानवयक्षाणामीप्सितांदेवरूपिणीम् ४७ तांचापिजातांसुश्रोणींवागुवाचा शरीरिणी ॥ सर्वयोषिद्वराकृष्णानिनीषुःक्षत्रियान्क्षयम् ४८ सुरकार्यमियंकालेकरिष्यतिसुमध्यमा ॥ अस्याहेतोःकौरवाणांमहदुत्पत्स्यतेभयम् ४९ तच्छ्रुत्वा सर्वेपंचालाःप्रणेदुःसिंहसंघवत् ॥ नचैतान्हर्षसंपूर्णानियंसेहेवसुंधरा ५० तौदृष्ट्वापार्षतीयाजंप्रपेदेवैसुतार्थिनी ॥ नवैमदन्यांजननींजानीयातामिमाविति ५१ तथेत्युवाचतांयाजोराज्ञःप्रियचिकीर्षया ॥ तयोश्चनामनीचक्रुर्द्विजाःसंपूर्णमानसाः ५२ धृष्टत्वादत्यमर्षित्वाद्द्युम्नाद्युत्संभवादपि ॥ धृष्टद्युम्नःकुमारोयंद्रुपदस्यभव त्विति ५३ कृष्णेत्येवाब्रुवन्कृष्णांकृष्णाऽभूत्साहिवर्णतः ॥ तथातन्मिथुनंजज्ञेद्रुपदस्यमहामखे ५४ धृष्टद्युम्नंतुपांचाल्यमानीयस्वंनिवेशनम् ॥ उपाकरोदस्त्रहे तोर्भारद्वाजःप्रतापवान् ५५ अमोक्षणीयंदैवंहिभाविमत्वामहामतिः ॥ तथातत्कृतवान्द्रोणआत्मकीर्त्यनुरक्षणात् ५६ ॥ इति श्रीम० आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि द्रौपदीसंभवेसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वातुकौन्तेयाःशल्यविद्धाइवाभवन् ॥ सर्वेचास्वस्थमनसोबभूवुस्तेमहा बलाः १ ततःकुंतीसुतान्दृष्ट्वासर्वांस्तद्गतचेतसः ॥ युधिष्ठिरमुवाचेदंवचनंसत्यवादिनी २ ॥ कुंत्युवाच ॥ चिररात्रोषिताःस्मेहब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ रममाणा पुरेरम्येलब्धभैक्षामहात्मनः ३ यानीहरमणीयानिवनान्युपवनानिच ॥ सर्वाणितानिदृष्टानिपुनःपुनररिंदम ४ पुनर्दृष्टुंहितानीहप्रीणयंतिननस्तथा ॥ भैक्षंचनत थावीरलभ्यतेकुरुनंदन ५ तेवयंसाधुपंचालान्गच्छामयदिमन्यसे ॥ अपूर्वदर्शनंवीररमणीयंभविष्यति ६ सुभिक्षाश्चैवपंचालाःश्रूयंतेशत्रुकर्शन ॥ यज्ञसेनश्चराजाऽ सौब्रह्मण्यइतिशुश्रुम ७ एकत्रचिरवासश्चक्षमोनचमतोमम ॥ तेतत्रसाधुगच्छामोयदित्वंपुत्रमन्यसे ८ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ भवत्यायन्मतंकार्यंतदस्माकंपरंहितम् ॥ अनुजांस्तुनजानामिगच्छेयुर्नेतिवापुनः ९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःकुंतीभीमसेनमर्जुनंयमजौतथा ॥ उवाचगमनंतेचतथेत्येवाब्रुवंस्तदा १० ॥

६१ एतद्द्युम्नादितस्योत्संभवादुत्कर्षेणोत्पत्तेश्च ५३ । ५४ उपाकरोदुपकृतवान् अस्त्रहेतोरस्त्रदानेनहेतुनाराज्यार्धस्यहृतत्वात्तावतैवोपाकरोत् ५५ कीर्त्यनुरक्षणात् अन्यथाद्रोणोद्वेषाद्वयाचनविद्यांदत्त्वा
नित्यकीर्तिःस्यात् ५६ ॥ इतिआदिपर्वणि नी०भा०सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ एतच्छ्रुत्वातुकौन्तेयाइतिस्पष्टार्थोऽध्यायः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२ ॥ इति आदिपर्वणि नी०भारतभावदीपेअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ वसत्स्विति । प्रतस्थेइत्युक्तंततःप्रागेवाजगामेत्यर्थः १ । २।३ अयीतिकोमलामंत्रणे ४ । ५ विलग्नम ध्याकृशमध्या ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ पार्षतीपार्षतदुहिता १५ । १६ ॥ इतिआदिपर्वणिनी०भा०ऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ गतेइति १।२ सोमाश्रय

ततआमंत्र्यतंविप्रंकुंतीराजन्सुतैःसह ॥ प्रतस्थेनगरींरम्यांद्रुपदस्यमहात्मनः ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिपांचालदेशयात्रायामष्टषष्ट्यधिक शततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ वसत्सुतेषुप्रच्छन्नंपांडवेषुमहात्मसु ॥ आजगामाथतान्द्रष्टुंव्यासःसत्यवतीसुतः १ तमागतमभिप्रे क्ष्यप्रत्युद्गम्यपरंतपाः ॥ प्रणिपत्याभिवाद्यैनंतस्थुःप्रांजलयस्तदा २ समनुज्ञाप्यतान्सर्वानासीनान्मुनिरब्रवीत् ॥ प्रच्छन्नंपूजितःपार्थैःप्रीतिपूर्वमिदंवचः ३ अ यिधर्मेणवर्तध्वंशास्त्रेणचपरंतपाः ॥ अयिविप्रेषुपूजावःपूजार्हेषुनहीयते ४ अथधर्मार्थवद्वाक्यमुक्त्वासभगवानृषिः ॥ विचित्राश्चकथास्तास्ताःपुनरेवेदमब्रवीत् ५ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ आसीत्तपोवनेकाचिद्दृषेःकन्यामहात्मनः ॥ विलग्नमध्यासुश्रोणीसुभ्रूःसर्वगुणान्विता ६ कर्मभिःस्वकृतैःसातुदुर्भगासमपद्यत ॥ नाध्यगच्छत्पतिंसातुकन्यारूपवतीसती ७ ततस्तप्तुमथारेभेपत्यर्थमसुखाततः ॥ तोषयामासतपसासाकिलोग्रेणशंकरम् ८ तस्याःसभगवांस्तुष्टस्तामुवाचय शस्विनीम् ॥ वरंवरयभद्रंतेवरदोऽस्मीतिशंकरः ९ अथेश्वरमुवाचेदमात्मनःसावचोहितम् ॥ पतिंसर्वगुणोपेतमिच्छामीतिपुनःपुनः १० तामथप्रत्युवाचेदमी शानोवदतांवरः ॥ पंचतेपतयोभद्रेभविष्यंतीतिभारताः ११ एवमुक्ताततःकन्यादेवंवरदमब्रवीत् ॥ एकमिच्छाम्यहंदेवत्वत्प्रसादात्पतिंप्रभो १२ पुनरेवाब्रवीद्देव इदंवचनमुत्तमम् ॥ पंचकृत्वस्त्वयाह्युक्तःपतिंदेहीत्यहंपुनः १३ देहमन्यंगतायास्तेयथोक्तंतद्भविष्यति ॥ द्रुपदस्यकुलेजज्ञेसाकन्यादेवरूपिणी १४ निर्दिष्टाभ वतांपत्नीकृष्णापार्षत्यनिंदिता ॥ पांचालनगरेतस्मान्निवसध्वंमहाबलाः ॥ सुखिनस्तामनुप्राप्यभविष्यथनसंशयः १५ एवमुक्त्वामहाभागःपांडवान्सपितामहः ॥ पार्थानामंत्र्यकुंतींचप्रातिष्ठमहातपाः १६ ॥ इतिश्रीमहाभा०आ०चै०द्रौपदीजन्मांतरकथनेऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ गतेभगवतिव्यासेपांडवाहृष्टमानसाः ॥ तेप्रतस्थुःपुरस्कृत्यमातरंपुरुषर्षभाः १ आमंत्र्यब्राह्मणंपूर्वमभिवाद्यानुमान्यच ॥ समैरुदङ्मुखैर्मार्गैर्यथोद्दिष्टंपरंतपाः २ तेत्वगच्छन्नहोरात्रात्तीर्थंसोमाश्रयायणम् ॥ आसेदुःपुरुषव्याघ्रागंगायांपांडुनंदनाः ३ उल्मुकंतुसमुद्यम्यतेषामग्रेधनंजयः ॥ प्रकाशार्थंययौतत्ररक्षार्थंचमहारथः ४ तत्रगंगाजलेरम्येविविक्तेक्रीडयन्स्त्रियः ॥ ईर्ष्युर्गंधर्वराजोवैजलक्रीडामुपागतः ५ शब्दंतेषांसशुश्रावनदींसमुपसर्पताम् ॥ तेनशब्देनचाविष्टश्चुक्रोधबलवद्बली ६ सदृष्ट्वापांडवांस्तत्रसहमात्रापरंतपान् ॥ विस्फारयन्धनुर्घोरमिदंवचनमब्रवीत् ७ संध्यासंरज्यतेघोरापूर्वरात्रागमेषुया ॥ अशीतिभिर्लवैर्हीनंतन्मुहूर्त्तंप्रचक्षते ८ ॥

श्चंद्रधरोरुद्रस्तस्यस्थानंसोमाश्रयायणं ३ उल्मुकंज्वलत्काष्ठं ४ । ५ बलवदतिशायितं ६ । ७ पूर्वरात्रागमेषुपश्चिमायांदिशिअर्धास्तमितार्कमंडलरूपायासंध्यासंरज्यतेरक्ताभवतितस्यांमुहूर्तप्रस्थान कालमशीतिभिर्लवैर्निमेपार्द्धैर्हीनंप्रचक्षते ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तदेवमुहूर्तंयक्षादीनांकर्मचारेषुविहितमन्यन्मनुष्याणांकर्मचारेषुस्मृतमित्यन्वयः संध्यायामशीतिलवोपरिरात्रौयक्षादीनामेवसंचारकालः अन्यदहर्मनुष्याणामित्यर्थः ९ । १० जलंप्राप्नुवतोनरान्
११ । १२ । १३ । १४ 'ननंहसाःशृंगिणोवानचदेवांजनस्रजः ॥ कुबेरस्ययथोष्णीषंकिंमांसमुपसर्पथ' इतिप्राचीनःपाठोदेवबोधादिभिर्व्याख्यातत्वात् हसंतिविकसंतितेहसाः नमंतोहसायेषांतेनंहसाः
भक्तानुग्राहकादेवाःसर्वत्राप्रतिहतगतयस्तेभवंतोन भूचरत्वात् । कौणपाइतिपाठेतुराक्षसाःकरालाकृतयोयूयंन रम्याकृतित्वात् । नकुलसाइतिपाठेऽपिसएवार्थः कुलंस्यंतिअंतंनयंतितेकुलसाः कुलकंट
काइत्यर्थः । शृंगिणःकापालिकाआभिचारिकावीरसाधनादिपरास्तेऽपिनिशीथेजलप्रवेशार्हाः नचशृंगकपालादितच्चिन्हंयुष्मासुदृश्यते । नचदेवांजनस्रजः देवानांसंबंधीन्यंजनादीनिदिव्यदृष्टिप्रदा
निस्रजश्चआकाशादिगतिप्रदायेषुसंतितेगंधर्वयक्षादयः उल्मुकधारित्वात् जलेशब्दकरत्वाच्चयक्षादिसंघविदामप्यज्ञातत्वात् कुबेरस्योष्णीषमिवोष्णीषंशिरोमंडनभूतंसंतंमांकिंसमनुसर्पथहेलयाउपयाथ।

विहितंकामचाराणांयक्षगंधर्वरक्षसाम् ॥ शेषमन्यन्मनुष्याणांकर्मचारेषुवैस्मृतम् ९ लोभात्प्रचारंचरतस्तासुवेलासुवैनरान् ॥ उपक्रान्तान्निगृह्णीमोराक्षसैःसहबालि
शान् १० अतोरात्रौप्राप्नुवतोजलंब्रह्मविदोजनाः ॥ गर्हयंतिनरान्सर्वान्बलस्थान्नृपतीनपि ११ आरात्तिष्ठतमामह्यंसमीपमुपसर्पत ॥ कस्मान्मांनाभिजानीतप्राप्तं
भागीरथीजलम् १२ अंगारपर्णंगंधर्वंवित्तमांस्वबलाश्रयम् ॥ अहंहिमानीचेर्ष्युश्चकुबेरस्यप्रियःसखा १३ अंगारपर्णमित्येवंख्यातंचेदंवनंमम ॥ अनुगंगंचर
न्कामांश्चित्रंयत्ररमाम्यहम् १४ नकौणपाःशृंगिणोवानदेवानचमानुषाः ॥ इदंसमुपसर्पंतितत्किंसमनुसर्पथ १५ ॥ अर्जुनउवाच ॥ समुद्रेहिमवत्पार्श्वेनद्याम
स्यांचदुर्मते ॥ रात्रावहनिसंध्यायांकस्यगुप्तःपरिग्रहः १६ भुक्तोवाऽप्यथवाऽभुक्तोरात्रावहनिखेचर ॥ नकालनियमोह्यस्तिगंगांप्राप्यसरिद्वराम् १७ वयंचश
क्तिसंपन्नाअकालेत्वामधृष्णुम ॥ अशक्ताहिरणेक्रूरयुष्मानर्चंतिमानवाः १८ पुराहिमवतश्चैषाहेमशृंगाद्विनिःसृता ॥ गंगागत्वासमुद्रांभःसप्तधासमपद्यत १९ गं
गांचयमुनांचैवप्लक्षजातांसरस्वतीम् ॥ रथस्थांसरयूंचैवगोमतींगंडकींतथा २० अपर्युषितपापास्तेनदीःसप्तपिबंतिये ॥ इयंभूत्वाचैकवप्राशुचिराकाशगापुनः
२१ देवेषुगंगागंधर्वप्राप्नोत्यलकनंदताम् ॥ तथापितॄन्वैतरणीदुस्तरापापकर्मभिः ॥ गंगाभवतिवैप्राप्यकृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् २२ असंबाधादेवनदीस्वर्गसंपा
दनीशुभा ॥ कथमिच्छसितांरोद्धुंनैषधर्मःसनातनः २३ अनिवार्यमसंबाधंतववाचाकथंवयम् ॥ नस्पृशेमयथाकामंपुण्यंभागीरथीजलम् २४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
अंगारपर्णस्तच्छ्रुत्वाक्रुद्धआनम्यकार्मुकम् ॥ मुमोचबाणान्निशितानहीनाशीविषानिव २५ उल्मुकंभ्रामयंस्तूर्णंपांडवश्चर्मचोत्तरम् ॥ व्यपोहतशरांस्तस्यसर्वाने
वधनंजयः २६ ॥ अर्जुनउवाच ॥ बिभीषिकावैगंधर्वनास्त्रज्ञेषुप्रयुज्यते ॥ अस्त्रज्ञेषुप्रयुक्तेयंफेनवत्प्रविलीयते २७ ॥ ॥ ॥

यद्वाकुबेरस्यकुत्सितशरीरस्यहीनशक्तेर्यथोष्णीषंयःकश्चिद्धेलयाउपसर्पतितद्वन्मांकथंजानीथेत्यर्थः १५ यत्तुरात्रौजलंनस्प्रष्टव्यमित्युक्तंतत्राह समुद्रेइति १६ । १७ अहंहिमानीत्युक्तंतत्राह वयमिति ।
अधृष्णुमधर्षितवंतः १८ सप्तधावस्वोकसारानलिनीपावनीसीताचक्षुःसिंधुरलकनंदेतिसप्तधागत्वासमुद्रांभःसमपद्यतेतियोजना १९ । २० अपर्युषितपापानिःशेषितपापाः । एकमाकाशरूपंवप्रंतटंयस्याः
सा । 'तटंवप्रं' इतिमेदिनी २१।२२ असंबाधानिःसंकटा इतरनदीवत्प्रावृषिरजस्वलात्वेनक्षणमप्यस्पृश्यत्वंनप्राप्नोतीत्यर्थः २३ । २४ अहीन्सर्पान् आशीविषान्विषदंष्ट्रान् २५ चर्मच्छत्राकारमा
युधपातत्राणं व्यपोहतापसारितवान् २६ । २७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मानुषानतिमानुषाधिकान्लक्षयेऽतोदिव्येनास्त्रेणयोत्स्ये २८ । २९ । ३० । ३१ विप्लुतंरथाच्च्युतं अतएवप्रमूढं ३२ । ३३ । ३४ । ३५ स्त्रीनाथोरक्षितायस्यतं ३६ । ३७ अंगारवद्भास्वरं दुःस्पर्शंचपर्णवाहनंरथोयस्यसोऽङ्गारपर्णस्तस्यभावस्तत्तां ३८ लाभंलाभवत्सुखदंसखायम् ३९ । ४० संभृताऽर्जितातपसा ४१ प्राणैर्योजयेन्नहन्यात् ४२ । ४३ । ४४ यदिति । तद्धर्मिस्व रूपंपश्येत् यादृशंयद्धर्मविशिष्टंसामान्यतोविशेषतश्चसर्वंसर्वावस्थंवस्तुसर्वदास्वसंकल्पानुसारेणपश्येदित्यर्थः ४५ अनुनेष्यामिपश्चात्प्रापयिष्यामि ४६ विशेषिताःविशिष्टाः अविशिष्टास्तुल्याः

मानुषानतिगंधर्वान्सर्वान्गंधर्वलक्षये ॥ तस्मादस्त्रेणदिव्येनयोत्स्येऽहंनतुमायया २८ पुराऽस्त्रमिदमाग्नेयंप्रादात्किलबृहस्पतिः ॥ भरद्वाजायगंधर्वगुरुर्मान्यःशतक्रतोः २९ भरद्वाजादग्निवेश्यअग्निवेश्याद्गुरुर्मम ॥ साध्विदंमह्यमददद्द्रोणोब्राह्मणसत्तमः ३० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वापांडवःक्रुद्धोगंधर्वायमुमोचह ॥ प्रदीप्तमस्त्रमाग्नेयंददाहास्यरथंतुतत् ३१ विरथंविप्लुतंतंतुसगंधर्वंमहाबलः ॥ अस्त्रतेजःप्रमूढंचप्रपतंतमवाङ्मुखम् ३२ शिरोरुहेषुजग्राहमाल्यवत्सुधनंजयः ॥ भ्रातॄन्प्रतिचकर्षाथसोऽस्त्रपातादचेतसम् ३३ युधिष्ठिरंतस्यभार्याप्रपेदेशरणार्थिनी ॥ नाम्नाकुंभीनसीनामपतित्राणमभीप्सती ३४ ॥ गंधर्व्युवाच ॥ त्रायस्वमांमहाभागपतिंचेमंविमुंचमे ॥ गंधर्वीशरणंप्राप्तानाम्नाकुंभीनसीप्रभो ३५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ युद्धेजितंयशोहीनंस्त्रीनाथमपराक्रमम् ॥ कोनिहन्याद्रिपुंतातमुंचेमंरिपुसूदन ३६ ॥ अर्जुनउवाच ॥ जीवितंप्रतिपद्यस्वगच्छगंधर्वमाशुचः ॥ प्रदिशत्यभयंतेऽद्यकुरुराजोयुधिष्ठिरः ३७ गंधर्वउवाच ॥ जितोऽहंपूर्वकंनामसुंचाम्यंगारपर्णताम् ॥ नचश्लाघेबलेनांगननाम्नाजनसंसदि ३८ साध्विमंलब्धवाँल्लाभंयोऽहंदिव्यास्त्रधारिणम् ॥ गांधर्व्यामाययेच्छामिसंयोजयितुमर्जुनम् ३९ अस्त्राग्निनाविचित्रोऽयंदग्धोमेरथउत्तमः ॥ सोऽहंचित्ररथोभूत्वानाम्नादग्धरथोऽभवम् ४० संभृताचैवविद्येयंतपसेहमयापुरा ॥ निवेदयिष्येतामद्यप्राणदायमहात्मने ४१ संस्तंभयित्वातरसाजितंशरणमागतम् ॥ योरिपुंयोजयेत्प्राणैःकल्याणंकिंनसोऽर्हति ४२ चाक्षुषीनामविद्येयंयांसोमायददौमनुः ॥ ददौसविश्वावसवेममविश्वावसुर्ददौ ४३ सेयंकापुरुषंप्राप्तागुरुदत्ताप्रणश्यति ॥ आगमोऽस्यामयाप्रोक्तोवीर्यंप्रतिनिबोधमे ४४ यच्चक्षुषाद्रष्टुमिच्छेत्त्रिषुलोकेषुकिंचन ॥ तत्पश्येद्यादृशंचेच्छेत्तादृशंद्रष्टुमर्हति ४५ एकपादेनषण्मासान्स्थितोविद्यांलभेदिमाम् ॥ अनुनेष्याम्यहंविद्यांस्वयंतुभ्यंव्रतेकृते ४६ विद्ययाह्यनयाराजन्वयंनृभ्योविशेषिताः ॥ अविशिष्टाश्चदेवानामनुभावप्रदर्शिनः ४७ गंधर्वजानामश्वानामहंपुरुषसत्तम ॥ भ्रातृभ्यस्तवतुभ्यंचपृथग्दाताशतंशतम् ४८ देवगंधर्ववाहास्तेदिव्यवर्णामनोजवाः ॥ क्षीणाक्षीणाभवंत्येतेनहीयंतेचरंहसः ४९ पुराकृतंमहेंद्रस्यवज्रंवृत्रनिबर्हणम् ॥ दशधाशतधाचैवतच्छीर्णंवृत्रमूर्धनि ५० ॥ ॥ १६९॥

अनुभावस्याऽऽकाशगमनादृश्यत्वादेःप्रदर्शिनोदर्शनशीलाः ४७ । ४८ क्षीणाश्चाऽक्षीणाश्चक्षीणाक्षीणाः वृद्धास्तरुणावाएतेनभवंति रंहसोवेगाच्चनहीयंतेइतिनकारानुषंगेणयोज्यम् । क्षीणाः क्षीणाइतिपाठेसमर्थाःसमर्थाइत्यर्थः ऐश्वर्यार्थस्यक्षयतेःकर्तरिनिष्ठायांदैर्घ्यंणत्वंच एतेरंहसोवेगातिशयान्नहीयंतेअपित्वधिकमधिकंसमर्थाभवंतीत्यर्थः ४९ अश्वोत्पत्तिमाहचतुर्भिः पुरेति ५० ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भागीकृतःशीर्णत्वादनेकधाभूतोवज्रभागस्तेषुतेषुस्थानेषुदेवैरुपास्यते । स्थानान्येवसामान्यतोविशेषतश्चाह लोकेइति । यशोधनमुत्कृष्टंस्पृहणीयंसैववज्रतनुर्वज्रस्यस्वरूपं सैवेतिविधेयलिंगापेक्षयास्त्रीत्वंतप्तेपयसि दध्यानयतिसावैश्वदेव्यामिक्षेतिवत् ५१ ब्राह्मणस्यपाणिर्हविःप्रदत्वाद्वज्रः । इतरेषामार्त्विज्याभावेनहविःप्रक्षेपानर्हत्वात् । अतःसदेवैरुपास्यते । रथोहिदेवब्राह्मणद्विषांनाशहेतुत्वाद्वज्रंदेवोपास्यम् । दानकर्मणोरपिब्रह्मक्षत्रप्रीतिकरत्वाद्वज्रत्वम् । तेनवज्रवंतोब्राह्मणादयोदेवैरुपजीव्यंतइत्यर्थः ५२ प्रकृतेकिमायातंतदाह क्षत्रेति । क्षत्रवज्रंरथस्तस्यभागेनांशत्वेन अवध्याअवधिभूताः वाजिनोवेगवंतः । रथस्यवज्रत्वेअश्वोत्कर्षएवमुख्यंनध्वजादिकमित्यर्थः । रथांगंरथचालकं । वडवाअश्वा । येशूरास्तेचरथांगम् । रथिनातुल्योऽश्वइत्यर्थः ५३ स्वीयेष्वश्वेषुविशेषमाह कामेति । गंधर्वजाः गंधर्वलोक

ततोभागीकृतोदेवैर्वज्रभागउपास्यते ॥ लोकेयशोधनंकिंचित्सैववज्रतनुःस्मृता ५१ वज्रपाणिर्ब्राह्मणःस्यात्क्षत्रंवज्ररथंस्मृतम् ॥ वैश्यावैदानवज्राश्चकर्मवज्रायवीयसः ५२ क्षत्रवज्रस्यभागेनअवध्यावाजिनःस्मृताः ॥ रथांगंवडवासूतेशूराश्वाश्वेषुयेमताः ५३ कामवर्णाःकामजवाःकामतःसमुपस्थिताः ॥ इतिगंधर्वजाःकामंपूरयिष्यंतिमेहयाः ५४ ॥ अर्जुनउवाच ॥ यदिप्रीतेनमेदत्तंसंशयेजीवितस्यवा ॥ विद्याधनंश्रुतंवाऽपिनतद्गंधर्वरोचये ५५ ॥ गंधर्वउवाच ॥ संयोगोवैप्रीतिकरोमहत्सुप्रतिदृश्यते ॥ जीवितस्यप्रदानेनप्रीतोविद्यांददामिते ५६ त्वत्तोऽप्यहंग्रहीष्यामिअस्त्रमाग्नेयमुत्तमम् ॥ तथैवयोग्यंबीभत्सोचिरायभरतर्षभ ५७ ॥ अर्जुनउवाच ॥ त्वत्तोऽस्त्रेणवृणोम्यश्वान्संयोगःशाश्वतोऽस्तुनौ ॥ सखेतद्ब्रूहिगंधर्वयुष्मभ्योयद्भयंभवेत् ५८ कारणंब्रूहिगंधर्वकिंतद्येनस्मधर्षिताः ॥ यांतोवेदविदःसर्वेसंतोरात्रावरिंदमाः ५९ ॥ गंधर्वउवाच ॥ अनग्नयोऽनाहुतयोनचविप्रपुरस्कृताः ॥ यूयंततोधर्षिताःस्थमयावैपांडुनंदनाः ६० यक्षराक्षसगंधर्वाःपिशाचोरगदानवाः ॥ विस्तरंकुरुवंशस्यधीमंतःकथयंतिते ६१ नारदप्रभृतीनांतुदेवर्षीणांमयाश्रुतम् ॥ गुणान्कथयतांवीरपूर्वेषांतवधीमताम् ६२ स्वयंचापिमयादृष्टश्चरतासागरांबराम् ॥ इमांवसुमतींकृत्स्नांप्रभावःसुकुलस्यते ६३ वेदेधनुषिचाचार्यमभिजानामितेऽर्जुन ॥ विश्रुतंत्रिषुलोकेषुभारद्वाजंयशस्विनम् ६४ धर्मंवायुंचशक्रंचविजानाम्यश्विनौतथा ॥ पांडुंचकुरुशार्दूलषडेतान्कुरुवर्धनान् ॥ पितॄनेतानहंपार्थदेवमानुषसत्तमान् ६५ दिव्यात्मानोमहात्मानःसर्वशस्त्रभृतांवराः ॥ भवंतोभ्रातरःशूराःसर्वेसुचरितव्रताः ६६ उत्तमांचमनोबुद्धिंभवतांभावितात्मनाम् ॥ जानन्नपिचवःपार्थकृतवानिहधर्षणाम् ६७ स्त्रीसकाशेचकौरव्यनपुमान्क्षंतुमर्हति ॥ धर्षणामात्मनःपश्यन्बाहुद्रविणमाश्रितः ६८ नक्तंचबलमस्माकंभूयएवाभिवर्धते ॥ यतस्ततोमांकौन्तेयसदारंमन्युराविशत् ६९ सोऽहंत्वयेहविजितःसंख्येतापत्यवर्धन ॥ येनतेनेहविधिनाकीर्त्यमानंनिबोधमे ७० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

जाः ५४ प्रीतेनदत्तमपिप्रतिप्रदानमंतरेणनरोचये । 'ददातिप्रतिगृह्णातिगुह्यमाख्यातिपृच्छति ॥ भुंक्तेभोजयतेचैवषड्विधंप्रीतिलक्षणं' इत्युक्तेः । अन्यथाऋणित्वंममस्यादितिभावः । पक्षांतरेतुममयशोहानिः ५५' आद्यंपक्षमादत्तेसंयोगइत्यादिना ५६ । ५७ युष्मभ्योयुष्मत्तःयद्यस्माद्धेतोः ५८ । ५९ अनग्नयोदारहीनत्वात् । अनाहुतयःसमाहृतत्वात् । आश्रमविशेषहीनोऽब्राह्मणोधर्षणीयइत्यर्थः ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ मनोबुद्धिंमनःसहितांबुद्धिंसंकल्पनिश्चयौ भावितात्मनांशोधितचित्तानाम् ६७ बाहुद्रविणंबाहुबलम् ६८ । ६९ । ७० ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७१ कामवृत्तःकृतदारः ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ लाभंलब्धव्यंधनम् ७७ । ७८ । ७९ । ८० ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥

ब्रह्मचर्यंपरोधर्मःसचापिनियतस्त्वयि ॥ यस्मात्तस्मादहंपार्थरणेऽस्मिविजितस्त्वया ७१ यस्तुस्यात्क्षत्रियःकश्चित्कामवृत्तःपरंतप ॥ नक्तंचयुधियुध्येतनसजी
वेत्कथंचन ७२ यस्तुस्यात्कामवृत्तोऽपिपार्थब्रह्मपुरस्कृतः ॥ जयेन्नक्तंचरान्सर्वान्सपुरोहितधूर्गतः ७३ तस्मात्तापत्ययत्किंचिन्नृणांश्रेयइहेप्सितम् ॥ तस्मिन्कर्म
णियोक्तव्यादांतात्मानःपुरोहिताः ७४ वेदेषडंगेनिरताःशुचयःसत्यवादिनः ॥ धर्मात्मानःकृतात्मानःस्युर्नृपाणांपुरोहिताः ७५ जयश्चनियतोराज्ञःस्वर्गश्चतदनं
तरम् ॥ यस्यस्याद्धर्मविद्वाग्मीपुरोधाःशीलवाञ्शुचिः ७६ लाभंलब्धुमलब्धंवालब्धंवापरिरक्षितुम् ॥ पुरोहितंप्रकुर्वीतराजागुणसमन्वितम् ७७ पुरोहितमते
तिष्ठेद्यइच्छेद्भूतिमात्मनः ॥ प्राप्तुंवसुमतींसर्वांसर्वशःसागरांबराम् ७८ नहिकेवलशौर्येणतापत्याभिजनेनच ॥ जयेदब्राह्मणःकश्चिद्भूमिंभूमिपतिःक्वचित् ७९ त
स्मादेवंविजानीहिकुरूणांवंशवर्धन ॥ ब्राह्मणप्रमुखंराज्यंशक्यंपालयितुंचिरम् ८० ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि गंधर्वपराभवे सप्तत्यधिकशततमोऽध्या
यः ॥ १७० ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ तापत्यइतियद्वाक्यमुक्तवानसिमामिह ॥ तदहंज्ञातुमिच्छामितापत्यार्थंविनिश्चितम् १ तपतीनामकाचैषातापत्याय
त्कृतेवयम् ॥ कौन्तेयाहिवयंसाधोतत्त्वमिच्छामिवेदितुम् २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःसगंधर्वःकुंतीपुत्रंधनंजयम् ॥ विश्रुतांत्रिषुलोकेषुश्रावयामासवैकथाम्
३ ॥ गंधर्वउवाच ॥ हंततेकथयिष्यामिकथामेतांमनोरमाम् ॥ यथावदखिलांपार्थसर्वबुद्धिमतांवर ४ उक्तवानस्मियेनत्वांतापत्यइतियद्वचः ॥ तत्तेऽहंकथ
यिष्यामिशृणुष्वैकमनाभव ५ यएषदिविधिष्ण्येननाकंव्याप्नोतितेजसा ॥ एतस्यतपतीनामबभूवसदृशीसुता ६ विवस्वतोवैदेवस्यसावित्र्यवरजाविभो ॥ विश्रु
तात्रिषुलोकेषुतपतीतपसायुता ७ नदेवीनासुरीचैवनयक्षीनचराक्षसी ॥ नाप्सरानचगंधर्वीतथारूपेणकाचन ८ सुविभक्तानवद्यांगीस्वसितायतलोचना ॥ स्वाचा
राचैवसाध्वीचसुवेषाचैवभामिनी ९ नतस्याःसदृशंकंचित्त्रिषुलोकेषुभारत ॥ भर्तारंसवितामेनेरूपशीलगुणश्रुतैः १० संप्राप्तयौवनांपश्यन्देयांदुहितरंतुताम् ॥
नोपलेभेततःशांतिंसंप्रदानंविचिंतयन् ११ अथर्क्षपुत्रःकौन्तेयकुरूणामृषभोबली ॥ सूर्यमाराधयामासनृपःसंवरणस्तदा १२ अर्घ्यमाल्योपहारावैर्गंधैश्चनियतः
शुचिः ॥ नियमैरुपवासैश्चतपोभिर्विविधैरपि १३ शुश्रूषुरनहंवादीशुचिःपौरवनंदन ॥ अंशुमंतंसमुद्यंतंपूजयामासभक्तिमान् १४ ततःकृतज्ञंधर्मज्ञंरूपेणासदृशं
भुवि ॥ तपत्याःसदृशंमेनेसूर्यःसंवरणंपतिम् १५ दातुमैच्छत्ततःकन्यांतस्मैसंवरणायताम् ॥ नृपोत्तमायकौरव्यविश्रुताभिजनायच १६ ॥ ॥

पुरोहितप्रसादादेवतापत्यत्वंख्यापयितुंतापत्येतिसंबोधनंकृतंतदर्थंपृच्छति तापत्यइति । तापत्यार्थंतापत्यपदार्थम् १ । २ । ३ । ४ । ५ धिष्ण्येनमंडलेन ६ । ७ । ८ । ९ । १०
संप्रदानंदानमात्रम् ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७ । १८ सुहृदांदुर्हृदामपिमध्येश्रीमान् १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ क्षुपःगुल्मः'ह्रस्वशाखाशिफःक्षुपः'इत्यमरः २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६

यथाहिदिविदीप्तांशुःप्रभासयतितेजसा ॥ तथासुविमहीपालोदीप्त्यासंवरणोऽभवत् १७ यथाऽर्चयंतिचादित्यमुद्यन्तंब्रह्मवादिनः ॥ तथासंवरणंपार्थब्राह्मणावरजाः
प्रजाः १८ ससोममतिकांतत्वादादित्यमतितेजसा ॥ बभूवनृपतिःश्रीमान्सुहृदांदुर्हृदामपि १९ एवंगुणस्यनृपतेस्तथावृत्तस्यकौरव ॥ तस्मैदातुंमनश्चक्रेतप
तींतपनःस्वयम् २० सकदाचिदथोराजाश्रीमानमितविक्रमः ॥ चचारमृगयांपार्थपर्वतोपवनेकिल २१ चरतोमृगयांतस्यक्षुत्पिपासासमन्वितः ॥ ममारराज्ञः
कौन्तेयगिरावप्रतिमोहयः २२ समृताश्वश्चरन्पार्थपद्भ्यामेवगिरौनृपः ॥ ददर्शासदृशींलोकेकन्यामायतलोचनाम् २३ सएकएकामासाद्यकन्यांपरबलार्दनः ॥
तस्थौनृपतिशार्दूलःपश्यन्नविचलेक्षणः २४ सहितांतर्कयामासरूपतोनृपतिःश्रियम् ॥ पुनःसंतर्कयामासरवेर्भ्रष्टामिवप्रभाम् २५ वपुषावर्चसाचैवशिखामिवविभावसोः ॥ प्रसन्नत्वेनकांत्याचचंद्ररेखामिवामलाम् २६ गिरिपृष्ठेतुसायस्मिन्स्थितास्वसितलोचना ॥ विभ्राजमानाशुशुभेप्रतिमेवहिरण्मयी २७ तस्यारूपे
णसगिरिर्वेषेणचविशेषतः ॥ ससवृक्षक्षुपलतोहिरण्मयइवाभवत् २८ अवमेनेचतांदृष्ट्वासर्वलोकेषुयोषितः ॥ अवाप्तंचात्मनोमेनेसराजाचक्षुषःफलम् २९ जन्म
प्रभृतियत्किंचिद्दृष्टवान्समहीपतिः ॥ रूपंनसदृशंतस्यास्तर्कयामासकिंचन ३० तयाबद्धमनश्चक्षुःपाशैर्गुणमयैस्तदा ॥ नचचालततोदेशाद्बुबुधेनचकिंचन
३१ अस्यानूनंविशालाक्ष्याःसदेवासुरमानुषम् ॥ लोकंनिर्मथ्यधात्रेदंरूपमाविष्कृतंकृतम् ३२ एवंसंतर्कयामासरूपद्रविणसंपदा ॥ कन्यामसदृशींलोकेनृपः
संवरणस्तदा ३३ तांचदृष्ट्वैवकल्याणींकल्याणाभिजनोनृपः ॥ जगाममनसाचिंतांकामबाणेनपीडितः ३४ दह्यमानःसतीव्रेणनृपतिर्मन्मथाग्निना ॥ अप्रगल्भां
प्रगल्भस्तांतदोवाचमनोहराम् ३५ काऽसिकस्यासिरंभोरुकिमर्थंचेहतिष्ठसि ॥ कथंचनिर्जनेरण्येचरस्येकाशुचिस्मिते ३६ त्वंहिसर्वानवद्यांगीसर्वाभरणभू
षिता ॥ विभूषणमिवैतेषांभूषणानामभीप्सितम् ३७ नदेवींनासुरींचैवनयक्षींनचराक्षसीम् ॥ नचभोगवतींमन्येनगंधर्वींनमानुषीम् ३८ याहिदृष्टामयाकाश्चि
च्छ्रुतावाऽपिवरांगनाः ॥ नतासांसदृशींमन्येत्वामहंमत्तकाशिनि ३९ दृष्ट्वैवचारुवदनेचंद्रात्कांततरंतव ॥ वदनंपद्मपत्राक्षंमांमथ्नातीवमन्मथः ४० एवंतांसमही
पालोबभाषेनतुसातदा ॥ कामार्तंनिर्जनेऽरण्येप्रत्यभाषतकिंचन ४१ ततोलालप्यमानस्यपार्थिवस्यायतेक्षणा ॥ सौदामिनीवचाभ्रेषुतत्रैवांतरधीयत ४२ तामन्वेष्टुंस
नृपतिःपरिचक्रामसर्वतः ॥ वनंवनजपत्राक्षींभ्रमन्नुन्मत्तवत्तदा ४३ अपश्यमानःसतुतांबहुतत्रविलप्यच ॥ निश्चेष्टःपार्थिवश्रेष्ठोमुहूर्तंसव्यतिष्ठत ४४ ॥ इति श्रीम
हाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि तपत्युपाख्याने एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ॥ ॥ गंधर्वउवाच ॥ अथतस्यामदृश्यायांनृपतिःकाम
९२ मोहितः ॥ पातनःशत्रुसंघानांपपातधरणीतले १ तस्मिन्निपतितेभूमावथसाचारुहासिनी ॥ पुनःपीनायतश्रोणीदर्शयामासतंनृपम् २ ॥ ॥

३७ । ३८ मत्तेवकाशतइतिमत्तकाशिनी ३९ ।४०।४१।४२ वनजपत्राक्षींजलजपत्राक्षीं ४३ । ४४ ॥ इतिश्रीआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ अथेति १ । २

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ प्रहसन्नअन्यइव ४ आविष्कृतःप्रख्यातः स्त्रीलिंगपाठेतुआविर्भूताऽस्मि ५ । ६ । ७ प्रजहंतिप्रजहति ८ अनाक्रंदेअत्रातरिकाले । 'आक्रंदःक्रंदनेमित्रदारुणयुद्धयोः । त्रातर्यपिचपुंसिस्याद' इतिमेदिनी ९ । १० । ११ । १२ । १३ रोचतेरुचिर्भवति १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० भूयोऽधिकं अहरःहृतवानसि २१ तर्हिक्रियतांसंगइतिचेत्तत्राह नचेति २२ । २३ । २४ । २५

अथाबभाषेकल्याणीवाचामधुरयानृपम् ॥ तंकुरूणांकुलकरंकामाभिहतचेतसम् ३ उवाचमधुरंवाक्यंतपतीप्रहसन्निव ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेनत्वमर्हस्यरिंदम ४ मोहंनृपतिशार्दूलगंतुमाविष्कृतःक्षितौ ॥ एवमुक्तोऽथनृपतिर्वाचामधुरयातदा ५ ददर्शविपुलश्रोणींतामेवाभिमुखेस्थिताम् ॥ अथतामसितापांगीमाबभाषेस पार्थिवः ६ मन्मथाग्निपरीतात्मासंदिग्धाक्षरयागिरा ॥ साधुत्वमसितापांगिकामार्त्तंमत्तकाशिनि ७ भजस्वभजमानंमांप्राणाहिप्रजहंतिमाम् ॥ त्वदर्थेहिविशा लाक्षिमामयंनिशितैःशरैः ८ कामःकमलगर्भाभेप्रतिविध्यन्नशाम्यति ॥ दष्टमेवमनाक्रंदेभद्रेकाममहाहिना ९ सात्वंपीनायतश्रोणीमामाप्नुहिवरानने ॥ त्वदधी नाहिमेप्राणाःकिन्नरोद्गीतभाषिणि १० चारुसर्वानवद्यांगिपद्मेंदुप्रतिमानने ॥ नह्यहंत्वदृतेभीरुशक्ष्यामिखलुजीवितुम् ११ कामःकमलपत्राक्षिप्रतिविध्यतिमाम यम् ॥ तस्मात्कुरुविशालाक्षिमय्यनुक्रोशमंगने १२ भक्तंमामसितापांगिनपरित्यक्तुमर्हसि ॥ त्वंहिमांप्रीतियोगेनत्रातुमर्हसिभाविनि १३ त्वद्दर्शनकृतस्नेहंमन श्चलतिमेभृशम् ॥ नत्वांदृष्ट्वापुनरन्यांद्रष्टुंकल्याणिरोचते १४ प्रसीदवशगोऽहंतेभक्तंमांभजभाविनि ॥ दृष्ट्वैवत्वांवरारोहेमन्मथोभृशमंगने १५ अंतर्गतंविशालाक्षिवि ध्यतिस्मपतत्रिभिः ॥ मन्मथाग्निसमुद्भूतंदाहंकमललोचने १६ प्रीतिसंयोगयुक्ताभिरद्भिःप्रल्हादयस्वमे ॥ पुष्पायुधंदुराधर्षंप्रचंडशरकार्मुकम् १७ त्वद्दर्शनसमुद्भूतं विध्यंतंदुःसहैःशरैः ॥ उपशामयकल्याणिआत्मदानेनभाविनि १८ गांधर्वेणविवाहेनमामुपैहिवरांगने ॥ विवाहानांहिरंभोरुगांधर्वःश्रेष्ठउच्यते १९ ॥ तपत्युवाच ॥ नाहमीशात्मनोराजन्कन्यापितृमतीह्यहम् ॥ मयिचेदस्तितेप्रीतिर्याचस्वपितरंमम २० यथाहितेमयाप्राणाःसंगृहीतानरेश्वर ॥ दर्शनादेवभूयस्त्वंतथाप्राणान्ममाहरः २१ नचाहमीशादेहस्यतस्मान्नृपतिसत्तम ॥ समीपंनोपगच्छामिनस्वतंत्राहियोषितः २२ काहिसर्वेषुलोकेषुविश्रुताभिजनंनृपम् ॥ कन्यानाभिलषेन्नाथंभर्तारंभक्तव त्सलम् २३ तस्मादेवंगतेकालेयाचस्वपितरंमम ॥ आदित्यंप्रणिपातेनतपसानियमेनच २४ सचेत्कामयतेदातुंतवमामरिसूदन ॥ भविष्याम्यद्यतेराजन्सततंवशवर्ति नी २५ अहंहितपतीनामसावित्र्यवरजासुता ॥ अस्यलोकप्रदीपस्यसवितुःक्षत्रियर्षभ २६ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि तपत्युपाख्यानेद्विस प्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

॥ गंधर्वउवाच ॥ एवमुक्त्वाततस्तूर्णंजगामोर्ध्वमनिंदिता ॥ सतुराजापुनर्भूमौतत्रैवनिपपातह १ अन्वेषमाणःसबलस्तं राजानंनृपोत्तमम् ॥ अमात्यःसानुयात्रश्चतंददर्शमहावने २ क्षितौनिपतितंकालेशक्रध्वजमिवोच्छ्रितम् ॥ तंहिदृष्ट्वामहेष्वासंनिरस्तंपतितंभुवि ३ बभूवसोऽस्यसचि वःसंप्रदीप्तइवाग्निना ॥ त्वरयाचोपसंगम्यस्नेहादागतसंभ्रमः ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२६ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भा० द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ एवमिति १ अनुयात्रःशिबिरभांडाद्याहर्तृभिःसहितःसानुयात्रः २ निरस्तंतपत्यात्यक्तं ३ आगतसंभ्रमोजातभयः ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५ । ६ । ७ । ८ पुंडरीकयुक्तेनसुगंधिनाउशीरमूलेननिर्मितंमुकुटंदाहापनयनार्थंराज्ञःशिरसिनिहितमात्रमस्फुटद्विशीर्णंसद्यःशुष्कमभूदित्यर्थः पाठांतरेस्पष्टोर्थः ९ बलंसैन्यं १० गिरिप्रस्थेशैलशिखरे ११ । १२ । १३ द्वादशमेद्वादशसंख्ययामिते १४ दिव्येनविधिनायोगबलेन १५ । १६ पश्यतःसतःपश्यतोऽर्थेवा १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ विहंगमहेखेचर २३ । २४

तंसमुत्थापयामासनृपतिंकाममोहितम् ॥ भूतलाद्भूमिपालेशंपितेवपतितंसुतम् ५ प्रज्ञयावयसाचैववृद्धःकीर्त्यानयेनच ॥ अमात्यस्तंसमुत्थाप्यबभूवविगतज्वरः ६ उवाचचैनंकल्याण्यावाचामधुरयोत्थितम् ॥ माभैर्मनुजशार्दूलभद्रमस्तुतवानघ ७ क्षुत्पिपासापरिश्रांतंतर्कयामासवैनृपम् ॥ पतितंपातनंसंख्येशात्रवाणांमहीतले ८ वारिणाचसुशीतेनशिरस्तस्याभ्यषेचयत् ॥ अस्फुटन्मुकुटंराज्ञःपुंडरीकसुगंधिना ९ ततःप्रत्यागतप्राणस्तद्बलंबलवान्नृपः ॥ सर्वंविसर्जयामासतमेकंसचिवंविना १० ततस्तस्याज्ञयाराज्ञोविप्रतस्थेमहद्बलम् ॥ सतुराजागिरिप्रस्थेतस्मिन्पुनरुपाविशत् ११ ततस्तस्मिन्गिरिवरेशुचिर्भूत्वाकृतांजलिः ॥ आरिराधयिषुःसूर्यंतस्थावूर्ध्वमुखःक्षितौ १२ जगाममनसाचैववसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ पुरोहितममित्रघ्नंतदासंवरणोनृपः १३ नक्तंदिनमथैकत्रस्थितेतस्मिन्जनाधिपे ॥ अथाजगामविप्रर्षिस्तदाद्वादशमेऽहनि १४ सविदित्वैवनृपतिंतपत्याहृतमानसम् ॥ दिव्येनविधिनाज्ञात्वाभावितात्मामहानृषिः १५ तथातुनियतात्मानंतंनृपंमुनिसत्तमः ॥ आबभाषेसधर्मात्मातस्यैवार्थचिकीर्षया १६ सतस्यमनुजेंद्रस्यपश्यतोभगवानृषिः ॥ उर्ध्वमाचक्रमेद्रष्टुंभास्करंभास्करद्युतिः १७ सहस्रांशुंततोविप्रःकृतांजलिरुपस्थितः ॥ वसिष्ठोऽहमितिप्रीत्यासचात्मानंन्यवेदयत् १८ तमुवाचमहातेजाविवस्वान्मुनिसत्तमम् ॥ महर्षेस्वागतंतेऽस्तुकथयस्वयथेप्सितम् १९ यदिच्छसिमहाभागमत्तःप्रवदतांवर ॥ तत्तेदद्यामभिप्रेतंयद्यपिस्यात्सुदुष्करम् २० एवमुक्तःसतेनर्षिर्वसिष्ठःप्रत्यभाषत ॥ प्रणिपत्यविवस्वंतंभानुमंतंमहातपाः २१ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ येषातेतपतीनामसावित्र्यवरजासुता ॥ तांत्वांसंवरणस्यार्थेवरयामिविभावसो २२ सहिराजाबृहत्कीर्तिर्धर्मार्थविदुदारधीः ॥ युक्तःसंवरणोभर्त्तादुहितुस्तेविहंगम २३ इत्युक्तःसतदातेनददानीत्येवनिश्चितः ॥ प्रत्यभाषततंविप्रंप्रतिनंद्यदिवाकरः २४ वरःसंवरणोराज्ञांत्वमृषीणांवरोमुने ॥ तपतीयोषितांश्रेष्ठाकिमन्यदपवर्जनात् २५ ततःसर्वानवद्यांगींतपतींतपनःस्वयम् ॥ ददौसंवरणस्यार्थेवसिष्ठायमहात्मने २६ प्रतिजग्राहतांकन्यांमहर्षिस्तपतींतदा ॥ वसिष्ठोऽथविसृष्टस्तुपुनरेवाजगामह २७ यत्रविख्यातकीर्तिःसकुरूणामृषभोऽभवत् ॥ सराजामन्मथाविष्टस्तद्गतेनांतरात्मना २८ दृष्ट्वाचदेवकन्यांतांतपतींचारुहासिनीम् ॥ वसिष्ठेनसहायांतींसंहृष्टोऽभ्यधिकंबभौ २९ रुरुचेसाऽधिकंसुभ्रूःपतंतीनभस्तलात् ॥ सौदामिनीवविभ्रष्टाद्योतयंतीदिशस्त्विषा ३० कृच्छ्राद्द्वादशरात्रेतुतस्यराज्ञःसमाहिते ॥ आजगामविशुद्धात्मावसिष्ठोभगवानृषिः ३१ तपसाऽऽराध्यवरदंदेवंगोपतिमीश्वरम् ॥ लेभेसंवरणोभार्यांवसिष्ठस्यैवतेजसा ३२ ततस्तस्मिन्गिरिश्रेष्ठेदेवगंधर्वसेविते ॥ जग्राहविधिवत्पाणिंतपत्याःसनरर्षभः ३३ ॥ ॥

किमन्यच्छ्रेष्ठं अपवर्जनाद्दानात् २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० कृच्छ्रात्क्लेशात् द्वादशरात्रसाध्येसमाहितेसमाधौनियमेसमाप्तेसति ३१ गोपतिंसूर्यम् ३२ । ३३ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३४ । ३५ । ३६ । ३७ नववर्षं राज्ञःकामासक्त्यावार्षिकज्योतिष्टोमादिक्रियालोपात् ३८ । ३९ अवश्यायःनीहारोऽपिनपपात कुतोवृष्टिरित्यर्थः ४० । ४१ । ४२ ततनदा शवभूतैःमृतसदृशैः ४३

वसिष्ठेनाभ्यनुज्ञातस्तस्मिन्नेवधराधरे ॥ सोऽकामयतराजर्षिर्विहर्तुंसहभार्यया ३४ ततःपुरेचराष्ट्रेचवनेषूपवनेषुच ॥ आदिदेशमहीपालस्तमेवसचिवंतदा ३५ नृपतिंत्वभ्यनुज्ञाप्यवसिष्ठोऽथापचक्रमे ॥ सोऽथराजागिरौतस्मिन्विजहारामरोयथा ३६ ततोद्वादशवर्षाणिकाननेषुवनेषुच ॥ रेमेतस्मिन्गिरौराजातथैवसह भार्यया ३७ तस्यराज्ञःपुरेतस्मिन्समाद्वादशसत्तम ॥ नववर्षसहस्राक्षोराष्ट्रेचैवास्यभारत ३८ ततस्तस्यामनावृष्ट्यांप्रवृत्तायामरिंदम ॥ प्रजाःक्षयमुपाजग्मुः सर्वाःसस्थाणुजंगमाः ३९ तस्मिंस्तथाविधेकालेवर्तमानेसुदारुणे ॥ नावश्यायःपपातोर्व्यांततःसस्यानिनारुहन् ४० ततोविभ्रांतमनसोजनाःक्षुद्भयपीडिताः ॥ गृहाणिसंपरित्यज्यबभ्रमुःप्रदिशोदिशः ४१ ततस्तस्मिन्पुरेराष्ट्रेत्यक्तदारपरिग्रहाः ॥ परस्परममर्यादाःक्षुधार्ताजघ्निरेजनाः ४२ तत्क्षुधार्तैर्निराहारैःशवभूतैस्त थानरैः ॥ अभवत्प्रेतराजस्यपुरंप्रेतैरिवावृतम् ४३ ततस्तत्तादृशंदृष्ट्वासएवभगवानृषिः ॥ अभ्यवर्षतधर्मात्मावसिष्ठोमुनिसत्तमः ४४ तंचपार्थिवशार्दूलमानया सतत्पुरम् ॥ तपत्यासहितंराजन्व्युषितंशाश्वतीःसमाः ॥ ततःप्रवृष्टस्तत्रासीद्यथापूर्वंसुरारिहा ४५ तस्मिन्नृपतिशार्दूलेप्रविष्टेनगरंपुनः ॥ प्रववर्षसहस्राक्षःस स्यानिजनयन्प्रभुः ४६ ततःसराष्ट्रंमुमुदेतत्पुरंपरयामुदा ॥ तेनपार्थिवमुख्येनभावितंभावितात्मना ४७ ततोद्वादशवर्षाणिपुनरीजेनराधिपः ॥ तपत्यासहितः पत्न्यायथाशच्यामरुत्पतिः ४८ ॥ गंधर्वउवाच ॥ एवमासीन्महाभागातपतीनामपौर्विकी ॥ तववैवस्वतीपार्थतापत्यस्त्वंययामतः ४९ तस्यांसंजनयामासकु रुंसंवरणोनृपः ॥ तपत्यांतपतांश्रेष्ठतापत्यस्त्वंततोऽर्जुन ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणितपत्युपाख्यानसमाप्तौत्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ सगंधर्ववचःश्रुत्वातत्तदाभरतर्षभ ॥ अर्जुनःपरयाभक्त्यापूर्णचंद्रइवाबभौ १ उवाचचमहेष्वासोगंधर्वंकुरुसत्तमः ॥ जातकौतूहलोऽतीववसिष्ठस्यतपोबलात् २ वसिष्ठइतितस्यैतदृषेर्नामत्वयेरितम् ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंयथावत्तद्वदस्वमे ३ यएषगंधर्वपतेपूर्वेषांनःपुरोहितः ॥ आसीदेतन्ममाचक्ष्वकएषभगवानृषिः ४ ॥ गंधर्वउवाच ॥ ब्रह्मणोमानसःपुत्रोवसिष्ठोऽरुंधतीपतिः ॥ तपसानिर्जितौशश्वदजेयावमरैरपि ५ कामक्रोधावुभौ यस्यचरणौसंववाहतुः ॥ इंद्रियाणांवशकरोवसिष्ठइतिचोच्यते ६ यस्तुनोच्छेदनंचक्रेकुशिकानामुदारधीः ॥ विश्वामित्रापराधेनधारयन्मन्युमुत्तमम् ७ पुत्रव्य सनसंतप्तःशक्तिमानप्यशक्तवत् ॥ विश्वामित्रविनाशायनचक्रेकर्मदारुणम् ८ मृतांश्चपुनराहर्तुंशक्तःपुत्रान्यमक्षयात् ॥ कृतांतंनातिचक्रामवेलामिवमहोदधिः ९ यंप्राप्यविजितात्मानंमहात्मानंनराधिपाः ॥ इक्ष्वाकवोमहीपालालेभिरेपृथीवीमिमाम् १० ॥ ॥ ॥

४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० ॥ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ सगंधर्वेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ अपराधेनपुत्रशतवधरूपेण ७ । ८ । ९ । १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ । १२ । १३ । १४ प्रकरणार्थमुपसंहरति तस्मादिति १५ ॥ इतिआदिपर्वणिनिलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ ॥ किंनिमित्तमिति १ । २ । ३ ४ मरुधन्वसुमरुसंज्ञकेष्वल्पजलप्रदेशेषु । 'धन्वातुमरुदेशेनाक्लीबेचापेस्थलेपिच' इतिमेदिनी ५ व्यायामकर्शितःश्रमेणम्लानः ६ श्रेष्ठभाक्पूज्यपूजकः ७ परिजग्राहनिमंत्रितवान् ८ । ९ ग्राम्या व्रीह्यादयः । आरण्यानीवारादयः । षड्रसामधुरादयः । रसायनंदिव्यदेहतापादकम् १० पेयानिक्षीरादीनि । भक्ष्याणिदंतैरवखंडनीयान्यपूपादीनि । लेह्यानिपायसादीनि । चोष्याणिइक्षुकां

पुरोहितमिमंप्राप्यवसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ ईजिरेक्रतुभिश्चैवनृपास्तेकुरुनंदन ११ सहितान्याजयामाससर्वान्नृपतिसत्तमान् ॥ ब्रह्मर्षिःपांडवश्रेष्ठबृहस्पतिरिवाम रान् १२ तस्माद्धर्मप्रधानात्मावेदधर्मविदीप्सितः ॥ ब्राह्मणोगुणवान्कश्चित्पुरोधाःप्रतिदृश्यताम् १३ क्षत्रियेणाभिजातेनपृथिवींजेतुमिच्छता ॥ पूर्वंपुरोहितः कार्यःपार्थराज्याभिवृद्धये १४ महींजिगीषताराज्ञाब्रह्मकार्यंपुरःसरम् ॥ तस्मात्पुरोहितःकश्चिद्गुणवान्विजितेन्द्रियः ॥ विद्वान्भवतुवोविप्रोधर्मकामार्थतत्त्ववित् १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिपुरोहितकरणकथनेचतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ किंनिमित्तमभूद्वै रंविश्वामित्रवसिष्ठयोः ॥ वसतोराश्रमेदिव्येशंसनःसर्वमेवतत् १ ॥ गंधर्वउवाच ॥ इदंवासिष्ठमाख्यानंपुराणंपरिचक्षते ॥ पार्थसर्वेषुलोकेषुयथावत्तन्निबोधमे २ कान्यकुब्जेमहानासीत्पार्थिवोभरतर्षभ ॥ गाधीतिविश्रुतोलोकेकुशिकस्यात्मसंभवः ३ तस्यधर्मात्मनःपुत्रःसमृद्धबलवाहनः ॥ विश्वामित्रइतिख्यातोबभूवरिपु मर्दनः ४ सचचारसहामात्योमृगयांगहनेवने ॥ मृगान्विध्यन्वराहांश्चरम्येषुमरुधन्वसु ५ व्यायामकर्शितःसोऽथमृगलिप्सुःपिपासितः ॥ आजगामनरश्रेष्ठव सिष्ठस्याश्रमंप्रति ६ तमागतमभिप्रेक्ष्यवसिष्ठःश्रेष्ठभागृषिः ॥ विश्वामित्रंनरश्रेष्ठंप्रतिजग्राहपूजया ७ पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तंस्वागतेनचभारत ॥ तथैवपरिजग्रा हवन्येनहविषातदा ८ तस्याथकामधुग्धेनुर्वसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ उक्ताकामान्प्रयच्छेतिसाकामान्दुदुहेतदा ९ ग्राम्यारण्याश्चौषधीश्चदुदुहेपयएवच ॥ षड्रसंचा मृतनिभंरसायनमनुत्तमम् १० भोजनीयानिपेयानिभक्ष्याणिविविधानिच ॥ लेह्यान्यमृतकल्पानिचोष्याणिचतथाऽर्जुन ११ रत्नानिचमहार्हाणिवासांसिविवि धानिच ॥ तैःकामैःसर्वसंपूर्णःपूजितश्चमहीपतिः १२ सामात्यःसबलश्चैवतुतोषसभृशंतदा ॥ षडुन्नतांसुपार्श्वोरुंपृथुपंचसमावृताम् १३ मंडूकनेत्रांस्वाकारां पीनोधसमनिंदिताम् ॥ सुवालधिंशंकुकर्णांचारुशृंगांमनोरमाम् १४ पुष्टायतशिरोग्रीवांविस्मितःसोऽभिवीक्ष्यताम् ॥ अभिनंद्यसतांराजानंदिनींगाधिनंदनः १५ अब्रवीच्चभृशंतुष्टःसराजातमृषिंतदा ॥ अर्बुदेनगवांब्रह्मन्ममराज्येनवापुनः १६ ॥ ॥ ॥

डादीनि ११ । १२ सबलःससैन्यः । षडुन्नतांषडायतां । 'शिरोग्रीवासक्थिनीचसास्नापुच्छमथस्तनाः ॥ शुभान्येतानिधेनूनामायतानिप्रचक्षते' । तथापृथुभिःपंचभिरंगैःसमावृतांसु क्ताम् । 'ललाटंश्रवणौचैवनयनद्वितयंतथा ॥ पृथून्येतानिशस्यंतेधेनूनांपंचसूरिभिः' १३ मंडूकस्येवोच्छूनेनेत्रेयस्याः । पीनमूधःक्षीराशयोयस्यास्तांपीनोधसम् । सुवालधिःशोभनपु च्छां । शंकुइवतीक्ष्णाग्रौकर्णौयस्याःसा १४ नंदिनीनामतः १५ । १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७ । १८ । १९ । २० । २१ कशादंडप्रणुदितांकशाघातेनखेदंप्रापितां काल्यमानामितस्ततोनिरोध्यमानां २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४

नंदिनींसंप्रयच्छस्वभुंक्ष्वराज्यंमहामुने ॥ वसिष्ठउवाच ॥ देवतातिथिपित्रर्थंयाज्यार्थंचपयस्विनी १७ अदेयानंदिनीयंवैराज्येनापितवानघ ॥ विश्वामित्रउवाच ॥ क्षत्रियोऽहंभवान्विप्रस्तपःस्वाध्यायसाधनः १८ ब्राह्मणेषुकुतोवीर्यंप्रशांतेषुधृतात्मसु ॥ अर्बुदेनगवांयस्त्वंनददासिममेप्सितम् १९ स्वधर्मंनप्रहास्यामिनेष्यामिचबलेनगाम् ॥ वसिष्ठउवाच ॥ बलस्थश्चासिराजाचबाहुवीर्यश्चक्षत्रियः २० यथेच्छसितथाक्षिप्रंकुरुमात्वंविचारय ॥ गंधर्वउवाच ॥ एवमुक्तस्तथापार्थविश्वामित्रोबलादिव २१ हंसचंद्रप्रतीकाशांनंदिनींतांजहारगाम् ॥ कशादंडप्रणुदितांकाल्यमानामितस्ततः २२ हंभायमानाकल्याणीवसिष्ठस्याथनंदिनी ॥ आगम्याभिमुखीपार्थतस्थौभगवदुन्मुखी २३ भृशंचताड्यमानावैनजगामाश्रमात्ततः ॥ वसिष्ठउवाच ॥ शृणोमितेरवंभद्रेविनदंत्याःपुनःपुनः २४ न्हियसेत्वंबलाद्भद्रेविश्वामित्रेणनंदिनि ॥ किंकर्त्तव्यंमयातत्रक्षमावान्ब्राह्मणोह्यहम् २५ ॥ गंधर्वउवाच ॥ साभयान्नंदिनीतेषांबलानांभरतर्षभ ॥ विश्वामित्रभयोद्विग्नावसिष्ठंसमुपागमत् २६ ॥ गौरुवाच ॥ कशाग्रदंडाभिहतांक्रोशंतींमामनाथवत् ॥ विश्वामित्रबलैर्घोरैर्भगवन्किमुपेक्षसे २७ ॥ गंधर्वउवाच ॥ नंदिन्यामेवंक्रंदंत्यांधर्षितायांमहामुनिः ॥ नचुक्षुभेतदाधैर्यान्नचचालधृतव्रतः २८ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ क्षत्रियाणांबलंतेजोब्राह्मणानांक्षमाबलम् ॥ क्षमामांभजतेयस्माद्गम्यतांयदिरोचते २९ ॥ नंदिन्युवाच ॥ किंनुत्यक्ताऽस्मिभगवन्यदेवंत्वंप्रभाषसे ॥ अत्यक्ताऽहंत्वयाब्रह्मन्नेतुंशक्यानवैबलात् ३० ॥ वसिष्ठउवाच ॥ नत्वांत्यजामिकल्याणिस्थीयतांयदिशक्यते ॥ दृढेनदाम्नाबद्धेषवत्सस्तेन्हियतेबलात् ३१ ॥ गंधर्वउवाच ॥ स्थीयतामितितच्छ्रुत्वावसिष्ठस्यपयस्विनी ॥ उर्ध्वांचितशिरोग्रीवाप्रबभौरौद्रदर्शना ३२ क्रोधरक्तेक्षणासागौर्हंभारवघनस्वना ॥ विश्वामित्रस्यतत्सैन्यंव्यद्रावयतसर्वशः ३३ कशाग्रदंडाभिहताकाल्यमानाततस्ततः ॥ क्रोधरक्तेक्षणाक्रोधंभूयएवसमादधे ३४ आदित्यइवमध्याह्नेक्रोधदीप्तवपुर्बभौ ॥ अंगारवर्षंमुंचंतीमुहुर्वालधितोमहत् ३५ असृजत्पल्हवान्पुच्छात्प्रस्नवाद्द्राविडाञ्छकान् ॥ योनिदेशाच्चयवनान्शकृतःशबरान्बहून् ३६ मूत्रतश्चासृजत्कांश्चिच्छबरांश्चैवपार्श्वतः ॥ पौंड्रान्किरातान्यवनान्सिंहलान्बर्बरान्खसान् ३७ चिबुकांश्चपुलिंदांश्चचीनान्हूणान्सकेरलान् ॥ ससर्जफेनतःसागौर्म्लेच्छान्बहुविधानपि ३८ तैर्विसृष्टैर्महासैन्यैर्नानाम्लेच्छगणैस्तदा ॥ नानावरणसंच्छन्नैर्नानायुधधरैस्तथा ३९ अवाकीर्यतसंरब्धैर्विश्वामित्रस्यपश्यतः ॥ एकैकश्चतदायोधःपंचभिःसप्तभिर्वृतः ४० अस्त्रवर्षेणमहतावध्यमानंबलंतदा ॥ प्रभग्नंसर्वतस्त्रस्तंविश्वामित्रस्यपश्यतः ४१ नचप्राणैर्वियुज्यंतेकेचित्तत्रास्यसैनिकाः ॥ विश्वामित्रस्यसंक्रुद्धैर्वासिष्ठैर्भरतर्षभ ४२ सागौस्तत्सकलंसैन्यंकालयामासदूरतः ॥ विश्वामित्रस्यतत्सैन्यंकाल्यमानंत्रियोजनम् ४३ क्रोशमानंभयोद्विग्नंत्रातारंनाध्यगच्छत ॥ दृष्ट्वातन्महदाश्चर्यंब्रह्मतेजोभवंतदा ४४ ॥ ॥ ॥ ॥

३५ पल्हवादयोम्लेच्छविशेषाः प्रस्नवाद्ूधःप्रदेशात् शकृतोगोमयात् ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४५ । ४६ विष्टभ्यव्याप्य ४७ । ८ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ कल्माषपादइति । असदृशोनास्तिसदृशस्तुल्योयस्यसः १ । २
३ याज्यार्थेअयंममयाज्योभवत्वित्येतदर्थम् ४ एकायनगतएकस्यैवअयनंगमनंयत्रतत्रगतः अतिसंकुचितमार्गेगतइत्यर्थः ५ । ६ पथोमार्गात् ७ धर्मःसनातनोराज्ञःपंथाब्राह्मणेनासमेत्यसमेत्यतुब्राह्मणस्यैव

विश्वामित्रःक्षत्रभावान्निर्विण्णोवाक्यमब्रवीत् ॥ धिग्बलंक्षत्रियबलंब्रह्मतेजोबलंबलम् ४५ बलाबलंविनिश्चित्यतपएवपरंबलम् ॥ सराज्यंस्फीतमुत्सृज्यतांच दीप्तांनृपश्रियम् ४६ भोगांश्चपृष्ठतःकृत्वातपस्येवमनोदधे ॥ सगत्वातपसासिद्धिंलोकान्विष्टभ्यतेजसा ४७ ततापसर्वान्दीप्तौजाब्राह्मणत्वमवाप्तवान् ॥ अपिबच्चततःसोममिंद्रेणसहकौशिकः ४८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिवासिष्ठविश्वामित्रपराभवेपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥ गंधर्व उवाच ॥ कल्माषपादइत्येवंलोकेराजाबभूवह ॥ इक्ष्वाकुवंशजःपार्थतेजसाऽसदृशोभुवि १ सकदाचिद्वनंराजामृगयांनिर्ययौपुरात् ॥ मृगान्विध्यन्वराहांश्च चचाररिपुमर्दनः २ तस्मिन्वनेमहाघोरेखड्गांश्चबहुशोऽहनत् ॥ हत्वाचसुचिरंश्रांतोराजानिववृतेततः ३ अकामयत्तंयाज्यार्थेविश्वामित्रःप्रतापवान् ॥ सतुराजा महात्मानंवासिष्ठमृषिसत्तमम् ४ तृषार्त्तश्चक्षुधार्त्तश्चएकायनगतःपथि ॥ अपश्यदजितःसंख्येमुनिंप्रतिमुखागतम् ५ शक्तिंनाममहाभागंवसिष्ठकुलवर्धनम् ॥ ज्येष्ठंपुत्रंपुत्रशताद्वासिष्ठस्यमहात्मनः ६ अपगच्छपथोऽस्माकमित्येवंपार्थिवोऽब्रवीत् ॥ तथाऋषिरुवाचैनंसांत्वयन्श्लक्ष्णयागिरा ७ ममपंथामहाराजधर्मएष सनातनः ॥ राज्ञासर्वेषुधर्मेषुदेयःपंथाद्विजायते ८ एवंपरस्परंतौतुपथोऽर्थेवाक्यमूचतुः ॥ अपसर्पापसर्पेतिवागुत्तरमकुर्वताम् ९ ऋषिस्तुनापचक्रामतस्मिन्धर्मपथेस्थितः ॥ नापिराजामुनेर्मानात्क्रोधाच्चाथजगामह १० अमुंचंतंतुपंथानंतमृषिंनृपसत्तमः ॥ जघानकशयामोहात्तदाराक्षसवन्मुनिम् ११ कशाप्रहाराभिहतस्ततःसमुनिसत्तमः ॥ तंशशापनृपश्रेष्ठंवासिष्ठःक्रोधमूर्च्छितः १२ हंसिराक्षसवद्यस्माद्राजापसदतापसम् ॥ तस्मात्त्वमद्यप्रभृतिपुरुषादोभविष्यसि १३ मनुष्यपिशितेसक्तश्चरिष्यसिमहीमिमाम् ॥ गच्छराजाधमेत्युक्तःशक्तिनावीर्यशक्तिना १४ ततोयाज्यनिमित्तंतुविश्वामित्रवसिष्ठयोः ॥ वैरमासीत्तदातंतुविश्वामित्रोऽन्वपद्यत १५ तयोर्विवदतोरेवंसमीपमुपचक्रमे ॥ ऋषिरुग्रतपाःपार्थविश्वामित्रःप्रतापवान् १६ ततःसबुबुधेपश्चात्तमृषिंनृपसत्तमः ॥ ऋषेःपुत्रंवसिष्ठस्यवसिष्ठमिवतेजसा १७ अंतर्धायततोऽऽत्मानंविश्वामित्रोऽपिभारत ॥ तावुभावतिचक्रामचिकीर्षन्नात्मनःप्रियम् १८ सतुशप्तस्तदातेनशक्तिनावैनृपोत्तमः ॥ जगामशरणंशक्तिंप्रसादयितुमर्हयन् १९ तस्यभावंविदित्वासनृपतेःकुरुसत्तम ॥ विश्वामित्रस्ततोरक्षआदिदेशनृपंप्रति २० ॥ ॥

पंथाः इत्यादिशास्त्रविहितः ८ । ९ मानात्क्रोधाच्चमुनेर्मार्गान्नापचक्राम अथहठातिशयानंतरं १० । ११ । १२ । १३ । १४ ततइति । एवंविश्वामित्रःस्वविद्याबलाच्छक्तिनृपयोर्वैरमुत्पाद्यतंयाज्यंपदाविश्वामित्रोऽन्वपद्यततदातयोर्वैरमासीदित्यर्थः १५ तयोःशक्तिनृपयोर्विवदतोःसतोःऋषीराजर्षिः १६ पश्चाद्विश्वमित्रागमनानंतरं ऋषिंशक्तिम् १७ ततोत्मानंततआत्मानं उभौशक्तिराजानौ अतिचक्रामवंचितवान् १८ । १९ तस्यराज्ञोभावंशक्तिप्रसादनपरंज्ञात्वातदंतरेरक्षःप्रवेशितवान् २० ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ बलवदत्यंतं २३ ।२४ ।२५ । २६। २७ । २८। २९ ।३० ।३१ । ३२ । ३३ । ३४ अत्रनरमांसे लोलुपाआसक्तिः ३५ ।३६ ।३७।३८ । ३९। ४० ।४१। ४२ । ४३ । ४४ मुमोचपातयामास

शापात्तस्यतुविप्रर्षेर्विश्वामित्रस्यचाज्ञया ॥ राक्षसःकिंकरोनामविवेशनृपतिंतदा २१ रक्षसातंगृहीतंतुविदित्वामुनिसत्तमः ॥ विश्वामित्रोऽप्यपाक्रामत्तस्माद्दे
शादरिंदम २२ ततःसनृपतिस्तेनरक्षसांतर्गतेनवै ॥ बलवत्पीडितःपार्थनान्वबुध्यतकिंचन २३ ददर्शाथद्विजःकश्चिद्राजानंप्रस्थितंवनम् ॥ अयाचत्क्षुधाप
न्नःसमांसंभोजनंतदा २४ तमुवाचाथराजर्षिर्द्विजंमित्रसहस्तदा ॥ आस्वब्रह्मंस्त्वमत्रैवमुहूर्तंप्रतिपालयन् २५ निवृत्तःप्रतिदास्यामिभोजनंतेयथेप्सितम् ॥ इ
त्युक्त्वाप्रययौराजातस्थौचद्विजसत्तमः २६ ततोराजापरिक्रम्ययथाकामंयथासुखम् ॥ निवृत्तोऽन्तःपुरंपार्थप्रविवेशमहामनाः २७ ततोऽर्धरात्रउत्थायसूदमाना
य्यसत्वरम् ॥ उवाचराजासंस्मृत्यब्राह्मणस्यप्रतिश्रुतम् २८ गच्छामुष्मिन्वनोद्देशेब्राह्मणोमांप्रतीक्षते ॥ अन्नार्थीतंत्वमन्नेनसमांसेनोपपादय २९ ॥ गंधर्वउवाच ॥
एवमुक्तस्ततःसूदःसोऽनासाद्यामिषंक्वचित् ॥ निवेदयामासतदातस्मैराज्ञेव्यथान्वितः ३० राजातुरक्षसाऽऽविष्टःसूदमाहगतव्यथः ॥ अप्येनंनरमांसेनभोजये
तिपुनःपुनः ३१ तथेत्युक्त्वाततःसूदःसंस्थानंवध्यघातिनाम् ॥ गत्वाऽऽजहारत्वरितोनरमांसमपेतभीः ३२ एतत्संस्कृत्यविधिवदन्नोपहितमाशुवै ॥ तस्मैप्रादाद्ब्राह्म
णायक्षुधितायतपस्विने ३३ ससिद्धचक्षुषादृष्ट्वातदन्नंद्विजसत्तमः ॥ अभोज्यमिदमित्याहक्रोधपर्याकुलेक्षणः ३४ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ यस्मादभोज्यमन्नंमेददा
तिसनृपाधमः ॥ तस्मात्तस्यैवमूढस्यभविष्यत्यत्रलोलुपा ३५ सक्तोमानुषमांसेषुयथोक्तःशक्तिनातथा ॥ उद्वेजनीयोभूतानांचरिष्यतिमहीमिमाम् ३६ द्विरनु
व्याहृतेराज्ञःसशापोबलवानभूत् ॥ रक्षोबलसमाविष्टोविसंज्ञश्चाभवन्नृपः ३७ ततःसनृपतिश्रेष्ठोरक्षसाऽपहृतेंद्रियः ॥ उवाचशक्तिंतंदृष्ट्वानचिरादिवभारत ३८
यस्मादसदृशःशापःप्रयुक्तोऽयंमयित्वया ॥ तस्मात्त्वत्तःप्रवर्तिष्येखादितुंपुरुषानहम् ३९ एवमुक्त्वाततःसद्यस्तंप्राणैर्विप्रयुज्यच ॥ शक्तिनंभक्षयामासव्याघ्रःपशु
मिवेप्सितम् ४० शक्तिनंतुमृतंदृष्ट्वाविश्वामित्रःपुनःपुनः ॥ वसिष्ठस्यैवपुत्रेषुतद्रक्षःसंदिदेशह ४१ सतान्शक्त्यवरान्पुत्रान्वसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ भक्षयामाससं
क्रुद्धःसिंहःक्षुद्रमृगानिव ४२ वसिष्ठोघातितान्श्रुत्वाविश्वामित्रेणतान्सुतान् ॥ धारयामासतंशोकंमहाद्रिरिवमेदिनीम् ४३ चक्रेचात्मविनाशायबुद्धिंसमुनिसत्त
मः ॥ नत्वेवकौशिकोच्छेदंमेनेमतिमतांवरः ४४ समेरुकूटादात्मानंमुमोचभगवानृषिः ॥ गिरेस्तस्यशिलायांतुतूलराशाविवापतत् ४५ नममारचपातेनसयदाते
नपांडव ॥ तदाऽग्निमिद्धंभगवान्संविवेशमहावने ४६ तंतदासुसमिद्धोऽपिनददाहहुताशनः ॥ दीप्यमानोऽप्यमित्रघ्नशीतोऽग्निरभवत्ततः ४७ ससमुद्रमभिप्रे
क्ष्यशोकाविष्टोमहामुनिः ॥ बद्ध्वाकंठेशिलांगुर्वींनिपपाततदाऽम्भसि ४८ ससमुद्रोर्मिवेगेनस्थलेन्यस्तोमहामुनिः ॥ नममारयदाविप्रःकथंचित्संशितव्रतः ॥
जगामसततःखिन्नःपुनरेवाश्रमंप्रति ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथप० वासिष्ठेवसिष्ठशोके षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥

आत्मानंदेहं ४५ । ४६ । ४७ । ४८ 'कौशिकःकृत्रिमोविप्रोजघ्नेऽल्पार्थेशतंमुनीन् ॥ जावींविप्रोवसिष्ठस्तुखेदितोऽपिक्षमापरः' ४९ ॥ इतिश्रीम०नी०भा०षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततोदृष्ट्वेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० वध्वास्नुषया ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ माभैर्माभैपीः गातिस्थेतिसूत्रेभ्यइतिनिभेते

॥ गंधर्वउवाच ॥ ततोदृष्ट्वाऽऽश्रमपदंरहितंतैःसुतैर्मुनिः ॥ निर्जगामसुदुःखार्तःपुनरप्याश्रमात्ततः १ सोपश्यत्सरितंपूर्णांप्रावृट्कालेनवांभसा ॥ वृक्षान्बहुविधान्पार्थहरंतींतीरजान्बहून् २ अथचिन्तांसमापेदेपुनःकौरवनंदन ॥ अंभस्यस्यानिमज्जेयमितिदुःखसमन्वितः ३ ततःपाशैस्तदात्मानंगाढंबद्ध्वामहामुनिः ॥ तस्याजलेमहानद्यानिममज्जसुदुःखितः ४ अथच्छित्त्वानदीपाशांस्तस्यारिबलसूदन ॥ स्थलस्थंतमृषिंकृत्वाविपाशंसमवासृजत् ५ उत्ततारततःपाशैर्विमुक्तःसमहानृषिः ॥ विपाशेतिचनामास्यानद्याश्चक्रेमहानृषिः ६ शोकबुद्धिंतदाचक्रेनचैकत्रव्यतिष्ठत ॥ सोगच्छत्पर्वतांश्चैवसरितश्चसरांसिच ७ दृष्ट्वासपुनरेवर्षिर्नदींहैमवतींतदा ॥ चंडग्राहवतींभीमांतस्याःस्रोतस्यपातयत् ८ सातमग्निसमंविप्रमनुचिंत्यसरिद्वरा ॥ शतधाविद्रुतायस्माच्छतद्रुरितिविश्रुता ९ ततःस्थलगतंदृष्ट्वातत्राप्यात्मानमात्मना ॥ मर्तुंनशक्यामीत्युक्त्वापुनरेवाश्रमंययौ १० सगत्वाविविधान्शैलान्देशान्बहुविधांस्तथा ॥ अदृश्यंत्याख्ययावध्वाऽथाश्रमेऽनुसृतोऽभवत् ११ अथशुश्रावसंगत्यावेदाध्ययननिःस्वनम् ॥ पृष्ठतःपरिपूर्णार्थैषड्भिरंगैरलंकृतम् १२ अनुव्रजतिकोन्वेषमामित्येवाथसोऽब्रवीत् ॥ अहमित्यदृश्यंतीमंसास्नुषाप्रत्यभाषत ॥ शक्तेर्भार्यामहाभागतपोयुक्तातपस्विनी १३ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ पुत्रिकस्यैषसांगस्यवेदस्याध्ययनस्वनः ॥ पुरासांगस्यवेदस्यशक्तेरिवमयाश्रुतः १४ ॥ अदृश्यंत्युवाच ॥ अयंकुक्षौसमुत्पन्नःशक्तेर्गर्भःसुतस्यते ॥ समाद्वादशतस्येहवेदानभ्यस्यतोमुने १५ ॥ गंधर्वउवाच ॥ एवमुक्तस्तयाहृष्टोवसिष्ठःश्रेष्ठभागृषिः ॥ अस्तिसंतानमित्युक्त्वामृत्योःपार्थन्यवर्तत १६ ततःप्रतिनिवृत्तःसतयावध्वासहानघ ॥ कल्माषपादमासीनंददर्शविजनेवने १७ सतुदृष्ट्वैवतंराजाक्रुद्धउत्थायभारत ॥ आविष्टोरक्षसोग्रेणइयेषात्तुंतदामुनिम् १८ अदृश्यंतीतुतंदृष्ट्वाक्रूरकर्माणमग्रतः ॥ भयसंविग्नयावाचावसिष्ठमिदमब्रवीत् १९ असौमृत्युरिवोग्रेणदंडेनभगवन्नितः ॥ प्रगृहीतेनकाष्ठेनराक्षसोऽभ्येतिदारुणः २० तंनिवारयितुंशक्तोनान्योऽस्तिभुविकश्चन ॥ त्वदृतेऽद्यमहाभागसर्ववेदविदांवर २१ पाहिमांभगवन्पापादस्माद्दारुणदर्शनात् ॥ राक्षसोऽयमिहात्तुंवैनूनमावांसमीहते २२ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ माभैःपुत्रिनभेतव्यंराक्षसात्तुकथंचन ॥ नैतद्रक्षोभयंयस्मात्पश्यसित्वमुपस्थितम् २३ राजाकल्माषपादोऽयंवीर्यवान्प्रथितोभुवि ॥ सएषोऽस्मिन्वनोद्देशेनिवसत्यतिभीषणः २४ ॥ गंधर्वउवाच ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यवसिष्ठोभगवानृषिः ॥ वारयामासतेजस्वीहुंकारेणैवभारत २५ मंत्रपूतेनचपुनःसतमभ्युक्ष्यवारिणा ॥ मोक्षयामासवैशापात्तस्माद्योगान्नराधिपम् २६ सहिद्वादशवर्षाणिवसिष्ठस्यैवतेजसा ॥ ग्रस्तआसीद्ग्रहेणेवपर्वकालेदिवाकरः २७ रक्षसाविप्रमुक्तोथसनृपस्तद्वनंमहत् ॥ तेजसारंजयामाससंध्याभ्रमिवभास्करः २८ प्रतिलभ्यततःसंज्ञामभिवाद्यकृतांजलिः ॥ उवाचनृपतिःकालेवसिष्ठमृषिसत्तमम् २९ ॥ ॥ ॥ ॥

रपिग्रहणपक्षेसिचोलुक् २३ । २४ । २५ तस्माद्योगात्अभ्युक्षणाद्योगजसामर्थ्यात् २६ प्रागेवंतत्कुतोनकृतमित्यतआह सहीति । वसिष्ठस्यशक्तिरूपस्य २७ । २८ । २९ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० वृत्तंनिष्पन्नं एतत्यस्त्वयाकर्त्तव्यमस्मदिष्टं । विरुद्धलक्षणयाइयमुक्तिः । त्वयैवरक्षोभिभूतेनममपुत्रशतंभक्षितमितिभावः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० पंथान मित्यार्षपुंस्त्वं ४१ । ४२ । ४३ संविदमैकमत्यं संबभूवमिथुनीबभूव दिव्येनस्वर्ग्येणालौल्येनेत्यर्थः ४४ । ४५ । ४६ पौदन्यंपुरं बौदन्यमितितुपठितुंयुक्तं आदिविकारोत्वा । वोदनंनिशामनं

सौदासोऽहंमहाभागयाज्यस्तेमुनिसत्तम ॥ अस्मिन्कालेयदिष्टंतेब्रूहिकिंकरवाणिते ३० ॥ वसिष्ठउवाच ॥ वृत्तमेतद्यथाकालंगच्छराज्यंप्रशाधिवै ॥ ब्राह्मणंतुम नुष्येंद्रमाऽवमंस्थाःकदाचन ३१ ॥ राजोवाच ॥ नावमंस्येमाहभागकदाचिद्ब्राह्मणर्षभान् ॥ त्वन्निदेशेस्थितःसम्यक्पूजयिष्याम्यहंद्विजान् ३२ इक्ष्वाकूणांच येनाहमनृणःस्यांद्विजोत्तम ॥ तत्त्वत्तःप्राप्तुमिच्छामिसर्ववेदविदांवर ३३ अपत्यमीप्सितंमह्यंदातुमर्हसिसत्तम ॥ शीलरूपगुणोपेतमिक्ष्वाकुकुलवृद्धये ३४ ॥ गंधर्वउवाच ॥ ददानीत्येवतंतत्रराजानंप्रत्युवाचह ॥ वसिष्ठःपरमेष्वासंसत्यसंधोद्विजोत्तमः ३५ ततःप्रतिययौकालेवसिष्ठःसहतेनवै ॥ ख्यातांपुरीमिमांलोके ष्वयोध्यांमनुजेश्वर ३६ तंप्रजाःप्रतिमोदंत्यःसर्वाःप्रत्युद्गतास्तदा ॥ विपाप्मानंमहात्मानंदिवौकसइवेश्वरम् ३७ सुचिरायमनुष्येंद्रोनगरींपुण्यलक्षणाम् ॥ विवे शसहितस्तेनवसिष्ठेनमहर्षिणा ३८ ददृशुस्तंमहीपालमयोध्यावासिनोजनाः ॥ पुरोहितेनसहितंदिवाकरमिवोदितम् ३९ सचतांपूरयामासलक्ष्म्यालक्ष्मीवतां वरः ॥ अयोध्यांव्योमशीतांशुःशरत्कालइवोदितः ४० संसिक्तमृष्टपंथानंपताकाध्वजशोभितम् ॥ मनःप्रल्हादयामासतस्यतत्पुरमुत्तमम् ४१ तुष्टपुष्टजनाकी र्णासापुरीकुरुनंदन ॥ अशोभततदातेनशक्रेणेवामरावती ४२ ततःप्रविष्टेराजर्षौतस्मिंस्तत्पुरमुत्तमम् ॥ राज्ञस्तस्याज्ञयादेवीवसिष्ठमुपचक्रमे ४३ महर्षिःसंवि दंकृत्वासंबभूवतयासह ॥ देव्यादिव्येनविधिनावसिष्ठःश्रेष्ठभागृषिः ४४ ततस्तस्यांसमुत्पन्नेगर्भेसमुनिसत्तमः ॥ राज्ञाऽभिवादितस्तेनजगाममुनिराश्रमम् ४५ दीर्घकालेनसागर्भंसुषुवेनतुतंयदा ॥ तदादेव्यश्मनाकुक्षिंनिर्बिभेदयशस्विनी ४६ ततोऽपिद्वादशेवर्षेसजज्ञेपुरुषर्षभः ॥ अश्मकोनामराजर्षिःपौदन्यंयोन्यवेश यत् ४७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि वासिष्ठे सौदाससुतोत्पत्तौ सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ गंधर्वउवाच ॥ अश्रमस्थाततः पुत्रमदृश्यंतीव्यजायत ॥ शक्तेःकुलकरंराजन्द्वितीयमिवशक्तिनम् १ जातकर्मादिकास्तस्यक्रियाःसमुनिसत्तमः ॥ पौत्रस्यभरतश्रेष्ठचकारभगवान्स्वयम् २ परासुःसयतस्तेनवसिष्ठःस्थापितोमुनिः ॥ गर्भस्थेनततोलोकेपराशरइतिस्मृतः ३ अमन्यतसधर्मात्मावसिष्ठंपितरंमुनिः ॥ जन्मप्रभृतितस्मिंस्तुपितरीवान्ववर्तत ४ सताताइवविप्रर्षिंवसिष्ठंप्रत्यभाषत ॥ मातुःसमक्षंकौन्तेयअदृश्यंत्याःपरंतप ५ तातेतिपरिपूर्णार्थंतस्यतन्मधुरंवचः ॥ अदृश्यंत्यश्रुपूर्णाक्षीशृण्वतीतमुवाचह ६ मातातताततातेतिब्रूह्येनंपितरंपितुः ॥ रक्षसाभक्षितस्तातवतातोवनांतरे ७ मन्यसेयंतुतातेतिनैषतातस्तवानव ॥ आर्यएषपितातस्यपितुस्तवयशस्विनः ८

तदहं । वोदनमितिभाषायांप्रसिद्धं ४७ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ ॥ ॥ आश्रमस्थेति १ । २ परासुरितिपरासोरा शासनमवस्थानंयेनसपराशरः पराआङ्पूर्वादशासेर्डरन्प्रत्ययःकल्प्यः ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

९ मैत्रावरुणिर्मित्रावरुणयोःपुत्रः अंत्यधीःअंतेसिद्धांतेसाध्वीअंत्याधीर्यस्यसोंत्यधीः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ तद्गर्भंतस्यानर्भमुपलभ्यब्राह्मणी याकाचिव भयार्दितान्नातस्यापिगर्भस्यकिमितिगोपनंकृतमितिहेतोर्भीता २२ उपह्वरेसमीपे २३ दुद्रुवुस्तामनिंदितामितिपाठेहंतुमितिशेषः २४ । २५ । २६ । २७ उपारम्यपापनिवृत्तिंकृत्वापाप

सएवमुक्तोदुःखार्तःसत्यवागृषिसत्तमः ॥ सर्वलोकविनाशायमतिंचक्रेमहामनाः ९ तंतथानिश्चितात्मानंसमहात्मामहातपाः ॥ ऋषिर्ब्रह्मविदांश्रेष्ठोमैत्रावरुणिरंत्य धीः १० वसिष्ठोवारयामासहेतुनायेनतच्छृणु ॥ वसिष्ठउवाच ॥ कृतवीर्यइतिख्यातोबभूवपृथिवीपतिः ११ याज्योवेदविदांलोकेभृगूणांपार्थिवर्षभः ॥ सतानग्रभु जस्तातधान्येनचधनेनच १२ सोमांतेतर्पयामासविपुलेनविशांपतिः ॥ तस्मिन्नृपतिशार्दूलेस्वर्यातेऽथकथंचन १३ बभूवतत्कुलेयानांद्रव्यकार्यमुपस्थितम् ॥ भृ गूणांतुधनंज्ञात्वाराजानःसर्वएवते १४ याचिष्णवोऽभिजग्मुस्तांस्ततोभार्गवसत्तमान् ॥ भूमौतुनिदधुःकेचिद्भृगवोधनमक्षयम् १५ ददुःकेचिद्द्विजातिभ्योज्ञात्वा क्षत्रियतोभयम् ॥ भृगवस्तुददुःकेचित्तेषांवित्तंयथेप्सितम् १६ क्षत्रियाणांतदातातकारणांतरदर्शनात् ॥ ततोमहीतलंतातक्षत्रियेणयदृच्छया १७ खनताऽधिगतं वित्तंकेनचिद्भृगुवेश्मनि ॥ तद्वित्तंददृशुःसर्वेसमेताःक्षत्रियर्षभाः १८ अवमन्यततःक्रोधाद्भृगूंस्तान्छरणागतान् ॥ निजघ्नुःपरमेष्वासाःसर्वांस्तान्निशितैःशरैः १९ आ गर्भादवकृंतंतश्चेरुःसर्वांवसुंधराम् ॥ ततउच्छिद्यमानेषुभृगुष्वेवंभयात्तदा २० भृगुपत्न्योगिरिंदुर्गंहिमवंतंप्रपेदिरे ॥ तासामन्यतमागर्भंभयाद्दधेमहौजसम् २१ ऊरुणैकेनवामोरूर्भर्तुःकुलविवृद्धये ॥ तद्गर्भमुपलभ्याशुब्राह्मणीयाभयार्दिता २२ गत्वैकाकथयामासक्षत्रियाणामुपह्वरे ॥ ततस्तेक्षत्रियाजग्मुस्तंगर्भंहंतुमुद्यताः २३ ददृशुर्ब्राह्मणींतेऽथदीप्यमानांस्वतेजसा ॥ अथगर्भःसभित्त्वोरुंब्राह्मण्यानिर्जगामह २४ मुष्णन्दृष्टीःक्षत्रियाणांमध्यान्हइवभास्करः ॥ ततश्चक्षुर्विहीनास्तेगिरिदुर्गेषु बभ्रमुः २५ ततस्तेमोहमापन्नाराजानोनष्टदृष्टयः ॥ ब्राह्मणींशरणंजग्मुर्दृष्ट्यर्थंतामनिंदिताम् २६ ऊचुश्चैनांमहाभागांक्षत्रियास्तेविचेतसः ॥ ज्योतिःप्रहीणादुःखा र्त्ताशांतार्चिषइवाग्नयः २७ भगवत्याःप्रसादेनगच्छेवक्षत्रंसचक्षुषम् ॥ उपारम्यचगच्छेमसहिताःपापकर्मिणः २८ सपुत्रात्वंप्रसादंनःकर्तुमर्हसिशोभने ॥ पुनर्दृष्टिप्र दानेनराज्ञःसंत्रातुमर्हसि २९ ॥ इति श्रीम० आदि० चैत्ररथपर्वण्यौर्वोपाख्याने अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ नाहंगृह्णामिव स्तातादृष्टीर्नास्मिरुषान्विता ॥ अयंतुभार्गवोनूनमूरुजःकुपितोऽद्यवः १तेनचक्षूंषिवस्ताताव्यक्तंकोपान्महात्मना ॥ स्मरतानिहतान्बंधूनादत्तानिनसंशयः २गर्भानपि यदायूयंभृगूणांघ्नतपुत्रकाः ॥ तदाऽयमूरुणागर्भोमयावर्षशतंधृतः ३ षडंगश्चाखिलोवेदइमंगर्भस्थमेवह ॥ विवेशभृगुवंशस्यभूयःप्रियचिकीर्षया ४ सोऽयंपितृवधाद्व्य क्तंक्रोधाद्वोहंतुमिच्छति ॥ तेजसातस्यदिव्येनचक्षूंषिमुषितानिवः ५ तमिमंतातयाचध्वमौर्वंममसुतोत्तमम् ॥ अयंवःप्रणिपातेनतुष्टोदृष्टीःप्रमोक्ष्यति ६ ॥

कर्मिणोऽपिवयम् २८ । २९ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ नाहमिति । भोताताः १आदत्तानिआत्तानिदददानेऽस्यरूपम् २ ३ । ४ । ५ तातहेताताःसंबोधनार्थोनिपातोवाऽयम् ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७ ऊरुतउत्पन्नऔर्वइतिनिरुक्तिमाह अनेनेति ८ । ९ आत्मनोमनःसर्वेषामपचितिंकर्तुंप्रवणमुन्मुखमिच्छन्स्वमनोपचितिंकर्तुंयोजयतीत्यर्थः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ विप्रकृष्टेनातिदूरगेन बहुना क्षत्रियैर्निमित्तमात्रैः १६ । १७ । १८ । १९ आत्महेति । एतेनभृगुपतनादिनामरणंब्राह्मणेतरविषयंदर्शितम् २० । २१ मावधीरिति । क्षत्रियान्तदनियंतृत्वेनानपराधिनः सप्तलोकान्भूरादींश्च

वसिष्ठउवाच ॥ एवमुक्तास्ततःसर्वेराजानस्तेतमूरुजम् ॥ ऊचुःप्रसीदेतितदाप्रसादंचचकारसः ७ अनेनैवचविख्यातोनाम्नालोकेषुसत्तमः ॥ सऔर्वइ तिविप्रर्षिरूरुंभित्त्वाव्यजायत ८ चक्षुंषिप्रतिलब्ध्वाचप्रतिजग्मुस्ततोनृपाः ॥ भार्गवस्तुमुनिर्मेनेसर्वलोकपराभवम् ९ सचक्रेतातलोकानांविनाशायमहा ॥१८०॥
मनाः ॥ सर्वेषामेवकार्त्स्न्येनमनःप्रवणमात्मनः १० इच्छन्नपचितिंकर्तुंभृगूणांभृगुनंदनः ॥ सर्वलोकविनाशायतपसामहतैधितः ११ तापयामासताँल्लो कान्सदेवासुरमानुषान् ॥ तपसोग्रेणमहतानंदयिष्यन्पितामहान् १२ ततस्तंपितरस्तातविज्ञायकुलनंदनम् ॥ पितृलोकादुपागम्यसर्वऊचुरिदंवचः १३
॥ पितरऊचुः ॥ और्वदृष्टःप्रभावस्तेतपसोग्रस्यपुत्रक ॥ प्रसादंकुरुलोकानांनियच्छक्रोधमात्मनः १४ नानीशैर्हितदातातभृगुभिर्भावितात्मभिः ॥ वधोह्युपे क्षितःसर्वैःक्षत्रियाणांविहिंसताम् १५ आयुषाविप्रकृष्टेनयदानःखेदआविशत् ॥ तदाऽस्माभिर्वधस्तातक्षत्रियैरीप्सितःस्वयम् १६ निखातंयच्चवैवित्तंकेन चिद्भृगुवेश्मनि ॥ वैरायैवतदान्यस्तंक्षत्रियान्कोपयिष्णुभिः १७ किंहिवित्तेननःकार्यंस्वर्गेप्सूनांद्विजोत्तम ॥ यदस्माकंधनाध्यक्षःप्रभूतंधनमाहरत् १८
यदातुमृत्युरादातुंननःशक्नोतिसर्वशः ॥ तदाऽस्माभिरयंदृष्टउपायस्तातसंमतः १९ आत्महाचपुमांस्तातनलोकाँल्लभतेशुभान् ॥ ततोऽस्माभिःसमीक्ष्यै वंनात्मनात्मानिपातितः २० नचैतन्नःप्रियंतातयदिदंकर्तुमिच्छसि ॥ नियच्छेदंमनःपापात्सर्वलोकपराभवात् २१ मावधीःक्षत्रियांस्तातनलोकान्सप्तपुत्रक ॥ दूषयंतंतपस्तेजःक्रोधमुत्पतितंजहि २२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वण्यौर्ववारणे ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ ॥
॥ और्वउवाच ॥ उक्तवानस्मियांक्रोधात्प्रतिज्ञांपितरस्तदा ॥ सर्वलोकविनाशायनसामेवितथाभवेत् १ वृथारोषप्रतिज्ञोवैनाहंभवितुमुत्सहे ॥ अनिस्तीर्णो हिमांरोषोदहेदग्निरिवारणिम् २ योहिकारणतःक्रोधंसंजातंक्षंतुमर्हति ॥ नालंसमनुजःसम्यक्त्रिवर्गंपरिरक्षितुम् ३ अशिष्टानांनियंताहिशिष्टानांपरिरक्षिता ॥ स्थानेरोषःप्रयुक्तःस्यान्नृपैःसर्वजिगीषुभिः ४ अश्रौषमहमूरुस्थोगर्भशय्यागतस्तदा ॥ आरावंमातृवर्गस्यभृगूणांक्षत्रियैर्वधे ५ संहारोहियदालोकेभृगूणांक्षत्रियाध मैः ॥ आगर्भोच्छेदनात्क्रांतस्तदामांमन्युराविशत् ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मावधीः किंतुतपःसंभृतंतेजोदूषयंतंक्रोधंजहि पाठांतरमुपेक्ष्यम् २२ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ उक्तवानिति १ अनिस्तीर्णोऽ कृतकार्यः २ वृथोत्पन्नःक्रोधोजेतव्योनतुसकारणकइत्याह योहीति ३ क्रोधकारणान्याह अशिष्टानामिति । स्थानेयुक्तम् ४ तद्विपरीतंक्षत्रियाश्चक्रुरित्याह अश्रौषमिति ५ क्रांतःउपक्रांतः ६ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तर्हिक्षयियाएवबध्यानतुलोकाइसतआहसंपूर्णेतिद्वाभ्यां कोशोजरायुरूपामांसपेशी संपूर्णःकोशोयासांताःपरिपक्वगर्भाइत्यर्थः । 'कोशोऽर्थसंचयेमांसपेश्यां'इतिविश्वः । संपूर्णशोकाइत्यपिपठंति । लोकैःसत्यपिसामर्थ्येमन्मातॄणांत्राणंनकृतमतस्तेऽपिवध्याएवेत्यर्थः ७ । ८ एतदेवोपपादयतिप्रषेद्धेति प्रतिषेद्धरिसतिपापकृदेवनोपलभ्यते । असतितुसर्वोऽपिपापएवप्रवर्ततइतिश्लोकद्वयार्थः ९

संपूर्णकोशाःकिलमेमातरःपितरस्तथा ॥ भयात्सर्वेषुलोकेषुनाधिजग्मुःपरायणम् ७ तान्भृगूणांयदादारान्कश्चिन्नाभ्युपपद्यत ॥ मातातदादधारेयमूरुणैकेनमांशु भा ८ प्रतिषेद्धाहिपापस्ययदालोकेषुविद्यते ॥ तदासर्वेषुलोकेषुपापकृन्नोपपद्यते ९ यदातुप्रतिषेद्धारंपापोनलभतेक्वचित् ॥ तिष्ठंतिबहवोलोकास्तदापापेषु कर्मसु १० जानन्नपिचयःपापंशक्तिमान्ननियच्छति ॥ ईशःसन्सोऽपितेनैवकर्मणासंप्रयुज्यते ११ राजभिश्चेश्वरैश्चैवयदिवैपितरोमम ॥ शक्तैर्नशक्तितात्रातुमि ष्टंमत्वेहजीवितम् १२ अतएषामहंकुद्धोलोकानामीश्वरोह्यहम् ॥ भवतांचवचोनालमहंसमभिवर्तितुम् १३ ममापिचेद्भवेदेवमीश्वरस्यसतोमहत् ॥ उपेक्षमा णस्यपुनर्लोकानांकिल्बिषाद्भयम् १४ यश्चायंमन्युजोमेऽग्निर्लोकानादातुमिच्छति ॥ दहेदेषचमामेवनिगृहीतःस्वतेजसा १५ भवतांचविजानामिसर्वलोकहिते प्सुताम् ॥ तस्माद्विधध्वंयच्छ्रेयोलोकानांममचेश्वराः १६ ॥ पितरऊचुः ॥ यएषमन्युजस्तेऽग्निर्लोकानादातुमिच्छति ॥ अप्सुतंमुंचभद्रंतेलोकाह्यप्सुप्रति ष्ठिताः १७ आपोमयाःसर्वरसाःसर्वमापोमयंजगत् ॥ तस्मादप्सुविमुंचेमंक्रोधाग्निंद्विजसत्तम १८ अयंतिष्ठतुतेविप्रयदीच्छसिमहोदधौ ॥ मन्युजोऽग्निर्दहन्नापो लोकाह्यापोमयाःस्मृताः १९ एवंप्रतिज्ञासत्येयंतवानघभविष्यति ॥ नचैवंसामरालोकागमिष्यंतिपराभवम् २० ॥ वसिष्ठउवाच ॥ ततस्तंक्रोधजंतातऔर्वोऽ ग्निंवरुणालये ॥ उत्ससर्जसचैवापउपयुंक्तेमहोदधौ २१ महद्धयशिरोभूत्वायत्तद्वेदविदोविदुः ॥ तमग्निमुद्गिरद्वक्रात्पिबत्यापोमहोदधौ २२ तस्मात्त्वमपिभद्रंतेन लोकान्हंतुमर्हसि ॥ पराशरपरांल्लोकान्जानन्ज्ञानवतांवर २३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिचैत्ररथपर्वण्यौर्वोपाख्यानेऽशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ गंधर्वउवाच ॥ एवमुक्तःसविप्रर्षिर्वसिष्ठेनमहात्मना ॥ न्ययच्छदात्मनःक्रोधंसर्वलोकपराभवात् १ ईजेचसमहातेजाःसर्ववेदविदांवरः ॥ ऋषीराक्षससत्रेणशाक्ते योऽथपराशरः २ ततोवृद्धांश्चबालांश्चराक्षसान्सममहामुनिः ॥ ददाहविततेयज्ञेशक्तेर्वधमनुस्मरन् ३ नहितंवारयामासवसिष्ठोरक्षसांवधात् ॥ द्वितीयामस्यमाभां क्षंप्रतिज्ञामितिनिश्चयात् ४ त्रयाणांपावकानांचसत्रेतस्मिन्महामुनिः ॥ आसीत्पुरस्ताद्दीप्तानांचतुर्थइवपावकः ५ तेनयज्ञेनशुभ्रेणहूयमानेनशक्तिजः ॥ तद्वि दीपितमाकाशंसूर्येणेवघनात्यये ६ तंवसिष्ठादयःसर्वेमुनयस्तत्रमेनिरे ॥ तेजसादीप्यमानंवैद्वितीयमिवभास्करम् ७ ॥ ॥

१० पापंपापकारिणम् ११ । १२ । १३ किल्बिषादशासनजात् १४ । १५ । १६ अदातुमुच्छेत्तुम् १७ आपोमयाइति । कारणीभूतास्वप्सुदग्धासुलोकाअपिदग्धप्रायाइत्यर्थः १८ । १९ । २० उपयुंक्तेभक्षयति २१ हयशिरःवडवामुखं २२ । २३ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ एवमिति १ । २ । ३ माभांक्षंननाशयेयं ४ । ५ शुभ्रेणपापिनांनिग्रहान्निर्मलेन तेनयज्ञेनयज्ञियेनद्रव्येणहूयमानेन ६ । ७ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८ । ९ । १० अविघ्नंतेसत्रमितिशेषः अजानतामितिपापमपिकृत्वानंदसीतिसाधिक्षेपमश्नः ११ । १२ अयंमम १३ शक्तिंचेतिपुत्रदोषेणपितानश्यतीत्युक्तं १४ शापात्शक्तिनाशप्तोराजाशक्तिमेवभक्षितवान्

ततःपरमदुष्प्रापमन्यैर्ऋषिरुदारधीः ॥ समापिपयिषुःसत्रंतमत्रिःसमुपागमत् ८ तथापुलस्त्यःपुलहःक्रतुश्चैवमहाक्रतुः ॥ तत्राजग्मुरमित्रघ्नरक्षसांजीवितेप्स या ९ पुलस्त्यस्तुवधात्तेषांरक्षसांभरतर्षभ ॥ उवाचेदंवचःपार्थपराशरमरिंदमम् १० कच्चित्तातापविघ्नंतेकच्चिन्नंदसिपुत्रक ॥ अजानतामदोषाणांसर्वेषांरक्षसां वधात् ११ प्रजोच्छेदमिमंमह्यंनहिकर्तुंत्वमर्हसि ॥ नैषताततद्विजातीनांधर्मोदृष्टस्तपस्विनाम् १२ शमएवपरोधर्मस्तमाचरपराशर ॥ अधर्मिष्ठंवरिष्ठःसन्कुरुषे त्वंपराशर १३ शक्तिंचापिहिधर्मज्ञंनातिक्रांतुमिहार्हसि ॥ प्रजायाश्चममोच्छेदंनचैवंकर्तुमर्हसि १४ शापाद्धिशक्तेर्वासिष्ठतदातदुपपादितम् ॥ आत्मजेनसदो षेणशक्तिर्नीतइतोदिवम् १५ नहितंराक्षसःकश्चिच्छक्तोभक्षयितुंमुने ॥ आत्मनैवात्मनस्तेनदृष्टोमृत्युस्तदाऽभवत् १६ निमित्तभूतस्तत्रासीद्विश्वामित्रःपराशर ॥ राजाकल्माषपादश्चदिवमारुह्यमोदते १७ येचशक्त्यवराःपुत्रावसिष्ठस्यमहामुने ॥ तेचसर्वेमुदायुक्तामोदंतेसहिताःसुरैः १८ सर्वमेतद्वसिष्ठस्यविदितंवैमहामुने ॥ रक्षसांचसमुच्छेदएषताततपस्विनाम् १९ निमित्तभूतस्त्वंचात्रक्रतौवासिष्ठनंदनः ॥ तत्सत्रंमुंचभद्रंतेसमाप्तमिदमस्तुते २० ॥ गंधर्वउवाच ॥ एवमुक्तःपुलस्त्ये नवसिष्ठेनचधीमता ॥ तदासमापयामाससत्रंशाक्तोमहामुनिः २१ सर्वराक्षससत्रायसंभृतंपावकंतदा ॥ उत्तरेहिमवत्पार्श्वेउत्ससर्जमहावने २२ सतत्राद्यापिरक्षां सिवृक्षानश्मनएवच ॥ भक्षयन्दृश्यतेवह्निःसदापर्वणिपर्वणि २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वण्यौर्वोपाख्यानेएकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१८१॥ अर्जुनउवाच ॥ राज्ञाकल्माषपादेनगुरौब्रह्मविदांवरे ॥ कारणंकिंपुरस्कृत्यभार्यावैसन्नियोजिता १ जानतावैपरंधर्मंवसिष्ठेनमहात्मना ॥ अगम्यागमनंकस्मात्कृतं तेनमहर्षिणा २ अधर्मिष्ठंवसिष्ठेनकृतंचापिपुरासखे ॥ एतन्मेसंशयंसर्वंछेत्तुमर्हसिपृच्छतः ३ ॥ गंधर्वउवाच ॥ धनंजयनिबोधेदंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ वसिष्ठं प्रतिदुर्धर्षंतथामित्रसहंनृपम् ४ कथितंतेमयासर्वंयथाशप्तःसपार्थिवः ॥ शक्तिनाभरतश्रेष्ठवासिष्ठेनमहात्मना ५ सतुशापवशंप्राप्तःक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ निर्जगामपु राद्राजासहदारःपरंतपः ६ अरण्यंनिर्जनंगत्वासदारःपरिचक्रमे ॥ नानामृगगणाकीर्णंनानासत्वसमाकुलम् ७ नानागुल्मलताच्छन्नंनानाद्रुमसमावृतम् ॥ अरण्यं घोरसन्नादंशापग्रस्तःपरिभ्रमन् ८ सकदाचित्क्षुधाऽऽविष्टोमृगयन्भक्ष्यमात्मनः ॥ ददर्शसुपरिक्लिष्टःकस्मिंश्चिन्निर्जनेवने ९ ब्राह्मणंब्राह्मणींचैवमिथुनायोपसंगतौ ॥ तौतंवीक्ष्यसुवित्रस्तावकृतार्थौप्रधावितौ १० तयोःप्रद्रवतोर्विप्रंजग्राहनृपतिर्बलात् ॥ दृष्ट्वागृहीतंभर्तारमथब्राह्मण्यभाषत ११ ॥ ॥

अतःशक्तेरेवायमपराधोनरक्षसामित्यर्थः १५ । १६ मोदतेशक्तिः १७ । १८ समुच्छेदेएषत्वंनिमित्तभूतइतियोजना १९ मुंचत्यज २० । २१ । २२ । २३ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ राज्ञेति १ अगम्यास्नुषातुल्यत्वात् २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ अकृतार्थावकृतपुत्रत्वात् १० । ११ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ मदयंत्यामहिष्या २४ । २५ । २६ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

शृणुराजन्ममवचोयत्त्वांवक्ष्यामिसुव्रत ॥ आदित्यवंशप्रभवस्त्वंहिलोकेपरिश्रुतः १२ अप्रमत्तःस्थितोधर्मेगुरुशुश्रूषणेरतः ॥ शापोपहतदुर्धर्षनपापंकर्तुमर्हसि
१३ ऋतुकालेतुसंप्राप्तेभर्तृव्यसनकर्शिता ॥ अकृतार्थाह्यहंभर्त्राप्रसवार्थसमागता १४ प्रसीदनृपतिश्रेष्ठभर्ताऽयंमेविसृज्यताम् ॥ एवंविक्रोशमानायास्तस्यास्तु
सनृशंसवत् १५ भर्तारंभक्षयामासव्याघ्रोमृगमिवेप्सितम् ॥ तस्याःक्रोधाभिभूतायायान्यश्रूण्यपतन्भुवि १६ सोऽग्निःसमभवद्दीप्तस्तंचदेशंव्यदीपयत् ॥ ततः
साशोकसंतप्ताभर्तृव्यसनकर्शिता १७ कल्माषपादंराजर्षिमशपद्ब्राह्मणीरुषा ॥ यस्मान्ममाकृतार्थायास्त्वयाक्षुद्रनृशंसवत् १८ प्रेक्षंत्याभक्षितोमेऽद्यप्रियोभर्त्ताम
हायशाः ॥ तस्मात्त्वमपिदुर्बुद्धेमच्छापपरिविक्षतः १९ पत्नीमृतावनुप्राप्यसद्यस्त्यक्ष्यसिजीवितम् ॥ यस्यचर्षेर्वसिष्ठस्यत्वयापुत्राविनाशिताः २० तेनसंगम्य
तेभार्यातनयंजनयिष्यति ॥ सतेवंशकरःपुत्रोभविष्यतिनृपाधम २१ एवंशप्त्वातुराजानंसातमांगिरसीशुभा ॥ तस्यैवसन्निधौदीप्तंप्रविवेशहुताशनम् २२ वसि
ष्ठश्चमहाभागःसर्वमेतदवैक्षत ॥ ज्ञानयोगेनमहतातपसाचपरंतप २३ मुक्तशापश्चराजर्षिःकालेनमहताततः ॥ ऋतुकालेऽभिपतितोमदयंत्यानिवारितः २४ न
हिसस्मारसनृपस्तंशापंकाममोहितः ॥ देव्याःसोऽथवचःश्रुत्वासंभ्रांतोनृपसत्तमः २५ तंशापमनुसंस्मृत्यपर्यतप्यद्भृशंतदा ॥ एतस्मात्कारणाद्राजावसिष्ठंसंन्य
योजयत् ॥ स्वदारेषुनरश्रेष्ठशापदोषसमन्वितः २६ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिवसिष्ठोपाख्यानेद्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१८२॥ ॥ अर्जु
नउवाच ॥ अस्माकमनुरूपोवैयःस्याद्गंधर्ववेदवित् ॥ पुरोहितस्तमाचक्ष्वसर्वंहिविदितंतव १ ॥ गंधर्वउवाच ॥ यवीयान्देवलस्यैषवनेभ्रातातपस्यति ॥ धौ
म्यउत्कोचकेतीर्थेतंवृणुध्वंयदीच्छथ २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोऽर्जुनोऽस्त्रमाग्नेयंप्रददौतद्यथाविधि ॥ गंधर्वायतदाप्रीतोवचनंचेदमब्रवीत् ३ त्वय्येवतावत्ति
ष्ठंतुहयागंधर्वसत्तम ॥ कार्यकालेग्रहीष्यामःस्वस्तितेऽस्त्वितिचाब्रवीत् ४ तेऽन्योन्यमभिसंपूज्यगंधर्वःपांडवाश्चह ॥ रम्याद्भागीरथीतीराद्यथाकामंप्रतस्थिरे ५
ततउत्कोचकंतीर्थंगत्वाधौम्याश्रमंतुते ॥ तंवव्रुःपांडवाधौम्यंपौरोहित्यायभारत ६ तान्धौम्यःप्रतिजग्राहसर्ववेदविदांवरः ॥ वन्येनफलमूलेनपौरोहित्येनचैवह
७ तेसमाशंसिरेलब्धांश्रियंराज्यंचपांडवाः ॥ ब्राह्मणंतंपुरस्कृत्यपांचालींचस्वयंवरे ८ पुरोहितेनतेनाथगुरुणासंगतास्तदा ॥ नाथवंतमिवात्मानंमेनिरेभरतर्षभाः
९ सहिवेदार्थतत्त्वज्ञस्तेषांगुरुरुदारधीः ॥ तेनधर्मविदापार्थायाज्याधर्मविदःकृताः १० वीरांस्तुसहितान्मेनेप्राप्तराज्यान्स्वधर्मतः ॥ बुद्धिवीर्यबलोत्साहैर्युक्तान्दे
वानिवद्विजः ११ कृतस्वस्त्ययनास्तेनततस्तेमनुजाधिपाः ॥ मेनिरेसहितागन्तुंपांचाल्यास्तंस्वयंवरम् १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिधौम्य
पुरोहितकरणेत्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ समाप्तंचैत्ररथपर्व ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अस्माकमिति १ । २ । ३ । ४।५।६ प्रतिजग्राहाऽङ्गीचकार ७ पांचालींचलब्धामाशंसिरे ८।९।१०।११।१२ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१८३॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततस्तेइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ दायान्देयानि तानेवाह धनमित्यादि १४ । १५ नटावेषभेदकारिणः । वैतालिकामंगलपाठकारिणः । नर्तकाःप्रसिद्धाः । सूताःपौराणिकाः । मागधावंशसूचकाः । नियोधकामल्लाः १६ । १७ संगसादैवयोगेन १८ । १९ परमंयथेष्टं २० ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर

॥ अथस्वयंवरपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तेनरशार्दूलाभ्रातरःपंचपांडवाः ॥ प्रययुर्द्रौपदींद्रष्टुंतंचदेशंमहोत्सवम् १ तेप्रयातानरव्याघ्राःसहमात्रापरंतपाः ॥ ब्राह्मणान्ददृशुर्मार्गेगच्छतःसंगतान्बहून् २ तऊचुर्ब्राह्मणाराजन्पांडवान्ब्रह्मचारिणः ॥ क्वभवंतोगमिष्यंतिकुतोवाऽभ्यागताइह ३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ आगतानेकचक्रायाःसोदर्यानेकचारिणः ॥ भवंतोवैविजानंतुसहमात्राद्विजर्षभाः ४ ॥ ब्राह्मणाऊचुः ॥ गच्छताद्यैवपंचालान्द्रुपदस्यनिवेशने ॥ स्वयंवरोमहांस्तत्र भवितासुमहाधनः ५ एकसार्थप्रयाताःस्मवयंतत्रैवगामिनः ॥ तत्रह्यद्भुतसंकाशोभवितासुमहोत्सवः ६ यज्ञसेनस्यदुहिताद्रुपदस्यमहात्मनः ॥ वेदीमध्यात्समुत्पन्नापद्मपत्रनिभेक्षणा ७ दर्शनीयाऽनवद्यांगीसुकुमारीमनस्विनी ॥ धृष्टद्युम्नस्यभगिनीद्रोणशत्रोःप्रतापिनः ८ योजातःकवचीखड्गीसशरःसशरासनः ॥ सुसमिद्धेमहाबाहुःपावकेपावकोपमः ९ स्वसातस्यानवद्यांगीद्रौपदीतनुमध्यमा ॥ नीलोत्पलसमोगंधोयस्याःक्रोशात्प्रवातिवै १० यज्ञसेनस्यचसुतांस्वयंवरकृतक्षणाम् ॥ गच्छामोवैवयंद्रष्टुंतंचदिव्यंमहोत्सवम् ११ राजानोराजपुत्राश्चयज्वानोभूरिदक्षिणाः ॥ स्वाध्यायवंतःशुचयोमहात्मानोयतव्रताः १२ तरुणादर्शनीयाश्चनानादेशसमागताः ॥ महारथाःकृतास्त्राश्चसमुपेष्यंतिभूमिपाः १३ तेतत्रविविविधान्दायान्विजयार्थंनरेश्वराः ॥ प्रदास्यंतिधनंगाश्चभक्ष्यंभोज्यंचसर्वशः १४ प्रतिगृह्यचतत्सर्वंदृष्ट्वाचैवस्वयंवरम् ॥ अनुभूयोत्सवंचैवगमिष्यामोयथेप्सितम् १५ नटावैतालिकास्तत्रनर्तकाःसूतमागधाः ॥ नियोधकाश्चदेशेभ्यःसमेष्यंतिमहाबलाः १६ एवंकौतूहलंकृत्वादृष्ट्वाचप्रतिगृह्यच ॥ सहास्माभिर्महात्मानःपुनःप्रतिनिवर्त्स्यथ १७ दर्शनीयांश्चवःसर्वान्देवरूपानवस्थितान् ॥ समीक्ष्य कृष्णावरयेत्संगत्यैकतमंवरम् १८ अयंभ्रातातवश्रीमान्दर्शनीयोमहाभुजः ॥ नियुज्यमानोविजयेसंगत्याद्रविणंबहु ॥ आहरिष्यन्नयंनूनंप्रीतिंवोवर्धयिष्यति १९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ परमंभोगमिष्यामोद्रष्टुंचैवमहोत्सवम् ॥ भवद्भिःसहिताःसर्वेकन्यायास्तंस्वयंवरम् २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिपांडवागमनेचतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्ताःप्रयातास्तेपांडवाजनमेजय ॥ राज्ञादक्षिणपंचालान्द्रुपदेनाभिरक्षितान् १ ततस्तेषुमहात्मानंशुद्धात्मानमकल्मषम् ॥ ददृशुःपांडवावीरामुनिंद्वैपायनंतदा २ तस्मैयथावत्सत्कारंकृत्वातेनचसत्कृताः ॥ कथांतेचाभ्यनुज्ञाताःप्रययुर्द्रुपदक्षयम् ३ पश्यंतोरमणीयानिवनानिचसरांसिच ॥ तत्रतत्रवसंतश्चशनैर्जग्मुर्महारथाः ४ स्वाध्यायवंतःशुचयोमधुराःप्रियवादिनः ॥ आनुपूर्व्येणसंप्राप्ता पंचालान्पांडुनंदनाः ५ तेतुदृष्ट्वापुरंतच्चस्कंधावारंचपांडवाः ॥ कुंभकारस्यशालायांनिवासंचक्रिरेतदा ६ ॥ ॥

शीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ स्कंधावारंराजचमूप्राकारंलोकसमूहस्थानंवा । 'स्कंधःस्यान्नृपतावंसेसांपरायसमूहयोः 'इतिमेदिनी ६ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

नजज्ञिरेनज्ञातश्चैतः ७ । ८ अनानम्यंनमयितुमशक्यं ९ वैहायसमंतरिक्षगतं । यंत्रंतीव्रवेगवत्तयाभ्रमणेनलक्ष्यमार्गसंकोचक्रमंतराबद्धं । समितंयंत्रच्छिद्रद्वारोपलक्षितं । लक्ष्यमपिवैहायससमित्यर्थः अस्त्रशिक्षाबा
मेकेनार्जुनेनैवचललक्ष्यपातनंकृतमतःसएवचलयंत्रद्वारालक्ष्यंभेत्स्यतिनान्यइतितदन्वेषणायायंयत्नोद्रुपदेनकृतः । यद्यपिकर्णस्याप्येतत्सुकरंतथाऽपिहीनकुलत्वात्तस्तुपरिहरइविभावः १० सज्यंधनुःकृत्वाइदं

तत्रभैक्षंसमाजन्हुर्ब्राह्मणींवृत्तिमाश्रिताः ॥ तान्संप्राप्तांस्तथावीरान्जज्ञिरेननराःक्वचित ७ यज्ञसेनस्यकामस्तुपांडवायकिरीटिने ॥ कृष्णांदद्यामितिसदानचैत
द्विवृणोतिसः ८ सोऽन्वेषमाणःकौन्तेयंपांचाल्योजनमेजय ॥ दृढंधनुरनानम्यंकारयामासभारत ९ यंत्रंवैहायसंचापिकारयामासकृत्रिमम् ॥ तेनयंत्रेणसमितंरा
जालक्ष्यंचकारसः १० ॥ द्रुपदउवाच ॥ इदंसज्यंधनुःकृत्वासज्जैरेभिश्चसायकैः ॥ अतीत्यलक्ष्यंयोवेद्धासलब्धामत्सुतामिति ११ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इति
सद्रुपदोराजास्वयंवरमघोषयत ॥ तच्छ्रुत्वापार्थिवाःसर्वेसमीयुस्तत्रभारत १२ ऋषयश्चमहात्मानःस्वयंवरदिदृक्षवः ॥ दुर्योधनपुरोगाश्चसकर्णाःकुरवोनृप १३
ब्राह्मणाश्चमहाभागादेशेभ्यःसमुपागमन् ॥ ततोर्चिताराजगणाद्रुपदेनमहात्मना १४ उपोपविष्टामंचेषुद्रष्टुकामाःस्वयंवरम् ॥ ततःपौरजनाःसर्वेसागरोद्धूतनिः
स्वनाः १५ शिशुमारशिरःप्राप्यन्यविशंस्तेस्मपार्थिवाः ॥ प्रागुत्तरेणनगराद्भूमिभागेसमेशुभे ॥ समाजवाटःशुशुभेभवनैःसर्वतोवृतः १६ प्राकारपरिखोपेतोद्वा
रतोरणमंडितः ॥ वितानेनविचित्रेणसर्वतःसमलंकृतः १७ तूर्यौघशतसंकीर्णःपरार्ध्यागुरुधूपितः ॥ चंदनोदकसिक्तश्चमाल्यदामोपशोभितः १८ कैलासशिखर
प्रख्यैर्नभस्तलविलेखिभिः ॥ सर्वतःसंवृतःशुभ्रैःप्रासादैःसुकृतोच्छ्रयैः १९ सुवर्णजालसंवीतैर्मणिकुट्टिमभूषणैः ॥ सुखारोहणसोपानैर्महामनपरिच्छदैः २० स्रग्दा
मसमवच्छन्नैरगुरूत्तमवासितैः ॥ हंसांशुवर्णैर्बहुभिरायोजनसुगंधिभिः २१ असंबाधशतद्वारैःशयनासनशोभितैः ॥ बहुधातुपिनद्धांगैर्हिमवच्छिखरैरिव २२
तत्रनानाप्रकारेषुविमानेषुस्वलंकृताः ॥ स्पर्धमानास्तदाऽन्योन्यंनिषेदुःसर्वपार्थिवाः २३ तत्रोपविष्टान्ददृशुर्महासत्वपराक्रमान् ॥ राजसिंहान्महाभागान्कृ
ष्णागुरुविभूषितान् २४ महाप्रसादान्ब्रह्मण्यान्स्वराष्ट्रपरिरक्षिणः ॥ प्रियान्सर्वस्यलोकस्यसुकृतैःकर्मभिःशुभैः २५ मंचेषुचपरार्ध्येषुपौरजानपदाजनाः ॥
कृष्णादर्शनसिद्ध्यर्थंसर्वतःसमुपाविशन् २६ ब्राह्मणैस्तेचसहिताःपांडवाःसमुपाविशन् ॥ ऋद्धिंपंचालराजस्यपश्यंतस्तामनुत्तमाम् २७ ततःसमाजोववृधेस
राजन्दिवसान्बहून् ॥ रत्नप्रदानबहुलःशोभितोनटनर्तकैः २८ वर्तमानेसमाजेतुरमणीयेऽह्निषोडशे ॥ आप्लुतांगीसुवसनासर्वाभरणभूषिता २९ मालांचसमुपा
दायकांचनींसमलंकृताम् ॥ अवतीर्णाततोरंगंद्रौपदीभरतर्षभ ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यंत्रमतीत्यलक्ष्यंयोवेद्धावेद्धुंसमर्थः ११ । १२ । १३ । १४ उपोपविष्टाः पादपूरणार्थाउपेत्यस्यावृत्तिः । प्रसमुपोदःपादपूरणइति १५ शिशुमारोजलजंतुस्तदाकारस्तारासमूहात्मकोविष्णुस्तस्यशिरःप्रदे
शेऐशान्यांदिशि । अतएवसाअपराजितादिक् तांदिशंप्राप्यन्यविशन् तामेवदिशमाह प्रागिति । प्रागुत्तरेणप्रागुदीच्योरंतरालेनगरात्समीपे । एनबन्यतरस्यामदूरेपंचम्येत्येनबंतमिदं १६ । १७ । १८ । १९
२० । २१ । २२ विमानेषुसप्तभूमिगृहेषु । 'विमानोऽव्योमयानेचसप्तभूमिगृहेऽपिच'इतिमेदिनी २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

परिस्तीर्यदर्भैःपरितःस्तीर्त्वा ३१ । ३२ । ३३ । ३४ इदंधनुःइदंचलक्ष्यंइमेचबाणाःचलयंत्रच्छिद्रद्वाराशुगपतपंचबाणान्लक्ष्येयःसमर्पयातितस्याद्यभार्याभगिनीममेयमितिद्वयोःसंबंधः व्योमचरैर्बाणैः ३५

पुरोहितःसोमकानांमंत्रविद्ब्राह्मणःशुचिः ॥ परिस्तीर्यजुहावाग्निमाज्येनविधिवत्तदा ३१ संतर्पयित्वाज्वलनंब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच ॥ वारयामाससर्वाणिवादित्राणिसमंततः ३२ निःशब्देतुकृतेतस्मिन्धृष्टद्युम्नोविशांपते ॥ कृष्णामादायविधिवन्मेघदुंदुभिनिःस्वनः ३३ रंगमध्येगतस्तत्रमेघगंभीरयागिरा ॥ वाक्यमुच्चैर्जगादेदंश्लक्ष्णमर्थवदुत्तमम् ३४ इदंधनुर्लक्ष्यमिमेचबाणाःशृण्वंतुमेभूपतयःसमेताः ॥ छिद्रेणयंत्रस्यसमर्पयध्वंशरैःशितैर्व्योमचरैर्दशार्धैः ३५ एतन्महत्कर्मकरोतियोवैकुलेनरूपेणबलेनयुक्तः ॥ तस्याद्यभार्याभगिनीममेयंकृष्णाभवित्रीनमृषाब्रवीमि ३६ तानेवमुक्त्वाद्रुपदस्यपुत्रःपश्चादिदंतांभगिनीमुवाच ॥ नाम्नाचगोत्रेणचकर्मणाचसंकीर्त्तयन्भूमिपतीन्समेतान् ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि धृष्टद्युम्नवाक्ये पंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

॥ धृष्टद्युम्नउवाच ॥ दुर्योधनोदुर्विषहोदुर्मुखोदुष्प्रधर्षणः ॥ विविंशतिर्विकर्णश्चसहोदुःशासनस्तथा १ युयुत्सुर्वायुवेगश्चभीमवेगरवस्तथा ॥ उग्रायुधोबलाकीचकरकायुर्विरोचनः २ कुंडकश्चित्रसेनश्चसुवर्चाःकनकध्वजः ॥ नंदकोबाहुशालीचतुहुंडोविकटस्तथा ३ एतेचान्येचबहवोधार्त्तराष्ट्रामहाबलाः ॥ कर्णेनसहितावीरास्त्वदर्थेसमुपागताः ४ असंख्यातामहात्मानःपार्थिवाःक्षत्रियर्षभाः ॥ शकुनिःसौबलश्चैववृषकोऽथबृहद्बलः ५ एतेगांधारराजस्यसुताःसर्वेसमागताः ॥ अश्वत्थामाचभोजश्चसर्वशस्त्रभृतांवरौ ६ समवेतौमहात्मानौत्वदर्थेसमलंकृतौ ॥ बृहंतोमणिमांश्चैवदंडधारश्चपार्थिवः ७ सहदेवजयत्सेनौमेघसंधिश्चपार्थिवः ॥ विराटःसहपुत्राभ्यांशंखेनैवोत्तरेणच ८ वार्धक्षेमिःसुशर्माचसेनाबिंदुश्चपार्थिवः ॥ सुकेतुःसहपुत्रेणसुनाम्नाचसुवर्चसा ९ सुचित्रःसुकुमारश्चवृकःसत्यधृतिस्तथा ॥ सूर्यध्वजोरोचमानोनीलश्चित्रायुधस्तथा १० अंशुमांश्चेकितानश्चश्रेणिमांश्चमहाबलः ॥ समुद्रसेनपुत्रश्चचंद्रसेनःप्रतापवान् ११ जलसंधःपितापुत्रौविदंडोदंडएवच ॥ पौण्ड्रकोवासुदेवश्चभगदत्तश्चवीर्यवान् १२ कलिंगस्ताम्रलिप्तश्चपत्तनाधिपतिस्तथा ॥ मद्रराजस्तथाशल्यःसहपुत्रोमहारथः १३ रुक्मांगदेनवीरेणतथारुक्मरथेनच ॥ कौरव्यःसोमदत्तश्चपुत्रश्चास्यमहारथः १४ समवेतास्त्रयःशूराभूरिर्भूरिश्रवाःशलः ॥ सुदक्षिणश्चकांबोजोदृढधन्वाचपौरवः १५ बृहद्बलःसुषेणश्चशिबिरौशीनरस्तथा ॥ पटच्चरनिहंताचकारूषाधिपतिस्तथा १६ संकर्षणोवासुदेवोरौक्मिणेयश्चवीर्यवान् ॥ सांबश्चचारुदेष्णश्चप्राद्युम्निःसगदस्तथा १७ अक्रूरःसात्यकिश्चैवउद्धवश्चमहामतिः ॥ कृतवर्माचहार्दिक्यःपृथुर्विपृथुरेवच १८ विदूरथश्चकंकश्चशंकुश्चसगवेषणः ॥ आशावहोऽनिरुद्धश्चसमीकःसारिमेजयः १९ वीरोवातपतिश्चैवझिल्लीपिंडारकस्तथा ॥ उशीनरश्चविक्रांतोवृष्णयस्तेप्रकीर्त्तिताः २० ॥ ॥ ॥ ॥

३६ तान्नृपान्माति ३७ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ दुर्योधनइत्यादिस्पष्टार्थोग्रंथः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ । २३ । २४ ॥ इति आदिपर्वणि नी॰भारतभावदीपे षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ तेऽलंकृताइति १ । २ संकल्पजेनकामेन ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ अभितःपद्मालक्ष्मीर्य

भगीरथोबृहत्क्षत्रःसैंधवश्चजयद्रथः ।। बृहद्रथोबाल्हिकश्चश्रुतायुश्चमहारथः २१ उलूकःकैतवोराजाचित्रांगदशुभांगदौ ।। वत्सराजश्चमतिमान्कोसलाधिपतिस्त
था २२ शिशुपालश्चविक्रांतोजरासंधस्तथैवच ।। एतेचान्येचबहवोनानाजनपदेश्वराः २३ त्वदर्थमागताभद्रेक्षत्रियाःप्रथिताभुवि ।। एतेभेत्स्यंतिविक्रांतास्त्वद
र्थेलक्ष्यमुत्तमम् ।। विध्येतयइदंलक्ष्यंवरयेथाःशुभेऽद्यतम् २४ ।। इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिराजनामकीर्तनेषडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।। १८६ ।।
।। वैशंपायनउवाच ।। ।। तेऽलंकृताःकुंडलिनोयुवानःपरस्परंस्पर्धमानानरेन्द्राः ।। अस्त्रंबलंचात्मनिमन्यमानाःसर्वेसमुत्पेतुरुदायुधास्ते १ रूपेणवीर्येण
कुलेनचैवशीलेनवित्तेनचयौवनेन ।। समिद्धदर्पामदवेगभिन्नामत्तायथाहैमवतागजेन्द्राः २ परस्परंस्पर्धयाप्रेक्षमाणाःसंकल्पजेनाभिपरिप्लुतांगाः ।। कृष्णाममैवेत्य
भिभाषमाणानृपासनेभ्यःसहसोदतिष्ठन् ३ तेक्षत्रियारंगगताःसमेताजिगीषमाणाद्रुपदात्मजांताम् ।। चकाशिरेपर्वतराजकन्यामुमांयथादेवगणाःसमेताः ४ कंद
र्पबाणाभिनिपीडितांगाःकृष्णागतैस्तेहृदयैर्नरेन्द्राः ।। रंगावतीर्णाद्रुपदात्मजार्थंद्वेषंप्रचक्रुःसुहृदोऽपितत्र ५ अथाययुर्देवगणाविमानैरुद्रादित्यावसवोऽथाश्विनौच ।।
साध्याश्चसर्वेमरुतस्तथैवयमंपुरस्कृत्यधनेश्वरंच ६ दैत्याःसुपर्णाश्चमहोरगाश्चदेवर्षयोगुह्यकाश्चारणाश्च ।। विश्वावसुर्नारदपर्वतौचगंधर्वमुख्याःसहसाऽप्सरोभिः
७ हलायुधस्तत्रजनार्दनश्चवृष्ण्यंधकाश्चैवयथाप्रधानम् ।। प्रेक्षांस्मचक्रुर्यदुपुंगवास्तेस्थिताश्चकृष्णस्यमतेमहांतः ८ दृष्ट्वातुतान्मत्तगजेन्द्ररूपान्पंचाभिपद्मानिव
वारणेन्द्रान् ।। भस्मावृतांगानिवहव्यवाहान्कृष्णःप्रदध्यौयदुवीरमुख्यः ९ शशंसरामाययुधिष्ठिरंसभीमंसजिष्णुंचयमौचवीरौ ।। शनैःशनैस्तान्प्रसमीक्ष्यरामोजना
र्दनंप्रीतमनाददर्शह १० अन्येतुवीरानृपपुत्रपौत्राःकृष्णागतैर्नेत्रमनःस्वभावैः ।। व्यायच्छमानाददृशुर्नतान्वैसंदष्टदंतच्छदताम्रनेत्राः ११ तथैवपार्थाःपृथुबाहवस्ते
वीरौयमौचैवमहानुभावौ ।। तांद्रौपदींप्रेक्ष्यतदास्मसर्वेकंदर्पबाणाभिहताबभूवुः १२ देवर्षिगंधर्वसमाकुलंतत्सुपर्णनागासुरसिद्धजुष्टम् ।। दिव्येनगंधेनसमाकुलं
चदिव्यैश्चपुष्पैरवकीर्यमाणम् १३ महास्वनैर्दुंदुभिनादितैश्चबभूवतत्संकुलमंतरिक्षम् ।। विमानसंबाधमभूत्समंतात्सवेणुवीणापणवानुनादम् १४ ततस्तुतेराज
गणाःक्रमेणकृष्णानिमित्तंकृतविक्रमाश्च ।। सकर्णदुर्योधनशाल्वशल्यद्रौणायनिक्राथसुनीथवक्राः १५ कलिंगवंगाधिपपांड्यपौंड्राविदेहराजोयवनाधिपश्च ।। अन्ये
चनानानृपपुत्रपौत्राराष्ट्राधिपाःपंकजपत्रनेत्राः १६ किरीटहारांगदचक्रवालैर्विभूषितांगाःपृथुबाहवस्ते ।। अनुक्रमंविक्रमसत्वयुक्ताबलेनवीर्येणचनर्दमानाः १७ ।।

५५ पांतान्सर्वांगसुंदरान्नित्यर्थः । अतिपद्मानितिपाठेऽपिसएवार्थः । अतिमत्तानित्यपपाठः ९ । १० व्यायच्छमानाव्याददानाश्चक्षुःप्रसार्यकृष्णामेवददृशुर्नपांडवान् ११ तथैवपार्थाइति कामाभिभूतत्वाद्राम
कृष्णादीन्नददृशुरितिभावः १२ । १३ विमानसंबाधंविमानकंकीर्णं १४ । १५ । १६ । १७ ॥ ॥ ॥ ॥

संहननोपपन्नमत्यंतंकाठिन्येनयुक्तं स्फुरतानामयितुमसामर्थ्यात्करान्निःसरत्कोटिमता । अतएवविक्षिप्यमाणाःदंडेनचीटाइव धनुषाधनुष्कोट्या शमयांबभूवुरितिद्वयोःसंबंधः १८ । १९ चक्रवालंमंडलम् २० । २१ । २२ सामर्षहासं नीचकुलयोगादमर्षःस्वयापराधत्वाद्धासः २३ । २४ धनुरादायमानःपरीक्षमाणः दैप्शोधनेऽस्यरूपम् २५ अभ्याशंसमीपम् २६ धनुषाआकृष्यमाणेन २७ आरो

तत्कार्मुकंसंहननोपपन्नंसज्यंनशेकुर्मनसाऽपिकर्तुम् ।। तेविक्रमंतःस्फुरतादृढेनविक्षिप्यमाणाधनुषानरेंद्राः १८ विचेष्टमानाधरणीतलस्थायथाबलंशैक्ष्यगुणक्रमाश्च ।। गतौजसःस्रस्तकिरीटहाराविनिःश्वसंतःशमयांबभूवुः १९ हाहाकृतंतद्धनुषादृढेनविस्रस्तहारांगदचक्रवालम् ।। कृष्णानिमित्तंविनिवृत्तकामंराज्ञांतदामंडलमार्तमासीत् २० सर्वान्नृपांस्तान्प्रसमीक्ष्यकर्णोधनुर्धराणांप्रवरोजगाम ।। उद्धृत्यतूर्णंधनुरुद्यतंतत्सज्यंचकाराशुयुयोजबाणान् २१ दृष्ट्वासूतंमेनिरेपांडुपुत्राभित्त्वानीतंलक्ष्यवरंधरायाम् ।। धनुर्धरारागकृतप्रतिज्ञमत्यग्निसोमार्कमथार्कपुत्रम् २२ दृष्ट्वातुतंद्रौपदीवाक्यमुच्चैर्जगादनाहंवरयामिसूतम् ।। सामर्षहासंप्रसमीक्ष्यसूर्यंतत्याजकर्णःस्फुरितंधनुस्तत् २३ एवंतेषुनिवृत्तेषुक्षत्रियेषुसमंततः ।। चेदीनामधिपोवीरोबलवानंतकोपमः २४ दमघोषसुतोधोरःशिशुपालोमहामतिः ।। धनुरादायमानस्तुजानुभ्यामगमन्महीम् २५ ततोराजामहावीर्योजरासंधोमहाबलः ।। धनुषोऽभ्याशमागत्यतस्थौगिरिरिवाचलः २६ धनुषापीड्यमानस्तुजानुभ्यामगमन्महीम् ।। ततउत्थायराजासस्वराष्ट्राण्यभिजग्मिवान् २७ ततःशल्योमहावीरोमद्रराजोमहाबलः ।। तदप्यारोप्यमाणस्तुजानुभ्यामगमन्महीम् २८ तस्मिंस्तुसंभ्रांतजनेसमाजेनिक्षिप्तवादेषुजनाधिपेषु ।। कुंतीसुतोजिष्णुरियेषकर्तुंसज्यंधनुस्तत्सशरंप्रवीरः २९ ।। इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिस्वयंवरपर्वणिसर्वराजपराङ्मुखीभवनेसप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।। १८७ ।।

।। वैशंपायनउवाच ।। यदानिवृत्ताराजानोधनुषःसज्यकर्मणः ।। अथोदतिष्ठद्विप्राणांमध्याज्जिष्णुरुदारधीः १ उदक्रोशन्विप्रमुख्याविधुन्वन्तोऽजिनानिच ।। दृष्ट्वासंप्रस्थितंपार्थमिंद्रकेतुसमप्रभम् २ केचिदासन्विमनसःकेचिदासन्मुदाऽन्विताः ।। आहुःपरस्परंकेचिन्निपुणाबुद्धिजीविनः ३ यत्कर्णशल्यप्रमुखैःक्षत्रियैर्लोकविश्रुतैः ।। नानतंबलवद्भिर्हिधनुर्वेदपरायणैः ४ तत्कथंत्वकृतास्त्रेणप्राणतोदुर्बलीयसा ।। बटुमात्रेणशक्यंहिसज्यंकर्तुंधनुर्द्विजाः ५ अवहास्याभविष्यंतिब्राह्मणाःसर्वराजसु ।। कर्मण्यस्मिन्नसंसिद्धेचापलादपरीक्षिते ६ यद्येषदर्पाद्धर्षाद्वाऽप्यथब्राह्मणचापलात् ।। प्रस्थितोधनुरायंतुंवार्यतांसाधुमागमत् ७ ।। ब्राह्मणाऊचुः ।। नावहास्याभविष्यामोनचलाघवमास्थिताः ।। नचविद्विष्टतांलोकेगमिष्यामोमहीक्षिताम् ८ केचिदाहुर्युवाश्रीमान्नागराजकरोपमः ।। पीनस्कंधोरुबाहुश्चधैर्येणहिमवानिव ९ सिंहखेलगतिःश्रीमान्मत्तनागेंद्रविक्रमः ।। संभाव्यमस्मिन्कर्मेदमुत्साहाच्चानुमीयते १० ।। ।। ।। ।। ।।

प्यमाणःसज्जीकर्तुमिच्छन् २८ निक्षिप्तवादेषुत्यक्तधनुरुद्यमनकथेषु २९ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ यदेति जिष्णुरर्जुनः १ । २ ३ । ४ प्राणतःशक्तितः ५ । ६ दर्पाद्गर्वात् हर्षादौत्सुक्यात् चापलादनवस्थितत्वात् ७ । ८ । ९ । १० ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

लोकेषुब्रह्मलोकांतेषु नृपुपुरुषेषु संस्थानचारिषुदेवासुराद्याकारैश्वरस्तुतत्कर्मनविद्यतेयद्ब्राह्मणानामसाध्यमितिसंबंधः ११ । १२ । १३ महद्भ्रस्वंमहदपिखुद्रंभवतियत्रतवकर्म तदेवोदाहरतिजामदग्न्येने
ति १४ ब्राह्मणवचसाक्षुद्रेणापिमहत्कर्मकर्तुंशक्यमित्यंभिप्रेत्यसर्वेऽप्यैकमत्येनाहुः तस्मादिति १५ । १६ । १७ । १८ राधेयःकर्णः १९ । २० । २१ । २२ विव्यधुर्विजयध्वजवद्दुच्छ्रितवंतः
विलक्षिताःविषमंलक्षितंदृष्टिर्येषांवेतथाभूताःशत्रवःलक्ष्येणविनाकृतावा २३ शतमनंतान्यंगानिनखांगुलिदंडधनुर्ज्याबक्रादीनिवादनोपायायेषांतानि । 'अंगंगात्रांतिकोपायमतीकेषु'इतिविश्वः २४ सा

शक्तिरस्यमहोत्साहानह्यशक्तःस्वयंव्रजेत् ॥ नचतद्विद्यतेकिंचित्कर्मलोकेषुयद्भवेत् ११ ब्राह्मणानामसाध्यंचनृपुसंस्थानचारिषु ॥ अब्भक्षावायुभक्षाश्चफलाहारादृढ
व्रताः १२ दुर्बलाअपिविप्राहिबलीयांसःस्वतेजसा ॥ ब्राह्मणोनावमंतव्यस्सदसद्वासमाचरन् १३ सुखंदुःखंमहद्भ्रस्वंकर्मयत्समुपागतम् ॥ जामदग्न्येनरामेणनिर्जि
ताःक्षत्रियायुधि १४ पीतःसमुद्रोऽगस्त्येनअगाधोब्रह्मतेजसा ॥ तस्माद्भुवंतुसर्वेऽत्रवटुरेषधनुर्महान् १५ आरोपयतुशीघ्रंवैतथेत्यूचुर्द्विजर्षभाः ॥ एवंतेषांविलपतां
विप्राणांविविधागिरः १६ अर्जुनोधनुषोऽभ्याशेतस्थौगिरिरिवाचलः॥ सतद्धनुःपरिक्रम्यप्रदक्षिणमथाकरोत् १७ प्रणम्यशिरसादेवमीशानंवरदंप्रभुम् ॥ कृष्णंचमन
साकृत्वाजगृहेचार्जुनोधनुः १८ यत्पार्थिवैरुक्मसुनीथवक्रैराधेयदुर्योधनशल्यशाल्वैः ॥ तदाधनुर्वेदपरैर्नृसिंहैःकृतंनसज्यंमहतोऽपियत्नात् १९ तदर्जुनोवीर्यवतांस
दर्पस्तदैंद्रिरिंद्रावरजप्रभावः॥ सज्यंचचक्रेनिमिषांतरेणशरांश्चजग्राहदशार्धसंख्यान् २० विव्याधलक्ष्यंनिपपाततच्चच्छिद्रेणभूमौसहसाऽतिविद्धम्॥ ततोऽन्तरिक्षेचबभू
वनादःसमाजमध्येचमहान्निनादः २१ पुष्पाणिदिव्यानिववर्षदेवःपार्थस्यमूर्ध्निद्विषतांनिहंतुः २२ चैलानिविव्यधुस्तत्रब्राह्मणाश्चसहस्रशः ॥ विलक्षितास्ततश्चक्रु
र्हाहाकारांश्चसर्वशः ॥ न्यपतंश्चात्रनभसःसमंतात्पुष्पवृष्टयः २३ शतांगानिचतूर्याणिवादकाःसमवादयन् ॥ सूतमागधसंघाश्चाप्यस्तुवंस्तत्रसुस्वराः २४ तंदृष्ट्वा
द्रुपदःप्रीतोबभूवरिपुसूदनः ॥ सहसैन्यैश्चपार्थस्यसाहाय्यार्थमियेषसः २५ तस्मिंस्तुशब्देमहतिप्रवृद्धेयुधिष्ठिरोधर्मभृतांवरिष्ठः ॥ आवासमेवोपजगामशीघ्रंसार्धंय
माभ्यांपुरुषोत्तमाभ्याम् २६ विद्धंतुलक्ष्यंप्रसमीक्ष्यकृष्णापार्थंचशक्रप्रतिमंनिरीक्ष्य ॥ आदायशुक्लांबरमाल्यदामजगामकुंतीसुतमुत्स्मयंती २७ सतामुपादायवि
जित्यरंगेद्विजातिभिस्तैरभिपूज्यमानः ॥ रंगान्निरक्रामदचिंत्यकर्मापत्न्यातयाचाप्यनुगम्यमानः २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिलक्ष्यच्छेदनेऽ
ष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्मैदित्सतिकन्यांतुब्राह्मणायतदानृपे ॥ कोपआसीन्महीपानामालोक्यान्योन्यमंतिकात् १ अ
स्मानयमतिक्रम्यतृणीकृत्यचसंगतान् ॥ दातुमिच्छतिविप्रायद्रौपदींयोषितांवराम् २ अवरोप्येहवृक्षंतुफलकालेनिपात्यते ॥ निहन्मैनंदुरात्मानंयोऽयमस्मान्नमन्यते ३

हाय्यार्थे द्रौपद्यलाभात्क्षुब्धैर्नृपांतरैर्युद्धप्रसक्तौसत्यां २५ । २६ उत्स्मयंतीउत्तमपतिलाभादत्यंतंगर्वंकुर्वती २७ । २८ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥
॥ १८८ ॥ ॥ तस्मैदित्सतीति १ । २ । ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अवरोप्येत्यस्यव्याख्या अयंहीतिव्यवहितश्लोकेन ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । । १० । ११ । । १२ संत्रासाद्ब्राह्मणकोपेनसर्वक्षत्रंनश्येदितिशंकोत्थाद्भयात् १३ । १४ । १५ । १६ । १७

नह्यर्हत्येषसंमानंनापिवृद्धक्रमंगुणैः ॥ हन्मैनंसहपुत्रेणदुराचारंनृपद्विषम् ४ अयंहिसर्वानाहूयसत्कृत्यचनराधिपान् ॥ गुणवद्भोजयित्वान्नंततःपश्चान्नमन्यते ५ अ
स्मिन्राजसमावायेदेवानामिवसन्नये ॥ किमयंसदृशंकंचिन्नृपतिंनैवदृष्टवान् ६ नचविप्रेष्वधीकारोविद्यतेवरणंप्रति ॥ स्वयंवरःक्षत्रियाणामितीयंप्रथिताश्रुतिः ७ अ
थवायदिकन्येयंनचकंचिद्बुभूषति ॥ अग्नावेनांपरिक्षिप्ययामराष्ट्राणिपार्थिवाः ८ ब्राह्मणोयदिचापल्याल्लोभाद्वाकृतवानिदम् ॥ विप्रियंपार्थिवेंद्राणांनैषवध्यःकथंचन
९ ब्राह्मणार्थंहिनोराज्यंजीवितंहिवसूनिच ॥ पुत्रपौत्रंचयच्चान्यदस्माकंविद्यतेधनम् १० अवमानभयाच्चैवस्वधर्मस्यचरक्षणात् ॥ स्वयंवराणामन्येषांमाभूदेवंविधा
गतिः ११ इत्युक्त्वाराजशार्दूलाहृष्टाःपरिघबाहवः ॥ द्रुपदंतुजिघांसंतःसायुधाःसमुपाद्रवन् १२ तान्गृहीतशरावापान्क्रुद्धानापततोबहून् ॥ द्रुपदोवीक्ष्यसंत्रासाद्ब्रा
ह्मणाञ्छरणंगतः १३ वेगेनापततस्तांस्तुप्रभिन्नानिववारणान् ॥ पांडुपुत्रौमहेष्वासौप्रतियातावरिंदमौ १४ ततःसमुत्पेतुरुदायुधास्तेमहीक्षितोबद्धगोधांगुलित्राः ॥
जिघांसमानाःकुरुराजपुत्रावमर्षयंतोऽर्जुनभीमसेनौ १५ ततस्तुभीमोऽद्भुतभीमकर्मामहाबलोवज्रसमानसारः ॥ उत्पाट्यदोर्भ्यांद्रुममेकवीरोनिष्पत्रयामासयथागजेंद्रः
१६ तंवृक्षमादायरिपुप्रमाथीदंडीवदंडंपितृराजउग्रम् ॥ तस्थौसमीपेपुरुषर्षभस्यपार्थस्यपार्थःपृथुदीर्घबाहुः १७ तत्प्रेक्ष्यकर्मातिमनुष्यबुद्धिर्जिष्णुःसहिभ्रातुरचिंत्य
कर्मा ॥ विसिस्मियेचापिभयंविहायतस्थौधनुर्गृह्यमहेंद्रकर्मा १८ तत्प्रेक्ष्यकर्मातिमनुष्यबुद्धिर्जिष्णोःसहभ्रातुरचिंत्यकर्मा ॥ दामोदरोभ्रातरमुग्रवीर्यंहलायुधंवाक्य
मिदंबभाषे १९ यएषसिंहर्षभखेलगामीमहद्धनुःकर्षतितालमात्रम् ॥ एषोऽर्जुनोनात्रविचार्यमस्तियद्यास्मिसंकर्षणवासुदेवः २० यस्त्वेषवृक्षंतरसाऽवभज्यराज्ञांनि
कारेसहसाप्रवृत्तः ॥ वृकोदरान्नान्यइहैतदद्यकर्तुंसमर्थःसमरेपृथिव्याम् २१ योऽसौपुरस्तात्कमलायताक्षस्तनुर्महासिंहगतिर्विनीतः ॥ गौरःप्रलंबोज्ज्वलचारुघोणो
विनिःसृतःसोऽच्युतधर्मपुत्रः २२ यौतौकुमाराविवकार्तिकेयौद्वावाश्विनेयाविितिमेवितर्कः ॥ मुक्ताहितस्माज्जतुवेश्मदाहान्मयाश्रुताःपांडुसुताःपृथाच २३ तमब्रवी
न्निर्जलतोयदाभोहलायुधोऽनंतरजंप्रतीतः ॥ प्रीतोऽस्मिदृष्ट्वाहिपितृष्वसारंपृथांविमुक्तांसहकौरवाग्र्यैः २४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि कृष्ण
वाक्येऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अजिनानिविधुन्वंतःकरकांश्चद्विजर्षभाः ॥ ऊचुस्तेभीर्नकर्तव्यावयंयोत्स्यामहेपरान् १
तानेवंवदतोविप्रानर्जुनःप्रहसन्निव ॥ उवाचप्रेक्षकाभूत्वायूयंतिष्ठथपार्श्वतः २ अहमेनानजिह्माग्रैःशतशोविकिरञ्छरैः ॥ वारयिष्यामिसंक्रुद्धान्मंत्रैराशीविषानिव ३
इतितद्धनुरानम्यशुल्कावाप्तंमहाबलः ॥ भ्रात्राभीमेनसहितस्तस्थौगिरिरिवाचलः ४ ॥ ॥ ॥

१८ । १९ । २० । २१ घोणानासा २२ कार्त्तिकेयाविव्यभूतोपमा २३ । २४ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे ऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ अजिनानीति १ । २
३ शुल्कावाप्तंपणप्राप्तं ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५ ।६।७ । ८ । ९ । १० । ११ विजिगीपिणौविजिगीपावंतौ १२ शूराणामर्थवद्भिर्वचनैःशूरार्थवचनैः १३ । १४ प्रतिहन्यप्रतिहत्य । वाल्यपीतिपक्षेऽनुनासिकलोपाभावान्नतुक् । तत्प्रतिहननं १५
१६ । १७ मन्येत्वांयस्मान्मांप्रतियुध्यसे १८ । १९ । २० । २१ । २२ । वनोद्देशेरंगदृशांनिवासस्थाने । 'वनंनपुंसकंनीरेनिवासालयकानने'इतिमेदिनी २३ । २४ प्रकर्पणंदूरेनोदनं । आक

ततःकर्णमुखान्दृष्ट्वाक्षत्रियान्युद्धदुर्मदान् ।। संपेततुरभीतौतौगजौप्रतिगजानिव ५ ऊचुश्चवाचःपरुषास्तेराजानोयुयुत्सवः ।। आहवेहिद्विजस्यापिवधोदृष्टोयुयु
त्सतः ६ इत्येवमुक्त्वाराजानःसहसादुद्रुवुर्द्विजान् ।। ततःकर्णोमहातेजाजिष्णुंप्रतिययौरणे ७ युद्धार्थीवासिताहेतोर्गजःप्रतिगजंयथा ।। भीमसेनंययौशल्योमद्राणामीश्व
रोबली ८ दुर्योधनादयःसर्वेब्राह्मणैःसहसंगताः ।। मृदुपूर्वमयत्नेनप्रत्ययुध्यंस्तदाऽऽहवे ९ ततोऽर्जुनःप्रत्यविध्यदापतंतंशितैःशरैः ।। कर्णंवैकर्तनंश्रीमान्विकृष्य
बलवद्धनुः १० तेषांशराणांवेगेनशितानांतिग्मतेजसाम् ।। विमुह्यमानोराधेयोयत्नात्तमनुधावति ११ तावुभावप्यनिर्देश्यौलाघवाज्जयतांवरौ ।। अयुध्येतांसु
संरब्धावन्योन्यविजिगीषिणौ १२ कृतेप्रतिकृतंपश्यपश्यबाहुबलंचमे ।। इतिशूरार्थवचनैरभाषेतांपरस्परम् १३ ततोऽर्जुनस्यभुजयोर्वीर्यमप्रतिमंभुवि ।। ज्ञा
त्वावैकर्तनःकर्णःसंरब्धःसमयोधयत् १४ अर्जुनेनप्रयुक्तांस्तान्बाणान्वेगवतस्तदा ।। प्रतिहन्यननादोच्चैःसैन्यानितदपूजयन् १५ ।। कर्णउवाच ।। तुष्यामिते
विप्रमुख्यभुजवीर्यस्यसंयुगे ।। अविषादस्यचैवास्यशस्त्रास्त्रविजयस्यच १६ किंत्वंसाक्षाद्धनुर्वेदोरामोवाविप्रसत्तम ।। अथसाक्षाद्धरिहयःसाक्षाद्वाविष्णुरच्युतः १७
आत्मप्रच्छादनार्थंवैबाहुवीर्यमुपाश्रितः ।। विप्ररूपंविधायेदंमन्येमांप्रतियुध्यते १८ नहिमामाहवेक्रुद्धमन्यःसाक्षाच्छचीपतेः ।। पुमान्योधयितुंशक्तःपांड
वाद्वाकिरीटिनः १९ तमेवंवादिनंतत्रफाल्गुनःप्रत्यभाषत ।। नास्मिकर्णधनुर्वेदोनास्मिरामःप्रतापवान् २० ब्राह्मणोऽस्मियुधांश्रेष्ठःसर्वशस्त्रभृतांवरः ।। ब्राह्मे
पौरंदरेचास्त्रेनिष्ठितोगुरुशासनात् २१ स्थितोऽस्म्यद्यरणेजेतुंत्वांवैवीरस्थिरोभव ।। वैशंपायनउवाच ।। एवमुक्तस्तुराधेयोयुद्धात्कर्णोन्यवर्तत २२ ब्राह्मंतेजस्त
दाऽजय्यंमन्यमानोमहारथः ।। अपरस्मिन्वनोद्देशेवीरौशल्यवृकोदरौ २३ बलिनौयुद्धसंपन्नौविद्ययाचबलेनच ।। अन्योन्यमाह्वयंतौतुमत्ताविवमहागजौ २४
मुष्टिभिर्जानुभिश्चैवनिघ्नंतावितरेतरम् ।। प्रकर्षणाकर्षणयोरभ्याकर्षविकर्षणैः २५ आचकर्षतुरन्योऽन्यंमुष्टिभिश्चापिजघ्नतुः ।। ततश्चटचटाशब्दःसुघोरोह्यभवत्त
योः २६ पाषाणसंपातनिभैःप्रहारैरभिजघ्नतुः ।। मुहूर्त्तंतौतदाऽन्योन्यंसमरेपर्यकर्षताम् २७ ततोभीमःसमुत्क्षिप्यबाहुभ्यांशल्यमाहवे ।। अपातयत्कुरुश्रेष्ठोब्रा
ह्मणाजहसुस्तदा २८ तत्राश्चर्यंभीमसेनश्चकारपुरुषर्षभः ।। यच्छल्यंपातितंभूमौनावधीद्बलिनंबली २९ पातितेभीमसेनेनशल्येकर्णेचशंकिते ।। शंकिताःसर्व
राजानःपरिवव्रुर्वृकोदरम् ३० ऊचुश्चसहितास्तत्रसाध्विमौब्राह्मणर्षभौ ।। विज्ञायेतांक्वजन्मानौक्वनिवासौतथैवच ३१ कोहिराधासुतंकर्णंशक्तोयोधयितुंरणे ।।
अन्यत्ररामाद्द्रोणाद्वापांडवाद्वाकिरीटिनः ३२ कृष्णाद्वादेवकीपुत्रात्कृपाद्वाऽपिशरद्वतः ।। कोवादुर्योधनंशक्तःप्रतियोधयितुंरणे ३३ ।।

र्पणमर्वाक्कर्पणं । अभ्याकर्पणमभिमुखामास्फालनं । विकर्पणंतिर्यक्पातनं २५ । २६ । २७ । समुत्क्षिप्यकूष्मांडफलवदपातयत् २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

३४ अवहारोयुद्धान्निवर्त्तनं ३५ सापराधाअपीतिसंधिरार्षः अथअथवाकालांतरेउपलभ्य ३६ संयुगेतत्कर्मकृत्वातूष्णींभूताविविशेषः ३७ ।३८। ३९ ब्रह्मब्राह्मणजातिःउत्तरंउत्कृष्टंयस्मिन्सब्रह्मो त्तरः ४० ।४१। ४२। ४३ अभिगच्छतिउपस्थितेसति ४४। ४५ ।४६ भार्गववेश्मकुलालगृहं ४७ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

तथैवमद्राधिपतिंशल्यंबलवतांवरम् ॥ बलदेवादृतेवीरात्पाण्डवाद्वावृकोदरात् ३४ वीराद्दुर्योधनाद्वाऽन्यःशक्तःपातयितुंरणे ॥ क्रियतामवहारोस्माद्युद्धाद्ब्राह्मणसं वृताद् ३५ ब्राह्मणाहिसदारक्ष्याःसापराधाऽपिनित्यदा ॥ अथैनानुपलभ्यैहपुनर्योत्स्यामहृष्टवत् ३६ तांस्तथावादिनःसर्वान्प्रसमीक्ष्यक्षितीश्वरान् ॥ अथान्या न्पुरुषांश्चापिकृत्वातत्कर्मसंयुगे ३७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तत्कर्मभीमस्यसमीक्ष्यकृष्णःकुंतीसुतौतौपरिशंकमानः ॥ निवारयामासमहीपतींस्तान्धर्मेणलब्धे त्यनुनीयसर्वान् ३८ एवंतेविनिवृत्तास्तुयुद्धाद्युद्धविशारदाः ॥ यथावासंययुःसर्वेविस्मिताराजसत्तमाः ३९ वृत्तोब्रह्मोत्तरोरंगःपांचालीब्राह्मणैर्वृता ॥ इतिब्रुवंतः प्रययुर्येतत्रासन्समागताः ४० ब्राह्मणैस्तुप्रतिच्छन्नौरौरवाजिनवासिभिः ॥ कृच्छ्रेणजग्मतुस्तौतुभीमसेनधनंजयौ ४१ विमुक्तौजनसंबाधाच्छत्रुभिःपरीविक्ष तौ ॥ कृष्णयाऽनुगतौतत्रनृवीरौतौविरेजतुः ४२ पौर्णमास्यांघनैर्मुक्तौचंद्रसूर्याविवोदितौ ॥ तेषांमाताबहुविधंविनाशंपर्यचिंतयत् ४३ अनागच्छत्सुपुत्रेषुभै क्षकालेऽभिगच्छति ॥ धार्त्तराष्ट्रैर्हतानस्युर्विज्ञायकुरुपुंगवाः ४४ मायान्वितैर्वारक्षोभिःसुघोरैर्दृढवैरिभिः ॥ विपरीतंमतंजातंव्यासस्यापिमहात्मनः ४५ इत्ये वंचिंतयामाससुतस्नेहावृतापृथा ॥ ततःसुप्तजनप्रायेदुर्दिनेमेघसंप्लुते ४६ महत्यथापराह्णेतुघनैःसूर्यइवावृतः ॥ ब्राह्मणैःप्राविशत्तत्रजिष्णुर्भार्गववेश्मतत् ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि पांडवप्रत्यागमने नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ गत्वातुतां भार्गवकर्मशालांपार्थौपृथांप्राप्यमहानुभावौ ॥ तांयाज्ञसेनींपरमप्रतीतौभिक्षेत्यथावेदयतांनराग्र्यौ १ कुटीगतासात्वनवेक्ष्यपुत्रौप्रोवाचभुंक्तेतिसमेत्यसर्वे ॥ पश्चा च्चकुंतीप्रसमीक्ष्यकृष्णांकष्टंमयाभाषितमित्युवाच २ साऽधर्मभीतापरिचिंतयंतीतांयाज्ञसेनींपरमप्रतीताम् ॥ पाणौगृहीत्वोपजगामकुंतीयुधिष्ठिरंवाक्यमुवाचचे दम् ३ ॥ कुंत्युवाच ॥ इयंतुकन्याद्रुपदस्यराज्ञस्तवानुजाभ्यांमयिसन्निविष्टा ॥ यथोचितंपुत्रमयाऽपिचोक्तंसमेत्यभुंक्तेतिनृपप्रमादात् ४ मयाकथंनानृतमुक्तम द्यभवेत्कुरूणामृषभब्रवीहि ॥ पंचालराजस्यसुतामधर्मोनचोपवर्त्तेतनविभ्रमेच्च ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सएवमुक्तोमतिमान्नृवीरोमात्रामुहूर्त्तंतुविचिंत्यराजा ॥ कुंतींसमाश्वास्यकुरुप्रवीरोधनंजयंवाक्यमिदंबभाषे ६ त्वयाजिताफाल्गुनयाज्ञसेनीत्वयैवशोभिष्यतिराजपुत्री ॥ प्रज्वाल्यतामग्निरमित्रसाहगृहाणपाणिंविधिवत्त्व मस्याः ७ ॥ अर्जुनउवाच ॥ मामांनरेंद्रत्वमधर्मभाजंकृथानधर्मोऽयमशिष्टदृष्टः ॥ भवान्निवेश्यःप्रथमंततोऽयंभीमोमहाबाहुरचिंत्यकर्मा ८ ॥

॥ ॥ ॥ ॥ गत्वेति १। २ अधर्मोबहुभर्तृतारूपस्तस्माद्भीता ३ । ४ अधर्मोबहुभर्तृतारूपः विभ्रमेच्चतेनाधर्मेणतिर्यग्योमौपुनःपुनर्विशेषेणभ्रमेत् ५ । ६ । ७ नधर्मोऽयंदृष्टः अयंकःयंमांभवानशिष्टंशासितवान् । निवेश्यःविवाह्यः ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ भेदभयंयस्यद्रौपदीतस्येतरेशत्रवःस्युरितिभेद्ः १६ । १७ रौहिणेयोबलदेवः १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ शत्रुसाहाःशत्रुवेगस्यसोढारः २४ यद्भ
अहंततोनकुलोऽनंतरंमेपश्चादयंसहदेवस्तरस्वी ॥ वृकोदरोऽहंचयमौचराजन्नियंचकन्यामवतोनियोज्याः ९ एवंगतेयत्करणीयमत्रधर्म्यंयशस्यंकुरुतद्विचिंत्य ॥
पंचालराजस्यहितंचयत्स्यात्प्रशाधिसर्वेस्मवशेस्थितास्ते १० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ जिष्णोर्वचनमाज्ञायभक्तिस्नेहसमन्वितम् ॥ दृष्टिंनिवेशयामासुःपांचाल्यां
पांडुनंदनाः ११ दृष्ट्वातेतत्रपश्यंतींसर्वेकृष्णांयशस्विनीम् ॥ संप्रेक्ष्यान्योन्यमासीनाहृदयैस्तामधारयन् १२ तेषांतुद्रौपदींदृष्ट्वासर्वेषाममितौजसाम् ॥ संप्रमथ्यें
द्रियग्रामंप्रादुरासीन्मनोभवः १३ काम्यंहिरूपंपांचाल्याविधात्राविहितंस्वयम् ॥ बभूवाधिकमन्याभ्यःसर्वभूतमनोहरम् १४ तेषामाकारभावज्ञःकुंतीपुत्रोयुधि
ष्ठिरः ॥ द्वैपायनवचःकृत्स्नंसस्मारमनुजर्षभः १५ अब्रवीत्सहितान्भ्रातॄन्मिथोभेदभयान्नृपः ॥ सर्वेषांद्रौपदीभार्याभविष्यतिहिनःशुभा १६ ॥ वैशंपायनउवा
च ॥ भ्रातुर्वचस्तत्प्रसमीक्ष्यसर्वेज्येष्ठस्यपांडोस्तनयास्तदानीम् ॥ तमेवार्थंध्यायमानामनोभिःसर्वेचतेतस्थुरदीनसत्वाः १७ वृष्णिप्रवीरस्तुकुरुप्रवीरानाशंस
मानःसहरौहिणेयः ॥ जगामतांभार्गवकर्मशालांयत्रासतेतेपुरुषप्रवीराः १८ तत्रोपविष्टंपृथुदीर्घबाहुंददर्शकृष्णःसहरौहिणेयः ॥ अजातशत्रुंपरिवार्यतांश्चाप्युपोप
विष्टान्ज्वलनप्रकाशान् १९ ततोऽब्रवीद्वासुदेवोऽभिगम्यकुंतीसुतंधर्मभृतांवरिष्ठम् ॥ कृष्णोऽहमस्मीतिनिपीड्यपादौयुधिष्ठिरस्याजमीढस्यराज्ञः २० तथैव
तस्याप्यनुरौहिणेयस्तौचापिहृष्टाःकुरवोऽभ्यनंदन् ॥ पितृष्वसुश्चापियदुप्रवीरावगृह्णतांभारतमुख्यपादौ २१ अजातशत्रुश्चकुरुप्रवीरःपप्रच्छकृष्णंकुशलंविलो
क्य ॥ कथंवयंवासुदेवत्वयेहगूढावसंतोविदिताश्चसर्वे २२ तमब्रवीद्वासुदेवःप्रहस्यगूढोप्यग्निर्ज्ञायतएवराजन् ॥ तंविक्रमंपांडवेयानतीत्यकोऽन्यःकर्त्ताविद्यतेमानु
षेषु २३ दिष्ट्यासर्वेपावकाद्विप्रमुक्तायूयंघोरात्पांडवाःशत्रुसाहाः ॥ दिष्ट्यापापोधृतराष्ट्रस्यपुत्रःसहामात्योनसकामोऽभविष्यत् २४ भद्रंवोऽस्तुनिहितंयद्गुहायां
विवर्धध्वंज्वलनाइवैधमानाः ॥ मावोविदुःपार्थिवाःकेचिदेवयास्यावहेशिबिरायैवतावत् ॥ सोऽनुज्ञातःपांडवेनाव्ययश्रीःप्रायाच्छीघ्रंबलदेवेनसार्धम् २५ ॥ इति श्री
महाभारते आदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिरामकृष्णागमनेएकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ धृष्टद्युम्नस्तुपांचाल्यःपृष्ठतःकुरुनंदनौ ॥
अन्वगच्छत्तदायांतौभार्गवस्यनिवेशने १ सोऽज्ञायमानःपुरुषानवधायसमंततः ॥ स्वयमारान्निलीनोऽभूद्भार्गवस्यनिवेशने २ सोयंचभीमस्तुरिपुप्रमाथीजिष्णु
र्यमौचापिमहानुभावौ ॥ भैक्षंचरित्वातुयुधिष्ठिरायनिवेदयांचक्रुरदीनसत्वाः ३ ततस्तुकुंतीद्रुपदात्मजांतामुवाचकालेवचनंवदान्या ॥ त्वमग्रमादायकुरुष्वभद्रेब
लिंचविप्रायचदेहिभिक्षाम् ४ येचान्नमिच्छंतिददस्वतेभ्यःपरिश्रितायेपरितोमनुष्याः ॥ ततश्चशेषंप्रविभज्यशीघ्रमर्धंचतुर्धाममचात्मनश्च ५ ॥ ॥

द्गुहायांबुद्धौवोनिहितंतद्वोऽस्तु २५ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥ धृष्टद्युम्नइति १ सःअज्ञायमानः पांडवैरितरैश्च आरात्समीपे २
३ अग्रंप्रथममादायबलिंकुरुष्वभिक्षांचदेहि ४ परिश्रिताःअन्येऽन्नोपजीविनः चतुर्धांममचात्मनश्चेत्यर्धंभीमायेत्यर्थः ५ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

संहननोपपन्नोदृढःपुष्टश्च ६ साधुविशंकमानास्वस्यश्रेयस्तर्कयंती 'शंकात्रासेवितर्केच'इतिमेदिनी ७ । ८ अगस्त्येनशास्ताशिक्षितातांदक्षिणामभितः सर्वेऽपिदक्षिणामभितःपुरस्ताद्‌शिरोदेशस्यैवपादां तरेपादसमीपप्रदेशे ९ पादोपधानीवसर्वेषांपादस्पर्शंलभमाना कुशेषुकुशासनेषु १० पृतनाधिकाराःसेनाधीशयोग्याः ११ । १२ । १३ अप्रतिविंदमानःअजानन् १४ मूर्ध्निपदंहीनवर्णयोगाद्वैश्यप क्षेतुनपातित्यम् । शूद्रपक्षेतु 'पद्युवाएतत्स्मशानंयच्छूद्रः' इतिशूद्रस्यपादयुक्तश्मशानत्वश्रुतेस्तत्रमालावत्सुकुमारीबालानपतितेतिस्पष्टमुक्तम् १५ सवर्णप्रवरःक्षत्रियश्रेष्ठः उद्रिक्तवर्णोब्राह्मणः मूर्ध्निपाद

अर्धेतुभीमायचदेहिभद्रेयएषनागर्षभतुल्यरूपः ॥ गौरोयुवासंहननोपपन्नएषोहिवीरोबहुभुक्सदैव ६ साहृष्टरूपेवतुराजपुत्रीतस्यावचःसाधुविशंकमाना ॥ यथा वदुक्तंप्रचकारसाध्वीतेचापिसर्वेबुभुजुस्तदन्नम् ७ कुशैस्तुभूमौशयनंचकारमाद्रीपुत्रःसहदेवस्तरस्वी ॥ यथास्वकीयान्यजिनानिसर्वेसंस्तीर्यवीराःसुषुपुर्धरण्याम् ॥१९३॥
८ अगस्त्यशास्तामभितोदिशंतुशिरांसितेषांकुरुसत्तमानाम् ॥ कुंतीपुरस्तात्तुबभूवतेषांपादांतरेचाथबभूवकृष्णा ९ अशेतभूमौसहपांडुपुत्रैःपादोपधानीवकृता कुशेषु ॥ नतत्रदुःखंमनसाऽपितस्यानचावमेनेकुरुपुंगवांस्तान् १० तेतत्रशूराःकथयांबभूवुःकथाविचित्राःपृतनाधिकाराः ॥ अस्त्राणिदिव्यानिरथांश्चनागान् खड्गान्गदाश्चापिपरश्वधांश्च ११ तेषांकथास्ताःपरिकीर्त्यमानाःपंचालराजस्यसुतस्तदानीम् ॥ शुश्रावकृष्णांचतदानिषण्णांतेचापिसर्वेददृशुर्मनुष्याः १२ धृ ष्टद्युम्नोराजपुत्रस्तुसर्वंवृत्तंतेषांकथितंचैवरात्रौ ॥ सर्वंराज्ञेद्रुपदायाखिलेनानिवेदयिष्यंस्त्वरितोजगाम १३ पंचालराजस्तुविषण्णरूपस्तान्पांडवानप्रतिविंदमानः ॥ धृष्टद्युम्नंपर्यपृच्छन्महात्माक्कसागताकेननीताचकृष्णा १४ कच्चिन्नशूद्रेणनहीनजेनवैश्येनवाकरदेनोपपन्ना ॥ कच्चित्पदंमूर्ध्निनपंकदिग्धंकच्चिन्नमालापतिताश्म शाने १५ कच्चित्सवर्णप्रवरोमनुष्यउद्रिक्तवर्णोऽप्युतएवकच्चित् ॥ कच्चिन्नवामोममयूर्ध्निपादःकृष्णाभिमर्शेनकृतोऽद्यपुत्र १६ कच्चिन्नतप्स्येपरमप्रतीतःसंयुज्य पार्थेननरर्षभेण ॥ वदस्वतत्त्वेनमहानुभावकोऽसौविजेतादुहितुर्ममाद्य १७ विचित्रवीर्यस्यसुतस्यकच्चित्कुरुप्रवीरस्यध्रियंतिपुत्राः ॥ कच्चित्तुपार्थेनयवीयसा ऽद्यधनुर्गृहीतंनिहतंचलक्ष्यम् १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिधृष्टद्युम्नप्रत्यागमनेद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ समाप्तंस्व यंवरपर्व ॥ ॥ अथवैवाहिकपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तथोक्तःपरिहृष्टरूपःपित्रेशशंसाथसराजपुत्रः ॥ धृष्टद्युम्नःसोमकानांप्रबर्होवृत्तंयथायेनहृताच कृष्णा १ ॥ धृष्टद्युम्नउवाच ॥ योऽसौयुवाव्यायतलोहिताक्षःकृष्णाजिनीदेवसमानरूपः ॥ यःकार्मुकाग्र्यंकृतवानधिज्यंलक्ष्यंचयःपातितवान्पृथिव्याम् २ अ सज्जमानश्चततस्तरस्वीवृतोद्विजाग्र्यैरभिपूज्यमानः ॥ चक्रामवज्रीवदितेःसुतेषुसर्वैश्चदेवैर्ऋषिभिश्चजुष्टः ३ कृष्णाप्रगृह्याजिनमन्वयात्तंनागंयथानागवधूःप्रहृष्टा ॥ अमृष्यमाणेषुनराधिपेषुक्रुद्धेषुवैतत्रसमापतत्सु ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्तुवेषमात्रेणब्राह्मणत्वानिश्चयात्‌शौर्यस्यचकर्णैकलव्ययोःसूतशूद्रयोरपिदृष्टत्वात्‌संभावितः १६ कच्चिदितिकामप्रवेदने । पार्थेनसंयुज्यपरमप्रतीतोऽत्यंतहृष्टोऽस्मि तादृशशौर्यस्यान्यत्रासंभवात् १७ ध्रि यंतिजीवंति १८ ॥ इति आदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ ततइति । प्रबर्हउत्तमः १ । २ । ३ । ४ ॥ ॥ ॥१६६॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

महीप्ररोहंवृक्षं ५ । ६ । ७ उक्ताताभ्यामितिशेषः ८ ब्राह्मणसात्ब्राह्मणाधीनं ९ दर्भाणांअजिनाग्रमुपर्यजिनंचतदास्तरणंचेतिसमासः १० । ११ । १२ । १३ विद्याम वेदितुमिच्छामः १४ । १५

ततोऽपरःपार्थिवसंघमध्येप्रवृद्धमारुज्यमहीप्ररोहं ॥ प्रकालयन्नेवसपार्थिवौघान्क्रुद्धोऽन्तकःप्राणभृतोयथैव ५ तौपार्थिवानांमिषतांनरेंद्रकृष्णामुपादायगतौन
राघ्यौ ॥ विभ्राजमानाविवचंद्रसूर्यौबाह्यांपुराद्भार्गवकर्मशालाम् ६ तत्रोपविष्टार्चिरिवानलस्यतेषांजनित्रीतिममप्रतर्कः ॥ तथाविधैरेवनरप्रवीरैरुपोपविष्टैस्त्रि
भिरग्निकल्पैः ७ तस्यास्ततस्तावभिवाद्यपादावुक्ताचकृष्णात्वभिवादयेति ॥ स्थितांचतत्रैवनिवेद्यकृष्णांभिक्षाप्रचारायगतानराग्र्याः ८ तेषांतुभैक्षंप्रतिगृ
ह्यकृष्णादत्वाबलिंब्राह्मणसाच्चकृत्वा ॥ तांचैववृद्धांपरिवेष्यतांश्चनरप्रवीरान्स्वयमप्यभुंक्त ९ सुप्तास्तुतेपार्थिवसर्वएवकृष्णाचतेषांचरणोपधाने ॥ आसीत्पृथिव्यां
शयनंचतेषांदर्भाजिनाग्रास्तरणोपपन्नम् १० तेनर्दमानाइवकालमेघाःकथाविचित्राःकथयांबभूवुः ॥ नवैश्यशूद्रौपयिकीःकथास्तानचद्विजानांकथयंतिवीराः
११ निःसंशयंक्षत्रियपुंगवास्तेयथाहियुद्धंकथयंतिराजन् ॥ आशाहिनोव्यक्तमियंसमृद्धामुक्तान्हिपार्थान्शृणुमोऽग्निदाहात् १२ यथाहिलक्ष्यंनिहतंधनुश्चसज्यंकृ
तंतेनतथाप्रसह्य ॥ यथाहिभाषंतिपरस्परंतेछन्नाध्रुवंतेप्रचरंतिपार्थाः १३ ततःसराजाद्रुपदःप्रहृष्टःपुरोहितंप्रेषयामासतेषाम् ॥ विद्यामयुष्मानितिभाषमाणोमहात्मनःपांडु
सुतास्तुकच्चित् १४ गृहीतवाक्योनृपतेःपुरोधागत्वाप्रशंसामभिधायतेषाम् ॥ वाक्यंसमग्रंनृपतेर्यथावदुवाचचानुक्रमविक्रमेण १५ विज्ञातुमिच्छत्यवनीश्वरोवःपंचाल
राजोवरदोवरार्हाः ॥ लक्ष्यस्यवेद्धारमिमंहिदृष्ट्वाहर्षस्यनांतंप्रतिपद्यतेसः १६ आख्यातचज्ञातिकुलानुपूर्वींपदंशिरःसुद्विषतांकुरुध्वम् ॥ प्रल्हादयध्वंहृदयंममेदंपंचाल
राजस्यचसानुगस्य १७ पांडुर्हिराजाद्रुपदस्यराज्ञःप्रियःसखाचात्मसमोबभूव ॥ तस्यैषकामोदुहितामयंस्नुषांप्रदास्यामिहिकौरवाय १८ अयंहिकामोद्रुपदस्यराज्ञो
हृदिस्थितोनित्यमनिंदितांगाः ॥ यदर्जुनोवैपृथुदीर्घबाहुर्धर्मेणविंदेतसुतांममैताम् १९ कृतंहितत्स्यात्सुकृतंममेदंयशश्चपुण्यंचहितंतदेतत् ॥ अथोक्तवाक्यंहिपुरोहि
तंस्थितंततोविनीतंसमुदीक्ष्यराजा २० समीपतोभीममिदंशशासप्रदीयतांपाद्यमर्घ्यंतथाऽस्मै ॥ मान्यःपुरोधाद्रुपदस्यराज्ञस्तस्मैप्रयोज्याऽभ्यधिकाहिपूजा २१ भी
मस्ततस्तत्कृतवान्नरेंद्रतांचैवपूजांप्रतिगृह्यहर्षात् ॥ सुखोपविष्टंतुपुरोहितंतदायुधिष्ठिरोब्राह्मणमित्युवाच २२ पंचालराजेनसुतानिसृष्टास्वधर्मदृष्टेनयथानकामात् ॥ प्र
दिष्टशुल्काद्रुपदेनराज्ञासातेनवीरेणतथानुवृत्ता २३ नतत्रवर्णेषुकृताविवक्षानचापिशीलेनकुलेनगोत्रे ॥ कृतेनसज्ज्येनहिकार्मुकेणविद्धेनलक्ष्येणहिसाविसृष्टा २४ सेयंत
थाऽनेनमहात्मनेहकृष्णाजितापार्थिवसंघमध्ये ॥ नैवंगतेसौमकिरद्यराजासंतापमर्हत्यसुखायकर्तुम् २५ कामश्चयोऽसौद्रुपदस्यराज्ञःसचापिसंपत्स्यतिपार्थिवस्य ॥
संप्राप्यरूपांहिनरेंद्रकन्यामिमामहंब्राह्मणसाधुमन्ये २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१६ आख्यातकथयत १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ शुल्कंमूल्यपणं तेनैवअनुवृत्ताअनुसृता २३ तदेवाह कृतेनेति २४ सौमकिर्द्रुपदः २५ संप्राप्यरूपामस्माकंयोग्यस्वरूपां २६ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२७ । २८ । २९ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिनवत्यधिकशततमोध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ ॥ जन्यार्थमिति । जन्यार्थंवरपक्षीयजनार्थं कृष्णांचतत्रैवाप्नुवध्वंपाणिग्रहणविधिना कृष्णाचेतिपाठेआप्नोतुअन्नंभवदीयत्वाद्भवद्भिःसहैवेतिभावः १ । २ परियाप्यप्रस्थाप्य ३ पुनःक्षत्रियत्वंपरीक्षितुंद्रव्याण्युपसंजहारएकत्रकृत्वादर्शितवान् ४ फलवर्मगवादीनिकर्माणि

नतद्धनुर्मंदबलेनशक्यंमौर्व्यासमायोजयितुंतथाहि ॥ नचाकृतास्त्रेणनहीनजेनलक्ष्यंतथापातयितुंहिशक्यम् २७ तस्मान्नतापंदुहितुर्निमित्तंपंचालराजोर्हतिकर्तुमद्य ॥ नचापितत्पातनमन्यथेहकर्तुंहिशक्यंभुविमानवेन २८ एवंब्रुवत्येवयुधिष्ठिरेतुपंचालराजस्यसमीपतोऽन्यः ॥ तत्राजगामाशुनरोद्वितीयोनिवेदयिष्यन्निहसिद्धमन्नम् २९ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणिपुरोहितयुधिष्ठिरसंवादे त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ दूतउवाच ॥ जन्यार्थमन्नंद्रुपदेनराज्ञाविवाहहेतोरुपसंस्कृतंच ॥ तदाप्नुवध्वंकृतसर्वकार्याःकृष्णांचतत्रैवचिरंनकार्यम् १ इमेरथाःकांचनपद्मचित्राःसदश्वयुक्तावसुधाधिपार्हाः ॥ एतान्समारुह्यपरैतसर्वेपंचालराजस्यनिवेशनंतत् २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःप्रयाताःकुरुपुंगवास्तेपुरोहितंतंपरियाप्यसर्वे ॥ आस्थाययानानिमहांतितानिकुंतीचकृष्णाचसहैकयाने ३ श्रुत्वातुवाक्यानिपुरोहितस्ययान्युक्तवान्भारतधर्मराजः ॥ जिज्ञासयैवाथकुरूत्तमानांद्रव्याण्यनेकान्युपसंजहार ४ फलानिमाल्यानिचसंस्कृतानिवर्माणिचर्माणितथाऽऽसनानि ॥ गाश्चैवराजन्नथचैवरज्जूर्बीजानिचान्यानिकृषीनिमित्तम् ५ अन्येषुशिल्पेषुचयान्यपिस्युःसर्वाणिकृत्यान्यखिलेनतत्र ॥ क्रीडानिमित्तान्यपियानितत्रसर्वाणितत्रोपजहारराजा ६ वर्माणिचर्माणिचभानुमंतिखड्गामहांतोऽश्वरथाश्वचित्राः ॥ धनूंषिचाग्र्याणिशराश्चचित्राःशक्त्यृष्टयःकांचनभूषणाश्च ७ प्रासाभुशुंडयश्चपरश्वधाश्चसांग्रामिकंचैवतथैवसर्वम् ॥ शय्यासनान्युत्तमवस्तुवंतितथैववासोविविधंचतत्र ८ कुंतीतुकृष्णांपरिगृह्यसाध्वीमंतःपुरंद्रुपदस्याविवेश ॥ स्त्रियश्चतांकौरवराजपत्नींप्रत्यर्चयामासुरदीनसत्वाः ९ तान्सिंहविक्रांतगतीन्निरीक्ष्यमहर्षभाक्षानजिनोत्तरीयान् ॥ गूढोत्तरांसान्भुजगेंद्रभोगप्रलंबबाहून्पुरुषप्रवीरान् १० राजाचराज्ञःसचिवाश्चसर्वेपुत्राश्चराज्ञःसुहृदस्तथैव ॥ प्रेष्याश्चसर्वेनिखिलेनराजन्हर्षंसमापेतुरतीवतत्र ११ तेतत्रवीराःपरमासनेषुसपादपीठेष्वविशंकमानाः ॥ यथानुपूर्वंविविशुर्नराग्र्यास्तथामहार्हेषुनविस्मयंतः १२ उच्चावचंपार्थिवभोजनीयंपात्रीषुजांबूनदराजतीषु ॥ दासाश्चदास्यश्चसुमृष्टवेषाःसंभोजकाश्चाप्युपजह्रुरन्नम् १३ तेतत्रभुक्त्वापुरुषप्रवीरायथात्मकामंसुभृशंप्रतीताः ॥ उत्क्रम्यसर्वाणिवसूनिराजन्सांग्रामिकंतेविविशुर्नृवीराः १४ ॥ ॥ ॥ ॥

वर्णिकयोग्यानि ५ कृंतंतीतिकृत्यानि । कृतीछेदनेऽस्मात्क्यप् शिल्पिनांप्रहरणानिवास्यादीनि क्रीडानिमित्तानिशुष्केष्टिसदोरंजनादिरूपाब्राह्मणक्षत्रियादीनांक्रीडास्तासांसाधनानि अल्पानियज्ञपात्राणि कृत्रिमाश्वादीनिसरंगपटानिच तत्रदेशे तत्रकाले तत्रपरीक्षणेनिमित्ते ६ । ७ उत्तमवस्तूनिरत्नखचिततांबूलधानीप्रभृतीनितद्वंति मतोर्मस्यवत्वमार्षं ८ । ९ गूढोत्तरांसान्गूढजत्रून् १० । ११ । १२ सुमृष्टः अभ्यंजनवासोलंकरणादिभिःसम्यक्परिष्कृतःपांडवानांवेषोयैस्तेसुमृष्टवेषाः । तेचसंभोजकाश्चयथायोग्यंतांबूलादिकमपूपादिकंचान्नमदनीयमुपाजह्रुः १३ । १४ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१५ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४॥ ॥ ॥ ततइति । ब्राह्मेणब्राह्मणार्थमुचितेनाभ्युत्थानादिना परिग्रहेणआतिथ्येन १ । २ । ३

तल्लक्षयित्वाद्रुपस्यपुत्रोराजाचसर्वैःसहमंत्रिमुख्यैः ॥ समर्थयामासुरुपेत्यहृष्टाःकुंतीसुतान्पार्थिवराजपुत्रान् १५ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि वैवाहिक पर्वणि युधिष्ठिरादिपरीक्षणे चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततआहूयपांचाल्योराजपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ परिग्रहेणब्राह्मेणपरिगृह्यमहाद्युतिः १ पर्यपृच्छददीनात्माकुंतीपुत्रंसुवर्चसम् ॥ कथंजानीमभवतःक्षत्रियान्ब्राह्मणानुत २ वैश्यान्वागुणसंपन्नानथवाशूद्रयोनिजान् ॥ मायामास्थायवाविप्रांश्चरतःसर्वतोदिशम् ३ कृष्णाहेतोरनुप्राप्तादेवाःसंदर्शनार्थिनः ॥ ब्रवीतुनोभवान्सत्यंसंदेहोह्यत्रनोमहान् ४ अपिनःसंशयस्यांते मनःसंतुष्टिमावहेत् ॥ अपिनोभागधेयानिशुभानिस्युःपरंतप ५ इच्छयाब्रूहितत्सत्यंसत्यंराजसुशोभते ॥ इष्टापूर्तेनचतथावक्तव्यमनृतंनतु ६ श्रुत्वाह्यमरसंकाशतववाक्यमरिंदम ॥ ध्रुवंविवाहकरणमास्थास्यामिविधानतः ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ माराजन्विमनाभूस्त्वंपांचाल्यप्रीतिरस्तुते ॥ ईप्सितस्तेध्रुवःकामः संवृत्तोऽयमसंशयम् ८ वयंहिक्षत्रियाराजन्पांडोःपुत्रामहात्मनः ॥ ज्येष्ठंमांविद्धिकौन्तेयंभीमसेनार्जुनाविमौ ९ आभ्यांतवसुताराजन्निर्जिताराजसंसदि ॥ यमौचतत्रकुंतीचयत्रकृष्णाव्यवस्थिता १० व्येतुतेमानसंदुःखंक्षत्रियाःस्मोनरर्षभ ॥ पद्मिनीवसुतेयंतेन्हदादन्यन्हदंगता ११ इतितथ्यंमहाराजसर्वमेतद्ब्रवीमिते ॥ भवान्हिगुरुरस्माकंपरमंचपरायणम् १२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसद्रुपदोराजाहर्षव्याकुललोचनः ॥ प्रतिवक्तुंमुदायुक्तोनाशकत्तंयुधिष्ठिरम् १३ यत्नेनतुसतंहर्षंसन्निगृह्यपरंतपः ॥ अनुरूपंतदावाचाप्रत्युवाचयुधिष्ठिरम् १४ पप्रच्छचैनंधर्मात्मायथातेप्रद्रुताःपुरात ॥ सतस्मैसर्वमाचख्यावानुपूर्व्येणपांडवः १५ तच्छ्रुत्वाद्रुपदोराजाकुंतीपुत्रस्यभाषितम् ॥ विगर्हयामासतदाधृतराष्ट्रंनरेश्वरम् १६ आश्वासयामासचतंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ प्रतिजज्ञेचराज्यायद्रुपदोवदतांवरः १७ ततःकुंतीचकृष्णाचभीमसेनार्जुनावपि ॥ यमौचराज्ञासंदिष्टंविविशुर्भवनंमहत् १८ तत्रतेन्यवसन्राजन्यज्ञसेनेनपूजिताः ॥ प्रत्याश्वस्तस्ततोराजासहपुत्रैरुवाचतम् १९ गृह्णातुविधिवत्पाणिमद्यायंकुरुनंदनः ॥ पुण्येऽहनिमहाबाहुरर्जुनःकुरुतांक्षणम् २० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तमब्रवीत्ततोराजाधर्मात्माचयुधिष्ठिरः ॥ ममापिदारसंबंधःकार्यस्तावद्विशांपते २१ ॥ द्रुपदउवाच ॥ भवान्वाविधिवत्पाणिंगृह्णातुदुहितुर्मम ॥ यस्यवामन्यसेवीरतस्यकृष्णामुपादिश २२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ सर्वेषांमहिषीराजन्द्रौपदीनोभविष्यति ॥ एवंप्रव्याहृतंपूर्वंममात्राविशांपते २३ अहंचाप्यनिविष्टोवैभीमसेनश्चपांडवः ॥ पार्थेनविजिताचैषारत्नभूतासुतातव २४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

४ । ५ इष्टंयागादि । आपूर्तंवाप्यादि । तत्रधर्मकृत्यंनश्येद्यद्यसत्यंब्रूयाइत्यर्थः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ क्षणंदेवपूजादिपर्वोत्सवंविवाहाहस्माकालीनंकुलधर्मम् । 'क्षणःपर्वोत्सवेऽपिस्यात्तथामानेप्यनेहसः' इतिमेदिनी २० । २१ । २२ । २३ । अनिविष्टःअकृतविवाहः २४ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

समयोनियमः २५ ज्वलनेज्वलनसमीपे करान्गृह्णातुपंचपाणिग्रहणानिकरो पुंसःपुमांसः । यद्वापुंसःवेदकर्तुःपरमात्मनःसकाशान्नश्रूयंते । तस्मान्नैकाद्रौपतीविंदतइतिवेदविरुद्धंच । अविहितंनिषिद्धंचैतदित्यर्थः २७ । २८ सूक्ष्मःनैकस्यैवबहवःसहपतयइतिश्रुत्यासहेतियुगपद्बहुपतित्वनिषेधोविहितोनतुसमयभेदेनततश्चापिनिषिद्धं । मात्रासमेत्यभुंक्तेत्याज्ञसंचनलंघनीयं । पित्रोराज्ञयानिषिद्धमपिकर्तव्यंपरशुरामकृतमातृवधवत्किमुतानिषिद्धमितिभावः । पूर्वेषांप्रचेतःप्रभृतीनां तैर्यातंवर्त्मबहूनामेकपत्नीत्वमनुयामहे तच्चआनुपूर्व्येणैवनतत्वक्रमेण २९ । ३० । ३१ । ३२

एषनःसमयोराजन्रत्नस्यसहभोजनम् ॥ नचतंहातुमिच्छामःसमयंराजसत्तम २५ सर्वेषांधर्मतःकृष्णामहिषीनोभविष्यति ॥ आनुपूर्व्येणसर्वेषांगृह्णातुज्वलने करान् २६ ॥ द्रुपदउवाच ॥ एकस्यबह्व्योविहितामहिष्यःकुरुनंदन ॥ नैकस्याबहवःपुंसःश्रूयंतेपतयःक्वचित् २७ लोकवेदविरुद्धंत्वंनाधर्मंधर्मविच्छुचिः ॥ कर्तुमर्हसिकौंतेयकस्मात्तेबुद्धिरीदृशी २८ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ सूक्ष्मोधर्मोमहाराजनास्यविद्मोवयंगतिम् ॥ पूर्वेषामानुपूर्व्येणयातंवर्त्मानुयामहे २९ नमेवागनृतंप्राहनाधर्मेधीयतेमतिः ॥ एवंचैववदत्यंबाममचैतन्मनोगतम् ३० एषधर्मोध्रुवोराजंश्चरैनमविचारयन् ॥ माचशंकातत्रतेस्यात्कथंचिदपिपार्थिव ३१ ॥ द्रुपदउवाच ॥ त्वंचकुंतीचकौंतेयधृष्टद्युम्नश्चमेसुतः ॥ कथयंत्वितिकर्तव्यंश्वःकालेकरवामहे ३२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेसमेत्यततःसर्वेकथयंतिस्मभारत ॥ अथद्वैपायनोराजन्नभ्यागच्छद्यदृच्छया ३३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि द्वैपायनागमनेपंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥

वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तेपांडवाःसर्वेपांचाल्यश्चमहायशाः ॥ प्रत्युत्थायमहात्मानंकृष्णंसर्वेऽभ्यवादयन् १ प्रतिनंद्यसतांपूजांपृष्ट्वाकुशलमंततः ॥ आसनेकांचनेशुद्धेनिषसादमहामनाः २ अनुज्ञातास्तुतेसर्वेकृष्णेनामिततेजसा ॥ आसनेषुमहार्हेषुनिषेदुर्द्विपदांवराः ३ ततोमुहूर्तान्मधुरांवाणीमुच्चार्यपार्षतः ॥ पप्रच्छतंमहात्मानंद्रौपद्यर्थेविशांपते ४ कथमेकाबहूनांस्याद्धर्मपत्नीनसंकरः ॥ एतन्मेभगवान्सर्वंप्रब्रवीतुयथातथम् ५ ॥ व्यासउवाच ॥ अस्मिन्धर्मेविप्रलब्धेलोकवेदविरोधके ॥ यस्ययस्यमतंयद्यच्छ्रोतुमिच्छामितस्यतत् ६ ॥ द्रुपदउवाच ॥ अधर्मोऽयंममतोविरुद्धोलोकवेदयोः ॥ नह्येकाविद्यतेपत्नीबहूनांद्विजसत्तम ७ नचाप्याचरितःपूर्वैरयंधर्मोमहात्मभिः ॥ नचाप्यधर्मोविद्वद्भिश्चरितव्यःकथंचन ८ ततोऽहंनकरोम्येनंव्यवसायंक्रियांप्रति ॥ धर्मःसदैवसंदिग्धःप्रतिभातिहिमेत्वयम् ९ ॥ धृष्टद्युम्नउवाच ॥ यवीयसःकथंभार्यांज्येष्ठोभ्राताद्विजर्षभ ॥ ब्रह्मन्समभिवर्तेतसहृत्तःसंस्तपोधन १० नतुधर्मस्यसूक्ष्मत्वाद्गतिंविद्मःकथंचन ॥ अधर्मोधर्मइतिवाव्यवसायोनशक्यते ११ कर्तुमस्मद्विधैर्ब्रह्मंस्ततोऽयंनव्यवस्यते ॥ पंचानांमहिषीकृष्णाभवत्वितिकथंचन १२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ नमेवागनृतंप्राहनाधर्मेधीयतेमतिः ॥ वर्ततेहिमनोमेऽत्रनैषोऽधर्मःकथंचन १३ ॥ ॥ ॥ ॥

३३ ॥ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ततस्तेइति । कृष्णंव्यासं १ । २ । ३ । ४ । ५ विप्रलब्धेअतिगहनतयाशास्त्रीयेनकापट्येनहते अतएवलोकवेदविरोधके ६ । ७ । ८ क्रियांप्रतिव्यवसायंनिश्चयं ९ । १० । ११ । १२ नमेइति । वक्तृत्वंवाचएवधर्मोनपुरुषस्यनिर्विशेषस्यअतउक्तंनमेवागिति । एवंमतिमनसोरपिज्ञेयं । वागादीनांवक्तृत्वादिधर्मवतामसंगेनपुंसासंबंधस्तुनवास्तवःसंभवति । अतएवोक्तं 'निःसंगस्यससंगेनकूटस्थस्यविकारिणा ॥ आत्मनोऽनात्मनायोगोवास्तवोनोपपद्यते' इति । अत्रपंचानामेकपत्नीत्वे १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० राजानंद्रुपदं २१ उभौव्यासद्रुपदौ २२ अत्रयत्तद्देवाददुरित्यादिनात्रिपथगांनदीमित्यंतोनारायण्युपाख्यानग्रंथोऽध्यायद्वयात्मकःक्वचित्पुस्तकेपठ्यते २३
॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ पुरेति । शमितायज्ञेपशुवधकर्त्तातस्यकर्मशामित्रं १ यमोदीक्षितः सत्रेहियेयजमानास्तऋत्विजःसर्वेषां

श्रूयतेहिपुराणेऽपिजटिलानामगौतमी ॥ ऋषीनध्यासितवतीसप्तधर्मभृतांवरा १४ तथैवमुनिजावार्क्षीतपोभिर्भावितात्मनः ॥ संगताऽभूद्दशभ्रातॄनेकनाम्नःप्रचे
तसः १५ गुरोर्हिवचनंप्राहुर्धर्म्यंधर्मज्ञसत्तम ॥ गुरूणांचैवसर्वेषांमातापरमकोगुरुः १६ साचाप्युक्तवतीवाचंभैक्षवद्भुज्यतामिति ॥ तस्मादेतदहंमन्येपरंधर्मंद्वि
जोत्तम १७ ॥ कुंत्युवाच ॥ एवमेतद्यथाप्राहधर्मचारीयुधिष्ठिरः ॥ अनृतान्मेभयंतीव्रंमुच्येऽहमनृतात्कथम् १८ ॥ व्यासउवाच ॥ अनृतान्मोक्ष्यसेभद्रेधर्म
श्चैषसनातनः ॥ नतुवक्ष्यामिसर्वेषांपांचालशृणुमेस्वयम् १९ यथाऽयंविहितोधर्मोयतश्चायंसनातनः ॥ यथाचप्राहकौन्तेयस्तथाधर्मोनसंशयः २० ॥ वैशंपा
यनउवाच ॥ ततउत्थायभगवान्व्यासोद्वैपायनःप्रभुः ॥ करेगृहीत्वाराजानंराजवेश्मसमाविशत् २१ पांडवाश्चापिकुंतीचधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ विविशुर्यत्रतत्रैव
प्रतीक्षंतेस्मतावुभौ २२ ततोद्वैपायनस्तस्मैनरेंद्रायमहात्मने ॥ आचख्यौतद्यथाधर्मोबहूनामेकपत्निता २३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिवैवाहिकपर्वणि
व्यासवाक्ये षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ पुरावैनैमिषारण्येदेवाःसत्रमुपासते ॥ तत्रवैवस्वतोराजन्शामित्रमकरोत्तदा १
ततोयमोदीक्षितस्तत्रराजन्नामारयत्किंचिदपिप्रजानाम् ॥ ततःप्रजास्ताबहुलाबभूवुःकालातिपातान्मरणप्रहीणाः २ सोमश्चशक्रोवरुणःकुबेरःसाध्यारुद्रावसवो
ऽथाश्विनौच ॥ प्रजापतिर्भुवनस्यप्रणेतासमाजग्मुस्तत्रदेवास्तथाऽन्ये ३ ततोऽब्रुवन्लोकगुरुंसमेताभयात्तीव्रान्मानुषाणांविवृध्या ॥ तस्माद्भयादुद्विजंतःसुखे
प्सवःप्रयामसर्वेशरणंभवंतम् ४ ॥ पितामहउवाच ॥ किंवोभयंमानुषेभ्योयूयंसर्वेयदाऽमराः ॥ मावोमर्त्यसकाशाद्वैभयंभवितुमर्हति ५ ॥ देवाऊचुः ॥ मर्त्याअ
मर्त्याःसंवृत्तानविशेषोऽस्तिकश्चन ॥ अविशेषादुद्विजंतोविशेषार्थमिहागताः ६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वैवस्वतोव्यापृतःसत्रहेतोस्तेनत्विमेनम्रियंतेमनुष्याः ॥
तस्मिन्नेकाग्रेकृतसर्वकार्येततएषांभवितैवांतकालः ७ वैवस्वतस्यैवतनुर्विभक्तावीर्येणयुष्माकमुतप्रवृद्धा ॥ सैषामंतोभविताह्यंतकालेनतत्रवीर्यंभवितानरेषु ८ ॥ व्यास
उवाच ॥ ततस्तुतेपूर्वजदेववाक्यंश्रुत्वाजग्मुर्यत्रदेवायजंते ॥ समासीनास्तेसमेतामहाबलाभागीरथ्यांददृशुःपुंडरीकम् ९ दृष्ट्वाचतद्विस्मितास्तेबभूवुस्तेषामिंद्रस्त
त्रशूरोजगाम ॥ सोऽपश्यद्योषामथपावकप्रभांयत्रदेवीगंगासततंप्रसूता १० सातत्रयोषारुदतीजलार्थिनीगंगांदेवींव्यवगाह्यव्यतिष्ठत् ॥ तस्याऽश्रुबिंदुःपतितो
जलेयस्तत्पद्ममासीदथतत्रकांचनम् ११ तदद्भुतंप्रेक्ष्यवज्रीतदानीमपृच्छत्तांयोषितमंतिकाद्वै ॥ कात्वंभद्रेरोदिषिकस्यहेतोर्वाक्यंतथ्यंकामयेऽहंब्रवीहि १२ ॥

तेषांदीक्षाऽस्तियजमानत्वात् कालातिपातान्मरणकालातिक्रमात् २ यत्रप्रजापतिस्तत्रसोमादयःसमाजग्मुः ३ । ४ । ५ । ६ तस्मिन्कृतसर्वकार्येसमापितयज्ञेसत्येषांलोकानामंतकालोभविता ७ अतः
वैवस्वतस्यैवतनुःप्रवृद्धायोगबलेनविपुलाविभक्ताद्वैधीभावंगताऽसतीसाएषामंतोविनाशोभविता वीर्यंदेवतासाम्यं ८ । ९ । १० तस्याःअश्रुबिंदुः संधिरार्षः ११ कामयेश्रोतुं १२ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१.३ युवतीसहायंस्त्रद्रं १.४ अक्षैर्हेतुभिःप्रमत्तमसावधानं १.५ संस्तंभितोवज्रंमोक्तुमुद्यतःसन् । अतएवस्थाणुरिव १.६ क्रीडयापर्याप्तंक्रीडासमाप्ता १.७ । १.८ एनंबिलद्वाररोधिनमद्रिराजंनिवर्त्तयदूरीकुरु यथाबलादिकंतवाप्रमेयंतथानिवर्त्तय १.९ । २० ततःशीघ्रमप्रवेशाद्धेतोः २१ । २२ एवंदरींप्रविशेत्युक्तउवाचहेभवअद्यत्वमशेषस्यभुवनस्यआद्यःपतिरसि । अद्येत्यनेनमांजित्वैवनत्वन्यथेतिसूचितं

॥ स्त्र्युवाच ॥ त्वंवेत्स्यसेमामिहयाऽस्मिशक्रयदर्थंचाहंरोदिमिमंदभाग्या ॥ आगच्छराजन्पुरतोगमिष्येद्रष्टाऽसितद्रोदिमियत्कृतेऽहम् १३ ॥ व्यासउवाच ॥
तांगच्छंतीमन्वगच्छत्तदानींसोऽपश्यदारात्तरुणंदर्शनीयम् ॥ सिद्धासनस्थंयुवतीसहायंक्रीडंतमक्षैर्गिरिराजमूर्ध्नि १४ तमब्रवीद्देवराजोममेदंत्वंविद्धिविद्वन्भुवनंव
शेस्थितम् ॥ ईशोऽहमस्मीतिसमन्युरब्रवीद्दृष्ट्वातमक्षैःसुभृशंप्रमत्तम् १५ क्रुद्धंचशक्रंप्रसमीक्ष्यदेवोजहासशक्रंचशनैरुदैक्षत ॥ संस्तंभितोऽभूदथदेवराजस्तेनेक्षि
तःस्थाणुरिवावतस्थे १६ यदातुपर्याप्तमिहास्यक्रीडयातदादेवींरुदतींतामुवाच ॥ आनीयतामेषयतोऽहमाराान्नैनंदर्पःपुनरप्याविशेत १७ ततःशक्रःस्पृष्टमात्र
स्तयातुस्रस्तैरंगैःपतितोऽभूद्धरण्याम् ॥ तमब्रवीद्भगवानुग्रतेजामैवंपुनःशक्रकृथाःकथंचित १८ निवर्त्तयैनंचमहाद्रिराजंबलंचवीर्यंचतवाप्रमेयम् ॥ छिद्रस्यचै
वाविशमध्यमस्यथत्रासतेत्वद्विधाःसूर्यभासः १९ सतद्विवृत्यविवरंमहागिरेस्तुल्यद्युतींश्चतुरोऽन्यान्ददर्श ॥ सतानभिप्रेक्ष्यबभूवदुःखितःकच्चिन्नाहंभवितावैयथेमे
२० ततोदेवोगिरिशोवज्रपाणिंविवृत्यनेत्रेकुपितोभ्युवाच ॥ दरीमेतांप्रविशत्वंशतक्रतोयन्मांबाल्यादवमंस्थाःपुरस्तात् २१ उक्तस्त्वेवंविभुनादेवराजःप्रावेपता
र्त्तोभृशमेवाभिषंगात् ॥ स्रस्तैरंगैरनिलेनेवनुन्नमश्वत्थपत्रंगिरिराजमूर्ध्नि २२ सप्रांजलिर्वैवृषवाहनेनप्रवेपमानःसहसैवमुक्तः ॥ उवाचदेवंबहुरूपमुग्रमद्याशेषस्य
भुवनस्यत्वंभवाऽऽद्यः २३ तमब्रवीदुग्रवर्चाःप्रहस्यनैवंशीलाःशेषमिहाप्नुवंति ॥ एतेप्येवंभवितारःपुरस्तात्तस्मादेतांदरीमाविश्यशेष्व २४ तत्रह्येवंभवितारोनसंश
योयोनिंसर्वेमानुषीमाविशध्वम् ॥ तत्रयूयंकर्मकृत्वाऽविषह्यंबहूनन्यान्निधनंप्रापयित्वा २५ आगंतारःपुनरेवेंद्रलोकंस्वकर्मणापूर्वचितंमहार्हम् ॥ सर्वंमयाभाषितमे
तदेवंकर्तव्यमन्यद्विविधार्थयुक्तम् २६ ॥ पूर्वेंद्राऊचुः ॥ गमिष्यामोमानुषंदेवलोकाद्दुराधरोविहितोयत्रमोक्षः ॥ देवास्त्वस्मानादधीरन्जनन्यांधर्मोवायुर्मघवा
नश्विनौच ॥ अस्त्रैर्दिव्यैर्मानुषान्योधयित्वाआगंतारःपुनरेवेंद्रलोकम् २७ ॥ व्यासउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वावज्रपाणिर्वचस्तुदेवश्रेष्ठंपुनरेवेदमाह ॥ वीर्येणाहंपुरुषं
कार्यहेतोर्दद्यामेषांपंचमंमत्प्रसूतम् २८ विश्वभुग्भूतधामाचशिबिरिंद्रःप्रतापवान् ॥ शांतिश्चतुर्थस्तेषांवैतेजस्वीपंचमःस्मृतः २९ तेषांकामंभगवानुग्रधन्वाप्रा
दादिष्टंसन्निसर्गाद्यथोक्तम् ॥ तांचाप्येषांयोषितंलोककांतांश्रियंभार्यांव्यदधान्मानुषेषु ३० तैरेवसार्धंतुततःसदेवोजगामनारायणमप्रमेयम् ॥ अनंतमव्यक्तमजं
पुराणंसनातनंविश्वमनंतरूपम् ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२३ शेषंप्रसादं 'शेषःसंकर्षणेवधे ॥ अनंतेनाप्रसादेच'इतिमेदिनी २४ । २५ । २६ दुराधरोदुष्प्रापः २७ वीर्येणशुक्रद्वारापुरुषमंशभूतंदद्यां । स्वयंतुआधिकारिकत्वादिहैवतिष्ठेयमितिभावः २८ तेजस्वीइंद्रांशः २९ सन्निसर्गात्सुस्वभावात् श्रियमिति द्रौपदीस्वर्गश्रीःतां ३० तैर्विश्वभुगादिभिः सदेवोमहादेवः ३१ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ब्यद्धाद्विहितवान् आज्ञप्तवानित्यर्थः उद्ववर्हउद्धृतवान् ३२ अत्रकेशावेवरेतोरूपौ पांडवानामिवरामकृष्णयोरपिप्रकरणसंगत्यर्थंसाक्षादेवरेतसउत्पत्तेरवश्यवक्तव्यत्वात् । अतएवदेवक्यांरोहिण्यांच साक्षात्केशप्रवेशउच्यतेनतुवसुदेवे । तथासतितुदेवानांरेतोवर्षवर्षस्थरेतओषधयइत्यादिश्रौतप्रनाड्याऽस्मदादिवत्तयोरपिव्यवधानेनदेवप्रभवत्वंस्यात् । तथाच एतन्नानावताराणांनिधानंबीजमव्ययमि तिभगवतःसाक्षान्मत्स्याद्यवतारबीजत्वमुच्यमानंविरुध्येत अपिचकेशरेतसोर्देहजत्वेसमानेऽपिरेतःप्रभवत्वेऽर्वाक्स्रोतस्त्वेनमनुष्यत्वंपुत्रत्वंचस्यात । तथाचकृष्णस्तुभगवान्स्वयमितिश्रीमद्भागवतोक्तिःसंग

सचापितद्व्यदधात्सर्वमेवततःसर्वेसंबभूवुर्धरण्याम् ॥ सचापिकेशौहरिरुद्ववर्हशुक्लमेकमपरंचापिकृष्णम् ३२ तौचापिकेशौनिविशेतांयदूनांकुलेस्त्रियौदेवकींरो हिणींच ॥ तयोरेकोबलदेवोबभूवयोऽसौश्वेतस्तस्यदेवस्यकेशः ॥ कृष्णोद्वितीयःकेशवःसंबभूवकेशोयोऽसौवर्णतःकृष्णउक्तः ३३ येतेपूर्वंशक्ररूपानिबद्धास्त स्यांदर्यांपर्वतस्योत्तरस्य ॥ इहैवतेपांडवावीर्यवंतःशक्रस्यांशःपांडवःसव्यसाची ३४ एवमेतेपांडवाःसंबभूवुर्येतेराजन्पूर्वमिंद्राबभूवुः ॥ लक्ष्मीश्चैषांपूर्वमेवोप दिष्टाभार्यायैषाद्रौपदीदिव्यरूपा ३५ कथंहिस्त्रीकर्मणातेमहीतलात्समुत्तिष्ठेदन्यतोदैवयोगात् ॥ यस्यारूपंसोमसूर्यप्रकाशंगंधश्चास्याःक्रोशमात्रात्प्रवाति ३६ इदंचान्यत्प्रीतिपूर्वंनरेंद्रददानितेवरमत्यद्भुतंच ॥ दिव्यंचक्षुःपश्यकुंतीसुतांस्त्वंपुण्यैर्दिव्यैःपूर्वदेहैरुपेतान् ३७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोव्यासःपरमोदारक र्माशुचिर्विप्रस्तपसातस्यराज्ञः ॥ चक्षुर्दिव्यंप्रददौतांश्चसर्वान्राजाऽपश्यत्पूर्वदेहैर्यथावत् ३८ ततोदिव्यान्हेमकिरीटमालिनःशक्रप्रख्यान्पावकादित्यवर्णान् ॥ बद्धापीडांश्चारुरूपांश्चयूनोव्यूढोरस्कांस्तालमात्रान्ददर्श ३९ दिव्यैर्वस्त्रैररजोभिःसुगंधैर्माल्यैश्चाग्र्यैःशोभमानानतीव ॥ साक्षात्त्र्यक्षान्वावसूंश्चापिरुद्रानादित्या न्वासर्वगुणोपपन्नान् ४० तान्पूर्वेंद्रानभिवीक्ष्याभिरूपाञ्शक्रात्मजंचेंद्ररूपंनिशम्य ॥ प्रीतोराजाद्रुपदोविस्मितश्चदिव्यांमायांतामवेक्ष्याप्रमेयाम् ४१ तांचैवा ग्र्यांस्त्रियमतिरूपयुक्तांदिव्यांसाक्षात्सोमवह्निप्रकाशाम् ॥ योग्यांतेषांरूपतेजोयशोभिःपत्नींमत्वाहृष्टवान्पार्थिवेंद्रः ४२ सतद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यरूपंजग्राहपादौसत्य वत्याःसुतस्य ॥ नैतच्चित्रंपरमर्षेत्वयीतिप्रसन्नचेताःसउवाचचैनम् ४३ ॥ व्यासउवाच ॥ आसीत्तपोवनेकाचिदृषेःकन्यामहात्मनः ॥ नाध्यगच्छत्पतिंसा तुकन्यारूपवतीसती ४४ तोषयामासतपसासाकिलोग्रेणशंकरम् ॥ तामुवाचेश्वरःप्रीतोवृणुकाममितिस्वयम् ४५ सैवमुक्ताऽब्रवीत्कन्यादेवंवरदमीश्वरम् ॥ पतिंसर्वगुणोपेतमिच्छामीतिपुनःपुनः ४६ ददौतस्यैसदेवेशस्तंवरंप्रीतमानसः ॥ पंचतेपतयोभद्रेभविष्यंतीतिशंकरः ४७ साप्रसादयतीदेवमिदंभूयोऽभ्यभा षत ॥ एकंपतिंगुणोपेतंत्वत्तोऽर्हामीतिशंकर ४८ तांदेवदेवःप्रीतात्मापुनःप्राहशुभंवचः ॥ पंचकृत्वस्त्वयोक्तोऽहंपतिंदेहीतिवैपुनः ४९ ॥ ॥ ॥

च्छते । नचकेशोद्धरणात्कृष्णस्याप्यंशत्वंप्रतीयतइतिवाच्यं । केशस्यदेहावयवत्वाभावात् । तस्मान्नमुचिवधेकर्तव्येयथाऽपांफेनेवज्रस्यप्रवेशएवंदेवकीरोहिण्योर्जठरप्रवेशेकर्तव्येकेशद्वयेनद्वारभूतेनभगवतः कार्त्स्न्येनैवाविर्भावोद्रष्टव्यइतियुक्तं ३३ । ३४ । ३५ । ३६ दिव्यंद्योतमानंदिविहितंवा सार्वज्ञ्यप्रदत्वात् ३७ तस्यराज्ञः तस्मैराज्ञे ३८ बद्धापीडान्परिहितालंकारान् तालमात्रान्तालवृक्षप्रमाणान् ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus Library

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५० । ५१ । ५२ । ५३ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥ ॥ ॥ ॥ अश्रुत्वेति। विहितस्यदैवेनोपस्थापितस्यअपयानंउपेक्षा तदेवविधानंप्राक्कृतंउपपन्नंकर्तुंयुक्तं १ ग्रंथिर्ग्रथना स्वकर्मणाइदानींतनेनविहितंसिद्धं निमित्तंतपः २ । ३ । ४ पौष्यंपुष्यत्यनेनेतितं नतुपुष्यंतस्यावैवाहिकत्वात् पौष्पमितिपाठे पुष्पायहितंबहुसंततिप्रदमित्यर्थः हेआद्यहेज्येष्ठ ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ चतुर्युजामश्वचतुष्टययुजां हेममयंखलीनमश्वमुखस्थंनियामकं'लगाम'इतिभाषयाप्रसिद्धं रथप्रसंगाद्वाखलीनंयुगंतेनमालिनां १५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तत्तथाभविताभद्रेवचस्तद्भद्रमस्तुते ॥ देहमन्यंगतायास्तेसर्वमेतद्भविष्यति ५० द्रुपदैषाहिसाजज्ञेसुतावैदेवरूपिणी ॥ पंचानांविहितापत्नीकृष्णापार्षत्यनिंदिता ५१ स्वर्गश्रीःपांडवार्थंतुसमुत्पन्नामहामखे ॥ सेहतप्त्वातपोघोरंदुहितृत्वंतवागता ५२ सैषादेवीरुचिरादेवजुष्टापंचानामेकास्वकृतेनेहकर्मणा ॥ सृष्टास्वयंदेवपत्नीस्वयंभुवाश्रुत्वाराजन्द्रुपदेष्टंकुरुष्व ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि पंचेंद्रोपाख्याने सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

॥ द्रुपदउवाच ॥ अश्रुत्वैवंवचनंतेमहर्षेमयापूर्वंयतितंसंविधातुम् ॥ नवैशक्यंविहितस्यापयानंतदेवेदमुपपन्नंविधानम् १ दिष्टस्यग्रंथिरनिवर्तनीयःस्वकर्मणाविहितंनेहकिंचित् ॥ कृतंनिमित्तंहिवरैकहेतोस्तदेवेदमुपपन्नंविधानम् २ यथैवकृष्णोक्तवतीपुरस्तान्नैकान्पतीन्मेभगवान्ददातु ॥ सचाप्येवंवरमित्यब्रवीत्तांदेवोहिवेत्तापरमंयदत्र ३ यदिचैवंविहितःशंकरेणधर्मोऽधर्मोवानात्रममापराधः ॥ गृह्णंत्विमेविधिवत्पाणिमस्यायथोपजोषंविहितैषांहिकृष्णा ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोऽब्रवीद्भगवान्धर्मराजमद्यैवपुण्याहमुतवःपांडवेयाः ॥ अद्यपौष्यंयोगमुपैतिचंद्रमाःपाणिंकृष्णायास्त्वंगृहाणाद्यपूर्वम् ५ ततोराजायज्ञसेनःसपुत्रोजन्यार्थमुक्तंबहुतत्तदग्र्यम् ॥ समानयामाससुतांचकृष्णामाप्लाव्यरत्नैर्बहुभिर्विभूष्य ६ ततस्तुसर्वेसुहृदोनृपस्यसमाजग्मुःसहितामंत्रिणश्च ॥ द्रष्टुंविवाहंपरमप्रतीताद्विजाश्चपौराश्चयथाप्रधानाः ७ ततोऽस्यवेश्माग्र्यजनोपशोभितंविस्तीर्णपद्मोत्पलभूषिताजिरम् ॥ बलौघरत्नौघविचित्रमाबभौनभोयथानिर्मलतारकान्वितम् ८ ततस्तुतेकौरवराजपुत्राविभूषिताःकुंडलिनोयुवानः ॥ महार्हवस्त्रांबरचंदनोक्षिताःकृताभिषेकाःकृतमंगलक्रियाः ९ पुरोहितेनाग्निसमानवर्चसासहैवधौम्येनयथाविधिप्रभो ॥ क्रमेणसर्वेविविशुस्ततःसदोमहर्षभागोष्ठमिवाभिनंदिनः १० ततःसमाधायसवेदपारगोजुहावमंत्रैर्ज्वलितंहुताशनम् ॥ युधिष्ठिरंचाप्युपनीयमंत्रविन्नियोजयामाससहैवकृष्णया ११ प्रदक्षिणंतौप्रगृहीतपाणीपरिणाययामाससवेदपारगः ॥ ततोऽभ्यनुज्ञायतमाजिशोभिनंपुरोहितोराजगृहाद्विनिर्ययौ १२ क्रमेणचानेननराधिपात्मजावरस्त्रियस्तेजगृहुस्तदाकरम् ॥ अहन्यहन्युत्तमरूपधारिणोमहारथाःकौरववंशवर्धनाः १३ इदंचतत्राद्भुतरूपमुत्तमंजगाददेवर्षिरतीतमानुषम् ॥ महानुभावाकिलसासुमध्यमाबभूवकन्यैवगतेगतेऽहनि १४ कृतेविवाहेद्रुपदोधनंददौमहारथेभ्योबहुरूपमुत्तमम् ॥ शतंरथानांवरहेममालिनांचतुर्युजांहेमखलीनमालिनाम् १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पद्मानिगजोत्तमलक्षणानितद्वतांपद्मिनांश्रीमतांवा । यद्वाहेमशृंगिणामितिदृष्टांतानुगुण्यात्पद्मंपद्माकारंमजपल्याणमष्टकोणमष्टस्तंभंशिखरकलशादियुक्तंतद्वतां १६।१७ । १८ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये
भारतभावदीपेऽष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥ ॥ पांडवैरिति १ । २ क्षुमाअतसीतद्विकारभूतंवस्त्रंक्षौमं ३ । ४ । ५ । ६ जीवसूःआयुष्मत्संततिप्रसूः ७ । ८ अ
भिषिच्यस्वाभिषेकंप्राप्नुहि नृपतिपट्टाभिषिक्तंराजानमनु ९ । १० । ११ हेवधुअद्य १२ । १३ । १४ । १५ प्रेष्याःदासीः १६ भद्रान्भद्रजातीयान् १७ अकृतकंजांबूनदंमाकरेपुथमनादिनाअनु

शतंगजानामपिपद्मिनांतथाशतंगिरीणामिवहेमशृंगिणाम् ॥ तथैवदासीशतमग्र्ययौवनंमहार्हवेषाभरणांबरस्रजम् १६ पृथक्पृथग्दिव्यदृशांपुनर्ददौतदाधनंसौमकिर
ग्निसाक्षिकम् ॥ तथैववस्त्राणिविभूषणानिप्रभावयुक्तानिमहानुभावः १७ कृतेविवाहेचततस्तुपांडवाःप्रभूतरत्नामुपलभ्यतांश्रियम् ॥ विजन्हुरिंद्रप्रतिमामहाब
लाःपुरेतुपांचालनृपस्यतस्यह १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिवैवाहिकपर्वणिद्रौपदीविवाहेअष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥ वैशंपा
यनउवाच ॥ पांडवैःसहसंयोगंगतस्यद्रुपदस्यह ॥ नबभूवभयंकिंचिद्देवेभ्योऽपिकथंचन १ कुंतीमासाद्यतानार्योद्रुपदस्यमहात्मनः ॥ नामसंकीर्त्तयंत्योऽस्याज
ग्मुःपादौस्वमूर्धभिः २ कृष्णाचक्षौमसंवीताकृतकौतुकमंगला ॥ कृताभिवादनाश्वश्र्वातस्थौप्रह्वाकृतांजलिः ३ रूपलक्षणसंपन्नांशीलाचारसमन्विताम् ॥ द्रौप
दीमवदत्प्रेम्णापृथाशीर्वचनंस्नुषाम् ४ यथेंद्राणीहरिहयेस्वाहाचैवविभावसौ ॥ रोहिणीचयथासोमेदमयंतीयथानले ५ यथावैश्रवणेभद्रावसिष्ठेचाप्यरुंधती ॥ य
थानारायणेलक्ष्मीस्तथात्वंभवभर्तृषु ६ जीवसूर्वीरसूर्भद्रेबहुसौख्यसमन्विता ॥ सुभगाभोगसंपन्नायज्ञपत्नीपतिव्रता ७ अतिथीनागतान्साधून्वृद्धान्बालांस्त
थागुरून् ॥ पूजयंत्यायथान्यायंशश्वद्गच्छंतुतेसमाः ८ कुरुजांगलमुख्येषुराष्ट्रेषुनगरेषुच ॥ अनुत्वमभिषिच्यस्वनृपतिंधर्मवत्सला ९ पतिभिर्निर्जितामुर्वींविक्रमेण
महाबलैः ॥ कुरुब्राह्मणसात्सर्वामश्वमेधेमहाक्रतौ १० पृथिव्यांयानिरत्नानिगुणवंतिगुणान्विते ॥ तान्याप्नुहित्वंकल्याणिसुखिनीशरदांशतम् ११ यथाचत्वा
भिनंदामिवध्वद्यक्षौमसंवृताम् ॥ तथाभूयोऽभिनंदिष्येजातपुत्रांगुणान्विताम् १२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तुकृतदारेभ्यःपांडुभ्यःप्राहिणोद्धरिः ॥ वैडूर्य
मणिचित्राणिहैमान्याभरणानिच १३ वासांसिचमहार्हाणिनानादेश्यानिमाधवः ॥ कंबलाजिनरत्नानिस्पर्शवंतिशुभानिच १४ शयनासनयानानिविविधानिम
हांतिच ॥ वैडूर्यवज्रचित्राणिशतशोभाजनानिच १५ रूपयौवनदाक्षिण्यैरुपेताश्चस्वलंकृताः ॥ प्रेष्याःसंप्रददौकृष्णोनानादेश्याःस्वलंकृताः १६ गजान्विनीतान्
भद्रांश्चसदश्वांश्चस्वलंकृतान् ॥ रथांश्चदांतान्सौवर्णैःशुभ्रैःपट्टैरलंकृतान् १७ कोटिशश्चसुवर्णंचतेषामकृतकंतथा ॥ वीथीकृतममेयात्माप्राहिणोन्मधुसूदनः १८
तत्सर्वंप्रतिजग्राहधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ मुदापरमयायुक्तोगोविंदप्रियकाम्यया १९ इतिश्रीम० आ० वैवा० नवनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९९ ॥ समाप्तंवैवाहिकपर्व ॥

त्पादितं । वीथीकृतंधान्यराशिवत्पृथक्पृथक्मालयाराशीकृतं । राशीकृतमितिपाठेऽपिंडीकृतं । कृताकृतमितिपाठेघटितमघटितंच १८ । १९ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेनवनवत्य
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ततइति चरैश्चारैः १ । २ । ३ सेनांगानांरथगजादीनांपातनः ४ । ५ विस्मयेहेतुमाह सपुत्रेति ६ । ७ । ८ । ९ अव्रीडइतिच्छेदः । व्रीडन्नित्येवपाठः अन्यथामंदंमंदमित्यस्यानुपपत्तिः

॥ अथविदुरागमनराज्यलंभपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोराज्ञांचरैराप्तैःप्रवृत्तिरुपनीयत ॥ पाण्डवैरुपसंपन्नाद्रौपदीपतिभिःशुभा १ येनतद्धनुरादायलक्ष्यंवि
द्धंमहात्मना ॥ सोऽर्जुनोजयतांश्रेष्ठोमहाबाणधनुर्धरः २ यःशल्यंमद्रराजंवैप्रोत्क्षिप्यापातयद्बली ॥ त्रासयामाससंक्रुद्धोवृक्षेणपुरुषान्रणे ३ नचास्यसंभ्रमःक
श्चिदासीत्तत्रमहात्मनः ॥ सभीमोभीमसंस्पर्शःशत्रुसेनांगपातनः ४ ब्रह्मरूपधरान्श्रुत्वाप्रशांतान्पांडुनंदनान् ॥ कौन्तेयान्मनुजेंद्राणांविस्मयःसमजायत ५ सपु
त्राहिपुराकुंतीदग्धाजतुगृहेश्रुता ॥ पुनर्जातानिवचतांस्तेऽमन्यंतनराधिपाः ६ धिगकुर्वंस्तदाभीष्मंधृतराष्ट्रंचकौरवम् ॥ कर्मणाऽतिनृशंसेनपुरोचनकृतेनवै ७
वृत्तेस्वयंवरेचैवराजानःसर्वएवते ॥ यथागतंविप्रजग्मुर्विदित्वापांडवान्वृतान् ८ अथदुर्योधनोराजाविमनाभ्रातृभिःसह ॥ अश्वत्थाम्नामातुलेनकर्णेनचकृपेणच
९ विनिवृत्तोवृतंदृष्ट्वाद्रौपद्याश्वेतवाहनम् ॥ तंतुदुःशासनोऽव्रीडोमंदंमंदमिवाब्रवीत् १० यद्यसौब्राह्मणोनस्याद्विन्देतद्रौपदींनसः ॥ नहितंतत्त्वतोराजन्वेदकश्चिद्ध
नंजयम् ११ दैवंचपरमंमन्येपौरुषंचाप्यनर्थकम् ॥ धिगस्तुपौरुषंतातध्रियंतेयत्रपांडवाः १२ एवंसंभाषमाणास्तेनिंदंतश्चपुरोचनम् ॥ विविशुर्हास्तिनपुरं
दीनाविगतचेतसः १३ त्रस्ताविगतसंकल्पादृष्ट्वापार्थान्महौजसः ॥ मुक्तान्हव्यभुजश्चैवसंयुक्तान्द्रुपदेनच १४ धृष्टद्युम्नंतुसंचिंतयतथैवचशिखंडिनम् ॥ द्रुपदस्यात्म
जांश्चान्यान्सर्वयुद्धविशारदान् १५ विदुरस्त्वथतांश्छ्रुत्वाद्रौपद्यीपांडवैर्वृताम् ॥ व्रीडितान्धार्तराष्ट्रांश्चभग्नदर्पानुपागतान् १६ ततःप्रीतमनाःक्षत्ताधृतराष्ट्रंविशांप
ते ॥ उवाचदिष्ट्याकुरवोवर्धन्तइतिविस्मितः १७ वैचित्रवीर्यस्तुनृपोनिशम्यविदुरस्यतत् ॥ अब्रवीत्परमप्रीतोदिष्ट्यादिष्ट्येतिभारत १८ मन्यतेसवृतंपुत्रंज्येष्ठंद्रु
पदकन्यया ॥ दुर्योधनमविज्ञानात्प्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरः १९ अथत्वाज्ञापयामासद्रौपद्याभूषणंबहु ॥ आनीयतांवैकृष्णेतिपुत्रंदुर्योधनंतदा २० अथास्यपश्चाद्विदु
रआचख्यौपांडवान्वृतान् ॥ सर्वान्कुशलिनोवीरान्पूजितान्द्रुपदेनह २१ तेषांसंबधिनश्चान्यान्बहून्बलसमन्वितान् ॥ समागतान्पांडवेयैस्तस्मिन्नेवस्वयंवरे २२
धृतराष्ट्रउवाच ॥ यथैवपांडोःपुत्रास्तुतथैवाभ्यधिकाममम ॥ यथाचाभ्यधिकाबुद्धिर्ममतान्प्रतितच्छृणु २३ यत्तेकुशलिनोवीरामित्रवंतश्चपांडवाः ॥ तेषांसंबं
धिनश्चान्येबहवश्चमहाबलाः २४ कोहिद्रुपदमासाद्यमित्रंक्षत्तःसबांधवम् ॥ नबुभूषेद्भवेनार्थीगतश्रीरपिपार्थिवः २५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तंतथाभाषमाणंतु
विदुरःप्रत्यभाषत ॥ नित्यंभवतुतेबुद्धिरेषाराजञ्छतंसमाः ॥ इत्युक्त्वाप्रययौराजन्विदुरःस्वंनिवेशनम् २६ ततोदुर्योधनश्चापिराधेयश्चविशांपते ॥ धृतराष्ट्रमु
पागम्यवचोब्रूतामिदंतदा २७ सन्निधौविदुरस्यत्वांदोषंवक्तुनशक्नुवः ॥ विविक्तमितिवक्ष्यावःकिंतवेदंचिकीर्षितम् २८ ॥ ॥ ॥

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ वैचार्थे कृष्णाभूषणंचतत्परिधानार्थमानीयतामित्यर्थः २० । २१ । २२ । २३ । २४ गतश्रीर्नष्टश्रीःकोभयेनऐश्वर्येणार्थीनबुभूषेद्भवितु
मिच्छेदपितुसर्वोऽपीच्छेत् २५ । २६ । २७ । २८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सपत्नबुद्धिंतत्कृतांबुद्धिं । वृद्धिमितिपाठःस्वच्छः । हेवरश्रेष्ठद्विषतांद्विषतःशत्रून् २९।३० प्राप्तकालस्यकर्मणश्चिकीर्षाकर्त्तव्यतां ३१ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्विशततमोऽध्यायः ॥ २००॥ ॥ अहमिति । विवेक्तुंव्यक्तीकर्तुं १ इंगितैश्चेष्टितैः २ यच्चकर्त्तव्यं ३ आप्तकारिभिरवंचकैः ४। ५ । ६ भिद्यमानाअस्मत्तःपृथग्भवंतः ७ । ८ व्युत्थापनंतुस्त्रभर्तॄणांत्यागःसचबहुत्वदोषेणसुकरः ।

सपत्नबुद्धिंयत्तातमन्यसेवृद्धिमात्मनः ॥ अभिष्टौषिचयत्क्षत्तुःसमीपेद्विषतांवर २९ अन्यस्मिन्नृपकर्त्तव्येत्वमन्यत्कुरुषेऽनघ ॥ तेषांबलविघातोहिकर्तव्यस्तातनित्यशः ३० तेवयंप्राप्तकालस्यचिकीर्षांमंत्रयामहे ॥ यथानोनग्रसेयुस्तेसपुत्रबलबांधवान् ३१ ॥ इति श्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिदुर्योधनवाक्येद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ अहमप्येवमेवैतच्चिकीर्षामियथायुवाम् ॥ विवेक्तुंनाहमिच्छामित्वाकारंविदुरंप्रति १ ततस्तेषांगुणानेवकीर्त्तयामिविशेषतः ॥ नावबुध्येतविदुरोममाभिप्रायमिंगितैः २ यच्चत्वंमन्यसेप्राप्तंतद्ब्रवीहिसुयोधन ॥ राधेयमन्यसेयच्चप्राप्तकालंवदाशुमे ३ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ अद्यतान्कुशलैर्विप्रैःसुगुप्तैराप्तकारिभिः ॥ कुंतीपुत्रान्भेदयामोमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ४ अथवाद्रुपदोराजामहद्भिर्वित्तसंचयैः ॥ पुत्राश्चास्यप्रलोभ्यंतामात्याश्चैवसर्वशः ५ परित्यजेद्यथाराजाकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ अथतत्रैववातेषांनिवासंरोचयन्तुते ६ इहैषांदोषवद्वासंवर्णयंतुपृथक्पृथक् ॥ तेभिद्यमानास्तत्रैवमनःकुर्वन्तुपांडवाः ७ अथवाकुशलाःकेचिदुपायनिपुणानराः ॥ इतरेतरतःपार्थान्भेदयंत्वनुरागतः ८ व्युत्थापयंतुवाकृष्णांबहुत्वात्सुकरंहितत् ॥ अथवापांडवांस्तस्यांभेदयंतुततश्चताम् ९ भीमसेनस्यवाराजन्नुपायकुशलैर्नरैः ॥ मृत्युर्विधीयतांछन्नैःसहितेषांबलाधिकः १० तमाश्रित्यहिकौन्तेयःपुराचास्मान्नमन्यते ॥ सहितीक्ष्णश्चशूरश्चतेषांचैवपरायणम् ११ तस्मिंस्त्वभिहतेराजन्हतोत्साहाहतौजसः ॥ यतिष्यंतेनराज्यायसहितेषांव्यपाश्रयः १२ अजेयोह्यर्जुनःसंख्येपृष्ठगोपेवृकोदरे ॥ तमृतेफाल्गुनोयुद्धेराधेयस्यनपादभाक् १३ तेजानानास्तुदौर्बल्यंभीमसेनमृतेमहत् ॥ अस्मान्बलवतोज्ञात्वानयतिष्यंतिदुर्बलाः १४ इहागतेषुवातेषुनिदेशवशवर्तिषु ॥ प्रवर्त्तिष्यामहेराजन्यथाशास्त्रंनिबर्हणम् १५ अथवादर्शनीयाभिःप्रमदाभिर्विलोभ्यताम् ॥ एकैकस्तत्रकौन्तेयस्ततःकृष्णाविरज्यताम् १६ प्रेष्यतांचैवराधेयस्तेषामागमनायवै ॥ तैस्तैःप्रकारैःसन्नीयपात्यंतामाप्तकारिभिः १७ एतेषामप्युपायानांयस्तेनिर्दोषवान्मतः ॥ तस्यप्रयोगमातिष्ठपुराकालोऽतिवर्त्तते १८ यावद्ध्यकृतविश्वासाद्द्रुपदेपार्थिवर्षभे ॥ तावदेवहितेशक्यानशक्यास्तुततःपरम् १९ एषाममतिस्तातनिग्रहायप्रवर्त्तते ॥ साध्वीवायदिवाऽसाध्वीकिंवाराधेयमन्यसे २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलंभपर्वणि दुर्योधनवाक्ये एकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ ॥

अथवेति । तस्याभर्तृषुवैषम्यंप्रदर्श्यपांडवानेववातस्यांभेदयंतुततश्चतांलप्स्यामहेइतिशेषः ९ । १०।११ । १२ नपादभाक्नचतुर्थांशतुल्यः १३ । १४ । १५ एकैकःकौन्तेयःप्रलोभनीयःतत्रतेषुततःप्रलोभ्यमानात् १६ सन्नीयऐक्यंनीत्वा १७ । १८ शक्याःघातयितुमितिशेष १९ । २० ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दुर्योधनेति १। २ जातपक्षाःसहायवंतस्तदन्येअजातपक्षाः ३। ४ दिष्टकृतेनदैवनिर्माणेनशकिताःशक्तिमंतः जतुगृहादिभ्यआत्मानंमोचयितुंशक्ताअभूवन्नित्यर्थः ५ । ६ परिद्यूनान्शोच्यान्भिक्षा

कर्णउवाच ॥ दुर्योधनतवप्रज्ञानसम्यगितिमेमतिः ॥ नह्युपायेनतेशक्याःपांडवाःकुरुवर्धन १ पूर्वमेवहितेसूक्ष्मैरुपायैर्यतितास्त्वया ॥ निग्रहीतुंतदावीरनचै
वशकितास्त्वया २ इहैववर्तमानास्तेसमीपेतवपार्थिव ॥ अजातपक्षाःशिशवःशकितानैवबाधितुम् ३ जातपक्षाविदेशस्थाविवृद्धाःसर्वशोऽद्यते ॥ नोपायसा
ध्याःकौन्तेयाममैषामतिरच्युत ४ नचतेव्यसनैर्योक्तुंशक्यादिष्टकृतेनच ॥ शकिताश्चेप्सवश्चैवपितृपैतामहंपदम् ५ परस्परेणभेदश्चनाधातुंतेषुशक्यते ॥ एक
स्यांयेरताःपत्न्यांनभिद्यंतेपरस्परम् ६ नचापिकृष्णाशक्येततेभ्योभेदयितुंपरैः ॥ परिद्यूनान्वृतवतीकिमुताद्यमृजावतः ७ ईप्सितश्चगुणःस्त्रीणामेकस्याबहुभर्तृ
ता ॥ तंचप्राप्तवतीकृष्णानसाभेदयितुंक्षमा ८ आर्यव्रतश्चपांचाल्योनसराजाधनप्रियः ॥ नसंत्यक्ष्यतिकौन्तेयान्राज्यदानैरपिध्रुवम् ९ यथाऽस्यपुत्रोगुणवान
नुरक्तश्चपांडवान् ॥ तस्मान्नोपायसाध्यांस्तानहंमन्येकथंचन १० इदंत्वद्यक्षमंकर्तुमस्माकंपुरुषर्षभ ॥ यावन्नकृतमूलास्तेपांडवेयाविशांपते ११ तावत्प्रहरणीया
स्तेतत्तुभ्यंताररोचताम् ॥ अस्मत्पक्षोमहान्यावद्यावत्पांचालकोलघुः ॥ तावत्प्रहरणंतेषांक्रियतांमाविचारय १२ वाहनानिप्रभूतानिमित्राणिचकुलानिच ॥ या
वन्नतेषांगांधारेतावद्विक्रमपार्थिव १३ यावच्चराजापांचाल्योनोद्यमेकुरुतेमनः ॥ सहपुत्रैर्महावीर्यस्तावद्विक्रमपार्थिव १४ यावन्नायातिवार्ष्णेयःकर्षन्यादववाहि
नीम् ॥ राज्यार्थेपांडवेयानांपांचाल्यसदनंप्रति १५ वसूनिविविधान्भोगान्राज्यमेवचकेवलम् ॥ नात्याज्यमस्तिकृष्णस्यपांडवार्थेकथंचन १६ विक्रमेणमही
प्राप्ताभरतेनमहात्मना ॥ विक्रमेणचलोकांस्त्रीन्जितवान्पाकशासनः १७ विक्रमंचप्रशंसंतिक्षत्रियस्यविशांपते ॥ स्वकोहिधर्मःशूराणांविक्रमःपार्थिवर्षभ १८
तेबलेनवयंराजन्महताचतुरंगिणा ॥ प्रमथ्यद्रुपदंशीघ्रमानयामेहपांडवान् १९ नहिसाम्नानदानेननभेदेनचपांडवाः ॥ शक्याःसाधयितुंतस्माद्विक्रमेणैवतानज
हि २० तान्विक्रमेणजित्वेमामखिलांभुंक्ष्वमेदिनीम् ॥ अतोनान्यंप्रपश्यामिकार्योपायंजनाधिप २१ वैशंपायनउवाच ॥ श्रुत्वातुराधेयवचोधृतराष्ट्रःप्रताप
वान् ॥ अभिपूज्यततःपश्चादिदंवचनमब्रवीत् २२ उपपन्नंमहाप्राज्ञेकृतास्त्रेसूतनंदने ॥ त्वयिविक्रमसंपन्नमिदंवचनमीदृशम् २३ भूयएवतुभीष्मश्चद्रोणोविदुर
एवच ॥ युवांचकुरुतंबुद्धिंभवेद्यानःसुखोदया २४ ततआनाय्यतान्सर्वान्मंत्रिणःसुमहायशाः ॥ धृतराष्ट्रोमहाराजमंत्रयामासवैतदा २५ ॥ ॥ इतिश्री
महाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिधृतराष्ट्रमंत्रणेद्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ ॥ ॥ ॥

भोजित्वादिना मृजावतःशुद्धवेषान् ७। ८। । ९। १०। ११ लघुरल्पकः १२। १३। १४। १५। १६। १७। १८ आनयामस्ववशमितिशेषः १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५
॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नरोचतेइति १।२।३।४।५।६।७ मधुरेणप्रीत्या ८।९।१०।११।१२ ध्रियंतेजीवंति सकामोनासीत् अत्ययंनाशं १३।१४ दोषेणयुक्तं गच्छतिजानाति १५ संमंतव्यंसंमतंकर्तव्यं १६। १७ अधर्मेणजतुगृहदाहादिना १८।१९ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥ मंत्रायेति हितैर्मित्रैः १।२ तेषांपांडवानां ३ मिथःकृत्यंसांबंधिकंवर

॥ भीष्मउवाच ॥ नरोचतेविग्रहोमेपांडुपुत्रैःकथंचन ॥ यथैवधृतराष्ट्रोमेतथापांडुरसंशयम् १ गांधार्याश्चयथापुत्रास्तथाकुंतीसुतामम ॥ यथाचममतेरक्ष्याधृतराष्ट्र तथातव २ यथाचममराज्ञश्चतथादुर्योधनस्यते ॥ तथाकुरूणांसर्वेषामन्येषामपिपार्थिव ३ एवंगतेविग्रहंतैर्नरोचेसंधायवीरैर्दीयतामर्धभूमिः ॥ तेषामपीदंप्रपितामहानांरा ज्यंपितुश्चैवकुरूत्तमानाम् ४ दुर्योधनयथाराज्यंत्वमिदंतातपश्यसि ॥ ममपैतृकमित्येवंतेपिपश्यंतिपांडवाः ५ यदिराज्यंनतेप्राप्ताःपांडवेयायशस्विनः ॥ कुतएवतवा पीदंभारतस्यापिकस्यचित् ६ अधर्मेणचराज्यंत्वंप्राप्तवान्भरतर्षभ ॥ तेऽपिराज्यमनुप्राप्ताःपूर्वमेवेतिमेमतिः ७ मधुरेणैवराज्यस्यतेषामर्धंप्रदीयताम् ॥ एतद्धिपुरुष व्याघ्रहितंसर्वजनस्यच ८ अतोऽन्यथाचेत्क्रियतेनहितंनोभविष्यति ॥ तवाऽप्यकीर्तिःसकलाभविष्यतिनसंशयः ९ कीर्तिरक्षणमातिष्ठकीर्तिर्हिपरमंबलम् ॥ नष्ट कीर्तेर्मनुष्यस्यजीवितंह्यफलंस्मृतम् १० यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्यनप्रणश्यतिकौरव ॥ तावज्जीवतिगांधारेनष्टकीर्तिस्तुनश्यति ११ तमिमंसमुपातिष्ठधर्मंकुरुकुलोचि तम् ॥ अनुरूपंमहाबाहोपूर्वेषामात्मनःकुरु १२ दिष्ट्याध्रियंतेपार्थाहिदिष्ट्याजीवतिसापृथा ॥ दिष्ट्यापुरोचनःपापोनसकामोऽत्ययंगतः १३ यदाप्रभृतिदग्धास्ते कुंतिभोजसुतासुताः ॥ तदाप्रभृतिगांधारेनशक्नोम्यभिवीक्षितुम् १४ लोकेप्राणभृतांकंचिच्छ्रुत्वाकुंतींतथागताम् ॥ नचापिदोषेणतथालोकोमन्येत्पुरोचनम् ॥ यथा त्वांपुरुषव्याघ्रलोकोदोषेणगच्छति १५ तदिदंजीवितंतेषांतवकिल्बिषनाशनम् ॥ संमंतव्यंमहाराजपांडवानांचदर्शनम् १६ नचापितेषांवीराणांजीवतांकुरुनंदन ॥ पित्र्योंऽशःशक्यआदातुमपिवज्रभृतास्वयम् १७ तेसर्वेऽवस्थिताधर्मेसर्वेचैवैकचेतसः ॥ अधर्मेणनिरस्ताश्चतुल्येराज्येविशेषतः १८ यदिधर्मस्त्वयाकार्योयदिका र्यंप्रियंचमे ॥ क्षेमंचयदिकर्तव्यंतेषामर्धंप्रदीयताम् १९॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिभीष्मवाक्येत्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥ द्रोणउवाच ॥ मंत्रायसमुपानीतैर्धृतराष्ट्रहितैर्नृप ॥ धर्म्यमर्थ्यंयशस्यंचवाच्यमित्यनुशुश्रुम १ ममाप्येषामतिस्तातयाभीष्मस्यमहात्मनः ॥ संविभज्यास्तुकौन्ते याधर्मएषसनातनः २ प्रेष्यतांद्रुपदायाशुनरःकश्चित्प्रियंवदः ॥ बहुलंरत्नमादायतेषामर्थायभारत ३ मिथःकृत्यंचतस्मैसआदायवसुगच्छतु ॥ वृद्धिंचपर मांब्रूयात्वत्संयोगोद्भवांतथा ४ संप्रीयमाणंत्वांब्रूयाद्राजन्दुर्योधनंतथा ॥ असकृद्द्रुपदेचैवधृष्टद्युम्नेचभारत ५ उचितत्वंप्रियत्वंचयोगस्यापिचवर्णयेत् ॥ पुनःपुनश्च कौन्तेयान्माद्रीपुत्रौचसांत्वयन् ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

पक्षीयैर्वध्वलंकारादि कन्यापक्षीयैर्वरालंकारादि तस्मैद्रुपदायतदर्थे एतेनमिथःकृत्येएवश्वशुरोजामातृदायंगृह्णीयान्नान्यथेतिसिद्धं वृद्धिंचेति । त्वत्संयोगादस्माकंमहत्त्वाप्तिर्जातेतिधृतराष्ट्रोदुर्योधनश्चमन्यतइतित्व त्कर्त्र्यामित्यर्थः ४। ५ योगस्यसंबंधस्य ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

संप्रयच्छतुत्वदीयोऽमात्यादिः ७ तथाआभरणानिप्रयच्छंत्वित्यनुषज्यप्रत्येकंद्रुपदपुत्राणामित्यादिषुयोज्यं ८।९।१०।११ औपयिकमवश्यकर्त्तव्यं १२ अनंतरौअंतरंगौभीष्मद्रोणौ १३ नन्वंतरंगौचेत्कथंमच्छ्रेयोनानुमंत्रयेतामित्याशंक्यांतरंगाभासाविमौनत्वंतरंगावित्याह दुष्टेनेति। दुष्टेनमित्रद्रोहवता। मनसासंकल्पेन। प्रच्छन्नेनशत्रुहितेप्सुनाऽपिस्वामिहितवदाभासमानेन। अंतरात्मनाबुद्ध्या। योब्रूयान्मंत्रं। ससतांसाधूनांविश्वस्तानांस्वामिनांमतमिष्टंनिःश्रेयसंकल्याणंकथंकुर्यान्नकथमपि। शठमित्रंहिपातयत्येवनहितायेत्यर्थः १४ ननुशठमित्रत्वंत्वस्यत्वय्यप्याशंक्येततथाचसर्वत्रानाश्वासप्रसंगइत्याशंक्यदैवमेवमुख्यंवृद्धिह्रासादिहेतुरित्याह नमित्राणीति। मित्राणिसाध्वसाधूनि अर्थकृच्छ्रेषुकार्यसंकटेषु श्रेयसेइतरायनाशायवानप्रभवंति हियस्माद्विधिपूर्वंपुण्यापुण्यैकहेतुकंसर्वंसुखादिकं १५ एतदेवस्पष्टयति

हिरण्मयानिशुभ्राणिबहून्याभरणानिच ॥ वचनात्तवराजेंद्रद्रौपद्याःसंप्रयच्छतु ७ तथाद्रुपदपुत्राणांसर्वेषांभरतर्षभ ॥ पांडवानांचसर्वेषांकुंत्यायुक्तानियानिच ८ एवंसांत्वसमायुक्तंद्रुपदंपांडवैःसह ॥ उक्त्वासोऽनंतरंब्रूयात्तेषामागमनंप्रति ९ अनुज्ञातेषुवीरेषुबलंगच्छतुशोभनम् ॥ दुःशासनोविकर्णश्चाप्यानेतुंपांडवानिह १० ततस्तेपांडवाःश्रेष्ठाःपूज्यमानाःसदात्वया ॥ प्रकृतीनामनुमतेपदेस्थास्यंतिपैतृके ११ एतत्तवमहाराजपुत्रेषुतेषुचैवहि ॥ वृत्तमौपयिकंमन्येभीष्मेणसहभारत १२ ॥ कर्णउवाच ॥ योजितावर्थमानाभ्यांसर्वकार्येष्वनंतरौ ॥ नमंत्रयेतांत्वच्छ्रेयःकिमद्भुततरंततः १३ दुष्टेनमनसायोवैप्रच्छन्नेनांतरात्मना ॥ ब्रूयान्निःश्रेयसंनामकथंकुर्यात्सतांमतम् १४ नमित्राण्यर्थकृच्छ्रेषुश्रेयसेचेतरायवा ॥ विधिपूर्वंहिसर्वस्यदुःखंवायदिवासुखम् १५ कृतप्रज्ञोऽकृतप्रज्ञोबालोवृद्धश्चमानवः ॥ ससहायोऽसहायश्चसर्वंसर्वत्रविंदति १६ श्रूयतेहिपुराकश्चिदंबुवीचइतीश्वरः ॥ आसीद्राजगृहेराजामागधानांमहीक्षिताम् १७ सहीनःकरणैःसर्वैरुच्छ्वासपरमोनृपः ॥ अमात्यसंस्थःसर्वेषुकार्येष्वेवाभवत्तदा १८ तस्यामात्योमहाकर्णिर्बभूवैकेश्वरस्तदा ॥ सलब्धबलमात्मानंमन्यमानोऽवमन्यते १९ सराज्ञउपभोग्यानिस्त्रियोरत्नधनानिच ॥ आददेसर्वशोमूढऐश्वर्यंचस्वयंतदा २० तदादायचलुब्धस्यलोभाल्लोभोऽप्यवर्धत ॥ तथाहिसर्वमादायराज्यमस्यजिहीर्षति २१ हीनस्यकरणैःसर्वैरुच्छ्वासपरमस्यच ॥ यतमानोऽपितद्राज्यंनशशाकेतिनःश्रुतम् २२ किमन्यद्विहितानूनंतस्यसापुरुषेंद्रता ॥ यदितेविहितंराज्यंभविष्यतिविशांपते २३ मिषतःसर्वलोकस्यस्थास्यतेत्वयितद्ध्रुवम् ॥ अतोऽन्यथाचेद्विहितंयतमानोनलप्स्यसे २४ एवंविद्वन्नुपादत्स्वमंत्रिणांसाध्वसाधुताम् ॥ दुष्टानांचैवबोद्धव्यमदुष्टानांचभाषितम् २५ ॥ द्रोणउवाच ॥ विद्मतेभावदोषेणयदर्थमिदमुच्यते ॥ दुष्टःपांडवहेतोस्त्वंदोषमाख्यापयस्युत २६ हितंतुपरमंकर्णब्रवीमिकुलवर्धनम् ॥ अथत्वंमन्यसेदुष्टंब्रूहियत्परमंहितम् २७ ॥ ॥ ॥

कृतेति। सर्वंदैवोपनीतं सर्वत्रदेशेकालेच १६ अत्राख्यायिकामाह श्रूयतइति। ईश्वरःसमर्थः राजगृहेतन्नामकेनगरे १७ करणैश्चक्षुरादिभिर्हीनोविकलः। उच्छ्वासएवपरमोभवतीतिज्ञानहेतुर्यस्यसः। अमात्यसंस्थःअमात्याधीनः १८ अवमन्यतेराजानमितिशेषः १९।२०।२१ नशशाकहर्तुमितिशेषः २२ आख्यायिकातात्पर्यमाह किमिति। तस्यअंबुवीचस्यसापुरुषेंद्रतातन्नरेंद्रत्वंनूनंविहिताविधिप्राप्तैवनतुयत्नसंपादिता। किमन्यदृष्टात्परायणमस्तिनकिमपीतिभावः प्रकृतेयोजयति यदीति २३।२४। २५ तेतवमतंविद्म भावदोषेणचित्तमतद्वेषेण २६। २७ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अहंयद्ब्रवीमिअतोऽन्यथा २८ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ॥ राजन्निति १ । २ । ३ आभ्यांभीष्मद्रोणाभ्यां पंचम्यंतमिदं ४ । ५ अन
वरौश्रेष्ठौ ६ अनयोःएताभ्यां कर्त्तरिषष्ठी ७ । ८ । ९ पक्षसंश्रितमन्यतरस्यैवहितं १० । ११ तेषुपांडवेषु १२ तेतवमंत्रिणस्तवांतरस्थांविशेषंविद्दण्वानास्तेध्रुवंशाश्वतंहितंनकुर्युः तवत्रैपम्यदोपमेवतेप्रकाशयि

अतोऽन्यथाचेत्क्रियतेयद्ब्रवीमिपरंहितम् ॥ कुरवोवैविनंक्ष्यंतिनचिरेणैवमेमतिः २८ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलंभपर्वणि द्रोणवाक्ये चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ राजन्निःसंशयंश्रेयोवाच्यस्त्वमसिबांधवैः ॥ नत्वशुश्रूषमाणेवैवाक्यंसंप्रतितिष्ठति १ प्रियंहितंचतद्वाक्यमुक्तवान्कुरुसत्तमः ॥ भीष्मःशांतनवोराजन्प्रतिगृह्णासितन्नच २ तथाद्रोणेनबहुधाभाषितंहितमुत्तमम् ॥ तच्चराधासुतःकर्णोमन्यतेनहितंतव ३ चिंतयंश्चनपश्यामिराजंस्तवसुहृत्तमम् ॥ आभ्यांपुरुषसिंहाभ्यांयोवास्यात्प्रज्ञयाऽधिकः ४ इमौहिवृद्धौवयसाप्रज्ञयाचश्रुतेनच ॥ समौचत्वयिराजेंद्रतथापांडुसुतेषुच ५ धर्मेचानवरौराजन्सत्यतायांचभारत ॥ रामाद्दाशरथेश्चैवगयाच्चैवनसंशयः ६ नचोक्तवंतावश्रेयःपुरस्तादपिकिंचन ॥ नचाप्यपकृतंकिंचिदनयोर्लक्ष्यतेत्वयि ७ तावुभौपुरुषव्याघ्रावनागसिनृपेत्वयि ॥ नमंत्रयेतांत्वच्छ्रेयःकथंसत्यपराक्रमौ ८ प्रज्ञावंतौनरश्रेष्ठावस्मिँल्लोकेनराधिप ॥ त्वन्निमित्तमतोनेमौकिंचिज्जिह्मंवदिष्यतः ९ इतिमेनैष्ठिकीबुद्धिर्वर्ततेकुरुनंदन ॥ नचार्थहेतोर्धर्मज्ञौवक्ष्यतःपक्षसंश्रितम् १० एतद्धिपरमंश्रेयोमन्येऽहंतवभारत ॥ दुर्योधनप्रभृतयःपुत्राराजन्यथातव ११ तथैवपांडवेयास्तेपुत्राराजन्नसंशयः ॥ तेषुचेदहितंकिंचिन्मंत्रयेयुरतद्विदः १२ मंत्रिणस्तेनचश्रेयःप्रपश्यंतिविशेषतः ॥ अथतेहृदयेराजन्विशेषःस्वेषुवर्तते ॥ अंतरस्थंविवृण्वानाःश्रेयःकुर्युर्नतेध्रुवम् १३ एतदर्थमिमौराजन्महात्मानौमहाद्युती ॥ नोचतुर्विवृतंकिंचिन्नह्येषतवनिश्चयः १४ यच्चाप्यशक्यतांतेषामाहतुःपुरुषर्षभौ ॥ तत्तथापुरुषव्याघ्रतवतद्भद्रमस्तुते १५ कथंहिपांडवःश्रीमान्सव्यसाचीधनंजयः ॥ शक्योविजेतुंसंग्रामेराजन्मघवताऽपिहि १६ भीमसेनोमहाबाहुर्नागायुतबलोमहान् ॥ कथंस्मयुधिशक्येतविजेतुममरैरपि १७ तथैवकृतिनौयुद्धेयमौयमसुताविव ॥ कथंविजेतुंशक्यौतौरणेजीवितुमिच्छता १८ यस्मिन्धृतिरनुक्रोशःक्षमासत्यंपराक्रमः ॥ नित्यानिपांडवेज्येष्ठेसजीयेतरणेकथम् १९ येषांपक्षधरोरामोयेषांमंत्रीजनार्दनः ॥ किंनुतैरजितंसंख्येयेषांपक्षेचसात्यकिः २० द्रुपदःश्वशुरोयेषांयेषांस्यालाश्चपार्षताः ॥ धृष्टद्युम्नमुखावीराभ्रातरोद्रुपदात्मजाः २१ सोऽशक्यतांचविज्ञायतेषामग्रेचभारत ॥ दायाद्यतांचधर्मेणसम्यक्तेषुसमाचर २२ इदंनिर्दिष्टमयशःपुरोचनकृतंमहत् ॥ तेषामनुग्रहेणाद्यराजन्प्रक्षालयात्मनः २३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ष्यंतिनतुकार्यंसाधयिष्यंतीत्यर्थः १३ एतदर्थंपांडवानांश्रेयोर्थं विवृतंविस्पष्टं । विकृतमितिपाठेपुरुषं । एषपांडवानांश्रेयोभवत्वित्येवंरूपः । हिशब्देनतत्रतस्यैवप्रतीतिंप्रमाणयति १४ यच्चेति । अशक्यतामज
य्यतां तवपुरस्तादयच्चाहतुरितिसंबंधः तद्भद्रमस्तुते तत्तेभ्यःपांडवेभ्यस्तवभद्रमस्तु । क्रुद्धाःपांडवास्तवसर्वान्पुत्रान्माहिंस्युरितिभावः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ अग्रेतरित्पतुरेवपांडोः २२
भागित्वकाले दायाद्यतांपितृधनभोजनार्हतां २२ । २३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२४ । २५ । २६ । २७ बलवद्दर्शने २८ । २९ । ३० ॥ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥ ॥ भीष्मइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

॥१७४॥ तेषामनुग्रहश्चायंसर्वेषांचैवनःकुले ॥ जीवितंचपरंश्रेयःक्षत्रस्यचविवर्धनम् २४ द्रुपदोऽपिमहान्राजाकृतवैरश्चनःपुरा ॥ तस्यसंग्रहणंराजन्स्वपक्षस्यविवर्धनम् २५ बलवंतश्चदाशार्हाबहवश्चविशांपते ॥ यतःकृष्णस्ततःसर्वेयतःकृष्णस्ततोजयः २६ यच्चसाम्नैवशक्येतकार्यंसाधयितुंनृप ॥ कोदैवशप्तस्तत्कार्यंविग्रहेणसमाचरेत् २७ श्रुत्वाचजीवतःपार्थान्पौरजानपदाजनाः ॥ बलवद्दर्शनेहृष्टास्तेषांराजन्प्रियंकुरु २८ दुर्योधनश्चकर्णश्चशकुनिश्चापिसौबलः ॥ अधर्मयुक्तादुष्प्रज्ञाबालामैषांवचःकृथाः २९ उक्तमेतत्पुराराजन्मयागुणवतस्तव ॥ दुर्योधनापराधेनप्रजेयंवैविनंक्ष्यति ३० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलंभपर्वणि विदुरवाक्ये पंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ भीष्मःशांतनवोविद्वान्द्रोणश्चभगवानृषिः ॥ हितंचपरमंवाक्यंत्वंचसत्यंब्रवीषिमाम् १ यथैवपांडोस्तेवीराःकुंतीपुत्रामहारथाः ॥ तथैवधर्मतःसर्वेममपुत्रानसंशयः २ यथैवममपुत्राणामिदंराज्यंविधीयते ॥ तथैवपांडुपुत्राणामिदंराज्यंनसंशयः ३ क्षत्तरानयगच्छैतान्सहमात्रासुसत्कृतान् ॥ तयाचदेवरूपिण्याकृष्णयासहभारत ४ दिष्ट्याजीवंतितेपार्थादिष्ट्याजीवतिसापृथा ॥ दिष्ट्याद्रुपदकन्यांचलब्धवंतोमहारथाः ५ दिष्ट्यावर्धामहेसर्वेदिष्ट्याशांतःपुरोचनः ॥ दिष्ट्याममपरंदुःखमपनीतंमहाद्युते ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोजगामविदुरोधृतराष्ट्रस्यशासनात् ॥ सकाशंयज्ञसेनस्यपांडवानांचभारत ७ समुपादायरत्नानिवसूनिविविधानिच ॥ द्रौपद्याःपांडवानांचयज्ञसेनस्यचैवह ८ तत्रगत्वासधर्मज्ञःसर्वशास्त्रविशारदः ॥ द्रुपदंन्यायतोराजन्संयुक्तमुपतस्थिवान् ९ सचापिप्रतिजग्राहधर्मेणविदुरंततः ॥ चक्रतुश्चयथान्यायंकुशलप्रश्नसंविदम् १० ददर्शपांडवांस्तत्रवासुदेवंचभारत ॥ स्नेहात्परिष्वज्यसतानपृच्छानामयंततः ११ तैश्चाप्यमितबुद्धिःसपूजितोहियथाक्रमम् ॥ वचनाद्धृतराष्ट्रस्यस्नेहयुक्तंपुनःपुनः १२ पप्रच्छानामयंराजंस्ततस्तान्पांडुनंदनान् ॥ प्रददौचापिरत्नानिविविधानिवसूनिच १३ पांडवानांचकुंत्याश्चद्रौपद्याश्चविशांपते ॥ द्रुपदस्यचपुत्राणांयथादत्तानिकौरवैः १४ प्रोवाचचामितमतिःप्रश्रितंविनयान्वितः ॥ द्रुपदंपांडुपुत्राणांसन्निधौकेशवस्यच १५ ॥ विदुरउवाच ॥ राजञ्छृणुसहामात्यःसपुत्रश्चवचोमम ॥ धृतराष्ट्रःसपुत्रस्त्वांसहामात्यःसबांधवः १६ अब्रवीत्कुशलंराजन्प्रीयमाणःपुनःपुनः ॥ प्रीतिमांस्तेदृढंचापिसंबंधेननराधिप १७ तथाभीष्मःशांतनवःकौरवैःसहसर्वशः ॥ कुशलंत्वांमहाप्राज्ञःसर्वतःपरिपृच्छति १८ भारद्वाजोमहाप्राज्ञोद्रोणःप्रियसखस्तव ॥ समाश्लेषमुपेत्यत्वांकुशलंपरिपृच्छति १९ धृतराष्ट्रश्चपांचाल्यत्वयासंबंधमीयिवान् ॥ कृतार्थंमन्यतेऽऽत्मानंतथासर्वेऽपिकौरवाः २० ॥ ॥ ॥ ॥

७ । ८ न्यायतोज्येष्ठानुक्रमेण संयुक्तमालिंगननमस्कारादिनामिलितम् ९ । १० । ११ । १२ । १३ १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ मन्यतेत्मानंतेआत्मानमितिच्छेदः २० ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ निसृष्टेष्वनुज्ञातेषु २६ ॥ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षडधिकद्विशततमोऽध्यायः २०६ ॥ ॥ एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५

नतथाराज्यसंप्राप्तिस्तेषांप्रीतिकरीमता ॥ यथासंबंधकंप्राप्ययज्ञसेनत्वयासह २१ एतद्विदित्वातुभवान्प्रस्थापयतुपांडवान् ॥ द्रष्टुंहिपांडुपुत्रांश्चत्वरंतिकुरवो
भृशम् २२ विप्रोषितादीर्घकालमेतेचापिनरर्षभाः ॥ उत्सुकानगरंद्रष्टुंभविष्यंतितथापृथा २३ कृष्णामपिचपांचालींसर्वाःकुरुवरस्त्रियः ॥ द्रष्टुकामाःप्रतीक्षंतेपुरं
चविषयाश्चनः २४ सभवान्पांडुपुत्राणामाज्ञापयतुमाचिरम् ॥ गमनंसहदाराणामेतदत्रमतंमम २५ निसृष्टेषुत्वयाराजन्पांडवेषुमहात्मसु ॥ ततोऽहंप्रेषयि
ष्यामिधृतराष्ट्रस्यशीघ्रगान् ॥ आगमिष्यंतिकौन्तेयाःकुंतीचसहकृष्णया २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिविदुरद्रुपद
संवादेषडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ ॥ ॥ द्रुपदउवाच ॥ एवमेतन्महाप्राज्ञयथाऽऽत्थविदुराद्यमाम् ॥ ममापिपरमोहर्षःसंबंधेऽस्मिन्कृ
तेप्रभो १ गमनंचापियुक्तंस्यादृढमेषांमहात्मनाम् ॥ नतुतावन्मयायुक्तमेतद्वक्तुंस्वयंगिरा २ यदातुमन्यतेवीरःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनार्जुनौचैवयमौच
पुरुषर्षभौ ३ रामकृष्णौचधर्मज्ञौतदागच्छंतुपांडवाः ॥ एतौहिपुरुषव्याघ्रावेषांप्रियहितेरतौ ४ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ परवंतोवयंराजंस्त्वयिसर्वेसहा
नुगाः ॥ यथावक्ष्यसिनःप्रीत्यातत्करिष्यामहेवयम् ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोब्रवीद्वासुदेवोगमनंरोचतेमम ॥ यथावामन्यतेराजाद्रुपदःसर्वधर्मवित् ६
॥ ॥ द्रुपदउवाच ॥ ॥ यथैवमन्यतेवीरोदाशार्हःपुरुषोत्तमः ॥ प्राप्तकालंमहाबाहुःसाबुद्धिर्निश्चितामम ७ यथैवहिमहाभागाःकौन्तेयाममसांप्रतम् ॥
तथैववासुदेवस्यपांडुपुत्रानसंशयः ८ नतद्ध्यायतिकौन्तेयःपांडुपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ यथैषांपुरुषव्याघ्रःश्रेयोध्यायतिकेशवः ९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥
ततस्तेसमनुज्ञाताद्रुपदेनमहात्मना ॥ पांडवाश्चैवकृष्णश्चविदुरश्चमहीपते १० आदायद्रौपदींकृष्णांकुंतींचैवयशस्विनीम् ॥ सविहारंसुखंजग्मुर्नगरं
नागसाह्वयम् ११ श्रुत्वाचाप्यागतान्वीरान्धृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ प्रतिग्रहायपांडूनांप्रेषयामासकौरवान् १२ विकर्णंचमहेष्वासंचित्रसेनंचभारत ॥
द्रोणंचपरमेष्वासंगौतमंकृपमेवच १३ तैस्तेपरिवृतावीराःशोभमानामहाबलाः ॥ नगरंहास्तिनपुरंशनैःप्रविविशुस्तदा १४ कौतूहलेननगरंदी
प्यमानमिवाभवत् ॥ तत्रतेपुरुषव्याघ्राःशोकदुःखविनाशनाः १५ ततउच्चावचावाचःपौरैःप्रियचिकीर्षुभिः ॥ उदीरिताअशृण्वंस्तेपांडवाहृदयं
गमाः १६ अयंसपुरुषव्याघ्रःपुनरायातिधर्मवित् ॥ योनःस्वानिवदायादान्धर्मेणपरिरक्षति १७ अद्यपांडुर्महाराजोवनादिवजनप्रियः ॥ आ
गतःप्रियमस्माकंचिकीर्षुर्नात्रसंशयः १८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

५९ ६ । ७ । ८ । ९ । १० सविहारंसलीलम् ११ प्रतिग्रहायप्रत्युद्गमनाय १२ । १३ । १४ कौतूहलेनदर्शनेच्छया १५ । १६ । १७ । १८ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२४ । २५ । २६ । २७ बलवद्दर्शने २८ । २९ । ३० ॥ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥ ॥ भीष्मइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

तेषामनुग्रहश्चायंसर्वेषांचैवनःकुले ॥ जीवितंचपरंश्रेयःक्षत्रस्यचविवर्धनम् २४ द्रुपदोऽपिमहान्राजाकृतवैरश्चनःपुरा ॥ तस्यसंग्रहणंराजन्स्वपक्षस्यविवर्धनम् २५ बलवंतश्चदाशार्हाबहवश्चविशांपते ॥ यतःकृष्णस्ततःसर्वेयतःकृष्णस्ततोजयः २६ यच्चसाम्नैवशक्येतकार्यंसाधयितुंनृप ॥ कोदैवशप्तस्तत्कार्यंविग्रहेणसमाचरेत् २७ श्रुत्वाचजीवतःपार्थान्पौरजानपदाजनाः ॥ बलवद्दर्शनेहृष्टास्तेषांराजन्प्रियंकुरु २८ दुर्योधनश्चकर्णश्चशकुनिश्चापिसौबलः ॥ अधर्मयुक्तादुष्प्रज्ञाबालामैषांवचःकृथाः २९ उक्तमेतत्पुराराजन्मयागुणवतस्तव ॥ दुर्योधनापराधेनप्रजेयंवैविनंक्ष्यति ३० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलंभपर्वणि विदुरवाक्ये पंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ भीष्मःशांतनवोविद्वान्द्रोणश्चभगवानृषिः ॥ हितंचपरमंवाक्यंत्वंचसत्यंब्रवीषिमाम् १ यथैवपांडोस्तेवीराःकुंतीपुत्रामहारथाः ॥ तथैवधर्मतःसर्वेममपुत्रानसंशयः २ यथैवममपुत्राणामिदंराज्यंविधीयते ॥ तथैवपांडुपुत्राणामिदंराज्यंनसंशयः ३ क्षत्तरानयगच्छैतान्सहमात्रासुसत्कृतान् ॥ तयाचदेवरूपिण्याकृष्णयासहभारत ४ दिष्ट्याजीवंतितेपार्थादिष्ट्याजीवतिसापृथा ॥ दिष्ट्याद्रुपदकन्यांचलब्धवंतोमहारथाः ५ दिष्ट्यावर्धामहेसर्वेदिष्ट्याशांतःपुरोचनः ॥ दिष्ट्याममपरंदुःखमपनीतंमहाद्युते ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोजगामविदुरोधृतराष्ट्रस्यशासनात् ॥ सकाशंयज्ञसेनस्यपांडवानांचभारत ७ समुपादायरत्नानिवसूनिविविधानिच ॥ द्रौपद्याःपांडवानांचयज्ञसेनस्यचैवह ८ तत्रगत्वासधर्मज्ञःसर्वशास्त्रविशारदः ॥ द्रुपदंन्यायतोराजन्संयुक्तमुपतस्थिवान् ९ सचापिप्रतिजग्राहधर्मेणविदुरंततः ॥ चक्रतुश्चयथान्यायंकुशलप्रश्नसंविदम् १० ददर्शपांडवांस्तत्रवासुदेवंचभारत ॥ स्नेहात्परिष्वज्यसतान्पप्रच्छानामयंततः ११ तैश्चाप्यमितबुद्धिःसपूजितोहियथाक्रमम् ॥ वचनाद्धृतराष्ट्रस्यस्नेहयुक्तंपुनःपुनः १२ पप्रच्छानामयंराजंस्ततस्तान्पांडुनंदनान् ॥ प्रददौचापिरत्नानिविविधानिवसूनिच १३ पांडवानांचकुंत्याश्चद्रौपद्याश्चविशांपते ॥ द्रुपदस्यचपुत्राणांयथादत्तानिकौरवैः १४ प्रोवाचचामितमतिःप्रश्रितंविनयान्वितः ॥ द्रुपदंपांडुपुत्राणांसन्निधौकेशवस्यच १५ ॥ विदुरउवाच ॥ राजञ्शृणुसहामात्यःसपुत्रश्चवचोमम ॥ धृतराष्ट्रःसपुत्रस्त्वांसहामात्यःसबांधवः १६ अब्रवीत्कुशलंराजन्प्रीयमाणःपुनःपुनः ॥ प्रीतिमांस्तेदृढंचापिसंबंधेननराधिप १७ तथाभीष्मःशांतनवःकौरवैःसहसर्वशः ॥ कुशलंत्वांमहाप्राज्ञःसर्वतःपरिपृच्छति १८ भारद्वाजोमहाप्राज्ञोद्रोणःप्रियसखस्तव ॥ समाश्लेषमुपेत्यत्वांकुशलंपरिपृच्छति १९ धृतराष्ट्रश्चपांचाल्यत्वयासंबंधमीयिवान् ॥ कृतार्थंमन्यतेऽऽत्मानंतथासर्वेऽपिकौरवाः २० ॥ ॥ ॥ ॥

७ । ८ न्यायतोज्येष्ठानुक्रमेण संयुक्तमालिंगननमस्कारादिनामिलितम् ९ । १० । ११ । १२ । १३ १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ मन्यतेस्मानंतेआत्मानमितिच्छेदः २० ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ निसृष्टेष्वनुज्ञातेषु २६ ॥ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षडधिकद्विशततमोऽध्यायः २०६ ॥ ॥ एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५

नतथाराज्यसंप्राप्तिस्तेषांप्रीतिकरीमता ॥ यथासंबंधकंप्राप्ययज्ञसेनस्त्वयासह २१ एतद्विदित्वातुभवान्प्रस्थापयतुपांडवान् ॥ द्रष्टुंहिपांडुपुत्रांश्चत्वरंतिकुरवो
भृशम् २२ विप्रोषितादीर्घकालमेतेचापिनरर्षभाः ॥ उत्सुकानगरंद्रष्टुंभविष्यंतितथापृथा २३ कृष्णामपिचपांचालींसर्वाःकुरुवरस्त्रियः ॥ द्रष्टुकामाःप्रतीक्षंतेपुरं
चविषयाश्चनः २४ सभवान्पांडुपुत्राणामाज्ञापयतुमाचिरम् ॥ गमनंसहदाराणामेतदत्रमतंमम २५ निसृष्टेषुत्वयाराजन्पांडवेषुमहात्मसु ॥ ततोऽहंप्रेषयि
ष्यामिधृतराष्ट्रस्यशीघ्रगान् ॥ आगमिष्यंतिकौन्तेयाःकुंतीचसहकृष्णया २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिविदुरागमगराज्यलंभपर्वणिविदुरद्रुपद
संवादेषडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ ॥ ॥ द्रुपदउवाच ॥ एवमेतन्महाप्राज्ञयथाऽऽत्थविदुराद्यमाम् ॥ ममापिपरमोहर्षःसंबंधेऽस्मिन्कृ
तेप्रभो १ गमनंचापियुक्तंस्यादृढमेषांमहात्मनाम् ॥ नतुतावन्मयायुक्तमेतद्वक्तुंस्वयंगिरा २ यदातुमन्यतेवीरःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनार्जुनौचैवयमौच
पुरुषर्षभौ ३ रामकृष्णौचधर्मज्ञौतदागच्छंतुपांडवाः ॥ एतौहिपुरुषव्याघ्रावेषांप्रियहितेरतौ ४ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ परवंतोवयंराजंस्त्वयिसर्वेसहा
नुगाः ॥ यथावक्ष्यसिनःप्रीत्यातत्करिष्यामहेवयम् ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोब्रवीद्वासुदेवोगमनंरोचतेमम ॥ यथावामन्यतेराजाद्रुपदःसर्वधर्मवित् ६
॥ ॥ द्रुपदउवाच ॥ ॥ यथैवमन्यतेवीरोदाशार्हःपुरुषोत्तमः ॥ प्राप्तकालंमहाबाहुःसाबुद्धिर्नीश्चितामम ७ यथैवहिमहाभागाःकौन्तेयाममसांप्रतम् ॥
तथैववासुदेवस्यपांडुपुत्रानसंशयः ८ नतद्ध्यायतिकौन्तेयःपांडुपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ यथैषांपुरुषव्याघ्रःश्रेयोध्यायतिकेशवः ९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥
ततस्तेसमनुज्ञाताद्रुपदेनमहात्मना ॥ पांडवाश्चैवकृष्णश्चविदुरश्चमहीपते १० आदायद्रौपदींकृष्णांकुंतींचैवयशस्विनीम् ॥ सविहारंसुखंजग्मुर्नगरं
नागसाह्वयम् ११ श्रुत्वाचाप्यागतान्वीरान्धृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ प्रतिग्रहायपांडूनांप्रेषयामासकौरवान् १२ विकर्णंचमहेष्वासंचित्रसेनंचभारत ॥
द्रोणंचपरमेष्वासंगौतमंकृपमेवच १३ तैस्तेपरिवृतावीराःशोभमानामहाबलाः ॥ नगरंहास्तिनपुरंशनैःप्रविविशुस्तदा १४ कौतूहलेननगरंदी
प्यमानमिवाभवत् ॥ तत्रतेपुरुषव्याघ्राःशोकदुःखविनाशनाः १५ ततउच्चावचावाचःपौरैःप्रियचिकीर्षुभिः ॥ उदीरिताअशृण्वंस्तेपांडवाहृदयं
गमाः १६ अयंसपुरुषव्याघ्रःपुनरायातिधर्मवित् ॥ योनःस्वानिवदायादान्धर्मेणपरिरक्षति १७ अद्यपांडुर्महाराजोवनादिवजनप्रियः ॥ आ
गतःप्रियमस्माकंचिकीर्षुर्नात्रसंशयः १८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

५९ ६ । ७ । ८ । ९ । १० सविहारंसलीलम् ११ प्रतिग्रहायप्रत्युद्गमनाय १२ । १३ । १४ कौतूहलेनदर्शनेच्छया १५ । १६ । १७ । १८ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

किंनुनःप्रियंनकृतमपितुसर्वंकृतमेव किंत्वितिपाठेतुशब्दोवाक्यालंकारेपुनःशब्दार्थः किंपुनर्नकृतमपितुसर्वंकृतमेवेतिपूर्ववदेवार्थः १९ । २० । २१ नगरेणसहकुशलप्रश्नंकृत्वा नगरेणापिकृत कुशलप्रश्नाः २२ । २३ । २४ पार्थेनार्जुनेन २५ । २६ घोरंवनमितिभूमेरर्धसस्यशून्योदेशःपांडवेभ्योदत्तइतिज्ञायते २७ तद्वैतद्घोरंवनंसत्स्वर्गवन्मंडयांचक्रिरे २८ तदेवाह नगरंमापया

किंनुनाद्यकृतंतातसर्वेषांनःपरंप्रियम् ॥ यन्नःकुंतीसुतावीरानगरंपुनरागताः १९ यदिदत्तंयदिहुतंविद्यतेयदिनस्तपः ॥ तेनतिष्ठंतुनगरेपांडवाःशरदांशतम् २० ततस्तेधृतराष्ट्रस्यभीष्मस्यचमहात्मनः ॥ अन्येषांचतदर्हाणांचक्रुःपादाभिवंदनम् २१ कृत्वातुकुशलप्रश्नंसर्वेणनगरेणच ॥ न्यविशंताथवेश्मानिधृतराष्ट्रस्य शासनात् २२ विश्रांतास्तेमहात्मानःकंचित्कालंमहाबलाः ॥ आहूताधृतराष्ट्रेणराज्ञाशांतनवेनच ॥ २३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ भ्रातृभिःसहकौन्तेयनिबोधगद तोमम ॥ पुनर्नोविग्रहोमाभूत्खांडवप्रस्थमाविश २४ नचवोवसतस्तत्रकश्चिच्छक्तःप्रबाधितुम् ॥ संरक्ष्यमाणान्पार्थेनत्रिदशानिववज्रिणा २५ अर्धंराज्यस्य संप्राप्यखांडवप्रस्थमाविश ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रतिगृह्यतुतद्वाक्यंनृपंसर्वेप्रणम्यच २६ प्रतस्थिरेततोघोरंवनंतन्मनुजर्षभाः ॥ अर्द्धंराज्यस्यसमप्राप्यखांडवप्र स्थमाविशन् २७ ततस्तेपांडवास्तत्रगत्वाकृष्णपुरोगमाः ॥ मंडयांचक्रिरेतद्वैपरंस्वर्गवदच्युताः २८ ततःपुण्येशिवेदेशेशांतिंकृत्वामहारथाः ॥ नगरंमापया मासुर्द्वैपायनपुरोगमाः २९ सागरप्रतिरूपाभिःपरिखाभिरलंकृतम् ॥ प्राकारेणचसंपन्नंदिवमावृत्यतिष्ठता ३० पांडुराभ्रप्रकाशेनहिमरश्मिनिभेनच ॥ शुशु भेतत्पुरश्रेष्ठंनागैर्भोगवतीमिव ३१ द्विपक्षगरुडप्रख्यैर्द्वारैःसौधैश्वशोभितम् ॥ गुप्तमभ्रचयप्रख्यैर्गोपुरैर्मन्दरोपमैः ३२ विविधैरपिनिर्विद्धैःशस्त्रोपेतैःसुसंवृतैः ॥ शक्तिभिश्चावृतंतद्धिद्विजिह्वैरिवपन्नगैः ३३ तल्पैश्चाभ्यासिकैर्युक्तंशुशुभेयोधरक्षितम् ॥ तीक्ष्णांकुशशतघ्नीभिर्यन्त्रजालैश्वशोभितम् ३४ आयसैश्चमहाचक्रैःशुशु भेतत्पुरोत्तमम् ॥ सुविभक्तमहारथ्यंदेवताबाधवर्जितम् ३५ विरोचमानंविविधैःपांडुरैर्भवनोत्तमैः ॥ तत्त्रिविष्टपसंकाशमिंद्रप्रस्थंव्यरोचत ३६ मेघवृंदमिवाका शेविद्धंविद्युत्समावृतम् ॥ तत्ररम्येशिवेदेशेकौरव्यस्यनिवेशनम् ३७ शुशुभेवनसंपूर्णंधनाध्यक्षक्षयोपमम् ॥ तत्रागच्छन्द्विजाराजन्सर्ववेदविदांवराः ३८ निवा संरोचयंतिस्मसर्वभाषाविदस्तथा ॥ वणिजश्चाययुस्तत्रनानादिग्भ्योधनार्थिनः ३९ सर्वशिल्पविदस्तत्रवासायाभ्यागमंस्तदा ॥ उद्यानानिचरम्याणिनगरस्य समंततः ४० आम्रैराम्रातकैर्नीपैरशोकैश्चंपकैस्तथा ॥ पुन्नागैर्नागपुष्पैश्चलकुचैःपनसैस्तथा ४१ शालतालतमालैश्चबकुलैश्चसकेतकैः ॥ मनोहरैःसुपुष्पैश्चफ लभारावनामितैः ४२ प्राचीनामलकैर्लोध्रैरंकोलैश्चसुपुष्पितैः ॥ जंबूभिःपाटलाभिश्चकुब्जकैरतिमुक्तकैः ४३ ॥ ॥ ॥

मापयामासुरित्यादिना २९ । ३० भोगवतीमिवेतिप्रथमार्धेद्वितीया । ईमितिनिपातप्रश्लेषोवा । भोगवतीयथेत्यपेक्षितेप्रमादपाठोवा ३१ । ३२ निबद्धरच्छिद्रैरभेद्यैर्वा शक्तिभिर्हस्तक्षेप्याभि र्लोहमयीभिः ३३ तीक्ष्णाश्चतेऽकुशाश्चशतघ्न्यश्चताभिः आग्नेयौषधबलेनोत्क्षिप्तेनदृषत्पिंडेनयायुगपच्छतंसहस्रंवामनुष्यादीन्घ्नंतिताभिःशतघ्नीभिर्दुर्गारूढाः ३४ । ३५ । ३६ विद्धंमिथःश्लिष्टं ३७ क्षयोपमंगृहोपमं ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४४ । ४५ अजगतिपर्वतैर्नृपलीलायामार्थैःकृत्रिमैःपर्वतैः । 'अजश्छागहरिब्रह्मविल्वस्मरहरनृपे । गतिःस्त्रीमार्गदशयोर्ज्ञानेयात्राभ्युपाययोः' इतिचमेदिनी ४६ । ४७ वनाद्वताःवनैःआरामैरावृताः जलपूर्णावा ४८ पुण्यैर्जनैरुपेतं ४९ राज्ञाधृतराष्ट्रेण धर्मस्ययुधिष्ठिरस्य प्रणयनेप्रापणे ५० । ५१ । ५२ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेसप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥ ॥

करवीरैःपारिजातैरन्यैश्चविविधैर्द्रुमैः ॥ नित्यपुष्पफलोपेतैर्नानाद्विजगणायुतैः ४४ मत्तबर्हिणसंघुष्टकोकिलैश्चसदामदैः ॥ गृहैरादर्शविमलैर्विविधैश्चलतागृहैः ४५
मनोहरैश्चित्रगृहैस्तथाऽजगतिपर्वतैः ॥ वापीभिर्विविधाभिश्चपूर्णाभिःपरमांभसा ४६ सरोभिरतिरम्यैश्चपद्मोत्पलसुगंधिभिः ॥ हंसकारंडवयुतैश्चक्रवाकोपशोभि
तैः ४७ रम्याश्चविविधास्तत्रपुष्करिण्योवनावृताः ॥ तडागानिचरम्याणिबृहंतिसुबहूनिच ४८ तेषांपुण्यजनोपेतंराष्ट्रमाविशतांमहत् ॥ पांडवानांमहाराजश
श्वत्प्रीतिरवर्धत ४९ तत्रभीष्मेणराज्ञाचधर्मप्रणयनेकृते ॥ पांडवाःसमपद्यंतखांडवप्रस्थवासिनः ५० पंचभिस्तैर्महेष्वासैरिन्द्रकल्पैःसमन्वितम् ॥ शुशुभेतत्पुर
श्रेष्ठंनागैर्भोगवतीयथा ५१ तान्निवेश्यततोवीरोरामेणसहकेशवः ॥ ययौद्वारवतींराजन्पांडवानुमतेतदा ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्य
लंभपर्वणिपुरनिर्माणेसप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२०७॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ एवंसंप्राप्यराज्यंतदिन्द्रप्रस्थंतपोधन॥ अतऊर्ध्वंमहात्मानःकिमकुर्वतपांडवाः १
सर्वएवमहासत्त्वाममपूर्वपितामहाः ॥ द्रौपदीधर्मपत्नीचकथंतानन्ववर्त्तत २ कथंचपंचकृष्णायामेकस्यांतेनराधिपाः ॥ वर्तमानामहाभागानाभिद्यंतपरस्परम् ३
श्रोतुमिच्छाम्यहंसर्वंविस्तरेणतपोधन ॥ तेषांचेष्टितमन्योन्यंयुक्तानांकृष्णयासह ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञाताःकृष्णयासहपांडवाः ॥ रेमिरे
खांडवप्रस्थेप्राप्तराज्याःपरंतपाः ५ प्राप्यराज्यंमहातेजाःसत्यसंधोयुधिष्ठिरः ॥ पालयामासधर्मेणपृथिवींभ्रातृभिःसह ६ जितारयोमहाप्राज्ञाःसत्यधर्मपरायणाः ॥
मुदंपरमिकांप्राप्तास्तत्रोषुःपांडुनंदनाः ७ कुर्वाणाःपौरकार्याणिसर्वाणिपुरुषर्षभाः ॥ असांचक्रुर्महार्हेषुपार्थिवेष्वासनेषुच ८ अथतेषूपविष्टेषुसर्वेष्वेवमहात्मसु ॥
नारदस्त्वथदेवर्षिराजगामयदृच्छया ९ आसनंरुचिरंतस्मैप्रददौस्वंयुधिष्ठिरः ॥ देवर्षेरुपविष्टस्यस्वयमर्घ्यंयथाविधि १० प्रादाद्युधिष्ठिरोधीमान्राज्यंतस्मैन्यवेदयत्॥
प्रतिगृह्यतुतांपूजामृषिःप्रीतमनास्तदा ११ आशीर्भिर्वर्धयित्वाचतमुवाचास्यतामिति ॥ निषसादाभ्यनुज्ञातस्ततोराजायुधिष्ठिरः १२ कथयामासकृष्णायैभगवंतमुप
स्थितम् ॥ श्रुत्वैतद्द्रौपदीचापिशुचिर्भूत्वासमाहिता १३ जगामतत्रयत्रास्तेनारदःपांडवैःसह ॥ तस्याभिवाद्यचरणौदेवर्षेर्धर्मचारिणी १४ कृतांजलिःसुसंवीतास्थिताऽथद्रुप
दात्मजा ॥ तस्याश्चापिसधर्मात्मासत्यवागृषिसत्तमः १५ आशिषोविविधाःप्रोच्यराजपुत्र्यास्तुनारदः॥ गम्यतामितिहोवाचभगवांस्तामनिंदिताम् १६ गतायामथकृष्णा
यांयुधिष्ठिरपुरोगमान्॥विविक्तेपांडवान्सर्वानुवाचभगवानृषिः १७॥नारदउवाच॥पांचालीभवतामेकाधर्मपत्नीयशस्विनी॥यथावोनात्रभेदःस्यात्तथानीतिर्विधीयताम् १८

एवंमिति १ । २ । ४ । ४ । ५ । ६ तत्रोषुःतत्रइंद्रप्रस्थेऊषुर्वासंकृतवंतः ७ असांचक्रुःस्थिरासनावभूवुःपार्थिवेषुराजसंबंधिषु आसनेष्वधिकारविशेषेषु ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ सुसंवीतासन्यक्कृतावगुंठना १५ । १६ । १७ । १८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९ । २० अन्योन्यप्रीतिभावकंपरस्परप्रीत्याभावोद्वृद्धिर्यस्यतत्तथा २१ अघ्नतांहतवंतौ २२ कस्यदेवकन्या २३ । २४ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

सुंदोपसुंदौहिपुराभ्रातरौसहिताबुभौ ॥ आस्तामवध्यावन्येषांत्रिषुलोकेषुविश्रुतौ १९ एकराज्यावेकगृहावेकशय्यासनाशनौ ॥ तिलोत्तमायास्तौहेतोरन्योन्यमभि जघ्नतुः २० रक्ष्यतांसौहृदंतस्मादन्योन्यप्रीतिभावकम् ॥ यथावोनात्रभेदःस्यात्तत्कुरुष्वयुधिष्ठिर २१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ सुंदोपसुंदावसुरौकस्यपुत्रौमहामुने ॥ उत्पन्नश्चकथंभेदःकथंचान्योऽन्यमघ्नताम् २२ अप्सरादेवकन्यावैकस्यचैषातिलोत्तमा ॥ यस्याःकामेनसंमत्तौजघ्नतुस्तौपरस्परम् २३ एतत्सर्वंयथावृत्तंविस्तरे णतपोधन ॥ श्रोतुमिच्छामहेब्रह्मन्परंकौतूहलंहिमे २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणियुधिष्ठिरनारदसंवादेऽष्टाधिकद्विशतमोऽ ध्यायः ॥ २०८ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ शृणुमेविस्तरेणेममितिहासंपुरातनम् ॥ भ्रातृभिःसहितःपार्थयथावृत्तंयुधिष्ठिर १ महासुरस्यान्ववायेहिरण्यकशि पोःपुरा ॥ निकुंभोनामदैत्येंद्रस्तेजस्वीबलवानभूत् २ तस्यपुत्रौमहावीर्यौजातौभीमपराक्रमौ ॥ सुंदोपसुंदौदैत्येंद्रौदारुणौक्रूरमानसौ ३ तावेकनिश्चयौदैत्यावेक कार्यार्थसंमतौ ॥ निरंतरमवर्तेतांसमदुःखसुखावुभौ ४ विनान्योन्यंनभुंजातेविनाऽन्योन्यंनजल्पतः ॥ अन्योन्यस्यप्रियकरावन्योन्यस्यप्रियंवदौ ५ एकशील समाचारौद्विधैवैकोऽभवत्कृतः॥ तौविवृद्धौमहावीर्यौकार्येष्वप्येकनिश्चयौ ६ त्रैलोक्यविजयार्थायसमाधायैकनिश्चयम् ॥ दीक्षांकृत्वागतौविंध्यंतावुग्रंतेपतुस्तपः ७ तौतुदीर्घेणकालेनतपोयुक्तौबभूवतुः ॥ क्षुत्पिपासापरिश्रांतौजटावल्कलधारिणौ ८ मलोपचितसर्वांगौवायुभक्षौबभूवतुः ॥ आत्ममांसानिजुह्वंतौपादांगुष्ठाग्रधि ष्ठितौ ॥ उर्ध्वबाहूचानिमिषौदीर्घकालंधृतव्रतौ ९ तयोस्तपःप्रभावेणदीर्घकालंप्रतापितः ॥ धूमंप्रमुमुचेविंध्यस्तदद्भुतमिवाभवत् १० ततोदेवाभयंजग्मुरुग्रंदृष्ट्वा तयोस्तपः ॥ तपोविघातार्थमथोदेवाविघ्नानिचक्रिरे ११ रत्नैःप्रलोभयामासुःस्त्रीभिश्चोभौपुनःपुनः ॥ नचतौचक्रतुर्भंगंव्रतस्यसुमहाव्रतौ १२ अथमायांपुनर्देवास्त योश्चक्रुर्महात्मनोः ॥ भगिन्योमातरोभार्यास्तयोश्चात्मजनस्तथा १३ प्रपात्यमानाविस्रस्ताःशूलहस्तेनरक्षसा ॥ भ्रष्टाभरणकेशांताभ्रष्टाभरणवाससः १४ अभिभाष्य ततःसर्वास्तौत्राहीतिविचुक्रुशुः ॥ नचतौचक्रतुर्भंगंव्रतस्यसुमहाव्रतौ १५ यदाक्षोभंनोपयातिनार्तिमन्यतरस्तयोः ॥ ततःस्त्रियस्ताभूतंचसर्वमंतरधीयत १६ ततः पितामहःसाक्षादभिगम्यमहासुरौ ॥ वरेणच्छंदयामाससर्वलोकहितःप्रभुः १७ ततःसुंदोपसुंदौतौभ्रातरौदृढविक्रमौ ॥ दृष्ट्वापितामहंदेवंतस्थतुःप्रांजलीतदा १८ ऊचतुश्चप्रभुंदेवंततस्तौसहितौतदा ॥ आवयोस्तपसाऽनेनयदिप्रीतःपितामहः १९ मायाविदावस्त्रविदौबलिनौकामरूपिणौ ॥ उभावप्यमरौस्यावःप्रसन्नोयदि नौप्रभुः २० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ऋतेऽमरत्वंयुवयोःसर्वमुक्तंभविष्यति ॥ अन्यद्वृणीतंमृत्योश्चविधानममरैःसमम् २१ ॥ ॥ ॥

शृण्विति १ । २ । ३ निरंतरंमतिभेदंविना ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० येनामरतुल्यत्वंभवेत्तादृशंविधानंवृणीतंज्ञापयतम् ८२ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रभविष्यावःप्रभुत्वमैश्वर्यंकरिष्यावः । यत्कामोयदारभेतत्समाप्नोतदेवलभतेनान्यदित्यर्थः २२ । २३ । २४ यथावद्वायथावदेव २५ । २६ । २७ । २८ मौलिनौकिरीटवंतौ । 'मौलिःकिरीटेधम्मिल्ले' इतिमेदिनी । वीह्यादित्वादिनिः २९ । ३० । ३१ तलनादितैःकरतलध्वनिभिः वाद्यघोषैर्वा ३२ समाःबहूनिवर्षाणिएकंदिनमिवाभूत् ३३ ॥ इति आदिपर्वणि नी॰भारतभावदीपेनवाधिकद्विशततमोऽ

प्रभविष्यावइतियन्महदभ्युद्यतंतपः ॥ युवयोर्हेतुनाऽनेननामरत्वंविधीयते २२ त्रैलोक्यविजयार्थायभवद्भ्यामास्थितंतपः ॥ हेतुनाऽनेनदैत्येंद्रौनवांकामंकरोम्यहम् २३ ॥ सुंदोपसुंदावूचतुः ॥ त्रिषुलोकेषुयद्भूतंकिंचित्स्थावरजंगमम् ॥ सर्वस्मान्नौभयंनस्याद्दतेऽन्योऽन्यंपितामह २४ ॥ पितामहउवाच ॥ यत्प्रार्थितं यथोक्तंचकाममेतद्ददानिवाम् ॥ मृत्योर्विधानमेतच्चयथावद्वाभविष्यति २५ ॥ नारदउवाच ॥ ततःपितामहोदत्त्वावरमेतत्तदातयोः ॥ निवर्त्यतपसस्तौच ब्रह्मलोकंजगामह २६ लब्ध्वावराणिदैत्येंद्रावथतौभ्रातरावुभौ ॥ अवध्यौसर्वलोकस्यस्वमेवभवनंगतौ २७ तौतुलब्धवरौदृष्ट्वाकृतकामौमनस्विनौ ॥ सर्वःसुहृज्जनस्ताभ्यांप्रहर्षमुपजग्मिवान् २८ ततस्तौतुजटाभित्त्वामौलिनौसंबभूवतुः ॥ महार्हाभरणोपेतौविरजोंबरधारिणौ २९ अकालकौमुदींचैवचक्रतुःसार्वकालिकीम् ॥ नित्यःप्रमुदितःसर्वस्तयोश्चैवसुहृज्जनः ३० भक्ष्यतांभुज्यतांनित्यंदीयतांरम्यतामिति ॥ गीयतांपीयतांचेतिशब्दश्चासीद्गृहेगृहे ३१ तत्रतत्रमहानादैरुत्कृष्टतलनादितैः ॥ हृष्टंप्रमुदितंसर्वंदैत्यानामभवत्पुरम् ३२ तैस्तैर्विहारैर्बहुभिर्दैत्यानांकामरूपिणाम् ॥ समाःसंक्रीडतांतेषामहरेकमिवाभवत् ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलंभपर्वणि सुंदोपसुंदोपाख्याने नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥ नारदउवाच ॥ उत्सवेवृत्तमात्रेतुत्रैलोक्याकांक्षिणावुभौ ॥ मंत्रयित्वाततःसेनांतावाज्ञापयतांतदा १ सुहृद्भिरप्यनुज्ञातौदैत्यैर्वृद्धैश्चमंत्रिभिः ॥ कृत्वाप्रास्थानिकंरात्रौमघासुययतुस्तदा २ गदापट्टिशधारिण्याशूलमुद्गरहस्तया ॥ प्रस्थितौसहधर्मिण्यामहत्यादैत्यसेनया ३ मंगलैःस्तुतिभिश्चापिविजयप्रतिसंहितैः ॥ चारणैःस्तूयमानौतौजग्मतुःपरयामुदा ४ तावंतरिक्षमुत्प्लुत्यदैत्यौकामगमावुभौ ॥ देवानामेवभवनंजग्मतुर्युद्धदुर्मदौ ५ तयोरागमनंज्ञात्वावरदानंचतत्प्रभोः ॥ हित्वात्रिविष्टपंजग्मुर्ब्रह्मलोकंततःसुराः ६ ताविंद्रलोकंनिर्जित्ययक्षरक्षोगणांस्तदा ॥ खेचराण्यपिभूतानिजघ्नतुस्तीव्रविक्रमौ ७ अंतर्भूमिगतान्नागान्जित्वातौचमहारथौ ॥ समुद्रवासिनीःसर्वाम्लेच्छजातीर्विजिग्यतुः ८ ततःसर्वांमहींजेतुमारब्धावुग्रशासनौ ॥ सैनिकांश्चसमाहूयसुतीक्ष्णंवाक्यमूचतुः ९ राजर्षयोमहायज्ञैर्हव्यकव्यैर्द्विजातयः ॥ तेजोबलंचदेवानांवर्धयंतिश्रियंतथा १० तेषामेवंप्रवृत्तानांसर्वेषामसुरद्विषाम् ॥ संभूयसर्वैरस्माभिःकार्यःसर्वात्मनावधः ११ एवंसर्वान्समादिश्यपूर्वतीरेमहोदधेः ॥ क्रूरांमतिंसमास्थायजग्मतुःसर्वतोमुखौ १२ यज्ञैर्यजंतियेकेचिद्याजयंतिचयेद्विजाः ॥ तान्सर्वान्प्रसभंहत्वाबलिनौजग्मतुस्ततः १३ ॥ ॥

ध्यायः ॥ २०९ ॥ ॥ ॥ उत्सवेइति १ मघासुगमनार्थेनिषिद्धेऽपिनक्षत्रेअसुरत्वाद्ययतुः २ । ३ विजयप्रतिसंहितैर्विजयकथकैः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१४ नाक्रामंतनव्याप्नुवंतः तयोस्तौ कर्मणिपष्ठी १५ । १६ । १७ । १८ अदृश्यद्भिरंतर्हितैःऋषिभिर्हेतुभूतैस्तौविकुर्वातेविविधानिसिंहव्याघ्रादीनिरूपाणिजगृहातेतिरोभावाय ततस्तद्रूपाज्ञानात्प्रकटान्मुनीन् गजादिरूपौनिजघ्नतुरित्यर्थः १९ तदेवाह प्रभिन्नेति । प्रभिन्नौमदेनक्लिन्नौकरटौगंडदेशौययोस्तौ संलीनमपिमुनिं २० । २१ उत्सवोयात्राविवाहादिः २२ निवृत्तविपणाःक्रयविक्रयादिव्यवहारशून्याआपणा

आश्रमेष्वग्निहोत्राणिमुनीनांभावितात्मनाम् ॥ गृहीत्वाप्रक्षिपंत्यप्सुविश्रब्धंसैनिकास्तयोः १४ तपोधनैश्चयेक्रुद्धैःशापाउक्तामहात्मभिः ॥ नाक्रामंततयोस्ते
ऽपिवरदाननिराकृताः १५ नाक्रामंतयदाशापाबाणामुक्ताःशिलास्विव ॥ नियमान्संपरित्यज्यव्यद्रवंतद्विजातयः १६ पृथिव्यांयेतपःसिद्धादांताःशमपराय
णाः ॥ तयोर्भयाद्दुद्रुवुस्तेवैनतेयादिवोरगाः १७ मथितैराश्रमैर्भग्नैर्विकीर्णकलशस्रुवैः ॥ शून्यमासीज्जगत्सर्वंकालेनेवहतंतदा १८ ततोराजन्नदृश्यद्भिर्ऋषिभिश्चमहा
सुरौ ॥ उभौविनिश्चयंकृत्वाविकुर्वातेवधैषिणौ १९ प्रभिन्नकरटौमत्तौभूत्वाकुंजररूपिणौ ॥ संलीनमपिदुर्गेषुनिन्यतुर्यमसादनम् २० सिंहौभूत्वापुनर्व्याघ्रौपु
नश्चांतर्हितावुभौ ॥ तैस्तैरुपायैस्तौक्रूरावृषीन्दृष्ट्वानिजघ्नतुः २१ निवृत्तयज्ञस्वाध्यायाप्रणष्टनृपतिद्विजा ॥ उत्सन्नोत्सवयज्ञाचबभूववसुधातदा २२ हाहाभू
ताभयार्त्ताचनिवृत्तविपणापणा ॥ निवृत्तदेवकार्याचपुण्योद्वाहविवर्जिता २३ निवृत्तकृषिगोरक्षाविध्वस्तनगराश्रमा ॥ अस्थिकंकालसंकीर्णाभूर्बभूवोग्रदर्शना २४
निवृत्तपितृकार्यंचनिर्वषट्कारमंगलम् ॥ जगत्प्रतिभयाकारंदुष्प्रेक्ष्यमभवत्तदा २५ चंद्रादित्यौग्रहास्तारानक्षत्राणिदिवौकसः ॥ जग्मुर्विषादंतत्कर्मदृष्ट्वासुंदो
पसुंदयोः २६ एवंसर्वादिशोदैत्यौजित्वाक्रूरेणकर्मणा ॥ निःसपत्नौकुरुक्षेत्रेनिवेशमभिचक्रतुः २७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलंभ
पर्वणि सुंदोपसुंदोपाख्यानेदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ ततोदेवर्षयःसर्वेसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ जग्मुस्तदापरा
मार्तिंदृष्ट्वातत्कदनंमहत् १ तेऽभिजग्मुर्जितक्रोधाजितात्मानोजितेंद्रियाः ॥ पितामहस्यभवनंजगतःकृपयातदा २ ततोददृशुरासीनंसहदेवैःपितामहम् ॥ सिद्धै
र्ब्रह्मर्षिभिश्चैवसमंतात्परिवारितम् ३ तत्रदेवोमहादेवस्तत्राग्निर्वायुनासह ॥ चंद्रादित्यौचशक्रश्चपारमेष्ठ्यास्तथर्षयः ४ वैखानसावालखिल्यावानप्रस्थामरीचिपाः
॥ अजाश्चैवाविमूढाश्चतेजोगर्भास्तपस्विनः ५ ऋषयःसर्वएवैतेपितामहमुपागमन् ॥ ततोऽभिगम्यतेदीनाःसर्वएवमहर्षयः ६ सुंदोपसुंदयोःकर्मसर्वमेवशशंसिरे ॥
यथाहृतंयथाचैवकृतंयेनक्रमेणच ७ न्यवेदयंस्ततःसर्वमखिलेनपितामहे ॥ ततोदेवगणाःसर्वेतेचैवपरमर्षयः ८ तमेवार्थंपुरस्कृत्यपितामहमचोदयन् ॥ ततःपिताम
हःश्रुत्वासर्वेषांतद्वचस्तदा ९ मुहूर्तमिवसंचिंत्यकर्तव्यस्यचनिश्चयम् ॥ तयोर्वधंसमुद्दिश्यविश्वकर्माणमाह्वयत् १० दृष्ट्वाचविश्वकर्माणंव्यादिदेशपितामहः ॥ सृज्य
तांप्रार्थनीयैकाप्रमदेतिमहातपाः ११ पितामहंनमस्कृत्यतद्वाक्यमभिनंद्यच ॥ निर्ममेयोषितंदिव्यांचिंतयित्वापुनःपुनः १२ ॥ ॥

हृष्टायस्यां २३ अस्थीनिहस्तपादादिसंबंधीनि कंकालाःदेहमध्यास्थीनिपार्श्वादिसहितानि २४ । २५ ग्रहाःकुजादयः ताराःसप्तर्ष्यादयः नक्षत्राण्यश्विन्यादीनि २६ । २७ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपेदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ । १४ । १५ तस्यागात्रेसूक्ष्ममपितदंगंनास्ति । यच्छब्दस्तदर्थे रूपसंपदाहेतुभूतयायत्रनियुक्तानिरीक्षतांदृष्टिर्नसज्जतीतिसंबंधः १६।१७।१८ । १९ प्रलोभनमर्थात्सुंदोपसुंदयोरेव २० ताभ्यां तयोः २१ मंडलंसमुदायं २२ भगवान्विष्णुः प्राङ्मुखीभावादिनातेषामपितत्रमोहोद्योतितः २३ । २४ द्रष्टुकामस्यस्थाणोः २५ । २६ । २७ । २८ देवनिकायानांदेवसंघानांयेनदेशेनमार्गेणसाया

त्रिषुलोकेषुयत्किंचिद्भूतंस्थावरजंगमम् ॥ समानयद्दर्शनीयंतत्तदत्रसविश्ववित् १३ कोटिशश्चैवरत्नानितस्यागात्रेन्यवेशयत् ॥ तांरत्नसंघातमयीमसृजद्देवरूपि णीम् १४ साप्रयत्नेनमहतानिर्मिताविश्वकर्मणा ॥ त्रिषुलोकेषुनारीणांरूपेणाप्रतिमाऽभवत् १५ नतस्याःसूक्ष्ममप्यस्तियद्गात्रेरूपसंपदा ॥ नियुक्तायत्रवादृष्टिर्न सज्जतिनिरीक्षताम् १६ साविग्रहवतीवश्रीःकामरूपावपुष्मती ॥ जहारसर्वभूतानांचक्षूंषिचमनांसिच १७ तिलंतिलंसमानीयरत्नानांयद्विनिर्मिता ॥ तिलो त्तमेतितत्तस्यानामचक्रेपितामहः १८ ब्रह्माणंसानमस्कृत्यप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ किंकार्यंमयिभूतेशयेनास्म्यद्येहनिर्मिता १९ ॥ पितामहउवाच ॥ गच्छ सुंदोपसुंदाभ्यामसुराभ्यांतिलोत्तमे ॥ प्रार्थनीयेनरूपेणकुरुभद्रेप्रलोभनम् २० त्वत्कृतेदर्शनादेवरूपसंपत्कृतेनवै ॥ विरोधःस्याद्यथाताभ्यामन्योन्येनतथाकुरु २१ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ सातथेतिप्रतिज्ञायनमस्कृत्यपितामहम् ॥ चकारमंडलंतत्रविबुधानांप्रदक्षिणम् २२ प्राङ्मुखोभगवानास्तेदक्षिणेनमहेश्वरः ॥ देवाश्चैवोत्तरेणासन्सर्वतस्त्वृषयोऽभवन् २३ कुर्वत्यातुतदातत्रमंडलंतत्प्रदक्षिणम् ॥ इंद्रःस्थाणुश्चभगवान्धैर्येणप्रत्यवस्थितौ २४ द्रष्टुकामस्यचात्यर्थंगतयापा र्श्वतस्तया ॥ अन्यदंचितपक्ष्माक्षंदक्षिणंनिःसृतंमुखम् २५ पृष्ठतःपरिवर्तंत्यापश्चिमंनिःसृतंमुखम् ॥ गतयाचोत्तरंपार्श्वमुत्तरंनिःसृतंमुखम् २६ महेंद्रस्यापि नेत्राणांपृष्ठतःपार्श्वतोऽग्रतः ॥ रक्तांतानांविशालानांसहस्रंसर्वतोऽभवत् २७ एवंचतुर्मुखःस्थाणुर्महादेवोऽभवत्पुरा ॥ तथासहस्रनेत्रश्चबभूवबलसूदनः २८ त थादेवनिकायानांमहर्षीणांचसर्वशः ॥ मुखानिचाभ्यवर्तन्तयेनयातितिलोत्तमा २९ तस्यागात्रेनिपतितादृष्टिस्तेषांमहात्मनाम् ॥ सर्वेषामेवभूयिष्ठमृतेदेवंपिता महम् ३० गच्छंत्यातुतयासर्वेदेवाश्चपरमर्षयः ॥ कृतमित्येवतत्कार्यंमेनिरेरूपसंपदा ३१ तिलोत्तमायांतस्यांतुगतायांलोकभावनः ॥ सर्वान्विसर्जयामासदे वानृषिगणांश्चतान् ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिसुंदोपसुंदोपाख्यानेतिलोत्तमाप्रस्थापनेएकादशाधिकद्विशततमोऽ ध्यायः ॥ २११ ॥ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ जित्वातुपृथिवींदैत्यौनिःसपत्नौगतव्यथौ ॥ कृत्वात्रैलोक्यमव्यग्रंकृतकृत्यौबभूवतुः १ देवगंधर्वयक्षाणां नागपार्थिवरक्षसाम् ॥ आदायसर्वरत्नानिपरांतुष्टिमुपागतौ २ यदानप्रतिषेद्धारस्तयोःसंतीहकेचन ॥ निरुद्योगौतदाभूत्वाविजहातेऽमराविव ३ स्त्रीभिर्मा ल्यैश्चगंधैश्चभक्ष्यभोज्यैःसुपुष्कलैः ॥ पानैश्चविविधैर्हृद्यैःपरांप्रीतिमवापतुः ४ अंतःपुरवनोद्यानेपर्वतेषुवनेषुच ॥ यथेप्सितेषुदेशेषुविजहातेऽमराविव ५ ॥

तितयामुखान्यभ्यवर्तन्त २९ । ३० । ३१ । ३२ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ जित्वेति । कृत्वास्वाधीनं अव्यग्रंनिर्विशेषंयथास्यात्तथा १ । २ । ३ । ४ । ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रस्थेशिखरे ६ । ७ । ८ वेपशृंगारमाधायसाक्षिप्तमाक्षिप्तनाक्षेपोमनोवैकल्यंतेनसहयथास्यात्तथा । सूक्ष्मैकत्रासंसोधारितत्वाद्द्विविक्तावयवत्वेनंजनंव्याकुलयंतीत्यर्थः९।१० व्यथितौकामेन ११ । १२

ततःकदाचिद्विंध्यस्यप्रस्थेसमशिलातले ॥ पुष्पिताग्रेषुशालेषुविहारमभिजग्मतुः ६ दिव्येषुसर्वकामेषुसमानीतेषुतावुभौ ॥ वरासनेषुसंहृष्टौसहस्त्रीभिर्निषेदतुः ७ ततोवादित्रनृत्याभ्यामुपातिष्ठंततौस्त्रियः ॥ गीतैश्चस्तुतिसंयुक्तैःप्रीत्यासमुपजग्मिरे ८ ततस्तिलोत्तमातत्रवनेपुष्पाणिचिन्वती ॥ वेषंसाक्षिप्तमाधायरक्तेनैकेनवाससा ९ नदीतीरेषुजातान्साकर्णिकारान्प्रचिन्वती ॥ शनैर्जगामतंदेशंयत्रास्तांतौमहाऽसुरौ १० तौतुपीत्वावरंपानंमदरक्तांतलोचनौ ॥ दृष्ट्वैवतांवरारोहांव्यथितौसंबभूवतुः ११ तावुत्थायासनंहित्वाजग्मतुर्यत्रसास्थिता ॥ उभौचकामसंमत्तावुभौप्रार्थयतश्चताम् १२ दक्षिणेतांकरेसुभ्रूंसुंदोजग्राहपाणिना ॥ उपसुंदोपिजग्राहवामेपाणौतिलोत्तमाम् १३ वरप्रदानमत्तौतावौरसेनबलेनच ॥ धनरत्नमदाभ्यांचसुरापानमदेनच १४ सर्वैरेतैर्मदैर्मत्तावन्योऽन्यंभ्रुकुटीकृतौ ॥ मदकामसमाविष्टौपरस्परमथोचतुः १५ ममभार्यातवगुरुरितिसुंदोऽभ्यभाषत ॥ ममभार्यातववधूरुपसुंदोऽभ्यभाषत १६ नैषातवममैषेतिततस्तौमन्युराविशत् ॥ तस्यारूपेणसंमत्तौविगतस्नेहसौहृदौ १७ तस्याहेतोर्गदेभीमेसंगृह्णीतामुभौतदा ॥ प्रगृह्यचगदेभीमेतस्यांतौकाममोहितौ १८ अहंपूर्वमहंपूर्वमित्यन्योऽन्यंनिजघ्नतुः ॥ तौगदाभिहतौभीमौपेततुर्धरणीतले १९ रुधिरेणावसिक्तांगौद्वाविवार्कौनभश्च्युतौ ॥ ततस्ताविद्रुतानार्यःसचदैत्यगणस्तथा २० पातालमगमत्सर्वोविषादभयकंपितः ॥ ततःपितामहस्तत्रसहदेवैर्महर्षिभिः २१ आजगामविशुद्धात्माप्रजयंश्चतिलोत्तमाम् ॥ वरेणच्छंदयामासभगवान्प्रपितामहः २२ वरंदित्सुःसतत्रैनांप्रीतःप्राहपितामहः ॥ आदित्यचरितॉंल्लोकान्विचरिष्यसिभाविनि २३ तेजसाचसुदृष्टांत्वांनकरिष्यतिकश्चन ॥ एवंतस्यैवरंदत्वासर्वलोकपितामहः २४ इंद्रेत्रैलोक्यमाधायब्रह्मलोकंगतःप्रभुः ॥ नारदउवाच ॥ ॥ एवंतौसहितौभूत्वासर्वार्थेष्वेकनिश्चयौ २५ तिलोत्तमार्थेसंक्रुद्धावन्योऽन्यमभिजघ्नतु ॥ तस्माद्ब्रवीमिवःस्नेहात्सर्वान्भरतसत्तमाः २६ यथावोनात्रभेदःस्यात्सर्वेषांद्रौपदीकृते ॥ तथाकुरुतभद्रंवोममचेत्प्रियमिच्छथ २७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तामहात्मानोनारदेनमहर्षिणा ॥ समयंचक्रिरेराजंस्तेन्योऽन्यवशमागताः ॥ समक्षंतस्यदेवर्षेर्नारदस्यामितौजसः २८ द्रौपद्यानःसहासीनानन्योऽन्यंयोऽभिदर्शयत् ॥ सनोद्वादशवर्षाणिब्रह्मचारीवनेवसेत् २९ कृतेतुसमयेतस्मिन्पांडवैर्धर्मचारिभिः ॥ नारदोऽप्यगमत्प्रीतइष्टंदेशंमहामुनिः ३० एवंतैःसमयःपूर्वंकृतोनारदचोदितैः ॥ नचाभिद्यंततेसर्वेतदाऽन्योऽन्येनभारत ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभप०सुंदोपसुंदोपाख्यानेद्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥ ॥ ॥ समाप्तंचविदुरागमनराज्यलंभपर्व ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ तेजसाऽर्कवत्परदृष्ट्यभिभावकत्वात्सुदृष्टांसम्यग्दृष्टांनकरिष्यतिकश्चित् २४ । २५ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० ३१ ॥ इति आदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवमिति १ । २ नागैर्गजैः सरस्वतीबहुसरोयुक्तावनस्थली । साहिगजैर्युक्ताऽन्यैश्चक्षेतुमशक्या तथाचगजावलिनः । एवंतेमिथोवृद्धिहेतवइत्यर्थः ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ हस्तधारणाक्रियतामभयंदीयतामित्यर्थः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ उपक्षेपणजउपेक्षाजन्यः अधर्मइतिच्छेदः १६ अनास्तिक्यमास्तिक्याभावः रक्षणेविषये प्रतितिष्ठेतस्थिरःस्यात्तेनचनोऽस्माकमधर्मश्चमहान्भवेत् १७

॥ अथार्जुनवनवासपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंतेसमयंकृत्वान्यवसंस्तत्रपांडवाः ॥ वशेशस्त्रप्रतापेनकुर्वन्तोन्यान्महीक्षितः १ तेषांमनुजसिंहानां पंचानाममितौजसाम् ॥ बभूवकृष्णासर्वेषांपार्थानांवशवर्तिनी २ तेतयातैश्चसावीरैःपतिभिःसहपंचभिः ॥ बभूवपरमप्रीतानागैरिवसरस्वती ३ वर्त्तमानेषुधर्मेण पांडवेषुमहात्मसु ॥ व्यवर्धन्कुरवःसर्वेहीनदोषाःसुखान्विताः ४ अथदीर्घेणकालेनब्राह्मणस्यविशांपते ॥ कस्यचित्तस्कराजह्रुःकेचिद्गानृपसत्तम ५ ह्रियमाणेधनेतस्मिन्ब्राह्मणःक्रोधमूर्च्छितः ॥ आगम्यखांडवप्रस्थमुदक्रोशत्सपांडवान् ६ ह्रियतेगोधनंक्षुद्रैर्नृशंसैरकृतात्मभिः ॥ प्रसह्यचास्मद्विषयादभ्यधावतपांडवाः ७ ब्राह्मणस्यप्रशांतस्यहविर्ध्वांक्षैःप्रलुप्यते ॥ शार्दूलस्यगुहांशून्यांनीचःक्रोष्टाऽभिमर्दति ८ अरक्षितारंराजानंबलिषड्भागहारिणम् ॥ तमाहुः सर्वलोकस्यसमग्रंपापचारिणम् ९ ब्राह्मणस्वेहृतेचोरैर्धर्मार्थेचविलोपिते ॥ रोरूयमाणेचमयिक्रियतांहस्तधारणा १० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ रोरूयमाणस्याभ्याशेभृशंविप्रस्यपांडवः ॥ तानिवाक्यानिशुश्रावकुंतीपुत्रोधनंजयः ११ श्रुत्वैवचमहाबाहुर्माभैरित्याहतंद्विजम् ॥ आयुधानिचयत्रासन्पांडवानांमहात्मनाम् १२ कृष्णयासहतत्रास्तेधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ संप्रवेशायचाशक्तोगमनायचपांडवः १३ तस्यचार्त्तस्यतैर्वाक्यैश्चोद्यमानःपुनःपुनः ॥ आक्रंदेतत्रकौन्तेयश्चिंतयामासदुःखितः १४ ह्रियमाणेधनेतस्मिन्ब्राह्मणस्यतपस्विनः ॥ अश्रुप्रमार्जनंतस्यकर्तव्यमितिनिश्चयः १५ उपक्षेपणजोऽधर्मःसुमहान्स्यान्महीपतेः ॥ यद्यस्यरुदतोद्वारिनकरोम्यद्यरक्षणम् १६ अनास्तिक्यंचसर्वेषामस्माकमपिरक्षणे ॥ प्रतितिष्ठेतलोकेऽस्मिन्नधर्मश्चैवनोभवेत् १७ अनादृत्यतुराजानंगतेमयिनसंशयः ॥ अजातशत्रोर्नृपतेर्मयिचैवानृतंभवेत् १८ अनुप्रवेशेराज्ञस्तुवनवासोभवेन्मम ॥ सर्वमन्यत्परिहृतंधर्षणात्तुमहीपतेः १९ अधर्मोवैमहानस्तुवनेवामरणंमम ॥ शरीरस्यविनाशेनधर्मएवविशिष्यते २० एवंविनिश्चित्यततःकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ अनुप्रविश्यराजानमापृच्छ्यचविशांपते २१ धनुरादायसंहृष्टोब्राह्मणंप्रत्यभाषत ॥ ब्राह्मणागम्यतांशीघ्रंयावत्परधनैषिणः २२ नदूरेतेगताःक्षुद्रास्तावद्गच्छावहेसह ॥ यावन्निवर्त्तयाम्यद्यचौरहस्ताद्धनंतव २३ सोऽनुसृत्यमहाबाहुर्धन्वीवर्मीरथीध्वजी ॥ शरैर्विध्वस्यतांश्चौरानवजित्यचतद्धनम् २४ ब्राह्मणंसमुपाकृत्ययशःप्राप्यचपांडवः ॥ ततस्तद्गोधनंपार्थोदत्वातस्मैद्विजातये २५ आजगामपुरंवीरःसव्यसाचीधनंजयः॥ सोऽभिवाद्यगुरून्सर्वान्सर्वैश्चाप्यभिनंदितः २६ ॥ ॥ ॥

राजानंसखीकमायुधागारस्थंप्रतिमयिगतेसति १८ अनुप्रवेशेएकस्मिन्स्त्रियासहरममाणेऽन्यस्यतत्रगमने । अन्यद्वनवासादिकं । परिहृतंतुच्छं । धर्षणात्तत्रधर्मोमहानितिसंबंधः १९ वाशब्दइवार्थेयेनाधर्मेणममवनेमरणमिवस्यात्सएवास्तुयतोस्माद्ब्रह्मस्वरक्षणजोधर्मःश्रेष्ठः २० आपृच्छ्यधनुश्चादाय २१ । २२ । २३ । २४ समुपाकृत्यप्रसाद्यस्वपुरमाजगामेतिद्वितीयेनान्वयः २५ । २६ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२७ समयोऽनुप्रवेष्टुर्द्वादशवार्षिकोवनवासनियमः २८ मज्जमानयास्खलंत्या २९। ३० अनुजानामिब्राह्मणार्थत्वेनगुणत्वेनैवांगीकरोमि व्यलीकमप्रियं ३१ उपघातोऽनिष्टः विधिलोपकोधर्मघ्नः ३२ नचते त्वया ३३।३४। ३५ ॥ इतिआ०नी०भा०त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥ तंप्रयांतमिति १ भैक्षाःभिक्षाजीविनोयतयोब्रह्मचारिणश्च चौक्षाइतिपाठेचोक्षाःशुचयस्तएवचौक्षाः'चोक्षोगीतेशुचौ

धर्मराजमुवाचेदंव्रतमादिशमेप्रभो ॥ समयःसमतिक्रांतोभवत्संदर्शनेमया २७ वनवासंगमिष्यामिसमयोह्येषनःकृतः ॥ इत्युक्तोधर्मराजस्तुसहसावाक्यमप्रियम् २८ कथमित्यब्रवीद्वाचाशोकार्त्तःसज्जमानया ॥ युधिष्ठिरोगुडाकेशंभ्राताभ्रातरमच्युतम् २९ उवाचदीनोराजाचधनंजयमिदंवचः ॥ प्रमाणमस्मियदितेमत्तःशृणुवचोऽनघ ३० अनुप्रवेशेयद्वीरकृतवांस्त्वंममाप्रियम् ॥ सर्वंतदनुजानामिव्यलीकंनचमेहृदि ३१ गुरोरनुप्रवेशोहिनोपघातोयवीयसः ॥ यवीयसोऽनुप्रवेशोज्येष्ठस्यविधिलोपकः ३२ निवर्तस्वमहाबाहोकुरुष्ववचनंमम ॥ नहितेधर्मलोपोऽस्तिनचतेधर्षणाकृता ३३ ॥ अर्जुनउवाच ॥ नव्याजेनचरेद्धर्ममितिमेभवतःश्रुतम् ॥ नसत्याद्विचलिष्यामिसत्येनायुधमालभे ३४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सोऽभ्यनुज्ञायराजानंवनचर्यायदीक्षितः ॥ वनेद्वादशवर्षाणिवासायानुजगामह ३५ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अर्जुनवनवासपर्वणि अर्जुनतीर्थयात्रायांत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तंप्रयांतंमहाबाहुंकौरवाणांयशस्करम् ॥ अनुजग्मुर्महात्मानोब्राह्मणावेदपारगाः १ वेदवेदांगविद्वांसस्तथैवाध्यात्मचिंतकाः ॥ भैक्षाश्चभगवद्भक्ताःसूताःपौराणिकाश्चये २ कथकाश्चापरेराजन्श्रमणाश्चवनौकसः ॥ दिव्याख्यानानियेचापिपठंतिमधुरंद्विजाः ३ एतैश्चान्यैश्चबहुभिःसहायैःपांडुनंदनः ॥ वृत्तःश्लक्ष्णकथैःप्रायान्मरुद्भिरिववासवः ४ रमणीयानिचित्राणिवनानिचसरांसिच ॥ सरितःसागरांश्चैवदेशानपिचभारत ५ पुण्यान्यपिचतीर्थानिददर्शभरतर्षभः ॥ सगंगाद्वारमाश्रित्यनिवेशमकरोत्प्रभुः ६ तत्रतस्याद्भुतंकर्मशृणुत्वंजनमेजय ॥ कृतवान्यद्विशुद्धात्मापांडूनांप्रवरोहिसः ७ निविष्टेतत्रकौन्तेयेब्राह्मणेषुचभारत ॥ अग्निहोत्राणिविप्रास्तेप्रादुश्चक्रुरनेकशः ८ तेषुप्रबोध्यमानेषुज्वलितेषुहुतेषुच ॥ कृतपुष्पोपहारेषुतीरांतरगतेषुच ९ कृताभिषेकैर्विद्वद्भिर्नियतैःसत्पथिस्थितैः ॥ शुशुभेऽतीवतद्राजन्गंगाद्वारंमहात्मभिः १० तथापर्याकुलेतस्मिन्निवेशेपांडवर्षभः ॥ अभिषेकायकौन्तेयोगंगामवततारह ११ तत्राभिषेकंकृत्वासतर्पयित्वापितामहान् ॥ उत्तितीर्षुर्जलाद्राजन्नग्निकार्यचिकीर्षया १२ अपकृष्टोमहाबाहुर्नागराजस्यकन्यया ॥ अंतर्जलेमहाराजउलूप्याकामयानया १३ ददर्शपांडवस्तत्रपावकंसुसमाहितः ॥ कौरव्यस्याथनागस्यभवनेपरमार्चिते १४ तत्राग्निकार्यंकृतवान्कुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ अशंकमानेनहुतस्तेनातुष्यद्धुताशनः १५ अग्निकार्यंसकृत्वातुनागराजसुतांतदा ॥ प्रहसन्निवकौन्तेयइदंवचनमब्रवीत् १६

दक्षेतथातीक्ष्णमनोज्ञयोः'इतिमेदिनी चोक्षाइत्येवमुख्यःपाठः २ श्रमणाऊर्ध्वरेतसोयतयोब्रह्मचारिणश्च ३।४।५। ६।७।८।९।१०।११ अग्निकार्यचिकीर्षयेतिपत्नीसान्निध्याभावेऽपिप्रवसताऔपासनहोमःकर्त्तव्यइतिदर्शितं १२ अपकृष्टोऽपनीतः कामयानयातंपतिमिच्छंत्या १३। १४ अशंकमानेनआपद्धर्मनिश्चयवतानिस्मयरहितेन १५। १६ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७। १८ समुद्रगांगंगां १९ अनंगग्लपितांकामेनपीडितां २०। २१। २२। २३ जानाम्यहंपांडवेयेत्यादिनास्वस्यातींद्रियंतीद्रौपदीनिमित्तमेवतवब्रह्मचर्यंनान्यत्रेत्याह अतएवाग्रेऽपिचित्रांगदासुभद्रयोः

किमिदंसाहसंभीरुकृतवत्यसिभाविनि ॥ कश्चायंसुभगेदेशःकाचत्वंकस्यवाऽऽत्मजा १७ ॥ उलूप्युवाच ॥ ऐरावतकुलेजातःकौरव्योनामपन्नगः ॥ तस्यास्मि दुहिताराजन्नुलूपीनामपन्नगी १८ साऽहंत्वामभिषेकार्थमवतीर्णंसमुद्रगाम् ॥ दृष्ट्वैवपुरुषव्याघ्रकंदर्पेणाभिमूर्च्छिता १९ तांमामनंगग्लपितांत्वत्कृतेकुरुनंदन ॥ अनन्यांनंदयस्वाद्यप्रदानेनात्मनोऽनघ २० ॥ अर्जुनउवाच ॥ ब्रह्मचर्यमिदंभद्रेममद्वादशवार्षिकम् ॥ धर्मराजेनचादिष्टंनाहमस्मिस्वयंवशः २१ तवचापिप्रियं कर्तुमिच्छामिजलचारिणि ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंचमयाकिंचनकर्हिचित् २२ कथंचनानृतंमेस्यात्तवचापिप्रियंभवेत् ॥ नचपीड्येतमेधर्मस्तथाकुर्याभुजंगमे २३ ॥ उलूप्युवाच ॥ जानाम्यहंपांडवेययथाचरसिमेदिनीम् ॥ यथाचतेब्रह्मचर्यमिदमादिष्टवान्गुरुः २४ परस्परंवर्त्तमानान्द्रुपदस्यात्मजांप्रति ॥ योनोऽनुप्रविशे न्मोहात्सवैद्वादशवार्षिकम् २५ वनेचरेद्ब्रह्मचर्यमितिवःसमयःकृतः ॥ तदिदंद्रौपदीहेतोरन्योऽन्यस्यप्रवासनम् २६ कृतवांस्तत्रधर्मार्थमत्रधर्मोनदुष्यति ॥ परि त्राणंचकर्त्तव्यमार्तानांपृथुलोचन २७ कृत्वाममपरित्राणंतवधर्मोनलुप्यते ॥ यदिवाप्यस्यधर्मस्यसूक्ष्मोऽपिस्याद्व्यतिक्रमः २८ सचतेधर्मएवस्याद्दत्वाप्राणान्म मार्जुन ॥ भक्तांचभजमांपार्थसतामेतन्मतंप्रभो २९ नकरिष्यसिचेदेवंमृतांमामुपधारय ॥ प्राणदानान्महाबाहोचरधर्ममनुत्तमम् ३० शरणंचप्रपन्नाऽस्मित्वा मद्यपुरुषोत्तम ॥ दीनाननाथान्कौन्तेयपरिरक्षसिनित्यशः ३१ साऽहंशरणमभ्येमिरोरवीमिचदुःखिता ॥ याचेत्वांचाभिकामाऽहंतस्मात्कुरुममप्रियम् ॥ सत्व मात्मप्रदानेनसकामांमांकर्तुमर्हसि ३२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुकौन्तेयःपन्नगेश्वरकन्यया ॥ कृतवांस्तत्तथासर्वंधर्ममुद्दिश्यकारणम् ३३ सनागभवनेरात्रिं तामुषित्वाप्रतापवान् ॥ उदितेऽभ्युत्थितःसूर्येकौरव्यस्यनिवेशनात् ३४ आगतस्तुपुनस्तत्रगंगाद्वारंतयासह ॥ परित्यज्यगतासाध्वीउलूपीनिजमंदिरम् ३५ दत्वावरमजेयत्वंजलेसर्वत्रभारत ॥ साध्याजलचराःसर्वेभविष्यंतिनसंशयः ३६ ॥ इति श्रीम० आ० अर्जुनवनवासपर्वणिउलूपीसंगेचतुर्दशाधिकद्विशततमोऽ ध्यायः २१४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कथयित्वाचतत्सर्वंब्राह्मणेभ्यःसभारत ॥ प्रययौहिमवत्पार्श्वेततोवज्रधरात्मजः १ अगस्त्यवटमासाद्यवसिष्ठस्यचपर्व तम् ॥ भृगुतुंगेचकौन्तेयःकृतवाञ्शौचमात्मनः२ प्रददौगोसहस्राणिसुबहूनिचभारत ॥ निवेशांश्चद्विजातिभ्यःसोऽददत्कुरुसत्तमः ३ हिरण्यबिंदोस्तीर्थेचस्नात्वा पुरुषसत्तमः ॥ दृष्टवान्पांडवश्रेष्ठःपुण्यान्यायतनानिच ४ अवतीर्यनरश्रेष्ठोब्राह्मणैःसहभारत ॥ प्राचींदिशमभिप्रेप्सुर्जगामभरतर्षभः ५ ॥ ॥

पाणिग्रहणंसंगच्छते २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४ परित्यज्यमुनिसमाजेतंविसृज्य ३५। ३६ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशाधिक द्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥ ॥ कथयित्वेति १ भृगुतुंगेतुंगनाथइतिप्रसिद्धे २ निवेशान्गृहाणि ३। ४। ५ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६ महानदींगयास्थामेवनदीं ७ । ८ । ९ राष्ट्रद्वारेषुपर्वतसंधिमार्गेषु कलिंगस्थतीर्थानामन्तिप्रशस्तत्वादुपावर्त्तंतपराङ्वृत्ताः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ चैत्रवाहनींचित्रवाहनस्यदुहितरं १६ । १७
१८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ हेतुर्विधिनापुत्रहेतौपुत्रिकायामपिपुत्रशब्दप्रयोगविधानात् लांगलंजीवनमितिवत् तथाचलिंगं पुमांसएवमेपुत्राजायेरन्निति । तेनपुत्र्यपिपुत्रसंज्ञिता २४ शुल्कं

आनुपूर्व्येणतीर्थानिदृष्टवान्कुरुसत्तमः ॥ नदींचोत्पलिनींरम्यामरण्यंनैमिषंप्रति ६ नंदामपरनंदांचकौशिकींचयशस्विनीम् ॥ महानदींगयांचैवगंगामपिचभार
त ७ एवंतीर्थानिसर्वाणिपश्यमानस्तथाऽऽश्रमान् ॥ आत्मनःपावनंकुर्वन्ब्राह्मणेभ्योददौचगाः ८ अंगवंगकलिंगेषुयानितीर्थानिकानिचित् ॥ जगामतानिस
र्वाणिपुण्यान्यायतनानिच ९ दृष्ट्वाचविधिवत्तानिधनंचापिददौततः ॥ कलिंगराष्ट्रद्वारेषुब्राह्मणाःपांडवानुगाः ॥ अभ्यनुज्ञायकौन्तेयमुपावर्त्तंतभारत १० सतु
तैरभ्यनुज्ञातःकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ सहायैरल्पकैःशूरःप्रययौयत्रसागरः ११ सकलिंगानतिक्रम्यदेशानायतनानिच ॥ हर्म्याणिरमणीयानिप्रेक्षमाणोययौप्रभुः १२
महेंद्रपर्वतंदृष्ट्वातापसैरुपशोभितम् ॥ समुद्रतीरेणशनैर्मणिपूरंजगामह १३ तत्रसर्वाणितीर्थानिपुण्यान्यायतनानिच ॥ अभिगम्यमहाबाहुरभ्यगच्छन्महीप
तिम् १४ मणिपूरेश्वरंराजन्धर्मज्ञंचित्रवाहनम् ॥ तस्यचित्रांगदानामदुहिताचारुदर्शना १५ तांददर्शपुरेतस्मिन्विचरंतींयदृच्छया ॥ दृष्ट्वाचतांवरारोहांचकमे
चैत्रवाहनीम् १६ अभिगम्यचराजानमवदत्स्वंप्रयोजनम् ॥ देहिमेखल्विमांराजन्क्षत्रियायमहात्मने १७ तच्छ्रुत्वात्वब्रवीद्राजाकस्यपुत्रोऽसिनामकिम् ॥
उवाचतंपांडवोऽहंकुंतीपुत्रोधनंजयः १८ तमुवाचाथराजाससांत्वपूर्वमिदंवचः ॥ राजाप्रभंजनोनामकुलेऽस्मिन्संबभूवह १९ अपुत्रःप्रसवेनार्थीतपस्तेपेसउत्त
मम् ॥ उग्रेणतपसातेनदेवदेवःपिनाकधृक् २० ईश्वरस्तोषितःपार्थदेवदेवउमापतिः ॥ सतस्मैभगवान्प्रादादेकैकंप्रसवंकुले २१ एकैकःप्रसवस्तस्माद्भवत्यस्मिन्कु
लेसदा ॥ तेषांकुमाराःसर्वेषांपूर्वेषांममजज्ञिरे २२ एकाचममकन्येयंकुलस्योत्पादनीभृशम् ॥ पुत्रोममायमितिमेभावनापुरुषर्षभ २३ पुत्रिकाहेतुविधिनासंज्ञिताभरत
र्षभ ॥ तस्मादेकःसुतोयोऽस्यांजायतेभारतत्वया २४ एतच्छुल्कंभवत्वस्याःकुलकृज्जायतामिह ॥ एतेनसमयेनेमांप्रतिगृह्णीष्वपांडव २५ सतथेतिप्रतिज्ञायतां
कन्यांप्रतिगृह्यच ॥ उवासनगरेतस्मिंस्तिस्रःकुंतीसुतःसमाः २६ तस्यांसुतेसमुत्पन्नेपरिष्वज्यवरांगनाम् ॥ आमंत्र्यनृपतिंतंतुजगामपरिवर्तितुम् २७ ॥ इति
श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अर्जुनवनवासपर्वणि चित्रांगदासंगमे पंचदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसमुद्रेतीर्थानि
दक्षिणेभरतर्षभः ॥ अभ्यगच्छत्सुपुण्यानिशोभितानितपस्विभिः १ वर्जयंतिस्मतीर्थानितत्रपंचस्मतापसाः ॥ अत्रकीर्णानियान्यासन्पुरस्तात्तुतपस्विभिः २
अगस्त्यतीर्थंसौभद्रंपौलोमंचसुपावनम् ॥ कारंधमंप्रसन्नंचहयमेधफलंचतत् ३ ॥ ॥ ॥ ॥

मौल्यं अद्यापिपुत्रिकापुत्रस्यैवराज्यमितिदक्षिणकेरलेष्वाचारोदृश्यते २५ समाःवर्षाणि । हिमाइतिपाठेऽपिहेमंतत्रयेणसएवार्थोलक्ष्यः । पश्येमत्वाशतंहिमाइतिवेदेप्रयोगाच्च २६ । २७ ॥ इति आदि
नी० भा० पंचदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥ ॥ ततइति १ पंचतीर्थान्यागस्त्यसौभद्रपौलोमकारंधमभारद्वाजीयानिपंचतीर्थानि २ । ३ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ धर्मबुद्धिभिर्दुर्मरणजंदोषंतीर्थेनाप्यविनाश्यंपश्यद्भिः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ उत्कृष्टएवउद्धृतमात्रः १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९

भारद्वाजस्यतीर्थंतुपापप्रशमनंमहत् ॥ एतानिपंचतीर्थानिददर्शकुरुसत्तमः ४ विविक्तान्युपलक्ष्याथतानितीर्थानिपांडवः ॥ दृष्ट्वाचवर्ज्यमानानिमुनिभिर्धर्मबुद्धिभिः ५ तपस्विनस्ततोऽपृच्छत्प्रांजलिःकुरुनंदनः ॥ तीर्थानीमानिवर्ज्यन्तेकिमर्थंब्रह्मवादिभिः ६ ॥ ॥ तापसाऊचुः ॥ ग्राहाःपंचवसंत्येषुहरंतिचतपोधनान् ॥ ततएतानिवर्ज्यन्तेतीर्थानिकुरुनंदन ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेषांश्रुत्वामहाबाहुर्वार्यमाणस्तपोधनैः ॥ जगामतानितीर्थानिद्रष्टुंपुरुषसत्तमः ८ ततःसौभद्रमासाद्यमहर्षेस्तीर्थमुत्तमम् ॥ विगाह्यसहसाशूरःस्नानंचक्रेपरंतपः ९ अथतंपुरुषव्याघ्रमंतर्जलचरोमहान् ॥ जग्राहचरणेग्राहःकुंतीपुत्रंधनंजयम् १० सतमादायकौन्तेयोविस्फुरंतंजलेचरम् ॥ उदतिष्ठन्महाबाहुर्बलेनबलिनांवरः ११ उत्कृष्टएवग्राहस्तुसोऽर्जुनेनयशस्विना ॥ बभूवनारीकल्याणीसर्वाभरणभूषिता १२ दीप्यमानाश्रियाराजन्दिव्यरूपामनोरमा ॥ तदद्भुतंमहद्दृष्ट्वाकुंतीपुत्रोधनंजयः १३ तांस्त्रियंपरमप्रीतइदंवचनमब्रवीत् ॥ कावैत्वमसिकल्याणिकुतोवाऽसिजलेचरी १४ किमर्थंचमहत्पापमिदंकृतवतीपुरा ॥ वर्गोवाच ॥ अप्सराऽस्मिमहाबाहोदेवारण्यविहारिणी १५ इष्टाधनपतेर्नित्यंवर्गानाममहाबल ॥ ममसख्यश्चतस्रोऽन्याःसर्वाःकामगमाःशुभाः १६ ताभिःसार्धंप्रयाताऽस्मिलोकपालनिवेशनम् ॥ ततःपश्यामहेसर्वाब्राह्मणंसंशितव्रतम् १७ रूपवंतमधीयानमेकमेकांतचारिणम् ॥ तस्यैवतपसाराजंस्तद्वनंतेजसावृतम् १८ आदित्यइवतंदेशंकृत्स्नंसव्यकाशयत् ॥ तस्यदृष्ट्वातपस्ताद्दृग्रूपंचाद्भुतमुत्तमम् १९ अवतीर्णाःस्मतंदेशंतपोविघ्नचिकीर्षया ॥ अहंचसौरभेयीचसमीचीबुद्बुदालता २० यौगपद्येनतंविप्रमभ्यगच्छाममभारत ॥ गायंत्योऽथहसंत्यश्चलोभयित्वाचतंद्विजम् २१ सचनास्मासुकृतवान्मनोवीरकथंचन ॥ नाकंपतमहातेजाःस्थितस्तपसिनिर्मले २२ सोऽशपत्कुपितोऽस्मासुब्राह्मणःक्षत्रियर्षभ ॥ ग्राहभूताजलेयूयंचरिष्यथशतंसमाः २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि अर्जुनवनवासपर्वणि तीर्थग्राहविमोचने षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥ ॥ ॥ ॥

वर्गोवाच ॥ ततोवयंप्रव्यथिताःसर्वाभारतसत्तम ॥ अयामशरणंविप्रंतंतपोधनमच्युतम् १ रूपेणवयसाचैवकंदर्पेणचदर्पिताः ॥ अयुक्तंकृतवत्यःस्मक्षंतुमर्हसिनोद्विज २ एषएववधोऽस्माकंसुपर्याप्तस्तपोधनः ॥ यद्वयंसंशितात्मानंप्रलोब्धुंत्वामिहागताः ३ अवध्यास्तुस्त्रियःसृष्टामन्यंतेधर्मचारिणः ॥ तस्माद्धर्मेणवर्द्धत्वंनास्मान्हिंसितुमर्हसि ४ सर्वभूतेषुधर्मज्ञमैत्रोब्राह्मणउच्यते ॥ सत्योभवतुकल्याणएषवादोमनीषिणाम् ५ शरणंचप्रपन्नानांशिष्टाःकुर्वन्तिपालनम् ॥ शरणंत्वांप्रपन्नाःस्मतस्मात्त्वंक्षंतुमर्हसि ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःसधर्मात्माब्राह्मणःशुभकर्मकृत् ॥ प्रसादंकृतवान्वीररविसोमसमप्रभः ७ ॥

२० । २१ । २२ । २३ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥ ॥ ॥ ॥ ततोवयमिति । अयामगतवत्यः १ । २

६१ प्रलोब्धुंप्रलोभयितुं ३ वर्धवर्धस्व ४ मैत्रःसर्वभूतसुहृत् एषवादोमैत्रोब्राह्मणइत्युद्घोषः ५ । ६ । ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शतसहस्रादयःशब्दाअनंतवाचकाः इहतुशतशब्दःशतमेववक्तीत्यर्थः ८ यदाचेति । उत्कर्षणमेवावधिर्नशतसंख्येतिभावः ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

॥ ब्राह्मणउवाच ॥ शतंशतसहस्रंतुसर्वमक्षय्यवाचकम् ॥ परिमाणंशतंत्वेतन्नेदमक्षय्यवाचकम् ८ यदाचवोग्राहभूतागृह्णंतीःपुरुषान्जले ॥ उत्कर्षतिजलात्त
स्मात्स्थलंपुरुषसत्तमः ९ तदायूयंपुनःसर्वाःस्वंरूपंप्रतिपत्स्यथ ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंमेहसताऽपिकदाचन १० तानिसर्वाणितीर्थानिततःप्रभृतिचैवह ॥ नारीती
र्थानिनाम्नेहख्यातिंयास्यंतिसर्वशः ॥ पुण्यानिचभविष्यंतिपावनानिमनीषिणाम् ११ ॥ वर्गोवाच ॥ ततोऽभिवाद्यतंविप्रंकृत्वाचापिप्रदक्षिणम् ॥ आचिंतयामो
ऽपसृत्यतस्माद्देशात्सुदुःखिताः १२ क्वनुनामवयंसर्वाःकालेनाल्पेनतंनरम् ॥ समागच्छेमयोनस्तद्रूपमापादयेत्पुनः १३ तावयंचिंतयित्वैवमुहूर्तादिवभारत ॥
दृष्टवत्योमहाभागंदेवर्षिमुतनारदम् १४ संप्रहृष्टाःस्मतंदृष्ट्वादेवर्षिममितद्युतिम् ॥ अभिवाद्यचतंपार्थस्थिताःस्मव्रीडितानना: १५ सनोऽपृच्छद्दुःखमूलमुक्त
वत्योवयंचतम् ॥ श्रुत्वातत्रयथावृत्तमिदंवचनमब्रवीत् १६ दक्षिणेसागरानूपेपंचतीर्थानिसंतिवै ॥ पुण्यानिरमणीयानितानिगच्छतमाचिरम् १७ तत्राशुपुरु
षव्याघ्रःपांडवेयोधनंजयः ॥ मोक्षयिष्यतिशुद्धात्मादुःखादस्मान्नसंशयः १८ तस्यसर्वावयंवीरश्रुत्वावाक्यमितोगताः ॥ तदिदंसत्यमेवाद्यमोक्षिताऽहंत्वयाऽनघ
१९ एतास्तुममताःसख्यश्चतस्रोऽन्याजलेश्रिताः ॥ कुरुकर्मशुभंवीरएताःसर्वाविमोक्षय २० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्ताःपांडवश्रेष्ठःसर्वाएवविशांपते
॥ तस्माच्छापाददीनात्मामोक्षयामासवीर्यवान् २१ उत्थायचजलात्तस्मात्प्रतिलभ्यवपुःस्वकम् ॥ तास्तदाऽप्सरसोराजन्नदृश्यंतयथापुरा २२ तीर्थानिशोधयि
त्वातुतथाऽनुज्ञायताःप्रभुः ॥ चित्रांगदांपुनर्द्रष्टुंमणिपूरंपुनर्ययौ २३ तस्यामजनयत्पुत्रंराजानंबभ्रुवाहनम् ॥ तंदृष्ट्वापांडवोराजंश्चित्रवाहनमब्रवीत् २४ चित्रांगदा
याःशुल्कंत्वंगृहाणबभ्रुवाहनम् ॥ अनेनचभविष्यामिऋणान्मुक्तोनराधिप २५ चित्रांगदांपुनर्वाक्यमब्रवीत्पांडुनंदनः ॥ इहवैभवभद्रंतेवर्धेथाबभ्रुवाहनम्
२६ इंद्रप्रस्थनिवासंमेत्वंतत्रागत्यरंस्यसि ॥ कुंतींयुधिष्ठिरंभीमंभ्रातरौमेकनीयसौ २७ आगत्यतत्रपश्येथाअन्यानपिचबांधवान् ॥ बांधवैःसहितासर्वैर्नंदसे
त्वमनिंदिते २८ धर्मेस्थितःसत्यधृतिःकौन्तेयोऽथयुधिष्ठिरः ॥ जित्वातुपृथिवींसर्वांराजसूयंकरिष्यति २९ तत्रागच्छंतिराजानःपृथिव्यांनृपसंज्ञिताः ॥ बहू
निरत्नान्यादायआगमिष्यतितेपिता ३० एकसार्थंप्रयाताऽसिचित्रवाहनसेवया ॥ द्रक्ष्यामिराजसूयेत्वांपुत्रंपालयमाशुचः ३१ बभ्रुवाहननाम्नातुममप्राणोम
हीचरः ॥ तस्माद्भरस्वपुत्रंवैपुरुषंवंशवर्धनम् ३२ चित्रवाहनदायादंधर्मात्पौरवनंदनम् ॥ पांडवानांप्रियंपुत्रंतस्मात्पालयसर्वदा ३३ विप्रयोगेनसंतापंमाकृ
थास्त्वमनिंदिते ॥ चित्रांगदामेवमुक्त्वागोकर्णमभितोऽगमत् ३४ ॥ ॥ ॥ ॥

१९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३९ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥ सइति । अपरांतेषुपश्चिमसमुद्रतीरेषु १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

आद्यंपशुपतेःस्थानंदर्शनादेवमुक्तिदम् ॥ यत्रपापोऽपिमनुजःप्राप्नोत्यभयदंपदम् ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअर्जुनवनवासपर्वण्यर्जुनतीर्थयात्रायांसप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सोऽपरांतेषुतीर्थानिपुण्यान्यायतनानिच ॥ सर्वाण्येवानुपूर्व्येणजगामामितविक्रमः १ समुद्रेपश्चिमेयानितीर्थान्यायतनानिच ॥ तानिसर्वाणिगत्वासप्रभासमुपजग्मिवान् २ प्रभासदेशंसंप्राप्तंबीभत्सुमपराजितम् ॥ सुपुण्यंरमणीयंचशुश्रावमधुसूदनः ३ ततोऽभ्यगच्छत्कौन्तेयंसखायंतत्रमाधवः ॥ ददृशातेतदाऽन्योऽन्यंप्रभासेकृष्णपांडवौ ४ तावन्योऽन्यंसमाश्लिष्यपृष्ट्वाचकुशलंवने ॥ आस्तांप्रियसखायौतौनरनारायणावृषी ५ ततोऽर्जुनंवासुदेवस्तांचर्यांपर्यपृच्छत ॥ किमर्थंपांडवैतानितीर्थान्यनुचरस्युत ६ ततोऽर्जुनोयथावृत्तंसर्वमाख्यातवांस्तदा ॥ श्रुत्वोवाचचवार्ष्णेयएवमेतदितिप्रभुः ७ तौविहृत्ययथाकामंप्रभासेकृष्णपांडवौ ॥ महीधरंरैवतकंवासायैवाभिजग्मतुः ८ पूर्वमेवतुकृष्णस्यवचनात्तंमहीधरम् ॥ पुरुषामंडयांचक्रुरुपजन्हुश्चभोजनम् ९ प्रतिगृह्यार्जुनःसर्वमुपभुज्यचपांडवः ॥ सहैववासुदेवेनदृष्टवान्नटनर्तकान् १० अभ्यनुज्ञायतान्सर्वानर्चयित्वाचपांडवः ॥ सत्कृतंशयनंदिव्यमभ्यगच्छन्महामतिः ११ ततस्तत्रमहाबाहुःशयानःशयनेशुभे ॥ तीर्थानांपल्वलानांचपर्वतानांचदर्शनम् ॥ आपगानांवनानांचकथयामाससात्वते १२ एवंसकथयन्नेवनिद्रयाजनमेजय ॥ कौन्तेयोऽपिहृतस्तस्मिन्शयनेस्वर्गसन्निभे १३ मधुरेणैवगीतेनवीणाशब्देनचैवह ॥ प्रबोध्यमानोबुबुधेस्तुतिभिर्मंगलैस्तथा १४ सकृत्वाऽवश्यकार्याणिवार्ष्णेयेनाभिनंदितः ॥ रथेनकांचनांगेनद्वारकामभिजग्मिवान् १५ अलंकृताद्वारकातुबभूवजनमेजय ॥ कुंतीपुत्रस्यपूजार्थमपिनिष्कुटकेष्वपि १६ दिदृक्षंतश्चकौन्तेयंद्वारकावासिनोजनाः ॥ नरेंद्रमार्गमाजग्मुस्तूर्णंशतसहस्रशः १७ अवलोकेषुनारीणांसहस्राणिशतानिच ॥ भोजवृष्ण्यंधकानांचसमवायोमहानभूत् १८ सतथासत्कृतःसर्वैर्भोजवृष्ण्यंधकात्मजैः ॥ अभिवाद्याभिवाद्यांश्चसर्वैश्चप्रतिनंदितः १९ कुमारैःसर्वशोवीरःसत्कारेणाभिचोदितः ॥ समानवयसःसर्वानाश्लिष्यसपुनःपुनः २० कृष्णस्यभवनेरम्येरत्नभोज्यसमावृते ॥ उवाससहकृष्णेनबहुलास्तत्रशर्वरीः २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वण्यर्जुनवनवासपर्वण्यर्जुनद्वारकागमनेऽष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥ ॥ समाप्तंचार्जुनवनवासपर्व ॥ अथसुभद्राहरणपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःकतिपयाहस्यतस्मिन्रैवतकेगिरौ ॥ वृष्ण्यंधकानामभवदुत्सवोनृपसत्तम १ तत्रदानंददुर्वीराब्राह्मणेभ्यःसहस्रशः ॥ भोजवृष्ण्यंधकाश्चैवमहेतस्यगिरेस्तदा २ ॥ ॥ ॥

१४ कांचनांगेनस्वर्णमयध्वजादिमता १५ निष्कुटेषुगृहारामेष्वप्यलंकृताकिंसुतराजमार्गादिषु १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेअष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥ ॥ ततइति ॥ १ गिरेर्महेपर्वतदैवत्येउत्सवे २ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ । ४ चंचूर्यंतेदेदीप्यंते ५ । ६ क्षीबोमधुमत्तः ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ वक्ष्यामिपितरंस्वयमितिकृष्णेनदापयिष्यामीतिसूचितेऽपिप्राप्तौतुकउपायइति

प्रासादैरत्नचित्रैश्चगिरेस्तस्यसमंततः ॥ सदेशःशोभितोराजन्कल्पवृक्षैश्चसर्वशः ३ वादित्राणिचतत्रान्येवादकाःसमवादयन् ॥ ननृतुर्नर्तकाश्चैवजगुर्गेयानिगाय
नाः ४ अलंकृताःकुमाराश्चवृष्णीनांसुमहौजसाम् ॥ यानैर्हाटकचित्रैश्चचंचूर्यंतेस्मसर्वशः ५ पौराश्चपादचारेणयानैरुच्चावचैस्तथा ॥ सदाराःसानुयात्राश्चशतशो
थसहस्रशः ६ ततोहलधरःक्षीबोरेवतीसहितःप्रभुः ॥ अनुगम्यमानोगंधर्वैरचरत्तत्रभारत ७ तथैवराजावृष्णीनामुग्रसेनःप्रतापवान् ॥ अनुगीयमानोगंधर्वैःस्त्रीस
हस्रसहायवान् ८ रौक्मिणेयश्चसांबश्चक्षीबौसमरदुर्मदौ ॥ दिव्यमाल्यांबरधरौविजह्रातेऽमराविव ९ अक्रूरःसारणश्चैवगदोबभ्रुर्विदूरथः ॥ निशठश्चारुदेष्णश्चपृ
थुर्विपृथुरेवच १० सत्यकःसात्यकिश्चैवभंगकारमहारवौ ॥ हार्दिक्यउद्धवश्चैवयेचान्येनानुकीर्तिताः ११ एतेपरिवृताःस्त्रीभिर्गंधर्वैश्चपृथक्पृथक् ॥ तमुत्सवंरैव
तकेशोभयांचक्रिरेतदा १२ चित्रकौतूहलेतस्मिन्वर्तमानेमहाद्भुते ॥ वासुदेवश्चपार्थश्चसहितौपरिजग्मतुः १३ तत्रचंक्रममाणौतौवसुदेवसुतांशुभाम् ॥ अलंकृतां
सखीमध्येभद्रांददृशतुस्तदा १४ दृष्ट्वैवतामर्जुनस्यकंदर्पःसमजायत ॥ तंतदैकाग्रमनसंकृष्णःपार्थमलक्षयत् १५ अब्रवीत्पुरुषव्याघ्रःप्रहसन्निवभारत ॥ वनेचरस्य
किमिदंकामेनालोड्यतेमनः १६ ममैषाभगिनीपार्थसारणस्यसहोदरा ॥ सुभद्रानामभद्रंतेपितुर्मेदयितासुता ॥ यदितेवर्त्ततेबुद्धिर्वक्ष्यामिपितरंस्वयम् १७ ॥ अर्जु
नउवाच ॥ दुहितावसुदेवस्यवासुदेवस्यचस्वसा ॥ रूपेणचैषासंपन्नाकमिवैषानमोहयेत् १८ कृतमेवतुकल्याणंसर्वंममभवेद्ध्रुवम् ॥ यदिस्यान्ममवार्ष्णेयीमहिषीयं
स्वसातव १९ प्राप्तौतुकउपायःस्यात्तंब्रवीहिजनार्दन ॥ आस्थास्यामितदासर्वंयदिशक्यंनरेणतत् २० वासुदेवउवाच ॥ स्वयंवरःक्षत्रियाणांविवाहःपुरुषर्षभ ॥ सच
संशयितःपार्थस्वभावस्यानिमित्ततः २१ प्रसह्यहरणंचापिक्षत्रियाणांप्रशस्यते ॥ विवाहहेतुःशूराणामितिधर्मविदोविदुः २२ सत्वमर्जुनकल्याणींप्रसह्यभगिनींमम ॥
हरस्वयंवरेह्यस्याःकोवैवेदचिकीर्षितम् २३ ततोऽर्जुनश्चकृष्णश्चविनिश्चित्येतिकृत्यताम् ॥ शीघ्रगान्पुरुषानन्यान्प्रेषयामासतुस्तदा २४ धर्मराजायतत्सर्वमिंद्रप्रस्थग
तायवै ॥ श्रुत्वैवचमहाबाहुरनुजज्ञेसपांडवः २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसुभद्राहरणपर्वणियुधिष्ठिरानुज्ञायामूनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसंवादितेतस्मिन्ननुज्ञातोधनंजयः ॥ गतांरैवतकेकन्यांविदित्वाजनमेजय १ वासुदेवाभ्यनुज्ञातःकथयित्वेतिकृत्यताम् ॥ कृष्णस्यमत
मादायप्रययौभरतर्षभः २ रथेनकांचनांगेनकल्पितेनयथाविधि ॥ शैब्यसुग्रीवयुक्तेनकिंकिणीजालमालिना ३ ॥ ॥ ॥

पृच्छन्नर्जुनःप्रतिग्रहंनानुमन्यतइतिगम्यते २० स्वभावस्यानिमित्ततःस्त्रीचित्तस्यशौर्यपांडित्याद्यनपेक्षत्वात् स्त्रियोह्यपरीक्षितेऽपिपुंसिआपाततोरमणीयेसद्यःसकामाभवंतीतिभावः २१ । २२ । २३ । २४
अनुजज्ञेअनुज्ञातवान् २५ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥ ततइति । तस्मिन्विवाहसंदेशे १ इतिकृत्यतामग्रेतनीमितिकर्तव्यताम् २ । ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० भेरींदुंदुभिं सान्नाहिकींसन्नद्धाःसर्वेभवतेतिसूचयंतीं ११ । १२ । १३ । १४ सन्नयेसमुदाये १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ श्रुत्वापार्थस्य

सर्वशस्त्रोपपन्नेनजीमूतरवनादिना ।। ज्वलिताग्निप्रकाशेनद्विषतांहर्षघातिना ४ सन्नद्धःकवचीखड्गीबद्धगोधांगुलित्रवान् ।। मृगयाव्यपदेशेनप्रययौपुरुषर्षभः ५
सुभद्रात्वथशैलेंद्रमभ्यर्च्यैवहिरैवतम् ।। दैवतानिचसर्वाणिब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच ६ प्रदक्षिणंगिरेःकृत्वाप्रययौद्वारकांप्रति ।। तामभिद्रुत्यकौन्तेयःप्रसह्यारोपयद्र
थम् ।। सुभद्रांचारुसर्वांगींकामबाणप्रपीडितः ७ ततःसपुरुषव्याघ्रस्तामादायशुचिस्मिताम् ।। रथेनकांचनांगेनप्रययौस्वपुरंप्रति ८ ह्रियमाणांतुतांदृष्ट्वासुभद्रां
सैनिकाजनाः ।। विक्रोशंतोऽद्रवन्सर्वेद्वारकामभितःपुरीम् ९ तेसमासाद्यसहिताःसुधर्मामभितःसभाम् ।। सभापालस्यतत्सर्वमाचख्युःपार्थविक्रमम् १० तेषां
श्रुत्वासभापालोभेरींसान्नाहिकींततः ।। समाजघ्नेमहाघोषांजांबूनदपरिष्कृताम् ११ क्षुब्धास्तेनाथशब्देनभोजवृष्ण्यंधकास्तदा ।। अन्नपानमपास्याथसमापेतुःसमं
ततः १२ तत्रजांबूनदांगानिस्पर्ध्यास्तरणवंतिच ।। मणिविद्रुमचित्राणिज्वलिताग्निप्रभाणिच १३ भेजिरेपुरुषव्याघ्रावृष्ण्यंधकमहारथाः ।। सिंहासनानिशतशो
धिष्ण्यानीवहुताशनाः १४ तेषांसमुपविष्टानांदेवानामिवसन्नये ।। आचख्यौचेष्टितंजिष्णोःसभापालःसहानुगः १५ तच्छ्रुत्वावृष्णिवीरास्तेमदसंरक्तलोचनाः ।।
अमृष्यमाणाःपार्थस्यसमुत्पेतुरहंकृताः १६ योजयध्वंरथानाशुप्रासानाहरतेतिच ।। धनूंषिचमहार्हाणिकवचानिवृहंतिच १७ सूतानुच्चुकुशुःकेचिद्रथान्यो
जयतेतिच ।। स्वयंचतुरगान्केचिदयुंजन्हेमभूषितान् १८ रथेष्वानीयमानेषुकवचेषुध्वजेषुच ।। अभिक्रंदेनृवीराणांतदाऽऽसीत्तुमुलंमहत् १९ वनमालीत
तःक्षीबःकैलासशिखरोपमः ।। नीलवासामदोत्सिक्तइदंवचनमब्रवीत् २० किमिदंकुरुथाप्रज्ञास्तूष्णींभूतेजनार्दने ।। अस्यभावमविज्ञायसंक्रुद्धामोघगर्जिताः २१
एषतावदभिप्रायमाख्यातुस्वंमहामतिः ।। यदस्यरुचितंकर्तुंतत्कुरुध्वमतंद्रिताः २२ ततस्तेतद्वचःश्रुत्वाग्राह्यरूपंहलायुधात् ।। तूष्णींभूतास्ततःसर्वेसाधुसाध्वि
तिचाब्रुवन् २३ समंवचोनिशम्यैवबलदेवस्यधीमतः ।। पुनरेवसभामध्येसर्वेतेसमुपाविशन् २४ ततोऽब्रवीद्वासुदेवंवचोरामःपरंतपः ।। किमवागुपविष्टोऽसिप्रे
क्षमाणोजनार्दन २५ सत्कृतस्त्वत्कृतेपार्थःसर्वैरस्माभिरच्युत ।। नचसोर्हतितांपूजांदुर्बुद्धिःकुलपांसनः २६ कोहितत्रैवभुक्त्वाऽन्नंभाजनंभेत्तुमर्हति ।। मन्यमा
नःकुलेजातमात्मानंपुरुषःक्वचित् २७ इच्छन्नेवहिसंबंधंकृतंपूर्वंचमानयन् ।। कोहिनामभवेनार्थीसाहसेनसमाचरेत् २८ सोऽवमन्यतथाऽस्माकमनादृत्यचकेश
वम् ।। प्रसह्यहृतवानद्यसुभद्रांमृत्युमात्मनः २९ कथंहिशिरसोमध्येकृतंतेनपदंमम ।। मर्षयिष्यामिगोविंदपादस्पर्शमिवोरगः ३० अद्यनिष्कौरवामेकःकरि
ष्यामिवसुंधराम् ।। नहिमेमर्षणीयोऽयमर्जुनस्यव्यतिक्रमः ३१ ।। ।। ।। ।।

विक्रमंश्रुत्वा ग्राह्यंगृहीत्वा रूपमुपदेशात्मकमालोकं २३ । २४ । २५ । २६ । २७ भवेनऐश्वर्येण २८ । २९ । ३० । ३१ ।। ।। ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अन्वपद्यंतअनुमोदितवंतः ३२ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥ ॥ उक्तवंतइति १ । २ अनाधृष्यंकन्यालाभानियमादनादेयं ३ प्रदानंमतिग्र
हीनीचंकर्मेत्यर्थः ४ । ५ । ६ बुभूषेतप्राप्तुमिच्छेत् ७ अद्यनिष्कौरवामित्युक्तंतत्राह नचेति । अहंतुमत्तएवैवतेनजितोऽस्मिपरिशेषात्तुहरएवतत्प्रतियोद्धानान्यइतिभावः ८ । ९ । १० । ११ । १२

तंतथागर्जमानंतुमेघदुंदुभिनिःस्वनम् ॥ अन्वपद्यंततेसर्वेभोजवृष्ण्यंधकास्तदा ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसुभद्राहरणपर्वणि बलदेवक्रोधेविंशत्यधिकद्वि
शततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥ ॥ समाप्तंचसुभद्राहरणपर्व ॥ अथहरणाहरणपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ उक्तवंतोयथावीर्यमसकृत्सर्ववृष्णयः ॥ ततोऽब्रवीद्वासुदेवो
वाक्यंधर्मार्थसंयुतम् १ नावमानंकुलस्यास्यगुडाकेशःप्रयुक्तवान् ॥ संमानोऽभ्यधिकस्तेनप्रयुक्तोऽयंनसंशयः २ अर्थलुब्धान्नवःपार्थोमन्यतेसात्वतान्सदा ॥ स्वयं
वरमनाधृष्यंमन्यतेचापिपांडवः ३ प्रदानमपिकन्यायाःपशुवत्कोऽनुमन्यते ॥ विक्रयंचाप्यपत्यस्यकःकुर्यात्पुरुषोभुवि ४ एतान्दोषांस्तुकौन्तेयोदृष्टवानितिमे
मतिः ॥ अतःप्रसह्यहृतवान्कन्यांधर्मेणपांडवः ५ उचितश्चैवसंबंधःसुभद्रांचयशस्विनीम् ॥ एषचापीदृशःपार्थःप्रसह्यहृतवानिति ६ भरतस्यान्वयेजातंशांतनो
श्चयशस्विनः ॥ कुंतिभोजात्मजापुत्रंकोबुभूषेतनार्जुनम् ७ नचपश्यामियःपार्थंविजयेतरणेबलात् ॥ वर्जयित्वाविरूपाक्षंभगनेत्रहरंहरम् ८ अपिसर्वेषुलोकेषुसें
द्ररुद्रेषुमारिष ॥ सचनामरथस्तादृङ्मदीयास्तेचवाजिनः ९ योद्धापार्थश्चशीघ्रास्त्रःकोनुतेनसमोभवेत् ॥ तमभिद्रुत्यसांत्वेनपरमेणधनंजयम् १० न्यवर्तयत
संहृष्टाममैषापरमामतिः ॥ यदिनिर्जित्यवःपार्थोबलाद्गच्छेत्स्वकंपुरम् ११ प्रणश्येद्वोयशःसद्योनतुसांत्वेपराजयः ॥ तच्छ्रुत्वावासुदेवस्यतथाचक्रुर्जनाधिप १२
निवृत्तश्चार्जुनस्तत्रविवाहंकृतवान्प्रभुः ॥ उषित्वातत्रकौन्तेयःसंवत्सरपराःक्षपाः १३ विहृत्यचयथाकामंपूजितोवृष्णिनंदनैः ॥ पुष्करेतुततःशेषंकालंवर्तितवान्प्र
भुः १४ पूर्णेतुद्वादशेवर्षेखांडवप्रस्थमागतः ॥ अभिगम्यचराजानंनियमेनसमाहितः १५ अभ्यर्च्यब्राह्मणान्पार्थोद्रौपदीमभिजग्मिवान् ॥ तंद्रौपदीप्रत्युवाचप्र
णयात्कुरुनंदनम् १६ तत्रैवगच्छकौन्तेययत्रसासात्वतात्मजा ॥ सुबद्धस्यापिभारस्यपूर्वबंधःश्लथायते १७ तथाबहुविधंकृष्णांविलपंतींधनंजयः ॥ सांत्वया
मासभूयश्चक्षमयामासचासकृत् १८ सुभद्रांत्वरमाणश्चरक्तकौशेयवासिनीम् ॥ पार्थःप्रस्थापयामासकृत्वागोपालिकावपुः १९ साऽधिकंतेनरूपेणशोभमानायश
स्विनी ॥ भवनंश्रेष्ठमासाद्यवीरपत्नीवरांगना २० ववंदेपृथुताम्राक्षीपृथांभद्रायशस्विनी ॥ तांकुंतीचारुसर्वांगीमुपाजिघ्रतमूर्धनि २१ प्रीत्यापरमयायुक्ताआशीर्भि
र्युंजततुलाम् ॥ ततोऽभिगम्यत्वरितापूर्णेंदुसदृशानना २२ ववंदेद्रौपदींभद्राप्रेष्याऽहमितिचाब्रवीत् ॥ प्रत्युत्थायतदाकृष्णास्वसारंमाधवस्यच २३ परिष्वज्याव
दत्प्रीत्यानिःसपत्नोऽस्तुतेपतिः ॥ तथैवमुदिताभद्रातामुवाचैवमस्त्विति २४ ततस्तेहृष्टमनसःपांडवेयामहारथाः ॥ कुंतीचपरमप्रीताबभूवजनमेजय २५ ॥

संवत्सरपराःसंवत्सरादधिकाः १३ शेषंद्वादशवर्षपूरणम् १४ । १५ । १६ श्लथायतेदृढतरेबंधांतरेसति १७ । १८ गोपालिकावपुःबल्लवीवेषं गोपालकृष्णसंबंधात् पट्टमहिषीवेषेणद्रौपद्याः कोपोमाभूदि
ति १९ । २० भद्रासुभद्रा २१ युंजतअयुंक्त २२ । २३ । २४ । २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२६ महामात्रैःश्रेष्ठैः २७।२८ दानपतिरित्यक्रूरस्यैवकर्मनाम २९। ३०। ३१ । ३२ हरणंप्रीतिदायं ३३ प्रतिग्रहार्थंसन्मानेनआनेतुम् ३४। ३५ ।३६ । ३७ प्रतिपेदेप्राप्तवान्खांडवप्रस्थ
मितिसंबंधः ३८ । ३९ ।४० । ४१ । ४२ । ४३ जन्यार्थेजनीवधूस्तामर्हंतीतोजन्यावरपक्षीयास्तेषामर्थे ४४ चतुर्युजांवाहचतुष्कयुजां ४५ सहस्रंरथानांगवांदोग्ध्रीणां ४६ वडवानामश्वानां

श्रुत्वातुपुंडरीकाक्षःसंप्राप्तंस्वंपुरोत्तमम् ॥ अर्जुनंपांडवश्रेष्ठमिंद्रप्रस्थगतंतदा २६ आजगामविशुद्धात्मासहरामेणकेशवः ॥ वृष्ण्यंधकमहामात्रैःसहवीरैर्महारथैः
२७ भ्रातृभिश्चकुमारैश्चयोधैश्चबहुभिर्वृतः ॥ सैन्येनमहताशौरिरभिगुप्तःपरंतपः २८ तत्रदानपतिर्धीमानाजगाममहायशाः ॥ अक्रूरोवृष्णिवीराणांसेनाप
तिररिंदमः २९ अनाधृष्टिर्महातेजाउद्धवश्चमहायशाः ॥ साक्षाद्बृहस्पतेःशिष्योमहाबुद्धिर्महामनाः ३० सत्यकःसात्यकिश्चैवकृतवर्माचसात्वतः ॥ प्रद्युम्न
श्चैवसांबश्चनिशठःशंकुरेवच ३१ चारुदेष्णश्चविक्रांतोझिल्लीविपृथुरेवच ॥ सारणश्चमहाबाहुर्गदश्चविदुषांवरः ३२ एतेचान्येचबहवोवृष्णिभोजांधकास्तथा ॥
आजग्मुःखांडवप्रस्थमादायहरणंबहु ३३ ततोयुधिष्ठिरोराजाश्रुत्वामाधवमागतम् ॥ प्रतिग्रहार्थंकृष्णस्ययमौप्रास्थापयत्तदा ३४ ताभ्यांप्रतिगृहीतंतुवृष्णिचक्रं
महर्द्धिमत् ॥ विवेशखांडवप्रस्थंपताकाध्वजशोभितम् ३५ संमृष्टसिक्तपंथानंपुष्पप्रकरशोभितम् ॥ चंदनस्यरसैःशीतैःपुण्यगंधैर्निषेवितम् ३६ दह्यताऽगुरुणा
चैवदेशेदेशेसुगंधिना ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णंवणिग्भिरुपशोभितम् ३७ प्रतिपेदेमहाबाहुःसहरामेणकेशवः ॥ वृष्ण्यंधकैस्तथाभोजैःसमेतःपुरुषोत्तमः ३८ सं
पूज्यमानःपौरैश्चब्राह्मणैश्चसहस्रशः ॥ विवेशभवनंराज्ञःपुरंदरगृहोपमम् ३९ युधिष्ठिरस्तुरामेणसमागच्छद्यथाविधि ॥ मूर्ध्निकेशवमाघ्रायबाहुभ्यांपरिषस्वजे ४०
तंप्रीयमाणोगोविंदोविनयेनाभिपूजयन् ॥ भीमंचपुरुषव्याघ्रंविधिवत्प्रत्यपूजयत् ४१ तांश्चवृष्ण्यंधकश्रेष्ठान्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ प्रतिजग्राहसत्कारैर्यथावि
धियथागतम् ४२ गुरुवत्पूजयामासकांश्चित्कांश्चिद्वयस्यवत् ॥ कांश्चिदभ्यवदत्प्रेम्णाकैश्चिदप्यभिवादितः ४३ तेषांददौहृषीकेशोजन्यार्थेधनमुत्तमम् ॥ ह
रणंवैसुभद्रायाज्ञातिदेयंमहायशाः ४४ रथानांकांचनांगानांकिंकिणीजालमालिनाम् ॥ चतुर्युजामुपेतानांसूतैःकुशलशिक्षितैः ४५ सहस्रंप्रददौकृष्णोगवामयु
तमेवच ॥ श्रीमान्माथुरदेश्यानांदोग्ध्रीणांपुण्यवर्चसाम् ४६ वडवानांचशुद्धानांचंद्रांशुसमवर्चसाम् ॥ ददौजनार्दनःप्रीत्यासहस्रंहेमभूषितम् ४७ तथैवा
श्वतरीणांचदांतानांवातरंहसाम् ॥ शतान्यंजनकेशीनांश्वेतानांपंचपंचच ४८ स्नानपानोत्सवेचैवप्रयुक्तंवयसान्वितम् ॥ स्त्रीणांसहस्रंगौरीणांसुवेषाणांसुव
र्चसाम् ४९ सुवर्णशतकंठीनामरोमाणांस्वलंकृताम् ॥ परिचर्यासुदक्षाणांप्रददौपुष्करेक्षणः ५० पृष्ठ्यानामपिचाश्वानांबाल्हिकानांजनार्दनः ॥ ददौशतसहस्रा
ख्यंकन्याधनमनुत्तमम् ५१ कृताकृतस्यमुख्यस्यकनकस्याग्निवर्चसः ॥ मनुष्यभारान्दाशार्होददौदशजनार्दनः ५२ ॥ ॥

४७ । ४८ गौरीणामदृष्टरजसां ४९ सुवर्णशतंसुवर्णमणिशतंकंठेयासांतासां । अरोमाणामनुद्भिन्नरोमावलीनांस्वलंकृतांसुतरामलंकृतानां ५० पृष्ठ्यानांपृष्ठवाहिनांबाल्हिकानांबाल्हिकदेशजानां ५१
कृताकृतस्यकृतमाकरजंघमनादिनासाधितं , अकृतंजांबूनदंस्वतःसिद्धंतस्य ५२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रभिन्नानांमत्तानांत्रिधागंडगुह्यकर्णमूलैः ५३ । ५४ । ५५ सरत्नौघःपांडुसागरंप्रविवेशेतिसंबंधः ५६ आविद्धःसर्वतोविप्रकीर्णःमहाधनोबहुमूल्यः ५७ । ५८ । ५९ तत्रेति । तलस्तंत्रीनादःगायंतोवादयंत श्चविजन्हुरित्यर्थः ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ ।६६ अभीर्निर्भयःअभिरितिन्हस्वत्वमार्षं मन्युमान्क्रोधवानतिशूरइत्यर्थः ६७ शमीगर्भाच्छमीगर्भेजातादश्वत्थात् । निर्मथनेनाऽधरारण्यांसंघर्ष णेन । अत्राश्वत्थवदर्जुनस्तस्यार्द्धांवाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेरधःस्थार्द्धदेहरूपत्वादधरारणीवत्सुभद्राअग्निवदभिमन्युरितिसाम्यं ६८ निष्कान्सुवर्णमणिमालाः ६९ । ७० क्रियाःलालनपालनालंकरणा दिकाः ७१ चतुष्पादमिति। 'मंत्रमुक्तंपाणिमुक्तंमुक्तामुक्तंतथैवच । अमुक्तंचधनुर्वेदेचतुष्पाच्छस्त्रमीरितं' ।यस्यप्रयोगएवास्तिनतूपसंहारस्तदाद्यं । बाणादिद्वितीयं । प्रयोगोपसंहाराभ्यांयुक्तंतृतीयं । चतुर्थं

गजानांतुप्रभिन्नानांत्रिधाप्रस्रवतांमदम् ॥ गिरिकूटनिकाशानांसमरेष्वनिवर्त्तिनाम् ५३ कृतानांपटुघंटानांचारुणांहेममालिनाम् ॥ हस्त्यारोहैरुपेतानांसहस्रं साहसप्रियः ५४ रामःपाणिग्रहणिकंददौपार्थायलांगली ॥ प्रीयमाणोहलधरःसंबंधप्रतिमानयन् ५५ समहाधनरत्नौघोवस्त्रकंबलफेनवान् ॥ महागजमहाग्राहः पताकाशैवलाकुलः ५६ पांडुसागरमाविद्धःप्रविवेशमहाधनः ॥ पूर्णमापूरयंस्तेषांद्विषच्छोकावहोऽभवत् ५७ प्रतिजग्राहतत्सर्वंधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ पूजया मासतांश्चैववृष्ण्यंधकमहारथान् ५८ तेसमेतामहात्मानःकुरुवृष्ण्यंधकोत्तमाः ॥ विजन्हुरमरावासेनराःसुकृतिनोयथा ५९ तत्रतत्रमहानादैरुत्कृष्टतलनादितैः ॥ यथायोगंयथाप्रीतिविजन्हुःकुरुवृष्णयः ६० एवमुत्तमवीर्यास्तेविहृत्यदिवसान्बहून् ॥ पूजिताःकुरुभिर्जग्मुःपुनर्द्वारवतींप्रति ६१ रामंपुरस्कृत्ययययुर्वृष्ण्यंधकम हारथाः ॥ रत्नान्यादायशुभ्राणिदत्तानिकुरुसत्तमैः ६२ वासुदेवस्तुपार्थेनतत्रैवसहभारत ॥ उवासनगरेरम्येशक्रप्रस्थेमहात्मना ६३ व्यचरद्यमुनातीरेमृग यांसमहायशाः ॥ मृगान्विध्यन्वराहांश्चरेमेसार्द्धंकिरीटिना ६४ ततःसुभद्रासौभद्रंकेशवस्यप्रियास्वसा ॥ जयंतमिवपौलोमीख्यातिमंतमजीजनत् ६५ दी र्घबाहुंमहोरस्कंवृषभाक्षमरिंदमम् ॥ सुभद्रासुषुवेवीरमभिमन्युंनरर्षभम् ६६ अभिश्चमन्युमांश्चैवततस्तमरिमर्दनम् ॥ अभिमन्युमितिप्राहुरार्जुनिंपुरुषर्षभम् ६७ ससात्वत्यामतिरथःसंबभूवधनंजयात् ॥ मखेनिर्मथनेनेवशमीगर्भाद्धुताशनः ६८ यस्मिन्जातेमहातेजाःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अयुतंगाद्विजातिभ्यः प्रादान्निष्कांश्चभारत ६९ दयितोवासुदेवस्यबाल्यात्प्रभृतिचाभवत् ॥ पितॄणामिवसर्वेषांप्रजानामिवचंद्रमाः ७० जन्मप्रभृतिकृष्णश्चचक्रेतस्यक्रियाःशुभाः ॥ सचापिववृधेबालःशुक्लपक्षेयथाशशी ७१ चतुष्पादंदशविधंधनुर्वेदमरिंदमः ॥ अर्जुनाद्वेदवेदज्ञःसकलंदिव्यमानुषम् ७२ ॥ ॥ ॥

मंत्रसाधितंध्वजादियद्दर्शनादेवशत्रवःपलायंते । यद्वास्त्रशिक्षाप्रयोगरहस्यानीतिचत्वारोग्रंथपादाः । दशविधंग्रंथार्थानुष्ठानं यथा । 'आदानमथसंधानंमोक्षणंविनिवर्त्तनं । स्थानंमुष्टिःप्रयोगश्चप्रायश्चित्ता निमंडलं । रहस्यंचेतिदशधाधनुर्वेदांगमिष्यते' । आदानंबाणस्यनिषंगात् । संधानंमौर्व्यायोगः । मोक्षणंलक्ष्येनिपातनं । विनिवर्त्तनंहीनशक्तौलक्ष्येपातितस्यास्त्रस्यप्रत्यावर्त्तनं । स्थानंमध्य मुपमध्यंवाधनुषोज्यायाश्चधारणेशरसंधानेच । मुष्टिस्त्र्यंगुलिश्चतुरंगुलिर्वा । प्रयोगस्तर्जनीमध्यमयोर्मध्यमांगुष्ठयोर्वामध्येनबाणसंयोजनं । प्रायश्चित्तानिस्वतःपरतोवाप्राप्तस्यप्राप्स्यमानस्यवाज्याघातशरघाता देरभिघातार्थास्तलत्राणप्रत्यस्त्रादिविषयः । मंडलानिचक्रवद्भ्रमतारथेनभ्राम्यमाणस्यलक्ष्यस्यवेधः । रहस्यंशब्दादिवेधोयुगपदनेकेषुलक्ष्येषुशरपातइत्यादि । दिव्यंब्रह्मास्त्रादि । मानुषंखड्गादि ७२ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अस्त्राणामकालेप्रयोगाणांविज्ञानेविशिष्टेज्ञाने । सौष्ठवेअन्येषांप्रयोगपटुत्वे क्रियासुशारीरीषुउत्सर्पणमसर्पणादिषु । विशेषान्आधिक्यानि । अभितःसाकल्येनाशिक्षयदर्जुनःपुत्रं ७३ आगमेशास्त्रे । प्रयोगेऽनुष्ठाने ७४ सर्वसंहननोपेतंसर्वैःसंहननैःपराभिभावकैर्गुणैरुपेतं ७५ । ७६ कृष्णस्येति । नराणांमातुलक्रमइतिन्यायेनरेतःसेक्तुर्नित्यंकृष्णध्यायित्वेनवाकृष्णस्यसदृशं । तमर्जुनंयथामघवान् ७७ । ७८ । ७९ । ८० परप्रहरणज्ञानेशत्रुकृतमहारवेदनायांविंध्यइवनिर्विज्ञानइतिप्रतिविंध्यः स्पष्टार्थमन्यत् ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९

विज्ञानेष्वपिचास्त्राणांसौष्ठवेचमहाबलः ॥ क्रियास्वपिचसर्वासुविशेषानभ्यशिक्षयत् ७३ आगमेचप्रयोगेचचक्रेतुल्यमिवात्मना ॥ तुतोषपुत्रंसौभद्रंप्रेक्षमाणो धनंजयः ७४ सर्वसंहननोपेतंसर्वलक्षणलक्षितम् ॥ दुर्धर्षमृषभस्कंधंव्यात्ताननमिवोरगम् ७५ सिंहदर्पंमहेष्वासंमत्तमातंगविक्रमम् ॥ मेघदुंदुभिनिर्घोषंपूर्णचंद्रनिभाननम् ७६ कृष्णस्यसदृशंशौर्येवीर्येरूपेतथाऽऽकृतौ ॥ ददर्शपुत्रंबीभत्सुर्मघवानिवतंयथा ७७ पांचाल्यपितुपंचभ्यःपतिभ्यःशुभलक्षणा ॥ लेभेपंचसुतान्वीरान्श्रेष्ठान्पंचाचलानिव ७८ युधिष्ठिरात्प्रतिविंध्यंसुतसोमंवृकोदरात् ॥ अर्जुनाच्छतकर्माणंशतानीकंचनाकुलिम् ७९ सहदेवाच्छुतसेनमेतान्पंचमहारथान् ॥ पांचालीसुषुवेवीरानादित्यानदितिर्यथा ८० शास्त्रतःप्रतिविंध्यंतमूचुर्विप्रायुधिष्ठिरम् ॥ परप्रहरणज्ञानेप्रतिविंध्योभवत्वयम् ८१ सुतेसोमसहस्रेतुसोमार्कसमतेजसम् ॥ सुतसोमंमहेष्वासंसुषुवेभीमसेनतः ८२ श्रुतंकर्ममहत्कृत्वानिवृत्तेनकिरीटिना ॥ जातःपुत्रस्तथेत्येवंश्रुतकर्माततोऽभवत् ८३ शतानीकस्यराजर्षेः कौरव्यस्यमहात्मनः ॥ चक्रेपुत्रंसनामानंनकुलःकीर्तिवर्धनम् ८४ ततस्त्वजीजनत्कृष्णानक्षत्रेवह्निदैवते ॥ सहदेवात्सुतंतस्माच्छुतसेनेतियंविदुः ८५ एकवर्षांतरास्त्वेतेद्रौपदेयायशस्विनः ॥ अन्वजायंतराजेंद्रपरस्परहितैषिणः ८६ जातकर्माण्यानुपूर्व्याच्चूडोपनयनानिच ॥ चकारविधिवद्धौम्यस्तेषांभरतसत्तम ८७ कृत्वाचवेदाध्ययनंततःसुचरितव्रताः ॥ जगृहुःसर्वमिष्वस्त्रमर्जुनाद्दिव्यमानुषम् ८८ दिव्यगर्भोपमैःपुत्रैर्व्यूढोरस्कैर्महारथैः ॥ अन्विताराजशार्दूलपांडवामुदमाप्नुवन् ८९ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि हरणाहरणपर्वणि एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ समाप्तंचहरणाहरणपर्व ॥ अथखांडवदाहपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इंद्रप्रस्थेवसंतस्तेजघ्नुरन्यान्नराधिपान् ॥ शासनाद्धृतराष्ट्रस्यराज्ञःशांतनवस्यच १ आश्रित्यधर्मराजानंसर्वलोकोऽवसत्सुखम् ॥ पुण्यलक्षणकर्माणंस्वदेहमिवदेहिनः २ ससमंधर्मकामार्थान्सिषेवेभरतर्षभ ॥ त्रीनिवात्मसमान्बंधून्नीतिमानिवमानयन् ३ तेषांसमविभक्तानांक्षितौदेहवतामिव ॥ बभौधर्मार्थकामानांचतुर्थइवपार्थिवः ४ अध्येतारंपरंवेदान्प्रयोक्तारंमहाध्वरे ॥ रक्षितारंशुभाँल्लोकान्लेभिरेतंजनाधिपम् ५ ॥ ॥

॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ ॥ इंद्रप्रस्थेवसंतस्तइति १ पुण्यानिलक्षणानिऊर्ध्वरेखादीनिगांभीर्यादीनिचकर्माणिआरंभकाणिक्रियमाणानिचयस्यतं २ समंपरस्परापीडया ३ तेषामिति । यथात्रयाणाममात्यानांचतुर्थोराजाआराध्यत्वेनभाति यथावाधर्मार्थकामानांत्रयाणांचतुर्थोमोक्षस्वरूपआत्माआराध्यत्वेनभाति तथैनंधर्मादयःस्वयमुपतिष्ठंतीत्यर्थः ४ परमध्येतारंपरस्यब्रह्मणोऽधिगंतारं वेदान्वेदानां ब्रह्मकर्मनीतिनिष्ठमितिविशेषणत्रयार्थः ५ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रभिन्नानांमत्तानांत्रिधागंडगुह्यकर्णमूलैः ५३ । ५४ । ५५ सरत्नौघःपांडुसागरंप्रविवेशेतिसंबंधः ५६ आविद्धःसर्वतोविप्रकीर्णःमहाघनोबहुमूल्यः ५७ । ५८ । ५९ तत्रेति । तलस्तंत्रीनादःगायंतोवादयंतश्चविजन्हुरित्यर्थः ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ ।६६ अभीर्निर्भयःअभिरितिन्हस्वत्वमार्षं मन्युमान्क्रोधवानतिशूरइत्यर्थः ६७ शमीगर्भाच्छमीगर्भेजातादश्वत्थात् । निर्मथनेनाऽधरारण्यांसंघर्षणेन । अत्राश्वत्थवदर्जुनस्तस्यार्द्धांगाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेरधःस्थार्द्धदेहरूपत्वादधरारणीवत्सुभद्राअग्निवदभिमन्युरितिसाम्यं ६८ निष्कान्सुवर्णमणिमालाः ६९ । ७० क्रियाःलालनपालनालंकरणादिकाः ७१ चतुष्पादमिति। 'मंत्रमुक्तंपाणिमुक्तंमुक्तामुक्तंतथैवच । अमुक्तंचधनुर्वेदेचतुष्पाच्छस्त्रमीरितं' ।यस्यप्रयोगएवास्तिनतूपसंहारस्तदाद्यं । बाणादिद्वितीयं । प्रयोगोपसंहाराभ्यांयुक्तंतृतीयं । चतुर्थं

गजानांतुप्रभिन्नानांत्रिधाप्रस्रवतांमदम् ॥ गिरिकूटनिकाशानांसमरेष्वनिवर्तिनाम् ५३ क्लृप्तानांपटुघंटानांचारुणांहेममालिनाम् ॥ हस्त्यारोहैरुपेतानांसहस्रंसाहस्रप्रियः ५४ रामःपाणिग्रहणिकंददौपार्थायलांगली ॥ प्रीयमाणोहलधरःसंबंधप्रतिमानयन् ५५ समहाधनरत्नौघोवस्त्रकंबलफेनवान् ॥ महागजमहाग्राहःपताकाशैवलाकुलः ५६ पांडुसागरमाविद्धःप्रविवेशमहाधनः ॥ पूर्णमापूरयंस्तेषांद्विषच्छोकावहोऽभवत् ५७ प्रतिजग्राहतत्सर्वंधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ पूजयामासतांश्चैववृष्ण्यंधकमहारथान् ५८ तेसमेतामहात्मानःकुरुवृष्ण्यंधकोत्तमाः ॥ विजन्हुरमरावासेनराःसुकृतिनोयथा ५९ तत्रतत्रमहानादैरुत्कृष्टतलनादितैः ॥ यथायोगंयथाप्रीतिविजन्हुःकुरुवृष्णयः ६० एवमुत्तमवीर्यास्तेविहृत्यदिवसान्बहून् ॥ पूजिताःकुरुभिर्जग्मुःपुनर्द्वारवतींप्रति ६१ रामंपुरस्कृत्यययुर्वृष्ण्यंधकमहारथाः ॥ रत्नान्यादायशुभ्राणिदत्तानिकुरुसत्तमैः ६२ वासुदेवस्तुपार्थेनतत्रैवसहभारत ॥ उवासनगरेरम्येशक्रप्रस्थेमहात्मना ६३ व्यचरद्यमुनातीरेमृगयांसमहायशाः ॥ मृगान्विध्यन्वराहांश्चरेमेसार्द्धंकिरीटिना ६४ ततःसुभद्रासौभद्रंकेशवस्यप्रियास्वसा ॥ जयंतमिवपौलोमीख्यातिमंतमजीजनत् ६५ दीर्घबाहुंमहोरस्कंवृषभाक्षमरिंदमम् ॥ सुभद्रासुषुवेवीरमभिमन्युंनरर्षभम् ६६ अभिश्चमन्युमांश्चैवततस्तमरिमर्दनम् ॥ अभिमन्युमितिप्राहुरार्जुनिंपुरुषर्षभम् ६७ ससात्वत्यामतिरथःसंबभूवधनंजयात् ॥ मखेनिर्मथनेनेवशमीगर्भाद्धुताशनः ६८ यस्मिन्जातेमहातेजाःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अयुतंगाद्विजातिभ्यःप्रादान्निष्कांश्चभारत ६९ दयितोवासुदेवस्यबाल्यात्प्रभृतिचाभवत् ॥ पितॄणामिवसर्वेषांप्रजानामिवचंद्रमाः ७० जन्मप्रभृतिकृष्णश्चचक्रेतस्यक्रियाःशुभाः ॥ सचापिववृधेबालःशुक्लपक्षेयथाशशी ७१ चतुष्पादंदशविधंधनुर्वेदमरिंदमः ॥ अर्जुनाद्वेदवेदज्ञःसकलंदिव्यमानुषम् ७२ ॥ ॥ ॥

मंत्रसाधितंध्वजादियद्दर्शनादेवशत्रवःपलायंते । यद्वास्त्रशिक्षाप्रयोगरहस्यानीतिचत्वारोग्रंथपादाः । दशविधंग्रंथार्थानुष्ठानं यथा । 'आदानमथसंधानंमोक्षणंविनिवर्त्तनं । स्थानंमुष्टिःप्रयोगश्चप्रायश्चित्तानिमंडलं । रहस्यंचेतिदशधाधनुर्वेदांगमिष्यते' । आदानंबाणस्यनिषंगात् । संधानंमौर्व्यायोगः । मोक्षणंलक्ष्येनिपातनं । विनिवर्त्तनंहीनशक्तौलक्ष्येपातितस्यास्त्रस्यप्रत्यावर्त्तनं । स्थानंमध्यमुपमध्यंवाधनुषोज्यायाश्चधारणेशरसंधानेच । मुष्टिस्त्र्यंगुलिश्चतुरंगुलिर्वा । प्रयोगस्तर्जनीमध्यमयोर्मध्यमांगुष्ठयोर्वामध्येनबाणसंयोजनं । प्रायश्चित्तानिस्वतःपरतोवाप्राप्तस्यप्राप्स्यमानस्यवाज्याघातशरघातादेरभिघातार्थास्तलत्राणप्रत्यस्त्रादिविषयः । मंडलानिचक्रवद्भ्रमतारथेनभ्राम्यमाणस्यलक्ष्यस्यवेधः । रहस्यंशब्दादिवेधोयुगपदनेकेषुलक्ष्येषुशरपातइत्यादि । दिव्यंब्रह्मास्त्रादि । मानुषंखड्गादि ७२ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अस्त्राणामकालेप्रयोगाणांविज्ञानेविशिष्टेज्ञाने । सौष्ठवेअन्येषांप्रयोगपटुत्वे क्रियासुशारीरीषुउत्सर्पणप्रसर्पणादिषु । विशेषान्आधिक्यानि । अभितःसाकल्येनाशिक्षयदर्जुनःपुत्रं ७३ आगमेशास्त्रे । प्रयोगेऽनुष्ठाने ७४ सर्वसंहननोपेतंसर्वैःसंहननैःपराभिभावकैर्गुणैरुपेतं ७५ । ७६ कृष्णस्येति । नराणांमातुलक्रमइतिन्यायेनरेतःसेक्तुर्नित्यंकृष्णध्यायित्वेनवाकृष्णस्यसदृशं । तमर्जुनंयथामघवान् ७७ । ७८ । ७९ । ८० परप्रहरणज्ञानेशत्रुकृतप्रहारवेदनायांविंध्यइवनिर्विज्ञानइतिप्रतिविंध्यः स्पष्टार्थमन्यत् ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९

विज्ञानेष्वपिचास्त्राणांसौष्ठवेचमहाबलः ॥ क्रियास्वपिचसर्वासुविशेषानभ्यशिक्षयत् ७३ आगमेचप्रयोगेचचक्रेतुल्यमिवात्मना ॥ तुतोषपुत्रंसौभद्रंप्रेक्षमाणो धनंजयः ७४ सर्वसंहननोपेतंसर्वलक्षणलक्षितम् ॥ दुर्धर्षमृषभस्कंधंव्यात्ताननमिवोरगम् ७५ सिंहदर्पंमहेष्वासंमत्तमातंगविक्रमम् ॥ मेघदुंदुभिनिर्घोषंपूर्णचंद्रनिभाननम् ७६ कृष्णस्यसदृशंशौर्येवीर्येरूपेतथाऽऽकृतौ ॥ ददर्शपुत्रंबीभत्सुर्मघवानिवतंयथा ७७ पांचाल्यपितुपंचभ्यःपतिभ्यःशुभलक्षणा ॥ लेभेपंचसुतान्वीरान्श्रेष्ठान्पंचाचलानिव ७८ युधिष्ठिरात्प्रतिविंध्यंसुतसोमंवृकोदरात् ॥ अर्जुनाच्छ्रुतकर्माणंशतानीकंचनाकुलिम् ७९ सहदेवाच्छ्रुतसेनमेतान्पंचमहारथान् ॥ पांचालीसुषुवेवीरानादित्यानदितिर्यथा ८० शास्त्रतःप्रतिविंध्यंतमूचुर्विप्रायुधिष्ठिरम् ॥ परप्रहरणज्ञानेप्रतिविंध्योभवत्वयम् ८१ सुतेसोमसहस्रेतुसोमार्कसमतेजसम् ॥ सुतसोमंमहेष्वासंसुषुवेभीमसेनतः ८२ श्रुतंकर्ममहत्कृत्वानिवृत्तेनकिरीटिना ॥ जातःपुत्रस्तथेत्येवंश्रुतकर्माततोऽभवत् ८३ शतानीकस्यराजर्षेः कौरव्यस्यमहात्मनः ॥ चक्रेपुत्रंसनामानंनकुलःकीर्तिवर्धनम् ८४ ततस्त्वजीजनत्कृष्णानक्षत्रेवह्निदैवते ॥ सहदेवात्सुतंतस्माच्छ्रुतसेनेतियंविदुः ८५ एकवर्षांतरास्त्वेतेद्रौपदेयायशस्विनः ॥ अन्वजायंतराजेंद्रपरस्परहितैषिणः ८६ जातकर्माण्यानुपूर्व्याच्चूडोपनयनानिच ॥ चकारविधिवद्धौम्यस्तेषांभरतसत्तम ८७ कृत्वाचवेदाध्ययनंततःसुचरितव्रताः ॥ जगृहुःसर्वमिष्वस्त्रमर्जुनाद्दिव्यमानुषम् ८८ दिव्यगर्भोपमैःपुत्रैर्व्यूढोरस्कैर्महारथैः ॥ अन्विताराजशार्दूलपांडवामुदमाप्नुवन् ८९ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि हरणाहरणपर्वणि एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ समाप्तंचहरणाहरणपर्व ॥ अथखांडवदाहपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इंद्रप्रस्थेवसंतस्तेजघ्नुरन्यान्नराधिपान् ॥ शासनाद्धृतराष्ट्रस्यराज्ञःशांतनवस्यच १ आश्रित्यधर्मराजानंसर्वलोकोऽवसत्सुखम् ॥ पुण्यलक्षणकर्माणंस्वदेहमिवदेहिनः २ ससमंधर्मकामार्थान्सिषेवेभरतर्षभ ॥ त्रीनिवात्मसमान्बंधून्नीतिमानिवमानयन् ३ तेषांसमविभक्तानांक्षितौदेहवतामिव ॥ बभौधर्मार्थकामानांचतुर्थइवपार्थिवः ४ अध्येतारंपरंवेदान्प्रयोक्तारंमहाध्वरे ॥ रक्षितारंशुभाँल्लोकान्लेभिरेतंजनाधिपम् ५ ॥ ॥

॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ ॥ इंद्रप्रस्थेवसंतस्तइति १ पुण्यानिलक्षणानिऊर्ध्वरेखादीनिगांभीर्यादीनिचकर्माणिआरंभकाणिक्रियमाणानिचयस्यतं २ समंपरस्परापीडया ३ तेषामिति । यथात्रयाणाममात्यानांचतुर्थोराजाआराध्यत्वेनभाति यथावाधर्मार्थकामानांत्रयाणांचतुर्थोमोक्षस्वरूपआत्माआराध्यत्वेनभाति तथैनंधर्मादयःस्वयमुपतिष्ठंतीत्यर्थः ४ परमध्येतारंपरस्यब्रह्मणोऽधिगंतारं वेदान्वेदानां ब्रह्मकर्मनीतिनिष्ठमितिविशेषणत्रयार्थः ५ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अधिष्ठानेति । चलापिलक्ष्मीर्दृढास्पदाऽभूत् परायणंपराकाष्ठातद्वतीतांप्राप्तेत्यर्थः ६ महान्अथर्ववेदोक्तत्तत्कर्मांगोपासनायुक्तः ऋग्यजुःसामसाध्योज्योतिष्टोमादिः ७ । ८ तुल्यंयुगपत् तुल्यमित्य त्रधुत्येतिपाठे धृत्यानेत्राणिप्रीत्याहृदयानिचरेमिरेइत्यन्वयः ९ दैवेनदेवोराजातत्कर्मणापालनेननकेवलंरेमिरेअपितुभावेनभक्त्या तत्रहेतुः यदिति । मनःकांतंमनोरमंप्रजानां १० कर्मणाप्रियकर त्वमुक्त्वावाङ्मनसाभ्यामपितदाहद्राभ्यां नहीति । असह्यंदुःखदं अहितमितिपाठेऽपिसएवार्थः अप्रियंप्रीत्यनुत्पादकं भाषितंवचनं जज्ञेप्रादुर्बभूव ११ । १२ । १३ उष्णानिनिदाघदि

अधिष्ठानवतीलक्ष्मीःपरायणवतीमतिः ॥ वर्धमानोऽखिलोधर्मस्तेनासीत्पृथिवीक्षिताम् ६ भ्रातृभिःसहितोराजाचतुर्भिरधिकंबभौ ॥ प्रयुज्यमानैर्विततोवेदैरिवम हाध्वरः ७ तंतुधौम्यादयोविप्राःपरिवार्योपतस्थिरे ॥ बृहस्पतिसमामुख्याःप्रजापतिमिवामराः ८ धर्मराजेह्यतिप्रीत्यापूर्णचंद्रइवामले ॥ प्रजानांरेमिरेतुल्यंनेत्राणि हृदयानिच ९ नतुकेवलंदैवेनप्रजाभावेनरेमिरे ॥ यद्बभूवमनःकांतंकर्मणासचकारतत् १० नह्ययुक्तंनचासत्यंनासह्यंनचवाऽप्रियम् ॥ भाषितंचारुभाषस्यजज्ञेपार्थ स्यधीमतः ११ सहिसर्वस्यलोकस्यहितमात्मनएवच ॥ चिकीर्षन्सुमहातेजारेमेभरतसत्तम १२ तथातुमुदिताःसर्वेपांडवाविगतज्वराः ॥ अवसन्पृथिवीपालांस्ताप यंतःस्वतेजसा १३ ततःकतिपयाहस्यबीभत्सुःकृष्णमब्रवीत् ॥ उष्णानिकृष्णवर्तन्तेगच्छावोयमुनांप्रति १४ सुहृज्जनवृतौतत्रविहृत्यमधुसूदन ॥ सायान्हेपुनरेष्या वोराचतांतेजनार्दन १५ ॥ वासुदेवउवाच ॥ कुंतीमातर्ममाप्येतद्रोचतेयद्वयंजले ॥ सुहृज्जनवृताःपार्थविहरेमयथासुखम् १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ आमंत्र्यतौध र्मराजमनुज्ञाप्यचभारत ॥ जग्मतुःपार्थगोविंदौसुहृज्जनवृतौततः १७ विहारदेशंसंप्राप्यनानाद्रुममनुत्तमम् ॥ गृहैरुच्चावचैर्युक्तंपुरंदरपुरोपमम् १८ भक्ष्यैर्भोज्यैश्चपे यैश्चरसवद्भिर्महाधनैः ॥ माल्यैश्चविविधैर्गंधैर्युक्तंवार्ष्णेयपार्थयोः १९ विवेशांतःपुरंतूर्णंरत्नैरुच्चावचैःशुभैः ॥ यथोपजोषंसर्वश्चजनश्चिक्रीडभारत २० स्त्रियश्चविपु लश्रोण्यश्चारुपीनपयोधराः ॥ मदस्खलितगामिन्यश्चिक्रीडुर्वामलोचनाः २१ वनेकाश्चिज्जलेकाश्चित्काश्चिद्वेश्मसुचांगनाः ॥ यथादेशंयथाप्रीतिचिक्रीडुःपार्थकृष्ण योः २२ द्रौपदीचसुभद्राचवासांस्याभरणानिच ॥ प्रायच्छतांमहाराजस्त्रीणांतेस्ममदोत्कटे २३ काश्चित्प्रहृष्टाननृतुश्चुक्रुशुश्चतथाऽपराः ॥ जहसुश्चपरानार्यःपपुश्चा न्यावरासवम् २४ रुरुधुश्चापरास्तत्रप्रजघ्नुश्चपरस्परम् ॥ मंत्रयामासुरन्याश्चरहस्यानिपरस्परम् २५ वेणुवीणामृदंगानांमनोज्ञानांचसर्वशः ॥ शब्देनपूर्यतेहर्म्यंत द्वनंसुमहर्द्धिमत् २६ तस्मिंस्तदावर्त्तमानेकुरुदाशार्हनंदनौ ॥ समीपंजग्मतुःकंचिदुद्देशंसुमनोहरम् २७ तत्रगत्वामहात्मानौकृष्णौपरपुरंजयौ ॥ महार्हा सनयोराजंस्ततस्तौसन्निषीदतुः २८ तत्रपूर्वव्यतीतानिविक्रांतानोतराणिच ॥ बहूनिकथयित्वातौरेमातेपार्थमाधवौ २९ तत्रोपविष्टौमुदितौनाकपृष्ठेऽश्विनाविव ॥ अभ्यागच्छत्तदाविप्रोवासुदेवधनंजयौ ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नादि १४ । १५ कुंतीमातायस्येतिहेकुंतीमातर्हेऽर्जुन १६ । १७ गृहैःमध्येयमुनंनिर्मितैःक्रीडावाप्यादियुक्तैः १८ भक्ष्याद्यैर्युक्तंविहारस्थानंविवेशांतःपुरंकर्तृ रत्नैर्युक्तं १९ । २० । २१ २२ । २३ । २४ । २५ । २६ उद्देशंप्रदेशं २७ । २८ । २९ । ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हरिपिंगःनीलपीताखिलांगः ज्वलश्मश्रुःज्वालावत्पीतश्मश्रुः ३१ । ३२ उपसृष्टंसमीपागतमुपलक्ष्यउत्पत्यआसनात् ३३ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेद्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥ ॥ सोऽब्रवीदिति १ वांभिक्षेयुवांदातुंसमर्थौप्रार्थये २ तस्यान्नस्यदाने ३ क्रियतामितिभाषमाणौतौप्रत्यब्रवीदित्यन्वयः ४ । ५ । ६ । ७ भूतानिवहिर्निर्गंतुकामानि ८ । ९

बृहच्छालप्रतीकाशःप्रतप्तकनकप्रभः ॥ हरिपिंगोज्वलश्मश्रुःप्रमाणायामतःसमः ३१ तरुणादित्यसंकाशश्चीरवासाजटाधरः ॥ पद्मपत्राननःपिंगस्तेजसाप्रज्वलन्निव ३२ उपसृष्टंतुतंकृष्णोभ्राजमानंद्विजोत्तमम् ॥ अर्जुनोवासुदेवश्चतूर्णमुत्पत्यतस्थतुः ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिखांडवदाहपर्वणिब्राह्मणरूप्यनलागमनेद्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२२२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥सोब्रवीदर्जुनंचैववासुदेवंचसात्वतम् ॥ लोकप्रवीरौतिष्ठंतौखांडवस्यसमीपतः १ ब्राह्मणोबहुभोक्ताऽस्मिभुंजेऽपरिमितंसदा ॥ भिक्षेवार्ष्णेयपार्थौवामेकांतृप्तिंप्रयच्छतम् २ एवमुक्तौतमब्रूतांततस्तौकृष्णपांडवौ ॥ केनान्नेनभवांस्तृप्येत्तस्यान्नस्ययतावहे ३ एवमुक्तःसभगवानब्रवीत्तावुभौततः ॥ भाषमाणौतदावीरौकिमन्नंक्रियतामिति ४ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ नाहमन्नंबुभुक्षेवैपावकंमांनिबोधतम् ॥ यदन्नमनुरूपंमेतद्युवांसंप्रयच्छतम् ५ इदमिंद्रःसदादावंखांडवंपरिरक्षति ॥ नचशक्नोम्यहंदग्धुंरक्ष्यमाणंमहात्मना ६ वसत्यत्रसखातस्यतक्षकःपन्नगःसदा ॥ सगणस्तत्कृतेदावंपरिरक्षतिवज्रभृत् ७ तत्रभूतान्यनेकानिरक्षतेऽस्यप्रसंगतः ॥ तंदिधक्षुर्नशक्नोमिदग्धुंशक्रस्यतेजसा ८ सतंमांप्रज्वलितंदृष्ट्वामेघांभोभिःप्रवर्षति ॥ ततोदग्धुंनशक्नोमिदिधक्षुर्दावमीप्सितम् ९सयुवाभ्यांसहायाभ्यामस्त्रविद्भ्यांसमागतः ॥ दहेयंखांडवंदावमेतदन्नंवृतंमया १० युवांह्युदकधारास्ताभूतानिचसमंततः ॥ उत्तमास्त्रविदौसम्यक्सर्वतोवारयिष्यथः ११ ॥ जनमेजयउवाच ॥ किमर्थंभगवानग्निःखांडवंदग्धुमिच्छति ॥ रक्ष्यमाणंमहेंद्रेणनानासत्त्वसमायुतम् १२नह्येतत्कारणंब्रह्मन्नल्पंसंप्रतिभातिमे ॥ ॥ यद्ददाहसुसंक्रुद्धःखांडवंहव्यवाहनः १३ एतद्विस्तरशोब्रह्मन्श्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ खांडवस्यपुरादाहोयथासमभवन्मुने १४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ शृणुमेब्रुवतोराजन्सर्वमेतद्यथातथम् ॥ यन्निमित्तंददाहाग्निःखांडवंपृथिवीपते १५ हंततेकथयिष्यामिपौराणीमृषिसंस्तुताम् ॥ कथामिमांनरश्रेष्ठखांडवस्यविनाशिनीम् १६ पौराणःश्रूयतेराजन्राजाहरिहयोपमः ॥ श्वेतकिर्नामविख्यातोबलविक्रमसंयुतः १७ यज्वादानपतिर्धीमान्यथानान्योऽस्तिकश्चन ॥ ईजेचसमहायज्ञैःक्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः १८ तस्यनान्याऽभवद्बुद्धिर्दिवसेदिवसेनृप ॥ सत्रेक्रियासमारंभेदानेषुविविधेषुच १९ ऋत्विग्भिःसहितोधीमानेवमीजेसभूमिपः ॥ ततस्तुऋत्विजश्चास्यधूमव्याकुललोचनाः २० कालेनमहताखिन्नास्तत्यजुस्तेनराधिपम् ॥ ततःप्रचोदयामासऋत्विजस्तान्महीपतिः २१ चक्षुर्विकलतांप्राप्तानप्रपेदुश्चतेक्रतुम् ॥ ततस्तेषामनुमतेतद्विप्रैस्तुनराधिपः २२ सत्रंसमापयामासऋत्विग्भिरपरैःसह ॥ तस्यैवंवर्तमानस्यकदाचित्कालपर्यये २३ ॥ ॥

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ महायज्ञैःपंचभिर्देवयज्ञादिभिःस्मार्तैः । क्रतुभिःश्रौतैर्ज्योतिष्टोमादिभिः । प्रहासत्रैरितिपाठेसत्रमन्नदानंलोकप्रसिद्धेः १८ सत्रेयज्ञे १९ । २० । २१ । २२ । २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ बुद्धिमोहंबुद्धिवैकल्यं त्वरासंभावितस्त्वरावशोऽस्मदीयश्रमाज्ञानादित्यर्थः ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२

सत्रमाहर्त्तुकामस्यसंवत्सरशतंकिल ॥ ऋत्विजोनाभ्यपद्यंतसमाहर्त्तुमहात्मनः २४ सचराजाऽकरोद्यत्नंमहांतंससुहृज्जनः ॥ प्रणिपातेनसांत्वेनदानेनचमहायशाः २५ ऋत्विजोऽनुनयामासभूयोभूयस्त्वतंद्रितः ॥ तेचास्यतमभिप्रायंनचक्रुरमितौजसः २६ सचाश्रमस्थान्राजर्षिस्तानुवाचरुषाऽन्वितः ॥ यद्यहंपतितोविप्राः शुश्रूषायांनचस्थितः २७ आशुत्याज्योऽस्मियुष्माभिर्ब्राह्मणैश्चजुगुप्सितः ॥ तन्नार्हथक्रतुश्रद्धांव्याघातयितुमुद्यताम् २८ अस्थानेवापरित्यागंकर्त्तुमेद्विजसत्तमाः ॥ प्रपन्नएववोविप्राःप्रसादंकर्त्तुमर्हथ २९ सांत्वदानादिभिर्वाक्यैस्तत्त्वतःकार्यवत्तया ॥ प्रसादयित्वावक्ष्यामियन्नःकार्यंद्विजोत्तमाः ३० अथवाऽहंपरित्यक्तोभवद्भिर्द्वेषकारणात ॥ ऋत्विजोऽन्यान्गमिष्यामियाजनार्थंद्विजोत्तमाः ३१ एतावदुक्त्वावचनंविरराससपार्थिवः ॥ यदानशेकूराजानंयाजनार्थंपरंतप ३२ ततस्तेयाजकाःक्रुद्धास्तमूचुर्नृपसत्तमम् ॥ तवकर्माण्यजस्रंवैवर्त्ततेपार्थिवोत्तम ३३ ततोवयंपरिश्रांताःसततंकर्मवाहिनः ॥ श्रमादस्मात्परिश्रांतान्सत्वंनस्त्यक्तुमर्हसि ३४ बुद्धिमोहंसमास्थायत्वरासंभावितोऽनघ ॥ गच्छरुद्रसकाशंत्वंसहित्वांयाजयिष्यति ३५ साधिक्षेपंवचःश्रुत्वासंक्रुद्धःश्वेतकिर्नृपः ॥ कैलासंपर्वतंगत्वातपउग्रंसमास्थितः ३६ आराधयन्महादेवंनियतःसंशितव्रतः ॥ उपवासपरोराजन्दीर्घकालमतिष्ठत ३७ कदाचिद्द्वादशेकालेकदाचिदपिषोडशे ॥ आहारमकरोद्राजामूलानिचफलानिच ३८ ऊर्ध्वबाहुस्त्वनिमिषस्तिष्ठन्स्थाणुरिवाचलः ॥ षण्मासानभवद्राजाश्वेतकिःसुसमाहितः ३९ तंतथानृपशार्दूलंतप्यमानंमहत्तपः ॥ शंकरःपरमप्रीत्यादर्शयामासभारत ४० उवाचचैनंभगवान्स्निग्धगंभीरयागिरा ॥ प्रीतोऽस्मिनरशार्दूलतपसातेपरंतप ४१ वरंवृणीष्वभद्रंतेयंत्वमिच्छसिपार्थिव ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंरुद्रस्यामिततेजसः ४२ प्रणिपत्यमहात्मानंराजर्षिःप्रत्यभाषत ॥ यदिमेभगवान्प्रीतःसर्वलोकनमस्कृतः ४३ स्वयंमांदेवदेवेशयाजयस्वसुरेश्वर ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंराज्ञातेनप्रभाषितम् ४४ उवाचभगवान्प्रीतःस्मितपूर्वमिदंवचः ॥ नास्माकमेतद्विषयेवर्त्ततेयाजनंप्रति ४५ त्वयाचसुमहत्तप्तंतपोराजन्वरार्थिना ॥ याजयिष्यामिराजंस्त्वांसमयेनपरंतप ४६ ॥ रुद्रउवाच ॥ समाद्वादशराजेंद्रब्रह्मचारीसमाहितः ॥ सततंत्वाज्यधाराभिर्यदितर्पयसेऽनलम् ४७ कामंप्रार्थयसेयंत्वंमत्तःप्राप्स्यसितंनृप ॥ एवमुक्तश्चरुद्रेणश्वेतकिर्मनुजाधिपः ४८ तथाचकारतत्सर्वंयथोक्तंशूलपाणिना ॥ पूर्णेतुद्वादशेवर्षेपुनरायान्महेश्वरः ४९ दृष्ट्वैवचसराजानंशंकरोलोकभावनः ॥ उवाचपरमप्रीतःश्वेतकिंनृपसत्तमम् ५० तोषितोऽहंनृपश्रेष्ठत्वयेहाद्येनकर्मणा ॥ याजनंब्राह्मणानांतुविधिदृष्टंपरंतप ५१ ॥

४३ । ४४ याजनंप्रतियाजनमुद्दिश्यत्वयाचसुमहत्तपस्तप्तं एतद्याजनमस्माकंविषयेनवर्ततेइतिसंबंधः वयंतुनयाजनेऽधिकारिणइत्यर्थः ४५ सततंत्वाज्यधाराभिः अच्छिन्नयाआज्यधारया बहुत्वमवयवाभिप्रायं ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० आद्येनअनादिवेदबोधितेन विधिदृष्टंब्राह्मणानामिदंहविर्विरितिचतुर्धाकरणमंत्रलिंगानुमितविधिदृष्टम् ५१ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अतइति । स्वयंयज्ञभोक्ताभूत्वाऋत्विक्श्रमानभंगभयात्स्वयंनयाजयामीत्यर्थः ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ ।५९ । ६० दीक्षिताःकर्मसुनिष्णाताः ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० प्रकृतिंस्वभावं ७१ वसोर्धारापात्रविशेषः । येनहूयमानंघृतद्रव्यंसंततधारारूपेणक्षरति । तेनहुतंहविरर्थाद्घृतमेव वसोर्धारांजुहोतीत्युपक्रम्यघृतस्यवाएवमेषाधारेति

अतोऽहंत्वांस्वयंनाद्ययाजयामिपरंतप ॥ ममांशस्तुक्षितितलेमहाभागोद्विजोत्तमः ५२ दुर्वासाइतिविख्यातःसहित्वांयाजयिष्यति ॥ मन्नियोगान्महातेजाःसंभाराःसंभ्रियंतुते ५३ एतच्छ्रुत्वातुवचनंरुद्रेणसमुदाहृतम् ॥ स्वपुरंपुनरागम्यसंभारान्पुनरार्जयत् ५४ ततःसंभृतसंभारोभूयोरुद्रमुपागमत् ॥ संभृताममसंभाराःसर्वोपकरणानिच ५५ त्वत्प्रसादान्महादेवश्वोमेदीक्षाभवेदिति ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंतस्यराज्ञोमहात्मनः ५६ दुर्वाससंसमाहूयरुद्रोवचनमब्रवीत् ॥ एषराजामहाभागःश्वेतकिर्द्विजसत्तम ५७ एनंयाजयविप्रेंद्रमन्नियोगेनभूमिपम् ॥ बाढमित्येववचनंरुद्रंत्वृषिरुवाचह ५८ ततःसत्रंसमभवत्तस्यराज्ञोमहात्मनः ॥ यथाविधियथाकालंयथोक्तंबहुदक्षिणम् ५९ तस्मिन्परिसमाप्तेतुराज्ञःसत्रेमहात्मनः ॥ दुर्वाससाऽभ्यनुज्ञाताविप्रतस्थुःस्मयाजकाः ६० येतत्रदीक्षिताःसर्वेसदस्याश्चमहौजसः ॥ सोऽपिराजन्महाभागःस्वपुरंप्राविशत्तदा ६१ पूज्यमानोमहाभागैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ बंदिभिःस्तूयमानश्चनागरैश्चाभिनंदितः ६२ एवंवृत्तःसराजर्षिःश्वेतकिर्नृपसत्तमः ॥ कालेनमहताचापिययौस्वर्गमभिष्टुतः ६३ ऋत्विग्भिःसहितःसर्वैःसदस्यैश्चसमन्वितः ॥ तस्यसत्रेपपौवह्निर्हविर्द्वादशवत्सरान् ६४ सततंचाज्यधाराभिरैकात्म्येतत्रकर्मणि ॥ हविषाचततोवह्निःपरांतृप्तिमगच्छत ६५ नचैच्छत्पुनरादातुंहविरन्यस्यकस्यचित् ॥ पांडुवर्णोविवर्णश्चनयथावत्प्रकाशते ६६ ततोभगवतोवह्नेर्विकारःसमजायत ॥ तेजसाविप्रहीणश्चग्लानिश्चैनंसमाविशत् ६७ सलक्षयित्वाचात्मानंतेजोहीनंहुताशनः ॥ जगामसदनंपुण्यंब्रह्मणोलोकपूजितम् ६८ तत्रब्रह्माणमासीनमिदंवचनमब्रवीत् ॥ भगवन्परमाप्रीतिःकृतामेश्वेतकेतुना ६९ अरुचिश्चाभवत्तीव्रातांनशक्नोम्यपोहितुम् ॥ तेजसाविप्रहीणोऽस्मिबलेनचजगत्पते ७० इच्छेयंत्वत्प्रसादेनस्वात्मनःप्रकृतिंस्थिराम् ॥ एतच्छ्रुत्वाहुतवहाद्भगवान्सर्वलोककृत् ७१ हव्यवाहमिदंवाक्यमुवाचप्रहसन्निव ॥ त्वयाद्वादशवर्षाणिवसोर्धाराहुतंहविः ७२ उपयुक्तंमहाभागतेनत्वांग्लानिराविशत् ॥ तेजसाविप्रहीणत्वात्सहसाहव्यवाहन ७३ मागमस्त्वंयथावह्नेप्रकृतिस्थोभविष्यसि ॥ अरुचिंनाशयिष्येऽहंसमयंप्रतिपद्यते ७४ पुरादेवनियोगेनयत्त्वयाभस्मसात्कृतम् ॥ आलयंदेवशत्रूणांसुघोरंखांडवंवनम् ७५ तत्रसर्वाणिसत्वानिनिवसंतिविभावसो ॥ तेषांत्वंमेदसातृप्तःप्रकृतिस्थोभविष्यसि ७६ गच्छशीघ्रंप्रदग्धुंत्वंततोमोक्ष्यसिकिल्बिषात् ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंपरमेष्ठिमुखाच्च्युतम् ७७ ॥ ॥ ॥

वाक्यशेषात् ७२ उपयुक्तंभुक्तं ७३ मागमःग्लानिमितिविपरिणामेनानुषज्ज्यते यथेत्यस्ययथापूर्वमित्यर्थः ७४ किंतत्खांडवमित्याकांक्षायांपुरावृत्तंस्मारयतिपुरेति ७५ । ७६ किल्बिषात्ग्लानिरूपात् ७७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७८ । ७९ । ८० । ८१ नानाप्रहरणोद्यमैः नानाविधैःप्रहरणैःपांसुप्रक्षेपवृक्षशाखाताडनादिभिः उद्यमैर्जलसेकादिभिश्च ८२ । ८३ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयोविंशत्यधिक

उत्तमंजवमास्थायप्रदुद्रावहुताशनः ॥ आगम्यखांडवंदावमुत्तमंवीर्यमास्थितः ॥ सहसाप्राज्वलच्चाग्निःक्रुद्धोवायुसमीरितः ७८ प्रदीप्तंखांडवंदृष्ट्वायेस्युस्तत्र निवासिनः ॥ परमंयत्नमातिष्ठन्पावकस्यप्रशांतये ७९ करैस्तुकरिणःशीघ्रंजलमादायसत्वराः ॥ सिषिचुःपावकंक्रुद्धाःशतशोऽथसहस्रशः ८० बहुशीर्षा स्ततोनागाःशिरोभिर्जलसंततिम् ॥ मुमुचुःपावकाभ्याशेसत्वराःक्रोधमूर्च्छिताः ८१ तथैवान्यानिसत्वानिनानाप्रहरणोद्यमैः ॥ विलयंपावकंशीघ्रमनयन् भरतर्षभ ८२ अनेनतुप्रकारेणभूयोभूयश्चप्रज्वलन् ॥ सप्तकृत्वःप्रशमितःखांडवेहव्यवाहनः ८३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिखांडवदाहपर्वणिअग्निप राभवेत्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सतुनैराश्यमापन्नःसदाग्लानिसमन्वितः ॥ पितामहमुपाग च्छत्संक्रुद्धोहव्यवाहनः १ तच्चसर्वंयथान्यायंब्रह्मणेसंन्यवेदयत् ॥ उवाचचैनंभगवान्मुहूर्तंसविचिंत्यतु २ उपायःपरिदृष्टोमेयथात्वंधक्ष्यसेऽनघ ॥ कालंच कंचित्क्षमतांततस्त्वांवक्ष्यतेऽनल ३ भविष्यतःसहायौतेनरनारायणौतदा ॥ ताभ्यांत्वंसहितोदावंधक्ष्यसेहव्यवाहन ४ एवमस्त्वितितंवह्निर्ब्रह्माणंप्रत्यभा षत ॥ संभूतौतौविदित्वातुनरनारायणावृषी ५ कालस्यमहतोराजंस्तस्यवाक्यंस्वयंभुवः ॥ अनुस्मृत्यजगामाथपुनरेवपितामहम् ६ अब्रवीच्चतदाब्र ह्मायथात्वंधक्ष्यसेऽनल ॥ खांडवंदावमद्यैवमिषतोऽस्यशचीपतेः ७ नरनारायणौयौतौपूर्वदेवौविभावसो ॥ संप्राप्तौमानुषेलोकेकार्यार्थंहिदिवौकसाम् ॥ ८ अर्जुनंवासुदेवंचयौतौलोकोऽभिमन्यते ॥ तावेतौसहितावेहिखांडवस्यसमीपतः ९ तौत्वंयाचस्वसाहाय्येदाहार्थंखांडवस्यच ॥ ततोधक्ष्यसितंदावंरक्षि तंत्रिदशैरपि १० तौतुसत्वानिसर्वाणियत्नतोवारयिष्यतः ॥ देवराजंचसहितौतत्रमेनास्तिसंशयः ११ एतच्छ्रुत्वातुवचनंत्वरितोहव्यवाहनः ॥ कृष्ण पार्थावुपागम्ययमर्थंत्वभ्यभाषत १२ तंतेकथितवानस्मिपूर्वमेवनृपोत्तम ॥ तच्छ्रुत्वावचनंत्वग्नेर्बीभत्सुर्जातवेदसम् १३ अब्रवीन्नृपशार्दूलतत्कालसदृशंव चः ॥ दिधक्षुंखांडवंदावमकामस्यशतक्रतोः १४ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ उत्तमास्त्राणिमेसंतिदिव्यानिचबहूनिच ॥ यैरहंशक्नुयांयोद्धुमपिव ज्रधरान्बहून् १५ धनुर्मेनास्तिभगवन्बाहुवीर्येणसंमितम् ॥ कुर्वतःसमरेयत्नंवेगंयद्विषहेन्मम १६ शरैश्चमेऽर्थोबहुभिरक्षयैःक्षिप्रमस्यतः ॥ नहिवोढुं रथःशक्तःशरान्ममयथेप्सितान् १७ अश्वांश्चदिव्यानिच्छेयंपांडुरान्वातरंहसः ॥ रथंचमेघनिर्घोषंसूर्यप्रतिमतेजसम् १८ ॥ ॥ ॥

द्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥ ॥ ॥ सत्विति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ मिषतःपश्यतः ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ शतक्रतोःसंबंधि १४ । १५ । १६ । १७ । १८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९ । २० करणानियुद्धसाधनानिधनुरादीनि २१ ॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥ ॥ ॥ एवमिति १ आदित्यमदितेःपुत्रं २ प्रति

तथाकृष्णस्यवीर्येणनायुधंविद्यतेसमम् ॥ येननागान्पिशाचांश्चनिहन्याम्माधवोरणे १९ उपायंकर्मसिद्धौचभगवन्वक्तुमर्हसि ॥ निवारयेयंयेनेन्द्रंवर्षमाणं महावने २० पौरुषेणतुयत्कार्यंतत्कर्त्तास्मिपावक ॥ करणानिसमर्थानिभगवन्दातुमर्हसि २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिखांडवदाहपर्वणिअर्जुनाग्निसंवादेचतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःसभगवान्धूमकेतुर्हुताशनः ॥ चिंतयामासवरुणं लोकपालंदिदृक्षया १ आदित्यमुदकेदेवंनिवसंतंजलेश्वरम् ॥ सचतच्चिंतितंज्ञात्वादर्शयामासपावकम् २ तमब्रवीद्धूमकेतुःप्रतिगृह्यजलेश्वरम् ॥ चतुर्थं लोकपालानांदेवदेवंसनातनम् ३ सोमेनराज्ञायद्दत्तंधनुश्चैवेषुधीचते ॥ तत्प्रायच्छोभयंशीघ्रंरथंचकपिलक्षणम् ४ कार्यंचसुमहत्पार्थोगांडीवेनकरिष्यति ॥ चक्रेणवासुदेवश्चतन्ममाद्यप्रदीयताम् ५ ददानीत्येववरुणःपावकंप्रत्यभाषत ॥ तदद्भुतंमहावीर्यंयशःकीर्तिविवर्धनम् ६ सर्वशस्त्रैरनाधृष्यंसर्वशस्त्रप्रमाथिच ॥ सर्वायुधमहामात्रंपरसैन्यप्रधर्षणम् ७ एकंशतसहस्रेणसंमितंराष्ट्रवर्धनम् ॥ चित्रमुच्चावचैर्वर्णैःशोभितंश्लक्ष्णमव्रणम् ८ देवदानवगंधर्वैः पूजितंशाश्वतीःसमाः ॥ प्रादाच्चैवधनूरत्नमक्षय्यौचमहेषुधी ९ रथंचदिव्याश्वयुजंकपिप्रवरकेतनम् ॥ उपेतंराजतैरश्वैर्गान्धर्वैर्हेममालिभिः १० पांडुराभ्रप्रतीकाशैर्मनोवायुसमैर्जवे ॥ सर्वोपकरणैर्युक्तमजय्यंदेवदानवैः ११ भानुमंतंमहाघोषंसर्वरत्नमनोरमम् ॥ ससर्जयंसुतपसाभौमनोभुवनप्रभुः १२ प्रजापतिरनिर्देश्यंयस्यरूपंरवेरिव ॥ यंस्मसोमःसमारुह्यदानवानजयत्प्रभुः १३ नवमेघप्रतीकाशंज्वलंतमिवचश्रिया ॥ आश्रितौतंरथश्रेष्ठंशक्रायुधसमावुभौ १४ तापनीयासुरुचिराध्वजयष्टिरनुत्तमा ॥ तस्यांतुवानरोदिव्यःसिंहशार्दूलकेतनः १५ दिधक्षन्निवतत्रस्मसंस्थितोमूर्ध्न्यशोभत ॥ ध्वजेभूतानितत्रासन्विविधानिमहांतिच १६ नादेनरिपुसैन्यानांयेषांसंज्ञाप्रणश्यति ॥ सतंनानापताकाभिःशोभितंरथसत्तमम् १७ प्रदक्षिणमुपावृत्यदैवतेभ्यःप्रणम्यच ॥ सन्नद्धःकवचीखड्गीबद्धगोधांगुलित्रकः १८ आरुरोहतदापार्थोविमानंसुकृतीयथा ॥ तच्चदिव्यंधनुःश्रेष्ठंब्रह्मणानिर्मितंपुरा १९ गांडीवमुपसंगृह्यबभूवमुदितोऽर्जुनः ॥ हुताशनंपुरस्कृत्यततस्तदपिवीर्यवान् २० जग्राहबलमास्थायज्ययाचयुयुजेधनुः ॥ मौर्व्यांतुयोज्यमानायांबलिनापांडवेनह २१ येशृण्वन्कूजितंतत्रतेषांवैव्यथितंमनः ॥ लब्ध्वारथंधनुश्चैवतथाऽक्षय्येमहेषुधी २२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गृह्यपूजादिनास्वायत्तीकृत्य ३ । ४ । ५ । ६ । महामात्रमतिप्रमाणं समृद्धंप्रधानंवा ७ । ८ । ९ राजतैरजतवर्णैः १० । ११ भानुमंतंदीप्तिमंतं भौमनोविश्वकर्मा १२ । १३ शक्रायुधसमौदेहवासश्छविभ्यांनीलपिशंगवर्णौ १४ तापनीयासौवर्णी सिंहशार्दूलवद्भयंकरःकेतनःकायोयस्यसः । 'केतनंलांछनेकाये'इतिविश्वः १५ । १६ नादेनयेषां १७ । १८ । १९ । २० ज्ययामौर्व्या २१ । २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कल्यःसमर्थःसाह्यकर्मणिसाहायके वज्रंवरत्रासानाभौयस्यतत् सूत्रबद्धशकुनिवत्पुनःप्रयोक्तुर्हस्तमायातीत्यर्थः । 'वज्रंत्रपुत्ररत्नयोः' इतिमेदिनी २३ अतएवाग्नेयमस्त्रमिवास्त्रं २४ । २५ । २६ तद्देवाह क्षिप्तंक्षिप्तमिति २७ २८ । २९ युयुत्सतायोद्धुमिच्छता ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ सप्तार्चिःकालीकरालीप्रभृतिसप्तजिह्वावान् ३५ । ३६ दह्यतोदह्यमानस्य ३७ ॥ इतिआदिपर्व

बभूवकल्यःकौन्तेयःप्रहृष्टःसाह्यकर्मणि ॥ वज्रनाभंततश्चक्रंददौकृष्णायपावकः २३ आग्नेयमस्त्रंदयितंसचकल्योऽभवत्तदा ॥ अब्रवीत्पावकश्चैवमेतेनमधुसूदन २४ अमानुषानपिरणेजेष्यसित्वमसंशयम् ॥ अनेनतुमनुष्याणांदेवानामपिचाहवे २५ रक्षःपिशाचदैत्यानांनागानांचाधिकस्तथा ॥ भविष्यसिनसंदेहःप्रवरोऽपिनिबर्हणे २६ क्षिप्तंक्षिप्तंरणेचैतत्त्वयामाधवशत्रुषु ॥ हत्वाऽप्रतिहतंसंख्येपाणिमेष्यतितेपुनः २७ वरुणश्चददौतस्मैगदामशनिनिःस्वनाम् ॥ दैत्यांतकरणींघोरांनाम्नाकौमोदकींप्रभुः २८ ततःपावकमब्रूतांप्रहृष्टावर्जुनाच्युतौ ॥ कृतास्त्रौशस्त्रसंपन्नौरथिनौध्वजिनावपि २९ कल्यौस्वोभगवन्योद्धुमपिसर्वैःसुरासुरैः ॥ किंपुनर्वज्रिणैकेनपन्नगार्थेयुयुत्सता ३० ॥ अर्जुनउवाच ॥ चक्रपाणिर्हृषीकेशोविचरन्युधिवीर्यवान् ॥ चक्रेणभस्मसात्सर्वंविसृष्टेनतुवीर्यवान् ॥ त्रिषुलोकेषुतन्नास्तियन्नकुर्याज्जनार्दनः ३१ गांडीवंधनुरादायतथाऽक्षय्येमहेषुधी ॥ अहमप्युत्सहेलोकान्विजेतुंयुधिपावक ३२ सर्वतःपरिवार्यैवंदावमेतंमहाप्रभो ॥ कामंसंप्रज्वलाद्यैवकल्यौस्वःसाह्यकर्मणि ३३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःसभगवान्दाशार्हेणार्जुनेनच ॥ तैजसंरूपमास्थायदावंदग्धुंप्रचक्रमे ३४ सर्वतःपरिवार्याथसप्तार्चिर्ज्वलनस्तथा ॥ ददाहखांडवंदावंयुगांतमिवदर्शयन् ३५ प्रतिगृह्यसमाविश्यतद्वनंभरतर्षभ ॥ मेघस्तानितनिर्घोषःसर्वभूतान्यकंपयत् ३६ दह्यतस्तस्यचबभौरूपंदावस्यभारत ॥ मेरोरिवनगेन्द्रस्यकीर्णस्यांशुमतोंऽशुभिः ३७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिखांडवदाहपर्वणि गांडीवादिदानेपंचविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तौरथाभ्यांरथश्रेष्ठौदावस्योभयतःस्थितौ ॥ दिक्षुसर्वासुभूतानांचक्रातेकदनंमहत् १ यत्रयत्रचदृश्यन्तेप्राणिनःखांडवालयाः ॥ पलायंतःप्रवीरौतौतत्रतत्राभ्यधावताम् २ छिद्रंनस्मप्रपश्यंतिरथयोराशुचारिणोः ॥ आविद्धावेवदृश्येतेरथिनौतौरथोत्तमौ ३ खांडवेदह्यमानेतुभूताःशतसहस्रशः ॥ उत्पेतुर्भैरवान्नादान्विनदंतःसमंततः ४ दग्धैकदेशाबहवोनिष्टप्ताश्चतथाऽपरे ॥ स्फुटिताक्षाविशीर्णाश्चविप्लुताश्चतथापरे ५ समालिंग्यसुतानन्येपितॄन्भ्रातॄनथापरे ॥ त्यक्तुंनशेकुःस्नेहेनतत्रैवनिधनंगताः ६ संदष्टदशनाश्चान्येसमुत्पेतुरनेकशः ॥ ततस्तेऽतीवघूर्णंतःपुनरग्नौप्रपेदिरे ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

णिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ तौरथाभ्यामिति आश्रितौतंरथश्रेष्ठमितिद्वयोरेकरथस्थत्वंप्रागुक्तंतच्छोभामात्रंभाव्युपयोगसूचनार्थं इहतुपृथग्रथस्थावेवेतिज्ञेयं १ २ आविद्धावेवाऽलातचक्रवद्भमितावेव ३ । ४ निष्टप्ताअतितप्ताः विशीर्णाःकर्कटीफलवद्विदीर्णाः विप्लुताः भयाद्विद्रुताः ५ । ६ । ७ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८ । ९ शरीरैर्दीप्तैर्लोहप्रतिमावदत्यंततप्तैः १० वसुरेतसिवह्नौ ११ । १२ मध्यतोमध्यमानस्य १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ अक्षोरथचक्रद्वयसंधानकाष्ठंतत्प्रमाणा अक्षमात्राः १९

दग्धपक्षाक्षिचरणाविचेष्टंतोमहीतले ॥ तत्रतत्रस्मदृश्यंतेविनश्यंतःशरीरिणः ८ जलाशयेषुतप्तेषुक्वाथ्यमानेषुवह्निना ॥ गतसत्वाःस्मदृश्यन्तेकूर्ममत्स्याःसमं
ततः ९ शरीरैरपरेदीप्तैर्देहवंतइवाग्नयः ॥ अदृश्यंतवनेतत्रप्राणिनःप्राणिसंक्षये १० कांश्चिदुत्पततःपार्थःशरैःसंछिद्यखंडशः ॥ पातयामासविहगान्प्रदीप्तेव
सुरेतसि ११ तेशराचितसर्वांगानिनदंतोमहारवान् ॥ ऊर्ध्वमुत्पत्यवेगेननिपेतुःखांडवेपुनः १२ शरैरभ्याहतानांचसंघशःस्मवनौकसाम् ॥ विरावःशुश्रुवेघोरः
समुद्रस्येवमथ्यतः १३ वन्हेश्चापिप्रदीप्तस्यखमुत्पेतुर्महार्चिषः ॥ जनयामासुरुद्वेगंसुमहांतंदिवौकसाम् १४ तेनार्चिषासुसंतप्तादेवाःसर्षिपुरोगमाः ॥ ततोज
ग्मुर्महात्मानःसर्वएवदिवौकसः ॥ शतक्रतुंसहस्राक्षंदेवेशमसुरार्दनम् १५ ॥ देवाऊचुः ॥ किंन्विमेमानवाःसर्वेदह्यंतेचित्रभानुना ॥ कच्चिन्नसंक्षयःप्राप्तोलोकाना
ममरेश्वर १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावृत्रहातेभ्यःस्वयमेवान्ववेक्ष्यच ॥ खांडवस्यविमोक्षार्थंप्रययौहरिवाहनः १७ महतारथवृंदेननानारूपेणवासवः ॥
आकाशंसमवाकीर्यप्रववर्षसुरेश्वरः १८ ततोऽक्षमात्राव्यसृजन्धाराःशतसहस्रशः ॥ चोदितादेवराजेनजलदाःखांडवंप्रति १९ असंप्राप्तास्तुताधारास्ते
जसाजातवेदसः ॥ खएवसमशुष्यंतनकाश्चित्पावकंगताः २० ततोनमुचिहाक्रुद्धोभृशमर्चिष्मतस्तदा ॥ पुनरेवमहामेघैरंभांसिव्यसृजद्बहु २१ अर्चिर्धा
राभिसंबद्धंधूमविद्युत्समाकुलम् ॥ बभूवतद्वनंघोरंस्तनयित्नुसमाकुलम् २२ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि खांडवदाहपर्वणिइंद्रक्रोधेषड्विंशत्यधिक
द्विशततमोध्यायः ॥ २२६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्याथवर्षतोवारिपांडवःप्रत्यवारयत् ॥ शरवर्षेणबीभत्सुरुत्तमास्त्राणिदर्शयन् १ खांडवंचव
नंसर्वंपांडवोबहुभिःशरैः ॥ प्राच्छादयदमेयात्मानीहारेणेवचंद्रमाः २ नचस्मकिंचिच्छक्नोतिभूतंनिश्चरितुंततः ॥ संछाद्यमानेखेबाणैरस्यतासव्यसाचिना
३ तक्षकस्तुनतत्रासीन्नागराजोमहाबलः ॥ दह्यमानेवनेतस्मिन्कुरुक्षेत्रंगतोहिसः ४ अश्वसेनोऽभवत्तत्रतक्षकस्यसुतोबली ॥ सयत्नमकरोत्तीव्रंमोक्षार्थंजा
तवेदसः ५ नशशाकसनिर्गन्तुंनिरुद्धोऽर्जुनपत्रिभिः ॥ मोक्षयामासतंमातानिगीर्यभुजगात्मजा ६ तस्यपूर्वंशिरोग्रस्तंपुच्छमस्यनिगीर्यते ॥ निगीर्यमाणासा
क्रामत्सुतंनागीमुमुक्षया ७ तस्याःशरेणतीक्ष्णेनपृथुधारेणपांडवः ॥ शिरश्चिच्छेदगच्छंत्यास्तामपश्यच्छचीपतिः ८ ॥ ॥ ॥

२० । २१ । २२ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥ ॥ ॥ तस्याथेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ निगीर्यतेयावताकालेनतावतैव
निगीर्यमाणाअर्जुनेनहन्यमानासतीआक्रामवक्रांतवतीखमितिशेषः मुमुक्षयामोचनेच्छया । ७ । ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९ । १० अप्रतिष्ठोनिराश्रयःअसंततिर्वा ११ । १२ ।१३ । १४ । १५ । १६ । १७ निष्प्रतीकारंबलवदाश्रयात्भाविग्लानिहीनंहृष्टंहर्षोयस्यसः १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ अयःकणान्लोहगुलिकाः पिबतीतितथाविधगर्भेयौषधबलेनगर्भसंभृतालोहगुलिकास्तारकाइवविकीर्यंतेयेनतद्यंत्रमयःकणपंलोहमयं । तथाचक्राश्मसंज्ञंयस्यभ्रमिबलेनमहांतोऽपिपाषाणाअतिदूरेक्षिप्यंतेतत्काष्ठमययंत्रं भुशुंडीचर्मरज्जुमययंत्रंपाषाणक्षेपणमेवतैरुद्यताःबाहवोयेषांतेअसुरादयःअयःकणपचक्राश्मभुशुंडयुद्यतबाहवः । क्रोधसंमूर्च्छितौजसःक्रोधेनसंवर्द्धिततेजसः २५ अतिव्याहरतांकत्थमानानां २६ । २७ यथाचक्र

तंमुमोचयिषुर्वज्रीवातवर्षेणपांडवम् ॥ मोहयामासतत्कालमश्वसेनस्त्वमुच्यत ९ तांचमायांतदादृष्ट्वाघोरांनागेनवंचितः ॥ द्विधात्रिधाचखगतान्प्राणिनः
पांडवोऽच्छिनत् १० शशापतंचसंक्रुद्धोबीभत्सुर्जिह्मगामिनम् ॥ पावकोवासुदेवश्चाप्यप्रतिष्ठोभविष्यसि ११ ततोजिष्णुःसहस्राक्षंखंवितत्याशुगैःशरैः ॥
योधयामाससंक्रुद्धोवंचनांतामनुस्मरन् १२ देवराजोऽपितंदृष्ट्वासंरब्धंसमरेऽर्जुनम् ॥ स्वमस्त्रमसृजत्तीव्रंछादयित्वाऽखिलंनभः १३ ततोवायुर्महाघोषःक्षोभ
यन्सर्वसागरान् ॥ वियत्स्थोजनयन्मेघान्जलधारासमाकुलान् १४ ततोऽशनिमुचोघोरांस्तडित्स्तनितनिःस्वनान् ॥ तद्विघातार्थमसृजदर्जुनोऽप्यस्त्रमुत्तमम्
१५ वायव्यमभिमंत्र्याथप्रतिपत्तिविशारदः ॥ तेनेंद्राशनिमेघानांवीर्यौजस्तद्विनाशितम् १६ जलधाराश्चताःशोषंजग्मुर्नेशुश्चविद्युतः ॥ क्षणेनचाभवद्व्यो
मसंप्रशांतरजस्तमः १७ सुखशीतानिलवहंप्रकृतिस्थार्कमंडलम् ॥ निष्प्रतीकारहृष्टश्चहुतभुग्विविधाकृतिः १८ सिच्यमानोवसौघैस्तैःप्राणिनांदेहनिः
सृतैः ॥ प्रजज्वालाथसोऽर्चिष्मान्स्वनादैःपूरयन्जगत् १९ कृष्णाभ्यांरक्षितंदृष्ट्वातंचदावमहंकृता ॥ खमुत्पेतुर्महाराजसुपर्णाद्याःपतत्रिणः २० गरु
त्मान्वज्रसदृशैःपक्षतुंडनखैस्तथा ॥ प्रहर्तुकामोन्यपतदाकाशात्कृष्णपांडवौ २१ तथैवोरगसंघाताःपांडवस्यसमीपतः ॥ उत्सृजंतोविषंघोरंनिपेतुर्ज्वलि
ताननाः २२ तांश्चकर्त्तशरैःपार्थःसरोषाग्निसमुक्षितैः ॥ विविशुश्चापितंदीप्तंदेहाभावायपावकम् २३ ततोऽसुराःसगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ उत्पेतुर्ना
दमतुलमुत्सृजंतोरणार्थिनः २४ अयःकणपचक्राश्मभुशुंडयुद्यतबाहवः ॥ कृष्णपार्थौजिघांसंतःक्रोधसंमूर्च्छितौजसः २५ तेषामतिव्याहरतांशस्त्रवर्षं
प्रमुंचताम् ॥ प्रममाथोत्तमांगानिबीभत्सुर्निशितैःशरैः २६ कृष्णश्चसुमहातेजाश्चक्रेणारिविनाशनः ॥ दैत्यदानवसंघानांचकारकदनंमहत् २७ अथापरेशरै
र्विद्धाश्चक्रवेगेरितास्तथा ॥ वेलामिवसमासाद्यव्यतिष्ठन्नमितौजसः २८ ततःशक्रोऽतिसंक्रुद्धस्त्रिदशानांमहेश्वरः ॥ पांडुरंगजमास्थायतावुभौसमुपाद्रवत् २९
वेगेनाशनिमादायवज्रमस्त्रंचसोऽसृजत् ॥ हतावेतावितिप्राहसुरानसुरसूदनः ३० ॥ ॥ ॥

वेगेनजलावर्त्तप्रवाहेणइरितास्तृणादयोवेलांप्राप्यविष्ठितत्वंस्तब्धत्वंप्राप्यतिष्ठंति एवंचक्रवेगेनअस्त्रबलजवेनईरिताअसुराद्याःकृष्णार्जुनौप्राप्यव्यतिष्ठन्नित्यर्थः । चक्रःकोकेइत्युपक्रम्य'कुंभकारोपकरणास्त्रयोः । जलावर्त्तेऽपि'इतिमेदिनी २८ । २९ । ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३१ गदांचैवेत्यत्रशिविकामितिपाठेशिविकागदेतिप्राञ्चः । शिंविकामितिसानुस्वारपाठेतुतत्सदृशमीषद्वक्रमायुधमितितुतत्त्वं । तच्चद्रविडकैवर्त्तेषुप्रसिद्धंदारुमयं लोहमयमपिवलवत्सुसंभाव्यतएव ३२
३३ पर्वतंचापीत्यत्रविचक्रंपरीतिपाठेविचक्रंत्रिशूलं ३४ अर्यमाअपीत्यत्रसंधिरविवक्षितः ३५ । ३६ । ३७ । ३८ निमित्तानिसूचकानिउल्कापातादीनि ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४

ततःसमुद्यतांदृष्ट्वादेवेन्द्रेणमहाशनिम् ॥ जगृहुःसर्वशस्त्राणिस्वानिस्वानिसुरास्तथा ३१ कालदंडंयमोराजन्गदांचैवधनेश्वरः ॥ पाशांश्चतत्रवरुणोविचित्रांचतथाऽश निम् ३२ स्कंदःशक्तिंसमादायतस्थौमेरुरिवाचलः ॥ ओषधीर्दीप्यमानाश्चजगृहातेऽश्विनावपि ३३ जगृहेचधनुर्धातामुसलंतुजयस्तथा ॥ पर्वतंचा पिजग्राहक्रुद्धस्त्वष्टामहाबलः ३४ अंशस्तुशक्तिंजग्राहमृत्युर्देवःपरश्वधम् ॥ प्रगृह्यपरिघंघोरंविचचारार्यमाअपि ३५ मित्रश्चक्षुरपर्यंतंचक्रमादायतस्थि वान् ॥ पूषाभगश्चसंक्रुद्धःसविताचविशांपते ३६ आत्तकार्मुकनिस्त्रिंशाःकृष्णपार्थौप्रदुद्रुवुः ॥ रुद्राश्चवसवश्चैवमरुतश्चमहाबलाः ३७ विश्वेदेवास्त थासाध्यादीप्यमानाःस्वतेजसा ॥ एतेचान्येचबहवोदेवास्तौपुरुषोत्तमौ ३८ कृष्णपार्थौजिघांसंतःप्रतीयुर्विविधायुधाः ॥ तत्राद्भुतान्यदृश्यंतनिमित्तानि महाहवे ३९ युगांतसमरूपाणिभूतसंमोहनानिच ॥ तथादृष्ट्वासुसंरब्धंशक्रंदेवैःसहाच्युतौ ४० अभीतौयुधिदुर्धर्षौतस्थतुःसज्जकार्मुकौ ॥ आगच्छत स्ततोदेवानुभौयुद्धविशारदौ ४१ व्यताडयेतांसंक्रुद्धौशरैर्वज्रोपमैस्तदा ॥ असकृद्भग्नसंकल्पाःसुराश्चबहुशःकृताः ४२ भयाद्रणंपरित्यज्यशक्रमेवाभिशिश्रि युः ॥ दृष्ट्वानिवारितान्देवान्माधवेनार्जुनेनच ४३ आश्चर्यमगमंस्तत्रमुनयोनभसिस्थिताः ॥ शक्रश्चापितयोर्वीर्यमुपलभ्यासकृद्रणे ४४ बभूवपरमप्रीतोभूय श्चैतावयोधयत् ॥ ततोऽश्मवर्षंसुमहद्व्यसृजत्पाकशासनः ४५ भूयएवतदावीर्यंजिज्ञासुःसव्यसाचिनः ॥ तच्छरैरर्जुनोवर्षंप्रतिजघ्नेऽत्यमर्षितः ४६ विफलं क्रियमाणंतत्समवेक्ष्यशतक्रतुः ॥ भूयःसंवर्धयामासतद्वर्षंपाकशासनः ४७ सोऽश्मवर्षंमहावेगैरिषुभिःपाकशासनिः ॥ विलयंगमयामासहर्षयन्पितरंतथा ४८ ततउ त्पाट्यपाणिभ्यांमंदराच्छिखरंमहत् ॥ सद्रुमंव्यसृजच्छक्रोजिघांसुःपांडुनंदनम् ४९ ततोऽर्जुनोवेगवद्भिर्ज्वलिताग्रैरजिह्मगैः ॥ शरैर्विध्वंसयामासगिरेःशृंगंसहस्रधा ५० गिरेर्विशीर्यमाणस्यतस्यरूपंतदाबभौ ॥ सार्कचंद्रग्रहस्येवनभसःपरिशीर्यतः ५१ तेनाभिपततादावंशैलेनमहताभृशम् ॥ शृंगेणनिहतास्तत्रप्राणिनःखांडवा लयाः ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि खांडवदाहपर्वणि देवकृष्णार्जुनयुद्धे सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥ ॥ समाप्तंचखांडवदाहपर्व ॥
॥ अथमयदर्शनपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथाशैलनिपातेनभीषिताःखांडवालयाः ॥ दानवाराक्षसानागास्तरक्ष्वृक्षवनौकसः १ ॥ ॥

४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० गिरेर्गिरिशृंगस्य ५१ शैलेनशिलासमूहेनकरणेन शृंगेणकर्त्रा ५२ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥
॥ २२७ ॥ ॥ ॥ ॥ तथेति । तरक्षवःस्वल्पव्याघ्राः ऋक्षाभल्लाः १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रभिन्नामदच्युताः केसरिणउत्पन्नकेसरायुवानइत्यर्थः २ दावंवनं ३ उत्पातनादानिर्घातादयस्तच्छब्देनसंत्रासितेवनेइतिशेषः संचारितेइतिपाठेऽपिसएवार्थः ४ । ५ ररासशब्दंकृतवान् ६

द्विपाःप्रभिन्नाःशार्दूलाःसिंहाःकेसरिणस्तथा ॥ मृगाश्चमहिषाश्चैवशतशःपक्षिणस्तथा २ समुद्विग्नाविससृपुस्तथान्याभूतजातयः ॥ तंदावंसमुदैक्षंतकृष्णौ चाभ्युद्यतायुधौ ३ उत्पातनादशब्देनसंत्रासितइवस्थिताः ॥ तेवनंप्रसमीक्ष्याथदह्यमानमनेकधा ४ कृष्णमभ्युद्यतास्त्रंचनादंमुमुचुरुल्बणम् ॥ तेननादे नरौद्रेणनादेनचविभावसोः ५ ररासगगनंकृत्स्नमुत्पातजलदैरिव ॥ ततःकृष्णोमहाबाहुःस्वतेजोभास्वरंमहत् ६ चक्रंव्यसृजदत्युग्रंतेषांनाशायकेशवः ॥ ते नानाजातयःक्षुद्राःसदानवनिशाचराः ७ निकृत्ताःशतशःसर्वानिपेतुरनलंक्षणात् ॥ तत्रादृश्यंततेदैत्याःकृष्णचक्रविदारिताः ८ वसारुधिरसंपृक्ताःसंध्यायामि वतोयदाः ॥ पिशाचान्पक्षिणोनागान्पशूंश्चैवसहस्रशः ९ निघ्नंश्चरतिवार्ष्णेयःकालवत्तत्रभारत ॥ क्षिप्तंक्षिप्तंपुनश्चक्रंकृष्णस्यामित्रघातिनः १० छित्त्वाने कानिसत्त्वानिपाणिमेतिपुनःपुनः ॥ तथातुनिघ्नतस्तस्यपिशाचोरगराक्षसान् ११ बभूवरूपमत्युग्रंसर्वभूतात्मनस्तदा ॥ समेतानांचसर्वेषांदानवानांचसर्वशः १२ विजेतानाभवत्कश्चित्कृष्णपांडवयोर्मृधे ॥ तयोर्बलात्परित्रातुंतंचदावंयदासुराः १३ नाशक्नुवन्शमयितुंतदाऽभूवन्पराङ्मुखाः ॥ शतक्रतुस्तुसंप्रेक्ष्यवि मुखानमरांस्तथा १४ बभूवमुदितोराजन्प्रशंसन्केशवार्जुनौ ॥ निवृत्तेष्वथदेवेषुवागुवाचाशरीरिणी १५ शतक्रतुंसमाभाष्यमहागंभीरनिःस्वना ॥ नते सखासन्निहितस्तक्षकोभुजगोत्तमः १६ दाहकालेखांडवस्यकुरुक्षेत्रंगतोह्यसौ ॥ नचशक्यौयुधाजेतुंकथंचिदपिवासव १७ वासुदेवार्जुनावेतौनिबोधवचना न्मम ॥ नरनारायणावेतौपूर्वदेवौदिविश्रुतौ १८ भवानप्यभिजानातियद्वीर्यौयत्पराक्रमौ ॥ नैतौशक्यौदुराधर्षौविजेतुमजितौयुधि १९ अपिसर्वेषुलोकेषुपु राणावृषिसत्तमौ ॥ पूजनीयतमावेतावपिसर्वैःसुरासुरैः २० यक्षराक्षसगंधर्वनरकिन्नरपन्नगैः ॥ तस्मादितःसुरैःसार्धंगंतुमर्हसिवासव २१ दिष्टंचाप्यनुपश्यै तत्खांडवस्यविनाशनम् ॥ इतिवाक्यमुपश्रुत्यतथ्यमित्यमरेश्वरः २२ क्रोधामर्षौसमुत्सृज्यसंप्रतस्थेदिवंतदा ॥ तंप्रस्थितंमहात्मानंसमवेक्ष्यदिवौकसः २३ सहिताःसेनयाराजन्ननुजग्मुःपुरंदरम् ॥ देवराजंतदायांतंसहदेवैरवेक्ष्यतु २४ वासुदेवार्जुनौवीरौसिंहनादंविनेदतुः ॥ देवराजेगतेराजन्प्रहृष्टौकेशवार्जुनौ २५ निर्विशंकंवनंवीरौदाहयामासतुस्तदा ॥ समारुतइवाभ्राणिनाशयित्वाऽर्जुनःसुरान् २६ व्यधमच्छरसंघातैर्देहिनःखांडवालयान् ॥ नचस्मकिंचिच्छक्नोतिभूतं निश्चरितुंततः २७ संछिद्यमानमिषुभिरस्यतासव्यसाचिना ॥ नाशक्नुवंश्चभूतानिमहांत्यपिरणेऽर्जुनम् २८ निरीक्षितुममोघास्त्रंयोद्धुंचापिकुतोरणे ॥ शतं चैकेनविव्याधशतेनैकंपतत्रिणाम् २९ ॥ ॥ ॥ ॥

७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० । ३१ गंगोदधिचराइतिअतिदूरस्योपलक्षणं ३२ । ३३ एकायनगताःसंघीभूताः ३४ । ३५ । ३६ । ३७ कृतांदत्तां सुधांस्वभोजनं ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२

व्यसवस्तेऽपतन्नग्नौसाक्षात्कालहताइव ॥ नचालभंततेशर्मरोधःसुविषमेषुच ३० पितृदेवनिवासेषुसंतापश्चाप्यजायत ॥ भूतसंघाश्चबहवोदीनाश्चक्रुर्महास्वनम् ३१
रुरुदुर्वारणाश्चैवतथामृगतरक्षवः ॥ तेनशब्देनवित्रेसुर्गंगोदधिचराझषाः ३२ विद्याधरगणाश्चैवयेचतत्रवनौकसः ॥ नत्वर्जुनंमहाबाहोनापिकृष्णंजनार्दनम् ३३
निरीक्षितुंवैशक्तोतिकश्चिद्योद्धुंकुतःपुनः ॥ एकायनगतायेऽपिनिष्पेतुस्तत्रकेचन ३४ राक्षसादानवानागाजघ्नेचक्रेणतान्हरिः ॥ तेतुभिन्नशिरोदेहाश्चक्रवेगाद्गता
सवः ३५ पेतुरन्येमहाकायाःप्रदीप्तेवसुरेतसि ॥ समांसरुधिरौघैश्चवसाभिश्चापितर्पितः ३६ उपर्याकाशगोभूत्वाविधूमःसमपद्यत ॥ दीप्ताक्षोदीप्तजिह्वश्च
संप्रदीप्तमहाननः ३७ दीप्तोर्ध्वकेशःपिंगाक्षःपिबन्प्राणभृतांवसाम् ॥ तांसकृष्णार्जुनकृतांसुधांप्राप्यहुताशनः ३८ बभूवमुदितस्तृप्तःपरांनिर्वृतिमागतः ॥
तथाऽसुरंमयंनामतक्षकस्यनिवेशनात् ३९ विप्रद्रवंतंसहसाददर्शमधुसूदनः ॥ तमग्निःप्रार्थयामासदिधक्षुर्वातसारथिः ४० शरीरवान्जटीभूत्वानदन्निवलाह
कः ॥ विज्ञायदानवेद्राणांमयंवैशिल्पिनांवरम् ४१ जिघांसुर्वासुदेवस्तंचक्रमुद्यम्यधिष्ठितः ॥ सचक्रमुद्यतंदृष्ट्वादिधक्षंतंचपावकम् ४२ अभिधावार्जुनेत्येवंमय
स्त्राहीतिचाब्रवीत् ॥ तस्यभीतस्वनंश्रुत्वामाभैरितिधनंजयः ४३ प्रत्युवाचमयंपार्थोजीवयन्निवभारत ॥ तंनभेतव्यमित्याहमयंपार्थोदयापरः ४४ तंपार्थे
नाभयेदत्तेनमुचेभ्रातरंमयम् ॥ नहंतुमैच्छद्दाशार्हःपावकोनददाहच ४५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तद्वनंपावकोधीमान्दिनानिदशपंचच ॥ ददाहकृष्णपा
र्थाभ्यांरक्षितःपाकशासनात् ४६ तस्मिन्वनेदह्यमानेषडग्निर्नददाहच ॥ अश्वसेनंमयंचैवचतुरःशार्ङ्गकांस्तथा ४७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि मय
दर्शनपर्वणि मयदानवत्राणे अष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॥ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ किमर्थंशार्ङ्गकानाग्निर्न
ददाहतथागते ॥ तस्मिन्वनेदह्यमानेब्रह्मन्नेतत्प्रचक्ष्वमे १ अदाहेह्यश्वसेनस्यदानवस्यमयस्यच ॥ कारणंकीर्तितंब्रह्मन्शार्ङ्गकाणांनकीर्तितम् २ तदेतदद्भु
तंब्रह्मन्शार्ङ्गकाणामनामयम् ॥ कीर्तयस्वाग्निसंमर्देकथंतेनविनाशिताः ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ यदर्थंशार्ङ्गकानाग्निर्नददाहतथागते ॥ तत्तेसर्वंप्रवक्ष्यामिय
थाभूतमरिंदम ४ धर्मज्ञानांमुख्यतमस्तपस्वीसंशितव्रतः ॥ आसीन्महर्षिःश्रुतवान्मंदपालइतिश्रुतः ५ समार्गमाश्रितोराजन्नृषीणामूर्ध्वरेतसाम् ॥ स्वाध्याय
वान्धर्मरतस्तपस्वीविजितेंद्रियः ६ सगत्वातमसःपारंदेहमुत्सृज्यभारत ॥ जगामपितृलोकायनलेभेतत्रतत्फलम् ७ ॥ ॥ ॥

४३ । ४४ । ४५ । ४६ शार्ङ्गकान्पक्षिविशेषान् ४७ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे अष्टाविंत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॥ ॥ ॥ किमर्थमिति
१ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८ आवृताःप्रतिषिद्धभोगाः ९ । १० । ११ । १२ प्रजायस्वप्रजेच्छांकुरु १३ अपत्यसंतानेसंततेरविच्छेदे १४ । १५ जरितांनामभार्याम् १६ लपितांनामापरांभार्याम् १७तान्वालानपास्येति संबंधः १८ । १९ । २० । २१ । २२ मुखमितिजीवरूपेणभोक्तृत्वं २३ गूढइतिब्रह्मरूपेणागोचरत्वं त्रिविधंदिव्यंभौममौदर्यंच २४ अष्टधापंचभूतात्मनासूर्यचंद्रयजमानरूपेणच यज्ञवाहंयज्ञनिर्वाहकं २५ त्वयासद्रूपेणविनानश्येददर्शनंगच्छेत् निरधिष्ठानकभ्रमायोगादित्यर्थः कर्मिणांत्वमेवगतिरित्याह तुभ्यमिति २६ पालनंसंहारश्चत्वत्तैवकर्मणीइत्याह त्वामिति २७ हेतयोज्वालाःजगत्स्रष्टि

सलोकानफलान्दृष्ट्वातपसानिर्जितानपि ॥ पप्रच्छधर्मराजस्यसमीपस्थान्दिवौकसः ८ ॥ मंदपालउवाच ॥ किमर्थमावृतालोकाममैतेतपसाऽर्जिताः ॥ किंमयानकृतंतत्रयस्यैतत्कर्मणःफलम् ९ तत्राहंतत्करिष्यामियदर्थमिदमावृतम् ॥ फलमेतस्यतपसःकथयध्वंदिवौकसः १० ॥ देवाऊचुः ॥ ऋणिनोमानवाब्रह्मन्जायंतेयेनतच्छृणु ॥ क्रियाभिर्ब्रह्मचर्येणप्रजयाचनसंशयः ११ तदपाक्रियतेसर्वंयज्ञेनतपसाश्रुतैः ॥ तपस्वीयज्ञकृच्चासिनचतेविद्यतेप्रजा १२ तइमेप्रसवस्यार्थेतवलोकाःसमावृताः ॥ प्रजायस्वततोलोकानुपभोक्ष्यसिपुष्कलान् १३ पुन्नाम्नोनरकात्पुत्रस्त्रायतेपितरंश्रुतिः ॥ तस्मादपत्यसंतानेयतस्वब्रह्मसत्तम १४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तच्छ्रुत्वामंदपालस्तुवचस्तेषांदिवौकसाम् ॥ क्वनुशीघ्रमपत्यंस्याद्बहुलंचेत्यचिंतयत् १५ सचिंतयन्नभ्यगच्छत्सुबहुप्रसवान्खगान् ॥ शार्ङ्गिकांशार्ङ्गिकोभूत्वाजरितांसमुपेयिवान् १६ तस्यांपुत्रानजनयच्चतुरोब्रह्मवादिनः ॥ तानपास्यसतत्रैवजगामलपितांप्रति १७ बालान्सतानंडगतान्सहमात्रामुनिर्वने ॥ तस्मिन्गतेमहाभागेलपितांप्रतिभारत १८ अपत्यस्नेहसंयुक्ताजरिताबह्वचिंतयत् ॥ तेनत्यक्तांनसंत्याज्यानृषीनंडगतान्वने १९ नजहौपुत्रशोकार्ताजरिताखांडवेसुतान् ॥ बभारचैतान्संजातान्स्ववृत्त्यास्नेहविक्लवा २० ततोऽग्निंखांडवंदग्धुमायांतंदृष्टवानृषिः ॥ मंदपालश्चरंस्तस्मिन्वनेलपितयासह २१ तंसंकल्पंविदित्वाऽग्नेर्ज्ञात्वापुत्रांश्चबालकान् ॥ सोऽभितुष्टावविप्रर्षिर्ब्राह्मणोजातवेदसम् २२ पुत्रान्प्रतिवदन्भीतोलोकपालंमहौजसम् ॥ मंदपालउवाच ॥ त्वमग्नेसर्वलोकानांमुखंत्वमसिहव्यवाट् २३ त्वमंतःसर्वभूतानांगूढश्चरसिपावक ॥ त्वामेकमाहुःकवयस्त्वामाहुस्त्रिविधंपुनः २४ त्वामष्टधाकल्पयित्वायज्ञवाहमकल्पयन् ॥ त्वयाविश्वमिदंसृष्टंवदंतिपरमर्षयः २५ त्वदृतेहिजगत्कृत्स्नंसद्योनश्येद्धुताशन ॥ तुभ्यंकृत्वानमोविप्राःस्वकर्मविजितांगतिम् २६ गच्छंतिसहपत्नीभिःसुतैरपिचशाश्वतीम् ॥ त्वामग्नेजलदानाहुःखेविषक्तान्सविद्युतः २७ दहंतिसर्वभूतानित्वत्तोनिष्क्रम्यहेतयः ॥ जातवेदस्त्वयैवेदंविश्वंसृष्टंमहाद्युते २८ तवैवकर्मविहितंभूतंसर्वंचराचरम् ॥ त्वयाऽपोविहिताःपूर्वंत्वयिसर्वमिदंजगत् २९ त्वयिहव्यंचकव्यंचयथावत्संप्रतिष्ठितम् ॥ त्वमेवदहनोदेवत्वंधातात्वंबृहस्पतिः ३० ॥ ॥ ॥ ॥

स्त्वत्तएवेत्याह जातवेदइति २८ तवैवेति । कर्मविधायकोवेदोऽपितवैववाक्यं । 'निःश्वसितमेतदृग्वेदः'इत्यादिश्रुतेः । आपइतिभूतांतरोपलक्षणं त्वयिअधिष्ठाने २९ हव्यादिप्रतिष्ठाभोक्तृत्वेनफलदातृत्वेनचत्वमेवेत्याह त्वयीति ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३१ । ३२ । ३३ खांडवेवने तेनहेतुना कालेदाहवेलायांशार्ङ्गकाणांदिधक्षयानप्रजज्वाल ३४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेऊनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽन्यायः ॥ २२९ ॥
ततइति । परायणंत्रातारं १ निशम्यआलोच्य २ कक्षंवनं ३ कर्पयंतिपीडयंति अबर्हाअजातपक्षाः परायणात्त्रातारः ४ सरणेगमने ५ तरितुंवनंलंघितुं निःसारयितुमंततइतिपाठेअंत

त्वमश्विनौयमौमित्रःसोमस्त्वमसिचानिलः ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंस्तुतस्तदातेनमंदपालेनपावकः ३१ तुतोषतस्यनृपतेमुनेरमिततेजसः ॥ उवाचचैनंप्रीता त्माकिमिष्टंकरवाणिते ३२ तमब्रवीन्मंदपालःप्रांजलिर्हव्यवाहनम् ॥ प्रदहन्खांडवंदावंममपुत्रान्विसर्जय ३३ तथेतितत्प्रतिश्रुत्यभगवान्हव्यवाहनः ॥ खांडवेतेन कालेनप्रजज्वालदिधक्षया ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि शार्ङ्गकोपाख्याने ऊनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥ ॥ वैशंपा यनउवाच ॥ ततःप्रज्वलितेवह्नौशार्ङ्गकास्तेसुदुःखिताः ॥ व्यथिताःपरमोद्विग्नानाधिजग्मुःपरायणम् १ निशम्यपुत्रकान्बालान्मातातेषांतपस्विनी ॥ जरिताशोकदुःखार्ताविललापसुदुःखिता २ ॥ ॥ जरितोवाच ॥ अयमग्निर्दहन्कक्षमितआयातिभीषणः ॥ जगत्संदीपयन्भीमोममदुःखविवर्धनः ३ इमेचमांकर्षयं तिशिशवोमंदचेतसः ॥ अबर्हाश्चरणैर्हीनाःपूर्वेषांनःपरायणाः ४ त्रासयंश्चायमायातिलेलिहानोमहीरुहान् ॥ अजातपक्षाश्चसुतानशक्ताःसरणेमम ५ आदायचनश क्तोमिपुत्रांस्तरितुमात्मना ॥ नचत्यक्तुमहंशक्ताहृदयंदूयतीवमे ६ कंतुजह्यामहंपुत्रंकमादायव्रजाम्यहम् ॥ किंनुमेस्यात्कृतंकृत्वामन्यध्वंपुत्रकाःकथम् ७ चिंतयानाविमोक्षंवोनाधिगच्छामिकिंचन ॥ छादयिष्यामिवोगात्रैःकरिष्येमरणंसह ८ जरितारौकुलंह्येतज्ज्येष्ठत्वेनप्रतिष्ठितम् ॥ सारिसृक्कःप्रजायेतपितॄणांकुल वर्धनः ९ स्तंबमित्रस्तपःकुर्याद्द्रोणोब्रह्मविदांवरः ॥ इत्येवमुक्त्वाप्रययौपितावोनिर्घृणःपुरा १० कमुपादायशक्येयंगंतुंकष्टाऽऽपदुत्तमा ॥ किंनुकृत्वाकृतंकार्यंभवे दितिचविह्वला ॥ नापश्यत्स्वधियामोक्षंस्वसुतानांतदानलात् ११ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंब्रुवाणांशार्ङ्गास्तेप्रत्यूचुरथमातरम् ॥ स्नेहमुत्सृज्य मातस्त्वंपतयत्रनहव्यवाट् १२ अस्मास्विहविनष्टेषुभवितारःसुतास्तव ॥ त्वयिमातर्विनष्टायांननःस्यात्कुलसंततिः १३ अन्ववेक्ष्यैतदुभयंक्षेमंस्याद्यत्कु लस्यनः ॥ तद्वैकर्तुंपरःकालोमातरेषभवेत्तव १४ मात्वंसर्वविनाशायस्नेहंकार्षीःसुतेषुनः ॥ नहीदंकर्ममोघंस्याल्लोककामस्यनःपितुः १५ ॥ जरितोवाच ॥ इदमाखोर्बिलंभूमौवृक्षस्यास्यसमीपतः ॥ तदाविशध्वंत्वरितावह्नेरत्रनवोभयम् १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तोनिरग्निदेशे ६ किंन्विति । किंकृत्वाकृतकृत्यास्यामित्यर्थः ७ । ८ प्रजायेतप्रजारूपेणोत्पद्येत ९ । १० गंतुंलंघितुं ११ पतगच्छ १२ । १३ । १४ नोऽस्माकंसर्वविनाशायस र्वेषांविनाशायसुतेषुस्नेहंमाकार्षीरितिसंबंधः १५ । १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७ विहंतुंदूरीकर्त्तुं वादोवचनं १८ क्रव्यादाखुर्मांसादउंदुरुः पश्यमानाःपश्यंतः १९ मोघोनिष्फलाऽपत्योत्पत्तिः ध्रियेतजीवेत २० । २१ शिष्टादिष्टःशिष्टैरादिष्टः २२ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठी भारतभावदीपे त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥ ॥ ॥ अस्मादिति १ । २ वह्निरागच्छेदित्यत्रसंशयोयतोवायोःसकाशाद्वह्नेर्निवर्त्तनंदृष्टं ३ । ४ । ५ । ६ दिवमास्थायनिरमित्रोऽशत्रुर्भव अक्षयःस्वर्गस्तेऽस्त्वितिभावः हिरण्मयोदिव्यदेहः ७ प्रत्युपायांप्रत्यागतवत्यस्मि ८ । ९ । १० । ११ नत्वंमिति । अस्मांस्त्यक्त्वागंतुमिच्छंत्यास्तवमिथ्यैवा

ततोऽहंपांसुनाछिद्रमपिधास्यामिपुत्रकाः ॥ एवंप्रतिकृतंमन्येज्वलतःकृष्णवर्त्मनः १७ ततएष्याम्यतीतेऽग्नौविहंतुंपांसुसंचयम् ॥ रोचतामेषवोवादो मोक्षार्थंचहुताशनात् १८ ॥ शार्ङ्गकाऊचुः ॥ अबर्हान्मांसभूतान्नःक्रव्यादाखुर्विनाशयेत् ॥ पश्यमानाभयमिदंप्रवेष्टुंनात्रशक्नुमः १९ कथमग्निर्नोधक्ष्येत्कथमाखुर्नेनाशयेत् ॥ कथंनस्यात्पितामोघःकथंमाताध्रियेतनः २० बिलआखोर्विनाशःस्यादग्नेराकाशचारिणाम् ॥ अन्ववेक्ष्यैतदुभयंश्रेयान्दाहोनभक्षणम् २१ गर्हितंमरणंनःस्यादाखुनाभक्षितेबिले ॥ शिष्टादिष्टःपरित्यागःशरीरस्यहुताशनात् २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिमयदर्शनपर्वणिजरिताविलापेत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥ ॥ जरितोवाच ॥ ॥ अस्माद्बिलान्निष्पतितमाखुंश्येनोजहारतम् ॥ क्षुद्रंपद्भ्यांगृहीत्वाचयातोनात्रभयंहिवः १ ॥ ॥ शार्ङ्गकाऊचुः ॥ नहृतंतंवयंविद्मःश्येनेनाखुंकथंचन ॥ अन्येऽपिभवितारोऽत्रतेभ्योऽपिभयमेवनः २ संशयोवन्हिरागच्छेद्दृष्टंवायोर्निवर्तनम् ॥ मृत्युर्नोबिलवासिभ्योबिलेस्यान्नात्रसंशयः ३ निःसंशयात्संशयितोमृत्युर्मातर्विशिष्यते ॥ चरखेत्वंयथान्यायंपुत्रानाप्स्यसिशोभनान् ४ ॥ ॥ जरितोवाच ॥ अहंवेगेनतंयांतमद्राक्षंपततांवरम् ॥ बिलादाखुंसमादायश्येनंपुत्रामहाबलम् ५ तंपतंतंमहावेगात्त्वरिताप्रृष्ठतोऽन्वगाम् ॥ आशिषोऽस्यप्रयुंजानाहरतोमूषिकंबिलात् ६ योनोद्वेष्टारमादायश्येनराजप्रधावसि ॥ भवत्वंदिवमास्थायनिरमित्रोहिरण्मयः ७ सयदाभक्षितस्तेनश्येनेनाखुःपतत्रिणा ॥ तदाऽहंतमनुज्ञाप्यप्रत्युपायांपुनर्गृहम् ८ प्रविशध्वंबिलंपुत्राविश्रब्धानास्तिवोभयम् ॥ श्येनेनममपश्यंत्याहृतआखुर्महात्मना ९ ॥ शार्ङ्गकाऊचुः ॥ नविद्महेहृतंमातःश्येनेनाखुंकथंचन ॥ अविज्ञायनशक्यामःप्रवेष्टुंविवरंभुवः १० ॥ ॥ जरितोवाच ॥ अहंतमभिजानामिहृतंश्येनेनमूषिकम् ॥ नास्तिवोऽत्रभयंपुत्राःक्रियतांवचनंमम ११ ॥ शार्ङ्गकाऊचुः ॥ ॥ नत्वंमिथ्योपचारेणमोक्षयेथाभयाद्धिनः ॥ समाकुलेषुज्ञानेषुनबुद्धिकृतमेवतत् १२ नचोपकृतमस्माभिर्नचास्मान्वेत्थयेवयम् ॥ पीडयमानाबिभर्ष्यस्मान्कासतीकेवयंतव १३ ॥ ॥

यमुपचारोनवास्तवइतिभावः समाकुलेषुसंदिग्धेषु ज्ञानेषुज्ञातव्यकार्येषु तद्बिलप्रवेशनं बुद्धिकृतंबुद्धिमदाचरितंनैव बिलेशत्रुसद्भावशंकायांसत्यांबलात्तत्रप्रवेशोनयुक्तइतिभावः १२ नचेति । अस्मानग्रेवोपकर्तॄनभूतभाव्युपकारशून्यान्किमितिविभर्षि वयंतवकेनकेपीत्यर्थः त्वंवासतीअस्माकंकानकापि मातृसंबंधस्यभ्रांतिकल्पितत्वादित्यर्थः १३ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१४ आयाःआगच्छेः नोऽस्मान् १५ । १६ ततइति । अग्निदाहात्प्रागेवतक्षकवज्जरितापिगताऽतोदाहात्पडेवमुक्ताइतिपूर्वोक्तमविरुद्धं १७ । १८ ॥ इतिआदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥ पुरतइति । अत्रसंसाराटव्यांमहामोहानलव्याप्तायांमाताऽपिनत्रातुंसमर्थाकिंतुसर्वेस्वार्थकामाएवेतिसंसूच्यत्रह्मिष्ठएवसर्वांस्त्रातुंसमर्थइत्यस्मिन्नध्यायेसूच्यते कथापक्षेतु स्पष्टएवार्थः । तत्रजरितारिर्नाशितकामादिशत्रुगणआह पुरतइति । मरणात्प्रागेवज्ञानार्थंयतितव्यंततश्चमरणव्यथांज्ञानीनप्राप्नोति ‘ नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंते’इतिश्रुतेरित्याद्यश्लोकतत्त्वं । कृच्छ्रकालोमरणकालः व्यथांप्राणोत्क्रमणपीडां १ एतदेवव्यतिरेकमुखेनाह यस्त्विति । विचेताःअजितचित्तः व्यथितोदेहांतरेनिपात्यकर्मणावशीकृतःमहच्छ्रेयोमोक्षं २ उक्तव्यथानाशःसत्संगादेवभवतीत्यन्वयव्यतिरेकाभ्यामाहद्वाभ्यां धीरइति । धीरोध्यानवान् मेधावीऊहापोहकुशलोऽतस्त्वमेवास्मान्पाहीतिभावः ३ त्वदनुग्रहंविनानास्तितरणोपायइत्याह ज्येष्ठइति ४ द्रोणवा

तरुणीदर्शनीयाऽसिसमर्थाभर्तुरेषणे ॥ अनुगच्छपतिंमातःपुत्रानाप्स्यसिशोभनान् १४ वयमग्निंसमाविश्यलोकानाप्स्यामशोभनान् ॥ अथास्मान्नदहेदग्निरायास्त्वंपुनरेरवनः १५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तातततःशार्ङ्गीपुत्रानुत्सृज्यखांडवे ॥ जगामत्वरितादेशंक्षेममग्नेरनामयम् १६ ततस्तीक्ष्णार्चिरभ्यागात्त्वरितोहव्यवाहनः ॥ यत्रशार्ङ्गाबभूवुस्तेमंदपालस्यपुत्रकाः १७ ततस्तंज्वलितंदृष्ट्वाज्वलनंतेविहंगमाः ॥ जरितारिस्ततोवाक्यंश्रावयामासपावकम् १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि शार्ङ्गकोपाख्याने एकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥ ॥ जरितारिरुवाच ॥ पुरतःकृच्छ्रकालस्यधीमान्जागर्तिपूरुषः ॥ सकृच्छ्रकालंसंप्राप्यव्यथांनैवैतिकर्हिचित् १ यस्तुकृच्छ्रमनुप्राप्तंविचेतानावबुध्यते ॥ सकृच्छ्रकालेव्यथितोनश्रेयोविन्दतेमहत् २ ॥ सारिसृक्कउवाच ॥ धीरस्त्वमसिमेधावीप्राणकृच्छ्रमिदंचनः ॥ प्राज्ञःशूरोबहूनांहिभवत्येकोनसंशयः ३ ॥ स्तंबमित्रउवाच ॥ ज्येष्ठस्तातोभवतिवैज्येष्ठोमुंचतिकृच्छ्रतः ॥ ज्येष्ठश्चेन्नप्रजानातिकनीयान्किंकरिष्यति ४ ॥ द्रोणउवाच ॥ हिरण्यरेतास्त्वरितोज्वलन्नायातिनःक्षयम् ॥ सप्तजिह्वाननःक्रूरोलेलिहानोविसर्पति ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंसंभाष्यतेऽन्योन्यंमंदपालस्यपुत्रकाः ॥ तुष्टुवुःप्रयताभूत्वायथाऽग्निंशृणुपार्थिव ६ ॥ जरितारिरुवाच ॥ आत्माऽपिवायोर्ज्वलनशरीरमसिवीरुधाम् ॥ योनिरापश्चतेशुक्रंयोनिस्त्वमसिचांभसः ७ ॥ ॥ ॥ ॥

क्येक्षयंगृहं । अध्यात्मंतु हरतीतिहिरण्यंविषयवासनास्तैवरेतोबीजंयस्यसमोहोमरणकालिकःक्षयंदेहगेहमेति सप्तजिह्वाः ‘कालीमनोजवाधूम्राकरालीलोहितातथा । स्फुलिंगिनीविश्वरुचिःसप्तजिह्वाविभावसोः’ । पक्षेपंचेंद्रियाणिबुद्धिमनसीनतद्युक्तमाननंमुखंभोगसाधनंयस्यसः लेलिहानोग्रसिष्यन्विसर्पतिव्याप्नोति अतःस्वमोक्षायस्वयमेवयतितव्यमितिभावः ५ । ६ एवमधिकारिणमुत्थाप्यअग्निस्तुतिव्याजेनतत्त्वमुपादिशति ब्रह्मैतद्याहतंत्वयेत्युपसंहारेऽग्निवाक्यात् । तत्रमुख्यब्रह्मविद्याधिकारार्थंसमष्ट्युपासनाजरितारिराहात्मासीतिद्वाभ्यां । वायोःसूत्रात्मनः ‘वायुर्वैगौतमतत्सूत्रंवायुरेवव्यष्टिर्वायुःसमष्टिः’इतिश्रुतेः । आत्मास्वरूपमसि । शरीरमसिवीरुधामितिविराडात्मत्वमुक्तं । वीरुधांयोनिःपृथ्वीआपश्चतेतवशुक्रंबीजंत्वदुत्पन्नं । ‘अग्नेरापःअद्भ्यःपृथिवी’इतिचश्रुतेः । आपस्तेशुक्रमित्यस्यव्याख्या योनिस्त्वमसिचांभसइति । यद्वा वायोरात्माअंतरिक्षंमरीचिशब्दितं । वीरुधांयोनिःपृथ्वीमरशब्दिता यत्पृथिव्याअधस्तात्तदापोयदिवउपरिष्टा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चदंभः तथाचलोकसृष्टिरुक्ताभवति । 'अदोंभःपरेणदिवंद्यौःप्रतिष्ठांतरिक्षंमरीचयःपृथिवीमरोयाअधस्तात्ताआपः'इत्यैतरेयेश्रुतालोकसृष्टिरुक्ताभवति । सइमान्लोकानसृजतांभोमरीचिर्मरमापइत्यु
पक्रम्यात्रलोकात्मत्वेनस्तुतिर्नलोककर्तृत्वेनेत्यतःसमष्ट्युपासनायामेवतात्पर्यम् ७ । ८ अत्रानधिकारीसारिणीसृक्केसृक्किणीगल्भर्गोयस्यससारिसृक्कोवाबभोगासक्तोव्यष्टिरूपमेवाग्निंप्रार्थयतेमातेति
प्रणष्टाअदर्शनंगता ९ शिवंशांतंलोकहितं हेतयोज्वालाःपूर्वोक्ताः १० गोपुरविरश्मिपुरविरपित्वमेवेत्यर्थः । परेणास्मान् अस्मत्तोदूरेप्रेहि परेणेत्येनवंतं ११ एवंव्यष्ट्युपासनासिद्धस्य
सार्वात्म्योपासनां सर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिशास्त्रप्रसिद्धांशांडिल्यविद्यादिरूपांस्तंबमित्राख्यःसर्वप्राणिसमुदायसखाआह सर्वमित्यादिना । त्वयीदंकनकेकुंडलादिवत् १२ बहुधाकार्यरूपेण एकधा
कारणरूपेण १३ त्रीन्लोकानितिब्रह्मांडोपलक्षणं पचसिसंहरासि समिद्धस्तमोगुणेनप्रवृद्धः अत्रहेतुंश्रौतंदर्शयति त्वंसर्वस्येति । प्रसूतिरुत्पत्तिस्थानं प्रतिष्ठालयस्थानं एतेन'एषयोनिःस
र्वस्यप्रभवाप्ययौहिभूतानां' इतिश्रुतेरर्थोदर्शितः १४ यत्तुनांतःप्रज्ञमित्यादिश्रुतिप्रसिद्धंतुरीयंनिर्विशेषंतदेतद्द्रोणोत्रब्रह्मविदांवरइत्युपक्रमाद्ब्रह्मैतद्व्याहृतंत्वयेत्यग्निनाऽपिद्रोणस्यैवस्तुतत्वाच्चद्रोणवाक्यस्यविषयइ

ऊर्ध्वंचाधश्चविसर्पंतिपृष्ठतःपार्श्वतस्तथा ॥ अर्चिषस्तेमहावीर्यरश्मयःसवितुर्यथा ८ ॥ ॥ सारिसृक्कउवाच ॥ मातापप्रणष्टापितरंनविद्मःपक्षाजातानैवनोधूम
केतो ॥ ननस्त्राताविद्यतेवैत्वदन्यस्तस्मादस्मांस्त्राहिबालांस्त्वमग्ने ९ यदग्नेतेशिवंरूपंयेचतेसप्तहेतयः ॥ तेननःपरिपाहित्वमार्तान्नःशरणैषिणः १० त्व
मेवैकस्तपसेजातवेदोनान्यस्तप्ताविद्यतेगोषुदेव ॥ ऋषीनस्मान्बालकान्पालयस्वपरेणास्मान्प्रेहिवैहव्यवाह ११ ॥ ॥ स्तंबमित्रउवाच ॥ सर्वमग्ने
त्वमेवैकस्त्वयिसर्वमिदंजगत् ॥ त्वंधारयसिभूतानिभुवनंत्वंबिभर्षिच १२ त्वमग्निर्हव्यवाहस्त्वंत्वमेवपरमंहविः ॥ मनीषिणस्त्वांजानंतिबहुधाचैकधाऽपिच
१३ सृष्ट्वालोकांस्त्रीनिमान्हव्यवाहकालेप्राप्तेपचसिपुनःसमिद्धः ॥ त्वंसर्वस्यभुवनस्यप्रसूतिस्त्वमेवाग्नेभवसिपुनःप्रतिष्ठा १४ ॥ द्रोणउवाच ॥ त्वमन्नंप्राणि
भिर्भुक्तमंतर्भूतोजगत्पते ॥ नित्यप्रवृद्धःपचसित्वयिसर्वंप्रतिष्ठितम् १५ सूर्योभूत्वारश्मिभिर्जातवेदोभूमेरंभोभूमिजातान्रसांश्च ॥ विश्वानादायपुनरुत्सृज्यका
लेदृष्ट्वावृष्ट्याभावयसीहशुक्र १६ ॥ ॥ ॥ ॥

तिज्ञायते । अत्रचनांतःप्रज्ञादिवाक्यार्थोनचदृश्यतेऽतःकष्टमेतत् श्रुतिबलेनैवस्पष्टीकुर्मः त्वमन्नमिति । हेजगत्पतेत्वमन्नं ।'अद्यतेऽत्तिचभूतानितस्मादन्नंतदुच्यते'इतिश्रुतेर्विराडासि । किमसौनित्यः
नेत्याह प्राणिभिर्भुक्तमिति प्राणःसूत्रात्मासउपास्यत्वेनास्तियेषांतेप्राणिनःसूत्रोपासकास्तैर्भुक्तमुपसंहृतं । एतेनस्थूलस्यसूक्ष्मेलयउक्तः । तथाअंतर्मध्येभूतानिसूत्रशरीरारंभकाण्यपंचीकृतवियदादीनियस्यसोऽ
न्तर्भूतोऽसिभूतलयस्थानमपि । एतेनसूक्ष्मस्यकारणेविलापनमुक्तं । अतएवजगतःस्थूलसूक्ष्मकार्यस्यपतेसृष्टिसंहारयोःस्वतंत्रत्वंनित्यंप्रवृद्धोसि । कार्यकारणब्रह्मणोःसोपाधिकयोरुपाधितिरोभावा
विर्भावानुसारिप्रवृद्धत्वं । निरुपाधिकस्यतुनित्यमेवतत् । त्वयिशुद्धेप्रतिष्ठितंसर्वंकार्यकारणात्मकंरज्ज्वामिवोरगादिकर्मीभूतंत्वंपचासिसंहरसि । एवंचनांतःप्रज्ञंनबहिःप्रज्ञंनोभयतःप्रज्ञमित्यादिश्रुतेर
र्थःस्थूलसूक्ष्मकारणरूपातीतंनिष्कलंशिवशब्दाभिधेयंप्रतिपादितम् १५ सूर्यइति हेशुक्रशुक्लसर्वोपाधिकालुष्यहीनत्वंसूर्योभूत्वारसानादायपुनरुत्सृज्यकालेवृष्ट्याभावयसीतिसंबंधः । त्वंभूम्यादीनांरसान्रस
त्वानिआदायसंहृत्यसूर्यःकारणात्माभूत्वाबीजमात्ररूपेणस्थित्वापुनःप्रबोधकालेवृष्ट्याचित्सत्ताप्रदानेनपृथिव्यादीनिजनयसीत्यर्थः १६ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एतारसस्यब्रह्मसत्तायाआश्रयत्वेनदृश्यमानाःसत्सदितिप्रत्ययविषयभूतावीरुदादयोजडपदार्थाअपित्वत्तएवोत्पन्नाइत्यर्थः तेनप्रधानादेःकारणत्वंनिरस्तम्। सुभद्रश्चेत्यत्रसमुद्रश्चेतिपाठेमहोदधिशब्देनमहांतिब्रह्मांडाद्बहिःस्थितान्युदकानिधीयंतेऽस्मिन्निति व्युत्पत्त्याऽनेकब्रह्मांडशुक्तिसंपुटाश्रयभूतोजलावरणरूपःसमुद्रोग्राह्यः तच्चावरणांतराणामप्युपलक्षणं १७ एवंपरापरब्रह्मरूपेणाग्निंस्तुत्वाउपस्थितभयनिवृत्तिप्रार्थयते इदमिति। हेतिग्मांशोतीक्ष्णकरवन्हे सद्मैवसद्मशरीरं। वरुणस्यरसनेंद्रियाधिपतेः परायणमत्यंतालंबनं. पक्षिदेहेनहिसर्वरसास्वादोलभ्यते अतस्त्वंशिवोऽन्तरात्माअस्माकंत्राताभव १८

त्वत्तएताःपुनःशुक्रवीरुधोहरितच्छदाः ॥ जायंतेपुष्करिण्यश्चसुभद्रश्चमहोदधिः १७ इदंवैसद्मतिग्मांशोवरुणस्यपरायणम् ॥ शिवस्त्राताभवास्माकंमाऽस्मान्व्यविनाशय १८ पिंगाक्षलोहितग्रीवकृष्णवर्त्मन्हुताशन ॥ परेणप्रेहिमुंचास्मान्सागरस्यगृहानिव १९ ॥ वैशंपायनउवाच. ॥ एवमुक्तोजातवेदाद्रोणेनब्रह्मवादिना ॥ द्रोणमाहप्रतीतात्मामंदपालप्रतिज्ञया ॥ २० ॥ अग्निरुवाच ॥ ऋषिर्द्रोणस्त्वमसिवैब्रह्मैतद्व्याहृतंत्वया ॥ ईप्सितंतेकरिष्यामिनचतेविद्यतेभयम् २१ मंदपालेनवैयूयंममपूर्वनिवेदिताः ॥ वर्जयेःपुत्रकान्मह्यंदहन्दावमितिस्मह २२ तस्यतद्वचनंद्रोणत्वयायच्चेहभाषितम् ॥ उभयंमेगरीयस्तुब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ भृशंप्रीतोऽस्मिभद्रंतेब्रह्मंस्तोत्रेणसत्तम २३ ॥ द्रोणउवाच ॥ इमेमार्जारकाःशुक्रनित्यमुद्वेजयंतिनः ॥ एतान्कुरुष्वदग्धांस्त्वंहुताशनसबांधवान् २४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथातत्कृतवानग्निरभ्यनुज्ञायशार्ङ्गकान् ॥ ददाहखांडवंदावंसमिद्धोजनमेजय २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिमयदर्शनपर्वणिशार्ङ्गकोपाख्यानेद्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ मंदपालोऽपिकौरव्यचिंतयामासपुत्रकान् ॥ उक्त्वाऽपिचसतिग्मांशुंनैवशर्माधिगच्छति १ सतप्यमानःपुत्रार्थेलपितामिदमब्रवीत् ॥ कथंनुशक्ताःशरणेलपितेममपुत्रकाः २ वर्धमानेहुतवहेवातेचाशुप्रवायति ॥ असमर्थाविमोक्षायभविष्यंतिममात्मजाः ३ कथंत्वशक्तात्राणायमातातेषांतपस्विनी ॥ भविष्यतिहिशोकार्तापुत्रत्राणमपश्यती ४ कथमुड्डीयनेऽशक्तान्पतनेचममात्मजान् ॥ संतप्यमानाबहुधावाशमानाप्रधावती ५ जरितारिःकथंपुत्रःसारिसृक्वःकथंचमे ॥ स्तंबमित्रःकथंद्रोणःकथंसाचतपस्विनी ६ लालप्यमानंतमृषिंमंदपालंतथावने ॥ लपिताप्रत्युवाचेदंसासूयमिवभारत ७ नतेपुत्रेष्ववेक्षाऽस्तियानृषीनुक्तवानसि ॥ तेजस्विनोवीर्यवंतोनतेषांज्वलनाद्भयम् ८ त्वयाऽग्नौतेपरीताश्चस्वयंहिममसन्निधौ ॥ प्रतिश्रुतंतथाचेतिज्वलनेनमहात्मना ९ लोकपालोनतांवाचमुक्त्वामिथ्याकरिष्यति ॥ समक्षंबंधुकृत्येनतेनतेस्वस्थमानसम् १० तामेवतुममामित्रांचिंतयन्परितप्यसे ॥ ध्रुवंमयिनतेस्नेहोयथातस्यांपुराऽभवत् ११ ॥ ॥ ॥ ॥

सागरस्यगृहान्नदीप्रवाहानिवाऽनभिभाव्यान्स्वाभिभावकांश्चज्ञात्वामुंच १९ प्रतीतात्माहृष्टः २० । २१ मह्यंमम २२ । २३ । २४ । २५ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ मंदपालइति । उक्त्वाममपुत्रान्मादहेतिप्रार्थ्यापि १ शरणेगृहेकथंनुनकथमपि २ । ३ । ४ उड्डीयनेऊर्ध्वपतने पतनेतिर्यग्गमने वाशमाना रुदती ५ । ६ । ७ । ८ परीताःज्ञापिताः ९ समक्षमिति। हेस्वस्थतेतवमानसंतेनहेतुनाबंधुकृत्यलक्षणेरक्षणेसमक्षमभिमुखंनकिंतुतामेवेत्यादिस्पष्टार्थम् १० । ११ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नहीति । पक्षवतासहायवता सुहृज्जनेननिःस्नेहेननितरांस्नेहवताशक्तेनचपीड्यमानआत्मापुत्रदाररूपःकथंचनउपद्रष्टुमुपेक्षितुंनहिन्याय्य १२ अतस्त्वंजरितामेवगच्छेत्यधिक्षिप्याह गच्छेति १३ एवं कामवृत्तोनाहंचरेलचरामि १४ भूतंजरितायामपत्यं । भाव्यर्थेत्वयिजनयितव्येअपत्ये १५ । १६ जरितानामतःजरासंजाताअस्याःसाजरितासर्वेंद्रियव्याकुला १७ । १८ । १९ । २० । २१ २२ । २३ । २४ । २५ स्त्रीणाममुत्रपरलोकेपुरुषांतराद्दतेसापत्नकंचकृतेऽन्यवत्तृतीयमर्थनाशनंपुरुषार्थघातकंनास्ति २६ तदुभयंनिंदति वैराग्नीति । एतच्चापरिहार्यंसतीनामपीत्याह सुव्रतेति २७

नहिपक्षवतान्याय्यंनिःस्नेहेनसुहृज्जने ॥ पीड्यमानउपद्रष्टुंशक्तेनात्माकथंचन १२ गच्छत्वंजरितामेवयदर्थंपरितप्यसे ॥ चरिष्याम्यहमप्येकायथाकुपुरुषाश्रिता
१३ ॥ मंदपालउवाच ॥ नाहमेवंचरेलोकेयथात्वमभिमन्यसे ॥ अपत्यहेतोर्विचरेतच्चकृच्छ्रगतंमम १४ भूतंहित्वाचभाव्यर्थेयोऽवलंबेत्समंदधीः ॥ अ
वमन्येततंलोकोयथेच्छसितथाकुरु १५ एषहिप्रज्वलन्नग्निर्लेलिहानोमहीरुहान् ॥ आविग्नेहृदिसंतापंजनयत्यशिवंमम १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्मा
द्देशादतिक्रांतेज्वलनेजरितापुनः ॥ जगामपुत्रकानेवजरितापुत्रगृद्धिनी १७ सातान्कुशलिनःसर्वान्विमुक्तान्जातवेदसः ॥ रोरूयमाणान्ददृशेवनेपुत्रान्निरा
मयान् १८ अश्रूणिमुमुचेतेषांदर्शनात्सापुनःपुनः ॥ एकैकश्येनतान्सर्वान्क्रोशमानाऽन्वपद्यत १९ ततोभ्यगच्छत्सहसामंदपालोऽपिभारत ॥ अथतेसर्व
एवैनंनाभ्यनंदंस्तदासुताः २० लालप्यमानमेकैकंजरितांचपुनःपुनः ॥ नचैवोचुस्तदाकिंचित्तमृषिंसाध्वसाधुवा २१ ॥ मंदपालउवाच ॥ ज्येष्ठःसुतस्तेकत
मःकतमस्तस्यचानुजः ॥ मध्यमःकतमश्चैवकनीयान्कतमश्चते २२ एवंब्रुवंतंदुःखार्तंकिंमांनप्रतिभाषसे ॥ कृतवानपिहित्यागंनैवशांतिमितोलभे २३ ॥
जरितोवाच ॥ किंनुज्येष्ठेनतेकार्यंकिमनंतरजेनते ॥ किंवामध्यमजातेनकिंकनिष्ठेनवापुनः २४ यांत्वंमांसर्वतोहीनामुत्सृज्यासिगतःपुरा ॥ तामेवलपितां
गच्छतरुणींचारुहासिनीम् २५ ॥ मंदपालउवाच ॥ नस्त्रीणांविद्यतेकिंचिदमुत्रपुरुषांतरात् ॥ सापत्नकमृतेलोकेनान्यदर्थविनाशनम् २६ वैराग्निदीप
नंचैवभृशमुद्वेगकारिच ॥ सुव्रताचापिकल्याणीसर्वभूतेषुविश्रुता २७ ॥ अरुंधतीमहात्मानंवसिष्ठंपर्यशंकत ॥ विशुद्धभावमत्यंतंसदाप्रियहितेरतम् २८
सप्तर्षिमध्यगंवीरमवमेनेचतंमुनिम् ॥ अपध्यानेनसातेनधूमारुणसमप्रभा ॥ लक्ष्यालक्ष्यानाभिरूपानिमित्तमिवपश्यति २९ अपत्यहेतोःसंप्राप्तंतथात्वमपिमा
मिह ॥ इष्टमेवंगतेहित्वंसातथैवाद्यवर्तते ३० नहिभार्येतिविश्वासःकार्यःपुंसाकथंचन ॥ नहिकार्यमनुध्यातिनारीपुत्रवतीसती ३१ ॥ वैशंपायनउवाच
॥ ततस्तेसर्वएवैनंपुत्राःसम्यगुपासते ॥ सचतानात्मजान्सर्वानाश्वासयितुमुद्यतः ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि शार्ङ्गकोपाख्याने
त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२८ निमित्तंभर्तुर्लक्षणमिवपश्यतिकपटेन । अतएवनाभिरूपाप्रच्छन्नवेषा । तेनहेतुनालक्ष्याऽलक्ष्याच २९ इष्टमार्त्तं तथाऽरुंधतीवशंकमानात्वमिवसाऽपितथैवमयिअपत्यहेतोर्व्याकुलेसतिसालपि ताऽपितथैववर्तते ३० यतःस्त्रीणामाप्तोनास्तीत्याह नहीति । कार्यंभर्तृशुश्रूषादि अनुध्यातिमनसिकरोति ३१।३२॥ इति आदिपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २३३॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

युष्माकमिति १. मातुर्धर्मज्ञतांचवःमातुर्वोयुष्मत्संबंधितयाधर्मज्ञतांयुष्मदीयंपरमंधर्मज्ञानंमातुरस्तीतिविज्ञायेत्यर्थः २ ब्रह्मतद्वेदातमप्रसिद्धं ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४

मंदपालउवाच ॥ युष्माकमपवर्गार्थंविज्ञप्तोज्वलनोमया ॥ अग्निनाचतथेत्येवंप्रतिज्ञातंमहात्मना १ अग्नेर्वचनमाज्ञायमातुर्धर्मज्ञतांचवः ॥ भवतांचपरंवीर्यंपूर्वंनाह
मिहागतः २ नसंतापोहिवःकार्यःपुत्रकाहृदिमांप्रति ॥ ऋषीन्वेदहुताशोऽपिब्रह्मतद्विदितंचवः ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमाश्वासितान्पुत्रान्भार्यामादायस
द्विजः ॥ मंदपालस्ततोदेशादन्यंदेशंजगामह ४ भगवानपितिग्मांशुःसमिद्धःखांडवंततः ॥ ददाहसहकृष्णाभ्यांजनयन्जगतोहितम् ५ वसामेदोवहाःकुल्या
स्तत्रपीत्वाचपावकः ॥ जगामपरमांतृप्तिंदर्शयामासचार्जुनम् ६ ततोऽन्तरिक्षाद्भगवानवतीर्यपुरंदरः ॥ मरुद्गणैर्वृतःपार्थंकेशवंचेदमब्रवीत् ७ कृतंयुवाभ्यांकर्मेदमम
रैरपिदुष्करम् ॥ वरंवृणीतंतुष्टोऽस्मिदुर्लभंपुरुषेष्विह ८ पार्थस्तुवरयामासशक्रादस्त्राणिसर्वशः ॥ प्रदातुंतच्चशक्रस्तुकालंचक्रेमहाद्युतिः ९ यदाप्रसन्नोभग
वान्महादेवोभविष्यति ॥ तदातुभ्यंप्रदास्यामिपांडवास्त्राणिसर्वशः १० अहमेवचतंकालंवेत्स्यामिकुरुनंदन ॥ तपसामहताचापिदास्यामिभवतोऽप्यहम् ११ आ
ग्नेयानिचसर्वाणिवायव्यानिचसर्वशः ॥ मदीयानिचसर्वाणिग्रहीष्यसिधनंजय १२ वासुदेवोऽपिजग्राहप्रीतिंपार्थेनशाश्वतीम् ॥ ददौसुरपतिश्चैववरंकृष्णाय
धीमते १३ एवंदत्वावरंताभ्यांसहदेवैर्मरुत्पतिः ॥ हुताशनमनुज्ञाप्यजगामत्रिदिवंप्रभुः १४ पावकश्चतदादावंदग्ध्वासमृगपक्षिणम् ॥ अहानिपंचचैकंचविरराममसुत
र्पितः १५ जग्ध्वामांसानिपीत्वाचमेदांसिरुधिराणिच ॥ युक्तःपरमयाप्रीत्यातावुवाचाच्युतार्जुनौ १६ युवाभ्यांपुरुषाग्र्याभ्यांतर्पितोऽस्मियथासुखम् ॥ अनुजाना
मिवांवीरौचरतंयत्रवांछितम् १७ एवंतौसमनुज्ञातौपावकेनमहात्मना ॥ अर्जुनोवासुदेवश्चदानवश्चमयस्तथा ॥ १८ परिक्रम्यततःसर्वेत्रयोपिभरतर्षभ ॥
रमणीयेनदीकूलेसहिताःसमुपाविशन् १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांआदिपर्वणिमयदर्शनपर्वणिवरप्रदानेचतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमो
ऽध्यायः ॥ २३४ ॥ समाप्तंमयदर्शनपर्वादिपर्वच ॥ इतःपरंसभापर्वभविष्यति तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोऽब्रवीन्मयःपार्थंवासुदेव
स्यसन्निधौ ॥ प्रांजलिःश्लक्ष्णयावाचापूजयित्वापुनःपुनः १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१५ । १६ चरतंयत्रवांच्छितमित्यनेनाप्रतिहतगतित्वंद्वयोरपिदत्तंमयेत्यर्थः १७ । १८ । १९ ॥ इतिआदिपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥ ॥ ॥

अस्मिन्पर्वणि श्रीवेदव्यासेनसप्तविंशत्यधिकद्विशताध्याःप्रतिज्ञाताः तथापि लेखकप्रमादाच्चतुस्त्रिंशदधिकद्विशताध्यायाः श्लोकवैषम्यंचदृश्यते
तत्कुत्राधिक्यंजातंतन्नज्ञायतेएवमग्रिमपर्वस्वपिन्यूनाधिकविषयेज्ञेयम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्व समाप्तम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ श्रीमहाभारते सटीकं सभापर्व प्रारभ्यते

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

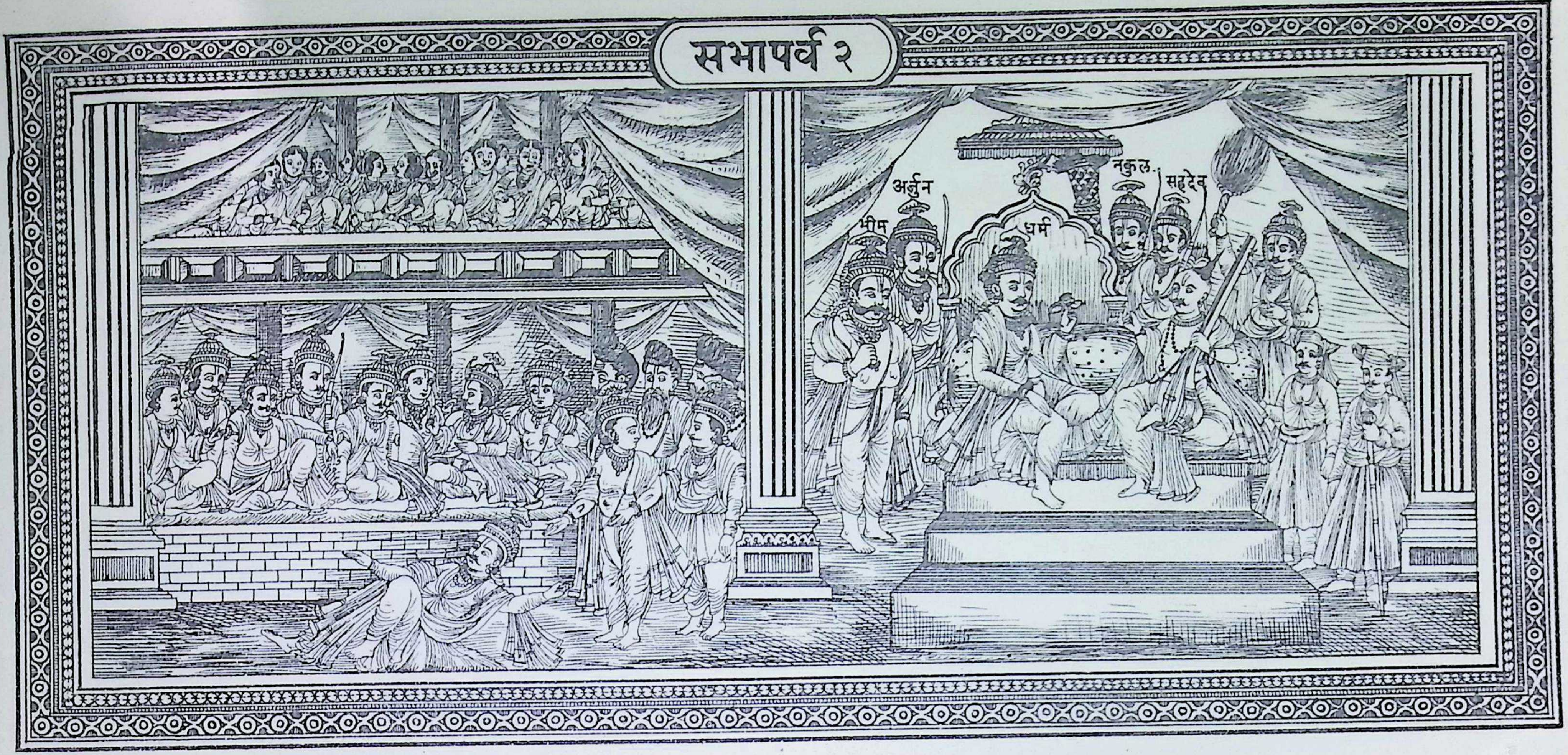

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ बीजांकुरद्रुमसमेश्वरसूत्रविश्वान्मोक्षाय चिंतयत यूयमभेदबुध्या ॥ दास्याय बीजशतगर्भफलाभमेकं गोपालमेव कलयाम जगन्निदानम् ॥ १ ॥ जीवे भुजिः स्व
परस्पृष्टवपुर्युजेव यत्रेशता परधिया निजमायया वा ॥ स्रष्टृरूपाधिभिरसंगचितावपीष्टा तस्मिन्ममास्तु रतिरात्मनि लक्ष्मणार्ये ॥ २ ॥ प्रणम्य नारायणतीर्थवर्यान् धीरेशमिश्रांश्च हमीरपु
र्यान् ॥ प्राचां गुरूणां हृदयानुरूपं कुर्मः सभापर्वणि भावदीपम् ॥ ३ ॥ तत्र पूर्वस्मिन्पर्वण्यंते शार्ङ्गकाः ज्ञानबलादेव वन्हिमुखाद्विमुक्ता इत्युक्तं। तच्च ज्ञानं भगवद्भक्तिबलादेव लभ्यत इति
प्रतिपादनायेदं सभापर्व आरभ्यते । तत्र भक्तावपि रुच्युत्पादनार्थं भक्तिबलेनैव पांडवानां दिव्यसभालाभाद्यैश्वर्यं द्वेषेणापि भगवद्ध्यानं भगवत्सायुज्यप्रापकमिति शिशुपालनि
र्याणेन ध्यानमाहात्म्यं निरपराधिष्वपि पांडवेष्वभक्तानां दुर्योधनादीनां द्वेषोत्पत्त्याऽभक्तदोषाः द्यूते द्रौपदीत्राणेन भगवतो भक्तपक्षपातित्वं समर्थानामपि पांडवानां सापराधेष्वपि

॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोऽब्रवीन्मयःपार्थंवासुदेवस्यस
न्निधौ ॥ प्रांजलिःश्लक्ष्णयावाचापूजयित्वापुनःपुनः २ ॥ मयउवाच ॥ अस्मात्कृष्णात्सुसंरब्धात्पावकाच्चदिधक्षतः ॥ त्वयात्रातोऽस्मिकौन्तेयब्रूहिकिंकरवाणिते ३
॥ अर्जुनउवाच ॥ कृतमेवत्वयासर्वंस्वस्तिगच्छमहासुर ॥ प्रीतिमान्भवमेनित्यंप्रीतिमंतोवयंचते ४ ॥ मयउवाच ॥ युक्तमेतत्त्वयिविभोयथाऽऽत्थपुरुषर्षभ ॥
प्रीतिपूर्वमहंकिंचित्कर्तुमिच्छामिभारत ५ अहंहिविश्वकर्मावैदानवानांमहाकविः ॥ सोऽहंवैत्वत्कृतेकर्तुंकिंचिदिच्छामिपांडव ६ ॥ अर्जुनउवाच ॥ प्राणकृच्छ्राद्वि
मुक्तंत्वमात्मानंमन्यसेमया ॥ एवंगतेनशक्ष्यामिकिंचित्कारयितुंत्वया ७ नचापितवसंकल्पंमोघमिच्छामिदानव ॥ कृष्णस्यक्रियतांकिंचित्तथाप्रतिकृतंमयि ८
चोदितोवासुदेवस्तुमयेनभरतर्षभ ॥ मुहूर्त्तमिवसंदध्यौकिमयंचोद्यतामिति ९ ततोविचिंत्यमनसालोकनाथःप्रजापतिः ॥ चोदयामासतंकृष्णःसभावैक्रियतामिति
१० यदित्वंकर्तुकामोऽसिप्रियंशिल्पवतांवर ॥ धर्मराजस्यदैतेययादृशीमिहमन्यसे ११ यांकृतांनानुकुर्वंतिमानवाःप्रेक्ष्यधिष्ठिताः ॥ मनुष्यलोकेसकलेतादृशीं
कुरुवैसभाम् १२ यत्रदिव्यानभिप्रायान्पश्येमहिकृतांस्त्वया ॥ आसुरान्मानुषांश्चैवसभांतांकुरुवैमय १३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रतिगृह्यतुतद्वाक्यंसंप्रहृष्टोमय
स्तदा ॥ विमानप्रतिमांचक्रेपांडवस्यशुभांसभाम् १४ ततःकृष्णश्चपार्थश्चधर्मराजेयुधिष्ठिरे ॥ सर्वमेतत्समावेद्यदर्शयामासतुर्मयम् १५ ॥ ॥

दुर्योधनादिष्वप्रकोपेन भक्तानां तितिक्षा चेति भक्तगुणाश्च दर्शिताः । तत्रोपकर्त्रे प्रत्युपकारोऽवश्यंकर्त्तव्य इत्येतद्दर्शयितुं पांडवार्थे मयेन वन्हितो मोचितेनाऽभूतपूर्वा सभा कृतेति
तावद्वर्ण्यते ततोऽब्रवीन्मयः पार्थमित्यादिना २ खाण्डवदाहे कृष्णाच्चक्रेण जिघांसतः ३ । ४ । ५ विश्वं कर्म कृतिसाध्यं यस्य स विश्वकर्मा। महाकविः शिल्पपंडितः ६ एवंगते प्रत्युपका
रार्थं प्राप्ते त्वयिसति ७ । ८ संदध्यौ विचारितवान् ९ । १० हेदैतेय हेदानव ११ । १२ आसुरान्मानुषानित्युपलक्षणं देवगंधर्वादीनामप्यभिप्रायान् लेपचित्रे लेख्यचित्रे च चतुर्दशभुवनांतर
स्थतत्तज्जातीयस्वाभाविकनानाविधलीलाप्रदर्शनेन मनोवृत्तीः पश्येम । यद्दर्शनेन ब्रह्मांडांतरवर्ति सर्वं वस्तुजातं दृष्टप्रायं भवतीत्यर्थः १३ विमानप्रतिमेतिनाम विमानसदृशींवा १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१६ पूर्वदेवो वृषपर्वा दानवस्तस्य चरितं विंदुसरसि यज्ञकरणादि १७ आश्वस्य स्वस्थचितो भूत्वा प्रचक्रमे आरब्धवान् १८ । १९ । २० किष्कुर्हस्तः । सर्वतश्चतुर्दिक्षु २१ ॥ इति सभापर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ उपित्वेति १ । २ । ३ । ४ अर्थ्यं अर्थादनपेतं । तथ्यं सत्यं । लघु स्वल्पाक्षरं । युक्तं युक्तिमत् । अतएवानुत्तरं पूर्वपक्षवदप्रत्याख्येयं । 'तथ्यं पथ्यं हितं वाक्यं गुरु स्वल्पाक्षरं मृदु' इति पाठे पथ्यं सन्मार्गादनपेतं गुरु बह्वर्थं ५ स्वजनगामीनि मात्रादिषु स्वबांधवेषु कुशलसंदेशरूपाणि ६ भामिनीं दीप्तिमतीं भाविनीमिति पाठे सद्भावयुक्तां ७ ववंदेचेति । पुरुषसत्तमः पुरुषेष्वन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयेषु पंचस्वाद्यो व्यवहारतः सत्यः उत्तरोत्तरेषांतु पूर्वपूर्वाधिष्ठानत्वात्तत्तदपेक्षया सत्यतरत्वं पुच्छं ब्रह्म तु षष्ठं तेषामधिष्ठानभूतं मोक्षेऽप्यबाध्यत्वात्सत्तमः । ननु कथं सत्तमे 'अस्थूलमनणु निष्कलं निष्क्रियं शांतं' इत्यादिश्रुतेः सर्वविशेषशून्ये नामरूपवंदनादि

तस्मैयुधिष्ठिरःपूजांयथार्हमकरोत्तदा ॥ सतुतांप्रतिजग्राहमयःसत्कृत्यभारत १६ सपूर्वदेवचरितंतदातत्रविशांपते ॥ कथयामासदैतेयःपांडुपुत्रेषुभारत १७ सकालंकंचिदाश्वस्यविश्वकर्माविचिंत्यतु ॥ सभांप्रचक्रमेकर्तुंपांडवानांमहात्मनाम् १८ अभिप्रायेणपार्थानांकृष्णस्यचमहात्मनः ॥ पुण्येऽहनिमहातेजाःकृतकौतुकमंगलः १९ तर्पयित्वाद्विजश्रेष्ठान्पायसेनसहस्रशः ॥ धनंबहुविधंदत्वातेभ्यएवचवीर्यवान् २० सर्वर्तुगुणसंपन्नांदिव्यरूपांमनोरमाम् ॥ दशकिष्कुसहस्रांतामापयामाससर्वतः २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिसभाक्रियापर्वणिसभास्थाननिर्णयेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ उषित्वाखांडवप्रस्थेसुखवासंजनार्दनः ॥ पार्थैःप्रीतिसमायुक्तैःपूजनार्होऽभिपूजितः १ गमनायमतिंचक्रेपितुर्दर्शनलालसः ॥ धर्मराजमथामंत्र्यपृथांचपृथुलोचनः २ ववंदेचरणौमूर्ध्नाजगद्वंद्यःपितृष्वसुः ॥ सतयामूर्ध्न्युपाघ्रातःपरिष्वक्तश्चकेशवः ३ ददर्शानंतरंकृष्णोभगिनींस्वांमहायशाः ॥ तामुपेत्यहृषीकेशःप्रीत्याबाष्पसमन्वितः ४ अर्थ्यंतथ्यंहितंवाक्यंलघुयुक्तमनुत्तरम् ॥ उवाचभगवान्भद्रांसुभद्रांभद्रभाषिणीम् ५ तयास्वजनगामीनिश्राविताेवचनानिसः ॥ संपूजितश्चाप्यसकृच्छिरसाचाभिवादितः ६ तामनुज्ञायवार्ष्णेयःप्रतिनंद्यचभामिनीम् ॥ ददर्शानंतरंकृष्णांधौम्यंचापिजनार्दनः ७ ववंदेचयथान्यायंधौम्यंपुरुषसत्तमः ॥ द्रौपदींसांत्वयित्वाचआमंत्र्यचजनार्दनः ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

क्रियायोगो घटेतेति चेत् अत्रब्रूमः 'कौलिके प्रतिमाद्वारा चैत्रे भोग इवेशता । असंगे भूम्नि जीवौघकल्पितोपाधियोगतः' । अनादौ संसारे जीवेश्वरविभागस्याप्यनादित्वाद्रज्ज्वां भुजंग इव जीवौघस्याविद्यया शुद्धेऽपि चिदात्मनि ईशसूत्रादिकं कल्पितमिदमेव ब्रह्मणः शरीरमिति । यथा कौलिकः प्रतिमां कृत्वेदमेव चैत्रस्य शरीरमिति भावयति तद्वत् । यथा च प्रतिमाद्वारा चैत्रस्य भोगो भवत्येवं शुद्धायामपि चिति जीवौघकल्पितोपाधिद्वारा ईशनादिकं भवति । एतावांस्तु विशेषः जीवस्य स्वाविद्याकल्पितं शरीरान्तरमस्तीति प्रतिमानिमित्तकोऽपि भोगः स्वदेहावच्छेदेनैवजायते न प्रतिमावच्छेदेन । चितेस्तु तदभावाद्विभुत्वाच्च परकल्पितोपाध्यवच्छेदेनैव नियंतृत्वादिकं भवति । तच्चाकर्मजत्वाच्चितौ न संसृज्यते यथा जीवे भोगः यथा वा कल्पितसर्पगतं भीषणत्वं रज्ज्वां । एवं च व्यवहारतः संसारस्याद्यंतशून्यत्वात्तत्कारणीभूतस्येशादेरपि तथात्वं वक्तव्यं किमुत ईशादिकारणीभूतायाः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कृष्णमूर्तेः । तथा हि बीजांकुरतरूपमेष्वीशसूत्रविराट्सुअनंतबीजगर्भफलोपमः श्रीकृष्णोऽनंतकोटिब्रह्माण्डनायक इति प्रसिद्धं । अयमेव श्रीमच्छंकरभगवत्पादैर्वेदांतसारे वनवृक्षदृष्टांतेन समष्टिव्यष्टिरूपेण स्थूलसूक्ष्मकारणानि प्रतिपाद्य समष्टिवनदृष्टांतेन प्रातिपादितः । शास्त्रेऽपि'अंतस्तद्धर्मोपदेशात्' इत्यत्र 'य एषोंऽतरादित्ये हिरण्मयः पुरुषो दृश्यते हिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेश आप्राणनखात् सर्व एव सुवर्णस्तस्य यथाकप्यासं पुंडरीकमेवअक्षिणी तस्योदिति नाम स एष सर्वेभ्यः पाप्मभ्य उदेति ह वै सर्वेभ्यः पाप्मभ्यो य एवं वेद' इति नामरूपवंतमादित्यमंडलांतर्वर्तिनं नारायणमुदाहृत्य 'तस्य ऋक् च साम च गेष्णौ'इति नारायणस्य कृत्स्नप्रपंचात्मके ऋक्सामे अंगुलिपर्वणी इत्युक्तं । ततोऽनंतकोटिब्रह्मांडाश्रयत्वं सूर्याकृतेर्ब्रह्मणो युज्यते । अयमेव नंदनंदनो महामायावी सुषुप्तिप्रलयकैवल्येषु कर्मोपरमेसति जगदिंद्रजालं स्वमूर्त्यासह तिरोधायापास्तसमस्तविशेषं ब्रह्मात्मानं प्रापयति कर्मशेषसत्त्वेपुनरुद्भावयति च । ततश्चास्य स्वावि

भ्रातॄनभ्यगमद्विद्वान्पार्थेनसहितोबली ॥ भ्रातृभिःपंचभिःकृष्णोवृतःशक्रइवामरैः ९ यात्राकालस्ययोग्यानिकर्माणिगरुडध्वजः ॥ कर्तुकामःशुचिर्भूत्वा
स्नातवान्समलंकृतः १० अर्चयामासदेवांश्चद्विजांश्चयदुपुंगवः ॥ माल्यजाप्यनमस्कारैर्गन्धैरुच्चावचैरपि ११ सकृत्वासर्वकार्याणिप्रतस्थेतस्थुषांवरः ॥
उपेत्यसयदुश्रेष्ठोबाह्यकक्षाद्विनिर्गतः १२ स्वस्तिवाच्यार्हतोविप्रान्दधिपात्रफलाक्षतैः ॥ वसुप्रदायचततःप्रदक्षिणमथाकरोत् १३ कांचनंरथमास्थायता
र्क्ष्यकेतनमाशुगम् ॥ गदाचक्रासिशार्ङ्गाद्यैरायुधैरावृतंशुभम् १४ तिथावप्यथनक्षत्रेमुहूर्तेचगुणान्विते ॥ प्रययौपुंडरीकाक्षःशैब्यसुग्रीववाहनः १५ अन्वा
रुरोहचाप्येनंप्रेम्णाराजायुधिष्ठिरः ॥ अपास्यचास्ययंतारंदारुकंयन्तृसत्तमम् १६ अभीषून्संप्रजग्राहस्वयंकुरुपतिस्तदा ॥ उपारुह्यार्जुनश्चापिचामर
व्यजनंसितम् १७ रुक्मदंडंबृहच्छ्दाद्बृहद्विंदुधावप्रदक्षिणम् ॥ तथैवभीमसेनोऽपियमाभ्यांसहितोबली १८ पृष्ठतोऽनुययौकृष्णमृत्विक्पौरजनैःसह ॥ सत
थाभ्रातृभिःसर्वैःकेशवःपरवीरहा १९ अन्वीयमानःशुशुभेशिष्यैरिवगुरुःप्रियैः ॥ पार्थमामंत्र्यगोविंदःपरिष्वज्यसुपीडितम् २० युधिष्ठिरंपूजयित्वाभीम
सेनंयमौतथा ॥ परिष्वक्तोभृशंतैस्तुयमाभ्यामभिवादितः २१ योजनार्धमथोगत्वाकृष्णःपरपुरंजयः ॥ युधिष्ठिरंसमामंत्र्यनिवर्त्तस्वेतिभारत २२ ततोऽभिवा
द्यगोविंदःपादौजग्राहधर्मवित् ॥ उत्थाप्यधर्मराजस्तुमूर्ध्न्युपाघ्रायकेशवम् २३ पांडवोयादवश्रेष्ठंकृष्णंकमललोचनम् ॥ गम्यतामित्यनुज्ञाप्यधर्मराजोयुधिष्ठिरः २४

द्याभावादसंगत्वं पराविद्याकल्पितोपाधिसंबंधात्प्रतिमाया भोजकत्ववन्नियंतृत्वमविद्यायाश्चाद्यंतशून्यत्वात्तन्नित्यत्वं चेतिसिद्धं । ततश्चासंगत्वाद्युक्तमस्य पुरुषसत्तमत्वं जनगमयितृत्वरूपजनार्दनत्वेन नियंतृत्वं नियंतृत्वादेवच 'उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम्'इति वक्ष्यमाणरीत्याजनशिक्षार्थं धौम्यवंदनेन वैदिकमर्यादापरिपालकत्वं द्रौपदीसांत्वनेन च सुहृदनुग्राहकत्वं चेत्यादि सर्वं समंजसं । अयमेवार्थो मंगलश्लोकाभ्यामस्माभिः संगृहीतो न विस्मर्त्तव्यः ८ भ्रातॄन् पितृष्वसुः पुत्रान् ९ । १० । ११ तस्थुषां स्थितिमतां वरः सनातन इत्यर्थः १२ । १३ । १४ । १५ । १६ अभीषून् रथाश्वरश्मीन् १७ । १८ । १९ सुपीडितं गाढं यथाभवति तथा परिष्वज्य २० । २१ । २२ । २३ । २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

संविदं पुनरेष्यामीति निश्चयं कृत्वा २५ लोचनैरिति सर्वेन्द्रियाग्राह्यमपि परमात्मानं प्रथमं प्रतिमादिषु संचिंत्य । मनोभिरिति पश्चात्प्रतिमां त्यक्त्वा मनसैव चिंतयेदित्युक्तम् २६ । २७ मनसो लये शौरिर्मानसमूर्तिरूपोऽन्तर्दधे । अत एव ते अकामा निर्विकल्पसमाधिस्थाः । 'यदा सर्वे प्रमुच्यंते कामा येऽस्य हृदिश्रिताः । अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते' इति श्रुतेः । यतो गोविंदे निर्विकल्पे ब्रह्मणि गतं लीनं मानसं येषां ते तथाभूताः २८ निवृत्त्येति समाधिसुखानुभवानंतरं व्युत्थानं ध्वनितम् २९ स गत्वेति पाठे गत्वा शीघ्रगमनशीलः । गमेरन्येभ्योऽपि दृश्यत

ततस्तैःसंविदंकृत्वायथावन्मधुसूदनः ॥ निवर्त्यचतथाकृच्छ्रात्पांडवान्सपदानुगान् २५ स्वांपुरींप्रययौहृष्टोयथाशक्रोऽमरावतीम् ॥ लोचनैरनुजग्मुस्तेतमादृष्टिपथात्तदा २६ मनोभिरनुजग्मुस्तेकृष्णंप्रीतिसमन्वयात् ॥ अतृप्तमनसामेवतेषांकेशवदर्शने २७ क्षिप्रमंतर्दधेशौरिश्चक्षुषांप्रियदर्शनः ॥ अकामाएवपार्थास्तेगोविंदगतमानसाः २८ निवृत्त्योपययुस्तूर्णंस्वंपुरंपुरुषर्षभाः ॥ स्यंदनेनाथकृष्णोऽपित्वरितंद्वारकामगात् २९ सात्वतेनचवीरेणपृष्ठतोयायिनातदा ॥ दारुकेणचसूतेनसहितोदेवकीसुतः ॥ सगतोद्वारकांविष्णुर्गरुत्मानिववेगवान् ३० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ निवृत्यधर्मराजस्तुसहभ्रातृभिरच्युतः ॥ सुहृत्परिवृतोराजाप्रविवेशपुरोत्तमम् ३१ विसृज्यसुहृदःसर्वान्भ्रातृन्पुत्रांश्चधर्मराट् ॥ मुमोदपुरुषव्याघ्रोद्रौपद्यासहितोनृप ३२ केशवोऽपिमुदायुक्तःप्रविवेशपुरोत्तमम् ॥ पूज्यमानोयदुश्रेष्ठैरुग्रसेनमुखैस्तथा ३३ आहुकंपितरंवृद्धंमातरंचयशस्विनीम् ॥ अभिवाद्यबलंचैवस्थितःकमललोचनः ३४ प्रद्युम्नसांबनिशठांश्चारुदेष्णंगदंतथा ॥ अनिरुद्धंचभानुंचपरिष्वज्यजनार्दनः ३५ सवृद्धैरभ्यनुज्ञातोरुक्मिण्याभवनंययौ ॥ मयोऽपिसमहाभागःसर्वरत्नविभूषिताम् ॥ विधिवत्कल्पयामाससभांधर्मसुतायवै ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिसभाक्रियापर्वणिभगवद्यानेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथाब्रवीन्मयःपार्थमर्जुनंजयतांवरम् ॥ आपृच्छेत्वांगमिष्यामिपुनरेष्यामिचाप्यहम् १ उत्तरेणतुकैलासंमैनाकंपर्वतंप्रति ॥ यियक्षमाणेषुपुरादानवेषुमयाकृतम् २ चित्रंमणिमयंभांडरम्यंबिंदुसरःप्रति ॥ सभायांसत्यसंधस्ययदासीद्वृषपर्वणः ३ आगमिष्यामितद्गृह्ययदितिष्ठतिभारत ॥ ततःसभांकरिष्यामिपांडवस्ययशस्विनीम् ४ मनःप्रल्हादिनींचित्रांसर्वरत्नविभूषिताम् ॥ अस्तिबिंदुसरस्युग्रागदाचकुरुनंदन ५ निहिताभावयाम्येवंराज्ञाहत्वारणेरिपून् ॥ सुवर्णबिंदुभिश्चित्रागुर्वीभारसहादृढा ६

इति क्विप् अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपे ह्रस्वस्येति तुगागमः ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ कल्पयामास एवमेवंकरिष्यामीति मनसि विचारयामासेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ इति सभापर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ अथेति । १ । २ भांडमिवभांडं मूलधनं विचित्ररं गोपादानद्रव्यं कृतं हिंगुलादिवन्निर्मितं मणिमयं मणिप्रचुरं येन कृत्रिममयूरादीनां चंद्रकलोचनादीनि क्रियंते ३ । ४ । ५ राज्ञा वृषपर्वणा निहिता सेदानीमप्यस्तीति भावयामीति योज्यं । ततोऽर्वाग्भीमसेनंविना तदुद्यमनयोग्यस्य पुंसोऽजातत्वादिति भावः । भारसहा गदांतरेण सन्निपातसत्यविचाल्या यतो दृढा ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सा वै शतसहस्रस्य लक्षस्य गदालक्षेण तुल्येत्यर्थः । स्वर्णभारसहस्रस्येति पाठे तु ‘ तुलां पलशतं प्राहुर्भारःस्याद्विंशतिस्तुला’ इति शास्त्रोक्तमानेन गुर्वीत्यर्थः ७।८ प्रागुदीचीमैशानीं उत्तरे णोत्तरतः ९ हिरण्यशृंगो मैनाकावयवभूतो गिरिः १० ईश्वरेण प्रजापतिना ११।१२ दृष्टांततः शास्त्रसिद्धांततः १३ भूतपतिर्महादेवः सृष्ट्वा सृष्टिकर्त्ता । अत्रापि गत्वेतिवद्‌ ल्यनिप्‌ १४।१५ शिष्टसंप्रतिपत्तये इति पाठेऽपि शिष्टान्‌ धर्मानुष्ठाने प्रवर्त्तयितुमित्यर्थः १६ । १७ स्फाटिकं स्फटिक इत्युपलक्षणं नानारत्नमयं सितसारंगपिशंगादिवर्णानां महामणीनां चूर्णानि यथापे क्षितंमिश्राणि शुकपारावतमयूरजपादाडिमजंबूफलवर्णाद्यवांतरमिश्ररंगरचनार्थं । वृषपर्वयागे सभार्थं संपादितं तत्रोपयुक्तावशिष्टमानीतवानित्यर्थः १८ किंकरैः रक्षसां जातिविशेषैः १९ । २०

सावैशतसहस्रस्यसंमिताशत्रुघातिनी ॥ अनुरूपाचभीमस्यगांडीवंभवतोयथा ७ वारुणश्चमहाशंखोदेवदत्तःसुघोषवान्‌ ॥ सर्वमेतत्प्रदास्यामिभवतेनात्रसं
शयः ८ इत्युक्त्वासोऽसुरःपार्थंप्रागुदीचींदिशंगतः ॥ अथोत्तरेणकैलासान्मैनाकंपर्वतंप्रति ९ हिरण्यशृंगःसुमहान्महामणिमयोगिरिः ॥ रम्यंबिंदुसरोना
मयत्रराजाभगीरथः १० द्रष्टुंभागीरथींगंगामुवासबहुलाःसमाः ॥ यत्रेष्टंसर्वभूतानामीश्वरेणमहात्मना ११ आहृताःक्रतवोमुख्याःशतंभरतसत्तम ॥ यत्रयूपाम
णिमयाश्चैत्याश्चापिहिरण्मयाः १२ शोभार्थंविहितास्तत्रनतुदृष्टांततःकृताः ॥ यत्रेष्ट्वासगतःसिद्धिंसहस्राक्षःशचीपतिः १३ यत्रभूतपतिःसृष्ट्वासर्वाँल्लोकान्सनातनः ॥
उपास्यतेतिग्मतेजाःस्थितोभूतैःसहस्रशः १४ नरनारायणौब्रह्मायमःस्थाणुश्चपंचमः ॥ उपासतेयत्रसत्रंसहस्रयुगपर्यये १५ यत्रेष्टंवासुदेवेनसत्रैर्वर्षगणान्बहून्‌ ॥
श्रद्दधानेनसततंधर्मसंप्रतिपत्तये १६ सुवर्णमालिनोयूपांश्चैत्यांश्चाप्यतिभास्वरान्‌ ॥ ददौयत्रसहस्राणिप्रयुतानिचकेशवः १७ तत्रगत्वासजग्राहगदांशंखंच
भारत ॥ स्फाटिकंचसभाद्रव्यंयदासीद्वृषपर्वणः १८ किंकरैःसहरक्षोभिर्यदरक्षन्महद्धनम्‌ ॥ तदगृह्णान्मयस्तत्रगत्वासर्वंमहासुरः १९ तदाहृत्यचतांचक्रे
सोऽसुरोऽप्रतिमांसभाम्‌ ॥ विश्रुतांत्रिषुलोकेषुदिव्यांमणिमयींशुभाम्‌ २० गदांचभीमसेनायप्रवरांप्रददौतदा ॥ देवदत्तंचार्जुनायशंखप्रवरमुत्तमम्‌ २१
यस्यशंखस्यनादेनभूतानिप्रचकंपिरे ॥ सभाचसामहाराजशातकुंभमयद्रुमा २२ दशकिष्कुसहस्राणिसमंतादायताऽभवत्‌ ॥ यथावह्नेर्यथार्कस्यसोमस्यच
यथासमा २३ भ्राजमानातथाऽत्यर्थंदधारपरमंवपुः ॥ अभिघ्नतीवप्रभयाप्रभामर्कस्यभास्वराम्‌ २४ प्रबभौज्वलमानेवदिव्यादिव्येनवर्चसा ॥ नवमेघप्रती
काशादिवमावृत्यविष्ठिता ॥ आयताविपुलारम्याविपाप्माविगतक्लमा २५ उत्तमद्रव्यसंपन्नारत्नप्राकारतोरणा ॥ बहुचित्राबहुधनासुकृताविश्वकर्मणा २६
नदाशार्हीसुधर्मावाब्रह्मणोवाऽथतादृशी ॥ सभारूपेणसंपन्नायांचक्रेमतिमान्मयः २७ ॥ ॥ ॥ ॥

। २१ । २२ । २३ । २४ । दिव्या दिव्येन वर्चसा अलौकिकेन च तेजसा नवमेघप्रतीकाशा नवभिर्मेघैरिव मेघैश्चित्तक्षेत्रे चमत्कारामृतवर्षिभिः शृंगारादिभीरसैस्तत्तच्चित्रेष्व भिनीय प्रदर्शितैः शोभमाना दिवमावृत्य व्याप्याभिभूयेति यावत्‌ । विष्ठिता विशेषेण स्थिता । विपाप्मा पापघ्नी दिव्यतेजःसंपन्नत्वात्‌ । विगतक्लमा श्रमच्छेदिनी । व्यूढास्त्वत्र विचित्रमणिवेदिकेति पाठं कल्पयंति २५ प्राकारः परिधिभित्तिः तोरणानि बहिर्द्वाराणि । प्राकारमालिनीत्यपि पाठः २६ दश अहिंसादीन्‌ यमनियमानर्हन्ति ते दशार्हा भगव द्भक्ता बलित्राण'भृतयस्तेषामियं दाशार्ही । सात्वतीतिपाठे सातपरमात्मा सोऽस्त्येषां ते सात्वंतस्तेषामियं सात्वतीति स एवार्थः २७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वहंतीति सभाया जंगमत्वमुक्तं अतएव विमानप्रतिमेति नाम तस्या युक्तम् २८। २९ नलिनीं कमलवतीं सरसीं । वैदूर्यैरिंद्रनीलमणिमयैःपत्रैर्व्याप्तां मणिनालमयांबुजां मणिमयनालां कनकांबुजां च 'मयः शिल्पिनि दैत्यानां करभेऽश्वतरेपि च' इति विश्वः। 'करभः कलभो वाऽष्टापदे' इति च विश्वः। मणिनालोज्वलांबुजामिति पाठे तु मणिमयानि नालेषु विकस्वराण्यंबुजानि यस्यां सा तथा । मणिमयनालेषु स्वच्छांबुजां वा ३० पद्मसौगंधिकवतीं पद्माकारैः सौगंधिकैः पद्मरागैर्युक्तां । पद्मरागमयपद्मामित्यर्थः । 'सौगंधिकं तु कल्हारे पद्मरागेच' इति मेदिनी । हैमसौगंधिकवतीमिति पाठे स्पष्टार्थः । पुष्पितैर्विकसितैः । निष्पंकेति विद्यमानमपि सलिलमतिस्वच्छत्वादाश्रयरूपेणैव प्रकाशते न स्वरूपेण स्फटिकजपाकुसुमवत् । अनेन तत्र स्थलभ्रमकारणमुक्तं ३१ मंदानिलेन समुद्धूतां समुच्छलितांबिंदुं । अत एव सर्वतः प्रसृतनलिनीपत्रेषु मुक्तातुल्यैर्जलबिंदुभिराचितां व्याप्तां । महामणिमयाः शिलापट्टा दीर्घचतुरस्रपाषाणा

तांस्मतत्रमयेनोक्तारक्षंतिचवहंतिच ॥ सभामष्टौसहस्राणिकिंकरानामराक्षसाः २८ अंतरिक्षचराघोरामहाकायामहाबलाः ॥ रक्ताक्षाःपिंगलाक्षाश्चशुक्तिकर्णाःप्रहारिणः २९ तस्यांसभायांनलिनींचकाराप्रतिमांमयः ॥ वैदूर्यपत्रविततांमणिनालमयांबुजाम् ३० पद्मसौगंधिकवतींनानाद्विजगणायुताम् ॥ पुष्पितैःपंकजैश्चित्रांकूर्मैर्मत्स्यैश्चकांचनैः ॥ चित्रस्फटिकसोपानांनिष्पंकसलिलांशुभाम् ३१ मंदानिलसमुद्धूतांमुक्ताबिंदुभिराचिताम् ॥ महामणिशिलापट्टबद्धपर्यंतवेदिकाम् ३२ मणिरत्नचितांतांतुकेचिदभ्येत्यपार्थिवाः ॥ दृष्ट्वाऽपिनाभ्यजानंतते ऽज्ञानात्प्रपतंत्युत ३३ तांसभामभितोनित्यंपुष्पवंतोमहाद्रुमाः ॥ आसन्नानाविधालोलाःशीतच्छायामनोरमाः ३४ काननानिसुगंधीनिपुष्करिण्यश्चसर्वशः ॥ हंसकारंडवोपेताश्चक्रवाकोपशोभिताः ३५ जलजानांचपद्मानांस्थलजानांचसर्वशः ॥ मारुतोगंधमादायपाण्डवान्स्मनिषेवते ३६ ईदृशींतांसभांकृत्वामासैःपरिचतुर्दशैः ॥ निष्ठितांधर्मराजायमयोराजन्न्यवेदयत् ३७ ॥

॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिसभाक्रियापर्वणिसभानिर्माणेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःप्रवेशनंतस्यांचक्रेराजायुधिष्ठिरः ॥ अयुतंभोजयित्वातुब्राह्मणानांनराधिपः १ साज्येनपायसेनैवमधुनामिश्रितेनच ॥ भक्ष्यैर्मूलैःफलैश्चैवमांसैर्वाराहहारिणैः ॥ कृसरेणाथजीवंत्याहविष्येणचसर्वशः २ मांसप्रकारैर्विविधैःखाद्यैश्चापितथानृप ॥ चोष्यैश्चविविधैराजन्पेयैश्चबहुविस्तरैः ३ ॥ ॥ ॥ ॥

स्तैर्बद्धाः पर्यन्ते समीपे चतुर्दिक्षु वेदिकाः यस्यास्ताम् ३२ मणिरत्नचितां तां नलिनीं त्वभ्येत्याधिगत्य ज्ञात्वा । अयं भावः अदृष्टपूर्वैरतिभास्वरैः पत्रनालपुष्पैराच्छन्नत्वात्सलिलस्य काचमय्यां वैदूर्यमणिमय्यां वा भुवि कृत्रिमाण्येव कमलादीनीति भ्रमान्मणिरत्नचिता भूमिरेवेयमिति तां नलिनीं ज्ञात्वा स्थलभ्रमाज्जले पतंतीति ३३ तां सभामभित इति कर्मप्रवचनीययोगात् द्वितीया । तस्याः सभायाः समंतत इत्यर्थः ३४ पुष्करिण्यस्तटाकाः ३५ । ३६ परिचतुर्दशैश्चतुर्दशाधिकैः ॥ ३७ ॥ ॥ इति सभापर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ तत इति १ कृसरेण तिलमिश्रौदनेन । 'ओदनस्तिलमिश्रस्तु कृसरः परिकीर्त्तितः । तिलकल्कान्विनिक्षिप्य श्रितो वा कृसरो भवेत्' इति गृह्यविदः । जीवंत्या पाकविशेषेण ओदनस्यैव यवनभाषया 'बिरिंजि' इत्युच्यते । शाकविशेषेणेत्यन्ये २ । ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अहतैःअनुपभुक्तैः ४ । ५ दैवतानि द्वारादिषु स्थानेषु पितामहादीनि । 'द्वारे पितामहं विंद्यात्' इति शृश्रात् ६ मल्लाः बाहुयोधिनः झल्ला लकुटयोधिनः ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

अहतैश्चैववासोभिर्माल्यैरुच्चावचैरपि ॥ तर्पयामासविप्रेंद्रान्नानादिग्भ्यःसमागतान् ४ ददौतेभ्यःसहस्राणिगवांप्रत्येकशःपुनः ॥ पुण्याहघोषस्तत्रासीद्दि
वस्पृगिवभारत ५ वादित्रैर्विविधैर्दिव्यैर्गन्धैरुच्चावचैरपि ॥ पूजयित्वाकुरुश्रेष्ठोदैवतानिनिवेश्यच ६ तत्रमल्लानटाझल्लासूतावैतालिकास्तथा ॥ उपत
स्थुर्महात्मानंधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरम् ७ तथासकृत्वापूजांतांभ्रातृभिःसहपांडवः ॥ तस्यांसभायांरम्यायांरेमेशक्रोयथादिवि ८ सभायामृषयस्तस्यांपांडवैःसहआ
सते ॥ आसांचक्रुर्नरेन्द्राश्चनानादेशसमागताः ९ असितोदेवलःसत्यःसर्पिर्मालीमहाशिराः ॥ अर्वावसुःसुमित्रश्चमैत्रेयःशुनकोबलिः १० बकोदाल्भ्यःस्थूल
शिराःकृष्णद्वैपायनःशुकः ॥ सुमंतुर्जैमिनिःपैलोव्यासशिष्यास्तथावयम् ११ तित्तिरिर्याज्ञवल्क्यश्चससुतोलोमहर्षणः ॥ अप्सुहोम्यश्चधौम्यश्चअणीमांड
व्यकौशिकौ १२ दामोष्णीषस्त्रैबलिश्चपर्णादोघटजानुकः ॥ मौञ्जायनोवायुभक्षःपाराशर्यश्चसारिकः १३ बलिवाकःसिनीवाकःसप्तपालःकृतश्रमः ॥ जातूकर्णः
शिखावांश्चआलंबःपारिजातकः १४ पर्वतश्चमहाभागोमार्कण्डेयोमहामुनिः ॥ पवित्रपाणिःसावर्णोभालुकिर्गालवस्तथा १५ जंघाबंधुश्चरैभ्यश्चकोपवेगस्तथा
भृगुः ॥ हरिबभ्रुश्चकौण्डिन्योबभ्रुमालीसनातनः १६ काक्षीवानौशिजश्चैवनाचिकेतोऽथगौतमः ॥ पैंगयोवराहःशुनकःशांडिल्यश्चमहातपाः १७ कुकुरोवेणुजंघोऽ
थकालापःकठएवच ॥ मुनयोधर्मविद्वांसोधृतात्मानोजितेंद्रियाः १८ एतेचान्येचबहवोवेदवेदांगपारगाः ॥ उपासतेमहात्मानंसभायामृषिसत्तमाः १९ कथयं
तःकथाःपुण्याधर्मज्ञाःशुचयोऽमलाः ॥ तथैवक्षत्रियश्रेष्ठाधर्मराजमुपासते २० श्रीमान्महात्माधर्मात्मामुंजकेतुर्विवर्धनः ॥ संग्रामजिद्दुर्मुखश्चउग्रसेनश्चवी
र्यवान् २१ कक्षसेनःक्षितिपतिःक्षेमकश्चापराजितः ॥ कंबोजराजःकमठःकंपनश्चमहाबलः २२ सततंकंपयामासयवनानेकएवयः ॥ बलपौरुषसंपन्नान्
कृतास्त्रानमितौजसः ॥ यथासुरान्कालकेयान्देवोवज्रधरस्तथा २३ जटासुरोमद्रकानांचराजाकुंतिःपुलिंदश्चकिरातराजः ॥ तथाऽङ्गवांगौसहपुण्ड्रकेणपां
ड्योण्ड्रराजौचसहांध्रकेण २४ अंगोवंगःसुमित्रश्चशैब्यश्चामित्रकर्शनः ॥ किरातराजःसुमनायवनाधिपतिस्तथा २५ चाणूरोदेवरातश्चभोजोभीमरथश्चयः ॥
श्रुतायुधश्चकालिंगोजयसेनश्चमागधः २६ सुकर्माचेकितानश्चपुरुश्चामित्रकर्शनः ॥ केतुमान्वसुदानश्चवैदेहोऽथकृतक्षणः २७ सुधर्माचानिरुद्धश्चश्रुतायुश्चमहा
बलः ॥ अनूपराजोदुर्धर्षःक्रमजिच्चसुदर्शनः २८ शिशुपालःसहसुतःकरूषाधिपतिस्तथा ॥ वृष्णीनांचैवदुर्धर्षाःकुमारादेवरूपिणः २९ आहुकोविपृथुश्चैवगदः
सारणएवच ॥ अक्रूरःकृतवर्माचसत्यकश्चशिनेःसुतः ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ कालकेयाः कालकाया अपत्यान्यसुराः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३१ । ३२ । ३३ रौरवाजिनवाससोमृगचर्मपरीधानाः ३४ । ३५ । ३६ सप्तविंशतिश्चित्रसेनाद्या गंधर्वगणाः ३७ साम्यं तालविशेषः । शंपेत्यपि पाठः शंपा दक्षिणहस्तगृहीततालविशेषः । 'शंपादक्षिणपातस्तु वामे ताल इति स्मृतः' इत्युक्तेः । प्रमाणे गीतवाद्यतालानां ध्वनिसाम्ये । लये द्रुतमध्यविलंबिते । स्थाने उरः शिरः कंठादौ ३८ । ३९ । ४० । ४१ इति सभापर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ अथ तत्रोपविष्टेष्विति । अत्र नारदो युधिष्ठिरं प्रश्नमुखेन राजधर्माननुशास्ति १ तत्र शास्तुः स्वरूपं तावद्व्याचष्टे अस्यापि कणिकतुल्यता माभूदिति वेदोपनिषदांवेत्तेति । वेदाः ऋग्यजुःसामाथर्वाणः । उपनिषदो रहस्यविद्याश्चतुर्विधाः । तत्र कर्मांगाववद्धोपासनं 'उषावा अश्वस्य मेध्यस्य शिरः' इत्यादिशास्त्रविहितं कर्मांगेष्वश्वादिषु विराड्दृष्टिकरणं । प्रतीकोपासनं 'अन्नं ब्रह्मेत्युपासीत आदित्यो ब्रह्मेत्यादेशः' इत्यादित्यादिमूर्तिषु ब्रह्मदृष्टिकरणं अहंग्रहोपासनं 'त्वं वा अहमस्मि भगवो देव ते अहं वै त्वमसि' इति व्यतिहारेणात्मनो देवतायाश्चाभेदचिंतनं । ज्ञानं ब्रह्मात्मानुभवः । वेदानां कर्मप्रतिपादकानांतदंतर्गतानामुपनिषदां च वेत्ता

भीष्मकोऽथाकृतिश्चैवद्युमत्सेनश्चवीर्यवान् ॥ केकयाश्चमहेष्वासायज्ञसेनश्चसौमकिः ३१ केतुमान्वसुमांश्चैवकृतास्त्रश्चमहाबलः ॥ एतेचान्येचबहवःक्षत्रियामुख्यसंमताः ३२ उपासतेसभायांस्मकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ अर्जुनंयेचसंश्रित्यराजपुत्रामहाबलाः ३३ अशिक्षंतधनुर्वेदंरौरवाजिनवाससः ॥ तत्रैवशिक्षिताराजन्कुमारावृष्णिनंदनाः ३४ रौक्मिणेयश्चसांबश्चयुयुधानश्चसात्यकिः ॥ सुधर्माचानिरुद्धश्चशैब्यश्चनरपुंगवः ३५ एतेचान्येचबहवोराजानःपृथिवीपते ॥ धनंजयसखाचात्रनित्यमास्तेस्मतुंबुरुः ३६ उपासतेमहात्मानमासीनंसप्तविंशतिः ॥ चित्रसेनःसहामात्योगंधर्वाप्सरसस्तथा ३७ गीतवादित्रकुशलाःसाम्यतालविशारदाः ॥ प्रमाणेऽथलयेस्थानेकिन्नराःकृतनिश्रमाः ३८ संचोदितास्तुंबुरुणागंधर्वसहितास्तदा ॥ गायंतिदिव्यतानैस्तेयथान्यायंमनस्विनः ३९ पांडुपुत्रानृषींश्चैवरमयंतउपासते ॥ तस्यांसभायामासीनाःसुव्रताःसत्यसंगराः ४० दिवीवदेवाब्रह्माणंयुधिष्ठिरमुपासते ४१ ॥ इतिश्रीमहा० सभापर्वणिसभाक्रियापर्वणिसभाप्रवेशोनामचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ समाप्तंचसभाक्रियापर्व ॥ ॥ ॥ अथलोकपालसभाख्यानपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अथ तत्रोपविष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ महत्सुचोपविष्टेषुगंधर्वेषुचभारत १ वेदोपनिषदांवेत्ताऋषिःसुरगणार्चितः ॥ इतिहासपुराणज्ञःपुराकल्पविशेषवित् २ न्यायविद्धर्मतत्त्वज्ञःषडंगविदनुत्तमः ॥ ऐक्यसंयोगनानात्वसमवायविशारदः ३ ॥ ॥ ॥ ॥

पाठतोऽर्थतश्च ज्ञाता । अत एव ऋषिः गंता फलं प्रति वेदोक्तकृत्स्नफलभागी कृतानुष्ठानत्वात् । अत एव सुरगणार्चितः । इतिहासपुराणे प्रसिद्धे । पुराकल्पो बहुकर्तृकमन्वाख्यानं 'देवासुराः संयत्ता आसन्' इत्यादिकं वेदोक्तं । विशेषः एककर्तृकमन्वाख्यानं परिकृत्याख्यं । 'हरिश्चंद्रो ह वैधस ऐक्ष्वाको राजाऽपुत्र आस' इत्यादि तस्य योगबलात् प्रत्यक्षदर्शी २ न्यायः पंचांगमधिकरणं । यथा 'विषयो विशयश्चैव पूर्वपक्षस्तथोत्तरं । संगतिश्चेति पंचांगं शास्त्रेऽधिकरणं विदुः' । अत्र यूपस्य स्वरुं करोतीति वाक्यं विषयः । तत्र षष्ठी यूपसंबंधीतिकर्तव्यतालक्षणार्था उत यूपावयवलक्षणार्थेतिसंदेहो विशयः । एतावेव पूर्वोत्तरपक्षौ ज्ञेयौ । कल्पनालाघवानुग्रहादुत्तरः सिद्धांतः । फलमनुष्ठानभेदः । पूर्वपक्षे तक्षणाष्टास्त्रीकरणादिना

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

काष्ठांतरं यूपसदृशं निर्मातव्यं । सिद्धांते एकदेशस्य पृथक्करणमात्रमिति । इदमेव पंचकं मोक्षधर्मेषूक्तं । 'सूक्ष्मं सांख्यक्रमौ चोभौ निर्णयः सप्रयोजनः । पंचैतान्यनुजानीहि वाक्यमित्युच्यते बुधैः' इति । सूक्ष्मं गहनार्थत्वाद्विषयः । सांख्यमेवमेवंवेति विचारः । क्रमोऽतिक्रमः सिद्धांतस्य पूर्वपक्ष इत्यर्थः । निर्णयः सिद्धांतः । प्रयोजनं फलमिति । वाक्यं वाक्यार्थनिर्णयोपायः । एवं पूर्वोत्तरमीमांसाधिकरणानि न्यायास्तद्विद । धर्मज्ञो मन्वादिप्रणीतशास्त्रतत्त्वज्ञः । षडंगविद् शिक्षा कल्पो व्याकरणं छन्दोविचिति निरुक्तं ज्योतिषमिति षड्वेदांगानि । अनुत्तमोऽत्युत्कृष्टः । ऐक्यसंयोगनानात्वसमवायविशारदः ऐक्यादित्रयं सर्वेष्वपि शास्त्रेषु समानं । यथा मीमांसायां समिधोयजतत्यादिप्रयाजाद्यंगवाक्यानां दर्शपूर्णमासाभ्यां स्वर्गकामो यजेतेति महावाक्येनैकवाक्यत्वमैक्यं । संयोगनानात्वं संयोगपृथक्त्वं । यथा दध्ना जुहोतीति वाक्यान्नित्यमपि दधि दध्नेंद्रियकामस्येति वाक्यांतरेणेंद्रियार्थमपि पृथग्विधीयते तेन द्वयमपि युगपद्दध्ना साध्यत इति । समवायः एकस्मिन्कर्मण्यनेकेषां धर्माणां सन्निपातः । यथा इष्टिपशुसोमात्मके राजसूये इष्ट्यादीनां दर्शादित्रिकद्वयस्येव साक्षात्परमाऽपूर्वजनकत्वे उपनिपातो न त्वंगानामिव परंपरया परमापूर्वोपकारकत्वं । यद्वा ' तमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषंति यज्ञेन दानेन तपसाऽनाशकेन' इति आत्मविविदिषोत्पादकापूर्वे वेदानुवचनादीनामेककार्यकारित्वलक्षणमैक्यं । नन्वेककर्मांगत्वाभावे कथमेषामैक्यमत आह संयोगनानात्वेति । स्वस्ववाक्योत्पन्नानां पृथक्फलानामप्येषां संयोगपृथक्त्वन्यायेन विविदिषार्थत्वमपि युक्तमेवेत्यर्थः । नन्वेषां समुच्चितानामेककार्यकारित्वे समुच्चयासंभवः राजसूयादीनां ब्राह्मणाद्यनुपयोगित्वात् प्रत्येकं चेदितरवैयर्थ्यमित्याशंक्याह समवायविशारद इति । समवायो यथाधिकारं कर्मसंबंधः । अयमर्थः ब्राह्मणादीनां राजसूयादिष्वनधिकारान्न तत्प्राप्तिः । विविदिषायाः पापनिवृत्तिफलकैर्नित्यैरेवोत्पत्तेर्न तदर्थं फलतो निषिद्धानां श्येनादीनां प्राप्तिः । अत एव हेतुद्वयात्पवित्रेष्ट्यादिकं काम्यमपि न निवार्यते । नित्यानामपि न सर्वेषांसमुच्चयः विविदिषाख्यदृष्टफलकत्वात् । तस्मान्न सर्वकर्मसमुच्चयो नापीतरवैयर्थ्यमिति । एवंरूप एव समुच्चयोऽत्र समवायशब्दार्थः । अस्मिन्नये विशारदो विवेकसमर्थः । यद्वा ऐक्यं साधर्म्यात्पृथिव्यादीनां द्रव्यत्वेन रूपेण संयोगनानात्वमसाधारणधर्मसंबधस्तेन पृथिवीत्वजलत्वादिरूपेण भेदोऽपि समवायः शरीरे पंचानामपि भूतानां मेलकः । एतेषां तत्त्वं साधर्म्यं वैधर्म्यं संकरं च ज्ञातुं कुशल इत्यर्थः ३ न केवलं ज्ञातुमेव कुशलः किंतु वक्तुमित्याह वक्तेति । वक्ताऽपि समानाधिकरण एवेत्याह प्रगल्भ इति । असंबद्धप्रलापी नेत्यर्थः । यतो मेधावी ऊहापोहकुशलः । तादृशोऽपि स्मृतिमान् अधीतं न नाशितवानित्यर्थः । नयविद्यायविभागादिव्यवहारवित् । कविरनागतदर्शी । परापरविभागज्ञः परापरयोर्ज्ञानकांडकर्मकांडयोर्विभागो यथायोग्यं शिष्येषु विभजनं तज्ज्ञः । यतः प्रमाणकृतनिश्चयः प्रमाणं प्रत्यक्षानुमानागमादि । तच्च द्विविधं लौकिकमलौकिकं च आद्यं घटवद्विस्वर्गादिविषयं । द्वितीयं निर्विशेषात्मवस्तुतत्त्वविषयम् । तथाहि अहंकारादिकमात्मनि सुषुप्त्यादावदृष्टत्वान्मिथ्येति तत्र प्रत्यक्षं सुप्तौ निर्विशेषत्वं । तथा द्रष्टृदृश्यौएकोपादानकौ भास्यभासकत्वात् श्रोत्रशब्दवत् भास्यभासकौ च दृश्यद्रष्टारौ तस्मादेकोपादानकौ यौ न तथा तौ नैकोपादानकौ यथा शब्दघ्राणाविति व्यतिरेकतो वा साध्यसिद्धौ सत्यामुपादानोपादेययोरभेदाद्दृङ्मात्रं वस्तुतत्त्वमिति सिद्ध्यति अनुमानादप्यात्मनो निर्विशेषत्वम् घटज्ञानं पटज्ञानमिति दृशि विशेषदर्शनानुभवस्य घटाकाशादिवदौपाधिकत्वात् । तथाऽऽगमोऽप्यात्मनो निर्विशेषत्वे प्रसिद्धः । 'अस्थूलमनणु निर्गुणं निष्क्रियम्' इत्यादिः ४

वक्ताप्रगल्भोमेधावीस्मृतिमान्नयवित्कविः ॥ परापरविभागज्ञःप्रमाणकृतनिश्चयः ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मन्वनुमानबलाच्चन्द्रप्रादेशिकत्वप्रत्यक्षं यजमानः प्रस्तर इत्यादिरागमश्च शिथिलीक्रियते । अनुमानमपि नरशिरःकपालं शुचि प्राण्यंगत्वात् शंखवदित्यादिकं 'नारं स्पृष्ट्वाऽस्थि सस्नेहं सवासा जलमाविशेत्' इत्यागमेन तथा च सर्वमपि प्रमाणं सदोषमतस्तत्र कृतनिश्चयत्वं दूरापेतमित्याशंक्याह पंचावयवयुक्तस्य वाक्यस्य गुणदोषवित् । तत्र परं बोधयितुंप्रवृत्तस्यानुमानवाक्ये प्रतिज्ञादयः पंचावयवाः । तत्र पर्वतो वह्निमानिति प्रतिज्ञा । धूमादिति हेतुः । यथा महानस इति दृष्टांत उदाहरणम् । धूमवांश्चायमित्युपनयः । तस्माद्वन्हिमानिति निगमनं । अस्मिन्वाक्ये गुणोऽनुकूलतर्को यदि वन्हिमान्न स्यात्तर्हि धूमवानपि न स्यात् । दोषो ह्रदो वन्हिमानित्यादाविवाश्रयासिद्धिप्रभृतिः । तावुभौ वेत्तीति तथा । तथा चानुमानं प्रत्यक्षागमौ शिथिलीकरोतु । व्रीहिमन्नूरादौ शुचित्वाशुचित्वविभागस्य शास्त्रैकगम्यत्वात् तत्रानुकूलतर्काभाव एवानुमानबाधको न त्वागम इति स्थितं । तथा च लौकिकप्रमाणाधिकारिणे अपरं कर्मकांडमेव विभजते इतरस्येतरदिति विवेकः ५ यथावत्कृतनिश्चयः लौकिकानां प्रमाणानां प्रामाण्यमादाय धर्मार्थकामानां पुरुषार्थत्वनिश्चयः । इतरेषां प्रामाण्यमुपजीव्यमप्युपमृद्य मोक्षरसस्य पुरुषार्थत्वनिश्चयः । तदा लौकिकप्रमाणबाधात् । वेदा अवेदा इति श्रुतेः । 'लौकिकं तद्वदेवेदं प्रमाणं त्वात्मनिश्चयात्' इत्यभियुक्तोक्तेश्च । आत्मनिश्चयादर्वागेवेतिशेषः आ आत्मनिश्चयादिति वा छेदः । महामतिः आत्मज्ञः । 'आत्मनो वा अरे दर्शनेन मत्या विज्ञानेनेदं सर्वं विदितम्' इति तस्यैव सार्वज्ञ्यश्रुतेः ६ सांख्ययोगविभागज्ञः सांख्यं वेदांतविचारः योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः अनयोर्विभाग उपयोगः तत्र श्रवणात्मको वाक्यार्थविचारः प्रमाणगतासंभावनानिवृत्त्युपयोगी । मननाख्यः श्रुतस्यार्थस्य तर्केणानुसंधानरूपो विचारः प्रमेयगतासम्भावनानिवृत्त्युपयोगी अद्वैतमेव वेदो वदति युक्तियुक्तं चैतदेवेति सांख्यविभागः । निदिध्यासनापरपर्यायो योगः अनात्मसु देहादिष्वात्मप्रत्ययरूपां विपरीतभावनां निवर्त्य ज्ञातृज्ञानज्ञेयाभाववंतं दृङ्मात्रप्रत्ययं गोचरयतीति योग

पंचावयवयुक्तस्यवाक्यस्यगुणदोषवित् ॥ उत्तरोत्तरवक्ताचवदतोऽपिबृहस्पतेः ५ धर्मकामार्थमोक्षेषुयथावत्कृतनिश्चयः ॥ तथाभुवनकोशस्यसर्वस्यास्यमहामतिः ६ प्रत्यक्षदर्शीलोकस्यतिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥ सांख्ययोगविभागज्ञोनिर्विवित्सुःसुरासुरान् ७ ॥ ॥ ॥

विभागः । ये तु 'द्वौ क्रमौ चित्तनाशस्य योगो ज्ञानं च राघव । योगो वृत्तिनिरोधो हि ज्ञानं सम्यगवेक्षणं' इति वासिष्ठवचनमुदाहृत्य चित्तनाशाख्यात्मदर्शनस्य द्वावुपायाविति वदंति । तेषां 'तमेव विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पंथा विद्यतेऽयनाय' इति श्रुतिविरोधः । संवादिभ्रमवद्योगोऽपि ज्ञानं जनयित्वैव फलद इति चेत्तस्योपसर्जनत्वं कर्मणामिव स्यात्तथा च नोपायांतरं योग इत्यापतति । वासिष्ठवाक्यं तु क्रमभेदमाह नतूपायभेदं । तथा च कृतोपास्तेर्योग उपसर्जनं वाक्यार्थसंभवं ज्ञानं प्रधानं । अकृतोपास्तेस्तु ज्ञानमुपसर्जनं योगः प्रधानं । यथा दृष्टगोपिंडस्याप्यगृहीतशब्दार्थसंगतिकस्य इयं गौरिति वाक्यमेव गवाज्ञाननुत् नचक्षुस्तेन विषयीकृतेऽपि गोपिंडे गोबुभुत्सानुवृत्तेः । एवं साक्षात्कृतत्वंपदार्थस्यापि तत्त्वमसीति वाक्यमेव संसारानर्थमूलब्रह्माज्ञानस्य निवर्त्तकं न मनस्तेन दृष्टेपि त्वमर्थे ब्रह्माज्ञानानुवृत्तिदर्शनात् । एवं सास्नादिमती गौरिति लक्षणतो ज्ञातगोपदार्थस्यापि गोपिंडदर्शनमेव गोबुभुत्सानिवर्तकं न तु वाक्यं । तथा श्रवणादिना ज्ञातब्रह्मपदार्थस्यापि योगादेव दर्शनं न तु वाक्यात् तेन तंत्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छामीति मनसैवानुद्रष्टव्यमिति च शब्दमनसोर्ज्ञानकरणत्वानुवादकश्रुत्योर्व्यवस्था सिद्ध्यति । तदिदमुक्तं सांख्ययोगविभागज्ञ इति । विभागो हि द्वयोः समुच्चित्यैककार्यकारित्वे सति संभवति नतु व्रीहियववद्विकल्पैककार्यकारित्वे इत्यास्तां तावत् । 'सांख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदंति न पंडिताः' इत्यत्र प्रपंचयिष्यमाणत्वात् । एवं ब्राह्मया विद्यया संपन्नत्वमुक्त्वाराजयोगविद्यांतरसंपत्तिमप्याह निर्विवित्सुः सुरासुरानित्यादिना । निर्विवित्सुः विवित्सुर्विचारं कर्तुमिच्छुः निर्विवित्सुस्तद्विरोधी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उभयेषां धीप्रमोषणेन कलहप्रवर्त्तकः । यद्वा निर्वेदोयुद्धादुपरतिस्तं कर्तुमिच्छुर्लोकनाशभयादित्यर्थः । एतेन भेदाभिज्ञत्वमुक्तं ७ संधिः साम । विग्रहो निग्रहो दण्ड इत्यर्थः । अनुमानविभागवित् स्वपरशक्तिबलाबलेअनुमानतो निश्चित्य विभागं विभजनं परामात्यादिभ्यो धनप्रदानं तद्वित् । अनुमाय विभागविदिति गौडाः पठंति । एवं च नीतिशास्त्रप्रसिद्धोपायचतुष्टयाभिज्ञत्वमुक्तं । षाड्गुण्यविधियुक्तश्च षड्गुणाःसंधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसमाश्रयाख्यास्त एव षाड्गुण्यं । स्वार्थेष्यञ् । तस्य विधिरज्ञातज्ञापनं तेन युक्तः । सर्वदा विजिगीषुभ्यः षाड्गुण्यादिकमुपदिशति स्वस्य निःशत्रुत्वेऽप्याधिकारिकत्वात् । तत्र संधिविग्रहौ प्रत्येकं द्विविधौ । प्रबलदुर्बलयोर्विजिगीषावतोः समभूमौ युद्धप्रसंगे आद्यो विग्रहमिच्छति दंडेनैव । परः संधिमिच्छति दानेनेति । तयोरेव दुर्बलोऽभेद्यदुर्गाश्रितश्चेद्बलवताऽपि सह देशोल्लुंठनादिना विग्रहमिच्छति । इतरस्तु तेन सहाल्पकरग्रहेणापि संधिमेवेच्छति । तथा च दुर्बलद्वारकौ संधिविग्रहावन्यौ प्रबलद्वारकावन्यौ । तदिदमुक्तंरामायणे 'द्वियोनी संधिविग्रहौ' इति । तत्र प्रबलयोर्निर्विग्रहः यानासनयोः प्रयोजकः । दुर्बलयोनिः संधिर्द्वैधीभावसमाश्रययोः । तथोक्तं कामंदकीये । 'संधेश्चविग्रहस्यापि द्वैगुण्यं संप्रचक्षते ॥ यानासने विग्रहस्य

संधिविग्रहतत्त्वज्ञस्त्वनुमानविभागवित् ॥ षाड्गुण्यविधियुक्तश्चसर्वशास्त्रविशारदः ८ युद्धगांधर्वसेवीचसर्वत्राप्रतिघस्तथा ॥ एतैश्चान्यैश्चबहुभिर्युक्तोगुणगणैर्मुनिः ९ लोकाननुचरन्सर्वानागमत्तांसभांनृप ॥ नारदःसुमहातेजाऋषिभिःसहितस्तदा १० पारिजातेनराजेंद्रपर्वतेनचधीमता ॥ सुमुखेनच सौम्येनदेवर्षिरमितद्युतिः ११ सभास्थान्पांडवान्द्रष्टुंप्रीयमाणोमनोजवः ॥ जयाशीर्भिस्तुतंविप्रोधर्मराजानमार्चयत् १२ तमागतमृषिंदृष्ट्वानारदंसर्वधर्मवित् ॥ सहसापांडवश्रेष्ठःप्रत्युत्थायानुजैःसह १३ अभ्यवादयतप्रीत्याविनयावनतस्तदा ॥ तदर्हमासनंतस्मैसंप्रदाययथाविधि १४ गांचैवमधुपर्कंचसंप्रदायार्घ्यमेवच ॥ अर्चयामासरत्नैश्चसर्वकामैश्चधर्मवित् १५ तुतोषचयथावच्चपूजांप्राप्ययुधिष्ठिरात् ॥ सोर्चितःपांडवैःसर्वैर्महर्षिर्वेदपारगः ॥ धर्मकामार्थसंयुक्तंपप्रच्छेदंयुधिष्ठिरम् १६ ॥ ॥ ॥ ॥

रूपं संधेः परं द्वयम् ' इति द्वौ गुणभूतौ यस्य स द्विगुणः स च स च तौ तयोर्भावो द्वैगुण्यं तत्र यानं विजिगीषोरारिं प्रति यात्रा । आसनं कदाचिच्छक्तिप्रतिबंधे च तत्रैव शत्रोर्दुर्गमावेष्ट्य तत्र धान्यादिप्रवेशनं प्रतिबध्नताअवस्थानं । बलवता विग्रहे बलवत्तरेण तच्छत्रुणा संधिं कृत्वा उभयत्र दासोऽस्मीति वाचैवात्मसमर्पणं कर्तव्यं न कर्मणेति स द्वैधीभावः । यथोक्तं तत्रैव 'बलिनोर्द्विषतोर्मध्ये वाचाऽऽत्मानं समर्पयन् । द्वैधीभावेन वर्तेत काकाक्षिवदलक्षितः' इति । अरिणा पीड्यमानस्य बलवद्दुर्गभूपालाद्याश्रयणं समाश्रयः । एवं चोपायांतर्गतौ संधिविग्रहावन्यौ षाड्गुण्यांतर्गतौ चान्याविति न पुनरुक्तिः ८ युद्धगांधर्वसेवी तदुभयप्रियइत्यर्थः सर्वत्रसर्वासु विद्यासु सर्वेषु कर्मसु चाऽप्रतिघोऽप्रतिहतः । पूर्णशक्तित्वात् अन्यैरसंगत्वकारुण्यादिभिः । मुनिरात्मतत्त्वानुसंधानवान् ९ आगमदागतवान् । १० । ११ । आर्चयत्पूजितवान् १२ । १३ । १४ । १५ । १६ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कच्चिदर्थाश्च कल्पंत इति । कच्चिदिति कामप्रवेदने स्वाभिप्रायाविष्करणे । त्वदीया अर्थाः स्वकार्ये यागदानकुटुंबभरणादौ समर्था भवंत्विति ममाभिप्राय इत्यर्थः । एवं करिष्यामि यथैतदुक्तमित्यंते राज्ञांगीकृतत्वादुपदेशपरोयं ग्रंथ इत्यवसीयते । अर्थधर्मकाममोक्षांस्त्वदीयानविहतानिच्छामीतिक्रमेणपादचतुष्टयार्थः । कच्चिदिति सर्वत्र संबंधनीयं । तत्रापि मनश्चाऽन्तरात्मनि प्रणिधीयमानं न प्रतिहन्यते वृत्त्यंतरैरित्यंत्यपादार्थः १७ त्रिषूत्तमाधममध्यमेषु ऋत्विक्पुरोहितादिषु धर्मेण सहितां वृत्तिं वर्त्तसे दंडयद्द्वेष्यादिष्वर्थेन सहितां प्रजासु पालनषड्भागहाराभ्यां धर्मार्थसहितामिति विवेकः । धर्मार्थौ च धर्मार्थौ चेति द्वंद्वैकशेषः तैः सहितामिति समासः १८ कच्चिदर्थेनेति । अर्थलोभाद्धर्मबाधो नीचानां धर्म लोभादर्थबाधो विरक्तानां कामेन प्रीतिसारेण तात्कालिकसुखाभासप्रदर्शनबलेन मोहयता धर्मार्थयोर्बाधः कामुकानां प्रसक्तः । त्वयि राज्यप्रतिकूलानां नीचत्वविरक्तत्वकामुकत्वाना मभावमिच्छामीत्यर्थः १९ परस्परविरोधिनामेषां कथमेकेनानुष्ठानमित्याशंक्य कालभेदेनेत्याह कच्चिदर्थमिति । 'पूर्वाह्णे चाचरेद्धर्मं मध्यान्हेऽर्थमुपार्जयेत् । सायान्हे चाचरेत्काममि त्येषा वैदिकी श्रुतिः'इति दक्षोक्तकालव्यवस्थामास्थाय त्रिवर्गं सेवेतेत्यर्थः । सदावरदेति संबोधनेन परानुग्रहरूपो धर्मः सर्वस्मिन्नपि काले कर्तव्य इति सूचयति । सममिति पाठे अवैष म्येणात्मसाम्येनेत्यर्थः २० कच्चिद्राजेति । षड्गुणाः'वक्ता प्रगल्भो मेधावी स्मृतिमान्नयवित्कविः'इति नारदस्तुतौ सूचिता वक्तृत्वादयः । अत्र राजगुणेषु वक्तृत्वं चारामात्यादिषु यथायोग्यं

॥ नारदउवाच ॥ कच्चिदर्थाश्चकल्पंतेधर्मेचरमतेमनः ॥ सुखानिचानुभूयंतेमनश्चनविहन्यते १७ कच्चिदाचरितंपूर्वैर्नरदेवपितामहैः ॥ वर्त्तसेवृत्तिम क्षुद्रांधर्मार्थसहितांत्रिषु १८ कच्चिदर्थेनवाधर्मंधर्मेणार्थमथापिवा ॥ उभौवाप्रीतिसारेणनकामेनप्रबाधसे १९ कच्चिदर्थंचधर्मंचकामंचजयतांवर ॥ विभ ज्यकालेकालज्ञःसदावरदसेवसे २० कच्चिद्राजगुणैःषड्भिःसप्तोपायांस्तथाऽनघ ॥ बलाबलंतथासम्यक्चतुर्दशपरीक्षसे २१ ॥

कार्योपदेशकौशलं । प्रागल्भ्यं शत्रुदमनादावुत्कर्षप्रदर्शनं । मेधावित्वं तर्ककौशलं । स्मृतिमान्कविरिति चातीतानागतयोः परामर्शित्वं । नयविदिति नीतिशास्त्रवित्त्वं । एतै राजगुणैरुपाया न्बलाबलमन्यांश्चतुर्दश त्वं परीक्षसे इति योजना । हे अनघ चतुर्दशभी राजदोषैर्वर्जित ते च वक्ष्यंते 'नास्तिक्यमनृतं क्रोधं प्रमादं दीर्घसूत्रतां । अदर्शनं ज्ञानवतामालस्यं पंचवृत्तितां । एकचिं तनमर्थानामनर्थज्ञैश्च चिंतनं । निश्चितानामनारंभं मंत्रस्यापरिरक्षणं । मंगलाद्यप्रयोगं च प्रत्युत्थानं च सर्वतः । कच्चित्त्वं वर्जयस्येतान् राजदोषांश्चतुर्दश'इति । नास्तिक्यं परलोका- पलापः । प्रमादोऽनवधानता । दीर्घसूत्रतां चिरक्रियत्वं । पंचवृत्तितां पंचेंद्रियपरवशतां । अर्थानां प्रयोजनानामेकचिंतनमेकेनैव चिंतनं । अनर्थज्ञैर्विपरीतार्थदर्शिभिः सह चिंतनं मंत्रः । मंगलमुत्सवः आदिपदाद्देवपूजादि तस्याप्रयोगमननुष्ठानं । प्रत्युत्थानं च सर्वतः युगपत्सर्वदिगवस्थितशत्रूद्देशेन दंडयात्रेति तदर्थः यद्वा अयं पराजयमूलं विंशतिवर्गस्तद्रहित । स च कामं दकीये उक्तः । 'बालो वृद्धो दीर्घरोगी तथा ज्ञातिबहिष्कृतः । भीरुको भीरुजनको लुब्धो लुब्धजनस्तथा । विरक्तप्रकृतिश्चैव विषयेष्वपि सक्तिमान् । अनेकचित्तमंत्रश्च देवब्राह्मण निंदकः । दैवोपहतकश्चैव दैवचिंतक एव च । दुर्भिक्षव्यसनोपेतो बलव्यसनसंकुलः । अदेशस्थो बहुरिपुर्युक्तो कालेन यश्च सः । सत्यधर्मव्यपेतश्च विंशतिः पुरुषा अमी । एतैः संधिं न कुर्वीत विग्रही स्यात्तु केवलम्'इति । उपायाः सप्त सामदानभेददंडमंत्रौषधेंद्रजालाख्याः । बलाबलं स्वपरपक्षयोः साम्यं परस्य हीनता स्वस्य वा हीनतेति त्रिविधं । यथायोगं बुद्ध्यादिभिः ॥ ६ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सामादयः परीक्षणीयाः किमनेन शत्रुणा साम कर्तव्यं न वा । कर्तुमारब्धं चेत् सिद्ध्यति न वा । सिद्धं चेदंते कुशलं न वेति चारप्रेषणादिना च बलाबलप्रभृतिकं परीक्षणीयं । तथा चतुर्दश देशादयोऽपि परीक्षणीयाः । ते च नीतिशास्त्रोक्ताः । 'देशो दुर्गं रथो हस्तिवाजियोधाधिकारिणः । अंतःपुरान्नगणनाः शास्त्रलेख्यधनासवाः । परीक्ष्या भूमिपास्तेषां चतुर्दश नरेश्वरैः,' इति । योधाः शूराः अधिकारिणो देशपालदुर्गपालसेनापत्यादयः । गणना अश्वरथधनादीनां संख्या । लेख्यमायव्ययनिर्णयाय सर्वस्य पत्रारोहकरणं । धनं पर्याप्तमपर्याप्तं चेति विचार्यं । आसवाः मद्यवदपकारिणः प्रच्छन्नशत्रवः । असव इति पाठे असुर्बलमित्यर्थः । बलाबलेन सम्यक्त्वमिति स्वीयं परकीयं च देशादिकमुक्तविधेन बलाबलेन बुद्ध्या चारैश्च परीक्षणीयमित्यर्थः २१ एतदेवाह कच्चिदात्मानमिति । आत्मानं प्रबलं परान् दुर्बलान्परीक्ष्य सेवसे राज्यं । तथा विपरीते जयमूलस्य कोशस्य वृद्ध्यसंधाय परैः सह साम कृत्वाऽष्टौ कर्माणि । 'कृषिर्वणिक्पथो दुर्गं सेतुः कुंजरबंधनं । खन्याकरकरादानं शून्यानांच निवेशनं । अष्टौ संधानकर्माणि प्रयुक्तानि मनीषिभिः' इति शास्त्रोक्तानि सेवसे । कुंजरबंधनं बहुभक्षकत्वात्तेषां यथाविभागं ग्रामीणधनैरेव ग्रामे ग्रामे पोषणार्थं बंधनं । खनी रत्नाद्युत्पत्तिस्थानं आकरः सुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानमिति भेदः । खननमात्रेण धमनादिनाऽभिमुखीकरणेन च तयोस्तल्लाभहेतुत्वात् २२ कृष्यादिनाऽपि कोशवृद्धिः स्वाम्यादिप्रकृतिसप्तकस्य परैर्धनादिना मोहने कृते सति न भवतीत्यत आह कच्चित्प्रकृतय

कच्चिदात्मानमन्वीक्ष्यपरांश्चजयतांवर ॥ तथासंधायकर्माणिअष्टौभारतसेवसे २२ कच्चित्प्रकृतयःसप्तनलुप्ताभरतर्षभ ॥ आढ्यास्तथाऽव्यसनिनःस्वनुरक्ताश्चसर्वशः २३ कच्चिन्नकृतकैर्दूतैर्येचाप्यपरिशंकिताः ॥ त्वत्तोवातवचामात्यैर्भिद्यतेमंत्रितंतथा २४ मित्रोदासीनशत्रूणांकच्चिद्वेत्सिचिकीर्षितम् ॥ कच्चित्संधिंयथाकालंविग्रहंचोपसेवसे २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इति । सप्त 'स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानिच । राज्यांगानि प्रकृतयः पौराणां श्रेणयोऽपि च' इति कोशोक्ताः । तत्र स्वामिरूपा प्रकृति सप्तविधा । 'दुर्गाध्यक्षो बलाध्यक्षो धर्माध्यक्षश्चमूपतिः । पुरोधा वैद्यदैवज्ञौ सप्त प्रकृतयः स्मृताः' इति प्रोक्ताः । बलाध्यक्षो बलस्य चतुरंगस्याहारादिदानेन पालकः । धर्मः कार्यमात्रं । चमूपतिर्युद्धे चम्वाः प्रणेता । अमात्यो मंत्री । सुहृन्न्यान्यायविभागकर्ता पर्षद्रूपः । एते न तावका लुप्ताः परैर्मोहिता माभूवन् । लुप्यतेर्मोहनार्थस्येदं रूपं लुप्ताश्चेद्दुर्गादीनामेव नाशापत्तिरित्यर्थः । अथवा त एवाढ्याःसंतो व्यसनिनो द्यूतपानादिरताः माभूवन् । 'हृष्टो दृप्यति दृप्तो धर्ममतिक्रामति धर्मातिक्रमात्पापं करोति' इति स्मृतेरस्त्याढ्यस्य व्यसनप्रसक्तिस्तदाऽपि न कोशादीनां वृद्धिः स्यात् । कथं तर्हि स्युः सर्वप्रकारैः स्वनुरक्ता अत्यंतं स्वामिकार्ये प्रीतिमंतः २३ दुर्गाध्यक्षादीनां लोभतो विपरीतकार्यकारित्वेन नाशहेतुत्वं प्रसिद्धं । अमात्यसुहृदोस्तु लोभने कथं नाशहेतुत्वमित्याशंक्य मंत्रभेदेनेत्याह कच्चिन्नेत्यादिना । अपरिशंकिताः येषु दौष्ट्यशंका नास्ति तैः कृतकैः कृत्रिमैः सुहृद्भूतैर्दूतैरुभयवेतनैस्तव मंत्रितं मंत्रो न भिद्यते प्रकाश्यते कच्चित् । तर्कैर्दूतैर्वेति पाठे सम्यगपि मंत्रितं कुयुक्तिभिर्न विप्लाव्यत इत्यर्थः । त्वत्तो वा कृतकमित्रं प्रति कथयतोऽमात्यैर्वाकृतकैर्मंत्रितं भिद्यत इति सर्वत्र संबंधनीयं २४ मित्रेति । मित्रं सम्यक् परीक्ष्य तेन सह संबंध्य बलवता शत्रुणा संधिं दुर्बलेन सह विग्रहं मध्यमेनोभयवेतनेनोदासीनेन राज्ञा च सह वृत्तिं साम्येन स्थितिं च कुर्यादिति सार्द्धश्लोकार्थः २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तत्र मित्रं कैर्गुणैः परीक्षेतेत्यत आह कच्चिदात्मसमा इति । शुद्धाचारत्वं कुलीनत्वं च नैर्मल्यस्यासाधारणं लिंगम् । शुद्धाः संबोधनक्षमा इत्यत्र शुचयो जीवितक्षमा इति पाठे आपन्मग्नस्य राज्ञ उज्जीवने क्षमा इत्यर्थः २६ किमेवंविधेन मंत्रेणेत्यत आहार्धेन विजयइति २७ मंत्रभेदो माभूदित्युक्तं तत्फलमाह कच्चित्संवृतेति २८ कच्चिन्निद्रेति । यथाकालं स्वप्नप्रवोधवता ब्राह्मे मुहूर्त्तेऽमात्यादिभिः सह कृतस्य मंत्रस्य पर्यालोचनं कर्त्तव्यं । 'ब्राह्मे मुहूर्त्ते चोत्थाय चिंतयेदात्मनो हितम्' इति स्मृतेस्तदा निर्णीतोऽर्थो न विप्लवत इत्यवसायात् २९ कच्चिन्मंत्रेति । 'षट्कर्णो भिद्यते मंत्र' इति प्रसिद्धेर्द्वाभ्यामेव मंत्रयितव्यमित्यर्थः । मंत्रभेदो न कर्त्तव्य इत्युक्तं तदुपसंहरति कच्चित्त इति ३० स्वाम्यमात्यादिप्रकृतिसप्तकानुग्रहात् कृष्यादिकर्माष्टकसिद्धितश्चकोशवृद्धिरित्युक्तं तदनुवदति विशेषविधानार्थं कच्चिदर्थानिति । अर्थानर्थप्राप्त्युपायान् । लघुमूलानल्पव्ययसाध्यान् । महोदयान् प्रचुरफलान् तादृशान्कृष्याद्यारंभकर्तॄनन्यान्वैश्यादीन् । तेभ्योऽपि करादानेन कोशवृद्धिरेव भवतीति भावः ३१ कच्चिन्न सर्वे इति । कर्मणा अंत्यंते बध्यंत इति कर्मांताः कृष्यादिकर्मबद्धाः कृषीवलादयः

कच्चिद्वृत्तिमुदासीनेमध्यमेचानुमन्यसे ॥ कच्चिदात्मसमावृद्धाःशुद्धाःसंबोधनक्षमाः २६ कुलीनाश्चानुरक्ताश्चकृतास्तेवीरमंत्रिणः ॥ विजयोमंत्रमूलोहि राज्ञोभवतिभारत २७ कच्चित्संवृतमंत्रैस्तेअमात्यैःशास्त्रकोविदैः ॥ राष्ट्रंसुरक्षितंतातशत्रुभिर्नविलुप्यते २८ कच्चिन्निद्रावशंनैषिकच्चित्कालेविबुद्ध्यसे ॥ कच्चिच्चापररात्रेषुचिंतयस्यर्थमर्थवित् २९ कच्चिन्मंत्रयसेनैकःकच्चिन्नबहुभिःसह ॥ कच्चित्तेमंत्रितोमंत्रोनराष्ट्रंपरिधावति ३० कच्चिदर्थान्विनिश्चित्यलघुमूलान्महोदयान् ॥ क्षिप्रमारभसेकर्त्तुंनविघ्नयसितादृशान् ३१ कच्चिन्नसर्वेकर्मान्ताःपरोक्षास्तेविशंकिताः ॥ सर्वेवापुनरुत्सृष्टाःसंसृष्टंचात्रकारणम् ३२ आप्तैरलुब्धैःक्रमिकैस्तेचकच्चिदनुष्ठिताः ॥ कच्चिद्राजन्कृतान्येवकृतप्रायाणिवापुनः ३३ विदुस्तेवीरकर्माणिनानवाप्तानिकानिचित् ॥ कच्चित्कारणिकाधर्मेसर्वशास्त्रेषुकोविदाः ॥ कारयंतिकुमारांश्चयोधमुख्यांश्चसर्वशः ३४ कच्चित्सहस्रैर्मूर्खाणामेकंक्रीणासिपंडितम् ॥ पंडितोह्यर्थकृच्छ्रेषुकुर्यान्निःश्रेयसंपरम् ३५ कच्चिद्दुर्गाणिमर्वाणिधनधान्यायुधोदकैः ॥ यंत्रैश्चपरिपूर्णानितथाशिल्पिधनुर्धरैः ३६ एकोऽप्यमात्योमेधावीशूरोदांतोविचक्षणः ॥ राजानंराजपुत्रंवाप्रापयेन्महतींश्रियम् ३७ ॥ ॥ ॥ ॥

कच्चित्ते परोक्षा अज्ञाता न संति । अथवा विशंकिताः अविश्वास्याः न संति । अथवा पुनरुत्सृष्टाः पुनःपुनस्त्यक्तोपात्ताः । संसृष्टं स्नेहः । 'संसृष्टं त्रिषु संगते' इति मेदिनी । चिरपरिग्रहात् ज्ञाताःविश्वास्याः स्निग्धाश्च कर्मकरा अत्र महोदये कर्मणि कारणमुदयनिमित्तं ज्ञात्वा तादृशानेव संगृह्णीयादित्यर्थः ३२ एतदेवाहार्द्धेन आप्तैरिति । क्रमिकैर्वृद्धक्रमागतैः । तेच कृष्यादयश्चकच्चिदिति मंत्रगुप्तिवत्कर्मगुप्तिरपि कर्त्तव्येत्यर्थः ३३ अनवाप्तान्यनारब्धानि न विदुः कच्चिदिति आवृत्त्या योज्यं । कोशवृद्ध्युपायमुक्त्वा बलवृद्ध्युपायमाह कचित्कारणिका इति । कारणं ज्ञापनं शिष्येभ्यो विद्याप्रतिपादनं तदर्थं चरंति ते कारणिकाः कृपद्रोणसदृशा आचार्याः कारयंति शिक्षयंति ३४ सुहृद्दुर्गामात्यसंपदं क्रमेण त्रिभिराह कच्चित्सहस्रैरित्यादिभिः । अर्थकृच्छ्रेषु प्रयोजनसंकटेषु । निःश्रेयसं कल्याणं । ३५ । ३६ । ३७ । ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

षष्ठीं राष्ट्रसंपदमाह कच्चिदष्टादशान्येष्विति । तीर्थानि मंत्रिप्रभृतीन्यष्टादश यान्यवगाह्य राजा कृतकृत्यो भवति । तानि चोक्तानि नीतिशास्त्रे 'मंत्री पुरोहितश्चैव युवराजश्चभूपतिः ॥ पंचमो द्वारपालश्च षष्ठोऽतर्वेशिकस्तथा ॥ कारागाराधिकारी च द्रव्यसंचयकृत्तथा ॥ कृत्याकृत्येषु चार्थानां नवमो विनियोजकः ॥ प्रदेष्टा नगराध्यक्षः कार्यनिर्माणकृत्तथा ॥ धर्माध्यक्षः सभाध्यक्षो दंडपालस्त्रिपंचमः ॥ षोडशो दुर्गपालश्च तथा राष्ट्रांतपालकः ॥ अटवीपालकांतानि तीर्थान्यष्टादशैव तु ॥ चारान्विचारयेत्तीर्थेष्वात्मनश्च परस्यचः पाखंडादीनविज्ञातानन्योन्यमितरेष्वपि मंत्रिणं युवराजं च हित्वा स्वेषु पुरोहितम् 'इति ॥ एषां तीर्थशब्दवाच्यत्वे हलायुधः । ' योनौ जलावतारे च मंत्र्याद्यष्टादशस्वपि ॥ पुण्यक्षेत्रे तथा पात्रे तीर्थं स्यादर्शनेष्वपि' इति । परेषामष्टादशसु स्वस्य मंत्रिपुरोहितयुवराजवर्जं पंचदशसु च तीर्थेषु चारानन्यैः परस्परं चाविज्ञातांस्त्रींस्त्रीन्प्रयुज्य तत्रत्यां वार्त्तां सर्वचारसंवादे तथ्यां जानीयात् ज्ञात्वा च स्वप्रजानामनुरंजनेन परप्रजानां दुःखितानामभयदानादिना आकर्षणेन च स्वराष्ट्रं वर्धयेदित्युक्तं भवति ३८ पूर्वोक्तानां गौणस्वामिनां संपदं विवक्षुर्मुख्यस्वामिसंपदं तावदाह कच्चिद्द्विषामिति । अविदितः

कच्चिदष्टादशान्येषुस्वपक्षेदशपंचच ॥ त्रिभिस्त्रिभिरविज्ञातैर्वेत्सितीर्थानिचारकैः ३८ कच्चिद्द्विषामविदितःप्रतिपन्नश्चसर्वदा ॥ नित्ययुक्तोरिपून्सर्वान्वीक्षसेरिपुसूदन ३९ कच्चिद्विनयसंपन्नःकुलपुत्रोबहुश्रुतः ॥ अनसूयुरनुप्रष्टासत्कृतस्तेपुरोहितः ४० कच्चिदग्निषुतेयुक्तोविधिज्ञोमतिमानृजुः ॥ हुतंचहोष्यमाणंचकालेवेदयतेसदा ४१ कच्चिदंगेषुनिष्णातोज्योतिषःप्रतिपादकः ॥ उत्पातेषुचसर्वेषुदैवज्ञःकुशलस्तव ४२ कच्चिन्मुख्यामहत्स्वेवमध्यमेषुचमध्यमाः जघन्याश्चजघन्येषुभृत्याःकर्मसुयोजिताः ॥ अमात्यानुपधातीतान्पितृपैतामहानशुचीन् ॥ श्रेष्ठान्श्रेष्ठेषुकच्चित्त्वंनियोजयसिकर्मसु ४३ कच्चिन्नोग्रेणदंडेनभृशमुद्विजसेप्रजाः ॥ राष्ट्रंतवानुशासंतिमंत्रिणोभरतर्षभ ४४ कच्चित्त्वांनावजानंतियाजकाःपतितंयथा ॥ उग्रप्रतिग्रहीतारंकामयानमिवस्त्रियः ४५ कच्चिद्धृष्टश्चशूरश्चमतिमान्धृतिमान्शुचिः ॥ कुलीनश्चानुरक्तश्चदक्षःसेनापतिस्तथा ४६ ॥ ॥ ॥

परकिंकरैः । प्रतिपन्नः सावधानः । प्रतियत्त इति पाठे प्रतीकारे यत्नवान् । नित्ययुक्तो नित्योद्योगी ३९ विनयसंपन्नः शिक्षायुक्तः । कुलपुत्रः सत्कुलजः । अनसूयुः परगुणेषु दोषारोपमकुर्वन् । अनुप्रष्टा शास्त्रचर्चाकुशलः । असंकीर्ण इति पाठे सदसद्विवेकवान् ४० ऋजुरकुटिलः ४१ अंगेषु सामुद्रिकशास्त्रोक्तरीत्या अंगानां परीक्षायां । उत्पातेषु दिव्यभौमशारीरेषु धूमकेतुभूकंपवामनेत्रस्फुरणादिष्वागाम्यशुभसूचकेषु ४२ सेनापत्याकरकोशाध्यक्षकृष्याद्यवेक्षणानि मुख्यमध्यमनीचानि । उपधातीतान् छलरहितान् । श्रेष्ठेषु मंत्रकार्येषु ४३ । ४४ पतितमितिव्यतिरेकदृष्टांतः । नावजानंति नावमन्यंते तत्र हेतुः उग्रप्रतिग्रहीतारं उग्रमिति क्रियाविशेषणं । यद्वा उग्रं हिंस्रं कर्म तेन प्रतिग्रहीतारं धनस्य प्रजापीडकमित्यर्थः । यथोक्तं 'प्रजापीडनसंतापात्समुद्भूतोमहानलः । राज्ञः प्राणान् बलं कोशं नादग्ध्वा विनिवर्त्तते' इति । तथा च नाशहेतुकर्मकारिणोऽवज्ञैवोचिताऽतस्त्वया तन्न कर्त्तव्यमित्यर्थः । कामयानं कामतो यानं पर्यटनं यस्य तं स्वैरिणमिव भ्रष्टत्वादरतिप्रदत्वाच्च स्त्रियोऽवमन्यंते तद्वत् ४५ हृष्टो धनमानादिना ४६ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

धृष्टावदाताः प्रगल्भा निष्कपटाश्च अत एव विक्रांता जयं कृतवंतः । एवं गौणस्वामिसंपदमुक्त्वा तद्वृद्धिहेतुमाह त्वयेति सत्कृत्य मानिता इत्यादिना ४७ भक्तमहरहर्देयं धान्यादि । वेतनं मासांतदेयं वित्तं । विकर्षणं कालातिक्रमः ४८ दौर्गत्यात् दारिद्र्येण ४९ प्रधानतः मंत्रिणमारभ्य मंत्रिप्रभृतय इत्यर्थः ५० सांपरायिकान् संग्रामहितान् शूरान् गजरथतुरगारोहान् पदातींश्चार्थान्प्रयोजनानि नानुशास्ति । सर्वस्यैकाधिपत्ये तद्भेदेन सर्वनाशो युगपदेव स्यादिति भावः ५१ कच्चित्पुरुषेति । कृतज्ञो भवेदिति भावः ५२ कच्चिद्विद्येति । बुद्धिदान् मानयस्वेति भावः ५३ कच्चिद्दारानिति । जीवतां शूराणां विश्वासार्थं व्यसनं चेति परलोकार्थम् ५४ तदेवाह युद्धे वेति ५५ सर्वस्या इति । प्रजानुकूल्यमपि जयहेतुः ५६ एवं विजयहेतुं प्रकृतिसंपदमुक्त्वा विजयकालमाह कच्चिद्व्यसनिनमिति । व्यसनैः 'स्त्री द्यूतं मृगया मद्यं नृत्यं गीतं वृथाटनं ॥ वाद्यं निंदा दिवास्वापो व्यसनानि नृणां दश' इत्युक्तैर्युक्तं त्रिविधं बलं मंत्रकोशभृत्यबलानि । प्रभुमंत्रोत्साहशक्तीर्वा ५७ पार्ष्णिमूलं पार्ष्णिग्राहकः आदिर्यस्य तत् द्वादशविधं मंडलं तच्चोक्तं कामंदकीये 'अमात्यराष्ट्रदुर्गाणि कोशो दंडश्च पंचमः ॥ एताः प्रकृतयस्तज्ज्ञैर्विजिगीषोरुदाहृताः ॥ संपन्नस्तु प्रकृतिभिर्महोत्साहः कृतश्रमः ॥ जेतुमेषणशीलश्च विजीगीषुरिति स्मृतः ॥ अरिर्मित्रमरेर्मित्रं मित्रमित्रमतः परं ॥ अथारिमित्रमित्रं च विजिगीषोः पुरस्कृताः ॥ पार्ष्णिग्राहस्ततः पश्चादाक्रंदस्तदनंतरं ॥ आसारावनयोश्चैव विजिगीषोस्तु पृष्ठतः ॥ अरेश्च विजिगीषोश्च मध्यमो भूम्यनंतरः ॥ अनुग्रहे संहतयोर्व्यस्तयोर्निग्रहे प्रभुः ॥ मंडलाद्बहिरेतेषामुदासीनो बलाधिकः ॥ अनुग्रहे संहतानां व्यस्तानां च वधे प्रभुः' इति । विजिगीषुशत्रू तयोर्मित्रे तन्मित्रे चेति त्रीणि द्वंद्वानि क्रमेण पुरतः । विजिगीषोः पृष्ठतः पार्ष्णिग्राहाक्रंदौ पार्ष्णिग्राहः पृष्ठरक्षकः । आक्रंदः प्रोत्साहकः । एतयोरनुग्राहकावासारौ तत्तत्पृष्ठगतौ पार्ष्णिग्राहासार आक्रंदासारश्चेति दश पुरुषाः । विजिगीषुशत्र्वोः पार्श्वे मध्यमः सर्वेषां पार्श्वे उदासीनः । इति मंडलं पार्ष्णिमूलमित्युच्यते । व्यवसायं कृत्यनिश्चयं कृत्यं च 'अलब्धवेतनो लुब्धो मानी चाप्यवमानितः ॥ क्रुद्धश्च कोपितोऽकस्मात्तथा भीतिश्च भीषितः ॥ यथाभिलषितैः कामैर्भिंद्यादेतांश्चतुर्विधान् ॥ परकीयान् स्वकीयांस्तु रक्षेद्विजयकामुकः' इति नीतिशास्त्रोक्तं । पराजयं पराजयमूलानां व्यसनानां परपक्षे सद्भावं स्वपक्षे चाभावं विज्ञाय दिष्ट्या विशेषतो दैवज्ञादिद्वारा ज्ञात्वा । तत्र दैवं व्यसनं पंचविधं मानुषं

कच्चिद्बलस्यतेमुख्याःसर्वयुद्धविशारदाः ॥ धृष्टावदाताविक्रांतास्त्वयासत्कृत्यमानिताः ४७ कच्चिद्बलस्यभक्तंचवेतनंचयथोचितम् ॥ संप्राप्तकालेदातव्यंददासिनविकर्षसि ४८ कालातिक्रमणादेतेभक्तवेतनयोर्भृताः ॥ भर्तुःकुर्वंतिदौर्गत्यात्सोऽनर्थःसुमहान्स्मृतः ४९ कच्चित्सर्वेऽनुरक्तास्त्वांकुलपुत्राःप्रधानतः ॥ कच्चित्प्राणांस्तवार्थेषुसंत्यजंतिसदायुधि ५० कच्चिन्नैकोबहूनर्थान्सर्वशःसांपरायिकान् ॥ अनुशास्तियथाकामंकामात्माशासनातिगः ५१ कच्चित्पुरुषकारेणपुरुषःकर्मशोभयन् ॥ लभतेमानमधिकंभूयोवाभक्तवेतनम् ५२ कच्चिद्विद्याविनीतांश्चनरान्ज्ञानविशारदान् ॥ यथार्हंगुणतश्चैवदानेनाभ्युपपद्यसे ५३ कच्चिद्दारान्मनुष्याणांतवार्थेमृत्युमीयुषाम् ॥ व्यसनंचाभ्युपेतानांबिभर्षिभरतर्षभ ५४ कच्चिद्भयादुपगतंक्षीणंवारिपुमागतम् ॥ युद्धेवाविजितंपार्थपुत्रवत्परिरक्षसि ५५ कच्चित्त्वमेवसर्वस्याःपृथिव्याःपृथिवीपते ॥ समश्चानभिशंक्यश्चयथामातायथापिता ५६ कच्चिद्व्यसनिनंशत्रुंनिशम्यभरतर्षभ ॥ अभियासिजवेनैवसमीक्ष्यत्रिविधंबलम् ५७ यात्रामारभसेदिष्ट्याप्राप्तकालमरिंदम ॥ पार्ष्णिमूलंचविज्ञायव्यवसायंपराजयम् ५८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

च पंचविधं । यथोक्तंकामंदकीये । 'हुताशनो जलं व्याधिर्दुर्भिक्षं मरकस्तथा । इति पंचविधं दैवं व्यसनं मानुषं परं । अयुक्तेभ्यश्च चोरेभ्यः परेभ्यो राजवल्लभात् । पृथिवीपतिलो भाच्च प्रजानां पंचधा भयम्' इति ५८ उपच्छन्नानि परैरलक्ष्याणि । रत्नानि उत्कृष्टवस्तूनि भेदायेत्यर्थः ५९ । ६० स्वनुष्ठिताः शोभनेन पुरुषेण सम्यगनुष्ठिताः । विधिवद्गुणाः ये सामादयः विधिवदनुष्ठिताः संतो गुणाः हिताय भवंत्यन्यथा विपरीताय यथोक्तमभियुक्तैः । 'चतुर्थोपायसाध्ये तु रिपौ सांत्वमपक्रिया' इति । यद्वा सामादयोऽवश्यमनुष्ठेयाः यतो राज्ञां गुणाः संधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसंश्रयाः विधिवदग्निहोत्रादिविधिवदवश्यानुष्ठेयाः तदकरणे स्वराष्ट्रभंगादिना जातेन प्रजापीडनेन राज्ञां दोषोत्पत्तिः ६१ मूलं स्वराज्यंदृढम त्ययिभिःशूरैरधिष्ठितं सत् दृढं परानभिभाव्यं कृत्वा ६२ अष्टांगसंयुक्ता 'रथा नागा हया योधाः पत्तयः कर्मकारकाः । चारा दैशिकमुख्याश्च ध्वजिन्यष्टांगिका मता' । चतुर्विधबला मौलमैत्रभृत्याटविकैर्बलैर्युक्ता बलमुख्यैः सेनापतिभिः प्रतिवर्धिनी प्रातिकूल्येनछेदिनी ६३ लवःसस्यच्छेदनकालः मुष्टिःसस्यानां गोपनकालः दुर्भिक्षमिति यावत् । लुञ् छेदने मुष

बलस्यचमहाराजदत्वावेतनमग्रतः ॥ कच्चिच्चबलमुख्येभ्यःपरराष्ट्रेपरंतप ॥ उपच्छन्नानिरत्नानिप्रयच्छसियथार्हतः ५९ कच्चिदात्मानमेवाग्रेविजित्य विजितेंद्रियः ॥ परान्जिगीषसेपार्थप्रमत्तानजितेंद्रियान् ६० कच्चित्तेयास्यतःशत्रून्पूर्वंयांतिस्वनुष्ठिताः ॥ सामदानंचभेदश्चदंडश्चविधिवद्गुणाः ६१ कच्चिन्मूलंदृढंकृत्वापरान्यासिविशांपते ॥ तांश्चविक्रमसेजेतुंजित्वाचपरिरक्षसि ६२ कच्चिदष्टांगसंयुक्ताचतुर्विधबलाचमूः ॥ बलमुख्यैःसुनीतातेद्विषतां प्रतिवर्धिनी ६३ कच्चिल्लवंचमुष्टिंचपरराष्ट्रेपरंतप ॥ अविहायमहाराजनिहंसिसमरेरिपून् ६४ कच्चित्स्वपरराष्ट्रेषुबहवोऽधिकृतास्तव ॥ अर्थान्समधि तिष्ठंतिरक्षंतिचपरस्परम् ६५ कच्चिदभ्यवहार्याणिगात्रसंस्पर्शनानिच ॥ घ्रेयाणिचमहाराजरक्षंत्यनुमतास्तव ६६ कच्चित्कोशश्चकोष्ठंचवाहनंद्वारमा युधम् ॥ आयश्चकृतकल्याणैस्तवभक्तैरनुष्ठितः ६७ कच्चिदाभ्यंतरेभ्यश्चबाह्येभ्यश्चविशांपते ॥ रक्षस्यात्मानमेवाग्रेतांश्चस्वेभ्योमिथश्चतान् ६८ क च्चिन्नपानेद्यूतेवाक्रीडासुप्रमदासुच ॥ प्रतिजानंतिपूर्वाह्णेव्ययंव्यसनजंतव ६९ ॥ ॥ ॥ ॥

स्तेये आभ्यामधिकरणे घक्तिनौ । परराष्ट्रे क्षेत्रस्थेषु सस्येषु सुखलब्धान्नैर्दुर्भिक्षे च राजकुललब्धभक्तोपजीविभिर्निरन्नताक्रांताः शत्रवः सुखं जेया इत्यर्थः ६४ स्वपरराष्ट्रेषु स्वेति दृष्टांतार्थं स्वराष्ट्रे इव परराष्ट्रे प्रविष्टाः बहवोऽधिकृताः स्थाने स्थाने स्थिताः स्थानपत्यादयोऽर्थान् प्रयोजनानि प्रजावशीकरणकरग्रहणादीनि रक्षंति च परस्परं संभूय परकीय मागतं सेनापत्यादिकमभिभूय राष्ट्रं स्वीयांश्च रक्षंतीत्यर्थः ६५ अभ्यवहार्याणि भक्ष्याणि गात्रसंस्पर्शनानि वस्त्राणि । संघर्षणानीति पाठे चंदनागुरुकुंकुमकस्तूरिकादीनि । घ्रेया णि उत्तमधूपादीनि । अनुमताः विश्वस्ताः । तव त्वदर्थं रक्षंति न तु देशांतरोत्पन्नानि तानि स्वयमेव स्वीकुर्वंतीत्यर्थः ६६ कोशो धनगृहं । कोष्ठं धान्यस्थानं ६७ आभ्यंतरेभ्यः सूदादिभ्यः । बाह्येभ्यः सेनापत्यादिभ्यः । तानुभयान्स्वेभ्यः पुत्रामात्यादिभ्यः । तानपि मिथः पुत्रममात्यादमात्यं च पुत्राद्रक्षसि ६८ कच्चिन्नेति । पानादिव्यसनजं व्ययं तव पूर्वाह्णे धर्माचरणकाले भृत्याः न प्रतिजानंति नावेदयंति । आवेदने हि तदानीमागताः शिष्टाः पुरोहितादयः पानादिदुर्व्यसनासक्तं त्वां ज्ञात्वा त्यजेयुरिति भावः ६९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

सुभिक्षसाम्यदुर्भिक्षेष्वायस्य पादेन पादाभ्यां त्रिभिः पादैर्वा व्ययः संशुद्धयते पूर्यते । सर्वथाऽपि कोशवृद्धिः कार्येति भावः ७० दुर्गतान् दरिद्रान् ७१ अनुतिष्ठंति निवेदयंति ७२ अनुमौढत्वहितकामत्वज्ञानानंतरं प्रियान् कर्मभ्योऽपकर्षोऽधिकारच्युतिः सा च पूर्वं किल्बिषमप्राप्य दोषमदृष्ट्वा न कर्त्तव्येत्यर्थः ७३ । ७४ अप्राप्तव्यवहाराः अप्रौढाः ७५ । ७६ देवमातृका वृष्टिनिष्पाद्यसस्या ७७ प्रत्येकं च शतं प्रतिशतमेकवृद्ध्येति संबंधः । एकैकः प्रतिमासं वर्धनीय इत्यर्थः । पादिकं च शतं वृद्धयेति पाठे तु वर्षस्य शतचतुर्थांशो वृद्धिः तथा च किंचिदधिकाद्व्युत्तरवृद्धिः । आद्ये संबंधके वृद्धिरन्यत्र निर्बंधके इति विभागः यत्तु । 'द्विकं त्रिकं चतुष्कं च पंचकं च समं शतं । मासस्य वृद्धिं गृह्णीयात्'इति त्रिकादि पक्षस्त्वाधमर्णिकव्यवसायानुसारेणेति ज्ञेयं ७८ वार्ता कृषिर्वाणिज्यं पाशुपाल्यं कुसीदं चेति चतुर्विधा ७९ कच्चिच्छूरा इति । प्रतिग्रामं पंचपंचेति । स्वनुष्ठिताः शोभनमनुष्ठितमनुष्ठानं येषां ते

कच्चिदायस्यचार्द्धेनचतुर्भागेनवापुनः ॥ पादभागैस्त्रिभिर्वाऽपिव्ययःसंशुद्ध्यतेतव ७० कच्चिज्ज्ञातीन्गुरून्वृद्धान्वणिजःशिल्पिनःश्रितान् ॥ अभीक्ष्णमनुगृह्णासिधनधान्येनदुर्गतान् ७१ कच्चिच्चायव्ययेयुक्ताःसर्वेगणकलेखकाः ॥ अनुतिष्ठंतिपूर्वाह्णेनित्यमायंव्ययंतव ७२ कच्चिदर्थेषुसंप्रौढान्हितकामाननुप्रियान् ॥ नापकर्षसिकर्मभ्यःपूर्वमप्राप्यकिल्बिषम् ७३ कच्चिद्विदित्वापुरुषानुत्तमाधममध्यमान् ॥ त्वंकर्मस्वनुरूपेषुनियोजयसिभारत ७४ कच्चिन्नलुब्धाश्चौरावावैरिणोवाविशांपते ॥ अप्राप्तव्यवहारावातवकर्मस्वनुष्ठिताः ७५ कच्चिन्नचौरैर्लुब्धैर्वाकुमारैःस्त्रीबलेनवा ॥ त्वयावापीड्यतेराष्ट्रंकच्चित्तुष्टाःकृषीवलाः ७६ कच्चिद्राष्ट्रेतडागानिपूर्णानिचबृहंतिच ॥ भागशोविनिविष्टानिनकृषिर्देवमातृका ७७ कच्चिन्नभक्तंबीजंचकर्षकस्यावसीदति ॥ प्रत्येकंचशतंवृद्ध्यादादास्यृणमनुग्रहम् ७८ कच्चित्स्वनुष्ठितातातवार्त्तातेसाधुभिर्जनैः ॥ वार्त्तायांसंश्रितस्तातलोकोऽयंसुखमेधते ७९ कच्चिच्छूराःकृतप्रज्ञाःपंचपंचस्वनुष्ठिताः ॥ क्षेमंकुर्वंतिसंहत्यराजन्जनपदेतव ८० कच्चिन्नगरगुप्त्यर्थंग्रामानगरवत्कृताः ॥ ग्रामवच्चकृताःप्रांतास्तेचसर्वेत्वदर्पणाः ८१ कच्चिद्बलेनानुगताःसमानिविषमाणिच ॥ पुराणिचौरानिघ्नंतश्चरंतिविषयेतव ८२ कच्चित्स्त्रियःसांत्वयसिकच्चित्ताश्चसुरक्षिताः ॥ कच्चिन्नश्रद्दधास्यासांकच्चिद्गुह्यंनभाषसे ८३ कच्चिदात्ययिकंश्रुत्वातदर्थमनुचिंत्यच ॥ प्रियाण्यनुभवन्शेषेनत्वमंतःपुरेनृप ८४ कच्चिद्द्वौप्रथमौयामौरात्रेःसुप्त्वाविशांपते ॥ संचिंतयसिधर्मार्थौयामउत्थायपश्चिमे ८५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तथा । ते च प्रशास्ता समाहर्त्ता संविधाता लेखकः साक्षी चेति । समाहर्त्ता प्रजाभ्यो द्रव्यमुद्धृत्यैकीकृत्य राज्ञेऽर्पयिता । संविधाता प्रजासमाहर्त्रोरेकवाक्यताघटकः संहत्य एकीभूय ८० नगरवदित्यनेन बहुभिः शूरैरधिष्ठिताः ग्रामाः । बहुतरैर्नगराणि । बहुतमैर्जनपदेश्वरस्थानं पुरसंज्ञं । ग्रामाः शूद्रजनबहुलाः । आपणादियुक्तं नगरं । प्रान्ताः सीमास्था आटविकानां ग्रामाः । ते च सर्वे त्वदर्पणाः ते प्रांतग्रामनगरपुरेशास्त्वय्येव कृताकृतस्य धनस्य चार्पणं निवेदनं येषां ते तथाभूताः । प्रांताधिपो ग्रामाधिपतौ सोऽपि नगराधिपतौ सोऽपि देशाधिपतौ सोऽपि साक्षाद्राज्ञि सर्वं निवेदयतीत्यर्थः ८१ विषमाणि सदुर्गाणि निघ्नंतो ये चरंति तान् बलेन सहितः पुराध्यक्षोऽनुद्रवेदित्यर्थः । समेषु विषमेष्वपीति पाठे विषमेषु ईतिकालेषु । अतिवृष्ट्यादय ईतयः ८२ आसां वचनं आसां पुरश्च गुह्यं न भाषसे ८३ आत्ययिकमकल्याणं ८४ पश्चिमे चतुर्थे तस्मादेव द्वौ प्रथमौ द्वितीयतृतीयावित्यर्थः ८५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८६ । ८७ यमवत् स हि दंडचेषु क्रूरः पूज्येषु विनयवान् तद्वत् ८८ आबाधं दुःखंनियमेन पथ्याशनादिना मानसमाबाधम् ८९. अष्टांगायां चिकित्सायां । ' निदानं पूर्वलिंगानि रूपाण्युपशयस्तथा । संप्राप्तिरौषधी रोगी परिचारक एव च ' इत्यष्टावंगानि । अथवा रोगी रोगहेतुः आरोग्यमारोग्यहेतुः तेषां लक्षणानिच ९० अर्थिनो याचकाः । प्रत्यर्थिनः परंपरागतवृत्तिप्रतिबंधात्क्षुब्धचित्ताः । प्रत्येत्य तदर्थिनः शत्रतो वा । न शब्दद्वयेन पश्येदेवेत्युच्यते ९१ । ९२ । ९३ कच्चिन्नेति । योऽरिर्बलेन पूर्वं परिपीडित एव न हतः स एव कालांतरे मंत्रेणोभाभ्यांचमंत्रबलाभ्यां कच्चिद्बलवान्नेति योजना । कच्चित्ते इति पाठे ते तव बले सैन्ये योऽरिः पूर्वपीडित इत्यादि पूर्ववत् ९४ प्रधानतः प्राधान्येन हृताः दानमानाभ्यां वशीकृताः । आहृता इति वा पाठः ९५ विद्यासु साधूनां ब्राह्मणानां

कच्चिदर्थयसेनित्यंमनुष्यान्समलंकृतः ॥ उत्थायकालेकालज्ञैःसहपांडवमंत्रिभिः ८६ कच्चिद्रक्तांबरधराःखड्गहस्ताःस्वलंकृताः ॥ उपासतेत्वामभितोरक्षणार्थमरिंदम ८७ कच्चिद्दंडच्येषुयमवत्पूज्येषुचविशांपते ॥ परीक्ष्यवर्त्तसेसम्यगप्रियेषुप्रियेषुच ८८ कच्चिच्छारीरमाबाधमौषधैर्नियमेनवा ॥ मानसंवृद्धसेवाभिःसदापार्थापकर्षसि ८९ कच्चिद्वैद्याश्चिकित्सायामष्टांगायांविशारदाः ॥ सुहृदश्चानुरक्ताश्चशरीरेतेहिताःसदा ९० कच्चिन्नलोभान्मोहाद्वामानाद्वापिविशांपते ॥ अर्थिप्रत्यर्थिनःप्राप्तान्नपश्यसिकथंचन ९१ कच्चिन्नलोभान्मोहाद्वाविश्रंभात्प्रणयेनवा ॥ आश्रितानांमनुष्याणांवृत्तिंत्वंसंरुणत्सिवै ९२ कच्चित्पौरानसहितायेचतेराष्ट्रवासिनः ॥ त्वयासहविरुध्यंतेपरैःक्रीताःकथंचन ९३ कच्चिन्नदुर्बलःशत्रुर्बलेनपरिपीडितः ॥ मंत्रेणबलवान्कश्चिदुभाभ्यांचकथंचन ९४ कच्चित्सर्वेऽनुरक्तास्त्वांभूमिपालाःप्रधानतः ॥ कच्चित्प्राणांस्त्वदर्थेषुसंत्यजंतित्वयाहृताः ९५ कच्चित्तेसर्वविद्यासुगुणतोऽर्चाप्रवर्त्तते ॥ ब्राह्मणानांचसाधूनांतवनैःश्रेयसीशुभा ॥ दक्षिणास्त्वंददास्येषांनित्यंस्वर्गापवर्गदाः ९६ कच्चिद्धर्मेत्रयीमूलेपूर्वैराचरितेजनैः ॥ यतमानस्तथाकर्तुंतस्मिन्कर्मणिवर्तसे ९७ कच्चित्तवगृहेऽन्नानिस्वादून्यश्नंतिवैद्विजाः ॥ गुणवंतिगुणोपेतास्तवाध्यक्षंसदक्षिणम् ९८ कच्चित्क्रतूनेकचित्तोवाजपेयांश्चसर्वशः ॥ पुंडरीकांश्चकार्त्स्न्येनयतसेकर्तुमात्मवान् ९९ कच्चिज्ज्ञातीन्गुरून्वृद्धान्दैवतांस्तापसानपि ॥ चैत्यांश्चवृक्षान्कल्याणान्ब्राह्मणांश्चनमस्यसि १०० कच्चिच्छोकोनमन्युर्वात्वयाप्रोत्पाद्यतेऽनघ ॥ अपिमंगलहस्तश्चजनःपार्श्वेऽनुतिष्ठति १०१ कच्चिदेषाचतेबुद्धिर्वृत्तिरेषाचतेऽनघ ॥ आयुष्याचयशस्याचधर्मकामार्थदर्शिनी २ एतयावर्तमानस्यबुद्ध्याराष्ट्रंनसीदति ॥ विजित्यचमहींराजासोऽत्यन्तंसुखमेधते १०३ ॥ ॥ ॥ ॥

गुणतो गुणं दृष्ट्वाऽर्चा पूजा प्रवर्तते ९६ तथाकर्तुं पूर्वैराचरितवत्कर्तुं तस्मिंस्त्रयीमूले ९७ तवाध्यक्षं त्वत्समक्षं सदक्षिणं सदक्षिणालाभं यथा स्यात्तथाऽश्नंति ९८ । ९९ चैत्यान्स्थंडिलवतो ग्रामसूचकान् वृक्षान् १०० शोको नीचानां । मन्युः श्रेष्ठानां । मंगलहस्तो मंगलप्रदो मंत्रादिवित् पुरोहितादिः । अनुतिष्ठति स्वस्त्ययनं करोति १०१ या एषा इदानीं वृत्तिरस्ति सैव सार्वदिकी कच्चिदस्तीत्यर्थः २ । १०३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कच्चिदार्य इति । आर्यो विशुद्धात्मा च सन्नपि कांस्मिंश्चिन्निंद्ये कर्मणि निमित्ते क्षारितो धनधान्यादिना रिक्तः कृतः । 'राजभिः कृतदंडास्तु शुद्ध्यंति मलिना जनाः' इत्यादिशास्त्रप्रामाण्याच्छुचिरपि सन् अदृष्टशास्त्रकुशलैरनुपासितपंडितैर्मूर्खैरमात्यैः कच्चिन्न वध्यते हन्यते अधिकधनलोभात् । अदृष्ट इति सविसर्गपाठे तु शास्त्रकुशलैरमात्यैरज्ञात इत्यर्थः ४ दुष्टः स्वभावतः तत्कारी दुष्टकर्मकारी तज्ज्ञैश्चोरान्वेषिभिः कोष्ठपालैर्दृष्टः सकारणश्चोरितद्रव्यसहितो गृहीतो विभृतश्चेति योजना ५ उत्पन्नानिति । चो वार्थे आढ्यस्य दरिद्रस्य वाऽर्थानुत्पन्नान् बीजकणिशन्यायेन स्वल्पकालेनैव बहुगुणां वृद्धिं प्राप्तान् तवामात्याः मिथ्या अनृतान् चौर्यादिनाऽन्यायेनार्जितानिति कच्चिन्न पश्यंति । जनैः पिशुनैः हृताः हृतविवेकाः। पाठांतरे धनैर्हृताः वशीकृताः। लुब्धो हि लिप्सुः परत्रासं तमपि दोषमारोप्य

कच्चिदार्योविशुद्धात्माक्षारितश्चौरकर्मणि ॥ अदृष्टशास्त्रकुशलैर्नलोभाद्वध्यतेशुचिः १०४ दुष्टोगृहीतस्तत्कारीतज्ज्ञैर्दृष्टःसकारणः ॥ कच्चिन्नमुच्यतेस्तेनोद्र
व्यलोभान्नरर्षभ ५ उत्पन्नान्कच्चिदाढ्यस्यदरिद्रस्यचभारत ॥ अर्थान्नमिथ्यापश्यंतितवामात्याहृताजनैः ६ नास्तिक्यमनृतंक्रोधंप्रमादंदीर्घसूत्रताम् ॥ अद
र्शनंज्ञानवतामालस्यंपंचवृत्तिताम् ॥ एकचिंतनमर्थानामनर्थज्ञैश्चचिंतनम् ७ निश्चितानामनारंभंमंत्रस्यापरिरक्षणम् ॥ मंगलाद्यप्रयोगंचप्रत्युत्थानंचस
र्वतः ८ कच्चित्त्वंवर्जयस्येतान्राजदोषांश्चतुर्दश ॥ प्रायशोयैर्विनश्यंतिकृतमूलाऽपिपार्थिवाः ९ कच्चित्तेसफलावेदाःकच्चित्तेसफलंधनम् ॥ कच्चित्तेसफलादाराः
कच्चित्तेसफलंश्रुतम् १० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ कथंवैसफलावेदाःकथंवैसफलंधनम् ॥ कथंवैसफलादाराःकथंवैसफलंश्रुतम् ११ ॥
॥ नारदउवाच ॥ ॥ अग्निहोत्रफलावेदादत्तभुक्तफलंधनम् ॥ रतिपुत्रफलादाराःशीलवृत्तफलंश्रुतम् १२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतदा
ख्यायसमुनिर्नारदोवैमहातपाः ॥ पप्रच्छानंतरमिदंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरम् १३ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ कच्चिदभ्यागतादूराद्वणिजोलाभका
रणात् ॥ यथोक्तमवहार्यंतेशुल्कंशुल्कोपजीविभिः १४ कच्चित्तेपुरुषाराजन्पुरेराष्ट्रेचमानिताः ॥ उपानयंतिपण्यानिउपधाभिरवंचिताः १५ कच्चिच्छृणो
षिवृद्धानांधर्मार्थसहितागिरः ॥ नित्यमर्थविदांतातयथाधर्मार्थदर्शिनाम् १६ कच्चित्तेकृषितंत्रेषुगोषुपुष्पफलेषुच ॥ धर्मार्थंचद्विजातिभ्योदीयतेमधुसर्पिषी
१७ द्रव्योपकरणंकिंचित्सर्वदासर्वशिल्पिनाम् ॥ चातुर्मास्यावरंसम्यङ्नियतंसंप्रयच्छसि १८ कच्चित्कृतंविजानीषेकर्त्तारंचप्रशंससि ॥
सतांमध्येमहाराजसत्करोषिचपूजयन् ११९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तद्वित्तं जिहीर्षतीति प्रसिद्धं ६ नास्तिक्यमित्यादिसार्द्धश्लोकत्रयं व्याख्यातम् ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ कच्चिदभ्यागता इति । अवहार्यंते दाप्यंते शुल्कं राजग्राह्यं करं १४ पण्यानि विक्रेयद्रव्याणि उपधाभिश्छलैः १५ । १६ कृषितंत्रेषु कृष्युत्पाद्येषु पुष्पफलेष्वार्द्रशुष्कधान्येषु । तथा गोषु जातेषु पुष्पफलेषु दुग्धघृतरूपेषूत्पन्नेषु सत्सु मधुसर्पिषी । 'अन्नं वै मधु' इति श्रुतेर्धान्यादिकमन्नं घृतं च यल्लोके ब्रह्मोत्तरमित्युच्यते १७ द्रव्यं शिल्पिनां वेतनं उपकरणं स्वकार्यसाधनसामग्री । यथा चित्रोत्पादने रंजकद्रव्यादि चातुर्मास्यावरं मासचतुष्टयपर्याप्तानधिकम् १८ । ११९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

सूत्रं संक्षेपवाक्यं व्यवस्था वा । हस्त्यादीनां लक्षणपरीक्षाचिकित्सौषधोद्दीपनमादनादिप्रकारप्रतिपादकग्रंथसिद्धांतमात्रसंक्षेपयुक्तान् गृह्णासि तत्तदाचार्येभ्यः १२० यंत्राण्याग्नेयौषधबलेन सीसकांस्यदृषद्गोलप्रक्षेपकाणि लोहमयानि भाषायां नालशब्दाभिधेयानि तेषां सूत्रं सूचकं शास्त्रं । नागरं नगरहितम् २१ अस्त्राणि मंत्रप्रयुक्तानि शस्त्राणि । ब्रह्मदंड आभिचारिकविद्या २२ व्यालः सर्पः व्याघ्रादेरप्येतदुपलक्षणम् २३ प्रव्रजितान् जातिबहिष्कृतान् अन्नमात्रार्थिनो दीनान् २४ । २५ । २६ । २७ उपसंहरति एवं यो वर्त्तत इति १२८ ॥ ॥ इति० सभापर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचमोऽध्यायः ५ ॥ संपूज्याथाभ्यनुज्ञात इति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ दिव्यसभालाभाद्गर्वितो युधिष्ठिर उवाच भवानिति । संचरते समो

कच्चित्सूत्राणिसर्वाणिगृह्णासिभरतर्षभ ॥ हस्तिसूत्राश्वसूत्राणिरथसूत्राणिवाविभो १२० कच्चिदभ्यस्यतेसम्यग्गृहेतेभरतर्षभ ॥ धनुर्वेदस्यसूत्रंवैयंत्रसूत्रंचनागरम् २१ कच्चिदस्त्राणिसर्वाणिब्रह्मदंडश्चतेऽनघ ॥ विषयोगास्तथासर्वेविदिताःशत्रुनाशनाः २२ कच्चिदग्निभयाच्चैवसर्वंव्यालभयात्तथा ॥ रोगरक्षोभयाच्चैवराष्ट्रंस्वंपरिरक्षसि २३ कच्चिदंधांश्चमूकांश्चपंगून्व्यंगानबांधवान् ॥ पितेवपासिधर्मज्ञतथाप्रव्रजितानपि २४ षडनर्थामहाराजकच्चित्तेपृष्ठतःकृताः ॥ निद्राऽऽलस्यंभयंक्रोधोमार्दवंदीर्घसूत्रता २५ ॥ ॥ ततःकुरूणामृषभोमहात्माश्रुत्वागिरोब्राह्मणसत्तमस्य ॥ प्रणम्यपादावभिवाद्यतुष्टोराजाऽब्रवीन्नारदंदेवरूपम् २६ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ एवंकरिष्यामियथात्वयोक्तंप्रज्ञाहिमेभूयएवाभिवृद्धा ॥ उक्त्वातथाचैवचकारराजालेभेमहींसागरमेखलांच २७ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ एवंयोवर्त्ततेराजाचातुर्वर्ण्यस्यरक्षणे ॥ सविहृत्येहसुसुखीशक्रस्यैतिसलोकताम् १२८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिलोकपालसभाख्यानपर्वणिनारदप्रश्नमुखेनराजधर्मानुशासनेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ संपूज्याथाभ्यनुज्ञातोमहर्षेर्वचनात्परम् ॥ प्रत्युवाचानुपूर्व्येणधर्मराजोयुधिष्ठिरः १ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ भगवन्न्याय्यमाहैतंयथावद्धर्मनिश्चयम् ॥ यथाशक्तियथान्यायंक्रियतेऽयंविधिर्मया २ राजभिर्यद्यथाकार्यंपुरावैतन्नसंशयः ॥ यथान्यायोपनीतार्थंकृतंहेतुमदर्थवत् ३ वयंतुसत्पथंतेषांयातुमिच्छामहेप्रभो ॥ नतुशक्यंतथागंतुंयथातैर्नियतात्मभिः ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वासधर्मात्मावाक्यंतदभिपूज्यच ॥ मुहूर्तात्प्राप्तकालंचदृष्ट्वालोकचरंमुनिम् ५ नारदंसुस्थमासीनमुपासीनोयुधिष्ठिरः॥ अपृच्छत्पांडवस्तत्रराजमध्येमहाद्युतिः ६ युधिष्ठिर उवाच ॥ भवान्संचरतेलोकान्सदानानाविधान्बहून् ॥ ब्रह्मणानिर्मितान्पूर्वंप्रेक्षमाणोमनोजवः ७ ईदृशीभविताकाचिद्दृष्टपूर्वासभाक्वचित् ॥ इतोवाश्रेयसीब्रह्मंस्तन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तच्छ्रुत्वानारदस्तस्यधर्मराजस्यभाषितम् ॥ पांडवंप्रत्युवाचेदंस्मयन्मधुरयागिरा ९ ॥ ॥

गम्यृच्छीतिसूत्रे गमेर्गत्यर्थमात्रोपलक्षणपरत्वाच्चरेरपि तङ् कर्मव्यतिहारे वा तङ् । त्वं हि लोकेषु संचरसि । लोकाश्च हार्दाकाशनिष्ठे त्वयि संचरंतीतिवाऽर्थः तेन सर्वज्ञत्वमुक्तं । पूर्वं मनुष्यसृष्टेः प्राङ्निर्मितान् देवलोकानित्यर्थः ७ क्वचिदिति । देवलोकापेक्षया मनुष्यलोके क्वचित्काले वा भविता भवित्री । अनागतदर्शित्वात्तव तदपि विदितमेवेत्यर्थः ८ स्मयन् युधिष्ठिरस्यापि गर्वोऽभूद्देवतामहाभाग्याज्ञानं चेति विस्मयं प्राप्नुवन् ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मानुषेषु न दृष्टा नश्रुतेति अग्रेऽपि न द्रक्ष्यते न श्रोष्यते पूर्वकल्पसमानरूपत्वादुत्तरस्यापीत्यर्थः १० कैलासेति । कुबेरस्येत्यर्थः ११ गतक्लमामविद्यादिक्लेशैर्वर्जितां तेन पूर्वासु तत्सत्वं ज्ञायते दिव्यादिव्यैरिति । दिव्या दिविभवा रंभोर्वश्यादयः अदिव्यास्तदन्ये मानुषाः पित्रादयः । 'स यदि पितृलोककामो भवति संकल्पादेवास्य पितरः समुत्तिष्ठंति तेन स पितृलोकेन संपन्नो महीयते' इति ब्रह्मलोके तत्सत्त्वस्यापि श्रवणात् । अभिप्रेयंते संकल्प्यंते इत्यभिप्रायाः विषयास्तैः । विश्वरूपिणीं भावसंकल्पानुसारिनानारूपवतीं मानसीमित्यर्थः १२ जुष्टां सेवितां यदि

॥ नारदउवाच ॥ ॥ मानुषेषुनमेतातदृष्टपूर्वानचश्रुता ॥ सभामणिमयीराजन्यथेयंतवभारत १० सभांतुपितृराजस्यवरुणस्यचधीमतः ॥ कथयिष्ये तथेन्द्रस्यकैलासनिलयस्यच ११ ब्रह्मणश्चसभांदिव्यांकथयिष्येगतक्लमाम् ॥ दिव्यादिव्यैरभिप्रायैरुपेतांविश्वरूपिणीम् १२ देवैःपितृगणैःसाध्यैर्यज्वभिर्नियतात्मभिः ॥ जुष्टांमुनिगणैःशान्तैर्वेदयज्ञैःसदक्षिणैः ॥ यदितेश्रवणेबुद्धिर्वर्ततेभरतर्षभ १३ नारदेनैवमुक्तस्तुधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ प्रांजलिर्भ्रातृभिःसार्द्धंतैश्चसर्वैर्द्विजोत्तमैः १४ नारदंप्रत्युवाचेदंधर्मराजोमहामनाः ॥ सभाःकथयताःसर्वाःश्रोतुमिच्छामहेवयम् १५ किंद्रव्यास्ताःसभाब्रह्मन्किंविस्ताराःकिमायताः॥ पितामहंचकेतस्यांसभायांपर्युपासते १६ वासवंदेवराजंचयमंवैवस्वतंचके ॥ वरुणंचकुबेरंचसभायांपर्युपासते १७ एतत्सर्वंयथान्यायंब्रह्मर्षेवदतस्तव ॥ श्रोतुमिच्छामसहिताःपरंकौतूहलंहिनः १८ एवमुक्तःपांडवेननारदःप्रत्यभाषत ॥ क्रमेणराजन्दिव्यास्ताःश्रूयंतामिहनःसभाः १९ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिलोकपालसभाख्यानपर्वणियुधिष्ठिरसभाजिज्ञासायांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ शक्रस्यतुसभादिव्याभास्वराकर्मनिर्मिता ॥ स्वयंशक्रेणकौरव्यनिर्जितार्कसमप्रभा १ विस्तीर्णयोजनशतंशतमध्यर्द्धमायता ॥ वैहायसीकामगमापंचयोजनमुच्छ्रिता २ जराशोकक्लमापेतानिरातंकाशिवाशुभा ॥ वेश्मासनवतीरम्यादिव्यपादपशोभिता ३ तस्यांदेवेश्वरःपार्थसभायांपरमासने ॥ आस्तेशच्यामहेंद्राण्याश्रियालक्ष्म्याचभारत ४ बिभ्रद्वपुरनिर्देश्यंकिरीटीलोहितांगदः ॥ विरजोम्बरश्चित्रमाल्योह्रीकीर्तिद्युतिभिःसह ५ तस्यामुपासतेनित्यंमहात्मानंशतक्रतुम् ॥ मरुतःसर्वशोराजन्सर्वेचगृहमेधिनः ६ सिद्धादेवर्षयश्चैवसाध्यादेवगणास्तथा ॥ मरुत्त्वंतश्चसहिताभास्वंतोहेममालिनः ७ एतेसानुचराःसर्वेदिव्यरूपाःस्वलंकृताः ॥ उपासतेमहात्मानंदेवराजमरिंदमम् ८ तथादेवर्षयःसर्वेपार्थशक्रमुपासते ॥ अमलाधूतपाप्मानोदीप्यमानाइवाग्नयः ९ ॥ ॥

श्रवणे बुद्धिर्वर्तते तर्हि कथयिष्ये इति पूर्वेण संबंधः १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ ॥ ॥ इति सभापर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ शक्रस्येति । कर्मभिर्विश्वकर्मणो यत्नैर्निर्मिता शक्रेण निर्जिता चेति संबंधः १ अध्यर्द्धं सार्धमायता दीर्घा वैहायसी खेचरी २ निरातंका निर्भया । शिवा शांतजना शुभा कल्याणावहा ३ शच्या रामतः श्रिया शोभया ४ । ५ मरुतो गृहमेधिन इति सामानाधिकरण्यम् ६ । ७ । ८ । ९ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सोमसुतः सोमाभिषवकर्त्तारः सोमयाजिन इति यावत् १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ अर्थःअर्थाद्यभिमानिन्यो देवताः २० 'ब्रह्मणोऽङ्गात् प्रसूतोऽग्निरंगिरा इति विश्रुतः । दक्षिणाग्निर्गार्हपत्याहवनीयाविति त्रयी । निर्मथ्यो वैद्युतः शूरः संवर्त्तो लौकिकस्तथा । जाठरो विषगः क्रव्यात् क्षेमवान् वैष्णवस्तथा । दस्यु

तेजस्विनःसोमसुतोविशोकाविगतज्वराः ॥ पराशरःपर्वतश्चतथासावर्णिगालवौ १० शंखश्चलिखितश्चैवतथागौरशिरामुनिः ॥ दुर्वासाःक्रोधनःश्येनस्तथा दीर्घतमामुनिः ११ पवित्रपाणिःसावर्णिर्याज्ञवल्क्योऽथभालुकिः ॥ उद्दालकःश्वेतकेतुस्तांड्योभांडायनिस्तथा १२ हविष्मांश्चगरिष्ठश्चहरिश्चन्द्रश्चपार्थिवः ॥ हृद्यश्चोदरशांडिल्यःपाराशर्यःकृषीबलः १३ वातस्कंधोविशाखश्चविधाताकालएवच ॥ करालदंतस्त्वष्टाचविश्वकर्माचतुंबुरुः १४ अयोनिजायोनिजाश्चवायुभक्षाहुताशिनः ॥ ईशानंसर्वलोकस्यवज्रिणंसमुपासते १५ सहदेवःसुनीथश्चवाल्मीकिश्चमहातपाः ॥ समीकःसत्यवाक्चैवप्रचेताःसत्यसंगरः १६ मेधातिथिर्वामदेवःपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥ मरुत्तश्चमरीचिश्चस्थाणुश्चात्रिमहातपाः १७ कक्षीवान्गौतमस्तार्क्ष्यस्तथावैश्वानरोमुनिः ॥ मुनिःकालकवृक्षीयआश्राव्योऽथहिरण्मयः १८ संवर्त्तोदेवहव्यश्चविष्वक्सेनश्चवीर्यवान् ॥ दिव्याआपस्तथौषध्यःश्रद्धामेधासरस्वती १९ अर्थोधर्मश्चकामश्चविद्युतश्चैवपांडव ॥ जलवाहास्तथामेघावायवःस्तनयित्नवः २० प्राचीदिग्यज्ञवाहाश्चपावकाःसप्तविंशतिः ॥ अग्नीषोमौतथेंद्राग्नीमित्रश्चसविताऽर्यमा २१ भगोविश्वेचसाध्याश्चगुरुःशुक्रस्तथैवच ॥ विश्वावसुश्चित्रसेनःसुमनस्तरुणस्तथा २२ यज्ञाश्चदक्षिणाश्चैवग्रहास्तोमाश्चभारत ॥ यज्ञवाहाश्चयेमंत्राःसर्वेतत्रसमासते २३ तथैवाप्सरसोराजन्गंधर्वाश्चमनोरमाः ॥ नृत्यवादित्रगीतैश्चहास्यैश्चविविधैरपि २४ रमयंतिस्मनृपतेदेवराजंशतक्रतुम् ॥ स्तुतिभिर्मंगलैश्चैवस्तुवंतःकर्मभिस्तथा २५ विक्रमैश्चमहात्मानंबलवृत्रनिषूदनम् ॥ ब्रह्मराजर्षयश्चैवसर्वेदेवर्षयस्तथा २६ विमानैर्विविधैर्दिव्यैर्दीप्यमानाइवाग्नयः ॥ स्रग्विणोभूषिताःसर्वेयांतिचायांतिचापरे २७ बृहस्पतिश्चशुक्रश्चनित्यमास्तांहितत्रवै ॥ एतेचान्येचबहवोमहात्मानोयतव्रताः २८ विमानैश्चंद्रसंकाशैःसोमवत्प्रियदर्शनाः ॥ ब्रह्मणःसदृशाराजन्भृगुःसप्तर्षयस्तथा २९ एषासभामयाराजन्दृष्टापुष्करमालिनी ॥ शतक्रतोर्महाबाहोयाम्यामपिसभांशृणु ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिलोकपालसभाख्यानपर्वणिइंद्रसभावर्णनंनामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ कथयिष्येसभांयाम्यांयुधिष्ठिरनिबोधताम् ॥ वैवस्वतस्ययांपार्थविश्वकर्माचकारह १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मान् बलदश्चैव शांतः पुष्टो विभावसुः । ज्योतिष्मान्भरतो भद्रः स्विष्टकृद्वसुमान् क्रतुः । सोमश्च पितृमांश्चैव पावकाः सप्तविंशतिः' २१ । २२ एवं यज्ञदक्षिणादयः २३ । २४ २५ । २६ । २७ । २८ । २९ पुष्करमालिनी नामतः ३० ॥ ॥ इति सभापर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तमोऽध्यायः ७ ॥ ॥ ॥ ॥ कथयिष्ये इति १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तैजसी ज्योतिर्मयी सौवर्णा वा भूयसी महती पूर्वसभातः २ सर्वतः कामरूपिणी यस्यां सर्वं वस्तु संकल्पसमकालमेव सर्वात्मकं भवतीत्यर्थः ३ । ४ कामाः काम्यमाना विषयाः प्रभूतं बहुलं भक्ष्यमपूपादि भोज्यमोदनादि ५ लेह्यं खंडशर्करादि चोष्यमिक्षुकांडादि स्रजः परंपराः तस्य भक्ष्याद्यन्नस्यकामफलाः आम्रादेरपिपनसादिकफलमुद्भवति कामानुसारा दित्यर्थः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ राम इति । रामलक्ष्मणयोर्विष्णुशेषरूपेण स्वस्थानस्थयोरपि प्रतिमारूपेण उपास

तैजसीसासभाराजन्बभ्रूवशतयोजना ॥ विस्तारयामसंपन्नाभूयसीचापिपांडव २ अर्कप्रकाशाभ्राजिष्णुःसर्वतःकामरूपिणी ॥ नातिशीतानचात्युष्णामन स्श्वप्रहर्षिणी ३ नशोकोनजरातस्यांक्षुत्पिपासेनचाप्रियम् ॥ नचदैन्यंक्लमोवाऽपिप्रतिकूलंनचाप्युत ४ सर्वेकामाःस्थितास्तस्यांयेदिव्यायेचमानुषाः ॥ सारवच्चप्रभूतंचभक्ष्यभोज्यमरिंदम ५ लेह्यंचोष्यंचपेयंचहृद्यंस्वादुमनोहरम् ॥ पुण्यगंधाःस्रजस्तस्यनित्यंकामफलाद्रुमाः ६ रसवंतिचतोयानिशीतान्युष्णा निचैवहि ॥ तस्यांराजर्षयःपुण्यास्तथाब्रह्मर्षयोऽमलाः ७ यमंवैवस्वतंतातप्रहृष्टाःपर्युपासते ॥ ययातिर्नहुषःपूरुर्मांधातासोमकोनृगः ८ त्रसद्दस्युश्चराज र्षिःकृतवीर्यःश्रुतश्रवाः ॥ अरिष्टनेमिःसिद्धश्चकृतवेगःकृतिर्निमिः ९ प्रतर्दनःशिबिर्मत्स्यःपृथुलाक्षोबृहद्रथः ॥ वार्तोमरुत्तःकुषिकःसांकाश्यःसांकृतिर्ध्रुवः १० चतुरश्वःसदश्वोर्मिःकार्त्तवीर्यश्चपार्थिवः ॥ भारतःसुरथश्चैवसुनीथोनिशठोऽनलः ११ दिवोदासश्चसुमनाअंबरीषोभगीरथः ॥ व्यश्वःसदश्वोवध्र्यश्वः पृथुवेगःपृथुश्रवाः १२ पृषदश्वोवसुमनाःक्षुपश्चसुमहाबलः ॥ रुषद्गुर्वृषसेनश्चपुरुकुत्सोध्वजीरथी १३ आर्ष्टिषेणोदिलीपश्चमहात्माचाप्युशीनरः ॥ औशीनरिःपुंडरीकःशर्यातिःशरभःशुचिः १४ अंगोऽरिष्टश्चवेनश्चदुष्यंतःसृंजयोजयः ॥ भांगासुरिःसुनीथश्चनिषधोऽथवहीनरः १५ करंधमोबाल्हिकश्च सुद्युम्नोबलवान्मधुः ॥ ऐलोमरुत्तश्चतथाबलवान्पृथिवीपतिः १६ कपोतरोमातृणकःसहदेवार्जुनौतथा ॥ व्यश्वःसाश्वःकृशाश्वश्चशशबिंदुश्चपार्थिवः १७ रामोदाशरथिश्चैवलक्ष्मणोऽथप्रतर्दनः ॥ अलर्कःकक्षसेनश्चगयोगौराश्वएवच १८ जामदग्न्यश्चरामश्चनाभागसगरौतथा ॥ भूरिद्युम्नोमहाश्वश्चपृथाश्वोजनक स्तथा १९ राजावैन्योवारिसेनःपुरुजिज्जनमेजयः ॥ ब्रह्मदत्तस्त्रिगर्तिश्चराजोपरिचरस्तथा २० इंद्रद्युम्नोभीमजानुर्गौरपृष्ठोऽनघोलयः ॥ पद्मोऽथमुचुकुंदश्च भूरिद्युम्नःप्रसेनजित् २१ अरिष्टनेमिःसुद्युम्नःपृथुलाश्वोऽष्टकस्तथा ॥ शतंमत्स्यानृपतयःशतंनीपाःशतंहयाः २२ धृतराष्ट्राश्चैकशतमशीतिर्जनमेजयाः ॥ शतंचब्रह्मदत्तानांवीरिणामीरिणांशतम् २३ भीष्माणांद्वेशतेऽप्यत्रभीमानांतुतथाशतम् ॥ शतंचप्रतिविंध्यनांशतंनागाःशतंहयाः २४ पलाशानांशतंज्ञे यंशतंकाशकुशादयः ॥ शांतनुश्चैवराजेंद्रपांडुश्चैवपितातव २५ उशंगवःशतरथोदेवराजोजयद्रथः ॥ वृषदर्भश्चराजर्षिर्बुद्धिमान्सहमंत्रिभिः २६ ॥

कानुग्रहार्थमत्रावस्थानं बोध्यं १८ । १९ । २० । २१ २२ धृतराष्ट्राश्चैकशतमिति । पुराणेषु प्रायेणाधिकारिणामेव कीर्त्तनात्तेषां च प्रतिकल्पं समाननामरूपकर्मत्वादनेककल्पं धर्मसभावासिनां तेषां बहुत्वं युक्तं । सेनापत्यादिशब्दवदधिकारवाचित्वाद्धृतराष्ट्रादिशब्दानां २३ । २४ अयमेव न्यायः पलाशादियज्ञियद्रव्याद्यभिमानदेवतासु ज्ञेय इत्याशयवानाह पलाशानामिति २५ । २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२७ । २८ । २९ । ३० कालचक्रंचेति संवत्सराद्यभिमानिन्योदेवताः १ दुष्कृतकर्माणोविद्याविहीनकर्ममात्रनिष्ठाः ३१ । ३२ । ३३ असंबाधाअसंकीर्णा ३४ । ३५ संन्यासिनःनिष्कामकर्म कर्तारः काम्यानांकर्मणांत्यागिनोवा । पूर्वेषामपिआपस्तंबेन'तद्यथाऽऽम्रेफलार्थेनिर्मिते छायागंधइत्यनूत्पद्येते । एवंधर्मंचर्यमाणमर्थाअनूत्पद्यन्ते'इति आनुषंगिकफलभागित्वदर्शनात् निर्मितेरोपिते आर्थादिव्यान्नपानादयः ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० पुष्करैर्मूर्तिमद्भिस्तीर्थविशेषैर्मालिनींशोभिनीम् ४१ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ युधिष्ठिरेति १

अथापरेसहस्राणियेगताःशशबिंदवः ॥ इष्ट्वाऽश्वमेधैर्बहुभिर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः २७ एतेराजर्षयःपुण्याःकीर्तिमंतोबहुश्रुताः ॥ तस्यांसभायांराजेंद्रवैवस्वतमुपासते २८ अगस्त्योऽथमतंगश्चकालोमृत्युस्तथैवच ॥ यज्वानश्चैवसिद्धाश्चयेचयोगशरीरिणः २९ अग्निष्वात्ताश्चपितरःफेनपाश्चोष्मपाश्चये ॥ सुधावंतोबर्हिषदोमूर्तिमंतस्तथाऽपरे ३० कालचक्रंचसाक्षाच्चभगवान्हव्यवाहनः ॥ नरादुष्कृतकर्माणोदक्षिणायनमृत्यवः ३१ कालस्यनयनेयुक्तायमस्यपुरुषाश्चये ॥ तस्यांशिंशपपालाशास्तथाकाशकुशादयः ३२ उपासतेधर्मराजंमूर्तिमंतोजनाधिप ॥ एतेचान्येचबहवःपितृराजसभासदः ॥ नशक्याःपरिसंख्यातुंनामभिःकर्मभिस्तथा ३३ असंबाधाहिसापार्थरम्याकामगमासभा ॥ दीर्घकालंतपस्तप्त्वानिर्मिताविश्वकर्मणा ३४ ज्वलंतीभासमानाचतेजसास्वेनभारत ॥ तामुग्रतपसोयांतिसुव्रताःसत्यवादिनः ३५ शांताःसंन्यासिनःशुद्धाःपूताःपुण्येनकर्मणा ॥ सर्वेभास्वरदेहाश्चसर्वेचविरजोंबराः ३६ चित्रांगदाश्चित्रमाल्याःसर्वेज्वलितकुंडलाः ॥ सुकृतैःकर्मभिःपुण्यैःपारिबर्हैश्चभूषिताः ३७ गंधर्वाश्चमहात्मानःसंघशश्चाप्सरोगणाः ॥ वादित्रंनृत्यगीतंचहास्यंलास्यंचसर्वशः ३८ पुण्याश्चगंधाःशब्दाश्चतस्यांपार्थसमंततः ॥ दिव्यानिचैवमाल्यानिउपतिष्ठंतिनित्यशः ३९ शतंशतसहस्राणिधर्मिणांतंप्रजेश्वरम् ॥ उपासतेमहात्मानंरूपयुक्तामनस्विनः ४० ईदृशीसासभाराजन्पितृराज्ञोमहात्मनः ॥ वरुणस्यापिवक्ष्यामिसभांपुष्करमालिनीम् ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिलोकपालसभाख्यानपर्वणियमसभावर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ युधिष्ठिरसभादिव्यावरुणस्यामितप्रभा ॥ प्रमाणेनयथायाम्याशुभप्राकारतोरणा १ अंतःसलिलमास्थायविहिताविश्वकर्मणा ॥ दिव्यैरत्नमयैर्वृक्षैःफलपुष्पप्रदैर्युता २ नीलपीतैःसिताःश्यामैःसितैर्लोहितकैरपि ॥ अवतानैस्तथागुल्मैर्मंजरीजालधारिभिः ३ तथाशकुनयस्तस्यांविचित्रामधुरस्वराः ॥ अनिर्देश्यावपुष्मंतःशतशोऽथसहस्रशः ४ सासभासुखसंस्पर्शानशीतानचघर्मदा ॥ वेश्मासनवतीरम्यासितावरुणपालिता ५ यस्यामास्तेसवरुणोवारुण्याचसमन्वितः ॥ दिव्यरत्नांबरधरोदिव्याभरणभूषितः ६ स्रग्विणोदिव्यगन्धाश्चदिव्यगंधानुलेपनाः ॥ आदित्यास्तत्रवरुणंजलेश्वरमुपासते ७ वासुकिस्तक्षकश्चैवनागश्चैरावतस्तथा ॥ कृष्णश्चलोहितश्चैवपद्मश्चित्रश्चवीर्यवान् ८

दिव्यैरितितस्यामित्युत्तरश्लोकादपकृष्यते २ अवतानैर्वितानवद्वृक्षस्वरूपाच्छादकैर्लताप्रतानैः सिता बद्धाः प्रदेशाइतिशेषः ३ वपुष्मंतः प्रशस्तदेहाः ४ । ५ वारुण्यावरुणान्या माध्व्यावा ६ । ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ संपतता समागच्छता ३० ॥ ॥ इतिश्री

कंबलाश्वतरौनागौधृतराष्ट्रबलाहकौ ॥ मणिमान्कुण्डधारश्चकर्कोटकधनंजयौ ९ पाणिमान्कुण्डधारश्चबलवान्पृथिवीपते ॥ प्रह्लादोमूषिकादश्चतथैवजनमेजयः १० पताकिनोमण्डलिनःफणावंतश्चसर्वशः ॥ एतेचान्येचबहवःसर्पास्तस्यांयुधिष्ठिर ॥ उपासतेमहात्मानंवरुणंविगतक्लमाः ११ बलिर्वैरोचनोराजानरकःपृथिवींजयः ॥ संह्रादोविप्रचित्तिश्चकालखंजाश्चदानवाः १२ सुहनुर्दुर्मुखःशंखःसुमनाःसुमतिस्ततः ॥ घटोदरोमहापार्श्वःक्रथनःपिठरस्तथा १३ विश्वरूपःस्वरूपश्चविरूपोऽथमहाशिराः ॥ दशग्रीवश्चवालीचमेघवासादशावरः १४ टिट्टिभोविटभूतश्चसंह्रादश्चेन्द्रतापनः ॥ दैत्यदानवसंघाश्चसर्वेरुचिरकुंडलाः ॥ १५ स्रग्विणोमौलिनश्चैवतथादिव्यपरिच्छदाः ॥ सर्वेलब्धवराःशूराःसर्वेविगतमृत्यवः १६ तेतस्यांवरुणंदेवंधर्मपाशधरंसदा ॥ उपासतेमहात्मानंसर्वेसुचरितव्रताः १७ तथासमुद्राश्चत्वारोनदीभागीरथीचसा ॥ कालिंदीविदिशावेणानर्मदावेगवाहिनी १८ विपाशाचशतद्रुश्चचंद्रभागासरस्वती ॥ इरावतीवितस्ताचसिंधुर्देवनदीतथा १९ गोदावरीकृष्णवेणाकावेरीचसरिद्वरा ॥ किंपुनाचविशल्याचतथावैतरणीनदी २० तृतीयाजेष्ठिलाचैवशोणश्चापिमहानदः ॥ चर्मण्वतीतथाचैवपर्णाशाचमहानदी २१ सरयूर्धारवत्याथलांगलीचसरिद्वरा ॥ करतोयातथाऽऽत्रेयीलौहित्यश्चमहानदः २२ लंघतीगोमतीचैवसंध्यात्रिस्रोतसीतथा ॥ एताश्चान्याश्चराजेन्द्रसुतीर्थालोकविश्रुताः २३ सरितःसर्वतश्चान्यास्तीर्थानिचसरांसिच ॥ कूपाश्चसप्रस्रवणादेहवंतोयुधिष्ठिर २४ पल्वलानितडागानिदेहवंत्यथभारत ॥ दिशस्तथामहीचैवतथासर्वेमहीधराः २५ उपासतेमहात्मानंसर्वेजलचरास्तथा ॥ गीतवादित्रवंतश्चगंधर्वाप्सरसांगणाः २६ स्तुवंतोवरुणंतस्यांसर्वएवसमासते ॥ महीधरारत्नवंतोरसायेचप्रतिष्ठिताः २७ कथयंतःसुमधुराःकथास्तत्रसमासते ॥ वारुणश्चतथामंत्रीसुनाभःपर्युपासते २८ पुत्रपौत्रैःपरिवृतोगोनाम्नापुष्करेणच ॥ सर्वेविग्रहवंतस्तेतमीश्वरमुपासते २९ एषामयासंपततावारुणीभरतर्षभ ॥ दृष्टपूर्वासभारम्याकुबेरस्यसभांशृणु ३० ॥ इतिमहाभारते स० लोकपालसभाख्यानपर्वणिवरुणसभावर्णने नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ सभावैश्रवणीराजन्शतयोजनमायता ॥ विस्तीर्णासप्ततिश्चैवयोजनातिसितप्रभा १ तपसानिर्जितारांजन्स्वयंवैश्रवणेनसा ॥ शशिप्रभाप्रावरणाकैलासशिखरोपमा २ गुह्यकैरुह्यमानासाखेविषक्तेवशोभते ॥ दिव्याहेममयैरुच्चैःप्रासादैरुपशोभिता ३ महारत्नवतीचित्रादिव्यगंधामनोरमा ॥ सिताभ्रशिखराकाराप्लवमानेवदृश्यते ४ दिव्याहेममयैरंगैर्विद्युद्भिरिवचित्रिता ॥ तस्यांवैश्रवणोराजाविचित्राभरणांबरः ५

सभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे नवमोऽध्यायः॥ ९॥ ॥ ॥ ॥ सभेति १ शशिप्रभाप्रावरणा शशिप्रभामपि धावल्येनतिरस्करोतीत्यर्थः २ विषक्तालग्ना ३ रंगैरितिच्छेदः ४ । ५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्त्रीसहस्त्रैर्वृतःश्रीमानास्तेज्वलितकुंडलः ॥ दिवाकरनिभेपुण्येदिव्यास्तरणसंवृते ॥ दिव्यपादोपधानेचनिषण्णःपरमासने ६ मंदाराणामुदाराणांवनानिपरिलो
डयन् ॥ सौगंधिकवनानांचगंधंगंधवहोवहन् ७ नलिन्याश्चालकाख्यायानंदनस्यवनस्यच ॥ शीतोहृदयसंह्लादीवायुस्तमुपसेवते ८ तत्रदेवाःसगंधर्वागणै
रप्सरसांवृताः ॥ दिव्यतानैर्महाराजगार्यंतिस्मसभागताः ९ मिश्रकेशीचरंभाचचित्रसेनाशुचिस्मिता ॥ चारुनेत्राघृताचीचमेनकापुंजिकस्थला १० विश्वा
चीसहजन्याचप्रम्लोचाउर्वशीइरा ११ वर्गाचसौरभेयीचसमीचीबुद्बुदालता ॥ एताःसहस्त्रशश्चान्यानृत्यगीतविशारदाः १२ उपतिष्ठंतिधनदंगंधर्वाप्सरसांग
णाः ॥ अनिशंदिव्यवादित्रैर्नृत्यगीतैश्चसासभा १३ अशून्यारुचिराभातिगंधर्वाप्सरसांगणैः ॥ किन्नरानामगंधर्वानरानामतथाऽपरे १४ मणिभद्रोऽथध
नदःश्वेतभद्रश्चगुह्यकः ॥ कशेरकोगंडकंडूःप्रद्योतश्चमहाबलः १५ कुस्तुंबरुःपिशाचश्चगजकर्णोविशालकः ॥ वराहकर्णस्ताम्रौष्ठःफलकक्षःफलोदकः १६ हंस
चूडःशिखावर्त्तोहेमनेत्रोविभीषणः ॥ पुष्पाननःपिंगलकःशोणितोदःप्रवालकः १७ वृक्षवास्यनिकेतश्चचीरवासाश्चभारत ॥ एतेचान्येचबहवोयक्षाःशतसह
स्त्रशः १८ सदाभगवतीलक्ष्मीस्तत्रैवनलकूबरः ॥ अहंचबहुशस्तस्यांभवंत्यन्येचमद्विधाः १९ ब्रह्मर्षयोभवंत्यत्रतथादेवर्षयोऽपरे ॥ क्रव्यादाश्चतथैवान्येगंध
र्वाश्चमहाबलाः २० उपासतेमहात्मानंतस्यांधनदमीश्वरम् ॥ भगवान्भूतसंघैश्चवृतःशतसहस्त्रशः २१ उमापतिःपशुपतिःशूलभृद्भगनेत्रहा ॥ त्र्यंबकोराज
शार्दूलदेवीचविगतक्लमा २२ वामनैर्विकटैःकुब्जैःक्षतजाक्षैर्महारवैः ॥ मेदोमांसाशनैरुग्रैरुग्रधन्वामहाबलः २३ नानाप्रहरणैरुग्रैर्वातैरिवमहाजवैः ॥ वृतः
सखायमन्वास्तेसदैवधनदंनृप २४ प्रहृष्टाःशतशश्चान्येबहुशःसपरिच्छदाः ॥ गंधर्वाणांचपतयोविश्वावसुर्हहाहुहूः २५ तुंबुरुःपर्वतश्चैवशैलूषश्चतथाऽपरः ॥
चित्रसेनश्चगीतज्ञस्तथाचित्ररथोऽपिच २६ एतेचान्येचगंधर्वाधनेश्वरमुपासते ॥ विद्याधराधिपश्चैवचक्रधर्मासहानुजैः २७ उपाचरतितत्रस्मधनानामीश्वरं
प्रभुम् २८ आसतेचापिराजानोभगदत्तपुरोगमाः ॥ द्रुमःकिंपुरुषेशश्चउपास्तेधनदेश्वरम् २९ राक्षसाधिपतिश्चैवमहेंद्रोगंधमादनः ॥ सहयक्षैःसगंधर्वैःसह
सर्वैर्निशाचरैः ३० विभीषणश्चधर्मिष्ठउपास्तेभ्रातरंप्रभुम् ॥ हिमवान्पारियात्रश्चविंध्यकैलासमंदराः ३१ मलयोदर्दुरश्चैवमहेंद्रोगंधमादनः ॥ इंद्रकीलःसु
नाभश्चतथादिव्यौचपर्वतौ ३२ एतेचान्येचबहवःसर्वेमेरुपुरोगमाः ॥ उपासतेमहात्मानंधनानामीश्वरंप्रभुम् ३३ नंदीश्वरश्चभगवान्महाकालस्तथैवच ॥
शंकुकर्णमुखाःसर्वेदिव्याःपारिषदास्तथा ३४ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३५ । ३६ । ३७ आस्तेइत्यावृत्त्या योजनीयं । यदाभवःकदाचित्कुबेरसभामध्यास्ते तदाकुबेरोऽपि भवादनुज्ञांप्राप्य तन्निकटआस्तेउपविशति ३८ । ३९ । ४० ॥ इति०म०भा० नीलकंठीयेभारतभावदीपे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ पितामहेति १ देवयुगेकृतयुगे २ । ३ मानसीमित्यनेनभौतिकत्वव्यावृत्तिः तथाहि । 'आतिवाहिकएवाऽयंत्वादृशैश्चित्तदेहकः । आधि भौतिकयाबुद्ध्या गृहीतश्चिरभावनात्' इति वासिष्ठोक्तरीत्याप्रपंचस्य त्रैविध्यंदृश्यते । तत्रायंस्थूलभूतमयआधिभौतिकः सूक्ष्मभूतमयआतिवाहिकः सएवअतिअत्यंतंकार्याकारंवोढुं समर्थोऽति वाही सूक्ष्मभूतसंघस्तेननिर्वृत्तइतियोगात् । अतएवतत्रेंद्रादिलोकरूपेस्वर्गे । 'यन्नदुःखेनसंभिन्नंनचग्रस्तमनंतरं अभिलाषोपनीतंचतत्सुखं स्वःपदास्पदम्' इति स्वर्गपदनिर्वचनंसंगच्छते । संभिन्नंमि

पारिषदैःपरिवृतमुपायांतंमहे श्वरम् ३६ सदाहिदेवदेवेशंशिवंत्रैलोक्यभावनम् ॥ प्रणम्यमूर्ध्नापौलस्त्योबहुरूपमुमापतिम् ३७ ततोऽभ्यनुज्ञांसंप्राप्यमहादेवाद्धनेश्वरः ॥ आस्तेकदाचि द्भगवान्भवोधनपतेःसखा ३८ निधिप्रवरमुख्यौचशंखपद्मौधनेश्वरौ ॥ सर्वान्निधीन्प्रगृह्याथउपास्तांवैधनेश्वरम् ३९ सासभातादृशीरम्यामयादृष्टांतरिक्षगा ॥ पितामहसभांराजन्कीर्त्तयिष्येनिबोधताम् ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिलोकपालसभाख्यानपर्वणिधनदसभावर्णनंनामदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ पितामहसभांतातकथ्यमानांनिबोधमे ॥ शक्यतेयानिर्देष्टुमेवंरूपेतिभारत १ पुरादेवयुगेराजन्नादित्योभगवान्दिवः ॥ आगच्छन्मानु षंलोकंदिदृक्षुर्विगतक्लमः २ चरन्मानुषरूपेणसभांदृष्ट्वास्वयंभुवः ॥ सतामकथयन्मह्यंदृष्ट्वातत्त्वेनपांडव ३ अप्रमेयांसभांदिव्यांमानसींभरतर्षभ ॥ अनिर्देश्यांप्र भावेणसर्वभूतमनोरमाम् ४ श्रुत्वागुणानहंतस्याःसभायाःपांडवर्षभ ॥ दर्शनेप्सुस्तथाराजन्नादित्यमिदमब्रुवम् ५ भगवन्द्रष्टुमिच्छामिपितामहसभांशुभाम् ॥ येनवातपसाशक्याकर्मणावाऽपिगोपते ६ औषधैर्वातथायुक्तैरुत्तमापापनाशिनी ॥ तन्ममाचक्ष्वभगवन्पश्येयंतांसभांयथा ७ सतन्ममवचःश्रुत्वासहस्रां शुर्दिवाकरः ॥ प्रोवाचभरतश्रेष्ठव्रतंवर्षसहस्रिकम् ८ ब्रह्मव्रतमुपास्स्वत्वंप्रयतेनांतरात्मना ॥ ततोऽहंहिमवत्पृष्ठेसमारब्धोमहाव्रतम् ९ ततःसभगवान्सू र्योमामुपादायवीर्यवान् ॥ आगच्छत्तांसभांब्राह्मींविपाप्माविगतक्लमः १० एवंरूपेतिसाशक्यानिर्देष्टुंनराधिप ॥ क्षणेनहिबिभर्त्यन्यदनिर्देश्यंवपुस्तथा ११ नवेदपरिमाणंवासंस्थानंचापिभारत ॥ नचरूपंमयातादृक्दृष्टपूर्वंकदाचन १२ ॥ ॥

श्रं । ग्रस्तंभोगोत्तरपापावहं । अभिलाषःसंकल्पः तत्राप्याधिभौतिकस्य तत्त्वमातिवाहिकः रज्जुरिवभुजंगस्य । अस्यापितत्त्वं चित्तमेवतदिदमुक्तंचित्तदेहकइति । तादृशीचप्रजापतिसभाऽ तो मानसत्वंतत्रयुक्तम् ४ । ५ । ६ औषधैर्ज्योतिष्मत्यादिभिः कल्पोक्तप्रकारेणसाधितैः ७ । ८ ब्रह्मव्रतंहार्दब्रह्मोपासनं ९ ततःसइति । सूर्यद्वारेणतेविरजाःप्रयांतीतिब्रह्मसभाप्रवेशेऽधिदैवं प्रत्यक्षसूर्यस्यैवद्वारत्वं अध्यात्मंतुइडाख्यसूर्यनाडीद्वारा १० एवमिति मानसत्वादेव रज्जूरगवत्सत्यसतीवेतिनिर्वक्तुंनशक्या क्षणेति रज्जुर्यथा भावकबुद्ध्यनुरोधात् स्रक्सर्पदंडधारादिरूपा तथे यमपिवैकुंठकैलासादिरूपेणभातीत्यर्थः ११ । १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ स्तंभैरिति । यतोनक्षरानापक्षयवत्यतःशाश्वतीनित्या । 'एतत्सत्यंब्रह्मपुरम्'इतिश्रुतेः १४ । १५ अतिचंद्रमिति । स्वयमित्यव्ययं स्वयमहंकरोमि स्वयंत्वंकरोषि सस्वयंकृतवानित्यादिप्रयोगा दव्याकृतप्रत्यगात्मवाचकं सएवप्रभाप्रकाशकंज्योतिर्यस्यांसास्वयंप्रभा । नागरेहिसूर्यादीनां घटादिप्रकाशकत्वंदृष्टं । तदात्मनएवेति साधयितुंसूर्याद्यभावकाले स्वप्नेप्रकृत्यात्रायंपुरुषःस्वयंज्योति रितिश्रुत्यासाटोपमुक्तम् १६ तस्यामिति । सः महत्तत्त्वाभिमानी सूक्ष्ममनआख्यः । यंप्रकृत्यस्मर्यते 'मनोमहान्मतिर्ब्रह्मा पूर्बुद्धिःख्यातिरीश्वरः । प्रज्ञासंविच्चितिश्चैवस्मृतिश्चपरिपठ्यते' इति । अतएवभगवान्सर्वैश्वर्यवान् देवमाययास्वाविद्यया विदधल्लोकानितिशेषः । विदधद्देवमानुषानितिपाठेऽपिस्वाविद्ययेत्यध्याहार्यम् । एकोऽनिशं सत्स्वपिस्वसृष्टेषु पदार्थेष्वैन्द्रिजालि

सुसुखासासदाराजन्नशीतानचघर्मदा ॥ नक्षुत्पिपासेनग्लानिंप्राप्यतांप्राप्नुवंत्युत १३ नानारूपैरिवकृतामणिभिःसासुभास्वरैः ॥ स्तम्भैर्नचधृतासातुशाश्वतीनचसाक्षरा १४ दिव्यैर्नानाविधैर्भावैर्भासद्भिरमितप्रभैः १५ अतिचंद्रंचसूर्यंचशिखिनंचस्वयंप्रभा ॥ दीप्यतेनाकपृष्ठस्थाभर्त्सयंतीवभास्करम् १६ तस्यांसभगवानास्तेविदधद्देवमायया ॥ स्वयमेकोऽनिशंराजन्सर्वलोकपितामहः १७ उपतिष्ठंतिचाप्येनंप्रजानांपतयःप्रभुम् ॥ दक्षःप्रचेताःपुलहोमरीचिःकश्यपःप्रभुः १८ भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्चगौतमोऽथतथाऽङ्गिराः ॥ पुलस्त्यश्चक्रतुश्चैवप्रह्लादःकर्दमस्तथा १९ अथर्वांगिरसश्चैववालखिल्यामरीचिपाः ॥ मनोऽन्तरिक्षंविद्याश्चवायुस्तेजोजलंमही २० शब्दस्पर्शौतथारूपंरसोगंधश्चभारत ॥ प्रकृतिश्चविकारश्चयच्चान्यत्कारणंभुवः २१ अगस्त्यश्चमहातेजामार्कंडेयश्चवीर्यवान् ॥ जमदग्निर्भरद्वाजःसंवर्त्तश्च्यवनस्तथा २२ दुर्वासाश्चमहाभागऋष्यशृंगश्चधार्मिकः ॥ सनत्कुमारोभगवान्योगाचार्योमहातपाः २३ असितोदेवलश्चैवजैगीषव्यश्चतत्त्ववित् ॥ ऋषभोजितशत्रुश्चमहावीर्यस्तथामणिः २४ आयुर्वेदस्तथाऽष्टांगोदेहवांस्तत्रभारत ॥ चंद्रमाःसहनक्षत्रैरादित्यश्चगभस्तिमान् २५ वायवःक्रतवश्चैवसंकल्पःप्राणएवच ॥ मूर्तिमंतोमहात्मानोमहाव्रतपरायणाः २६ एतेचान्येचबहवोब्रह्माणंसमुपस्थिताः ॥ अर्थोधर्मश्चकामश्चहर्षोद्वेषस्तपोदमः २७ आयांतितस्यांसहितागंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ विंशतिःसप्तचैवान्येलोकपालाश्चसर्वशः २८ शुक्रोबृहस्पतिश्चैवबुधोऽङ्गारकएवच ॥ शनैश्चरश्चराहुश्चग्रहाःसर्वेतथैवच २९ मंत्रोरथंतरंचैवहरिमान्वसुमानपि ॥ आदित्याःसाधिराजानोनामद्वन्द्वैरुदाहृताः ३० मरुतोविश्वकर्माचवसवश्चैवभारत ॥ तथापितृगणाःसर्वेसर्वाणिचहवींष्यथ ३१ ऋग्वेदःसामवेदश्चयजुर्वेदश्चपांडव ॥ अथर्ववेदश्चतथासर्वशास्त्राणिचैवह ३२ ॥ ॥

कवदेकएवेत्यर्थः १७ एकस्यैवविद्यैकव्यंग्यंसार्वात्म्यमहंमनुरभवंसूर्यश्चेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धंप्रपंचयति उपतिष्ठंतीत्यादिनाऽध्यायशेषेण १८ । १९ । २० यच्चान्यत्कालादृष्टादि २१ । २२ २३ । २४ । २५ । २६ । २७ सप्तचैवान्येइति । सप्तविंशतिर्नक्षत्राणीत्येके । अन्येतु विंशतिर्गंधर्वाप्सरसांगणाः सप्तचान्ये गंधर्वामुख्याः तेच । 'हंसोहाहाहुहूर्विश्वावसुर्वररुचिस्तथा । दृषणस्तुंबुरुश्चैवगंधर्वाःसप्तकीर्तिताः' इति २८ । २९ मंत्रःसामगानाश्रयभूतोग्नआयाहीत्यादिः । रथंतरंसामविशेषः । हरिमान्वसुमानितिकर्मविशेषयोरिंद्रनामनी । साधिराजानःसेंद्राः । ना

६

मद्वंद्वैरग्नीषोमेंद्राग्न्यादिभिः ३० हवींषि व्रीहिपश्वादिजीवाः ३१ । ३२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उपवेदाः'आयुर्वेदोधनुर्वेदोगांधर्वश्चार्थशास्त्रकम्' इति । अंगानिशिक्षादीनि ३३ दुर्गतरणी वाणी प्रणवः साचसप्तविधा अकारउकारोमकारोऽर्धमात्रानादोबिंदुःशक्तिरितिसप्तप्रकाराः शांतरूपा
ऽधिष्ठानप्रापिकेत्यर्थः । संस्कृतप्राकृतपैशाच्यपभ्रंशललितमागधगद्यरूपाइत्यन्ये ३४ । ३५ । ३६ । ३७ संवत्सराः षष्टिः प्रभवादयः तेचपंचपंचएकैकंयुगं । चतुर्विधोमानुषोऽहोरात्रःपष्टिघटि
काभिः । पैत्रोमासेन । दैवोवत्सरेण । ब्राह्मःकल्पेनेति । कालचक्रंद्वादशराश्यात्मकम् ३८ । ३९ ।४० । ४१ ।४२।४३ । ४४ । ४५ वैराजाःविराट्प्रभवाः सप्तपितृगणाअग्निष्वात्ता

इतिहासोपवेदाश्चवेदांगानिचसर्वशः ॥ ग्रहायज्ञाश्चसोमश्चदेवताश्चापिसर्वशः ३३ सावित्रीदुर्गतरणीवाणीसप्तविधातथा ॥ मेधाधृतिःश्रुतिश्चैवप्रज्ञाबु
द्धिर्यशःक्षमा ३४ सामानिस्तुतिशस्त्राणिगाथाश्चविविधास्तथा ॥ भाष्याणितर्कयुक्तानिदेहवंतिविशांपते ३५ नाटकाविविधाःकाव्याःकथाख्यायिक
कारिकाः ॥ तत्रतिष्ठंतितेपुण्यायेचान्येगुरुपूजकाः ३६ क्षणालवामुहूर्त्ताश्चदिवारात्रिस्तथैवच ॥ अर्धमासाश्चमासाश्चऋतवःषट्चभारत ३७ संवत्सराः
पंचयुगमहोरात्रश्चतुर्विधः ॥ कालचक्रंचतद्दिव्यंनित्यमक्षयमव्ययम् ३८ धर्मचक्रंतथाचापिनित्यमास्तेयुधिष्ठिर ॥ अदितिर्दितिर्दनुश्चैवसुरसाविनता
इरा ३९ कालिकासुरभीदेवीसरमाचाथगौतमी ४० प्रभाकद्रूश्चवैदेव्योदेवतानांचमातरः ॥ रुद्राणीश्रीश्चलक्ष्मीश्चभद्राषष्ठीतथाऽपरा ४१ पृथिवीगां
गतादेवीन्हीःस्वाहाकीर्तिरेवच ॥ सुरादेवीशचीचैवतथापुष्टिररुंधती ४२ संवृत्तिराशानियतिःसृष्टिर्देवीरतिस्तथा ॥ एताश्चान्याश्चवैदेव्यउपतस्थुः
प्रजापतिम् ४३ आदित्यावसवोरुद्रामरुतश्चाश्विनावपि ॥ विश्वेदेवाश्चसाध्याश्चपितरश्चमनोजवाः ४४ पितृणांचगणान्विद्धिसप्तैवपुरुषर्षभ ॥ मूर्ति
मंतोवैचत्वारस्त्रयश्चापिशरीरिणः ४५ वैराजाश्चमहाभागाअग्निष्वात्ताश्चभारत ॥ गार्हपत्यानाकचराःपितरोलोकविश्रुताः ४६ सोमपाएकशृंगाश्चचतु
र्वेदाःकलास्तथा ॥ एतेचतुर्षुवर्णेषुपूज्यंतेपितरोनृप ४७ एतैराप्यायितैःपूर्वंसोमश्चाप्याय्यतेपुनः ॥ तएतेपितरःसर्वेप्रजापतिमुपस्थिताः ४८ उपा
सतेचसंहृष्टाब्रह्माणममितौजसम् ॥ रक्षसाश्चपिशाचाश्चदानवागुह्यकास्तथा ४९ नागाःसुपर्णाःपशवःपितामहमुपासते ॥ स्थावराजंगमाश्चैवमहाभूता
स्तथाऽपरे ५० पुरंदरश्चदेवेंद्रोवरुणोधनदोयमः ॥ महादेवःसहोमोऽत्रसदागच्छतिसर्वशः ५१ महासेनश्चराजेंद्रसदोपास्तेपितामहम् ॥ देवोनारायणस्त
स्यांतथादेवर्षयश्चये ५२ ऋषयोवालखिल्याश्चयोनिजाऽयोनिजास्तथा ॥ यच्चकिंचित्त्रिलोकेऽस्मिन्दृश्यतेस्थाणुजंगमम् ॥ सर्वंतस्यांमयादृष्टमितिविद्धिनरा
धिप ५३ अष्टाशीतिसहस्राणिऋषीणामूर्ध्वरेतसाम् ॥ प्रजावतांचपंचाशदृषीणामपिपांडव ५४ ॥ ॥

दयः ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० महादेवईश्वरोपिसहोमोब्रह्मविद्यासहितस्तत्रैवांतर्भूतः ५१ नारायणश्चविद्याप्राप्यः शुद्धआत्मापि तत्रैव प्राप्यत इत्यर्थः ५२ एकस्यापिसार्वात्म्यमु
क्तमुपसंहरति यच्चेति ५३ तत्प्रसंगादृष्यधिकारिणआह अष्टाशीतीति ५४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तेस्मतत्रेत्यादिना यत्कौषीतकीयेश्रुतं पर्यंकस्थंब्रह्म तेनसहसंवादादिकंच तदुपबृंहयति ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ ब्राह्मयाश्रिया शमोदमस्तपःशौचमित्यादिनाप्रसिद्धयाशमादिसंपत्त्या
६० । ६१ । ६२ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ॥ ॥ राजसूयमुपोद्घातयति प्रायशइत्यादिना १ । २ । ३ । ४ । ५ सहस्र
वर्षव्रतप्राप्यां ब्रह्मसभामुपेक्ष्य हरिश्चंद्रप्राप्तामिंद्रसभां शक्यप्रवेशांमत्वा तत्साधानंपृच्छति एकएवेति ६ । ७ । ८ । ९ यन्मांपृच्छसीत्यादेर्दाशार्हनगरींप्रतीत्यंतस्यपरमतात्पर्यं । शक्रलो

तेस्मतत्रयथाकामंदृष्ट्वासर्वेदिवौकसः ॥ प्रणम्यशिरसातस्मैसर्वेयांतियथागमम् ५५ अतिथीनागतान्देवान्दैत्यान्नागांस्तथाद्विजान् ॥ यक्षान्सुपर्णान्कालेयान्गं
धर्वाप्सरसस्तथा ५६ महाभागानमितधीर्ब्रह्मालोकपितामहः ॥ दयावान्सर्वभूतेषुयथार्हंप्रतिपद्यते ५७ प्रतिगृह्यतुविश्वात्मास्वयंभूरमितद्युतिः ॥ सांत्वमानार्थ
संभोगैर्युनक्तिमनुजाधिप ५८ तथातैरुपयातैश्चप्रतियद्भिश्चभारत ॥ आकुलासासभातातभवतिस्मसुखप्रदा ५९ सर्वतेजोमयीदिव्याब्रह्मर्षिगणसेविता ॥
ब्राह्मयाश्रियादीप्यमानाशुशुभेविगतक्लमा ६० सासभातादृशीदृष्टामयालोकेषुदुर्लभा ॥ सभेयंराजशार्दूलमनुष्येषुयथातव ६१ एतामयादृष्टपूर्वाःसभादेवेषु
भारत ॥ सभेयंमानुषेलोकेसर्वश्रेष्ठतमातव ६२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिलोकपालसभाख्यानपर्वणिब्रह्मसभावर्णनंनामएकादशोऽध्यायः ११ ॥ ॥
॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ प्रायशोराजलोकस्तेकथितोवदतांवर ॥ वैवस्वतसभायांतुयथावदसिमेप्रभो १ वरुणस्यसभायांतुनागास्तेकथिताविभो ॥
दैत्येंद्राश्चापिभूयिष्ठाःसरितःसागरास्तथा २ तथाधनपतेर्यक्षागुह्यकाराक्षसास्तथा ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवभगवांश्चवृषध्वजः ३ पितामहसभायांतुकथितास्तेमहर्षयः ॥
सर्वेदेवनिकायाश्चसर्वशास्त्राणिचैवह ४ शक्रस्यतुसभायांतुदेवाःसंकीर्तितामुने ॥ उद्देशतश्चगंधर्वाविविधाश्चमहर्षयः ५ एकएवतुराजर्षिर्हरिश्चंद्रोमहामुने ॥ कथि
तस्तेसभायांवैदेवेंद्रस्यमहात्मनः ६ किंकर्मतेनाचरितंतपोवानियतव्रत ॥ येनासौसहशक्रेणस्पर्द्धतेसुमहायशाः ७ पितृलोकगतश्चैवत्वयाविप्रपितामम ॥
दृष्टःपांडुर्महाभागःकथंवापिसमागतः ८ किमुक्तवांश्चभगवंस्तन्ममाचक्ष्वसुव्रत ॥ त्वत्तःश्रोतुंसर्वमिदंपरंकौतूहलंहिमे ९ ॥ नारदउवाच ॥ यन्मांपृच्छ
सिराजेंद्रहरिश्चंद्रंप्रतिप्रभो ॥ तत्तेऽहंसंप्रवक्ष्यामिमाहात्म्यंतस्यधीमतः १० सराजाबलवानासीत्सम्राट्सर्वमहीक्षिताम् ॥ तस्यसर्वेमहीपालाःशासनावनताःस्थिताः
११ तेनैकंरथमास्थयजैत्रंहेमविभूषितम् ॥ शस्त्रप्रतापेनजिताद्वीपाःसप्तजनेश्वर १२ सनिर्जित्यमहींकृत्स्नांसशैलवनकाननाम् ॥ आजहारमहाराजराजसूयंमहाक्रतुम् १३

कप्रापको राजसूयोऽतियत्नसाध्यः सिद्धश्चतीव्रानर्थहेतुरतोब्रह्मसभाप्रापकमेवव्रतमनुष्ठेयमितिअवांतरतात्पर्यंतु भूभारहरणार्थं ब्रह्मणाप्रेरितोनारदः सर्वसंहारहेतुंराजसूयं युधिष्ठिरद्वारा
कारयितुं युधिष्ठिरंकृष्णंचोद्योजयतीति १० 'येनेष्टंराजसूयेनमंडलस्येश्वरश्चयः । शास्तियश्चाज्ञयाराज्ञःससम्राडितिशब्द्यते' ११ 'जंबूद्वीपः कुशद्वीपः शाकः क्रौंचश्चशाल्मलिः ।
गोमेदःपुष्करश्चैव सप्तद्वीपाःप्रकीर्त्तिताः' १२ । १३ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१४ । १५ । प्रसर्पोऽग्निविसर्जनमितिनिघंटुः १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ त्वाह त्वामाह २३ । २४ । २५ । २६ । २७ संकल्पंकामं गंतासिगमिष्यसि २८

तस्यसर्वेमहीपालाधनान्याजन्हुराज्ञया ॥ द्विजानांपरिवेष्टारस्तस्मिन्यज्ञेचतेऽभवन् १४ प्रादाच्चद्रविणंप्रीत्यायाचकानांनरेश्वरः ॥ यथोक्तवंतस्तेतस्मिंस्ततःपंचगुणा
धिकम् १५ अतर्पयच्चविविधैर्वसुभिर्ब्राह्मणांस्तदा ॥ प्रसर्पकालेसंप्राप्तेनानादिग्भ्यःसमागतान् १६ भक्ष्यभोज्यैश्चविविधैर्यथाकामपुरस्कृतैः ॥ रत्नौघतर्पितैस्तु
ष्टैर्द्विजैश्चसमुदाहृतम् ॥ तेजस्वीचयशस्वीचनृपेभ्योभ्यधिकोऽभवत् १७ एतस्मात्कारणाद्राजन्हरिश्चंद्रोविराजते ॥ तेभ्योराजसहस्रेभ्यस्तद्विद्धिभरतर्षभ १८
समाप्यचहरिश्चंद्रोमहायज्ञंप्रतापवान् ॥ अभिषिक्तश्चशुशुभेसाम्राज्येननराधिप १९ येचान्येचमहीपालाराजसूयंमहाक्रतुम् ॥ यजंतेतेसहेन्द्रेणमोदन्तेभरतर्षभ २०
येचापिनिधनंप्राप्ताःसंग्रामेष्वपलायिनः ॥ तेतत्सदनमासाद्यमोदंतेभरतर्षभ २१ तपसायेचतीव्रेणत्यजंतीहकलेवरम् ॥ तेतत्स्थानंसमासाद्यश्रीमंतोभांतिनित्यशः
२२ पिताचत्वाऽऽहकौन्तेयपांडुःकौरवनंदन ॥ हरिश्चंद्रेश्रियंदृष्ट्वानृपतौजातविस्मयः २३ विज्ञायमानुषंलोकमायांतंमांनराधिप ॥ प्रोवाचप्रणतोभूत्वावदेथास्त्वं
युधिष्ठिरम् २४ समर्थोऽसिमहींजेतुंभ्रातरस्तेस्थितावशे ॥ राजसूयंक्रतुश्रेष्ठमाहरस्वेतिभारत २५ त्वयीष्टवतिपुत्रेऽहंहरिश्चंद्रवदाशुवै ॥ मोदिष्येबहुलाःशश्व
त्समाःशक्रस्यसंसदि २६ एवंभवतुवक्ष्येऽहंतवपुत्रंनराधिपम् ॥ भूलोकंयदिगच्छेयमितिपांडुमथाऽब्रुवम् २७ तस्यत्वंपुरुषव्याघ्रसंकल्पंकुरुपांडव ॥ गंता
सित्वंमहेंद्रस्यपूर्वैःसहसलोकताम् २८ बहुविघ्नश्चनृपतेक्रतुरेषस्मृतोमहान् ॥ छिद्राण्यस्यतुवांछंतियज्ञघ्नाब्रह्मराक्षसाः २९ युद्धंचक्षत्रशमनंपृथिवीक्षयकारणम् ॥
किंचिदेवनिमित्तंचभवत्यत्रक्षयावहम् ३० एतत्संचिंत्यराजेंद्रयत्क्षेमंतत्समाचर ॥ अप्रमत्तोत्थितोनित्यंचातुर्वर्ण्यस्यरक्षणे ३१ भवएधस्वमोदस्वधनैस्तर्पयच
द्विजान् ॥ एतत्तेविस्तरेणोक्तंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ आपृच्छेत्वांगमिष्यामिदाशार्हनगरींप्रति ३२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमाख्यायपार्थेभ्योनारदोजन
मेजय ॥ जगामतैर्वृतोराजन्नृषिभिर्यैःसमागतः ३३ गतेतुनारदेपार्थोभ्रातृभिःसहकौरवः ॥ राजसूयंक्रतुश्रेष्ठंचिंतयामासपार्थिवः ३४ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेसभापर्वणिलोकपालसभाख्यानपर्वणिपांडुसंदेशकथनेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ समाप्तंचलोकपालसभाख्यानपर्व ॥ अथराजसूयारंभपर्व ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ऋषेस्तद्वचनंश्रुत्वानिशश्वासयुधिष्ठिरः ॥ चिंतयन्राजसूयेष्टिंनलेभेशर्मभारत १ राजर्षीणांचतंश्रुत्वामहिमानंमहात्मनाम् ॥ यज्वनांक
र्मभिःपुण्यैर्लोकप्राप्तिंसमीक्ष्यच २ हरिश्चंद्रंचराजर्षिंरोचमानंविशेषतः ॥ यज्वानंयज्ञमाहर्तुंराजसूयमियेषसः ३ युधिष्ठिरस्ततःसर्वानर्चयित्वासभासदः ॥
प्रत्यर्चितश्चतैःसर्वैर्यज्ञायैवमनोदधे ४ सराजसूयंराजेंद्रकुरूणामृषभस्तदा ॥ आहर्तुंप्रवणंचक्रेमनःसंचिंत्यचासकृत् ५ ॥

२९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ऋषेरिति १ । २ । ३ । ४ । ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६ । ७ दीयतामित्युवाचेतिशेषः पाठांतरेतुस्पष्टं ८ । ९ । १० अविग्रहाःकलहशून्याः ११ वार्धुषीवृद्ध्युपजीविका यज्ञसत्वानि क्रतूनांसामर्थ्यानि सद्यःपुष्कलफलप्रदत्वादिविषयाणि १२ अनुकर्षं दारिद्र्याद्राजकीयद्रव्यस्यातीतवर्षस्य ऋणत्वेनधारणं । निष्कर्षंकरार्थंप्रजापीडनं । मूर्छनंवृद्धिः । १३ । १४ । १५ षट्सुसंधिविग्रहादिषु यस्यप्रियादिंकर्त्तुं नैगमैर्वणिग्भिःसह आसन्नितिशेषः इतेरनृपावणिग्वधेनकरदीकृताइत्यर्थः तत्रतस्मिन् । विषयोदेशः १६ कामतोयथेष्टमुपयुंजानैर्दिव्यान्नवस्त्रादिभोगंकुर्वद्भिः यतोलोभजैर्विमोहोत्थैराजसैर्वृत्तिविशेषैस्तृष्णादिभिस्ताद्दशैर पिवृद्धेवृद्धिमानभूव १७ यस्मिन्विषये राजन्राज्ञि पितृतः पितृगुणैर्नीतिशिक्षणादिभिः मातृतोमातृगुणैर्वात्सल्यादिभिः १८ । १९ । २० वारुणं

भूयश्चाद्भुतवीर्यौजाधर्ममेवानुचिंतयन् ॥ किंहितंसर्वलोकानांभवेदितिमनोदधे ६ अनुगृह्णन्प्रजाःसर्वाःसर्वधर्मभृतांवरः ॥ अविशेषेणसर्वेषांहितंचक्रे युधिष्ठिरः ७ सर्वेषांदीयतांदेयंमुष्णन्कोपमदावुभौ ॥ साधुधर्मेतिधर्मेतिनान्यच्छ्रुयेतभाषितम् ८ एवंगतेततस्तस्मिन्पितरीवाश्वसन्जनाः ॥ नतस्य विद्यतेद्वेष्टाततोऽस्याजातशत्रुता ९ परिग्रहान्नरेन्द्रस्यभीमस्यपरिपालनात् ॥ शत्रूणांक्षपणाच्चैवबीभत्सोःसव्यसाचिनः १० धीमतःसहदेवस्यधर्माणामनु शासनात् ॥ वैनत्यात्सर्वतश्चैवनकुलस्यस्वभावतः ॥ अविग्रहावीतभयाःस्वकर्मनिरताःसदा ११ निकामवर्षाःस्फीताश्चआसन्जनपदास्तथा ॥ वार्धुषी यज्ञसत्वानिगोरक्षंकर्षणंवणिक् १२ विशेषात्सर्वमेवैतत्संजज्ञेराजकर्मणा ॥ अनुकर्षंचनिष्कर्षंव्याधिपावकमूर्छनम् १३ सर्वमेवनतत्रासीद्धर्मनित्येयुधि ष्ठिरे ॥ दस्युभ्योवंचकेभ्यश्चराज्ञःप्रतिपरस्परम् १४ राजवल्लभतश्चैवनाश्रूयतमृषाकृतम् ॥ प्रियंकर्तुमुपस्थातुंबलिकर्मस्वकर्मजम् १५ अभिहर्तुंनृपाः षट्सुपृथक्जात्यैश्चनैगमैः ॥ ववृधेविषयस्तत्रधर्मनित्येयुधिष्ठिरे १६ कामतोऽप्युपयुंजानैराजसैर्लोभजैर्जनैः ॥ सर्वव्यापीसर्वगुणीसर्वसाहःसर्वराट् १७ यस्मिन्न धिकृतःसम्राड्भ्राजमानोमहायशाः ॥ यत्रराजन्दशदिशःपितृतोमातृतस्तथा ॥ अनुरक्ताःप्रजाआसन्नागोपालाद्द्विजातयः १८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ समंत्रिणः समानाय्यभ्रातॄंश्चवदतांवरः ॥ राजसूयंप्रतितदापुनःपुनरपृच्छत १९ तेपृच्छमानाःसहितावचोऽर्घ्यंमंत्रिणस्तदा ॥ युधिष्ठिरंमहाप्राज्ञंयियक्षुमिदमब्रुवन् २० येनाभिषिक्तोनृपतिर्वारुणंगुणमृच्छति ॥ तेनराजाऽपितंकृत्स्नंसम्राड्गुणमभीप्सति २१ तस्यसम्राड्गुणार्हस्यभवतःकुरुनंदन ॥ राजसूयस्यसमयंमन्यंतेसुहृदस्तव २२ तस्ययज्ञस्यसमयःस्वाधीनःक्षत्रसंपदा ॥ साम्नाषडग्नयोयस्मिंश्चीयंतेशंसितव्रतैः २३ दर्वीहोमानुपादायसर्वान्यःप्राप्नुतेक्रतून् ॥ अभिषेकंचयस्यांतेसर्वजित्तेनचोच्यते २४ समर्थोऽसिमहाबाहोसर्वेतेवशगावयम् ॥ अचिरात्त्वंमहाराजराजसूयमवाप्स्यसि २५ अविचार्यमहाराजराजसूयेमनःकुरु ॥ इत्येवंसुहृदःसर्वेपृथक्चसहचाब्रुवन् २६

गुणंजलधातुजयं सम्राड्गुणंभूधातुजयं २१ । २२ अग्नयःअग्निस्थापनार्थानिस्थंडिलानि साम्नासामवेदविहितैर्मंत्रैश्चीयंतेरच्यंते २३ दर्वीति । दर्वीहोमोऽग्निहोत्रादिस्तत्प्रभृती न्सर्वान् क्रतूनिष्टिपशुसोमयागान्प्राप्नुतेव्याप्नोति तत्समुदायात्मकइत्यर्थः । अभिषेकफलंसर्वजित्त्वं । 'आत्रेयोऽगमभिषिषेचतस्माद्वंगसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परी याय' इतिश्रुतं २४ । २५ । २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

धृष्टंप्रगल्भं । इष्टंआप्ततमं वरिष्ठंश्रेष्ठतमम् २७ । २८ । २९ कथंभवेत्फलवतीतिशेषः ३० । ३१ । ३२ आत्मवान्जितचित्तः ३३ विममृशे कथंयज्ञःसिद्ध्येत् कथंवालोकनाशोनस्यादितिविमर्शंकृत
वान् । सामर्थ्यंपृथ्वींजेतुं । योगंधनसंपत्तिं । व्ययागमौधनस्यैव ३४ एतान्सम्यक् संख्यादिनाधियाचविमृश्य । ३५ । ३६ । सर्वस्मात् लोक्यतइतिलोकोदृश्यंमूलाज्ञानंतस्मात्परं । 'तमसःपरस्तात्'

सधर्म्यंपांडवस्तेषांवचःश्रुत्वाविशांपते ॥ धृष्टमिष्टंवरिष्ठंचजग्राहमनसाऽरिहा २७ श्रुत्वासुहृद्वचस्तच्चजानंश्चाप्यात्मनःक्षमम् ॥ पुनःपुनर्मनोदध्रेराजसूयायभारत
२८ सभ्रातृभिःपुनर्धीमानृत्विग्भिश्चमहात्मभिः ॥ मंत्रिभिश्चापिसहितोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ धौम्यद्वैपायनाद्यैश्चमंत्रयामासमंत्रवित् २९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
॥ ॥ इयंयाराजसूयस्यसम्राडर्हस्यसुक्रतोः ॥ श्रद्दधानस्यवदतःस्पृहामेसाकथंभवेत् ३० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तास्तुतेतेनराज्ञाराजीवलोचन ॥ इदमू
चुर्वचःकालेधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ३१ अर्हस्त्वमसिधर्मज्ञराजसूयंमहाक्रतुम् ॥ अथैवमुक्तेनृपताऋत्विग्भिरृषिभिस्तथा ३२ मंत्रिणोभ्रातरश्चास्यतद्वचःप्रत्यपूजयन् ॥
सतुराजामहाप्राज्ञःपुनरेवात्मनाऽऽत्मवान् ३३ भूयोविममृशेपार्थोलोकानांहितकाम्यया ॥ सामर्थ्ययोगंसंप्रेक्ष्यदेशकालौव्ययागमौ ३४ विमृश्यसम्यक्चधिया
कुर्वन्प्राज्ञोनसीदति ॥ नहियज्ञसमारंभःकेवलात्मविनिश्चयात् ३५ भवतीतिसमाज्ञाययत्नतःकार्यमुद्वहन् ॥ सनिश्चयार्थंकार्यस्यकृष्णमेवजनार्दनम् ३६ सर्वलो
कात्परंमत्वाजगाममनसाहरिम् ॥ अप्रमेयंमहाबाहुंकामाज्जातमजंनृषु ३७ पांडवस्तर्कयामासकर्मभिर्देवसंमतैः ॥ नास्यकिंचिदविज्ञातंनास्यकिंचिदकर्मजम् ३८
नसकिंचिन्नविषहेदितिकृष्णममन्यत ॥ सतुतांनैष्ठिकींबुद्धिंकृत्वापार्थोयुधिष्ठिरः ३९ गुरुवद्भूतगुरवेप्राहिणोद्दूतमंजसा ॥ शीघ्रगेनरथेनाशुसदूतःप्राप्ययादवान् ४०
द्वारकावासिनंकृष्णंद्वारवत्यांसमासदत् ॥ दर्शनाकांक्षिणंपार्थंदर्शनाकांक्षयाऽच्युतः ४१ इंद्रसेनेनसहितइंद्रप्रस्थमगात्तदा ॥ व्यतीत्यविविधान्देशांस्त्वरावान्
क्षिप्रवाहनः ४२ इंद्रप्रस्थगतंपार्थमभ्यगच्छज्जनार्दनः ॥ सगृहेपितृवद्भ्रात्राधर्मराजेनपूजितः ४३ भीमेनचततोऽपश्यत्स्वसारंप्रीतिमान्पितुः ॥ प्रीतःप्रीतेनसु
हृदारेमेससहितस्तदा ४४ अर्जुनेनयमाभ्यांचगुरुवत्पर्युपासितः ॥ तंविश्रांतंशुभेदेशेक्षणिनंकल्पमच्युतम् ॥ धर्मराजःसमागम्यज्ञापयत्स्वप्रयोजनम् ४५
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ प्रार्थितोराजसूयोमेनचासौकेवलेप्सया ॥ प्राप्यतेयेनतत्तेहिविदितंकृष्णसर्वशः ४६ यस्मिन्सर्वंसंभवतियश्चसर्वत्रपूज्यते ॥ यश्च
सर्वेश्वरोराजाराजसूयंसविंदति ४७ तंराजसूयंसुहृदःकार्यमाहुःसमेत्यमे ॥ तत्रमेनिश्चिततमंतवकृष्णगिराभवेत् ४८ केचिद्धिसौहृदादेवनदोषंपरिचक्षते ॥ स्वार्थ
हेतोस्तथैवान्येप्रियमेववदंत्युत ४९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इतिश्रुतेः । अतएवाऽप्रमेयं वाङ्मनसातीतत्वात् । कामात् बहुस्यांप्रजायेयेत्यादिश्रुतादीक्षणान्नतुकर्मवशत्वात् ३७ देवानांसंमतैःकर्मभिर्बालेनापिपूतनावधादिभिः । संमितैरितिपाठे देवकर्मतुल्यैरित्यर्थः ।
अनुजानता । नास्येति । सर्वज्ञः सर्वकृत् सर्वसहइतिपादत्रयार्थः । ३८ । ३९ । भूतगुरवेऽपि गुरुवदाशीर्वादसंदेशादिनायुक्तं ४० । ४१ । ४२ भ्रात्रापितृष्वसृजेन ४३ । ४४ क्षणिनंसावसरं
कल्पंसमर्थं ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५० । ५१ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ सर्वैरिति । सर्वराजजयाद्राजसूये ऽधिक्रियते । राजजयश्चप्रधानमल्लनिबर्हणन्यायेन जरासंधवधेनैव जायतइत्यभिप्रेत्याह जानतइत्यादिना १ अवरजमर्वाग्जातम् । यद्वा यत्पलायनपरमवशेषितंक्षत्रं तस्मादवराणीचाज्जातंनीचजम् । अतएवक्षत्रसंज्ञितंनतुक्षत्रकर्मयोग्यम् २ तैश्चायंकुलसंकल्पःसर्वक्षत्रसमुदायेनसंकेतःकृतोयः सर्वक्षत्रजित्तः अस्माकंमध्येसम्राड् राज्ञामधिराजाभविष्यतीतिवक्ष्यमाणः । निदेशवाग्भिः पूर्वपूर्वोपदेशवाक्यैः इमसिद्धं तत्तेविदितम् । निदेशभाग्भिरितिपाठे अस्वतंत्रैःक्षत्रियैरित्यर्थः ३ तत्रपूर्वमैलःसम्राड्जातइत्याह ऐलस्येति । ऐलःपुरूरवाः इक्ष्वाकुवंशस्यचमनोरिलाइक्ष्वाकुश्च । तत्रइलायाः पुरूरवादयः इक्ष्वाकोर्ना

प्रियमेवपरीप्संतेकेचिदात्मनियद्धितम् ॥ एवंप्रायाश्चदृश्यंतेजनवादाःप्रयोजने ५० त्वंतुहेतूनतीत्यैतान्कामक्रोधौव्युदस्यच ॥ परमंयत्क्षमंलोकेयथावद्वक्तुमर्हसि५१
इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयारंभपर्वणिवासुदेवागमनेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ कृष्णउवाच ॥ ॥ सर्वैर्गुणैर्महाराजराजसूयंत्वमर्हसि ॥ जानतस्त्वेवतेसर्वंकिंचिद्वक्ष्यामिभारत १ जामदग्न्येनरामेणक्षत्रंयदवशेषितम् ॥ तस्मादवरजंलोकेयदिदंक्षत्रसंज्ञितम् २ कृतोऽयंकुलसंकल्पःक्षत्रियैर्वसुधाधिप ॥ निदेशवाग्भिस्तत्तेहविदितंभरतर्षभ ३ ऐलस्येक्ष्वाकुवंशस्यप्रकृतिंपरिचक्षते ॥ राजानःश्रेणिबद्धाश्चतथाऽन्येक्षत्रियाभुवि ४ ऐलवंश्याश्चयेराजंस्तथैवेक्ष्वाकवोनृपाः ॥ तानिचैकशतंविद्धिकुलानिभरतर्षभ ५ ययातेस्त्वेवभोजानांविस्तरोगुणतोमहान् ॥ भजतेऽद्यमहाराजविस्तरंसचतुर्दिशम् ६ तेषांतथैवतांलक्ष्मींसर्वक्षत्रमुपासते ॥ इदानीमेववैराजन्जरासंधोमहीपतिः ७ अभिभूयश्रियंतेषांकुलानामभिषेचितः ॥ स्थितोमूर्ध्निनरेंद्राणामोजसाऽऽक्रम्यसर्वशः ८ सोऽवनींमध्यमांभुक्त्वामिथोभेदममन्यत ॥ प्रभुर्यस्तुपरोराजायस्मिन्नेकवशेजगत् ९ ससाम्राज्यंमहाराजप्राप्तोभवतियोगतः ॥ तंसराजाजरासंधंसंश्रित्यकिलसर्वशः १० राजन्सेनापतिर्जातःशिशुपालःप्रतापवान् ॥ तमेवचमहाराजशिष्यवत्समुपस्थितः ११ वक्रःकरूषाधिपतिर्मायायोधीमहाबलः ॥ अपरौचमहावीर्यौमहात्मानौसमाश्रितौ १२ जरासंधंमहावीर्यंतौहंसडिंभकावुभौ ॥ वक्रदंतःकरूषश्चकरभोमेघवाहनः ॥ मूर्ध्नादिव्यमणिंबिभ्रद्यमद्भुतमणिंविदुः १३ मुरुंचनरकंचैववशास्तियोयवनाधिपः ॥ अपर्यंतबलोराजाप्रतीच्यांवरुणोयथा १४ भगदत्तोमहाराजवृद्धस्तवपितुःसखा ॥ सवाचाप्रणतस्तस्यकर्मणाचविशेषतः १५ स्नेहबद्धश्चमनसापितृवद्भक्तिमांस्त्वयि ॥ प्रतीच्यांदक्षिणंचांतंपृथिव्याःप्रतियोनृपः १६ ॥ ॥ ॥

भागादयश्चेतिसोमसूर्यवंशीयराजसु द्वौमुख्यौ । तयोःप्रकृतिं प्रजामिवप्रजां करदत्वात् । काऽसौप्रकृतिरित्यतआह राजानइति । श्रेणिबद्धास्तंसांदाम्नावलीवर्दाइवाऽऽज्ञयाबद्धाः ४ वंशद्वयेऽप्येवंक्रमतःशतं सम्राजांकुलानिजातानीत्याह ऐलवंश्याइति ५ ययातेर्वंशेइतिशेषः अद्यसंप्रति ६ इदानीमेवाभिषेचितोनरेंद्रैरितिशेषः ७ मध्यमांमथुरादेशरूपामस्मदीयामस्मामुद्रारवर्तीं गतेषुभुक्त्वा मिथोऽस्माभिःसह भेदं वैरममन्यत तेनसःअस्मान्सर्वश्रेष्ठान्जित्वा सएवसाम्राज्यंप्राप्तइत्याह प्रभुरित्यादिना । चतुर्जस्तुपरोराजेतिपाठे चतुर्जोजरासंधः ८ द्वेमातरौपिताजराराक्षसीचेति चतुर्भ्योजातत्वात् ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ भगदत्तोमध्यस्थइत्याह भगेति १५ । १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

त्वत्पक्षेतुकुंतिभोजएकएवेत्याह मातुलइति १७ पौंड्रकोऽपिपरपक्षेएवास्तीत्याह जरेति १८ । १९ । २० अस्मच्छ्वशुरोभीष्मकोऽपिपरपक्षएवास्तीत्याह चतुर्थेति । पृथिव्याश्चतुर्थांशभाक् २१ । २२ । २३ सःबलंकुलंचाऽऽत्मनोनज्ञातवान्यतोमच्छत्रुरक्षेगत्वा मयाजामात्राऽपिसह कलहमिच्छतीतिभावः २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

मातुलोभवतःशूरःपुरुजित्कुंतिवर्द्धनः ॥ सतेसन्नतिमानेकःस्नेहतःशत्रुसूदनः १७ जरासंधंगतस्त्वेवपुरायोनमयाहतः ॥ पुरुषोत्तमविज्ञातोयोऽसौचेदिषुदुर्मतिः १८ आत्मानंप्रतिजानातिलोकेऽस्मिन्पुरुषोत्तमम् ॥ आदत्तेसततंमोहाद्यःसचिन्हंचमामकम् १९ वंगपुंड्रकिरातेषुराजाबलसमन्वितः ॥ पौंड्रकोवासुदेवेतियोऽसौलोकेऽभिविश्रुतः २० चतुर्थभाङ्महाराजभोजइंद्रसखोबली ॥ विद्याबलाद्योव्यजयत्सपांड्यक्रथकैशिकान् २१ भ्रातायस्याकृतिःशूरोजामदग्न्यसमोऽभवत् ॥ सभक्तोमागधंराजाभीष्मकःपरवीरहा २२ प्रियाण्याचरतःप्रह्वान्सदासंबंधिनस्ततः ॥ भजतोनभजत्यस्मानप्रियेषुव्यवस्थितः २३ नकुलंसबलंराजन्नभ्यजानात्तथाऽऽत्मनः ॥ पश्यमानोयशोदीप्तंजरासंधमुपस्थितः २४ उदीच्याश्चतथाभोजाःकुलान्यष्टादशप्रभो ॥ जरासंधभयादेवप्रतीचींदिशमास्थिताः २५ शूरसेनाभद्रकारावोधाःशाल्वाःपटच्चराः ॥ सुस्थलाश्चसुकुट्टाश्चकुलिंदाःकुंतिभिःसह २६ शाल्वायनाश्चराजानःसोदर्यानुचरैःसह ॥ दक्षिणायेचपांचालाःपूर्वाःकुंतिषुकोशलाः २७ तथोत्तरांदिशंचापिपरित्यज्यभयार्दिताः ॥ मत्स्याःसन्यस्तपादाश्चदक्षिणांदिशमाश्रिताः २८ तथैवसर्वपांचालाजरासंधभयार्दिताः ॥ स्वराज्यंसंपरित्यज्यविद्रुताःसर्वतोदिशम् २९ कस्यचित्त्वथकालस्यकंसोनिर्मथ्ययादवान् ॥ बार्हद्रथसुतेदेव्यावुपागच्छद्वृथामतिः ३० अस्तिःप्राप्तिश्चनाम्नातेसहदेवानुजेऽबले ॥ बलेनतेनस्वज्ञातीनभिभूयवृथामतिः ३१ श्रैष्ठ्यंप्राप्तःसतस्यासीदतीवापनयोमहान् ॥ भोजराजन्यवृद्धैश्चपीड्यमानैर्दुरात्मना ३२ ज्ञातित्राणमभीप्सद्भिरस्मत्संभावनाकृता ॥ दत्वाऽक्रूरायसुतनुंतामाहुकसुतांतदा ३३ संकर्षणद्वितीयेनज्ञातिकार्यंमयाकृतम् ॥ हतौकंससुनामानौमयारामेणचाप्युत ३४ भयेतुसमतिक्रांतेजरासंधेसमुद्यते ॥ मंत्रोऽयंमंत्रितोराजन्कुलैरष्टादशावरैः ३५ अनारमंतोनिघ्नंतोमहास्त्रैःशत्रुघातिभिः ॥ नहन्यामोवयंतस्यत्रिभिर्वर्षशतैर्बलम् ३६ तस्यह्यमरसंकाशौबलेनबलिनांवरौ ॥ नामभ्यांहंसडिंभकावशस्त्रनिधनावुभौ ३७ तावुभौसहितौवीरौजरासंधश्चवीर्यवान् ॥ त्रयस्त्रयाणांलोकानांपर्याप्ताइतिमेमतिः ३८ नहिकेवलमस्माकंयावंतोऽन्येचपार्थिवाः ॥ तथैवतेषामासीच्चबुद्धिर्बुद्धिमतांवर ३९ अथहंसइतिख्यातःकश्चिदासीन्महान्नृपः ॥ रामेणसहतस्तत्रसंग्रामेऽष्टादशावरे ४० हतोहंसइतिप्रोक्तमथकेनापिभारत ॥ तच्छ्रुत्वाडिंभकोराजन्यमुनांभस्यमज्जत ४१ विनाहंसेनलोकेऽस्मिन्नाहंजीवितुमुत्सहे ॥ इत्येतांमतिमास्थायडिंभकोनिधनंगतः ४२ तथातुडिंभकंश्रुत्वाहंसःपरपुरंजयः ॥ प्रपेदेयमुनामेवसोऽपितस्यांन्यमज्जत ४३ ॥ ॥ ॥

३३ । ३४ कुलैर्भर्त्रीपुरोहितश्चैवेत्यादिनाप्राक्प्रदर्शितैः ३५ नहन्यामोनहतवंतः वर्षशतैर्वर्षशततुल्यैस्त्रिभिर्वर्षैरित्यर्थः ३६ । ३७ । ३८ । ३९ सहंसः हतः मरणतुल्यांमूर्छांप्रापितः ४० । ४१ । ४२ । ४३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० ॥ ॥

तौसराजाजरासंधःश्रुत्वाचनिधनंगतौ ॥ पुरंशून्येनमनसाप्रययौभरतर्षभ ४४ ततोवयममित्रघ्नतस्मिन्प्रतिगतेनृपे ॥ पुनरानंदिनःसर्वेमथुरायांवसामहे
४५ यदात्वभ्येत्यपितरंसावैराजीवलोचना ॥ कंसभार्याजरासंधंदुहितामागधंनृपम् ॥ चोदयत्येवराजेंद्रपतिव्यसनदुःखिता ४६ पतिघ्नंमेजहीत्येवंपुनःपुनर
रिंदम ॥ ततोवयंमहाराजतंमंत्रंपूर्वमंत्रितम् ४७ संस्मरंतोविमनसोव्यपयातानराधिप ॥ पृथक्त्वेनमहाराजसंक्षिप्यमहतींश्रियम् ४८ पलायामोभयात्तस्यससुतज्ञा
तिबांधवाः ॥ इतिसंचिंत्यसर्वेस्मप्रतीचींदिशमाश्रिताः ४९ कुशस्थलींपुरींरम्यांरैवतेनोपशोभिताम् ॥ ततोनिवेशंतस्यांचकृतवंतोवयंनृप ५० तथैव
दुर्गसंस्कारंदेवैरपिदुरासदम् ॥ स्त्रियोऽपियस्यांयुध्येयुःकिमुवृष्णिमहारथाः ५१ तस्यांवयममित्रघ्ननिवसामोऽकुतोभयाः ॥ आलोच्यगिरिमुख्यंतंमागधंतीर्ण
मेवच ५२ माधवाःकुरुशार्दूलपरांमुदमवाप्नुवन् ॥ एवंवयंजरासंधादभितःकृतकिल्बिषाः ५३ सामर्थ्यवंतःसंबंधाद्गोमंतंसमुपाश्रिताः ॥ त्रियोजनायतंसद्म
त्रिस्कंधंयोजनावधि ५४ योजनांतेशतद्वारंवीरविक्रमतोरणम् ॥ अष्टादशावरैर्नद्धंक्षत्रियैर्युद्धदुर्मदैः ५५ अष्टादशसहस्राणिभ्रातॄणांसंतिनःकुले ॥ आहुकस्य
शतंपुत्राएकैकस्त्रिदशावरः ५६ चारुदेष्णःसहभ्रात्राचक्रदेवोऽथसात्यकिः ॥ अहंचरौहिणेयश्चसांबःप्रद्युम्नएवच ५७ एवमेतेरथाःसप्तराजनन्यान्निबोधमे ॥
कृतवर्माह्यनाधृष्टिःसमीकःसमितिंजयः ५८ कंकःशंकुश्चकुंतिश्चसप्तैतेवैमहारथाः ॥ पुत्रौचांधकभोजस्यवृद्धोराजाचतेदश ५९ वज्रसंहननावीरावीर्यवंतोमहा
रथाः ॥ स्मरंतोमध्यमंदेशंवृष्णिमध्येव्यवस्थिताः ६० सत्वंसम्राड्गुणैर्युक्तःसदाभरतसत्तम ॥ क्षत्रेसम्राजमात्मानंकर्तुमर्हसिभारत ६१ नतुशक्यंजरासंधेजी
वमानेमहाबले ॥ राजसूयस्त्वयाऽवाप्तुमेषाराजन्मतिर्मम ६२ तेनरुद्धाहिराजानःसर्वेजित्वागिरिव्रजे ॥ कंदरेपर्वतेंद्रस्यसिंहेनेवमहाद्विपाः ६३ सहिराजाजरा
संधोयियक्षुर्वसुधाधिपैः ॥ महादेवंमहात्मानमुमापतिमरिंदम ६४ आराध्यतपसोग्रेणनिर्जितास्तेनपार्थिवाः ॥ प्रतिज्ञायाश्चपारंसगतःपार्थिवसत्तम ६५
सहिनिर्जित्यनिर्जित्यपार्थिवान्पृतनागतान् ॥ पुरमानीयबद्ध्वाचचकारपुरुषव्रजम् ६६ वयंचैवमहाराजजरासंधभयात्तदा ॥ मथुरांसंपरित्यज्यगताद्वारवतीं
पुरीम् ६७ यदित्वेनंमहाराजयज्ञंप्राप्तुमभीप्ससि ॥ यतस्वतेषांमोक्षायजरासंधवधायच ६८ समारंभोनशक्योऽयमन्यथाकुरुनंदन ॥ राजसूयस्यकात्स्न्येंन
कर्तुंमतिमतांवर ६९ इत्येषामेमतीराजन्यथावामन्यसेऽनघ ॥ एवंगतेममाचक्ष्वस्वयंनिश्चित्यहेतुभिः ७० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयारंभपर्व
णिकृष्णवाक्येचतुर्दशोऽध्यायः १४ ॥ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ उक्तंत्वयाबुद्धिमतायन्नान्योवक्तुमर्हति ॥ संशयानांहिनिर्मोक्तात्वन्नान्योविद्यतेभुवि १

॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ । ३ राजसूयंदुष्प्रापंमत्वाशममेवपरंमन्वानआह विशालेति । भूमिरिवस्थिरानिश्चयात्मिकाचित्तवृत्तिः साबहुलाविषयभेदाद्बहुप्रकारा इदंसाधयिष्यइत्येवंरूपा । अतएवविशालाशालेवशाला आवरणं निरावरणाब्रह्मलोकायापिस्पृहयति । बहुरत्नसमाचिताबहुभिरनंतैस्तत्तज्जात्युत्कृष्टैर्विषयैर्व्याप्ताऽतः पुरुषः कार्येषुस्वस्यबलाबलंनजानाति । सदूरंगत्वाबुद्धेःपरांनिष्ठांप्रत्यगात्मरूपांप्राप्य श्रेयोमोक्षाख्यंविजानातिनान्यथा बहुपुदुष्प्रापेष्वर्थेषुव्यासक्तचित्तत्वात् । यथोक्तंभगवता'व्यवसायात्मिकाबुद्धिरेकेहकुरुनंदन । बहुशाखाह्यनंताश्चबुद्धयोऽव्यवसायिनां'इति व्यवसायस्तत्त्वनिश्चयइति । प्राञ्चस्तुभूमिर्मंत्रस्यविषयः । विशालाविस्तीर्णा । बहुशाखापुरुषभेदेनबुद्धिभेदात् बहुलाबहूपायविस्फुरणात् । अतएवबहुभिर्मंत्रज्ञैःसहमंत्र्यते । बहुभिर्भूहिरण्यहस्त्यश्वरथमित्रस्त्रीप्रभृतिभिरनेकैरत्नैःसमन्विता । एतस्यांमंत्रभूमौविगाह्यमानायांदूरंगत्वा अंगपंचकषड्गुणशक्तित्रयसिद्धित्रयसप्तोपायादिसमस्तनीतिभूमिमवगाह्य । अतस्त्वमेवसर्वज्ञोऽस्मद्धितैषी कार्याकार्यनिश्चयंवेत्सीतिभावः ४ 'यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः । नालमेकस्यतत्सर्वमितिमत्वाशमंव्रजेत्' इत्युक्तेः शमएवश्रेयानित्याह शममिति । शमस्वीकारेहेतुमाह आरंभेराजसूयारंभेक्रतुफलंपारमेष्ठ्यंपरमेष्ठितादात्म्यंदुष्प्रापंअशक्तत्वादस्माकमित्यर्थः ५

गृहेगृहेहिराजानःस्वस्यस्वस्यप्रियंकराः ॥ नचसाम्राज्यमाप्तास्तेसम्राट्शब्दोहिकृच्छ्रभाक् २ कथंपरानुभावज्ञःस्वंप्रशंसितुमर्हति ॥ परेणसमवेतस्तुयःप्रशस्यःसपूज्यते ३ विशालाबहुलाभूमिर्बहुरत्नसमाचिता ॥ दूरंगत्वाविजानातिश्रेयोवृष्णिकुलोद्वह ४ शममेवपरंमन्येशमात्क्षेमंभवेन्मम ॥ आरंभेपारमेष्ठ्यंतुनप्राप्यमितिमेमतिः ५ एवमेतेहिजानंतिकुलेजातामनस्विनः ॥ कश्चित्कदाचिदेतेषांभवेच्छ्रेष्ठोजनार्दन ६ वयंचैवमहाभागजरासंधभयात्तदा ॥ शंकिताःस्ममहाभागदौरात्म्यात्तस्यचानघ ७ अहंहितवदुर्द्धर्षभुजवीर्याश्रयःप्रभो ॥ नात्मानंबलिनंमन्येत्वयितस्माद्विशंकिते ८ त्वत्सकाशाच्चरामाच्चभीमसेनाच्चमाधव ॥ अर्जुनाद्वामहाबाहोहंतुंशक्योनवेतिवै ॥ एवंजानन्हिवार्ष्णेयविमृशामिपुनःपुनः ९ त्वंमेप्रमाणभूतोऽसिसर्वकार्येषुकेशव ॥ तच्छ्रुत्वाचाब्रवीद्भीमोवाक्यंवाक्यविशारदः १० ॥ ॥ भीमउवाच ॥ ॥ अनारंभपरोराजावल्मीकइवसीदति ॥ दुर्बलश्चानुपायेनबलिनंयोऽधितिष्ठति ११ अतंद्रितश्चप्रायेणदुर्बलोबलिनंरिपुम् ॥ जयेत्सम्यक्प्रयोगेणनीत्याऽर्थानात्मनोहितान् १२ कृष्णेनयोमयिबलंजयःपार्थेधनंजये ॥ मागधंसाधयिष्यामइष्टिंत्रयइवाग्नयः १३ ॥ ॥ कृष्णउवाच ॥ ॥ अर्थानारभतेबालोनानुबंधमवेक्षते ॥ तस्मादरिंनमृष्यंतिबालमर्थपरायणम् १४ जित्वाजय्यान्यौवनाश्विःपालनाच्चभगीरथः ॥ कार्तवीर्यस्तपोवीर्याद्बलात्तुभरतोविभुः १५ ॥ ॥ ॥ ॥

कृष्णमेवोद्दिश्याह एवमिति। एतेऽस्मदीयाःसभासदः मनस्विनोभीमादयः श्रेष्ठः सर्वान्जेतुंसमर्थोभविष्यतीतिजानंति ६ नत्वस्माकंमध्ये तादृशःकश्चिदस्तीत्याह वयंचेति ७ शंकायांहेतुमाह अहंहीति ८ तथाऽपित्वत्प्रभृतीनांचतुर्णांमध्येकश्चिदेनंहंतुंसमर्थोऽस्तिनवेतिविमृशामि युष्माकमप्यनंतशक्तित्वंजानन्नित्याह त्वत्सकाशादिति ९ । १० । ११ नत्याऽर्थान्नीतिंप्राप्यानर्थान् नीत्येतितृतीयांतंवा १२ मागधंजरासंधम् १३ भीमंप्रकोपयन्कृष्णउवाच अर्थानिति । बालोऽव्युत्पन्नः । अनुबंधंविपाकम् । अर्थपरायणंस्वकार्यतत्परम् । नमृष्यंतिनविचारयंति १४ यौवनाश्विर्मांधाता जय्यान्जेतव्यान् बाह्यांतरशत्रून्जित्वा । जयादयः पंचसाम्राज्यहेतवइतिभावः । हित्वाकरानितिपाठे करत्यागादयः पंच १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सर्वाकारंजयादिपंचप्रकारम् । यौवनाश्विप्रभृतयः एकैकेनगुणेनसाम्राज्यंप्राप्तास्त्वंतुतत्सर्वैरपिगुणैरिच्छसीतिभावः १६ तानेवगुणानाह निग्राह्याः निग्रहमर्हंतितेनिग्राह्याः । विजिताः शत्रवएवल क्षणं ध्वजो यस्यसाम्राज्यस्य । एतेनजयपूर्वकं तन्मुख्यमित्युक्तं तच्चयौवनाश्वेदृष्टं । प्राप्तिःपालनं भगीरथेप्राप्तिरिति साम्राज्यलक्षणमित्येकदेशानुषंगेणयोज्यम् । साचधर्मादिलक्षणैःसहिते तियोज्यम् । धर्मोयोगःकार्त्तवीर्ये । अर्थोवृद्धिर्मरुत्ते । नयोनीतिबलंभरते १७ बार्हद्रथोजरासंधइत्यतःप्राक् 'मंत्रान्वश्यानतुमृशन्नेत्रमेवसतांयुगे । निग्राह्यलक्षणंप्राप्तोधर्मार्थिनयलक्षणैः'इतिपठंति । जरासंधस्तत्साम्राज्यंनिग्राह्यलक्षणंप्राप्तइति सार्द्धेनसंबंधः । किंभूतः सः धर्मार्थिनयलक्षणैःधर्मोलाभोनीतिश्चएतैर्लक्षणैः सतांयुगेसंघेएवमेव वयमिव मंत्रानविचारान् वश्यान्स्वकृतिसाध्याननुमृ शन्ननुतिष्ठन् सर्वाकारं साम्राज्यमिच्छतस्तव जरासंधः प्रतिकूलोस्तीतिविद्धि । तर्हिसएव सम्राडस्त्वितिचेत्तस्य राजपीडाकरत्वान्नेत्याह नचेति । १८ । १९ । नोऽस्माभिर्नचदृष्टः जरासंधेन अभागोऽ

ऋद्ध्यामरुत्तस्तान्पंचसम्राजस्त्वनुशुश्रुम ॥ साम्राज्यमिच्छतस्तेतुसर्वाकारंयुधिष्ठिर १६ निग्राह्यलक्षणंप्राप्तिर्धर्मार्थनयलक्षणैः १७ बार्हद्रथोजरासंधस्त द्विद्धिभरतर्षभ ॥ नचैनमनुरुद्ध्यंतेकुलान्येकशतंनृपाः ॥ तस्मादिहबलादेवसाम्राज्यंकुरुतेहिसः १८ रत्नभाजोहिराजानोजरासंधमुपासते नचतुष्य तितेनापिबाल्यादनयमास्थितः १९ मूर्द्धाभिषिक्तंनृपतिंप्रधानपुरुषोबलात् ॥ आदत्तेनचनोदृष्टोऽभागःपुरुषतःक्वचित् २० एवंसर्वान्वशेचक्रेजरासंधःश तितावरान् ॥ तंदुर्बलतरोराजाकथंपार्थउपैष्यति २१ प्रोक्षितानांप्रमृष्टानांराज्ञांपशुपतेर्गृहे ॥ पशूनामिवकाप्रीतिर्जीवितेभरतर्षभ २२ क्षत्रियःशस्त्रमरणोय दाभवतिसत्कृतः ॥ ततःस्ममागधंसंख्येप्रतिबाधेमयद्वयम् २३ षडशीतिःसमानीताःशेषाराजंश्चतुर्दश ॥ जरासंधेनराजानस्ततःक्रूरंप्रवर्त्स्यते २४ प्राप्नुया त्सयशोदीप्तंतत्रयोविघ्नमाचरेत् ॥ जयेद्यश्चजरासंधंससम्राण्नियतंभवेत् २५ ॥ इ० महा० भा० सभाप० राजसूयारंभप० कृष्णवाक्येपंचदशोऽध्यायः १५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ सम्राड्गुणमभीप्सन्वैयुष्मान्स्वार्थपरायणः ॥ कथंप्रहिणुयांकृष्णसोऽहंकेवलसाहसात् १ भीमार्जुनावुभौनेत्रेमनोमन्येजनार्दनम् ॥ मनश्चक्षुर्विहीनस्यकीदृशंजीवितंभवेत् २ जरासंधबलंप्राप्यदुष्पारंभीमविक्रमम् ॥ यमोऽपिनविजेताजौतत्रवःकिंविचेष्टितम् ३

स्वीकृतः । पुरुषतःमूर्द्धाभिषिक्तेषुपुरुषेषु । तेनसर्वे वशीकृताइत्यर्थः २० शतावरान्शतन्यूनान् २१ प्रमृष्टानांरुद्रदेवत्योऽयमिति प्रत्येकमभिमृष्टानां २२ तदासत्कृतोभवतीत्यध्याहृत्ययोज्यम् । ततो राज्ञांनिग्रहाद्धेतोःप्रतिबाधेमहंतुमाशास्महे यन्मागधंप्रतिबाधेम तत्ततोहेतोरितियोज्यं २३ क्रूरंराजवधाख्यंकर्म । पशुपतयेबलिदानं प्रवर्त्स्यंतेकारयिष्यति २४ तंदुर्बलतरोराजाकथंपार्थ उपैष्यतीतितस्यदुर्जयत्वमुक्त्वाऽपि तज्जयएव साम्राज्यहेतुरित्याहप्राप्नुयादिति सएवादौजेतव्य इत्यभिप्रायः २५ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ॥ सम्राडिति । एवंजरासंधाद्भीषितो राजा कृष्णेनयइत्यादिनाश्लोकेन भीमेनोक्तउपायो दुष्करइत्याह युष्मान्कृष्णभीमार्जुनान् प्रहिणुयांजरासंधवधार्थमितिशेषः १ । २ विजेताजेष्यति श्रमोऽ पिविजयेताजावितिगौडपाठेतु श्रमःश्रमणोदुर्बलोऽपि जरासंधेसहायेसति विजयेत शत्रूनितिशेषः । ३ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अर्थांतरेइष्टफलाद्विपरीतफलेकार्ये युक्तंपुरुषंप्रतिअनर्थःप्रतिपद्यतेप्राप्नोति तस्मात्कार्याकर्तुमिष्टाप्रतिपत्तिः राजसूयबुद्धिर्नयुक्ता ४ कार्यस्यसंन्यासं कर्ममात्रस्यत्यागं नतुक्रतुमात्रस्य काषायंसुलभमित्यंते दर्शनात् पारिव्राज्यमेव रोचयेइत्यर्थः ५ । ६ वीर्यमुत्साहः । पक्षोवासुदेवः । भूमिर्मंत्रपूर्वकःकार्यनिश्चयः । बलंशारीरसेनादिरूपंसामर्थ्यम् ७ वैद्याःविद्यावंतः । बलेनेति उत्साहएवश्रेयानित्यर्थः ८ । ९ । १० । ११ सिद्धिर्योगोऽत्यंताभिनिवेश इतियावत् 'सिद्धिर्निष्पत्तियोगयोः'इतिविश्वः । तच्चसिद्धिरूपंवीर्यं । कर्मपरिस्पंदो दैवंभाग्यं तदुभयापेक्षं । नोपयुज्यते नकार्यक्षमोभवति १२ तेनप्रमादेन शत्रुभ्यःशत्रुतः १३ । १४ तस्मादुत्साहवता कर्मैवकर्त्तव्यं जयायेत्याह जरेति १५ अकरणेदोषमाह अनारंभइति । कर्मणइतिशेषः । आरब्धमपिप्रतिकूलंचेत्तत्राह गुणात्पूर्वोक्ताद्धनुरादिसं

अस्मिंस्त्वर्थांतरेयुक्तमनर्थःप्रतिपद्यते ॥ तस्मान्नप्रतिपत्तिस्तुकार्यायुक्तामतामम ४ यथाऽहंविमृशाम्येकस्तत्तावच्छ्रूयतांमम ॥ संन्यासंरोचयेसाधुकार्यस्या स्यजनार्दन ॥ प्रतिहंतिमनोमेऽद्यराजसूयोदुराहरः ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ पार्थःप्राप्यधनुःश्रेष्ठमक्षय्यौचमहेषुधी ॥ रथंध्वजंसभांचैवयुधिष्ठिरमभाषत ६ ॥ अर्जुनउवाच ॥ धनुःशस्त्रंशरावीर्यंपक्षोभूमिर्यशोबलम् ॥ प्राप्तमेतन्मयाराजन्दुष्प्रापंयदभीप्सितम् ७ कुलेजन्मप्रशंसंतिवैद्याःसाधुसुनिष्ठिताः ॥ बलेन सदृशंनास्तिवीर्यंतुममरोचते ८ कृतवीर्यकुलेजातोनिर्वीर्यःकिंकरिष्यति ॥ निर्वीर्येतुकुलेजातोवीर्यवांस्तुविशिष्यते ९ क्षत्रियःसर्वशोराजन्यस्यवृत्तिर्द्विषज्जये ॥ सर्वैर्गुणैर्विहीनोऽपिवीर्यवान्हितरेद्रिपून् १० सर्वैरपिगुणैर्युक्तोनिर्वीर्यःकिंकरिष्यति ॥ गुणीभूतागुणाःसर्वेतिष्ठंतिहिपराक्रमे ११ जयस्यहेतुःसिद्धिर्हिकर्मदैवं चसंश्रितम् ॥ संयुक्तोहिबलैःकश्चित्प्रमादान्नोपयुज्यते १२ तेनद्वारेणशत्रुभ्यःक्षीयतेसबलोरिपुः १३ दैन्यंयथाबलवतितथामोहोबलान्विते ॥ तावुभौनाश कौहेतूराज्ञात्याज्यौजयार्थिना १४ जरासंधविनाशंचराज्ञांचपरिरक्षणम् ॥ यदिकुर्यामयज्ञार्थंकिंततःपरमंभवेत् १५ अनारंभेहिनियतोभवेदगुणनिश्चयः ॥ गुणान्निःसंशयाद्राजन्नैर्गुण्यंमन्यसेकथम् १६ काषायंसुलभंपश्चान्मुनीनांशममिच्छताम् ॥ साम्राज्यंतुभवेच्छक्यंवयंयोत्स्यामहेपरान् १७ ॥ इतिश्रीमहाभा रतेसभापर्वणिराजसूयारंभपर्वणिजरासंधवधमंत्रणेषोडशोऽध्यायः १६ ॥ वासुदेवउवाच ॥ जातस्यभारतेवंशेतथाकुंत्याःसुतस्यच ॥ यावैयुक्तामतिःसेयमर्जुने नप्रदर्शिता १ नस्ममृत्युंवयंविद्मरात्रौवायदिवादिवा ॥ नचापिकंचिदमरमयुद्धेनानुशुश्रुम २ एतावदेवपुरुषैःकार्यंहृदयतोषणम् ॥ नयेनविधिदृष्टेनयदुपक्रमतेपरान् ३ सुनयस्यानपायस्यसंयोगेपरमःक्रमः ॥ संगत्याजायतेऽसाम्यंसाम्यंचनभवेद्वयोः ४ ॥ ॥ ॥ ॥

पत्तिरूपात् नैर्गुण्यमशक्तत्वम् १६ पश्चादशक्तत्वनिश्चयादूर्ध्वं । काषायंगैरिकरक्तंवस्त्रं १७ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ जातस्येति १ । २ । ३ सुनयस्यशोभनस्यमंत्रस्य । अनपायस्य दैवादिप्रातिकूल्यहीनस्य । संयोगेप्राप्तौसत्यां परमउत्कृष्टः क्रमःउपक्रमःसिध्यति । तेनचसंगत्या द्वयोर्मेलनेनासाम्यमन्यतरोत्कर्षोजायते चकारोहेतौ । यतोद्वयो र्युध्यतोःसाम्यंनभवति तस्माद्विनायुद्धमशक्तत्वनिश्चयायोगादशक्तिशंकयातूष्णीमवस्थानंपराभवहेतुरितिभावः ४ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विपक्षेदोपमाह अनयस्यानुपायस्य संयुगेपरमःक्षयइति । ननुपरस्यापि नयादिमत्त्वे कथंस्वस्यजयःस्यादित्याशंक्याह । संशयोजायतेसाम्य।ज्जयश्चनभवेद्वयोरिति । द्वयोरुपायादिसाम्येतु द्वयोरपि परस्परभयाज्जये संशयएव भवति। नतुजयः चात् पराजयोवा । किंतु ताटस्थ्येन द्वावपितिष्ठतइत्यर्थः ५ साम्येऽप्यारंभवैफल्यमित्याशंक्य स्वस्योत्कर्षमाह सार्द्धेन तेत्वयमिति ६ नन्वेवंमहतो राजकस्योत्थापने ऋतुविघ्नएव भवेदित्याशंक्याह व्यूढेति ७ । ८ उत्कर्षेकामप्राप्तिःसिद्धा साम्यंतुनैवभवेदित्याह एकइति । श्रियं साम्राज्यलक्ष्मीं । तत्तस्मादन्यतरजयनिश्चयाद्धेतोरहं क्षयं स्वीयं

अनयस्यानुपायस्यसंयुगेपरमःक्षयः ॥ संशयोजायतेसाम्याज्जयश्चनभवेद्वयोः ५ तेवयंनयमास्थायशत्रुदेहसमीपगाः ॥ कथमंतंनगच्छेमवृक्षस्येवनदीरयाः पररंध्रेपराक्रांताःस्वरंध्रावरणेस्थिताः ६ व्यूढानीकैरतिबलैर्नयुद्धयेदरिभिःसह ॥ इतिबुद्धिमतांनीतिस्तन्ममापीहरोचते ७ अनवद्याह्यसंबुद्धाःप्रविष्टाःशत्रुसद्मतत् ॥ शत्रुदेहमुपाक्रम्यतंकामंप्राप्नुयामहे ८ एकोह्येवश्रियंनित्यंबिभर्तिपुरुषर्षभः ॥ अंतरात्मेवभूतानांतत्क्षयंनैवलक्षये ९ अथवैनंनिहत्याजौशेषेणापिसमाहताः ॥ प्राप्नुयामततःस्वर्गंज्ञातित्राणपरायणाः १० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कृष्णकोयंजरासंधःकिंवीर्यःकिंपराक्रमः ॥ यस्त्वांस्पृष्ट्वाग्निसदृशंनदग्धःशलभोयथा ११ ॥ कृष्णउवाच ॥ शृणुराजन्जरासंधोयद्वीर्योयत्पराक्रमः ॥ यथाचोपेक्षितोऽस्माभिर्बहुशःकृतविप्रियः १२ अक्षौहिणीनांतिसृणांपतिःसमरदर्पितः ॥ राजाबृहद्रथोनाममगधाधिपतिर्बली १३ रूपवान्वीर्यसंपन्नःश्रीमानतुलविक्रमः ॥ नित्यंदीक्षांकिततनुःशतक्रतुरिवापरः १४ तेजसासूर्यसंकाशःक्षमयापृथिवीसमः ॥ यमांतकसमःक्रोधेश्रियावैश्रवणोपमः १५ तस्याभिजनसंयुक्तैर्गुणैर्भरतसत्तम ॥ व्याप्तेयंपृथिवीसर्वासूर्यस्येवगभस्तिभिः १६ सकाशिराजस्यसुतेयमजेभरतर्षभ ॥ उपयेमेमहावीर्योरूपद्रविणसंयुते ॥ तयोश्चकारसमयंमिथःसपुरुषर्षभः १७ नातिवर्तिष्यइत्येवंपत्नीभ्यांसन्निधौतदा ॥ सताभ्यांशुशुभेराजापत्नीभ्यांवसुधाधिपः १८ प्रियाभ्यामनुरूपाभ्यांकरेणुभ्यामिवद्विपः ॥ तयोर्मध्यगतश्चापिरराजवसुधाधिपः १९ गंगायमुनयोर्मध्येमूर्तिमानिवसागरः ॥ विषयेषुनिमग्नस्यतस्ययौवनमभ्यगात् २० नचवंशकरःपुत्रस्तस्याजायतकश्चन ॥ मंगलैर्बहुभिर्होमैःपुत्रकामाभिरिष्टिभिः ॥ नाससादनृपश्रेष्ठःपुत्रंकुलविवर्द्धनम् २१ अथकाक्षीवतःपुत्रंगौतमस्यमहात्मनः ॥ शुश्रावतपसिश्रांतमुदारंचंडकौशिकम् २२ यदृच्छयाऽऽगतंतंतुवृक्षमूलमुपाश्रितम् ॥ पत्नीभ्यांसहितोराजासर्वरत्नैरतोषयत् २३ तमब्रवीत्सत्यधृतिःसत्यवाग्ऋषिसत्तमः ॥ परितुष्टोऽस्मिराजेंद्रवरंवरयसुव्रत २४ ॥

नैवोपलक्षये किंतु परस्यैव क्षयो भविष्यतीत्यर्थः। तत्क्षयंचवेतिपाठे तस्यजरासंधस्यक्षयं लक्षयेसंभावये ९ निहत्यसंप्राप्य शेषेणवधेन वधहेतुनाशत्रुणा 'शेषःसंकर्षणेऽनंते उपयुक्तेतरे वधे'इति विश्वः। ज्ञातयो जरासंधवद्धाराजानः १० । ११ । १२ पतिः पालकः १३ । १४ यमोवैवस्वतः अंतकःकालः १५ । १६ । १७ नातिवर्त्तिष्ये वैषम्यंनकरिष्ये १८ । १९ । २० । २१ २२ । रत्नैर्मुनियोग्यैरुत्कृष्टद्रव्यैः २३ । २४ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२५। २६। २७ अवानमशुष्कं सरसमितियावत् । 'आमेफलेशलाटुःस्याच्छुष्केवानमुभेत्रिषु'इत्यमरः । अवातमिति पाठे नास्ति पातयिता वातोयस्यतत् २८। २९। ३०। ३१ । यथासमयंयथाप्रसिद्धं नातिवर्षिष्येइति दर्शितरीत्या ३२। ३३। ३४ प्रजायेतांसुषुवतुः ३५।३६स्फिक् कट्याअधोभागः तेशकले ३७ गर्भसंप्लवे गर्भपातेसति ३८ । ३९ सुखवहे एकीकृतयोर्वहनंहि

॥ २१ ॥ ततःसभार्यःप्रणतस्तमुवाचबृहद्रथः ॥ पुत्रदर्शननैराश्याद्बाष्पसंदिग्धयागिरा २५ ॥ राजोवाच ॥ भगवन्राज्यमुत्सृज्यप्रस्थितोऽहंतपोवनम् ॥ किंवरेणाल्पभाग्यस्यकिंराज्येनाप्रजस्यमे २६ ॥ कृष्णउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वामुनिर्ध्यानमगमत्क्षुभितेंद्रियः ॥ तस्यैवचाम्रवृक्षस्यछायायांसमुपाविशत् २७ तस्योपविष्टस्यमुनेरुत्संगेनिपपातह ॥ अवानमशुकादष्टमेकमाम्रफलंकिल २८ तत्प्रगृह्यमुनिश्रेष्ठोहृदयेनाभिमंत्र्यच ॥ राज्ञेददावप्रतिमंपुत्रसंप्राप्तिकारणम् २९ उवाचचमहाप्राज्ञस्तंराजानंमहामुनिः ॥ गच्छराजन्कृतार्थोऽसिनिवर्तस्वनराधिप ३० एतच्छ्रुत्वामुनेर्वाक्यंशिरसाप्रणिपत्यच ॥ मुनेःपादौमहाप्राज्ञःसनृपःस्वगृहंगतः ३१ यथासमयमाज्ञायतदासनृपसत्तमः ॥ द्वाभ्यामेकंफलंप्रादात्पत्नीभ्यांभरतर्षभ ३२ तेतदाम्रंद्विधाकृत्वाभक्षयामासतुःशुभे ॥ भावित्वादपिचार्थस्यसत्यवाक्यतयामुनेः ३३ तयोःसमभवद्गर्भःफलप्राशनसंभवः ॥ तेचदृष्ट्वासनृपतिःपरांमुदमवापह ३४ अथकालेमहाप्राज्ञयथासमयमागते ॥ प्रजायेतामुभेराजन्शरीरशकलेतदा ३५ एकाक्षिबाहुचरणेअर्द्धोदरमुखस्फिचे ॥ दृष्ट्वाशरीरशकलेप्रवेपतुरुभेभृशम् ३६ उद्विग्नेसहसंमंत्र्यतेभगिन्यौतदाऽबले ॥ सजीवेप्राणिशकलेतत्यजातेसुदुःखिते ३७ तयोर्धात्र्यौसुसंवीतेकृत्वातेगर्भसंप्लवे ॥ निर्गम्यांतःपुरद्वारात्समुत्सृज्याभिजग्मतुः ३८ तेचतुष्पथनिक्षिप्तेजरानामाथराक्षसी ॥ जग्राहमनुजव्याघ्रमांसशोणितभोजना ३९ कर्तुकामासुखवहेशकलेसातुराक्षसो ॥ संयोजयामासतदाविधानबलचोदिता ४० तेसमानीतमात्रेतुशकलेपुरुषर्षभ ॥ एकमूर्तिघरोवीरःकुमारःसमपद्यत ४१ ततःसाराक्षसीराजन्विस्मयोत्फुल्ललोचना॥ नशशाकसमुद्वोढुंवज्रसारमयंशिशुम् ४२ बालस्ताम्रतलंमुष्टिंकृत्वाचास्येनिधायसः ॥ प्राक्रोशदतिसंरब्धःसतोयइवतोयदः ४३ तेनशब्देनसंभ्रान्तःसहसाऽन्तःपुरेजनः ॥ निर्जगामनरव्याघ्रराज्ञासहपरंतप ४४ तेचाबलेपरिम्लानेपयःपूर्णपयोधरे ॥ निराशेपुत्रलाभायसहसैवाभ्यगच्छताम् ४५ तेऽथदृष्ट्वातथाभूतेराजानंचेष्टसंततिम् ॥ तंचबालंसुबलिनंचिंतयामासराक्षसी ४६ नार्हामिविषयेराज्ञोवसंतीपुत्रगृद्धिनः ॥ बालंपुत्रमिमंहंतुंधार्मिकस्यमहात्मनः ४७ सातंबालमुपादायमेघलेखेवभास्करम् ॥ कृत्वाचमानुषंरूपमुवाचवसुधाधिपम् ४८ ॥ ॥ राक्षस्युवाच ॥ ॥ बृहद्रथसुतस्तेऽयंमयादत्तःप्रगृह्यताम् ॥ तवपत्नीद्वयेजातोद्विजातिवरशासनात् ॥ धात्रीजनपरित्यक्तोमयाऽयंपरिरक्षितः ४९ ॥ ॥ कृष्णउवाच ॥ ततस्तेभरतश्रेष्ठकाशिराजसुतेशुभे ॥ तंबालमभिपद्याशुप्रस्रवैरभ्यषिंचताम् ५० ततःसराजासंहृष्टःसर्वंतदुपलभ्यच ॥ अपृच्छद्धेमगर्भाभांराक्षसींतामराक्षसीम् ५१

सुखेनभवतीतिप्रसिद्धं ४० समानीतमात्रे ४१। ४२ । ४३। ४४। ४५। ४६। ४७ । ४८ । ४९। ५० अराक्षसींपिशाचीं ५१ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कामया कामेनयातीतीच्छाविहारिणी ५२ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे सप्तदशोऽध्यायः १७ ॥ ॥ जरेति १ । २ । ३ तिष्ठमाना सुस्थिरा ४ । ५ । ६ । ७ । ८

॥ राजोवाच ॥ ॥ कात्वंकमलगर्भाभेममपुत्रप्रदायिनी ॥ कामयाब्रूहिकल्याणिदेवताप्रतिभासिमे ५२ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयारंभपर्वणिजरा
संधोत्पत्तौसप्तदशोऽध्यायः १७ ॥ ॥ ॥ ॥ राक्षस्युवाच ॥ ॥ जरानामाऽस्मिभद्रंतेराक्षसीकामरूपिणी ॥ तववेश्मनिराजेंद्रपूजितान्यवसं
सुखम् १ गृहेगृहेमनुष्याणांनित्यंतिष्ठामिराक्षसी ॥ गृहदेवीतिनाम्नावैपुरासृष्टास्वयंभुवा २ दानवानांविनाशायस्थापितादिव्यरूपिणी ॥ योमांभक्त्यालिखेत्कु
ड्येसपुत्रांयौवनान्विताम् ३ गृहेतस्यभवेद्वृद्धिरन्यथाक्षयमाप्नुयात् ॥ त्वद्गृहेतिष्ठमानाऽहंपूजिताऽहंसदाविभो ४ लिखिताचैवकुड्येषुपुत्रैर्बहुभिरावृता ॥ गंधपु
ष्पैस्तथाधूपैर्भक्ष्यभोज्यैःसुपूजिता ५ साऽहंप्रत्युपकारार्थंचिंतयाम्यनिशंतव ॥ तवेमेपुत्रशकलेदृष्टवत्यस्मिधार्मिक ६ संश्लेषितमयादैवात्कुमारःसम
पद्यत ॥ तवभाग्यान्महाराजहेतुमात्रमहंत्विह ७ मेरुंवाखादितुंशक्ताकिंपुनस्तवबालकम् ॥ गृहसंपूजनात्तुष्ट्यामयाप्रत्यर्पितस्तव ८ ॥ ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥
॥ ॥ एवमुक्त्वातुसाराजंस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ससंगृह्यकुमारंतंप्रविवेशगृहंनृपः ९ तस्यबालस्ययत्कृत्यंतच्चकारनृपस्तदा ॥ आज्ञापयच्चराक्षस्यामगधेषुम
होत्सवम् १० तस्यनामाकरोच्चैवपितामहसमःपिता ॥ जरयासंधितोयस्माज्जरासंधोभवत्वयम् ११ सोऽवर्धतमहातेजामागधाधिपतेःसुतः ॥ प्रमाणबल
संपन्नोहुताहुतिरिवानलः ॥ मातापित्रोर्नंदिकरःशुक्लपक्षेयथाशशी १२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयारंभपर्वणिजरासंधोत्पत्तौअष्टादशोऽ
ध्यायः १८ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यपुनरेवमहातपाः ॥ मगधेषूपचक्रामभगवांश्चंडकौशिकः १
तस्यागमनसंहृष्टःसामात्यःसपुरःसरः ॥ सभार्यःसहपुत्रेणनिर्जगामबृहद्रथः २ पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तमर्चयामासभारत ॥ सनृपोराज्यसहितंपुत्रंतस्मैन्यवेदयत्
३ प्रतिगृह्यचतांपूजांपार्थिवाद्भगवानृषिः ॥ उवाचमागधंराजन्प्रहृष्टेनांतरात्मना ४ सर्वमेतन्मयाज्ञातंराजन्दिव्येनचक्षुषा ॥ पुत्रस्तुशृणुराजेंद्रयादृशोऽयंभ
विष्यति ५ अस्यरूपंचसत्वंचबलमूर्जितमेवच ॥ एषश्रियासमुदितःपुत्रस्तवनसंशयः ६ प्रापयिष्यतितत्सर्वंविक्रमेणसमन्वितः ॥ अस्यवीर्यवतोवीर्यंनानुया
स्यंतिपार्थिवाः ७ पततोवैनतेयस्यगतिमन्येयथाखगाः ॥ विनाशमुपयास्यंतियेचास्यपरिपंथिनः ८ देवैरपिविसृष्टानिशस्त्राण्यस्यमहीपते ॥ नरुजंजनयिष्यं
तिगिरेरिवनदीरयाः ९ सर्वमूर्धाभिषिक्तानामेषमूर्ध्निज्वलिष्यति ॥ प्रभाहरोऽयंसर्वेषांज्योतिषामिवभास्करः १० एनमासाद्यराजानःसमृद्धबलवाहनाः ॥ विना
शमुपयास्यंतिशलभाइवपावकम् ११ एषश्रियःसमुदिताःसर्वराज्ञांग्रहीष्यति ॥ वर्षास्विवोदीर्णजलानदीर्नदनदीपतिः १२ एषधारयितासम्यक्चा
तुर्वर्ण्यंमहाबलः ॥ शुभाशुभमिवस्फीतासर्वसस्यधराधरा १३ ॥ ॥ ॥ ॥

९ । १० । ११ नंदिकरः समृद्धिकृत् ॥ १२ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ कस्येति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वेषांभूतानामात्मवत्प्रियतमस्येत्यर्थः १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ अशास्त्रनिधनौ नविद्यतेशस्त्रेण निधनं ययोस्तौ
२६ । २७ नीतिहेतोर्बलीयसास्पर्धानकर्त्तव्येतिनीतिस्तदर्थं ॥ २८ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ॥ पतितावितिं १ । २

अस्याज्ञावशगाःसर्वेभविष्यंतिनराधिपाः ॥ सर्वभूतात्मभूतस्यवायोरिवशरीरिणः १४ एषरुद्रंमहादेवंत्रिपुरान्तकरंहरम् ॥ सर्वलोकेष्वतिबलःसाक्षाद्द्रक्ष्यतिमागधः
१५ एवंब्रुवन्नेवमुनिःस्वकार्यमिवाचिंतयन् ॥ विसर्जयामासनृपंबृहद्रथमथारिहन् १६ प्रविश्यनगरींचापिज्ञातिसंबंधिभिर्वृतः ॥ अभिषिच्यजरासंधंमगधाधिप
तिस्तदा १७ बृहद्रथोनरपतिःपरांनिर्वृतिमाययौ ॥ अभिषिक्तेजरासंधेतदाराजाबृहद्रथः ॥ पत्नीद्वयेनानुगतस्तपोवनचरोऽभवत् १८ ततोवनस्थेपितरिमा
त्रोश्चैवविशांपते ॥ जरासंधःस्ववीर्येणपार्थिवानकरोद्वशे १९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अथदीर्घस्यकालस्यतपोवनचरोनृपः ॥ सभार्यःस्वर्ग
मगमत्तपस्तप्त्वाबृहद्रथः २० जरासंधोऽपिनृपतिर्यथोक्तंकौशिकेनतत् ॥ वरप्रदानमखिलंप्राप्यराज्यमपालयत् २१ निहतेवासुदेवेनतदाकंसेमहीपतौ ॥ जातो
वैवैरनिर्बंधःकृष्णेनसहतस्यवै २२ भ्रामयित्वाशतगुणमेकोनंयेनभारत ॥ गदाक्षिप्ताबलवतामागधेनगिरिव्रजात् २३ तिष्ठतोमथुरायांवैकृष्णस्याद्भुतकर्मणः ॥
एकोनयोजनशतेसापपातगदाशुभा २४ दृष्ट्वापौरैस्तदासम्यग्गदाचैवनिवेदिता ॥ गदावसानंतत्ख्यातंमथुरायाःसमीपतः २५ तस्याऽस्तांहंसडिभकावशस्त्रनि
धनावुभौ ॥ मंत्रेमतिमतांश्रेष्ठौनीतिशास्त्रेविशारदौ २६ यौतौमयातेकथितौपूर्वमेवमहाबलौ ॥ त्रयस्त्रयाणांलोकानांपर्याप्ताइतिमेमतिः २७ एवमेषतदावीरब
लिभिःकुकुरान्धकैः ॥ वृष्णिभिश्चमहाराजनीतिहेतोरुपेक्षितः २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयारंभपर्वणिजरासंधप्रशंसायामेकोनविंशतितमोऽ
ध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ समाप्तंचराजसूयारंभपर्व ॥ ॥ अथजरासंधवधपर्व ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ पतितौहंसडिभकौकंसश्चसगणोहतः ॥ जरा
संधस्यनिधनेकालोऽयंसमुपागतः १ नशक्योऽसौरणेजेतुंसर्वैरपिसुरासुरैः ॥ प्राणयुद्धेनजेतव्यःसइत्युपलभामहे २ मयिनीतिर्बलंभीमेरक्षिताचावयोर्जयः ॥
मागधंसाधयिष्यामइष्टिंत्रयइवाग्नयः ३ त्रिभिरासादितोऽस्माभिर्विजनेसनराधिपः ॥ नसंदेहोयथायुद्धमेकेनाप्युपयास्यति ४ अवमानाच्चलोभाच्चबाहुवीर्याच्चद
र्पितः ॥ भीमसेनेनयुद्धायध्रुवमप्युपयास्यति ५ अलंतस्यमहाबाहुर्भीमसेनोमहाबलः ॥ लोकस्यसमुदीर्णस्यनिधनायांतकोयथा ६ यदिमेहृदयंवेत्सियदिते
प्रत्ययोमयि ॥ भीमसेनार्जुनौशीघ्रंन्यासभूतौप्रयच्छमे ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तोभगवताप्रत्युवाचयुधिष्ठिरः ॥ भीमार्जुनौसमालोक्यसंप्रहृष्ट
मुखौस्थितौ ८ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ अच्युताच्युतमामैवंव्याहरामित्रकर्शन ॥ पांडवानांभवान्नाथोभवंतंचाश्रितावयम् ९

जयोऽर्जुनः ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ बलौघःसेनाप्रवाहोविचक्षणैःप्रणेतव्यः । अन्यथाअंधजडवदकिंचित्करंबलमित्यर्थः १६ एतदेवसदृष्टांतमाह यतइति । धीवराःवरधियो यतोयस्मिन्देशे निम्नमयत्नतआक्रमणीयं स्थानंभवति तंहितत: द्वितीयार्थेतसिः । इष्टंनिरुपद्रवंदेशंप्रति जडंसैन्यंनयंति नतुमृत्युमुखेमहावीरस्याग्रेपातयंति अत्रदृष्टांतः यथा धीवरानदीजलजीविनोयतश्छिद्रंकुल्यारूपं ततस्तेनैवमार्गेणजलंवारि इष्टंकेदारादिप्रदेशंनयंतितद्वत् १७ बलापेक्षयानीतिरेवश्रेष्ठेत्युपसंहरति तस्मादिति १८ । १९ । २० । २१

यथावदसिगोविंदसर्वैतदुपपद्यते ॥ नहित्वमग्रतस्तेषांयेषांलक्ष्मीःपराङ्मुखी १० निहतश्चजरासंधोमोक्षिताश्चमहीक्षितः ॥ राजसूयश्चमेलब्धोनिदेशेतव तिष्ठतः ११ क्षिप्रमेवयथात्वेतत्कार्यंसमुपपद्यते ॥ अप्रमत्तोजगन्नाथतथाकुरुनरोत्तम १२ त्रिभिर्भवद्भिर्हिविनानाहंजीवितुमुत्सहे ॥ धर्मकामार्थरहितो रोगार्तइवदुःखितः १३ नशौरिणाविनापार्थोनशौरिःपांडवंविना ॥ नाजेयोऽस्त्यनयोर्लोकेकृष्णयोरितिमेमतिः १४ अयंचबलिनांश्रेष्ठःश्रीमानपिवृको दरः ॥ युवाभ्यांसहितोवीरःकिंनकुर्यान्महायशाः १५ सुप्रणीतोबलौघोहिकुरुतेकार्यमुत्तमम् ॥ अंधंबलंजडंप्राहुःप्रणेतव्यंविचक्षणैः १६ यतोहिनिम्नं भवतिनयंतिहितततोजलम् ॥ यतश्छिद्रंततश्चापिनयंतेधीवराजलम् १७ तस्मान्नयविधानज्ञंपुरुषंलोकविश्रुतम् ॥ वयमाश्रित्यगोविंदंयतामःकार्यसिद्धये १८ एवंप्रज्ञानयबलंक्रियोपायसमन्वितम् ॥ पुरस्कुर्वीतकार्येषुकृष्णंकार्यार्थसिद्धये १९ एवमेवयदुश्रेष्ठंयावत्कार्यार्थसिद्धये ॥ अर्जुनःकृष्णमन्वेतुभीमोऽन्वेतुधनंजयम् ॥ नयोजयोबलंचैवविक्रमेसिद्धिमेष्यति २० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तास्ततःसर्वेभ्रातरोविपुलौजसः ॥ वार्ष्णेयःपांडवेयौचप्रतस्थुर्मागधंप्रति २१ वर्चस्विनांब्राह्मणानांस्नातकानांपरिच्छदम् ॥ आच्छाद्यसुहृदांवाक्यैर्मनोज्ञैरभिनंदिताः २२ अमर्षादभितप्तानांज्ञात्यर्थंमुख्यतेजसाम् ॥ रविसोमाग्नि वपुषांदीप्तमासीत्तदावपुः २३ हतंमेनेजरासंधंदृष्ट्वाभीमपुरोगमौ ॥ एककार्यसमुद्यंतौकृष्णौयुद्धेऽपराजितौ २४ ईशौहितौमहात्मानौसर्वकार्यप्रवर्तिनौ ॥ धर्मकामार्थलोकानांकार्याणांचप्रवर्तकौ २५ कुरुभ्यःप्रस्थितास्तेतुमध्येनकुरुजांगलम् ॥ रम्यंपद्मसरोगत्वाकालकूटमतीत्यच २६ गंडकींचमहाशोणंसदा नीरांतथैवच ॥ एकपर्वतकेनद्यःक्रमेणैत्याव्रजंतते २७ उत्तीर्यसरयूंरम्यांदृष्ट्वापूर्वांश्चकोसलान् ॥ अतीत्यजग्मुर्मिथिलांमालांचर्मण्वतींनदीम् २८ अतीत्यगंगांशोणंचत्रयस्तेप्राङ्मुखास्तदा ॥ कुशचीरच्छदाजग्मुर्मागधंक्षेत्रमच्युताः २९ तेशश्वद्गोधनाकीर्णमंबुमंतंशुभद्रुमम् ॥ गोरथंगिरिमासाद्यदद‍ृ शुर्मागधंपुरम् ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिजरासंधवधपर्वणिकृष्णपांडवमागधयात्रायांविंशोऽध्यायः २० ॥ ॥

परिच्छदंमर्जिनदंडकमंडलुकाषायादिरूपांसामग्रीमाच्छाद्यस्वीकृत्य तयास्वंवेषंतिरोधायवा २२ । २३ । २४ ईशौनरनारायणौ सर्वाणिकार्याणिनिमेषोन्मेषादिमहाप्रलयान्तानि वर्त्तयितुंशीलंययोस्तौ नियंतारावित्यर्थः २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ॥ ३० ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एषमागधःमगधदेशसंबंधी निवेशोविन्यासः १ । २ । ३ । ४ । ५ गौतमस्यक्षयादिति । क्षयादैश्वर्यात् असौशूद्रायांजातोऽपिकाक्षीवदादीनांवंशोमानवंवंशंभजते । सगौतमस्यनृपाणा
मुपर्यनुग्रहः ६ गौतमस्यक्षयंगृहं ७ गौतमौको गौतमस्य ओकोगृहं ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ पुरस्यगिरिं पुरप्राकारसंलग्नंगिरितुल्यं महास्तंभं 'बुरुज' इतिभाषायांप्रसिद्धं १४
चैत्यकंनगरसूचकं १५ यत्रेति । मांसादंमांसाहारमृषभं दृषभाकारंदैत्यमाससादहतवान् । भेरीर्दुंदुभीन् । मासतालाभिर्मासेनतालोध्वनिपरिच्छेदोयासांताभिराकृतिभिरुपल
क्षिताइतियोज्यं । महतोहिकांस्यादिभाजनस्यसकृदाहतस्य चिरकालानुवर्त्तीध्वनिरितिप्रसिद्धं । पूर्वेतुमासशब्देनद्वादशसंख्या तालशब्देन मध्यमांगुष्ठप्रमाणंचोक्त्वा द्वादश

॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ एषपार्थमहान्भातिपशुमान्नित्यमंबुमान् ॥ निरामयःसुवेश्माढ्योनिवेशोमागधःशुभः १ वैहारोविपुलःशैलोवराहोवृषभस्तथा ॥
तथाऋषिगिरिस्तातशुभाश्चैत्यकपंचमाः २ एतेपंचमहाशृंगाःपर्वताःशीतलद्रुमाः ॥ रक्षंतीवाभिसंहत्यसंहतांगागिरिव्रजम् ३ पुष्पवेष्टितशाखाग्रैर्गन्धवद्भिर्मनोहरैः॥
निगूढाइवलोध्राणांवनैःकामिजनप्रियैः ४ शूद्रायांगौतमोयत्रमहात्मासंशितव्रतः ॥ औशीनर्यामजनयत्काक्षीवाद्यान्सुतान्मुनिः ५ गौतमस्यक्षयात्तस्माद्य
थाऽसौतत्रसद्मनि ॥ भजतेमागधंवंशंसनृपाणामनुग्रहः ६ अंगवंगादयश्चैवराजानःसुमहाबलाः ॥ गौतमक्षयमभ्येत्यरमन्तेस्मपुराऽर्जुन ७ वनराजीस्तुप
श्येमाःपिप्पलानांमनोरमाः ॥ लोध्राणांचशुभाःपार्थगौतमौकःसमीपजाः ८ अर्बुदःशक्रवापीचपन्नगौशत्रुतापनौ ॥ स्वस्तिकस्यालयश्चात्रमणिनागस्यचो
त्तमः ९ अपरिहार्यामेघानांमागधामनुनाकृताः ॥ कौशिकोमणिमांश्चैवचक्रातेचाप्यनुग्रहम् १० एवंप्राप्यपुरंरम्यंदुराधर्षंसमंततः ॥ अर्थसिद्धिंत्वनु
पमांजरासंधोऽभिमन्यते ११ वयमासादनेतस्यदर्पमद्यहरेमहि ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वाततःसर्वेभ्रातरोविपुलौजसः १२ वार्ष्णेयःपांडवौ
चैवप्रतस्थुर्मागधंपुरम् ॥ हृष्टपुष्टजनोपेतंचातुर्वर्ण्यसमाकुलम् १३ स्फीतोत्सवमनाधृष्यमासेदुश्चगिरिव्रजम् ॥ ततोद्वारमनासाद्यपुरस्यगिरिमुच्छ्रितम् १४
बार्हद्रथैःपूज्यमानंतथानगरवासिभिः ॥ मागधानांतुरुचिरंचैत्यकांतरमाद्रवन् १५ यत्रमांसादमृषभमाससादबृहद्रथः ॥ तंहत्वामासतालाभिस्तिस्रोभेरीर
कारयत् १६ स्वपुरेस्थापयामासतेनचानह्यचर्मणा ॥ यत्रताःप्राणदन्भेर्योदिव्यपुष्पावचूर्णिताः १७ भंक्त्वाभेरीत्रयंतेऽपिचैत्यप्राकारमाद्रवन् ॥
द्वारतोऽभिमुखाःसर्वेययुर्नानायुधास्तदा १८ मागधानांसुरुचिरंचैत्यकंतंसमाद्रवन् ॥ शिरसीवसमाघ्नन्तोजरासंधंजिघांसवः १९ स्थिरंसुविपुलंशृंगंसुमह
त्तत्पुरातनम् ॥ अर्चितंगंधमाल्यैश्चसततंसुप्रतिष्ठितम् २० विपुलैर्बाहुभिर्वीरास्तेऽभिहत्याभ्यपातयन् ॥ ततस्तेमागधंहृष्टाःपुरंप्रविविशुस्तदा २१ ॥

तालप्रमाणाभिरितिव्याचक्षते । आकृतिभिःसंमिताइत्यध्याहृत्ययोजनाउभयत्रसमाना । 'तालःकरतलेंऽगुष्ठमध्यमाभ्यांचसंमिते । गीतकालक्रियामानेतालःखड्गादिमुष्टिषु' इति
विश्वः । मांसनालाभिरितिगौडपाठेतु मांसस्यनालवद्वेष्टनकर्त्रीभिर्मांसनालाभिर्वध्रीभिः १६ तेनचर्मणाचानद्धेतिव्यवहितेनसंबंधः अवचूर्णिताअवकीर्णाव्याप्ताइत्यर्थः यत्र
पुरस्यगिरौ १७ । १८ चैत्यकं चित्या दृषदांचयनेननिर्वृतं १९ शृंगं तंगिरिमेवशृंगवदुच्छ्रितं भाषायां 'मनुरा' इतिप्रसिद्धं २० । २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२२ पर्यग्न्यकुर्वन् ज्वलतोल्मुकेनपरितोभ्राम्यमाणेनयज्ञियंपशुमिवपर्यग्निकृतवंतः २३ । २४ । २५ । २६ विरागवसनाःविचित्ररागवसनाः २७ गोवासंगोष्ठं २८ । २९ कक्षाःद्वारदेशाउत्तममध्यमाधं मजनावस्थितियोग्याः ३० । ३१ । ३२ । ३३ ।३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ स्वस्त्यस्तुकुशलंराजन् कुशलंनिर्विघ्नंयथास्यात्तथा स्वस्तिसुतरांयदस्त्यविनाशिमोक्षपदं तत्तेऽस्तु । कृष्णसमक्षंमरि

एतस्मिन्नेवकालेतुब्राह्मणावेदपारगाः ॥ दृष्ट्वातुदुर्निमित्तानिजरासंधमदर्शयन् २२ पर्यग्न्यकुर्वंश्चनृपंद्विरदस्थंपुरोहिताः ॥ ततस्तच्छांतयेराजाजरासंधः प्रतापवान् ॥ दीक्षितोनियमस्थोऽसावुपवासपरोऽभवत् २३ स्नातकव्रतिनस्तेतुबाहुशस्त्रानिरायुधाः ॥ युयुत्सवःप्रविविशुर्जरासंधेनभारत ॥ २४ भक्ष्यमाल्यापणानांचददृशुःश्रियमुत्तमाम् ॥ स्फीतांसर्वगुणोपेतांसर्वकामसमृद्धिनीम् २५ तांतुदृष्ट्वासमृद्धिंतेवीथ्यांतस्यांनरोत्तमाः॥ राजमार्गेणगच्छन्तःकृष्णभीमधनंजयाः ॥ बलाद्गृहीत्वामाल्यानिमालाकारान्महाबलाः २६ विरागवसनाःसर्वेस्रग्विणोमृष्टकुंडलाः ॥ निवेशनमथाजग्मुर्जरासंधस्यधीमतः २७ गोवासमिववीक्षंतःसिंहाहैमवतायथा ॥ शालस्तंभनिभास्तेषांचंदनागुरुरूषिताः २८ अशोभंतमहाराजबाहवोयुद्धशालिनाम् ॥ तान्दृष्ट्वाद्विरदप्रख्यान्शालस्कंधानिवोद्गतान् ॥ व्यूढोरस्कान्मागधानांविस्मयःसमपद्यत २९ तेत्वतीत्यजनाकीर्णाःकक्षास्तिस्रोनरर्षभाः ॥ अहंकारेणराजानमुपतस्थुर्गतव्यथाः ॥ ३० ॥ तान्पाद्यमधुपर्कार्हान्गवार्हान्सत्कृतिंगतान् ॥ प्रत्युत्थायजरासंधउपतस्थेयथाविधि ३१ उवाचचैतान्राजाऽसौस्वागतंवोऽस्त्वितिप्रभुः ॥ मौनमासीत्तदापार्थभीमयोर्जनमेजय ३२ तेषांमध्येमहाबुद्धिःकृष्णोवचनमब्रवीत् ॥ वक्तुंनायातिराजेंद्रएतयोर्नियमस्थयोः ३३ अर्वाङ्निशीथात्परतस्त्वयासार्धंवदिष्यतः ॥ यज्ञागारेस्थापयित्वाराजाराजगृहंगतः ३४ ततोऽर्धरात्रेसंप्राप्तेयातोयत्रस्थिताद्विजाः ॥ तस्यह्येतद्व्रतंराजन्बभूवभुविविश्रुतम् ३५ स्नातकान्ब्राह्मणान्प्राप्तान्श्रुत्वाससमितिंजयः ॥ अप्यर्धरात्रेनृपतिःप्रत्युद्गच्छतिभारत ३६ तांस्त्वपूर्वेणवेषेणदृष्ट्वासनृपसत्तमः ॥ उपतस्थेजरासंधोविस्मितश्चाभवत्तदा ३७ तेतुदृष्ट्वैवराजानंजरासंधंनरर्षभाः ॥ इदमूचुरमित्रघ्नाःसर्वेभरतसत्तम ३८ स्वस्त्यस्तुकुशलंराजन्नितितत्रव्यवस्थिताः ॥ तंनृपंनृपशार्दूलप्रेक्षमाणाःपरस्परम् ३९ तानब्रवीज्जरासंधस्तथापांडवयादवान् ॥ आस्यतामितिराजेंद्रब्राह्मणच्छद्मसंवृतान् ४० अथोपविविशुःसर्वेत्रयस्तेपुरुषर्षभाः ॥ संप्रदीप्तास्त्रयोलक्ष्म्यामहाध्वरइवाग्नयः ४१ तानुवाचजरासंधःसत्यसंधोनराधिपः ॥ विगर्हमाणःकौरव्यवेशग्रहणवैकृतान् ॥ नस्नातकव्रताविप्राबहिर्माल्यानुलेपनाः ४२ भवंतीतिनृलोकेऽस्मिन्विदितंममसर्वशः ॥ केयूयंपुष्पवंतश्चभुजैर्ज्याकृतलक्षणैः ४३ बिभ्रतःक्षात्रमोजश्चब्राह्मण्यंप्रतिजानथ ॥ एवंविरागवसनाबहिर्माल्यानुलेपनाः ॥ सत्यंवदतकेयूयंसत्यंराजसुशोभते ४४ चैत्यकस्यगिरेःशृंगंभित्त्वाकिमिहछद्मना ॥ अद्वारेणप्रविष्टाःस्थनिर्भयाराजकिल्बिषात् ४५ ॥ ॥ ॥ ॥

९ ध्यमाणस्य तत्प्राप्त्यवश्यंभावादितिभावः । माजीवेत्यर्थः ३९ । ४० । ४१ बहिर्माल्यानुलेपनाःबहिःसमावर्तनादिनिमित्तंविना ४२ । ४३ । ४४ । ४५ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वाचिवीर्यं नतुक्रियायां त्रिलिंगस्थंअन्यलिंगमन्यत्कर्मेत्यर्थः ४६ अर्हणांपूजां अस्मदागमेअस्मान्प्रत्यागमने ४७। ४८। ४९. स्नातकत्वंसमर्थ्यं बहिर्माल्यत्वादिकमपिक्षत्रियत्वेनसमर्थयते विशेषेत्या दिना ५० वचस्तस्यवाग्वीर्यवत्त्वस्य ५१। ५२ अद्वारेणेत्यादिनावैरंप्रकाशयति ५३। ५४ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ॥ वैकृतम

वदध्वंवाचिवीर्यंचब्राह्मणस्यविशेषतः ॥ कर्मचैतद्विलिंगस्थंकिंवोऽद्यप्रसमीक्षितम् ४६ एवंचमामुपास्थायकस्माच्चविधिनाऽर्हणाम् ॥ प्रणीतांनानुगृह्णीतकार्यं किंवाऽस्मदागमे ४७ एवमुक्तेततःकृष्णःप्रत्युवाचमहामनाः ॥ स्निग्धगंभीरयावाचावाक्यंवाक्यविशारदः ॥ ४८ ॥ कृष्णउवाच ॥ ॥ स्नातका न्ब्राह्मणान्राजन्विद्ध्यस्मांस्त्वंनराधिप ॥ स्नातकव्रतिनोराजन्ब्राह्मणाःक्षत्रियाविशः ४९ विशेषनियमाश्चैषामविशेषाश्चसंत्युत ॥ विशेषवांश्चसततंक्षत्रियः श्रियमृच्छति ५० पुष्पवत्सुध्रुवाश्रीश्चपुष्पवंतस्ततोवयम् ॥ क्षत्रियोबाहुवीर्यस्तुनतथावाक्यवीर्यवान् ॥ अप्रगल्भंवचस्तस्यतस्माद्बार्हद्रथेरितम् ५१ स्ववीर्यं क्षत्रियाणांतुबाह्वोर्धातान्यवेशयत् ॥ तद्दिदृक्षसिचेद्राजन्द्रष्टाऽस्यद्यनसंशयः ५२ अद्वारेणरिपोर्गेहंद्वारेणसुहृदोगृहान् ॥ प्रविशंतिनराधीराद्वाराण्येतानि धर्मतः ५३ कार्यवंतोगृहानेत्यशत्रुतोनार्हणांवयम् ॥ प्रतिगृह्णीमतद्विद्धिएतन्नःशाश्वतंव्रतं ५४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिजरासंधवधपर्वणि कृष्णजरासंधसंवादेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ जरासंधउवाच ॥ ॥ नस्मरामिकदावैरंकृतंयुष्माभिरित्युत ४ चिंतयंश्चनपश्यामिभवतांप्रति वैकृतम् १ वैकृतेवाऽसतिकथंमन्यध्वंमामनागसम् ॥ अरिंवैब्रूतहेविप्राःसतांसमयएषहि २ अथधर्मोपघाताद्धिमनःसमुपतप्यते ॥ योऽनागसिप्रसजतिक्षत्रियोहिन संशयः ३ अतोऽन्यथाचरँल्लोकेधर्मज्ञःसन्महारथः ॥ वृजिनांगतिमाप्नोतिश्रेयसोऽप्युपहंतिच ४ त्रैलोक्येक्षत्रधर्मोहिश्रेयान्वैसाधुचारिणाम् ॥ नान्यंधर्मंप्रशंसं तियेचधर्मविदोजनाः ५ तस्यमेऽद्यस्थितस्येहस्वधर्मेनियतात्मनः ॥ अनागसंप्रजानांचप्रमादादिवजल्पथ ६ ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ ॥ कुलकार्यंमहा बाहोकश्चिदेकःकुलोद्वहः ॥ वहतेयस्तन्नियोगाद्वयमभ्युद्यतास्त्वयि ७ त्वयाचोपहृताराजन्क्षत्रियालोकवासिनः ॥ तदागःक्रूरमुत्पाद्यमन्यसेकिमनागसम् ८ राजाराज्ञःकथंसाधून्हिंस्यान्नृपतिसत्तम ॥ तद्राज्ञःसन्निगृह्यत्वंरुद्रायोपजिहीर्षसि ९ अस्मांस्तदेनोपगच्छेत्कृतंबार्हद्रथत्वया ॥ वयंहिशक्ताधर्मस्यरक्षणेधर्मचा रिणः १० मनुष्याणांसमालंभोनचदृष्टःकदाचन ॥ सकथंमानुषैर्देवंयष्टुमिच्छसिशंकरम् ११ ॥ ॥ ॥ ॥

पकारः १ कथमरिमन्यध्वंतद्ब्रूत एषःसत्यवचनस्यसमयःमर्यादा २ प्रसजतिप्रसंजयत्यर्थद्रव्योपघातमारोपयति सःक्षत्रियःवृजिनांकष्टांगतिमाप्नोतिनसंशयइतियोजना ३ उपहंतिचात्मानं ४। ५। प्रजा नांचानागसंजल्पथ विपरीतमर्थंवदथ ६ वैरमूलंप्रकाशयतिकुलेति ७। ८। ९. एनोपगच्छेत् एनःपापंकर्तृउपगच्छेत्प्राप्नुयात् संधिरार्षः १०। ११ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ननु'ब्रह्मणेब्राह्मणमालभेत' इत्यादिना सर्वजातीयानांसर्वकर्मणांमानुषाणामालंभो देवतार्थवधःश्रूयते इत्याशंक्याह सवर्णोहीति १२ । १३ । १४ । १५ अभिजनंसजातीयंपालयतयाजा
नन् १६ । १७ स्वर्गेति । ब्रह्मवेदः यशः तपोवेदोक्तंकर्मच स्वर्गयोनिःसुखहेतुः । युद्धेमृत्युश्चाव्यभिचारवान्स्वर्गहेतुः । वेदादीनामव्रतादीन्प्रतिस्वर्गहेतुत्वंनास्ति युद्धेमृत्युस्तुनतथे
त्यर्थः १८ एषयुद्धेमृत्युः । ऐंद्रःइंद्रसंबंधी । वैजयंतःप्रासादः । तत्प्राप्तिहेतुरित्यर्थः येनलब्धेनसमाहितःपूर्णः १९ स्वर्गमार्गहेतोर्विग्रहोवैरमस्माभिःसह यथातवपुण्यातिशयान्नतथाऽन्य

सवर्णोहिसवर्णानांपशुसंज्ञांकरिष्यसि ॥ कोऽन्यएवंयथाहित्वंजरासंधवृथामतिः १२ यस्यांयस्यामवस्थायांयद्यत्कर्मकरोतियः ॥ तस्यांतस्यामवस्थायां
तत्फलंसमवाप्नुयात् १३ तेत्वांज्ञातिक्षयकरंवयमार्त्तानुसारिणः ॥ ज्ञातिवृद्धिनिमित्तार्थंविनिहंतुमिहागताः १४ नास्तिलोकेपुमानन्यःक्षत्रियेष्वितिचैव
तत् ॥ मन्यसेसचतेराजन्सुमहान्बुद्धिविप्लवः १५ कोहिजानन्नभिजनमात्मवान्क्षत्रियोनृप ॥ नाविशेत्स्वर्गमतुलंरणानंतरमव्ययम् १६ स्वर्गंह्येवस
मास्थायरणयज्ञेषुदीक्षिताः ॥ जयंतिक्षत्रियालोकांस्तद्विद्धिमनुजर्षभ १७ स्वर्गयोनिर्महद्ब्रह्मस्वर्गयोनिर्महद्यशः ॥ स्वर्गयोनिस्तपोयुद्धेमृत्युःसोऽव्य
भिचारवान् १८ एषह्यैन्द्रोवैजयंतोगुणैर्नित्यंसमाहितः ॥ येनासुरान्पराजित्यजगत्पातिशतक्रतुः १९ स्वर्गमार्गायकस्यस्याद्विग्रहोवैयथातव ॥ मागधैर्विपु
लैःसैन्यैर्बाहुल्यबलदर्पितः २० मावमंस्थाःपरान्राजन्नास्तिवीर्यंनरेनरे ॥ समंतेजस्त्वयाचैवविशिष्टंवानरेश्वर २१ यावदेतदसंबुद्धंतावदेवभवेत्तव ॥
विषह्यमेतदस्माकमतोराजन्ब्रवीमिते २२ जहित्वंसदृशेष्वेवमानंदर्पंचमागध ॥ माऽगमःससुतामात्यःसबलश्चयमक्षयम् २३ दंभोद्भवःकार्तवीर्यउत्तर
श्चबृहद्रथः ॥ श्रेयसोह्यवमन्येहविनेशुःसबलान्नृपाः २४ युयुक्षमाणास्त्वत्तोहिनवयंब्राह्मणाध्रुवम् ॥ शौरिरस्मिहृषीकेशोनृवीरौपांडवाविमौ ॥ अनयोर्मा
तुलेयंचकृष्णंमांविद्धितेरिपुम् २५ त्वामाह्वयामहेराजन्स्थिरोयुध्यस्वमागध ॥ मुंचवानृपतीन्सर्वान्गच्छवात्वंयमक्षयम् २६ ॥ जरासंधउवाच ॥ ॥ ना
जितान्वैनरपतीनहमादद्मिकांश्चन ॥ अजितःपर्यवस्थाताकोऽत्रयोनमयाजितः २७ क्षत्रियस्यैतदेवाहुर्धर्म्यंकृष्णोपजीवनम् ॥ विक्रम्यवशमानीयकाम
तोयत्समाचरेत् २८ देवतार्थमुपाहृत्यराज्ञःकृष्णकथंभयात् ॥ अहमद्यविमुच्येयंक्षात्रंव्रतमनुस्मरन् २९ सैन्यंसैन्येनव्यूढेनएकएकेनवापुनः ॥ द्वाभ्यां
त्रिभिर्वायोत्स्येऽहंयुगपत्पृथगेववा ३० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वाजरासंधःसहदेवाभिषेचनम् ॥ आज्ञापयत्तदाराजायुयुत्सुर्भीमकर्मभिः ३१ ॥

स्यास्ति अत्रहेतुः क्षत्रियावमानइत्याह मागधैरिति। सैन्यैरेवनबाहुबलेन २० । २१ विषह्यमसह्यंविगतःसह्यःसोढुंयोग्यःसोढायस्यतत् । यद्वा तवैतावद्बलमस्माकंविषह्यंसुसहम् २२
२३ । २४ युयुक्षमाणास्त्वत्तोहित्वत्तःस्त्वांयुयुक्षमाणाः योगः कपटेनहननंतत्कर्तुमिच्छंतः । 'योगोविश्रब्धघातिनि' इतिविश्वः । मुमुक्षमाणाइतिपाठे नृपानितिशेषः ब्राह्मणब्रुवा इति
पाठे ब्राह्मणाधमाः २५ । २६ । अजितोऽन्यैरितिशेषः पर्यवस्थाताशत्रुः २७ । २८ । २९ व्यूढेनव्यूहरचनयास्थितेन ३० । ३१

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३२ हंसडिंभकाविवकौशिकचित्रसेनावित्याह ययोरिति ३३ । ३४ मधुभिर्यादवैः ३५ नहंतुमियेषेत्यन्वयः तत्रहेतुःब्राह्मीमिति ॥ ३६ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ आदायपुरोहितःउपतस्थेइतिसार्द्धसंबंधः । अगदानौषधानि । निर्वृतीर्वेदनानिच दुःखमूर्छयोःकालेमुखसंज्ञाकराणि ४ समनह्यत्सन्नद्धोबभूव ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० कक्षैर्दोर्मूलैःकक्षांप्रकोष्ठगतांरज्जुंधुन्वानौ यतस्तत्रकक्षेआस्फोटंचक्रतुः । बाहुमुलास्फालनेनांगदबंधरज्जुशोषं कंपयंतावित्यर्थः ११ । १२

सतुसेनापतिंराजासस्मारभरतर्षभ ॥ कौशिकंचित्रसेनंचतस्मिन्युद्धउपस्थिते ३२ ययोस्तेनामनीराजन्हंसेतिडिंभकेतिच ॥ पूर्वंसंकथितंपुंभिर्नृलोकेलोकसत्कृते ३३ तंतुराजन्विभुःशौरीराजानंबलिनांवरम् ॥ स्मृत्वापुरुषशार्दूलःशार्दूलसमविक्रमम् ३४ सत्यसंधोजरासंधंभुविभीमपराक्रमम् ॥ भागमन्यस्यनिर्दिष्टमवध्यंमधुभिर्मृधे ३५ नात्मनात्मवतांमुख्यइयेषमधुसूदनः ॥ ब्राह्मीमाज्ञांपुरस्कृत्यहंतुंहलधरानुजः ३६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिजरासंधवधपर्वणिजरासंधयुद्धोद्योगेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तंनिश्चितात्मानंयुद्धाययदुनंदनः ॥ उवाचवाग्मीराजानंजरासंधमधोक्षजः १ ॥ कृष्णउवाच ॥ त्रयाणांकेनतेराजन्योद्धुमुत्सहतेमनः ॥ अस्मदन्यतमेनेहसज्जीभवतुकोयुधि २ एवमुक्तःसनृपतिर्युद्धंवव्रेमहाद्युतिः ॥ जरासंधस्ततोराजाभीमसेनेनमागधः ३ आदायरोचनांमाल्यंमंगल्यान्यपराणिच ॥ धारयन्नगदान्मुख्यान्निर्वृतीर्वेदनानिच ॥ उपतस्थेजरासंधंयुयुत्सुंवैपुरोहितः ४ कृतस्वस्त्ययनोराजाब्राह्मणेनयशस्विना ॥ समनह्यज्जरासंधःक्षात्रंधर्ममनुस्मरन् ५ अवमुच्यकिरीटंसकेशान्समनुगृह्यच ॥ उदतिष्ठज्जरासंधोवेलातिगइवार्णवः ६ उवाचमतिमान्राजाभीमंभीमपराक्रमः ॥ भीमयोत्स्येत्वयासार्द्धंश्रेयसानिर्जितंवरम् ७ एवमुक्त्वाजरासंधोभीमसेनमरिंदमः ॥ प्रत्युद्ययौमहातेजाःशक्रंबलइवासुरः ८ ततःसंमंत्र्यकृष्णेनकृतस्वस्त्ययनोबली ॥ भीमसेनोजरासंधमाससादयुयुत्सया ९ ततस्तौनरशार्दूलौबाहुशस्त्रौसमीयतुः ॥ वीरौपरमसंहृष्टावन्योन्यजयकांक्षिणौ १० करग्रहणपूर्वंतुकृत्वापादाभिवंदनम् ॥ कक्षैःकक्षांविधुन्वानावास्फोटंतत्रचक्रतुः ११ स्कंधेदोर्भ्यांसमाहत्यनिहत्यचमुहुर्मुहुः ॥ अंगमंगैःसमाश्लिष्यपुनरास्फालनंविभो १२ चित्रहस्तादिकंकृत्वाकक्षाबंधंचचक्रतुः ॥ गलगंडाभिघातेनसस्फुलिंगेनचाशनिम् १३ बाहुपाशादिकंकृत्वापादाहतशिरावुभौ ॥ उरोहस्तंततश्चक्रेपूर्णकुंभौप्रयुज्यतौ १४

चित्रहस्तादिकंहस्तस्यातिवेगेनाकुंचनप्रसारणोपर्यधश्चालनमुष्टीकरणानिचित्रहस्ताः । आदिपदात्पादस्याप्याकुंचनादि । कक्षाबंधंपरस्परकक्षायांहस्तौकृत्वाबंधनं । गलेति गलेगंडेनभालदेशेनाभिघातस्तेन । पाषाणसदृशांगत्वात्तयोरभिघातेनविस्फुलिंगोत्पत्त्याऽशनिवज्रमिवससृजतुरित्यर्थः १३ बाहुपाशादिकंचरणपाशआदिशब्दार्थः पादाभ्यांआहताःशिराःस्नायवोयाभ्यांतौ । दृढप्रहारेणनाडीपर्यंतमपिवेदनावंतावित्यर्थः । उरोहस्तं उरसिचपेटाप्रहारं । पूर्णकुंभौ ग्रथितांगुलिभ्यांहस्ताभ्यांपरशिरसःपीडनं पूर्णकुंभः । द्वित्वंपरस्परंद्वावपिचक्रतुरितिवक्तुम् १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१५ तलेनचपेटया १६ आवृत्यजत्रुदेशेपृष्ठंकृत्वा बाहुभिर्वेष्टुत्वाद्वावपिमिथः उदरमादायप्रचक्रतुःप्रचिक्षिपतुः । कृविक्षेपेऽस्यरूपं १७ एवंकव्यांसुपार्श्वेचप्रचक्रतुः । तक्षवंतौ तक्षस्तनूकरणंगात्रसंकोच इत्यर्थःतद्वंतौ । अधोहस्तमुदरस्याधस्ताद्धस्तंकृत्वा हस्ताभ्यामुदरमावेष्ट्य स्वकंठेस्वोरसिचकंठोरःसमीपेआनीयाक्षिपदास्फालितवान् १८ पृष्ठस्यभूसंबंधेनजातंभंगंपराभवम् । बाहुभ्यामुदरादिनिपीडनेसंपूर्णमूर्छाम् १९ तृणपीडंरज्जूकरणेतृणमिवयत्रबाह्वादिकंव्यावर्त्यतेतद्युद्धंतृणपीडम् । पूर्णयोगंयोगोविश्रब्धघाततनंतच्चपूर्णं । अन्यत्रमुष्टेःपातंप्रदर्श्यान्यत्रपातनमित्यर्थः । एवमादीनिपादाकर्षणशीर्षकक्षीकरणादीनि २० । २१ । २२ निग्रहःहस्ताभ्यांकंधराकर्षणेनभूमोरधोमुखीकरणम् । प्रग्रहःशत्रोरुत्तानपातनार्थंपादाकर्षणम् २३ । २४ उत्सार्यजनं हस्तबाहुबंधेनपरस्परापसारणाद्दूरी

करसंपीडनंकृत्वागर्जन्तौवारणाविव ॥ नर्दन्तौमेघसंकाशौबाहुप्रहरणावुभौ १५ तलेनाहन्यमानौतुअन्योन्यंकृतवीक्षणौ ॥ सिंहाविवसुसंक्रुद्धावाकृष्याकृष्ययुध्यताम् १६ अंगेनांगंसमापीड्यबाहुभ्यामुभयोरपि ॥ आवृत्त्यबाहुभिश्चापिउदरंचप्रचक्रतुः १७ उभौकव्यांसुपार्श्वेतुतक्षवंतौचशिक्षितौ ॥ अधोहस्तंस्वकंठेतूदरस्योरसिचाक्षिपत् १८ सर्वातिक्रांतमर्यादंपृष्ठभंगंचचक्रतुः ॥ संपूर्णमूर्च्छांबाहुभ्यांपूर्णकुंभंप्रचक्रतुः १९ तृणपीडंयथाकामंपूर्णयोगंसमुष्टिकम् ॥ एवमादीनियुद्धानिप्रकुर्वंतौपरस्परम् २० तयोर्युद्धंततोद्रष्टुंसमेताःपुरवासिनः ॥ ब्राह्मणावणिजश्चैवक्षत्रियाश्चसहस्रशः २१ शूद्राश्चनरशार्दूलस्त्रियोवृद्धाश्चसर्वशः ॥ निरंतरमभूत्तत्रजनौघैरभिसंवृतम् २२ तयोरथभुजाघातान्निग्रहप्रग्रहात्तथा ॥ आसीत्सुभीमसंपातोवज्रपर्वतयोरिव २३ उभौपरमसंहृष्टौबलेनबलिनांवरौ ॥ अन्योन्यस्यांतरंप्रेप्सूपरस्परजयैषिणौ २४ तद्भीममुत्सार्यजनंयुद्धमासीदुपप्लवे ॥ बलिनोःसंयुगेराजन्वृत्रवासवयोरिव २५ प्रकर्षणाकर्षणाभ्यामनुकर्षविकर्षणैः ॥ आचकर्षतुरन्योन्यंजानुभिश्चावजघ्नतुः २६ ततःशब्देनमहताभर्त्सयंतौपरस्परम् ॥ पाषाणसंघातनिभैःप्रहारैरभिजघ्नतुः २७ व्यूढोरस्कौदीर्घभुजौनियुद्धकुशलावुभौ ॥ बाहुभिःसमसज्जेतामायसैःपरिघैरिव २८ कार्तिकस्यतुमासस्यप्रवृत्तंप्रथमेऽहनि ॥ अनाहारंदिवारात्रमविश्रांतमवर्तत २९ तद्वृत्तंतुत्रयोदश्यांसमवेतंमहात्मनोः ॥ चतुर्दश्यांनिशायांतुनिवृत्तोमागधःक्लमात् ३० तंराजानंतथाक्रांतंदृष्ट्वाराजन्जनार्दनः ॥ उवाचभीमकर्माणंभीमंसंबोधयन्निव ३१ क्लांतःशत्रुर्नकौन्तेयलभ्यःपीडयितुंरणे ॥ पीड्यमानोहिकार्त्स्न्येनजह्याज्जीवितमात्मनः ३२ तस्मात्तेनैवकौन्तेयपीडनीयोजनाधिपः ॥ सममेतेनयुध्यस्वबाहुभ्यांभरतर्षभ ३३ एवमुक्तःसकृष्णेनपांडवःपरवीरहा ॥ जरासंधस्यतद्रूपंज्ञात्वाचक्रेमतिंवधे ३४ ॥ ॥ ॥ ॥

कृतप्रेक्षकजनं । उपप्लवेयुद्धभूमौ । उपह्वरेइतिपाठेनिकटदेशे २५ प्रकर्षणेपश्चादपसारणेइतरोऽनुकर्षत्यवाङ्मुखंपातयितुम् । आकर्षणेअर्वाक्कर्षणेइतरोविकर्षति तिर्यङ्नयतीत्यर्थः । आचकर्षतुः देहौविलिलिखतुः प्रहारैरितिशेषः २६ । २७ नियुद्धंनिगृह्ययुद्धम् २८ अनाहारंनास्त्याहरणमाहारउपसंहारोयस्यतत् । अविश्रांतंनविशेषेणश्रांतोऽन्यतरोयास्मिंस्तत्तथा २९ तद्वृत्तंनादशप्रकारंयुद्धंत्रयोदश्यांसमवेतं त्रयोदशीपर्यंतंजातमितिशेषः । क्लमात्क्लमंप्राप्यनिवृत्तःनिगृहीतप्रवृत्तोऽभूत् ३० संबोधयन्निव शिष्टाचारप्रदर्शनव्याजेनशत्रुवधकालंसूचयन्निव ३१ । ३२ तस्मात्तेत्वया ३३ तद्रूपंक्लांतरूपम् ३४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सरंभंकोपम् ३५ ॥ इतिसभापर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ भीमसेनइति १ अनुरोधितुंनिरोद्धुं प्राणेनबलेन २ । ३ । ४ । ५ जानुभ्यांधनुर्यष्टिवत्पृष्ठंसंक्षिप्यविनाम्य ६ । ७ । ८ । ९ । १० कुलद्वारिगृहद्वारि ११ भ्रातरौभीमार्जुनौ बांधवान्जरासंधबद्धान्नृपान् १२ तेकृष्णंरत्नभुजंचक्रुरित्यन्वयः १३ । १४ सोदर्यवान्भीमयुक्तः । द्वियोधी द्वाभ्यांहस्ता

ततस्तमजितंजेतुंजरासंधंवृकोदरः ॥ संरंभंबलिनांश्रेष्ठोजग्राहकुरुनंदनः ३५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिजरासंधवधपर्वणिजरासंधक्षांतौत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ भीमसेनस्ततःकृष्णमुवाचयदुनंदनम् ॥ बुद्धिमास्थायविपुलांजरासंधवधेप्सया १ नायंपापोमयाकृष्णयुक्तःस्यादनुरोधितुम् ॥ प्राणेनयदुशार्दूलबद्धकक्षेणवाससा २ एवमुक्तस्ततःकृष्णःप्रत्युवाचवृकोदरम् ॥ त्वरयन्पुरुषव्याघ्रोजरासंधवधेप्सया ३ यत्तेदैवंपरंसत्वंयच्चतेमातरिश्वनः ॥ बलंभीमजरासंधेदर्शयाशुतदद्यवै ४ एवमुक्तस्तदाभीमोजरासंधमरिंदमः ॥ उत्क्षिप्यभ्रामयामासबलवंतंमहाबलः ५ भ्रामयित्वाशतगुणंजानुभ्यांभरतर्षभ ॥ बभंजपृष्ठंसंक्षिप्यनिष्पिष्यविननादच ६ करेगृहीत्वाचरणंद्वेधाचक्रेमहाबलः ७ तस्यनिष्पिष्यमाणस्यपांडवस्यचगर्जतः ॥ अभवत्तुमुलोनादःसर्वप्राणिभयंकरः ८ वित्रेसुर्मागधाःसर्वेस्त्रीणांगर्भाश्वसुस्रुवुः ॥ भीमसेनस्यनादेनजरासंधस्यचैवह ९ किंनुस्याद्धिमवान्भिन्नःकिंनुस्विद्दीर्यतेमही ॥ इतिवैमागधाजज्ञुर्भीमसेनस्यनिःस्वनात् १० ततोराज्ञःकुलद्वारिप्रसुप्तमिवतंनृपम् ॥ रात्रौगतासुमुत्सृज्यनिश्चक्रमुररिंदमाः ११ जरासंधरथंकृष्णोयोजयित्वापताकिनम् ॥ आरोप्यभ्रातरौचैवमोक्षयामासबांधवान् १२ तेवैरत्नभुजंकृष्णंरत्नार्हाःपृथिवीश्वराः ॥ राजानश्चक्रुरासाद्यमोक्षितामहतोभयात् १३ अक्षतःशस्त्रसंपन्नोजितारिःसहराजभिः ॥ रथमास्थायतंदिव्यंनिर्जगामगिरिव्रजात् १४ यःससोदर्यवान्नामद्वियोधीकृष्णसारथिः ॥ अभ्यासघातीसंदृश्योदुर्जयःसर्वराजभिः १५ भीमार्जुनाभ्यांयोधाभ्यामास्थितःकृष्णसारथिः ॥ शुशुभेरथवर्योऽसौदुर्जयःसर्वधन्विभिः १६ शक्रविष्णूहिसंग्रामेचेरतुस्तारकामये ॥ रथेनतेनवैकृष्णउपारुह्यययौतदा १७ तप्तचामीकराभेणकिंकिणीजालमालिना ॥ मेघनिर्घोषनादेनजैत्रेणामित्रघातिना १८ येनशक्रोदानवानांजघाननवतीर्नव ॥ तंप्राप्यसमहृष्यंतरथंतेपुरुषर्षभाः १९ ततःकृष्णंमहाबाहुंभ्रातृभ्यांसहितंतदा ॥ रथस्थंमागधादृष्ट्वासमपद्यंतविस्मिताः २० हयैर्दिव्यैःसमायुक्तोरथोवायुसमोजवे ॥ अधिष्ठितःसशुशुभेकृष्णेनातीवभारत २१ असंगोदेवविहितस्तस्मिन्रथवरेध्वजः ॥ योजनाद्ददृशेश्रीमानिन्द्रायुधसमप्रभः २२ चिन्तयामासकृष्णोऽथगरुत्मंतंसचाभ्ययात् ॥ क्षणेतस्मिन्सतेनासीच्चैत्यवृक्षइवोत्थितः २३ ॥ ॥ ॥ ॥

भ्यांशराणांप्रक्षेपात् । अभ्यासघाती पुनःपुनरावृत्तिरभ्यासस्तंपरकीयंहंतुंशीलमस्यधनुर्विद्यायांपरोत्कर्षजेता । संदृश्योरमणीयांगः १५ । १६ शक्रविष्णूइति । हिशब्दइवार्थे तारकामये तारकाताराबृहस्पतिभार्या सैवआमयवद्विनाशहेतुर्यस्मिन् । आमयोरोगः १७ । १८ । १९ । २० । २१ असंगोरथस्पर्शहीनः २२ चैत्यवृक्षोग्रामादिचिन्हभूतोवृक्षः २३ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२४। २९ रिष्यतेहिंस्यते विध्यतेइत्यपिपाठः २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६ पार्थिवत्वंसाम्राज्यं ३७ । ३८ कृच्छ्रान्मोचितेभ्योधनग्रहणंयशोहानिकरमिति

व्यादितास्यैर्महानादैःसहभूतैर्ध्वजालयैः ॥ तस्मिन्रथवरेतस्थौगरुत्मान्पन्नगाशनः २४ दुर्निरीक्ष्योहिभूतानांतेजसाऽभ्यधिकंबभौ ॥ आदित्यइव मध्याह्नेसहस्रकिरणावृतः २५ नससज्जतिवृक्षेषुशस्त्रैश्चापिनरिष्यते ॥ दिव्योध्वजवरोराजन्दृश्यतेचेहमानुषैः २६ तमास्थायरथंदिव्यंपर्जन्यसमनिःस्वनम् ॥ निर्ययौपुरुषव्याघ्रःपांडवाभ्यांसहाच्युतः २७ यंलेभेवासवाद्राजावसुस्तस्माद्बृहद्रथः ॥ बृहद्रथात्क्रमेणैवप्राप्तोबार्हद्रथंनृप २८ सनिर्यायमहाबाहुःपुंडरीकेक्षणस्ततः ॥ गिरिव्रजाद्बहिस्तस्थौसमदेशेमहायशाः २९ तत्रैनंनागराःसर्वेसत्कारेणाभ्ययुस्तदा ॥ ब्राह्मणप्रमुखाराजन्विधिदृष्टेनकर्मणा ३० बंधनाद्विप्रमुक्ताश्चराजानोमधुसूदनम् ॥ पूजयामासुरूचुश्चस्तुतिपूर्वमिदंवचः ३१ नैतच्चित्रंमहाबाहोत्वयिदेवकिनंदने ॥ भीमार्जुनबलोपेतेधर्मस्यप्रतिपालनम् ३२ जरासंधन्हदेघोरेदुःखपंकेनिमज्जताम् ॥ राज्ञांसमभ्युद्धरणंयदिदंकृतमद्यवै ३३ विष्णोसमवसन्नानांगिरिदुर्गेसुदारुणे ॥ दिष्ट्यामोक्षाद्यशोदीप्तमाप्तंतेयदुनंदन ३४ किंकुर्मःपुरुषव्याघ्रशाधिनःप्रणतिस्थितान् ॥ कृतमित्येवतद्विद्धिनृपैर्यद्यपिदुष्करम् ३५ तानुवाचहृषीकेशःसमाश्वास्यमहामनाः ॥ युधिष्ठिरोराजसूयंक्रतुमाहर्तुमिच्छति ३६ तस्यधर्मप्रवृत्तस्यपार्थिवत्वंचिकीर्षतः ॥ सर्वैर्भवद्भिर्विज्ञायसाहाय्यंक्रियतामिति ३७ ततःसुप्रीतमनसस्तेनृपानृपसत्तम ॥ तथेत्येवाब्रुवन्सर्वेप्रतिगृह्यास्यतांगिरम् ३८ रत्नभाजंचदाशार्हंचक्रुस्तेपृथिवीश्वराः ॥ कृच्छ्राज्जग्राहगोविंदस्तेषांतदनुकंपया ३९ जरासंधात्मजश्चैवसहदेवोमहामनाः ॥ निर्ययौसजनामात्यःपुरस्कृत्यपुरोहितम् ४० सनीचैःप्रणतोभूत्वाबहुरत्नपुरोगमः ॥ सहदेवोनृणांदेवंवासुदेवमुपस्थितः ४१ भयार्त्तायततस्तस्मैकृष्णोदत्वाऽभयंतदा ॥ आददेऽस्यमहार्हाणिरत्नानिपुरुषोत्तमः ४२ अभ्यषिंचततत्रैवजरासंधात्मजंमुदा ॥ गत्वैकत्वंचकृष्णेनपार्थाभ्यांचैवसत्कृतः ४३ विवेशराजाद्युतिमान्बार्हद्रथपुरंनृप ॥ अभिषिक्तोमहाबाहुर्जारासंधिर्महात्मभिः ४४ कृष्णस्तुसहपार्थाभ्यांश्रियापरमयायुतः ॥ रत्नान्यादायभूरीणिप्रययौपुरुषर्षभः ४५ इंद्रप्रस्थमुपागम्यपांडवाभ्यांसहाच्युतः ॥ समेत्यधर्मराजानंप्रीयमाणोऽभ्यभाषत ४६ दिष्ट्याभीमेनबलवान्जरासंधोनिपातितः ॥ राजानोमोक्षिताश्चैवबंधनान्नृपसत्तम ४७ दिष्ट्याकुशलिनौचेमौभीमसेनधनंजयौ ॥ पुनःस्वनगरंप्राप्तावक्षताविति भारत ४८ ततोयुधिष्ठिरःकृष्णंपूजयित्वायथार्हतः ॥ भीमसेनार्जुनौचैवप्रहृष्टःपरिषस्वजे ४९ ततःक्षीणेजरासंधेभ्रातृभ्यांविहितंजयम् ॥ अजातशत्रुरासाद्यमुमुदेभ्रातृभिःसह ५० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

संकटाद् ३९। ४०। ४१। ४२ एकत्वंसख्यं ४३। ४४। ४५। ४६। ४७। ४८। ४९। ५०

यथावयः ज्यैष्ठानुक्रमेण प्रथमंभीमेन ततःकृष्णेन ततोऽर्जुनेन ५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६० इतिस० नी० भा० भा० चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ क्षत्रियस्यशत्रुजयेनधनार्जनंधर्मःइतिशिष्टाचारे णदर्शयितुं पांडवानांदिग्विजयमुपक्रामयतिसप्तभिरध्यायैः पार्थःप्राप्यधनुःश्रेष्ठमित्यादिना १ पक्षोवासुदेवःभूमिर्दुर्गं २।३।४।५।६।७।८।९।१० खांडवप्रस्थंखांडवदाहेनख्यापितं स्थानं ११

यथावयःसमागम्यभ्रातृभिःसहपांडवः ॥ सत्कृत्यपूजयित्वाचविससर्जनराधिपान् ५१ युधिष्ठिराभ्यनुज्ञातास्तेनृपाहृष्टमानसाः ॥ जग्मुःस्वदेशांस्त्वरितायानैरुच्चावचैस्ततः ५२ एवंपुरुषशार्दूलोमहाबुद्धिर्जनार्दनः ॥ पांडवैर्घातयामासजरासंधमरिंतदा ५३ घातयित्वाजरासंधंबुद्धिपूर्वमरिंदमः ॥ धर्मराजमनुज्ञाप्यपृथांकृष्णांचभारत ५४ सुभद्रांभीमसेनंचफाल्गुनंयमजौतथा ॥ धौम्यमामंत्रयित्वाचप्रययौस्वांपुरींप्रति ५५ तेनैवरथमुख्येनमनसस्तुल्यगामिना ॥ धर्मराजविसृष्टेनदिव्येननादयन्दिशः ५६ ततोयुधिष्ठिरमुखाःपांडवाभरतर्षभ ॥ प्रदक्षिणमकुर्वंतकृष्णमक्लिष्टकारिणम् ५७ ततोगतेभगवतिकृष्णेदेवकिनंदने ॥ जयंलब्ध्वासुविपुलंराज्ञांदत्वाऽभयंतदा ५८ संवर्धितंयशोभूयःकर्मणातेनभारत ॥ द्रौपद्याःपांडवाराजन्परांप्रीतिमवर्धयन् ५९ तस्मिन्कालेतुयद्युक्तंधर्मकामार्थसंहितम् ॥ तद्राजाधर्मतश्चक्रेप्रजापालनकीर्तनम् ६० ॥ इतिश्रीम० स० जरासंधवधपर्वणिजरासंधवधेचतुर्विंशोऽध्यायः २४ ॥ ॥ समाप्तंचेदंजरासंधवधपर्व ॥ अथदिग्विजयपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ पार्थःप्राप्यधनुःश्रेष्ठमक्षय्यौचमहेषुधी ॥ रथंध्वजंसभांचैवयुधिष्ठिरमभाषत १ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ धनुरस्त्रंशरावीर्यंपक्षोभूमिर्यशोबलम् ॥ प्राप्तमेतन्मयाराजन्दुष्प्रापंयदभीप्सितम् २ तत्रकृत्यमहंमन्येकोशस्यपरिवर्धनम् ॥ करमाहारयिष्यामिराज्ञःसर्वान्नृपोत्तम ३ विजयायप्रयास्यामिदिशंधनदपालिताम् ॥ तिथावथमुहूर्तेचनक्षत्रेचाभिपूजिते ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ धनंजयवचःश्रुत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ स्निग्धगंभीरनादिन्यातंगिराप्रत्यभाषत ५ स्वस्तिवाच्यार्हतोविप्रान्प्रयाहिभरतर्षभ ॥ दुर्हृदामप्रहर्षायसुहृदांनंदनायच ६ विजयस्तेध्रुवंपार्थप्रियंकाममवाप्स्यसि ॥ इत्युक्तःप्रययौपार्थःसैन्येनमहतावृतः ७ अग्निदत्तेनदिव्येनरथेनाद्भुतकर्मणा ॥ तथैवभीमसेनोऽपियमौचपुरुषर्षभौ ८ ससैन्याःप्रययुःसर्वेधर्मराजेनपूजिताः ॥ दिशंधनपतेरिष्टामजयत्पाकशासनिः ९ भीमसेनस्तथाप्राचींसहदेवस्तुदक्षिणाम् ॥ प्रतीचींनकुलोराजन्दिशंव्यजयतास्त्रवित् १० खांडवप्रस्थमध्यस्थोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ आसीत्परमयालक्ष्म्यासुहृद्गणवृतःप्रभुः ११ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिदिग्विजयपर्वणिदिग्विजयसंक्षेपकथनेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ दिशामभिजयंब्रह्मन्विस्तरेणानुकीर्त्तय ॥ नहितृप्यामिपूर्वेषांशृण्वानश्चरितंमहत् १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ धनंजयस्यवक्ष्यामिविजयंपूर्वमेवते ॥ यौगपद्येनपार्थैर्हिनिर्जितेयंवसुंधरा २ पूर्वंकुलिंदविषयेवशेचक्रेमहीपतीन् ॥ धनंजयोमहाबाहुर्नातितीव्रेणकर्मणा ३ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ १।२।३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशोध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ॥ एवमिति अनेनै

आनर्त्तान्कालकूटांश्चकुलिंदांश्चविजित्यसः ॥ सुमंडलंचविजितंकृतवान्सहसैनिकम् ४ सतेनसहितोराजन्सव्यसाचीपरंतपः ॥ विजिग्येशाकलंद्वीपंप्र
तिविंध्यंचपार्थिवम् ५ शाकलद्वीपवासाश्चसप्तद्वीपेषुयेनृपाः ॥ अर्जुनस्यचसैन्यैस्तैर्विग्रहस्तुमुलोऽभवत् ६ सतानपिमहेष्वासान्विजिग्येभरतर्षभ ॥ तैरेवस
हितःसर्वैःप्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् ७ तत्रराजामहानासीद्भगदत्तोविशांपते ॥ तेनासीत्सुमहद्युद्धंपांडवस्यमहात्मनः ८ सकिरातैश्चचीनैश्चवृतःप्राग्ज्योतिषोऽ
भवत् ॥ अन्यैश्चबहुभिर्योधैःसागरानूपवासिभिः ९ ततःसदिवसानष्टौयोधयित्वाधनंजयम् ॥ प्रहसन्नब्रवीद्राजासंग्रामविगतक्लमम् १० उपपन्नंमहाबाहोत्व
यिकौरवनंदन ॥ पाकशासनदायादेवीर्यमाहवशोभिनि ११ अहंसखामहेंद्रस्यशक्रादनवरोरणे ॥ नशक्ष्यामिचतेतातस्थातुंप्रमुखतोयुधि १२ त्वमीप्सितंपांड
वेयब्रूहीकिंकरवाणिते ॥ यद्वक्ष्यसिमहाबाहोतत्करिष्यामिपुत्रक १३ ॥ अर्जुनउवाच ॥ कुरूणामृषभोराजाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ धर्मज्ञःसत्यसंधश्चयज्वावि
पुलदक्षिणः १४ तस्यपार्थिवतामीप्सेकरस्तस्मैप्रदीयताम् ॥ भवान्पितृसखाचैवप्रीयमाणोमयापिच ॥ ततोनाज्ञापयामित्वांप्रीतिपूर्वंप्रदीयताम् १५ ॥ भग
दत्तउवाच ॥ कुंतीमातर्यथामेत्वंतथाराजायुधिष्ठिरः ॥ सर्वमेतत्करिष्यामिकिंचान्यत्करवाणिते १६ ॥ इ० म० स० दिग्विजयपर्वणि अर्जुनदिग्विजयेभगदत्त
जयेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचभगदत्तंधनंजयः ॥ अनेनैवकृतंसर्वंभविष्यत्यनुजानता १ तंविजित्यमहाबाहुः
कुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ प्रययावुत्तरांतस्माद्दिशंधनदपालिताम् २ अंतर्गिरिंचकौन्तेयस्तथैवचबहिर्गिरिम् ॥ तथैवोपगिरिंचैवविजिग्येपुरुषर्षभः ३ विजित्यप
र्वतान्सर्वान्येचतत्रनराधिपाः ॥ तान्वशेस्थापयित्वाचधनान्यादायसर्वशः ४ तैरेवसहितःसर्वैरनुरज्यचतान्नृपान् ॥ उलूकवासिनंराजन्बृहंतमुपजग्मिवान् ५
मृदंगवरनादेनरथनेमिस्वनेनच ॥ हस्तिनांचनिनादेनकंपयन्वसुधामिमाम् ६ ततोबृहंतस्त्वरितोबलेनचतुरंगिणा ॥ निष्क्रम्यनगरात्तस्माद्योधयामास
फाल्गुनम् ७ सुमहान्सन्निपातोऽभूद्धनंजयबृहंतयोः ॥ नशशाकबृहंतस्तुसोढुंपांडवविक्रमम् ८ सोऽविषह्यतमंमत्वाकौन्तेयंपर्वतेश्वरः ॥ उपावर्त्ततदुर्धर्षोर
त्नान्यादायसर्वशः ९ सतद्राज्यमवस्थाप्यउलूकसहितोययौ ॥ सेनाबिंदुमथोराजन्राज्यादाशुसमाक्षिपत् १० मोदापुरंवामदेवंसुदामानंसुसंकुलम् ॥
उलूकानुत्तरांश्चैवतांश्चराज्ञःसमानयत् ११ तत्रस्थःपुरुषैरेवधर्मराजस्यशासनात् ॥ किरीटीजितवान्राजन्देशान्पंचगणांस्ततः १२ सदेवप्रस्थमासाद्यसेनाबिंदोः
पुरंप्रति ॥ बलेनचतुरंगेणनिवेशमकरोत्प्रभुः १३ सतैःपरिवृतःसर्वैर्विष्वगश्वंनराधिपम् ॥ अभ्यगच्छन्महातेजाःपौरवंपुरुषर्षभ १४ ॥ ॥ ॥

वकरदानेनैव अनुजानताअनुज्ञांदत्तवता १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ सन्निपातःसंघर्षः ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१५ उत्सवसंकेतान्स्त्रीपुंसयोःपरस्परप्रीतिरेवरत्यर्थंसंकेतः नतुदांपत्यव्यवस्थापशूनामिवयत्रास्तीत्यर्थः १६ मंडलैः क्षुद्रराज्यैः १७ । १८ अभिसारींनगरीम् १९ । २० । २१ । २२ । २३ प्रागुत्तरामैशानीम् २४ । २५ । २६ । २७ जवनान्धावनेशीघ्रान् आशुगान् यदृच्छयाचलनसमर्थान् २८ निष्कुटंशैलविशेषम् २९ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

विजित्यचाहवेशूरान्पार्वतीयान्महारथान् ॥ जिगायसेनयाराजन्पुरंपौरवरक्षितम् १५ पौरवंयुधिनिर्जित्यदस्यून्पर्वतवासिनः ॥ गणानुत्सवसंकेतानजयत्सप्त पांडवः १६ ततःकाश्मीरकान्वीरान्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः॥ व्यजयल्लोहितंचैवमंडलैर्दशभिःसह १७ ततस्त्रिगर्त्तान्कौन्तेयंदार्वान्कोकनदास्तथा ॥ क्षत्रियाबहवोराजन्नुपावर्त्तंतसर्वशः १८ अभिसारींततोरम्यांविजिग्येकुरुनंदनः ॥ उरगावासिनंचैवरोचमानंरणेऽजयत् १९ ततःसिंहपुरंरम्यंचित्रायुधसुरक्षितम् ॥ प्राधमद्बलमास्थायपाकशासनिराहवे २० ततःसुह्मांश्चचोलांश्चकिरीटीपांडवर्षभः ॥ सहितःसर्वसैन्येनप्रामथत्कुरुनंदनः २१ ततःपरमविक्रांतोबाल्हीकान्पाकशासनिः ॥ महतापरिमर्देनवशेचक्रेदुरासदान् २२ गृहीत्वातुबलंसारंफाल्गुनःपांडुनंदनः ॥ दरदान्सहकांबोजैरजयत्पाकशासनिः २३ प्रागुत्तरांदिशंयेचवसंत्याश्रित्यदस्यवः ॥ निवसंतिवनेयेचतान्सर्वानजयत्प्रभुः २४ लोहान्परमकांबोजानृषिकानुत्तरानपि ॥ सहितांस्तान्महाराजव्यजयत्पाकशासनिः २५ ऋषिकेष्वपिसंग्रामोबभूवातिभयंकरः ॥ तारकामयसंकाशःपरस्त्वृषिकपार्थयोः २६ सविजित्यततोराजन्नृषिकान्रणमूर्धनि ॥ शुकोदरसमांस्तत्रहयानष्टौसमानयत् २७ मयूरसदृशानन्यानुत्तरानपरानपि ॥ जवनानाशुगांश्चैवकरार्थंसमुपानयत् २८ सविनिर्जित्यसंग्रामेहिमवंतंसनिष्कुटम् ॥ श्वेतपर्वतमासाद्यन्यविशत्पुरुषर्षभः २९ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिदिग्विजयपर्वणिफाल्गुनदिग्विजयेनानादेशजयेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ सश्वेतपर्वतंवीरःसमतिक्रम्यवीर्यवान् ॥ देशंकिंपुरुषावासंद्रुमपुत्रेणरक्षितम् १ महतासन्निपातेनक्षत्रियांतकरेणह ॥ अजयत्पांडवश्रेष्ठःकरेचैनंन्यवेशयत् २ तंजित्वाहाटकंनामदेशंगुह्यकरक्षितम् ॥ पाकशासनिरव्यग्रःसहसैन्यःसमासदत् ३ तांस्तुसांत्वेननिर्जित्यमानसंसरउत्तमम् ॥ ऋषिकुल्यास्तथासर्वाददर्शकुरुनंदनः ४ सरोमानसमासाद्यहाटकानभितःप्रभुः ॥ गंधर्वरक्षितंदेशमजयत्पांडवस्ततः ५ तत्रतित्तिरिकल्माषान्मंडूकाख्यान्हयोत्तमान् ॥ लेभेसकरमत्यंतंगंधर्वनगरात्तदा ६ उत्तरंहरिवर्षंतुससमासाद्यपांडवः ॥ इयेषजेतुंतंदेशंपाकशासननंदनः ७ ततएनंमहावीर्यमहाकायामहाबलाः ॥ द्वारपालाःसमासाद्यहृष्टावचनमब्रुवन् ८ पार्थनेदंत्वयाशक्यंपुरंजेतुंकथंचन ॥ उपावर्त्तस्वकल्याणपर्याप्तमिदमच्युत ९ इदंपुरंयःप्रविशेद्ध्रुवंनसभवेन्नरः ॥ प्रीयामहेत्वयावीरपर्याप्तोविजयस्तव १० नचात्रकिंचिज्जेतव्यमर्जुनात्रप्रदृश्यते ॥ उत्तराःकुरवोह्येतेनात्रयुद्धंप्रवर्त्तते ११ प्रविष्टोऽपिहिकौन्तेयनेहद्रक्ष्यसिकिंचन ॥ नहिमानुषदेहेनशक्यमत्राभिवीक्षितुम् १२

॥ सइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ नसभवेत्म्रियेतेत्यर्थः १० । ११ । १२ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ । १४ । १५ क्षुमा अतसीविशेषः । 'क्षुमाऽतसीनीलिकयोः' इतिमेदिनी तत्तंतुनिर्मितानिक्षौमान्यजिनानिच १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥ ॥ ॥ एतस्मिन्निति १ बलचक्रेणसेनासमूहेन दंशितेनसन्नद्धेन २ । ३ । ४ दशार्णान् देशान् निरायुधं बाहुयुद्धं ५ आधिचक्रेइतिसंबंधः । जित्वा

अथेहपुरुषव्याघ्रकिंचिदन्यच्चिकीर्षसि ॥ तत्प्रब्रूहिकरिष्यामोवचनात्तवभारत १३ ततस्तानब्रवीद्राजन्नर्जुनःप्रहसन्निव ॥ पार्थिवत्वंचिकीर्षामिधर्मराजस्यधीमतः १४ नप्रवेक्ष्यामिवोदेशंविरुद्धंयदिमानुषैः ॥ युधिष्ठिराययत्किंचित्करपण्यंप्रदीयताम् १५ ततोदिव्यानिवस्त्राणिदिव्यान्याभरणानिच ॥ क्षौमाजिनानिदिव्यानि तस्यतेप्रददुःकरम् १६ एवंसपुरुषव्याघ्रोविजित्यदिशमुत्तराम् ॥ संग्रामान्सुबहून्कृत्वाक्षत्रियैर्दस्युभिस्तथा १७ सविनिर्जित्यराज्ञस्तान्करेचविनिवेश्यतु ॥ धनान्यादायसर्वेभ्योरत्नानिविविधानिच १८ हयांस्तित्तिरिकल्माषान्शुकपत्रनिभानपि ॥ मयूरसदृशानन्यान्सर्वाननिलरंहसः १९ वृतःसुमहताराजन्बलेन चतुरंगिणा ॥ आजगामपुनर्वीरःशक्रप्रस्थंपुरोत्तमम् २० धर्मराजायतत्पार्थोधनंसर्वंसवाहनम् ॥ न्यवेदयदनुज्ञातस्तेनराज्ञागृहान्ययौ २१ ॥ ॥ इतिश्री महाभारतेसभापर्वणिदिग्विजयपर्वणिअर्जुनोत्तरदिग्विजयेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतु भीमसेनोऽपिवीर्यवान् ॥ धर्मराजमनुज्ञाप्यययौप्राचींदिशंप्रति १ महताबलचक्रेणपरराष्ट्रावमर्दिना ॥ हस्त्यश्वरथपूर्णेनदंशितेनप्रतापवान् २ वृतोभरतशार्दूलो द्विषच्छोकविवर्धनः ॥ सगत्वानरशार्दूलःपंचालानांपुरंमहत् ३ पंचालान्विविधोपायैःसांत्वयामासपांडवः ॥ ततःसगंडकान्शूरोविदेहान्भरतर्षभः ४ विजित्याल्पेनकालेनदशार्णानजयत्प्रभुः ॥ तत्रदाशार्णकोराजासुधर्मालोमहर्षणम् ॥ कृतवान्भीमसेनेनमहद्युद्धंनिरायुधम् ५ भीमसेनस्तुतदृष्ट्वातस्यकर्ममहात्मनः ॥ अधिसेनापतिंचक्रेसुधर्माणंमहाबलम् ६ ततःप्राचींदिशंभीमोययौभीमपराक्रमः ॥ सैन्येनमहताराजन्कंपयन्निवमेदिनीम् ७ सोऽश्वमेधेश्वरंराजन्रोचमानंसहानुगम् ॥ जिगायसमरेवीरोबलेनबलिनांवरः ८ सतंनिर्जित्यकौन्तेयोनातितीव्रेणकर्मणा ॥ पूर्वदेशंमहावीर्योविजिग्येकुरुनंदनः ९ ततोदक्षिणमागम्य पुलिंदनगरंमहत् ॥ सुकुमारंवशेचक्रेसुमित्रंचनराधिपम् १० ततस्तुधर्मराजस्यशासनाद्भरतर्षभः ॥ शिशुपालंमहावीर्यमभ्यगाज्जनमेजय ११ चेदिराजोऽपितच्छ्रुत्वापांडवस्यचिकीर्षितम् ॥ उपनिष्क्रम्यनगरात्प्रत्यगृह्णात्परंतप १२ तौसमेत्यमहाराजकुरुचेदिवृषौतदा ॥ उभयोरात्मकुलयोःकौशल्यंपर्यपृच्छताम् १३ ततोनिवेद्यतद्राष्ट्रंचेदिराजोविशांपते ॥ उवाचभीमंप्रहसन्किमिदंकुरुषेऽनघ १४ तस्यभीमस्तदाऽचख्यौधर्मराजचिकीर्षितम् ॥ सचतंप्रतिगृह्यैवतथाचक्रेनराधिपः १५ ततोभीमस्तत्रराजन्नुषित्वात्रिदशाःक्षपाः ॥ सत्कृतःशिशुपालेनययौसबलवाहनः ॥१६॥ इतिश्रीमहा० स० दिग्विजयपर्वणिभीमदिग्विजयेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥

तस्यबलंज्ञात्वासैनापत्यं तस्मैदत्तवानित्यर्थः । अधिसेनापतिंसेनापतिभ्योऽधिकं मुख्यंचक्रे इतिवाऽर्थः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ वृषौश्रेष्ठौ १३ । १४ । १५ त्रिदशाः त्र्यधिकादश त्रयोदश १६ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःकुमारविषयेश्रेणिमंतमथाजयत् ॥ कोसलाधिपतिंचैवबृहद्बलमरिंदमः १ अयोध्यायांतुधर्मज्ञंदीर्घयज्ञंमहाबलम् ॥ अज
यत्पांडवश्रेष्ठोनातितीव्रेणकर्मणा २ ततोगोपालकक्षंचसोत्तरानपिकोसलान् ॥ मल्लानामधिपंचैवपार्थिवंचाजयत्प्रभुः ३ ततोहिमवतःपार्श्वेसमभ्येत्यजलोद्भवम् ॥
सर्वमल्पेनकालेनदेशंचक्रेवशंबली ४ एवंबहुविधान्देशान्विजिग्येभरतर्षभः ॥ भल्लाटमभितोजिग्येशुक्तिमंतंचपर्वतम् ५ पांडवःसुमहावीर्योबलेनबलिनांवरः
सकाशिराजंसमरेसुबाहुमनिवर्तिनम् ६ वशेचक्रेमहाबाहुर्भीमोभीमपराक्रमः ॥ ततःसुपार्श्वमभितस्तथाराजपतिंक्रथम् ७ युध्यमानंबलात्संख्येविजिग्येपांडव
र्षभः ॥ ततोमत्स्यान्महातेजामलदांश्चमहाबलान् ८ अनघानभयांश्चैवपशुभूमिंचसर्वशः ॥ निवृत्यचमहाबाहुर्मदधारंमहीधरम् ९ सोमधेयांश्चनिर्जित्यप्रय
यावुत्तरामुखः ॥ वत्सभूमिंचकौन्तेयोविजिग्येबलवान्बलात् १० भर्गाणामधिपंचैवनिषादाधिपतिंतथा ॥ विजिग्येभूमिपालांश्चमणिमत्प्रमुखान्बहून् ११ ततो
दक्षिणमल्लांश्चभोगवंतंचपर्वतम् ॥ तरसैवाजयद्भीमोनातितीव्रेणकर्मणा १२ शर्मकान्वर्मकांश्चैवव्यजयत्सांत्वपूर्वकम् ॥ वैदेहकंचराजानंजनकंजगतीपतिम् १३
विजिग्येपुरुषव्याघ्रोनातितीव्रेणकर्मणा ॥ शकांश्चबर्बरांश्चैवअजयच्छद्मपूर्वकम् १४ वैदेहस्थस्तुकौन्तेयइंद्रपर्वतमंतिकात् ॥ किरातानामधिपतीनजयत्स
प्तपांडवः १५ ततःसुह्मान्प्रसुह्मांश्चसपक्षानतिवीर्यवान् ॥ विजित्ययुधिकौन्तेयोमागधानभ्यधाद्बली १६ दंडंचदंडधारंचविजित्यपृथिवीपतीन् ॥ तैरेवसहितैः
सर्वैर्गिरिव्रजमुपाद्रवत् १७ जारासंधिंसांत्वयित्वाकरेचविनिवेश्यह ॥ तैरेवसहितैःसर्वैःकर्णमभ्यद्रवद्बली १८ सकंपयन्निवमहींबलेनचतुरंगिणा ॥ युयुधेपांडव
श्रेष्ठःकर्णेनामित्रघातिना १९ सकर्णंयुधिनिर्जित्यवशेकृत्वाचभारत ॥ ततोविजिग्येबलवान्राज्ञःपर्वतवासिनः २० अथमोदागिरौचैवराजानंबलवत्तरम् ॥ पांडवो
बाहुवीर्येणनिजघानमहामृधे २१ ततःपुंड्राधिपंवीरंवासुदेवंमहाबलम् ॥ कौशिकीकच्छनिलयंराजानंचमहौजसम् २२ उभौबलभृतौवीरावुभौतीव्रपराक्रमौ ॥
निर्जित्याजौमहाराजवंगराजमुपाद्रवत् २३ समुद्रसेनंनिर्जित्यचंद्रसेनंचपार्थिवम् ॥ ताम्रलिप्तंचराजानंकर्वटाधिपतिंतथा २४ सुह्मानामधिपंचैवयेचसागरवासिनः ॥
सर्वान्म्लेच्छगणांश्चैवविजिग्येभरतर्षभः २५ एवंबहुविधान्देशान्विजित्यपवनात्मजः ॥ वसुतेभ्यउपादायलौहित्यमगमद्बली २६ ससर्वान्म्लेच्छनृपतीन्सागरानूपवा
सिनः ॥ करमाहारयामासरत्नानिविविधानिच २७ चंदनागुरुवस्त्राणिमणिमौक्तिककंबलम् ॥ कांचनंरजतंचैवविद्रुमंचमहाधनम् २८ तेकोटीशतसंख्येनकौ
न्तेयंमहतातदा ॥ अभ्यवर्षन्महात्मानंधनवर्षेणपांडवम् २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २९ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ तथैवेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पटच्चरान् चोरदेशान् ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

इंद्रप्रस्थमुपागम्यभीमोभीमपराक्रमः ॥ निवेदयामासतदाधर्मराजायतद्धनम् ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिभीमप्राचीदिग्विजयेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथैवसहदेवोऽपिधर्मराजेनपूजितः ॥ महत्यासेनयाराजन्प्रययौदक्षिणांदिशम् १ सशूरसेनान्कात्स्न्येंनपूर्वमेवाजयत्प्रभुः ॥ मत्स्यरा
जंचकौरव्योवशेचक्रेबलाद्बली २ अधिराजाधिपंचैवदंतवक्रंमहाबलम् ॥ जिगायकरदंचैवकृत्वाराज्येन्यवेशयत् ३ सुकुमारंवशेचक्रेसुमित्रंचनराधिपम् ॥
तथैवापरमत्स्यांश्चव्यजयत्सपटच्चरान् ४ निषादभूमिंगोशृंगंपर्वतप्रवरंतथा ॥ तरसैवाजयद्धीमान्श्रेणिमंतंचपार्थिवम् ५ नरराष्ट्रंचनिर्जित्यकुंतीभोजमुपाद्र
वत् ॥ प्रीतिपूर्वंचतस्यासौप्रतिजग्राहशासनम् ६ ततश्चर्मण्वतीकूलेजंभकस्यात्मजंनृपम् ॥ ददर्शवासुदेवेनशेषितंपूर्ववैरिणा ७ चक्रेतेनससंग्रामंसहदेवेन
भारत ॥ सतमाजौविनिर्जित्यदक्षिणाभिमुखोययौ ८ सेकानपरसेकांश्चव्यजयत्सुमहाबलः ॥ करंतेभ्यउपादायरत्नानिविविधानिच ९ ततस्तेनैवसहितो
नर्मदामभितोययौ ॥ विंदानुविन्दावावन्त्यौसैन्येनमहतावृत्तौ ॥ जिगायसमरेवीरावाश्विनेयःप्रतापवान् १० ततोरत्नान्युपादायपुरंभोजकटंययौ ॥
तत्रयुद्धमभूद्राजन्दिवसद्वयमच्युत ११ सविजित्यदुराधर्षंभीष्मकंमाद्रिनंदनः ॥ कोशलाधिपतिंचैवतथावेणातटाधिपम् १२ कांतारकांश्चसमरेतथाप्राक्कोश
लान्नृपान् ॥ नाटकेयांश्चसमरेतथाहेरम्बकान्युधि १३ मारुधंचविनिर्जित्यरम्यग्राममथोबलात् ॥ नाचीनानर्बुकांश्चैवराज्ञश्चैवमहाबलः १४ तांस्तानाटविका
न्सर्वानजयत्पांडुनंदनः ॥ वाताधिपंचनृपतिंवशेचक्रेमहाबलः १५ पुलिंदांश्चरणेजित्वाययौदक्षिणतःपुरः ॥ युयुधेपांड्यराजेनदिवसंनकुलानुजः १६
तंजित्वासमहाबाहुःप्रययौदक्षिणापथम् ॥ गुहामासादयामासकिष्किंधांलोकविश्रुताम् १७ तत्रवानरराजाभ्यांमैन्देनद्विविदेनच ॥ युयुधेदिवसान्सप्तनचतौ
विकृतिंगतौ १८ ततस्तुष्टौमहात्मानौसहदेवायवानरौ ॥ ऊचतुश्चैवसंहृष्टौप्रीतिपूर्वमिदंवचः १९ गच्छपांडवशार्दूलरत्नान्यादायसर्वशः ॥ अविघ्नमस्तु
कार्यायधर्मराजायधीमते २० ततोरत्नान्युपादायपुरींमाहिष्मतींययौ ॥ तत्रनीलेनराज्ञासचक्रेयुद्धंनरर्षभः २१ पांडवःपरवीरघ्नःसहदेवःप्रतापवान् ॥
ततोऽस्यसुमहद्युद्धमासीद्भीरुभयंकरम् २२ सैन्यक्षयकरंचैवप्राणानांसंशयावहम् ॥ चक्रेतस्यहिसाहाय्यंभगवान्हव्यवाहनः २३ ततोरथाहयानागाःपुरुषाः
कवचानिच ॥ प्रदीप्तानिव्यदृश्यंतसहदेवबलेतदा २४ ततःसुसंभ्रांतमनाबभूवकुरुनंदनः ॥ नोत्तरंप्रतिवक्तुंचशक्तोऽभूज्जनमेजय २५ ॥ जनमेजयउवाच ॥
किमर्थंभगवान्वह्निःप्रत्यमित्रोऽभवद्युधि ॥ सहदेवस्ययज्ञार्थंघटमानस्यवैद्विज २६

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ प्रत्यमित्रःशत्रुः २६ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पारदारिकः स्वेनानूढाया अपि परकीयत्वात् परदारासक्तः गृहीतः विवशः २७ । २८ । २९ चकमे मानुषस्वरूपेण शब्दतः कामयामास एवं सर्वेषामपि गृहेऽस्त्युक्तं सर्वेषामिति तयाचमः उपनीतः स्वीकृतः नीलस्य राज्ञो अविदित इति शेषः ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ शोभनः सुतरां वा इष्टकृत् प्रियकृत् अतिशयेन स्विष्टकृत्तमः छंदयामास प्रीणितवान् ३५ । ३६ छंदतः इच्छातः अनतिग्राह्याः अत्यंतं सुग्रहाः न बभूवुः सर्वासां अग्निना परिगृहीतत्वात् ३७ अप्रतिवारणे प्रातिकूल्येन स्त्रीणां वारणं कर्तुं न शक्तः कश्चिद्भविष्यतीति वरः तदेवाह स्वैरिण्य इति भर्तुरन्य

॥ ३० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तत्रमाहिष्मतीवासीभगवान्हव्यवाहनः ॥ श्रूयतेहिगृहीतोवैपुरस्तात्पारदारिकः २७ नीलस्यराज्ञोदुहिताबभूवातीवशोभना ॥ साऽग्नि ॥ ३१ ॥
होत्रमुपातिष्ठद्बोधनायपितुःसदा २८ व्यजनैर्धूयमानोऽपितावत्प्रज्वलतेनसः ॥ यावच्चारुपुटौष्ठेनवायुनानविधूयते २९ ततःसभगवानग्निश्चकमेतांसुदर्शनाम् ॥
नीलस्यराज्ञःसर्वेषामुपनीतश्चसोऽभवत् ३० ततोब्राह्मणरूपेणरममाणोयदृच्छया ॥ चकमेतांवरारोहांकन्यामुत्पललोचनाम् ॥ तंतुराजायथाशास्त्रमशासद्धा
र्मिकस्तदा ३१ प्रजज्वालततःकोपाद्भगवान्हव्यवाहनः ॥ तंदृष्ट्वाविस्मितोराजाजगामशिरसाऽवनिम् ३२ ततःकालेनतांकन्यांतथैवहितदान्नृपः ॥ प्रददौविप्ररूपा
यवन्हयेशिरसानतः ३३ प्रतिगृह्यचतांसुभ्रूंनीलराज्ञःसुतांतदा ॥ चक्रेप्रसादंभगवांस्तस्यराज्ञोविभावसुः ३४ वरेणच्छंदयामासतंनृपंस्विष्टकृत्तमः ॥ अभयंचसज
ग्राहस्वसैन्येवैमहीपतिः ३५ ततःप्रभृतियेकेचिदज्ञानात्तांपुरींनृपाः ॥ जिगीषंतिबलाद्राजंस्तेदह्यंतेस्मवन्हिना ३६ तस्यांपुर्यांतदाचैवमाहिष्मत्यांकुरूद्वह ॥
बभूवुरनतिग्राह्यायोषितश्छंदतःकिल ३७ एवमग्निर्वरंप्रादात्स्त्रीणामप्रतिवारणे ॥ स्वैरिण्यस्तत्रनार्योहियथेष्टंविचरन्त्युत ३८ वर्जयंतिचराजानस्तत्पुरंभरतर्षभ ॥
भयादग्नेर्महाराजतदाप्रभृतिसर्वदा ३९ सहदेवस्तुधर्मात्मासैन्यंदृष्ट्वाभयार्दितम् ॥ परीतमग्निनाराजन्नाकंपतयथाऽचलः ॥ उपस्पृश्यशुचिर्भूत्वासोऽब्रवीत्पावकंततः
४० ॥ ॥ सहदेवउवाच ॥ ॥ त्वदर्थोऽयंसमारम्भःकृष्णवर्त्मन्नमोऽस्तुते ॥ मुखंत्वमसिदेवानांयज्ञस्त्वमसिपावक ४१ पावनात्पावकश्चासिवहनाद्धव्यवा
हनः ॥ वेदास्त्वदर्थंजातावैजातवेदास्ततोह्यसि ४२ चित्रभानुःसुरेशश्चअनलस्त्वंविभावसो ॥ स्वर्गद्वारस्पृशश्चासिहुताशोज्वलनःशिखी ४३ वैश्वानरस्त्वं
पिंगेशःप्लवंगोभूरितेजसः ॥ कुमारसूस्त्वंभगवान्रुद्रगर्भोहिरण्यकृत् ४४ अग्निर्ददातुमेतेजोवायुःप्राणंददातुमे ॥ पृथिवीबलमादध्याच्छिवंचापोदिशंतुमे ४५
अपांगर्भमहासत्वजातवेदःसुरेश्वर ॥ देवानांमुखमग्नेत्वंसत्येनविपुनीहिमाम् ४६ ऋषिभिर्ब्राह्मणैश्चैवदेवतैरसुरैरपि ॥ नित्यंसुहुतयज्ञेषुसत्येनविपुनीहिमाम् ४७
धूमकेतुःशिखीचत्वंपापहाऽनिलसंभवः ॥ सर्वप्राणिषुनित्यस्थःसत्येनविपुनीहिमाम् ४८ एवंस्तुतोऽसिभगवन्प्रीतेनशुचिनामया ॥ तुष्टिंपुष्टिंश्रुतंचैवप्रीतिंचा
ग्नेप्रयच्छमे ४९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्येवंमंत्रमाग्नेयंपठन्योजुहुयाद्विभुम् ॥ ऋद्धिमान्सततंदांतःसर्वपापैःप्रमुच्यते ५० ॥ ॥

स्य वा शरीरे प्रविश्याग्निरेवास्माकं भोगं करोतीति निश्चयादित्यर्थः ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ तुष्टिं अलंबुद्धिम् प्रीतिं सुखम् आग्नेयं मंत्रं श्लोकरूपं मंत्राष्टकं ॥ ३० ॥
जुहुयात् पायसादिना स्वाहान्तैर्मन्त्रैर्होमं कुर्यात् ५० ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५१ । ५२ अत्यगात् एनं अतिक्रम्य सैन्यं न ददाहेत्यर्थः ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१

॥ सहदेवउवाच ॥ ॥ यज्ञविघ्नमिमंकर्तुंनार्हस्त्वंहव्यवाहन ॥ एवमुक्त्वातुमाद्रेयःकुशैरास्तीर्यमेदिनीम् ५१ विधिवत्पुरुषव्याघ्रःपावकंप्रत्युपाविशत् ॥ प्रमुखे तस्यसैन्यस्यभीतोद्विग्नस्यभारत ५२ नचैनमत्यगाद्वन्हिर्वेलामिवमहोदधिः ॥ तमुपेत्यशनैर्वन्हिरुवाचकुरुनंदनम् ५३ सहदेवंनृणांदेवंसांत्वपूर्वमिदंवचः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठकौरव्यजिज्ञासेयंकृतामया ॥ वेद्मिसर्वमभिप्रायंतवधर्मसुतस्यच ५४ मयातुरक्षितव्येयंपुरीभरतसत्तम ॥ यावद्राज्ञोहिनीलस्यकुलेवंशधराइति ५५ ईप्सितंतुकरिष्यामिमनसस्तवपांडव ५६ ततउत्थायहृष्टात्माप्रांजलिःशिरसानतः ॥ पूजयामासमाद्रेयःपावकंभरतर्षभ ५७ पावकेविनिवृत्तेतुनीलोराजाऽभ्यगात्तदा ॥ पावकस्याज्ञयाचैवमर्चयामासपार्थिवः ५८ सत्कारेणनरव्याघ्रंसहदेवंयुधांपतिम् ॥ प्रतिगृह्यचतांपूजांकरेचविनिवेश्यच ५९ माद्रीसुतस्ततःप्रायाद्विजयीदक्षिणांदिशम् ॥ त्रैपुरंसवशेकृत्वाराजानममितौजसम् ६० निजग्राहमहाबाहुस्तरसापौरवेश्वरम् ॥ आकृतिंकौशिकाचार्यंयत्नेनमहताततः ६१ वशेचक्रेमहाबाहुःसुराष्ट्राधिपतिंतदा ॥ सुराष्ट्रविषयस्थश्चप्रेषयामासरुक्मिणे ६२ राज्ञेभोजकटस्थायमहामात्रायधीमते ॥ भीष्मकायसधर्मात्मासाक्षादिंद्रसखायवै ६३ सचास्यप्रतिजग्राहससुतःशासनंतदा ॥ प्रीतिपूर्वंमहाराजवासुदेवमवेक्ष्यच ६४ ततःसरत्नान्यादायपुनःप्रायाद्युधांपतिः ॥ ततःशूर्पारकंचैवतालाकटमथापिच ६५ वशेचक्रेमहातेजादंडकांश्चमहाबलः ॥ सागरद्वीपवासांश्चनृपतीन्म्लेच्छयोनिजान् ६६ निषादान्पुरुषादांश्चकर्णप्रावरणानपि ॥ येचकालमुखानामनरराक्षसयोनयः ६७ कृत्स्नंकोलगिरिंचैवसुरभीपट्टनंतथा ॥ द्वीपंताम्राह्वयंचैवपर्वतंरामकंतथा ६८ तिमिंगिलंचसनृपंवशेकृत्वामहामतिः ॥ एकपादांश्चपुरुषान्केरलान्वनवासिनः ६९ नगरींसंजयंतींचपाषंडंकरहाटकम् ॥ दूतैरेववशेचक्रेकरंचैनानदापयत् ७० पांड्यांश्चद्रविडांश्चैवसहितांश्चोण्ड्रकेरलैः ॥ अंध्रांस्तालवनांश्चैवकलिंगानुष्ट्रकर्णिकान् ७१ आटवींचपुरींरम्यांयवनानांपुरंतथा ॥ दूतैरेववशेचक्रेकरंचैनानदापयत् ७२ ततःकच्छगतोधीमान्दूतान्माद्रवतीसुतः ॥ प्रेषयामासराजेंद्रपौलस्त्यायमहात्मने ॥ बिभीषणायधर्मात्माप्रीतिपूर्वमरिंदमः ७३ सचास्यप्रतिजग्राहशासनंप्रीतिपूर्वकम् ॥ तच्चकालकृतंधीमानभ्यमन्यतसप्रभुः ७४ ततःसंप्रेषयामासरत्नानिविविधानिच ॥ चंदनागुरुकाष्ठानिदिव्यान्याभरणानिच ७५ वासांसिचमहार्हाणिमणींश्चैवमहाधनान् ॥ न्यवर्तततत्तोधीमान्सहदेवःप्रतापवान् ७६ एवंनिर्जित्यतरसासांत्वेनविजयेनच ॥ करदान्पार्थिवान्कृत्वाप्रत्यागच्छदरिंदमः ७७ धर्मराजायतत्सर्वंनिवेद्यभरतर्षभ ॥ कृतकर्मासुखंराजन्नुवासजनमेजय ७८ ॥ ॥ इतिश्रीमन्महाभारतेसभापर्वणिसहदेवदक्षिणदिग्विजयेएकत्रिंशोऽध्यायः ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नकुलस्येति १ । २ । ३ रोहीतकंगिरिम् ४ मत्तमयूरसंज्ञैःक्षत्रियैः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ पुटभेदनंपत्तनम् १४ । १५ । १६ । १७ । करभाणांउष्ट्राणाम् १८ । १९
२० ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ३२ ॥ ॥ रक्षणादिति शत्रूणांदस्यूनाम् १ बलीनांकराणां । निकामंयथेष्टंवर्षतीतिनिकामवर्षीस्फीतःसमृद्धः२ सुप्रवृत्ताः स्वस्वपरे

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ नकुलस्यतुवक्ष्यामिकर्माणिविजयंतथा ॥ वासुदेवजितामाशांयथाऽसावजयत्प्रभुः १ निर्यायखांडवप्रस्थात्प्रतीचीमभितोदिशम् ॥ उद्दि
श्यमतिमान्प्रायान्महत्यासेनयासह २ सिंहनादेनमहतायोधानांगर्जितेनच ॥ रथनेमिनिनादैश्चकंपयन्वसुधामिमाम् ३ ततोबहुधनंरम्यंगवाढ्यंधनधान्यवत् ॥ का
र्तिकेयस्यदयितंरोहीतकमुपाद्रवत् ४ तत्रयुद्धंमहच्चासीच्छूरैर्मत्तमयूरकैः ॥ मरुभूमिंसकात्स्न्येंनतथैवबहुधान्यकम् ५ शैरीषकंमहेत्थंचवशेचक्रेमहाद्युतिः ॥ आक्रोशं
चैवराजर्षितेनयुद्धमभून्महत् ६ तान्दशार्णान्सजित्वाचप्रतस्थेपांडुनंदनः ॥ शिबींस्त्रिगर्तानंबष्ठान्मालवान्पंचकर्पटान् ७ तथामध्यमकेयांश्चवाटधानान्द्विजानथ ॥
पुनश्चपरिवृत्याथपुष्करारण्यवासिनः ८ गणानुत्सवसंकेतान्व्यजयत्पुरुषर्षभः ॥ सिंधुकूलाश्रितायेचग्रामणीयामहाबलाः ९ शूद्राभीरगणाश्चैवयेचाश्रित्यसरस्वतीम् ॥
वर्तयंतिचयेमत्स्यैर्येचपर्वतवासिनः १० कृत्स्नंपंचनदंचैवतथैवामरपर्वतम् ॥ उत्तरज्योतिषंचैवतथादिव्यकटंपुरम् ११ द्वारपालंचतरसावशेचक्रेमहाद्युतिः ॥ रामठा
न्हारहूणांश्चप्रतीच्याश्चैवयेनृपाः १२ तान्सर्वान्सवशेचक्रेशासनादेवपांडवः ॥ तत्रस्थःप्रेषयामासवासुदेवायभारत १३ सचास्यगतभीराजन्प्रतिजग्राहशासनम् ॥
ततःशाकलमभ्येत्यमद्राणांपुटभेदनम् १४ मातुलंप्रीतिपूर्वेणशल्यंचक्रेवशेबली ॥ सतेनसत्कृतोराज्ञासत्कारार्होविशांपते १५ रत्नानिभूरीण्यादायसंप्रतस्थेयुधांपतिः ॥
ततःसागरकुक्षिस्थान्म्लेच्छान्परमदारुणान् १६ पल्हवान्बर्बरांश्चैवकिरातान्यवनाञ्शकान् ॥ ततोरत्नान्युपादायवशेकृत्वाचपार्थिवान् ॥ न्यवर्ततकुरुश्रेष्ठोनकु
लश्चित्रमार्गवित् १७ करभाणांसहस्राणिकोशंतस्यमहात्मनः ॥ ऊहुर्दशमहाराजकृच्छ्रादिवमहाधनम् १८ इंद्रप्रस्थगतंवीरमभ्येत्यसयुधिष्ठिरम् ॥ ततोमाद्रीसुतः
श्रीमान्धनंतस्मैन्यवेदयत् १९ एवंविजित्यनकुलोदिशंवरुणपालिताम् ॥ प्रतीचींवासुदेवेननिर्जितांभरतर्षभ २० ॥ इतिश्रीम०सभापर्वणिदिग्विजयपर्वणिनकुलप्रती
चीजयेद्वात्रिंशोऽध्यायः ३२ ॥ ॥ समाप्तंचदिग्विजयपर्व ॥ ॥ अथराजसूयपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ रक्षणाद्धर्मराजस्यसत्यस्यपरिपालनात् ॥ शत्रूणां
क्षपणाच्चैवस्वकर्मनिरताःप्रजाः १ बलीनांसम्यगादानाद्धर्मतश्चानुशासनात् ॥ निकामवर्षीपर्जन्यःस्फीतोजनपदोऽभवत् २ सर्वारंभाःसुप्रवृत्तागोरक्षाकर्षणंवणिक् ॥
विशेषात्सर्वमेवैतत्संजज्ञेराजकर्मणः ३ दस्युभ्योवंचकेभ्योवाराजन्प्रतिपरस्परम् ॥ राजवल्लभतश्चैवनाश्रूयंतमृषागिरः ४ अवर्षंचातिवर्षंचव्याधिपावकमूर्छनम् ॥
सर्वमेतत्तदानासीद्धर्मनित्येयुधिष्ठिरे ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

पांचहितावहाः नतुक्रूराः राजकर्मणः राज्ञः पुण्यात् ३ दस्युभ्यःचोरेभ्यः वंचकेभ्यःधूर्तेभ्यः राज्ञोराजवल्लभतोवा मृषागिरो नाश्रूयंत सर्वेऽपिसत्यवादिनः राजवदित्यर्थः दस्यवोऽपिपरस्परंनवं
चयंति नाप्यन्यानेवंअन्यत्र एतेजातितःखलाअपिनतत्कर्मकुर्वंतीत्यर्थः ४ मूर्च्छनंप्रदीपनम् ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जग्मुः राजानंप्रतीतिशेषः नान्यैः जिगीषादिभिः ६ निचयोभांडागारम् ७ कोशोधनम् कोष्ठंवस्त्रधान्यादि तयोःपरीमाणम् ८ । ९ ऋषिर्नारायणः अदृश्यइतिछेदः विजानतांविदुषां अदृश्यःप्रत्यगात्मत्वात्अविजानतांतुकार्यकारणरूपेणदृश्यः । तथाचश्रुतिः 'अविज्ञातंविजानतांविज्ञातमविजानतां'इति १० प्रभवउत्पत्तिस्थानंअप्ययोलयस्थानम् ११ प्राकारःप्राकारइवरक्षकः बलाधिकारं

प्रियंकर्तुमुपस्थातुंबलिकर्मस्वभावजम् ॥ अभिहर्तुंनृपाजग्मुर्नान्यैःकार्यैःकथंचन ६ धर्म्यैर्धनागमैस्तस्यववृधेनिचयोमहान् ॥ कर्तुंयस्यनशक्येतक्षयोवर्ष शतैरपि ७ स्वकोष्ठस्यपरीमाणंकोशस्यचमहीपतिः ॥ विज्ञायराजाकौन्तेयोयज्ञायैवमनोदधे ८ सुहृदश्चैवयेसर्वेपृथक्चसहिताऽब्रुवन् ॥ यज्ञकालस्तवविभोक्रिय तामत्रसांप्रतम् ९ अथैवंब्रुवतामेवंतेषामभ्याययौहरिः ॥ ऋषिःपुराणोवेदात्माऽदृश्यश्चैवविजानताम् १० जगतस्तस्थुषांश्रेष्ठःप्रभवश्चाप्ययश्चह ॥ भूतभव्यभ वन्नाथःकेशवःकेशिसूदनः ११ प्राकारःसर्ववृष्णीनामापत्स्वभयदोऽरिहा ॥ बलाधिकारेनिक्षिप्यसम्यगानकदुंदुभिम् १२ उच्चावचमुपादायधर्मराजायमाधवः ॥ धनौघंपुरुषव्याघ्रोबलेनमहताऽऽवृतः १३ तंधनौघमपर्यंतंरत्नसागरमक्षयम् ॥ नादयन्रथघोषेणप्रविवेशपुरोत्तमम् १४ पूर्णमापूरयंस्तेषांद्विषच्छोकावहोऽ भवत् ॥ असूर्यमिवसूर्येणनिवातमिववायुना ॥ कृष्णेनसमुपेतेनजहृषेभारतंपुरम् १५ तंमुदाऽभिसमागम्यसत्कृत्यचयथाविधि ॥ सपृष्ट्वाकुशलंचैवसुखासी नंयुधिष्ठिरः १६ धौम्यद्वैपायनमुखैर्ऋत्विग्भिःपुरुषर्षभ ॥ भीमार्जुनयमैश्चैवसहितःकृष्णमब्रवीत् १७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ त्वत्कृतेपृथिवीसर्वामद्वशे कृष्णवर्तते ॥ धनंचबहुवार्ष्णेयत्वत्प्रसादादुपार्जितम् १८ सोऽहमिच्छामितत्सर्वंविधिवद्देवकीसुत ॥ उपयोक्तुंद्विजाग्र्येभ्योहव्यवाहेचमाधव १९ तदहंयष्टुमि च्छामिदाशार्हसहितस्त्वया ॥ अनुजैश्चमहाबाहोतन्माऽऽज्ञातुमिहार्हसि २० तद्दीक्षापयगोविंदत्वमात्मानंमहाभुज ॥ त्वयीष्टवतिदाशार्हविपाप्माभविताह्य हम् २१ मांवाऽप्यभ्यनुजानीहिसहैभिरनुजैर्विभो ॥ अनुज्ञातस्त्वयाकृष्णप्राप्नुयांक्रतुमुत्तमम् २२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तंकृष्णःप्रत्युवाचेदंबहूक्त्वागुणविस्त रम् ॥ त्वमेवराजशार्दूलसंम्राडर्होमहाक्रतुम् ॥ संप्राप्नुहित्वयाप्राप्तेकृतकृत्यास्ततोवयम् २३ यजस्वाभीप्सितंयज्ञंमयिश्रेयस्यवस्थिते ॥ नियुंक्ष्वत्वंचमांकृत्येसर्वे कर्ताऽस्मितेवचः २४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ सफलःकृष्णसंकल्पःसिद्धिश्चनियताम‌म ॥ यस्यमेत्वंहृषीकेशयथेप्सितमुपस्थितः २५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अनुज्ञा तस्तुकृष्णेनपांडवोभ्रातृभिःसह ॥ ईजितुंराजसूयेनसाधनान्युपचक्रमे २६ ततस्त्वाज्ञापयामासपांडवोरिनिबर्हणः ॥ सहदेवंयुधांश्रेष्ठमंत्रिणश्चैवसर्वशः २७ अस्मिन् क्रतौयथोक्तानियज्ञांगानिद्विजातिभिः ॥ तथोपकरणंसर्वंमंगलानिचसर्वशः २८ ॥ ॥ ॥ ॥

सेनाधिपत्यम् १२ । १३ । १४ जहृषेहर्षंप्राप १५ । १६ । १७ । १८ । १९ मामांअनुज्ञातुम् । तदनुज्ञातुमर्हसीत्यपिपाठः २० त्वंदीक्षस्वेतिवक्तव्येआत्मानंदीक्षापयेत्युक्तिः अकर्तुरात्मनोदीक्षणायोगा दौपाधिकमेव प्रतिबिंबचलनन्यायेनैवतस्यदीक्षापनंज्ञेयम् २१ । २२ । २३ श्रेयसिकल्याणकरे २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अधियज्ञान्यज्ञियान्संभारान्आज्यपश्वादीन् २९ । ३० काम्यंतइतिकामाःमृष्टान्नादीनि ३१ । ३२ । ३३ । धनंजयानांधनंजयगोत्राणांमध्येश्रेष्ठःसुसामानामआंगिरसः ३४ । ३५ होत्रगाःसप्तसंख्याः ३६ ऊहयित्वाचतंविधिं राजसूयेनयक्ष्येस्वाराज्यमवाप्नवानीतिसंकल्पादिरूपमूहंकृत्वा देवयजनंयज्ञस्थानम् ३७ शरणानिपत्नीशालादीन्यग्न्यगाराणि ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५

अधियज्ञांश्चसंभारान्धौम्योक्तान्क्षिप्रमेवहि ॥ समानयंतुपुरुषायथायोगंयथाक्रमम् २९ इंद्रसेनोविशोकश्चपूरुश्चार्जुनसारथिः ॥ अन्नाद्याहरणेयुक्ताःसंतुम
त्प्रियकाम्यया ३० सर्वकामाश्चकार्यन्तांरसगंधसमन्विताः ॥ मनोरथप्रीतिकराद्विजानांकुरुसत्तम ३१ तद्वाक्यसमकालंचकृतंसर्वंन्यवेदयत् ॥ सहदेवोयुधांश्रे
ष्ठोधर्मराजेयुधिष्ठिरे ३२ ततोद्वैपायनोराजन्नृत्विजःसमुपानयत् ॥ वेदानिवमहाभागान्साक्षान्मूर्तिमतोद्विजान् ३३ स्वयंब्रह्मत्वमकरोत्तस्यसत्यवतीसुतः ॥ धनं
जयानामृषभःसुसामासामगोऽभवत् ३४ याज्ञवल्क्योबभूवाथब्रह्मिष्ठोऽध्वर्युसत्तमः ॥ पैलोहोतावसोःपुत्रोधौम्येनसहितोऽभवत् ३५ एतेषांपुत्रवर्गाश्चशिष्या
श्चभरतर्षभ ॥ बभूवुर्होत्रगाःसर्वेवेदवेदांगपारगाः ३६ तेवाचयित्वापुण्याहमूहयित्वाचतंविधिम् ॥ शास्त्रोक्तंपूजयामासुस्तद्देवयजनंमहत् ३७ तत्रचक्रुरनुज्ञाताः
शरणान्युतशिल्पिनः ॥ गंधवंतिविशालानिवेश्मानीवदिवौकसाम् ३८ ततआज्ञापयामाससराजाराजसत्तमः ॥ सहदेवंतदासद्योमंत्रिणंपुरुषर्षभः ३९ आमं
त्रणार्थंदूतांस्त्वंप्रेषयस्वाशुगान्द्रुतम् ॥ उपश्रुत्यवचोराज्ञःसदूतान्प्राहिणोत्तदा ४० आमंत्रयध्वंराष्ट्रेषुब्राह्मणान्भूमिपानथ ॥ विशश्चमान्यान्शूद्रांश्चसर्वा
नानयतेतिच ४१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ समाज्ञप्तास्ततोदूताःपांडवेयस्यशासनात् ॥ आमंत्रयांबभूवुश्चआनयंश्चापरान्द्रुतम् ॥ तथापरानपिनराना
त्मनःशीघ्रगामिनः ४२ ततस्तेतुयथाकालंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ दीक्षयांचक्रिरेविप्राराजसूयायभारत ४३ दीक्षितःसतुधर्मात्माधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ जगा
मयज्ञायतनंवृतोविप्रैःसहस्रशः ४४ भ्रातृभिर्ज्ञातिभिश्चैवसुहृद्भिःसचिवैःसह ॥ क्षत्रियैश्चमनुष्येन्द्रैर्नानादेशसमागतैः ४५ अमात्यैश्चनरश्रेष्ठोधर्मोविग्रहवानिव ॥
आजग्मुर्ब्राह्मणास्तत्रविषयेभ्यस्ततस्ततः ४६ सर्वविद्यासुनिष्णातावेदवेदांगपारगाः ॥ तेषामावसथांश्चक्रुर्धर्मराजस्यशासनात् ४७ बह्वन्नाच्छादनैर्युक्तान्सगणा
नांपृथक्पृथक् ॥ सर्वर्तुगुणसंपन्नान्शिल्पिनोऽथसहस्रशः ४८ तेषुतेन्यवसन्राजन्ब्राह्मणाभृशसत्कृताः ॥ कथयंतःकथाबह्वीःपश्यंतोनटनर्तकान् ४९ भुंजतांचै
वविप्राणांवदतांचमहास्वनः ॥ अनिशंश्रूयतेतत्रमुदितानांमहात्मनाम् ५० दीयतांदीयतामेषांभुज्यतांभुज्यतामिति ॥ एवंप्रकाराःसंजल्पाःश्रूयंतेस्मात्रनित्यशः ५१
गवांशतसहस्राणिशयनानांचभारत ॥ रुक्मस्ययोषितांचैवधर्मराजःपृथक्ददौ ५२ प्रावर्ततैवंयज्ञःसपांडवस्यमहात्मनः ॥ पृथिव्यामेकवीरस्यशक्रस्येव
त्रिविष्टपे ५३ ततोयुधिष्ठिरोराजाप्रेषयामासपांडवम् ॥ नकुलंहास्तिनपुरंभीष्मायपुरुषर्षभः ५४ ॥ ॥ ॥

४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ रुक्मस्यकांचनस्यशयनानांतूलिकादिसहितानांतल्पादीनाम् ५२ । ५३ । ५४ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५५ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ सगत्वेति । १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ ॥ यज्ञसेनोद्रुपदः ॥ ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

द्रोणायधृतराष्ट्रायविदुरायकृपायच ॥ भ्रातॄणांचैवसर्वेषांयेऽनुरक्तायुधिष्ठिरे ॥ ५५ ॥ ॥ इतिश्रीमन्महाभारतेसभापर्वणिराजसूयपर्वणिराजनिमंत्रणंनामत्र
यस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सगत्वाहास्तिनपुरंनकुलःसमितिंजयः ॥ भीष्ममामंत्रयांचक्रेधृतराष्ट्रंचपांडवः ॥ १ सत्कृत्या
मंत्रितास्तेनआचार्यप्रमुखास्ततः ॥ प्रययुःप्रीतमनसोयज्ञंब्रह्मपुरःसराः ॥ २ संश्रुत्यधर्मराजस्ययज्ञंयज्ञविदस्तदा ॥ अन्येचशतशस्तुष्टैर्मनोभिर्भरतर्षभ ३
द्रष्टुकामाःसभांचैवधर्मराजंचपांडवम् ॥ दिग्भ्यःसर्वेसमापेतुःक्षत्रियास्तत्रभारत ४ समुपादायरत्नानिविविधानिमहांतिच ॥ धृतराष्ट्रश्चभीष्मश्चविदुर
श्चमहामतिः ५ दुर्योधनपुरोगाश्चभ्रातरःसर्वएवते ॥ गांधारराजःसुबलःशकुनिश्चमहाबलः ॥ ६ ॥ अचलोवृषकश्चैवकर्णश्चरथिनांवरः ॥ तथाशल्य
श्चबलवान्बाल्हिकश्चमहाबलः ॥ ७ सोमदत्तोऽथकौरव्योभूरिर्भूरिश्रवाःशलः ॥ अश्वत्थामाकृपोद्रोणःसैन्धवश्चजयद्रथः ८ यज्ञसेनःसुपुत्रश्चशाल्वश्चवसुधाधिपः
॥ प्राग्ज्योतिषश्चनृपतिर्भगदत्तोमहारथः ९ सतुसर्वैःसहम्लेच्छैःसागरानूपवासिभिः ॥ पार्वतीयाश्चराजानोराजाचैवबृहद्बलः १० पौण्ड्रकोवासुदेवश्चवंगःका
लिंगकस्तथा ॥ आकर्षःकुंतलश्चैवमालवाश्चांध्रकास्तथा ११ द्राविडाःसिंहलाश्चैवराजाकाश्मीरकस्तथा ॥ कुंतिभोजोमहातेजाःपार्थिवोगौरवाहनः १२ बाल्हि
काश्चापरेशूराराजानःसर्वएवते ॥ विराटःसहपुत्राभ्यांमावेल्लश्चमहाबलः १३ राजानोराजपुत्राश्चनानाजनपदेश्वराः ॥ शिशुपालोमहावीर्यःसहपुत्रेणभारत १४ आ
गच्छत्पांडवेयस्ययज्ञंसमरदुर्मदः ॥ रामश्चैवानिरुद्धश्चकंकश्चसहसारणः १५ गदप्रद्युम्नसांबाश्चचारुदेष्णश्चवीर्यवान् ॥ उल्मुकोनिशठश्चैववीरश्चांगावहस्तथा १६
वृष्णयोनिखिलाश्चान्येसमाजग्मुर्महारथाः ॥ एतेचान्येचबहवोराजानोमध्यदेशजाः १७ आजग्मुःपांडुपुत्रस्यराजसूयंमहाक्रतुम् ॥ ददुस्तेषामावसथान्धर्मराजस्य
शासनात् १८ बहुभक्षान्वितान्राजन्दीर्घिकावृक्षशोभितान् ॥ तथाधर्मात्मजःपूजांचक्रेतेषांमहात्मनाम् १९ सत्कृताश्चयथोद्दिष्टान्जग्मुरावसथान्नृपाः ॥ कैला
सशिखरप्रख्यान्मनोज्ञान्द्रव्यभूषितान् २० सर्वतःसंवृतानुच्चैःप्राकारैःसुकृतैःसितैः ॥ सुवर्णजालसंवीतान्मणिकुट्टिमभूषितान् २१ सुखारोहणसोपानान्महा
सनपरिच्छदान् ॥ स्रग्दामसमवच्छन्नानुत्तमागुरुगंधिनः २२ हंसेंदुवर्णसदृशानायोजनसुदर्शनान् ॥ असंबाधान्समद्वारान्युतानुच्चावचैर्गुणैः २३ बहुधातुनि
बद्धांगान्हिमवच्छिखराणिच ॥ विश्रांतास्तेततोऽपश्यन्भूमिपाभूरिदक्षिणम् २४ वृतंसदस्यैर्बहुभिर्धर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ तत्सदःपार्थिवैःकीर्णंब्राह्मणैश्चमहर्षिभिः
भ्राजतेस्मतदाराजन्नाकपृष्ठंयथाऽमरैः २५ ॥ इतिश्रीमन्महाभारतेसभापर्वणिराजसूयपर्वणिनिमंत्रितराजागमनेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥

१७ । १८ दीर्घिका गृहवापी १९ । २० मणिकुट्टिमंमणिबद्धाभूमिः २१ । २२ । २३ आवसथान् अपश्यन्निति अनुकृष्टेनसंबंधः चइवार्थे २४ । २५ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ३४ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पितामहमिति ॥ १ । २ प्रणयंतु प्रकर्षेणश्रेयःप्रापयंतु अभिमंत्रिताः प्रार्थिताःसंतः ३ । ४ । ५ । ६ हिरण्यस्यकांचनस्यसुवर्णस्यशोभनवर्णस्य ७ स्वामिवत्स्वीयवदित्यर्थः ८ अर्हणानिउपायनानि ९ सर्वलोकसमावृत्तः सर्वैःउपायनप्रदैर्लोकैः समावृत्तः वेष्टितः पिप्रीषुःप्रीणयितुमिच्छुः १० । ११ । १२ सविमानाग्रैःद्रष्टुमागतानांदेवानांविमानैःसहितानिसंलग्नानिअग्राणिउपरिभागायेषांतैः १३ लोकराजविमानैःइंद्रादिलोकपालविमानैःलोकराजःस्वर्गोवातत्रत्यैर्विमानैः स्वर्गिणामप्याश्चर्यकरोऽयंयज्ञइत्यर्थः १४ कौन्तेयस्ययज्ञइतिशेषः १५ ऋद्ध्यातुवरुणंदेवमित्यादेरध्यायशेषस्यतात्पर्यंसर्वांगसम्पूर्णोऽयंयज्ञइत्यर्थे षडग्नि

वैशंपायनउवाच ॥ ॥ पितामहंगुरुंचैवप्रत्युद्गम्ययुधिष्ठिरः ॥ अभिवाद्यततोराजन्निदंवचनमब्रवीत् १ भीष्मंद्रोणंकृपंद्रौणिंदुर्योधनविविंशती ॥ अस्मिन्यज्ञेभवंतोमामनुगृह्णंतुसर्वशः २ इदंवःसुमहच्चैवयदिहास्तिधनंमम ॥ प्रणयंतुभवंतोमांयथेष्टमभिमंत्रिताः ३ एवमुक्त्वासतान्सर्वान्दीक्षितःपांडवाग्रजः ॥ युयोजसयथायोगमधिकारेष्वनंतरम् ४ भक्ष्यभोज्याधिकारेषुदुःशासनमयोजयत् ॥ परिग्रहेब्राह्मणानामश्वत्थामानमुक्तवान् ५ राज्ञांतुप्रतिपूजार्थंसंजयंसंन्ययोजयत् ॥ कृताकृतपरिज्ञानेभीष्मद्रोणौमहामती ६ हिरण्यस्यसुवर्णस्यरत्नानांचान्ववेक्षणे ॥ दक्षिणानांचवैदानेकृपंराजान्ययोजयत् ७ तथाऽन्यान्पुरुषव्याघ्रांस्तस्मिंस्तस्मिन्न्ययोजयत् ॥ बाल्हिकोधृतराष्ट्रश्चसोमदत्तोजयद्रथः ॥ नकुलेनसमानीताःस्वामिवत्तत्ररेमिरे ८ क्षत्ताव्ययकरस्त्वासीद्विदुरःसर्वधर्मवित् ॥ दुर्योधनस्त्वर्हणानिप्रतिजग्राहसर्वशः ९ चरणक्षालनेकृष्णोब्राह्मणानांस्वयंह्यभूत् ॥ सर्वलोकसमावृत्तःपिप्रीषुःफलमुत्तमम् १० द्रष्टुकामःसभांचैवधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ नकश्चिदाहरत्तत्रसहस्रावरमर्हणम् ११ रत्नैश्चबहुभिस्तत्रधर्मराजमवर्द्धयत् ॥ कथंतुममकौरव्योरत्नदानैःसमाप्नुयात् १२ यज्ञमित्येवराजानःस्पर्धमानाददुर्धनम् ॥ भवनैःसविमानाग्रैःसोदर्कैर्बलसंवृतैः १३ लोकराजविमानैश्चब्राह्मणावसथैःसह ॥ कृतैरावसथैर्दिव्यैर्विमानप्रतिमैस्तथा १४ विचित्रैरत्नवद्भिश्चऋद्ध्यापरमयायुतैः ॥ राजभिश्चसमावृत्तैरतीवश्रीसमृद्धिभिः ॥ अशोभतसदोराजन्कौन्तेयस्यमहात्मनः १५ ऋद्ध्याचवरुणंदेवंस्पर्धमानोयुधिष्ठिरः ॥ षडग्निनाथयज्ञेनसोऽयजद्दक्षिणावता १६ सर्वान्जनान्सर्वकामैःसमृद्धैःसमतर्पयत् ॥ अन्नवान्बहुभक्ष्यश्चभुक्तवज्जनसंवृतः ॥ रत्नोपहारसंपन्नोबभूवससमागमः १७ इडाज्यहोमाहुतिभिर्मंत्रशिक्षाविशारदैः ॥ तस्मिन्हितत्पृपुर्देवास्ततेयज्ञेमहर्षिभिः १८ यथादेवास्तथाविप्रादक्षिणान्नमहाधनैः ॥ ततृपुःसर्ववर्णाश्चतस्मिन्यज्ञेमुदान्विताः १९ ॥ इतिश्रीमन्महाभारतेसभापर्वणिराजसूयपर्वणियज्ञकरणेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ समाप्तंचराजसूयपर्व ॥ अथार्घाहरणपर्व ॥ ॥ ॥ ॥

नाथद्अग्नयः आरंभणीयः क्षत्रः धृतिः यष्टिः द्विरात्रः दशपेय इति १६ रत्नोपहारसंपन्नइत्यत्र रक्षोपहारकर्मण्यइतिपाठे रक्षसांनाशेसाधुनाकर्मणायुक्तः १७ इडाकर्मस्विष्टकृदूर्ध्वंशिष्टंहविःप्रतिपत्तिकर्ममंत्रशिक्षाविशारदैः मंत्रेषुशिक्षायांचहस्तक्रियायांचविशारदैर्ऋत्विग्भिः १८ । १९ ॥ इतिसभापर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततोऽभिषेचनीयेऽन्हिब्राह्मणाराजभिःसहेत्यादिका शिशुपालवधांतादशाध्यायी नानाविधमतभेदोपन्यासपूर्वकंकृष्णशिशुपालरूपकेणब्रह्मणिजीवस्यमहाकाशमठाकाशन्यायेनलयंदर्शयति तत्रकथापक्षेम त्यक्षवृत्त्यैवलभ्योर्थःस्पष्टः अध्यात्मपक्षेतु परोक्षवृत्तिलभ्यतयातत्त्वंदुर्व्याख्येयमितिप्रकाश्यते तदेवअभिषेचनीये राजसूयांगभूते सोमयागविशेषे १। २ कर्मांतरंमध्येमध्येकर्मविरामकालं उपासंतः उपगच्छंतः प्राप्नुवन्तः। असगताविव्यस्यरूपम्। कर्मच्छिद्रंप्राप्यजल्पंकथांचक्रुरित्यर्थः। अमितौजसः बहुप्रतिभावंतः ३ एवमेतदितिस्वपक्षस्थापनं नचाप्येवमितिपरपक्षदूषणं एवंप्रतिवादिपक्षेऽपि। बहवस्तुसामान्याः वितंडांस्वपक्षपरपक्षस्थापनाहीनांकथाम् ४ कृशान्युक्तिदौर्बल्यात् अकृशान्युक्तिप्राबल्यात् तत्रविपरीतंकुर्वंति हेतुभिर्नानाविधैस्तर्कैः ५। ६ तत्रेति। परोक्तस्यदूषणेएवा

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोऽभिषेचनीयेऽन्हिब्राह्मणाराजभिःसह ॥ अंतर्वेदींप्रविविशुःसत्काराहांमहर्षयः १ नारदप्रमुखास्तस्यामंतर्वेद्यांमहात्मनः ॥ समासी
नाःशुशुभिरेसहराजर्षिभिस्तदा २ समेताब्रह्मभवनेदेवादेवर्षयस्तथा ॥ कर्मांतरमुपासंतोजजल्पुरमितौजसः ३ इदमेवंनचाप्येवमेवमेवंनचान्यथा ॥ प्रत्यूचुर्ब
हवस्तत्रवितंडावादिनोद्विजाः ४ कृशानर्थांस्ततःकेचिदकृशांस्तत्रकुर्वते ॥ अकृशांश्चकृशांश्चक्रुर्हेतुभिःशास्त्रनिश्चयैः ५ तत्रमेधाविनःकेचिदनुमानैःप्रपूरितम् ॥
विचिक्षिपुर्यथाश्येनानभोगतमिवामिषम् ६ केचिद्धर्मार्थकुशलाःकेचित्तत्रमहाव्रताः ॥ रेमिरेकथयंतश्चसर्वभाष्यविदांवराः ७ सावेदिर्वेदसंपन्नैर्देवद्विजमहर्षिभिः ॥
आबभासेसमाकीर्णानक्षत्रैर्द्यौरिवायता ८ नतस्यांसन्निधौशूद्रःकश्चिदासीन्नचाव्रती ॥ अंतर्वेद्यांतदाराजन्युधिष्ठिरनिवेशने ९ तांतुलक्ष्मीवतोलक्ष्मींतदाय
ज्ञविधानताम् ॥ तुतोषनारदःपश्यन्धर्मराजस्यधीमतः १० अथचिंतांसमापेदेसमुनिर्मनुजाधिप ॥ नारदस्तुतदापश्यन्सर्वक्षत्रसमागमम् ११ सस्मारचपुरा
वृत्तांकथांतांपुरुषर्षभ ॥ अंशावतरणेयाऽसौब्रह्मणोभवनेऽभवत् १२ देवानांसंगमंतंतुविज्ञायकुरुनंदन ॥ नारदःपुंडरीकाक्षंसस्मारमनसाहरिम् १३
साक्षात्सविबुधारिघ्नःक्षत्रेनारायणोविभुः ॥ प्रतिज्ञांपालयंश्चेमांजातःपरपुरंजयः १४ संदिदेशपुरायोऽसौविबुधान्भूतकृत्स्वयम् ॥ अन्योन्यमभिनिघ्नंतः
पुनर्लोकानवाप्स्यथ १५ इतिनारायणःशंभुर्भगवान्भूतभावनः ॥ आदिश्यविबुधान्सर्वानजायतयदुक्षये १६ क्षितावंधकवृष्णीनांवंशेवंशभृतांवरः ॥ परयाशुशु
भेलक्ष्म्यानक्षत्राणामिवोडुराट् १७ यस्यबाहुबलंसेंद्राःसुराःसर्वउपासते ॥ सोऽयंमानुषवन्नामहरिरास्तेऽरिमर्दनः १८ अहोबतमहद्भूतंस्वयंभूर्यमिदंस्वयम् ॥ आदा
स्यतिपुनःक्षत्रमेवंबलसमन्वितम् १९ इत्येतांनारदश्चिंतांचिंतयामासधर्मवित् ॥ हरिंनारायणंज्ञात्वायज्ञैरीज्यंतमीश्वरम् २० ॥ ॥ ॥

हताः नतुशास्त्रतत्त्वेइतिभावः ७। ८। ९। १० अथचिंतांसमापेदेइत्यादि तस्यौत्सबहुमानतइत्यंतोग्रंथः नारदस्यपूर्वापरानुसंधानात्क्षत्रक्षयस्यातःपरंउपक्रमोजातइतिचिंताचित्तव्यथास्मृतिर्वा अंशावतरणात्प्राक्ब्रह्मसभायांनिश्चितस्यभूभारहरणस्याभूदित्यर्थः ११। १२। १३ क्षत्रेक्षत्रियजातौजातःआविर्भूतः १४। १५ नारायणस्यैवशंभुत्वंचतुर्वक्त्रापरपर्यायंभूतभावनत्वंचेतियुक्तम् एकस्यैवत्रिमूर्तिधारित्वात् यदुक्षयेयदुगृहे १६। १७। १८ महद्भूतंमहाविष्णुः स्वयंभूः अस्मदादिवच्छरीरव्यपाश्रयत्वेनापिभवनंनसहतेइत्यर्थः आदास्यतिआच्छेत्तुमिच्छति पुनरिति अनकृदेतदनेनकर्मकृतमस्तीतिसूचितम् १९। २० ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

धर्मविदांश्रेष्ठोनारदः धर्मराजस्य यज्ञैरिज्यम् २१ । २२ संयुजंसंबंधिनंश्वशुरादिम् प्रियंमित्रम् २३ । २४ एकैकशः प्रत्येकम् अथअथापि एषांमध्येवरिष्ठायप्रथममितिशेषः २५ । २६ बुद्ध्या बुध्यतिजानातिवस्तुतत्वमनयेतिबुद्धिः श्रवणमननध्यानात्मिकाचेतोवृत्तिः तयानिश्चित्यसाक्षात्कृत्य अर्हणीयतमं अर्हणीयाःब्राह्मणाः देवनाप्रसादहेतुत्वात् अर्हणीयतराःदेवाः कामपूरकत्वात् अर्हणीयतमआत्मासर्वस्यतत्प्रीत्यर्थत्वात् तथाचश्रुतिः । 'नवाअरेदेवानांकामायदेवाःप्रियाभवंत्यात्मनस्तुकामायदेवाःप्रियाभवंतीति तदेतत्प्रेयःपुत्रात्प्रेयोवित्तात्प्रेयोऽन्यस्मात्सर्वस्मादंतरंयदयमात्मा'इतिच । भुवीत्यनेनात्मैवकर्मभूमावर्हणीयः । 'इहचेदवेदीदथसत्यमस्तिनचेदवेदीर्महतीविनष्टिः'इतिश्रुतेरन्यत्रतदलाभात् २७ एवमात्मनोजिज्ञास्यत्वमुक्त्वास्वरूपमाह एषहीति । एषपुरोवर्तीश्रीकृष्णः सूर्यश्चज्योतिषांपदार्थप्रकाशकानांसूर्यचंद्राग्निवागादीनांचंद्राग्नितारादीनां च समस्तानांसम्यगस्तंगतानांस्वप्नावस्थायामन्हिचमध्येऽन्तस्तपन्नाभातीतियोजना । अयंभावः नतावदग्निः स्वयंज्योतिः सूर्यकांतादिद्वारासूर्यस्यैवइंधनादौतद्रूपेणारूढत्वात् । नापिचंद्रतारादि तस्यजलमयस्यसूर्यज्योतिषैवभास्यत्वात् यथाऽयंदृष्टांतएवंचक्षुरादयोऽपिनस्वशक्त्याप्रकाशकाः किंतुआत्मसत्तानुवेधादेव तथा यथाग्न्याद्यभावेऽपिसूर्यःइतरनिरपेक्षःप्रकाशयति एवमात्माचक्षुराद्युपरमेऽपिस्वप्नेस्वप्रकाशेनैवसर्ववासनामयंपदार्थजातंप्रकाशयति 'तस्यभासासर्वमिदंविभाति' 'अत्रायंपुरुषः स्वयंज्योतिः'इत्यादिश्रु

तस्मिन्धर्मविदांश्रेष्ठोधर्मराजस्यधीमतः ॥ महाध्वरेमहाबुद्धिस्तस्थौसबहुमानतः २१ ततोभीष्मोऽब्रवीद्राजन्धर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ क्रियतामर्हणंराज्ञांयथार्हमितिभारत २२ आचार्यमृत्विजंचैवसंयुजंचयुधिष्ठिर ॥ स्नातकंचप्रियंप्राहुःषडर्घ्यार्हान्नृपंतथा २३ एतानर्घ्यानभिगतानाहुःसंवत्सरोषितान् ॥ तइमेकालपूगस्यमहतोऽस्मानुपागताः २४ एषामेकैकशोराजन्नर्घ्यआनीयतामिति ॥ अथचैषांवरिष्ठायसमर्थायोपनीयताम् २५ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ कस्मैभवान्मन्यतेऽर्घमेकस्मैकुरुनंदन ॥ उपनीयमानंयुक्तंचतन्मेब्रूहिपितामह २६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोभीष्मःशांतनवोबुद्ध्यानिश्चित्यवीर्यवान् ॥ वार्ष्णेयंमन्यतेकृष्णंपूजनीयतमंभुवि २७ एषह्येषांसमस्तानांतेजोबलपराक्रमैः ॥ मध्येतपन्निवाभातिज्योतिषामिवभास्करः २८ असूर्यमिवसूर्येणनिर्वातमिववायुना ॥ भासितंल्हादितंचैवकृष्णेनेदंसदोहिनः २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तिभ्यः तेजोबलपराक्रमैः तेजःप्रकाशः बलंतेजोन्तराभिभवसामर्थ्यं पराक्रमः निरवशेषेणतमोनाशकत्वंचदृष्टान्तेतेजआदि दार्ष्टांतिकेतु चित्प्रकाशः बलंअबाध्यत्वम् पराक्रमःसर्वोपादानत्वेनसर्वव्यापकत्वंच । कथापक्षेतुतेजःकांतिः बलंपराभिभवसामर्थ्यम् पराक्रमः संग्रामोद्यमः २८ असूर्यमिवेति । यथागाढान्धकारस्थंघटादिअसत्कल्पंअप्रकाशमानंच तस्यसत्तास्फूर्तीसूर्येणैवभवतः । एवंअहंकारादेर्घटान्तस्यार्थजातस्यसत्ताप्रकाशौचिदधीनावेवेतिपूर्वोक्तस्यैवविवरणम् एवंतथानिवातेवातशून्येऽपवरके निदाघे विद्यमानान्जंतून्वातएवाल्हादयति एवंअयंस्वरूपानंदेनजगदाल्हादयति । 'एषह्येवानंदयातिएतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंति'इतिश्रुतेः सोऽयंप्रत्यग्दृशिरूपएवसन् दर्पणेनमुखमिव स्वमाययापराग्दृश्यत्वमिवापादितः पूजनीयः अत्रहिदेहाद्युपाधिविस्मरणेन लब्धपदंचित्तंमोक्षायकल्पते तथोक्तंभगवतापतंजलिना । 'बहिरकल्पितावृत्तिर्महाविदेहाततःप्रकाशावरणक्षयइति' बहिः मूर्त्यादौ अकल्पितादेहादिप्रत्ययेनासंकीर्णा महाविदेहेतिधारणायानाम २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

३० । ३१ । ३२ इतिश्रीमन्महाभारतेसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ॥ ॥ कर्तृत्वादिकं कृष्णेवास्तवमेव नतुमायिकमाविद्यकंवा शरीरमात्रस्यकर्मजन्यत्वनियमात् मिथ्याभूतस्यापिवास्तवार्थक्रियाकारित्वेशुक्तिरजतादेरपिरजतोचितद्रवीभावापत्तेश्चेत्यभिसंदधानोजैमिनिमतानुसारीशिशुपालः वर्णाश्रमवयस्तपोविद्यादिभिरेव पुंसांश्रेष्ठ्यश्रैष्ठ्यविभागंबहुमन्यमानःनृपांतरसाधारण्येन कृष्णमपूज्यं करोति नायमिति । वार्ष्णेयः वृष्णिषूत्पन्न इति पूर्वोक्तंस्वयंभूत्वं निराकृतं तद्धिआत्मनः सर्वसाधारणं देहस्यतुअस्मदादिवदेवत्वयांजा

तस्मैभीष्माभ्यनुज्ञातःसहदेवःप्रतापवान् ॥ उपजन्हेऽथविधिवद्वार्ष्णेयायार्घमुत्तमम् ३० प्रतिजग्राहतत्कृष्णःशास्त्रदृष्टेनकर्मणा ॥ शिशुपालस्तुतांपूजांवासुदेवेनचक्षमे ३१ सउपालभ्यभीष्मंचधर्मराजंचसंसदि ॥ अपाक्षिपद्वासुदेवंचेदिराजोमहाबलः ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमन्महाभारतेसभापर्वणिअर्घाहरण० कृष्णार्घदानेषट्त्रिंशोध्यायः ॥३६॥ ॥ शिशुपालउवाच ॥ नायमर्हतिवार्ष्णेयस्तिष्ठत्स्विहमहात्मसु ॥ महीपतिषुकौरव्यराजवत्पार्थिवार्हणम् १ नायंयुक्तःसमाचारःपांडवेषुमहात्मसु ॥ यत्कामात्पुंडरीकाक्षंपांडवार्चितवानसि २ बालायूयंनजानीध्वंधर्मःसूक्ष्मोहिपांडवाः ॥ अयंचस्मृत्यतिक्रांतोह्यापगेयोऽल्पदर्शनः ३ त्वादृशोऽधर्मयुक्तोहिकुर्वाणःप्रियकाम्यया ॥ भवत्यभ्यधिकंभीष्मोलोकेष्ववमतःसताम् ४ कथंह्यराजादाशार्होमध्येसर्वमहीक्षिताम् ॥ अर्हणामर्हतितथायथायुष्माभिरर्चितः ५ अथवामन्यसेकृष्णंस्थविरंकुरुपुंगव ॥ वसुदेवेस्थितेवृद्धेकथमर्हतितत्सुतः ६ अथवावासुदेवोऽपिप्रियकामोऽनुवृत्तवान् ॥ द्रुपदेतिष्ठतिकथंमाधवोऽर्हतिपूजनम् ७ आचार्यंमन्यसेकृष्णमथवाकुरुनंदन ॥ द्रोणेतिष्ठतिवार्ष्णेयंकस्मादर्चितवानसि ८ ऋत्विजंमन्यसेकृष्णमथवाकुरुनंदन ॥ द्वैपायनेस्थितेवृद्धेकथंकृष्णोऽर्चितस्त्वया ९ भीष्मेशांतनवेराजन्स्थितेपुरुषसत्तमे ॥ स्वच्छंदमृत्युकेराजन्कथंकृष्णोऽर्चितस्त्वया १० अश्वत्थाम्निस्थितेवीरेसर्वशास्त्रविशारदे ॥ कथंकृष्णस्त्वयाराजन्नर्चितःकुरुनंदन ११ दुर्योधनेचराजेंद्रेस्थितेपुरुषसत्तमे ॥ कृपेचभारताचार्येकथंकृष्णस्त्वयार्चितः १२ द्रुमंकिंपुरुषाचार्यमतिक्रम्यतथाऽर्चितः ॥ भीष्मकेचैवदुर्धर्षेपांडुवत्कृतलक्षणे १३ नृपेचरुक्मिणिश्रेष्ठएकलव्येतथैवच ॥ शल्येमद्राधिपेचैवकथंकृष्णस्त्वयार्चितः १४ अयंचसर्वराज्ञांवैबलश्लाघीमहाबलः ॥ जामदग्न्यस्यदयितःशिष्योविप्रस्यभारत १५ येनात्मबलमाश्रित्यराजानोयुधिनिर्जिताः ॥ तंचकर्णमतिक्रम्यकथंकृष्णस्त्वयाऽर्चितः १६ नैवर्त्विङ्नैवचाचार्योनराजामधुसूदनः ॥ अर्चितश्चकुरुश्रेष्ठकिमन्यत्प्रियकाम्यया १७ अथवाऽभ्यर्चनीयोऽयंयुष्माकंमधुसूदनः ॥ किंराजभिरिहानीतैरवमानायभारत १८ वयंतुनभयादस्यकौन्तेयस्यमहात्मनः ॥ प्रयच्छामःकरान्सर्वेनलोभान्नचसांत्वनात् १९ अस्यधर्मप्रवृत्तस्यपार्थिवत्वंचिकीर्षतः ॥ करानस्मैप्रयच्छामःसोऽयमस्मान्नमन्यसे २० ॥ ॥ ॥ ॥

तत्त्वात्तदुर्वचमितिभावः १ । २ आपगेयोभीष्मः ३ । ४ । ५ ननुअस्मदादिवज्जातोऽप्यराजापि वृद्धत्वादिनाहेतुनापूज्यःकृष्णइत्याशंक्यनिराचष्टे अथवामन्यसेइत्यादिना ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्राप्तोलक्षणंराजचिन्हंछत्रचामरादि समाप्तलक्षणः । प्राप्तापन्नेचद्वितीययेतिसमासः । तदन्योऽप्राप्तलक्षणस्तम् । वस्तुदृष्टयाऽपिअतादृशं असंगचिन्मात्रत्वात् 'अलक्षणमचिन्त्यम्' इत्यादिश्रुतेरि
तिवाग्देवतायास्तात्पर्यम् २१ । २२ धर्मच्युतत्वमेवाह योऽयमिति । राजानंकंसम् २३ । २४ । २५ । २६ अयुक्तामिति । आत्मनःअयुक्तांपूजां अद्वैते पूज्यपूजकभावाभावेनभेदस्यायोगात्
तथापिहविषोनिःस्पंदंलेशंप्राशितुं द्रौपदीशाकशेषवत्प्राशनायप्राप्य द्विचंद्रादिवन्माययाभेदमारूढोभक्तोपहृतत्वात्तावदेवबहुमन्यसे । निर्जनेनिर्मनुष्येअंतरिक्षेश्वसतीतिश्वावायुः । 'मातरिश्वासदागतिः'
इतिकोशः । मातर्यंतरिक्षेश्वसतीतियास्कः इतिसरस्वत्याशयः । कथापक्षेतुस्पष्टएवार्थः २७ प्रलंभंतेअवलंबंते २८ । २९ । ३० । ३१ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेसप्तत्रिंशोऽ
ध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ततइति १ अधर्मश्चेति । वेदैकगम्यापरदेवताकृष्णो नतर्कगम्या तर्कबलेनतुतांप्रत्याचक्षाणस्यशाकल्यस्येवतवाधर्मोमहान्भवतीत्यर्थः यतःपारुष्यंचनिरर्थकम् परूंपि पर्वणि

किमन्यदवमानाद्धियदेनंराजसंसदि ॥ अप्राप्तलक्षणंकृष्णमर्घेणार्चितवानसि २१ अकस्माद्धर्मपुत्रस्यधर्मात्मेतियशोगतम् ॥ कोहिधर्मच्युतेपूजामेवंयुक्तांनियोज
येत् २२ योऽयंवृष्णिकुलेजातोराजानंहतवान्पुरा ॥ जरासंधंमहात्मानमन्यायेनदुरात्मवान् २३ अद्यधर्मात्मताचैवव्यपकृष्टायुधिष्ठिरात् ॥ दर्शितंकृपणत्वंचकृष्णेऽ
र्घस्यनिवेदनात् २४ यदिभीताश्चकौन्तेयाःकृपणाश्चतपस्विनः ॥ ननुत्वयाऽपिबोद्धव्यंयांपूजांमाधवार्हसि २५ अथवाकृपणैरेतामुपनीतांजनार्दन ॥ पूजामनर्हः
कस्मात्त्वमभ्यनुज्ञातवानसि २६ अयुक्तामात्मनःपूजांत्वंपुनर्बहुमन्यसे ॥ हविषःप्राप्यनिःस्पंदंप्राशिताश्वेवनिर्जने २७ नत्वयंपार्थिवेंद्राणामपमानःप्रयुज्यते ॥
त्वामेवकुरवोव्यक्तंप्रलंभंतेजनार्दन २८ क्लीबेदारक्रियायादृग्अंधेवारूपदर्शनम् ॥ अराज्ञोराजवत्पूजातथातेमधुसूदनम् २९ दृष्टोयुधिष्ठिरोराजादृष्टोभीष्मश्चयादृशः ॥
वासुदेवोऽप्ययंदृष्टःसर्वमेतद्यथातथम् ३० इत्युक्त्वाशिशुपालस्तानुत्थायपरमासनात् ॥ निर्ययौसदसस्तस्मात्सहितोराजभिस्तदा ३१ ॥ इतिश्रीमन्महाभारतेसभापर्व
णिअर्घाभिहरणेशिशुपालक्रोधोनामसप्तत्रिंशोऽध्यायः ३७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाशिशुपालमुपाद्रवत् ॥ उवाचचैनंमधुरंसांत्वपूर्वमिदंवचः १
नेदंयुक्तंमहीपालयादृशंवैत्वमुक्तवान् ॥ अधर्मश्चपरोराजन्पारुष्यंचनिरर्थकम् २ नहिधर्मंपरंजातुनावबुध्येतपार्थिवः ॥ भीष्मःशांतनवस्त्वेनंमाऽवमंस्थास्त्वमन्य
था ३ पश्यचैतान्महीपालांस्त्वत्तोवृद्धतरान्बहून् ॥ मृष्यंतेचार्हणांकृष्णेतद्वत्त्वंक्षंतुमर्हसि ४ वेदतत्त्वेनकृष्णंहिभीष्मश्चेदिपतेभृशम् ॥ नह्येनंत्वंतथावेत्थयथै
नंवेदकौरवः ५ ॥ भीष्मउवाच ॥ नास्मैदेयोह्यनुनयोनायमर्हतिसांत्वनम् ॥ लोकवृद्धतमेकृष्णेयोऽर्हणांनाभिमन्यते ६ ॥ ॥

खंडाः भेदइतियावत् परूंष्येवपारुष्यंस्वार्थेष्यञ्तन्निरर्थकम् स्वप्नगजवदर्थशून्यमाभासमात्रम् । पौरुषंचेतिपाठे पुरुषधर्मःकर्तृत्वादिः पौरुषम् तदपि सुप्तिसमाध्यादौप्रत्यगात्मनिअदर्शनाद्रज्जूरगादि
वदाभासमात्रं तत्राधिष्ठानभूतंआत्मवस्तुकृष्णएवनिरधिष्ठानकभ्रमायोगात् । कथापक्षेपारुष्यंदुर्वाक्यत्वम् २ एतच्चयोगबलेनैवभीष्मोवेदेत्याह नहीति । परोधर्मः 'अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनं'इति याज्ञ
वल्क्योक्तः यतस्तं भीष्मोवेदाऽतोऽस्यवचस्यविश्वासोनकर्त्तव्यइत्यर्थः ३ । ४ । ५ अनुनयःनयोयुक्तिस्तामनुपश्चाद्भवतीतिअनुनयोमननानंतरभाविध्यानं योगइतियावत् सनास्मैअसंभावना
ग्रस्ताय देयः । पक्षेअनुनयःकुपितप्रसादनं सगुणोपास्त्यभावादनधिकारिणेइत्यर्थः सांत्वनंशमम् ६ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तत्रमृढंमूढभापयैवबोधयेदितिन्यायेन शिशुपालमतमनुसृत्यैवकृष्णस्याधिक्यमाह द्वाभ्याम् क्षत्रियइति ७ । ८ इतोऽप्यधिकमाह नहीति । त्रैलोक्यांतर्गतानांब्रह्मादीनामित्यर्थः ९ इदानींतनक्षत्रिये ष्वयःऋषभाःश्रेष्ठाःहिरण्याक्षादयः वार्ष्णेयेसर्वंप्रतिष्ठितंविलीनम् किंकनककुंडलन्यायेन नेत्याह निखिलेनेति । सत्यामपिकनकबुद्धौकुंडलबुद्ध्यनपायात् रज्जुसर्पन्यायेनैवेयंसंप्रतिष्ठा । ज्ञानादेवतु कैवल्यमिति श्रुतेश्च । पक्षांतरेतु ब्रह्मणःकनकवत्परिणामित्वंकुंडलस्येव प्रपंचस्य क्रिययाप्रविलाप्यत्वंचस्यात् । तथा च ‘असंगोह्ययंपुरुषः’ इत्यसंगत्वश्रुतेर्ज्ञानादेवेत्यवधारणस्यचव्याकोपइति दिक् १० । ११ उक्तार्थेप्रमाणमाह ज्ञानवृद्धाइत्यादिना १२ कर्माणिपूतनावधादीनि १३ । १४ कृतार्थंकृतंअर्थंउपकारम् १५ । १६ । १७ वैश्यानामिति । लक्ष्मीपतित्वात्पुराणपुरुषत्वाच्च १८ १९ नियताऽच्युतेऽकर्मजत्वात् अन्यत्र कर्मजत्वादेपामस्थैर्यं भवतीत्यर्थः २० लोकसंपन्नंज्ञानसंपन्नम् २१ । २२ लोकदृष्ट्याकृष्णमाहात्म्यमुक्त्वाशास्त्रदृष्ट्याऽपितदाह । कृष्णएवेति उत्पत्तिरपि

क्षत्रियःक्षत्रियंजित्वारणेरणकृतांवरः ॥ योमुंचतिवशेकृत्वागुरुर्भवतितस्यसः ७ अस्यांहिसमितौराज्ञामेकमप्यजितंयुधि ॥ नपश्यामिमहीपालंसात्वतीपुत्रतेजसा ८ नहिकेवलमस्माकमयमर्च्यतमोऽच्युतः ॥ त्रयाणामपिलोकानामर्चनीयोमहाभुजः ९ कृष्णेनहिजितायुद्धेबहवःक्षत्रियर्षभाः ॥ जगत्सर्वंचवार्ष्णेयेनिखिलेनप्रतिष्ठितम् १० तस्मात्सत्स्वपिवृद्धेषुकृष्णमर्चामनेतरान् ॥ एवंवक्तुंनचार्हस्त्वंमातेभूद्बुद्धिरीदृशी ११ ज्ञानवृद्धामयाराजन्बहवःपर्युपासिताः ॥ तेषांकथयतांशौरेरहंगुणवतोगुणान् १२ समागतानामश्रौषंबहून्बहुमतान्सताम् ॥ कर्माण्यपिचयान्यस्यजन्मप्रभृतिधीमतः १३ बहुशःकथ्यमानानिनरैर्भूयःश्रुतानिमे ॥ नकेवलंवयंकामाच्चेदिराजजनार्दनम् १४ नसंबंधंपुरस्कृत्यकृतार्थंवाकथंचन ॥ अर्चामहेऽर्चितंसद्भिर्भुविभूतसुखावहम् १५ यशःशौर्यंजयंचास्यविज्ञायार्चांप्रयुंज्महे ॥ नचकश्चिदिहास्माभिःसुबालोऽप्यपरीक्षितः १६ गुणैर्वृद्धानतिक्रम्यहरिरर्च्यतमोमतः ॥ ज्ञानवृद्धोद्विजातीनांक्षत्रियाणांबलाधिकः १७ वैश्यानांधान्यधनवान्शूद्राणामेवजन्मतः ॥ पूज्यतायांचगोविंदेहेतूद्वावपिसंस्थितौ १८ वेदवेदांगविज्ञानंबलंचाभ्यधिकंतथा ॥ नृणांलोकेहिकोन्योऽस्तिविशिष्टःकेशवादृते १९ दानंदाक्ष्यंश्रुतंशौर्यंह्रीःकीर्तिर्बुद्धिरुत्तमा ॥ संततिःश्रीर्धृतिस्तुष्टिःपुष्टिश्चनियताऽच्युते २० तमिमंलोकसंपन्नमाचार्यंपितरंगुरुम् ॥ अर्घ्यमर्चितमर्चार्हंसर्वेसंक्षंतुमर्हथ २१ ऋत्विग्गुरुर्विवाह्यश्चस्नातकोनृपतिःप्रियः ॥ सर्वमेतद्धृषीकेशस्तस्मादभ्यर्चितोऽच्युतः २२ कृष्णएवहिलोकानामुत्पत्तिरपिचाव्ययः ॥ कृष्णस्यहिकृतेविश्वमिदंभूतंचराचरम् २३ एषप्रकृतिरव्यक्ताकर्ताचैवसनातनः ॥ परश्चसर्वभूतेभ्यस्तस्मात्पूज्यतमोऽच्युतः २४ ॥ ॥ ॥

उपादानमपि अव्ययःअविनाशीअपरिणामित्वात् रज्जुवत्परिणाम्युपादानस्यनाशावश्यंभावादितिभावः । अप्ययइतिपाठेलयस्थानम् । कृष्णस्यकृतेकृष्णार्थं सर्वशेषित्वात्कृतेइत्यव्ययंतादर्थ्येनिपात्यते भूतंउत्पन्नंतेनविनाश्यपिएतत्कृष्णएवसत्यइत्यपिज्ञेयम् २३ नन्वपरिणामित्वेकृष्णस्यकथंपरिणामिनमाकाशादिकंप्रत्युपादानत्वं कारणस्यकार्यसजातीयत्वनियमादित्याशंक्याह एषप्रकृतिः उपादानंजगतः अव्यक्ताअप्रकटारज्जुरिवस्पष्टमदृष्टासर्पस्यकर्त्तामहदहंकारादिरप्ययमेव परिणामवद्विवर्तेऽपि कार्यस्यकारणानन्यत्वाद् महदादेश्चविवर्तरूपत्वाच्च । नन्वन्योऽन्यत्रान्यत्कल्पयति महदादेस्तुकथंसदात्मनिस्वस्वकल्पकत्वमित्याशंक्याह सनातनइति । सुप्तिप्रलयादावपितेषांसंस्कारात्मनासत्त्वमस्तिअतः कदाचित्प्रतीयमानत्वान्मिथ्यात्वेऽपिभ्रमतत्संस्कारपरंपरायाबीजांकुरवदनादि
१३ त्वान्महदादिरपिसनातनोऽनादिरेवेत्यर्थः । नन्वेवंघृतकाठिन्यवदात्मनिमहदादेराविर्भावतिरोभावौउक्तौस्यातां तथाचात्मसमसत्ताकत्वंतयोःस्यादित्यतआह परइति । सर्वभूतेभ्यउत्पन्नेभ्योमहदा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दिभ्योऽतिरिक्तः महदाद्युपादानंत्वज्ञानमेव नतुचिदात्मा तदपि रज्ज्वज्ञानवत्तदनाद्यपिबाधेसतिवस्तुवृत्त्याकालत्रयेऽपि तत्कार्यंनासीदितिप्रत्ययात् । यादृशोयक्षस्तादृशोबलिरितिन्यायेन कार्यवत्अनिर्वचनीयत्वमेवकल्प्यते अतःकृष्णएवपरोनत्वज्ञानंत्रैकालिकबाधविषयत्वात्तस्येतिभावः । पूज्यतमइति । निरुपाधिकप्रेमविषयत्वेनसर्वशेषित्वंप्रसगात्मत्वंचोक्तम् । अच्युतइति भोक्तृत्वरूपधिकारनिषेधः अहंकारस्यैव भोक्तृत्वादात्मनिच जलचंद्रचांचल्यवत्तदुपधानात्कल्पितमितिभावः २४ अतएवकृष्णाद्द्वैतंसिद्धमित्याह बुद्धिरित्यादिना । प्रतिष्ठितं रज्जूरगवत्कृष्णानन्यत्वादित्यर्थः बुद्धिरहंकारः मनइतीन्द्रियाण्येकादश महान्महत्तत्वं वायुरित्यादिपंचकेनपंचतन्मात्राणांस्थूलभूतानांचग्रहणम् चतुर्विधंजरायुजादिभौतिकम् २५ । २६ । २७ । २८ । २९ सर्वत्रसर्वदासत्तास्फूर्तिमद्त्वेनसंतमितिशेषः ३० उत्कृष्टंधर्मंआत्मदर्शनम् ३१ । ३२ । ३३ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ यएवंविधःकृष्णः सएववसुदेवसूनु

बुद्धिर्मनोमहद्वायुस्तेजोऽम्भःखंमहीचया ॥ चतुर्विधंचयद्भूतंसर्वंकृष्णेप्रतिष्ठितम् २५ आदित्यश्चंद्रमाश्चैवनक्षत्राणिग्रहाश्चये ॥ दिशश्चविदिशश्चैवसर्वंकृष्णे प्रतिष्ठितम् २६ अग्निहोत्रमुखावेदागायत्रीछंदसांमुखम् ॥ राजामुखंमनुष्याणांनदीनांसागरोमुखम् २७ नक्षत्राणांमुखंचंद्रआदित्यस्तेजसांमुखम् ॥ पर्वतानांमुखंमेरुर्गरुडःपततांमुखम् २८ ऊर्ध्वंतिर्यगधश्चैवयावतीजगतोगतिः ॥ सदेवकेषुलोकेषुभगवान्केशवोमुखम् २९ अयंतुपुरुषोबालः शिशुपालोनबुध्यते ॥ सर्वत्रसर्वदाकृष्णंतस्मादेवंप्रभाषते ३० योहिधर्मंविचिनुयादुत्कृष्टंमतिमान्नरः ॥ सवैपश्येद्यथाधर्मंनतथाचेदिराडयम् ३१ सवृद्धबालेष्वथवापार्थिवेषुमहात्मसु ॥ कोनार्हंमन्यतेकृष्णंकोवाप्येनंनपूजयेत् ३२ अथैनांदुष्कृतांपूजांशिशुपालोव्यवस्यति ॥ दुष्कृतायांयथान्याय्यंतथाऽयंकर्तुमर्हति ३३ इतिश्रीमन्महाभारतेसभापर्वणिअर्घाभिहरणेभीष्मवाक्यंनामअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वाततोभीष्मोविरराममहाबलः ॥ व्याजहारोत्तरंतत्रसहदेवोऽर्थवद्वचः १ केशवंकेशिहंतारमप्रमेयपराक्रमम् ॥ पूज्यमानंमयायोवःकृष्णंनसहतेनृपाः २ सर्वेषांबलिनांमूर्ध्निमयेदंनिहितंपदम् ॥ एवमुक्तेमयासम्यगुत्तरंप्रब्रवीतुसः ३ सएवहिमयावध्योभविष्यतिनसंशयः ॥ मतिमंतश्चयेकेचिदाचार्यंपितरंगुरुम् ४ अर्च्यमर्चितमर्घ्यार्हमनुजानंतुतेनृपाः ॥ ततोनव्याजहारैषांकश्चिद्बुद्धिमतांसताम् ५ मानिनांबलिनांराज्ञांमध्येवैदर्शितेपदे ॥ ततोऽपतत्पुष्पवृष्टिःसहदेवस्यमूर्द्धनि ६ अदृश्यरूपावाचश्चाप्यब्रुवन्साधुसाध्विति ॥ आविध्यदजितंकृष्णंभविष्यद्भूतजल्पकः ७ सर्वसंशयनिर्मोक्तानारदःसर्वलोकवित् ॥ उवाचाखिलभूतानांमध्येस्पष्टतरंवचः ८ कृष्णंकमलपत्राक्षंनार्चयिष्यंतियेनराः ॥ जीवन्मृतास्तुतेज्ञेयानसंभाष्याःकदाचन ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रितिसहदेवप्रतिज्ञानारदवचनाभ्यांनिश्चेतुमध्यायमारभते एवमुक्त्वेत्यादिना १ अप्रमेयोनिर्गुणत्वात् परंपश्चाद्वाविकार्यंतत्आक्रामतिव्याप्नोतीतिपराक्रमउपादानम् अप्रमेयश्चासौपराक्रमश्चेतिसमासः शुद्धशबलब्रह्मरूपोऽयं केशिहंतेत्यर्थः २ । ३ । ४ । ५ । ६ कृष्णंश्यामम् ७ । ८ ननुउपाध्यविवक्षयाब्रह्मभावोऽस्मदादीनामप्यस्ति तद्विवक्षायांतुफलशलाटुवत्कृष्णस्यास्माकंचज्ञानैश्वर्यतारतम्येऽपितस्यव्यावृत्तत्वेनास्मदादिवदुभयविधब्रह्मभावोनास्त्येवेत्याशंक्याह कृष्णमिति । यथापरिमाणतारतम्यस्यविश्रांतिराकाशादौदेशतःकालतश्चपरिच्छेदाभावाद्दृष्टा तथाऐश्वर्यतारतम्यस्यापिद्रष्टव्या । ननु प्रलयेकार्यमात्रनाशस्यवक्तव्यत्वात्कथंकृष्णविग्रहस्यकालापरिच्छेद्यत्वंयुज्येतेतिचेन्न तस्याकार्यत्वात् नहिपूर्वोदाहृतस्यहिरण्यश्मश्रुत्वादिविशिष्टस्यब्रह्मणःकार्यत्वंवक्तुंशक्यम् । 'अंत

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्तद्धर्मोपदेशात्’इतिन्यायविरोधात्शास्त्रांत्यन्यायविरोधाच्च । तत्रहिनित्यसिद्धेश्वरादर्वाचीनानां ज्ञानध्यानसिद्धानामीश्वराणामैश्वर्यं वियदादिजगत्सृष्टिसंहारादिव्यापारवर्जंतेनसह भोगसाम्यमा त्रम् हेतुश्चात्रोक्तः असन्निहितत्वादितिभौतिकपदार्थसृष्ट्यादिसमकालेहितेषांसृष्टिप्रलयावितिनतेभूतोत्पत्तिलयकालेसन्निहिताः अयंतुतदानीमपिसन्निहितोऽस्तीतिनियएव । व्यवहारतःसर्गपरंपरायाआ द्यन्तशून्यत्वात्तद्धेतुहेतोरस्यापि तथात्वंदुर्वारम् । नन्वस्यनित्यत्वेतल्लोकादेरपिनित्यत्वंवाच्यम् । तथाचाद्वैतक्षतिरितिचेत्भ्रांतोसि यथात्रैलोक्यनाशेऽपिब्रह्मलोकाद्यस्ति तथाब्रह्मलोकनाशेऽपि तल्लोकादिकमस्ति यथासत्स्वपिब्रह्मलोकादिषु अस्मदादीनांशुद्धकैवल्यमप्रतिहतम् तथातस्मिन्नपिसतिर्भविष्यतीतिकानोहानिः । येतुतल्लोकप्राप्तिरेवकैवल्यमित्याहुस्तदश्रौतमितिव्युत्पादितम

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ पूजयित्वाचपूजार्हान्ब्रह्मक्षत्रविशेषवित् ॥ सहदेवोनृणांदेवःसमापयतकर्मतत् १० तस्मिन्नभ्यर्चितेकृष्णेसुनीथःशत्रुकर्षणः ॥ अतिताम्रेक्षणःकोपादुवाचमनुजाधिपान् ११ स्थितःसेनापतिर्योऽहंमन्यध्वंकिंतुसांप्रतम् ॥ युधितिष्ठामसन्नह्यसमेतान्वृष्णिपांडवान् १२ इतिसर्वान्समुत्सा ह्यराज्ञस्तान्चेदिपुंगवः ॥ यज्ञोपघातायततःसोऽमंत्रयतराजभिः १३ तत्राहूतागताःसर्वेसुनीथप्रमुखागणाः ॥ समदृश्यंतसंक्रुद्धाविवर्णवदनास्तथा १४ युधि ष्ठिराभिषेकंचवासुदेवस्यचार्हणम् ॥ नस्याद्यथातथाकार्यमेवंसर्वेतदाऽब्रुवन् १५ निष्कर्षान्निश्चयात्सर्वेराजानःक्रोधमूर्च्छिताः ॥ अब्रुवंस्तत्रराजानोनिर्वेदादात्म निश्चयात् १६ सुहृद्भिर्वार्यमाणानांतेषांहिवपुराबभौ ॥ आमिषादपकृष्टानांसिंहानामिवगर्जताम् १७ तंबलौघमपर्यन्तंराजसागरमक्षयम् ॥ कुर्वाणंसमयंकृष्णो युद्धायबुबुधेतदा १८ ॥ इतिश्रीमन्महाभारतेसभापर्वणिअर्घाभिहरणसमाप्तिर्नामऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ३९ ॥ समाप्तंचेदमर्घाभिहरणपर्व ॥ अथशिशुपाल वधपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसागरसंकाशंदृष्ट्वानृपतिमंडलम् ॥ संवर्तवाताभिहतंभीमंक्षुब्धमिवार्णवम् १ रोषात्प्रचलितंसर्वमिदमाहयुधिष्ठिरः ॥ भीष्मंम तिमतांमुख्यंवृद्धंकुरुपितामहम् २ बृहस्पतिंबृहत्तेजाःपुरुहूतइवाऽरिहा ॥ असौरोषात्प्रचलितोमहान्नृपतिसागरः ॥ अत्रयत्प्रतिपत्तव्यंतन्मेब्रूहिपितामह ३ यज्ञ स्यचनविघ्नःस्यात्प्रजानांचहितंभवेत् ॥ यथासर्वत्रतत्सर्वंब्रूहिमेऽद्यपितामह ४ इत्युक्तवतिधर्मज्ञेधर्मराजेयुधिष्ठिरे ॥ उवाचेदंवचोभीष्मस्ततःकुरुपितामहः ५ माभैस्त्वंकुरुशार्दूलश्वासिंहंहंतुमर्हति ॥ शिवःपंथाःसुनीतोऽत्रमयापूर्वतरंवृतः ६ ॥ ॥ ॥

न्यत्र । ‘केचिदाहुरिमंसांबंकेचिद्विष्णुंपरेरविम् ॥ केचिद्गणेशंकेप्यंबांमद्विधाःपार्थसारथिम्’ । तस्माद्युक्तंकमलपत्राक्षस्य पूर्वोक्तरीत्याअसंगस्यसाक्षाद्ब्रह्मत्वं इतरेषांतूपाधितादात्म्यव्यवहितमिति महानभेदइतियुक्तंकृष्णस्यार्चनीयतमत्वम् । प्रत्यग्दृशेरेवदेहेन्द्रियाद्युपाधिसान्निध्यात् मुकुरमुखवत्कृष्णरूपेण चरमेजन्मनिपरागदृश्यात्मनाभासमानत्वादितिदिक् ९ । १० । ११ । १२ । १३ सुनीथः शिशुपालः १४ । १५ निर्वेदात् अपमानेनदेहादौवैराग्यात् आत्मनिश्चयात्स्वबलवत्त्वनिश्चयात् १६ । १७ समयं संकेतम् ॥ १८ ॥ ॥ इतिसभापर्वणि नीलकंठीये भारत भावदीपे ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ततइति १ । २ अत्रस्वंतंभवेद्यज्ञइतिपाठे नः अस्माकं स्वंतं शुभोदर्कम् ३ । ४ । ५ शिवः पंथाः कृष्णाश्रयरूपः सुनीतःसुनीतिसहितः ६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७ । ८ । ९ । १० नूनमेतदिति । 'यद्यद्विभूतिमत्सत्वंश्रीमदूर्जितमेववा ॥ तत्तदेवावगच्छत्वंममतेजोंऽशसंभवं'इतिभगवद्वचनात् शिशूपालेऽपिविभूतिमत्त्वात्पूर्वंभगवत्पार्षदत्वाच्चपारमेश्वरंज्ञानैश्वर्यादिरूपं तेजोऽस्तितस्यादानंतदेहपातेनैवतंहंतुमिच्छतीत्यर्थः । पुनःशब्दो हिरण्याक्षाद्यपेक्षया ११ । १२ आदातुंसंहर्तुं विप्लवते विपर्ययंप्राप्नोति १३ कुतःकृष्णोऽन्येषांतेजांस्यादत्तेनतुतानिपृथ क्किष्ठंतीत्यतआह चतुर्विधानामिति । चेतनाचेतनप्रपंचस्य जलेतरंगबुद्बुदन्यायेनतत्रैवोत्पत्तिप्रलययोःश्रवणात् एष योनिः सर्वस्यप्रभवाप्ययोहिभूतानामिति तदनन्यत्वाच्चसर्वस्येतिभावः १४ १५ ॥ इतिसभापर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ननुविभीषिकाभिर्बह्वीभिरित्यादिग्रंथोभगवन्निन्दापरत्वान्नभूतार्थवादः किंतुध्यानमात्रंध्येयसारूप्यप्रापकम् तच्चद्वेषेणापिकर्तव्यमित्यतिशयोक्तिमात्रंध्यानविधेस्तावकम् । अन्यथाभगवन्निन्दाकृतांवेनादीनां 'भगवन्निन्दयावेनोद्विजैस्तमसिपातितः' इत्यादिदोषस्मरणमनुपपन्नंस्यात् । बृहदारण्यकपंचमे च ब्रह्म विदंयाज्ञवल्क्यंद्विषतःशाकल्यस्यसद्योमृत्युरुक्तोऽस्थ्नांचसंस्कारालाभेनदुर्गतिश्चसूचिता साक्षाद्ब्रह्मद्विषस्तुततोऽप्यधिकंदुःखंवक्तव्यंस्यात् । अत्रचद्विषतोऽपिशिशुपालस्यापराधशतंक्षांत्वा तस्मै भगवतास्वसायुज्यंदत्तमित्युच्यते तस्मान्निन्दाग्रंथःप्रकरणासंगतेर्भगवत्यसमवेतत्वाच्चाभूतार्थवादएव । तथाहि त्रिविधोऽर्थवादः 'विरोधेगुणवादःस्यादनुवादोऽवधारिते ॥ भूतार्थवादस्तद्धानादर्थ

प्रसुप्तेहियथासिंहेश्वानस्तस्मिन्समागताः ॥ भषेयुःसहिताःसर्वेतथेमेवसुधाधिपाः ७ वृष्णिसिंहस्यसुप्तस्यतथाऽमीप्रमुखेस्थिताः ॥ भषंतेतातसंक्रुद्धाःश्वानः सिंहस्यसन्निधौ ८ नहिसंबुध्यतेयावत्सुप्तःसिंहइवाच्युतः ॥ तेनसिंहीकरोत्येतान्नृसिंहश्चेदिपुंगवः ९ पार्थिवान्पार्थिवश्रेष्ठःशिशुपालोऽप्यचेतनः ॥ सर्वान्स र्वात्मनातातनेतुकामोयमक्षयम् १० नूनमेतत्समादातुंपुनरिच्छत्यधोक्षजः ॥ यदस्यशिशुपालस्यतेजस्तिष्ठतिभारत ११ विप्लुताचास्यभद्रंतेबुद्धिर्बुद्धिमतां वर ॥ चेदिराजस्यकौन्तेयसर्वेषांचमहीक्षिताम् १२ आदातुंचनरव्याघ्रोऽयंयमिच्छत्ययंतदा ॥ तस्यविप्लवतेबुद्धिरेवंचेदिपतेर्यथा १३ चतुर्विधानांभूतानांत्रिषुलोके षुमाधवः ॥ प्रभवश्चैवसर्वेषांनिधनंचयुधिष्ठिर १४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाततश्चेदिपतिर्नृपः ॥ भीष्मंरूक्षाक्षरावाचः श्रावयामासभारत १५ ॥ ॥ इतिश्रीमन्महाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधपर्वणियुधिष्ठिराश्वासनंनामचत्वारिंशोऽध्यायः ४० ॥ ॥ शिशुपालउवाच ॥ ॥ ॥ बिभीषिकाभिर्बह्वीभिर्भीषयन्सर्वपार्थिवान् ॥ नव्यपत्रपसेकस्माद्वृद्धःसन्कुलपांसनः १ ॥ ॥ ॥

वादस्त्रिधामतः' इत्युक्तलक्षणः । एतेषांक्रमादुदाहरणानि । 'प्रजापतिरात्मनोवपामुदक्खिदत्'स्ववपोत्खननेदेहस्यैवनाशोभवतीत्यभूतार्थवादोऽयम् । 'अग्निर्हिमयस्यभेषजम्' । 'मेधातिथिंहकाण्वा यनंमेषोभूत्वेन्द्रो जहार'इत्यादीनि । तस्मादिहनिन्दकस्यमुक्तिर्विरुद्धेत्यभूतार्थवादएवेतिचेन्न तद्वत्कृत्स्नस्यापिभारतस्यतथात्वापत्तेः । अनन्यगतिकप्रकरणबाधापत्तेश्चानर्थक्यप्रतिहतानां विपरीतंबलाबलमितिन्यायेनाकाशादिश्रुतिवन्निन्दाश्रुतिरपिगौण्यावृत्त्याब्रह्मपरतयानेयेतियुक्तमुत्पश्यामः । अत एव श्रीमद्भागवतेऽपि हरिनिंदाग्रंथःस्तुतिपरत्वेनैवव्याख्यातः श्रीधरस्वा मिभिः । एवं भीष्मेणप्रबोधितःशिशुपालः स्वबोधमाविश्चिकीर्षुर्भीष्मंतावन्महीकरोति विभीषिकाभिरिति । हेनव्यप सःत्वं कुलपांमध्येवृद्धःसन् नःअस्मान्पार्थिवान्बह्वीभिर्विभीषिकाभिः भीष यन्कस्मान्नपसेइतियोजना । नोतुंस्तोतुं योग्यं नव्यं पाति गोपायतीति हे नव्यप हे परमेश्वरतत्त्वगूहनपर । कुलपांकुलपतीनां कुलतारकाणां ब्रह्मविदांमध्ये वृद्धःसन् नःअस्मान्पार्थिवान् शरी राकारपरिणतपृथिवींमात्रनिष्ठान् पृथिव्यंशबाहुल्याच्छरीरस्यपृथिवीत्वम् । 'यच्छरीरंसापृथिवी'इतिश्रुतेश्च देहाभिमानयुक्तान् बह्वीभिर्नानाविधभेदवतीभिर्विभीषिकाभिः संसारभीतिहेतुभिःप्रमातृ त्वप्रमुखाभिःकर्तृत्वभोक्तृत्वादिभिः भीषयन्भीषयितुंकिमितित्रपसे त्वयावृद्धेनास्माकंसंसारभयंप्रदर्शनीयमेव नतुतत्रास्माकमनधिकारमाशंक्यभीतिहरंतत्वंगोपनीयमित्यर्थः १ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ननु वस्तुतत्त्वमपिउक्तमेवेत्याशंक्य यथाज्ञातंतथानोक्तमित्याह युक्तमिति । तृतीयायांप्रकृतौवर्त्ततात्वया एतदेवधर्माद्पेतार्थवक्तुंयुक्तमित्यन्वयः । द्वेप्रकृतीपरिणामिन्यौ माया तस्यांचित्प्रति बिंबश्च । तृतीयाप्रकृतिस्त्वेतदुभयाध्यासाधिष्ठानं निर्विशेषंवस्तु तत्रवर्ततावर्तमानेनतन्मात्रनिष्ठेनत्वया धर्माद्पेतःमोक्षः तस्याकर्मसाध्यत्वाततदर्थं । धर्मादित्यलुक्समासः । मोक्षार्थं एतदेवतृतीयप्र कृतिरूपं वक्तुंयुक्तम् नतुसगुणं । अस्माकंब्रह्मलोकांतस्योपासनाफलस्यानपेक्षितत्वादित्यर्थः । एवंचयथाज्ञातंतथानोक्तमित्युक्तंभवति उक्तेऽर्थेहेतुमाह त्वंहिसर्वकुरूत्तमइति २ एतदेवसदृष्टांतं विवृणोति नावीति । यथाऽरित्रकर्णधारादिमत्यां महानाविसंबद्धाक्षुद्रानौः पारंप्राप्नोति । यथावाऽन्धंशरीरंजडत्वात अंधःअन्नं । 'भिस्साखीभक्तमंधोऽन्नं'इत्यमरः । अन्वियात अनुलक्षीकृत्यचलेत् । 'अन्नंहप्राणः'इतिश्रुतेरनुभवाच्च । तथाभूताःत्वद्धीनगतयस्त्वदधीनजीवनाश्च कौरव्याः येषांचास्मदादीनांत्वंअग्रणीःपुरोभूत्वापुरुषार्थप्रापकस्तेऽपितथाभूताएवेत्यर्थः । तस्माद्नन्यगतिकानामस्माकं अवश्यं त्वयाउपदेशःकर्तव्यइतिभावः ३ पूतनेति । अस्यसगुणब्रह्मणः प्रव्यथितंनिर्गुणेऽपिगुणारोपेणवस्तुतत्त्वगोपनातदुःखितमित्यर्थः ४ अवेति । लिप्तस्यमूर्खस्यइच्छतइतिकर्मणिषष्ठ्यः ।

युक्तमेतत्तृतीयायांप्रकृतौवर्ततात्वया ॥ वक्तुंधर्माद्पेतार्थंत्वंहिसर्वकुरूत्तमः २ नाविनौरिवसंबद्धायथाऽन्धोऽवांधमन्वियात् ॥ तथाभूताहिकौरव्यायेषांभीष्म त्वमग्रणीः ३ पूतनाघातपूर्वाणिकर्माण्यस्यविशेषतः ॥ त्वयाकीर्तयताऽस्माकंभूयःप्रव्यथितंमनः ४ अवलिप्तस्यमूर्खस्यकेशवंस्तोतुमिच्छतः ॥ कथंभीष्मन तेजिव्हाशतधेयंविदीर्यते ५ यत्रकुत्साप्रयोक्तव्याभीष्मबालतरैर्नरैः ॥ तमिमंज्ञानवृद्धःसन्गोपंसंस्तोतुमिच्छसि ६ यद्यनेनहताबाल्येशकुनिश्चित्रमत्रकिम् ॥ तौवाऽश्ववृषभौभीष्मयौनयुद्धविशारदौ ७ चेतनारहितंकाष्ठंयद्यनेननिपातितम् ॥ पादेनशकटंभीष्मतत्रकिंकृतमद्भुतम् ८ वल्मीकमात्रःसप्ताहंयद्यनेनधृतोऽ चलः ॥ तदागोवर्द्धनोभीष्मनतच्चित्रंमतंमम ९ भुक्तमेतेनबह्वन्नंक्रीडतानगमूर्धनि ॥ इतितेभीष्मशृण्वानाःपरेविस्मयमागताः १० यस्यचानेनधर्मज्ञभुक्तमन्नं बलीयसः ॥ सचानेनहतःकंसइत्येतन्नमहाद्भुतम् ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

लिप्तंविषयसंगिनंमूर्खंमूढंमां केशवंस्तोतुमिच्छंतंअव तुच्छमपिभगवद्भक्तंमांपालय हितोपदेशेनेतिभावः । अत्याश्चर्यमेतदित्याह कथमिति । हेभीष्म हेवित् हेविद्वन् नतेनत्रेमादृशेऽपि उपनतेशिष्येइयं जिह्वात्वदीया त्वयाशतधाकथंनईर्यतेप्रेर्यते अनेकैःप्रकारैः तत्त्वंप्रतिपादयितुमितिशेषः ५ यत्रेति । यत्रसगुणे कुत्सानिंदा बालतरैः आपातत उपनिषन्मात्राध्येतृभिर्वटुभिः । बालेतरैरितिपाठेवृद्धै रपि । 'यन्मनसानमनुतेयेनाहुर्मनोऽमतं ॥ तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासते' इत्यब्रह्मत्वेकुत्साप्रयोक्तव्या । तमिमं गोपयतीतिगोपःतंगोपं व्यधिकरणेद्वितीये । तस्यशबलस्यगूहनकर्तारं शुद्धंसं स्तोतुंसम्यक्प्रस्तोतुमिच्छसि । प्रार्थनायांपंचमोलकारः । तंप्रस्तोतुंइच्छांकुर्वित्यर्थः ६ अनंतब्रह्मांडाधिपे मायाविन्यपिपूतनाघातादिकमत्यंततुच्छमित्याह यद्यनेनेत्यादिना । शकुनिःपूतना । पाठांतरे शकुनिवत्खेचरस्तृणावर्तः ७ । ८ । ९ इति ते त्वत्तःशृण्वानाः विस्मयमागताः नाहमित्यर्थः १० यस्यचेति । यस्यद्रौपद्यादेः अन्नंअदनीयं शाकलेशादिभुक्तं सचकंसः कामयमानो दुर्वासस स्तृप्त्यादिकंइच्छन् अनेनकृष्णेनहतः गतःअनुसृतः । हन्तेर्गत्यर्थत्वात् । तदिष्टंसंपादितमित्यर्थः । सर्वात्मनिकृष्णेशाकलेशेनतृप्ते विश्वतृप्तिर्जातेत्यपिनाद्भुतमित्यर्थः ११ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नतेनश्रेष्ठिशिष्यसमीपेकथयतांसतांमुखादइदंत्वयुक्तंपूतनावधादि मयाश्रुतम् । किंज्ञातस्यार्थस्यनिरूपणेनेतिभावः । हेकुलाधम कुलंगृहंअधमंयस्य गृहातीत सन्यासधर्मरत । यत्तुवाक्यंअहंवक्ष्येवोढुंश क्ष्येतत्कुरु आत्मधर्मंहि अपकृष्टधर्मःक्षयिष्णुफलत्वात्कर्मोपास्तीतदर्भिज्ञं सांप्रति तदेववाक्यंअपूर्वार्थप्रतिपादकंवचः निर्गुणब्रह्मविषयंकुरु । तच्चाहंज्ञातुंशक्ष्येइत्यर्थः १२ स्त्रीष्विति । प्रतिश्रेयोऽङ्गीकारः यद्धस्तीयत्वेनांगीकृतस्तस्मिन्नित्यर्थः । 'प्रतिश्रयःसभायांचाश्रये'इतिमेदिनी १३ हिंसायाअनिष्टसाधनत्वमुक्तं तत्त्वयिविज्ञानवतिवितथंव्यर्थम् । 'हत्वाऽपिसइमाँल्लोकान्नहंति ननिबध्यते' इत्युक्तेः १४ ज्ञानेति । ज्ञातज्ञापनंव्यर्थमित्यर्थः १५ गोघ्नइति । गांवाचंहन्ति हिनस्ति । 'यतोवाचोनिवर्तन्ते'इति श्रुतेः । स्वस्माद्व्यावर्तयति तथा स्त्रीवधीष्टोसहायभूतामाया तद्धंता वाचा मायिकस्य गुणवतःस्तुतिःकर्तव्या असौत्वमायःवागतीतः कथंसंस्तवमर्हति नकथमपीति १६ मतिमतांमतिमद्भिःश्रेष्ठः प्रशस्यतमः । संभावयतीति । जनार्दनः संसारवर्द्धनेनजनपीडनकरः मायावी ईश्वरः त्वद्वाक्यात् तववश्यवचसोवाक्यात्एतत्सर्वं पूतनाघातादिआत्मनि संभावयतिसत्यत्वेनैवदर्शयति श्रेष्ठेनत्वयायदेववक्तव्यंतदेवलोकःसत्यमित्यध्यवस्यति वस्तुतस्तु एतत्सर्वं कृष्णेक्रियारोपणं

नतेश्रुतमिदंभीष्मनूनंकथयतांसताम् ॥ यद्वक्ष्येत्वामधर्मज्ञंवाक्यंकुरुकुलाधम १२ स्त्रीषुगोषुनशस्त्राणिपातयेद्ब्राह्मणेषुच ॥ यस्यचान्नानिभुंजीतयत्रचस्यात्प्रति श्रयः १३ इतिसंतोऽनुशासंतिसज्जनंधर्मिणःसदा ॥ भीष्मलोकेहितत्सर्वंवितथंत्वयिदृश्यते १४ ज्ञानवृद्धंचवृद्धंचभूयांसंकेशवंमम ॥ अजानतइवाख्यासिसं स्तुवन्कौरवाधम १५ गोघ्नःस्त्रीघ्नश्चसन्भीष्मत्वद्वाक्याद्यदिपूज्यते ॥ एवंभूतश्चयोभीष्मकथंसंस्तवमर्हति १६ असौमतिमतांश्रेष्ठोयएषजगतःप्रभुः ॥ संभा वयतिचाप्येवंत्वद्वाक्याच्चजनार्दनः ॥ एवमेतत्सर्वमितितत्सर्वंवितथंध्रुवम् १७ नगाथागाथिनंशास्तिबहुचेदपिगायति ॥ प्रकृतिंयांतिभूतानिभूलिंगशकुनिर्यथा १८ नूनंप्रकृतिरेषातेजघन्यानात्रसंशयः ॥ अतःपापीयसीचैषांपांडवानामपीष्यते १९ येषामर्च्यतमःकृष्णस्त्वंचयेषांप्रदर्शकः ॥ धर्मवांस्त्वमधर्मज्ञसतांमार्गा दवप्लुतः २० कोहिधर्मिणमात्मानंजानन्ज्ञानविदांवरः ॥ कुर्याद्यथात्वयाभीष्मकृतंधर्ममवेक्षता २१ चेत्त्वंधर्मंविजानासियदिप्राज्ञामतिस्तव ॥ अन्यकामाहिधर्म ज्ञाकन्यकाप्राज्ञमानिना ॥ अंबानामेतिभद्रंतेकथंसाऽपहृतात्वया २२ तांत्वयाऽपहृतांभीष्मकन्यांनैषितवान्यतः ॥ भ्राताविचित्रवीर्यस्तेसतांमार्गमनुष्ठितः २३

वितथं । 'निष्कलंनिष्क्रियं' इत्यादिश्रुतेः १७ तत्र'सर्वेब्रह्मवदिष्यंतिसंप्राप्तेतुकलौयुगे । नानुतिष्ठंतिमैत्रेयशिश्नोदरपरायणाः'इति शब्दमात्रंवदंति नशमादिपराभवंति तादृशोभीष्मोनभवतीत्याह द्वाभ्यां नगाथेति । भूलिंगोनामभूशायीपक्षी मासाहसमितिनिशंवदन्नपिसिंहदंष्ट्रांतरस्थंमांसमादत्तेस्वयंसाहसमतिशयितंकरोति तथानहिंसादिकंकर्तव्यमितिवदन्नन्योहिंसामेवकरोतीत्यर्थः १८ त्वंतु अस्मिन्चरमेजन्मनि यथावदसितथैवकरोषीत्याह नूनमिति । प्रकृतिःशरीरं जघन्याचरमा तथापांडवानामपिप्रकृतिर्जघन्याऽतः हेतोःपापीयसी वेदोक्तधर्मसंरक्षकतरा । पातीतिपाःवेदोक्तोधर्मइति पाखंड पदनिर्वचनेव्यासेनैवव्याख्यातत्वात् तंपातीतिपापाअतिशयेनपापा पापीयसीतियोगात् १९ चरमदेहत्वेगमकमाह येषामिति । अतोहेतोः सर्वथात्वंअवेतिसंबंधः कंअवेत्युच्यते यःअधर्मज्ञःधर्मज्ञोनभवतियश्चस तांमार्गाद् प्लुतश्च्युतःतमितियत्तच्छब्दाध्याहारेण योज्यम् २०यथावदसितथाकरोषीत्येतद्दर्शयितुं भीष्मस्यब्रह्मचर्यदार्ढ्यंस्तौतिपंचभिः कोहीति । धर्मिणंधर्मेऽधिकारिणम्२१अन्येति । हेप्राज्ञमानिनात्वया हृताया कन्यका सात्वत्तःकथंभद्रंआप नकथंचन दृढत्वात्तवब्रह्मचर्यस्य २२ तत्र भ्राताऽपि तादृशइत्याह तामिति । यदर्थं हृता सभ्राताऽपि तांनैषितवान् अन्यकामाहीतिपूर्वोक्तहेतोरेवेत्यर्थः २३

॥ ३८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अंबानाम्न्याप्रार्थ्यमानेनापि त्वयाब्रह्मचर्यंनत्यक्तमित्युक्त्वा धर्मसंकटेऽपित्वयातन्नत्यक्तमित्याह दारयोरिति। यस्यविचित्रवीर्यस्य हेप्राज्ञ तवमिषतःपश्यतः मानिनःमानवतः २४ कोहिधर्मइति। हेभीष्म तेतवनिकटे अहिर्दंत्रासुरस्तस्यधर्मो दंभदर्पादिःकोऽस्ति नकोऽपीत्यर्थः । तवकोपिदंभादिरासुरोधर्मोनास्ति अतः यदिदंधारयसिब्रह्मचर्यंतद्वृथा व्यासेनेवत्वयाऽपिभ्रातृक्षेत्रेषु अपत्योत्पादनंकर्तुंयुक्तमेवासीदित्यर्थः । वाशब्दोइवार्थे । ल्यबूलोपेपंचम्यौ । मोहंप्राप्येवक्लीबत्वंप्राप्येव मूर्च्छितवत् क्लीबवच्चासंभावितविप्लवं तवब्रह्मचर्यमित्यर्थः २५ नत्विति। हेधर्मज्ञकचिदपि साधनेशमदमादौ तवउपचयंवृद्धिंनपश्यामीतिन अपितुपश्याम्येव । हितेहितनिमित्तंत्वयावृद्धाश्चसेविताइत्यपिपश्यामि तत्र लिंगंयएवंधर्ममब्रवीरिति २६ एवंकृष्णस्यैवपूज्यत्वरूपंधर्मं इष्टंदत्तमितिसार्द्धश्लोकत्रयंवाक्यं इष्टादिकंअपत्यस्यपोडशीमपिकलांनार्हति अनपत्यस्यचव्रतादिकंमोघमित्येवंअन्येनराःकथयंतीतियोजना २७ । २८ सत्वंअनपत्यःसन् मिथ्याधर्मं आभ्यासिक

दारयोर्यस्यचान्येनमिषतःप्राज्ञमानिनः ॥ तवजातान्यपत्यानिसज्जनाचरितेपथि २४ कोहिधर्मोऽस्तितेभीष्मब्रह्मचर्यमिदंवृथा ॥ यद्धारयसिमोहाद्वाक्लीबत्वाद्वानसंशयः २५ नत्वहंतवधर्मज्ञपश्याम्युपचयंक्वचित् ॥ नहितेसेवितावृद्धायएवंधर्ममब्रवीः २६ इष्टंदत्तमधीतंचयज्ञाश्चबहुदक्षिणाः ॥ सर्वमेतदपत्यस्यकलांनार्हतिषोडशीम् २७ व्रतोपवासैर्बहुभिःकृतंभवतिभीष्मयत् ॥ सर्वंतदनपत्यस्यमोघंभवतिनिश्चयात् २८ सोनपत्यश्चवृद्धश्चमिथ्याधर्मानुसारकः ॥ हंसवत्त्वमपीदानींज्ञातिभ्यःप्राप्नुयावधम् २९ एवंहिकथयंत्यन्येनराज्ञानविदःपुरा ॥ भीष्मयत्तदहंसम्यक्वक्ष्यामितवशृण्वतः ३० वृद्धःकिलसमुद्रान्तेकश्चिद्धंसोऽभवत्पुरा ॥ धर्मवागन्यथावृत्तःपक्षिणःसोऽनुशास्तिच ३१ धर्मंचरतमाऽधर्ममितितस्यवचःकिल ॥ पक्षिणःशुश्रुवुर्भीष्मसततंसत्यवादिनः ३२ अथास्यभक्ष्यमाजह्रुःसमुद्रजलचारिणः ॥ अंडजाभीष्मतस्यान्येधर्मार्थमितिशुश्रुम ३३ तेचतस्यसमभ्याशेनिक्षिप्यांडानिसर्वशः ॥ समुद्रांभस्यमज्जंतचरंतोभीष्मपक्षिणः ३४ तेषामंडानिसर्वेषांभक्षयामासपापकृत् ॥ सहंसःसंप्रमत्तानामप्रमत्तःस्वकर्मणि ३५ ततःप्रक्षीयमाणेषुतेषुतेष्वंडजोऽपरः ॥ अशंकतमहाप्राज्ञःसकदाचिद्ददर्शह ३६ ततःसकथयामासदृष्ट्वाहंसस्यकिल्बिषम् ॥ तेषांपरमदुःखार्तःसपक्षीसर्वपक्षिणाम् ३७ ततःप्रत्यक्षतोदृष्ट्वापक्षिणस्तेसमीपगाः ॥ निजघ्नुस्तंतदाहंसंमिथ्यावृत्तंकुरूद्वह ३८ तेत्वांहंससधर्माणमपीमेवसुधाधिपाः ॥ निहन्युर्भीष्मसंक्रुद्धाःपक्षिणस्तमिवांडजम् ३९ ॥ ॥ ॥

धर्मोऽपत्योत्पादनादिः तस्यअनुसारकःतंअनुसर्तुं वृद्धोवयोतीतत्वादयोग्योऽसीत्यर्थः । अनुशासनादितिपाठे मिथ्याधर्मानुशासनंदेहाभिमानियोग्यंशास्त्रंविहायानपत्यश्च वृद्धश्चजातोसीतिसंबन्धः। तस्मादहंसवत्संन्यासिवत् ज्ञातिभ्यः ज्ञानेभ्यः तत्त्वज्ञानात् श्रवणादिव्यापारभेदात्वहुत्वं वधंगतिंमोक्षं गत्यर्थस्यहंतेरिदंरूपम् श्रवणमनननिदिध्यासनैःसम्यगनुष्ठितैरात्मानंप्राप्नुहीत्यर्थः २९ यस्त्वनृताभिसंधिःशब्देनैवज्ञानंवदति नचध्यानेनसाक्षात्करोति सवध्यतइत्यस्मिन्नर्थेहंसाख्यायिकामाह एवंहीत्यादिनाकुरूद्वहेत्यंतेन ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ तेत्वामिति। तेइमेवसुधाधिपाः शरीररूपायाःपृथ्व्याःअधिपाश्चालकाः प्राणाएकादशेन्द्रियाणि च त्वांनिहन्युरपि इतरानिवनानायोनिपातेनहिंस्युरपिनतुहिंसितवंतः । तत्रहननेदृष्टांतः संक्रुद्धाः पक्षिणस्तमंडजमिवेति । अपिः काकाहिंसायाअभावंद्योतयति तत्रहेतुः हंससधर्माणं हंसाः ध्यानभिक्षवः तत्तुल्यंसदाध्यायिनं जितप्राणेन्द्रियगणमित्यर्थः ३९ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शाब्दपांडित्यमेवलोकेबहुलं नत्वार्थिकमित्यर्थे पूर्वोक्तकथार्थसंग्राहिकागाथाऽस्तीत्याह गाथामिति ४० अभिहतेकामादिभिः रौपिवदसिधर्मे एनत्तवअशुचि अंडभक्षणकर्म वाचमतीयतेउ क्तिविरुद्धमित्यर्थः ४१ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ एवंभीष्मप्रशंसामुखेनहरिंस्तुत्वा संप्रतिजरासंधस्तुत्याऽपितंस्तौति सभेइत्यादिना। 'निर्दोषं हिसमंब्रह्म'इतिगीतोक्तेः समेब्रह्मणि जरासंधोऽपि बहुमतःश्रेष्ठः यःअयं प्रत्यगात्मादासङतिमत्वाऽनेन स्वामिनाकृष्णेन युद्धंन इयेष नेच्छितवान् १ अनेनेत्यन्वादेशादयमर्थस्य प्रतीचः तदर्थेन कृष्णेनाभेदंदर्शयति केशवेनेति। कःब्रह्मा २ केशवादिभिर्यत्कृतं तदेवाह अद्वारेणेत्यादिना। कृष्णेन जरासंधानुग्रहार्थगच्छता गजेन्द्रानुग्रहइव चतुर्भुजं गरुडारूढंस्वंरूपंनप्र काशितं किंतुप्रसिद्धमपिकृष्णरूपं ब्राह्मणवेषेणाच्छादितं तवब्रह्मासाधुमन्यते अन्यथा सर्वेषांतत्स्वरूपदृशां ब्रह्मलोकोल्लंघनेन ब्रह्मणोऽपमानोभवतीति दुःसहंतत्तस्य तथाचश्रुतिः 'तस्मादेषांतन्न प्रियंयदेतन्मनुष्याविद्युः' इति। एषांदेवानां एतत्ब्रह्म अद्वारेणप्रवेशादिकं मानुषंनाट्यमनुकुर्वतः शत्रुत्वाभिनयार्थं युक्तमेतत्लौकिकमर्यादाप्रदर्शनार्थम् ३ स्तुतिपक्षेचतुर्थीपष्ठ्यर्थे दुरात्मनो लोकस्याग्रे अस्मैकृष्णाय पाद्यंदातुंनेषितं तत्स्वरूपगूहनायेतिभावः ४ विकृतंभाजनप्रत्याख्यानंवैराभिनयायेत्यर्थः ५ एवंकृष्णेनसहजीवतवैकमत्यंप्राप्यांते कृष्णदर्शनेनैवप्राणांस्त्यजता तत्सा

गाथामप्यत्रगायंतियेपुराणविदोजनाः ॥ भीष्मयांतांचतेसम्यक्कथयिष्यामिभारत ४० अंतरात्मन्यभिहतेरौपिपत्ररथाशुचि ॥ अंडभक्षणकर्मैतत्तववाचमतीयते ४१ इतिश्रीमन्महाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधपर्वणिशिशुपालवाक्येएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ शिशुपालउवाच ॥ समेबहुमतोराजाजरासंधो महाबलः ॥ योऽनेनयुद्धंनेयेपदासोऽयमितिसंयुगे १ केशवेनकृतंकर्मजरासंधवधेतदा ॥ भीमसेनार्जुनाभ्यांचकस्तत्साध्वितिमन्यते २ अद्वारेणप्रविष्टेनछद्म नाब्रह्मवादिना ॥ दृष्टःप्रभावःकृष्णेनजरासंधस्यभूपतेः ३ येनधर्मात्मनाऽऽत्मानंब्रह्मण्यमविजानता ॥ नेषितंपाद्यमस्मैतद्दातुमग्रेदुरात्मने ४ भुज्यतामिति तेनोक्ताःकृष्णभीमधनंजयाः ॥ जरासंधेनकौरव्यकृष्णेनविकृतंकृतम् ५ यद्ययंजगतःकर्तायथैनंमूर्खमन्यसे ॥ कस्मान्नब्राह्मणंसम्यगात्मानमवगच्छति ६ इदंत्वा श्चर्यभूतंमेयदिमेपांडवास्त्वया ॥ अपकृष्टाःसतांमार्गान्मन्यन्तेतच्चसाध्विति ७ अथवानैतदाश्चर्यंयेषांत्वमसिभारत ॥ स्त्रीसधर्माचवृद्धश्चसर्वार्थानांप्रदर्शकः ८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारूक्षंरूक्षाक्षरंबहु ॥ चुकोपबलिनांश्रेष्ठोभीमसेनःप्रतापवान् ९ ॥ ॥ ॥ ॥

युज्यं प्राप्तमित्याह यद्ययमिति। अयंजरासंधाख्यो जीवएवजगतः कर्ताभवेत् तर्हि एनंमूर्खप्रतियथातथाकस्मात् अन्यसेचेष्टसे मूर्खवदेनंकथंमन्यसेइत्यर्थः। अतोत्तरग्रंथात् कृष्णस्तुतौ भीष्मेण पूतनावधादि असकृज्जरासंधपराजयांतंच वाक्यजातमुक्तमितिज्ञेयम् अयंच ब्राह्मणं ब्राह्मणवेषेणागतंकृष्णं मरणकालेपि कस्मात्आत्मानं प्रत्यगात्मभावेन सम्यक्नावगच्छति किंतुअवगच्छत्येव। अयंभावः। जीवश्चेत्परस्तर्हिजीवेन कृतंपरेणैव कृतमितिजीवो नस्तोतव्यः पर्यनुयोक्तव्यो वा 'कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात्यदेष आकाशआनंदो न स्यात्'इतिश्रुतेः तस्यैवसर्वचेष्टाप्रवर्तक त्वात्। तथा 'अंतेमतिःसागतिः'इति स्मृतेरंतेकृष्णंपश्यतः कृष्णभावः सिद्धइतितस्य लोकदृष्ट्या कृष्णद्रोहित्वेपि न काचिद्धानिः अंतेकृष्णदर्शनहेतोरनेकजन्मांतरानुष्ठितस्यपुण्यपुंजस्यसत्त्वा त्पुण्यवानेवेति स मंतव्यइति ६ एवंमूर्खाणाम् विरुद्धवदाभासमानैर्वाक्यैः कृष्णंतद्भक्तांश्च स्तुत्वा संप्रत्यनुपदोक्तरीत्या सद्यःकैवल्यप्राप्तये कृष्णसन्निधौ मृत्युसंपादनार्थं तानेवनिंदति स्पष्टा र्थैर्वाक्यैः इदंत्वित्यादिना। तुशब्दउक्तवैपरीत्यद्योतनार्थः ७। ८ रूक्षंअर्थतः रूक्षाक्षरंशब्दतश्च ९ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१० । ११ । १२ महासेनं कार्तिकेयम् १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ रराम शब्दंचकार १

तथापद्मप्रतीकाशेस्वभावायतविस्तृते ॥ भूयःक्रोधाभिताम्राक्षेरक्तेनेत्रेबभूवतुः १० त्रिशिखांभ्रुकुटींचास्यददृशुःसर्वपार्थिवाः ॥ ललाटस्थांत्रिकूटस्थांगंगांत्रिपथगामिव ११ दंतान्संदशतस्तस्यकोपाद्ददृशुराननम् ॥ युगांतेसर्वभूतानिकालस्येवजिघत्सतः १२ उत्पतंतंतुवेगेनजग्राहैनंमनस्विनम् ॥ भीष्मएवमहाबाहुर्महासेनमिवेश्वरः १३ तस्यभीमस्यभीष्मेणवार्यमाणस्यभारत ॥ गुरुणाविविधैर्वाक्यैःक्रोधःप्रशममागतः १४ नातिचक्रामभीष्मस्यसहिवाक्यमरिंदमः ॥ समुद्धूत्तोघनापायेवेलामिवमहोदधिः १५ शिशुपालस्तुसंक्रुद्धेभीमसेनेजनाधिप ॥ नाकंपततदावीरःपौरुषेस्वेव्यवस्थितः १६ उत्पतंतंतुवेगेनपुनःपुनररिंदमः ॥ नसतंचिंतयामाससिंहःक्रुद्धोमृगंयथा १७ प्रहसंश्चाब्रवीद्वाक्यंचेदिराजःप्रतापवान् ॥ भीमसेनमभिक्रुद्धंदृष्ट्वाभीमपराक्रमम् १८ मुंचैनंभीष्मपश्यंतुयावदेनंनराधिपाः ॥ मत्प्रभावविनिर्दग्धंपतंगमिववन्हिना १९ ततश्चेदिपतेर्वाक्यंश्रुत्वातत्कुरुसत्तमः ॥ भीमसेनमुवाचेदंभीष्मोमतिमतांवरः २० ॥ ॥ इतिश्रीमन्महाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधपर्वणिभीमक्रोधेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ४२ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ चेदिराजकुलेजातस्त्र्यक्षएषचतुर्भुजः ॥ रासभारावसदृशंरुरावचननादच १ तेनास्यमातापितरौत्रेसतुस्तौसबांधवौ ॥ वैकृतंतस्यतौदृष्ट्वात्यागायकुरुतांमतिम् २ ततःसभार्यंनृपतिंसामात्यंसपुरोहितम् ॥ चिंतासंमूढहृदयंवागुवाचाशरीरिणी ३ एषतेनृपतेपुत्रःश्रीमान्जातोबलाधिकः ॥ तस्मादस्मान्नभेतव्यमव्यग्रःपाहिवैशिशुम् ४ नचवैतस्यमृत्युर्वैनकालःप्रत्युपस्थितः ॥ मृत्युर्हंतास्यशस्त्रेणसचोत्पन्नोनराधिप ५ संश्रुत्योदाहृतंवाक्यंभूतमंतर्हितंततः ॥ पुत्रस्नेहाभिसंतप्ताजननीवाक्यमब्रवीत् ६ येनेदमीरितंवाक्यंममैतंतनयंप्रति ॥ प्रांजलिस्तंनमस्यामिब्रवीतुसपुनर्वचः ७ याथातथ्येनभगवान्देवोवायदिवेतरः ॥ श्रोतुमिच्छामिपुत्रस्यकोऽस्यमृत्युर्भविष्यति ८ अंतर्भूतंततोभूतमुवाचेदंपुनर्वचः ॥ यस्योत्संगेगृहीतस्यभुजावभ्यधिकावुभौ ९ पतिष्यतःक्षितितलेपंचशीर्षाविवोरगौ ॥ तृतीयमेतद्बालस्यललाटस्थंतुलोचनम् १० निमज्जिष्यतियंदृष्ट्वासोऽस्यमृत्युर्भविष्यति ॥ त्र्यक्षंचतुर्भुजंश्रुत्वातथाचसमुदाहृतम् ११ पृथिव्यांपार्थिवाःसर्वेअभ्यागच्छन्दिदृक्षवः ॥ तान्पूजयित्वासंप्राप्तान्यथार्हंसमहीपतिः १२ एकैकस्यनृपस्यांकेपुत्रमारोपयत्तदा ॥ एवंराजसहस्राणांपृथक्त्वेनयथाक्रमम् १३ शिशुरंकेसमारूढोनतत्प्रापनिदर्शनम् ॥ एतदेवतुसंश्रुत्यद्वारवत्यांमहाबलौ १४ ततश्चेदिपुरींप्राप्तौसंकर्षणजनार्दनौ ॥ यादवौयादवींद्रष्टुंस्वसारंतौपितुस्तदा १५ ॥ ॥

२ । ३ । ४ मृत्युःस्थूलदेहवियोगः कालःयमः मृत्युः हंता ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० तथाचेति। रासभारावसदृशंसमुदाहृतंशब्दम् ११ । १२ । १३ । १४ निदर्शनं बाहुपातादिकंज्ञापकम् १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कुशलंवलकोशादिदृद्धिः अनामयं आरोग्यम् १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । अपराधशतमिति । हिप्रसिद्धं वधार्हाणामन्येपामपिमयाऽपराधशतंक्षाम्यं हेपितृष्वसः तेपुत्रस्यतु संबंधवशात्सर्वथाक्षाम्यमेत्यर्थः २४ यः अह्वयतेयुद्धायेतिशेषः २५ ॥ इतिसभापर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ नैषे ति कृष्णस्यैवविनिश्चयइत्यनेन कृष्णप्रेरितोऽयंप्रलपतीत्युक्तम् १ कालपरीतात्माकालेनग्रस्तदेहः २ हरेस्तेजोंऽशस्यास्य शिशुपालस्यएषहरिस्तंस्वांशंआदातुं संहर्तुमैच्छत् । पुनःशब्दोहिरण्यकशिप्वाद्यपेक्षया ३ । ४ । समुमूर्षुःकृष्णंकोपयितुं मिथ्यैवक्रुद्धोऽपिसन उत्तरंउत्कृष्टतरंवचनंउवाच ५ पुनस्तदेवाह द्विपतांनइति । समानाधिकरणेपष्ठ्यौ केशव

अभिवाद्ययथान्यायंयथाश्रेष्ठंनृपंचताम् ॥ कुशलानामयंपृष्ट्वानिषण्णौरामकेशवौ १६ साभ्यर्च्यतौतदावीरौप्रीत्याचाभ्यधिकंततः ॥ पुत्रंदामोदरोत्संगेदेवी संन्यदधात्स्वयम् १७ न्यस्तमात्रस्यतस्यांकेभुजावभ्यधिकावुभौ ॥ पेततुस्तच्चनयनंन्यमज्जतललाटजम् १८ तद्दृष्ट्वाव्यथितात्रस्तावरंकृष्णमयाचत ॥ ददस्वमेवरंकृष्णभयार्तायामहाभुज १९ त्वंह्यार्तानांसमाश्वासोभीतानामभयप्रदः ॥ एवमुक्तस्ततःकृष्णःसोऽब्रवीद्यदुनंदनः २० माभैस्त्वंदेविधर्मज्ञेन मत्तोऽस्तिभयंतव ॥ ददामिकंवरंकिंचकरवाणिपितृष्वसः २१ शक्यंवायदिवाशक्यंकरिष्यामिवचस्तव ॥ एवमुक्ताततःकृष्णमब्रवीद्यदुनंदनम् २२ शिशुपालस्यापराधान्क्षमेथास्त्वंमहाबल ॥ मत्कृतेयदुशार्दूलविद्ध्येनंमेवरंप्रभो २३ ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ अपराधशतंक्षाम्यंमयाह्यस्यपितृष्वसः ॥ पुत्रस्यतेवधार्हस्यमात्वंशोकेमनःकृथाः ॥ २४ ॥ भीष्मउवाच ॥ एवमेषनृपःपापःशिशुपालःसुमंदधीः ॥ त्वांसमाहूयतेवीरगोविंदवरदर्पितः २५ ॥ इतिश्रीमन्महाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधपर्वणिशिशुपालवृत्तांतकथनेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ४३ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ नैषाचेदिपतेर्बुद्धिर्ययात्वाह्वयतेऽच्युतम् ॥ नूनमेषजगद्भर्तुःकृष्णस्यैवविनिश्चयः १ कोहिमांभीमसेनाद्यक्षितावर्हतिपार्थिवः ॥ क्षेप्तुंकालपरीतात्मायथैषकुलपांसनः २ एषह्यस्यमहाबाहुस्तेजोंऽशश्चहरेर्ध्रुवम् ॥ तमेवपुनरादातुमिच्छत्युततथाविभुः ३ येनैषकुरुशार्दूलशार्दूलइवचेदिराट् ॥ गर्जत्यतीवदुर्बुद्धिःसर्वानस्मानचिंतयन् ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोनममृषेचैद्यस्तद्भीष्मवचनंतदा ॥ उवाचचैनंसंक्रुद्धःपुनर्भीष्ममथोत्तरम् ५ ॥ शिशुपालउवाच ॥ द्विषतांनोऽस्तुभीष्मैषप्रभावःकेशवस्ययः ॥ यस्यसंस्तववक्तात्वंबंदिवत्सततोत्थितः ६ संस्तवेचमनोभीष्मपरेषांरमतेयदि ॥ तदासंस्तौषिराज्ञस्त्वमिमंहित्वाजनार्दनम् ७ दरदंस्तुहिबाल्हीकमिमंपार्थिवसत्तमम् ॥ जायमानेनयेनेयमभवद्दारितामही ८ वंगांगविषयाध्यक्षंसहस्राक्षसमंबले ॥ स्तुहिकर्णमिमंभीष्ममहाचापविकर्षणम् ९

स्ययःप्रभावःसद्विपतां तंद्विपतामप्यस्माकमस्तु ६ एवंईश्वरप्रभावंप्रार्थ्य तन्मूलहेतुंद्वेषमाहेतरस्तवेन संस्तवेचेत्यादिना । हित्वेतिदधातेःरूपं । जनार्दनंहृदिनिधाय तद्रूपत्वेन इतरान्राज्ञःस्तुहीन्यर्थः निंदापक्षेत्वृजुरेवार्थः७ जायमानेनेतिपाठे दारिता भीमेनमातुरंकात्पतताशिलेव येनमही विदारिता । यजमानेनेति पाठे ऋत्विग्भ्यो दित्सताभयंमापिता । ब्राह्मणानामाधिपत्ये खलनिग्रहायोगादिति भावः८।९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१० । ११ । १२ । १३ । १४ वैप्रतिसमः विगतःप्रतिसमोयस्यसतथा स्वार्थेतद्धितः अतुलइत्यर्थः १५ केशवंअतिक्रम्यजयद्रथं किंप्रशंससीतियोज्यम् । निंदापक्षेतुस्पष्टएवार्थः १६ । १७ । १८
१९ । २० । २१ शल्यादीनिति । स्तवायस्तूयतेइतिव्युत्पत्त्यास्तवः परमेश्वरःतस्मैतत्प्राप्तये किंनस्तौषि अपितुसर्वान् परमेश्वरत्वेनैवस्तुहीत्यर्थः २२ किंहीति । पितामात्रेतिवत्सहार्थयोगाभावेऽपि
तृतीया वृद्धतमेनत्वयासह कथयतांउपदिशतांवृद्धानां वचनं यतोमयानश्रुतं अतःकिंकर्तुंशक्यं अज्ञत्वादकिंचित्करोऽहमित्यर्थः २३ एवंस्वगर्वंपरिहृत्य यत्ज्ञानंतदाहआत्मेति । देहबुद्ध्या आत्मपरयोः
स्तवोवा ईश्वरबुद्ध्यातयोर्द्वेषोवानकर्तव्यइतितेत्वत्तःनःअस्माभिःश्रुतमितियोज्यम् २४ अस्तव्यंवाचामगोचरत्वात् मोहात् मोहंअज्ञानं आश्रित्येतिल्यप्लोपेपंचमी मायिकैर्गुणैःसर्वैश्वर्यादिभिः निर्वि

यस्येमेकुंडलेदिव्येसहजेदेवनिर्मिते ॥ कवचंचमहाबाहोबालार्कसदृशप्रभम् १० वासवप्रतिमोयेनजरासंधोऽतिदुर्जयः ॥ विजितोबाहुयुद्धेनदेहभेदंचलंभितः ११
द्रोणंद्रौणिंचसाधुत्वंपितापुत्रौमहारथौ ॥ स्तुहिस्तुत्यावुभौभीष्मसततंद्विजसत्तमौ १२ ययोरन्यतरोभीष्मसंक्रुद्धःसचराचराम् ॥ इमांवसुमतींकुर्यान्निःशेषामि
तिमेमतिः १३ द्रोणस्यहिसमंयुद्धेनपश्यामिनराधिपम् ॥ नाश्वत्थाम्नःसमंभीष्मनचतौस्तोतुमिच्छसि १४ पृथिव्यांसागरांतायांयोवैप्रतिसमोभवेत् ॥ दुर्योधनं
तंराजेंद्रमतिक्रम्यमहाभुजम् १५ जयद्रथंचराजानंकृतास्त्रंदृढविक्रमम् ॥ द्रुमंकिंपुरुषाचार्यंलोकेप्रथितविक्रमम् ॥ अतिक्रम्यमहावीर्यंकिंप्रशंससिकेशवम् १६
वृद्धंचभारताचार्यंतथाशारद्वतंकृपम् ॥ अतिक्रम्यमहावीर्यंकिंप्रशंससिकेशवम् १७ धनुर्धराणांप्रवरंरुक्मिणंपुरुषोत्तमम् ॥ अतिक्रम्यमहावीर्यंकिंप्रशंससिकेशवम्
१८ भीष्मकंचमहावीर्यंदंतवक्त्रंचभूमिपम् ॥ भगदत्तंयूपकेतुंजयत्सेनंचमागधम् १९ विराटद्रुपदौचोभौशकुनिंचबृहद्बलम् ॥ विंदानुविंदावावन्त्यौपांड्यंश्वेतमथो
त्तमम् २० शंखंचसुमहाभागंवृषसेनंचमानिनम् ॥ एकलव्यंचविक्रांतंकालिंगंचमहारथम् ॥ अतिक्रम्यमहावीर्यंकिंप्रशंससिकेशवम् २१ शल्यादीनपिकस्मा
त्त्वंनस्तौषिवसुधाधिपान् ॥ स्तवाययदितेबुद्धिर्वर्ततेभीष्मसर्वदा २२ किंहिशक्यंमयाकर्तुंयद्वृद्धानांत्वयानृप ॥ पुराकथयतांनूनंनश्रुतंधर्मवादिनाम् २३
आत्मनिंदाऽऽत्मपूजाचपरनिंदापरस्तवः ॥ अनाचरितमार्याणामितितेभीष्मनःश्रुतम् २४ यदस्तव्यमिमंशश्वन्मोहात्संस्तौषिभक्तितः ॥ केशवंतच्चतेभीष्मनक
श्चिदनुमन्यते २५ कथंभोजस्यपुरुषेवर्गपालेदुरात्मनि ॥ समावेशयसेसर्वंजगत्केवलकाम्यया २६ ॥ ॥ ॥

शेषचिन्मात्रस्यकेशवस्यस्तवं कश्चित्तदभिज्ञोनानुमन्यते २५ एतदेवाह कथमिति । भोभीष्म अजस्यअविद्योपाधेर्जीवस्यपुरुषेपुरिशये अंतरात्मनिसच्चिदानंदरूपे वर्गः देहेन्द्रियादिसंघातःतस्यपालयितरि ।
'कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेषआकाशआनंदोनस्यात्' इतिश्रुतेः । अदुरात्मनि उपाधिधर्मकालुष्याद्दुःस्थितआत्मादुरात्मा विराट्सूत्रेश्वराख्यः तद्भिन्ने जगत्कथंसमावेशयसे नहिमृद्घटन्यायेनात्रजग
त्समावेशः अपरिणामित्वादस्य किंतर्हिरज्जुसर्पन्यायेन तथाचाज्ञानमेवजगदुपादानं अयंतुतदधिष्ठानमात्रम् यथोक्तम् 'अस्यद्वैतेन्द्रजालस्य यदुपादानकारणं ॥ अज्ञानंतदुपाश्रित्य ब्रह्मकारणमुच्यते'
इति । केवलस्यनिर्गुणस्यकाम्यया इच्छया सगुणोपासकानांनिर्गुणप्राप्तिःसद्योनसंभवतीत्यर्थः । पक्षे भोजस्यकंसस्य वर्गपालेगोसंघपाले २६ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथचेति । तेत्वत्संबंधिनां एषांपुंसांबुद्धिः प्रकृतिंनयाति स्वकारणेनलीयते तर्हि भूलिंगशकुनिर्यथाऽन्यद्वदत्यन्यत्करोति तद्वत्तेशुद्धंकामयंते शवलंवदंतीत्यर्थः । भुवंलिंगतीतिभूलिंगो बिलशायी पक्षिविशेषः । एषेतिपाठेएषाअस्मदीयाबुद्धिः तेत्वदीयात्वद्वत्तेतियोज्यम् तदास्वस्यैवशकुन्युपमत्वम् २७ अर्थविगर्हिताः उक्तिविपरीतक्रियया अर्थोविगर्हितोयासांताः २८ वाशतेशब्दं करोति २९ मांसार्गलंदंष्ट्रांतरलग्नस्यमांसस्यवहिर्निर्गतभागंउल्लोलम् ३० इच्छतइति । साहिपक्षिणीमृत्युमुखेप्रविष्टापितदुपेक्षयाजीवंती यथालोकानुपदिशतिमासाहसमिति तयात्वमपिदं ष्ट्रारित्वान्मृत्युमुखेपतितोपि मृत्युनाउपेक्षितोजीवसि अस्मांश्चोपदिशसिमृत्युमुखेनपतितव्यमिति तत्रहेतुः अधर्मिष्ठेति । सर्वधर्मशून्यंब्रह्मअधर्मितन्निष्ठ । ब्रह्मनिष्ठोहिमृत्युमुखेनपततीति वेद शास्त्रसिद्धम् ३१ अत्रैवहेत्वंतरमाह इच्छतामिति । पूजायांबहुवचनम् शंतनोःस्वपितुरिच्छयावरदानेनापिजीवसीत्यर्थः । लोकविदिति द्विष्टकर्मेतिचच्छेदः लोकआत्मा 'आत्मानमेवलोकमुपा

अथचैषानतेबुद्धिःप्रकृतिंयातिभारत ॥ मयैवकथितंपूर्वंभूलिंगशकुनिर्यथा २७ भूलिंगशकुनिर्नामपार्श्वेहिमवतःपरे ॥ भीष्मतस्याःसदावाचःश्रूयंतेऽर्थविगर्हिताः २८ मासाहसमितीदंसासततंवाशतेकिल ॥ साहसंचात्मनाऽतीवचरंतीनाववुध्यते २९ साहिमांसार्गलंभीष्ममुखात्सिंहस्यखादतः ॥ दंतांतरविलग्नंयत्तदादत्तेऽलपचेतना ३० इच्छतःसाहिसिंहस्यभीष्मजीवत्यसंशयम् ॥ तद्वत्त्वमप्यधर्मिष्ठसदावाचःप्रभाषसे ३१ इच्छतांभूमिपालानांभीष्मजीवस्यसंशयम् ॥ लोकविद्विष्टकर्माहिनान्योऽस्तिभवतासमः ३२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततश्चेदिपतेःश्रुत्वाभीष्मःसकटुकंवचः ॥ उवाचेदंवचोराजंश्चेदिराजस्यशृण्वतः ३३ इच्छतांकिलनामाहंजीवाम्येषांमहीक्षिताम् ॥ सोहंनगणयाम्येतांस्तृणेनापिनराधिपान् ३४ एवमुक्तेतुभीष्मेणततःसंचुक्रुशुर्नृपाः ॥ केचिज्जहृषिरेतत्रकेचिद्भीष्मंजगर्हिरे ३५ केचिदूचुर्महेष्वासाःश्रुत्वाभीष्मस्यतद्वचः ॥ पापोऽवलिप्तोवृद्धश्चनायंभीष्मोऽर्हतिक्षमाम् ३६ हन्यतांदुर्मतिर्भीष्मःपशुवत्साध्वयंनृपाः ॥ सर्वैःसमेत्यसंरब्धैर्दह्यतांवाकटाग्निना ३७ इतितेषांवचःश्रुत्वाततःकुरुपितामहः ॥ उवाचमतिमान्भीष्मस्तानेववसुधाधिपान् ३८ उक्तस्योक्तस्यनेहांतमहंसमुपलक्षये ॥ यत्तुवक्ष्यामितत्सर्वंशृणुध्वंवसुधाधिपाः ३९ पशुवद्घातनंवामेदहनंवाकटाग्निना ॥ क्रियतांमूर्ध्निवोन्यस्तंमयेदंसकलंपदम् ४० एषतिष्ठतिगोविंदःपूजितोऽस्माभिरच्युतः ॥ यस्यवस्त्वरतेबुद्धिर्मरणायसमाधत्रम् ४१ कृष्णमाह्वयतामद्ययुद्धेचक्रगदाधरम् ॥ यावदस्यैवदेवस्यदेहंविशतुपातितः ४२ ॥ ॥ इतिश्रीमन्महाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधपर्वणिभीष्मवाक्येचतुश्चत्वारिंशोध्यायः ४४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःश्रुत्वैवभीष्मस्यचेदिराडुरुविक्रमः ॥ युयुत्सुर्वासुदेवेनवासुदेवमुवाचह १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सीत'इतिश्रुतेः तद्विद्विष्टंद्वेषयुक्तंहिंसंक्षात्रंकर्मयस्येसेवंविधोपिक्षत्रियोऽपि असंतंब्रह्मविदसीत्यर्थः । पक्षांतरेतुस्पष्टार्थएवग्रंथः ३२ । ३३ एवंगूढाभिसंधिनाशिशुपालेनस्तुतोपिभीष्मः तस्याभिलषितंकैवल्यंदातुं तदुक्तीनांरूढ्यानिंदापरत्वमाश्रित्य वैरमुद्योतयन्नुवाच इच्छतांकिलेत्यादिना ३४ । ३५ । ३६ कटाग्निनाकक्षाग्निना ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ कृष्णमिति । देहंविशत्वित्यनेन स्वस्यशिशुपालीयंवैकुंठात्पतनादिकंपूर्ववृत्तंविदितमस्तीतिदर्शितम् ४२ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ उरुविक्रमःउरुर्महान्विश्वव्यापी विक्रमः पादविक्षेपोयस्यसशिशुपालोहरिणासहाभेदात् १ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तावत्‌रणंगच्छ यावत्त्वांनिहन्मि निश्चयेनप्राप्नोमि हंतेर्गत्यर्थत्वेनप्राप्त्यर्थत्वात् सद्यःकैवल्येप्सुंमांजरासंधमिवजितमात्रंमामुंचेत्यर्थः । सहितंसर्वपांडवैरिति पांडवानामपित्रिष्ण्वंशत्वंदर्शयति २ अत्र ध्याः अवध्यौ मर्यादायांसाधवः मर्यादापरिपालकाः मेमताः एषसेतुर्विधृतिरेषांलोकानामसंभेदायेतिपरमात्मनस्तावन्मर्यादाविधारकत्वंस्पष्टं तदंशत्वात्पांडवानामपीत्यर्थः। अत्रहेतुमाह नृपतीनिति । अराजा नास्तिरंजकोऽस्मादन्य इतिअराजा । 'एतस्यैवानंदस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवंति । एषह्येवानंदयाति' इत्यादिना परमात्मनएव मुख्यरंजकत्वश्रुतेः ३ त्वांदासं त्वा अंदासमितिच्छेदः त्वात्वांअंदोबन्धः अदिबंधनेधातुः तंअस्यति क्षिपतीतिअंदासंबंधनाशकम् बाल्यादारभ्येतिशेषः दुर्मतिंअनर्हं दुःस्थितांमतिंप्रवेष्टुंअनर्हमित्यर्थः अर्हवत पूज्यवत् तेऽपिवध्याः अत्रोपसर्गस्य भागुरिमतेन

आव्हयेत्वांरणंगच्छमयासार्द्धंजनार्दन ॥ यावदद्यनिहन्मित्वांसहितंसर्वपांडवैः २ सहत्वयाहिमेवध्याःसर्वथाकृष्णपांडवाः ॥ नृपतीन्समतिक्रम्ययैरराजात्व मर्चितः ३ येत्वांदासमराजानंबाल्यादर्चन्तिदुर्मतिम् ॥ अनर्हमर्हवत्कृष्णवध्यास्तइतिमेमतिः ४ इत्युक्त्वाराजशार्दूलस्तस्थौगर्जन्नमर्षणः ॥ एवमुक्तस्ततः कृष्णोमृदुपूर्वमिदंवचः॥ उवाचपार्थिवान्सर्वान्ससमक्षंचवीर्यवान् ५ ॥ श्रीभगवानुवाच॥ एषनःशत्रुरत्यंतंपार्थिवाःसात्वतीसुतः॥ सात्वतानांनृशंसात्मानहितोऽनपका रिणाम् ६ प्राग्ज्योतिषपुरंयातानस्मान्ज्ञात्वान्नृशंसकृत् ॥ अदहद्द्वारकामेषस्वस्रीयःसन्नराधिपाः ७ क्रीडतोभोजराजस्यएषरैवतकेगिरौ ॥ हत्वावध्वाचतान्सर्वा नुपायात्स्वपुरंपुरा ८ अश्वमेधेहयंमेध्यमुत्सृष्टंरक्षिभिर्वृतम् ॥ पितुर्मेयज्ञविघ्नार्थमहरत्पापनिश्चयः ९ सौवीरान्प्रतियातांचबभ्रोरेषतपस्विनः ॥ भार्यामभ्य हरन्मोहादकामांतामितोगताम् १० एषमायाप्रतिच्छन्नःकरूषार्थेतपस्विनीम् ॥ जहारभद्रांवैशालींमातुलस्यनृशंसकृत् ११ पितृष्वसुःकृतेदुःखंसुमहन्म र्षयाम्यहम् ॥ दिष्ट्याहीदंसर्वराज्ञांसन्निधावद्यवर्तते १२ पश्यंतिहिभवंतोऽद्यमय्यतीवव्यतिक्रमम् ॥ कृतानितुपरोक्षंमेयानितानिनिबोधत १३ इमंत्वस्य नशक्ष्यामिक्षंतुमद्यव्यतिक्रमम् ॥ अवलेपाद्वधार्हस्यसमग्रेराजमंडले १४ रुक्मिण्यामस्यमूढस्यप्रार्थनाऽऽसीन्मुमूर्षतः ॥ नचतांप्राप्तवान्मूढःशूद्रोवेदश्रुती मिव १५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमादिततःसर्वेसहितास्तेनराधिपाः ॥ वासुदेववचःश्रुत्वाचेदिराजंव्यगर्हयन् १६ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाशिशुपालःप्र तापवान् ॥ जहासस्वनवद्धासंवाक्यंचेदमुवाचह १७ मत्पूर्वांरुक्मिणींकृष्णसंसत्सुपरिकीर्तयन् ॥ विशेषतःपार्थिवेषुव्रीडांनकुरुषेकथम् १८ मन्यमानोहिकः सत्सुपुरुषःपरिकीर्तयेत् ॥ अन्यपूर्वांस्त्रियंजातुत्वदन्योमधुसूदन १९ ॥ ॥ ॥

अकारलोपः पूर्ववदर्थः ४ । ५ एवंगूढाशयेन स्तुतोऽपि भगवान् रूढ्यर्थाभिप्रायेण लोकदृष्ट्यातंहंतुंवैरमाविष्करोति एषनःशत्रुरित्यादिना। नहितःसुप्सुपेतिसमासः नैकधेत्यादिवत् द्वेपीत्यर्थः ६ । ७ । ८ । ९ सौवीरान् देशविशेषान् इतोहस्तिनापुरात्गतांप्रस्थितां सौवीरात्प्रतिपत्तोचेतिपाठे प्रतिपत्तौविवाहकाले बभ्रोर्यादवस्य १० दोषांतरमाह एषइति । करूषार्थेकरूषोदेशभेदः तद्राजार्थेअण् मायाप्रतिच्छन्नः कपटेनतद्वेषंकृत्वेत्यर्थः । वैशालीं विशालपुरी तदधिपस्यकन्याम् ११ ।१२ तानिपूर्वोक्तानिनिबोधत १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । मत्पूर्वांपित्रादिभिःपूर्वं मह्यंप्रतिश्रुताम् १८ मन्यमानःस्वीकुर्वाणः १९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Belmopku Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

क्षमक्षमस्व । श्रद्धापितृष्वसुर्वचसि अवश्यानुष्ठेयत्वबुद्धिः २० । २१ । २२ याचतःइतिपाठे याचनंयाचः तस्मात्प्रथमार्थेतसिः २३ याचितंमयादत्तं प्रतिश्रुतं तानिशतंआपराद्धानि वधयिष्यामिवधंप्रापयिष्यामि । ण्यंतात्वधशब्दात् लृट् २४ । २५ तेजोलिंगशरीरं अग्र्यं संसारानादित्वयाऽनादि २६ । २७ तच्चभगवतास्वमहिमानंप्रकाशयता सर्वेषां दृष्टिविषयीकृतं तेन

क्षमत्वायदितेश्रद्धामावाक्कृष्णममक्षम ॥ क्रुद्धाद्वापिप्रसन्नाद्वाकिंमेत्वत्तोभविष्यति २० तथाब्रुवतएवास्यभगवान्मधुसूदनः ॥ मनसाऽऽचिंतयच्चक्रंदैत्यवर्ग निषूदनम् २१ एतस्मिन्नेवकालेतुचक्रेहस्तगतेसति ॥ उवाचभगवानुच्चैर्वाक्यंवाक्यविशारदः २२ शृण्वंतुमेमहीपालायेनैतत्क्षमितंमया ॥ अपराध शतंक्षाम्यंमातुरस्यैवयाचने २३ दत्तंमयायाचितंचतानिपूर्णानिपार्थिवाः ॥ अधुनावधयिष्यामिपश्यतांवोमहीक्षिताम् २४ एवमुक्त्वायदुश्रेष्ठश्चेदिरा जस्यतत्क्षणात् ॥ व्यपाहरच्छिरःक्रुद्धश्चक्रेणामित्रकर्षणः २५ सपपातमहाबाहुर्वज्राहतइवाचलः ॥ ततश्चेदिपतेर्देहात्तेजोऽग्र्यंददृशुर्नृपाः २६ उत्पतंतं महाराजगगनादिवभास्करम् ॥ ततःकमलपत्राक्षंकृष्णंलोकनमस्कृतम् ॥ ववंदेतत्तदातेजोविवेशचनराधिप २७ तदद्भुतममन्यंतदृष्ट्वासर्वेमहीक्षितः ॥ यद्विवेशमहाबाहुंतत्तेजःपुरुषोत्तमम् २८ अनभ्रेप्रववर्षद्यौःपपातज्वलिताशनिः ॥ कृष्णेननिहतेचैद्येचचालचवसुंधरा २९ ततःकेचिन्महीपालनाब्रुवंस्तत्र किंचन ॥ अतीतवाक्पथेकालेप्रेक्षमाणाजनार्दनम् ३० हस्तैर्हस्ताग्रमपरेप्रत्यपिंषन्नमर्षिताः ॥ अपरेदशनैरोष्ठानदशन्क्रोधमूर्च्छिताः ३१ रहश्चकेचिद्वा र्ष्णेयंप्रशशंसुर्नराधिपाः ॥ केचिदेवसुसंरब्धामध्यस्थास्त्वपरेऽभवन् ३२ प्रहृष्टाःकेशवंजग्मुःसंस्तुवंतोमहर्षयः ॥ ब्राह्मणाश्चमहात्मानःपार्थिवाश्चमहाबलाः ३३ शशंसुर्निर्वृताःसर्वेदृष्ट्वाकृष्णस्यविक्रमम् ॥ पांडवस्त्वब्रवीद्भ्रातॄन्सत्कारेणमहीपतिम् ३४ दमघोषात्मजंवीरंसंस्कारयतमाचिरम् ॥ तथाचकृतवंतस्ते भ्रातुर्वैशासनंतदा ३५ चेदीनामाधिपत्येचपुत्रमस्यमहीपतेः ॥ अभ्यषिंचत्तदापार्थःसहतैर्वसुधाधिपैः ३६ ततःसकुरुराजस्यक्रतुःसर्वसमृद्धिमान् ॥ यूनांप्रीतिकरोराजन्सबभौविपुलौजसः ३७ शांतविघ्नःसुखारंभःप्रभूतधनधान्यवान् ॥ अन्नवान्बहुभक्षश्चकेशवेनसुरक्षितः ३८ समापयामासचतंराजसूयंम हाक्रतुम् ॥ तंतुयज्ञंमहाबाहुरासमाप्तेर्जनार्दनः ॥ ररक्षभगवान्शौरिःशार्ङ्गचक्रगदाधरः ३९ ततस्त्ववभृथस्नातंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरम् ॥ समस्तंपार्थिवंक्षत्रमु पगम्येदमब्रवीत् ४० दिष्ट्यावर्द्धसिधर्मज्ञसाम्राज्यंप्राप्तवानसि ॥ आजमीढाजमीढानांयशःसंवर्धितंत्वया ४१ कर्मणैतेनराजेंद्रधर्मश्चसुमहान्कृतः ॥ आपृ च्छामोनरव्याघ्रसर्वकामैःसुपूजिताः ४२ स्वराष्ट्राणिगमिष्यामस्तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ श्रुत्वातुवचनंराज्ञांधर्मराजोयुधिष्ठिरः ४३ ॥

अद्भुततमंएतद्दर्शनम् । यद्विवेशमहाबाहुंतत्तेजःपुरुषोत्तममित्यंतस्यशिशुपालवधस्यतात्पर्यं द्वेषादिनाप्यंतेभगवत्स्मरणं तत्प्राप्तिहेतुरिति यथोक्तंश्रीमद्भागवते । 'गोप्यःकामाद्भयात्कंसो द्वेषाच्चैद्यादयो नृपाः ॥ संबंधाद्वृष्णयः स्नेहाद्यूयंभक्त्यावयंप्रभो'इति कृष्णंप्राप्ताइतिशेषः २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

४४। ४५। ४६ ।४७ ।४८। ४९ । ५० । ५१ ।५२ ।५३ । ५४ । ५५। ५६। ५७ । ५८ सभाजयतप्रीणितवान् ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ संगृह्यनिरुध्य ६४ । ६५
त्वात्वां संविदंसमयं ६६ अनुगमनादिशिष्टाचारप्रदर्शकोऽध्यायशेषःस्पष्टार्थः ६७ । ६८ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ समाप्तेराजसूयेतुक्रतुश्रेष्ठेसुदुर्लभे इत्या

यथार्हंपूज्यनृपतीन्भ्रातृन्सर्वानुवाचह ॥ राजानःसर्वएवैतेप्रीत्याऽस्मान्समुपागताः ४४ प्रस्थिताःस्वानिराष्ट्राणिमामापृच्छ्यपरंतपाः ॥ तेऽनुव्रजतभद्रंवोविषयां
तंनृपोत्तमान् ४५ भ्रातुर्वचनमाज्ञायपांडवाधर्मचारिणः ॥ यथार्हंनृपतीन्सर्वानेकैकंसमनुव्रजन् ४६ विराटमन्वयात्तूर्णंधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ॥ धनंजयोयज्ञसेनंम
हात्मानंमहारथम् ४७ भीष्मंचधृतराष्ट्रंचभीमसेनोमहाबलः ॥ द्रोणंतुससुतंवीरंसहदेवोयुधांपतिः ४८ नकुलःसुबलंराजन्सहपुत्रंसमन्वयात् ॥ द्रौपदेयाःससौभ
द्राःपार्वतीयान्महारथान् ४९ अन्वगच्छंस्तथैवान्यान्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभाः ॥ एवंसुपूजिताःसर्वेजग्मुर्विप्राःसहस्रशः ५० गतेषुपार्थिवेन्द्रेषुसर्वेषुब्राह्मणेषुच ॥
युधिष्ठिरमुवाचेदंवासुदेवःप्रतापवान् ५१ आपृच्छेत्वांगमिष्यामिद्वारकांकुरुनंदन ॥ राजसूयंक्रतुश्रेष्ठंदिष्ट्यात्वंप्राप्तवानसि ५२ तमुवाचैवमुक्तस्तुधर्मराजोजनार्दनम्
॥ तवप्रसादाद्गोविंदप्राप्तःक्रतुवरोमया ५३ क्षत्रंसमग्रमपिचत्वत्प्रसादाद्वशेस्थितम् ॥ उपादायबलिंमुख्यंमामेवसमुपस्थितम् ५४ कथंत्वद्गमनार्थंमेवाणीवितरते
नघ ॥ नह्यहंत्वामृतेवीररतिंप्राप्नोमिकर्हिचित् ५५ अवश्यंचैवगंतव्याभवताद्वारकापुरी ॥ एवमुक्तःसधर्मात्मायुधिष्ठिरसहायवान् ५६ अभिगम्याब्रवीत्प्रीतःपृथां
पृथुयशाहरिः ॥ साम्राज्यंसमनुप्राप्ताःपुत्रास्तेऽद्यपितृष्वसः ५७ सिद्धार्थावसुमंतश्चसात्वंप्रीतिमवाप्नुहि ॥ अनुज्ञातस्त्वयाचाहंद्वारकांगंतुमुत्सहे ५८ सुभद्रां
द्रौपदींचैवसभाजयतकेशवः ॥ निष्क्रम्यान्तःपुरात्तस्माद्युधिष्ठिरसहायवान् ५९ स्नातश्चकृतजप्यश्चब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच ॥ ततोमेघवपुःप्रख्यंस्यंदनंचसुकल्पि
तम् ६० योजयित्वामहाबाहुर्दारुकःसमुपस्थितः ॥ उपस्थितंरथंदृष्ट्वाताक्ष्यप्रवरकेतनम् ६१ प्रदक्षिणमुपावृत्यसमारुह्यमहामनाः ॥ प्रययौपुंडरीकाक्षस्ततोद्वा
रवतींपुरीम् ६२ तंपद्भ्यामनुवव्राजधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातृभिःसहितःश्रीमान्वासुदेवंमहाबलम् ६३ ततोमुहूर्तंसंगृह्यस्यंदनप्रवरंहरिः ॥ अब्रवीत्पुंडरीकाक्षः
कुन्तीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ६४ अप्रमत्तःस्थितोनित्यंप्रजाःपाहिविशांपते ॥ पर्जन्यमिवभूतानिमहाद्रुममिवद्विजाः ६५ बांधवास्त्वोपजीवंतुसहस्राक्षमिवामराः ॥ कृत्वा
परस्परेणैवंसंविदंकृष्णपांडवौ ६६ अन्योन्यंसमनुज्ञाप्यजग्मतुःस्वगृहान्प्रति ॥ गतेद्वारवतींकृष्णेसात्वतप्रवरेनृप ६७ एकोदुर्योधनोराजाशकुनिश्चापिसौबलः
॥ तस्यांसभायांदिव्यायामूषतुस्तौनरर्षभौ ६८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधोनामपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ समाप्तंचशिशुपाल
वधपर्व ॥ ॥ अथद्यूतपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ समाप्तेराजसूयेतुक्रतुश्रेष्ठेसुदुर्लभे ॥ शिष्यैःपरिवृतोव्यासःपुरस्तात्समपद्यत १

देः सभायांरमणीयायांतस्यामास्तेनराधिप इत्यंतस्याध्यायस्यतात्पर्यं कुलक्षयनिमित्तभूतस्यकापुरुषस्यमरणमेवश्रेयइति सर्वैःसहप्रीत्याजीवितव्यमिति १

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ दिव्याःअशनिपातादयः । आंतरिक्षाःधूमकेत्वादयः पार्थिवाःभूकंपादयः ९ । १० । ११ । १२ कपालिंकपालिनं सुपांसुलुगितिआर्पेद्वितीयालोपेसतिपरमेभ्यो मन्नित्यादिवत्प्रातिपदिकमात्रंशिष्यते । विभक्तेःस्थानिवत्त्वान्नलोपाभावस्तस्यचापदांतस्थत्वादनुस्वारोऽपिभवतीति । मत्वर्थीयंप्रत्ययांतरंवाकल्प्यं एवमन्यत्रापिज्ञेयम् १३ । १४ । १५ । १६ । १७

सोऽभ्ययादासनात्तूर्णंभ्रातृभिःपरिवारितः ॥ पाद्येनासनदानेनपितामहमपूजयत् २ अथोपविश्यभगवान्कांचनेपरमासने ॥ आस्यतामितिचोवाचधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ३ अथोपविष्टंराजानंभ्रातृभिःपरिवारितम् ॥ उवाचभगवान्व्यासस्तत्तद्वाक्यविशारदः ४ दिष्ट्यावर्धसिकौन्तेयसाम्राज्यंप्राप्यदुर्लभम् ॥ वर्धिताःकुरवःसर्वेत्वयाकुरुकुलोद्वह ५ आपृच्छेत्वांगमिष्यामिपूजितोऽस्मिविशांपते ॥ एवमुक्तःसकृष्णेनधर्मराजोयुधिष्ठिरः ६ अभिवाद्योपसंगृह्यपितामहमथाब्रवीत् ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ संशयोद्विपदांश्रेष्ठममोत्पन्नःसुदुर्लभः ७ तस्यनान्योऽस्तिवक्तावैत्वामृतेद्विजपुंगव ॥ उत्पातांस्त्रिविधान्प्राहनारदोभगवानृषिः ८ दिव्यांश्चैवान्तरिक्षांश्चपार्थिवांश्चपितामह ॥ अपिचैद्यस्यपतनाच्छन्नमौत्पातिकंमहत् ९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वापराशरसुतःप्रभुः ॥ कृष्णद्वैपायनोव्यासइदंवचनमब्रवीत् १० त्रयोदशसमाराजन्नुत्पातानांफलंमहत् ॥ सर्वक्षत्रविनाशायभविष्यतिविशांपते ११ त्वामेकंकारणंकृत्वाकालेनभरतर्षभ ॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंक्षयंयास्यतिभारत ॥ दुर्योधनापराधेनभीमार्जुनबलेनच १२ स्वप्नेद्रक्ष्यसिराजेंद्रक्षपांतेत्वंवृषध्वजम् ॥ नीलकंठंभवंस्थाणुंकपालिंत्रिपुरांतकम् १३ उग्रंरुद्रंपशुपतिंमहादेवमुमापतिम् ॥ हरंशर्वंवृषंशूलंपिनाकिंकृत्तिवाससम् १४ कैलासकूटप्रतिमंवृषभेऽवस्थितंशिवम् ॥ निरीक्षमाणंसततंपितृराजाश्रितांदिशम् १५ एवमीदृशकंस्वप्नंद्रक्ष्यसित्वंविशांपते ॥ मातत्कृतेह्यनुध्याहिकालोहिदुरतिक्रमः १६ स्वस्तितेऽस्तुगमिष्यामिकैलासंपर्वतंप्रति ॥ अप्रमत्तःस्थितोदांतःपृथिवींपरिपालय १७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वासभगवान्कैलासंपर्वतंययौ ॥ कृष्णद्वैपायनोव्यासःसहशिष्यैःश्रुतानुगैः १८ गतेपितामहेराजाचिंताशोकसमन्वितः ॥ निःश्वसन्नुष्णमसकृत्तमेवार्थंविचिंतयन् १९ कथंतुदैवंशक्येतपौरुषेणप्रबाधितुम् ॥ अवश्यमेवभवितायदुक्तंपरमर्षिणा २० ततोऽब्रवीन्महातेजाःसर्वान्भ्रातृन्युधिष्ठिरः॥ श्रुतंवैपुरुषव्याघ्रायन्मांद्वैपायनोऽब्रवीत् २१ तदातद्वचनंश्रुत्वामरणेनिश्चितामतिः ॥ सर्वक्षत्रस्यनिधनेयद्यहंहेतुरीप्सितः२२ कालेननिर्मितस्तातकोममार्थोऽस्तिजीवतः ॥ एवंब्रुवंतंराजानंफाल्गुनःप्रत्यभाषत २३ माराजन्कश्मलंघोरंप्राविशाबुद्धिनाशनम् ॥ संप्रधार्यमहाराजयत्क्षमंतत्समाचार २४ ततोऽब्रवीत्सत्यधृतिर्भ्रातॄन्सर्वान्युधिष्ठिरः ॥ द्वैपायनस्यवचनंतत्रैवसमचिंतयन् २५ अद्यप्रभृतिभद्रंवःप्रतिज्ञांमेनिबोधत ॥ त्रयोदशसमास्तातकोममार्थोऽस्तिजीवतः २६ नप्रवक्ष्यामिपरुषंभ्रातॄनन्यांश्चपार्थिवान् ॥ स्थितोनिदेशेज्ञातीनांयोक्ष्येतत्समुदाहरन् २७ ॥ ॥

१८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ ॥ इतिसभापर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ वसन्दुर्योधनस्तस्यामित्याद्यध्यायद्वयस्यतात्पर्यंपापिष्ठःपरकल्याणंदृष्ट्वाम
रणमिच्छतिछलेनपरलक्ष्मींवाहर्तुमिच्छति निर्घृणइति १ अभिप्रायान्देवादीनां क्रीडातत्स्थानाद्यभिनयप्रदर्शकचित्रादिगतानाशयविशेषान् । नागसाह्वयेनागेनहस्तिनासमानना

एवंमेवर्त्तमानस्यस्वसुतेष्वितरेषुच ॥ भेदोनभवितालोकेभेदमूलोहिविग्रहः १८ विग्रहंदूरतोरक्षन्प्रियाण्येवसमाचरन् ॥ वाच्यतांनगमिष्यामिलोकेषुमनुज
र्षभाः १९ भ्रातुर्ज्येष्ठस्यवचनंपांडवाःसंनिशम्यतत् ॥ तमेवसमवर्तंतधर्मराजहितेरताः २० संसत्सुसमयंकृत्वाधर्मराड्भ्रातृभिःसह ॥ पितॄंस्तर्प्ययथान्यायंदेवताश्च
विशांपते २१ कृतमंगलकल्याणोभ्रातृभिःपरिवारितः ॥ गतेषुक्षत्रियेंद्रेषुसर्वेषुभरतर्षभ २२ युधिष्ठिरःसहामात्यःप्रविवेशपुरोत्तमम् ॥ दुर्योधनोमहाराजशकुनि
श्चापिसौबलः ॥ सभायांरमणीयायांतत्रैवास्तेनराधिप २३ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरसमयेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥वैशंपायनउवाच ॥
वसन्दुर्योधनस्तस्यांसभायांपुरुषर्षभ ॥ शनैर्ददर्शतांसर्वांसभांशकुनिनासह १ तस्यांदिव्यानभिप्रायान्ददर्शकुरुनंदनः ॥ नदृष्टपूर्वायेतेननगरेनागसाह्वये २
सकदाचित्सभामध्येधार्त्तराष्ट्रोमहीपतिः ॥ स्फाटिकंस्थलमासाद्यजलमित्यभिशंकया ३ स्ववस्त्रोत्कर्षणंराजाकृतवान्बुद्धिमोहितः ॥ दुर्मनाविमुखश्चैवपरिचक्रामतां
सभाम् ४ ततःस्थलेनिपतितोदुर्मनाव्रीडितोनृपः ॥ निःश्वसन्विमुखश्चापिपरिचक्रामतांसभाम् ५ ततःस्फाटिकतोयांवैस्फाटिकांबुजशोभिताम् ॥ वापींमत्वास्थल
मिवसवासाःप्रापतज्जले ६ जलेनिपतितंदृष्ट्वाभीमसेनोमहाबलः ॥ जहासजहसुश्चैवकिंकराश्चसुयोधनम् ७ वासांसिचशुभान्यस्मैप्रददूराजशासनात् ॥ तथागतंतुतं
दृष्ट्वाभीमसेनोमहाबलः ८ अर्जुनश्चयमौचोभौसर्वेतेप्राहसंस्तदा ॥ नामर्षयत्ततस्तेषामवहासममर्षणः ९ आकारंरक्षमाणस्तुनसतान्समुदैक्षत ॥ पुनर्वसनमुत्क्षि
प्यप्रतरिष्यन्निवस्थलम् १० आरुरोहततःसर्वेजहसुश्चपुनर्जनाः ॥ द्वारंतुपिहिताकारंस्फाटिकंप्रेक्ष्यभूमिपः ॥ प्रविशन्नाहतोमूर्ध्निव्याघूर्णितइवस्थितः ११ तादृ
शंचपरंद्वारंस्फाटिकोरुकपाटकम् ॥ विघट्टयन्कराभ्यांतुनिष्क्रम्याग्रेपपातह १२ द्वारंतुविततकारंसमापेदेपुनश्चसः ॥ तद्वृत्तंचेतिमन्वानोद्वारस्थानादुपारमत् १३
एवंप्रलंभान्विविधान्प्राप्यतत्रविशांपते ॥ पांडवेयाभ्यनुज्ञातस्ततोदुर्योधनोनृपः १४ अप्रहृष्टेनमनसाराजसूयेमहाक्रतौ ॥ प्रेक्ष्यतामद्भुतामृद्धिंजगामगजसाह्वयम्
१५ पांडवश्रीप्रतप्तस्यध्यायमानस्यगच्छतः ॥ दुर्योधनस्यनृपतेःपापामतिरजायत १६ पार्थान्सुमनसोदृष्ट्वापार्थिवांश्चवशानुगान् ॥ कृत्स्नंचापिहितंलोकमाकुमारं
कुरूद्वह १७ महिमानंपरंचापिपांडवानांमहात्मनाम् ॥ दुर्योधनोधार्त्तराष्ट्रोविवर्णःसमपद्यत १८ सतुगच्छन्ननेकाग्रःसभामेकोऽन्वचिंतयत् ॥ श्रियंचतामनुपमांध
र्मराजस्यधीमतः १९ प्रमत्तोधृतराष्ट्रस्यपुत्रोदुर्योधनस्तदा ॥ नाभ्यभाषत्सुबलजंभाषमाणंपुनःपुनः २० ॥ ॥ ॥

ऩ्नहस्तिनापुरे २ घृतमूलमुपोद्घातयति सकदाचिदिति ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ तद्वृत्तंतादृशं १३ प्रलंभान्वंचनानि १४ । १५ । १६ । १७ । १८ अनेकाग्रो विक्षिप्तचित्तः १९ । २०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कुतोमूलंकुतएतस्यदुःखस्यमूलमुत्पन्नमित्यर्थः कुतोहेतोर्मूलंस्वस्थानंप्रतिनिःश्वसन्गच्छसीविवा २१ श्वेताश्वस्यार्जुनस्य २२ । २३ शुचिशुक्रौज्येष्ठाषाढौतयोरागमेग्रीष्मर्त्तौ २४ पदानुगःप्रतीकारकर्त्ता २५ । २६ अयुक्तमितिच्छेदः २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ सोऽहंनस्त्रीयाविवशत्वात्सपत्न्याअपिश्रियंसहते किंतुपुमानस्मीत्यर्थः । तर्हियुद्धेनैवपांडवान् जेतुमिच्छेत्यतआह नचाप्यस्त्री अर्जुनादिवदस्त्रबलहीनः । तदपिसंपादयेत्यतआह नपुमानिति परेषामिवात्युत्कृष्टमस्त्रबलंसाधयितुमसमर्थः । तर्हिक्लीबोऽसीतिचेत्तत्राह नापुमानिति ।

अनेकाग्रंतुतंदृष्ट्वाशकुनिःप्रत्यभाषत ॥ दुर्योधनकुतोमूलंनिःश्वसन्निवगच्छसि २१ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ दृष्ट्वेमांपृथिवींकृत्स्नांयुधिष्ठिरवशानुगाम् ॥ जितामस्त्रप्रतापेन श्वेताश्वस्यमहात्मनः २२ तंचयज्ञंतथाभूतंदृष्ट्वापार्थस्यमातुल ॥ यथाशक्रस्यदेवेषुतथाभूतंमहाद्युतेः २३ अमर्षेणतुसंपूर्णोदह्यमानोदिवानिशम् ॥ शुचिशुक्रागमे कालेशुष्येत्तोयमिवाल्पकम् २४ पश्यसात्वतमुख्येनशिशुपालोनिपातितः ॥ नचतत्रपुमानासीत्कश्चित्तस्यपदानुगः २५ दह्यमानाहिराजानःपांडवोत्थेनवह्निना ॥ क्षान्तवंतोऽपराधंतेकोहितत्क्षंतुमर्हति २६ वासुदेवेनतत्कर्मयथाऽयुक्तंमहत्कृतम् ॥ सिद्धंचपांडुपुत्राणांप्रतापेनमहात्मनाम् २७ तथाहिरत्नान्यादायविविधानिनृपा नृपम् ॥ उपातिष्ठंतकौन्तेयंवैश्याइवकरप्रदाः २८ श्रियंतथागतांदृष्ट्वाज्वलंतीमिवपांडवे ॥ अमर्षवशमापन्नोदह्यामिनतथोचितः २९ एवंसनिश्चयंकृत्वाततोवचनम ब्रवीत् ॥ पुनर्गांधारनृपतिंदह्यमानइवाग्निना ३० वह्निमेवप्रवेक्ष्यामिभक्षयिष्यामिवाविषम् ॥ अपोवाऽपिप्रवेक्ष्यामिनहिशक्ष्यामिजीवितुम् ३१ कोहिनामपुमाँल्लो केमर्षयिष्यतिसत्ववान् ॥ सपत्नान्नृध्यतोदृष्ट्वाहीनमात्मानमेवच ३२ सोऽहंनस्त्रीनचाप्यस्त्रीनपुमान्नापुमानपि ॥ योऽहंतांमर्षयाम्यद्यतादृशींश्रियमागताम् ३३ ईश्वरत्वंपृथिव्याश्चवसुमत्तांचतादृशीम् ॥ यज्ञंचतादृशंदृष्ट्वामादृशःकोनसंज्वरेत् ३४ अशक्तश्चैकएवाहंतामाहर्तुंनृपश्रियम् ॥ सहायांश्चनपश्यामितेनमृत्युंविचिंतये ३५ दैवमेवपरंमन्येपौरुषंचनिरर्थकम् ॥ दृष्ट्वाकुंतीसुतेशुद्धांश्रियंतामहतांतथा ३६ कृतोयत्नोमयापूर्वंविनाशेतस्यसौबल ॥ तच्चसर्वमतिक्रम्यसंवृद्धोऽप्स्विवपंकजम् ३७ तेनदैवंपरंमन्येपौरुषंचनिरर्थकम् ॥ धार्त्तराष्ट्राश्चहीयंतेपार्थावर्धन्तिनित्यशः ३८ सोऽहंश्रियंचतांदृष्ट्वासभांतांचतथाविधाम् ॥ रक्षिभिश्चावहासंतंपरितप्येयथाऽ ग्निना ३९ समामभ्यनुजानीहिमातुलाद्यसुदुःखितम् ॥ अमर्षंचसमाविष्टंधृतराष्ट्रेनिवेदय ४० इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेसप्तचत्वारिंशोऽ ध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ शकुनिरुवाच ॥ दुर्योधननतेऽमर्षःकार्यःप्रतियुधिष्ठिरम् ॥ भागधेयानिहिस्वानिपांडवाभुंजतेसदा १ ॥ ॥

नस्त्रीतिपूर्वमेवोक्तमतःअपुमानित्यनेनक्लीबएवग्राह्यः । नाप्यत्यंतमसमर्थोऽस्मीत्यर्थः योऽहंशत्रुश्रियंसहिष्ये । तस्मात्तदपहरणेकश्चित्कपटोपायोऽन्वेषणीयइतिभावः ३३ । ३४ मृत्युंविचिंतयेइति शकुनेः सामर्थ्यंजानतातस्यस्वेष्टार्थसाधनेउद्योगंजनयितुमुक्तम् ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ अनुजानीहिमर्तुमितिशेषः ४० ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ॥ दुर्योधनेति १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ जुषस्वप्रीत्यासेवस्व १७ अप्रमादेन प्रमादकृतभ्रान्त्यादिनाशव्यतिरेकेण १८ । १९ देवनेद्यूते २० दीप्तांवृद्धिमतीं
विधानंविविधाकारंपरंतेषांविधानतः ॥ अनेकैरभ्युपायैश्चत्वयानशकिताःपुरा २ आरब्धाऽपिमहाराजपुनःपुनरर्रिंदम ॥ विमुक्ताश्चनरव्याघ्राभागधेयपुरस्कृताः ३
तैर्लब्धाद्रौपदीभार्याद्रुपदश्चसुतैःसह ॥ सहायःपृथिवीलाभेवासुदेवश्चवीर्यवान् ४ लब्धश्चानभिभूतार्थैःपित्र्योंशःपृथिवीपते ॥ विवृद्धस्तेजसातेषांतत्रकापरिदेवना
५ धनंजयेनगांडीवमक्षय्यौचमहेषुधी ॥ लब्धान्यस्त्राणिदिव्यानितोषयित्वाहुताशनम् ६ तेनकार्मुकमुख्येनबाहुवीर्येणचात्मनः ॥ कृतावशेमहीपालास्तत्रकाप
रिदेवना ७ अग्निदाहान्मयंचापिमोक्षयित्वासदानवम् ॥ सभांतांकारयामाससव्यसाचीपरंतपः ८ तेनचैवमयेनोक्ताःकिंकरानामराक्षसाः ॥ वहंतितांसभां
भीमास्तत्रकापरिदेवना ९ यच्चासहायतांराजन्नुक्तवानसिभारत ॥ तन्मिथ्याभ्रातरोहीमेतवसर्वेवशानुगाः १० द्रोणस्तवमहेष्वासःसहपुत्रेणवीर्यवान् ॥ सूत
पुत्रश्चराधेयोगौतमश्चमहारथः ११ अहंचसहसोदर्यैःसौमदत्तिश्चपार्थिवः ॥ एतैस्त्वंसहितःसर्वैर्जयकृत्स्नांवसुंधराम् १२ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥
त्वयाचसहितोराजन्नेतैश्चान्यैर्महारथैः ॥ एतानेवविजेष्यामियदित्वमनुमन्यसे १३ एतेषुविजितेष्वद्यभविष्यतिमहीमम ॥ सर्वेचपृथिवीपालाःसभासाच
महाधना १४ ॥ ॥ शकुनिरुवाच ॥ ॥ धनंजयोवासुदेवोभीमसेनोयुधिष्ठिरः ॥ नकुलःसहदेवश्चद्रुपदश्चसहात्मजैः १५ नैतेयुधिपराजेतुं
शक्यादेवगणैरपि ॥ महारथामहेष्वासाःकृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः १६ अहंतुतद्विजानामिविजेतुंयेनशक्यते ॥ युधिष्ठिरंस्वयंराजंस्तन्निबोधजुषस्वच १७ ॥ ॥
दुर्योधनउवाच ॥ ॥ अप्रमादेनसुहृदामन्येषांचमहात्मनाम् ॥ यदिशक्याविजेतुंतेतन्ममाचक्ष्वमातुल १८ ॥ ॥ शकुनिरुवाच ॥ ॥ द्यूत
प्रियश्चकौन्तेयोनसजानातिदेवितुम् ॥ समाहूतश्चराजेंद्रोनशक्ष्यतिनिवर्त्तितुम् १९ देवनेकुशलश्चाहंनमेस्तिसदृशोभुवि ॥ त्रिषुलोकेषुकौरव्यतंत्वंद्यूतेसमा
ह्वय २० तस्याक्षकुशलोराजन्नादास्येऽहमसंशयम् ॥ राज्यंश्रियंचतांदीप्तांत्वदर्थेपुरुषर्षभ २१ इदंतुसर्वंत्वंराज्ञेदुर्योधननिवेदय ॥ अनुज्ञातस्तुतेपित्राविजे
ष्येतान्नसंशयः २२ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ त्वमेवकुरुमुख्यायधृतराष्ट्रायसौबल ॥ निवेदययथान्यायंनाहंशक्ष्येनिवेदितुम् २३ ॥ ॥
इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ४८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अनुभूयतुराज्ञस्तंराजसूयंमहाक्र
तुम् ॥ युधिष्ठिरस्यनृपतेर्गांधारीपुत्रसंयुतः १ प्रियकृन्मतमाज्ञायपूर्वंदुर्योधनस्यतत् ॥ प्रज्ञाचक्षुषमासीनंशकुनिःसौबलस्तदा २ दुर्योधनवचःश्रुत्वाधृतराष्ट्रं
जनाधिपम् ॥ उपगम्यमहाप्राज्ञंशकुनिर्वाक्यमब्रवीत् ३ ॥ शकुनिरुवाच ॥ दुर्योधनोमहाराजविवर्णोहरिणःकृशः ॥ दीनश्चिंतापरश्चैवतंविद्धिमनुजाधिप ४
नवैपरीक्षसेसम्यगसह्यंशत्रुसंभवम् ॥ ज्येष्ठपुत्रस्यहृच्छोकंकिमर्थंनावबुध्यसे ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२१ । २२ । २३ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ अनुभूयेति १ । २ । ३ विवर्णः पूर्ववर्णाद्धीनवर्णः हरिणःपांडुः दीनःक्षीणदर्पः ४ । ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कुतोमूलंकिंमूलं कुतइतिप्रथमार्थेतसिः ६ । ७ । ८ पिशितौदनंमांसमयमन्नं आजानेयाःजात्यश्वाः ९ विहाराःक्रीडास्थानानि १० वाचिबद्धंवाग्व्यापारमात्रसाध्यम् ११
१२ प्रकृतीःप्रजाः क्लेशान्मुमुक्षुर्मोचयितुमिच्छन्नेव पुरुषइत्युच्यते १३ त्वत्प्रकृतयोनिष्क्लेशाएवसंतीत्यतआह यतः संतोषऐश्वर्येऽलंबुद्धिः श्रियंविद्यमानामपिहंतीतिसंतुष्टस्य
प्रजाः क्लेशंप्राप्नुवंत्येवेत्यर्थः । अभिमानंगर्वं अनुक्रोशोदया भयं स्वोच्छेददृष्टिः महत्पदमितिशेषः १४ । १५ ऋद्ध्यतोवर्द्धमानान् । आत्मानमितिच्छेदः । पूर्वरूपमार्षं । निशम्य
विज्ञाय अदृश्यामपिन्यग्वहितत्वात्कौन्तेयश्रियं मनसोद्यतांपश्यन्निवविवर्णोऽस्मीत्यर्थः १६ । १७ । १८ कदलीमृगाःहरिणविशेषास्तेषां मोकान्यजिनानि तान्येवकृष्ण

॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ दुर्योधनकुतोमूलंभृशमार्त्तोसिपुत्रक ॥ श्रोतव्यश्चेन्मयासोऽर्थोब्रूहिमेकुरुनंदन ६ अयंत्वांशकुनिःप्राहविवर्णंहरिणंकृशम् ॥ चिन्तयंश्चन
पश्यामिशोकस्यतवसंभवम् ७ ऐश्वर्यंहिमहत्पुत्रत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितम् ॥ भ्रातरःसुहृदश्चैवनाचरंतितवाप्रियम् ८ आच्छादयसिप्रावारानश्नासिपिशितौदनम् ॥ आजा
नेयावहंत्यश्वाःकेनासिहरिणःकृशः ९ शयनानिमहार्हाणियोषितश्चमनोरमाः ॥ गुणवंतिचवेश्मानिविहाराश्चयथासुखम् १० देवानामिवतेसर्वंवाचिबद्धंनसं
शयः ॥ सदीनइवदुर्धर्षकस्माच्छोचसिपुत्रक ११ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ अश्नाम्याच्छादयेचाहंयथाकुपुरुषस्तथा ॥ अमर्षंधारयेचोग्रंनिनीषुःकालपर्ययम् १२
अमर्षणःस्वाःप्रकृतीरभिभूयपरंस्थितः ॥ क्लेशान्मुमुक्षुःपरजान्सवैपुरुषउच्यते १३ संतोषोवैश्रियंहंतिह्यभिमानंचभारत ॥ अनुक्रोशभयेचोभेयैर्वृतोनाश्नुतेमहत्
१४ नमांप्रीणातिमद्भुक्तंश्रियंदृष्ट्वायुधिष्ठिरे ॥ अतिज्वलंतींकौन्तेयेविवर्णकरणींमम १५ सपत्नानृद्ध्यतोऽऽत्मानंहीयमानंनिशम्यच ॥ अदृश्यामपिकौन्तेयश्रियंपश्य
न्निवोद्यताम् १६ तस्मादहंविवर्णश्चदीनश्चहरिणःकृशः ॥ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकागृहमेधिनः १७ त्रिंशद्दासीकएकैकोयान्बिभर्त्तियुधिष्ठिरः ॥ दशान्यानि
सहस्राणिनित्यंतत्रान्नमुत्तमम् ॥ भुंजतेरुक्मपात्रीभिर्युधिष्ठिरनिवेशने १८ कदलीमृगमोकानिकृष्णश्यामारुणानिच ॥ कांबोजःप्राहिणोत्तस्मैपरार्ध्यानपिकंबलान् ॥
गजयोषिद्गवाश्वस्यशतशोऽथसहस्रशः १९ त्रिंशतंचोष्ट्रवामीनांशतानिविचरंत्युत २० ॥ राजन्याबलिमादायसमेताहिनृपक्षये २० पृथग्विधानिरत्नानिपार्थिवाः
पृथिवीपते ॥ आहरन्क्रतुमुख्येऽस्मिन्कुन्तीपुत्रायभूरिशः २१ नक्वचिद्धिमयातादृग्दृष्टपूर्वोनचश्रुतः ॥ यादृग्धनागमोयज्ञेपांडुपुत्रस्यधीमतः २२ अपर्यन्तंधनौघंतं
दृष्ट्वाशत्रोरहंनृप ॥ शर्मनैवाभिगच्छामिचिन्तयानोविशांपते २३ ब्राह्मणावाटधानाश्चगोमंतःशतसंघशः ॥ त्रिखर्वंबलिमादायद्वारितिष्ठंतिवारिताः २४ कमंडलू
नुपादायजातरूपमयान्शुभान् ॥ एतद्धनंसमादायप्रवेशंलेभिरेनच २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्यामारुणानिचित्रवर्णानीत्यर्थः १९ । २० । २१ । २२ । २३ वाटाः क्षेत्रादिवृत्तयस्तासां धाना अभिनवोद्भेदोयेषांतेइतिव्यधिकरणोबहुव्रीहिः सस्यादिसंपन्नक्षेत्रादिवृत्तिमंतइत्यर्थः 'वाटोवृत्तौच
मार्गेचेति । धानाभ्रष्टयवेप्रोक्ताधान्याकेऽभिनवोद्भिदि'इतिविश्वः । त्रिखर्वंखर्वत्रयसंख्यम् २४ कमंडलूनिति । 'इंद्रियंवाएतदस्मिन्लोकेयद्दधि'इति खंडेबह्वृचब्राह्मणेदधिमधुघृतमापश्चेत्यभिषेकद्रव्याणि
विहितानि तत्रेतरेषामग्रेदर्शनादिहकमंडलून्घृतपूर्णानितिद्रष्टव्यम् २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यथैवेति । अमरः सोमस्तस्य स्त्रियओषधयः तद्दिव्यंमधुअस्मै कांस्यं कांस्यपात्रस्थंकृत्वा आहार्षीत् अर्थात्सोमएव । तथावारुणंवरुणप्रेषितं दधिप्रसिद्धं कलशइवकलशोजलपूर्णत्वात्समुद्रआहार्षीत् । दधिरितिपुंस्त्वमार्षंलेखकप्रमादोवा । अन्येतु कलशोदधिःसमुद्रः । मध्वमृतं जलमित्यन्ये । अमरस्त्रियोनद्यः । वारुणंवरुणसंबंधीतिव्याचक्षते २६ शैक्यंवरत्रामयं पात्राधारभूतंशिक्यं 'कावडी' इतिप्रसिद्धं तत्रस्थितंपात्रंशैक्यं एतेनसामुद्रयआपउक्ताः अन्याअपिपुण्याआपोऽभिषेकार्थमुक्ताः प्रदेशांतरे 'वापीकूपतटाकेभ्योन्हृदेभ्यःसरसस्तथा ॥ चतुर्भ्यश्चसमुद्रेभ्यः पल्वलादभिसंधितः ॥ प्रयागाद्देवयजनाज्जलान्यादायसर्वतः ॥ गंगासरस्वतीचैवनर्मदाचदृषद्वती ॥ एभ्योजलंसमादायतत्राभिषिषिचुर्द्विजाः'इति २७ । २८ पतत्रिणःखेचरजातीयाःतैरेवोत्तरसमुद्रजलमानीतमित्यर्थः अन्यथाचतुर्भ्यश्चसमुद्रेभ्य इत्यनुपपन्नंस्यात् २९ । ३० परिविष्यतांपरिवेष्यमाणानां संज्ञासंकेतः ३१ । ३२ उपतिष्ठंत्यस्मिन्नित्युपस्थानंसभाम् ३३ उपादायस्थिताइतिशेषः ३४ । ३५ । ३६ ३७ अक्षेषुपाशेष्वभिज्ञातः कुशलः । हृदयज्ञःपातयिष्यमाणानामक्षाणांजयपराजयावहत्वाभिज्ञः । पणज्ञस्तदनुसारेणद्रव्यप्रयोगवित् । विशेषज्ञो दिक्कालाद्यानुकूल्याभिज्ञः ३८ द्यूतावद्यूतहेतोः रणाद्रणहेतोः ३९कपटमक्षाधिष्ठात्र्यादेवताया वशीकरणं यद्वा सर्वतश्चतुष्कोणतयाद्वादशधारेष्वक्षेषुषट्तलानिभवंति । येषुत्रिषुत्रिषुदेवयित्रोर्नामनी लिख्येते । तत्रकपटमंतःसुषिरमक्षंकृत्वापरनामांकितप्रदेशांगर्भे गुरुद्रव्यसंश्लिष्टंकृत्वा पातितस्याक्षस्यस्वनामैवोपरिभवतितदास्वस्यजयः परस्यनामाधःस्थं तस्यपराजयइति ४० । ४१ अपदांतरमनुपदमेव ४२ ॥ ॥ ॥ ॥

यथैवमधुशक्रायधारयंत्यमरस्त्रियः ॥ तदस्मैकांस्यमाहार्षीद्वारुणंकलशोदधिः २६ शंखप्रवरमादायवासुदेवोऽभिषिक्तवान् ॥ शैक्यंरुक्मसहस्रस्यबहुरत्न
विभूषितम् २७ दृष्ट्वाचममतत्सर्वंज्वररूपमिवाभवत् ॥ गृहीत्वातत्तुगच्छंतिसमुद्रौपूर्वदक्षिणौ २८ तथैवपश्चिमंयांतिगृहीत्वाभरतर्षभ ॥ उत्तरंतुनग
च्छंतिविनाताततपतत्रिणः २९ तत्रगत्वार्जुनोदंडमाजहारामितंधनम् ॥ इदंचाद्भुतमत्रासीत्तन्मेनिगदतःशृणु ३० पूर्णेशतसहस्रेतुविप्राणांपरिविष्यता
म् ॥ स्थापितातत्रसंज्ञाऽभूच्छंखोध्मायतिनित्यशः ३१ मुहुर्मुहुःप्रणदतस्तस्यशंखस्यभारत ॥ अनिशंशब्दमश्रौषंततोरोमाणिमेऽहृषन् ३२ पार्थि
वैर्बहुभिःकीर्णमुपस्थानंदिदृक्षुभिः ॥ अशोभतमहाराजनक्षत्रैर्द्यौरिवामला ३३ सर्वरत्नान्युपादायपार्थिवावैजनेश्वर ॥ यज्ञेतस्यमहाराजपांडुपुत्रस्यधीम
तः ३४ वैश्याइवमहीपालाद्विजातिपरिवेषकाः ॥ नसाश्रीर्देवराजस्ययमस्यवरुणस्यच ॥ गुह्यकाधिपतेर्वापियाश्रीराजन्युधिष्ठिरे ३५ तांदृष्ट्वापांडुपु
त्रस्यश्रियंपरमिकामहम् ॥ शांतिंनपरिगच्छामिदह्यमानेनचेतसा ३६ ॥ ॥ शकुनिरुवाच ॥ ॥ यामेतामतुलांलक्ष्मींदृष्टवानसिपांडवे ॥ तस्याःप्रा
प्तावुपायंमेशृणुसत्यपराक्रम ३७ अहमक्षेष्वभिज्ञातःपृथिव्यामपिभारत ॥ हृदयज्ञःपणज्ञश्चविशेषज्ञश्चदेवने ३८ द्यूतप्रियश्चकौन्तेयोनचजानातिदेवितुम् ॥
आहूतश्चैष्यतिव्यक्तंद्यूतादपिरणादपि ३९ नियतंतंविजेष्यामिकृत्वातुकपटंविभो ॥ आनयामिसमृद्धिंतांदिव्यांचोपाह्वयस्वतम् ४० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमु
क्तःशकुनिनाराजादुर्योधनस्ततः ॥ धृतराष्ट्रमिदंवाक्यमपदांतरमब्रवीत् ४१ अयमुत्सहतेराजन्श्रियमाहर्तुमक्षवित् ॥ द्यूतेनपांडुपुत्रस्यतदनुज्ञातुमर्हसि ४२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४३। ४४ त्वाऽसौ त्वात्वामसौ निवर्त्तयिष्यति । त्वाऽसावित्यादोर्विवर्णतांचैवसशोकतांचित्यंतस्यदुर्योधनविलापस्यतात्पर्यंपुण्यवतामीश्वरप्रसादलभ्यांवृद्धिंदृष्ट्वापापिनांपरितापोभवति ४५ । ४६
४७। ४८ रत्नैःसंस्तीर्यरत्नखचितां कृत्वा तक्षणोवर्धकिनः सर्वशःसर्वदेशीयान् ४९ ।५०। ५१ ।५२। ५३ व्यवसायंविनिश्चयं ५४। ५५ दिष्टंदैवं ५६ । ५७ ।५८ । ५९ आपगेयंभीष्मम्

॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ क्षत्तामंत्रीमहाप्राज्ञःस्थितोयस्यास्मिशासने ॥ तेनसंगम्यवेत्स्यामिकार्यस्यास्यविनिश्चयम् ४३ सहिधर्मंपुरस्कृत्यदीर्घदर्शीपरंहितम् ॥ उभयोःपक्षयोर्युक्तंवक्ष्यत्यर्थविनिश्चयम् ४४ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ निवर्त्तयिष्यतित्वाऽसौयदिक्षत्तासमेष्यति ॥ निवृत्तेत्वयिराजेंद्रमरिष्येहमसंशयम् ४५ सत्वंमयिमृतेराजन्विदुरेणसुखीभव ॥ भोक्ष्यसेपृथिवींकृत्स्नांकिंमयात्वंकरिष्यसि ४६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ आर्तवाक्यंतुतत्तस्यप्रणयोक्तंनिशम्यसः ॥ धृतराष्ट्रोऽब्रवीत्प्रेष्यान्दुर्योधनमतेस्थितः ४७ स्थूणासहस्रैर्बृहतींशतद्वारांसभांमम ॥ मनोरमांदर्शनीयामाशुकुर्वन्तुशिल्पिनः ४८ ततःसंस्तीर्यरत्नैस्तांतक्षणआनाय्यसर्वशः ॥ सुकृतांसुप्रवेशांचनिवेदयतमेशनैः ४९ दुर्योधनस्यशांत्यर्थमितिनिश्चित्यभूमिपः ॥ धृतराष्ट्रोमहाराजप्राहिणोद्विदुरायवै ५० अपृष्ट्वाविदुरंस्यनासीत्कश्चिद्विनिश्चयः ॥ द्यूतेदोषांश्चजानन्सपुत्रस्नेहादकृष्यत ५१ तच्छ्रुत्वाविदुरोधीमान्कलिद्वारमुपस्थितम् ॥ विनाशमुखमुत्पन्नंधृतराष्ट्रमुपाद्रवत् ५२ सोऽभिगम्यमहात्मानंभ्राताभ्रातरमग्रजम् ॥ मूर्ध्नाप्रणम्यचरणाविदंवचनमब्रवीत् ५३ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ नाभिनंदामितेराजन्व्यवसायमिमंप्रभो ॥ पुत्रैर्भेदोयथानस्याद्द्यूतहेतोस्तथाकुरु ५४ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ क्षत्तःपुत्रेषुपुत्रैर्मेकलहोनभविष्यति ॥ यदिदेवाःप्रसादंनःकरिष्यंतिनसंशयः ५५ अशुभंवाशुभंवाऽपिहितंवायदिवाऽहितम् ॥ प्रवर्त्ततांसुहृद्द्यूतंदिष्टमेतन्नसंशयः ५६ मयिसन्निहितेद्रोणेभीष्मेत्वयिचभारत ॥ अनयोदैवविहितोनकथंचिद्भविष्यति ५७ गच्छत्वंरथमास्थायहयैर्वातसमैर्जवे ॥ खांडवप्रस्थमद्यैवसमानययुधिष्ठिरम् ५८ नवाच्योव्यवसायोमेविदुरैतद्ब्रवीमिते ॥ दैवमेवपरंमन्येयेनैतदुपपद्यते ५९ इत्युक्तोविदुरोधीमान्नेदमस्तीतिचिंतयन् ॥ आपगेयंमहाप्राज्ञमभ्यगच्छत्सुदुःखितः ६० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ४९ ॥ ॥ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ कथंसमभवद्द्यूतंभ्रातृणांतन्महात्ययम् ॥ यत्रतद्व्यसनंप्राप्तंपांडवैर्मेपितामहैः १ केचतत्रसभास्ताराराजानोब्रह्मवित्तम ॥ केचैनमन्वमोदंतकेचैनंप्रत्यषेधयन् २ विस्तरेणैतदिच्छामिकथ्यमानंत्वयाद्विज ॥ मूलंह्येतद्विनाशस्यपृथिव्याद्विजसत्तम ३ ॥ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्ततोराज्ञाव्यासशिष्यःप्रतापवान् ॥ आचचक्षेऽथयद्वृत्तंतत्सर्वंवेदतत्त्ववित् ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ शृणुमेविस्तरेणेमांकथांभारतसत्तम ॥ भूयएवमहाराजयदितेश्रवणेमतिः ५ ॥ ॥ ॥

६० ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ कथमिति । व्यसनमापतव १. सभास्ताराःसभासदः २। ३। ४। ५ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६ । ७ । ८ । ९ । १० भेदोवैरं ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । संमूर्छितमितिपाठेविरुद्धं १६ अमर्षमसहिष्णुताम् १७ साधारणी विशेषरहिता १८ स्थिरःस्थावरःपाषाणतुल्योऽस्मि यतोन
विदीर्णोभवामि १९ आवर्जिताः दासवद्वशगाः २० पर्युदस्ताःदूरक्षिप्ताः २१ ज्येष्ठोवयोऽधिकः श्रेष्ठःप्रशस्यतमः युक्तोनियुक्तः २२ अर्घहारिणांबहुमूल्यवतां रत्नानामश्वगजादितत्तज्जात्युत्कृष्टवस्तू

विदुरस्यमतिंज्ञात्वाधृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमुवाचविजनेपुनः ६ अलंद्यूतेनगांधारेविदुरोनप्रशंसति ॥ नह्यसौसुमहाबुद्धिरहितंनोवदिष्यति ७
हितंहिपरमंमन्येविदुरोयत्प्रभाषते ॥ क्रियतांपुत्रतत्सर्वमेतन्मन्येहितंतव ८ देवर्षिर्वासवगुरुर्देवराजायधीमते ॥ यत्प्राहशास्त्रंभगवान्बृहस्पतिरुदारधीः ९ तद्वेदवि
दुरःसर्वंसरहस्यंमहाकविः ॥ स्थितस्तुवचनेतस्यसदाऽहमपिपुत्रक ॥ विदुरोवाऽपिमेधावीकुरूणांप्रवरोमतः १० उद्धवोवामहाबुद्धिर्वृष्णीनामर्चितोनृप ॥ तदलंपुत्र
द्यूतेनद्यूतेभेदोहिदृश्यते ११ भेदेविनाशोराज्यस्यतत्पुत्रपरिवर्जय ॥ पित्रामात्राचपुत्रस्ययद्वैकार्यंपरंस्मृतम् १२ प्राप्तस्त्वमसितन्नामपितृपैतामहंपदम् ॥ अधीत
वान्कृतीशास्त्रेलालितःसततंगृहे १३ भ्रातृज्येष्ठःस्थितोराज्येविंदसेकिंनशोभनम् ॥ पृथक्जनैरलभ्यंयद्भोजनाच्छादनंपरम् १४ तत्प्राप्तोऽसिमहाबाहोकस्मा
च्छोचसिपुत्रक ॥ स्फीतंराष्ट्रंमहाबाहोपितृपैतामहंमहत् १५ नित्यमाज्ञापयन्भासिदिविदेवेश्वरोयथा ॥ तस्यतेविदितप्रज्ञशोकमूलमिदंकथम् ॥ समुत्थितंदुः
खकरंतन्मेशंसितुमर्हसि १६ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ अश्नाम्याच्छादयामीतिप्रपश्यन्पापपूरुषः ॥ नामर्षंकुरुतेयस्तुपुरुषःसोऽधमःस्मृतः १७ नमांप्रीणातिराजेंद्रल
क्ष्मीःसाधारणीविभो ॥ ज्वलितामेवकौन्तेयेश्रियंदृष्ट्वाचविव्यथे १८ सर्वांचपृथिवींचैवयुधिष्ठिरवशानुगाम् ॥ स्थिरोऽस्मियोऽहंजीवामिदुःखादेतद्ब्रवीमिते १९
आवर्जिताइवाभांतिनीपाश्चित्रककौकुराः ॥ कारस्करालोहजंघायुधिष्ठिरनिवेशने २० हिमवत्सागरानूपाःसर्वेरत्नाकरास्तथा ॥ अंत्याःसर्वेपर्युदस्तायुधिष्ठिरनिवेशने २१
ज्येष्ठोऽयमितिमांमत्वाश्रेष्ठश्चेतिविशांपते ॥ युधिष्ठिरेणसत्कृत्ययुक्तोरत्नपरिग्रहे २२ उपस्थितानांरत्नानांश्रेष्ठानामर्घहारिणाम् ॥ नादृश्यतपरःपारोनापरस्तत्रभारत
२३ नमेहस्तःसमभवद्वसुतत्प्रतिगृह्णतः ॥ अतिष्ठंतमयिश्रांतेगृह्यदूराहृतंवसु २४ कृतांबिंदुसरोरत्नैर्मयेनस्फाटिकच्छदाम् ॥ अपश्यंनलिनींपूर्णामुदकस्येवभारत
२५ वस्त्रमुत्कर्षतिमयिप्राहसत्सवृकोदरः ॥ शत्रोर्ऋद्धिविशेषेणविमूढंरत्नवर्जितम् २६ तत्रस्मयदिशक्तःस्यांपातयेऽहंवृकोदरम् ॥ यदिकुर्यांसमारंभंभीमंहंतुंनरा
धिप २७ शिशुपालइवास्माकंगतिःस्यान्नात्रसंशयः ॥ सपत्नेनावहासोमेसमांदहतिभारत २८ पुनश्चतादृशीमेववापींजलजशालिनीम् ॥ मत्वा
शिलासमांतोयेपतितोऽस्मिनराधिप २९ ॥ ॥ ॥ ॥

नां पुरःस्थितानांप्रांतापरांतौ देशतइयत्तावारणं चक्षुषानकर्त्तुंशक्यमित्यर्थः २३ समभवत्समर्थोनाभवत् अतिष्ठंतमतीक्षांकृतवंतः वसुनआहर्त्तारोवसुदातुं २४ स्फाटिकाच्छदाइवच्छदाः उपकंठस्थसो
पानादयोयस्यास्तां बिंदुसरसःसकाशादाहृतैरत्नैः २५ । २६ । २७ । २८ । २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० । ३१ प्रलंभंवंचनां ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ यन्मयेति १ फलतःसंख्यापरिच्छेदतो भूमितोदेशभेदतोवा नाविदमितिसंबंधः । अपितथापिमुख्यतोवक्ष्यमाणंधनंप्रतिपद्यस्वेत्यर्थः यद्वा फलतोजातंधर्मादि भूमितो जातंहीरादि २ और्णान्मेषरोमजान् बैलान्बिलवासिमूषकादिरोमजान् वार्षदंशान्बिडालरोमजान् जातरूपपरिष्कृतान्सुवर्णतंतुभिर्वातद्विंदुभिर्वाचित्रितान् और्णाःप्रावाराअन्यान्यजिनानीतिवाविभागः ३ तित्तिरिकल्माषान् तित्तिरिपक्षिवच्चित्रान् । उग्राः वाम्योगर्दभाश्वसंकरजाः । उभयेऽपिपीलवादिनापुष्टिंगताः ४ गोवासनाबलीवर्दपोषकाः क्षेत्रादिवृत्तिमंतोब्राह्मणाः । तथादासनीया दास्ययोग्याःशूद्रादयो ब्राह्मणाएववातादृशाः । यथोक्तं मूर्खान्ब्राह्मणान्प्रकृत्य पुष्करप्रादुर्भावे

तत्रमांप्राहसत्कृष्णःपार्थेनसहसुस्वरम् ॥ द्रौपदीचसहस्त्रीभिर्व्यथयंतीमनोमम ३० क्लिन्नवस्त्रस्यतुजलेकिंकराराजनोदिताः ॥ ददुर्वासांसिमेऽन्यानितच्चदुःखंपरंमम ३१ प्रलंभंचशृणुष्वान्यद्वदतोमेनराधिप ॥ अद्वारेणविनिर्गच्छन्द्वारसंस्थानरूपिणा ॥ अभिहत्यशिलांभूयोललाटेनास्मिविक्षतः ३२ तत्रमांयमजौदूरादालोक्याभिहतंतदा ॥ बाहुभिःपरिगृह्णीतांशोचंतौसहितावुभौ ३३ उवाचसहदेवस्तुतत्रमांविस्मयन्निव ॥ इदंद्वारमितोगच्छराजन्नितिपुनःपुनः ३४ भीमसेनेनतत्रोक्तोधृतराष्ट्रात्मजेतिच ॥ संबोध्यप्रहसित्वाचइतोद्वारंनराधिप ३५ नामधेयानिरत्नानांपुरस्तान्नश्रुतानिमे ॥ यानिदृष्टानिमेतस्यांमनस्तपतितच्चमे ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेपंचाशत्तमोऽध्यायः ५० ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ यन्मयापांडवेयानांदृष्टंतच्छृणुभारत ॥ आहृतंभूमिपालैर्हिवसुमुख्यंततस्ततः १ नाविदंमूढमात्मानंदृष्ट्वाहंतदरेर्धनम् ॥ फलतोभूमितोवापिप्रतिपद्यस्वभारत २ और्णान्बैलान्वार्षदंशान्जातरूपपरिष्कृतान् ॥ प्रावाराजिनमुख्यांश्चकांबोजःप्रददौबहून् ३ अश्वांस्तित्तिरिकल्माषांस्त्रिशतंशुकनासिकान् ॥ उष्ट्रवामीस्त्रिशतंचपुष्टाःपीलुशमींगुदैः ४ गोवासनाब्राह्मणाश्चदासनीयाश्चसर्वशः ॥ प्रीत्यर्थंतेमहाराजधर्मराज्ञोमहात्मनः ५ त्रिखर्वंबलिमादायद्वारितिष्ठंतिवारिताः ॥ ब्राह्मणावाटधानाश्चगोमंतःशतसंघशः ६ कमंडलूनुपादायजातरूपमयान्शुभान् ७ एवंबलिंसमादायप्रवेशंलेभिरेनच ॥ शतंदासीसहस्राणांकार्पासिकनिवासिनाम् ८ श्यामास्तन्व्योदीर्घकेश्योहेमाभरणभूषिताः ॥ शूद्राविप्रोत्तमार्हाणिरांकवाण्यजिनानिच ९ बलिंचकृत्स्नमादायभरुकच्छनिवासिनः ॥ उपनिन्युर्महाराजहयान्गांधारदेशजान् १० इंद्रकृष्टैर्वर्त्तयंतिधान्यैर्येचनदीमुखैः ॥ समुद्रनिष्कुटेजाताःपारेसिंधुचमानवाः ११ तेवैरामाःपारदाश्चआभीराःकितवैःसह ॥ विविधंबलिमादायरत्नानिविविधानिच १२ ॥ ॥

'यस्यनैवंश्रुतंराजन्नगृहीतंविशांपते । कामंतंधार्मिकोराजाशूद्रकर्माणिकारयेत्'इति । अस्मिन्पक्षेत्रिखर्वैस्त्रीणियाजनाध्यापनप्रतिग्रहाः खर्वाणिन्युब्जानिधनलाभरूपफलहीनानि येषांतेत्रिखर्वाः । विद्याध्ययनसत्कर्मशून्यत्वाद्याजनादिहीनाइत्यर्थः । तैस्त्रिखर्वसंज्ञैःप्रदेयोबलिस्त्रिखर्वबलिस्तमित्यर्थः वारिताइत्यनेनतेषामत्यंतहीनतादर्शिता ५ । ६ । ७ कार्पासिकोदेशविशेषः ८ । ९ भरुकच्छोदेशः कांचनमयःसजलप्रदेशोयस्मिन्सतथा 'भरुर्भर्त्तरिकांचने । अथकच्छःस्यादनूपे'इतिविश्वः १० समुद्रसमीपस्थनिष्कुटे गृहोद्याने समुद्रनिष्कुटे । इंद्रकृष्टैरिंद्रेणैवाकृष्टैःनतुकर्षणादिक्लेशंत्रियकयत्नापेक्षैर्वन्यधान्यैः । दृष्टचभावेतुनदीमुखैर्नदीप्रभवैः ११ । १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ४७ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

फलजंमधूकादिजातीयं १३ । १४ । १५ अश्मसाराहीरपद्मरागादिमणयस्तन्मयं भांडंभूषणं । 'भांडंभूषणमात्रेऽपि'इतिविश्वः । त्सरुःखड्गमुष्टिः १६ द्व्यक्षादयःप्राच्यदेशभेदाः १७ नानावर्णान्रासभान् १८ । १९ प्रमाणेनदैर्घ्यपुष्ट्यादिना रागेणरम्यवर्णेनचसंपन्नानधिकान् २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ कुटीकृतंचित्रगुच्छाकारंकृतं 'स्यात्कुटीकुंभदा

अजाविकंगोहिरण्यंखरोष्ट्रंफलजंमधु ॥ कंबलान्विविधांश्चैवद्वारितिष्ठन्तिवारिताः १३ प्राग्ज्योतिषाधिपःशूरोम्लेच्छानामधिपोबली ॥ यवनैःसहितोराजाभगदत्तो महारथः १४ आजानेयान्हयान्शीघ्रानादायानिलरंहसः ॥ बलिंचकृत्स्नमादायद्वारितिष्ठतिवारितः १५ अश्मसारमयंभांडंशुद्धदंतत्सरूनसीन् ॥ प्राग्ज्योतिषाधिपोदत्वाभगदत्तोऽव्रजत्तदा १६ द्व्यक्षांस्त्र्यक्षान्ललाटाक्षान्नानादिग्भ्यःसमागतान् ॥ औष्णीकानंतवासांश्चरोमकान्पुरुषादकान् १७ एकपादांश्चतत्राहमपश्यंद्वारिवारितान् ॥ राजानोबलिमादायनानावर्णाननेकशः १८ कृष्णग्रीवान्महाकायान्रासभान्दूरपातिनः ॥ आजन्हुर्दशसाहस्रान्विनीतान्दिक्षुविश्रुतान् १९ प्रमाणरागसंपन्नान्वंक्षुतीरसमुद्भवान् ॥ बल्यर्थंददतस्तस्मैहिरण्यंरजतंबहु २० दत्वाप्रवेशंप्राप्तास्तेयुधिष्ठिरनिवेशने ॥ इंद्रगोपकवर्णाभान्शुकवर्णान्मनोजवान् २१ तथैवेंद्रायुधनिभान्सन्ध्याभ्रसदृशानपि ॥ अनेकवर्णानारण्यान्गृहीत्वाऽश्वान्महाजवान् २२ जातरूपमनर्घ्यंचददुस्तस्यैकपादकाः ॥ चीनान्शकांस्तथाओड्रान्बर्बरान्वनवासिनः २३ वार्ष्णेयान्हारहूणांश्चकृष्णान्हैमवतांस्तथा ॥ नीपानूपानधिगतान्विविधान्द्वारवारितान् २४ बल्यर्थंददतस्तस्यनानारूपाननेकशः ॥ कृष्णग्रीवान्महाकायान्रासभान्शतपातिनः ॥ अहार्षुर्दशसाहस्रान्विनीतान्दिक्षुविश्रुतान् २५ प्रमाणरागस्पर्शाढ्यंबाल्हीचीनसमुद्भवम् ॥ और्णंचरांकवंचैवकीटजंपट्टजंतथा २६ कुटीकृतंतथैवात्रकमलाभंसहस्रशः ॥ श्लक्ष्णंवस्त्रमकार्पासमाविकंमृदुचाजिनम् २७ निशितांश्चैवदीर्घासीनृष्टिशक्तिपरश्वधान् ॥ अपरांतसमुद्भूतांस्तथैवपरशून्शितान् २८ रसान्गंधांश्चविविधान्रत्नानिचसहस्रशः ॥ बलिंचकृत्स्नमादायद्वारितिष्ठंतिवारिताः २९ शकास्तुषाराःकंकाश्चरोमशाःशृंगिणोनराः ॥ महागजान्दूरगमान्गणितानर्बुदान्हयान् ३० शतशश्चैवबहुशःसुवर्णपद्मसंमितम् ॥ बलिमादायविविधंद्वारितिष्ठंतिवारिताः ३१ आसनानिमहार्हाणियानानिशयनानिच ॥ मणिकांचनचित्राणिगजदंतमयानिच ३२ कवचानिविचित्राणिशस्त्राणिविविधानिच ॥ रथांश्चविविधाकारान्जातरूपपरिष्कृतान् ३३ हयैर्विनीतैःसंपन्नान्वैयाघ्रपरिवारितान् ॥ विचित्रांश्चपरिस्तोमान्रत्नानिविविधानिच ३४ नाराचानर्धनाराचान्शस्त्राणिविविधानिच ॥ एतद्दत्वामहद्द्रव्यंपूर्वदेशाधिपान्नृपाः ॥ प्रविष्टायज्ञसदनंपांडवस्यमहात्मनः ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेएकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ॥ ॥

स्यांचमुरायांचित्रगुच्छके'इतिविश्वः २७ अपरांतात्पश्चिमदेशात्समुद्भूतान् २८ रसान्रसवंतितर्बुजादीनि । गंधान्गंधवंतिमृगमदादीनि २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ वैयाघ्रपरिवारितान्व्याघ्रचर्मणापरिवृतान् । परिस्तोमान्गजकंबलान् 'परिस्तोमःकुथोद्वयोः' इत्यमरः ३४ । ३५ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दायं करार्थदेयधनं । 'दायोदाने पौतकादिधने' इति विश्वः १ । २ । ३ । ४ कृष्णानित्यादयोमणिभेदाः पाठांतरेहिमजं हिमालयजम् ५ । ६ । ७ लौहित्यंपर्वतम् ८ । ९ कालीय कस्यकृष्णागुरोः १० । ११ निचितंराशीकृतं पर्वतेभ्योऽपिभूरिवर्चसंतेजस्वि । अर्शआद्यच् १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ कृतकालाःकृतप्रस्तावाः कृतद्वाराइतिपाठे

॥ दुर्योधनउवाच ॥ दायंतुविविधंतस्मैशृणुमेगदतोऽनघ ॥ यज्ञार्थंराजभिर्दत्तंमहान्तंधनसंचयम् १ मेरुमंदरयोर्मध्येशैलोदामभितोनदीम् ॥ येतेकीचकवे
णूनांछायांरम्यामुपासते २ खसाएकासनाह्यर्हाःप्रदरादीर्घवेणवः ॥ पारदाश्चकुलिंदाश्चतंगणाःपरतंगणाः ३ तद्वैपिपीलिकंनामउद्धृतंयत्पिपीलकैः ॥
जातरूपंद्रोणमेयमहार्षुःपुंजशोनृपाः ४ कृष्णान्ललामांश्चमरान्शुक्लांश्चान्याञ्शशिप्रभान् ॥ हिमवत्पुष्पजंचैवस्वादुक्षौद्रंतथाबहु ५ उत्तरेभ्यःकुरुभ्यश्चाप्य
पोढंमाल्यमंबुभिः ॥ उत्तरादपिकैलासादोषधीःसुमहाबलाः ६ पार्वतीयाबलिंचान्यमाहृत्यप्रणताःस्थिताः ॥ अजातशत्रोर्नृपतेर्द्वारितिष्ठंतिवारिताः
७ येपरार्धेहिमवतःसूर्योदयगिरौनृपाः ॥ कारूषेचसमुद्रांतेलौहित्यमभितश्चये ८ फलमूलाशनायेचकिराताश्चर्मवाससः ॥ क्रूरशस्त्राःक्रूरकृतस्तांश्चप
श्याम्यहंप्रभो ९ चंदनागुरुकाष्ठानांभारान्कालीयकस्यच ॥ चर्मरत्नसुवर्णानांगंधानांचैवराशयः १० कैरातकीनामयुतंदासीनांचविशांपते ॥ आहृ
त्यरमणीयार्थान्दूरजान्मृगपक्षिणः ११ निचितंपर्वतेभ्यश्चहिरण्यंभूरिवर्चसम् ॥ बलिंचकृत्स्नमादायद्वारितिष्ठंतिवारिताः १२ कैरातादरदादर्वाःशूरावैय
मकास्तथा ॥ औदुंबरादुर्विभागाःपारदाबाल्हिकैःसह १३ काश्मीराश्चकुमाराश्चघोरकाहंसकायनाः ॥ शिबित्रिगर्त्तयौधेयाराजन्याभद्रकेकयाः १४ अंबष्ठाः
कौकुरास्ताक्ष्याँवस्त्रपाःपल्हवैःसह ॥ वशातलाश्चमौलेयाःसहक्षुद्रकमालवैः १५ पौंडिकाःकुक्कुराश्चैवशकाश्चैवविशांपते ॥ अंगावंगाश्चपुंड्राश्चशाणवत्यागयास्त
था १६ सुजातयःश्रेणिमंतःश्रेयांसःशस्त्रधारिणः ॥ अहार्षुःक्षत्रियावित्तंशतशोऽजातशत्रवे १७ वंगाःकलिंगामगधास्ताम्रलिप्ताःसुपुंड्रकाः ॥ दौवालि
काःसागरकाःपत्रोर्णाःशैशवास्तथा १८ कर्णप्रावरणाश्चैवबहवस्तत्रभारत ॥ तत्रस्थाद्वारपालैस्तेप्रोच्यंतेराजशासनात् ॥ कृतकालाःसुबलयस्ततोद्वार
मवाप्स्यथ १९ ईषादंतान्हेमकक्षान्पद्मवर्णान्कुथावृतान् ॥ शैलाभान्नित्यमत्तांश्चाप्यभितःकाम्यकंसरः २० दत्वैकैकोदशशतान्कुंजरान्कवचावृतान् ॥ ॥
क्षमावंतःकुलीनाश्चद्वारेणप्राविशंस्तथा २१ एतेचान्येचबहवोगणादिग्भ्यःसमागताः ॥ अन्यैश्चोपाहृतान्यत्ररत्नानीहमहात्मभिः २२ राजाचित्ररथो
नामगंधर्वोवासवानुगः ॥ शतानिचत्वार्यददद्धयानांवातरंहसाम् २३ तुंबुरुस्तुप्रमुदितोगंधर्वोवाजिनांशतम् ॥ आम्रपत्रसवर्णानामददद्धेममालिनां २४ कृतीरा
जाचकौरव्यशूकराणांविशांपते ॥ अददद्गजरत्नानांशतानिसुबहून्यथ २५ विराटेनतुमत्स्येनबल्यर्थंहेममालिनाम् ॥ कुंजराणांसहस्रेद्वेमत्तानांसमुपाहृते २६

द्वारंप्रतीहारेणसख्यम १९ ईषादंतान् लांगलदंडतुल्यदंतान् हेमकक्षाः सुवर्णवरत्राः २० । २१ । २२ । २३ । २४ शूकराःदेशभेदास्तेषाम २५ । २६ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२७ । २८ यज्ञसेनेनदत्तानीतिशेषः २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ समुद्रसारंमुक्ताफलादि ३५ कुथान्करिकंबलान् ३६ । ३७ । ३८ । ३९ पर्यस्तइवभूदेशोऽपि स्वर्गीभूतइव उपाग्रा हानुपहारान् ४० । ४१ । ४२ प्रमीयमाणंखार्यादिनामानेनगण्यमानं आममपक्वं ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः

पांशुराष्ट्राद्वसुदानोराजाषड्विंशतिंगजान् ॥ अश्वानांचसहस्रेद्वेराजन्कांचनमालिनाम् २७ जवसत्वोपपन्नानांवयस्थानांनराधिप ॥ बलिंचकृत्स्नमादायपांडवेभ्योन्य वेदयत् २८ यज्ञसेनेनदासीनांसहस्राणिचतुर्दश ॥ दासानामयुतंचैवसदाराणांविशांपते ॥ गजयुक्तामहाराजरथाःषड्विंशतिस्तथा २९ राज्यंचकृत्स्नंपार्थेभ्योयज्ञा र्थेवैनिवेदितम् ॥ वासुदेवोऽपिवार्ष्णेयोमानंकुर्वन्किरीटिनः ३० अददद्गजमुख्यानांसहस्राणिचतुर्दश ॥ आत्माहिकृष्णःपार्थस्यकृष्णस्यात्माधनंजयः ३१ यद्ब्रूयादर्जुनःकृष्णंसर्वंकुर्यादसंशयम् ॥ कृष्णोधनंजयस्यार्थेस्वर्गलोकमपित्यजेत् ३२ तथैवपार्थःकृष्णार्थेप्राणानपिपरित्यजेत् ॥ सुरभींश्चंदनरसान्हेमकुंभस मास्थितान् ३३ मलयाद्दर्दुराच्चैवचंदनागुरुसंचयान् ॥ मणिरत्नानिभास्वंतिकांचनंसूक्ष्मवस्त्रकम् ३४ चोलपांड्यावपिद्वारंनलेभातेह्युपस्थितौ ॥ समुद्रसारंवैदूर्यंमु क्तासंघांस्तथैवच ३५ शतशश्चकुथांस्तत्रसिंहलाःसमुपाहरन् ॥ संवृतामणिचीरैस्तुश्यामास्ताम्रांतलोचनाः ३६ तान्गृहीत्वानरास्तत्रद्वारितिष्ठंतिवारिताः ॥ प्रीत्य र्थंब्राह्मणाश्चैवक्षत्रियाश्चविनिर्जिताः ३७ उपाजह्रुर्विशश्चैवशूद्राःशुश्रूषवस्तथा ॥ प्रीत्याचबहुमानाच्चअभ्युपागच्छन्युधिष्ठिरम् ३८ सर्वेम्लेच्छाःसर्ववर्णाआदिम ध्यांतजास्तथा ॥ नानादेशसमुत्थैश्चनानाजातिभिरेवच ३९ पर्यस्तइवलोकोऽयंयुधिष्ठिरनिवेशने ॥ उच्चावचानुपग्राहान्राजभिःप्रापितान्बहून् ४० शत्रूणांपश्य तोदुःखान्मुमूर्षामेव्यजायत ॥ भृत्यास्तुयेपांडवानांतांस्तेवक्ष्यामिपार्थिव ४१ येषामामंचपक्वंचसंविधत्तेयुधिष्ठिरः ॥ अयुतंत्रीणिपद्मानिगजारोहाःससादिनः ४२ रथानामर्बुदंचापिपादाताबहवस्तथा ॥ प्रमीयमाणमामंचपच्यमानंतथैवच ४३ विसृज्यमानंचान्यत्रपुण्याहस्वनएवच ॥ नाभुक्तवंतंनापीतंनालंकृतमस त्कृतम् ४४ अपश्यंसर्ववर्णानांयुधिष्ठिरनिवेशने ॥ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकागृहमेधिनः ४५ त्रिंशद्दासीकएकैकोयान्बिभर्तियुधिष्ठिरः ॥ सुप्रीताःपरितुष्टा श्चतेह्याशंसंत्यरिक्षयम् ४६ दशान्यानिसहस्राणियतीनामूर्ध्वरेतसाम् ॥ भुंजतेरुक्मपात्रीभिर्युधिष्ठिरनिवेशने ४७ अभुक्तंभुक्तवद्वापिसर्वमाकुब्जवामनम् ॥ अभुंजानायाज्ञसेनीप्रत्यवैक्षद्विशांपते ४८ द्वौकरौनप्रयच्छेतांकुंतीपुत्रायभारत ॥ सांबंधिकेनपांचालाःसख्येनांधकवृष्णयः ४९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभा पर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ५२ ॥ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ आर्यास्तुयेवैराजानःसत्यसंधामहाव्रताः ॥ पर्याप्तविद्यावक्तारो वेदांतावभृथप्लुताः १ धृतिमन्तोन्हीनिषेवाधर्मात्मानोयशस्विनः ॥ मूर्धाभिषिक्तास्तेचैनंराजानःपर्युपासते २ ॥ ॥

॥ ५२ ॥ आर्यास्त्विति १ न्हीनिषेवाःलज्जावंतः । न्हीनिषेधाइतिपाठे न्हीरेवाकार्यान्निषेधिकायेषांते २

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ । ४ । ५ अनुकर्षंरथाधःस्थितदारु ६ । ७ अक्षान्शकटान् हेमनद्धान्धनपूर्णान् । 'अक्षःकर्षेतुपेचक्रेशकटव्यवहारये'इतिविश्वः ८ उपासंगंनिषङ्गं सुत्सरुं शोभनमुष्टिं असिखड्गं शैक्यंशिक्यधृतंपात्रं ९ १० । ११ । १२ । १३ । १४ वारुणंशंखं कलशोदधिःसमुद्रः निष्कसहस्रेणसुवर्णेनसुकृतंआलिप्तंशंखं १५ कश्मलोमूर्च्छा १६ । १७ । १८ । १९ मांचविसंज्ञंदृष्ट्वा २० । २१ । २२ । २३ । २४

दक्षिणार्थंसमानीताराजभिःकांस्यदोहनाः ॥ आरण्याबहुसाहस्राअपश्यंस्तत्रतत्रगाः ३ आजन्हुस्तत्रसत्कृत्यस्वयमुद्यम्यभारत ॥ अभिषेकार्थमव्यग्राभांडमुच्चा वचंनृपाः ४ बाल्हीकोरथमाहार्षीज्जांबूनदविभूषितम् ॥ सुदक्षिणस्तुयुयुजेश्वेतैःकांबोजजैर्हयैः ५ सुनीथःप्रीतिमांश्चैवह्यनुकर्षंमहाबलः ॥ ध्वजंचेदिपतिश्चैव महार्षीत्स्वयमुद्यतम् ६ दाक्षिणात्यःसन्नहनंस्रगुष्णीषेचमागधः ॥ वसुदानोमहेष्वासोराजेंद्रंषष्टिहायनम् ७ मत्स्यस्त्वक्षान्हेमनद्धानेकलव्यउपानहौ ॥ आवंत्य स्त्वभिषेकार्थमापोबहुविधास्तथा ८ चेकितानउपासंगंधनुःकाश्यउपाहरत् ॥ असिंचसुत्सरुंशल्यःशैक्यंकांचनभूषणम् ९ अभ्यषिंचत्ततोधौम्योव्यासश्चसुमहा तपाः ॥ नारदंचपुरस्कृत्यदेवलंचासितंमुनिम् १० प्रीतिमंतउपातिष्ठन्नभिषेकंमहर्षयः ॥ जामदग्न्येनसहितास्तथाऽन्येवेदपारगाः ११ अभिजग्मुर्महात्मानोमंत्रव द्भूरिदक्षिणम् ॥ महेन्द्रमिवदेवेन्द्रंदिविसप्तर्षयोयथा १२ अधारयच्छत्रमस्यसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ धनंजयश्चव्यजनेभीमसेनश्चपांडवः १३ चामरेचापिशुद्धेद्वे यमौजगृहतुस्तथा ॥ उपागृह्णाद्यमिंद्रायपुराकल्पेप्रजापतिः १४ तमस्मैशंखमाहार्षीद्वारुणंकलशोदधिः ॥ शैक्यंनिष्कसहस्रेणसुकृतंविश्वकर्मणा १५ तेना भिषिक्तःकृष्णेनतत्रमेकश्मलोऽभवत् ॥ गच्छंतिपूर्वादपरंसमुद्रंचापिदक्षिणम् १६ उत्तरंतुनगच्छंतिविनातातपतत्रिभिः ॥ तत्रस्मदध्मुःशतशःशंखान्मंगल कारकान् १७ प्राणदंतसमाध्मातास्ततोरोमाणिमेऽहृषन् ॥ प्रापतन्भूमिपालाश्चयेतुहीनाःस्वतेजसा १८ धृष्टद्युम्नःपांडवाश्चसात्यकिःकेशवोऽष्टमः ॥ सत्वस्थावीर्यसंपन्नाह्यन्योन्यप्रियदर्शनाः १९ विसंज्ञान्भूमिपान्दृष्ट्वामांचतेप्राहसंस्तदा ॥ ततःप्रहृष्टोबीभत्सुःप्रादाद्धेमविषाणिनाम् २० शतान्यनडुहांपंचद्विजमु ख्येषुभारत ॥ नरंतिदेवोनाभागोयौवनाश्वोमनुर्नच २१ नचराजापृथुर्वैन्योनचाप्यासीद्भगीरथः ॥ ययातिर्नहुषोवापियथाराजायुधिष्ठिरः २२ यथाऽतिमात्रंकौन्तेयः श्रियापरमयायुतः ॥ राजसूयमवाप्यैवंहरिश्चंद्रइवप्रभुः २३ एतांदृष्ट्वाश्रियंपार्थेहरिश्चंद्रेयथाविभो ॥ कथंतुजीवितंश्रेयोममपश्यसिभारत २४ अन्धेनेवयुगंन द्धंविपर्यस्तंनराधिप ॥ कनीयांसोविवर्द्धन्तेज्येष्ठाहीयंतएवच २५ एवंदृष्ट्वानाभिविंदामिशर्मसमीक्षमाणोऽपिकुरुप्रवीर ॥ तेनाहमेवंकृशतांगतश्चविवर्णतांचैवस शोकतांच २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ॥

युगंद्वापराख्यं अंधेनेवविधात्रानद्धंसंवद्धमतएवविपर्यस्तं २५ । २६ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ५३ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

त्वंवैइति । ज्येष्ठाया आपत्यंज्यैष्ठिनेयः । कल्याण्यादीनामिनङ्ढक्च १ अव्युत्पन्नंपरकपटानभिज्ञं । समानार्थंतुल्यधनं । तुल्यमित्रंत्वन्मित्राद्रोहिणं । अद्विषंतंचत्वामपीतिशेषः २ । ३ सप्तगायत्र्यादीनिच्छंदांसि तंतवइवयस्ययज्ञपटस्यतं ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० अंतर्वेद्यांयज्ञे ११ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपे चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ यस्येति । कार्योदर्कनिर्णायकमूहापोहकौशलंप्रज्ञा १ नाविनौरिवेत्यस्वातंत्र्यं द्वितीयोविकल्पः २ आहरिष्यंतिराजानस्तवापिविपुलंधनमित्युक्तंतत्राह भविष्यमिति कृत्यमिदानीमेवानुष्ठेयमर्थंद्यूतेनशत्रुश्रीहरण

धृतराष्ट्रउवाच ॥ त्वंवैज्येष्ठोज्यैष्ठिनेयःपुत्रमापांडवान्द्विषः ॥ द्वेष्टाह्यसुखमादत्तेयथैवनिधनंतथा १ अव्युत्पन्नंसमानार्थंतुल्यमित्रंयुधिष्ठिरम् ॥ अद्विषंतंकथंद्विष्यात्त्वादृशोभरतर्षभ २ तुल्याभिजनवीर्यश्चकथंभ्रातुःश्रियंनृप ॥ पुत्रकामयसेमोहान्मैवंभूःशाम्यमाशुचः ३ अथयज्ञविभूतिंतांकांक्षसेभरतर्षभ ॥ ऋत्विजस्तवतन्वंतुसप्ततंतुंमहाध्वरम् ४ आहरिष्यंतिराजानस्तवापिविपुलंधनम् ॥ प्रीत्याचबहुमानाच्चरत्नान्याभरणानिच ५ अनार्याचरितंतातपरस्वस्पृहणंभृशम् ॥ स्वसंतुष्टःस्वधर्मस्थोयःसवैसुखमेधते ६ अव्यापारःपरार्थेषुनित्योद्योगःस्वकर्मसु ॥ रक्षणंसमुपात्तानामेतद्वैभवलक्षणम् ७ विपत्तिष्वव्यथोदक्षोनित्यमुत्थानवान्नरः ॥ अप्रमत्तोविनीतात्मानित्यंभद्राणिपश्यति ८ बाहूनिवैतान्माच्छेत्सीःपांडुपुत्रास्तथैवते ॥ भ्रातृणांतद्धनार्थेवैमित्रद्रोहंचमाकुरु ९ पांडोःपुत्रान्माद्विषस्वेहराजंस्तथैवतेभ्रातृधनंसमग्रम् ॥ मित्रद्रोहेतातमहानधर्मःपितामहायेतववतेऽपितेषाम् १० अंतर्वेद्यांददद्वित्तंकामाननुभवन्प्रियान् ॥ क्रीडन्स्त्रीभिर्निरातंकःप्रशाम्यभरतर्षभ ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ यस्यनास्तिनिजाप्रज्ञाकेवलंतुबहुश्रुतः ॥ नसजानातिशास्त्रार्थंदर्वीसूपरसानिव १ जानन्वैमोहयसिमांनाविनौरिवसंयता ॥ स्वार्थेकिंनावधानंतेउताहोद्वेष्टिमांभवान् २ नसंतीमेधार्तराष्ट्रायेषांत्वमनुशासिता ॥ भविष्यमर्थमाख्यासिसर्वदाकृत्यमात्मनः ३ परनेयोऽग्रणीर्यस्यसमार्गान्प्रतिमुह्यति ॥ पंथानमनुगच्छेयुःकथंतस्यपदानुगाः ४ राजन्परिणतप्रज्ञोवृद्धसेवीजितेंद्रियः ॥ प्रतिपन्नान्स्वकार्येषुसंमोहयसिनोभृशम् ५ लोकवृत्ताद्राजवृत्तमन्यदाहबृहस्पतिः ॥ तस्माद्राज्ञाऽप्रमत्तेनस्वार्थश्चिंत्यःसदैवहि ६ क्षत्रियस्यमहाराजजयेवृत्तिःसमाहिता ॥ सवैधर्मस्त्वधर्मोवास्ववृत्तौकापरीक्षणा ७ प्रकालयेद्दिशःसर्वाःप्रतोदेनेवसारथिः ॥ प्रत्यमित्रश्रियंदीप्तांजिघृक्षुर्भरतर्षभ ८ प्रच्छन्नोवाप्रकाशोवायोगोयोऽरिंप्रबाधते ॥ तद्वैशस्त्रंशस्त्रविदांनशस्त्रंछेदनंस्मृतम् ९ शत्रुश्चैवहिमित्रंचनलेख्यंनचमातृका ॥ योवैसंतापयतियंसशत्रुःप्रोच्यतेनृप १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रूपंप्रयोजनं तद्भविष्यंयज्ञकालिकंवदसि ३ ननुविदुरोद्यूतंनमन्यतेइत्याशंक्याह परनेयइति । अस्माकमग्रणीस्त्वं विदुरशिक्षणीयोमाभूरित्यर्थः ४ जानन्नेवाहंतवहितंवदामीतिचेत्तत्राह राजन्निति । मोहमेवददासि नतुहितंवदसीत्यर्थः ५ प्रशाम्यभरतर्षभेतित्वदुक्तोनिवृत्तिरूपोधर्मो बुभूषुणामस्माकंनेष्टइत्याह लोकेत्यादिना ६।७।८ । ९ ननुविप्रियकर्त्ताशत्रुर्नचपांडवास्तथासंतीत्याशंक्याह शत्रुरिति १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ । १२ । १३ । ब्राह्मणंसंन्यासिनम् १४ साधारणीतुल्यावृत्तिर्जीविका एकामिषत्वमित्यर्थः १५ । १६ । १७ मातेरोचिष्टरुचिकरीमाभूत् । सत्ववतांबुद्धिमतां । नयोनीतिः । धिष्ठितःस्थितः । अयंनयोधीमद्भिःशिरसावोढव्यइत्यर्थः १८ जन्मवृद्धिमिवजन्मप्रभृतिजीवदेहादेर्यावृद्धिःस्वाभाविकीतामिव । एधतेवर्धते । सद्योऽर्थानांवृद्धिर्येनससद्योवृद्धिः । विक्रमःपराक्रमः १९ नाप्राप्येति । पांडवैश्वर्यमप्राप्यअनवाप्य अदृष्ट्वेतियावत् । संशयोवितर्कोनभविष्यतिनाभविष्यत् । वितर्कमेवाह अवाप्स्येइति । पांडवैश्वर्यंदृष्ट्वाइदंहर्त्तव्यंवामयामर्त्तव्यंवेत्येववितर्कोजातइत्यर्थः २० अस्थिरावृद्धिर

असंतोषःश्रियोमूलंतस्मात्तंकामयाम्यहम् ॥ समुच्छ्रयेयोयततेसराजन्परमोनयः ११ ममत्वंहिनकर्त्तव्यमैश्वर्येवाधनेऽपिवा ॥ पूर्वावाप्तंहरंत्यन्येराजधर्मंहि तंविदुः १२ अद्रोहसमयंकृत्वाचिच्छेदनमुचेःशिरः ॥ शक्रःसाऽभिमतातस्यरिपौवृत्तिःसनातनी १३ द्वावेतौग्रसतेभूमिःसर्पोबिलशयानिव ॥ राजानंचाविरो द्धारंब्राह्मणंचाप्रवासिनम् १४ नास्तिवैजातितःशत्रुःपुरुषस्यविशांपते ॥ येनसाधारणीवृत्तिःसशत्रुर्नेतरोजनः १५ शत्रुपक्षंसमृध्यंतंयोमोहात्समुपेक्षते ॥ व्याधि राप्यायितइवतस्यमूलंछिनत्तिसः १६ अल्पोऽपिह्यरिरत्यर्थंवर्धमानःपराक्रमैः ॥ वल्मीकोमूलजइवग्रसतेवृक्षमंतिकात् १७ आजमीढरिपोर्लक्ष्मीर्मातेरो चिष्टभारत ॥ एषभारःसत्ववतांनयःशिरसिधिष्ठितः १८ जन्मवृद्धिमिवार्थानांयोवृद्धिमभिकांक्षते ॥ एधतेज्ञातिषुसवैसद्योवृद्धिर्हिविक्रमः १९ नाप्राप्यपांडवै श्वर्यंसंशयोमेभविष्यति ॥ अवाप्स्येवाश्रियंतांहिशिष्येवानिहतोयुधि २० एतादृशस्यकिंमेऽद्यजीवितेनविशांपते ॥ वर्धंतेपांडवानित्यंवयंत्वस्थिरवृद्धयः २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ शकुनिरुवाच ॥ यांत्वमेतांश्रियंदृष्ट्वापांडुपुत्रेयुधि ष्ठिरे ॥ तप्यसेतांहरिष्यामिद्यूतेनजयतांवर १ आहूयतांपरंराजन्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अगत्वासंशयमहमयुध्वाचचमूमुखे २ अक्षान्क्षिपन्नक्षतःसन्विद्वान विदुषोजये ॥ ग्लहान्धनूंषिमेविद्धिशरानक्षांश्चभारत ३ अक्षाणांहृदयंमेज्यांरथंविद्धिममास्फुरम् ४ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ अयमुत्सहतेराजन्श्रियमाहर्तुम क्षवित् ॥ द्यूतेनपांडुपुत्रेभ्यस्तदनुज्ञातुमर्हसि ५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ स्थितोऽस्मिशासनेभ्रातुर्विदुरस्यमहात्मनः ॥ तेनसंगम्यवेत्स्यामिकार्यस्या स्यविनिश्चयम् ६ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ व्यपनेष्यतितेबुद्धिंविदुरोमुक्तसंशयः ॥ पांडवानांहितेयुक्तोनतथाममकौरव ७ नारभेतान्यसामर्थ्या त्पुरुषःकार्यमात्मनः ॥ मतिसाम्यंद्वयोर्नास्तिकार्येषुकुरुनंदन ८ भयंपरिहरन्मंदआत्मानंपरिपालयन् ॥ वर्षासुक्लिन्नकटवत्तिष्ठन्नेवावसीदति ९ नव्याधयोना पियमःप्राप्तुंश्रेयःप्रतीक्षते ॥ यावदेवभवेत्कल्पस्तावच्छ्रेयःसमाचरेत् १० ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ सर्वथापुत्रबलिभिर्विग्रहोमेनरोचते ॥ वैरं विकारंसृजतितद्धिशस्त्रमनायसम् ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हितावृद्धिःसंपद्येषां २१ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ यांत्वमिति १ । २ ग्लहान् पणान् ३ आस्फुरंअक्षविन्यासपातनादिस्थानम् ४ । ५ ६ । ७ नारभेतेति । परबुद्धिर्विनाशायेतिभावः ८ भयंभयशंकाहेतुंद्यूतादिकंपरिहरन् ९ कल्पःसमर्थः १० विकारं पूर्वावस्थाच्युतिं । अनायसमलोहजम् ११ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अनर्थंयतारूपमनर्थहेतुं । संग्रंथनंगुंफनं १२ पुराणैर्नलादिभिः । व्यवहारःप्रवृत्तिः । प्रणीतःअनुष्ठितः । अत्ययोनाशः । संप्रहारोयुद्धं १३ स्वर्गद्वारंसुखद्वारं शत्रूणामभिभवोधनलाभश्चसुखंतच्चनकेवलेनधनेनयज्ञादिद्वारावा । अतएवविशिष्टंश्रेष्ठंदुरोदरंद्यूतम् १४ उपाक्रम्यसंस्मृत्य भाविभवितुमैश्वर्यकर्तुंशीलमस्येतिभावि नश्रेयस्करमित्यर्थः १५ दृष्टंज्ञातं बुद्धिविद्यानुगेन बुद्धिरूहापोहकौशलं विद्याशास्त्राध्ययनं दिव्यंज्ञानंवा १६ परंमप्रयत्नादधिकं दुस्तरंयत्नशतेनाप्यपरिहार्यम् १७ क्रोशमात्रंआयतांदीर्घां तद्विस्तारांक्रोशमानवि

अनर्थमर्थंमन्यसेराजपुत्रसंग्रंथनंकलहस्यातियाति ॥ तद्वैप्रवृत्तंतुयथाकथंचित्सृजेदसीन्निशितान्सायकांश्च १२ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ द्यूतेपुराणैर्व्यवहारःप्रणीतस्तत्रात्ययोनास्तिनसंप्रहारः ॥ तद्रोचतांशकुनेर्वाक्यमद्यसभांक्षिप्रंत्वमिहाज्ञापयस्व १३ स्वर्गद्वारंदीव्यतांनोविशिष्टंतद्वर्तिनांचापितथैवयुक्तम् ॥ भवेदेवंह्यात्मनातुल्यमेवदुरोदरंपांडवैस्त्वंकुरुष्व १४ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ वाक्यंनमेरोचतेयत्त्वयोक्तंयत्तेप्रियंतत्क्रियतांनरेन्द्र ॥ पश्चात्तप्स्यसेतदुपाक्रम्यवाक्यंनहीदृशंभाविवचोहिधर्म्यम् १५ दृष्टंह्येतद्विदुरेणैवसर्वंविपश्चिताबुद्धिविद्यानुगेन ॥ तदेवैतदवशस्याभ्युपैतिमहद्भयंक्षत्रियजीवघाति १६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वाधृतराष्ट्रोमनीषीदैवंमत्वापरमंदुस्तरंच ॥ शशासोच्चैःपुरुषान्पुत्रवाक्येस्थितोराजादैवसंमूढचेताः १७ सहस्रस्तंभांहेमवैदूर्यचित्रांशतद्वारांतोरणस्फाटिकाख्याम् ॥ सभामग्र्यांक्रोशमात्रायतांमेतद्विस्तारामाशुकुर्वन्तुयुक्ताः १८ श्रुत्वातस्यत्वरितानिर्विशंकाःप्राज्ञादक्षास्तांतदाचक्रुराशु ॥ सर्वद्रव्याण्युपजन्हुःसभायांसहस्रशःशिल्पिनश्चैवयुक्ताः १९ कालेनाल्पेनाथनिष्ठांगतांतांसभांरम्यांबहुरत्नांविचित्राम् ॥ चित्रैर्हैमैरासनैरभ्युपेतामाचख्युस्तेतस्यराज्ञःप्रतीताः २० ततोविद्वान्विदुरंमंत्रिमुख्यमुवाचेदंधृतराष्ट्रोनरेन्द्रः ॥ युधिष्ठिरंराजपुत्रंचगत्वामद्वाक्येनक्षिप्रमिहानयस्व २१ सभेयंमेबहुरत्नाविचित्राशय्यासनैरुपपन्नामहार्हैः ॥ सादृश्यतांभ्रातृभिःसार्द्धमेत्यसुहृद्द्यूतंवर्त्ततामत्रचेति २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरानयनेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ मतमाज्ञायपुत्रस्यधृतराष्ट्रोनराधिपः ॥ मत्वाचदुस्तरंदैवमेतद्राजंश्चकारह १ अन्यायेनतथोक्तस्तुविदुरोविदुषांवरः ॥ नाभ्यनंदद्वचोभ्रातुर्वचनंचेदमब्रवीत् २ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ नाभिनन्देनृपतेप्रैषमेतंमैवंकृथाःकुलनाशाद्बिभेमि ॥ पुत्रैर्भिन्नैःकलहस्तेध्रुवंस्यादेतच्छंकेद्यूतकृतेनरेन्द्र ३ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ नेहक्षत्तःकलहस्तप्स्यतेमांनचेद्दैवंप्रतिलोमंभविष्यत् ॥ धात्रातुदिष्टस्यवशेकिलेदंसर्वंजगच्चेष्टतिनस्वतंत्रम् ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्तारां । युक्ताः सन्नद्धाः १८ । १९ निष्ठांनिष्पन्नत्वं । हैमैरास्तरैरितिपाठेसुवर्णतंतुनिर्मितैःकशिपुभिः २० । २१ । २२ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ मतयाज्ञायेति १ । २ प्रैषमाज्ञावचनं । द्यूतकृतेद्यूतनिमित्तं ३ दिष्टस्यदैवस्यवशे धात्रास्थापयित्राअंतर्यामिणाप्रयोजकेन इदंजगच्चेष्टति तथाचश्रुतिः । 'एषह्येवसाधुकर्मकारयतितंयमेभ्योलोकेभ्यउन्निनीषते । एषह्येवासाधुकर्मकारयतितंयमधोनिनीषते' इति पूर्वकर्मापेक्षईशएवसत्यसतिवामार्गेप्रवर्त्तयतीतिश्रुतेरर्थः । तिष्ठतीतिपाठेकार्यमनुतिष्ठतीत्यर्थः ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

५ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ॥ ततइति १ तत्पुरमितिसंबंधः द्विजातिभिस्त्रैवर्णिकैः२।३ तंप्रतिधृतराष्ट्रंअपृच्छत् ४ कुशलेनअस्मत्कुशलहेतोः ५ आत्मरतिःआत्मनःस्वस्योत्कर्षएवरतिर्यस्य । नतुधर्ममन्वीक्षतेइतिभावः । दृढात्मेतिपाठे कठिनचित्तः ६ अव्ययंधनादेरविनाशम् ७ रम्यतांक्रीडाक्रीयताम् ८ दुरोदराद्यूतकाराः । कितवान्धूर्त्तान्कपटिनइतियावत् । इत्यागतःइतिहेतोः जुषस्वरोचय ९ बुद्ध्यमानः । 'अन्येजायांपरिमृशंत्यस्ययस्यागृध्रद्वेदनेवाज्यक्षः । पितामाताभ्रातरएनमाहुरजानीमोनयताबद्धमेतम्'इतिश्रुत्युक्तान्द्यूतदोषान्जानन् । अक्षःपाशोयस्यवेदनेबुद्धौ अगृध्रत्गर्धकृतवान् । वाजीवेगवान् अक्षैर्दीव्येइतियस्यबुद्धि

तदद्यविदुरप्राप्यराजानंममशासनात् ॥ क्षिप्रमानयदुर्धर्षंकुन्तीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूत० युधिष्ठिरानयनेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःप्रायाद्विदुरोश्वैरुदारैर्महाजवैर्बलिभिःसाधुदान्तैः ॥ बलान्नियुक्तोधृतराष्ट्रेणराज्ञामनीषिणांपांडवानांसकाशे १ सोऽभिपत्यतदध्वानमासाद्यनृपतेःपुरम् ॥ प्रविवेशमहाबुद्धिःपूज्यमानोद्विजातिभिः २ सराजगृहमासाद्यकुबेरभवनोपमम् ॥ अभ्यागच्छतधर्मात्माधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरम् ३ तंवैराजासत्यधृतिर्महात्माअजातशत्रुर्विदुरंयथावत् ॥ पूजापूर्वंप्रतिगृह्याजमीढस्ततोऽपृच्छद्धृतराष्ट्रंसपुत्रम् ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ विज्ञायतेतेमनसोऽप्रहर्षःकच्चित्क्षत्तःकुशलेनागतोऽसि ॥ कच्चित्पुत्राःस्थविरस्यानुलोमावशानुगाश्चापिविशोऽथकच्चित् ५ ॥ विदुरउवाच ॥ राजामहात्माकुशलीसपुत्रआस्तेवृतोज्ञातिभिरिन्द्रकल्पः ॥ प्रीतोराजन्पुत्रगुणैर्विनीतोविशोकएवात्मरतिर्महात्मा ६ इदंतुत्वांकुरुराजोऽभ्युवाचपूर्वंपृष्ट्वाकुशलंचाव्ययंच ॥ इयंसभात्वत्सभातुल्यरूपाभ्रातृणांतेदृश्यतामेत्यपुत्र ७ समागम्यभ्रातृभिःपार्थतस्यांसुहृद्द्यूतंक्रियतांरम्यतांच ॥ प्रीयामहेभवतांसंगमेनसमागताःकुरवश्चापिसर्वे ८ दुरोदराविहितायेतुतत्रमहात्मनाधृतराष्ट्रेणराज्ञा ॥ तान्द्रक्ष्यसेकितवान्सन्निविष्टानित्यागतोऽहंनृपतेतज्जुषस्व ९ युधिष्ठिरउवाच ॥ द्यूतेक्षत्तःकलहोविद्यतेनःकोवैद्यूतंरोचतेबुध्यमानः ॥ किंवाभवान्मन्यतेयुक्तरूपंभवद्वाक्येसर्वएवस्थिताःस्म १० विदुरउवाच ॥ जानाम्यहंद्यूतमनर्थमूलंकृतश्चयत्नोऽस्यमयानिवारणे ॥ राजाचमांप्राहिणोत्त्वत्सकाशंश्रुत्वाविद्वन्श्रेयइहाचरस्व ११ युधिष्ठिरउवाच ॥ केतत्रान्येकितवादीव्यमानाविनाराज्ञोधृतराष्ट्रस्यपुत्रैः ॥ पृच्छामित्वांविदुरब्रूहिनस्तान्यैर्दीव्यामःशतशःसन्निपत्य १२ ॥ विदुरउवाच ॥ गांधारराजःशकुनिर्विशांपतेराजाऽतिदेवीकृतहस्तोमताक्षः ॥ विविंशतिश्चित्रसेनश्चराजासत्यव्रतःपुरुमित्रोजयश्च १३ ॥ ॥ ॥

रुत्पन्नासस्यद्यएवपराभूयतइत्यर्थः । तथाऽपि'आज्ञागुरूणांह्यविचारणीया'इतिन्यायेनतत्त्वदुक्तमवश्यमनुतिष्ठेयमित्याह किंत्वेति । सर्वेवयंपांडवाः १० द्यूतेकृतेइहलोकहानिर्गुर्वाज्ञोल्लंघनेपरलोकहानिरतःश्रेयआमुष्मिकंहितं गुर्वाज्ञापालनंप्रशस्तं तदेवआचरेत्यर्थः ११ शतशःशतेनधनेन असंख्यातेनेत्यर्थः सन्निपत्यसंगम्य १२ अतिअतिक्रम्यमर्यादांदेवितुंशीलमस्यसःअतिदेवी युष्मद्देहदारादिकमपिपणीकरिष्यतीत्यर्थः । कृतहस्तःयथेष्टमक्षपातनेकुशलः यतोमताक्षःज्ञाताक्षतत्त्वः । यद्वा अतिदेवीकृतहस्तइत्येकंपदं देवीराज्ञीद्रौपदीतस्यांकृतोव्यापारितोहस्तोयैस्ते तदभिलाषवंतोदुर्योधनाद्यास्तानप्यतिक्रांतः अतिदेवीकृतहस्तः । तेद्रौपदींहर्तुमेवेच्छंति अयंतुद्यूतेनहरिष्यतीत्यर्थः १३ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

महाभयाःमहत्वभयंयेभ्यस्ते मायोपधाःकपटपुरस्कारशीलाः १४ दुरोदरंद्यूतं । 'दुरोदरोद्यूतकारेपणेद्यूतेदुरोदरम्' इतिविश्वः १५ ननिवर्त्ते निवृत्तंमांपरेकृपणोऽयमितिवक्ष्यंतीतिभावः १६ प्रायात्रिकं प्रकृष्टाधनदारादिसहितायात्राप्रयात्रा तस्यामुपयुक्तंसर्वंप्रायात्रिकंशकटवाम्यादि । सगणोभ्रात्रादिगणयुक्तः । सानुयात्रःसर्वसेवकयुक्तः । आदिअतुंशीलमस्यतव आदिक्कतांतमुखं कृत्वाविधाय १७ मनुजानंतोऽपिकुलक्षयावहायद्यूतायकुतोनिर्गताइत्यतआह दैवमिति । दैवंप्राक्तनंकर्म धातुस्तदनुरोधेनप्रवर्तयितुः सितःबद्धः १८ क्षत्त्राविदुरेण

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ महाभयाःकितवाःसन्निविष्टामायोपधादेवितारोऽत्रसंति ॥ धात्रातुदिष्टस्यवशेकिलेदंसर्वंजगत्तिष्ठतिनस्वतंत्रम् १४ नाहंराज्ञोधृतराष्ट्रस्यशासनान्नगंतुमिच्छामिकवेदुरोदरम् ॥ इष्टोहिपुत्रस्यपितासदैवतदस्मिकर्त्ताविदुरात्थमांयथा १५ नचाकामःशकुनिनादेविताऽहंनचेन्मांजिष्णुराह्वयितासभायाम् ॥ आहूतोहंननिवर्त्तेकदाचित्तदाहितंशाश्वतंवैव्रतंमे १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वाविदुरंधर्मराजःप्रायात्रिकंसर्वमाज्ञाप्यतूर्णम् ॥ प्रायाच्छ्वोभूतेसगणःसानुयात्रःसहस्त्रीभिर्द्रौपदीमादिकृत्वा १७ दैवंहिप्रज्ञांमुष्णातिचक्षुस्तेजइवापतत् ॥ धातुश्चवशमन्वेतिपाशैरिवनरःसितः १८ इत्युक्त्वाप्रययौराजासहक्षत्त्रायुधिष्ठिरः ॥ अमृष्यमाणस्तस्याथसमाह्वानमरिन्दमः १९ बाल्हिकेनरथंयत्तमास्थायपरवीरहा ॥ परिच्छन्नोययौपार्थोभ्रातृभिःसहपांडवः २० राजश्रियादीप्यमानोययौब्रह्मपुरःसरः ॥ धृतराष्ट्रेणचाहूतःकालस्यसमयेनच २१ सहास्तिनपुरंगत्वाधृतराष्ट्रगृहंययौ ॥ समियायचधर्मात्माधृतराष्ट्रेणपांडवः २२ तथाभीष्मेणद्रोणेनकर्णेनचकृपेणच ॥ समियाययथान्यायंद्रौणिनाचविभुःसह २३ समेत्यचमहाबाहुःसोमदत्तेनचैवह ॥ दुर्योधनेनशल्येनसौबलेनचवीर्यवान् २४ येचान्येतत्रराजानःपूर्वमेवसमागताः ॥ दुःशासनेनवीरेणसर्वैर्भ्रातृभिरेवच २५ जयद्रथेनचतथाकुरुभिश्चापिसर्वशः ॥ ततःसर्वैर्महाबाहुर्भ्रातृभिःपरिवारितः २६ प्रविवेशगृहंराज्ञोधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥ ददर्शतत्रगांधारींदेवींपतिमनुव्रताम् २७ स्नुषाभिःसंवृतांशश्वत्ताराभिरिवरोहिणीम् ॥ अभिवाद्यसगांधारींतयाचप्रतिनंदितः २८ ददर्शपितरंवृद्धंप्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् २९ राज्ञामूर्द्धन्युपाघ्रातास्तेचकौरवनंदनाः ॥ चत्वारःपांडवाराजन्भीमसेनपुरोगमाः ३० ततोहर्षःसमभवत्कौरवाणांविशांपते ॥ तान्दृष्ट्वापुरुषव्याघ्रान्पांडवान्प्रियदर्शनान् ३१ विविशुस्तेऽभ्यनुज्ञातारत्नवंतिगृहाणिच ॥ ददृशुश्चोपयातांस्तान्द्रौपदीप्रमुखाःस्त्रियः ३२ याज्ञसेन्याःपरामृद्धिंदृष्ट्वाप्रज्वलितामिव ॥ स्नुषास्ताधृतराष्ट्रस्यनातिप्रमनसोऽभवन् ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१९ बाल्हिकदेशजेनाश्वेन जातावेकवचनं । 'अथबाल्हीकंबाल्हिकंधीरहिंगुनोः । द्वावेतौपुंसिदेशस्यप्रभेदेतुरगांतरे' इतिमेदिनी । परिच्छन्नःपरिवृतो भ्रातृभिः तैश्चसह । परिच्छिन्नइतिपाठेअल्पपरिवारः २० ब्रह्मपुरःसरोब्राह्मणपुरःसरः कालस्यसमयेनसंकेतेन अमुकस्मिन्दिनेआगंतव्यमित्येवंरूपेण २१ समियायधृतराष्ट्रेणसहसंगतः तेनपरिष्वक्तइत्यर्थः २२ २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ददर्शपितरं धृतराष्ट्रंप्रतिपुनरागतइत्यर्थः २९ एवमन्येऽपिचक्रुरित्याह राज्ञेति । राज्ञाधृतराष्ट्रेण ३० । ३१ । ३२ प्रमनसःसंतुष्टचित्ताः ३३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

संविदंमिथःकथां व्यायामःश्रमःपूर्वोयेषातानि प्रतिकर्मकेशप्रसाधनादिपरिष्कारं ३४ । ३५ । ३६ रतिविहारिणां स्त्रीसंगेनक्रीडतां ३७ । ३८॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ प्रविश्येति १ समेयानाःयथार्हमाशीर्नत्यादिनासंगतिंकुर्वाणाः स्पर्ध्यानिस्पर्धाकराणि पश्यतांस्पृहणीयानीतियावत् २ । ३ उपस्तीर्णाआस्फुराख्येनाक्षपातनवाससा उपरिस्तीर्णा कृतक्षणाःकृतसंकेताः उप्त्वापातयित्वा ४ निकृतिर्वंचनं । देवनंद्यूतं । पापंपापहेतुः । यतोनचनीतिः । द्यूतेसत्यंनास्तीत्यर्थः ५ निकृतौशाठ्ये एतंशाठ्येन ६ संख्यासम्यक्ख्यानंजयपराजयद्वारविवेकं । निकृतौछलेपरेणक्रियमाणे विधिज्ञोद्यूतेतिकर्त्तव्यताऽभिज्ञः यश्चमहामतिर्जयावहंपणंकृत्वापराजयावहंचिकित्सति सद्यूतंजानातिसचप्रक्रियासुद्यूतक्रियासुसर्वंकर्त्तुंसहतेउत्स

ततस्तेपुरुषव्याघ्रागत्वास्त्रीभिस्तुसंविदम् ॥ कृत्वाव्यायामपूर्वाणिकृत्यानिप्रतिकर्मच ३४ ततःकृताह्निकाःसर्वेदिव्यचंदनभूषिताः ॥ कल्याणमनसश्चैवब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच ॥ मनोज्ञमशनंभुक्त्वाविविशुःशरणान्यथ ३५ उपगीयमानानारीभिरस्वपन्कुरुपुंगवाः ॥ अनंतरंचतत्प्राप्यप्रीताःपरपुरंजयाः ३६ जगामतेषांसारात्रिःपुण्यारतिविहारिणाम् ॥ स्तूयमानाश्चविश्रान्ताःकालेनिद्रामथात्यजन् ३७ सुखोषितास्तेरजनींप्रातःसर्वेकृताह्निकाः॥ सभांरम्यांप्रविविशुःकितवैरभिनंदिताः ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरसमागमेऽष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रविश्यतांसभांपार्थायुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ समेत्यपार्थिवान्सर्वान्पूजार्हानभिपूज्यच १ यथावयःसमेयानाउपविष्टायथार्हतः ॥ आसनेषुविचित्रेषुस्पर्ध्यास्तरणवत्सुच २ तेषुतत्रोपविष्टेषुसर्वेष्वथनृपेषुच ॥ शकुनिःसौबलस्तत्रयुधिष्ठिरमभाषत ३ ॥ शकुनिरुवाच ॥ उपस्तीर्णासभाराजन्सर्वेत्वयिकृतक्षणाः ॥ अक्षानुप्त्वादेवनस्यसमयोऽस्तुयुधिष्ठिर ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच॥ निकृतिर्देवनंपापंनक्षात्रोऽत्रपराक्रमः ॥ नचनीतिर्ध्रुवाराजन्किंत्वंद्यूतंप्रशंससि ५ नहिमानंप्रशंसंतिनिकृतौकितवस्यहि ॥ शकुनेमैवंनोजैषीरमार्गेणनृशंसवत् ६ ॥ शकुनिरुवाच ॥ योवेत्तिसंख्यांनिकृतौविधिज्ञश्चेष्टास्वखिन्नःकितवोऽक्षजासु ॥ महामतिर्यश्चजानातिद्यूतंसवैसर्वंसहतेप्रक्रियासु ७ अक्षग्लहःसोऽभिभवेत्परंनस्तेनैवदोषोभवतीहपार्थ ॥ दीव्यामहेपार्थिवमाविशंकांकुरुष्वपाणंचचिरंचमाकृथाः ८ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ एवमाहायमसितोदेवलोमुनिसत्तमः ॥ इमानिलोकद्वाराणियोवैभ्राम्यतिसर्वदा ९ इदंवैदेवनंपापंनिकृत्याकितवैःसह ॥ धर्मेणतुजयोयुद्धेतत्परंनतुदेवनम् १० नार्याम्लेच्छंतिभाषाभिर्माययानचरन्त्युत॥ अजिह्ममशठंयुद्धमेतत्सत्पुरुषव्रतम् ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हते ७ यत्तुदेवनंपापमित्युक्तंतत्राह अक्षग्लहइति । पाशाधीनोग्लहः पणोजयपराजयरूपोव्यवहारः सप्रतिकूलश्चेन्नोयुष्माकमस्माकंचदीव्यतांमध्येपरमभिभवेत् । तेनैवअक्षग्लहेनैव दोषःपराभवाख्योभवतिनत्वत्रस्वेच्छयाकपटंकर्त्तुंशक्यं दैवाधीनत्वादक्षपातस्येत्यर्थः । पाणंपणनीयद्रव्यंचकुरुष्व । वचनेनप्रत्यक्षेणवापुरःकुरुष्वेत्यर्थः ८ अयमसितः योलोकद्वाराणिस्वर्गापवर्गप्रापकाणिकर्मज्ञानादीनिभ्राम्यति तेषुसंचरतिसोऽयमेवमाहेतिसंबंधः ९ द्विविधंदेवनमक्षैःशास्त्रैश्च तत्राद्यंनिंदित्वापरंप्रशंसति इदंवेति १० म्लेच्छंत्यपशब्दंकुर्वंति भाषाभिर्गीर्भिः। माययाकपटेन नचरंति नकर्मकुर्वंति । वाचा देहेनचकौटिल्यंनकुर्वंतीतिभावः । अतएवअजिह्मंअकुटिलं । अशठं कुटिलपुरुषहीनम् ११ ॥ ५२ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ब्राह्मणार्थायब्राह्मणप्रयोजनाय शिक्षितुंविद्यामुपादातुंयतामहे येनंवित्तेन तद्वैवित्तमपहर्त्तुंमाऽतिदेवीः सर्वस्वस्यपणीकरणेनातिद्यूतंमाकृथाः १२ नन्वक्षपाताधीनोजयस्तवापिसमानइत्याशंक्याह निकृत्येति । निकृत्या नीचकर्मणा । इहकितवस्यएतद्वृत्तंकृतिनोनपूज्यते सतांनप्रशस्यमित्यर्थः १३ निकृत्याजीगीषाख्येननीचकर्मणा 'बहूनिमेअकृताकर्त्वानियुध्यैत्वेनसंत्वेनपृच्छै' इतिमंत्रवर्णाद्युद्धे नवादेनवाजिगीषानीचमेवकर्म तथाऽपिजनाः व्यावहारिकालोकास्तां जिगीषयाशत्रुंप्रति गतिंनिकृतिं नीचकर्मत्वेननाहुः श्रुतेर्विरक्तविषयत्वादित्यर्थः । आकृताकर्त्तुमयोग्यानिकर्त्वानि कर्त्तव्यानिभविष्यंति । तान्येवाह त्वेनएकेनयुध्यै त्वेनसंपृच्छै इतिश्रुत्यर्थः १४ दार्ष्टांतिकमाहअक्षैरिति १५ । १६ एवंत्वंनिकृतिंछलंमन्यसेतर्हिश्रोत्रियादश्रोत्रियइव विद्यावतोमत्तःपराभवभीतस्त्वं

शक्तितोब्राह्मणार्थायशिक्षितुंप्रयतामहे ॥ तद्वैवित्तंमाऽतिदेवीर्माजैषीःशकुनेपरान् १२ निकृत्याकामयेनाहंसुखान्युतधनानिवा ॥ कितवस्येहकृतिनोवृत्तमेतन्नपूज्यते १३ ॥ ॥ शकुनिरुवाच ॥ ॥ श्रोत्रियःश्रोत्रियानेतिनिकृत्यैवयुधिष्ठिर ॥ विद्वानविदुषोऽभ्येतिनाहुस्तांनिकृतिंजनाः १४ अक्षैर्हिशिक्षितोऽभ्येतिनिकृत्यैवयुधिष्ठिर ॥ विद्वानविदुषोऽभ्येतिनाहुस्तांनिकृतिंजनाः १५ अकृतास्त्रंकृतास्त्रश्चदुर्बलंबलवत्तरः ॥ एवंकर्मसुसर्वेषुनिकृत्यैवयुधिष्ठिर ॥ विद्वानविदुषोऽभ्येतिनाहुस्तांनिकृतिंजनाः १६ एवंत्वंमामिहाभ्येत्यनिकृतिंयदिमन्यसे ॥ देवनाद्विनिवर्त्तस्वयदितेविद्यतेभयम् १७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ आहूतोननिवर्त्तेयमितिमेव्रतमाहितम् ॥ विधिश्चबलवान्राजन्दिष्टस्यास्मिवशेस्थितः १८ अस्मिन्समागमेकेनदेवनंमेभविष्यति ॥ प्रतिपाणश्चकोऽन्योऽस्तिततोद्यूतंप्रवर्त्तताम् १९ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ अहंदाताऽस्मिरत्नानांधनानांचविशांपते ॥ मदर्थेदेविताचायंशकुनिर्मातुलोमम २० युधिष्ठिरउवाच ॥ अन्येनान्यस्यवैद्यूतंविषमंप्रतिभातिमे ॥ एतद्विद्वन्नुपादत्स्वकाममेवंप्रवर्त्तताम् २१ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतप॰युधिष्ठिरशकुनिसंवादेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ उपोह्यमानेद्यूतेतुराजानःसर्वएवते ॥ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यविविशुस्तांसभांततः १ भीष्मोद्रोणःकृपश्चैवविदुरश्चमहामतिः ॥ नातिप्रीतेनमनसातेऽन्ववर्त्तन्तभारत २ तेद्वन्द्वशःपृथक्चैवसिंहग्रीवामहौजसः ॥ सिंहासनानिभूरीणिविचित्राणिचभेजिरे ३ शुशुभेसासभाराजन्राजभिस्तैःसमागतैः ॥ देवैरिवमहाभागैःसमवेतैस्त्रिविष्टपम् ४ सर्वेवेदविदःशूराःसर्वेभास्वरमूर्त्तयः ॥ प्रावर्त्ततमहाराजसुहृद्द्यूतमनंतरम् ५ युधिष्ठिरउवाच ॥ अयंबहुधनोराजन्सागरावर्त्तसंभवः ॥ मणिर्हारोत्तरःश्रीमान्कनकोत्तमभूषणः ६ एतद्राजन्ममधनंप्रतिपाणोऽस्तिकस्तव ॥ येनमांत्वंमहाराजधनेनप्रतिदीव्यसे ७ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ संतिमेमणयश्चैवधनानिसुबहूनिच ॥ मत्सरश्चनमेऽर्थेषुजयस्वैनंदुरोदरम् ८ ॥ ॥

द्यूताद्विनिवर्त्तस्वेत्यर्थः १७ विधिःकारयिताऽन्तर्यामी दिष्टंदैवं १८ प्रतिपाणश्चकोऽन्योऽस्ति । प्रतिपाणःपणप्रतिभूः । तवाल्पधनत्वान्मत्तुल्योधनिकःकोऽन्योदेविताऽस्तीतिभावः । पणश्चेबहिकोन्यस्तइतिपाठेतु पणःपणनकर्त्ताकोन्यस्तस्त्वया मृत्युमुखेइतिशेषः । तवमयासहदेवितुमनर्हत्वादितिभावः १९ । २० । २१ ॥ इतिस॰नी॰भा॰भा॰एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ उपोह्यमाने उपस्थाप्यमाने १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ प्रतिपाणःएतत्तुल्यमौल्यंद्यूतार्थस्थापितंवस्तु ७ दुरोदरंपणं अर्थेषुत्वयास्थापितेषु मत्सरोहीनमौल्यत्वादिदोषबुद्धिः ८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ मत्तेति । कैतवकेन कितवैर्निर्वर्त्तितेनकपटेन अरीहणादित्वादुञ् मत्तगर्वित १ साष्टपलशतंसुवर्णानांनिष्कः भांडि न्योमंजूषाः कुंडिन्यइतिपाठे कुंडिन्यःपात्रविशेषाः भरिताःपूरिताः हिरण्यंधनं जातरूपमकुप्यंस्वर्णरौप्यात्मकम् २ । ३ सहस्रसमितःसहस्ररथतुल्यः । वैयाघ्रोव्याघ्रचर्मावनद्धः । स्वच क्रोपस्करइतिपाठेस्वस्यचक्रंसमुदायस्तत्रोपस्करउल्लासादिनाशत्रप्रतिकारेयत्नोयेनसः । किंकिणीनांक्षुद्रघंटिकानांजालेनसंवृतः ४ उपात्रहदानीतवान् ५ कुररःपक्षिविशेषस्तेनतुल्यप्रभाः कुररच्छायाः । कुमुदच्छायाःइतिपाठांतरं । एषांपदाद्भूमौन्यस्ताद्भूमिमुपस्पृशन्भूचरोनमुच्येत । अतिदूरस्थोऽपिभूचरएषांपादाक्रांतएवभवतीत्यर्थः । येनमुच्यंतेपदाभूमिमुपस्पृशन्निति पाठे उ

वैशंपायनउवाच ॥ ततोजग्राहशकुनिस्तानक्षानक्षतत्त्ववित् ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ ९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिद्यूतारं भेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ मत्तकैतवकेनैवयजितोस्मिदुरोदरे ॥ शकुनेहंतदीव्यामोग्लहमानाःपरस्परम् १ संतिनिष्कसहस्र स्यभांडिन्योभरिताःशुभाः ॥ कोशोहिरण्यमक्षय्यंजातरूपमनेकशः ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया २ वैशंपायनउवाच ॥ कौरवाणांकुलकरंज्येष्ठंपां डवमच्युतम् ॥ इत्युक्तःशकुनिःप्राहजितमित्येवतंनृपम् ३ युधिष्ठिरउवाच ॥ अयंसहस्रसमितोवैयाघ्रःसुप्रतिष्ठितः ॥ सुचक्रोपस्करःश्रीमान्किंकिणीजाल मंडितः ४ संन्हादनोराजरथोयइहास्मानुपावहत् ॥ जैत्रोरथवरःपुण्योमेघसागरनिःस्वनः ५ अष्टौयंकुररच्छायाःसदश्वाराष्ट्रसंमताः ॥ वहंतिनैषांमुच्येत पदाद्भूमिमुपस्पृशन् ॥ एतद्राजन्धनंमह्यंतेनदीव्याम्यहंत्वया ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंश्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठि रमभाषत ७ युधिष्ठिरउवाच ॥ शतंदासीसहस्राणितरुण्योहेमभद्रिकाः ॥ कंबुकेयूरधारिण्योनिष्ककंठ्यःस्वलंकृताः ८ महार्हमाल्याभरणाःसुवस्त्राश्चंदनोक्षि ताः ॥ मणीन्हेमचबिभ्रत्यश्चतुःषष्टिविशारदाः ९ अनुसेवांचरंतीमाःकुशलानृत्यसामसु ॥ स्नातकानाममात्यानांराज्ञांचममशासनात् ॥ एतद्राजन्ममधनंते नदीव्याम्यहंत्वया १० वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ११ युधिष्ठिरउवाच ॥ एतावंति चदासानांसहस्राण्युतसंतिमे ॥ प्रदक्षिणानुलोमाश्चप्रावारवसनाःसदा १२ प्राज्ञामेधाविनोदांतायुवानोमृष्टकुंडलाः ॥ पात्रीहस्तादिवारात्रमतिथीन्भोजयंत्यु त ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया १३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत १४

पस्पृशन्नित्येकत्वमार्षं । भूचराःयेनमुच्यंते अतिक्रम्यंतेइत्यर्थः ६ । ७ हेमभद्रिकाःहेममयाःभद्रिकाःमांगलिकालंकाराःमंगलसूत्रादयोयासांताः । कंबवःशंखवलयानि निष्कोवक्षोभूषणम् ८ चतुःषष्टिषुकलासुविशारदाः । कलानामानितु श्रीमद्भागवतदशमस्कंधटीकायां श्रीधरस्वामिभिर्दर्शितानि ९ स्नातकादीनामनुसेवांपादप्रक्षालनादिरूपांसेवामनुपश्चाच्चरंतिपरिचरंति साम गीतिः प्रीत्युत्पादनंवा १० । ११ प्रावारवसनाः पट्टांबराच्छादनाः १२ । १३ । १४ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नागागजाः । हेमकक्षाःसुवर्णगजरज्जवः । कृतापीडाःकृतभूषणाः । पद्मिनोगलगंडस्थलादिषुपद्मचिन्हिताः । हेममालिनःस्वर्णमालावन्तः १५ ईषालांगलदंडः अष्टकरेणवःअष्टहस्तिनीकाः १६ । १७
१८ दंडोध्वजदंडः १९ भृतिंवेतनंतच्चमासकालिकंनत्वान्हिकं । वार्षिकंचेतिवक्तुंपुनर्वेतनग्रहणम् २० दुरात्मवान् दुष्टचित्तः २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ताम्रलोहैःपरिवृता

युधिष्ठिरउवाच ॥ सहस्रसंख्यानागामेमत्तास्तिष्ठंतिसौबल ॥ हेमकक्षाःकृतापीडाःपद्मिनोहेममालिनः १५ सुदान्ताराजवहनाःसर्वशब्दक्षमायुधि ॥ ईषाद
न्तामहाकायाःसर्वेचाष्टकरेणवः १६ सर्वेचपुरभेत्तारोनवमेघनिभागजाः ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्येवंवादिनं
पार्थंप्रहसन्निवसौबलः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत १८ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ रथास्तावंतएवेमेहेमदंडाःपताकिनः ॥ हयैर्विनीतैःसंपन्नारथिभि
श्चित्रयोधिभिः १९ एकैकोह्यत्रलभतेसहस्रपरमांभृतिम् ॥ युध्यतोऽयुध्यतोवाऽपिवेतनंमासकालिकम् ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया २० ॥ वैशं
पायनउवाच ॥ इत्येवमुक्तेवचनेकृतवैरोदुरात्मवान् ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अश्वांस्तित्तिरिकल्माषान्गांधर्वान्हे
ममालिनः ॥ ददौचित्ररथस्तुष्टोयांस्तान्गांडीवधन्वने २२ युद्धेजितःपराभूतःप्रीतिपूर्वमरिंदमः ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया २३ ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ रथानांशकटानांचश्रेष्ठानांचायुता
निमे ॥ युक्तान्येवहितिष्ठंतिवाहैरुच्चावचैस्तथा २५ एवंवर्णस्यवर्णस्यसमुच्चीयसहस्रशः ॥ यथासमुदितावीराःसर्वेवीरपराक्रमाः २६ क्षीरंपिबन्तस्तिष्ठंतिभुं
जानाःशालितण्डुलान् ॥ षष्टिस्तानिसहस्राणिसर्वेविपुलवक्षसः ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया २७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनि
कृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २८ युधिष्ठिरउवाच ॥ ताम्रलोहैःपरिवृतानिधयोयेचतुःशताः ॥ पंचद्रौणिकएकैकःसुवर्णस्याहत
स्यवै २९ जातरूपस्यमुख्यस्यअनर्घ्येयस्यभारत ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया ३० वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥
जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभा०द्यूतपर्वणिदेवनेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
एवंप्रवर्तितेद्यूतेघोरेसर्वापहारिणि ॥ सर्वसंशयनिर्मोक्ताविदुरोवाक्यमब्रवीत् १ ॥ विदुरउवाच ॥ महाराजविजानीहियत्त्वांवक्ष्यामिभारत ॥ मुमूर्षोरौष
धमिवनरोचेतापितेश्रुतम् २ यद्वैपुराजातमात्रोरुरावगोमायुवद्विस्वरंपापचेताः ॥ दुर्योधनोभारतानांकुलघ्नःसोऽयंयुक्तोभवतांकालहेतुः ३ गृहेवसंतंगोमा
युंत्वंवैमोहान्नवुध्यसे ॥ दुर्योधनस्यरूपेणश्रृणुकाव्यांगिरंमम ४ ॥ ॥ ॥ ॥

स्ताम्रभाजनेषुलोहभाजनेषुचमुद्रितमुखेषुनिहिताइत्यर्थः निधिर्निक्षेपद्रव्यं अहतस्यकेवलस्य २९ । ३० । ३१ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥
१९ एवमिति १ । २ रुरावशब्दंकृतवान् ३ काव्यांकविनाशुक्रेणोक्तांनीतिंगिरम् ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

माध्विकोमधुपण्यवान् प्रपातंभृगुं प्रपतंत्यस्मादितिल्युत्पत्तेः । मज्जतितत्रनमधुनिनिमग्नोभवति ततःप्रपतनंचाधिगच्छति ५ मधुवन्मधुनेवमत्तोविवशः ६ । ७ नियोगाद्दैवयोगात् ८ । ९ चित्रवर्हान्
मयूरान् १० । ११ जंभस्यागनिमित्तं सर्वज्ञः सर्वेषांप्राणिनांभावंचित्ताशयंजानातीतितथाभूतः काव्यःशुक्रः अयंसर्वशत्रुभयंकरइतिभाषतेस्म । सर्वेषांस्वपरपक्षीयाणांशत्रुश्चभयंकरश्चेतिसतथा । त्यजेत्
कुलार्थेपुरुषमितिभाषतइतिवायोज्यं १२ न्यपीडयत्हतवान् लोभान्मांसलोभात् १३ आयतिमुत्तरकालंपरलोकमुपकारिणांवधात्व्यनाशयत् । तदात्वंसांप्रतं इहापिसुखप्राप्त्यंधनंव्यनाशयत् ।

मधुवैमाध्विकोलब्ध्वाप्रपातंनैवबुध्यते ॥ आरुह्यतंमज्जतिवापतनंचाधिगच्छति ५ सोयंमत्तोऽक्षद्यूतेनमधुवन्नपरीक्षते ॥ प्रपातंबुध्यतेनैववैरंकृत्वामहारथैः
६ विदितंमेमहाप्राज्ञभोजेष्वेवासमंजसम् ॥ पुत्रंसंत्यक्तवान्पूर्वंपौराणांहितकाम्यया ७ अंधकायादवाभोजाःसमेताःकंसमत्यजन् ॥ नियोगात्तुहतेतस्मिन्कृष्णे
नामित्रघातिना ८ एवंतेज्ञातयःसर्वेमोदमानाःशतंसमाः ॥ त्वन्नियुक्तःसव्यसाचीनिगृह्णातुसुयोधनम् ९ निग्रहादस्यपापस्यमोदंतांकुरवःसुखम् ॥ काकेनेमांश्चि
त्रबर्हान्शार्दूलान्क्रोष्टुकेनच ॥ क्रीणीष्वपांडवान्राजन्मामज्जीःशोकसागरे १० त्यजेत्कुलार्थेपुरुषंग्रामस्यार्थेकुलंत्यजेत् ॥ ग्रामंजनपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवीं
त्यजेत् ११ सर्वज्ञःसर्वभावज्ञःसर्वशत्रुभयंकरः ॥ इतिस्मभाषतेकाव्योजंभत्यागेमहासुरान् १२ हिरण्यष्ठीविनःकांश्चित्पक्षिणोवनगोचरान् ॥ गृहेकिलकृतावासा
न्लोभाद्राजान्यपीडयत् ॥ सदोपभोगलोभांधोहिरण्यार्थीपरंतप १३ आयतिंचतदात्वंचउभेसद्योव्यनाशयत् ॥ तदर्थकामस्तद्वत्त्वंमाद्रुहःपांडवान्नृप १४ मोहा
त्मातप्स्यसेपश्चात्पत्रिहापुरुषोयथा ॥ जातंजातंपांडवेभ्यःपुष्पमादत्स्वभारत १५ मालाकारइवारामेस्नेहंकुर्वन्पुनःपुनः ॥ वृक्षानंगारकारीवमैनान्धाक्षीःसमू
लकान् ॥ माऽगमःससुतामात्यःसबलश्चयमक्षयम् १६ समवेतान्हिकःपार्थान्प्रतियुध्येतभारत ॥ मरुद्भिःसहितोराजन्नपिसाक्षान्मरुत्पतिः १७ इतिश्रीमहा
भारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिविदुरहितवाक्येद्विषष्टितमोध्यायः॥ ६२ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ द्यूतंमूलंकलहस्याभ्युपैतिमिथोभेदंमहतेदारुणाय ॥ तदास्थितोऽ
यंधृतराष्ट्रस्यपुत्रोदुर्योधनःसृजतेवैरमुग्रम् १ प्रातिपेयाःशांतनवाभीमसेनाःसबाल्हिकाः ॥ दुर्योधनापराधेनकृच्छ्रंप्राप्स्यंतिसर्वशः २ दुर्योधनोमदेनैषक्षेमंराष्ट्रंव्यपो
हति ॥ विषाणंगौरिवमदात्स्वयमारुजतेऽऽत्मनः ३ यश्चित्तमन्वेतिपरस्यराजन्वीरःकविःस्वामवमन्यदृष्टिम् ॥ नावंसमुद्रेइवबालनेत्रामारुह्यघोरेव्यसनेनिमज्जेत् ४

तत्तस्मादर्थकामोधनकामः १४ पत्रिहापक्षिहा पुष्पमिवपुष्पमुपहार्यंधनं १५ अंगारकारीवृक्षशाखांतनिघर्षणेनवन्हयुत्पादकोवायुरिव त्वमेतेषांपरस्परसंघर्षणेनकुलक्षयंमाकुर्वित्यर्थः १६ । १७ ॥
इतिसभापर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ द्यूतमिति । द्यूतंदारुणायभयाय अभ्युपैतीतिसंबंधः १ प्रातिपेयाःप्रतीपान्वयजाः । कृच्छ्रंसंकटं २ क्षेमंव्यपो
हति राष्ट्रमुपप्लुतंकरोतीत्यर्थः आरुजतेभंगंनयति । आत्मनःपूर्वरूपमार्षम् ३ अन्वेतिअनुसरति । कविःक्रांतदर्शी । स्वांदृष्टिंक्रांतदर्शित्वं । बालनेत्रामव्युत्पन्ननेतृकाम् ४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ग्लहतेपणंकरोति । प्रीयायसेअतिशयेनप्रीयसे । यद्धंतोऽयंअप्रथमस्याप्रियकारस्यद्वित्वमार्षम् । प्रियायसइति-हस्वपाठेतुप्रियमिवआचरसे । अतिनर्माऽतिविनोदएवांतेसंप्रहारोयुद्धंआजायतेयुद्धरू पेणपरिणमते । अतःसमुन्मज्जतिसंप्रहारइतिपाठः ५ आकर्षस्तेऽवाक्फलःसुप्रणीतः आकर्षोद्यूतं । आवाक्नीचगामिफलंयस्यसोऽवाक्फलः हानिमृत्युनरकप्रदइत्यर्थः । सुप्रणीतःसम्य क्प्रणीतउपस्थापितः शकुनिनेत्युपहासः । 'आकर्षःशारिफलके पाशकेद्यूतइंद्रिये' इतिविश्वः । आकर्षस्तेस्वेधनेकुप्रणीतइतिपाठे स्वंधनंराज्यपुत्रादितत्रआकर्षोधनाद्याकर्षणसाधनं काष्ठादिम योहस्तः कुत्सितेनशकुनिनाप्रणीतः । यतोऽयंद्यूतरूपःसमाधिर्नियमो मंत्रपदोमंत्रपूर्वको भवतांहृदिप्ररूढः । किंतावतेत्यतआह युधिष्ठिरेणेति । अयमेवआकर्षःकलहः कलहरूपेणपरिणंस्यत इत्यर्थः ६ तत्फलमाह प्रातिपेयाइति । काव्यां कविनादीर्घदर्शिनामयाईरितां मंदंदुर्योधनम् । मात्यगाद्वइतिपाठे वःयुष्माकंमध्येकश्चिदिमंकलहवैश्वानरंमाऽत्यगादतिक्रम्यमाऽगात् । किंतु अर्वागेवशाम्यध्वमित्याहोत्तरार्धेन ७ अयुद्धेनप्रशामयस्वेतिराजानंप्रत्युक्तम् युद्धेकोदोषइत्यतआह यदेति । द्वीपइवद्वीपः आपत्समुद्रमज्जतामाश्रयः ८ प्रभवउत्पत्तिः यावदिच्छेस्तावत्तेधनम

दुर्योधनोग्लहतेपांडवेनप्रीयायसेत्वंजयतीतितच्च ॥ अतिनर्मोजायतेसंप्रहारोयतोविनाशःसमुपैतिपुंसाम् ५ आकर्षस्तेऽवाक्फलःसुप्रणीतोहृदिप्रौढोमंत्रपदःसमाधिः ॥ युधिष्ठिरेणकलहस्तवायमचिन्तितोऽभिमतःस्वबंधुना ६ प्रातिपेयाःशांतनवाःश्रृणुध्वंकाव्यांवाचंसंसदिकौरवाणाम् ॥ वैश्वानरंप्रज्वलितंसुघोरंमायास्यध्वंमंदमनुप्रपन्नाः ७ यदामन्युंपांडवोऽजातशत्रुर्नसंयच्छेदक्षमदाभिभूतः ॥ वृकोदरःसव्यसाचीयमौचकोऽत्रद्वीपःस्यात्तुमुलेवस्तदानीम् ८ महाराजप्रभवस्त्वंधनानांपुराद्यूतान्मनसायावदिच्छेः ॥ बहुवित्तान्पांडवांश्चेज्जयस्त्वंकिंतेतत्स्याद्वसुविंदेहपार्थान् ९ जानीमहेदेवितंसौबलस्यवेदद्यूतेनिकृतिंपार्वतीयः ॥ यतःप्राप्तःशकुनिस्तत्रयातुमायूयुधोभारतपांडवेयान् १० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिविदुरवाक्येत्रिषष्टितमोऽध्यायः ६३ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ परेषामेवयशसाश्लाघसेत्वंसदाक्षत्तःकुत्सयन्धार्तराष्ट्रान् ॥ जानीमहेविदुरयत्प्रियस्त्वंबालानिवास्मानवमन्यसेनित्यमेव १ सविज्ञेयःपुरुषोऽन्यत्रकामोनिन्दाप्रशंसेहितथायुनक्ति ॥ जिव्हाकथंतेहृदयंव्यनक्तियोनज्यायसःकृथामनसःप्रातिकूल्यम् २ ॥ ॥ ॥

स्तीत्यर्थः । अत्यंततृष्णाऽप्यफलेत्याह बह्विति । जयःअजयःजितवान् किंतेतवततःस्यान्नकिमपि । अतोहेतोर्वसुविंदेहपार्थान् पार्थानेवधनरूपेण विंदलभस्व । वसुजित्वेहपार्थानितिपाठे वसु जित्वावसुजयशीलः । अन्येभ्योऽपिदृश्यंतइतिजयतेःक्वनिप् । तादृशस्त्वंपार्थानेवईहईहस्व इच्छाविषयान्कुरु तेनैवतवमहाँल्लाभइत्यर्थः ९ वेदजानीते निकृतिंछलं मायूयुधःमायोधय: १० ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ परेषामिति । यत्प्रियःयेप्रियायस्य बालान्मूर्खान् । अस्मिन्पादेऽक्षराधिक्यमार्षम् १ सइति । अन्यत्रइष्टजयेऽ निष्टपराजयेचकामोऽभिलाषोयस्यसोऽन्यत्रकामोविज्ञेयः । तत्रलिंगमिष्टप्रशंसाअनिष्टनिंदाचेत्याह निन्देति । तेतवजिव्हाकथंहृदयंहृदिस्थमस्मासुद्वेषंव्यनक्ति अवाच्यमपिप्रकटयतीत्यर्थः । जिव्हाप नस्तेहृदयंव्यनक्तिज्यायोऽन्तरान्मनसःप्रातिकूल्यमितिपाठे जिव्हावागिंद्रियं तत्सहितंमनस्तत्प्रवर्तकमंतःकरणं तत्तेतवहृदयंबुद्धिमाशयंव्यनक्ति यतः अंतरान्मनसःअपेक्षया बाह्यं वाचःप्रातिकूल्यं ज्यायः । विग्रहानोऽस्मासुद्वेषो लोकलज्जाभयात् त्वया वाचा नवक्तव्यइत्यर्थः २ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

एतदेवाह उत्संगेचेति । पापीयःपापतरं । भर्तृघ्नत्वात्स्वामिद्रोहात् पापीयमाहुरितिपाठे पापायहितं नस्मैहितमितिच्छः ३ संप्रयोगऐक्यंसख्यमित्यर्थः संप्रयोगादस्माभिःसहसख्यंकृत्वातान्प्रशंसन् मुहुर्वारंवारंद्वेषंयासि अस्मद्द्वेष्योभवसीत्यर्थः । संप्रमोदादिस्तिपाठः । तेषांसखाभूत्वामौर्ख्यादस्माभिःसहद्वेषंकरोषि । संवंधस्यसाम्येसत्येतदयुक्तमित्यर्थः ४ अक्षमंक्षंतुमयोग्यं निगूहतेगुह्यं सर्वोऽपि । त्वंतुतत्प्रकाशयसीतिभावः । तदाश्रितःपार्थिवाश्रितः पार्थिवंधृतराष्ट्रंयतोयथेष्टंभाषसे ५ । ६ अहंदुर्योधनःकर्तेतिचमामंस्थामामन्यस्व । माऽवमंस्थाइतिपाठेमामितिशेषः । तितिक्षून् क्षमावतःक्षिणुक्षपय । नात्रास्माकमपराधइत्यर्थः ७ कस्तर्हिकर्तेत्यतआह एकइति । प्रवणाद्वनिम्नात् ८ भिनत्तियेननियुक्तःस्वीयमपिशिरस्ताडयतीत्यर्थः । भोजयतेगिचश्चेतितङ् । साक्षान्मृत्यु मप्यहिंसर्पं योरक्षयतेइत्यर्थः । एवमनिष्टेऽपिकर्मणि सएवमांप्रेरयतीत्यर्थः । तेनशासनेनशास्यमेवामित्रं विंदतिप्राप्नोति ९ समुपेक्षेतशासनमितिशेषः स्वतपालकत्वेनत्वन्मित्रंमांत्वमेवंमाशाधी

उत्संगेचव्यालइवाहितोऽसिमार्जाखत्पोषकंचोपहंसि ॥ भर्तृघ्नंत्वांनहिपापीयआहुस्तस्मात्क्षत्तःकिंनबिभेषिपापात् ३ जित्वाशत्रून्फलमाप्तंमहद्वैमाऽस्मान्क्षत्तः परुषाणीहवोचः ॥ द्विषद्भिस्त्वंसंप्रयोगाभिनंदीमुहुर्द्वेषंयासिनःसंप्रयोगात् ४ अमित्रतांयातिनरोऽक्षमंब्रुवन्निगूहतेगुह्यममित्रसंस्तवे ॥ तदाश्रितोऽपत्रपकिन्नुबाध सेयदिच्छसित्वंतदिहाभिभाषसे ५ मानोऽवमंस्थाविद्मनस्तवेदंशिक्षस्वबुद्धिंस्थविराणांसकाशात् ॥ यशोरक्षस्वविदुरसंप्रणीतंमाव्याप्टतःपरकार्येषुभूस्त्वम् ६ अहं कर्त्तेतिविदुरमाचमंस्थामानोनित्यंपरुषाणीहवोचः ॥ नत्वांपृच्छामिविदुरयद्धितंमेस्वस्तिक्षत्तर्मातितिक्षून्क्षिणुत्वम् ७ एकःशास्तानद्वितीयोऽस्तिशास्तागर्भेश यानंपुरुषंशास्तिशास्ता ॥ तेनानुशिष्टःप्रवणादिवांभोयथानियुक्तोऽस्मितथाभवामि ८ भिनत्तिशिरसाशैलमहिंभोजयतेचयः ॥ धीरेवकुरुतेतस्यकार्याणामनुशासनम् ॥ योबलादनुशास्तीहसोऽमित्रंतेनविन्दति ९ मित्रतामनुवृत्तंतुसमुपेक्षेतपंडितः ॥ प्रदीप्ययःप्रदीप्ताग्निंप्राक्चिरंनाभिधावति ॥ भस्मापिनसविंदेतशिष्टंक्वचनभारत १० नवासयेत्पारवर्ग्यंद्विषन्तंविशेषतःक्षत्तरहितंमनुष्यम् ॥ सयत्रेच्छसिविदुरतत्रगच्छसुसांत्विताह्यसतीस्त्रीजहाति ११ ॥ विदुरउवाच ॥ एतावतापुरुषंयेत्यजन्तिते षांसख्यमंतवद्ब्रूहिराजन् ॥ राज्ञांहिचित्तानिपरिप्लुतानिसांत्वंदत्वामुसलैर्घातयंति १२ अबालस्त्वंमन्यसेराजपुत्रबालोऽहमित्येवसुमंदबुद्धे ॥ यःसौहृदेपुरुषंस्थाप यित्वापश्चादेनंदूषयतेसबालः १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्यर्थः । यदुक्तंवैराग्निं शमयस्वेतितत्राह प्रदीप्येति । प्रकर्षेणदीप्तोदीपनीयोऽग्निर्यस्यसप्रदीप्ताग्निःकर्पूरस्तं प्राक्पूर्वंप्रदीप्ययःशमयितुंचिरंनाभिधावति सतस्यकर्पूरस्यभस्मापिनविंदति । तथाचै वंपांडवान्प्रकोप्य यदिसमूलान्नाशयामि तर्ह्येतेमांनिर्मूलमुन्मूलयिष्यंतीतिभावः । अत्र प्रदीप्यप्राक्प्रदीप्ताद्धिप्राप्तुंरत्नानिधावतीतिपाठांतरंनिर्मूलम् १० पारवर्ग्यंपरवर्गेशत्रुसंघेजातम् ११ एतावता नीतिशिक्षणेन साक्षिवत्पुत्रेमयिवा पक्षपातमकुर्वन्ब्रूहि राजन् हेधृतराष्ट्र राज्ञांहीति । परिप्लुतानिद्वेषेणेतिशेषः । तर्हितेसांत्वंदत्वाघातयंति कोपंप्रच्छादयंत्येव । अयंतुकोपप्रकाशनान्नराजनी तिविदितिभावः १२ अबालस्त्वंपंडितस्त्वमात्मनइतिशेषः । बालोऽहंविदुरइतिचमन्यसेतद्विपरीतमित्याह यइति । सुहृत्सुअविश्वासकृदेवबालइत्यर्थः । अबालस्त्वमितिपाठेत्वंबालइतिदुर्योधने काकूक्त्यायोज्यम् १३ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ध्रुवंस्थिरंराज्यादिकंनरोचेन्नरोचते । यद्वा ध्रुवंनिश्चितंहितोपदेष्टेतिशेषः । भरतर्षभस्येत्युपहासः १४ । १५ यत्तुपरुषाणिमावोचइत्युक्तंतत्राह लभ्यतइति । पथ्यंपरिणामेहितम् १६ । १७ हेमहाराज यमसंतोनपिबंतितंसतांपेयंमन्युंदैन्यंपिब । मन्युर्दैन्येक्रतौक्रुधीत्युक्तं । तच्चाव्याधिजं किंतुकटुजंदूषणजं । 'दूषणेकटु'इतिविश्वः । तीक्ष्णंमर्मच्छित् । उष्णंतापजनकं । यशोमुषंकीर्त्तिघ्नं परुषंरूक्षं निःस्नेहंपूतिगंधिं पूनिदुष्टंतद्गंधिदुष्टवदाभासमानं । औषधमप्येतादृशं अव्याधयेजायतेतदव्याधिजं । कटुजंकटुत्र्यादिकटुद्रव्यजं तीक्ष्णंवेदनाकरं । उष्णंजाड्यनाशकं । यशो

नश्रेयसेनीयतेमंददुद्धिःस्त्रीश्रोत्रियस्येवगृहेप्रदुष्टा ॥ ध्रुवंनरोचेद्भरतर्षभस्यपतिःकुमार्याइवषष्टिवर्षः १४ अतःप्रियंचेदनुकांक्षसेत्वंसर्वेषुकार्येषुहिताहितेषु ॥ स्त्रि यश्चराजन्जडपंगुकांश्चपृच्छत्वंवैतादृशांश्चैवसर्वान् १५ लभ्यतेखलुपापीयान्नरोनुप्रियवागिह ॥ अप्रियस्यहिपथ्यस्यवक्ताश्रोताचदुर्लभः १६ यस्तुधर्मपरश्चस्या द्धित्वाभर्तुःप्रियाप्रिये ॥ अप्रियाण्याहपथ्यानितेनराजासहायवान् १७ अव्याधिजंकटुजंतीक्ष्णमुष्णंयशोमुषंपरुषंपूतिगंधिम् ॥ सतांपेयंयन्नपिबंत्यसंतोमन्युंम हाराजपिबप्रशाम्य १८ वैचित्रवीर्यस्ययशोधनंचवांछाम्यहंसहपुत्रस्यशश्वत् ॥ यथातथातेऽस्तुनमश्चतेऽस्तुममापिचस्वस्तिदिशंतुविप्राः १९ आशीविषान्नेत्रवि षान्कोपयेन्नचपंडितः ॥ एवंतेऽहंवदामीदंप्रयतःकुरुनन्दन ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिविदुरहितवाक्येचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ शकुनिरुवा च ॥ बहुवित्तंपराजैषीःपांडवानांयुधिष्ठिर ॥ आचक्ष्ववित्तंकौन्तेययदितेऽस्त्यपराजितम् १ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ममवित्तमसंख्येयंयदहंवेदसौबल ॥ अथ त्वंशकुनेकस्माद्वित्तंसमनुपृच्छसि २ अयुतंप्रयुतंचैवशंकुंपद्मंतथार्बुदम् ॥ खर्वंशंखंनिखर्वंचमहापद्मंचकोटयः ३ मध्यंचैवपरार्धंचसपरंचात्रपण्यताम् ॥ एत न्ममधनंराजंस्तेनदीव्याम्यहंत्वया ४ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ५ युधिष्ठिरउवाच ॥ गवाश्वंबहुधेनूकमसंख्येयमजाविकम् ॥ यत्किंचिदनुपर्णाशांप्राक्सिंधोरपिसौबल ॥ एतन्ममधनंसर्वंतेनदीव्याम्यहंत्वया ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाव्यव सितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ पुरंजनपदोभूमिरब्राह्मणधनैःसह ॥ अब्राह्मणाश्चपुरुषाराजन्शिष्टंध नंमम ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया ८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ९ युधिष्ठिरउवाच ॥ राजपुत्राइमेराजन्शोभंतेयैर्विभूषिताः ॥ कुंडलानिचनिष्काश्चसर्वंराजविभूषणम् ॥ एतन्ममधनंराजंस्तेनदीव्याम्यहंत्वया १० ॥

मुषंकामोद्दीपनेन । परुषंक्षनादिसाधनहीनं पूतिगंधिलशुनादिवद्दुर्गंधि । पिबमन्युंऔषधंवागिल प्रशाम्यप्रशममारोग्यंचप्राप्नुहि १८ शश्वन्निरंतरं १९ आशीविषान्दंष्ट्राविषान् । नेत्रविषान्दृ ष्टिविषान् । शक्लेणकोपदृष्ट्याच पांडवास्त्वांधक्ष्यंतीतिभावः ॥ २०॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ बह्विति । पराजैषीर्हारितवान् १ । २ । ३ । सपरंसाधि कंपरार्धादप्यधिकम् ४ । ५ पर्णाशानदी ६ । ७ । ८ । ९ । १० ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ । १२ । १३ । १४ अप्रियवत्प्रियमपिब्रूतेत्यजामीत्यर्थः १५ । १६ । १७ सुमनसांपरस्परमैकमत्यत्वतांभेदंवैमत्यं १८ मत्तःवित्तविवशचित्तत्वेनाधर्मकर्त्ता । गर्त्तेनरकेस्थाणु स्थाणुत्वमृच्छतिप्राप्नोति । आर्च्छतीतिपाठे आङ्पूर्वस्यरूपं । ज्येष्ठोवयसाऽधिकः । वरिष्ठोगुणैरधिकः १९ मत्तत्वमेवाह स्वप्नइति । मत्तस्यममवचःक्षंतव्यमितिभावः २० संख्येसंग्रामेतरस्वी

॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ११ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ श्यामोयुवालो हिताक्षःसिंहस्कंधोमहाभुजः ॥ नकुलोग्लहएवैकोविद्ध्येतन्ममतद्धनम् १२ ॥ ॥ शकुनिरुवाच ॥ ॥ प्रियस्तेनकुलोराजन्राजपुत्रोयुधिष्ठिर ॥ अस्मा कंवशतांप्राप्तोभूयःकेनेहदीव्यसे १३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वातुतानक्षान्शकुनिःप्रत्यदीव्यत ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत १४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अयंधर्मान्सहदेवोऽनुशास्तिलोकेह्यस्मिन्पंडिताख्यांगतश्च ॥ अनर्हताराजपुत्रेणतेनदीव्याम्यहंचाप्रियवत्प्रियेण १५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत १६ ॥ शकुनिरुवाच ॥ माद्रीपुत्रौप्रियौराजंस्तवेमौविजितौमया ॥ गरीयांसौतुते मन्येभीमसेनधनंजयौ १७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ अधर्मंचरसेनूनंयोनावेक्षसिवैनयम् ॥ योनःसुमनसांमूढविभेदंकर्तुमिच्छसि १८ ॥ शकुनिरु वाच ॥ ॥ गर्त्तेमत्तःप्रपततेप्रमत्तःस्थाणुमृच्छति ॥ ज्येष्ठोराजन्वरिष्ठोऽसिनमस्तेभरतर्षभ १९ स्वप्नेतानिनदृश्यंतेजाग्रतोवायुधिष्ठिर ॥ कितवायानिदीव्यं तःप्रलपंत्युत्कटाइव २० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ योनःसंख्येनौरिवपारनेताजेतारिपूणांराजपुत्रस्तरस्वी ॥ अनर्हतालोकवीरेणतेनदीव्याम्यहंशकुनेफाल्गु नेन २१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २२ ॥ ॥ शकुनिरुवाच ॥ ॥ अयंमया पांडवानांधनुर्धरःपराजितःपांडवःसव्यसाची ॥ भीमेनराजन्दयितेनदीव्ययत्कैतवंपांडवतेऽवशिष्टम् २३ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ योनोनेतायोयुधिनःप्र णेतायथावज्रीदानवशत्रुरेकः ॥ तिर्यक्प्रेक्षीसन्नतभ्रूर्महात्मासिंहस्कंधोयश्चसदात्यमर्षी २४ बलेनतुल्योयस्यपुमान्नविद्यतेगदाभृतामग्र्यइहारिमर्दनः ॥ अनर्हतारा जपुत्रेणतेनदीव्याम्यहंभीमसेनेनराजन् २५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २६ शकुनिरुवाच ॥ बहुवित्तंपराजैषीर्भ्रातॄंश्चसहयद्विपान् ॥ आचक्ष्ववित्तंकौन्तेययदितेऽस्त्यपराजितम् २७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अहंविशिष्टःसर्वेषांभ्रातॄणांदयि तस्तथा ॥ कुर्यामहंजितःकर्मस्वयमात्मन्युपप्लुते २८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २९ ॥ शकुनिरुवाच ॥ एतत्पापिष्ठमकरोर्यदात्मानंपराजयेः ॥ शिष्टेसतिधनेराजन्पापआत्मपराजयः ३० ॥ ॥

वेगवान् । २१ । २२ कैतवंकितवेभ्यआहर्तव्यंधनं २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । उपप्लुतेजिते २८ । २९ पापिष्ठमत्यधमं पापःपापहेतुः ३० ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ग्लहेपणविषये राजानंप्रतिएवमुक्त्वा राज्ञांपांडवानांपराजयंचलोकवीरान्प्रतिउक्त्वा शकुनिरुवाचेत्युत्तरेणसंबंधः ३१ आत्मानंप्रतिपणंपुनर्जय दास्यान्मोचय । नोचेद्द्रौपदीवाऽस्म
दासीभविष्यतीत्यर्थः ३२ नातिरोहिणीनातिरक्ता ३३ शारदोत्पलसेविन्यालक्ष्म्याःरूपेणसमानया । श्रियालावण्यसौभाग्यदिरूपयाचसमानया । श्रीतिभिन्नंपदं छांदसस्तृतीयाया
लुक्पूर्वसवर्णोवा ३४ तथैवतिलक्ष्मीसाम्यमुच्यते ३५ धर्मकामार्थसिद्धिं धर्मकामयोरर्थयोःसिद्धिर्यथासातथातां । अर्थामितिपाठे सिद्धिमिवसिद्धिम् ३६ । ३७ मल्लिकेवसुरभिरि

॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वामताक्षस्तान्ग्लहेसर्वानवस्थितान् ॥ पराजयंलोकवीरानुक्त्वाराज्ञांपृथक्पृथक् ३१ ॥ शकुनिरुवाच ॥ ॥ अस्तितेवैप्रिया
राजन्ग्लहएकोऽपराजितः ॥ पणस्वकृष्णांपांचालींतयाऽत्मानंपुनर्जय ३२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ नैवह्रस्वानमहतीनकृशानातिरोहिणी ॥ नीलकुंचितकेशी चतया
दीव्याम्यहंत्वया ३३ शारदोत्पलपत्राक्ष्याशारदोत्पलगन्धया ॥ शारदोत्पलसेविन्यारूपेणश्रीसमानया ३४ तथैवस्यादानृशंस्यात्तथास्याद्रूपसंपदा ॥ तथास्याच्छी
लसंपत्त्यायामिच्छेत्पुरुषःस्त्रियम् ३५ सर्वैर्गुणैर्हिसंपन्नामनुकूलांप्रियंवदाम् ॥ यादृशींधर्मकामार्थसिद्धिमिच्छेन्नरःस्त्रियम् ३६ चरमंसंविशतियाप्रथमंप्रतिबुध्यते ॥
आगोपालाविपालेभ्यःसर्ववेदकृताकृतम् ३७ आभातिपद्मवद्वक्त्रंसस्वेदंमल्लिकेवच ॥ वेदीमध्यादीर्घकेशीताम्रास्यानातिलोमशा ३८ तयैवंविधयाराजन्पांचाल्याऽ
हंसुमध्यया ॥ ग्लहंदीव्यामिचार्वंग्याद्रौपद्याहंतसौबल ३९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तेतुवचनेधर्मराजेनधीमता ॥ धिग्धिगित्येववृद्धानांसभ्यानांनिःसृता
गिरः ४० चुक्षुभेसासभाराजन्राज्ञांसंजज्ञिरेशुचः ॥ भीष्मद्रोणकृपादीनांस्वेदश्चसमजायत ४१ शिरोगृहीत्वाविदुरोगतसत्त्वइवाभवत् ॥ आस्तेध्यायन्नधोवक्त्रोनिः
श्वसन्निवपन्नगः ४२ धृतराष्ट्रस्तुतंहृष्टःपर्यपृच्छत्पुनःपुनः ॥ किंजितंकिंजितमितिह्याकारंनाभ्यरक्षत ४३ जहर्षकर्णोऽतिभृशंसहदुःशासनादिभिः ॥ इतरेषांतु
सभ्यानांनेत्रेभ्यःप्रापतज्जलम् ४४ सौबलस्त्वभिधायैवंजितकाशीमदोत्कटः ॥ जितमित्येवतानक्षान्पुनरेवान्वपद्यत ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणि
द्रौपदीपराजयेपंचषष्टितमोऽध्यायः ६५ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ एहिक्षत्तर्द्रौपदीमानयस्वप्रियांभार्यांसंमतांपांडवानाम् ॥ संमार्जतांवेश्मपरैतुशीघ्रंतत्रास्तुदासी
भिरपुण्यशीला १ ॥ विदुरउवाच ॥ दुर्विभाषंभाषितंत्वादृशेननमंदसंबुद्ध्यसिपाशबद्धः ॥ प्रपातेत्वंलंबमानोनवेत्सिव्याघ्रान्मृगःकोपयसेऽतिवेलम् २ आशीविषा
स्तेशिरसिपूर्णकोपामहाविषाः ॥ माकोपिष्ठाःसुमंदात्मन्मागमस्त्वंयमक्षयम् ३ नहिदासीत्वमापन्नाकृष्णाभवितुमर्हति ॥ अनीशेनहिराज्ञैषापणेन्यस्तेतिमेमतिः ४

तिशेषः । संमोदोमल्लिकेवचेतिगौडपाठे संमोदः परिमलः । वेदीवकृशमध्या ३८ सुमध्ययासुंदरमध्यया ३९ । ४० । ४१ । ४२ आकारंहर्षकृतं स्वाभिप्रायं ४३ । ४४ एवमभिधायअस्तितेवैप्रियाराज
न्नित्यादिकमुक्त्वा जितकाशीजयशोभी ४५ ॥ इतिसभापर्वणि नीलकंठीयभारतभावदीपे पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ एहीति । वेश्मसंमार्जतां परैतुपराकृताधिक्कृतासती एतुआयातु १ दुर्विभाषंदुर्वि
कल्पम् २ । ३ । ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वेणुःवेनापरनामाराजा सहिऐश्वर्यंप्राप्य मान्यान्अमानयन्सद्योनष्टःएवमयमपीत्यर्थः ५ अरुंतुदःमर्मभेदी । नृशंसवादी परुषवादी । हीनत्वःनोचेनकर्मणाद्यूतादिना परंशत्रुंअभ्याददीतवशेकुर्वीत उपतींदाहिकां । रुशतीमितिपाठे अकल्याणीं । पापलोक्यांनरकावहां ६ । ७ अजोहिशस्त्रमगिलत्किलैकइति इथंकथावनैकचरप्रसिद्धा एकोऽजः शस्त्रमगिलवगिलितुमारब्धस्ततस्तदशक्नुवन् भूमौआस्यंनिपात्यपद्भ्यामुच्चाल्यभोक्तुमारब्धः ततस्तस्मिन्नुच्चलितेसति शिरसासहस्वस्यकंठस्यनिकृंतनंप्राप्यममार । तद्वत्त्वमपिपांडवैर्वैरशस्त्रेणस्वहननंमाकृथाइतिप्राञ्चः । कश्चित्किलमत्स्यघाती बडिशंधान्यपिष्टेनोपलिप्य यावज्जलाशयेपातयति तावद्गृहच्छागेनचापलात्तत्सपिष्टमेवगिलितं तन्निष्कासनेविदीर्णकंठश्छागोममारेत्याख्यायिकाऽत्रदृष्टांतार्थमुक्ता । पदयोजनातु एकःअजःघोरंशस्त्रंबडिशमगिलद्गिलितवान् । कुतोऽस्यघोरत्वंतत्राह अस्यअजस्यशिरसासहभूमौशस्त्रेविपन्नेविशेषेणप्राप्तेसति स्वस्यकंठस्यनिकृंतनंकर्त्तनंछेदहेतुःयतोऽभवदित्यन्वयः । अजकंठस्थंशस्त्रं सूत्रेणाकृष्यमाणंत च्छिरसासहैवतद्देहाद्विभक्तमभूदित्यर्थः । पद्भिरपास्यभूमिमितिपाठेतुशस्त्रेविपन्नेपद्भिर्भूमिमपास्य कंठस्यकृंतनंछेदनंआपेतयध्याहृत्ययोज्यं । अयंभावः पशुकंठान्निष्कास्यमानेबडिशे पशुरेवअंतरिक्ष

अयंधत्तेवेणुरिवात्मघातीफलंराजाधृतराष्ट्रस्यपुत्रः॥ द्यूतंहिवैरायमहाभयायमत्तोनबुध्यत्ययमंतकालम् ५ नारुंतुदःस्यान्ननृशंसवादीनहीनतःपरमभ्याददीत ॥ ययाऽ स्यवाचापरउद्विजेतनतांवदेदुषतींपापलोक्याम् ६ समुच्चरंत्यतिवादाश्चवक्राद्यैराहतःशोचतिरात्र्यहानि ॥ परस्यनामर्मसुतेपतंतितान्पंडितोनावसृजेत्परेषु ७ अजो हिशस्त्रमगिलत्किलैकःशस्त्रेविपन्नेशिरसाऽस्यभूमौ ॥ निकृंतनंस्वस्यकंठस्यघोरंतद्वद्वैरंमाकृथाःपांडुपुत्रैः ८ नकिंचिदित्थंप्रवदंतिपार्थावनेचरंवागृहमेधिनंवा ॥ तप स्विनंवापरिपूर्णविद्यंभषंतिहैवंश्वनराःसदैव ९ द्वारंसुघोरंनरकस्यजिह्मंनबुध्यतेधृतराष्ट्रस्यपुत्रः ॥ तमन्वेतारोबहवःकुरूणांद्यूतोदयेसहदुःशासनेन १० मज्जंत्यलाबूनि शिलाःप्लवन्तेमुह्यंतिनावोऽम्भसिशश्वदेव ॥ मूढोराजाधृतराष्ट्रस्यपुत्रोनमेवाचःपथ्यरूपाःशृणोति ११ अन्तोनूनंभविताऽयंकुरूणांसुदारुणःसर्वहरोविनाशः ॥ वाचः काव्याःसुहृदांपथ्यरूपानश्रूयन्तेवर्धतेलोभएव १२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिविदुरवाक्येषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ धिगस्तुक्षत्तारमितिब्रुवाणोदर्पेणमत्तोधृतराष्ट्रस्यपुत्रः ॥ अवैक्षतप्रातिकामींसभायामुवाचचैनंपरमार्यमध्ये १ ॥ ॥ प्रातिकामिन्द्रौपदीमानयस्वनतेभयंविद्यतेपांडवेभ्यः ॥ क्षत्ताह्ययंविवदत्येवभीतोनचास्माकंवृद्धिकामःसदैव २ ॥ ॥ ॥

स्थोऽभवन्नतुततोबडिशंविमुच्यते ततश्चपशोर्मरणनिश्चयाद्बडिशार्थीतस्यकंठच्छेदंकृतवानिति । एवंबडिशस्थानीयांद्रौपदींस्पृशन् छागइवत्वमपिनंक्ष्यसीतिभावः ८ पार्थाःनकिंचिद्वदन्ति । श्वनरास्तुन किंचिद्वदंतिअन्यद्दुर्वाक्यादितिशेषः । वनेचरंवानप्रस्थं । भषंतिहैवंश्वनराःशुनकतुल्याःनराःआपत्सुधीरानुद्दिश्यभषंति । धीरास्तुधीरत्वादेवतन्नगणयंतीत्यपिपांडवान्प्रत्यापयतीतिध्वनिः ९ द्यूतोदयेद्यूतकृतेउत्कर्षे १० अलाबुमज्जनादिवदहितमप्यहितवद्दुष्टानांभातीत्याश्चर्यम् ११ अंतोनाशकरः १२ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षट्षष्टितमो ऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ॥ ॥ धिगस्त्विति । अधिब्रुवाणइतिपाठेइतिशब्दाध्याहारः । अधिकंनिर्मर्यादंब्रुवाणइत्यर्थः । प्रातिकामीशब्दईकारांतइन्नंतश्च १ विवदतिविपरीतंवदति २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सिंहगोष्ठंसिंहस्थानम् ३ । ४ कैतवंकितवेभ्योदेयंधनं ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ लघीयान्नीचतरः १४ संविधाताईश्वरः । स्पर्शाशुखदुःखे वृद्धबालौ पंडितमूर्खौ

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तःप्रातिकामीससूतःप्रायाच्छीघ्रंराजवचोनिशम्य ॥ प्रविश्यचश्वेवहिसिंहगोष्ठंसमासदन्महिषींपांडवानाम् ३ ॥ प्रातिका
म्युवाच ॥ ॥ युधिष्ठिरोद्यूतमदेनमत्तोदुर्योधनोद्रौपदित्वामजैषीत ॥ सात्वंप्रपद्यस्वधृतराष्ट्रस्यवेश्मनयामित्वांकर्मणेयाज्ञसेनि ४ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥
कथंत्वेवंवदसिप्रातिकामिन्कोहिदीव्येद्भार्ययाराजपुत्रः ॥ मूढोराजाद्यूतमदेनमत्तोह्यभून्नान्यत्कैतवमस्यकिंचित् ५ ॥ ॥ प्रातिकाम्युवाच ॥ ॥
यदानाभूत्कैतवमन्यदस्यतदाऽदेवीत्पांडवोऽजातशत्रुः ॥ न्यस्ताःपूर्वंभ्रातरस्तेनराज्ञास्वयंचात्मात्वमथोराजपुत्रि ६ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ गच्छत्वंकितवंगत्वा
सभायांपृच्छसूतज ॥ किंतुपूर्वंपराजैषीरात्मानमथवानुमाम् ७ एतज्ज्ञात्वासमागच्छततोमांनयसूतज ॥ ज्ञात्वाचिकर्षितमहंराज्ञोयास्यामिदुःखिता ८ ॥
॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सभांगत्वासचोवाचद्रौपद्यास्तद्वचस्तदा ॥ युधिष्ठिरंनरेन्द्राणांमध्येस्थितमिदंवचः ९ कस्येशोनःपराजैषीरितित्वामा
हद्रौपदी ॥ किंनुपूर्वंपराजैषीरात्मानमथवापिमाम् १० युधिष्ठिरस्तुनिश्चेतागतसत्त्वइवाभवत् ॥ नतंसूतंप्रत्युवाचवचनंसाध्वसाधुवा ११ ॥ ॥ दुर्यो
धनउवाच ॥ ॥ इहैवागत्यपांचालीप्रश्नमेनंप्रभाषताम् ॥ इहैवसर्वेशृण्वन्तुतस्याश्चैतस्ययद्वचः १२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सग
त्वाराजभवनंदुर्योधनवशानुगः ॥ उवाचद्रौपदींसूतःप्रातिकामीव्यथन्निव १३ ॥ ॥ प्रातिकाम्युवाच ॥ ॥ सभ्यास्त्वमीराजपुत्र्याह्वयंतिमन्येप्रा
प्तःसंशयःकौरवाणाम् ॥ नवैसमृद्धिंपालयतेलघीयान्यस्त्वांसभांनेष्यतिराजपुत्रि १४ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ एवंनूनंव्यदधात्संविधातास्पर्शावुभौस्पृशतोवृद्धबा
लौ ॥ धर्मंत्वेकंपरमंप्राहलोकेसनःशमंधास्यतिगोप्यमानः १५ सोऽयंधर्मोमाऽत्यगात्कौरवान्वैसभ्यान्गत्वापृच्छधर्म्यंवचोमे ॥ तेमांब्रूयुर्निश्चितंतत्करिष्ये
धर्मात्मानोनीतिमंतोवरिष्ठाः १६ श्रुत्वासूतस्तद्वचोयाज्ञसेन्याःसभांगत्वाप्राहवाक्यंतदानीम् ॥ अधोमुखास्तेनचकिंचिदूचुर्निर्बंधंतंधार्तराष्ट्रस्यबुद्ध्वा १७ ॥ वैशं
पायनउवाच ॥ युधिष्ठिरस्तुतच्छ्रुत्वादुर्योधनचिकीर्षितम् ॥ द्रौपद्याःसंमतंदूतंप्राहिणोद्भरतर्षभ १८ एकवस्त्रात्वधोनीवीरोदमानारजस्वला ॥ सभामाग
म्यपांचालिश्वशुरस्याग्रतोभव १९ अथत्वामागतांदृष्ट्वाराजपुत्रींसभांतदा ॥ सभ्याःसर्वेविनिन्देरन्मनोभिर्धृतराष्ट्रजम् २० सगत्वात्वरितंदूतःकृष्णायाभवनं
नृप ॥ न्यवेदयन्मतंधीमान्धर्मराजस्यनिश्चितम् २१ पांडवाश्चमहात्मानोदीनादुःखसमन्विताः ॥ सत्येनातिपरीतांगानोदीक्षन्तेस्मकिंचन २२ ततस्त्वे
षांमुखमालोक्यराजादुर्योधनःसूतमुवाचहृष्टः ॥ इहैवैतामानयप्रातिकामिन्प्रत्यक्षमस्याःकुरवोब्रुवन्तु २३ ॥ ॥

स्पृशतःप्राप्नुतः शमंस्वास्थ्यं । धास्यतिकरिष्यति गोप्यमानःरक्ष्यमाणः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मानंदुर्योधनस्याज्ञाभंगेनतस्यश्रेष्ठत्वंविहायतिरस्कृत्य २४ उद्विजतेबिभेति अवशाःअस्मद्दासत्वात २५ । २६ परैहिपिक्कृतामतीएहि २७ । २८ ऊर्मिमत्सुवेणीरूपेणसंनिवेशिततयाच प्रवहन्नदीजलवन्निम्नोन्नतेषु ऊर्मयःवेण्यलंकारास्तद्वत्सुवा २९ । ३० । ३१ । ३२ कृष्णजिष्णूहरिनरौ नारायणनरावित्यर्थः ३३ यथोपजोषंयथारुचि ३४ । ३५ उपनीतशास्त्राःअध्यापि

ततःसूतस्तस्यवशानुगामीभीतश्चकोपाद्द्रुपदात्मजायाः ॥ विहायमानंपुनरेवसभ्यानुवाचकृष्णांकिमहंब्रवीमि २४ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ दुःशासनैषममसूत पुत्रोवृकोदरादुद्विजतेऽल्पचेताः ॥ स्वयंप्रगृह्यानययाज्ञसेनींकिंतेकरिष्यंत्यवशाःसपत्नाः २५ ततःसमुत्थायसराजपुत्रःश्रुत्वाभ्रातुःशासनंरक्तदृष्टिः ॥ प्रविश्यतद्वेश्ममहारथानामित्यब्रवीद्द्रौपदींराजपुत्रीम् २६ एह्येहिपांचालिजिताऽसिकृष्णेदुर्योधनंपश्यविमुक्तलज्जा ॥ कुरून्भजस्वायतपत्रनेत्रेधर्मेणलब्धाऽसिसभांपरैहि २७ ततःसमुत्थायसुदुर्मनाःसाविवर्णमामृज्यमुखंकरेण ॥ आर्त्ताप्रदुद्रावयतःस्त्रियस्तावृद्धस्यराज्ञःकुरुपुंगवस्य २८ ततोजवेनाभिससाररोषाद्दुःशासनस्तामभिगर्जमानः ॥ दीर्घेषुनीलेष्वथचोर्मिमत्सुजग्राहकेशेषुनरेन्द्रपत्नीम् २९ येराजसूयावभृथेजलेनमहाक्रतौमंत्रपूतेनसिक्ताः ॥ तेपांडवानांपरिभूयवीर्यंबलात्प्रमृष्टाधृतराष्ट्रजेन ३० सतांपराकृष्यसभासमीपमानीयकृष्णामतिदीर्घकेशीम् ॥ दुःशासनोनाथवतीमनाथवच्चकर्षवायुःकदलीमिवार्त्ताम् ३१ साकृष्यमाणानमितांगयष्टिःशनैरुवाचाथरजस्वलाऽस्मि ॥ एकंचवासोममसंदबुद्धेसभांनेतुंनार्हसिमामनार्य ३२ ततोऽब्रवीत्तांप्रसभंनिगृह्यकेशेषुकृष्णेषुतदासकृष्णाम् ॥ कृष्णंचजिष्णुंचहरिंनरंचत्राणायविक्रोशतियाज्ञसेनि ३३ ॥ ॥ दुःशासनउवाच ॥ ॥ रजस्वलावाभवयाज्ञसेनिएकांबरावाऽप्यथवाविवस्त्रा ॥ द्यूतेजिताचासिकृताऽसिदासीदासीषुवासश्चयथोपजोषम् ३४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ प्रकीर्णकेशीपतितार्धवस्त्रादुःशासनेनव्यवधूयमाना ॥ ह्रीमत्यमर्षेणचदह्यमानाशनैरिदंवाक्यमुवाचकृष्णा ३५ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ इमेसभायामुपनीतशास्त्राःक्रियावंतःसर्वएवेन्द्रकल्पाः ॥ गुरुस्थानागुरवश्चैवसर्वेतेषामग्रेनोत्सहेस्थातुमेवम् ३६ नृशंसकर्मंस्त्वमनार्यवृत्तमामाविवस्त्रांकुरुमाविकार्षीः ॥ नमर्षयेयुस्तवराजपुत्राःसेन्द्राऽपिदेवायदितेसहायाः ३७ धर्मेस्थितोधर्मसूतोमहात्माधर्मश्चसूक्ष्मोनिपुणोपलक्ष्यः ॥ वाचाऽपिभर्तुःपरमाणुमात्रमिच्छामिदोषंनगुणान्विसृज्य ३८ इदंत्वकार्यंकुरुवीरमध्येरजस्वलांयत्परिकर्षसेमाम् ॥ नचापिकश्चित्कुरुतेऽत्रकुत्सांध्रुवंतवेदंमतमभ्युपेतः ३९ धिगस्तुनष्टःखलुभारतानांधर्मस्तथाक्षत्रविदांचवृत्तम् ॥ यत्रह्यतीतांकुरुधर्मवेलांप्रेक्षंतिसर्वेकुरवःसभायाम् ४०

तशास्त्राः । गुरुस्थानाःगुरुतुल्यस्थानाःपित्रादितुल्याः । एवमेकवस्त्रत्वेन ३६ । ३७ निपुणोपलक्ष्यःसूक्ष्मबुद्धिमद्भिरेवज्ञेयः । वाचेति । नाहमपराधिनांभार्याऽस्मीतिभावः ३८ कश्चिदपितवकुत्सानकुरुते किंतुसर्वोऽपिजनस्त्वदीयंमतमभ्युपेतः ३९ । ४० ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अस्यराज्ञोधृतराष्ट्रस्य ४१ । ४२ । ४३ आधूयआकंप्य ४४। ४५ ।४६ भर्तुर्वशतां दासभार्याऽपिदास्येवेतिभावः ४७ जितोऽस्मीतिवदतात्मैवपराजितो नतुस्त्री ४८ नचराजज-
येनैवत्वज्जयःसिद्ध्यति द्यूतमर्यादाविदाशकुनिनैवतवपृथक्पणीकरणादित्याह द्यूतेइति । राजातु पराज्ञयात्वांपणीकृतवान्नस्वेच्छयाऽतोऽस्वामी कथंपणितवानितिराज्ञोपि
दोपोनास्ति । तथाचशकुनिद्वुध्यैवत्वमजिता तच्च शकुनिर्नमन्यतेइत्याह नेति । यतःपणीकृताअतःप्रागजिता । यतश्चपरदासेनपणीकृता ततोऽप्यजितैवेतिभावः ४९ नातिकृत

राज्ञस्तथाहीममधर्ममुग्रंनलक्षयंतेकुरुवृद्धमुख्याः ४१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ त
द्रोणस्यभीष्मस्यचनास्तिसत्त्वंक्षत्तुस्तथैवास्यमहात्मनोपि ॥ राज्ञस्तथाहीममधर्ममुग्रंनलक्षयंतेकुरुवृद्धमुख्याः ४१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ त
थाब्रुवंतीकरुणंसुमध्यमाभर्तॄन्कटाक्षैःकुपितानपश्यत् ॥ सापांडवान्कोपपरीतदेहान्संदीपयामासकटाक्षपातैः ४२ हृतेनराज्येनतथाधनेनरत्नैश्चमुख्यै
र्नतथाबभूव ॥ यथात्रपाकोपसमीरितेनकृष्णाकटाक्षेणबभूवदुःखम् ४३ दुःशासनश्चापिसमीक्ष्यकृष्णामवेक्षमाणांकृपणान्पतींस्तान् ॥ आधूयवेगेन
विसंज्ञकल्पामुवाचदासीतिहसन्सशब्दम् ४४ कर्णस्तुतद्वाक्यमतीवहृष्टःसंपूजयामासहसन्सशब्दम् ॥ गांधारराजःसुबलस्यपुत्रस्तथैवदुःशासनमभ्यनं
दत् ४५ सभ्यास्तुयेतत्रबभूवुरन्येताभ्यामृतेधार्त्तराष्ट्रेणचैव ॥ तेषामभूद्दुःखमतीवकृष्णांदृष्ट्वासभायांपरिकृष्यमाणाम् ४६ ॥ भीष्मउवाच ॥ न
धर्मसौक्ष्म्यात्सुभगेविवेक्तुंशक्नोमितेप्रश्नमिमंयथावत् ॥ अस्वाम्यशक्तःपणितुंपरस्वंस्त्रियाश्चभर्तुर्वशतांसमीक्ष्य ४७ त्यजेतसर्वांपृथिवींसमृद्धांयुधिष्ठिरो
धर्ममथोनजह्यात् ॥ उक्तंजितोऽस्मीतिचपांडवेनतस्मान्नशक्नोमिविवेक्तुमेतत् ४८ द्यूतेऽद्वितीयःशकुनिर्नरेषुकुंतीसुतस्तेननिसृष्टकामः ॥ नमन्य
तेतांनिकृतिंयुधिष्ठिरस्तस्मान्नतेप्रश्नमिमंब्रवीमि ४९ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ आहूयराजाकुशलैरनार्यैर्दुष्टात्मभिर्नैकृतिकैःसभायाम् ॥ द्यूतप्रियैर्नातिकृ
तप्रयत्नःकस्मादयंनामनिसृष्टकामः ५० अशुद्धभावैर्निकृतिप्रवृत्तैरबुध्यमानःकुरुपाण्डवाग्र्यः ॥ संभूयसर्वैश्चजितोऽपियस्मात्पश्चादयंकैतवमभ्युपेतः
५१ तिष्ठंतिचेमेकुरवःसभायामीशाःसुतानांचतथास्नुषाणाम् ॥ समीक्ष्यसर्वेममचापिवाक्यंविब्रूतमेप्रश्नमिमंयथावत् ५२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथाब्रुवं
तींकरुणंरुदन्तीमवेक्षमाणांकृपणान्पतींस्तान् ॥ दुःशासनःपरुषाण्यप्रियाणिवाक्यान्युवाचामधुराणिचैव ५३ तांकृष्यमाणांचरजस्वलांचस्रस्तोत्तरीयाम
तदर्हमाणाम् ॥ वृकोदरःप्रेक्ष्ययुधिष्ठिरंचचकारकोपंपरमार्त्तरूपः ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिद्रौपदीप्रश्नेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

प्रयत्नोअनभ्यस्तद्यूतः राजामांसभायामाहूय कथंनिसृष्टकामः अनीशोऽपिसन्मदाह्वानेनशत्रून्सकामान्कथंकृतवानित्यर्थः ५० जितोऽपीति। आत्मपराजयानन्तरंदद्यूतस्य
कथंततोऽप्युपरिदेवितवानित्यर्थः ५१ विब्रूतविस्पष्टंब्रूत नतुभीष्मवत्संदिग्धमितिभावः ५२ तथेति । भीष्मेणद्रौपदीमाहात्म्यख्यापनायप्रश्नस्योत्तरंनोक्तं । दुःशासनस्तुपांडवपक्षपातिना
ऽपिभीष्मेणसंशयोपन्यासादस्माकमेवजयइतिमन्वानोयत्किंचित्प्रललापेत्यर्थः ५३ परमत्यंतम् ५४ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भवंतीति १ । २ । ३ । ४ । ५ तेतवपुरइतिशेषः संप्रवक्ष्यामि ६ । ७ । ८ परकामेनपरेच्छया ९ एवमिति । एवंत्वदुक्तप्रकारेण अस्मिन्प्रस्तुतेविषये कृतंकुशलं धर्मपालनाख्यं यदि नविद्यांनजानीयां तर्हिबाहूदहेयमेव । यतोजानाम्यतो नदहामीत्यर्थः १० । ११ । १२ । १३ । १४ सर्वतोदिशं सर्वदेशीयाः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ महीक्षितांराज्ञां ग्रा

॥ भीमउवाच ॥ भवंतिगेहेबंधक्यःकितवानांयुधिष्ठिर ॥ नताभिरुतदीव्यंतिदयाचैवास्तितास्वपि १ काश्योयद्धनमाहार्षीद्द्रव्यंयच्चान्यदुत्तमम् ॥ तथाऽन्येपृथि
वीपालायानिरत्नान्युपाहरन् २ वाहनानिधनंचैवकवचान्यायुधानिच ॥ राज्यमात्माक्यंचैवकैतवेनहृतंपरैः ३ नचमेतत्रकोपोऽभूत्सर्वस्येशोहिनोभवान् ॥
इमंत्वतिक्रमंमन्येद्रौपदीयत्रपण्यते ४ एषाह्यनर्हतीबालापांडवान्प्राप्यकौरवैः ॥ त्वत्कृतेक्लिश्यतेक्षुद्रैर्नृशंसैरकृतात्मभिः ५ अस्याःकृतेमन्युरयंत्वयिराजन्निपात्यते ॥
बाहूतेसंप्रधक्ष्यामिसहदेवाग्निमानय ६ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ नपुराभीमसेनत्वमीदृशीर्वदितागिरः ॥ परैस्तेनाशितंनूनंनृशंसैर्धर्मगौरवम् ७ नसकामाः
परेकार्याधर्ममेवाचरोत्तमम् ॥ भ्रातरंधार्मिकंज्येष्ठंकोऽतिवर्तितुमर्हति ८ आहूतोहिपरैराजाक्षात्रंव्रतमनुस्मरन् ॥ दीव्यतेपरकामेनतन्नःकीर्तिकरंमहत् ९
॥ भीमसेनउवाच ॥ ॥ एवमस्मिन्कृतंविद्यांयदिनाहंधनंजय ॥ दीप्तेऽग्नौसहितौबाहूनिर्दहेयंबलादिव १० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथातान्दुः
खितान्दृष्ट्वापांडवान्धृतराष्ट्रजः ॥ कृष्यमाणांचपांचालींविकर्णइदमब्रवीत् ११ याज्ञसेन्यायदुक्तंतद्वाक्यंविब्रूतपार्थिवाः ॥ अविवेकेनवाक्यस्यनरकःसद्यएवनः १२
भीष्मश्चधृतराष्ट्रश्चकुरुवृद्धतमावुभौ ॥ समेत्यनाहतुःकिंचिद्विदुरश्चमहामतिः १३ भारद्वाजश्चसर्वेषामाचार्यःकृपएवच ॥ कुतएतावपिप्रश्नंनाहतुर्द्विजसत्तमौ
१४ येत्वन्येपृथिवीपालाःसमेताःसर्वतोदिशम् ॥ कामक्रोधौसमुत्सृज्यतेब्रुवंतुयथामति १५ यदिदंद्रौपदीवाक्यमुक्तवत्यसकृच्छुभा ॥
विमृश्यकस्यकःपक्षःपार्थिवावदतोत्तरम् १६ एवंसबहुशःसर्वानुक्तवांस्तान्सभासदः ॥ नचतेपृथिवीपालास्तमूचुःसाध्वसाधुवा १७ उक्त्वासकृत्तथासर्वा
न्विकर्णःपृथिवीपतीन् ॥ पाणौपाणिंविनिष्पिष्यनिःश्वसन्निदमब्रवीत् १८ विब्रूतपृथिवीपालावाक्यंमावाकथंचन ॥ मन्येन्याय्यंयदत्राहंतद्धिवक्ष्या
मिकौरवाः १९ चत्वार्याहुर्नरश्रेष्ठाव्यसनानिमहीक्षिताम् ॥ मृगयांपानमक्षांश्चग्राम्येचैवातिरक्तताम् २० एतेषुहिनरःसक्तोधर्ममुत्सृज्यवर्तते ॥
तथाऽयुक्तेनचकृतांक्रियांलोकोनमन्यते २१ तदयंपांडुपुत्रेणव्यसनेवर्त्तताभृशम् ॥ समाहूतेनकितवैरास्थितोद्रौपदीपणः २२ साधारणीचसर्वेषांपांडवानाम
निंदिता ॥ जितेनपूर्वंचानेनपांडवेनकृतःपणः २३ इयंचकीर्तिताकृष्णासौबलेनपणार्थिना ॥ एतत्सर्वंविचार्याहंमन्येनविजितामिमाम् २४

म्येस्त्रीभोगे २० तथेति । कृताऽप्यकृतैवसाक्रियेत्यर्थः २१ समाहूतेनप्रेरितेन २२ सर्वेषांभार्या कथमेकेनपणीकर्तुंशक्येत्याह साधारणीति २३ एतत्सर्वंराज्ञो व्यसनित्वं जितत्वं परप्रवर्तितत्वं द्रौपद्याःसाधारणत्वंचेति हेतुचतुष्कम् २४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२५ । २६ वैकृतानिविपरीतानि २७ । २८ तान्येवाह यदिति २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । प्राज्ञवादिकःप्राज्ञमानी ३८ अवकीर्यसमंततस्त्यक्त्वा ३९ । ४० आकृष्यमाणइति । हरिः सर्वदुःखसंहर्त्ताखलसंहर्त्तात्रा । गोविंदोगवामिंद्रियाणांविंदतीतिविंदोलब्धा सर्वेन्द्रियचालकत्वात्सन्निहितो मांकथंनजानासि संनिहितोऽप्यशक्तःकिंकुर्यादतआह द्वारकावासिन्निति एकरात्रेणैवस्वीयानापदःसकाशादुद्धर्त्तुंसमुद्रमध्येपुरीनिर्माणं तांपुरींप्रतिसर्वनगरस्ययुगपत्प्रापणंचकुर्वतस्तव ममत्राणमीपत्करमित्यर्थः । ननुसन्निहितःशक्तश्चकिमितिदुष्टाननुगृह्णीयादतआह । कृष्ण स्मृतमात्रएवसर्वदोपकर्षण । ननुतथापि'अनृतंसाहसंमायामूर्खत्वमतिलोभता ॥ अशौचंनिर्दयत्वंचस्त्रीणांदोषाःस्वभावजाः'इत्युक्तेःस्वाभाविकस्त्रीदोषोनापनेतुंशक्यो नह्याशीविष

एतच्छ्रुत्वामहान्नादःसभ्यानामुदतिष्ठत ॥ विकर्णंशंसमानानांसौबलंचापिनिन्दताम् २५ तस्मिन्नुपरतेशब्देराधेयःक्रोधमूर्छितः ॥ प्रगृह्यरुचिरंबाहुमिदंवचनमब्रवीत् २६ ॥ कर्णउवाच ॥ दृश्यन्तेवैविकर्णेहवैकृतानिबहून्यपि ॥ तज्जातस्तद्विनाशाययथाग्निररणिप्रजः २७ एतेनकिंचिदप्याहुश्चोदिताह्यपिकृष्णया ॥ धर्मेणविजितामेतांमन्यन्तेद्रुपदात्मजाम् २८ त्वंतुकेवलबाल्येनधार्त्तराष्ट्रविदीर्यसे ॥ यद्ब्रवीषिसभामध्येबालःस्थविरभाषितम् २९ नचधर्मंयथावत्त्वंवेत्सिदुर्योधनावर ॥ यद्ब्रवीषिजितांकृष्णांनजितेतिसुमंदधीः ३० कथंह्यविजितांकृष्णांमन्यसेधृतराष्ट्रज ॥ यदासभायांसर्वस्वंन्यस्तवान्पांडवाग्रजः ३१ अभ्यन्तराचसर्वस्वेद्रौपदीभरतर्षभ ॥ एवंधर्मजितांकृष्णांमन्यसेनजितांकथम् ३२ कीर्तिताद्रौपदीवाचाअनुज्ञाताचपांडवैः ॥ भवत्यविजिताकेनहेतुनैषामतातव ३३ मन्यसेवासभामेतामानीतामेकवाससम् ॥ अधर्मेणेतितत्रापिशृणुमेवाक्यमुत्तमम् ३४ एकोभर्त्तास्त्रियादेवैर्विहितःकुरुनंदन ॥ इयंत्वनेकवशगाबंधकीतिविनिश्चिता ३५ अस्याःसभामानयनंनचित्रमितिमेमतिः ॥ एकांबरधरत्वंवाऽप्यथवाऽपिविवस्त्रता ३६ यच्चैषांद्रविणंकिंचिद्याचैषायेचपांडवाः ॥ सौबलेनेहतत्सर्वंधर्मेणविजितंवसु ३७ दुःशासनसुबालोऽयंविकर्णःप्राज्ञवादिकः ॥ पांडवानांचवासांसिद्रौपद्याश्चाप्युपाहर ३८ तच्छ्रुत्वापांडवाःसर्वेस्वानिवासांसिभारत ॥ अवकीर्योत्तरीयाणिसभायांसमुपाविशन् ३९ ततोदुःशासनोराजन्द्रौपद्यावसनंबलात् ॥ सभामध्येसमाक्षिप्यव्यपाक्रष्टुंप्रचक्रमे ४० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ आकृष्यमाणेवसनेद्रौपद्याचिंतितोहरिः ॥ गोविंदद्वारकावासिन्कृष्णगोपीजनप्रिय ४१ कौरवैःपरिभूतांमांकिंनजानासिकेशव ॥ हेनाथहेरमानाथव्रजनाथार्तिनाशन ॥ कौरवार्णवमग्नांमामुद्धरस्वजनार्दन ४२ कृष्णकृष्णमहायोगिन्विश्वात्मन्विश्वभावन ॥ प्रपन्नांपाहिगोविंदकुरुमध्येऽवसीदतीम् ४३ ॥ ॥

दंष्ट्रामृतस्त्रवाकर्तुंशक्येत्यतआह गोपीजनप्रिय नरेषुतावदत्यंतंनीचागोपास्तत्स्त्रियस्तुततोऽपिनीचतरास्तास्वपितवानुग्रहोदृश्यतेकिमुतमादृश्यांत्वदेकशरणायां त्वयैवराजसूयाभिषेकेणानुगृहीतायामितिभावः ४१ केशव कश्चअश्चईशश्चब्रह्मविष्णुरुद्रास्तैःसहवातिगच्छतीतिकेशव ब्रह्मादीनामपिप्रवर्त्तक तदात्मकेति । अतः सर्वथात्वंमामनुगृह्णीष्वेतिभावः आर्तिनाशनेति । गोवर्द्धनोद्धरणदावाग्निपानादिनाव्रजवासिनामार्तिस्त्वयैवयथानाशिता तथाममाप्यार्तिंनाशयेतिभावः ४२ विश्वात्मन्विश्वान्तर्यामिन्नित्यर्थः । विश्वभावन विश्वकर्त्तः अंतर्यामित्वेनशत्रुंवाऽस्मिन्नर्थेउदासीनंकुरु । अथवाविश्वकर्तृत्वेन वस्त्राणिबहूनिसमर्पयेतिभावः ४३ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भामिनीदीप्तिमती स्वस्मिन् भगवदनुग्रहनिश्चयाच्छत्रून्गणयंतीत्यर्थः ४४ गह्वरितः करुणातिशयाद्गद्गदकंठः ४५ धर्मोऽन्तरितः धर्म एव अंतरं वस्त्रं तद्भावं गतवान् गत्वा चतां वस्त्रपूगैः समाहृणोच्च ४६ ४७ नानारागाणि च विरागाणि केवलश्वेतानि च । नास्त्यकार्यकदर्याणां नास्त्यक्षाम्यं पहात्मनाम् ॥ नास्त्यूपेक्ष्यो हरेर्भक्त इति सूतेमदर्शितम् ४८ । ४९ शशापशपथं कृतवान् ५० । ५१।५२

 इत्यनुस्मृत्य कृष्णं सा हरिं त्रिभुवनेश्वरम् ॥ प्रारुदद्दुःखिता राजन्मुखमाच्छाद्य भामिनी ४४ याज्ञसेन्या वचः श्रुत्वा कृष्णो गह्वरितोऽभवत् ॥ त्यक्त्वा शय्यासनं पद्भ्यां कृपा लुः कृपयाऽभ्यगात् ४५ कृष्णं च विष्णुं च हरिं नरं च त्राणाय विक्रोशति याज्ञसेनी ॥ ततस्तु धर्मोन्तरितो महात्मा समावृणोद्वै विविधैः सुवस्त्रैः ४६ आकृष्यमाणे वसने द्रौ पद्यास्तु विशांपते ॥ तद्रूपमपरं वस्त्रं प्रादुरासीदनेकशः ४७ नानारागविरागाणि वसनान्यथ वै प्रभो ॥ प्रादुर्भवन्ति शतशो धर्मस्य परिपालनात् ४८ ततो हलहलाशब्द स्तत्रासीद्घोरदर्शनः ॥ तदद्भुततमं लोके वीक्ष्य सर्वे महीभृतः ॥ शशंसुर्द्रौपदीं तत्र कुत्सन्तो धृतराष्ट्रजम् ४९ शशाप तत्र भीमस्तु राजमध्ये बृहत्स्वनः ॥ क्रोधाद्विस्फुर माणोष्ठो विनिष्पिष्य करे करम् ५०॥ भीम उवाच ॥ इदं मे वाक्यमादध्वं क्षत्रिया लोकवासिनः ॥ नोक्तपूर्वं नरैरन्यैर्न चान्यो यद्वदिष्यति ५१ यद्येतदेवमुक्त्वाऽहं न कुर्यां पृथिवीश्वराः ॥ पितामहानां पूर्वेषां नाहं गतिमवाप्नुयाम् ५२ अस्य पापस्य दुर्बुद्धेर्भारतापसदस्य च ॥ न पिबेयं बलाद्वक्षो भित्त्वा चेद्रुधिरं युधि ५३ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ तस्य ते तद्वचः श्रुत्वा रौद्रं लोमप्रहर्षणम् ॥ प्रचक्रुर्बहुलां पूजां कुत्सन्तो धृतराष्ट्रजम् ५४ यदा तु वाससां राशिः सभामध्ये समाचितः ॥ ततो दुःशासनः श्रान्तो व्रीडितः समुपा विशत् ५५ धिक्शब्दस्तु ततस्तत्र समभूल्लोमहर्षणः ॥ सभ्यानां नरदेवानां दृष्ट्वा कुंतीसुतांस्तथा ५६ न विब्रुवंति कौरव्याः प्रश्नमेतमिति स्म ह ॥ सुजनः क्रोशति स्मा त्र धृतराष्ट्रं विगर्हयन् ५७ ततो बाहू समुत्क्षिप्य निवार्य च सभासदः ॥ विदुरः सर्वधर्मज्ञ इदं वचनमब्रवीत् ५८ ॥ विदुर उवाच ॥ द्रौपदी प्रश्नमुक्त्वैवं रोरवीति त्वनाथवत् ॥ न च विब्रूत तं प्रश्नं सभ्या धर्मोऽत्र पीड्यते ५९ सभां प्रपद्यते ह्यार्त्तः प्रज्वलन्निव हव्यवाट् ॥ तं वै सत्येन धर्मेण सभ्याः प्रशमयन्त्युत ६० धर्मप्रश्नमतो ब्रूयादार्यः सत्येन मानवः ॥ विब्रूयुस्तत्र तं प्रश्नं कामक्रोधबलातिगाः ६१ विकर्णेन यथाप्रज्ञमुक्तः प्रश्नो नराधिपाः ॥ भवंतोऽपि हि तं प्रश्नं विब्रुवंतु यथामति ६२ यो हि प्रश्नं न विब्रूयाद्धर्मदर्शी सभां गतः ॥ अनृते या फलाऽवाप्तिस्तस्याः सोऽर्धं समश्नुते ६३ यः पुनर्वितथं ब्रूयाद्धर्मदर्शी सभां गतः ॥ अनृतस्य फलं कृत्स्नं संप्राप्नोतीति निश्चयः ६४ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पु रातनम् ॥ प्रल्हादस्य च संवादं मुनेरांगिरसस्य च ६५ प्रल्हादो नाम दैत्येन्द्रस्तस्य पुत्रो विरोचनः ॥ कन्याहेतोरांगिरसं सुधन्वानमुपाद्रवत् ६६ ॥ ॥

५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ धर्मपीडामेवाह सभामिति । आर्तस्यात्राणेन सभ्यानां धर्मनाशोऽस्त्येव यथोक्तम् । 'न सभां प्रविशेत्प्राज्ञः सभ्यदोषाननुस्मरन् ॥ अब्रुवन्विब्रुवन्वाऽपि नरो भवति किल्बिषी' इति ६० । ६१ । ६२ एतदेवाह यो हि प्रश्नमित्यादिना ६३ । ६४ आंगिरसस्य सुधन्वनः ६५ । ६६ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

केशिन्याकन्यययाविरोचनसुधन्वानौपृष्टौ युवयोःकोज्यायान् कुशलीलादिनाश्रेष्ठइति तौचस्वंस्वंज्यायस्त्वं प्रतिजानानौ प्राणेनैव पण्येनदेवनंपणंचक्रतुः । प्राणयोरितिविषयसप्तमी । प
राजितेनयावज्जीवंजेतुर्दास्यंकर्त्तव्यमित्यर्थः प्राणानामीश्वरस्तवेत्युपसंहारात् ६७ । ६८ विवदनान्मृषावादात्ब्रह्मदंडः ब्रह्मणानिर्मितःकालदंडः । ब्रह्मशापइत्यपिकेचित् ६९
७० व्यथितःकंपयुक्तः ७१ । ७२ । ७३ अविब्रुवन्विस्पष्टमब्रुवन् ७४ गोकर्णशिथिलःउभयपक्षस्पर्शी प्रतिमुंचति क्षिपति ७५ अंजसातत्त्वतः ७६ धर्मोऽधर्मेणविद्धःद्वयोर्विवदतोरे

अहंज्यायानहंज्यायानितिकन्येप्सयातदा ॥ तयोर्देवनमत्रासीत्प्राणयोरितिनःश्रुतम् ६७ तयोःप्रश्नविवादोऽभूत्प्रल्हादंतावपृच्छताम् ॥ ज्यायान्कआवयोरेकः
प्रश्नंप्रब्रूहिमामृषा ६८ सवैविवदनाद्भीतःसुधन्वानंविलोकयन् ॥ तंसुधन्वाऽब्रवीत्क्रुद्धोब्रह्मदंडइवज्वलन् ६९ यदिवैवक्ष्यसिमृषाप्रल्हादाथनवक्ष्यसि ॥ शतधाते
शिरोवज्रीवज्रेणप्रहरिष्यति ७० सुधन्वनातथोक्तःसन्व्यथितोऽश्वत्थपर्णवत् ॥ जगामकश्यपंदैत्यःपरिप्रष्टुंमहौजसम् ७१ प्रल्हादउवाच ॥ त्वंवैधर्मस्यविज्ञाता
दैवस्येहासुरस्यच ॥ ब्राह्मणस्यमहाभागधर्मकृच्छ्रमिदंशृणु ७२ योवैप्रश्नंनविब्रूयाद्वितथंचैवनिर्दिशेत् ॥ केवैतस्यपरेलोकास्तन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ७३ ॥
॥ कश्यपउवाच ॥ जानन्नविब्रुवन्प्रश्नान्कामात्क्रोधाद्भयात्तथा ॥ सहस्रंवारुणान्पाशानात्मनिप्रतिमुंचति ७४ साक्षीवाऽविब्रुवन्साक्ष्यंगोकर्णशिथिलश्चरन् ॥
सहस्रंवारुणान्पाशानात्मनिप्रतिमुंचति ७५ तस्यसंवत्सरेपूर्णेपाशएकःप्रमुच्यते ॥ तस्मात्सत्यंतुवक्तव्यंजानतासत्यमंजसा ७६ विद्धोधर्मोह्यधर्मेणसभांयत्रोपप
द्यते ॥ नचास्यशल्यंकृंतंतिविद्धास्तत्रसभासदः ७७ अर्धंहरतिवैश्रेष्ठःपादोभवतिकर्तृषु ॥ पादश्चैवसभासत्सुयेनननिन्दंतिनिंदितम् ७८
अनेनाभवतिश्रेष्ठोमुच्यन्तेचसभासदः ॥ एनोगच्छतिकर्त्तारंनिंदार्होयत्रनिंद्यते ७९ वितथंतुवदेयुर्येधर्मंप्रल्हादपृच्छते ॥ इष्टापूर्त्तंचतेघ्नंतिसप्तसप्तपरावरान् ८०
हृतस्वस्यहियद्दुःखंहतपुत्रस्यचैवयत् ॥ ऋणिनःप्रतियच्चैवस्वार्थाद्भ्रष्टस्यचैवयत् ८१ स्त्रियाःपत्याविहीनायाराज्ञाग्रस्तस्यचैवयत् ॥ अपुत्रायाश्चयद्दुः
खंव्याघ्राघ्रातस्यचैवयत् ८२ अध्यूढायाश्चयद्दुःखंसाक्षिभिर्विहतस्यच ॥ एतानिवैसमान्याहुर्दुःखानित्रिदिवेश्वराः ८३ तानिसर्वाणिदुःखानिप्राप्नोतिवित
थंब्रुवन् ॥ समक्षदर्शनात्साक्षीश्रवणाच्चेतिधारणात् ८४ तस्मात्सत्यंब्रुवन्साक्षीधर्मार्थाभ्यांनहीयते ॥ कश्यपस्यवचःश्रुत्वाप्रल्हादःपुत्रमब्रवीत् ८५
श्रेयान्सुधन्वात्वत्तोवैमत्तःश्रेयांस्तथाऽङ्गिराः ॥ मातासुधन्वनश्चापिमातृतःश्रेयसीतव ॥ विरोचनसुधन्वाऽयंप्राणानामीश्वरस्तव ८६ ॥

कःस्वयंमिथ्यावादीसन्नितरंधर्मिष्ठंमिथ्यावादीतिवदति सोऽयमधर्मेणधर्मस्यवेधः तत्राऽवचनान्निथ्यावचनात्संदिग्धवचनाद्वा येधर्मशल्यंननिकृंतंति नाच्छिंदंति तएव तेनाधर्मे
णविद्धाभवंति ७७ तदेवविवृणोति अर्धमिति । अर्धमधर्मस्येतिशेषः श्रेष्ठःसभापतिः ७८ । ७९ इष्टंयागादि । आपूर्त्तंवाप्यादि । परावरान्भूतान्भाविनश्च ८० । ८१ । ८२ अध्यूढायाः
कृतसपत्नीकायाः ८३ समक्षेति साक्षाद्दर्शनाद्वाआप्तवाक्याद्वा अधिगतस्यार्थस्यधारणात्साक्षीत्यर्थः ८४ तस्मादिति । लोभादिदोषाचस्यविज्ञावनेतुधर्माद्धीयतएवेत्यभिप्रायः ८५ । ८६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८७ । ८८ । ८९ । ९० ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ पुरस्तादिति । तावत्प्रतीक्ष दुःप्रज्ञदुःशासन नराधमेत्यतःपरंपुरस्तादिति पठंतिके चित् । पतीक्षप्रतीक्षस्व १ । २ । ३ । ४ द्रक्ष्यामिपृथग्जनस्त्रीवद्द्रक्ष्यमिवात्मानंकरोमि ५ । ६ । ७ विगाहेपर्यालोचयामि ८ । ९ पांडूनांपांडवानां । आर्षस्तद्धितलुक् । पार्षतस्यधृष्टद्युम्नस्य । कथमियांप्राप्नुयां १० । ११ । १२ । १३ । १४ किमज्ञत्वान्नविवेक्तुमर्हसि नेत्याह बलवानिति । बलवान्कर्णदुर्योधनादिर्यंत्ब्रूतेसएवधर्मः । परस्तुदुर्बलेनोक्तोऽभिहितः धर्मोऽप्यधर्मोभवतीतिभावः । अभिहितःपरैरितिपाठेत्वधर्मवेलायामपिपरैर्बलवद्भिरुक्तएवधर्मोभवतिनदुर्बलोक्तइत्याकारंप्रश्लिष्य्ययोज्यम् १५ ननुबलवत्तरस्त्वमेवसत्यंब्रूहीत्यतआ

सुधन्वोवाच ॥ ॥ पुत्रस्नेहंपरित्यज्ययस्त्वंधर्मेव्यवस्थितः ॥ अनुजानामितेपुत्रंजीवत्वेषशतंसमाः ८७ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ एवंवैपरमंधर्मंश्रुत्वासर्वेसभासदः ॥ यथाप्रश्नंतुकृष्णायामन्यध्वंतत्रकिंपरम् ८८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ विदुरस्यवचःश्रुत्वानोचुःकिंचनपार्थिवाः ॥ कर्णोदुःशासनंत्वाहकृष्णांदासींगृहान्नय ८९ तांवेप मानांसव्रीडांप्रलपंतींस्मपांडवान् ॥ दुःशासनःसभामध्येविचकर्षतपस्विनीम् ९०॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिद्रौपद्याकर्षणेऽष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥६८॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ पुरस्तात्करणीयंमेनकृतंकार्यमुत्तरम् ॥ विह्वलाऽस्मिकृताऽनेनकर्षताबलिनाबलात् १ अभिवादंकरोम्येषांकुरूणांकुरुसंसदि ॥ नमेस्यादपरा धोऽयंयदिदंनकृतंमया २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सातेनचसमाधूतादुःखेनचतपस्विनी ॥ पतिताविललापेदंसभायामतथोचिता ३ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ स्वयंवरेयाऽस्मिन्नृपैर्दृष्टारंगेसमागतैः ॥ नदृष्टपूर्वाचान्यत्रसाहमद्यसभांगता ४ यांनवायुर्नचादित्योदृष्टवंतौपुरागृहे ॥ साऽहमद्यसभामध्येदृश्यामिजनसंसदि ५ यांनमृष्यंतिवातेनस्पृश्यमानांगृहेपुरा ॥ स्पृश्यमानांसहन्तेऽद्यपांडवास्तांदुरात्मना ६मृष्यंतिकुरवश्चेमेमन्येकालस्यपर्ययम् ॥ स्नुषांदुहितरंचैवक्लिश्यमानामनर्हतीम् ७किंन्वतःकृपणंभूयोयदहंस्त्रीसतीशुभा ॥ सभामध्यंविगाहेऽद्यक्वनुधर्मोमहीक्षिताम् ८ धर्म्यांस्त्रियंसभांपूर्वेननयंतीतिनःश्रुतम् ॥ सनष्टःकौरवेयेषुपूर्वोधर्मःसनातनः९ कथंहिभार्यापांडूनांपार्षतस्यस्वसासती ॥ वासुदेवस्यचसखीपार्थिवानांसभामियाम् १० तामिमांधर्मराजस्यभार्यांसदृशवर्णजाम् ॥ ब्रूतदासीमदासींवातत्करिष्या मिकौरवाः ११ अयंमांसुदृढंक्षुद्रःकौरवाणांयशोहरः ॥ क्लिश्नातिनाऽहंतत्सोढुंचिरंशक्ष्यामिकौरवाः १२ जितांवाप्यजितांवापिमन्यध्वंमांयथानृपाः ॥ तथाप्रत्युक्तमि च्छामितत्करिष्यामिकौरवाः १३ ॥ भीष्मउवाच ॥ उक्तवानस्मिकल्याणिधर्मस्यपरमागतिः ॥ लोकेनशक्यतेज्ञातुमपिविज्ञैर्महात्मभिः १४ बलवांश्चयथाधर्मं लोकेपश्यतिपूरुषः ॥ सधर्मोधर्मवेलायांभवत्यभिहतःपरः १५ नविवेक्तुंचतेप्रश्नमिमंशक्नोमिनिश्चयात् ॥ सूक्ष्मत्वाद्गहनत्वाच्चकार्यस्यास्यचगौरवात् १६

ह नेति । विवेक्तुंविविच्यवक्तु । अयमस्याशयः यद्येतामजितासीतिवक्ष्ये तदाऽन्यायंविनापीडितैषासद्यःकोपेनकौरवान्नाशयेत । तथाचद्रौपद्यपमानजोवाकुरुनाशजोवादोषोमहानि तिसंशयेधर्मतत्त्वस्यसूक्ष्मत्वाद्दुर्विवेकत्वं दैवकार्यमेवकौरवनाशेन भवतीत्यशक्यं । सर्वेषांवध्यानामिह संप्रयोगाभावाद्गहनमिदं पांडवानामशस्त्रत्वात्परदासत्वाच्चतत्स्वामिनांकौरवाणांनाशनं द्रौपद्याअपिदोषाय स्वामिस्वामिनाशस्यसुतरामकार्यत्वादितिहेतुत्रयंविविच्याकथनेइति १६ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नंनु बलवत्कृतिरेवधर्मश्चेव स्वधर्मेणबलवत्तराहमेनानूशापाग्निनाधक्ष्येइत्याशंक्याह नूनमिति । अवश्यभाविनिकार्येनत्वयातपोव्ययःकर्त्तव्यइतिभावः १७ इदमेववृत्तंत्वद्भर्तारोऽप्यास्थिताअतस्त्वमपि
तथैवातिष्ठस्वेतिद्वाभ्यामाह कुलेष्विति १८। १९ । २० । २१ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ तथात्विति १ । २ । ३ । ४ । ५
६ सभ्याःप्रशशंसुःतेषांचेलाश्चेटाःप्रेष्यास्तुवेधानिववेधान् तत्रतत्रसमाचारप्रापणंपरस्परेणचक्षुःसंकेतंवाचक्रुः । सभायांदुर्योधनेनोक्तमात्रावार्त्तासद्यःसर्वत्रप्रकीर्णेत्यर्थः । चेलावेधान्वस्त्रभ्रामणानी

नूनमंतःकुलस्यायंभवितानचिरादिव ॥ तथाहिकुरवःसर्वेलोभमोहपरायणाः १७ कुलेषुजाताःकल्याणिव्यसनैराहताभृशम् ॥ धर्म्यान्मार्गान्निच्यवन्तेयेषांन
स्त्वंवधूःस्थिता १८ उपपन्नंचपांचालितदेवंवृत्तमीदृशम् ॥ यत्कृच्छ्रमपिसंप्राप्ताधर्ममेवान्ववेक्षसे १९ एतेद्रोणादयश्चैववृद्धाधर्मविदोजनाः ॥ शून्यैःशरी
रैस्तिष्ठंतिगतासवइवानताः २० युधिष्ठिरस्तुप्रश्नेऽस्मिन्प्रमाणमितिमेमतिः ॥ अजितांवाजितांवेतिस्वयंव्याहर्तुमर्हति २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्व
णिद्यूतपर्वणिभीष्मवाक्येएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ६९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथातुदृष्ट्वाबहुतत्रदेवींरोरूयमाणांकुररीमिवार्त्ताम् ॥ नोचुर्वचःसाध्वथवाऽ
प्यसाधुमहीक्षिताधार्त्तराष्ट्रस्यभीताः १ दृष्ट्वातथापार्थिवपुत्रपौत्रांस्तूष्णींभूतान्धृतराष्ट्रस्यपुत्रः ॥ स्मयन्निदंवचनंबभाषेपांचालराजस्यसुतांतदानीम् २ ॥
दुर्योधनउवाच ॥ तिष्ठत्वयंप्रश्नउदारसत्वेभीमेऽर्जुनेसहदेवेतथैव ॥ पत्यौचतेनकुलेयाज्ञसेनिवदंत्वेतेवचनंत्वत्प्रसूतम् ३ अनीश्वरंविब्रुवंत्वार्यमध्येयुधिष्ठिरंतव
पांचालिहेतोः ॥ कुर्वंतुसर्वेचानृतंधर्मराजंपांचालित्वंमोक्ष्यसेदासभावात् ४ धर्मेस्थितोधर्मसुतोमहात्मास्वयंचेदंकथयत्विन्द्रकल्पः ॥ ईशोवातेह्यनीशोऽथवैष
वाक्यादस्यक्षिप्रमेकंभजस्व ५ सर्वेहीमेकौरवेयाःसभायांदुःखांतरेवर्त्तमानास्तवैव ॥ नविब्रुवंत्यार्यसत्वायथावत्पतींश्चतेसमवेक्ष्याल्पभाग्यान् ६ ॥ वैशं
पायनउवाच ॥ ततःसभ्याःकुरुराजस्यतस्यवाक्यंसर्वेप्रशशंसुस्तथोच्चैः॥ चेलावेधांश्चापिचक्रुर्नदन्तोहाहेत्यासीदपिचैवार्तनादः ७ श्रुत्वातुतद्वाक्यमनोहरंतद्धर्षश्चासी
त्कौरवाणांसभायाम् ॥ सर्वेचासन्पार्थिवाःप्रीतिमंतःकुरुश्रेष्ठंधार्मिकंपूजयन्तः ८ युधिष्ठिरंचतेसर्वेसमुदैक्षंतपार्थिवाः ॥ किंनुवक्ष्यतिधर्मज्ञइतिसाचीकृताननाः ९
किंनुवक्ष्यतिबीभत्सुरजितोयुधिपांडवः ॥ भीमसेनोयमौचोभौभृशंकौतूहलान्विताः १० तस्मिन्नुपरतेशब्देभीमसेनोऽब्रवीदिदम् ॥ प्रगृह्यरुचिरंदिव्यंभुजंचंदनच
र्चितम् ११ ॥ भीमसेनउवाच ॥ यद्येषगुरुरस्माकंधर्मराजोमहामनाः ॥ नप्रभुःस्यात्कुलस्यास्यनवयंमर्षयेमहि १२ ईशोनःपुण्यतपसांप्राणानामपिचेश्वरः
मन्यतेऽजितमात्मानंयद्येषविजितावयम् १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तिभ्राम्बः । तत्रैवहाहेति कौरवपक्षपातिष्वेव । पांडवानांन्यायपक्षपातिनांप्रमाणीकरणे द्रौपदीदास्यान्मुक्ताभविष्यति तेनचसर्वेषामस्माकंदुःखंभविष्यतीत्यभिप्रायः ७ । ८ साचितिर्यक् ९ । १०
११ यद्ययंनःकुलस्यप्रभुर्नस्यात्तर्हिनमर्षयेमहि यतोऽयंप्रभुस्ततोमर्षयामहे इत्यर्थः १२ ईशइतिअजितमितिच्छेदः द्रौपदीपणनात्प्रागितिशेषः । यद्ययमात्मानमजितंमन्यते तर्हिवयंपूर्वमेवभवद्भि
र्जिताःसंतःइदानींविजिताः द्रौपद्यर्थेमिथ्यावादेनसुतरांजिताःस्मइत्यर्थः । अतोद्रौपदीनदासभावमापन्नेतिभावः १३ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नन्वजितेनापित्वयाकिंस्यात्तत्राह नहीत्यादि १४ । १५ पाशसितःपाशबद्धः १६ तलासिभिश्चपेटाखड्गैः १७ । १८ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥
क्वचित् 'त्रयःकिलेमेसधनाःसभायांभीष्मःक्षत्ताकौरवाणांगुरुश्च । येस्वामिनंदुष्टतमंवदंतिवाछंतिवृद्धिंनचविक्षिपंति' इतिश्लोकःप्रथमः 'त्रयःकिलेमे अधना' इतिद्वितीयः । सधनाःसमर्थाधर्मोल्लंघनेइत्यर्थः ।
वृद्धिंस्वामिनोमूलच्छेदं नचविक्षिपंतिपापकरणे व्याकुलाश्चनभवंति । दासस्यपत्नीहीनेश्वरा दासधनंचसर्वंहीनेश्वरंसत् भद्रेकल्याणभाजि तयोरीश्वरेद्वयमपितन्न्यसनीयमित्यर्थः । तथाचस्मृतिः ।
'त्रयएवाधनालोकेभार्यादासस्तथासुतः ॥ यत्तेसमधिगच्छंतियस्यैतेतस्यतद्धनम्' इति । तथाचराजजयेनैवतत्पत्न्यपिजितैव नतुतत्राजितेनजितेनवापराजितेतिविमर्शःसंभवतीतिभावः १ परिवारंदा

नहिमुच्येतमेजीवन्पदाभूमिमुपस्पृशन् ॥ मर्त्यधर्मापराम्रश्यपांचाल्यामूर्धजानिमान् १४ पश्यध्वंह्यायतौवृत्तौभुजौमेपरिघाविव ॥ नैतयोरंतरंप्राप्यमुच्येता
पिशतक्रतुः १५ धर्मपाशसितस्त्वेवंनाधिगच्छामिसंकटम् ॥ गौरवेणनिरुद्धश्चनिग्रहादर्जुनस्यच १६ धर्मराजनिसृष्टस्तुसिंहःक्षुद्रमृगानिव ॥ धार्त्तराष्ट्रा
निमान्पापान्निष्पिषेयंतलासिभिः १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तमुवाचतदाभीष्मोद्रोणोविदुरएवच ॥ क्षम्यतामिदमित्येवंसर्वंसंभाव्यतेत्वयि १८ ॥ ॥ इतिश्री
महाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिभीमवाक्येसप्ततितमोऽध्यायः ७० ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ ॥ त्रयःकिलेमेह्यधनाभवंतिदासःपुत्रश्चास्वतंत्राचनारी ॥ दासस्य
पत्नीत्वधनस्यभद्रेहीनेश्वरादासधनंचसर्वम् १ प्रविश्यराज्ञःपरिवारंभजस्वतत्तेकार्यंशिष्टमादिश्यतेऽत्र ॥ ईशास्तुसर्वेतवराजपुत्रिभवंतिवैधार्त्तराष्ट्रानपार्थाः २ अ
न्यंवृणीष्वपतिमाशुभाविनियस्माद्दास्यंनलभसिदेवनेन ॥ अवाच्यावैपतिषुकामवृत्तिर्नित्यंदास्येविदितंतत्तवास्तु ३ पराजितोनकुलोभीमसेनोयुधिष्ठिरःसहदेवा
र्जुनौच ॥ दासीभूतात्वंहिवैयाज्ञसेनिपराजितास्तेपतयोनैवसंति ४ प्रयोजनंजन्मनिकिंनमन्यतेपराक्रमंपौरुषंचैवपार्थः ॥ पांचाल्यस्यद्रुपदस्यात्मजामिमांसभा
मध्येयोव्यदेवीद्ग्लहेषु ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तद्वैश्रुत्वाभीमसेनोऽत्यमर्षीभृशंनिःशश्वासतदाऽऽर्तरूपः ॥ राजानुगोधर्मपाशानुबद्धोदहन्निवैनंक्रोधसंरक्तदृष्टिः
६ ॥ भीमउवाच ॥ नाहंकुप्येसूतपुत्रस्यराजन्नेषसत्यंदासधर्मःप्रदिष्टः ॥ किंविद्विषोवैमामेवंव्याहरेयुर्नादेवीस्त्वंयद्यनयानरेंद्र ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ भीमसेनवचः
श्रुत्वाराजादुर्योधनस्तदा ॥ युधिष्ठिरमुवाचेदंतूष्णींभूतमचेतनम् ८ भीमार्जुनौयमौचैवस्थितौतेनृपशासने ॥ प्रश्नंब्रूहिचकृष्णांत्वमजितांयदिमन्यसे ९ एवमुक्त्वा
तुकौन्तेयमपोह्यवसनंस्वकम् ॥ स्मयन्निवैक्ष्यपांचालीमैश्वर्यमदमोहितः १० कदलीदंडसदृशंसर्वलक्षणसंयुतम् ॥ गजहस्तप्रतीकाशंवज्रप्रतिमगौरवम् ११ अभ्यु
त्स्मयित्वाराधेयंभीममाधर्षयन्निव ॥ द्रौपद्याःप्रेक्षमाणायाःसव्यमूरुमदर्शयत् १२ ॥ ॥

रान्भजस्व पादसंवाहनादिनासेवस्व २ अन्यमिति । पतिजयेनात्मजयंनमन्यसेचेदपतिकात्वं रत्यर्थमन्यंपतिंवृणीष्व । पतिषुकामवृत्तिर्यथेष्टंवर्त्तनंलोकेस्त्रीणामवाच्यं दास्येतुतद्विदितंप्रसिद्धम् ।
अतःपरिमितपतिकाद्दारभावादनंतपतिकंदास्यमेवतवास्त्विति भावः ३ नैवसंत्यस्मद्दासाःपांडवाअस्माभिःप्रत्याख्याताश्चेत्त्वांनैवभोक्तुंसमर्थाभवेयुरितिभावः ४ प्रयोजनमिति । यइमांव्यदेवीत्सजन्म
निप्रयोजनंजन्मसःफलंकिंनमन्यतेअपितुमन्यतएव । एवंपराक्रमादावपियोज्यम् ५ । ६ एषदासधर्मः भर्तुरुत्कर्षवर्णनम् ७ । ८ । ९ अपोह्यापकृष्य १० । ११ अभ्युत्स्मयित्वागोत्साह्य १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१३ । १४ । १५ उदपादिउत्पन्नः १६ अतिद्यूतंपणितद्रव्यमर्यादामतिक्रांतम् । योगक्षेमौ योगोलब्धेनराज्यादिनासंबंधस्तस्यक्षेमःकल्याणम् । 'कुशलंक्षेममस्त्रियाम्'इत्यमरः १७ परिपत्सभा ।
संप्रदुष्येत्धर्मातिक्रमादितिशेषः । कितवोयुधिष्ठिरःअपराजितात्मासन् पूर्वंचेत्अग्लहिष्यत्पणीकृतवानभविष्यत्तर्हिसाभवद्दासीस्यादेवेतिभावः १८ यस्ययेनधनेनानीशोदीव्यतितत् स्वप्नेयथा

भीमसेनस्तमालोक्यनेत्रेउत्फाल्यलोहिते ॥ प्रोवाचराजमध्येतंसभांविश्रावयन्निव १३ पितृभिःसहसालोक्यंमास्मगच्छेद्वृकोदरः ॥ यद्येतमूरुंगदयानभिं
द्यांतेमहाहवे १४ क्रुद्धस्यतस्यसर्वेभ्यःस्रोतोभ्यःपावकार्चिषः ॥ वृक्षस्येवविनिश्चेरुःकोटरेभ्यःप्रदह्यतः १५ ॥ विदुरउवाच ॥ परंभयंपश्यतभीमसेनात्तद्बुद्ध्यध्वं
पार्थिवाःप्रातिपेयाः ॥ दैवेरितोनूनमयंपुरस्तात्परोऽनयोभरतेषूदपादि १६ अतिद्यूतंकृतमिदंधार्त्तराष्ट्रायस्मात्स्त्रियंविवदध्वंसभायाम् ॥ योगक्षेमौनश्यतोवःसम
ग्रौपापान्मंत्रान्कुरवोमंत्रयंति १७ इमंधर्मंकुरवोजानताशुध्वस्तेधर्मेपरिषत्संप्रदुष्येत ॥ इमांचेत्पूर्वंकितवोऽग्लहिष्यदीशोऽभविष्यदपराजितात्मा १८ स्वप्नेयथै
तद्धिजितंधनंस्यादेवंमन्येयस्यदीव्यत्यनीशः ॥ गांधारराजस्यवचोनिशम्यधर्मादस्मात्कुरवोमाऽपयात १९ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ भीमस्यवाक्येतद्वदेवार्जुनस्य
स्थितोऽहंवैयमयोश्चैवमेव ॥ युधिष्ठिरंतेप्रवदन्त्वनीशमथोदास्यान्मोक्ष्यसेयाज्ञसेनि २० ॥ अर्जुनउवाच ॥ ईशोराजापूर्वमासीद्ग्लहेनःकुन्तीसुतोधर्मराजोमहात्मा ॥
ईशस्त्वयंकस्यपराजितात्मातज्जानीध्वंकुरवःसर्वएव २१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोराज्ञोधृतराष्ट्रस्यगेहेगोमायुरुच्चैर्व्याहरदग्निहोत्रे ॥ तंरासभाःप्रत्यभाषंतराज
न्समन्ततःपक्षिणश्चैवरौद्राः २२ तंवैशब्दंविदुरस्तत्त्ववेदीशुश्रावघोरंसुबलात्मजाच ॥ भीष्मोद्रोणोगौतमश्चापिविद्वान्स्वस्तिस्वस्तीत्यपिचैवाहुरुच्चैः २३ ततोगां
धारीविदुरश्चापिविद्वांस्तमुत्पातंघोरमालक्ष्यराज्ञे ॥ निवेदयामासतुरार्तवत्तदाततोराजावाक्यमिदंबभाषे २४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ हतोऽसिदुर्योधनमंदबुद्धेय
स्त्वंसभायांकुरुपुंगवानाम् ॥ स्त्रियंसमाभाषसिदुर्विनीतविशेषतोद्रौपदींधर्मपत्नीम् २५ एवमुक्त्वाधृतराष्ट्रोमनीषीहितान्वेषीबांधवानामपायात् ॥ कृष्णांपांचाली
मब्रवीत्सांत्वपूर्वंविमृश्यैतत्प्रज्ञयातत्त्वबुद्धिः २६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ वरंवृणीष्वपांचालिमत्तोयदभिवांछसि ॥ वधूनांहिविशिष्टामेत्वंधर्मपरमासती २७ ॥ द्रौपद्यु
वाच ॥ ददासिचेद्वरंमह्यंवृणोमिभरतर्षभ ॥ सर्वधर्मानुगःश्रीमानदासोऽस्तुयुधिष्ठिरः २८ मनस्विनमजानन्तोमैवंब्रूयुःकुमारकाः ॥ एषवैदासपुत्रोहिप्रतिविंध्यंममात्म
जम् २९ राजपुत्रःपुराभूत्वायथानान्यःपुमान्क्वचित् ॥ राजभिर्लालितस्यास्यनयुक्तादासपुत्रता ३० ॥ ॥ ॥

धनमाभाऽजितंतद्वदित्यर्थः 'यस्यैतेतस्यतद्धनम्'इतिस्मृतिस्तु दासभावेऽर्जितंधनंस्वामिगामीत्याह नतुततःप्राक्तनमपीति मापयातमागच्छत १९ । २० । २१ अग्निहोत्रेगृह्याग्निसमीपे २२ सुब
लात्मजागांधारी २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ प्रतिविंध्यंयुधिष्ठिरसुतम् २९ । ३० ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्ववशानपराधीनान् ३१ । ३२ । ३३ वरमादातुंनोत्सहे यतोऽनर्हा ३४ अनर्हत्वमेवाह एकमिति ३५ पापीयांसोदासभावेननीचाः वेत्स्यंतिलप्स्यंति । विदूलूलाभेइत्यस्यरूपम् ३६ ॥ इति सभा० नी० भा० एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ यानइति १ । २ अप्लवेनौकाहीने अप्रतिष्ठेअगाधे अंभसीवांभसिविपत्समुद्रे ३ । ४ ज्योतींषिलोकप्रकाशकानिअपत्यंकर्मविद्याचेति । यतो यस्माद्धेतोस्ततोज्योतिस्त्रयात्प्रजाःस्थावरजंगमाःसृष्टाः अयंभावः कर्मोपासितप्राप्यंलोकद्वयमपत्यप्राप्यश्चायंलोकः । तथाचश्रुतिः । 'सोऽयंलोकःपुत्रेणैवजय्योनान्येनकर्मणापितृलोकोविद्यया देवलोकः'इति । विद्याउपासना पितृलोकःस्वर्गः देवलोकोब्रह्मलोकः ५ मरणानंतरमेवान्येवज्योतींष्युपकुर्वंतीत्याह अमेध्येइति । अमेध्येअशुचौ ६ तन्नइति । नःदाराणामितिसंबंधः तत्परलोकीयमप

॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ एवंभवतुकल्याणियथात्वमभिभाषसे ॥ द्वितीयंतेवरंभद्रेददामिवरयस्वह ॥ मनोहिमेवितरतिनैकंत्वंवरमर्हसि ३१ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ सरथौ सधनुष्कौचभीमसेनधनंजयौ ॥ यमौचवरयेराजन्नदासान्स्ववशानहम् ३२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ तथाऽस्तुतेमहाभागेयथात्वंनंदिनीच्छसि ॥ तृतीयंवरयास्मत्तो नासिद्वाभ्यांसुसंस्कृता ॥ त्वंहिसर्वस्नुषाणांमेश्रेयसीधर्मचारिणी ३३ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ लोभोधर्मस्यनाशायभगवन्नाहमुत्सहे ॥ अनर्हावरमादातुंतृतीयंराज सत्तम ३४ एकमाहुर्वैश्यवरंद्वौतुक्षत्रस्त्रियोवरौ ॥ त्रयस्तुराज्ञोराजेंद्रब्राह्मणस्यशतंवराः ३५ पापीयांसइमेभूत्वासंतीर्णाःपतयोमम ॥ वेत्स्यंतिचैवभद्राणिराजन्पुण्ये नकर्मणा ३६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिद्रौपदीवरलाभेएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ यानःश्रुतामनुष्येषुस्त्रियो रूपेणसंमताः ॥ तासामेतादृशंकर्मनकस्याश्चनशुश्रुम १ क्रोधाविष्टेषुपार्थेषुधार्त्तराष्ट्रेषुचाप्यति ॥ द्रौपदीपांडुपुत्राणांकृष्णाशांतिरिहाभवत् २ अप्लवेंभसिमग्नाना मप्रतिष्ठेनिमज्जताम् ॥ पांचालीपांडुपुत्राणांनौरेषापारगाऽभवत् ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तद्वैश्रुत्वाभीमसेनःकुरुमध्येत्यमर्षणः ॥ स्त्रीगतिःपांडुपुत्राणामित्युवाच सुदुर्मनाः ४ ॥ भीमउवाच ॥ त्रीणिज्योतींषिपुरुषइतिवैदेवलोऽब्रवीत् ॥ अपत्यंकर्मविद्याचयतःसृष्टाःप्रजास्ततः ५ अमेध्येवैगतप्राणेशून्येज्ञातिभिरुज्झिते ॥ देहेत्रितयमेवैतत्पुरुषस्योपयुज्यते ६ तन्नोज्योतिरभिहतंदाराणामभिमर्शनात् ॥ धनंजयकथंस्वित्स्यादपत्यमभिमृष्टजम् ७ ॥ अर्जुनउवाच ॥ नचैवोक्तानचानुक्ता हीनतःपरुषागिरः ॥ भारतप्रतिजल्पंतिसदातूत्तमपूरुषाः ८ स्मरंतिसुकृतान्येवनवैराणिकृतान्यपि ॥ संतःप्रतिविजानन्तोलब्धसंभावनाःस्वयम् ९ ॥ भीमउ वाच ॥ इहैवैतांस्तूरासर्वान्हन्मिशत्रून्समागतान् ॥ अथनिष्क्रम्यराजेन्द्रसमूलान्हन्मिभारत १० ॥ ॥ ॥ ॥

त्यादिकंज्योतिरस्मदीयानांदाराणामभिमर्शनादभिहतम् अभितःसर्वतोहतंगतंज्ञातमस्माभिरित्यर्थः । अभिहितमितिपाठेओहाङ्गतावित्यस्यरूपम् । यःसंसदिपरदारान्स्पृष्टुंनत्रपते सविविक्तेऽ वश्यंपारदारिकःस्यादेवेतिभावः । एवंसर्वान्निंदित्वाकर्णंसमुद्दिश्याह धनंजयेति । तथाचाभिमृष्टजं परैःअभिमृष्टेभ्योदारेभ्योजातमपत्यंकथंस्वित्स्यात् संकरजत्वान्नीचकर्मकृदेवस्यात् । सूतवी जाद्वीरोत्पत्तेरसंभवात् कंसवत्कर्णोऽप्यसुरवीजोद्भवः क्रूरकर्मकरत्वादितिभावः ७ हीनतोहीनैःप्रतिजल्पंतिप्रत्युत्तरयंति ८ प्रतिविजानंतः कृतस्यप्रतीकारंजानंतः लब्धसंभावनाःप्राप्तपूजाः ९ इहैवैतांस्त्वरासर्वान् त्वरात्वरया त्वरतेःक्विपिज्वरत्वरेत्युपधावकारयोरूठ् । एवान्स्तुतानित्यपपाठः । निष्क्रम्यइतःस्थानादितिशेषः समूलान् कोशदेशदुर्गादिसहितान् १० ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विवदितेनविवादेन ११ । १२ । १३ स्रोतोभ्योनिर्गममार्गेभ्यः १४ । १५ जोषंतूष्णींआस्वउपविश १६ । १७ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ७२ ॥
राजन्निति १ अरिष्टंनिर्विघ्नम् २ । ३ । ४ यतइति । शांतिरेवबुद्धेःफलमित्यर्थः अदारुणिकाष्ठभिन्नेपाषाणादौ मृदुरेववाच्यतइत्यर्थः ५ बाधनेऽपिसत्वांष्टत्तमाह नेति ६ संतइति मत्युपका

किन्नोविवदितेनेहकिमुक्तेनचभारत ॥ अद्यैवैतान्निहन्मीहप्रशाधिपृथिवीमिमाम् ११ इत्युक्त्वाभीमसेनस्तुकनिष्ठैर्भ्रातृभिःसह ॥ मृगमध्येयथासिंहोमुहुर्मुहुरुद क्षत १२ सान्त्व्यमानोवीक्षमाणःपार्थेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ खिद्यत्येवमहाबाहुरन्तर्दाहेनवीर्यवान् १३ क्रुद्धस्यतस्यस्रोतोभ्यःकर्णादिभ्योनराधिप ॥ सधूमःसस्फु लिंगार्चिःपावकःसमजायत १४ भ्रुकुटीकृतदुष्प्रेक्ष्यमभवत्तस्यतन्मुखम् ॥ युगान्तकालेसंप्राप्तेकृतान्तस्येवरूपिणः १५ युधिष्ठिरस्तमावार्यबाहुनाबाहुशालिनम्॥ मैवमित्यब्रवीच्चैनंजोषमास्वेतिभारत १६ निवार्यचमहाबाहुंकोपसंरक्तलोचनम् ॥ पितरंसमुपातिष्ठद्धृतराष्ट्रंकृतांजलिः १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणि द्यूतपर्वणिभीमक्रोधेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ राजन्किंकरवामस्तेप्रशाध्यस्मांस्त्वमीश्वरः ॥ नित्यंहिस्थातुमिच्छामस्तवभारतशास ने १ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ अजातशत्रोभद्रंतेअरिष्टंस्वस्तिगच्छत ॥ अनुज्ञाताःसहधनाःस्वराज्यमनुशासत २ इदंचैवावबोद्धव्यंवृद्धस्यममशासनम् ॥ मया निगदितंसर्वंपथ्यंनिःश्रेयसंपरम् ३ वेत्थत्वंतातधर्माणांगतिंसूक्ष्मांयुधिष्ठिर ॥ विनीतोऽसिमहाप्राज्ञवृद्धानांपर्युपासिता ४ यतोबुद्धिस्ततःशांतिःप्रशमंगच्छभा रत ॥ नादारुणिपतेच्छस्त्रंदारुण्येतन्निपात्यते ५ नवैराण्यभिजानंतिगुणान्पश्यंतिनागुणान् ॥ विरोधंनाधिगच्छंतियेतउत्तमपूरुषाः ६ स्मरंतिसुकृतान्ये वनवैराणिकृतान्यपि ॥ संतःपरार्थंकुर्वाणानावेक्षन्तेप्रतिक्रियाम् ७ संवादेपरुषाण्याहुर्युधिष्ठिरनराधमाः ॥ प्रत्याहुर्मध्यमास्त्वेतेऽनुक्ताःपरुषमुत्तरम् ८ नचोक्तानैव चानुक्तास्त्वहिताःपरुषागिरः ॥ प्रतिजल्पंतिवैधीराःसदातूत्तमपूरुषाः ९ स्मरंतिसुकृतान्येवनवैराणिकृतान्यपि ॥ संतःप्रतिविजानंतोलब्ध्वाप्रत्ययमात्मनः १० असंभिन्नार्थमर्यादाःसाधवःप्रियदर्शनाः ॥ तथाचरितमार्येणत्वयाऽस्मिन्सत्समागमे ११ दुर्योधनस्यपारुष्यंतत्तातहृदिमाकृथाः ॥ मातरंचैवगांधारींमांचत्वंगुण कांक्षया १२ उपस्थितंवृद्धमंधंपितरंपश्यभारत ॥ प्रेक्षापूर्वंमयाद्यूतमिदमासीदुपेक्षितम् १३ मित्राणिद्रष्टुकामेनपुत्राणांचबलाबलम् ॥ अशोच्याःकुरवोराजन्येषां त्वमनुशासिता १४ मंत्रीचविदुरोधीमान्सर्वशास्त्रविशारदः ॥ त्वयिधर्मोऽर्जुनेधैर्यंभीमसेनेपराक्रमः १५ श्रद्धाचगुरुशुश्रूषायमयोःपुरुषाग्र्ययोः ॥ अजातशत्रोभ द्रंतेखांडवप्रस्थमाविश ॥ भ्रातृभिस्तेऽस्तुसौभ्रात्रंधर्मेतेधीयतांमनः १६ ॥ ॥ ॥

राशयाउपकारंनकुर्वंतीत्यर्थः ७ अधममध्यमोत्तमानांकलहप्रसंगेवृत्तमाहसंवादेइति ८ दुर्वचोभिरुक्ताअनुक्तावासंतोऽहितादुःखकर्त्रीः यतःपरुषाःमर्मच्छिदस्ताद्दशीर्गिरः ९ संतइति । आत्मौपम्येन परस्यापिदुःखंमाभूदितिजानंतइत्यर्थः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ भ्रातृभिर्दुर्योधनादिभिः १६ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सर्वंसमयंकृत्वामदुक्तंयत्तत्तथैवास्त्वितिप्रतिज्ञाय १७ । १८ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ अनुज्ञातानिति १ धृतराष्ट्रेणयथामतिज्ञंमुद्धद्यूतेकृतेऽपि पुरुषकाराद्बलवत्तरंदैवंकौरवान्सर्वभूपक्षयहेतौअनुद्यूतेप्रावर्तयदित्याह अनुज्ञातानिति २ भरतश्रेष्ठोभरतस्यदुर्योधनस्यदृष्ट्याश्रेष्ठःप्रशस्यतमोदुःशासनः ३ स्थविरोवृद्धइतिसाधिक्षेपमुक्तं शत्रुसात्शत्रुवशं गमयदगमयत्प्रापितवान् ४ पांडवान्प्रतिप्रतिकर्तुं ५ । ६ त्वयाइदंकिंनश्रुतमितिकाकान्वयोयोजना अपितुश्रुतमेव ७ पुरायुद्धाद्युद्धमकृत्वेत्यर्थः बलाद्युद्धेनवायेअहितंकुर्वंति तेनि

॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तोभरतश्रेष्ठधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ कृत्वाऽर्यसमयंसर्वंप्रतस्थेभ्रातृभिःसह १७ तेरथान्मेघसंकाशानास्थायसहकृष्णया ॥ प्रययुर्हृष्टमनसइंद्रप्रस्थंपुरोत्तमम् १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिधृतराष्ट्रवरप्रदानपूर्वकमिंद्रप्रस्थंप्रतियुधिष्ठिरगमनेत्रिसप्ततितमोध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ समाप्तंचद्यूतपर्व ॥ ॥ अथानुद्यूतपर्व ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ अनुज्ञातांस्तान्विदित्वासरत्नधनसंचयान् ॥ पांडवान्धार्त्तराष्ट्राणांकथमासीन्मनस्तदा १ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अनुज्ञातांस्तान्विदित्वाधृतराष्ट्रेणधीमता ॥ राजन्दुःशासनःक्षिप्रंजगामभ्रातरंप्रति २ दुर्योधनंसमासाद्यसामात्यंभरतर्षभ ॥ दुःखार्त्तोभरतश्रेष्ठइदंवचनमब्रवीत् ३ ॥ दुःशासनउवाच ॥ ॥ दुःखेनैतत्समानीतंस्थविरोनाशयत्यसौ ॥ शत्रुसाद्गमयद्द्रव्यंतद्बुध्यध्वंमहारथाः ४ अथदुर्योधनःकर्णःशकुनिश्चापिसौबलः ॥ मिथःसंगम्यसहिताःपांडवान्प्रतिमानिनः ५ वैचित्रवीर्यंराजानंधृतराष्ट्रंमनीषिणम् ॥ अभिगम्यत्वरायुक्ताःश्लक्ष्णंवचनमब्रुवन् ६ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ नत्वयेदंश्रुतंराजन्यज्जगादबृहस्पतिः ॥ शक्रस्यनीतिंप्रवदन्विद्वान्देवपुरोहितः ७ सर्वोपायैर्निहन्तव्याःशत्रवःशत्रुसूदन ॥ पुरायुद्धाद्बलाद्वाऽपिप्रकुर्वंतितवाहितम् ८ तेवयंपांडवधनैःसर्वान्संपूज्यपार्थिवान् ॥ यदितान्योधयिष्यामःकिंवैनःपरिहास्यति ९ अहीनाशीविषान्क्रुद्धान्नाशायसमुपस्थितान् ॥ कृत्वाकण्ठेचपृष्ठेचकःसमुत्स्रष्टुमर्हति १० आत्तशस्त्रारथगताःकुपितास्तातपांडवाः ॥ निःशेषंवःकरिष्यंतिक्रुद्धाह्याशीविषाइव ११ सन्नद्धोह्यर्जुनोयातिविधृत्यपरमेषुधी ॥ गांडिवंमुहुरादत्तेनिःश्वसंश्चनिरीक्षते १२ गदांगुर्वींसमुद्यम्यत्वरितश्चवृकोदरः ॥ स्वरथंयोजयित्वाऽऽशुनिर्यातइतिनःश्रुतम् १३ नकुलःखड्गमादायचर्मचाप्यर्द्धचंद्रवत् ॥ सहदेवश्चराजाचचक्रुराकारमिंगितैः १४ तेत्वास्थायरथान्सर्वेबहुशस्त्रपरिच्छदान् ॥ अभिघ्नंतोरथव्रातान्सेनायोगायनिर्ययुः १५ नक्षंस्यंतेतथाऽस्माभिर्जातुविप्रकृताहिते ॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंकस्तेषांक्षंतुमर्हति १६ पुनर्दीव्याममद्रंतेवनवासायपांडवैः ॥ एवमेतान्वशेकर्तुंशक्ष्यामःपुरुषर्षभ १७ तेवाद्वादशवर्षाणिवयंवाद्यूतनिर्जिताः ॥ प्रविशेममहारण्यमजिनैःप्रतिवासिताः १८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हंतव्याइतियोजना ८ तान्पांडवान्परिहास्यतिनंक्ष्यति ९ । १० । ११ परमेषुधीश्रेष्ठौनिषंगौ १२ । १३ आकारमभिप्रायमिंगितैश्चेष्टितैः चक्रुःआविश्चक्रुः कृविक्षेपेइत्यस्यरूपम् १४ सेनायोगायसैन्यमेलनाय १५ नक्षंस्यंतेनक्षमांकरिष्यंते जातुकदाचित् विप्रकृताःविकारंप्रापिताः तेषांमध्ये १६ । १७ । १८ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सजनेनसमानजनेनाज्ञाताः १९ । २० सविद्यामक्षवशीकरणविद्यासहिताम् २१ सारवद्बलवत् २२ । २३ व्यध्वगतान्दूरगतान् २४ वैश्यापुत्रोयुयुत्सुः २५ । २६ अकामान।द्यूतमनिच्छतां सताम् २७ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ अथेति १ । २ । ३ मतिमाभिमंस्थाः अभिमतांमाकुरु ४ धमेदुद्बोधयेत् ५ । ६ । ७ त्वन्ने

त्रयोदशंसजनेनअज्ञाताःप्रतिवत्सरम् ॥ ज्ञाताश्चपुनरन्यानिवनेवर्षाणिद्वादश १९ निवसेमवयंतेवातथाद्यूतंप्रवर्त्तताम् ॥ अक्षानुप्त्वापुनर्द्यूतमिदंकुर्वन्तुपांडवाः २० एतत्कृत्यतमंराजन्नस्माकंभरतर्षभ ॥ अयंहिशकुनिर्वेदसविद्यामक्षसंपदम् २१ दृढमूलावयंराज्येमित्राणिपरिगृह्यच ॥ सारवद्विपुलंसैन्यंसत्कृत्यचदुरासदम् २२ तेचत्रयोदशंवर्षंपारयिष्यंतिचेद्व्रतम् ॥ जेष्यामस्तान्वयंराजन्रोचतांतेपरंतप २३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ तूर्णंप्रत्यानयस्वैतान्कामंव्यध्वगतानपि ॥ आगच्छन्तुपुनर्द्यूतमिदंकुर्वन्तुपांडवाः २४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोद्रोणःसोमदत्तोबाह्लीकश्चैवगौतमः ॥ विदुरोद्रोणपुत्रश्चवैश्यापुत्रश्चवीर्यवान् २५ भूरिश्रवाःशांतनवोविकर्णश्चमहारथः ॥ माद्यूतमित्यभाषंतशमोस्त्वितिचसर्वशः २६ अकामानांचसर्वेषांसुहृदामर्थदर्शिनाम् ॥ अकरोत्पांडवाह्वानंधृतराष्ट्रःसुतप्रियः २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअनुद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरप्रत्यानयनेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथाब्रवीन्महाराजधृतराष्ट्रंजनेश्वरम् ॥ पुत्रहार्दाद्धर्मयुक्तागांधारीशोककर्शिता १ जातेदुर्योधनेक्षत्तामहामतिरभाषत ॥ नीयतांपरलोकायसाध्वयंकुलपांसनः २ व्यनदज्जातमात्रोहिगोमायुरिवभारत ॥ अंतोनूनंकुलस्यास्यकुरवस्तन्निबोधत ३ मानिमज्जीःस्वदोषेणवहाप्सुत्वंहिभारत ॥ माबालानामशिष्टानामभिमंस्थामतिंप्रभो ४ माकुलस्यक्षयेघोरेकारणंत्वंभविष्यसि ॥ बद्धंसेतुंकोऽनुभिंद्याद्धमेच्छांतंचपावकम् ५ शमेस्थितान्कोऽनुपार्थान्कोपयेद्भरतर्षभ ॥ स्मरन्तंत्वामाजमीढस्मारयिष्याम्यहंपुनः ६ शास्त्रंनशास्तिदुर्बुद्धिंश्रेयसेचेतरायच ॥ नवैवृद्धोबालमतिर्भवेद्राजन्कथंचन ७ त्वन्नेत्राःसंतुतेपुत्रामात्वांदीर्णाःप्रहासिषुः ॥ तस्मादयंमद्वचनात्त्यज्यतांकुलपांसनः ८ तथातेनकृतंराजन्पुत्रस्नेहान्नराधिप ॥ तस्यप्राप्तंफलंविद्धिकुलांतकरणाययत् ९ शमेनधर्मेणनयेनयुक्तायातेबुद्धिःसाऽस्तुतेमाप्रमादीः ॥ प्रध्वंसिनीक्रूरसमाहिताश्रीर्मृदुप्रौढागच्छतिपुत्रपौत्रान् १० अथाब्रवीन्महाराजोगांधारींधर्मदर्शिनीम् ॥ अन्तःकामंकुलस्यास्तुनशक्नोमिनिवारितुम् ११ यथेच्छंतितथैवास्तुप्रत्यागच्छंतुपांडवाः ॥ पुनर्द्यूतंचकुर्वंतुमामकाःपांडवैःसह १२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअनुद्यूतपर्वणिगांधारीवाक्येपंचसप्ततितमोऽध्यायः ७५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्रास्त्वमेवनेतायेषांतेत्वन्नेत्राः दीर्णास्त्वत्तोभिन्नमर्यादाःसंतःप्रहासिषुः जीवितत्यागेनेतिशेषः ८ । ९ माप्रमादीरनवहितोमाभूः मृदुप्रौढामृदुषुसमाहितासतिप्रौढाभूत्वा १० अंतोनाशः कामंयथेष्टम् ११ । १२ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततइति १ । २ । ३ । ४ असंभवेइति धृतराष्ट्रमुद्दिश्योक्तम् ५ । ६ । ७ यथोपजोषं यथासुखम् ८ पूजितमिष्टम् ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ व्यवसायेन निश्चयेन १५ संवेगादति शयात् १६ एनंदुर्योधनं हेभरतर्षभहेधृतराष्ट्र १७ न्हियाकार्पण्यदोषान्निवृत्तइतिलज्जया धर्मसंयोगात्तीर्थाद्यटनजात् १८ । १९ । २० गजाश्वादिकंबहुधेनूकंबहुदोग्ध्रीकंपणीकृतमितिशेषः २१

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोऽव्यध्वगतंपार्थंप्रातिकामीयुधिष्ठिरम् ॥ उवाचवचनाद्राज्ञोधृतराष्ट्रस्यधीमतः १ उपास्तीर्णासभाराजन्नक्षानुप्त्वायुधिष्ठिर ॥ एहि पांडवदीव्येतिपितात्वाऽऽहेतिभारत २ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ धातुर्नियोगाद्भूतानिप्राप्नुवंतिशुभाशुभम् ॥ ननिवृत्तिस्तयोरस्तिदेवितव्यंपुनर्यदि ३ अक्षद्यूतेसमाह्वानंनियोगात्स्थविरस्यच ॥ जानन्नपिक्षयकरंनातिक्रमितुमुत्सहे ४ वैशंपायनउवाच ॥ असंभवेहेममयस्यजंतोस्तथाऽपिरामोलुलुभेमृगाय ॥ प्रायःसमासन्नपराभवाणांधियोविपर्यस्ततराभवंति ५ इतिब्रुवन्निववृतेभ्रातृभिःसहपांडवः ॥ जानंश्चशकुनेर्मायांपार्थोद्यूतमियात्पुनः ६ विविशुस्तेसभांतांतुपुनरेवमहारथाः ॥ व्यथयंतिस्मचेतांसिसुहृदांभरतर्षभाः ७ यथोपजोषमासीनाःपुनर्द्यूतप्रवृत्तये ॥ सर्वलोकविनाशायदैवेनोपनिपीडिताः ८ ॥ शकुनिरुवाच ॥ अमुंचत्स्थविरोयद्वोधनंपूजितमेवतत् ॥ महाधनंग्लहंत्वेकंशृणुभोभरतर्षभ ९ वयंवाद्वादशाब्दानियुष्माभिर्द्यूतनिर्जिताः॥ प्रविशेममहारण्यंरौरवाजिनवाससः १० त्रयोदशंचसजनेअज्ञाताःपरिवत्सरम् ॥ज्ञाताश्चपुनरन्यानिवनेवर्षाणिद्वादश ११ अस्माभिर्निर्जितायूयंवनेद्वादशवत्सरान् ॥ वसध्वंकृष्णयासाधर्मजिनैःप्रतिवासिताः१२ त्रयोदशंचसजनेअज्ञाताःपरिवत्सरम् ॥ ज्ञाताश्चपुनरन्यानिवनेवर्षाणिद्वादश १३ त्रयोदशेचनिर्वृत्तेपुनरेवयथोचितम् ॥ स्वराज्यंप्रतिपत्तव्यमितरैरथवेतरैः १४ अनेनव्यवसायेनसहास्माभिर्युधिष्ठिर ॥ अक्षानुप्त्वापुनर्द्यूतमेहिदीव्यस्वभारत १५ अथसभ्याःसभामध्येसमुच्छ्रितकरास्तदा ॥ ऊचुरुद्विग्नमनसःसंवेगात्सर्वएवहि १६ ॥ सभ्याऊचुः ॥ अहोधिग्बांधवानैनंबोधयंतिमहद्भयम् ॥ बुद्ध्यावुद्ध्येन्नवाबुद्ध्येदयंवैभरतर्षभ १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ जनप्रवादान्सुबहूञ्शृण्वन्नपिनराधिपः ॥ ह्रियाचधर्मसंयोगात्पार्थोद्यूतमियात्पुनः १८ जानन्नपिमहाबुद्धिःपुनर्द्यूतमवर्त्तयत् ॥ अप्यासन्नोविनाशःस्यात्कुरूणामितिचिंतयन् १९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कथंवैमद्विधोराजास्वधर्ममनुपालयन् ॥ आहूतोविनिवर्त्तेतदीव्यामिशकुनेत्वया २० ॥ शकुनिरुवाच ॥ गवाश्वंबहुधेनूकमपर्यंतमजाविकम् ॥ गजाःकोशोहिरण्यंचदासीदासाश्वसर्वशः २१ एषनोग्लहएवैकोवनवासायपांडवाः ॥ यूयंवयंवाविजितावसेमवनमाश्रिताः२२ त्रयोदशंचवैवर्षमज्ञाताःसजनेतथा ॥ अनेनव्यवसायेनदीव्यामपुरुषर्षभाः २३ समुत्क्षेपेणचैकेनवनवासायभारत ॥ प्रतिजग्राहतंपार्थोग्लहंजग्राहसौबलः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते सभापर्वणिअनुद्यूतपर्वणिपुनर्युधिष्ठिरपराभवेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

संप्रत्येकएवपणइत्याह एषइति २२ । २३ समुत्क्षेपेणएकेनैवचनोपक्षेपेण सकृद्द्रव्याहृतमात्रेणेत्यर्थः । प्रतिजग्राह तंग्लहमंगीचकार ततःसौबलोग्लहंजग्राह पाशंपातितवान् २४ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततइति । दीक्षाव्रतग्रहणं तत्संजातंयेपांतेदीक्षिताः १ । २ पांडोःस्त्रियौपाण्डौ ऊङुतइत्यूङंतात्स्त्रीभ्योढगितिढकि तयोरपत्यानिपांडवेयाः ३ समैःसर्वैर्वर्त्मभिर्मार्गैःअस्थलैः आगंतृ
भिरतिसंकीर्णत्वात्स्थलहीनैः संप्रयाताअस्मान्प्रतीतिशेषः । सर्वेऽप्यदेवाअनुकूलाइत्यर्थः । गुणैःश्रीमत्त्वादिभिर्ज्येष्ठास्तथाश्रेष्ठावयसा । अतएवश्रेयांसःप्रशस्यतराः ४ । ५ प्रहा
सिषुः सभायांदुर्योधनंजलेपतितंदृष्ट्वाहासंकृतवंतः ६ सन्नाहानुष्णीषकवचकटिबंधादीन् । भानुमंतिसुवर्णतंतुमयत्वाद्दीप्तिमंति । विवास्यंतांपरिधाप्यंतां । रुरुःकृष्णमृगः ७ ईदृशाअ
स्मत्सदृशाः अफलाःनिर्वीर्याः ८ इदंचेति यदइवेतिच्छेदः । यदिदंरौरवंवासः । आहवेषुयज्ञेषु यान्येवसंग्रामनामानितानियज्ञनामानीतियास्कः । ईदृशानांदीक्षितानामित्रपांडवा

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःपराजिताःपार्थावनवासायदीक्षिताः ॥ अजिनान्युत्तरीयाणिजगृहुश्चयथाक्रमम् १ अजिनैःसंवृतान्दृष्ट्वाहृतराज्यानरिंदमान् ॥ प्रस्थि
तान्वनवासायततोदुःशासनोऽब्रवीत् २ प्रवृत्तंधार्त्तराष्ट्रस्यचक्रंराज्ञोमहात्मनः ॥ पराजिताःपांडवेयाविपत्तिंपरमांगताः ३ अद्यदेवाःसंप्रयाताःसमैर्वर्त्मभिरस्थलैः ॥
गुणज्येष्ठास्तथाश्रेष्ठाःश्रेयांसोयद्वयंपरैः ४ नरकंपातिताःपार्थादीर्घकालमनंतकम् ॥ सुखाच्चहीनाराज्याच्चविनष्टाःशाश्वतीःसमाः ५ धनेनमत्तायेतेस्मधार्तराष्ट्रान्प्र
हासिषुः ॥ तेनिर्जिताहृतधनावनमेष्यंतिपांडवाः ६ चित्रान्सन्नाहानवमुंचंतुचैषांवासांसिदिव्यानिचभानुमंति ॥ विवास्यंतांरुरुचर्माणिसर्वेयथाग्लहंसौबलस्याभ्यु
पेताः ७ नसंतिलोकेषुपुमांसईदृशाइत्येवयेभावितबुद्धयःसदा ॥ ज्ञास्यंतितेऽऽत्मानमिमेऽद्यपांडवाविपर्ययेषण्ढतिलाइवाफलाः ८ इदंहिवासोयदिवेदृशानांमनस्वि
नांरौरवमाहवेषु ॥ अदीक्षितानामजिनानियद्वद्बलीयसांपश्यतपांडवानाम् ९ महाप्राज्ञःसौमकिर्यज्ञसेनःकन्यांपांचालींपांडवेभ्यःप्रदाय ॥ अकार्षीद्वैसुकृतंनेहकिंचि
त्क्लीबाःपार्थाःपतयोयाज्ञसेन्याः १० सूक्ष्मप्रावारानजिनोत्तरीयान्दृष्ट्वाऽरण्येनिर्धनानप्रतिष्ठान् ॥ कांत्वंप्रीतिंलप्स्यसेयाज्ञसेनिपतिंवृणीष्वेहयमन्यमिच्छसि ११
एतेहिसर्वेकुरवःसमेताःक्षान्तादान्ताःसुद्रविणोपपन्नाः ॥ एषांवृणीष्वैकतमंपतित्वेनत्वांनयेत्कालविपर्ययोऽयम् १२ यथाऽफलाःषण्ढतिलायथाचर्ममयामृगाः ॥
तथैवपांडवाःसर्वेयथाकाकयवाअपि १३ किंपांडवांस्तेपतितानुपास्यमोघःश्रमःषंढतिलानुपास्य ॥ एवंनृशंसःपरुषाणिपार्थानश्रावयद्धृतराष्ट्रस्यपुत्रः १४ तद्वैश्रु
त्वाभीमसेनोऽत्यमर्षीनिर्भर्त्स्योंच्चैःसन्निगृह्यैवरोषाव ॥ उवाचचैनंसहसैवोपगम्यसिंहोयथाहैमवतःशृगालम् १५ ॥ भीमसेनउवाच ॥ क्रूरपापजनैर्जुष्टमकृतार्थंप्रभा
षसे ॥ गांधारविद्ययाहित्वंराजमध्येविकत्थसे १६ यथातुदसिमर्माणिवाक्शरैरिहनोभृशम् ॥ तथास्मारयितातेऽहंकृन्तन्मर्माणिसंयुगे १७ येचत्वामनुवर्तन्ते
क्रोधलोभवशानुगाः ॥ गोप्तारःसानुबंधांस्तान्नेताऽस्मियमसादनम् १८ ॥ ॥ ॥

नांदृश्यते तच्चतद्वत्पश्यत । यद्वददीक्षितानांकैवर्त्तादीनामजिनानीतियोजना । अदीक्षायामपिदीक्षितवासांसिवसानाःकैवर्त्तकवद्दृश्यंतइत्यर्थः ९ यज्ञसेनोद्रुपदः १० सूक्ष्मप्रावा
रांस्तुच्छपरिधानीयवस्त्रान् । अप्रतिष्ठान् हतस्थानान् ११ कालविपर्ययःक्लेशकालःत्वांननयेन्नकर्षेद । नत्वांतपेदित्यपिपाठः १२ काकयवानिस्तंडुलंतृणधान्यं १३ । १४ । १५ गां
धारस्यशकुनेर्विद्यया । नतुबाहुबलेनेतिभावः १६ स्मारयितास्मारयिष्यामि १७ सानुबंधान्सपुत्रबान्धवान् १८ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अजिनैर्विवासितमाच्छादितं तावन्मात्रयासंपत्त्यासहराज्याद्बहिष्कृतमित्यर्थः । धर्मेणनिबद्धोनिरुद्धोमार्गो रिपुमर्दनारंभोयस्यतं । मधुपर्केगौगौरितित्रिर्निवेदितायागोर्वधउत्सर्गश्रद्दृष्टः तत्सामान्यादंतकरूपायातिथयेनिवेदिताःपांडवपशवउत्सृष्टास्तेपुनर्नयंमृत्युमुखादमुक्ता इत्युत्सृष्टमात्राएववेगेनपलायंते पुनरस्मानयंमावधिष्टेतितेषांपरिहासेनव्याकुलीकरणायपुनराव्हानंक्रियतेगौगौरिति । मृत्युभयात्पशुवत्प्राणभयात्पलायंतइतिपांडवानांकातरत्वसूचकोऽयमुपहासः । अस्योत्तरंद्रोणपर्वणि भीमसेनोवक्ष्यति । येऽस्मान्पूर्वमनृ

॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंब्रुवाणमजिनैर्विवासितंदुःशासनस्तंपरिनृत्यतिस्म ॥ मध्येकुरूणांधर्मनिबद्धमार्गंगौगौरितिस्माह्वयन्मुक्तलज्जः १९ ॥ भीमसेनउवाच ॥ नृशंसपरुषंवक्तुंशक्यंदुःशासनत्वया ॥ निकृत्याहिधनंलब्ध्वाकोविकत्थितुमर्हति २० मैवस्मसुकृताँल्लोकान्गच्छेत्पार्थोवृकोदरः ॥ यदिवक्षोहिभित्त्वानपिबेच्छोणितंरणे २१ धार्त्तराष्ट्रान्रणेहत्वामिषतांसर्वधन्विनाम् ॥ शमंगंताऽस्मिनचिरात्सत्यमेतद्ब्रवीमिते २२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यराजासिंहगतेःसखेलंदुर्योधनोभीमसेनस्यहर्षात् ॥ गतिंस्वगत्याऽनुचकारमन्दोनिर्गच्छतांपांडवानांसभायाः २३ नैतावताकृतमित्यब्रवीत्तंवृकोदरःसन्निवृत्तार्धकायः ॥ शीघ्रंहित्वांनिहतंसानुबंधंसंस्मार्याहंप्रतिवक्ष्यामिमूढ २४ एवंसमीक्ष्यात्मनिचावमानंनियम्यमन्युंबलवान्समानी ॥ राजानुगःसंसदिकौरवाणांविनिष्क्रामन्वाक्यमुवाचभीमः २५ ॥ भीमसेनउवाच ॥ अहंदुर्योधनंहंताकर्णंहंताधनंजयः ॥ शकुनिंचाक्षकितवंसहदेवोहनिष्यति २६ इदंचभूयोवक्ष्यामिसभामध्येबृहद्वचः ॥ सत्यंदेवाःकरिष्यन्तियन्नोयुद्धंभविष्यति २७ सुयोधनमिमंपापंहन्ताऽस्मिगदयायुधि ॥ शिरःपादेनचास्याहमधिष्ठास्यामिभूतले २८ वाक्यशूरस्यचैवास्यपरुषस्यदुरात्मनः ॥ दुःशासनस्यरुधिरंपाताऽस्मिमृगराडिव २९ ॥अर्जुनउवाच ॥ नैववाचाव्यवसितंभीमविज्ञायतेसताम् ॥ इतश्चतुर्दशेवर्षेद्रष्टारोयद्भविष्यति ३० ॥ भीमसेनउवाच ॥ दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेश्चदुरात्मनः ॥ दुःशासनचतुर्थानांभूमिःपास्यतिशोणितम् ३१ ॥ अर्जुनउवाच ॥ असूयितारंद्रष्टारंप्रवक्तारंविकत्थनम् ॥ भीमसेननियोगात्तेहन्ताऽहंकर्णमाहवे ३२ अर्जुनःप्रतिजानीतेभीमस्यप्रियकाम्यया ॥ कर्णंकर्णानुगांश्चैवरणेहंताऽस्मिपत्रिभिः ३३ येचान्येप्रतियोत्स्यंतिबुद्धिमोहेनमांनृपाः ॥ तांश्चसर्वानहंबाणैर्नेताऽस्मियमसादनम् ३४ चलेद्धिहिमवान्स्थानान्निष्प्रभःस्याद्दिवाकरः ॥ शैत्यंसोमात्प्रणश्येतमत्सत्यंविचलेद्यदि ३५ नप्रदास्यतिचेद्राज्यमितोवर्षेचतुर्दशे ॥ दुर्योधनोऽभिसत्कृत्यसत्यमेतद्भविष्यति ३६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तवतिपार्थेतुश्रीमान्माद्रवतीसुतः ॥ प्रगृह्यविपुलंबाहुंसहदेवःप्रतापवान् ३७

त्यंतिमुहुर्गौरितिगौरिति ॥ तान्वयंप्रतिनृत्यामः पुनर्गौरितिगौरिति'इति । उत्सृष्टान्पशून्निवभीषयितुमाव्हयंतोयेऽस्मान्पूर्वमनृत्यंति तानेवयुद्धेविदारितान्दृष्ट्वानृत्यामऽतिनदर्थः १९ । २० । २१ मिषतांपश्यतां २२ । २३ प्रतिवक्ष्यामि अस्यपरिहासस्योत्तरमितिशेषः २४ आत्मनिचित्ते २५ । २६ । २७ । २८ परुषस्यकर्कशस्य २९ व्यवसितंचिकीर्षितं द्रष्टारःद्रक्ष्यामः ३० । ३१ द्रष्टारमुत्तेजकं प्रवक्तारंकुबुद्धेः ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

३८। ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ आमंत्रयामीति १ । २ द्रष्टाऽस्मिद्रक्ष्यामि ३

सौबलस्यवधंप्रेप्सुरिदंवचनमब्रवीत् ॥ क्रोधसंरक्तनयनोनिःश्वसन्निवपन्नगः ३८ ॥ सहदेवउवाच ॥ अक्षान्यान्मन्यसेमूढगांधाराणांयशोहर ॥ नैतेऽक्षानिशिता
बाणास्त्वयैतेसमरेवृताः ३९ यथाचैवोक्तवान्भीमस्त्वामुद्दिश्यसबांधवम् ॥ कर्त्ताऽहंकर्मणस्तस्यकुरुकार्याणिसर्वशः ४० हन्ताऽस्मितरसायुद्धेत्वामेवेहसबांधवम् ॥
यदिस्थास्यसिसंग्रामेक्षत्रधर्मेणसौबल ४१ सहदेववचःश्रुत्वानकुलोऽपिविशांपते ॥ दर्शनीयतमोनृणामिदंवचनमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ नकुलउवाच ॥ ॥
सुतेयंयज्ञसेनस्यद्यूतेऽस्मिन्धृतराष्ट्रजैः ॥ यैर्वाचःश्रावितारूक्षाःस्थितैर्दुर्योधनप्रिये ॥ ४३ तान्धार्त्तराष्ट्रान्दुर्वृत्तान्मुमूर्षून्कालनोदितान् ॥ गमयिष्यामिभूयिष्ठा
नहंवैवस्वतक्षयम् ४४ निदेशाद्धर्मराजस्यद्रौपद्याःपदवींचरन् ॥ निर्धार्तराष्ट्रांपृथिवींकर्त्ताऽस्मिनचिरादिव ४५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंतेपुरुषव्याघ्राः
सर्वेव्यायतबाहवः ॥ प्रतिज्ञाबहुलाःकृत्वाधृतराष्ट्रमुपागमन् ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअनुद्यूतपर्वणिपांडवप्रतिज्ञाकरणेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः॥७७॥
॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ आमंत्रयामिभरतांस्तथावृद्धंपितामहम् ॥ राजानंसोमदत्तंचमहाराजंचबाल्हिकम् १ द्रोणंकृपंनृपांश्चान्यानश्वत्थामानमेवच ॥
विदुरंधृतराष्ट्रंचधार्त्तराष्ट्रांश्चसर्वशः २ युयुत्सुंसंजयंचैवतथैवान्यान्सभासदः ॥ सर्वानामंत्र्यगच्छामिद्रष्टाऽस्मिपुनरेत्यवः ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ नचकिंचि
दथोचुस्तंह्रियासन्नायुधिष्ठिरम् ॥ मनोभिरेवकल्याणंदध्युस्तेतस्यधीमतः ४ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ आर्यापृथाराजपुत्रीनारण्यंगन्तुमर्हति ॥ सुकुमारीचवृद्धाच
नित्यंचैवसुखोचिता ५ इहवत्स्यतिकल्याणीसत्कृताममवेश्मनि ॥ इतिपार्थाविजानीध्वमगदंवोऽस्तुसर्वशः ६ ॥ पांडवाऊचुः ॥ तथेत्युक्त्वाब्रुवन्सर्वेयथानोवदसेऽ
नघ ॥ त्वंपितृव्यःपितृसमोवयंचत्वत्परायणाः ७ यथाऽऽज्ञापयसेविद्वंस्त्वंहिनःपरमोगुरुः ॥ यच्चान्यदपिकर्त्तव्यंतद्विधत्स्वमहामते ८ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥
युधिष्ठिरविजानीहिममेदंभरतर्षभ ॥ नाधर्मेणजितःकश्चिद्व्यथतेवैपराजये ९ त्वंवैधर्मंविजानीषेयुद्धेजेताधनंजयः ॥ हंताऽरीणांभीमसेनोनकुलस्त्वर्थसंग्रही १० संय
न्तासहदेवस्तुधौम्योब्रह्मविदुत्तमः ॥ धर्मार्थकुशलाचैवद्रौपदीधर्मचारिणी ११ अन्योन्यस्यप्रियाःसर्वेतथैवप्रियदर्शनाः ॥ परैरभेद्याःसंतुष्टाःकोवोनस्पृहयेदिह १२
एषवैसर्वकल्याणःसमाधिस्तवभारत ॥ नैनंशत्रुर्विषहतेशक्रेणापिसमोऽप्युत १३ हिमवत्यनुशिष्टोऽसिमेरुसावर्णिनापुरा ॥ द्वैपायनेनकृष्णेननगरेवारणावते १४
भृगुतुंगेचरामेणदृषद्वत्यांचशंभुना ॥ अश्रौषीरसितस्यापिमहर्षेरंजनंप्रति १५ कल्माषीतीरसंस्थस्यगतस्त्वंशिष्यतांभृगोः ॥ द्रष्टासदानारदस्तेधौम्यस्तेऽयंपुरोहि
तः १६ माहासीःसांपरायेत्वंबुद्धिंतामृषिपूजिताम् ॥ पूरूरवसमैलंत्वंबुद्ध्याजयसिपांडव १७ ॥ ॥ ॥ ॥

आसन्नाःनम्राः ४ । ५ अगदमारोग्यम् ६ । ७ । ८ । ममभतमिति शेषः ९ । १० । ११ । १२ समाधिर्मनःस्वास्थ्यकरोनियमः १३। १४ । १५ । १६ माहासीर्मात्यज सांपरायेपरलोकविषये १७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विधारणेनियमने १८विसर्गेदानेसंयमेवशीकरणे । पूर्वश्लोकाद्धृतमनाइत्यनुकृष्ययोज्यं । आत्मप्रदानं सर्वहितार्थंशरीरादेर्व्यापारणं । उपजीवनंजीवनहेतुत्वं । ऐन्द्रेइतिलोकपालगुणान्पंचभूतगुणांश्च सर्वसंपत्तिहेतून्जयादीन्प्राप्नुहीत्यर्थः १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ तस्मिन्निति १ । २ । ३ । ४ । ५ अरिष्टंनिर्विघ्नं मद

शक्त्याजयसिराज्ञोन्यानृषीन्धर्मोपसेवया ॥ ऐन्द्रेजयेधृतमनायाम्येकोपविधारणे १८ तथाविसर्गेकौबेरेवारुणेचैवसंयमे ॥ आत्मप्रदानंसौम्यत्वमद्भ्यश्चैवोपजीवनम् १९ भूमेःक्षमाचतेजश्चसमग्रंसूर्यमंडलात् ॥ वायोर्बलंप्राप्नुहित्वंभूतेभ्यश्चात्मसंपदम् २० अगदंवोऽस्तुभद्रंवोद्रक्ष्यामिपुनरागतान् ॥ आपद्धर्मार्थकृच्छ्रेषुसर्वकार्येषुवापुनः २१ यथावत्प्रतिपद्येथाःकालेकालेयुधिष्ठिर ॥ आपृष्टोऽसीहकौन्तेयस्वस्तिप्राप्नुहिभारत २२ कृतार्थंस्वस्तिमंतंत्वांद्रक्ष्यामःपुनरागतम् ॥ नहिवोवृजिनंकिंचिद्वेदकश्चित्पुराकृतम् २३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वापांडवःसत्यविक्रमः ॥ भीष्मद्रोणौनमस्कृत्यप्रातिष्ठतयुधिष्ठिरः २४ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअनुद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरवनप्रस्थानेऽष्टसप्ततितमोऽध्यायः ७८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्मिन्संप्रस्थितेकृष्णापृथांप्राप्ययशस्विनीम् ॥ अपृच्छद्भृशदुःखार्त्तायाश्चान्यास्तत्रयोषितः १ यथार्हंवंदनाश्लेषान्कृत्वागन्तुमियेषसा ॥ ततोनिनादःसुमहान्पांडवान्तःपुरेऽभवत् २ कुन्तीचभृशसंतप्तादौपदींप्रेक्ष्यगच्छतीम् ॥ शोकविह्वलयावाचाकृच्छ्राद्वचनमब्रवीत् ३ वत्सेशोकोनतेकार्यःप्राप्येदंव्यसनंमहत् ॥ स्त्रीधर्माणामभिज्ञासिशीलाचारवतीतथा ४ नत्वांसन्देष्टुमर्हामिभर्तॄन्प्रतिशुचिस्मिते ॥ साध्वीगुणसमापन्नाभूषितंतेकुलद्वयम् ५ सभाग्याःकुरवश्चेमेयेनदग्धास्त्वयाऽनघे ॥ अरिष्टंव्रजपंथानंमदनुध्यानबृंहिता ६ भाविन्यर्थेहिसत्स्त्रीणांवैकृतंनोपजायते ॥ गुरुधर्माभिगुप्ताचश्रेयःक्षिप्रमवाप्स्यसि ७ सहदेवश्चमेपुत्रःसदाऽवेक्ष्योवनेवसन् ॥ यथेदंव्यसनंप्राप्यनायंसीदेन्महामतिः ८ तथेत्युक्त्वातुसादेवीस्रवन्नेत्रजलाविला ॥ शोणिताक्तैकवसनामुक्तकेशीविनिर्ययौ ९ तांक्रोशंतींपृथादुःखादनुवव्राजगच्छतीम् ॥ अथापश्यत्सुतान्सर्वान्हृताभरणवाससः १० रुरुचर्मावृततनून्ह्रियाकिंचिदवाङ्मुखान् ॥ परैःपरीतान्संहृष्टैःसुहृद्भिश्चानुशोचितान् ११ तदवस्थान्सुतान्सर्वानुपसृत्यातिवत्सला ॥ स्वजमानाऽवदच्छोकात्तत्तद्विलपतीबहु १२ ॥ कुन्त्युवाच ॥ कथंसद्धर्मचारित्रान्वृत्तस्थितिविभूषितान् ॥ अक्षुद्रान्दृढभक्तांश्चदैवतेज्यापरान्सदा १३ व्यसनंवःसमभ्यागात्कोऽयंविधिविपर्ययः ॥ कस्यापध्यानजंचेदमागःपश्यामिवोधिया १४ स्यात्तुमद्भाग्यदोषोऽयंयाऽहंयुष्मानजीजनम् ॥ दुःखायासभुजोऽत्यर्थंयुक्तानप्युत्तमैर्गुणैः १५

नुध्यानबृंहिता स्त्रीगुणेनपातिव्रत्येनयुक्ताऽपि मातृगुणेनवात्सल्येनापिवर्द्धिता भर्तृपुभक्तिस्नेहवतीभवेतिभावः ६ । ७ । ८ शोणिताक्तैकवसनारजस्वला ९ । १० । ११ स्वजमानाआलिंगमाना १२ । १३ अपध्यानजंक्रोधजम् १४ । १५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ऋद्धिविनाकृताः संपद्विहीनाः । ह्द्धीतिपाठेऽपिसएवार्थः १६ शतशृंगात्पर्वतात् १७ पुत्राधिपुत्रविषयांमनःपीडाम् १८ । १९ अभिसंधितावृता मद्वंमम २० भोपुत्रकाःवोयु ष्मान्विहास्ये २१ असुधर्मेप्राणधारणे अंतवति विनाशवति प्रमादतः पांडोरिवममांतःकिंनुनैवविहितः २२ । २३ अनादिनिधनमिति । द्वावरकावासिन्युपाधिमति उत्पत्तिनाशयोर्निरा करणम् अनुपाधौकारणोपाधौवातयोरप्रसक्तेः । अतएवोत्पत्तौचतुर्भुजंरूपमेववसुदेवेनदृष्टं । यत्तु'शरीरंवासुदेवस्यरामस्यचमहात्मनः । अर्जुनोदाहयामासपुरुषैराप्तकारिभिः' इति

कथंवत्स्यथदुर्गेषुवनेऋद्धिविनाकृताः ॥ वीर्यसत्वबलोत्साहतेजोभिरकृशाःकृशाः १६ यद्येतदेवमज्ञास्यंवनेवासोहिवोध्रुवम् ॥ शतशृंगान्मृतेपांडौनागमिष्यंगजा ह्वयम् १७ धन्यंवःपितरंमन्येतपोमेधान्वितंतथा ॥ यःपुत्राधिमसंप्राप्यस्वर्गेच्छामकरोत्प्रियाम् १८ धन्यांचातींद्रियज्ञानामिमांप्राप्तांपरांगतिम् ॥ मन्येतुमाद्रीं धर्मज्ञांकल्याणींसर्वथैवतु १९ रत्यामत्याचगत्याचययाऽहमभिसंधिता ॥ जीवितप्रियतांमह्यंधिङ्मांसंक्लेशभागिनीम् २० पुत्रकानविहास्येवःकृच्छ्रलब्धान्प्रिया न्सतः ॥ साऽहंयास्यामिहिवनंहाकृष्णेकिंजहासिमाम् २१ अंतवत्यसुधर्मेऽस्मिन्धात्राकिंनुप्रमादतः ॥ ममांतोनैवविहितस्तेनायुर्नजहातिमाम् २२ हाकृष्ण द्वारकावासिन्क्कासिसंकर्षणानुज ॥ कस्मान्नत्रायसेदुःखान्मांचेमांश्चनरोत्तमान् २३ अनादिनिधनंयेत्वामनुध्यायंतिवैनराः ॥ तांस्त्वंपासीत्ययंवादःसगतोव्यर्थतां कथम् २४ इमेसद्धर्ममाहात्म्ययशोवीर्यानुवर्तिनः ॥ नार्हन्तिव्यसनंभोक्तुंनन्वेषांक्रियतांदया २५ सेयंनीत्यर्थविज्ञेषुभीष्मद्रोणकृपादिषु ॥ स्थितेषुकुलनाथेषुकथ मापदुपागता २६ हापांडोहामहाराजक्कासिकिंसमुपेक्षसे ॥ पुत्रान्विवास्यतःसाधूनरिभिर्द्यूतनिर्जितान् २७ सहदेवनिवर्तस्वननुत्वमसिमेप्रियः ॥ शरीरादपि माद्रेयमांमात्याक्षीःकुपुत्रवत् २८ व्रजंतुभ्रातरस्तेऽमीयदिसत्याभिसंधिनः ॥ मत्परित्राणजंधर्ममिहैवत्वमवाप्नुहि २९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंविलपतींकुंती मभिवाद्यप्रणम्यच ॥ पांडवाविगतानंदावनायैवप्रवव्रजुः ३० विदुरश्चापितामार्तांकुंतीमाश्वास्यहेतुभिः ॥ प्रावेशयद्गृहंक्षत्तास्वयमार्ततरःशनैः ३१ धार्तराष्ट्र स्त्रियस्ताश्चनिखिलेनोपलभ्यतत् ॥ गमनंपरिकर्षंचकृष्णायाद्यूतमंडले ३२ रुरुदुःसुस्वनंसर्वाविनिंदंत्यःकुरून्भृशम् ॥ दध्युश्चसुचिरंकालंकरासक्तमुखांबुजाः ३३ राजाचधृतराष्ट्रस्तुपुत्राणामनयंतदा ॥ ध्यायन्नुद्विग्नहृदयोनशांतिमधिजग्मिवान् ३४ सचिन्तयन्ननेकाग्रःशोकव्याकुलचेतनः ॥ क्षत्तुःसंप्रेषयामासशीघ्रमागम्य तामिति ३५ ततोजगामविदुरोधृतराष्ट्रनिवेशनम् ॥ तंपर्यपृच्छत्संविग्नोधृतराष्ट्रोजनाधिपः ३६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअनुद्यूतपर्वणिद्रौपदीकुंतीसंवा देएकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥७९ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तमागतमथोराजाविदुरंदीर्घदर्शिनम् ॥ साशंकइवपप्रच्छधृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः १

शरीरदाहवचनं तदनुत्पत्तिवचनविरोधात्तिरोभावमात्राभिप्रायम् २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० हेतुभिर्दैवप्राबल्यादिप्रतिपादकैर्वचनैः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ अनेका ग्रोव्याकुलचित्तः ३५ । ३६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनाशीतितमोऽध्यायः ७९ ॥ ॥ ॥ ॥ तमागतमिति १ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ शंसकथय ३ ।४।५।६। ७ याम्यानियमदैवतानि ८।९। १० घृणीदयावान् ११।१२।१३।१४।१५ असक्ताः परस्परमलग्नाः १६।१७।१८।१९

धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ कथंगच्छतिकौन्तेयोधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनःसव्यसाचीमाद्रीपुत्रौचपांडवौ २ धौम्यश्चैवकथंक्षत्तर्द्रौपदीचयशस्विनी ॥ श्रोतुमिच्छाम्य
हंसर्वंतेषांशंसविचेष्टितम् ३ ॥ विदुरउवाच ॥ वस्त्रेणसंवृत्यमुखंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ बाहूविशालौसंपश्यन्भीमोगच्छतिपांडवः ४ सिकतावपन्सव्यसाची
राजानमनुगच्छति ॥ माद्रीपुत्रःसहदेवोमुखमालिप्यगच्छति ५ पांसूपलिप्तसर्वांगोनकुलश्चित्तविह्वलः ॥ दर्शनीयतमोलोकेराजानमनुगच्छति ६ कृष्णातुकेशैः
प्रच्छाद्यमुखमायतलोचना ॥ दर्शनीयाप्ररुदतीराजानमनुगच्छति ७ धौम्योरौद्राणिसामानियाम्यानिचविशांपते ॥ गायन्गच्छतिमार्गेषुकुशानादायपाणिना ८
॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ विविधानीहरूपाणिकृत्वागच्छंतिपांडवाः ॥ तन्ममाचक्ष्वविदुरकस्मादेवंव्रजंतिते ९ ॥ विदुरउवाच ॥ निकृतस्यापितेपुत्रैर्हृतेराज्येधने
षुच ॥ नधर्माच्चलतेबुद्धिर्धर्मराजस्यधीमतः १० योऽसौराजाघृणीनित्यंधार्त्तराष्ट्रेषुभारत ॥ निकृत्याभ्रंशितःक्रोधान्नोन्मीलयतिलोचने ११ नाऽहंजनंनिर्दहेयं
दृष्ट्वाघोरेणचक्षुषा ॥ सपिधायमुखंराजातस्माद्गच्छतिपांडवः १२ यथाचभीमोव्रजतितन्मेनिगदतःशृणु ॥ बाह्वोर्बलेनास्तिसमोममेतिभरतर्षभ १३ बाहूविशालौ
कृत्वाऽसौतेनभीमोऽपिगच्छति ॥ बाहूविदर्शयन्राजन्बाहुद्रविणदर्पितः १४ चिकीर्षन्कर्मशत्रुभ्योबाहुद्रव्यानुरूपतः ॥ प्रादिशन्शरसंपातान्कुंतीपुत्रोऽर्जुनस्तदा
१५ सिकतावपन्सव्यसाचीराजानमनुगच्छति ॥ असक्ताःसिकतास्तस्ययथासंप्रतिभारत ॥ असक्तंशरवर्षाणितथामोक्ष्यतिशत्रुषु १६ नमेकश्चिद्विजानीयान्मुख
मद्येतिभारत ॥ मुखमालिप्यतेनासौसहदेवोऽपिगच्छति १७ नाहंमनांस्यादददेयंमार्गेस्त्रीणामितिप्रभो ॥ पांसूपलिप्तसर्वांगोनकुलस्तेनगच्छति १८ एकवस्त्राप्ररुदती
मुक्तकेशीरजस्वला ॥ शोणितेनाक्तवसनाद्रौपदीवाक्यमब्रवीत् १९ यत्कृतेऽहमिदंप्राप्तातेषांवर्षेचतुर्दशे ॥ हतपत्योहतसुताहतबंधुजनप्रियाः २० बहुशोणितदि
ग्धांग्योमुक्तकेश्योरजस्वलाः ॥ एवंकृतोदकाभार्याःप्रवेक्ष्यंतिगजाह्वयम् २१ कृत्वातुनैर्ऋतान्दर्भान्धीरोधौम्यःपुरोहितः ॥ सामानिगायन्याम्यानिपुरतोयाति
भारत २२ हतेषुभरतेष्वाजौकुरूणांगुरवस्तदा ॥ एवंसामानिगास्यंतीत्युक्त्वाधौम्योऽपिगच्छति २३ हाहागच्छंतिनोनाथाःसमवेक्षध्वमीदृशम् ॥ अहोधिक्कुरुवृद्धा
नांबालानामिवचेष्टितम् २४ राष्ट्रेभ्यःपांडुदायादाँल्लोभान्निर्वासयंतिये ॥ अनाथाःस्मवयंसर्वेवियुक्ताःपांडुनंदनैः २५ दुर्विनातेषुलुब्धेषुकाप्रीतिःकौरवेषुनः ॥
इतिपौराःसुदुःखार्त्ताःक्रोशंतिस्मपुनःपुनः २६ एवमाकारलिंगैस्तेव्यवसायंमनोगतम् ॥ कथयंतश्चकौन्तेयावनंजग्मुर्मनस्विनः २७ एवंतेषुनराग्र्येषुनिर्यत्सुग
जसाह्वयात् ॥ अनभ्रेविद्युतश्चासन्भूमिश्चसमकंपत २८ ॥ ॥ ॥ ॥

हतपत्योहतभर्तृकाः २०।२१ नैर्ऋतान्निर्ऋतिकोणगान् २२।२३।२४।२५।२६ व्यवसायंनिश्चयम् २७ निर्यत्सुगच्छत्सु २८ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२९ प्रत्याहरंति नगरसमीपेप्रेतमांसास्थ्यादीन्यानयंति प्रतिकूलंभपंतिंवा ३० । ३१ । ३२ । ३३।३४ ब्राह्मींश्रियमणिमाद्यैश्वर्यं सर्वेपुलोकेपुकामचारम् ३५ द्वीपमाश्रयम् ३६ । ३७ । ३८ सराजकान्नराजसमूहसहितान् ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ देवदत्तोदेवैर्दत्तः साध्वसोभयंमूर्तिमत् ४५ । ४६ संगमःसंग्रामः सृष्टप्राणःप्राणत्यागेनापीत्यर्थः परममनंतम् ४७। ४८ नैतदेतावताकृतंएत

राहुरग्रसदादित्यमपर्वणिविशांपते ॥ उल्काचाप्यपसव्येनपुरंकृत्वाव्यशीर्यत २९ प्रत्याहरंतिक्रव्यादागृध्रगोमायुवायसाः ॥ देवायतनचैत्येषुप्राकाराट्टालकेषुच ३० एवमेतेमहोत्पाताःप्रादुरासन्दुरासदाः ॥ भरतानामभावायराजन्दुर्मंत्रितेतव ३१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंप्रवदतोरेवतयोस्तत्रविशांपते ॥ धृतराष्ट्रस्यराज्ञश्चविदुरस्यचधीमतः ३२ नारदश्चसभामध्येकुरूणामग्रतःस्थितः॥ महर्षिभिःपरिवृतोरौद्रंवाक्यमुवाचह ३३ अतश्चतुर्दशेवर्षेविनंक्ष्यन्तीहकौरवाः॥ दुर्योधनापराधेनभीमार्जुनबलेनच ३४ इत्युक्त्वादिवमाक्रम्यक्षिप्रमंतरधीयत ॥ ब्राह्मींश्रियंसुविपुलांबिभ्रद्देवर्षिसत्तमः ३५ ततोदुर्योधनःकर्णःशकुनिश्चापिसौबलः द्रोणंद्वीपममन्यंतराज्यंचास्मैन्यवेदयन् ३६ अथाब्रवीत्ततोद्रोणोदुर्योधनममर्षणम् ॥ दुःशासनंचकर्णंचसर्वानेवचभारतान् ३७ अवध्यान्पांडवान्प्राहुर्देवपुत्रान्द्विजातयः ॥ अहंवैशरणंप्राप्तान्वर्त्तमानोयथाबलम् ३८ गन्तासर्वात्मनाभक्त्याधार्त्तराष्ट्रान्सराजकान् ॥ नोत्सहेयंपरित्यक्तुंदैवंहिबलवत्तरम् ३९ धर्मतःपांडुपुत्रावैवनंगच्छंतिनिर्जिताः ॥ तेचद्वादशवर्षाणिवनेवत्स्यंतिपांडवाः ४० चरितब्रह्मचर्याश्चक्रोधामर्षवशानुगाः ॥ वैरंनिर्यातयिष्यंतिमहद्दुःखायपांडवाः ४१ मयाचभ्रंशितोराजन्द्रुपदःसखिविग्रहे ॥ पुत्रार्थमयजद्राजावधायममभारत ४२ याजोपयाजतपसापुत्रंलेभेसपावकात् ॥ धृष्टद्युम्नंद्रौपदींचवेदीमध्यात्सुमध्यमाम् ४३ धृष्टद्युम्नस्तुपार्थानांस्यालःसंबंधतोमतः ॥ पांडवानांप्रियरतस्तस्मान्मांभयमाविशत् ४४ ज्वालावर्णोदेवदत्तोधनुष्मान्कवचीशरी ॥ मर्त्यधर्मतयातस्माद्यमेसाध्वसोमहान् ४५ गतोहिपक्षतांतेषांपार्षतःपरवीरहा ॥ रथातिरथसंख्यायांयोऽग्रणीरर्जुनोयुवा ४६ सृष्टप्राणोभृशतरंतेनचेत्संगमोमम ॥ किमन्यद्दुःखमधिकंपरमंभुविकौरवाः ४७ धृष्टद्युम्नोद्रोणमृत्युरितिविप्रथितंवचः ॥ मद्वधायश्रुतोऽप्येषलोकेचाप्यतिविश्रुतः ४८ सोऽयंनूनमनुप्राप्तस्त्वत्कृतेकालउत्तमः ॥ त्वरितंकुरुतश्रेयोनैतदेतावताकृतम् ४९ मुहूर्तंसुखमेवैतत्तालच्छायेवहैमनी ॥ यजध्वंचमहायज्ञैर्भोगानश्नीतदत्तच ५० इतश्चतुर्दशेवर्षेमहत्प्राप्स्यथवैशसम् ॥ द्रोणस्यवचनंश्रुत्वाधृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ५१ सम्यगाहगुरुःक्षत्तरुपावर्तयपांडवान् ॥ यदितेननिवर्तन्तेसत्कृतायांतुपांडवाः ॥ सशस्त्ररथपादाताभोगवंतश्चपुत्रकाः ५२ ॥ ॥

इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणि अनुद्यूतपर्वणि विदुरधृतराष्ट्रद्रोणवाक्ये अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥

च्छ्रेयःकल्याणं नैतावतापांडवनिर्वासनमात्रेणकृतंभवति ४९ हैमनी हेमंतसंबंधिनी ५० वैशसंनाशम् ५१ । ५२ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वनंगतेष्विति १ । २ । ३ युद्धशौण्डैर्युद्धेदक्षैः ४ । ५ । ६ । ७ अवाचीनानिविपरीतानि ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ शेषंहतावशेषं कतिपयानामेकस्यवाजीवनं

॥ वैशंपायनउवाच ॥ वनंगतेषुपार्थेषुनिर्जितेषुदुरोदरे ॥ धृतराष्ट्रंमहाराजतदाचिन्तासमाविशत् १ तंचिंतयानमासीनंधृतराष्ट्रंजनेश्वरम् ॥ निःश्व संतमनेकाग्रमितिहोवाचसंजयः २ ॥ संजयउवाच ॥ अवाप्यवसुसंपूर्णांवसुधांवसुधाधिप ॥ प्रव्राज्यपांडवान्राज्याद्राजन्किमनुशोचसि ३ ॥ धृतरा ष्ट्रउवाच ॥ अशोच्यत्वंकुतस्तेषांयेषांवैरंभविष्यति ॥ पांडवैर्युद्धशौण्डैर्हिबलवद्भिर्महारथैः ४ ॥ संजयउवाच ॥ तवेदंसुकृतंराजन्महद्वैरमुपस्थितम् ॥ विनाशोयेनलोकस्यसानुबन्धोभविष्यति ५ वार्यमाणोहिभीष्मेणद्रोणेनविदुरेणच ॥ पांडवानांप्रियांभार्यांद्रौपदींधर्मचारिणीम् ६ प्राहिणोदानयेहेतिपु त्रोदुर्योधनस्तव ॥ सूतपुत्रंसुमंदात्मानिर्लज्जःप्रातिकामिनम् ७ यस्मैदेवाःप्रयच्छंतिपुरुषायपराभवम् ॥ बुद्धिंतस्यापकर्षंतिसोऽवाचीनानिपश्यति ८ बुद्धौकलुषभूतायांविनाशेसमुपस्थिते ॥ अनयोनयसंकाशोहृदयान्नापसर्पति ९ अनर्थाश्चार्थरूपेणअर्थाश्चानर्थरूपिणः ॥ उत्तिष्ठंतिविनाशायनूनंत च्चास्यरोचते १० नकालोदंडमुद्यम्यशिरःकृन्ततिकस्यचित् ॥ कालस्यबलमेतावद्विपरीतार्थदर्शनम् ११ आसादितमिदंघोरंतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ पांचा लीमपकर्षद्भिःसभामध्येतपस्विनीम् १२ अयोनिजांरूपवतींकुलेजातांविभावसोः ॥ कोनुतांसर्वधर्मज्ञांपरिभूययशस्विनीम् १३ पर्यानयेत्सभामध्येविना दुर्द्यूतदेविनम् ॥ स्त्रीधर्मिणीवरारोहाशोणितेनपरिप्लुता १४ एकवस्त्राऽथपांचालीपांडवानभ्यवैक्षत ॥ हृतस्वान्हृतराज्यांश्चहृतवस्त्रान्हृतश्रियः १५ विहीनान्सर्वकामेभ्योदासभावमुपागतान् ॥ धर्मपाशपरिक्षिप्तानशक्तानिवविक्रमे १६ क्रुद्धांचानर्हतींकृष्णांदुःखितांकुरुसंसदि ॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चकटुका न्यभ्यभाषताम् १७ इतिसर्वमिदंराजन्नाकुलंप्रतिभातिमे ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ तस्याःकृपणचक्षुर्भ्यांप्रदह्येतापिमेदिनी १८ अपिशेषंभवेदद्यपुत्रा णांममसंजय ॥ भरतानांस्त्रियःसर्वागांधार्यासहसंगताः १९ प्राक्रोशन्भैरवंतत्रदृष्ट्वाकृष्णांसभागताम् ॥ धर्मिष्ठांधर्मपत्नींचरूपयौवनशालिनीम् २० प्रजाभिःसहसंगम्यह्यनुशोचंतिनित्यशः ॥ अग्निहोत्राणिसायाह्नेनचाहूयंतसर्वशः २१ ब्राह्मणाःकुपिताश्चासन्द्रौपद्याःपरिकर्षणे ॥ आसीन्निष्ठानकोघो रोनिर्घातश्चमहानभूत् २२ दिवउल्काश्चापतन्राहुश्चार्कमुपाग्रसत् ॥ अपर्वणिमहाघोरंप्रजानांजनयन्भयम् २३ तथैवरथशालासुप्रादुरासीद्धुताशनः ॥ ध्वजाश्चापिव्यशीर्यंतभरतानामभूतये २४ दुर्योधनस्याग्निहोत्रेप्राक्रोशन्भैरवंशिवाः ॥ तास्तदाप्रत्यभाषंतरासभाःसर्वतोदिशः २५ प्रातिष्ठततोभीष्मोद्रोणे नसहसंजय ॥ कृपश्चसोमदत्तश्चबाल्हीकश्चमहामनाः २६ ॥ ॥ ॥ ॥

भविष्यतीर्थः १९ । २० । २१ निष्ठानकःप्रलयदुन्दुभिश्चण्डवातइत्यर्थः । निष्टानकइतिपाठेऽपिसएवार्थः । निर्घातोवज्रशब्दः २२ । २३ । २४ शिवाः शृगालाः २५ । २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२६ अनुज्ञासिषमनुज्ञातवान् अडभावआर्षः पाठांतरेतुम्रुगमन् २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ ॥ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यमाणमर्यादाधुरंधर चतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनुश्रीनीलकंठविरचिते भारतभावदीपे सभापर्वार्थप्रकाशे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ॥ ॥

ततोऽहमन्ववंतत्रविदुरेणप्रचोदितः ॥ वरंददानिकृष्णायैकांक्षितंयद्यदिच्छति २७ अवृणोत्तत्रपांचालीपांडवानामदासताम् ॥ सरथान्सधनुष्कांश्चाप्यनुज्ञासिषम प्यहम् २८ अथाब्रवीन्महाप्राज्ञोविदुरःसर्वधर्मवित् ॥ एतदंतास्तुभरतायद्वःकृष्णासभांगता २९ यैषापांचालराजस्यसुतासाश्रीरनुत्तमा ॥ पांचालीपांडवानेता न्दैवसृष्टोपसर्पति ३० तस्याःपार्थाःपरिक्लेशंनक्षंस्यंतेह्यमर्षणाः ॥ वृष्णयोवामहेष्वासाःपंचालावामहारथाः ३१ तेनसत्याभिसंधेनवासुदेवेनरक्षिताः ॥ आगमिष्य तिबीभत्सुःपंचालैःपरिवारितः ३२ तेषांमध्येमहेष्वासोभीमसेनोमहाबलः ॥ आगमिष्यतिधुन्वानोगदांदंडमिवांतकः ३३ ततोगांडीवनिर्घोषंश्रुत्वापार्थस्यधी मतः ॥ गदावेगंचभीमस्यनालंसोढुंनराधिपाः ३४ तत्रमेरोचतेनित्यंपार्थैःसामनविग्रहः ॥ कुरुभ्योहिसदामन्येपांडवान्बलवत्तरान् ३५ तथाहिबलवान्राजाजरा संधोमहाद्युतिः ॥ बाहुप्रहरणेनैवभीमेननिहतोयुधि ३६ तस्यतेशमएवास्तुपांडवैर्भरतर्षभ ॥ उभयोःपक्षयोर्युक्तंक्रियतामविशंकया ३७ एवंकृतेमहाराजपरंश्रेयस्त्व माप्स्यसि ॥ एवंगावल्गणेक्षत्ताधर्मार्थसहितंवचः ३८ उक्तवान्नगृहीतंवैमयापुत्रहितैषिणा ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांसभापर्वणिअ नुद्यूतपर्वणिधृतराष्ट्रसंजयसंवादेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ समाप्तमनुद्यूतपर्व ॥ सभापर्वसमाप्तम् ॥ एतत्सर्वंसभापर्वमयाऽख्यातंमहर्षयः ॥ अध्या याःसप्ततिर्ज्ञेयास्तथाद्वौचात्रसंख्यया ॥ १ ॥ श्लोकानांद्वेसहस्रेतुसप्तश्लोकशतानिच ॥ श्लोकाश्चैकादशतथापर्वण्यस्मिन्प्रकीर्त्तिताः ॥ २ ॥ अस्यानंतरमारण्यकं पर्वभविष्यति ॥ तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ जनमेजयउवाच ॥ एवंद्यूतजिताःपार्थाःकोपिताश्चदुरात्मभिः ॥ धार्त्तराष्ट्रैःसहामात्यैर्निकृत्याद्विजसत्तम ॥ १ ॥ अथास्मि न्पर्वणिवृत्तांताः ॥ मयाभिगमनम् ॥ सभानिर्माणम् ॥ सभाप्रवेशः ॥ नारदागमनम् ॥ कच्चित्प्रश्नः ॥ देवसभावर्णनम् ॥ राजसूयमंत्रः ॥ जरासंधोत्पत्तिः ॥ जरा संधवधः ॥ राजमोक्षणम् ॥ दिग्विजयः ॥ राजसूयः ॥ राज्ञामागमनम् ॥ बल्याहरणम् ॥ राज्ञांनियोगः ॥ अर्घाभिहरणम् ॥ शिशुपालकोपः ॥ शिशुपाल वधः ॥ यज्ञसमाप्तिः ॥ वासुदेवगमनम् ॥ दुर्योधननिवासः ॥ सभायांदुर्योधनावहासः ॥ दुर्योधनामर्षः ॥ दुर्योधनाचिंताः ॥ धृतराष्ट्रमंत्रः ॥ पांडवाह्वानम् ॥ पांडवपराजयः ॥ द्यूतेनराज्यहरणम् ॥ ॥ द्रौपदीप्रकर्षणम् ॥ द्रौपदीवरप्रदानम् ॥ अनुद्यूतम् ॥ पांडवपराजयः ॥ वनप्रस्थानमिति ॥ श्रीकृष्णा०

॥ अत्रापिपूर्वपूर्वलिपिकरप्रमादादिनाऽध्यायाधिक्यंश्लोकाधिक्यंचदृश्यते परंकुत्राधिक्यंजातंतन्निश्चयोनभवति ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ इति श्रीमहाभारते सभापर्व समाप्तम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ श्रीमहाभारते सटीकं वनपर्व प्रारभ्यते

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

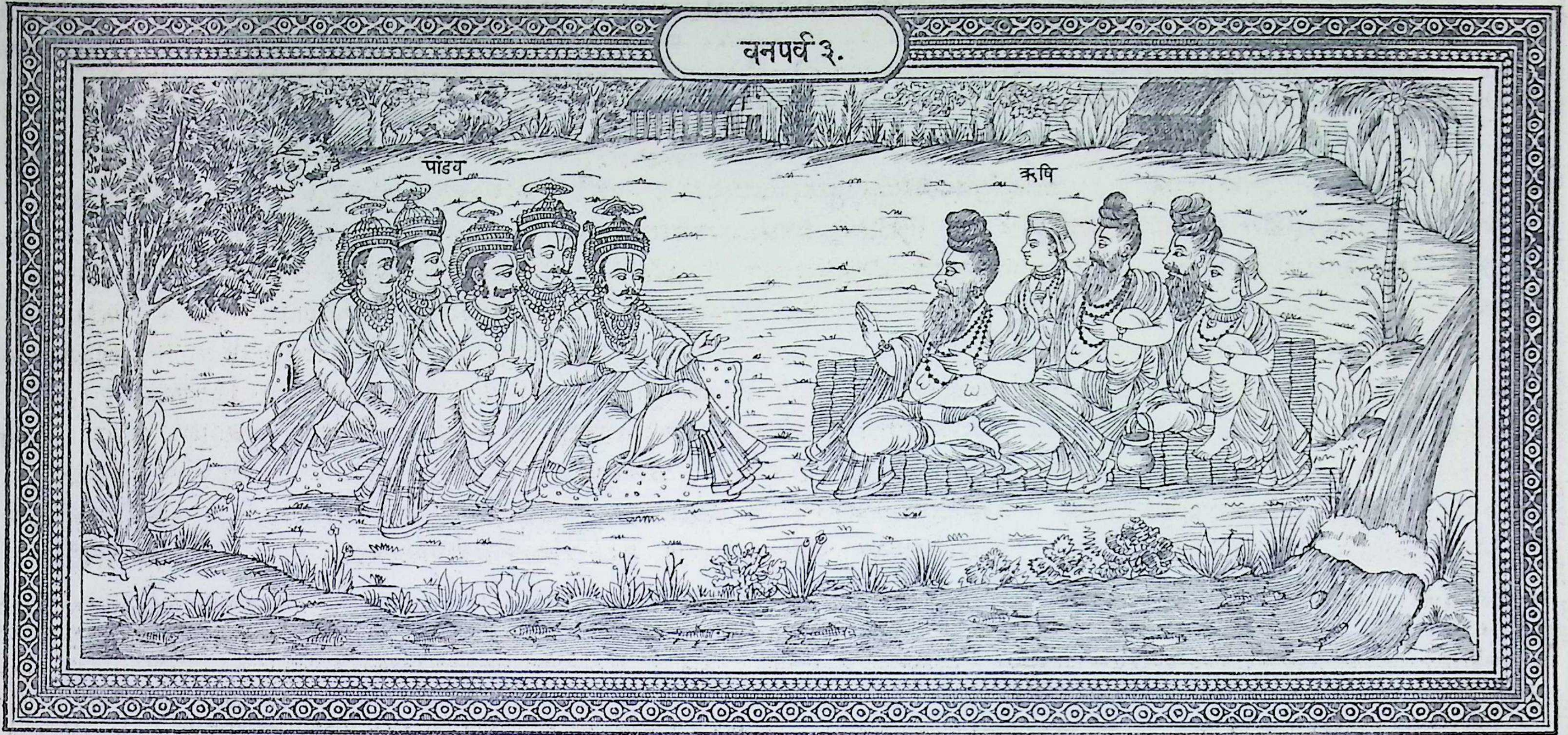

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ योदेवोमुनिनिचयक्षुधाक्षुधावान् यत्तृप्त्यामुनिनिवहोऽपितृप्तिमाप ॥ तस्यैवंनिजजगदंतरात्मभावं व्याकर्तुःपदमुपयामगोपसूनोः ॥ १ ॥ यज्जिज्ञासालभ्यतेयज्ञमुख्यैर्यत्त्रैकाव्यंप्रार्थ्यतेतं यमाद्यैः ॥ तंसेवेऽहंसद्गुरुं लक्ष्मणार्यंब्रह्मब्रह्मज्ञानिवंशावतंसम ॥ २ ॥ प्रणम्यनारायणतीर्थवर्यान्धीरेशमिश्रांश्चहमीरपुर्यान् ॥ कुर्मोगुरूणांहृदयानुरूपमारण्यकेपर्वणिभावदीपम् ॥ ३ ॥ तत्र पूर्वस्मिन्पर्वणिद्रौपदीप्राणेनभक्तेर्माहात्म्यंदर्शितं । साचप्रतिज्ञापालनसत्समागमतीर्थाटनस्वधर्माचरणादिनालभ्यतइतितत्तदाख्यायिकामुखेनेहप्रतिपाद्य द्रौपदीदत्तशाकलेशाशनेनकृष्णेतृप्तेसतिदौर्वाससोपाख्यानेनभगवतोजगदंतरात्मत्वंदर्शितं धर्मयुधिष्ठिरसंवादेनभगवत्तत्त्वमधिगमोपायसहितंचसंक्षेपेणोक्तं एवंद्यूतजिताःपार्थाइत्यादिना मंत्रायसमुपाविशन्निसंतेनग्रंथेन । तत्रप्रथमेऽध्यायेसदसत्संगयोर्गुणदोषौ । द्वितीयेशौनकयुधिष्ठिरसंवादेन काम्यधर्मनिंदायोगप्रशंसाचदर्शिता । एवमिति । पार्थाइतिच्छत्रिन्यायेनमाद्रीसुतयोरप्युपलक्षणं । दुरात्मभिर्दुष्टचित्तैः सहामात्यैःकर्णादिभिः निकृत्याछलेन १ पूर्वःपितापरीक्षित

॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ जनमेजयउवाच ॥ एवंद्यूतजिताःपार्थाःकोपिताश्चदुरात्मभिः ॥ धार्त्तराष्ट्रैःसहामात्यैर्निकृत्याद्विजसत्तम १ श्राविताःपरुषावाचःसृजद्भिर्वैरमुत्तमम् ॥ किमकुर्वतकौरव्यामम पूर्वपितामहाः २ कथंचैश्वर्यविभ्रष्टाःसहसादुःखमेयुषः ॥ वनेविजह्रिरेपार्थाःशक्रप्रतिमतेजसः ३ केवैतानन्ववर्त्तंतप्राप्तान्व्यसनमुत्तमम् ॥ किमाचाराःकिमाहाराःक्वचवासोमहात्मनाम् ४ कथंचद्वादशसमावनेतेषांमहामुने ॥ व्यतीयुर्ब्राह्मणश्रेष्ठशूराणामरिघातिनाम् ५ कथंचराजपुत्रीसाप्रवरासर्वयोषिताम् ॥ पतिव्रतामहाभागासततंसत्यवादिनी ६ वनवासमदुःखार्हादारुणंप्रत्यपद्यत ॥ एतदाचक्ष्वमेसर्वंविस्तरेणतपोधन ७ श्रोतुमिच्छामिचरितंभूरिद्रविणतेजसाम् ॥ कथ्यमानंत्वयाविप्रपरंकौतूहलंहिमे ८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंद्यूतजिताःपार्थाःकोपिताश्चदुरात्मभिः ॥ धार्त्तराष्ट्रैःसहामात्यैर्निर्ययुर्गजसाह्वयात् ९ वर्द्धमानपुरद्वारादभिनिष्क्रम्यपांडवाः ॥ उदङ्मुखाःशस्त्रभृतःप्रययुःसहकृष्णया १० इंद्रसेनादयश्चैवभृत्याःपरिचतुर्दश ॥ रथैरनुययुःशीघ्रैःस्त्रियआदायसर्वशः ११ गतानेतान्विदित्वातुपौराःशोकाभिपीडिताः ॥ गर्हयंतोऽसकृद्भीष्मविदुरद्रोणगौतमान् ॥ ऊचुर्विगतसंत्रासाःसमागम्यपरस्परम् १२ ॥ पौराऊचुः ॥ नेदमस्तिकुलंसर्वंनवयंनचनोगृहाः १३ यत्रदुर्योधनःपापःसौबलेयेनपालितः ॥ कर्णदुःशासनाभ्यांचराज्यमेतच्चिकीर्षति १४ नतत्कुलंनचाचारोनधर्मोऽर्थःकुतःसुखम् ॥ यत्रपापसहायोऽयंपापोराज्यंचिकीर्षति १५ दुर्योधनोगुरुद्वेषीत्यक्ताचारसुहृज्जनः ॥ अर्थलुब्धोऽभिमानीचनीचःप्रकृतिनिर्घृणः १६ नेयमस्तिमहीकृत्स्नायत्रदुर्योधनोनृपः ॥ साधुगच्छामहेसर्वेयत्रगच्छंतिपांडवाः १७ सानुक्रोशामहात्मानोविजितेंद्रियशत्रवः ॥ ह्रीमंतःकीर्तिमंतश्चधर्माचारपरायणाः १८

तस्यपितामहाः २ एयुषःप्राप्तवंतः ३ उत्तमंतीव्रम् ४ । ५ । ६ । ७ द्रविणंपराक्रमस्तेजोदेहकांतिश्च तेउभेपुष्कलेयेषांतेभूरिद्रविणतेजसः 'द्रविणंचपराक्रमे' इतिविश्वः ८ गजसाह्वयात्हस्तिनापुरात् ९ वर्द्धमानपुरंनाम ग्रामविशेषस्तदभिमुखंद्वारंतस्मात् । वृधुहिंसायांवर्द्धमानाहिंसकास्तेषांपुरं । कुत्सितमार्गेणनिःसारिताइत्यन्ये १० परिचतुर्दशअधिकचतुर्दशाः पंचदशेत्यर्थः । संख्ययाव्ययासन्नेतिसमासः समासांतविधेरनित्यत्वाद्बहुव्रीहौ संख्येयेइतिप्राप्तस्यडच्प्रत्ययस्याभावः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ प्रकृतिनिर्घृणःस्वभावनिर्दयः १६ । १७ सानुक्रोशाःसदया

महात्मानउदारचित्ताः । विजिताःइंद्रियाणिचशत्रवश्चयैस्तेविजितेंद्रियशत्रवः । ह्रीरकार्यान्निवर्तिकाचित्तवृत्तिः धर्मोयमनियमादिस्तस्य आचरणमाचारोधर्माचारः १८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कौंतेयत्वंनाद्रेयत्वंचच्छत्रिन्यायेनभस्येकपंचस्वपिपर्योमं माद्रीतिन्हस्वत्वमार्षम् १९ । २० । २१ भक्तानाराधनापरान् । अनुरक्तान्प्रीतिमतः । सुहृदोवेतनाद्युपकारमनपेक्ष्योपकारकान् । भियान्प्रीतिविषयान् । हितेरतानभ्युदयसाधनपरान् हितेरतानित्यलुक्समासः भियाश्चतेहितेरताश्चेतिविग्रहः नाविनश्येमविनाशंनप्रार्थयामहे । प्रार्थनायांलिङ् नेतिवितर्के । विनश्येमेतितर्कयामहइतिप्राञ्चः २२ २३ आपःअपः २४ । २५ । २६ अवदातानिशुद्धानि विद्यावैदिकीनतुकौलिक्यादिः । कर्मवेदार्थानुष्ठानं । योनिःपूर्वप्रज्ञा श्येनयागादेर्हिंसासाधनस्यवेदार्थत्वेपिनावदातत्वमस्त्यतो जन्मांतरीयसंस्कारोपि शुद्धएवापेक्षितः । 'तंविद्याकर्मणीसमन्वारभेतेपूर्वप्रज्ञाच' इतिश्रुतेरत्रयोनिशब्देनमुख्यंप्रवृत्तिकारणंपूर्वप्रज्ञैवग्राह्यं । अन्येतुयोनिशब्देनपितृमातृशुद्धिमाहुः । समास्यासंगतिः । संपूर्वस्यासगतावित्यस्यरूपं । अपिशब्दोच्छाद्गमपिसम्यक्ज्ञानहेतुतयागुरु सत्संगस्तुततोऽपिगरीयान् । नगाथागाथिनंशास्तीतिकेवलशास्त्रस्यप्रागेवाकिंचित्करत्वोक्तेः २७ निरारंभाः अग्निहोत्राद्यकुर्वाणाअपि हिशब्दः एतद्धस्मवैतद्विद्वांसः पूर्वे

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वाऽनुजग्मुस्तेपांडवांस्तान्समेत्यच ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेकौंतेयान्माद्रिनंदनान् १९ क्वगमिष्यथभद्रंवस्त्यक्त्वाऽस्मान्दुःखभागिनः ॥ वयमप्यनुयास्यामोयत्रयूयंगमिष्यथ २० अधर्मेणजितान्श्रुत्वायुष्मांस्त्यक्तघृणैःपरैः ॥ उद्विग्नाःस्मोभृशंसर्वेनास्मान्हातुमिहार्हथ २१ भक्तानुरक्तान्सुहृदःसदाप्रियहितेरतान् ॥ कुराजाधिष्ठितेराज्येनविनश्येमसर्वशः २२ श्रूयतांचाभिधास्यामोगुणदोषान्नरर्षभाः ॥ शुभाशुभाधिवासेनसंसर्गःकुरुतेयथा २३ वस्त्रमापस्तिलान्भूमिंगंधोवासयतेयथा ॥ पुष्पाणामधिवासेनतथासंसर्गजागुणाः २४ मोहजालस्ययोनिर्हिमूढैरेवसमागमः ॥ अहन्यहनिधर्मस्ययोनिःसाधुसमागमः २५ तस्मात्प्राज्ञैश्चवृद्धैश्चसुस्वभावैस्तपस्विभिः ॥ सद्भिश्चसहसंसर्गःकार्यःशमपरायणैः २६ येषांत्रीण्यवदातानिविद्यायोनिश्चकर्मच ॥ तान्सेवेत्तैःसमास्याहिशास्त्रेभ्योऽपिगरीयसी २७ निरारंभाह्यपिवयंपुण्यशीलेषुसाधुषु ॥ पुण्यमेवाप्नुयामेहपापंपापोपसेवनात् २८ असतांदर्शनात्स्पर्शात्संजल्पाच्चसहासनात् ॥ धर्माचाराःप्रहीयंतेसिद्ध्यंतिचनमानवाः २९ बुद्धिश्चहीयतेपुंसांनीचैःसहसमागमात् ॥ मध्यमैर्मध्यतांयातिश्रेष्ठतांयातिचोत्तमैः ३० अनीचैर्नाप्यविषयैर्नाधर्मिष्ठैर्विशेषतः ॥ येगुणाःकीर्तितालोकेधर्मकामार्थसंभवाः ॥ लोकाचारेषुसंभूतावेदोक्ताःशिष्टसंमताः ३१ तेयुष्मासुसमस्ताश्चव्यस्ताश्चैवेहसद्गुणाः ॥ इच्छामोगुणवन्मध्येवस्तुंश्रेयोऽभिकांक्षिणः ३२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ धन्यावयंयदस्माकंस्नेहकारुण्ययंत्रिताः ॥ असतोऽपिगुणानाहुर्ब्राह्मणप्रमुखाःप्रजाः ३३ तदहंभ्रातृसहितःसर्वान्विज्ञापयामिवः ॥ नान्यथातद्धिकर्तव्यमस्मत्स्नेहानुकंपया ३४ भीष्मःपितामहोराजाविदुरोजननीचमे ॥ सुहृज्जनश्चप्रायोमेनगरेनागसाह्वये ३५ तेत्वस्मद्धितकामार्थंपालनीयाःप्रयत्नतः ॥ युष्माभिःसहिताःसर्वेशोकसंतापविह्वलाः ३६

ऽग्निहोत्रं नजुहवांचक्रिरे'इति श्रौतींप्रसिद्धिंद्योतयति । तत्संगाल्लब्धात्मविद्यानांकिमग्निहोत्रादिनेतिभावः २८ नसिद्ध्यंति सिद्धिश्चित्तशुद्धिस्तांनप्राप्नुवंति धर्माचारहीनत्वात् २९ । ३० अविषयैः अगोचरैरपरिचितैरित्यर्थः धर्मकामार्थसंभवाः धर्मादीनांसंभवउत्पत्तिर्येभ्यस्ते शिष्टानांवेदप्रामाण्यवादिनांसंमताः ३१ समस्ताःएकीभूताः व्यस्ताःपृथक्पृथग्भूताः । श्रेयःस्वर्गादपिप्रशस्ततरमात्मसुखम् ३२ एवंपौरवचनैः सत्संगगुणा असत्संगदोषाश्चउपादानाय हानायचउक्ताः । धन्याइत्यादिना । शत्रोरपिसुखंदेयमितिदर्शयति पौरनिवर्तनप्रसंगेन ३३ स्नेहोवात्सल्यंतत्सहिताअनुकंपादयास्नेहानुकंपातया ३४ । ३५ शोकसंतापविह्वलाः शोकःइष्टवियोगजंदुःखंतेनसंतापः देहेन्द्रियादेरवसादस्तेनविह्वलाःव्याकुलाः ३६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आगमनेत्यविभक्तिकं अस्माभिःसहआगमनेशापिताः ममशपथंकारिताइत्यर्थः ३७ । ३८ । ३९ समागम्यसंपृच्छ्य ४० निवृत्तेषुतुपौरेष्वित्यादिना भिक्षापानधृतराष्ट्रजानित्यंतेनग्रंथेन ध सौम्यानमनिच्छंतमपि बलात्संतोऽनुगृण्हंतीत्युच्यते ४१ ऊषुःवासंचक्रुः ४२ उदकेनैवनत्वन्नेन ऊषुर्निन्युः ४३ साग्नयःदारैःसहिताः अनग्नयस्तदन्येस्नातकब्रह्मचार्यादयः ४४ प्रादुष्कृताःप्रक टीकृताःअग्नयोयैस्ते । रम्यत्वं तापविरहात्संध्यारागादिशोभातश्च । दारुणोरक्षःपिशाचादिसंचारकालत्वात् । ब्रह्मघोषपुरस्कारः उच्चैःश्रुत्युपन्यासपूर्वकः संजल्पःपरस्परसंवादः ४५ आश्वासयंतः वनवासस्यापिश्रेयस्करत्वोपपादनेनेतिशेषः ४६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ प्रभातायामरुणोदयेनउद्दीपितायां रजन्याश्चरमभागेऽग्निसावत्

निवर्ततागतादूरंसमागमनशापिताः ॥ स्वजनेन्यासभूतेमेकार्यास्नेहान्वितामतिः ३७ एतद्धिममकार्याणांपरमंहृदिसंस्थितम् ॥ कृतातेनतुतुष्टिर्मेसत्कारश्चभ विष्यति ३८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथाऽनुमंत्रितास्तेनधर्मराजेनताःप्रजाः ॥ चक्रुरार्तस्वरंघोरंहाराजन्निितिसंहताः ३९ गुणान्पार्थस्यसंस्मृत्यदुःखार्ताः परमातुराः ॥ अकामाःसंन्यवर्त्ततसमागम्याथपांडवान् ४० निवृत्तेषुतुपौरेषुरथानास्थायपांडवाः ॥ आजग्मुर्जान्हवीतीरेप्रमाणाख्यंमहावटम् ४१ तेतंदिव सशेषेणवटंगत्वातुपांडवाः ॥ ऊषुस्तांरजनींवीराःसंस्पृश्यसलिलंशुचि ४२ उदकेनैवतांरात्रिमूषुस्तेदुःखकर्शिताः ॥ अनुजग्मुश्चतत्रैतान्स्नेहात्केचिद्द्विजा तयः ४३ साग्नयोऽनग्नयश्चैवसशिष्यगणबांधवाः ॥ सतैःपरिवृतोराजाशुशुभेब्रह्मवादिभिः ४४ तेषांप्रादुष्कृताग्नीनांमुहूर्तेरम्यदारुणे ॥ ब्रह्मघोषपुरस्कारःसं जल्पःसमजायत ४५ राजानंतुकुरुश्रेष्ठंतेहंसामधुरस्वराः ॥ आश्वासयंतोविप्राग्र्याःक्षपांसर्वांव्यनोदयन् ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअरण्यप र्वणिपौरप्रत्यागमनेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रभातायांतुशर्वर्यांतेषामक्लिष्टकर्मणाम् ॥ वनंयियासतांविप्रास्तस्थुर्भिक्षाभुजोऽग्रतः १ तानु वाचततोराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ वयंहिहृतसर्वस्वाहृतराज्याहृतश्रियः २ फलमूलामिषाहारावनंगच्छामदुःखिताः ॥ वनंचदोषबहुलंबहुव्यालसरीसृपम् ३ ॥ परिक्लेशश्चवोमन्येध्रुवंतत्रभविष्यति ॥ ब्राह्मणानांपरिक्लेशोदैवतान्यपिसादयेत् ॥ किंपुनर्मामितोविप्रानिवर्तध्वंयथेष्टतः ४ ॥ ब्राह्मणाऊचुः ॥ गति र्याभवतांराजंस्तांवयंगंतुमुद्यताः ॥ नार्हस्यस्मान्परित्यक्तुंभक्तान्सद्धर्मदर्शिनः ५ अनुकंपांहिभक्तेषुदेवताह्यपिकुर्वते ॥ विशेषतोब्राह्मणेषुसदाचारावलंबि षु ६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ममापिपरमाभक्तिर्ब्राह्मणेषुसदाद्विजाः ॥ सहायविपरिभ्रंशस्त्वयंसादयतीवमाम् ७ आहरेयुरिमेयेऽपिफलमूलमृगांस्तथा ॥ तइमे शोकजैर्दुःखैर्भ्रातरोमेविमोहिताः ८ द्रौपद्याविप्रकर्षेणराज्यापहरणेनच ॥ दुःखार्दितानिमान्क्लेशैर्नाहंयोक्तुमिहोत्सहे ९ ॥ ब्राह्मणाऊचुः ॥ अस्मत्पोषणजा चिंतामाभूत्तेहृदिपार्थिव ॥ स्वयमाहृत्यचान्नानित्वाऽनुयास्यामहेवयम् १० अनुध्यानेनजप्येनविधास्यामःशिवंतव ॥ कथाभिश्चाभिरम्याभिःसहरंस्यामहेवयम् ११

यियासतांयातुंगंतुमिच्छतां भिक्षाभुजःब्राह्मणाः १ धनंराज्यंतदुभयकृताश्रीः ब्राह्मणतर्पणादिरूपाशोभाचास्माकंनष्टेत्याह वयंहीति २ व्यालाःश्वापदाःवृकव्याघ्रादयः 'व्यालोभुजंगमेक्रूरेश्वाप देदुष्टदंतिनि' इतिविश्वः ३ । ४ भक्ताअपिमूढाश्चेत्स्युः किंतैरित्यतआहुः सद्धर्मदर्शिनइति । सतोब्रह्मणोयेधर्माः सत्यकामत्वसत्यसंकल्पत्वादयस्तदनुभाविनः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० अनुध्यानेनइष्टचिंतनेन जप्येनस्वस्त्ययनेनेत्यदृष्टद्वाराउपकारमुक्त्वा दृष्टद्वारापितमाहुः कथाभिरिति ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मत्यादेशंधिक्कारम १२ । १३ एवंब्राह्मणभरणसामर्थ्याभावात्खिन्नंराजानंप्रति शोकमोहनिवर्तकंवचनंशौनक आहेत्याह इत्युक्त्वेति । अध्यात्मं आत्मानंशारीरमधिकृत्यप्रवृत्तंशास्त्रमध्यात्मं वेदांतस्तत्र रतः १४ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः सांख्यंप्रकृतिपुरुषविवेकस्तयोर्निष्णातः १५ शोकेस्थीयतेऽनेनेतिव्युत्पत्त्यास्थानशब्दोहेतुवचनः शोकोमनस्तापःभयंमरणात्त्रासः तयोर्हेतवइष्टवियोगानिष्टसंयोगादयस्तेषांसहस्रादीनि १६ ननुधर्मसामर्थ्याभावादेवममशोकभयेनतुराज्यच्युतिवनवासकृते इत्याशंक्याह नहीति । प्रवृत्तिरूपोयज्ञदानादिधर्मोज्ञानविरोधी । ज्ञानेहि 'यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येत्' इतिद्वैतोपमर्दः श्रूयते । कर्माणितु द्वैतोपजीवनान्यतस्तयोर्विरोधःप्रसिद्धइतिहिशब्दोद्योतयाति पशुबीजवधादिसाध्यत्वाद्दोषबहुलश्चातएवश्रेयोघातीमोक्षविरोधी तत्रनसज्जंते नात्यंतमभिनिवेशिनोभवंति १७ एवंकर्मनिष्ठांनिंदित्वा योगनिष्ठांग्राहयतिअष्टांगामिति । 'यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयोऽष्टावंगानि' इति योगसूत्रोक्तानि संकल्पसंन्यासादीनिवा वक्ष्यमाणान्यष्टावंगानियस्याःसाबुद्धिस्तत्त्वमस्यादिवाक्यजाप्रज्ञा यांसर्वंकृत्स्नमश्रेयोमूलाज्ञानंतदभिघातिनीं श्रुतिस्मृतिभ्यांसमायुक्तांसम्यक्दृढीकृतां । सात्वय्यवस्थिताऽस्मत्सन्निधानादितिभावः १८ अर्थकृच्छ्रे

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ एवमेतन्नसंदेहोरमेऽहंसततंद्विजैः ॥ न्यूनभावात्तुपश्यामिप्रत्यादेशमिवात्मनः १२ कथंद्रक्ष्यामिवःसर्वान्स्वयमाहृत्यभोजिनः ॥ मद्भक्त्याक्लिश्यतोऽनर्हान्धिक्पापान्धृतराष्ट्रजान् १३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वासनृपःशोचन्निषसादमहीतले ॥ तमध्यात्मरतोविद्वान्शौनकोनामवैद्विजः १४ योगेसांख्येचकुशलोराजानमिदमब्रवीत् १५ शोकस्थानसहस्राणिभयस्थानशतानिच ॥ दिवसेदिवसेमूढमाविशंतिनपंडितम् १६ नहिज्ञानविरुद्धेषुबहुदोषेषुकर्मसु ॥ श्रेयोघातिषुसज्जंतेबुद्धिमंतोभवद्विधाः १७ अष्टांगांबुद्धिमाहुर्यांसर्वश्रेयोभिघातिनीम् ॥ श्रुतिस्मृतिसमायुक्तांराजन्सात्वय्यवस्थिता १८ अर्थकृच्छ्रेषुदुर्गेषुव्यापत्सुस्वजनस्यच ॥ शारीरमानसैर्दुःखैर्नसीदंतिभवद्विधाः १९ श्रूयतांचाभिधास्यामिजनकेनयथापुरा ॥ आत्मव्यवस्थानकरागीताःश्लोकामहात्मना २० मनोदेहसमुत्थाभ्यांदुःखाभ्यामर्दितंजगत् ॥ तयोर्व्याससमासाभ्यांशमोपायमिमंशृणु २१ व्याधेरनिष्टसंस्पर्शाच्छ्रमादिष्टविवर्जनात् ॥ दुःखंचतुर्भिःशारीरंकारणैःसंप्रवर्तते २२ तदाशुप्रतिकाराच्चसततंचाविचिंतनात् ॥ आधिव्याधिप्रशमनंक्रियायोगद्वयेनतु २३ मतिमंतोह्यतोवैद्याःशमंप्रागेवकुर्वते ॥ मानसस्यप्रियाख्यानैःसंभोगोपनयैर्नृणाम् २४ मानसेनहिदुःखेनशरीरमुपतप्यते ॥ अयःपिंडेनतप्तेनकुंभसंस्थमिवोदकम् २५ मानसंशमयेत्तस्माज्ज्ञानेनाग्निमिवांबुना ॥ प्रशांतेमानसेह्यस्यशारीरमुपशाम्यति २६

षुधननाशेषु अशनवसनाद्यभावात् । दुर्गेषुदुस्तरेषुशारीरदुःखेषु । विपरीतास्वापत्सुस्त्रीकर्षणादिषु । मनोदुःखेषुचोपस्थितेषु तैःसंतोनावसीदंति । शारीरंदुःखंतितिक्षया मानसंविवेकेनच नाशयितुंसमर्था इत्यर्थः १९ आत्मव्यवस्थानकराः मनःस्थैर्यहेतवः २० व्याससमासाभ्यांविस्तरसंक्षेपाभ्यां २१ व्याधिःप्रसिद्धः अनिष्टंकंटकादिः श्रमोव्यायामः इष्टमन्नादि २२ प्रतिकाराद्दोषयोपानस्त्रास्थ्यपात्रादिभिरुपशमनात् आधिव्याधिप्रशमनप्रकाराविचिंतनात्म क्वचिद्विषयेऽत्यंतनिमग्नचित्तस्यनमनोव्यथाव्याधिप्रभवावेदनाचभवतीतिप्रसिद्धं इदमेवक्रियायोगद्वयम २३ मतीति । अतोवक्ष्यमाणाद्धेतोः वैद्याः विद्यावंतः प्रागेव मानसस्यशमंकुर्वते प्रियाख्यानैरनुकूलवचनैः बहुलाभदर्शनैर्धनहान्यादिजं संभोगोपनयैः स्त्र्यादिसमर्पणैःकामादिजम २४ मानसस्यप्राक्प्रशमने हेतुमाह मानसेनहीति २५ । २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्नेहोरागःसज्जतेप्रवर्त्तते प्रवृत्त्याचदुःखयोगमुपैति २७ आयासःक्लेशः स्नेहात्रागात् २८ भावःभावनासंकल्पसंज्ञा अनुरागःपश्चाद्भाविनीप्रीतिः। अयंभावः दुःखजन्मप्रवृत्तिदोषमिथ्याज्ञानानामुत्तरोत्त रापाये तदनंतरापायादपवर्गः दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताइतिन्यायसूत्राभ्याममज्ञानात्संकल्पस्ततोविषयस्ततस्तत्रप्रीतिस्ततस्तल्लाभायप्रवृत्तिस्ततोजन्मततःसुखदुःखे ततोरागद्वेषवासना ततःपुनः संकल्पइतिक्रमः । तत्रमूलभूतोरागःस्नेहशब्देनोक्तः सभावस्यहेतुः । ततोविषयसिद्ध्युत्तरंजायमानोरागोऽनुराग इति । तत्रभावानुरागयोर्मध्ये पूर्वोभावोऽत्यंतमश्रेयस्करः तस्मात्संकल्पत्यागएव मुख्यंसाधनं तथाच वक्ष्यति । 'यत्किंचिदपि संकल्प्य नरोदुःखे निमज्जति ॥ नकिंचिदपि संकल्प्य सुखमक्षय्यमश्नुते' इति २९ कोटरेति। रागएवदोषः ३० विप्रयोगे विषयेणसहवियो गेत्यागीन किंतु सत्यपिसमागमेयोविषयदोषदर्शीसएवत्यागी सएवचविरागंभजते निर्वैरश्चद्वेषाभावान्निरवग्रहःप्रतिबंधशून्यः ३१ मित्राणि धनानिचप्राप्य तेषुस्नेहंनलिप्सेतनकामयेत् । मित्रेभ्यइत्या दिके ल्यब्लोपे पंचम्यौ। किंचस्वशरीराल्लिंगाख्यात्समुत्थमुत्पन्नमपिस्नेहं ज्ञानेन भोग्यानामवस्तुत्वानित्यत्वज्ञानेननाशयेत् ३२ ज्ञानान्वितेषु नित्यानित्यविवेकवत्सु। युक्तेषु नित्यत्वस्तुप्राप्तये उद्युक्तेषु

मनसोदुःखमूलंतुस्नेहइत्युपलभ्यते ॥ स्नेहात्तुसज्जतेजंतुर्दुःखयोगमुपैतिच २७ स्नेहमूलानिदुःखानिस्नेहजानिभयानिच ॥ शोकहर्षौतथाऽऽयासःसर्वेस्नेहात्प्रवर्तते ॥ २८ स्नेहाद्भावोऽनुरागश्चप्रजज्ञेविषयेतथा ॥ अश्रेयस्कावुभावेतौपूर्वस्तत्रगुरुःस्मृतः २९ कोटराग्निर्यथाऽशेषंसमूलंपादपंदहेत् ॥ धर्मार्थौतुतथाल्पोऽपिरागदोषोविनाशयेत् ३० विप्रयोगेनतुत्यागीदोषदर्शीसमागमे ॥ विरागंभजतेजंतुर्निर्वैरोनिरवग्रहः ३१ तस्मात्स्नेहंनलिप्सेतमित्रेभ्योधनसंचयात् ॥ स्वशरीरसमुत्थंचज्ञानेनविनिवर्त्तयेत् ३२ ज्ञानान्वितेषुयुक्तेषुशास्त्रज्ञेषुकृतात्मसु ॥ नतेषुसज्जतेस्नेहःपद्मपत्रेष्विवोदकम् ३३ रागाभिभूतःपुरुषःकामेनपरिकृष्यते ॥ इच्छासंजायतेतस्यततस्तृष्णाविवर्धते ३४ तृष्णाहिसर्वपापिष्ठानित्योद्वेगकरीस्मृता ॥ अधर्मबहुलाचैवघोरापापानुबंधिनी ३५ यादुस्त्यजादुर्मतिभिर्यानजीर्यतिजीर्यतः ॥ योऽसौप्राणांतिकोरोगस्तांतृष्णांत्यजतःसुखम् ३६ अनाद्यंतातुसातृष्णाअंतर्देहगतानृणाम् ॥ विनाशयतिभूतानिअयोनिजइवानलः ३७ यथैधःस्वसमुत्थेनवह्निनानाशमृच्छति ॥ तथाऽकृतात्मालोभेनसहजेनविनश्यति ३८ राजतःसलिलादग्नेश्चोरतःस्वजनादपि ॥ भयमर्थवतांनित्यंमृत्योःप्राणभृतामिव ३९ तथाह्यामिषमाकाशेपक्षिभिःश्वापदैर्भुवि ॥ भक्ष्यतेसलिलेमत्स्यैस्तथासर्वत्रवित्तवान् ४० अर्थएवहिकेषांचिदनर्थंभजतेनृणाम् ॥ अर्थश्रेयसिचासक्तोनश्रेयोविंदतेनरः ४१ तस्मादर्थागमाःसर्वेमनोमोहविवर्द्धनाः ॥ कार्पण्यंदर्पमानौचभयमुद्वेगएवच ४२ अर्थजानिविदुःप्राज्ञादुःखान्येतानिदेहिनाम् ॥ अर्थस्योत्पादनेचैवपालनेचतथाक्षये ४३

ततएवशास्त्रज्ञेषु कृतात्मसु ध्याने संस्कृतचित्तेषु । तेषुप्रसिद्धेषुस्नेहोरागो नसज्जते नसंगंप्राप्नोति ३३ रागोरम्यवस्तुदर्शनेचित्तस्योत्फुल्लता । कामस्तल्लिप्सा । इच्छालब्धेतस्मिन्नक्षय्यनिवायान्पुनस्त दभिलाषः । पुनःपुनस्तल्लाभेऽप्यतृप्तिस्तृष्णा ३४ । ३५ जीर्यतः जरामृत्युग्रस्तस्य ३६ अनाद्यंता तन्मूलवासनानामनादित्वात् अंतर्देहः बाह्यतरोदेहोऽन्नमयः बाह्यो लिंगशरीरं अंतर्देहो मनस्तद्गता अयस्तप्तायःपिंडे निजःस्वरूपस्थः अनलोवह्निः । अयोनिजमिवानलमितिपाठेतुनास्तिअलंपर्याप्तिर्यस्यतत् इंधनसहस्रैरतृप्तंतेजोऽग्न्याख्यमितिविशेष्यमध्याहृत्ययोज्यम् ३७ अकृतात्मा अनिर्जितचे ताः ३८ । ३९ । ४० केषांचिन्मूढानांधीमतामप्यर्थो नात्यंतिकश्रेयस्करइत्याह अर्थश्रेयसिअर्थसाध्येश्रेयसिज्योतिष्टोमादौ ४१ कार्पण्यमर्थव्ययोपस्थितौदैन्यं । दर्पःपरपरिभवेच्छा । मानोऽह मेवश्रेष्ठइतिमतिः । भयंस्वोच्छेदशंका । उद्वेगःशंकाकृतंचित्तस्यानवस्थितत्वम् ४२ । ४३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सहंनिसहंते ४४ अर्थादुःखंप्रयच्छंति यदिपरिसक्तुमिष्यंते तस्मान्नाशमर्थार्जनादिजंदुःखंनचिंतयेत् ४५ पिपासायास्तृष्णायाः ४६ नगृद्धयेनइच्छांनकुर्यात् तत्रयौवनादौ ४७ संचयान् अर्थान् तज्जान् अर्थत्यागजान् अनीहार्थोयदृच्छालब्धोऽर्थः ४८ नस्पर्शनमस्पर्शनं सुप्सुपेतिनशब्देननैकधेत्यादिवत्समासः ४९ एवंसर्वेष्वर्थवद्यौवनादिषु अर्थतःधनात् ५० अर्थोपभोगःविपर्योपभोगः अर्थेप्सुताधनेप्सुता । 'अर्थःप्रकारेविषये वित्तकारणवस्तुषु' इतिविश्वः । आत्मोपभोगेतिपठोनिर्मूलः ५१ । ५२ भूतानामिति । देवपितृमनुष्याणामुपलक्षणंदृश्यते पंचमहायज्ञेषु । अपचमानेभ्यः 'यतिश्चब्रह्मचारीच पक्का

सहंतिचमहद्दुःखंनंतिचैवार्थकारणात् ॥ अर्थादुःखंपरित्यक्तुंपालिताश्चैवशत्रवः ४४ दुःखेनचाधिगम्यंतेतस्मान्नाशंनचिंतयेत् ॥ असंतोषपरामूढाःसंतोषंयांतिपंडि ताः ४५ अंतोनास्तिपिपासायाःसंतोषःपरमंसुखम् ॥ तस्मात्संतोषमेवेहपरंपश्यंतिपंडिताः ४६ अनित्यंयौवनंरूपंजीवितंरत्नसंचयः ॥ ऐश्वर्यंप्रियसंवासोगृद्धयेत्तत्र नपंडितः ४७ त्यजेतसंचयांस्तस्मात्तज्जान्क्लेशान्सहेतच ॥ नहिसंचयवान्कश्चिद्दृश्यतेनिरुपद्रवः ॥ अतश्चधार्मिकैःपुंभिरनीहार्थःप्रशस्यते ४८ धर्मार्थंयस्यवित्तेहाव रंतस्यनिरीहता ॥ प्रक्षालनाद्धिपंकस्यश्रेयोनस्पर्शनंनृणाम् ४९ युधिष्ठिरैवंसर्वेषुनस्पृहांकुर्तुमर्हसि ॥ धर्मेणयदितेकार्यंविमुक्तेच्छोभवार्थतः ५० ॥ युधिष्ठिरउवा च ॥ नार्थोपभोगलिप्सार्थमियमर्थेप्सुताभम ॥ भरणार्थंतुविप्राणांब्रह्मन्कांक्षेनलोभतः ५१ कथंह्यस्मद्विधोब्रह्मन्वर्त्तमानोगृहाश्रमे ॥ भरणंपालनंचापिनकुर्यादनु यायिनाम् ५२ संविभागोहिभूतानांसर्वेषामेवदृश्यते ॥ तथैवापचमानेभ्यःप्रदेयंगृहमेधिना ५३ तृणानिभूमिरुदकंवाक्चतुर्थीचसूनृता ॥ सतामेतानिगेहेषुनोच्छि द्यंतेकदाचन ५४ देयमार्तस्यशयनंस्थितश्रांतस्यचासनम् ॥ तृषितस्यचपानीयंक्षुधितस्यचभोजनम् ५५ चक्षुर्दद्यान्मनोदद्याद्वाचंदद्यात्सुभाषिताम् ॥ उत्थाय चासनंदद्यादेषधर्मःसनातनः ॥ प्रत्युत्थायाभिगमनंकुर्यान्न्यायेनचार्चनाम् ५६ अग्निहोत्रमनड्वांश्चज्ञातयोऽतिथिबांधवाः ॥ पुत्रादाराश्चभृत्याश्चनिर्दहेयुरपूजिताः ५७ आत्मार्थंपाचयेन्नान्नंनवृथाघातयेत्पशून् ॥ नचतत्स्वयमश्नीयाद्विधिवद्यन्ननिर्वपेत् ५८ श्वभ्यश्चश्वपचेभ्यश्चवयोभ्यश्चावपेद्भुवि ॥ वैश्वदेवंहिनामैतत्सायंप्रात श्चदीयते ५९ विघसाशीभवेत्तस्मान्नित्यंचामृतभोजनः ॥ विघसोभुक्तशेषंतुयज्ञशेषंतथाऽमृतम् ६० चक्षुर्दद्यान्मनोदद्याद्वाचंदद्याच्चसूनृताम् ॥ अनुव्रजेदुपासीतम यज्ञःपंचदक्षिणः ६१ योदद्यादपरिक्लिष्टमन्नमध्वनिवर्तते ॥ श्रांतायादृष्टपूर्वायतस्यपुण्यफलंमहत् ६२ एवंयोवर्त्ततेवृत्तिंवर्तमानोगृहाश्रमे ॥ तस्यधर्मंपरंप्राहुःकथं वाविप्रमन्यसे ६३ ॥ शौनकउवाच ॥ अहोबतमहत्कष्टंविपरीतमिदंजगत् ॥ येनापत्रपतेसाधुरसाधुस्तेनतुष्यति ६४

नस्त्वाखिनावुभौ' इति स्मृतेर्यत्यादिभ्यः ५३ तृणान्यासनार्थानि ५४ स्थितश्रांतस्य स्थितःऊर्ध्वस्थितस्तत्सहितस्यश्रांतस्यचासनंतृणमयंदद्यादतिथयेइतिशेषः ५५ न्यायेनवर्णाश्रमानुरूप्येण ५६ ५७ वृथा श्राद्धयज्ञादिनिमित्तंविना । 'देवान्पितॄन्समभ्यर्च्य खादन्मांसंनदोषभाक्' इति स्मृतेः । यदन्नंनानिर्वपेन्नदद्यात् देवपितृभूतमनुष्येभ्य इतिशेषः ५८ विश्वंसर्वजातीयंप्राणिजातं देवोदेवता य स्मिन्स्तद्विश्वदेवं स्वार्थेतद्धितः वैश्वदेवंनामकर्म ५९ । ६० । ६१ अपरिक्लिष्टंकार्पण्यंविना अध्वनिवर्त्ततेमार्गस्थाय ६२ धर्मंपरं गार्हस्थ्यात्परोधर्मोनास्तीतिभावः ६३ अपत्रपते निर्लज्जइत्यपत्रा दंलभते ६४ ॥ ३ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अप्राज्ञइतिच्छेदः प्रकर्षेणअज्ञःप्राज्ञइतिवा शिश्नोदरकृतेइति दिव्यांगनाभोगलिप्सया दिव्यरूपादिभोगलिप्सयाच विघसंदेवताद्युपयुक्तशेषं कामुकोबहुकरोति. मोहआत्माऽज्ञानंरागस्तज्जेप्रपंचेप्रीतिः वशंइच्छाऐश्वर्यंवा तैः आक्रांतः 'वशमिच्छाप्रभुत्वयोः' इतिविश्वः । इंद्रियार्थाःशब्दादयस्तेषां वशआयत्ततातदनुगस्तदर्थी ६५ हारिभिःहरणशीलैः एवंवर्णाश्रमाभिमानपूर्वकं यज्ञादीननुतिष्ठतामात्मस्वरूपा ज्ञानात्तत्तत्कर्मफलतयोपस्थितेषु विषयेषु रागवतामिंद्रियैर्विषयान्प्रतिहृतानां तत्रनिमग्नचित्तानां परमार्थस्यात्यंतास्फुरणलक्षणं विमूढसंज्ञत्वंभवतीत्युक्तं ६६ तदुपपादयति। षडिति दीपप्रभावत्तैजसंमनो नेत्रादि द्वारा तत्तद्विषयंप्रतिगत्वा तदावरकमज्ञानमभिभाव्यतंविषयंप्रकाशयतियदा तदैषांविषयविदांमनस्तत्तद्विषयहानोपादानोपेक्षालोचनाख्यमननात्मकमंतःकरणंप्रादुर्भवतिविशेषेणपीनंभवति तत्रपूर्वसंकल्पजं यथापूर्वसंस्कारं हीनेऽप्युपादेयबुद्धिरुत्तमेहानबुद्धिर्विपरीतावाबुद्धिर्भवति सोऽयंमनःप्रादुर्भावः ६७ तस्मिंश्चजातेकिंस्यात्तदाह मनोयस्येति यस्यपुंसोमनः इंद्रियस्यैंद्रियाणांविषयान्शब्दादीन्सेवितुंयाति उच्छलति तस्यतद्विषयभोगार्थमौत्सुक्यं विलंबासहत्वंभवति चततः प्रवृत्तिर्जायते ६८ प्रवृत्तश्च लोभाग्नौमोहाग्नौपतति। यतःकामेनविषयबाणैर्निहतः अतिरागान्मुह्यतीत्यर्थः ६९ महामोहेअंधेतमसि ७० अविद्याआत्माज्ञानं ततःपरमानंदतिरोधानात्क्षुद्रानंदप्राप्तयेकर्म ततस्तत्फलभोगेष्वतृप्तिस्तृष्णा ७१ । ७२ अबुधानांगृहस्थानांविघसाशनमेवपरमोधर्मइतिमन्वानानांगतिः कर्मनिष्ठा

शिश्नोदरकृतेऽप्राज्ञःकरोतिविघसंबहु ॥ मोहरागवशाक्रांतइंद्रियार्थवशानुगः ६५ ह्नियतेबुध्यमानोऽपिनरोहारिभिरिंद्रियैः ॥ विमूढसंज्ञोदुष्टाश्वैरुद्भ्रांतैरिवसारथिः ६६ षडिंद्रियाणिविषयंसमागच्छंतिवैयदा ॥ तदाप्रादुर्भवत्येषांपूर्वसंकल्पजंमनः ६७ मनोयस्येंद्रियस्येहविषयान्यातिसेवितुम् ॥ तस्यौत्सुक्यंसंभवति प्रवृत्तिश्चोपजायते ६८ ततःसंकल्पबीजेनकामेनविषयेषुभिः ॥ विद्धःपततिलोभाग्नौज्योतिर्लोभात्पतंगवत् ६९ ततोविहारैराहारैर्मोहितश्चयथेप्सया ॥ महामोहेसुखेमग्नोनात्मानमवबुध्यते ७० एवंपततिसंसारेतासुतास्विहयोनिषु ॥ अविद्याकर्मतृष्णाभिर्भ्राम्यमाणोऽथचक्रवत् ७१ ब्रह्मादिषुतृणांतेषुभूतेषुपरिवर्तते ॥ जलेभुवितथाऽऽकाशेजायमानःपुनःपुनः ७२ अबुधानांगतिस्त्वेषाबुधानामपिमेशृणु ॥ येधर्मेश्रेयसिरताविमोक्षरतयोजनाः ७३ तदिदंवेदवचनंकुरुकर्मत्यजेतिच ॥ तस्माद्धर्मानिमान्सर्वान्नाभिमानात्समाचरेत् ७४ इज्याध्ययनदानानितपःसत्यंक्षमादमः ॥ अलोभइतिमार्गोऽयंधर्मस्याष्टविधःस्मृतः ७५ अत्रपूर्वश्चतुर्वर्गःपितृयाणपथेस्थितः ॥ कर्त्तव्यमितियत्कार्यंनाभिमानात्समाचरेत् ७६ उत्तरोदेवयानस्तुसद्भिराचरितःसदा ॥ अष्टांगेनैवमार्गेणविशुद्धात्मासमाचरेत् ७७

फलमुक्तं बुधानांतेभ्योऽन्येषांसंन्यासिनामपिगतिंमेमत्तःशृणु धर्मेश्रेयसिप्रवृत्तिधर्मोऽपिप्रशस्यः निवृत्तिधर्मःप्रशस्यतरस्तस्मिन्रताः अतएवविमोक्षरतयः ७३ तदिदमिति । 'कुर्वन्नेवेहकर्माणिजिजीविषेच्छतंसमाः' इति । 'त्यजतैवहितज्ज्ञेयंसक्तुःप्रसक्तपरंपदं' इतिचाद्विविधाअपिश्रुतयःसंति तत्रयेऽभिमानात्कर्मकुर्वंतेतेपूर्वोक्तरीत्याऽधंतमोविशंति येचशुद्धाःसंन्यासिनस्तेकृतकृत्याएवभवंति तत्रतुमध्यमस्यगतिरियमित्याह तस्मादिति।तथाचवक्ष्यति । 'एतान्यपितुकर्माणिसंगंत्यक्त्वाफलानिच ॥ कर्त्तव्यानीतिमेपार्थ निश्चितंमतमुत्तमं' इति ७४ । ७५ पितृयाणपथे धूमादिमार्गे आवृत्तिफले। कर्त्तव्यमवश्यानुष्ठेयं नित्याग्निहोत्रसंध्योपासनादि । अभिमानात्संगात् ७६ उत्तरश्चतुर्वर्गः ससंदमःक्षमाअलोभश्च देवयानोऽर्चिरादिमार्गोऽनावृत्तिफलः अष्टांगेन वक्ष्यमाणसंकल्पसंबंधाद्यंगाष्टकवतामार्गेणप्रकारेण यत्कर्त्तव्यं तदाचरेदितिपूर्वेणसंबंधः। शुद्धात्मा शुद्धचित्तः ७७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

संकल्पोमानसंकर्म तस्यसंबंधोनिरोधस्तेन अंतरिंद्रियनिग्रहाख्यः शमउक्तः। इंद्रियनिग्रहोदमः । व्रतविशेषः अहिंसादीनिव्रतानितेषांविशेषःसार्वभौमत्वं सर्वदेशकालेषुचसर्वप्रकारेणाहिंसात्यागइत्यर्थः ७८ आहारोहितमितमेध्याशनं तस्ययोगात्कर्मणांविधिवत्त्यागः ततश्चित्तनिरोधनात् ७९ । ८० । ८१ । ८२ कर्ममयी यज्ञयुद्धादिकर्मरूपसाधनप्रधानासिद्धिः पितृमातृमयी 'द्यौःपितापृथिवीमाता' इतिश्रुतेः परलोकेहलोकफलप्रधाना सात्वयाप्राप्तैव चकारएवशब्दार्थः तपसादेवताध्यानजपादिनायासिद्धिस्तां ८३ अनुग्रहात्तपसइतिशेषः ८४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ शौनकेनेति १ । २ । ३ धर्मेणयोगमयेननतुकर्मणा ४ सूर्याराधनंविवक्षुःसूर्यस्यसार्वात्म्यंतावदाहप्ररोचनार्थं। सवितापसविता उत्पादकःपरमात्मेत्यर्थः ५ तेजोरसान्जलानि उद्धृसादायमहींनिविशते

सम्यक्संकल्पसंबंधात्सम्यक्चेंद्रियनिग्रहात् ॥ सम्यग्व्रतविशेषाच्चसम्यक्चगुरुसेवनात् ७८ सम्यगाहारयोगाच्चसम्यक्चाध्ययनागमात् ॥ सम्यक्कर्मोपसंन्यासात्सम्यक्चित्तनिरोधनात् ७९ एवंकर्माणिकुर्वंतिसंसारविजिगीषवः ॥ रागद्वेषविनिर्मुक्ताऐश्वर्यंदेवतागताः ८० रुद्राःसाध्यास्तथाऽऽदित्यावसवोऽथ तथाऽश्विनौ ॥ योगैश्वर्येणसंयुक्ताधारयंतिप्रजाइमाः ८१ तथात्वमपिकौंतेयशममास्थायपुष्कलम् ॥ तपसासिद्धिमन्विच्छयोगसिद्धिंचभारत ८२ पितृमातृमयीसिद्धिःप्राप्ताकर्ममयीचते ॥ तपसासिद्धिमन्विच्छद्विजानांभरणायवै ८३ सिद्धाहियद्यदिच्छंतिकुर्वंतेतदनुग्रहात् ॥ तस्मात्तपःसमास्थायकुरुष्वात्ममनोरथम् ८४ ॥ ॥ इ० महाभा० आरण्यकेप० अ० प० पांडवानांप्रव्रजनेद्वितीयोऽध्यायः २ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ शौनकेनैव मुक्तस्तुकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ पुरोहितमुपागम्यभ्रातृमध्येऽब्रवीदिदम् १ प्रस्थितंमाऽनुयांतीमेब्राह्मणावेदपारगाः ॥ नचास्मिपोषणेशक्तोबहुदुःखसमन्वितः २ परित्यक्तुंनशक्तोऽस्मिदानशक्तिश्चनास्तिमे ॥ कथमत्रमयाकार्यंतद्ब्रूहिभगवन्मम ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ मुहूर्तमिवसध्यात्वाधर्मेणान्विष्यतांगतिम् ॥ युधिष्ठिरमुवाचेदंधौम्योधर्मभृतांवरः ४ ॥ धौम्यउवाच ॥ पुरासृष्टानिभूतानिपीड्यंतेक्षुधयाभृशम् ॥ ततोऽनुकंपयातेषांसवितास्वपितायथा ५ गत्वोत्तरायणंतेजोरसानुद्धृत्यरश्मिभिः ॥ दक्षिणायनमावृत्तोमहींनिविशतेरविः ६ क्षेत्रभूतेततस्तस्मिन्नोषधीरोषधीपतिः ॥ दिवस्तेजःसमुद्धृत्यजनयामासवारिणा ७ निषिक्तश्चंद्रतेजोभिःस्वयोनौनिर्गतेरविः ॥ ओषध्यःषड्रसामेध्यास्तदन्नंप्राणिनांभुवि ८ एवंभानुमयंह्यन्नंभूतानांप्राणधारणम् ॥ पितैषसर्वभूतानांतस्मात्तंशरणंव्रज ९ राजानोहिमहात्मानोयोनिकर्मविशोधिताः ॥ उद्धरंतिप्रजाःसर्वास्तपआस्थायपुष्कलम् १० भीमेनकार्तवीर्येणवैन्येननहुषेणच ॥ तपोयोगसमाधिस्थैरुद्धृताह्यापदःप्रजाः ११ तथात्वमपिधर्मात्मन्कर्मणाचविशोधितः ॥ तपआस्थायधर्मेणद्विजातीन्भरभारत १२

स्वोष्मणामहींवासयति ६ ओषधीपतिश्चंद्रः दिवस्तेजः अंतरिक्षगतंमेघाकारेणपरिणतंतेजःउद्धृत्य मेघानुद्धाव्येत्यर्थः। जनयामास तदुत्थेनवारिणाओषधीः ७ स्वयोनौबीजेनिर्गते अंकुरादिरूपेणनिष्पन्नेसति रविरेवओषधीरूपोभवति तदन्नंताभ्यओषधीभ्योऽन्नंअदनीयंधान्यंतच्च पुनर्जलोष्मयोगादंकुरादिक्रमेणधान्ययोनिरिति रविरेवान्नमन्नयोनित्वात्। अन्येतु। यदादर्शे चंद्रेस्वयोनौसूर्यएकतांगच्छति तदाचंद्रतेजोभिरमृतमयैर्निषिक्तोभवति ततश्चंद्ररूपेणबहिर्निर्गत्य औषधीराप्याययति तेनान्नंभवतीत्याहुः ८ । ९ । १० तपोयोगोव्रतस्वीकारस्तत्पूर्वकः समाधिर्ध्यानंतत्स्थैस्तान्निष्ठैः ११ धर्मेणध्यानेन १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३। १४। १५ सूर्योऽर्यमेति। अत्रसूर्योपाधिकंब्रह्मसर्वकर्तृत्वसर्वज्ञत्वसर्वात्मत्वादिभिर्धर्मैःस्तूयते तद्यथा सूर्यः सूतेआलोकमितिसूर्यः १ अर्यमागतिमत्वात् २ भगःसर्वैश्वर्यसंपन्नत्वात् ३ त्वष्टाविश्वशिल्पकरत्वात् ४ पूषापोषकः ५ अर्कःअर्चनीयः ६ सविताजगत्प्रसवनात् ७ रविःवेदत्रयीशब्दमयः ८ गभस्तिमान्सहस्रकिरणः ९ अजोऽनादिः १० कालः मुहूर्तादिःतत्प्रवर्तकत्वात् ११ मृत्युःप्राणहर्ता १२ धाताजगत्कर्ता १३ प्रभाकरःदीप्तिकरः १४। १६ पृथिवीत्यादिनामभिःसार्वात्म्यस्यैवप्रपंचः। परायणंमूलकारणं २०। १७। २८ शुचिरग्निः २९ शौरिःकृष्णः ३० १८। ४० तेजसांपतिःसूर्यः ४१ धर्मध्वजोधर्मप्रधानः ४२। ४३ वेदांगःवेदशरीरःत्रयीमयत्वात् ४४। ४५। १९। ४८ कलिः सर्वमलाश्रयइत्येकंनाम ४९। २० अश्वत्थःसंसारवृक्षःसएवसंवत्सरकरः नतुषष्ठःपदार्थःकालोनामकश्चिदस्ति कालोपाधिभूतंद्रव्यमेवस्वस्यअतीतानागतादिव्यवहारहेतुर्भवतीतिभावः ५६ कालचक्रःकालप्रवर्तकोयोविभावसुःसइत्येकंनाम ५७ पुरुषः पूर्पुकर्मेन्द्रियपंचकज्ञानेंद्रियपंचकमनआदिचतुष्टयप्राणादिपंचकभूतपंचककामकर्माविद्याख्यासुवसतीतिपुरुषःजीवरूपः ५८ सएवशाश्वतःआद्यंतशून्यः ५९, योगीकर्मज्ञानाधिकारी ६० व्यक्ताव्यक्तःकार्यकारणात्मा ६१ सनातनोनिरुपाधिः ६२। २१। ६५ तमोनुदःअज्ञानहंतामोक्षदइत्यर्थः ६६ अंशःअंशयतिविभाजयतिकर्मफलानीत्यंशः ६९। ७० जीवनःजलवज्जीवनहेतुः ७१। ७२। २२ संवर्तकःप्रलयकालिकोवह्निरित्येकं ७७। २३ सर्वेषांधातूनांत्वगादीनांदेहगतानां निषेचितासेचकआप्यायकः ८८। २४। मनोरूपीसुपर्णइत्येकं ८९ भूतादिरहंकारः ९० आदिदेवोऽदितेःसुतःइत्येकंनाम विष्णुरित्यर्थः ९५। २५ पितामातापितामहः द्यावापृथिव्योःपिताहिरण्यगर्भस्तस्यापिपितेत्यर्थः ९८. स्वर्गद्वारंब्रह्मलोकप्राप्तिद्वारं 'सूर्यद्वारेणतेविरजाःप्रयांति'इतिश्रुतेस्तदेवप्रजाद्वारं 'अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते। आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाः'इति क्रमेणइहपरलोकप्रापकइत्यर्थः ९९ मोक्षद्वारंक्रममुक्तिस्थानभूतंत्रिविष्टपंस्वर्गभूमिरित्येकं १००। २६ मैत्रेयःमित्रेषुसर्वभूताभयप्रदेषुसाधुर्मैत्रेयः १०७ करुणान्वितइति पतितब्राह्मणादीनामपित्रातेत्यर्थः १०८। २७

॥ जनमेजयउवाच ॥ कथंकुरूणामृषभःसतुराजायुधिष्ठिरः ॥ विप्रार्थमाराधितवान्सूर्यमद्भुतदर्शनम् १३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ शृणुष्वावहितो राजन्शुचिर्भूत्वासमाहितः ॥ क्षणंचकुरुराजेंद्रसंप्रवक्ष्याम्यशेषतः १४ धौम्येनतुयथापूर्वंपार्थायसुमहात्मने ॥ नामाष्टशतमाख्यातंतच्छृणुष्वमहामते १५ ॥ धौम्यउवाच ॥ सूर्योऽर्यमाभगस्त्वष्टापूषार्कःसवितारविः ॥ गभस्तिमानजःकालोमृत्युर्धाताप्रभाकरः १६ पृथिव्यापश्चतेजश्चखंवायुश्चपरायणम् ॥ सोमोबृहस्पतिःशुक्रोबुधोंऽगारकएवच १७ इंद्रोविवस्वान्दीप्तांशुःशुचिःशौरिःशनैश्वरः ॥ ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चस्कंदोवैवरुणोयमः १८ वैद्युतोजाठरश्चाग्निरैंधनस्तेजसांपतिः ॥ धर्मध्वजोवेदकर्त्तावेदांगोवेदवाहनः १९ कृतंत्रेताद्वापरश्चकलिःसर्वमलाश्रयः ॥ कलाकाष्ठामुहूर्त्ताश्चक्षपायामस्तथाक्षणः २० संवत्सरकरोऽश्वत्थःकालचक्रोविभावसुः ॥ पुरुषःशाश्वतोयोगीव्यक्ताव्यक्तःसनातनः २१ कालाध्यक्षःप्रजाध्यक्षोविश्वकर्मातमोनुदः ॥ वरुणःसागरोंऽशश्चजीमूतोजीवनोऽरिहा २२ भूताश्रयोभूतपतिःसर्वलोकनमस्कृतः ॥ स्रष्टासंवर्त्तकोवह्निःसर्वस्यादिरलोलुपः २३ अनंतःकपिलोभानुःकामदःसर्वतोमुखः ॥ जयोविशालोवरदःसर्वधातुनिषेचिता २४ मनःसुपर्णोभूतादिःशीघ्रगःप्राणधारकः ॥ धन्वंतरिर्धूमकेतुरादिदेवोऽदितेःसुतः २५ द्वादशात्माऽरविंदाक्षःपितामातापितामहः ॥ स्वर्गद्वारंप्रजाद्वारंमोक्षद्वारंत्रिविष्टपम् २६ देहकर्ताप्रशांतात्माविश्वात्माविश्वतोमुखः ॥ चराचरात्मासूक्ष्मात्मामैत्रेयःकरुणान्वितः २७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२८ । २९ । ३० शुचिश्चासौसुमनाश्चेतिकर्मधारयः शोकएवदवाग्निर्यस्मिन् तस्मात्सागरात्सागरवदपारात्संसारात् ३१ विप्रत्यागसमाधिस्थः विप्रेभ्यस्त्यागः सज्यमानमन्नंतदर्थंसमाधिस्थःनियमस्थः यूपदार्वा दिवत्प्रकृतिविकाराभावेपिचतुर्थीसमासः अश्वघासादिवत्षष्ठीसमासोवा । संयतात्मानियमितचित्तः ३२ तपः सूर्याष्टशतनामजपाख्यम् ३३ योगंचित्तैकाग्र्यं आस्थायकृत्वा ३४ प्राणानामासमंतात्यमनंनिग्रहस्तेनप्राणायामेन आरब्धवान् ततःजपानंतरम् ३५ चक्षुःचक्षुरादिप्रवर्तकत्वात् बाह्यरूपेणचचक्षुरनुग्राहकत्वात् अतएवसर्वदेहिनामात्मायोनिःउत्पत्तिलयस्थानं भूतानांवियदादीनाम् आचारः आसमंताच्चारयतीसाचारोऽतर्यामी ३६ सांख्यानांज्ञाननिष्ठानांयोगिनांचित्तनिरोधकानामनावृतार्गलद्वारंत्वं आवृणोतीत्यावृतंकपाटंकर्त्तरिक्तः अर्गलाकपाटविष्टंभकंतिर्यक्काष्ठं तदुभयरहितंमुक्तिद्वारंत्वं मुमुक्षतांगतिश्चत्वमेव

एतद्वैकीर्त्तनीयस्यसूर्यस्यामिततेजसः ॥ नामाष्टशतकंचेदंप्रोक्तमेतत्स्वयंभुवा २८ सुरगणपितृयक्षसेवितंह्यसुरनिशाचरसिद्धवंदितम् ॥ वरकनकहुताशनप्रभंप्रणिपतितोऽस्मिहितायभास्करम् २९ सूर्योदयेयःसुसमाहितःपठेत्सपुत्रदारान्धनरत्नसंचयान् ॥ लभेतजातिस्मरतांनरःसदाधृतिंचमेधांचसविंदतेपुमान् ३० इमंस्तवंदेववरस्ययोनरःप्रकीर्त्तयेच्छुचिसुमनाःसमाहितः ॥ विमुच्यतेशोकदवाग्निसागराल्लभेतकामान्मनसायथेप्सितान् ३१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुधौम्येनतत्कालसदृशंवचः ॥ विप्रत्यागसमाधिस्थःसंयतात्माद्दढव्रतः ३२ धर्मराजोविशुद्धात्मातपआतिष्ठदुत्तमम् ॥ पुष्पोपहारैर्बलिभिरर्चयित्वादिवाकरम् ३३ सोऽवगाह्यजलंराजादेवस्याभिमुखोऽभवत् ॥ योगमास्थायधर्मात्मावायुभक्षोजितेंद्रियः ३४ गांगेयंवार्युपस्पृश्यप्राणायामेनतस्थिवान् ॥ शुचिःप्रयतवाग्भूत्वास्तोत्रमारब्धवांस्ततः ३५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ त्वंभानोजगतश्चक्षुस्त्वमात्मासर्वदेहिनाम् ॥ त्वंयोनिःसर्वभूतानांत्वमाचारःक्रियावताम् ३६ त्वंगतिःसर्वसांख्यानांयोगिनांत्वंपरायणम् ॥ अनावृतार्गलद्वारंत्वंगतिस्त्वंमुमुक्षताम् ३७ त्वयासंधार्यतेलोकस्त्वयालोकःप्रकाश्यते ॥ त्वयापवित्रीक्रियतेनिर्व्याजंपाल्यतेत्वया ३८ त्वामुपस्थायकालेतुब्राह्मणावेदपारगाः ॥ स्वशाखाविहितैर्मंत्रैरर्चंत्यृषिगणार्चित ३९ तवदिव्यंरथंयांतमनुयांतिवरार्थिनः ॥ सिद्धचारणगंधर्वायक्षगुह्यकपन्नगाः ४० त्रयस्त्रिंशच्चवैदेवास्तथावैमानिकागणाः ॥ सोपेंद्राःसमहेंद्राश्चत्वामिष्ट्वासिद्धिमागताः ४१ उपयांत्यर्चयित्वातुत्वांवैप्राप्तमनोरथाः ॥ दिव्यमंदारमालाभिस्तूर्णंविद्याधरोत्तमाः ४२ गुह्याःपितृगणाःसप्तयेदिव्यायेचमानुषाः ॥ तेपूजयित्वात्वामेवगच्छंत्याशुप्रधानताम् ४३ वसवोमरुतोरुद्रायेचसाध्यामरीचिपाः ॥ वालखिल्यादयःसिद्धाःश्रेष्ठत्वंप्राणिनांगताः ४४ सब्रह्मकेषुलोकेषुसप्तस्वप्यखिलेषुच ॥ नतद्भूतमहंमन्येयदर्कादतिरिच्यते ४५ संतिचान्यानिसत्वानिवीर्यवंतिमहांतिच ॥ नतुतेषांतथादीप्तिःप्रभावोवायथातव ४६ ज्योतींषित्वयिसर्वाणित्वंसर्वज्योतिषांपतिः ॥ त्वयिसत्त्यंचसत्त्वंचसर्वेभावाश्चसात्त्विकाः ४७

प्राप्यंपदमपित्वमेवेत्यर्थः ३७ निर्व्याजंराजवत्प्रत्युपकाराशाख्यंमिषंविनाकेवलंकृपयैवेत्यर्थः ३८ । ३९ । ४० त्रयस्त्रिंशत 'अष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्च' इतिश्रुतिप्रसिद्धाः गणास्तदन्यानिविश्वेदेवादीनिसमुदायदैवतानि सिद्धिंज्ञानम् ४१ उपयांतित्वामेव त्वांअर्चयित्वातुप्राप्तमनोरथाभवंति ४२ सप्तार्यमाग्निष्वात्तादयः प्रधानतांजगत्कारणताम् ४३ । ४४ अस्यसार्वात्म्यमाह सब्रह्मकेष्विति । नमन्येनास्तीतिमन्येसर्वस्यैकात्म्यात् ४५ । ४६ सत्त्यं सत्पृथिव्यप्तेजांसि त्यत् वाय्वाकाशौ तदात्मकंसत्त्यं सत्त्वंबुद्धिसत्त्वंसात्त्विकाभावाः धर्मोज्ञानंविरागऐश्वर्यमित्यादयः ४७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

सुनाभंसुदर्शनम् ४८ । ४९ । ५० प्रावाराःवस्त्रविशेषाः ५१ त्रयोदशद्वीपवतींसुदर्शनाद्यवांतरद्वीपयोगात् गोभिःरश्मिभिः ५२ । ५३ । ५४ । ५५ अमानवस्येतिच्छेदः अमानवोऽर्चिरादिमार्गेणगतस्यब्र ह्मलोकप्रापकःपुरुषः ५६ । ५७ त्वद्दीधितयस्त्वत्किरणाः सैरावताःमेघस्योपरियोमेघःसऐरावतस्तत्सहिताः आभूतंयावच्चतुर्विधभूतग्रामंतस्यसंप्लवःजलेनाभिप्लावनम् ५८ द्वादशधा । 'अरुणोमाघमासेतुसू र्योवैफाल्गुनेतथा' इत्यादिस्मृत्युक्तारुणादिरूपेण ५९ । ६० हंतिगच्छतिविश्वंसंहरतीतियाहंसः वृषाकपिःहरोहरिर्वा ६१ गवांरश्मीनाम् ६२ सप्तसप्तिःसप्ताश्वः धामकेशीज्योतिर्मयाकिरणवान् आशुगामीस

त्वत्तेजसाकृतंचक्रंसुनाभंविश्वकर्मणा ॥ देवारीणांमदोयेननाशितःशार्ङ्गधन्वना ४८ त्वमादायांशुभिस्तेजोनिदाघेसर्वदेहिनाम् ॥ सर्वौषधिरसानांचपुनर्वर्षा सुमुंचसि ४९ तपंत्यन्येदहंत्यन्येगर्जंत्यन्येतथाघनाः ॥ विद्योतंतेप्रवर्षंतितवप्रावृषिरश्मयः ५० नतथासुखयत्यग्निर्नप्रावारानकंबलाः ॥ शीतवातार्दितं लोकंयथातवमरीचयः ५१ त्रयोदशद्वीपवतींगोभिर्भासयसेमहीम् ॥ त्रयाणामपिलोकानांहितायैकःप्रवर्त्तसे ५२ तवयद्युदयोनस्यादंधंजगदिदंभवेत् ॥ नच धर्मार्थकामेषुप्रवर्त्तेरन्मनीषिणः ५३ आधानपशुबंधेष्टिमंत्रयज्ञतपःक्रियाः ॥ त्वत्प्रसादादवाप्यंतेब्रह्मक्षत्रविशांगणैः ५४ यदहर्ब्रह्मणःप्रोक्तंसहस्रयुगसंमितम् ॥ तस्यत्वमादिरंतश्चकालज्ञैःपरिकीर्त्तितः ५५ मनूनांमनुपुत्राणांजगतोऽमानवस्यच ॥ मन्वंतराणांसर्वेषामीश्वराणांत्वमीश्वरः ५६ संहारकालेसंप्राप्तेतवक्रोध विनिःसृतः ॥ संवर्तकाग्निस्त्रैलोक्यंभस्मीकृत्यावतिष्ठते ५७ त्वद्दीधितिसमुत्पन्नानानावर्णामहाघनाः ॥ सैरावताःसाशनयःकुर्वंत्याभूतसंप्लवम् ५८ कृत्वाद्वाद शधाऽऽत्मानंद्वादशादित्यतांगतः ॥ संहृत्यैकार्णवंसर्वंत्वंशोषयसिरश्मिभिः ५९ त्वामिंद्रमाहुस्त्वंरुद्रस्त्वंविष्णुस्त्वंप्रजापतिः ॥ त्वमग्निस्त्वंमनःसूक्ष्मंप्रभुस्त्वं ब्रह्मशाश्वतम् ६० त्वंहंसःसविताभानुरंशुमालीवृषाकपिः ॥ विवस्वान्मिहिरःपूषामित्रोधर्मस्तथैवच ६१ सहस्ररश्मिरादित्यस्तपनस्त्वंगवांपतिः ॥ मार्त्तं डोऽर्कोरविःसूर्यःशरण्योदिनकृत्तथा ६२ दिवाकरःसप्तसप्तिर्धामकेशीविरोचनः ॥ आशुगामीतमोघ्नश्चहरिताश्वश्चकीर्त्यसे ६३ सप्तम्यामथवाषष्ठ्यांभक्त्यापूजां करोतियः ॥ अनिर्विण्णोऽनहंकारीतंलक्ष्मीर्भजतेनरम् ६४ नतेषामापदःसंतिनाधयोव्याधयस्तथा ॥ येतवानन्यमनसाकुर्वंत्यर्चनवंदनम् ६५ सर्वरोगैर्विर हिताःसर्वपापविवर्जिताः ॥ त्वद्भावभक्ताःसुखिनोभवंतिचिरजीविनः ६६ त्वंममापन्नकामस्यसर्वातिथ्यंचिकीर्षतः ॥ अन्नमन्नपतेदातुमभितःश्रद्धयार्हसि ६७ येचतेऽनुचराःसर्वेपादोपांतंसमाश्रिताः ॥ माठरारुणदंडाद्यास्तांस्तान्वंदेऽशनिक्षुभान् ६८ क्षुभयासहितामैत्रीयाश्चान्याभूतमातरः ॥ ताश्चसर्वानमस्यामि पांतुमांशरणागतम् ६९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंस्तुतोमहाराजभास्करोलोकभावनः ॥ ततोदिवाकरःप्रीतोदर्शयामासपांडवम् ॥ दीप्यमानःस्ववपुषाज्वल न्निवहुताशनः ७०

त्राशावहइतिपाठेदिग्व्यवहारनिर्वाहकः आशायाःप्रसिद्धायाइष्टार्थसमर्पणेनपूरकोवा ६३ अनिर्विण्णःपूजनेआसक्तः ६४ । ६५ त्वद्भावभक्ताःसूर्यएवसर्वत्रास्तीतिभावोभावना तत्रभक्ताआदृताः ६६ श्रद्धया आतिथ्यंचिकीर्षतइतिसंबंधः ६७ अशनिक्षुभान् विद्युदशन्यादिप्रवर्त्तकान् ६८ क्षुभामैत्र्यौनिग्रहानुग्रहकर्त्र्यौदेवते भूतमातरः गौरीपद्मादयः ब्राह्मीमाहेश्वर्यादयश्च ६९ । ७०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७१ गृण्हीष्वगृहाण पिठरंपरिवेषणपात्रं ताम्रंताम्रमयं वत्स्यैतिवृत्तिजनजीविकारूपांकरिष्यति पात्रेणपात्रप्रसूतेनान्नेन ७२ यावद्वत्स्यैतितावदन्नाद्यमोदनादिकमक्षय्यंभविष्यतीतिसंबंधः चतुर्विधंलेह्यंचो ष्यंभक्ष्यंपेयंच ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० महानसेपाकशालायां साधयामासकारयामासअन्नमितिशेषः ८१ संस्कृतंपक्वम् ८२ । ८३ पार्षती पृषतःद्रुपदपितुःगोत्रापत्यम् ८४ याज्ञि यार्थाःयज्ञार्हाणिवस्तूनि आज्यपशुपुरोडाशीयादीनि प्रवर्ततेनिःसरंति । विधिमंत्रप्रमाणतः विधिर्वसंतेवसंतेज्योतिषायजेतस्यादिरज्ञातज्ञापनरूपः । मंत्रःअनुष्ठेयार्थस्मारकइषेत्वेत्यादिः तावेवप्रमाणे ताभ्या

॥ विवस्वानुवाच ॥ यत्तेऽभिलषितंकिंचित्तत्त्वंसर्वमवाप्स्यसि ॥ अहमन्नंप्रदास्यामिसप्तपंचचतेसमाः ७१ गृह्णीष्वपिठरंताम्रंमयादत्तंनराधिप ॥ यावद्वत्स्यै
तिपांचालीपात्रेणानेनसुव्रत ७२ फलमूलामिषंशाकंसंस्कृतंयन्महानसे ॥ चतुर्विधंतदन्नाद्यमक्षय्यंतेभविष्यति ७३ इतश्चतुर्दशेवर्षेभूयोराज्यमवाप्स्यसि ॥
वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वातुभगवांस्तत्रैवांतरधीयत ७४ इमंस्तवंप्रयतमनाःसमाधिनापठेदिहान्योऽपिवरंसमर्थयन् ॥ तत्तस्यदद्याच्चरविर्मनीषितंतदाप्नुया
द्यद्यपितत्सुदुर्लभम् ७५ यश्चेदंधारयेन्नित्यंशृणुयाद्वाऽप्यभीक्ष्णशः ॥ पुत्रार्थीलभतेपुत्रंधनार्थीलभतेधनम् ॥ विद्यार्थीलभतेविद्यांपुरुषोऽप्यथवास्त्रियः ७६ उभेसंध्ये
पठेन्नित्यंनारीवापुरुषोयदि ॥ आपदंप्राप्यमुच्येतबद्धोमुच्येतबंधनात् ७७ एतद्ब्रह्माददौपूर्वंशक्रायसुमहात्मने ॥ शक्राच्चनारदःप्राप्तोधौम्यस्तुतदनंतरम् ॥ धौम्याद्यु
धिष्ठिरःप्राप्यसर्वान्कामानवाप्तवान् ७८ संग्रामेचजयेन्नित्यंविपुलंचाप्नुयाद्वसु ॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्यःसूर्यलोकंसगच्छति ७९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ लब्ध्वावरं
तुकौंतेयोजलादुत्तीर्यधर्मवित् ॥ जग्राहपादौधौम्यस्यभ्रातॄंश्चपरिषस्वजे ८० द्रौपद्यासहसंगम्यवंद्यमानस्तयाप्रभुः ॥ महानसेतदानींतुसाधयामासपांडवः ८१
संस्कृतंप्रसवंयातिस्वल्पमन्नंचतुर्विधम् ॥ अक्षय्यंवर्धतेचान्नंतेनभोजयतेद्विजान् ८२ भुक्तवत्सुचविप्रेषुभोजयित्वाऽनुजानपि ॥ शेषंविघससंज्ञंतुपश्चाद्भुंक्तेयु
धिष्ठिरः ८३ युधिष्ठिरंभोजयित्वाशेषमश्नातिपार्षती ॥ द्रौपद्यांभुज्यमानायांतदन्नंक्षयमेतिच ॥ एवंदिवाकरात्प्राप्यदिवाकरसमप्रभः ८४ कामान्मनोभिलषितान्
ब्राह्मणेभ्योऽददात्प्रभुः ॥ पुरोहितपुरोगाश्चतिथिनक्षत्रपर्वसु ॥ यज्ञियार्थाःप्रवर्तंतेविधिमंत्रप्रमाणतः ८५ ततःकृतस्वस्त्ययनाधौम्येनसहपांडवाः ॥ द्विजसंघैः
परिवृताःप्रययुःकाम्यकंवनम् ८६ इत्यारण्यकेप० अरण्यपर्वणिकाम्यकवनप्रवेशे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ वनंप्रविष्टेष्वथपांडवेषुप्रज्ञाचक्षु
स्तप्यमानोंऽबिकेयः ॥ धर्मात्मानंविदुरमगाधबुद्धिंसुखासीनोवाक्यमुवाचराजा १ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ प्रज्ञाचतेभार्गवस्येवशुद्धाधर्मंचत्वंपरमंवेत्थसूक्ष्मम् ॥
समश्चत्वंसंमतःकौरवाणांपथ्यंचैषांममचैवब्रवीहि २

मित्यर्थः ८५ । ८६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपेकाम्यकप्रवेशे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ननुएवंकर्मजासिद्ध्यपेक्षयायोगजासिद्धेःप्राबल्यंचेत् किमितिसर्वेऽपितांना द्रियंतइत्याशंक्य मूढाःदृष्टद्वारकफलेष्वर्थेषुहितोपदेष्टारंद्विषंति किमुतादृष्टद्वारकेष्वित्याह वनंप्रविष्टेष्वित्यध्यायेन । आंबिकेयइतिपूर्वरूपमार्षम् १ सूक्ष्मोधर्मोज्ञानंतद्वत्त्वादेव त्वं कौरवाणां पांडवधार्तराष्ट्रा णांसमः पक्षपातशून्यः एषांपांडवानां ममचसपुत्रस्येतिशेषः २ ॥ ३ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंगते एवंपांडवप्रव्राजनाद्युक्तरूपेसंकटेगतेप्राप्तेसति । उद्धरेयुःउन्मूलयेयुः ३ । ४ सइति । यउक्ताविधःसएवधर्मोयुधिष्ठिररूपोविप्रलब्धःवंचितः अक्षवत्यांद्यूतक्रीडायां सत्यासंधामतिज्ञायस्यतं ५ दुष्प्रणीतस्यदुरात्मभिःकृतस्य शेषस्य पांडवमानहानिलक्षणस्यवधस्य उपायंदोषप्रशांतिप्रकारं ६ अभिमृष्टंदत्तं स्वकेनधनेनेतिशेषः ७ एवंकृतेसति त्वांधर्मोनस्यादितिनैव किंतुस्यादेव स्यादिसव्ययंसज्ञेद्धिसर्थे ८ एवंकृत्वा शेषंनष्टावशिष्टंभाग्यं ९ । १० । ११ चकर्थकृतवान् इदंच वक्ष्यमाणंच कर्त्ताकरिष्यसि १२ एकराज्यंयदिअनुमंता तर्हितापोनभविता नचेत् यदिवानुमंता तर्हिसुतंनिगृ

एवंगतेविदुरयदद्यकार्यंपौराश्चमेकथमस्मान्भजेरन् ॥ तेचाप्यस्मान्नोद्धरेयुःसमूलांस्तत्त्वंब्रूयाःसाधुकार्याणिवेत्सि ३ ॥ विदुरउवाच ॥ त्रिवर्गोऽयंधर्ममूलो
नरेंद्रराज्यंचेदंधर्ममूलंवदंति ॥ धर्मेराजन्वर्त्तमानःस्वशक्त्यापुत्रान्सर्वान्पाहिपांडोःसुतांश्च ४ सवैधर्मोविप्रलब्धःसभायांपापात्मभिःसौबलेयप्रधानैः ॥ आ
हूयकुंतीसुतमक्षवत्यांपराजैषीत्सत्यसंधंसुतस्ते ५ एतस्यतेदुष्प्रणीतस्यराजञ्छेषस्याहंपरिपश्याम्युपायम् ॥ यथापुत्रस्तवकौरव्यपापान्मुक्तोलोकेप्रति
तिष्ठेतसाधु ६ तद्वैसर्वंपांडुपुत्रालभंतांयत्तद्राजन्नभिसृष्टंत्वयासीत् ॥ एषधर्मःपरमोयत्स्वकेनराजातुष्येन्नपरस्वेषुगृद्ध्येत् ७ यशोननश्येज्ज्ञातिभेदश्चनस्या
द्धर्मोनस्यान्नैवचैवंकृतेत्वाम् ॥ एतत्कार्यंतवसर्वप्रधानंतेषांतुष्टिःशकुनेश्चावमानः ८ एवंशेषंयदिपुत्रेषुतेस्यादेतद्राजंस्त्वरमाणःकुरुष्व ॥ तथैतदेवंनकरोषिरा
जन्ध्रुवंकुरूणांभविताविनाशः ९ नहिक्रुद्धोभीमसेनोऽर्जुनोवाशेषंकुर्याच्छात्रवाणामनीके ॥ येषांयोद्धासव्यसाचीकृतास्त्रोधनुर्येषांगांडिवंलोकसारम् १० येषां
भीमोबाहुशालीचयोद्धातेषांलोकेकिंनुनप्राप्यमस्ति ॥ उक्तंपूर्वंजातमात्रेसुतेतेमयायत्तेहितमासीत्तदानीम् ११ पुत्रंत्यजेममहितंकुलस्यहितंपरंनचतत्त्वंचकर्थ ॥
इदंचराजन्हितमुक्तंनचेत्त्वमेवंकर्त्तापरितप्ताऽसिपश्चात् १२ यद्येतदेवमनुमंतासुतस्तेसंप्रीयमाणःपांडवैरेकराज्यम् ॥ तापोनतेभविताप्रीतियोगात्नचेन्निगृह्णीष्वसु
तंसुखाय १३ दुर्योधनंत्वहितंवैनिगृह्यपांडोःपुत्रंप्रकुरुष्वाधिपत्ये ॥ अजातशत्रुर्हिविमुक्तरागोधर्मेणेमांपृथिवींशास्तुराजन् १४ ततोराजन्पार्थिवाःसर्वएववैश्या
इवास्मानुपतिष्ठंतुसद्यः ॥ दुर्योधनःशकुनिःसूतपुत्रःप्रीत्याराजन्पांडुपुत्रान्भजंतु १५ दुःशासनोयाचतुभीमसेनंसभामध्येद्रुपदस्यात्मजांच ॥ युधिष्ठिरंत्वंपरिसां
त्वयस्वराज्येचैनंस्थापयस्वाभिपूज्य १६ त्वयापृष्टःकिमहमन्यद्वदेयमेतत्कृत्वाकृतकृत्योसिराजन् १७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ एतद्वाक्यंविदुरयत्तेसभायामिहप्रो
क्तंपांडवान्प्राप्यमांच ॥ हितंतेषामहितंमामकानामेतत्सर्वंममनावैतिचेतः १८ इदंत्विदानींगतएवनिश्चितंतेषामर्थेपांडवानांयदात्थ ॥ तेनाद्यमन्येनासिहितोम
मेतिकथंहिपुत्रंपांडवार्थेत्यजेयम् १९

ह्णीष्व १३ पक्षांतरमाह दुर्योधनमिति १४ । १५ याचतु मदपराधंक्षमस्वेतिप्रार्थयतु १६ । १७ नावैति नांगीकरोति १८ तत्रहेतुमाह इदमिति । तथादुर्योधनबंधनं युधिष्ठिरायराज्यप्रदानमित्येवंप्रकारकंशुभोपायंयदात्थ तदिदंकुतएवंनिश्चितं नकुतश्चित् । गतइतिपाठे पांडवानामर्थे गतःप्राप्तइत्यर्थः । लब्धपदाःपांडवाः मदीयान्नर्हिंस्युरित्यत्र निश्चयंकर्त्तुंनास्तीतिभावः १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२० जिह्मंकुटिलं २१ नेदमस्तीदंकुलं २२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ हितोपदेशेऽपिदुष्टाःकुप्यंतीत्युक्त्वा संतस्तत्रैवतुष्यंतीत्याह पांडवाइत्य ध्यायेन १ । २ मरुधन्वसु मरुषुनिर्जलदेशेषु धन्वसुजांगलदेशेषु । 'धन्वाजांगलदेशेस्यात्' इतिविश्वः ३ । ४ । ५ । ६ आराद्दूरतः ७ । ८ आद्रवआगच्छ अपयातुंनिवर्तितुं संशयिते पणी

असंशयंतेऽपिममैवपुत्रादुर्योधनस्तुममदेहात्प्रसूतः ॥ स्ववैदेहंपरहेतोस्त्यजेतिकोनुब्रूयात्समतामन्ववेक्ष्य २० समांजिह्मंविदुरसर्वंब्रवीषिमानंचतेऽहमधिकंधा रयामि ॥ यथेच्छकंगच्छवातिष्ठवात्वंसुसांत्व्यमानाऽप्यसतीस्त्रीजहाति २१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतावदुक्त्वाधृतराष्ट्रोऽन्वपद्यदंतर्वेश्मसहसोत्थायराजन् ॥ नेदमस्तीत्यथविदुरोभाषमाणःसंप्राद्रवद्यत्रपार्थाबभूवुः २२ ॥ इत्यारण्यकेप० अ० प० विदुरवाक्यप्रत्याख्यानेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ॥ ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ पांडवास्तुवनेवासमुद्दिश्यभरतर्षभाः ॥ प्रययुर्जाह्नवीकूलात्कुरुक्षेत्रंसहानुगाः १ सरस्वतीदृषद्वत्यौयमुनांचनिषेव्यते ॥ ययुर्वनेनैववनंसततंपश्चिमांदिशम् २ ततःसरस्वतीकूलेसमेषुमरुधन्वसु ॥ काम्यकंनामददृशुर्वनंमुनिजनप्रियम् ३ तत्रतेन्यवसन्वीरावनेबहुमृगद्विजे ॥ अन्वास्यमानामुनिभिःसांत्व्यमानाश्चभारत ४ विदुरस्त्वथपांडूनांसदादर्शनलालसः ॥ जगामैकरथेनैवकाम्यकंवनमृद्धिमत् ५ ततोगत्वाविदुरःकाम्यकंतच्छीघ्रैरश्वैर्वाहिनास्यंदनेन ॥ ददर्शासीनंधर्मात्मानं विविक्तेसार्द्धंद्रौपद्याभ्रातृभिर्ब्राह्मणैश्च ६ ततोऽपश्यद्विदुरंतूर्णमारादभ्यायांतंसत्यसंधःसराजा ॥ अथाब्रवीद्भ्रातरंभीमसेनंकिंनुक्षत्तावक्ष्यतिनःसमेत्य ७ कच्चि न्नायंवचनात्सौबलस्यसमाह्वातादेवनायोपयातः ॥ कच्चित्क्षुद्रःशकुनिर्नायुधानिजेष्यत्यस्मान्पुनरेवाक्षवत्याम् ८ समाहूतःकेनचिदाद्रवेतिनाहंशक्तोभीमसे नापयातुम् ॥ गांडीवेचसंशयितेकथंनुराज्यप्राप्तिःसंशयिताभवेन्नः ९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततउत्थायविदुरंपांडवेयाःप्रत्यगृण्हन्नृपतेसर्वएव ॥ तैःसत्कृतःसच तानाजमीढोयथोचितंपांडुपुत्रान्समेयात् १० समाश्वस्तंविदुरंतेनरर्षभास्ततोऽपृच्छन्नागमनायहेतुम् ॥ सचापितेभ्योविस्तरतःशशंसयथावृत्तोधृतराष्ट्रोंऽऽ बिकेयः ११ ॥ विदुरउवाच ॥ अवोचन्मांधृतराष्ट्रोनुगुप्तमजातशत्रोपरिगृह्याभिपूज्य ॥ एवंगतेसमतामभ्युपेत्यपथ्यंतेषांममचैवब्रवीहि १२ मयाप्युक्तं यतक्षमंकौरवाणांहितंपथ्यंधृतराष्ट्रस्यचैव ॥ तद्वैतस्मैनरुचामभ्युपैतिततश्चाहंक्षममन्यन्नमन्ये १३ परंश्रेयःपांडवेयामयोक्तंनमेतच्चश्रुतवानांबिकेयः ॥ यथाऽऽ तुरस्येवहिपथ्यमन्नंनरोचतेस्मास्यतदुच्यमानम् १४ नश्रेयसेनीयतेऽजातशत्रोस्त्रीश्रोत्रियस्येवगृहेप्रदुष्टा ॥ ध्रुवंनरोचेद्भरतर्षभस्यपतिःकुमार्याइवषष्टिवर्षः १५ ध्रुवंविनाशोनृपकौरवाणांनवैश्रेयोधृतराष्ट्रःपरैति ॥ यथाचपर्णेपुष्करस्यावसिक्तंजलंनतिष्ठेत्पथ्यमुक्तंतथाऽस्मिन् १६

कृतेसति कथंनःराज्यप्राप्तिर्यतःसंशयिता गांडीवनाशादिस्वर्थः ९ । १० यथावृत्तःयादृशाचारः ११ अनुगुप्तमनुरक्षितारं हितोपदेशेनेतिशेषः कर्त्तरिक्तः ब्रवीहीसवोचदितिसंबंधः १२ रुचांप्रीतिं अ न्यतसाम्नोऽन्यद्वैरं १३ । १४ । १५ परैतिपराप्नृशति पुष्करस्यकमलस्य १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्रद्धाइष्टोऽयमितिधीः १७ धार्यतांनविस्मर्त्तव्यं १८ उपासतेउपास्ते प्रतीक्षते तृणैःस्तोकमग्निमिवात्मानंसहायसंपत्त्यासंवर्धयन् एकएवशत्रूणांकात्स्न्येंनोच्छेदात् १९ सहायार्जनोपायमाह यस्येति । अविभक्तं साधारणं वसुवित्तं २० विप्रलापंविगतःप्रलापोऽनर्थकंवचोयस्मात्तत्तथा पूज्यःस्तव्यः वनवासांतेबहुनाधनेनबहून्सहायान्प्राप्य त्वमेवशत्रूच्छेदंकृत्वा राज्यंप्राप्स्यसीत्यर्थः २१ । २२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप०नै० भा०पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ गतेइति । महाप्राज्ञः विदुरोपदेशेस्थितानांजयोभविष्यतीतिजानन् १ संधिविग्रहकारितं संधिविग्रहादिनीतिज्ञत्वकृतं भविष्यतिआगामिनिकाले २ विदुरस्मारमोहितः स्मरः

ततःक्रुद्धोधृतराष्ट्रोऽब्रवीन्मांयस्मिन्श्रद्धाभारततत्रयाहि ॥ नाहंभूयःकामयेत्वांसहायंमहीमिमांपालयितुंपुरंवा १७ सोऽहंत्यक्तोधृतराष्ट्रेणराज्ञाप्रशासितुंत्वामुपया तोनरेंद्र ॥ तद्वैसर्वंयन्मयोक्तंसभायांतद्धार्यतांयत्प्रवक्ष्यामिभूयः १८ क्लेशैस्तीव्रैर्युज्यमानःसपत्नैःक्षमांकुर्वन्कालमुपासतेयः ॥ संवर्धयन्स्तोकमिवाग्निमात्मवान्सवै भुंक्तेपृथिवीमेकएव १९ यस्याविभक्तंवसुराजन्सहायैस्तस्यदुःखेऽप्यंशभाजःसहायाः ॥ सहायानामेषसंग्रहणेऽभ्युपायःसहायाप्तौपृथिवीप्राप्तिमाहुः २० सत्यं श्रेष्ठंपांडवविप्रलापंतुल्यंचान्नंसहभोज्यंसहायैः ॥ आत्माचैषामग्रतोनस्मपूज्यएवंवृत्तिर्वर्द्धतेभूमिपालः २१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ एवंकरिष्यामियथाब्रवीषिपरांबुद्धि मुपगम्याप्रमत्तः ॥ यच्चाप्यन्यद्देशकालोपपन्नंतद्वैवाच्यंतत्करिष्यामिकृत्स्नम् २२ ॥ ॥ इ०म०भा०आरण्यकेप०अरण्यप०विदुरनिर्वासेपंचमोऽध्यायः ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ गतेतुविदुरेराजन्नाश्रमंपांडवान्प्रति ॥ धृतराष्ट्रोमहाप्राज्ञःपर्यतप्यतभारत १ विदुरस्यप्रभावंचसंधिविग्रहकारितम् ॥ विवृद्धिंचपरांमत्वा पांडवानांभविष्यति २ ससभाद्वारमागम्यविदुरस्मारमोहितः ॥ समक्षंपार्थिवेंद्राणांपपाताविष्टचेतनः ३ सतुलब्ध्वापुनःसंज्ञांसमुत्थायमहीतलात् ॥ समीपोप स्थितंराजासंजयंवाक्यमब्रवीत् ४ भ्राताममसुहृच्चैवसाक्षाद्धर्मइवापरः ॥ तस्यस्मृत्याऽद्यसुभृशंहृदयंदीर्यतीवमे ५ तमानयस्वधर्मज्ञंममभ्रातरमाशुवै ॥ इतिब्रुव न्सनृपतिःकृपणंपर्यदेवयत् ६ पश्चात्तापाभिसंतप्तोविदुरस्मारमोहितः ॥ भ्रातृस्नेहादिदंराजासंजयंवाक्यमब्रवीत् ७ गच्छसंजयजानीहिभ्रातरंविदुरंमम ॥ यदिजी वतिरोषेणमयापापेननिर्धुतः ८ नहितेनममभ्रात्रासुसूक्ष्ममपिकिंचन ॥ व्यलीकंकृतपूर्वंवैप्राज्ञेनामितबुद्धिना ९ सव्यलीकंपरंप्राप्तोमत्तःपरमबुद्धिमान् ॥ त्य क्ष्यामिजीवितंप्राज्ञतंगच्छानयसंजय १० तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराज्ञस्तमनुमान्यच ॥ संजयोबाढमित्युक्त्वाप्राद्रवत्काम्यकंप्रति ११ सोऽचिरेणसमासाद्यतद्वनंयत्र पांडवाः ॥ रौरवाजिनसंवीतंददर्शाथयुधिष्ठिरम् १२ विदुरेणसहासीनंब्राह्मणैश्चसहस्रशः ॥ भ्रातृभिश्चाभिसंगुप्तंदेवैरिवपुरंदरम् १३ युधिष्ठिरमुपागम्यपूजयामाससं जयः ॥ भीमार्जुनयमाश्चापितद्युक्तंप्रतिपेदिरे १४

कामस्तस्मात्केनचित्प्रतिबद्धादुत्पन्नोद्वेषःस्मारइत्युच्यते विदुरद्वेषेण ममनाशोभविष्यतीतिचिंतयामोहंप्राप्तइत्यर्थः स्नेहेत्यपपाठः ३ । ४ द्वेषमेवस्नेहरूपेणनाटयितुंसभाद्वारेराज्ञांसमक्षंपतित्वोत्थायआह भ्रातेत्यादि ५ । ६ । ७ निर्धुतोनिःसारितः ८ व्यलीकमप्रियं ९ । १० मानितःसम्मितरान्मानयित्वेत्यनुमान्येत्यस्यार्थः ११ । १२ । १३ । १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१५ । १६ । १७ । १८ धृतराष्ट्रःप्रतापवानितिपाठेमोहेनप्रकृष्टंतापंप्राप्तइत्यर्थः १९ प्रजागरे आधिभवायामुन्निद्रतायां विचित्रंविगतदिव्यवस्तुकं अपेतलक्ष्मीकमित्यर्थः २० । २१ । २२ भवंतीति । दीनत्वाद पांडवेषुममपक्षपातोनतुत्वत्पुत्रद्वेषादितिभावः २३ । २४ । २५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भार० षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ श्रुत्वाचेति १ अबुद्धिरज्ञानंतज्जंतमोरागद्वेषात्मकंमोहं २ सुहृत्वशुभचिंतकःहितेरतःशु भकर्त्ता ३ । ४ वारणोवानवग्रहइतिपाठे वाशब्दइवार्थेनवगृहीतोगजइवेत्यर्थः निरंबुर्निरवग्रहइतिपाठे निरवग्रहःप्रतिबंधाभावेऽपिनिरंबुर्निराहारोभूत्वाशोषंगमिष्यामीत्यर्थः । 'प्रतिबंधेऽप्यवग्रहः' इति विश्वः ।

राज्ञापृष्टःसकुशलंसुखासीनश्चसंजयः ॥ शशंसागमनेहेतुमिदंचैवाब्रवीद्वचः १५ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ राजास्मरतितेक्षत्तर्धृतराष्ट्रोऽबिकासुतः ॥ तंपश्यगत्वात्वंक्षिप्रंसंजीवयचपार्थिवम् १६ सोऽनुमान्यनरश्रेष्ठान्पांडवान्कुरुनंदनान् ॥ नियोगाद्राजसिंहस्यगंतुमर्हसिसत्तम १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमु क्तस्तुविदुरोधीमान्स्वजनवल्लभः ॥ युधिष्ठिरस्यानुमतेपुनरायाद्गजाह्वयम् १८ तमब्रवीन्महातेजाधृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ॥ दिष्ट्याप्राप्तोऽसिधर्मज्ञदिष्ट्यास्मरसिमेऽनव १९ अद्यचाहंदिवारात्रौत्वत्कृतेभरतर्षभ ॥ प्रजागरेप्रपश्यामिविचित्रंदेहमात्मनः २० सोऽकमानीयविदुरंमूर्द्ध्न्याघ्रायचैवह ॥ क्षम्यतामितिचोवाचयदुक्तोऽसिमया नघ २१ ॥ विदुरउवाच ॥ क्षांतमेवमयाराजन्गुरुर्मेपरमोभवान् ॥ एषोऽहमागतःशीघ्रंत्वद्दर्शनपरायणः २२ भवंतिहिनरव्याघ्रपुरुषाधर्मचेतसः ॥ दीनाभिपातिनो राजन्नात्रकार्याविचारणा २३ पांडोःसुतायादृशामेतादृशास्तवभारत ॥ दीनाइतीवमेबुद्धिरभिपन्नाऽद्यतान्प्रति २४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अन्योन्यमनुनीयैवंभ्रात रौद्वौमहाद्युती ॥ विदुरोधृतराष्ट्रश्चलेभातेपरमांमुदम् २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअरण्यपर्वणिविदुरप्रत्यागमनेषष्ठोऽध्यायः ६ ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ श्रुत्वाचविदुरंप्राप्तंराज्ञाचपरिसांत्वितम् ॥ धृतराष्ट्रात्मजोराजापर्यतप्यतदुर्मतिः १ ससौबलंसमानाय्यकर्णदुःशासनौतथा ॥ अब्रवीद्वचनंराजाप्रविश्या बुद्धिजंतमः २ एषप्रत्यागतोमंत्रीधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥ विदुरःपांडुपुत्राणांसुहृद्विद्वान्हितेरतः ३ यावदस्यपुनर्बुद्धिंविदुरोनापकर्षति ॥ पांडवानयनेतावन्मंत्रयध्वं हितंमम ४ अथपश्याम्यहंपार्थान्प्राप्तानिहकथंचन ॥ पुनःशोषंगमिष्यामिनिरंबुर्निरवग्रहः ५ विषमुद्बंधनंचैवशस्त्रमग्निप्रवेशनम् ॥ करिष्येनहितान्वृद्धान्पुनर्द्रष्टु मिहोत्सहे ६ ॥ शकुनिरुवाच ॥ किंबालिशमतिंराजन्नास्थितोऽसिविशांपते ॥ गतास्तेसमयंकृत्वानैतदेवंभविष्यति ७ सत्यवाक्येस्थिताःसर्वेपांडवाभरतर्षभ ॥ पितुस्तेवचनंतातनग्रहीष्यंतिकर्हिचित् ८ अथवातेग्रहीष्यंतिपुनरेष्यंतिवापुरम् ॥ निरस्यसमयंसर्वेपणोऽस्माकंभविष्यति ९ सर्वेभवामोमध्यस्थाराज्ञश्छंदानुव र्तिनः ॥ छिद्रंबहुप्रपश्यंतःपांडवानांसुसंवृताः १०

निरयुरितिनिराम्बुरितिचपाठौचित्यौ ५ मरणार्थंविषादिकंकरिष्येस्वीकरिष्येऋद्धान्ऋद्धिमतः ६ । ७ । ८ पणःकार्याकार्यविवेकलक्षणोव्यवहारः अस्माकमितिपांडवानपिगृहीत्वोक्तं ९ छिद्रंसमयातिक्रमदोषं बहुबहुलंप्रपश्यंतोऽन्येपिमुसंवृताःपांडवेभ्योऽधर्मवृद्ध्योभीताःसंतोनिलीयस्थास्यंतीत्यर्थः १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ । १२ । १३ नातिहृष्टमनाःपांडवानांनिदायांसत्सामपि आगमनासहिष्णुत्वात्कर्णेनस्वपराक्रमयोग्यस्यवचनस्यानुक्तेश्च १४ उपलभ्यदुर्योधनाशयमितिशेषः १५ उद्यम्योत्क्षिप्यआत्मानंदेहम् १६ वयं किंकराःपाणयइवकिंकरपाणयः पश्यंतश्चारचक्षुषेतिवत् । किंकुर्मइतिकृत्वाकृतांजलिपाणयइतिप्राञ्चः । प्रियंचिकीर्षामो नतुशक्नुमःप्रियेस्थातुमितिसंबंधः धृतराष्ट्रेणानिरुद्धत्वात् १७ दंशिताःसन्नद्धाः १८ । १९ परिद्यूनाःखिन्नाःवर्जितविजिगीषावा शक्याजेतुमितिशेषः २० । २१ । २२ । २३ । २४ ॥ ॥ इतिआरण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ॥

॥ दुःशासनउवाच ॥ एवमेतन्महाप्राज्ञयथावदसिमातुल ॥ नित्यंहिमेकथयतस्तवबुद्धिर्विरोचते ११ ॥ कर्णउवाच ॥ काममीशामहेसर्वेदुर्योधनतवेप्सितम् ॥
ऐकमत्यंहिनोराजन्सर्वेषामेवलक्षये १२ नागमिष्यंतितेधीराअकृत्वाकालसंविदम् ॥ आगमिष्यंतिचेन्मोहात्पुनर्द्यूतेनतान्जय १३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एव
मुक्तस्तुकर्णेनराजादुर्योधनस्तदा ॥ नातिहृष्टमनाःक्षिप्रमभवत्सपराङ्मुखः १४ उपलभ्यततःकर्णोविवृत्यनयनेशुभे ॥ रोषाद्दुःशासनंचैवसौबलंचतमेवच १५
उवाचपरमक्रुद्धउद्यम्यात्मानमात्मना ॥ अथोमममतंयत्तुतन्निबोधतभूमिपाः १६ प्रियंसर्वेकरिष्यामोराज्ञःकिंकरपाणयः ॥ नचास्यशक्नुमःस्थातुंप्रियेसर्वेह्य
तंद्रिताः १७ वयंतुशस्त्राण्यादायरथानास्थायदंशिताः ॥ गच्छामःसहिताहंतुंपांडवान्वनगोचरान् १८ तेषुसर्वेषुशांतेषुगतेष्वविदितांगतिम् ॥ निर्विवादाभ
विष्यंतिधार्त्तराष्ट्रास्तथावयम् १९ यावदेवपरिद्यूनायावच्छोकपरायणाः ॥ यावन्मित्रविहीनाश्चतावच्छक्यामतंमम २० तस्यतद्वचनंश्रुत्वापूजयंतःपुनःपुनः ॥
बाढमित्येवतेसर्वेप्रत्यूचुःसूतजंतदा २१ एवमुक्त्वातुसंरब्धारथैःसर्वेपृथक्पृथक् ॥ निर्ययुःपांडवान्हंतुंसहिताःकृतनिश्चयाः २२ तान्प्रस्थितान्परिज्ञायकृष्णद्वै
पायनःप्रभुः ॥ आजगामविशुद्धात्मादृष्ट्वादिव्येनचक्षुषा २३ प्रतिषिद्ध्याथतान्सर्वान्भगवाँल्लोकपूजितः ॥ प्रज्ञाचक्षुषमासीनमुवाचाभ्येत्यसत्वरम् २४ ॥ इति
श्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअरण्यप० व्यासागमनेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ व्यासउवाच ॥ धृतराष्ट्रमहाप्राज्ञनिबोधवचनंमम ॥ वक्ष्यामित्वांकौरवाणांसर्वेषांहित
मुत्तमम् १ नमेप्रियंमहाबाहोयद्गताःपांडवावनम् ॥ निकृत्यानिकृताश्चैवदुर्योधनपुरोगमैः २ तेस्मरंतःपरिक्लेशान्वर्षेपूर्णेत्रयोदशे ॥ विमोक्ष्यंतिविषंक्रुद्धाःकौरवे
षुभारत ३ तदयंकिंनुपापात्मातवपुत्रःसुमंदधीः ॥ पांडवान्नित्यसंक्रुद्धोराज्यहेतोर्जिघांसति ४ वार्यतांसाध्वयंमूढःशमंगच्छतुतेसुतः ॥ वनस्थांस्तानयंहंतुमिच्छन्
प्राणान्विमोक्ष्यति ५ यथाहिविदुरःप्राज्ञोयथाभीष्मोयथावयम् ॥ यथाकृपश्चद्रोणश्चतथासाधुर्भवानपि ६ विग्रहोहिमहाप्राज्ञस्वजनेनविगर्हितः ॥ अधर्म्यमयश
स्यंचमाराजन्प्रतिपद्यताम् ७ समीक्षायादृशीह्यस्यपांडवान्प्रतिभारत ॥ उपेक्ष्यमाणासाराजन्महांतमनयंस्पृशेत् ८ अथवाऽयंसुमंदात्मावनंगच्छतुतेसुतः ॥ पांडवैः
सहितोराजन्नेकएवासहायवान् ९ ततःसंसर्गजःस्नेहःपुत्रस्यतवपांडवैः ॥ यदिस्यात्कृतकार्योऽद्यभवेस्त्वंमनुजेश्वर १०

धृतेति १ निकृताःनिर्जिताः २ विषमिवविषंशस्त्रम् ३ । ४ । ५ भवानपिअस्तीतिशेषः ६ स्वजनेनसार्द्धंविग्रहंमाप्रतिपद्यतांभवान्मागादित्यर्थः ७ समीक्षाविचारपूर्विकाबुद्धिः ८ अथवेति । भीमादिवद्वने सहवासात्तवपुत्रस्ययुधिष्ठिरेणस्नेहश्चेत्तर्हिकृतकृत्योभविष्यसीत्यर्थः ९ । १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एतदपिदुर्घटमित्याह अथवेति । नमृतस्यापिसर्पतीतिपाठेसहजोदोषोजन्मांतरेऽप्यनुवर्त्ततइत्यर्थः ११ अत्रयत् क्षमंउचितंतत्पुराकार्यमन्यथावोयुष्माकमर्थःमयोजनमभिवर्द्धतेनश्यति । निवर्त्ततइतिपाठेऽपिसए वार्थः । अतिवर्त्ततेइतिपाठे वोयुष्मानर्थोऽतिक्रामतिअतीत्यगच्छतीत्यर्थः १२ ॥ ॥ इतिआरण्यके०नै०भा०अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ॥ भगवन्निति १ । २ । ३ परंशत्रुंशोकहेतुत्वात्परंश्रे ष्ठंमीतिहेतुत्वात् ' नकुपुत्रात्परःशत्रुर्नसत्पुत्रात्परःसखा'इत्युक्तेः ४ सुरभ्यादेवधेन्वाअन्यैरन्नवस्त्रादिभिर्हेतुभिःपरंश्रेष्ठंस्थानंनविद्यतेअपितुपुत्रादेव। तथाचश्रुतिः'अन्नंहप्राणंशरणंहवासोरूपंहिरण्यंपशवोविवाहाः ।

॥ ९ ॥

अथवाजायमानस्ययच्छीलमनुजायते ॥ श्रूयतेतन्महाराजनामृतस्यापसर्पति ११ कथंवामन्यतेभीष्मोद्रोणोऽथविदुरोऽपिवा ॥ भवान्वाऽत्रक्षमंकार्यंपुरावोऽर्थोऽभिव र्धते १२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअरण्यपर्वणिव्यासवाक्येऽष्टमोऽध्यायः ८ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ भगवन्नाहमप्येतद्रोचयेद्यूतसंभवम् ॥ मन्येतद्विधिनाऽऽकृष्यकारितोऽस्मीतिवैमुने १ नैतद्रोचयतेभीष्मोनद्रोणोविदुरोनच ॥ गांधारीनेच्छतिद्यूतंतत्रमोहात्प्रवर्तितम् २ परित्यक्तुं नशक्नोमिदुर्योधनमचे तनम् ॥ पुत्रस्नेहेनभगवन्जानन्नपिप्रियव्रत ३ ॥ व्यासउवाच ॥ वैचित्रवीर्यनृपतेसत्यमाहयथाभवान् ॥ दृढंविद्मःपरंपुत्रंपरंपुत्रान्नविद्यते ४ इंद्रोऽप्यश्रुनि पातेनसुरभ्याप्रतिबोधितः ॥ अन्यैःसमृद्धैरप्यर्थैर्नसुतान्मन्यतेपरम् ५ अत्रतेवर्तयिष्यामिमहदाख्यानमुत्तमम् ॥ सुरभ्याश्चैवसंवादमिंद्रस्यचविशांपते ६ त्रि विष्टपगताराजन्सुरभीप्रारुदत्किल ॥ गवांमातापुराताततामिंद्रोऽन्वकृपायत ७ ॥ इंद्रउवाच ॥ किमिदंरोदिषिशुभेकच्चित्क्षेमंदिवौकसाम् ॥ मनुष्येष्वथना गेषुनैतदल्पंभविष्यति ८ ॥ सुरभिरुवाच ॥ विनिपातोनतेकश्चिद्दृश्यतेत्रिदशाधिप ॥ अहंतुपुत्रंशोचामितेनरोदिमिकौशिक ९ पश्यैनंकर्षकंक्षुद्रंदुर्बलंममपुत्रकम् ॥ प्रतोदेनाभिनिघ्नंतंलांगलेनचपीडितम् १० निषीदमानंसोत्कंठंवध्यमानंसुराधिप ॥ कृपाविष्टाऽस्मिदेवेंद्रमनश्चोद्विजतेमम ॥ एकस्तत्रबलोपेतोधुरमुद्वहते ऽधिकाम् ११ अपरोऽप्यबलप्राणःकृशोधमनिसंततः ॥ कृच्छ्राद्वुद्वहतेभारंतंवैशोचामिवासव १२ वध्यमानःप्रतोदेनतुद्यमानःपुनःपुनः ॥ नैवशक्नोतितंभारमुद्वो ढुंपश्यवासव १३ ततोऽहंतस्यशोकार्ताविरौमिभृशदुःखिता ॥ अश्रूण्यावर्त्तयंतीचनेत्राभ्यांकरुणायती १४ ॥ शक्रउवाच ॥ तवपुत्रसहस्रेषुपीड्यमा नेषुशोभने ॥ किंकृपायितवत्यत्रपुत्रएकत्रहन्यति १५ सुरभिरुवाच ॥ यदिपुत्रसहस्राणिसर्वत्रसमतैवमे ॥ दीनस्यतुसतःशक्रपुत्रस्याभ्यधिकाकृपा १६ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ तदिंद्रःसुरभीवाक्यंनिशम्यभृशविस्मितः ॥ जीवितेनापिकौरव्यमेनेऽभ्यधिकमात्मजम् १७ प्रववर्षचतत्रैवसहसातोयमुल्बणम् ॥ कर्ष कस्याचरन्विघ्नंभगवान्पाकशासनः १८

सखाहजायाकृपणंहदुहिताज्योतिर्हपुत्रःपरमेव्योमन् ' इति ५ अत्रपुत्रस्यशोकहेतुत्वेर्थे ६ अन्वकृपायतानुकंपितवान् ७ । ८ कौशिकहेइंद्र ९ प्रतोदेनतीक्ष्णाग्रलोहवतादंडेन १० धुरंभारम् ११ धमनिसंततःशिराभिर्व्याप्तःनिर्मांसइत्यर्थः १२ वधोदंडाघातेन तोदःप्रतोदेन १३ । १४ कृपायितवतीकृपांकृतवती । पाठांतरेकृपायितंकृपैवहन्यतिहन्यमाने । पुत्रएकोहिहन्यतेइतिपाठेबहुषुपुत्रेषुहिंसिद्धं एकःकश्चिद्धन्यतएवेत्यर्थः १५ । १६ । १७ उल्बणमुत्कटम् १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९ । २० मंदास्त्वत्पुत्रवत्कपटानभिज्ञाः २१ । २२ । २३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ॥ एवमिति । विनाशकालेसाधूनपिमूढाअवजानंती
त्यध्यायतात्पर्यम् १ । २ । ३ अन्विष्यअवेक्ष्यभ्रातॄन्पंचेतिशेषः ४ अनुशास्ताअनुशासिष्यति ५ अक्रियायामकरणे कार्यस्यावश्यकर्त्तव्यस्य ६ । ७ क्रियाभिःसत्कारैः ८ । ९ । १० यदृच्छयादैवात् ११

तद्यथासुरभिःप्राहसमवेतास्तुतेतथा ॥ सुतेषुराजन्सर्वेषुहीनेष्वभ्यधिकाकृपा १९ यादृशोमेसुतःपांडुस्तादृशोमेऽसिपुत्रक ॥ विदुरश्चमहाप्राज्ञःस्नेहादेत
द्ब्रवीम्यहम् २० चिरायतवपुत्राणांशतमेकश्चभारत ॥ पांडोःपंचैवलक्ष्यंतेतेऽपिमंदाःसुदुःखिताः २१ कथंजीवेयुरत्यंतंकथंवर्धेयुरित्यपि ॥ इतिदीनेषुपार्थे
षुमनोमेपरितप्यते २२ यदिपार्थिवकौरव्यान्जीवमानानिहेच्छसि ॥ दुर्योधनस्तवसुतःशमंगच्छतुपांडवैः २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणि
अरण्यपर्वणिसुरभ्युपाख्यानेनवमोऽध्यायः ९ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ एवमेतन्महाप्राज्ञयथावदसिनोमुने ॥ अहंचैवविजानामिसर्वेचेमेनराधिपाः १
भवांश्चमन्यतेसाधुयत्कुरूणांमहोदयम् ॥ तदेवविदुरोऽप्याहभीष्मोद्रोणश्चमांमुने २ यदित्वहमनुग्राह्यःकौरव्येषुदयायदि ॥ अन्वशाधिदुरात्मानंपुत्रंदुर्योध
नंमम ३ ॥ व्यासउवाच ॥ अयमायातिवैराजन्मैत्रेयोभगवानृषिः ॥ अन्विष्यपांडवान्भ्रातॄनिहैत्यस्मद्दिदृक्षया ४ एषदुर्योधनंपुत्रंतवराजन्महानृषिः ॥
अनुशास्तायथान्यायंशमायास्यकुलस्यच ५ ब्रूयाद्यदेषकौरव्यतत्कार्यमविशंकया ॥ अक्रियायांतुकार्यस्यपुत्रंतेशप्स्यतेरुषा ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ए
वमुक्त्वाययौव्यासोमैत्रेयःप्रत्यदृश्यत ॥ पूजयाप्रतिजग्राहसपुत्रस्तंनराधिपः ७ अर्घ्याद्याभिःक्रियाभिर्वैविश्रांतंमुनिसत्तमम् ॥ प्रश्रयेणाब्रवीद्राजाधृतराष्ट्रोंऽ
बिकासुतः ८ सुखेनागमनंकच्चिद्भगवन्कुरुजांगलान् ॥ कच्चित्कुशलिनोवीराभ्रातरःपंचपांडवाः ९ समयेस्थातुमिच्छंतिकच्चिच्चभरतर्षभाः ॥ कच्चित्कुरूणां
सौभ्रात्रमव्युच्छिन्नंभविष्यति १० ॥ मैत्रेयउवाच ॥ तीर्थयात्रामनुक्रामन्प्राप्तोस्मिकुरुजांगलान् ॥ यदृच्छयाधर्मराजंदृष्टवान्काम्यकेवने ११ तंजटाजिनसं
वीतंतपोवननिवासिनम् ॥ समाजग्मुर्महात्मानंद्रष्टुंमुनिगणाःप्रभो १२ तत्राश्रौषंमहाराजपुत्राणांतवविभ्रमम् ॥ अनयंद्यूतरूपेणमहाभयमुपस्थितम् १३
ततोऽहंत्वामनुप्राप्तःकौरवाणामवेक्षया ॥ सदाह्यभ्यधिकःस्नेहःप्रीतिश्चत्वयिमेप्रभो १४ नैतदौपयिकंराजंस्त्वयिभीष्मेचजीवति ॥ यदन्योन्येनतेपुत्राविरो
ध्यंतेकथंचन १५ मेढीभूतःस्वयंराजन्निग्रहेप्रग्रहेभवान् ॥ किमर्थमनयंघोरमुत्पद्यंतमुपेक्षसे १६ दस्यूनामिवयद्वृत्तंसभायांकुरुनंदन ॥ तेननभ्राजसेराजंस्ता
पसानांसमागमे १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोव्यावृत्त्यराजानंदुर्योधनममर्षणम् ॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचामैत्रेयोभगवानृषिः १८ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ दुर्यो
धनमहाबाहोनिबोधवदतांवर ॥ वचनंमेमहाभागब्रुवतोयद्धितंतव १९ माद्रुहःपांडवान्राजन्कुरुष्वप्रियमात्मनः ॥ पांडवानांकुरूणांचलोकस्यचनरर्षभ २०

४ १२ विभ्रमंद्यूतानर्थेऽप्यर्थबुद्धिम् १३ । १४ औपयिकंयोग्यम् १५ मेढीभूतः खलदामस्तंभीभूतः प्रग्रहेअनुग्रहे १६ । १७ व्यावृत्त्याभिमुखीभूयेत्यर्थः १८ । १९ । २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विक्रांतयोधिनःविक्रांताश्चयुद्धशीलाश्च वज्रसंहननाःवज्रकायाअतएवदृढाः २१ । २२ प्रद्रवतांगच्छताम् २३ समरेजेतुमितिपाठेक्षमइत्यध्याहारः २४ पशुमारेणपशुमारणप्रकारेण २५ । २६ । २७ मन्युवशं क्रोधवशं मेतिनिषेधार्थोनिपातोनतुमाङ् २८ । २९ । ३० । ३१ प्रणुदितःप्रेरितः । प्रचुदितइतिपाठेऽपिसएवार्थः ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ विलक्षयन्भीमस्यबलंविशेषेणअयमस्मज्जय्योनवेति राक्षस

॥ १० ॥

तेहिसर्वेनरव्याघ्राःशूराविक्रांतयोधिनः ॥ सर्वेनागायुतप्राणावज्रसंहननादृढाः २१ सत्यव्रतधराःसर्वेसर्वेपुरुषमानिनः ॥ हंतारोदेवशत्रूणांरक्षसांकामरूपिणाम्
२२ हिडिंबबकमुख्यानांकिर्मीरस्यचरक्षसः ॥ इतःप्रद्रवतांरात्रौयःसतेषांमहात्मनाम् २३ आवृत्यमार्गंरौद्रात्मातस्थौगिरिरिवाचलः ॥ तंभीमःसमरश्लाघी
बलेनबलिनांवरः २४ जघानपशुमारेणव्याघ्रःक्षुद्रमृगंयथा ॥ पश्यदिग्विजयेराजन्यथाभीमेनपातितः २५ जरासंधोमहेष्वासोनागायुतबलोयुधि ॥ संबं
धीवासुदेवश्चश्यालाःसर्वेचपार्षताः २६ कस्तान्युधिसमासीतजरामरणवान्नरः ॥ तस्यतेशमएवास्तुपांडवैर्भरतर्षभ २७ कुरुमेवचनंराजन्मामन्युवशम
न्वगाः ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंतुब्रुवतस्तस्यमैत्रेयस्यविशांपते २८ ऊरुंगजकराकारंकरेणाभिजघानसः ॥ दुर्योधनःस्मितंकृत्वाचरणेनोल्लिखन्महीम्
२९ नाकिंचिदुक्त्वादुर्मेधास्तस्थौकिंचिदवाङ्मुखः ॥ तमशुश्रूषमाणंतुविलिखंतंवसुंधराम् ३० दृष्ट्वादुर्योधनंराजन्मैत्रेयंकोपआविशत् ॥ सकोपवशमापन्नो
मैत्रेयोमुनिसत्तमः ३१ विधिनासंप्रणुदितःशापायास्यमनोदधे ॥ ततःसवार्युपस्पृश्यकोपसंरक्तलोचनः ॥ मैत्रेयोधार्त्तराष्ट्रंतमशपद्दुष्टचेतसम् ३२ यस्मात्त्वं
मामनादृत्यनेमांवाचंचिकीर्षसि ॥ तस्मादस्याभिमानस्यसद्यःफलमवाप्नुहि ३३ त्वदभिद्रोहसंयुक्तंयुद्धमुत्पत्स्यतेमहत् ॥ तत्रभीमोगदाघातैस्तवोरुंभेत्स्यते
बली ३४ इत्येवमुक्तेवचनेधृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ प्रसादयामासमुनिंनैतदेवंभवेदिति ३५ ॥ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ ॥ शमंयास्यतिचेत्पुत्रस्तवराजन्यदातदा ॥
शापोनभवितातातविपरीतेभविष्यति ३६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ विलक्षयंस्तुराजेंद्रोदुर्योधनपितातदा ॥ मैत्रेयंप्राहकिर्मीरःकथंभीमेनपातितः ३७
॥ मैत्रेयउवाच ॥ ॥ नाहंवक्ष्यामितेभूयोनतेशुश्रूषतेसुतः ॥ एषतेविदुरःसर्वमाख्यास्यतिगतेमयि ३८ इत्येवमुक्त्वामैत्रेयःप्रातिष्ठतयथागतम् ॥ किर्मीर
वधसंविग्नोबहिर्दुर्योधनोययौ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअरण्यपर्वणिमैत्रेयशापेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ समाप्तंचारण्यपर्व ॥ अथकि
र्मीरवधपर्व ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ किर्मीरस्यवधंक्षत्तःश्रोतुमिच्छामिकथ्यतां ॥ रक्षसाभीमसेनस्यकथमासीत्समागमः १ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ शृणुभी
मस्यकर्मेदमतिमानुषकर्मणः ॥ श्रुतपूर्वंमयातेषांकथांतेषुपुनःपुनः २ इतःप्रयाताराजेंद्रपांडवाद्यूतनिर्जिताः ॥ जग्मुस्त्रिभिरहोरात्रैःकाम्यकंनामतद्वनम् ३

बलद्वारालक्षयन् हेतौशतृप्रत्ययः । विलक्षणइतिपाठेदुर्योधनस्यदुराग्रहेणशापभयाद्विच्छायः । बलक्षस्तत्रेतिपाठे'बलक्षोधवलोऽर्जुनः'इति कोशात्सएवार्थः ३७ । ३८ किर्मीरवधसंविग्नःकिर्मीरस्यवधोयस्मात्त स्माद्भीमसेनात्संविग्नः शत्रुयशोदुःखश्रवणमित्यर्थः ३९ ॥ ॥ इतिआरण्यकेप०नै०भार०दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ॥ किर्मीरस्येति १ । २ । ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आभीलेभयंकरे । स्वाभीलेइत्यपिपाठः । ' आभीलंभीषणेकृच्छ्रे'इतिविश्वः । अर्द्धसमयेऽर्द्धज्ञानेगतेसतिलोकेतंद्रावतिसतीत्यर्थः । 'समयःशपथाचारकालेसिद्धांतसंविदोः' इतिविश्वः। संप्राप्तेइत्यपपाठः
४।५।६।७ स्पष्टेति। अक्षिबलाकयोःकेशार्करश्म्योर्दंततडितोश्चोपमोपमेयभावः। तडिद्रक्कमित्यपपाठः ८ 'महानादःकुंजरेस्याद्वार्षिकाब्देभयानके' इति विश्वः ९ संपेतुःएकीवभूवुः १० । ११ । १२

रात्रौनिशीथेत्वाभीलेगतेऽर्धसमयेनृप ॥ प्रचारेपुरुषादानांरक्षसांघोरकर्मणाम् ४ तद्वनंतापसानित्यंगोपाश्चवनचारिणः ॥ दूरात्परिहरंतिस्मपुरुषादभयात्किल ५
तेषांप्रविशतांतत्रमार्गमावृत्यभारत ॥ दीप्ताक्षंभीषणंरक्षःसोल्मुकंप्रत्यपद्यत ६ बाहूमहांतौकृत्वाचतथास्यंचभयानकं ॥ स्थितमावृत्यपंथानंयेनयांतिकुरूद्वहाः
७ स्पष्टाष्टदंष्ट्रंताम्राक्षंप्रदीप्तोर्ध्वशिरोरुहम् ॥ सार्करश्मितडिच्चक्रंसबलाकमिवांबुदम् ८ सृजंतंराक्षसींमायांमहानादनिनादितम् ॥ मुंचंतंविपुलान्नादान्सतोयमिव
तोयदम् ९ तस्यनादेनसंत्रस्ताःपक्षिणःसर्वतोदिशम् ॥ विमुक्तनादाःसंपेतुःस्थलजाजलजैःसह १० संप्रद्रुतमृगद्वीपिमहिषर्क्षसमाकुलम् ॥ तद्वनंतस्यनादेनसंप्र
स्थितमिवाभवत् ११ तस्योरुवाताभिहतास्ताम्रपल्लवबाहवः ॥ विदूरजाताश्चलताःसमाश्लिष्यंतिपादपान् १२ तस्मिन्क्षणेऽथप्रववौमारुतोभृशदारुणः ॥ रजसा
संवृतंतेननष्टज्योतिरभून्नभः १३ पंचानांपांडुपुत्राणामविज्ञातोमहारिपुः ॥ पंचानामिंद्रियार्थानांशोकावेशइवातुलः १४ सदृष्ट्वापांडवान्दूरात्कृष्णाजिनसमावृतान् ॥
आवृणोत्तद्वनद्वारंमैनाकइवपर्वतः १५ तंसमासाद्यवित्रस्ताकृष्णाकमललोचना ॥ अदृष्टपूर्वसंत्रासान्न्यमीलयतलोचने १६ दुःशासनकरोत्सृष्टविप्रकीर्णशिरो
रुहा ॥ पंचपर्वतमध्यस्थानदीवाकुलतांगता १७ मोमुह्यमानांतांतत्रजगृहुःपंचपांडवाः ॥ इंद्रियाणिप्रसक्तानिविषयेषुयथारतिम् १८ अथतांराक्षसींमायामुत्थितां
घोरदर्शनाम् ॥ रक्षोघ्नैर्विविधैर्मंत्रैर्धौम्यःसम्यक्प्रयोजितैः १९ पश्यतांपांडुपुत्राणांनाशयामासवीर्यवान् ॥ सनष्टमायोऽतिबलःक्रोधविस्फारितेक्षणः २० कामभू
र्तिधरःक्रूरःकालकल्पोऽभ्यदृश्यत ॥ तमुवाचततोराजादीर्घप्रज्ञोयुधिष्ठिरः २१ कोभवान्कस्यवाकिंतेक्रियतांकार्यमुच्यताम् ॥ प्रत्युवाचाथतद्रक्षोधर्मराजंयुधिष्ठिरम्
२२ अहंबकस्यवैभ्राताकिर्मीरइतिविश्रुतः ॥ वनेऽस्मिन्काम्यकेशून्येनिवसामिगतज्वरः २३ युधिनिर्जित्यपुरुषानाहारंनित्यमाचरन् ॥ केयूयमभिसंप्राप्ताभ
क्ष्यभूतामममांतिकम् ॥ युधिनिर्जित्यवःसर्वान्भक्षयिष्येगतज्वरः २४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ युधिष्ठिरस्तुतच्छ्रुत्वावचस्तस्यदुरात्मनः ॥ आचचक्षेततःसर्वं
गोत्रनामादिभारत २५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ पांडवोधर्मराजोऽहंयदितेश्रोत्रमागतः ॥ सहितोभ्रातृभिःसर्वैर्भीमसेनार्जुनादिभिः २६ हृतराज्योवनेवासंवस्तुंकृतमति
स्ततः ॥ वनमभ्यागतोघोरमिदंतवपरिग्रहम् २७ ॥ विदुरउवाच ॥ किर्मीरस्त्वब्रवीदेनंदिष्ट्यादेवैरिदंमम ॥ उपपादितमद्येहचिरकालान्मनोगतम् २८ भीमसेन
वधार्थंहिनित्यमभ्युद्यतायुधः ॥ चरामिपृथिवींकृत्स्नांनैनंचासादयाम्यहम् २९

१३ पंचानांशब्दादीनामिंद्रियार्थानामिंद्रियैरर्थ्यमानानांकृते शोकावेशःशोकागमः १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० वैत्रकीयिवनेएकचक्रायाम् ३१ मह्यंमम ३२।३३ । ३४ लब्धास्मिलप्स्यामि ३५ । ३६ महामुरंवातापिं ३७ । ३८ आरुज्यभंक्त्वा दशव्यामं व्यामोविस्तारितयोःकरयोस्तिर्यगंतरं उद्विद्धमुत्पाटितम् ३९ वज्रेणनिष्पेषश्चूर्णीभावोयस्यपर्वतस्यतद्वद्गौरवंगुरुत्वंयस्यतत्तथा ४० । ४१ कक्ष्यामुत्पीड्यपरिधानवस्त्रंदृढीकृत्य ४२ । ४३ । ४४ उदस्तमुत्क्षिप्तं अलातमुल्मुकं ४५ रक्षःराक्षसं आव्रजत्आगच्छत्

सोऽयमासादितोदिष्ट्याभ्रातृहाकांक्षितश्चिरम् ॥ अनेनहिममभ्राताबकोविनिहतःप्रियः ३० वैत्रकीयवनेराजन्ब्राह्मणच्छद्मरूपिणा ॥ विद्याबलमुपाश्रित्यनह्य स्त्यस्यौरसंबलम् ३१ हिडिंबश्चसखामह्यंदयितोवनगोचरः ॥ हतोदुरात्मनाऽनेनस्वसाचास्यहृतापुरा ३२ सोऽयमस्यागतोमूढोममेदंगहनंवनम् ॥ प्रचारसमये स्माकमर्द्धरात्रेस्थितेसमे ३३ अद्यास्ययातयिष्यामितद्वैरंचिरसंभृतम् ॥ तर्पयिष्यामिचबकंरुधिरेणास्यभूरिणा ३४ अद्याहमनृणोभूत्वाभ्रातुःसख्युस्तथैवच ॥ शांतिंलब्धाऽस्मिपरमांहत्वाराक्षसकंटकम् ३५ यदितेनपुरामुक्तोभीमसेनोबकेनवै ॥ अद्यैनंभक्षयिष्यामिपश्यतस्तेयुधिष्ठिर ३६ एनंहिविपुलप्राणमद्यहत्वावृको दरम् ॥ संभक्ष्यजरयिष्यामियथाऽगस्त्योमहासुरम् ३७ एवमुक्तस्तुधर्मात्मासत्यसंधोयुधिष्ठिरः ॥ नैतदस्तीतिसक्रोधोभर्त्सयामासराक्षसम् ३८ ततोभीमोमहाबा हुरारुज्यतरसाद्रुमम् ॥ दशव्याममथोद्विद्धंनिष्पत्रमकरोत्तदा ३९ चकारसज्यंगांडीवंवज्रनिष्पेषगौरवम् ॥ निमेषांतरमात्रेणतथैवविजयोऽर्जुनः ४० निवार्यभीमो जिष्णुंतंतद्रक्षोमेघनिःस्वनम् ॥ अभिद्रुत्याब्रवीद्वाक्यंतिष्ठतिष्ठेतिभारत ४१ इत्युक्त्वैनमतिक्रुद्धःकक्ष्यामुत्पीड्यपांडवः ॥ निष्पिष्यपाणिनापाणिंसंदष्टौष्ठ पुटोबली ४२ तमभ्यधावद्वेगेनभीमोवृक्षायुधस्तदा ॥ यमदंडप्रतीकाशंततस्तंतस्यमूर्धनि ४३ पातयामासवेगेनकुलिशंमघवानिव ॥ असंभ्रांतंतुतद्रक्षः समरेप्रत्यदृश्यत ४४ चिक्षेपचोल्मुकंदीप्तमशनिंज्वलितामिव ॥ तदुदस्तमलातंतुभीमःप्रहरतांवरः ४५ पदासव्येनचिक्षेपतद्रक्षःपुनराव्रजत् ॥ किर्मीरश्चा पिसहसावृक्षमुत्पाट्यपांडवम् ४६ दंडपाणिरिवक्रुद्धःसमरेप्रत्यधावत ॥ तद्वृक्षयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनम् ४७ वालिसुग्रीवयोर्भ्रात्रोर्यथास्त्रीकांक्षिणोःपुरा ॥ शीर्षयोःपतितावृक्षाबिभिदुर्नैकधातयोः ४८ यथैवोत्पलमालानिमत्तयोर्द्विपयोस्तथा ॥ मुंजवज्जर्जरीभूताबहवस्तत्रपादपाः ४९ चीराणीवव्युदस्तानिरेजुस्तत्र महावने ॥ तद्वृक्षयुद्धमभवन्मुहूर्तंभरतर्षभ ॥ राक्षसानांचमुख्यस्यनराणामुत्तमस्यच ५० ततःशिलांसमुत्क्षिप्यभीमस्ययुधितिष्ठतः ॥ प्राहिणोद्राक्षसःक्रुद्धो भीमश्चनचचालह ५१ तंशिलाताडनजडंपर्यधावतराक्षसः ॥ बाहुविक्षिप्तकिरणःस्वर्भानुरिवभास्करम् ५२ तावन्योन्यंसमाश्लिष्यप्रकर्षंतौपरस्परम् ॥ उ भावपिचकाशेतेप्रवृद्धौवृषभाविव ५३ तयोरासीत्सुतुमुलःसंप्रहारःसुदारुणः ॥ नखदंष्ट्रायुधवतोर्व्याघ्रयोरिवदृप्तयोः ५४ दुर्योधननिकाराच्चबाहुवीर्याच्चदर्पितः ॥ कृष्णानयनदृष्टश्चव्यवर्द्धतवृकोदरः ५५

४६ । ४७ स्त्रीतारा ४८ उत्पलमालानिपद्मक्षेत्राणि । 'मालंक्षेत्रेजनेमाले' इति विश्वः । पद्मसमूहइत्यर्थः ४९ चीराणिवृक्षवल्कलानि ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ निकारात्परिभवात् कृष्णानयनंदृष्टंयेन सतथा द्रौपद्याकर्षणेनकुपितइत्यर्थः ५५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रभिन्नकरटामुखंप्रभिन्नेव्यक्तीभूतेकरटयोर्गंडयोर्मुखेमदनिर्गममार्गोयस्यतम् ५६ । ५७ । ५८ । ५९ व्यस्पंदत्किंचिच्चलनंकृतवान् ६० योक्त्रयामासबबंधरशनयापशुमिव ६१ । ६२ पशुमारंपशुमिवमारयि
त्वा । कषादित्वादनुप्रयोगः'समूलघातंन्यवधीदरींश्च'इतिवत् ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे

अभिपद्यचबाहुभ्यांप्रत्यगृह्णादमर्षितः ॥ मातंगमिवमातंगःप्रभिन्नकरटामुखम् ५६ सचाप्येनंततोरक्षःप्रतिजग्राहवीर्यवान् ॥ तमाक्षिपद्भीमसेनोबलेन
बलिनांवरः ५७ तयोर्भुजविनिष्पेषादुभयोर्बलिनोस्तदा ॥ शब्दःसमभवद्घोरोवेणुस्फोटसमोयुधि ५८ अथैनमाक्षिप्यबलाद्गृह्यमध्येवृकोदरः ॥ धूनयामास
वेगेनवायुश्चंडइवद्रुमम् ५९ सभीमेनपरामृष्टोदुर्बलोबलिनारणे ॥ व्यस्पंदतयथाप्राणंविचकर्षचपांडवम् ६० ततएनंपरिश्रांतमुपलक्ष्यवृकोदरः ॥ योक्त्र
यामासबाहुभ्यांपशुंरशनयायथा ६१ विनदंतंमहानादंभिन्नभेरीस्वनंबली ॥ भ्रामयामाससुचिरंविस्फुरंतमचेतसम् ६२ तंविषीदंतमाज्ञायराक्षसंपांडुनंद
नः ॥ प्रगृह्यतरसादोर्भ्यांपशुमारममारयत् ६३ आक्रम्यचकटीदेशेजानुनाराक्षसाधमम् ॥ पीडयामासपाणिभ्यांतस्यकंठंवृकोदरः ६४ अथजर्जरसर्वांगं
व्याविद्धनयनांबरम् ॥ भूतलेभ्रामयामासवाक्यंचेदमुवाचह ६५ हिडिंबबकयोःपापनत्वमश्रुप्रमार्जनम् ॥ करिष्यसिगतश्चापियमस्यसदनंप्रति ६६ इत्येव
मुक्त्वापुरुषप्रवीरस्तंराक्षसंक्रोधपरीतचेताः ॥ विस्रस्तवस्त्राभरणंस्फुरंतमुद्भ्रांतचित्तंव्यसुमुत्ससर्ज ६७ तस्मिन्हतेतोयदतुल्यरूपेकृष्णांपुरस्कृत्यनरेंद्रपुत्राः ॥
भीमंप्रशस्याथगुणैरनेकैर्हृष्टास्ततोद्वैतवनायजग्मुः ६८ ॥ विदुरउवाच ॥ एवंविनिहतःसंख्येकिर्मीरोमनुजाधिप ॥ भीमेनवचनात्तस्यधर्मराजस्यकौरव ६९ ततो
निष्कंटकंकृत्वावनंतदपराजितः ॥ द्रौपद्यासहधर्मज्ञोवसतिंतामुवासह ७० समाश्वास्यचतेसर्वेद्रौपदींभरतर्षभाः ॥ प्रहृष्टमनसःप्रीत्याप्रशशंसुर्वृकोदरम् ७१ भीम
बाहुबलोत्पिष्टेविनष्टेराक्षसेततः ॥ विविशुस्तेवनंवीराःक्षेमंनिहतकंटकम् ७२ समयागच्छतामार्गेविनिकीर्णोभयावहः ॥ वनेमहतिदुष्टात्माद्दष्टोभीमबलाद्धतः ७३
तत्राश्रौषमहंचैतत्कर्मभीमस्यभारत ॥ ब्राह्मणानांकथयतांयेतत्रासन्समागताः ७४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंविनिहतंसंख्येकिर्मीरंरक्षसांवरम् ॥ श्रुत्वाध्यानपरोरा
जानिशश्वासार्त्तवत्तदा ७५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकिर्मीरवधपर्वणिविदुरवाक्येएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ समाप्तंचकिर्मीरवधपर्व ॥
॥ अथार्जुनाभिगमनपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ भोजाःप्रव्रजितान्श्रुत्वावृष्णयश्चांधकैःसह ॥ पांडवान्दुःखसंतप्तान्समाजग्मुर्महावने १ पांचालस्यच
दायादोधृष्टकेतुश्चचेदिपः ॥ केकयाश्चमहावीर्याभ्रातरोलोकविश्रुताः २ वनेद्रष्टुंययुःपार्थान्क्रोधामर्षसमन्विताः ॥ गर्हयंतोधार्त्तराष्ट्रान्किंकुर्मइतिचाब्रुवन् ३ वा
सुदेवंपुरस्कृत्यसर्वेतेक्षत्रियर्षभाः ॥ परिवार्योपविविशुर्धर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ अभिवाद्यकुरुश्रेष्ठंविषण्णःकेशवोऽब्रवीत् ४

कादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ॥ एवमधर्मरुचीनांदुर्योधनादीनांव्यासादिभिराप्तैरुपदेशेकृतेऽपि मैत्रेयशापेऽपि किर्मीरवधेनमहाभयेऽपिप्रत्युपस्थितेसतिनधर्मेरुचिरुत्पद्यतइत्युक्तम् । संप्रतिधर्मरुची
नांपांडवानामुपरि परमेश्वरस्येतरेषांचानुग्रहं पांडवानांकृष्णतत्त्वविज्ञानंचवर्णयाति भोजाःप्रव्रजितानित्यादिनाऽध्यायेन १ । २ । ३ । ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दुःशासनश्चतुर्थोयेषाम् ५ तस्यदुर्योधनस्यपदानुगाःसहायाः ६ निकृत्याछलेनोपचरन्वर्त्तमानः ७ अभिषंगेणदुःखेनपराभवेनवा ८ । ९ पुरुषस्यपुरिशरीरेशयानस्याप्रमेयस्याहंकारादिवत्प्रमातुमयोग्यस्य
विषयित्वात् अतएवसत्यस्यकालत्रयेऽपिबाधशून्यस्य विषयस्यहिबाधःस्वप्नादौदृष्टः । अमिततेजसस्त्रिविधपरिच्छेदशून्यचिन्मात्रस्य प्रजापतिपतेःसूत्रविराजोरपिस्वामिनः । विष्णोर्व्यापकस्य लोकनाथ
स्यांतर्यामिणः । एवंतत्पदार्थमुक्त्वात्वंपदार्थमाहधीमतइति बुद्ध्युपाधेःअनयोःसामानाधिकरण्यादभेदः अस्यैवसूत्रभूतस्यश्लोकस्यविवरणमुत्तरोग्रंथः १० तत्रतपस्विनांक्षमैवोचितेतिदर्शयितुंभगवतःक्रोधोप
पशमनायतदीयंजन्मांतरीयंतपएवतावदुदाहरतिदशेत्यादिना यत्रसायंकालस्तत्रैवगृहंयस्यसयत्रसायंगृहइत्येकंपदम् ११ । १२ । १३ अवकृष्टोत्तरासंगस्त्यक्तोत्तरीयवस्त्रः १४ । १५ तपसःप्रयो
जनमाहलोकेति १६ 'क्षेत्रज्ञःसर्वभूतानामादिरंतश्चकेशव'इत्यस्यार्थः क्षेत्रं । 'महाभूतान्यहंकारोबुद्धिरव्यक्तमेवच ॥ इंद्रियाणिदशैकंचपंचचेंद्रियगोचराः । इच्छाद्वेषःसुखंदुःखंसंघातश्चेतनाधृतिः' । एतत्क्षेत्र

वासुदेवउवाच ॥ दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेश्चदुरात्मनः ॥ दुःशासनचतुर्थानांभूमिःपास्यतिशोणितम् ५ एतान्निहत्यसमरेयेचतस्यपदानुगाः ॥ तांश्चसर्वान्विनि
जित्यसहितान्सनराधिपान् ६ ततःसर्वेऽभिषिंचामोधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ निकृत्योपचरन्वध्यएषधर्मःसनातनः ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ पार्थानामभिषंगेणत
थाक्रुद्धंजनार्दनम् । अर्जुनःशमयामासदिधक्षंतमिवप्रजाः ८ संक्रुद्धंकेशवंदृष्ट्वापूर्वदेहेषुफाल्गुनः ॥ कीर्त्तयामासकर्माणिसत्यकीर्तेर्महात्मनः ९ पुरुषस्याप्रमेयस्यस
त्यस्यामिततेजसः ॥ प्रजापतिपतेर्विष्णोर्लोकनाथस्यधीमतः १० ॥ अर्जुनउवाच ॥ दशवर्षसहस्राणियत्रसायंगृहोमुनिः ॥ व्यचरस्त्वंपुराकृष्णपर्वतेगंधमादने ॥
११ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ पुष्करेष्ववसःकृष्णत्वमपोभक्षयन्पुरा १२ ऊर्ध्वबाहुर्विशालायांबदर्यांमधुसूदन ॥ अतिष्ठएकपादेनवायुभक्षःशतंसमाः ॥
१३ अवकृष्टोत्तरासंगःकृशोधमनिसंततः ॥ आसीःकृष्णसरस्वत्यांसत्रेद्वादशवार्षिके १४ प्रभासमप्यथासाद्यतीर्थंपुण्यजनोचितम् ॥ तथाकृष्णमहातेजादिव्यंवर्ष
सहस्रकम् १५ अतिष्ठस्त्वमथैकेनपादेननियमस्थितः ॥ लोकप्रवृत्तिहेतोस्त्वमितिव्यासोममाब्रवीत् १६ क्षेत्रज्ञःसर्वभूतानामादिरंतश्चकेशव ॥ निधानंतपसांकृ
ष्णयज्ञस्त्वंचसनातनः १७ निहत्यनरकंभौममाहृत्यमणिकुंडले ॥ प्रथमोत्पादितंकृष्णमेध्यमश्वमवासृजः १८ कृत्वातत्कर्मलोकानामृषभःसर्वलोकजित् ॥ अव
धीस्त्वंरणेसर्वान्समेतान्दैत्यदानवान् १९ ततःसर्वेश्वरत्वंचसंप्रदायशचीपतेः ॥ मानुषेषुमहाबाहोप्रादुर्भूतोऽसिकेशव २० सत्वंनारायणोभूत्वाहरिरासीःपरंतप ॥
ब्रह्मासोमश्चसूर्यश्चधर्मोधातायमोऽनलः २१ वायुर्वैश्रवणोरुद्रःकालःखंपृथिवीदिशः ॥ अजश्चराचरगुरुःस्रष्टात्वंपुरुषोत्तम २२

मितिभगवताव्याख्यातं कोशपंचकात्मकंतज्ज्ञस्तत्प्रकाशकोंऽतरात्मेत्यर्थः । सर्वभूतानांसर्वेषांवियदादीनां जरायुजादीनां जरायुजादीनांचजीवानामादिःपरमकारणं । अंतोलयस्थानं रजतस्येवशुक्तिः ।
अवांतरकारणानामविद्याकामकर्मादीनां क्षेत्रमध्येअव्यक्तेच्छादिपदैरुपात्तत्वात् । एतेनप्रपंचस्यमिथ्यात्वाज्जीवपरयोरैक्याच्चाद्वैतं कृष्णतत्त्वमुक्तम् १७ भौमंभूमिपुत्रं प्रथमोत्पादितंसर्वभूतानांप्रथमेनाहंकारे
णोत्पादितंभूतादिरहंकारइतिप्रसिद्धं मेध्यंयज्ञियम् १८ तत्कर्मअश्वोत्सर्गाख्यम् १९ । २० सत्वंक्षेत्रज्ञः शुद्धचिन्मात्रोभूस्थानीयःसन्नारायणोनरेणपरमात्मनासृष्टंनारंस्थूलसूक्ष्मकारणरूपमुपाधित्रयंतदेवायनं
वासस्थानंयस्यसतथा । वृक्षांकुरबीजस्थानीयविराट्सूत्रांतर्यामिरूपोभूत्वा हरिः परिणतबीजसहस्रगर्भफलस्थानीयःसांबमूर्त्तिरासीः । ईषत्पक्कफलोपमाश्चब्रह्मादयस्त्वमेव २१ हेपुरुषोत्तम उक्तेभ्योबीजादि
स्थानीयेभ्यउत्तमभूस्थानीयनिर्विशेषचिन्मात्ररूपअजोविष्णुःचराचरगुरूरुद्रः स्रष्टादक्षप्रजापत्यादिः २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

परायणंसर्वोत्कृष्टंप्राप्यदेवश्रेष्ठःक्रतुभिरयजइत्यन्वयः अधृष्यइतिपाठेत्वंयजइत्यध्याहारः २३ । २४ । २५ । २६ संप्राप्यसम्यग्व्याप्य आदित्यस्यंदनेसूर्यदेहे भास्करंमंडलाभिमानिनंजीवम् २७ । २८ सादितास्छिन्नामौरवाआंत्रतंतिमयाः । मुरवेष्टनेअस्मादौणादिकेउक्प्रत्ययेताद्धितः मौर्वीशब्दोऽप्यतएवमध्यमस्वरलोपेनानिष्पन्नः २९ जारूथ्यांनगर्याम् ३० अवाप्सीरवाप्तवानसि भोज्यांभोजवंशजाम् ३१ सौभंखेचरंपुरम् ३२ । ३३ । ३४ नृशंस्यंनिर्दयत्वम् । दीर्घपाठेत्वाङ्पूर्वोऽयंशब्दोज्ञेयः ३५ आसीनंचैत्यमध्येत्वां चैत्यमायतनं आध्यात्मिकंहृदयपुंडरीकं बाह्यंदेवालयादि चित्तमध्यस्थमित्यपिपा

परायणंदेवमूर्धाक्रतुभिर्मधुसूदन ॥ अयजोभूरितेजावैकृष्णचैत्ररथेवने २३ शतंशतसहस्राणिसुवर्णस्यजनार्दन ॥ एकैकस्मिंस्तदायज्ञेपरिपूर्णानिभागशः २४ अदितेरपिपुत्रत्वमेत्ययादवनंदनः ॥ त्वंविष्णुरितिविख्यातइंद्रादवरजोविभुः २५ शिशुर्भूत्वादिवंखंचपृथिवींचपरंतप ॥ त्रिभिर्विक्रमणैःकृष्णक्रांतवानसितेजसा २६ संप्राप्यदिवमाकाशमादित्यस्यंदनेस्थितः ॥ अत्यरोचश्चभूतात्मन्भास्करंस्वेनतेजसा २७ प्रादुर्भावसहस्रेषुतेषुतेषुत्वयाविभो ॥ अधर्मरुचयःकृष्णनिहताःशतशोऽसुराः २८ सादितामौरवाःपाशानिसुंदनरकौहतौ ॥ कृतःक्षेमःपुनःपंथाःपुरंप्राग्ज्योतिषंप्रति २९ जारूथ्यामाहुतिःक्राथःशिशुपालोजनैःसह ॥ जरासंधश्चशैब्यश्चशतधन्वाचनिर्जितः ३० तथापर्जन्यघोषेणरथेनादित्यवर्चसा ॥ अवाप्सीर्महिषींभोज्यांरणेनिर्जित्यरुक्मिणम् ३१ इंद्रद्युम्नोहतःकोपाद्यवनश्चकसेरुमान् ॥ हतःसौभपतिःशाल्वस्त्वयासौभंचपातितम् ३२ एवमेतेयुधिहताभूयश्चान्याञ्शृणुष्वह ॥ इरावत्यांहतोभोजःकार्तवीर्यसमोयुधि ३३ गोपतिस्तालकेतुश्चत्वयाविनिहतावुभौ ॥ तांचभोगवतींपुण्यामृषिकांतांजनार्दन ३४ द्वारकामात्मसात्कृत्वासमुद्रंगमयिष्यसि ॥ नक्रोधोनचमात्सर्यंनानृतंमधुसूदन ॥ त्वयितिष्ठतिदाशार्हनन्नृशंस्यंकुतोऽनृजु ३५ आसीनंचैत्यमध्येत्वांदीप्यमानंस्वतेजसा ॥ आगम्यऋषयःसर्वेऽयाचंताभयमच्युत ३६ युगांतेसर्वभूतानिसंक्षिप्यमधुसूदन ॥ आत्मनैवात्मसात्कृत्वाजगदासीःपरंतप ३७ युगादौतववार्ष्णेयनाभिपद्मादजायत ॥ ब्रह्माचराचरगुरुर्यस्येदंसकलंजगत् ३८ तंहंतुमुद्यतौघोरौदानवौमधुकैटभौ ॥ तयोर्व्यतिक्रमंदृष्ट्वाक्रुद्धस्यभवतोहरेः ३९ ललाटाज्जातवाञ्शंभुःशूलपाणिस्त्रिलोचनः ॥ इत्थंतावपिदेवेशौत्वच्छरीरसमुद्भवौ ४० त्वन्नियोगकरावेताविितिमेनारदोऽब्रवीत् ॥ तथानारायणपुराक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ४१ इष्टवांस्त्वंमहासत्रंकृष्णचैत्ररथेवने ॥ नैवंपरेनापरेवाकरिष्यंतिकृतानिवा ४२ यानिकर्माणिदेवत्वंबालएवमहाबलः ॥ कृतवान्पुंडरीकाक्षबलदेवसहायवान् ॥ कैलासभवनेचापिब्राह्मणैर्न्यवसःसह ४३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वामहात्मानमात्माकृष्णस्यपांडवः ॥ तूष्णीमासीत्ततःपार्थमित्युवाचजनार्दनः ४४ ममैवत्वंतवैवाहंयेमदीयास्तवैवते ॥ यस्त्वांद्वेष्टिसमांद्वेष्टियस्त्वामनुसमामनु ४५

ठः नित्यमध्यस्थमितिपाठेऽपिमध्यंहृदयाब्जमेव ३६ आत्मनैवनिमित्तांतरंविनाआत्मसादात्ममात्रम् ३७ युगादौतववार्ष्णेयेत्यादिसार्द्धश्लोकत्रयंक्वचिन्नदृष्टं यस्यकृतिरिदंसकलं असौदेवोऽपित्वन्नियोगकरइतिविपरिणामेनयोज्यम् ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ कर्माणिपूतनावधादीनि ४३ एवंतत्पदार्थस्वरूपंप्रपंच्य तस्यत्वंपदार्थाभेदमाह एवमिति ४४ ममैवत्वंब्रह्मणएवस्वरूपंजीवः तवैवाहंजीवस्यैवशुद्धंरूपंब्रह्म नततोऽन्यत् येमदीयास्तवैवते ब्रह्मगताऔपाधिकाःसर्वेश्वरत्वादयस्तेऽपिजीवस्यैवतस्माद्योजीवंद्वेष्टि सब्रह्मद्वेष्टियोजीवंयातिसब्रह्मयाति । अद्रोहीसन्सर्वभूतेषुभगवद्भावंपश्येदित्यर्थः ४५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४६ ननुमित्रयोर्ममात्मात्वंतवात्माहमितिभेदोपचारोदृष्टोनत्वभेदइत्याशंक्याहानन्यइति । मित्रयोरनन्यत्वंप्रत्यक्षदृष्टंतादिहनिरस्यतेअपूर्वार्थज्ञापकत्वाद्वाक्यस्य अनन्यत्वमप्यौपचारिकमास्त्वित्याशंक्याह नावयोरिति अंतरंभेदः वेदितुंविचारयितुं जीवेशयोर्भेदोदुर्निरूपइत्यर्थः तथाहि किंदेहभेदादात्मभेदउतात्मभेदात् नाद्यः कायव्यूहकृतयोगिन्यव्याप्तेः नांत्यः उपाधिपरामर्शंविनाभेदस्याविभाव्यमानत्वात् मुक्तात्मानौजीवेशौवानस्वभावभिन्नौ उक्तहेतोःघटमठाकाशवदिति ४७ समावायेसमूहे संरब्धेषुकुपितेषु ४८ । ४९ एवंविधस्यात्मतत्त्वस्याधिगमायध्यानस्तवनसेवादिनाकृष्णएवशरणीकरणीयइत्याहद्रौपदीवाक्येन पूर्वेइत्यादिना पूर्वेसृष्टेःप्राक्कालेत्वामेकमाहुः'सदेवसोम्येदमग्रआसीत्' इत्याद्याःश्रुतयः । प्रजाभिसर्गेचप्रजापतिंत्वामाहुः 'सर्वस्यवशीसर्वस्येशानः' इत्याद्याःश्रुतयः । ईशत्वमपिनराजवत् किंतूपादानत्वेनेत्याह स्रष्टारमिति ५० विष्णुःविशतीतिविष्णुः 'अंतःप्रविष्टःशास्ताजनानाम्' इतिश्रुतेः । कारयिताक्रियाकर्त्ताकर्मचत्वमेवासीतिपादचतुष्टयार्थः ५१ क्षमादुःखसहता सत्त्यं सत्पृथिव्यप्तेजांसि त्यत् वाय्याकाशौ तदात्मकंतस्माच्चसंभूतोयज्ञोऽपित्वमसि ५२ भूतभावनवियदादिस्रष्टः भूतेशभूतनियंतः । 'यआकाशमंतरोयमयती' इत्यादिश्रुतेराकाशादेरपिनियम्यत्वादस्मदादिवच्चेतनत्वंद्रष्टव्यं तत्रचेतनानु

नरस्त्वमसिदुर्द्धर्षहरिर्नारायणोह्यहम् ॥ कालेलोकमिमंप्राप्तौनरनारायणावृषी ४६ अनन्यःपार्थमत्तस्त्वंत्वत्तश्चाहंतथैवच ॥ नावयोरंतरंशक्यंवेदितुंभरतर्षभ ४७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तेतुवचनेकेशवेनमहात्मना ॥ तस्मिन्वीरसमावायेसंरब्धेष्वथराजसु ४८ धृष्टद्युम्नमुखैर्वीरैर्भ्रातृभिःपरिवारिता ॥ पांचालीपुंडरीकाक्षमासीनंभ्रातृभिःसह ॥ अभिगम्याब्रवीत्क्रुद्धाशरण्यंशरणैषिणी ४९ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ पूर्वेप्रजाभिसर्गेत्वामाहुरेकंप्रजापतिम् ॥ स्रष्टारंसर्वलोकानामसितोदेवलोऽब्रवीत् ५० विष्णुस्त्वमसिदुर्द्धर्षत्वंयज्ञोमधुसूदन ॥ यष्टात्वमसियष्टव्योजामदग्न्योयथाऽब्रवीत् ५१ ऋषयस्त्वांक्षमामाहुःसत्त्यंचपुरुषोत्तम ॥ सत्त्याद्यज्ञोऽसिसंभूतःकश्यपस्त्वांयथाऽब्रवीत् ५२ साध्यानामपिदेवानांशिवानामीश्वरेश्वर ॥ भूतभावनभूतेशयथात्वांनारदोऽब्रवीत् ५३ ब्रह्मशंकरशक्राद्यैर्देववृंदैःपुनःपुनः ॥ क्रीडसेत्वंनरव्याघ्रबालःक्रीडनकैरिव ५४ द्यौश्चतेशिरसाव्याप्तापद्भ्यांचपृथिवीप्रभो ॥ जठरंतेइमेलोकाःपुरुषोऽसिसनातनः ५५ विद्यातपोभितप्तानांतपसाभावितात्मनाम् ॥ आत्मदर्शनतृप्तानामृषीणामसिसत्तमः ५६ राजर्षीणांपुण्यकृतामाहवेष्वनिवर्त्तिनाम् ॥ सर्वधर्मोपपन्नानांत्वंगतिःपुरुषर्षभ ॥ त्वंप्रभुस्त्वंविभुश्चत्वंभूतात्मात्वंविचेष्टसे ५७ लोकपालाश्चलोकाश्चनक्षत्राणिदिशोदश ॥ नभश्चंद्रश्चसूर्यश्चत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितम् ५८ मर्त्यताचैवभूतानाममरत्वंदिवौकसाम् ॥ त्वयिसर्वंमहाबाहोलोककार्यंप्रतिष्ठितम् ५९

पलंभस्त्वरणिस्थाग्नेरिवानभिव्यक्तत्वान्नत्वभावादितिभावः ५३ ब्रह्मादिनियंतृत्वंवैश्वरूप्यंचाहद्वाभ्यां ब्रह्मेति ५४ । ५५ विद्यावेदाधिगमोब्रह्मचारिधर्मः तपस्तदर्थानुष्ठानंगृहस्थधर्मः तपसाकृच्छ्रचांद्रायणादिनावानप्रस्थधर्मेणचभावितात्मनांशोधितचित्तानामतएवात्मदर्शनतृप्तानांयतीनांसत्तमःसत्यतमः सत्यंस्वप्नेंद्रजालादिप्रातिभासिकं सत्यतरोव्यवहारः सत्यतमंब्रह्म इतरयोर्बाधावधिभूतत्वात् ५६ सर्वेधर्माःपापपुण्यादयस्तैरुपपन्नानामपित्वमेवगतिः दीनदयालुत्वात्पापिष्ठानामप्युद्धर्त्तेतिभावः प्रभुर्नियंता विभुर्व्यापकः भूतात्माजीवः बुद्ध्याद्याकारपरिणतानिभूतान्येवात्मत्वेनमन्यमानः । 'अस्तिखल्वन्योऽपरोभूतात्मायोऽयंसितासितैःकर्मफलैरभिभूयमानःसदसद्योनिमापद्यते' इति मैत्रायणीयेभूतात्मपदस्यजीवेरूढिदर्शनात् विचेष्टसेकर्माणिकुरुषे ५७ त्वयिसर्वंप्रतिष्ठितंलोकपालादिपदस्यत्वमेवप्रापकइत्यर्थः ५८ अस्यैवव्याख्या मर्त्यताचेति । मर्त्यतासंसारः भूतानांसाधारणजीवानां अमृतत्वंमुक्तिः दिवौकसांदिव्यदृष्टिमतांसात्विकानाम् ५९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंस्वर्गापवर्गार्थिभिःकृष्णएवशरणीकरणीयइतिकृष्णस्तुतिप्रसंगादुक्तं संप्रतिदृष्टफलार्थमपिसएवानुसर्त्तव्यइत्याह सातेऽहंदुःखमाख्यास्येइत्यादिना। अत्रात्मनिकृष्णस्यकरुणोत्पादनार्थंदुःखनिवेदनंतत्प्रसंगेनमहामहिम्नामपिसंसारिणांदुर्गतिःप्रपंचितावैराग्योत्पादनाय प्रणयाद्विश्रंभात् आख्यानेहेतुमाह ईशस्त्वमिति ६० । ६१ स्त्रीधर्मिणीरजस्वला ६२ । ६३ ईषुःऐच्छन् ६४ स्नुषावधूः ६५ धर्मपत्नींयज्ञसंयोगिनीं ६६ विप्रकृतांदुःखंप्रापितां मर्षयेतांक्षमेतां ६७ । ६८ । ६९ जायात्उत्पद्येत ७० नान्वपद्यंतनानुगृहीतवंतः ७१ । ७२ । ७३ । ७४ धार्त्तराष्ट्राणामपराधं दुर्बलीयसांदुर्बलतराणां ७५ । ७६

सातेऽहंदुःखमाख्यास्येप्रणयान्मधुसूदन ॥ ईशस्त्वंसर्वभूतानांयेदिव्यायेचमानुषाः ६० कथंनुभार्यापार्थानांतवकृष्णसखीविभो ॥ धृष्टद्युम्नस्यभगिनीसभांकृष्येतमादृशी ६१ स्त्रीधर्मिणीवेपमानाशोणितेनसमुक्षिता ॥ एकवस्त्राविकृष्टाऽस्मिदुःखिताकुरुसंसदि ६२ राज्ञांमध्येसभायांतुरजसाऽतिपरिप्लुता ॥ दृष्ट्वाचमांधार्त्तराष्ट्राःप्राहसन्पापचेतसः ६३ दासीभावेनमांभोक्तुमीषुस्तेमधुसूदन ॥ जीवत्सुपांडुपुत्रेषुपंचालेषुचवृष्णिषु ६४ नन्वहंकृष्णभीष्मस्यधृतराष्ट्रस्यचोभयोः ॥ स्नुषाभवामिधर्मेणसाहंदासीकृताबलात् ६५ गर्हयेपांडवांस्त्वेवयुधिश्रेष्ठान्महाबलान् ॥ यत्क्लिश्यमानांप्रेक्षंतेधर्मपत्नींयशस्विनीम् ६६ धिग्बलंभीमसेनस्यधिक्पार्थस्यचगांडिवम् ॥ यौमांविप्रकृतांक्षुद्रैर्मर्षयेतांजनार्दन ६७ शाश्वतोऽयंधर्मपथःसद्भिराचरितःसदा ॥ यद्भार्यांपरिरक्षंतिभर्तारोऽल्पबलाअपि ६८ भार्यायांरक्ष्यमाणायांप्रजाभवतिरक्षिता ॥ प्रजायांरक्ष्यमाणायामात्माभवतिरक्षितः ६९ आत्माहिजायतेतस्यांतस्माज्जायाभवत्युत ॥ भर्ताचभार्ययारक्ष्यःकथंजायान्ममोदरे ७० नन्विमेशरणंप्राप्तंनत्यजंतिकदाचन ॥ तेमांशरणमापन्नांनान्वपद्यंतपांडवाः ७१ पंचभिःपतिभिर्जाताःकुमारामेमहौजसः ॥ एतेषामप्यवेक्षार्थंत्रातव्याऽस्मिजनार्दन ७२ प्रतिविंध्योयुधिष्ठिरात्सुतसोमोवृकोदरात् ॥ अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिश्चशतानीकस्तुनाकुलिः ७३ कनिष्ठाच्छ्रुतकर्माचसर्वेसत्यपराक्रमाः ॥ प्रद्युम्नोयादृशःकृष्णतादृशास्तेमहारथाः ७४ नन्विमेधनुषिश्रेष्ठाअजेयायुधिशात्रवैः ॥ किमर्थंधार्त्तराष्ट्राणांसहंतेदुर्बलीयसाम् ७५ अधर्मेणहृतंराज्यंसर्वेदासाःकृतास्तथा ॥ सभायांपरिकृष्टाऽहमेकवस्त्रारजस्वला ७६ नाधिज्यमपियच्छक्यंकर्तुमन्येनगांडिवम् ॥ अन्यत्रार्जुनभीमाभ्यांत्वयावामधुसूदन ७७ धिग्बलंभीमसेनस्यधिक्पार्थस्यचपौरुषम् ॥ यत्रदुर्योधनःकृष्णमुहूर्त्तमपिजीवति ७८ यएतानाक्षिपद्राष्ट्रात्सहमात्राऽविहिंसकान् ॥ अधीयानान्पुराबालान्व्रतस्थान्मधुसूदन ७९ भोजनेभीमसेनस्यपापःप्राक्षेपयद्विषम् ॥ कालकूटंनवंतीक्ष्णंसंभृतंलोमहर्षणम् ८० तज्जीर्णमविकारेणसहान्नेनजनार्दन ॥ सशेषत्वान्महाबाहोभीमस्यपुरुषोत्तम ८१ प्रमाणकोट्यांविश्वस्तंतथासुप्तंवृकोदरम् ॥ बद्ध्वैनंकृष्णगंगायांप्रक्षिप्यपुरमाव्रजत् ८२ यदाविबुद्धःकौंतेयस्तदासंछिद्यबंधनम् ॥ उदतिष्ठन्महाबाहुर्भीमसेनोमहाबलः ८३ आशीविषैःकृष्णसर्पैर्भीमसेनमदंशयत् ॥ सर्वेष्वेवांगदेशेषुनममारचशत्रुहा ८४

अधिज्यमारोपितगुणं ७७ । ७८ आक्षिपत्दूरेकृतवान् अविहिंसकान्अदुःखदान् ७९ संभृतंसहितं संभूतमितिपाठेबहुलं ८० सशेषत्वात् आयुषइतिशेषः ८१ प्रमाणकोट्यां प्रमाणाख्योगंगातीरस्थोवटविशेषस्तत्प्रदेशे ८२ । ८३ । ८४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रतिबुद्धस्तुकौंतेयःसर्वान्सर्पानपोथयत् ॥ सारथिंचास्यदयितमपहस्तेनजघ्निवान् ८५ पुनःसुप्तानुपाधाक्षीद्वालकान्वारणावते ॥ शयानानार्ययासार्द्धकोनुतत्कर्तुम
॥ १४ ॥ र्हति ८६ यत्रार्यारुदतीभीतापांडवानिदमब्रवीत् ॥ महद्व्यसनमापन्नाशिखिनापरिवारिता ८७ हाहताऽस्मिकुतोन्वद्यभवेच्छांतिरिहानलात् ॥ अनाथाविन अ०
शिष्यामिबालकैःपुत्रकैःसह ८८ तत्रभीमोमहाबाहुर्वायुवेगपराक्रमः ॥ आर्यामाश्वासयामासभ्रातृंश्चापिवृकोदरः ८९ वैनतेयोयथापक्षीगरुत्मान्पततांवरः ॥ तथै
वाभिपतिष्यामिभयंवोनेहविद्यते ९० आर्यामंकेनवामेनराजानंदक्षिणेनच ॥ अंसयोश्चयमौकृत्वापृष्ठेबीभत्सुमेवच ९१ सहसोत्पत्त्यवेगेनसर्वानादायवीर्यवान् ॥ १२
भ्रातृनार्यांचबलवान्मोक्षयामासपावकात् ९२ तेरात्रौप्रस्थिताःसर्वेसहमात्रायशस्विनः ॥ अभ्यगच्छन्महारण्येहिडिंबवनमंतिकात् ९३ श्रांताःप्रसुप्तास्तत्रेमेमात्रा
सहसुदुःखिताः ॥ सुप्तांश्चैनानभ्यगच्छद्धिडिंबानामराक्षसी ९४ साद्दृष्ट्वापांडवांस्तत्रसुप्तान्मात्रासहक्षितौ ॥ हृच्छयेनाभिभूतात्माभीमसेनमकामयत् ९५ भीम
स्यपादौकृत्वातुस्वउत्संगेततोऽबला ॥ पर्यमर्दतसंहृष्टाकल्याणीमृदुपाणिना ९६ तामबुद्ध्यदमेयात्माबलवान्सत्यविक्रमः ॥ पर्यपृच्छततांभीमःकिमिहेच्छस्यनिं
दिते ९७ एवमुक्तातुभीमेनराक्षसीकामरूपिणी ॥ भीमसेनंमहात्मानमाहचैवमनिंदिता ९८ पलायध्वमितःक्षिप्रंममभ्रातैषवीर्यवान् ॥ आगमिष्यतिवोहंतुंतस्मा
द्गच्छतमाचिरम् ९९ अथभीमोऽभ्युवाचैनांसाभिमानमिदंवचः ॥ नोद्विजेयमहंतस्मान्निहनिष्येऽहमागतम् १० तयोःश्रुत्वातुसंजल्पमागच्छद्राक्षसाधमः ॥ भी
मरूपोमहानादान्विसृजन्भीमदर्शनः १ ॥ राक्षसउवाच ॥ केनसार्धंकथयसिआनयैनंममांतिकम् ॥ हिडिंबेभक्षयिष्यामोनचिरंकर्तुमर्हसि २ साकृपासंगृहीतेनहृ
दयेनमनस्विनी ॥ नैनमैच्छत्तदाऽऽख्यातुमनुक्रोशादनिंदिता ३ सनादान्विनदन्घोरान्राक्षसःपुरुषादकः ॥ अभ्यद्रवतवेगेनभीमसेनंतदाकिल ४ तमभिद्रुत्यसंक्रु
द्धोवेगेनमहताबली ॥ अगृह्णात्पाणिनापाणिंभीमसेनस्यराक्षसः ५ इंद्राशनिसमस्पर्शंवज्रसंहननंदृढम् ॥ संहत्यभीमसेनायव्याक्षिपत्सहसाकरम् ६ गृहीतंपाणि
नापाणिंभीमसेनस्यरक्षसा ॥ नामृष्यतमहाबाहुस्तत्राक्रुद्ध्यद्वृकोदरः ७ तदाऽऽसीत्तुमुलंयुद्धंभीमसेनहिडिंबयोः ॥ सर्वास्त्रविदुषोर्घोरंवृत्रवासवयोरिव ८ विक्रीड्यसु
चिरंभीमोराक्षसेनसहानघ ॥ निजघानमहावीर्यस्तंतदानिर्बलंबली ९ हत्वाहिडिंबंभीमोऽथप्रस्थितोभ्रातृभिःसह ॥ हिडिंबामग्रतःकृत्वायस्यांजातोघटोत्कचः
१०० ततःसंप्राद्रवन्सर्वेसहमात्रापरंतपाः ॥ एकचक्रामभिमुखाःसंवृताब्राह्मणव्रजैः ११ प्रस्थानेव्यासएषांचमंत्रीप्रियहितेरतः ॥ ततोऽगच्छन्नेकचक्रांपांडवाःसंशि
तव्रताः १२ तत्राप्यासादयामासुर्बकंनाममहाबलम् ॥ पुरुषादंप्रतिभयंहिडिंबेनैवसंमितम् १३ तंचापिविनिहत्योग्रंभीमःप्रहरतांवरः ॥ सहितोभ्रातृभिः
सर्वैर्द्रुपदस्यपुरंययौ ११४ ॥ १४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१५ । १६ । १७ । १८ । १९ दिव्येनअमानुषेणअग्निकुंडोद्भवत्वात् १२० । २१ । २२ सुजातौसंलग्नौ २३ । २४ । २५ विशोकवद्विशोकाइव २६ संबंधात् पितृष्वस्रीयभार्यात्वाद्
गौरवादग्निकुंडोद्भवत्वात् सख्यात्भक्तिमत्वात् प्रभुत्वेनसामर्थ्यवत्त्वेनत्वदीयेन २७ । २८ । २९ । १३० द्रौपदीवाक्यंच श्रुत्वाऽर्जुनआबभाषेइतिव्यवहितेनसंबंधः ३१ अत्रहे

लब्धाऽहमपितत्रैववसतासव्यसाचिना ॥ यथात्वयाजिताकृष्णरुक्मिणीभीष्मकात्मजा १५ एवंसुयुद्धेपार्थेनजिताऽहंमधुसूदन ॥ स्वयंवरेमहत्कर्मकृत्वानसुकरंपरैः
१६ एवंक्लेशैःसुबहुभिःक्लिश्यमानासुदुःखिता ॥ निवसाम्यार्ययाहीनाकृष्णधौम्यपुरःसरा १७ तइमेसिंहविक्रांतावीर्येणाभ्यधिकाःपरैः ॥ निहीनैःपरिक्लिश्यंतींसमु
पेक्षंतिमांकथम् १८ एतादृशानिदुःखानिसहंतीदुर्बलीयसाम् ॥ दीर्घकालंप्रदीप्ताऽस्मिपापानांपापकर्मणाम् १९ कुलेमहतिजाताऽस्मिदिव्येनविधिनाकिल ॥
पांडवानांप्रियाभार्यास्नुषापांडोर्महात्मनः १२० कचग्रहमनुप्राप्तासास्मिकृष्णवरासती ॥ पंचानांपांडुपुत्राणांप्रेक्षतांमधुसूदन २१ इत्युक्त्वाप्रारुदत्कृष्णामुखंप्रच्छा
द्यपाणिना ॥ पद्मकोशप्रकाशेनमृदुनामृदुभाषिणी २२ स्तनावपतितौपीनौसुजातौशुभलक्षणौ ॥ अभ्यवर्षतपांचालीदुःखजैरश्रुबिंदुभिः २३ चक्षुषीपरिमार्जंती
निःश्वसंतीपुनःपुनः ॥ बाष्पपूर्णेनकंठेनक्रुद्धावचनमब्रवीत् २४ नैवमेपतयःसंतिनपुत्रानचबांधवाः ॥ नभ्रातरोनचपितानैवत्वंमधुसूदन २५ येमांविप्रकृतांक्षुद्रैरु
पेक्षध्वंविशोकवत् ॥ नचमेशाम्यतेदुःखंकर्णोयत्प्राहसत्तदा २६ चतुर्भिःकारणैःकृष्णत्वयारक्ष्याऽस्मिनित्यशः ॥ संबंधाद्गौरवात्सख्यात्प्रभुत्वेनैवकेशव २७ ॥ वैशं
पायनउवाच ॥ अथतामब्रवीत्कृष्णस्तस्मिन्वीरसमागमे ॥ वासुदेवउवाच ॥ रोदिष्यंतिस्त्रियोह्येवंयेषांक्रुद्धाऽसिभाविनि ॥ बीभत्सुशरसंछन्नान्शोणितौघपरिप्लु
तान् २८ निहतान्वल्लभान्वीक्ष्यशयानान्वसुधातले ॥ यत्समर्थंपांडवानांतत्करिष्यामिमाशुचः २९ सत्यंतेप्रतिजानामिराज्ञांराज्ञीभविष्यसि ॥ पतेद्द्यौर्हिमवान्
शीर्येत्पृथिवीशकलीभवेत् १३० शुष्येत्तोयनिधिःकृष्णेनमेमोघंवचोभवेत् ॥ तच्छ्रुत्वाद्रौपदीवाक्यंप्रतिवाक्यमथाच्युतात् १३१ साचीकृतमवेक्षत्सापांचालीमध्य
मंपतिम् ॥ आबभाषेमहाराजद्रौपदीमर्जुनस्तदा ३२ मारोदीःशुभताम्राक्षियदाहमधुसूदनः ॥ तथातद्भवितादेविनान्यथावरवर्णिनि ३३ ॥ धृष्टद्युम्नउवाच ॥ अहं
द्रोणंहनिष्यामिशिखंडीतुपितामहम् ॥ दुर्योधनंभीमसेनःकर्णंहंताधनंजयः ३४ रामकृष्णौव्यपाश्रित्यअजेयाःस्मरणेस्वसः ॥ अपिवृत्रहणायुद्धेकिंपुनर्धृतराष्ट्रजैः
३५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तेऽभिमुखावीरावासुदेवमुपास्थिताः ॥ तेषांमध्येमहाबाहुःकेशवोवाक्यमब्रवीत् १३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना
भिगमनपर्वणिद्रौपद्याश्वासनेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

दुःयतःप्रांचालीसाचीकृतंवक्रीभूतंयथास्यात्तथामध्यमंपातिंतमेवाधैक्षदितियतइसध्याहृसयोज्यं ३२ । ३३ । ३४ स्वसःहेभगिनि ३५ । १३६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्रौपदी
सांत्वनेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

निरूपितासिसाधनाब्रह्मविद्या संप्रतिभगवत्स्मरणमेवतत्सान्निध्यहेतुः सान्निध्यंचसर्वापत्तरणक्कादितिभंग्यंतरेणप्रतिपाद्यते नैतदित्यादिनाऽध्यायेन । यदहंद्वारकायांनवद्वारवत्यांदेहनगर्यांतवमांचिंतयतःसन्निहितः
स्यांतर्हि एतद् कृच्छ्रंवनवाससंकटं भवान्नानुप्राप्तःस्यात् यथाद्रौपदीकृच्छ्रकालेमांस्मृतवती वस्त्रराशिप्रदानेनमयासभायांकृच्छ्रान्मोचिता तथात्वमप्यक्षपातनकाले मां यदिस्मरेस्तर्हिनैतत्कृच्छ्रंप्राप्नुयाः प्रत्यु
ततवैवजयःस्यादितिभावः १ अनाहूतोऽपि स्वक्षेमार्थमप्रार्थितोऽपिवारयेयं द्यूतमंतर्यामित्वेन कथापक्षेत्वृजुरेवार्थः २ वहिर्यामित्वेनापिद्यूतवारणोपायमाह भीष्मेतिद्वाभ्याम् ३ राजेंद्रधृतराष्ट्र तवपुत्राणांद्यूते
नालमितिवैचित्रवीर्यादीन्प्रतित्वन्निमित्तं हेप्रभोयुधिष्ठिर अहंतत्रद्यूतेदोषानूअचक्षं व्यक्तंकथितवानूस्यामितिसंबंधः ४ वीरसेनसुतःनलः यैःअक्षैरितिशेषः ५ सातत्यमविच्छेदंप्रसंगस्यद्यूतक्रीडायाः हीयमानोऽ

वासुदेवउवाच ॥ नैतत्कृच्छ्रमनुप्राप्तोभवान्स्याद्वसुधाधिप ॥ यद्यहंद्वारकायांस्यांराजन्सन्निहितःपुरा १ आगच्छेयमहंद्यूतमनाहूतोपिकौरवैः ॥ आंबिकेयेनदुर्द्धर्ष
राज्ञादुर्योधनेनच ॥ वारयेयमहंद्यूतंबहून्दोषान्प्रदर्शयन् २ भीष्मद्रोणौसमानाय्यकृपंबाल्हीकमेवच ॥ वैचित्रवीर्यंराजानमलंद्यूतेनकौरव ३ पुत्राणांतवराजेंद्रत्वन्निमि
त्तमितिप्रभो ॥ तत्राचक्षमहंदोषान्यैर्भवान्व्यतिरोपितः ४ वीरसेनसुतोयैस्तुराज्यात्प्रभ्रंशितःपुरा ॥ अतर्कितविनाशश्चदेवनेनविशांपते ५ सातत्यंचप्रसंगस्यवर्ण्
येयंयथातथम् ६ स्त्रियोऽक्षामृगयापानमेतत्कामसमुत्थितम् ॥ दुःखंचतुष्टयंप्रोक्तंयैर्नरोभ्रश्यतेश्रियः ७ तत्रसर्वत्रवक्तव्यंमन्यंतेशास्त्रकोविदाः ॥ विशेषतश्चवक्तव्यं
द्यूतेपश्यंतितद्विदः ८ एकाहाद्द्रव्यनाशोऽत्रध्रुवंव्यसनमेवच ॥ अभुक्तनाशश्चार्थानांवाक्पारुष्यंचकेवलम् ९ एतच्चान्यच्चकौरव्यप्रसंगिकटुकोदयम् ॥ द्यूतेब्रूयांमहा
बाहोसमासाद्यांबिकासुतम् १० एवमुक्तोयदिमयागृह्णीयाद्वचनंमम ॥ अनामयंस्याद्धर्मश्चकुरूणांकुरुवर्द्धन ११ नचेत्सममराजेंद्रगृह्णीयान्मधुरंवचः ॥ पथ्यंचभर
तश्रेष्ठनिगृह्णीयांबलेनतम् १२ अथैनमपनीतेनसुहृदोनामदुर्हृदः ॥ सभासदोऽनुवर्तेरंस्तांश्चहन्यांदुरोदरान् १३ असान्निध्यंतुकौरव्यममानर्तेष्वभूत्तदा ॥ येनेदंव्यस
नंप्राप्ताभवंतोद्यूतकारितम् १४ सोऽहमेत्यकुरुश्रेष्ठद्वारकांपांडुनंदन ॥ अश्रौषंत्वांव्यसनिनंयुयुधानाद्यथातथम् १५ श्रुत्वैवचाहंराजेंद्रपरमोद्विग्नमानसः ॥ तूर्णमभ्या
गतोऽस्मित्वांद्रष्टुकामोविशांपते १६ अहोकृच्छ्रमनुप्राप्ताःसर्वेस्मभरतर्षभ ॥ सोऽहंत्वांव्यसनेमग्नंपश्यामिसहसोदरैः १७ ॥ ॥ इ०म०भा०आ०प०अर्जुनाभिग
मनप०वासुदेववाक्येत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ असान्निध्यंकथंकृष्णतवासीद्वृष्णिनंदन ॥ क्वचासीद्विप्रवासस्तेकिंचाकार्षीःप्रवासतः १

पि जयाशयापुनःपुनर्दीव्यत्येवेत्यर्थः ६ कामःरागः ७ वक्तव्यमधिगंतव्यंज्ञातव्यंगत्यर्थस्यवर्जेरिदंरूपं वचेरेववार्थांतरम् ८ तदेवाहएकाहादिति । व्यसनंराज्यभ्रंशादि अर्थानांधर्मार्थकामानांपुमर्थानाम् ९ । १०
११ । १२ अपनीतिनान्यायेन दुरोदरान्द्यूतकारान् १३ आनर्त्तेष्वासमंतान्नर्त्तयंति तेपुधीविलासेषु पक्षेदेशविशेषेषु १४ कथांतरमवतारयितुंकथापक्षमेवानुसरति सोऽहमित्यादिना एत्यागत्य युयुधानात्सा
त्यकेः १५ । १६ । १७ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ असान्निध्यमिति । अत्रसंक्षेपविस्ताराभ्यांसौभवधउपाख्यायते तस्यतात्पर्यं संसारसागरमध्येद्वार
काख्येस्थूलसूक्ष्मदेहद्वयरूपेक्षेमे विस्मरणरूपाद्भगवदसंनिधानात् कामगमंमनोरथाख्यंसौभमारुह्यागतेनशाल्वाख्येनमहामोहेनशोकाख्यैरुपद्रुतेसति प्रद्युम्नादिस्वरूपायज्ञादयोधर्मास्तंवारयितुमक्षमाअभूवन्–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततोऽहं चित्तद्वारकामेस्य चिदात्मानंमामधिक्षिपंतंशाल्वमोहमहंब्रह्मविद्यास्त्रेणहतवान् तत्पुरंचमनोरथसौभंपातितवानिति । एवमेवयुद्धादिरूपकेणसर्वत्राख्यायिकातात्पर्यमुन्नेयं तथाचश्रुतिः 'द्वयाह प्राजापत्यादेवाश्चासुराश्च' इत्यादिनादेवासुरशब्दैः शमकामादीन्विवक्षित्त्वातद्युद्धरूपकेणाध्यात्मिकमर्थनिरूपयतितद्वदिहापिज्ञेयं श्रुत्यनुसारित्वाद्भारतस्मृतेः १ । २ । ३ सरोषवशं रोपणसहितंसामर्थ्यं । 'वशमिच्छाप्रभुत्वयोः' इतिविश्वः । दुरात्मवान्दुष्टचित्तः यद्वादुःस्थितःरोषवत्त्वात् आत्मवान्युद्धादौधृतिमान्सामर्थ्यवत्त्वाद्‌ दुःस्थितश्चासावात्मवांश्चेतिसमासः ४ इहस्थे

॥ कृष्णउवाच ॥ शाल्वस्यनगरंसौभंगतोऽहंभरतर्षभ ॥ निहंतुंकौरवश्रेष्ठतत्रमेशृणुकारणम् २ महातेजामहाबाहुर्यःसराजामहायशाः ॥ दमघोषात्मजोवीरःशिशुपालोमयाहतः ३ यज्ञेतेभरतश्रेष्ठराजसूयेऽर्हणांप्रति ॥ सरोषवशमापन्नोनामृष्यतदुरात्मवान् ४ श्रुत्वातंनिहतंशाल्वस्तीव्ररोषसमन्वितः ॥ उपायाद्द्वारकांशून्यामिहस्थेमयिभारत ५ सतत्रयोधितोराजन्कुमारैर्वृष्णिपुंगवैः ॥ आगतःकामगंसौभमाहत्यैवंनृशंसवत् ६ ततोवृष्णिप्रवीरांस्तान्बालान्हत्वाबहूंस्तदा ॥ पुरोद्यानानिसर्वाणिभेदयामासदुर्मतिः ७ उक्तवांश्चमहाबाहोक्वासौवृष्णिकुलाधमः ॥ वासुदेवःसमंदात्मावसुदेवसुतोगतः ८ तस्ययुद्धार्थिनोदर्पंयुद्धेनाशयिताऽस्म्यहम् ॥ आनर्त्ताःसत्यमाख्याततत्रगंताऽस्मियत्रसः ९ तंहत्वाविनिवर्तिष्येकंसकेशिनिषूदनम् ॥ अहत्वाननिवर्त्तिष्येसत्येनायुधमालभे १० क्वासौक्वासावितिपुनस्तत्रतत्रप्रधावति ॥ मयाकिलरणेयोद्धुंकांक्षमाणःससौभराट् ११ अद्यतंपापकर्माणंक्षुद्रंविश्वासघातिनम् ॥ शिशुपालवधामर्षाद्गमयिष्येयमक्षयम् १२ ममपापस्वभावेनभ्रातायेननिपातितः ॥ शिशुपालोमहीपालस्तंवधिष्येमहीपते १३ भ्रातावालश्चराजाचनचसंग्राममूर्धनि ॥ प्रमत्तश्चहतोवीरस्तंहनिष्येजनार्दनम् १४ एवमादिमहाराजविलप्यदिवमास्थितः ॥ कामगेनससौभेनक्षिप्त्वामांकुरुनंदन १५ तमश्रौषमहंगत्वायथावृत्तःसदुर्मतिः ॥ मयिकौरव्यदुष्टात्मामार्तिकावतकोनृपः १६ ततोऽहमपिकौरव्यरोषव्याकुलमानसः ॥ निश्चित्यमनसाराजन्वधायास्यमनोदधे १७ आनर्त्तेषुविमर्दंचक्षेपंचात्मनिकौरव ॥ प्रवृद्धमवलेपंचतस्यदुष्कृतकर्मणः १८ ततःसौभवधायाहंप्रतस्थेपृथिवीपते ॥ समयासागरावर्त्तेदृष्टआसीत्परीप्सता १९ ततःप्रध्माप्यजलजंपांचजन्यमहंनृप ॥ आहूयशाल्वंसमरेयुद्धायसमवस्थितः २० तन्मुहूर्त्तमभूद्युद्धंतत्रमेदानवैःसह ॥ वशीभूताश्चमेसर्वेभूतलेचनिपातिताः २१ एतत्कार्यंमहाबाहोयेनाहंनागमंतदा ॥ श्रुत्वैवहास्तिनपुरंद्यूतंचाविनयोत्थितम् ॥ द्रुतमागतवान्युष्मान्द्रष्टुकामःसुदुःखितान् २२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥

त्वत्समीपस्थे ५ सौभंसुष्ठुभांतितेसुभाःकांचनादयोधातवस्तज्जम् ६ । ७ । ८ आनर्त्ताःभोआनर्त्तदेश्याः आख्यातकथयत ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ क्षिप्त्वाकुत्सयित्वा १५ मार्तिकावतकः एतन्नामकदेशवासी १६ । १७ अवलेपंगर्वज्ञात्वेतिशेषः १८ सागरस्यआसमंताद्वर्त्तोवर्त्तनंयस्मिन् सागरद्वीपेइत्यर्थः १९ जलजंशंखं २० । २१ द्यूतंश्रुत्वैवहास्तिनपुरमागतवान् २२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अर्थाधीनौधर्मकामावर्थस्तुस्वराज्यरक्षापरराज्यावमर्दाभ्यांराज्ञाप्राप्यतइतितावेवशाल्वप्रसंगात्सम्यक्श्रोतुकामःपृच्छति वासुदेवेति । कथ्यतःकथयतः कंद्वादियगंतात्शत्रंतस्यरूपम् १ श्रुतश्रवाशिशुपालमातातज्जंश्रौतश्रवं उपायात्उपागतः .२ अरुंधत्सेनया वैहायसंखेचरं व्यूह्य स्वरक्षापरोपमर्दयोग्यरचनाविशेषेणस्थापयित्वाऽधिष्ठितःसम्यक्स्थितः ३ अभितःपरितउपरितश्चायुधानांसरणंनिःसरणमभिसारस्तेनसर्वेणाच्छिद्रेण । सर्वाभ्योदिग्भ्योयुगपदविरलायुधसमूहागमेनेत्यर्थः ४ पताकाध्वजांचलः । तोरणानिवहिर्द्वाराणि चक्राणि योधगणाः हुडास्तदाश्रयस्थानानिभाषायां 'बुरुज' संज्ञानि अन्येतुविण्मूत्रोत्सर्जनशृंगाणिहुडाइत्याहुः उदाहरंतिच । 'कल्प्यंतेहुडशृंगाणिरथस्योपरिसूरिभिः ॥ विण्मूत्रस्पर्शशुद्ध्यर्थंकरादिस्पर्शउद्यते' इति । यंत्राण्याग्नेयौषधबलेनदृषत्पिंडोत्क्षेपणानि महांति 'कमान' संज्ञानि । क्षुद्राणिसीसगुलिकोत्क्षेपणानि 'बंदूख' संज्ञानि । खनकाःसुरंगद्वारागुप्तमार्गकर्तारः ५ उपशल्यालोहमुखाःकीलास्तद्युक्ताःप्रतोल्योरथ्यामार्गायस्यांसा । अट्टालकाउपरिगृहाः । गोपुराणिपुरद्वाराणि साट्टानिअट्टेनान्नेनसहितानिअट्टालकादीनियस्यांसा । साट्टेतिविशेषणंउपशल्यस्यग्रामांतस्यरथ्यायाश्चावृत्त्यासंबध्यते । चक्रग्रहणीसैन्यनिग्राहिका 'मोर्चा' इति म्लेच्छप्रसिद्धा । सोल्कालातावपोथिका

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ वासुदेवमहाबाहोविस्तरेणमहामते ॥ सौभस्यवधमाचक्ष्वनहितृप्यामिकथ्यतः १ ॥ वासुदेवउवाच ॥ हतंश्रुत्वामहाबाहोमयाश्रौतश्रवंनृप ॥ उपायाद्भरतश्रेष्ठशाल्वोद्वारवतींपुरीम् २ अरुंधत्तांसुदुष्टात्मासर्वतःपांडुनंदन ॥ शाल्वोवैहायसंचापितत्पुरंव्यूह्यधिष्ठितः ३ तत्रस्थोऽथमहीपालोयोधयामासतांपुरीम् ॥ अभिसारेणसर्वेणतत्रयुद्धमवर्त्तत ४ पुरीसमंताद्विहितासपताकासतोरणा ॥ सचक्रासहुडाचैवसयंत्रखनकातथा ५ सोपशल्यप्रतोलीकासाट्टाट्टालकगोपुरा ॥ सचक्रग्रहणीचैवसोल्कालातावपोथिका ६ सोष्ट्रिकाभरतश्रेष्ठसभेरीपणवानका ॥ सतोमरांकुशाराजन्सशतघ्नीकलांगला ७ सभुशुंड्यश्मगुडकासायुधासपरश्वधा ॥ लोहचर्मवतीचापिसाग्निःसगुडशृंगिका ८ शास्त्रदृष्टेनविधिनासुयुक्ताभरतर्षभ ॥ रथैरनेकैर्विविधैर्गदसांबोद्धवादिभिः ९ पुरुषैःकुरुशार्दूलसमर्थैःप्रतिवारणे ॥ अतिख्यातकुलैर्वीरैर्दृष्टवीर्यैश्चसंयुगे १० मध्यमेनचगुल्मेनरक्षिभिःसासुरक्षिता ॥ उत्क्षिप्तगुल्मैश्चतथाहयैश्चसपताकिभिः ११ आघोषितंचनगरेनपातव्यासुरेतिवै ॥ प्रमादंपरिरक्षद्भिरुग्रसेनोद्धवादिभिः १२ प्रमत्तेष्वभिघातंहिकुर्याच्छाल्वोनराधिपः ॥ इतिकृत्वाऽप्रमत्तास्तेसर्वेवृष्ण्यंधकाःस्थिताः १३ आनर्ताश्चतथासर्वेनटानर्त्तकगायनाः ॥ बहिर्निवासिताःक्षिप्रंरक्षद्भिर्वित्तसंचयम् १४ संक्रमाभेदिताःसर्वेनावश्चप्रतिषेधिताः ॥ परिखाश्चापिकौरव्यकीलैःसुनिचिताःकृताः १५

सोल्कमलातंज्वालासहितमुल्मुकंयस्यांसासोल्कालाता अवबद्धाःपोथिकायंत्रबद्धाःकाष्ठपाषाणादयोरिपूणामुपरिपातनाययस्यामितिप्राञ्चः । उल्केवोल्काप्राणहरत्वाद्यंत्रोत्क्षिप्तोगोलः । अलातंसकाष्ठदंडंलोहमयमाग्नेयंप्रहरणं 'बाण' इतिभाषायांप्रसिद्धं । तयोरप्रसाख्येयगत्योरपिपोथिकाःपातयित्र्योमंत्रमय्यःशक्तयःकर्णायेंद्रदत्तशक्तिसदृशास्तद्युक्ताःसोल्कालातावपोथिकाः ६ उष्ट्रिकामृच्चर्ममयानिभांडानि । सर्ष्टिकेतिपाठेऋष्टयआयुधविशेषाः ७ अश्मगुडकावर्चुलीकृताःपाषाणाःलोहमयानिचर्माणिकमठपृष्ठाकाराणि प्रहारवारकाणि साग्निःआग्नेयौषधसहिता गुडागोलकाःशृंगिकास्तदुत्क्षेपकयंत्राणि । शत्रूणामुपरिपातनायतप्तोगुडोद्रवीभूतोयत्रशिखरेस्थाप्यतेततत्सहितेत्यन्ये ८ । ९ । १० मध्यमोगुल्मःयत्रस्थितेनयोधसंघेनचतुर्दिगवस्थितारिपवोद्रष्टुंबाणादिनाप्रहर्तुंचशक्यतेतादृशमुच्चस्थानं । उत्क्षिप्तगुल्मैःपरकीयगुल्मोच्चाटनकरैः ११ । १२ अप्रमत्ताइतिच्छेदः १३ । १४ संक्रमानदीसेतवः कीलैःशूलैः सुनिचिताःव्याप्ताः १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उदपानाःकूपाः । 'अंबरीषोभवेद्भ्राष्ट्रः' इति विश्वः । गुप्ताग्निरित्यन्ये । विषमालोहकंटकाद्याकीर्णा १६ । १७ । १८ । १९ अनुरथ्यासुप्रतिरथ्यं २० वेतनंधनं भक्तंनित्यभोजनं कृतोपधानंकृतविशेषं २१ कुप्यंस्वर्णरूप्येतरद्धनंताम्रादि ग्रहोरणोद्यमस्तमनुलक्षीकृत्यभृतोऽनुग्रहभृतस्तत्कालस्वीकृतोनकश्चित् किंतुचिरसंभृताएव कृपाभृतोनकिंतुशौर्यभृतएवेतिवा २२ भूरिदक्षिणावहवोदाक्षिण्ययुक्तायस्यां आहुकेनउग्रसेनेन २३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ तामिति १ समेदेशे चतुरंगंचत्वारिरथनागाश्वपादातान्यंगानियस्य २ । ३ पंथानःपुरेधान्याद्यागमन

उदपानाःकुरुश्रेष्ठतथैवाप्यंबरीषकाः ॥ समंतात्क्रोशमात्रंचकारिताविषमाचभूः १६ प्रकृत्याविषमंदुर्गंप्रकृत्याचसुरक्षितम् ॥ प्रकृत्याचायुधोपेतंविशेषेणत
दाऽनघ १७ सुरक्षितंसुगुप्तंचसर्वायुधसमन्वितम् ॥ तत्पुरंभरतश्रेष्ठयथेंद्रभवनंतथा १८ नचामुद्रोऽभिनिर्यातिनचामुद्रःप्रवेश्यते ॥ वृष्ण्यंधकपुरेराजंस्तदासौभसमा
गमे १९ अनुरथ्यासुसर्वासुचत्वरेषुचकौरव ॥ बलंबभूवराजेंद्रप्रभूतगजवाजिमत् २० दत्तवेतनभक्तंचदत्तायुधपरिच्छदम् ॥ कृतोपधानंचतदाबलमासीन्महाभुज
२१ नकुप्यवेतनीकश्चिन्नचातिक्रांतवेतनी ॥ नानुग्रहभृतःकश्चिन्नचादृष्टपराक्रमः २२ एवंसुविहिताराजन्द्वारकाभूरिदक्षिणा ॥ आहुकेनसुगुप्ताचराज्ञाराजीवलोचन
२३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेपंचदशोऽध्यायः १५ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ तांतूपयातोराजेंद्रशाल्वःसौ
भपतिस्तदा ॥ प्रभूतनरनागेनबलेनोपविवेशह १ समेनिविष्टासासेनाप्रभूतसलिलाशये ॥ चतुरंगबलोपेताशाल्वराजाभिपालिता २ वर्जयित्वाश्मशानानिदेवता
यतनानिच ॥ वल्मीकांश्चैत्यवृक्षांश्चतन्निविष्टमभूद्बलम् ३ अनीकानांविभागेनपंथानःसंवृताभवन् ॥ प्रवणायचनैवासन्शाल्वस्यशिबिरेनृप ४ सर्वायुधसमोपेतंसर्वश
स्त्रविशारदम् ॥ रथनागाश्वकलिलंपदातिध्वजसंकुलम् ५ तुष्टपुष्टबलोपेतंवीरलक्षणलक्षितम् ॥ विचित्रध्वजसन्नाहंविचित्ररथकार्मुकम् ६ सन्निवेश्यचकौरव्यद्वार
कायांनरर्षभ ॥ अभिसारयामासतदावेगेनपतगेंद्रवत् ७ तदापतंतंसंदृश्यबलंशाल्वपतेस्तदा ॥ निर्याययोधयामासुःकुमारावृष्णिनंदनाः ८ असहंतोऽभियानंतच्छा
ल्वराजस्यकौरव ॥ चारुदेष्णश्चसांबश्चप्रद्युम्नश्चमहारथः ९ तेरथैर्दंशिताःसर्वेविचित्राभरणध्वजाः ॥ संसक्ताःशाल्वराजस्यबहुभिर्योधपुंगवैः १० गृहीत्वाकार्मुकंसां
बःशाल्वस्यसचिवंरणे ॥ योधयामाससंहृष्टःक्षेमवृद्धिंचमूपतिम् ११ तस्यबाणमयंवर्षंजांबवत्याःसुतोमहत् ॥ मुमोचभरतश्रेष्ठयथावर्षंसहस्रदृक् १२ तद्बाणवर्षंतुमुलं
विषेहेसचमूपतिः ॥ क्षेमवृद्धिर्महाराजहिमवानिवनिश्चलः १३ ततःसांबायराजेंद्रक्षेमवृद्धिरपिस्वयम् ॥ मुमोचमायाविहितंशरजालंमहत्तरम् १४ ततोमायामयं
जालंमाययैवविदीर्यसः ॥ सांबःशरसहस्रेणरथमस्याभ्यवर्षत १५

मार्गाः प्रवणायगूढभावेननिम्नगमनाय ४ कलिलंसंकटं ५ । ६ अभिसारयामासनगरसमीपंगमयामास सैन्यं पतगेंद्रवत् सौभंचोपरितःअभिसारयामास ७ आपतंतमापतत् निर्यायनिर्गत्य पुराद्बहिः ८ । ९ दंशिताःसंनद्धाः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अपायात्पलायितः जवनैःशीघ्रगैः १६ । १७ अभिपन्नःआभिमुख्येनासादितः १८ व्याविद्ध्यभ्रामयित्वा १९ रुग्णःक्षुण्णश्चगजादिपदाघातैः २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ सौभेन खेचरेणपुरेण २७ । २८ निर्यायनिर्गत्य अवस्थाप्यआश्वास्य आनर्त्तानांद्वारकावासिनां २९ । ३० धनुर्भुजविनिर्मुक्तैःधनुषःभुजेनकौटिल्येनअस्त्राकर्षणजेनानिर्मुक्तैः । भुजकौटिल्येतुदादिः ३१ नश्यति

ततःसविद्धःसांबेनक्षेमवृद्धिश्चमूपतिः ॥ अपायाज्जवनैरश्वैःसांबबाणप्रपीडितः १६ तस्मिन्विप्रद्रुतेक्रूरेशाल्वस्याथचमूपतौ ॥ वेगवान्नामदैतेयःसुतंमेऽभ्यद्रव
द्बली १७ अभिपन्नस्तुराजेंद्रसांबोवृष्णिकुलोद्वहः ॥ वेगंवेगवतोराजंस्तस्थौवीरोविधारयन् १८ सवेगवतिकौंतेयसांबोवेगवतींगदाम् ॥ चिक्षेपतरसावीरोव्या
विद्ध्यसत्यविक्रमः १९ तयात्वभिहतोराजन्वेगवान्यपतद्भुवि ॥ वातरुग्णइवक्षुण्णोजीर्णमूलोवनस्पतिः २० तस्मिन्विनिहतेवीरेगदानुन्नेमहासुरे ॥ प्रविश्य
महतींसेनांयोधयामासमेसुतः २१ चारुदेष्णेनसंसक्तोविविंध्योनामदानवः ॥ महारथःसमाज्ञातोमहाराजमहाधनुः २२ ततःसुतुमुलंयुद्धंचारुदेष्णविविंध्ययोः ॥
वृत्रवासवयोराजन्यथापूर्वंतथाऽभवत् २३ अन्योन्यस्याभिसंक्रुद्धावन्योन्यंजघ्नतुःशरैः ॥ विनदंतौमहारावान्सिंहाविवमहाबलौ २४ रौक्मिणेयस्ततोबाणमग्न्यर्का
पमवर्चसम् ॥ अभिमंत्र्यमहास्त्रेणसंदधेशत्रुनाशनम् २५ सविविंध्यायसक्रोधःसमाहूयमहारथः ॥ चिक्षेपमेसुतोराजन्सगतासुरथापतत् २६ विविंध्यंनिहतंदृष्ट्वातां
चविक्षोभितांचमूम् ॥ कामगेनससौभेनशाल्वःपुनरुपागमत् २७ ततोऽव्याकुलितंसर्वंद्वारकावासितद्बलम् ॥ दृष्ट्वाशाल्वंमहाबाहोसौभस्थंनृपतेतदा २८ ततोनिर्या
यकौरव्यअवस्थाप्यचतद्बलम् ॥ आनर्त्तानांमहाराजप्रद्युम्नोवाक्यमब्रवीत् २९ सर्वेभवंतस्तिष्ठंतुसर्वेपश्यंतुमांयुधि ॥ निवारयंतंसंग्रामेबलात्सौभंसराजकम् ३०
अहंसौभपतेःसेनामायसैर्भुजगैरिव ॥ धनुर्भुजविनिर्मुक्तैर्नाशयाम्यद्ययादवाः ३१ आश्वसध्वंनभीःकार्यासौभराडद्यनश्यति ॥ मयाऽभिपन्नोदुष्टात्मासससौभोविनशि
ष्यति ३२ एवंब्रुवतिसंहृष्टेप्रद्युम्नेपांडुनंदन ॥ धिष्ठितंतद्बलंवीरयुयुधेचयथासुखम् ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्या
नेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ एवमुक्त्वारौक्मिणेयोयादवान्भरतर्षभ ॥ दंशितै
र्हरिभिर्युक्तंरथमास्थायकांचनम् १ उच्छ्रित्यमकरंकेतुंव्यात्ताननमिवांतकम् ॥ उत्पतद्भिरिवाकाशंतैर्हयैरन्वयात्परान् २ विक्षिपन्नादयंश्चापिधनुःश्रेष्ठंमहाबलैः ॥
तूणखड्गधरःशूरोबद्धगोधांगुलित्रवान् ३ सविद्युच्छुरितंचापंविहरन्वैतलात्तलम् ॥ मोहयामासदैतेयान्सर्वान्सौभनिवासिनः ४ तस्यविक्षिपतश्चापंसंदधानस्यचास
कृत् ॥ नांतरंददृशेकश्चिन्निघ्नतःशात्रवान्रणे ५

आशुमरिष्यति । वर्त्तमानसामीप्येवर्त्तमानवद्वेतिलट् ३२ धिष्ठितमधिष्ठितं । धिपावचनमागलभ्येनस्थितमितिवा ३३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ एवमुक्त्वेति।
हरिभिरश्वैः १ अन्वयादुपगतः २ विक्षिपन् परान्धिकुर्वन् महाबलैर्हयैः ३ समानंविद्युच्छुरितेनविद्युत्कंपनेनेतिसविद्युच्छुरितं तलात्तलंसव्यापसव्यहस्ततलपरिवर्त्तेन ४ विक्षिपतःकर्षतः ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विकल्पतेभिद्यते ८ जलेचरोमीनः तिमिर्मीनः वाहमुख्येरथश्रेष्ठे ७ । ८ । ९ । १० । ११ मानुकर्षः रथाधस्थकाष्ठमनुकर्षः सरथः तूणवान् १२ । १३ । १४ । १५ आपततेतिविसर्गलोपआर्षः १६ । १७

मुखस्यवर्णोनविकल्पतेऽस्यचेलुश्चगात्राणिनचापितस्य ॥ सिंहोन्नतंचाप्यभिगर्जतोऽस्यशुश्रावलोकोऽद्भुतवीर्यमग्र्यम् ६ जलेचरः कांचनयष्टिसंस्थोव्यात्ताननः
सर्वतिमिप्रमाथी ॥ वित्रासयन्राजतिवाहमुख्येशाल्वस्यसेनाप्रमुखेध्वजाग्र्यः ७ ततस्तूर्णंविनिष्पत्यप्रद्युम्नः शत्रुकर्षणः ॥ शाल्वमेवाभिदुद्रावविधित्सुः कलहंनृप
८ अभियानंतुवीरेणप्रद्युम्नेनमहारणे ॥ नामर्षयत संक्रुद्धः शाल्वः कुरुकुलोद्वह ९ सरोषमदमत्तोवैकामगादवरुह्यच ॥ प्रद्युम्नंयोधयामासशाल्वः परपुरंजयः १०
तयोः सुतुमुलंयुद्धंशाल्ववृष्णिप्रवीरयोः ॥ समेतादद्दृशुर्लोकाबलिवासवयोरिव ११ तस्यमायामयोवीररथोहेमपरिष्कृतः ॥ सपताकः सध्वजश्चसानुकर्षः सतूणवान्
१२ सतंरथवरंश्रीमान्समारुह्यकिलप्रभो ॥ मुमोचबाणान्कौरव्यप्रद्युम्नायमहाबलः १३ ततोबाणमयंवर्षंव्यसृजत्तरसारणे ॥ प्रद्युम्नोभुजवेगेनशाल्वंसंमोहयन्निव
१४ सतैरभिहतः संख्येनामर्षयतसौभराट् ॥ शरान्दीप्ताग्निसंकाशान्मुमोचतनयेमम १५ तानापततबाणौघान्सचिच्छेदमहाबलः ॥ ततश्चान्यान्शरान्दीप्तान्प्र
चिक्षेपसुतेमम १६ सशाल्वबाणैराजेंद्रविद्धोरुक्मिणिनंदनः ॥ मुमोचबाणंत्वरितोमर्मभेदिनमाहवे १७ तस्यवर्मविभिद्याशुसबाणोमत्सुतेरितः ॥ विव्याधहृदयंपत्री
समुमोहपपातच १८ तस्मिन्निपतितेवीरेशाल्वराजेविचेतसि ॥ संप्राद्रवन्दानवेंद्रादारयंतोवसुंधराम् १९ हाहाकृतमभूत्सैन्यंशाल्वस्यपृथिवीपते ॥ नष्टसंज्ञेनिप
तितेतदासौभपतौनृपे २० ततउत्थायकौरव्यप्रतिलभ्यचचेतनाम् ॥ मुमोचबाणान्सहसाप्रद्युम्नायमहाबलः २१ तैः सविद्धोमहाबाहुः प्रद्युम्नः समरेस्थितः ॥ जत्रु
देशेभृशंवीरोव्यवासीदद्रथेतदा २२ तंसविद्ध्वामहाराजशाल्वोरुक्मिणिनंदनम् ॥ ननादसिंहनादंवैनादेनापूरयन्महीम् २३ ततोमोहंसमापन्नेतनयेममभारत ॥
मुमोचबाणांस्त्वरितः पुनरन्यान्दुरासदान् २४ सतैरभिहतोबाणैर्बहुभिस्तेनमोहितः ॥ निश्चेष्टः कौरवश्रेष्ठप्रद्युम्नोऽभूद्रणाजिरे २५ इतिश्रीमहाभारतेआरण्य
केपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ वासुदेवउवाच ॥ शाल्वबाणार्दितेतस्मिन्प्रद्युम्नेबलिनांवरे ॥ वृष्णयोभग्नसं
कल्पाविव्यथुः पृतनागताः १ हाहाकृतमभूत्सर्वंवृष्ण्यंधकबलंततः ॥ प्रद्युम्नेमोहितेराजन्परेचमुदिताभृशम् २ तंतथामोहितंदृष्ट्वासारथिर्जवनैर्हयैः ॥ रणाद
पाहरत्तूर्णंशिक्षितोदारुकिस्तदा ३ नातिदूरापयातेतुरथेरथवरप्रणुत् ॥ धनुर्गृहीत्वायंतारंलब्धसंज्ञोऽब्रवीदिदम् ४ सौतेकिंतेव्यवसितंकस्माद्यासिपराङ्मुखः ॥
नैषवृष्णिप्रवीराणामाहवेधर्मउच्यते ५

१८ । १९ । २० । २१ जत्रुदेशेकंठमूलेव्यवासीदद्विशेषेणावसादंप्राप्तः २२ । २३ । २४ । २५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥
॥ ॥ ॥ शाल्वेति १ । २ । ३ । ४ । ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ १८ ॥ कच्चित्सौतेनतेमोहःशाल्वंदृष्ट्वामहाहवे ॥ विषादोवारणंदृष्ट्वाब्रूहिमेत्वंयथातथम् ६ ॥ सौतिरुवाच ॥ जनार्दनेनमेमोहोनापिमांभयमाविशत् ॥ अतिभारंतुते व०
मन्येशाल्वंकेशवनंदन ७ सोपयामिशनैर्वीरबलवानेषपापकृत् ॥ मोहितश्चरणेशूरोरक्ष्यःसारथिनारथी ८ आयुष्मंस्त्वंमयानित्यंरक्षितव्यस्त्वयाऽप्यहम् ॥
रक्षितव्योरथीनित्यमितिकृत्वाऽपयाम्यहम् ९ एकश्चासिमहाबाहोबहवश्चापिदानवाः ॥ नसमंरौक्मिणेयाहंरणेमत्वाऽपयामिवै १० एवंब्रुवतिसूतेतुतदामक ॥ १८ ॥
रकेतुमान् ॥ उवाचसूतंकौरव्यनिवर्तयरथंपुनः ११ दारुकात्मजमैवंत्वंपुनःकार्षीःकथंचन ॥ व्यपयानंरणात्सौतेजीवतोममकर्हिचित् १२ नसवृष्णिकुलेजा
तोयोवैत्यजतिसंगरम् ॥ योवानिपतितंहंतितवास्मीतिचवादिनम् १३ तथास्त्रियंचयोहंतिबालंवृद्धंतथैवच ॥ विरथंविप्रकीर्णंचभग्नशस्त्रायुधंतथा १४ त्वंच
सूतकुलेजातोविनीतःसूतकर्मणि ॥ धर्मज्ञश्चासिवृष्णीनामाहवेष्वपिदारुके १५ सजानंश्चरितंकृत्स्नंवृष्णीनांपृतनामुखे ॥ अपयानंपुनःसौतेमैवंकार्षीःकथं
चन १६ अपयातंहतंपृष्ठेभ्रांतंरणपलायितम् ॥ गदाग्रजोदुराधर्षःकिंमांवक्ष्यतिमाधवः १७ केशवस्याग्रजोवाऽपिनीलवासामदोत्कटः ॥ किंवक्ष्यतिमहाबाहु
र्बलदेवःसमागतः १८ किंवक्ष्यतिशिनेर्नप्तानरसिंहोमहाधनुः ॥ अपयातंरणात्सूतसांबश्चसमितिंजयः १९ चारुदेष्णश्चदुर्धर्षस्तथैवगदसारणौ ॥ अक्रूरश्चमहाबाहुः
किंमांवक्ष्यतिसारथे २० शूरंसंभावितंशांतंनित्यंपुरुषमानिनम् ॥ स्त्रियश्चवृष्णिवीराणांकिंमांवक्ष्यंतिसंहताः २१ प्रद्युम्नोऽयमुपायातिभीतस्त्यक्त्वामहाहवम् ॥
धिगेनमितिवक्ष्यंतिनतुवक्ष्यंतिसाध्विति २२ धिग्वाचापरिहासोऽपिममवामद्विधस्यवा ॥ मृत्युनाऽभ्यधिकःसौतेसत्वंमाव्यपयाःपुनः २३ भारंहिमयिसंन्यस्य
यातोमधुनिहाहरिः ॥ यज्ञंभारतसिंहस्यनहिशक्योऽद्यमर्षितुम् २४ कृतवर्मामयावीरोनिर्यास्यन्नेववारितः ॥ शाल्वंनिवारयिष्येऽहंतिष्ठत्वमितिसूतज २५ सचसं
भावयन्मांवैनिवृत्तोहृदिकात्मजः ॥ तंसमेत्यरणंत्यक्त्वाकिंवक्ष्यामिमहारथम् २६ उपयांतंदुराधर्षंशंखचक्रगदाधरम् ॥ पुरुषंपुंडरीकाक्षंकिंवक्ष्यामिमहाभुजम् २७
सात्यकिंबलदेवंचयेचान्येंऽधकवृष्णयः ॥ मयास्पर्धंतिसततंकिंनुवक्ष्यामितानहम् २८ त्यक्त्वारणमिमंसौतेपृष्ठतोऽभ्याहतःशरैः ॥ त्वयाऽपनीतोविवशोनजीवेयंकथं
चन २९ सनिवर्तरथेनाशुपुनर्दारुकनंदन ॥ नचैतदेवंकर्तव्यमथापत्सुकथंचन ३० नजीवितमहंसौतेबहुमन्येकथंचन ॥ अपयातोरणाद्भीतःपृष्ठतोऽभ्याहतःशरैः ३१
कदापिसूतपुत्रत्वंजानीषेमांभयार्दितम् ॥ अपयातंरणंहित्वायथाकापुरुषंतथा ३२ नयुक्तंभवतात्यक्तुंसंग्रामंदारुकात्मज ॥ मयियुद्धार्थिनिभृशंसत्वंयाहियतोरणम्
३३ ॥ ॥ इ०म०भा०आ०प०अ०प०सौभवधोपाख्यानेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १८ ॥

इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवमुक्तइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ यमकानिसदृशानिइतराणिविसदृशानि ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

॥ वासुदेवउवाच ॥ एवमुक्तस्तुकौंतेयसूतपुत्रस्ततोऽब्रवीत् ॥ प्रद्युम्नंबलिनांश्रेष्ठंमधुरंश्लक्ष्णमंजसा १ नमेभयंरौक्मिणेयसंग्रामेयच्छतोहयान् ॥ युद्धज्ञोऽस्मिच
वृष्णीनांनात्रकिंचिदतोऽन्यथा २ आयुष्मन्नुपदेशस्तुसारथ्येवर्ततांस्मृतः ॥ सर्वार्थेषुरथीरक्ष्यस्त्वंचापिभृशपीडितः ३ त्वंहिशाल्वप्रयुक्तेनशरेणाभिहतोभृशम् ॥
कश्मलाभिहतोवीरततोऽहमपयातवान् ४ सत्वंसात्वतमुख्याद्यलब्धसंज्ञोयदृच्छया ॥ पश्यमेहयसंयानेशिक्षांकेशवनंदन ५ दारुकेणाहमुत्पन्नोयथावच्चैवशिक्षितः ॥
वीतभीःप्रविशाम्येतांशाल्वस्यप्रथितांचमूम् ६ ॥ वासुदेवउवाच ॥ एवमुक्त्वाततोवीरहयान्संचोद्यसंगरे ॥ रश्मिभिस्तुसमुद्यम्यजवेनाभ्यपतत्तदा ७ मंडलानिवि
चित्राणियमकानीतराणिच ॥ सव्यानिचविचित्राणिदक्षिणानिचसर्वशः ८ प्रतोदेनाहताराजन्रश्मिभिश्चसमुद्यताः ॥ उत्पतंतइवाकाशेव्यचरंस्तेहयोत्तमाः ९ तेहस्त
लाघवोपेतंविज्ञायनृपदारुकिम् ॥ दह्यमानाइवतदानास्पृशंश्चरणैर्महीम् १० सोपसव्यांचमूंतस्यशाल्वस्यभरतर्षभ ॥ चकारनातियत्नेनतदद्भुतमिवाभवत् ११
अमृष्यमाणोऽपसव्यंप्रद्युम्नेनचसौभराट् ॥ यंतारमस्यसहसात्रिभिर्बाणैःसमार्दयत् १२ दारुकस्यसुतस्तत्रबाणवेगमचिंतयन् ॥ भूयएवमहाबाहोप्रययावपसव्यतः
१३ ततोबाणान्बहुविधान्पुनरेवससौभराट् ॥ मुमोचतनयेवीरममरुक्मिणिनंदने १४ तानप्राप्तान्शितैर्बाणैश्चिच्छेदपरवीरहा ॥ रौक्मिणेयःस्मितंकृत्वादर्शयन्ह
स्तलाघवम् १५ छिन्नान्दृष्ट्वातुतान्बाणान्प्रद्युम्नेनचसौभराट् ॥ आसुरींदारुणींमायामास्थायव्यवसृजच्छरान् १६ प्रयुज्यमानमाज्ञायदैतेयास्त्रंमहाबलम् ॥ ब्रह्मास्त्रे
णांतराच्छित्वामुमोचान्यान्पतत्रिणः १७ तेतदस्त्रंविधूयाशुविव्यधूरुधिराशनाः ॥ शिरस्युरसिवक्त्रेचसमुमोहपपातच १८ तस्मिन्निपतितेक्षुद्रेशाल्वेबाणप्रपीडिते ॥
रौक्मिणेयोपरंबाणंसंदधेशत्रुनाशनम् १९ तमर्चितंसर्वदाशार्हपूगैराशीविषाग्निज्वलनप्रकाशम् ॥ दृष्ट्वाशरंज्यामभिनीयमानंबभूवहाहाकृतमंतरिक्षम् २० ततोदेव
गणाःसर्वेसेंद्राःसहधनेश्वराः ॥ नारदंप्रेषयामासुःश्वसनंचमनोजवम् २१ तौरौक्मिणेयमागम्यवचोऽब्रूतांदिवौकसाम् ॥ नैषवध्यस्त्वयावीरशाल्वराजःकथंचन २२
संहरस्वपुनर्बाणमवध्योऽयंत्वयारणे ॥ एतस्यचशरस्याजौनावध्योऽस्तिपुमान्क्वचित् २३ मृत्युरस्यमहाबाहोरणेदेवकिनंदनः ॥ कृष्णःसंकल्पितोधात्रातन्मिथ्या
नभवेदिति २४ ततःपरमसंहृष्टःप्रद्युम्नःशरमुत्तमम् ॥ संजहारधनुःश्रेष्ठात्तूणेचैवन्यवेशयत् २५ ततउत्थायराजेंद्रशाल्वःपरमदुर्मनाः ॥ व्यपायात्सबलस्तूर्णं
प्रद्युम्नशरपीडितः २६ सद्वारकांपरित्यज्यक्रूरोवृष्णिभिरार्दितः ॥ सौभमास्थायराजेंद्रदिवमाचक्रमेतदा २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्व
णिसौभवधोपाख्यानेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

२५ । २६ । २७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आनर्त्तेति १ । २ हृदिकात्मजंकृतवर्माणम् ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ त्रिःसामात्रिस्वरा नीचमंद्रतारभावेन त्रिःसमाहन्यतामित्यपिपठंति १० । ११ वाचयित्वास्वस्तिवादानितिशेषः १२ । १३ जितकाशिनाजयशोभिना । जिताः काशयोदेशविशेषायेनेतिवा तेहिशूरत्वेनातिप्रसिद्धाः काश्योवावैदेहोवेतिश्रुतिलिंगात् १४ मार्तिकावतंदेशविशेषमासदंप्राप्तः १५ सागरमंतिकात्सागरसमीपेअन्वयामनु

॥ वासुदेवउवाच ॥ आनर्त्तनगरंमुक्तंततोऽहमगमंतदा ॥ महाक्रतौराजसूयेनिवृत्तेनृपतेतव १ अपश्यंद्वारकांचाहंमहाराजहतत्विषम् ॥ निःस्वाध्यायवषट्कारां निर्भूषणवरस्त्रियम् २ अनभिज्ञेयरूपाणिद्वारकोपवनानिच ॥ दृष्ट्वाशंकोपपन्नोऽहमपृच्छंहृदिकात्मजम् ३ अस्वस्थनरनारीकमिदंवृष्णिकुलंभृशम् ॥ किमिदंनर शार्दूलश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ४ एवमुक्तःसतुमयाविस्तरेणेदमब्रवीत् ॥ रोधंमोक्षंचशाल्वेनहार्दिक्योराजसत्तम ५ ततोऽहंभरतश्रेष्ठश्रुत्वासर्वमशेषतः ॥ विना शेशाल्वराजस्यतदैवाकरवंमतिम् ६ ततोहंभरतश्रेष्ठसमाश्वास्यपुरेजनम् ॥ राजानमाहुकंचैवतथैवानकदुंदुभिम् ७ सर्वान्वृष्णिप्रवीरांश्चहर्षयन्नब्रुवंतदा ॥ अप्र मादःसदाकार्योनगरेयादवर्षभाः ८ शाल्वराजविनाशायप्रयातंमांनिबोधत ॥ नाहत्वातंनिवर्तिष्येपुरींद्वारवतींप्रति ९ सशाल्वंसौभनगरंहत्वाद्रष्टाऽस्मिवःपुनः ॥ त्रिःसामाहन्यतामेषादुंदुभिःशत्रुभीषणा १० तेमयाऽऽश्वासितावीरायथावद्भरतर्षभ ॥ सर्वेमामब्रुवन्हृष्टाःप्रयाहिजहिशात्रवान् ११ तैःप्रहृष्टात्मभिर्वीरैराशीर्भिर भिनंदितः ॥ वाचयित्वाद्विजश्रेष्ठान्प्रणम्यशिरसाभवम् १२ शैब्यसुग्रीवयुक्तेनरथेनानादयन्दिशः ॥ प्रध्मायशंखप्रवरंपांचजन्यमहंनृप १३ प्रयातोऽस्मिनरव्या घ्रबलेनमहतावृतः ॥ क्लृप्तेनचतुरंगेणयत्तेनजितकाशिना १४ समतीत्यबहून्देशान्गिरींश्चबहुपादपान् ॥ सरांसिसरितश्चैवमार्तिकावतमासदम् १५ तत्राश्रौषं नरव्याघ्रशाल्वंसागरमंतिकात् ॥ प्रयांतंसौभमास्थायतमहंपृष्ठतोऽन्वयाम् १६ ततःसागरमासाद्यकुक्षौतस्यमहोर्मिणः ॥ समुद्रनाभ्यांशाल्वोऽभूत्सौभमास्थाय शत्रुहन् १७ ससमालोक्यदूरान्मांस्मयन्निवयुधिष्ठिर ॥ आह्वयामासदुष्टात्मायुद्धायैवमुहुर्मुहुः १८ तस्यशार्ङ्गविनिर्मुक्तैर्बहुभिर्मर्मभेदिभिः ॥ पुरंनासाद्यतशरै स्ततोमांरोषआविशत् १९ सचापिपापप्रकृतिर्दैतेयापसदोनृप ॥ मय्यवर्षतदुर्धर्षःशरधाराःसहस्रशः २० सैनिकान्ममसूतंचहयांश्चसमाकिरत् ॥ अचिंतयंतस्तुश रान्वयंयुद्ध्यामभारत २१ ततःशतसहस्राणिशराणांनतपर्वणाम् ॥ चिक्षिपुःसमरेवीरामयिशाल्वपदानुगाः २२ तेहयांश्चरथंचैवतदादारुकमेवच ॥ छादयामासुर सुरास्तैर्बाणैर्मर्मभेदिभिः २३ नहयानरथोवीरनयंताममदारुकः ॥ अदृश्यंतशरैश्छन्नास्तथाऽहंसैनिकाश्चमे २४ ततोऽहमपिकौंतेयशराणामयुतान्बहून् ॥ आमंत्रि तानांधनुषादिव्येनविधिनाऽक्षिपम् २५

गतवानस्मि १६ महोर्मिणः महोर्मिमतः व्रीह्यादित्वादिनिः नाभ्यांगर्भेगुप्तदेशइत्यर्थः १७ । १८ तस्यपुरं मदीयैःशरैर्नासाद्यतेतिसंबंधः १९ । २० । २१ नतानिनिम्नीकृतानिपर्वाणिग्रंथयोयेषांश्लक्ष्णानामित्यर्थः २२ । २३ । २४ आमंत्रितानांमभिमंत्रितानां दिव्येनविधिनाअलौकिकयाऽस्त्रविद्यया २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विषयोगोचरःतत्रहेतुः खेविषक्तंलग्नम् २६ तलस्वनैर्हस्ततलशब्दैः २७ दानवानामंगेष्वितिसंबंधः रुचिरापांगाश्चित्रपुंखाः २८ वध्यतांवध्यमानानां २९ । ३० । ३१ प्राणेनबलेन ३२ । ३३ असयः खड्गाः शक्तिःकौमारी कुलिशानिवज्राणि पाशावारुणाः ऋष्टयोदंडाः शक्त्यादीनांकनोदीप्तिर्गतिःशोभावातांपांतितेशक्तिकुलिशपाशर्ष्टिकनपाः कार्तिकेयेंद्रवरुणयमायुधतुल्याइत्यर्थः । कनीत्रिश्रीगति

नतत्रविषमस्त्वासीन्ममसैन्यस्यभारत ॥ खेविषक्तंहितत्सौभंक्रोशमात्रइवाभवत् २६ ततस्तेप्रेक्षकाःसर्वेरंगवाटइवस्थिताः ॥ हर्षयामासुरुच्चैर्मांसिंहनादतलस्वनैः २७ मत्कराग्रविनिर्मुक्तादानवानांशरास्तथा ॥ अंगेषुरुचिरापांगाविविशुःशलभाइव २८ ततोहलहलाशब्दःसौभमध्येव्यवर्धत ॥ वध्यतांविशिखैस्तीक्ष्णैःपततांचमहार्णवे २९ तेनिकृत्तभुजस्कंधाःकबंधाकृतिदर्शनाः ॥ नदंतोभैरवान्नादान्निपतंतिस्मदानवाः ३० पतितास्तेऽपिभक्ष्यंतेसमुद्रांभोनिवासिभिः ॥ ततोगोक्षीरकुंदेंदुमृणालरजतप्रभम् ३१ जलजंपांचजन्यंवैप्राणेनाहमपूरयम् ॥ तान्दृष्ट्वापतितांस्तत्रशाल्वःसौभपतिस्ततः ३२ मायायुद्धेनमहतायोधयामासमांयुधि ॥ ततोगदाहलाःप्रासाःशूलशक्तिपरश्वधाः ३३ असयःशक्तिकुलिशपाशर्ष्टिकनपाःशराः ॥ पट्टिशाश्चभुशुंड्यश्चप्रपतंत्यनिशंमयि ३४ तामहंमाययैवाशुप्रतिगृह्यव्यनाशयम् ॥ तस्यांहतायांमायायांगिरिशृंगैरयोधयत् ३५ ततोऽभवत्तमइवप्रकाशइवचाभवत् ॥ दुर्दिनंसुदिनंचैवशीतमुष्णंचभारत ३६ अंगारपांशुवर्षंचशस्त्रवर्षंचभारत ॥ एवंमायांप्रकुर्वाणोयोधयामासमांरिपुः ३७ विज्ञायतदहंसर्वंमाययैवव्यनाशयम् ॥ यथाकालंतुयुद्धेनव्यधमंसर्वतःशरैः ३८ ततोव्योममहाराजशतसूर्यमिवाभवत् ॥ शतचंद्रंचकौंतेयसहस्रायुततारकम् ३९ ततोनाज्ञायततदादिवारात्रंतथादिशः ॥ ततोऽहंमोहमापन्नःप्रज्ञास्त्रंसमयोजयम् ४० ततस्तदस्त्रंकौंतेयधूतंतूलमिवानिलैः ॥ तथातदभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ लब्धालोकस्तुराजेंद्रपुनःशत्रुमयोधयम् ४१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना०प०सौभवधोपाख्यानेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ एवंसपुरुषव्याघ्रःशाल्वराजोमहारिपुः ॥ युध्यमानोमयासंख्येवियदभ्यगमत्पुनः १ ततःशतघ्नीश्चमहागदाश्चदीप्तांश्चशूलान्मुसलानसींश्च ॥ चिक्षेपरोषान्मयिमंदबुद्धिःशाल्वोमहाराजजयाभिकांक्षी २ तानाशुगैरापततोऽहमाशुनिवार्यहंतुंखगमान्खएव ॥ द्विधात्रिधाचाच्छिनमाशुमुक्तैस्ततोंऽतरिक्षेनिनदोबभूव ३ ततःशतसहस्रेणशराणांनतपर्वणाम् ॥ दारुकंवाजिनश्चैवरथंचसमवाकिरत् ४ ततोमामब्रवीद्वीरदारुकोविह्वलन्निव ॥ स्थातव्यमितितिष्ठामिशाल्वबाणप्रपीडितः ॥ अवस्थातुंनशक्नोमिअंगंमेव्यवसीदति ५ इतितस्यनिशम्याहंसारथेःकरुणंवचः ॥ अवेक्षमाणोयंतारमपश्यंशरपीडितम् ६ नतस्योरसिनोमूर्ध्निनकायेनभुजद्वये ॥ अंतरंपांडवश्रेष्ठपश्याम्यनिचितंशरैः ७

द्रुतावितिबोपदेवः ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० तदस्त्रंमायामयम् ४१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ॥ एवंसइति १ २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वाणवरोत्पीडात्क्षतस्थानात् उल्वणमुत्कटम् ८ अस्तंभयमाश्वासितवान् ९ अथमांपुरुषःकश्चिदित्यादेरध्यायशेषस्यतात्पर्यं भगवानपिक्षुद्रजनमाययामोहितः किमुतक्षुद्रजनोभगवन्माययेति शुद्धचैतन्याश्रि
तमेवाज्ञानमितिवा १० । ११ पितृसखआहुकः १२ उपायायोपगम्य विषक्तेऽन्यत्रव्यासक्ते शूरसुतोवसुदेवः १३ । १४ । १५ अहंजगर्हे । वैचित्यात्पारोक्ष्येलिट् निंदितवान् १६ । १७

॥ २० ॥ सतुबाणवरोत्पीडाद्विस्रवत्यसृगुल्बणम् ॥ अभिवृष्टेयथामेवेगिरिर्गैरिकधातुमान् ८ अभीषुहस्तंतंदृष्ट्वासीदंतंसारथिंरणे ॥ अस्तंभयंमहाबाहोशाल्वबाणप्रपीडि
तम् ९ अथमांपुरुषःकश्चिद्द्वारकानिलयोऽब्रवीत् ॥ त्वरितोरथमारोप्यसौहृदादिवभारत १० आहुकस्यवचोवीरतस्यैवपरिचारकः ॥ विषण्णःसन्नकंठेनतन्निबो
धयुधिष्ठिर ११ द्वारकाधिपतिर्वीरआहत्वामाहुकोवचः ॥ केशवेहिविजानीष्वयत्त्वांपितृसखोऽब्रवीत् १२ उपायायाद्यशाल्वेनद्वारकांवृष्णिनंदन ॥ विषक्तेत्व
यिदुर्धर्षहतःशूरसुतोबलात् १३ तदलंसाधुयुद्धेननिवर्तस्वजनार्दन ॥ द्वारकामेवरक्षस्वकार्यमेतन्महत्तव १४ इत्यहंतस्यवचनंश्रुत्वापरमदुर्मनाः ॥ निश्चयंना
धिगच्छामिकर्त्तव्यस्येतरस्यच १५ सात्यकिंबलदेवंचप्रद्युम्नंचमहारथम् ॥ जगर्हेमनसावीरतच्छ्रुत्वामहदप्रियम् १६ अहंहिद्वारकायाश्चपितुश्चकुरुनंदन ॥ तेषुर
क्षांसमाधायप्रयातःसौभपातने १७ बलदेवोमहाबाहुःकच्चिज्जीवतिशत्रुहा ॥ सात्यकीरौक्मिणेयश्चचारुदेष्णश्चवीर्यवान् १८ सांबप्रभृतयश्चैवेत्यहमासंसुदुर्म
नाः ॥ एतेषुहिनरव्याघ्रजीवत्सुनकथंचन १९ शक्यःशूरसुतोहंतुमपिवज्रभृतास्वयम् ॥ हतःशूरसुतोव्यक्तंव्यक्तंचैतेपरासवः २० बलदेवमुखाःसर्वइतिमेनि
श्चितामतिः ॥ सोऽहंसर्वविनाशंतंचिंतयानोमुहुर्मुहुः ॥ सुविह्वलोमहाराजपुनःशाल्वमयोधयम् २१ ततोऽपश्यंमहाराजप्रपतंतमहंतदा ॥ सौभाच्छूरसुतंवी
रततोमांमोहआविशत् २२ तस्यरूपंप्रपततःपितुर्ममनराधिप ॥ ययातेःक्षीणपुण्यस्यस्वर्गादिवमहीतलम् २३ विशीर्णमलिनोष्णीषप्रकीर्णांबरमूर्धजः ॥ प्रप
तन्दृश्यतेहस्मक्षीणपुण्यइवग्रहः २४ ततःशार्ङ्गंधनुःश्रेष्ठंकरात्प्रपतितंमम ॥ मोहापन्नश्चकौंतेयरथोपस्थउपाविशम् २५ ततोहाहाकृतंसर्वंसैन्यंमेगतचेतनम् ॥
मांदृष्ट्वारथनीडस्थंगतासुमिवभारत २६ प्रसार्यबाहूपततःप्रसार्यचरणावपि ॥ रूपंपितुर्मेविबभौशकुनेःपततोयथा २७ तंपतंतंमहाबाहोशूलपट्टिशपाणयः ॥ अ
भिघ्नंतोभृशंवीरममचेतोह्यकंपयन् २८ ततोमुहूर्त्तात्प्रतिलभ्यसंज्ञामहंतदावीरमहाविमर्दे ॥ नतत्रसौभंनरिपुंचशाल्वंपश्यामिवृद्धंपितरंनचापि २९ ततोममासीन्म
नसिमायेयमितिनिश्चितम् ॥ प्रबुद्धोऽस्मिततोभूयःशतशोऽवाकिरञ्छरान् ३० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्या
नेएकविंशोऽध्यायः २१ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ततोऽहंभरतश्रेष्ठप्रगृह्यरुचिरंधनुः ॥ शरैरपातयंसौभाच्छिरांसिविबुधद्विषाम् १ शरांश्चाशीविषाकारानूर्ध्वगांस्ति
ग्मतेजसः ॥ प्रेषयंशाल्वराजायशार्ङ्गमुक्तान्सुवाससः २ ततोनादृश्यततदासौभंकुरुकुलोद्वह ॥ अंतर्हितंमाययाऽभूत्ततोऽहंविस्मितोऽभवम् ३

१८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ॥
ततोऽहमिति १ सुवाससःसुपुंखान् २ । ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विकृताननमूर्धजाईतितेषांस्वरूपकथनंनतुतद्दर्शनं धिष्ठितेप्रागल्भ्येनस्थिते । विष्ठितेइतिपाठेऽपिसएवार्थः ४ शब्दएवसाहोलक्ष्यंयत्रतत्तथा शब्दवेधिशब्दैस्त्रमुपारमन्न्यपतदित्यर्थः । शब्दसाहंशब्दबाधानिवारकंवा ५ शब्दसाधनैःशब्दएवसाधनंलक्ष्यसंबंधकारणंयेषांतैःपुरस्यादृश्यत्वात् ६ । ७ । ८ प्राग्ज्योतिषंपूर्वसमुद्रतीरस्थंनगरविशेषं यतःकामगममतःप्राग्ज्योतिषंगत्वाव्यदृश्यत ९ । १० । ११ अप्रख्यातिमदर्शनं इयांप्राप्तवान् १२ । १३ । १४ । १५ एवमिति । हेवीरहेअच्युत एवंमांसौभराजोविजितवान्एतदप्यहंपश्चादश्रौषं पूर्वमोहमापन्नःसन्संज्ञालाभानंतरंश्रुतवान्सारथिमुखेनेतिशेषः १६ इंद्रद

अथदानवसंघास्तेविकृताननमूर्धजाः ॥ उदक्रोशन्महाराजधिष्ठितेमयिभारत ४ ततोऽस्त्रंशब्दसाहंवैत्वरमाणोमहारणे ॥ अयोजयंतद्वधायततःशब्दउपारमत् ५ हतास्तेदानवाःसर्वेयैःसशब्दउदीरितः ॥ शरैरादित्यसंकाशैर्ज्वलितैःशब्दसाधनैः ६ तस्मिन्नुपरतेशब्देपुनरेवान्यतोऽभवत् ॥ शब्दोऽपरोमहाराजतत्रापि प्राहरंशरैः ७ एवंदशदिशःसर्वास्तिर्यगूर्ध्वंचभारत ॥ नादयामासुरसुरास्तेचापिनिहतामया ८ ततःप्राग्ज्योतिषंगत्वापुनरेवव्यदृश्यत ॥ सौभंकामगमंवीर मोहयन्ममचक्षुषी ९ ततोलोकांतकरणोदानवोदारुणाकृतिः ॥ शिलावर्षेणमहतासहसामांसमावृणोत् १० सोऽहंपर्वतवर्षेणवध्यमानःपुनःपुनः ॥ वल्मीकइव राजेंद्रपर्वतोपचितोऽभवम् ११ ततोऽहंपर्वतचितःसहयःसहसारथिः ॥ अप्रख्यातिमियांराजन्सर्वतःपर्वतैश्चितः १२ ततोवृष्णिप्रवीरायेममासन्सैनिकास्तदा ॥ तेभयार्त्तादिशःसर्वेसहसाविप्रदुद्रुवुः १३ ततोहाहाकृतमभूत्सर्वंकिलविशांपते ॥ द्यौश्चभूमिश्चखंचैवादृश्यमनेतथामयि १४ ततोविषण्णमनसोममराजन्सुहृज्जनाः ॥ रुरुदुश्चुक्रुशुश्चैवदुःखशोकसमन्विताः १५ द्विषतांचप्रहर्षोऽभूदार्तिश्चाद्विषतामपि ॥ एवंविजितवान्वीरपश्चादश्रौषमच्युत १६ ततोऽहमिंद्रदयितं सर्वपाषाणभेदनम् ॥ वज्रमुद्यम्यतान्सर्वान्पर्वतान्समशातयम् १७ ततःपर्वतभारार्त्तामंदप्राणविचेष्टिताः ॥ हयाममममहाराजवेपमानाइवाभवन् १८ मेघजालइवाकाशेविदार्याभ्युदितंरविम् ॥ दृष्ट्वामांबांधवाःसर्वेहर्षमाहारयन्पुनः १९ ततःपर्वतभारार्त्तान्मंदप्राणविचेष्टितान् ॥ हयान्संदृश्यमांसूतःप्राहतात्कालिकंवचः २० साधुसंपश्यवार्ष्णेयशाल्वंसौभपतिंस्थितम् ॥ अलंकृष्णावमन्यैनंसाधुयत्नंसमाचर २१ मार्दवंसखितांचैवशाल्वादस्यव्यपाहर ॥ जहिशाल्वंमहाबाहोमैनंजीवयकेशव २२ सर्वैःपराक्रमैर्वीरवध्यःशत्रुरमित्रहन् ॥ नशत्रुरवमंतव्योदुर्बलोऽपिबलीयसा २३ योऽपिस्यात्पीठगःकश्चित्किंपुनःसमरेस्थितः ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलसर्वयत्नैरिमंप्रभो २४ जहिवृष्णिकुलश्रेष्ठमात्वांकालोऽत्यगात्पुनः ॥ नैषमार्दवसाध्योवैमतोनापिसखातव २५ येनत्वंयोधितोवीरद्वारकाचावमर्दिता ॥ एवमादितुकौंतेयश्रुत्वाऽहंसारथेर्वचः २६ तत्त्वमेतदितिज्ञात्वायुद्धेमतिमधारयम् ॥ वधायशाल्वराजस्यसौभस्यचनिपातने २७ दारुकंचाब्रुवंवीरमुहूर्तंस्थीयतामिति ॥ ततोऽप्रतिहतंदिव्यमभेद्यमतिवीर्यवान् २८

यितमिंद्रदैवत्यंवज्रंवज्राख्यं । यद्वा इंद्रोऽप्यस्यैवविभूतिरतस्तच्छस्त्रमप्येतदीयमेवेतिध्येयं समशातयंनाशितवान् १७ । १८ आहारयन्प्राप्तवंतः १९ तात्कालिकंतत्कालयोग्यम् २० । २१ । २२ । २३ पीठगः स्वासनस्थः अयुध्यमानोऽपीत्यर्थः २४ । २५ । २६ । २७ । २८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२९ प्रतिलोमानांविपरीताचाराणांम्लेछानां ३० क्षुरांततीक्ष्णपरिधि ३१ तस्मैसौभायप्राप्रहिणवंदितवान् ३२ । ३३ क्रकचःदंतुरखङ्गः ३४।३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ यद्यागच्छेर्यर्तर्हिन

आग्नेयमस्त्रंदयितंसर्वसाहंमहाप्रभम् ॥ योजयंतत्रधनुषादानवांतकरंरणे २९ यक्षाणांराक्षसानांचदानवानांचसंयुगे ॥ राज्ञांचप्रतिलोमानांभस्मांतकरणंमह
त् ३० क्षुरांतममलंचक्रंकालांतकयमोपमम् ॥ अनुमंत्र्याहमतुलंद्विषतांविनिबर्हणम् ३१ जहिसौभंस्ववीर्येणयेचात्ररिपवोमम ॥ इत्युक्त्वाभुजवीर्येणतस्मैप्राहिण
वंरुषा ३२ रूपंसुदर्शनस्यासीदाकाशेपततस्तदा ॥ द्वितीयस्येवसूर्यस्ययुगांतेप्रतपिष्यतः ३३ तत्समासाद्यनगरंसौभंव्यपगतत्विषम् ॥ मध्येनपाटयामासक्रकचो
दार्विवोच्छ्रितम् ३४ द्विधाकृतंततःसौभंसुदर्शनबलाद्धतम् ॥ महेश्वरशरोद्धूतंपपातत्रिपुरंयथा ३५ तस्मिन्निपतितेसौभेचक्रमागात्करंमम ॥ पुनश्चादायवेगेनशा
ल्वायेत्यहमब्रुवम् ३६ ततःशाल्वंगदांगुर्वीमाविध्यंतंमहाहवे ॥ द्विधाचकारसहसाप्रजज्वालचतेजसा ३७ तस्मिन्विनिहतेवीरेदानवास्त्रस्तचेतसः ॥ हाहाभूता
दिशोजग्मुरर्दितामम सायकैः ३८ ततोऽहंसमवस्थाप्यरथंसौभसमीपतः ॥ शंखंप्रध्माप्यहर्षेणसुहृदःपर्यहर्षयम् ३९ तन्मेरुशिखराकारंविध्वस्ताट्टालगोपुरम् ॥
दह्यमानमभिप्रेक्ष्यस्त्रियस्ताःसंप्रदुद्रुवुः ४० एवंनिहत्यसमरेसौभंशाल्वंनिपात्यच ॥ आनर्त्तान्पुनरागम्यसुहृदांप्रीतिमावहम् ४१ तदेतत्कारणंराजन्यदहंनागसाह्
यम् ॥ नागमंपरवीरघ्ननहिजीवेत्सुयोधनः ४२ मय्यागतेऽथवावीरद्यूतंनभवितातथा ॥ अद्याहंकिंकरिष्यामिभिन्नसेतुरिवोदकम् ४३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एव
मुक्त्वामहाबाहुःकौरवंपुरुषोत्तमः ॥ आमंत्र्यप्रययौश्रीमान्पांडवान्मधुसूदनः ४४ अभिवाद्यमहाबाहुर्धर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ राज्ञामूर्धन्युपाघ्रातोभीमेनचमहाभुजः
४५ परिष्वक्तश्चार्जुनेनयमाभ्यांचाभिवादितः ॥ संमानितश्चधौम्येनद्रौपद्याचार्चितोऽश्रुभिः ४६ सुभद्रामभिमन्युंचरथमारोप्यकांचनम् ॥ आरुरोहरथंकृष्णःपांड
वैरभिपूजितः ४७ शैब्यसुग्रीवयुक्तेनरथेनादित्यवर्चसा ॥ द्वारकांप्रययौकृष्णःसमाश्वास्ययुधिष्ठिरम् ४८ ततःप्रयातेदाशार्हेधृष्टद्युम्नोऽपिपार्षतः ॥ द्रौपदेयानुपादा
यप्रययौस्वपुरंतदा ४९ धृष्टकेतुःस्वसारंचसमादायाथचेदिराट् ॥ जगामपांडवान्दृष्ट्वारम्यांशुक्तिमतींपुरीम् ५० केकयाश्चाप्यनुज्ञाताःकौंतेयेनामितौजसा ॥
आमंत्र्यपांडवान्सर्वान्प्रययुस्तेऽपिभारत ५१ ब्राह्मणाश्चविशश्चैवतथाविषयवासिनः ॥ विसृज्यमानाःसुभृशंनत्यजंतिस्मपांडवान् ५२ समवायःसराजेंद्रसुमहाद्भुत
दर्शनः ॥ आसीन्महात्मनांतेषांकाम्यकेभरतर्षभ ५३

हिजीवेत ४२ किंकरिष्यामिअद्याहमकिंचित्करइत्यर्थः उदकंधारयितुमितिशेषः ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ धृष्टकेतुःशिशुपालसुतः स्वसारंकरेणुमतींनकुलभार्याम् ५० केकयाःसहदेवश्या
लाः ५१ । ५२ समवायःमेलकः ५३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शशासआज्ञापयामास एवमुक्त्वामहाबाहुरित्याद्यध्यायशेषस्याग्रिमाध्यायसंहितस्यतात्पर्यम् पांडवेष्विवसाधुषुसर्वेनिसर्गात्रज्यंते धार्त्तराष्ट्रेष्विवासाधुषुद्वेषर्वतोभवंतीति ५४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये
भारतभावदीपेसौभवधोपाख्यानेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ तस्मिन्निति १ भूतपतिःशिवः निष्कःअष्टोत्तरशतंसुवर्णानि वक्षोऽलंकारोवा । शिक्षेतिव्याकरणाद्यंगानामुपलक्षणं अक्षराणिवेदःनित्यत्वात्क्षर
णशून्यः । 'वाचाविरूपनित्यया' इतिश्रुतेः । मंत्रःप्रणवःतान्पाठतोऽर्थतश्चजानन्त्यःशिक्षाक्षरमंत्रविद्वयः २ प्रेष्याःकर्मकराः पुरःप्रागेव जघन्यंपाश्चात्त्यंद्वारकादेशम् ३ राजपुत्र्यासुभद्रयासह ४ । ५ । ६ प्रव

युधिष्ठिरस्तुविप्रांस्ताननुमान्यमहामनाः ॥ शशासपुरुषान्कालेरथान्योजयतेतिवै ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपा
ख्यानेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्मिन्दशार्हाधिपतौप्रयातेयुधिष्ठिरोभीमसेनार्जुनौच ॥ यमौचकृष्णाचपुरोहितश्चरथान्म
हार्हान्परमाश्वयुक्तान् १ आस्थायवीराःसहितावनायप्रतस्थिरेभूतपतिप्रकाशाः ॥ हिरण्यनिष्कान्वसनानिगाश्चप्रादायशिक्षाक्षरमंत्रविद्भ्यः २ प्रेष्याःपुरोविं
शतिरात्तशस्त्राधनूंषिशस्त्राणिशरांश्चदीप्तान् ॥ मौर्वीश्चयंत्राणिचसायकांश्चसर्वेसमादायजघन्यमीयुः ३ ततस्तुवासांसिचराजपुत्र्याधात्र्यश्चदास्यश्चविभूषणंच ॥
तदिंद्रसेनस्त्वरितःप्रगृह्यजघन्यमेवोपययौरथेन ४ ततःकुरुश्रेष्ठमुपेत्यपौराःप्रदक्षिणंचक्रुरदीनसत्वाः ॥ तंब्राह्मणाश्चाभ्यवदन्प्रसन्नामुख्याश्चसर्वेकुरुजांगलानाम् ५
सचापितानभ्यवदत्प्रसन्नःसहैवतैर्भ्रातृभिर्धर्मराजः ॥ तस्थौचतत्राधिपतिर्महात्मादृष्ट्वाजनौघंकुरुजांगलानाम् ६ पितेवपुत्रेषुसतेषुभावंचक्रेकुरूणामृषभोमहा
त्मा ॥ तेचापितस्मिन्भरतप्रबर्हेतदाबभूवुःपितरीवपुत्राः ७ ततस्तमासाद्यमहाजनौघाःकुरुप्रवीरंपरिवार्यतस्थुः ॥ हानाथहाधर्मइतिब्रुवाणाह्रीताश्चसर्वेऽश्रु
मुखाश्चराजन् ८ वरःकुरूणामधिपःप्रजानांपितेवपुत्रानपहायचास्मान् ॥ पौरानिमान्जानपदांश्चसर्वान्हित्वाप्रयातःक्वनुधर्मराजः ९ धिग्धार्त्तराष्ट्रंसुनृशंसबु
द्धिंधिक्सौबलंपापमतिंचकर्णम् ॥ अनर्थमिच्छंतिनरेंद्रपापायेधर्मनित्यस्यसतस्तवैवम् १० स्वयंनिवेश्याप्रतिमंमहात्मापुरंमहादेवपुरप्रकाशम् ॥ शतक्रतुप्रस्थ
ममेयकर्माहित्वाप्रयातःक्वनुधर्मराजः ११ चकारयामप्रतिमांमहात्मासभांमयोदेवसभाप्रकाशाम् ॥ तांदेवगुप्तामिवदेवमायांहित्वाप्रयातःक्वनुधर्मराजः १२ तान्ध
र्मकामार्थविदुत्तमौजाबीभत्सुरुच्चैःसहितानुवाच ॥ आदास्यतेवासमिमंनिरुष्यवनेषुराजाद्विषतांयशांसि १३ द्विजातिमुख्याःसहिताःपृथक्चभवद्भिरासाद्यतप
स्विनश्च ॥ प्रसाद्यधर्मार्थविदश्चवाच्यायथार्थसिद्धिःपरमाभवेन्नः १४ इत्येवमुक्तेवचनेऽर्जुनेनतेब्राह्मणाःसर्ववर्णाश्चराजन् ॥ मुदाऽभ्यनंदन्सहिताश्चचक्रुःप्रद
क्षिणंधर्मभृतांवरिष्ठम् १५ आमंत्र्यपार्थंचवृकोदरंचधनंजयंयाज्ञसेनींयमौच ॥ प्रतस्थिरेराष्ट्रमपेतहर्षायुधिष्ठिरेणानुमतायथास्वम् १६ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप
र्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिद्वैतवनप्रवेशेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

र्हेश्रेष्ठे ७ ह्रीताःकुराज्येतिष्ठामइतिहेतोःशोकयालज्जिताः भीताइतिपाठांतरम् ८ । ९ अनर्थंद्यूतजं एवमेवंप्रकारम् १० । ११ । १२ बीभत्सुरर्जुनः आदास्यतेआच्छिद्यग्रहीष्यति यशांसियशस्कराणिदिव्यसभा
दीनि १३ भवद्भिःपौरैः वाच्याःप्रार्थ्याः १४ । १५ । १६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

तनइति । सत्यसंगरःसत्यप्रतिज्ञः १ समाःवर्षाणि संधिरावैः २ शरदोवत्सरान् ३ । ४ । ५ । ६ । ७ अनुभावान्कर्त्तव्याकर्त्तव्यविषयान्निश्चयान् प्रभावोनिग्रहानुग्रहशक्तिः। 'अनुभावोनिश्चयेस्यात्प्रभावःश
क्तितेजसोः' इतिविश्वः ८ श्रेयोमोक्षःकारणंतत्साधनम् ९ द्वैतंद्वाशोकमोहाइतांगतायस्मात्तद्वीतंद्वीतमेवद्वैतं स्वार्थेतद्धितः वनंजलंयस्मिन्द्वैतवनं पुण्येनपावनेनजलेनउचितंसमवेतं एतेनद्वैतवनशब्दार्थःसूचितः

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तेषुप्रयातेषुकौंतेयःसत्यसंगरः ॥ अभ्यभाषतधर्मात्माभ्रातॄन्सर्वान्युधिष्ठिरः १ द्वादशेमाःसमास्माभिर्वस्तव्यंनिर्जने
वने ॥ समीक्षध्वंमहारण्येदेशंबहुमृगद्विजम् २ बहुपुष्पफलंरम्यंशिवंपुण्यजनावृतम् ॥ यत्रेमाःशरदःसर्वाःसुखंप्रतिवसेमहि ३ एवमुक्तेप्रत्युवाचधर्मराजंधनं
जयः ॥ गुरुवन्मानवगुरुंमानयित्वामनस्विनम् ४ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ भवानेवमहर्षीणांवृद्धानांपर्युपासिता ॥ अज्ञातंमानुषेलोकेभवतोनास्तिकिंचन ५
त्वयाह्युपासितानित्यंब्राह्मणाभरतर्षभ ॥ द्वैपायनप्रभृतयोनारदश्चमहातपाः ६ यःसर्वलोकद्वाराणिनित्यंसंचरतेवशी ॥ देवलोकाद्ब्रह्मलोकंगंधर्वाप्सरसामपि ७
अनुभावांश्चजानासिब्राह्मणानांनसंशयः ॥ प्रभावांश्चैववेत्थत्वंसर्वेषामेवपार्थिव ८ त्वमेवराजन्जानासिश्रेयःकारणमेवच ॥ यत्रेच्छसिमहाराजनिवासंतत्रकुर्महे ९
इदंद्वैतवनंनामसरःपुण्यजलोचितम् ॥ बहुपुष्पफलंरम्यंनानाद्विजनिषेवितम् १० यत्रेमाद्वादशसमाविहरेमेतिरोचये ॥ यदितेऽनुमतंराजन्किमन्यन्मन्यतेभवान्
११ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ममाप्येतन्मतंपार्थत्वयायत्समुदाहृतम् ॥ गच्छामःपुण्यविख्यातंमहद्द्वैतवनंसरः १२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तेप्रययुःसर्वेपांडवाधर्म
चारिणः ॥ ब्राह्मणैर्बहुभिःसार्धंपुण्यंद्वैतवनंसरः १३ ब्राह्मणाःसाग्निहोत्राश्चतथैवचनिरग्नयः ॥ स्वाध्यायिनोभिक्षवश्चतथैववनवासिनः १४ बहवोब्राह्मणास्तत्रप
रिवव्रुर्युधिष्ठिरम् ॥ तपःसिद्धामहात्मानःशतशःसंशितव्रताः १५ तेयात्वापांडवास्तत्रब्राह्मणैर्बहुभिःसह ॥ पुण्यंद्वैतवनंरम्यंविविशुर्भरतर्षभाः १६ तत्सालतालाम्र
मधूकनीपकदंबसर्जार्जुनकर्णिकारैः ॥ तपात्ययेपुष्पधरैरुपेतंमहावलंराष्ट्रपतिर्ददर्श १७ महाद्रुमाणांशिखरेषुतस्थुर्मनोरमांवाचमुदीरयंतः ॥ मयूरदात्यूहचकोरसंघा
स्तस्मिन्वनेबर्हिणकोकिलाश्च १८ करेणुयूथैःसहयूथपानांमदोत्कटानामचलप्रभाणाम् ॥ महांतियूथानिमहाद्विपानांतस्मिन्वनेराष्ट्रपतिर्ददर्श १९ मनोरमांभोगव
तीमुपेत्यपूतात्मनांचीरजटाधराणाम् ॥ तस्मिन्वनेधर्मभृतांनिवासेददर्शसिद्धर्षिगणाननेकान् २० ततःसयानादवरुह्यराजासभ्रातृकःसजनःकाननंतत् ॥ विवेशधर्मा
त्मवतांवरिष्ठस्त्रिविष्टपंशक्रइवामितौजाः २१ तंसत्यसंधंसहिताऽभिपेतुर्दिदृक्षवश्चारणसिद्धसंघाः ॥ वनौकसश्चापिनरेंद्रसिंहंमनस्विनंतंपरिवार्यतस्थुः २२ सतत्रसिद्धा
नभिवाद्यसर्वान्प्रत्यर्चितोराजवद्देववच्च ॥ विवेशसर्वैःसहितोद्विजाग्र्यैःकृतांजलिर्धर्मभृतांवरिष्ठः २३

उच्चसमवायेदिवादिः १० विहरेमप्रीत्यानयेम ११ । १२ । १३ । १४ । १५ यात्वागत्वा १६ तपात्ययेवर्षासु महावलंमहावनं दंत्यादिरयंशब्दः 'देवावैवलेगाःपर्यपश्यन्' इतिवनेवलशब्दप्रयोगदर्शनात् १७
१८ करेणुःहस्तिनी १९ भोगवतींसरस्वतींनदीम् २० । २१ चारणाःदेवगायनाः सिद्धाःमहर्षयः २२ । २३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

महाद्रुमःकदंबः २४ । २५ लतावतानावनतःवल्लीतंतुभिरावृततयानम्रः २६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ तत्काननमित्याद्यध्यायद्वयेनवृद्धतमाभ्यांमार्कण्डेयदाल्भ्याभ्यांधर्मस्यात्यागोब्राह्मणभक्तिश्चकर्तव्येत्युच्यते । तत्कारणमितिपाठेतद्वनंकारणं चिक्रीडिषाहेतुः कृच्छ्रंवनवाससंकटम् १ । २ इष्टीर्दर्शपौर्णमासाद्याः पित्र्याणिपिंडपितृयज्ञदर्शश्राद्धादीनि ३ राष्ट्रादपेत्यनिर्गत्य वनेवसतांतीव्रंदुःसहंसमृद्धंपुष्कलंचतेजोयस्य ४ । ५ अस्मयतविस्मितवान् ६ हियाप्रागल्भ्यसंकोचेन ७ । ८ । ९ सहस्रनेत्रःप्रतिमारूपांतरंयस्य 'देवा

सपुण्यशीलःपितृवन्महात्मातपस्विभिर्धर्मपरैरुपेत्य ॥ प्रत्यर्चितःपुष्पधरस्यमूलेमहाद्रुमस्योपविवेशराजा २४ भीमश्चकृष्णाचधनंजयश्चयमौचतेचानुचरानरेंद्रम् ॥ विमुच्यवाहानवशाश्चसर्वेतत्रोपतस्थुर्भरतप्रबर्हाः २५ लतावतानावनतःसपांडवैर्महाद्रुमःपंचभिरेवधन्विभिः ॥ बभौनिवासोपगतैर्महात्मभिर्महागिरिर्वारणयूथपैरिव २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिद्वैतवनप्रवेशेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तत्काननंप्राप्यनरेंद्रपुत्राःसुखोचितावासमुपेत्यकृच्छ्रम् ॥ विजन्हुरिंद्रप्रतिमाःशिवेषुसरस्वतीशालवनेषुतेषु १ यतींश्चराजासमुनींश्चसर्वांस्तस्मिन्वनेमूलफलैरुदग्रैः ॥ द्विजातिमुख्यान्नृषभःकुरूणांसंतर्पयामाससमहानुभावः २ इष्टीश्चपित्र्याणितथाक्रियाश्चमहावनेवसतांपांडवानाम् ॥ पुरोहितस्तत्रसमृद्धतेजाश्चकारधौम्यःपितृवन्नृपाणाम् ३ अपेत्यराष्ट्राद्वसतांतुतेषामृषिःपुराणोऽतिथिराजगाम ॥ तमाश्रमंतीव्रसमृद्धतेजामार्कंडेयःश्रीमतांपांडवानाम् ४ तमागतंज्वलितहुताशनप्रभंमहामनाःकुरुवृषभोयुधिष्ठिरः ॥ अपूजयत्सुरऋषिमानवार्चितंमहामुनिंह्यनुपमसत्ववीर्यवान् ५ ससर्ववित्द्रौपदींवीक्ष्यकृष्णांयुधिष्ठिरंभीमसेनार्जुनौच ॥ संस्मृत्यरामंमनसामहात्मातपस्विमध्येऽस्मयतामितौजाः ६ तंधर्मराजोविमनाइवाब्रवीत्सर्वेह्रियासंतितपस्विनोऽमी ॥ भवानिदंकिंस्मयतीवहृष्टस्तपस्विनांपश्यतांमामुदीक्ष्य ७ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ नतातहृष्यामिनचस्मयामिप्रहर्षजोमांभजतेनदर्पः ॥ तवापदंत्वद्यसमीक्ष्यरामंसत्यव्रतंदाशरथिंस्मरामि ८ सचापिराजासहलक्ष्मणेनवनेनिवासंपितुरेवशासनात् ॥ धन्वीचरन्पार्थमयैवदृष्टोगिरेःपुराऋष्यमूकस्यसानौ ९ सहस्रनेत्रप्रतिमोमहात्मामयस्यनेतानमुचेश्चहंता ॥ पितुर्निदेशादनघःस्वधर्मंवासंवनेदाशरथिश्चकार १० सचापिशक्रस्यसमप्रभावोमहानुभावःसमरेष्वजेयः ॥ विहायभोगानचरद्वनेषुनेशेबलस्येतिचरेदधर्मम् ११ भूपाश्चनाभागभगीरथादयोमहीमिमांसागरांतांविजित्य ॥ सत्येनतेऽप्यजयंस्तातलोकान्नेशेबलस्येतिचरेदधर्मम् १२ अलर्कमाहुर्नरवर्यसंतंसत्यव्रतंकाशिकरूषराजम् ॥ विहायराज्यानिवसूनिचैवनेशेबलस्येतिचरेदधर्मम् १३

नामस्मिवासवः' इत्युक्तत्वात् । अतएवयमस्यनियंतुरपिनेतानिर्वाहकः नमुचेश्चहंता इतिसर्वमिंद्रकर्मतस्यैवकर्मेत्यर्थः १० तदेवाहसचेति । शक्रस्यसमप्रभावःकृत्स्नप्रभावः समशब्दःसर्वपर्यायःसर्वनामा । प्रभावःशक्तिः अनुभावोभावसूचनंविद्याबलमित्यर्थः । शक्रस्यप्रभावादिकमस्त्येवातोऽसौसमरेष्वजेयः । तस्मादितिसर्वत्राध्याहारः । बलस्यबहुसामर्थ्यस्यईशेप्रभवामीतिहेतोरधर्मंनचरेत्शक्तौसत्यांधर्ममेवाचरेन्नत्वधर्ममित्यर्थः ११ । १२ । १३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

धात्राईशेन पुराणैर्वेदवाक्यैर्विहितोविधिरग्निहोत्रादिः १४ पशवोऽपिबलवानस्मीतिदर्पेणाधर्मेनचरंतीत्याह महाबलानिति । 'विषाणंदंतशृंगयोः' इतिकोशः १५ एवंसर्पादिष्वपिज्ञेयमित्याह सर्वाणीति । स्वयोनितोजन्मानुरूपम् १६ विभाप्रभासैववसुवित्तंयस्य १७ आदास्यसेग्रहीष्यसि १८ । १९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ वसत्स्विति । अनुकीर्णंव्याप्तम् १

धात्राविधिर्योविहितःपुराणैस्तंपूजयंतोनरवर्यसंतः ॥ समर्थयःपार्थदिविप्रभांतिनेशेबलस्येतिचरेदधर्मम् १४ महाबलान्पर्वतकूटमात्रान्विषाणिनःपश्यगजा
न्नरेंद्र ॥ स्थितान्निदेशेनरवर्यधातुर्नेशेबलस्येतिचरेदधर्मम् १५ सर्वाणिभूतानिनरेंद्रपश्यतथायथावद्विहितंविधात्रा ॥ स्वयोनितःकर्मसदाऽऽचरंतिनेशेबलस्येति
चरेदधर्मम् १६ सत्येनधर्मेणयथार्हवृत्त्याह्रियातथासर्वभूतान्यतीत्य ॥ यशश्चतेजश्चतवापिदीप्तंविभावसोर्भास्करस्येवपार्थ १७ यथाप्रतिज्ञंचमहानुभावकृच्छ्रं
वनेवासमिमंनिरुष्य ॥ ततःश्रियंतेजसातेनदीप्तामादास्यसेपार्थिवकौरवेभ्यः १८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तमेवमुक्त्वावचनंमहर्षिस्तपस्विमध्येसहितंसुहृद्भिः ॥
आमंत्र्यधौम्यंसहितांश्चपार्थांस्ततःप्रतस्थेदिशमुत्तरांसः १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जु०द्वैतवनप्रवेशेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ वसत्सुवैद्वैतवनेपाण्डवेषुमहात्मसु ॥ अनुकीर्णंमहारण्यंब्राह्मणैःसमपद्यत १ ईर्यमाणेनसततंब्रह्मघोषेणसर्वशः ॥ ब्रह्मलोकसमंपुण्यमासीद्द्वैतवनंसरः २
यजुषामृचांसाम्नांचगद्यानांचैवसर्वशः ॥ आसीदुच्चार्यमाणानांनिःस्वनोहृदयंगमः ३ ज्याघोषश्चैवपार्थानांब्रह्मघोषश्चधीमताम् ॥ संसृष्टंब्रह्मणाक्षत्रंभूयएवव्यरोचत
४ अथाब्रवीद्बकोदाल्भ्योधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ संध्यांकौंतेयमासीनमृषिभिःपरिवारितम् ५ पश्यद्वैतवनेपार्थब्राह्मणानांतपस्विनाम् ॥ होमवेलांकुरुश्रेष्ठसंप्रज्वलित
पावकाम् ६ चरंतिधर्मंपुण्येऽस्मिंस्त्वयागुप्ताधृतव्रताः ॥ भृगवोऽगिरसश्चैववासिष्ठाःकाश्यपैःसह ७ आगस्त्याश्चमहाभागाआत्रेयाश्चोत्तमव्रताः ॥ सर्वस्यजगतः
श्रेष्ठाब्राह्मणाःसंगतास्त्वया ८ इदंतुवचनंपार्थशृणुष्वगदतोमम ॥ भ्रातृभिःसहकौंतेययत्त्वांवक्ष्यामिकौरव ९ ब्रह्मक्षत्रेणसंसृष्टंक्षत्रंचब्रह्मणासह ॥ उदीर्णेदहतः
शत्रून्वनानीवाग्निमारुतौ १० नाब्राह्मणस्तातचिरंबुभूषेदिच्छन्निमंलोकममुंचजेतुम् ॥ विनीतधर्मार्थमपेतमोहंलब्ध्वाद्विजंनुदतिनृपःसपत्नान् ११ चरन्नैःश्रेयसं
धर्मंप्रजापालनकारितम् ॥ नाध्यगच्छद्बलिर्लोकेतीर्थमन्यत्रवैद्विजात् १२ अनूनमासीदसुरस्यकामैर्वैरोचनेःश्रीरपिचाक्षयाऽऽसीत् ॥ लब्ध्वामहींब्राह्मणसंप्रयोगा
त्तेष्वाचरन्दुष्टमथोव्यनश्यत् १३ नाब्राह्मणंभूमिरियंसभूतिर्वर्णंद्वितीयंभजतेचिराय ॥ समुद्रनेमिर्नमतेतुतस्मैयंब्राह्मणःशास्तिनयैर्विनीतम् १४ कुंजरस्येवसंग्रामेप
रिगृह्यांकुशग्रहम् ॥ ब्राह्मणैर्विप्रहीनस्यक्षत्रस्यक्षीयतेबलम् १५

२ गद्यानांब्राह्मणवाक्यानांपादाक्षरादिनियमहीनानाम् ३ । ४ संध्यामुपास्येतिशेषः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० अब्राह्मणोऽब्राह्मणहीनोनृपः बुभूषेदैश्वर्यमिच्छेत् तस्येच्छतोऽपिजयोदुर्लभइत्यर्थः । विनीतोसम्यक्शिक्षितोधर्मार्थौयेन ११ तीर्थमुपायं १२ वैरोचनेर्बलेः १३ । १४ अंकुशग्रहमंकुशेननिगृह्णातितं परिगृह्यवर्जयित्वा परिवर्जने १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१६ । १७ बुद्धिपर्येषणंबुद्धेःसाकल्येनसंग्रहणम् १८ यथार्हतीर्थयथायोग्यपात्रे प्रतिपादनायदानाय १९ वृत्तिर्वर्त्तनम् २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपड्विं

ब्राह्मण्यनुपमादृष्टिःक्षात्रमप्रतिमंबलम् ॥ तौयदाचरतःसार्धंतदालोकःप्रसीदति १६ यथाहिसुमहानग्निःकक्षंदहतिसानिलः ॥ तथादहतिराजन्योब्राह्मणेन
समंरिपुम् १७ ब्राह्मणेष्वेवमेधावीबुद्धिपर्येषणंचरेत् ॥ अलब्धस्यचलाभायलब्धस्यपरिवृद्धये १८ अलब्धलाभायचलब्धवृद्धयेयथार्हतीर्थप्रतिपादनाय ॥
यशस्विनंवेदविदंविपश्चितंबहुश्रुतंब्राह्मणमेववासय १९ ब्राह्मणेषूत्तमावृत्तिस्तवनित्यंयुधिष्ठिर ॥ तेनतेसर्वलोकेषुदीप्यतेप्रथितंयशः २० ॥ वैशंपायनउवाच ॥
ततस्तेब्राह्मणाःसर्वेबकंदाल्भ्यमपूजयन् ॥ युधिष्ठिरेस्तूयमानेभूयःसुमनसोऽभवन् २१ द्वैपायनोनारदश्चजामदग्न्यःपृथुश्रवाः ॥ इंद्रद्युम्नोभालुकिश्चकृतचेताः
सहस्रपात् २२ कर्णश्रवाश्चमुंजश्चलवणाश्वश्चकाश्यपः ॥ हारीतःस्थूणकर्णश्चअग्निवेश्योऽथशौनकः २३ कृतवाक्सुवाक्चैवबृहदश्वोविभावसुः ॥ ऊर्ध्वरेता
वृषामित्रःसुहोत्रोहोत्रवाहनः २४ एतेचान्येचबहवोब्राह्मणाःसंशितव्रताः ॥ अजातशत्रुमानर्चुःपुरंदरमिवर्षयः २५ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिग
मनपर्वणिद्वैतवनप्रवेशेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोवनगताःपार्थाःसायाह्नेसहकृष्णया ॥ उपविष्टाःकथाश्चक्रुर्दुःखशोकपरायणाः १
प्रियाचदर्शनीयाचपंडिताचपतिव्रता ॥ अथकृष्णाधर्मराजमिदंवचनमब्रवीत् २ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ननूनंतस्यपापस्यदुःखमस्मासुकिंचन ॥ विद्यतेधार्त्तराष्ट्रस्यनृशं
सस्यदुरात्मनः ३ यस्त्वांराजन्मयासार्धमजिनैःप्रतिवासितम् ॥ वनंप्रस्थाप्यदुष्टात्मानान्वतप्यतदुर्मतिः ४ आयसंहृदयंनूनंतस्यदुष्कृतकर्मणः ॥ यस्त्वांधर्मपरं
श्रेष्ठंरूक्षाण्यश्रावयत्तदा ५ सुखोचितमदुःखार्हंदुरात्मासुहृद्गणः ॥ ईदृशंदुःखमानीयमोदतेपापपूरुषः ६ चतुर्णामेवपापानामस्रंनपतितंतदा ॥ त्वयिभारतनिष्क्रां
तेवनायाजिनवाससि ७ दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेश्चदुरात्मनः ॥ दुर्भ्रातुस्तस्यचोग्रस्यराजन्दुःशासनस्यच ८ इतरेषांतुसर्वेषांकुरूणांकुरुसत्तम ॥ दुःखेनाभिपरी
तानांनेत्रेभ्यःप्रापतज्जलम् ९ इदंचशयनंदृष्ट्वायच्चासीत्तेपुरातनम् ॥ शोचामित्वांमहाराजदुःखानर्हंसुखोचितम् १० दांतंयच्चसभामध्यआसनंरत्नभूषितम् ॥ दृष्ट्वाकु
शबृसींचेमांशोकोमांरुंधयत्ययम् ११ यदपश्यंसभायांत्वांराजभिःपरिवारितम् ॥ तच्चराजन्नपश्यंत्याःकाशांतिर्हृदयस्यमे १२ यात्वाऽहंचंदनादिग्धमपश्यंसूर्यवर्च
सम् ॥ सात्वांपंकमलादिग्धंदृष्ट्वामुह्यामिभारत १३ यात्वाऽहंकौशिकैर्वस्त्रैःशुभ्रैराच्छादितंपुरा ॥ दृष्टवत्यस्मिराजेंद्रसात्वांपश्यामिचीरिणम् १४ यच्चतद्रुक्मपात्री
भिर्ब्राह्मणेभ्यःसहस्रशः ॥ न्हियतेतेगृहादन्नंसंस्कृतंसार्वकामिकम् १५

शोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ततइति । इतोध्यायद्रयस्यतात्पर्यंसुशीलाऽपिस्त्रीधर्मंसाजयतिकिमुतेतरेति १ । २ अस्मासुदुःखितेष्वितिशेषः ३ । ४ । ५ आनीयप्रापय्य ६ अस्रंनेत्रजलम् ७ । ८ । ९ । १०
दांतंगजदंतमयं कुशबृसींकुशासनं रुंधयतिआवृणोतिमोहयतीत्यर्थः ११ । १२ त्वाऽहं त्वामहं आदिग्धंलिप्तम् १३ कौशिकैःकोशजैः १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अगृहाणांब्रह्मचारिणां १६ सहस्राणिसहस्रसंज्ञानिसत्रपरिवेषणपात्राणि 'तेपांयत्सहस्रंसत्रपरिवेषणंतत्तेस्वयंतोदास्यंति' इतिबह्वृचब्राह्मणेदर्शनात् । सत्कृतानिप्रसहमुपयोगात्संभावितानि सर्वकामैःकाम्यमानै रनैः यत्रयैःसहस्रैःसर्वैःकामैर्मनोरथैर्द्विजानपूजयथाः वनेतुएकमेवस्वयंदत्तंपरिवेषणपात्रमित्यर्थः १७ । १८ । १९ । २० मन्युःक्रोधः २१ । २२ । २३ अर्जुनेनकार्तवीर्येण २४ शरावमर्देबाणपाते २५ ।

यतीनामगृहाणांतेतथैवगृहमेधिनाम् ॥ दीयतेभोजनंराजन्नतीवगुणवत्प्रभो १६ सत्कृतानिसहस्राणिसर्वकामैःपुरागृहे ॥ सर्वकामैःसुविहितैर्यदपूजयथाद्विजान् १७ तच्चराजन्नपश्यंत्याःकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ यत्तेभ्रातॄन्महाराजयुवानोमृष्टकुंडलाः १८ अभोजयंतमृष्टान्नैःसूदाःपरमसंस्कृतैः ॥ सर्वास्तानद्यपश्यामिवनेवन्येनजीविनः १९ अदुःखार्हान्मनुष्येंद्रनोपशाम्यतिमेमनः ॥ भीमसेनमिमंचापिदुःखितंवनवासिनम् २० ध्यायतःकिंनमन्युस्तेप्राप्तेकालेविवर्धते ॥ भीमसेनंहिकर्माणिस्वयंकुर्वाणमच्युतम् २१ सुखार्हंदुःखितंदृष्ट्वाकस्मान्मन्युर्नवर्धते ॥ सत्कृतंविविधैर्यानैर्वस्त्रैरुच्चावचैस्तथा २२ तंतेवनगतंदृष्ट्वाकस्मान्मन्युर्नवर्धते ॥ अयंकुरून्रणेसर्वान्हंतुमुत्सहतेप्रभुः २३ त्वत्प्रतिज्ञांप्रतीक्षंस्तुसहतेऽयंवृकोदरः ॥ योऽर्जुनेनार्जुनस्तुल्योद्विबाहुर्बहुबाहुना २४ शरावमर्देशीघ्रत्वात्कालांतकयमोपमः ॥ यस्यशस्त्रप्रतापेनप्रणताःसर्वपार्थिवाः २५ यज्ञेतवमहाराजब्राह्मणानुपतस्थिरे ॥ तमिमंपुरुषव्याघ्रंपूजितंदेवदानवैः २६ ध्यायंतमर्जुनंदृष्ट्वाकस्माद्राजन्नकुप्यसि ॥ दृष्ट्वावनगतंपार्थमदुःखार्हंसुखोचितम् २७ नचतेवर्धतेमन्युस्तेनमुह्यामिभारत ॥ योदेवांश्चमनुष्यांश्चसर्पांश्चैकरथोऽजयत् २८ तंतेवनगतंदृष्ट्वाकस्मान्मन्युर्नवर्धते ॥ योयानैरद्भुताकारैर्हयैर्नागैश्चसंवृतः २९ प्रसह्यवित्तान्यादत्तपार्थिवेभ्यःपरंतप ॥ क्षिपत्येकेनवेगेनपंचबाणशतानियः ३० तंतेवनगतंदृष्ट्वाकस्मान्मन्युर्नवर्धते ॥ श्यामंबृहंतंतरुणंचर्मिणामुत्तमंरणे ३१ नकुलंतेवनेदृष्ट्वाकस्मान्मन्युर्नवर्धते ॥ दर्शनीयंचशूरंचमाद्रीपुत्रंयुधिष्ठिर ३२ सहदेवंवनेदृष्ट्वाकस्मात्क्षमसिपार्थिव ॥ नकुलंसहदेवंचदृष्ट्वातेदुःखितावुभौ ३३ अदुःखार्हौमनुष्येंद्रकस्मान्मन्युर्नवर्धते ॥ द्रुपदस्यकुलेजातांस्नुषांपांडोर्महात्मनः ३४ धृष्टद्युम्नस्यभगिनींवीरपत्नीमनुव्रताम् ॥ मांवैवनगतांदृष्ट्वाकस्मात्क्षमसिपार्थिव ३५ नूनंचतववैनास्तिमन्युर्भरतसत्तम ॥ यत्तेभ्रातॄंश्चमांचैवदृष्ट्वानव्यथतेमनः ३६ ननिर्मन्युःक्षत्रियोऽस्तिलोकेनिर्वचनंस्मृतम् ॥ तदद्यत्वयिपश्यामिक्षत्रियेविपरीतवत् ३७ योनदर्शयतेतेजःक्षत्रियःकालआगते ॥ सर्वभूतानितंपार्थसदापरिभवंत्युत ३८ तत्त्वयानक्षमाकार्याशत्रून्प्रतिकथंचन ॥ तेजसैवहितेशक्यानिहंतुंनात्रसंशयः ३९ तथैवयःक्षमाकालेक्षत्रियोनोपशाम्यति ॥ अप्रियःसर्वभूतानांसोऽमुत्रेहचनश्यति ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिद्रौपदीपरितापवाक्येसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

२६ । २७ । २८ । २९ आदत्तआत्तवान् ३० चर्मिणांखड्गचर्मधराणाम् ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ निर्वचनंक्षत्रियशब्दस्य क्षरतेर्हिनस्तीतिक्षत्रमिति ३७ हिंस्रत्वंनिंद्यमितिचेत्तत्राह योनेति । तेजःक्रोधः ३८ । ३९ । ४० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अत्रापीति १ आगतागमंप्राप्तरहस्यम् २ । ३ श्रेयःप्रशस्ततरं अत्रक्षमातेजसोर्मध्ये ४ । ५ । ६ । ७ अस्यएनं ८ । ९ । १० अधिकृताःअन्नपानादिसंरक्षणेनियुक्ताः प्रदिष्टानिइदमस्मैदेयमित्याज्ञापितानि ११ एनंक्षमिणं भर्तृपूजाभिःस्वाम्युचितमानेन १२ । १३ । १४ नित्यमुदिताःनित्यंहोलकाद्युत्सवपराः १५ । १६ तेजसाक्रोधेन १७ । १८ उपालंभंधिक्कारम् १९ । २० उपकर्तॄनितिच्छेदः

॥ द्रौपद्युवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ प्रह्लादस्यचसंवादंबलेर्वैरोचनस्यच १ असुरेंद्रंमहाप्राज्ञंधर्माणामागतागमम् ॥ बलिःपप्रच्छदैत्येंद्रंप्रह्लादंपितरंपितुः २ ॥ बलिरुवाच ॥ क्षमास्वित्श्रेयसीतातउताहोतेजइत्युत ॥ एतन्मेसंशयंतातयथावद्ब्रूहिपृच्छते ३ श्रेयोयदत्रधर्मज्ञब्रूहिमेतदसंशयम् ॥ करिष्यामिहितत्सर्वंयथावदनुशासनम् ४ तस्मैप्रोवाचतत्सर्वमेवंपृष्टःपितामहः ॥ सर्वनिश्चयवित्प्राज्ञःसंशयंपरिपृच्छते ५ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ नश्रेयःसततंतेजोननित्यंश्रेयसीक्षमा ॥ इतितातविजानीहिद्वयमेतदसंशयम् ६ योनित्यंक्षमतेतातबहून्दोषान्सविंदति ॥ भृत्याःपरिभवंत्येनमुदासीनास्तथाऽरयः ७ सर्वभूतानिचाप्यस्यननमंतेकदाचन ॥ तस्मान्नित्यंक्षमातातपंडितैरपिवर्जिता ८ अवज्ञायहितंभृत्याभजंतेबहुदोषताम् ॥ आदातुंचास्यवित्तानिप्रार्थयंतेऽल्पचेतसः ९ यानंवस्त्राण्यलंकारान्शयनान्यासनानिच ॥ भोजनान्यथपानानिसर्वोपकरणानिच १० आददीरन्नधिकृतायथाकाममचेतसः ॥ प्रदिष्टानिचदेयानिनदद्युर्भर्तृशासनात् ११ नचैनंभर्तृपूजाभिःपूजयंतिकथंचन ॥ अवज्ञानंहिलोकेऽस्मिन्मरणादपिगर्हितम् १२ क्षमिणंतादृशंतातब्रुवंतिकटुकान्यपि ॥ प्रेष्याःपुत्राश्चभृत्याश्चतथोदासीनवृत्तयः १३ अथास्यदारानिच्छंतिपरिभूयक्षमावतः ॥ दाराश्चास्यप्रवर्तंतेयथाकाममचेतसः १४ तथाचनित्यमुदितायदिनाल्पमपीश्वरात् ॥ दंडमर्हंतिदुष्यंतिदुष्टाश्चाप्यपकुर्वते १५ एतेचान्येचबहवोनित्यंदोषाःक्षमावताम् ॥ अथवैरोचनेदोषानिमान्विद्ध्यक्षमावताम् १६ अस्थानेयदिवास्थानेसततंरजसावृतः ॥ क्रुद्धोदंडान्प्रणयतिविविधान्स्वेनतेजसा १७ मित्रैःसहविरोधंचप्राप्नुतेतेजसावृतः ॥ आप्नोतिद्वेष्यतांचैवलोकात्स्वजनतस्तथा १८ सोऽवमानादर्थहानिमुपालंभमनादरम् ॥ संतापद्वेषमोहांश्चशत्रूंश्चलभतेनरः १९ क्रोधाद्दंडान्मनुष्येषुविविधान्पुरुषोऽनयात् ॥ भ्रश्यतेशीघ्रमैश्वर्यात्प्राणेभ्यःस्वजनादपि २० योपकर्तॄंश्चहर्तॄंश्चतेजसैवोपगच्छति ॥ तस्मादुद्विजतेलोकःसर्पाद्वेश्मगतादिव २१ यस्मादुद्विजतेलोकःकथंतस्यभवोभवेत् ॥ अंतरंतस्यदृष्ट्वैवलोकोविकुरुतेध्रुवम् २२ तस्मान्नात्युत्सृजेत्तेजोनचनित्यंमृदुर्भवेत् ॥ कालेकालेतुसंप्राप्तेमृदुस्तीक्ष्णोऽपिवाभवेत् २३ कालेमृदुर्योभवतिकालेभवतिदारुणः ॥ सवैसुखमवाप्नोतिलोकेऽमुष्मिन्निहैवच २४ क्षमाकालांस्तुवक्ष्यामिशृणुमेविस्तरेणतान् ॥ येतेनित्यमसंत्याज्यायथाप्राहुर्मनीषिणः २५ पूर्वोपकारीयस्तेस्यादपराधेगरीयसि ॥ उपकारेणतत्तस्यक्षंतव्यमपराधिनः २६ अबुद्धिमाश्रितानांतुक्षंतव्यमपराधिनाम् ॥ नहिसर्वत्रपांडित्यंसुलभंपुरुषेणवै २७

संधिरार्षः उपकर्तॄन् कोशादिवृद्धिकरान् हर्तॄन् चोरान् २१ भवःऐश्वर्यं अंतरंछिद्रं विकुरुतेप्रथयति २२ । २३ । २४ असंत्याज्याःक्रोधेनानतिक्रमणीयाः २५ पूर्वेसांपूर्वकालेवाउपकारीउपकर्ता २६ अबुद्धिमौढ्यम् २७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२८ अपकृतेअपकारे २९ । ३० मृदुनासाम्ना ३१ सामापिदेशकालापेक्ष्यैवकर्त्तव्यमित्याह देशेति ३२ । ३३ । ३४ उत्स्रष्टुंप्रयोक्तुम ३५ । ३६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ क्रोधइति । परैरपकृताआसैश्चोद्दीपिताः सामर्थ्यवंतोऽपिसंतःक्षमामेवश्रयंतइत्यध्यायतात्पर्यं । भावयितावर्धयिताजितःसन्नितिशेषः १ तदेवाह योहीति २ लोकआत्मास्वर्गोत्रातन्नाशनं ३ तदेवाह क्रुद्धइति । श्रेयसःश्रेष्ठान्श्रेयोऽपिप्राप्येतिवाल्यब्लोपेपंचमीमाश्रित्यव्याख्येयम ४ । ५।६ । ७ तं क्रोधंविक्रमं। धीरैरितिपाठेविपरीतःक्रमोयेनतमित्यर्थः चरेदाचरेत ८ अप्रतिक्रुध्यन् त्रायते द्वयोरा

अथचेद्बुद्धिजंकृत्वाब्रूयुस्तेतदबुद्धिजम् ॥ पापान्स्वल्पेऽपितान्हन्यादपराधेतथाऽनृजून् २८ सर्वस्यैकोऽपराधस्तेक्षंतव्यःप्राणिनोभवेत् ॥ द्वितीयेसतिवध्यस्तुस्वल्पेऽप्यपकृतेभवेत् २९ अजानताभवेत्कश्चिदपराधःकृतोयदि ॥ क्षंतव्यमेवतस्याहुःसुपरीक्ष्यपरीक्षया ३० मृदुनादारुणंहंतिमृदुनाहंत्यदारुणम् ॥ नासाध्यंमृदुनाकिंचित्तस्मात्तीव्रतरंमृदु ३१ देशकालौतुसंप्रेक्ष्यबलाबलमथात्मनः ॥ नादेशकालेकिंचित्स्याद्देशकालौप्रतीक्षताम् ॥ तथालोकभयाच्चैवक्षंतव्यमपराधिनः ३२ एतएवंविधाःकालाःक्षमायाःपरिकीर्त्तिताः ॥ अतोऽन्यथाऽनुवर्तत्सुतेजसःकालउच्यते ३३ तदहंतेजसःकालंतवमन्येनराधिप ॥ धार्त्तराष्ट्रेषुलुब्धेषुसततंचापकारिषु ३४ नहिकश्चित्क्षमाकालोविद्यतेऽद्यकुरून्प्रति ॥ तेजसश्चागतेकालेतेजउत्स्रष्टुमर्हसि ३५ मृदुर्भवत्यनुज्ञातस्तीक्ष्णादुद्विजतेजनः ॥ कालेप्राप्तेद्वयंचैतद्योवेदसमहीपतिः ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिद्रौपदीवाक्येअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ क्रोधोहंतामनुष्याणांक्रोधोभावयितापुनः ॥ इतिविद्धिमहाप्राज्ञेक्रोधमूलौभवाभवौ १ योहिसंहरतेक्रोधंभवस्तस्यसुशोभने ॥ यःपुनःपुरुषःक्रोधंनित्यंनसहतेशुभे ॥ तस्याभावायभवतिक्रोधःपरमदारुणः २ क्रोधमूलोविनाशोहिप्रजानामिहदृश्यते ॥ तत्कथंमादृशःक्रोधमुत्सृजेल्लोकनाशनम् ३ क्रुद्धःपापंनरःकुर्यात्क्रुद्धोहन्याद्गुरूनपि ॥ क्रुद्धःपरुषयावाचाश्रेयसोऽप्यवमन्यते ४ वाच्यावाच्येहिकुपितोनप्रजानातिकर्हिचित् ॥ नाकार्यमस्तिक्रुद्धस्यनावाच्यंविद्यतेतथा ५ हिंस्यात्क्रोधादवध्यांस्तुवध्यान्संपूजयीतच ॥ आत्मानमपिचक्रुद्धःप्रेषयेद्यमसादनम् ६ एतान्दोषान्प्रपश्यद्भिर्जितःक्रोधोमनीषिभिः ॥ इच्छद्भिःपरमंश्रेयइहचामुत्रचोत्तमम् ७ तंक्रोधंवर्जितंधीरैःकथमस्मद्विधश्चरेत् ॥ एतद्द्रौपदिसंधायनमेमन्युःप्रवर्धते ८ आत्मानंचपरांश्चैवत्रायतेमहतोभयात् ॥ क्रुध्यंतमप्रतिकुध्यन्द्वयोरेषचिकित्सकः ९ मूढोयदिक्लिश्यमानःक्लिश्यतेऽशक्तिमान्नरः ॥ बलीयसांमनुष्याणांत्यजत्यात्मानमात्मना १० तस्यात्मानंसंत्यजतोलोकानश्यंत्यनात्मनः ॥ तस्माद्द्रौपद्यशक्तस्यमन्योर्नियमनंस्मृतम् ११

त्मपरयोः चिकित्सकःदोषापहर्त्ता ९ एतदेवाह मूढइति । बलीयसामुपरियदिअशक्तिमान्क्लिश्यतेक्रुध्यते तर्हिआत्मानंदेहंसजति १० अनात्मनःअजितचित्तस्यनियमनंकर्त्तव्यमितिस्मृतं अशक्तःक्रोधंजित्वा आत्मानमात्महत्यादोषात् परंचपरहत्यादोषात्त्रायतइत्यर्थः ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शक्तस्यापिक्रोधजयेआत्मपरत्रातृत्वमाह विद्वानिति १२ । १३ । १४ । १५ प्रसृजेत्प्रकर्षेणप्रयुंजीत सुयोधनवधादपिसुयोधनाद्वधंप्राप्यापीत्यर्थः । यदुक्तंतेजसश्चागतेकालेतेजउत्स्रष्टुमर्हसीतितत्राह तेजस्वी ति । क्रोधजिदेवतेजस्वीनतुक्रोधीत्यर्थः १६ । १७ प्रत्युतक्रोधाजयेदोषमाह क्रुद्धोहीति १८ तुदतिव्यथयतिपरुषोक्त्यादिना तेजसिसतिक्रोधजयित्वमेवतेजोनान्यदित्यर्थः १९ एतदेवतेजोलक्षणप्रदर्शनेनप्रति पादयति दाक्ष्यमिति । दाक्ष्यंकर्मसुकौशलं । अमर्षःशत्रोरपकारोपायचिंतनं । शौर्यंपराभिभवशक्तिः । शीघ्रत्वंआशुकारिता । अंजसाआर्जवेन २० क्रुद्धैःकालयुक्तंदेशकालोपपन्नंतेजःसुदुःसहम् २१ पंडितैरित्युपहासोमूर्खैरित्यर्थः । अपंडितैरितिगौडपाठःस्वच्छः । रजःरजोगुणपरिणामः २२ स्वधर्मान् अपगःअपहायगच्छतीतितथा द्वितीयायाअलुगार्षः जातिभ्रष्टात्पतितादपिक्रोधीहीनइत्यर्थः २३ स

विद्वांस्तथैववयःशक्तःक्लिश्यमानोनकुप्यति ॥ अनाशयित्वाक्लेष्टारंपरलोकेचनंदति १२ तस्माद्बलवताचैवदुर्बलेनचनित्यदा ॥ क्षंतव्यंपुरुषेणाहुरापत्स्वपिविजान ता १३ मन्योर्हिविजयंकृष्णेप्रशंसंतीहसाधवः ॥ क्षमावतोजयोनित्यंसाधोरिहसतांमतम् १४ सत्यंचानृततःश्रेयोनृशंसाच्चानृशंसता ॥ तमेवंबहुदोषंतुक्रोधं साधुविवर्जितम् १५ मादृशःप्रसृजेत्कस्मात्सुयोधनवधादपि ॥ तेजस्वीतियमाहुर्वैपंडितादीर्घदर्शिनः १६ नक्रोधोऽभ्यंतरस्तस्यभवतीतिविनिश्चितम् ॥ यस्तु क्रोधंसमुत्पन्नंप्रज्ञयाप्रतिबाधते १७ तेजस्विनंतंविद्वांसोमन्यंतेतत्त्वदर्शिनः ॥ क्रुद्धोहिकार्यंसुश्रोणिनयथावत्प्रपश्यति ॥ नाकार्यंनचमर्यादांनरःक्रुद्धोऽनुपश्य ति १८ हंत्यवध्यानपिक्रुद्धोगुरून्क्रुद्धस्तुदत्यपि ॥ तस्मात्तेजसिकर्तव्यःक्रोधोदूरेप्रतिष्ठितः १९ दाक्ष्यंह्यमर्षःशौर्यंचशीघ्रत्वमितितेजसः ॥ गुणाःक्रोधाभिभूतेनन शक्याःप्राप्तुमंजसा २० क्रोधंत्यक्त्वातुपुरुषःसम्यक्तेजोऽभिपद्यते ॥ कालयुक्तंमहाप्राज्ञेक्रुद्धैस्तेजःसुदुःसहम् २१ क्रोधस्तुपंडितैःशश्वत्तेजइत्यभिनिश्चितम् ॥ रजस्तुलोकनाशायविहितंमानुषंप्रति २२ तस्माच्छश्वत्त्यजेत्क्रोधंपुरुषःसम्यगाचरन् ॥ श्रेयान्स्वधर्मानपगोनक्रुद्धइतिनिश्चितम् २३ यदिसर्वमबुद्धीनामतिक्रांत ममचेतसाम् ॥ अतिक्रमोमद्विधस्यकथंस्वित्स्यादनिंदिते २४ यदिनस्युर्मानुषेषुक्षमिणःपृथिवीसमाः ॥ नस्यात्संधिर्मनुष्याणांक्रोधमूलोहिविग्रहः २५ अभिष क्तोह्यभिषजेदाहन्याद्गुरुणाहतः ॥ एवंविनाशोभूतानामधर्मःप्रथितोभवेत् २६ आक्रुष्टःपुरुषःसर्वंप्रत्याक्रोशेदनंतरम् ॥ प्रतिहन्याद्धतश्चैवतथाहिंस्याच्चहिंसि तः २७ हन्युर्हिपितरःपुत्रान्पुत्राश्चापितथापितॄन् ॥ हन्युश्चपतयोभार्याःपतीन्भार्यास्तथैवच २८ एवंसंकुपितेलोकेजन्मकृष्णेनविद्यते ॥ प्रजानांसंधिमू लंहिजन्मविद्धिशुभानने २९ ताःक्षिपेरन्प्रजाःसर्वाःक्षिप्रंद्रौपदितादृशे ॥ तस्मान्मन्युर्विनाशायप्रजानामभवायच ३० यस्मात्तुलोकेदृश्यंतेक्षमिणःपृथिवीस माः ॥ तस्माज्जन्मचभूतानांभवश्चप्रतिपद्यते ३१

र्वंक्षमार्जवादिकं अबुद्धीनांमूढैःअतिक्रांतंलंघितं अनिंदितेप्रशस्तेविषयेक्षमादौ २४ । २७ अभिषक्तःतापितःअभिषजेत्तापयेत् गुरुणाऽपिहतस्तंआहन्यात्ताडयेत् किमुतान्यमितिभावः एवंविनाशःअधर्मश्च प्रथितोभवेत् २६ आक्रुष्टोवाचाताडितः हतोऽन्येनाभिहतःहिंसितस्ताडितः २७ । २८ जन्मोत्पत्तिः तत्रहेतुःप्रजानांसंधिःदंपत्योःप्रीतिः शमइतिपाठेक्षमा २९ तादृशेक्रोधपरेराज्ञिसति क्षिपेरन्नश्येयुः अभवायानैश्वर्याय ३० जन्मप्रतिपद्यतेअन्यथाक्रोधप्राबल्येपूर्ववयस्येवदंपत्योर्नाशाज्जन्मासंभवइत्यर्थः ३१

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बलीयसाबलवत्तरेणस्वाम्यादिनायथाआक्रुष्टस्ताडितोवाऽशक्तः क्षमते तथायःप्रभाववानपिक्षमतेतस्यलोकाइतिसार्द्धश्लोकोवाक्यम् ३३ अन्यथादोषमाहार्द्धेन क्रोधनस्त्विति ३४ अत्रेति । क्षमावतांगाथाःप्रशंसाःक्षमावतांमध्येमहात्मना ३५ क्षमाधर्मइति । क्षमाहीनस्यधर्मादिरनर्थकरइत्यर्थः । यःधर्मादिफलार्थी ३६ ब्रह्मब्राह्मणजातिः सत्यंपरंब्रह्मापिक्षमाप्राप्यं भूतंसंचितं तपःभाविचक्षमैवरक्षति ३७ अति अतिक्रम्यप्राप्नुवंति तदूर्ध्वपदमितिशेषः ब्रह्मविदांवेदविदाम् ३८ यजुषांत्रेताग्निसाध्यकर्मवतां कर्मिणांवापीकूपादिधर्मवताम् ३९ । ४० । ४१ सर्वमनःप्राणेंद्रियाणांवेगंक्षमतेसोढुंशक्नोति ४२

क्षंतव्यंपुरुषेणेहसर्वापत्सुसुशोभने ॥ क्षमावतोहिभूतानांजन्मचैवप्रकीर्तितम् ३२ आक्रुष्टस्ताडितःक्रुद्धःक्षमतेयोबलीयसा ॥ यश्चनित्यंजितक्रोधोविद्वानुत्तमपूरुषः ३३ प्रभाववानपिनरस्तस्यलोकाःसनातनाः ॥ क्रोधनस्त्वल्पविज्ञानःप्रेत्यचेहचनश्यति ३४ अत्राप्युदाहरंतीमागाथानित्यंक्षमावताम् ॥ गीताःक्षमावतांकृष्णेकाश्यपेनमहात्मना ३५ क्षमाधर्मःक्षमायज्ञःक्षमावेदाःक्षमाश्रुतम् ॥ यएतदेवंजानातिससर्वंक्षंतुमर्हति ३६ क्षमाब्रह्मक्षमासत्यंक्षमाभूतंचभाविच ॥ क्षमातपःक्षमाशौचंक्षमयेदंधृतंजगत् ३७ अतियज्ञविदांलोकान्क्षमिणःप्राप्नुवंतिच ॥ अतिब्रह्मविदांलोकानतिचापितपस्विनाम् ३८ अन्येवैयजुषांलोकाःकर्मिणामपरेतथा ॥ क्षमावतांब्रह्मलोकेलोकाःपरमपूजिताः ३९ क्षमातेजस्विनांतेजःक्षमाब्रह्मतपस्विनाम् ॥ क्षमासत्यंसत्यवतांक्षमायज्ञःक्षमाशमः ४० तांक्षमांतादृशींकृष्णेकथमस्मद्विधस्त्यजेत् ॥ यस्यांब्रह्मचसत्यंचयज्ञालोकाश्चधिष्ठिताः ४१ क्षंतव्यमेवसततंपुरुषेणविजानता ॥ यदाहिक्षमतेसर्वंब्रह्मसंपद्यतेतदा ४२ क्षमावतामयंलोकःपरश्चैवक्षमावताम् ॥ इहसन्मानमृच्छंतिपरत्रचशुभांगतिम् ४३ येषांमन्युर्मनुष्याणांक्षमयाऽभिहतःसदा ॥ तेषांपरतरेलोकास्तस्मात्क्षांतिःपरामता ४४ इतिगीताःकाश्यपेनगाथानित्यंक्षमावताम् ॥ श्रुत्वागाथाःक्षमायास्त्वंतुष्यद्रौपदिमाक्रुधः ४५ पितामहःशांतनवःशमंसंपूजयिष्यति ॥ कृष्णश्चदेवकीपुत्रःशमंसंपूजयिष्यति ४६ आचार्योविदुरःक्षत्ताशममेववदिष्यतः ॥ कृपश्चसंजयश्चैवशममेववदिष्यतः ४७ सोमदत्तोयुयुत्सुश्चद्रोणपुत्रस्तथैवच ॥ पितामहश्चनोव्यासःशमंवदतिनित्यशः ४८ एतैर्हिराजानियतंचोद्यमानःशमंप्रति ॥ राज्यंदातेतिमेबुद्धिर्नचेल्लोभान्नशिष्यति ४९ कालोऽयंदारुणःप्राप्तोभरतानामभूतये ॥ निश्चितंमेसदैवैतत्पुरस्तादपिभाविनि ५० सुयोधनोनार्हतीतिक्षमामेवंनविंदति ॥ अर्हस्तत्राहमित्येवंतस्मान्मांविंदतेक्षमा ५१ एतदात्मवतांवृत्तमेषधर्मःसनातनः ॥ क्षमाचैवानृशंस्यंचतत्कर्त्तास्म्यहमंजसा ५२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना०द्रौपदीयुधिष्ठिरसंवादेऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥

द्रौपद्युवाच ॥ नमोधात्रेविधात्रेचयौमोहंचक्रतुस्तव ॥ पितृपैतामहेवृत्तेवोढव्येतेऽन्यथामतिः १

४३ परतरेसत्यलोके लोकाःभोग्यपदार्थाः ४४ तुष्य तुष्टाभव ४५ । ४६ । ४७ । ४८ राजाधृतराष्ट्रःतत्पुत्रोवादातादास्यति ४९ अभूतयेनाशाय ५० नार्हतिराज्यमितिशेषः तत्रहेतुः इतीति । एवंउक्तरीत्या ५१ अंजसातत्त्वतः ५२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे ऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ नमोधात्रेइति । धात्रेईश्वराय विधात्रेपूर्वकर्मणे वृत्ते बलेनराज्याक्रमणरूपे १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ईश्वरस्यापिकर्मापेक्षत्वात्प्रथमंकर्मप्राबल्यमेवाह कर्मभिरिति । चिंतितःकल्पितोलोकोभोगसाधनं गत्यांगत्यांउर्ध्वाधोमध्यमोत्तमाधमयोनिषु नित्यानिअपरिहार्यफलानि लोभात्मोहात् मोक्षंकर्मफलेभ्योदुःखे
भ्योमुक्तिंयियासतिप्राप्तुमिच्छति २ कर्मनित्यत्वमेवाह नेहेति । इहजन्मनिपुरुषःपूर्वकर्मभिर्बाध्यमानो धर्मादिनानश्रियमाप्नोति आनृशंस्यंदया घृणालोकापवादभयम् ३ तत्रत्वमेवदृष्टांतइत्याह त्वामित्यादिना
४ तदानींराज्यकाले अद्यराज्यच्युतौ जातुकदाचिद्धर्मात्प्रियतरंनहितेअध्यगमन्ज्ञातवंतः किंतुजीवितादपिप्रियतरंधर्ममेवाध्यगमन् ५ । ६ । ७ । ८ । ९ शृंगंप्रभुत्वाभिमानः १० । ११ तेत्वया मोक्षिणः
संन्यासिनोमोक्षाश्रमस्थाः १२ आरण्यकेभ्योवानप्रस्थेभ्यः लौहानिसौवर्णादीनि । लोहानांकांचनंवरमितिलिंगात् १३ । १४ पाकयज्ञागृह्याग्निसाध्याइष्टयः १५ । १६ । १७ परीतयाविपरीतया १८

कर्मभिश्चिंतितोलोकोगत्यांगत्यांपृथग्विधः ॥ तस्मात्कर्माणिनित्यानिलोभान्मोक्षंयियासति २ नेहधर्मानृशंस्याभ्यांनक्षांत्यानार्जवेनच ॥ पुरुषःश्रियमाप्नो
तिनघृणित्वेनकर्हिचित ३ त्वांचव्यसनमभ्यागादिदंभारतदुःसहम् ॥ यत्त्वंनार्हसिनापीमेभ्रातरस्तेमहौजसः ४ नहितेऽध्यगमन्जातुतदानींनाद्यभारत ॥
धर्मात्प्रियतरंकिंचिदपिचेज्जीवितादिह ५ धर्मार्थमेवतेराज्यंधर्मार्थेजीवितंचते ॥ ब्राह्मणागुरवश्चैवजानंत्यपिचदेवताः ६ भीमसेनार्जुनौचोभौमाद्रेयौचमया
सह ॥ त्यजेस्त्वमितिमेबुद्धिर्नतुधर्मंपरित्यजेः ७ राजानंधर्मगोप्तारंधर्मोरक्षतिरक्षितः ॥ इतिमेश्रुतमार्याणांत्वांतुमन्येनरक्षति ८ अनन्याहिनरव्याघ्रनित्य
दाधर्ममेवते ॥ बुद्धिःसततमन्वेतिछायेवपुरुषंनिजा ९ नावमंस्थाहिसदृशान्नावरान्श्रेयसःकुतः ॥ अवाप्यपृथिवींकृत्स्नांनतेशृंगमवर्द्धत १० स्वाहाकारैःस्वधाभि
श्चपूजाभिरपिचद्विजान् ॥ दैवतानिपितृंश्चैवसततंपार्थसेवसे ११ ब्राह्मणाःसर्वकामैस्तेसततंपार्थतर्पिताः ॥ यतयोमोक्षिणश्चैवगृहस्थाश्चैवभारत १२ भुंजतेरु
क्मपात्रीभिर्यत्राहंपरिचारिका ॥ आरण्यकेभ्योलौहानिभाजनानिप्रयच्छसि ॥ नादेयंब्राह्मणेभ्यस्तेगृहेकिंचनविद्यते १३ यदिदंवैश्वदेवंतेशांतयेक्रियतेगृहे ॥
तद्दत्वातिथिभूतेभ्योराजन्शिष्टेनजीवसि १४ इष्टयःपशुबंधाश्चकाम्यनैमित्तिकाश्चये ॥ वर्ततेपाकयज्ञाश्चयज्ञकर्मचनित्यदा १५ अस्मिन्नपिमहारण्येविजने
दस्युसेविते ॥ राष्ट्रादपेत्यवसतोधर्मस्तेनावसीदति १६ अश्वमेधोराजसूयःपुंडरीकोऽथगोसवः ॥ एतैरपिमहायज्ञैरिष्टंतेभूरिदक्षिणैः १७ राजन्परीतयाबु
द्ध्याविषमेऽक्षपराजये ॥ राज्यंवसून्यायुधानिभ्रातृन्मांचासिनिर्जितः १८ ऋजोर्मृदोर्वदान्यस्यह्रीमतःसत्यवादिनः ॥ कथमक्षव्यसनजाबुद्धिरापतितातव
१९ अतीवमोहमायातिमनश्चपरिभूयते ॥ निशाम्यतेदुःखमिदमिमांचापदमीदृशीम् २० अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ ईश्वरस्यवशेलोका
स्तिष्ठंतेनात्मनोयथा २१ धातैवखलुभूतानांसुखदुःखेप्रियाप्रिये ॥ दधातिसर्वमीशानःपुरस्ताच्छुक्रमुच्चरन् २२ यथादारुमयीयोषानरवीरसमाहिता ॥ ईरयत्यं
गमंगानितथाराजन्निमाःप्रजाः २३

ऋजोरवक्रस्य मृदोर्दयालोः १९ निशाम्यआलोच्य मममनोमोहंमौढ्यमायातिपरिभूयतेचेसन्वयः परिभवआर्तिः २० लोकाभोग्यानितिष्ठंतेप्रकाशंते । प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेतितङ् २१ धाताईश्वरः
शुक्रंप्राक्कर्मबीजं उच्चरन्नुत्कर्षेणानुसरन् २२ यथेति । हेनरवीर सूत्रधारेणसमाहितासम्यङ्नियुक्तासतीअंगमीरयति तथाइमाःप्रजाःअंगानिहस्तादीनि ईश्वरेणसमाहिताःसत्यईरयंति । चेष्टयंत्यंगकर्माणीतिपाठे
हेअंगकर्माणिकर्तॄणि कर्मानुरोधीईश्वरइत्यर्थः इमाःप्रजाः चेष्टयंतीतिसंबंधः २३

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अंतर्बहिर्व्याप्तौआकाशदृष्टांतः भूतानिजरायुजादीनि २४ बद्धोवाबद्धइव अन्येषामुपाध्यायादीनाम २५ नसिनासिकायां नस्यंनासामूत्रं तेनवाओतःप्रोतः अत्रद्वौआकाशशकुनिसूत्रदृष्टांतौईश्वरस्य व्यापकत्वनेरकत्वयोः त्रयोमणितृणवृक्षदृष्टांताजीवस्यास्वातंत्र्ये २६ आदेशमाज्ञामन्वेतिअनुसरति तत्रहेतुः तन्मयोहितदर्पणइति । यथामृन्मयोघटोमृद्येवलीयतेऽतोमध्येपिमृदधीनोऽनन्य एवंजीवोऽपीश्वरस्येवरूपभेदस्तन्मयस्तदर्पणश्चातोमध्येऽपितत्प्रेर्यएवेत्यर्थः यथोक्तम । 'अजनिचयन्मयंतदविमुच्यनियंतृभवेत्'इतियद्यन्मयंतत्तन्नियम्यमितितस्यार्थः । अयमात्माधीनोनकिंतुकंचनानिर्देश्यरूपं कालंकालयितारमीशंभजत्यनुसरति २७ । २८ । २९ चरेभुंक्ते कर्मव्यतिहारेतङ । फलप्रदत्वेनोपकारकमीशंजीवोभुंक्ते कर्मकर्तृत्वेनोपकारकंजीवमीशोभुंक्तइत्यर्थः अयमिति । राजवत्तटस्थतयानचलक्ष्यते अंतर्यामित्वात ३० नन्वीश्वरोजीवादन्योऽनन्यो वा । आद्येनचायमितिलक्ष्यतइत्यनुपपन्नं द्वितीयेतयोःशास्तृशास्यभावानुपपत्तिरित्याशंक्याह हेतुमात्रमिति । विभुश्चिदात्मायेनप्रयोज्येनकर्मकारयते तनइदंशरीरंमहाभूतान्यहंकारइत्यादिनोक्तरूपंस्थूलसूक्ष्मदेहद्वयं तदेवकर्तृइत्यर्थः । ननुजडेकर्तृत्वासंभवइत्याशंक्याह धातुःक्षेत्रसंज्ञितंक्षेत्रमिवक्षेत्रंचिदात्मनआभासरूपबीजनिवापस्थानं चिदाभासयुक्तंक्षेत्रंकर्तृ

आकाशइवभूतानिव्याप्यसर्वाणिभारत ॥ ईश्वरोविदधातीहकल्याणंयच्चपापकम् २४ शकुनिस्तंतुबद्धोवानियतोऽयमनीश्वरः ॥ ईश्वरस्यवशेतिष्ठेन्नान्येषांनात्मनःप्रभुः २५ मणिःसूत्रइवप्रोतोनस्योतइवगोवृषः ॥ स्रोतसोमध्यमापन्नःकूलाद्वृक्षइवच्युतः २६ धातुरादेशमन्वेतितन्मयोहितदर्पणः ॥ नात्माधीनोमनुष्योऽयंकालंभजतिकंचन २७ अज्ञोजंतुरनीशोऽयमात्मनःसुखदुःखयोः ॥ ईश्वरप्रेरितोगच्छेत्स्वर्गंनरकमेवच २८ यथावायोस्तृणाग्राणिवशंयांतिबलीयसः ॥ धातुरेवंवशंयांतिसर्वभूतानिभारत २९ आर्येकर्मणियुंजानःपापेवापुनरीश्वरः ॥ व्याप्यभूतानिचरतेनचायमितिलक्ष्यते ३० हेतुमात्रमिदंधातुःशरीरंक्षेत्रसंज्ञितम् ॥ येनकारयतेकर्मशुभाशुभफलंविभुः ३१ पश्यमायाप्रभावोऽयमीश्वरेणयथाकृतः ॥ योहंतिभूतैर्भूतानिमोहयित्वाऽऽत्ममायया ३२ अन्यथापरिदृष्टानिमुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ अन्यथापरिवर्त्तंतेवेगाइवनभस्वतः ३३ अन्यथैवहिमन्यंतेपुरुषास्तानितानिच ॥ अन्यथैवप्रभुस्तानिकरोतिविकरोतिच ३४ यथाकाष्ठेनवाकाष्ठमश्मानंचाश्मनापुनः ॥ अयसाचाप्ययश्छिंद्यान्निर्विचेष्टमचेतनम् ३५ एवंसभगवान्देवःस्वयंभूःप्रपितामहः ॥ हिनस्तिभूतैर्भूतानिच्छद्मकृत्वायुधिष्ठिर ३६ संप्रयोज्यवियोज्यायंकामकारकरःप्रभुः ॥ क्रीडतेभगवान्भूतैर्बालःक्रीडनकैरिव ३७

इत्यर्थः । तच्चहेतुमात्रंइच्छाद्यात्मकत्वात हेतुरपिनमुख्यहेतुभूतं विंबप्रतिविंबदृष्टांतेनचिदाभासस्यचिदात्मतंत्रत्वात तथाचाभासस्यान्यत्वमादायशास्तृशास्यभावोव्यावहारिकः परमार्थतस्तुक्षेत्रस्यसुप्तिसमाध्योरभावान्नचायमितिलक्ष्यतइत्युक्तमितिभावः ३१ अयंपूर्वोक्तोमायायाअघटितघटनापटीयस्याअनिर्वचनीयाज्ञानाख्यायाःप्रभावः यईश्वरोभूतैःपृथक्पृथक्क्षेत्राभिमानिभिर्मोहयित्वा अनात्मनिदेहादावात्मबुद्धिंजनयित्वा ३२ मोहमेवविवृणोतिद्वाभ्यां अन्यथेति । तत्त्वदर्शिभिः स्वप्नमायेंद्रजालवद्दृष्टान्यपि मूढानांसत्यवत्परिवर्त्तंतेभासंते वेगाःकरप्रसराः नभस्वतआकाशगामिनः सूर्यस्यतेजोमयाःसंतोजलहृदवदवभासंते ३३ अनित्याशुचिदुःखरूपाण्यपितानिनित्यशुचिसुखस्वरूपाणिमन्यंते अन्यथाकरोति गगनवदजातमप्यंकुरादिक्रमेणजनयति विकरोतिचजीर्णत्वादिभावंचनयति ३४ अयोवत्तरुवत्केवलंनिश्चेष्टं किंत्वचेतनमपि ३५ छद्ममायाम ३६ संप्रयोज्यसंयोगंकृत्वा कामकारइच्छातयैवकरोतीतिकामकारकरः बालःप्राकृतः क्रीडनकैःमारीप्रभृतिभिः ३७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नमात्रिति । ईशोनदयालुःप्रत्युतनृशंसइत्यर्थः ३८ किंचईशस्यदुष्टेषुपक्षपातःसाधुषुचद्वेषोदृश्यतेऽतःसनिंद्यएवेत्याह आर्यानित्यादित्रिभिः । चिंतयाधनादिध्यानेन ३९ । ४० धर्माभिशंकिनीतिपाठेधर्मश्रद्धा शून्येफलंयज्ञादिनातृप्तिंकिमश्नुतेअपितुनैवेत्यर्थः ४१ कर्मेति । कृतंकर्मयदिकर्त्तारमेवगच्छतिनत्वन्यंतर्हिकारयितृत्वादीश्वरोऽपिपापेनलिप्येतैवेत्यर्थः ४२ अथेति । कर्त्तारंकारयितारमीश्वरंऐश्वर्यादेवकर्म नस्पृशतितर्हितत्प्रयोज्याजीवाएवकर्मभिर्हतास्तथाचईश्वरोबलाद्दीनान्नरकेपातयतीत्यत्यंतंनिंद्यएवसइतिभावः ४३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ एवंच मेंश्वरयोराक्षेपेप्राप्तेप्रत्यक्षानुमानागमैस्तौसमर्थयितुमध्यायआरभ्यते वल्गुचित्रेति । वल्गुशोभनं श्लक्ष्णंसुकुमारं नास्तिक्यंवेदविद्विष्टं १ यदुक्तं त्वांचेद्व्यसनिनमित्यादिनाधर्मस्यनैष्फल्येत्वदभिभवएवदृष्टांतइतित त्राह नाहमिति । कर्म धर्म फलार्थिनाकृतोधर्मोयदिनिष्फलःस्यात्तर्हिभवेदयमाक्षेपो नत्वहंतथाऽऽचरामीत्यर्थः ननुफलेच्छायाअभावेकिमर्थंधर्मःकर्तव्यइत्यतआह ददामीत्यादिना देयमृणमित्येवददामि । 'जायमानोवैब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवाजायते ब्रह्मचर्येणऋषिभ्यो यज्ञेनदेवेभ्यः प्रजयापितृभ्यः' इतिश्रुतेः । ऋणवाऋणवान् २ यथाशक्तियत्कर्त्तव्यंतत्करोमीत्यन्वयः ३ धर्ममिति । वेदवाक्यात्शिष्टाचाराच्चनि

नमातृपितृवद्राजन्धाताभूतेषुवर्त्तते ॥ रोषादिवप्रवृत्तोऽयंयथाऽयमितरोजनः ३८ आर्यान्शीलवतोदृष्ट्वाह्रीमतोवृत्तिकर्षितान् ॥ अनार्यान्सुखिनश्चैवविह्वलानिव चिंतया ३९ तवेमामापदंदृष्ट्वासमृद्धिंचसुयोधने ॥ धातारंगर्हयेपार्थविषमंयोऽनुपश्यति ४० आर्यशास्त्रातिगेक्रूरेलुब्धेधर्मापचायिनि ॥ धार्त्तराष्ट्रेश्रियंदत्वाधाता किंफलमश्नुते ४१ कर्मचेत्कृतमन्वेतिकर्त्तारंनान्यमृच्छति ॥ कर्मणातेनपापेनलिप्यतेनूनमीश्वरः ४२ अथकर्मकृतंपापंनचेत्कर्त्तारमृच्छति ॥ कारणंबलमेवेहजनान्शोचामिदुर्बलान् ४३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना॰द्रौपदीवाक्येत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ वल्गुचित्रपदंश्लक्ष्णं याज्ञसेनित्वयावचः ॥ उक्तंतच्छ्रुतमस्माभिर्नास्तिक्यंतुप्रभाषसे १ नाहंकर्मफलान्वेषीराजपुत्रिचराम्युत ॥ ददामिदेयमित्येवयजेयष्टव्यमित्युत २ अस्तुवात्रफलंमा वाकर्त्तव्यंपुरुषेणयत् ॥ गृहेवावसताकृष्णेयथाशक्तिकरोमितत् ३ धर्मंचरामिसुश्रोणिनधर्मफलकारणात् ॥ आगमाननतिक्रम्यसतांवृत्तमवेक्ष्यच ४ धर्मएवमनः कृष्णेस्वभावाच्चैवमेधृतम् ॥ धर्मवाणिज्यकोहीनोजघन्योधर्मवादिनाम् ५ नधर्मफलमाप्नोतियोधर्मंदोग्धुमिच्छति ॥ यश्चैनंशंकतेकृत्वानास्तिक्यात्पापचेतनः ६ अतिवादाद्वदाम्येषमाधर्ममभिशंकिथाः ॥ धर्माभिशंकीपुरुषस्तिर्यग्गतिपरायणः ७ धर्मोयस्याभिशंक्यःस्यादार्षंवादुर्बलात्मनः ॥ वेदाच्छूद्रइवापेयात्सलो कादजरामरात् ८

ष्काममेवधर्मंचरामि । 'अग्निहोत्रंजुहुयात्स्वर्गकामः' इतिस्वर्गादिफलश्रुतिस्तुधर्मेप्ररोचनार्थेतिभावः ४ स्वभावात् । 'शौर्यंतेजोधृतिर्दाक्ष्यंयुद्धेचाप्यपलायनम् । दानमीश्वरभावश्चक्षात्रंकर्मस्वभावजम्' इतिगी तावचनोक्तधर्माचरणशीलएवक्षत्रियोनान्यइतिनियमान्मेमयाधर्मेमनोधृतं यतोधर्मवाणिज्यकोधर्मात्स्वर्गादिफलमिच्छन्हीनोमुख्यफलाच्च्युतोऽतएवजघन्योनीचः ५ धर्मफलं । 'तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणा विविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसाऽनाशकेन' इतिश्रुतेर्विद्याविविदिषा वा धर्मफलंमुख्यंतन्नाप्नोति यश्चैनंधर्मंशंकते विश्वासंनकुरुते सोऽपिधर्मफलंनाप्नोति पापचेतनःपापबुद्धिः ६ अतिवादात् मानांतरमति क्रांतोवादोवचनं तस्माद्वेदैकप्रामाण्यात् ७ आर्षंऋषयोमंत्रास्तद्द्रष्टारोमन्वादयोवा धर्ममूलभूतंमंत्रजातंवा मन्वादिवाक्यंवेत्यर्थः । अर्थेवेतिपाठे फलेविषयेइत्यर्थः । दुर्बलात्मनःविवेकासमर्थचित्तस्य अपेयात्अ पगच्छेत् लोकादात्मलोकात् । स्वर्लोकादितिपाठेऽप्यानंदरूपादात्मलोकादित्यर्थः । अनात्मलोकेषुअजरामरत्वयोरसंभवात् अजरामरात् मोक्षरूपात् ८

Nepal Sanskrit University, Beljhundi Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बालोऽपिस्थविरेपुयोक्तव्योनियोक्तव्यो गणनीयः ९ । १० एवंधर्मस्यवेदैकगम्यत्वादनतिशंक्यत्वंवेदस्यचश्रेष्ठप्रमाणत्वमुक्त्वाप्रत्यक्षत्वादपिधर्मफलस्यानतिशंक्यत्वमाह प्रत्यक्षंहीत्यादिना । चिरजीविताचिरजीवी ११ । १२ । १३ धर्मंकर्त्तव्यंवर्णयंति प्रत्यक्षागमबुद्धयः अस्माकंवेदैकगम्यमप्यर्थंप्रत्यक्षेणपश्यंतइत्यर्थः १४ क्षेपोनिंदा शंकाफलेसंशयः १५ एतच्चमूढकार्यमित्याह उन्मत्तानित्यादिना । आगतनिश्चयान् प्राप्ततत्त्वनिश्चयान् १६ उन्नद्धोदृप्तः श्रेयसोधर्मस्य अन्यत्रातींद्रियेधर्मादावर्थे १७ ध्यायन् अर्थांश्चिंतयन्नपि लोकान्धर्मप्राप्यान् १८ कामलोभावत्यंतंगच्छतिप्राप्नोतीतिकामलोभातिगः १९ आनंत्यं ब्रह्मभावम् २० शंकल्याणम् २१ । २२ । २३ । २४ । अनुमानमपिधर्मेप्रमाणमित्याह अफलइति । अयंभावः यदिधर्मोनस्यात्तर्हिऊर्ध्वगतिंकश्चिदपिनाप्नुयात् । जायस्वम्रियस्वेतिमशकादीनां पूर्वसंस्कारात्पुनःपुनस्तत्तज्जातीयदेहस्यैवप्राप्तिश्रुतेरंधंतमःप्राप्तिरेवसर्वेषांस्यात् ततश्च शास्त्रानर्थक्यं । यदितुधर्मोऽस्तितर्हितेषामपिविशिष्टदेशनिवासादिजनितस्यपुण्यस्यापरिहार्यत्वादूर्ध्वगतिः संभवति

वेदाध्यायीधर्मपरःकुलेजातोमनस्विनि ॥ स्थविरेषुसयोक्तव्योराजर्षिर्धर्मचारिभिः ९ पापीयान्सहिशूद्रेभ्यस्तस्करेभ्योविशिष्यते ॥ शास्त्रातिगोमंदबुद्धिर्योधर्मम भिशंकते १० प्रत्यक्षंहित्वयादृष्टऋषिर्गच्छन्महातपाः ॥ मार्कंडेयोऽप्रमेयात्माधर्मेणचिरजीविता ११ व्यासोवसिष्ठोमैत्रेयोनारदोलोमशःशुकः ॥ अन्येचऋषयः सर्वेधर्मेणैवसुचेतसः १२ प्रत्यक्षंपश्यसिह्येतान्दिव्ययोगसमन्वितान् ॥ शापानुग्रहणेशक्तान्देवेभ्योऽपिगरीयसः १३ एतेहिधर्ममेवादौवर्णयंतिसदाऽनघे ॥ कर्त्तव्य ममरप्रख्याःप्रत्यक्षागमबुद्धयः १४ अतोनार्हसिकल्याणिधातारंधर्ममेवच ॥ राज्ञिमूढेनमनसाक्षेप्तुंशंकितुमेवच १५ उन्मत्तान्मन्यतेबालःसर्वानागतनिश्चयान् ॥ धर्माभिशंकीनान्यस्मात्प्रमाणमधिगच्छति १६ आत्मप्रमाणउन्नद्धःश्रेयसोह्यवमन्यकः ॥ इंद्रियप्रीतिसंबद्धंयदिदंलोकसाक्षिकम् ॥ एतावन्मन्यतेबालोमोहमन्यत्र गच्छति १७ प्रायश्चित्तंनतस्यास्तियोधर्ममभिशंकते ॥ ध्यायन्सकृपणःपापोनलोकान्प्रतिपद्यते १८ प्रमाणाद्धिनिवृत्तोहिवेदशास्त्रार्थनिंदकः ॥ कामलोभातिगो मूढोनरकंप्रतिपद्यते १९ यस्तुनित्यंकृतमतिर्धर्ममेवाभिपद्यते ॥ अशंकमानःकल्याणिसोऽमुत्रानंत्यमश्नुते २० आर्षंप्रमाणमुत्क्रम्यधर्मानप्रतिपालयन् ॥ सर्वशा स्त्रातिगोमूढःशंजन्मसुनविंदति २१ यस्यनार्षंप्रमाणंस्याच्छिष्टाचारश्चभाविनि ॥ नवैतस्यपरोलोकोनायमस्तीतिनिश्चयः २२ शिष्टैराचरितंधर्मंकृष्णेमाऽस्माभिशं किथाः ॥ पुराणमृषिभिःप्रोक्तंसर्वज्ञैःसर्वदर्शिभिः २३ धर्मएवप्लवोनान्यःस्वर्गंद्रौपदिगच्छताम् ॥ सैवनौःसागरस्येववणिजःपारमिच्छतः २४ अफलोयदिधर्मःस्या च्चरितोधर्मचारिभिः ॥ अप्रतिष्ठेतमस्येतज्जगन्मज्जेदनिंदिते २५ निर्वाणंनाधिगच्छेयुर्जीवेयुःपशुजीविकाम् ॥ विद्यांतेनैवयुज्येयुर्नचार्थंकेचिदाप्नुयुः २६

२५ ननुयथातृणात्क्षीरंक्षीराद्दधीतिवत् परिणामक्रमादेवतत्तद्विशिष्टदेहलाभादूर्ध्वगतिर्भविष्यति किंधर्मेणेत्याशंक्याह निर्वाणमिति । दध्नोपिगवोपभुक्तात्क्षीरमूत्रादिनीचपरिणामदृष्टेर्नैतद्युक्तं । तथाचमोक्षासिद्धिः तस्यांचसत्यां बोधशून्याः पशुजीविकांजीवेयुरंधंतमःप्रविशेयुरेवेत्यर्थः । ततश्चतेपशुतुल्याविद्यांविद्ययानैवयुज्येरन् । संतुतर्हिस्वभावेनैवसर्वेऽपिप्राणिनः किंविद्ययाकिंवामोक्षेणेत्याशंक्याह नचार्थं केचिदाप्नुयुरिति । अयंभावः घटशरावोदंचनादिकार्यवैचित्र्यं क्रियावैचित्र्यायत्तंयथादृष्टं तथाऐहिकयत्नाभावेपिनृषुपश्वादिषुज्ञानैश्वर्यतारतम्यंदृश्यमानंजन्मांतरीयक्रियानुमापकं तदभावेजगद्वैचित्र्यस्याकस्मिकनिधिलाभादेश्चासंभवःस्यादिति २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अनादिपरंपरागतःशिष्टाचारोऽपिधर्मास्तित्वेप्रमाणमित्याह तपश्चेसादिना २७ विप्रलंभोवंचनं अयंयज्ञादिधर्मः २८। २९ श्रेयसिश्रेयोनिमित्तंधर्मंव्यचरन् तद्धिधर्मोहिश्रेयःश्रेयःसाधनं सनातनमनाद्यनन्तं ३०। ३१ अनुभवोऽपिधर्मेप्रमाणमित्याह त्वमिति। अयंभावः 'अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाः' इति स्मृतेः। पंचाग्निविद्यायांचद्युपर्जन्यपृथिवीपुरुषयोषास्वग्निषुश्रद्धासोमवर्षान्नरेतआहुतयोहूयंते ततःशरीरमितिक्रमेण 'पंचम्यामाहुतावापःपुरुषवचसोभवंति' इतिश्रुतेश्चसर्वेषांप्राणिनामुत्पत्तिरवगता तत्रगर्भवासाख्यारेतोद्रव्यकपंचम्याहुत्यवस्थाऽत्यंतदुःखमयीपुण्यवशाद्द्रोणस्यनासीत् द्रौपदीधृष्टद्युम्नयोस्त्वतिपुण्यवशात्रेतोरूपमलपरिणामहेतुरन्नाहुतिरपिनास्ति साक्षादग्निकुण्डोद्भवत्वात् तदिदंधर्मफलंतवानुभवसिद्धमतोधर्ममाऽवमंस्था इति ३२ उपमानं निदर्शनं कर्मस्वादरवशादल्पेनअन्नाच्छादनमात्रेणतुष्टोभवति नतुकर्माण्युपेक्ष्यबहुलाभार्थंयततेइत्यर्थः ३३। ३४ श्रुतंवेदोदितंपुण्यंयेषांपापानामनिष्टसाधनानांचफलोदयः स्वर्गनरकहेतुत्वं प्रभवउत्पत्तिः अविद्येतियावत् अत्ययोनाशः विद्येतियावत् देवगुह्यानिवेदैकवेद्यत्वात्। 'तस्मादेषांतन्नप्रियंयदेतन्मनुष्याविदुः' इतिश्रुतेर्देवगोप्यान्येतानिस्वपशुभूतपुरुषविनाशकत्वात् ३५ एतानीति। अत्रएतेषुदेवगुह्ये

तपश्चब्रह्मचर्यंचयज्ञःस्वाध्यायएवच ॥ दानमार्जवमेतानियदिस्युरफलानिवै २७ नाचरिष्यन्परेधर्मंपरेपरतरेचये ॥ विप्रलंभोऽयमत्यंतंयदिस्युरफलाःक्रियाः २८
ऋषयश्चैवदेवाश्चगंधर्वासुरराक्षसाः ॥ ईश्वराःकस्यहेतोस्तेचरेयुर्धर्ममादृताः २९ फलदंत्विहविज्ञायधातारंश्रेयसिध्रुवम् ॥ धर्मंतेव्यचरन्कृष्णेतद्धिश्रेयःसनातनम्
३० सनायमफलोधर्मोनाधर्मोऽफलवानपि ॥ दृश्यंतेऽपिहिविद्यानांफलानितपसांतथा ३१ त्वमात्मनोविजानीहिजन्मकृष्णेयथाश्रुतम् ॥ वेत्थचापियथाजातो
धृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ३२ एतावदेवपर्याप्तमुपमानंशुचिस्मिते ॥ कर्मणांफलमाप्नोतिधीरोऽल्पेनापितुष्यति ३३ बहुनाप्यपिविद्वांसोनैवतुष्यंत्यबुद्धयः ॥ तेषांन
धर्मजंकिंचित्प्रेत्यशर्मास्तिवापुनः ३४ कर्मणांश्रुतपुण्यानांपापानांचफलोदयः ॥ प्रभवश्चात्ययश्चैवदेवगुह्यानिभाविनि ३५ एतानिवेदयःकश्चिन्मुह्यंतेऽत्रप्रजाइमाः
॥ अपिकल्पसहस्रेणनसश्रेयोऽधिगच्छति ३६ रक्ष्याण्येतानिदेवानांगूढमायाहिदेवताः ॥ कृताशाश्चव्रताशाश्चतपसादग्धकिल्बिषाः ॥ प्रसादैर्मानसैर्युक्ताः
पश्यंत्येतानिवैद्विजाः ३७ नफलादर्शनाद्धर्मःशंकितव्योनदेवताः ॥ यष्टव्यंचप्रयत्नेनदातव्यंचानसूयता ३८ कर्मणांफलमस्तीहतथैतद्धर्मशाश्वतम् ॥ ब्रह्माप्रो
वाचपुत्राणांयदृषिर्वेदकश्यपः ३९ तस्मात्तेसंशयःकृष्णेनीहारइवनश्यतु ॥ व्यवस्यसर्वमस्तीतिनास्तिकंयंभावमुत्सृज ४० ईश्वरंचापिभूतानांधातारंमाचवैक्षिप ॥
शिक्षस्वैनंनमस्वैनंमातेऽभूद्बुद्धिरीदृशी ४१

पुविपर्येष्विमाःप्राकृताःप्रजामुह्यंते अविद्यामपिविद्यात्वेनविद्यांचाविद्यात्वेनगृह्णंति एवंपुण्यपापविपर्ययोऽपिज्ञेयः अतएतानियस्तत्त्वतोवेदसश्रेयोदेवानांहिततरंकर्मनाधिगच्छतिनानुसरति कर्तृत्वादिमदन्तःकरणस्यविविक्तत्वादितिभावः ३६ कृतानाशिताआशायैस्ते । कृहिंसायांस्वादिः। व्रतंहितंमितंमेध्यंचाश्नंतितेकृताशाश्चव्रताशाश्चशांतादांताइत्यर्थः तपसाश्रवणमननात्मकेनालोचनेन मनःप्रसादैर्ध्यानफलैर्युक्ताद्विजायोगिनः एतानिदेवगुह्यानि ३७। ३८ धर्मशाश्वतंधर्मस्यशश्वद्भवोयंस्वभावः ३९ व्यवस्यनिश्चित्य भावमभिप्रायम् ४० एवंधर्मश्रैष्ठ्यंनिश्चित्यईश्वरश्रैष्ठ्यमप्याह ईश्वरमिति। धातारंदधातिकर्मफलानियथास्वंविभजतीतितं कर्मणामाशुतरविनाशित्वात्नष्टानांचकालांतरीयफलहेतुत्वायोगात् अपूर्वकल्पनायाश्च 'सर्वस्यवशीसर्वस्येशानः' इति सर्वस्येश्वराधीनत्वप्रतिपादकश्रुत्याबाधात् लौकिकराजभृत्यदृष्टांताच्च कर्मभिस्तुष्टोरुष्टोवाईश्वरएवसदसत्फलविभाजकइतिभावः। माक्षिपमानिंदांकुरु शिक्षस्वशास्त्राचार्योपदेशादधीष्व ४१

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ नावमन्य इति १ । २ स्थावराइतरेजनावा हियस्मादकर्माणोनजीवंयतःकर्मकर्त्तव्यमितियोजना । तथाचायंप्रयोगः
स्थावरजीविका प्राक्कर्मपूर्विकाजीविकात्वात्पाकादिक्रियापूर्वकास्मदादिजीविकावदिति ३ स्थावरेषूक्तंन्यायंतिर्यक्षुयोजयति यावदिति । सद्योजातस्यगोवत्सस्य स्तनपानादिप्रवृत्तिरपिस्वजनकसंस्कारहेतु
प्राक्तनकर्मसत्त्वेप्रमाणमित्यर्थः यावद्गोस्तनपानात्गोस्तनपानादेरित्यर्थः यावच्छायोपसेवनात् प्रतिमाद्वारकभोगादित्यर्थः । अयंभावः कौलिकशास्त्रप्रसिद्ध्याशत्रुनिर्मितायांचैत्रप्रतिमायांशत्रुणाकंटका
दिनानुन्नायांचैत्रोव्यथते तत्रव्यथानिमित्तमांतरंधातुवैषम्यं बाह्यंवाकंटकवेधादि नार्किचिद्दृष्टमस्ति किंतुकेवलमदृष्टमेव अनेनैवन्यायेनजंतवःकर्मणाप्राचीनेनैववृत्तिंजीवनमाप्नुवंति ४ जंगमेष्विति प्रेत्यमृत्वा ५
उत्थानंउत्तिष्ठतिप्रवर्त्ततेऽस्मादित्युत्थानंप्राक्कर्मसंस्कारस्तं सर्वेऽपिप्राणिनोऽभिजानंत्यनुभवंति ततःकर्मसुप्रवर्त्ततेतत्फलंचाप्नुवंति तस्मात्कर्मतत्संस्कारपरंपरेयमनादिरित्यर्थः ६ सर्वेहीति । यथाऽयंवकःपूर्वसं

यस्यप्रसादात्तद्भक्तोमर्त्योगच्छत्यमर्त्यताम् ॥ उत्तमांदेवतांकृष्णेमाऽवमंस्थाःकथंचन ४२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणियुधि
ष्ठिरवाक्येएकत्रिंशोऽध्यायः ३१ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ नावमन्येनगर्हेचधर्मंपार्थकथंचन ॥ ईश्वरंकुतएवाहमवमंस्येप्रजापतिम् १ आर्ताऽहं
प्रलपामीदमितिमांविद्धिभारत ॥ भूयश्चविलपिष्यामिसुमनास्त्वंनिबोधमे २ कर्मखल्विहकर्त्तव्यंजानताऽमित्रकर्शन ॥ अकर्माणोहिजीवंतिस्थावरानेतरेजनाः ३
यावद्गोस्तनपानाच्चयावच्छायोपसेवनात् ॥ जंतवःकर्मणावृत्तिमाप्नुवंतियुधिष्ठिर ४ जंगमेषुविशेषेणमनुष्याभरतर्षभ ॥ इच्छंतिकर्मणावृत्तिमवाप्तुंप्रेत्यचेहच ५
उत्थानमभिजानंतिसर्वभूतानिभारत ॥ प्रत्यक्षंफलमश्नंतिकर्मणांलोकसाक्षिकम् ६ सर्वेहिस्वंसमुत्थानमुपजीवंतिजंतवः ॥ अपिधाताविधाताचयथाऽयमुदकेबकः
७ अकर्मणांवैभूतानांवृत्तिःस्यान्नहिकाचन ॥ तदेवाभिप्रपद्येतनविहन्यात्कदाचन ८ सकर्मकुरुमाग्लासीःकर्मणाभवदंशितः ॥ कृतंहियोऽभिजानातिसहस्रेसो
ऽस्तिनास्तिच ९ तस्यचापिभवेत्कार्यंविवृद्धौरक्षणेतथा ॥ भक्ष्यमाणोह्यनादानात्क्षीयेतहिमवानपि १० उत्सीदेरन्प्रजाःसर्वानकुर्युःकर्मचेद्भुवि ॥ तथाह्येतान
वर्धेरन्कर्मचेदफलंभवेत् ११ अपिचाप्यफलंकर्मपश्यामःकुर्वतोजनान् ॥ नान्यथाह्यपिगच्छंतिवृत्तिंलोकाःकथंचन १२ यश्चदिष्टपरोलोकेयश्चापिहठवादिकः ॥
उभावपिशठावेतौकर्मबुद्धिःप्रशस्यते १३

स्कारात्वृत्त्यर्थीध्यायतिएवंधाताईश्वरोऽप्यनादिसंस्कारवशात् पूर्वपूर्वकल्पस्वरूपामेवसृष्टिंकरोति । 'धातायथापूर्वमकल्पयत्' इतिश्रुतेः । तथाविधाताधर्मोऽपिपूर्वसंस्कारानुरोधेनैवकर्माणिप्रवर्त्तयति अन्यथा
संसारानादित्वानभ्युपगमेकृतहानाकृताभ्यागमादिदोषःस्यादितिभावः ७ एवंप्राक्तनकर्मप्राबल्यमुपपाद्यऐहिकानामपितेषांप्राबल्यमाह अकर्मणामिति । याञ्चामुखचालनादिदृष्टयत्नशून्यानजीविकाऽस्तिअ
तस्तदेवदृष्टफलंकर्मैवनविहन्यात्दैवपरोभूत्वानत्यजेदित्यर्थः ८ दंशितःसन्नद्धः कृतंकर्मकर्तुमितिशेषः ९ तस्यकर्मणःकार्यंप्रयोजनंरक्षणेऽर्थानामितिशेषः अनादानादसंग्रहात् लब्धेनार्थेननसंतोष्टव्यंकिंतुत
द्विवृद्ध्यर्थंकर्मकर्त्तव्यमित्यर्थः १० । ११ अपिचेतिकर्मणांकचिदफलत्वेऽप्यावश्यकत्वंनित्यमित्यर्थः १२ यश्चेति । दिष्टपरोमंत्रौषधाद्यदृष्टद्वारैवार्थसाधनपरःकौलिकः । हठवादिकः प्राग्जन्माभावादकृतमेवो
पस्थास्यतीतिवदन्चार्वाकः । एतौशठौप्राक्कर्मानंगीकारात् । पाठांतरेअपसदौअधमौ । कर्मबुद्धिःप्राक्तनंतात्कालिकंचकर्मसहितंसदिष्टसाधनमितिबुद्धिमान् १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

निर्विचेष्टो हठयत्नहीनः शयेत्शेयात् आमोऽपक्वः १४ । १५ हठादीन्व्याचष्टे अकस्मादिति। अचिंतितस्यातर्कितस्यचलाभोहठः १६ दैवंदेवताराधनम् १७ पौरुषंयथोक्तप्रतिग्रहादिवृत्तिः १८ स्वभावो यःप्राक्कर्मानुग्रहः यथा नष्टकपर्दिकान्वेषणप्रवृत्तस्यरत्नलाभः १९ एतच्चतुष्टयजोऽपिलाभः पूर्वकर्मफलमेव २० स्वकर्मैव कर्माधीनएव विदधात्यर्पयति पूर्वकृतं पूर्वकर्मजम् २१ एतदेवस्पष्टयति यदीति २२ कारणमिति । यःकर्मणिवर्त्तते सोऽयं मानुषदेहः प्राग्भवीयस्तस्यप्रवर्तकस्यधातुरपिकारणंप्रवर्त्तकःसधाता एनंवर्त्तमानदेहंबीजांकुरवत् धातृप्रेर्योदेहोदेहप्रेर्यश्चधातेत्यर्थः देहोदेहसाध्यंकर्म २३ । २४ ननुपूर्वकर्मैवप्रवर्तकंचेत्किंपुरुषकारेणेत्याशंक्याह मनसेति २५ एतदपिप्राक्कर्मजमेवेत्याशंक्याह संख्यातुमिति। संख्यातुंप्राक्कर्मैवकारणं नपुरुषकारइतिनिश्चेतुं तत्रहेतुःअगारेति २६ तिलेइति । पंग्वंधन्या

योहिदिष्टमुपासीनोनिर्विचेष्टःसुखंशयेत् ॥ अवसीदेत्सदुर्बुद्धिरामोघटइवोदके १४ तथैवहठदुर्बुद्धिःशक्तःकर्मण्यकर्मकृत् ॥ आसीतनचिरंजीवेदनाथइवदुर्बलः १५ अकस्मादिहयःकश्चिदर्थंप्राप्नोतिपूरुषः ॥ तंहठेनेतिमन्यंतेसहियत्नोनकस्यचित् १६ यच्चापिकिंचित्पुरुषोदिष्टंनामभजत्युत ॥ दैवेनविधिनापार्थतदैवमितिनिश्चितम् १७ यत्स्वयंकर्मणाकिंचित्फलमाप्नोतिपूरुषः ॥ प्रत्यक्षमेतल्लोकेषुतत्पौरुषमितिश्रुतम् १८ स्वभावतःप्रवृत्तोयःप्राप्नोत्यर्थंनकारणात् ॥ तत्स्वभावात्मकंविद्धिफलंपुरुषसत्तम १९ एवंहठाच्चदैवाच्चस्वभावात्कर्मणस्तथा ॥ यानिप्राप्नोतिपुरुषस्तत्फलंपूर्वकर्मणाम् २० धाताऽपिहिस्वकर्मैवतैस्तैर्हेतुभिरीश्वरः ॥ विदधातिविभज्येहफलंपूर्वकृतंनृणाम् २१ यद्ध्ययंपुरुषःकिंचित्कुरुतेवैशुभाशुभम् ॥ तद्धातृविहितंविद्धिपूर्वकर्मफलोदयम् २२ कारणंतस्यदेहोऽयंधातुःकर्मणिवर्त्तते ॥ सयथाप्रेरयत्येनंतथाऽयंकुरुतेऽवशः २३ तेषुतेषुहिकृत्येषुविनियोक्तामहेश्वरः ॥ सर्वभूतानिकौंतेयकारयत्यवशान्यपि २४ मनसाऽर्थान्विनिश्चित्यपश्चात्प्राप्नोतिकर्मणा ॥ बुद्धिपूर्वंस्वयंवीरपुरुषस्तत्रकारणम् २५ संख्यातुंनैवशक्यानिकर्माणिपुरुषर्षभ ॥ अगारनगराणांहिसिद्धिःपुरुषहैतुकी २६ तिलेतैलंगविक्षीरंकाष्ठेपावकमंततः ॥ धियाधीरोविजानीयादुपायंचास्यसिद्धये २७ ततःप्रवर्त्ततेपश्चात्कारणैस्तस्यसिद्धये ॥ तांसिद्धिमुपजीवंतिकर्मजामिहजंतवः २८ कुशलेनकृतंकर्मकर्त्रासाधुस्वनुष्ठितम् ॥ इदंत्वकुशलेनेतिविशेषादुपलभ्यते २९ इष्टापूर्त्तफलंनस्यान्नशिष्योनगुरुर्भवेत् ॥ पुरुषःकर्मसाध्येषुस्याच्चेदयमकारणम् ३० कर्तृत्वादेवपुरुषःकर्मसिद्धौप्रशस्यते ॥ असिद्धौनिंद्यतेचापिकर्मनाशात्कथंत्विह ३१ सर्वमेवहठेनैकेदैवेनैकेवदंत्युत ॥ पुंसःप्रयत्नजंकेचित्त्रैधमेतन्निरुच्यते ३२

येनप्राक्कर्मसिद्धमेवपुरुषकारोऽभिव्यनक्तीत्यर्थः अस्यतैलादेः सिद्धयेप्राप्तये २७ कारणैर्यंत्रनिपीडनादिभिः तांसिद्धिंतैलादिप्राप्तिं । कर्मणामितिपाठे सिद्धिफलं तां तैलप्राप्तिम् २८ कुशलेनेति । विशेषात्फलभेदात्ऐहिककर्मणोऽपिप्राबल्यमस्तीसर्थः २९ विधिप्रतिषेधशास्त्रवैयर्थ्यान्यथानुपपत्त्याऽपि पुरुषकारस्यश्रैष्ठ्यमाह इष्टेतिद्वाभ्यां । इष्टंयागादि आपूर्त्ततडागारामादि ३० । ३१ सर्वमिति । हठादयोऽकस्मादिहयःकश्चिदित्यादिश्लोकत्रयेणव्याख्याताः स्वभावस्यापिहठेएवांतर्भावः हठेनैकेचार्वाकाः दैवेनैकेकौलिकाः प्रयत्नजंप्राकृताः ३२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

॥ ३० ॥ एतैरेवनार्थसिद्धिरितिवैदिकाइत्याह नचेति । अदृश्यं धर्माधर्मरूपंप्राक्कर्म तदेवदिष्टहठादिकंसर्वमित्यर्थः ३३ अत्रपूर्वपक्षः दृश्यतेहीति । स्वभावतोऽयत्नतः ३४ चतुर्थंप्राक्कर्मकुशलाइत्युपहासः इतिप्रतिजानंती त्यध्याहृत्ययोज्यम् ३५ सिद्धांतमाह तथेति ३६ । ३७ त्रिद्वारामिति । हठादित्रयंद्वारमेवार्थसिद्धेर्मुख्यंकारणंकर्मैवेत्यर्थः । आत्मादेहः देहवत्तेजडाइत्यर्थः । यथालोकाइतिपाठेलोकालोकायतिकाः ३८ कर्त्त व्यमेवेति । यथाग्रामकामस्यग्रामसंग्रहणीष्टीराजसेवाचेतिद्वयमनुष्ठेयं तद्वदिहदिष्टपौरुषात्मकंकर्मकर्त्तव्यमेव हठपक्षस्त्याज्यएवेत्यर्थः एकांतेनातिशयेन अनीहोनिश्चेष्टः हठवादीत्यर्थः ३९ भवत्येवफलसिद्धिः अलसोऽसम्यक्कारी ४० असंभवेत्विति । अंगवैकल्यात्कर्मफलानुत्पादेत्वस्यफलस्यहेतुःप्रायश्चित्तंदोषप्रतिसमाधानंलक्षयेत् कर्मतःफलाभावेऽगवैकल्यंकल्प्यं नतुकर्मवैयर्थ्यमितिभावः । कर्मणिसांगेकृते

नचैवैतावताकार्यमन्यंतइतिचापरे ॥ अस्तिसर्वमदृश्यंतुदिष्टंचैवतथाहठः ३३ दृश्यतेहिहठाच्चैवदिष्टाच्चार्थस्यसंततिः ॥ किंचिद्दैवाद्धठात्किंचित्किंचिदेवस्व भावतः ३४ पुरुषःफलमाप्नोतिचतुर्थंनात्रकारणम् ॥ कुशलाःप्रतिजानंतियेवैतत्त्वविदोजनाः ३५ तथैवधाताभूतानामिष्टानिष्टफलप्रदः ॥ यदिनस्यान्नभूतानां कृपणोनामकश्चन ३६ यंयमर्थमभिप्रेप्सुःकुरुतेकर्मपूरुषः ॥ तत्तत्सफलमेवस्याद्यदिनस्यात्पुराकृतम् ३७ त्रिद्वारामर्थसिद्धिंतुनानुपश्यंतियेनराः ॥ तथैवानर्थ सिद्धिंचयथैवात्मातथैवते ३८ कर्त्तव्यमेवकर्मेतिमनोरेषविनिश्चयः ॥ एकांतेनह्यनीहोऽयंपराभवतिपूरुषः ३९ कुर्वतोहिभवत्येवप्रायेणेहयुधिष्ठिर ॥ एकांतंफल सिद्धिंतुनविंदत्यलसःक्वचित् ४० असंभवेत्वस्यहेतुःप्रायश्चित्तंतुलक्षयेत् ॥ कृतेकर्मणिराजेंद्रतथाऽऽनृण्यमवाप्नुते ४१ अलक्ष्मीराविशत्येनंशयानमलसंनरम् ॥ निःसंशयंफलंलब्ध्वादक्षोभूतिमुपाश्नुते ४२ अनर्थाःसंशयावस्थाःसिद्ध्यंतेमुक्तसंशयाः ॥ धीरानराःकर्मरतानतुनिःसंशयाःक्वचित् ४३ एकांतेनह्यनर्थोऽयंवर्त्ततेऽ स्मासुसांप्रतम् ॥ सतुनिःसंशयंनस्यात्त्वयिकर्मण्यवस्थिते ४४ अथवाऽसिद्धिरेवस्यादभिमानंतदेवते ॥ वृकोदरस्यबीभत्सोर्भ्रात्रोश्चयमयोरपि ४५ अन्येषांकर्म सफलमस्माकमपिवापुनः ॥ विप्रकर्षेणबुद्ध्येतकृतकर्मायथाफलम् ४६ पृथिवींलांगलेनेहभित्त्वाबीजंवपत्युत ॥ आस्तेऽथकर्षकस्तूष्णींपर्जन्यस्तत्रकारणम् ४७ वृष्टिश्चेन्नानुगृह्णीयादनेनास्तत्रकर्षकः ॥ यदन्यःपुरुषःकुर्यात्तत्कृतंसफलंमया ४८ तच्चेदंफलमस्माकमपराधोनमेक्वचित् ॥ इतिधीरोऽन्ववेक्ष्यैवनात्मानंतत्रगर्हयेत् ४९ कुर्वतोनार्थसिद्धिर्मेभवतीतिहभारत ॥ निर्वेदोनात्रकर्तव्योद्वावन्यौह्यत्रकारणम् ५० सिद्धिर्वाऽप्यथवाऽसिद्धिरप्रवृत्तिरतोऽन्यथा ॥ बहूनांसमवायेहिभावानां कर्मसिद्धयः ५१ गुणाभावेफलंन्यूनंभवत्यफलमेवच ॥ अनारंभेहिनफलंनगुणोदृश्यतेक्वचित् ५२

आनृण्यं फलानुत्पादेऽपिनिर्दोषत्वम् ४१ । ४२ अनर्थाअर्थहीनाः ननुनिश्चितं धीरानिःसंशयादुर्लभाइत्यर्थः ४३ अनर्थोराज्यच्युतिः कर्मणिपौरुषे ४४ असिद्धिरितिच्छेदः कृतेऽपिपौरुषेयदिफलासि द्धिरेवस्यात्तर्हितदेवतेतववृकोदरादीनामभिमानंसाकल्येनप्रमाणंराज्यानर्हत्वेस्यात् । तदाराज्याशाविच्छेदान्नममराज्यार्थमुद्वेगःस्यादितिभावः ४५ अन्येषामस्माकंवाकर्मसफलं यथातथाकृतकर्मैवविप्रक र्षेणकर्षकरणांतेबुध्येत त्वंत्वकृतकर्मातत्कथंबुध्येरितिभावः ४६ । ४७ । ४८ । ४९ निर्वेदोवैराग्यं द्वावन्यौपौरुषानिर्वेदौ अत्रफलसिद्धौ ५० सिद्धिरसिद्धिर्वाऽस्तु किंत्वप्रवृत्तिरेवमास्त्वित्यर्थः बहूनांसर्वेषां ॥ ३० ॥ समवायेसमुदाये भावानांकारणानाम् ५१ गुणोऽप्रधानमंगं तदभावेगुणःशौर्यादिः ५२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उपायाःसामादयः स्वस्तिवृद्धयेकल्याणवृद्धये ५३ अप्रमत्तेनेति । तत्र देशकालादियोगाख्यंकार्यमादरणीयं तत्रपराक्रमःपुरुषकारस्तुउपदेष्टाकार्यकर्तामुख्यइत्यर्थः भूयिष्ठंश्रेष्ठंकर्मयोगेषुकार्यघटनासुपराक्रमोदृश्यमेवप्रसिद्धएव श्रेष्ठत्वेनतस्मात्पराक्रमेयतितव्यमितिभावः ५४ ननु भ्रातृषुधार्त्तराष्ट्रेषुकथंपराक्रांतुंशक्यमित्याशंक्यसामासंभवमाहयत्रेति अवेक्षेतादरंकुर्यात् श्रेयांसंप्रशस्ततरंकर्मचभेदंदानाख्यंवा ५५ दुर्मेधसिदुर्योधनेतुनसामभेददानानामुपायानांसंभवोऽस्ति अतस्तत्रदंडएवश्रेयानित्याह व्यसनमिति । व्यसनंराष्ट्रोपप्लवादि विवासनंदेशान्निःसारणम् ५६ उत्थानयुक्तोयत्नवान् अंतरैषणेछिद्रान्वेषणे । आनृण्येनिर्दोषत्वं । परस्यामात्यादेः ५७ नन्वशक्तःकथमुत्थानंकुर्यामित्याशंक्याह नत्वेवेति ५८ एवंसंस्थितिकाईदृग्व्यवस्थावती । सांसिद्धिकीतिपाठेस्वाभाविकीत्यर्थः । सिद्धिःफलसिद्धिः तत्रेतिकाला

देशकालावुपायांश्चमंगलंस्वस्तिवृद्धये ॥ युनक्तिमेधयाधीरोयथाशक्तियथाबलम् ५३ अप्रमत्तेनतत्कार्यमुपदेष्टापराक्रमः ॥ भूयिष्ठंकर्मयोगेषुदृश्यमेवपराक्रमः ५४ यत्रधीमानवेक्षेतश्रेयांसंबहुभिर्गुणैः ॥ साम्नैवार्थंततोलिप्सेत्कर्मचास्मैप्रयोजयेत् ५५ व्यसनंवाऽस्यकांक्षेतविवासंवायुधिष्ठिर ॥ अपिसिंधोर्गिरेर्वाऽपिकिंपुनर्मर्त्यधर्मिणः ५६ उत्थानयुक्तःसततंपरेषामंतरैषणे ॥ आनृण्यमाप्नोतिनरःपरस्यात्मनएवच ५७ नत्वेवात्माऽवमंतव्यःपुरुषेणकदाचन ॥ नह्यात्मपरिभूतस्यभूतिर्भवतिशोभना ५८ एवंसंस्थितिकासिद्धिरियंलोकस्यभारत ॥ तत्रसिद्धिर्गतिःप्रोक्ताकालावस्थाविभागतः ५९ ब्राह्मणंमेपितापूर्वंवासयामासपंडितम् ॥ सोऽस्मैसर्वामिमांप्राहपित्रेमेभरतर्षभ ६० नीतिंबृहस्पतिप्रोक्तांभ्रातृन्मेऽग्राहयत्पुरा ॥ तेषांसकाशादश्रौषमहमेतांतदागृहे ६१ समांराजन्कर्मवतीमागतामाहसांत्वयन् ॥ शुश्रूषमाणामासीनांपितुरंकेयुधिष्ठिर ॥ ६२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना०द्रौपदीवाक्येद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ याज्ञसेन्यावचःश्रुत्वाभीमसेनोह्यमर्षणः ॥ निःश्वसन्नुपसंगम्यक्रुद्धोराजानमब्रवीत् १ राज्यस्यपदवींधर्म्यांव्रजसत्पुरुषोचिताम् ॥ धर्मकामार्थहीनानांकिन्नोवस्तुंतपोवने २ नैवधर्मेणतद्राज्यंनार्जवेननचौजसा ॥ अक्षकूटमधिष्ठायहृतंदुर्योधनेनवै ३ गोमायुनेवसिंहानांदुर्बलेनबलीयसाम् ॥ आमिषंविघसाशेनतद्वद्राज्यंहिनोहृतम् ४ धर्मलेशप्रतिच्छन्नःप्रभवंधर्मकामयोः ॥ अर्थमुत्सृज्यकिंराजन्दुःखेषुपरितप्यसे ५ भवतोऽनवधानेनराज्यंनःपश्यतांहृतम् ॥ आहार्यमपिशक्रेणगुप्तंगांडीवधन्वना ६ कुणीनामिवबिल्वानिपंगूनामिवधेनवः ॥ हृतमैश्वर्यमस्माकंजीवतांभवतःकृते ७ भवतःप्रियमित्येवंमहद्व्यसनमीदृशम् ॥ धर्मकामेप्रतीतस्यप्रतिपन्नाःस्मभारत ८

वस्थयोरानुकूल्येनगतिरन्वेषणेयत्नः सैवसिद्धिःसिद्धिमूलं ५९ । ६० । ६१ कर्मवतीमागतांकिंचित्कार्योद्देशेनपितुरंतिकेआगताम् ६२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ याज्ञसेन्या इति १ एवंद्रौपद्याप्राक्कर्माधीनांफलसिद्धिमंगीकृत्यापि तद्द्वारभूतस्यपुरुषकारस्यप्राबल्येप्रतिपादिते राजानमुद्योजयन्भीमआह राज्यस्यपदवीमित्यादि । पदवींप्राप्तिमार्गं धर्म्यांवनवासकालपालनरूपाद्धर्मादनपेतां किंप्रयोजनमितिशेषः २ कूटंकपटम् ३ विघसोभूतबलिशेषःकाकादियोग्यस्तद्भक्षकेनशुनकेनेत्यर्थः ४ धर्मलेशःप्रतिज्ञापालनजस्तेनप्रतिच्छन्नआवृतः अर्थंराज्याख्यम् ५ अनवधानेनप्रमादे
१५ नपश्यतामित्यनादरेषष्ठी ६ कुणीनांहस्तविकलानां पंगूनांपादविकलानां.षष्ठीपूर्ववत् । भवतःकृतेभवन्निमित्तं ७धर्मकामेधर्मेच्छायांप्रतीतस्यदिव्यसनस्य । धर्मकाम्यप्रतीतस्येतिपाठेधर्मेच्छायांविव्यसनस्य ८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शास्त्रैःशस्त्रवचनैः भवतांभासमानानांयोगिनां ९ । १० मृग चर्यामिवएनांवनचर्या अबलस्थैर्निषेवितामित्येकंपदं बलवद्भिरसेवितामित्यर्थः ११ । १२ नआपन्नइतिसंबंधः १३ । १४ । १५ अलंसमर्थान्सतः १६ । १७ गांपृथिवीं १८ । १९ कुत्सलक्षणेकरणीयस्वरूपे २० कुधर्मतनोतीतिकुधर्मतत् कुधर्मबीजमित्यर्थः २१ धर्मार्थौ बलसाध्यौहमंतप्रातःस्नानशत्रुजयसंभवौ २२ धर्मार्थिनत्त्वर्थकामार्थं अर्थप्रयोजनं २३ । २४ अतिवेलमसंतं २५ इतरावर्थकामौ २६ कामतोरममाणस्यतस्यकामांतेनिधनमितिसंबंधः २७ साहिधर्मार्थरूपाहि २८ अर्थपरिग्रहोऽर्थार्थमेवालंबनीयः इतरेतरयोर्नीतोधर्मादर्थःप्रणीयतेऽर्थाच्च

कर्षयामःस्वमित्राणिनंदयामश्चशात्रवान् ॥ आत्मानंभवतांशास्त्रैर्नियम्यभरतर्षभ ९ यद्वयंनतदैवैतान्धार्त्तराष्ट्रान्निहन्महि ॥ भवतःशास्त्रमादायतन्नस्तपति दुष्कृतम् १० अथैनामन्ववेक्षस्वमृगचर्यामिवात्मनः ॥ दुर्बलाचरितांराजन्नबलस्थैर्निषेविताम् ११ यांनकृष्णोनबीभत्सुर्नाभिमन्युर्नसृंजयाः ॥ नचाहमभिनं दामिनचमाद्रीसुतावुभौ १२ भवान्धर्मोधर्मइतिसततंव्रतकर्शितः ॥ कच्चिद्राजन्ननिर्वेदादापन्नःक्लीबजीविकाम् १३ दुर्मनुष्याहिनिर्वेदमफलंस्वार्थघातकम् ॥ अशक्ताःश्रियमाहर्तुमात्मनःकुर्वतेप्रियम् १४ सभवान्दृष्टिमान्शक्तःपश्यन्नस्मासुपौरुषम् ॥ आनृशंस्यपरोराजन्नानर्थमवबुध्यसे १५ अस्मानमीधार्त्तराष्ट्राः क्षममाणानलंसतः ॥ अशक्तानिवमन्यंतेतद्दुःखंनाहवेवधः १६ तत्रचेद्युध्यमानानामजिह्ममनिवर्तिनाम् ॥ सर्वशोहिवधःश्रेयान्प्रेत्यलोकान्लभेमहि १७ अ थवावयमेवैतान्निहत्यभरतर्षभ ॥ आददीमहिगांसर्वांतथापिश्रेयएवनः १८ सर्वथाकार्यमेतन्नःस्वधर्ममनुतिष्ठताम् ॥ कांक्षतांविपुलांकीर्तिंवैरंप्रतिचिकीर्षताम् १९ आत्मार्थंयुध्यमानानांविदितेकृत्यलक्षणे ॥ अन्यैरपिहृतेराज्येप्रशंसैवनगर्हणा २० कर्षणार्थोहियोधर्मोमित्राणामात्मनस्तथा ॥ व्यसनंनामतद्राजन्नध र्मःसकुधर्मतत् २१ सर्वथाधर्मनित्यंतुपुरुषंधर्मदुर्बलम् ॥ त्यजतस्तातधर्मार्थौप्रेतंदुःखसुखेयथा २२ यस्यधर्मोहिधर्मार्थंक्लेशभाङ्नसपंडितः ॥ नसधर्मस्यवेदा र्थंसूर्यस्यांधःप्रभामिव २३ यस्यचात्मार्थमेवार्थःसचनार्थस्यकोविदः ॥ रक्षतेभृतकोऽरण्येयथागास्तादृगेवसः २४ अतिवेलंहियोऽर्थार्थीनेतरावनुतिष्ठति ॥ सवध्यःसर्वभूतानांब्रह्महेवजुगुप्सितः २५ सततंयश्चकामार्थीनेतरावनुतिष्ठति ॥ मित्राणितस्यनश्यंतिधर्मार्थाभ्यांचहीयते २६ तस्यधर्मार्थहीनस्यकामांते निधनंध्रुवम् ॥ कामतोरममाणस्यमीनस्येवांभसःक्षये २७ तस्माद्धर्मार्थयोर्नित्यंनप्रमाद्यंतिपंडिताः ॥ प्रकृतिःसाहिकामस्यपावकस्यारणिर्यथा २८ सर्वथाध र्ममूलोऽर्थोधर्मश्चार्थपरिग्रहः ॥ इतरेतरयोर्नीतौविद्धिमेघोदधीयथा २९ द्रव्यार्थस्पर्शसंयोगेयाप्रीतिरुपजायते ॥ सकामश्चित्तसंकल्पःशरीरंनास्यदृश्यते ३० अर्थार्थीपुरुषोराजन्बृहंतंधर्ममिच्छति ॥ अर्थमिच्छतिकामार्थीनकामादन्यमिच्छति ३१ नहिकामेनकामोऽन्यःसाध्यतेफलमेवतत् ॥ उपयोगात्फलस्ये वकाष्ठाद्भस्मेवपंडितैः ३२

धर्मइत्यर्थः मेघादुदधिपुष्टिरुदधेर्मेघपूर्तिरिव २९ द्रव्यस्यस्रक्चंदनादेःस्पर्शः अर्थस्यस्वर्णादेःसंयोगोलाभः ३० । ३१ उपयोगःसाक्षात्प्रीत्युत्पादनेनकृतार्थत्वं काष्ठाद्भस्मसाध्यं नतुभस्मतोऽपिभस्मांतरंसाध्यमस्तितद्वत् ३२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वैतंसिकोवीतंसेनजीवतीतिपक्षिहंता । वीतंसंबंधनोपायेप्रगाणांपक्षिणामपि ' इतिविश्वः । विहिंसता विशिष्टहिंसावत्त्वम् ३३ प्रकृतिंस्वरूपम् ३४ व्यक्तमिति । अर्थःप्रयोजनंकायाख्यं सद्द्रव्येणस्त्रीध नगोहस्त्यश्वात्मनापरिगृह्यतइतिद्रव्यपरिग्रहः अस्यद्रव्यस्यप्रकृतिंरूयादिरूपां विकृतिंत्यागभोगादिरूपाम् ३५ तस्यस्त्रीधनादिरूपद्रव्यस्य नाशेअदर्शनेअभावे विनाशेलब्धस्यवियोगे जरामरणेस्त्रीगोऽश्वादी नां सोऽयमनर्थः स्त्रीपरामर्शराज्यनाशादिरूपः । अनर्थपरिहारायधर्मोऽपिलंघनीयइतिभावः ३६ पंचानांश्रोत्रादीनांविषयेशब्दादौ मनसोविषयः संकल्पः हृदयस्यनिश्चयः ३७ पृथक्भिन्नान्दृष्ट्वा ३८

इमान्शकुनकान्राजन्हंतिवैतंसिकोयथा ॥ एतद्रूपमधर्मस्यभूतेषुहिविहिंसता ३३ कामाल्लोभाच्चधर्मस्यप्रकृतिंयोनपश्यति ॥ सवध्यःसर्वभूतानांप्रेत्यचेहचदुर्मतिः ॥ ३४ व्यक्तंतेविदितोराजन्नार्थोद्रव्यपरिग्रहः ॥ प्रकृतिंचापिवेत्थास्यविकृतिंचापिभूयसीम् ३५ तस्यनाशेविनाशेवाजरयामरणेनवा ॥ अनर्थइतिमन्यंतेसोऽयमस्मासु वर्त्तते ३५ इंद्रियाणांचपंचानांमनसोहृदयस्यच ॥ विषयेवर्त्तमानानांयाप्रीतिरुपजायते ३७ सकामइतिमेबुद्धिःकर्मणांफलमुत्तमम् ॥ एवमेवपृथग्दृष्ट्वाधर्मार्थौकाममे वच ३६ नधर्मपरएवस्यान्नचार्थपरमोनरः ॥ नकामपरमोवास्यात्सर्वान्सेवेतसर्वदा ३९ धर्मंपूर्वेधनंमध्येजघन्येकाममाचरेत् ॥ अहन्यनुचरेदेवमेषशास्त्रकृ तोविधिः ४० कामंपूर्वेधनंमध्येजघन्येधर्ममाचरेत् ॥ वयस्यनुचरेदेवमेषशास्त्रकृतोविधिः ४१ धर्मंचार्थंचकामंचयथावद्वदतांवर ॥ विभज्यकालेकालज्ञः सर्वान्सेवेतपंडितः ४२ मोक्षोवापरमंश्रेयएषराजन्सुखार्थिनाम् ॥ प्राप्तिर्वाबुद्धिमास्थायसोपायांकुरुनंदन ४३ तद्वाशुक्रियतांराजन्प्राप्तिर्वाऽप्यधिगम्य ताम् ॥ जीवितंह्यातुरस्येवदुःखमंतरवर्तिनः ४४ विदितश्चैवमेधर्मःसततंचरितश्चते ॥ जानंतस्त्वयिशंसंतिसुहृदःकर्मचोदनाम् ४५ दानंयज्ञाःसतांपूजावे दधारणमार्जवम् ॥ एषधर्मःपरोराजन्बलवान्प्रेत्यचेहच ४६ एषनार्थविहीनेनशक्योराजन्निषेवितुम् ॥ अखिलाःपुरुषव्याघ्रगुणाःस्युर्यद्यपीतरे ४७ धर्म मूलंजगद्राजन्नान्यद्धर्माद्विशिष्यते ॥ धर्मश्चार्थेनमहताशक्योराजन्निषेवितुम् ४८ नचार्थोभैक्ष्यचर्येणनापिक्लैब्येनकर्हिचित् ॥ वेत्तुंशक्यःसदाराजन्केवलं धर्मबुद्धिना ४९ प्रतिषिद्धाहितेयाच्ञायस्यासिध्यतिवैद्विजः ॥ तेजसैवार्थलिप्सायांयतस्वपुरुषर्षभ ५० भैक्ष्यचर्यानविहितानचविट्शूद्रजीविका ॥ क्ष त्रियस्यविशेषेणधर्मस्तुबलमौरसम् ५१ स्वधर्मंप्रतिपद्यस्वजहिशत्रून्समागतान् ॥ धार्त्तराष्ट्रवनंपार्थमयापार्थेननाशय ५२ उदारमेवविद्वांसोधर्मंप्राहुर्मनीषि णः ॥ उदारंप्रतिपद्यस्वनावरेस्थातुमर्हसि ५३ अनुबुद्ध्यस्वराजेंद्रवेत्थधर्मान्सनातनान् ॥ क्रूरकर्माभिजातोऽसियस्माद्उद्विजतेजनः ५४ प्रजापालनसंभूतंफलं तवनगर्हितम् ॥ एषतेविहितोराजन्धात्राधर्मःसनातनः ५५

३९ धर्मंपूर्वेअहनिचरेत् ४० कामंपूर्वेवयसिचरेत् ४१ । ४२ । ४३ प्राप्तिंमहोदयंवाराज्यलाभजम् । 'प्राप्तिर्लाभेमहोदये ' इतिविश्वः । तन्मोक्षाख्यंश्रेयः दुःखंदुःखदम् ४४ कर्मचोदनांप्रवृत्तिज नकंवेदवाक्यं शंसंतिकथयंति ४५ । ४६ अखिलाः खिलंशल्यंतद्रहिताः ४७ । ४८ क्लैब्येनकातर्येणवेत्तुंलब्धुम् ४९ द्विजोब्राह्मणः तेजसापराभिभवशक्त्या ५० औरसमुत्साहः ५१ । ५२ उदा रमीश्वरभावं अवरेअनैश्वर्ये ५३ क्रूरंहिंसात्मकंक्षात्रंकर्मयस्य ५४ । ५५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अपचितोहीनः ५६ शिथिलंदुर्बलम् ५७ नभूतिर्नैश्वर्यंनपुनःश्रियंनास्तिपुनःश्रीर्ययेतिनभूतेरेवविशेषणम् । उभयत्रनैकधेतिवन्नशब्देनसमासः । व्यजयतपराभूतवान ५८ जिह्वांजिह्वायाःप्रियंसान्त्वनं
उत्कोचमित्यर्थः । क्षुद्राणांशत्रुपक्षीयाणांनिकृत्याभेदरूपेणच्छलेन शल्यकोव्याधः सहिमृगेभ्योभक्ष्यंदत्वाविश्वास्यहत्वाआहारंलभतेतद्वत् शल्यकःश्वावित् क्षुद्रान्मधुमक्षिकाविशेषान्जिह्वांदत्वाबहिर्निःसार्य
भक्षयतितद्वज्जिह्वांवाचंदत्वाशत्रून्जहीतिभावः ५९ । ६० बलवतःशत्रून्परांनिकृतिंसंवत्सरशब्दंमीमांसकन्यायेनदिनपरंकुर्वितिभावः ६१ । ६२ सत्वेनबलेनप्रमाणेनसंघेन उत्साहेनशत्रुपक्षीयैःसहसंधानल
क्षणेनसूत्रेण । 'प्रमाणंनित्यमर्यादासंघत्रादिप्रमादिषु । उत्साहस्तूद्यमेसूत्रे' इतिविश्वः । अप्रमादीमहोत्साहीत्यपिपाठः ६३ सत्वादन्यस्यवितथत्वेहेतुः नत्विति । प्रसक्तमुपकारकत्वेनप्रत्यासन्नं इष्टमित्यर्थः
६४ अर्थत्यागोपीति । दुर्योधनेराज्यार्पणंनश्रेयसेऽपितुखरकंडूयनवदपकारायैव यथाखरकंडूयनंस्पर्शदोषात्सद्योदुःखदस्नाननिमित्तं गोकंडूयनवच्चपरत्रनहितं एवमेतदपीतिश्लोकद्वयार्थः ६५ त्रिप

तस्मादपचितःपार्थलोकेहास्यंगमिष्यसि ॥ स्वधर्माद्धिमनुष्याणांचलनंनप्रशस्यते ५६ सक्षात्त्रंहृदयंकृत्वात्यक्त्वेदंशिथिलंमनः ॥ वीर्यमास्थायकौरव्यधुरमुद्वहधु
र्यवत् ५७ नहिकेवलधर्मात्मापृथिवींजातुकश्चन ॥ पार्थिवोव्यजयद्राजन्नभूतिंनपुनःश्रियम् ५८ जिव्हांदत्वाबहूनांहिक्षुद्राणांलुब्धचेतसाम् ॥ निकृत्यालभते
राज्यमाहारमिवशल्यकः ५९ भ्रातरःपूर्वजाताश्चसुसमृद्धाश्चसर्वशः ॥ निकृत्यानिर्जितादेवैरसुराःपार्थिवर्षभ ६० एवंबलवतःसर्वमितिबुद्ध्वामहीपते ॥ जहिश
त्रून्महाबाहोपरांनिकृतिमास्थितः ६१ नह्यर्जुनसमःकश्चिद्युधियोधोधनुर्धरः ॥ भवितावापुमान्कश्चिन्मत्समोवागदाधरः ६२ सत्वेनकुरुतेयुद्धंराजन्सुबलवान
पि ॥ नप्रमाणेननोत्साहात्सत्वस्थोभवपांडव ६३ सत्वंहिमूलमर्थस्यवितथंयदतोऽन्यथा ॥ नतुप्रसक्तंभवतिवृक्षच्छायेवहैमनी ६४ अर्थत्यागोऽपिकार्यःस्यादर्थंश्रे
यांसमिच्छता ॥ बीजौपम्येनकौंतेयमातेभूदत्रसंशयः ६५ अर्थैनतुसमोऽनर्थोयत्रलभ्येतनोदयः ॥ नतत्रविपणःकार्यःखरकंडूयनंहितत् ६६ एवमेवमनुष्येंद्र
धर्मंत्यक्त्वाल्पकंनरः ॥ बृहंतंधर्ममाप्नोतिसबुद्धइतिनिश्चितम् ६७ अमित्रंमित्रसंपन्नंमित्रैर्भिंदंतिपंडिताः ॥ भिन्नैर्मित्रैःपरित्यक्तंयुवानंकुरुतेवशम् ६८ सत्वेन
कुरुतेयुद्धंराजन्सुबलवानपि ॥ नोद्यमेननहोत्राभिःसर्वाःस्वीकुरुतेप्रजाः ६९ सर्वथासंहतैरेवदुर्बलैर्बलवानपि ॥ अमित्रःशक्यतेहंतुंमधुहाभ्रमरैरिव ७० यथाराजन्
प्रजाःसर्वाःसूर्यःपातिगभस्तिभिः ॥ अत्तिचैवतथैवत्वंसदृशःसवितुर्भव ७१

णःप्रतिज्ञा नकार्योननिर्वाह्यः ६६ एवमेवबीजौपम्येनप्रतिज्ञानिर्वाहजमल्पंधर्मंत्यक्त्वा राज्यलाभजोदानयागादिर्महान्धर्मआदर्तव्यइत्यर्थः ६७ युवानमल्पबुद्धिं । 'यदेकःस्थविरोवेत्तिनतत्तरुणकोटयः' इत्यु
क्तेः । दुर्बलमित्यपिपाठः ६८ पक्वबुद्धेःसर्वत्रसावधानस्यमित्राणिदुर्भेद्यान्यतस्तादृशेदुर्योधनेबलमेवश्रेयइत्याह सत्वेनेति । युद्धेनैवशत्रुजये कृतेप्रजाःस्वाधीनाभवंति नतूद्यमेननिग्रहेणनहोत्राभिः सांत्वेनाऽऽह्वानैः
६९ संहतैर्मिलितैः मधुहाभक्षणार्थंगतः । ओहाङ्गतावित्यस्यरूपं । भ्रमरैर्मधुपटलस्थैः सविषवक्त्रैर्युगपद्दष्टोम्रियतइतिप्रसिद्धं । कालप्रतीक्षायांहिशत्रुर्बलवान्भूत्वाऽस्मान्जेष्यतीतिभावः ७० यथेति । अत्तिर
सशोषणेन पातिवर्षेण तथात्वंदुर्योधनादीन्वशमानीयपालयेत्यर्थः ७१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एतद्भूमेःपालनंवक्ष्यमाणंतपःस्वधर्मः पुराणमनादि । एतच्चावितथमितिपाठांतरेपुराणंवेदविहितमित्यर्थः ७२ मृष्टेनविहितेनधर्मेणेत्यर्थः इतरेणमरणेन ७३ अपेयात् अपगच्छेत् व्यवसितोनिश्चितः ७४ । ७५ ७६ । ७७ ननुकथंतर्हिमयाराज्यार्थमनृतंकर्त्तव्यमतआह यदेनइति । एनःपापमवाप्नुवन् अवाप्तिहेतोः ७८ । ७९ । ८० परस्यापिराज्यानर्हत्वादवरोपणमुचितमित्याह श्वदृताविति । श्वदृतौसारमेयचर्मकोशे ब्रह्म वेदः वृषलेशूद्रे ८१ स्वाध्यायमधिकुर्वतेश्वदृताविति श्लोकंवेदवत्स्त्र्यादयोनित्यंपठंतीत्यर्थः ८२ भवताहेतुना उपद्रवेराज्यभ्रंशे ८३ अर्थविभावकोजयार्जितमर्थंप्रदातुं । तुमुन्ण्वुलौक्रियायांक्रियार्थायामितिण्वुल्

एतच्चापितपोराजन्पुराणमितिनःश्रुतम् ॥ विधिनापालनंभूमेर्यत्कृतंनःपितामहैः ७२ नतथातपसाराजन्लोकान्प्राप्नोतिक्षत्रियः ॥ यथासृष्टेनयुद्धेनविजये नेतरेणवा ७३ अपेयात्किलभासूर्याल्लक्ष्मीश्चंद्रमसस्तथा ॥ इतिलोकोव्यवसितोदृष्ट्वेमांभवतोव्यथाम् ७४ भवतश्चप्रशंसाभिर्निन्दाभिरितरस्यच ॥ कथायु क्ताःपरिषदःपृथग्राजन्समागताः ७५ इदमभ्यधिकंराजन्ब्राह्मणाःकुरवश्चते ॥ समेताःकथयंतीहमुदिताःसत्यसंधताम् ७६ यन्नमोहान्नकार्पण्यान्नलोभान्नभयादपि ॥ अनृतंकिंचिदुक्तंतेनकामान्नार्थकारणात् ७७ यदेनःकुरुतेकिंचिद्राजाभूमिमवाप्नुवन् ॥ सर्वंतन्नुदतेपश्चाद्यज्ञैर्विपुलदक्षिणैः ७८ ब्राह्मणेभ्योऽददद्ग्रामान्गाश्चराज न्सहस्रशः ॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्यस्तमोभ्यइवचंद्रमाः ७९ पौरजानपदाःसर्वेप्रायशःकुरुनंदन ॥ सवृद्धबालसहिताःशंसंतित्वांयुधिष्ठिर ८० श्वदृतौक्षीरमासक्तं ब्रह्मवावृषलेयथा ॥ सत्यंस्तेनेबलंनार्याराज्यंदुर्योधनेतथा ८१ इतिलोकेनिर्वचनंपुरश्चरतिभारत ॥ अपिचैताःस्त्रियोबालाःस्वाध्यायमधिकुर्वते ८२ इमामवस्थां चगतेसहास्माभिररिंदम ॥ हंतनष्टाःस्मसर्वेवैभवतोपद्रवेसति ८३ सभवान्रथमास्थायसर्वोपकरणान्वितम् ॥ त्वरमाणोऽभिनिर्यातुविप्रेभ्योर्थविभावकः ८४ वाचयित्वाद्विजश्रेष्ठानद्यैवगजसाह्वयम् ॥ अस्त्रविद्भिःपरिवृतोभ्रातृभिर्दृढधन्विभिः ८५ आशीविषसमैर्वीरैर्मरुद्भिरिववृत्रहा ॥ अमित्रांस्तेजसामृद्नन्नसुरानिववृत्रहा ॥ श्रियमादत्स्वकौंतेयधार्तराष्ट्रान्महाबल ८६ नहिगांडीवमुक्तानांशराणांगार्ध्रवाससाम् ॥ स्पर्शमाशीविषाभानांमर्त्यःकश्चनसंसहेत् ८७ नसवीरोनमातंगोनचसोऽ श्वोऽस्तिभारत ॥ यःसहेतगदावेगंममक्रुद्धस्यसंयुगे ८८ सृंजयैःसहकैकेयैर्वृष्णीनांवृषभेणव ॥ कथंस्वित्युधिकौंतेयनराज्यंप्राप्नुयामहे ८९ शत्रुहस्तगतांराजन्कथं स्विन्नाहरेर्महीम् ॥ इहयत्नमुपाहृत्यबलेनमहताऽन्वितः ॥ ९० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जु०भीमवाक्येत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सएवमुक्तस्तुमहानुभावःसत्यव्रतोभीमसेनेनराजा ॥ अजातशत्रुस्तदनंतरंवैधैर्यान्वितोवाक्यमिदंबभाषे १ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ असंशयंभा रतसत्यमेतद्यन्मांतुदन्वाक्यशल्यैःक्षिणोषि ॥ नत्वांविगर्हेप्रतिकूलमेवममानयाद्धिव्यसनंवआगात् २

८४ वाचयित्वाआशीर्वादान् ८५ धार्तराष्ट्रादितिच्छेदः ८६ गार्ध्रवाससांगृध्रपक्षमयपुंखवतां संसहेत् सम्यक्सहेत ८७ । ८८ सृंजयादिभिःसहायैः स्विदितिविस्मयेनशिरश्चालने ८९ उपाहृत्यआलंब्य ॥ ९० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ सएवमिति १ एवमम ममैव वोयुष्मान् २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अन्वपद्यमनुसृतवान् जिहीर्षन्हर्तुमिच्छन् शठः कूटपाशकर्तृत्वात् कितवो द्यूतकारः ३ प्रवपन् पातयन् अक्षपूगानपाशसमूहान् वृजिनं दुःखदं व्यसनं ४ कामानुकूलानिच्छानुकूलान् अयुजो विषमान् युजः समान् । शक्यमिति यः पुरुषस्य धैर्यं हन्यात् स मन्युर्यदि नाभविष्य न तर्ह्यात्मा मनो नियंतुं शक्यमभविष्यदित्यध्याहृत्य योज्यं परस्यानुकूलानक्षान्दृष्ट्वा मन्युवशान्मम तूतोपरमे बुद्धिर्नासीदित्यर्थः ५ । ६ । ७ । ८ समा वर्षाणि अथापरं त्वं ९ अवभोत्स्यंते ज्ञास्यंति १० नोऽइतिनिपातः वितस्तादिपंचनद्युपलक्षितो देशः ११ सर्वेशतमपि भ्रातरः स राजा दुर्योधनः १२ नोऽस्माकं जघन्यं नीचं कृच्छ्ररूपाः क्लिष्टरूपाः १३ शांतिं

अहं ह्यक्षानन्वपद्यं जिहीर्षन्राज्यं सराष्ट्रं धृतराष्ट्रस्य पुत्रात् ॥ तन्मां शठः कितवः प्रत्यदेवीत्सुयोधनार्थं सुबलस्य पुत्रः ३ महामायः शकुनिः पार्वतीयः सभामध्ये प्रवपन्नक्षपूगान् ॥ अमायिनं मायया प्रत्यजैषीत्ततोऽपश्यं वृजिनं भीमसेन ४ अक्षांश्च दृष्ट्वा शकुनेर्यथावत्कामानुकूलानयुजो युजश्च ॥ शक्यं नियंतुं मभविष्यदात्मा मन्युस्तु हन्यात्पुरुषस्य धैर्यम् ५ यंतुं नात्मा शक्यते पौरुषेण मानेन वीर्येण च तात नद्धः ॥ न ते वाचो भीमसेनाभ्यसूये मन्ये तथा तद्भवितव्यमासीत् ६ स नो राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रो न्यपातयद्व्यसने राज्यमिच्छन् ॥ दास्यं च नोऽगमयद्भीमसेन यत्राभवच्छरणं द्रौपदी नः ७ त्वं चापि तद्वेत्थ धनंजयश्च पुनर्द्यूतायागतांस्तां सभां नः ॥ यन्मांब्रवीद्धृतराष्ट्रस्य पुत्र एकग्लहार्थं भरतानां समक्षम् ८ वने समा द्वादश राजपुत्र यथाकामं विदितमजातशत्रो ॥ अथापरं चाविदितश्चरेथाः सर्वैः सह भ्रातृभिश्छद्मगूढः ९ त्वां चेच्छ्रुत्वा तात तथा चरंतमवभोत्स्यंते भारतानां चराश्च ॥ अन्यांश्चरेथास्तावतो ऽब्दांस्तथा त्वं निश्चित्य तत्प्रतिजानीहि पार्थ १० चरैश्चेन्नो विदितः कालमेतं युक्तो राजन्मोहयित्वा मदीयान् ॥ ब्रवीमि सत्यं कुरुसंसदीह तवैव ता भारत पंच नद्यः ११ वयं चैतद्भारत सर्व एव त्वया जिताः कालमपास्य भोगान् ॥ वसेम इत्याह पुरा स राजा मध्ये कुरूणां स मयोक्तस्तथेति १२ तत्र द्यूतमभवन्नो जघन्यं तस्मिन्जिताः प्रव्रजिताश्च सर्वे ॥ इत्थं तु देशाननुसंचरामो वनानि कृच्छ्राणि च कृच्छ्ररूपाः १३ सुयोधनश्चापि न शांतिमिच्छन्भूयः स मन्योर्वशमन्वगच्छत् ॥ उद्योजयामास कुरूंश्च सर्वान्ये चास्य केचिद्वशमन्वगच्छन् १४ तं संधिमास्थाय सतां सकाशे को नाम जह्यादिह राज्यहेतोः ॥ आर्यस्य मन्ये मरणाद्गरीयो यद्धर्ममुत्क्रम्य महीं प्रशासेत् १५ तदैव चेद्वीरकर्माकरिष्यो यदा द्यूते परिघं पर्यमृक्षः ॥ बाहू दिधक्षन्वारितः फाल्गुनेन किं दुष्कृतं भीम तदाऽभविष्यत् १६ प्रागेव चैवं समयक्रियायाः किं नाब्रवीः पौरुषमाविदानः ॥ प्राप्तं तु कालं त्वभिपद्य पश्चात्किं मामिदानीमतिवेलमात्थ १७ भूयोऽपि दुःखं मम भीमसेन दूये विषस्येव रसं हि पीत्वा ॥ यद्याज्ञसेनीं परिक्लिश्यमानां संदृश्य तत्क्षांतमिति स्म भीम १८ न त्वद्य शक्यं भरतप्रवीर कृत्वा यदुक्तं कुरुवीरमध्ये ॥ कालं प्रतीक्षस्व सुखोदयस्य पक्तिं फलानामिव बीजवापः १९

नेच्छन् अनिच्छन् उद्योजयामास उत्कर्षेण स्वेच्छया तेषु तेषु दुर्गदेशादिपालनकार्येष्वित्यर्थः उद्योजितवान् १४ । १५ पर्यमृक्षः परामृष्टवानसि दिधक्षन्दग्धुमिच्छन् १६ समयक्रियातः प्रागेव चेदिदमब्रवीस्तर्हि किं दुष्कृतमभविष्यन्न किमपीत्यर्थः आविदानो जानन् प्राप्तं कालं कालतुल्यां विपदमभिपद्याङ्गीकृत्य अतिवेलमतिशयेन १७ भूयोऽपि वर्द्धपि दूये उपतप्ये १८ यदुक्तं यां प्रतिज्ञां कृत्वा बीजवापः कृषीवलः १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पूर्वंनिकृतौवंचितः वैरंवैरिसमूहं सपुष्पंसफलंविदित्वापुष्टतरंज्ञात्वा यदायदिनिकृंतेच्छिद्यात् तदाहिप्रसिद्धं महागुणंमहान्तंगुणंहरत्याहरति २० । २१ अमृतात्देवभावात्कलांषोडशंभागम् २२ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३४ ॥ संधिमिति । पतत्रिणाबाणवच्छीघ्रगामिना प्राणहरेणवा स्रोतसानित्यवाहिना १ प्रत्यक्षंप्रत्यक्षेणज्ञातं कालबंधनः कालवश्यः फेनधर्मानिःसारः फलधर्मापतनशीलः २ सूच्येवांजनचूर्णस्य यथाकज्जलक्षोदस्यातिश्लक्ष्णस्य सूक्ष्माग्रयासूच्याऽपिकिंचिदपचीयते एवंनिमेषादपियस्यायुरपचीयते सकिमित्यवधिंप्रतिपालयेन्नकथमपीत्यध्याहृत्ययोज्यं । 'चूर्णःक्षोदेक्षारभेदे'इति विश्वः । शून्येवेतिपाठेऽपिसएवार्थः श्वयतेप्रविशतीतिशूनः स्थूलसूची'सूवा'इति प्रसिद्धः अल्पःशूनः शूनी तयेति योगात् । पूर्णस्येत्यपपाठः ३ प्रमाणविदायुःप्रमाणज्ञः ४ । ५ । ६

यदाहिपूर्वंनिकृतोनिकृंतेद्वैरंसपुष्पंसफलंविदित्वा ॥ महागुणंहरतिहिपौरुषेणतदावीरोजीवतिजीवलोके २० श्रियंचलोकेलभतेसमग्रांमन्येचास्मैशत्रवःसन्नमंते ॥ मित्राणिचैनमचिराद्भजंतेदेवाइवेंद्रमुपजीवंतिचैनम् २१ ममप्रतिज्ञांचनिबोधसत्यांवृणेधर्मममृताज्जीविताच्च ॥ राज्यंचपुत्राश्चयशोधनंचसर्वंनसत्यस्यकलामुपैति २२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जु०युधिष्ठिरवाक्येचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ भीमसेनउवाच ॥ संधिंकृत्वैवकालेनह्यन्तकेनपतत्रिणा ॥ अनंतेनाप्रमेयेणस्रोतसासर्वहारिणा १ प्रत्यक्षंमन्यसेकालंमर्त्यःसन्कालबंधनः ॥ फेनधर्मामहाराजफलधर्मातथैवच २ निमिषादपिकौंतेययस्यायुरपचीयते ॥ सूच्येवांजनचूर्णस्यकिमितिप्रतिपालयेत् ३ योनूनममितायुःस्यादथवाऽपिप्रमाणवित् ॥ सकालंवैप्रतीक्षेतसर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ४ प्रतीक्ष्यमाणःकालोनःसमाराजंस्त्रयोदश ॥ आयुषोऽपचयंकृत्वामरणायोपनेष्यति ५ शरीरिणांहिमरणंशरीरेनित्यमाश्रितम् ॥ प्रागेवमरणात्तस्माद्राज्यायैवघटामहे ६ योनयातिप्रसंख्यानमस्पष्टोभूमिवर्धनः ॥ आयातयित्वावैराणिसोऽवसीदतिगौरिव ७ योनयातयतेवैरमल्पसत्त्वोद्यमःपुमान् ॥ अफलंजन्मतस्याहंमन्येदुर्जातजायिनः ८ हैरण्यौभवतोबाहूश्रुतिर्भवतिपार्थिवी ॥ हत्वाद्विषंतंसंग्रामेभुंक्ष्वबाहुजितंवसु ९ हत्वावैपुरुषोराजन्निकर्तारमरिंदम ॥ अह्नायनरकंगच्छेत्स्वर्गेणास्यसंमितः १० अमर्षजोहिसंतापःपावकाद्दीप्तिमत्तरः ॥ येनाहमभिसंतप्तोननक्तंनदिवाशये ११ अयंचपार्थोबीभत्सुर्वरिष्ठोज्याविकर्षणे ॥ आस्तेपरमसंतप्तोनूनंसिंहइवाशये १२ योऽयमेकोभिमनुतेसर्वान्लोकेधनुर्भृतः ॥ सोऽयमात्मजमूष्माणंमहाहस्तीवयच्छति १३ नकुलःसहदेवश्चवृद्धामाताचवीरसूः ॥ तवैवप्रियमिच्छंतआसतेजडमूकवत् १४

यातिप्राप्नोति प्रसंख्यानं प्रकृष्टांसाधुकीर्तिं यतोऽस्पष्टःशौर्याद्यभावादितरैरविदितः भूमिवर्धनो भूमिहिंसकः भूमेर्भाररभूतइत्यर्थः अयातयित्वाअनिस्तीर्य गौर्बलीवर्दइव सोऽप्यशक्तश्चेत्गोपुसंख्यानंस्पष्टतांवाऽप्यप्राप्नुवन्भूमेर्भारभूतो भवति ७ दुर्जातजायिनोकुजन्मभाजः ८ हैरण्यौहिरण्यस्वामिनौ श्रुतिःकीर्तिःपार्थिवीपृथोराज्ञइवेत्यर्थः ९ निकर्त्तारंवंचकं अह्नायसद्यः सनरकमापद्ं १० । ११ आशयेस्वस्थाने १२ अभिमनुते हिनस्ति । 'यदिवेममभिमंस्येकनीयोऽन्नंकरिष्ये' इतिबृहदारण्यकाद्यावभिपूर्वस्यमन्यतेर्हिंसार्थत्वदृष्टेः । इमंप्रथमजं सूक्ष्मंबीजभूतमितिश्रुतिपदस्यार्थः । आत्मजं चित्तजमूष्माणंतापम् १३ । १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रतिविंध्यतःप्रतिविंध्यस्यमाताद्रौपदी १५ । १६ । १७ घृणाविष्टःकथंसत्यंत्यजेयमितिलज्जयाव्याप्तः आनृशंस्याद्दयालुत्वात् १८ मंदकस्यकुत्सितमंदस्य अनुवाको गुरूक्तिमनुवचनंतेनहता अर्थज्ञानशून्यस्य
वेदाक्षरमात्राभ्यासिनः १९ घृणीदयालुः जायथाःजातोऽसि २० । २१ आस्सेतूर्ष्णींभूतोऽसि पीठसर्पवदजगरवत् २२ अज्ञातवासस्यदुष्करत्वमाह तृणानामिति २३ संवर्तुंसंवरीतुंछादितुं २४
अनूपेबहुजलेदेशे २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० निकर्त्तव्यंनीचंसूचनादिकर्मकर्त्तव्यं ३१ । ३२ 'योमासः ससंवत्सरः' इतिश्रुतेर्मासःप्रतिनिधिःसंवत्सरस्यास्ति । 'सोमाभावेपूतिकानभिषुणुयात्'

सर्वेतेप्रियमिच्छंतिबांधवाःसहसृंजयैः ॥ अहमेकश्चसंतप्तोमाताचप्रतिविंध्यतः १५ प्रियमेवतुसर्वेषांयद्ब्रवीम्युतकिंचन ॥ सर्वेहिव्यसनंप्राप्ताःसर्वेयुद्धाभिनंदि
नः १६ नातःपापीयसीकाचिदापद्राजन्भविष्यति ॥ यन्नोनीचैरल्पबलैराज्यमाच्छिद्यभुज्यते १७ शीलदोषाद्घृणाविष्टआनृशंस्यात्परंतप ॥ क्लेशांस्तितिक्षसेराजन्नान्यःकश्चित्प्रशंसति १८ श्रोत्रियस्येववेतेराजन्मंदकस्याविपश्चितः ॥ अनुवाकहताबुद्धिर्नैषातत्त्वार्थदर्शिनी १९ घृणीब्राह्मणरूपोऽसिकथंक्षत्रेषुजा
यथाः ॥ अस्यांहियोनौजायंतेप्रायशःक्रूरबुद्धयः २० अश्रौषीस्त्वंराजधर्मान्यथावैमनुरब्रवीत् ॥ क्रूरान्निकृतिसंपन्नान्विहितानशमात्मकान् २१ धार्त्तराष्ट्रान्म
हाराजक्षमसेकिंदुरात्मनः ॥ कर्तव्येपुरुषव्याघ्रकिमास्सेपीठसर्पवत् २२ बुद्ध्यावीर्येणसंयुक्तःश्रुतेनाभिजनेनच ॥ तृणानांमुष्टिनैकेननहिमवंतंचपर्वतम् २३
छन्नमिच्छसिकौंतेययोऽस्मान्संवर्तुमिच्छसि ॥ अज्ञातचर्यागूढेनपृथिव्यांविश्रुतेनच २४ दिवीवपार्थसूर्येणनशक्याचरितुंत्वया ॥ बृहच्छालइवानूपेशाखापु
ष्पपलाशवान् २५ हस्तीश्वेतइवाज्ञातःकथंजिष्णुश्चरिष्यति ॥ इमौचसिंहसंकाशौभ्रातरौसहितौशिशू २६ नकुलःसहदेवश्चकथंपार्थचरिष्यतः ॥ पुण्यकीर्तीरा
जपुत्रीद्रौपदीवीरसूरियम् २७ विश्रुताकथमज्ञाताकृष्णापार्थचरिष्यति ॥ मांचापिराजन्जानंतिह्याकुमारमिमाःप्रजाः २८ नाज्ञातचर्यांपश्यामिमेरोरिवनिगू
हनम् ॥ तथैवबहवोऽस्माभीराष्ट्रेभ्योविप्रवासिताः २९ राजानोराजपुत्राश्चधृतराष्ट्रमनुव्रताः ॥ नहितेऽप्युपशाम्यंतिनिकृतावानिराकृताः ३० अवश्यंतैर्निक
र्त्तव्यमस्माकंतत्प्रियैषिभिः ॥ तेऽप्यस्मासुप्रयुंजीरन्प्रच्छन्नान्सुबहूंश्चरान् ॥ आचक्षीरंश्चनोज्ञात्वाततःस्यात्सुमहद्भयम् ३१ अस्माभिरुषिताःसम्यग्वनेमा
सास्त्रयोदश ॥ परिमाणेनतान्पश्यतावतःपरिवत्सरान् ३२ अस्तिमासःप्रतिनिधिर्यथाप्राहुर्मनीषिणः ॥ पूतिकानिवसोमस्यतथेदंक्रियतामिति ३३ अथ
वाऽनडुहेराजन्साधवेसाधुवाहिने ॥ सौहित्यदानादेतस्मादेनसःप्रतिमुच्यते ३४ तस्माच्छत्रुवधेराजन्क्रियतांनिश्चयस्त्वया ॥ क्षत्रियस्यहिसर्वस्यनान्योध
र्मोऽस्तिसंयुगात् ३५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिभीमवाक्येपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

इतिश्रुतेः पूतिकाःसोमस्यप्रतिनिधयः ३३ 'अनडुहेपूर्णपात्रंसमुपाहृत्यसानृतान्मुच्यते' इति धर्मशास्त्रोक्तंप्रायश्चित्तंवाकर्त्तव्यमित्याहाथवेति । सौहित्यमातृप्तिभोजनंतस्यदानात् एतस्मात्मिथ्यावादकृता
देनसःपापात् ३४ । ३५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भीमसेनेति १ आयत्यामुत्तरकाले तदात्वेवर्त्तमानकाले यस्तान्पश्यति २ जानमानोजानन् श्मित्रकरणत्वमार्षम ३ इतिक्रियतामितिकर्त्तव्यतां अपदांतरमविलंबितम ४ ममादत्स्वांगीकुरु ५ व्यर्थंते व्यर्थयंति ६ सुमंत्रितेशोभनमंत्रे क्रियमाणेसति सुविक्रांतेउत्कर्षेणोपस्थिते सुकृतेपुण्यकर्मणिसुविचारितेनिश्चितेसति चकारोयद्यर्थे ७ बलंशारीरंसामर्थ्यं दर्पोगर्वस्ताभ्यामुत्थितःप्रवृत्तः ८

वैशंपायनउवाच ॥ ॥ भीमसेनवचःश्रुत्वाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ निःश्वस्यपुरुषव्याघ्रःसंप्रदध्यौपरंतपः १ श्रुतामेराजधर्माश्चवर्णानांचविनिश्चयाः ॥ आयत्यांचतदात्वेचयःपश्यतिसपश्यति २ धर्मस्यजानमानोऽहंगतिमग्र्यांसुदुर्विदाम् ॥ कथंबलात्करिष्यामिमेरोरिवविमर्दनम् ३ समुहूर्त्तमिवध्यात्वाविनिश्चित्येतिकृत्यताम् ॥ भीमसेनमिदंवाक्यमपदांतरमब्रवीत् ४ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ एवमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत ॥ इदमन्यत्समादत्स्ववाच्यंमेवाच्यकोविद ५ महापापानिकर्माणियानिकेवलसाहसात् ॥ आरभ्यंतेभीमसेनव्यथंतेतानिभारत ६ सुमंत्रितेसुविक्रांतेसुकृतेसुविचारिते ॥ सिद्ध्यंत्यर्थामहाबाहोदैवंचात्रप्रदक्षिणम् ७ यत्तुकेवलचापल्याद्बलदर्पोत्थितःस्वयम् ॥ आरब्धव्यमिदंकार्यंमन्यसेशृणुतत्रमे ८ भूरिश्रवाःशलश्चैवजलसंधश्चवीर्यवान् ॥ भीष्मोद्रोणश्चकर्णश्चद्रोणपुत्रश्चवीर्यवान् ९ धार्त्तराष्ट्रादुराधर्षादुर्योधनपुरोगमाः ॥ सर्वएवकृतास्त्राश्चसततंचाततायिनः १० राजानःपार्थिवाश्चैवयेऽस्माभिरुपतापिताः ॥ संश्रिताःकौरवंपक्षंजातस्नेहाश्चतंप्रति ११ दुर्योधनहितेयुक्तानतथाऽस्मासुभारत ॥ पूर्णकोशाबलोपेताःप्रयतिष्यंतिसंगरे १२ सर्वेकौरवसैन्यस्यसपुत्रामात्यसैनिकाः ॥ संविभक्ताहिमात्राभिर्भोगैरपिचसर्वशः १३ दुर्योधनेनतेवीरामानिताश्चविशेषतः ॥ प्राणांस्त्यक्ष्यंतिसंग्रामेइतिमेनिश्चितामतिः १४ समायद्यपिभीष्मस्यवृत्तिरस्मासुतेषुच ॥ द्रोणस्यचमहाबाहोकृपस्यचमहात्मनः १५ अवश्यंराजपिंडस्तैर्निर्वेश्यइतिमेमतिः ॥ तस्मात्त्यक्ष्यंतिसंग्रामेप्राणानपिसुदुस्त्यजान् १६ सर्वेदिव्यास्त्रविद्वांसःसर्वेधर्मपरायणाः ॥ अजेयाश्चेतिमेबुद्धिरपिदेवैःसवासवैः १७ अमर्षीनित्यसंरब्धस्तत्रकर्णोमहारथः ॥ सर्वास्त्रविदनाधृष्योह्यभेद्यकवचावृतः १८ अनिर्जित्यरणेसर्वानेतान्पुरुषसत्तमान् ॥ अशक्योह्यसहायेनहंतुंदुर्योधनस्त्वया १९ ननिद्रामधिगच्छामिचिंतयानोवृकोदर ॥ अतिसर्वान्धनुर्ग्राहान्सूतपुत्रस्यलाघवम् २० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतद्वचनमाज्ञायभीमसेनोऽत्यमर्षणः ॥ बभूवविमनास्त्रस्तोनचैवोवाचकिंचन २१ तयोःसंवदतोरेवंतदापांडवयोर्द्वयोः ॥ आजगाममहायोगीव्यासःसत्यवतीसुतः २२ सोऽभिगम्ययथान्यायंपांडवैःप्रतिपूजितः ॥ युधिष्ठिरमिदंवाक्यमुवाचवदतांवरः २३ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोवेद्मितेहृदयस्थितम् ॥ मनीषयाततःक्षिप्रमागतोऽस्मिनरर्षभ २४ भीष्माद्द्रोणात्कृपात्कर्णाद्द्रोणपुत्राच्चभारत ॥ दुर्योधनान्नृपसुतात्तथादुःशासनादपि २५

९ । १० । ११ । १२ सैन्यस्यसैन्यसंबंधिनःसर्वे मात्राभिरंशपरिच्छेदैः १३ । १४ । १५ राजपिंडोराजदत्तोग्रासोनिर्वेश्यआनृण्यार्थंशोधनीयः १६ । १७ । १८ । १९ लाघवंशीघ्रताम २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 २६ । २७ । २८ । २९ । ३० साधयिष्यतिराज्यम ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ उपयोगोव्ययः वीरुधःप्रतानवत्यः औषध्यःफलपाकांताः ३७ । ३८ अनुज्ञायपृष्ट्वा ३९ ब्रह्ममंत्रम ४० । ४१
४२ । ४३ । ४४ । ४५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ कस्यचित्कस्मिंश्चित् १ । २ वनवासं द्रौपदीवियोगम् । 'गृहिणीगृहमुच्यते'

॥ ३५ ॥ यत्तेभयममित्रघ्नहृदिसंपरिवर्त्तते ॥ तत्तेऽहंनाशयिष्यामिविधिदृष्टेनकर्मणा २६ तच्छ्रुत्वाधृतिमास्थायकर्मणाप्रतिपादय ॥ प्रतिपाद्यतुराजेंद्रततःक्षिप्रंज्वरंजहि ॥ अ०
२७ ततएकांतमुन्नीयपाराशर्योयुधिष्ठिरम् ॥ अब्रवीदुपपन्नार्थमिदंवाक्यविशारदः २८ श्रेयसस्तेपरःकालःप्राप्तोभरतसत्तम ॥ येनाभिभविताशत्रून्रणेपार्थोधनुर्द्ध ३७
रः २९ गृहाणेमांमयाप्रोक्तांसिद्धिंमूर्त्तिमतीमिव ॥ विद्यांप्रतिस्मृतिंनामप्रपन्नायब्रवीमिते ३० यामवाप्यमहाबाहुरर्जुनःसाधयिष्यति ॥ अस्त्रहेतोर्महेंद्रंचरु
द्रंचैवाभिगच्छतु ३१ वरुणंचकुबेरंचधर्मराजंचपांडव ॥ शक्तोह्येषसुरान्द्रष्टुंतपसाविक्रमेणच ३२ ऋषिरेषमहातेजानारायणसहायवान् ॥ पुराणःशाश्वतोदेवस्त्वजे
योजिष्णुरच्युतः ३३ अस्त्राणींद्राच्चरुद्राच्चलोकपालेभ्यएवच ॥ समादायमहाबाहुर्महत्कर्मकरिष्यति ३४ वनादस्माच्चकौंतेयवनमन्यद्विचिंत्यताम् ॥ निवासार्थाय
यद्युक्तंभवेद्वःपृथिवीपते ३५ एकत्रचिरवासोहिनप्रीतिजननोभवेत् ॥ तापसानांचसर्वेषांभवेदुद्वेगकारकः ३६ मृगाणामुपयोगश्चवीरुदोषधिसंक्षयः ॥ बिभर्षिचबहू
न्विप्रान्वेदवेदांगपारगान् ३७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वाप्रपन्नायशुचयेभगवान्प्रभुः ॥ प्रोवाचलोकतत्त्वज्ञोयोगीविद्यामनुत्तमाम् ३८ धर्मराजाय
धीमान्सव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ अनुज्ञायचकौंतेयंतत्रैवांतरधीयत ३९ युधिष्ठिरस्तुधर्मात्मातद्ब्रह्ममनसायतः ॥ धारयामासमेधावीकालेकालेसदाऽभ्यसन् ४०
सव्यासवाक्यमुदितोवनाद्द्वैतवनात्ततः ॥ ययौसरस्वतीकूलेकाम्यकंनामकाननम् ४१ तमन्वयुर्महाराजशिक्षाक्षरविशारदाः ॥ ब्राह्मणास्तपसायुक्तादेवेंद्रमृषयो
यथा ४२ ततःकाम्यकमासाद्यपुनस्तेभरतर्षभ ॥ न्यविशंतमहात्मानःसामात्याःसपरिच्छदाः ४३ तत्रतेन्यवसन्राजन्किंचित्कालंमनस्विनः ॥ धनुर्वेदपरावी
राःशृण्वंतोवेदमुत्तमम् ४४ चरंतोमृगयांनित्यंशुद्धैर्बाणैर्मृगार्थिनः ॥ पितृदैवतविप्रेभ्योनिर्वपंतोयथाविधि ४५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना
भिगमनपर्वणिकाम्यकवनगमनेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ संस्मृत्यमुनिसंदेशमिदंवच
नमब्रवीत् १ विविक्तेविदितप्रज्ञमर्जुनंपुरुषर्षभ ॥ सांत्वपूर्वंस्मितंकृत्वापाणिनापरिसंस्पृशन् २ समुहूर्तमिवध्यात्वावनवासमरिंदमः ॥ धनंजयंधर्मराजोरहसीदमु
वाचह ३ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ भीष्मेद्रोणेकृपेकर्णेद्रोणपुत्रेचभारत ॥ धनुर्वेदश्चतुष्पादएतेष्वद्यप्रतिष्ठितः ४ दैवंब्राह्मंमानुषंचसयत्नंसचिकित्सितम् ॥
सर्वास्त्राणांप्रयोगंचअभिजानंतिकृत्स्नशः ५

इतिस्मृतेः ३ चतुष्पादः आदानसंधानविसर्गसंहाराश्चत्वारःपादा यस्य ४ दैवमिंद्रवरुणाद्यस्त्रं ब्राह्मं ब्रह्मास्त्रं मानुषं धनुर्बाणादि यत्नो ग्रहणधारणप्रयोगरूपः चिकित्सापरप्रयुक्तानामेषांप्रतीकारः ॥ ३६ ॥
एवंतेसर्वास्त्राणांप्रयोगमभितःसाकल्येनजानन्ति ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

गुरुवत्गुरुष्विव ६ शांतिंदोषपरिहारंकर्तुं व्यवहरंतियतंते ७ शक्तिंसामर्थ्यंनहापयिष्यंतित्याजयिष्यंत्यपितुउद्दीपयिष्यंति ८ । ९ उपनिषत्रहस्यविद्यां १० । ११ प्रतिपालयप्राप्नुहि १२ मार्गंनददत अद
दत १३ बलंसर्वास्त्ररूपं १४ ततःशक्रात् १५ दीक्षितःस्वीकृतव्रतः अध्यापयत विद्ययायोजितवान् १६ अनुजज्ञे गमनायानुज्ञातवान् १७ । १८ । १९ । २० । २१ इतिवक्ष्यमाणमब्रुवन् २२ । २३

तेसर्वेधृतराष्ट्रस्यपुत्रेणपरिसांत्विताः ॥ संविभक्ताश्चतुष्टाश्चगुरुवत्तेषुवर्त्तते ६ सर्वेयोधेषुचैवास्यसदाप्रीतिरनुत्तमा ॥ आचार्यामानितास्तुष्टाःशांतिंव्यवहरं
त्युत ७ शक्तिंनहापयिष्यंतितेकालेप्रतिपूजिताः ॥ अद्यचेयंमहीकृत्स्नादुर्योधनवशानुगा ८ सग्रामनगरापार्थससागरवनाकरा ॥ भवानेवप्रियोऽस्माकंत्वयि
भारःसमाहितः ९ अत्रकृत्यंप्रपश्यामिप्राप्तकालमरिंदम ॥ कृष्णद्वैपायनात्तातगृहीतोपनिषन्मया १० तयाप्रयुक्तयासम्यक्जगत्सर्वंप्रकाशते ॥ तेनत्वंब्र
ह्मणातातसंयुक्तःसुसमाहितः ११ देवतानांयथाकालंप्रसादंप्रतिपालय ॥ तपसायोजयात्मानमुग्रेणभरतर्षभ १२ धनुष्मान्कवचीखड्गीमुनिःसाधुव्रतेस्थितः ॥
नकस्यचिद्ददन्मार्गंगच्छतातोत्तरांदिशम् १३ इंद्रेह्यस्त्राणिदिव्यानिसमस्तानिधनंजय ॥ वृत्राद्भीतैर्बलंदेवैस्तदाशक्रेसमर्पितम् १४ तान्येकस्थानिसर्वाणि
ततस्त्वंप्रतिपत्स्यसे ॥ शक्रमेवप्रपद्यस्वसतेऽस्त्राणिप्रदास्यति १५ दीक्षितोऽद्यैवगच्छत्वंद्रष्टुंदेवंपुरंदरम् ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वाधर्मराजस्तमध्या
पयतप्रभुः १६ दीक्षितंविधिनाऽनेनधृतवाक्कायमानसम् ॥ अनुजज्ञेतदावीरंभ्राताभ्रातरमग्रजः १७ निदेशाद्धर्मराजस्यद्रष्टुकामःपुरंदरम् ॥ धनुर्गांडीवमा
दायतथाऽक्षय्येमहेषुधी १८ कवचीसतलत्राणोबद्धगोधांगुलित्रवान् ॥ हुत्वाग्निंब्राह्मणान्निष्कैःस्वस्तिवाच्यमहाभुजः १९ प्रातिष्ठतमहाबाहुःप्रगृहीतशरास
नः ॥ वधायधार्त्तराष्ट्राणांनिःश्वस्योर्ध्वमुदीक्ष्यच २० तंदृष्ट्वातत्रकौंतेयंप्रगृहीतशरासनम् ॥ अब्रुवन्ब्राह्मणाःसिद्धाभूतान्यंतर्हितानिच २१ क्षिप्रमाप्नुहि
कौंतेयमनसायद्यदिच्छसि ॥ अब्रुवन्ब्राह्मणाःपार्थमितिकृत्वाजयाशिषः २२ संसाधयस्वकौंतेयध्रुवोऽस्तुविजयस्तव ॥ तंतथाप्रस्थितंवीरंशालस्कंधोरुमर्जुनम्
२३ मनांस्यादायसर्वेषांकृष्णावचनमब्रवीत् ॥ कृष्णोवाच ॥ यत्तेकुंतीमहाबाहोजातस्यैच्छद्धनंजय २४ तत्तेऽस्तुसर्वंकौंतेययथाचस्वयमिच्छसि ॥ माऽ
स्माकंक्षत्रियकुलेजन्मकश्चिदवाप्नुयात् २५ ब्राह्मणेभ्योनमोनित्यंयेषांभैक्ष्येणजीविका ॥ इदंमेपरमंदुःखंयःसपापःसुयोधनः २६ दृष्ट्वामांगौरितिप्राहप्रहसन्
राजसंसदि ॥ तस्माद्दुःखादिदंदुःखंगरीयइतिमेमतिः २७ यत्तत्परिषदोमध्येबह्वयुक्तमभाषत ॥ नूनंतेभ्रातरःसर्वेत्वत्कथाभिःप्रजागरे २८ रंस्यंतेवीरकर्माणिकथयं
तःपुनःपुनः ॥ नैवनःपार्थभोगेषुनधनेनोतजीविते २९ तुष्टिर्बुद्धिर्भवित्रीवात्वयिदीर्घप्रवासिनि ॥ त्वयिनःपार्थसर्वेषांसुखदुःखेसमाहिते ३० जीवितंमरणंचैवराज्य
मैश्वर्यमेवच ॥ आपृष्टोमेऽसिकौंतेयस्वस्तिप्राप्नुहिभारत ३१

यत्मंगलं तेतव २४ । २५ । २६ गौरितिबहुपुरुषभोग्येत्युपहासः २७ अभापतशत्रुर्यत्तस्मात्दुःखादिदंत्वद्वियोगजमितिपूर्वेणसंबंधः २८ । २९ । ३० । ३१

Nepal Sanskrit ... Nasik ... [illegible]

३२ नयन्त्राम् ३३ ज्येष्ठापचायीज्येष्ठपूजनशीलः । ज्येष्ठोपचायीतिपाठेज्येष्ठवृद्धिकरणशीलः ३४ । ३५ । ३६ । ३७ शुष्मिणोवलिनः । शुष्मर्मितिवलनामेतियास्कः ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ ४४ । ४५ । विनीतौजितौक्रोधहर्षौयैः ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ कामान्काम्यंतइतिव्युत्पत्त्या इष्टान् लोकान्भोगान् ५३ नलोभान्नपुनःकामादितिनशब्दोवाशब्दार्थो लोभाद्वाका

बलवद्भिर्विरुद्धंनकार्यमेतत्त्वयाऽनघ ॥ प्रयाह्यविघ्नेनैवाशुविजयायमहाबल ॥ नमोधात्रेविधात्रेचस्वस्तिगच्छह्यनामयम् ३२ ह्रीःश्रीःकीर्तिर्द्युतिःपुष्टिरुमालक्ष्मीः
सरस्वती ॥ इमावैतवपांथस्यपालयंतुधनंजय ३३ ज्येष्ठापचायीज्येष्ठस्यभ्रातुर्वचनकारकः ॥ प्रपद्येऽहंवसून्रुद्रानादित्यान्समरुद्गणान् ३४ विश्वेदेवांस्तथासाध्यान् ३७
शांत्यर्थंभरतर्षभ ॥ स्वस्तितेऽस्त्वांतरिक्षेभ्यःपार्थिवेभ्यश्चभारत ३५ दिव्येभ्यश्चैवभूतेभ्योयेचान्येपरिपंथिनः ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वाऽशिषःकृष्णाविररा
मयशस्विनी ३६ ततःप्रदक्षिणंकृत्वाभ्रातॄन्धौम्यंचपांडवः ॥ प्रातिष्ठतमहाबाहुःप्रगृह्यरुचिरंधनुः ३७ तस्यमार्गादपाक्रामन्सर्वभूतानिगच्छतः ॥ युक्तस्यैंद्रेणयोगे
नपराक्रांतस्यशुष्मिणः ३८ सोऽगच्छत्पर्वतांस्तातततपोधननिषेवितान् ॥ दिव्यंहैमवतंपुण्यंदेवजुष्टंपरंतपः ३९ अगच्छत्पर्वतंपुण्यमेकाह्नैवमहामनाः ॥ मनोजव
गतिर्भूत्वायोगयुक्तोयथाऽनिलः ४० हिमवंतमतिक्रम्यगंधमादनमेवच ॥ अत्यक्रामत्सदुर्गाणिदिवारात्रमतंद्रितः ४१ इंद्रकीलंसमासाद्यततोऽतिष्ठद्धनंजयः ॥ अं
तरिक्षेऽतिशुश्रावतिष्ठेतिसवचस्तदा ४२ तच्छ्रुत्वासर्वतोदृष्टिंचारयामासपांडवः ॥ अथापश्यत्सव्यसाचीवृक्षमूलेतपस्विनम् ४३ ब्राह्म्याश्रियादीप्यमानंपिंगलंज
टिलंकृशम् ॥ सोऽब्रवीदर्जुनंतत्रस्थितंदृष्ट्वामहातपाः ४४ कस्त्वंतातेहसंप्राप्तोधनुष्मान्कवचीशरी ॥ निबद्धासितलत्राणःक्षत्रधर्ममनुव्रतः ४५ नेहशस्त्रेणकर्तव्यंशां
तानामेषआलयः ॥ विनीतक्रोधहर्षाणांब्राह्मणानांतपस्विनाम् ४६ नेहास्तिधनुषाकार्यंनसंग्रामोऽत्रकर्हिचित् ॥ निक्षिपैतद्धनुस्तातप्राप्तोऽसिपरमांगतिम् ४७ ओ
जसातेजसावीरयथानान्यःपुमान्क्वचित् ॥ तथाहसन्निवाभीक्ष्णंब्राह्मणोऽर्जुनमब्रवीत् ॥ नचैनंचालयामासधैर्यात्सुधृतनिश्चयम् ४८ तमुवाचततःप्रीतःसद्विजःप्रह
सन्निव ॥ वरंवृणीष्वभद्रंतेशक्रोऽहमरिसूदन ४९ एवमुक्तःसहस्राक्षंप्रत्युवाचधनंजयः ॥ प्रांजलिःप्रणतोभूत्वाशूरःकुरुकुलोद्वहः ५० ईप्सितोह्येषवैकामोवरंचैनंप्रय
च्छमे ॥ त्वत्तोऽद्यभगवन्नस्त्रंकृत्स्नमिच्छामिवेदितुम् ५१ प्रत्युवाचमहेंद्रस्तंप्रीतात्माप्रहसन्निव ॥ इहप्राप्तस्यकिंकार्यमस्त्रैस्तवधनंजय ५२ कामान्वृणीष्वलोकांस्त्वं
प्राप्तोऽसिपरमांगतिम् ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचसहस्राक्षंधनंजयः ५३ नलोभान्नपुनःकामान्नदेवत्वंपुनःसुखम् ॥ नचसर्वामरैश्वर्यंकामयेत्रिदशाधिप ५४ भ्रातॄंस्तान्वि
पिनेत्यक्त्वावैरमप्रतियात्यच ॥ अकीर्तिंसर्वलोकेषुगच्छेयंशाश्वतीःसमाः ५५ एवमुक्तःप्रत्युवाचवृत्रहापां [illegible] ॥ चन्यन्श्लक्ष्णयावाचासर्वलोकनमस्कृतः ५६
यदाद्रक्ष्यसिभूतेशंत्र्यक्षंशूलधरंशिवम् ॥ तदादातास्मितेतातदिव्यान्यस्त्राणिसर्वशः ५७

माद्रेत्यर्थः ५४ अप्रतियात्यानिस्तीर्य एतेन ज्येष्ठभ्रात्रादिसेवनमैंद्रपदप्राप्त्यपेक्षयापिनोपेक्षणीयमित्युक्तम् ५५ । ५६ । ५७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५८ । ५९ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ भगवन्निति १ । २ । ३ । ४ । ५ दैन्यहर्षातिविस्मयात दैन्यंनाशभयात हर्षोमहादेवप्रतिभटत्वात विस्मयस्तत्प्रसादेना

क्रियतांदर्शनेयत्नोदेवस्यपरमेष्ठिनः ॥ दर्शनात्तस्यकौंतेयसंसिद्धःस्वर्गमेष्यसि ५८ इत्युक्त्वाफाल्गुनंशक्रोजगामादर्शनंपुनः ॥ अर्जुनोऽप्यथतत्रैवतस्थौयो
गसमन्वितः ॥ ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिइंद्रदर्शनेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ समाप्तंचार्जुनाभिगमनपर्व ॥ अथकैरा
तपर्व ॥ जनमेजयउवाच ॥ भगवन्श्रोतुमिच्छामिपार्थस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ विस्तरेणकथामेतांयथास्त्राण्युपलब्धवान् १ यथाचपुरुषव्याघ्रोदीर्घबाहुर्धनंज
यः ॥ वनंप्रविष्टस्तेजस्वीनिर्मनुष्यमभीतवत् २ किंचतेनकृतंतत्रवसताब्रह्मवित्तम ॥ कथंचभगवान्स्थाणुर्देवराजश्चतोषितः ३ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंत्वत्प्र
सादाद्द्विजोत्तम ॥ त्वंहिसर्वज्ञदिव्यंचमानुषंचैववेत्थह ४ अत्यद्भुततमंब्रह्मन्रोमहर्षणमर्जुनः ॥ भवेनसहसंग्राममंचकाराप्रतिमंकिल ५ पुराप्रहरतांश्रेष्ठःसंग्रामे
ष्वपराजितः ॥ यच्छ्रुत्वानरसिंहानांदैन्यहर्षातिविस्मयात् ६ शूराणामपिपार्थानांहृदयानिचकंपिरे ॥ यद्यच्चकृतवानन्यत्पार्थस्तदखिलंवद ७ नह्यस्यनिं
दितंजिष्णोःसुसूक्ष्ममपिलक्षये ॥ चरितंतस्यशूरस्यतन्मेसर्वंप्रकीर्त्तय ८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कथयिष्यामितेतातकथामेतांमहात्मनः ॥ दिव्यांपौरवशा
र्दूलमहतीमद्भुतोपमाम् ९ गात्रसंस्पर्शसंबद्धांत्र्यंबकेणसहानघ ॥ पार्थस्यदेवदेवेनशृणुसम्यक्समागमम् १० युधिष्ठिरनियोगात्सजगामामितविक्रमः ॥ शक्रं
सुरेश्वरंद्रष्टुंदेवदेवंचशंकरम् ११ दिव्यंतद्धनुरादायखड्गंचकनकत्सरुम् ॥ महाबलोमहाबाहुरर्जुनःकार्यसिद्धये १२ दिशंह्युदीचींकौरव्योहिमवच्छिखरंप्रति ॥
ऐंद्रिःस्थिरमनाराजन्सर्वलोकमहारथः १३ त्वरयापरयायुक्तस्तपसेधृतनिश्चयः ॥ वनंकंटकितंघोरमेकएवान्वपद्यत १४ नानापुष्पफलोपेतंनानापक्षिनि
षेवितम् ॥ नानामृगगणाकीर्णंसिद्धचारणसेवितम् १५ ततःप्रयातेकौंतेयेवनंमानुषवर्जितम् ॥ शंखानांपटहानांचशब्दःसमभवद्दिवि १६ पुष्पवर्षंचानुमह
न्निपपातमहीतले ॥ मेघजालंचविततंछादयामाससर्वतः १७ सोऽतीत्यवनदुर्गाणिसन्निकर्षेमहागिरेः ॥ शुशुभेहिमवत्पृष्ठेवसमानोऽर्जुनस्तदा १८ तत्रापश्य
द्द्रुमान्फुल्लान्विहगैर्वल्गुनादितान् ॥ नदीश्चविपुलावर्तावैदूर्यविमलप्रभाः १९ हंसकारंडवोद्गीताःसारसाभिरुतास्तथा ॥ पुंस्कोकिलरुताश्चैवक्रौंचबर्हिणना
दिताः २० मनोहरवनोपेतास्तस्मिन्नतिरथोऽर्जुनः ॥ पुण्यशीतामलजलाःपश्यन्प्रीतमनाऽभवत् २१ रमणीयेवनोद्देशेरममाणोऽर्जुनस्तदा ॥ तपस्युग्रेवर्त
मानउग्रतेजामहामनाः २२ दर्भचीरंनिवस्याथदंडाजिनविभूषितः ॥ शीर्णंचपतितंभूमौपर्णंसमुपयुक्तवान् २३

लौकिकसामर्थ्यलाभात ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ कनकत्सरुंस्वर्णमुष्टिं १२ ऐंद्रिरर्जुनः १३ कंटकितंकंटकाक्रांतं १४ । १५ । १६ । १७ । १८ वल्गुमधुरं १९ । २० । २१
२२ दर्भचीरंतृणमयंवासः निवस्यपरिधाय समुपयुक्तवान्भुक्तवान् २३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 द्विगुणेनषष्ठ्रात्रेणात्ययादतिवाहितवान् २४ । २५ निरालंबोनिराश्रयः २६ । २७ । २८ । २९ धूमादद्नधूमवतीरिवकुर्वन् ३० । ३१ । ३२ संकल्पंमनोरथं ३३ । ३४ । ३५ इत्यारण्यके पर्वणिनै०

॥ ३७ ॥ पूर्णेपूर्णेत्रिरात्रेतुमासमेकंफलाशनः ॥ द्विगुणेनाहिकालेनद्वितीयंमासमत्ययात् २४ तृतीयमपिमासंसपक्षेणाहारमाचरन् ॥ चतुर्थेत्वथसंप्राप्तेमासेभरतसत्त
मः २५ वायुभक्षोमहाबाहुरभवत्पांडुनंदनः ॥ उर्ध्वबाहुर्निरालंबःपदांगुष्ठाग्रधिष्ठितः २६ सदोपस्पर्शनाच्चास्यबभूवुरमितौजसः ॥ विद्युदंभोरुहनिभाजटा
स्तस्यमहात्मनः २७ ततोमहर्षयःसर्वेजग्मुर्देवंपिनाकिनम् ॥ निवेदयिषवःपार्थंतपस्युग्रेसमास्थितम् २८ तंप्रणम्यमहादेवंशशंसुःपार्थकर्मतत् ॥ एषपार्थो
महातेजाहिमवत्पृष्ठमास्थितः २९ उग्रेतपसिदुष्पारेस्थितोधूमाययन्दिशः ॥ तस्यदेवेशनवयंविद्मःसर्वेचिकीर्षितम् ३० संतापयतिनःसर्वान्सोसाधुनिवार्य
ताम् ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वामुनीनांभावितात्मनाम् ३१ उमापतिर्भूतपतिर्वाक्यमेतदुवाचह ॥ महादेवउवाच ॥ नवोविषादःकर्त्तव्यःफाल्गुनंप्रतिसर्वशः ३२
शीघ्रंगच्छतसंहृष्टायथागतमतंद्रिताः ॥ अहमस्यविजानामिसंकल्पंमनसिस्थितम् ३३ नास्यस्वर्गस्पृहाकाचिन्नैश्वर्यस्यतथाऽऽयुषः ॥ यत्तस्यकांक्षितंसर्वं
तत्करिष्येऽहमद्यवै ३४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तच्छ्रुत्वाशर्ववचनमृषयःसत्यवादिनः ॥ प्रहृष्टमनसोजग्मुर्यथास्वान्पुनरालयान् ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआर
ण्यकेपर्वणिकैरातप० मुनिशंकरसंवादेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ गतेषुतेषुसर्वेषुतपस्विषुमहात्मसु ॥ पिनाकपाणिर्भगवान्सर्वपापहरोहरः
१ कैरातंवेषमास्थायकांचनद्रुमसन्निभम् ॥ विभ्राजमानोविपुलोगिरिर्मेरुरिवापरः २ श्रीमद्धनुरुपादायशरांश्चाशीविषोपमान् ॥ निष्पपातमहावेगोदहनोदे
हवानिव ३ देव्यासहोमयाश्रीमान्समानव्रतवेषया ॥ नानावेषधरैर्हृष्टैर्भूतैरनुगतस्तदा ४ किरातवेषसंछन्नःस्त्रीभिश्चापिसहस्रशः ॥ अशोभतततदाराजन्
सदेशोऽतीवभारत ५ क्षणेनतद्वनंसर्वंनिःशब्दमभवत्तदा ॥ नादःप्रस्रवणानांचपक्षिणांचाप्युपारमत् ६ ससन्निकर्षमागम्यपार्थस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ मूकंनाम
दनोःपुत्रंददर्शाद्भुतदर्शनम् ७ वाराहंरूपमास्थायतर्कयंतमिवार्जुनम् ॥ हंतुंपरंदीप्यमानंतमुवाचाथफाल्गुनः ८ गांडीवंधनुरादायशरांश्चाशीविषोपमान्
सज्यंधनुर्वरंकृत्वाज्याघोषेणनिनादयन् ९ यन्मांप्रार्थयसेहंतुमनागसमिहागतम् ॥ तस्मात्त्वांपूर्वमेवाहंनेताऽद्ययमसादनम् १० दृष्ट्वातंप्रहरिष्यंतंफाल्गुनं
दृढधन्विनम् ॥ किरातरूपीसहसावारयामासशंकरः ११ मयैषप्रार्थितःपूर्वमिंद्रकीलसमप्रभः ॥ अनादृत्यचतद्वाक्यंप्रजहाराथफाल्गुनः १२ किरातश्चसमं
तस्मिन्नेकलक्ष्येमहाद्युतिः ॥ प्रमुमोचाशनिप्रख्यंशरमग्निशिखोपमम् १३ तौमुक्तौसायकौताभ्यांसमंतत्रनिपेततुः ॥ मूकस्यगात्रेविस्तीर्णेशैलसंहननेतदा १४

कंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ गतेष्विति १ । २ । ३ भूतैःप्रमथाख्यैःस्वपार्षदैः ४ । ५ । ६ । ७ अर्जुनंहंतुंतर्कयंतमिच्छंतं क्रोधेनदीप्यमानमिव ८ । ९ नेतानेष्यामि १० । ११ इंद्रकीलो
माहेंद्रमणिमयःपर्वतः १२ सममेककालं १३ शैलसंहननेशैलवद्दृढे १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अशनिर्मेघजंवज्रं वज्रमिंद्रप्रहरणं संनिपातोयोगः १५ सदानवः राक्षसमिव १६ । १७ । १८ । १९ अभिपन्नः परिगृहीतः कामाद्यदृच्छातः परिभवान्ममाभिभवाय २० । २१ । २२ मत्कृतेमन्निमित्तं

यथाऽशनेर्विनिर्घोषोवज्रस्येवचपर्वते ॥ तथातयोःसंनिपातःशरयोरभवत्तदा १५ सविद्धोबहुभिर्बाणैर्दीप्तास्यैःपन्नगैरिव ॥ ममारराक्षसंरूपंभूयःकृत्वाविभीष
णम् १६ सददर्शततोजिष्णुःपुरुषंकांचनप्रभम् ॥ किरातवेषसंछन्नंस्त्रीसहायममित्रहा १७ तमब्रवीत्प्रीतमनाःकौंतेयःप्रहसन्निव ॥ कोभवानटतेशून्येवनेस्त्री
गणसंवृतः १८ नत्वमस्मिन्वनेघोरेबिभेषिकनकप्रभ ॥ किमर्थंचत्वयाविद्धोवराहोमत्परिग्रहः १९ मयाऽभिपन्नःपूर्वंहिराक्षसोऽयमिहागतः ॥ कामात्परिभवा
द्वापिनमेजीवन्विमोक्ष्यसे २० नह्येषमृगयाधर्मोयस्त्वयाऽद्यकृतोमयि ॥ तेनत्वांभ्रंशयिष्यामिजीवितात्पर्वताश्रयम् २१ इत्युक्तःपांडवेयेनकिरातःप्रहसन्नि
व ॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचापांडवंसव्यसाचिनम् २२ नमत्कृतेत्वयावीरभीःकार्यावनमंतिकात् ॥ इयंभूमिःसदाऽस्माकमुचितावसतांवने २३ त्वयातुदुष्करः
कस्मादिहवासःप्ररोचितः ॥ वयंतुबहुसत्त्वेऽस्मिन्निवसामस्तपोधन २४ भवांस्तुकृष्णवर्त्माभःसुकुमारःसुखोचितः ॥ कथंशून्यमिमंदेशमेकाकीविचरिष्य
ति २५ ॥ अर्जुनउवाच ॥ गांडीवमाश्रयंकृत्वानाराचांश्चाग्निसन्निभान् ॥ निवसामिमहारण्येद्वितीयइवपावकिः २६ एषचापिमयाजंतुर्मृगरूपंसमाश्रितः ॥
राक्षसोनिहतोघोरोहंतुंमामिहचागतः २७ ॥ किरातउवाच ॥ मयैषधन्वनिर्मुक्तैस्ताडितःपूर्वमेवहि ॥ बाणैरभिहतःशेतेनीतश्चयमसादनम् २८ ममैषल
क्ष्यभूतोहिममपूर्वपरिग्रहः ॥ ममैवचप्रहारेणजीविताद्व्यपरोपितः २९ दोषान्स्वान्नार्हसेऽन्यस्मैवक्तुंस्वबलदर्पितः ॥ अवलिप्तोऽसिमंदात्मन्नमेजीवन्विमोक्ष्य
से ३० स्थिरोभवस्वमोक्ष्यामिसायकानशनीनिव ॥ घटस्वपरयाशक्त्यामुंचत्वमपिसायकान् ३१ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाकिरातस्यार्जुनस्तदा ॥ रोषमाहारया
मासताडयामासचेषुभिः ३२ ततोहृष्टेनमनसाप्रतिजग्राहसायकान् ॥ भूयोभूयइतिप्राहमंदमंदेत्युवाचह ३३ प्रहरस्वशरानेतान्नाराचान्मर्मभेदिनः ॥ इत्यु
क्तोबाणवर्षंसमुमोचसहसाऽर्जुनः ३४ ततस्तौतत्रसंरब्धौराजमानौमुहुर्मुहुः ॥ शरैराशीविषाकारैस्ततक्षातेपरस्परम् ३५ ततोऽर्जुनःशरवर्षंकिरातेसमवासृ
जत ॥ तत्प्रसन्नेनमनसाप्रतिजग्राहशंकरः ३६ मुहूर्तंशरवर्षंतत्प्रतिगृह्यपिनाकधृक् ॥ अक्षतेनशरीरेणतस्थौगिरिरिवाचलः ३७ सदृष्ट्वाबाणवर्षंतुमोघीभूतंधनंज
यः ॥ परमंविस्मयंचक्रेसाधुसाध्वितिचाब्रवीत् ३८ अहोऽयंसुकुमारांगोहिमवच्छिखराश्रयः ॥ गांडीवमुक्तान्नाराचान्प्रतिगृह्णात्यविह्वलः ३९ कोऽयंदेवोभवेत्साक्षा
द्रुद्रोयक्षःसुरोऽसुरः ॥ विद्यतेहिगिरिश्रेष्ठेत्रिदशानांसमागमः ४० नहिमद्बाणजालानामुत्सृष्टानांसहस्रशः ॥ शक्तोऽन्यःसहितुंवेगमृतेदेवंपिनाकिनम् ४१ देवोवायं
दिवायक्षोरुद्रादन्योव्यवस्थितः ॥ अहमेनंशरैस्तीक्ष्णैर्नयामियमसादनम् ४२

वनमंतिकाद्वनस्यसमीपे २३ प्ररोचितःस्वीकृतः २४ । २५ पावकिःस्वामीकार्तिकेयः २६ । २७ । २८ । २९ दोषान्मृगयाधर्मातिक्रमरूपान् ३० स्थिरःसन्भवस्वप्राप्नुहि ३१ । ३२ । ३३ । नाराचान्
शरजातिभेदान् ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ अहोयमितिसंधिरार्षः ३९ । ४० सहितुंसोढुं ऋतेविना ४१ । ४२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ संप्रयुद्धः सम्यक्प्रयुद्धं प्रहृतं प्रहारो यस्य सः ५० । ५१ असक्तमकुंठितं ५२ पफाल विशीर्णः ५३ । ५४ धूमं क्रोधावेशेन ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६०

ततोहृष्टमनाजिष्णुर्नाराचान्मर्मभेदिनः ॥ व्यसृजच्छतधाराजन्मयूखानिवभास्करः ४३ तान्प्रसन्नेनमनसाभगवाँल्लोकभावनः ॥ शूलपाणिःप्रत्यगृह्णात्
शिलावर्षमिवाचलः ४४ क्षणेनक्षीणबाणोऽथसंवृत्तःफाल्गुनस्तदा ॥ भीश्चैनमाविशत्तीव्रातंदृष्ट्वाशरसंक्षयम् ४५ चिंतयामासजिष्णुस्तुभगवंतंहुताशनम् ॥
पुरस्तादक्षयौदत्तौतूणौयेनास्यखांडवे ४६ किंनुमोक्ष्यामिधनुषायन्मेबाणाःक्षयंगताः ॥ अयंचपुरुषःकोऽपिबाणान्ग्रसतिसर्वशः ४७ हत्वाचैनंधनुष्कोट्या
शूलाग्रेणेवकुंजरम् ॥ नयामिदंडधारस्ययमस्यसदनंप्रति ४८ प्रगृह्याथधनुष्कोट्याज्यापाशेनावकृष्यच ॥ मुष्टिभिश्चापिहतवान्वज्रकल्पैर्महाद्युतिः ४९ सं
प्रयुद्धोधनुष्कोट्याकौंतेयःपरवीरहा ॥ तदप्यस्यधनुर्दिव्यंजग्राहगिरिगोचरः ५० ततोऽर्जुनोग्रस्तधनुःखड्गपाणिरतिष्ठत ॥ युद्धस्यांतमभीप्सन्वैवेगेनाभि
जगामतम् ५१ तस्यमूर्ध्निशितंखड्गमसक्तंपर्वतेष्वपि ॥ मुमोचभुजवीर्येणविक्रम्यकुरुनंदनः ५२ तस्यमूर्धानमासाद्यपफालासिवरोहिसः ॥ ततोवृक्षैःशिला
भिश्चयोधयामासफाल्गुनः ५३ तदावृक्षान्महाकायःप्रत्यगृह्णादथोशिलाः ॥ किरातरूपीभगवांस्ततःपार्थोमहाबलः ५४ मुष्टिभिर्वज्रसंकाशैर्धूममुत्पादयन्मुखे ॥
प्रजहारदुराधर्षेकिरातसमरूपिणि ५५ ततःशक्राशनिसमैर्मुष्टिभिर्भृशदारुणैः ॥ किरातरूपीभगवानर्दयामासफाल्गुनम् ५६ ततश्चटचटाशब्दःसुघोरःसमपद्यत ॥
पांडवस्यचमुष्टीनांकिरातस्यचयुध्यतः ५७ सुमुहूर्तंतुतद्युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ॥ भुजप्रहारसंयुक्तंवृत्रवासवयोरिव ५८ जघानाथततोजिष्णुःकिरातमुरसाबली ॥
पाण्डवंचविचेष्टंतंकिरातोऽप्यहनद्बली ५९ तयोर्भुजविनिष्पेषात्संघर्षेणोरसोस्तथा ॥ समजायतगात्रेषुपावकोऽङ्गारधूमवान् ६० ततएनंमहादेवःपीड्यगात्रैःसुपी
डितम् ॥ तेजसाव्यक्रमद्रोषाच्चेतस्तस्यविमोहयन् ६१ ततोऽभिपीडितैर्गात्रैःपिंडीकृतइवाबभौ ॥ फाल्गुनोगात्रसंरुद्धोदेवदेवेनभारत ६२ निरुच्छ्वासोऽभवच्चैवस
न्निरुद्धोमहात्मना ॥ पपातभूम्यांनिश्चेष्टोगतसत्वइवाभवत् ६३ समुहूर्तंतथाभूत्वासचेताःपुनरुत्थितः ॥ रुधिरेणाप्लुतांगस्तुपांडवोभृशदुःखितः ६४ शरण्यंशरणं
गत्वाभगवंतंपिनाकिनम् ॥ मृन्मयंस्थंडिलंकृत्वामाल्येनापूजयद्भवम् ६५ तच्चमाल्यंतदापार्थःकिरातशिरसिस्थितम् ॥ अपश्यत्पांडवश्रेष्ठोहर्षेणप्रकृतिंगतः ६६
पपातपादयोस्तस्यततःप्रीतोऽभवद्भवः ॥ उवाचचैनंवचसामेघगंभीरगीर्हरः ॥ जातविस्मयमालोक्यततःक्षीणांगसंहतिम् ६७ ॥ भवउवाच ॥ भोभोफाल्गुनतुष्टो
ऽस्मिकर्मणाऽप्रतिमेनते ॥ शौर्येणानेनधृत्याचक्षत्रियोनास्तितेसमः ६८ समंतेजश्चवीर्यंचममाद्यतवचानघ ॥ प्रीतस्तेऽहंमहाबाहोपश्यमांभरतर्षभ ६९ ददामितेवि
शालाक्षचक्षुःपूर्वऋषिर्भवान् ॥ विजेष्यसिरणेशत्रूनपिसर्वान्दिवौकसः ७०

पीड्यनिपीड्य ६१ गात्रेषुसंरुद्धश्चलनहीनः ६२ । ६३ । ६४ । ६५ प्रकृतिंस्वास्थ्यं ६६ । ६७ । ६८ । ६९ चक्षुर्दिव्यज्ञानं ७०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७१ । ७२ । ७३ कपर्दिन्निसादिनामानि शिवसहस्रनामव्याख्यायांव्याख्यास्यंते ७४ । ७५ । ७६ । मीढुषेवर्षकाय ७७ मार्जालीयायकिरातायशुद्धदेहायवा । 'मार्जालीयःस्मृतःशूद्रेविडालेकायशोधने'

प्रीत्याचतेऽहंदास्यामियदस्त्रमनिवारितम् ॥ त्वंहिशक्तोमदीयंतदस्त्रंधारयितुंक्षणात् ७१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोदेवंमहादेवंगिरिशंशूलपाणिनम् ॥ ददर्श फाल्गुनस्तत्रसहदेव्यामहाद्युतिम् ७२ सजानुभ्यांमहींगत्वाशिरसाप्रणिपत्यच ॥ प्रसादयामासहरंपार्थःपरपुरंजयः ७३ ॥ अर्जुनउवाच ॥ कपर्दिन्सर्वदेवेशभग नेत्रनिपातन ॥ देवदेवमहादेवनीलग्रीवजटाधर ७४ कारणानांचपरमंजानेत्वांत्र्यंबकंविभुम् ॥ देवानांचगतिंदेवंत्वत्प्रसूतमिदंजगत् ७५ अजेयस्त्वंत्रिभिर्लो कैःसदेवासुरमानुषैः ॥ शिवायविष्णुरूपायविष्णवेशिवरूपिणे ७६ दक्षयज्ञविनाशायहरिरुद्रायवैनमः ॥ ललाटाक्षायशर्वायमीढुषेशूलपाणये ७७ पिनाकगो प्त्रेसूर्यायमार्जालीयायवेधसे ॥ प्रसादयेत्वांभगवन्सर्वभूतमहेश्वर ७८ गणेशंजगतःशंभुंलोककारणकारणम् ॥ प्रधानपुरुषातीतंपरंसूक्ष्मतरंहरम् ७९ व्यति क्रमंमेभगवन्क्षंतुमर्हसिशंकर ॥ भगवन्दर्शनाकांक्षीप्राप्तोऽस्मीमंमहागिरिम् ८० दयितंतवदेवेशतापसालयमुत्तमम् ॥ प्रसादयेत्वांभगवन्सर्वलोकनमस्कृतम् ८१ नमेस्यादपराधोऽयंमहादेवातिसाहसात् ॥ कृतोमयाऽयमज्ञानाद्विमर्दोयस्त्वयासह ॥ शरणंप्रतिपन्नायतत्क्षमस्वाद्यशंकर ८२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ त मुवाचमहातेजाःप्रहस्यवृषभध्वजः ॥ प्रगृह्यरुचिरंबाहुंक्षांतमित्येवफाल्गुनम् ८३ परिष्वज्यचबाहुभ्यांप्रीतात्माभगवान्हरः ॥ पुनःपार्थंसांत्वपूर्वमुवाचवृषभ ध्वजः ८४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकैरातपर्वणिमहादेवस्तवेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ३९ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ नरस्त्वंपूर्वदेहेवैना रायणसहायवान् ॥ बदर्यांतप्तवानुग्रंतपोवर्षायुतान्बहून् १ त्वयिवापरमंतेजोविष्णौवापुरुषोत्तमे ॥ युवाभ्यांपुरुषाग्र्याभ्यांतेजसाधार्यतेजगत् २ शक्राभिषे केसुमहद्धनुर्जलदनिःस्वनम् ॥ प्रगृह्यदानवाःशस्तास्त्वयाकृष्णेनचप्रभो ३ तदेतदेवगांडीवंतवपार्थकरोचितम् ॥ मायामास्थाययद्ग्रस्तंमयापुरुषसत्तम ४ तूणौचाप्यक्षयौभूयस्तवपार्थयथोचितौ ॥ भविष्यतिशरीरंचनीरुजंकुरुनंदन ५ प्रीतिमानस्मितेपार्थभवान्सत्यपराक्रमः ॥ गृहाणवरमस्मत्तःकांक्षितंपुरुषो त्तम ६ नत्वयापुरुषःकश्चित्पुमान्मर्त्येषुमानद ॥ दिविवावर्त्ततेक्षत्रंत्वत्प्रधानमरिंदम ७ ॥ अर्जुनउवाच ॥ भगवन्ददासिचेन्मह्यंकामंप्रीत्यावृषध्वज ॥ का मयेदिव्यमस्त्रंतद्घोरंपाशुपतंप्रभो ८ यत्तद्ब्रह्मशिरोनामरौद्रंभीमपराक्रमम् ॥ युगांतेदारुणेप्राप्तेकृत्स्नंसंहरतेजगत् ९ कर्णभीष्मकृपद्रोणैर्भवितातुमहाहवः ॥ त्वत्प्रसादान्महादेवजयेयंतान्यथायुधि १० दहेयंयेनसंग्रामेदानवान्राक्षसांस्तथा ॥ भूतानिचपिशाचांश्चगंधर्वानथपन्नगान् ११ यस्मिन्शूलसहस्राणि गदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ॥ शराश्चाशीविषाकाराःसंभवंत्यनुमंत्रिते १२

इतिविश्वः ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ नरस्त्वमिति १ । २ शस्तामारिताः ३ त्वयापुरुषइतिपाठे समभिव्याहारः ४ । ५ । ६ त्वत्प्रधानं त्वमेवश्रेष्ठोयस्मिन्क्षत्रे ७ कामंवरं ८ । ९ । १० । ११ । १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ विनिर्वृत्तोविशेषेणकृतकृत्यः १४ संहारेनिवर्त्तने १५ । १६ । १७ मनसासंकल्पमात्रेणनिपातयेत् शत्रुं धनुषेतिबाणप्रयोगेण १८ अधीष्वाध्यापय १९।२० उपतस्थे कर्मव्यतिहारेतङ् पार्थोऽस्त्रंप्रत्युपनत

युध्येयंयेनभीष्मेणद्रोणेनचकृपेणच ॥ सूतपुत्रेणचरणेनित्यंकटुकभाषिणा १३ एषमेप्रथमःकामोभगवन्भगनेत्रहन् ॥ त्वत्प्रसादाद्विनिर्वृत्तःसमर्थःस्यामहं

 यथा १४ ॥ भवउवाच ॥ ददामितेऽस्त्रंदयितमहंपाशुपतंविभो ॥ समर्थोधारणेमोक्षेसंहारेचासिपांडव १५ नैतद्वेदमहेंद्रोऽपिनयमोनचयक्षराट् ॥ वरुणो

ऽप्यथवावायुःकुतोवेत्स्यंतिमानवाः १६ नत्वेतत्सहसापार्थमोक्तव्यंपुरुषेक्वचित् ॥ जगद्विनाशयेत्सर्वमल्पतेजसिपातितम् १७ अवध्योनामनास्त्यत्रत्रैलोक्ये

सचराचरे ॥ मनसाचक्षुषावाचाधनुषाचनिपातयेत् १८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तच्छ्रुत्वात्वरितःपार्थःशुचिर्भूत्वासमाहितः ॥ उपसंगम्यविश्वेशमधीष्वेत्य

थसोऽब्रवीत् १९ ततस्त्वध्यापयामाससरहस्यनिवर्त्तनम् ॥ तदस्त्रंपांडवश्रेष्ठंमूर्त्तिमंतमिवांतकम् २० उपतस्थेचतत्पार्थंयथात्र्यक्षमुमापतिम् ॥ प्रतिजग्राहतच्चा

पिप्रीतिमानर्जुनस्तदा २१ ततश्चचालपृथिवीसपर्वतवनद्रुमा ॥ ससागरवनोद्देशासग्रामनगराकरा २२ शंखदुंदुभिघोषाश्चभेरीणांचसहस्रशः ॥ तस्मिन्मु

हूर्त्तेसंप्राप्तेनिर्घाताश्चापतन्मुहुः २३ अथास्त्रंजाज्वलद्घोरंपांडवस्यामितौजसः ॥ मूर्तिमद्वैस्थितंपार्श्वेददृशुर्देवदानवाः २४ स्पृष्टस्यत्र्यंबकेणाथफाल्गुनस्या

मितौजसः ॥ यत्किंचिदशुभंदेहेतत्सर्वंनाशमीयिवत् २५ स्वर्गंगच्छेत्यनुज्ञातस्त्र्यंबकेणतदाऽर्जुनः ॥ प्रणम्यशिरसाराजन्प्रांजलिर्देवमैक्षत २६ ततःप्रभुस्त्रि

दिवनिवासिनांवशीमहामतिर्गिरिशउमापतिःशिवः ॥ धनुर्महद्दितिजपिशाचसूदनंददौभवःपुरुषवरायगांडिवम् २७ ततःशुभंगिरिवरमीश्वरस्तदासहोमया

सिततटसानुकंदरम् ॥ विहायतंपतगमहर्षिसेवितंजगामखंपुरुषवरस्यपश्यतः २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकैरा०शिवप्रस्थानेचत्वारिंशो

ऽध्यायः ॥ ४० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यसंपश्यतस्त्वेवपिनाकीवृषभध्वजः ॥ जगामादर्शनंभानुर्लोकस्येवास्तमीयिवान् १ ततोऽर्जुनःपरंचक्रेविस्मयंपर

वीरहा ॥ मयासाक्षान्महादेवोदृष्टइत्येवभारत २ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मियन्मयात्र्यंबकोहरः ॥ पिनाकीवरदोरूपीदृष्टःस्पृष्टश्चपाणिना ३ कृतार्थंचावग

च्छामिपरमात्मानमाहवे ॥ शत्रूंश्चविजितान्सर्वान्निर्वृत्तंचप्रयोजनम् ४ इत्येवंचिंतयानस्यपार्थस्यामिततेजसः ॥ ततोवैदूर्यवर्णाभोभासयन्सर्वतोदि

शः ॥ यादोगणवृतःश्रीमानाजगामजलेश्वरः ५ नागैर्नदैर्नदीभिश्चदैत्यैःसाध्यैश्चदैवतैः ॥ वरुणोयादसांभर्त्तावशीतंदेशमागमत् ६ अथजांबूनदवपुर्विमा

नेनमहार्चिषा ॥ कुबेरःसमनुप्राप्तोयक्षैरनुगतःप्रभुः ७ विद्योतयन्निवाकाशमद्भुतोपमदर्शनः ॥ धनानामीश्वरःश्रीमानर्जुनंद्रष्टुमागतः ८

एवमस्त्रंपार्थप्रतीत्यर्थः २१ । २२ निर्घाताउत्पाताः २३ । २४ । २५ । २६ वशीवशइच्छातद्वान् तज्जयीत्यर्थः २७ । २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

तस्येति । अस्तंस्वस्थानमदर्शनंच १ । २ । ३ परमत्यंतं कृतार्थंकृतकृत्यं निर्वृत्तंनिष्पन्नं ४ वैदूर्यरत्नविशेषः यादांसि जलजंतवस्तेषांगणः ५ नागैःसर्पैः ६ । ७ ।८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९ । १० । ११ भानुमंतिदीप्तिमंति १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । वितरामोयच्छामः १७ । १८ संसाध्योजेतव्यः १९ । २० ममपितुःसूर्यस्य २१ । २२ । २३ मृधेसंग्रामे २४ लब्वी

तथालोकांतकृच्छ्रीमान्यमःसाक्षात्प्रतापवान् ॥ मर्त्यमूर्तिधरैःसार्धंपितृभिर्लोकभावनैः ९ दंडपाणिरचिंत्यात्मासर्वभूतविनाशकृत् ॥ वैवस्वतोधर्मराजोविमाने
नावभासयन् १० त्रीँल्लोकानगुह्यकांश्चैवगंधर्वांश्चसपन्नगान् ॥ द्वितीयइवमार्त्तंडोयुगांतेसमुपस्थिते ११ तेभानुमंतिचित्राणिशिखराणिमहागिरेः ॥ समास्था
यार्जुनंतत्रददृशुस्तपसाऽन्वितम् १२ ततोमुहूर्त्ताद्भगवानैरावतशिरोगतः ॥ आजगामसहेंद्राण्याशक्रःसुरगणैर्वृतः १३ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्द्धनि ॥
शुशुभेतारकाराजःसितमभ्रमिवस्थितः १४ संस्तूयमानोगंधर्वैर्ऋषिभिश्चतपोधनैः ॥ शृंगंगिरेःसमासाद्यतस्थौसूर्यइवोदितः १५ अथमेघस्वनोधीमान्व्याजहा
रशुभांगिरम् ॥ यमःपरमधर्मज्ञोदक्षिणांदिशमास्थितः १६ अर्जुनार्जुनपश्यास्मान्लोकपालान्समागतान् ॥ दृष्टिंतेवितरामोऽद्यभवानर्हतिदर्शनम् १७ पूर्वर्षिरमि
तात्मात्वंनरोनाममहाबलः ॥ नियोगाद्ब्रह्मणस्तातमर्त्यतांसमुपागतः १८ त्वयाचवसुसंभूतोमहावीर्यःपितामहः ॥ भीष्मःपरमधर्मात्मासंसाध्यश्चरणेऽनघ १९
क्षत्रंचाग्निसमस्पर्शंभारद्वाजेनरक्षितम् ॥ दानवाश्चमहावीर्यायेमनुष्यत्वमागताः २० निवातकवचाश्चैवदानवाःकुरुनंदन ॥ पितुर्ममांशोदेवस्यसर्वलोकप्रतापिनः
२१ कर्णश्चसुमहावीर्यस्त्वयावध्योधनंजय ॥ अंशाश्चक्षितिसंप्राप्तादेवदानवरक्षसाम् २२ त्वयानिपातितायुद्धेस्वकर्मफलनिर्जिताम् ॥ गतिंप्राप्स्यंतिकौंतेयय
थास्वमरिकर्षण २३ अक्षयातवकीर्तिश्चलोकेस्थास्यतिफाल्गुन ॥ त्वयासाक्षान्महादेवस्तोषितोहिमहामृधे २४ लघ्वीवसुमतीचापिकर्त्तव्याविष्णुनासह ॥ गृहा
णास्त्रंमहाबाहोदंडमप्रतिवारणम् ॥ अनेनास्त्रेणसुमहत्त्वंहिकर्मकरिष्यसि २५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रतिजग्राहतत्पार्थोविधिवत्कुरुनंदनः ॥ समंत्रंसोपचारंच
समोक्षविनिवर्त्तनम् २६ ततोजलधरश्यामोवरुणोयादसांपतिः ॥ पश्चिमांदिशमास्थायगिरमुच्चारयन्प्रभुः २७ पार्थक्षत्रियमुख्यस्त्वंक्षत्रधर्मेव्यवस्थितः ॥ पश्यमां
पृथुताम्राक्षवरुणोऽस्मिजलेश्वर २८ मयासमुद्यतान्पाशान्वारुणाननिवारितान् ॥ प्रतिगृह्णीष्वकौंतेयसरहस्यनिवर्त्तनान् २९ एभिस्तदामयावीरसंग्रामेतारका
मये ॥ दैतेयानांसहस्राणिसंयतानिमहात्मनाम् ३० तस्मादिमान्महासत्वमत्प्रसादसमुत्थितान् ॥ गृहाणनहितेमुच्येदंतकोऽप्याततायिनः ३१ अनेनत्वंयदाऽस्त्रे
णसंग्रामेविचरिष्यसि ॥ तदानिःक्षत्रियाभूमिर्भविष्यतिनसंशयः ३२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःकैलासनिलयोधनाध्यक्षोऽभ्यभाषत ॥ दत्तेष्वस्त्रेषुदिव्येषु
वरुणेनयमेनच ३३ प्रीतोऽहमपितेप्राज्ञपांडवेयमहाबल ॥ त्वयासहसमागम्यअजितेनतथैवच ३४ सव्यसाचिन्महाबाहोपूर्वदेवसनातन ॥ सहास्माभिर्भ
वान्श्रांतःपुराकल्पेषुनित्यशः ३५

 भारशून्या २५ सोपचारंसेतिकर्त्तव्यताकं २६ । २७ । २८ । २९ संयतानिबद्धानि ३० । ३१ । ३२ । ३३ अजितेनकृष्णेनयथातथैवप्रीतोऽस्मि ३४ पूर्वदेव नरनारायणसख ३५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३६ । ३७ । ३८ । ३९ उद्यतमुपस्थितम् ४० । ४१ देवगतिंदेवानांपरायणत्वम् ४२ । ४३ आगंताआयास्यति ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे
एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ गतेष्विति १ । २ पाटयन् द्विधाकुर्वन् ३ । ४ तुलागुडाभांडगोलकाः भांडानितु 'नाल बंदूख' इत्यादिम्लेच्छभाषयाप्रसिद्धान्याग्नेयौषधबलेनपाषाणगोलका

॥ ४० ॥ दर्शनात्तेत्विदंदिव्यंप्रदिशाग्निनरर्षभ ॥ अमनुष्यान्महाबाहोदुर्जयानपिजेष्यसि ३६ मत्तश्चैवभवानाशुगृह्णात्वस्त्रमनुत्तमम् ॥ अनेनत्वमनीकानिधार्त्तराष्ट्रस्यध
क्ष्यसि ३७ तदिदंप्रतिगृह्णीष्वअंतर्धानंप्रियंमम ॥ ओजस्तेजोद्युतिकरंप्रस्वापनमरातिनुत् ३८ महात्मनाशंकरेणत्रिपुरंनिहतंयदा ॥ तदैतदस्त्रंनिर्मुक्तंयेनद
ग्धामहासुराः ३९ त्वदर्थमुद्यतंचेदंमयासत्यपराक्रम ॥ त्वमर्होधारणेचास्यमेरुप्रतिमगौरव ४० ततोऽर्जुनोमहाबाहुर्विधिवत्कुरुनंदनः ॥ कौबेरमधिजग्राहदि
व्यमस्त्रंमहाबलः ४१ ततोऽब्रवीद्देवराजःपार्थमक्लिष्टकारिणम् ॥ सांत्वयन्श्लक्ष्णयावाचामेघदुंदुभिनिःस्वनः ४२ कुंतीमातर्महाबाहोत्वमीशानःपुरातनः ॥ परां
सिद्धिमनुप्राप्तःसाक्षाद्देवगतिंगतः ४३ देवकार्यंतुसुमहत्त्वयाकार्यमरिंदम ॥ आरोढव्यस्त्वयास्वर्गःसज्जीभवमहाद्युते ४४ रथोमातलिसंयुक्तआगंतात्वत्कृतेम
हीम् ॥ तत्रतेऽहंप्रदास्यामिदिव्यान्यस्त्राणिकौरव ४५ तान्दृष्ट्वालोकपालांस्तुसमेतान्गिरिमूर्धनि । जगामविस्मयंधीमान्कुंतीपुत्रोधनंजयः ४६ ततोऽर्जुनोम
हातेजालोकपालान्समागतान् ॥ पूजयामासविधिवद्वाग्भिरद्भिःफलैरपि ४७ ततःप्रतिययुर्देवाःप्रतिमान्यधनंजयम् ॥ यथागतेनविबुधाःसर्वेकाममनोजवाः ४८
ततोऽर्जुनोमुदंलेभेलब्धास्त्रःपुरुषर्षभः ॥ कृतार्थमथचात्मानंसमेनेपूर्णमानसम् ४९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकैरा० देवप्रस्थानेएकचत्वारिंशोऽ
ध्यायः ४१ ॥ ॥ कैरातपर्वसमाप्तम् ॥ अथेंद्रलोकाभिगमनपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ गतेषुलोकपालेषुपार्थःशत्रुनिबर्हणः ॥ चिंतयामासराजेंद्रदेवराजर
थंप्रति १ ततश्चिंतयमानस्यगुडाकेशस्यधीमतः ॥ रथोमातलिसंयुक्तआजगाममहाप्रभः २ नभोवितिमिरंकुर्वन्जलदान्पाटयन्निव ॥ दिशःसंपूरयन्नादैर्महामे
घरवोपमैः ३ असयःशक्तयोभीमागदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ॥ दिव्यप्रभावाःप्रासाश्चविद्युतश्चमहाप्रभाः ४ तथैवाशनयश्चैवचक्रयुक्तास्तुलागुडाः ॥ वायुस्फोटाः
सनिर्घातामहामेघस्वनास्तथा ५ तत्रनागामहाकायाज्वलितास्याःसुदारुणाः ॥ सिताभ्रकूटप्रतिमाःसंहताश्चतथोपलाः ६ दशवाजिसहस्राणिहरीणांवातरंहसाम् ॥
वहंतियंनेत्रमुषंदिव्यंमायामयंरथम् ७ तत्रापश्यन्महानीलंवैजयंतंमहाप्रभम् ॥ ध्वजमिंदीवरश्यामंवंशंकनकभूषणम् ८ तस्मिन्रथेस्थितंसूतंतप्तहेमविभूषितम् ॥ दृष्ट्वा
पार्थोमहाबाहुर्देवमेवान्वतर्कयत् ९ तथातर्कयतस्तस्यफाल्गुनस्याथमातलिः ॥ सन्नतःप्रस्थितोभूत्वावाक्यमर्जुनमब्रवीत् १० ॥ मातलिरुवाच ॥ भोभोशक्रात्मज
श्रीमन्शक्रस्त्वांद्रष्टुमिच्छति ॥ आरोहतुभवान्शीघ्रंरथमिंद्रस्यसंमतम् ११ आहमाममरश्रेष्ठःपितातवशतक्रतुः ॥ कुंतीसुतमिहप्राप्तंपश्यन्तुत्रिदशालयाः १२

दिनिक्षेपपात्राणि वायुस्फोटाःवेगवशाद्वायुंजनयंतः सनिर्घाताअशनिध्वनियुक्ताश्चमहामेघस्वनाः ५ । ६ 'त्वक्केशवालरोमाणिसुवर्णाभानियस्यतु ॥ हरिःसवर्णतोऽश्वस्तुपीतकौशेयसंनिभः' वातरं ॥ ४० ॥
हसांहरीणांवाजिनांसहस्राणीत्येकदेशान्वयः नेत्रमुषंदृष्टिचोरम् ७ वैजयंतनाम्नादेवेंद्रध्वजम् ८ । ९ । १० । ११ । १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ येमे नियमितवान् १९ आप्लुतःस्नातः २० । २१ । २२ । २३ । २४ ।२५।२६।२७ ललितंक्रीडितं २८।२९।३०।३१।३२।३३ विप्रकृष्ट

एषशक्रःपरिवृतोदेवैर्ऋषिगणैस्तथा ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चत्वांदिदृक्षुःप्रतीक्षते १३ अस्माल्लोकाद्देवलोकंपाकशासनशासनात् ॥ आरोहत्वंमयासार्धंलब्धास्त्रःपुनरे
ष्यसि १४ ॥ अर्जुनउवाच ॥ मातलेगच्छशीघ्रंत्वमारोहस्वरथोत्तमम् ॥ राजसूयाश्वमेधानांशतैरपिसुदुर्लभम् १५ पार्थिवैःसुमहाभागैर्यज्वभिर्भूरिदक्षिणैः ॥
दैवतैर्वासमारोढुंदानवैर्वारथोत्तमम् १६ नातप्ततपसाशक्यएषदिव्योमहारथः ॥ द्रष्टुंवाऽप्यथवास्प्रष्टुमारोढुंकुतएवच १७ त्वयिप्रतिष्ठितेसाधोरथस्थेस्थिरवाजि
नि ॥ पश्चादहमथारोक्ष्येसुकृतीसत्पथंयथा १८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वामातलिःशक्रसारथिः ॥ आरुरोहरथंशीघ्रंहयान्येमेचरश्मिभिः
१९ ततोऽर्जुनोहृष्टमनागंगायामाप्लुतःशुचिः ॥ जजापजप्यंकौंतेयोविधिवत्कुरुनंदनः २० ततःपितॄन्यथान्यायंतर्पयित्वायथाविधि ॥ मंदरंशैलराजंतमा
प्रष्टुमुपचक्रमे २१ साधूनांपुण्यशीलानांमुनीनांपुण्यकर्मणाम् ॥ त्वंसदासंश्रयःशैलस्वर्गमार्गाभिकांक्षिणाम् २२ त्वत्प्रसादात्सदाशैलब्राह्मणाःक्षत्रियाविशः ॥
स्वर्गंप्राप्ताश्चरंतिस्मदेवैःसहगतव्यथाः २३ अद्रिराजमहाशैलमुनिसंश्रयतीर्थवन् ॥ गच्छाम्यामंत्रयित्वात्वांसुखमस्म्युषितस्त्वयि २४ तवसानूनिकुंजाश्चनद्यः
प्रस्रवणानिच ॥ तीर्थानिचसुपुण्यानिमयादृष्टान्यनेकशः २५ फलानिचसुगंधीनिभक्षितानिततस्ततः ॥ सुसुगंधाश्चवार्योघास्त्वच्छरीरविनिःसृताः २६ अ
मृतास्वादनीयामेपीताःप्रस्रवणोदकाः ॥ शिशुर्यथापितुरंकेसुसुखंवर्त्ततेनग २७ तथातवांकेललितंशैलराजमयाप्रभो ॥ अप्सरोगणसंकीर्णेब्रह्मघोषानुनादिते
२८ सुखमस्म्युषितःशैलतवसानुषुनित्यदा ॥ एवमुक्त्वाऽर्जुनःशैलमामंत्र्यपरवीरहा २९ आरुरोहरथंदिव्यंद्योतयन्निवभास्करः ॥ सतेनादित्यरूपेणदिव्येना
द्भुतकर्मणा ३० ऊर्ध्वमाचक्रमेधीमान्प्रहृष्टःकुरुनंदनः ॥ सोऽदर्शनपथंयातोमर्त्यानांधर्मचारिणाम् ३१ ददर्शाद्भुतरूपाणिविमानानिसहस्रशः ॥ नतत्रसूर्यः
सोमोवाद्योततेनचपावकः ३२ स्वयैवप्रभयातत्रद्योतंतेपुण्यलब्धया ॥ तारारूपाणियानीहदृश्यंतेद्युतिमंतिवै ३३ दीपवद्विप्रकृष्टत्वात्तनूनिसुमहांत्यपि ॥
तानितत्रप्रभास्वंतिरूपवंतिचपांडवः ३४ ददर्शस्वेषुधिष्ण्येषुदीप्तिमंतःस्वयाऽर्चिषा ॥ तत्रराजर्षयःसिद्धावीराश्चनिहतायुधि ३५ तपसाचजितंस्वर्गंसंपेतुः
शतसंघशः ॥ गंधर्वाणांसहस्राणिसूर्यज्वलिततेजसाम् ३६ गुह्यकानामृषीणांचतथैवाप्सरसांगणान् ॥ लोकानात्मप्रभान्पश्यन्फाल्गुनोविस्मयान्वितः ३७
पप्रच्छमातलिंप्रीत्यासचाप्येनमुवाचह ॥ एतेसुकृतिनःपार्थस्वेषुधिष्ण्येष्ववस्थिताः ३८ तान्दृष्टवानसिविभोतारारूपाणिभूतले ॥ ततोऽपश्यदवस्थितंद्वारि
शुभंवैजयिनंगजम् ३९ ऐरावतंचतुर्दंतंकैलासमिवशृंगिणम् ॥ ससिद्धमार्गमाक्रम्यकुरुपांडवसत्तमः ४० व्यरोचतयथापूर्वंमांधातापार्थिवोत्तमः ॥ अभिचक्राम
लोकान्सराज्ञांराजीवलोचनः ४१

त्वाद्दूरत्वात्सुमहान्त्यपितनूनिसूक्ष्माणिदृश्यंते ३४ धिष्ण्येषुस्थानेषु ३५ । ३६ आत्मनैवसूर्यादिवत्प्रभांति तानात्मप्रभान् ३७ । ३८ वैजयिनंविजयिनमेववैजयिनं स्वार्थेतद्धितः ३९ । ४० । ४१

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

संक्रमन् गच्छन् अमरावतींनाम्ना ४२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ददर्शेति १ सौगंधिकानांकल्हाराणांपुष्पाणांचमिश्रेणवायुनेतिसंबंधः २ नंदनंनामनः ३ नातप्ततपस इति । तप आदीनांनिषेधमुखेनस्वर्गसाधनत्वंविधीयते ४ । ५ यज्ञहनैः द्रव्यंदेवताचयज्ञस्वरूपंतत्रयोदक्षिणाहीनं देवतास्वरूपज्ञानहीनंचयज्ञंकरोति सवृथापशुवीजघातीयज्ञहनइत्युच्यते । तथाचश्रूयतेशतपथे 'घ्नंतिवाएतद्यज्ञं यदेनंतन्वतेयत्वेवराजानमभिषुण्वंतितत्तं घ्नंतियत्पशुं संज्ञपयंतिविशासतितत्तं घ्नंत्युलूखलमुसलाभ्यां दृषदुपलाभ्यांहविर्यज्ञं घ्नंतिसएषयज्ञोहतोनददक्षेतं देवादक्षिणाभिरदक्षयंस्तद्यदेनं दक्षिणाभिरदक्षयंस्तद्दक्षिणानामेति' राजानंसोमवल्लींअभिषुण्वंतिकंडयंतिसंज्ञपयंतिघ्नंतिविशासतिविशसनंकरोति नददक्षेदक्षोनबभूवअदक्षयन् दक्षमकुर्वन् । असंज्ञायामपि

एवंससंक्रमंस्तत्रस्वर्गलोकेमहायशाः ॥ ततोददर्शशक्रस्यपुरींताममरावतीम् ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ददर्शसपुरींरम्यांसिद्धचारणसेविताम् ॥ सर्वर्तुकुसुमैःपुण्यैःपादपैरुपशोभिताम् १ तत्रसौगंधिकानांचपुष्पाणांपुण्यगंधिनाम् ॥ उद्वीज्यमानोमिश्रेणवायुनापुण्यगंधिना २ नंदनंचवनंदिव्यमप्सरोगणसेवितम् ॥ ददर्शदिव्यकुसुमैराह्वयद्भिरिवद्रुमैः ३ नातप्ततपसाशक्योद्रष्टुंनानाहिताग्निना ॥ सलोकःपुण्यकर्तृणांनापियुद्धेपराङ्मुखैः ४ नायज्वभिर्नाव्रतिकैर्नवेदश्रुतिवर्जितैः ॥ नानाप्लुतांगैस्तीर्थेषुयज्ञदानबहिष्कृतैः ५ नापियज्ञहनैःक्षुद्रैर्द्रष्टुंशक्यःकथंचन ॥ पानपैर्गुरुतल्पैश्चमांसादैर्वादुरात्मभिः ६ सतद्दिव्यंवनंपश्यन्दिव्यगीतनिनादितम् ॥ प्रविवेशमहाबाहुःशक्रस्यदयितांपुरीम् ७ तत्रदेवविमानानिकामगानिसहस्रशः ॥ संस्थितान्यभियातानिददर्शायुतशस्तदा ८ संस्तूयमानोगंधर्वैरप्सरोभिश्चपांडवः ॥ पुष्पगन्धवहैःपुण्यैर्वायुभिश्चानुवीजितः ९ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ हृष्टाःसंपूजयामासुःपार्थमक्लिष्टकारिणम् १० आशीर्वादैःस्तूयमानोदिव्यवादित्रनिःस्वनैः ॥ प्रतिपेदेमहाबाहुःशंखदुंदुभिनादितम् ११ ॥ नक्षत्रमार्गंविपुलंसुरवीथीतिविश्रुतम् ॥ इंद्राज्ञयाययौपार्थःस्तूयमानःसमंततः १२ तत्रसाध्यास्तथाविश्वेमरुतोऽथाश्विनौतथा ॥ आदित्यावसवोरुद्रास्तथाब्रह्मर्षयोऽमलाः १३ राजर्षयश्चबहवोदिलीपप्रमुखानृपाः ॥ तुंबुरुर्नारदश्चैवगंधर्वौचहाहाहूहूः १४ तान्ससर्वान्समागम्यविधिवत्कुरुनंदनः ॥ ततोऽपश्यद्देवराजंशतक्रतुमरिंदमः १५ ततःपार्थोमहाबाहुरवतीर्यरथोत्तमात् ॥ ददर्शसाक्षाद्देवेशंपितरंपाकशासनम् १६ पांडुरेणातपत्रेणहेमदंडेनचारुणा ॥ दिव्यगंधाधिवासेनव्यजनेनविधूयता १७ विश्वावसुप्रभृतिभिर्गंधर्वैःस्तुतिवंदिभिः ॥ स्तूयमानंद्विजाग्र्यैश्चऋग्यजुःसामसंभवैः १८

हंतेर्घः । यज्ञहरैरित्यपपाठः । अतएवक्षुद्रैर्लुब्धैः पानशब्दोनिरुपपदोमद्यवाची गुरुतल्पसमभिव्याहाराद्वापानपैर्मद्यपैःमांसादैर्वृथामांसभक्षकैः । अन्यत्रतु 'देवान्पितॄन्समभ्यर्च्यखादन्मांसंनदोषभाक्' इतिस्मृतेर्नदोषः अतएवदुरात्मभिर्हिंस्रैः ६ । ७ अभितोयांतिएतान्देशानित्यभियातान्यापानभूमयः ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ पाकशासनंपाकशब्दः प्रशस्तेनीचेचवर्तते । 'योमापाकेनमनसाचरंतं । योऽस्मात्पाकतर'इत्यादिप्रयोगात् तेनदेवादीनामधिपतिरितिवा दुष्टानांदंडयितेतिवापाकशासनपदस्यावयवार्थः पाकनामादैत्यइत्यन्ये १६ । १७ स्तुतिवंदिभिःस्तुत्यावंदमानैः १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९ । २० प्रश्रयावनतंविनयेनप्रह्वीभूतं २१ । २२ । २३ । २४ वज्रग्रहणस्यचिन्हंकिणोयस्मिन् २५ । २६ चतुर्दश्यामिति । यद्यपिदर्शेएवसूर्येंद्रौरेकासनगतत्वमेकनक्षत्रस्थत्वाद्स्तिनचतुर्दश्यांतथाऽपिमामी व्यलक्षणयाएकराशिस्थत्वमत्रग्राह्यं अन्यथाश्विनीस्थेसूर्ये चतुर्दश्यांरेवतीयोगेएकराशिस्थितत्वस्याप्यलाभात् २७ साम्नामीत्या वल्गुनारम्येण गीतानिअमंत्रोपरिगानं साममंत्रोपरिगानं २८ । २९ । ३० ३१ चेतोऽलोचनात्मिकाचित्तवृत्तिः । बुद्धिरध्यवसायरूपा । मनःसंकल्पविकल्पात्मकं कटाक्षादिभिश्चित्तस्यवृत्त्यंतरंहरंतीत्यर्थः ३२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः

ततोऽभिगम्यकौंतेयःशिरसाऽभ्यगमद्बली ॥ सचैनंवृत्तपीनाभ्यांबाहुभ्यांप्रत्यगृह्णत १९ ततःशक्रासनेपुण्येदेवर्षिगणसेविते ॥ शक्रःपाणौगृहीत्वैनमुपावेशयदं तिके २० मूर्ध्निचैनमुपाघ्रायदेवेंद्रःपरवीरहा ॥ अंकमारोपयामासप्रश्रयावनतंतदा २१ सहस्राक्षनियोगात्सपार्थःशक्रासनंगतः ॥ अध्यक्रामदमेयात्माद्वितीयइववा सवः २२ ततःप्रेम्णावृत्रशत्रुरर्जुनस्यशुभंमुखम् ॥ पस्पर्शपुण्यगंधेनकरेणपरिसांत्वयन् २३ प्रमार्जमानःशनकैर्बाहूचास्यायतौशुभौ ॥ ज्याशरक्षेपकठिनौस्तंभावि वहिरण्मयौ २४ वज्रग्रहणचिह्नेनकरेणपरिसांत्वयन् ॥ मुहुर्मुहुर्वज्रधरोबाहूचास्फोटयन्शनैः २५ स्मयन्निवगुडाकेशंप्रेक्षमाणःसहस्रदृक् ॥ हर्षेणोत्फुल्लनयनोनचा तृप्यतवृत्रहा २६ एकासनोपविष्टौतौशोभयांचक्रतुःसभाम् ॥ सूर्याचंद्रमसौव्योमचतुर्दश्यामिवोदितौ २७ तत्रस्मगाथागायंतिसाम्नापरमवल्गुना ॥ गंधर्वा स्तुंबुरुश्रेष्ठाःकुशलागीतसामसु २८ घृताचीमेनकारंभापूर्वचित्तिःस्वयंप्रभा ॥ उर्वशीमिश्रकेशीचदंडगौरीवरूथिनी २९ गोपालीसहजन्याचकुंभयोनिःप्रजागरा ॥ चित्रसेनाचित्रलेखासहाचमधुरस्वरा ३० एताश्चान्याश्चननृतुस्तत्रतत्रसहस्रशः ॥ चित्तप्रसादनेयुक्ताःसिद्धानांपद्मलोचनाः ३१ महाकटितटश्रोण्यःकंपमानैः पयोधरैः ॥ कटाक्षहावमाधुर्यैश्चेतोबुद्धिमनोहरैः ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिइंद्रसभादर्शनेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

वैशंपायनउवाच ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसमादायार्घ्यमुत्तमम् ॥ शक्रस्यमतमाज्ञायपार्थमानर्चुरंजसा १ पाद्यमाचमनीयंचप्रतिग्राह्यनृपात्मजम् ॥ प्रवेशयामासुर थोपुरंदरनिवेशनम् २ एवंसंपूजितोजिष्णुरुवासभवनेपितुः ॥ उपशिक्षन्महास्त्राणिससंहाराणिपांडवः ३ शक्रस्यहस्ताद्दयितंवज्रमस्त्रंचदुःसहम् ॥ अशनीश्चमहा नादामेघबर्हिणलक्षणाः ४ गृहीतास्त्रस्तुकौंतेयोभ्रातॄन्सस्मारपांडवः ॥ पुरंदरनियोगाच्चपंचाब्दानवसत्सुखी ५ ततःशक्रोऽब्रवीत्पार्थंकृतास्त्रंकालआगते ॥ नृत्यंगीतंचकौंतेयचित्रसेनादवाप्नुहि ६ वादित्रंदेवविहितंनृलोकेयन्नविद्यते ॥ तदर्जयस्वकौंतेयश्रेयोवैतेभविष्यति ७ सखायंप्रददौचास्यचित्रसेनंपुरंदरः ॥ सतेन सहसंगम्यरेमेपार्थोनिरामयः ८ गीतवादित्रनृत्यानिभूयएवादिदेशह ॥ तथापिनालभच्छर्मतपस्वीद्यूतकारितम् ९ दुःशासनवधामर्षीशकुनेःसौबलस्यच ॥ तत स्तेनातुलांप्रीतिमुपागम्यक्वचित्क्वचित् ॥ गांधर्वमतुलंनृत्यंवादित्रंचोपलब्धवान् १०

॥ ४३ ॥ ततइति १ । २ । ३ मेघबर्हिणलक्षणाः अकालेऽपिउद्यतैर्मेघैर्नृत्यमानैश्चमयूरैर्यदशन्यस्त्रं देशांतरेप्रयुक्तमितिलक्ष्यते देशांतरीयैस्ताअशनीर्बह्वीरित्यर्थः ४ भ्रातॄन्सस्मारस्वर्गेऽपिदुःखितभ्रातृस्मरणे नदुःखवानेवाभूदित्यर्थः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ आदाविति १ उर्वशींगच्छ साचफाल्गुनमुपातिष्ठतु २ । ३ । ४ । ५ । ६ प्रतिभानंसमयेस्फूर्तिः ७ वर्चःशरीरे विद्यैश्व र्यादिजंतेजस्तद्वान्वर्चस्वीतेजःशौर्यंतेनयुक्तः । चतुराख्यानपंचमान चतुश्चतुःसंख्यान् विभक्तिलोपआर्षः आख्यानं भारतादि । चतुरश्रियमाख्यानं चतुराख्यानमितिमध्यमपदलोपेनवाशाकपार्थिवादि वत्समासः ८ गुरुशुश्रूषांमेधांचप्रत्येकमष्टगुणामधीतेप्राप्नोति । गुणाश्चवाक्यशेषादेवयथायथमूह्याः । ब्रह्मचर्यमुपस्थनिग्रहः । दाक्ष्यंअनालस्यं प्रसवैर्द्वैमातुः कुलेद्वेपितुस्तैश्चतुर्भिः वयासातारुण्येन ९ रक्षिता पालकः । अकत्थनइतिपालकश्चेतिश्लाघाराहित्यं । स्थूलमिवसुज्ञेयंलक्ष्यंलक्षयितुंयोग्यंसूक्ष्मंयस्य सूक्ष्मानप्यर्थान्स्थूलवज्झटित्येवावगच्छतीत्यर्थः दातावा १० रूपवान्सुंदरः ११ कांतःसुखदः अतएवप्रियः

सशिक्षितोनृत्यगुणाननेकान्वादित्रगीतार्थगुणांश्चसर्वान् ॥ नशर्मलेभेपरवीरहंताभ्रातॄन्स्मरन्मातरंचैवकुंतीम् ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ आदावेवाथतंशक्रश्चित्रसेनंरहोब्रवीत् ॥ पार्थस्यचक्षुरुर्वश्यांसक्तंविज्ञायवासवः १ गंधर्वराजगच्छाद्यप्रहितोऽप्सरसांवराम् ॥ उर्वशींपुरुषव्याघ्रसोपातिष्ठतुफाल्गुनम् २ यथार्चितोगृहीतास्त्रोविद्ययामन्नियोगतः ॥ तथात्वयाविधातव्यंस्त्रीषुसंगविशारदः ३ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वासोऽनुज्ञांप्राप्यवासवात् ॥ गंधर्वराजोऽप्सरसमभ्यगादुर्वशींवराम् ४ तांदृष्ट्वाविदितोहृष्टःस्वागतेनार्चितस्तया ॥ सुखासीनःसुखासीनांस्मितपूर्वंवचोऽब्रवीत् ४ विदितंतेस्तुसुश्रोणिप्रहितोऽहमिहागतः ॥ त्रिदिवस्यैकराजेनत्वत्प्रसादाभिनंदिना ६ यस्तुदेवमनुष्येषुप्रख्यातःसहजैर्गुणैः ॥ श्रियाशीलेनरूपेणव्रतेनचदमेनच ॥ प्रख्यातोबलवीर्येणसंमतःप्रतिभानवान् ७ वर्चस्वीतेजसायुक्तःक्षमावान्वीतमत्सरः ॥ सांगोपनिषदान्वेदांश्चतुराख्यानपंचमान् ८ योऽधीतेगुरुशुश्रूषांमेधांचाष्टगुणाश्रयाम् ॥ ब्रह्मचर्येणदाक्ष्येणप्रसवैर्वयसाऽपिच ९ एकोवैरक्षिताचैवत्रिदिवंमघवानिव ॥ अकत्थनोमानयितास्थूललक्ष्यःप्रियंवदः १० सुहृदश्चान्नपानेनविविधेनाभिवर्षति ॥ सत्यवाक्पूजितोवक्तारूपवाननहंकृतः ११ भक्तानुकंपीकांतश्चप्रियश्चस्थिरसंगरः ॥ प्रार्थनीयैर्गुणगणैर्महेन्द्रवरुणोपमः १२ विदितस्तेऽर्जुनोवीरःसस्वर्गफलमाप्नुयात् ॥ तवशक्राभ्यनुज्ञातःपादावद्यप्रपद्यताम् ॥ तदेवंकुरुकल्याणिप्रपन्नस्त्वांधनंजयः १३ एवमुक्तास्मितंकृत्वासंमानंबहुमन्यच ॥ प्रत्युवाचोर्वशीप्रीताचित्रसेनमनिंदिता १४ यस्त्वस्यकथितःसत्योगुणोद्देशस्त्वयामम ॥ तंश्रुत्वाऽव्यथयंपुंसोवृणुयांकिमतोऽर्जुनम् १५ महेंद्रस्यनियोगेनत्वत्तःसंप्रणयेनच ॥ तस्यचाहंगुणौघेनफाल्गुनेजातमन्मथा ॥ गच्छत्वंहियथाकाममागमिष्याम्यहंसुखम् १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिचित्रसेनोर्वशीसंवादेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

प्रेमास्पदंप्रसववयोतिरिक्ताब्रह्मचर्यादयोऽष्टौशुश्रूषागुणाःसत्यवाक्त्वादयः पूजितत्वादन्येऽष्टौमेधागुणाइतिविभागः । यद्वा 'शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा ॥ ऊहापोहार्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानंचधीगुणाः' इतिधीगुणाष्टकंग्राह्यं १२ स्वर्गफलंत्वत्संगंतवपादावितिप्रपन्नइतिच रतार्थिनोदीनतादर्शिता १३ बहुमन्य मत्वा १४ गुणोद्देशःगुणलेशः तमर्जुनंपुंसःयतःकुतश्चित्सकाशाच्छ्रुत्वा अव्यथयंस्वार्थेणिच्प्रागेवकामव्यथांप्राप्तवत्यस्मि अतोहेतोरर्जुनंकिंवृणुयामितिकाक्वा प्रागेववृतत्वंदर्शयति १५ । १६ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततइति १ रूपेणसौंदर्येण २ । ३ रमंती रमयंती ४ । ५ केशहस्तेन हस्तः शुंडादंडःतेनेववेण्येसर्थः ६ आह्वयंतीस्पर्धयाएहियुध्यात्वहेइतिवदंतीव ७ । ८ । ९ उन्नतःपीवरश्चनितंबएवेति विशेषणंविशेष्ये

वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोविसृज्यगंधर्वंकृतकृत्यंशुचिस्मिता ॥ उर्वशीचाकरोत्स्नानंपार्थदर्शनलालसा १ स्नानालंकरणैर्हृद्यैर्गंधमाल्यैश्चसुप्रभैः ॥ धनंजयस्य रूपेणशरैर्मन्मथचोदितैः २ अतिविद्धेनमनसामन्मथेनप्रदीपिता ॥ दिव्यास्तरणसंस्तीर्णेविस्तीर्णेशयनोत्तमे ३ चित्तसंकल्पभावेनसुचित्ताऽनन्यमानसा ॥ मनोरथेनसंप्राप्तंरमंत्येनंहिफाल्गुनम् ४ निर्गम्यचंद्रोदयनेविगाढेरजनीमुखे ॥ प्रस्थितासापृथुश्रोणीपार्थस्यभवनंप्रति ५ मृदुकुंचितदीर्घेणकुमुदोत्कर धारिणा ॥ केशहस्तेनललनाजगामाथविराजती ६ भ्रूक्षेपालापमाधुर्यैःकांत्यासौम्यतयाऽपिच ॥ शशिनंवक्त्रचंद्रेणसाऽऽह्वयंतीवगच्छती ७ दिव्यांगरागौसु मुखौदिव्यचंदनरूषितौ ॥ गच्छंत्याहाररुचिरौस्तनौतस्याववल्गतुः ८ स्तनोद्वहनसंक्षोभान्नम्यमानापदेपदे ॥ त्रिवलीदामचित्रेणमध्येनातीवशोभिना ९ अधोभूधरविस्तीर्णंनितंबोन्नतपीवरम् ॥ मन्मथायतनंशुभ्रंरसनादामभूषितम् १० ऋषीणामपिदिव्यानांमनोव्याघातकारणम् ॥ सूक्ष्मवस्त्रधरंरेजेजघ नंनिरवद्यवत् ११ गूढगुल्फधरौपादौताम्रायततलांगुली ॥ कूर्मपृष्ठोन्नतौचापिशोभेतेकिंकिणीकिणौ १२ सीधुपानेनचाल्पेनतुष्ट्याऽथमदनेनच ॥ विलास नैश्चविविधैःप्रेक्षणीयतराऽभवत् १३ सिद्धचारणगंधर्वैःसाप्रयाताविलासिनी ॥ बह्वाश्चर्येऽपिवैस्वर्गेदर्शनीयतमाकृतिः १४ सुसूक्ष्मेणोत्तरीयेणमेघवर्णेनराज ता ॥ तनुरभ्रावृताव्योम्निचंद्रलेखेवगच्छती १५ ततःप्राप्ताक्षणेनैवमनःपवनगामिनी ॥ भवनंपांडुपुत्रस्यफाल्गुनस्यशुचिस्मिता १६ तत्रद्वारमनुप्राप्ता द्वारस्थैश्चनिवेदिता ॥ अर्जुनस्यनरश्रेष्ठउर्वशीशुभलोचना १७ उपातिष्ठततद्वेश्मनिर्मलंसुमनोहरम् ॥ सशंकितमनाराजन्प्रत्युद्गच्छततांनिशि १८ दृष्ट्वै वचोर्वशींपार्थोलज्जासंवृतलोचनः ॥ तदाऽभिवादनंकृत्वागुरुपूजांप्रयुक्तवान् १९ ॥ अर्जुनउवाच ॥ अभिवादयेत्वांशिरसाप्रवराप्सरसांवरे ॥ किमाज्ञापयसेदेवि प्रेष्यस्तेऽहमुपस्थितः २० फाल्गुनस्यवचःश्रुत्वागतसंज्ञातदोर्वशी ॥ गंधर्ववचनंसर्वंश्रावयामासतंतदा २१ ॥ उर्वश्युवाच ॥ यथामेचित्रसेनेनकथितंमनुजोत्त म ॥ तत्तेऽहंसंप्रवक्ष्यामियथाचाहमिहागता २२ उपस्थानेमहेंद्रस्यवर्तमानेमनोरमे ॥ तवागमनतोवृत्तेस्वर्गस्यपरमोत्सवे २३ रुद्राणांचैवसान्निध्यमादित्यानां चसर्वशः ॥ समागमेऽश्विनोश्चैववसूनांचनरोत्तम २४ महर्षीणांचसंघेषुराजर्षिप्रवरेषुच ॥ सिद्धचारणयक्षेषुमहोरगगणेषुच २५ उपविष्टेषुसर्वेषुस्थानमान प्रभावतः ॥ ऋध्याप्रज्वलमानेषुअग्निसोमार्कवर्ष्मसु २६ वीणासुवाद्यमानासुगंधर्वैःशक्रनंदन ॥ दिव्येमनोरमेगेयेप्रवृत्तेपृथुलोचन २७ सर्वाप्सरःसुमुख्यासुप्र वृत्तासुकुरूद्वह ॥ त्वंकिलानिमिषःपार्थमामेकांतत्रदृष्टवान् २८ तत्रचावभृथेतस्मिन्नुपस्थानेदिवौकसाम् ॥ तवपित्राऽभ्यनुज्ञातागताःस्वंस्वंगृहंसुराः २९

णवहुलमितिवाहुलकात्समासः १० अवद्यवत्दोषवत्तदभावोनिरवद्यवत् ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ अवभृथो

 यज्ञान्तस्नानं तत्प्राप्ये २९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० । ३१ । ३२ । ३३ तेनचित्रसेनेननतवपित्राचेंद्रेणचशुश्रूषितुंसेवितुम् ३४ । ३५ । ३६ दुःश्रुतंमेऽस्तुममश्रवणंव्यर्थमस्तु यतत्त्वमेवंविधदुष्कर्मयोग्यनांमयिसंभावयसीत्यर्थः ३७ । ३८ । ३९ । ४०

तथैवाप्सरसःसर्वाविशिष्टाःस्वगृहंगताः ॥ अपिचान्याश्चशत्रुघ्नतवपित्राविसर्जिताः ३० ततःशक्रेणसंदिष्टश्चित्रसेनोममांतिकम् ॥ प्राप्तःकमलपत्राक्षसचमामब्र
वीदथ ३१ त्वत्कृतेऽहंसुरेशेनप्रेषितोवरवर्णिनि ॥ प्रियंकुरुमहेंद्रस्यममचैवात्मनश्चह ३२ शक्रतुल्यंरणेशूरंसदौदार्यगुणान्वितम् ॥ पार्थंप्रार्थयसुश्रोणित्वमि
त्येवंतदाऽब्रवीत् ३३ ततोऽहंसमनुज्ञातातेनपित्राचतेऽनघ ॥ तवांतिकमनुप्राप्ताशुश्रूषितुमरिंदम ३४ त्वद्गुणाकृष्टचित्ताऽहमनंगवशमागता ॥ चिराभिल
षितोवीरममाप्येषमनोरथः ३५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तांतथाब्रुवतींश्रुत्वाभृशंलज्जावृतोऽर्जुनः ॥ उवाचकर्णौहस्ताभ्यांपिधायत्रिदशालये ३६ दुःश्रुतं
मेऽस्तुसुभगेयन्मांवदसिभाविनि ॥ गुरुदारैःसमानामेनिश्चयेनवरानने ३७ यथाकुंतीमहाभागायथेंद्राणीशचीमम ॥ तथात्वमपिकल्याणिनात्रकार्याविचार
णा ३८ यच्चेक्षितासिविस्पष्टंविशेषेणमयाशुभे ॥ तच्चकारणपूर्वंहिशृणुसत्यंशुचिस्मिते ३९ इयंपौरववंशस्यजननीमुदितेतिह ॥ त्वामहंदृष्टवांस्तत्रविज्ञायोत्फु
ल्ललोचनः ४० नमामर्हसिकल्याणिअन्यथाध्यातुमप्सरः ॥ गुरोर्गुरुतरामेत्वंममत्वंवंशवर्धिनी ४१ ॥ उर्वश्युवाच ॥ अनावृताश्चसर्वाःस्मदेवराजाभिनं
दन ॥ गुरुस्थानेनमांवीरनियोक्तुंत्वमिहार्हसि ४२ पुरोर्वंशेहियेपुत्रानप्तारोवात्विहागताः ॥ तपसारमयन्त्यस्मान्नचतेषांव्यतिक्रमः ४३ तत्प्रसीदनमामार्तां
विसर्जयितुमर्हसि ॥ हृच्छयेनचसंतप्तांभक्तांचभजमानद ४४ ॥ अर्जुनउवाच ॥ शृणुसत्यंवरारोहेयत्त्वांवक्ष्याम्यनिंदिते ॥ शृण्वंतुमेदिशश्चैवविदिशश्चसदेवताः
४५ यथाकुंतीचमाद्रीचशचीचैवममानघे ॥ तथाचवंशजननीत्वंहिमेऽद्यगरीयसी ४६ गच्छमूर्ध्नाप्रपन्नोऽस्मिपादौतेवरवर्णिनि ॥ त्वंहिमेमातृवत्पूज्यारक्ष्योऽहंपुत्र
वत्त्वया ४७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तातुपार्थेनउर्वशीक्रोधमूर्च्छिता ॥ वेपंतीभ्रुकुटीवक्राशशापाथधनंजयम् ४८ ॥ ॥ उर्वश्युवाच ॥ ॥ तवपित्रा
भ्यनुज्ञातांस्वयंचगृहमागताम् ॥ यस्मान्मांनाभिनंदेथाःकामबाणवशंगताम् ४९ तस्मात्त्वंनर्तनःपार्थस्त्रीमध्येमानवर्जितः ॥ अपुमानितिविख्यातःषंढवद्विच
रिष्यसि ५० एवंदत्त्वाऽर्जुनेशापंस्फुरदोष्ठीश्वसंत्यथ ॥ पुनःप्रत्यागताक्षिप्रमुर्वशीगृहमात्मनः ५१ ततोऽर्जुनस्त्वरमाणश्चित्रसेनमरिंदमः ॥ संप्राप्यरजनीवृत्तंतदुर्व
श्यायथातथा ५२ निवेदयामासतदाचित्रसेनायपांडवः ॥ तत्रचैवंयथावृत्तंशापंचैवपुनःपुनः ५३ अवेदयच्चशक्रस्यचित्रसेनोऽपिसर्वशः ॥ ततआनाय्यतनयंविवि
क्तेहरिवाहनः ५४ सांत्वयित्वाशुभैर्वाक्यैःस्मयमानोऽभ्यभाषत ॥ सुपुत्राद्यपृथातातत्वयापुत्रेणसत्तम ५५ ऋषयोऽपिहिधैर्येणजितावैतेमहाभुज ॥ यत्तुदत्तवती
शापमुर्वशीतवमानद ५६ सचापितेऽर्थकृत्तातसाधकश्चभविष्यति ५७

अप्सरइत्येकत्वमार्षं । यद्वास्यादेकत्वेऽप्सरा अपीतिशब्दार्णवादेकत्वंसाधु ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ भ्रुकुट्यावक्रा नतुमनसा हितार्थत्वाच्छापस्येतिभावः ४८ । ४९ । ५० । ५१
५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ कदाचिदिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

अज्ञातवासोवस्तव्योभवद्भिर्भूतलेऽनघ ॥ वर्षेत्रयोदशेवीरतंतत्रक्षपयिष्यसि ५८ तेननर्तनवेषेणअपुंस्त्वेनतथैवच ॥ वर्षमेकंविहृत्यैवततःपुंस्त्वमवाप्स्यसि
५९ एवमुक्तस्तुशक्रेणफाल्गुनःपरवीरहा ॥ मुदंपरमिकांलेभेनचशापंव्यचिंतयत् ६० चित्रसेनेनसहितोगंधर्वेणयशस्विना ॥ रेमेसस्वर्गभवनेपांडुपुत्रोधनंज
यः ६१ इदंयःशृणुयाद्वृत्तंनित्यंपांडुसुतस्यवै ॥ नतस्यकामःकामेषुपापकेषुप्रवर्त्तते ६२ इदममरवरात्मजस्यघोरंशुचिचरितंविनिशम्यफाल्गुनस्य ॥ व्यपगत
मदर्दंभरागदोषास्त्रिदिवगताविरमंतिमानवेंद्राः ६३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिउर्वशीशापोनामषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६॥
॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ कदाचिदटमानस्तुमहर्षिरुतलोमशः ॥ जगामशक्रभवनंपुरंदरदिदृक्षया १ ससमेत्यनमस्कृत्यदेवराजंमहामुनिः ॥
ददर्शार्धासनगतंपांडवंवासवस्यहि २ ततःशक्राभ्यनुज्ञातआसनेविष्टरोत्तरे ॥ निषसादद्विजश्रेष्ठःपूज्यमानोमहर्षिभिः ३ तस्यदृष्ट्वाऽभवद्बुद्धिःपार्थमिंद्रासनेस्थितम् ॥
कथंनुक्षत्रियःपार्थःशक्रासनमवाप्तवान् ४ किंत्वस्यसुकृतंकर्मकेलोकावैविनिर्जिताः ॥ सएवमनुसंप्राप्तःस्थानंदेवनमस्कृतम् ५ तस्यविज्ञायसंकल्पंशक्रोवृत्रनिषूदनः ॥
लोमशंप्रहसन्वाक्यमिदमाहशचीपतिः ६ ब्रह्मर्षेश्रूयतांयत्तेमनसैतद्विवक्षितम् ॥ नायंकेवलमर्त्योवैमानुषत्वमुपागतः ७ महर्षेममपुत्रोऽयंकुंत्यांजातोमहाभुजः ॥
अस्त्रहेतोरिहप्राप्तःकस्माच्चित्कारणांतरात् ८ अहोनैनंभवान्वेत्तिपुराणमृषिसत्तमम् ॥ शृणुमेवदतोब्रह्मन्योऽयंयच्चास्यकारणम् ९ नरनारायणौयौतौपुराणावृषिसत्तमौ ॥
ताविमावनुजानीहिहृषीकेशधनंजयौ १० विख्यातौत्रिषुलोकेषुनरनारायणावृषी ॥ कार्यार्थमवतीर्णौतौपृथ्वींपुण्यप्रतिश्रयाम् ११ यन्नशक्यंसुरैर्द्रष्टुमृषिभिर्वामहा
त्मभिः ॥तदाश्रमपदंपुण्यंबदरीनामविश्रुतम् १२ सनिवासोऽभवद्विप्रविष्णोर्जिष्णोस्तथैवच ॥ यतःप्रववृतेगंगासिद्धचारणसेविता १३ तौमन्नियोगाद्ब्रह्मर्षेक्षितौजातौ
महाद्युती ॥ भूमेर्भारावतरणंमहावीर्यौकरिष्यतः १४ उद्वृत्ताह्यसुराःकेचिन्निवातकवचाइति ॥ विप्रियेषुस्थितास्माकंवरदानेनमोहिताः १५ तर्कयंतेसुरान्हंतुंबलदर्प
समन्विताः ॥ देवान्नगणयंत्येतेतथादत्तवराहिते १६ पातालवासिनोरौद्रादनोःपुत्रामहाबलाः ॥ सर्वदेवनिकायाहिनालंयोधयितुंहितान् १७ योसौभूमिगतः
श्रीमान्विष्णुर्मधुनिषूदनः ॥ कपिलोनामदेवोऽसौभगवानजितोहरिः १८ येनपूर्वंमहात्मानःखनमानारसातलम् ॥ दर्शनादेवविहताःसगरस्यात्मजाविभो १९
तेनकार्यंमहत्कार्यमस्माकंद्विजसत्तम ॥ पार्थेनचमहायुद्धेसमेताभ्यांनसंशयः २० सोसुरान्दर्शनादेवशक्तोहंतुंसहानुगान् ॥ निवातकवचान्सर्वान्नागानिवमहाह
दे २१ किंतुनाल्पेनकार्येणप्रबोध्योमधुसूदनः ॥ तेजसःसुमहाराशिःप्रबुद्धःप्रदहेज्जगत् २२

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ देवनिकायादेवसमूहाःनालम् नसमर्थाः १७ कपिलः । 'ऋषिंप्रसूतंकपिलं यस्तमग्रेज्ञानैर्बिभर्तिजायमानंचपश्येत्' इति श्रुतिप्रसिद्धः अग्रेजायमानम् पांचरात्रागमेऽनिरुद्धत्वेन वेदेसूत्रात्मत्वेनचव्यवहृतम् नारायणम् १८ । १९ । २० । २१ प्रबोध्योविज्ञाप्यः २२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 तेषांनिवातकवचानांप्रतिसमासनेसंक्षेपणे २३ । २४ । २५ । २६ गुडाकेशोऽर्जुनः २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ संप्रतिज्ञायांगीकृत्य ३४ । ३५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठी
अयंतेपांसमस्तानांशक्तःप्रतिसमासने ॥ तान्निहत्यरणेशूरःपुनर्यास्यतिमानुषान् २३ भवानस्मन्नियोगेनयातुतावन्महीतलम् ॥ काम्यकेद्रक्ष्यसेवीरंनिवसंतंयुधिष्ठि
 रम् २४ सवाच्योममसंदेशाद्धर्मात्मासत्यसंगरः ॥ नोत्कंठाफाल्गुनेकार्याकृतास्त्रःशीघ्रमेष्यति २५ नाशुद्धबाहुवीर्येणनाकृतास्त्रेणवारणे ॥ भीष्मद्रोणादयोयु
द्धेशक्याःप्रतिसमासितुम् २६ गृहीतास्त्रोगुडाकेशोमहाबाहुर्महामनाः ॥ नृत्यवादित्रगीतानांदिव्यानांपारमीयिवान् २७ भवानपिविविक्तानितीर्थानिमनुजेश्व
र ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैर्द्रष्टुमर्हत्यरिंदम २८ तीर्थेष्वाप्लुत्यपुण्येषुविपाप्माविगतज्वरः॥ राज्यंभोक्ष्यसिराजेंद्रसुखीविगतकल्मषः २९ भवांश्चैनंद्विजश्रेष्ठपर्यटंतंमहीत
लम् ॥ त्रातुमर्हतिविप्राग्र्यतपोबलसमन्वितः ३० गिरिदुर्गेषुचसदादेशेषुविषमेषुच ॥ वसंतिराक्षसारौद्रास्तेभ्योरक्षांविधास्यति ३१ एवमुक्तेमहेंद्रेणबीभत्सुर
पिलोमशम् ॥ उवाचप्रयतोवाक्यंरक्षेथाःपांडुनंदनम् ३२ यथागुप्तस्त्वयाराजाचरेत्तीर्थानिसत्तम ॥ दानंदद्याद्यथाचैवतथाकुरुमहामुने ३३ ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ ॥ तथेतिसंप्रतिज्ञायलोमशःसुमहातपाः ॥ काम्यकंवनमुद्दिश्यसमुपायान्महीतलम् ३४ ददर्शतत्रकौंतेयंधर्मराजमरिंदमम् ॥ तापसैर्भ्रातृभिश्चैवस
र्वतःपरिवारितम् ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलो०लोमशगमनेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ अत्यद्भुतमिदं
कर्मपार्थस्यामिततेजसः ॥ धृतराष्ट्रोमहाप्राज्ञःश्रुत्वाविप्रकिमब्रवीत् १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ शक्रलोकगतंपार्थंश्रुत्वाराजांऽबिकासुतः ॥ द्वैपाय
नादृषिश्रेष्ठात्संजयंवाक्यमब्रवीत् २ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ श्रुतंमेसूतकार्त्स्न्येनकर्मपार्थस्यधीमतः ॥ कच्चित्तवापिविदितंयाथातथ्येनसारथे ३ प्रमत्तो
ग्राम्यधर्मेषुमंदात्मापापनिश्चयः ॥ ममपुत्रःसुदुर्बुद्धिःपृथिवींघातयिष्यति ४ यस्यनित्यमृतावाचःस्वैरेष्वपिमहात्मनः ॥ त्रैलोक्यमपितस्यस्याद्योद्धायस्यधनं
जयः ५ अस्यतःकर्णिनाराचांस्तीक्ष्णाग्रांश्चशिलाशितान् ॥ कोऽर्जुनस्याग्रतस्तिष्ठेदपिमृत्युर्जरातिगः ६ ममपुत्रादुरात्मानःसर्वेमृत्युवशानुगाः ॥ येषांयुद्धंदुरा
धर्षैःपांडवैःप्रत्युपस्थितम् ७ तथैवचनपश्यामियुधिगांडीवधन्वनः ॥ अनिशंचिंतयानोऽपियएनमुदियाद्रथी ८ द्रोणकर्णौप्रतीयातांयदिभीष्मोऽपिवारणे ॥ म
हान्स्यात्संशयोलोकेतत्रपश्यामिनोजयम् ९ घृणीकर्णःप्रमादीचआचार्यःस्थविरोगुरुः ॥ अमर्षीबलवान्पार्थःसंरंभीदृढविक्रमः १० संभवेत्तुमुलंयुद्धंसर्वशोऽप्यपरा
जितम् ॥ सर्वेह्यस्त्रविदःशूराःसर्वेप्राप्तामहद्यशः ११ अपिसर्वेश्वरत्वंहितेवांछंत्यपराजिताः ॥ वधेनूनंभवेच्छांतिरेतेषांफाल्गुनस्यवा १२ नतुहंताऽर्जुनस्यास्तिजेता
वाऽस्यनविद्यते ॥ मन्युस्तस्यकथंशाम्येन्मांचैवप्रतिसंहितः १३

भारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ अत्यद्भुतमिदंकर्मेत्यादेरध्यायद्वयस्यतात्पर्यंपरोत्कर्षैश्रुतेस्वनाशशंकयामूढस्तप्यतइति १ । २ । ३ । ४ ऋताःसत्याः ५ । ६ । ७ । ८ प्रतीयातांप्र
तिगच्छेताम् ९ घृणीदयालुः प्रमादीअनवहितः संरंभीउद्यमी १० । ११ । १२ । १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१४ । १५ । १६ अपीति । सव्यसाचिनोरथघोषेणापि तत् तत्रणे १७ यत्यद्वा उद्भ्रमन् निषंगादुद्धरन् । प्रवपयन् प्रेरयन् । स्थातास्थास्यति आततायीशस्त्रपाणिः यथोक्तं । 'अग्निदोगरदश्चैवशस्त्रपाणिर्धनापहः । क्षेत्रदारापहारीचषडेतेआततायिनः' । अपारणीयः अनुल्लंघनीयः जेतुमशक्यः १८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेइंद्रलोकाभिगमनपर्वणि अष्टचत्वारिंशो

त्रिदशेशसमोवीरःखांडवेऽग्निमतर्पयत् ॥ जिगायपार्थिवान्सर्वान्राजसूयेमहाक्रतौ १४ शेषंकुर्याद्गिरेर्वज्रोनिपतन्मूर्ध्निसंजय ॥ नतुकुर्युःशराःशेषंक्षिप्तास्तातकिरीटिना १५ यथाहिकिरणाभानोस्तपंतीहचराचरम् ॥ तथापार्थभुजोत्सृष्टाःशरास्तप्स्यंतिमत्सुतान् १६ अपितद्रथघोषेणभयार्त्ताःसव्यसाचिनः ॥ प्रतिभातिविदीर्णेवसर्वतोभारतीचमूः १७ यदुद्भ्रमन्प्रवपंश्चैवबाणान्स्थाताऽऽततायीसमरेकिरीटी ॥ सृष्टोऽन्तकःसर्वहरोविधात्राभवेद्यथातद्वदपारणीयः १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिधृतराष्ट्रविलापेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ४८ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ यदेतत्कथितंराजंस्त्वयादुर्योधनंप्रति ॥ सर्वमेतद्यथातत्त्वंनैतन्मिथ्यामहीपते १ मन्युनाहिसमाविष्टाःपांडवास्तेमहौजसः ॥ दृष्ट्वाकृष्णांसभांनीतांधर्मपत्नींयशस्विनीम् २ दुःशासनस्यतावाचःश्रुत्वातेदारुणोदयाः ॥ कर्णस्यचमहाराजजुगुप्संतीतिमेमतिः ३ श्रुतंहिमेमहाराजयथापार्थेनसंयुगे ॥ एकादशतनुःस्थाणुर्धनुषापरितोषितः ४ कैरातंवेषमास्थाययोधयामासफाल्गुनम् ॥ जिज्ञासुःसर्वदेवेशःकपर्दीभगवान्स्वयम् ५ तत्रैनंलोकपालास्तेदर्शयामासुरच्युतम् ॥ अस्त्रहेतोःपराक्रांततपसाकौरवर्षभम् ६ नैतदुत्सहतेचान्योलब्धुमन्यत्रफाल्गुनात् ॥ साक्षाद्दर्शनमेतेषामीश्वराणांनरोभुवि ७ महेश्वरेणयोराजन्नजीर्णोह्यष्टमूर्तिना ॥ कस्तमुत्सहतेवीरोयुद्धेजरयितुंपुमान् ८ आसादितमिदंघोरंतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ द्रौपदींपरिकर्षद्भिःकोपयद्भिश्चपांडवान् ९ यत्तुप्रस्फुरमाणौष्ठोभीमःप्राहवचोऽर्थवत् ॥ दृष्ट्वादुर्योधनेनोरूद्रौपद्यादर्शितावुभौ १० उरूभेत्स्यामितेपापगदयाभीमवेगया ॥ त्रयोदशानांवर्षाणामंतेदुर्द्यूतदेविनः ११ सर्वेप्रहरतांश्रेष्ठाःसर्वेचामिततेजसः ॥ सर्वेसर्वास्त्रविद्वांसोदेवैरपिसुदुर्जयाः १२ मन्येमन्युसमुद्भूताःपुत्राणांतवसंयुगे ॥ अंतंपार्थाःकरिष्यंतिभार्यामर्षसमन्विताः १३ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ किंकृतंसूतकर्णेनवदतापरुषंवचः ॥ पर्याप्तवैरमेतावद्यत्कृष्णासासभांगता १४ अपीदानींममसुतास्तिष्ठेरन्मंदचेतसः ॥ तेषांभ्राताग्रुरुर्ज्येष्ठोविनयेनावतिष्ठते १५ ममापिवचनंसूतनशुश्रूषतिमंदभाक् ॥ दृष्ट्वामांचक्षुषाहीनंनिर्विचेष्टमचेतसम् १६ येचास्यसचिवामंदाःकर्णसौबलकादयः ॥ तेतस्यभूयसोदोषान्वर्द्धयंतिविचेतसः १७ स्वैरमुक्ताह्यपिशराःपार्थेनामिततेजसा ॥ निर्दहेयुर्ममसुतान्किंपुनर्मन्युनेरिताः १८

ऽध्यायः ४८ ॥ ॥ यदेतदिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ नजीर्णोनक्षीणः अष्टौ पंचभूतानि सूर्यचंद्रपुरुषाश्चमूर्त्तयोयस्य ८ । ९ । १० दुर्द्यूतदेविनः छद्मद्यूतेनजेतुकामस्य ११ । १२ अंतंनाशम् १३ । १४ । विनयेनीतौ १५ । १६ । १७ । १८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९ । २० । २१ । २२ नहिमंनीतिशेषः २३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप०नै०भा०एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ४९ ॥ ॥ यदिदंशोचितमित्यादेरध्यायद्वयस्यतात्पर्यं सत्यसंरक्षणेकृतेदेवामानुषा
 श्चानुगृह्णंतीति १ । २ वानेयंवनभवंनीवारादि कृष्टंकर्षणजंग्राम्यधान्यम् ३ शुद्धैर्विषालिप्तैः 'विषलिप्तेनबाणेनयौहतौमृगपक्षिणौ । तयोर्मांसंकलंजंतद्भुक्त्वाचांद्रायणंचरेत' इतिस्मृतेः ।

 पार्थबाहुबलोत्सृष्टामहाचापविनिःसृताः ॥ दिव्यास्त्रमंत्रमुदिताःसादयेयुःसुरानपि १९ यस्यमंत्रीचगोप्ताचसुहृच्चैवजनार्दनः ॥ हरिस्त्रैलोक्यनाथःसकिंनुतस्यनन
जितम् २० इदंहिसुमहच्चित्रमर्जुनस्येहसंजय ॥ महादेवेनबाहुभ्यांयत्समेतइतिश्रुतिः २१ प्रत्यक्षंसर्वलोकस्यखाण्डवेयत्कृतंपुरा ॥ फाल्गुनेनसहायार्थेवन्हेर्दामो
दरेणच २२ सर्वथानहिमेपुत्राःसहामात्याःससौबलाः ॥ क्रुद्धेपार्थेचभीमेचवासुदेवेचसात्वते २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणि
धृतराष्ट्रखेदेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ४९ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ यदिदंशोचितंराज्ञाधृतराष्ट्रेणवैमुने ॥ प्रव्राज्यपांडवान्वीरान्सर्वमेतन्निरर्थकम् १ कथंच
राजपुत्रंतमुपेक्षेताल्पचेतसम् ॥ दुर्योधनंपांडुपुत्रान्कोपयानंमहारथान् २ किमासीत्पांडुपुत्राणांवनेभोजनमुच्यताम् ॥ वानेयमथवाकृष्टमेतदाख्यातुनोभवान् ३ ॥
वैशंपायनउवाच ॥ वानेयंचमृगांश्चैवशुद्धैर्बाणैर्निपातितान् ॥ ब्राह्मणानांनिवेद्याग्रमभुंजन्पुरुषर्षभाः ४ तांस्तुशूरान्महेष्वासांस्तदानिवसतोवने ॥ अन्वयुर्ब्रा
ह्मणाराजन्साग्नयोऽनग्नयस्तथा ५ ब्राह्मणानांसहस्राणिस्नातकानांमहात्मनाम् ॥ दशमोक्षविदांतत्रयान्बिभर्तियुधिष्ठिरः ६ रुरून्कृष्णमृगांश्चैवमेध्यांश्चान्यान्वने
चरान् ॥ बाणैरुन्मथ्यविविधैर्ब्राह्मणेभ्योन्यवेदयत् ७ नतत्रकश्चिद्दुर्वर्णोव्याधितोवाऽप्यदृश्यत ॥ कृशोवादुर्बलोवाऽपिदीनोभीतोऽपिवापुनः ८ पुत्रानिवप्रियान्भ्रा
तॄन्ज्ञातीनिवसहोदरान् ॥ पुपोषकौरवश्रेष्ठोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ९ पतींश्चद्रौपदीसर्वान्द्विजातींश्चयशस्विनी ॥ मातृवद्भोजयित्वाग्रेशिष्टमाहारयत्तदा १० प्राचीं
राजादक्षिणांभीमसेनोयमौप्रतीचीमथवाऽप्युदीचीम् ॥ धनुर्धरामांसहेतोर्मृगाणांक्षयंचक्रुर्नित्यमेवोपगम्य ११ तथातेषांवसतांकाम्यकेवैविहीनानामर्जुनेनोत्सुका
नाम् ॥ पंचैववर्षाणितथाव्यतीयुरधीयतांजपतांजुह्वतांच १२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिपार्थाहारकथनेपंचाशत्तमोऽ
ध्यायः ५० ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तेषांतच्चरितंश्रुत्वामनुष्यातीतमद्भुतम् ॥ चिंताशोकपरीतात्मामन्युनाऽभिपरिप्लुतः १
दीर्घमुष्णंचनिःश्वस्यधृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ॥ अब्रवीत्संजयंसूतमामंत्र्यपुरुषर्षभ २ नरात्रौनदिवासूतशांतिंप्राप्नोमिवैक्षणम् ॥ संचिंत्यदुर्नयंघोरमतीतंद्यूतजंहितत् ३
तेषामसह्यवीर्याणांशौर्यंधैर्यंधृतिंपराम् ॥ अन्योन्यमनुरागंचभ्रातॄणामतिमानुषम् ४ देवपुत्रौमहाभागौदेवराजसमद्युती ॥ नकुलःसहदेवश्चपांडवौयुद्धदुर्मदौ ५ दृढा
युधौदूरपातौयुद्धेचकृतनिश्चयौ ॥ शीघ्रहस्तौदृढक्रोधौनित्ययुक्तौतरस्विनौ ६

अग्रंहंतकारपदेयम् ४ अनग्नयः परिव्राजकाः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ आहारयत्आहारंकृतवती १० । ११ । १२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनै०भा०पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ तेषामिति ।
मन्युनादैन्येन १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७।८ नक्षंस्येतेक्षमांनकरिष्यतः ९ । १० सहितुंसोढुं ११ शैक्ययाशिक्यस्थया भूमिंभित्त्वापातालंप्रवेक्ष्यतीतिभयादंतरिक्षेएवधृतदेत्यर्थः १२ १३। १४ पुत्रस्तेत्वया १५ । १६। १७। १८

भीमार्जुनौपुरोधाययदातौरणमूर्धनि ॥ स्थास्येतेसिंहविक्रांतावश्विनाविवदुःसहौ ७ निःशेषमिहपश्यामिममसैन्यस्यसंजय ॥ तौह्यप्रतिरथौयुद्धेदेवपुत्रौमहारथौ ८ द्रौपद्यास्तंपरिक्लेशंनक्षंस्येतेत्वमर्षिणौ ॥ वृष्णयोऽथमहेष्वासाःपंचालावामहौजसः ९ युधिसत्याभिसंधेनवासुदेवेनरक्षिताः ॥ प्रधक्ष्यंतिरणेपार्थाःपुत्राणांममवाहिनीम् १० रामकृष्णप्रणीतानांवृष्णीनांसूतनंदन ॥ नशक्यःसहितुंवेगःसर्वैस्तैरपिसंयुगे ११ तेषांमध्येमहेष्वासोभीमोभीमपराक्रमः ॥ शैक्ययावीरघातिन्यागदयाविचरिष्यति १२ तथागांडीवनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ गदावेगंचभीमस्यनालंसोढुंनराधिपाः १३ ततोहंसुहृदांवाचोदुर्योधनवशानुगः ॥ स्मरणीयाःस्मरिष्यामिमयायानकृताःपुरा १४ ॥ संजयउवाच ॥ व्यतिक्रमोऽयंसुमहांस्त्वयाराजन्नुपेक्षितः ॥ समर्थेनापियन्मोहात्पुत्रस्तेननिवारितः १५ श्रुत्वाहिनिर्जितान्द्यूते पांडवान्मधुसूदनः ॥ त्वरितःकाम्यकेपार्थान्समभावयदच्युतः १६ द्रुपदस्यतथापुत्राधृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ विराटोधृष्टकेतुश्चकेकयाश्चमहारथाः १७ तैश्चयत्कथितंराजन्दृष्ट्वापार्थान्पराजितान् ॥ चारेणविदितंसर्वंतन्मयाऽऽवेदितंचते १८ समागम्यवृतस्तत्रपांडवैर्मधुसूदनः ॥ सारथ्येफाल्गुनस्याजौतथेत्याहचतान्हरिः १९ अमर्षितोहिकृष्णोऽपिदृष्ट्वापार्थांस्तदागतान् ॥ कृष्णाजिनोत्तरासंगानब्रवीच्चयुधिष्ठिरम् २० यासासमृद्धिःपार्थानामिंद्रप्रस्थेबभूवह ॥ राजसूयेमयादृष्टानृपैरन्यैःसुदुर्लभा २१ यत्रसर्वान्महीपालान्शस्त्रतेजोभयार्दितान् ॥ सवंगांगान्सपौंड्रोड्रान्सचोलद्राविडांध्रकान् २२ सागरानूपकांश्चैवयेचप्रांताभिवासिनः ॥ सिंहलान्बर्बरान्म्लेच्छान्येचलंकानिवासिनः २३ पश्चिमानिचराष्ट्राणिशतशःसागरांतिकान् ॥ पल्हवान्दरदान्सर्वान्किरातान्यवनान्शकान् २४ हारहूणांश्चचीनांश्चतुषारान्सैन्धवांस्तथा ॥ जागुडान्रामठान्मुंडान्स्त्रीराज्यमथतंगणान् २५ केकयान्मालवांश्चैवतथाकाश्मीरकानपि ॥ अद्राक्षमहमाहूतान्यज्ञेतेपरिवेषकान् २६ सातेसमृद्धिर्यैरात्ताचपलाप्रतिसारिणी ॥ आदायजीवितंतेषामाहरिष्यामितामहम् २७ रामेणसहकौरव्यभीमार्जुनयमैस्तथा ॥ अक्रूरगदसांबैश्चप्रद्युम्नेनाहुकेनच २८ धृष्टद्युम्नेनवीरेणशिशुपालात्मजेनच ॥ दुर्योधनंरणेहत्वासद्यःकर्णंचभारत २९ दुःशासनंसौबलेयंयश्चान्यःप्रतियोत्स्यते ॥ ततस्त्वंहास्तिनपुरेभ्रातृभिःसहितोवसन् ३० धार्तराष्ट्रींश्रियंप्राप्यप्रशाधिपृथिवीमिमाम् ॥ अथैनमब्रवीद्राजातस्मिन्वीरसमागमे ३१ शृण्वत्स्वेतेषुवीरेषुधृष्टद्युम्नमुखेषुच ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ प्रतिगृह्णामितेवाचमिमांसत्यांजनार्दन ३२

१९।२०।२१।२२।२३ । २४ ।२५ । २६ प्रातिसारिणीप्रतीपंसरतीति नीचानुगामिनीत्यर्थः आहरिष्यामि इदानीमेवेतिशेषः अतएवप्रार्थना सत्संमांकुर्विति २७ । २८ । २९ ३०।३१।३२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३३ । ३४ समयामासुः समंयुक्तमित्याचख्युः । समशब्दात्तदाचष्टइतिणिच्लिटिआम् । शमयामासुरितिपाठेस्पष्टोर्थः ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० अहतलक्षणाअखंडितध्वजाः । आहवलक्षणा इतिपाठेआहवयोग्यानिशौर्यद्योतकानिलक्षणानिसामुद्रिकचिह्नानियेषांनिसर्थः ४१ । ४२ युयुधानः सात्यकिः ४३ केसरिणः क्रोधेनोल्लिसटान् ४४ । ४५ । ४६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारत

अमित्रान्मेमहाबाहोसानुबंधान्हनिष्यसि॥ वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वंसत्यंमांकुरुकेशव ३३ प्रतिज्ञातोवनेवासोराजमध्येमयाह्ययम् ॥ तद्धर्मराजवचनंप्रतिश्रुत्यसभासदः ३४ धृष्टद्युम्नपुरोगास्तेसमयामासुरंजसा ॥ केशवंमधुरैर्वाक्यैःकालयुक्तैरमर्षितम् ३५ पांचालींप्राहुरक्लिष्टांवासुदेवस्यशृण्वतः ॥ दुर्योधनस्तवक्रोधाद्देवित्यक्ष्यतिजीवितम् ३६ प्रतिजानीमहेसत्यंमाशुचोवरवर्णिनि ॥ येस्मतेऽक्षजितांकृष्णेदृष्ट्वात्वांप्राहसंस्तदा ॥ मांसानितेषांखादंतोहरिष्यन्तिवृकद्विजाः ३७ पास्यंतिरुधिरंतेषां गृध्रागोमायवस्तथा ॥ उत्तमांगानिकर्षन्तोयैःकृष्टाऽसिसभातले ३८ तेषांद्रक्ष्यसिपांचालिगात्राणिपृथिवीतले ॥ क्रव्यादैःकृष्यमाणानिभक्ष्यमाणानिवासकृत् ॥ ३९ परिक्लिष्टाऽसियैस्तत्रयैश्चासिसमुपेक्षिता ॥ तेषामुत्कृत्तशिरसांभूमिःपास्यतिशोणितम् ४० एवंबहुविधावाचस्तऊचुर्भरतर्षभाः ॥ सर्वेतेजस्विनःशूराःसर्वेचाहतलक्षणाः ४१ तेधर्मराजेनवृतावर्षादूर्ध्वंत्रयोदशात् ॥ पुरस्कृत्योपयास्यंतिवासुदेवंमहारथाः ४२ रामश्चकृष्णश्चधनंजयश्चप्रद्युम्नसांबौयुयुधानभीमौ ॥ माद्रीसुतौकेकयराजपुत्राःपंचालपुत्राःसहमत्स्यराज्ञा ४३ एतान्सर्वान्लोकवीरानजेयान्महात्मनःसानुबंधान्ससैन्यान् ॥ कोजीवितार्थीसमरेऽभ्युदीयात्क्रुद्धान्सिंहान्केसरिणोयथैव ४४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ यन्माऽब्रवीद्विदुरोद्यूतकालेत्वंपांडवान्जेष्यसिचेन्नरेंद्र ॥ ध्रुवंकुरूणामयमंतकालोमहाभयोभविताशोणितौघः ४५ मन्येतथातद्भवितेतिसूतयथाक्षत्ताप्राहवचःपुरामाम् ॥ असंशयंभवितायुद्धमेतद्गतेकालेपांडवानांयथोक्तम् ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिधृतराष्ट्रविलापेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ समाप्तमिंद्रलोकाभिगमनपर्व ॥ अथनलोपाख्यानपर्व ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ अस्त्रहेतोर्गतेपार्थेशक्रलोकंमहात्मनि ॥ युधिष्ठिरप्रभृतयःकिमकुर्वतपांडवाः १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अस्त्रहेतोर्गतेपार्थेशक्रलोकंमहात्मनि ॥ आवसन्कृष्णयासार्धंकाम्यकेभरतर्षभाः २ ततःकदाचिदेकांतेविविक्तइवशाद्वले ॥ दुःखार्त्ताभरतश्रेष्ठानिषेदुःसहकृष्णया ३ धनंजयंशोचमानाःसाश्रुकंठाःसुदुःखिताः ॥ तद्वियोगार्दितान्सर्वान्शोकःसमभिपुप्लुवे ४ धनंजयवियोगाच्चराज्यभ्रंशाच्चदुःखिताः ॥ अथभीमोमहाबाहुर्युधिष्ठिरमभाषत ५ निदेशात्तेमहाराजगतोऽसौभरतर्षभः ॥ अर्जुनःपांडुपुत्राणांयस्मिन्प्राणाःप्रतिष्ठिताः ६ यस्मिन्विनष्टेपंचालाःसहपुत्रैस्तथावयम् ॥ सात्यकिर्वासुदेवश्चविनश्येयुर्नसंशयः ७ योऽसौगच्छतिधर्मात्माबहून्क्लेशान्विचिंतयन् ॥ भवन्नियोगाद्बीभत्सुस्ततोदुःखतरंनुकिम् ८ यस्यबाहूसमाश्रित्यवयंसर्वेमहात्मनः ॥ मन्यामहेजितानाजौपरान्प्राप्तांचमेदिनीम् ९ यस्यप्रभावान्नमयासभामध्येधनुष्मतः ॥ नीतालोकममुंसर्वेधार्त्तराष्ट्राःससौबलाः १०

भावदीपेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ५१ ॥ अस्त्रेति १ आवसन् आवासंकृतवंतः २ । ३ पुप्लुवेप्लावितवान् ४ । ५ निदेशात आज्ञातः ६ । ७ । ८ । ९ अमुंलोकंपरलोकम् १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ । १२ अहीनपौरुषाअपिवयंउपप्लुताःकृताः येबालामूर्खादुर्योधनादयस्तेबलिभिःसामंतदत्तैर्धनैर्बलवत्तराःकृताः १३ । १४ मानीनशःमानाशय १५।१६ । १७ । १८ । १९ । २० बालिशःबालवद्दृथाहठी
दीर्घसूत्रश्चिरकारी २१ । २२।२३ वेदेश्रूयते । विश्वसृजाःसहस्रसंवत्सरम्’ इति । अत्रहिसंवत्सरशब्दोदिनपरःकृतः अन्यथाशतायुर्वैपुरुषइतिश्रुतेरनधिकारिकंशास्त्रमप्रमाणंस्यात्तावदायुषोलोकेऽदर्शनाच्चकृ
च्छ्रतइतिद्वादशवार्षिकंप्रायश्चित्तंप्रतिज्ञातं तत्कृच्छ्रतःकृच्छ्रैरपिसद्योभवति तथाहि । ‘त्रिंशताप्राजापत्यकृच्छ्रैरेकोऽब्दोभवति’ एवंमित्रविंदेष्टिपवित्रेष्टिमृगारेष्टिप्रभृतिभिर्दशदशप्राजापत्यस्थानेधर्मशास्त्रेविहिता

तेवयंबाहुबलिनःक्रोधमुत्थितमात्मनः ॥ सहामहेभवन्मूलंवासुदेवेनपालिताः ११ वयंहिसहकृष्णेनहत्वाकर्णमुखान्परान् ॥ स्वबाहुविजितांकृत्स्नांप्रशासेमवसुंधराम्
१२ भवतोद्यूतदोषेणसर्वेवयमुपप्लुताः ॥ अहीनपौरुषाबालाबलिभिर्बलवत्तराः १३ क्षात्रंधर्ममहाराजत्वमवेक्षितुमर्हसि ॥ नहिधर्मोमहाराजक्षत्रियस्यवनाश्रयः
१४ राज्यमेवपरंधर्मंक्षत्रियस्यविदुर्बुधाः ॥ सक्षत्रधर्मविद्राजामाधर्म्यान्नीनशःपथः १५ प्राग्द्वादशसमाराजन्धार्त्तराष्ट्रान्निहन्महि ॥ निवर्त्यचवनात्पार्थमानाय्यच
जनार्दनम् १६ व्यूढानीकान्महाराजजवेनैवमहामते ॥ धार्त्तराष्ट्रानमुंलोकंगमयामिविशांपते १७ सर्वानहंहनिष्यामिधार्त्तराष्ट्रान्ससौबलान् ॥ दुर्योधनंचकर्णंचयो
वाऽन्यःप्रतियोत्स्यते १८ मयाप्रशमितेपश्चात्त्वमेष्यसिवनंपुनः ॥ एवंकृतेनतेदोषाभविष्यंतिविशांपते १९ यज्ञैश्चविविधैस्तातकृतंपापमरिंदम ॥ अवधूयमहारा
जगच्छेमस्वर्गमुत्तमम् २० एवमेतद्भवेद्राजन्यदिराजानबालिशः ॥ अस्माकंदीर्घसूत्रःस्याद्भवान्धर्मपरायणः २१ निकृत्यानिकृतिप्रज्ञाहंतव्याइतिनिश्चयः ॥ नहि
नैकृतिकंहत्वानिकृत्यापापमुच्यते २२ तथाभारतधर्मेषुधर्मज्ञैरिहदृश्यते ॥ अहोरात्रंमहाराजतुल्यंसंवत्सरेणह २३ तथैववेदवचनंश्रूयतेनित्यदाविभो ॥ संवत्सरो
महाराजपूर्णोभवतिकृच्छ्रतः २४ यदिवेदाःप्रमाणास्तेदिवसादूर्ध्वमच्युत ॥ त्रयोदशसमाःकालोज्ञायतांपरिनिष्ठितः २५ कालोदुर्योधनंहंतुंसानुबंधमरिंदम ॥ एका
ग्रंपृथिवींसर्वांपुराराजन्करोतिसः २६ द्यूतप्रियेणराजेंद्रतथातद्भवताकृतम् ॥ प्रायेणाज्ञातचर्यायांवयंसर्वेनिपातिताः २७ नतंदेशंप्रपश्यामियत्रसोऽस्मान्सुदु
र्जनः ॥ नविज्ञास्यतिदुष्टात्माचारैरितिसुयोधनः २८ अधिगम्यचसर्वान्नोवनवासमिमंततः ॥ प्रव्राजयिष्यतिपुनर्निकृत्याऽधमपूरुषः २९ यद्यस्मानभिगच्छेत
पापःसहिकथंचन ॥ अज्ञातचर्यामुत्तीर्णान्दृष्ट्वाचपुनराह्वयेत् ३० द्यूतेनतेमहाराजपुनर्द्यूतमवर्त्तत ॥ भवांश्चपुनराहूतोद्यूतेनैवापनेष्यति ३१ सतथाऽ
क्षेषुकुशलोनिश्चितोगतचेतनः ॥ चरिष्यसिमहाराजवनेषुवसतीःपुनः ३२ यद्यस्मान्सुमहाराजकृपणान्कर्तुमर्हसि ॥ यावज्जीवमवेक्षस्ववेदधर्मांश्चकृत्स्नशः
३३ निकृत्यानिकृतिप्रज्ञोहन्तव्यइतिनिश्चयः ॥ अनुज्ञातस्त्वयागत्वायावच्छक्तिसुयोधनम् ३४ यथैवकक्षमुत्सृष्टोदहेदनिलसारथिः ॥ हनिष्यामितथामंदमनुजा
नातुमेभवान् ३५

भिर्द्वादशवार्षिकंव्रतंसमापितुंशक्यमित्यर्थः २४ । २५ । पुराअग्रे २६ । २७ । २८ । २९ । ३० द्यूतेन्द्यूतार्थंपुनराह्वयेत् नन्वाहूतोऽप्यहंनगमिष्यामीत्याशंक्याहपुनर्द्यूतमवर्त्तत पूर्वमप्यनुद्यूतस्यकृतत्वात्पुनर
पिद्यूतंकरिष्यस्येवेत्यर्थः अपनेष्यतिदूरीकरिष्यति श्रियमितिशेषः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ कक्षंतृणंअभिलक्ष्येतिशेषः ३५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 ३६ । ३७ अनृतमिति । विश्वसृजांसत्रेसंवत्सरशब्दोनकालपरःकिंतु‘पंचपंचाशतस्त्रिवृतःसंवत्सराःपंचपंचाशतःपंचदशाः’इत्यादिश्रुतौसंवत्सरपदस्यत्रिवृदादिशब्दसामानाधिकरण्यादहःशब्दवाच्यक्रतु
परत्वंदृष्टंअतःसंवत्सरशब्दोदिनपरइतिप्रवादमात्रं पंचपंचाशतइतिपंचाशदधिकंशतद्वयमुच्यते । नहिकालेनकर्त्तव्यंव्रतंकर्मणासमापयितुंशक्यमितिभावः ३८। ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६

 ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंब्रुवाणंभीमंतुधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ उवाचसांत्वयन्राजामूर्ध्न्युपाघ्रायपांडवम् ३६ असंशयंमहाबाहोहनिष्यसिसुयोधनम् ॥ वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वं
सहगांडीवधन्वना ३७ यत्त्वमाभाषसेपार्थप्राप्तःकालइतिप्रभो ॥ अनृतंनोत्सहेवक्तुंनह्येतन्ममविद्यते ३८ अंतरेणापिकौंतेयनिकृतिंपापनिश्चयम् ॥ हंतात्वमसि
दुर्धर्षसानुबंधंसुयोधनम् ३९ एवंब्रुवतिभीमंतुधर्मराजेयुधिष्ठिरे ॥ आजगाममहाभागोबृहदश्वोमहानृषिः ४० तमभिप्रेक्ष्यधर्मात्मासंप्राप्तंधर्मचारिणम् ॥ शास्त्रवन्म
धुपर्केणपूजयामासधर्मराट् ४१ आश्वस्तंचैनमासीनमुपासीनोयुधिष्ठिरः ॥ अभिप्रेक्ष्यमहाबाहुःकृपणंबह्वभाषत ४२ अक्षद्यूतेचभगवन्धनंराज्यंचमेहृतम् ॥
आहूयनिकृतिप्रज्ञैःकितवैरक्षकोविदैः ४३ अनक्षज्ञस्यहिसतोनिकृत्यापापनिश्चयैः ॥ भार्याचमेसभांनीताप्राणेभ्योऽपिगरीयसी ४४ पुनर्द्यूतेनमांजित्वावनवासंसु
दारुणम् ॥ प्राव्राजयन्महारण्यमजिनैःपरिवारितम् ४५ अहंवनेदुर्वसतीर्वसन्परमदुःखितः ॥ अक्षद्यूताधिकारेचगिरःशृण्वन्सुदारुणाः ४६ आर्त्तानांसुहृदांवाचो
द्यूतप्रभृतिशंसताम् ॥ अहंहृदिश्रिताःस्मृत्वासर्वरात्रीर्विचिंतयन् ४७ यस्मिंश्चैवसमस्तानांप्राणागांडीवधन्वनि ॥ विनामहात्मनातेनगतसत्वइवाभवम् ॥ ४८
कदाद्रक्ष्यामिबीभत्सुंकृतास्त्रंपुनरागतम् ॥ प्रियवादिनमक्षुद्रंदयायुक्तमतंद्रितः ४९ अस्तिराजामयाकश्चिदल्पभाग्यतरोभुवि ॥ भवताद्दष्टपूर्वोवाश्रुतपूर्वोऽपिवाक्क
चित् ॥ नमत्तोदुःखिततरःपुमानस्तीतिमेमतिः ५० ॥ बृहदश्वउवाच ॥ यद्ब्रवीषिमहाराजनमत्तोविद्यतेक्वचित् ॥ अल्पभाग्यतरःकश्चित्पुमानस्तीतिपांडव ५१
अत्रतेवर्णयिष्यामियदिशुश्रूषसेऽनघ ॥ यस्त्वत्तोदुःखिततरोराजाऽऽसीत्पृथिवीपते ५२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथैनमब्रवीद्राजाब्रवीतुभगवानिति ॥ इमामवस्थां
संप्राप्तंश्रोतुमिच्छामिपार्थिवम् ५३ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ शृणुराजन्नवहितःसहभ्रातृभिरच्युत॥ यस्त्वत्तोदुःखिततरोराजाऽऽसीत्पृथिवीपते ५४ निषधेषुमहीपालोवी
रसेनइतिश्रुतः ॥ तस्यपुत्रोऽभवन्नाम्नानलोधर्मार्थकोविदः ५५ सनिकृत्याजितोराजापुष्करेणेतिनःश्रुतम् ॥ वनवासंसुदुःखार्तोभार्ययान्यवसत्सह ५६ नतस्यदासा
नरथोनभ्रातानचबांधवाः ॥ वनेनिवसतोराजन्शिष्यंतेस्मकदाचन ५७ भवान्हिसंवृतोवीरैर्भ्रातृभिर्देवसंमितैः ॥ ब्रह्मकल्पैर्द्विजाग्र्यैश्चतस्मान्नार्हसिशोचितुम् ५८
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ विस्तरेणाहमिच्छामिनलस्यसुमहात्मनः ॥ चरितंवदतांश्रेष्ठतन्ममाख्यातुमर्हसि ५९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआ०नलोपाख्यानपर्वणि
द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ॥

४७।४८ । ४९ अत्रवार्थेसत्यंसर्वथानराज्यमितिआख्यायिकाद्वाराभीमसेनंबोधयितुंराज्ञाबृहदश्वःप्रवर्त्यते अस्तिराजामयाकश्चिदित्यादिना ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ पुष्करेणराज्ञा ५६ शिष्यंते
अवशिष्टाः कालस्तत्रविवक्षितः ५७ । ५८ । ५९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आसीदिति । उपपन्नोतियुक्तः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ सौदामनीप्रावृषेण्यमेघसंबंधिनी सुष्टुजगतोजीवनंददातितिसुदामानोमेघास्तेषांसमूहःसौदामनः प्रावृट्कालस्ततसंबंधिनी

॥ बृहदश्वउवाच ॥ आसीद्राजानलोनामवीरसेनसुतोबली ॥ उपपन्नोगुणैरिष्टैरूपवानश्वकोविदः १ अतिष्ठन्मनुजेंद्राणांमूर्ध्निदेवपतिर्यथा ॥ उपर्युपरिसर्वेषामादित्यइवतेजसा २ ब्रह्मण्योवेदविच्छूरोनिषधेषुमहीपतिः ॥ अक्षप्रियःसत्यवादीमहानक्षौहिणीपतिः ३ ईप्सितोवरनारीणामुदारःसंयतेंद्रियः ॥ रक्षिताधन्विनांश्रेष्ठःसाक्षादिवमनुःस्वयम् ४ तथैवासीद्विदर्भेषुभीमोभीमपराक्रमः ॥ शूरःसर्वगुणैर्युक्तःप्रजाकामःसचाप्रजः ५ सप्रजार्थेपरंयत्नमकरोत्सुसमाहितः ॥ तमभ्यगच्छद्ब्रह्मर्षिर्दमनोनामभारत ६ तंसभीमःप्रजाकामस्तोषयामासधर्मवित् ॥ महिष्यासहराजेंद्रसत्कारेणसुवर्चसम् ७ तस्मैप्रसन्नोदमनःसभार्यायवरंददौ ॥ कन्यारत्नंकुमारांश्चत्रीनुदारान्महायशाः ८ दमयंतींदमंदांतंदमनंचसुवर्चसम् ॥ उपपन्नान्गुणैःसर्वैर्भीमान्भीमपराक्रमान् ९ दमयंतीतुरूपेणतेजसायशसाश्रिया ॥ सौभाग्येनचलोकेषुयशःप्रापसुमध्यमा १० अथतांवयसिप्राप्तेदासीनांसमलंकृतम् ॥ शतंशतंसखीनांचपर्युपासच्छचीमिव ११ तत्रस्मराजतेभैमीसर्वाभरणभूषिता ॥ सखीमध्येऽनवद्यांगीविद्युत्सौदामनीयथा १२ अतीवरूपसंपन्नाश्रीरिवायतलोचना ॥ नदेवेषुनयक्षेषुतादृग्रूपवतीक्वचित् १३ मानुषेष्वपिचान्येषुदृष्टपूर्वाऽथवाश्रुता ॥ चित्तप्रसादनीबालादेवानामपिसुंदरी १४ नलश्चनरशार्दूलोलोकेष्वप्रतिमोभुवि ॥ कंदर्पइवरूपेणमूर्तिमानभवत्स्वयम् १५ तस्याःसमीपेतुनलंप्रशशंसुःकुतूहलात् ॥ नैषधस्यसमीपेतुदमयंतींपुनःपुनः १६ तयोरदृष्टःकामोऽभूच्छृण्वतोःसततंगुणान् ॥ अन्योन्यंप्रतिकौंतेयसव्यवर्धतहृच्छयः १७ अशक्नुवन्नलःकामंतदाधारयितुंहृदा ॥ अंतःपुरसमीपस्थेवनआस्तेरहोगतः १८ सददर्शततोहंसान्जातरूपपरिष्कृतान् ॥ वनेविचरतांतेषामेकंजग्राहपक्षिणम् १९ ततोंऽतरिक्षगोवाचंव्याजहारनलंतदा ॥ हंतव्योऽस्मिनतेराजन्करिष्यामितवप्रियम् २० दमयंतीसकाशेत्वांकथयिष्यामिनैषध ॥ यथात्वदन्यंपुरुषंनसामंस्यतिकर्हिचित् २१ एवमुक्तस्ततोहंसमुत्ससर्जमहीपतिः ॥ तेतुहंसाःसमुत्पत्यविदर्भानगमंस्ततः २२ विदर्भनगरींगत्वादमयंत्यास्तदांतिके ॥ निपेतुस्तेगरुत्मंतःसाददर्शचतान्खगान् २३ सातानद्भुतरूपान्वैदृष्ट्वासखिगणावृता ॥ हृष्टाग्रहीतुंखगमांस्त्वरमाणोपचक्रमे २४ अथहंसाविसस्रपुःसर्वतःप्रमदावने ॥ एकैकशस्तदाकन्यास्तान्हंसान्समुपाद्रवन् २५ दमयंतीतुयंहंसंसमुपाधावदंतिके ॥ समानुषींगिरंकृत्वादमयंतीमथाब्रवीत् २६ दमयंतिनलोनामनिषधेषुमहीपतिः ॥ अश्विनोःसदृशोरूपेनसमास्तस्यमानुषाः २७ कंदर्पइवरूपेणमूर्तिमानभवत्स्वयम् ॥ तस्यवैयदिभार्यात्वंभवेथावरवर्णिनि २८ सफलंतेभवेज्जन्मरूपंचेदंसुमध्यमे ॥ वयंहिदेवगंधर्वमनुष्योरगराक्षसान् २९

साहिअसेतंद्योतमानाभवतीतिप्रसिद्धम् १२ । १३ । १४ मूर्तिमान्शरीरी १५ प्रशशंसुः वार्त्ताहराइतिशेषः १६ हृच्छयः कामः १७ । १८ जातरूपपरिष्कृतान्सुवर्णपक्षान् १९ अन्तरिक्षगः खगः २० २१ । २२ गरुत्मंतः पक्षवंतः २३ । २४ । २५ । २३ । २७ । २८ । २९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० संग्रामःकामयुद्धंसुरनमित्यर्थः संगमइतिपाठेऽपिसएवार्थः ३१ । ३२ ॥ इत्या०नै० भा०त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ दमयंतीति १ । २ । ३ । ४ जज्ञुः ज्ञातवत्यः । इंगितैः अभिप्रायसूच

दृष्टवंतोनचास्माभिर्दृष्टपूर्वस्तथाविधः ॥ त्वंचापिरत्नंनारीणांनरेषुचनलोवरः ३० विशिष्टयाविशिष्टेनसंग्रामोगुणवान्भवेत् ॥ एवमुक्तातुहंसेनदमयंतीविशांपते ३१ अब्रवीत्तत्रतंहंसंत्वमप्येवंनलेवद ॥ तथेत्युक्त्वांऽडजःकन्यांविदर्भस्यविशांपते ॥ पुनरागम्यनिषधान्नलेसर्वंन्यवेदयत् ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणि नलोपाख्यानप०हंसदमयंतीसंवादेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ दमयंतीतुतच्छ्रुत्वावचोहंसस्यभारत ॥ ततःप्रभृ तिनस्वस्थानलंप्रतिबभूवसा १ ततश्चिंतापरादीनाविवर्णवदनाकृशा ॥ बभूवदमयंतीतुनिःश्वासपरमातदा २ ऊर्ध्वदृष्टिर्ध्यानपराबभूवोन्मत्तदर्शना ॥ पांडुवर्णाक्षणे नाथहृच्छयाविष्टचेतना ३ नशय्यासनभोगेषुरतिंविंदतिकर्हिचित् ॥ ननक्तंनदिवाशेतेहाहेतिरुदतीपुनः ४ तामस्वस्थांतदाकारांसख्यस्ताजज्ञुरिंगितैः ॥ ततोविदर्भपत येदमयंत्याःसखीजनः ५ न्यवेदयत्तामस्वस्थांदमयंतींनरेश्वरे ॥ तच्छ्रुत्वानृपतिर्भीमोदमयंतींसखीगणात् ६ चिंतयामासतत्कार्यंसुमहत्स्वांसुतांप्रति ॥ किमर्थंदुहि तामेऽद्यनातिस्वस्थेवलक्ष्यते ७ ससमीक्ष्यमहीपालःस्वांसुतांप्राप्तयौवनाम् ॥ अपश्यदात्मनाकार्यंदमयंत्याःस्वयंवरम् ८ ससन्निमंत्रयामासमहीपालान्विशांपतिः ॥ अनुभूयतामयंवीराःस्वयंवरइतिप्रभो ९ श्रुत्वातुपार्थिवाःसर्वेदमयंत्याःस्वयंवरम् ॥ अभिजग्मुस्ततोभीमंराजानोभीमशासनात् १० हस्त्यश्वरथघोषेणपूरयंतोवसुंध राम् ॥ विचित्रमाल्याभरणैर्बलैर्दृश्यैःस्वलंकृतैः ११ तेषांभीमोमहाबाहुःपार्थिवानांमहात्मनाम् ॥ यथार्हमकरोत्पूजांतेऽवसंस्तत्रपूजिताः १२ एतस्मिन्नेवकाले तुसुराणामृषिसत्तमौ ॥ अटमानौमहात्मानाविंद्रलोकमितोगतौ १३ नारदःपर्वतश्चैवमहाप्राज्ञौमहाव्रतौ ॥ देवराजस्यभवनंविविशातेसुपूजितौ १४ तावर्चयित्वा मघवाततःकुशलमव्ययम् ॥ पप्रच्छानामयंचापितयोःसर्वगतंविभुः १५ ॥ नारदउवाच ॥ आवयोःकुशलंदेवसर्वत्रगतमीश्वर ॥ लोकेचमघवन्कृत्स्नेनृपाःकुशलि नोविभो १६ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ नारदस्यवचःश्रुत्वापप्रच्छबलवृत्रहा ॥ धर्मज्ञाःपृथिवीपालास्त्यक्तजीवितयोधिनः १७ शस्त्रेणनिधनंकालेयेगच्छंत्यपराङ्मुखाः ॥ अयंलोकोऽक्षयस्तेषांयथैवममकामधुक् १८ क्वनुतेक्षत्रियाःशूरानहिपश्यामितानहम् ॥ आगच्छतोमहीपालान्दयितानतिथीन्मम १९ एवमुक्तस्तुशक्रेणनारदः प्रत्यभाषत ॥ ॥ नारदउवाच ॥ शृणुमेमघवन्येननदृश्यंतेमहीक्षितः २० विदर्भराज्ञोदुहितादमयंतीतिविश्रुता ॥ रूपेणसमतिक्रांतापृथिव्यांसर्वयोषितः २१ त स्याःस्वयंवरःशक्रभवितानचिरादिव ॥ तत्रगच्छन्तिराजानोराजपुत्राश्चसर्वशः २२ तांरत्नभूतांलोकस्यप्रार्थयंतोमहीक्षितः ॥ कांक्षंतिस्मविशेषेणबलवृत्रनिषूदन २३ एतस्मिन्कथ्यमानेतुलोकपालाश्चसाग्निकाः ॥ आजग्मुर्देवराजस्यसमीपममरोत्तमाः २४

कैश्चेष्टितैः ५ नरेश्वरेनलनिमित्तम् ६ । ७ । ८ सन्निमंत्रयामासआमंत्रितवान् अनुभूयतांप्रेक्ष्यतांभवद्भिः ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ महीक्षितः पृथ्वीश्वराः २० । २१ । २२ । २३ । २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२५ । २६ । २७ । २८ । विगतोविनष्टःदयंयंतींप्राप्स्यामइतिसंकल्पोयेपाम् २९ । ३० । ३१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ तेभ्य इति ।

ततस्तेशुश्रुवुःसर्वेनारदस्यवचोमहत् ॥ श्रुत्वैवचाब्रुवन्हृष्टागच्छामोवयमप्युत २५ ततःसर्वेमहाराजसगणाःसहवाहनाः ॥ विदर्भानभिजग्मुस्तेयतःसर्वेमहीक्षितः
२६ नलोऽपिराजाकौंतेयश्रुत्वाराज्ञांसमागमम् ॥ अभ्यगच्छददीनात्मादमयंतीमनुव्रतः २७ अथदेवाःपथिनलंददृशुर्भूतलेस्थितम् ॥ साक्षादिवस्थितंमूर्त्यामन्मथं
रूपसंपदा २८ तंदृष्ट्वालोकपालास्तेभ्राजमानंयथारविम् ॥ तस्थुर्विगतसंकल्पाविस्मितारूपसंपदा २९ ततोंऽतरिक्षेविष्टभ्यविमानानिदिवौकसः ॥ अब्रुवन्नैषधंराज
न्नवतीर्यनभस्तलात् ३० भोभोनिषधराजेंद्रनलसत्यव्रतोभवान् ॥ अस्माकंकुरुसाहाय्यंदूतोभवनरोत्तम ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्या
नपर्वणिइंद्रनारदसंवादेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ तेभ्यःप्रतिज्ञायनलःकरिष्यइतिभारत ॥ अथैतान्परिपप्रच्छकृतांजलिरुपस्थितः १
केवैभवंतःकश्चासौयस्याहंदूतईप्सितः ॥ किंचतद्वोमयाकार्यंकथयध्वंयथातथम् २ एवमुक्तेनैषधेनमघवानभ्यभाषत ॥ अमरान्वैनिबोधास्मान्दमयंत्यर्थमागतान् ३
अहमिंद्रोऽयमग्निश्चतथैवायमपांपतिः ॥ शरीरांतकरोनृणांयमोऽयमपिपार्थिव ४ त्वंवैसमागतानस्मान्दमयंत्यैनिवेदय ॥ लोकपालामहेंद्राद्याःसमायांतिदिदृक्षवः ५
प्राप्तुमिच्छंतिदेवास्त्वांशक्रोऽग्निर्वरुणोयमः ॥ तेषामन्यतमंदेवंपतित्वेवरयस्वह ६ एवमुक्तःसशक्रेणनलःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ एकार्थसमुपेतंमांनप्रेषयितुमर्हथ ७ कथं
तुजातसंकल्पःस्त्रियमुत्सृजतेपुमान् ॥ परार्थमीदृशंवक्तुंतत्क्षमंतुमहेश्वराः ८ ॥ ॥ देवाऊचुः ॥ करिष्यइतिसंश्रुत्यपूर्वमस्मासुनैषध ॥ नकरिष्यसिकस्मात्त्वंव्रजनैष
धमाचिरम् ९ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ एवमुक्तःसदेवैस्तैर्नैषधःपुनरब्रवीत् ॥ सुरक्षितानिवेश्मानिप्रवेष्टुंकथमुत्सहे १० प्रवेक्ष्यसीतितंशक्रःपुनरेवाभ्यभाषत ॥ जगाम
सतथेत्युक्त्वादमयंत्यानिवेशनम् ११ ददर्शतत्रवैदर्भींसखीगणसमावृताम् ॥ देदीप्यमानांवपुषाश्रियाचवरवर्णिनीम् १२ अतीवसुकुमारांगींतनुमध्यांसुलोचनाम् ॥
आक्षिपंतीमिवप्रभांशशिनःस्वेनतेजसा १३ तस्यदृष्ट्वैववव्रृधेकामस्तांचारुहासिनीम् ॥ सत्यंचिकीर्षमाणस्तुधारयामासहृच्छयम् १४ ततस्तानैषधंदृष्ट्वासंभ्रांताःपर
मांगनाः ॥ आसनेभ्यःसमुत्पेतुस्तेजसातस्यधर्षिताः १५ प्रशशंसुश्चसुप्रीतानलंताविस्मयान्विताः ॥ नचैनमभ्यभाषंतमनोभिस्त्वभ्यपूजयन् १६ अहोरूपमहो
कांतिरहोधैर्यंमहात्मनः ॥ कोऽयंदेवोऽथवायक्षोगंधर्वोवाभविष्यति १७ नतास्तंशक्नुवंतिस्मव्याहर्तुमपिकिंचन ॥ तेजसाधर्षितास्तस्यलज्जावत्योवरांगनाः १८ अथै
नंस्मयमानंतुस्मितपूर्वाभिभाषिणी ॥ दमयंतीनलंवीरमभ्यभाषतविस्मिता १९ कस्त्वंसर्वानवद्यांगममहृच्छयवर्धन ॥ प्राप्तोस्यमरवद्वीरज्ञातुमिच्छामितेऽनघ २०
कथमागमनंचेहकथंचासिनलक्षितः ॥ सुरक्षितंहिमेवेश्मराजाचैवोग्रशासनः २१

१ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ एकार्थमेकप्रयोजनं यूयमिवाहमपिदमयंतींप्रार्थयामीत्यर्थः ७ । ८ । ९ । १० प्रवेक्ष्यसीति अदर्शनशक्तिस्तुभ्यंदत्तेतिभावः ११ । १२ । १३ । १४ धर्षिताअभिभूताः
१५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ ४९ ॥ एवमुक्तस्तुवैदर्भ्यानलस्तांप्रत्युवाचह ॥ नलउवाच ॥ नलंमांविद्धिकल्याणिदेवदूतमिहागतम् २२ देवास्त्वांप्राप्तुमिच्छंतिशक्रोऽग्निर्वरुणोयमः ॥ तेषामन्य अ०
तमंदेवंपतिंवरयशोभने २३ तेषामेवप्रभावेणप्रविष्टोऽहमलक्षितः ॥ प्रविशंतंनमांकश्चिदपश्यन्नाप्यवारयत् २४ एतदर्थमहंभद्रेप्रेषितःसुरसत्तमैः ॥ एतच्छ्रुत्वाशु
भेबुद्धिंप्रकुरुष्वयथेच्छसि २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिनलस्यदेवदौत्येपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ५५ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ सान ५६
मस्कृत्यदेवेभ्यःप्रहस्यनलमब्रवीत् ॥ प्रणयस्वयथाश्रद्धंराजन्किंकरवाणिते १ अहंचैवहियच्चान्यन्ममास्तिवसुकिंचन ॥ तत्सर्वंतवविश्रब्धंकुरुप्रणयमीश्वर २ हं
सानांवचनंयत्तुतन्मांदहतिपार्थिव ॥ त्वत्कृतेहिमयावीरराजानःसन्निपातिताः ३ यदित्वंभजमानांमांप्रत्याख्यास्यसिमानद ॥ विषमग्निंजलंरज्जुमास्थास्येतवकारणात्
४ एवमुक्तस्तुवैदर्भ्यानलस्तांप्रत्युवाचह ॥ तिष्ठत्सुलोकपालेषुकथंमानुषमिच्छसि ५ येषामहंलोककृतामीश्वराणांमहात्मनाम् ॥ नपादरजसातुल्योमनस्तेतेषुवर्त्त
ताम् ६ विप्रियंह्याचरन्मर्त्योदेवानांमृत्युमृच्छति ॥ त्राहिमामनवद्यांगिवरयस्वसुरोत्तमान् ७ विरजांसिचवासांसिदिव्याश्चित्राःस्रजस्तथा ॥ भूषणानितुमुख्यानि
देवान्प्राप्यतुभुंक्ष्ववै ८ यइमांपृथिवींकृत्स्नांसंक्षिप्यग्रसतेपुनः ॥ हुताशमीशंदेवानांकातंनवरयेत्पतिम् ९ यस्यदंडभयात्सर्वेभूतग्रामाःसमागताः ॥ धर्ममेवानुरुध्यं
तिकातंनवरयेत्पतिम् १० धर्मात्मानंमहात्मानंदैत्यदानवमर्दनम् ॥ महेंद्रंसर्वदेवानांकातंनवरयेत्पतिम् ११ क्रियतामविशंकेनमनसायदिमन्यसे ॥ वरुणंलोकपा
लानांसुहृद्वाक्यमिदंशृणु १२ नैषधेनैवमुक्तासादमयंतीवचोऽब्रवीत् ॥ समाप्लुताभ्यांनेत्राभ्यांशोकजेनाथवारिणा १३ देवेभ्योऽहंनमस्कृत्यसर्वेभ्यःपृथिवीपते ॥
वृणेत्वामेवभर्त्तारंसत्यमेतद्ब्रवीमिते १४ तामुवाचततोराजावेपमानांकृतांजलिम् ॥ दौत्येनागत्यकल्याणितथाभद्रेविधीयताम् १५ कथंह्यहंप्रतिश्रुत्यदेवतानांविशे
षतः ॥ परार्थेयत्नमारभ्यकथंस्वार्थमिहोत्सहे १६ एषधर्मोयदिस्वार्थोममापिभवितााततः ॥ एवंस्वार्थंकरिष्यामितथाभद्रेविधीयताम् १७ ततोबाष्पाकुलांवाचंदमयं
तीशुचिस्मिता ॥ प्रत्याहरंतीशनकैर्नलंराजानमब्रवीत् १८ उपायोऽयंमयादृष्टोनिरपायोनरेश्वर ॥ येनदोषोनभवितातवराजन्कथंचन १९ त्वंचैवहिनरश्रेष्ठदेवाश्चेंद्र
पुरोगमाः ॥ आयांतुसहिताःसर्वेममयत्रस्वयंवरः २० ततोऽहंलोकपालानांसन्निधौत्वांनरेश्वर ॥ वरयिष्येनरव्याघ्रनैवंदोषोभविष्यति २१ एवमुक्तस्तुवैदर्भ्यान
लोराजाविशांपते ॥ आजगामपुनस्तत्रयत्रदेवाःसमागताः २२ तमपश्यंस्तथायांतंलोकपालामहेश्वराः ॥ दृष्ट्वाचैनंततोऽपृच्छन्वृत्तांतंसर्वमेवतम् २३ कच्चिद्दृष्टात्व
याराजन्दमयंतीशुचिस्मिता ॥ किमब्रवीच्चनःसर्वान्वदभूमिपतेऽनघ २४ ॥ ४९ ॥

सविश्वासंयथास्यात्तथा प्रणयंपरिणयनंविवाहं २ सन्निपातिताःमेलिताः ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

महाकक्षंमहांतंराजद्वारप्रदेशम् २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० ३१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ अथेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

॥ नलउवाच ॥ भवद्भिरहमादिष्टोदयमंत्यानिवेशनम् ॥ प्रविष्टःसुमहाकक्षंदंडिभिःस्थविरैर्वृतम् २५ प्रविशन्तंचमांतत्रनकश्चिद्दृष्टवान्नरः ॥ ऋतेतांपार्थिवसुतांभव
तामेवतेजसा २६ सख्यश्चास्यामयादृष्टास्ताभिश्चाप्युपलक्षितः ॥ विस्मिताश्चाभवन्सर्वादृष्ट्वामांविबुधेश्वराः २७ वर्ण्यमानेषुचमयाभवत्सुरुचिरानना ॥ मामेवगतसं
कल्पावृणीतेसासुरोत्तमाः २८ अब्रवीच्चैवमांबालाआयांतुसहिताःसुराः ॥ त्वयासहनरव्याघ्रममयत्रस्वयंवरः २९ तेषामहंसंनिधौत्वांवरयिष्यामिनैषध ॥ एवंतव
महाबाहोदोषोनभवितेतिह ३० एतावदेवविबुधायथावृत्तमुपाहृतम् ॥ मयाऽशेषेप्रमाणंतुभवंतस्त्रिदशेश्वराः ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्या
नप० नलकर्तृकदेवदूत्येषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ५६ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ अथकालेशुभेप्राप्तेतिथौपुण्येक्षणेतथा ॥ आजुहावमहीपालान्भीमोराजास्वयंवरे
१ तच्छ्रुत्वापृथिवीपालाःसर्वेहृच्छयपीडिताः ॥ त्वरिताःसमुपाजग्मुर्दमयंतीमभीप्सवः २ कनकस्तंभरुचिरंतोरणेनविराजितम् ॥ विविशुस्तेनृपारंगंमहासिंहाइ
वाचलम् ३ तत्रासनेषुविविधेष्वासीनाःपृथिवीक्षितः ॥ सुरभिस्रग्धराःसर्वेप्रमृष्टमणिकुंडलाः ४ तांराजसमितिंपुण्यांनागैर्भोगवतीमिव ॥ संपूर्णांपुरुषव्याघ्रैर्व्याघ्रैर्गि
रिगुहामिव ५ तत्रस्मपीनादृश्यंतेबाहवःपरिघोपमाः ॥ आकारवर्णसुश्लक्ष्णाःपंचशीर्षाइवोरगाः ६ सुकेशांतानिचारूणिसुनासाक्षिभ्रुवाणिच ॥ मुखानिराज्ञांशोभंतेन
क्षत्राणियथादिवि ७ दमयंतीततोरंगंप्रविवेशशुभानना ॥ मुष्णंतीप्रभयाराज्ञांचक्षूंषिचमनांसिच ८ तस्यागात्रेषुपतितातेषांदृष्टिर्महात्मनाम् ॥ तत्रतत्रैवसक्ताऽ
भून्नचचालचपश्यताम् ९ ततःसंकीर्त्यमानेषुराज्ञांनामसुभारत ॥ ददर्शभैमीपुरुषान्पंचतुल्याकृतीनिह १० तान्समीक्ष्यततःसर्वान्निर्विशेषाकृतीन्स्थितान् ॥ संदेहा
दथवैदर्भीनाभ्यजानान्नलंनृपम् ११ यंयंहिददृशेतेषांतंतंमेनेनलंनृपम् ॥ साचिंतयंतीबुद्ध्याऽथतर्कयामासभाविनी १२ कथंहिदेवान्जानीयांकथंविद्यांनलंनृपम् ॥
एवंसंचिंतयंतीसावैदर्भीभृशदुःखिता १३ श्रुतानिदेवलिंगानितर्कयामासभारत ॥ देवानांयानिलिंगानिस्थविरेभ्यःश्रुतानिमे १४ तानीहतिष्ठतांभूमावेकस्यापिन
लक्षये ॥ साविनिश्चित्यबहुधाविचार्यचपुनःपुनः १५ शरणंप्रतिदेवानांप्राप्तकालममन्यत ॥ वाचाचमनसाचैवनमस्कारंप्रयुज्यसा १६ देवेभ्यःप्रांजलिर्भूत्वावेपमाने
दमब्रवीत् ॥ हंसानांवचनंश्रुत्वायथामेनैषधोवृतः ॥ पतित्वेतेनसत्येनदेवास्तंप्रदिशंतुमे १७ मनसावचसाचैवयथानाभिचराम्यहम् ॥ तेनसत्येनविबुधास्तमेवप्रदिश
ंतुमे १८ यथादेवैःसमेभर्ताविहितोनिषधाधिपः ॥ तेनसत्येनमेदेवास्तमेवप्रदिशंतुमे १९ यथेदंव्रतमारब्धंनलस्याराधनेमया ॥ तेनसत्येनमेदेवास्तमेवप्रदिशंतुमे २०

मुष्णंतीहरंती ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २०

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ । २३ मनुष्याःसस्वेदाःसनिमेषाम्लायमानस्रजःसरजस्काभूमिस्पृशः देवास्तद्वीपरीताः । हृषितस्रजश्चतेरजोहीनाश्चेतिसमासः २४ । २५।२६ । २७ । २८ । २९ । ३० यत्रस्मान्मांभजसितस्मात्ते तववचनेरतमित्येतत्विद्धि ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ आत्मभवमात्मनआविर्भावम् ३६ अन्नरसंयादृशेतादृशेऽप्यन्नेविशिष्टरसवत्ताम् ३७ मात्रंसत्तां मिथुनमेकैकेनद्वयंद्वयमपीत्यर्थः ३८ अनुभूयदृष्ट्वा ३९

स्वंचैवरूपंकुर्वंतुलोकपालामहेश्वराः ॥ यथाऽहमभिजानीयांपुण्यश्लोकंनराधिपम् २१ निशम्यदमयंत्यास्तत्करुणंप्रतिदेवितम् ॥ निश्चयंपरमंतथ्यमनुरागंचनैषधे २२ मनोविशुद्धिंबुद्धिंचभक्तिंरागंचनैषधे ॥ यथोक्तंचक्रिरेदेवाःसामर्थ्यंलिंगधारणे २३ साऽपश्यद्विबुधान्सर्वानस्वेदान्स्तब्धलोचनान् ॥ हृषितस्रग्रजोहीनान्स्थितानस्पृशतःक्षितिम् २४ छायाद्वितीयोम्लानस्रग्रजःस्वेदसमन्वितः ॥ भूमिष्ठोनैषधश्चैवनिमेषेणचसूचितः २५ सासमीक्ष्यतुतान्देवान्पुण्यश्लोकंचभारत ॥ नैषधंवरयामासभैमीधर्मेणपांडव २६ विलज्जमानावस्त्रांतंजग्राहायतलोचना ॥ स्कंधदेशेऽसृजत्तस्यस्रजंपरमशोभनाम् २७ वरयामासचैवैनंपतित्वेवरवर्णिनी ॥ ततोहाहेतिसहसामुक्तःशब्दोनराधिपैः २८ देवैर्महर्षिभिस्तत्रसाधुसाध्वितिभारत ॥ विस्मितैरीरितःशब्दःप्रशंसद्भिर्नलंनृपम् २९ दमयंतींतुकौरव्यवीरसेनसुतोनृपः ॥ आश्वासयद्वरारोहांप्रहृष्टेनांतरात्मना ३० यत्त्वंभजसिकल्याणिपुमांसंदेवसन्निधौ ॥ तस्मान्मांविद्धिभर्त्तारमेतत्तेवचनेरतम् ३१ यावच्चमेधरिष्यंतिप्राणादेहेशुचिस्मिते ॥ तावत्त्वयिभविष्यामिसत्यमेतद्ब्रवीमिते ३२ दमयंतीतथावाग्भिरभिनंद्यकृतांजलिः ॥ तौपरस्परतःप्रीतौदृष्ट्वात्वग्निपुरोगमान् ३३ तानेवशरणंदेवान्जग्मतुर्मनसातदा ॥ वृतेतुनैषधेभैम्यालोकपालामहौजसः ३४ प्रहृष्टमनसःसर्वेनलायाष्टौवरान्ददुः ॥ प्रत्यक्षदर्शनंयज्ञेगतिंचानुत्तमांशुभाम् ३५ नैषधायददौशक्रःप्रीयमाणःशचीपतिः ॥ अग्निरात्मभवंप्रादाद्यत्रवांछतिनैषधः ३६ लोकानात्मप्रभांश्चैवददौतस्मैहुताशनः ॥ यमस्त्वन्नरसंप्रादाद्धर्मेचपरमांस्थितिम् ३७ अपांपतिरपांभावंयत्रवांछतिनैषधः ॥ स्रजश्चोत्तमगंधाढ्याःसर्वेचमिथुनंददुः ३८ वरानेवंप्रदायास्यदेवास्तेत्रिदिवंगताः ॥ पार्थिवाश्चानुभूयास्यविवाहंविस्मयान्विताः ३९ दमयंत्याश्चमुदिताःप्रतिजग्मुर्यथागतम् ॥ गतेषुपार्थिवेंद्रेषुभीमःप्रीतोमहामनाः ४० विवाहंकारयामासदमयंत्यानलस्यच ॥ उष्यतत्रयथाकामंनैषधोद्विपदांवरः ४१ भीमेनसमनुज्ञातोजगामनगरंस्वकम् ॥ अवाप्यनारीरत्नंतुपुण्यश्लोकोऽपिपार्थिवः ४२ रेमेसहतयाराजन्शच्येवबलवृत्रहा ॥ अतीवमुदितोराजाभ्राजमानोंऽशुमानिव ४३ अरंजयत्प्रजावीरोधर्मेणपरिपालयन् ॥ ईजेचाप्यश्वमेधेनययातिरिवनाहुषः ४४ अन्यैश्चबहुभिर्धीमान्क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ॥ पुनश्चरमणीयेषुवनेषूपवनेषुच ४५ दमयंत्यासहनलोविजहारामरोपमः ॥ जनयामासचततोदमयंत्यांमहामनाः ॥ इंद्रसेनंसुतंचापिइंद्रसेनांचकन्यकाम् ४६ एवंसयजमानश्चविहरंश्चनराधिपः ॥ ररक्षवसुसंपूर्णांवसुधांवसुधाधिपः ४७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीस्वयंवरेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

४० उष्यवासंकृत्वा ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपे सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंदेवेभ्योलब्धवरस्य रूपौदार्यादिमतो दमयंतीलाभजंसुखमुक्त्वा तस्यैवसंपतिदुर्व्यसनजामापदंवक्तुमुपक्रमते वृतेतुनैषधेइत्यादिना १ । २ । ३ निवृत्तःसमाप्तः ४ । ५ ६ । ७ । ८ । ९ यस्मिन्निति । दाक्ष्यं नित्योत्साहः सत्यमितिपाठेयथार्थभाषणं धृतिर्वाङ्मनःकायानामवसादप्राप्तौतदुत्तंभनार्थेयत्नविशेषोमनोधर्मः ज्ञानंशब्दतोऽर्थतश्च तपःस्वधर्मनिष्ठा शौचंबाह्यमृज्जलादिजमाभ्यंतरंभावशुद्धिः दमोबाह्येंद्रियनिग्रहः शमोमनोनिग्रहः ध्रुवाणिविघ्नैरप्यबाध्यानि १० । ११ । १२ । १३ । १४ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ एवमिति । समयंसंकेतं १ । २ अन्वा

॥ बृहदश्वउवाच ॥ वृतेतुनैषधेभैम्यालोकपालामहौजसः ॥ यांतोददृशुरायांतंद्वापरंकलिनासह १ अथाब्रवीत्कलिंशक्रःसंप्रेक्ष्यबलवृत्रहा ॥ द्वापरेणसहायेनक लेब्रूहिक्वयास्यसि २ ततोऽब्रवीत्कलिःशक्रंदमयंत्याःस्वयंवरम् ॥ गत्वाहिवरयिष्येतांमनोहिममतांगतम् ३ तमब्रवीत्प्रहस्येंद्रोनिर्वृत्तःसस्वयंवरः ॥ वृतस्त यानलोराजापतिरस्मत्समीपतः ४ एवमुक्तस्तुशक्रेणकलिःकोपसमन्वितः ॥ देवानामंत्र्यतान्सर्वानुवाचेदंवचस्तदा ५ देवानांमानुषंमध्येयत्सापतिमविंद त ॥ तत्रतस्याभवेन्न्याय्यंविपुलंदंडधारणम् ६ एवमुक्तेतुकलिनाप्रत्यूचुस्तेदिवौकसः ॥ अस्माभिःसमनुज्ञातेदमयंत्यानलोवृतः ७ काचसर्वगुणोपेतंनाश्र येतनलंनृपम् ॥ योवेदधर्मानखिलान्यथावच्चरितव्रतः ८ योऽधीतेचतुरोवेदान्सर्वानाख्यानपंचमान् ॥ नित्यंतृप्तागृहेयस्यदेवायज्ञेषुधर्मतः ॥ अहिंसानिर तोयश्चसत्यवादीदृढव्रतः ९ यस्मिन्दाक्ष्यंधृतिर्ज्ञानंतपःशौचंदमःशमः ॥ ध्रुवाणिपुरुषव्याघ्रेलोकपालसमेनृपे १० एवंरूपंनलंयोवैकामयेच्छपितुंकले ॥ आ त्मानंसशपेन्मूढोहन्यादात्मानमात्मना ११ एवंगुणंनलंयोवैकामयेच्छपितुंकले ॥ कृच्छ्रेसनरकेमज्जेदगाधेविपुलेन्हदे ॥ एवमुक्त्वाकलिंदेवाद्वापरंचदिवंययुः १२ ततोगतेषुदेवेषुकलिर्द्वापरमब्रवीत् ॥ संहर्तुंनोत्सहेकोपंनलेवत्स्यामिद्वापर १३ भ्रंशयिष्यामितंराज्यान्नभैम्यासहरंस्यते ॥ त्वमप्यक्षान्समाविश्यसाहाय्यंकर्तुमर्हसि १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिकलिदेवसंवादेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ एवंससमयंकृत्वाद्वापरेण कलिःसह ॥ आजगामततस्तत्रयत्रराजासनैषधः १ सनित्यमंतरप्रेप्सुर्निषधेष्ववसच्चिरम् ॥ अथास्यद्वादशेवर्षेददर्शकलिरंतरम् २ कृत्वामूत्रमुपस्पृश्यसंध्या मन्वास्तनैषधः ॥ अकृत्वापादयोःशौचंतत्रैनंकलिराविशत् ३ ससमाविश्यचनलंसमीपंपुष्करस्यच ॥ गत्वापुष्करमाहेदमेहिदीव्यनलेनवै ४ अक्षद्यूतेनलंजेता भवान्हिसहितोमया ॥ निषधान्प्रतिपद्यस्वजित्वाराज्यंनलंनृपम् ५ एवमुक्तस्तुकलिनापुष्करोनलमभ्ययात् ॥ कलिश्चैववृषोभूत्वागवांपुष्करमभ्ययात् ६ आसा द्यतुनलंवीरंपुष्करःपरवीरहा ॥ दिव्यावेत्यब्रवीद्भ्रातावृषेणेतिमुहुर्मुहुः ७

स्तउपासितवान् सोऽस्तेत्स्मेतिपाठेसउपास्तेस्मेत्यर्थः आर्षःसंधिः ३ सकलिःनलंसमाविश्य रूपांतरेणपुष्करंचाब्रवीत् दीव्यद्यूतंकुरु ४ । ५ साहाय्यमेवाह कलिश्चेति । गवांवृषः अत्र गोशब्दोलक्षितलक्षणया ऽक्षशब्दवाच्येषुपाशेषुवर्तते वृषःश्रेष्ठः पाशश्रेष्ठोभूत्वा ६ वृषेणाक्षमुख्येन ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

 नचक्षमेततोराजासमाह्वानंमहामनाः ॥ वैदर्भ्याःप्रेक्षमाणायाःपणकालममन्यत ८ हिरण्यस्यसुवर्णस्ययानयुग्यस्यवाससाम् ॥ आविष्टःकलिनाद्यूतेजीयतेस्मन
॥ ५१ ॥ लस्तदा ९ तमक्षमदसंमत्तंसुहृदांनतुकश्चन ॥ निवारणेऽभवच्छक्तोदीव्यमानमरिंदमम् १० ततःपौरजनाःसर्वेमंत्रिभिःसहभारत ॥ राजानंद्रष्टुमागच्छन्निवारयितु
मातुरम् ११ ततःसूतउपागम्यदमयंत्यैन्यवेदयत् ॥ एषपौरजनोदेविद्वारितिष्ठतिकार्यवान् १२ निवेद्यतांनैषधायसर्वाःप्रकृतयःस्थिताः ॥ अमृष्यमाणाव्यसनं
राज्ञोधर्मार्थदर्शिनः १३ ततःसाबाष्पकलयावाचादुःखेनकर्शिता ॥ उवाचनैषधंभैमीशोकोपहतचेतना १४ राजन्पौरजनोद्वारित्वांदिदृक्षुरवस्थितः ॥ मंत्रिभिः
सहितःसर्वैराजभक्तिपुरस्कृतः १५ तंद्रष्टुमर्हसीत्येवंपुनःपुनरभाषत ॥ तांतथारुचिरापांगींविलपंतींतथाविधाम् १६ आविष्टःकलिनाराजानाभ्यभाषतकिंचन ॥
ततस्तेमंत्रिणःसर्वेतेचैवपुरवासिनः १७ नायमस्तीतिदुःखार्ताव्रीडिताजग्मुरालयान् ॥ तथातदभवद्द्यूतंपुष्करस्यनलस्यच ॥ युधिष्ठिरबहून्मासान्पुण्यश्लोकस्त्वजी
यत १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिनलद्यूतेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ दमयन्तीततोदृष्ट्वापुण्यश्लोकंनरा
धिपम् ॥ उन्मत्तवदनुन्मत्तादेवनेगतचेतसम् १ भयशोकसमाविष्टाराजन्भीमसुताततः ॥ चिंतयामासतत्कार्यंसुमहत्पार्थिवंप्रति २ साशंकमानातत्पापंचिकीर्षंतीच
तत्प्रियम् ॥ नलंचहृतसर्वस्वमुपलभ्येदमब्रवीत् ३ बृहत्सेनामतियशांतांधात्रींपरिचारिकाम् ॥ हितांसर्वार्थकुशलामनुरक्तांसुभाषिताम् ४ बृहत्सेनेव्रजामात्यानाना
य्यनलशासनात् ॥ आचक्ष्वयद्धृतंद्रव्यमवशिष्टंचयद्वसु ५ ततस्तेमंत्रिणःसर्वेविज्ञायनलशासनम् ॥ अपिनोभागधेयंस्यादित्युक्त्वानलमाव्रजन् ६ तास्तुसर्वाःप्रकृत
योद्वितीयंसमुपस्थिताः ॥ न्यवेदयद्भीमसुतानचतत्प्रत्यनंदत ७ वाक्यमप्रतिनंदंतंभर्त्तारमभिवीक्ष्यसा ॥ दमयंतीपुनर्वेश्मव्रीडिताप्रविवेशह ८ निशम्यसततंचाक्षान्
पुण्यश्लोकपराङ्मुखान् ॥ नलंचहृतसर्वस्वंधात्रींपुनरुवाचह ९ बृहत्सेनेपुनर्गच्छवार्ष्णेयंनलशासनात् ॥ सूतमानयकल्याणिमहत्कार्यमुपस्थितम् १० बृहत्सेनातु
साश्रुत्वादमयंत्याःप्रभाषितम् ॥ वार्ष्णेयमानयामासपुरुषैराप्तकारिभिः ११ वार्ष्णेयंतुततोभैमीसांत्वयच्छ्लक्ष्णयागिरा ॥ उवाचदेशकालज्ञाप्राप्तकालमनिंदिता १२
जानीषेत्वंयथाराजासम्यग्वृत्तःसदात्वयि ॥ तस्यत्वंविषमस्थस्यसाहाय्यंकर्तुमर्हसि १३ यथायथाहिनृपतिःपुष्करेणेवजीयते ॥ तथातथाऽस्यवैद्यूतेरागोभूयोऽभिव
र्धते १४ तथाचपुष्करस्याक्षाःपतंतिवशवर्तिनः ॥ तथाविपर्ययश्चापिनलस्याक्षेषुदृश्यते १५ सुहृत्स्वजनवाक्यानियथावन्नशृणोतिच ॥ ममापिचतथा
वाक्यंनाभिनंदतिमोहितः १६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७ विनशेद्विनश्येतनलइतिशेषः १८ मिथुनंकुमारींकुमारंच कुंडिनंभीमस्यनगरम् १९ । २० मुख्यशोमुख्येषुमुख्येषु २१ वाहिनाअश्वरथेन २२ । २३ अटमानोवेतनार्थीपर्यटन् २४भृतिंवेतनम् २५

नूनंमन्येनदोषोऽस्तिनैषधस्यमहात्मनः ॥ यत्तुमेवचनंराजानाभिनंदतिमोहितः १७ शरणंत्वांप्रपन्नास्मिसारथेकुरुमद्वचः ॥ नहिमेशुध्यतेभावःकदाचिद्विनशेदपि
१८ नलस्यदयितानश्वान्योजयित्वामनोजवान् ॥ इदमारोप्यमिथुनंकुंडिनंयातुमर्हसि १९ ममज्ञातिषुनिक्षिप्यदारकौस्यंदनंतथा ॥ अश्वांश्चेमान्यथाकामंवसवा
ऽन्यत्रगच्छवा २० दमयंत्यास्तुतद्वाक्यंवार्ष्णेयोनलसारथिः ॥ न्यवेदयदशेषेणनलामात्येषुमुख्यशः २१ तैःसमेत्यविनिश्चित्यसोनुज्ञातोमहीपते ॥ ययौमिथुन
मारोप्यविदर्भांस्तेनवाहिना २२ हयांस्तत्रविनिक्षिप्यसूतोरथवरंचतम् ॥ इंद्रसेनांचतांकन्यामिंद्रसेनंचबालकम् २३ आमंत्र्यभीमंराजानमार्तःशोचन्नलंनृपम् ॥ अट
मानस्ततोऽयोध्यांजगामनगरींतदा २४ ऋतुपर्णंसराजानमुपतस्थेसुदुःखितः ॥ भृतिंचोपययौतस्यसारथ्येनमहीपते २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिन
लोपाख्यानपर्वणिकुंडिनंप्रतिकुमारकुमारीप्रस्थापनेषष्टितमोऽध्यायः ६० ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ततस्तुयातेवार्ष्णेयेपुण्यश्लोकस्यदीव्यतः ॥ पुष्करेणहृतंराज्यंय
च्चान्यद्वसुकिंचन १ हृतराज्यंनलंराजन्प्रहसन्पुष्करोऽब्रवीत् ॥ द्यूतंप्रवर्ततांभूयःप्रतिपाणोऽस्तिकस्तव २ शिष्टातेदमयंत्येकासर्वमन्यज्जितंमया ॥ दमयंत्याःपणःसा
धुवर्त्ततांयदिमन्यसे ३ पुष्करेणैवमुक्तस्यपुण्यश्लोकस्यमन्युना ॥ व्यदीर्यतेवहृदयंनचैनंकिंचिदब्रवीत् ४ ततःपुष्करमालोक्यनलःपरममन्युमान् ॥ उत्सृज्यसर्वगा
त्रेभ्योभूषणानिमहायशाः ५ एकवासाह्यसंवीतःसुहृच्छोकविवर्धनः ॥ निश्चक्रामततोराजात्यक्त्वासुविपुलांश्रियम् ६ दमयंत्येकवस्त्राऽथगच्छंतंपृष्ठतोऽन्वगात् ॥
सतयाबाह्यतःसार्धंत्रिरात्रंनैषधोऽवसत् ७ पुष्करस्तुमहाराजघोषयामासवैपुरे ॥ नलेयःसम्यगातिष्ठेत्सगच्छेद्वध्यतांमम ८ पुष्करस्यतुवाक्येनतस्यविद्वेषणेनच ॥
पौरानतस्यसत्कारंकृतवंतोयुधिष्ठिर ९ सतथानगराभ्याशेसत्कारार्होनसत्कृतः ॥ त्रिरात्रमुषितोराजाजलमात्रेणवर्तयन् १० पीड्यमानःक्षुधातत्रफलमूलानिकर्षयन् ॥
प्रातिष्ठतततोराजादमयंतीतमन्वगात् ११ क्षुधयापीड्यमानस्तुनलोबहुतिथेऽहनि ॥ अपश्यच्छकुनान्कांश्चिद्धिरण्यसदृशच्छदान् १२ सचिंतयामासतदानिषधाधि
पतिर्बली ॥ अस्तिभक्ष्योममाद्यायंवसुचेदंभविष्यति १३ ततस्तान्परिधानेनवाससासमावृणोत् ॥ तस्यतद्वस्त्रमादायसर्वेजग्मुर्विहायसा १४ उत्पतंतःखगावाक्यमे
तदाहुस्ततोनलम् ॥ दृष्ट्वादिग्वाससंभूमौस्थितंदीनमधोमुखम् १५ वयमक्षाःसुदुर्बुद्धेतववासोजिहीर्षवः ॥ आगतानहिनःप्रीतिःसवाससिगतेत्वयि १६ तान्समीपगता
नक्षानात्मानंचविवाससम् ॥ पुण्यश्लोकस्तदाराजन्दमयंतीमथाब्रवीत् १७ येषांप्रकोपादैश्वर्यात्प्रच्युतोऽहमनिंदिते ॥ प्राणयात्रांनविंदेयंदुःखितःक्षुधयान्वितः १८

॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ततइति १ प्रतिपाणःपणनीयंद्रव्यम् २ । ३ । ४ । ५ । ६ तयासार्धंबाह्यतःबहिः ७
८ तस्यनलस्य ९ नगराभ्याशे नगरसमीपे १० । ११ । १२ १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० अलमत्यर्थम् ३१ । ३२ अपकृष्टेनकलिकर्षितेन ३३ । ३४ । ३५ यद्यपिपूजयिष्यतितथापित्वंसुखंनोवत्स्यसि

येषांकृतेनसत्कारमकुर्वन्मयिनैषधाः ॥ इमेतेशकुनाभूत्वावासोभीरुहरंतिमे १९ वैषम्यंपरमंप्राप्तोदुःखितोगतचेतनः ॥ भर्त्तातेऽहंनिबोधेदंवचनंहितमात्मनः २०
एतेगच्छंतिबहवःपंथानोदक्षिणापथम् ॥ अवंतीमृक्षवंतंचसमतिक्रम्यपर्वतम् २१ एषविंध्योमहाशैलःपयोष्णीचसमुद्रगा ॥ आश्रमाश्चमहर्षीणांबहुमूलफला
न्विताः २२ एषपंथाविदर्भाणामसौगच्छतिकोसलान् ॥ अतःपरंचदेशोऽयंदक्षिणेदक्षिणापथः २३ एतद्वाक्यंनलोराजादमयंतींसमाहितः ॥ उवाचासकृदार्तोहिभै
मीमुद्दिश्यभारत २४ ततःसाबाष्पकलयावाचादुःखेनकर्षिता ॥ उवाचदमयंतीतंनैषधंकरुणंवचः २५ उद्वेजतेमेहृदयंसीदंत्यंगानिसर्वशः ॥ तवपार्थिवसंकल्पंचिं
तयंत्याःपुनःपुनः २६ हृतराज्यंहृतद्रव्यंविवस्त्रंक्षुच्छ्रमान्वितम् ॥ कथमुत्सृज्यगच्छेयमहंत्वांनिर्जनेवने २७ श्रांतस्यतेक्षुधार्त्तस्यचिंतयानस्यतत्सुखम् ॥ वनेघो
रेमहाराजनाशयिष्याम्यहंक्लमम् २८ नचभार्यासमंकिंचिद्विद्यतेभिषजांमतम् ॥ औषधंसर्वदुःखेषुसत्यमेतद्ब्रवीमिते २९ ॥ नलउवाच ॥ एवमेतद्यथात्थत्वंदमयंति
सुमध्यमे ॥ नास्तिभार्यासमंमित्रंनरस्यार्त्तस्यभेषजम् ३० नचाहंत्यक्तुकामस्त्वांकिमलंभीरुशंकसे ॥ त्यजेयमहमात्मानंनचैवत्वामनिंदिते ३१ ॥ दमयंत्युवाच ॥
यदिमांत्वंमहाराजनविहातुमिहेच्छसि ॥ तत्किमर्थंविदर्भाणांपंथाःसमुपदिश्यते ३२ अवैमिचाहंनृपतेनतुमांत्यक्तुमर्हसि ॥ चेतसात्वपकृष्टेनमांत्यजेथामहीपते
३३ पंथानंहिममाभीक्ष्णमाख्यासिचनरोत्तम ॥ अतोनिमित्तंशोकंमेवर्धयस्यमरोपम ३४ यदिचायमभिप्रायस्तवज्ञातीन्व्रजेदिति ॥ सहितावेवगच्छावोविदर्भा
न्यदिमन्यसे ३५ विदर्भराजस्तत्रत्वांपूजयिष्यतिमानद ॥ तेनत्वंपूजितोराजन्सुखंवत्स्यसिनोगृहे ३६ ॥ इ०महाभारतेआरण्यके०नलोपाख्यानप०नलवनयात्राया
मेकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ नलउवाच ॥ यथाराज्यंतवपितुस्तथाममनसंशयः ॥ नतुतत्रगमिष्यामिविषमस्थःकथंचन १ कथंसमृद्धोगत्वाऽहंतवहर्ष
विवर्धनः ॥ परिच्युतोगमिष्यामितवशोकविवर्धनः २ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ इतिब्रुवन्नलोराजादमयंतींपुनःपुनः ॥ सांत्वयामासकल्याणींवाससोर्धेनसंवृताम् ३ तावे
कवस्त्रसंवीतावटमानावितस्ततः ॥ क्षुत्पिपासापरिश्रांतौसभांकांचिदुपेयतुः ४ तांसभामुपसंप्राप्यतदासनिषधाधिपः ॥ वैदर्भ्यासहितोराजानिषसादमहीतले ५ सवै
विवस्त्रोविकटोमलिनःपांसुगुंठितः ॥ दमयंत्यासहश्रांतःसुष्वापधरणीतले ६ दमयंत्यपिकल्याणीनिद्रयाऽपहृतातततः ॥ सहसादुःखमासाद्यसुकुमारीतपस्विनी ७
सुप्तायांदमयंत्यांतुनलोराजाविशांपते ॥ शोकोन्मथितचित्तात्मानस्मशेतेयथापुरा ८

नवासंकरिष्यसि श्वशुरगृहवासस्यनीचतावहत्वात् ३६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ॥ ॥ एतदेवसमर्थयन्नलउवाच यथेति १ । २ । ३
पाठांतरेउपेयतुः उपेत्यवासंचक्रतुः ४ । ५ विकटः कटस्तृणासनंतद्रहितः अतएवपांसुगुंठितः ६ । ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

परिध्वंसं कालिनावस्त्रापहरणादिक्लेशम् ९ जनस्यपरिशेषाद्भार्यायाएव १० । ११ । १२ । १३ । १४ दमयंत्यांविषयेन्यवर्त्ततनिवृत्तासतीविसर्जनेऽभूदितिशेषः १५ । १६ । १७ । १८ निवस्यपरिधाय

सतद्राज्यापहरणंसुहृत्त्यागंचसर्वशः ॥ वनेचतंपरिध्वंसंप्रेक्ष्यचिंतामुपेयिवान् ९ किंनुमेस्यादिदंकृत्वाकिंनुमेस्यादकुर्वतः ॥ किंनुमेमरणंश्रेयःपरित्यागोजनस्यवा १०
मामियंह्यनुरक्तेवंदुःखमाप्नोतिमत्कृते ॥ मद्विहीनात्वियंगच्छेत्कदाचित्स्वजनंप्रति ११ मयिनिःसंशयंदुःखमियंप्राप्स्यत्यनुव्रता ॥ उत्सर्गेसंशयःस्यात्तुविंदेतापिसु
खंक्वचित् १२ सविनिश्चित्यबहुधाविचार्यचपुनःपुनः ॥ उत्सर्गमन्यतेश्रेयोदमयंत्यानराधिप १३ नचैषातेजसाशक्याकैश्चिद्धर्षयितुंपथि ॥ यशस्विनीमहाभागा
मद्भक्तेयंपतिव्रता १४ एवंतस्यतदाबुद्धिर्दमयंत्यांन्यवर्त्तत ॥ कलिनादुष्टभावेनदमयंत्याविसर्जने १५ सोऽवस्त्रतामात्मनश्चतस्याश्चाप्येकवस्त्रताम् ॥ चिंतयित्वाऽध्य
गाद्राजावस्त्रार्धस्यावकर्त्तनम् १६ कथंवासोविकर्तेयंनचबुद्ध्येतमेप्रिया ॥ विचिंत्यैवंनलोराजासभांपर्यचरत्तदा १७ परिधावन्नथनलइतश्चेतश्चभारत ॥ आससादस
भोद्देशेविकोशंखड्गमुत्तमम् १८ तेनार्धंवाससश्छित्त्वानिवस्यचपरंतपः ॥ सुप्तामुत्सृज्यवैदर्भींप्राद्रवद्गतचेतनाम् १९ ततोनिवृत्तहृदयःपुनरागम्यतांसभाम् ॥ दम
यंतींतदादृष्ट्वारुरोदनिषधाधिपः २० यांनवायुर्नचादित्यःपुरापश्यतिमेप्रियाम् ॥ सेयमद्यसभामध्येशेतेभूमावनाथवत् २१ इयंवस्त्रावकर्तेनसंवीताचारुहासिनी ॥
उन्मत्तेववरारोहाकथंबुद्ध्वाभविष्यति २२ कथमेकासतीभैमीमयाविरहिताशुभा ॥ चरिष्यतिवनेघोरेमृगव्यालनिषेविते २३ आदित्यावसवोरुद्राअश्विनौसमरु
द्गणौ ॥ रक्षंतुत्वांमहाभागेधर्मेणासिसमावृता २४ एवमुक्त्वाप्रियांभार्यांरूपेणाप्रतिमांभुवि ॥ कलिनाऽपहृतज्ञानोनलःप्रातिष्ठदुद्यतः २५ गत्वागत्वानलोराजा
पुनरेतिसभांमुहुः ॥ आकृष्यमाणःकलिनासौहृदेनावकृष्यते २६ द्विधेवहृदयंतस्यदुःखितस्याभवत्तदा ॥ दोलेवमुहुरायातियातिचैवसभांप्रति २७ अवकृष्टस्तु
कलिनामोहितःप्राद्रवन्नलः ॥ सुप्तामुत्सृज्यतांभार्यांविलप्यकरुणंबहु २८ नष्टात्माकलिनास्पृष्टस्ततद्विगणयन्नृपः ॥ जगामैकांवनेशून्येभार्यामुत्सृज्यदुःखितः २९
इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीपरित्यागेद्विषष्टितमोध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ अपक्रांतेनलेराजन्दमयंतीगतक्लमा ॥
अबुध्यतवरारोहासंत्रस्ताविजनेवने १ अपश्यमानाभर्त्तारंशोकदुःखसमन्विता ॥ प्राक्रोशदुच्चैःसंत्रस्तामहाराजेतिनैषधम् २ हानाथहामहाराजहास्वामिन्किंजहासि
माम् ॥ हाहताऽस्मिविनष्टास्मिभीताऽस्मिविजनेवने ३ ननुनाममहाराजधर्मज्ञःसत्यवागसि ॥ कथमुक्तातथासत्यंसुप्तामुत्सृज्यकानने ४ कथमुत्सृज्यगंताऽसिद
क्षांभार्यामनुव्रताम् ॥ विशेषतोऽनपकृतेपरेणापकृतेसति ५

१९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनै०द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ अपेति १ । २ । ३ तथासत्यंयत्स्वयंवरेउक्तं
त्वांनत्यक्ष्यामीति ४ अनपकृते अपकाराभावे ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 ६ । ७ । ८ । ९ । १० शोचिमिशोचामि ११ । १२ मन्युनाशोकेन १३ । १४ । १५ कलिंशपति यस्येति । अभिशापात् वृथाद्वेषात् नोदुःखात् असमत्संबंधिदुःखात् १६ । १७ । १८ । १९ वाशतीं

 शक्ष्यसेतागिरःसम्यक्कर्तुमथिनरेश्वर ॥ यास्तेषांलोकपालानांसन्निधौकथिताःपुरा ६ नाकालेविहितोमृत्युर्मर्त्यानांपुरुषर्षभ ॥ यत्रकांतात्वयोत्सृष्टामुहूर्तमपिजीवति
७ पर्याप्तःपरिहासोऽयमेतावान्पुरुषर्षभ ॥ भीताऽहमतिदुर्धर्षदर्शयात्मानमीश्वर ८ दृश्यसेदृश्यसेराजन्नेषदृष्टोसिनैषध ॥ आवार्यगुल्मैरात्मानंकिंमांनप्रतिभाषसे ९
नृशंसंबतराजेंद्रयन्मामेवंगतामिह ॥ विलपंतींसमागम्यनाश्वासयसिपार्थिव १० नशोचाम्यहमात्मानंनचान्यदपिकिंचन ॥ कथंनुभवितास्येकइतित्वांनृपशोचिमि
११ कथंनुराजंस्तृषितःक्षुधितःश्रमकर्षितः ॥ सायान्हेवृक्षमूलेषुमामपश्यन्भविष्यसि १२ ततःसातीव्रशोकार्ताप्रदीप्तेवचमन्युना ॥ इतश्चेतश्चरुदतीपर्यधावतदुः
खिता १३ मुहुरुत्पततेबालामुहुःपततिविह्वला ॥ मुहुरालीयतेभीतामुहुःक्रोशतिरोदिति १४ अतीवशोकसंतप्तामुहुर्निःश्वस्यविह्वला ॥ उवाचभैमीनिःश्वस्यरुदत्य
थपतिव्रता १५ यस्याभिशापाद्दुःखार्तोदुःखंविंदतिनैषधः ॥ तस्यभूतस्यनोदुःखाद्दुखमप्यधिकंभवेत् १६ अपापचेतसंपापोयएवंकृतवान्नलम् ॥ तस्माद्दुःखतरं
प्राप्यजीवत्वसुखजीविकाम् १७ एवंतुविलपंतीसाराज्ञोभार्यामहात्मनः ॥ अन्वेषमाणाभर्तारंवनेश्वापदसेविते १८ उन्मत्तवद्भीमसुताविलपंतीइतस्ततः ॥ हाहा
राजन्नितिमुहुरितश्चेतश्चधावति १९ तांक्रंदमानामत्यर्थंकुररीमिववाशतीम् ॥ करुणंबहुशोचंतींविलपंतींमुहुर्मुहुः २० सहसाऽभ्यागतांभैमीमभ्यासपरिवर्तिनीम् ॥
जग्राहाजगरोग्राहोमहाकायःक्षुधान्वितः २१ साग्रस्यमानाग्राहेणशोकेनचपरिप्लुता ॥ नात्मानंशोचतितथायथाशोचतिनैषधम् २२ हानाथमामिहवनेग्रस्यमाना
मनाथवत् ॥ ग्राहेणानेनविजनेकिमर्थंनानुधावसि २३ कथंभविष्यसिपुनर्मामनुस्मृत्यनैषध ॥ कथंभवान्जगामाद्यमामुत्सृज्यवनेप्रभो २४ पापान्मुक्तःपुनर्ल
ब्ध्वाबुद्धिंचेतोधनानिच ॥ श्रांतस्यतेक्षुधार्तस्यपरिग्लानस्यनैषध ॥ कःश्रमंराजशार्दूलनाशयिष्यतितेऽनघ २५ ततःकश्चिन्मृगव्याधोविचरन्गहनेवने ॥ आक्रं
दमानांसंश्रुत्यजवेनाभिससारह २६ तांतुदृष्ट्वातथाग्रस्तामुरगेणायतेक्षणाम् ॥ त्वरमाणोमृगव्याधःसमभिक्रम्यवेगतः २७ मुखतःपाटयामासशस्त्रेणनिशितेनच ॥
निर्विचेष्टंभुजंगंतंविशस्यमृगजीवनः २८ मोक्षयित्वासतांव्याधःप्रक्षाल्यसलिलेनह ॥ समाश्वास्यकृताहारामथपप्रच्छभारत २९ कस्यत्वंमृगशावाक्षिक
थंचाभ्यागतावनम् ॥ कथंचेदंमहत्कृच्छ्रंप्राप्तवत्यसिभाविनि ३० दमयंतीतथातेनपृच्छ्यमानाविशांपते ॥ सर्वमेतद्यथावृत्तमाचचक्षेऽस्यभारत ३१ तामर्ध
वस्त्रसंवीतांपीनश्रोणिपयोधराम् ॥ सुकुमारानवद्यांगींपूर्णचंद्रनिभाननाम् ३२ अरालपक्ष्मनयनांतथामधुरभाषिणीम् ॥ लक्षयित्वामृगव्याधःकामस्यवशमी
यिवान् ३३

क्रोशंतीं २० ग्राहःसर्पः अजगरः तद्वत्स्थूलः २१ । २२ । २३ बुद्धिलाभाद्धर्मांविनाकथंभविष्यसि कथंजीविष्यसि २४ । २५ । २६ । २७ विशस्यविदार्य २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ अरालानि
कुटिलानि शोभमानानिवा पक्ष्माणिनयनप्रांतकेशाययोस्ताहृशेनयनेयस्याइतितथा ३३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३४ मन्युनाक्रोधेन ३५ । ३६ पतिराज्यविनाकृता पत्याराज्येनचरहिता अतीतवाक्पथेवाचाप्यनिवार्येमति कालेधूम्रवर्णेव्याधे ३७ परासुर्गतप्राणः ३८ व्यसुर्विगतप्राणः ३९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि

तामेवंश्लक्ष्णयावाचालुब्धकोमृदुपूर्वया ॥ सांत्वयामासकामार्तस्तदबुध्यतभाविनी ३४ दमयंत्यपितंदुष्टमुपलभ्यपतिव्रता ॥ तीव्ररोषसमाविष्टाप्रजज्वालेव
मन्युना ३५ सतुपापमतिःक्षुद्रःप्रधर्षयितुमातुरः ॥ दुर्धर्षांतर्कयामासदीप्तामग्निशिखामिव ३६ दमयंतीतुदुःखार्तापतिराज्यविनाकृता ॥ अतीतवाक्पथेकाले
शशापैनंरुषाऽन्विता ३७ यद्यहंनैषधादन्यंमनसाऽपिनचिंतये ॥ तथाऽयंपततांक्षुद्रोपरासुर्मृगजीवनः ३८ उक्तमात्रेतुवचनेतथासमृगजीवनः ॥ व्यसुःपपातमेदिन्या
मग्निदग्धइवद्रुमः ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिअजगरग्रस्तदमयंतीमोचनेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥
सानिहत्यमृगव्याधंप्रतस्थेकमलेक्षणा ॥ वनंप्रतिभयंशून्यंझिल्लिकागणनादितम् १ सिंहद्वीपिरुरुव्याघ्रमहिषर्क्षगणैर्युतम् ॥ नानापक्षिगणाकीर्णम्लेच्छतस्करसे
वितम् २ शालवेणुधवाश्वत्थतिंदुकेंगुदकिंशुकैः ॥ अर्जुनारिष्टसंछन्नंस्यंदनैश्वसशाल्मलैः ३ जंब्वाम्रलोध्रखदिरसालवेत्रसमाकुलम् ॥ पद्मकामलकप्लक्षकदंबो
दुंबरावृतम् ४ बदरीबिल्वसंछन्नंन्यग्रोधैश्वसमाकुलम् ॥ प्रियालतालखर्जूरहरीतकिबिभीतकैः ५ नानाधातुशतैर्नद्धान्विविधानपिचाचलान् ॥ निकुंजान्परिसंघु
ष्टान्दरीश्चाद्भुतदर्शनाः ६ नदीःसरांसिवापीश्चविविधांश्चमृगद्विजान् ॥ साबहून्भीमरूपांश्चपिशाचोरगराक्षसान् ७ पल्वलानितडागानिगिरिकूटानिसर्वशः ॥
सरितोनिर्झरांश्चैवददर्शाद्भुतदर्शनान् ८ यूथशोददृशेचात्रविदर्भाधिपनंदिनी ॥ महिषांश्चवराहांश्चऋक्षांश्चवनपन्नगान् ९ तेजसायशसालक्ष्म्यास्थित्याचपरयायुता ॥
वैदर्भीविचरत्येकानलमन्वेषतीतदा १० नाबिभ्यत्सानृपसुताभैमीतत्राथकस्यचित् ॥ दारुणामटवींप्राप्यभर्तृव्यसनपीडिता ११ विदर्भतनयाराजन्विललापसु
दुःखिता ॥ भर्तृशोकपरीतांगीशिलातलमथाश्रिता १२ ॥ दमयंत्युवाच ॥ व्यूढोरस्कमहाबाहोनैषधानांजनाधिप ॥ क्वनुराजन्गतोऽस्यद्यविसृज्य
विजनेवने १३ अश्वमेधादिभिर्वीरक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ कथमिष्ट्वानरव्याघ्रमयिमिथ्याप्रवर्तसे १४ यत्त्वयोक्तंनरश्रेष्ठमत्समक्षंमहाद्युते ॥ स्मर्तुमर्हसिकल्याण
वचनंपार्थिवर्षभ १५ यच्चोक्तंविहगैर्हंसैःसमीपेतवभूमिप ॥ मत्समक्षंयदुक्तंचतदवेक्षितुमर्हसि १६ चत्वारएकतोवेदाःसांगोपांगाःसविस्तराः ॥ स्वधीतामनुज
व्याघ्रसत्यमेकंकिलैकतः १७ तस्मादर्हसिशत्रुघ्नसत्यंकर्तुंनरेश्वर ॥ उक्तवानसियद्वीरमत्सकाशेपुरावचः १८ हावीरनलनामाहंनष्टाकिलतवानघ ॥ अस्यामट
व्यांघोरायांकिंमांनप्रतिभाषसे १९ कर्षयत्येषमांरौद्रोव्यात्तास्योदारुणाकृतिः ॥ अरण्यराट्क्षुधाविष्टःकिंमांनत्रातुमर्हसि २० नमेत्वदन्याकाचिद्धिप्रियाऽस्ती
त्यब्रवीःसदा ॥ तामृतांकुरुकल्याणपुरोक्तांभारतींनृप २१

नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ सेति । प्रतिभयंभीषणं झिल्लिकातीक्ष्णशब्दःपतंगविशेषः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४
१५ । १६ । १७ । १८ । १९ अरण्यराट्शार्दूलः मांममचित्तंकर्षयतिव्यथयति २० । २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ परव्यूहाः शत्रुसैन्यानि । परव्यसनेतिपाठेपरेषांदुःखस्यनाशनम् ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२

उन्मत्तांविलपंतींमांभार्यामिष्टांनराधिप ॥ इप्सितामीप्सितोऽसित्वंकिंमांनप्रतिभाषसे २२ कृशांदीनांविवर्णांचमलिनांवसुधाधिप ॥ वस्त्रार्धप्रावृतामेकांविलपंतीमनाथवत् २३ यूथभ्रष्टामिवैकांमांहरिणींपृथुलोचन ॥ नमानयसिमामार्यरुदंतीमरिकर्शन २४ महाराजमहारण्येअहमेकाकिनीसती ॥ दमयंत्यभिभाषेत्वांकिंमांनप्रतिभाषसे २५ कुलशीलोपसंपन्नचारुसर्वांगशोभन ॥ नाद्यत्वांप्रतिपश्यामिगिरावस्मिन्नरोत्तम २६ वनेचास्मिन्महाघोरेसिंहव्याघ्रनिषेविते ॥ शयानमुपविष्टंवास्थितंवानिषधाधिप २७ प्रस्थितंवानरश्रेष्ठममशोकविवर्धन ॥ कंनुपृच्छामिदुःखार्तात्वदर्थेशोककर्शिता २८ कच्चिद्दृष्टस्त्वयाऽऽरण्येसंगत्येहनलोनृपः ॥ कोनुमेवाऽथप्रष्टव्योवनेऽस्मिन्प्रस्थितंनलम् २९ अभिरूपंमहात्मानंपरव्यूहविनाशनम् ॥ यमन्वेषसिराजानंनलंपद्मनिभेक्षणम् ३० अयंसइतिकस्याद्यश्रोष्यामिमधुरांगिरम् ॥ अरण्यराडयंश्रीमांश्चतुर्दंष्ट्रोमहाहनुः ३१ शार्दूलोऽभिमुखोऽभ्येतिव्रजाम्येनमशंकिता ॥ भवान्मृगाणामधिपस्त्वमस्मिन्काननेप्रभुः ३२ विदर्भराजतनयांदमयंतीतिविद्धिमाम् ॥ निषधाधिपतेर्भार्यांनलस्यामित्रघातिनः ३३ पतिमन्वेषतीमेकांकृपणांशोककर्षिताम् ॥ आश्वासयमृगेंद्रेहयदिदृष्टस्त्वयानलः ३४ अथवात्वंवनपतेनलंयदिनशंससि ॥ मांखादयमृगश्रेष्ठदुःखादस्माद्विमोचय ३५ श्रुत्वाऽरण्येविलपितंनमामाश्वासयत्ययम् ॥ यामिमांस्वादुसलिलामापगांसागरंगमाम् ३६ इमंशिलोच्चयंपुण्यंशृंगैर्बहुभिरुच्छ्रितैः ॥ विराजद्भिरिवानेकैर्नैकवर्णैर्मनोरमैः ३७ नानाधातुसमाकीर्णैर्विविधोपलभूषितम् ॥ अस्यारण्यस्यमहतःकेतुभूतमिवोत्थितम् ३८ सिंहशार्दूलमातंगवराहर्क्षमृगायुतम् ॥ पतत्रिभिर्बहुविधैःसमंतादनुनादितम् ३९ किंशुकाशोकबकुलपुन्नागैरुपशोभितम् ॥ कर्णिकारधवप्लक्षैःसुपुष्पैरुपशोभितम् ४० सरिद्भिःसविहंगाभिःशिखरैश्चसमाकुलम् ॥ गिरिराजमिमंतावत्पृच्छामिनृपातिंप्रति ४१ भगवन्नचलश्रेष्ठदिव्यदर्शनविश्रुत १ शरण्यबहुकल्याणनमस्तेऽस्तुमहीधर ४२ प्रणमेत्वाऽभिगम्याहंराजपुत्रींनिबोधमाम् ॥ राज्ञःस्नुषांराजभार्यांदमयंतीतिविश्रुताम् ४३ राजाविदर्भाधिपतिःपितामममहारथः ॥ भीमोनामक्षितिपतिश्चातुर्वर्ण्यस्यरक्षिता ४४ राजसूयाश्वमेधानांक्रतूनांदक्षिणावताम् ॥ आहर्त्तापार्थिवश्रेष्ठःपृथुचार्वंचितेक्षणः ४५ ब्रह्मण्यःसाधुवृत्तश्चसत्यवागनसूयकः ॥ शीलवान्वीर्यसंपन्नःपृथुश्रीर्धर्मविच्छुचिः ४६ सम्यग्गोप्ताविदर्भाणांनिर्जितारिगणःप्रभुः ॥ तस्यमांविद्धितनयांभगवंस्त्वामुपस्थिताम् ४७ निषधेषुमहाराजःश्वशुरोमेनरोत्तमः ॥ गृहीतनामाविख्यातोवीरसेनइतिस्मह ४८ तस्यराज्ञःसुतोवीरःश्रीमान्सत्यपराक्रमः ॥ क्रमप्राप्तंपितुःस्वंयोराज्यंसमनुशास्तिह ४९ नलोनामाऽरिहाश्यामःपुण्यश्लोकइतिश्रुतः ॥ ब्रह्मण्योवेदविद्वाग्मीपुण्यकृत्सोमपोऽग्निमान् ५०

४३ । ४४ । ४५ ब्रह्मण्यः ब्रह्मणि ब्राह्मणजातौ वेदे वैदिककर्मणि परमात्मनिवा साधुः ४६ । ४७ । ४८ । ४९ अग्निमान् । नित्ययोगेमतुप् सर्वदैवाग्निविच्छेदशून्यइत्यर्थः ५०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ आम्नायसारिणींवेदानुगांसत्यामित्यर्थः ऋद्धामद्दीनां आश्वासयतेतिबहुत्वंवक्तुर्वैक्लव्यान्नदोषावहम् ५९ । ६० । ६१ । ६२ अब्भक्षैरिति सर्वं

यष्टादाताचयोद्धाचसम्यक्चैवप्रशासिता ॥ तस्यमामबलांश्रेष्ठांविद्धिभार्यामिहागताम् ५१ त्यक्तश्रियंभर्तृहीनामनाथांव्यसनान्विताम् ॥ अन्वेषमाणाभर्तारंत्वंमां पर्वतसत्तम ५२ समुल्लिखद्भिरेतैर्हित्वयाशृंगशतैर्नृपः ॥ कच्चिद्दृष्टोऽचलश्रेष्ठवनेऽस्मिन्वानलोनृपः ५३ गजेंद्रविक्रमोधीमान्दीर्घबाहुरमर्षणः ॥ विक्रांतःसत्त्ववान्वीरो भर्ताममममहायशाः ५४ निषधानामधिपतिःकच्चिद्दृष्टस्त्वयानलः ॥ किंमांविलपतीमेकांपर्वतश्रेष्ठविह्वलाम् ५५ गिरानाश्वासयस्यद्यस्वांसुतामिवदुःखिताम् ॥ वीरविक्रांतधर्मज्ञसत्यसंधमहीपते ५६ यद्यस्यस्मिन्वनेराजन्दर्शयात्मानमात्मना ॥ कदासुस्निग्धगंभीरांजीमूतस्वनसन्निभाम् ५७ श्रोष्यामिनैषधस्याहंवाचं तामभृतोपमाम् ॥ वैदर्भीत्येवविस्पष्टांशुभांराज्ञोमहात्मनः ५८ आम्नायसारिणीमृद्धांममशोकविनाशिनीम् ॥ भीतामाश्वासयतमांनृपतेधर्मवत्सल ५९ इतिसा तंगिरिश्रेष्ठमुक्त्वापार्थिवनंदिनी ॥ दमयंतीततोभूयोजगामदिशमुत्तराम् ६० सागत्वात्रीनहोरात्रान्ददर्शपरमांगना ॥ तापसारण्यमतुलंदिव्यकाननशोभितम् ६१ वसिष्ठभृग्वत्रिसमैस्तापसैरुपशोभितम् ॥ नियतैःसंयताहारैर्दमशौचसमन्वितैः ६२ अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्चपत्राहारैस्तथैवच ॥ जितेंद्रियैर्महाभागैःस्वर्गमार्गदिदृक्षुभिः ६३ वल्कलाजिनसंवीतैर्मुनिभिःसंयतेंद्रियैः ॥ तापसाऽध्युषितंरम्यंददर्शाश्रममंडलम् ६४ नानामृगगणैर्जुष्टंशाखामृगगणायुतम् ॥ तापसैःसमुपेतंच साहृष्ट्वैवसमाश्वसत् ६५ सुभ्रूःसुकेशीसुश्रोणीसुकुचासुद्विजानना ॥ वर्चस्विनीसुप्रतिष्ठास्वसितायतलोचना ६६ साविवेशाश्रमपदंवीरसेनसुतप्रिया ॥ योषिद्रत्नंमहाभागादमयंतीतपस्विनी ६७ साऽभिवाद्यतपोवृद्धान्विनयावनतास्थिता ॥ स्वागतंतइतिप्रोक्तातैःसर्वैस्तापसोत्तमैः ६८ पूजांचास्यायथान्यायंकृत्वा तत्रतपोधनाः ॥ आस्यतामित्यथोचुस्तेब्रूहिकिंकरवामहे ६९ तानुवाचवरारोहाकच्चिद्भगवतामिह ॥ तपःस्वग्निषुधर्मेषुमृगपक्षिषुचानघाः ७० कुशलंवो महाभागाःस्वधर्माचरणेषुच ॥ तैरुक्ताकुशलंभद्रेसर्वत्रेतियशस्विनी ७१ ब्रूहिसर्वानवद्यांगिकात्वंकिंचचिकीर्षसि ॥ दृष्ट्वैवतेपरंरूपंद्युतिंचपरमामिह ७२ विस्मयोनःसमुत्पन्नःसमाश्वसिहिमाशुचः ॥ अस्यारण्यस्यदेवीत्वमुताहोऽस्यमहीभृतः ७३ अस्याश्चनद्याःकल्याणिवदसत्यमनिंदिते ॥ साऽब्रवीत्तानृषीन्नाहमरण्यस्यास्यदेवता ७४ नचाप्यस्यगिरेर्विप्रानैवनद्याश्चदेवता ॥ मानुषींमांविजानीतयूयंसर्वेतपोधनाः ७५ विस्तरेणाभिधास्यामितन्मेशृणुतसर्वशः ॥ विदर्भेषु महीपालोभीमोनाममहीपतिः ७६ तस्यमांतनयांसर्वेजानीतद्विजसत्तमाः ॥ निषधाधिपतिर्धीमान्नलोनाममहायशाः ७७ वीरःसंग्रामजिद्विद्वान्ममभर्ताविशांपतिः ॥ देवताभ्यर्चनपरोद्विजातिजनवत्सलः ७८

वाक्यंसावधारणमितिन्यायेनअंबुमात्रभक्षैरित्यर्थः ६३ । ६४ । ६५ सुद्विजाननाशोभनदंतयुक्तमुखी वर्चस्विनीधर्मजेनतेजसायुक्ता सुप्रतिष्ठासुजघना प्रतिष्ठत्यस्मिन्निति प्रतिष्ठशब्दोजघनवाची ६६ वीरसेनसुतस्यनलस्यप्रिया ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ श्रेयसाप्रोक्षेण योक्ष्येयोजयिष्ये योगबलेनदेहंत्यक्त्वामोक्षंप्राप्स्येइत्यर्थः अन्यथाआत्महत्यादोषात्श्रेयोयोगोनसंभवेत् ८९

॥ ५५ ॥ गोप्तानिषधवंशस्यमहातेजामहाबलः ॥ सत्यवान्धर्मवित्प्राज्ञःसत्यसंधोऽरिमर्दनः ७९ ब्रह्मण्योदैवतपरःश्रीमान्परपुरंजयः ॥ नलोनामनृपश्रेष्ठोदेवराजसमद्युतिः ८०
ममभर्त्ताविशालाक्षःपूर्णेंदुवदनोऽरिहा ॥ आहर्त्ताक्रतुमुख्यानांवेदवेदांगपारगः ८१ सपत्नानांमृधेहंतारविसोमसमप्रभः ॥ सकैश्चिन्निकृतिप्रज्ञैरनार्यैरकृतात्मभिः ८२
आहूयपृथिवीपालःसत्यधर्मपरायणः ॥ देवनेकुशलैर्जिह्मैर्हृतंराज्यंवसूनिच ८३ तस्यमामवगच्छध्वंभार्यांराजर्षभस्यवै ॥ दमयंतीतिविख्यातांभर्तुर्दर्शनलालसाम्
८४ सावनानिगिरींश्चैवसरांसिसरितस्तथा ॥ पल्वलानिचसर्वाणितथाऽरण्यानिसर्वशः ८५ अन्वेषमाणाभर्त्तारंनलंरणविशारदम् ॥ महात्मानंकृतास्त्रंचविचरामी
हदुःखिता ८६ कच्चिद्भगवतांरम्यंतपोवनमिदंनृपः ॥ भवेत्प्राप्तोनलोनामनिषधानांजनाधिपः ८७ यत्कृतेऽहमिदंब्रह्मन्प्रपन्नाभृशदारुणम् ॥ वनंप्रतिभयंघोरंशार्दूलमृ
गसेवितम् ८८ यदिकैश्चिदहोरात्रैर्नद्रक्ष्यामिनलंनृपम् ॥ आत्मानंश्रेयसायोक्ष्येदेहस्यास्यविमोचनात् ८९ कोनुमेजीवितेनार्थस्तमृतेपुरुषर्षभम् ॥ कथंभविष्याम्य
द्याहंभर्तृशोकाभिपीडिता ९० तथाविलपतीमेकामरण्येभीमनंदिनीम् ॥ दमयंतीमथोचुस्तेतापसाःसत्यदर्शिनः ९१ उदर्कस्तवकल्याणिकल्याणोभविताशुभे ॥
वयंपश्यामतपसाक्षिप्रंद्रक्ष्यसिनैषधम् ९२ निषधानामधिपतिंनलंरिपुनिपातिनम् ॥ भैमिधर्मभृतांश्रेष्ठंद्रक्ष्यसेविगतज्वरम् ९३ विमुक्तंसर्वपापेभ्यःसर्वरत्नसमन्वि
तम् ॥ तदेवनगरंश्रेष्ठंप्रशासतमरिंदमम् ९४ द्विषतांभयकर्त्तारंसुहृदांशोकनाशनम् ॥ पतिंद्रक्ष्यसिकल्याणिकल्याणाभिजनंनृपम् ९५ एवमुक्त्वानलस्येष्टांमहिषीं
पार्थिवात्मजाम् ॥ तापसांऽतर्हिताःसर्वेसाग्निहोत्राश्रमास्तथा ९६ सादृष्ट्वामहदाश्चर्यंविस्मिताह्यभवत्तदा ॥ दमयंत्यनवद्यांगीवीरसेननृपस्नुषा ९७ किंनुस्वप्नोमया
दृष्टःकोऽयंविधिरिहाभवत् ॥ क्वनुतेतापसाःसर्वेक्वतदाश्रममंडलम् ९८ क्वसापुण्यजलारम्यानदीद्विजनिषेविता ॥ क्वनुतेहनगाहृद्याःफलपुष्पोपशोभिताः ९९ ध्या
त्वाचिरंभीमसुतादमयंतीशुचिस्मिता ॥ भर्तृशोकपरादीनाविवर्णवदनाऽभवत् १०० सागत्वाऽथापरांभूमिंबाष्पसंदिग्धयागिरा ॥ विललापाश्रुपूर्णाक्षीदृष्ट्वाऽशोकत
रुंततः १ उपगम्यतरुश्रेष्ठमशोकंपुष्पितंवने ॥ पल्लवापीडितंहृद्यंविहंगैरनुनादितम् २ अहोबतायमगमःश्रीमानस्मिन्वनांतरे ॥ आपीडैर्बहुभिर्भातिश्रीमान्पर्वत
राडिव ३ विशोकांकुरुमांक्षिप्रमशोकप्रियदर्शन ॥ वीतशोकभयाबाधंकच्चित्त्वंदृष्टवान्नृपम् ४ नलंनामारिदमनंदमयंत्याःप्रियंपतिम् ॥ निषधानामधिपतिंदृष्टवान
सिमेप्रियम् ५ एकवस्त्रार्धसंवीतंसुकुमारतनुत्वचम् ॥ व्यसनेनार्दितंवीरमरण्यमिदमागतम् १०६

९० । ९१ उदर्कःउत्तरकालः ९२ । ९३ प्रशासतं । जक्षित्यादयःपडितिनुमभावः ९४ । ९५ तापसा इतिच्छेदः संधिरार्षः ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० बाष्पोवाष्पवदुष्णउच्छ्वासवायुस्तेनसंदिग्ध
याऽस्फुटाक्षरया १०१ पल्लवैरापीडितंभूषितम् २ अगमःवृक्षः आपीडैःपुष्पफलादिरूपैरलंकारैः ३ । ४ । ५ सुकुमारादुःखासहा यतस्तनुर्मृद्वीत्वक्यस्यतम् १०६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अशोकनग हेवीतशोकवृक्ष १०७। ८। ९। १० महासार्थंमहांतंजनसमूहम् ११। १२। १३ उपसर्पउपससर्पअभ्यासलोपआर्षः वरारोहाविस्तीर्णजघना १४पांसुयुक्ताःध्वस्ताः मुक्तबंधाश्चशिरोरुहाःकेशाः

यथाविशोकागच्छेयमशोकनगतत्कुरु ॥ सत्यनामाभवाशोकअशोकःशोकनाशनः १०७ एवंसाऽशोकवृक्षंतमार्तावैपरिगम्यह ॥ जगामदारुणतरंदेशंभैमीवरांगना ८
साददर्शनगान्नैकान्नैकाश्चसरितस्तथा ॥ नैकांश्चपर्वतान्रम्यान्नैकांश्चमृगपक्षिणः ९ कंदरांश्चनितंबांश्चनदीश्चाद्भुतदर्शनाः ॥ ददर्शतान्भीमसुतापतिमन्वेषतीतदा १०
गत्वाप्रकृष्टमध्वानंदमयंतीशुचिस्मिता ॥ ददर्शाथमहासार्थंहस्त्यश्वरथसंकुलम् ११ उत्तरंतंनदींरम्यांप्रसन्नसलिलांशुभाम् ॥ सुशीततोयांविस्तीर्णांह्रदिनींवेतसैर्वृ
ताम् १२ प्रोद्घुष्टांक्रौञ्चकुररैश्चक्रवाकोपकूजिताम् ॥ कूर्मग्राहझषाकीर्णांविपुलद्वीपशोभिताम् १३ सादृष्ट्वैवमहासार्थंनलपत्नीयशस्विनी ॥ उपसर्पवरारोहाजनमध्यं
विवेशह १४ उन्मत्तरूपाशोकार्त्तातथावस्त्रार्धसंवृता ॥ कृशाविवर्णामलिनापांसुध्वस्तशिरोरुहा १५ तांदृष्ट्वातत्रमनुजाःकेचिद्भीताःप्रदुद्रुवुः ॥ केचिच्चिंतापराजग्मुः
केचित्तत्रविचुक्रुशुः १६ प्रहसंतिस्मतांकेचिदभ्यसूयंतिचापरे ॥ अकुर्वतदयांकेचित्पप्रच्छुश्चापिभारत १७ काऽसिकस्यासिकल्याणिकिंवामृगयसेवने ॥
त्वांदृष्ट्वाव्यथिताःस्मेहकश्चित्त्वमपिमानुषी १८ वदसत्यंवनस्यास्यपर्वतस्याथवादिशः ॥ देवतात्वंहिकल्याणित्वांवयंशरणंगताः १९ यक्षीवाराक्षसीवात्वमुताहोऽ
सिवरांगना ॥ सर्वथाकुरुनःस्वस्तिरक्षवाऽस्माननिंदिते २० यथाऽयंसर्वथासार्थःक्षेमीशीघ्रमितोव्रजेत् ॥ तथाविधत्स्वकल्याणियथाश्रेयोहिनोभवेत् २१ तथोक्ता
तेनसार्थेनदमयंतीनृपात्मजा ॥ प्रत्युवाचततःसाध्वीभर्तृव्यसनपीडिता २२ सार्थवाहंचसार्थंचजनायेचात्रकेचन ॥ युवस्थविरबालाश्चसार्थस्यचपुरोगमाः २३
मानुषींमांविजानीतमनुजाधिपतेःसुताम् ॥ नृपस्नुषांराजभार्यांभर्तृदर्शनलालसाम् २४ विदर्भराण्ममपिताभर्त्ताराजाचनैषधः ॥ नलोनाममहाभागस्तंमार्गाम्य
पराजितम् २५ यदिजानीतनृपतिंक्षिप्रंशंसतमेप्रियम् ॥ नलंपुरुषशार्दूलममित्रगणसूदनम् २६ तामुवाचानवद्यांगींसार्थस्यमहतःप्रभुः ॥ सार्थवाहःशुचिर्नामशृणुक
ल्याणिमद्वचः २७ अहंसार्थस्यनेतावैसार्थवाहःशुचिस्मिते ॥ मनुष्यंनलनामानंनपश्यामियशस्विनि २८ कुंजरद्वीपिमहिषशार्दूलर्क्षमृगानपि ॥ पश्याम्यस्मिन्वने
कृत्स्नेह्यमनुष्यनिषेविते २९ ऋतेत्वांमानुषींमर्त्यंनपश्यामिमहावने ॥ तथानोयक्षराडद्यमणिभद्रःप्रसीदतु ३० साऽब्रवीद्वणिजःसर्वान्सार्थवाहंचतंततः ॥ क्वनुयास्यति
सार्थोऽयमेतदाख्यातुमर्हसि ३१ ॥ ॥ सार्थवाहउवाच ॥ ॥ सार्थोऽयंचेदिराजस्यसुबाहोःसत्यदर्शिनः ॥ क्षिप्रंजनपदंगंतालाभायमनुजात्मजे १३२ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीसार्थवाहसंगमेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यस्याः १५। १६। १७। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४ मार्गामिअन्वेषयामि २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। १३२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीयेभारतभावदीपे चतुः षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सेति १ पद्मैःसौगंधिकैश्चपद्मविशेषैर्युक्तत्वात्पद्मसौगंधिकंनामसरः २ यवसंघासः ३ श्रान्तवाहाः श्रांतवाहनाः निवेशायवासाय ४ पश्चिमांवेलांसंध्यां सरस्वतीरभुवं वा ५ । ६ । ७ । ८ । ९

॥ बृहदश्वउवाच ॥ सातच्छ्रुत्वाऽनवद्यांगीसार्थवाहवचस्तदा ॥ जगामसहतेनैवसार्थेनपतिलालसा १ अथकालेबहुतिथेवनेमहतिदारुणे ॥ तडागंसर्वतोभद्रंपद्मसौगंधिकंमहत् २ ददृशुर्वणिजोरम्यंप्रभूतयवसेंधनम् ॥ बहुपुष्पफलोपेतंनानापक्षिनिषेवितम् ३ निर्मलस्वादुसलिलंमनोहारिसुशीतलम् ॥ सुपरिश्रांतवाहास्तेनिवेशायमनोदधुः ४ संमतेसार्थवाहस्यविविशुर्वनमुत्तमम् ॥ उवाससार्थःसुमहान्वेलामासाद्यपश्चिमाम् ५ अथार्धरात्रसमयेनिःशब्दस्तिमितेतदा ॥ सुप्तेसार्थेपरिश्रांते हस्तियूथमुपागमत् ६ पानीयार्थंगिरिनदींमदप्रस्रवणाविलाम् ॥ अथापश्यतसार्थंतंसार्थजान्सुबहून्गजान् ७ तेतान्ग्राम्यगजान्दृष्ट्वासर्वेवनगजास्तदा ॥ समाद्रवंत वेगेनजिघांसंतोमदोत्कटाः ८ तेषामापततांवेगःकरिणांदुःसहोऽभवत् ॥ नगाग्रादिवशीर्णानांशृंगाणांपततांक्षितौ ९ स्पंदतामपिनागानांमार्गानष्टावनोद्भवाः ॥ मार्गंसंरुद्ध्यसंसुप्तंपद्मिन्याःसार्थमुत्तमम् १० तेतंममर्दुःसहसाचेष्टमानंमहीतले ॥ हाहाकारंप्रमुंचंतःसार्थिकाःशरणार्थिनः ११ वनगुल्मांश्चधावन्तोनिद्रांधाबहवोभवन् ॥ केचिद्दंतैःकरैःकेचित्केचित्पद्भ्यांहतागजैः १२ निहतोष्ट्राश्वबहुलाःपदातिजनसंकुलाः ॥ भयादाधावमानाश्चपरस्परहतास्तदा १३ घोरान्नादान्विमुंचंतोनिपेतुर्धरणीतले ॥ वृक्षेष्वारुह्यसंरब्धाःपतिताविषमेषुच १४ एवंप्रकारैर्बहुभिर्दैवेनाक्रम्यहस्तिभिः ॥ राजन्विनिहतंसर्वंसमृद्धंसार्थमंडलम् १५ आरावःसुमहांश्चासीत्त्रैलोक्यभयकारकः ॥ एषोऽग्निरुत्थितःकष्टस्त्रायध्वंधावताधुना १६ रत्नराशिर्विशीर्णोऽयंगृह्णीध्वंकिंप्रधावत ॥ सामान्यमेतद्द्रविणंनमिथ्यावचनंमम १७ एवमेवाभिभाषंतोविद्रवंतिभयात्तदा ॥ पुनरेवाभिधास्यामिचिंतयध्वंसकातराः १८ तस्मिंस्तथावर्तमानेदारुणेजनसंक्षये ॥ दमयंतीचबुबुधेभयसंत्रस्तमानसा १९ अपश्यद्वैशसंतत्रसर्वलोकभयंकरम् ॥ अदृष्टपूर्वंतद्दृष्ट्वाबालापद्मनिभेक्षणा २० संसक्तवदनाश्वासाउत्तस्थौभयविह्वला ॥ येतुतत्रविनिर्मुक्ताःसार्थात्केचिदविक्षताः २१ तेऽब्रुवन्सहिताःसर्वेकस्येदंकर्मणःफलम् ॥ नूनंनपूजितोऽस्माभिर्मणिभद्रोमहायशाः २२ तथायक्षाधिपःश्रीमान्नवैवैश्रवणःप्रभुः ॥ नपूजाविघ्नकर्तॄणामथवाप्रथमंकृता २३ शकुनानांफलंवाथविपरीतमिदंध्रुवम् ॥ ग्रहानविपरीतास्तुकिमन्यदिदमागतम् २४ अपरेत्वब्रुवन्दीनाज्ञातिद्रव्यविनाकृता ॥ याऽसावद्यमहासार्थेनारीह्युन्मत्तदर्शना २५ प्रविष्टाविकृताकाराकृत्वारूपममानुषम् ॥ तयेयंविहितापूर्वंमायापरमदारुणा २६ राक्षसीवाध्रुवंयक्षीपिशाचीवाभयंकरी ॥ तस्याःसर्वमिदंपापंनात्रकार्याविचारणा २७ यदिपश्यामतांपापांसार्थघ्नीनैकदुःखदाम् ॥ लोष्टभिःपांसुभिश्चैवतृणैःकाष्ठैश्चमुष्टिभिः २८ अवश्यमेवहन्यामःसार्थस्यकिलकृत्यकाम् ॥ दमयंतीतु तच्छ्रुत्वावाक्यंतेषांसुदारुणम् २९

पद्मिन्याःपद्मवत्याःसरस्याः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ लोष्टभिरितिप्रयोगादेवलोष्टशब्दोनकारांतोऽप्यस्तीति ज्ञायते २८ कृत्यैवकृत्यका कुत्सिताकृत्याकृत्यकेतिवाताम् २९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

३० । ३१ । ३२ । अपश्चिमामपरामार्तिनीम ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ पापकृतंपापंकर्म ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ अमार्जितांधूसरवेणीम् ४६ ४७ । ४८ । ४९

ह्रीताभीताचसंविग्नाप्राद्रवद्यत्रकाननम् ॥ आशंकमानातत्पापमात्मानंपर्यदेवयत् ३० अहोममोपरिविधेःसंरंभोदारुणोमहान् ॥ नानुबध्नातिकुशलंकस्येदंकर्मणःफलम् ३१ नस्मराम्यशुभंकिंचित्कृतंकस्यचिदण्वपि ॥ कर्मणामनसावाचाकस्येदंकर्मणःफलम् ३२ नूनंजन्मांतरकृतंपापमापतितंमहत् ॥ अपश्चिमामिमांकष्टामापदंप्राप्तवत्यहम् ३३ भर्तृराज्यापहरणंस्वजनाच्चपराजयः ॥ भर्त्रासहवियोगश्चतनयाभ्यांचविच्युतिः ३४ निर्नाथतावनेवासोबहुव्यालनिषेविते ॥ अथापरेद्युःसंप्राप्तेहतशिष्टाजनास्तदा ३५ देशात्तस्माद्विनिष्क्रम्यशोचंतेवैशसंकृतम् ॥ भ्रातरंपितरंपुत्रंसखायंचनराधिप ३६ अशोचत्तत्रवैदर्भीकिंनुमेदुष्कृतंकृतम् ॥ योऽपिमेनिर्जनेऽरण्येसंप्राप्तोऽयंजनार्णवः ३७ सहतोहस्तियूथेनमंदभाग्यान्ममैवतत् ॥ प्राप्तव्यंसुचिरंदुःखंनूनमद्यापिवैमया ३८ नाप्राप्तकालोम्रियतेश्रुतंवृद्धानुशासनम् ॥ यानाहमद्यमृदिताहस्तियूथेनदुःखिता ३९ नह्यदैवकृतंकिंचिन्नराणामिहविद्यते ॥ नचमेबालभावेऽपिकिंचित्पापकृतंकृतम् ४० कर्मणामनसावाचायदिदंदुःखमागतम् ॥ मन्येस्वयंवरकृतेलोकपालाःसमागताः ४१ प्रत्याख्यातामयातत्रनलस्यार्थायदेवताः ॥ नूनंतेषांप्रभावेनवियोगंप्राप्तवत्यहम् ४२ एवमादीनिदुःखार्तासाविलप्यवरांगना ॥ प्रलापानितदातानिदमयंतीपतिव्रता ४३ हतशेषैःसहतदाब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ अगच्छद्राजशार्दूलचंद्रलेखेवशारदी ४४ गच्छंतीसाऽचिराद्बालापुरमासादयन्महत् ॥ सायाह्नेचेदिराजस्यसुबाहोःसत्यदर्शिनः ४५ अथवस्त्रार्धसंवीताप्रविवेशपुरोत्तमम् ॥ तांविह्वलांकृशांदीनांमुक्तकेशीममार्जिताम् ४६ उन्मत्तामिवगच्छंतींददृशुःपुरवासिनः ॥ प्रविशंतींतुतांदृष्ट्वाचेदिराजपुरींतदा ४७ अनुजग्मुस्तत्रबालाग्रामिपुत्राःकुतूहलात् ॥ सातैःपरिवृताऽगच्छत्समीपंराजवेश्मनः ४८ तांप्रासादगताऽपश्यद्राजमाताजनैर्वृताम् ॥ धात्रीमुवाचगच्छैनामानयेहममांतिकम् ४९ जनेनक्लिश्यतेबालादुःखिताशरणार्थिनी ॥ तादृग्रूपंचपश्यामिविद्योतयतिमेगृहम् ५० उन्मत्तवेषाकल्याणीश्रीरिवायतलोचना ॥ साजनंवारयित्वातंप्रासादतलमुत्तमम् ५१ आरोप्यविस्मिताराजन्दमयंतीमपृच्छत ॥ एवमप्यसुखाविष्टाबिभर्षिपरमंवपुः ५२ भासिविद्युदिवाभ्रेषुशंसमेकासिकस्यवा ॥ नहितेमानुषंरूपंभूषणैरपिवर्जितम् ५३ असाहायानरेभ्यश्चनोद्विजस्यमरप्रभे ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्याभैमीवचनमब्रवीत् ५४ मानुषींमांविजानीहिभर्तारंसमनुव्रताम् ॥ सैरंध्रींजातिसंपन्नांभुजिष्यांकामवासिनीम् ५५ फलमूलाशनामेकांयत्रसायंप्रतिश्रयाम् ॥ असंख्येयगुणोभर्तामांचनित्यमनुव्रतः ५६ भक्ताऽहमपितंवीरंछायेवानुगतापथि ॥ तस्यदैवात्प्रसंगोऽभूदतिमात्रंसुदेवने ५७

५० प्रासादतलंप्रासादोपरि ५१ । ५२ । ५३ । ५४ सैरन्ध्रीं सीराःप्रतिसीरास्तासांसमूहंसैरं धारयित्रींनेपथ्यधारिणीमंतःपुरचरीमित्यर्थः भुजिष्यांदासीं कामवासिनींयत्रकामइच्छातत्रैव वसंतीम् ५५ यत्रसायंकालस्तत्रैवप्रतिश्रयोगृहंयस्यास्ताम् ५६ । ५७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ हेवीरप्रजायिनि वीरानेवप्रजायतेसूतेसावीरप्रजायिनी ६७ । ६८ । ६९ पश्येयंदृष्ट्वाचतान्पृच्छेयमपि ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५

दूतेसनिर्जितश्चैववनमेकउपेयिवान् ॥ तमेकवसनंवीरमुन्मत्तमिवविह्वलम् ५८ आश्वासयंतीभर्त्तारमहमप्यगमंवनम् ॥ सकदाचिद्वनेवीरःकस्मिंश्चित्कारणांतरे
॥ ५७ ॥ ५९ क्षुत्परीतस्तुविमनास्तदप्येकंव्यसर्जयत् ॥ तमेकवसनानग्नमुन्मत्तवदचेतसम् ६० अनुव्रजंतीबहुलानस्वपामिनिशास्तदा ॥ ततोबहुतिथेकालेसुप्तामुत्सृज्य अ०
मांक्वचित् ६१ वाससोऽर्धंपरिच्छिद्यत्यक्तवान्मामनागसम् ॥ तंमार्गमाणाभर्त्तारंदह्यमानादिवानिशम् ६२ साऽहंकमलगर्भाभमपश्यंतीहृदिप्रियम् ॥ नविंदाम्यमर ६६
प्रख्यंप्रियंप्राणेश्वरंप्रभुम् ६३ तामश्रुपरिपूर्णाक्षींविलपंतींतथाबहु ॥ राजमाताऽब्रवीदार्त्तांभैमीमार्त्तस्वरांस्वयम् ६४ वसस्वमयिकल्याणिप्रीतिर्मेपरमात्वयि ॥
मृगयिष्यंतितेभद्रेभर्त्तारंपुरुषाममम ६५ अपिवास्वयमागच्छेत्परिधावन्नितस्ततः ॥ इहैववसतीभद्रेभर्त्तारमुपलप्स्यसे ६६ राजमातुर्वचःश्रुत्वादमयंतीवचोऽब्रवीत् ॥
समयेनोत्सहेवस्तुंत्वयिवीरप्रजायिनि ६७ उच्छिष्टंनैवभुंजीयांनकुर्यांपादधावनम् ॥ नचाहंपुरुषानन्यान्प्रभाषेयंकथंचन ६८ प्रार्थयेद्यदिमांकश्चिद्दंडयस्तेसपुमा
न्भवेत् ॥ वध्यश्चतेऽसकृन्मंदइतिमेव्रतमाहितम् ६९ भर्तुरन्वेषणार्थंतुपश्येयंब्राह्मणानहम् ॥ यद्येवमिहवत्स्यामित्वत्सकाशेनसंशयः ७० अतोऽन्यथानमेवासो
वर्त्ततेहृदयेक्वचित् ॥ तांप्रहृष्टेनमनसाराजमातेदमब्रवीत् ७१ सर्वमेतत्करिष्यामिदिष्ट्यातेव्रतमीदृशम् ॥ एवमुक्त्वाततोभैमींराजमाताविशांपते ७२ उवाचेदंदु
हितरंसुनंदांनामभारत ॥ सैरंध्रीमभिजानीष्वसुनंदेदेवरूपिणीम् ७३ वयसातुल्यतांप्राप्तासखीतवभवत्वियम् ॥ एतयासहमोदस्वनिरुद्विग्नमनाःसदा ७४ ततः
परमसंहृष्टासुनंदागृहमागमत् ॥ दमयंतीमुपादायसखीभिःपरिवारिता ७५ सातत्रपूज्यमानावैदमयंतीव्यनंदत ॥ सर्वकामैःसुविहितैर्निरुद्वेगाऽवसत्तदा
७६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीचेदिराजगृहवासेपंचषष्टितमोऽध्यायः ६५ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ उत्सृज्यदमयंतींतुन
लोराजाविशांपते ॥ ददर्शदावंदह्यंतंमहांतंगहनेवने १ तत्रशुश्रावशब्दंवैमध्येभूतस्यकस्यचित् ॥ अभिधावनलेत्युच्चैःपुण्यश्लोकेतिचासकृत् २ माभैरितिनलश्चोक्त्वा
मध्यमग्नेःप्रविश्यतम् ॥ ददर्शनागराजानंशयानंकुण्डलीकृतम् ३ सनागःप्रांजलिर्भूत्वावेपमानोनलंतदा ॥ उवाचमांविद्धिराजन्नागंकर्कोटकंनृप ४ मयाप्रलब्धो
महर्षिर्नारदःसुमहातपाः ॥ तेनमन्युपरीतेनशप्तोऽस्मिमनुजाधिप ५ तिष्ठत्वंस्थावरइवयावदेवनलःक्वचित् ॥ इतोनेताहितत्रत्वंशापान्मोक्ष्यसिमत्कृतात् ६
तस्यशापान्नशक्तोऽस्मिपदाद्विचलितुंपदम् ॥ उपदेक्ष्यामितेश्रेयस्त्रातुमर्हतिमांभवान् ७ सखाचतेभविष्यामिमत्समोनास्तिपन्नगः ॥ लघुश्चतेभविष्यामिशी
घ्रमादायगच्छमाम् ८ एवमुक्त्वासनागेंद्रोबभूवांगुष्ठमात्रकः ॥ तंगृहीत्वानलःप्रायाद्देशंदावविवर्जितम् ९

७६ । ७७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे पंचषष्टितमोऽध्यायः ६५ ॥ ॥ उत्सृज्येति १ । २ । ३ । ४ मयाप्रलब्धोब्रह्मर्षिर्नारद इति पाठांतरम् ५ तत्रकाले ६ । ७
लघुर्गुरुत्वरहितः ८ दावविवर्जितंवह्निहीनम् ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१० । ११ दशइत्युक्तेऽदशत् आज्ञांविनानागोनदशतीतिभावः १२ । १३ । १४ यत्कृतेइति । सकलिः । एतेनयोयच्छरीरेप्रविशतिसतेनशरीरेणसुखंदुःखंवाऽश्नातीतिसूचितं दृष्टंचैतद्ग्रहावेशादौ । इदंदमयं
त्यादत्तस्यशापस्यफलंकलिर्भुंक्तेइतिभावः १५ । १६ अनागाःनिरपराधः निकृतोवंचितः मेमया १७ । १८ । १९ । २० अक्षहृदयंद्यूतेजयावहं अश्वहृदयेनविद्ययाविद्यांपरिवर्त्तयेदित्यर्थः २१ । २२

आकाशदेशमासाद्यविमुक्तंकृष्णवर्त्मना ॥ उत्स्रष्टुकामंतंनागःपुनःकर्कोटकोऽब्रवीत् १० पदानिगणयन्गच्छस्वानिनैषधकानिचित् ॥ तत्रतेऽहंमहाबाहोश्रेयोधास्या
मियत्परम् ११ ततःसंख्यातुमारब्धमदशद्दशमेपदे ॥ तस्यदष्टस्यतद्रूपंक्षिप्रमंतरधीयत १२ सदृष्ट्वाविस्मितस्तस्थावात्मानंविकृतंनलः ॥ स्वरूपधारिणंनागंददर्श
समहीपतिः १३ ततःकर्कोटकोनागःसांत्वयन्नलमब्रवीत् ॥ मयातेऽतर्हितंरूपंनत्वांविद्युर्जनाइति १४ यत्कृतेचासिनिकृतोदुःखेनमहतानल ॥ विषेणसमदीयेनत्व
यिदुःखंनिवत्स्यति १५ विषेणसंवृतैर्गात्रैर्यावत्त्वांनविमोक्ष्यति ॥ तावत्त्वयिमहाराजदुःखंवैसनिवत्स्यति १६ अनागायेननिकृतस्त्वमनर्होजनाधिप ॥ क्रोधादसूय
यित्वातंरक्षामेभवतःकृता १७ नतेभयंनरव्याघ्रदंष्ट्रिभ्यःशत्रुतोऽपिवा ॥ ब्रह्मविद्भ्यश्चभवितामत्प्रसादान्नराधिप १८ राजन्विषनिमित्ताचनतेपीडाभविष्यति ॥
संग्रामेषुचराजेंद्रशश्वज्जयमवाप्स्यसि १९ गच्छराजन्नितःसूतोबाहुकोऽहमितिब्रुवन् ॥ समीपमृतुपर्णस्यसहिचैवाक्षनैपुणः २० अयोध्यांनगरींरम्यामद्यवैनि
षधेश्वर ॥ सतेऽक्षहृदयंदाताराजाऽश्वहृदयेनवै २१ इक्ष्वाकुकुलजःश्रीमान्मित्रंचैवभविष्यति ॥ भविष्यसियदाऽक्षज्ञःश्रेयसायोक्ष्यसेतदा २२ समेष्यसिदारै
स्त्वंमास्मशोकेमनःकृथाः ॥ राज्येनतनयाभ्यांचसत्यमेतद्ब्रवीमिते २३ स्वंरूपंचयदाद्रष्टुमिच्छेथास्त्वंनराधिप ॥ संस्मर्त्तव्यस्तदातेऽहंवासश्चेदंनिवासयेः २४
अनेनवाससाच्छन्नःस्वंरूपंप्रतिपत्स्यसे ॥ इत्युक्त्वाप्रददौतस्मैदिव्यंवासोयुगंतदा २५ एवंनलंचसंदिश्यवासोदत्वाचकौरव ॥ नागराजस्ततोराजंस्तत्रैवांतरधीयत २६
॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिनलकर्कोटकसंवादेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ तस्मिन्नंतर्हि
तेनागेप्रययौनैषधोनलः ॥ ऋतुपर्णस्यनगरंप्राविशद्दशमेऽहनि १ सराजानमुपातिष्ठद्बाहुकोऽहमितिब्रुवन् ॥ अश्वानांवाहनेयुक्तःपृथिव्यांनास्तिमत्समः २ अर्थ
कृच्छ्रेषुचैवाहंप्रष्टव्योनैपुणेषुच ॥ अन्नसंस्कारमपिचजानाम्यन्यैर्विशेषतः ३ यानिशिल्पानिलोकेऽस्मिन्यच्चैवान्यत्सुदुष्करम् ॥ सर्वंयतिष्येतत्कर्तुमृतुपर्ण
भरस्वमाम् ४ ॥ ऋतुपर्णउवाच ॥ वसबाहुकभद्रंतेसर्वमेतत्करिष्यसि ॥ शीघ्रयानेसदाबुद्धिर्ध्रियतेमेविशेषतः ५ सत्वमातिष्ठयोगंतंयेनशीघ्राहयाममम ॥ भवे
युरश्वाध्यक्षोऽसिवेतनंतेशतंशता ६ त्वामुपस्थास्यतश्चैवनित्यंवार्ष्णेयजीवलौ ॥ एताभ्यांरंस्यसेसार्धंवसवैमयिबाहुक ७ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ एवमुक्तोनलस्तेनन्यव
सत्तत्रपूजितः ॥ ऋतुपर्णस्यनगरेसहवार्ष्णेयजीवलः ८

२३ निवासयेःपरिधेहि २४ । २५ । २६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ तस्मिन्निति १ । २ । ३ । ४ । ५ शतंशता शतानि मासिके
तनंदशसहस्रंसुवर्णाइत्यर्थः ६ । ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९ तस्यमंदस्य तंमंदंउपतिष्ठतिजीवनार्थमितिशेषः १० । ११ । १२ अदृढतरंदमयंत्यांमिथ्याप्रतिज्ञात्वंस्वस्यानुसंधायेयमुक्तिः व्ययुज्यतवियुक्तः १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ मारिष
आर्य १९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ हृतेति । प्रेष्यतांदासताम् १ । २ । ३ अग्रंब्राह्मणभोजनंतदर्थंहियंतेराजधनात्पृथक्क्रियंतेतेअग्रहाराः

सवैतत्रावसद्राजावैदर्भीमनुचिंतयन् ॥ सायंसायंसदाचेमंश्लोकमेकंजगादह ९ क्वनुसाक्षुत्पिपासार्त्ताश्रांताशेतेतपस्विनी ॥ स्मरंतीतस्यमन्दस्यकंवासाऽद्योपतिष्ठति १०
एवंब्रुवंतंराजानंनिशायांजीवलोऽब्रवीत् ॥ कामेनांशोचसेनित्यंश्रोतुमिच्छामिबाहुक ११ आयुष्मन्कस्यवानारीयामेवमनुशोचसि ॥ तमुवाचनलोराजामंदप्रज्ञस्य
कस्यचित् १२ आसीद्बहुमतानारीतस्यादृढतरंवचः ॥ सवैकेनचिदर्थेनतयामंदोव्ययुज्यत १३ विप्रयुक्तःसमंदात्माभ्रमत्यसुखपीडितः ॥ दह्यमानःसशोकेनदिवा
रात्रमतंद्रितः १४ निशाकालेस्मरंस्तस्याःश्लोकमेकंस्मगायति ॥ सविभ्रमन्महींसर्वांक्वचिदासाद्यकिंचन १५ वसत्यनर्हस्तद्दुःखंभूयएवानुसंस्मरन् ॥ सातुतंपुरुषं
नारीकृच्छ्रेऽप्यनुगतावने १६ त्यक्तातेनाल्पपुण्येनदुष्करंयदिजीवति ॥ एकाबालाऽनभिज्ञाचमार्गाणामतथोचिता १७ क्षुत्पिपासापरीतांगीदुष्करंयदिजीवति ॥
श्वापदाचरितेनित्यंवनेमहतिदारुणे १८ त्यक्तातेनाल्पभाग्येनमंदप्रज्ञेनमारिष ॥ इत्येवंनैषधोराजादमयंतीमनुस्मरन् ॥ अज्ञातवासंन्यवसद्राज्ञस्तस्यनिवेशने १९
॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिनलविलापेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ हृतराज्येनलेभीमःसभार्येप्रेष्यतांगते ॥
द्विजान्प्रस्थापयामासनलदर्शनकांक्षया १ संदिदेशचतान्भीमोवसुदत्वाचपुष्कलम् ॥ मृगयध्वंनलंचैवदमयंतींचमेसुताम् २ अस्मिन्कर्मणिसंपन्नेविज्ञातेनि
षधाधिपे ॥ गवांसहस्रंदास्यामियोवस्तावानयिष्यति ३ अग्रहारांश्चदास्यामिग्रामंनगरसंमितम् ॥ नचेच्छक्याविहानेतुंदमयंतीनलोऽपिवा ४ ज्ञातमात्रेऽपिदास्या
मिगवांदशशतंधनम् ॥ इत्युक्तास्तेययुर्हृष्टाब्राह्मणाःसर्वतोदिशम् ५ पुरराष्ट्राणिचिन्वंतोनैषधंसहभार्यया ॥ नैवक्वापिप्रपश्यंतिनलंवाभीमपुत्रिकाम् ६ ततश्चेदिपुरीं
रम्यांसुदेवोनामवैद्विजः ॥ विचिन्वानोऽथवैदर्भीमपश्यद्राजवेश्मनि ७ पुण्याहवाचनेराज्ञःसुनंदासहितांस्थिताम् ॥ मंदंप्रख्यायमानेनरूपेणाप्रतिमेनताम् ८ निब
द्धांधूमजालेनप्रभामिवविभावसोः ॥ तांसमीक्ष्यविशालाक्षीमधिकंमलिनांकृशाम् ॥ तर्कयामासभैमीतिकारणैरुपपादयन् ९ ॥ सुदेवउवाच ॥ यथेयंमेपुरादृष्टा
तथारूपेयमंगना ॥ कृतार्थोऽस्म्यद्यदृष्ट्वेमांलोककांतामिवश्रियम् १० पूर्णचंद्रनिभांश्यामांचारुवृत्तपयोधराम् ॥ कुर्वतींप्रभयादेवींसर्वावितिमिरादिशः ११ चारुपद्म
विशालाक्षींमन्मथस्यरतीमिव ॥ इष्टांसमस्तलोकस्यपूर्णचंद्रप्रभामिव १२ विदर्भसरसस्तस्माद्दैवदोषादिवोद्धृताम् ॥ मलपंकानुलिप्तांगींमृणालीमिवचोद्धृताम् १३
पौर्णमासीमिवनिशांराहुग्रस्तनिशाकराम् ॥ पतिशोकाकुलांदीनांशुष्कस्रोतांनदीमिव १४

क्षेत्रादयः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ कारणैर्लिंगैः उपपादयन् इयमेवदमयंतीतिनिश्चिन्वन् ९ । १० श्यामांसदाषोडशवार्षिकीम् । 'शीतेचैवोष्मलानित्यंग्रीष्मेचातीवशीतला । मध्यःक्षीणस्तुयस्यास्तुसाश्यामेत्य
भिधीयते ' इत्यन्ये ११ । १२ । १३ शुष्कस्रोतांशुष्कप्रवाहां । छांदसंटावंतत्वम् १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पद्मिनींसरसीं १५ सुजातांगींअन्यूनानधिकांगीम् १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ लब्धचलब्ध्वेव २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ सुनंदाकथयामासेतिसंबंधः

विध्वस्तपर्णकमलांवित्रासितविहंगमाम् ॥ हस्तिहस्तपरामृष्टांव्याकुलामिवपद्मिनीम् १५ सुकुमारींसुजातांगींरत्नगर्भगृहोचिताम् ॥ दह्यमानामिवार्केणमृणाली मिवचोद्धृताम् १६ रूपौदार्यगुणोपेतांमण्डनार्हाममंडिताम् ॥ चंद्रलेखामिवनवांव्योम्निनीलाभ्रसंवृताम् १७ कामभोगैःप्रियैर्हीनांहीनांबंधुजनेनच ॥ देहंधारयतींदीनंभर्तृदर्शनकांक्षया १८ भर्त्तानामपरंनार्याभूषणंभूषणैर्विना ॥ एषाहिरहितातेनशोभमानानशोभते १९ दुष्करंकुरुतेऽत्यंतंहीनोयदनयानलः ॥ धारयत्यात्मनोदेहंनशोकेनापिसीदति २० इमामसितकेशांतांशतपत्रायतेक्षणाम् ॥ सुखार्हांदुःखितांदृष्ट्वाममापिव्यथतेमनः २१ कदानुखलुदुःखस्यपारंयास्यतिवैशुभा ॥ भर्तुःसमागमात्साध्वीरोहिणीशशिनोयथा २२ अस्यानूनंपुनर्लाभान्नैषधःप्रीतिमेष्यति ॥ राजाराज्यपरिभ्रष्टःपुनर्लब्ध्वाचमेदिनीम् २३ तुल्यशीलवयोयुक्तांतुल्याभिजनसंवृताम् ॥ नैषधोऽर्हतिवैदर्भींतंचेयमसितेक्षणा २४ युक्तंतस्याप्रमेयस्यवीर्यसत्ववतोमया ॥ समाश्वासयितुंभार्यांपतिदर्शनलालसाम् २५ अहमाश्वासयाम्येनांपूर्णचंद्रनिभाननाम् ॥ अदृष्टपूर्वांदुःखस्यदुःखार्तांध्यानतत्पराम् २६ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ एवंविमृश्यविविधैःकारणैर्लक्षणैश्चताम् ॥ उपागम्यततोभैमींसुदेवोब्राह्मणोऽब्रवीत् २७ अहंसुदेवोवैदर्भिभ्रातुस्तेदयितःसखा ॥ भीमस्यवचनाद्राज्ञस्त्वामन्वेष्टुमिहागतः २८ कुशलीतेपिताराज्ञिजननीभ्रातरश्चते ॥ आयुष्मंतौकुशलिनौतत्रस्थौदारकौचतौ २९ त्वत्कृतेबंधुवर्गाश्चगतसत्वाइवासते ॥ अन्वेष्टारोब्राह्मणाश्चभ्रमंतिशतशोमहीम् ३० ॥ बृहदश्वउवाच ॥ अभिज्ञायसुदेवंतंदमयंती युधिष्ठिर ॥ पर्यपृच्छततान्सर्वान्क्रमेणसुहृदःस्वकान् ३१ रुरोदचभृशंराजन्वैदर्भीशोककर्शिता ॥ दृष्ट्वासुदेवंसहसाभ्रातुरिष्टंद्विजोत्तमम् ३२ ततोरुदंतींतांदृष्ट्वासुनंदाशोककर्शिता ॥ सुदेवेनसहैकांतेकथयंतींचभारत ३३ जनित्र्याःकथयामाससैरंध्रीरुदतेभृशम् ॥ ब्राह्मणेनसहागम्यतांवेदयदिमन्यसे ३४ अथचेदिपतेर्माताराज्ञश्चांतःपुरात्तदा ॥ जगामयत्रसाबालाब्राह्मणेनसहाभवत् ३५ ततःसुदेवमानाय्यराजमाताविशांपते ॥ पप्रच्छभार्याकस्येयंसुतावाकस्यभाविनी ३६ कथंचनष्टाज्ञातिभ्योभर्तुर्वावामलोचना ॥ त्वयाचविदिताविप्रकथमेवंगतासती ३७ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंत्वत्तःसर्वमशेषतः ॥ तत्त्वेनहिममाचक्ष्वपृच्छंत्यादेवरूपिणीम् ३८ एवमुक्तस्तयाराजन्सुदेवोद्विजसत्तमः ॥ सुखोपविष्टआचष्टदमयंत्यायथातथम् ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीसुदेवसंवादेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

३३ वेदविचारय । वेदयतेरिदंरूपं णिजभावआर्षः ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

विदर्भराज इति १ । २ । ३ । ४ पिप्लुःरक्ततिलकाकृतिलांछनंमहाराष्ट्राणां 'मस' इति प्रसिद्धम् ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० अपकृष्टेनदूरीकृतेन ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९

सुदेवउवाच ॥ विदर्भराजोधर्मात्माभीमोनाममहाद्युतिः ॥ सुतेयंतस्यकल्याणीदमयंतीतिविश्रुता १ राजातुनैषधोनामवीरसेनसुतोनलः ॥ भार्येयंतस्यकल्याणी
पुण्यश्लोकस्यधीमतः २ सद्यूतेनजितोभ्रात्राहृतराज्योमहीपतिः ॥ दमयंत्यागतःसार्धंनप्राज्ञायतकस्यचित् ३ तेवयंदमयंत्यर्थेचरामःपृथिवीमिमाम् ॥ सेयमासादि
ताबालातवपुत्रनिवेशने ४ अस्यारूपेणसदृशीमानुषीनहिविद्यते ॥ अस्याह्येषभ्रुवोर्मध्येसहजःपिप्लुरुत्तमः ५ श्यामायाःपद्मसंकाशोलक्षितोंऽतर्हितोमया ॥ मलेन
संवृतोह्यस्याश्छन्नोऽभ्रेणेवचंद्रमाः ६ चिह्नभूतोविभूत्यर्थमयंधात्राविनिर्मितः ॥ प्रतिपत्कलुषस्येंदोर्लेखानातिविराजते ७ नचास्यानश्यतेरूपंवपुर्मलसमाचितम् ॥
असंस्कृतमभिव्यक्तंभातिकांचनसन्निभम् ८ अनेनवपुषाबालापिप्लुनाऽनेनसूचिता ॥ लक्षितेयंमयादेवीनिभृतोऽग्निरिवोष्मणा ९ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यसुदेवस्यविशां
पते ॥ सुनंदाशोधयामासपिप्लुप्रच्छादनंमलम् १० समलेनापकृष्टेनपिप्लुस्तस्याव्यरोचत ॥ दमयंत्यायथाव्यभ्रेनभसीवनिशाकरः ११ पिप्लुंदृष्ट्वासुनंदाचराजमाताच
भारत ॥ रुदत्यौतांपरिष्वज्यमुहूर्त्तमिवतस्थतुः १२ उत्सृज्यबाष्पंशनकैराजमातेदमब्रवीत् ॥ भगिन्यादुहितामेऽसिपिप्लुनाऽनेनसूचिता १३ अहंचतवमाताचरा
ज्ञस्तस्यमहात्मनः ॥ सुतेदशार्णाधिपतेःसुदाम्नश्चारुदर्शने १४ भीमस्यराज्ञःसादत्तावीरबाहोरहंपुनः ॥ त्वंतुजातामयादृष्टादशार्णेषुपितुर्गृहे १५ यथैवतेपितुर्गेहंत
थैवममभाविनि ॥ यथैवचममैश्वर्यंदमयंतितथातव १६ तांप्रहृष्टेनमनसादमयंतीविशांपते ॥ प्रणम्यमातुर्भगिनीमिदंवचनमब्रवीत् १७ अज्ञायमानाऽपिसतीसुखम
स्म्युषितात्वयि ॥ सर्वकामैःसुविहितारक्ष्यमाणासदात्वया १८ सुखात्सुखतरोवासोभविष्यतिनसंशयः ॥ चिरविप्रोषितांमातर्मामनुज्ञातुमर्हसि १९ दारकौचहि
मेनीतौवसतस्तत्रबालकौ ॥ पित्राविहीनौशोकार्तौमयाचैवकथंनुतौ २० यदिचापिप्रियंकिंचिन्मयिकर्तुमिहेच्छसि ॥ विदर्भान्यातुमिच्छामिशीघ्रंमेयानमादिश २१
बाढमित्येवतामुक्त्वाहृष्टामातृष्वसानृप ॥ गुप्तांबलेनमहतापुत्रस्यानुमतेततः २२ प्रास्थापयद्राजमाताश्रीमतीनरवाहिना ॥ यानेनभरतश्रेष्ठस्वन्नपानपरिच्छदाम् २३
ततःसानचिरादेवविदर्भानगमत्पुनः ॥ तांतुबंधुजनःसर्वःप्रहृष्टःसमपूजयत् २४ सर्वान्कुशलिनोदृष्ट्वाबांधवान्दारकौचतौ ॥ मातरंपितरंचोभौसर्वंचैवसखीजनम् २५
देवताःपूजयामासब्राह्मणांश्चयशस्विनी ॥ परेणविधिनादेवीदमयंतीविशांपते २६ अतर्पयत्सुदेवंचगोसहस्रेणपार्थिवः ॥ प्रीतोदृष्ट्वैवतनयांग्रामेणद्रविणेनच ॥
२७ साव्युष्टारजनींतत्रपितुर्वेश्मनिभाविनी ॥ विश्रांतामातरंराजन्निदंवचनमब्रवीत् २८

दारकौसुतःसुताच । बालकौअल्पवयस्कौ २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ व्युष्टावासंकृतवती २८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यतयत्नंकुरु । अनुदात्तेत्त्वलक्षणस्यात्मनेपदस्यचक्षिङोङित्करणेनानित्यत्वज्ञापनात् २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ प्रदेशितःप्रकर्षेणप्रेरितः ३४ मृत्वागत्वा तेतथाप्रस्थिताःसंतःअब्रुवन्नलान्वेषणाय प्रस्थिताःस्मेतीतिशेषः ३५ ब्रूयास्तत्रवदत । ब्रुवध्वमितिपाठेत्वार्षस्तङ् ३६ । ३७ । ३८ वदस्व । भासनोपसंभाषेत्यादिनात्वदेस्तङ् ३९ वायुनेति । शोकाग्निःकालवायुनादिनेदिनेवर्धमानोदमयंतो शरीरवनंधक्ष्यतीतिरूपकेणोक्तं । दहतीतिलट्प्रयोगस्तुवर्त्तमानसामीप्ये ४० भर्त्तव्याऽन्नादिना रक्षणीयादस्युप्रभृतिभ्यः पतिनेतिपत्या । असमासेऽपिघिसंज्ञाकार्यमार्षं उभयंरक्षणभरणात्मकम् ४१. सानुक्रोशः

॥ दमयंत्युवाच ॥ मांचेदिच्छसिजीवंतींमातःसत्यंब्रवीमिते ॥ नरवीरस्यवैतस्यनलस्यानयनेयत २९ दमयंत्यातथोक्तातुसादेवीभृशदुःखिता ॥ बाष्पेणापिहि ताराज्ञीनोत्तरंकिंचिदब्रवीत् ३० तदवस्थांतुतांदृष्ट्वासर्वमंतःपुरंतदा ॥ हाहाभूतमतीवासीद्भृशंचप्ररुरोदह ३१ ततोभीमंमहाराजंभार्यावचनमब्रवीत् ॥ दमयं तीतवसुताभर्तारमनुशोचति ३२ अपकृष्यचलज्जांसास्वयमुक्तवतीनृप ॥ प्रयतन्तुतवप्रेष्याःपुण्यश्लोकस्यमार्गणे ३३ तयाप्रदेशितोराजाब्राह्मणान्वशवर्तिनः ॥ प्रास्थापयद्दिशःसर्वायतध्वंनलमार्गणे ३४ ततोविदर्भाधिपतेर्नियोगाद्ब्राह्मणास्तदा ॥ दमयंतीमथोसृत्वाप्रस्थितास्तेतथाब्रुवन् ३५ अथतानब्रवीद्भैमीसर्वराष्ट्रे ष्विदंवचः ॥ ब्रूयास्तजनसंसत्सुतत्रतत्रपुनःपुनः ३६ क्वनुत्वंकितवच्छित्त्वावस्त्रार्धंप्रस्थितोमम ॥ उत्सृज्यविपिनेसुप्तामनुरक्तांप्रियांप्रिय ३७ सावैयथात्वया दृष्टातथाऽऽस्तेत्वत्प्रतीक्षिणी ॥ दह्यमानाभृशंबालावस्त्रार्धेनाभिसंवृता ३८ तस्यारुदत्याःसततंतेनशोकेनपार्थिव ॥ प्रसादंकुरुवैवीरप्रतिवाक्यंवदस्वच ३९ एवमन्यच्चवक्तव्यंकृपांकुर्याद्यथामयि ॥ वायुनाधूयमानोहिवनंदहतिपावकः ४० भर्तव्यारक्षणीयाचपत्नीहिपतिनासदा ॥ तन्नष्टमुभयंकस्माद्धर्मज्ञस्यसत स्तव ४१ ख्यातःप्राज्ञःकुलीनश्चसानुक्रोशोभवान्सदा ॥ संवृत्तोनिरनुक्रोशःशंकेमद्भाग्यसंक्षयात् ४२ तत्कुरुष्वनरव्याघ्रदयांमयिनरर्षभ ॥ आनृशंस्यंपरोधर्म स्त्वत्तएवहिमेश्रुतः ४३ एवंब्रुवाणान्यदिवःप्रतिब्रूयात्कथंचन ॥ सनरःसर्वथाज्ञेयःकश्चासौक्वनुवर्तते ४४ यश्चैवंवचनंश्रुत्वाब्रूयात्प्रतिवचोनरः ॥ तदादायवचस्तस्य ममावेद्यंद्विजोत्तमाः ४५ यथाचवोनजानीयाद्ब्रुवतोममशासनात् ॥ पुनरागमनंचैवतथाकार्यमतंद्रितैः ४६ यदिवासौसमृद्धःस्याद्यदिवाऽप्यधनोभवेत् ॥ यदिवाऽप्यसमर्थःस्याज्ज्ञेयमस्यचिकीर्षितम् ४७ एवमुक्तास्त्वगच्छंस्तेब्राह्मणाःसर्वतोदिशम् ॥ नलंमृगयितुंराजंस्तदाव्यसनिनंतथा ४८ तेपुराणिसराष्ट्रा णिग्रामान्घोषांस्तथाऽऽश्रमान् ॥ अन्वेषंतोनलंराजन्नाधिजग्मुर्द्विजातयः ४९ तच्चवाक्यंतथासर्वेतत्रतत्रविशांपते ॥ श्रावयांचक्रिरेविप्रादमयंत्यायथेरितम् ॥ ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलान्वेषणेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ अथदीर्घस्यकालस्यपर्णादोनाम वैद्विजः ॥ प्रत्येत्यनगरंभैमीमिदंवचनमब्रवीत् १

सदयः ४२ । ४३ । ४४ । ४५ ममशासनात् ब्रुवतोवःयुष्मान् । यथावचइतिपाठे ब्रुवतोभवत्समुदायस्यवचोनजानीयादितियोज्यम् ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः॥ ६९ ॥ ॥ अथेति १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भांगासुरिमृतुपर्णम् २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ गोपायंतिपालयंति । जितःस्वर्गस्ताभिरिति शेषः ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

नैषधंमृगयाणेनदमयंतिमयानलम् ॥ अयोध्यांनगरींगत्वाभांगासुरिमुपस्थितः २ श्रावितश्चमयावाक्यंत्वदीयंसमहाजने ॥ ऋतुपर्णोमहाभागोयथोक्तंवरव
॥ ६० ॥ र्णिनि ३ तच्छ्रुत्वानाब्रवीत्किंचिदृतुपर्णोनराधिपः ॥ नचपारिषदःकश्चिद्भाष्यमाणोमयाऽसकृत् ४ अनुज्ञातंतुमांराज्ञाविजनेकश्चिदब्रवीत् ॥ ऋतुपर्णस्यपुरु
षोबाहुकोनाममनामतः ५ सूतस्तस्यनरेंद्रस्यविरूपोह्रस्वबाहुकः ॥ शीघ्रयानेषुकुशलोमृष्टकर्त्ताचभोजने ६ सविनिःश्वस्यबहुशोरुदित्वाचपुनःपुनः ॥ कुश
लंचैवमांपृष्ट्वापश्चादिदमभाषत ७ वैषम्यमपिसंप्राप्तागोपायंतिकुलस्त्रियः ॥ आत्मानमात्मनासत्योजितःस्वर्गोनसंशयः ८ रहिताभर्तृभिश्चैवनकुप्यंतिकदाच
न ॥ प्राणांश्चारित्रकवचान्धारयंतिवरस्त्रियः ९ विषमस्थेनमूढेनपरिभ्रष्टसुखेनच ॥ यत्सातेनपरित्यक्तातत्रनक्रोद्धुमर्हति १० प्राणयात्रांपरिप्रेप्सोःशकुनैर्हृ
तवाससः ॥ आधिभिर्दह्यमानस्यश्यामानक्रोद्धुमर्हति ११ सत्कृताऽसत्कृतावाऽपिपतिंदृष्ट्वातथागतम् ॥ भ्रष्टराज्यंश्रियाहीनंक्षुधितंव्यसनाप्लुतम् १२ तस्य
तद्वचनंश्रुत्वात्वरितोऽहमिहागतः ॥ श्रुत्वाप्रमाणंभवतीराज्ञश्चैवनिवेदय १३ एतच्छ्रुत्वाऽश्रुपूर्णाक्षीपर्णादस्यविशांपते ॥ दमयंतीरहोऽभ्येत्यमातरंप्रत्यभाष
त १४ अयमर्थोनसंवेद्योभीमेमातःकदाचन ॥ त्वत्सन्निधौनियोक्ष्येऽहंसुदेवंद्विजसत्तमम् १५ यथानन्नृपतिर्भीमःप्रतिपद्येतमेमतम् ॥ तथात्वयाप्रकर्तव्यंमम
चेत्प्रियमिच्छसि १६ यथाचाहंसमानीतासुदेवेनाशुबांधवान् ॥ तेनैवमंगलेनाशुसुदेवोयातुमाचिरम् १७ समानेतुंनलंमातरयोध्यांनगरीमितः ॥ विश्रांतंतु
ततःपश्चात्पर्णादंद्विजसत्तमम् १८ अर्चयामासवैदर्भीधनेनातीवभाविनी ॥ नलेचेहागतेतत्रभूयोदास्यामितेवसु १९ त्वयाहिमेबहुकृतंयदन्योनकरिष्यति ॥
यद्भर्त्राऽहंसमेष्यामिशीघ्रमेवद्विजोत्तम २० सएवमुक्तोऽथाश्वास्यआशीर्वादैःसुमंगलैः ॥ गृहानुपययौचापिकृतार्थःसुमहामनाः २१ ततःसुदेवमाभाष्यदमयं
तीयुधिष्ठिर ॥ अब्रवीत्सन्निधौमातुर्दुःखशोकसमन्विता २२ गत्वासुदेवनगरीमयोध्यावासिनंनृपम् ॥ ऋतुपर्णंवचोब्रूहिसंपतन्निवकामगः २३ आस्थास्यतिपु
नर्भैमीदमयंतीस्वयंवरम् ॥ तत्रगच्छंतिराजानोराजपुत्राश्चसर्वशः २४ तथाचगणितःकालःश्वोभूतेसभविष्यति ॥ यदिसंभाविनीयंतेगच्छशीघ्रमरिंदम २५
सूर्योदयेद्वितीयंसाभर्त्तारंवरयिष्यति ॥ नहिसज्ञायतेवीरोनलोजीवतिवानवा २६ एवंतयायथोक्तोवैगत्वाराजानमब्रवीत् ॥ ऋतुपर्णंमहाराजसुदेवोब्राह्मणस्त
दा ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीपुनःस्वयंवरकथनेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ श्रुत्वाव
चःसुदेवस्यऋतुपर्णोनराधिपः ॥ सांत्वयन्श्लक्ष्णयावाचाबाहुकंप्रत्यभाषत १

२४ संभाविनी संभाविताइयंगतिरितिशेषः २५ । २६ । २७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ श्रुत्वेति १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२। ३।४।५।६ सापत्याअपत्यसहिता ७।८।९।१०।११।१२ तेजः कांतिविशेषः। बलंशक्तिः। कुलंजातिविशेषः। शीलंसादिचित्तानुसारिता। हीनैर्लक्षणैःशतपदीप्रभृतिभिर्वर्जितान्। प्रोथंनासिका। हनुरधरंमुखफलकं १३ शुद्धान्हृदावर्त्तादिदुष्टावर्त्तहीनान् सिंधुजान्सिंधुदेशजान् १४ तेत्वयानविप्रलब्धव्यानवंचनीयाः बलंभारसहिष्णुता प्राणोवेगवत्ता वक्ष्यंतिवहनंकरिष्यंति

विदर्भान्यातुमिच्छामिदमयंत्याःस्वयंवरम् ॥ एकाह्नाहयतत्त्वज्ञमन्यसेयदिबाहुक २ एवमुक्तस्यकौंतेयतेनराज्ञानलस्यह ॥ व्यदीर्यतमनोदुःखात्प्रदध्यौचमहामनाः ३ दमयंतीवदेदेतत्कुर्याद्दुःखेनमोहिता ॥ अस्मदर्थेभवेद्वाऽयमुपायश्चिंतितोमहान् ४ नृशंसंबतवैदर्भीभर्तृकामातपस्विनी ॥ मयाक्षुद्रेणनिकृताकृपणापापबुद्धिना ५ स्त्रीस्वभावश्चलोलोकेममदोषश्चदारुणः ॥ स्यादेवमपिकुर्यात्साविवासाद्गतसौहृदा ६ ममशोकेनसंविग्नानैराश्यात्तनुमध्यमा ॥ नैवंसाकर्हिचित्कुर्यात्सापत्याचविशेषतः ७ यदत्रसत्यंवाऽसत्यंगत्वावेत्स्यामिनिश्चयम् ॥ ऋतुपर्णस्यवैकाममात्मार्थंचकरोम्यहम् ८ इतिनिश्चित्यमनसाबाहुकोदीनमानसः ॥ कृतांजलिरुवाचेदमृतुपर्णंजनाधिपम् ९ प्रतिजानामितेवाक्यंगमिष्यामिनराधिप ॥ एकाह्नापुरुषव्याघ्रविदर्भनगरींनृप १० ततःपरीक्षामश्वानांचक्रेराजन्सबाहुकः ॥ अश्वशालामुपागम्यभांगासुरिर्नृपाज्ञया ११ सत्वर्यमाणोबहुशऋतुपर्णेनबाहुकः ॥ अश्वान्जिज्ञासमानोवैविचार्यचपुनःपुनः ॥ अध्यगच्छत्कृशानश्वान्समर्थानध्वनिक्षमान् १२ तेजोबलसमायुक्तान्कुलशीलसमन्वितान् ॥ वर्जितान्लक्षणैर्हीनैःपृथुप्रोथान्महाहनून् १३ शुद्धान्दशभिरावर्तैःसिंधुजान्वातरंहसः ॥ दृष्ट्वातानब्रवीद्राजाकिंचित्कोपसमन्वितः १४ किमिदंप्रार्थितंकर्तुंप्रलब्धव्यानतेवयम् ॥ कथमल्पबलप्राणावक्ष्यंतीमेहयामम ॥ महदध्वानमपिचमन्तव्यंकथमीदृशैः १५ ॥ बाहुकउवाच ॥ एकोललाटेद्वेमूर्ध्निद्वौद्वौपार्श्वोपपार्श्वयोः ॥ द्वौद्वौवक्षसिविज्ञेयौप्रयाणेचैकएवतु १६ एतेहयागमिष्यंतिविदर्भान्नात्रसंशयः ॥ यानन्यान्मन्यसेराजन्ब्रूहितान्योजयामिते १७ ॥ ऋतुपर्णउवाच ॥ त्वमेवहयतत्त्वज्ञःकुशलोह्यसिबाहुक ॥ यान्मन्यसेसमर्थांस्त्वंक्षिप्रंतानेवयोजय १८ ततःसदश्वांश्चतुरःकुलशीलसमन्वितान् ॥ योजयामासकुशलोजवयुक्तान्रथेनलः १९ ततोयुक्तंरथंराजासमारोहत्त्वरान्वितः ॥ अथपर्यपतन्भूमौजानुभिस्तेहयोत्तमाः २० ततोनरवरःश्रीमान्नलोराजाविशांपते ॥ सांत्वयामासतानश्वांस्तेजोबलसमन्वितान् २१ रश्मिभिश्चसमुद्यम्यनलोयातुमियेषसः ॥ सूतमारोप्यवार्ष्णेयंजवमास्थायवैपरम् २२

अध्वानंनिःशब्दं महदतिदूरे दमयंत्याःपुनर्भूत्वात्तद्वरणेमहतीलज्जा तयाचअवृतेमहत्तरालज्जेतिप्रच्छन्नतयैवतत्रगतमपिवेगवशादगतमिवयथाभवतितथागंतव्यमितिभावः १५ 'एकोललाटेद्वौमूर्ध्निद्वौद्वौपार्श्वोपपार्श्वयोः। द्वौद्वौवक्षसिविज्ञेयौ प्रयाणेचैकएवतु' इतिश्लोकः क्वचिन्नदृश्यते। तदर्थस्तुवक्षसिद्वौपुरस्ताद्द्वौ पश्चादिति प्रयाणेपृष्ठभागेएवंद्वादश आवर्तपदमनुषज्ययोज्यम् १६ एतेइति। एतेपुरस्थलेष्वावर्तवंतइतिशेषः १७।१८।१९।२०।२१ सूतमिति। आरोप्यसूतस्थानादुपर्युपवेश्य स्वयमेवसूतत्वंचकारेत्यर्थः २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२३ । २४ । २५ । २६ शालिहोत्रः अश्वशास्त्रप्रणेता आचार्यः २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ अंततः निर्णयेन ३३ । ३४ । ३५ । ३६ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदी

तेचोद्यमानाविधिवद्बाहुकेनहयोत्तमाः ॥ समुत्पेतुरथाकाशंरथिनंमोहयन्निव २३ तथातुदृष्ट्वातानश्वान्वहतोवातरंहसः ॥ अयोध्याधिपतिःश्रीमान्विस्मयंपरमंययौ
२४ रथघोषंतुतंश्रुत्वाहयसंग्रहणंचतत् ॥ वार्ष्णेयश्चिंतयामासबाहुकस्यहयज्ञताम् २५ किंनुस्यान्मातलिरयंदेवराजस्यसारथिः ॥ तथातल्लक्षणंवीरेबाहुकेदृश्यते
महत् २६ शालिहोत्रोऽथकिंनुस्याद्धयानांकुलतत्त्ववित् ॥ मानुषंसमनुप्राप्तोवपुःपरमशोभनम् २७ उताहोस्विद्भवेद्राजानलःपरपुरंजयः ॥ सोऽयंनृपतिरायात
इत्येवंसमचिंतयत् २८ अथवेहनलोविद्यांवेत्तितामेवबाहुकः ॥ तुल्यंहिलक्षयेज्ञानंबाहुकस्यनलस्यच २९ अपिचेदंवयस्तुल्यंबाहुकस्यनलस्यच ॥ नायंनलोमहा
वीर्यस्तद्विद्यश्वभविष्यति ३० प्रच्छन्नाहिमहात्मानश्चरंतिपृथिवीमिमाम् ॥ दैवेनविधिनायुक्ताःशास्त्रोक्तैश्चनिरूपणैः ३१ भवेत्तुमतिभेदोमेगात्रवैरूप्यतांप्रति ॥
प्रमाणात्परिहीनस्तुभवेदितिमतिर्मम ३२ वयःप्रमाणंतत्तुल्यंरूपेणतुविपर्ययः ॥ नलंसर्वगुणैर्युक्तंमन्येबाहुकमंततः ३३ एवंविचार्यबहुशोवार्ष्णेयःपर्यचिंतयत् ॥
हृदयेनमहाराजपुण्यश्लोकस्यसारथिः ३४ ऋतुपर्णस्त्वराजेंद्रोबाहुकस्यहयज्ञताम् ॥ चिंतयन्मुमुदेराजासहवार्ष्णेयसारथिः ३५ ऐकाग्र्यंचतथोत्साहंहयसंग्रहणंचतत् ॥
परंयत्नंचसंप्रेक्ष्यपरांमुदमवापह ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिऋतुपर्णविदर्भगमनेएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ बृहदश्वउवाच ॥
सनदीःपर्वतांश्चैववनानिचसरांसिच ॥ अचिरेणातिचक्रामखेचरःखेचरन्निव १ तथाप्रयातेतुरथेतदाभांगासुरिर्नृपः ॥ उत्तरीयमधोऽपश्यद्भ्रष्टंपरपुरंजयः २ ततः
सत्वरमाणस्तुपटेनिपतितेतदा ॥ ग्रहीष्यामीतितंराजानलमाहमहामनाः ३ निगृह्णीष्वमहाबुद्धेहयानेतान्महाजवान् ॥ वार्ष्णेयोयावदेनंमेपटमानयतामिह ४
नलस्तंप्रत्युवाचाथदूरेभ्रष्टःपटस्तव ॥ योजनंसमतिक्रांतोनाहर्तुंशक्यतेपुनः ५ एवमुक्तेनलेनाथतदाभांगासुरिर्नृपः ॥ आससादवनेराजन्फलवंतंबिभीतकम् ६
तंदृष्ट्वाबाहुकंराजात्वरमाणोऽभ्यभाषत ॥ ममापिसूतपश्यत्वंसंख्यानेपरमंबलम् ७ सर्वःसर्वंनजानातिसर्वज्ञोनास्तिकश्चन ॥ नैकत्रपरिनिष्ठाऽस्तिज्ञानस्यपुरु
षेक्वचित् ८ वृक्षेऽस्मिन्यानिपर्णानिफलान्यपिचबाहुक ॥ पतितान्यपियान्यत्रतत्रैकमधिकंशतम् ९ एकपत्राधिकंचात्रफलमेकंचबाहुक ॥ पंचकोट्योऽथपत्राणां
द्वयोरपिचशाखयोः १० प्रचिनुह्यस्यशाखेद्वेयाश्चाप्यन्याःप्रशाखिकाः ॥ आभ्यांफलसहस्रेद्वेपंचोनंशतमेवच ११ ततोरथमवस्थाप्यराजानंबाहुकोऽब्रवीत् ॥ परो
क्षमिवमेराजन्कत्थसेशत्रुकर्शन १२ प्रत्यक्षमेतत्कर्ताऽस्मिशातयित्वाबिभीतकम् ॥ अथात्रगणितेराजन्विद्यतेनपरोक्षता १३ प्रत्यक्षंतेमहाराजशातयिष्येबिभीत
कम् ॥ अहंहिनाभिजानामिभवेदेवंनवेतिवा १४

पेएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ सइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ अक्षहृदयज्ञं अक्षाणामक्षाभिमानिदेवतायाहृदयवद्वशीकरणार्थोमंत्रःअक्षहृदयं येनज्ञातेनद्यूतेऽक्षाअनुकूलाभवंति । संख्यानेराशी कृतानांपत्रपुष्पफलधान्यादीनां राश्यायामविस्तारोच्छ्रायाद्यालोचनेनपाटीगणितरीत्याझटितितत्संख्याकथने २६ । २७ । २८ अनयोर्मध्येऽक्षाणांहृदयंपरंश्रेष्ठंइतरत्तुत्वयाऽपिज्ञायतइतिभावः ऋतुःकालः तद्वच्छीघ्रगामि पर्णं म्रियतेऽन्याम्रियतेऽन्यायच्छतेदेशांतरमनेनेतिपर्णंवाहनंयस्येतिऋतुपर्णनामनिरुक्तिः अन्येतु ऋतानिसत्यानिगणितानिपर्णानियस्येतिपाठांतरंविप्रकल्प्यव्याकुर्वते २९ तस्याक्षहृदयज्ञस्ये

संख्यास्यामिफलान्यस्यपश्यतस्तेजनाधिप ॥ मुहूर्तमपिवार्ष्णेयोरश्मीन्यच्छतुवाजिनाम् १५ तमब्रवीन्नृपःसूतंनायंकालोविलंबितुम् ॥ बाहुकस्त्वब्रवीदेनंपरंयत्नं समास्थितः १६ प्रतीक्षस्वमुहूर्तंत्वमथवात्वरतेभवान् ॥ एषयातिशिवःपंथायाहिवार्ष्णेयसारथिः १७ अब्रवीदृतुपर्णस्तुसांत्वयन्कुरुनंदन ॥ त्वमेवयंतानान्योऽस्ति पृथिव्यामपिबाहुक १८ त्वत्कृतेयातुमिच्छामिविदर्भान्हयकोविद ॥ शरणंत्वांप्रपन्नोऽस्मिनविघ्नंकर्तुमर्हसि १९ कामंचतेकरिष्यामियन्मांवक्ष्यसिबाहुक ॥ विद र्भान्यदियात्वाद्यसूर्यंदर्शयिताऽसिमे २० अथाब्रवीद्बाहुकस्तंसंख्यायचबिभीतकम् ॥ ततोविदर्भान्यास्यामिकुरुष्वैवंवचोमम २१ अकामइवतंराजागणयस्वेत्युवा चह ॥ एकदेशंचशाखायाःसमादिष्टंमयाऽनघ २२ गणयस्वाश्वतत्त्वज्ञततस्त्वंप्रीतिमावह ॥ सोऽवतीर्यरथात्तूर्णंशातयामासतंद्रुमम् २३ ततःसविस्मयाविष्टोराजान मिदमब्रवीत् ॥ गणयित्वायथोक्तानितावंत्येवफलानितु २४ अत्यद्भुतमिदंराजन्दृष्टवानस्मितेबलम् ॥ श्रोतुमिच्छामितांविद्यांययैतज्ज्ञायतेनृप २५ तमुवाचततो राजात्वरितोगमनेनृप ॥ विद्ध्यक्षहृदयज्ञंमांसंख्यानेचविशादरम् २६ बाहुकस्तमुवाचाथदेहिविद्यामिमांमम ॥ मत्तोपिचाश्वहृदयंगृहाणपुरुषर्षभ २७ ऋतुपर्णस्ततो राजाबाहुकंकार्यगौरवात् ॥ हयज्ञानस्यलोभाच्चतंतथेत्यब्रवीद्वचः २८ यथोक्तंत्वंगृहाणेदमक्षाणांहृदयंपरम् ॥ निक्षेपोमेऽश्वहृदयंत्वयितिष्ठतुबाहुक ॥ एवमुक्त्वाददौवि द्यामृतुपर्णोनलायवै २९ तस्याक्षहृदयज्ञस्यशरीरान्निःसृतःकलिः ॥ कर्कोटकविषंतीक्ष्णंमुखात्सततमुद्वमन् ३० कलेस्तस्यतदार्तस्यशापाग्निःसविनिःसृतः ॥ सते नकर्शितोराजादीर्घकालमनात्मवान् ३१ ततोविषविमुक्तात्मास्वंरूपमकरोत्कलिः ॥ तंशप्तुमैच्छत्कुपितोनिषधाधिपतिर्नलः ३२ तमुवाचकलिर्भीतोवेपमानःकृतांज लिः ॥ कोपंसंयच्छनृपतेकीर्तिंदास्यामितेपराम् ३३ इंद्रसेनस्यजननीकुपितामाऽशपत्पुरा ॥ यदात्वयापरित्यक्ताततोऽहंभृशपीडितः ३४ अवसंत्वयिराजेंद्रसुदुः खमपराजित ॥ विषेणनागराजस्यदह्यमानोदिवानिशम् ॥ शरणंत्वांप्रपन्नोऽस्मिशृणुचेदंवचोमम ३५ येचत्वांमनुजालोकेकीर्तयिष्यंत्यतंद्रिताः ॥ मत्प्रसूतंभयंतेषां नकदाचिद्भविष्यति ३६ भयार्तंशरणंयातंयदिमांत्वंनशप्स्यसे ॥ एवमुक्तोनलोराजान्ययच्छत्कोपमात्मनः ३७

तिसर्वेषांमंत्राणांतत्त्वं मनोमयकोशाख्यःसूत्रात्माऽतएवतंप्रकृत्यश्रूयते । 'तस्ययजुरेवशिरःऋग्दक्षिणःपक्षःसामोत्तरःपक्षः' इत्यादि तमजानंतंहिअत्यंतंधर्मिष्ठमपिकलिर्बाधते नतुमंत्रज्ञमितिभावः ३० शापाग्निर्द मयंतीनिसृष्टःसविषरूपः अनात्मवान् हृदयशून्योमूढइत्यर्थः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अदृश्यइतिच्छेदः कथयनकथांकुर्वन् ३८ फलानिसंख्यायअक्षविद्यासामर्थ्यादिराशेरायामादिकमनालोच्यैवेतिभावः ३९ । ४० द्विजानिवपक्षिणइव ४१ । ४२ । ४३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे द्विसप्ततितमोध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ नलाश्वाःविदर्भनगरेयेदमयंत्याऽपत्याभ्यांसहप्रेपिताः ३ । ४ । ५ । ६ शिखिनोमयूराःमेघध्वनितभ्रमाच्चुकुशुः

ततोभीतःकलिःक्षिप्रंप्रविवेशबिभीतकम् ॥ कलिस्त्वन्यैस्तदाऽदृश्यःकथयन्नैषधेनवै ३८ ततोगतज्वरोराजानैषधःपरवीरहा ॥ संप्रनष्टेकलौराजासंख्यायास्य फलान्युत ३९ मुदापरमयायुक्तस्तेजसाऽथपरेणवै ॥ रथमारुह्यतेजस्वीप्रययौजवनैर्हयैः ४० बिभीतकश्चाप्रशस्तःसंवृत्तःकलिसंश्रयात् ॥ हयोत्तमानुत्पततो द्विजानिवपुनःपुनः ४१ नलःसंनोदयामासप्रविष्टेनांतरात्मना ॥ विदर्भाभिमुखोराजाप्रययौसमहायशाः ४२ नलेतुसमतिक्रांतेकलिरप्यगमद्गृहम् ॥ ततोगतज्वरो राजानलोऽभूत्पृथिवीपतिः ॥ विमुक्तःकलिनाराजन्रूपमात्रवियोजितः ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिकलिनिर्गमेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ततोविदर्भान्संप्राप्तंसायाह्नेसत्यविक्रमम् ॥ ऋतुपर्णंजनाराज्ञेभीमायप्रत्यवेदयन् १ सभीमवचनाद्राजाकुंडिनंप्राविशत्पुरम् ॥ नादयन्रथघोषेणसर्वाःसविदिशोदिशः २ ततस्तंरथनिर्घोषंनलाश्वास्तत्रशुश्रुवुः ॥ श्रुत्वातुसमहृष्यंतपुरेवनलसन्निधौ ३ दमयंतीतुशुश्रावरथघोषंनलस्यतम् ॥ यथामेघस्यनदतोगंभीरंजलदागमे ४ परंविस्मयमापन्नाश्रुत्वानादंमहास्वनम् ॥ नलेनसंगृहीतेषुपुरेवनलवाजिषु ॥ सदृशंरथनिर्घोषंमेनेभैमीतथाहयाः ५ प्रासादस्थाश्च शिखिनःशालास्थाश्चैववारणाः ॥ हयाश्वशुश्रुवुस्तस्यरथघोषंमहीपतेः ६ तच्छ्रुत्वारथनिर्घोषंवारणाःशिखिनस्तथा ॥ प्रणेदुरुन्मुखाराजन्मेघनादइवोत्सुकाः ७ दमयंत्युवाच ॥ यथाऽसौरथनिर्घोषःपूरयन्निवमेदिनीम् ॥ ममाल्हादयतेचेतोनलएषमहीपतिः ८ अथचंद्राभवक्त्रंतंनपश्यामिनलंयदि ॥ असंख्येयगुणंवीरंविनंक्ष्यामिन संशयः ९ यदिवैतस्यवीरस्यबाह्वोर्नाद्याहमंतरम् ॥ प्रविशामिसुखस्पर्शंनभविष्याम्यसंशयम् १० यदिमांमेघनिर्घोषोनोपगच्छतिनैषधः ॥ अद्यचामीकरप्रख्यंप्रवेक्ष्यामिहुताशनम् ११ यदिमांसिंहविक्रांतोमत्तवारणविक्रमः ॥ नाभिगच्छतिराजेंद्रोविनंक्ष्यामिनसंशयः १२ नस्मराम्यनृतंकिंचिन्नस्मराम्यपकारताम् ॥ नचपर्युषितं वाक्यंस्वैरेष्वपिकदाचन १३ प्रभुःक्षमावान्वीरश्चदाताचाप्यधिकोनृपैः ॥ रहोऽनीचानुवर्तीचक्लीबवन्ममनैषधः १४ गुणांस्तस्यस्मरंत्यामेतत्परायादिवानिशम् ॥ हृदयंदीर्यतइदंशोकात्प्रियविनाकृतम् १५ एवंविलपमानासानष्टसंज्ञेवभारत ॥ आरुरोहमहद्वेश्मपुण्यश्लोकदिदृक्षया १६ ततोमध्यमकक्षायांददर्शरथमास्थितम् ॥ ऋतुपर्णंमहीपालंसहवार्ष्णेयबाहुकम् १७ ततोवतीर्यवार्ष्णेयोबाहुकश्चरथोत्तमात् ॥ हयांस्तानवमुच्याथस्थापयामासवैरथम् १८ सोऽवतीर्यरथोपस्थादृतुपर्णो नराधिपः ॥ उपतस्थेमहाराजंभीमंभीमपराक्रमम् १९

७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ पर्युषितंप्रतिज्ञातकालातिलंघि १३ जितेंद्रियत्वमेवाह रहइति । रहसिकर्तव्येसुरतविषये नीचकर्मपारदार्यादितदनुवर्ततेइतितदन्यःअनीचानुवर्ती परस्त्रीपुक्लीबइत्यर्थः १४ १५ । १६ । १७ । १८ । १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ नैतदेवं एततएतस्मिन्काले एवंविचार्यनव्यसर्जयत् किंतुविश्राम्यतामित्येवोवाचेत्युत्तरेणान्वयः २८ । २९ दिष्टं निर्दिष्टम् ३० । ३१ । ३२ । ३३

तंभीमःप्रतिजग्राहपूजयापरयाततः ॥ सतेनपूजितोराज्ञाऋतुपर्णोनराधिपः २० सतत्रकुंडीनेरम्येवसमानोमहीपतिः ॥ नचकिंचित्तदाऽपश्यत्प्रेक्षमाणोमुहुर्मुहुः ॥ सतुराज्ञासमागम्यविदर्भपतिनातदा २१ अकस्मात्सहसाप्राप्तंस्त्रीमंत्रंनस्मविंदति ॥ किंकार्यंस्वागतंतेऽस्तुराज्ञापृष्टःसभारत २२ नाभिजज्ञेसनृपतिर्दुहित्रर्थे समागतम् ॥ ऋतुपर्णोऽपिराजासधीमान्सत्यपराक्रमः २३ राजानंराजपुत्रंवानस्मपश्यतिकंचन ॥ नैवस्वयंवरकथांनचविप्रसमागमम् २४ ततोऽविगणय द्राजामनसाकोसलाधिपः ॥ आगतोऽस्मीत्युवाचैनंभवंतमभिवादकः २५ राजाऽपिचस्मयन्भीमोमनसासमचिंतयत् ॥ अधिकंयोजनशतंतस्यागमनकारणम् २६ ग्रामान्बहूनतिक्रम्यनाध्यगच्छद्यथातथम् ॥ अल्पकार्यंविनिर्दिष्टंतस्यागमनकारणम् २७ पश्चादुदर्केज्ञास्यामिकारणंयद्भविष्यति ॥ नैतदेवंसनृपति स्तंसत्कृत्यव्यसर्जयत् २८ विश्राम्यतामित्युवाचक्लांतोऽसीतिपुनःपुनः ॥ ससत्कृतःप्रहृष्टात्माप्रीतःप्रीतेनपार्थिवः २९ राजप्रेष्यैरनुगतोदिष्टंवेश्मसमाविशत् ॥ ऋतुपर्णेगतेराजन्वार्ष्णेयसहितेनृपे ३० बाहुकोरथमादायरथशालामुपागमत् ॥ समोचयित्वातानश्वानुपचर्यचशास्त्रतः ३१ स्वयंचैतान्समाश्वास्यरथोपस्थ उपाविशत् ॥ दमयंत्यपिशोकार्तादृष्ट्वाभांगासुरिंनृपम् ३२ सूतपुत्रंचवार्ष्णेयंबाहुकंचतथाविधम् ॥ चिंतयामासवैदर्भीकस्यैषरथनिःस्वनः ३३ नलस्येवमहा नासीन्नवपश्यामिनैषधम् ॥ वार्ष्णेयेनभवेन्नूनंविद्यासैवोपशिक्षिता ३४ तेनाद्यरथनिर्घोषोनलस्येवमहानभूत् ॥ आहोस्विदृतुपर्णोऽपियथाराजानलस्तथा ॥ यथाऽयंरथनिर्घोषोनैषधस्येवलक्ष्यते ३५ एवंसातर्कयित्वातुदमयंतीविशांपते ॥ दूतींप्रस्थापयामासनैषधान्वेषणेशुभा ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्व णिनलोपाख्यानपर्वणिभीमपुरप्रवेशेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ७३ ॥ ॥ दमयन्त्युवाच ॥ गच्छकेशिनिजानीहिकएषरथवाहकः ॥ उपविष्टोरथोपस्थेविकृतो ह्रस्वबाहुकः १ अभ्येत्यकुशलंभद्रेमृदुपूर्वंसमाहिता ॥ पृच्छेथाःपुरुषंह्येनंयथातत्त्वमनिंदिते २ अत्रमेमहतीशंकाभवेदेषनलोनृपः ॥ यथाचमनसस्तुष्टिर्हृदय स्यचनिर्वृत्तिः ३ ब्रूयाश्चैनंकथांतेत्वंपर्णादवचनंयथा ॥ प्रतिवाक्यंचसुश्रोणिबुद्ध्येथास्त्वमनिंदिते ४ ततःसमाहितागत्वादूतीबाहुकमब्रवीत् ॥ दमयंत्य पिकल्याणीप्रासादस्थाह्युपैक्षत ५ ॥ ॥ केशिन्युवाच ॥ ॥ स्वागतंतेमनुष्येंद्रकुशलंतेब्रवीम्यहम् ॥ दमयंत्यावचःसाधुनिबोधपुरुषर्षभ ६ कदावै प्रस्थितायूयंकिमर्थमिहचागताः ॥ तत्त्वंब्रूहियथान्यायंवैदर्भीश्रोतुमिच्छति ७ ॥ बाहुकउवाच ॥ श्रुतःस्वयंवरोराज्ञाकोसलेनमहात्मना ॥ द्वितीयोदमयं त्यावैभविताश्वइतिद्विजात् ८ श्रुत्वैतत्प्रस्थितोराजाशतयोजनयायिभिः ॥ हयैर्वातजवैर्मुख्यैरहमस्यचसारथिः ९

३४ आहोस्विदित्याश्चर्यार्थे अतएवसमानार्थकंवाक्यमावर्तितं ३५ । ३६ ॥ इत्यारण्यके नै० भा० त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ गच्छेति १ । २ । ३ पर्णादवचनं कनुत्वंकितवच्छित्वावस्त्रार्धं प्रस्थितोममेत्यादिश्रुत्वा विरूपोन्हस्वबाहुकःकश्चित्प्रत्युत्तरंदत्तवांस्तल्लक्षणएवायमितिभावः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१०।११।१२।१३।१४ १५।१६।१७।१८।१९ २०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३० विकारं हृदयव्यथाऽश्रुनेत्रत्वादिकं ३१ ॥ ॥ इत्यारण्यके

॥ केशिन्युवाच ॥ अथयोऽसौतृतीयोवःसकुतःकस्यवापुनः ॥ त्वंचकस्यकथंचेदंत्वयिकर्मसमाहितम् १० ॥ बाहुकउवाच ॥ पुण्यश्लोकस्यवैसूतोवार्ष्णेय
इतिविश्रुतः ॥ सनलेविद्रुतेभद्रेभांगासुरिमुपस्थितः ११ अहमप्यश्वकुशलःसूतत्वेचप्रतिष्ठितः ॥ ऋतुपर्णेनसारथ्येभोजनेचवृतःस्वयम् १२ ॥ केशिन्यु
वाच ॥ अथजानातिवार्ष्णेयःक्वनुराजानलोगतः ॥ कथंचत्वयिवातेनकथितंस्यात्तुबाहुक १३ ॥ बाहुकउवाच ॥ इहैवपुत्रौनिक्षिप्यनलस्यशुभकर्मणः ॥ गत
स्ततोयथाकामंनैषजानातिनैषधम् १४ नचान्यःपुरुषःकश्चिन्नलंवेत्तियशस्विनि ॥ गूढश्चरतिलोकेऽस्मिन्नष्टरूपोमहीपतिः १५ आत्मैवतुनलंवेदयाचास्यत
दनंतरा ॥ नहिवैस्वानिलिंगानिनलःशंसतिकर्हिचित् १६ ॥ केशिन्युवाच ॥ योऽसावयोध्यांप्रथमंगतोऽसौब्राह्मणस्तदा ॥ इमानिनारीवाक्यानिकथयानःपुनःपुनः
१७ क्वनुत्वंकितवच्छित्त्वावस्त्रार्धंप्रस्थितोमम ॥ उत्सृज्यविपिनेसुप्तामनुरक्तांप्रियांप्रिय १८ सावैयथासमादिष्टातथाऽस्तेत्वत्प्रतीक्षिणी ॥ दह्यमानादिवारात्रौ
वस्त्रार्धेनाभिसंवृता १९ तस्यारुदत्याःसततंतेनदुःखेनपार्थिव ॥ प्रसादंकुरुमेवीरप्रतिवाक्यंवदस्वच २० तस्यास्तत्प्रियमाख्यानंप्रवदस्वमहामते ॥ तदेव
वाक्यंवैदर्भीश्रोतुमिच्छत्यनिंदिता २१ एतच्छ्रुत्वाप्रतिवचस्तस्यदत्तंत्वयाकिल ॥ यत्पुरातत्पुनस्त्वत्तोवैदर्भीश्रोतुमिच्छति २२ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ एवमुक्त
स्यकेशिन्यानलस्यकुरुनंदन ॥ हृदयंव्यथितंचासीदश्रुपूर्णेचलोचने २३ सनिगृह्यात्मनोदुःखंदह्यमानोमहीपतिः ॥ बाष्पसंदिग्धयावाचापुनरेवेदमब्रवीत् २४
॥ बाहुकउवाच ॥ वैषम्यमपिसंप्राप्तागोपायंतिकुलस्त्रियः ॥ आत्मानमात्मनासत्योजितःस्वर्गोनसंशयः २५ रहिताभर्तृभिश्चापिनक्रुध्यंतिकदाचन ॥ प्राणांश्चा
रित्रकवचान्धारयंतिवरस्त्रियः २६ विषमस्थेनमूढेनपरिभ्रष्टसुखेनच ॥ यत्सातेनपरित्यक्तातत्रनक्रोद्धुमर्हति २७ प्राणयात्रांपरिप्रेप्सोःशकुनैर्हृतवाससः ॥
आधिभिर्दह्यमानस्यश्यामानक्रोद्धुमर्हति २८ सत्कृताऽसत्कृतावाऽपिपतिंदृष्ट्वातथाविधम् ॥ राज्यभ्रष्टंश्रियाहीनंक्षुधितंव्यसनाप्लुतम् २९ एवंब्रुवाणस्तद्वाक्यंनलः
परमदुर्मनाः ॥ नबाष्पमशकत्सोढुंप्ररुरोदचभारत ३० ततःसाकेशिनीगत्वादमयंत्यैन्यवेदयत् ॥ तत्सर्वंकथितंचैवविकारंतस्यचैवतम् ३१ ॥ इतिश्रीमहाभा
रतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानप० नलकेशिनीसंवादेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ दमयंतीतुतच्छ्रुत्वाभृशंशोक
परायणा ॥ शंकमानानलंतंवैकेशिनीमिदमब्रवीत् १ गच्छकेशिनिभूयस्त्वंपरीक्षांकुरुबाहुके ॥ अब्रुवाणासमीपस्थाचरितान्यस्यलक्षय २ यदाचकिंचि
त्कुर्यात्सकारणंतत्रभामिनि ॥ तत्रसंचेष्टमानस्यलक्षयंतीविचेष्टितम् ३

पर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ दमयंतीति १-। २ पाठांतरे संलक्ष्यं लक्षणीयं तेत्वया ३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ । ५ । ६ । ७ शुच्युपचारःजलस्थलशुद्धादिपरः ८ संचारंद्वारंन्हस्वमप्युत्सर्पतिदीर्घंभवति ९ संकटेसंकुचिते एतेनभूमिजयोदर्शितः १० पाशवंपशुसंबंधि ११ कुंभाःपूर्णा एवेतिजलधातुजयउक्तः १२ वन्हि
जयमाह तृणेतित्रिभिः । सवितुःसकाशात् समादधत् उद्दीपितवान् १३ । १४ । १५ वायुजयमाह अतीवेतिद्वाभ्यां । पुष्पेषुक्षीणोंऽशोझटितिवायुनाआपूर्यतइत्यर्थः १६ । १७ कर्मपाकादि चेष्टाभूतजयादि

नचास्यप्रतिबंधेनदेयोऽग्निरपिकेशिनि ॥ याचतेनजलंदेयंसर्वथात्वरमाणया ४ एतत्सर्वंसमीक्ष्यत्वंचरितंमेनिवेदय ॥ निमित्तंयत्त्वयादृष्टंबाहुकेदैवमानुषम् ५ यच्चा
न्यदपिपश्येथास्तच्चाख्येयंत्वयामम ॥ दमयंत्यैवमुक्तासाजगामाथचकेशिनी ६ निशम्याथहयज्ञस्यलिंगानिपुनरागमत् ॥ सातत्सर्वंयथावृत्तंदमयंत्यैन्यवेदयत् ॥
निमित्तंयत्तयादृष्टंबाहुकेदैवमानुषम् ७ ॥ केशिन्युवाच ॥ दृढंशुच्युपचारोऽसौनमयामानुषःक्वचित् ॥ दृष्टपूर्वःश्रुतोवापिदमयंतितथाविधः ८ न्हस्वमासाद्यसंचारं
नासौविनमतेक्वचित् ॥ तंतुदृष्ट्वायथासंगमुत्सर्पतियथासुखम् ९ संकटेऽप्यस्यसुमहान्विवरोजायतेऽधिकः ॥ ऋतुपर्णस्यचार्थायभोजनीयमनेकशः १० प्रेषितंतत्र
राज्ञातुमांसंबहुचपाशवम् ॥ तस्यप्रक्षालनार्थायकुंभास्तत्रोपकल्पिताः ११ तेतेनावेक्षिताःकुंभाःपूर्णाएवाभवंस्ततः ॥ ततःप्रक्षालनंकृत्वासमधिश्रित्यबाहुकः १२
तृणमुष्टिंसमादायसवितुस्तंसमादधत् ॥ अथप्रज्वलितस्तत्रसहसाहव्यवाहनः १३ तदद्भुततमंदृष्ट्वाविस्मिताऽहमिहागता ॥ अन्यच्चतस्मिन्सुमहदाश्चर्यंलक्षितंमया
१४ यदग्निमपिसंस्पृश्यनैवासौदह्यतेशुभे ॥ छंदेनचोदकंतस्यवहत्यावर्जितंद्रुतम् १५ अतीवचान्यत्सुमहदाश्चर्यंदृष्टवत्यहम् ॥ यत्सपुष्पाण्युपादायहस्ताभ्यांममृदे
शनैः १६ मृद्यमानानिपाणिभ्यांतेनपुष्पाणिनान्यथा ॥ भूयएवसुगंधीनिहृषितानिभवंतिहि ॥ एतान्यद्भुतलिंगानिदृष्ट्वाऽहंद्रुतमागता १७ ॥ बृहदश्वउवाच ॥
दमयंतीतुतच्छ्रुत्वापुण्यश्लोकस्यचेष्टितम् ॥ अमन्यतनलंप्राप्तंकर्मचेष्टाभिसूचितम् १८ साशंकमानाभर्त्तारंबाहुकंपुनरिंगितैः ॥ केशिनींश्लक्ष्णयावाचारुदतीपुनरब्र
वीत् १९ पुनर्गच्छप्रमत्तस्यबाहुकस्योपसंस्कृतम् ॥ महानसाच्छ्रितंमांसमानयस्वेहभाविनि २० सागत्वाबाहुकस्याग्रेतन्मांसमपकृष्यच ॥ अत्युष्णमेवत्वरितात
त्क्षणात्प्रियकारिणी २१ दमयंत्यैततःप्रादात्केशिनीकुरुनंदन ॥ साचितानलसिद्धस्यमांसस्यबहुशःपुरा २२ प्राश्यमत्वानलंसूतंप्राक्रोशद्भृशदुःखिता ॥ वैक्लव्यंपरमं
गत्वाप्रक्षाल्यचमुखंततः २३ मिथुनंप्रेषयामासकेशिन्यासहभारत ॥ इंद्रसेनांसहभ्रात्रासमभिज्ञायबाहुकः २४ अभिद्रुत्यततोराजापरिष्वज्यांकमानयत् ॥ बाहुकस्तु
समासाद्यसुतौसुरसुतोपमौ २५ भृशंदुःखपरीतात्मासुस्वरंप्ररुरोदह ॥ नैषधोदर्शयित्वातुविकारमसकृत्तदा ॥ उत्सृज्यसहसापुत्रौकेशिनीमिदमब्रवीत् २६ इदंचस
दृशंभद्रेमिथुनंममपुत्रयोः ॥ अतोदृष्ट्वैवसहसाबाष्पमुत्सृष्टवानहम् २७ बहुशःसंपतंतींत्वांजनःशंकेतदोषतः ॥ वयंचदेशातिथयोगच्छभद्रेयथासुखम् २८ ॥ इतिश्री
महाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिकन्यापुत्रदर्शनेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१८ बाहुकंबाहुकरूपिणमिति रूपभेदात्संशयोऽस्तिनतुक्रियातइत्यर्थः १९ । २० । २१ मांसस्यमांसं बहुशःबहुवारम् २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ संपतन्तीं आयांतीं दोषतः कामदोषेण २८
॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ बृहदश्वउवाच ॥ सर्वंविकारंदृष्ट्वातुपुण्यश्लोकस्यधीमतः ॥ आगत्यकेशिनीसर्वंदमयंत्यैन्यवेदयत् १ दमयंतीततोभूयःप्रेषयामासकेशिनीम् ॥ मातुःसकाशंदुःखा र्त्तानलदर्शनकांक्षया २ परीक्षितोमेबहुशोबाहुकोनलशंकया ॥ रूपेमेसंशयस्त्वेकःस्वयमिच्छामिवेदितुम् ३ सवाप्रवेश्यतांमातर्मांवाऽनुज्ञातुमर्हसि ॥ विदितंवा ऽथवाऽज्ञातंपितुर्मेसंविधीयताम् ४ एवमुक्तातुवैदर्भ्यासादेवीभीममब्रवीत् ॥ दुहितुस्तमभिप्रायमन्वजानात्सपार्थिवः ५ सावैपित्राऽभ्यनुज्ञातामात्राचभरतर्षभ ॥ नलंप्रवेशयामासयत्रतस्याःप्रतिश्रयः ६ तांस्मदृष्ट्वैवसहसादमयंतींनलोनृपः ॥ आविष्टःशोकदुःखाभ्यांबभूवाश्रुपरिप्लुतः ७ तंतुदृष्ट्वातथायुक्तंदमयंतीनलंतदा ॥ तीव्र शोकसमाविष्टाबभूववरवर्णिनी ८ ततःकाषायवसनाजटिलामलपंकिनी ॥ दमयंतीमहाराजबाहुकंवाक्यमब्रवीत् ९ पूर्वंदृष्टस्त्वयाकश्चिद्धर्मज्ञोनामबाहुक ॥ सुप्तामु त्सृज्यविपिनेगतोयःपुरुषःस्त्रियम् १० अनागसंप्रियांभार्यांविजनेश्रममोहिताम् ॥ अपहायतुकोगच्छेत्पुण्यश्लोकमृतेनलम् ११ किमुतस्यमयाबाल्यादपराद्धं महीपतेः ॥ योमामुत्सृज्यविपिनेगतवान्निद्रयार्दिताम् १२ साक्षाद्देवानपाहायवृतोयःसपुरामया ॥ अनुव्रतांसाभिकामांपुत्रिणींत्यक्तवान्कथम् १३ अग्नौपाणिंगृही त्वातुदेवानामग्रतस्तथा ॥ भविष्यामीतिसत्यंतुप्रतिश्रुत्यक्वतद्गतम् १४ दमयंत्याब्रुवंत्यास्तुसर्वमेतदरिंदम ॥ शोकजंवारिनेत्राभ्यामसुखंप्रास्रवद्बहु १५ अतीवकृ ष्णसाराभ्यांरक्तांताभ्यांजलंतुतत् ॥ परिस्रवन्नलोदृष्ट्वाशोकार्त्तामिदमब्रवीत् १६ ममराज्यंप्रनष्टंयन्नाहंतत्कृतवान्स्वयम् ॥ कलिनातत्कृतंभीरुयच्चत्वामहमत्यजम् १७ यत्त्वयाधर्मकृच्छ्रेतुशापेनाभिहतःपुरा ॥ वनस्थयादुःखितयाशोचंत्यामांदिवानिशम् १८ समच्छरीरेत्वच्छापाद्दह्यमानोऽवसत्कलिः ॥ त्वच्छापदग्धःसततंसोऽग्ना वग्निरिवाहितः १९ ममचव्यवसायेनतपसाचैवनिर्जितः ॥ दुःखस्यांतेनचानेनभवितव्यंहिनौशुभे २० विमुच्यमांगतःपापस्ततोहमिहचागतः ॥ त्वदर्थंविपुलश्रो णिनहिमेऽन्यत्प्रयोजनम् २१ कथंनुनारीभर्तारमनुरक्तमनुव्रतम् ॥ उत्सृज्यवरयेदन्यंयथात्वंभीरुकर्हिचित् २२ दूताश्चरंतिपृथिवींकृत्स्नांनृपतिशासनात् ॥ भैमीकि लस्वभर्त्तारंद्वितीयंवरयिष्यति २३ स्वैरवृत्तायथाकाममनुरूपमिवात्मनः ॥ श्रुत्वैववचैवंत्वरितोभांगासुरिरुपस्थितः २४ दमयंतीतुतच्छ्रुत्वानलस्यपरिदेवितम् ॥ प्रांजलिर्वेपमानाचभीतावचनमब्रवीत् २५ दमयंत्युवाच ॥ नमामर्हसिकल्याणदोषेणपरिशंकितुम् ॥ मयाहिदेवानुत्सृज्यवृतस्त्वंनिषधाधिप २६ तवाभिगमनार्थं तुसर्वतोब्राह्मणागताः ॥ वाक्यानिममगाथाभिर्गायमानादिशोदश २७ ततस्त्वांब्राह्मणोविद्वान्पर्णादोनामपार्थिव ॥ अभ्यगच्छत्कोसलायामृतुपर्णनिवेशने २८ ॥ ६४ ॥ तेनवाक्येकृतेसम्यक्प्रतिवाक्येतथाऽऽहृते ॥ उपायोऽयंमयादृष्टोनैषधानयनेतव २९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३०।३१ सदागतिर्वायुः ३२।३३ चंद्रमाश्चित्ताभिमानिनीदेवता ३४।३५ ३६।३७।३८।३९ ।४०।४१।४२।४३।४४।४५।४६।४७ कल्येप्रभाते ४८।४९ ।५०।५१

त्वामृतेनहिलोकेन्यएकाह्नात्पृथिवीपते ॥ समर्थोयोजनशतंगंतुमश्वैर्नराधिप ३० स्पृशेयंतेनसत्येनपादावेतौमहीपते ॥ यथानासत्कृतंकिंचिन्मनसाऽपिचराम्यहम् ॥
३१अयंचरतिलोकेऽस्मिन्भूतसाक्षीसदागतिः ॥ एषमेमुंचतुप्राणान्यदिपापंचराम्यहम् ३२ यथाचरतितिग्मांशुःपरेणभुवनंसदा ॥ समुंचतुममप्राणान्यदिपापंचरा
म्यहम् ३३ चंद्रमाःसर्वभूतानामंतश्चरतिसाक्षिवत् ॥ समुंचतुममप्राणान्यदिपापंचराम्यहम् ३४ एतेदेवास्त्रयःकृत्स्नंत्रैलोक्यंधारयंतिवै ॥ विब्रुवंतुयथासत्यमेतद्देवा
स्त्यजंतुमाम् ३५ एवमुक्तस्तथावायुरंतरिक्षादभाषत ॥ नैषाकृतवतीपापंनलसत्यंब्रवीमिते ३६ राजन्शीलनिधिःस्फीतोदमयंत्यासुरक्षितः ॥ साक्षिणोरक्षिणश्चा
स्यावयंत्रीन्परिवत्सरान् ३७ उपायोविहितश्चायंत्वदर्थमतुलोऽनया ॥ नह्येकाह्नाशतंगंतात्वामृतेऽन्यःपुमानिह ३८ उपपन्नात्वयाभैमीत्वंचभैम्यामहीपते ॥ नात्र
शंकात्वयाकार्यासंगच्छसहभार्यया ३९ तथाब्रुवतिवायौतुपुष्पवृष्टिःपपातह ॥ देवदुंदुभयोनेदुर्ववौचपवनःशिवः ४० तदद्भुतमयंदृष्ट्वानलोराजाऽथभारत ॥ दम
यंत्यांविशंकांतामुपाकर्षदरिंदमः ४१ ततस्तद्वस्त्रमजरंप्रावृणोद्वसुधाधिपः ॥ संस्मृत्यनागराजंतंततोलेभेस्वकंवपुः ४२ स्वरूपिणंतुभर्तारंदृष्ट्वाभीमसुतातदा ॥
प्राक्रोशदुच्चैरालिंग्यपुण्यश्लोकमनिंदिता ४३ भैमीमपिनलोराजाभ्राजमानोयथापुरा ॥ सस्वजेस्वसुतौचापियथावत्प्रत्यनंदत ४४ ततःस्वोरसिविन्यस्यवक्त्रंतस्यशु
भानना ॥ परीतातेनदुःखेननिशश्वासायतेक्षणा ४५ तथैवमलदिग्धांगींपरिष्वज्यशुचिस्मिताम् ॥ सुचिरंपुरुषव्याघ्रस्तस्थौशोकपरिप्लुतः ४६ ततःसर्वंयथावृत्तंदम
यंत्यानलस्यच ॥भीमायाकथयत्प्रीत्यावैदर्भ्याजननीनृप ४७ ततोऽब्रवीन्महाराजःकृतशौचमहंनलम् ॥ दमयंत्यासहोपेतंकल्येद्रष्टासुखोषितम् ४८ ततस्तौसहि
तौरात्रिंकथयन्तौपुरातनम् ॥ वनेविचरितंसर्वमूषतुर्मुदितौनृप ४९ गृहेभीमस्यनृपतेःपरस्परसुखैषिणौ ॥ वसेतांहृष्टसंकल्पौवैदर्भीचनलश्चह ५० सचतुर्थेततोवर्षे
संगम्यसहभार्यया ॥ सर्वकामैःसुसिद्धार्थोलब्धवान्परमांमुदम् ५१ दमयंत्यपिभर्तारमासाद्याप्यायिताभृशम् ॥ अर्धसंजातसस्येवतोयंप्राप्यवसुंधरा ५२ सैवंसमे
त्यव्यपनीयतंद्रांशांतज्वराहर्षविवृद्धसत्त्वा ॥ रराजभैमीसमवाप्तकामाशीतांशुनारात्रिरिवोदितेन ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलदमयंतीसमागमेषट्सप्त
तितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ अथतांव्युषितोरात्रिंनलोराजास्वलंकृतः ॥ वैदर्भ्यासहितःकालेददर्शवसुधाधिपम् १ ततोऽभिवा
दयामासप्रयतःश्वशुरंनलः ॥ ततोऽनुदमयंतीचववन्देपितरंशुभा २

५२॥५३॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ॥ अथेति १।२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 ३ । ४ । ५ । ६ पुष्पभंगःपुष्पसंमर्दः ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ उपाकर्तुंदातुं १७ । १८ । १९ । २० ॥ २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्तति

 तंभीमःप्रतिजग्राहपुत्रवत्परयामुदा ॥ यथार्हंपूजयित्वाचसमाश्वासयतप्रभुः ३ नलेनसहितांतत्रदमयंतींपतिव्रताम् ॥ तामर्हणांनलोराजाप्रतिगृह्ययथाविधि ४ परि
चर्यांस्वकांतस्मैयथावत्प्रत्यवेदयत् ॥ ततोबभूवनगरेसुमहान्हर्षजःस्वनः ५ जनस्यसंप्रहृष्टस्यनलंदृष्ट्वातथागतम् ॥ अशोभयच्चनगरंपताकाध्वजमालिनम् ६ सिक्ताः
सुमृष्टपुष्पाढ्याराजमार्गाःस्वलंकृताः ॥ द्वारिद्वारिचपौराणांपुष्पभंगोपकल्पिताः ७ अर्चितानिचसर्वाणिदेवतायतनानिच ॥ ऋतुपर्णोऽपिशुश्रावबाहुकच्छद्मि
नंनलम् ८ दमयंत्यासमायुक्तंजहृषेचनराधिपः ॥ तमानाय्यनलंराजाक्षमयामासपार्थिवम् ९ सचतंक्षमयामासहेतुभिर्बुद्धिसंमितः ॥ ससत्कृतोमहीपालोनैषधंवि
स्मिताननः १० उवाचवाक्यंतत्त्वज्ञोनैषधंवदतांवरः ॥ दिष्ट्यासमेतोदारैःस्वैर्भवानित्यभ्यनंदत ११ किंचित्तुनापराधंतेकृतवानस्मिनैषध ॥ अज्ञातवासेवसतो
मद्गृहेवसुधाधिप १२ यदिवाऽबुद्धिपूर्वाणियदिबुद्ध्याऽपिकानिचित् ॥ मयाकृतान्यकार्याणितानित्वंक्षंतुमर्हसि १३ नलउवाच ॥ नमेऽपराधंकृतवांस्त्वंस्वल्पमपि
पार्थिव ॥ कृतेऽपिचनमेकोपःक्षंतव्यंहिमयातव १४ पूर्वंह्यपिसखामेऽसिसंबंधीचजनाधिप ॥ अतऊर्ध्वंतुभूयस्त्वंप्रीतिमाहर्तुमर्हसि १५ सर्वकामैःसुविहितैः
सुखमस्म्युषितस्त्वयि ॥ नतथास्वगृहेराजन्यथातवगृहेसदा १६ इदंचैवहयज्ञानंत्वदीयंमयितिष्ठति ॥ तदुपाकर्तुमिच्छामिमन्यसेयदिपार्थिव ॥ एवमुक्त्वाददौ
विद्यामृतुपर्णायनैषधः १७ सचतांप्रतिजग्राहविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ गृहीत्वाचाश्वहृदयंराजन्भांगासुरिर्नृपः १८ निषधाधिपतेश्चापिदत्वाऽक्षहृदयंनृपः ॥ सूतम
न्यमुपादायययौस्वपुरमेवह १९ ऋतुपर्णेगतेराजन्नलोराजाविशांपते ॥ नगरेकुंडिनेकालंनातिदीर्घमिवावसत् २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपा
ख्यानपर्वणिऋतुपर्णस्वदेशगमनेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ समासमुष्यकौंतेयभीममामंत्र्यनैषधः ॥ पुरादल्पपरीवारोजगामनिषधा
न्प्रति १ रथेनैकेनशुभ्रेणदंतिभिःपरिषोडशैः ॥ पंचाशद्भिर्हयैश्चैवषट्शतैश्चपदातिभिः २ सकंपयन्निवमहींत्वरमाणोमहीपतिः ॥ प्रविवेशाथसंरब्धस्तरसैवमहामनाः
३ ततःपुष्करमासाद्यवीरसेनसुतोनलः ॥ उवाचदीव्यावपुनर्बहुवित्तंमयाऽर्जितम् ४ दमयंतीचयच्चान्यन्ममकिंचनविद्यते ॥ एषवैममसंन्यासस्तवराज्यंतुपुष्कर
५ पुनःप्रवर्ततांद्यूतमितिमेनिश्चितामतिः ॥ एकपाणेनभद्रंतेप्राणयोश्चपणावहे ६ जित्वापरस्वमाहृत्यराज्यंवायदिवावसु ॥ प्रतिपाणःप्रदातव्यःपरमोधर्मउच्यते
७ नचेद्वांछसित्वंद्यूतंयुद्धद्यूतंप्रवर्त्ततताम् ॥ द्वैरथेनास्तुवैशांतिस्तववाममवानृप ८

तमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ उष्यवासंकृत्वा १ । २ । ३ । ४ राज्यमेकपाणेनैव ममंतुदमयंत्यादिच ५ प्राणयोश्च पणावहे युद्धमपिवर्त्ततामित्यर्थः ६ । ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ ॥ ३३ ॥ इत्यारण्यके

वंशभोज्यमिदंराज्यमर्थितव्यंथयथातथा ॥ येनकेनाप्युपायेनवृद्धानामितिशासनम् ९ द्वयोरेकतरेबुद्धिःक्रियतामद्यपुष्कर ॥ कैतवेनाक्षवत्यांतुयुद्धेवानाम्यतां
धनुः १० नैषधेनैवमुक्तस्तुपुष्करःप्रहसन्निव ॥ ध्रुवमात्मजयंमत्वाप्रत्याहपृथिवीपतिम् ११ दिष्ट्यात्वयाऽर्जितंवित्तंप्रतिपाणायनैषध ॥ दिष्ट्याचदुष्कृतं
कर्मदमयंत्याःक्षयंगतम् १२ दिष्ट्याचध्रियसेराजन्सदारोऽद्यमहाभुज ॥ धनेनानेनवैभैमीजितेनसमलंकृता १३ मामुपस्थास्यतिव्यक्तंदिविशक्रमिवाप्सराः ॥
नित्यशोहिस्मरामित्वांप्रतीक्षेऽपिचनैषध १४ देवनेनममप्रीतिर्नभवत्यसुहृद्गणैः ॥ जित्वात्वद्यवरारोहांदमयंतीमनिंदिताम् १५ कृतकृत्योभविष्यामिसाहिमेनि
त्यशोहृदि ॥ श्रुत्वातुतस्यतावाचोबह्वबद्धप्रलापिनः १६ इयेषसशिरश्छेत्तुंखड्गेनकुपितोनलः ॥ स्मयंस्तुरोषताम्राक्षस्तमुवाचनलोनृपः १७ पणावःकिं
व्याहरसेजितोनव्याहरिष्यसि ॥ ततःप्रावर्त्ततद्यूतंपुष्करस्यनलस्यच १८ एकपाणेनभद्रंतेनलेनसपराजितः ॥ सरत्नकोशनिचयैःप्राणेनपणितोऽपिच १९ जि
त्वाचपुष्करंराजाप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ममसर्वमिदंराज्यमव्यग्रंहतकंटकम् २० वैदर्भीनत्वयाशक्याराजापसदवीक्षितुम् ॥ तस्यास्त्वंसपरीवारोमूढदासत्वमा
गतः २१ नत्वयातत्कृतंकर्मयेनाहंविजितःपुरा ॥ कलिनातत्कृतंकर्मत्वंचमूढनबुद्ध्यसे २२ नाहंपरकृतंदोषंत्वय्याधास्येकथंचन ॥ यथासुखंवैजीवत्वंप्राणा
नवसृजामिते २३ तथैवसर्वसंभारंस्वमंशंवितरामिते ॥ तथैवचममप्रीतिस्त्वयिवीरनसंशयः २४ सौहार्दंचापिमेत्वत्तोनकदाचित्प्रहास्यति ॥ पुष्करत्वंहिमे
भ्रातासंजीवशरदःशतम् २५ एवंनलःसांत्वयित्वाभ्रातरंसत्यविक्रमः ॥ स्वपुरंप्रेषयामासपरिष्वज्यपुनःपुनः २६ सांत्वितोनैषधेनैवंपुष्करःप्रत्युवाचतम् ॥
पुण्यश्लोकंतदाराजन्नभिवाद्यकृतांजलिः २६ कीर्तिरस्तुतवाक्षय्याजीववर्षायुतंसुखी ॥ योमेवितरसिप्राणानधिष्ठानंचपार्थिव २८ सतथासत्कृतोराज्ञामासमुष्य
तदानृपः ॥ प्रययौपुष्करोहृष्टःस्वपुरंस्वजनावृतः २९ महत्यासेनयासार्धंविनीतैःपरिचारकैः ॥ भ्राजमानइवादित्योवपुषापुरुषर्षभ ३० प्रस्थाप्यपुष्करंरा
जावित्तवन्तमनामयम् ॥ प्रविवेशपुरंश्रीमानत्यर्थमुपशोभिताम् ३१ प्रविश्यसांत्वयामासपौरांश्चनिषधाधिपः ॥ पौराजानपदाश्चापिसंप्रहृष्टतनूरुहाः ३२
ऊचुःप्रांजलयःसर्वेसामात्यप्रमुखाजनाः ॥ अद्यस्मनिर्वृताराजन्पुरेजनपदेऽपिच ॥ उपासितुंपुनःप्राप्तादेवाइवशतक्रतुम् ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभार
तेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिपुष्करपराभवपूर्वकंराज्यप्रत्यानयनेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ प्रशांतेतुपुरेहृ
ष्टेसंप्रवृत्तेमहोत्सवे ॥ महत्यासेनयाराजादमयंतीमुपानयत् १

पर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ॥ ॥ प्रशांतेवीतशोके १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ । ३ । ४ वक्ष्यसेदीव्यसे वशकांतावित्यस्यरूपम् ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ तद्भयम् १८ पुनर्द्यूतंकरिष्यसीतिराजानंप्रति पूर्वंभीमसेनेनोक्तंतत्रपरिहार

दमयंतीमपिपितासत्कृत्यपरवीरहा ॥ प्रास्थापयदमेयात्माभीमोभीमपराक्रमः २ आगतायांतुवैदर्भ्यांसपुत्रायांनलोनृपः ॥ वर्तयामाससमुदितोदेवराडिवनंदने ३
तथाप्रकाशतांयातोजंबूद्वीपेसराजसु ॥ पुनःशशासतद्राज्यंप्रत्याहृत्यमहायशाः ४ ईजेचविविधैर्यज्ञैर्विधिवच्चाप्तदक्षिणैः ॥ तथात्वमपिराजेंद्रससुहृद्वक्ष्यसेऽचिरात्
५ दुःखमेतादृशंप्राप्तोनलःपरपुरंजयः ॥ देवनेननरश्रेष्ठसभार्योभरतर्षभ ६ एकाकिनैवसुमहन्नलेनपृथिवीपते ॥ दुःखमासादितंवोरंप्राप्तश्चाभ्युदयःपुनः ७
त्वंपुनर्भ्रातृसहितःकृष्णयाचैवपांडव ॥ रमसेऽस्मिन्महारण्येधर्ममेवानुचिंतयन् ८ ब्राह्मणैश्चमहाभागैर्वेदवेदांगपारगैः ॥ नित्यमन्वास्यसेराजंस्तत्रकापरि
देवना ९ कर्कोटस्यनागस्यदमयंत्यानलस्यच ॥ ऋतुपर्णस्यराजर्षेःकीर्तनंकलिनाशनम् १० इतिहासमिमंचापिकलिनाशनमच्युत ॥ शक्यमाश्वसितुंश्रुत्वा
त्वद्विधेनविशांपते ११ अस्थिरत्वंचसंचिंत्यपुरुषार्थस्यनित्यदा ॥ तस्योदयेव्ययेचापिनचिंतयितुमर्हसि १२ श्रुत्वेतिहासंनृपतेसमाश्वसिहिमाशुचः ॥
व्यसनेत्वंमहाराजनविषीदितुमर्हसि १३ विषमावस्थितेदैवेपौरुषेऽफलतांगते ॥ विषादयंतिनात्मानंसत्त्वोपाश्रयिणोनराः १४ येचेदंकथयिष्यंतिनलस्यच
रितंमहत् ॥ श्रोष्यंतिचाप्यभीक्ष्णंवैनालक्ष्मीस्तान्भजिष्यति १५ अर्थास्तस्योपपत्स्यंतेधन्यतांचगमिष्यति ॥ इतिहासमिमंश्रुत्वापुराणंशश्वदुत्तमम् १६
पुत्रान्पौत्रान्पशूंश्चापिलभतेनृषुचाग्रताम् ॥ आरोग्यप्रीतिमांश्चैवभविष्यतिनसंशयः १७ भयात्त्रस्यसियच्चत्वमाह्वयिष्यतिमांपुनः ॥ अक्षज्ञइतितत्तेहंनाश
यिष्यामिपार्थिव १८ वेदाक्षहृदयंकृत्स्नमहंसत्यपराक्रम ॥ उपपद्यस्वकौंतेयप्रसन्नोऽहंब्रवीमिते १९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोहृष्टमनाराजाबृहदश्वमुवाचह ॥
भगवन्नक्षहृदयंज्ञातुमिच्छामितत्त्वतः २० ततोक्षहृदयंप्रादात्पांडवायमहात्मने ॥ दत्वाचाश्वशिरोऽगच्छदुपस्प्रष्टुंमहातपाः २१ बृहदश्वेगतेपार्थमश्रौषीत्स
व्यसाचिनम् ॥ वर्तमानंतपस्युग्रेवायुभक्षंमनीषिणम् २२ ब्राह्मणेभ्यस्तपस्विभ्यःसंपतद्भ्यस्ततस्ततः ॥ तीर्थशैलवनेभ्यश्चसमेतेभ्योदृढव्रतः २३ इतिपा
र्थोमहाबाहुर्दुरापंतपआस्थितः ॥ नतथादृष्टपूर्वोऽन्यःकश्चिदुग्रतपाइति २४ यथाधनंजयःपार्थस्तपस्वीनियतव्रतः ॥ मुनिरेकचरःश्रीमान्धर्मोविग्रहवानिव
२५ तंश्रुत्वापांडवोराजंस्तप्यमानंमहावने ॥ अन्वशोचतकौंतेयःप्रियंवैभ्रातरंजयम् २६ दह्यमानेनतुहृदाशरणार्थीमहावने ॥ ब्राह्मणान्विविधज्ञानान्पर्यपृच्छद्यु
धिष्ठिरः २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकपर्वणिनलोपाख्यानपर्व० बृहदश्वगमनेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ समाप्तंचनलोपाख्यानपर्व ॥ ॥

माह वेदेति । वेदवेद्मि । उपपद्यस्वगृहाण १९ । २० अश्वशिरोऽश्वविद्यांययाबृहदश्वइतिमुनेर्नाम । उपस्प्रष्टुं स्नानादिकंकर्तुम् २१ । २२ । २३ । २४ । २५ जयंजयभाजमर्जुनम् २६ । २७ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे ऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भगवन्काम्यकात्पार्थेगतेमेप्रपितामहेइत्यादिरध्यायस्तीर्थयात्राप्रस्तावार्थः । यज्ञदानाद्यसमर्थस्यहितीर्थयात्रैवावश्यकी यथोक्तं । 'द्वाविमौग्रसतेभूमिःसर्पो बिलशयानिव । राजानं चाविरोद्धारं दरिद्रं चाप्रवासिनम्' इति । तत्रापिबंधुवियोगः सर्वेषांदुःखदस्तेनचचित्तस्यानवस्थितत्वंभवतीत्यवान्तरतात्पर्यम् १ । २ । ३ । ४ आक्षिप्तसूत्राश्छिन्नसूत्राः । द्विजाःपक्षिणः ५ । ६ । ७ मेध्यान् यज्ञार्हान् ८ उपाकृत्य

अथतीर्थयात्रापर्व ॥ जनमेजयउवाच ॥ भगवन्काम्यकात्पार्थेगतेमेप्रपितामहे ॥ पांडवाःकिमकुर्वंस्तेतमृतेसव्यसाचिनम् १ सहितेषांमहेष्वासोगतिरासीदनीकजित् ॥ आदित्यानांयथाविष्णुस्तथैवप्रतिभातिमे २ तेनेंद्रसमवीर्येणसंग्रामेष्वनिवर्तिना ॥ विनाभूतावनेवीराःकथमासन्पितामहाः ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ गतेतु पांडवेताताकाम्यकात्सत्यविक्रमे ॥ बभूवुःपांडवेयास्तेदुःखशोकपरायणाः ४ आक्षिप्तसूत्रामणयश्छिन्नपक्षाइवद्विजाः ॥ अप्रीतमनसःसर्वेबभूवुरथपांडवाः ५ वनंतुतदभूत्तेनहीनमक्लिष्टकर्मणा ॥ कुबेरेणयथाहीनंवनंचैत्ररथंतथा ६ तमृतेतेनरव्याघ्राःपांडवाजनमेजय ॥ मुदमप्राप्नुवंतोवैकाम्यकेन्यवसंस्तदा ७ ब्राह्मणार्थेपराक्रांताःशुद्धैर्बाणैर्महारथाः ॥ निघ्नंतोभरतश्रेष्ठमेध्यान्बहुविधान्मृगान् ८ नित्यंहिपुरुषव्याघ्रावन्याहारमरिंदमाः ॥ उपाकृत्यउपाहृत्यब्राह्मणेभ्योन्यवेदयन् ९ सर्वेसंन्यवसंस्तत्रसोत्कंठाःपुरुषर्षभाः ॥ अहृष्टमनसःसर्वेगतेराजन्धनंजये १० विशेषतस्तुपांचालीस्मरंतीमध्यमंपतिम् ॥ उद्विग्नंपांडवश्रेष्ठमिदंवचनमब्रवीत् ११ योर्जुनेनार्जुनस्तुल्योद्विबाहुर्बहुबाहुना ॥ तमृतेपांडवश्रेष्ठवनंनप्रतिभातिमे १२ शून्यामिवप्रपश्यामितत्रतत्रमहीमिमाम् ॥ बह्वाश्चर्यमिदंचापिवनंकुसुमितद्रुमम् १३ नतथारमणीयंवैतमृतेसव्यसाचिनम् ॥ नीलांबुदसमप्रख्यंमत्तमातंगगामिनम् १४ तमृतेपुंडरीकाक्षंकाम्यकंनातिभातिमे ॥ यस्यवाधनुषोघोषःश्रूयतेचाशनिस्वनः ॥ नलभेशर्मवैराजन्स्मरंतीसव्यसाचिनम् १५ तथालालप्यमानांतांनिशम्यपरवीरहा ॥ भीमसेनोमहाराजद्रौपदीमिदमब्रवीत् १६ ॥ भीमउवाच ॥ मनःप्रीतिकरंभद्रे यद्ब्रवीषिसुमध्यमे ॥ तन्मेप्रीणातिहृदयममृतप्राशनोपमम् १७ यस्यदीर्घौसमौपीनौभुजौपरिघसन्निभौ ॥ मौर्वीकृतकिणौवृत्तौखड्गायुधधनुर्धरौ १८ निष्कांगदकृतापीडौपंचशीर्षाविवोरगौ ॥ तमृतेपुरुषव्याघ्रंनष्टसूर्यमिवांबरम् १९ यमाश्रित्यमहाबाहुंपंचालाःकुरवस्तथा ॥ सुराणामपियत्तानांपृतनासुनबिभ्यति २० यस्यबाहूसमाश्रित्यवयंसर्वेमहात्मनः ॥ मन्यामहेजितानाजौपरान्प्राप्तांचमेदिनीम् २१ तमृतेफाल्गुनंवीरंनलभेकाम्यकेधृतिम् ॥ पश्यामिचदिशःसर्वास्तिमिरेणावृताइव ॥ ततोऽब्रवीत्साश्रुकंठोनकुलःपांडुनन्दनः २२ ॥ नकुलउवाच ॥ यस्मिन्दिव्यानिकर्माणिकथयंतिरणाजिरे ॥ देवाअपियुधांश्रेष्ठंतमृतेकारतिर्वने २३ उदीचींयोदिशंगत्वाजित्वायुधिमहाबलान् ॥ गन्धर्वमुख्यान्शतशोहयान्लेभेमहाद्युतिः २४

हिंसित्वा उपाहृत्ययज्ञार्थंसमाहृत्य ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । मौर्वीकृतकिणौ किणंआघातचिह्नम् १८ निष्कांगदकृतापीडौ साष्टशतंसुवर्णानिष्कस्तत्कृतेनांगदेन कृतभूषणौ १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

राज्ञेतित्तिरिकल्माषान्श्रीमतोऽनिलंरंहसः ॥ प्रादाद्भ्रात्रेप्रियःप्रेम्णाराजसूयेमहाक्रतौ २५ तमृतेभीमधन्वानंभीमादवरजंवने ॥ कामयेकाम्यकेवासंनेदानीममरोपमम्
२६ ॥ सहदेवउवाच ॥ योधनानिचकन्याश्चयुधिजित्वामहारथः ॥ आजहारपुराराज्ञेराजसूयेमहाक्रतौ २७ यःसमेतान्मृधेजित्वायादवानमितद्युतिः ॥ सुभद्रामाज
हारैकोवासुदेवस्यसंमते २८ तस्यजिष्णोर्बृसींदृष्ट्वाशून्यामिवनिवेशने ॥ हृदयंमेमहाराजनशाम्यतिकदाचन २९ वनादस्माद्विवासंतुरोचयेऽहमरिन्दम ॥ नहिन
स्तमृतेवीररंरमणीयमिदंवनम् ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणि अर्जुनानुशोचनेअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
धनंजयोत्सुकानांतुभ्रातृणांकृष्णयासह ॥ श्रुत्वावाक्यानिविमनाधर्मराजोऽप्यजायत १ अथापश्य महात्मानंदेवर्षिंतत्रनारदम् ॥ दीप्यमानंश्रियाब्राह्म्याहुतार्चि
षमिवानलम् २ तमागतमभिप्रेक्ष्यभ्रातृभिःसहधर्मराट् ॥ प्रत्युत्थाययथान्यायंपूजांचक्रेमहात्मने ३ सतैःपरिवृतःश्रीमान्भ्रातृभिःकुरुसत्तमः ॥ विबभावतिदीप्तौ
जादेवैरिवशतक्रतुः ४ यथाचवेदान्सावित्रीयाज्ञसेनीतथापतीन् ॥ नजहौधर्मतःपार्थान्मेरुमर्कप्रभायथा ५ प्रतिगृह्यचतांपूजांनारदोभगवानृषिः ॥ आश्वासय
द्धर्मसुतंयुक्तरूपमिवानघ ६ उवाचचमहात्मानंधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ ब्रूहिधर्मभृतांश्रेष्ठकेनार्थःकिंददानिते ७ अथधर्मसुतोराजाप्रणम्यभ्रातृभिःसह ॥ उवाचप्रां
जलिर्भूत्वानारदंदेवसंमितम् ८ त्वयितुष्टेमहाभागसर्वलोकाभिपूजिते ॥ कृतमित्येवमन्येऽहंप्रसादात्तवसुव्रत ९ यदित्वहमनुग्राह्योभ्रातृभिःसहितोऽनघ ॥ संदेहं
मेमुनिश्रेष्ठतत्त्वतश्छेत्तुमर्हसि १० प्रदक्षिणांयःकुरुतेपृथिवींतीर्थतत्परः ॥ किंफलंतस्यकार्त्स्न्येनतद्भवान्वक्तुमर्हति ११ ॥ नारदउवाच ॥ शृणुराजन्नवहितोयथा
भीष्मेणधीमता ॥ पुलस्त्यस्यसकाशाद्वैसर्वमेतदुपश्रुतम् १२ पुराभागीरथीतीरेभीष्मोधर्मभृतांवरः ॥ पित्र्यंव्रतंसमास्थायन्यवसन्मुनिभिःसह १३ शुभेदेशेत
थाराजन्पुण्येदेवर्षिसेविते ॥ गंगाद्वारेमहाभागदेवगंधर्वसेविते १४ सपितॄंस्तर्पयामासदेवांश्चपरमद्युतिः ॥ ऋषींश्चतर्पयामासविधिदृष्टेनकर्मणा १५ कस्यचि
त्त्वथकालस्यजपन्नेवमहायशाः ॥ ददर्शाद्भुतसंकाशंपुलस्त्यमृषिसत्तमम् १६ सतंदृष्ट्वोग्रतपसंदीप्यमानमिवश्रिया ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेविस्मयंपरमंययौ १७ उप
स्थितंमहाभागंपूजयामासभारत ॥ भीष्मोधर्मभृतांश्रेष्ठोविधिदृष्टेनकर्मणा १८ शिरसाचार्घमादायशुचिःप्रयतमानसः ॥ नामसंकीर्तयामासतस्मिन्ब्रह्मर्षिसत्तमे
१९ भीष्मोऽहमस्मिभद्रंतेदासोऽस्मितवसुव्रत ॥ तवसंदर्शनादेवमुक्तोऽहंसर्वकिल्बिषैः २० एवमुक्त्वामहाराजभीष्मोधर्मभृतांवरः ॥ वाग्यतःप्रांजलिर्भूत्वातूष्णीमा
सीद्युधिष्ठिर २१

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ अनेनेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ यस्यहस्तौचेति । दुष्प्रतिग्रहपरपीडादिभ्योनिवृत्तिर्हस्तसंयमः । दृष्टिपूतेदेशेपादन्यासः पादसंयमः । परानिष्टचिंतनाभावोमनःसंयमः । विद्यासंयमोऽभिचाररराहित्यं । तपःसंयमोदंभराहित्यं । कीर्तिसंयमः पापकीर्तिराहित्यम् ९ अस्यैवश्लोकस्यव्याख्यानं प्रतिग्रहादिसादित्रितयं

तंदृष्ट्वानियमेनाथस्वाध्यायाम्नायकर्शितम् ॥ भीष्मंकुरुकुलश्रेष्ठंमुनिःप्रीतमनाभवत् २२ ॥ ॥ इतिश्रीम० आ० तीर्थयात्राप० पार्थनारदसंवादेएकाशीतितमोऽध्यायः ८१ ॥ ॥ पुलस्त्यउवाच ॥ अनेनतवधर्मज्ञप्रश्रयेणदमेनच ॥ सत्येनचमहाभागतुष्टोऽस्मितवसुव्रत १ यस्येदृशस्तेधर्मोऽयंपितृभक्त्याऽऽश्रितोऽनघ ॥ तेनपश्यसिमांपुत्रप्रीतिश्चपरमात्वयि २ अमोघदर्शीभीष्माहंब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ यद्वक्ष्यसिकुरुश्रेष्ठतस्यदाताऽस्मितेऽनघ ३ ॥ भीष्मउवाच ॥ प्रीतेत्वयिमहाभाग सर्वलोकाभिपूजिते ॥ कृतमेतावतामन्येयदहंदृष्टवान्प्रभुम् ४ यदित्वहमनुग्राह्यस्तवधर्मभृतांवर ॥ संदेहंतेप्रवक्ष्यामितन्मेत्वंछेत्तुमर्हसि ५ अस्तिमेहृदयेकश्चित्तीर्थेभ्योधर्मसंशयः ॥ तमहंश्रोतुमिच्छामितद्भवान्वक्तुमर्हति ६ प्रदक्षिणांयःपृथिवींकरोत्यमरसन्निभ ॥ किंफलंतस्यविप्रर्षेतन्मेब्रूहितपोधन निश्चितम् ७ ॥ पुलस्त्यउवाच ॥ हंतते कथयिष्यामियदृषीणांपरायणम् ॥ तदेकाग्रमनाःपुत्रशृणुतीर्थेषुयत्फलम् ८ यस्यहस्तौचपादौचमनश्चैवसुसंयतम् ॥ विद्यातपश्चकीर्तिश्चसतीर्थफलमश्नुते ९ प्रतिग्रहादपावृत्तःसंतुष्टोयेनकेनचित् ॥ अहंकारनिवृत्तश्चसतीर्थफलमश्नुते १० अकल्ककोनिरारंभोलघ्वाहारोजितेंद्रियः ॥ विमुक्तःसर्वपापेभ्यःसतीर्थफलमश्नुते ११ अक्रोधनश्चराजेंद्रसत्यशीलोदृढव्रतः ॥ आत्मोपमश्चभूतेषुसतीर्थफलमश्नुते १२ ऋषिभिःक्रतवःप्रोक्तादेवेष्विहयथाक्रमम् ॥ फलंचैवयथातथ्यंप्रेत्यचेहचसर्वशः १३ नतेशक्यादरिद्रेणयज्ञाःप्राप्तुंमहीपते ॥ बहूपकरणायज्ञानानासंभारविस्तराः १४ प्राप्यंतेपार्थिवैरेतैः समृद्धैर्वानरैःक्वचित् ॥ नार्थन्यूनैर्नावगणैरेकात्मभिरसाधनैः १५ योदरिद्रैरपिविधिःशक्यःप्राप्तुंनरेश्वर ॥ तुल्योयज्ञफलैःपुण्यैस्तंनिबोधयुधांवर १६ ऋषीणांपरमंगुह्यमिदंभरतसत्तम ॥ तीर्थाभिगमनंपुण्यंयज्ञैरपिविशिष्यते १७ अनुपोष्यत्रिरात्राणितीर्थान्यनभिगम्यच ॥ अदत्वाकांचनंगाश्चदरिद्रोनामजायते १८ अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वाविपुलदक्षिणैः ॥ नतत्फलमवाप्नोतितीर्थाभिगमनेनयत् १९ नृलोकेदेवदेवस्यतीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ पुष्करंनामविख्यातंमहाभागःसमाविशेत् २० दशकोटिसहस्राणितीर्थानांवैमहामते ॥ सान्निध्यंपुष्करेयेषांत्रिसंध्यंकुरुनंदन २१ आदित्यावसवोरुद्राःसाध्याश्चसमरुद्गणाः ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवनित्यंसन्निहिताविभो २२ यत्रदेवास्तपस्तप्त्वादैत्याब्रह्मर्षयस्तथा ॥ दिव्ययोगामहाराजपुण्येनमहताऽन्विताः २३ मनसाऽप्यभिकामस्यपुष्कराणिमनस्विनः ॥ पूयंतेसर्वपापानिनाकपृष्ठेचपूज्यते २४ तस्मिंस्तीर्थेमहाराजनित्यमेवपितामहः ॥ उवासपरमप्रीतोभगवान्कमलासनः २५

अपावृत्तोनिवृत्तः संतोपोऽलंबुद्धिः १० अकल्ककःदंभादिहीनः । 'कल्कःशाठ्येचदंभेच' इतिविश्वः ११ आत्मोपमोदयावान् १२ । १३ । १४ अवगणैरसहायैर्नीचसहायैर्वा एकात्मभिरसहायैः असाधनैः पत्न्यादिरहितैः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ उपस्पृष्टंस्नातंभवेत् ३३ । ३४ उष्ट्वावासंकृत्वा ३५ ऋतून्सर्वान्प्राप्नोति संवत्सरात्मकप्रजापतिसायुज्यंप्राप्नोतीत्यर्थः । 'ऋतुर्भूत्वासंवत्सरमप्येति संवत्सरःप्रजापतिः प्रजापतिर्वावैषः' इतिश्रुतेः ऋतूनित्यपिपाठः ३६ । ३७ अत्रपुष्करस्तुतिप्रस्तावेविषमश्लोकव्याख्यायां । 'त्रीणिशृंगाणिशुभ्राणि त्रीणिप्रस्रवणानिच । पुष्कराण्यादिसिद्धानिनविद्मस्तत्रकारणम्' इतिश्लोकः पठितोव्याख्यातश्च इदानींमंदबुद्धिभिर्दुर्व्याख्येयतया परित्यक्तइति नपुस्तकांतरेषुदृश्यते । अत्रप्राचांव्याख्या 'श्रयतेः शृणातेर्वाशृंगाणि मुमुक्षुभिराश्रयणीयानि पापहिंसकानिवा । शुभ्राणिभ्राजिष्णूनि त्रीणिपुष्कराणि तेषांमध्येसरस्वतीप्रस्रवतीति तान्येवत्रीणिप्रस्रवणानि । आदिसिद्धानितीर्थांतरवदुत्पत्तिरहितानि अतएवतत्रतीर्थत्वापादकं कारणंनविद्मइति । वस्तुतस्तु 'वेदारण्यंपंचनदंगौरीमायूरमार्जुनम् ।

पुष्करेषुमहाभागदेवाःसर्षिगणाःपुरा ॥ सिद्धिंसमभिसंप्राप्ताःपुण्येनमहताऽन्विताः २६ तत्राभिषेकंयःकुर्यात्पितृदेवार्चनेरतः ॥ अश्वमेधाद्दशगुणंफलंप्राहुर्मनीषिणः २७ अप्येकंभोजयेद्विप्रंपुष्करारण्यमाश्रितः ॥ तेनासौकर्मणाभीष्मप्रेत्यचेहचमोदते २८ शाकैर्मूलैःफलैर्वाऽपियेनवर्तयतेस्वयम् ॥ तद्वैदद्याद्ब्राह्मणायश्रद्धावाननसूयकः २९ तेनैवप्राप्नुयात्प्राज्ञोहयमेधफलंनरः ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्रावाराजसत्तम ३० नवैयोनौप्रजायंतेस्नातास्तीर्थेमहात्मनः ॥ कार्तिकींतुविशेषेणयोऽभिगच्छतिपुष्करम् ३१ प्राप्नुयात्सनरोलोकान्ब्रह्मणःसदनेऽक्षयान् ॥ सायंप्रातःस्मरेद्यस्तुपुष्कराणिकृतांजलिः ३२ उपस्पृष्टंभवेत्तेनसर्वतीर्थेषुभारत ॥ जन्मप्रभृतियत्पापंस्त्रियावापुरुषेणवा ३३ पुष्करेस्नातमात्रस्यसर्वमेवप्रणश्यति ॥ यथासुराणांसर्वेषामादिस्तुमधुसूदनः ३४ तथैवपुष्करंराजंस्तीर्थानामादिरुच्यते ॥ उष्ट्वाद्वादशवर्षाणिपुष्करेनियतःशुचिः ३५ ऋतून्सर्वानवाप्नोतिब्रह्मलोकंसगच्छति ॥ यस्तुवर्षशतंपूर्णमग्निहोत्रमुपासते ३६ कार्तिकींवावसेदेकांपुष्करेसममेवतत् ३७ त्रीणिशृंगाणिशुभ्राणित्रीणिप्रस्रवणानिच ॥ पुष्कराण्यादिसिद्धानिनविद्मस्तत्रकारणम् ३८ दुष्करंपुष्करेगंतुंदुष्करंपुष्करेतपः ॥ दुष्करंपुष्करेदानंवस्तुंचैवसुदुष्करम् ३९ उष्यद्वादशरात्रंतुनियतोनियताशनः ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यजंबूमार्गंसमाविशेत् ४० जंबूमार्गंसमाविश्यदेवर्षिपितृसेवितम् ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिसर्वकामसमन्वितः ४१ तत्रोष्यरजनीःपंचपूतात्माजायतेनरः ॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिसिद्धिंप्राप्नोतिचोत्तमाम् ४२ जंबूमार्गादुपावृत्यगच्छेत्तंदुलिकाश्रमम् ॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिब्रह्मलोकंचगच्छति ४३ आगस्त्यंसरआसाद्यपितृदेवार्चनेरतः ॥ त्रिरात्रोपोषितोराजन्नग्निष्टोमफलंलभेत् ४४ शाकवृत्तिःफलैर्वाऽपिकौमारंविंदतेपरम् ॥ कण्वाश्रमंततोगच्छेच्छ्रीजुष्टंलोकपूजितम् ४५ धर्मारण्यंहितत्पुण्यमाद्यंचभरतर्षभ ॥ यत्रप्रविष्टमात्रोवैसर्वपापैःप्रमुच्यते ४६ अर्चयित्वापितॄन्देवान्नियतोनियताशनः ॥ सर्वकामसमृद्धस्ययज्ञस्यफलमश्नुते ४७

श्रीवांछंकुंभकोणंचकाशीक्षेत्रसमानिषट्' इत्यादिवदिहकाशीसाम्येनपुष्करंस्तूयते । तथाचायमर्थः पुराणांतरेषुवाराणस्यास्त्रिकोणत्वस्मरणात्त्रयःकोणाएवत्रीणिशृंगाणि शुभ्राणिरजस्तमोमलहीनत्वेन शुद्धसत्वमयानिज्ञानप्रदत्वात् । तथाचश्रुतिरविमुक्तंप्रकृत्याह अत्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टे येनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवतीति । त्रीणिप्रस्रवणानि त्रयःप्रवाहाअसीवरणयोर्गंगायाश्च । अथवानेनत्रिवेण्येवग्राह्या । तथा त्रीणिपुष्कराण्येतानि त्रीणिकाशीप्रयागपुष्कराण्यादिसिद्धानीत्यादि प्राग्वत् । तेनकाश्या काशीप्रयागाभ्यांवा समानमिदंपुष्करं त्रित्वसाम्यादितिपुष्करस्तुतिःकृता भवति ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रदक्षिणंततःकृत्वाययातिपतनंव्रजेत् ॥ हयमेधस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतितत्रवै ४८ महाकालंततोगच्छेन्नियतोनियताशनः ॥ कोटितीर्थमुपस्पृश्यहयमेधफलं
लभेत् ४९ ततोगच्छेतधर्मज्ञःस्थाणोस्तीर्थमुमापतेः ॥ नाम्नाभद्रवटंनामत्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ५० तत्राभिगम्यचेशानंगोसहस्रफलंलभेत् ॥ महादेवप्रसादा
द्गणपत्यंचविंदति ५१ समृद्धमसपत्नंचश्रियायुक्तंनरोत्तमः ॥ नर्मदांससमासाद्यनदींत्रैलोक्यविश्रुताम् ५२ तर्पयित्वापितॄन्देवानग्निष्टोमफलंलभेत् ॥ द
क्षिणंसिंधुमासाद्यब्रह्मचारीजितेंद्रियः ५३ अग्निष्टोममवाप्नोतिविमानंचाधिरोहति ॥ चर्मण्वतींसमासाद्यनियतोनियताशनः ॥ रन्तिदेवाभ्यनुज्ञातमग्निष्टोमफलं
लभेत् ५४ ततोगच्छेतधर्मज्ञहिमवत्सुतमर्बुदम् ॥ पृथिव्यांयत्रवैछिद्रंपूर्वमासीद्युधिष्ठिर ५५ तत्राश्रमोवसिष्ठस्यत्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ तत्रोष्यरजनीमेकां
गोसहस्रफलंलभेत् ५६ पिंगतीर्थमुपस्पृश्यब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ कपिलानांनरश्रेष्ठशतस्यफलमश्नुते ५७ ततोगच्छेतराजेंद्रप्रभासंतीर्थमुत्तमम् ॥ तत्रसन्नि
हितोनित्यंस्वयमेवहुताशनः ५८ देवतानांमुखंवीरज्वलनोऽनिलसारथिः ॥ तस्मिंस्तीर्थेनरःस्नात्वाशुचिःप्रयतमानसः ५९ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांफलं
प्राप्नोतिमानवः ॥ ततोगत्वासरस्वत्याःसागरस्यचसङ्गमे ६० गोसहस्रफलंतस्यस्वर्गलोकंचविंदति ॥ प्रभयादीप्यतेनित्यमग्निवद्भरतर्षभ ६१ तीर्थेसलिलराज
स्यस्नात्वाप्रयतमानसः ॥ त्रिरात्रमुषितःस्नातस्तर्पयेत्पितृदेवताः ६२ प्रभासतेयथासोमःसोऽश्वमेधंचविंदति ॥ वरदानंततोगच्छेतीर्थंभरतसत्तम ६३ विष्णो
र्दुर्वाससायत्रवरोदत्तोयुधिष्ठिर ॥ वरदानेनरःस्नात्वागोसहस्रकलंलभेत् ६४ ततोद्वारवतींगच्छेन्नियतोनियताशनः ॥ पिंडारकेनरःस्नात्वालभेद्बहुसुवर्णकम् ६५
तस्मिंस्तीर्थेमहाभागपद्मलक्षणलक्षिताः ॥ अद्यापिमुद्रादृश्यंतेतदद्भुतमरिंदम ६६ त्रिशूलांकानिपद्मानिदृश्यंतेकुरुनंदन ॥ महादेवस्यसान्निध्यंतत्रवैपुरुष
र्षभ ६७ सागरस्यचसिंधोश्चसंगमंप्राप्यभारत ॥ तीर्थेसलिलराजस्यस्नात्वाप्रयतमानसः ६८ तर्पयित्वापितॄन्देवानृषींश्चभरतर्षभ ॥ प्राप्नोतिवारुणंलोकंदी
प्यमानंस्वतेजसा ६९ शंकुकर्णेश्वरंदेवमर्चयित्वायुधिष्ठिर ॥ अश्वमेधाद्दशगुणंप्रवदंतिमनीषिणः ७० प्रदक्षिणमुपावृत्त्यगच्छेतभरतर्षभ ॥ तीर्थंकुरुवरश्रेष्ठ
त्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ७१ दमीतिनाम्नाविख्यातंसर्वपापप्रणाशनम् ॥ तत्रब्रह्मादयोदेवाउपासंतेमहेश्वरम् ७२ तत्रस्नात्वाचपीत्वाचरुद्रंदेवगणैर्वृतम् ॥ जन्म
प्रभृतियत्पापंतत्स्नातस्यप्रणश्यति ७३ दमीचात्रनरश्रेष्ठसर्वदेवैरभिष्टुतः ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रहयमेधमवाप्नुयात् ७४ गत्वायत्रमहाप्राज्ञविष्णुनाप्रभविष्णु
ना ॥ पुराशौचंकृतंराजन्हत्वादैतेयदानवान् ७५ ततोगच्छेतधर्मज्ञवसोर्धारामभिष्टुताम् ॥ गमनादेवतस्यांहिहयमेधफलंलभेत् ७६ स्नात्वाकुरुवरश्रेष्ठप्रयतात्मास
माहितः ॥ तर्प्यदेवान्पितॄंश्चैवविष्णुलोकेमहीयते ७७ तीर्थेचात्रसरःपुण्यंवसूनाभरतर्षभ ॥ तत्रस्नात्वाचपीत्वाचवसूनांसंमतोभवेत् ७८

४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ४५। ५४ ।.५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ ।६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ ।७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७। ७८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सिंधूत्तममितिख्यातंसर्वपापप्रणाशनम् ॥ तत्रस्नात्वानरश्रेष्ठलभेद्बहुसुवर्णकम् ७९ भद्रतुंगंसमासाद्यशुचिःशीलसमन्वितः ॥ ब्रह्मलोकमवाप्नोतिगतिंचपरमां व्रजेत् ८० कुमारिकाणांशक्रस्यतीर्थंसिद्धनिषेवितम् ॥ तत्रस्नात्वानरःक्षिप्रंस्वर्गलोकमवाप्नुयात् ८१ रेणुकायाश्चतत्रैवतीर्थंसिद्धनिषेवितम् ॥ तत्रस्नात्वाभवे द्विप्रोनिर्मलश्चंद्रमायथा ८२ अथपंचनदंगत्वानियतोनियताशनः ॥ पंचयज्ञानवाप्नोतिक्रमशोयेऽनुकीर्तिताः ८३ ततोगच्छेतराजेंद्रभीमायाःस्थानमुत्तमम् ॥ तत्रस्नात्वातुयोन्यांवैनरोभरतसत्तम ८४ देव्याःपुत्रोभवेद्राजंस्तप्तकुंडलविग्रहः ॥ गवांशतसहस्रस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ८५ श्रीकुंडंतुसमासाद्यत्रिषुलोकेषुवि श्रुतम् ॥ पितामहंनमस्कृत्यगोसहस्रफलंलभेत् ८६ ततोगच्छेतधर्मज्ञविमलंतीर्थमुत्तमम् ॥ अद्यापियत्रदृश्यंतेमत्स्याःसौवर्णराजताः ८७ तत्रस्नात्वानरः क्षिप्रंवासवंलोकमाप्नुयात् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मागच्छेतपरमांगतिम् ८८ वितस्तांचसमासाद्यसंतर्प्यपितृदेवताः ॥ नरःफलमवाप्नोतिवाजपेयस्यभारत ८९ काश्मीरेष्वेवनागस्यभवनंतक्षकस्यच ॥ वितस्ताख्यमितिख्यातंसर्वपापप्रमोचनम् ९० तत्रस्नात्वानरोनूनंवाजपेयमवाप्नुयात् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मागच्छेच्च परमांगतिम् ९१ ततोगच्छेतवडवांत्रिषुलोकेषुविश्रुताम् ॥ पश्चिमायांतुसंध्यायामुपस्पृश्ययथाविधि ९२ चरुंसप्तार्चिषेराजन्यथाशक्तिनिवेदयेत् ॥ पितॄणा मक्षयंदानंप्रवदंतिमनीषिणः ९३ ऋषयःपितरोदेवागंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ गुह्यकाःकिन्नरायक्षाःसिद्धाविद्याधरानराः ९४ राक्षसादितिजारुद्राब्रह्माचमनुजाधि प ॥ नियतःपरमांदीक्षामास्थायाब्दसहस्रिकीम् ९५ विष्णोःप्रसादनंकुर्वंश्चरुंचश्रपयंस्तथा ॥ सप्तभिःसप्तभिश्चैवऋग्भिस्तुष्टावकेशवम् ९६ ददावष्टगुणैश्वर्यंते षांतुष्टस्तुकेशवः ॥ यथाभिलषितानन्यान्कामान्दत्वामहीपते ९७ तत्रैवान्तर्दधेदेवोविद्युदभ्रेषुवैयथा ॥ नाम्नासप्तचरुंतेनख्यातंलोकेषुभारत ९८ गवांशतसह स्रेणराजसूयशतेनच ॥ अश्वमेधसहस्रेणश्रेयान्सप्तार्चिषेचरुः ९९ ततोनिवृत्तोराजेंद्ररुद्रंपदमथाविशेत् ॥ अर्चयित्वामहादेवमश्वमेधफलंलभेत् १०० मणिमं तंसमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः ॥ एकरात्रोषितोराजन्नग्निष्टोमफलंलभेत् १०१ अथगच्छेतराजेंद्रदेविकांलोकविश्रुताम् ॥ प्रसूतिर्यत्रविप्राणांश्रूयतेभरतर्षभ १०२ त्रिशूलपाणेःस्थानंचत्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ देविकायांनरःस्नात्वासमभ्यर्च्यमहेश्वरम् १०३ यथाशक्तिचरुंतत्रनिवेद्यभरतर्षभः ॥ सर्वकामसमृद्धस्ययज्ञस्यलभ तेफलम् १०४ कामाख्यंतत्ररुद्रस्यतीर्थंदेवनिषेवितम् ॥ तत्रस्नात्वानरःक्षिप्रंसिद्धिंप्राप्नोतिभारत १०५ यजनंयाजनंचैवतथैवब्रह्मवालुकम् ॥ पुष्पांभश्चउपस्पृ श्यनशोचेन्मरणंगतः १०६ अर्धयोजनविस्तारापंचयोजनमायता ॥ एतावतीवेदिकातुपुण्यादेवर्षिसेविता १०७ ततोगच्छेतधर्मज्ञदीर्घसत्रंयथाक्रमम् ॥ त त्रब्रह्मादयोदेवाःसिद्धाश्चपरमर्षयः १०८

७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० । १०१ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । १०८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे द्व्यशीतितमो

दीर्घसत्रमुपासंतेदीक्षितानियतव्रताः १०९ गमनादेवराजेंद्रदीर्घसत्रमरिंदम ॥ राजसूयाश्वमेधाभ्यांफलंप्राप्नोतिभारत १० ततोविनशनंगच्छेन्नियतोनियताशनः ॥
गच्छत्यंतर्हितायत्रमेरुपृष्ठेसरस्वती ११ चमसेऽथशिवोद्भेदेनागोद्भेदेचदृश्यते ॥ स्नात्वातुचमसोद्भेदेअग्निष्टोमफलंलभेत् १२ शिवोद्भेदेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंल
भेत् ॥ नागोद्भेदेनरःस्नात्वानागलोकमवाप्नुयात् १३ शशयानंचराजेंद्रतीर्थमासाद्यदुर्लभम् ॥ शशरूपप्रतिच्छन्नाःपुष्करायत्रभारत १४ सरस्वत्यांमहाराजअनुसंव
त्सरंचते ॥ दृश्यंतेभरतश्रेष्ठवृत्तांवैकार्तिकींसदा १५ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रद्योततेशशिवत्सदा ॥ गोसहस्रफलंचैवप्राप्नुयाद्भरतर्षभ १६ कुमारकोटीमासाद्यनियतःकुरु
नन्दन ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतपितृदेवार्चनेरतः १७ गवामयुतमाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञरुद्रकोटिंसमाहितः १८ पुरायत्रमहाराजमुनिकोटिःसमा
गता ॥ हर्षेणमहताऽऽविष्टारुद्रदर्शनकांक्षया १९ अहंपूर्वमहंपूर्वंद्रक्ष्यामिवृषभध्वजम् ॥ एवंसंप्रस्थिताराजन्नृषयःकिलभारत २० ततोयोगीश्वरेणापियोगमास्थाय
भूपते ॥ तेषांमन्युप्रणाशार्थमृषीणांभावितात्मनाम् २१ सृष्टाकोटीतिरुद्राणामृषीणामग्रतःस्थिता ॥ मयापूर्वतरंदृष्टइतितेमेनिरेपृथक् २२ तेषांतुष्टोमहादेवो
मुनीनांभावितात्मनाम् ॥ भक्त्यापरमयाराजन्वरंतेषांप्रदिष्टवान् २३ अद्यप्रभृतियुष्माकंधर्मवृद्धिर्भविष्यति ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्ररुद्रकोट्यांनरःशुचिः २४ अश्व
मेधमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रसंगमंलोकविश्रुतम् २५ सरस्वत्यामहापुण्यंकेशवंसमुपासते ॥ यत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयश्चतपोधनाः २६ अभि
गच्छन्तिराजेंद्रचैत्रशुक्लचतुर्दशीम् ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रविंदेद्बहुसुवर्णकम् ॥ सर्वपापविशुद्धात्माब्रह्मलोकंचगच्छति २७ ऋषीणांयत्रसत्राणिसमाप्तानिनराधिप ॥
तत्रावसानमासाद्यगोसहस्रफलंलभेत् १२८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिपुलस्त्यतीर्थयात्रायांद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥
॥पुलस्त्यउवाच ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रकुरुक्षेत्रमभिष्टुतम् ॥ पापेभ्योयत्रमुच्यंतेदर्शनात्सर्वजंतवः १ कुरुक्षेत्रंगमिष्यामिकुरुक्षेत्रेवसाम्यहम् ॥ यएवंसततंब्रूयात्सर्वपापैः
प्रमुच्यते २ पांसवोऽपिकुरुक्षेत्रेवायुनासमुदीरिताः ॥ अपिदुष्कृतकर्माणंनयंतिपरमांगतिम् ३ दक्षिणेनसरस्वत्यादृषद्वत्युत्तरेणच ॥ येवसंतिकुरुक्षेत्रेतेवसंति
त्रिविष्टपे ४ तत्रमासंवसेद्वीरःसरस्वत्यांयुधिष्ठिर ॥ यत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयःसिद्धचारणाः ५ गंधर्वाप्सरसोयक्षाःपन्नगाश्चमहीपते ॥ ब्रह्मक्षेत्रंमहापुण्यमभिगच्छं
तिभारत ६

ऽध्यायः ८२ ॥ ॥ तत इति १ । २ । ३ । ४ । ५ ततोगच्छेतराजेंद्रकुरुक्षेत्रमिति कुरुक्षेत्रप्रस्तावे बृहस्पतिरुवाचयाज्ञवल्क्यं ' यदनुकुरुक्षेत्रंदेवानांदेवयजनंसर्वेषांभूतानांब्रह्मसदनम् ' इति जाबालोपनिषत्सु
प्रसिद्धमनुकुरुक्षेत्रंस्तौति ब्रह्मक्षेत्रमिति ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कुत्सितंरौतीतिकुरुपापं तस्यक्षेपणात्त्रायतइतिकुरुक्षेत्रंपापनिवर्त्तकं ब्रह्मोपलब्धिस्थानत्वाद्ब्रह्मसदनमिति श्रौतपदद्वयार्थंसंगृह्णात्यर्धेन 'पापानिचप्रणश्यंतिब्रह्मलोकंचगच्छति' ब्रह्मैवलोकस्तं ब्रह्मविद्भूत्वाब्रह्मैवभवतीत्यर्थः ७ श्रौतस्यदेवयजनपदस्यार्थं संगृह्णातिराजसूयेति ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ कुरुक्षेत्रस्यप्रस्तुतस्य तद्

मनसाऽप्यभिकामस्यकुरुक्षेत्रंयुधिष्ठिर ॥ पापानिविप्रणश्यंतिब्रह्मलोकंचगच्छति ७ गत्वाहिश्रद्धयायुक्तःकुरुक्षेत्रंकुरूद्वह ॥ फलंप्राप्नोतिचतदाराजसूयाश्वमेधयोः ८
ततोमचक्रुकंनामद्वारपालंमहाबलम् ॥ यक्षंसमभिवाद्यैवगोसहस्रफलंलभेत् ९ ततोगच्छेतधर्मज्ञविष्णोःस्थानमनुत्तमम् ॥ सततंनामराजेंद्रयत्रसन्निहितोहरिः
१० तत्रस्नात्वाचनत्वाचत्रिलोकप्रभवंहरिम् ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिविष्णुलोकंचगच्छति ११ ततःपारिप्लवंगच्छेत्तीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांफलं
प्राप्नोतिभारत १२ पृथिवीतीर्थमासाद्यगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ततःशाल्लूकिनींगत्वातीर्थसेवीनराधिप १३ दशाश्वमेधेस्नात्वाचतदेवफलमाप्नुयात् ॥ सर्पदेवींसमा
साद्यनागानांतीर्थमुत्तमम् १४ अग्निष्टोममवाप्नोतिनागलोकंचविंदति ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञद्वारपालंतरंतुकम् १५ तत्रोष्यरजनीमेकांगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ततः
पंचनदंगत्वानियतोनियताशनः १६ कोटितीर्थमुपस्पृश्यहयमेधफलंलभेत् ॥ अश्विनोस्तीर्थमासाद्यरूपवानभिजायते ॥ १७ ततोगच्छेतधर्मज्ञवाराहंतीर्थमुत्त
मम् ॥ विष्णुर्वाराहरूपेणपूर्वंयत्रस्थितोऽभवत् १८ तत्रस्नात्वानरश्रेष्ठअग्निष्टोमफलंलभेत् ॥ ततोजयंत्यांराजेंद्रसोमतीर्थंसमाविशेत् १९ स्नात्वाफलमवाप्नो
तिराजसूयस्यमानवः ॥ एकहंसेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् २० कृतशौचंसमासाद्यतीर्थसेवीनराधिप ॥ पुंडरीकमवाप्नोतिकृतशौचोभवेन्नरः २१ ततोमुंज
वटंनामस्थाणोःस्थानंमहात्मनः ॥ उपोष्यरजनीमेकांगाणपत्यमवाप्नुयात् २२ तत्रैवचमहाराजयक्षिणींलोकविश्रुताम् ॥ स्नात्वाऽभिगम्यराजेंद्रसर्वान्कामानवाप्नु
यात् २३ कुरुक्षेत्रस्यतद्द्वारंविश्रुतंभरतर्षभ ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्त्यतीर्थसेवीसमाहितः २४ संमितंपुष्कराणांचस्नात्वाऽर्च्यपितृदेवताः ॥ जामदग्न्येनरामेणकृतंतत्सुम
हात्मना २५ कृतकृत्योभवेद्राजन्नश्वमेधंचविंदति ॥ ततोरामह्रदानार्च्छेत्तीर्थसेवीसमाहितः २६ तत्ररामेणराजेंद्रतरसादीप्ततेजसा ॥ क्षत्रमुत्साद्यवीरेणह्रदाःपंच
निवेशिताः २७ पूरयित्वानरव्याघ्ररुधिरेणेतिविश्रुतम् ॥ पितरस्तर्पिताःसर्वेतथैवप्रपितामहाः २८ ततस्तेपितरःप्रीतारामम्ऊचुर्नराधिप ॥ पितरऊचुः ॥ रामराम
महाभागप्रीताःस्मतवभार्गव २९ अनयापितृभक्त्याचविक्रमेणचतेविभो ॥ वरंवृणोष्वभद्रंतेकिमिच्छसिमहाद्युते ३० एवमुक्तःसराजेंद्ररामःप्रहरतांवरः ॥ अब्रवीत्प्रां
जलिर्वाक्यंपितॄन्सगगनेस्थितान् ३१ भवंतोयदिमेप्रीतायद्यनुग्राह्यतामयि ॥ पितृप्रसादमिच्छेयंतपआप्यायनंपुनः ३२ यच्चरोषाभिभूतेनक्षत्रमुत्सादितंमया ॥
ततश्चपापान्मुच्येयंयुष्माकंतेजसाऽप्यहम् ३३

यक्षाभिवंदनादिकंद्वारंप्रापकं तच्चेदंकुत्रक्षेत्रमविमुक्ताख्यं 'अविमुक्तंवैकुरुक्षेत्रम्' इतिश्रुतेः । स्मृतिश्च 'इमानितुपवित्राणिकाशीप्राप्तिकराणिच' इति । अतएवानुकुरुक्षेत्रमितिश्रुत्यानिर्दिष्टंकुरुक्षेत्रादिसेवनप्राप्यत्वात् २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ काशीश्वरस्यतीर्थेषुमणिकार्णिकादिषु

ह्रदाश्चतीर्थभूतामेभवेयुर्भुविविश्रुताः ॥ एतच्छ्रुत्वाशुभंवाक्यंरामस्यपितरस्तदा ३४ प्रत्यूचुःपरमप्रीतारामंहर्षसमन्विताः ॥ तपस्तेवर्धतांभूयःपितृभक्त्याविशेषतः
३५ यच्चरोषाभिभूतेनक्षत्रमुत्सादितंत्वया ॥ ततश्चपापान्मुक्तस्त्वंपतितास्तेस्वकर्मभिः ३६ ह्रदाश्चतवतीर्थत्वंगमिष्यंतिनसंशयः ॥ ह्रदेषुतेषुयःस्नात्वापितॄन्संत
र्पयिष्यति ३७ पितरस्तस्यवैप्रीतादास्यंतिभुविदुर्लभम् ॥ ईप्सितंचमनःकामंस्वर्गलोकंचशाश्वतम् ३८ एवंदत्वावरान्राजन्रामस्यपितरस्तदा ॥ आमंत्र्यभार्ग
वंप्रीत्यातत्रैवांतर्हितास्ततः ३९ एवंरामह्रदाःपुण्याभार्गवस्यमहात्मनः ॥ स्नात्वाह्रदेषुरामस्यब्रह्मचारीशुभव्रतः ४० राममभ्यर्च्यराजेंद्रलभेद्बहुसुवर्णकम् ॥ वंशमू
लकमासाद्यतीर्थसेवीकुरूद्वह ४१ स्ववंशमुद्धरेद्राजन्स्नात्वावैवंशमूलके ॥ कायशोधनमासाद्यतीर्थंभरतसत्तम ४२ शरीरशुद्धिःस्नातस्यतस्मिंस्तीर्थेनसंशयः ॥
शुद्धदेहश्चसंयातिशुभाँल्लोकाननुत्तमान् ४३ ततोगच्छेतधर्मज्ञतीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ लोकायत्रोद्धृताःपूर्वंविष्णुनाप्रभविष्णुना ४४ लोकोद्धारंसमासाद्यतीर्थंत्रैलो
क्यपूजितम् ॥ स्नात्वातीर्थवरेराजन्लोकानुद्धरतेस्वकान् ४५ श्रीतीर्थंचसमासाद्यस्नात्वानियतमानसः ॥ अर्चयित्वापितॄन्देवान्विंदतेश्रियमुत्तमाम् ४६ कपिला
तीर्थमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः ॥ तत्रस्नात्वाऽर्चयित्वाचपितॄन्स्वान्दैवतान्यपि ४७ कपिलानांसहस्रस्यफलंविंदतिमानवः ॥ सूर्यतीर्थंसमासाद्यस्नात्वानियतमा
नसः ४८ अर्चयित्वापितॄन्देवानुपवासपरायणः ॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिसूर्यलोकंचगच्छति ४९ गवांभवनमासाद्यतीर्थसेवीयथाक्रमम् ॥ तत्राभिषेकंकुर्वाणोगो
सहस्रफलंलभेत् ५० शंखिनीतीर्थमासाद्यतीर्थसेवीकुरूद्वह ॥ देव्यास्तीर्थेनरःस्नात्वालभतेरूपमुत्तमम् ५१ ततोगच्छेतराजेंद्रद्वारपालमरंतुकम् ॥ यच्चतीर्थंसरस्व
त्यांयक्षेंद्रस्यमहात्मनः ५२ तत्रस्नात्वानरोराजन्नग्निष्टोमफलंलभेत् ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रब्रह्मावर्तंनरोत्तमः ५३ ब्रह्मावर्तेनरःस्नात्वाब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ ततोगच्छे
तराजेंद्रसुतीर्थकमनुत्तमम् ५४ तत्रसन्निहितानित्यंपितरोदैवतैःसह ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतपितृदेवार्चनेरतः ५५ अश्वमेधमवाप्नोतिपितृलोकंचगच्छति ॥ ततोंऽबुमत्यां
धर्मज्ञसुतीर्थकमनुत्तमम् ५६ काशीश्वरस्यतीर्थेषुस्नात्वाभरतसत्तम ॥ सर्वव्याधिविनिर्मुक्तोब्रह्मलोकेमहीयते ५७ मातृतीर्थंचतत्रैवयत्रस्नातस्यभारत ॥ प्रजाविव
र्धतेराजन्नतन्वींश्रियमश्नुते ५८ ततःसीतवनंगच्छेन्नियतोनियताशनः ॥ तीर्थंतत्रमहाराजमहदन्यत्रदुर्लभम् ५९ पुनातिगमनादेवदृष्टमेकंनराधिप ॥ केशानभ्यु
क्ष्यवैतस्मिन्पूतोभवतिभारत ६० तीर्थंतत्रमहाराजश्वाविल्लोमापहंस्मृतम् ॥ यत्रविप्रानरव्याघ्रविद्वांसस्तीर्थतत्पराः ६१ प्रीतिंगच्छंतिपरमांस्नात्वाभरतस
त्तम ॥ श्वाविल्लोमापनयनेतीर्थेभरतसत्तम ६२

स्नानमात्राद्ब्रह्मलोकेक्रममुक्तिस्थाने महीयते ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्राणायामैर्निर्हरंतिस्वलोमानिद्विजोत्तमाः ॥ पूतात्मानश्चराजेंद्रप्रयांतिपरमांगतिम् ६३ दशाश्वमेधिकंचैवतस्मिंस्तीर्थेमहीपते ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रगच्छेतपरमां
गतिम् ६४ ततोगच्छेतराजेंद्रमानुषंलोकविश्रुतम् ॥ यत्रकृष्णमृगाराजन्व्याधेनशरपीडिताः ६५ विगाह्यतस्मिन्सरसिमानुषत्वमुपागताः ॥ तस्मिंस्तीर्थेनरःस्ना
त्वाब्रह्मचारीसमाहितः ६६ सर्वपापविशुद्धात्मास्वर्गलोकेमहीयते ॥ मानुषस्यतुपूर्वेणक्रोशमात्रेमहीपते ६७ आपगानामविख्यातानदीसिद्धनिषेविता ॥ श्यामाकं
भोजनेतत्रयःप्रयच्छतिमानवः ६८ देवान्पितॄन्समुद्दिश्यतस्यधर्मफलंमहत् ॥ एकस्मिन्भोजितेविप्रेकोटिर्भवतिभोजिता ६९ तत्रस्नात्वाऽर्चयित्वाचपितॄन्वैदेवता
निच ॥ उषित्वारजनीमेकामग्निष्टोमफलंलभेत् ७० ततोगच्छेतराजेंद्रब्रह्मणःस्थानमुत्तमम् ॥ ब्रह्मोदुंबरमित्येवप्रकाशंभुविभारत ७१ तत्रसप्तर्षिकुंडेषुस्नातस्यनरपुं
गव ॥ केदारेचैवराजेंद्रकपिलस्यमहात्मनः ७२ ब्रह्माणमधिगत्वाचशुचिःप्रयतमानसः ॥ सर्वपापविशुद्धात्माब्रह्मलोकंप्रपद्यते ७३ कपिष्ठलस्यकेदारंसमासाद्यसुदु
र्लभम् ॥ अंतर्धानमवाप्नोतितपसादग्धकिल्बिषः ७४ ततोगच्छेतराजेंद्रसरकंलोकविश्रुतम् ॥ कृष्णपक्षेचतुर्दश्यामभिगम्यवृषध्वजम् ७५ लभेतसर्वकामान्हि
स्वर्गलोकंचगच्छति ॥ तिस्रःकोटयस्तुतीर्थानांसरकेकुरुनंदन ७६ रुद्रकोटयांतथाकूपेहृदेषुचमहीपते ॥ इलास्पदंचतत्रैवतीर्थंभरतसत्तम ७७ तत्रस्नात्वाऽर्चयित्वा
चदैवतानिपितॄनथ ॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिवाजपेयंचविंदति ७८ किंदानेचनरःस्नात्वाकिंजप्येचमहीपते ॥ अप्रमेयमवाप्नोतिदानंजप्यंचभारत ७९ कलश्यांवाप्युपस्पृ
श्यश्रद्दधानोजितेंद्रियः ॥ अग्निष्टोमस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ८० सरकस्यतुपूर्वेणनारदस्यमहात्मनः ॥ तीर्थंकुरुकुलश्रेष्ठअंबाजन्मेतिविश्रुतम् ८१ तत्रती
र्थेनरःस्नात्वाप्राणानुत्सृज्यभारत ॥ नारदेनाभ्यनुज्ञातोलोकान्प्राप्नोत्यनुत्तमान् ८२ शुक्लपक्षेदशम्यांचपुंडरीकंसमाविशेत् ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्पुंडरीकफलंलभेत्
८३ ततस्त्रिविष्टपंगच्छेत्त्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ तत्रवैतरणीपुण्यानदीपापप्रणाशिनी ८४ तत्रस्नात्वाऽर्चयित्वाचशूलपाणिंवृषध्वजम् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मागच्छेत
परमांगतिम् ८५ ततोगच्छेतराजेंद्रफलकीवनमुत्तमम् ॥ तत्रदेवाःसदाराजन्फलकीवनमाश्रिताः ८६ तपश्चरंतिविपुलंबहुवर्षसहस्रकम् ॥ दृषद्वत्यांनरःस्नात्वात
र्पयित्वाचदेवताः ८७ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांफलंविंदतिभारत ॥ तीर्थेचसर्वदेवानांस्नात्वाभरतसत्तम ८८ गोसहस्रस्यराजेंद्रफलंविंदतिमानवः ॥ पाणिखातेनरःस्ना
त्वातर्पयित्वाचदेवताः ८९ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांफलंविंदतिभारत ॥ राजसूयमवाप्नोतिऋषिलोकंचविंदति ९० ततोगच्छेतराजेंद्रमिश्रकंतीर्थमुत्तमम् ॥ तत्रती
र्थानिराजेंद्रमिश्रितानिमहात्मना ९१ व्यासेननृपशार्दूलद्विजार्थमितिनःश्रुतम् ॥ सर्वतीर्थेषुसस्नातिमिश्रकेस्नातियोनरः ९२

६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततोव्यासवनंगच्छेन्नियतोनियताशनः ॥ मनोजवेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ९३ गत्वामधुवटींचैवदेव्यास्तीर्थेनरःशुचिः ॥ तत्रस्नात्वाऽर्चयित्वाचपितॄन्देवांश्च
पूरुषः ९४ सदेव्यासमनुज्ञातोगोसहस्रफलंलभेत् ॥ कौशिक्याःसंगमेयस्तुद्दषद्वत्याश्चभारत ९५ स्नातिवैनियताहारःसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ततोव्यासस्थलीनाम
यत्रव्यासेनधीमता ९६ पुत्रशोकाभितप्तेनदेहत्यागेकृतामतिः ॥ ततोदेवैस्तुराजेंद्रपुनरुत्थापितस्तदा ९७ अभिगत्वास्थलींतस्यगोसहस्रफलंलभेत् ॥ किंदत्तं
कूपमासाद्यतिलप्रस्थंप्रदायच ९८ गच्छेतपरमांसिद्धिमृणैर्मुक्तःकुरूद्वह ॥ वेदीतीर्थेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ९९ अहश्चसुदिनंचैवद्वेतीर्थेलोकविश्रुते ॥
तयोःस्नात्वानरव्याघ्रसूर्यलोकमवाप्नुयात् १०० मृगधूमंततोगच्छेत्त्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतगंगायांनृपसत्तम १ अर्चयित्वामहादेवमश्वमेधफलं
लभेत् ॥ देव्यास्तीर्थेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् २ ततोवामनकंगच्छेत्त्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ तत्रविष्णुपदेस्नात्वाअर्चयित्वाचवामनम् ३ सर्वपापविशुद्धात्मा
विष्णुलोकंसगच्छति ॥ कुलंपुनेनरःस्नात्वापुनातिस्वकुलंततः ४ पवनस्यह्रदेस्नात्वामरुतांतीर्थमुत्तमम् ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रविष्णुलोकेमहीयते ५ अमराणां
ह्रदेस्नात्वासमभ्यर्च्यामराधिपम् ॥ अमराणांप्रभावेनस्वर्गलोकेमहीयते ६ शालिहोत्रस्यतीर्थेचशालिसूर्येयथाविधि ॥ स्नात्वानरवरश्रेष्ठगोसहस्रफलंलभेत् ७
श्रीकुंजंचसरस्वत्यास्तीर्थंभरतसत्तम ॥ तत्रस्नात्वानरश्रेष्ठअग्निष्टोमफलंलभेत् ८ ततोनैमिषकुंजंचसमासाद्यकुरूद्वह ॥ ऋषयःकिलराजेंद्रनैमिषेयास्तपस्विनः ९
तीर्थयात्रांपुरस्कृत्यकुरुक्षेत्रंगताःपुरा ॥ ततःकुंजःसरस्वत्याःकृतोभरतसत्तम १० ऋषीणामवकाशःस्याद्यथातुष्टिकरोमहान् ॥ तस्मिन्कुंजेनरःस्नात्वाअग्निष्टोम
फलंलभेत् ११ ततोगच्छेतधर्मज्ञकन्यातीर्थमनुत्तमम् ॥ कन्यातीर्थेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् १२ ततोगच्छेतराजेंद्रब्रह्मणस्तीर्थमुत्तमम् ॥ तत्रवर्णावरःस्ना
त्वाब्राह्मण्यंलभतेनरः १३ ब्राह्मणश्चविशुद्धात्मागच्छेतपरमांगतिम् ॥ ततोगच्छेन्नरश्रेष्ठसोमतीर्थमनुत्तमम् १४ तत्रस्नात्वानरोराजन्सोमलोकमवाप्नुयात् ॥
सप्तसारस्वतंतीर्थंततोगच्छेन्नराधिप १५ यत्रमंकणकःसिद्धोमहर्षिर्लोकविश्रुतः ॥ पुरामंकणकोराजन्कुशाग्रेणेतिनःश्रुतम् १६ क्षतःकिलकरेराजंस्तस्यशा
करसोऽस्रवत् ॥ सवैशाकरसंदृष्ट्वाहर्षाविष्टःप्रनृत्तवान् १७ ततस्तस्मिन्प्रनृत्तेतुस्थावरंजंगमंचयत् ॥ प्रनृत्तमुभयंवीरतेजसातस्यमोहितम् १८ ब्रह्मादिभिःसुरै
राजन्नृषिभिश्चतपोधनैः ॥ विज्ञप्तोवैमहादेवऋषेरर्थेनराधिप १९ नायंनृत्येद्यथादेवतथात्वंकर्तुमर्हसि ॥ तंप्रनृत्तंसमासाद्यहर्षाविष्टेनचेतसा ॥ सुराणांहितकामार्थं
मृषिंदेवोऽभ्यभाषत २० भोभोमहर्षेधर्मज्ञकिमर्थंनृत्यतेभवान् ॥ हर्षस्थानंकिमर्थंवातवाद्यमुनिपुंगव १२१

९३।९४।९५।९६।९७।९८।९९। १००।१। २। ३। ४। ५। ६। ७। ८।९। १०। ११। १२। १३।१४।१५।१६।१७।१८। १९।२०।१२१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ऋषिरुवाच ॥ तपस्विनोधर्मपथेस्थितस्यद्विजसत्तम ॥ किन्नपश्यसिमेब्रह्मन्कराच्छाकरसंस्रुतम् १२२ यंदृष्ट्वासंप्रनृत्तोहंहर्षेणमहतान्वितः ॥ तंप्रहस्याब्रवी देवऋषिंरागेणमोहितम् २३ अहंतुविस्मयंविप्रनगच्छामीतिपश्यमाम् ॥ एवमुक्त्वानरश्रेष्ठमहादेवेनधीमता २४ अंगुल्यग्रेणराजेंद्रस्वांगुष्ठस्ताडितोऽनघ ॥ ततोभस्मक्षताद्राजन्निर्गतंहिमसन्निभम् २५ तद्दृष्ट्वाव्रीडितोराजन्समुनिःपादयोर्गतः ॥ नान्यद्देवात्परंमेनेरुद्रात्परतरंमहत् २६ सुरासुरस्यजगतोगतिस्त्व मसिशूलधृक् ॥ त्वयासर्वमिदंसृष्टंत्रैलोक्यंसचराचरम् २७ त्वमेवसर्वान्ग्रससिपुनरेवयुगक्षये ॥ देवैरपिनशक्यस्त्वंपरिज्ञातुंकुतोमया २८ त्वयिसर्वेप्रदृश्यंतेसुराब्र ह्मादयोऽनघ ॥ सर्वस्त्वमसिलोकानांकर्ताकारयिताचह २९ त्वत्प्रसादात्सुराःसर्वेमोदंतीहाकुतोभयाः ॥ एवंस्तुत्वामहादेवमृषिर्वचनमब्रवीत् १३० त्वत्प्रसादा न्महादेवततोमेनक्षरेत्तवै ॥ ततोदेवःप्रहृष्टात्माब्रह्मर्षिमिदमब्रवीत् ३१ तपस्तेवर्धतांविप्रमत्प्रसादात्सहस्रधा ॥ आश्रमेचेहवत्स्यामित्वयासहमहामुने ३२ सप्त सारस्वतेस्नात्वाअर्चयिष्यंतियेतुमाम् ॥ नतेषांदुर्लभंकिंचिदिहलोकेपरत्रच ३३ सारस्वतंचतेलोकंगमिष्यंतिनसंशयः ॥ एवमुक्त्वामहादेवस्तत्रैवांतरधीयत ३४ ततस्त्वौशनसंगच्छेत्त्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ यत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयश्चतपोधनाः ३५ कार्तिकेयश्चभगवांस्त्रिसंध्यंकिलभारत ॥ सान्निध्यमकरोन्नित्यंभार्गवप्रियकाम्य या ३६ कपालमोचनंतीर्थंसर्वपापप्रमोचनम् ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रसर्वपापैःप्रमुच्यते ३७ अग्नितीर्थंततोगच्छेत्तत्रस्नात्वानरर्षभ ॥ अग्निलोकमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्ध रेत् ३८ विश्वामित्रस्यतत्रैवतीर्थंभरतसत्तम ॥ तत्रस्नात्वानरश्रेष्ठब्राह्मण्यमधिगच्छति ३९ ब्रह्मयोनिंसमासाद्यशुचिःप्रयतमानसः ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रब्रह्मलोकंप्रप द्यते १४० पुनात्यासप्तमंचैवकुलंनास्त्यत्रसंशयः ॥ ततोगच्छेत्तराजेंद्रतीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतम् ४१ पृथूदकमितिख्यातंकार्तिकेयस्यवैनृप ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीत पितृदेवार्चनेरतः ४२ अज्ञानाज्ज्ञानतोवापिस्त्रियावापुरुषेणवा ॥ यत्किंचिदशुभंकर्मकृतंमानुषबुद्धिना ४३ तत्सर्वंनश्यतेतत्रस्नातमात्रस्यभारत ॥ अश्वमेध फलंचास्यस्वर्गलोकंचगच्छति ४४ पुण्यमाहुःकुरुक्षेत्रंकुरुक्षेत्रात्सरस्वती ॥ सरस्वत्याश्चतीर्थानितीर्थेभ्यश्चपृथूदकम् ४५ उत्तमंसर्वतीर्थानांयस्त्यजेदात्म नस्तनुम् ॥ पृथूदकेजप्यपरोनैवश्वोमरणंतपेत् ४६ गीतंसनत्कुमारेणव्यासेनचमहात्मना ॥ एवंसनियतंराजन्नभिगच्छेत्पृथूदकम् ४७ पृथूदकात्तीर्थतमंना न्यत्तीर्थंकुरूद्वह ॥ तन्मेध्यंतत्पवित्रंचपावनंचनसंशयः ४८ तत्रस्नात्वादिवंयांतियेपिपापकृतोनराः ॥ पृथूदकेनरश्रेष्ठएवमाहुर्मनीषिणः ४९ मधुस्रवंचतत्रैवतीर्थंभरतसत्तम ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्गोसहस्रफलंलभेत् १५०

४५ पृथूदकेजप्यपरोयस्तनुंत्यजेत्तंश्वोमरणं पुनर्मरणंनतपेत् । यद्वा पूर्वेद्युरेवकृतजपश्वोपि जीवितांतंमरणंनतपेत् एकरात्रेणैवसर्वपापत्रियोकोभवतीत्यर्थः ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । १५०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततोगच्छेतराजेंद्रतीर्थंमेध्यंयथाक्रमम् ॥ सरस्वत्यारुणायाश्चसंगमंलोकविश्रुतम् १५१ त्रिरात्रोपोषितःस्नात्वामुच्यतेब्रह्महत्यया ॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांफलंविंद
तिमानवः ५२ आसप्तमंकुलंचैवपुनातिभरतर्षभ ॥ अर्धकीलंचतत्रैवतीर्थंकुरुकुलोद्वह ५३ विप्राणामनुकंपार्थंदर्भिणानिर्मितंपुरा ॥ व्रतोपनयनाभ्यांचाप्युपवासेन
वाऽप्युत ५४ क्रियामंत्रैश्चसंयुक्तोब्राह्मणःस्यान्नसंशयः ॥ क्रियामंत्रविहीनोऽपितत्रस्नात्वानरर्षभ ॥ चीर्णव्रतोभवेद्विद्वान्दृष्टमेतत्पुरातनैः ५५ समुद्राश्चापिचत्वारः
समानीताश्चदर्भिणा ॥ तेषुस्नातोनरश्रेष्ठनदुर्गतिमवाप्नुयात् ५६ फलानिगोसहस्राणांचतुर्णांविंदतेचसः ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञतीर्थंशतसहस्रकम् ५७ साहस्रकंचतत्रै
वद्वेतीर्थेलोकविश्रुते ॥ उभयोर्हिनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ५८ दानंवाऽप्युपवासोवासहस्रगुणितंभवेत् ॥ ततोगच्छेतराजेंद्ररेणुकातीर्थमुत्तमम् ५९ तीर्थाभिषेकं
कुर्वीतपितृदेवार्चनेरतः ॥ सर्वपापविशुद्धात्माअग्निष्टोमफलंलभेत् १६० विमोचनमुपस्पृश्यजितमन्युर्जितेंद्रियः ॥ प्रतिग्रहकृतैर्दोषैःसर्वैःसपरिमुच्यते ६१ ततःपं
चवटींगत्वाब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ पुण्येनमहतायुक्तःसतांलोकेमहीयते ६२ यत्रयोगेश्वरःस्थाणुःस्वयमेववृषध्वजः ॥ तमर्चयित्वादेवेशंगमनादेवसिद्ध्यति ६३ तै
जसंवारुणंतीर्थंदीप्यमानंस्वतेजसा ॥ यत्रब्रह्मादिभिर्देवैर्ऋषिभिश्चतपोधनैः ६४ सैनापत्येनदेवानामभिषिक्तोगुहस्तदा ॥ तैजसस्यतुपूर्वेणकुरुतीर्थंकुरूद्वह ६५ कुरु
तीर्थेनरःस्नात्वाब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ सर्वपापविशुद्धात्माब्रह्मलोकंप्रपद्यते ६६ स्वर्गद्वारंततोगच्छेन्नियतोनियताशनः ॥ स्वर्गलोकमवाप्नोतिब्रह्मलोकंचगच्छति
६७ ततोगच्छेदनरकंतीर्थसेवीनराधिप ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्नदुर्गतिमवाप्नुयात् ६८ तत्रब्रह्मास्वयंनित्यंदेवैःसहमहीपते ॥ अन्वास्तेपुरुषव्याघ्रनारायणपुरोगमैः
६९ सान्निध्यंतत्रराजेंद्ररुद्रपत्न्याःकुरूद्वह ॥ अभिगम्यचतांदेवींनदुर्गतिमवाप्नुयात् १७० तत्रैवचमहाराजविश्वेश्वरमुमापतिम् ॥ अभिगम्यमहादेवंमुच्यतेसर्वकि
ल्बिषैः ७१ नारायणंचाभिगम्यपद्मनाभमरिंदम ॥ राजमानोमहाराजविष्णुलोकंचगच्छति ७२ तीर्थेषुसर्वदेवानांस्नातःसपुरुषर्षभ ॥ सर्वदुःखैःपरित्यक्तोद्योतते
शशिवन्नरः ७३ ततःस्वस्तिपुरंगच्छेत्तीर्थसेवीनराधिप ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यगोसहस्रफलंलभेत् ७४ पावनंतीर्थमासाद्यतर्पयेत्पितृदेवताः ॥ अग्निष्टोमस्ययज्ञस्यफलं
प्राप्नोतिभारत ७५ गंगाह्रदश्चतत्रैवकूपश्चभरतर्षभ ॥ तिस्रःकोटयस्तुतीर्थानांतस्मिन्कूपेमहीपते ७६ तत्रस्नात्वानरोराजन्स्वर्गलोकंप्रपद्यते ॥ आपगानांनरःस्ना
त्वाअर्चयित्वामहेश्वरम् ७७ गाणपत्यमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ततःस्थाणुवटंगच्छेत्त्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ७८ तत्रस्नात्वास्थितोरात्रिंरुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥
बदरीपाचनंगच्छेद्वसिष्ठस्याश्रमंगतः १७९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । १९० । ९१ सन्निहत्यां कुरुक्षेत्रे अस्यैवनामांतरंसन्निहतीति ९२ तन्निर्वक्ति पृथिव्यामित्यादिना । अत्रोपक्रमोपसंहारयोःकुरुक्षेत्रमा त्रपरत्वात्तद्वांगितीर्थांतरागितु फलवत्संनिधावफलंतदंगमितिन्यायेन तत्प्राप्त्यंगभूतानि तेषामपिपृथक्फलश्रवणंतुगुणफलन्यायेनज्ञेयं यथायोगांगानामपियमनियमादीनामहिंसाप्रतिष्ठादीनांतत्संनिधावैरत्याग इत्यादिनापृथक्फलंस्मर्यतेतद्वदितिभावः ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । २०० । १ पृथिव्यामिति । नैमिषंनैमिषारण्येकृतंपुण्यंपृथिव्यामेवसंततिसंपत्तिसार्वभौमादिपदप्राप्तिहेतुरित्यर्थः अंत

बदरींभक्षयेत्तत्रत्रिरात्रोपोषितोनरः ॥ सम्यग्द्वादशवर्षाणिबदरींभक्षयेत्तुयः १८० त्रिरात्रोपोषितस्तेनभवेत्तुल्योनराधिप ॥ रुद्रमार्गंसमासाद्यतीर्थसेवीनराधिप ८१ अहोरात्रोपवासेनशक्रलोकेमहीयते ॥ एकरात्रंसमासाद्यएकरात्रोषितोनरः ८२ नियतःसत्यवादीचब्रह्मलोकेमहीयते ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रतीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतम् ८३ आदित्यस्याश्रमोयत्रतेजोराशेर्महात्मनः ॥ तस्मिंस्तीर्थेनरःस्नात्वापूजयित्वाविभावसुम् ८४ आदित्यलोकंव्रजतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ सोमतीर्थेनरःस्नात्वातीर्थसे वीनराधिप ८५ सोमलोकमवाप्नोतिनरोनास्त्यत्रसंशयः ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञदधीचस्यमहात्मनः ८६ तीर्थंपुण्यतमंराजन्पावनंलोकविश्रुतम् ॥ यत्रसारस्वतोयातः सोंऽगिरास्तपसोनिधिः ८७ तस्मिंस्तीर्थेनरःस्नात्वावाजिमेधफलंलभेत् ॥ सारस्वतींगतिंचैवलभतेनात्रसंशयः ८८ ततःकन्याश्रमंगच्छेन्नियतोब्रह्मचर्यवान् ॥ त्रि रात्रोपोषितोराजन्नियतोनियताशनः ८९ लभेत्कन्याशतंदिव्यंस्वर्गलोकंचगच्छति ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञतीर्थंसन्निहतीमपि १९० तत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयश्चतपोध नाः ॥ मासिमासिसमायांतिपुण्येनमहतान्विताः ९१ सन्निहत्यामुपस्पृश्यराहुग्रस्तेदिवाकरे ॥ अश्वमेधशतंतेनतत्रेष्टंशाश्वतंभवेत् ९२ पृथिव्यांयानितीर्थानिअंतरि क्षचराणिच ॥ नद्योह्रदास्तडागाश्चसर्वप्रस्रवणानिच ९३ उदपानानिवाप्यश्चतीर्थान्यायतनानिच ॥ निःसंशयममावास्यांसमेष्यंतिनराधिप ९४ मासिमासिनरव्या घ्रसन्निहत्यांनसंशयः ॥ तीर्थसन्निहनादेवसन्निहत्येतिविश्रुता ९५ तत्रस्नात्वाचपीत्वाचस्वर्गलोकेमहीयते ॥ अमावास्यांतुतत्रैवराहुग्रस्तेदिवाकरे ९६ यःश्राद्धंकुरुते मर्त्यस्तस्यपुण्यफलंश्रृणु ॥ अश्वमेधसहस्रस्यसम्यगिष्टस्ययत्फलम् ९७ स्नातएवसमाप्नोतिकृत्वाश्राद्धंचमानवः ॥ यत्किंचिद्दुष्कृतंकर्मस्त्रियावापुरुषेणवा ९८ स्ना तमात्रस्यतत्सर्वंनश्यतेनात्रसंशयः ॥ पद्मवर्णेनयानेनब्रह्मलोकंप्रपद्यते ९९ अभिवाद्यततोयक्षंद्वारपालंमचक्रुकम् ॥ कोटितीर्थमुपस्पृश्यलभेद्बहुसुवर्णकम् २०० गंगाह्रदश्चतत्रैवतीर्थंभरतसत्तम ॥ तत्रस्नायीतधर्मज्ञब्रह्मचारीसमाहितः १ राजसूयाश्वमेधाभ्यांफलंविंदतिमानवः ॥ पृथिव्यांनैमिषंतीर्थमन्तरिक्षेचपुष्करम् २०२ त्रयाणामपिलोकानांकुरुक्षेत्रंविशिष्यते ॥ पांसवोऽपिकुरुक्षेत्राद्वायुनासमुदीरिताः ३

रिक्षेसूर्यचंद्रादिमार्गे नक्षत्रादिचक्रे पुष्करंप्रापयतीत्यर्थः २०२ त्रयाणामिंद्रादिलोकेनसहत्रयाणामुप रिब्रह्मलोकेकुरुक्षेत्रसेवीक्रममुक्तिस्थानंप्राप्नोतीत्यर्थः । नयंतिपरमांगतिमितिमुक्तिफलदर्शकवाक्यशेषात् अत्रकुरुक्षेत्रपदेनकाश्येव। 'काशीश्वरस्यतीर्थेपुस्नात्वाभरतसत्तम । सर्वव्याधिविनिर्मुक्तोब्रह्मलोकेमही यते' इत्यनेनसमानार्थत्वात् । तथाचपाठक्रमादर्थक्रमस्यबलवत्वात् 'पृथिव्यांनैमिषंपुण्यमंतरिक्षेचपुष्करम्'इत्यतःपरं 'येवसंतिकुरुक्षेत्रेतेवसंतित्रिविष्टपे' इत्ययंग्रंथोद्रष्टव्यः । अन्यथातृतीयलोकस्यानुक्तेस्त्रयाणा—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सित्यसंगतंस्यात् । त्रिविष्टपेइत्यध्याहारेणवावाक्यपूरणंस्यात् तच्चायुक्तं श्रौतार्थसंभवे दर्शिताचाविमुक्तेऽपिकुरुक्षेत्रपदस्यश्रौतीरूढिरविमुक्तंवकुरुक्षेत्रमितिजाबालोपनिषदि नचोपक्रमोपसंहारैकरू प्येणप्रसिद्धकुरुक्षेत्रस्यप्राकरणिकत्वेनतीर्थांतरवद्वाराणस्यास्तत्प्रकरणपठितत्त्वात्तदंगत्वंस्यादितिवाच्यं प्रकरणाल्लिंगस्यबलीयस्त्वात् तथाहि । 'तेवसंतित्रिविष्टपेस्वर्गेलोकेमहीयते' इत्यादिवाक्यशेषात्स्व र्गप्राप्तिरेवकुरुक्षेत्रफलमवगम्यतेनचात्रत्यंत्रिविष्टपादिपदंब्रह्मलोकपरंकर्त्तुंशक्यं ब्रह्मवेदीकुरुक्षेत्रमितिवाक्यशेषविरोधात् तत्रचवेदीशब्देनतस्यकर्मभूमित्वावगमात् 'तेषांकुरुक्षेत्रंवेदिरासित्' इतितैत्तिरी यकब्राह्मणात् । 'तेषांकुरुक्षेत्रंदेवयजनमास' इतिशतपथश्रुतेश्च । नचकर्मभूमेर्विद्याफलप्रदत्वंयुज्यते । 'कर्मणापितृलोकोविद्ययादेवलोकः' इतितयोःफलभेदश्रवणात् । पितृलोकःस्वर्गलोकः देवलोकोब्रह्म लोकः । वाराणस्यास्तुज्ञानभूमित्वंसर्वश्रुतिप्रसिद्धं । एतदेवात्र । 'पांसवोऽपिकुरुक्षेत्राद्वायुनासमुदीरिताः । अपिदुष्कृतकर्माणंनयंतिपरमांगतिं' इतिप्रदर्श्य 'दक्षिणेनसरस्वत्याउत्तरेणदृषद्वतीं येवसंति कुरुक्षेत्रेतेवसंति त्रिविष्टपे' इत्यनंतरश्लोकेनप्रसिद्धकुरुक्षेत्रफलंप्रदर्श्यते नचैतदेवपूर्वश्लोकेनस्तूयतइतिवाच्यं श्रुतिस्मृतिप्रसिद्धिबलात्तस्यभूतार्थवादत्वेसंभवत्यभूतार्थवादत्वोपगमस्यायोगात् वाल्मीकियेमोक्षो

अपिदुष्कृतकर्माणंनयंतिपरमांगतिम् ॥ दक्षिणेनसरस्वत्याउत्तरेणदृषद्वतीम् २०४ येवसंतिकुरुक्षेत्रेतेवसंतित्रिविष्टपे ॥ कुरुक्षेत्रंगमिष्यामिकुरुक्षेत्रेवसाम्यहम् ५ अप्येकांवाचमुत्सृज्यसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ब्रह्मवेदीकुरुक्षेत्रंपुण्यंब्रह्मर्षिसेवितम् ६ तस्मिन्वसंतियेमर्त्यानतेशोच्याःकथंचन ७ तरंतुकारंतुकयोर्यदंतरंरामहृदानांच मचक्रुकस्यच ॥ एतत्कुरुक्षेत्रसमंतपंचकंपितामहस्योत्तरवेदिरुच्यते २०८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिपुलस्त्यतीर्थयात्रायांत्र्यशीतितमोऽ ध्यायः ८३ ॥ ॥ पुलस्त्यउवाच ॥ ततोगच्छेन्महाराजधर्मतीर्थमनुत्तमम् ॥ यत्रधर्मोमहाभागस्तप्तवानुत्तमंतपः १ तेनतीर्थंकृतंपुण्यंस्वेननाम्नाचविश्रुतम् ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्धर्मशीलःसमाहितः २ आसप्तमंकुलंचैवपुनीतेनात्रसंशयः ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रज्ञानपावनमुत्तमम् ३ अग्निष्टोममवाप्नोतिमुनिलोकंचगच्छति ॥ सौगंधिकवनंराजंस्ततोगच्छेतमानवः ४ तत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयश्चतपोधनाः ॥ सिद्धचारणगंधर्वाःकिन्नराश्चमहोरगाः ५ तद्वनंप्रविशन्नेवसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ततश्चापिसरिच्छ्रेष्ठानदीनामुत्तमानदी ६ प्लक्षादेवीस्मृताराजन्पुण्यादेवीसरस्वती ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतवल्मीकान्निःसृतेजले ७ अर्चयित्वापितॄन्देवानश्वमेधफलं लभेत् ॥ ईशानाध्युषितंनामतत्रतीर्थंसुदुर्लभम् ८

पायेषु । 'छायासूचीतापसूचीमुख्यसूचीतिचत्रिकं । त्रिकोणंतपसापूतंवाराणस्याःसमंकृतम् । गतास्तेनत्रिकोणेनयेकेचिदिहजंतवः । वायवःपांसवोवाऽपितेऽपिमुक्तिपरांगताः' इतिभंग्यंतरेणपूर्वश्लोकार्थस्यप्रत्य भिज्ञानात् तथाचयद्यपिकाश्याःकुरुक्षेत्रांगत्वंप्रकरणात्प्रसक्तं तथापियोग्यतयाफलतारतम्यलिंगान्नतत्संभवति सान्निध्यात्तुपरस्पराकांक्षादिकमुत्थाप्यतीर्थांतरशेषीभूतस्यापिकुरुक्षेत्रस्यकाशीशेषत्वंज्ञेयम् । तथाचवाक्यात्दुर्बलोऽपिसंनिधिः 'अनर्थक्यप्रतिहतानांविपरीतंबलाबलम्' इतिन्यायेनबलवत्तयास्वर्गलोकेमहीयतइतिवाक्यावगतमपिकुरुक्षेत्रफलंतिरोधाय 'प्रतितिष्ठंतिहवैयएतारात्रीरुपयंति' इत्यादौरा त्रिसत्रस्यप्रतिष्ठाशेषितामिव पांसवोऽपिकुरुक्षेत्रइत्यर्थवादेनमुक्तिफलशेषितमविमुक्तसंज्ञस्यकुरुक्षेत्रस्यन्यवस्थापयन्सहैकवाक्यतांगत्वाप्रसिद्धकुरुक्षेत्रस्याविमुक्तशेषतांगमयति । तथाचायंपांसवोऽपीत्यादिश्लो कद्वयार्थः येपरमगतिप्रदांकाशींगंतुमिच्छंतितेरुक्षेतेत्रेवसेयुरिति । तेवसंतित्रिविष्टपेइतितु योगांगफलवद्गुणफलमितिप्रागुक्तंनविस्मर्त्तव्यं । तत्सिद्धंसर्वेषांतीर्थानांकुरुक्षेत्रप्रापकत्वंकुरुक्षेत्रस्यतुकाशी प्रापकत्वमिति २०३ । ४ । ५ । ६ । ७ । २०८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५६ । ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शम्यामुद्गराकृतिर्यज्ञोपकरणविशेषः सबलवताक्षिप्तोयावद्दूरंपतेत्तावान्देशःशम्यानिपातः तेषुषट्सु । संपेतिपाठेसंपतत्यनयेतियष्टिःसंपा ९ पुरातनेभविष्यपुराणादा १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५

षट्सुशम्यानिपातेषुवल्मीकादितिनिश्चयः ॥ कपिलानांसहस्रंचवाजिमेधंचविंदति ९ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रदृष्टमेतत्पुरातने ॥ सुगंधांशतकुंभांचपंचयक्षांचभारत
१० अभिगम्यनरश्रेष्ठस्वर्गलोकेमहीयते ॥ त्रिशूलखातंतत्रैवतीर्थमासाद्यभारत ११ तत्राभिषेकंकुर्वीतपितृदेवार्चनेरतः ॥ गाणपत्यंचलभतेदेहंत्यक्त्वानसंशयः
१२ ततोगच्छेतराजेंद्रदेव्यास्थानंसुदुर्लभम् ॥ शाकंभरीतिविख्यातात्रिषुलोकेषुविश्रुता १३ दिव्यंवर्षसहस्रंहिशाकेनकिलसुव्रता ॥ आहारंसाकृतवतीमासिमासि
नराधिप १४ ऋषयोऽभ्यागतास्तत्रदेव्याभक्त्यातपोधनाः ॥ आतिथ्यंचकृतंतेषांशाकेनकिलभारत १५ ततःशाकंभरीत्येवनामतस्याःप्रतिष्ठितम् ॥ शाकंभरीं
समासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः १६ त्रिरात्रमुषितःशाकंभक्षयित्वानरःशुचिः ॥ शाकाहारस्ययत्किंचिद्वर्षैर्द्वादशभिःकृतम् १७ तत्फलंतस्यभवतिदेव्याश्छंदेनभा
रत ॥ ततोगच्छेत्सुवर्णाख्यंत्रिषुलोकेषुविश्रुतम् १८ तत्रविष्णुःप्रसादार्थंरुद्रमाराधयत्पुरा ॥ वरांश्चसुबहूँल्लेभेदैवतेषुसुदुर्लभान् १९ उक्तश्चत्रिपुरघ्नेनपरितुष्टेन
भारत ॥ अपिचत्वंप्रियतरोलोकेकृष्णभविष्यसि २० त्वन्मुखंचजगत्सर्वंभविष्यतिनसंशयः ॥ तत्राभिगम्यराजेंद्रपूजयित्वावृषध्वजम् २१ अश्वमेधमवाप्नोति
गाणपत्यंचविंदति ॥ धूमावतींततोगच्छेत्त्रिरात्रोपोषितोनरः २२ मनसाप्रार्थितान्कामान्लभतेनात्रसंशयः ॥ देव्यास्तुदक्षिणार्धेनरथावर्तोनराधिप २३ तत्रा
रोहेतधर्मज्ञश्रद्दधानोजितेंद्रियः ॥ महादेवप्रसादाद्धिगच्छेतपरमांगतिम् २४ प्रदक्षिणमुपावृत्यगच्छेतभरतर्षभ ॥ धारांनाममहाप्राज्ञःसर्वपापप्रमोचनीम् ॥
२५ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रनशोचतिनराधिप ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञनमस्कृत्यमहागिरिम् २६ स्वर्गद्वारेणयत्तुल्यंगंगाद्वारंनसंशयः ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतकोटि
तीर्थेसमाहितः २७ पुंडरीकमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ उष्यैकांरजनींतत्रगोसहस्रफलंलभेत् २८ सप्तगंगेत्रिगंगेचशक्रावर्तेचतर्पयन् ॥ देवान्पितॄंश्चविधिवत्
पुण्येलोकेमहीयते २९ ततःकनखलेस्नात्वात्रिरात्रोपोषितोनरः ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति ३० कपिलावटंततोगच्छेत्तीर्थसेवीनराधिप ॥ उपो
ष्यरजनींतत्रगोसहस्रफलंलभेत् ३१ नागराजस्यराजेंद्रकपिलस्यमहात्मनः ॥ तीर्थंकुरुवरश्रेष्ठसर्वलोकेषुविश्रुतम् ३२ तत्राभिषेकंकुर्वीतनागतीर्थेनराधिप ॥ कपि
लानांसहस्रस्यफलंविन्दतिमानवः ३३ ततोललितकंगच्छेच्छांतनोस्तीर्थमुत्तमम् ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्नदुर्गतिमवाप्नुयात् ३४ गंगायमुनयोर्मध्येस्नातियः
संगमेनरः ॥ दशाश्वमेधानाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ३५ ततोगच्छेतराजेंद्रसुगंधंलोकविश्रुतम् ॥ सर्वपापविशुद्धात्माब्रह्मलोकेमहीयते ३६

१६ । १७ छंदेनइच्छया १८ । १९ । २० त्वन्मुखंत्वत्प्रधानम् २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ओशनसींगातिंशुक्रत्वम् ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२

रुद्रावर्तंततोगच्छेत्तीर्थसेवीनराधिप ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्स्वर्गलोकेचगच्छति ३७ गंगायाश्चनरश्रेष्ठसरस्वत्याश्चसंगमे ॥ स्नात्वाऽश्वमेधंप्राप्नोतिस्वर्गलोकं
चगच्छति ३८ भद्रकर्णेश्वरंगत्वादेवमर्च्ययथाविधि ॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिनाकपृष्ठेचपूज्यते ३९ ततःकुब्जाम्रकंगच्छेत्तीर्थसेवीनराधिप ॥ गोसहस्रमवाप्नोतिस्वर्ग
लोकंचगच्छति ४० अरुंधतीवटंगच्छेत्तीर्थसेवीनराधिप ॥ सामुद्रकमुपस्पृश्यब्रह्मचारीसमाहितः ४१ अश्वमेधमवाप्नोतित्रिरात्रोपोषितोनरः ॥ गोसहस्रफलं
विंद्यात्कुलंचैवसमुद्धरेत् ४२ ब्रह्मावर्तंततोगच्छेद्ब्रह्मचारीसमाहितः ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिसोमलोकंचगच्छति ४३ यमुनाप्रभवंगत्वासमुपस्पृश्ययामुनम् ॥
अश्वमेधफलंलब्ध्वास्वर्गलोकेमहीयते ४४ दर्वीसंक्रमणंप्राप्यतीर्थंत्रैलोक्यपूजितम् ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति ४५ सिंधोश्चप्रभवंगत्वासिद्धग
न्धर्वसेवितम् ॥ तत्रोष्यरजनीःपंचविंदेद्बहुसुवर्णकम् ४६ अथवेदींसमासाद्यनरःपरमदुर्गमाम् ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति ४७ ऋषिकुल्यांस
मासाद्यवासिष्ठंचैवभारत ॥ वासिष्ठींसमतिक्रम्यसर्वेवर्णाद्विजातयः ४८ ऋषिकुल्यांसमासाद्यनरःस्नात्वाविकल्मषः ॥ देवान्पितॄंश्चार्चयित्वाऋषिलोकंप्रपद्यते ॥
४९ यदितत्रवसेन्मासंशाकाहारोनराधिप ॥ भृगुतुंगंसमासाद्यवाजिमेधफलंलभेत् ५० गत्वावीरप्रमोक्षंचसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ कृत्तिकामघयोश्चैवतीर्थमासाद्य
भारत ५१ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांफलमाप्नोतिमानवः ॥ तत्रसंध्यांसमासाद्यविद्यातीर्थमनुत्तमम् ५२ उपस्पृश्यचवैविद्यांयत्रतत्रोपपद्यते ॥ महाश्रमेवसेद्रात्रिं
सर्वपापप्रमोचने ५३ एककालंनिराहारोलोकानावसतेशुभान् ॥ षष्ठकालोपवासेनमासमुष्यमहालये ५४ सर्वपापविशुद्धात्माविंदेद्बहुसुवर्णकम् ॥ दशापरान्दशपूर्वा
न्नरानुद्धरतेकुलम् ५५ अथवेतसिकांगत्वापितामहनिषेविताम् ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिगच्छेदौशनसींगतिम् ५६ अथसुंदरिकातीर्थंप्राप्यसिद्धनिषेवितम् ॥ रूपस्य
भागीभवतिदृष्टमेतत्पुरातनैः ५७ ततोवैब्राह्मणींगत्वाब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ पद्मवर्णेनयानेनब्रह्मलोकंप्रपद्यते ५८ ततस्तुनैमिषंगच्छेत्पुण्यंसिद्धनिषेवितम् ॥ तत्र
नित्यंनिवसतिब्रह्मादेवगणैःसह ५९ नैमिषंमृगयाणस्यपापस्यार्धंप्रणश्यति ॥ प्रविष्टमात्रस्तुनरःसर्वपापैःप्रमुच्यते ६० तत्रमासंवसेद्धीरोनैमिषेतीर्थतत्परः ॥ पृथि
व्यांयानितीर्थानितानितीर्थानिनैमिषे ६१ कृताभिषेकस्तत्रैवनियतोनियताशनः ॥ गवांमेधस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिभारत ६२ पुनात्यासप्तमंचैवकुलंभरतसत्तम ॥
यस्त्यजेन्नैमिषेप्राणानुपवासपरायणः ६३ समोदेत्सर्वलोकेषुएवमाहुर्मनीषिणः ॥ नित्यंमेध्यंचपुण्यंचनैमिषंनृपसत्तम ६४ गंगोद्भेदंसमासाद्यत्रिरात्रोपोषितोनरः ॥
वाजपेयमवाप्नोतिब्रह्मभूतोभवेत्सदा ६५ सरस्वतींसमासाद्यतर्पयेत्पितृदेवताः ॥ सारस्वतेषुलोकेषुमोदतेनात्रसंशयः ६६ ततश्चबाहुदांगच्छेद्ब्रह्मचारीसमाहितः ॥
तत्रोष्यरजनीमेकांस्वर्गलोकेमहीयते ६७ देवसत्रस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिकौरव ॥ ततःक्षीरवतींगच्छेत्पुण्यांपुण्यतरैर्वृताम् ६८

६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पितृदेवार्चनपरोवाजपेयमवाप्नुयात् ॥ विमलाशोकमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः ६९ तत्रोष्यरजनीमेकांस्वर्गलोकेमहीयते ॥ गोप्रतारंततोगच्छेत्सरय्वास्तीर्थ
मुत्तमम् ७० यत्ररामोगतःस्वर्गंसभृत्यबलवाहनः ॥ देहंत्यक्तामहाराजतस्यतीर्थस्यतेजसा ७१ रामस्यचप्रसादेनव्यवसायाच्चभारत ॥ तस्मिंस्तीर्थेनरःस्ना
त्वागोप्रतारेनराधिप ७२ सर्वपापविशुद्धात्मास्वर्गलोकेमहीयते ॥ रामतीर्थेनरःस्नात्वागोमत्यांकुरुनंदन ७३ अश्वमेधमवाप्नोतिपुनातिचकुलंनरः ॥ शतसाहस्र
कंतीर्थंतत्रैवभरतर्षभ ७४ तत्रोपस्पर्शनंकृत्वानियतोनियताशनः ॥ गोसहस्रफलंपुण्यंप्राप्नोतिभरतर्षभ ७५ ततोगच्छेतराजेंद्रभर्तृस्थानमनुत्तमम् ॥ अश्वमे
धस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ७६ कोटितीर्थेनरःस्नात्वाअर्चयित्वागुहंनृप ॥ गोसहस्रफलंविद्यात्तेजस्वीचभवेन्नरः ७७ ततोवाराणसींगत्वाअर्चयित्वावृषध्व
जम् ॥ कपिलान्हदेनरःस्नात्वाराजसूयमवाप्नुयात् ७८ अविमुक्तंसमासाद्यतीर्थसेवीकुरूद्वह ॥ दर्शनाद्देवदेवस्यमुच्यतेब्रह्महत्यया ७९ प्राणानुत्सृज्यतत्रैवमो
क्षंप्राप्नोतिमानवः ॥ मार्कंडेयस्यराजेंद्रतीर्थमासाद्यदुर्लभम् ८० गोमतीगंगयोश्चैवसंगमेलोकविश्रुते ॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ८१ ततोगयां
समासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ८२ तत्राक्षयवटोनामत्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ तत्रदत्तंपितृभ्यस्तुभवत्यक्षयमुच्यते ८३ म
हानद्यामुपस्पृश्यतर्पयेत्पितृदेवताः ॥ अक्षयान्प्राप्नुयाल्लोकान्कुलंचैवसमुद्धरेत् ८४ ततोब्रह्मसरोगत्वाधर्मारण्योपशोभितम् ॥ ब्रह्मलोकमवाप्नोतिप्रभातामेवशर्वरीम्
८५ ब्रह्मणातत्रसरसियूपश्रेष्ठःसमुच्छ्रितः ॥ यूपंप्रदक्षिणीकृत्वावाजपेयफलंलभेत् ८६ ततोगच्छेतराजेंद्रधेनुकंलोकविश्रुतम् ॥ एकरात्रोषितोराजन्प्रयच्छेतिलधे
नुकाम् ८७ सर्वपापविशुद्धात्मासोमलोकंव्रजेद्ध्रुवम् ॥ तत्रचिह्नंमहद्राजन्नद्यापिसुमहत्कृशम् ८८ कपिलायाःसवत्सायाश्चरंत्याःपर्वतेकृतम् ॥ सवत्सायाःपदानिस्म
दृश्यंतेऽद्यापिभारत ८९ तेषूपस्पृश्यराजेंद्रपदेषुनृपसत्तम ॥ यत्किंचिदशुभंकर्मतत्प्रणश्यतिभारत ९० ततोगृध्रवटंगच्छेत्स्थानंदेवस्यधीमतः ॥ स्नायीतभस्मनातत्र
अभिगम्यवृषध्वजम् ९१ ब्राह्मणेनभवेच्चीर्णंव्रतंद्वादशवार्षिकम् ॥ इतरेषांतुवर्णानांसर्वपापंप्रणश्यति ९२ उद्यंतंचततोगच्छेत्पर्वतंगीतनादितम् ॥ सावित्र्यास्तुपदं
तत्रदृश्यतेभरतर्षभ ९३ तत्रसंध्यामुपासीतब्राह्मणःसंशितव्रतः ॥ तेनह्युपास्ताभवतिसंध्याद्वादशवार्षिकी ९४ योनिद्वारंचतत्रैवविश्रुतंभरतर्षभ ॥ तत्राभिगम्यमुच्ये
तपुरुषोयोनिसंकटात् ९५ कृष्णशुक्लावुभौपक्षौगयायांयोवसेन्नरः ॥ पुनात्यासप्तमंराजन्कुलंनास्त्यत्रसंशयः ९६ एष्टव्याबहवःपुत्रायद्येकोऽपिगयांव्रजेत् ॥ यजे
तवाऽश्वमेधेननीलंवावृषमुत्सृजेत् ९७

६९ । ७० । ७१ व्यवसायान्निश्चयात् ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७।८८ । ८९ । ९० ।९१ ।९२।९३ ।९४।९५ ।९६ ।९७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततःफल्गुंव्रजेद्राजंस्तीर्थसेवीनराधिप ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिसिद्धिंचमहतींव्रजेत् ९८ ततोगच्छेतराजेंद्रधर्मप्रस्थंसमाहितः ॥ तत्रधर्मोमहाराजनित्यमास्ते
युधिष्ठिर ९९ तत्रकूपोदकंकृत्वातेनस्नातःशुचिस्तथा ॥ पितृन्देवांस्तुसंतर्प्यमुक्तपापोदिवंव्रजेत् १०० मतंगस्याश्रमस्तत्रमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ तंप्रवि
श्याश्रमंश्रीमच्छ्रमशोकविनाशनम् १०१ गवामयनयज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ धर्मंतत्राभिसंस्पृश्यवाजिमेधमवाप्नुयात् २ ततोगच्छेतराजेंद्रब्रह्मस्थानम
नुत्तमम् ॥ तत्राभिगम्यराजेंद्रब्रह्माणंपुरुषर्षभ ३ राजसूयाश्वमेधाभ्यांफलंविंदतिमानवः ॥ ततोराजगृहंगच्छेत्तीर्थसेवीनराधिप ४ उपस्पृश्यततस्तत्रकक्षी
वानिवमोदते ॥ यक्षिण्यानैत्यकंतत्रप्राश्नीतपुरुषःशुचिः ५ यक्षिण्यास्तुप्रसादेनमुच्यतेब्रह्महत्यया ॥ मणिनागंततोगत्वागोसहस्रफलंलभेत् ६ तैर्थिकंभुंज
तेयस्तुमणिनागस्यभारत ॥ दष्टस्याशीविषेणापिनतस्यक्रमतेविषम् ७ तत्रोष्यरजनीमेकांगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ततोगच्छेतब्रह्मर्षेर्गौतमस्यवनंप्रियम् ८
अहल्यायाह्रदेस्नात्वाव्रजेतपरमांगतिम् ॥ अभिगत्वाऽऽश्रमंराजन्विंदतेश्रियमात्मनः ९ तत्रोदपानंधर्मज्ञत्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ तत्राभिषेकंकृत्वातुवाजिमेधम
वाप्नुयात् ११० जनकस्यतुराजर्षेःकूपस्त्रिदशपूजितः ॥ तत्राभिषेकंकृत्वातुविष्णुलोकमवाप्नुयात् ११ ततोविनशनंगच्छेत्सर्वपापप्रमोचनम् ॥ वाजपेयमवा
प्नोतिसोमलोकंचगच्छति १२ गंडकींतुसमासाद्यसर्वतीर्थजलोद्भवाम् ॥ वाजपेयमवाप्नोतिसूर्यलोकंचगच्छति १३ ततोविशल्यामासाद्यनदींत्रैलोक्यविश्रुताम् ॥
अग्निष्टोममवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति १४ ततोऽधिवंगंधर्मज्ञसमाविश्यतपोवनम् ॥ गुह्यकेषुमहाराजमोदतेनात्रसंशयः १५ कंपनांतुसमासाद्यनदींसिद्धनि
षेविताम् ॥ पुंडरीकमवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति १६ अथमाहेश्वरींधारांसमासाद्यधराधिप ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् १७ दिवौकसांपुष्करिणींस
मासाद्यनराधिप ॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिवाजिमेधंचविंदति १८ अथसोमपदंगच्छेद्ब्रह्मचारीसमाहितः ॥ माहेश्वरपदेस्नात्वावाजिमेधफलंलभेत् १९ तत्रकोटीतु
तीर्थानांविश्रुताभरतर्षभ ॥ कूर्मरूपेणराजेंद्रह्यसुरेणदुरात्मना १२० ह्रियमाणाहृताराजन्विष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीततीर्थकोट्यांयुधिष्ठिर
२१ पुंडरीकमवाप्नोतिविष्णुलोकंचगच्छति ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रस्थानंनारायणस्यच २२ सदासंनिहितोयत्रविष्णुर्वसतिभारत ॥ यत्रब्रह्मादयोदेवाऋष
यश्चतपोधनाः २३ आदित्यावसवोरुद्राजनार्दनमुपासते ॥ शालग्रामइतिख्यातोविष्णुरद्भुतकर्मकः २४ अभिगम्यत्रिलोकेशंवरदंविष्णुमव्ययम् ॥ अश्वमे
धमवाप्नोतिविष्णुलोकंचगच्छति २५ तत्रापदानंधर्मज्ञसर्वपापप्रमोचनम् ॥ समुद्रास्तत्रचत्वारःकूपेसंनिहिताःसदा २६ तत्रोपस्पृश्यराजेंद्रनदुर्गतिम
२६ वाप्नुयात् ॥ अभिगम्यमहादेवंवरदंरुद्रमव्ययम् १२७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विराजतियथासोमोमेघैर्मुक्तोनराधिप ॥ जातिस्मरमुपस्पृश्यशुचिःप्रयतमानसः १२८ जातिस्मरत्वमाप्नोतिस्नात्वातत्रनसंशयः ॥ माहेश्वरपुरंगत्वाअर्चयि
त्वावृषध्वजम् २९ ईप्सिताँल्लभतेकामानुपवासान्नसंशयः ॥ ततस्तुवामनंगत्वासर्वपापप्रमोचनम् १३० अभिगम्यहरिंदेवंनदुर्गतिमवाप्नुयात् ॥ कुशिकस्या
श्रमंगच्छेत्सर्वपापप्रमोचनम् ३१ कौशिकींतत्रगच्छेतमहापापप्रणाशिनीम् ॥ राजसूयस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ३२ ततोगच्छेतराजेंद्रचंपकारण्यमुत्त
मम् ॥ तत्रोष्यरजनीमेकांगोसहस्रफलंलभेत् ३३ अथजेष्ठिलमासाद्यतीर्थंपरमदुर्लभम् ॥ तत्रोष्यरजनीमेकांगोसहस्रफलंलभेत् ३४ तत्रविश्वेश्वरंदृष्ट्वादेव्या
सहमहाद्युतिम् ॥ मित्रावरुणयोर्लोकानाप्नोतिपुरुषर्षभ ३५ त्रिरात्रोपोषितस्तत्रअग्निष्टोमफलंलभेत् ॥ कन्यासंवेद्यमासाद्यनियतोनियताशनः ३६ मनोःप्र
जापतेर्लोकानाप्नोतिपुरुषर्षभ ॥ कन्यायांयेप्रयच्छंतिदानमण्वपिभारत ३७ तदक्षय्यमितिप्राहुर्ऋषयःसंशितव्रताः ॥ ततोनिर्वीरमासाद्यत्रिषुलोकेषुविश्रुतम्
३८ अश्वमेधमवाप्नोतिविष्णुलोकंचगच्छति ॥ येतुदानंप्रयच्छंतिनिर्वीरासंगमेनराः ३९ तेयांतिनरशार्दूलशक्रलोकमनामयम् ॥ तत्राश्रमोवसिष्ठस्यत्रिषुलोके
षुविश्रुतः १४० तत्राभिषेकंकुर्वाणोवाजपेयमवाप्नुयात् ॥ देवकूटंसमासाद्यब्रह्मर्षिगणसेवितम् ४१ अश्वमेधमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रकौ
शिकस्यमुनेर्ह्रदम् ४२ यत्रसिद्धिंपरांप्राप्तोविश्वामित्रोऽथकौशिकः ॥ तत्रमासंवसेद्वीरकौशिक्यांभरतर्षभ ४३ अश्वमेधस्ययत्पुण्यंतन्मासेनाधिगच्छति ॥
सर्वतीर्थवरेचैवयोवसेतमहाह्रदे ४४ नदुर्गतिमवाप्नोतिविंद्याद्बहुसुवर्णकम् ॥ कुमारमभिगम्याथवीराश्रमनिवासिनम् ४५ अश्वमेधमवाप्नोतिनरोनास्त्यत्रसंश
यः ॥ अग्निधारांसमासाद्यत्रिषुलोकेषुविश्रुताम् ४६ तत्राभिषेकंकुर्वाणोह्यग्निष्टोममवाप्नुयात् ॥ अभिगम्यमहादेवंवरदंविष्णुमव्ययम् ४७ पितामहसरोगत्वाशै
लराजसमीपतः ॥ तत्राभिषेकंकुर्वाणोह्यग्निष्टोममवाप्नुयात् ४८ पितामहस्यसरसःप्रस्रुतालोकपावनी ॥ कुमारधारातत्रैवत्रिषुलोकेषुविश्रुता ४९ यत्रस्नात्वा
कृतार्थोऽस्मीत्यात्मानमवगच्छति ॥ षष्ठकालोपवासेनमुच्यतेब्रह्महत्यया १५० ततोगच्छेतधर्मज्ञतीर्थसेवनतत्परः ॥ शिखरंवैमहादेव्यागौर्यास्त्रैलोक्यविश्रु
तम् ५१ समारुह्यनरश्रेष्ठस्तनकुंडेषुसंविशेत् ॥ स्तनकुंडमुपस्पृश्यवाजपेयफलंलभेत् ५२ तत्राभिषेकंकुर्वाणःपितृदेवार्चनेरतः ॥ हयमेधमवाप्नोतिशक्र
लोकंचगच्छति ५३ ताम्रारुणंसमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिब्रह्मलोकंचगच्छति ५४ नंदिन्यांचसमासाद्यकूपंदेवनिषेवितम् ॥ नरमेध
स्ययत्पुण्यंतदाप्नोतिनराधिप ५५ कालिकासंगमेस्नात्वाकौशिक्यरुणयोर्गतः ॥ त्रिरात्रोपोषितोराजन्सर्वपापैःप्रमुच्यते ५६ उर्वशीतीर्थमासाद्यततःसोमा
श्रमंबुधः ॥ कुंभकर्णाश्रमंगत्वापूज्यतेभुविमानवः ५७ कोकामुखमुपस्पृश्यब्रह्मचारीयतव्रतः ॥ जातिस्मरत्वमाप्नोतिदृष्टमेतत्पुरातनैः १५८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्राङ्नदींचसमाद्यकृतात्माभवतिद्विजः ॥ सर्वपापविशुद्धात्माशक्रलोकंचगच्छति ५९ ऋषभद्वीपमासाद्यमेध्यंक्रौंचनिषूदनम् ॥ सरस्वत्यामुपस्पृश्यविमानस्थो
विराजते ६० औद्दालकंमहाराजतीर्थंमुनिनिषेवितम् ॥ तत्राभिषेकंकृत्वावैसर्वपापैःप्रमुच्यते ६१ धर्मतीर्थंसमासाद्यपुण्यंब्रह्मर्षिसेवितम् ॥ वाजपेयमवाप्नोति
विमानस्थश्चपूज्यते ६२ अथचंपांसमासाद्यभागीरथ्यांकृतोदकः ॥ दंडार्तमभिगत्वातुगोसहस्रफलंलभेत् १६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थ०पुल
स्त्यतीर्थयात्रायांचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ पुलस्त्यउवाच ॥ अथसंध्यांसमासाद्यसंवेद्यंतीर्थमुत्तमम् ॥ उपस्पृश्यनरोविद्यांलभतेनात्रसंशयः १
रामस्यचप्रभावेणतीर्थंराजन्कृतंपुरा ॥ तल्लौहित्यंसमासाद्यविंद्याद्बहुसुवर्णकम् २ करतोयांसमासाद्यत्रिरात्रोपोषितोनरः ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिप्रजापतिकृतोविधिः
३ गंगायास्तत्रराजेंद्रसागरस्यचसंगमे ॥ अश्वमेधंदशगुणंप्रवदंतिमनीषिणः ४ गंगायास्त्वपरंपारंप्राप्ययःस्नातिमानवः ॥ त्रिरात्रमुषितोराजन्सर्वपापैःप्रमुच्यते
५ ततोवैतरणींगच्छेत्सर्वपापप्रमोचनीम् ॥ विरजंतीर्थमासाद्यविराजतियथाशशी ६ प्रतरेच्चकुलंपुण्यंसर्वपापंव्यपोहति ॥ गोसहस्रफलंलब्ध्वापुनातिस्वकुलंनरः
७ शोणस्यज्योतिरथ्यायाःसंगमेनियतःशुचिः ॥ तर्पयित्वापितृन्देवानग्निष्टोमफलंलभेत् ८ शोणस्यनर्मदायाश्चप्रभेदेकुरुनंदन ॥ वंशगुल्मउपस्पृश्यवाजि
मेधफलंलभेत् ९ ऋषभंतीर्थमासाद्यकोशलायांनराधिप ॥ वाजपेयमवाप्नोतित्रिरात्रोपोषितोनरः १० गोसहस्रफलंविंद्यात्कुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ कोशलांतुसमा
साद्यकालतीर्थमुपस्पृशेत् ११ वृषभैकादशफलंलभतेनात्रसंशयः ॥ पुष्पवत्यामुपस्पृश्यत्रिरात्रोपोषितोनरः १२ गोसहस्रफलंलब्ध्वापुनातिस्वकुलंनृप ॥ ततो
बदरिकातीर्थेस्नात्वाभरतसत्तम १३ दीर्घमायुरवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति ॥ तथाचंपांसमासाद्यभागीरथ्यांकृतोदकः १४ दंडाख्यमभिगम्यैवगोसहस्रफलंलभेत् ॥
लपेटिकांततोगच्छेत्पुण्यांपुण्योपशोभिताम् १५ वाजपेयमवाप्नोतिदेवैःसर्वैश्चपूज्यते ॥ ततोमहेंद्रमासाद्यजामदग्न्यनिषेवितम् १६ रामतीर्थेनरःस्नात्वाअश्वमेध
फलंलभेत् ॥ मतंगस्यतुकेदारस्तत्रैवकुरुनंदन १७ तत्रस्नात्वाकुरुश्रेष्ठगोसहस्रफलंलभेत् ॥ श्रीपर्वतंसमासाद्यनदीतीरमुपस्पृशेत् १८ अश्वमेधमवाप्नोतिपू
जयित्वावृषध्वजम् ॥ श्रीपर्वतेमहादेवोदेव्यासहमहाद्युतिः १९ न्यवसत्परमप्रीतोब्रह्माचत्रिदशैःसह ॥ तत्रदेवह्रदेस्नात्वाशुचिःप्रयतमानसः २० अश्वमेधमवाप्नो
तिपरांसिद्धिंचगच्छति ॥ ऋषभंपर्वतंगत्वापांड्येदैवतपूजितम् ॥ वाजपेयमवाप्नोतिनाकपृष्ठेचमोदते २१ ततोगच्छेतकावेरींवृतामप्सरसांगणैः ॥ तत्रस्ना
त्वानरोराजन्गोसहस्रफलंलभेत् २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ निदर्शनमुदाहरणं २९ तदेवाह गायत्रीमिति । योयोनिसंकरजःसचेत्तत्रगायत्रींपठति तस्यसम्यक्पठतोऽपि तीर्थमाहात्म्यात्सागायत्रीगाथास्वरनियमहीनागद्यवन्मुखा

ततस्तीरेसमुद्रस्यकन्यातीर्थमुपस्पृशेत् ॥ तत्तोयंस्पृश्यराजेंद्रसर्वपापैःप्रमुच्यते २३ अथगोकर्णमासाद्यत्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ समुद्रमध्येराजेंद्रसर्वलोकनमस्कृतम्
 २४ यत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयश्चतपोधनाः ॥ भूतयक्षपिशाचाश्चकिन्नराःसमहोरगाः २५ सिद्धचारणगंधर्वमानुषाःपन्नगास्तथा ॥ सरितःसागराःशैलाउपासंत
उमापतिम् २६ तत्रेशानंसमभ्यर्च्यत्रिरात्रोपोषितोनरः ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिगाणपत्यंचविंदति २७ उष्यद्वादशरात्रंतुपूतात्माचभवेन्नरः ॥ ततएवचगायत्र्याःस्था
नंत्रैलोक्यपूजितम् २८ त्रिरात्रमुषितस्तत्रगोसहस्रफलंलभेत् ॥ निदर्शनंचप्रत्यक्षंब्राह्मणानांनराधिप २९ गायत्रींपठतेयस्तुयोनिसंकरजस्तथा ॥ गाथाचगाथि
काचापितस्यसंपद्यतेनृप ३० अब्राह्मणस्यसावित्रींपठतस्तुप्रणश्यति ॥ संवर्त्तस्यतुविप्रर्षेर्वापीमासाद्यदुर्लभाम् ३१ रूपस्यभागीभवतिसुभगश्चप्रजायते ॥ ततोवेणां
समासाद्यत्रिरात्रोपोषितोनरः ३२ मयूरहंससंयुक्तंविमानंलभतेनरः ॥ ततोगोदावरींप्राप्यनित्यंसिद्धनिषेविताम् ३३ गवांमेधमवाप्नोतिवासुकेर्लोकमुत्तमम् ॥ वेणा
याःसंगमेस्नात्वावाजिमेधफलंलभेत् ३४ वरदासंगमेस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ ब्रह्मस्थानंसमासाद्यत्रिरात्रोपोषितोनरः ३५ गोसहस्रफलंविंद्यात्स्वर्गलोकंचगच्छ
ति ॥ कुशप्लवनमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः ३६ त्रिरात्रमुषितःस्नात्वाअश्वमेधफलंलभेत् ॥ ततोदेवह्रदेऽरण्येकृष्णवेणाजलोद्भवे ३७ जातिस्मरह्रदेस्नात्वाभवेज्जाति
स्मरोनरः ॥ यत्रक्रतुशतैरिष्ट्वादेवराजोदिवंगतः ३८ अग्निष्टोमफलंविंद्याद्गमनादेवभारत ॥ ततःसर्वह्रदेस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ३९ ततोवापींमहापुण्यांपयोष्णीं
सरितांवराम् ॥ पितृदेवार्चनरतोगोसहस्रफलंलभेत् ४० दंडकारण्यमासाद्यपुण्यंराजन्नुपस्पृशेत् ॥ गोसहस्रफलंतस्यस्नातमात्रस्यभारत ४१ शरभंगाश्रमंगत्वाशु
कस्यचमहात्मनः ॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिपुनातिचकुलंनरः ४२ ततःशूर्पारकंगच्छेज्जामदग्न्यनिषेवितम् ॥ रामतीर्थेनरःस्नात्वाविंद्याद्बहुसुवर्णकम् ४३ सप्तगोदावरे
स्नात्वानियतोनियताशनः ॥ महत्पुण्यमवाप्नोतिदेवलोकंचगच्छति ४४ ततोदेवपथंगत्वानियतोनियताशनः ॥ देवसत्रस्ययत्पुण्यंतदवाप्नोतिमानवः ४५
तुंगकारण्यमासाद्यब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ वेदानध्यापयत्तत्रऋषिःसारस्वतःपुरा ४६ तत्रवेदेषुनष्टेषुमुनेरंगिरसःसुतः ॥ ऋषीणामुत्तरीयेषुसूपविष्टोयथासुखम् ४७
ओंकारेणयथान्यायंसम्यगुच्चारितेनह ॥ येनयत्पूर्वमभ्यस्तंतत्सर्वसमुपस्थितम् ४८ ऋषयस्तत्रदेवाश्चवरुणोग्निःप्रजापतिः ॥ हरिर्नारायणस्तत्रमहादेवस्त
थैवच ४९ पितामहश्चभगवान्देवैःसहमहाद्युतिः ॥ भृगुंनियोजयामासयाजनार्थेमहाद्युतिम् ५० ततःसचक्रेभगवानृषीणांविधिवत्तदा ॥ सर्वेषांपुनराधानं
विधिदृष्टेनकर्मणा ५१

निःसरति गाथिकाग्राम्यगीतवत् स्वरवर्णविकृतागीतिकेतिपाठेऽपिसएवार्थः ३० अब्राह्मणस्यतुप्राक्सिद्धाऽपि तत्रनस्फुरतीतिभावः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ ३९ । ४०
४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ चक्रचराः सूर्यादयः ७२ । ७३ । ७४ । गंगायमुनयोरिति

आज्यभागेनतत्राग्निंतर्पयित्वायथाविधि ॥ देवाःस्वभवनंयाताऋषयश्चयथाक्रमम् ५२ तदरण्यंप्रविष्टस्यतुंगकंराजसत्तम ॥ पापंप्रणश्यत्यखिलंस्त्रियोवापुरुषस्यवा ५३
तत्रमासंवसेद्धीरोनियतोनियताशनः ॥ ब्रह्मलोकंव्रजेद्राजन्कुलंचैवसमुद्धरेत् ५४ मेधाविकंसमासाद्यपितॄन्देवांश्चतर्पयेत् ॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिस्मृतिंमेधांचविंदति
५५ अत्रकालंजरंनामपर्वतंलोकविश्रुतम् ॥ तत्रदेवह्रदेस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ५६ योस्नातःस्नापयेत्तत्रगिरौकालंजरेनृप ॥ स्वर्गलोकेमहीयेतनरोनास्त्यत्रसंशयः
५७ ततोगिरिवरश्रेष्ठेचित्रकूटेविशांपते ॥ मंदाकिनींसमासाद्यसर्वपापप्रणाशिनीम् ५८ तत्राभिषेकंकुर्वाणःपितृदेवार्चनेरतः ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिगतिंचपरमांव्रजेत्
५९ ततोगच्छेतधर्मज्ञभर्तृस्थानमनुत्तमम् ॥ यत्रनित्यंमहासेनोगुहःसन्निहितोनृप ६० तत्रगत्वानृपश्रेष्ठगमनादेवसिध्यति ॥ कोटितीर्थेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंल
भेत् ६१ प्रदक्षिणमुपावृत्यज्येष्ठस्थानंव्रजेन्नरः ॥ अभिगम्यमहादेवंविराजतियथाशशी ६२ तत्रकूपेमहाराजविश्रुताभरतर्षभ ॥ समुद्रास्तत्रचत्वारोनिवसंतियुधिष्ठिर
६३ तत्रोपस्पृश्यराजेंद्रपितृदेवार्चनेरतः ॥ नियतात्मानरःपूतोगच्छेतपरमांगतिम् ६४ ततोगच्छेतराजेंद्रशृंगवेरपुरंमहत् ॥ यत्रतीर्णोमहाराजरामोदाशरथिःपुरा ६५
तस्मिंस्तीर्थेमहाबाहोस्नात्वापापैःप्रमुच्यते ॥ गंगायांतुनरःस्नात्वाब्रह्मचारीसमाहितः ६६ विधूतपाप्माभवतिवाजपेयंचविंदति ॥ ततोमुंजवटंगच्छेत्स्थानंदेवस्य
धीमतः ६७ अभिगम्यमहादेवमभिवाद्यचभारत ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यगाणपत्यमवाप्नुयात् ६८ तस्मिंस्तीर्थेतुजाह्नव्यांस्नात्वापापैःप्रमुच्यते ॥ ततोगच्छेतराजेंद्र
प्रयागमृषिसंस्तुतम् ६९ यत्रब्रह्मादयोदेवादिशश्चसदिगीश्वराः ॥ लोकपालाश्चसाध्याश्चपितरोलोकसम्मताः ७० सनत्कुमारप्रमुखास्तथैवपरमर्षयः ॥ अंगिरःप्रमु
खाश्चैवतथाब्रह्मर्षयोऽमलाः ७१ तथानागाःसुपर्णाश्चसिद्धाश्चक्रचरास्तथा ॥ सरितःसागराश्चैवगंधर्वाप्सरसोऽपिच ७२ हरिश्चभगवानास्तेप्रजापतिपुरस्कृतः ॥
तत्रत्रीण्यग्निकुंडानियेषांमध्येनजाह्नवी ७३ वेगेनसमतिक्रांतासर्वतीर्थपुरस्कृता ॥ तपनस्यसुतादेवीत्रिषुलोकेषुविश्रुता ७४ यमुनागंगयासार्द्धंसंगतालोकपावनी ॥
गंगायमुनयोर्मध्यंपृथिव्याजघनंस्मृतम् ७५ प्रयागंजघनस्थानमुपस्थमृषयोविदुः ॥ प्रयागंसप्रतिष्ठानंकंबलाश्वतरौतथा ७६ तीर्थंभोगवतीचैववेदिरेषाप्रजापतेः ॥
तत्रवेदाश्चयज्ञाश्चमूर्तिमन्तोयुधिष्ठिर ७७ प्रजापतिमुपासंतेऋषयश्चतपोधनाः ॥ यजंतेक्रतुभिर्देवास्तथाचक्रधरानृपाः ७८ ततःपुण्यतमंनामत्रिषुलोकेषुभारत ॥ प्र
यागंसर्वतीर्थेभ्यःप्रवदंत्यधिकंविभो ७९

स्त्रीरूपायाःपृथिव्यामेरुपृष्ठशीर्षायाः । हरिद्वारादारभ्य जघनंनाभेरधोभागः ७५ जघनस्यस्थानमवस्थानंसमाप्तिरंतइतियावत् तदेवोपस्थं । तथाच पृथिव्याअपत्यभूतानितीर्थानितत्फलभूताःस्वर्गाश्च तानिमर्वा
णिप्रयागादुत्पन्नानीतिप्रयागस्यतीर्थराजत्वमुक्तम् ७६ । ७७ । ७८ । ७९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८० । ८१ । ८२ नवेदवचनादिति । लोकवेदविरुद्धस्य हठमरणस्यापवादोऽयं अहिंसाविधेरिवपश्वालंभविधिरितिप्राञ्चः वस्तुतस्तु वाराणसीमरणवद्यादृच्छिकमरणविषयएवायंग्रंथोनहठमरणप्रतिपादकः 'सितासितेसरितेयत्रसंगथेतत्राप्लुतासोदिवमुत्पतंति ॥ येवैतन्वंविसृजंतिधीरास्तेजनासोअमृतत्वंभजंते' 'ब्रह्मज्ञानेनमुच्यंतेप्रयागमरणेनच' इत्यादिश्रुतयःस्मृतयश्चतादृशाएव हठमरणे 'जलेवाऽपिस्थलेवाऽपि शस्त्रेणोद्बद्धयवापुनः ॥ नरकंतेप्रयांत्याशुआत्मानंघातयंतिये'इतिदोषस्मरणात् नचास्यैवापवादःप्रयागमरणविधिरितिवाच्यं तस्यहठमरणपरत्वासिद्धेः सिद्धौवाअचिकित्स्यरोगादिदोषवतांभृगुपतनादिनाऽपि मरणेप्राप्तेऽपिप्रयागमरणनियमविधिरयंभविष्यति नचकाम्योऽयंमरणविधिर्नित्यस्यमरणनिषेधविधेर्बाधकः काम्यत्वाच्चनायमुल्लंघनेप्रत्यवायावहइतिवाच्यं उक्तेर्थेबाधकाभावेऽपिवाक्यस्यहठमरणपरत्वमपूर्वविध्यर्थत्वंचकल्पयतोगौरवापत्तेः अभ्युपगमेवा ब्राह्मणव्यतिरिक्तविषयएवायंविधिः भृग्वादिपतनेनमरणमन्यत्रब्राह्मणादिति स्मृतेः । युक्तंतुशुद्धशबलब्रह्मज्ञानयोरिव काशीप्रयागमरणयोःसद्योमुक्तिक्रममुक्तिपरत्वं।

गमनात्तस्यतीर्थस्यनामसंकीर्त्तनादपि ॥ मृत्युकालभयाच्चापिनरःपापात्प्रमुच्यते ८० तत्राभिषेकंयःकुर्यात्संगमेलोकविश्रुते ॥ पुण्यंसफलमाप्नोतिराजसूयाश्वमेधयोः ८१ एषायजनभूमिर्हिदेवानामभिसंस्कृता ॥ तत्रदत्तंसूक्ष्ममपिमहद्भवतिभारत ८२ नवेदवचनात्तातनलोकवचनादपि ॥ मतिरुत्क्रमणीयातेप्रयागमरणंप्रति ८३ दशतीर्थसहस्राणिषष्टिःकोटयस्तथाऽपराः ॥ येषांसान्निध्यमत्रैवकीर्तितंकुरुनंदन ८४ चातुर्विद्येचयत्पुण्यंसत्यवादिषुचैवयत् ॥ स्नातएवतदाऽऽप्नोतिगंगायमुनसंगमे ८५ तत्रभोगवतीनामवासुकेस्तीर्थमुत्तमम् ॥ तत्राभिषेकंयःकुर्यात्सोऽश्वमेधफलंलभेत् ८६ तत्रहंसप्रपतनंतीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ दशाश्वमेधिकंचैवगंगायांकुरुनंदन ८७ कुरुक्षेत्रसमागंगायत्रतत्रावगाहिता ॥ विशेषोवैकनखलेप्रयागेपरमंमहत् ८८ यद्यकार्यशतंकृत्वाकृतंगंगावसेचनम् ॥ सर्वंतत्तस्यगंगापोदहत्यग्निरिवेन्धनम् ८९ सर्वंकृतयुगेपुण्यंत्रेतायांपुष्करंस्मृतम् ॥ द्वापरेऽपिकुरुक्षेत्रंगंगाकलियुगेस्मृता ९० पुष्करेतुतपस्तप्येद्दानंदद्यान्महालये ॥ मलयेत्वग्निमारोहेद्भृगुतुंगेत्वनाशनम् ९१ पुष्करेतुकुरुक्षेत्रेगंगायांमगधेषुच ॥ स्नात्वातारयतेजंतुःसप्तसप्तवरांस्तथा ९२ पुनातिकीर्त्तितापापंदृष्टाभद्रंप्रयच्छति ॥ अवगाढाचपीताचपुनात्यासप्तमंकुलम् ९३ यावदस्थिमनुष्यस्यगंगायाःस्पृशतेजलम् ॥ तावत्सपुरुषोराजन्स्वर्गलोकेमहीयते ९४ यथापुण्यानितीर्थानिपुण्यान्यायतनानिच ॥ उपास्यपुण्यंलब्ध्वाचभवत्यमरलोकभाक् ९५ नगंगासदृशंतीर्थंनदेवःकेशवात्परः ॥ ब्राह्मणेभ्यःपरंनास्तिएवमाहपितामहः ९६ यत्रगंगामहाराजसदेशस्तत्तपोवनम् ॥ सिद्धिक्षेत्रंचतज्ज्ञेयंगंगातीरसमाश्रितम् ९७ इदंसत्यंद्विजातीनांसाधूनामात्मजस्यज ॥ सुहृदांचजपेत्कर्णेशिष्यस्यानुगतस्यच ९८

तथाहि तीर्थमाहात्म्योपसंहारे । 'यत्रगंगामहाराजसदेशस्तत्तपोवनं ॥ सिद्धिक्षेत्रंचविज्ञेयंगंगातीरसमाश्रितम्' इतिगंगायास्तदाश्रितस्यसिद्धिक्षेत्रस्यच विज्ञेयत्वोक्त्या तयोरेवमहत्तरत्वंदर्शितं तत्रयमुनयासंगतायाएवगंगायाअत्रग्रहणं प्रयागप्रशंसाधिकारात् प्रतिष्ठानेप्रतिष्ठितातीर्थयात्रेत्युपसंहाराच्च प्रतिष्ठानेप्रयागेसिद्धिक्षेत्रपदेनवाराणस्येवसिद्धिशब्दस्यनिरुपपदस्यमुक्तिवाचित्वात्काश्याश्चमुक्तिक्षेत्रत्वप्रसिद्धेः तदेवमध्यायचतुष्टयेऽपिभंग्यंतरेणसाक्षाद्वाकाशीकीर्त्तनादुक्तविधेोपसंहाराच्चपुष्करगंगाप्रयागादीनांसेवनंकाशीप्राप्तिकरमिति । 'अन्यानितुपवित्राणिकाशीप्राप्तिकराणिहि ॥ काशींप्राप्यविमुच्यंतेनान्यथाकल्पकोटिभिः' इत्यादिपूर्वोदाहृतपुराणांतरसंवादेनसिद्धम् ८३ । ८४ चतुर्विद्येचतस्रोविद्याः वेदत्रयमात्मविद्याचेतिविद्यंतेऽस्मिन्सचतुर्विद्यस्तस्मिन् ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० ॥ ७८ ॥
९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९९ । १०० । १०१ । २ । ३ अगमानिअगम्यानि ४ समीक्षयादर्शनेच्छया ५ । ६ भावितैःशुद्धैःकरणैरिंद्रियैः ७ अकृतात्माअवशीकृतचित्तः ८ । ९ । ११० । ११ । १२ । १३ प्रतिष्ठानेप्रयागे प्रति
ष्ठितासमाप्ता १४ अश्वमेधेति । अग्र्यंफलंक्रममुक्तिस्थानं 'उषावाअश्वस्यशिरः'इत्यादिश्रुतेः सोपानस्याश्वमेधस्यतत्प्रापकत्वावगमात् सामान्यफलंत्विंद्रपदप्राप्तिरितिप्रसिद्धम् १५ अष्टगुणमणिमाद्यष्टगुण

इदंधन्यमिदंमेध्यमिदंस्वर्ग्यमनुत्तमम् ॥ इदंपुण्यमिदंरम्यंपावनंधर्म्यमुत्तमम् ९९ महर्षीणामिदंगुह्यंसर्वपापप्रमोचनम् ॥ अधीत्यद्विजमध्येचनिर्मलःस्वर्गमाप्नुयात्
१०० श्रीमत्स्वर्ग्यंतथापुण्यंसपत्नशमनंशिवम् ॥ मेधाजननमग्र्यंवैतीर्थवंशानुकीर्तनम् १ अपुत्रोलभतेपुत्रमधनोधनमाप्नुयात् ॥ महींविजयतेराजावैश्योधनम
वाप्नुयात् २ शूद्रोयथेप्सितान्कामान्ब्राह्मणःपारगःपठन् ॥ यश्चेदंशृणुयान्नित्यंतीर्थपुण्यंनरःशुचिः ३ जातीःसस्मरतेबह्वीर्नाकपृष्ठेचमोदते ॥ गम्यान्यपिचती
र्थानिकीर्तितान्यगमानिच ४ मनसातानिगच्छेतसर्वतीर्थसमीक्षया ॥ एतानिवसुभिःसाध्यैरादित्यैर्मरुदश्विभिः ५ ऋषिभिर्देवकल्पैश्चस्नातानिसुकृतैषिभिः ॥
एवंत्वमपिकौरव्यविधिनाऽनेनसुव्रत ६ व्रजतीर्थानिनियतःपुण्यंपुण्येनवर्धयन् ॥ भावितैःकरणैःपूर्वमास्तिक्याच्छ्रुतिदर्शनात् ७ प्राप्यंतेतानितीर्थानिसद्भिःशास्त्रा
नुदर्शिभिः ॥ नाव्रतीनाकृतात्माचनाशुचिर्नचतस्करः ८ स्नातितीर्थेषुकौरव्यनचवक्रमतिर्नरः ॥ त्वयातुसम्यग्वृत्तेननित्यंधर्मार्थदर्शिना ९ पितापितामहश्चैव
सर्वेचप्रपितामहाः ॥ पितामहपुरोगाश्चदेवाःसर्षिगणान्नृप १० तवधर्मेणधर्मज्ञनित्यमेवाभितोषिताः ॥ अवाप्स्यसित्वंलोकान्वैवसूनांवासवोपम ॥ कीर्तिंचमहतीं
भीष्मप्राप्स्यसेभुविशाश्वतीम् ११ ॥ नारदउवाच ॥ एवमुक्त्वाऽभ्यनुज्ञायपुलस्त्योभगवानृषिः ॥ प्रीतःप्रीतेनमनसातत्रैवांतरधीयत १२ भीष्मश्चकुरुशार्दूलशास्त्र
तत्त्वार्थदर्शिवान् ॥ पुलस्त्यवचनाच्चैवपृथिवींपरिचक्रमे १३ एवमेषामहाभागाप्रतिष्ठानेप्रतिष्ठिता ॥ तीर्थयात्रामहापुण्यासर्वपापप्रमोचनी १४ अनेनविधिनाय
स्तुपृथिवींसंचरिष्यति ॥ अश्वमेधशतंसाग्रंफलंप्रेत्यसभोक्ष्यति १५ ततश्चाष्टगुणंपार्थप्राप्स्यसेधर्ममुत्तमम् ॥ भीष्मःकुरूणांप्रवरोयथापूर्वमवाप्तवान् १६ नेताच
त्वमृषीन्यस्मात्तेनतेऽष्टगुणंफलम् ॥ रक्षोगणविकीर्णानितीर्थान्येतानिभारत ॥ नगतानिमनुष्यैर्हिस्त्वामृतेकुरुनंदन १७ इदंदेवर्षिचरितंसर्वतीर्थाभिसंवृतम् ॥
॥ यःपठेत्कल्यमुत्थायसर्वपापैःप्रमुच्यते १८ ऋषिमुख्याःसदायत्रवाल्मीकिस्त्वथकश्यपः ॥ आत्रेयःकुंडजठरोविश्वामित्रोऽथगौतमः १९ असितोदेवलश्चैव
मार्कंडेयोथगालवः ॥ भरद्वाजोवसिष्ठश्चमुनिरुद्दालकस्तथा २० शौनकःसहपुत्रेणव्यासश्चतपतांवरः ॥ दुर्वासाश्चमुनिश्रेष्ठोजाबालिश्चमहातपाः २१ एतेऋषिवराः
सर्वेत्वत्प्रतीक्षास्तपोधनाः ॥ एभिःसहमहाराजतीर्थान्येतान्यनुव्रज २२ एषतेलोमशोनाममहर्षिरमितद्युतिः ॥ समेष्यतिमहाराजतेनसार्धमनुव्रज २३ मयापिस
हधर्मज्ञतीर्थान्येतान्यनुक्रमात् ॥ प्राप्स्यसेमहतींकीर्तिंयथाराजामहाभिषः १२४

 युक्तं धर्मधर्मफलम् १६ हेतुमाह नेताचेति । गणफलेनतुल्यफलत्वात्तेतुरनंतफलगित्यर्थः १७ । १८ । १९ । १२० । २१ । २२ । २३ । महाभिषःशांतनुरूपेणावतीर्णः १२४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२५ रश्मिवान्सूर्यः २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ भ्रातॄणामिति १ अमितात्मा अमितधैर्यः । 'आत्माबुद्धौ धृतौदेहे' इतिकोशात् २ । ३ । ४ त्रियुगौ धर्मस्यभार्यायांमूर्तिसंज्ञायांकृतयुगेऽवतीर्णौ नरनारायणौ तावेवद्वापरांतेऽपिकेशवार्जुनावितिपुराणपुरुषावेतौ नास्मदादिवन्मानुषावितिभावः । पुंडरीकाक्षौ साक्षाद्विष्णू । यद्वा त्रीणियुगानि युगलानिषडैश्वर्याणि भगसंज्ञानिवा षडंगानिवा ययोस्तौत्रियुगौ तानिचपुराणांतरेस्मर्यंते । 'ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यज्ञानस्ययशसःश्रियः ॥ वैराग्यस्यचधर्मस्यषण्णांभग इतींगना' इंगनासंज्ञा । 'सर्वज्ञतातृप्तिरनादिबोधःस्वतंत्रतानित्यमलुप्तशक्तिः ॥ अनंतशक्तिश्चविभोर्विभुज्ञाः षडाहुरंगानि महेश्वरस्य'इति । अन्येतुज्ञानैश्वर्ये वीर्यबले तेजःपराक्रमौ चेतित्रीणियुगलानीत्याहुः

यथाययातिर्धर्मात्मायथाराजापुरूरवाः ॥ तथात्वंराजशार्दूलस्वेनधर्मेणशोभसे २५ यथाभगीरथोराजायथारामश्चविश्रुतः ॥ तथात्वंसर्वराजभ्योभ्राजसेरश्मिवानिव २६ यथामनुर्यथेक्ष्वाकुर्यथापूरुर्महायशाः ॥ यथावैन्योमहाराजतथात्वमपिविश्रुतः २७ यथाचवृत्रहासर्वान्सपत्नान्निर्दहन्पुरा ॥ त्रैलोक्यंपालयामासदेवराड्विगत ज्वरः २८ तथाशत्रुक्षयंकृत्वात्वंप्रजाःपालयिष्यसि ॥ स्वधर्मविजितामुर्वींप्राप्यराजीवलोचन २९ ख्यातिंयास्यसिधर्मेणकार्तवीर्यार्जुनोयथा ३० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमाश्वास्यराजानंनारदोभगवानृषिः ॥ अनुज्ञाप्यमहाराजतत्रैवांतरधीयत ३१ युधिष्ठिरोऽपिधर्मात्मातमेवार्थंविचिन्तयन् ॥ तीर्थयात्राश्रितंपुण्यमृषीणांप्र त्यवेदयत् ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिपुलस्त्यतीर्थयात्रायांनारदवाक्येपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ भ्रातॄणांमतमाज्ञायनारदस्यचधीमतः ॥ पितामहसमंधौम्यंप्राहराजायुधिष्ठिरः १ मयासपुरुषव्याघ्रोजिष्णुःसत्यपराक्रमः ॥ अस्त्रहेतोर्महाबाहुरमितात्माविवा सितः २ सहिवीरोऽनुरक्तश्चसमर्थश्चतपोधनः ॥ कृतीचभृशमप्यस्त्रेवासुदेवइवप्रभुः ३ अहंह्येतावुभौब्रह्मन्कृष्णावरिविघातिनौ ॥ अभिजानामिविक्रांतौतथाव्यासः प्रतापवान् ४ त्रियुगौपुंडरीकाक्षौवासुदेवधनंजयौ ॥ नारदोपितथावेदयोऽप्यशंसत्सदामम ५ तथाऽहमपिजानामिनरनारायणावृषी ॥ शक्तोऽयमित्यतोमत्वामया सम्प्रेषितोऽर्जुनः ६ इंद्रादनवरःशक्रंसुरसूनुःसुराधिपम् ॥ द्रष्टुमस्त्राणिचादातुमिंद्रादितिविवासितः ७ भीष्मद्रोणावतिरथौकृपोद्रौणिश्चदुर्जयः ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्रेण वृतायुधिमहारथाः ८ सर्वेवेदविदःशूराःसर्वास्त्रविदुषस्तथा ॥ योद्धुकामाश्चपार्थेनसततंयेमहाबलाः ॥ सचदिव्यास्त्रवित्कर्णःसूतपुत्रोमहारथः ९ योऽस्त्रवेगानि लबलःशरार्चिस्तलनिःस्वनः ॥ रजोधूमोऽस्त्रसंपातोधार्त्तराष्ट्रानिलोद्धतः १० निसृष्टइवकालेनयुगांतज्वलनोमहान् ॥ ममसैन्यमयंकक्षंप्रधक्ष्यतिनसंशयः ११ तंसकृष्णानिलोद्धूतोदिव्यास्त्रज्वलनोमहान् ॥ श्वेतवाजिबलाकाभृद्गांडीवेंद्रायुधोल्बणः १२ संरब्धःशरधाराभिःसुदीप्तंकर्णपावकम् ॥ अर्जुनोदीरितोमेघःशम यिष्यतिसंयुगे १३

तत्रज्ञानमनपरोधंत्रैकालिकार्थस्फुरणम् । ऐश्वर्यमिच्छानभिघातः । बलमुपक्रांतनिर्वाहः । वीर्यंकाममंत्रशक्तिः । तेजःपराभिघातः । पराक्रमोयथाकालमुत्थानमितितद्व्याचक्षतेच तन्निर्मूलं पुनरुक्ति दोषादयुक्तंच ५ । ६ अनवरोऽन्यूनः ७ । ८ अस्त्रविदुषोऽस्त्रविद्वांसः ९ रजइति । रजःकार्यंक्रोधःसएवधूमोयस्य धार्त्तराष्ट्रैरनिलैरिवउद्धतउद्दीपितः १० कक्षंतृणवनम् ११ उल्बणोदुःसहः १२ अर्जुनो दीरितोऽर्जुननामा १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१४ अलं जेतुंपर्याप्तः तुशब्दःपक्षांतरे प्रतिक्रियाजयोपायः अर्जुनंविनाऽरयोदुर्जयाइत्यर्थः १५ द्रष्टारोद्रक्ष्यामः १६ अवधानंस्वास्थ्ययम् १७ । १८ । १९ २० । २१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि

ससाक्षादेवसर्वाणिशक्रात्परपुरंजयः ॥ दिव्यान्यस्त्राणिबीभत्सुस्ततश्चप्रतिपत्स्यते १४ अलंसतेषांसर्वेषामितिमेधीयतेमतिः ॥ नास्तित्वनिकृतार्थानांरणेऽरीणां
प्रतिक्रिया १५ तेवयंपांडवंसर्वेगृहीतास्त्रमरिंदमम् ॥ द्रष्टारोनहिबीभत्सुर्भारमुद्यम्यसीदति १६ वयंतुतमृतेवीरंवनेऽस्मिन्द्विपदांवर ॥ अवधानंनगच्छामः
काम्यकेसहकृष्णया १७ भवानन्यद्वनंसाधुबह्वन्नंफलवच्छुचि ॥ आख्यातुरमणीयंचसेवितंपुण्यकर्मभिः १८ यत्रकंचिद्वयंकालंवसन्तःसत्यविक्रमम् ॥ प्रती
क्षामोऽर्जुनंवीरंवृष्टिकामाइवांबुदम् १९ विविधानाश्रमान्कांश्चिद्द्विजातिभ्यःप्रतिश्रुतान् ॥ सरांसिसरितश्चैवरमणीयांश्चपर्वतान् २० आचक्ष्वनहिमेब्रह्मन्रोचते
तमृतेऽर्जुनम् ॥ वनेऽस्मिन्काम्यकेमासोगच्छामोऽन्यांदिशंप्रति २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिधौम्यतीर्थयात्रायांषडशीतितमो
ऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तान्सर्वानुत्सुकान्दृष्ट्वापांडवान्दीनचेतसः ॥ आश्वासयंस्तथाधौम्योबृहस्पतिसमोऽब्रवीत् १ ब्राह्मणानुमतान्पुण्याना
श्रमान्भरतर्षभ ॥ दिशस्तीर्थानिशैलांश्चशृणुमेवदतोऽनघ २ यान्श्रुत्वागदतोराजन्विशोकोभविताऽसिह ॥ द्रौपद्याचानयासार्धंभ्रातृभिश्चनरेश्वर ३ श्रवणाच्चै
वतेषांत्वंपुण्यमाप्स्यसिपांडव ॥ गत्वाशतगुणंचैवतेभ्यएवनरोत्तम ४ पूर्वंप्राचींदिशंराजन्राजर्षिगणसेविताम् ॥ रम्यांतेकथयिष्यामियुधिष्ठिरयथास्मृति ५ तस्यां
देवर्षिजुष्टायांनैमिषंनामभारत ॥ यत्रतीर्थानिदेवानांपुण्यानिचपृथक्पृथक् ६ यत्रसागोमतीपुण्यारम्यादेवर्षिसेविता ॥ यज्ञभूमिश्चदेवानांशामित्रंचविवस्वतः ७
तस्यांगिरिवरःपुण्योगयोराजर्षिसत्कृतः ॥ शिवंब्रह्मसरोयत्रसेवितंत्रिदशर्षिभिः ८ यदर्थेपुरुषव्याघ्रकीर्तयंतिपुरातनाः ॥ एष्टव्याबहवःपुत्रायद्येकोऽपिगयांव्रजेत् ९
यजेतवाऽश्वमेधेननीलंवावृषमुत्सृजेत् ॥ उत्तारयतिसंतत्यादशपूर्वान्दशावरान् १० महानदीचतत्रैवतथागयशिरोनृप ॥ यत्रासौकीर्त्यतेविप्रैरक्षय्यकरणोवटः ११
यत्रदत्तंपितृभ्योऽन्नमक्षय्यंभवतिप्रभो ॥ साचपुण्यजलातत्रफल्गुनामामहानदी १२ बहुमूलफलाचापिकौशिकीभरतर्षभ ॥ विश्वामित्रोऽध्यगाद्यत्रब्राह्मणत्वं
तपोधनः १३ गंगायत्रनदीपुण्यायस्यास्तीरेभगीरथः ॥ अयजत्तत्रबहुभिःक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः १४ पंचालेषुचकौरव्यकथयन्त्युत्पलावनम् ॥ विश्वामित्रोऽ
यजद्यत्रपुत्रेणसहकौशिकः १५ यत्रानुवंशंभगवान्जामदग्न्यस्तथाजगौ ॥ विश्वामित्रस्यतांदृष्ट्वाविभूतिमतिमानुषीम् १६ कान्यकुब्जेऽपिबत्सोममिंद्रेणसहकौ
शिकः ॥ ततःक्षत्रादपाक्रामद्ब्राह्मणोऽस्मीतिचाब्रवीत् १७

नैलकंठीयेभारतभावदीपेषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ तानिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । शामित्रंशमितुःकर्म यज्ञेपशुमारणं विवस्वतःपुत्रस्ययमस्येतिशेषः ७ तीर्थान्तरमाह तस्यामिति । तस्यांप्राच्यांदिशि राजर्षिरपिगयसंज्ञः ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पवित्रमिति । पविर्वज्रं तत्तुल्यं जन्ममरणादिदुःखं तस्मात्त्रायत इति पवित्रं अतएव ऋषिभिर्जुष्टं सेवितं पुण्यं धर्मवृद्धिहेतुः पावनं पापनाशनम् १८ । १९ । २० । २१ । २२ यत्र भागीरथीति । सरसि मणिकर्णिकाख्ये प्रविष्टा आसीत् ब्रह्मशाला ब्रह्मोपलब्धिस्थानं सद्दर्शं वाराणस्याख्यम् 'अविमुक्तं वै कुरुक्षेत्रं देवानां देवयजनं सर्वेषां भूतानां ब्रह्मसदनम्' इति श्रुतिप्रसिद्धम् २३ आकीर्णा व्याप्ता मंगलीयो मंगलावहः २४ केदारोऽपि

॥ ८० ॥ पवित्रमृषिभिर्जुष्टंपुण्यंपावनमुत्तमम् ॥ गंगायमुनयोर्वीरसंगमंलोकविश्रुतम् १८ यत्रायजतभूतात्मापूर्वमेवपितामहः ॥ प्रयागमितिविख्यातंतस्माद्भरतसत्त
म १९ अगस्त्यस्यतुराजेंद्रतत्राश्रमवरोनृप ॥ तत्तथातापसारण्यंतापसैरुपशोभितम् २० हिरण्यबिंदुःकथितोगिरौकालंजरेमहान् ॥ आगस्त्यपर्वतोरम्यः
पुण्योगिरिवरःशिवः २१ महेंद्रोनामकौरव्यभार्गवस्यमहात्मनः ॥ अयजत्तत्रकौंतेयपूर्वमेवपितामहः २२ यत्रभागीरथीपुण्यासरस्यासीद्युधिष्ठिर ॥ यत्रसा
ब्रह्मशालेतिपुण्याख्याताविशांपते २३ धूतपाप्मभिराकीर्णापुण्यंतस्याश्चदर्शनम् ॥ पवित्रोमंगलीयश्चख्यातोलोकेमहात्मनः २४ केदारश्चमतंगस्यमहानाश्रम
उत्तमः ॥ कुण्डोदःपर्वतोरम्योबहुमूलफलोदकः २५ नैषधस्तृषितोयत्रजलंशर्मचलब्धवान् ॥ यत्रदेववनंपुण्यंतापसैरुपशोभितम् २६ बाहुदाचनदीयत्रनंदाचगि
रिमूर्धनि ॥ तीर्थानिसरितःशैलाःपुण्यान्यायतनानिच २७ प्राच्यांदिशिमहाराजकीर्तितानिमयातव ॥ तिसृष्वन्यानिपुण्यानिदिक्षुतीर्थानिमेशृणु ॥ सरितःपर्व
तांश्चैवपुण्यान्यायतनानिच २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० धौम्यतीर्थयात्रायांसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ धौम्यउवाच ॥ दक्षिण
स्यांतुपुण्यानिशृणुतीर्थानिभारत ॥ विस्तरेणयथाबुद्धिकीर्त्यमानानितानिवै १ यस्यामाख्यायतेपुण्यादिशिगोदावरीनदी ॥ बह्वारामाबहुजलातापसाचरिता
शिवा २ वेणाभीमरथीचैवनद्यौपापभयापहे ॥ मृगद्विजसमाकीर्णेतापसालयभूषिते ३ राजर्षेस्तस्यचसरिन्नृगस्यभरतर्षभ ॥ रम्यतीर्थाबहुजलापयोष्णीद्विज
सेविता ४ अपिचात्रमहायोगीमार्कंडेयोमहायशाः ॥ अनुवंश्यांजगौगाथांनृगस्यधरणीपतेः ५ नृगस्ययजमानस्यप्रत्यक्षमितिनःश्रुतम् ॥ अमाद्यदिंद्रःसोमे
नदक्षिणाभिर्द्विजातयः ६ पयोष्ण्यांयजमानस्यवाराहेतीर्थउत्तमे ॥ उद्धृतंभूतलस्थंवावायुनासमुदीरितम् ॥ पयोष्ण्याहरतेतोयंपापमामरणांतिकम् ७ स्व
र्गादुत्तुंगममलंविषाणंयत्रशूलिनः ॥ स्वमात्मविहितंदृष्ट्वामर्त्यःशिवपुरंव्रजेत् ८ एकतःसरितःसर्वागंगाद्याःसलिलोच्चयाः ॥ पयोष्णीचैकतःपुण्यातीर्थेभ्योहि
मतामम ९ माठरस्यवनंपुण्यंबहुमूलफलंशिवम् ॥ यूपश्चभरतश्रेष्ठवरुणस्रोतसेगिरौ १० प्रवेण्युत्तरमार्गेतुपुण्येकण्वाश्रमेतथा ॥ तापसानामरण्यानिकीर्ति
तानियथाश्रुति ११ वेदीशूर्पारकेतातजमदग्नेर्महात्मनः ॥ रम्यापाषाणतीर्थाचपुनश्चंद्राचभारत १२ अशोकतीर्थंतत्रैवकौंतेयबहुलाश्रमम् ॥ अगस्त्यती
र्थंपांड्येषुवारुणंचयुधिष्ठिर १३

काश्यामेव २५ नैषधो नलः तत्रैव लोलार्कदक्षिणेन लग्रामस्य दर्शनात् । तीर्थांतरमाह यत्र देववनमिति २६ । २७ । २८ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ॥ ८० ॥
दक्षिणस्यामिति १ । २ । ३ । ४ अनुवंश्या वंशानुरूपां नतु नृगमात्रानुरूपाम् ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ १२ । १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कुमार्यः कुमारीव्राचरंतोबाल्याद्रागादिहीनाअपिपरमेवपतिंप्रार्थयंतोभगवद्भक्ताइत्यर्थः । अतएवश्रीभागवतेद्रविडेष्वेवभगवद्भक्तभूयस्त्वंसमर्यते । पांड्येषुद्रविडविशेषेषु १४ महन्मोक्षफलम् १५ । १६ । १७ १८ । १९ । २० । २१ । २२ तप्तांगःकृततपस्कः २३ सनातनोधर्मः 'इज्याचारदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणाम् ॥ अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनम्' इतियाज्ञवल्क्योक्तः । तत्रात्मदर्शनाख्यस्यधर्मस्यात्म

कुमार्यःकथिताःपुण्याःपांड्येष्वेवनरर्षभ ॥ ताम्रपर्णींतुकौंतेयकीर्त्तयिष्यामितांशृणु १४ यत्रदेवैस्तपस्तप्तंमहदिच्छद्भिराश्रमे ॥ गोकर्णइतिविख्यातस्त्रिषुलोकेषुभारत १५ शीततोयोबहुजलःपुण्यस्तातशिवःशुभः ॥ ह्रदःपरमदुष्प्रापोमानुषैरकृतात्मभिः १६ तत्रवृक्षतृणाद्यैश्चसम्पन्नःफलमूलवान् ॥ आश्रमोऽगस्त्यशिष्यस्यपुण्योदेवसमोगिरिः १७ वैदूर्यपर्वतस्तत्रश्रीमान्मणिमयःशिवः ॥ अगस्त्यस्याश्रमश्चैवबहुमूलफलोदकः १८ सुराष्ट्रेष्वपिवक्ष्यामिपुण्यान्यायतनानिच ॥ आश्रमान्सरितश्चैवसरांसिचनराधिप १९ चमसोद्भेदनंविप्रास्तत्रापिकथयंत्युत ॥ प्रभासंचोदधौतीर्थंत्रिदशानांयुधिष्ठिर २० तत्रपिंडारकंनामतापसाचरितंशिवम् ॥ उज्जयंतश्चशिखरीक्षिप्रंसिद्धिकरोमहान् २१ तत्रदेवर्षिवर्येणनारदेनानुकीर्तितः ॥ पुराणःश्रूयतेश्लोकस्तंनिबोधयुधिष्ठिर २२ पुण्येगिरौसुराष्ट्रेषुमृगपक्षिनिषेविते ॥ उज्जयंतेस्मतप्तांगोनाकपृष्ठेमहीयते २३ पुण्याद्वारवतीतत्रयत्रासौमधुसूदनः ॥ साक्षाद्देवःपुराणोसौसहिधर्मःसनातनः २४ येचवेदविदोविप्रायेचाध्यात्मविदोजनाः ॥ तेवदंतिमहात्मानंकृष्णंधर्मंसनातनम् २५ पवित्राणांहिगोविंदःपवित्रंपरमुच्यते ॥ पुण्यानामपिपुण्योऽसौमंगलानांचमंगलम् ॥ त्रैलोक्येपुण्डरीकाक्षोदेवदेवःसनातनः २६ अव्ययात्माव्ययात्माचक्षेत्रज्ञःपरमेश्वरः ॥ आस्तेहरिरचिंत्यात्मातत्रैवमधुसूदनः २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिधौम्यतीर्थयात्रायामष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ धौम्यउवाच ॥ आनर्तेषुप्रतीच्यांवैकीर्त्तयिष्यामितेदिशि ॥ यानितत्रपवित्राणिपुण्यान्यायतनानिच १ प्रियंग्वाम्रवणोपेतावानीरफलमालिनी ॥ प्रत्यक्स्रोतानदीपुण्यानर्मदातत्रभारत २ त्रैलोक्येयानितीर्थानिपुण्यान्यायतनानिच ॥ सरिद्वनानिशैलेंद्रादेवाश्चसपितामहाः ३ नर्मदायांकुरुश्रेष्ठसहसिद्धर्षिचारणैः ॥ स्नातुमायांतिपुण्यौघैःसदावारिषुभारत ४ निकेतःश्रूयतेपुण्योयत्रविश्रवसोमुनेः ॥ जज्ञेधनपतिर्यत्रकुबेरोनरवाहनः ५ वैदूर्यशिखरोनामपुण्योगिरिवरःशिवः ॥ नित्यपुष्पफलास्तत्रपादपाहरितच्छदाः ६ तस्यशैलस्यशिखरेसरःपुण्यंमहीपते ॥ फुल्लपद्मंमहाराजदेवगंधर्वसेवितम् ७ बह्वाश्चर्यंमहाराजदृश्यतेतत्रपर्वते ॥ पुण्येस्वर्गोपमेचैवदेवर्षिगणसेविते ८

नोऽनन्यत्वात्सहिधर्मइतिसामानाधिकरण्यम् २४ एतदेवस्पष्टयति येचेत्यादिना २५ । २६ अव्ययात्माअक्षरस्वरूपी अव्ययात्माक्षरस्वरूपी क्षेत्रज्ञोजीवःसएव परमेश्वरः 'क्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धि' इतिभगवद्वचनात् क्षेत्रं जीवईशश्चत्रयमप्यव्ययाख्यंब्रह्मैवेत्यर्थः 'भोक्ताभोग्यंप्रेरितारंचमत्वासर्वंप्रोक्तंत्रिविधंब्रह्मचैतत्' इतिश्रुतेः २७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि० नैलकण्ठीये भा० अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ आनर्तेषुपश्चिमाश्रितेषु । अवंतिष्वितिपाठे अवंतिषुप्रतीच्यांचेतिचैशब्दश्चार्थः १ प्रत्यक्स्रोताःपश्चिमवाहिनी २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ बह्वाश्चर्यंवेदध्वनिश्रवणादि ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

९ । १० । ११ । १२ । १३ शाम्यतांशमवताम् १४ । १५ वैखानसानांहिरण्यगर्भाणां कर्ममार्गंत्यक्त्वाऽध्यात्मपराणामित्यर्थः १६ संश्रयार्थायवासार्थम् १७ अभिकामस्यगन्तुमिच्छोः १८॥इत्यारण्यकेप०नै०
भा० ऊननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ॥ उदीच्यामिति १ मंत्रयतः कथयतः कथाप्रतिग्रहःकथायामनसिधारणं २ । ३ सारस्वतैःसरस्वत्यांप्राप्तैः ४ सहदेवःसृंजयपुत्रः शम्याक्षेपे

ह्रदिनीपुण्यतीर्थाचराजर्षेस्तत्रवैसरित् ॥ विश्वामित्रनदीराजन्पुण्यापरपुरंजय ९ यस्यास्तीरेसतांमध्येययातिर्नहुषात्मजः ॥ पपातसपुनर्लोकान्लेभेधर्मान्सनात १०
नान् १० तत्रपुण्योह्रदःख्यातोमैनाकश्चैवपर्वतः ॥ बहुमूलफलोपेतस्त्वसितोनामपर्वतः ११ आश्रमःकक्षसेनस्यपुण्यस्तत्रयुधिष्ठिर ॥ च्यवनस्याश्रमश्चैवविख्यात
स्तत्रपांडव १२ तत्राल्पेनैवसिद्ध्यंतिमानवास्तपसाविभो ॥ जंबूमार्गोमहाराजऋषीणांभावितात्मनाम् १३ आश्रमःशाम्यतांश्रेष्ठमृगद्विजनिषेवितः ॥ ततःपुण्यत
माराजन्सततंतापसैर्युता १४ केतुमालाचमेध्याचगंगाद्वारंचभूमिप ॥ ख्यातंचसैंधवारण्यंपुण्यंद्विजनिषेवितम् १५ पितामहसरःपुण्यंपुष्करंनामनामतः ॥ वैखानसानां
सिद्धानामृषीणामाश्रमःप्रियः १६ अप्यत्रसंश्रयार्थायप्रजापतिरथोजगौ ॥ पुष्करेषुकुरुश्रेष्ठगाथांसुकृतिनांवर १७ मनसाऽप्यभिकामस्यपुष्कराणिमनस्विनः ॥
विप्रणश्यंतिपापानिनाकपृष्ठेचमोदते १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिधौम्यतीर्थयात्रायामूननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ॥
॥ धौम्यउवाच ॥ उदीच्यांराजशार्दूलदिशिपुण्यानियानिवै ॥ तानितेकीर्त्तयिष्यामिपुण्यान्यायतनानिच १ शृणुष्वावहितोभूत्वाममममंत्रयतःप्रभो ॥ कथाप्रतिग्र
होवीरश्रद्धांजनयतेशुभाम् २ सरस्वतीमहापुण्याह्रदिनीतीर्थमालिनी ॥ समुद्रगामहावेगायमुनायत्रपांडव ३ यत्रपुण्यतरंतीर्थंप्लक्षावतरणंशुभम् ॥ यत्रसारस्वतैरिष्ट्वा
गच्छंत्यवभृथैर्द्विजाः ४ पुण्यंचाख्यायतेदिव्यंशिवमग्निशिरोऽनघ ॥ सहदेवोऽयजद्यत्रशम्याक्षेपेणभारत ५ एतस्मिन्नेवचार्थेऽसौइंद्रगीतायुधिष्ठिर ॥ गाथाचरतिलो
केऽस्मिन्गीयमानाद्विजातिभिः ६ अग्नयःसहदेवेनसेवितायमुनामनु ॥ तेतस्यकुरुशार्दूलसहस्रशतदक्षिणाः ७ तत्रैवभरतोराजाचक्रवर्तीमहायशाः ॥ विंशतिःसप्त
चाष्टौचहयमेधानुपाहरत् ८ कामकृद्योद्विजातीनांश्रुतस्तातयथापुरा ॥ अत्यंतमाश्रमःपुण्यःशरभंगस्यविश्रुतः ९ सरस्वतीनदीसद्भिःसततंपार्थपूजिता ॥ वालखिल्यै
र्महाराजयत्रेष्टमृषिभिःपुरा १० दृषद्वतीमहापुण्यायत्रख्यातायुधिष्ठिर ॥ न्यग्रोधाख्यस्तुपांचाल्यःपांचाल्योद्विपदांवर ११ दाल्भ्यघोषश्चदाल्भ्यश्चधरणीस्थोमहा
त्मनः ॥ कौंतेयानंतयशसःसुव्रतस्यामितौजसः १२ आश्रमःख्यायतेपुण्यस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ एतावर्णाववर्णौचविश्रुतौमनुजाधिप १३

णवलवताक्षिप्ताशम्यालगुडविशेषोयावद्दूरंपतेत्तावान्यज्ञमंडपोयस्मिन्यज्ञेसशम्याक्षेपस्तेन ५ । ६ । ७ विंशतिः विंशतिवारमावर्तिताःसप्त अष्टौचेति अष्टाचत्वारिंशदधिकंशतं । त्रयस्त्रिंशच्छतंराजेतितु
श्रुतिः विंशतिमितिपाठेऽत्यंतहीनसंख्यत्वात्पंचत्रिंशत् ८ । ९ । १० । ११ । १२ एताकृष्णमृगी तद्वर्णौकृष्णौनरनारायणावित्यर्थः वस्तुतस्त्ववर्णौ वर्णाःलोहितशुक्लकृष्णाः रजःसत्वतमांसितद्रहितौ १३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ विशालांनामतः बदरीमनु बदरीसमीपे २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ विहरिष्यसिपरिह

वेदज्ञौवेदविद्वांसौवेदविद्याविदावुभौ ॥ ईजातेक्रतुभिर्मुख्यैःपुण्यैर्भरतसत्तम १४ समेत्यबहुशोदेवाःसेंद्राःसवरुणाःपुरा ॥ विशाखयूपेऽतप्यंततेनपुण्यतमश्वसः १५
ऋषिर्महान्महाभागोजमदग्निर्महायशाः ॥ पलाशकेषुपुण्येषुरम्येष्वयजतप्रभुः १६ यत्रसर्वाःसरिच्छ्रेष्ठाःसाक्षात्तमृषिसत्तमम् ॥ स्वंस्वंतोयमुपादायपरिवार्योपत
स्थिरे १७ अपिचात्रमहाराजस्वयंविश्वावसुर्जगौ ॥ इमंश्लोकंतदावीरप्रेक्ष्यदीक्षांमहात्मनः १८ यजमानस्यवैदेवान्जमदग्नेर्महात्मनः ॥ आगम्यसरितोविप्रान्मधु
नासमतर्पयन् १९ गंधर्वयक्षरक्षोभिरप्सरोभिश्चसेवितम् ॥ किरातकिन्नरावासंशैलंशिखरिणांवरम् २० बिभेदतरसागंगागंगाद्वारंयुधिष्ठिर ॥ पुण्यंतत्ख्यायतेराज
न्ब्रह्मर्षिगणसेवितम् २१ सनत्कुमारःकौरव्यपुण्यंकनखलंतथा ॥ पर्वतश्चपुरुर्नामयत्रयातःपुरूरवाः २२ भृगुर्यत्रतपस्तेपेमहर्षिगणसेविते ॥ राजन्सआश्रमः
ख्यातोभृगुतुंगोमहागिरिः २३ यःसभूतंभविष्यच्चभवच्चभरतर्षभ ॥ नारायणःप्रभुर्विष्णुःशाश्वतःपुरुषोत्तमः २४ तस्यातियशसःपुण्यांविशालांबदरीमनु ॥ आश्र
मःख्यायतेपुण्यस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः २५ उष्णतोयवहागंगाशीततोयवहापुरा ॥ सुवर्णसिकताराजन्विशालांबदरीमनु २६ ऋषयोयत्रदेवाश्चमहाभागामहौजसः ॥
प्राप्यनित्यंनमस्यंतिदेवंनारायणंप्रभुम् २७ यत्रनारायणोदेवःपरमात्मासनातनः ॥ तत्रकृत्स्नंजगत्सर्वंतीर्थान्यायतनानिच २८ तत्पुण्यंपरमंब्रह्मतत्तीर्थंतत्तपोव
नम् ॥ तत्परंपरमंदेवंभूतानांपरमेश्वरम् २९ शाश्वतंपरमंचैवधातारंपरमंपदम् ॥ यंविदित्वानशोचंतिविद्वांसःशास्त्रदृष्टयः ३० तत्रदेवर्षयःसिद्धाःसर्वेचैवतपोधनाः ॥
आदिदेवोमहायोगीयत्रास्तेमधुसूदनः ३१ पुण्यानामपितत्पुण्यमत्रतेसंशयोऽस्तुमा ॥ एतानिराजन्पुण्यानिपृथिव्यांपृथिवीपते ३२ कीर्तितानिनरश्रेष्ठतीर्थान्याय
तनानिच ॥ एतानिवसुभिःसाध्यैरादित्यैर्मरुद्भिश्विभिः ३३ ऋषिभिर्देवकल्पैश्चसेवितानिमहात्मभिः ॥ चरन्नेतानिकौंतेयसहितोब्राह्मणर्षभैः ॥ भ्रातृभिश्चमहाभागै
रुत्कंठांविहरिष्यसि ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिधौम्यतीर्थयात्रायांनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ एवंसंभाषमाणेतुधौम्येकौरवनंदन ॥ लोमशःसमहातेजाऋषिस्तत्राजगामह १ तंपांडवाग्रजोराजासगणोब्राह्मणाश्चते ॥ उपातिष्ठन्महाभागंदिविशक्रमिवा
मराः २ समभ्यर्च्ययथान्यायंधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ पप्रच्छगमनेहेतुमटनेचप्रयोजनम् ३ सपृष्टःपांडुपुत्रेणप्रीयमाणोमहामनाः ॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचाहर्षयन्निव
पांडवान् ४ संचरन्नस्मिकौंतेयसर्वांल्लोकान्यदृच्छया ॥ गतःशक्रस्यभवनंतत्रापश्यंसुरेश्वरम् ५ तवचभ्रातरंवीरमपश्यंसव्यसाचिनम् ॥ शक्रस्यार्धास
नगतंतत्रमेविस्मयोमहान् ६

रिष्यसि ३४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपे नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ॥ ॥ एवमिति १ । २ ३ । ४ । ५ । ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७ । ८ । ९ । १० । ११ समंत्रंप्रयोगादौमंत्रसहितं । संहारस्त्यक्तस्याकर्षणं । प्रायश्चित्तं अस्त्राग्निनानिरपराधानांदाहेयोदोषस्तस्यशोधनं । मंगलं दग्धानामेवारामादीनांपुनर्विकसनं । वज्रंवज्रवदप्रतीकार्यं रौद्रमेव १२ । १३ गीतंलौकिकंगानं सामऋक्षुगानं १४ अनुजस्यभीमस्यानुजः १५ । १६ । १७ सुरकार्यंनिवातकवचादीनांवधः । दिवौकसैरितिबहुलंछंदसीत्यैस् १८ । १९ सत्यसंधं सत्यप्रतिज्ञम् २० वरवर्णिनमतिसुंदरम् २१ महेश्वरसुतप्रख्यं स्कंदतुल्यं अतिस्कंधमुन्नतांसं । ज्ञानगतिस्कंधमितिपाठेयोगिश्रेष्ठम् २२ । २३ अपहरिष्यामिकवचकुंडलापहरणेइंद्रेण कृतेसति तदर्पांद्रस्यांतःप्रविश्यसंपादयिष्यामि

आसीत्पुरुषशार्दूलद्रष्टापार्थंतथागतम् ॥ आहमांतत्रदेवेशोगच्छपांडुसुतान्प्रति ७ सोऽहमभ्यागतःक्षिप्रंदिदृक्षुस्त्वांसहानुजम् ॥ वचनात्पुरुहूतस्यपार्थस्यचमहात्म
नः ८ आख्यास्येतेप्रियंतातमहत्पांडवनंदन ॥ ऋषिभिःसहितोराजन्कृष्णयाचैवतच्छृणु ९ यत्त्वयोक्तोमहाबाहुरस्त्रार्थंभरतर्षभ ॥ तदस्त्रमाप्तंपार्थेनरुद्रादप्रतिमंवि
भो १० यत्तद्ब्रह्मशिरोनामतपसारुद्रमागमत् ॥ अमृतादुत्थितंरौद्रंतल्लब्धंसव्यसाचिना ११ तत्समंत्रंससंहारंसप्रायश्चित्तमंगलम् ॥ वज्रमस्त्राणिचान्यानिदंडादीनियु
धिष्ठिर १२ यमात्कुबेराद्वरुणादिंद्राच्चकुरुनंदन ॥ अस्त्राण्यधीतवान्पार्थोदिव्यान्यमितविक्रमः १३ विश्वावसोस्तुतनयाद्गीतंनृत्यंचसामच ॥ वादित्रंचयथान्यायंप्र
त्यविंदद्यथाविधि १४ एवंकृतास्त्रःकौंतेयोगांधर्वंवेदमाप्तवान् ॥ सुखंवसतिबीभत्सुरनुजस्यानुजस्तव १५ यदर्थंमांसुरश्रेष्ठइदंवचनमब्रवीत् ॥ तच्चतेकथयिष्यामियुधि
ष्ठिरनिबोधमे १६ भवान्मनुष्यलोकेऽपिगमिष्यतिनसंशयः ॥ ब्रूयाद्युधिष्ठिरंतत्रवचनान्मेद्विजोत्तम १७ आगमिष्यतितेभ्राताकृतास्त्रःक्षिप्रमर्जुनः ॥ सुरकार्यंमहत्कृ
त्वायदशक्यंदिवौकसैः १८ तपसाऽपित्वमात्मानंयोजयभ्रातृभिःसह ॥ तपसोहिपरंनास्तितपसाविंदतेमहत् १९ अहंचकर्णंजानामियथावद्भरतर्षभ ॥ सत्यसंधंमहो
त्साहंमहावीर्यंमहाबलम् २० महाहवेष्वप्रतिमंमहायुद्धविशारदम् ॥ महाधनुर्धरंवीरंमहास्त्रंवरवर्णिनम् २१ महेश्वरसुतप्रख्यमादित्यतनयंप्रभुम् ॥ तथार्जुनमतिस्कं
धंसहजोल्बणपौरुषम् २२ नसपार्थस्यसंग्रामेकलामर्हतिषोडशीम् ॥ यच्चापितेभयंकर्णान्मनसिस्थमरिंदम २३ तच्चाप्यपहरिष्यामिसव्यसाचिन्युपागते ॥ यच्चते
मानसंवीरतीर्थयात्रामिमांप्रति ॥ समहर्षिर्लोमशस्तेकथयिष्यत्यसंशयम् २४ यच्चकिंचित्तपोयुक्तंफलंतीर्थेषुभारत ॥ ब्रह्मर्षिरेषब्रूयात्तेनतच्छ्रद्धेयमन्यथा २५
॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशसंवादेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ धनंजयेनचाप्युक्तंयत्तच्छृणुयुधि
ष्ठिर ॥ युधिष्ठिरंभ्रातरंमेयोजयेर्धर्म्ययाश्रिया १ त्वंहिधर्मान्परान्वेत्थतपांसिचतपोधन ॥ श्रीमतांचापिजानासिधर्मंराज्ञांसनातनम् २ सभवान्परमंवेदपावनंपुरुषंप्र
ति ॥ तेनसंयोजयेथास्त्वंतीर्थपुण्येनपांडवान् ३ यथातीर्थानिगच्छेतगाश्चदद्यात्सपार्थिवः ॥ तथासर्वात्मनाकार्यमितिमामर्जुनोऽब्रवीत् ४

आर्पेणाभेददर्शनेनाहंमनुरभवमित्यादिवदहमेवेन्द्ररूपीकरिष्यामीति २४ तत्श्रद्धेयंनत्वन्यथागृहीतव्यमित्यर्थः २५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ धनंजयेनेति । योजयेः योजय धर्म्ययाधर्मादनपेतया १ । २ पुरुषंप्रतिपुरुषस्येत्यर्थः ३ । ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

५ । ६ । ७ । ८ द्विःद्विवारं तृतीयंतृतीयवारं ९ । १० । ११ सत्यसंगरःसत्ययज्ञः यान्येवसंग्रामनामानितानियज्ञनामानीतियास्कवचनात् १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ लघुरल्पपरिवारः १८

भवताचानुगुप्तोऽसौचरेत्तीर्थानिसर्वशः ॥ रक्षोभ्योरक्षितव्यश्चदुर्गेषुविषमेषुच ५ दधीचइवदेवेंद्रयथाचाप्यंगिरारविम् ॥ तथारक्षस्वकौंतेयान्राक्षसेभ्योद्विजोत्तम
६ यातुधानाहिबहवोराक्षसाःपर्वतोपमाः ॥ त्वयाऽभिगुप्तंकौंतेयंनविवर्तेयुरंतिकम् ७ सोऽहमिंद्रस्यवचनान्नियोगादर्जुनस्यच ॥ रक्षमाणोभयेभ्यस्त्वांचरिष्यामित्व
यासह ८ द्विस्तीर्थानिमयापूर्वेंदृष्टानिकुरुनंदन ॥ इदंतृतीयंद्रक्ष्यामितान्येवभवतासह ९ इयंराजर्षिभिर्याताపుण्यकृद्भिर्युधिष्ठिर ॥ मन्वादिभिर्महाराजतीर्थयात्रा
भयापहा १० नानृजुर्नाकृतात्माचनाविद्योनचपापकृत् ॥ स्नातितीर्थेषुकौरव्यनचवक्रमतिर्नरः ११ त्वंतुधर्ममतिर्नित्यंधर्मज्ञःसत्यसंगरः ॥ विमुक्तःसर्वसंगेभ्योभू
यएवभविष्यसि १२ यथाभगीरथोराजाराजानश्चगयादयः ॥ यथाययातिःकौंतेयतथात्वमपिपांडव १३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ नहर्षात्संप्रपश्यामिवाक्यस्यास्योत्तरं
क्वचित् ॥ स्मरेद्धिदेवराजोयंकोनामाभ्यधिकस्ततः १४ भवतासंगमोयस्यभ्राताचैवधनंजयः ॥ वासवःस्मरतेयस्यकोनामाभ्यधिकस्ततः १५ यच्चमांभगवानाहती
र्थानांदर्शनंप्रति ॥ धौम्यस्यवचनादेषाबुद्धिःपूर्वंकृतैवमे १६ तद्यदामन्यसेब्रह्मन्गमनंतीर्थदर्शने ॥ तदैवगंतास्मितीर्थान्येषमेनिश्चयःपरः १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
गमनेकृतबुद्धिंतुपांडवंलोमशोऽब्रवीत् ॥ लघुर्भवमहाराजलघुःस्वैरंगमिष्यसि १८ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ भिक्षाभुजोनिवर्तंतांब्राह्मणायतयश्चये ॥ क्षुत्तृड
ध्वश्रमायासशीतार्तिमसहिष्णवः १९ तेसर्वेविनिवर्तंतांयेचमिष्टभुजोद्विजाः ॥ पक्वान्नलेह्यपानानांमांसानांचविकल्पकाः २० तेऽपिसर्वेनिवर्तंतांयेचसूदानुयायिनः ॥
मयायथोचिताजीव्यैःसंविभक्ताश्चवृत्तिभिः २१ येचाप्यनुगताःपौराराजभक्तिपुरःसराः ॥ धृतराष्ट्रंमहाराजमभिगच्छंतुतेचवै २२ सदास्यतियथाकालमुचितायस्य
याभृतिः ॥ सचेद्यथोचितांवृत्तिंनदद्यान्मनुजेश्वरः २३ अस्मत्प्रियहितार्थायपांचाल्योवःप्रदास्यति २४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोभूयिष्ठशःपौरागुरुभारप्र
पीडिताः ॥ विप्राश्चयतयोमुख्याजग्मुर्नागपुरंप्रति २५ तान्सर्वान्धर्मराजस्यप्रेम्णाराजांऽबिकासुतः ॥ प्रतिजग्राहविधिवद्धनैश्चसमतर्पयत् २६ ततःकुंती
सुतोराजालघुभिर्ब्राह्मणैःसह ॥ लोमशेनचसुप्रीतस्त्रिरात्रंकाम्यकेऽवसत् २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांद्विनवति
तमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःप्रयांतंकौंतेयंब्राह्मणावनवासिनः ॥ अभिगम्यतदाराजन्निदंवचनमब्रुवन् १ राजंस्तीर्थानिगंतासि
पुण्यानिभ्रातृभिःसह ॥ ऋषिणाचैवसहितोलोमशेनमहात्मना २ अस्मानपिमहाराजनेतुमर्हसिपांडव ॥ अस्माभिर्हिनशक्यानित्वदृतेतानिकौरव ३

१९ विकल्पकाः मृष्टामृष्टविभाजकाः २० आजीव्यैर्भृत्यादिभिः वृत्तिभिर्जीवनहेतुभिरन्नादिभिः २१ । २२ । २३ पांचल्योद्रुपदः । वःयुष्मभ्यं २४ । २५ । २६ । २७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये
भारतभावदीपे द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दुर्गाणिकंटकाद्याक्रांतत्वात् विषमाणिहिंस्रव्याघ्राद्यावृतत्वात् ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ अनुकीर्णानिव्याप्तानि । नोऽस्मान् १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९

 आर्जवमृजुबुद्धिंश्रद्धामित्यर्थः २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ कठिनानियष्टीः 'काठी' इतिमहाराष्ट्रप्रसिद्धेः । अन्येतुशिक्यानिकरंडानिवेतिव्याचख्युः २७ परिचतुर्दशैःपंचदशभिः चतुर्दशभ्यः

 श्वापदैरुपसृष्टानिदुर्गाणिविषमाणिच ॥ अगम्यानिनरैरल्पैस्तीर्थानिमनुजेश्वर ४ भवतोभ्रातरःशूराधनुर्धरवराःसदा ॥ भवद्भिःपालिताःशूरैर्गच्छामोवयमप्युत

५ भवत्प्रसादाद्धिवयंप्राप्नुयामःसुखंफलम् ॥ तीर्थानांपृथिवीपालवनानांचविशांपते ६ तववीर्यपरित्राताःशुद्धास्तीर्थपरिप्लुताः ॥ भवेमधूतपाप्मानस्तीर्थसंदर्शना

न्नृप ७ भवानपिनरेंद्रस्यकार्तवीर्यस्यभारत ॥ अष्टकस्यचराजर्षेर्लोमपादस्यचैवह ८ भरतस्यचवीरस्यसार्वभौमस्यपार्थिव ॥ ध्रुवंप्राप्स्यतिदुष्प्रापान्लोकांस्ती

र्थपरिप्लुतः ९ प्रभासादीनितीर्थानिमहेंद्रादींश्चपर्वतान् ॥ गंगाद्याःसरितश्चैवप्लक्षादींश्चवनस्पतीन् १० त्वयासहमहीपालद्रष्टुमिच्छामहेवयम् ॥ यदितेब्राह्मणेष्व

स्तिकाचित्प्रीतिर्जनाधिप ११ कुरुक्षिप्रंवचोऽस्माकंततःश्रेयोऽभिपत्स्यसे ॥ तीर्थानिहिमहाबाहोतपोविघ्नकरैःसदा १२ अनुकीर्णानिरक्षोभिस्तेभ्योनस्त्रातुमर्हसि ॥

तीर्थान्युक्तानिधौम्येननारदेनचधीमता १३ यान्युवाचचदेवर्षिर्लोमशःसुमहातपाः ॥ विधिवत्तानिसर्वाणिपर्यटस्वनराधिप १४ धूतपाप्मासहास्माभिर्लोमशेनाभिपा

लितः ॥ सराजापूज्यमानस्तैर्हर्षादश्रुपरिप्लुतः १५ भीमसेनादिभिर्वीरैर्भ्रातृभिःपरिवारितः ॥ बाढमित्यब्रवीत्सर्वांस्तानृषीन्पांडवर्षभः १६ लोमशंसमनुज्ञाप्य

धौम्यंचैवपुरोहितम् ॥ ततःसपांडवश्रेष्ठोभ्रातृभिःसहितोवशी १७ द्रौपद्याचानवद्यांग्यागमनायमनोदधे ॥ अथव्यासोमहाभागस्तथापर्वतनारदौ १८ काम्य

केपांडवंद्रष्टुंसमाजग्मुर्मनीषिणः ॥ तेषांयुधिष्ठिरोराजापूजांचक्रेयथाविधि ॥ सत्कृतास्तेमहाभागायुधिष्ठिरमथाब्रुवन् १९ ऋषयऊचुः ॥ युधिष्ठिरयमौभीममनसा

कुरुतार्जवम् ॥ मनसाकृतशौचावैशुद्धास्तीर्थानियास्यथ २० शरीरनियमंप्राहुर्ब्राह्मणामानुषंव्रतम् ॥ मनोविशुद्धांबुद्धिंचदैवमाहुर्व्रतंद्विजाः २१ मनोह्यदुष्टं

शौचायपर्याप्तंवैनराधिप ॥ मैत्रींबुद्धिंसमास्थायशुद्धास्तीर्थानिद्रक्ष्यथ २२ तेयूयंमानसैःशुद्धाःशरीरनियमव्रतैः ॥ दैवंव्रतंसमास्थाययथोक्तंफलमाप्स्यथ २३ तेत

थेतिप्रतिज्ञायकृष्णयासहपांडवाः ॥ कृतस्वस्त्ययनाःसर्वेमुनिभिर्दिव्यमानुषैः २४ लोमशस्योपसंगृह्यपादौद्वैपायनस्यच ॥ नारदस्यचराजेंद्रदेवर्षेःपर्वतस्यच

२५ धौम्येनसहितावीरास्तथातैर्वनवासिभिः ॥ मार्गशीर्ष्यामतीतायांपुष्येणप्रययुस्ततः २६ कठिनानिसमादायचीराजिनजटाधराः ॥ अभेद्यैःकवचैर्युक्तास्ती

र्थान्यन्वचरंस्ततः २७ इंद्रसेनादिभिर्भृत्यैरथैःपरिचतुर्दशैः ॥ महानसव्यापृतैश्चतथान्यैःपरिचारिकैः २८ सायुधाबद्धनिस्त्रिंशास्तूणवंतःसमार्गणाः ॥ प्राङ्

मुखाःप्रययुर्वीराःपांडवाजनमेजय २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थ०लोमशतीर्थयात्रायांत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ ॥

परिजपरीतिव्युत्पत्तेः संख्ययाव्ययासन्नेतिसमासः बहुव्रीहौसंख्येयेडजितिडच् २८ । २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नवाइति । निर्गुणमुत्तमगुणहीनं १ परानूशत्रून् २ । ३ समूलः पुत्रपौत्रादिवंशवृद्धिमूलंतत्सहितः ४ । ५ । ६ विविशुःस्नानार्थमितिशेषः अधर्मस्तीर्थयात्राऽप्रवेशजस्तत्कर्तॄन् अधर्मकृतः । अधर्मेण कृत
उत्पादितोवादर्पोगर्वः ततोमानः पूज्योऽस्मीतिबुद्धिः ७ ततःपूजायाअलाभेप्रतिघातेवाक्रोधः ततःअह्रीःअकार्येप्रवृत्तिः ततःअलज्जा लज्जानिग्रतादोपाद्धयं तस्यनाशः ८ नचिरात्शीघ्रमेव ९ । १०

युधिष्ठिरउवाच ॥ नवैनिर्गुणमात्मानंमन्येदेवर्षिसत्तम ॥ तथाऽस्मिदुःखसंतप्तोयथानान्योमहीपतिः १ परांश्चनिर्गुणान्मन्येनचधर्मगतानपि ॥ तेचलोमश
लोकेऽस्मिन्वृध्यंतेकेनहेतुना २ ॥ लोमशउवाच ॥ नात्रदुःखंत्वयाराजन्कार्यंपार्थकथंचन ॥ यदधर्मेणवर्धेयुरधर्मरुचयोजनाः ३ वर्धत्यधर्मेणनरस्ततोभद्रा
णिपश्यति ॥ ततःसपत्नान्जयतिसमूलस्तुविनश्यति ४ मयाहिदृष्टादैतेयादानवाश्चमहीपते ॥ वर्धमानाह्यधर्मेणक्षयंचोपगताःपुनः ५ पुरादेवयुगेचैवदृष्टं
सर्वंमयाविभो ॥ अरोचयन्सुराधर्मंधर्मंतत्त्यजिरेऽसुराः ६ तीर्थानिदेवाविविशुर्नाविशन्भारतासुराः ॥ तानधर्मकृतोदर्पःपूर्वमेवसमाविशत् ७ दर्पान्मानःसम
भवन्मानात्क्रोधोव्यजायत ॥ क्रोधादह्रीस्ततोऽलज्जावृत्तंतेषांततोऽनशत् ८ तानलज्जान्गतह्रीकान्हीनवृत्तान्वृथाव्रतान् ॥ क्षमालक्ष्मीःस्वधर्मश्चनचिरात्प्र
जहुस्ततः ९ लक्ष्मीस्तुदेवानगमदलक्ष्मीरसुरान्नृप ॥ तानलक्ष्मीसमाविष्टान्दर्पोपहतचेतसः १० दैतेयान्दानवांश्चैवकलिरप्याविशत्ततः ॥ तानलक्ष्मीसमा
विष्टान्दानवान्कलिनाहतान् ११ दर्पाभिभूतान्कौंतेयक्रियाहीनानचेतसः ॥ मानाभिभूतानचिराद्विनाशःसमपद्यत १२ निर्यशस्कास्तथादैत्याःकृत्स्नशोवि
लयंगताः ॥ देवास्तुसागरांश्चैवसरितश्चसरांसिच १३ अभ्यगच्छन्धर्मशीलाःपुण्यान्यायतनानिच ॥ तपोभिःक्रतुभिर्दानैराशीर्वादैश्चपांडव १४ प्रजहुःसर्व
पापानिश्रेयश्चप्रतिपेदिरे ॥ एवमादानवंतश्चनिरादानाश्चसर्वशः १५ तीर्थान्यगच्छन्विबुधास्तेनापुर्भूतिमुत्तमाम् ॥ तथात्वमपिराजेंद्रस्नात्वातीर्थेषुसानुजः
१६ पुनर्वेत्स्यसितांलक्ष्मीमेषपंथाःसनातनः ॥ यथैवहिनृगोराजाशिबिरौशीनरोयथा १७ भगीरथोवसुमनागयःपूरुःपुरूरवाः ॥ चरमाणास्तपोनित्यंस्पर्श
नादंभसश्चते १८ तीर्थाभिगमनात्पूतादर्शनाच्चमहात्मनाम् ॥ अलभंतयशःपुण्यंधनानिचविशांपते १९ तथात्वमपिराजेंद्रलब्ध्वासुविपुलांश्रियम् ॥ यथा
चेक्ष्वाकुरभवत्सपुत्रजनबांधवः २० मुचुकुंदोऽथमांधातामरुत्तश्चमहीपतिः ॥ कीर्तिंपुण्यामविंदन्तयथादेवास्तपोबलात् २१ देवर्षयश्चकात्स्न्येनतथात्वमपि
वेत्स्यसि ॥ धार्तराष्ट्रास्त्वधर्मेणमोहेनचवशीकृताः ॥ नचिराद्वैविनंक्ष्यंतिदैत्याइवनसंशयः २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रा
यांचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेतथासहितावीरावसंतस्तत्रतत्रह ॥ क्रमेणपृथिवीपालनैमिषारण्यमागताः १
ततस्तीर्थेषुपुण्येषुगोमत्याःपांडवान्नृप ॥ कृताभिषेकाःप्रददुर्गाश्चवित्तंचभारत २

११ । १२ । १३ । १४ आदानवंतः आर्जवादिनियमग्रहणवंतः निरादानाअप्रतिबद्धाः सर्वशः देवादिभिरपि १५ । १६ वेत्स्यसिलप्स्यसे १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ ॥ ॥ इत्यारण्यके
पर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ॥ ॥ तेतथेति १ । २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तत्रदेवान्पितॄन्विप्रांस्तर्पयित्वापुनःपुनः ॥ कन्यातीर्थेऽश्वतीर्थेचगवांतीर्थेचभारत ॥ कालकोटयांविषप्रस्थेगिरावुष्यचकौरवाः ३ बाहुदायांमहीपालचक्रुः
सर्वेऽभिषेचनम् ॥ प्रयागेदेवयजनेदेवानांपृथिवीपते ४ ऊषुराप्लुत्यगात्राणितपश्चातस्थुरुत्तमम् ॥ गंगायमुनयोश्चैवसंगमेसत्यसंगराः ५ विपाप्मानोमहा
त्मानोविप्रेभ्यःप्रददुर्वसु ॥ तपस्विजनजुष्टांचततोवेदींप्रजापतेः ६ जग्मुःपांडुसुताराजन्ब्राह्मणैःसहभारत ॥ तत्रतेन्यवसन्वीरास्तपश्चातस्थुरुत्तमम् ७ सं
तर्पयंतःसततंवन्येनहविषाद्विजान् ॥ ततोमहीधरंजग्मुर्धर्मज्ञेनाभिसंस्कृतम् ८ राजर्षिणापुण्यकृतागयेनानुपमद्युते ॥ नगोगयशिरोयत्रपुण्याचैवमहानदी ९
वानीरमालिनीरम्यानदीपुलिनशोभिता ॥ दिव्यंपवित्रकूटंचपवित्रंधरणीधरम् १० ऋषिजुष्टंसुपुण्यंतत्तीर्थंब्रह्मसरोत्तमम् ॥ अगस्त्योभगवान्यत्रगतोवै
वस्वतंप्रति ११ उवासचस्वयंतत्रधर्मराजःसनातनः ॥ सर्वासांसरितांचैवसमुद्भेदोविशांपते १२ यत्रसंनिहितोनित्यंमहादेवःपिनाकधृक् ॥ तत्रतेपांडवावीरा
श्चातुर्मास्यैस्तदेजिरे १३ ऋषियज्ञेनमहतायत्राक्षयवटोमहान् ॥ अक्षयेदेवयजनेअक्षयंयत्रवैफलम् १४ तेतुतत्रोपवासांस्तुचक्रुर्निश्चितमानसाः ॥ ब्राह्मणा
स्तत्रशतशःसमाजग्मुस्तपोधनाः १५ चातुर्मास्येनायजंतआर्षेणविधिनातदा ॥ तत्रविद्यातपोवृद्धाब्राह्मणावेदपारगाः ॥ कथांप्रचक्रिरेपुण्यांसदसिस्थामहा
त्मनाम् १६ तत्रविद्याव्रतस्नातःकौमारंव्रतमास्थितः ॥ शमठोऽकथयद्राजन्नामूर्तरयसंगयम् १७ ॥ शमठउवाच ॥ अमूर्तरयसःपुत्रोगयोराजर्षिसत्तमः ॥
पुण्यानियस्यकर्माणितानिमेशृणुभारत १८ यस्ययज्ञोबभूवेहबह्वन्नोबहुदक्षिणः ॥ यत्रान्नपर्वताराजन्शतशोऽथसहस्रशः १९ घृतकुल्याश्चदध्नश्चनद्योबहुश
तास्तथा ॥ व्यंजनानांप्रवाहाश्चमहार्हाणांसहस्रशः २० अहन्यहनिचाप्येवंयाचतांसंप्रदीयते ॥ अन्येचब्राह्मणाराजन्भुंजतेऽन्नंसुसंस्कृतम् २१ तत्रवैद
क्षिणाकालेब्रह्मघोषोदिवंगतः ॥ नचप्रज्ञायतेकिंचिद्ब्रह्मशब्देनभारत २२ पुण्येनचरताराजन्भूर्दिशःस्वंनभस्तथा ॥ आपूर्णमासीच्छब्देनतदप्यासीन्महा
द्भुतम् २३ यत्रस्मगाथागायंतिमनुष्याभरतर्षभ ॥ अन्नपानैःशुभैस्तृप्तादेशेदेशेसुवर्चसः २४ गयस्ययज्ञेकेत्वद्यप्राणिनोभोक्तुमीप्सवः ॥ तत्रभोजनशिष्ट
स्यपर्वताःपंचविंशतिः २५ नतत्पूर्वेजनाश्चक्रुर्नकरिष्यंतिचापरे ॥ गयोयदकरोद्यज्ञेराजर्षिरमितद्युतिः २६ कथंतुदेवाहविषागयेनपरितर्पिताः ॥ पुनःशक्ष्यं
त्युपादातुमन्यैर्दत्तानिकानिचित् २७ सिकतावायथालोकेयथावादिवितारकाः ॥ यथावावर्षतोधाराअसंख्येयाःस्मकेनचित् ॥ तथागणयितुंशक्यागययज्ञेनद
क्षिणाः २८ एवंविधाःसुबहवस्तस्ययज्ञामहीपतेः ॥ बभूवुरस्यसरसःसमीपेकुरुनंदन २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थ
यात्रायांगययज्ञकथनेपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ ॥ ॥ ८४ ॥

२७ सिकतादिवद्यज्ञेदक्षिणानगणयितुंशक्याइत्यन्वयः २८ । २९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततइति। दुर्जयायांवातापिपुर्यांमणिमतीसंज्ञायाम् १ । २ । ३ । ४ । ५ नादात् नदतस्त्रान् ६ । ७ कामरूपी यथाकामंरूपाणिकर्तुंसमर्थः संस्कृत्यपक्त्वा ८ सचइल्वलश्च ९ । १० । ११ १२ । १३ । १४ सोऽपृच्छदिति । तान् भवंलंवमानेनरूपेणतेषामुद्धवं पृच्छत् । पृच्छतिर्द्विकर्मा किमर्थयूयंलंवध्वमित्यपृच्छदित्यर्थः । तेऋषयःकंपिताइवसंतस्तेतवसंतानहेतोरयमस्माकंभव इतिप्रत्यूचुरितिसंबंधः १५ एतस्यैवविवरणंतेतस्माइति १६ । १७ वःयुष्माकंकामंईप्सितंकरिष्ये १८ प्रसवसंतानंसंततेरविच्छेदम् १९ तस्यतस्यासिंहमृगादेःअंगं कटिदृष्ट्यादिसर्वगुणवती

वैशंपायनउवाच ॥ ततःसंप्रस्थितोराजाकौंतेयोभूरिदक्षिणः ॥ अगस्त्याश्रममासाद्यदुर्जयायामुवासह १ तत्रैवलोमशंराजापप्रच्छवदतांवरः ॥ अगस्त्येनेहवातापिः किमर्थमुपशामितः २ आसीद्वाकिंप्रभावश्चसदैत्योमानवांतकः ॥ किमर्थंचोदितोमन्युरगस्त्यस्यमहात्मनः ३ ॥ लोमशउवाच ॥ इल्वलोनामदैतेयआसीत्कौरव नंदन ॥ मणिमत्यांपुरिपुरावातापिस्तस्यचानुजः ४ सब्राह्मणंतपोयुक्तमुवाचदितिनंदनः ॥ पुत्रंमेभगवानेकमिंद्रतुल्यंप्रयच्छतु ५ तस्मैसब्राह्मणोनादात्पुत्रंवासवसं मितम् ॥ चुक्रोधसोऽसुरस्तस्यब्राह्मणस्यततोभृशम् ६ तदाप्रभृतिराजेंद्रइल्वलोब्रह्महाऽसुरः ॥ मन्युमान्भ्रातरंछागंमायावीह्यकरोत्ततः ७ मेषरूपीचवातापिःकामरू प्यभवत्क्षणात् ॥ संस्कृत्यचभोजयतिततोविप्रंजिघांसति ८ सचाह्वयतियंवाचागतंवैवस्वतक्षयम् ॥ सपुनर्देहमास्थायजीवन्स्मप्रत्यदृश्यत ९ ततोवातापिमसुरंछागंकृ त्वासुसंस्कृतम् ॥ तंब्राह्मणंभोजयित्वापुनरेवसमाह्वयत् १० तामिल्वलेनमहतास्वरेणवाचमीरिताम् ॥ श्रुत्वाऽतिमायोबलवान्क्षिप्रंब्राह्मणकंटकः ११ तस्यपार्श्वंवि निर्भिद्यब्राह्मणस्यमहासुरः ॥ वातापिःप्रहसन्राजन्निश्चक्रामविशांपते १२ एवंसब्राह्मणान्राजन्भोजयित्वापुनःपुनः ॥ हिंसयामासदैतेयइल्वलोदुष्टचेतनः १३ अगस्त्यश्चापिभगवानेतस्मिन्कालएवतु ॥ पितृन्ददर्शगर्तेवैलंबमानानधोमुखान् १४ सोऽपृच्छल्लंबमानांस्तान्भवंतइवकंपिताः ॥ संतानहेतोरितितेप्रत्यूचुर्ब्रह्म वादिनः १५ तेतस्मैकथयामासुर्वयंतेपितरःस्वकाः ॥ गर्तमेतमनुप्राप्तालंबामप्रसवार्थिनः १६ यदिनोजनयेथास्त्वमगस्त्यापत्यमुत्तमम् ॥ स्यान्नोऽस्मान्निरयान्मो क्षस्त्वंचपुत्राप्नुयागतिम् १७ सतानुवाचतेजस्वीसत्यधर्मपरायणः ॥ करिष्येपितरःकामंव्येतुवोमानसोज्वरः १८ ततःप्रसवसंतानंचिंतयन्भगवानृषिः ॥ आत्म नःप्रसवस्यार्थेनापश्यत्सदृशींस्त्रियम् १९ सतस्यतस्यसत्वस्यतत्तदंगमनुत्तमम् ॥ संभृत्यतत्समैरंगैर्निर्ममेस्त्रियमुत्तमाम् २० सतांविदर्भराजस्यपुत्रार्थेतप्यतस्तपः ॥ निर्मितामात्मनोऽर्थायमुनिःप्रादान्महातपाः २१ सातत्रजज्ञेसुभगाविद्युत्सौदामनीयथा ॥ विभ्राजमानावपुषाव्यवर्धतशुभानना २२ जातमात्रांचतांदृष्ट्वावैदर्भःपृथिवी पतिः ॥ प्रहर्षेणद्विजातिभ्योन्यवेदयतभारत २३ अभ्यनन्दन्ततांसर्वेब्राह्मणावसुधाधिप ॥ लोपामुद्रेतितस्याश्चचक्रिरेनामतेद्विजाः २४

मित्यर्थः २० । २१ जज्ञेजाता सौदामनीतिविशेष्यं विद्युदितिविशेषणंद्युतिविशेषोपपादनार्थं 'कुर्यांहरस्यापिपिनाकपाणेर्धैर्यच्युतिंकेममधन्विनोऽन्ये' इत्यादौपिनाकपाणिपदंऊर्जितचा पत्त्वद्योतनार्थमुपक्षीणंसत्त्वविशेष्यसमर्पणायालमितिहरस्येतिपृथक्प्रत्युक्तं तद्वदिहापिध्येयम् २२ । २३ मुद्राणांतत्तन्मृगादिजातिगतानामसाधारणानांचिन्हानांकमनीयचक्षुरादीनांलोपइवलोपस्तिर-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्कारोययासालोपामुद्रा । आहिताग्न्यादिवत्पूर्वनिपातः । अन्येष्वपिदृश्यतइतिदीर्घः । प्रकारांतरेणयोगेतुवेदेपदपाठलोपआमुद्रेत्यवग्रहःस्यात्सचनदृश्यतेऽतउक्तविधैवव्युत्पत्तिर्युक्ता २४ । २५ वशानुगाः

ववृधेसामहाराजबिभ्रतीरूपमुत्तमम् ॥ अप्स्विवोत्पलिनीशीघ्रमग्नेरिवशिखाशुभा २५ तांयौवनस्थांराजेंद्रशतंकन्याःस्वलंकृताः ॥ दास्यःशतंचकल्याणीमुपात
स्थुर्वशानुगाः २६ सास्मदासीशतवृतामध्येकन्याशतस्यच ॥ आस्तेतेजस्विनीकन्यारोहिणीवदिविप्रभा २७ यौवनस्थामपिचतांशीलाचारसमन्विताम् ॥ नवव्रे
पुरुषःकश्चिद्भयात्तस्यमहात्मनः २८ सातुसत्यवतीकन्यारूपेणाप्सरसोऽप्यति ॥ तोषयामासपितरंशीलेनस्वजनंतथा २९ वैदर्भींतुतथायुक्तांयुवतींप्रेक्ष्यवैपिता ॥
मनसाचिंतयामासकस्मैदद्यामिमांसुताम् ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांअगस्त्योपाख्यानेषण्णवतितमोऽध्यायः
॥ ९६ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ यदात्वमन्यतागस्त्योगार्हस्थ्येतांक्षमामिति ॥ तदाऽभिगम्यप्रोवाचवैदर्भंपृथिवीपतिम् १ राजन्निवेशेबुद्धिर्मेवर्ततेपुत्रकारणात् ॥
वरयेत्वांमहीपाललोपामुद्रांप्रयच्छमे २ एवमुक्तःसमुनिनामहीपालोविचेतनः ॥ प्रत्याख्यानायचाशक्तःप्रदातुंचैवनैच्छत ३ ततःसभार्यामभ्येत्यप्रोवाचपृथिवीपतिः ॥
महर्षिर्वीर्यवानेषक्रुद्धःशापाग्निनादहेत् ४ तंतथादुःखितंदृष्ट्वासभार्यंपृथिवीपतिम् ॥ लोपामुद्राभिगम्येदंकालेवचनमब्रवीत् ५ नमत्कृतेमहीपालपीडामभ्येतुमर्हसि ॥
प्रयच्छमामगस्त्यायत्राह्यात्मानंमयापितः ६ दुहितुर्वचनाद्राजासोऽगस्त्यायमहात्मने ॥ लोपामुद्रांततःप्रादाद्विधिपूर्वंविशांपते ७ प्राप्यभार्यामगस्त्यस्तुलोपामु
द्रामभाषत ॥ महार्हाण्युत्सृजैतानिवासांस्याभरणानिच ८ ततःसादर्शनीयानिमहार्हाणितनूनिच ॥ समुत्ससर्जरंभोरूर्वसनान्यायतेक्षणा ९ ततश्चीराणिजग्राहवल्क
लान्यजिनानिच ॥ समानव्रतचर्याचबभूवायतलोचना १० गंगाद्वारमथागम्यभगवानृषिसत्तमः ॥ उग्रमातिष्ठततपःसहपत्न्याऽनुकूलया ११ साप्रीताबहुमानाच्चपतिं
पर्यचरत्तदा ॥ अगस्त्यश्चपरांप्रीतिंभार्यायामचरत्प्रभुः १२ ततोबहुतिथेकालेलोपामुद्रांविशांपते ॥ तपसाद्योतितांस्नातांददर्शभगवानृषिः १३ सतस्याःपरिचारेण
शौचेनचदमेनच ॥ श्रियारूपेणचप्रीतोमैथुनायाजुहावताम् १४ ततःसाप्रांजलिर्भूत्वालज्जमानेवभाविनी ॥ तदासप्रणयंवाक्यंभगवंतमथाब्रवीत् १५ असंशयंप्रजा
हेतोर्भार्यांपतिरविन्दत ॥ यातुत्वयिममप्रीतिस्तामृषेकर्तुमर्हसि १६ यथापितुर्गृहेविप्रप्रासादेशयनंमम ॥ तथाविधेत्वंशयनेमामुपैतुमिहार्हसि १७ इच्छामित्वांस्र
ग्विणंचभूषणैश्चविभूषितम् ॥ उपसर्तुंयथाकामंदिव्याभरणभूषिता १८

इच्छानुरूपाः २६ । २७ । २८ । २९ । ३० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ यदेति १ निवेशेविवाहे २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९
१० । ११ । १२ स्नातांऋतावितिशेषः १३ परिचारेणसेवया १४ । १५ । १६ । १७ । १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भूषणोऽयं चीरकापायादिस्तपस्विनांश्लाघ्योऽयंसामग्रीकलापो भोगसंपर्केणापवित्रोनैवभवत्वितिशेषः १९ । २० । २१ । २२ ऋतोः कालःषोडशदिनानितेष्वल्पोऽवशिष्टः २३ । २४ । २५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ॥ ततइति । यंवेदवेत्ति १ विषयांतेदेशसीमांते २ आगमनेनिमित्तभूतामर्थितां किमिच्छन्नागतोऽसीतिपप्रच्छेत्यर्थः

अन्यथानोपतिष्ठेयंचीरकाषायवासिनी ॥ नैवापवित्रोविप्रर्षेभूषणोऽयंकथंचन १९ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ नतेधनानिविद्यंतेलोपामुद्रेतथामम ॥ यथाविधानिकल्याणिपितुस्तवसुमध्यमे २० ॥ लोपामुद्रोवाच ॥ ईशोऽसितपसासर्वंसमाहर्तुंतपोधन ॥ क्षणेनजीवलोकेयद्वसुकिंचनविद्यते २१ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ एवमेतद्यथात्थत्वंतपोव्ययकरंतुतत् ॥ यथातुमेननश्येततपस्तन्मांप्रचोदय २२ ॥ लोपामुद्रोवाच ॥ अल्पावशिष्टःकालोऽयमृतोर्ममतपोधन ॥ नचान्यथाऽहमिच्छामित्वामुपैतुंकथंचन २३ नचापिधर्ममिच्छामिविलोप्तुंतेकथंचन ॥ एवंतुमेयथाकामंसंपादयितुमर्हसि २४ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ यद्येषकामःसुभगेतवबुद्ध्याविनिश्चितः ॥ हर्तुंगच्छाम्यहंभद्रेचरकाममिहस्थिता २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामगस्त्योपाख्यानेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ लोमशउवाच ॥ ततोजगामकौरव्यसोऽगस्त्योभिक्षितुंवसु ॥ श्रुतर्वाणंमहीपालंयंवेदाभ्यधिकंनृपैः १ सविदित्वातुनृपतिःकुंभयोनिमुपागतम् ॥ विषयांतेसहामात्यःप्रत्यगृह्णात्सुसत्कृतम् २ तस्मैचार्घ्यंयथान्यायमानीयपृथिवीपतिः ॥ प्रांजलिःप्रयतोभूत्वापप्रच्छागमनेर्थिताम् ३ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ वित्तार्थिनमनुप्राप्तंविद्धिमांपृथिवीपते ॥ यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागंप्रयच्छमे ४ ॥ लोमशउवाच ॥ ततआयव्ययौपूर्णौतस्मैराजान्यवेदयत् ॥ अतोविद्वन्नुपादत्स्वयदत्रवसुमन्यसे ५ ततआयव्ययौदृष्ट्वासमौसममतिर्द्विजः ॥ सर्वथाप्राणिनांपीडामुपादानादमन्यत ६ सश्रुतर्वाणमादायव्रध्नश्वमगमत्ततः ॥ सचतौविषयस्यांतेप्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ७ तयोरर्घ्यंचपाद्यंचव्रध्नश्वःप्रत्यवेदयत् ॥ अनुज्ञाप्यचपप्रच्छप्रयोजनमुपक्रमे ८ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ वित्तकामाविहप्राप्तौविद्ध्यावांपृथिवीपते ॥ यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागंप्रयच्छनौ ९ ॥ लोमशउवाच ॥ ततआयव्ययौपूर्णौताभ्यांराजान्यवेदयत् ॥ अतोज्ञात्वातुगृह्णीतंयदत्रव्यतिरिच्यते १० ततआयव्ययौदृष्ट्वासमौसममतिर्द्विजः ॥ सर्वथाप्राणिनांपीडामुपादानादमन्यत ११ पौरुकुत्संततोजग्मुस्त्रसदस्युंमहाधनम् ॥ अगस्त्यश्चश्रुतर्वाचव्रध्नश्वश्चमहीपतिः १२ त्रसदस्युस्तुतान्दृष्ट्वाप्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥ अभिगम्यमहाराजविषयांतेमहामनाः १३ अर्चयित्वायथान्यायमिक्ष्वाकूराजसत्तमः ॥ समस्तांश्चततोऽपृच्छत्प्रयोजनमुपक्रमे १४ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ वित्तकामानिहप्राप्तान्विद्धिनःपृथिवीपते ॥ यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागंप्रयच्छनः १५ ॥ लोमशउवाच ॥ ततआयव्ययौपूर्णौतेषांराजान्यवेदयत् ॥ एतज्ज्ञात्वाह्युपादध्वंयदत्रव्यतिरिच्यते १६

३ । ४ । ५ उपादानात् धनग्रहणात् ६ । ७ उपक्रमेआगमने ८ नौआवाभ्याम् ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 १७ । १८ वसुमान् धनवान् १९ अध्यायतात्पर्यंब्राह्मणेनापिहिंसापूर्वकंभिक्षानकर्तव्येति २० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ इल्वलइति १ । २ । ३ । ४

ततआयव्ययौदृष्ट्वासमौसममतिर्द्विजः ॥ सर्वथाप्राणिनांपीडामुपादानादमन्यत १७ ततःसर्वेसमेत्याथतेनृपास्तंमहामुनिम् ॥ इदमूचुर्महाराजसमवेक्ष्यपरस्परम् १८
अयंवैदानवोब्रह्मन्निल्वलोवसुमान्भुवि ॥ तमतिक्रम्यसर्वेऽद्यवयंचार्थामहेवसु १९ ॥ लोमशउवाच ॥ तेषांतदाऽऽसीदुचितमिल्वलस्यैवभिक्षणम् ॥ ततस्तेसहिता
राजन्निल्वलंसमुपाद्रवन् ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामगस्त्योपाख्यानेअष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥
॥ लोमशउवाच ॥ इल्वलस्तान्विदित्वातुमहर्षिसहितान्नृपान् ॥ उपस्थितान्सहामात्योविषयांतेह्यपूजयत् १ तेषांततोऽसुरश्रेष्ठस्त्वातिथ्यमकरोत्तदा ॥ सुसंस्कृतेनकौ
रव्यभ्रात्रावातापिनायदा २ ततोराजर्षयःसर्वेविषण्णागतचेतसः ॥ वातापिंसंस्कृतंदृष्ट्वामेषभूतंमहासुरम् ३ अथाब्रवीदगस्त्यस्तान्राजर्षीन्नृषिसत्तमः ॥ विषादोवोन
कर्तव्योह्यहंभोक्ष्येमहासुरम् ४ धुर्यासनमथासाद्यनिषसादमहानृषिः ॥ तंपर्यवेषद्दैत्येंद्रइल्वलःप्रहसन्निव ५ अगस्त्यएवकृत्स्नंतुवातापिंबुभुजेततः ॥ भुक्तवत्यसुरो
ऽऽह्वानमकरोत्तस्यचेल्वलः ६ ततोवायुःप्रादुरभूदधस्तस्यमहात्मनः ॥ शब्देनमहतातातगर्जन्निवयथाघनः ७ वातापेनिष्क्रमस्वेतिपुनःपुनरुवाचह ॥ तंप्रहस्याब्रवी
द्राजन्नगस्त्योमुनिसत्तमः ८ कुतोनिष्क्रमितुंशक्तोमयाजीर्णस्तुसोऽसुरः ॥ इल्वलस्तुविषण्णोऽभूद्दृष्ट्वाजीर्णंमहासुरम् ९ प्रांजलिश्चसहामात्यैरिदंवचनमब्रवीत् ॥
किमर्थमुपयाताःस्थब्रूतकिंकरवाणिवः १० प्रत्युवाचततोऽगस्त्यःप्रहसन्निल्वलंतदा ॥ ईशंह्यसुरविद्मस्त्वांवयंसर्वेधनेश्वरम् ११ एतेचनातिधनिनोधनार्थश्चमहा
न्मम ॥ यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागंप्रयच्छनः १२ ततोऽभिवाद्यतमृषिमिल्वलोवाक्यमब्रवीत् ॥ दित्सितंयदिवेत्सित्वंततोदास्यामितेवसु १३ ॥ अगस्त्यउवा
च ॥ गवांदशसहस्राणिराज्ञामेकैकशोऽसुर ॥ तावदेवसुवर्णस्यदित्सितंतेमहासुर १४ मह्यंततोवैद्विगुणंरथश्चैवहिरण्मयः ॥ मनोजवौवाजिनौचदित्सितंतेमहासुर
१५ जिज्ञास्यतांरथःसद्योव्यक्तएषहिरण्मयः ॥ ततःप्रव्यथितोदैत्योददावभ्यधिकंवसु १६ विरावश्चसुरावश्चतस्मिन्युक्तौरथेहयौ ॥ ऊहतुःसवसूनाशुतावगस्त्याश्रमं
प्रति १७ सर्वान्राज्ञःसहागस्त्यान्निमेषादिवभारत ॥ अगस्त्येनाभ्यनुज्ञाताजग्मूराजर्षयस्तदा ॥ कृतवांश्चमुनिःसर्वंलोपामुद्राचिकीर्षितम् १८ ॥ लोपामुद्रोवाच ॥
कृतवानसितत्सर्वंभगवन्मममकांक्षितम् ॥ उत्पादयसकृन्मह्यमपत्यंवीर्यवत्तरम् १९ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ तुष्टोहमस्मिकल्याणितववृत्तेनशोभने ॥ विचारणामपत्ये
तुतववक्ष्यामितांशृणु २० सहस्रंतेऽस्तुपुत्राणांशतंवादशसंमितम् ॥ दशवाशततुल्याःस्युरेकोवाऽपिसहस्रजित् २१

५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ दित्सितंमयायुष्मभ्यंदातुमिष्टं एतेनपरचित्ताभिज्ञत्वमगस्त्यस्यपरीक्षितम् १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० दशसंमितं दशशतसंमितम् २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२२ समभ[illegible]गर्भचकार २३ शारदान्शरदाऋतुनायुक्तान्संवत्सरानित्यर्थः २४ प्राच्यवदुदरान्निर्गतोऽभवदित्यर्थः २५ । २६ । २७ युक्तमध्ययनेध्मवाहनादौ २८ । २९ प्राह्लादिःप्रह्लादगोत्रोद्भवः ३० ३१ शिलानांतलेष्वधोभागेषुसंत्रस्तालीना तेनपातालगामित्वमुक्तं शेषेणस्वर्गभूगतत्वमितित्रिपथगात्वमुक्तंगंगायाः ३२ । ३३ । ३४ रामोजामदग्न्यः हृतंदाशरथिरामेण ३५ । ३६ । ३७ तस्य

॥ लोपामुद्रोवाच ॥ सहस्रसंमितःपुत्रएकोऽप्यस्तुतपोधन ॥ एकोहिबहुभिःश्रेयान्विद्वान्साधुरसाधुभिः २२ ॥ लोमशउवाच ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायतयासमभवन्मुनिः ॥ समयेसमशीलिन्याश्रद्धावान्श्रद्दधानया २३ ततआधायगर्भंतमगमद्वनमेवसः ॥ तस्मिन्वनगतेगर्भोववृधेसप्तशारदान् २४ सप्तमेऽब्देगतेचापिप्राच्यवत्समहाकविः ॥ ज्वलन्निवप्रभावेणदृढस्युर्नामभारत २५ सांगोपनिषदान्वेदान्जपन्निवमहातपाः ॥ तस्यपुत्रोऽभवदृषेःसतेजस्वीमहाद्विजः २६ सबालएवतेजस्वीपितुस्तस्यनिवेशने ॥ इध्मानांभारमाजह्रेइध्मवाहस्ततोऽभवत् २७ तथायुक्तंतुतंदृष्ट्वामुमुदेसमुनिस्तदा ॥ एवंसजनयामासभारतापत्यमुत्तमम् २८ लेभिरेपितरश्चास्यलोकान्राजन्यथेप्सितान् ॥ ततऊर्ध्वमयंख्यातस्त्वगस्त्यस्याश्रमोभुवि २९ प्राह्लादिरेवंवातापिरगस्त्येनोपशामितः ॥ तस्यायमाश्रमोराजन्रमणीयैर्गुणैर्युतः ३० एषाभागीरथीपुण्यादेवगंधर्वसेविता ॥ वातेरितापताकेवविराजतिनभस्तले ३१ प्रतार्यमाणाकूटेषुयथानिम्नेषुनित्यशः ॥ शिलातलेषुसंत्रस्तापन्नगेंद्रवधूरिव ३२ दक्षिणान्वैदिशंसर्वांप्लावयंतीचमातृवत् ॥ पूर्वंशंभोर्जटाभ्रष्टासमुद्रमहिषीप्रिया ॥ अस्यांनद्यांसुपुण्यायांयथेष्टमवगाह्यताम् ३३ युधिष्ठिरनिबोधेदंत्रिषुलोकेविश्रुतम् ॥ भृगोस्तीर्थंमहाराजमहर्षिगणसेवितम् ३४ यत्रोपस्पृष्टवान्रामोहृतंतेजस्तदाप्तवान् ॥ अत्रत्वंभ्रातृभिःसार्धंकृष्णयाचैवपांडव ३५ दुर्योधनहृतंतेजःपुनरादातुमर्हसि ॥ कृतवैरेणरामेणयथाचोपहृतंपुनः ३६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सतत्रभ्रातृभिश्चैवकृष्णयाचैवपांडवः ॥ स्नात्वादेवान्पितॄंश्चैवतर्पयामासभारत ३७ तस्यतीर्थस्यरूपंवैदीप्ताद्दीप्ततरंबभौ ॥ अप्रधृष्यतरश्चासीच्छात्रवाणांनरर्षभ ३८ अपृच्छच्चैवराजेंद्रलोमशंपांडुनंदनः ॥ भगवन्किमर्थंरामस्यहृतमासीद्वपुःप्रभो ॥ कथंप्रत्याहृतंचैवएतदाचक्ष्वपृच्छतः ३९ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ शृणुरामस्यराजेंद्रभार्गवस्यचधीमतः ॥ जातोदशरथस्यासीत्पुत्रोरामोमहात्मनः ४० विष्णुःस्वेनशरीरेणरावणस्यवधायवै ॥ पश्यामस्तमयोध्यायांजातंदाशरथिंततः ४१ ऋचीकनन्दनोरामोभार्गवोरेणुकासुतः ॥ तस्यदाशरथेःश्रुत्वारामस्याक्लिष्टकर्मणः ४२ कौतूहलान्वितोरामस्त्वयोध्यामगत्पुनः ॥ धनुरादायतद्दिव्यंक्षत्रियाणांनिबर्हणम् ४३ जिज्ञासमानोरामस्यवीर्यंदाशरथेस्तदा ॥ तंवैदशरथःश्रुत्वाविषयांतमुपागतम् ४४ प्रेषयामासरामस्यरामंपुत्रंपुरस्कृतम् ॥ सतमभ्यागतंदृष्ट्वाउद्यतास्त्रमवस्थितम् ४५ प्रहसन्निवकौंतेयरामोवचनमब्रवीत् ॥ कृतकालंहिराजेंद्रधनुरेतन्मयाविभो ४६

युधिष्ठिरस्य तीर्थस्यतीर्थैस्तातस्य ३८ वपुस्तेजः ३९ । ४० । ४१ दाशरथेःश्रुत्वा धनुर्भंजनादिपराक्रममितिशेषः कर्मणिवाषष्ठी ४२ । ४३ । ४४ । ४५ कृतकालं कृताःहिंसिताःकालतुल्याः क्षत्रियायेनतद्धनुः । कृहिंसायांस्वादेरिदंरूपम् ४६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४७ बाहुवीर्येविषये नकत्थनंश्लाघनंनास्ति ४८ व्यपदेशेनउक्त्या ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ श्रूयतेचकाराद्दृश्यतेच तवदर्पयुक्तत्वमितिशेषः अथापिक्षम्यते ५४ क्षत्रियेभ्यः क्षत्रियान्जित्वा ५५

समारोपययत्नेनयदिशक्तोऽसिपार्थिव ॥ इत्युक्तस्त्वाहभगवंस्त्वंनाधिक्षेप्तुमर्हसि ४७ नाहमप्यधमोधर्मेक्षत्रियाणांद्विजातिषु ॥ इक्ष्वाकूणांविशेषेणबाहुवीर्येणकत्थनम्
४८ तमेवंवादिनंतत्ररामोवचनमब्रवीत् ॥ अलंवैव्यपदेशेनधनुरायच्छराघव ४९ ततोजग्राहरोषेणक्षत्रियर्षभसूदनम् ॥ रामोदाशरथिर्दिव्यंहस्ताद्रामस्यकार्मुकम्
५० धनुरारोपयामाससलीलइवभारत ॥ ज्याशब्दमकरोच्चैवस्मयमानःसवीर्यवान् ५१ तस्यशब्दस्यभूतानिवित्रसंत्यशनेरिव ॥ अथाब्रवीत्तदारामोरामंदाशरथिस्त
दा ५२ इदमारोपितंब्रह्मन्किमन्यत्करवाणिते ॥ तस्यरामोददौदिव्यंजामदग्न्योमहात्मनः ॥ शरमाकर्णदेशांतमयमाकृष्यतामिति ५३ ॥ लोमशउवाच ॥ एतच्छ्रु
त्वाऽब्रवीद्रामःप्रदीप्तइवमन्युना ॥ श्रूयतेक्षम्यतेचैवदर्पपूर्णोऽसिभार्गव ५४ त्वयाह्यधिगतंतेजःक्षत्रियेभ्योविशेषतः ॥ पितामहप्रसादेनतेनमांक्षिपसिध्रुवम् ५५
पश्यमांस्वेनरूपेणचक्षुस्तेवितराम्यहम् ॥ ततोरामशरीरेवैरामःपश्यतिभार्गवः ५६ आदित्यान्सवसून्रुद्रान्साध्यांश्चसमरुद्गणान् ॥ पितरोहुताशनश्चैवनक्षत्राणि
ग्रहास्तथा ५७ गन्धर्वाराक्षसायक्षानद्यस्तीर्थानियानिच ॥ ऋषयोवालखिल्याश्चब्रह्मभूताःसनातनाः ५८ देवर्षयश्चकात्स्न्येनसमुद्राःपर्वतास्तथा ॥ वेदाश्चसो
पनिषदोवषट्कारैःसहाध्वरैः ५९ चेतोमंतिचसामानिधनुर्वेदश्चभारत ॥ मेघवृंदानिवर्षाणिविद्युतश्चयुधिष्ठिर ६० ततःसभगवान्विष्णुस्तंवैबाणंमुमोचह ॥
शुष्काशनिसमाकीर्णंमहोल्काभिश्चभारत ६१ पांसुवर्षेणमहतामेघवर्षैश्चभूतलम् ॥ भूमिकंपैश्चनिर्घातैर्नादैश्चविपुलैरपि ६२ सरामंविह्वलंकृत्वातेजश्चाक्षिप्य
केवलम् ॥ आगच्छज्ज्वलितोबाणोरामबाहुप्रचोदितः ६३ सतुविह्वलतांगत्वाप्रतिलभ्यचचेतनाम् ॥ रामःप्रत्यागतप्राणःप्राणमद्विष्णुतेजसम् ६४ विष्णुना
सोऽभ्यनुज्ञातोमहेंद्रमगमत्पुनः ॥ भीतस्तुतत्रन्यवसद्व्रीडितस्तुमहातपाः ६५ ततःसंवत्सरेऽतीतेहृतौजसमवस्थितम् ॥ निर्मदंदुःखितंदृष्ट्वापितरोराममब्रुवन् ६६
॥ पितरऊचुः ॥ नवैसम्यगिदंपुत्रविष्णुमासाद्यवैकृतम् ॥ सहिपूज्यश्चमान्यश्चत्रिषुलोकेषुसर्वदा ६७ गच्छपुत्रनदींपुण्यांवधूसरकृताभयाम् ॥ तत्रोपस्पृश्यती
र्थेषुपुनर्वपुरवाप्स्यसि ६८ दीप्तोदंनामतत्तीर्थंयत्रतेप्रपितामहः ॥ भृगुर्देवयुगेरामतप्तवानुत्तमंतपः ६९ तत्तथाकृतवान्रामःकौन्तेयवचनात्पितुः ॥ प्राप्तवांश्चपुनस्तेज
स्तीर्थेऽस्मिन्पांडुनंदन ७० एतदीदृशकंतातरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ प्राप्तमासीन्महाराजविष्णुमासाद्यवैपुरा ७१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्व
णिलोमशतीर्थयात्रायांजामदग्न्यतेजोहानिकथनेएकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ भूयएवाहमिच्छामिमहर्षेस्तस्यधीमतः ॥
कर्मणांविस्तरंश्रोतुमगस्त्यस्यद्विजोत्तम १

५६ । ५७ । ५८ । ५९ चेतोमंति चेतनावंति आर्षपदत्वमयुक्तंरूत्वं चेतस्वंतीत्यपेक्षितम् ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ ७० । ७१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारत
भावदीपेएकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ भूयइति १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ सवोदास्यतिईप्सितमितिशेषः ८ । ९ । १० षडस्त्रिपट्कोणम् ११ । १२ । १३ जीवंजीवकर्दिवेतिलुप्तोपमा यतोजीवकैःक्षुद्रजीवैःपश्वादिभिर्नादितमतश्चेतनमिवेत्यर्थः १४
१५ करेणुभिर्हस्तिनीभिः । प्रभिन्नंमदस्रावि । करटामदोद्भेदस्थानंगंडस्थलैकदेशस्तस्यमुखमुपरिभागोयेषांतैः १६ । १७ त्रिविष्टपसमप्रख्यंस्वर्गतुल्यप्रकाशम् १८ । १९ । २० । २१ परासोःगतप्राणस्य

॥ लोमशउवाच ॥ शृणुराजन्कथांदिव्यामद्भुतामतिमानुषीम् ॥ अगस्त्यस्यमहाराजप्रभावममितौजसः २ आसन्कृतयुगेघोरादानवायुद्धदुर्मदाः ॥ कालकेयाइतिख्यातागणाःपरमदारुणाः ३ तेतुवृत्रंसमाश्रित्यनानाप्रहरणोद्यताः ॥ समंतात्पर्यधावन्तमहेंद्रप्रमुखान्सुरान् ४ ततोवृत्रवधेयत्नमकुर्वंस्त्रिदशाःपुरा ॥ पुरंदरंपुरस्कृत्यब्रह्माणमुपतस्थिरे ५ कृतांजलींस्तुतान्सर्वान्परमेष्ठीत्युवाचह ॥ विदितंमेसुराःसर्वंयद्वःकार्यंचिकीर्षितम् ६ तमुपायंप्रवक्ष्यामियथावृत्रंवधिष्यथ ॥ दधीचइतिविख्यातोमहानृषिरुदारधीः ७ तंगत्वासहिताःसर्वेवरंवैसंप्रयाचत ॥ सवोदास्यतिधर्मात्मासुप्रीतेनांतरात्मना ८ सवाच्यःसहितैःसर्वैर्भवद्भिर्जयकांक्षिभिः ॥ स्वान्यस्थीनिप्रयच्छेतित्रैलोक्यस्यहितायवै ९ सशरीरंसमुत्सृज्यस्वान्यस्थीनिप्रदास्यति ॥ तस्यास्थिभिर्महाघोरंवज्रंसंस्क्रियतांदृढम् १० महच्छत्रुहणंघोरंषडस्त्रिभीमनिःस्वनम् ॥ तेनवज्रेणवैवृत्रंवधिष्यतिशतक्रतुः ११ एतद्वःसर्वमाख्यातंतस्माच्छीघ्रंविधीयताम् ॥ एवमुक्तास्ततोदेवाअनुज्ञाप्यपितामहम् १२ नारायणंपुरस्कृत्यदधीचस्याश्रमंययुः ॥ सरस्वत्याःपरेपारेनानाद्रुमलतावृतम् १३ षट्पदोद्गीतनिनदैर्विघुष्टंसामगैरिव ॥ पुंस्कोकिलरवोन्मिश्रंजीवंजीवकनादितम् १४ महिषैश्चवराहैश्चसृमरैश्चमरैरपि ॥ तत्रतत्रानुचरितंशार्दूलभयवर्जितैः १५ करेणुभिर्वारणैश्चप्रभिन्नकरटामुखैः ॥ सरोवगाढैःक्रीडद्भिःसमंतादनुनादितम् १६ सिंहव्याघ्रैर्महानादान्नदद्भिरनुनादितम् ॥ अपरैश्चापिसंलीनैर्गुहाकंदरशायिभिः १७ तेषुतेष्ववकाशेषुशोभितंसुमनोरमम् ॥ त्रिविष्टपसमप्रख्यंदधीचाश्रममागमन् १८ तत्रापश्यन्दधीचंतेदिवाकरसमद्युतिम् ॥ जाज्वल्यमानंवपुषायथालक्ष्म्यापितामहम् १९ तस्यपादौसुराराजन्नभिवाद्यप्रणम्यच ॥ अयाचंतवरंसर्वेयथोक्तंपरमेष्ठिना २० ततोदधीचःपरमप्रतीतःसुरोत्तमांस्तानिदमभ्युवाच ॥ करोमियद्वोहितमद्यदेवाःस्वंचापिदेहंस्वयमुत्सृजामि २१ सएवमुक्त्वाद्विपदांवरिष्ठःप्राणान्वशीस्वान्सहसोत्ससर्ज ॥ ततःसुरास्तेजगृहुःपरासोरस्थीनितस्याथयथोपदेशम् २२ प्रहृष्टरूपाश्चजयायदेवास्त्वष्टारमागम्यतमर्थमूचुः ॥ त्वष्टातुतेषांवचनंनिशम्यप्रहृष्टरूपःप्रयतःप्रयत्नात् २३ चकारवज्रंभृशमुग्ररूपंकृत्वाचशक्रंसउवाचहृष्टः ॥ अनेनवज्रप्रवरेणदेवभस्मीकुरुष्वाद्यसुरारिमुग्रम् २४ ततोहतारिःसगणःसुखंवैप्रशाधिकृत्स्नंत्रिदिवंदिविष्ठः ॥ त्वष्ट्रातथोक्तस्तुपुरंदरस्तद्वज्रंप्रहृष्टःप्रयतोह्यगृह्णात् २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांवज्रनिर्माणकथनेशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

॥ लोमशउवाच ॥ ॥ ततःसवज्रीबलिभिर्दैवतैरभिरक्षितः ॥ आससादततोवृत्रंस्थितमावृत्यरोदसी १ कालकेयैर्महाकायैःसमंतादभिरक्षितम् ॥ समुद्यतप्रहरणैःसशृंगैरिवपर्वतैः २

३० २२ । २३ । २४ । २५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ॥ ततइति । रोदसीद्यावापृथिव्यौ १ । २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ वीरबाहुभिःसार्धमादावुद्यताःपश्चादन्यैःप्रतिपिष्टास्तेषाम् ४ तालैस्तालफलैः ५।६।७।८। ९ व्यदधत्निहितवान् १०।११।१२ बलस्थंबलवंतम् १३।१४ माल्यधारीमालाधारी १५

ततोयुद्धंसमभवद्देवानांदानवैःसह ॥ मुहूर्तंभरतश्रेष्ठलोकत्रासकरंमहत् ३ उद्यतप्रतिपिष्टानांखड्गानांवीरबाहुभिः ॥ आसीत्सुतुमुलःशब्दःशरीरेष्वभिपात्य
ताम् ४ शिरोभिःप्रपतद्भिश्चाप्यंतरिक्षान्महीतलम् ॥ तालैरिवमहाराजवृंताद्भ्रष्टैरदृश्यत ५ तेहेमकवचाभूत्वाकालेयाःपरिघायुधाः ॥ त्रिदशानभ्यवर्तंत
दावदग्धाइवाद्रयः ६ तेषांवेगवतांवेगंसाभिमानंप्रधावताम् ॥ नशेकुस्त्रिदशाःसोढुंतेभग्नाःप्राद्रवन्भयात् ७ तान्दृष्ट्वाद्रवतोभीतान्सहस्राक्षःपुरंदरः ॥ वृत्रेविव
र्धमानेचकश्मलंमहदाविशत् ८ कालेयभयसंत्रस्तोदेवःसाक्षात्पुरंदरः ॥ जगामशरणंशीघ्रंतंतुनारायणंप्रभुम् ९ तंशक्रंकश्मलाविष्टंदृष्ट्वाविष्णुःसनातनः ॥ स्व
तेजोव्यदधच्छक्रेबलमस्यविवर्धयन् १० विष्णुनागोपितंशक्रंदृष्ट्वादेवगणास्ततः ॥ सर्वेतेजःसमादध्युस्तथाब्रह्मर्षयोऽमलाः ११ ससमाप्यायितःशक्रोविष्णु
नादैवतैःसह ॥ ऋषिभिश्चमहाभागैर्बलवान्समपद्यत १२ ज्ञात्वाबलस्थंत्रिदशाधिपंतुननादवृत्रोमहतोनिनादान् ॥ तस्यप्रणादेनधरादिशश्चखंद्यौर्नगाश्चापि
चचालसर्वम् १३ ततोमहेंद्रःपरमाभितप्तःश्रुत्वारवंघोररूपंमहांतम् ॥ भयेनिमग्नस्त्वरितोमुमोचवज्रंमहत्तस्यवधायराजन् १४ सशक्रवज्राभिहतःपपातमहासुरःकांचन
माल्यधारी ॥ यथामहाशैलवरःपुरस्तात्समंदरोविष्णुकराद्विमुक्तः १५ तस्मिन्हतेदैत्यवरेभयार्तःशक्रःप्रदुद्रावसरःप्रवेष्टुम् ॥ वज्रंसमेनेनकराद्विमुक्तंवृत्रंभयाच्चापिहतं
नमेने १६ सर्वेचदेवामुदिताःप्रहृष्टामहर्षयश्चेंद्रमभिष्टुवंतः ॥ सर्वांश्चदैत्यांस्त्वरिताःसमेत्यजघ्नुःसुरावृत्रवधाभितप्तान् १७ तेत्रास्यमानास्त्रिदशैःसमेतैःसमुद्रमेवावि
विशुर्भयार्ताः ॥ प्रविश्यचैवोदधिमप्रमेयंझषाकुलंनक्रसमाकुलंच १८ तदास्ममंत्रंसहिताःप्रचक्रुस्त्रैलोक्यनाशार्थमभिस्मयंतः ॥ तत्रस्मकेचिन्मतिनिश्चयज्ञास्तांस्ता
नुपायानुपवर्णयंति १९ तेषांतुतत्रक्रमकालयोगाद्घोरामतिश्चिंतयतांबभूव ॥ येसंतिविद्यातपसोपपन्नास्तेषांविनाशःप्रथमंतुकार्यः २० लोकाहिसर्वेतपसाध्रियंतेतस्मा
त्त्वरध्वंतपसःक्षयाय ॥ येसंतिकेचिच्चवसुन्धरायांतपस्विनोधर्मविदश्चतज्ज्ञाः २१ तेषांवधःक्रियतांक्षिप्रमेवतेषुप्रनष्टेषुजगत्प्रनष्टम् ॥ एवंहिसर्वेगतबुद्धिभावाजगद्वि
नाशेपरमप्रहृष्टाः २२ दुर्गंसमाश्रित्यमहोर्मिमंतंरत्नाकरंवरुणस्यालयंस्म २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांवृत्रवधोपा
ख्यानेएकाधिकशततमोध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ समुद्रंतेसमाश्रित्यवरुणंनिधिमंभसः ॥ कालेयाःसंप्रवर्तंतत्रैलोक्यस्यविनाशने १ तेरात्रौस
मभिक्रुद्धाभक्षयंतिसदामुनीन् ॥ आश्रमेषुचयेसंतिपुण्येष्वायतनेषुच २ वसिष्ठस्याश्रमेविप्राभक्षितास्तैर्दुरात्मभिः ॥ अशीतिःशतमष्टौचनवचान्येतपस्विनः ३

हतमपिवृत्रंभयात्नहतमिवमेने १६।१७।१८।१९।२० ध्रियंतेजीवंति २१ गतबुद्धिभावाःप्राप्तधीनिश्चयाः २२ वरुणस्यालयंसमुद्रम् २३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे एकाधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ ॥ समुद्रमिति । कालेयाःकालायाःकश्यपभार्यायाःपुत्राः १।२।३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४।५।६ कालोपसृष्टाःमृत्युनाग्रस्ताः ७ तापसेषुप्रवृत्तानदैत्यांस्तापसाएवतपसाकुतोनवारयंतिइत्याशंक्याह तपस्विष्विति तपसैवधनवत्सु देहनाशेऽपितपोनाशोमाभूदितिभावः ८ शरिरैर्मांसा
दिरहितत्वादस्थिमात्रैरित्यर्थः ९ अतएवशंखराशितुल्यैः १० कलशैः शिरोघटैः ११।१२।१३।१४ दानवानांवधायेतिशेषः १५ क्षयंगृहंनाशंवा १६।१७।१८।१९ इंगतिचलतीतिइंगंपचा

च्यवनस्याश्रमंगत्वापुण्यंद्विजनिषेवितम् ॥ फलमूलाशनानांहिमुनीनांभक्षितंशतम् ४ एवंरात्रौस्मकुर्वंतिविविशुश्चार्णवंदिवा ॥ भरद्वाजाश्रमेचैवनियताब्रह्मचारिणः
५ वाय्वाहारांबुभक्षाश्चविंशतिःसंनिषूदिताः ॥ एवंक्रमेणसर्वांस्तानाश्रमान्दानवास्तदा ६ निशायांपरिबाधंतेमत्ताभुजबलाश्रयात् ॥ कालोपसृष्टाःकालेयाघ्नंतो
द्विजगणान्बहून ७ नचैनानन्वबुध्यंतमनुजामनुजोत्तम ॥ एवंप्रवृत्तान्दैत्यांस्तांस्तापसेषुतपस्विषु ८ प्रभातेसमदृश्यंतनियताहारकर्शिताः ॥ महीतलस्थामु
नयःशरीरैर्गतजीवितैः ९ क्षीणमांसैर्विरुधिरैर्विमज्जांत्रैर्विसंधिभिः ॥ आकीर्णैराबभौभूमिःशंखानामिवराशिभिः १० कलशैर्विप्रविद्धैश्चस्रुवैर्भग्नैस्तथैवच ॥ विकी
र्णैरग्निहोत्रैश्चभूर्बभूवसमावृता ११ निःस्वाध्यायवषट्कारंनष्टयज्ञोत्सवक्रियम् ॥ जगदासीन्निरुत्साहंकालेयभयपीडितम् १२ एवंसंक्षीयमाणाश्चमानवामनुजेश्वर
॥ आत्मत्राणपराभीताःप्राद्रवंतदिशोभयात् १३ केचिद्गुहाःप्रविविशुर्निर्झरांश्चापरेतथा ॥ अपरेमरणोद्विग्नाभयात्प्राणान्समुत्सृजन् १३ केचिदत्रमहेष्वासाःशूराः
परमहर्षिताः ॥ मार्गमाणाःपरंयत्नंदानवानांप्रचक्रिरे १५ नचैतानधिजग्मुस्तेसमुद्रंसमुपाश्रितान् ॥ श्रमंजग्मुश्चपरममाजग्मुःक्षयमेवच १६ जगत्युपशमंयातेनष्ट
यज्ञोत्सवक्रिये ॥ आजग्मुःपरमामार्तिंत्रिदशामनुजेश्वर १७ समेत्यसमहेंद्राश्चभयान्मंत्रंप्रचक्रिरे ॥ शरण्यंशरणंदेवंनारायणमजंविभुम् १८ तेऽभिगम्यनम
स्कृत्यवैकुंठमपराजितम् ॥ ततोदेवाःसमस्तास्तेतदोचुर्मधुसूदनम् १९ त्वंनःस्रष्टाचभर्ताचहर्ताचजगतःप्रभो ॥ त्वयासृष्टमिदंविश्वंयच्चेंगंयच्चनेंगति २० त्वयाभूमिः
पुरानष्टासमुद्रात्पुष्करेक्षण ॥ वाराहंवपुराश्रित्यजगदर्थेसमुद्धृता २१ आदिदैत्योमहावीर्योहिरण्यकशिपुःपुरा ॥ नारसिंहंवपुःकृत्वासूदितःपुरुषोत्तम २२ अवध्यः
सर्वभूतानांबलिश्चापिमहासुरः ॥ वामनंवपुराश्रित्यत्रैलोक्याद्भ्रंशितस्त्वया २३ असुरश्चमहेष्वासोजंभइत्यभिविश्रुतः ॥ यज्ञक्षोभकरःक्रूरस्त्वयैवविनिपातितः २४
एवमादीनिकर्माणियेषांसंख्यानविद्यते ॥ अस्माकंभयभीतानांत्वंगतिर्मधुसूदन २५ तस्मात्त्वांदेवदेवेशलोकार्थंज्ञापयामहे ॥ रक्षलोकांश्चदेवांश्चशक्रंचमहतो
भयात् २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांविष्णुस्तवेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ ॥
॥ देवाऊचुः ॥ ॥ तवप्रसादाद्वर्धंतेप्रजाःसर्वाश्चतुर्विधाः ॥ ताभाविताभावयंतिहव्यकव्यैर्दिवौकसः १ लोकाह्येवंविवर्धंतेह्यन्योन्यंसमुपाश्रिताः ॥ त्वत्प्रसादान्निरु
द्विग्नास्त्वयैवपरिरक्षिताः २

यच्चजंगमं नेंगतिस्थावरम् २०।२१।२२।२३।२४।२५।२६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ तवेति। चतुर्विधाःसुरनरतिर्यक्स्थावराः
दिवौकसोदेवान् १।२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० ११ । १२ वारुणिंमैत्रावरुणपुत्रम् १३ अभिष्टुवन् अस्तुवन् अड्भावआर्षः १४ । १५ नगोत्तमःपर्वतेषुश्रेष्ठःविन्ध्योनाम्ना १६ तमसाविंध्यवृद्धयाआवृते प्रस्तालोके

॥ ८९ ॥ इदंचसमनुप्राप्तंलोकानांभयमुत्तमम् ॥ नचजानीमकेनेमेरात्रौवध्यंतिब्राह्मणाः ३ क्षीणेषुचब्राह्मणेषुपृथिवीक्षयमेष्यति ॥ ततःपृथिव्यांक्षीणायांत्रिदिवंक्षयमेष्यति
४ त्वत्प्रसादान्महाबाहोलोकाःसर्वेजगत्पते ॥ विनाशंनाधिगच्छेयुस्त्वयावैपरिरक्षिताः ५ ॥ विष्णुरुवाच ॥ विदितंमेसुराःसर्वंप्रजानांक्षयकारणम् ॥ भवतांचा
पिवक्ष्यामिशृणुध्वंविगतज्वराः ६ कालेयइतिविख्यातोगणःपरमदारुणः ॥ तैश्चवृत्रंसमाश्रित्यजगत्सर्वंप्रमाथितम् ७ तेवृत्रंनिहतंदृष्ट्वासहस्राक्षेणधीमता ॥ जीवि
तंपरिरक्षंतःप्रविष्टावरुणालयम् ८ तेप्रविश्योदधिंघोरंनक्रग्राहसमाकुलम् ॥ उत्सादनार्थंलोकानांरात्रौघ्नंतिऋषीनिह ९ नतुशक्याःक्षयंनेतुंसमुद्राश्रयगाहिते ॥
समुद्रस्यक्षयेबुद्धिर्भवद्भिःसंप्रधार्यताम् १० अगस्त्येनविनाकोहिशक्तोऽन्योऽर्णवशोषणे ॥ अन्यथाहिनशक्यास्तेविनासागरशोषणम् ११ एतच्छ्रुत्वातदादेवा
विष्णुनासमुदाहृतम् ॥ परमेष्ठिनमाज्ञाप्यअगस्त्यस्याश्रमंययुः १२ तत्रापश्यन्महात्मानंवारुणिंदीप्ततेजसम् ॥ उपास्यमानमृषिभिर्देवैरिवपितामहम् १३
तेऽभिगम्यमहात्मानंमैत्रावरुणिमच्युतम् ॥ आश्रमस्थंतपोराशिंकर्मभिःस्वैरभिष्टुवन् १४ ॥ देवाऊचुः ॥ नाहुषेणाभितप्तानांत्वंलोकानांगतिःपुरा ॥ भ्रंशित
श्चसुरैश्वर्यात्स्वर्लोकाल्लोककंटकः १५ क्रोधात्प्रवृद्धःसहसाभास्करस्यनगोत्तमः ॥ वचस्तवानतिक्रामन्विंध्यःशैलोनवर्धते १६ तमसाचावृतेलोकेमृत्युनाभ्यर्दिताः
प्रजाः ॥ त्वामेवनाथमासाद्यनिर्वृतिंपरमांगताः १७ अस्माकंभयभीतानांनित्यशोभगवान्गतिः ॥ ततस्त्वार्ताःप्रयाचामोवरंत्वांवरदोह्यसि १८ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामगस्त्यमाहात्म्यकथनेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ किमर्थंसहसाविंध्यःप्रवृद्धः
क्रोधमूर्च्छितः ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणमहामुने १ ॥ लोमशउवाच ॥ अद्रिराजंमहाशैलंमेरुंकनकपर्वतम् ॥ उदयास्तमनेभानुःप्रदक्षिणमवर्त्तत २ तंतुदृष्ट्वा
तथाविंध्यःशैलःसूर्यमथाब्रवीत् ॥ यथाहिमेरुर्भवतानित्यशःपरिगम्यते ३ प्रदक्षिणश्चक्रियतेमामेवंकुरुभास्कर ॥ एवमुक्तस्ततःसूर्यःशैलेंद्रंप्रत्यभाषत ४ नाहमात्मे
च्छयाशैलंकरोम्येनंप्रदक्षिणम् ॥ एषमार्गःप्रदिष्टोमेयैरिदंनिर्मितंजगत् ५ एवमुक्तस्ततःक्रोधात्प्रवृद्धःसहसाऽचलः ॥ सूर्याचंद्रमसोर्मार्गंरोद्धुमिच्छन्परंतप ६
ततोदेवाःसहिताःसर्वएवविंध्यंसमागम्यमहाद्रिराजम् ॥ निवारयामासुरुपायतस्तंनचस्मतेषांवचनंचकार ७ अथाभिजग्मुर्मुनिमाश्रमस्थंतपस्विनंधर्मभृतांवरिष्ठम् ॥
अगस्त्यमत्यद्भुतवीर्यवंतंतंचार्थमूचुःसहिताःसुरास्ते ८ ॥ देवाऊचुः ॥ सूर्याचंद्रमसोर्मार्गंनक्षत्राणांगतिंतथा ॥ शैलराजोऽवृणोत्येषविंध्यःक्रोधवशानुगः ९
तंनिवारयितुंशक्तोनान्यःकश्चिद्द्विजोत्तम ॥ ऋतेत्वांहिमहाभागतस्मादेनंनिवारय १० ॥ ८९ ॥

लोकेजगतिसति १७ । १८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ किमर्थमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तच्छ्रुत्वावचनंविप्रः सुराणांशैलमभ्यगात् ॥ सोऽभिगम्याब्रवीद्विंध्यंसदारःसमुपस्थितम् ११ मार्गमिच्छाम्यहंदत्तंभवतापर्वतोत्तम ॥ दक्षिणामभिगंतास्मिदिशंका
र्येणकेनचित् १२ यावदागमनंमह्यंतावत्त्वंप्रतिपालय ॥ निवृत्तेमयिशैलेंद्रततोवर्धस्वकामतः १३ एवंससमयंकृत्वाविंध्येनामित्रकर्शन ॥ अद्यापिदक्षिणादेशाद्वारुणिर्न
निवर्तते १४ एतत्तेसर्वमाख्यातंयथाविंध्योनवर्धते ॥ अगस्त्यस्यप्रभावेणयन्मांत्वंपरिपृच्छसि १५ कालेयास्तुयथाराजन्सुरैःसर्वैर्निषूदिताः ॥ अगस्त्याद्वरमासाद्यत
न्मेनिगदतःशृणु १६ त्रिदशानांवचःश्रुत्वामैत्रावरुणिरब्रवीत् ॥ किमर्थमभियाताःस्थवरंमत्तःकमिच्छथ ॥ एवमुक्तास्ततस्तेनदेवतामुनिमब्रुवन् १७ एवंत्वयेच्छा
मकृतंहिकार्यंमहार्णवंपीयमानंमहात्मन् ॥ ततोवधिष्यामसहानुबंधान्कालेयसंज्ञान्सुरविद्विषस्तान् १८ त्रिदशानांवचःश्रुत्वातथेतिमुनिरब्रवीत् ॥ करिष्येभवतांका
मंलोकानांचमहत्सुखम् १९ एवमुक्त्वाततोऽगच्छत्समुद्रंसरितांपतिम् ॥ ऋषिभिश्चतपःसिद्धैःसार्धंदेवैश्चसुव्रत २० मनुष्योरगगंधर्वयक्षकिंपुरुषास्तथा ॥ अनुज
ग्मुर्महात्मानंद्रष्टुकामास्तदद्भुतम् २१ ततोऽभ्यगच्छन्सहिताःसमुद्रंभीमनिःस्वनम् ॥ नृत्यंतमिवचोर्मीभिर्वल्गंतमिववायुना २२ हसंतमिवफेनौघैःस्खलंतंकंदरेषुच ॥
नानाग्राहसमाकीर्णंनानाद्विजगणान्वितम् २३ अगस्त्यसहितादेवाःसगंधर्वमहोरगाः ॥ ऋषयश्चमहाभागाःसमासेदुर्महोदधिम् २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके
पर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामगस्त्योदधिगमनेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ समुद्रंससमासाद्यवारुणिर्भगवानृषिः ॥
उवाचसहितान्देवानृषींश्चैवसमागतान् १ अहंलोकहितार्थंवैपिबामिवरुणालयम् ॥ भवद्भिर्यदनुष्ठेयंतच्छीघ्रंसंविधीयताम् २ एतावदुक्त्वावचनंमैत्रावरुणिरच्युतः ॥ समु
द्रमपिबत्क्रुद्धःसर्वलोकस्यपश्यतः ३ पीयमानंसमुद्रंतंदृष्ट्वासेंद्रास्तदामराः ॥ विस्मयंपरमंजग्मुःस्तुतिभिश्चाप्यपूजयन् ४ त्वंनस्त्राताविधाताचलोकानांलोकभावन ॥
त्वत्प्रसादात्समुच्छेदंनगच्छेत्सामरंजगत् ५ सपूज्यमानस्त्रिदशैर्महात्मागंधर्वतूर्येषुनदत्सुसर्वशः ॥ दिव्यैश्चपुष्पैरवकीर्यमाणोमहार्णवंनिःसलिलंचकार ६ दृष्ट्वाकृतंनिःस
लिलंमहार्णवंसुराःसमस्ताःपरमप्रहृष्टाः ॥ प्रगृह्यदिव्यानिवरायुधानितान्दानवाञ्जघ्नुरदीनसत्वाः ७ तेवध्यमानास्त्रिदशैर्महात्मभिर्महाबलैर्वेगिभिरुन्नदद्भिः ॥ नसे
हिरेवेगवतांमहात्मनांवेगंतदाधारयितुंदिवौकसाम् ८ तेवध्यमानास्त्रिदशैर्दानवाभीमनिःस्वनाः ॥ चक्रुःसुतुमुलंयुद्धंमुहूर्तमिवभारत ९ तेपूर्वंतपसादग्धामुनिभिर्भावि
तात्मभिः ॥ यतमानाःपरंशक्त्यात्रिदशैर्विनिषूदिताः १० तेहेमनिष्काभरणाःकुंडलांगदधारिणः ॥ निहताबह्वशोभंतपुष्पिताइवकिंशुकाः ११ हतशेषास्ततःकेचि
त्कालेयामनुजोत्तम ॥ विदार्यवसुधांदेवींपातालतलमास्थिताः १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ तानिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ ।

निहतान्दानवान्दृष्ट्वात्रिदशामुनिपुंगवम् ॥ तुष्टुवुर्विविधैर्वाक्यैरिदंवचनमब्रुवन् १३ त्वत्प्रसादान्महाबाहोलोकैःप्राप्तंमहत्सुखम् ॥ त्वत्तेजसाचनिहताःकालेयाःक्रूरवि
क्रमाः १४ पूरयस्वमहाबाहोसमुद्रंलोकभावन ॥ यत्त्वयासलिलंपीतंतदस्मिन्पुनरुत्सृज १५ एवमुक्तःप्रत्युवाचभगवान्मुनिपुंगवः ॥ जीर्णंतद्धिमयातोयमुपा
योऽन्यःप्रचिंत्यताम् १६ पूरणार्थंसमुद्रस्यभवद्भिर्यत्नमास्थितैः ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंमहर्षेर्भावितात्मनः १७ विस्मिताश्चविषण्णाश्चबभूवुःसहिताःसुराः ॥ पर
स्परमनुज्ञाप्यप्रणम्यमुनिपुंगवम् १८ प्रजाःसर्वामहाराजविप्रजग्मुर्यथागतम् ॥ त्रिदशाविष्णुनासार्धमुपजग्मुःपितामहम् १९ पूरणार्थंसमुद्रस्यमंत्रयित्वापुनःपुनः ॥
ऊचुःप्रांजलयःसर्वेसागरस्याभिपूरणम् २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामगस्त्योपाख्यानेपंचाधिकशततमोऽध्यायः
॥ १०५ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ तानुवाचसमेतांस्तुब्रह्मालोकपितामहः ॥ गच्छध्वंविबुधाःसर्वेयथाकामंयथेप्सितम् १ महताकालयोगेनप्रकृतिंयास्यतेऽर्णवः ॥
ज्ञातींश्चकारणंकृत्वामहाराज्ञोभगीरथात् २ पितामहवचःश्रुत्वासर्वेविबुधसत्तमाः ॥ कालयोगंप्रतीक्षंतोजग्मुश्चापियथागतम् ३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ कथंवैज्ञा
तयोब्रह्मन्कारणंचात्रकिंमुने ॥ कथंसमुद्रःपूर्णश्चभगीरथप्रतिश्रयात् ४ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणतपोधन ॥ कथ्यमानंत्वयाविप्रराज्ञांचरितमुत्तमम् ५ वैशंपायन
उवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुविप्रेंद्रोधर्मराज्ञामहात्मना ॥ कथयामाससमाहात्म्यंसगरस्यमहात्मनः ६ ॥ लोमशउवाच ॥ इक्ष्वाकूणांकुलेजातःसगरोनामपार्थिवः ॥
रूपसत्वबलोपेतःसचापुत्रःप्रतापवान् ७ सहैहयान्समुत्साद्यतालजंघांश्चभारत ॥ वशेचकृत्वाराजन्यान्स्वराज्यमन्वशासत ८ तस्यभार्येत्वभवतांरूपयौवनदर्पिते ॥
वैदर्भीभरतश्रेष्ठशैब्याचभरतर्षभ ९ सपुत्रकामोनृपतिस्तप्यतेस्ममहत्तपः ॥ पत्नीभ्यांसहराजेंद्रकैलासंगिरिमाश्रितः १० सतप्यमानःसुमहत्तपोयोगसमन्वितः ॥
आससादमहात्मानंत्र्यक्षंत्रिपुरमर्दनम् ११ शंकरंभवमीशानंपिनाकिंशूलपाणिनम् ॥ त्र्यम्बकंशिवमुग्रेशंबहुरूपमुमापतिम् १२ सतंदृष्ट्वैववरदंपत्नीभ्यांसहितोनृपः ॥
प्रणिपत्यमहाबाहुःपुत्रार्थेसमयाचत १३ तंप्रीतिमान्हरःप्राहसभार्यंनृपसत्तमम् ॥ यस्मिन्वृतोमुहूर्तेऽहंत्वयेहनृपतेवरम् १४ षष्टिःपुत्रसहस्राणिशूराःपरमदर्पिताः ॥
एकस्यांसंभविष्यंतिपत्न्यांनरवरोत्तम १५ तेचैवसर्वेसहिताःक्षयंयास्यंतिपार्थिव ॥ एकोवंशधरःशूरएकस्यांसंभविष्यति १६ एवमुक्त्वातुतंरुद्रस्तत्रैवांतरधीयत ॥
सचापिसगरोराजाजगामस्वंनिवेशनम् १७ पत्नीभ्यांसहितस्तत्रसोऽतिहृष्टमनास्तदा ॥ तस्यतेमनुजश्रेष्ठभार्येकमललोचने १८ वैदर्भीचैवशैब्याचगर्भिण्यौसंबभूव
तुः ॥ ततःकालेनवैदर्भीगर्भालाबुंव्यजायत १९

७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२० । २१ । २२ । २३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

शैब्याचसुषुवेपुत्रंकुमारंदेवरूपिणम् ॥ तदालाबुंसमुत्सृष्टुंमनश्चक्रेसपार्थिवः २० अथांतरिक्षाच्छुश्राववाचंगम्भीरनिःस्वनाम् ॥ राजन्मासाहसंकार्षीःपुत्रान्नत्यक्तु
मर्हसि २१ अलाबुमध्यान्निष्कृष्यबीजंयत्नेनगोप्यताम् ॥ सोपस्वेदेषुपात्रेषुघृतपूर्णेषुभागशः २२ ततःपुत्रसहस्राणिषष्टिंप्राप्स्यसिभारत ॥ महादेवेनदिष्टंतेपुत्र
जन्मनराधिप ॥ अनेनक्रमयोगेनमातेबुद्धिरतोऽन्यथा २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसगरसंततिकथनेषडधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वांऽतरिक्षाच्चसराजाराजसत्तमः ॥ यथोक्तंतच्चकाराथश्रद्दधद्भरतर्षभ १ एकैकशस्ततःकृत्वाबीजंबीजं
नराधिपः ॥ घृतपूर्णेषुकुंभेषुतान्भागान्विदधेततः २ धात्रीश्चैकैकशःप्रादात्पुत्ररक्षणतत्परः ॥ ततःकालेनमहतासमुत्तस्थुर्महाबलाः ३ षष्टिःपुत्रसहस्राणितस्याप्रति
मतेजसः ॥ रुद्रप्रसादाद्राजर्षेःसमजायंतपार्थिव ४ तेघोराःक्रूरकर्माणआकाशपरिसर्पिणः ॥ बहुत्वाच्चावजानंतःसर्वाँल्लोकान्सहामरान् ५ त्रिदशांश्चाप्यबाधंतत
थागंधर्वराक्षसान् ॥ सर्वाणिचैवभूतानिशूराःसमरशालिनः ६ वध्यमानास्ततोलोकाःसागरैर्मंदबुद्धिभिः ॥ ब्रह्माणंशरणंजग्मुःसहिताःसर्वदैवतैः ७ तानुवाच
महाभागःसर्वलोकपितामहः ॥ गच्छध्वंत्रिदशाःसर्वेलोकैःसार्धंयथागतम् ८ नातिदीर्घेणकालेनसागराणांक्षयोमहान् ॥ भविष्यतिमहाघोरःस्वकृतैःकर्मभिःसुराः
९ एवमुक्तास्तुतेदेवालोकाश्चमनुजेश्वर ॥ पितामहमनुज्ञाप्यविप्रजग्मुर्यथागतम् १० ततःकालेबहुतिथेव्यतीतेभरतर्षभ ॥ दीक्षितःसगरोराजाहयमेधेनवीर्यवान्
११ तस्याश्वोव्यचरद्भूमिंपुत्रैःसपरिरक्षितः ॥ समुद्रंससमासाद्यनिस्तोयंभीमदर्शनम् १२ रक्ष्यमाणःप्रयत्नेनतत्रैवांतरधीयत ॥ ततस्तेसागरास्तातहृतंमत्वाहयो
त्तमम् १३ आगम्यपितुराचख्युरदृश्यंतुरगंहृतम् ॥ तेनोक्तादिक्षुसर्वासुसर्वेऽमार्गंतवाजिनम् १४ ततस्तेपितुराज्ञायदिक्षुसर्वासुतंहयम् ॥ अमार्गंतमहाराजसर्वं
चपृथिवीतलम् १५ ततस्तेसागराःसर्वेसमुपेत्यपरस्परम् ॥ नाध्यगच्छंततुरगमश्वहर्तारमेवच १६ आगम्यपितरंचोचुस्ततःप्रांजलयोग्रतः ॥ ससमुद्रवनद्वीपासनदी
नदकंदरा १७ सपर्वतवनोद्देशानिखिलेनमहीनृप ॥ अस्माभिर्विचिताराजन्शासनात्तवपार्थिव १८ नचाश्वमधिगच्छामोनाश्वहर्तारमेवच ॥ श्रुत्वातुवचनंतेषांसरा
जाक्रोधमूर्च्छितः १९ उवाचवचनंसर्वांस्तदादैववशान्नृप ॥ अनागमायगच्छध्वंभूयोमार्गतवाजिनम् २० यज्ञियंतंविनाह्यश्वंनागंतव्यंहिपुत्रकाः ॥ प्रतिगृह्यतुसंदेशं
पितुस्तेसगरात्मजाः २१ भूयएवमहींकृत्स्नांविचेतुमुपचक्रमुः ॥ अथापश्यंततेवीराःपृथिवीमवदारिताम् २२ समासाद्यबिलंतच्चाप्यखनन्सगरात्मजाः ॥
कुद्दालैर्हेषुकैश्चैवसमुद्रंयत्नमास्थिताः २३

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ हेषुकैः हेषयतिसर्पयत्येभिरिति मृत्तिकोत्क्षेपणैःमदंडैर्लोहपत्रैः । हेषृमसर्पणेऽस्यरूपम् २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सखन्यमानःसहितैःसागरैर्वरुणालयः ॥ अगच्छत्परमामार्तिंदीर्यमाणःसमंततः २४ असुरोरगरक्षांसिसत्वानिविविधानिच ॥ आर्तनादमकुर्वन्तवध्यमानानि
सागरैः २५ छिन्नशीर्षाविदेहाश्चभिन्नत्वगस्थिसंधयः ॥ प्राणिनःसमदृश्यंतशतशोऽथसहस्रशः २६ एवंहिखनतांतेषांसमुद्रंवरुणालयम् ॥ व्यतीतःसुमहान्का
लोनचाश्वःसमदृश्यत २७ ततःपूर्वोत्तरेदेशेसमुद्रस्यमहीपते ॥ विदार्यपातालमथसंक्रुद्धाःसगरात्मजाः २८ अपश्यंतहयंतत्रविचरंतंमहीतले ॥ कपिलंचम
हात्मानंतेजोराशिमनुत्तमम् ॥ तेजसादीप्यमानंतुज्वालाभिरिवपावकम् २९ तेतंदृष्ट्वाहयंराजन्संप्रहृष्टतनूरुहाः ॥ अनादृत्यमहात्मानंकपिलंकालचोदिताः ॥
३० संक्रुद्धाःसंप्रधावंतअश्वग्रहणकांक्षिणः ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजकपिलोमुनिसत्तमः ३१ वासुदेवेतियंप्राहुःकपिलंमुनिपुंगवम् ॥ सचक्षुर्विकृतंकृत्वातेजस्तेषुस
मुत्सृजन् ३२ ददाहसुमहातेजामंदबुद्धीन्ससागरान् ॥ तान्दृष्ट्वाभस्मसाद्भूतान्नारदःसुमहातपाः ३३ सगरांतिकमागच्छत्तच्चतस्मैन्यवेदयत् ॥ सतच्छ्रुत्वा
वचोघोरंराजामुनिमुखोद्गतम् ३४ मुहूर्तंविमनाभूत्वास्थाणोर्वाक्यमचिंतयत् ॥ अंशुमंतंसमाहूयअसमंजःसुतंतदा ३५ पौत्रंभरतशार्दूलइदंवचनमब्रवीत् ॥
षष्टिस्तानिसहस्राणिपुत्राणाममितौजसाम् ३६ कापिलंतेजआसाद्यमत्कृतेनिधनंगताः ॥ तवचापिपितातातपरित्यक्तोमयाऽनघ ॥ धर्मंसंरक्षमाणेनपौराणां
हितमिच्छता ३७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ किमर्थंराजशार्दूलःसगरःपुत्रमात्मजम् ॥ त्यक्तवान्दुस्त्यजंवीरंतन्मेब्रूहितपोधन ३८ ॥ लोमशउवाच ॥ असमं
जाइतिख्यातःसगरस्यसुतोह्यभूत् ॥ यंशैब्याजनयामासपौराणांसहिदारकान् ३९ गलेषुक्रोशतोगृह्यनद्यांचिक्षेपदुर्बलान् ॥ ततःपौराःसमाजग्मुर्भयशोकप
रिप्लुताः ४० सगरंचाभ्यभाषंतसर्वेप्रांजलयःस्थिताः ॥ त्वंनस्त्रातामहाराजपरचक्रादिभिर्भयात् ४१ असमंजोभयाद्घोरात्ततोनस्त्रातुमर्हसि ॥ पौराणांवचनंश्रुत्वा
घोरंनृपतिसत्तमः ४२ मुहूर्तंविमनाभूत्वासचिवानिदमब्रवीत् ॥ असमंजाःपुराद्द्यसुतोमेविप्रवास्यताम् ४३ यदिवोमत्प्रियंकार्यमेतच्छीघ्रंविधीयताम् ॥
एवमुक्तानरेन्द्रेणसचिवास्तेनराधिप ४४ यथोक्तंत्वरिताश्चक्रुर्यथाऽऽज्ञापितवान्नृपः ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयथापुत्रोमहात्मना ४५ पौराणांहितकामेनसगरेणवि
वासितः ॥ अंशुमांस्तुमहेष्वासोयदुक्तःसगरेणहि ॥ तत्तेसर्वंप्रवक्ष्यामिकीर्त्यमानंनिबोधमे ४६ ॥ सगरउवाच ॥ पितुश्चतेऽहंत्यागेनपुत्राणांनिधनेनच ॥
अलाभेनतथाऽश्वस्यपरितप्यामिपुत्रक ४७ तस्माद्दुःखाभिसंतप्तंयज्ञविघ्नाच्चमोहितम् ॥ हयस्यानयनात्पौत्रनरकान्मांसमुद्धर ४८ अंशुमानेवमुक्तस्तुसगरेण
महात्मना ॥ जगामदुःखात्तंदेशंयत्रवैदारितामही ४९ सतुतेनैवमार्गेणसमुद्रंप्रविवेशह ॥ अपश्यच्चमहात्मानंकपिलंतुरगंचतम् ५० सदृष्ट्वातेजसोराशिंपुराण
मृषिसत्तमम् ॥ प्रणम्यशिरसाभूमौकार्यमस्मैन्यवेदयत् ५१ ॥ ९१ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०।६१।६२।६३।६४।६५।६६।६७। ६८।६९।७०॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्ताधिकशततमो

ततःप्रीतोमहाराजकपिलोंऽशुमतोऽभवत् ॥ उवाचचैनंधर्मात्मावरदोस्मीतिभारत ५२ सवव्रेतुरगंतत्रप्रथमंयज्ञकारणात् ॥ द्वितीयंवरकंवव्रेपितॄणांपावनेच्छ
या ५३ तमुवाचमहातेजाःकपिलोमुनिपुंगवः ॥ ददानितवभद्रंतेयद्यत्प्रार्थयसेऽनघ ५४ त्वयिक्षमाचधर्मश्चसत्यंचापिप्रतिष्ठितम् ॥ त्वयाकृतार्थःसगरःपुत्र
वांश्चत्वयापिता ५५ तवचैवप्रभावेनस्वर्गंयास्यंतिसागराः ॥ पौत्रश्चतेत्रिपथगांत्रिदिवादानयिष्यति ५६ पावनार्थंसागराणांतोषयित्वामहेश्वरम् ॥ हयंनय
स्वभद्रंतेयज्ञियंनरपुंगव ५७ यज्ञःसमाप्यतांतातसगरस्यमहात्मनः ॥ अंशुमानेवमुक्तस्तुकपिलेनमहात्मना ५८ आजगामहयंगृह्ययज्ञवाटंमहात्मनः ॥ सो
ऽभिवाद्यततःपादौसगरस्यमहात्मनः ५९ मूर्ध्नितेनाप्युपाघ्रातस्तस्मैसर्वंन्यवेदयत् ॥ यथादृष्टंश्रुतंचापिसागराणांक्षयंतथा ६० तंचास्मैहयमाचष्टयज्ञवाटमु
पागतम् ॥ तच्छ्रुत्वासगरोराजापुत्रजंदुःखमत्यजत् ६१ अंशुमंतंचसंपूज्यसमापयततंक्रतुम् ॥ समाप्तयज्ञःसगरोदेवैःसर्वैःसभाजितः ६२ पुत्रत्वेकल्पयामा
ससमुद्रंवरुणालयम् ॥ प्रशास्यसुचिरंकालंराज्यंराजीवलोचनः ६३ पौत्रेभारंसमावेश्यजगामत्रिदिवंतदा ॥ अंशुमानपिधर्मात्मामहींसागरमेखलाम् ६४
प्रशशासमहाराजयथैवास्यपितामहः ॥ तस्यपुत्रःसमभवद्दिलीपोनामधर्मवित् ६५ तस्मैराज्यंसमाधायअंशुमानपिसंस्थितः ॥ दिलीपस्तुततःश्रुत्वापि
तॄणांनिधनंमहत् ६६ पर्यतप्यतदुःखेनतेषांगतिमचिंतयत् ॥ गंगावतरणेयत्नंसुमहच्चाकरोन्नृपः ६७ नचावतारयामासचेष्टमानोयथाबलम् ॥ तस्यपुत्रःसमभ
वच्छ्रीमान्धर्मपरायणः ६८ भगीरथइतिख्यातःसत्यवागनसूयकः ॥ अभिषिच्यतुतंराज्येदिलीपोवनमाश्रितः ६९ तपःसिद्धिसमायोगात्सराजाभरतर्षभ ॥
वनाज्जगामत्रिदिवंकालयोगेनभारत ॥ ७० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामगस्त्यमाहात्म्यकथनेसप्ताधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ सतुराजामहेष्वासश्चक्रवर्तीमहारथः ॥ बभूवसर्वलोकस्यमनोनयननंदनः १ सशुश्रावमहाबा
हुःकपिलेनमहात्मना ॥ पितॄणांनिधनंघोरमप्राप्तिंत्रिदिवस्यच २ सराज्यंसचिवेन्यस्यहृदयेनविदूयता ॥ जगामहिमवत्पार्श्वंतपस्तप्तुंनरेश्वर ३ आरिराधयिषुर्गंगां
तपसादग्धकिल्बिषः ॥ सोऽपश्यतनरश्रेष्ठहिमवंतंनगोत्तमम् ४ शृंगैर्बहुविधाकारैर्धातुमद्भिरलंकृतम् ॥ पवनालंबिभिर्मेघैःपरिषिक्तंसमंततः ५ नदीकुंजनितंबैश्च
प्रासादैरुपशोभितम् ॥ गुहाकंदरसंलीनैःसिंहव्याघ्रनिषेवितम् ६ शकुनैश्चविचित्रांगैःकूजद्भिर्विविधागिरः ॥ भृंगराजैस्तथाहंसैर्दात्यूहैर्जलकुक्कुटैः ७ मयूरैःश
तपत्रैश्चजीवंजीवककोकिलैः ॥ चकोरैरसितापांगैस्तथापुत्रप्रियैरपि ८

ऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ सत्विति १।२।३।४।५।६। ७।८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टाधिकशततमोऽ

जलस्थानेषुरम्येषुपद्मिनीभिश्चसंकुलम् ॥ सारसानांचमधुरैर्व्याहृतैःसमलंकृतम् ९ किन्नरैरप्सरोभिश्चनिषेवितशिलातलम् ॥ दिग्वारणविषाणाग्रैःसमंताद्घृ

॥ १२ ॥ ष्टपादपम् १० विद्याधरानुचरितंनानारत्नसमाकुलम् ॥ विषोल्बणभुजंगैश्चदीप्तजिह्वैर्निषेवितम् ११ क्वचित्कनकसंकाशंक्वचिद्रजतसन्निभम् ॥ क्वचिदंज

नपुंजाभंहिमवंतमुपागमत् १२ सतुतत्रनरश्रेष्ठस्तपोघोरंसमाश्रितः ॥ फलमूलांबुसंभक्षःसहस्रपरिवत्सरान् १३ संवत्सरसहस्रेतुगतेदिव्येमहानदी ॥ दर्शया

मासतंगंगातदामूर्तिमतीस्वयम् १४ ॥ गंगोवाच ॥ किमिच्छसिमहाराजमत्तःकिंचददानिते ॥ तद्ब्रवीहिनरश्रेष्ठकरिष्यामिवचस्तव १५ एवमुक्तःप्रत्युवा

चराजाहैमवतींतदा ॥ पितामहामेवरदेकपिलेनमहानदि १६ अन्वेषमाणास्तुरगंनीतावैवस्वतक्षयम् ॥ षष्टिस्तानिसहस्राणिसागराणांमहात्मनाम् १७ कपि

लंदेवमासाद्यक्षणेननिधनंगताः ॥ तेषामेवंविनष्टानांस्वर्गेवासोनविद्यते १८ यावत्तानिशरीराणित्वंजलैर्नाभिषिंचसि ॥ तावत्तेषांगतिर्नास्तिसागराणांमहान

दि १९ स्वर्गंनयमहाभागेमत्पितॄन्सगरात्मजान् ॥ तेषामर्थेनयाचामित्वामहंवैमहानदि २० ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वावचोराज्ञोगंगालोकनम

स्कृता ॥ भगीरथमिदंवाक्यंसुप्रीतासमभाषत २१ करिष्यामिमहाराजवचस्तेनात्रसंशयः ॥ वेगंतुममदुर्धार्यंपतंत्यागगनाद्भुवम् २२ नशक्तस्त्रिषुलोकेषुकश्चिद्धा

रयितुंनृप ॥ अन्यत्रविबुधश्रेष्ठान्नीलकंठान्महेश्वरात् २३ तंतोषयमहाबाहोतपसावरदंहरम् ॥ सतुमांप्रच्युतांदेवःशिरसाधारयिष्यति २४ सकरिष्यतितेकामंपितॄ

णांहितकाम्यया ॥ एतच्छ्रुत्वाततोराजन्महाराजोभगीरथः २५ कैलासंपर्वतंगत्वातोषयामासशंकरम् ॥ तपस्तीव्रमुपागम्यकालयोगेनकेनचित् २६ अगृ

ह्णाच्चवरंतस्माद्गंगायाधारणेनृप ॥ स्वर्गेवासंसमुद्दिश्यपितॄणांसनरोत्तमः २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामग

स्त्योपाख्यानेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ लोमशउवाच ॥ भगीरथवचःश्रुत्वाप्रियार्थंचदिवौकसाम् ॥ एवमस्त्वितिराजानंभगवान्प्रत्यभाषत १

धारयिष्येमहाभागगगनात्प्रच्युतांशिवाम् ॥ दिव्यांदेवनदींपुण्यांत्वत्कृतेनृपसत्तम २ एवमुक्त्वामहाबाहोहिमवंतमुपागमत् ॥ वृतःपारिषदैर्घोरैर्नानाप्रहरणो

द्यतैः ३ तत्रस्थित्वानरश्रेष्ठंभगीरथमुवाचह ॥ प्रयाचस्वमहाबाहोशैलराजसुतांनदीम् ४ पतमानांसरिच्छ्रेष्ठांधारयिष्येत्रिविष्टपात् ॥ एतच्छ्रुत्वावचोराजाश

र्वेणसमुदाहृतम् ५ प्रयतःप्रणतोभूत्वागंगांसमनुचिंतयत् ॥ ततःपुण्यजलारम्याराज्ञासमनुचिंतिता ६ ईशानंचस्थितंदृष्ट्वागगनात्सहसाच्युता ॥ तांप्र

च्युतामथोदृष्ट्वादेवाःसार्धंमहर्षिभिः ७ गंधर्वोरगयक्षाश्चसमाजग्मुर्दिदृक्षवः ॥ ततःपपातगगनाद्गंगाहिमवतःसुता ८ समुद्धूतमहावर्तामीनग्राहसमाकुला ॥ ॥ १२ ॥

तांदधारहरोराजन्गंगांगगनमेखलाम् ९

ध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ भगीरथवच इति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ततइति १ भावान्पदार्थान् २ वाताबद्धावाते नाबद्धामेघाउपलाश्चभवन् वातंविनैवसहसामेघाःशिलाश्चप्रयुज्यंतेइत्यर्थः । भवन्नित्यडभावआर्षः । वाचायत्रभवन्नितिपाठेशब्दोच्चारणेनैवयत्रमेघाउपलाश्च हेभवन् भासमानआविर्भवंतीतिशेषः ३ नचदृश्य

ललाटदेशेपतितांमालांमुक्तामयीमिव ॥ साबभूवविसर्पंतीत्रिधाराजन्समुद्रगा १० फेनपुंजाकुलजलाहंसानामिवपंक्तयः ॥ क्वचिदाभोगकुटिलाप्रस्खलंतीक्वचित्क्वचित् ११ साफेनपटसंवीतामत्तेवप्रमदाऽव्रजत् ॥ क्वचित्सातोयनिनदैर्नदंतीनादमुत्तमम् १२ एवंप्रकारान्सुबहून्कुर्वतीगगनाच्च्युता ॥ पृथिवीतलमासाद्यभगीरथमथाब्रवीत् १३ दर्शयस्वमहाराजमार्गंकेनव्रजाम्यहम् ॥ त्वदर्थमवतीर्णाऽस्मिपृथिवींपृथिवीपते १४ एतच्छ्रुत्वावचोराजाप्रातिष्ठतभगीरथः ॥ यत्रतानिशरीराणिसागराणांमहात्मनाम् १५ प्लावनार्थंनरश्रेष्ठपुण्येनसलिलेनच ॥ गंगायाधारणंकृत्वाहरोलोकनमस्कृतः १६ कैलासंपर्वतश्रेष्ठंजगामत्रिदशैःसह ॥ समासाद्यसमुद्रंचगंगयासहितोनृपः १७ पूरयामासवेगेनसमुद्रंवरुणालयम् ॥ दुहितृत्वेचनृपतिर्गंगांसमनुकल्पयत् १८ पितॄणांचोदकंतत्रददौपूर्णमनोरथः ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंगंगात्रिपथगायथा १९ पूरणार्थंसमुद्रस्यपृथिवीमवतारिता ॥ समुद्रश्चयथापीतःकारणार्थंमहात्मना २० वातापिश्चयथानीतःक्षयंसब्रह्महाप्रभो ॥ अगस्त्येनमहाराजयन्मांत्वंपरिपृच्छसि २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायामगस्त्यमाहात्म्यकथनेनवाधिकशततमोऽध्यायः॥१०९ ॥

वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःप्रयातःकौन्तेयःक्रमेणभरतर्षभ ॥ नंदामपरनंदांचनद्यौपापभयापहे १ पर्वतंससमासाद्यहेमकूटमनामयम् ॥ अचिंत्यानद्भुतान्भावान्ददर्शसुबहून्नृपः २ वाताबद्धाभवन्मेघाउपलाश्चसहस्रशः ॥ नाशक्नुवंस्तमारोढुंविषण्णमनसोजनाः ३ वायुर्नित्यंववौतत्रनित्यंदेवश्चवर्षति ॥ स्वाध्यायघोषश्चतथाश्रूयतेनचदृश्यते४ सायंप्रातश्चभगवान्दृश्यतेहव्यवाहनः ॥ मक्षिकाश्चादशंस्तत्रतपसःप्रतिघातिकाः ५ निर्वेदोजायतेतत्रगृहाणिस्मरतेजनः ॥ एवंबहुविधान्भावानद्भुतान्वीक्ष्यपांडवः ॥ लोमशंपुनरेवाथपर्यपृच्छत्तदद्भुतम् ६ ॥ लोमशउवाच ॥ यथाश्रुतमिदंपूर्वमस्माभिररिकर्शन ॥ तदेकाग्रमनाराजन्निबोधगदतोमम ७ अस्मिन्नृषभकूटेऽभूदृषभोनामतापसः ॥ अनेकशतवर्षायुस्तपस्वीकोपनोभृशम् ८ सवैसंभाष्यमाणोऽन्यैःकोपाद्गिरिमुवाचह ॥ यइहव्याहरेत्कश्चिदुपलानुत्सृजेस्तथा ९ वातंचाहूयमाशब्दमित्युवाचसतापसः ॥ व्याहरंश्चेहपुरुषोमेघशब्देनवार्यते १० एवमेतानिकर्माणिराजंस्तेनमहर्षिणा ॥ कृतानिकानिचित्क्रोधात्प्रतिषिद्धानिकानिचित् ११ नंदांत्वभिगतादेवाःपुराराजन्नितिश्रुतिः ॥ अन्वपद्यंतसहसापुरुषादेवदर्शिनः १२ तेदर्शनंत्वनिच्छंतोदेवाःशक्रपुरोगमाः ॥ दुर्गंचक्रुरिमंदेशंगिरिंप्रत्यूहरूपकम् १३

तेऽध्येता ४ । ५ निर्वेदोगिरिदर्शनेवैराग्यं गृहाणिस्त्र्यादीनि ६ पृष्टश्चलोमशउवाच यथाश्रुतमिति ७ ऋषभकूटेऋषभाश्रितेशैलशृंगे ८ । ९ । माशब्दंकुर्वितिशेषः १० । ११ अन्वपद्यंतअनुगतवंतः देवदर्शिनो देवदर्शनार्थिनः १२ प्रत्यूहरूपकं दर्शनेविघ्नरूपं १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१४ नियतवाङ्मौनवान् १५ । १६ । १७ । १८ हेकुरुश्रेष्ठ १९ । २० । २१ । २२ काश्यपस्यविभांडकस्य ऋश्येतिताल॰यादिः । मूर्धन्यादिपाठःप्रामादिकः । ऋश्योमृगस्तस्यैवशृंगमस्यास्तीतिऋश्यशृंगः

तदाप्रभृतिकौन्तेयनरागिरिमिमंसदा ॥ नाशक्नुवन्नभिद्रष्टुंकुतएवाधिरोहितुम् १४ नातप्ततपसाशक्योद्रष्टुमेषमहागिरिः ॥ आरोढुंवापिकौन्तेयतस्मान्नियत वाग्भव १५ इहदेवास्तदासर्वेयज्ञानाजह्रुरुत्तमान् ॥ तेषामेतानिलिंगानिदृश्यंतेऽद्यापिभारत १६ कुशाकारेवदूर्वेयंसंस्तीर्णेवचभूरियम् ॥ यूपप्रकाराबहवो वृक्षाश्चेमेविशांपते १७ देवाश्चऋषयश्चैवव्वसंत्यद्यापिभारत ॥ तेषांसायंतथाप्रातर्दृश्यतेहव्यवाहनः १८ इहाप्लुतानांकौंतेयसद्यःपाप्माऽभिहन्यते ॥ कुरुश्रे ष्ठाभिषेकंवैतस्मात्कुरुसहानुजः १९ ततोनंदाप्लुतांगस्त्वंकौशिकीमभियास्यसि ॥ विश्वामित्रेणयत्रोग्रंतपस्तप्तमनुत्तमम् २० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्त त्रसमाप्लुत्यगात्राणिसगणोनृपः ॥ जगामकौशिकींपुण्यांरम्यांशीतजलांशुभाम् २१ ॥ लोमशउवाच ॥ एषादेवनदीपुण्याकौशिकीभरतर्षभ ॥ विश्वामि त्राश्रमोरम्यएषचात्रप्रकाशते २२ आश्रमश्चैवपुण्याख्यःकाश्यपस्यमहात्मनः ॥ ऋश्यशृंगःसुतोयस्यतपस्वीसंयतेंद्रियः २३ तपसोयःप्रभावेणवर्षयामास वासवम् ॥ अनावृष्ट्यांभयाद्यस्यववर्षबलवृत्रहा ॥ २४ मृग्यांजातःसतेजस्वीकाश्यपस्यसुतःप्रभुः ॥ विषयेलोमपादस्ययश्चकाराद्भुतंमहत् २५ निर्वर्तिते षुसस्येषुयस्मैशांतांददौनृपः ॥ लोमपादोदुहितरंसावित्रींसवितायथा २६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ऋश्यशृंगःकथंमृग्यामुत्पन्नःकाश्यपात्मजः ॥ विरुद्धेयो निसंसर्गेकथंचतपसायुतः २७ किमर्थंचभयाच्छक्रस्तस्यबालस्यधीमतः ॥ अनावृष्ट्यांप्रवृत्तायांववर्षबलवृत्रहा २८ कथंरूपाचसाशांताराजपुत्रीयतव्रता ॥ लोभयामासयाचेतोमृगभूतस्यतस्यवै २९ लोमपादश्चराजर्षिर्यदाश्रूयतधार्मिकः ॥ कथंवैविषयेतस्यनावर्षत्पाकशासनः ३० एतन्मेभगवन्सर्वंविस्तरेणय थातथम् ॥ वक्तुमर्हसिशुश्रूषोर्ऋश्यशृंगस्यचेष्टितम् ३१ ॥ लोमशउवाच ॥ विभांडकस्यविप्रर्षेस्तपसाभावितात्मनः ॥ अमोघवीर्यस्यसतःप्रजापतिसम द्युतेः ३२ शृणुपुत्रोयथाजातऋश्यशृंगःप्रतापवान् ॥ महाह्रदेमहातेजाबालःस्थविरसंमतः ३३ महाह्रदंसमासाद्यकाश्यपस्तपसिस्थितः ॥ दीर्घकालंपरि श्रांतऋषिःसदेवसम्मितः ३४ तस्यरेतःप्रचस्कंददृष्ट्वाऽप्सरसमुर्वशीम् ॥ अप्सूपस्पृशतोराजन्मृगीतच्चापिबत्तदा ३५ सहतोयेनतृषितागर्भिणीचाभवत्ततः ॥ सापुरोक्ताभगवताब्रह्मणालोककर्तृणा ३६ देवकन्यामृगीभूत्वामुनिंसूयविमोक्ष्यसे ॥ अमोघत्वाद्विधेश्चैवभावित्वाद्दैवनिर्मितात् ३७ तस्यांमृग्यांसमभवत्तस्य पुत्रोमहानृषिः ॥ ऋश्यशृंगस्तपोनित्योवनएवाभ्यवर्तत ३८ तस्यर्श्यंशृंगंशिरसिराजन्नासीन्महात्मनः ॥ तेनर्श्यशृंगइत्येवंतदासप्रथितोऽभवत् ३९ नतेनदृष्ट पूर्वोऽन्यःपितुरन्यत्रमानुषः ॥ तस्मात्तस्यमनोनित्यंब्रह्मचर्येऽभवन्नृप ४०

ऋश्योनतुष्यन्निति मंत्रवर्णात् २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० शुश्रूषोर्मे इतिसंबंधः ३१ । ३२ महार्हस्यातिपूज्यस्य ३३ । ३४ । ३५ तोयेनसहाऽपिबदित्यन्वयः ३६ सूयप्रसूयविधेर्वि धिवाक्यस्य दैवनिर्मिता द्वैतोर्भावित्वात् अपरिहार्यत्वाच ३७ । ३८ । ३९ । ४०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अंगानांदेशानाम् ४१ तेनकामात्बुद्धिपूर्वंब्राह्मणस्यप्रतिश्रुत्येतिशेषः मिथ्याकृतं। मयातुभ्यंदातुंकिमपिनप्रतिश्रुतमित्यपलापंकृतवानित्यर्थः ४२ तत्रहेतुःपुरोहितस्यापचारोदोषः सोऽपि यदृच्छया ब्राह्मणापराधाभावेऽपिस्वेच्छयाकृतः ४३ । ४४ । ४५ निष्कृतिंप्रायश्चित्तम् ४६ वानेयंवनभवम् ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ सर्वत्रपरवंचनादौ। निष्णाताःकुशलाः ५३

एतस्मिन्नेवकालेतुसखादशरथस्यवै ॥ लोमपादइतिख्यातोह्यंगानामीश्वरोऽभवत् ४१ तेनकामात्कृतंमिथ्याब्राह्मणस्येतिनःश्रुतिः ॥ सब्राह्मणैःपरित्यक्तस्त तोवैजगतःपतिः ४२ पुरोहितापचाराच्चतस्यराज्ञोयदृच्छया ॥ नववर्षसहस्राक्षस्ततोऽपीडयंतवैप्रजाः ४३ सब्राह्मणान्पर्यपृच्छत्तपोयुक्तान्मनीषिणः ॥ प्रवर्षणेसुरेंद्रस्यसमर्थान्पृथिवीपते ४४ कथंप्रवर्षेत्पर्जन्यउपायःपरिदृश्यताम् ॥ तमूचुश्चोदितास्तेतुस्वमतानिमनीषिणः ४५ तत्रत्वेकोमुनिवरस्तंराजान मुवाचह ॥ कुपितास्तवराजेंद्रब्राह्मणानिष्कृतिंचर ४६ ऋश्यशृंगंमुनिसुतमानयस्वचपार्थिव ॥ वानेयमनभिज्ञंचनारीणामार्जवेरतम् ४७ सचेदवतरेद्राज न्विषयंतेमहातपाः ॥ सद्यःप्रवर्षेत्पर्जन्यइतिमेनात्रसंशयः ४८ एतच्छ्रुत्वावचोराजन्कृत्वानिष्कृतिमात्मनः ॥ सगत्वापुनरागच्छत्प्रसन्नेषुद्विजातिषु ४९ राजानमागतंश्रुत्वाप्रतिसंजहृषुःप्रजाः ॥ ततोऽगपतिराहूयसचिवान्मंत्रकोविदान् ५० ऋश्यशृंगागमेयत्नमकरोन्मंत्रनिश्चये ॥ सोऽध्यगच्छदुपायंतुतैरमा त्यैःसहाच्युतः ५१ शास्त्रज्ञैरलमर्थज्ञैर्नीत्यांचपरिनिष्ठितैः ॥ ततश्चानाययामासवारमुख्यामहीपतिः ५२ वेश्याःसर्वत्रनिष्णातास्ताउवाचसपार्थिवः ॥ ऋ श्यशृंगमृषेःपुत्रमानयध्वमुपायतः ५३ लोभयित्वाऽभिविश्वास्यविषयंममशोभनाः ॥ ताराजभयभीताश्चशापभीताश्चयोषितः ५४ अशक्यमूचुस्तत्कार्यंवि वर्णागतचेतसः ॥ तत्रत्वेकाजरद्योषाराजानमिदमब्रवीत् ५५ प्रयतिष्येमहाराजतमानेतुंतपोधनम् ॥ अभिप्रेतांस्तुमेकामांस्त्वमनुज्ञातुमर्हसि ५६ ततःश क्ष्याम्यानयितुमृश्यशृंगमृषेःसुतम् ॥ तस्याःसर्वमभिप्रेतमन्वजानात्सपार्थिवः ५७ धनंचप्रददौभूरिरत्नानिविविधानिच ॥ ततोरूपेणसंपन्नावयसाचमही पते ॥ स्त्रियआदायकाश्चित्साजगामवनमंजसा ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामृश्यशृंगोपाख्यानेदशाधिकश ततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ सातुनाव्याश्रमंचक्रेराजकार्यार्थसिद्धये ॥ संदेशाच्चैवनृपतेःस्वबुद्ध्याचैवभारत १ नानापुष्पफलैर्वृक्षैः कृत्रिमैरुपशोभितैः ॥ नानागुल्मलतोपेतैःस्वादुकामफलप्रदैः २ अतीवरमणीयंतदतीवचमनोहरम् ॥ चक्रेनाव्याश्रमंरम्यमद्भुतोपमदर्शनम् ३ ततोनिबध्यतांनावम दूरेकाश्यपाश्रमात् ॥ चारयामासपुरुषैर्विहारंतस्यवैमुनेः ४ ततोदुहितरंवेश्यांसमाधायेतिकार्यताम् ॥ दृष्ट्वांतरंकाश्यपस्यप्राहिणोद्बुद्धिसंमताम् ५ सातत्रगत्वाकुश लातपोनित्यस्यसंनिधौ ॥ आश्रमंतंसमासाद्यददर्शतमृषेःसुतम् ६ ॥ वेश्योवाच ॥ ॥ कच्चिन्मुनेकुशलंतापसानांकच्चिच्चवोमूलफलंप्रभूतम् ॥ कच्चिद्भवा न्रमतेचाश्रमेऽस्मिंस्त्वांवैद्रष्टुंसांप्रतमागतोऽस्मि ७

५४ जरद्योषावृद्धास्त्री ५५ । ५६ अन्वजानादनुज्ञातवान् ५७ । ५८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ ॥ सात्विति। नाव्या श्रमंनावातार्यमाश्रमं १ । २ । ३ मुनेर्विभांडकस्य। विहारंबहिर्गमनं। चारयामासचारैरधिगतवती ४ समाधायबोधयित्वा। इतिकार्यतामितिकर्तव्यतां। अंतरमसान्निध्यम् ५ । ६ । ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८ । ९ कौश्यांबृस्यामास्वकुशासनेउपविश । यथोपजोषंयथासुखं । सुखायांसुखकर्याम् १० । ११ । १२ । १३ अनर्हाण्यत्युत्तमत्वादमूल्यानि १४ । १५ मूलेसमीपेविभज्यमानाअंगमोटनादी निकुर्वाणा । निषेवमाणासूचीवदभ्यंतरंप्रविशंती । षिवुतंतुसंतानेइति धातुः १६ । १७ कायंदेहंपीड्यआलिंगनेननिपीड्य । अपदेशंछलम् १८ भावेनाभिप्रायेण १९ प्रवेष्टितोव्याप्तः २० । २१

कच्चित्तपोवर्द्धतेतापसानांपिताचतेकच्चिदहीनतेजाः ॥ कच्चित्त्वयाप्रीयतेचैवविप्रकच्चित्स्वाध्यायःक्रियतेचर्श्यशृंग ८ ॥ ऋश्यशृंगउवाच ॥ ऋद्ध्याभवान् ज्योतिरिवप्रकाशतेमन्येचाहंत्वामभिवादनीयम् ॥ पाद्यंवैतेसंप्रदास्यामिकामाद्यथाधर्मंफलमूलानिचैव ९ कौश्यांबृस्यामास्वयथोपजोषंकृष्णाजिनेनावृतायां सुखायाम् ॥ क्वचाश्रमस्तवकिंनामचेदंव्रतंब्रह्मंश्चरसिदेववत्त्वम् १० ॥ वेश्योवाच ॥ ममाश्रमःकाश्यपपुत्ररम्यस्त्रियोजनंशैलमिमंपरेण ॥ तत्रस्वधर्मो नाभिवादनंमेनचोदकंपाद्यमुपस्पृशामि ११ भवतानाभिवाद्योऽहमभिवाद्योभवान्मया ॥ व्रतमेतादृशंब्रह्मन्परिष्वज्योभवान्मया १२ ॥ ऋश्यशृंगउवाच ॥ फलानिपक्वानिददामितेऽहंभल्लातकान्यामलकानिचैव ॥ करूषकानींगुदधन्वनानिपिप्पलानांकामकारंकुरुष्व १३ ॥ लोमशउवाच ॥ सातानिसर्वाणिविवर्ज यित्वाभक्ष्याण्यनर्हाणिददौततोऽस्य ॥ तान्यृश्यशृंगस्यमहारसानिभृशंसुरूपाणिरुचिंददुर्हि १४ ददौचमाल्यानिसुगंधवंतिचित्राणिवासांसिचभानुमंति ॥ पेयानिचाग्र्याणिततोमुमोदचिक्रीडचैवप्रजहासचैव १५ साकंदुकेनारमतास्यमूलेविभज्यमानाफलितालतेव ॥ गात्रैश्चगात्राणिनिषेवमाणासमाश्लिषच्चासकृदृ श्यशृंगम् १६ सर्जानशोकांस्तिलकांश्चवृक्षान्सुपुष्पितानवनाम्यावभज्य ॥ विलज्जमानेवमदाभिभूताप्रलोभयामाससुतंमहर्षेः १७ अथर्श्यशृंगंविकृतंसमीक्ष्य पुनःपुनःपीड्यचकायमस्य ॥ अवेक्ष्यमाणाशनकैर्जगामकृत्वाऽग्निहोत्रस्यतदाऽपदेशम् १८ तस्यांगतायांमदनेनमत्तोविचेतनश्चाभवदृश्यशृंगः ॥ तामेवभावेनगते नशून्येविनिःश्वसन्नार्तरूपोबभूव १९ ततोमुहूर्त्ताद्धरिपिंगलाक्षःप्रवेष्टितोरोमभिरानखाग्रात ॥ स्वाध्यायवान्वृत्तसमाधियुक्तोविभांडकःकाश्यपःप्रादुरासीत् २० सो पश्यदासीनमुपेत्यपुत्रंध्यायंतमेकंविपरीतचित्तम् ॥ विनिःश्वसंतंमुहुरूर्ध्वदृष्टिंविभांडकःपुत्रमुवाचदीनम् २१ नकल्प्यंतेसमिधःकिन्नुतातकच्चिद्धुतंचाग्निहोत्रंत्वयाऽद्य ॥ सुनिर्णिक्तंस्रुक्स्रुवंहोमधेनुःकच्चित्सवत्साऽद्यकृतात्वयाच २२ नवैयथापूर्वमिवासिपुत्रचिंतापरश्चासिविचेतनश्च ॥ दीनोतिमात्रंत्वमिहाद्यकिंनुपृच्छामित्वांकइहाद्याग तोऽभूत् २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामृश्यशृंगोपाख्यानेएकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥

॥ ऋश्यशृंगउवाच ॥ इहागतोजटिलोब्रह्मचारीनवैह्रस्वोनातिदीर्घोमनस्वी ॥ सुवर्णवर्णःकमलायताक्षःस्वतःसुराणामिवशोभमानः १ समृद्धरूपःसवितेवदीप्तःसुश्ल क्ष्णकृष्णाक्षिरतीवगौरः ॥ नीलाःप्रसन्नाश्चजटाःसुगंधाहिरण्यरज्जुग्रथिताःसुदीर्घाः २

कल्प्यंतेसिद्धाःक्रियंते । निर्णिक्तंप्रक्षालितं । सवत्साकृतादोहनायेतिशेषः २२ । २३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ॥
इहागतइति । स्वतएवनालंकारादिना १ । २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आधाररूपाआलवालसदृशी कंठाभरणविशेषः । 'आधारश्चाधिकरणेऽप्यालवालेंऽबुधारणे' इतिविश्वः ३ विलग्नइवेतिकृशत्वंलक्ष्यते अतिक्रतप्रमाणातिकृशा ४ कलापकौभूषणविशेषौस्त्रार्थेकः । 'कलापः
संहतेबर्हेतूणीरेभूषणेहरे' इतिविश्वः । कंकणावित्यर्थः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ तथाफलंफलसदृशंकंदुकम् १० प्रीतिराह्लादः । रतिरासक्तिः ११ । १२ । १३ । १४ भूश्चलितेवेतिमधुपानजाभ्रांतिःसूचिता

आधाररूपापुनरस्यकंठेविभ्राजतेविद्युदिवांतरिक्षे ॥ द्वौचास्यपिंडावधरेणकंठादजातरोमौसुमनोहरौच २ विलग्नमध्यश्चसनाभिदेशेकटिश्चतस्यातिकृतप्रमाणा ॥
तथाऽस्यचीरांतरतःप्रभातिहिरण्मयीमेखलमेयथेयम् ४ अन्यच्चतस्याद्भुतदर्शनीयंविकूजितंपादयोःसंप्रभाति ॥ पाण्योश्चतद्वत्स्वनवन्निबद्धौकलापकावक्षमाला
यथेयम् ५ विचेष्टमानस्यचतस्यतानिकूजंतिहंसाःसरसीवमत्ताः ॥ चीराणितस्याद्भुतदर्शनानिनेमानितद्वन्ममरूपवंति ६ वक्त्रंचतस्याद्भुतदर्शनीयंप्रव्याहृतं
ह्लादयतीवचेतः ॥ पुंस्कोकिलस्येवचतस्यवाणीतांशृण्वतोमेव्यथितोंऽतरात्मा ७ यथावनंमाधवमासिमध्येसमीरितंश्वसनेनेवभाति ॥ तथासभात्युत्तमपुण्य
गंधीनिषेव्यमाणःपवनेनतात ८ सुसंयताश्चापिजटाविषक्ताद्वैधीकृतानातिसमाललाटे ॥ कर्णौचचित्रैरिवचक्रवाकैःसमावृतौतस्यसुरूपवद्भिः ९ तथाफलंवृ
त्तमथोविचित्रंसमाहरत्पाणिनादक्षिणेन ॥ तद्भूमिमासाद्यपुनःपुनश्चसमुत्पतत्यद्भुतरूपमुच्चैः १० तच्चाभिहत्वापरिवर्त्ततेऽसौवातेरितोवृक्षइवावघूर्णन् ॥ तंप्रेक्षतः
पुत्रमिवामराणांप्रीतिःपरातातरतिश्चजाता ११ समेसमाश्लिष्यपुनःशरीरंजटासुगृह्याभ्यवनाम्यवक्त्रम् ॥ वक्त्रेणवक्त्रंप्रणिधायशब्दंचकारतन्मेऽजनयत्प्रहर्षम्
१२ नचापिपाद्यंबहुमन्यतेऽसौफलानिचेमानिमयाऽऽहृतानि ॥ एवंव्रतोऽस्मीतिचमामवोचत्फलानिचान्यानिसमाददन्मे १३ मयोपयुक्तानिफलानियानिने
मानितुल्यानिरसेनतेषाम् ॥ नचापितेषांत्वगियंयथैषांसाराणिनैषामिवसंतितेषाम् १४ तोयानिचैवातिरसानिमह्यंप्रादात्सवैपातुमुदाररूपः ॥ पीत्वैवयान्य
भ्यधिकःप्रहर्षोममाभवद्भूश्चलितेवचासीत् १५ इमानिचित्राणिचगंधवंतिमाल्यानितस्योद्ग्रथितानिपट्टैः ॥ यानिप्रकीर्येहगतःस्वमेवसआश्रमंतपसाद्योतमानः
१६ गतेनतेनास्मिकृतोविचेतागात्रंचमेसंपरिदह्यतीव ॥ इच्छामितस्यांतिकमाशुगंतुंतंचेहनित्यंपरिवर्तमानम् १७ गच्छामितस्यांतिकमेवतातकानामसाब्रह्म
चर्याचतस्य ॥ इच्छाम्यहंचरितुंतेनसार्धंयथातपःसचरत्यार्यधर्मा १८ चर्तुंतथेच्छाहृदयेममास्तिदुनोतिचित्तंयदितंनपश्ये १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआर
ण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामृश्यशृंगोपाख्यानेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ॥ विभांडकउवाच ॥ रक्षांसिचैतानिचरं
तिपुत्ररूपेणतेनाद्भुतदर्शनेन ॥ अतुल्यवीर्याण्यभिरूपवंतिविघ्नंसदातपसश्चिंतयंति १ सुरूपरूपाणिचतानितातप्रलोभयंतेविविधैरुपायैः ॥ सुखाच्चलोकाच्च
निपातयंतितान्युग्ररूपाणिमुनीन्वनेषु २ नतानिसेवेतमुनिर्यतात्मासतांलोकान्प्रार्थयानःकथंचित् ॥ कृत्वाविघ्नंतापसानांरमंतेपापाचारास्तापसस्तान्नपश्येत् ३

१५ । १६ । १७ । १८ । १९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ रक्षांसीति १ । २ । ३

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

४ श्रमायआश्रमाय ५ अश्रावणेनअपाखंडेनवैदिकेन । 'श्रावणोमासिपाखंडे' इतिविश्वः । आश्रावणेनेतिप्रश्लेषेतुइष्ट्याद्यर्थं तत्राश्रयावयेत्यादिशब्दप्रयोगात् । वेशयोषावेश्या ६ । ७ । ८ आश्रमोयत्रस्थै

असज्जनेनाचरितानिपुत्रपापान्यपेयानिमधूनितानि ॥ माल्यानिचैतानिनवैमुनीनांस्मृतानिचित्रोज्ज्वलगंधवंति ४ रक्षांसितानीतिनिवार्यपुत्रंविभांडकस्तांमृगयां बभूव ॥ नासादयामासयदात्र्यहेणतदासपर्यावृत्तेश्रमाय ५ यदापुनःकाश्यपोवैजगामफलान्याहर्तुंविधिनाऽश्रावणेन ॥ तदापुनर्लोभयितुंजगामसावेशयोषामुनि मृश्यशृंगम् ६ दृष्ट्वैवतामृश्यशृंगःप्रहृष्टःसंभ्रांतरूपोऽभ्यपतत्तदानीम् ॥ प्रोवाचचैनांभवतोश्रमायगच्छावयावन्नपितामभैति ७ ततोराजन्काश्यपस्यैकपुत्रंप्रवेश्ययोगे नविमुच्यनावम् ॥ प्रमोदयंत्योविविधैरुपायैराजग्मुरंगाधिपतेःसमीपम् ८ संस्थाप्यतामाश्रमदर्शनेतुसंतारितांनावमथातिशुभ्राम् ॥ नीरादुपादायतथैव चक्रेनाव्याश्रमंनामवनंविचित्रम् ९ अंतःपुरेतंतुनिवेश्यराजाविभांडकस्यात्मजमेकपुत्रम् ॥ ददर्शदेवंसहसाप्रविष्टमापूर्यमाणंचजगज्जलेन १० सलोमपादःपरिपूर्णकामः सुतांददावृश्यशृंगायशांताम् ॥ क्रोधप्रतीकारकरंचचक्रेगाश्चैवमार्गेषुचकर्षणानि ११ विभांडकस्याव्रजतःसराजापशून्प्रभूतान्पशुपांश्चवीरान् ॥ समादिशत्पुत्रगृ द्धीमहर्षिर्विभांडकःपरिपृच्छेद्यदावः १२ सवक्तव्यःप्रांजलिभिर्भवद्भिःपुत्रस्यतेपशवःकर्षणंच ॥ किंतेप्रियंवैक्रियतांमहर्षेदासाःस्मसर्वेतववाचिबद्धाः १३ अथोपायात्समुनिश्चंडकोपःस्वमाश्रमंमूलफलंगृहीत्वा ॥ अन्वेषमाणश्चनतत्रपुत्रंददर्शचुक्रोधततोभृशंसः १४ ततःसकोपेनविदीर्यमाणआशंकमानोनृपतेर्विधा नम् ॥ जगामचंपांप्रतिधक्ष्यमाणस्तमंगराजंसपुरंसराष्ट्रम् १५ सवैश्रांतःक्षुधितःकाश्यपस्तान्घोषान्समासादितवान्समृद्धान् ॥ गोपैश्चतैर्विधिवत्पूज्यमानोराजेव तांरात्रिमुवासतत्र १६ अवाप्यसत्कारमतीवतेभ्यःप्रोवाचकस्यप्रथिताःस्थगोपाः ॥ ऊचुस्ततस्तेऽभ्युपगम्यसर्वेधनंतवेदंविहितंसुतस्य १७ देशेषुदेशेषुसपूज्य मानस्तांश्चैवशृण्वन्मधुरान्प्रलापान् ॥ प्रशांतभूयिष्ठरजाःप्रहृष्टःसमाससादांगपतिंपुरस्थम् १८ सपूजितस्तेननरर्षभेणददर्शपुत्रंदिविदेवंयथेंद्रम् ॥ शांतांस्नुषांचैव ददर्शतत्रसौदामनीमुच्चरंतींयथैव १९ ग्रामांश्चघोषांश्चसुतस्यदृष्ट्वाशांतांचशांतोऽस्यपरःसकोपः ॥ चकारतस्यैवपरंप्रसादंविभांडकोभूमिपतेर्नरेंद्र २० सतत्रनि क्षिप्यसुतंमहर्षिरुवाचसूर्याग्निसमप्रभावः ॥ जातेचपुत्रेवनमेवाव्रजेथाराज्ञःप्रियाण्यस्यसर्वाणिकृत्वा २१ सतद्वचःकृतवानृश्यशृंगोययौचयत्रास्यपिताबभूव ॥ शांताचैनंपर्यचरन्नरेंद्रखेरोहिणीसोममिवानुकूला २२ अरुंधतीवासुभगावसिष्ठंलोपामुद्रावायथाह्यगस्त्यम् ॥ नलस्यवैदमयंतीयथाऽभूद्यथाशचीवज्रधरस्यचैव २३ नारायणीचेंद्रसेनाबभूववश्यानित्यंमुद्गलस्याजमीढ ॥ तथाशांताऋश्यशृंगंवनस्थंप्रीत्यायुक्तापर्यचरन्नरेन्द्र २४

इत्यतेतावतिदेशेआश्रमदर्शने ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ उत्तरंतीरंवैतरण्याः ५ । ६ । ७ मापरस्त्वम
भिद्रोग्धा परभागस्यनाशंमाकुर्वित्यर्थः धर्मान्मावशीः धर्मसाधनान्यज्ञभागान्सर्वान्कामयेथाः । वशकांतौअस्यलुङिरूपम् ८ । ९ । १० अयातयामंतात्कालिकम् ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

तस्याश्रमःपुण्यएषोऽवभातिमहाह्रदंशोभयन्पुण्यकीर्तिः ॥ अत्रस्नातःकृतकृत्योविशुद्धस्तीर्थान्यन्यान्यनुसंयाहिराजन् २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणि तीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामृश्यशृंगोपाख्यानेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःप्रयातःकौशिक्याःपांडवोजनमे जय ॥ आनुपूर्व्येणसर्वाणिजगामायतनान्यथ १ ससागरंसमासाद्यगंगायाःसंगमेनृप ॥ नदीशतानांपंचानांमध्येचक्रेसमाप्लवम् २ ततःसमुद्रतीरेणजगामवसुधाधि पः ॥ भ्रातृभिःसहितोवीरःकलिंगान्प्रतिभारत ३ ॥ लोमशउवाच ॥ एतेकलिंगाःकौंतेयतत्रवैतरणीनदी ॥ यत्रायजतधर्मोऽपिदेवाञ्शरणमेत्यवै ४ ऋषिभिःसमु पायुक्तंयज्ञियंगिरिशोभितम् ॥ उत्तरंतीरमेतद्धिसततंद्विजसेवितम् ५ समानंदेवयानेनपथास्वर्गमुपेयुषः ॥ अत्रवैऋषयोऽन्येऽपिपुराक्रतुभिरीजिरे ६ अत्रैवरुद्रोराजें द्रपशुमादत्तवान्मखे ॥ पशुमादायराजेंद्रभागोऽयमितिचाब्रवीत् ७ हृतेपशौतदादेवास्तमूचुर्भरतर्षभ ॥ मापरस्वमभिद्रोग्धामाधर्मान्सकलान्वशीः ८ ततःकल्याण रूपाभिर्वाग्भिस्तेरुद्रमस्तुवन् ॥ इष्ट्याचैनंतर्पयित्वामानयांचक्रिरेतदा ९ ततःसपशुमुत्सृज्यदेवयानेनजग्मिवान् ॥ तत्रानुवंशोरुद्रस्यतंनिबोधयुधिष्ठिर १० अया तयामंसर्वेभ्योभागेभ्योभागमुत्तमम् ॥ देवाःसंकल्पयामासुर्भयाद्रुद्रस्यशाश्वतम् ११ इमांगाथामत्रगायन्नपःस्पृशतियोनरः ॥ देवयानोऽस्यपंथाश्चचक्षुषाऽभिप्र काशते १२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोवैतरणींसर्वेपांडवाद्रौपदीतथा ॥ अवतीर्यमहाभागास्तर्पयांचक्रिरेपितॄन् १३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ उपस्पृश्येहविधिवदस्यां नद्यांतपोबलात् ॥ मानुषादस्मिविषयादपेतःपश्यलोमश १४ सर्वाँल्लोकान्प्रपश्यामिप्रसादात्तवसुव्रत ॥ वैखानसानांजपतामेषशब्दोमहात्मनाम् १५ ॥ लोमशउ वाच ॥ त्रिशतंवैसहस्राणियोजनानांयुधिष्ठिर ॥ यत्रध्वनिंशृणोष्येनंतूष्णीमास्वविशांपते १६ एतत्स्वयंभुवोराजन्वनंदिव्यंप्रकाशते ॥ यत्रायजतराजेंद्रविश्वकर्माप्र तापवान् १७ यस्मिन्यज्ञेहिभूर्दत्ताकश्यपायमहात्मने ॥ सपर्वतवनोद्देशादक्षिणार्थेस्वयंभुवा १८ अवासीदच्चकौंतेयदत्तमात्रामहीतदा ॥ उवाचचापिकुपितालोके श्वरमिदंप्रभुम् १९ नमांमर्त्यायभगवन्कस्मैचिद्दातुमर्हसि ॥ प्रदानंमोघमेतत्तेयास्याम्येषारसातलम् २० विषीदंतींतुतांदृष्ट्वाकश्यपोभगवानृषिः ॥ प्रसादयांबभू वाथततोभूमिंविशांपते २१ ततःप्रसन्नापृथिवीतपसातस्यपांडव ॥ पुनरुन्मज्यसलिलाद्वेदीरूपास्थिताबभौ २२ सैषाप्रकाशतेराजन्वेदीसंस्थानलक्षणा ॥ आरुह्यात्रमहाराजवीर्यवान्वैभविष्यसि २३

'भूमिर्देजगात्रित्युदाहरंतिनमामर्त्यःकश्चनदातुमर्हतिविश्वकर्मन्भौवनमांदिदासिथनिमंक्ष्येऽहंसलिलस्यमध्येमोघस्तएषकश्यपायाससंगरः'इतिश्रुतेरर्थंसंगृण्हाति यत्रायजतराजेंद्रेत्यादिना १७ । १८ । १९
२० । २१ । २२ । २३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२४ । २५ स्नानाद्यर्थंसमुद्रप्रार्थनामंत्रमाह ओंनमइति । विश्वंगुप्तंलीनमस्मिन्प्रलयेइतिविश्वगुप्तः विश्वस्मात्परायश्रेष्ठायविष्णवेइत्यर्थः । लवणांभसिक्षारोदके २६ अग्निर्मित्रश्चतेजस्त्वादग्निवत्सूर्योऽप्यपांयोनिः
 अपामिति शेषः । विष्णोर्व्यापकस्यात्मनोरेतःशरीराकारपरिणतमभिव्यक्तिस्थानंत्वं हेसमुद्र अमृतस्यनाभिःसुधायागर्भस्थानम् २७ इडायज्ञः विष्णोरेतोधाःविष्णोरेतःजीवःसधीयतेऽस्मिन्देहे अमृतस्य

 सैषासागरमासाद्यराजन्वेदीसमाश्रिता ॥ एतामारुह्यभद्रंतेत्वमेकस्तरसागरम् २४ अहंचतेस्वस्त्ययनंप्रयोक्ष्येयथात्वमेनामधिरोहसेऽद्य ॥ स्पृष्टाहिमर्त्येनततःसमु
द्रमेषावेदीप्रविशत्याजमीढ २५ ओंनमोविश्वगुप्तायनमोविश्वपरायते ॥ सान्निध्यंकुरुदेवेशसागरेलवणांभसि २६ अग्निर्मित्रोयोनिरापोऽथदेव्योविष्णोरेतस्त्वममृत
स्यनाभिः ॥ एवंब्रुवन्पांडवसत्यवाक्यंवेदीमिमांत्वंतरसाऽधिरोह २७ अग्निश्चतेयोनिरिडाचदेहोरेतोधाविष्णोरमृतस्यनाभिः ॥ एवंजपन्पांडवसत्यवाक्यंततोवगा
हेतपतिंनदीनाम् २८ अन्यथाहिकुरुश्रेष्ठदेवयोनिरपांपतिः ॥ कुशाग्रेणापिकौंतेयनस्प्रष्टव्योमहोदधिः २९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःकृतस्वस्त्ययनोमहात्मायु
धिष्ठिरःसागरमभ्यगच्छत् ॥ कृत्वाचतच्छासनमस्यसर्वंमहेंद्रमासाद्यनिशामुवास ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके० तीर्थयात्रा० लोमशतीर्थयात्रायांमहेंद्राचलग
मनेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सतत्रतामुषित्वैकांरजनींपृथिवीपतिः ॥ तापसानांपरंचक्रेसत्कारंभ्रातृभिःसह १ लोम
शस्तस्यतान्सर्वानाचख्यौतत्रतापसान् ॥ भृगूनंगिरसश्चैववसिष्ठानथकाश्यपान् २ तान्समेत्यसराजर्षिरभिवाद्यकृतांजलिः ॥ रामस्यानुचरंवीरमपृच्छदकृतव्रणम्
३ कदातुरामोभगवांस्तापसान्दर्शयिष्यति ॥ तेनैवाहंप्रसंगेनद्रष्टुमिच्छामिभार्गवम् ४ ॥ अकृतव्रणउवाच ॥ आयानेवासिविदितोरामस्यविदितात्मनः ॥
प्रीतिस्त्वयिचरामस्यक्षिप्रंत्वांदर्शयिष्यति ५ चतुर्दशीमष्टमींचरामंपश्यंतितापसाः ॥ अस्यांरात्र्यांव्यतीतायांभवित्रीश्वश्चतुर्दशी ६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ भवान
नुगतोरामंजामदग्न्यंमहाबलम् ॥ प्रत्यक्षदर्शीसर्वस्यपूर्ववृत्तस्यकर्मणः ७ सभवान्कथयत्वद्ययथारामेणनिर्जिताः ॥ आहवेक्षत्रियाःसर्वेकथंकेनचहेतुना ८ ॥ अकृ
तव्रणउवाच ॥ हंततेकथयिष्यामिमहदाख्यानमुत्तमम् ॥ भृगूणांराजशार्दूलवंशेजातस्यभारत ९ रामस्यजामदग्न्यस्यचरितंदेवसंमितम् ॥ हैहयाधिपतेश्चैवकार्त
वीर्यस्यभारत १० रामेणचार्जुनोनामहैहयाधिपतिर्हतः ॥ तस्यबाहुशतान्यासंस्त्रीणिसप्तचपांडव ११ दत्तात्रेयप्रसादेनविमानंकांचनंतथा ॥ ऐश्वर्यंसर्वभूतेषुपृ
थिव्यांपृथिवीपते १२ अव्याहतगतिश्चैवरथस्तस्यमहात्मनः ॥ रथेनतेनतुसदावरदानेनवीर्यवान् १३ ममर्ददेवान्यक्षांश्चऋषींश्चैवसमंततः ॥ भूतांश्चैवससर्वांस्तु
पीडयामाससर्वतः १४ ततोदेवाःसमेत्याहुर्ऋषयश्चमहाव्रताः ॥ देवदेवंसुरारिघ्नंविष्णुंसत्यपराक्रमम् १५ भगवन्भूतरक्षार्थमर्जुनंजहिवैप्रभो ॥ विमानेनचदिव्येन
हैहयाधिपतिःप्रभुः १६

नाभिःमोक्षस्यसाधनम् २८ देवयोनिःदेवस्थानम् २९ । ३० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ सइति १ । २ । ३ । ४ आयान्आगच्छन्
५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ एकतइति । बहिःश्यामाअंतरारक्ता ःकर्णायेषांते एकतःश्यामकर्णास्तेषाम् २५ । २६ । २७ । २८ जन्याःवरपक्षीयाः २९ । ३० अवलोककोऽवलोक

शचीसहायंक्रीडंतंधर्षयामासवासवम् ॥ ततस्तुभगवान्देवःशक्रेणसहितस्तदा ॥ कार्तवीर्यविनाशार्थंमंत्रयामासभारत १७ यत्तद्भूतहितंकार्यंसुरेंद्रेणनिवेदितम् ॥
संप्रतिश्रुत्यतत्सर्वंभगवाँल्लोकपूजितः १८ जगामबदरींरम्यांस्वमेवाश्रममंडलम् ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुपृथिव्यांपृथिवीपतिः १९ कान्यकुब्जेमहानासीत्पार्थिवः
सुमहाबलः ॥ गाधीतिविश्रुतोलोकेवनवासंजगामह २० वनेतुतस्यवसतःकन्याजज्ञेऽप्सरःसमा ॥ ऋचीकोभार्गवस्तांचवरयामासभारत २१ तमुवाचततो
गाधिर्ब्राह्मणंसंशितव्रतम् ॥ उचितंनःकुलेकिंचित्पूर्वैर्यत्संप्रवर्तितम् २२ एकतःश्यामकर्णानांपांडुराणांतरस्विनाम् ॥ सहस्रंवाजिनांशुल्कमितिविद्धिद्विजोत्तम
२३ नचापिभगवान्वाच्योदीयतामितिभार्गव ॥ देयामेदुहिताचैवत्वद्विधायमहात्मने २४ ॥ ऋचीकउवाच ॥ एकतःश्यामकर्णानांपांडुराणांतरस्विनाम् ॥ दास्या
म्यश्वसहस्रंतेममभार्यासुताऽस्तुते २५ ॥ अकृतव्रणउवाच ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायराजन्वरुणमब्रवीत् ॥ एकतःश्यामकर्णानांपांडुराणांतरस्विनाम् २६ सहस्रंवा
जिनामेकंशुल्कार्थंप्रतिदीयताम् ॥ तस्मैप्रादात्सहस्रंवैवाजिनांवरुणस्तदा २७ तदश्वतीर्थंविख्यातमुत्थितायत्रतेहयाः ॥ गंगायांकान्यकुब्जेवैददौसत्यवतींतदा २८
ततोगाधिःसुतांचास्मैजन्याश्चासन्सुरास्तदा ॥ लब्ध्वाहयसहस्रंतुतांश्चदृष्ट्वादिवौकसः २९ धर्मेणलब्ध्वातांभार्यामृचीकोद्विजसत्तमः ॥ यथाकामंयथाजोषंतयारे
मेसुमध्यया ३० तंविवाहेकृतेराजन्सभार्यमवलोककः ॥ आजगामभृगुश्रेष्ठःपुत्रंदृष्ट्वाननंदह ३१ भार्यापतीतमासीनंगुरुंसुरगणार्चितम् ॥ अर्चित्वापर्युपासी
नौप्रांजलीतस्थतुस्तदा ३२ ततःस्नुषांसभगवान्प्रहृष्टोभृगुरब्रवीत् ॥ वरंवृणीष्वसुभगेदाताह्यस्मितवेप्सितम् ३३ सावैप्रसादयामासतंगुरुंपुत्रकारणात् ॥
आत्मनश्चैवमातुश्चप्रसादंचचकारसः ३४ ॥ भृगुरुवाच ॥ ऋतौत्वंचैवमाताचस्नातेपुंसवनायवै ॥ आलिंगेतांपृथग्वृक्षौसाश्वत्थंत्वमुदुंबरम् ३५ चरुद्वयमिदं
भद्रेजनन्याश्चतवैवच ॥ विश्वमावर्तयित्वातुमयायत्नेनसाधितम् ३६ प्राशितव्यंप्रयत्नेनतेत्युक्त्वाऽदर्शनंगतः ॥ आलिंगनेचरौचैवचक्रतुस्तेविपर्ययम् ३७ ततः
पुनःसभगवान्कालेबहुतिथेगते ॥ दिव्यज्ञानाद्विदित्वातुभगवानागतःपुनः ३८ अथोवाचमहातेजाभृगुःसत्यवतींस्नुषाम् ॥ उपयुक्तश्चरुर्भद्रेवृक्षेचालिंगनंकृतम्
३९ विपरीतेनतेसुभ्रूर्मात्राचैवासिवंचिता ॥ ब्राह्मणःक्षत्रवृत्तिर्वैतवपुत्रोभविष्यति ४० क्षत्रियोब्राह्मणाचारोमातुस्तवसुतोमहान् ॥ भविष्यतिमहावीर्यः
साधूनांमार्गमास्थितः ४१ ततःप्रसादयामासश्वशुरंसापुनःपुनः ॥ नमेपुत्रोभवेदीदृक्कामंपौत्रोभवेदिति ४२ एवमस्त्वितिसातेनपांडवप्रतिनंदिता ॥
जमदग्निंततःपुत्रंजज्ञेसाकालआगते ४३

नार्थौ ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ विश्वंविराट्पुरुषमावर्तयित्वामुहुर्मुहुरनुसंधाय एतयोश्चर्वोर्भक्षणेनविश्वस्रष्टृतुल्यौपुत्रौभविष्यतइतिभावः ३६ तेउभेप्रतीत्युक्तेतीकारलोपः संधिर्वाआर्षः । आलिंगने
अश्वत्थोदुंबरयोः ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४४ । ४५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे पंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ सवेदेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ ततस्तस्यस्पृहयामासतमैच्छत् ७ अंभसिसरस्येवक्लिन्ना

तेजसावर्चसाचैवयुक्तंभार्गवनंदनम् ॥ सवर्धमानस्तेजस्वीवेदस्याध्ययनेनच ४४ बहूनृषीन्महातेजाःपांडवेयात्यवर्तत ॥ तंतुकृत्स्नोधनुर्वेदःप्रत्यभाद्भरतर्षभ ॥ चतुर्विधानिचास्त्राणिभास्करोपमवर्चसम् ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके० लोमशतीर्थयात्रायांकार्तवीर्योपाख्यानेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥

॥ अकृतव्रणउवाच ॥ सवेदाध्ययनेयुक्तोजमदग्निर्महातपाः ॥ तपस्तेपेततोवेदान्नियमाद्वशमानयत् १ सप्रसेनजितंराजन्नधिगम्यनराधिपम् ॥ रेणुकांवरयामास सचतस्मैददौनृपः २ रेणुकांत्वथसंप्राप्यभार्यांभार्गवनंदनः ॥ आश्रमस्थस्तयासार्धंतपस्तेपेऽनुकूलया ३ तस्याःकुमाराश्चत्वारोजज्ञिरेरामपंचमाः ॥ सर्वेषामजघन्यस्तुरामआसीज्जघन्यजः ४ फलाहारेषुसर्वेषुगतेष्वथसुतेषुवै ॥ रेणुकास्नातुमगत्कदाचिन्नियतव्रता ५ सातुचित्ररथंनाममार्तिकावतकंनृपम् ॥ ददर्शरेणुकाराजन्नागच्छंतीयदृच्छया ६ क्रीडंतंसलिलेदृष्ट्वासभार्यंपद्ममालिनम् ॥ ऋद्धिमंतंततस्तस्यस्पृहयामासरेणुका ७ व्यभिचाराच्चतस्मात्साक्लिन्नांभसिविचेतना ॥ प्रविवेशाश्रमंतत्रतांवैभर्ताऽन्वबुध्यत ८ सतांदृष्ट्वाच्युतांधैर्याद्ब्राह्म्यालक्ष्म्याविवर्जिताम् ॥ धिक्शब्देनमहातेजागर्हयामासवीर्यवान् ९ ततोज्येष्ठोजामदग्न्योरुमण्वान्नामनामतः ॥ आजगामसुषेणश्चवसुर्विश्वावसुस्तथा १० तानानुपूर्व्याद्भगवान्वधेमातुरचोदयत् ॥ नचतेजातसंस्नेहाःकिंचिदूचुर्विचेतसः ११ ततःशशापतान्क्रोधात्तेशप्ताश्चेतनांजहुः ॥ मृगपक्षिसधर्माणःक्षिप्रमासन्जडोपमाः १२ ततोरामोऽभ्ययात्पश्चादाश्रमंपरवीरहा ॥ तमुवाचमहाबाहुर्जमदग्निर्महातपाः १३ जहीमांमातरंपापांमाचपुत्रव्यथांकृथाः ॥ ततआदायपरशुंरामोमातुःशिरोऽहरत् १४ ततस्तस्यमहाराजजमदग्नेर्महात्मनः ॥ कोपोऽभ्यगच्छत्सहसाप्रसन्नश्चाब्रवीदिदम् १५ ममेदंवचनात्तातकृतंतेकर्मदुष्करम् ॥ वृणीष्वकामान्धर्मज्ञयावतोवांछसेहृदा १६ सवव्रेमातुरुत्थानमस्मृतिंचवधस्यवै ॥ पापेनतेनचास्पर्शंभ्रातृणांप्रकृतिंतथा १७ अप्रतिद्वंद्वतांयुद्धेदीर्घमायुश्चभारत ॥ ददौचसर्वान्कामांस्तान्जमदग्निर्महातपाः १८ कदाचित्तुतथैवास्यविनिष्क्रांताःसुताःप्रभो ॥ अथानूपपतिर्वीरःकार्तवीर्योऽभ्यवर्तत १९ तमाश्रमपदंप्राप्तमृषेर्भार्यासमार्चयत् ॥ सयुद्धमदसंमत्तोनाभ्यनंदत्तथाऽर्चनम् २० प्रमथ्यचाश्रमात्तस्माद्धोमधेनोस्तथाबलात् ॥ जहारवत्संक्रोशंत्याबभंजचमहाद्रुमान् २१ आगतायचरामायतदाऽचष्टपितास्वयम् ॥ गांचरोरुदतींदृष्ट्वाकोपोरामंसमाविशत् २२ समृत्युवशमापन्नंकार्तवीर्यमुपाद्रवत् ॥ तस्याथयुधिविक्रम्यभार्गवःपरवीरहा २३ चिच्छेदनिशितैर्भल्लैर्बाहून्परिघसन्निभान् ॥ सहस्रसंमितान्राजन्प्रगृह्यरुचिरंधनुः २४ अभिभूतःसरामेणसंयुक्तःकालधर्मणा ॥ अर्जुनस्याथदायादारामेणकृतमन्यवः २५

द्रुता । तथाचोक्तं 'सुंदरंपुरुषंदृष्ट्वाभ्रातरंपितरंसुतम् । योनिर्द्रवतिनारीणांसत्यंसत्यंजनार्दन' इति ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । कालधर्मणामृत्युना २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२६ । २७ । २८ भार्यावधदोषात्स्वयमपिताद्दशमेवमरणंप्रापेत्याशयः २९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षोडशाऽधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ममेति १ । २ । ३ । ४
५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ दशव्यामायतां व्यामोहस्तचतुष्टयं चत्वारिंशद्धस्तायामविस्तारां नवोत्सेधां षट्त्रिंशद्धस्तोच्छ्रायांचेत्यर्थः व्यायामेतिप्रमादपाठः १२ खंडशःखंडानिखंडानिकृत्वाव्यभ

आश्रमस्थंविनारामंजमदग्निमुपाद्रवन् ॥ तेतंजघ्नुर्महावीर्यमयुध्यंतंतपस्विनम् २६ असकृद्रामरामेतिविक्रोशंतमनाथवत् ॥ कार्तवीर्यस्यपुत्रास्तुजमदग्निंयु
धिष्ठिर २७ पीडयित्वाशरैर्जग्मुर्ययागतमरिंदमाः ॥ अपक्रांतेषुवैतेषुजमदग्नौतथागते २८ समित्पाणिरुपागच्छदाश्रमंभृगुनंदनः ॥ सदृष्ट्वापितरंवीरस्तथा
मृत्युवशंगतम् ॥ अनर्हंतंतथाभूतंविललापसुदुःखितः २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांकार्तवीर्योपाख्यानेजमदग्निवधे
षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ११६ ॥ ॥ रामउवाच ॥ ॥ ममापराधात्तैःक्षुद्रैर्हतस्त्वंतातबालिशैः ॥ कार्तवीर्यस्यदायादैर्वनेमृगइवेषुभिः १ धर्मज्ञस्यकथंतात
तवर्तमानस्यसत्पथे ॥ मृत्युरेवंविधोयुक्तःसर्वभूतेष्वनागसः २ किंनुतैर्नकृतंपापंयैर्भवांस्तपसिस्थितः ॥ अयुध्यमानोवृद्धःसन्हतःशरशतैःशितैः ३ किंनुतेतत्रव
क्ष्यंतिसचिवेषुसुहृत्सुच ॥ अयुध्यमानंधर्मज्ञमेकंहत्वाऽनपत्रपाः ४ लालप्यैवंसकरुणंबहुनानाविधंनृप ॥ प्रेतकार्याणिसर्वाणिपितुश्चक्रेमहातपाः ५ ददाह
पितरंचाग्नौरामःपरपुरंजयः ॥ प्रतिजज्ञेवधंचापिसर्वक्षत्रस्यभारत ६ संक्रुद्धोऽतिबलःसंख्येशस्त्रमादायवीर्यवान् ॥ जघ्निवान्कार्तवीर्यस्यसुतानेकोऽन्तको
पमः ७ तेषांचानुगतायेचक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभ ॥ तांश्चसर्वानवामृद्नाद्रामःप्रहरतांवरः ८ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवींकृत्वानिःक्षत्रियांप्रभुः ॥ समंतपंचकेपंचचकाररु
धिरह्रदान् ९ सतेपुतर्पयामासभृगून्भृकुगुलोद्वहः ॥ साक्षाद्ददर्शचर्चीकंसचरामंन्यवारयत् १० ततोयज्ञेनमहताजामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ तर्पयामासदेवेन्द्रमृत्विग्भ्यःप्रद
दौमहीम् ११ वेदींचाप्यददद्धैमींकश्यपायमहात्मने ॥ दशव्यामायतांकृत्वानवोत्सेधांविशांपते १२ तांकश्यपस्यानुमतेब्राह्मणाःखंडशस्तदा ॥ व्यभजंस्तेतदाराजन्प्र
ख्याताःखांडवायनाः १३ सप्रदायमहींतस्मैकश्यपायमहात्मने ॥ अस्मिन्महेंद्रेशैलेंद्रेवसत्यमितविक्रमः १४ एवंवैरमभूत्तस्यक्षत्रियैर्लोकवासिभिः ॥ पृथिवीचापिवि
जितारामेणामिततेजसा १५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततश्चतुर्दशींरामःसमयेनमहामनाः ॥ दर्शयामासतान्विप्रान्धर्मराजंचसानुजम् १६ सतमानर्चराजेंद्रभ्रातृभिःस
हितःप्रभुः ॥ द्विजानांचपरांपूजांचक्रेनृपतिसत्तमः १७ अर्चित्वाजामदग्न्यंसपूजितस्तेनचोदितः ॥ महेंद्रउष्यतांरात्रिंप्रययौदक्षिणामुखः १८ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांकार्तवीर्योपाख्यानेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ गच्छन्सतीर्थानिमहानु
भावःपुण्यानिरम्याणिददर्शराजा ॥ सर्वाणिविप्रैरुपशोभितानिक्वचित्क्वचिद्भारतसागरस्य १

जन् १३ । १४ । १५ । १६ आनर्चअर्चितवान् १७ तेनचउदितइतिच्छेदः उष्यउषित्वा १८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ गच्छन्निति १

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१ वृत्तवान्सद्वृत्तः पार्थिवःपृथ्वीपतिःकश्यपस्तस्यपुत्रःसूर्यस्तस्यपौत्रोयुधिष्ठिरः तत्पितुर्धर्मस्यसूर्यपुत्रत्वात् प्रशस्तांनामनदीम् २ । ३ नारीतीर्थानि ग्राहरूपाःपंचाप्सरसोमुनिशापवशात्तत्रस्थिता अर्जुनेनचशापान्मोचितास्तानि नारीतीर्थानि ४ । ५ । ६ अंबुधरोत्तमस्यसमुद्रस्य ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ तेषुतीर्थेषुउपवासान्तसमीपवासिनोविबुधान्पंडितानुपोष्यतत्रत्रवास्यरत्नानिचते

सवृत्तवांस्तेषुकृताभिषेकःसहानुजःपार्थिवपुत्रपौत्रः ॥ समुद्रगांपुण्यतमांप्रशस्तांजगामपारीक्षितपांडुपुत्रः २ तत्रापिचाप्लुत्यमहानुभावःसंतर्पयामासपितॄन्सुरांश्च ॥
द्विजातिमुख्येषुधनंविसृज्यगोदावरींसागरगामगच्छत् ३ ततोविपाप्माद्रविडेषुराजन्समुद्रमासाद्यचलोकपुण्यम् ॥ अगस्त्यतीर्थंचमहापवित्रंनारीतीर्थान्यथवीरोददर्श
४ तत्रार्जुनस्याग्र्यधनुर्धरस्यनिशम्यतत्कर्मनरैरशक्यम् ॥ संपूज्यमानःपरमर्षिसंघैःपरांमुदंपांडुसुतःसलेभे ५ सतेषुतीर्थेष्वभिषिक्तगात्रःकृष्णासहायःसहितोऽनुजै
श्च ॥ संपूजयन्विक्रममर्जुनस्यरेमेमहीपालपतिःपृथिव्याः ६ ततःसहस्राणिगवांप्रदायतीर्थेषुतेष्वंबुधरोत्तमस्य ॥ हृष्टःसहभ्रातृभिरर्जुनस्यसंकीर्तयामासगवांप्रदानम्
७ सतानितीर्थानिचसागरस्यपुण्यानिचान्यानिबहूनिराजन् ॥ क्रमेणगच्छन्परिपूर्णकामःशूर्पारकंपुण्यतमंददर्श ८ तत्रोदधेःकंचिदतीत्यदेशंख्यातंपृथिव्यांवनमास
साद ॥ तप्तंसुरैरत्रतपःपुरस्तादिष्टंतथापुण्यपरैर्नरेन्द्रैः ९ सतत्रतामग्र्यधनुर्धरस्यवेदींददर्शायतपीनबाहुः ॥ ऋचीकपुत्रस्यतपस्विसंघैःसमावृतांपुण्यकृदर्चनीयाम् १०
ततोवसूनांवसुधाधिपःसमरुद्गणानांचतथाऽश्विनोश्च ॥ वैवस्वतादित्यधनेश्वराणामिंद्रस्यविष्णोःसवितुर्विभोश्च ११ भवस्यचंद्रस्यदिवाकरस्यपतेरपांसाध्यगणस्य
चैव ॥ धातुःपितॄणांचतथामहात्मारुद्रस्यराजन्सगणस्यचैव १२ सरस्वत्याःसिद्धगणस्यचैवपुण्याश्चयेचाप्यमरास्तथाऽन्ये ॥ पुण्यानिचाप्यायतनानितेषांददर्शराजा
सुमनोहराणि १३ तेषूपवासान्विबुधानुपोष्यदत्वाचरत्नानिमहांतिराजा ॥ तीर्थेषुसर्वेषुपरिप्लुतांगःपुनःसशूर्पारकमाजगाम १४ सतेनतीर्थेनतुसागरस्यपुनःप्रयातः
सहसोदरीयैः ॥ द्विजैःपृथिव्यांप्रथितंमहद्भिस्तीर्थंप्रभासंसमुपाजगाम १५ तत्राभिषिक्तःपृथुलोहिताक्षःसहानुजैर्देवगणान्पितॄंश्च ॥ संतर्पयामासतथैवकृष्णातेचा
पिविप्राःसहलोमशेन १६ सद्वादशाहंजलवायुभक्षःकुर्वन्क्षपाहःसुतदाभिषेकम् ॥ समंततोऽग्नीनुपदीपयित्वातेपेतपोधर्मभृतांवरिष्ठः १७ तमुग्रमास्थायतपश्चरंतंशु
श्रावरामश्चजनार्दनश्च ॥ तौसर्ववृष्णिप्रवरौससैन्यौयुधिष्ठिरंजग्मतूराजमीढम् १८ तेवृष्णयःपांडुसुतान्समीक्ष्यभूमौशयानान्मलदिग्धगात्रान् ॥ अनर्हतींद्रौपदींचा
पिदृष्ट्वासुदुःखिताश्चुक्रुशुरार्तनादम् १९ ततःसरामंचजनार्दनंचकार्ष्णिंचसांबंचशिनेश्चपौत्रम् ॥ अन्यांश्चवृष्णीनुपगम्यपूजांचक्रेयथाधर्ममहीनसत्वः २० तेचापिसर्वा
न्प्रतिपूज्यपार्थांस्तैःसत्कृताःपांडुसुतैस्तथैव ॥ युधिष्ठिरंसंपरिवार्यराजन्नुपाविशन्देवगणायथेंद्रम् २१ तेषांससर्वंचरितंपरेषांवनेचवासंपरमप्रतीतः ॥ अस्त्रार्थमिंद्रस्य
गतंचपार्थंनिवेशनंहृष्टमनाःशशंस २२

भ्यएवदत्वा १४ तेनतीर्थेनसिंधुतीरमार्गेण १५ । १६ । १७ । १८ । १९ कार्ष्णिंप्रद्युम्नं पौत्रंसात्यकिम् २० । २१ । २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ प्रभासेति १ । २ । ३ हलीति । हलधरत्वाद्धर्मस्यापिनिंदांकरिष्यतीतिध्वनितम् ४ भवाय अभ्युदयाय ५ विवरंशरीरगूहनायनददातीत्यर्थः ६ मिथःशंकाधर्माधर्मयोः किंबलीयइतिशास्त्रानुभवयोर्विरोधात्संशयः ७ राज्याच्चसुखाच्चचलेन्नतुधर्मादितिशेषः तत्रहेतुःधर्मादिति । कथमित्युपहासार्थम् ८ । ९ अवनिप्रधानोधृतराष्ट्रः १० नासाविति । किंनामपापंकृत्वाऽहमचक्षुर्जातः कौन्तेयंप्रव्राज्यकीदृशोभविष्यामीतिधियानासौपश्यतीत्यध्याहृत्ययोज्यम् ११ चामीकराभान् कनकप्रभान् एतन्मरणचिन्हं

श्रुत्वातुतेतस्यवचःप्रतीतास्तांश्चापिदृष्ट्वासुकृशानतीव ॥ नेत्रोद्भवंसंमुमुचुर्महार्हादुःखार्तिजंवारिमहानुभावाः २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांप्रभासेयादवपांडवसमागमेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

॥ जनमेजयउवाच ॥ प्रभासतीर्थमासाद्यपांडवावृष्णयस्तथा ॥ किमकुर्वन्कथाश्चैषांकास्तत्रासंस्तपोधन १ तेहिसर्वेमहात्मानःसर्वशास्त्रविशारदाः ॥ वृष्णयःपांडवाश्चैवसुहृदश्चपरस्परम् २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रभासतीर्थंसंप्राप्यपुण्यंतीर्थंमहोदधेः ॥ वृष्णयःपांडवान्वीराःपरिवार्योपतस्थिरे ३ ततोगोक्षीरकुंदेंदुमृणालरजतप्रभः ॥ वनमालीहलीरामोबभाषेपुष्करेक्षणम् ४ ॥ बलदेवउवाच ॥ नकृष्णधर्मश्चरितोभवायजंतोरधर्मश्चपराभवाय ॥ युधिष्ठिरोयत्रजटीमहात्मावनाश्रयःक्लिश्यतिचीरवासाः ५ दुर्योधनश्चापिमहींप्रशास्तिनचास्यभूमिर्विवरंददाति ॥ धर्मादधर्मश्चरितोवरीयानितीवमन्येतनरोऽल्पबुद्धिः ६ दुर्योधनेचापिविवर्धमानेयुधिष्ठिरेचासुखमात्तराज्ये ॥ किंत्वत्रकर्तव्यमितिप्रजाभिःशंकामिथःसंजनितानराणाम् ७ अयंसधर्मप्रभवोनरेंद्रोधर्मेधृतःसत्यधृतिःप्रदाता ॥ चलेद्धिराज्याच्चसुखाच्चपार्थोधर्मादपेतस्तुकथंविवर्धेत् ८ कथंनुभीष्मश्चकृपश्चविप्रोद्रोणश्चराजाचकुलस्यवृद्धः ॥ प्रव्राज्यपार्थान्सुखमाप्नुवंतिधिक्पापबुद्धीन्भरतप्रधानान् ९ किंनामवक्ष्यत्यवनिप्रधानःपितॄन्समागम्यपरत्रपापः ॥ पुत्रेषुसम्यक्चरितंमयेतिपुत्रानपापान्व्यपरोप्यराज्यात् १० नासौधियासंप्रतिपश्यतिस्मकिंनामकृत्वाऽहमचक्षुरेवम् ॥ जातःपृथिव्यामितिपार्थिवेषुप्रव्राज्यकौंतेयमितिस्मराज्यात् ११ नूनंसमृद्धान्पितृलोकभूमौचामीकराभान्क्षितिजान्प्रफुल्लान् ॥ विचित्रवीर्यस्यसुतःसपुत्रःकृत्वानृशंसंबतपश्यतिस्म १२ व्यूढोत्तरांसान्पृथुलोहिताक्षानिमान्स्मपृच्छन्सशृणातिनूनम् ॥ प्रास्थापयद्यत्सवनंसशंकोयुधिष्ठिरंसानुजमात्तशस्त्रम् १३ योऽयंपरेषांपृतनांसमृद्धांनिरायुधोदीर्घभुजोनिहन्यात् ॥ श्रुत्वैवशब्दंहिवृकोदरस्यमुंचंतिसैन्यानिशकृत्समूत्रम् १४ सक्षुत्पिपासाध्वकृशस्तरस्वीसमेत्यनानायुधबाणपाणिः ॥ वनेस्मरन्वासमिमंसुघोरंशेषंनकुर्यादितिनिश्चितंमे १५ नह्यस्यवीर्येणबलेनकश्चित्समःपृथिव्यामपिविद्यतेऽन्यः ॥ सशीतवातातपकर्शितांगोनशेषमाजावसुहृत्सुकुर्यात् १६

नृशंसंनिंद्यंकर्म १२ इमान्भीष्मादीन् शृणातिहिनस्ति शृणोतीतिलेखकप्रमादः नशृणोति इति गौडपाठेतु 'अयमग्निर्वैश्वानरोयोऽयमंतःपुरुषेयेनेदमन्नंपच्यतेयदिदमद्यतेतस्यैषघोषोभवति । यमेतत्कर्णावपिधायशृणोतिसयदोत्क्रमिष्यन्भवतिनैनंघोषंशृणोति' इति श्रुत्यर्थोऽनुसंधेयः १३ । १४ शेषंनकुर्यान्निःशेषमेवनाशयेदित्यर्थः १५ । १६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वस्तिक्षेमेण आगमत् आगतः १७ । १८ सोऽयंनकुलः १९ राज्ञोद्रुपदस्य २० त्रिवर्गमुख्यस्यधर्मस्य । त्रिवर्गोधर्मकामार्थैरित्यमरः । वनेअचरनहिअस्तसुखाइतिच्छेदः २१ । २२ इत्यारण्यकेप
 र्वणि नैलकंठीयेभारतभावदीपे ऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ॥ नरामेति १ नाथवंतःऐश्वर्यवंतः । भवियत्र नात्मनानस्वयं नाथाःकार्यसाधकाः शिष्यादयइत्ये

 प्राच्यांनृपानेकरथेनजित्वावृकोदरःसानुचरान्रणेषु ॥ स्वस्त्यागमद्योऽतिरथस्तरस्वीसोऽयंवनेक्लिश्यतिचीरवासाः १७ यःसिंधुकूलेव्यजयन्नृदेवान्समागता
न्दाक्षिणात्यान्महीपान् ॥ तंपश्यतेमंसहदेवमद्यतरस्विनंतापसवेषरूपम् १८ यःपार्थिवानेकरथेनजिग्येदिशंप्रतीचींप्रतियुद्धशौंडः ॥ सोऽयंवनेमूलफलेन
जीवन्जटीचरत्यद्यमलाचितांगः १९ सत्रेसमृद्धेतिरथस्यराज्ञोवेदीतलादुत्पतितासुताया ॥ सेयंवनेवासमिमंसुदुःखंकथंसहत्यद्यसतीसुखार्हा २० त्रिवर्गमु
ख्यस्यसमीरणस्यदेवेश्वरस्याप्यथवाऽश्विनोश्च ॥ एषांसुराणांतनयाःकथंनुवनेऽचरन्ह्यस्तसुखाःसुखार्हाः २१ जितेहिधर्मस्यसुतेसभार्येसभ्रातृकेसानुचरेनि
रस्ते ॥ दुर्योधनेचापिविवर्धमानेकथंनसीदत्यवनिःसशैला २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांबलरामवाक्येऊन
विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ सात्यकिरुवाच ॥ नरामकालःपरिदेवनाययदुत्तरंत्वत्रतदेवसर्वे ॥ समाचरामोह्यनतीतकालंयुधिष्ठिरोयद्यपि
नाहकिंचित् १ येनाथवंतोऽद्यभवंतिलोकेतेनात्मनाकर्मसमारभंते ॥ तेषांतुकार्येषुभवंतिनाथाःशिब्यादयोरामयथाययातेः २ येषांतथारामसमारभंतेकार्याणि
नाथाःस्वमतेनलोके ॥ तेनाथवंतःपुरुषप्रवीरानानाथवत्कृच्छ्रमवाप्नुवंति ३ कस्मादिमौरामजनार्दनौचप्रद्युम्नसांबौचमयासमेतौ ॥ वसंत्यरण्येसहसोदरीयैस्त्रै
लोक्यनाथानभिगम्यपार्थाः ४ निर्यातुसाध्वद्यदशार्हसेनाप्रभूतनानायुधचित्रवर्मा ॥ यमक्षयंगच्छतुधार्तराष्ट्रःसबांधवोवृष्णिबलाभिभूतः ५ त्वंह्येवकोपात्पृ
थिवीमपीमांसंवेष्टयेस्तिष्ठतुशार्ङ्गधन्वा ॥ सधार्तराष्ट्रंजहिसानुबंधंवृत्रंयथादेवपतिर्महेंद्रः ६ भ्राताचमेयःसखागुरुश्चजनार्दनस्यात्मसमश्चपार्थः ॥ यदर्थमे
च्छन्मनुजाःसुपुत्रंशिष्यंगुरुंचाप्रतिकूलवादम् ७ यदर्थमभ्युद्यतमुत्तमंतत्करोतिकर्माग्र्यमपारणीयम् ॥ तस्यास्त्रवर्षाण्यहमुत्तमास्त्रैर्विहत्यसर्वाणिरणेऽभिभूय
८ कायाच्छिरःसर्पविषाग्निकल्पैःशरोत्तमैरुन्मथितास्मिराम ॥ खड्गेनचाहंनिशितेनसंख्येकायाच्छिरस्तस्यबलात्प्रमथ्य ९ ततोस्यसर्वाननुगान्हनिष्येदुर्योध
नंचापिकुरूंश्चसर्वान् ॥ आत्तायुधंमामिहरौहिणेयपश्यंतुभौमायुधिजातहर्षाः १० निघ्नंतमेकंकुरुयोधमुख्यानग्निंमहाकक्षमिवांतकाले ॥ प्रद्युम्नमुक्तान्निशिता
न्नशक्ताःसोढुंकृपद्रोणविकर्णकर्णाः ११ जानामिवीर्यंचजयात्मजस्यकार्ष्णिर्भवत्येवयथारणस्थः ॥ सांबःससूतंसरथंभुजाभ्यांदुःशासनंशास्तुबलात्प्रमथ्य १२
नविद्यतेजांबवतीसुतस्यरणेविषह्यंहिरणोत्कटस्य ॥ एतेनबालेनहिशंबरस्यदैत्यस्यसैन्यंसहसाप्रणुन्नम् १३

वपाठः शैब्यादयइतिपाठेतुस्वार्थेष्यञ् २ । ३ । ४ । ५ । ६ सपार्थोऽपितिष्ठत्वितिपूर्वेणान्वयः यदर्थंशत्रुवधार्थं ७ तवसुपुत्रादिकंअस्माकमस्तीतिशेषः ८ । ९ भैमाभीमकर्मकर्तारो भीमवंशजावा १०
११ जयात्मजस्याभिमन्योः १२ । १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ माधवमधुदेशोमधुराप्रदेशस्तत्रजात २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । सुतेनअभिषुतेनयज्ञेसोमपानतुल्यंतज्जलपान

वृत्तोरुरत्यायतपीनबाहुरेतेनसंख्येनिहतोऽश्वचक्रः ॥ कोनामसांबस्यमहारथस्यरणेसमक्षंरथमभ्युदीयात् १४ यथाप्रविश्यांतरमंतकस्यकालेमनुष्योनविनिष्क्रमेत ॥
तथाप्रविश्यांतरमस्यसंख्येकोनामजीवन्पुनराव्रजेच्च १५ द्रोणंचभीष्मंचमहारथौतौसुतैर्वृतंचाप्यथसोमदत्तम् ॥ सर्वाणिसैन्यानिचवासुदेवःप्रधक्ष्यतेसायकवह्नि
जालैः १६ किंनामलोकेष्वविषह्यमस्तिकृष्णस्यसर्वेषुसदेवकेषु ॥ आत्तायुधस्योत्तमबाणपाणेश्चक्रायुधस्याप्रतिमस्ययुद्धे १७ ततोऽनिरुद्धोप्यसिचर्म
पाणिर्महीमिमांधार्त्तराष्ट्रैर्विसंज्ञैः ॥ हृतोत्तमांगैर्निहतैःकरोतुकीर्णांकुशैर्वेदिमिवाध्वरेषु १८ गदोल्मुकौबाहुकभानुनीथाःशूरश्चसंख्येनिशठःकुमारः ॥ रणो
त्कटौसारणचारुदेष्णौकुलोचितंविप्रथयंतुकर्म १९ सवृष्णिभोजांधकयोधमुख्यासमागतासात्वतशूरसेना ॥ हत्वारणेतान्धृतराष्ट्रपुत्रान्लोकेयशस्फीतमुपाकरोतु
२० ततोऽभिमन्युःपृथिवींप्रशास्तुयावद्व्रतंधर्मभृतांवरिष्ठः ॥ युधिष्ठिरःपारयतेमहात्माद्यूतेयथोक्तंकुरुसत्तमेन २१ अस्मत्प्रमुक्तैर्विशिखैर्जितारिस्ततोमहींभोक्ष्यति
धर्मराजः ॥ निर्धार्तराष्ट्रांहतसूतपुत्रामेतद्धिनःकृत्यतमंयशस्यम् २२ ॥ वासुदेवउवाच ॥ असंशयंमाधवसत्यमेतद्गृह्णीमतेवाक्यमदीनसत्व ॥ स्वाभ्यांभुजाभ्या
मजितांतुभूमिंनेच्छेत्कुरूणामृषभःकथंचित् २३ नह्येषकामान्नभयान्नलोभाद्युधिष्ठिरोजातुजह्यात्स्वधर्मम् ॥ भीमार्जुनौचातिरथौयमौचतथैवकृष्णाद्रुपदात्मजेयम्
२४ उभौहियुद्धेऽप्रतिमौपृथिव्यांवृकोदरश्चैवधनंजयश्च ॥ कस्मान्नकृत्स्नांपृथिवींप्रशासेन्माद्रीसुताभ्यांचपुरस्कृतोऽयम् २५ यदातुपंचालपतिर्महात्मासकेकयश्चे
दिपतिर्वयंच ॥ युध्येमविक्रम्यरणेसमेतास्तदैवसर्वेरिपवोहिनस्युः २६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ नेदंचित्रंमाधवयद्ब्रवीषिसत्यंतुमेरक्ष्यतमंनराज्यम् ॥ कृष्णस्तुमांवेद
यथावदेकःकृष्णंचवेदाहमथोयथावत् २७ यदैवकालंपुरुषप्रवीरोवेत्स्यत्ययंमाधवविक्रमस्य ॥ तदारणेत्वंचशिनिप्रवीरसुयोधनंजेष्यसिकेशवश्च २८ प्रतिप्रयांत्व
द्यदशार्हवीराहृष्टोऽस्मिनाथैर्नरलोकनाथैः ॥ धर्मेऽप्रमादंकुरुताप्रमेयाद्रष्टास्मिभूयःसुखिनःसमेतान् २९ तेन्योन्यमामंत्र्यतथाभिवाद्यवृद्धान्परिष्वज्यशिशूंश्चसर्वान् ॥
यदुप्रवीराःस्वगृहाणिजग्मुस्तेचापितीर्थान्यनुसंविचेरुः ३० विसृज्यकृष्णंत्वथधर्मराजोविदर्भराजोपचितांसुतीर्थाम् ॥ जगामपुण्यांसरितंपयोष्णींसभ्रातृभृत्यःसह
लोमशेन ३१ सुतेनसोमेनविमिश्रतोयांपयःपयोष्णींप्रतिसोऽध्युवास ॥ द्विजातिमुख्यैर्मुदितैर्महात्मासंस्तूयमानःस्तुतिभिर्वराभिः ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रायांयादवगमनेविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ नृगेणयजमानेनसोमेनेहपुरंदरः ॥ तर्पितः
श्रूयतेराजन्सतृप्तोमुदमभ्यगात् १

मित्यर्थः । पयोष्णींप्रतिपयोष्ण्यां पयोमात्रमध्युवासभक्षितवान् ३२ ॥ इत्यारण्य० नैलकंठीये भा० विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ॥ नृगेणेति १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ आमूर्तरयसोगयनामा ३ वानस्पत्यंवृक्षजंचषालादि भौमंमृन्मयंस्थाल्यादि ४ चषालेयूपकटकः । यूपोयज्ञस्तंभः । चमसाःसोमपानपात्राणि । पाञ्योहविःस्थापनार्थानिमृन्मयानिपात्राणि । स्रुचः हविःप्रदानार्थाः स्रुवाःहविरवदानार्थाः ५ । ६ । ७ प्रसंख्यानान् एकयत्नेनभूयःस्वर्णमुद्रादेर्मोपकान्खारीद्रोणादीन् ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २०

॥२००॥ इहदेवैःसहेंद्रैश्चप्रजापतिभिरेवच ॥ इष्टंबहुविधैर्यज्ञैर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः २ आमूर्तरयसश्चेहराजावज्रधरंप्रभुः ॥ तर्पयामाससोमेनहयमेधेषुसप्तसु ३ तस्यसप्त
सुयज्ञेषुसर्वमासीद्धिरण्मयम् ॥ वानस्पत्यंचभौमंचयद्द्रव्यंनियतंमखे ४ चषालयूपचमसाःस्थाल्यःपात्र्यःस्रुचःस्रुवाः ॥ तेष्वेवचास्ययज्ञेषुप्रयोगाःसप्तविश्रुताः ५ सप्त
कैकस्ययूपस्यचषालाश्चोपरिस्थिताः ॥ तस्यस्मयूपान्यज्ञेषुभ्राजमानान्हिरण्मयान् ६ स्वयमुत्थापयामासुर्देवाःसेंद्रायुधिष्ठिर ॥ तेषुतस्यमखाग्र्येषुगयस्यपृथिवीपतेः
७ अमाद्यदिंद्रःसोमेनदक्षिणाभिर्द्विजातयः ॥ प्रसंख्यानानसंख्येयान्प्रत्यगृह्णन्द्विजातयः ८ सिकतावायथालोकेयथावादिवितारकाः ॥ यथावावर्षतोधाराअसंख्ये
याःस्मकेनचित् ९ तथैवतदसंख्येयंधनंयत्प्रददौगयः ॥ सदस्येभ्योमहाराजतेषुयज्ञेषुसप्तसु १० भवेत्संख्येयमेतद्धियदेतत्परिकीर्तितम् ॥ नतस्यशक्याःसंख्या
तुंदक्षिणादक्षिणावतः ११ हिरण्मयीभिर्गोभिश्चकृताभिर्विश्वकर्मणा ॥ ब्राह्मणांस्तर्पयामासनानादिग्भ्यःसमागतान् १२ अल्पावशेषापृथिवीचैत्यैरासीन्म
हात्मनः ॥ गयस्ययजमानस्यतत्रतत्रविशांपते १३ सलोकान्प्राप्तवानैंद्रान्कर्मणातेनभारत ॥ सलोकतांतस्यगच्छेत्पयोष्ण्यांयउपस्पृशेत् १४ तस्मात्त्वम
त्रराजेंद्रभ्रातृभिःसहितोऽच्युत ॥ उपस्पृश्यमहीपालधूतपाप्माभविष्यसि १५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सपयोष्ण्यांनरश्रेष्ठःस्नात्वावैभ्रातृभिःसह ॥ वैदूर्य
पर्वतंचैवनर्मदांचमहानदीम् १६ समागमततेजस्वीभ्रातृभिःसहितोऽनघ ॥ तत्रास्यसर्वाण्याचख्यौलोमशोभगवानृषिः १७ तीर्थानिरमणीयानिपुण्यान्या
यतनानिच ॥ यथायोगंयथाप्रीतिप्रययौभ्रातृभिःसह ॥ तत्रतत्राददद्वित्तंब्राह्मणेभ्यःसहस्रशः १८ ॥ लोमशउवाच ॥ देवानामेतिकौंतेयतथाराज्ञांसलोक
ताम् ॥ वैदूर्यपर्वतंदृष्ट्वानर्मदामवतीर्यच १९ संधिरेषनरश्रेष्ठत्रेतायाद्वापरस्यच ॥ एनमासाद्यकौंतेयसर्वपापैःप्रमुच्यते २० एषशर्यातियज्ञस्यदेशस्तातप्रका
शते ॥ साक्षाद्यत्रापिबत्सोममश्विभ्यांसहकौशिकः २१ चुकोपभार्गवश्चापिमहेंद्रस्यमहातपाः ॥ संस्तंभयामासचतंवासवंच्यवनःप्रभुः ॥ सुकन्यांचापि
भार्यांसराजपुत्रीमवाप्तवान् २२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कथंविष्टंभितस्तेनभगवान्पाकशासनः ॥ किमर्थंभार्गवश्चापिकोपंचक्रेमहातपाः २३ नासत्यौचक
थंब्रह्मन्कृतवान्सोमपीथिनौ ॥ एतत्सर्वंयथावृत्तमाख्यातुभगवान्मम २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौ
कन्येएकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२१ । २२ । २३ । २४ सोमस्यपीथःपानंतद्वंतौसोमपीथिनौ २५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे एकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भृगोरिति १ वीरस्थानेनवीरासनेन २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० क्षामकंठः क्षीणध्वनिः ११ अतएवसातद्वचनंनशृणोति १२ । १३ । १४ । आनाहो मलविष्टंभः १५ । १६

॥ लोमशउवाच ॥ भृगोर्महर्षेःपुत्रोऽभूच्च्यवनोनामभारत ॥ समीपेसरसस्त्वस्यतपस्तेपेमहाद्युतिः १ स्थाणुभूतोमहातेजावीरस्थानेनपांडव ॥ अतिष्ठतचि
रंकालमेकदेशेविशांपते २ सवल्मीकोऽभवदृषिर्लताभिरिवसंवृतः ॥ कालेनमहताराजन्समाकीर्णःपिपीलिकैः ३ तथाससंवृतोधीमान्मृत्पिंडइवसर्वशः ॥ तप्य
तेस्मतपोघोरंवल्मीकेनसमावृतः ४ अथदीर्घस्यकालस्यशर्यातिर्नामपार्थिवः ॥ आजगामसरोरम्यंविहर्तुमिदमुत्तमम् ५ तस्यस्त्रीणांसहस्राणिचत्वार्यासन्परि
ग्रहः ॥ एकैवचसुतासुभ्रूःसुकन्यानामभारत ६ सासखीभिःपरिवृतादिव्याभरणभूषिता ॥ चंक्रम्यमाणावल्मीकंभार्गवस्यसमासदत् ७ सावैवसुमतींतत्रपश्यंती
सुमनोरमाम् ॥ वनस्पतीन्विचिन्वंतीविजहारसखीवृता ८ रूपेणवयसाचैवमदनेनमदेनच ॥ बभंजवनवृक्षाणांशाखाःपरमपुष्पिताः ९ तांसखीरहितामेकामेकवस्त्राम
लंकृताम् ॥ ददर्शभार्गवोधीमांश्चरंतीमिवविद्युतम् १० तांपश्यमानोविजनेसरेमेपरमद्युतिः ॥ क्षामकंठश्चविप्रर्षिस्तपोबलसमन्वितः ११ तामाबभाषेकल्या
णींसाचास्यनशृणोतिवै ॥ ततःसुकन्यावल्मीकेदृष्ट्वाभार्गवचक्षुषी १२ कौतूहलात्कंटकेनबुद्धिमोहबलात्कृता ॥ किंनुखल्विदमित्युक्त्वानिर्बिभेदास्यलोचने
१३ अक्रुद्ध्यत्ससतयाविद्धेनेत्रेपरममन्युमान् ॥ ततःशर्यातिसैन्यस्यशकृन्मूत्रेसमावृणोत् १४ ततोरुद्धेशकृन्मूत्रेसैन्यमानाहदुःखितम् ॥ तथागतमभिप्रेक्ष्यप
र्यपृच्छत्सपार्थिवः १५ तपोनित्यस्यवृद्धस्यरोषणस्यविशेषतः ॥ केनापकृतमद्येहभार्गवस्यमहात्मनः १६ ज्ञातंवायदिवाऽज्ञातंतद्द्रुतंब्रूतमाचिरम् ॥ तमूचुःसै
निकाःसर्वेनविद्मोऽपकृतंवयम् १७ सर्वोपायैर्यथाकामंभवांस्तदधिगच्छतु ॥ ततःसपृथिवीपालःसाम्नाचोग्रेणचस्वयम् १८ पर्यपृच्छत्सुहृद्वर्गंपर्यजानन्नचैवते ॥
आनाहार्तंततोदृष्ट्वातत्सैन्यमसुखार्दितम् १९ पितरंदुःखितंदृष्ट्वासुकन्येदमथाब्रवीत् ॥ मयाऽटंत्येहवल्मीकेदृष्टंसत्वमभिज्वलत् २० खद्योतवदभिज्ञातंतन्मयाविद्धमं
तिकात् ॥ एतच्छ्रुत्वातुवल्मीकंशर्यातिस्तूर्णमभ्ययात् २१ तत्रापश्यत्तपोवृद्धंवयोवृद्धंचभार्गवम् ॥ अयाचदथसैन्यार्थंप्रांजलिःपृथिवीपतिः २२ अज्ञानाद्बाल
यायत्तेकृतंतत्क्षंतुमर्हसि ॥ ततोऽब्रवीन्महीपालंच्यवनोभार्गवस्तदा २३ अपमानादहंविद्धोह्यनयादर्पपूर्णया ॥ रूपौदार्यसमायुक्तांलोभमोहबलात्कृताम् २४
तामेवप्रतिगृह्याहंराजन्दुहितरंतव ॥ क्षंस्यामीतिमहीपालसत्यमेतद्ब्रवीमिते २५ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ऋषेर्वचनमाज्ञायशर्यातिरविचारयन् ॥
ददौदुहितरंतस्मैच्यवनायमहात्मने २६ प्रतिगृह्यचतांकन्यांभगवान्प्रससादह ॥ प्राप्तप्रसादोराजावैससैन्यःपुरमाव्रजत् २७ सुकन्याऽपिपतिंलब्ध्वातपस्विन
मनिंदिता ॥ नित्यंपर्यचरत्प्रीत्यातपसानियमेनच २८

१७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे द्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ॥ ॥ कस्यचिदिति । विवृतामनाच्छादिताम् १ । २ । ३ । ४ गताध्वने अतीतवय

अग्नीनामतिथीनांचशुश्रूषुरनसूयिका ॥ समाराधयतक्षिप्रंच्यवनंसाशुभानना २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौकन्येद्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यत्रिदशावश्विनौनृप ॥ कृताभिषेकांविवृतांसुकन्यांतामपश्यताम् १ तांदृष्ट्वादर्शनीयांगींदेवराजसुतामिव ॥ ऊचतुःसमभिद्रुत्यनासत्यावश्विनाविदम् २ कस्यत्वमसिवामोरुवनेऽस्मिन्किंकरोषिच ॥ इच्छावभद्रेज्ञातुंत्वांतत्त्वमाख्याहिशोभने ३ ततःसुकन्यासव्रीडातावुवाचसुरोत्तमौ ॥ शर्यातितनयांवित्तंभार्यांमांच्यवनस्यच ४ अथाश्विनौप्रहस्यैतामब्रूतांपुनरेवतु ॥ कथंत्वमसिकल्याणिपित्रादत्तागताध्वने ५ भ्राजसेऽस्मिन्वनेभीरुविद्युत्सौदामनीयथा ॥ नदेवेष्वपितुल्यांहित्वयापश्यावभाविनि ६ अनाभरणसंपन्नापरमांबरवर्जिता ॥ शोभयस्यधिकंभद्रेवनमप्यनलंकृता ७ सर्वाभरणसंपन्नापरमांबरधारिणी ॥ शोभसेत्वनवद्यांगिनत्वेवंमलपंकिनी ८ कस्मादेवंविधाभूत्वाजराजर्जरितंपतिम् ॥ त्वमुपास्सेहकल्याणिकामभोगबहिष्कृतम् ९ असमर्थंपरित्राणेपोषणेतुशुचिस्मिते ॥ सात्वंच्यवनमुत्सृज्यवरयस्वैकमावयोः १० पत्यर्थेदेवगर्भाभेमावृथायौवनंकृथाः ॥ एवमुक्तासुकन्याऽपिसुरौताविदमब्रवीत् ११ रताऽहंच्यवनेपत्यौमैवंमांपर्यशंकतम् ॥ तावब्रूतांपुनस्त्वेनामावांदेवभिषग्वरौ १२ युवानंरूपसंपन्नंकरिष्यावःपतिंतव ॥ ततस्तस्यावयोश्चैवव्रणीष्वान्यतमंपतिम् १३ एतेनसमयेनैनमामंत्रयपतिंशुभे ॥ सातयोर्वचनाद्राजन्नुपसंगम्यभार्गवम् १४ उवाचवाक्यंयत्ताभ्यामुक्तंभृगुसुतंप्रति ॥ तच्छ्रुत्वाच्यवनोभार्यामुवाचक्रियतामिति १५ ऊचतूराजपुत्रींतांपतिस्तवविशत्वपः ॥ ततोऽम्भश्च्यवनःशीघ्रंरूपार्थीप्रविवेशह १६ अश्विनावपितद्राजन्सरःप्राविशतांतदा ॥ ततोमुहूर्त्तादुत्तीर्णाःसर्वेतेसरसस्तदा १७ दिव्यरूपधराःसर्वेयुवानोमृष्टकुंडलाः ॥ तुल्यवेषधराश्चैवमनसःप्रीतिवर्धनाः १८ तेऽब्रुवन्सहिताःसर्वेवृणीष्वान्यतमंशुभे ॥ अस्माकमीप्सितंभद्रेपतित्वेवरवर्णिनि १९ यत्रवाऽप्यभिकामाऽसितंवृणीष्वसुशोभने ॥ सासमीक्ष्यतुतान्सर्वांस्तुल्यरूपधरान्स्थितान् २० निश्चित्यमनसाबुद्ध्यादेवीवव्रेस्वकंपतिम् ॥ लब्ध्वातुच्यवनोभार्यांवयोरूपंचवांछितम् २१ हृष्टोऽब्रवीन्महातेजास्तौनासत्याविदंवचः ॥ यथाऽहंरूपसंपन्नोवयसाचसमन्वितः २२ कृतोभवद्भ्यांवृद्धःसन्भार्यांचप्राप्तवानिमाम् ॥ तस्माद्युवांकरिष्यामिप्रीत्याऽहंसोमपीथिनौ ॥ मिषतोदेवराजस्यसत्यमेतद्ब्रवीमिवाम् २३

सेइत्यर्थः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ 'अश्विनौवैदेवानामसोमपावास्ताम्' इतिश्रुतंतस्यैतदुपबृंहणंतस्माद्युवामिति । युवयो रसोमपत्वं मिषतःपश्यतः दूरीकरिष्यामीत्यर्थः २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे त्रयोविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ततइति । वयस्थंयुवानं 'युवंच्यवानमश्विनाजरंतंपुनर्युवानंचरथायचक्रथुः' इतिमंत्रलिंगात्

तच्छ्रुत्वाहृष्टमनसौदिवंतौप्रतिजग्मतुः ॥ च्यवनश्चसुकन्याचसुराविवविजह्रतुः २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौकन्येत्रयोविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ततःशुश्रावशर्यातिर्वयस्थंच्यवनंकृतम् ॥ सुहृष्टःसेनयासार्धमुपायाद्भार्गवाश्रमम् १ च्यवनंचसुकन्यांचदृष्ट्वादेवसुताविव ॥ रेमेसभार्यःशर्यातिःकृत्स्नांप्राप्यमहीमिव २ ऋषिणासत्कृतस्तेनसभार्यःपृथिवीपतिः ॥ उपोपविष्टःकल्याणीःकथाश्चक्रेमनोरमाः ३ अथैनंभार्गवोराजन्नुवाचपरिसांत्वयन् ॥ याजयिष्यामिराजंस्त्वांसंभारानवकल्पय ४ ततःपरमसंहृष्टःशर्यातिरवनीपतिः ॥ च्यवनस्यमहाराजतद्वाक्यंप्रत्यपूजयत् ५ प्रशस्तेऽहनियज्ञीयेसर्वकामसमृद्धिमत् ॥ कारयामासशर्यातिर्यज्ञायतनमुत्तमम् ६ तत्रैनंच्यवनोराजन्याजयामासभार्गवः ॥ अद्भुतानिचतत्रासन्यानितानिनिबोधमे ७ अगृह्णाच्च्यवनःसोममश्विनोर्देवयोस्तदा ॥ तमिंद्रोवारयामासगृह्णानंसतयोर्ग्रहम् ८ ॥ इंद्रउवाच ॥ उभावेतौनसोमार्हौनासत्यावितिमेमतिः ॥ भिषजौदिविदेवानांकर्मणातेननार्हतः ९ ॥ ॥ च्यवनउवाच ॥ ॥ महोत्साहौमहात्मानौरूपद्रविणवत्तरौ ॥ यौचक्रतुर्मामघवन्वृंदारकमिवाजरम् १० ऋतेत्वांविबुधांश्चान्यान्कथंवैनार्हतःसवम् ॥ अश्विनावपिदेवेंद्रदेवौविद्धिपुरंदर ११ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ चिकित्सकौकर्मकरौकामरूपसमन्वितौ ॥ लोकेचरंतौमर्त्यानांकथंसोममिहार्हतः १२ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ एतदेवयदावाक्यमाम्रेडयतिदेवराट् ॥ अनादृत्यततःशक्रंग्रहंजग्राहभार्गवः १३ ग्रहीष्यंतंतुतंसोममश्विनोरुत्तमंतदा ॥ समीक्ष्यबलभिद्देवइदंवचनमब्रवीत् १४ आभ्यामर्थायसोमंत्वंग्रहीष्यसियदिस्वयम् ॥ वज्रंतेप्रहरिष्यामिघोररूपमनुत्तमम् १५ एवमुक्तःस्मयन्निंद्रमभिवीक्ष्यसभार्गवः ॥ जग्राहविधिवत्सोममश्विभ्यामुत्तमंग्रहम् १६ ततोऽस्मैप्राहरद्वज्रंघोररूपंशचीपतिः ॥ तस्यप्रहरतोबाहुंस्तंभयामासभार्गवः ॥ १७ तंस्तंभयित्वाच्यवनोजुहुवेमंत्रतोऽनलम् ॥ कृत्यार्थीसुमहातेजादेवंहिंसितुमुद्यतः १८ ततःकृत्याऽथसंजज्ञेमुनेस्तस्यतपोबलात् ॥ मदोनाममहावीर्योबृहत्कायोमहासुरः १९ शरीरंयस्यनिर्देष्टुमशक्यंतुसुरासुरैः ॥ तस्यास्यमभवद्घोरंतीक्ष्णाग्रदशनंमहत् २० हनुरेकास्थितात्वस्यभूमावेकादिवंगता ॥ चतस्रश्चायतादंष्ट्रायोजनानांशतंशतम् २१ इतरेतस्यदशनाबभूवुर्दशयोजनाः ॥ प्रासादशिखराकाराःशूलाग्रसमदर्शनाः २२ बाहूपर्वतसंकाशावायतावयुतंसमौ ॥ नेत्रेरविशशिप्रख्येवक्त्रंकालाग्निसंनिभम् २३ लेलिहन्जिह्वयावक्त्रंविद्युच्चपललोलया ॥ व्यात्ताननोघोरदृष्टिर्ग्रसन्निवजगद्बलात् २४

च्यवानंच्यवनंचरथाय धर्माचरणार्थम् १ । २।३ संभारान् यज्ञोपकरणानि ४ । ५ । ६ । ७ ग्रहंसोमस्यगृण्हानंतयोरर्थे ८ । ९ । १० सवंसोमम् ११ । १२ आम्रेडयतिपुनःपुनरावर्तयति १३ । १४ । १५ १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ॥ तंदृष्ट्वेति १ सृक्किणीगल्लगर्भौ २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ मदंचेति । सुरापानस्त्रीद्यूतमृगयाव्यसनानि मदकरत्वात्त्याज्यानीतिभावः ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ संधिर्द्वयोरिति । संप्रतिकलिद्वापरसंधावप्यत्रतीर्थेत्रेताद्वापरसंधितुल्यःकालोऽस्ति अत्रस्नातानांकलिस्पर्शोनास्तीतिभावः १४ । १५ सदास्रोतःसदाप्रवाहयुक्तम् १६ पावकाइवदीप्यमानाःपावकाः १७ त्रीणिशृंगाणीति । प्रागव्याख्यातरीत्यात्रिकोणंवाराणसीक्षेत्रं त्रीणिप्रस्रवणानीतिचप्रयागम् ।

सभक्षयिष्यन्संक्रुद्धःशतक्रतुमुपाद्रवत् ॥ महताघोररूपेणलोकाञ्शब्देननादयन् २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौकन्येचतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ तंदृष्ट्वाघोरवदनंमदंदेवःशतक्रतुः ॥ आयांतंभक्षयिष्यंतंव्यात्ताननमिवांतकम् १ भयात्संस्तंभितभुजःसृक्किणीलेलिहन्मुहुः ॥ ततोऽब्रवीद्देवराजश्च्यवनंभयपीडितः २ सोमार्हावश्विनावेतावद्यप्रभृतिभार्गव ॥ भविष्यतःसत्यमेतद्वचोविप्रप्रसीदमे ३ नतेमिथ्यासमारंभोभवत्वेषपरोविधिः ॥ जानामिचाहंविप्रर्षेनमिथ्यात्वंकरिष्यसि ४ सोमार्हावश्विनावेतौयथावाऽद्यकृतौत्वया ॥ भूयएवतुतेवीर्यंप्रकाशेदिति भार्गव ५ सुकन्यायाःपितुश्चास्यलोकेकीर्तिःप्रथेदिति ॥ अतोमयैतद्विहितंतववीर्यप्रकाशनम् ६ तस्मात्प्रसादंकुरुमेभवत्वेवंयथेच्छसि ॥ एवमुक्तस्यशक्रेण भार्गवस्यमहात्मनः ७ समन्युर्व्यगमच्छीघ्रंमुमोचचपुरंदरम् ॥ मदंचव्यभजद्राजन्पानेस्त्रीषुचवीर्यवान् ८ अक्षेषुमृगयायांचपूर्वसृष्टंपुनःपुनः ॥ तदामदंविनिक्षिप्यशक्रंसंतर्प्यचेंदुना ९ अश्विभ्यांसहितान्देवान्याजयित्वाचतंनृपम् ॥ विख्याप्यवीर्यंलोकेषुसर्वेषुवदतांवरः १० सुकन्ययासहारण्येविजहारानुकूलया ॥ तस्यैतद्द्विजसंघुष्टंसरोराजन्प्रकाशते ११ अत्रत्वंसहसोदर्यैःपितॄन्देवांश्चतर्पय ॥ एतद्दृष्ट्वामहीपालसिकताक्षंचभारत १२ सैंधवारण्यमासाद्यकुल्यानांकुरुदर्शनम् ॥ पुष्करेषुमहाराजसर्वेषुचजलंस्पृश १३ स्थाणोर्मंत्राणिचजपन्सिद्धिंप्राप्स्यसिभारत ॥ संधिर्द्वयोर्नरश्रेष्ठत्रेतायाद्वापरस्यच १४ अयंहिदृश्यतेपार्थसर्वपापप्रणाशनः ॥ अत्रोपस्पृश्यचैवत्वंसर्वपापप्रणाशने १५ आर्चीकपर्वतश्चैवनिवासोवैमनीषिणाम् ॥ सदाफलःसदास्रोतोमरुतांस्थानमुत्तमम् १६ चैत्याश्चेतेबहुविधास्त्रिदशानांयुधिष्ठिर ॥ एतच्चंद्रमसस्तीर्थमृषयःपर्युपासते ॥ वैखानसावालखिल्याःपावकावायुभोजनाः १७ शृंगाणित्रीणिपुण्यानित्रीणिप्रस्रवणानिच ॥ सर्वाण्यनुपरिक्रम्ययथाकाममुपस्पृश १८ शान्तनुश्चात्रराजेंद्रशुनकश्चनराधिपः ॥ नरनारायणौचोभौस्थानंप्राप्ताःसनातनम् १९ इहनित्यशयादेवाःपितरश्चमहर्षिभिः ॥ आर्चीकपर्वतेतेपुस्तान्यजस्वयुधिष्ठिर २०

एतानिसर्वाण्यनुपरिक्रम्यप्रदक्षिणीकृत्ययथाकाममिहस्नाहि । यथाकाममित्यस्यकाशीप्रयागसेविनां चंद्रतीर्थसेवनमैच्छिकमितरेषामत्यावश्यकमितिभावः । गौडास्तु'त्रीणिशृंगाणिशुभ्राणित्रीणिप्रस्रवणानिच ॥ पुष्कराण्यादिसिद्धानिनविद्मस्तत्रकारणम्'इतिश्लोकमत्रापिपठंति सचप्रागेवव्याख्यातः । अत्रपाठस्तुकाश्यादिस्तुत्यापूर्वोक्तार्थस्यदृढीकारार्थः १८ । १९ नित्यशयानित्यंशयानाः सन्निहिताइत्यर्थः तेपुस्तपश्चक्रुः २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । साहदेविःसृंजयपुत्रस्यपुत्रः २६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे पंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ ॥ ॥

इहतेवैचरून्प्राश्नन्नृषयश्चविशांपते ॥ यमुनाचाक्षयस्रोताकृष्णश्चेहतपोरतः २१ यमौचभीमसेनश्चकृष्णाचामित्रकर्शन ॥ सर्वेचात्रगमिष्यामस्त्वयैवसह पांडव २२ एतत्प्रस्रवणंपुण्यमिंद्रस्यमनुजेश्वर ॥ यत्रधाताविधाताचवरुणश्चोर्ध्वमागताः २३ इहतेऽप्यवसन्राजन्क्षांताःपरमधर्मिणः ॥ मैत्राणामृजुबुद्धीनामयंगिरिवरःशुभः २४ एषासायमुनाराजन्महर्षिगणसेविता ॥ नानायज्ञचिताराजन्पुण्यापापभयापहा २५ अत्रराजामहेष्वासोमांधाताऽयजतस्वयम् ॥ साहदेविश्चकौन्तेयसोमकोददतांवरः २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौकन्येपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ मांधाताराजशार्दूलस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ कथंजातोमहाब्रह्मन्यौवनाश्वोनृपोत्तमः १ कथंचैनांपरांकाष्ठांप्राप्तवानमितद्युतिः ॥ यस्यलोकास्त्रयोवश्याविष्णोरिवमहात्मनः २ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंचरितंतस्यधीमतः ॥ यथामांधातृशब्दश्चतस्यशक्रसमद्युतेः ॥ जन्मचाप्रतिवीर्यस्यकुशलोह्यसिभाषितुम् ३ ॥ लोमशउवाच ॥ शृणुष्वावहितोराजन्राज्ञस्तस्यमहात्मनः ॥ यथामांधातृशब्दोवैलोकेषुपरिगीयते ४ इक्ष्वाकुवंशप्रभवोयुवनाश्वोमहीपतिः ॥ सोऽयजत्पृथिवीपालःक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ५ अश्वमेधसहस्रंचप्राप्यधर्मभृतांवरः ॥ अन्यैश्चक्रतुभिर्मुख्यैरयजत्स्वाप्तदक्षिणैः ६ अनपत्यस्तुराजर्षिःसमहात्मामहाव्रतः ॥ मंत्रिष्वाधायतद्राज्यंवननित्योबभूवह ७ शास्त्रदृष्टेनविधिनासंयोज्यात्मानमात्मवान् ॥ सकदाचिन्नृपोराजन्नुपवासेनदुःखितः ८ पिपासाशुष्कहृदयःप्रविवेशाश्रमंभृगोः ॥ तामेवरात्रिंराजेंद्रमहात्माभृगुनंदनः ९ इष्टिंचकारसौद्युम्नेर्महर्षिःपुत्रकारणात् ॥ संभृतोमंत्रपूतेनवारिणाकलशोमहान् १० तत्रातिष्ठतराजेंद्रपूर्वमेवसमाहितः ॥ यत्प्राश्यप्रसवेत्तस्यपत्नीशक्रसमंसुतम् ११ तंन्यस्यवेद्यांकलशंसुषुपुस्तेमहर्षयः ॥ रात्रिजागरणाच्छ्रांतान्सौद्युम्निःसमतीत्यतान् १२ शुष्ककंठःपिपासार्तःपानीयार्थीभृशंनृपः ॥ तंप्रविश्याश्रमंश्रांतःपानीयंसोऽभ्ययाचत १३ तस्यश्रांतस्यशुष्केणकंठेनक्रोशतस्तदा ॥ नाश्रौषीत्कश्चनतदाशकुनेरिववाशतः १४ ततस्तंकलशंदृष्ट्वाजलपूर्णंसपार्थिवः ॥ अभ्यद्रवतवेगेनपीत्वाचांभोव्यवासृजत् १५ सपीत्वाशीतलंतोयंपिपासार्तोमहीपतिः ॥ निर्वाणमगमद्धीमान्सुसुखीचाभवत्तदा १६ ततस्तेप्रत्यबुध्यंतमुनयःसतपोधनाः ॥ निस्तोयंतंचकलशंददृशुःसर्वएवते १७ कस्यकर्मेदमितितेपर्यपृच्छन्समागताः ॥ युवनाश्वोममेत्येवंसत्यंसमभिपद्यत १८ नयुक्तमितितंप्राहभगवान्भार्गवस्तदा ॥ सुतार्थंस्थापिताह्यापस्तपसाचैवसंभृताः १९ मयाह्यत्राहितंब्रह्मतपआस्थायदारुणम् ॥ पुत्रार्थंतवराजर्षेमहाबलपराक्रम २०

यौवनाश्वोयुवनाश्वपुत्रः १ परांकाष्ठांस्वर्गिष्वेवश्रेष्ठंस्थानम् २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ आत्मानंचित्तं आत्मवान्जितचित्तः संयोज्येष्टदेवतयाऐक्यंनीत्वा ८ । ९ सौद्युम्नेः युवनाश्वस्य १० । ११ । १२ । १३ वाशतः शब्दंकुर्वतः १४ । १५ निर्वाणं तपःफलम् १६ । १७ । १८ । १९ । २० ।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ । २३ । २४ इष्टमिच्छितम् २५ । २६ । २७ । २८ किंधास्यतिपास्यतिस्तन्याभावात् २९ मांधास्यतिमांधाता धातेतिलुडंतस्यव्याख्यानंधास्यतीति प्रदेशिनीं तर्जनीम् ३० । ३१ किष्कूनूहस्तान्वितस्तीन्वा । किष्कुर्हस्तेवितस्तौचेत्यमरः ३२ ध्यातमात्रस्यइंद्रेणायमेवंविधोभवत्विति संकल्पितस्य ३३ शृंगोद्भवाः स्वर्गजाः । शृंगंप्रभुत्वेशिखरेइत्या

महाबलोमहावीर्यस्तपोबलसमन्वितः ॥ यःशक्रमपिवीर्येणगमयेद्यमसादनम् २१ अनेनविधिनाराजन्मयैतदुपपादितम् ॥ अभक्षणंत्वयाराजन्नयुक्तंकृतमद्यवै २२ नत्वद्यशक्यमस्माभिरेतत्कर्तुमतोऽन्यथा ॥ नूनंदैवकृतंह्येतद्यदेवंकृतवानसि २३ पिपासितेनयाःपीताविधिमंत्रपुरस्कृताः ॥ आपस्त्वयामहाराजमत्तपोवीर्यसंभृताः २४ ताभ्यस्त्वमात्मनापुत्रमीदृशंजनयिष्यसि ॥ विधास्यामोवयंतत्रतवेष्टिंपरमाद्भुताम् २५ यथाशक्रसमंपुत्रंजनयिष्यसिवीर्यवान् ॥ गर्भधारणजंवाऽपिनखेदंसमवाप्स्यसि २६ ततोवर्षशतेपूर्णेतस्यराज्ञोमहात्मनः ॥ वामंपार्श्वंविनिर्भिद्यसुतःसूर्यइवस्थितः २७ निश्चक्राममहातेजानचतंमृत्युराविशत् ॥ युवनाश्वंनरपतिंतदद्भुतमिवाभवत् २८ ततःशक्रोमहातेजास्तंदिदृक्षुरुपागमत् ॥ ततोदेवामहेंद्रंतमपृच्छन्धास्यतीतिकिम् २९ प्रदेशिनींततोऽस्यास्येशक्रःसमभिसंदधे ॥ मामयंधास्यतीत्येवंभाषितेचैववज्रिणा ३० मांधातेतिचनामास्यचक्रुःसेंद्रादिवौकसः ३१ प्रदेशिनींशक्रदत्तामास्वाद्यसशिशुस्तदा ॥ अवर्धतमहातेजाःकिष्कूनूराजंस्त्रयोदश ३२ वेदास्तंसधनुर्वेदादिव्यान्यस्त्राणिचेश्वरम् ॥ उपतस्थुर्महाराजध्यातमात्रस्यसर्वशः ३३ आजगवंनामधनुःशराःशृंगोद्भवाश्चये ॥ अभेद्यंकवचंचैवसद्यस्तमुपशिश्रियुः ३४ सोभिषिक्तोमघवतास्वयंशक्रेणभारत ॥ धर्मेणव्यजयल्लोकांस्त्रीन्विष्णुरिवविक्रमैः ३५ तस्याप्रतिहतंचक्रंप्रावर्ततमहात्मनः ॥ रत्नानिचैवराजर्षिंस्वयमेवोपतस्थिरे ३६ तस्येयंवसुसंपूर्णावसुधावसुधाधिप ॥ तेनेष्टंविविधैर्यज्ञैर्बहुभिःस्वाप्तदक्षिणैः ३७ चितचैत्योमहातेजाधर्मान्प्राप्यचपुष्कलान् ॥ शक्रस्यार्धासनंराजँल्लब्धवानमितद्युतिः ३८ एकाह्नात्पृथिवींतेनधर्मनित्येनधीमता ॥ विजिताशासनादेवसरत्नाकरपत्तना ३९ तस्यचैत्यैर्महाराजक्रतूनांदक्षिणावताम् ॥ चतुरंताममहीव्याप्तानासीत्किंचिदनावृतम् ४० तेनपद्मसहस्राणिगवांदशमहात्मना ॥ ब्राह्मणानांमहाराजदत्तानीतिप्रचक्षते ४१ तेनद्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यांमहात्मना ॥ वृष्टंसस्यविवृद्ध्यर्थमिषतोवज्रपाणिनः ४२ तेनसोमकुलोत्पन्नोगांधाराधिपतिर्महान् ॥ गर्जन्निवमहामेघःप्रमथ्यनिहतःशरैः ४३ प्रजाश्चतुर्विधास्तेनत्राताराजन्कृतात्मना ॥ तेनात्मतपसालोकास्तापिताश्चातितेजसा ४४ तस्यैतद्देवयजनंस्थानमादित्यवर्चसः ॥ यस्यपुण्यतमेदेशेकुरुक्षेत्रस्यमध्यतः ४५ एतत्तेसर्वमाख्यातंमांधातुश्चरितंमहत् ॥ जन्मचाग्र्यंमहीपालयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ४६

दिः स्वर्गमीनविशेषयोरितिविश्वः दिव्याइत्यर्थः ३४ । ३५ चक्रमाज्ञा ३६ । ३७ चितचैत्यःकृतचयनक्रतुः ३८ । ३९ । ४० पद्मंशतकोटयस्तेषामपिसहस्राणिदश ४१ । ४२ । ४३ चतुर्विधाः सुरनरतिर्यक्स्थावराः ४४ । ४५ । ४६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ कथमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ स्फिचिकट्याम् ६ । ७ अमात्यपर्षदोमध्येमंत्रिसभांतः
८ क्षत्तादौवारिकः ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ जंतुनापशुभूतेन । 'सवरुणंराजानमुपससारपुत्रोमेजायतांतेनत्वायजा' इति इतिपुत्रस्यापिपशुकरणंवह्वृचब्राह्मणेपराामृष्टं

॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःसकौन्तेयोलोमशेनमहर्षिणा ॥ पप्रच्छानंतरंभूयःसोमकंप्रतिभारत ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्व
णिलोमशतीर्थयात्रायांमांधातृउपाख्यानेषड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कथंवीर्यःसराजाभूत्सोमकोवदतांवर ॥ कर्माण्य
स्यप्रभावंचश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः १ ॥ लोमशउवाच ॥ युधिष्ठिरासीन्नृपतिःसोमकोनामधार्मिकः ॥ तस्यभार्याशतंराजन्सदृशीनामभूत्तदा २ सवैयत्नेनमह
तातासुपुत्रंमहीपतिः ॥ कंचिन्नासादयामासकालेनमहताप्यपि ३ कदाचित्तस्यवृद्धस्यघटमानस्ययत्नतः ॥ जंतुर्नामसुतस्तस्मिन्स्त्रीशतेसमजायत ४ तंजातं
मातरःसर्वाःपरिवार्यसमासते ॥ सततंपृष्ठतःकृत्वाकामभोगान्विशांपते ५ ततःपिपीलिकाजंतुंकदाचिददशत्स्फिचि ॥ सदष्टोव्यनदन्नादंतेनदुःखेनबालकः ६
ततस्तामातरःसर्वाःप्राक्रोशन्भृशदुःखिताः ॥ परिवार्यजंतुंसहसासशब्दस्तुमुलोऽभवत् ७ तमार्तनादंसहसाशुश्रावसमहीपतिः ॥ अमात्यपर्षदोमध्येउपविष्टःसह
र्त्विजा ८ ततःप्रस्थापयामासकिमेतदितिपार्थिवः ॥ तस्मैक्षत्तायथावृत्तमाचचक्षेसुतंप्रति ९ त्वरमाणःसचोत्थायसोमकःसहमंत्रिभिः ॥ प्रविश्यांतःपुरंपुत्रमा
श्वासयदरिंदमः १० सांत्वयित्वातुतंपुत्रंनिष्क्रम्यांतःपुरान्नृपः ॥ ऋत्विजासहितोराजन्सहामात्यउपाविशत् ११ ॥ सोमकउवाच ॥ धिगस्त्विहैकपुत्रत्वम
पुत्रत्वंवरंभवेत् ॥ नित्यातुरत्वाद्भूतानांशोकएवैकपुत्रता १२ इदंभार्याशतंब्रह्मन्परीक्ष्यसदृशंप्रभो ॥ पुत्रार्थिनामयावोढंनतासांविद्यतेप्रजा १३ एकःकथंचिदुत्पन्नः
पुत्रोजंतुरयंमम ॥ यतमानासुसर्वासुकिंनुदुःखमतःपरम् १४ वयश्चसमतीतंमेसभार्यस्यद्विजोत्तम ॥ आसांप्राणाःसमायत्ताममचात्रैकपुत्रके १५ स्यात्तुकर्म
तथायुक्तंयेनपुत्रशतंभवेत् ॥ महतालघुनावाऽपिकर्मणादुष्करेणवा १६ ॥ ऋत्विगुवाच ॥ अस्तिचैतादृशंकर्मयेनपुत्रशतंभवेत् ॥ यदिशक्नोषितत्कर्तुमथवक्ष्यामि
सोमक १७ ॥ सोमकउवाच ॥ कार्यंवायदिवाऽकार्यंयेनपुत्रशतंभवेत् ॥ कृतमेवेतितद्विद्धिभगवान्प्रब्रवीतुमे १८ ॥ ऋत्विगुवाच ॥ यजस्वजंतुनाराजंस्त्वं
मयाविततेक्रतौ ॥ ततःपुत्रशतंश्रीमद्भविष्यत्यचिरेणते १९ वपायांहूयमानायांधूममाघ्रायमातरः ॥ ततस्ताःसुमहावीर्याञ्जनयिष्यंतितेसुतान् २० तस्यामेव
तुतेजंतुर्भवितापुनरात्मजः ॥ उत्तरेचास्यसौवर्णंलक्ष्मपार्श्वेभविष्यति २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांजंतूपाख्यानेसप्तविंशत्यधि
कशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ॥ ॥ सोमकउवाच ॥ ब्रह्मन्यद्यद्यथाकार्यंतत्कुरुष्वतथातथा ॥ पुत्रकामतयासर्वंकरिष्यामिवचस्तव १
॥ लोमशउवाच ॥ ततःसयाजयामाससोमकंतेनजंतुना ॥ मातरस्तुबलात्पुत्रमपाकर्षुःकृपान्विताः २

ततोनशास्त्रविरोधः १९ । २० । २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ब्रह्मन्निति १ । २

Nepal Sanskrit University... Digitized by eGangotri

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वाशंत्यःक्रोशंत्यः ३ । ४ वपांदेहांतर्गतमपूपाकारंमांसं ५ । ६ । ७ । ८ लक्षणंचिन्हं ९ सोमकस्यऋत्विगितिशेषः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ क्षांतःक्षमा
वान् उष्यउषित्वा २० अभिचारपापंकुत्सार्गोपदेष्टृपुयाजकेप्वेवयाज्यस्यनिपातस्तुगुरौकरुणाप्रयुक्तःस्वयंकृतोनतुन्याय्यइत्यध्यायतात्पर्यम् २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टाविंशत्य

हाहताःस्मेतिवाशंत्यस्तीव्रशोकसमाहताः ॥ रुदंत्यःकरुणंचापिगृहीत्वादक्षिणेकरे ३ सव्येपाणौगृहीत्वातुयाजकोऽपिस्मकर्षति ॥ कुररीणामिवार्तानांसमाकृष्य
॥१०४॥ हाहताःस्मेतिवाशंत्यस्तीव्रशोकसमाहताः ॥
तुतंसुतम् ४ विशस्यचैनंविधिवद्वपामस्यजुहावसः ॥ वपायांहूयमानायांगंधमाघ्रायमातरः ५ आर्तानिपेतुःसहसापृथिव्यांकुरुनंदन ॥ सर्वाश्चगर्भानलभं
स्ततस्ताःपरमांगनाः ६ ततोदशसुमासेपुसोमकस्यविशांपते ॥ जज्ञेपुत्रशतंपूर्णंतासुसर्वासुभारत ७ जंतुर्ज्येष्ठःसमभवज्जनित्र्यामेवपार्थिव ॥ सतासामिष्टए
वासीन्नतथातेनिजाःसुताः ८ तच्चलक्षणमस्यासीत्सौवर्णंपार्श्वउत्तरे ॥ तस्मिन्पुत्रशतेचाग्र्यःसबभूवगुणैरपि ९ ततःसलोकमगमत्सोमकस्यगुरुःपरम् ॥ अथ
कालेव्यतीतेतुसोमकोऽप्यगमत्परम् १० अथतंनरकेघोरेपच्यमानंददर्शसः ॥ तमपृच्छत्किमर्थंत्वंनरकेपच्यसेद्विज ११ तमब्रवीद्गुरुःसोऽथपच्यमानोऽग्निना
भृशम् ॥ त्वंमयायाजितोराजंस्तस्येदंकर्मणःफलम् १२ एतच्छ्रुत्वासराजर्षिर्धर्मराजानमब्रवीत् ॥ अहमत्रप्रवेक्ष्यामिमुच्यतांममयाजकः ॥ मत्कृतेहिमहा
भागःपच्यतेनरकाग्निना १३ ॥ धर्मउवाच ॥ नान्यःकर्तुःफलंराजन्नुपभुंक्तेकदाचन ॥ इमानितवदृश्यंतेफलानिवदतांवर १४ ॥ सोमकउवाच ॥ पुण्यान्नकाम
येलोकानृतेऽहंब्रह्मवादिनम् ॥ इच्छाम्यहमनेनैवसहवस्तुंसुरालये १५ नरकेवाधर्मराजकर्मणाऽस्यसमोह्यहम् ॥ पुण्यापुण्यफलंदेवसममस्त्वावयोरिदम् १६
॥ धर्मराजउवाच ॥ यद्येवमीप्सितंराजन्भुंक्ष्वास्यसहितःफलम् ॥ तुल्यकालंसहानेनपश्चात्प्राप्स्यसिसद्गतिम् १७ ॥ लोमशउवाच ॥ सचकारतथासर्वं रा
जाराजीवलोचनः ॥ क्षीणपापश्चतस्मात्सविमुक्तोगुरुणासह १८ लेभेकामाञ्शुभान्राजन्कर्मणानिर्जितान्स्वयम् ॥ सहतेनैवविप्रेणगुरुणासगुरुप्रियः १९ ए
षतस्याश्रमःपुण्योयएषोऽग्रेविराजते ॥ क्षांतउष्यात्रषड्रात्रंप्राप्नोतिसुगतिंनरः २० एतस्मिन्नपिराजेंद्रवत्स्यामोविगतज्वराः ॥ षड्रात्रंनियतात्मानःसज्जी
भवकुरूद्वह २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांजंतूपाख्यानेअष्टाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥
॥ लोमशउवाच ॥ अस्मिन्किलस्वयंराजन्निष्टवान्वैप्रजापतिः ॥ सत्रमिष्टीकृतंनामपुरावर्षसहस्रिकम् १ अंबरीषश्चनाभागइष्टवान्यमुनामनु ॥ यत्रेष्ट्वादश
पद्मानिसदस्येभ्योऽधिसृष्टवान् २ यज्ञैश्चतपसाचैवपरांसिद्धिमवापसः ॥ देशश्चनाहुषस्यायंयज्वनःपुण्यकर्मणः ३ सार्वभौमस्यकौन्तेययथातेरमितौजसः ॥
स्पर्धमानस्यशक्रेणतस्येदंयज्ञवास्त्विह ४ ॥१०४॥

धिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ॥ ॥ अस्मिन्निति १ दशपद्मानिगवामितिशेषः । तस्यद्वादशशतंदक्षिणाइति यागीयदक्षिणादौ सर्वत्रगोपदस्यैवाध्याहारदर्शनात् अभिसृष्ट
वानदत्तवान् २ । ३ । यज्ञवास्तुयज्ञभूमिः । इहअस्मिन्वास्तुनि इदमुत्तरान्वयि ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अग्निभिरग्निस्थापनार्थैरिष्टकारचितैःस्थंडिलैः ८ शमीआमिक्षार्थंदध्युत्पादनार्थमानीताशमीशाखा एकपत्राशातितपत्रा अंतर्वेदिशाखायाःपलाशान्यसर्वाणिप्रशात्यमूलतःशाखांपरिवास्योपवेषंकरोती
तिसूत्रात् यापूर्वमेकपत्रशाखाऽभूत्सैषाउपवेषरूपेणावशिष्टादृश्यतेअग्रभागस्यवन्हौप्रहृतत्वात् परिवास्यच्छित्वा सरकंसुराग्रहपात्रं । सरकोऽस्त्रीसीधुपात्रे इतिमेदिनी ६ प्रसर्पणंसंचारभूमिः रौप्यायांरूप्य
वत्श्वेतवर्णायांस्थल्यांनद्यांवा सामीप्येसप्तमी प्रसर्पणंतीर्थमित्यन्ये ७ अनुवंशंपरंपरागतमाख्यानश्लोकं । उलूखलैरिति । उलूखलसदृशानिस्त्रीणांकर्णाभरणानिभवंतीति स्वयमुलूखलैरेवाभरणैर्युक्तासतीति
शेषः एतेनविकृतवेषत्वंपिशाच्याः ८ उक्तंभाषणमेवाहद्वाभ्यां युगंधरइति । अत्रप्राञ्चः अस्मिंस्तीर्थेसपुत्राब्राह्मणीस्नातुमागतातांप्रतिपिशाचीवदति त्वयायुगंधरेपर्वतेदेशेवादधिप्राशनंकृतं तत्रो
ष्ट्रीक्षीरं गर्दभ्यादिक्षीरंचदधिक्रियते । तथाअच्युतस्थलाख्येसंकरजानांग्रामेवासश्चकृतः । तथाभूतिलयाख्येदस्युग्रामेऽग्निदग्धानांमृतानांक्षेपणंयस्यांनद्यांक्रियतेतस्यांस्नाताऽसि अतोदोषत्रयवतीत्वं
एतत्करणेहिप्रायश्चित्तंधर्मशास्त्रेप्रसिद्धं । औष्ट्रमेकशफंक्षीरंसुरातुल्यमिति । संसृज्यसंकरैःसार्धंप्राजापत्यंव्रतंचरेदिति । प्रोष्यभूतिलयेविप्रःप्राजापत्यंव्रतंचरेदितिच तद्यत्वयानकृतमतःकथ
मत्रवस्तुमिच्छसि दोषवतामिहतीर्थवासोदुर्लभइत्यर्थः । एवंपिशाचीवाक्यंश्रुत्वाऽपिसाब्राह्मणीतत्रस्नानादिकंकृतवती ततस्तयाराक्षस्यातस्याघटपिठरादिकंनाशितं उक्तंच । 'एतत्तवदिवावृत्तंरात्रौवृत्तं
तुद्रक्ष्यसि'इति वृत्तंजातं रात्रौतुतवपुत्रमपिनाशयिष्यामीतिभावः । अथापिद्वितीयांरात्रिंवस्तुमिच्छसिचेत्तवभूयांसमपकारंकरिष्यामीतियुगंधरादिदेशत्रयेनिंदापरत्वेनव्याचख्युः । अत्राञ्चस्तुयुगंध
रादौदधिप्राशनादिकंत्रयमधिकारकारणंकृत्वा एकरात्रमिहयदिवस्तुमिच्छसिचेद्वस । अत्रपिशाचीवचनव्याजेनैकरात्रवासोनियम्यते यदितुद्वितीयंदिवारात्रंवत्स्यसितर्हिएतत्तवदिवाकालेवृत्तंभविष्यति एत

पश्यनानाविधाकारैरग्निभिर्निचितांमहीम् ॥ मज्जंतीमिवचाक्रांतांययातेर्यज्ञकर्मभिः ५ एषाशम्येकपत्रायासरकंचैतदुत्तमम् ॥ पश्यरामन्हदानेतान्पश्य
नारायणाश्रमम् ६ एतद्‌र्चीकपुत्रस्ययोगैर्विचरतोमहीम् ॥ प्रसर्पणंमहीपालरौप्यायाममितौजसः ७ अत्रानुवंशंपठतःशृणुमेकुरुनंदन ॥ उलूखलैराभर
णैःपिशाचीयदभाषत ८ युगंधरेदधिप्राश्यउषित्वाचाच्युतस्थले ॥ तद्वद्भूतलयेस्नात्वासपुत्रावस्तुमर्हसि ९

द्दितिवस्त्रपात्राहारताडनादिकमभिनीयदर्शयति । रात्रौत्वतोऽन्यथाप्राणापहारांतमित्यर्थइति । ब्रह्मज्ञानिवंशावतंसलक्ष्मणानुचरास्तु द्वारमेतत्कुरुक्षेत्रस्येत्युपसंहारादस्यक्षेत्रस्यद्विविधकुरुक्षेत्रप्रापकत्वम
वगतं कुरुक्षेत्रद्वयंच । एकंशतपथेप्रवर्ग्यकांडे तेषांकुरुक्षेत्रंदेवयजनमासतस्मादाहुःकुरुक्षेत्रंदेवानांदेवयजनमितिकर्मांगंकुरुदेशांतर्गतंप्रसिद्धम् । अपरंच अविमुक्तंवैकुरुक्षेत्रमित्यादिनाज्ञानांगमविमुक्ता
ख्यंजाबालरामतापनीयोपनिषदोःप्रसिद्धम् । ततश्चास्यक्षेत्रस्यक्रममुक्तौसद्योमुक्तौपरंपरयाहेतुत्वादत्रवासेदेवाविघ्नमाचरंति । मुक्तोहिदेवपशुत्वान्निवर्ततइति । तथाबृहदारण्यकेआत्मेत्येवोपासीते
त्यैकात्म्यंज्ञेयमित्युक्त्वाऽथयोन्यांदेवतामुपास्तेऽन्योऽसावन्योऽहमितिनसवेदयथापशुरेवसदेवानामितिभेददर्शिनोदेवपशुत्वमुक्त्वा तस्मादेषांतन्नप्रियंयदेतन्मनुष्याविद्युरित्यैकात्म्यज्ञानंदेवानामनियंपशुना
शइवपशुपतेरित्युक्तम् । ज्ञातैकात्म्यस्यतुदेवाअनियंकर्तुमसमर्थास्तथाचतत्रैवश्रूयते । तस्यहनदेवाश्चनाभूत्याईशतआत्माह्येषांसभवतीति देवाश्चनदेवाअपि अभूत्यैअनैश्वर्याय एवंसतियदित्रत्रस्थिताऽसि
तर्हित्वचिरकालंवस्तुमर्हसीति पिशाचीकांचित्सपुत्रांस्त्रियमिहवस्तुमिच्छंतींप्रतिप्रब्रवीति युगंधरइति युगानिकृतत्रेताद्वापरकलिसंज्ञानिधारयतीतियुगंधरःस्थूलशरीराभिमानीजीवः तथाहिश्रुतिः । 'कलिः
शयानोभवतिसंजिहानस्तुद्वापरः ॥ उत्तिष्ठंस्त्रेताभवतिकृतंसंपद्यतेचरन्' इति । शयानोधर्ममाचार्यादिमुखादजानन्पुरुषःकलिः । सएवसंजिहानस्तंजानन्द्वापरोभवति । उत्तिष्ठन्धर्मानुष्ठानार्थंयतमानस्त्रे
ताभवति । धर्मंचरन्ननुतिष्ठंस्तुकृतंभवतीतिपुंसएवयुगंधरत्वमाह । दधिप्राशनशब्देनधर्मप्रजासंपत्त्यर्थोदारसंयोगउच्यते । तथाहिगृह्यसूत्रे । समंजंतुविश्वेदेवाइतिदध्नःप्राश्यप्रतिप्रयच्छेदितिविवाहांते-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दंपत्योर्हृदयसंधानार्थंदधिप्राशनंविधीयतेतत्र 'समापोहृदयानिनौ संमातरिश्वासंधातासमुदेष्ट्रीदधातुनौ'इतिमंत्रशेषः । मंत्रार्थस्तु विश्वेदेवाः नौआवयोर्हृदयानि वृत्तिबहुत्वात्बहुवचनं समंजंतुस्निग्धानिकुर्वंतु । संशब्दावृत्त्या समंजंत्वित्यस्याप्यावृत्तिर्ज्ञेया । आपोनोहृदयानिसमंजंत्वित्यर्थः स्निग्धयोर्हृद्रयोःसंधानंभवतीति । मातरिश्वाप्राणवायुर्नौहृदयानिसंदधातु । एवंधातासंदधातु । उनिश्चितं देष्ट्रीअंतर्यामिणी देवताचसंदधातु । व्यवहिताश्चेतिछंदसिव्यवहितोपसर्गेणापिक्रियायाः संबंधः । पूर्ववदुपसर्गावृत्त्याक्रियापदस्यावृत्तिरिति । तथाचक्षोमेवसानौजायापतीसहोभौचरतांधर्मंप्रजांप्रजनयावहा इतिश्रुति लिंगाभ्यां धर्मप्रजोत्पादने सहाधिकारात् । 'जायमानोवैब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवाजायते ब्रह्मचर्येणऋषिभ्योयज्ञेनदेवेभ्यः प्रजयापितृभ्यः' इतिचश्रुतानामृणानामपाकरणं दारसंयोगंविनानभवतीतिदधिप्राशन शब्देनलक्षितलक्षणयाआनृण्यंग्राह्यं तेनस्वधर्मनिष्ठःप्रजावानेतत्तीर्थंसेवितुमर्हतीतिपूर्वपादार्थः । अच्युतस्थलेच्युतियोग्यस्थूलशरीरापेक्षयाअच्युतंस्थलंलिंगशरीरं तत्रउपित्वामूत्रात्मानमुपास्येत्यर्थः । भूतानिवियदादीनिलीयंतेऽस्मिन्नितिकारणंब्रह्मभूतलयः । भूतिलयइतिपाठेभूतिरैश्वर्यं । तस्यापिचलयोऽस्मिन्निितिशुद्धं ब्रह्मतयोरन्यतरत्रस्नात्वामलंत्यक्त्वा 'यथैषीकतूलमग्नौप्रोतंप्रदूयेतैवंहास्यसर्वेपाप्मानः

एकरात्रमुषित्वेहद्वितीयंयदिवत्स्यसि ॥ एतद्वैतेदिवावृत्तंरात्रौवृत्तमितोऽन्यथा १० अद्यचात्रनिवत्स्यामःक्षपांभरतसत्तम ॥ द्वारमेतत्तुकौंतेयकुरुक्षेत्रस्य भारत ११ अत्रैवनाहुषोराजाराजन्क्रतुभिरिष्टवान् ॥ ययातिर्बहुरत्नौघैर्यत्रेन्द्रोमुदमभ्यगात् १२ एतत्प्लक्षावतरणंयमुनातीर्थमुत्तमम् ॥ एतद्वैनाकपृष्ठस्यद्वा रमाहुर्मनीषिणः १३ अत्रसारस्वतैर्यज्ञैरीजानाःपरमर्षयः ॥ यूपोलूखलिकास्तातगच्छंत्यवभृथप्लवम् १४ अत्रवैभरतोराजाराजन्क्रतुभिरिष्टवान् ॥ हयमे धेनयज्ञेनमेध्यमश्वमवासृजत् १५ असकृत्कृष्णसारंगंधर्मेणाप्यचमेदिनीम् ॥ अत्रैवपुरुषव्याघ्रमरुत्तःसत्रमुत्तमम् १६ प्रापचैवर्षिमुख्येनसंवर्तेनाभिपालितः ॥ अत्रोपस्पृश्यराजेंद्रसर्वाँल्लोकान्प्रपश्यति ॥ पूयतेदुष्कृताच्चैवअत्रापिसमुपस्पृश १७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तत्रसभ्रातृकःस्नात्वास्तूयमानोमहर्षि भिः ॥ लोमशंपांडवश्रेष्ठइदंवचनमब्रवीत् १८ सर्वाँल्लोकान्प्रपश्यामितपसासत्यविक्रम ॥ इहस्थःपांडवश्रेष्ठंपश्यामिश्वेतवाहनम् १९ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ एवमेतन्महाबाहोपश्यंतिपरमर्षयः ॥ सरस्वतीमिमांपुण्यांपुण्यैकशरणावृताम् २०

प्रदूयंते'इतितज्ज्ञानफलश्रवणात् । तद्वदितितच्छब्देनपूर्वार्धोक्तैककर्मोपास्तीउच्येते ताभ्यांयुक्तंयथास्यात्तथाभूतलयेस्नानं तेनदैनंदिनमुपुप्तेर्निवृत्तिः । तत्रापिप्रत्यहंब्रह्मप्राप्तिःश्रूयते ' यत्रैतत्पुरुषःस्व पितिनामसतासोम्यतदासंपन्नोभवति' इति सताब्रह्मणा । तथाचकर्मोपास्तिपूर्वकंयोब्रह्मजानातिसोऽत्रवस्तुमर्हति तस्यपिशाचादिबाधानास्तीत्यर्थः ९ त्वंत्वब्रह्मविदेकरात्रमेवात्रवस्तुंयोग्या यदिद्वितीयांवस्तु मिच्छसितर्हितेतवएतन्मदीयंवृत्तंभविष्यतिमद्वत्पिशाचीभूत्वात्रस्नानंनलप्स्यसे एतदितिस्ववृत्तस्याभिनीयप्रदर्शनं द्वितीयदिनवासस्यैवैतत्फलं द्वितीयरात्रिवासेतुइतोऽन्यथाअहल्यादिवन्मोक्षप्राप्त्याशिला भावोभविष्यतितेनतीर्थदर्शनमपिनलप्स्यसेइति १० अतोऽत्रक्षपांरात्रिमेवएकांवत्स्यामः प्रातरेवप्रस्थास्यामइतिभावः । द्वारमित्यर्धंतुउक्तार्थमस्ति ११ अत्रैवकुरुक्षेत्रद्वारे १२ । १३ सारस्वतैर्ब्राह्मणैर्ऋत्विग्भिर्य ज्ञैरीजानाः यूपोलूखलिकाः यूपानुलूखलानिचयज्ञसाधनान्याददतेयूपोलूखलिकाः । पशुभिःपुरोडाशैश्चइष्टवंतइत्यर्थः १४ । १५ कृष्णसारंगंकृष्णहरिणसदृशं एकदेशेकृष्णवर्णंश्यामकर्णमित्यर्थः १६ । १७ ॥१०८॥
१८ इहस्थोयमुनान्तर्गतप्लक्षावतरणस्थः १९ तीर्थांतरमाह सरस्वतीमिति २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे एकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ इहेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ बद्धापाशैरितिशेषः विपाशःपा
शहीनः अतएवविपाशानाम ९ । १० औत्तराणामौदीच्यानाम् ११ वर्षवसतिस्थानम् १२ एषइति । योरामः प्रख्यातःसत्यविक्रमश्च विदेहादुत्तरंचयद्वारं यद्वर्षस्यद्वारमेषोऽनुभूयमानोवातिकषंडोवातानीतः
पद्मादिसमूहोनात्यवर्ततेतेनरामेणकृतमितिपूर्वेणान्वयः अनेनवायोरप्यस्मिन्वर्षेप्रवेशोनास्तिकिमुतेतरस्येतिपद्मादेर्वातानीतस्यात्राप्रवेशाद्रामसामर्थ्यंप्रत्यक्षमाश्चर्यमित्यर्थः १३ युगंपंचसंवत्सरात्मकंतस्मिन्क्षीणे

यत्रस्नात्वानरश्रेष्ठधूतपाप्माभविष्यसि ॥ इहसारस्वतैर्यज्ञैरिष्टवंतःसुरर्षयः ॥ ऋषयश्चैवकौन्तेयतथाराजर्षयोऽपिच २१ वेदीप्रजापतेरेषासमंतात्पंचयोजना ॥ कुरोर्वैयज्ञ
शीलस्यक्षेत्रमेतन्महात्मनः २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामेकोनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ लोमश
उवाच ॥ इहमर्त्यास्तनूस्त्यक्त्वास्वर्गंगच्छंतिभारत ॥ मर्तुकामानराराजन्निहायांतिसहस्रशः १ एवमाशीःप्रयुक्ताहिदक्षेणयजतापुरा ॥ इहयेवैमरिष्यंतितेवैस्वर्गजि
तोनराः २ एषासरस्वतीरम्यादिव्याचौघवतीनदी ॥ एतद्विनशनंनामसरस्वत्याविशांपते ३ द्वारंनिषादराष्ट्रस्ययेषांदोषात्सरस्वती ॥ प्रविष्टापृथिवींवीरमानिषादा
हिमांविदुः ४ एषवैचमसोद्भेदोयत्रदृश्यासरस्वती ॥ यत्रैनामभ्यवर्तंतसर्वाःपुण्याःसमुद्रगाः ५ एतत्सिंधोर्महत्तीर्थंयत्रागस्त्यमरिंदम ॥ लोपामुद्रासमागम्यभर्तारमवृ
णीतवै ६ एतत्प्रकाशतेतीर्थंप्रभासंभास्करद्युते ॥ इंद्रस्यदयितंपुण्यंपवित्रंपापनाशनम् ७ एतद्विष्णुपदंनामदृश्यतेतीर्थमुत्तमम् ॥ एषारम्याविपाशाचनदीपरमपावनी
८ अत्रवैपुत्रशोकेनवसिष्ठोभगवानृषिः ॥ बद्धात्मानंनिपतितोविपाशःपुनरुत्थितः ९ काश्मीरमंडलंचैतत्सर्वपुण्यमरिंदम ॥ महर्षिभिश्चाध्युषितंपश्येदंभ्रातृभिःसह
१० यत्रौत्तराणांसर्वेषामृषीणांनाहुषस्यच ॥ अग्नेश्चैवात्रसंवादःकाश्यपस्यचभारत ११ एतद्द्वारंमहाराजमानसस्यप्रकाशते ॥ वर्षमस्यगिरेर्मध्येरामेणश्रीमताकृतम्
१२ एषवातिकषंडोवैप्रख्यातःसत्यविक्रमः ॥ नात्यवर्ततयद्द्वारंविदेहादुत्तरंचयः १३ इदमाश्चर्यमपरंदेशेऽस्मिन्पुरुषर्षभ ॥ क्षीणेयुगेतुकौंतेयशर्वस्यसहपार्षदैः १४ स
होमयाचभवतिदर्शनंकामरूपिणः ॥ अस्मिन्सरसिसत्रैर्वैचैत्रेमासिपिनाकिनम् १५ यजंतेयाजकाःसम्यक्परिवारंशुभार्थिनः ॥ अत्रोपस्पृश्यसरसिश्रद्दधानोजितेंद्रियः
१६ क्षीणपापःशुभाँल्लोकान्प्राप्नुतेनात्रसंशयः ॥ एषउज्जानकोनामपावकिर्यत्रशांतवान् ॥ अरुंधतीसहायश्चवसिष्ठोभगवानृषिः १७ ह्रदश्चकुशवानेषयत्रपद्मंकुशे
शयम् ॥ आश्रमश्चैवरुक्मिण्यायत्राशाम्यदकोपना १८ समाधीनांसमासस्तुपांडवेयश्रुतस्त्वया ॥ तंद्रक्ष्यसिमहाराजभृगुतुंगंमहागिरिम् १९ वितस्तांपश्यराजेंद्रसर्वपा
पप्रमोचनीम् ॥ महर्षिभिश्चाध्युषितांशीततोयांसुनिर्मलाम् २० जलांचोपजलांचैवयमुनामभितोनदीम् ॥ उशीनरोवैयत्रेष्ट्वावासवादत्यरिच्यत २१ तांदेवसमितिंतस्य
वासवश्चविशांपते ॥ अभ्यागच्छन्नृपवरंज्ञातुमग्निश्चभारत २२ जिज्ञासमानौवरदौमहात्मानमुशीनरम् ॥ इंद्रःश्येनःकपोतोऽग्निर्भूत्वायज्ञेऽभिजग्मतुः २३

समाप्तेसति यदासौरसावनबार्हस्पत्यनाक्षत्रचान्द्राःसंवत्सराएककालंसमाप्यंतेसयुगक्षयकालस्तस्मिन्नित्यर्थः । युगेक्षीणेइत्यस्यसंवत्सरांतइतिवाऽर्थः चैत्रप्रतिपद्युगादिरितिव्यवहारात् १४ अतएवपूर्वदिनेशिवंदृष्ट्वा
प्रतिपदमारभ्यमासमात्रंपिनाकिनंयजंतइतिसंगच्छते १५ । १६ पावकिःस्कंदः शांतवान्शमंप्राप वसिष्ठोऽपिशान्तवान् १७ कुशवान्जलवान् । 'शरंवनंकुशंनीरम्' इतिधनंजयः अकोपनाजितक्रोधा १८
 समासःसंक्षेपः यस्मिन्दृष्टेसमाधिफलंभवतीत्यर्थः १९ । २० । २१ देवसमितिंराजसभाम् २२ । २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0, In Public Domain. Digitization by eGangotri

निलिल्येलीनः २४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ धर्मात्मानमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

ऊरूराज्ञःसमासाद्यकपोतःश्येनजाद्भयात् ॥ शरणार्थीतदाराजन्निलिल्येभयपीडितः २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थ
यात्रायांश्येनकपोतीयेत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ ॥ ॥ श्येनउवाच ॥ धर्मात्मानंत्वाऽऽहुरेकंसर्वेराजन्महीक्षितः ॥ सर्वधर्मविरुद्धं
त्वंकस्मात्कर्मचिकीर्षसि १ विहितंभक्षणंराजन्पीड्यमानस्यमेक्षुधा ॥ मारक्षीर्धर्मलोभेनधर्ममुत्सृष्टवानसि २ ॥ राजोवाच ॥ संत्रस्तरूपस्त्राणार्थीत्वत्तोभीतो
महाद्विज ॥ मत्सकाशममनुप्राप्तःप्राणगृध्नुरयंद्विजः ३ एवमभ्यागतस्येहकपोतस्याभयार्थिनः ॥ अप्रदानेपरंधर्मंकथंश्येननपश्यसि ४ प्रस्पंदमानःसम्भ्रांतः
कपोतःश्येनलक्ष्यते ॥ मत्सकाशंजीवितार्थीतस्यत्यागोविगर्हितः ५ योहिकश्चिद्द्विजान्हन्याद्गांवालोकस्यमातरम् ॥ शरणागतंचत्यजतेतुल्यंतेषांहिपातकम् ६
॥ श्येनउवाच ॥ आहारात्सर्वभूतानिसंभवंतिमहीपते ॥ आहारेणविवर्धंतेतेनजीवंतिजंतवः ७ शक्यतेदुस्त्यजेऽप्यर्थेचिररात्रायजीवितुम् ॥ नतुभोजनमुत्सृज्य
शक्यंवर्तयितुंचिरम् ८ भक्ष्याद्वियोजितस्याद्यममप्राणाविशांपते ॥ विसृज्यकायमेष्यंतिपंथानमकुतोभयम् ९ प्रमृतेमयिधर्मात्मन्पुत्रदारादिनंक्ष्यति ॥ रक्षमा
णःकपोतंत्वंबहून्प्राणान्नरक्षसि १० धर्मंयोबाधतेधर्मोनसधर्मःकुवर्त्मतत् ॥ अविरोधात्तुयोधर्मःसधर्मःसत्यविक्रम ११ विरोधिषुमहीपालनिश्चित्यगुरुलाघवम् ॥
नबाधाविद्यतेयत्रतंधर्मंसमुपाचरेत् १२ गुरुलाघवमादायधर्माधर्मविनिश्चये ॥ यतोभूयांस्ततोराजन्कुरुष्वधर्मनिश्चयम् १३ ॥ राजोवाच ॥ बहुकल्याणसंयुक्तं
भाषसेविहगोत्तम ॥ सुपर्णःपक्षिराट्किंत्वंधर्मज्ञश्चास्यसंशयम् १४ तथाहिधर्मसंयुक्तंबहुचित्रंचभाषसे ॥ नतेऽस्त्यविदितंकिंचिदितित्वांलक्षयाम्यहम् १५ शर
णैषिपरित्यागंकथंसाध्वितिमन्यसे ॥ आहारार्थंसमारंभस्तवचायंविहंगम १६ शक्यश्चाप्यन्यथाकर्तुमाहारोऽप्यधिकस्त्वया ॥ गोवृषोवावराहोवामृगोवामहि
षोऽपिवा ॥ त्वदर्थमद्यक्रियतांयच्चान्यदिहकांक्षसि १७ ॥ श्येनउवाच ॥ नवराहंनचोक्षाणंनमृगान्विविधांस्तथा ॥ भक्षयामिमहाराजकिंममान्येनकेनचित्
१८ यस्तुमेदेवविहितोभक्षःक्षत्रियपुंगव ॥ तमुत्सृजमहीपालकपोतमिममेवमे १९ श्येनःकपोतानत्तीतिस्थितिरेषासनातनी ॥ माराजन्सारमज्ञात्वाकदली
स्कंधमासज २० ॥ राजोवाच ॥ राष्ट्रंशिबीनामृद्धंवैददानितवखेचर ॥ यंवाकामयसेकामंश्येनसर्वंददानिते २१ विनेमंपक्षिणंश्येनशरणार्थिनमागतम् ॥ येने
मंवर्जयेथास्त्वंकर्मणापक्षिसत्तम ॥ तदाचक्ष्वकरिष्यामिनहिदास्येकपोतकम् २२ ॥ श्येनउवाच ॥ उशीनरकपोतेतेयदिस्नेहोनराधिप ॥ आत्मनोमांसमुत्कृ
त्यकपोततुलयाधृतम् २३ यदासमंकपोतेनतवमांसंनृपोत्तम ॥ तदादेयंतुतन्मह्यंसामेतुष्टिर्भविष्यति २४ ॥ राजोवाच ॥ अनुग्रहमिमंमन्येश्येनयन्माऽभियाचसे ॥
तस्मात्तेऽद्यप्रदास्यामिस्वमांसंतुलयाधृतम् २५

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ कदलीस्कंधमासजेविकदलीस्कंधतुल्येनिःसारेऽस्मिन्धर्मेमासज्जोभवेत्यर्थः २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ स्वदेहत्यागेनापिशरणागतोरक्षणीयइत्यध्यायतात्पर्यम् ३४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

॥ लोमशउवाच ॥ उत्कृत्त्यसस्वयंमांसंराजापरमधर्मवित् ॥ तुलयामासकौंतेयकपोतेनसमंविभो २६ ध्रियमाणःकपोतस्तुमांसेनात्यतिरिच्यते ॥ पुनश्चोत्कृ
त्यमांसानिराजाप्रादादुशीनरः २७ नविद्यतेयदामांसंकपोतेनसमंधृतम् ॥ ततउत्कृत्तमांसोऽसावारुरोहस्वयंतुलाम् २८ ॥ श्येनउवाच ॥ इंद्रोऽहमस्मिधर्मज्ञ
कपोतोहव्यवाडयम् ॥ जिज्ञासमानौधर्मेत्वांयज्ञवाटमुपागतौ २९ यत्तेमांसानिगात्रेभ्यउत्कृत्तानिविशांपते ॥ एषातेभास्वतीकीर्तिर्लोकानभिभविष्यति ३० याव
ल्लोकेमनुष्यास्त्वांकथयिष्यंतिपार्थिव ॥ तावत्कीर्तिश्चलोकाश्चस्थास्यंतितवशाश्वताः ३१ इत्येवमुक्त्वाराजानमारुरोहदिवंपुनः ॥ उशीनरोऽपिधर्मात्माधर्मेणावृ
त्यरोदसी ३२ विभ्राजमानोवपुषाऽप्यारुरोहत्रिविष्टपम् ॥ तदेतत्सदनंराजन्राज्ञस्तस्यमहात्मनः ३३ पश्यस्वैतन्मयासार्धंपुण्यंपापप्रमोचनम् ॥ तत्रवैसततंदेवा
मुनयश्चसनातनाः ॥ दृश्यंतेब्राह्मणैराजन्पुण्यवद्भिर्महात्मभिः ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांश्येनकपोतीयेएकत्रिं
शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ यःकथ्यतेमंत्रविदग्र्यबुद्धिरौद्दालकिःश्वेतकेतुःपृथिव्याम् ॥ तस्याश्रमंपश्यनरेंद्रपुण्यंसदाफलैरुप
पन्नंमहीजैः १ साक्षादत्रश्वेतकेतुर्ददर्शसरस्वतींमानुषदेहरूपाम् ॥ वेत्स्यामिवाणीमितिसंप्रवृत्तांसरस्वतींश्वेतकेतुर्बभाषे २ अस्मिन्युगेब्रह्मकृतांवरिष्ठावास्तांमुनी
मातुलभागिनेयौ ॥ अष्टावक्रश्चैवकहोडसूनुरौद्दालकिःश्वेतकेतुःपृथिव्याम् ३ विदेहराजस्यमहीपतेस्तौविप्रावुभौमातुलभागिनेयौ ॥ प्रविश्ययज्ञायतनंवि
वादेबंदिंनिजग्राहतुरप्रमेयौ ४ उपास्स्वकौंतेयसहानुजस्त्वंतस्याश्रमंपुण्यतमंप्रविश्य ॥ अष्टावक्रंयस्यदौहित्रमाहुर्योऽसौबंदिंजनकस्याथयज्ञे ५ वादीविप्राग्र्योबालएवा
भिगम्यवादेभंक्त्वामज्जयामासनद्याम् ६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कथंप्रभावःसबभूवविप्रस्तथाभूतंयोनिजग्राहबंदिम् ॥ अष्टावक्रःकेनचासौबभूवतत्सर्वंमेलोमशशंसत
त्त्वम् ७ ॥ लोमशउवाच ॥ उद्दालकस्यनियतःशिष्यएकोनाम्नाकहोडइतिविश्रुतोऽभूत् ॥ शुश्रूषुराचार्यवशानुवर्तीदीर्घकालंसोऽध्ययनंचकार ८ तंवैविप्राःपर्यचरत्स
शिष्यस्तांचज्ञात्वापरिचर्यांगुरुःसः ॥ तस्मैप्रादात्सद्यएवश्रुतंचभार्यांचवैदुहितरंस्वांसुजाताम् ९ तस्यागर्भःसमभवदग्निकल्पःसोऽधीयानंपितरंचाप्युवाच ॥ सर्वां
रात्रिमध्ययनंकरोषिनेदंपितःसम्यगिवोपवर्तते १० उपालब्धःशिष्यमध्येमहर्षिःसतंकोपादुदरस्थंशशाप ॥ यस्मात्कुक्षौवर्तमानोब्रवीषितस्माद्वक्रोभविताऽस्यष्ट
कृत्वः ११ सवैतथावक्रएवाभ्यजायदष्टावक्रःप्रथितोवैमहर्षिः ॥ अस्यासीद्वैमातुलःश्वेतकेतुःसतेनतुल्योवयसाबभूव १२ संपीड्यमानातुतदासुजातासावर्धमाने
नसुतेनकुक्षौ ॥ उवाचभर्तारमिदंरहोगताप्रसाद्यहीनंवसुनाधनार्थिनी १३

यःकथ्यतेइति १ । २ । ३ बंदिंबंदिनंनिजग्राहतुर्निजगृहतुः संप्रसारणाभावआर्षः नितरांग्राहवदाचरतुरितिवा ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० अष्टकृत्वोऽष्टवारमष्टसुस्थानेष्वित्यर्थः ११ । १२ । १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रजाताप्रसूता १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ ॥ अंधस्येति ।
अंधादीनामचक्षुष्मत्वान्मार्गोदेयइत्यर्थः असमेत्यसमीपमप्राप्य १ । २ । ३ ऐंद्रद्युम्नेहेजनक ४ । ५ । ६ ज्ञानागमेज्ञानशास्त्रेवेदांतेष्वित्यर्थः निष्ठांनिश्चयम् ७ वेदजानीतेयदितर्हिईरय जुष्टांमुनिसेवितां एक

कथंकरिष्याम्यधनामहर्षेमासश्चायंदशमोवर्ततेमे ॥ नैवास्तितेवसुकिंचित्प्रजातायेनाहमेतामापदंनिस्तरेयम् १४ उक्तस्त्वेवंभार्ययाचैकहोडोवित्तस्यार्थेजनकमथा
भ्यगच्छत् ॥ सवैतदावादविदानिगृह्यनिमज्जितोबंदिनेहाप्सुविप्रः १५ उद्दालकस्तंतुतदानिशम्यसूतेनवादेऽप्सुनिमज्जितंतथा ॥ उवाचतांतत्रततःसुजातामष्टावक्रे
गूहितव्योऽयमर्थः १६ ररक्षसाचापितमस्यमंत्रंजातोऽप्यसौनैवशुश्रावविप्रः ॥ उद्दालकंपितृवच्चापिमेनेतथाऽष्टावक्रोभ्रातृवच्छ्वेतकेतुम् १७ ततोवर्षेद्वादशेश्वेतके
तुरष्टावक्रंपितुरंकेनिषण्णम् ॥ अपाकर्षद्गृह्यपाणौरुदंतंनायंतवांकःपितुरित्युक्तवांश्च १८ यत्तेनोक्तंदुरुक्तंतत्तदानींहृदिस्थितंतस्यसुदुःखमासीत् ॥ गृहंगत्वामातरंसोऽभि
गम्यपप्रच्छेदंक्वनुतातोममेति १९ ततःसुजातापरमार्तरूपाशापाद्भीतासर्वमेवाचचक्षे ॥ तद्वैतत्त्वंसर्वमाज्ञायरात्राविदत्यब्रवीच्छ्वेतकेतुंसविप्रः २० गच्छावयज्ञंजनक
स्यराज्ञोबह्वाश्चर्यःश्रूयतेतस्ययज्ञः ॥ श्रोष्यावोऽत्रब्राह्मणानांविवादमन्नंचाग्र्यंतत्रभोक्ष्यावहेच २१ विचक्षणत्वंचभविष्यतेनौशिवश्चसौम्यश्चहिब्रह्मघोषः २२ तौज
ग्मतुर्मातुलभागिनेयौयज्ञंसमृद्धंजनकस्यराज्ञः ॥ अष्टावक्रःपथिराज्ञासमेत्यप्रोत्सार्यमाणोवाक्यमिदंजगाद २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रा
पर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामष्टावक्रीयेद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ अंधस्यपंथाबधिरस्यपंथाःस्त्रियःपंथाभारवाहस्य
पंथाः ॥ राज्ञःपंथाब्राह्मणेनासमेत्यसमेत्यतुब्राह्मणस्यैवपंथाः १ ॥ राजोवाच ॥ पंथाअयंतेऽद्यमयाऽतिदिष्टोयेनेच्छसितेनकामंव्रजस्व ॥ नपावकोविद्यतेवैलघी
यानिंद्रोऽपिनित्यंनमतेब्राह्मणानाम् २ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ प्राप्तौस्वयज्ञंनृपसंदिदृक्षूकौतूहलंनौबलवन्नरेंद्र ॥ प्राप्ताविहावामतिथीप्रवेशंकांक्षावहेद्वारपतेस्तवाज्ञाम्
३ ऐंद्रद्युम्नेयज्ञदृशाविहावांविवक्षूवैजनकेंद्रंदिदृक्षू ॥ तौवैक्रोधव्याधिनादह्यमानावयंचनौद्वारपालोरुणद्धि ४ ॥ द्वारपालउवाच ॥ वंदेसमादेशकरावयंस्मनिबोधवाक्यं
चमयेर्यमाणम् ॥ नवैबालाःप्रविशंत्यत्रविप्रावृद्धाविदग्धाःप्रविशंत्यत्रविप्राः ५ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ यद्यत्रवृद्धेषुकृतःप्रवेशोयुक्तंप्रवेष्टुंममद्वारपाल ॥ वयंहिवृद्धाश्च
रितव्रताश्चवेदप्रभावेनसमन्विताश्च ६ शुश्रूषवश्चापिजितेंद्रियाश्चज्ञानागमेचापिगताःस्मनिष्ठाम् ॥ नबालइत्यवमंतव्यमाहुर्बालोऽप्यग्निर्दहतिस्पृश्यमानः ७
॥ द्वारपालउवाच ॥ सरस्वतीमीरयवेदजुष्टामेकाक्षरांबहुरूपांविराजम् ॥ अंगात्मानंसमवेक्षस्वबालंकिंश्लाघसेदुर्लभोवैमनीषी ८ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ नज्ञायतेकाय
वृद्ध्याविवृद्धिर्यथाष्ठीलाशाल्मलेःसंप्रवृद्धा ॥ ह्रस्वोऽल्पकायःफलितोविवृद्धोयश्चाफलस्तस्यनवृद्धभावः ९

मेवाक्षरंब्रह्मप्रतिपाद्यंयस्यांतामेकाक्षरां बहुरूपांमंत्रार्थवादादिरूपां विराजंविशेषेणकर्मकांडादाधिक्येनराजमाना अंगेतिसंबोधने ८ शाल्मलेरष्ठीला शाल्मलिफलांतर्गतग्रंथिः सहिकेवलतूलमयत्वान्निःसारः
अतोदेहवृद्धिर्व्यर्था अल्पकायःकृशः ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१० । ११ अनूचानःसांगवेदाध्यायी १२ पुष्करमालिनेस्वर्णमालाधारिणे १३ । १४ । १५ उपायतःप्रयतिष्येइत्युक्त्वा यज्ञवाटादन्यत्रतस्यराजदर्शनंकारयित्वाआह प्रवेशनेकुरुयत्नमिति राज्ञःपुरस्तात्किंचिद्विज्ञानंप्रकाशयेत्यर्थः १६ सम्राट्सार्वभौमः १७ । १८ सोऽहमद्वैतंब्रह्मकथयितुमागतोऽस्मि एतेनकृत्स्नस्यास्यप्रबंधस्यतात्पर्यमुपन्यस्तम् १९ । २० । २१ विज्ञानमत्ताअपिपराजयंप्राप्यप्रभातानिःसृताः २२ निहतोनिर्जितः शेष्यतेप्रसुप्तपुरुषवज्जडोभविष्यति २३ ब्रह्माद्वैतंकथयितुमागतोस्मीतिप्रतिजानानमष्टावक्रंप्रतिपृच्छतिराजा त्रिंशकेति । उभयतस्तीक्ष्णाग्राभिःषड्भिःशलाकाभिरेकस्मिन्शंकौप्रोतमध्याभिः पृथगंताभिर्द्वादशारंपण्नाभिचक्रंजायते तत्रद्वादशराशयःअराः राशिद्वयात्मानःषड्ऋतवोनाभयः एकैकस्मिन्राशौत्रिंशत्रिंशदंशास्तदेतद्धचक्रंषष्ट्यानाडीभिःपरिवर्तते । अस्यषष्ट्य

॥ द्वारपालउवाच ॥ ॥ वृद्धेभ्यएवेहमतिंस्मबालाग्रृण्हंतिकालेनभवंतिवृद्धाः ॥ नहिज्ञानमल्पकालेनशक्यंकस्माद्बालःस्थविरइवप्रभाषसे १० ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ नतेनस्थविरोभवतियेनास्यपलितंशिरः ॥ बालोऽपियःप्रजानातितंदेवाःस्थविरंविदुः ११ नहायनैर्नपलितैर्नवित्तेननबंधुभिः ॥ ऋषयश्चक्रिरेधर्मंयोऽनूचानःसनो महान् १२ दिदृक्षुरस्मिसंप्राप्तोबंदिनंराजसंसदि ॥ निवेदयस्वमांद्वाःस्थराज्ञेपुष्करमालिने १३ द्रष्टाऽस्यद्यवदतोऽस्मान्द्वारपालमनीषिभिः ॥ सहवादेविवृद्धे तुबंदिनंचापिनिर्जितम् १४ पश्यंतुविप्राःपरिपूर्णविद्याःसहैवराज्ञासपुरोधमुख्याः ॥ उताहोवाऽप्युच्चतांनीचतांवातूष्णींभूतेष्वेवसर्वेष्वथाद्य १५ ॥ ॥ द्वारपाल उवाच ॥ ॥ कथंयज्ञंदशवर्षोविशेस्त्वंविनीतानांविदुषांसंप्रवेशम् ॥ उपायतःप्रयतिष्येतवाहंप्रवेशनेकुरुयत्नंयथावत् १६ ॥ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ ॥ भो राजन्जनकानांवरिष्ठत्वंवैसम्राट्त्वयिसर्वंसमृद्धम् ॥ त्वंवाकर्ताकर्मणांयज्ञियानांययातिरेकोनृपतिर्वापुरस्तात् १७ वृद्धान्बंदीवादविदोनिगृह्यवादेभग्नानप्रतिशंक मानः ॥ त्वयाऽभिसृष्टैःपुरुषैराप्तकृद्भिर्जलेसर्वान्मज्जयतीतिनःश्रुतम् १८ सोऽहंश्रुत्वाब्राह्मणानांसकाशेब्रह्माद्वैतंकथयितुमागतोऽस्मि ॥ क्वासौबंदीयावदेनंसमे त्यनक्षत्राणीवसवितानाशयामि १९ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ आशंससेबंदिनंवैविजेतुमविज्ञायत्वंवाक्यबलंपरस्य ॥ विज्ञातवीर्यैःशक्यमेवंप्रवक्तुंदृष्टश्चासौब्राह्मणैर्वेदशीलैः २० आशंससेत्वंबंदिनंवैविजेतुमविज्ञात्वातुबलंबंदिनोऽस्य ॥ समागताब्राह्मणास्तेनपूर्वंनशोभंतेभास्करेणवताराः २१ आशंसंतोबंदिनंजेतुकामास्तस्यांतिकंप्राप्यविलुप्तशोभाः ॥ विज्ञानमत्तानिःसृताश्चैवतातकथंसदस्यैर्वचनंविस्तरेयुः २२ ॥ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ ॥ विवादितोऽसौनहिमादृशैर्हिसिंहीकृतस्तेनवदत्यभीतः ॥ समेत्यमांनिहतःशेष्यतेऽद्यमार्गेभग्नंशकटमिवाचलाक्षम् २३ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ त्रिंशकद्वादशांशस्यचतुर्विंशतिपर्वणः ॥ यस्त्रिषष्टिशतारस्यवेदार्थंसपरःकविः २४

धिकशतत्रयपरिवर्तैःसावनःसंवत्सरोभवति । अस्मिंश्चक्रेकुलालचक्रवत्प्रदक्षिणमावर्तमानेपिपीलिकापंक्तिवत् प्रतीपंसूर्यादयःपरिभ्रमंति । तत्रचंद्रस्यसप्तविंशत्यहोरात्रैर्भगणभोगः । सूर्यस्यसपादपंचषष्ट्यधिकेनान्हांशतत्रयेणसएवसौरःसंवत्सरः । अस्मिंश्चक्रेस्वस्वगत्यागच्छतोःसूर्यचंद्रयोर्यदाऽत्यंतंविप्रकर्षस्तदापौर्णमासी यदाऽत्यंतंसन्निकर्षस्तदादर्शस्तेद्वेपर्वणी । एवंचतुर्विंशत्यापर्वभिश्चतुःपंचाशदधिकेनान्हांशतत्रयेणचान्द्रःसंवत्सरस्तत्त्रयंपृच्छति त्रयाणामपिपृथक्कर्मसुविनियोगात् । तथाचोक्तंमाधवे'अब्दःपंचविधश्चांद्रोव्रतादौतिलकादिके । सुजन्मादिव्रतेसौरोरोगोसत्रादिषुसावनः'इति । त्रिंशकद्वादशांशस्य–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

त्रिंशतोगणस्त्रिंशकस्तेणत्रद्वादशसंख्याकाअंशायस्येतिसौरसंवत्सरप्रश्नः । चतुर्विंशतिपर्वणइतिचान्द्रस्य । त्रीणिषष्ट्यासहितानिशतान्यरायस्येतिसावनस्य । त्रिविधस्यास्यकालचक्रस्ययोऽर्थप्रयोजनंवेदसपरः
 कविरुत्कृष्टःक्रांतदर्शी २४ इतिपृष्टोऽपरआहोत्तरं पण्नाभीति । त्रिशेषार्थोक्त्याविद्वत्ताप्रकाशः शेषोऽनुवादः प्रथयोमासाराशयो वातेषुद्दिर्त्रिंशदहोरात्राअंशावाप्रत्येकंप्रत्येकंप्रधीयंते । चक्रंपात्वस्मिन्कालेयथा
कालंविहितोधर्मस्त्वांपात्वित्यर्थः । एतेनधर्मस्यश्रेयःसाधनत्वंविधीयते केवलकालज्ञानस्यापुरुषार्थत्वात् । मानांतरानवगतंप्रयोजनवदर्थप्रतिपादयद्धिशास्त्रंभवति अन्यथाशास्त्रत्वव्याघातः । एवमन्यत्रापिपित्रि
 धानंद्रष्टव्यं । 'राशिस्त्रिंशल्लवस्तान्द्विषडनुपततार्केणसौरोऽब्दइष्टः सोमेष्विष्टोतुचांद्रीशरदपिचचतुर्विंशकात्पर्वणांस्यात् । गोसत्रेसावनोऽब्दोगगनरसगुणैराद्यहैराशियुग्माद्दत्वाख्यश्चर्तुयाजांस्त्वसमयविहिताः
श्रेयसेस्युर्मखाद्याः' २५ रथसंयुक्तेअश्वेइवसहचारिण्यौ श्येनपातेश्येनवदकस्मात्पतनशीलेयेउभेवर्ततेदिवौकसांदेवानांमध्येतयोःसंबंधिनंगर्भंकोधत्तेकस्यगर्भंतेउत्पद्येतेकंचजनयतइत्यर्थः २६ उत्तरंतयो
र्नामाप्यमंगलमितिमत्वापरोक्षेणनिर्दिशति तेउभेअधिदैवंविद्युदशनी । अध्यात्मंदुःखमृत्यू । विद्युदर्चिरशनिरंगाराइतिपंचाग्निविद्यायांतयोर्भेदेनव्यपदेशात् क्रमादाकाशेनदेहेनचरथेनवडवेइवनित्यसंयुक्ते
श्येनपातेचनेतवगृहेमास्मस्यातां राजन्तवशात्रवाणामपिगृहेमास्मस्यातामित्यत्यन्तामंगलत्वंतयोर्दर्शितं वातसारथिर्मेघोमनश्चआगंता आकाशाद्वृष्ट्यर्थंसुपुप्स्याख्यात्कारणात् कर्मफलभोगार्थमुदेष्यंस्तेउभेपूर्वो
क्तेविद्युदशनीदुःखमृत्यूचगर्भंधत्तइत्येकमुत्तरम् । तेचतमेववातसारथिंवैद्युतमग्निमनश्चसुपुवतुरित्यपरं । यथाधूमज्योतिरादिसन्निपातरूपत्वादग्निरूपोमेघोग्निमेवविद्युदादिद्वारासूते एवंमनःप्रभवौदुः

॥ अष्टावक्रउवाच ॥ ॥ चतुर्विंशतिपर्वत्वांषण्नाभिद्वादशप्रधि ॥ तत्रिषष्टिशतारंवैचक्रंपातुसदागति २५ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ वडवेइवसंयुक्तेश्ये
नपातेदिवौकसाम् ॥ कस्तयोर्गर्भमाधत्तेगर्भंसुषुवतुश्चकम् २६ ॥ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ ॥ मास्मतेतेगृहेराजन्शात्रवाणामपिध्रुवम् ॥ वातसारथिरागं
तागर्भंसुषुवतुश्चतम् २७ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ किंस्वित्सुप्तंननिमिषतिकिंस्विज्जातंनचोपति ॥ कस्यस्विद्धृदयंनास्तिकिंस्विद्वेगेनवर्धते २८ ॥
॥ अष्टावक्रउवाच ॥ ॥ मत्स्यःसुप्तोननिमिषत्यंडंजातंनचोपति ॥ अश्मनोहृदयंनास्तिनदीवेगेनवर्धते २९

खमृत्यूस्ववासनारूपेणमनसःकारणेभवतः तथाचबीजांकुरवन्मनसोदुःखादेश्चहेतुहेतुमद्भावान्मनसोलयोदुःखाभावार्थमभ्यसनीयइत्यर्थः । एतेनाश्मापिनद्धंमधुपर्यपश्यन्मत्स्यंनदीनउदनिक्षियंतमितिमंत्रवर्गउप
बृंहितः । अश्नाअशनवताजलंशोषयतामेघेनविषयान्भुंजानेनमनसावामधुसलिलंतद्वदेकरसंब्रह्मवापिनद्धमाच्छादितं मनसोदुःखहेतुत्वंदृष्टांतमुखेनाह मत्स्यमिति । नेत्युपमार्थोनिपातः दीनेऽल्पेउदनिउदकेक्षियं
तंनिवसंतंमत्स्यंनमीनमिवाकुलमित्यर्थः क्षियंतमित्यस्यैवाक्लिश्यमानमित्यर्थः 'हृन्मेघोदुःखमृत्यूतडिदशनिसमेश्येनवच्छीघ्रपाते नित्योद्बद्धेरथेऽश्वेइवकरणसुराधीश्वरःप्राज्ञखोत्थः । स्वेगर्भंधत्तएनंसुषुवतुरितरे
वासनातंतुजन्यां चेतःशाटींनिरुंध्यादसुपवनवशांविश्वचित्रांमुमुक्षुः' २७ स्वप्नङिति स्वपितृषोर्नजिङितिजकारांतस्यस्वप्नजशब्दस्यस्वप्नावस्थावद्वाचित्वं सुषुप्त्यवस्थांप्राप्तंकिंननिमिषतिलुप्तदृङ्नभवतीतिप्रश्नार्थः
२८ तद्यथामहान्मत्स्यउभेकूलेअनुसंचरतीत्यादिश्रुत्या मत्स्योपमितश्चिद्रूपःपुरुषोजाग्रत्स्वप्नयोरिहपरलोकयोश्चसंचरणेनश्रान्तोमत्स्यइवकूलद्वयसंचारेणसुप्तिप्रलययोःकार्यकारणसंघातस्यनिखिलप्रागना
दिशत्त्युपरमेऽनुपरतदृक्शक्तिरेकएवास्ते । नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यते विनाशित्वादितिश्रुतेस्तदुपरमाभ्युपगमेकृतहानादिदोषप्राप्तिः सुखमहमेतावंतंकालमस्वाप्समितिपरामर्शानुपपत्तिश्चअस्याविना
शित्वादजातत्वम् । यत्तुजातमंडंब्रह्मांडंभूतभौतिकात्मकंतन्नचोपति चुपमंदायांगतौ नचेष्टते किंस्वयमेवचतच्चेष्ट्यतेइत्यर्थः अश्मनोऽशरीरस्यहृदयं शोकायतनंनास्ति । इमशरीरमितियास्कः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अशरीरंवावसंतंनप्रियाप्रियेस्पृशतः । 'तीर्णोहितदासर्वान्शोकान्हृदयस्यभवति' इतिश्रुत्योस्तदृष्टेर्देहाद्यसंगेयोगीनिर्मनस्कोजीवन्मुक्तोभवतीत्यर्थः । मदीचित्तनदी योगिनोव्युत्थितस्यवेगेनसद्यःकृत्स्नप्रपंच रूपेणवर्धते । योगिदृष्ट्यास्वाप्नवद्व्यावहारिकोऽपिप्रपंचोदृष्टिसमसमयोत्पत्तिकइत्यर्थः । एवंदृगलोपोदृश्यस्यजाड्यंदेहासंगिनोमुक्तिःसंसारस्यमनोमात्रत्वंचात्रदर्शितम् । पुंमीनोनिर्निमेषःस्वपितिभवनदी चारखिन्नःस्वरूपेजातंब्रह्मांडींपंडजडमपिजवतेयेनलोहाश्मनीत्या ॥ यस्याकायस्यनास्तिक्वचिदपिहृदयंशोकनीडंसमाधौयत्स्थामायानदीयंद्रुतमहमिदमाद्यात्मनोदेतिसोऽस्मि २९ वाक्प्रलापेवाचांप्रकृ ष्टेसंलापे एषबंदीदृश्यतामितिशेषः ३० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ अत्रेति १ ग्लहंपराजितस्यजलेनिपातन रूपंपणं । प्रपन्नःस्वीकृतवान् मेममपुरतोनवक्ष्यसिप्रत्युत्तरमितिशेषः समिद्धतेजसःप्रलयकालेऽत्यंतप्रदीप्तस्याग्नेःपुरोयथानदीवेगःशुष्यतितथाशुष्कोभविष्यसीत्यर्थः २ मामांप्रबोधजानीहि । मौना

॥ राजोवाच ॥ नत्वांमन्येमानुषंदेवसत्वंनत्वंबालःस्थविरःसंमतोमे ॥ नतेतुल्योविद्यतेवाक्प्रलापेतस्माद्द्वारंवितराम्येषबंदी ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप र्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामष्टावक्रीयेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ अत्रोग्रसेनसमितेषुराजन्समा गतेष्वप्रतिमेषुराजसु ॥ नावैमिबंदिंवरमन्त्रवादिनांमहाजलेहंसमिवाददामि १ नमेऽद्यवक्ष्यस्यतिवादिमानिन्ग्लहंप्रपन्नःसरितामिवागमः ॥ हुताशनस्येवसमिद्ध तेजसःस्थिरोभवस्वेहममाद्यबंदिन् २ व्याघ्रंशयानंप्रतिमाप्रबोधआशीविषंसृक्किणीसंलिहानम् ॥ पदाहतस्येहशिरोभिहत्यनादष्टोवैमोक्ष्यसेतन्निबोध ३ योवैदर्पात्सं हननोपपन्नःसुदुर्बलःपर्वतमाविहंति ॥ तस्यैवपाणिःसनखोविदीर्यतेनचैवशैलस्यहिदृश्यतेव्रणः ४ सर्वेराज्ञोमैथिलस्यमैनाकस्येवपर्वताः ॥ निकृष्टभूताराजानो वत्साश्चनडुहोयथा ५ यथामहेन्द्रःप्रवरःसुराणांनदीषुगंगाप्रवरायथैव ॥ तथानृपाणांप्रवरस्त्वमेकोबंदिंसमभ्यानयमत्सकाशम् ६ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ एवमष्टावक्रःसमितौहिगर्जन्जातक्रोधोबंदिनमाहराजन् ॥ उक्तेवाक्येचोत्तरंमेब्रवीहिवाक्यस्यचाप्युत्तरंतेब्रवीमि ७ ॥ बंद्युवाच ॥ एकएवाग्निर्बहुधासमिध्यतेएकः सूर्यःसर्वमिदंविभाति ॥ एकोवीरोदेवराजोऽरिहंतायमःपितॄणामीश्वरश्चैकएव ८ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ द्वाविंद्राग्नीचरतोवैसखायौद्वौदेवर्षीनारदपर्वतौच ॥ द्वा वश्विनौद्वेरथस्यापिचक्रेभार्यापतीद्वौविहितौविधात्रा ९

दिकस्यबुधेर्लोटिरूपंअसंधिरार्षः । पदाहतस्यमत्पितुर्निग्रहणादहंपूर्वमेवत्वयापदाहतस्तस्यमेशिरोभिहत्यत्वंनमुच्यसेअदष्टःसन् ३ संहननेनदेहेनदृढकायत्वेनोपपन्नः ४ । ५ बंदिंबंदिनं विभक्त्यलोपेनकार लोपआर्षः ६ । ७ पूर्वंप्रतिज्ञातंब्रह्माद्वैतमेववादकथामुखेनप्रपंचयन् बंदिमुखेनबौद्धपक्षमुत्थापयति एकएवेति । यथाएकोग्निःसूर्योवाइतरप्रकाश्योन्यप्रकाशकश्च एवंदेवानामिंद्रियाणांराजाप्रधानभूतो धीधातुरहमिदमाद्याकारेणप्रकाशमानोवीरोऽरिहंतेतिपराभिमततत्त्वांतराभिभावकोयमःसर्वेन्द्रियाणांनियंता पितॄणांविषयोपहारद्वारापालयितॄणामिंद्रियाणामीश्वरोभोक्ताकर्ताचप्रधानभूतएकएवनान्यत्तत्त्वंपृथ गस्ति । स्वप्नेसर्वेषांक्रियाकारकादीनांबुद्धिमात्रत्वोपलंभादित्यर्थः । धीर्देवेन्द्राग्निवत्सातदिदमहमितिव्यक्तनानास्वरूपास्त्वंचान्यंचस्वयंसाप्रथयतिरविवत्सारिपुःसाचमृत्युः । साश्रोत्रादेःप्रयोक्त्रीसकल मिदमिहस्वप्नवद्धीमयंस्यादित्येवंतार्किकेणप्रथममुपगतोबंदिनाबौद्धपक्षः १ । ८ अष्टावक्रोद्वासुपर्णेतिमंत्रेतयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्तीतिसत्त्वमनश्नन्नन्योऽभिपश्यतीत्यइतिपैंगिरहस्यव्याख्यातेनप्रकारेणबुद्धिचै-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तन्ययोःसखायावित्युक्तेरिंद्राग्न्यादिवत्तौसहैवचरतः नहिदृश्यायाबुद्धेर्द्रष्टृत्वंसंभवति प्रकाश्यस्यैवप्रकाशत्वमितिपरिहरति द्वाविंद्राग्नीइति । स्वप्नेऽपिबाधिताद्बोद्धव्यादबाधितोबोद्धाऽन्योऽस्तीतिभावः । स्वातंत्र्यादिंद्रआत्माऽनलवदिहपराधीनसिद्धिश्चबुद्धिर्दृग्दृश्येतेऽज्ञसत्वेइतिखलुविवृतेपैंगिनाद्वेतिमंत्रे ॥ भिन्नेदेवर्षिदस्रप्रभृतिवदपितेसूर्यचित्रांशुकाभेअन्योन्यापेक्षयाचव्यवहृतिपथगेचक्रवद्दंपतीवत् २ । ९ बंदी बोद्धुःकर्माधीनत्वमितिमीमांसकमतमाह त्रिरिति । पुण्येनदेवस्थावरमानुषरूपंजन्मत्रयंसुकृतेनैवलभते । पापेननारकस्थावरतिर्यग्रूपं स्वर्गान्नरकाद्वाच्युतस्यौषधिभावपूर्वकमेवरेतोद्वारा नृप शुतिर्यग्योनिसंभवस्यश्रौतप्रसिद्धेः अतएवत्रयोवेदायुक्तास्तात्पर्येणसन्नद्धाइववाजपेयोपलक्षितमाश्रमत्रयोचितंकृत्स्नंकर्मजातंवहंति वेदस्यापिकर्ममात्रपरत्वमित्यर्थः । अध्वर्यवोयज्ञस्ययोक्तारस्त्रैवर्णिकास्त्रीण्येवप्रातःसवनादीनितन्वते तेनयथाकालंकृतस्यकर्मणःफलंकालानुरोध्येवानुभवंतीत्यर्थः । त्रयोलोकाःस्वर्गोनरकोभूश्चेतिभोगभूमयः । त्रीण्येववेदेज्योतिष्मतांज्योतींषिसुखमार्गप्रकाशकानिजाग्रदादीनि । 'तस्यत्रयआवसथास्त्रयःस्वप्ना' इतिश्रुतेः नास्तिततोऽन्यचत्त्वमित्यर्थः । देवःस्थाणुर्नरःस्यात्सुकृतकृदितरोनारकस्थाणुतिर्यग्जन्मात्रैवर्णिकःस्याच्छ्रुतियुगधिकृतोवाजपेयादियज्ञे ॥ कालेकालेयजंतेफलमपिचतथाभुंजतेयज्ञभाजः सत्वाद्यैर्यांतिलोकान्स्वरवनिनरकान्स्वप्नजाग्रत्सुषुप्तीः ३ । १० अष्टावक्रएतद्दूषयति चतुष्टयमिति । ब्राह्मणानांब्रह्मविदांनिकेतंज्ञानोपलब्धिस्थानं चतुष्टयंचतुःसंख्यावयवोपेतम् । आश्रमत्रयादन्योऽस्तिमोक्षाश्रमोयदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेदितिश्रुतिसिद्धइत्यर्थः । यज्ञंज्ञानयज्ञं शूद्रस्याप्यस्त्यत्राधिकारोऽकर्मरूपत्वादित्यर्थः । दिशःदिश्यंतइतिदिशउपदिष्टाःसंति चतस्रोऽवस्थाःविराट्सूत्रांतर्यामितुर्यसाक्षात्काररूपाः विश्वतैजसप्राज्ञेभ्यःसर्वप्राणिप्रसिद्धेभ्योऽन्याइत्यर्थः । अतएवतासांवाचकंचतुष्टयमकारउकारमकारार्धमात्रारूपमुपनिषत्प्रसिद्धम् । नचार्धमात्रायाअप्रसिद्धत्वंवाच्यं यस्माच्चतुष्पदापरापश्यंतीमध्यमावैखरीतिपादचतुष्टयवतीगौर्वाणीशश्वत्सदैवोक्ता । चत्वारिवाक्परिमितापदानीतिमंत्रेइतिशेषः । जिज्ञास्यंब्रह्मसच्चित्रतित्रिनियतिभिर्ज्ञानयज्ञेऽधिकारिचातुर्वर्ण्यंचतुष्पाच्चदुपदिशतिवागंडसूत्रेशशुद्धम् ॥ चत्वारोवाचिवर्णाअउमदलकलावैखरीमध्यमाख्यौपश्यंत्याख्यःपराख्यःसचतुरवयवःप्रत्ययोऽस्याःप्रसिद्धः ४ । ११ तुरीयमपलपन्बंदुवाच पंचाग्नयोगार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयसभ्यावसथ्याः । पंचपदाऽष्टाक्षरैःपादैःपंक्तिश्छंदः । यज्ञाःपंच अग्निहोत्रंदर्शपूर्णमासौचातुर्मास्यानिपशुःसोमइतिश्रुताः । एतेत्रयःपंचकायथाएवंपंचैवेन्द्रियाणि शब्दादिपंचकग्राहकाणिनपष्ठोविषयइंद्रियंवास्तीत्यर्थः । दृष्टावेदे अप्सराआपःपुरुषवचसोभवंतीतिश्रुतेः शरीराकारपरिणतेषुजलप्रधानेषुभूतेषुसरत्यनुगच्छतीत्यप्सराश्चितिः पंचचूडापंचैवतत्तद्विषयाकारतयाप्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतिरूपवृत्तिपंचकसारूप्येणशिखापंचकवत्येवदृष्टा । वृत्तिनिरोधस्यसमाधेरपिनिद्रायामेवांतर्भावइतिभावः । लोकेऽपिपंचानांविषयस्रोतसांसमाहारःपंचनदसुपेयमेवमेवचितिशक्तेरेवकर्तृत्वभोक्तृत्वेइत्युत्तरार्धार्थः । अग्निच्छंदःक्रतूनामिवखलुमनसः खानिपंचैवभागाश्चांत्विर्निद्राविकल्पःस्मृतिरमलमतिर्वृत्तयःपंचतस्य ॥ ताभिःशाखावतीवस्त्ररिहजलपरीणामकायानुकर्त्रीशुद्धाशुद्धप्रवाहा भत्र तिचितिनदीतज्जसौख्यादिभोक्त्री ५ । १२ कर्तृत्वादिधर्मकमस्विषष्ठमिंद्रियंमनः सुषुप्तावितरवच्चलयस्याप्यनुभूयमानत्वात् । कर्तृत्वादेस्ततसहभावनियतत्वदृष्टेश्च । चित्ताभावसाक्षीत्वात्मावतःपृथक्कर्त्रादिरूपः–

॥ बंदुवाच ॥ ॥ त्रिःसूयतेकर्मणावैप्रजेयंत्रयोयुक्तावाजपेयंवहंति ॥ अध्वर्यवस्त्रिसवनानितन्वतेत्रयोलोकास्त्रीणिज्योतींषिचाहुः १० ॥ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ चतुष्टयंब्राह्मणानांनिकेतंचत्वारोवर्णायज्ञमिमंवहंति ॥ दिशश्चतस्रोवर्णचतुष्टयंचचतुष्पदागौरपिशश्वदुक्ता ११ ॥ बंदुवाच ॥ पंचाग्नयःपंचपदाचपंक्तिर्यज्ञाःपंचैवाप्यथपंचेंद्रियाणि ॥ दृष्टावेदेपंचचूडाप्सराश्चलोकेस्यातंपंचनदंचपुण्यम् १२ ॥ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ ॥ षडाधानेदक्षिणामाहुरेकेषट्चैवेमेऋतवःकालचक्रम् ॥ षडिंद्रियाण्युतषट्कृत्तिकाश्चषट्साद्यस्काःसर्ववेदेषुदृष्टाः १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सप्तमोऽस्तीत्याहाष्टावक्रः षडाधानेइति षड्गाइतिशेषः दक्षिणादयोमनसश्चक्षुरादिसाजात्येदृष्टांताः । साद्यस्कायज्ञविशेषाः । गोनक्षत्रंतुयज्ञाइवसमवपुषः षट्पडेवंसचित्ताःश्रोत्राघ्राणादुःखशब्दाद्यनुभविनइतोऽन्या ऽनुभूतिःससाक्षी ॥ धीयोगात्सप्तभिस्तैरनुभवकरणैरत्रसप्तर्षिसंज्ञैर्भुंक्तेछंदोभिधानाननपरिमितवपुश्छादकानष्टमोऽर्थान् ६ । १३ अथतर्कमतेनबंदीप्रत्यवतिष्ठते सप्तग्राम्याः मनःषष्ठैरिंद्रियैर्बुध्याचात्मगुणभूतयासम र्पितामंतव्यबोद्धव्यशब्दादयोविषयास्तेष्वेकैकस्मिन्नासक्तएकैकःपुरुषपशुस्तेचग्राम्याऐहिकाश्वन्याआमुष्मिकाविषयास्तेष्वासक्ततयाप्रत्येकंसप्तसप्तपुरुषपशवःसप्तच्छंदांसिच्छादयंतिस्वस्वरूपार्पणजातसुखलेशेन परमात्मानंगूहयंतीतितान्सप्तविषयान् एकंक्रतुंकर्तारमात्मानंवहंतिप्रापयंति केसप्तर्षयः । प्राणावाऋषयइतिश्रुतेःसप्तैवोक्तामनआदयस्तदुपनीतानिसप्तचैवार्हणान्यर्हणीयानिसुखानि । यथासप्तभिस्तंत्री भिर्वाद्यमानाएकावीणाशब्दंनिर्वर्तयतिएवमेतैःसप्तभिरात्मासुखमनुभवति । अन्यथाऽकरणत्वात्सुप्तौजडएवन्यस्तत्रास्यतक्षवत् अत्रादितवीणावच्चतिष्ठति । नत्वावतास्यकर्तृत्वापगमइत्यर्थः । भूमेष्व र्थेषुदिव्येष्वपिनरपशवःसप्तसप्तैवबद्धा भोक्तारंप्रापयंतिक्रतुपदंविदितंसप्तत्वान्सप्तखानि ॥ सप्तैवैषांसुखानिप्रतिविषयभवान्येकवीणेवदेही भोगंतंत्रींद्रियाख्योरवमिवकुरुतेयोऽत्रकर्तासभोक्ता ७ । १४ उक्तानेवसप्तकर्तृत्वादिधर्मवताऽहंकारेण सार्धमष्टौविवक्षन्नष्टावक्रोऽष्टौग्रहाअष्टावतिग्रहाइतिश्रुतेंद्रियविषयरूपग्रहातिग्रहरूपंबंधनमुपन्यस्य तदन्यमात्मानंपृथक्करोति अष्टौशाणाइति । शाणाःशणसूत्रेणनिर्वृ त्तागोण्यआवपनविशेषास्ताइवइंद्रियप्रवेशयोग्याविषयाअष्टौतेशतमानमनंतंप्रमाणंधारयंति । संक्षेपेणाष्टावप्यनंताविषयाइत्यर्थः । अष्टौपादाःविषयदेशंप्रतिगतिसाधनानींद्रियाणियस्यसः शरभःशं लभंतेऽस्मात् । 'एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंति' इतिश्रुतेः परमानंदरूपःपरमात्मासोऽयंज्ञातःसन्सिंहघाती हिनस्तिदुःखंददातीतिसिंहोऽद्वैतम् । द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेःतस्यद्वैतस्यघा

॥ बंदुवाच ॥ सप्तग्राम्याःपशवःसप्तवन्याःसप्तच्छंदांसिक्रतुमेकंवहंति ॥ सप्तर्षयःसप्तचाप्यर्हणानिसप्ततंत्रीप्रथिताचैववीणा १४ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ अष्टौशा णाःशतमानंवहंतितथाऽष्टपादःशरभःसिंहघाती ॥ अष्टौवसून्शुश्रुमदेवतासुयूपश्चाष्टाश्रिर्विहितःसर्वयज्ञे १५ ॥ बंदुवाच ॥ नवैवोक्ताःसामिधेन्यःपितॄणांतथा प्राहुर्नवयोगंविसर्गम् ॥ नवाक्षराबृहतीसंप्रदिष्टानवैवयोगोगणनामेतिशश्वत् १६

तकः । सुषुप्तौजडत्वेसुखमहमस्वाप्समितिव्युत्थितस्यस्वरूपसुखपरामर्शानुपपत्तिः । नचदुःखाभावस्यैवैषपरामर्शः तत्प्रकाशकस्यसाक्षिणःसत्त्वेतस्यतदानींजडत्वोक्त्ययोगात् । अतएवाष्टौवसून्वा सनाः देवतास्त्वेवतत्तदिंद्रियाधिष्ठात्रीषु लिंगात्मनीतियावत् शुश्रुमवेदे नत्वात्मनीत्यर्थः । यूपश्चयोपयतिमोहयतीतियूपोनृपशोर्बंधनस्थानमज्ञानंतदेवाष्टाश्रिरष्टकोणमष्टधारंसत्सर्वयज्ञेषुग्रहातिग्रहसंज्ञक विषयेंद्रियसंयोगेषुवर्ततइतिशेषः । शाणागोण्योऽष्टेतेऽर्थाःशतमथशरभःप्रत्यागानंदएतैःपूर्वोक्तैःसाहमर्थैर्त्रजतिसविषयान्खानितान्यंघ्रयोऽस्य । सिंहघ्नोर्हिंस्रभेदद्विडितिवसुपदंभेदसंस्कारजातांलिंगस्त्येदे वतौघेत्रसतिसन्नृपशोर्बंधनेमोहयूपे ८ । १५ तत्राद्वैतघातित्वंशरभस्यानुपपन्नं सर्वेषांयुगपत्संसारोच्छेदापत्तेरित्साशंकतेबंदी नवैवेति । यथापितॄणामिष्टौएकैव उशंतस्त्वानिधीमहीतिऋक्त्रिरभ्यस्ता प्रत्येकंत्रि समित्कानवसामिधेन्योऽग्निसमिंधनार्थाऋचःसंपद्यंतेतथाएकाप्रकृतिरेवत्रयोगुणाः स्वस्वेतरप्रधानगुणभावेनप्रत्येकंत्रिविधाःसंतोनवैवसंयुज्यमानाअंशानांबहुत्वाल्पत्वतारतम्येनविविधंसर्गंकुर्वंति । यथा नवाक्षरैश्चतुर्भिःपादैर्बृहतीसंज्ञकंछंदोभवति यथावानवैवांकाःक्रमभेदेनस्थितायथेष्टसंख्यावाचिनोभवंत्येवं गुणानवैवोक्तविधयासंतोऽनेकधाभावंभजंते तस्मात्प्रधाननित्यतायाअवश्याभ्युपगंतव्यत्वा द्वैतंसत्यमेवेतिभावः । त्रिःपाठेनानुपाठंत्रिसमिदितियथासामिधेन्यृक्नवत्वं प्राप्नोत्येवंप्रधानंत्रिगुणमनुगुणंत्रिप्रवेशान्नवत्वम् ॥ गत्वाऽनन्तंनवांकीगणितमिवमहन्मुख्यमेतत्प्रसूते तस्मान्नैतत्प्रधानाधिक सिहबृहतीवाक्षरेभ्योनवभ्यः ९ । १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तदेतदिंद्रोमायाभिःपुरुरूपईयतेयुक्ताह्यस्यहरयःशतादशेतिश्रुत्यनुसाराद्द्वैतस्यानिर्वचनीयमायासहायेब्रह्मण्येवभानोपपत्तौ नसत्याप्रकृतिरभ्युपेयेत्याशयवानष्टावक्रःपरिहरन्नाह दिशइति । तावाएतादशैव भूतमात्राअधिप्रज्ञंदशप्रज्ञामात्राअधिभूतमितितस्यवाचासृष्टौपृथिवीचाग्निश्चेतिचकौपीतकीयैतरेयकयोर्दर्शनादशैववागाद्याः प्रज्ञामात्राद्वयादीनांभूतमात्राणांसृष्टयः । दिशंतिविषयस्वरूपमनिम्नजंतितादिशोवागाद्यादशैव पुरुषस्यदेहाख्येपुरेवसतोजीवस्य पूर्णपरंब्रह्मैवदशशतानिसहस्रंचविभूतिभेदेनमाययाबहुरूपंभूत्वाऽस्तीत्याहुर्वेदाः । एतेनायंवैहरयोयंवैदशचसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानीतियुक्ताह्यस्यहरयःशतादशेत्येवमंत्यपादस्यश्रौतीव्याख्यादर्शिता । तथाचरज्जूरगवन्मायाबुद्धस्य बाधिताऽपीतरस्यास्तीतिवक्तुंशक्यं । परमतेतु विभोरलुप्तदृशःपुरुषस्यमुक्तौतदर्शनोक्तिरनुपपन्ना दृष्टांताभावादितिभावः । परापूर्वेषांसख्यावृणक्तिवितुर्राणोअपरेभिरेति । अनानुभूतीरवधून्वानःपूर्वीरिंद्रःशरदस्तर्तरीति । रूपंरूपंप्रतिरूपोवभूवतदस्यरूपंप्रतिचक्षणाय । इंद्रोमायाभिःपुरुरूपईयतेयुक्ताह्यस्यहरयःशतादशेतिदाशतय्याम् ४ । ७ अष्टकाध्यायवर्गेऋचावैंद्र्यौआम्नायेते । अनयोरर्थः । द्वयाहप्राजापत्यादेवाश्चासुराश्चतत्रकानीयसाएवदेवा ज्यायांसोअसुराइतिश्रुतिप्रसिद्धाःपूर्वदेवाःस्वाभाविकासंगपाप्मरूपाःकामक्रोधादयस्तेषांसख्यासख्यानिपरावृणक्तिदूराद्वर्जयति । वितर्तुराणःतवारेतितर्तुराणस्तीर्णवान् । तरतेर्लिडादेशः कानच्द्विर्त्वंबहुलंछंदसीत्युकारोऽतादेशोरपरः । तीव्रवैराग्याभ्यासादिमान् अपरेभिःअपरैर्देवैः शास्त्रीयैःशमदमादिभिरेतिप्राप्नोति सख्येत्यनुषज्यते कामादीन्जित्वाऽत्यादरेणशमादिपरोभवतीत्यर्थः । एवंभूतःअनानुभूतीरननुभवान् भ्रांतिज्ञानानिशुक्तिरजतज्ञानतुल्यानि देहाद्यात्मज्ञानान्यवधून्वानोऽपनुदन्नात्मनस्तत्तदुपाध्याकारतांनिषेधन्निंद्रःपरमेश्वरोऽप्यविद्ययाजीवभावमापन्नःसन् लब्धात्मतत्त्वोविद्वान्पूर्वीःशरदःअनादिकालप्रवृत्तकर्मवासनास्त

॥ अष्टावक्रउवाच ॥ दिशोदशोक्ताःपुरुषस्यलोकेसहस्रमाहुर्दशपूर्णंचतानि ॥ दशैवमासान्बिभ्रतिगर्भवत्योदशैरकादशदासादशार्हाः १७

॥ बंद्युवाच ॥ एकादशैकादशिनःपशूनामेकादशैवात्रभवंतियूपाः ॥ एकादशप्राणभृतांविकाराएकादशोक्तादिविदेवेषुरुद्राः १८

र्तरीत्यतिशयेनतरति वीतबंधोभवतीत्यर्थः । अत्रअननुभूतिपदेनशुक्तौरजतंपश्यन् रजतंवाशुक्तिवानानुभवतीतिलौकिकप्रयत्नेनदेहाद्यात्मज्ञानस्याननुभूतित्वंवदंतीश्रुतिर्देहादेर्मिथ्यात्वंसूचयति । तद्वयुत्पादनायमंत्रोरूपंरूपमित्यादिस्तत्रमाययेतिअनृतेनाज्ञानेनेत्यर्थः । सत्यत्वेतत्कार्यपदार्थदर्शनस्याननुभूतित्वायोगादिति शेषंस्पष्टार्थम् । अनानुभूतीरित्यत्रश्रावयादीन् प्रकृत्यआद्याक्षरंप्लुतंतेषामनन्वित्यस्यमध्यमित्यनेनाननुइतिवर्णत्रयस्यमध्यंप्लुतंदीर्घंभवतीतिप्रातिशाख्येदीर्घत्वविधानादननुभूतीरित्यर्थः पदपाठश्चैवमेवेतिदिक् । दशैवमासानिति । यथास्त्रियोगर्भेणांतरालिकःसंबंधोबीजकुमूलन्यायेनैवमसंगस्यचिदात्मनोऽहंकारेणेत्यर्थः । दशैरकाः आसमंतादीरयंत्युपदिशंतितत्त्वमित्येरकास्तत्त्वदर्शिनउपदेष्टारः । दशमासास्तत्त्वस्यक्षेपकाः । दशअर्हास्तत्त्वविद्याधिकारिणः । एवमुक्तविधंब्रह्माद्वैतंबुधानामनुभवसिद्धं मूढानांविद्वेष्यं चित्तशुद्धिमतांश्रद्धेयमित्यर्थः । स्वोत्थप्रज्ञादिशोऽस्मिन्दशपुरिवसतःपूरविद्याष्टकात्माताःपूर्णवस्त्वनंताःस्वगहिसमपुरांव्यापनात्पूर्णतास्य ॥ पुंपुर्योर्गर्भमात्रोरिवपृथगपृथक्त्वेनसत्यानृतेस्तः केऽप्यारूढाःपदंतत्कृतिचनविमुखाः केपितत्प्राप्तियोग्याः १० । १७ एकादशेति प्राणभृतांपशूनांजीवपशूनांएकादशिनःएकादशेंद्रियाणिप्रकाशकानियेषुतेविषयाःशब्दादयस्तेएकादशैवसंख्याताः तएवसर्वेऽपिप्रत्येकंयूपाबंधकारागादयः नैषांकश्चिदप्यबंधकोऽस्तीतिवक्तुंपुनरेकादशग्रहणम् । अतोऽत्रअविमृष्टविधेयांशतादोषोनास्तीतिज्ञेयम् । विकाराःशब्दादिग्रहजाहर्षविषादाःतएतेदिविस्वर्गेऽपिरुद्रारोदयितारो देवानामपिसंतिकिमुतमनुष्याणाम् । तथाचसत्यात्मनोऽसंगत्वंकथंस्यात् प्रत्यक्षेणदुःखानुभवादित्याक्षेपः । रुद्राएकादशोक्ताःस्वरपिसुरपशून्रोदयंतींद्रियाणितेषामेकादशार्थान्पृथङ्निगडेनयूपभूताभवंति ॥ रागद्वेषद्वयानिप्रतिविषयमप्रीतद्युजांस्युर्विकारास्तद्वंतस्तेऽपिचैकादशयदिहसिनोत्येकएकैकमेषाम् ११ । १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दृष्टांतमुखेनैवदार्ष्टांतिकंनिर्दिशन्परिहरत्यष्टावक्रः यद्यप्यत्रसंवत्सरजगत्यौमासाक्षरेभ्योऽनतिरिक्तेएवंसंघातादप्यःशुद्धश्चेतनोमूढानामप्रसिद्धस्तथापि आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंतइतिश्रुतेर्यथा अहर्गणानांद्वादशाहएवंसंघातस्यकृत्स्नस्यशुद्धंब्रह्मैवप्रकृतिः एतदेवकुतइत्यपेक्षायांचित्तशुद्धयैकगम्योऽयमर्थोनशुष्कतर्कगम्यइत्याह द्वादशादित्यानिति । धीराःध्यानवंतोयोगिनः । आदित्यान् आददतेइंद्रियाणिस्वस्वविषयेभ्योव्यावर्तयंतितद्द्वाराप्रत्यक्तत्वमधिगमयंतितान्द्वादशसंख्याकानाहुः सनत्सुजाताद्याउद्योगादौ । 'धर्मश्चसत्यंचदमस्तपश्चअमात्सर्यंह्रीस्तितिक्षाऽनसूया । यज्ञश्चदानंचधृतिर्यमोमहान्व्रतानिवैद्वादशब्राह्मणस्य'इति । वंधप्रत्यक्षमेतद्दृढमथजगतीवर्षवद्वर्णमासात्संघातात्प्रत्यगात्मानधिकइतियदप्यस्तिलोकेतथापि ॥ वागारभ्योविकारःप्रकृतिरविकृतिर्द्वादशाहाद्विवत्कोऽप्यस्त्येषांभानआत्माशमिभिरधिगतोवैकृतानैनमीयुः १२ । १९ ब्रह्मलोकंगतानामेवज्ञानंभवतीतिकेषांचिन्निर्वंधः कृतयुगादावेवज्ञानंभवतिनकलावित्यपिकेचित्ताभिराघष्टे त्रयोदशीति । देशकालापेक्षाचित्तशुद्धिर्नपुरुषयत्नसाध्येत्याक्षेपोवंदिप्रोक्तपूर्वार्धेन । नत्रेतादौसधर्मःसकलुषसमयेनापिभूरादिषट्केनोपातालेषुसप्तस्वपितुकृतयुगेसत्यलोकेचसोऽस्ति ॥ तस्माद्यासर्वसिद्धातिथिरियमपिनस्ग्राह्ययेऽतीवशस्तानोवालोकास्तपोंताइतिमखतपसीश्रेयसेनात्मचर्चा । १३ । उत्तरार्धेतु केशीअग्निर्वायुःसूर्यश्चकेशिनइतिवैदिकप्रसिद्धेरभ्यादिवदसंगआत्मा । त्रयोदशसंख्यानि दशेंद्रियाणिवुद्धिमनोहंकाराख्यानि अहःशब्दोऽत्रक्रतुवाच्यपि

॥ अष्टावक्रउवाच ॥ संवत्सरंद्वादशमासमाहुर्जगत्याःपादोद्वादशैवाक्षराणि ॥ द्वादशाहःप्राकृतोयज्ञउक्तोद्वादशादित्यान्कथयंतीहधीराः १९ ॥ बंदुवाच ॥ त्रयोदशीतिथिरुक्ताप्रशस्तात्रयोदशद्वीपवतीमहीच ॥ लोमशउवाच ॥ एतावदुक्त्वाविरराममबंदीश्लोकस्यार्धंव्याजहाराष्टवक्रः ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ त्रयोदशाहानिससारकेशीत्रयोदशादीन्यतिच्छंदांसिचाहुः २० ततोमहानुदतिष्ठन्निनादस्तूष्णींभूतंसूतपुत्रंनिशम्य ॥ अधोमुखंध्यानपरंतदानीमष्टावक्रंचाप्युदीर्यंतमेव २१ तस्मिंस्तथासंकुलेवर्तमानेस्फीतेयज्ञेजनकस्योतराज्ञः ॥ अष्टावक्रंपूजयंतोऽभ्युपेयुर्विप्राःसर्वेप्रांजलयःप्रतीताः २२ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ अनेनैवब्राह्मणाःशुश्रुवांसोवादेजित्वासलिलेमज्जिताःप्राक् ॥ तानेवधर्मानयमद्यबंदीप्राप्नोतुगृह्याशुनिमज्जयैनम् २३ ॥ बंदुवाच ॥ अहंपुत्रोवरुणस्योतराज्ञस्तत्राससत्रंद्वादशवार्षिकंवै ॥ सत्रेणतेजनकतुल्यकालंतदर्थंतेप्रहितामेद्विजाग्र्याः २४

लक्षणया विषयेंद्रियसंबंधरूपभोगाख्येयज्ञेवर्तते असंगस्याप्यात्मनोवुद्ध्यादिसंगात् ध्यायतीवलेलायतीवेत्यादिश्रुतेःसंगित्वमिवभाति अतोवुद्ध्यादयःशोधनीयाएवनतूदासीत । नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतेतदिदमप्येतर्हियएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिश्रुत्यवष्टंभेनेहैवदेशेकालेचमुक्तिरस्तीतिभावः । यतोऽतिच्छंदांसिछादकमज्ञानमतिक्रांतानिधर्मादीनिद्वादश । त्रयोदशादीनित्रयोदशानांबुद्ध्यादीनामादीन्यदनशीलानिधर्मादिवलादुत्पन्नेज्ञानेबुद्ध्यादयोनिवर्ततइत्यर्थः । तेषुबुद्ध्यादिषुनिवृत्तेषुब्रह्माद्वैतंकथयितुमागतोऽस्मीतिप्राक्प्रतिज्ञातं तदिहस्वयमेवप्रकाशतइत्युक्तमितिभावः । एतर्ह्येवैवदेवाइवमुनिमनुजायांतिसार्वात्म्यमित्याद्युक्तेःसाऽहंमनोधीखदशकमनुयन्नग्निवाय्वर्कतुल्यः ॥ संगीवासंग्यपिस्यात्रिदशगणमदंत्येवधर्मादयस्तेयेऽतिच्छंदोभिधानास्तिमिरमतिगताएवमद्वैतसिद्धिः । १४ । तदयंसंग्रहः । तत्त्वंधीसाक्षिसाक्ष्येश्रुतिषुकृतिपरोऽस्यत्रकर्तापिसोऽत्तापंचानांषष्ठमेतत्खमथसमतिकैस्तैःकरोत्यष्टमोऽन्यः ॥ सोऽहंसाक्षीततोऽन्येगुणमयमखिलंचिन्मयास्तेसदुःखाचित्स्यादुःखीतरात्राग्रमगुगिहचिदद्वैतभागष्टवक्रः । १५ । ग्रंथविस्तरभयादुदाहृतोपक्रमाननुगुण्यात् क्लिष्टत्वात्प्रयोजनवदर्थापर्यवसायित्वाच्च टीकांतरोक्ताअर्थानेहप्रदर्शिताः २० सूतपुत्रं शोभनःऊतःपटस्तद्वत्प्रकृतिविकृत्यात्मकस्तंतुभिरोतुभिश्चप्रोतत्वादूतःक्रतुरपिसूतःशोभनयज्ञोवरुणस्तस्यपुत्रम् । सइत्तंतुंसविजानात्योमितिमंत्रवर्णात्तंत्वाद्यात्मकस्यक्रतोरूतशब्दवाच्यत्वंउदीर्यंतमुदीर्यमाणंस्तूयमानमित्यर्थः । २१ । २२ शुश्रुवांसः पंडिताः २३ । २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जनितारंवरुणम् २५ विप्राइति वाचाउच्चैःपाठेनैवउतमेधयाऊहापोहकौशलेनविप्राविदानाःपंडिताअपिजितामज्जिताश्च तांप्रसिद्धांवाचंवेदमयींमेधयासहितां वंदिनाकुतर्कार्णवेमज्जितामहंयथाउज्जहारोद्धृतवानस्मितथासंतःसदसद्वचनविवेककुशलाअवचिन्वंतिपरीक्षयंति लोडर्थेलट् परीक्षयंत्वित्यर्थः २६ ननुवंदिनोद्धृतांवाचंत्वमेवकुतर्कार्णवेमज्जितवानसितत्रकिंसद्भिःपरीक्षणीयमित्याशंक्याह अग्निर्दहन्निति । अग्निर्दहन्स्वभावेनदाहकोऽपिजातवेदाः जातानिसतामसतांचवृत्तानिवेदजानातीतिजातवेदाः सतांसत्याभिसंधीनांगृहाद्शरीराणिविसर्जयन्वर्जयंस्तेजसायथाअधाक्षीत्स्म अर्थादनृताभिसंधिगृहान् नशब्दउपमार्थे । अपोननावादुरितातरेमेत्यादिवत् । यथातप्तपरशुग्रहणेवह्निः सत्याभिसंधिनदहति सत्यपक्षपातीनतुजातिवयोविद्यादिपक्षपाती एवंसंतोऽपिबालादिषु अतोबालवचनमितिमद्वाक्यंनावमंतव्यमितिभावः

तेतुसर्वेवरुणस्योतयज्ञंद्रष्टुंगताइमआयांतिभूयः ॥ अष्टावक्रंपूजयेपूजनीयंयस्यहेतोर्जनितारंसमेष्ये २५ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ विप्राःसमुद्रांभसिमज्जितायेवाचाजितामेधयावाविदानाः ॥ तांमेधयावाचमथोज्जहारयथावाचमवचिन्वंतिसंतः २६ अग्निर्दहन्जातवेदाःसतांगृहान्विसर्जयंस्तेजसानस्मधाक्षीत् ॥ बालेषुपुत्रेषुकृपणंवदत्सुतथावाचमवचिन्वंतिसंतः २७ श्लेष्मातकीक्षीणवर्चाःशृणोषिउताहोत्वांस्तुतयोमादयंति ॥ हस्तीवत्वंजनकवितुद्यमानोनमामिकांवाचमिमांशृणोषि २८ ॥ जनकउवाच ॥ शृणोमिवाचंतवदिव्यरूपाममानुषींदिव्यरूपोऽसिसाक्षात् ॥ अजैषीर्यद्वंदिनंत्वंविवादेनिसृष्टएषतवकामोऽद्यबंदी २९ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ नानेनजीवताकश्चिदर्थोमेबंदिनानृप ॥ पितायद्यस्यवरुणोमज्जयैनंजलाशये ३० ॥ बंद्युवाच ॥ अहंपुत्रोवरुणस्योतराज्ञोनमेभयंविद्यतेमज्जितस्य ॥ इमंमुहूर्तंपितरंद्रक्ष्यतेऽयमष्टावक्रश्चिरनष्टंकहोडम् ३१ ॥ लोमशउवाच ॥ ततस्तेपूजिताविप्रावरुणेनमहात्मना ॥ उदतिष्ठंस्ततःसर्वेजनकस्यसमीपतः ३२ ॥ कहोडउवाच ॥ इत्यर्थमिच्छंतिसुतान्जनाजननकर्मणा ॥ यदहंनाशकंकर्तुंतत्पुत्रःकृतवान्मम ३३ उताबलस्यबलवानुतबालस्यपंडितः ॥ उतवाऽविदुषोविद्वान्पुत्रोजनकजायते ३४ शितेनतेपरशुनास्वयमेवांतकोनृप ॥ शिरांस्यपाहरन्राजौरिपूणांभद्रमस्तुते ३५ महदौक्थ्यंगीयतेसामचाग्र्यंसम्यक्सोमःपीयतेचात्रसत्रे ॥ शुचीन्मार्गान्प्रतिजगृहुश्चहृष्टाःसाक्षाद्देवाजनकस्योतराज्ञः ३६ ॥ लोमशउवाच ॥ समुत्थितेष्वथसर्वेषुराजन्विप्रेषुतेष्वधिकंसुप्रभेषु ॥ अनुज्ञातोजनकेनाथराज्ञाविवेशतोयंसागरस्योतबंदी ३७ अष्टावक्रःपितरंपूजयित्वासंपूजितोब्राह्मणैस्तैर्यथावत् ॥ प्रत्याजगामाश्रममेवचाग्र्यंजित्वासौतिंसहितोमातुलेन ३८ ततोऽष्टावक्रंमातुरथांतिकेपितानदींसमंगांशीघ्रमिमांविशस्व ॥ प्रोवाचचैनंसतथाविवेशसमैरंगैश्चापिबभूवसद्यः ३९ नदीसमंगाचबभूवपुण्यायस्यांस्नातोमुच्यतेकिल्बिषाद्धि ॥ त्वमप्येनांस्नानपानावगाहैःसभ्रातृकःसहभार्योविशस्व ४०

२७ श्लेष्मातकीशब्दितस्तरुविशेषस्तस्यपत्रेषुभोजनंतत्फलभक्षणंचबुद्धिघ्नंदोषकरंचेतिप्रसिद्धम् २८ अत्रतवकामोनिसृष्टः एषवंदीदृश्यतामितिशेषः २९ । ३० । ३१ । ३२ इत्यर्थमेतदर्थम् ३३ । ३४ शितेनतीक्ष्णेनतेतवरिपूणामित्यन्वयः यमादपितवशत्रुसंहरणशक्तिरधिकेतिभावः ३५ औक्थ्यमुक्थ्याख्यक्रतुविशेषेगेयं साक्षादित्यपरोक्षंदेवतासान्निध्यमुच्यते ३६ । ३७ सौतिंसूतस्यवरुणस्यपुत्रम् ३८ समान्यंगानिकरोतीतिसमंगेतियोगोदर्शितः शकंध्वादित्वात्पररूपम् ३९ । ४०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रतीतोविश्रब्धः ४१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ ॥ एषेति । मधुविलेतिअष्टावक्रांगसमीकरणात्पूर्वंसमंगायाएवनाम १ । २

अत्रकौंतेयसहितोभ्रातृभिस्त्वंसुखोषितःसहविप्रैःप्रतीतः ॥ पुण्यान्यन्यानिशुचिकर्मैकभक्तिर्मयासार्धंचरितास्याजमीढ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणि
तीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामष्टावक्रीयेचतुस्त्रिंदशधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ एषामधुविलाराजन्समंगासंप्रकाशते ॥ एत
त्कर्दमिलंनामभरतस्याभिषेचनम् १ अलक्ष्म्याकिलसंयुक्तोवृत्रंहत्वाशचीपतिः ॥ आप्लुतःसर्वपापेभ्यःसमंगायांव्यमुच्यत २ एतद्विनशनंकुक्षौमैनाकस्यनरर्षभ ॥
अदितिर्यत्रपुत्रार्थंतदन्नमपचत्पुरा ३ एनंपर्वतराजानमारुह्यभरतर्षभाः ॥ अयशस्यामसंशब्द्यामलक्ष्मींव्यपनोत्स्यथ ४ एतेकनखलाराजन्नृषीणांदयितानगाः ॥
एषाप्रकाशतेगंगायुधिष्ठिरमहानदी ५ सनत्कुमारोभगवानत्रसिद्धिमगात्पुरा ॥ आजमीढावगाह्यैनांसर्वपापैःप्रमोक्ष्यसे ६ अपांह्रदंचपुण्याख्यंभृगुतुंगंचपर्वतम् ॥
उष्णीगंगेचकौंतेयसामात्यःसमुपस्पृश ७ आश्रमःस्थूलशिरसोरमणीयःप्रकाशते ॥ अत्रमानंचकौंतेयक्रोधंचैवविवर्जय ८ एषरैभ्याश्रमःश्रीमान्पांडवेयप्रकाशते ॥
भारद्वाजोयत्रकविर्यवक्रीतोव्यनश्यत ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कथंयुक्तोऽभवदृषिर्भरद्वाजःप्रतापवान् ॥ किमर्थंचयवक्रीतःपुत्रोऽनश्यतवैमुनेः १० एतत्सर्वंयथा
वृत्तंश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ कर्मभिर्देवकल्पानांकीर्त्यमानैर्भृशंरमे ११ ॥ लोमशउवाच ॥ भरद्वाजश्चरैभ्यश्चसखायौसंबभूवतुः ॥ तावूषतुरिहात्यंतंप्रीयमाणाव
नंतरम् १२ रैभ्यस्यतुसुतावास्तामर्वावसुपरावसू ॥ आसीद्यवक्रीःपुत्रस्तुभरद्वाजस्यभारत १३ रैभ्योविद्वान्सहापत्यस्तपस्वीचेतरोऽभवत् ॥ तयोश्चाप्यतुलाकी
र्तिर्बाल्यात्प्रभृतिभारत १४ यवक्रीःपितरंदृष्ट्वातपस्विनमसत्कृतम् ॥ दृष्ट्वाचसत्कृतंविप्रैरैभ्यंपुत्रैःसहानघः १५ पर्यतप्यततेजस्वीमन्युनाऽभिपरिप्लुतः ॥ तपस्तेपेततो
घोरंवेदज्ञानायपांडव १६ ससमिद्धेमहत्यग्नौशरीरमुपतापयन् ॥ जनयामाससंतापमिंद्रस्यसुमहातपाः १७ ततइंद्रोयवक्रीतमुपगम्ययुधिष्ठिर ॥ अब्रवीत्कस्यहेतो
स्त्वमास्थितस्तपउत्तमम् १८ ॥ यवक्रीतउवाच ॥ द्विजानामनधीतावैवेदाःसुरगणार्चित ॥ प्रतिभांत्वितितप्येऽहमिदंपरमकंतपः १९ स्वाध्यायार्थंसमारंभोममायं
पाकशासन ॥ तपसाज्ञातुमिच्छामिसर्वज्ञानानिकौशिक २० कालेनमहतावेदाःशक्यागुरुमुखाद्विभो ॥ प्राप्तुंतस्मादयंयत्नःपरमोमेसमास्थितः २१ ॥ इंद्रउवाच ॥
अमार्गएषविप्रर्षेयेनत्वंयातुमिच्छसि ॥ किंविघातेननेतेविप्रगच्छाधीहिगुरोर्मुखात् २२ ॥ लोमशउवाच ॥ एवमुक्त्वागतःशक्रोयवक्रीरपिभारत ॥ भूयएवाकरो
द्यत्नंतपस्यमितविक्रमः २३ घोरेणतपसाराजंस्तप्यमानोमहत्तपः ॥ संतापयामासभृशंदेवेंद्रमितिनःश्रुतम् २४ तंतथातप्यमानंतुतपस्तीव्रंमहामुनिम् ॥
उपेत्यबलभिद्देवोवारयामासवैपुनः २५

अन्नंब्रह्मौदनं अदितिःपुत्रकामा । साध्येभ्योदेवेभ्योब्रह्मौदनमपचदितिश्रुतेः ३ अयशस्यामयशस्करींअसंशब्द्यामकीर्तनीयां ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ इतरोभरद्वाजस्तप
३८ स्व्येवनतुशिष्यादिसंपन्नः १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ सर्वज्ञानानिसर्वशास्त्राणि २० । २१ विघातेनआत्मनाशनेन २२ । २३ । २४ । २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नप्रतिभास्यंतीतिनकारावृत्त्यायोज्यम् २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ अमर्त्यइतिच्छेदः अमरइत्यर्थः वन०

 अशक्योऽर्थःसमारब्धोनैतद्बुद्धिकृतंतव ॥ प्रतिभास्यंतितेवैवेदास्तवचैवपितुश्चते २६ ॥ यवक्रीतउवाच ॥ नचैतदेवंक्रियतेदेवराजममेप्सितम् ॥ महतानियमेनाहं अ०
॥११२॥ तप्स्येघोरतरंतपः २७ समिद्धेऽग्नावुपकृत्यांगमंगंहोष्यामिवामघवंस्तन्निबोध ॥ यद्येतदेवंनकरोषिकामंममेप्सितंदेवराजेहसर्वम् २८ ॥ लोमशउवाच ॥ निश्चयं
तमभिज्ञायमुनेस्तस्यमहात्मनः ॥ प्रतिवारणहेत्वर्थंबुद्ध्यासंचिंत्यबुद्धिमान् २९ ततइंद्रोऽकरोद्रूपंब्राह्मणस्यतपस्विनः ॥ अनेकशतवर्षस्यदुर्बलस्यसयक्ष्मणः ३० १३६
यवक्रीतस्ययत्तीर्थमुचितंशौचकर्मणि ॥ भागीरथ्यांतत्रसेतुंवालुकाभिश्चकारसः ३१ यदाऽस्यवदतोवाक्यंनसचक्रेद्विजोत्तमः ॥ वालुकाभिस्ततःशक्रोगंगांसमभि
पूरयन् ३२ वालुकामुष्टिमनिशंभागीरथ्यांव्यसर्जयत् ॥ सेतुमभ्यारभच्छक्रोयवक्रीतंनिदर्शयन् ३३ तंददर्शयवक्रीतोयत्नवंतंनिबंधने ॥ प्रहसंश्चाब्रवीद्वाक्यमिदं
समुनिपुंगवः ३४ किमिदंवर्ततेब्रह्मन्किंचतेहचिकीर्षितम् ॥ अतीवहिमहान्यत्नःक्रियतेऽयंनिरर्थकः ३५ ॥ इंद्रउवाच ॥ बंधिष्येसेतुनागंगांसुखःपंथाभविष्यति ॥
क्लिश्यतेहिजनस्तातततरमाणःपुनःपुनः ३६ ॥ वयक्रीतउवाच ॥ नायंशक्यस्त्वयाबद्धुंमहानोघस्तपोधन ॥ अशक्याद्विनिवर्तस्वशक्यमर्थंसमारभ ३७ ॥ इंद्रउवाच ॥
यथैवभवताचेदंतपोवेदार्थमुद्यतम् ॥ अशक्यंतद्वदस्माभिरयंभारःसमाहितः ३८ ॥ यवक्रीतउवाच ॥ यथातवनिरर्थोऽयमारंभस्त्रिदशेश्वर ॥ तथायदिममापीदं
मन्यसेपाकशासन ३९ क्रियतांयद्भवेच्छक्यंत्वयासुरगणेश्वर ॥ वरांश्चमेप्रयच्छान्यान्यैरन्यान्भवितास्म्यति ४० ॥ लोमशउवाच ॥ तस्मैप्रादाद्वरानिंद्रउक्त
वान्यान्महातपाः ॥ प्रतिभास्यंतितेवेदाःपित्रासहयथेप्सिताः ४१ यच्चान्यत्कांक्षसेकामंयवक्रीगम्यतामिति ॥ सलब्धकामःपितरंसमेत्याथेदमब्रवीत् ४२
॥ यवक्रीतउवाच ॥ प्रतिभास्यंतिवैवेदाममतातस्यचोभयोः ॥ अतिचान्यान्भविष्यावोवरालब्धास्तथामया ४३ ॥ भरद्वाजउवाच ॥ दर्पस्तेभवितातातवराँ
ल्लब्ध्वायथेप्सितान् ॥ सदर्पपूर्णःकृपणःक्षिप्रमेवविनंक्ष्यसि ४४ अत्राप्युदाहरंतीमागाथादेवैरुदाहृताः ॥ मुनिरासीत्पुरापुत्रबालधिर्नामवीर्यवान् ४५ सपुत्रशो
कादुद्विग्नस्तपस्तेपेसुदुष्करम् ॥ भवेन्ममसुतोऽमर्त्यइतितंलब्धवांश्चसः ४६ तस्यप्रसादोवैदेवैःकृतोनत्वमरैःसमः ॥ नामर्त्योविद्यतेमर्त्योनिमित्तायुर्भविष्यति ४७
॥ बालधिरुवाच ॥ यथेमेपर्वताःशश्वत्तिष्ठंतिसुरसत्तमाः ॥ अक्षयास्तन्निमित्तंमेसुतस्यायुर्भविष्यति ४८ ॥ भरद्वाजउवाच ॥ तस्यपुत्रस्तदाजज्ञेमेधावीक्रोधन
स्तदा ॥ सतच्छ्रुत्वाऽकरोद्दर्पमृषींश्चैवावमन्यत ४९ विकुर्वाणोमुनीनांचव्यचरत्समहीमिमाम् ॥ आससादमहावीर्यंधनुषाक्षंमनीषिणम् ५० तस्यापचक्रेमेधावीतं
शशापसवीर्यवान् ॥ भवभस्मेतिचोक्तःसनभस्मसमपद्यत ५१ धनुषाक्षस्तुतंदृष्ट्वामेधाविनमनामयम् ॥ निमित्तमस्यमहिषैर्भेदयामासवीर्यवान् ५२ सनिमित्तेविनष्टे ॥११२॥
तुममारसहसाशिशुः ॥ तंमृतंपुत्रमादायविललापततःपिता ५३

४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ निमित्तंपर्वतान् भेदयामासखंडयामास ५२ । ५३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५४ दिष्टंदैवविहितं ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे पंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ चंक्रम्यमाणोभृशंपर्यटन् माधवेवैशाखे १ । २ हृतचेतनोवशीकृतचित्तः ३ । ४ एकांतमुन्नीय एकांतेकार्यरतंसमाप्य । मज्जयामास शोकसमुद्रेइतिशेषः । सज्जयामासेतिपाठे स्वशत्रुमपकर्तुंरैभ्यंसन्नद्धंचकार

लालप्यमानंतंदृष्ट्वामुनयःपरमार्तवत् ॥ ऊचुर्वेदविदःसर्वेगाथांयांतांनिबोधमे ५४ नदिष्टमर्थमत्येतुमीशोमर्त्यःकथंचन ॥ महिषैर्भेदयामासधनुषाक्षोमहीधरान् ५५ एनंलब्ध्वावरान्बालादर्पपूर्णास्तपस्विनः ॥ क्षिप्रमेवविनश्यंतियथानस्यात्तथाभवान् ५६ एषरैभ्योमहावीर्यःपुत्रौचास्यतथाविधौ ॥ तंयथापुत्रनाभ्येषितथाकुर्यास्त्वतंद्रितः ५७ सहिक्रुद्धःसमर्थश्चपुत्रंपीडयितुंरुषा ॥ रैभ्यश्चापितपस्वीचकोपनश्चमहानृषिः ५८ ॥ यवक्रीतउवाच ॥ एवंकरिष्येमातापंतातकार्षीःकथंचन ॥ यथाहिमेभवान्मान्यस्तथारैभ्यःपितामम ५९ ॥ लोमशउवाच ॥ उक्त्वासपितरंश्लक्ष्णंयवक्रीरकुतोभयः ॥ विप्रकुर्वन्नृषीनन्यानतुष्यत्परयामुदा ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांयवक्रीतोपाख्यानेपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ लोमशउवाच ॥ चंक्रम्यमाणःसतदायवक्रीरकुतोभयः ॥ जगाममाधवेमासिरैभ्याश्रमपदंप्रति १ सददर्शाश्रमेरम्येपुष्पितद्रुमभूषिते ॥ विचरंतींस्नुषांतस्यकिन्नरीमिवभारत २ यवक्रीस्तामुवाचेदमुपातिष्ठस्वमामिति ॥ निर्लज्जोलज्जयायुक्तांकामेनहृतचेतनः ३ सातस्यशीलमाज्ञायतस्माच्छापाच्चबिभ्यती ॥ तेजस्वितांचरैभ्यस्यतथेत्युक्त्वाजगामह ४ ततएकांतमुन्नीयमज्जयामासभारत ॥ आजगामतदारैभ्यःस्वमाश्रममरिंदम ५ रुदतींचस्नुषांदृष्ट्वाभार्यामार्तांपरावसोः ॥ सांत्वयन्श्लक्ष्णयावाचापर्यपृच्छद्युधिष्ठिर ६ सातस्मैसर्वमाचष्टयवक्रीभाषितंशुभा ॥ प्रत्युक्तंचयवक्रीतंप्रेक्षापूर्वंतथाऽऽत्मना ७ शृण्वानस्यैवरैभ्यस्ययवक्रेस्तद्विचेष्टनम् ॥ दहन्निवतदाचेतःक्रोधःसमभवन्महान् ८ सतदामन्युनाऽविष्टस्तपस्वीकोपनोभृशम् ॥ अवलुच्यजटामेकांजुहावाग्नौसुसंस्कृतैः ९ ततःसमभवन्नारीतस्यारूपेणसंमिता ॥ अवलुच्यापरांचापिजुहावाग्नौजटांपुनः १० ततःसमभवद्रक्षोघोराक्षंभीमदर्शनम् ॥ अब्रूतांतौतदारैभ्यंकिंकार्यंकरवामहे ११ तावब्रवीदृषिःक्रुद्धोयवक्रीर्वध्यतामिति ॥ जग्मतुस्तौतथेत्युक्त्वायवक्रीतजिघांसया १२ ततस्तंसमुपास्थायकृत्यासृष्टामहात्मना ॥ कमंडलुंजहारास्यमोहयित्वेवभारत १३ उच्छिष्टंतुवयक्रीतमपकृष्टकमंडलुम् ॥ ततउद्यतशूलःसराक्षसःसमुपाद्रवत् १४ तमाद्रवंतंसंप्रेक्ष्यशूलहस्तंजिघांसया ॥ यवक्रीःसहसोत्थायप्राद्रवद्येनवैसरः १५ जलहीनंसरोदृष्ट्वायवक्रीस्त्वरितःपुनः ॥ जगामसरितःसर्वास्ताश्चाप्यासन्विशोषिताः १६ सकाल्यमानोघोरेणशूलहस्तेनरक्षसा ॥ अग्निहोत्रंपितुर्भीतःसहसाप्रविवेशह १७ सवैप्रविशमानस्तुशूद्रेणांधेनरक्षिणा ॥ निगृहीतोबलाद्द्वारिसोऽवातिष्ठतपार्थिव १८ निगृहीतंतुशूद्रेणयवक्रीतंसराक्षसः ॥ ताडयामासशूलेनसभिन्नहृदयोऽपतत् १९

तदेवाह आजगामेत्यादिना ५ । ६ प्रत्युक्तंप्रत्याख्यातं मदुपरिबलात्कारंकृतवानित्युक्तवतीत्यर्थः ७ । ८ सुसंस्कृतैः स्वरवर्णादिसंस्कारयुक्तैर्मंत्रैः ९ नारीकृत्या १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ १६ काल्यमानः सर्वतोनिषिध्यमानः अग्निहोत्रेअग्निहोत्रशालायां १७ अवातिष्ठत बहिरेव १८ । १९

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ भरद्वाजइति । आन्हिकंस्वाध्यायंप्रत्यहंकर्तव्यं ब्रह्मयज्ञम् १ हतपुत्रत्वेन आशौचयुक्तत्वात् २ । ३ ४ शुद्धयतिनिःसंदेहंभवति ५ । ६ अग्न्यगारंप्रविष्टस्यरक्षोभयंनभवेदितिभावः ७ । ८ शूद्रस्यशूद्रकृतं विप्रियंपुत्रनिरोधेनकृतम् ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । किल्बिषीशोकाक्रां

॥११३॥ यवक्रीतंसहत्वातुराक्षसोरैभ्यमागमत् ॥ अनुज्ञातस्तुरैभ्येणतयानार्यासहावसत् २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थया त्रायांयवक्रीतोपाख्यानेषट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ भरद्वाजस्तुकौंतेयकृत्वास्वाध्यायमाह्निकम् ॥ समित्कलापमादाय प्रविवेशस्वमाश्रमम् १ तंस्मदृष्ट्वापुरासर्वेप्रत्युत्तिष्ठंतिपावकाः ॥ नत्वेतमुपतिष्ठंतिहतपुत्रंतदाऽग्नयः २ वैकृतंत्वग्निहोत्रेसलक्षयित्वामहातपाः ॥ तमंधंशूद्रमासीनंगृह पालमथाब्रवीत् ३ किंनुमेनाग्नयःशूद्रप्रतिनंदंतिदर्शनम् ॥ त्वंचापिनयथापूर्वंकच्चित्क्षेममिहाश्रमे ४ कच्चिन्नरैभ्यंपुत्रोमेगतवानल्पचेतनः ॥ एतदाचक्ष्वमेशीघ्रंनहिशु द्ध्यतिमेमनः ५ ॥ शूद्रउवाच ॥ रैभ्यंयातोनूनमयंपुत्रस्तेमंदचेतनः ॥ तथाहिनिहतःशेतेराक्षसेनबलीयसा ६ प्रकाल्यमानस्तेनायंशूलहस्तेनरक्षसा ॥ अग्न्यगारं प्रतिद्वारिमयादोर्भ्यांनिवारितः ७ ततःसविहताशोऽत्रजलकामोऽशुचिर्ध्रुवम् ॥ निहतःसोऽतिवेगेनशूलहस्तेनरक्षसा ८ भरद्वाजस्तुतच्छ्रुत्वाशूद्रस्यविप्रि यंमहत् ॥ गतासुंपुत्रमादायविललापसुदुःखितः ९ ॥ भरद्वाजउवाच ॥ ब्राह्मणानांकिलार्थायननुत्वंतप्तवांस्तपः ॥ द्विजानामनधीतावैवेदाःसंप्रतिभांत्विति १० तथाकल्याणशीलस्त्वंब्राह्मणेषुमहात्मसु ॥ अनागाःसर्वभूतेषुकर्कशत्वमुपेयिवान् ११ प्रतिषिद्धोमयातातरैभ्यावसथदर्शनात् ॥ गतवानेवतंक्षुद्रंकालांतकयमोपमम् १२ यःसजानन्महातेजावृद्धस्यैकंममात्मजम् ॥ गतवानेवकोपस्यवशंपरमदुर्मतिः १३ पुत्रशोकमनुप्राप्तएषरैभ्यस्यकर्मणा ॥ त्यक्ष्याम्यहंत्वामृतेपुत्रप्राणानिष्टतमा न्भुवि १४ यथाहंपुत्रशोकेनदेहंत्यक्ष्यामिकिल्बिषी ॥ तथाज्येष्ठःसुतोरैभ्यंहिंस्याच्छीघ्रमनागसम् १५ सुखिनोवैनरायेषांजात्यापुत्रोनविद्यते ॥ येपुत्रशोकमप्राप्य विचरंतियथासुखम् १६ येतुपुत्रकृताच्छोकाद्भृशंव्याकुलचेतसः ॥ शपंतीष्टान्सखीनार्तास्तेभ्यःपापतरोनुकः १७ परासुश्चसुतोदृष्टःशप्तश्चेष्टःसखामया ॥ ईदृशीमा पदंकोऽत्रद्वितीयोऽनुभविष्यति १८ ॥ लोमशउवाच ॥ विलप्यैवंबहुविधंभरद्वाजोऽदहत्सुतम् ॥ सुसमिद्धंततःपश्चात्प्रविवेशहुताशनम् १९ ॥ इतिश्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांयवक्रीतोपाख्यानेसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ लोमशउवाच ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुबृहद्द्युम्नोमही पतिः ॥ सत्रंतेनेमहाभागोरैभ्ययाज्यःप्रतापवान् १ तेनरैभ्यस्यवैपुत्रावर्वावसुपरावसू ॥ वृतौसहायौसत्रार्थंबृहद्द्युम्नेनधीमता २ तत्रतौसमनुज्ञातौपित्राकौंतेयजग्म तुः ॥ आश्रमेत्वभवद्रैभ्योभार्याचैवपरावसोः ३ अथावलोककोऽगच्छद्गृहानेकःपरावसुः ॥ कृष्णाजिनेनसंवीतंददर्शपितरंवने ४ जघन्यरात्रेनिद्रांधःसावशेषेतमस्य पि ॥ चरंतंगहनेऽरण्येमेनेसपितरंमृगम् ५ ॥११३॥

तः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ एतस्मिन्निति १ । २ । ३ अवलोककःअवलोकनार्थी गृहान्भार्याम् ४ । ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ विद्र्पतेहेप्रजाधीश १४ । १५ । १६ प्रभाषितो मिथ्यावाग्भसीत्यधिक्षिप्तः १७ रहस्यवेदंसूर्यमंत्रप्रकाशकंवेदं घृणिरितिद्वेअक्षरे सूर्यइतित्रीणि आदित्यइतित्रीणि।
'एतद्वैसावित्रस्याष्टाक्षरंपदंश्रियाभिषिक्तम्'इतिकाठकब्राह्मणं कृतवान्ददर्श १८ मूर्तिमान्सूर्यस्तंद्विजंददर्शआत्मानंदर्शयामास १९ तंदेवाःप्रकर्षेणवरयामासुः निरासुर्निराचक्रुर्यज्ञादितिशेषः २० । २१ प्रति

मृगंतुमन्यमानेनपितावैतेनहिंसितः ॥ अकामयानेनतदाशरीरत्राणमिच्छता ६ तस्यसप्रेतकार्याणिकृत्वासर्वाणिभारत ॥ पुनरागम्यतत्सत्रमब्रवीद्भ्रातरंवचः ७ इदंकर्मनशक्तस्त्वंवोढुमेकःकथंचन ॥ मयाचहिंसितस्तातोमन्यमानेनतंमृगम् ८ सोऽस्मदर्थेव्रतंतातचरत्वंब्रह्महिंसनम् ॥ समर्थोऽप्यहमेकाकीकर्म
कर्तुमिदंमुने ९ ॥ अर्वावसुरुवाच ॥ करोतुवैभवान्सत्रंबृहद्द्युम्नस्यधीमतः ॥ ब्रह्मवध्यांचरिष्येऽहंत्वदर्थेनियतेंद्रियः १० ॥ लोमशउवाच ॥ सतस्यब्रह्मव
ध्यायाःपारंगत्वायुधिष्ठिर ॥ अर्वावसुस्तदासत्रमाजगामपुनर्मुनिः ११ ततःपरावसुर्दृष्ट्वाभ्रातरंसमुपस्थितम् ॥ बृहद्द्युम्नमुवाचेदंवचनंहर्षगद्गदम् १२ एष
तेब्रह्महायज्ञंमाद्रष्टुंप्रविशेदिति ॥ ब्रह्महाप्रेक्षितेनापिपीडयेत्त्वामसंशयम् १३ ॥ लोमशउवाच ॥ तच्छ्रुत्वैवतदाराजाप्रेष्यानाहसविट्पते ॥ प्रेष्यैरुत्सार्यमा
णस्तुराजन्नर्वावसुस्तदा १४ नमयाब्रह्महत्येयंकृतेत्याहपुनःपुनः ॥ उच्यमानोऽसकृत्प्रेष्यैर्ब्रह्महन्नितिभारत १५ नैवस्मप्रतिजानातिब्रह्मवध्यांस्वयंकृताम् ॥ ममभ्रात्रा
कृतमिदंमयासपरिमोक्षितः १६ सतथाप्रवदन्क्रोधात्तैश्चप्रेष्यैःप्रभाषितः ॥ तूष्णींजगामब्रह्मर्षिर्वनमेवमहातपाः १७ उग्रंतपःसमास्थायदिवाकरमथाश्रितः ॥ रह
स्यवेदंकृतवान्सूर्यस्यद्विजसत्तमः १८ मूर्तिमांस्तंददर्शाथस्वयमग्रभुगव्ययः ॥ लोमशउवाच ॥ प्रीतास्तस्याभवन्देवाःकर्मणाऽर्वावसोर्नृप १९ तंतेप्रवरयामासुर्नि
रासुश्चपरावसुम् ॥ ततोदेवावरंतस्मैददुरग्निपुरोगमाः २० सचापिवरयामासपितुरुत्थानमात्मनः ॥ अनागस्त्वंततोभ्रातुःपितुश्चास्मरणंवधे २१ भरद्वाजस्यचोत्था
नंयवक्रीतस्यचोभयोः ॥ प्रतिष्ठांचापिवेदस्यसौरस्यद्विजसत्तमः ॥ एवमस्त्वितितंदेवाःप्रोचुश्चापिवरान्ददुः २२ ततःप्रादुर्बभूवुस्तेसर्वएवयुधिष्ठिर ॥ अथाब्रवीद्यव
क्रीतोदेवानग्निपुरोगमान् २३ समधीतंमयाब्रह्मव्रतानिचरितानिच ॥ कथंचरैभ्यःशक्तोमामधीयानंतपस्विनम् २४ तथायुक्तेनविधिनानिहंतुममरोत्तमाः ॥ देवा
ऊचुः ॥ मैवंकृथायवक्रीततथावदसिवैमुने ॥ ऋतेगुरुमधीताहिसुखंवेदास्त्वयापुरा २५ अनेनतुगुरून्दुःखात्तोषयित्वाऽऽत्मकर्मणा ॥ कालेनमहताक्लेशाद्ब्रह्माधिगतमु
त्तमम् २६ ॥ लोमशउवाच ॥ यवक्रीतमथोक्त्वैवंदेवाःसेंद्रपुरोगमाः ॥ संजीवयित्वातान्सर्वान्पुनर्जग्मुस्त्रिविष्टपम् २७ आश्रमस्तस्यपुण्योऽयंसदापुष्पफलद्रुमः ॥
अत्रोष्यराजशार्दूलसर्वंपापंप्रमोक्ष्यसि २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० तीर्थयात्रापर्वणिलोमश० यवक्रीतोपाख्यानेअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥
॥ लोमशउवाच ॥ उशीरबीजंमैनाकंगिरिंश्वेतंचभारत ॥ समतीतोऽसिकौंतेयकालशैलंचपार्थिव १ एषागंगासप्तविधाराजतेभरतर्षभ ॥ स्थानंविरजसंपुण्यं
यत्राग्निर्नित्यमिध्यते २

ष्ठांसंप्रदायप्रवृत्तिं सौरोवेदःपूर्वमुक्तः २२ । २३ समधीतंसम्यक्प्राप्तंब्रह्मवेदः २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥
उशीरेति १ यत्राग्निर्नित्यमिध्यतइति । त्रियोगिनारायणाख्यंहरिद्वारात्परतःस्थानमस्ति २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० विशालाबदरी ११ । १२ । १३ । १४ । १५ इंद्रस्यइंद्रसंबंधिनो जांबूनदंसुवर्णं तन्मयात्पर्वतान्मेरोः गोपायर्येतिणिजंतस्यरूपं देवैरितिशेषः स्वार्थेत्राणिच् आजमीढवं

एतद्धैमानुषेणाद्यनशक्यंद्रष्टुमद्भुतम् ॥ समाधिंकुरुताव्यग्रास्तीर्थान्येतानिद्रक्ष्यथ ३ एतद्द्रक्ष्यसिदेवानामाक्रीडंचरणांकितम् ॥ अतिक्रांतोऽसिकौंतेयकालशैलंचप
र्वतम् ४ श्वेतंगिरिंप्रवेक्ष्यामोमंदरंचैवपर्वतम् ॥ यत्रमाणिवरोयक्षःकुबेरश्चैवयक्षराट् ५ अष्टाशीतिसहस्राणिगंधर्वाःशीघ्रगामिनः ॥ तथाकिंपुरुषाराजन्यक्षाश्चैवच
तुर्गुणाः ६ अनेकरूपसंस्थानानानाप्रहरणाश्चते ॥ यक्षेंद्रंमनुजश्रेष्ठमाणिभद्रमुपासते ७ तेषामृद्धिरतीवात्रगतौवायुसमाश्चते ॥ स्थानात्प्रच्यावयेयुर्येदेवराजमपिध्रुवम्
८ तैस्तातबलिभिर्गुप्तायातुधानैश्चरक्षिताः ॥ दुर्गमाःपर्वताःपार्थसमाधिंपरमंकुरु ९ कुबेरसचिवाश्चान्येरौद्रामैत्राश्चराक्षसाः ॥ तैःसमेष्यामकौंतेयसंयतोविक्रमेणच
१० कैलासःपर्वतोराजन्षड्योजनसमुच्छ्रितः ॥ यत्रदेवाःसमायांतिविशालायत्रभारत ११ असंख्येयास्तुकौंतेययक्षराक्षसकिन्नराः ॥ नागाःसुपर्णागंधर्वाःकुबेरसद
नंप्रति १२ तान्विगाहस्वपार्थाद्यतपसाचदमेनच ॥ रक्ष्यमाणोमयाराजन्भीमसेनबलेनच १३ स्वस्तितेवरुणोराजायमश्चसमितिंजयः ॥ गंगाचयमुनाचैवपर्वतश्चद
धातुते १४ मरुतश्चसहाश्विभ्यांसरितश्चसरांसिच ॥ स्वस्तिदेवासुरेभ्यश्चवसुभ्यश्चमहाद्युते १५ इंद्रस्यजांबूनदपर्वताद्धैशृणोमिघोषंतवदेविगंगे ॥ गोपाययेमंसुभ
गेगिरिभ्यःसर्वाजमीढापचितंनरेंद्रम् १६ ददस्वशर्मप्रविविक्षतोमतोऽस्यशैलानिमाञ्छैलसुतेनृपस्य ॥ उक्त्वातथासागरगांसविप्रोयत्तोभवस्वेतिशशासपार्थम् १७
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ अपूर्वोऽयंसंभ्रमोलोमशस्यकृष्णांचसर्वेरक्षतमाप्रमादम् ॥ देशोह्ययंदुर्गतमोऽस्यतस्मात्परंशौचमिहाचरध्वम् १८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
ततोऽब्रवीद्भीममुदारवीर्यंकृष्णांयत्तःपालयभीमसेन ॥ शून्येऽर्जुनेऽसन्निहितेचतातत्वामेवकृष्णाभजतेभयेषु १९ ततोमहात्मासयमौसमेत्यमूर्धन्युपाघ्रायविमृज्यगा
त्रे ॥ उवाचतौबाष्पकलंसराजामाभैष्टमागच्छतमप्रमत्तौ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांकैलासादिगिरिप्रवेशेऊनचत्वा
रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अंतर्हितानिभूतानिबलवंतिमहांतिच ॥ अग्निनातपसाचैवशक्यंगंतुंवृकोदर १
सन्निवर्तयकौंतेयक्षुत्पिपासेबलाश्रयात् ॥ ततोबलंचदाक्ष्यंचसंश्रयस्ववृकोदर २ ऋषेस्त्वयाश्रुतंवाक्यंकैलासंपर्वतंप्रति ॥ बुध्द्याप्रपश्यकौंतेयकथंकृष्णागमिष्यति
३ अथवासहदेवेनधौम्येनचसमंविभो ॥ सूतैःपौरोगवैश्चैवसर्वैश्चपरिचारकैः ४ रथैरश्वैश्चयेचान्येविप्राःक्लेशासहाःपथि ॥ सर्वैस्त्वंसहितोभीमनिवर्तस्वायतेक्षण ५
त्रयोवयंगमिष्यामोलघ्वाहारायतव्रताः ॥ अहंचनकुलश्चैवलोमशश्चमहातपाः ६ ममागमनमाकांक्षन्गंगाद्वारेसमाहितः ॥ वसेहद्रौपदींरक्षन्यावदागमनंमम ७

शेअपचितंपूजितंश्रेष्ठमित्यर्थः १६ ददस्वदेहि १७ शौचंवाङ्मनःकायशुद्धिं १८ । १९ भैष्टमितिच्छेदः २० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे ऊनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥
अंतर्हितानीति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८ । ९ । १० । ११ १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ परिदायरक्षार्थसमर्प्य २८ । २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारत

भीमउवाच ॥ राजपुत्रीश्रमेणार्तादुःखार्ताचैवभारत ॥ व्रजत्येवहिकल्याणीश्वेतवाहदिदृक्षया ८ तवचाप्यरतिस्तीव्रावर्ततेतमपश्यतः ॥ गुडाकेशंमहात्मानंसंग्रामे
ष्वपलायिनम् ९ किंपुनःसहदेवंचमांचकृष्णांचभारत ॥ द्विजाःकामंनिवर्तंतांसर्वेचपरिचारकाः १० सूताःपौरोगवाश्चैवयंचमन्येतनोभवान् ॥ नह्यहंहातुमिच्छा
मिभवंतमिहकर्हिचित् ११ शैलेऽस्मिन्राक्षसाकीर्णेदुर्गेषुविषमेषुच ॥ इयंचापिमहाभागाराजपुत्रीपतिव्रता १२ त्वामृतेपुरुषव्याघ्रनोत्सहेद्विनिवर्तितुम् ॥ तथैव
सहदेवोऽयंसततंत्वामनुव्रतः १३ नजातुविनिवर्तेतमनोज्ञोह्यहमस्यवै ॥ अपिचात्रमहाराजसव्यसाचिदिदृक्षया १४ सर्वेलालसभूताःस्मतस्माद्यास्यामहेसह ॥ यद्य
शक्योरथैर्गंतुंशैलोऽयंबहुकन्दरः १५ पद्भिरेवगमिष्यामोमाराजन्विमनाभव ॥ अहंवहिष्येपांचालींयत्रयत्रनशक्ष्यति १६ इतिमेवर्ततेबुद्धिर्माराजन्विमनाभव ॥
सुकुमारौतथावीरौमाद्रीनंदिकरावुभौ ॥ दुर्गेसंतारयिष्यामियत्राशक्तौभविष्यतः १७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ एवंतेभाषमाणस्यबलंभीमाभिवर्धताम् ॥ यत्त्वमुत्सहसे
वोढुंपांचालींचयशस्विनीम् १८ यमजौचापिभद्रंतेनैतदन्यत्रविद्यते ॥ बलंतवयशश्चैवधर्मःकीर्तिश्चवर्धताम् १९ यत्त्वमुत्सहसेनेतुंभ्रातरौसहकृष्णया ॥ मातेग्ला
निर्महाबाहोमाचतेऽस्तुपराभवः २० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःकृष्णाऽब्रवीद्वाक्यंप्रहसंतीमनोरमा ॥ गमिष्यामिनसंतापःकार्योमांप्रतिभारत २१
॥ लोमशउवाच ॥ तपसाशक्यतेगंतुंपर्वतंगंधमादनम् ॥ तपसाचैवकौंतेयसर्वेयोक्ष्यामहेवयम् २२ नकुलःसहदेवश्चभीमसेनश्चपार्थिव ॥ अहंचत्वंचकौंतेयद्रक्ष्यामः
श्वेतवाहनम् २३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंसंभाषमाणास्तेसुबाहुविषयंमहत् ॥ ददृशुर्मुदिताराजन्प्रभूतगजवाजिमत् २४ किराततंगणाकीर्णंपुलिंदशतसंकुलम् ॥
हिमवत्यमरैर्जुष्टंबह्वाश्चर्यसमाकुलम् ॥ सुबाहुश्चापितान्दृष्ट्वापूजयाप्रत्यगृह्णत २५ विषयांतेकुलिंदानामीश्वरःप्रीतिपूर्वकम् ॥ ततस्तेपूजितास्तेनसर्वएवसुखोषिताः
२६ प्रतस्थुर्विमलेसूर्येहिमवंतंगिरिंप्रति ॥ इंद्रसेनमुखांश्चापिभृत्यान्पौरोगवांस्तथा २७ सूदांश्चपारिबर्हांश्चद्रौपद्याःसर्वशोनृप ॥ राज्ञःकुलिंदाधिपतेःपरिदायमहा
रथाः २८ पद्भिरेवमहावीर्याययुःकौरवनंदनाः ॥ तेशनैःप्राद्रवन्सर्वेकृष्णयासहपांडवाः ॥ तस्माद्देशात्सुसंहृष्टाद्रष्टुकामाधनंजयम् २९ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके
पर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांगंधमादनप्रवेशेचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ भीमसेनयमौचोभौपांचालिचनिबो
धत ॥ नास्तिभूतस्यनाशोवैपश्यतास्मान्वनेचरान् १ दुर्बलाःक्लेशिताःस्मेतियद्ब्रवामेतरेतरम् ॥ अशक्येऽपिव्रजामोयद्धनंजयदिदृक्षया २ तन्मेदहतिगात्राणितूल
राशिमिवानलः ॥ यच्चवीरंनपश्यामिधनंजयमुपांतिकात् ३ तस्यदर्शनतृष्णंमांसानुजंवनमास्थितम् ॥ याज्ञसेन्याःपरामर्शःसचवीरदहत्युत ४

 भावदीपे चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ॥ भीमसेनेति । भूतस्यशक्तनकर्मणः १ । २ । ३ परामर्शः केशेषुग्रहणम् ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५ । ६ । ७ ८ अप्रतिमानं नास्तिप्रतिमानंसादृश्यंयस्यसोऽप्रतिमानस्तम् ९ प्रभिन्नंस्रवन्मदम् १० अनवरोऽहीनः ११ । १२ । १३ । १४ अभयस्यचदाता अमितात्मामहामनाः १५ । १६ । १७ । १८
 अमितमहिंसितमजितमितियावत् १९ हेमीम २० सोमइतिमधुरवाक्यत्वंलक्ष्यते २१ । २२ । २३ नलिनींपुष्करिणीं २४ । २५ । २६ अनियतोऽशुचिः २७ । २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारत

 नकुलात्पूर्वजंपार्थंनपश्याम्यमितौजसम् ॥ अजेयमुग्रधन्वानंतेनतप्येवृकोदर ५ तीर्थानिचैवरम्याणिवनानिचसरांसिच ॥ चरामिसहयुष्माभिस्तस्यदर्शनकांक्षया
६ पंचवर्षाण्यहंवीरंसत्यसंधंधनंजयम् ॥ यन्नपश्यामिबीभत्सुंतेनतप्येवृकोदर ७ तंवैश्यामंगुडाकेशंसिंहविक्रांतगामिनम् ॥ नपश्यामिमहाबाहुंतेनतप्येवृकोदर ८
कृतास्त्रंनिपुणंयुद्धेऽप्रतिमानंधनुष्मताम् ॥ नपश्यामिकुरुश्रेष्ठंतेनतप्येवृकोदर ९ चरंतमरिसंघेषुकालेक्रुद्धमिवांतकम् ॥ प्रभिन्नमिवमातंगंसिंहस्कंधंधनंजयम् १०
यःसशक्रादनवरोवीर्येणद्रविणेनच ॥ यमयोःपूर्वजःपार्थःश्वेताश्वोऽमितविक्रमः ११ दुःखेनमहताऽऽविष्टस्तंनपश्यामिफाल्गुनम् ॥ अजेयमुग्रधन्वानंतेनतप्येवृकोदर
१२ सततंयःक्षमाशीलःक्षिप्यमाणोऽप्यणीयसा ॥ ऋजुमार्गप्रपन्नस्यशर्मदाताऽभयस्यच १३ सतुजिह्मप्रवृत्तस्यमाययाऽभिजिघांसतः ॥ अपिवज्रधरस्यापिभवे
त्कालविषोपमः १४ शत्रोरपिप्रपन्नस्यसोऽनृशंसःप्रतापवान् ॥ दाताऽभयस्यबीभत्सुरमितात्मामहाबलः १५ सर्वेषामाश्रयोऽस्माकंरणेऽरीणांप्रमर्दिता ॥ आहर्तासर्व
रत्नानांसर्वेषांनःसुखावहः १६ रत्नानियस्यवीर्येणदिव्यान्यासन्पुरामम ॥ बहूनिबहुजातीनियानिप्राप्तःसुयोधनः १७ यस्यबाहुबलाद्वीरसभाचासीत्पुरामम ॥
सर्वरत्नमयीख्यातात्रिषुलोकेषुपांडव १८ वासुदेवसमंवीर्येकार्तवीर्यसमंयुधि ॥ अजेयमजितंयुद्धेतंनपश्यामिफाल्गुनम् १९ संकर्षणंमहावीर्यंत्वांचभीमापराजितम् ॥
अनुयातःस्ववीर्येणवासुदेवंचशत्रुहा २० यस्यबाहुबलेतुल्यःप्रभावेचपुरंदरः ॥ जवेवायुर्मुखेसोमःक्रोधेमृत्युःसनातनः २१ तेवयंतंनरव्याघ्रंसर्वेवीरदिदृक्षवः ॥ प्रवे
क्ष्यामोमहाबाहोपर्वतंगंधमादनम् २२ विशालाबदरीयत्रनरनारायणाश्रमः ॥ तंसदाध्युषितंयक्षैर्द्रक्ष्यामोगिरिमुत्तमम् २३ कुबेरनलिनींरम्यांराक्षसैरभिसेविताम् ॥
पद्भिरेवगमिष्यामस्तप्यमानामहत्तपः २४ नचयानवताशक्योगंतुंदेशोवृकोदर ॥ ननृशंसेनलुब्धेननाप्रशांतेनभारत २५ तत्रसर्वेगमिष्यामोभीमार्जुनगवेषिणः ॥
सायुधाबद्धनिस्त्रिंशाःसार्धंविप्रैर्महाव्रतैः २६ मक्षिकादंशमशकान्सिंहान्व्याघ्रान्सरीसृपान् ॥ प्राप्नोत्यनियतःपार्थनियतस्तान्नपश्यति २७ तेवयंनियतात्मानःपर्वतंगं
धमादनम् ॥ प्रवेक्ष्यामोमिताहाराधनंजयदिदृक्षवः २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० तीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांगंधमादनप्रवेशे एकचत्वारिंशद
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ लोमशउवाच ॥ द्रष्टारःपर्वताःसर्वेनद्यःसपुरकाननाः ॥ तीर्थानिचैवश्रीमंतिस्पृष्टंचसलिलंकरैः १ पर्वतंमंदरंदिव्यमेषपंथाः प्रया
स्यति ॥ समाहितानिरुद्विग्नाःसर्वेभवतपांडवाः २ अयंदेवनिवासोवैगंतव्योवोभविष्यति ॥ ऋषीणांचैवदिव्यानांनिवासःपुण्यकर्मणाम् ३ एषाशिवजलापुण्यायाति
सौम्यमहानदी ॥ बदरीप्रभवाराजन्देवर्षिगणसेविता ४

भावदीपे एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ भोद्रष्टारः सर्वेमंदरादन्येपर्वताद्दृष्टाइतिशेषः १ । २ । ३ महानदीगंगा अलकनंदा वा ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उपयाताइष्टसिद्ध्यर्थंप्रार्थिता ५ सामगाः तैत्तिरीयकेब्रह्मविद्रेयंसामश्रूयते ' एत्तत्सामगायन्नास्ते हा ३ वुहा ३ वुहा ३ वु अहमन्नम्'इत्यादि मरीच्यादयोऽत्रसार्वात्म्यंस्वस्यपश्यंतोगायंतीत्यर्थः ६ आन्हिकंनैयमिकं
जपं परिधावन्तिपरिचरंति तमिंद्रम् ७ । ८ । ९ वादतवादयत अक्षरलोप आर्षः १० । ११ । १२ पांडुरंश्वेतं अस्थ्नांराशिमितिशेषः १३ । १४ । १५ नरकस्यभौमासुरस्य १६ । १७ । १८ । १९ । २०

एषावैहायसैर्नित्यंवालखिल्यैर्महात्मभिः ॥ अर्चिताचोपयाताचगंधर्वैश्चमहात्मभिः ५ अत्रसामस्मगायंतिसामगाःपुण्यनिःस्वनाः ॥ मरीचिःपुलहश्चैवभृगुश्चैवांगि
रास्तथा ६ अत्राह्निकंसुरश्रेष्ठोजपतेसमरुद्गणः ॥ साध्याश्चैवाश्विनौचैवपरिधावंतितंतदा ७ चंद्रमाःसहसूर्येणज्योतींषिचग्रहैःसह ॥ अहोरात्रविभागेननदीमेनामनु
व्रजन् ८ एतस्याःसलिलंमूर्ध्निवृषांकःपर्यधारयत् ॥ गंगाद्वारेमहाभागयेनलोकस्थितिर्भवेत् ९ एतांभगवतींदेवींभवंतःसर्वएवहि ॥ प्रयतेनात्मनातातप्रतिगम्याभि
वादत १० तस्यतद्वचनंश्रुत्वालोमशस्यमहात्मनः ॥ आकाशगंगांप्रयताःपांडवास्तेऽभ्यवादयन् ११ अभिवाद्यचतेसर्वेपांडवाधर्मचारिणः ॥ पुनःप्रयाताःसंहृष्टाःसर्वै
र्ऋषिगणैःसहः १२ ततोदूरात्प्रकाशन्तपांडुरंमेरुसंनिभम् ॥ ददृशुस्तेनरश्रेष्ठाविकीर्णंसर्वतोदिशम् १३ तान्प्रष्टुकामान्विज्ञायपांडवान्सतुलोमशः ॥ उवाचवाक्यंवा
क्यज्ञःशृणुध्वंपांडुनंदनाः १४ एतद्विकीर्णंसुश्रीमत्कैलासशिखरोपमम् ॥ यत्पश्यसिनरश्रेष्ठपर्वतप्रतिमंस्थितम् १५ एतान्यस्थीनिदैत्यस्यनरकस्यमहात्मनः ॥ पर्वतप्र
तिमंभातिपर्वतप्रस्तराश्रितम् १६ पुरातनेनदेवेनविष्णुनापरमात्मना ॥ दैत्योविनिहतस्तेनसुरराजहितैषिणा १७ दशवर्षसहस्राणितपस्तप्यन्महामनाः ॥ ऐंद्रंप्रा
र्थयतेस्थानंतपःस्वाध्यायविक्रमात् १८ तपोबलेनमहताबाहुवेगबलेनच ॥ नित्यमेवदुराधर्षोधर्षयन्सदितेःसुतः १९ सतुतस्यबलंज्ञात्वाधर्मंचचरितव्रतम् ॥ भया
भिभूतःसंविग्नःशक्रआसीत्तदाऽनघ २० तेनसंचिंतितोदेवोमनसाविष्णुरव्ययः ॥ सर्वत्रगःप्रभुःश्रीमानागतश्चस्थितोबभौ २१ ऋषयश्चापितंसर्वेतुष्टुवुश्चदिवौकसः ॥
तंदृष्ट्वाज्वलमानश्रीर्भगवान्हव्यवाहनः २२ नष्टतेजाःसमभवत्तस्यतेजोभिर्भर्त्सितः ॥ तंदृष्ट्वावरदंदेवंविष्णुंदेवगणेश्वरम् २३ प्रांजलिःप्रणतोभूत्वानमस्कृत्यचवज्रभृत् ॥
प्राहवाक्यंततस्तत्त्वंयतस्तस्यभयंभवेत् २४ ॥ विष्णुरुवाच ॥ जानामितेभयंशक्रदैत्येन्द्रान्नरकात्ततः ॥ ऐंद्रंप्रार्थयतेस्थानंतपःसिद्धेनकर्मणा २५ सोऽहमेनंतवप्री
त्यातपःसिद्धमपिध्रुवम् ॥ वियुनज्मिदेहाद्देवेंद्रमुहूर्तंप्रतिपालय २६ तस्यविष्णुर्महातेजाःपाणिनाचेतनांहरत् ॥ सपपाततोभूमौगिरिराजइवाहतः २७ तस्यैतद
स्थिसंघातंमायाविनिहतस्यवै ॥ इदंद्वितीयमपरंविष्णोःकर्मप्रकाशते २८ नष्टावसुमतीकृत्स्नापातालेचैवमज्जिता ॥ पुनरुद्धरितातेनवाराहेणैकशृंगिणा २९
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ भगवन्विस्तरेणेमांकथांकथयतत्त्वतः ॥ कथंतेनसुरेशेननष्टावसुमतीतदा ३० योजनानांशतंब्रह्मन्पुनरुद्धरितातदा ॥ केनचैवप्रकारेणजगतो
धरणीध्रुवा ३१ शिवादेवीमहाभागासर्वसस्यप्ररोहिणी ॥ कस्यचैवप्रभावाद्धियोजनानांशतंगता ३२

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ पाणिनाचपेटाघातेनचे तनांहरत्प्राणान्जहार २७ । २८ । २९ । ३० केनचप्रकारेणउद्धरिता पुनरुद्धृतेतिशेषः ३१ गता अधस्तादितिशेषः ३२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३३ । ३४ । ३५ । ३६ पशवश्छागावश्चएडकामेषाश्चपशुगवेडकम् ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ नतेत्वया हेमहि कुर्मिकरोमि ४४ । ४५ धूमंधूपं ज्वलयन्निति हेतौशतृप्रत्ययः यथा

केनतद्वीर्यसर्वस्वंदर्शितंपरमात्मनः ॥ एतत्सर्वंयथातत्त्वमिच्छामिद्विजसत्तम ॥ श्रोतुंविस्तरशःसर्वंत्वंहितस्यप्रतिश्रयः ३३ ॥ लोमशउवाच ॥ यत्तेऽहंपरिपृष्टोऽस्मिकथामेतांयुधिष्ठिर ॥ तत्सर्वमखिलेनेहश्रूयतांममभाषतः ३४ पुराकृतयुगेतातवर्त्तमानेभयंकरे ॥ यमत्वंकारयामासआदिदेवःपुरातनः ३५ यमत्वंकुर्वतस्तस्यदेवदेवस्यधीमतः ॥ नतत्रम्रियतेकश्चिज्जायतेवातथाऽच्युत ३६ वर्धंतेपक्षिसंघाश्चतथापशुगवेडकम् ॥ गवाश्वंचमृगाश्चैवसर्वेतेपिशिताशनाः ३७ तथापुरुषशार्दूलमानुषाश्चपरंतप ॥ सहस्रशोह्ययुतशोवर्धंतेसलिलंयथा ३८ ॥ एतस्मिन्संकुलेतातवर्त्तमानेभयंकरे ॥ अतिभाराद्वसुमतीयोजनानांशतंगता ३९ सार्तिव्यथितसर्वांगीभारेणाक्रांतचेतना ॥ नारायणंवरंदेवंप्रपन्नाशरणंगता ४० ॥ पृथिव्युवाच ॥ भगवंस्त्वत्प्रसादाद्धितिष्ठेयंसुचिरंत्विह ॥ भारेणास्मिसमाक्रांतानशक्नोमिस्मवर्तितुम् ४१ ममेमंभगवन्भारंव्यपनेतुंत्वमर्हसि ॥ शरणागताऽस्मितेदेवप्रसादंकुरुमेविभो ४२ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाभगवानक्षरःप्रभुः ॥ प्रोवाचवचनंहृष्टःश्रव्याक्षरसमीरितम् ४३ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ नतेमहिभयंकार्यंभारार्तेवसुधारिणि ॥ अयमेवंतथाकुर्मियथालघ्वीभविष्यसि ४४ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ सतांविसर्जयित्वातुवसुधांशैलकुंडलाम् ॥ ततोवराहःसंवृत्तएकशृंगोमहाद्युतिः ४५ रक्ताभ्यांनयनाभ्यांतुभयमुत्पादयन्निव ॥ धूमंचज्वलयँल्लक्ष्म्यातत्रदेशेव्यवर्धत ४६ सगृहीत्वावसुमतींशृंगेणैकेनभास्वता ॥ योजनानांशतंवीरसमुद्धरतिसोऽक्षरः ४७ तस्यांचोद्धार्यमाणायांसंक्षोभःसमजायत ॥ देवाःसंक्षुभिताःसर्वेऋषयश्चतपोधनाः ४८ हाहाभूतमभूत्सर्वंत्रिदिवंव्योमभूस्तथा ॥ नपर्यवस्थितःकश्चिद्देवोवामानुषोऽपिवा ४९ ततोब्रह्माणमासीनंज्वलमानमिवश्रिया ॥ देवाःसर्षिगणाश्चैवउपतस्थुरनेकशः ५० उपसर्प्यचदेवेशंब्रह्माणंलोकसाक्षिकम् ॥ भूत्वाप्रांजलयःसर्वेवाक्यमुच्चारयंस्तदा ५१ लोकाःसंक्षुभिताःसर्वेव्याकुलंचचराचरम् ॥ समुद्राणांचसंक्षोभस्त्रिदशेशप्रकाशते ५२ सैषावसुमतीकृत्स्नायोजनानांशतंगता ॥ किमेतत्किंप्रभावेणयेनेदंव्याकुलंजगत् ॥ आख्यातुनोभवान्शीघ्रंविसंज्ञाःस्मेहसर्वशः ५३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ असुरेभ्योभयंनास्तियुष्माकंकुत्रचित्क्वचित् ॥ श्रूयतांयत्कृतेष्वेषसंक्षोभोजायतेऽमराः ५४ योऽसौसर्वत्रगःश्रीमानक्षरात्माव्यवस्थितः ॥ तस्यप्रभावात्संक्षोभस्त्रिदिवस्यप्रकाशते ५५ यैषावसुमतीकृत्स्नायोजनानांशतंगता ॥ समुद्धृतापुनस्तेनविष्णुनापरमात्मना ५६ तस्यामुद्धार्यमाणायांसंक्षोभःसमजायत ॥ एवंभवंतोजानंतुच्छिद्यतांसंशयश्चवः ५७ ॥ देवाऊचुः ॥ क्वतद्भूतंवसुमतींसमुद्धरतिहृष्टवत् ॥ तंदेशंभगवन्ब्रूहितत्रयास्यामहेवयम् ५८

यथाधूमोज्वलतितथातथाऽवर्धतेसर्थः ४६ अक्षरोवेदात्मा ४७ । ४८ । ४९ । ५० वाक्यमुच्चारयन्नुच्चारितवंतः ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नंदनेइंद्रवने अत्रएतंतत्समीपे ५९ । ६० । ६१ । ६२।६३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ तेशूराइति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२

ब्रह्मोवाच ॥ हंतगच्छतभद्रंवोनंदनेपश्यतस्थितम् ॥ एषोऽत्रभगवान्श्रीमान्सुपर्णःसंप्रकाशते ५९ वाराहेणैवरूपेणभगवाँल्लोकभावनः ॥ कालानलइवाभातिपृ
थिवीतलमुद्धरन् ६० एतस्योरसिसुव्यक्तंश्रीवत्समभिराजते ॥ पश्यध्वंविबुधाःसर्वेभूतमेतदनामयम् ६१ ॥ लोमशउवाच ॥ ततोदृष्ट्वामहात्मानंश्रुत्वाचामंत्र्यचाम
राः ॥ पितामहंपुरस्कृत्यजग्मुर्देवायथागतम् ६२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रुत्वातुतांकथांसर्वेपांडवाजनमेजय ॥ लोमशादेशितेनाशुपथाजग्मुःप्रहृष्टवत् ६३
॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांगंधमादनप्रवेशेद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेशूरा
स्ततधन्वानस्तूणवंतःसमार्गणाः ॥ बद्धगोधांगुलित्राणाःखड्गवंतोऽमितौजसः १ परिगृह्यद्विजश्रेष्ठान्ज्येष्ठाःसर्वधनुष्मताम् ॥ पांचालीसहिताराजन्प्रययुर्गंधमादनम्
२ सरांसिसरितश्चैवपर्वतांश्चवनानिच ॥ वृक्षांश्चबहुलच्छायान्ददृशुर्गिरिमूर्धनि ३ नित्यपुष्पफलान्देशान्देवर्षिगणसेवितान् ॥ आत्मन्यात्मानमाधायवीरामूलफला
शिनः ४ चेरुरुच्चावचाकारान्देशान्विषमसंकटान् ॥ पश्यंतोमृगजातानिबहूनिविविधानिच ५ ऋषिसिद्धामरयुतंगंधर्वाप्सरसांप्रियम् ॥ विविशुस्तेमहात्मानःकिन्न
राचरितंगिरिम् ६ प्रविशत्स्वथवीरेषुपर्वतंगंधमादनम् ॥ चंडवातंमहद्वर्षंप्रादुरासीद्विशांपते ७ ततोरेणुःसमुद्भूतःसपत्रबहुलोमहान् ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचद्यांचैवस
हसाऽऽवृणोत् ८ नस्मप्रज्ञायतेकिंचिदावृतेव्योम्निरेणुना ॥ नचापिशेकुस्तत्कर्तुमन्योन्यस्याभिभाषणम् ९ नचापश्यंस्ततोऽन्योन्यंतमसाऽऽवृतचक्षुषः ॥ आकृष्य
माणावातेनसाश्मचूर्णेनभारत १० द्रुमाणांवातभग्नानांपततांभूतलेऽनिशम् ॥ अन्येषांचमहीजानांशब्दःसमभवन्महान् ११ द्यौःस्वित्पततिकिंभूमिर्दीर्यतेपर्वतोनु
किम् ॥ इतितेमेनिरेसर्वेपवनेनाभिमोहिताः १२ तेयथाऽनंतरान्वृक्षान्वल्मीकान्विषमाणिच ॥ पाणिभिःपरिमार्गंतोभीतावायोर्निलिल्यिरे १३ ततःकार्मुकमादाय
भीमसेनोमहाबलः ॥ कृष्णामादायसंगम्यतस्थावाश्रित्यपादपम् १४ धर्मराजश्चधौम्यश्चनिलिल्यातेमहावने ॥ अग्निहोत्राण्युपादायसहदेवस्तुपर्वते १५ नकुलो
ब्राह्मणाश्चान्येलोमशश्चमहातपाः ॥ वृक्षानासाद्यसंत्रस्तास्तत्रतत्रनिलिल्यिरे १६ मंदीभूतेतुपवनेतस्मिन्रजसिशाम्यति ॥ महद्भिर्जलधारौघैर्वर्षमभ्याजगामह
१७ भृशंचटचटाशब्दोवज्राणांक्षिप्यतामिव ॥ ततस्ताश्चंचलाभासश्चेरुरभ्रेषुविद्युतः १८ ततोऽश्मसहिताधाराःसंवृण्वंत्यःसमंततः ॥ प्रपेतुरनिशंतत्रशीघ्रवातसमी
रिताः १९ तत्रसागरगाह्यापःकीर्यमाणाःसमंततः ॥ प्रादुरासन्सकलुषाःफेनवन्त्योविशांपते २० वहंत्योवारिबहुलंफेनोडुपपरिप्लुतम् ॥ परिसस्रुर्महाशब्दाःप्रकर्षंत्यो
महीरुहान् २१ तस्मिन्नुपरतेशब्देवातेचसमतांगते ॥ गतेह्यंभसिनिम्नानिप्रादुर्भूतेदिवाकरे २२

पथामार्गेण अनन्तरान्सन्निहितान् निलिल्यिरे निलीनाः १३ संगम्यादायेत्यन्वयः गत्वागृहीत्वेत्यर्थः १४ । १५ । १६ । १७ । १८ अश्मसहिताःकरकासहिताः १९ । २० वारिवहंत्योनद्यः २१ । २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

निर्जग्मुस्तेशनैःसर्वेसमाजग्मुश्चभारत ॥ प्रतस्थिरेपुनर्वीराःपर्वतंगंधमादनम् २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थया
त्रायांगंधमादनप्रवेशेत्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ क्रोशमात्रंप्रयातेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ पद्भ्यामनुचिता
गंतुंद्रौपदीसमुपाविशत् १ श्रांतादुःखपरीताचवातवर्षेणतेनच ॥ सौकुमार्याच्चपांचालीसंमुमोहतपस्विनी २ साकंपमानामोहेनबाहुभ्यामसितेक्षणा ॥ वृत्ता
भ्यामनुरूपाभ्यामूरूसमवलंबत ३ आलंबमानासहितावूरूगजकरोपमौ ॥ पपातसहसाभूमौवेपंतीकदलीयथा ४ तांपतंतींवरारोहांभज्यमानांलतामिव ॥
नकुलःसमभिद्रुत्यपरिजग्राहवीर्यवान् ५ ॥ नकुलउवाच ॥ राजन्पंचालराजस्यसुतेयमसितेक्षणा ॥ श्रांतानिपतिताभूमौतामवेक्षस्वभारत ६ अदुःखार्हापरंदुः
खंप्राप्तेयंमृदुगामिनी ॥ आश्वासयमहाराजतामिमांश्रमकर्शिताम् ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ राजातुवचनात्तस्यभृशंदुःखसमन्वितः ॥ भीमश्चसहदेवश्चसहसास
मुपाद्रवन् ८ तामवेक्ष्यतुकौंतेयोविवर्णवदनांकृशाम् ॥ अंकमानीयधर्मात्मापर्यदेवयदातुरः ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कथंवेश्मसुगुप्तेषुस्वास्तीर्णशयनोचिता ॥
भूमौनिपतिताशेतेसुखार्हावरवर्णिनी १० सुकुमारौकथंपादौमुखंचकमलप्रभम् ॥ मत्कृतेऽद्यवरार्हायाःश्यामतांसमुपागतम् ११ किमिदंद्यूतकामेनमयाकृतमबुद्धि
ना ॥ आदायकृष्णांचरतावनेमृगगणायुते १२ सुखंप्राप्स्यसिकल्याणिपांडवान्प्राप्यवैपतीन् ॥ इतिद्रुपदराजेनपित्रादत्ताऽऽयतेक्षणा १३ तत्सर्वमनवाप्येयंश्रमशो
काध्वकर्शिता ॥ शेतेनिपतिताभूमौपापस्यममकर्मभिः १४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथालालप्यमानेतुधर्मराजेयुधिष्ठिरे ॥ धौम्यप्रभृतयःसर्वेतत्राजग्मुर्द्विजोत्तमाः
१५ तेसमाश्वासयामासुराशीर्भिश्चाप्यपूजयन् ॥ रक्षोघ्नांश्चतथामंत्रान्जेपुश्चक्रुश्चतेक्रियाः १६ पठ्यमानेषुमंत्रेषुशांत्यर्थेपरमर्षिभिः ॥ स्पृश्यमानाकरैःशीतैःपांड
वैश्चमुहुर्मुहुः १७ सेव्यमानाचशीतेनजलमिश्रेणवायुना ॥ पांचालीसुखमासाद्यलेभेचेतःशनैःशनैः १८ परिगृह्यचतांदीनांकृष्णामजिनसंस्तरे ॥ पार्थाविश्रामयामा
सुर्लब्धसंज्ञांतपस्विनीम् १९ तस्यायमौरक्ततलौपादौपूजितलक्षणौ ॥ कराभ्यांकिणजाताभ्यांशनकैःसंववाहतुः २० पर्याश्वासयदप्येनांधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ उवाच
चकुरुश्रेष्ठोभीमसेनमिदंवचः २१ बहवःपर्वताभीमविषमाहिमदुर्गमाः ॥ तेषुकृष्णामहाबाहोकथंनुविचरिष्यति २२ ॥ भीमसेनउवाच ॥ त्वांराजन्राजपुत्रींचयमौ
चपुरुषर्षभ ॥ स्वयंनेष्यामिराजेंद्रमाविषादेमनःकृथाः २३ हैडिंबश्चमहावीर्योविहगोमद्बलोपमः ॥ वहेदनघसर्वान्नोवचनात्तेघटोत्कचः २४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
अनुज्ञातोधर्मराज्ञापुत्रंसस्माररराक्षसम् ॥ घटोत्कचस्तुधर्मात्मास्मृतमात्रःपितुस्तदा २५

८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ विहगइवविहगःखेचरः २४ । २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२६ । २७ । २८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ धर्मज्ञइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ वक्ष्यंतिवहनंकरिष्यंति ७

कृतांजलिरुपातिष्ठदभिवाद्याथपांडवान् ॥ ब्राह्मणांश्चमहाबाहुःसचतैरभिनंदितः २६ उवाचभीमसेनंसपितरंभीमविक्रमम् ॥ स्मृतोऽस्मिभवताशीघ्रंशुश्रूषुरहमागतः
२७ आज्ञापयमहाबाहोसर्वंकर्ताऽस्म्यसंशयम् ॥ तच्छ्रुत्वाभीमसेनस्तुराक्षसंपरीषस्वजे २८ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांगं
धमादनप्रवेशेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ धर्मज्ञोबलवान्शूरःसत्योराक्षसपुंगवः ॥ भक्तोस्मानौरसःपुत्रोभीमगृह्णातुमाचिरम्
१ तवबाहुबलेनाहमतिभीमपराक्रम ॥ अक्षतःसहपांचाल्यागच्छेयंगंधमादनम् २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ भ्रातुर्वचनमाज्ञायभीमसेनोघटोत्कचम् ॥ आदिदेशनरव्या
घ्रस्तनयंशत्रुकर्शनम् ३ ॥ भीमसेनउवाच ॥ हैडिंबेयपरिश्रांतातवमाताऽपराजिता ॥ त्वंचकामगमस्तातबलवान्वहतांखग ४ स्कंधमारोप्यभद्रंतेमध्येऽस्माकंविहाय
सा ॥ गच्छनीचिकयागत्यायथाचैनांनपीडयेः ५ ॥ ॥ घटोत्कचउवाच ॥ धर्मराजंचधौम्यंचकृष्णांचयमजौतथा ॥ एकोऽप्यहमलंवोढुंकिमुताद्यसहायवान् ६
अन्येचशतशःशूराविहंगाःकामरूपिणः ॥ सर्वान्वोब्राह्मणैःसार्धंवक्ष्यंतिसहिताऽनघ ७ एवमुक्त्वाततःकृष्णामुवाहसघटोत्कचः ॥ पांडूनांमध्यगोवीरःपांडवानपिचा
परे ८ लोमशःसिद्धमार्गेणजगामानुपमद्युतिः ॥ स्वेनैवसप्रभावेणद्वितीयइवभास्करः ९ ब्राह्मणांश्चापितान्सर्वान्समुपादायराक्षसाः ॥ नियोगाद्राक्षसेंद्रस्यजग्मुर्भीमपरा
क्रमाः १० एवंसुरमणीयानिवनान्युपवनानिच ॥ आलोकयन्तस्तेजग्मुर्विशालांबदरींप्रति ११ तेत्वाशुगतिभिर्वीराराक्षसैस्तैर्महाजवैः ॥ उह्यमानाययुःशीघ्रंमहद
ध्वानमल्पवत् १२ देशान्म्लेच्छजनाकीर्णान्नानारत्नाकरायुतान् ॥ ददृशुर्गिरिपादांश्चनानाधातुसमाचितान् १३ विद्याधरसमाकीर्णान्युतान्वानरकिन्नरैः ॥ तथाकिं
पुरुषैश्चैवगंधर्वैश्चसमंततः १४ मयूरैश्चमरैश्चैववानरैरुरुभिस्तथा ॥ वराहैर्गवयैश्चैवमहिषैश्चसमावृतान् १५ नदीजालसमाकीर्णान्नानापक्षियुतान्बहून् ॥ नानाविधमृ
गैर्जुष्टान्वानरैश्चोपशोभितान् १६ समदैश्चापिविहगैःपादपैरन्वितांस्तथा ॥ तेऽवतीर्यबहून्देशानुत्तरांश्चकुरूनपि १७ ददृशुर्विविधाश्चर्यंकैलासंपर्वतोत्तमम् ॥ तस्या
भ्याशेतुददृशुर्नरनारायणाश्रमम् १८ उपेतंपादपैर्दिव्यैःसदापुष्पफलोपगैः ॥ ददृशुस्तांचबदरींवृत्तस्कंधांमनोरमाम् १९ स्निग्धामविरलच्छायांश्रियापरमयायु
ताम् ॥ पत्रैःस्निग्धैरविरलैरुपेतांमृदुभिःशुभाम् २० विशालशाखांविस्तीर्णामतिद्युतिसमन्विताम् ॥ फलैरुपचितैर्दिव्यैराचितांस्वादुभिर्भृशम् २१ मधुस्रवैःसदा
दिव्यांमहर्षिगणसेविताम् ॥ मदप्रमुदितैर्नित्यंनानाद्विजगणैर्युताम् २२ अदंशमशकेदेशेबहुमूलफलोदके ॥ नीलशाद्वलसंछन्नेदेवगंधर्वसेविते २३ सुसमीकृतभू
भागेस्वभावविहितेशुभे ॥ जातांहिमसृदुस्पर्शेदेशेऽपहतकंटके २४ तामुपेत्यमहात्मानःसहतैर्ब्राह्मणर्षभैः ॥ अवतेरुस्ततःसर्वेराक्षसस्कंधतःशनैः २५

 ८ । ९ । १० । ११ । १२ रत्नाकरैरासमंताद्युतान् १३ । १४ । १५ । १६ । १७ अभ्यासेसमीपे १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ स्वभावतएवविशेषेणहितेस्वभावविहिते जातांबदरीम् २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२६ । २७ महर्षिगणसंबाधंऋषिगणव्याप्तं ब्राह्म्यालक्ष्म्यांऋग्यजुःसामात्मिकया । 'ऋचःसामानियजूंषिसाहिश्रीरमृतासताम्'इतिश्रुतेः २८ सुष्ठुसंमृष्टं समार्जनमनुलेपनंचयत्रतत् २९ अग्निशरणैरग्न्यगारैः आचितंव्याप्तं कठिनैःशिक्यैःकरंडैर्वा ३० । ३१ देवचर्यासत्यसंकल्पत्वादिकातयाउपशोभितम् ३२ । ३३ ब्रह्मभूतैर्ब्रह्मवित्त्वेनब्रह्मभावंगतैः तथाचश्रुतिः ब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवतीति ३४ । ३५ । ३६

ततस्तमाश्रमंरम्यंनरनारायणाश्रितम् ॥ ददृशुःपांडवाराजन्सहिताद्विजपुंगवैः २६ तमसारहितंपुण्यमनाघ्रष्टंरवेःकरैः ॥ क्षुत्तृट्शीतोष्णदोषैश्चवर्जितंशोकनाशनम् २७ महर्षिगणसंबाधंब्राह्म्यालक्ष्म्यासमन्वितम् ॥ दुष्प्रवेशंमहाराजनरैर्धर्मबहिष्कृतैः २८ बलिहोमार्चितंदिव्यंसुसंमृष्टानुलेपनम् ॥ दिव्यपुष्पोपहारैश्च सर्वतोऽभिविराजितम् २९ विशालैरग्निशरणैःस्रुग्भांडैराचितंशुभैः ॥ महद्भिस्तोयकलशैःकठिनैश्चोपशोभितम् ३० शरण्यंसर्वभूतानांब्रह्मघोषनिनादितम् ॥ दिव्यमाश्रयणीयंतमाश्रमंश्रमनाशनम् ३१ श्रियायुतमनिर्देश्यंदेवचर्योपशोभितम् ॥ फलमूलाशनैर्दान्तैश्चारुकृष्णाजिनांबरैः ३२ सूर्यवैश्वानरसमैस्तपसाभावितात्मभिः ॥ महर्षिभिर्मोक्षपरैर्यतिभिर्नियतेंद्रियैः ३३ ब्रह्मभूतैर्महाभागैरुपेतंब्रह्मवादिभिः ॥ सोऽभ्यगच्छन्महातेजास्तानृषीन्प्रयतःशुचिः ३४ भ्रातृभिः सहितोधीमान्धर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ दिव्यज्ञानोपपन्नास्तेदृष्ट्वाप्राप्तंयुधिष्ठिरम् ३५ अभ्यगच्छंतसुप्रीताःसर्वएवमहर्षयः ॥ आशीर्वादान्प्रयुंजानाःस्वाध्यायनिरताभृशम् ३६ प्रीतास्तेतस्यसत्कारंविधिनापावकोपमाः ॥ उपाजह्रुश्चसलिलंपुष्पमूलफलंशुचि ३७ सतैःप्रीत्याऽथसत्कारमुपनीतंमहर्षिभिः ॥ प्रयतःप्रतिगृह्याथ धर्मराजोयुधिष्ठिरः ३८ तंशक्रसदनप्रख्यंदिव्यगंधंमनोरमम् ॥ प्रीतःस्वर्गोपमंपुण्यंपांडवःसहकृष्णया ३९ विवेशशोभयायुक्तंभ्रातृभिश्चसहानघ ॥ ब्राह्मणैर्वेदवेदांगपारगैश्चसहस्रशः ४० तत्रापश्यतधर्मात्मादेवदेवर्षिपूजितम् ॥ नरनारायणस्थानंभागीरथ्योपशोभितम् ४१ पश्यंतस्तेनरव्याघ्रारेमिरेतत्रपांडवाः ॥ मधुस्रवफलंदिव्यंब्रह्मर्षिगणसेवितम् ४२ तदुपेत्यमहात्मानस्तेऽवसन्ब्राह्मणैःसह ॥ मुदायुक्तामहात्मानोरेमिरेतत्रतेतदा ४३ आलोकयंतोमैनाकंनानाद्विजगणायुतम् ॥ हिरण्यशिखरंचैवतच्चबिंदुसरःशिवम् ४४ तस्मिन्विहरमाणाश्चपांडवाःसहकृष्णया ॥ मनोज्ञकाननवरेसर्वर्तुकुसुमोज्ज्वले ४५ पादपैःपुष्पविकचैःफलभारावनामिभिः ॥ शोभितेसर्वतोरम्यैःपुंस्कोकिलगणायुतैः ४६ स्निग्धपत्रैरविरलैःशीतच्छायैर्मनोरमैः ॥ सरांसिचविचित्राणिप्रसन्नसलिलानिच ४७ कमलैःसोत्पलैश्चैव भ्राजमानानिसर्वशः ॥ पश्यंतश्चारुरूपाणिरेमिरेतत्रपांडवाः ४८ पुण्यगंधःसुखस्पर्शोववौतत्रसमीरणः ॥ ह्लादयन्पांडवान्सर्वान्द्रौपद्यासहितान्प्रभो ४९ भागीरथींसुतीर्थांचसीतांविमलपंकजाम् ॥ मणिप्रवालप्रस्तारांपादपैरुपशोभिताम् ५० दिव्यपुष्पसमाकीर्णांमनःप्रीतिविवर्धनीम् ॥ वीक्षमाणामहात्मानोविशालांबदरीमनु ५१ तस्मिन्देवर्षिचरितेदेशेपरमदुर्गमे ॥ भागीरथीपुण्यजलेतर्पयांचक्रिरेतदा ५२

सत्कारंचक्रुरितिशेषः ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ तदुपेत्यस्थानंमाप्य ४३ । ४४ । ४५ पुष्पविकचैर्विकसितकुसुमैः ४६ । ४७ । ४८ । ४९ सीतांनामतः प्रस्तारःसोपानपादगणादिरूपः घट्ट इत्यर्थः ५० । ५१ । ५२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५३ । ५४ । इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीयेभारतभावदीपे पंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ तत्रेति १ पूर्वोत्तरेऐशानकोणे २ । ३ शुभाकल्याणी शुभंशोभायुतं सौगंधिकंपद्मजातिभेदः ४
गंधेति संस्थानमाकारः ५ हरआहर इदमेतज्जातीयं ६ । ७ । ८ । ९ । १० प्रभिन्नोमत्तः ११ ग्लानिर्वैक्लव्येदेहचित्तयोरवसादौ भयंतत्कारणंस्वोच्छेदबुद्धिः भयाभावादेवमयायत्नेनगंतव्यमित्यादरः संभ्रमः

देवान्नृषींश्चकौंतेयाःपरमंशौचमास्थिताः ॥ तत्रतेतर्पयंतश्चजपंतश्चकुरूद्वहाः ५३ ब्राह्मणैःसहितावीराह्यवसन्पुरुषर्षभाः ॥ कृष्णायास्तत्रपश्यंतःक्रीडितान्य
मरप्रभाः ॥ विचित्राणिनरव्याघ्रारेमिरेतत्रपांडवाः ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांगंधमादनप्रवेशेपंचचत्वारिंशदधिक
शततमोऽध्यायः १४५ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तत्रतेपुरुषव्याघ्राःपरमंशौचमास्थिताः ॥ षड्रात्रमवसन्वीराधनंजयदिदृक्षवः १ ततःपूर्वोत्तरे
वायुःप्लवमानोयदृच्छया ॥ सहस्रपत्रमर्काभंदिव्यंपद्ममुपाहरत् २ तदवैक्षतपांचालीदिव्यगंधंमनोरमम् ॥ अनिलेनाहृतंभूमौपतितंजलजंशुचि ३ तच्छुभा
शुभमासाद्यसौगंधिकमनुत्तमम् ॥ अतीवमुदिताराजन्भीमसेनमथाब्रवीत् ४ पश्यदिव्यंसुरुचिरंभीमपुष्पमनुत्तमम् ॥ गंधसंस्थानसंपन्नंमनसोममनंदनम् ५
इदंचधर्मराजायप्रदास्यामिपरंतप ॥ हरेदंममकामायकाम्यकेपुनराश्रमे ६ यदितेऽहंप्रियापार्थबहूनीमान्युपाहर ॥ तान्यहंनेतुमिच्छामिकाम्यकंपुनराश्रमम् ७
एवमुक्त्वाशुभापांगीभीमसेनमनिंदिता ॥ जगामपुष्पमादायधर्मराजायतस्तदा ८ अभिप्रायंतुविज्ञायमहिष्याःपुरुषर्षभः ॥ प्रियायाःप्रियकामःसप्रायाद्भीमोमहाबलः
९ वातंतमेवाभिमुखोयतस्तत्पुष्पमागतम् ॥ आजिहीर्षुर्जगामाशुसपुष्पाण्यपराण्यपि १० रुक्मपृष्ठंधनुर्गृह्यशरांश्चाशीविषोपमान् ॥ मृगराडिवसंक्रुद्धःप्रभिन्नइव
कुंजरः ११ ददृशुःसर्वभूतानिमहाबाणधनुर्धरम् ॥ नग्लानिर्नचवैक्लव्यंनभयंनचसंभ्रमः ॥ कदाचिज्जुषतेपार्थमात्मजंमातरिश्वनः १२ द्रौपद्याःप्रियमन्विच्छन्सबाहु
बलमाश्रितः १३ व्यपेतभयसंमोहःशैलमभ्यपतद्बली ॥ सतंद्रुमलतागुल्मच्छन्नंनीलशिलातलम् १४ गिरिंचचारारिहरःकिन्नराचरितंशुभम् ॥ नानावर्णधरैश्चित्रं
धातुद्रुममृगांडजैः १५ सर्वभूषणसंपूर्णंभूमेर्भुजमिवोच्छ्रितम् ॥ सर्वत्ररमणीयेषुगंधमादनसानुषु १६ सक्तचक्षुरभिप्रायान्हृदयेनानुचिंतयन् ॥ पुंस्कोकिलनिनादे
षुषट्पदाचरितेषुच १७ बद्धश्रोत्रमनश्चक्षुर्जगामामितविक्रमः ॥ आजिघ्रन्समहातेजाःसर्वर्तुकुसुमोद्भवम् १८ गंधमुद्धतमुद्दामोवनेमत्तइवद्विपः ॥ वीज्यमानःसुपु
ण्येननानाकुसुमगंधिना १९ पितुःसंस्पर्शशीतेनगंधमादनवायुना ॥ ह्रियमाणश्रमःपित्रासंप्रहृष्टतनूरुहः २० सयक्षगंधर्वसुरब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥ विलोकयामा
सतदापुष्पहेतोररिंदमः २१ विषमच्छदैरचितैरनुलिप्तइवांगुलैः ॥ बलिभिर्धातुविच्छेदैःकांचनांजनराजतैः ॥ सपक्षमिवनृत्यंतंपार्श्वलग्नैःपयोधरैः २२

सोऽपितंनजुषतेसेवते तत्रहेतुः आत्मजमिति मातरिश्वनोवायोः सार्धः १२ । १३ । १४ । १५ । १६ अभिप्रायान्देवर्षिगंधर्वादिलीलोन्नयनहेतून्पुष्पकुशादिसंस्तरान् १७ । १८ । १९ पितुर्यथापुत्रस्पर्शः
शीतस्तादृक्स्पर्शवतावायुनेत्यर्थः पित्रावायुना २० । २१ धातुविच्छेदैर्धातुभेदैः अंगुलेरिवविषमच्छदैःसप्तपर्णादिभिर्नानाधातुरंजितपत्रैःरचितैः बलिभिस्त्रिपुंड्राकारैरनुलिप्तइवेत्यर्थः । आंजनेतिकृष्णधातु
ग्रहणं पीतकृष्णश्वेतधातुभिरित्यर्थः पयोधरैर्मेघैः २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दरीविलगृहं कंदरंमहाप्रपातः अभिरामादरीप्रभृतयो यस्मिन् २३ विषाणाग्रैर्दन्ताग्रैः । 'विषाणं कुष्ठकेक्रीवंत्रिषुशृंगेभदंतयोः' इतिमेदिनी । शिलाःसमपाषाणाःशयनासनयोग्याः उपलास्तदन्ये २४ शष्पं बालतृणं कवलोग्रासस्तद्युक्तैः २५ । २६ । २७ कनकवर्णाभःपीतदीप्तिः सिंहसंहननःसिंहवद्दृढांगः २८ वारणानामपिवारणोनिवारकःसंग्रामादौ विचेष्टितैर्व्यावृत्ताभिर्निश्चेष्टाभिरेकाग्राभिरित्यर्थः २९ रूपस्य

मुक्ताहारैरिवचितंच्युतैःप्रस्रवणोदकैः ॥ अभिरामदरीकुंजनिर्झरोदककंदरम् २३ अप्सरोनूपुररवैःप्रनृत्तवरबर्हिणम् ॥ दिग्वारणविषाणाग्रैर्घृष्टोपलशिलातलम् २४ स्रस्तांशुकमिवाक्षोभ्यैर्निम्नगानिःसृतैर्जलैः ॥ सशष्पकवलैःस्वस्थैरदूरपरिवर्तिभिः २५ भयानभिज्ञैर्हरिणैःकौतूहलनिरीक्षितः ॥ चालयानःस्ववेगेनलताजाला न्यनेकशः २६ आक्रीडमानोहृष्टात्माश्रीमान्वायुसुतोययौ ॥ प्रियामनोरथंकर्तुमुद्यतश्चारुलोचनः २७ प्रांशुःकनकवर्णाभःसिंहसंहननोयुवा ॥ मत्तवारणविक्रांतो मत्तवारणवेगवान् २८ मत्तवारणताम्राक्षोमत्तवारणवारणः ॥ प्रियपार्श्वोपविष्टाभिर्व्यावृत्ताभिर्विचेष्टितैः २९ यक्षगंधर्वयोषाभिरदृश्याभिर्निरीक्षितः ॥ नवावतारंरू पस्यविक्रीडन्निवपांडवः ३० चचाररमणीयेषुगंधमादनसानुषु ॥ संस्मरन्विविधान्क्लेशान्दुर्योधनकृतान्बहून् ३१ द्रौपद्यावनवासिन्याःप्रियंकर्तुंसमुद्यतः ॥ सोऽचिं तयद्गतेस्वर्गमर्जुनेमयिचागते ३२ पुष्पहेतोःकथंत्वार्यःकरिष्यतियुधिष्ठिरः ॥ स्नेहान्नरवरोनूनमविश्वासाद्बलस्यच ३३ नकुलंसहदेवंचनमोक्ष्यतियुधिष्ठिरः ॥ कथंतुकु सुमावाप्तिःस्याच्छीघ्रमितिचिंतयन् ३४ प्रतस्थेनरशार्दूलःपक्षिराडिववेगितः ॥ सज्जमानमनोदृष्टिःफुल्लेषुगिरिसानुषु ३५ द्रौपदीवाक्यपाथेयोभीमःशीघ्रतरंययौ ॥ कंपयन्मेदिनींपद्भ्यांनिर्घातइवपर्वसु ३६ त्रासयन्गजयूथानिवातरंहावृकोदरः ॥ सिंहव्याघ्रमृगांश्चैवमर्दयानोमहाबलः ३७ उन्मूलयन्महावृक्षान्पोथयंस्तरसाबली ॥ लतावल्लीश्चवेगेनविकर्षन्पांडुनंदनः ॥ उपर्युपरिशैलाग्रमारुरुक्षुरिवद्विपः ३८ विनर्दमानोऽतिभृशंसविद्युदिवतोयदः ॥ तेनशब्देनमहताभीमस्यप्रतिबोधिताः ३९ गुहांसंतत्यजुर्व्याघ्रानिलिल्युर्वनवासिनः ॥ समुत्पेतुःखगास्त्रस्तामृगयूथानिदुद्रुवुः ४० ऋक्षाश्चोत्ससृजुर्वृक्षांस्तत्यजुर्हरयोगुहाम् ॥ व्यजृंभंतमहासिंहामहि षाश्चावलोकयन् ४१ तेनवित्रासितानागाःकरेणुपरिवारिताः ॥ तद्वनंसंपरित्यज्यजग्मुरन्यन्महावनम् ४२ वराहमृगसंघाश्चमहिषाश्चवनेचराः ॥ व्याघ्रगोमायु संघाश्चप्रणेदुर्गवयैःसह ४३ रथांगसाह्वदात्यूहाहंसकारंडवप्लवाः ॥ शुकाःपुंस्कोकिलाःक्रौंचाविसंज्ञाभेजिरेदिशः ४४ तथाऽन्येदर्पितानागाःकरेणुशरपीडिताः ॥ सिंहव्याघ्राश्चसंक्रुद्धाभीमसेनमथाद्रवन् ४५ शकृन्मूत्रंचमुंचानाभयविभ्रांतमानसाः ॥ व्यादितास्यामहारौद्राव्यनदन्भीषणान्रवान् ४६ ततोवायुसुतःक्रोधात्स्व बाहुबलमाश्रितः ॥ गजेनान्यान्गजान्श्रीमान्सिंहंसिंहेनवाविभुः ४७

सौंदर्यस्य । 'रूपंस्वभावेसौंदर्ये'इतिमेदिनी ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ निर्घातउत्पातः पर्वसुउत्सवेषु ३६ । ३७ पोथयन्मर्दयन् लताभूचरा वल्लीवृक्षचरेतिभेदः ३८ । ३९ । ४० अवलोकयन् व्यलोकयन् ४१ । ४२ । ४३ रथांगसाह्वाश्चक्रसमाननामानश्चक्रवाकाइतियावत् दात्यूहोमयूरश्चातकोवा । 'दात्यूहःकालकंठके चातकेपि' इतिमेदिनी ४४ करेणुशरेणहस्तिनीकृतेनोत्तेजनेनपीडिताः 'शरस्तूत्तेजने बाणे' इतिमेदिनी ४५ । ४६ ४७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४८ । ४९ । ५० । ५१ आस्रावी मत्तगजइवेत्यर्थः कदलीस्तंभान्मृगविशेषपादान् । 'रंभावृक्षेऽथकदलीपताकामृगभेदयोः'इतिमेदिनी । उत्तरश्लोकाद्बलिनामित्यपकृष्यबलिनांयक्षादीनां पताकास्तंभान्वा ५२ । । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ नलिनोत्पलंपद्मपुष्पं । 'उत्पलीतुपर्पटयांक्लीवंकुष्ठप्रसूनयोः'इतिमेदिनी । उद्दामोबंधनशून्यः ५९ अध्वगंतुंपर्वतोपरिवनंगंतुमुचतः

तलप्रहारैरन्यांश्चव्यहनत्पांडवोबली ॥ तेवध्यमानाभीमेनसिंहव्याघ्रतरक्षवः ४८ भयाद्विसस्रजुर्भीमंशकृन्मूत्रंचसुस्रुवुः ॥ प्रविवेशततःक्षिप्रंतानपास्यमहाबलः ४९
वनंपांडुसुतःश्रीमान्शब्देनापूरयन्दिशः ॥ अथापश्यन्महाबाहुर्गंधमादनसानुषु ५० सुरम्यंकदलीषंडंबहुयोजनविस्तृतम् ॥ तमभ्यगच्छद्वेगेनक्षोभयिष्यन्महाबलः
५१ महागजइवास्रावीप्रभंजन्विविधान्द्रुमान् ॥ उत्पाटयकदलीस्तंभान्बहुतालसमुच्छ्रयान् ५२ चिक्षेपतरसाभीमःसमंताद्बलिनांवरः ॥ विनदन्सुमहातेजान्नृसिं
हइवदर्पितः ५३ ततःसत्वान्युपाक्रामद्बहूनिसुमहांतिच ॥ रुरुवानरसिंहांश्चमहिषांश्चजलाशयान् ५४ तेनशब्देनचैवाथभीमसेनरवेणच ॥ वनांतरगताश्चापिवित्रे
सुर्मृगपक्षिणः ५५ तंशब्दंसहसाश्रुत्वामृगपक्षिसमीरितम् ॥ जलार्द्रपक्षाविहगाःसमुत्पेतुःसहस्रशः ५६ तानौदकान्पक्षिगणान्निरीक्ष्यभरतर्षभः ॥ तानेवानुसरन्
रम्यंददर्शसुमहत्सरः ५७ कांचनैःकदलीषंडैर्मंदमारुतकंपितैः ॥ वीज्यमानमिवाक्षोभ्यंतीरात्तीरविसर्पिभिः ५८ तत्सरोऽथावतीर्याशुप्रभूतनलिनोत्पलम् ॥ महागज
इवोद्दामश्चिक्रीडबलवद्बली ५९ विक्रीडयतस्मिन्रुचिरमुत्ततारामितद्युतिः ॥ ततोऽध्वगंतुंवेगेनतद्वनंबहुपादपम् ६० दध्मौचशंखंस्वनवत्सर्वप्राणेनपांडवः ॥
आस्फोटयच्चबलवान्भीमःसंनादयन्दिशः ६१ तस्यशंखस्यशब्देनभीमसेनरवेणच ॥ बाहुशब्देनचोग्रेणनदंतीवगिरेर्गुहाः ६२ तंवज्रनिष्पेषसममास्फोटितमहार
वम् ॥ श्रुत्वाशैलगुहासुप्तैःसिंहैर्मुक्तोमहास्वनः ६३ सिंहनादभयत्रस्तैःकुंजरैरपिभारत ॥ मुक्तोविरावःसुमहान्पर्वतोयेनपूरितः ६४ तंतुनादंततःश्रुत्वासुप्तंवारणपुं
गवैः ॥ भ्रातरंभीमसेनंतुविज्ञायहनुमान्कपिः ६५ दिवंगमंरुरोधाथमार्गंभीमस्यकारणात् ॥ अनेनहिपथामावैगच्छेदितिविचार्यसः ६६ आस्तएकायनेमार्गेकदली
षंडमंडिते ॥ भ्रातुर्भीमस्यरक्षार्थंतंमार्गमवरुध्यवै ६७ माऽत्रप्राप्स्यतिशापंवाधर्षणांवेतिपांडवः ॥ कदलीषंडमध्यस्थोह्येवंसंचिंत्यवानरः ६८ प्राजृंभतमहाकायोहनू
मान्नामवानरः ॥ कदलीषंडमध्यस्थोनिद्रावशगतस्तदा ६९ जृंभमाणःसुविपुलंशक्रध्वजमिवोच्छ्रितम् ॥ आस्फोटयच्चलांगूलमिंद्राशनिसमस्वनम् ७० तस्यलांगू
लनिनदंपर्वतःसुगुहामुखैः ॥ उद्गारमिवगौर्नर्दन्नुत्ससर्जसमंततः ७१ लांगूलास्फोटशब्दाच्चचलितःसमहागिरिः ॥ विघूर्णमानशिखरःसमंतात्पर्यशीर्यत ७२ सलांगू
लरवस्तस्यमत्तवारणनिःस्वनम् ॥ अंतर्धायविचित्रेषुचचारगिरिसानुषु ७३ सभीमसेनस्तच्छ्रुत्वासंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ शब्दप्रभवमन्विच्छंश्चचारकदलीवनम् ७४

सन्नितिशेषः ६० । ६१ । ६२ आस्फोटितउद्भावितःबाहुघातोवा ६३ । ६४ । ६५ दिवंगमंमार्गं स्वर्गमार्गं ६६ एकायनेअतिसंकुचिते ६७ वानरःकपिः वानानिशुष्कफलानिरात्यादत्तइतिवानरःअर्दिस्त इत्यर्थः ६८ । ६९ । ७० उद्गारंमतिशब्दंगोरिवउत्ससर्ज ७१ । ७२ । ७३ । ७४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७५ । ७६ बाहोःस्वस्तिकंचतुरस्रंमूलंअंसइतियावत् तत्रन्यस्तकंधरमित्यर्थः । तत्रहेतुः स्कंधेति विपुलांसत्वादित्यर्थः ७७ आभुग्नं द्विगुणीकृतम् ७८ । ७९ उडुपंचंद्रम् ८० अशोकानामशोकपुष्पाणाम् ८१

कदलीवनमध्यस्थमथपीनेशिलातले ॥ ददर्शसुमहाबाहुर्वानराधिपतिंतदा ७५ विद्युत्संपातदुष्प्रेक्षंविद्युत्संपातपिंगलम् ॥ विद्युत्संपातनिनदंविद्युत्संपातचंच
लम् ७६ बाहुस्वस्तिकविन्यस्तपीनह्रस्वशिरोधरम् ॥ स्कंधभूयिष्ठकायत्वात्तनुमध्यकटीतटम् ७७ किंचिच्चाभुग्नशीर्षेणदीर्घरोमांचितेनच ॥ लांगूलेनोर्ध्व
गतिनाध्वजेनेवविराजितम् ७८ ह्रस्वौष्ठंताम्रजिह्वास्यंरक्तवर्णंचलद्भ्रुवम् ॥ विवृत्तदंष्ट्रादशनंशुक्लतीक्ष्णाग्रशोभितम् ७९ अपश्यद्वदनंतस्यरश्मिवंतमिवो
डुपम् ॥ वदनाभ्यंतरगतैःशुक्लैर्दंतैरलंकृतम् ८० केसरोत्करसंमिश्रमशोकानामिवोत्करम् ॥ हिरण्मयीनांमध्यस्थंकदलीनांमहाद्युतिम् ८१ दीप्यमानेनवपु
षास्वर्चिष्मंतमिवानलम् ॥ निरीक्षंतममित्रघ्नंलोचनैर्मधुपिंगलैः ८२ तंवानरवरंधीमानतिकायंमहाबलम् ॥ स्वर्गपंथानमावृत्यहिमवंतमिवस्थितम् ८३
दृष्ट्वाचैनंमहाबाहुरेकंतस्मिन्महावने ॥ अथोपसृत्यतरसाविभीर्भीमस्ततोबली ८४ सिंहनादंचकारोग्रंवज्राशनिसमंबली ॥ तेनशब्देनभीमस्यवित्रेसुर्मृगपक्षिणः
८५ हनूमांश्चमहासत्वईषदुन्मील्यलोचने ॥ दृष्ट्वातमथसावज्ञंलोचनैर्मधुपिंगलैः ॥ स्मितेनचैनमासाद्यहनूमानिदमब्रवीत् ८६ ॥ ॥ हनूमानुवाच ॥
किमर्थंसरुजस्तेऽहंसुखसुप्तःप्रबोधितः ॥ ननुनामत्वयाकार्यादयाभूतेषुजानता ८७ वयंधर्मंनजानीमस्तिर्यग्योनिमुपाश्रिताः ॥ नरास्तुबुद्धिसंपन्नादयांकुर्वं
तिजंतुषु ८८ क्रूरेषुकर्मसुकथंदेहवाक्चित्तदूषिषु ॥ धर्मघातिषुसज्जंतेबुद्धिमंतोभवद्विधाः ८९ नत्वंधर्मंविजानासिवृद्धानोपासितास्त्वया ॥ अल्पबुद्धितया
बाल्यादुत्सादयसियन्मृगान् ९० ब्रूहिकस्त्वंकिमर्थंवाकिमिदंवनमागतः ॥ वर्जितंमानुषैर्भावैस्तथैवपुरुषैरपि ९१ क्वचत्वयाऽद्यगंतव्यंप्रब्रूहिपुरुषर्षभ ॥ अतःपर
मगम्योयंपर्वतःसुदुरारुहः ९२ विनासिद्धगतिंवीरगतिरत्रनविद्यते ॥ देवलोकस्यमार्गोऽयमगम्योमानुषैःसदा ९३ कारुण्यात्त्वामहंवीरवारयामिनिबोधमे ॥ नातः
परंत्वयाशक्यंगंतुमाश्वसिहिप्रभो ९४ स्वागतंसर्वथैवेहतवाद्यमनुजर्षभ ॥ इमान्यमृतकल्पानिमूलानिचफलानिच ९५ भक्षयित्वानिवर्तस्वमावृथाप्राप्स्यसेवधम् ॥
ग्राह्यंयदिवचोमह्यंहितंमनुजपुंगव ९६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांभीमकदलीखंडप्रवेशेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽ
ध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यवानरेंद्रस्यधीमतः ॥ भीमसेनस्तदावीरःप्रोवाचामित्रकर्षणः १ ॥ भीमउवाच ॥ कोभवान्किंनिमित्तं
वावानरंवपुरास्थितः ॥ ब्राह्मणानंतरोवर्णःक्षत्रियस्त्वांतुपृच्छति २ कौरवःसोमवंशीयःकुंत्यागर्भेणधारितः ॥ पांडवोवायुतनयोभीमसेनइतिश्रुतः ३ सवाक्यंकुरुवी
रस्यस्मितेनप्रतिगृह्यतत् ॥ हनूमान्वायुतनयोवायुपुत्रमभाषत ४

८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ सरुजःसपीडः तेत्वया ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ आश्वसिहिविश्वासंकुरु ९४ । ९५ मह्यं मम ९६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षट्च
त्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ ॥ एतदिति १ । २ । ३ । ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वैशसंविरोधं ५ । ६ । ७ निर्गुणइति । गुणाःसत्वादयोरूपादयश्चतैर्वर्जितः अतएवपरमः कोशपंचकेहि अनात्मन्यात्मत्वममुख्यमाध्यासिकत्वात्तस्य ततोऽन्यस्तुनिरुपाधिचिन्मात्रोमुख्यआत्माप्रसग्भूतआकाशोघट
मिवदेहंव्याप्यस्थितः एतेनशुद्धस्त्वंपदार्थउक्तः अस्यनिर्गुणत्वेऽनुभवंप्रमाणयतिज्ञानविज्ञेयमिति ज्ञानंशास्त्रार्थध्यानजप्रमातेनज्ञेयं ज्ञातविज्ञेयमितिपाठे सर्वप्रकाशकमहंकारादिसाक्षिणमित्यर्थः तस्यावमानना

॥ हनूमानुवाच ॥ वानरोऽहंनतेमार्गंप्रदास्यामियथेप्सितम् ॥ साधुगच्छनिवर्तस्वमात्वंप्राप्स्यसिवैशसम् ५ ॥ भीमसेनउवाच ॥ वैशसंवाऽस्तुयद्वान्यन्नत्वां पृच्छामिवानर ॥ प्रयच्छमार्गमुत्तिष्ठमामत्तःप्राप्स्यसेव्यथाम् ६ ॥ हनूमानुवाच ॥ नास्तिशक्तिर्ममोत्थातुंव्याधिनाक्लेशितोह्यहम् ॥ यद्यवश्यंप्रयातव्यंलंघयित्वाप्रयाहिमाम् ७ ॥ भीमउवाच ॥ निर्गुणःपरमात्मातुदेहंव्याप्यावतिष्ठते ॥ तमहंज्ञानविज्ञेयंनावमन्येनलंघये ८ यद्यागमैर्नविद्यांचतमहंभूतभावनम् क्रमेयंत्वांगिरिंचैवहनूमानिवसागरम् ९ ॥ हनूमानुवाच ॥ कएषहनुमान्नामसागरोयेनलंघितः ॥ पृच्छामित्वांनरश्रेष्ठकथ्यतांयदिशक्यते १० ॥ भीमउवाच ॥ भ्रातामगुणश्लाघ्योबुद्धिसत्वबलान्वितः ॥ रामायणेऽतिविख्यातःश्रीमान्वानरपुंगवः ११ रामपत्नीकृतेयेनशतयोजनविस्तृतः ॥ सागरःप्लवगेन्द्रेण क्रमेणैकेनलंघितः १२ समेभ्राताममहावीर्यस्तुल्योऽहंतस्यतेजसा ॥ बलेपराक्रमेयुद्धेशक्तोऽहंतवनिग्रहे १३ उत्तिष्ठदेहिमेमार्गंपश्यमेचाद्यपौरुषम् ॥ मच्छासनमकुर्वाणंत्वांवानेष्येयमक्षयम् १४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ विज्ञायतंबलोन्मत्तंबाहुवीर्येणदर्पितम् ॥ हृदयेनावहस्यैनंहनूमान्वाक्यमब्रवीत् १५ ॥ हनूमानुवाच ॥ प्रसीदनास्तिमेशक्तिरुत्थातुंजरयाऽनघ ॥ ममानुकंपयात्वेतत्पुच्छमुत्सार्यगम्यताम् १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तेहनुमताहीनवीर्यपराक्रमम् ॥ मनसाऽचिंतयद्भीमःस्वबाहुबलदर्पितः १७ पुच्छेप्रगृह्यतरसाहीनवीर्यपराक्रमम् ॥ सालोक्यमंतकस्यैनंनयाम्यद्येहवानरम् १८ सावज्ञमथवामेनस्मयन्जग्राहपाणिना ॥ नचाशकच्चालयितुंभीमःपुच्छंमहाकपेः १९ उच्चिक्षेपपुनर्दोर्भ्यामिंद्रायुधमिवोच्छ्रितम् ॥ नोद्धर्तुमशकद्भीमोदोर्भ्यामपिमहाबलः २० उत्क्षिप्तभ्रूर्विवृत्ताक्षःसंहतभ्रुकुटीमुखः ॥ स्विन्नगात्रोऽभवद्भीमोनचोद्धर्तुंशशाकतम् २१ यत्नवानपितुश्रीमान्लांगूलोद्धरणोद्धुरः ॥ कपेःपार्श्वगतोभीमस्तस्थौव्रीडानताननः २२ प्रणिपत्यचकौंतेयःप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ प्रसीदकपिशार्दूलदुरुक्तंक्षम्यतांमम २३ सिद्धोवायदिवादेवोगंधर्वोवाऽथगुह्यकः ॥ पृष्टःसन्कामयाब्रूहिकस्त्वंवानररूपधृक् २४ नचेद्गुह्यंमहाबाहोश्रोतव्यंचेद्भवेन्मम ॥ शिष्यवत्त्वांतुपृच्छामिउपपन्नोऽस्मितेनघ २५ ॥ हनूमानुवाच ॥ यत्तेममपरिज्ञानेकौतूहलमरिंदम ॥ तत्सर्वमखिलेनत्वंशृणुपांडवनंदन २६

शालग्रामादिवत्तदुपाधिभूतस्यशरीरस्यलंघनेनभवत्यतस्तद्द्वयंनकुर्वेइत्यर्थः ८ भूतभावनंभूतानांवियदादीनांजरायुजादीनांचभावनंरचनंयस्मात्तम् । आत्मनआकाशःसंभूतः आत्मनःसर्वएवआत्मानोव्युच्च
रंतीत्यादिश्रुतिभ्यः एतेनतत्पदार्थउक्तः तयोःसामानाधिकरण्यादभेदेब्रह्माद्वैतंचदर्शितम् ९ । १० । ११ क्रमेणपादविक्षेपेण १२ । १३ । १४ । १५ । १६ एवमुक्तेसति । तमित्यध्याहारः तंहीनवीर्यपराक्रमं
मनसाऽचिंतयन्मेने १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२७ । २८ उपतस्थुर्वालिनं ममचमुग्रीवेणप्रीतिरभवत् २९ निकृतो निरस्तः ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्तचत्वारिंशदधिकशततमो

अहंकेसरिणःक्षेत्रेवायुनाजगदायुना ॥ जातःकमलपत्राक्षहनूमान्नामवानरः २७ सूर्यपुत्रंचसुग्रीवंशक्रपुत्रंचवालिनम् ॥ सर्ववानरराजानस्तथावानरयूथपाः २८ उपतस्थुर्महावीर्यामममचामित्रकर्षण ॥ सुग्रीवेणाभवत्प्रीतिरनिलस्याग्निनायथा २९ निकृतःसततोभ्रात्राकस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ ऋष्यमूकेमयासार्धंसु ग्रीवोन्यवसच्चिरम् ३० अथदाशरथिर्वीरोरामोनाममहाबलः ॥ विष्णुर्मानुषरूपेणचचारवसुधातलम् ३१ सपितुःप्रियमन्विच्छन्सहभार्यःसहानुजः ॥ सधनु र्धन्विनांश्रेष्ठोदंडकारण्यमाश्रितः ३२ तस्यभार्याजनस्थानाच्छलेनापहृताबलात् ॥ राक्षसेंद्रेणबलिनारावणेनदुरात्मना ३३ सुवर्णरत्नचित्रेणमृगरूपेणरक्षसा ॥ वंचयित्वानरव्याघ्रंमारीचेनतदाऽनघ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांहनुमद्भीमसंवादेसप्तचत्वारिंशदधिकशततमो ऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ ॥ ॥ हनूमानुवाच ॥ हृतदारःसहभ्रात्रापत्नींमार्गन्सराघवः ॥ दृष्टवाञ्शैलशिखरेसुग्रीवंवानरर्षभम् १ तेनतस्याभव त्सख्यंराघवस्यमहात्मनः ॥ सहत्वावालिनंराज्येसुग्रीवमभिषिक्तवान् २ सराज्यंप्राप्यसुग्रीवःसीतायाःपरिमार्गणे ॥ वानरान्प्रेषयामासशतशोऽथसहस्रशः ३ ततोवानरकोटीभिःसहितोऽहंनरर्षभ ॥ सीतांमार्गन्महाबाहोप्रयातोदक्षिणांदिशम् ४ ततःप्रवृत्तिःसीतायागृध्रेणसुमहात्मना ॥ संपातिनासमाख्यातारावण स्यनिवेशने ५ ततोऽहंकार्यसिद्ध्यर्थंरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ शतयोजनविस्तारमर्णवंसहसाप्लुतः ६ अहंस्ववीर्यादुत्तीर्यसागरंमकरालयम् ॥ सुतांजनकराजस्यसीतां सुरसुतोपमाम् ७ दृष्टवान्भरतश्रेष्ठरावणस्यनिवेशने ॥ समेत्यतामहंदेवींवैदेहींराघवप्रियाम् ८ दग्ध्वालंकामशेषेणसाट्टप्राकारतोरणाम् ॥ प्रत्यागतश्चास्यपुनर्नामत त्रप्रकाश्यवै ९ मद्वाक्यंचावधार्याशुरामोराजीवलोचनः ॥ सबुद्धिपूर्वंसैन्यस्यबद्ध्वासेतुंमहोदधौ १० वृतोवानरकोटीभिःसमुत्तीर्णोमहार्णवम् ॥ ततोरामेणवीर्येणह त्वातान्सर्वराक्षसान् ११ रणेतुराक्षसगणंरावणंलोकरावणम् ॥ निशाचरेंद्रंहत्वातुसभ्रातृसुतबांधवम् १२ राज्येऽभिषिच्यलंकायांराक्षसेंद्रंविभीषणम् ॥ धार्मिकंभ क्तिमंतंचभक्तानुगतवत्सलम् १३ ततःप्रत्याहृताभार्यानष्टावेदश्रुतिर्यथा ॥ तयैवसहितःसाध्व्यापत्न्यारामोमहायशाः १४ गत्वाततोऽतित्वरितःस्वांपुरींरघुनंदनः ॥ अध्यावसत्ततोऽयोध्यामयोध्यांद्विषतांप्रभुः १५ ततःप्रतिष्ठितोराज्येरामोनृपतिसत्तमः ॥ वरंमयायाचितोऽसौरामोराजीवलोचनः १६ यावद्रामकथेयंतेभवेल्लोकेषुश त्रुहन् ॥ तावज्जीवेयमित्येवंतथास्त्वितिचसोऽब्रवीत् १७ सीताप्रसादाच्चसदामामिहस्थमरिंदम ॥ उपतिष्ठंतिदिव्याहिभोगाभीमयथेप्सिताः १८ दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानिच ॥ राज्यंकारितवान्रामस्ततःस्वभवनंगतः १९

ऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ हृतदारइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ समेत्यविदित्वासंभाषणादिनानिश्चित्येत्यर्थः ८ अस्यरामस्य तत्रलंकायाम् ९ अवधार्यनिश्चित्य १० । ११ लोकरावणंलोकपी डाकरम् १२ । १३ । १४ अयोध्यांयोद्धुमशक्याम् १५ । १६ । १७ । १८ कारितवान् कृतवान् स्वार्थेणिच् स्वभवनंवैकुंठम् १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२० । २१ । २२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥ ॥ एवमिति १ । २ । ३ । ४ हरिर्वानरः ५ । ६ । ७ । ८ वर्ष्मशरीरम् ९ भावान्तत्त्वानि कर्मशुभाशुभं वीर्यफलोदयपर्यंतंशक्तिः भवाभवावुत्पत्तिविनाशौ ऐश्वर्यानैश्वर्येवा १० कृतमेवसर्वैकृतकृत्याएवेत्यर्थः ततएवहेतोःकृतयुगंनाम ११ गुणतांमुख्यमप्यमुख्यतांगतं १२ । १३ नसामेति । त्रयीधर्मस्यचित्तशुद्ध्यर्थत्वात्तस्याश्चतदानींस्वभावसिद्धत्वाच्चसामादीन्यासन् मानवीक्रियाकृष्याद्यारंभरूपा किंतु अभिध्यायफलंसंकल्पादेवसर्वसंपद्यतइत्यर्थः १४ वैकृतंकपटं १५ विग्रहोवैरं तंद्रीआ

तदिहाप्सरसस्तातगंधर्वाश्चसदाऽनघ ॥ तस्यवीरस्यचरितंगायंतोरमयंतिमाम् २० अयंचमार्गोमर्त्यानामगम्यःकुरुनंदन ॥ ततोऽहंरुद्धवान्मार्गंतवेमंदेवसेवितम् २१ धर्षयेद्वाशपेद्वाऽपिमाकश्चिदितिभारत ॥ दिव्योदेवपथोह्येषनात्रगच्छंतिमानुषाः ॥ यदर्थमागतश्चासिअतएवसरश्चतत् २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांहनुमद्भीमसंवादेअष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तोमहाबाहुर्भीमसेनःप्रतापवान् ॥ प्रणिपत्यततःप्रीत्याभ्रातरंहृष्टमानसः १ उवाचश्लक्ष्णयावाचाहनूमंतंकपीश्वरम् ॥ मयाधन्यतरोनास्तियदार्यंदृष्टवानहम् २ अनुग्रहोमेसुमहांस्तृप्तिश्चतवदर्शनात् ॥ एवंतुकृतमिच्छामित्वयाऽद्यप्रियमात्मनः ३ यत्तेतदासीत्प्लवतःसागरंमकरालयम् ॥ रूपमप्रतिमंवीरतदिच्छामिनिरीक्षितुम् ४ एवंतुष्टोभविष्यामिश्रद्धास्यामिचतेवचः ॥ एवमुक्तःसतेजस्वीप्रहस्यहरिरब्रवीत् ५ नतच्छक्यंत्वयाद्रष्टुंरूपंनान्येनकेनचित् ॥ कालावस्थातदाह्यन्यानसावर्ततिसांप्रतम् ६ अन्यःकृतयुगेकालस्त्रेतायांद्वापरेपरः ॥ अयंप्रध्वंसनःकालोनाद्यतद्रूपमस्तिमे ७ भूमिर्नद्योनगाःशैलाःसिद्धादेवामहर्षयः ॥ कालंसमनुवर्तंतेयथाभावायुगेयुगे ८ बलवर्ष्मप्रभावाहिप्रहीयंन्त्युद्भवंतिच ॥ तदलंबततद्रूपंद्रष्टुंकुरुकुलोद्वह ॥ युगंसमनुवर्तामिकालोहिदुरतिक्रमः ९ ॥ भीमउवाच ॥ युगसंख्यांसमाचक्ष्वआचारंचयुगेयुगे ॥ धर्मकामार्थभावांश्चकर्मवीर्येभवाभवौ १० ॥ हनूमानुवाच ॥ कृतंनामयुगंतातयत्रधर्मःसनातनः ॥ कृतमेवनकर्तव्यंतस्मिन्कालेयुगोत्तमे ११ नतत्रधर्माःसीदंतिक्षीयंतेनचवैप्रजाः ॥ ततःकृतयुगंनामकालेनगुणतांगतम् १२ देवदानवगंधर्वयक्षराक्षसपन्नगाः ॥ नासन्कृतयुगेताततदानक्रयविक्रयः १३ नसामऋग्यजुर्वर्णाःक्रियानासीच्चमानवी ॥ अभिध्यायफलंतत्रधर्मःसंन्यासएवच १४ नतस्मिन्युगसंसर्गेव्याधयोनेंद्रियक्षयः ॥ नासूयानापिरुदितंनदर्पोनापिवैकृतम् १५ नविग्रहःकुतस्तंद्रीनद्वेषोनचपैशुनम् ॥ नभयंनापिसंतापोनचेर्ष्यानचमत्सरः १६ ततःपरमकंब्रह्मसागतिर्योगिनांपरा ॥ आत्माचसर्वभूतानांशुक्लोनारायणस्तदा १७ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चकृतलक्षणाः ॥ कृतेयुगेसमभवन्स्वकर्मनिरताःप्रजाः १८

लस्यं द्वेषःपरानिष्टचिंतनं पैशुनंतद्भाषणं ईर्ष्याअक्षमा मत्सरःपरोत्कर्षासहिष्णुत्वं १६ ततोऽसूयादित्यागात् परमकंपरमानंदात्मकंब्रह्मप्राप्यतइतिशेषः गतिःप्राप्यं आत्मेतिश्वेतरक्तपीतकृष्णरूपाणिक्रमेण कृतादिषुभवंतीतिकृतेनारायणःशुक्लइत्युक्तम् १७ कृतलक्षणाःकृतानिस्वतःसिद्धानिलक्षणानिशमोदमस्तपइत्यादीनियेषांते १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

समंत्रमनदेवआश्रयादिर्यस्यतत्तथा ब्रह्मैवफलप्राप्तयेश्रयेत । तत्प्राप्त्यर्थएवआचारोयस्य । तस्यैवचज्ञानंकेवलंनिरुपाधिविषयं । ब्रह्मैवकर्माणिगत्यागत्यादीनियेषांते अहमग्निरहंहुतमित्यादिवचनात् १९ एकोदेवःप्रत्यगात्मा तत्रैवसदायुक्तायोगवंतः । एकोमंत्रःप्रणवः एकोविधिर्वेदांतश्रवणादिः एकाक्रियाध्यानादिः । एकएवतत्त्वप्रतिपादकोवेदोयेषांसर्वेऽपिज्ञाननिष्ठाएवनतुकेवलकर्मठाव्यसनिनोवा २० कालोदर्शादिस्तद्युक्तेनकर्मणाकामफलेनेच्छितफलेनस्त्र्यादिनास्वर्गादिनावासंयोगस्तदभावात् २१ आत्मनिब्रह्मणियोगऐक्यंतेनसमायुक्तोऽयंधर्मोयोगाख्यःकृतलक्षणःकृतयुगसूचकः । यदैवयत्रैवपुंसिईदृग्धर्मो वर्तते तदेवकृतयुगमित्यर्थः चतुष्पादोऽविकलः २२ त्रैगुण्यंप्रवृत्तिप्रकाशमोहात्मकरजःसत्त्वतमसांसमाहारस्तेनवर्जितंसत्रंयज्ञक्रिया रजोमिश्रत्वात् २३ सत्येनैवप्रवृत्ताः २४ भावसंकल्पाःभावोभावनाक्रिया

समाश्रयंसमाचारंसमज्ञानंचकेवलम् ॥ तदाहिसमकर्माणोवर्णाधर्मानवाप्नुवन् १९ एकदेवसदायुक्ताएकमंत्रविधिक्रियाः ॥ पृथग्धर्मास्त्वेकवेदाधर्ममेकमनुव्रताः २० चातुराश्रम्ययुक्तेनकर्मणाकालयोगिना ॥ अकामफलसंयोगात्प्राप्नुवंतिपरांगतिम् २१ आत्मयोगसमायुक्तोधर्मोऽयंकृतलक्षणः ॥ कृतेयुगेचतुष्पादश्चातुर्वर्ण्यस्यशाश्वतः २२ एतत्कृतयुगंनामत्रैगुण्यपरिवर्जितम् ॥ त्रेतामपिनिबोधत्वंयस्मिन्सत्रंप्रवर्तते २३ पादेनन्हसतेधर्मोरक्ततांयातिचाच्युतः ॥ सत्यप्रवृत्ताश्चनराःक्रियाधर्मपरायणाः २४ ततोयज्ञाःप्रवर्तंतेधर्माश्चविविधाःक्रियाः ॥ त्रेतायांभावसंकल्पाःक्रियादानफलोपगाः २५ प्रचलंतिनवैधर्मात्तपोदानपरायणाः ॥ स्वधर्मस्थाःक्रियावंतोनरास्त्रेतायुगेऽभवन् २६ द्वापरेचयुगेधर्मोद्विभागोनःप्रवर्तते ॥ विष्णुर्वैपीततांयातिचतुर्धावेदएवच २७ ततोऽन्येचचतुर्वेदास्त्रिवेदाश्चतथापरे ॥ द्विवेदाश्चैकवेदाश्चाप्यनृचश्चतथापरे २८ एवंशास्त्रेषुभिन्नेषुबहुधानीयतेक्रिया ॥ तपोदानप्रवृत्ताचराजसीभवतिप्रजा २९ एकवेदस्यचाज्ञानाद्वेदास्तेबहवःकृताः ॥ सत्त्वस्यचेहविभ्रंशात्सत्येकश्चिदवस्थितः ३० सत्यात्प्रच्यवमानानांव्याधयोबहवोऽभवन् ॥ कामाश्चोपद्रवाश्चैवतदादैवकारिताः ३१ यैरर्द्यमानाःसुभृशंतपस्तप्यंतिमानवाः ॥ कामकामाःस्वर्गकामायज्ञांस्तन्वंतिचापरे ३२ एवंद्वापरमासाद्यप्रजाःक्षीयंत्यधर्मतः ॥ पादेनैकेनकौंतेयधर्मःकलियुगेस्थितः ३३ तामसंयुगमासाद्यकृष्णोभवतिकेशवः ॥ वेदाचाराःप्रशाम्यंतिधर्मयज्ञक्रियास्तथा ३४ ईतयोव्याधयस्तंद्रीदोषाःक्रोधादयस्तथा ॥ उपद्रवाःप्रवर्तंतेआधयःक्षुद्भयंतथा ३५ युगेष्वावर्तमानेषुधर्मोव्यावर्ततेपुनः ॥ धर्मेव्यावर्तमानेतुलोकोव्यावर्ततेपुनः ३६ लोकेक्षीणेक्षयंयांतिभावालोकप्रवर्तकाः ॥ युगक्षयकृताधर्माःप्रार्थनानिविकुर्वते ३७

अहमनेनकर्मणाइदंफलमनेनप्रकारेणकरिष्यामीत्येवंरूपा तद्विषयएवसंकल्पोयेषां अतएवक्रियादिभिःफलोपगाःफलभुजोनतुकृतवत्संकल्पसिद्धाः २५ । २६ द्विभागोनःपादद्वयहीनःचतुर्धावेदःकृतःकृत्स्नस्यैकेनधारयितुमशक्यत्वात् २७ अनृचःऋङ्मात्रेणापिहीनाअतिमांद्यात् यद्वाचतुर्वेदाइतिवेदत्रयोक्तंकर्मज्योतिष्टोमादिकमथर्वणोपनिषदुक्तंध्यानंचसहैववाऽनुतिष्ठंतीतिकर्मोपास्तिसमुच्चयउक्तः । त्रिवेदाइति केवलकर्मठाः । द्विवेदाइति स्वशाखोक्तंसंध्यावंदनादिकर्मध्यानंचानुतिष्ठंति । एकवेदाध्यानैकनिष्ठाः । अनृचःकृतकृत्याः 'विपर्यस्तोनिदिध्यासेत्किंध्यानमविपर्यये' इत्युक्तेर्ध्यानादपिविरक्ताः २८ । २९ सत्त्वस्यबुद्धेर्विभ्रंशात् क्षयात् ३० । ३१ यैर्व्याधिभिःकामैश्च ३२ । ३३ तामसंतमोगुणप्रधानंकलिं ३४ ईतयोऽतिवृष्ट्यादयः ३५ व्यावर्ततेनश्यति ३६ भावाधर्मज्ञानादयः प्रार्थनानिविकुर्वते अन्यत्प्रार्थ्यतेऽन्यत्जायतेपौष्टिकमपिकर्मविधिलोपान्नाशकंभवतीतिभावः ३७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चिरजीविनोमादृशाअपि युगानुवर्तिनःकालानुसारिणोभवंति ३८ अनर्थकेषुनिष्प्रयोजनेषु भावोऽभिनिवेशः ३९ स्वस्तिकल्याणम् ४० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे ऊनपंचाश

एतत्कलियुगंनामअचिराद्यत्प्रवर्तते ॥ युगानुवर्तनंत्वेतत्कुर्वंतिचिरजीविनः ३८ यच्चतेमत्परिज्ञानेकौतूहलमरिंदम ॥ अनर्थकेषुकोभावःपुरुषस्यविजानतः ३९
एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ युगसंख्यांमहाबाहोस्वस्तिप्राप्नुहिगम्यताम् ४० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थ
यात्रायांकदलीषंडेहनुमद्भीमसंवादेऊनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ भीमसेनउवाच ॥ पूर्वरूपमदृष्ट्वातेनयास्यामिकथंचन ॥ यदितेऽहमनुग्राह्योदर्श
यात्मानमात्मना १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुभीमेनस्मितंकृत्वाप्लवंगमः ॥ तद्रूपंदर्शयामासयद्वैसागरलंघने २ भ्रातुःप्रियमभीप्सन्वैचकारसुमहद्वपुः ॥
देहस्तस्यततोऽतीववर्धत्यायामविस्तरैः ३ सद्रुमंकदलीषंडंछादयन्नमितद्युतिः ॥ गिरिश्चोच्छ्रयमाक्रम्यतस्थौतत्रचवानरः ४ समुच्छ्रितमहाकायोद्वितीयइवपर्वतः ॥
ताम्रेक्षणस्तीक्ष्णदंष्ट्रोभ्रुकुटीकुटिलाननः ५ दीर्घलांगूलमाविध्यदिशोव्याप्यस्थितःकपिः ॥ तद्रूपंमहदालक्ष्यभ्रातुःकौरवनंदनः ६ विसिष्मियेतदाभीमोजहृषेचपुनः
पुनः ॥ तमर्कमिवतेजोभिःसौवर्णमिवपर्वतम् ७ प्रदीप्तमिवचाकाशंदृष्ट्वाभीमोन्यमीलयत् ॥ आबभाषेचहनुमान्भीमसेनंस्मयन्निव ८ एतावदिहशक्तस्त्वंद्रष्टुंरूपंममान
घ ॥ वर्धेऽहंचाप्यतोभूयोयावन्मेमनसिस्थितम् ॥ भीमशत्रुषुचात्यर्थंवर्धतेमूर्तिरोजसा ९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तदद्भुतंमहारौद्रंविंध्यपर्वतसन्निभम् ॥ दृष्ट्वाहनुमतोवर्ष्म
संभ्रांतःपवनात्मजः १० प्रत्युवाचततोभीमःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ कृतांजलिरदीनात्माहनुमंतमवस्थितम् ११ दृष्टंप्रमाणंविपुलंशरीरस्यास्यतेविभो ॥ संहरस्वमहा
वीर्यस्वयमात्मानमात्मना १२ नहिशक्नोमित्वांद्रष्टुंदिवाकरमिवोदितम् ॥ अप्रमेयमनाधृष्यंमैनाकमिवपर्वतम् १३ विस्मयश्चैवमेवीरसुमहान्मनसोऽद्यवै ॥ यद्रा
मस्त्वयिपार्श्वस्थेस्वयंरावणमभ्यगात् १४ त्वमेवशक्तस्तांलंकांसयोधांसहवाहनाम् ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यविनाशयितुमंजसा १५ नहितेकिंचिदप्राप्यंमारुतात्मज
विद्यते ॥ तवनैकस्यपर्याप्तोरावणःसगणोयुधि १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुभीमेनहनुमान्प्लवगोत्तमः ॥ प्रत्युवाचततोवाक्यंस्निग्धगंभीरयागिरा १७
हनूमानुवाच ॥ एवमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत ॥ भीमसेननपर्याप्तोममासौराक्षसाधमः १८ मयातुनिहतेतस्मिन्रावणेलोककंटके ॥ कीर्तिर्नश्येद्राघवस्यततए
तदुपेक्षितम् १९ तेनवीरेणतंहत्वासगणंराक्षसाधमम् ॥ आनीतास्वपुरंसीताकीर्तिश्चाख्यापितानृषु २० तद्गच्छविपुलप्रज्ञभ्रातुःप्रियहितेरतः ॥ अरिष्टंक्षेममध्वा
नंवायुनापरिरक्षितः २१ एषपंथाःकुरुश्रेष्ठसौगंधिकवनायते ॥ द्रक्ष्यसेधनदोद्यानंरक्षितंयक्षराक्षसैः २२ नचतेतरसाकार्यःकुसुमावचयःस्वयम् ॥ दैवतानिहिमान्या
निपुरुषेणविशेषतः २३

दधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ पूर्वरूपमिति १ । २ । ३ गिरिश्चविंध्यगिरिरिवइवार्थेचः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ पर्याप्तःसमर्थः १६ । १७
१८ । १९ । २० अरिष्टंनिर्विघ्नम् २१ । २२ पुरुषेणमर्त्येन २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२४ गमयस्त्वबोधपूर्वकमनुतिष्ठस्त्वार्थेणिच् २५ । २६ दुर्जनवधोऽधर्मोऽपिधर्मएवपरोपघातकंसत्यं धर्मोऽप्यधर्मएव २७ आचारः शौचादिस्तेनधर्मःप्राप्यतेततोवेदाधिगमस्ततोयज्ञानुष्ठानंततोदेवताप्रसादइत्यर्थः २८ वेदेति । यज्ञैर्देवानांनीत्यामनुष्याणांचस्थितिरित्यर्थः २९ पणोभृतिस्तामर्हतीतिपण्यासेवा । पणोवराटमानेस्यादित्युपक्रम्य व्यवहारेभृतौधने इतिमेदिनी वार्ताजीविकार्थावृत्तिः ३० साचक्रमेणब्राह्मणस्यत्रयीयाजनाध्यापनादिः वैश्यस्यवार्तापण्यादिः क्षत्रियस्यदंडादिः ३१ सालोकयात्रा ३२ । ३३ ऋतंसत्यमात्मज्ञानाख्यं एकोवर्णःशुक्लःकेवलसात्त्विकः धर्मोयोगाख्यः ३४ । ३५ भैक्ष्येति । गुरौत्रिव

बलिहोमनमस्कारैर्मंत्रैश्चभरतर्षभ ॥ दैवतानिप्रसादंहिभक्त्याकुर्वंतिभारत २४ मातातसाहसंकार्षीःस्वधर्मंपरिपालय ॥ स्वधर्मस्थःपरंधर्मंबुध्यस्वगमयस्व च २५ नहिधर्ममविज्ञायवृद्धाननुपसेव्यच ॥ धर्मार्थौवेदितुंशक्यौबृहस्पतिसमैरपि २६ अधर्मोयत्रधर्माख्योधर्मश्चाधर्मसंज्ञितः ॥ सविज्ञेयोविभागेनयत्र मुह्यंत्यबुद्धयः २७ आचारसंभवोधर्मोधर्मेवेदाःप्रतिष्ठिताः ॥ वेदैर्यज्ञाःसमुत्पन्नायज्ञैर्देवाःप्रतिष्ठिताः २८ वेदाचारविधानोक्तैर्यज्ञैर्धार्यंतिदेवताः ॥ बृहस्पत्युशनःप्रोक्तैर्नयैर्धार्यंतिमानवाः २९ पण्याकरवणिज्याभिःकृष्यागोजाविपोषणैः ॥ वार्तयाधार्यतेसर्वंधर्मैरेतैर्द्विजातिभिः ३० त्रयीवार्तादंडनीतिस्तिस्रोविद्याविजानताम् ॥ ताभिःसम्यक्प्रयुक्ताभिर्लोकयात्राविधीयते ३१ साचेद्धर्मकृतानस्यात्त्रयीधर्ममृतेभुवि ॥ दंडनीतिमृतेचापिनिर्मर्यादमिदंभवेत् ३२ वार्ताधर्मेह्यवर्तिन्योविनश्येयुरिमाःप्रजाः ॥ सुप्रवृत्तैस्त्रिभिर्ह्येतैर्धर्मैःसूयंतिवैप्रजाः ३३ द्विजातीनामृतंधर्मोह्येकश्चैवैकवर्णिकः ॥ यज्ञाध्ययनदानानित्रयःसाधारणाःस्मृताः ३४ याजनाध्यापनंविप्रेधर्मश्चैवप्रतिग्रहः ॥ पालनंक्षत्रियाणांवैवैश्यधर्मश्चपोषणम् ३५ शुश्रूषाचद्विजातीनांशूद्राणांधर्मउच्यते ॥ भैक्ष्यहोमव्रतैर्हीनास्तथैवगुरुवासिताः ३६ क्षत्रधर्मोऽत्रकौंतेयतवधर्मोऽत्ररक्षणम् ॥ स्वधर्मंप्रतिपद्यस्वविनीतोनियतेंद्रियः ३७ वृद्धैःसंमंत्र्यसद्भिश्चबुद्धिमद्भिःश्रुतान्वितैः ॥ आस्थितःशास्तिदंडेन व्यसनीपरिभूयते ३८ निग्रहानुग्रहैःसम्यग्यदाराजाप्रवर्तते ॥ तदाभवतिलोकस्यमर्यादाःसुव्यवस्थिताः ३९ तस्माद्देशेचदुर्गेचशत्रुमित्रबलेषुच ॥ नित्यंचारेणबोद्धव्यंस्थानंवृद्धिःक्षयस्तथा ४० राज्ञासुपायश्चारश्चबुद्धिमंत्रपराक्रमाः ॥ निग्रहप्रग्रहौचैवदाक्ष्यंवैकार्यसाधकम् ४१ साम्नादानेनभेदेनदंडेनोपेक्षणेनच ॥ साधनीयानिकर्माणिसमासव्यासयोगतः ४२ मंत्रमूलानयाःसर्वेचाराश्चभरतर्षभ ॥ सुमंत्रितेनयासिद्धिस्तांद्विजैःसहमंत्रयेत् ४३ स्त्रियामूढेनबालेनलुब्धेनलघुनाऽपिवा ॥ नमंत्रयीतगुह्यानियेषुचोन्मादलक्षणम् ४४ मंत्रयेत्सहविद्वद्भिःशक्तैःकर्माणिकारयेत् ॥ स्निग्धैश्चनीतिविन्यासान्मूर्खान्सर्वत्रवर्जयेत् ४५ धार्मिकान्धर्मकार्येषुअर्थकार्येषुपंडितान् ॥ स्त्रीषुक्लीबान्नियुंजीतक्रूरान्क्रूरेषुकर्मसु ४६

र्णे वासितंवासोयेषांतेशूद्राभैक्ष्यादिभिर्हीनाभवंति ३६ क्षत्रधर्मोऽत्रप्रकरणेउच्यते सचतवधर्मोऽत्रलोके ३७ आस्थितोऽनुगृहीतः ३८ । ३९ स्थानंसिद्धसंरक्षणम् ४० । ४१ समासःसामादिपंचकेएकेनद्वित्रैर्वा कार्यसाधनं व्यासःसर्वैस्तत्सिद्धिः ४२ । ४३ । ४४ स्निग्धैर्हितेप्सुभिः नीतेःप्रजादारापत्यादेर्विन्यासाःस्थापनानि ४५ । ४६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वेभ्यश्चैवपरेभ्यश्चकार्याकार्यसमुद्भवा ॥ बुद्धिःकर्मसुविज्ञेयारिपूणांचबलाबलम् ४७ बुद्ध्यास्वप्रतिपन्नेषुकुर्यात्साधुष्वनुग्रहम् ॥ निग्रहंचाप्यशिष्टेषुनिर्मर्यादेषुकार
येत् ४८ निग्रहेप्रग्रहेसम्यग्यदाराजाप्रवर्तते ॥ तदाभवतिलोकस्यमर्यादासुव्यवस्थिता ४९ एषतेऽभिहितःपार्थघोरोधर्मोदुरन्वयः ॥ तंस्वधर्मविभागेनविनयस्थो
ऽनुपालय ५० तपोधर्मदमेज्याभिर्विप्रायांतियथादिवम् ॥ दानातिथ्यक्रियाधर्मैर्यांतिवैश्याश्चसद्गतिम् ५१ क्षत्रंयातितथास्वर्गंभुविनिग्रहपालनैः ॥ सम्यक्प्रणीतदं
डाहिकामद्वेषविवर्जिताः ॥ अलुब्धाविगतक्रोधाःसतांयांतिसलोकताम् ५२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांहनूमद्भी
मसेनसंवादेपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसंहृत्यविपुलंतद्वपुःकामतःकृतम् ॥ भीमसेनंपुनर्दोर्भ्यांपर्यष्वजतवानरः १
परिष्वक्तस्यतस्याशुभ्रात्राभीमस्यभारत ॥ श्रमोनाशमुपागच्छत्सर्वंचासीत्प्रदक्षिणम् २ बलंचातिबलोमेनेनमेऽस्तिसदृशोमहान् ॥ ततःपुनरथोवाचपर्यश्रुनयनोहरिः
३ भीममाभाष्यसौहार्दाद्बाष्पगद्गदयागिरा ॥ गच्छवीरस्वमावासंस्मर्तव्योऽस्मिकथांतरे ४ इहस्थश्चकुरुश्रेष्ठननिवेद्योऽस्मिकर्हिचित् ॥ धनदस्यालयाच्चापिविसृष्टा
नांमहाबल ५ देशकालइहायातुंदेवगंधर्वयोषिताम् ॥ ममापिसफलंचक्षुःस्मारितश्चास्मिराघवम् ६ रामाभिधानंविष्णुंहिजगद्धृदयनंदनम् ॥ सीतावक्त्रारविंदार्कं
दशास्यध्वांतभास्करम् ७ मानुषंगात्रसंस्पर्शंगत्वाभीमत्वयासह ॥ तदस्मद्दर्शनंवीरकौन्तेयामोघमस्तुते ८ भ्रातृत्वंत्वंपुरस्कृत्यवरंवरयभारत ॥ यदितावन्मयाक्षुद्रा
त्वावारणसाह्वयम् ९ धार्तराष्ट्रानिहंतव्यायावदेतत्करोम्यहम् ॥ शिलयानगरंवाऽपिमर्दितव्यंमयायदि १० बध्वादुर्योधनंचाद्यआनयामितवांतिकम् ॥ यावदेतत्क
रोम्यद्यकामंतवमहाबल ११ वैशंपायनउवाच ॥ भीमसेनस्तुतद्वाक्यंश्रुत्वातस्यमहात्मनः ॥ प्रत्युवाचहनूमंतंप्रहृष्टेनांतरात्मना १२ कृतमेवत्वयासर्वंममवानरपुं
गव ॥ स्वस्तितेऽस्तुमहाबाहोकामयेत्वांप्रसीदमे १३ सनाथाःपांडवाःसर्वेत्वयानाथेनवीर्यवन् ॥ तवैवतेजसासर्वान्विजेष्यामोवयंपरान् १४ एवमुक्तस्तुहनुमान्भी
मसेनमभाषत ॥ भ्रातृत्वात्सौहृदाच्चैवकरिष्यामिप्रियंतव १५ चमूंविगाह्यशत्रूणांपरशक्तिसमाकुलाम् ॥ यदासिंहरवंवीरकरिष्यसिमहाबल १६ तदाऽहंबृंहयि
ष्यामिस्वरवेणरवंतव ॥ विजयस्यध्वजस्थश्चनादान्मोक्ष्यामिदारुणान् १७ शत्रूणांयेप्राणहराःसुखंयेनहनिष्यथ ॥ एवमाभाष्यहनुमांस्तदापांडवनंदनम् १८ मा
र्गमाख्यायभीमायतत्रैवांतरधीयत १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रायांगंधमा० हनूमद्भीमसंवादेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गतेइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे द्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ सगत्वेति १

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ गतेतस्मिन्हरिवरेभीमोऽपिबलिनांवरः ॥ तेनमार्गेणविपुलंव्यचरद्गंधमादनम् १ अनुस्मरन्वपुस्तस्यश्रियंचाप्रतिमांभुवि ॥ माहात्म्य
मनुभावंचस्मरन्दाशरथेर्ययौ २ सतानिरमणीयानिवनान्युपवनानिच ॥ विलोकयामासतदासौगंधिकवनेप्सया ३ फुल्लद्रुमविचित्राणिसरांसिसरितस्तथा ॥ ना
नाकुसुमचित्राणिपुष्पितानिवनानिच ४ मत्तवारणयूथानिपंकक्लिन्नानिभारत ॥ वर्षतामिवमेघानांवृंदानिददृशेतदा ५ हरिणैश्चपलापांगैर्हरिणीसहितैर्वनम् ॥
सशष्पकवलैःश्रीमान्पथिदृष्ट्वाद्रुतंययौ ६ महिषैश्चवराहैश्चशार्दूलैश्चनिषेवितम् ॥ व्यपेतभीर्गिरिंशौर्याद्भीमसेनोव्यगाहत ७ कुसुमानंतगंधैश्चताम्रपल्लवकोमलैः ॥
याच्यमानइवारण्येद्रुमैर्मारुतकंपितैः ८ कृतपद्मांजलिपुटामत्तषट्पदसेविताः ॥ प्रियतीर्थवनामार्गेपद्मिनीःसमतिक्रमन् ९ मज्जमानमनोदृष्टिःफुल्लेषुगिरिसानुषु ॥
द्रौपदीवाक्यपाथेयोभीमःशीघ्रतरंययौ १० परिवृत्तेऽहनिततःप्रकीर्णहरिणेवने ॥ कांचनैर्विमलैःपद्मैर्ददर्शविपुलांनदीम् ११ हंसकारंडवयुतांचक्रवाकोपशोभि
ताम् ॥ रचितामिवतस्याद्रेर्मालांविमलपंकजाम् १२ तस्यांनद्यांमहासत्वःसौगंधिकवनंमहत् ॥ अपश्यत्प्रीतिजननंबालार्कसदृशद्युति १३ तद्दृष्ट्वालब्धकामः
समनसापांडुनंदनः ॥ वनवासपरिक्लिष्टांजगाममनसाप्रियाम् १४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौगंधिका
हरणेद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सगत्वानलिनींरम्यांराक्षसैरभिरक्षिताम् ॥ कैलासशिखराभ्याशेददर्श
शुभकाननाम् १ कुबेरभुवनाभ्याशेजातांपर्वतनिर्झरैः ॥ सुरम्यांविपुलच्छायांनानाद्रुमलताकुलाम् २ हरितांबुजसंछन्नांदिव्यांकनकपुष्कराम् ॥ नानापक्षिजना
कीर्णांसूपतीर्थामकर्दमाम् ३ अतीवरम्यांसुजलांजातांपर्वतसानुषु ॥ विचित्रभूतांलोकस्यशुभामद्भुतदर्शनाम् ४ तत्रामृतरसंशीतंलघुकुंतीसुतःशुभम् ॥ ददर्शविम
लंतोयंपिबंश्चबहुपांडवः ५ तांतुपुष्करिणींरम्यांदिव्यसौगंधिकावृताम् ॥ जातरूपमयैःपद्मैश्छन्नांपरमगंधिभिः ६ वैदूर्यवरनालैश्चबहुचित्रैर्मनोरमैः ॥ हंसकारंडवो
द्धूतैःसृजद्भिरमलंरजः ७ आक्रीडंराजराजस्यकुबेरस्यमहात्मनः ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चदेवैश्चपरमार्चिताम् ८ सेवितामृषिभिर्दिव्यैर्यक्षैःकिंपुरुषैस्तथा ॥ राक्षसैःकिन्नरै
श्चापिगुप्तांवैश्रवणेनच ९ तांचदृष्ट्वैवकौंतेयोभीमसेनोमहाबलः ॥ बभूवपरमप्रीतोदिव्यंसंप्रेक्ष्यतत्सरः १० तच्चक्रोधवशानामराक्षसाराजशासनात् ॥ रक्षंतिशतसाह
स्राश्चित्रायुधपरिच्छदाः ११ तेतुदृष्ट्वैवकौंतेयमजिनैःप्रतिवासितम् ॥ रुक्मांगदधरंवीरंभीमंभीमपराक्रमम् १२ सायुधंबद्धनिस्त्रिंशमशंकितमरिंदमम् ॥ पुष्करेप्सुमु
पायांतमन्योन्यमभिचुक्रुशुः १३ अयंपुरुषशार्दूलःसायुधोऽजिनसंवृतः ॥ यच्चिकीर्षुरिहप्राप्तस्तत्संप्रष्टुमिहार्हथ १४

२ सूपतीर्थांशोभनानिउपतीर्थानितीराणियस्यांसा ३ । ४ लघुआरोग्यकरम् ५ जातरूपंस्वर्णम् ६ हंसादिपोतैर्हंसाद्युद्धूतैर्वा ७ आक्रीडंक्रीडास्थानम् ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१५ । १६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे त्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ पांडवइति १ अनिलोढंवायुनाआनीतम् २।३।४।५।६।७।८। ९ । १० । ११ । १२

ततःसर्वेमहाबाहुंसमासाद्यवृकोदरम् ॥ तेजोयुक्तमपृच्छंतकस्त्वमाख्यातुमर्हसि १५ मुनिवेषधरश्चैवसायुधश्चैवलक्ष्यसे ॥ यदर्थमभिसंप्राप्तस्तदाचक्ष्वमहा मते १६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौगंधिकाहरणेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ॥

॥ भीमउवाच ॥ पांडवोभीमसेनोऽहंधर्मराजादनंतरः ॥ विशालांबदरींप्राप्तोभ्रातृभिःसहराक्षसाः १ अपश्यत्तत्रपांचालीसौगंधिकमनुत्तमम् ॥ अनिलोढ मितोनूनंसाबहूनिपरीप्सति २ तस्यामामनवद्यांग्याधर्मपत्न्याःप्रियेस्थितम् ॥ पुष्पाहारमिहप्राप्तंनिबोधतनिशाचराः ३ ॥ राक्षसाऊचुः ॥ आक्रीडोऽयं कुबेरस्यदयितःपुरुषर्षभ ॥ नेहशक्यंमनुष्येणविहर्तुंमर्त्यधर्मणा ४ देवर्षयस्तथायक्षादेवाश्चात्रवृकोदर ॥ आमंत्र्ययक्षप्रवरंपिबंतिरमयंतिच ॥ गंधर्वाप्सर सश्चैवविहरंत्यत्रपांडव ५ अन्यायेनेहयःकश्चिदवमन्यधनेश्वरम् ॥ विहर्तुमिच्छेद्दुर्वृत्तःसविनश्येन्नसंशयः ६ तमनादृत्यपद्मानिजिहीर्षसिबलादितः ॥ धर्मरा जस्यचात्मानंब्रवीषिभ्रातरंकथम् ७ आमंत्र्ययक्षराजंवैततःपिबहरस्वच ॥ नातोऽन्यथात्वयाशक्यंकिंचित्पुष्करमीक्षितुम् ८ ॥ भीमसेनउवाच ॥ राक्ष सास्तंनपश्यामिधनेश्वरमिहांतिके ॥ दृष्ट्वापिचमहाराजंनाहंयाचितुमुत्सहे ९ नहियाचंतिराजानएषधर्मःसनातनः ॥ नचाहंहातुमिच्छामिक्षात्रधर्मंकथंचन १० इयंचनलिनीरम्याजातापर्वतनिर्झरे ॥ नेयंनवनमासाद्यकुबेरस्यमहात्मनः ११ तुल्याहिसर्वभूतानामियंवैश्रवणस्यच ॥ एवंगतेषुद्रव्येषुकःकंयाचितु मर्हति १२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्काराक्षसान्सर्वान्भीमसेनोह्यमर्षणः ॥ व्यगाहतमहाबाहुर्नलिनींतांमहाबलः १३ ततःसराक्षसैर्वाचाप्रतिषिद्धःप्रता पवान् ॥ मामैवमितिसक्रोधैर्भर्त्सयद्भिःसमंततः १४ कदर्थीकृत्यतुसतान्राक्षसान्भीमविक्रमः ॥ व्यगाहतमहातेजास्तेतंसर्वेन्यवारयन् १५ गृह्णीतबध्नीत विकर्ततेमंपचामखादामचभीमसेनम् ॥ क्रुद्धाब्रुवंतोभिययुर्द्रुतंतेशस्त्राणिचोद्यम्यविवृत्तनेत्राः १६ ततःसगुर्वींयमदंडकल्पांमहागदांकांचनपट्टनद्धाम् ॥ प्रगृह्यतानभ्य पतत्तरस्वीततोब्रवीत्तिष्ठततिष्ठतेति १७ तेतंतदातोमरपट्टिशाद्यैर्व्याविद्धशस्त्रैःसहसानिपेतुः ॥ जिघांसवःक्रोधवशाःसुभीमाभीमंसमंतात्परिवव्रुरुग्राः १८ वातेनकुं त्यांबलवान्सुजातःशूरस्तरस्वीद्विषतांनिहंता ॥ सत्येचधर्मेचरतःसदैवपराक्रमेशत्रुभिरप्रधृष्यः १९ तेषांसमार्गान्विविधान्महात्माविहन्यशस्त्राणिचशात्रवाणाम् ॥ यथाप्रवीरान्निजघानभीमःपरंशतंपुष्करिणीसमीपे २० तेतस्यवीर्यंचबलंचदृष्ट्वाविद्याबलंबाहुबलंतथैव ॥ अशक्नुवंतःसहितंसमंताद्धतंप्रवीराःसहसानिवृत्ताः २१ विदी र्यमाणास्ततएवहंतुमाकाशमास्थायविमूढसंज्ञाः ॥ कैलासशृंगाण्यभिदुद्रुवुस्तेभीमार्दिताःक्रोधवशाःप्रभग्नाः २२ सशक्रवद्दानवदैत्यसंघान्विक्रम्यजित्वाचरणेऽरिसं घान् ॥ विगाह्यतांपुष्करिणींजितारिःकामायजग्राहततोऽम्बुजानि २३

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ विहन्यविनाश्य । वाल्यपीत्यनुनासिकालोपपक्षेइदंरूपम् २० सहितमेकीभूयाप्यशक्नुवंतः २१ । २२ विक्रम्यजित्वाचअभिभूयवशीकृत्यचेत्यर्थः २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 २४ । २५ कामात् कामायस्वेष्टसिद्ध्यर्थम् २६ । २७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३

ततःसपीत्वाऽमृतकल्पमंभोभूयोबभूवोत्तमवीर्यतेजाः ॥ उत्पाट्यजग्राहचसोऽम्बुजानिसौगंधिकान्युत्तमगंधवंति ॥ २४ ॥ ततस्तुतेक्रोधवशाःसमेत्यधनेश्वरंभीमबल
 प्रणुन्नाः ॥ भीमस्यवीर्यंचबलंचसंख्येयथावदाचख्युरतीवभीताः २५ तेषांवचस्तत्तुनिशम्यदेवःप्रहस्यरक्षांसिततोऽभ्युवाच ॥ गृह्णातुभीमोजलजानिकामात्कृष्णानि
मित्तंविदितंममैतत् २६ ततोऽभ्यनुज्ञाप्यधनेश्वरंतेजग्मुःकुरूणांप्रवरंविरोषाः ॥ भीमंचतस्यांददृशुर्नलिन्यांयथोपजोषंविहरंतमेकम् २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआर
ण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौगंधिकाहरणेचतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तानिमहा
र्हाणिदिव्यानिभरतर्षभ ॥ बहूनिबहुरूपाणिविरजांसिसमाददे १ ततोवायुर्महान्शीघ्रोनीचैःशर्करकर्षणः ॥ प्रादुरासीत्खरस्पर्शःसंग्राममभिचोदयन् २ पपातमहती
चोल्कासनिर्घातामहाभया ॥ निष्प्रभश्चाभवत्सूर्यश्छन्नरश्मिस्तमोवृतः ३ निर्घातश्चाभवद्भीमोभीमेविक्रममास्थिते ॥ चचालपृथिवीचापिपांसुवर्षंपपातच ४
सलोहितादिशश्चासन्खरवाचोमृगद्विजाः ॥ तमोवृतमभूत्सर्वंनप्राज्ञायतकिंचन ५ अन्येचबहवोभीमाउत्पातास्तत्रजज्ञिरे ॥ तदद्भुतमभिप्रेक्ष्यधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ६
उवाचवदतांश्रेष्ठःकोऽस्मानभिभविष्यति ॥ सज्जीभवतभद्रंवःपांडवायुद्धदुर्मदाः ७ यथारूपाणिपश्यामिस्वभ्यग्रोनःपराक्रमः ॥ एवमुक्त्वाततोराजावीक्षांचक्रेसमंततः
८ अपश्यमानोभीमंतुधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ततःकृष्णांयमौचापिसमीपस्थावरिंदमः ९ पप्रच्छभ्रातरंभीमंभीमकर्माणमाहवे ॥ कच्चित्कृभीमःपांचालिकिंचित्कृत्यं
चिकीर्षति १० कृतवानपिवावीरःसाहसंसाहसप्रियः ॥ इमेह्यकस्मादुत्पातामहासमरदर्शनाः ११ दर्शयंतोभयंतीव्रंप्रादुर्भूताःसमंततः ॥ तेतथावादिनंकृष्णाप्रत्युवा
चमनस्विनी ॥ प्रियाप्रियंचिकीर्षंतीमहिषीचारुहासिनी १२ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ यत्तत्सौगंधिकंराजन्नाहृतंमातरिश्वना ॥ तन्मयाभीमसेनस्यप्रीतयाऽद्योपपादितम्
१३ अपिचोक्तोमयावीरोयदिपश्येर्बहून्यपि ॥ तानिसर्वाण्युपादायशीघ्रमागम्यतामिति १४ सतुनूनंमहाबाहुःप्रियार्थंममपांडवः ॥ प्रागुदीचींदिशंराजंस्तान्याहर्तु
मितोगतः १५ उक्तस्त्वेवंतयाराजायमाविदमथाब्रवीत् ॥ गच्छामसहितास्तूर्णंयेनयातोवृकोदरः १६ वहंतुराक्षसाविप्रान्यथाश्रांतान्यथाकृशान् ॥ त्वमप्यमरसंका
शवहकृष्णांघटोत्कच १७ व्यक्तंदूरमितोभीमःप्रविष्टइतिमेमतिः ॥ चिरंचतस्यकालोयंसचवायुसमोजवे १८ तरस्वीवैनतेयस्यसदृशोभुविलंघने ॥ उत्पतेदपिचाका
शंनिपतेच्चयथेच्छकम् १९ तमन्वियामभवतांप्रभावाद्रजनीचराः ॥ पुरासनापराध्नोतिसिद्धानांब्रह्मवादिनाम् २० तथेत्युक्त्वातुतेसर्वेहैडिंबप्रमुखास्तदा ॥
उद्देशज्ञाःकुबेरस्यनलिन्याभरतर्षभ २१ आदायपांडवांश्चैवतांश्चविप्राननेकशः ॥ लोमशेनैवसहिताःप्रययुःप्रीतमानसाः २२ तेसर्वेत्वरितागत्वाददृशुःशुभकान
नाम् ॥ पद्मसौगंधिकवतींनलिनींसुमनोरमाम् २३

४ । ५ । ६ । ७ स्वभ्यग्रःसुतरामासन्नः पराक्रमःपराक्रमकालः ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० उद्देशज्ञाःस्थलज्ञाः २१ । २२ । २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे पंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ तस्मिन्निति १ । २

तंचभीमंमहात्मानंतस्यास्तीरेमनस्विनम् ॥ दशशुर्निहतांश्चैवयक्षांश्चविपुलेक्षणान् २४ भिन्नकायाक्षिबाहूरूनसंचूर्णितशिरोधरान् ॥ तंचभीमंमहात्मानंतस्यास्ती रेव्यवस्थितम् २५ सक्रोधंस्तब्धनयनंसंदष्टदशनच्छदम् ॥ उद्यम्यचगदांदोर्भ्यांनदीतीरेष्ववस्थितम् २६ प्रजासंक्षेपसमयेदंडहस्तमिवांतकम् ॥ तंदृष्ट्वाधर्मराजस्तुप रिष्वज्यपुनःपुनः २७ उवाचश्लक्ष्णयावाचाकौंतेयकिमिदंकृतम् ॥ साहसंबतभद्रंतेदेवानामथचाप्रियम् २८ पुनरेवंनकर्तव्यंममचेदिच्छसिप्रियम् ॥ अनुशिष्यतुकौं तेयंपद्मानिप्रतिगृह्यच २९ तस्यामेवनलिन्यांतुविजन्हुरमरोपमाः ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुप्रगृहीतशिलायुधाः ३० प्रादुरासन्महाकायास्तस्योद्यानस्यरक्षिणः ॥ तेदृष्ट्वा धर्मराजानंमहर्षिंचापिलोमशम् ३१ नकुलंसहदेवंचतथान्यान्ब्राह्मणर्षभान् ॥ विनयेननताःसर्वेप्रणिपत्यचभारत ३२ सांत्विताधर्मराजेनप्रसेदुःक्षणदाचराः ॥ विदिताश्चकुबेरस्यतत्रतेकुरुपुंगवाः ३३ ऊषुर्नातिचिरंकालंरममाणाःकुरूद्वहाः ॥ प्रतीक्षमाणाबीभत्सुंगंधमादनसानुषु ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्व णितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौगंधिकाहरणेपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः १५५ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्मिन्निवसमानो ऽथधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ कृष्णयासहितान्भ्रातॄन्नित्युवाचसहद्विजान् १ दृष्टानितीर्थान्यस्माभिःपुण्यानिचशिवानिच ॥ मनसोह्लादनीयानिवनानिचपृथक्पृथक् २ देवैः पूर्वंविचीर्णानिमुनिभिश्चमहात्मभिः ॥ यथाक्रमविशेषेणद्विजैःसंपूजितानिच ३ ऋषीणांपूर्वचरितंतथाकर्मविचेष्टितम् ॥ राजर्षीणांचचरितंकथाश्चविविधाःशुभाः ४ शृण्वानास्तत्रतत्रस्मआश्रमेषुशिवेषुच ॥ अभिषेकंद्विजैःसार्धंकृतवंतोविशेषतः ५ अर्चिताःसततंदेवाःपुष्पैरद्भिःसदाचवः ॥ यथालब्धैर्मूलफलैःपितरश्चापितर्पिताः ६ पर्वतेषुचरम्येषुसर्वेषुचसरस्सुच ॥ उदधौचमहापुण्येसूपस्पृष्टंमहात्मभिः ७ इलासरस्वतीसिंधुर्यमुनानर्मदातथा ॥ नानातीर्थेषुरम्येषुसूपस्पृष्टंसहद्विजैः ८ गंगाद्वा रमतिक्रम्यबहवःपर्वताःशुभाः ॥ हिमवान्पर्वतश्चैवनानाद्विजगणायुतः ९ विशालाबदरीदृष्टानरनारायणाश्रमः ॥ दिव्यपुष्करिणीदृष्टासिद्धदेवर्षिपूजिता १० यथा क्रमविशेषेणसर्वाण्यायतनानिच ॥ दर्शितानिद्विजश्रेष्ठलोमशेनमहात्मना ११ इमंवैश्रवणावासंपुण्यंसिद्धनिषेवितम् ॥ कथंभीमगमिष्यामोगतिरंतरधीयताम् १२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंब्रुवतिराजेंद्रेवागुवाचाशरीरिणी ॥ नशक्योदुर्गमोगंतुमितोवैश्रवणाश्रमात् १३ अनेनैवपथाराजन्प्रतिगच्छयथागतम् ॥ नरनारायणस्था नंबदरीत्यभिविश्रुतम् १४ तस्माद्यास्यसिकौंतेयसिद्धचारणसेवितम् ॥ बहुपुष्पफलंरम्यमाश्रमंवृषपर्वणः १५ अतिक्रम्यचतंपार्थत्वार्ष्टिषेणाश्रमेवसेः ॥ ततोद्रक्ष्य सिकौंतेयनिवेशंधनदस्यच १६ एतस्मिन्नंतरेवायुर्दिव्यगंधवहःशुचिः ॥ सुखप्रह्लादनःशीतःपुष्पवर्षंववर्षच १७ श्रुत्वातुदिव्यामाकाशाद्वाचंसर्वेविसिस्मियुः ॥ ऋषी णांब्राह्मणानांचपार्थिवानांविशेषतः १८

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ गतिरंतरधीयतां अंतर्गतिःकुबेरभवनेप्रवेशःकथंभवेदित्यधीयतांविचार्यतां १२ इतोहेतोर्वैश्रवणाश्रमात् प्रतिगच्छपरावर्तस्व १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९ । २० । २१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥ तवस्त्रानिति १ । २ जहारधर्मादीनांमनोहृतवान् उत्तमोऽस्मीतिब्रुवन् ३

श्रुत्वातन्महदाश्चर्यंद्विजोधौम्योऽब्रवीत्तदा ॥ नशक्यमुत्तरंवक्तुमेवंभवतुभारत १९ ततोयुधिष्ठिरोराजाप्रतिजग्राहतद्वचः ॥ प्रत्यागम्यपुनस्तंतुनरनारायणाश्रमम् २० भीमसेनादिभिःसर्वैर्भ्रातृभिःपरिवारितः ॥ पांचाल्याब्राह्मणाश्चैवन्यवसंतसुखंतदा २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांपुनर्नारायणाश्रमागमनेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः १५६ ॥ ॥ समाप्तंचेदंतीर्थयात्रापर्व ॥ ॥ अथजटासुरवधपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तान्परिविश्वस्तान्वसतस्तत्रपांडवान् ॥ पर्वतेंद्रेद्विजैःसार्धंपार्थागमनकांक्षया १ गतेषुतेषुरक्षःसुभीमसेनात्मजेऽपिच ॥ रहितान्भीमसेनेनकदाचित्तान्यदृच्छया २ जहारधर्मराजानंयमौकृष्णांचराक्षसः ॥ ब्राह्मणोमंत्रकुशलःसर्वशास्त्रविदुत्तमः ३ इतिब्रुवन्पांडवेयान्पर्युपास्तेस्मनित्यशः ॥ परीप्समानःपार्थानांकलापानिधनूंषिच ४ अंतरंसंपरिप्रेप्सुर्द्रौपद्याहरणंप्रति ॥ दुष्टात्मापापबुद्धिःसनाम्नाख्यातोजटासुरः ५ पोषणंतस्यराजेंद्रचक्रेपांडवनंदनः ॥ बुबुधेनचतंपार्थंभस्मच्छन्नमिवानलम् ६ सभीमसेनेनिष्क्रांतेमृगयार्थमरिंदम ॥ घटोत्कचंसानुचरंदृष्ट्वाविप्रद्रुतंदिशः ७ लोमशप्रभृतींस्तांस्तुमहर्षींश्चसमाहितान् ॥ स्नातुंविनिर्गतान्दृष्ट्वापुष्पार्थंचतपोधनान् ८ रूपमन्यत्समास्थायविकृतंभैरवंमहत् ॥ गृहीत्वासर्वशस्त्राणिद्रौपदींपरिगृह्यच ९ प्रातिष्ठतसदुष्टात्मात्रीन्गृहीत्वाचपांडवान् ॥ सहदेवस्तुयत्नेनततोऽपक्रम्यपांडवः १० विक्रम्यकौशिकंखड्गंमोक्षयित्वाग्रहंरिपोः ॥ आक्रंदद्भीमसेनंवैयेनयातोमहाबलः ११ तमब्रवीद्धर्मराजोह्रियमाणोयुधिष्ठिरः ॥ धर्मस्तेहीयतेमूढनतत्त्वंसमवेक्षसे १२ येऽन्येकेचिन्मनुष्येषुतिर्यग्योनिगताश्चये ॥ धर्मंतेसमवेक्षंतेरक्षांसिचविशेषतः १३ धर्मस्यराक्षसामूलंधर्मंतेविदुरुत्तमम् ॥ एतत्परीक्ष्यसर्वंत्वंसमीपेस्थातुमर्हसि १४ देवाश्चऋषयःसिद्धाःपितरश्चापिराक्षस ॥ गंधर्वोरगरक्षांसिवयांसिपशवस्तथा १५ तिर्यग्योनिगताश्चैवअपिकीटपिपीलिकाः ॥ मनुष्यानुपजीवंतिततस्त्वमपिजीवसि १६ समृद्ध्यायस्यलोकस्यलोकोयुष्माकमृध्यति ॥ इमंचलोकंशोचंतमनुशोचंतिदेवताः १७ पूज्यमानाश्चवर्धंतेहव्यकव्यैर्यथाविधि ॥ वयंराष्ट्रस्यगोप्तारोरक्षितारश्चराक्षस १८ राष्ट्रस्यारक्ष्यमाणस्यकुतोभूतिःकुतःसुखम् ॥ नचराजाऽवमंतव्योरक्षसाजात्वनागसि १९ अणुरप्यपचारश्चनास्त्यस्माकंनराशन ॥ विघसाशान्यथाशक्त्याकुर्महेदेवतादिषु २० गुरूंश्चब्राह्मणांश्चैवप्रमाणप्रवणाःसदा ॥ द्रोग्धव्यंनचमित्रेषुनविश्वस्तेषुकर्हिचित् २१ येषांचान्नानिभुंजीतयत्रचस्यात्प्रतिश्रयः ॥ सत्वंप्रतिश्रयेऽस्माकंपूज्यमानःसुखोषितः २२ भुक्त्वाचान्नानिदुष्प्रज्ञकथमस्मान्जिहीर्षसि ॥ एवमेववृथाचारोवृथावृद्धोवृथामतिः २३

कलापानिनिषंगादीनि ४ । । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ कौशिकंकोशादागतंग्रहंग्रहणं १० । ११ । १२ १३ । १४ । १५ । १६ युष्माकंदेवासुरादीनांऋध्यति ऋच्छतीतिपाठेवृद्धिंगच्छति १७ । १८ । १९ विघसाशान् देवासुरब्राह्मणादिशेषान्नंविघसंतस्यआशोभोजनंयेषांतान् २० । २१ । प्रतिश्रयोगृहं २२ । २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नभविष्यसिमरिष्यसि २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० सत्कृत्यं साधुकार्यं ३१ । ३२ । ३३ राक्षसेइतिसूर्योस्तात्प्रागयंमरिष्यतीत्यर्थः ३४ तिष्ठस्वस्थिरोभव ३५ । ३६ । ३७ । ३८

वृथामरणमर्हस्त्वंवृथाऽद्यनभविष्यसि ॥ अथचेद्दुष्टबुद्धिस्त्वंसर्वैर्धर्मैर्विवर्जितः २४ प्रदायशस्त्राण्यस्माकंयुद्धेनद्रौपदींहर ॥ अथचेत्त्वमविज्ञानादिदंकर्मकरिष्यसि २५ अधर्मंचाप्यकीर्तिंचलोकेप्राप्स्यसिकेवलम् ॥ एतामद्यपरामृश्यस्त्रियंराक्षसमानुषीम् २६ विषमेतत्समालोड्यकुंभेनप्राशितंत्वया ॥ ततोयुधिष्ठिरस्तस्यगुरुकःसमप द्यत २७ सतुभाराभिभूतात्मानतथाशीघ्रगोऽभवत् ॥ अथाब्रवीद्द्रौपदींचनकुलंचयुधिष्ठिरः २८ माभैष्टराक्षसान्मूढाद्गतिरस्यमयाहृता ॥ नातिदूरेमहाबाहुर्भवितापव नात्मजः २९ अस्मिन्मुहूर्तेसंप्राप्तेनभविष्यतिराक्षसः ॥ सहदेवस्तुतंदृष्ट्वाराक्षसंमूढचेतसम् ३० उवाचवचनंराजन्कुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ राजन्किंनामसत्कृत्यंक्षत्रिय स्यास्त्यतोऽधिकम् ३१ यद्युद्धेऽभिमुखःप्राणांस्त्यजेच्छत्रूंजयेतवा ॥ एषचास्मान्वयंचैनंयुध्यमानाःपरंतप ३२ सूदयेममहाबाहोदेशकालोह्ययंनृप ॥ क्षत्रधर्मस्य संप्राप्तःकालःसत्यपराक्रमः ३३ जयंतोहन्यमानावाप्राप्तुमर्हामसद्गतिम् ॥ राक्षसेजीवमानेऽद्यरविरस्तमियाद्यदि ३४ नाहंब्रूयांपुनर्जातुक्षत्रियोऽस्मीतिभारत ॥ भो भोराक्षसतिष्ठस्वसहदेवोऽस्मिपांडवः ३५ हत्वावामांनयस्वैनांहतोवाऽद्येहस्वप्स्यसि ॥ तदाब्रुवतिमाद्रेयेभीमसेनोयदृच्छया ३६ प्रत्यदृश्यद्गदाहस्तःसवज्रइववासवः ॥ सोऽपश्यद्भ्रातरौतत्रद्रौपदींचयशस्विनीम् ३७ क्षितिस्थंसहदेवंचक्षिपंतंराक्षसंतदा ॥ मार्गाच्चराक्षसंमूढंकालोपहतचेतसम् ३८ भ्रमंतंतत्रतत्रैवदैवेनविनिवारितम् ॥ भ्रातॄंस्तान्ह्रियतोदृष्ट्वाद्रौपदींचमहाबलः ३९ क्रोधमाहारयद्भीमोराक्षसंचेदमब्रवीत् ॥ विज्ञातोऽसिमयापूर्वंपापःशस्त्रपरीक्षणे ४० आस्थातुत्वयिमेनास्तियतोऽसिन हतस्तदा ॥ ब्रह्मरूपप्रतिच्छन्नोननोवदसिचाप्रियम् ४१ प्रियेषुरममाणंत्वांनचैवाप्रियकारिणम् ॥ अतिथिंब्रह्मरूपंचकथंहन्यामनागसम् ४२ राक्षसंजानमानोऽपि योहन्यान्नरकंव्रजेत् ॥ अपक्वस्यचकालेनवधस्तवनविद्यते ४३ नूनमद्यासिसंपक्वोयथातेमतिरीदृशी ॥ दत्ताकृष्णापहरणेकालेनाद्भुतकर्मणा ४४ बडिशोऽयंत्वयाग्र स्तःकालसूत्रेणलंबितः ॥ मत्स्योंऽभसीवस्यूतास्यःकथमद्यभविष्यसि ४५ यंचासिप्रस्थितोदेशंमनःपूर्वंगतंचते ॥ नतंगंताऽसिगंतासिमार्गेबकहिडिंबयोः ४६ एव मुक्तस्तुभीमेनराक्षसःकालचोदितः ॥ भीतउत्सृज्यतान्सर्वान्युद्धायसमुपस्थितः ४७ अब्रवीच्चपुनर्भीमंरोषात्प्रस्फुरिताधरः ॥ नमेमूढादिशःपापत्वदर्थेमेविलंबितम् ४८ श्रुतामेराक्षसायेयेत्वयाविनिहतारणे ॥ तेषामद्यकरिष्यामितवास्रेणोदकक्रियाम् ४९ एवमुक्तस्ततोभीमःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ स्मयमानइवक्रोधात्साक्षात्का लांतकोपमः ५० बाहुसंरंभमेवेक्षन्नभिदुद्रावराक्षसम् ॥ राक्षसोऽपितदाभीमंयुद्धार्थिनमवस्थितम् ५१

ह्रियतोह्रियमाणान् ३९ । ४० आस्थात्वन्मारणेआदरः ४१ । ४२ । ४३ । ४४ बडिशोमत्स्यवेधनं भविष्यसिजीविष्यसि ४५ । ४६ । ४७ । ४८ अस्रेगलोहितेन ४९ । ५० बाहुसंरम्भ्येतेआस्फोट्यतेयस्यांक्रियायांयथास्यात्तथाबाहुसंरंभम् ५१

१ गुरुकःभारवान् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६० आविध्यभ्रामयित्वा ६१ मुंजीकृताःरज्जवर्थंमुंजवज्जर्जरीकृताः ६२ महाभ्रैरिवेत्यभूतोपमा ६३।६४।६५।६६ शिरोधरांग्रीवां ६७ अभ्यवर्तता

मुहुर्मुहुर्न्यादददानःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ अभिदुद्रावसंरब्धोबलिर्वज्रधरंयथा ५२ वर्तमानेतदाताभ्यांबाहुयुद्धेसुदारुणे ॥ माद्रीपुत्रावतिक्रुद्धावुभावप्यभ्यधावताम्
५३ न्यवारयत्तौप्रहसन्कुंतीपुत्रोवृकोदरः ॥ शक्तोऽहंराक्षसस्येतिप्रेक्षध्वमितिचाब्रवीत् ५४ आत्मनाभ्रातृभिश्चैवधर्मेणसुकृतेनच ॥ इष्टेनचशपेराजन्सूदयिष्यामि
राक्षसम् ५५ इत्येवमुक्त्वातौवीरौस्पर्धमानौपरस्परम् ॥ बाहुभ्यांसमसज्जेतामुभौरक्षोवृकोदरौ ५६ तयोरासीत्संप्रहारःक्रुद्धयोर्भीमरक्षसोः ॥ अमृष्यमाणयोःसंख्ये
देवदानवयोरिव ५७ आरुज्यारुज्यतौवृक्षानन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ जीमूताविवगर्जंतौनिनदंतौमहाबलौ ५८ बभंजतुर्महावृक्षानूरुभिर्बलिनांवरौ ॥ अन्योन्येनाभिसं
रब्धौपरस्परवधैषिणौ ५९ तद्वृक्षयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनम् ॥ वालिसुग्रीवयोर्भ्रात्रोःपुरास्त्रीकांक्षिणोर्यथा ६० आविध्याविध्यतौवृक्षान्मुहूर्तमितरेतरम् ॥
ताडयामासतुरुभौविनदंतौमुहुर्मुहुः ६१ तस्मिन्देशेयदावृक्षाःसर्वएवनिपातिताः ॥ मुंजीकृताश्चशतशःपरस्परवधेप्सया ६२ ततःशिलाःसमादायमुहूर्तमिवभारत ॥
महाभ्रैरिवशैलेंद्रौयुयुधातेमहाबलौ ६३ शिलाभिरुग्ररूपाभिर्बृहतीभिःपरस्परम् ॥ वज्रैरिवमहावेगैराजघ्नतुरमर्षणौ ६४ अभिद्रुत्यचभूयस्तावन्योन्यबलदर्पितौ ॥
भुजाभ्यांपरिगृह्याथचकर्षातेगजाविव ६५ मुष्टिभिश्चमहाघोरैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ ततःकटकटाशब्दोबभूवसुमहात्मनोः ६६ ततःसंहृत्यमुष्टिंतुपंचशीर्षमिवो
रगम् ॥ वेगेनाभ्यहनद्भीमोराक्षसस्यशिरोधराम् ६७ ततःश्रांतंतुतद्रक्षोभीमसेनभुजाहतम् ॥ सुपरिश्रांतमालक्ष्यभीमसेनोऽभ्यवर्तत ६८ ततएनंमहाबाहुर्बाहुभ्या
ममरोपमः ॥ समुत्क्षिप्यबलाद्भीमोविनिष्पिष्यमहीतले ६९ तस्यगात्राणिसर्वाणिचूर्णयामासपांडवः ॥ अरत्निनाचाभिहत्यशिरःकायादपाहरत् ७० संदष्टौष्ठंविवृ
त्ताक्षंफलंवृक्षादिवच्युतम् ॥ जटासुरस्यतुशिरोभीमसेनबलाद्धृतम् ७१ पपातरुधिरादिग्धंसंदष्टदशनच्छदम् ॥ तंनिहत्यमहेष्वासोयुधिष्ठिरमुपागमत् ॥ स्तूयमानो
द्विजाग्र्यैस्तुमरुद्भिरिववासवः ७२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ॥
॥ समाप्तंचजटासुरवधपर्व ॥ अथयक्षयुद्धपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ निहतेराक्षसेतस्मिन्पुनर्नारायणाश्रमम् ॥ अभ्येत्यराजाकौंतेयोनिवासमकरोत्प्रभुः १ ससमा
नीयतान्सर्वान्भ्रातॄनित्यब्रवीद्वचः ॥ द्रौपद्यासहितान्कालेसंस्मरन्भ्रातरंजयम् २ समाश्चतस्रोऽभिगताःशिवेनचरतांवने ॥ कृतोद्देशःसबीभत्सुःपंचमीमभितःस
माम् ३ प्राप्यपर्वतराजानंश्वेतंशिखरिणांवरम् ॥ पुष्पितैर्द्रुमषंडैश्चमत्तकोकिलषट्पदैः ४ मयूरैश्चातकैश्चापिनित्योत्सवविभूषितम् ॥ व्याघ्रैर्वराहैर्महिषैर्गवयैर्हरिणै
स्तथा ५ श्वापदैर्व्यालरूपैश्चरुरुभिश्चनिषेवितम् ॥ फुल्लैःसहस्रपत्रैश्चशतपत्रैस्तथोत्पलैः ६

धिकोत्साहवानभूत् ६८।६९ अरत्निनातलप्रहारेणेत्यर्थः ७०।७१।७२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ निहतेइति १ जयमर्जुनम् २ कृतोद्देशःपंचमेवर्षेमयाऽवश्यमागंतव्यमितिकृतसंकेतः ३ श्वेतंकैलासम् ४।५।६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७ तत्रापि देशे अस्माभिरितिशेषः उद्देशः कृतः संधिरार्षः ८ । ९ । १० । ११ सुखोदर्कंसुखोदयम् १२ । १३ । १४ । १५ । १६ श्वेतंहिमाचलम् १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

प्रफुल्लैःकमलैश्चैवतथानीलोत्पलैरपि ॥ महापुण्यंपवित्रंचसुरासुरनिषेवितम् ७ तत्रापिचकृतोद्देशःसमागमदिदृक्षुभिः ॥ कृतश्चसमयस्तेनपार्थेनामिततेजसा ८
पंचवर्षाणिवत्स्यामिविद्यार्थीतिपुरामयि ॥ अत्रगांडीवधन्वानमवाप्तास्त्रमरिंदमम् ९ देवलोकादिमंलोकंद्रक्ष्यामःपुनरागतम् ॥ इत्युक्त्वाब्राह्मणान्सर्वानामंत्रयत
पांडवः १० कारणंचैवतत्तेषामाचचक्षेतपस्विनाम् ॥ तानुग्रतपसःप्रीतान्कृत्वापार्थाःप्रदक्षिणाम् ११ ब्राह्मणास्तेऽन्वमोदंतशिवेनकुशलेनच ॥ सुखोदर्कमिमंक्लेश
मचिराद्भरतर्षभ १२ क्षत्रधर्मेणधर्मज्ञतीर्त्वागांपालयिष्यसि ॥ तत्तुराजावचस्तेषांप्रतिगृह्यतपस्विनाम् १३ प्रतस्थेसहविप्रैस्तैर्भ्रातृभिश्चपरंतपः ॥ राक्षसैरनुयातोवै
लोमशेनाभिरक्षितः १४ क्वचित्पद्भ्यांततोऽगच्छद्राक्षसैरुह्यतेक्वचित् ॥ तत्रतत्रमहातेजाभ्रातृभिःसहसुव्रतः १५ ततोयुधिष्ठिरोराजाबहून्क्लेशान्विचिंतयन् ॥
सिंहव्याघ्रगजाकीर्णामुदीचींप्रययौदिशम् १६ अवेक्ष्यमाणःकैलासंमैनाकंचैवपर्वतम् ॥ गंधमादनपादांश्चश्वेतंचापिशिलोच्चयम् १७ उपर्युपरिशैलस्यबह्वीश्चसरितः
शिवाः ॥ पृष्ठंहिमवतःपुण्यंययौसप्तदशेऽहनि १८ ददृशुःपांडवाराजन्गंधमादनमंतिकात् ॥ पृष्ठेहिमवतःपुण्येनानाद्रुमलतावृते १९ सलिलावर्तसंजातैःपु
ष्पितैश्चमहीरुहैः ॥ समावृतंपुण्यतममाश्रमंवृषपर्वणः २० तमुपागम्यराजर्षिंधर्मात्मानमरिंदमाः ॥ पांडवावृषपर्वाणमवदंतगतक्लमाः २१ अभ्यनंदत्स
राजर्षिःपुत्रवद्भरतर्षभान् ॥ पूजिताश्चावसंस्तत्रसप्तरात्रमरिंदमाः २२ अष्टमेऽहनिसंप्राप्तेतमृषिंलोकविश्रुतम् ॥ आमंत्र्यवृषपर्वाणंप्रस्थानंप्रत्यरोचयन् २३ एकैकश
श्चतान्विप्रान्निवेद्यवृषपर्वणि ॥ न्यासभूतान्यथाकालंबंधूनिवसुसत्कृतान् २४ पारिबर्हंचतंशेषंपरिदायमहात्मने ॥ ततस्तेयज्ञपात्राणिरत्नान्याभरणानिच २५
न्यदधुःपांडवाराजन्नाश्रमेवृषपर्वणः ॥ अतीतानागतेविद्वान्कुशलःसर्वधर्मवित् २६ अन्वशासत्सधर्मज्ञःपुत्रवद्भरतर्षभान् ॥ तेऽनुज्ञातामहात्मानःप्रययुर्दिशमुत्तराम्
२७ तान्प्रस्थितानभ्यगच्छद्वृषपर्वामहीपतिः ॥ उपन्यस्यमहातेजाविप्रेभ्यःपांडवांस्तदा २८ अनुसंसार्यकौंतेयानाशीर्भिरभिनंद्यच ॥ वृषपर्वानिववृतेपंथानमुप
दिश्यच २९ नानामृगगणैर्जुष्टंकौंतेयःसत्यविक्रमः ॥ पदातिर्भ्रातृभिःसार्धंप्रातिष्ठतयुधिष्ठिरः ३० नानाद्रुमनिरोधेषुवसंतःशैलसानुषु ॥ पर्वतंविविशुस्तेतंचतुर्थेऽ
हनिपांडवाः ३१ महाभ्रघनसंकाशंसलिलोपहितंशुभम् ॥ मणिकांचनरूपस्यशिलनांचसमुच्चयान् ३२ तेसमासाद्यपंथानंयथोक्तंवृषपर्वणा ॥ अनुसस्रुर्यथोद्देशंपश्यं
तोविविधान्नगान् ३३ उपर्युपरिशैलस्यगुहाःपरमदुर्गमाः ॥ सुदुर्गमांस्तेसुबहून्सुखेनैवाभिचक्रमुः ३४ धौम्यःकृष्णाचपार्थाश्चलोमशश्चमहानृषिः ॥ अगच्छन्स
हितास्तत्रनकश्चिदवहीयते ३५ तेमृगद्विजसंघुष्टंनानाद्रुमलतायुतम् ॥ शाखामृगगणैश्चैवसेवितंसुमनोरमम् ३६ पुण्यंपद्मसरोयुक्तंसपल्वलमहावनम् ॥
उपतस्थुर्महाभागामाल्यवंतंमहागिरिम् ३७

२५ । २६ । २७ उपन्यस्यनिवेद्य २८ अनुसंसार्यअनुगम्य २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ काश्मरीगंभारी ४६ क्षीरिकाराजादना ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ तामरसानां रक्तोत्पलानां रस एवआसवो

॥१२८॥ ततःकिंपुरुषावासंसिद्धचारणसेवितम् ॥ ददृशुर्हृष्टरोमाणःपर्वतंगंधमादनम् ३८ विद्याधरानुचरितंकिन्नरीभिस्तथैवच ॥ गजसंघसमावासंसिंहव्याघ्रगणायुतम् ३९ शरभोन्नादसंघुष्टंनानामृगनिषेवितम् ॥ तेगंधमादनवनंतन्नंदनवनोपमम् ४० मुदिताःपांडुतनयामनोहृदयनंदनम् ॥ विविशुःक्रमशोवीराःशरण्यंशुभकाननम् ४१ द्रौपदीसहितावीरास्तैश्चविप्रैर्महात्मभिः ॥ शृण्वंतःप्रीतिजननान्वल्गून्मदकलान्शुभान् ४२ श्रोत्ररम्यान्सुमधुरान्शब्दान्खगमुखेरितान् ॥ सर्वर्तुफलभाराढ्यान्सर्वर्तुकुसुमोज्ज्वलान् ४३ पश्यंतःपादपांश्चापिफलभारावनामितान् ॥ आम्रानाम्रातकान्भव्यान्नारिकेलान्सतिंदुकान् ४४ मुंजातकांस्तथाजीरान्दाडिमान्बीजपूरकान् ॥ पनसाँल्लकुचान्मोचान्खर्जूरानम्लवेतसान् ४५ पारावतांस्तथाक्षौद्रान्नीपांश्चापिमनोरमान् ॥ बिल्वान्कपित्थान्जंबूंश्चकाश्मरीर्बदरीस्तथा ४६ प्लक्षानुदुंबरवटानश्वत्थान्क्षीरिकास्तथा ॥ भल्लातकानामलकीर्हरीतकबिभीतकान् ४७ इंगुदान्करमर्दांश्चतिंदुकांश्चमहाबलान् ॥ एतानन्यांश्चविविधान्गंधमादनसानुषु ४८ फलैरमृतकल्पैस्तानाचितान्स्वादुभिस्तरून् ॥ तथैवचंपकाशोकान्केतकान्बकुलांस्तथा ४९ पुन्नागान्सप्तपर्णांश्चकर्णिकारान्सकेतकान् ॥ पाटलान्कुटजान्रम्यान्मंदारेंदीवरांस्तथा ५० पारिजातान्कोविदारान्देवदारुद्रुमांस्तथा ॥ शालांस्तालांस्तमालांश्चपिप्पलान्हिंगुकांस्तथा ५१ शाल्मलीःकिंशुकाशोकान्शिंशपाःसरलांस्तथा ॥ चकोरैःशतपत्रैश्चभृंगराजैस्तथाशुकैः ५२ कोकिलैःकलविंकैश्चहारितैर्जीवजीवकैः ॥ प्रियकैश्चातकैश्चैवतथाऽन्यैर्विविधैःखगैः ५३ श्रोत्ररम्यंसुमधुरंकूजद्भिश्चाप्यधिष्ठितान् ॥ सरांसिचमनोज्ञानिसमंताज्जलचारिभिः ५४ कुमुदैःपुंडरीकैश्चतथाकोकनदोत्पलैः ॥ कल्हारैःकमलैश्चैवआचितानिसमंततः ५५ कादंबैश्चक्रवाकैश्चकुररैर्जलकुक्कुटैः ॥ कारंडवैःप्लवैर्हंसैर्बकैर्मद्गुभिरेवच ५६ एतैश्चान्यैश्चकीर्णानिसमंताज्जलचारिभिः ॥ हृष्टैस्तथातामरसरसासवमदालसैः ५७ पद्मोदरच्युतरजःकिंजल्कारुणरंजितैः ॥ मंजुस्वरैर्मधुकरैर्विरुतान्कमलाकरान् ५८ अपश्यंस्तेनरव्याघ्रागंधमादनसानुषु ॥ तथैवपद्मषंडैश्चमंडितांश्चसमंततः ५९ शिखंडिनीभिःसहितान्लतामंडलकेषुच ॥ मेघतूर्यरवोद्दाममदनाकुलितान्भृशम् ६० कृत्वैवकेकामधुरंसंगीतंमधुरस्वरम् ॥ चित्रान्कलापान्विस्तीर्यसविलासान्मदालसान् ६१ मयूरान्ददृशुर्हृष्टांन्नृत्यतोवनलालसान् ॥ कांश्चित्प्रियाभिःसहितान्रममाणान्कलापिनः ६२ वल्लीलतासंकटेषुकुटजेषुस्थितांस्तथा ॥ कांश्चिच्चकुटजानांतुविटपेषूत्कटानिव ६३ कलापरुचिराटोपनिचितान्मुकुटानिव ॥ विवरेषुतरूणांचरुचिरान्ददृशुश्चते ६४ सिंधुवारांस्तथोदारान्मन्मथस्येवतोमरान् ॥ सुवर्णवर्णकुसुमान्गिरीणांशिखरेषुच ६५ कर्णिकारान्विकसितान्कर्णपूरानिवोत्तमान् ॥ तथाऽपश्यन्कुरबकान्वनराजिषुपुष्पितान् ६६ ॥१२८॥

मद्यंतज्जेनमदेनअलसाः ५७ विरुतान्विशिष्टशब्दयुतान् ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ कुटजेषुवृक्षविशेषेषुवल्लीनांलताप्रतानानितैःसंकटेषुकुंजीकृतेषु ६३ । ६४ सिंधुवारान् पत्रविशेषान् ६५ । ६६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कामवश्यानांनराणामौत्सुक्यकरान् ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ स्फाटिकाभानिनिर्मलानि सारसानामभिरुतंचयेषुतानिसरांसीत्युत्तरेणान्वयः ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ हेभीम ७७ । ७८ । ७९

कामवश्यौत्सुक्यकरान्कामस्यैवशरोत्करान् ॥ तथैववनराजीनामुदारान्रचितानिव ६७ विराजमानांस्तेऽपश्यंस्तिलकांस्तिलकानिव ॥ तथाऽनंगशराकारान्सह
कारान्मनोरमान् ६८ अपश्यन्भ्रमराराावान्मंजरीभिर्विराजितान् ॥ हिरण्यसदृशैःपुष्पैर्दावाग्निसदृशैरपि ६९ लोहितैरंजनाभैश्चवैदूर्यसदृशैरपि ॥ अतीववृक्षाराजंते
पुष्पिताःशैलसानुषु ७० तथाशालांस्तमालांश्चपाटलाबकुलानपि ॥ मालाइवसमासक्ताःशैलानांशिखरेषुच ७१ विमलस्फाटिकाभानिपांडुरच्छदनैर्द्विजैः ॥ क
लहंसैरुपेतानिसारसाभिरुतानिच ७२ सरांसिबहुशःपार्थाःपश्यंतःशैलसानुषु ॥ पद्मोत्पलविमिश्राणिसुखशीतजलानिच ७३ एवंक्रमेणतेवीरावीक्षमाणाःसमंततः॥
गंधवंत्यथमाल्यानिरसवंतिफलानिच ७४ सरांसिचमनोज्ञानिवृक्षांश्चातिमनोरमान् ॥ विविशुःपांडवाःसर्वेविस्मयोत्फुल्ललोचनाः ७५ कमलोत्पलकह्लारपुंडरीकसु
गंधिना ॥ सेव्यमानावनेतस्मिन्सुखस्पर्शेनवायुना ७६ ततोयुधिष्ठिरोभीममाहेदंप्रीतिमद्वचः ॥ अहोश्रीमदिदंभीमगंधमादनकाननम् ७७ वनेह्यस्मिन्मनोरम्ये
दिव्याःकाननजाद्रुमाः ॥ लताश्चविविधाकाराःपत्रपुष्पफलोपगाः ७८ भांत्येतेपुष्पविकचाःपुंस्कोकिलकुलाकुलाः ॥ नात्रकंटकिनःकेचिन्नचविद्यंत्यपुष्पिताः ॥
७९ स्निग्धपत्रफलावृक्षागंधमादनसानुषु ॥ भ्रमरारावमधुरानलिनीःफुल्लपंकजाः ८० विलोड्यमानाःपश्येमाःकरिभिःसकरेणुभिः ॥ पश्येमांनलिनींचान्यांकम
लोत्पलमालिनीम् ८१ स्रग्धरांविग्रहवतींसाक्षाच्छ्रियमिवापराम् ॥ नानाकुसुमगंधाढ्यास्तस्येमाःकाननोत्तमे ८२ उपगीयमानाभ्रमरैराजंतेवनराजयः ॥ पश्य
भीमशुभान्देशान्देवाक्रीडान्समन्ततः ८३ अमानुषगतिंप्राप्ताःसंसिद्धाःस्मवृकोदर ॥ लताभिःपुष्पिताग्राभिःपुष्पिताःपादपोत्तमाः ८४ संश्लिष्टाःपार्थशोभंतेगंधमा
दनसानुषु ॥ शिखंडिनीभिश्चरतांसहितानांशिखंडिनाम् ८५ नदतांशृणुनिर्घोषंभीमपर्वतसानुषु ॥ चकोराःशतपत्राश्चमत्तकोकिलसारिकाः ८६ पत्रिणःपुष्पितान्से
तान्संपतंतिमहाद्रुमान् ॥ रक्तपीतारुणाःपार्थपादपाग्रगताःखगाः ८७ परस्परमुदीक्षंतेबहवोजीवजीवकाः ॥ हरितारुणवर्णानांशाद्वलानांसमीपतः ८८ सारसाः
प्रतिदृश्यंतेशैलप्रस्रवणेष्वपि ॥ वदंतिमधुरावाचःसर्वभूतमनोरमाः ८९ भृंगराजोपचक्राश्चलोहपृष्ठाःपतत्रिणः ॥ चतुर्विषाणाःपद्माभाःकुंजराःसकरेणवः ९० एतेवै
दूर्यवर्णाभंक्षोभयंतिमहत्सरः ॥ बहुतालसमुत्सेधाःशैलशृंगपरिच्युताः ९१ नानाप्रस्रवणेभ्यश्चवारिधाराःपतंतिच ॥ भास्कराभप्रभाभीमाःशारदाभ्रघनोपमाः ९२
शोभयंतिमहाशैलंनानारजतधातवः ॥ क्वचिदंजनवर्णाभाःक्वचित्कांचनसन्निभाः ९३ धातवोहरितालस्यक्वचिद्धिंगुलकस्यच ॥ मनःशिलागुहाश्चैवसंध्याभ्रनिकरोप
माः ९४ शशलोहितवर्णाभाःक्वचिद्गैरिकधातवः ॥ सितासिताभ्रप्रतिमाबालसूर्यसमप्रभाः ९५

८० नलिनींसरसींकमलोत्पलयोरवांतरजातिभेदः ८१ विग्रहवतींशरीरवतीं तस्यशैलस्य ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ भृंगराजादयःपक्षिविशेषाः चतुर्विषाणाश्चतुर्दंताः पद्माभाः श्वेताः ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यथोक्तंवृषपर्वणानिमित्तभूतेनउक्तंमयासुरेण तथाहि सभापर्वणिमयेनवृषपर्वकथायुधिष्ठिरंप्रतिसभाकरणप्रसंगादुक्तेत्युक्तं 'सपूर्वदेवचरितंतदातत्रविशांपते। कथयामासदैतेयःपांडुपुत्रेषुभारत' इतिसमयः पूर्वदेवोऽसुरःवृषपर्वा ९६।९७।९८।९९।१००।१०१।१०२।१०३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ युधिष्ठिरइति नामकीर्तयन्युधि

एतेबहुविधाःशैलंशोभयंतिमहाप्रभाः ॥ गंधर्वाःसहकांताभिर्यथोक्तंवृषपर्वणा ९६ दृश्यंतेशैलशृंगेषुपार्थकिंपुरुषैःसह ॥ गीतानांसमतालानांतथासाम्नांचनिःस्वनः ९७ श्रूयतेबहुधाभीमसर्वभूतमनोहरः महागंगामुदीक्षस्वपुण्यांदेवनदींशुभाम् ९८ कलहंसगणैर्जुष्टामृषिकिन्नरसेविताम् ॥ धातुभिश्चसरिद्भिश्चकिन्नरैर्मृगपक्षिभिः ९९ गंधर्वैरप्सरोभिश्चकाननैश्चमनोरमैः ॥ व्यालैश्चविविधाकारैःशतशीर्षैःसमंततः १०० उपेतंपश्यकौंतेयशैलराजमरिंदम ॥ वैशंपायन उवाच ॥ तेप्रीतमनसःशूराःप्राप्तागतिमनुत्तमाम् १०१ नातृप्यन्पर्वतेंद्रस्यदर्शनेनपरंतपाः ॥ उपेतमथमाल्यैश्चफलवद्भिश्चपादपैः २ आर्ष्टिषेणस्यराजर्षेराश्रमंददृशुस्तदा ॥ ततस्तेतिग्मतपसंकृशंधमनिसंततम् ॥ पारगंसर्वधर्माणामार्ष्टिषेणमुपागमन् १०३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणियक्षयुद्धपर्वणिगंधमादनप्रवेशेअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ युधिष्ठिरस्तमासाद्यतपसादग्धकिल्बिषम् ॥ अभ्यवादयतप्रीतःशिरसानामकीर्तयन् १ ततःकृष्णाचभीमश्चयमौचसुतपस्विनौ ॥ शिरोभिःप्राप्यराजर्षिंपरिवार्योपतस्थिरे २ तथैवधौम्योधर्मज्ञःपांडवानांपुरोहितः ॥ यथान्यायमुपाक्रांतस्तमृषिंसंशितव्रतम् ३ अन्वजानात्सधर्मज्ञोमुनिर्दिव्येनचक्षुषा ॥ पांडोःपुत्रान्कुरुश्रेष्ठानास्यतामितिचाब्रवीत् ४ कुरूणामृषभंपार्थंपूजयित्वामहातपाः ॥ सहभ्रातृभिरासीनंपर्यपृच्छदनामयम् ५ नानृतेकुरुषेभावंकच्चिद्धर्मेप्रवर्तसे ॥ मातापित्रोश्चतेवृत्तिःकच्चित्पार्थनसीदति ६ कच्चित्तेगुरवःसर्वेवृद्धावैद्याश्चपूजिताः ॥ कच्चिन्नकुरुषेभावंपार्थपापेषुकर्मसु ७ सुकृतंप्रतिकर्तुंचकच्चिद्धातुंचदुष्कृतम् ॥ यथान्यायंकुरुश्रेष्ठजानासिनविकत्थसे ८ यथार्हंमानिताःकच्चित्त्वयानन्दंतिसाधवः ॥ वनेष्वपिवसन्कच्चिद्धर्ममेवानुवर्तसे ९ कच्चिद्धौम्यस्त्वदाचारैर्नपार्थपरितप्यते ॥ दानधर्मतपःशौचैरार्जवेनतितिक्षया १० पितृपैतामहंवृत्तंकच्चित्पार्थानुवर्तसे ॥ कच्चिद्राजर्षियातेनपथागच्छसिपांडव ११ स्वेस्वेकिलकुलेजातेपुत्रेनप्तरिवापुनः ॥ पितरःपितृलोकस्थाःशोचंतिचहसंतिच १२ किंतस्यदुष्कृतेऽस्माभिःसंप्राप्तव्यंभविष्यति ॥ किंचास्यसुकृतेस्माभिःप्राप्तव्यमितिशोभनम् १३ पितामातातथैवाग्निर्गुरुरात्माचपंचमः ॥ यस्यैतेपूजिताःपार्थतस्यलोकावुभौजितौ १४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ भगवानार्यमाऽऽहैतद्यथावद्धर्मनिश्चयम् ॥ यथाशक्तियथान्यायंक्रियतेविधिवन्मया १५ ॥ आर्ष्टिषेणउवाच ॥ अब्भक्षावायुभक्षाश्चप्लवमानाविहायसा ॥ जुषंतेपर्वतश्रेष्ठमृषयःपर्वसंधिषु १६

ष्ठिरोऽहंत्वामभिवादयेइतिवदन् १।२।३ मुनिःआर्ष्टिषेणः ४।५ वृत्तिर्यथायोग्यमाज्ञापालनश्राद्धकरणादिरूपा ६ वैद्याःविद्ययाविदिताः ७ सुष्ठुकृतमस्यतमुपकारिणं दुष्कृतमपकारिणंहातुंत्यक्तुंनत्विकत्थसे ज्ञातास्मीतिनश्लाघसे ८।९।१०।११।१२।१३।१४ यथावत्माहयथामामाह १५ पर्वसंधिषुप्रतिपत्पंचदश्योरंतराले १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कामिनःसहकांताभिःपरस्परमनुव्रताः ॥ दृश्यंतेशैलशृंगस्थायथाकिंपुरुषान्नृप १७ अरजांसिचवासांसिवसानाःकौशिकानिच ॥ दृश्यंतेबहवःपार्थगंधर्वाप्सरसांग
णाः १८ विद्याधरगणाश्चैवस्रग्विणःप्रियदर्शनाः ॥ महोरगगणाश्चैवसुपर्णाश्चोरगादयः १९ अस्यचोपरिशैलस्यश्रूयतेपर्वसंधिषु ॥ भेरीपणवशंखानांमृदंगानांच
निःस्वनः २० इहस्थैरेवतत्सर्वैश्श्रोतव्यंभरतर्षभाः ॥ नकार्यावःकथंचित्स्यात्तत्राभिगमनेमतिः २१ नचाप्यतःपरंशक्यंगंतुंभरतसत्तमाः ॥ विहारोह्यत्रदेवानाममानुष
गतिस्तुसा २२ ईषच्चपलकर्माणंमनुष्यमिहभारत ॥ द्विषंतिसर्वभूतानिताडयंतिचराक्षसाः २३ अस्यातिक्रम्यशिखरंकैलासस्ययुधिष्ठिर ॥ गतिःपरमसिद्धानांदेवर्षी
णांप्रकाशते २४ चापलादिहगच्छंतंपार्थयानमितःपरम् ॥ अयःशूलादिभिर्घ्नंतिराक्षसाःशत्रुसूदन २५ अप्सरोभिःपरिवृतःसमृद्ध्यानरवाहनः ॥ इहवैश्रवणस्तात
पर्वसंधिषुदृश्यते २६ शिखरस्थंसमासीनमधिपंयक्षरक्षसाम् ॥ प्रेक्षंतेसर्वभूतानिभानुमंतमिवोदितम् २७ देवदानवसिद्धानांतथावैश्रवणस्यच ॥ गिरेःशिखरमुद्या
नमिदंभरतसत्तम २८ उपासीनस्यधनदंतुम्बुरोःपर्वसंधिषु ॥ गीतसामस्वनस्तातश्रूयतेगंधमादने २९ एतदेवंविधंचित्रमिहतातयुधिष्ठिर ॥ प्रेक्षंतेसर्वभूतानिबहुशः
पर्वसंधिषु ३० भुंजानामुनिभोज्यानिरसवंतिफलानिच ॥ वसध्वंपांडवश्रेष्ठायावदर्जुनदर्शनात् ३१ नतातचपलैर्भाव्यमिहप्राप्तैःकथंचन ॥ उषित्वेहयथाकामंयथाश्र
द्धंविहृत्यच ॥ ततःशस्त्रजितांतातपृथिवींपालयिष्यसि ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणियक्षयुद्धप० आर्ष्टिषेणयुधिष्ठिरसंवादेऊनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः
॥ १५९ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ आर्ष्टिषेणाश्रमेतस्मिन्ममपूर्वपितामहाः ॥ पांडोःपुत्रामहात्मानःसर्वेदिव्यपराक्रमाः १ कियंतंकालमवसन्पर्वतेगं
धमादने ॥ किंचचक्रुर्महावीर्याःसर्वेऽतिबलपौरुषाः २ कानिचाभ्यवहार्याणितत्रतेषांमहात्मनाम् ॥ वसतांलोकवीराणामासंस्तद्ब्रूहिसत्तम ३ विस्तरेणचमेशंसभी
मसेनपराक्रमम् ॥ यद्यच्चक्रेमहाबाहुस्तस्मिन्हैमवतेगिरौ ४ नखल्वासीत्पुनर्युद्धंतस्ययक्षैर्द्विजोत्तम ॥ कच्चित्समागमस्तेषामासीद्वैश्रवणस्यच ५ तत्रह्यायातिधन
दआर्ष्टिषेणोयथाऽब्रवीत् ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणतपोधन ॥ नहिमेशृण्वतस्तृप्तिरस्तितेषांविचेष्टितम् ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतदात्महितंश्रुत्वातस्याप्र
तिमतेजसः ॥ शासनंसततंचक्रुस्तथैवभरतर्षभाः ७ भुंजानामुनिभोज्यानिरसवंतिफलानिच ॥ शुद्धबाणहतानांचमृगाणांपिशितान्यपि ८ मेध्यानिहिमवत्पृष्ठेमधू
निविविधानिच ॥ एवंतेन्यवसंस्तत्रपांडवाभरतर्षभाः ९ तथानिवसतांतेषांपंचमंवर्षमभ्यगात् ॥ शृण्वतांलोमशोक्तानिवाक्यानिविविधान्युत १० कृत्यकालउपस्था
स्यइतिचोक्त्वाघटोत्कचः ॥ राक्षसैःसहसर्वैश्चपूर्वमेवगतःप्रभो ११ आर्ष्टिषेणाश्रमेतेषांवसतांवैमहात्मनाम् ॥ अगच्छन्बहवोमासाःपश्यतांमहदद्भुतम् १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ पृथूविशिष्टौअंसौयस्यसपृथुव्यंसः २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ ग्लानिःश्रमः कातर्यंभयं वैक्ल
व्यमनुत्साहः मत्सरःपरोत्कर्षासहिष्णुत्वम् ३४ एकायनं वामदक्षिणसंचारशून्यम् ३५ । ३६ । ३७ परिक्षिप्तंपरितआवृतम् ३८ चयाट्टालकशोभिना चयःप्राकारस्यमूलबंधः अट्टालकउपरिगृहम् । 'चयःसमूहे

तैस्तत्रविहरद्भिश्चरममाणैश्चपांडवैः ॥ प्रीतिमंतोमहाभागामुनयश्चारणास्तथा १३ आजग्मुःपांडवान्द्रष्टुंशुद्धात्मानोयतव्रताः ॥ ततैःसहकथांचक्रुर्दिव्यांभरतसत्त
माः १४ ततःकतिपयाहस्यमहाह्रदनिवासिनम् ॥ ऋद्धिमंतंमहानागंसुपर्णःसहसाऽहरत् १५ प्राकंपतमहाशैलःप्रामृद्यंतमहाद्रुमाः ॥ ददृशुःसर्वभूतानिपांडवा
श्चतदद्भुतम् १६ ततःशैलोत्तमस्याग्रात्पांडवान्प्रतिमारुतः ॥ अवहत्सर्वमाल्यानिगंधवंतिशुभानिच १७ तत्रपुष्पाणिदिव्यानिसुहृद्भिःसहपांडवाः ॥ ददृशुःपंच
वर्णानिद्रौपदीचयशस्विनी १८ भीमसेनंततःकृष्णाकालेवचनमब्रवीत् ॥ विविक्तेपर्वतोद्देशेसुखासीनंमहाभुजम् १९ सुपर्णानिलवेगेनश्वसनेनमहाबलात् ॥ पंच
वर्णानिपात्यंतेपुष्पाणिभरतर्षभ २० प्रत्यक्षंसर्वभूतानांनदीमश्वरथांप्रति ॥ खांडवेसत्यसंधेनभ्रात्रातवमहात्मना २१ गन्धर्वोरगरक्षांसिवासवश्चनिवारितः ॥ हता
मायाविनश्चोग्राधनुःप्राप्तंचगांडिवम् २२ तवापिसुमहत्तेजोमहद्बाहुबलंचते ॥ अविषह्यमनाधृष्यंशक्रतुल्यपराक्रम २३ त्वद्बाहुबलवेगेनत्रासिताःसर्वराक्षसाः ॥ हि
त्वाशैलंप्रपद्यंतांभीमसेनदिशोदश २४ ततःशैलोत्तमस्याग्रंचित्रमाल्यधरंशिवम् ॥ व्यपेतभयसंमोहाःपश्यंतुसुहृदस्तव २५ एवंप्रणिहितंभीमचिरात्प्रभृतिमेमनः ॥
द्रष्टुमिच्छामिशैलाग्रंत्वद्बाहुबलपालिता २६ ततःक्षिप्तमिवात्मानंद्रौपद्यासपरंतपः ॥ नामृष्यतमहाबाहुःप्रहारमिवसद्गवः २७ सिंहर्षभगतिःश्रीमानुदारःकनकप्र
भः ॥ मनस्वीबलवान्दृप्तोमानीशूरश्चपांडवः २८ लोहिताक्षःपृथुव्यंसोमत्तवारणविक्रमः ॥ सिंहदंष्ट्रोबृहत्स्कंधःशालपोतइवोद्गतः २९ महात्माचारुसर्वांगःकंबुग्री
वोमहाभुजः ॥ रुक्मपृष्ठंधनुःखड्गंतूणांश्चापिपरामृशत् ३० सकेसरीवचोत्सिक्तःप्रभिन्नइववारणः ॥ व्यपेतभयसंमोहःशैलमभ्यपतद्बली ३१ तंमृगेंद्रमिवायांतंप्रभिन्न
मिववारणम् ॥ ददृशुःसर्वभूतानिबाणकार्मुकधारिणम् ३२ द्रौपद्यावर्धयन्हर्षंगदामादायपांडवः ॥ व्यपेतभयसंमोहःशैलराजंसमाश्रितः ३३ नग्लानिर्नचकातर्यंन
वैक्लव्यंनमत्सरः ॥ कदाचिज्जुषतेपार्थमात्मजंमातरिश्वनः ३४ तदेकायनमासाद्यविषमंभीमदर्शनम् ॥ बहुतालोच्छ्रयंशृंगमारुरोहमहाबलः ३५ सकिन्नरमहानागमु
निगंधर्वराक्षसान् ॥ हर्षयन्पर्वतस्याग्रमारुह्यसमहाबलः ३६ ततोवैश्रवणावासंददर्शभरतर्षभः ॥ कांचनैःस्फाटिकैश्चैववेश्मभिःसमलंकृतम् ३७ प्राकारेणपरिक्षिप्तं
सौवर्णेनसमंततः ॥ सर्वरत्नद्युतिमतासर्वोद्यानवतातथा ३८ शैलादभ्युच्छ्रयवताचयाट्टालकशोभिना ॥ द्वारतोरणनिर्व्यूहध्वजसंवाहशोभिना ३९ विलासिनीभिर
त्यर्थंनृत्यंतीभिःसमंततः ॥ वायुनाधूयमानाभिःपताकाभिरलंकृतम् ४० धनुष्कोटिमवष्टभ्यवक्रभावेनबाहुना ॥ पश्यमानःसखेदेनद्रविणाधिपतेःपुरम् ४१

प्राकारमूलबंधेसमाहिते ' इतिमेदिनी । तोरणंबहिर्द्वारं निर्व्यूहःनागदंताख्यंगृहान्निर्गतंदारु । ' निर्व्यूहोनागदंतेस्यात् ' इतिविश्वः ३९ । ४० वक्रभावेनवक्रेणबाहुनाउपलक्षितः एतेऽस्मान्नप्रत्युद्गच्छंतीतिवा
वक्रबुद्ध्या खेदेनतद्दर्शनात्स्वसंपत्स्मरणंतेन द्रविणाधिपतेःधनाधिपतेः ४१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४२ । ४३ ददृशे ददर्श ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ अदर्शयदधीकारंस्वाम्यंप्रागदर्शितवान्यःसमणिमानितियत्तदोरध्या

मोदयन्सर्वभूतानिगंधमादनसंभवः ॥ सर्वगंधवहस्तत्रमारुतःसुसुखोववौ ४२ चित्राविविधवर्णाभाश्चित्रमंजरिधारिणः ॥ आचिंत्याविविधास्तत्रद्रुमाःपरमशोभिनः ४३ रत्नजालपरिक्षिप्तंचित्रमाल्यविभूषितम् ॥ राक्षसाधिपतेःस्थानंददृशेभरतर्षभः ४४ गदाखड्गधनुष्पाणिःसमभित्यक्तजीवितः ॥ भीमसेनोमहाबाहुस्तस्थौगिरिरिवाचलः ४५ ततःशंखमुपाध्मासीद्द्विषतांलोमहर्षणम् ॥ ज्याघोषतलशब्दंचकृत्वाभूतान्यमोहयत् ४६ ततःप्रहृष्टरोमाणस्तंशब्दमभिदुद्रुवुः ॥ यक्षराक्षसगंधर्वाःपांडवस्यसमीपतः ४७ गदापरिघनिस्त्रिंशशूलशक्तिपरश्वधाः ॥ प्रगृहीताव्यरोचंतयक्षराक्षसबाहुभिः ४८ ततःप्रववृतेयुद्धंतेषांतस्यचभारत ॥ तैःप्रयुक्तान्महामायैःशूलशक्तिपरश्वधान् ४९ भल्लैर्भीमःप्रचिच्छेदभीमवेगतरैस्ततः ॥ अंतरिक्षगतानांचभूमिष्ठानांचगर्जताम् ५० शरैर्विव्याधगात्राणिराक्षसानांमहाबलः ॥ सालोहितमहावृष्टिरभ्यवर्षन्महाबलम् ५१ गदापरिघपाणीनांरक्षसांकायसंभवाः ॥ कायेभ्यःप्रच्युताधाराराक्षसानांसमंततः ५२ भीमबाहुबलोत्सृष्टैरायुधैर्यक्षरक्षसाम् ॥ विनिकृत्तानिदृश्यंतेशरीराणिशिरांसिच ५३ प्रच्छाद्यमानंरक्षोभिःपांडवंप्रियदर्शनम् ॥ ददृशुःसर्वभूतानिसूर्यमभ्रगणैरिव ५४ सरश्मिभिरिवादित्यःशरैररिनिवातिभिः ॥ सर्वानाच्छन्महाबाहुर्बलवान्सत्यविक्रमः ५५ अभितर्जयमानाश्चरुवंतश्चमहारवान् ॥ नमोहंभीमसेनस्यददृशुःसर्वराक्षसाः ५६ यक्षाविकृतसर्वांगाभीमसेनभयार्दिताः ॥ भीममार्तस्वरंचक्रुर्विप्रकीर्णमहायुधाः ५७ उत्सृज्यतेगदाशूलानसिशक्तिपरश्वधान् ॥ दक्षिणांदिशमाजग्मुस्त्रासितादृढधन्वना ५८ तत्रशूलगदापाणिर्व्यूढोरस्कोमहाभुजः ॥ सखावैश्रवणस्यासीन्मणिमान्नामराक्षसः ५९ अदर्शयदधीकारंपौरुषंचमहाबलः ॥ सतान्दृष्ट्वापराववृत्तान्स्मयमानइवाब्रवीत् ६० एकेनबहवःसंख्येमानुषेणपराजिताः ॥ प्राप्यवैश्रणावासंकिंवक्ष्यथधनेश्वरम् ६१ एवमाभाष्यतान्सर्वानभ्यवर्ततराक्षसः ॥ शक्तिशूलगदापाणिरभ्यधावत्सपांडवम् ६२ तमापतंतंवेगेनप्रभिन्नमिववारणम् ॥ वत्सदंतैस्त्रिभिःपार्श्वेभीमसेनःसमार्दयत् ६३ मणिमानपिसंक्रुद्धःप्रगृह्यमहतींगदाम् ॥ प्राहिणोद्भीमसेनायपरिगृह्यमहाबलः ६४ विद्युद्रूपांमहाघोरामाकाशेमहतींगदाम् ॥ शरैर्बहुभिरानर्छद्भीमसेनःशिलाशितैः ६५ प्रत्यहन्यंततेसर्वेगदामासाद्यसायकाः ॥ नवेगंधारयामासुर्गदावेगस्यवेगिताः ६६ गदायुद्धसमाचारंबुध्यमानःसवीर्यवान् ॥ व्यंसयामासतंतस्यप्रहारंभीमविक्रमः ६७ ततःशक्तिंमहाघोरांरुक्मदंडामयस्मयीम् ॥ तस्मिन्नेवांतरेधीमान्प्रजहाराथराक्षसः ६८ साभुजंभीमनिर्ह्रादाभित्त्वाभीमस्यदक्षिणम् ॥ साग्निज्वालामहारौद्रापपातसहसाभुवि ६९ सोऽतिविद्धोमहेष्वासःशक्त्याऽमितपराक्रमः ॥ गदांजग्राहकौन्तेयःक्रोधपर्याकुलेक्षणः ७०

हारेणयोज्यम ६० संख्येसंग्रामे ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ प्रत्यहन्यंतप्रतिहताः वेगितावेगवंतोऽपि गदावेगस्यगदायांवेगोऽस्त्यभ्यासोयस्यतस्य ६६ सभीमः व्यंसयामास व्यर्थीचकार ६७ अयस्मयीं छांदसंभत्वं अयोमयीम् ६८ । ६९ । ७०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शैक्यां शीकयतिशत्रून्पराभवतीतिशैक्या । शीकयतेर्ऋहलोर्ण्यदितिण्यत् ततः स्वार्थिकोऽण् ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षष्ट्यधिकशत

रुक्मपट्टपिनद्धांतांशत्रूणांभयवर्धिनीम् ॥ प्रगृह्याथनदन्भीमःशैक्यांसर्वायसींगदाम् ७१ तरसाचाभिदुद्रावमणिमंतंमहाबलम् ॥ दीप्यमानंमहाशूलंप्रगृह्यमणि
मानपि ७२ प्राहिणोद्भीमसेनायवेगेनमहतानदन् ॥ भंक्त्वाशूलंगदाग्रेणगदायुद्धविशारदः ७३ अभिदुद्रावतंहंतुंगरुत्मानिवपन्नगम् ॥ सोऽन्तरिक्षमवप्लुत्यविधूय
सहसागदाम् ७४ प्रचिक्षेपमहाबाहुर्विनद्यरणमूर्धनि ॥ सेंद्राशनिरिवेंद्रेणविसृष्टावातरंहसा ७५ हत्वारक्षःक्षितिंप्राप्यकृत्येवनिपपातह ॥ तंराक्षसंभीमबलंभीमसेने
नपातितम् ७६ ददृशुःसर्वभूतानिसिंहेनेवगवांपतिम् ॥ तंप्रेक्ष्यनिहतंभूमौहतशेषानिशाचराः ॥ भीममार्तस्वरंकृत्वाजग्मुःप्राचींदिशंप्रति ७७ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आरण्यकेपर्वणियक्षयुद्धपर्वणिमणिमद्वधेषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रुत्वाबहुविधैःशब्दैर्नाद्यमानांगिरेर्गुहाम् ॥ अजातशत्रुःकौंते
योमाद्रीपुत्रावुभावपि १ धौम्यःकृष्णाचविप्राश्चसर्वेचसुहृदस्तथा ॥ भीमसेनमपश्यंतःसर्वेविमनसोऽभवन् २ द्रौपदीमार्ष्टिषेणायसंप्रधार्यमहारथाः ॥ सहिताःसायु
धाःशूराःशैलमारुरुहुस्तदा ३ ततःसंप्राप्यशैलाग्रंवीक्षमाणामहारथाः ॥ ददृशुस्तेमहेष्वासाभीमसेनमरिंदमाः ४ स्फुरतश्चमहाकायान्गतसत्त्वांश्चराक्षसान् ॥ महाबला
न्महासत्त्वान्भीमसेनेनशातितान् ५ शुशुभेसमहाबाहुर्गदाखड्गधनुर्धरः ॥ निहत्यसमरेसर्वान्दानवान्मघवानिव ६ ततस्तेभ्रातरंदृष्ट्वापरिष्वज्यमहारथाः ॥ तत्रोपवि
विशुःपार्थाःप्राप्तागतिमनुत्तमाम् ७ तैश्चतुर्भिर्महेष्वासैर्गिरिशृंगमशोभत ॥ लोकपालैर्महाभागैर्दिवंदेववरैरिव ८ कुबेरसदनंदृष्ट्वाराक्षसांश्चनिपातितान् ॥ भ्राताभ्रातरमा
सीनमभ्रवीत्पृथिवीपतिः ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ साहसाद्यदिवामोहाद्भीमपापमिदंकृतम् ॥ नैतत्तेसदृशंवीरमुनेरिवमृषावधः १० राजद्विष्टंनकर्तव्यमितिधर्मविदो
विदुः ॥ त्रिदशानामिदंद्विष्टंभीमसेनत्वयाकृतम् ११ अर्थधर्मावनादृत्ययःपापेकुरुतेमनः ॥ कर्मणांपार्थपापानांसफलंविंदतेध्रुवम् ॥ पुनरेवंनकर्तव्यंममचेदिच्छसि
प्रियम् १२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वासधर्मात्माभ्राताभ्रातरमच्युतम् ॥ अर्थतत्त्वविभागज्ञःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः १३ विररामंमहातेजास्तमेवार्थंविचिंतयन् ॥
ततस्तेहतशिष्टायेभीमसेनेनराक्षसाः १४ सहिताःप्रत्यपद्यंतकुबेरसदनंप्रति ॥ तेजवेनमहावेगाःप्राप्यवैश्रवणालयम् १५ भीममार्तस्वरंचक्रुर्भीमसेनभयार्दिताः ॥
न्यस्तशस्त्रायुधाःक्लांताःशोणिताक्ततनुच्छदाः १६ प्रकीर्णमूर्धजाराजन्यक्षाधिपतिमब्रुवन् ॥ गदापरिघनिस्त्रिंशतोमरप्रासयोधिनः १७ राक्षसानिहताःसर्वेतवदेव
पुरःसराः ॥ प्रमृद्यतरसाशैलंमानुषेणधनेश्वर १८ एकेनसहिताःसंख्येरणेक्रोधवशागणाः ॥ प्रवराराक्षसेंद्राणांयक्षाणांचनराधिप १९

तमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ श्रुत्वेति १ । २ संप्रधार्यरक्षार्थंसमर्प्य ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ मुनेरिववनवासिनस्तेतवैतत् सदृशंनोचितं यत् मृषानिर्निमित्तं वधोरक्षसांहिंसा १० । ११ । १२
१३ । १४ सहितामिलिताः १५ तनुच्छदःकवचादिः १६ । १७ । १८ । १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

लब्धशेषालब्धप्रसादाः । 'शेषःसंकर्षणेवधेअनंतेनाम्रसादेच' इतिमेदिनी । लब्धशैलइतिगौडपाठेतु लब्धोभीमेनजितःशैलःशैलस्थराक्षसगणः २० । २१ द्वितीयमिवद्वितीयंभयहेतुं । 'द्वितीयाद्वैभयंभवति' इतिश्रुतेः २२ युज्यतांरथइतिशेषः अभ्रघनःसजलमेघः । 'अभ्रंमेघेचगगनेधातुभेदेचकांचने' इतिमेदिनीकोशात् कांचनमेघसंकाशमितिवा २३ गंधर्वैर्हयैर्योजयामासुःयक्षाइतिशेषः विमलाक्षाःद

शेरतेनिहतादेवगतसत्वाःपरासवः ॥ लब्धशेषावयंमुक्तामणिमांस्तेसखाहतः २० मानुषेणकृतंकर्मविधत्स्वयदनंतरम् ॥ सतच्छ्रुत्वातुसंक्रुद्धःसर्वयक्षगणाधिपः २१ कोपसंरक्तनयनःकथमित्यब्रवीद्वचः ॥ द्वितीयमपराध्यंतंभीमंश्रुत्वाधनेश्वरः २२ चुक्रोधयक्षाधिपतिर्युज्यतामितिचाब्रवीत् ॥ अथाभ्रवनसंकाशंगिरिशृंगमिवोच्छ्रितम् २३ रथंसंयोजयामासुर्गंधर्वैर्हेममालिभिः ॥ तस्यसर्वगुणोपेताविमलाक्षाहयोत्तमाः २४ तेजोबलगुणोपेतानानारत्नविभूषिताः ॥ शोभमानारथेयुक्तास्तरिष्यंतइवाशुगाः २५ हेषयामासुरन्योन्यंहेषितैर्विजयावहैः ॥ सतमास्थायभगवान्राजराजोमहारथम् २६ प्रययौदेवगंधर्वैःस्तूयमानोमहाद्युतिः ॥ तंप्रयांतंमहात्मानंसर्वेयक्षाधनाधिपम् २७ रक्ताक्षाहेमसंकाशामहाकायामहाबलाः ॥ सायुधाबद्धनिस्त्रिंशायक्षादशशतावराः २८ तेजवेनमहावेगाःप्लवमानाविहायसा ॥ गंधमादनमाजग्मुःप्रकर्षंतइवांबरम् २९ तत्केसरिमहाजालंधनाधिपतिपालितम् ॥ कुबेरंचमहात्मानंयक्षरक्षोगणावृतम् ३० ददृशुर्हृष्टरोमाणःपांडवाःप्रियदर्शनम् ॥ कुबेरस्तुमहासत्वान्पांडोःपुत्रान्महारथान् ३१ आत्तकार्मुकनिस्त्रिंशान्दृष्ट्वाप्रीतोऽभवत्तदा ॥ देवकार्यंचिकीर्षन्सहृदयेनतुतोषह ३२ तेपक्षिणइवापेतुर्गिरिशृंगंमहाजवाः ॥ तस्थुस्तेषांसमभ्याशेधनेश्वरपुरःसराः ३३ ततस्तंहृष्टमनसंपांडवान्प्रतिभारत ॥ समीक्ष्ययक्षगंधर्वानिर्विकारमवस्थिताः ३४ पांडवाश्चमहात्मानःप्रणम्यधनदंप्रभुम् ॥ नकुलःसहदेवश्चधर्मपुत्रश्चधर्मवित् ३५ अपराद्धमिवात्मानंमन्यमानामहारथाः ॥ तस्थुःप्रांजलयःसर्वेपरिवार्यधनेश्वरम् ३६ सह्यासनवरंश्रीमत्पुष्पकंविश्वकर्मणा ॥ विहितंचित्रपर्यंतमातिष्ठतधनाधिपः ३७ तमासीनंमहाकायाःशंकुकर्णामहाजवाः ॥ उपोपविविशुर्यक्षाराक्षसाश्चसहस्रशः ३८ शतशश्चापिगंधर्वास्तथैवाप्सरसांगणाः ॥ परिवार्योपतिष्ठंतयथादेवाःशतक्रतुम् ३९ कांचनींशिरसाबिभ्रद्भीमसेनःस्रजंशुभाम् ॥ पाशखड्गधनुष्पाणिर्दृदैक्षतधनाधिपम् ४० भीमसेनस्यनग्लानिर्विक्षतस्यापिराक्षसैः ॥ आसीत्तस्यामवस्थायांकुबेरमपिपश्यतः ४१ आददानंशितान्बाणान्योद्धुकाममवस्थितम् ॥ दृष्ट्वाभीमंधर्मसुतमब्रवीन्नरवाहनः ४२ विदुस्त्वांसर्वभूतानिपार्थभूतहितेरतम् ॥ निर्भयश्चापिशैलाग्रेवसत्वंभ्रातृभिःसह ४३ नचमन्युस्त्वयाकार्योभीमसेनस्यपांडव ॥ कालेनैतेहताःपूर्वंनिमित्तमनुजस्तव ४४ व्रीडाचात्रनकर्तव्यासाहसंयदिदंकृतम् ॥ दृष्टश्चापिसुरैःपूर्वंविनाशोयक्षरक्षसाम् ४५ नभीमसेनेकोपोमेप्रीतोऽस्मिभरतर्षभ ॥ कर्मणाभीमसेनस्यममतुष्टिरभूत्पुरा ४६

सावर्तशुद्धाः २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ केसरिमहाजालपद्मानांमहद्वृंदं ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ दृष्टोज्ञातः ४५ । ४६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४७ । ४८ । ४९ । ५० ममभया संक्लेशोभाविदुःखं ५१ । ५२ । ५३ कुशवत्यांकुशस्थलीसंज्ञेदेशविशेषे ५४ । ५५ । ५६ एधितंसमिद्धं ५७ मौर्ख्यात्विचाराक्षमत्वात् अतएवअगस्त्योऽयमित्यज्ञानभा वात् मौर्ख्यमपिदर्पात्संपत्तिगर्वात् सोऽपिमोहात्संपत्तेर्नश्वरत्वाज्ञानात् ५८ न्यष्ठीवत्थूत्कृतवान् ५९ । ६० । ६१ सैन्यानामिति । तत्र सैन्यानांमध्ये यत्तवआज्ञांकरिष्यतितत् घोरंशापंप्रानुपात्मरण रूपंनप्राप्स्यते घोरत्वेहेतुः पुत्रेति पुत्रपौत्राःबलानिसैन्यानिचतैष्वन्वितं राक्षसाः सर्वेपुत्रादियुक्तामानुषवध्याभवंत्वित्येकस्यापराधेबहूनांदंडरूपइतिघोरत्वंशापस्येत्यर्थः ६२ । ६३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि

॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वातुराजानंभीमसेनमभाषत ॥ नैतन्मनसिमेतातवर्ततेकुरुसत्तम ४७ यदिदंसाहसंभीमकृष्णार्थेकृतवानसि ॥ मामनादृत्यदेवां श्चविनाशंयक्षरक्षसाम् ४८ स्वबाहुबलमाश्रित्यतेनाहंप्रीतिमांस्त्वयि ॥ शापादद्यविनिर्मुक्तोघोरादस्मिवृकोदर ४९ अहंपूर्वमगस्त्येनक्रुद्धेनपरमर्षिणा ॥ श प्तोऽपराधेकस्मिंश्चित्तस्यैषानिष्कृतिःकृता ५० दृष्टोहिममसंक्लेशःपुरापांडवनंदन ॥ नतवात्रापराधोऽस्तिकथंचिदपिपांडव ५१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कथंशप्तोऽसिभ गवन्नगस्त्येनमहात्मना ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहंदेवतवैतच्छापकारणम् ५२ इदंचाश्चर्यभूतंमेयत्क्रोधात्तस्यधीमतः ॥ तदैवत्वंननिर्दग्धःसबलःसपदानुगः ५३ ॥ धने श्वरउवाच ॥ देवतानामभून्मंत्रःकुशवत्यांनरेश्वर ॥ वृतस्तत्राहमगमंमहापद्मशतैस्त्रिभिः ५४ यक्षाणांघोररूपाणांविविधायुधधारिणाम् ॥ अध्वन्यहमथापश्यमगस्त्य मृषिसत्तमम् ५५ उग्रंतपस्तप्यमानंयमुनातीरमाश्रितम् ॥ नानापक्षिगणाकीर्णेपुष्पितद्रुमशोभितम् ५६ तमूर्ध्वबाहुंदृष्ट्वैवसूर्यस्याभिमुखेस्थितम् ॥ तेजोराशिंदीप्य मानंहुताशनमिवैधितम् ५७ राक्षसाधिपतिःश्रीमान्मणिमान्नाममेसखा ॥ मौर्ख्यादज्ञानभावाच्चदर्पान्मोहाच्चपार्थिव ५८ न्यष्ठीवदाकाशगतोमहर्षेस्तस्यमूर्धनि ॥ सकोपान्मामुवाचेदंदिशःसर्वादहन्निव ५९ मामवज्ञायदुष्टात्मायस्मादेषसखातव ॥ धर्षणांकृतवानेतांपश्यतस्तेधनेश्वर ६० तस्मात्सहैभिःसैन्यैस्तेवधंप्राप्स्यतिमा नुषात् ॥ त्वंचाप्येभिर्हतैःसैन्यैःक्लेशंप्राप्येहदुर्मतिः ॥ तमेवमानुषंदृष्ट्वाकिल्बिषाद्विप्रमोक्ष्यसे ६१ सैन्यानांतुतवैतेषांपुत्रपौत्रबलान्वितम् ॥ नशापंप्राप्स्यतेघोरंतत्तवा ज्ञांकरिष्यति ६२ एषशापोमयाप्राप्तःप्राक्तस्मादृषिसत्तमात् ॥ सभीमेनमहाराजभ्रात्रातवविमोक्षितः ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणियक्षयुद्धपर्वणिकुबेर दर्शनेएकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ॥ ॥ धनदउवाच ॥ ॥ युधिष्ठिरधृतिर्दाक्ष्यंदेशकालपराक्रमाः ॥ लोकतंत्रविधानानामेष पंचविधोविधिः १ धृतिमंतश्चदक्षाश्चस्वेस्वेकर्मणिभारत ॥ पराक्रमविधानज्ञानराःकृतयुगेऽभवन् २ धृतिमान्देशकालज्ञःसर्वधर्मविधानवित् ॥ क्षत्रियःक्षत्रियश्रेष्ठ प्रशास्तिपृथिवींचिरम् ३ यएवंवर्ततेपार्थपुरुषःसर्वकर्मसु ॥ सलोकेलभतेवीरयशःप्रेत्यचसद्गतिम् ४

नैलकंठीये भारतभावदीपे एकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ एवंशापकीर्तनव्याजेनमहतामवज्ञानकर्तव्येतिसूचितमर्थंकंठतोऽपिवक्तुंमाह युधिष्ठिरेत्यादिना । धृतिःसंकटेष्वविक्लवता दाक्ष्यंयत्नशी लता पराक्रमःशत्रूणामभिभवनहेतुः क्रिया देशकालयोरानुकूल्यंचेति विधानानांकार्याणांविधिरभ्युदयहेतुः । अदेशेअकालेचकृतंयुद्धादिकमभिभवहेतुरित्यर्थः १ धृतिमंतइति । कृतयुगेहिज्ञानप्राधान्यात् ज्ञानस्यचसर्वस्मिन्देशेकालेचाभ्युदयहेतुत्वान्नतत्रदेशकालप्रतीक्षाऽऽसीदित्यर्थः २ क्षत्रियाणांतुसर्वदैवैतत्पंचकमावश्यकमित्याह धृतिमानिति ३ । ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वृत्रहेतिपराक्रमंनिर्दिशति ५ संरंभातकोपात ६ । ७ निकृतीनांवंचनापराणाम् ८ इममुपदेशंप्रकृतेयोजयति अधर्मज्ञइति अवलिप्तोगर्वितः ९ । १० प्रथमंप्रथमोत्पन्नानिरक्षांसितत्संबंधित्वात्पक्षोऽपिप्रथमः । रक्षोभयहेतावपितामिस्रपक्षेत्वंतत्रनिर्भयोवसेत्यर्थः । केचित्तु इतएवप्रथमशब्दान्मासारंभेकृष्णपक्षस्यप्राथम्यमिच्छंति तदसत् पूर्वपक्षापरपक्षशब्दयोःक्रमेणशुक्लकृष्णयोरेवरूढत्वात् श्रौतेऽपिपौर्णमासतएवेष्ट्यारंभात् । नचपूर्णोमासोऽस्यामितियोगात्पौर्णमास्यंतोमासइतिवाच्यं तत्रमासशब्दस्यचंद्रवाचित्वात् । 'सूर्यामासाविचरंतादिवि' इतिमंत्रवर्णात् । सूर्यामासासूर्याचंद्रमसावित्यर्थः निपुणतरमुपपादितमे

देशकालांतरप्रेप्सुःकृत्वाशक्रःपराक्रमम् ॥ संप्राप्तस्त्रिदिवेराज्यंवृत्रहावसुभिःसह ५ यस्तुकेवलसंरंभात्प्रपातंनानिरीक्षते ॥ पापात्मापापबुद्धिर्यःपापमेवानुवर्तते ६ कर्मणामविभागज्ञःप्रेत्यचेहविनश्यति ॥ अकालज्ञःसुदुर्मेधाःकार्याणामविशेषवित् ७ वृथाचारसमारंभःप्रेत्यचेहविनश्यति ॥ साहसेवर्तमानानांनिकृतीनांदुरात्मनाम् ८ सर्वसामर्थ्यलिप्सूनांपापोभवतिनिश्चयः ॥ अधर्मज्ञोऽवलिप्तश्चबालबुद्धिरमर्षणः ९ निर्भयोभीमसेनोऽयंतंशाधिपुरुषर्षभ ॥ आर्ष्टिषेणस्यराजर्षेःप्राप्यभूयस्त्वमाश्रमम् १० तामिस्रंप्रथमंपक्षंवीतशोकभयोवस ॥ अलकाःसहगंधर्वैर्यक्षाश्चसहकिन्नरैः ११ मन्नियुक्तामनुष्येंद्रसर्वेचगिरिवासिनः ॥ रक्षिष्यंतिमहाबाहोसहितंद्विजसत्तमैः १२ साहसादनुसंप्राप्तःप्रतिबुध्यवृकोदरः ॥ वार्यतांसाध्वयंराजंस्त्वयाधर्मभृतांवर १३ अतःपरंचवोराजन्द्रक्ष्यन्तिवनगोचराः ॥ उपस्थास्यंतिवोराजन्रक्षिष्यंतेचवःसदा १४ तथैवचान्नपानानिस्वादुनिचबहूनिच ॥ आहरिष्यंतिमत्प्रेष्याःसदावःपुरुषर्षभाः १५ यथाजिष्णुर्महेंद्रस्ययथावायोर्वृकोदरः ॥ धर्मस्यत्वंयथातातयोगोत्पन्नोनिजःसुतः १६ आत्मजावात्मसंपन्नौयमौचोभौयथाऽश्विनोः ॥ रक्ष्यास्तद्वन्ममापीहयूयंसर्वेयुधिष्ठिर १७ अर्थतत्त्वविधानज्ञःसर्वधर्मविधानवित् ॥ भीमसेनादवरजःफाल्गुनःकुशलीदिवि १८ याःकाश्चनमतालोकेस्वर्ग्याःपरमसंपदः ॥ जन्मप्रभृतिताःसर्वाःस्थितास्तातधनंजये १९ दमोदानंबलंबुद्धिर्ह्रीर्धृतिस्तेजउत्तमम् ॥ एतान्यपिमहासत्वेस्थितान्यमिततेजसि २० नमोहात्कुरुतेजिष्णुःकर्मपांडवगर्हितम् ॥ नपार्थस्यमृषोक्तानिकथयंतिनरानृषु २१ सदेवपितृगंधर्वैःकुरूणांकीर्तिवर्धनः ॥ मानितःकुरुतेऽस्त्राणिशक्रसद्मनिभारत २२ योऽसौसर्वान्महीपालान्धर्मेणवशमानयत् ॥ सशांतनुर्महातेजाःपितुस्तवपितामहः २३ प्रीयतेपार्थपार्थेनदिविगांडीवधन्वना ॥ सम्यक्चासौमहावीर्यःकुलधुर्येणपार्थिवः २४ पितॄन्देवानृषीन्विप्रान्पूजयित्वामहातपाः ॥ सप्तमुख्यान्महामेधानाहरद्यमुनांप्रति २५ अधिराजःसराजंस्त्वांशांतनुःप्रपितामहः ॥ स्वर्गजिच्छक्रलोकस्थःकुशलंपरिपृच्छति २६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंधनदेनप्रभाषितम् ॥ पांडवाश्चततस्तेनबभूवुःसंप्रहर्षिताः २७

तदस्माभिःकाण्वशतपथभाष्येएकपादीकांडे । अलकाअलकावासिनः ११ मन्नियुक्तारक्षिष्यंति सहितंत्वामितिशेषः १२ साहसादनुसंप्राप्तइतिमनिबुद्ध्यवार्यताम् १३ । १४ । १५ यथेति । इंद्रादीनामौरसपुत्रत्वाद्यथायूयंरक्ष्यास्तथाममापीतिश्लोकद्वयार्थः १६ । १७ अर्थेति । तत्त्वं याथात्म्यं विधानंप्राप्त्युपायम् १८ स्वर्ग्याःस्वर्गायहिताःसंपदः १९ ताएवाह दमइति । तेजःशौर्यंपराभिभवसामर्थ्यम् २० । २१ कुरुतेअभ्यस्यति २२ । २३ । २४ महामेधानश्वमेधान् २५ । २६ । २७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्राध्वंकृत्वाबध्वाउपसंहृत्येत्यर्थः । प्राध्वंबंधनेइतिगतिसंज्ञायांकुगतिप्रादयइतिप्राप्तोऽपिसमासोमहाविभाषयानादृतः नमश्चक्रे स्वदोषानर्जुनगुणांश्चश्रुत्वालज्जितःस्वापराधंक्षमापयितुमित्यर्थः । प्राज्यंकृत्वेत्य पिपाठः प्रकर्षेणअज्यंप्राज्यं ज्यारहितमित्यर्थः २८ नंदिःसमृद्धिः २९ स्वेषुवेश्मसुअस्मदीयेषु वोयुष्मत्संबंधिनः कामानकाम्यमानानर्थान् नपरिहास्यंतिकिंतुसाधयिष्यंत्येवेत्यर्थः ३० सृष्टोविसर्जितः संप्रा प्स्यतियुष्मान् ३१ अस्तं गृहं । अपाःसोममस्तमिंद्रप्रयाहीतिमंत्रवर्णात् ३२ परिस्तोमाश्चित्रकंबलाहस्त्यादीनांपल्याणभूताः ३३ ऐरावतपथेइंद्रपुरीप्रदेशे ३४ । ३५ अपाकृष्यंतअपाकृतानि ३६

ततःशक्तिंगदांखड्गंधनुश्चभरतर्षभः ॥ प्राध्वंकृत्वानमश्चक्रेकुबेरायवृकोदरः २८ ततोऽब्रवीद्धनाध्यक्षःशरण्यःशरणागतम् ॥ मानहाभवशत्रूणांसुहृदांनंदिवर्धनः २९ स्वेषुवेश्मसुरम्येषुवसतामित्रतापनाः ॥ कामान्नपरिहास्यंतियक्षावोभरतर्षभाः ३० शीघ्रमेवगुडाकेशःकृतास्त्रःपुनरेष्यति ॥ साक्षान्मघवतासृष्टःसंप्राप्स्यतिधनंजयः ३१ एवमुत्तमकर्माणमनुशिष्ययुधिष्ठिरम् ॥ अस्तंगिरिवरश्रेष्ठंप्रययौगुह्यकाधिपः ३२ तंपरिस्तोमसंकीर्णैर्नानारत्नविभूषितैः ॥ यानैरनुययुर्यक्षाराक्षसाश्चसह स्रशः ३३ पक्षिणामिवनिर्घोषःकुबेरसदनंप्रति ॥ बभूवपरमाश्वानामैरावतपथेयथा ३४ तेजग्मुस्तूर्णमाकाशंधनाधिपतिवाजिनः ॥ प्रकर्षंतइवाभ्राणिपिबंतइवमा रुतम् ३५ ततस्तानिशरीराणिगतसत्वानिरक्षसाम् ॥ अपाकृष्यंतशैलाग्राद्धनाधिपतिशासनात् ३६ तेषांहिशापकालःसकृतोगस्त्येनधीमता ॥ समरेनिहतास्त स्माच्छापस्यांतोऽभवत्तदा ३७ पांडवाश्चमहात्मानस्तेषुवेश्मसुताःक्षपाः ॥ सुखमूषुर्गतोद्वेगाःपूजिताःसर्वराक्षसैः ३८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिय क्षयुद्ध०कुबेरवाक्येद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःसूर्योदयेधौम्यःकृत्वाऽऽह्निकमरिंदम ॥ आर्ष्टिषेणेनसहि तःपांडवानभ्यवर्तत १ तेऽभिवाद्यार्ष्टिषेणस्यपादौधौम्यस्यचैवह ॥ ततःप्रांजलयःसर्वेब्राह्मणांस्तानपूजयन् २ ततोयुधिष्ठिरंधौम्योगृहीत्वादक्षिणेकरे ॥ प्राचींदि शमभिप्रेक्ष्यमहर्षिरिदमब्रवीत् ३ असौसागरपर्यंतांभूमिमावृत्यतिष्ठति ॥ शैलराजोमहाराजमंदरोऽतिविराजते ४ इंद्रवैश्रवणावेतांदिशंपांडवरक्षतः ॥ पर्वतैश्चवनां तैश्चकाननैश्चैवशोभिताम् ५ एतदाहुर्महेंद्रस्यराज्ञोवैश्रवणस्यच ॥ ऋषयःसर्वधर्मज्ञाःसद्मतातमनीषिणः ६ अतश्चोद्यंतमादित्यमुपतिष्ठंतिवैप्रजाः ॥ ऋषयश्चापि धर्मज्ञाःसिद्धाःसाध्याश्चदेवताः ७ यमस्तुराजाधर्मज्ञःसर्वप्राणभृतांप्रभुः ॥ प्रेतसत्वगतिंह्येनांदक्षिणामाश्रितोदिशम् ८ एतत्संयमनंपुण्यमतीवाद्भुतदर्शनम् ॥ प्रेत राजस्यभवनमृद्ध्यापरमयायुतम् ९ तंप्राप्यसविताराजन्सत्येनप्रतितिष्ठति ॥ अस्तंपर्वतराजानमेतमाहुर्मनीषिणः १० एतंपर्वतराजानंसमुद्रंचमहोदधिम् ॥ आव सन्वरुणोराजाभूतानिपरिरक्षति ११ उदीचींदीपयन्नेषदिशंतिष्ठतिवीर्यवान् ॥ महामेरुर्महाभागशिवोब्रह्मविदांगतिः १२ यस्मिन्ब्रह्मसदश्चैवभूतात्माचावतिष्ठते ॥ प्रजापतिःसृजन्सर्वंयत्किंचिज्जंगमागमम् १३

३७ । ३८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ अर्जुनेनतपोबलाद्देवेभ्योऽस्त्राणिलब्धानीतिविस्मयोनकर्तव्यएतदर्थंकर्मफलो र्जितिं विष्णुलोकप्राप्त्यंतांवर्णयत्यध्यायेन धौम्योयुधिष्ठिरगर्वपरिहारार्थं ततइत्यादिना १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ प्रेतसत्वगतिंमृतानांप्राणिनांगम्याम् ८ संयमनंनामतः ९ । १० आवसन्नधिति ष्ठन् ११ । १२ भूतात्मासर्वेषांभूतानामात्मा संपूर्णब्रह्मांडपिंडाभिमानित्वात् १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१४ अत्रैवप्रजापतौ १५ । १६ यमिति प्रकृतेःपंचभूतात्मिकायाःप्रकृतिमुपादानम् १७ ब्रह्मणश्चतुर्मुखस्य १८ । १९ ननुसर्वंसोपाधिककार्यंब्रह्मणोऽन्तःपातीतिवैदिकसिद्धांतस्तत्कथंविष्णोःस्थानंततःपरमित्युच्यतेअतआह प्राच्यामिति । मेरावेवायंतारतम्येनदेशविशेषविभागो नतुसोपाधिकमपिकिंचिदजातमस्ति इममेवस्थानभेदमाश्रित्यब्रह्मलोकादावर्ततेनतुविष्णुलोकादितिपौराणिकीव्यवस्थाज्ञेया २० । २१ २२ । २३ । २४ । २५ ध्रुवमक्षयमव्ययमिति उत्पत्तिह्रासनाशशून्यमित्यर्थः एतच्चयथाघटाकाशयोर्मिथ्यात्वाविशेषेऽपिव्यवहारमाश्रित्यघटोनित्यआकाशोनित्यइतिविभागः एवंब्रह्मलोकांतमनित्यं वैकुंठं नित्यमिति परमार्थतस्तुक्रममुक्तिस्थानत्वादौपचारिकंध्रुवत्वादिज्ञेयं प्रणमनमस्कुरु २६ उपावृत्यअप्रदक्षिणंगत्वैव । भचक्रवेगात्कुलालचक्रेप्रतीपंक्रमंतीपिपीलिकेव प्रदक्षिणंकुरुतइत्यर्थः २७ । २८ प्रकर्षेन्न

यानाहुर्ब्रह्मणःपुत्रान्मानसान्दक्षसप्तमान् ॥ तेषामपिमहामेरुःशिवंस्थानमनामयम् १४ अत्रैवप्रतितिष्ठंतिपुनरेवोदयंतिच ॥ सप्तदेवर्षयस्तातवसिष्ठप्रमुखास्तदा १५ देशंविरजसंपश्यमेरोःशिखरमुत्तमम् ॥ यत्रात्मतृप्तैरध्यास्तेदेवैःसहपितामहः १६ यमाहुःसर्वभूतानांप्रकृतेःप्रकृतिंध्रुवम् ॥ अनादिनिधनंदेवंप्रभुंनारायणंपरम् १७ ब्रह्मणःसदनात्तस्यपरंस्थानंप्रकाशते ॥ देवापियंनपश्यंतिसर्वतेजोमयंशुभम् १८ अत्यर्कानलदीप्तंतत्स्थानंविष्णोर्महात्मनः ॥ स्वयैवप्रभयाराजन्दुष्प्रेक्ष्यं देवदानवैः १९ प्राच्यांनारायणस्थानंमेरावतिविराजते ॥ यत्रभूतेश्वरस्तातसर्वप्रकृतिरात्मभूः २० भासयन्सर्वभूतानिसुश्रियाऽभिविराजते ॥ नात्रब्रह्मर्षयस्तात कुतएवमहर्षयः २१ प्राप्नुवंतिगतिंह्येतांयतीनांकुरुसत्तम ॥ नतंज्योतींषिसर्वाणिप्राप्यभासंतिपांडव २२ स्वयंप्रभुरचिंत्यात्मातत्रह्यतिविराजते ॥ यतयस्तत्र गच्छंतिभक्त्यानारायणंहरिम् २३ परेणतपसायुक्ताभाविताःकर्मभिःशुभैः ॥ योगसिद्धामहात्मानस्तमोमोहविवर्जिताः २४ तत्रगत्वापुनर्नेमंलोकमायांति भारत ॥ स्वयंभुवंमहात्मानंदेवदेवंसनातनम् २५ स्थानमेतन्महाभागध्रुवमक्षयमव्ययम् ॥ ईश्वरस्यसदाह्येतत्प्रणमात्रयुधिष्ठिर २६ एनंत्वहरहर्मेरुंसूर्याचंद्रमसौध्रुवम् ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यकुरुतःकुरुनंदन २७ ज्योतींषिचाप्यशेषेणसर्वाण्यनवसर्वतः ॥ परियांतिमहाराजगिरिराजंप्रदक्षिणम् २८ एतंज्योतींषिसर्वाणि प्रकर्षन्भगवानपि ॥ कुरुतेवितमस्कर्मांआदित्योऽभिप्रदक्षिणम् २९ अस्तंप्राप्यततःसंध्यामतिक्रम्यदिवाकरः ॥ उदीचींभजतेकाष्ठांदिशमेषविभावसुः ३० समेरुमनुवृत्तःसपुनर्गच्छतिपांडव ॥ प्राङ्मुखःसवितादेवःसर्वभूतहितेरतः ३१ समासान्विभजन्कालेबहुधापर्वसंधिषु ॥ तथैवभगवान्सोमोनक्षत्रैःसहगच्छति ३२ एवमेतंत्वतिक्रम्यमहामेरुमतंद्रितः ॥ भावयन्सर्वभूतानिपुनर्गच्छतिमंदरम् ३३ तथातमिस्रहादेवोमयूखैर्भावयन्जगत् ॥ मार्गमेतदसंबाधमादित्यःपरिवर्तते ३४ सिसृक्षुःशिशिराण्येवदक्षिणांभजतेदिशम् ॥ ततःसर्वाणिभूतानिकालोऽभ्यर्छतिशैशिरः ३५

भिभवन् प्रदक्षिणंकुरुतइत्यनुवादउत्तरार्धार्थः २९ अस्तमदर्शनं । अयमर्थः मेरुंप्रदक्षिणंकुर्वन्नादित्योयत्रस्थोनदृश्यते तदेवास्तस्थानं ततउदीचींकाष्ठांदिशांमध्येऽतिश्रेष्ठांदिशंभजते अत्रसंध्योत्तरमुदङ्मुखः ३० ततउदीच्याःपरांकाष्ठांप्राप्यप्राङ्मुखइतिवदतामेरोश्चतुष्कोणत्वंसूचितंभवति । एतदेवतत्त्वमित्यास्थिताःपाखंडिनोद्वौसूर्याविितिकल्पयंति वस्तुतोऽत्रपरभ्रांतिरनूद्यते आकारेतात्पर्याभावादितिज्ञेयं ३१ ससोमोमासान्विभजन्नितिसंबंधः तत्रमासविभागप्रकारोऽष्टावक्रीयेउक्तः ३२ । ३३ । ३४ शिशिराणिशीतानि ३५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तेजांसिसमुपादत्तेग्रीष्मे ३६ । ३७ अनिर्देश्यंमार्गमंतरिक्षम् ३८ वह्निवायू परस्परंवर्धयंतौजलमुत्क्षिपतइतिप्रसिद्धं सजलस्थाल्यांवायूद्दीपितोऽग्निर्बाष्पद्वायुंवर्धयति वायुश्चस्थालीजलमुत्क्षिपतीतिवृष्टिमारुत संतापान्प्रतिसूर्यस्यैवहेतुत्वंयुक्तमितिभावः ३९ । ४० । ४१ । ४२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ तस्मिन्निति १ । २ । ३ महतीचला लक्ष्मीःशोभायस्यमहाचलस्य । 'चलालक्ष्म्यांपुमान्कंपे' इति मेदिनी । सानून्येवतीक्ष्णाग्राणि पुंसंचारायोग्यानिशृंगाणीत्युच्यंते ४ रोधसोरोधस्वत्यः नवशैवालादिनाऽऽच्छादितनीराइत्यर्थः ५ । ६ ७ विभक्तभावोनवभूवाहोरात्रविभागोनासीत् नित्यमौषधिप्रभोपेतत्वात् अहोइतिरुत्वमार्षं ८ यंसूर्यविभावसुर्वह्निरास्थितः । 'आदित्योवाअस्तंयन्नग्निमनुप्रविशति' इतिश्रुतेः यस्यसूर्यस्याश्रयेणैवरात्रौवह्निर्ज

स्थावराणांचभूतानांजंगमानांचतेजसा ॥ तेजांसिसमुपादत्तेनिवृत्तःसविभावसुः ३६ ततःस्वेदक्लमौतंद्रीग्लानिश्चभजतेनरान् ॥ प्राणिभिःसततंस्वप्नोह्यभीक्ष्णंच निषेव्यते ३७ एवमेतदनिर्देश्यंमार्गमावृत्यभानुमान् ॥ पुनःसृजतिवर्षाणिभगवान्भावयन्प्रजाः ३८ वृष्टिमारुतसंतापैःसुखैःस्थावरजंगमान् ॥ वर्धयन्सुमहातेजाः पुनःप्रतिनिवर्तते ३९ एवमेषचरन्पार्थकालचक्रमतंद्रितः ॥ प्रकर्षन्सर्वभूतानिसवितापरिवर्तते ४० संततागतिरेतस्यनैषतिष्ठतिपांडव ॥ आदायैवतुभूतानांतेजोवि सृजतेपुनः ४१ विभजन्सर्वभूतानामायुःकर्मचभारत ॥ अहोरात्रंकलाःकाष्ठाःसृजत्येषसदाविभुः ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणियक्षयुद्धपर्वणिमेरुदर्शने त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्मिन्नगेंद्रेवसतांतुतेषांमहात्मनांसद्व्रतमास्थितानाम् ॥ रतिः प्रमोदश्चबभूवतेषामाकांक्षतांदर्शनमर्जुनस्य १ तान्वीर्ययुक्तान्सुविशुद्धकामांस्तेजस्विनःसत्यधृतिप्रधानान् ॥ संप्रीयमाणाबहवोऽभिजग्मुर्गंधर्वसंघाश्चमहर्षयश्च २ तंपादपैःपुष्पधरैरुपेतंनगोत्तमंप्राप्यमहारथानाम् ॥ मनःप्रसादःपरमोबभूवयथादिवंप्राप्यमरुद्गणानाम् ३ मयूरहंसस्वननादितानिपुष्पोपकीर्णानिमहाचलस्य ॥ शृंगाणिसानूनिचपश्यमानागिरेःपरंहर्षमवाप्यतस्थुः ४ साक्षात्कुबेरेणकृताश्चतस्मिन्नगोत्तमेसंवृतकूलरोधसः ॥ कादंबकारंडवहंसजुष्टाःपद्माकुलाःपुष्करिणीर पश्यन् ५ क्रीडाप्रदेशांश्चसमृद्धरूपान्सुचित्रमाल्यावृतजातशोभान् ॥ मणिप्रकीर्णांश्चमनोरमांश्चयथाभवेयुर्धनदस्यराज्ञः ६ अनेकवर्णैश्चसुगंधिभिश्चमहाद्रुमैः संततमभ्रजालैः ॥ तपःप्रधानाःसततंचरंतःशृंगंगिरेश्चिंतयितुंनशेकुः ७ स्वतेजसातस्यनगोत्तमस्यमहौषधीनांचतथाप्रभावात् ॥ विभक्तभावोनबभूवकश्चिदहो निशानांपुरुषप्रवीर ८ यमास्थितःस्थावरजंगमानिविभावसुर्भावयतेऽमितौजाः ॥ तस्योदयंचास्तमनंचवीरास्तत्रस्थितास्तेददृशुर्नृसिंहाः ९ रवेस्तमिस्रागम निर्गमांस्तेतथोदयंचास्तमनंचवीराः ॥ समावृताःप्रेक्ष्यतमोनुदस्यगभस्तिजालैःप्रदिशोदिशश्च १० स्वाध्यायवंतःसततक्रियाश्चधर्मप्रधानाश्चशुचिव्रताश्च ॥ सत्येस्थितास्तस्यमहारथस्यसत्यव्रतस्यागमनप्रतीक्षाः ११

गद्दीपयति तस्योदयमित्यन्वयः ९ तमिस्रागमनिर्गमाःअस्तोदयस्थानानि बहुत्वंलोकांतराभिप्रायं तथाहि यद्दाक्षिणात्यानामुदयस्थानंतदुदीच्यानामस्तस्थानं पाश्चात्यानांनिशीथस्थानं प्राच्यानांमध्याह्न स्थानमितिक्रमेणउदयादिस्थानानांबहुत्वंगम्यते । उदयमुदयाचलं । अस्तमितिमांतमव्ययमदर्शनवाचि तदर्थंअनितिचेष्टतेस्मिन्नित्यस्तमनमस्तमयस्थानं अस्ताचलमित्यादौत्वस्तपदंगृहवाचि प्रदिशोदिशा मंतरालानि १० सततक्रियाःअविच्छिन्नधर्माचरणाः ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२ । १३ । १४ यत्काम्यकात् यदाकाम्यकाख्यवनात् १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ॥

इहैवहर्षोऽस्तुसमागतानांक्षिप्रंकृतास्त्रेणधनंजयेन ॥ इतिब्रुवंतःपरमाशिषस्तेपार्थास्तपोयोगपराबभूवुः १२ दृष्ट्वाविचित्राणिगिरौवनानिकिरीटिनंचिंतयता
मभीक्ष्णम् ॥ बभूवरात्रिर्दिवसश्चतेषांसंवत्सरेणैवसमानरूपः १३ यदैवधौम्यानुमतेमहात्माकृत्वाजटांप्रव्रजितःसजिष्णुः ॥ तदैवतेषांनबभूवहर्षःकुतोरतिस्त
द्गतमानसानाम् १४ भ्रातुर्नियोगात्तुयुधिष्ठिरस्यवनादसौवारणमत्तगामी ॥ यत्काम्यकात्प्रव्रजितःसजिष्णुस्तदैवतेशोकहताबभूवुः १५ तथैवतंचिंतयतांसि
ताश्वमस्त्रार्थिनंवासवमभ्युपेतम् ॥ मासोऽथकृच्छ्रेणतदाव्यतीतस्तस्मिन्नगेभारतभारतानाम् १६ उषित्वापंचवर्षाणिसहस्राक्षनिवेशने ॥ अवाप्यदिव्यान्य
स्त्राणिसर्वाणिविबुधेश्वरात् १७ आग्नेयंवारुणंसौम्यंवायव्यमथवैष्णवम् ॥ ऐंद्रंपाशुपतंब्राह्मंपारमेष्ठ्यंप्रजापतेः १८ यमस्यधातुःसवितुस्त्वष्टुर्वैश्रवणस्यच ॥ तानि
प्राप्यसहस्राक्षादभिवाद्यशतक्रतुम् १९ अनुज्ञातस्तदातेनकृत्वाचापिप्रदक्षिणम् ॥ आगच्छदर्जुनःप्रीतःप्रहृष्टोगंधमादनम् २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप०
यक्षयुद्धपर्वणिअर्जुनाभिगमनेचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ समाप्तंचयक्षयुद्धपर्व ॥ अथनिवातकवचयुद्धपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःक
दाचिद्धरिसंप्रयुक्तंमहेंद्रवाहंसहसोपयातम् ॥ विद्युत्प्रभंप्रेक्ष्यमहारथानांहर्षोऽर्जुनंचिंतयतांबभूव १ सदीप्यमानःसहसाऽन्तरिक्षंप्रकाशयन्मातलिसंगृहीतः ॥ बभौमहो
ल्केवघनांतरस्थाशिखेवचाग्नेर्ज्वलिताविधूमा २ तमास्थितःसंददृशेकिरीटीस्रग्वीनवान्याभरणानिबिभ्रत् ॥ धनंजयोवज्रधरप्रभावःश्रियाज्वलन्पर्वतमाजगाम ३ सशै
लमासाद्यकिरीटमालीमहेंद्रवाहादवरुह्यतस्मात् ॥ धौम्यस्यपादावभिवाद्यधीमानजातशत्रोस्तदनंतरंच ४ वृकोदरस्यापिचवंद्यपादौमाद्रीसुताभ्यामभिवादितश्च ॥
समेत्यकृष्णांपरिसांत्व्यचैनांप्रह्वोऽभवद्भ्रातुरुपह्वरेसः ५ बभूवतेषांपरमःप्रहर्षस्तेनाप्रमेयेणसमागतानाम् ॥ सचापितान्प्रेक्ष्यकिरीटमालीननंदराजानमभिप्रशंसन् ६
यमास्थितःसप्तजघानपूगान्दितेःसुतानांनमुचेर्निहंता ॥ तमिंद्रवाहंसमुपेत्यपार्थाःप्रदक्षिणंचक्रुरदीनसत्त्वाः ७ तेमातलेश्चक्रुरतीवहृष्टाःसत्कारमग्र्यंसुरराजतुल्यम् ॥
सर्वान्यथावच्चदिवौकसस्तेपप्रच्छुरेनंकुरुराजपुत्राः ८ तानप्यसौमातलिरभ्यनंदत्पितेवपुत्राननुशिष्यपार्थान् ॥ ययौरथेनाप्रतिमप्रभेणपुनःसकाशंत्रिदिवेश्वरस्य ९
गतेतुतस्मिन्नरदेववर्यःशक्रात्मजःशक्ररिपुप्रमाथी ॥ शक्रेणदत्तानिददौमहात्मामहाधनान्युत्तमरूपवंति १० दिवाकराभाणिविभूषणानिप्रियःप्रियायैसुतसोममात्रे ॥
ततःसतेषांकुरुपुंगवानांतेषांचसूर्याग्निसमप्रभाणाम् ११

ततइति । हरिभिरश्वैःसंप्रयुक्तंमहेंद्रस्यवाहंरथम् १ । २ । ३ । ४ प्रह्वोनम्रः उपह्वरेसमीपे ५ । ६ पूगान्यूथानि ७ एनंमातलिम् ८ । ९ । १० सुतसोमोभीमाद्द्रौपद्यांजातः ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विप्रर्षभाणामुपविश्यमध्येसर्वंयथावत्कथयांबभूव ॥ एवंमयाऽस्त्राण्युपशिक्षितानिशक्राच्चवाताच्चशिवाच्चसाक्षात् १२ तथैवशीलेनसमाधिनाऽथप्रीताःसुरामे सहिताःसहेंद्राः ॥ संक्षेपतोवैसविशुद्धकर्मातेभ्यःसमाख्यायदिविप्रवासम् १३ माद्रीसुताभ्यांसहितःकिरीटीसुष्वापतामावसतिंप्रतीतः १४ ॥ इतिश्रीमहाभा रतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणिअर्जुनसमागमेपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोरजन्यांव्यु ष्टायांधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैरवंदतधनंजयः १ एतस्मिन्नेवकालेतुसर्ववादित्रनिःस्वनः ॥ बभूवतुमुलःशब्दस्त्वंतरिक्षेदिवौकसाम् २ रथनेमिस्व नश्चैवघंटाशब्दश्चभारत ॥ पृथग्व्यालमृगाणांचपक्षिणामिवसर्वशः ३ तेसमंतादनुययुर्गंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ विमानैःसूर्यसंकाशैर्देवराजमरिंदमम् ४ ततःसहरिभिर्यु क्तंजांबूनदपरिष्कृतम् ॥ मेघनादिनमारुह्यश्रियापरमयाज्वलन् ५ पार्थानभ्याजगामाथदेवराजःपुरंदरः ॥ आगत्यचसहस्राक्षोरथादवरुरोहवै ६ तंदृष्ट्वैवमहात्मानंधर्म राजोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातृभिःसहितःश्रीमान्देवराजमुपागमत् ७ पूजयामासचैवाथविधिवद्भूरिदक्षिणः ॥ यथार्हममितात्मानंविधिदृष्टेनकर्मणा ८ धनंजयश्चतेजस्वी प्रणिपत्यपुरंदरम् ॥ भृत्यवत्प्रणतस्तस्थौदेवराजसमीपतः ९ आघ्रायतंमहातेजाःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ धनंजयमभिप्रेक्ष्यविनीतंस्थितमंतिके १० जटिलंदेवराजस्य तपोयुक्तमकल्मषम् ॥ हर्षेणमहताऽऽविष्टःफाल्गुनस्याथदर्शनात् ११ बभूवपरमप्रीतोदेवराजंचपूजयन् ॥ तंतथाऽदीनमनसंराजानंहर्षसंप्लुतम् १२ उवाचवचनंधी मान्देवराजःपुरंदरः ॥ त्वमिमांपृथिवींराजन्प्रशासिष्यसिपांडव ॥ स्वस्तिप्राप्नुहिकौंतेयकाम्यकंपुनराश्रमम् १३ अस्त्राणिलब्धानिचपांडवेनसर्वाणिमत्तःप्रयतेनरा जन् ॥ कृतप्रियश्चास्मिधनंजयेनजेतुंनशक्यस्त्रिभिरेषलोकैः १४ एवमुक्त्वासहस्राक्षःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ जगामत्रिदिवंहृष्टःस्तूयमानोमहर्षिभिः १५ धनेश्वरगृह स्थानांपांडवानांसमागमम् ॥ शक्रेणयइदंविद्वानधीयीतसमाहितः १६ संवत्सरंब्रह्मचारीनियतःसंशितव्रतः ॥ सजीवेद्धिनिराबाधःससुखीशरदांशतम् १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणिइंद्रागमनेषट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ यथाग तंगतेशक्रेभ्रातृभिःसहसंगतः ॥ कृष्णयाचैवबीभत्सुर्धर्मपुत्रमपूजयत् १ अभिवादयमानंतंमूर्ध्न्युपाघ्रायपांडवम् ॥ हर्षगद्गदयावाचाप्रहृष्टोऽर्जुनमब्रवीत् २ कथमर्जु नकालोऽयंस्वर्गेव्यतिगतस्तव ॥ कथंचास्त्राण्यवाप्तानिदेवराजश्चतोषितः ३

हरिभिर्युक्तंरथम् ५ । ६ । ७ अमितात्माअमितबुद्धिः ८ । ९ । १० । ११ अदीनेतिच्छेदः १२ । १३ कृतप्रियःशत्रुवधेन १४ । १५ । १६ । १७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ॥ यथेति १ प्रहृष्टोधर्मपुत्रः २ । ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ । ५ । ६ । ७ । ८ हंतेत्यव्ययंवाक्यारंभेहर्षेवा । 'हंतवाक्यारंभहर्षविवादेखेदसंभ्रमे' इतिमेदिनी ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ शैशिरंहिममयम् १५ । १६ प्राणोबलम् १७ वराहवत्संस्थितमाका

सम्यग्वातेगृहीतानिकच्चिदस्त्राणिपांडव ॥ कच्चित्सुराधिपःप्रीतोरुद्रोवाऽस्त्राण्यदात्तव ४ यथादृष्टश्चतेशक्रोभगवान्वापिनाकधृक् ॥ यथैवास्त्राण्यवाप्तानियथैवाराधि
तश्चते ५ यथोक्तवांस्त्वांभगवान्शतक्रतुररिंदम ॥ कृतप्रियस्त्वयाऽस्मीतितस्यतेकिंप्रियंकृतम् ६ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणमहाद्युते ॥ यथातुष्टोमहादेवोदेवरा
जस्तथाऽनघ ७ यच्चापिवज्रपाणेस्तुप्रियंकृतमरिंदम ॥ एतदाख्याहिमेसर्वमखिलेनधनंजय ८ ॥ अर्जुनउवाच ॥ शृणुहंतमहाराजविधिनायेनदृष्टवान् ॥ शतक्रतुमहं
देवंभगवंतंचशंकरम् ९ विद्यामधीत्यतांराजंस्त्वयोक्तामरिमर्दन ॥ भवताचसमादिष्टस्तपसेप्रस्थितोवनम् १० भृगुतुंगमथोगत्वाकाम्यकादास्थितस्तपः ॥ एकरात्रो
षितःकंचिदपश्यंब्राह्मणंपथि ११ समामपृच्छत्कौंतेयक्वासिगंताब्रवीहिमे ॥ तस्माअवितथंसर्वमब्रुवंकुरुनंदन १२ सतथ्यंममतच्छ्रुत्वाब्राह्मणोराजसत्तम ॥ अपूजयत
मांराजन्प्रीतिमांश्चाभवन्मयि १३ ततोमामब्रवीत्प्रीतस्तपआतिष्ठभारत ॥ तपस्वीनचिरेणत्वंद्रक्ष्यसेविबुधाधिपम् १४ ततोऽहंवचनात्तस्यगिरिमारुह्यशैशिरम् ॥
तपोऽतप्यंमहाराजमासंमूलफलाशनः १५ द्वितीयश्चापिमेमासोजलंभक्षयतोगतः ॥ निराहारस्तृतीयेऽथमासेपांडवनंदन १६ ऊर्ध्वबाहुश्चतुर्थंतुमासमस्मिस्थितस्त
दा ॥ नचमेहीयतेप्राणस्तदद्भुतमिवाभवत् १७ पंचमेत्वथसंप्राप्तेप्रथमेदिवसेगते ॥ वराहसंस्थितंभूतंमत्समीपंसमागमत् १८ निघ्नन्प्रोथेनपृथिवींविलिखंश्चरणैरपि ॥
संमार्जन्जठरेणोर्वींविवर्तंश्चमुहुर्मुहुः १९ अनुतस्यापरंभूतंमहत्कैरातसंस्थितम् ॥ धनुर्बाणासिमत्प्राप्तंस्त्रीगणानुगतंदा २० ततोहंधनुरादायतथाऽक्षय्येमहेषुधी ॥
अताडयंशरेणाथतद्भूतंलोमहर्षणम् २१ युगपत्तंकिरातस्तुविकृष्यबलवद्धनुः ॥ अभ्याजघ्नेदृढतरंकंपयन्निवमेमनः २२ सतुमामब्रवीद्राजन्ममपूर्वपरिग्रहः ॥ मृग
याधर्ममुत्सृज्यकिमर्थंताडितस्त्वया २३ एषतेनिशितैर्बाणैर्दर्पंहन्मिस्थिरोभव ॥ सधनुष्मान्महाकायस्ततोमामभ्यभाषत २४ ततोगिरिमिवात्यर्थमावृणोन्मांम
हाशरैः ॥ तंचाहंशरवर्षेणमहतासमवाकिरम् २५ ततःशरैर्दीप्तमुखैर्यंत्रितैरनुमंत्रितैः ॥ प्रत्यविध्यमहंतंतुवज्रैरिवशिलोच्चयम् २६ तस्यतच्छतधारूपमभवच्चसह
स्रधा ॥ तानिचास्यशरीराणिशरैरहमताडयम् २७ पुनस्तानिशरीराणिएकीभूतानिभारत ॥ अदृश्यंतमहाराजतान्यहंव्यधमंपुनः २८ अणुर्बृहच्छिराभूत्वाबृहच्चा
णुशिराःपुनः ॥ एकीभूतस्तदाराजन्सोऽभ्यवर्ततमांयुधि २९ यदाभिभवितुंबाणैर्नचशक्नोमितंरणे ॥ ततोमहास्त्रमातिष्ठंवायव्यंभरतर्षभ ३० नचैनमशकंहंतुंतदद्भुत
मिवाभवत् ॥ तस्मिन्प्रतिहतेचास्त्रेविस्मयोमेमहानभूत् ३१ भूयएवमहाराजसविशेषमहंततः ॥ अस्त्रपूगेनमहतारणेभूतमवाकिरम् ३२

रोयस्य १८ प्रोथेनमुखाग्रेणपोत्राख्येन विवर्तनविषमेणभावेनवर्तमानः इतस्ततःपर्यटन्वा १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ अनुपश्चात् यंत्रितैर्दृढाकृष्टैः २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्थूणाकर्णइतिशंकुकर्णाख्योरुद्रावतारभेदस्तदैवत्यमस्त्रं जालंजलमयंवारुणम् ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ ३९ व्यायामंसंघट्टनं अपारयन्अशक्नुवन् ४० । ४१ । ४२ । ४३ गोवृषोबलीवर्दश्रेष्ठः

स्थूणाकर्णमथोजालंशरवर्षमथोल्बणम् ॥ शलभास्त्रमश्मवर्षंसमास्थायाहमभ्ययाम् ३३ जग्रासप्रसभंतानिसर्वाण्यस्त्राणिमेनृप ॥ तेषुसर्वेषुजग्धेषुब्रह्मास्त्रंमहदा दिशम् ३४ ततःप्रज्वलितैर्बाणैःसर्वतःसोऽपचीयते ॥ उपचीयमानश्चमयामहास्त्रेणव्यवर्धत ३५ ततःसंतापितालोकामत्प्रसूतेनतेजसा ॥ क्षणेनहिदिशःखं चसर्वतोहिविदीपितम् ३६ तदप्यस्त्रंमहातेजाःक्षणेनैवव्यशातयत् ॥ ब्रह्मास्त्रेतुहतेराजन्भयंमांमहदाविशत् ३७ ततोऽहंधनुरादायतथाऽक्षय्येमहेषुधी ॥ सह साऽभ्यहनंभूतंतान्यप्यस्त्राण्यभक्षयत् ३८ हतेष्वस्त्रेषुसर्वेषुभक्षितेष्वायुधेषुच ॥ ममतस्यचभूतस्यबाहुयुद्धमवर्तत ३९ व्यायामंमुष्टिभिःकृत्वातलैरपिसमागतैः ॥ अपारयंश्चतद्भूतंनिश्चेष्टमगमंमहीम् ४० ततःप्रहस्यतद्भूतंतत्रैवांतरधीयत ॥ सहस्त्रीभिर्महाराजपश्यतोमेऽद्भुतोपमम् ४१ एवंकृत्वासभगवांस्ततोऽन्यद्रूपमास्थि तः ॥ दिव्यमेवमहाराजवसानोऽद्भुतमंबरम् ४२ हित्वाकिरातरूपंचभगवांस्त्रिदशेश्वरः ॥ स्वरूपंदिव्यमास्थायतस्थौतत्रमहेश्वरः ४३ अदृश्यतततःसाक्षाद्भग वान्गोवृषध्वजः ॥ उमासहायोव्यालधृग्बहुरूपःपिनाकधृक् ४४ समामभ्येत्यसमरेतथैवाभिमुखंस्थितम् ॥ शूलपाणिरथोवाचतुष्टोऽस्मीतिपरंतप ४५ तत स्तद्धनुरादायतूणौचाक्षय्यसायकौ ॥ प्रादान्ममैवभगवान्वरयस्वेतिचाब्रवीत् ४६ तुष्टोऽस्मितवकौन्तेयब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ मनोगतंवीरयत्तेतद्ब्रूहिवितराम्य हम् ४७ अमरत्वमपाहायब्रूहियत्तेमनोगतम् ॥ ततःप्रांजलिरेवाहमस्त्रेषुगतमानसः ४८ प्रणम्यमनसाशर्वंततोवचनमाददे ॥ भगवान्मेप्रसन्नश्चेदीप्सितोऽयं वरोमम ४९ अस्त्राणीच्छाम्यहंज्ञातुंयानिदेवेषुकानिचित् ॥ ददानीत्येवभगवानब्रवीत्र्यंबकश्चमाम् ५० रौद्रमस्त्रंमदीयंत्वामुपस्थास्यतिपांडव ॥ प्रददौचम मप्रीतःसोऽस्त्रंपाशुपतंमहत् ५१ उवाचचमहादेवोदत्वामेऽस्त्रंसनातनम् ॥ नप्रयोज्यंभवेदेतन्मानुषेषुकथंचन ५२ जगद्विनिर्दहेदेवमल्पतेजसिपातितम् ॥ पीड्य मानेनबलवत्प्रयोज्यंस्याद्धनंजय ५३ अस्त्राणांप्रतिघातेचसर्वथैवप्रयोजयेत् ॥ तदप्रतिहतंदिव्यंसर्वास्त्रप्रतिषेधनम् ५४ मूर्तिमन्मेस्थितंपार्श्वेप्रसन्नेगोवृषध्वजे ॥ उत्सादनममित्राणांपरसेनानिकर्तनम् ५५ दुरासदंदुष्प्रसहंसुरदानवराक्षसैः ॥ अनुज्ञातस्त्वहंतेनतत्रैवसमुपाविशम् ५६ प्रेक्षतश्चैवमेदेवस्तत्रैवांतरधीयत ५७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० निवातकवचवधपर्वणिगंधमादनवासेयुधिष्ठिरार्जुनसंवादेसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

॥ अर्जुनउवाच ॥

ततस्तामवसंप्रीतोरजनींतत्रभारत ॥ प्रसादाद्देवदेवस्यत्र्यंबकस्यमहात्मनः १ व्युषितोरजनींचाहंकृत्वापौर्वाह्णिकीःक्रियाः ॥ अपश्यंतंद्विजश्रेष्ठंदृष्टवानस्मियंपु रा २ तस्मैचाहंयथावृत्तंसर्वमेवन्यवेदयम् ॥ भगवंतंमहादेवंसमेतोऽस्मीतिभारत ३

४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ततइति १ । २ । ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० देवयानैर्विमानैः सद्मनिवासिनःस्त्रीबालादयः शचीजयंतादयइत्यर्थः ११ । १२ । १३ यथास्थानंप्राच्यामिन्द्रंप्रतीच्यांवरुणमित्यादि १४ । १५ । १६

समासुवाचराजेंद्रप्रीयमाणोद्विजोत्तमः ॥ दृष्टस्त्वयामहादेवोयथानान्येनकेनचित् ४ समेत्यलोकपालैस्तुसर्वैर्वैवस्वतादिभिः ॥ द्रष्टाऽस्यनघदेवेन्द्रंसचतेऽस्त्रा
णिदास्यति ५ एवमुक्त्वासमांराजन्नाश्लिष्यचपुनःपुनः ॥ अगच्छत्सयथाकामंब्राह्मणःसूर्यसन्निभः ६ अथापराह्णेतस्याह्नःप्रावात्पुण्यःसमीरणः ॥ पुनर्नवमिमं
लोकंकुर्वन्निवसपत्नहन् ७ दिव्यानिचैवमाल्यानिसुगंधीनिनवानिच ॥ शैशिरस्यगिरेःपादेप्रादुरासन्समीपतः ८ वादित्राणिचदिव्यानिसुघोराणिसमंततः ॥
स्तुतयश्चेंद्रसंयुक्ताअश्रूयंतमनोहराः ९ गणाश्चाप्सरसांतत्रगंधर्वाणांतथैवच ॥ पुरस्ताद्देवदेवस्यजगुर्गीतानिसर्वशः १० मरुतांचगणास्तत्रदेवयानैरुपाग
मन् ॥ महेंद्रानुचरायेचयेचसद्मनिवासिनः ११ ततोमरुत्वान्हरिभिर्युक्तैर्वाहैःस्वलंकृतैः ॥ शचीसहायस्तत्रायात्सहसर्वैस्तदामरैः १२ एतस्मिन्नेवकालेतुकुबेरो
नरवाहनः ॥ दर्शयामाससमांराजन्लक्ष्म्यापरमयायुतः १३ दक्षिणस्यांदिशियमंप्रत्यपश्यंव्यवस्थितम् ॥ वरुणंदेवराजंचयथास्थानमवस्थितम् १४ तेमामू
चुर्महाराजसांत्वयित्वानरर्षभ ॥ सव्यसाचिन्निरीक्षास्माँल्लोकपालानवस्थितान् १५ सुरकार्यार्थसिद्ध्यर्थंदृष्टवानसिशंकरम् ॥ अस्मत्तोऽपिगृहाणत्वमस्त्राणीति
समंततः १६ ततोऽहंप्रयतोभूत्वाप्रणिपत्यसुरर्षभान् ॥ प्रत्यगृह्णंतदाऽस्त्राणिमहांतिविधिवद्विभो १७ गृहीतास्त्रस्ततोदेवैरनुज्ञातोऽस्मिभारत ॥ अथदेवा
ययुःसर्वेयथागतमरिंदम १८ मघवानपिदेवेशोरथमारुह्यसुप्रभम् ॥ उवाचभगवान्स्वर्गंगंतव्यंफाल्गुनत्वया १९ पुरैवागमनादस्माद्वेदाहंत्वांधनंजय ॥ अ
तःपरंत्वहंवैत्वांदर्शयेभरतर्षभ २० त्वयाहितीर्थेषुपुरासमाप्लावःकृतोऽसकृत् ॥ तपश्चेदंमहत्तप्तंस्वर्गंगंताऽसिपांडव २१ भूयश्चैवचतप्तव्यंतपश्चरणमुत्तमम् ॥
स्वर्गेत्ववश्यंगंतव्यंत्वयाशत्रुनिषूदन २२ मातलिर्मन्नियोगात्त्वांत्रिदिवंप्रापयिष्यति ॥ विदितस्त्वंहिदेवानांमुनीनांचमहात्मनाम् २३ ततोऽहमब्रुवंशक्रंप्रसीद
भगवन्मम ॥ आचार्यंवरयेयंत्वामस्त्रार्थंत्रिदशेश्वर २४ ॥ इंद्रउवाच ॥ क्रूरकर्मास्त्रवित्तातभविष्यसिपरंतप ॥ यदर्थमस्त्राणीप्सुस्त्वंतंकामंपांडवाप्नुहि २५
ततोऽहमब्रुवंनाहंदिव्यान्यस्त्राणिशत्रुहन् ॥ मानुषेषुप्रयोक्ष्यामिविनास्त्रप्रतिघातनात् २६ तानिदिव्यानिमेऽस्त्राणिप्रयच्छविबुधाधिप ॥ लोकांश्चास्त्रजितान्पश्चा
ल्लभेयंसुरपुंगव २७ ॥ इंद्रउवाच ॥ परीक्षार्थंमयैतत्तेवाक्यमुक्तंधनंजय ॥ ममात्मजस्यवचनंसूपपन्नमिदंतव २८ शिक्षमेभवनंगत्वासर्वाण्यस्त्राणिभारत ॥
वायोरग्नेर्वसुभ्योऽपिवरुणात्समरुद्गणात् २९ साध्यंपैतामहंचैवगंधर्वोरगरक्षसाम् ॥ वैष्णवानिचसर्वाणिनैर्ऋतानितथैवच ३० मद्गतानिचजानीहिसर्वास्त्राणिकुरू
द्वह ॥ एवमुक्त्वातुमांशक्रस्तत्रैवांतरधीयत ३१

१७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ त्वं क्रूरकर्माभविष्यसीतिसंबंधः २५ अस्त्रस्यैवप्रतिघातार्थमस्त्रंमोक्ष्ये नत्वन्यत्रमानुषे २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मायामयमिवात्यद्भुतम् ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । पदावस्थानान्नचलितः रथस्यभ्रमणेऽपिदृढासनइत्यर्थः । ३९ । ४० । ४१ । ४२ सुरर्षिणामिति दैर्घ्याभावआर्षः समा

अथापश्यंहरियुजंरथमैन्द्रमुपस्थितम् ॥ दिव्यंमायामयंपुण्यंयत्तंमातलिनानृप ३२ लोकपालेषुयातेषुमामुवाचाथमातलिः ॥ द्रष्टुमिच्छतिशक्रस्त्वांदेवराजो
महाद्युते ३३ संसिध्यस्वमहाबाहोकुरुकार्यमनंतरम् ॥ पश्यपुण्यकृताँल्लोकान्सशरीरोदिवंव्रज ३४ देवराजःसहस्राक्षस्त्वांदिदृक्षतिभारत ॥ इत्युक्तोऽहंमात
लिनागिरिमामंत्र्यशैशिरम् ३५ प्रदक्षिणमुपावृत्त्यसमारोहंरथोत्तमम् ॥ चोदयामाससहयान्मनोमारुतरंहसः ३६ मातलिर्हयतत्त्वज्ञोयथावद्भूरिदक्षिणः ॥ अ
वैक्षतचमेवक्त्रंस्थितस्याथससारथिः ३७ तथाभ्रांतेरथेराजन्विस्मितश्चेदमब्रवीत् ॥ अत्यद्भुतमिदंत्वद्यविचित्रंप्रतिभातिमे ३८ यदास्थितोरथंदिव्यंपदान्नचलितःपदम् ॥
देवराजोऽपिहिमयानित्यमत्रोपलक्षितः ३९ विचलन्प्रथमोत्पातेहयानांभरतर्षभ ॥ त्वंपुनःस्थितएवात्ररथेभ्रांतेकुरूद्वह ४० अतिशक्रमिदंसर्वंतवेतिप्रतिभा
तिमे ॥ इत्युक्त्वाऽऽकाशमाविश्यमातलिर्विबुधालयान् ४१ दर्शयामासमेराजन्विमानानिचभारत ॥ सरथोहरिभिर्युक्तोह्यूर्ध्वमाचक्रमेततः ४२ ऋषयो
देवताश्चैवपूजयंतिनरोत्तम ॥ ततःकामगमाँल्लोकानपश्यंवैसुरर्षिणाम् ४३ गंधर्वाप्सरसांचैवप्रभावममितौजसाम् ॥ नंदनादीनिदेवानांवनान्युपवनानिच
४४ दर्शयामासमेशीघ्रंमातलिःशक्रसारथिः ॥ ततःशक्रस्यभवनमपश्यममरावतीम् ४५ दिव्यैःकामफलैर्वृक्षैरत्नैश्चसमलंकृताम् ॥ नतत्रसूर्यस्तपतिनशी
तोष्णेनचक्लमः ४६ नबाधतेतत्ररजस्तत्रास्तिनजरानृप ॥ नतत्रशोकोदैन्यंवादौर्बल्यंचोपलक्ष्यते ४७ दिवौकसांमहाराजनग्लानिरिरमर्दन ॥ नक्रोधलो
भौतत्रास्तांसुरादीनांविशांपते ४८ नित्यतुष्टाश्चतेराजन्प्राणिनःसुरवेश्मनि ॥ नित्यपुष्पफलास्तत्रपादपाहरितच्छदाः ४९ पुष्करिण्यश्चविविधाःपद्मसौगंधि
कायुताः ॥ शीतस्तत्रववौवायुःसुगंधीजीवनःशुचिः ५० सर्वरत्नविचित्राचभूमिःपुष्पविभूषिता ॥ मृगद्विजाश्चबहवोरुचिरामधुरस्वराः ५१ विमानगामि
नश्चात्रदृश्यंतेबहवोंऽबरे ॥ ततोऽपश्यंवसून्रुद्रान्साध्यांश्चसमरुद्गणान् ५२ आदित्यानश्विनौचैवतान्सर्वान्प्रत्यपूजयम् ॥ तेमांवीर्येणयशसातेजसाचबलेनच
५३ अस्त्रैश्चाप्यन्वजानंतसंग्रामेविजयेनच ॥ प्रविश्यतांपुरींदिव्यांदेवगंधर्वपूजिताम् ५४ देवराजंसहस्राक्षमुपातिष्ठंकृतांजलिः ॥ ददावर्धासनंप्रीतःशक्रोमेदद
तांवरः ५५ बहुमानाच्चगात्राणिपस्पर्शममवासवः ॥ तत्राहंदेवगंधर्वैःसहितोभूरिदक्षिणैः ५६ अस्त्रार्थमवसंस्वर्गेशिक्षाणोऽस्त्राणिभारत ॥ विश्वावसोश्चवैपुत्र
श्चित्रसेनोऽभवत्सखा ५७ सचगांधर्वमखिलंग्राहयामाससमांनृप ॥ तत्राहमवसंराजन्गृहीतास्त्रःसुपूजितः ५८ सुखंशक्रस्यभवनेसर्वकामसमन्वितः ॥ शृण्वन्वै
गीतशब्दंचतूर्यशब्दंचपुष्कलम् ॥ पश्यंश्चाप्सरसःश्रेष्ठानृत्यंतीर्भरतर्षभ ५९

हारवहुत्वंवा बहुसमुदायाभिप्रायेण ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ अन्वजानन्त वीर्यादिमान्भवेत्याशीर्वादान्ददुरित्यर्थः ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तत्सर्वमिति । अनवज्ञायादत्यादरपूर्वकं तथ्यंयथावदत्यर्थंपुरुषार्थइतिविज्ञायप्रतिगृह्यरागशून्येनमनसांऽगीकृत्याप्यहमस्त्रेष्वेवव्यवस्थितोऽभूवं नगीतादिषु ६० तेनकामेनास्त्रेच्छयानतुभोगेच्छया ६१ । ६२
६३ । ६४ । ६५ । ६६ पंचभिःप्रयोगादिभिः आवृत्तिःपुनःपुनःप्रयोगोपसंहारौ ६७ प्रायश्चित्तमस्त्राग्निनादग्धानामनागसांपुनरुज्जीवनं प्रतीघातंपरास्त्रेणाभिभूतस्यस्वास्त्रस्योद्दीपनं । गुर्वर्थो दक्षिणा

तत्सर्वमनवज्ञायतथ्यंविज्ञायभारत ॥ अत्यर्थंप्रतिगृह्याहमस्त्रेष्वेवव्यवस्थितः ६० ततोऽतुष्यत्सहस्राक्षस्तेनकामेनमेविभुः ॥ एवंमेवसतोराजन्नेषकालोऽत्यगाद्दिवि
६१ कृतास्त्रमतिविश्वस्तमथमांहरिवाहनः ॥ संस्पृश्यमूर्ध्निपाणिभ्यामिदंवचनमब्रवीत् ६२ नत्वमद्ययुधाजेतुंशक्यःसुरगणैरपि ॥ किंपुनर्मानुषेलोकेमानुषैर
कृतात्मभिः ६३ अप्रमेयोऽप्रधृष्यश्चयुद्धेष्वप्रतिमस्तथा ॥ अथाब्रवीत्पुनर्देवःसंप्रहृष्टतनूरुहः ६४ अस्त्रयुद्धेसमोवीरनतेकश्चिद्भविष्यति ॥ अप्रमत्तःसदादक्षः
सत्यवादीजितेंद्रियः ६५ ब्रह्मण्यश्चास्त्रविच्चासिशूरश्चासिकुरूद्वह ॥ अस्त्राणिसमवाप्तानित्वयादशचपंचच ६६ पंचभिर्विधिभिःपार्थविद्यतेनत्वयासमः ॥प्रयो
गमुपसंहारमावृत्तिंचधनंजय ६७ प्रायश्चित्तंचवेत्थत्वंप्रतीघातंचसर्वशः ॥ ततोगुर्वर्थकालोऽयंसमुत्पन्नःपरंतप ६८ प्रतिजानीष्वतंकर्तुंततोवेत्स्याम्यहंपरम् ॥
ततोऽहमब्रुवंराजन्देवराजमिदंवचः ६९ विषह्यंयन्मयाकर्तुंकृतमेवनिबोधतत् ॥ ततोमामब्रवीद्राजन्प्रहसन्बलवृत्रहा ७० नाविषह्यंतवाद्यास्तित्रिषुलोकेषुकिंचन ॥
निवातकवचानामदानवाममशत्रवः ७१ समुद्रकुक्षिमाश्रित्यदुर्गेप्रतिवसंत्युत ॥ तिस्रःकोट्यःसमाख्यातास्तुल्यरूपबलप्रभाः ७२ तांस्तत्रजहिकौन्तेयगुर्वर्थ
स्तेभविष्यति ॥ ततोमातलिसंयुक्तंमयूरसमरोमभिः ७३ हयैरुपेतंप्रादान्मेरथंदिव्यंमहाप्रभम् ॥ बबंधचैवमेमूर्ध्निकिरीटमिदमुत्तमम् ७४ स्वरूपसदृशंचैव
प्रादादंगविभूषणम् ॥ अभेद्यंकवचंचेदंस्पर्शरूपवदुत्तमम् ७५ अजरांज्यामिमांचापिगांडीवेसमयोजयत् ॥ ततःप्रायामहंतेनस्यंदनेनविराजता ७६ येनाजय
द्देवपतिर्बलिंवैरोचनिंपुरा ॥ ततोदेवाःसर्वएवतेनघोषेणबोधिताः ७७ मन्वानादेवराजंमांसमाजग्मुर्विशांपते ॥ दृष्ट्वाचमामपृच्छंतकिंकरिष्यसिफाल्गुन ७८ तान
ब्रुवंयथाभूतमिदंकर्ताऽस्मिसंयुगे ॥ निवातकवचानांतुप्रस्थितंमांवधैषिणम् ७९ निबोधतमहाभागाःशिवंचाशास्तुमेऽनघाः ॥ तुष्टुवुर्मांप्रसन्नास्तेयथादेवंपुरंदरम्
८० रथेनानेनमघवाजितवान्शंबरंयुधि ॥ नमुचिंबलवृत्रौचप्रह्लादनरकावपि ८१ बहूनिचसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदान्यपि ॥ रथेनानेनदैत्यानांजितवान्मघवायुधि
८२ त्वमप्यनेनकौन्तेयनिवातकवचान्रणे ॥ विजेतायुधिविक्रम्यपुरेवमघवावशी ८३ अयंचशंखप्रवरोयेनजेताऽसिदानवान् ॥ अनेनविजितालोकाःशक्रेणा
पिमहात्मना ८४ प्रदीयमानंदेवैस्तंदेवदत्तंजलोद्भवम् ॥ प्रत्यगृह्णंजयायैनंस्तूयमानस्तदाऽमरैः ८५ सशंखीकवचीबाणीप्रगृहीतशरासनः ॥ दानवालयमत्युग्रं
प्रयातोऽस्मियुयुत्सया ८६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणिअर्जुनवाक्येअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ ॥

६८ वेत्स्यामिवेदयिष्यामि परंकार्यमितिशेषः ६९ विषह्यंशक्यं ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ प्रायांप्रयाणंकृतवान् ७६ । ७७ । ७८ । ७९ आशास्तआशास्त्वम् ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४
८५ । ८६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततोऽहमिति १ । २ तिमिर्मत्स्यस्तंगिलतिमहामत्स्यस्तिमिंगिलः तमपिगिलतीतितिमितिमिंगिलः तिमिरिवगिलनीयस्तिमिंगिलोयस्येतिविग्रहः ३ । ४ । ५ घूर्णतेभ्रमति ६ निपत्यगत्वापृथिवीतलेपाताले ७ आलक्ष्यसर्वसंपदुपेतमितिशेषः आश्लिष्येतिपाठे भूमावक्तीर्यनिम्नस्थंरथचक्रंदृढमाश्लिष्यउन्नीतवानित्यर्थः । माद्रवत्प्रकर्षेणवेगवानभूत् ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ दिवंस्तब्ध्वाआकाशंव्याप्य

अर्जुनउवाच ॥ ततोऽहंस्तूयमानस्तुतत्रतत्रमहर्षिभिः ॥ अपश्यमुदधिंभीममपांपतिमथाव्ययम् १ फेनवत्यःप्रकीर्णाश्चसंहताश्चसमुत्थिताः ॥ ऊर्मयश्चात्रदृश्यंते वल्गंतइवपर्वताः २ नावःसहस्रशस्तत्ररत्नपूर्णाःसमंततः ॥ तिमिंगिलाःकच्छपाश्चतथातिमितिमिंगिलाः ३ मकराश्चात्रदृश्यंतेजलेमग्नाइवाद्रयः ॥ शंखानांच सहस्राणिमग्नान्यप्सुसमंततः ४ दृश्यंतेस्मयथारात्रौतारास्तन्वभ्रसंवृताः ॥ तथासहस्रशस्तत्ररत्नसंघाःप्लवंत्युत ५ वायुश्चघूर्णतेभीमस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ तमुदीक्ष्य महावेगंसर्वांभोनिधिमुत्तमम् ६ अपश्यंदानवाकीर्णंतद्दैत्यपुरमंतिकात् ॥ तत्रैवमातलिस्तूर्णंनिपत्यपृथिवीतले ७ रथंतंतुसमालक्ष्यप्राद्रवद्रथयोगवित् ॥ त्रासयन् रथघोषेणतत्पुरंससुपाद्रवत् ८ रथघोषंतुतंश्रुत्वास्तनयित्नोरिवांबरे ॥ मन्वानादेवराजंमामाविग्नादानवाऽभवन् ९ सर्वेसंभ्रांतमनसःशरचापधराःस्थिताः ॥ तथाऽसिशूलपरशुगदामुसलपाणयः १० ततोद्वाराणिपिदधुर्दानवास्त्रस्तचेतसः ॥ संविधायपुरेरक्षांनस्मकश्चनदृश्यते ११ ततःशंखमुपादायदेवदत्तंमहास्वनम् ॥ परमां मुदमाश्रित्यप्राधमंतंशनैरहम् १२ सतुशब्दोदिवंस्तब्ध्वाप्रतिशब्दमजीजनत् ॥ वित्रेसुश्चनिलिल्युश्चभूतानिसुमहांत्यपि १३ ततोनिवातकवचाःसर्वएवस्वलंकृताः ॥ दंशिताविविधैस्त्राणैर्विचित्रायुधपाणयः १४ आयसैश्चमहाशूलैर्गदाभिर्मुसलैरपि ॥ पट्टिशैःकरवालैश्चरथचक्रैश्चभारत १५ शतघ्नीभिर्भुशुंडीभिःखड्गैश्चित्रैःस्वलंकृतैः ॥ प्रगृहीतैर्दितेःपुत्राःप्रादुरासन्सहस्रशः १६ ततोविचार्यबहुशोरथमार्गेषुतान्हयान् ॥ प्राचोदयत्समेदेशेमातलिर्भरतर्षभ १७ तेनतेषांप्रणुन्नानामाशुत्वाच्छीघ्रगामिनाम् ॥ नान्वपश्यंतदाकिंचित्तन्मेऽद्भुतमिवाभवत् १८ ततस्तेदानवास्तत्रवादित्राणिसहस्रशः ॥ विकृतस्वररूपाणिभृशंसर्वाण्यनादयन् १९ तेनशब्देनसहसासमुद्रेपर्वतोपमाः ॥ आप्लवंतगतैःसत्वैर्मत्स्याःशतसहस्रशः २० ततोवेगेनमहतादानवामामुपाद्रवन् ॥ विमुंचंतःशितान्बाणान्शतशोऽथ सहस्रशः २१ ससंप्रहारस्तुमुलस्तेषांचममभारत ॥ अवर्ततमहाघोरोनिवातकवचांतकः २२ ततोदेवर्षयश्चैवदानवर्षिगणाश्चये ॥ ब्रह्मर्षयश्चसिद्धाश्चसमाजग्मुर्महामृधे २३ तेवैमामनुरूपाभिर्मधुराभिर्जयैषिणः ॥ अस्तुवन्मुनयोवाग्भिर्यथेंद्रंतारकामये २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणियुद्धारंभेऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ततोनिवातकवचाःसर्वेवेगेनभारत ॥ अभ्यद्रवन्मांसहिताःप्रगृहीतायुधारणे १ आच्छाद्यरथपंथानमुत्क्रोशंतोमहारथाः ॥ आवृत्यसर्वतस्तेमांशरवर्षैरवाकिरन् २

१४ दंशिताःसन्नद्धाः त्राणैःकवचैः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ आप्लवंतपलायनंकृतवंतः गतैःसत्वैर्विगताभिर्बुद्धिभिरुपलक्षिताः भ्रांताइत्यर्थः २० । २१ । २२ । २३ तारकामयेतारार्थेसंग्रामे २४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपे ऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ ततइति १ । २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ शताःशतानिअयुतमित्यर्थः हरयोऽश्वाः शांताःपरीक्षिताः । शमेरालोचनार्थान्निष्ठा ९ । १० । ११ । १२ । १३ चिच्छेदअहमितिशेषः । परोक्षार्थेलिट् प्रयोगेणाजानतैवमया
एतत्कृतमितिशत्रूणामत्यंतापकर्षःसूचितः १४ । १५ । १६ अस्माभिः पूजायांबहुत्वंअश्वाद्यपेक्षयावा १७ लघुभिःशीघ्रगैः १८ । १९ तिग्मतैजसंतीक्ष्णदाहकं माधवंनाममधोर्दैत्यस्यवधार्थनिर्मितत्वात् २०

ततोपरेमहावीर्याःशूलपट्टिशपाणयः ॥ शूलानिचभुशुंडीश्चमुमुचुर्दानवामयि ३ तच्छूलवर्षंसुमहद्गदाशक्तिसमाकुलम् ॥ अनिशंसृज्यमानंतैरपतन्मद्रथोपरि ४
अन्येमामभ्यधावंतनिवातकवचायुधि ॥ जितशस्त्रायुधारौद्राःकालरूपाःप्रहारिणः ५ तानहंविविधैर्बाणैर्वेगवद्भिरजिह्मगैः ॥ गांडीवमुक्तैरभ्यघ्नमेकैकंदशभिर्मृधे ६ ते
कृताविमुखाःसर्वेमत्प्रयुक्तैःशिलाशितैः ॥ ततोमातलिनातूर्णंहयास्तेसंप्रचोदिताः ७ मार्गान्बहुविधांस्तत्रविचेरुर्वातरंहसः ॥ सुसंयतामातलिनाप्रामथ्नंतदितेःसुता
न् ८ शतंशतास्तेहरयस्तस्मिन्युक्तामहारथे ॥ शांतामातलिनायत्ताव्यचरन्नल्पकाइव ९ तेषांचरणपातेनरथनेमिस्वनेनच ॥ ममबाणनिपातैश्चहतास्तेशतशोऽसु
राः १० गतासवस्तथैवान्येप्रगृहीतशरासनाः ॥ हतसारथयस्तत्रव्यकृष्यंततुरंगमैः ११ तेदिशोविदिशःसर्वेप्रतिरुध्यप्रहारिणः ॥ अभ्यघ्नन्विविधैःशस्त्रैस्ततो
मेऽव्यथितंमनः १२ ततोऽहंमातलेर्वीर्यमपश्यंपरमाद्भुतम् ॥ अश्वांस्तथावेगवतोयदयत्नादधारयत् १३ ततोऽहंलघुभिश्चित्रैरस्त्रैस्तानसुरान्रणे ॥ चिच्छेदसायु
धान्राजञ्छतशोऽथसहस्रशः १४ एवंमेचरतस्तत्रसर्वयत्नेनशत्रुहन् ॥ प्रीतिमानभवद्वीरोमातलिःशक्रसारथिः १५ वध्यमानास्ततस्तैस्तुहयैस्तेनरथेनच ॥ अगम
न्प्रक्षयंकेचिन्न्यवर्तंततथापरे १६ स्पर्धमानाइवास्माभिर्निवातकवचारणे ॥ शरवर्षैःशरार्तंमांमहद्भिःप्रत्यवारयन् १७ ततोऽहंलघुभिश्चित्रैर्ब्रह्मास्त्रपरिमंत्रितैः ॥ व्यध
मंसायकैराशुशतशोऽथसहस्रशः १८ ततःसंपीड्यमानास्तेक्रोधाविष्टामहारथाः ॥ अपीडयन्मांसहिताःशक्तिशूलासिवृष्टिभिः १९ ततोऽहमस्त्रमातिष्ठंपरमंतिग्मतैज
सम् ॥ दयितंदेवराजस्यमाधवंनामभारत २० ततःखड्गत्रिशूलेनतोमरांश्चसहस्रशः ॥ अस्त्रवीर्येणशतधातैर्मुक्तानहमच्छिदम् २१ छित्त्वाप्रहरणान्येषांततस्तानपिसर्व
शः ॥ प्रत्यविध्यमहंरोषाद्दशभिर्दशभिःशरैः २२ गांडीवाद्धितदासंख्येयथाभ्रमरपंक्तयः ॥ निष्पतंतिमहाबाणास्तन्मातलिरपूजयत् २३ तेषामपितुबाणास्तेतन्मा
तलिरपूजयत् ॥ अवाकिरन्मांबलवत्तानहंव्यधमंशरैः २४ वध्यमानास्ततस्तेतुनिवातकवचाःपुनः ॥ शरवर्षैर्महद्भिर्मांसमंतात्पर्यवारयन् २५ शरवेगान्निहत्याहम
स्त्रैरस्त्रविघातिभिः ॥ ज्वलद्भिःपरमैःशीघ्रैस्तानविध्यंसहस्रशः २६ तेषांछिन्नानिगात्राणिविसृजंतिस्मशोणितम् ॥ प्रावृषीवाभिवृष्टानिशृंगाण्यथधराभृताम् २७
इंद्राशनिसमस्पर्शैर्वेगवद्भिरजिह्मगैः ॥ मद्बाणैर्वध्यमानास्तेसमुद्विग्नाःस्मदानवाः २८ शतधाभिन्नदेहास्तेक्षीणप्रहरणौजसः ॥ ततोनिवातकवचामामयुध्यंतमायया
२९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ततोमाधवास्त्रादुत्पन्नेनखड्गसहितेनत्रिशूलेन । खड्गांश्चशूलांश्चेतिपाठे शरैरित्युत्तरश्लोकादपकर्षणीयम् २१ । २२ । २३ तेषांतैर्बाणामामवाकिरन्नितिसंबंधः तदपिमातलिरपूजयत् २४ । २५
२६ । २७ । २८ । २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततोऽश्मेति । नगमात्रैर्वृक्षप्रमाणैः १ । २ पावकप्रकरावन्हिराशयः ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

॥ अर्जुनउवाच ॥ ततोऽश्मवर्षंसुमहत्प्रादुरासीत्समंततः ॥ नगमात्रैःशिलाखंडैस्तन्मांदृढमपीडयत् १ तदहंवज्रसंकाशैर्महेंद्रास्त्रप्रचोदितैः ॥ अचूर्णयंवेगवद्भिःशरजालैर्महाहवे २ चूर्ण्यमानेऽश्मवर्षेतुपावकःसमजायत ॥ तत्राश्मचूर्णान्यपतन्पावकप्रकराइव ३ ततोऽश्मवर्षेविहतेजलवर्षंमहत्तरम् ॥ धाराभिरक्षमात्राभिःप्रादुरासीन्ममांतिके ४ नभसःप्रच्युताधारास्तिग्मवीर्याःसहस्रशः ॥ आवृण्वन्सर्वतोव्योमदिशश्चोपदिशस्तथा ५ धाराणांचनिपातेनवायोर्विस्फूर्जितेनच ॥ गर्जितेनचदैत्यानांनप्राज्ञायतकिंचन ६ धारादिविचसंबद्धावसुधायांचसर्वशः ॥ व्यामोहयंतमांतत्रनिपतंत्योनिशंभुवि ७ तत्रोपदिष्टमिंद्रेणदिव्यमस्त्रंविशोषणम् ॥ दीप्तंप्राहिणवंघोरमशुष्यत्तेनतज्जलम् ८ हतेश्मवर्षेचमयाजलवर्षेचशोषिते ॥ मुमुचुर्दानवामायामग्निंवायुंचभारत ९ ततोहमग्निंव्यधमंसलिलास्त्रेणसर्वशः ॥ शैलेनचमहास्त्रेणवायोर्वेगमधारयम् १० तस्यांप्रतिहतायांतेदानवायुद्धदुर्मदाः ॥ प्राकुर्वन्विविधांमायांयौगपद्येनभारत ११ ततोवर्षंप्रादुरभूत्सुमहल्लोमहर्षणम् ॥ अस्त्राणांघोररूपाणामग्नेर्वायोस्तथाऽश्मनाम् १२ सातुमायामयीवृष्टिःपीडयामासमांयुधि ॥ अथघोरंतमस्तीव्रंप्रादुरासीत्समंततः १३ तमसासंवृतेलोकेघोरेणपरुषेणच ॥ हरयोविमुखाश्चासन्प्रास्खलच्चापिमातलिः १४ हस्ताद्धिरश्मयश्चास्यप्रतोदःप्रापतद्भुवि ॥ असकृच्चाहमांभीतःक्वासीतिभरतर्षभः १५ मांचभीराविशत्तीव्रातस्मिन्विगतचेतसि ॥ सचमांविगतज्ञानःसंत्रस्तमिदमब्रवीत् १६ सुराणामसुराणांचसंग्रामःसुमहानभूत् ॥ अमृतार्थेपुरापार्थसचदृष्टोमयाऽनघ १७ शंबरस्यवधेघोरःसंग्रामःसुमहानभूत् ॥ सारथ्यंदेवराजस्यतत्रापिकृतवानहम् १८ तथैववृत्रस्यवधेसंगृहीताहयामया ॥ वैरोचनेर्महायुद्धंदृष्टंचापिसुदारुणम् १९ एतेमयामहाघोराःसंग्रामाःपर्युपासिताः ॥ नचापिविगतज्ञानोभूतपूर्वोऽस्मिपांडव २० पितामहेनसंहारःप्रजानांविहितोध्रुवम् ॥ नहियुद्धमिदंयुक्तमन्यत्रजगतःक्षयात् २१ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासंस्तभ्यात्मानमात्मना ॥ मोहयिष्यन्दानवानामहंमायाबलंमहत् २२ अब्रुवंमातलिंभीतंपश्यमेभुजयोर्बलम् ॥ अस्त्राणांचप्रभावंवैधनुषोगांडिवस्यच २३ अद्यास्त्रमाययैतेषांमायामेतांसुदारुणाम् ॥ विनिहन्मितमश्चोग्रंमाभैःसूतस्थिरोभव २४ एवमुक्त्वाऽहमसृजमस्त्रमायांनराधिप ॥ मोहनींसर्वभूतानांहितायत्रिदिवौकसाम् २५ पीड्यमानासुमायासुतासुतास्वसुरोत्तमाः ॥ पुनर्बहुविधामायाःप्राकुर्वन्नमितौजसः २६ पुनःप्रकाशमभवत्तमसाग्रस्यतेपुनः ॥ भवत्यदर्शनोलोकःपुनरप्सुनिमज्जति २७ सुसंगृहीतैर्हरिभिःप्रकाशेसतिमातलिः ॥ व्यचरत्स्यंदनाग्र्येणसंग्रामेलोमहर्षणे २८ ततःपर्यपतन्नुग्रानिवातकवचामयि ॥ तानहंविवरंदृष्ट्वाप्राहिण्वंयमसादनम् २९

वैरोचनेर्बलेः १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ मोहनास्त्रेणपीड्यमानासुनश्यमानासु २६ । २७ । २८ । २९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ अदृश्यमानाइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ हरीनत्यंतंहरणशीलान्

वर्तमानेतथायुद्धेनिवातकवचांतके ॥ नापश्यंसहसासर्वान्दानवान्माययाऽऽवृतान् ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० निवातकवचयुद्धप० मायायुद्धेएक
सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ अदृश्यमानास्तेदैत्यायोधयंतिस्ममायया ॥ अदृश्येनास्त्रवीर्येणतानप्यहमयो
धयम् १ गांडीवमुक्ताविशिखाःसम्यगस्त्रप्रचोदिताः ॥ अच्छिदन्नुत्तमांगानियत्रयत्रस्मतेऽभवन् २ ततोनिवातकवचावध्यमानामयायुधि ॥ संहृत्यमायांस
हसाप्राविशन्पुरमात्मनः ३ व्यपयातेषुदैत्येषुप्रादुर्भूतेचदर्शने ॥ अपश्यंदानवांस्तत्रहतान्शतसहस्रशः ४ विनिष्पिष्टानितत्रैषांशस्त्राण्याभरणानिच ॥ श
तशःस्मप्रदृश्यंतेगात्राणिकवचानिच ५ हयानांनांतरंह्यासीत्पदाद्विचलितुंपदम् ॥ उत्पत्यसहसातस्थुरंतरिक्षगमास्ततः ६ ततोनिवातकवचाव्योमसंछा
द्यकेवलम् ॥ अदृश्याह्यत्यवर्तंतविसृजंतःशिलोच्चयान् ७ अंतर्भूमिगताश्चान्येहयानांचरणान्यथ ॥ व्यगृह्णन्दानवाघोरारथचक्रेचभारत ८ विनिगृह्यहरी
नश्वान्रथंचममयुध्यतः ॥ सर्वतोमामविध्यंतसरथंधरणीधरैः ९ पर्वतैरुपचीयद्भिःपतमानैस्तथाऽपरैः ॥ सदेशोयत्रवर्तामगुहेवसमपद्यत १० पर्वतैश्छा
द्यमानोऽहंनिगृहीतैश्चवाजिभिः ॥ अगच्छंपरमामार्तिंमातलिस्तदलक्षयत् ११ लक्षयित्वाचमांभीतमिदंवचनमब्रवीत् ॥ अर्जुनार्जुनमाभैस्त्वंवज्रमस्त्रमुदी
रय १२ ततोऽहंतस्यतद्वाक्यंश्रुत्वावज्रमुदीरयम् ॥ देवराजस्यदयितंभीमममस्त्रंनराधिप १३ अचलंस्थानमासाद्यगांडीवमनुमंत्र्यच ॥ अमुंचंवज्रसंस्पर्शा
नायसान्निशितान्शरान् १४ ततोमायाश्चताःसर्वानिवातकवचांश्चतान् ॥ तेवज्रचोदिताबाणावज्रभूताःसमाविशन् १५ तेवज्रवेगविहतादानवाःपर्वतोपमाः ॥
इतरेतरमाश्लिष्यन्यपतन्पृथिवीतले १६ अंतर्भूमौचयेऽगृह्णन्दानवारथवाजिनः ॥ अनुप्रविश्यतान्बाणाःप्राहिण्वन्यमसादनम् १७ हतैर्निवातकवचैर्निरस्तैःपर्व
तोपमैः ॥ समाच्छाद्यतदेशःसविकीर्णैरिवपर्वतैः १८ नहयानांक्षतिःकाचिन्नरथस्यनमातलेः ॥ ममचादृश्यततदातदद्भुतमिवाभवत् १९ ततोमांप्रहसन्राज
न्मातलिःप्रत्यभाषत ॥ नैतदर्जुनदेवेषुत्वयिवीर्यंयदीक्ष्यते २० हतेष्वसुरसंघेषुदारास्तेषांतुसर्वशः ॥ प्राक्रोशन्नगरेतस्मिन्यथाशरदिसारसाः २१ ततोमा
तलिनासार्धमहंतत्पुरमभ्ययाम् ॥ त्रासयन्रथघोषेणनिवातकवचस्त्रियः २२ तान्दृष्ट्वादशसाहस्रान्मयूरसदृशान्हयान् ॥ रथंचरविसंकाशंप्राद्रवन्गणशःस्त्रियः
२३ ताभिराभरणैःशब्दस्त्रासिताभिःसमीरितः ॥ शिलानामिवशैलेषुपतंतीनामभूत्तदा २४ वित्रस्तादैत्यनार्यस्ताःस्वानिवेश्मान्यथाविशन् ॥ बहुरत्नवि
चित्राणिशातकुंभमयानिच २५ तदद्भुताकारमहंदृष्ट्वानगरमुत्तमम् ॥ विशिष्टंदेवनगरादपृच्छंमातलिंततः २६

अविध्यंतव्याप्नुवंतः अचिन्वंतेतिपाठेऽपिसएवार्थः ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० सारसाहंसाः । लक्ष्मणाइतिपाठेसारस्यः २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 नआवासयंतिनाध्यासंते २७ । २८ । २९ अंतंनाशं निवातकवचानामितिशेषः ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ प्रशाम्यप्रकर्षेणआलोच्य ३५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे

इदमेवंविधंकस्माद्देवानावासयंत्युत ॥ पुरंदरपुराद्धीदंविशिष्टमितिलक्षये २७ ॥ मातलिरुवाच ॥ आसीदिदंपुरापार्थदेवराजस्यनःपुरम् ॥ ततोनिवातक
 वचैरितःप्रच्याविताःसुराः २८ तपस्तप्त्वामहत्तीव्रंप्रसाद्यचपितामहम् ॥ इदंवृतंनिवासायदेवेभ्यश्चाभयंयुधि २९ ततःशक्रेणभगवान्स्वयंभूरितिचोदितः ॥
विधत्तांभगवानंतमात्मनोहितकाम्यया ३० ततउक्तोभगवतादिष्टमत्रेतिभारत ॥ भवितांऽतस्त्वमप्येषांदेहेनान्येनशत्रुहन् ३१ ततएषांवधार्थायशक्रोऽस्त्रा
णिददौतव ॥ नहिशक्याःसुरैर्हंतुंयएतेनिहतास्त्वया ३२ कालस्यपरिणामेनततस्त्वमिहभारत ॥ एषामंतकरःप्राप्तस्तत्त्वयाचकृतंतथा ३३ दानवानांविना
शायअस्त्राणांपरमंबलम् ॥ ग्राहितस्त्वंमहेंद्रेणपुरुषेंद्रतदुत्तमम् ३४ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ततःप्रशाम्यनगरंदानवांश्चनिहत्यतान् ॥ पुनर्मातलिनासार्धमगच्छंदे
वसद्मतत् ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० निवातकवचयुद्धप० निवातककवचयुद्धे द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ अर्जुनउवाच ॥ निवर्तमानेनमयामहद्दृष्टंततोऽपरम् ॥ पुरंकामचरंदिव्यंपावकार्कसमप्रभम् १ रत्नद्रुममयैश्चित्रैःसुस्वरैश्चपतत्रिभिः ॥ पौलोमैःकालकंजैश्चनि
त्यहृष्टैरधिष्ठितम् २ गोपुराट्टालकोपेतंचतुर्द्वारंदुरासदम् ॥ सर्वरत्नमयंदिव्यमद्भुतोपमदर्शनम् ३ द्रुमैःपुष्पफलोपेतैःसर्वरत्नमयैर्वृतम् ॥ तथापतत्रिभिर्दिव्यै
रुपेतंसुमनोहरैः ४ असुरैर्नित्यमुदितैःशूलर्ष्टिमुसलायुधैः ॥ चापमुद्गरहस्तैश्चस्रग्विभिःसर्वतोवृतम् ५ तदहंप्रेक्ष्यदैत्यानांपुरमद्भुतदर्शनम् ॥ अपृच्छंमात
लिंराजन्किमिदंवर्ततेऽद्भुतम् ६ ॥ मातलिरुवाच ॥ पुलोमानामदैतेयीकालकाचमहासुरी ॥ दिव्यंवर्षसहस्रंतेचेरतुःपरमंतपः ७ तपसोंतेततस्ताभ्यांस्वयं
भूरददद्वरम् ॥ अगृण्हीतांवरंतेतुसुतानामल्पदुःखताम् ८ अवध्यतांचराजेंद्रसुरराक्षसपन्नगैः ॥ पुरंसुरमणीयंचखचरंसुमहाप्रभम् ९ सर्वरत्नैःसमुदितंदुर्धर्ष
ममरैरपि ॥ महर्षियक्षगंधर्वपन्नगासुरराक्षसैः १० सर्वकामगुणोपेतंवीतशोकमनामयम् ॥ ब्रह्मणाभरतश्रेष्ठकालकेयकृतेकृतम् ११ तदेतत्खपुरंदिव्यंचर
त्यमरवर्जितम् ॥ पौलोमाध्युषितंवीरकालकंजैश्चदानवैः १२ हिरण्यपुरमित्येवंख्यायतेनगरंमहत् ॥ रक्षितंकालकेयैश्चपौलोमैश्चमहासुरैः १३ तएतेमुदितारा
जन्नवध्याःसर्वदैवतैः ॥ निवसंत्यत्रराजेंद्रगतोद्वेगानिरुत्सुकाः १४ मानुषान्मृत्युरेतेषांनिर्दिष्टोब्रह्मणापुरा ॥ एतानपिरणेपार्थकालकंजान्दुरासदान् ॥ वज्रास्त्रे
णनयस्वाशुविनाशंसुमहाबलान् १५ ॥ अर्जुनउवाच ॥ सुरासुरैरवध्यंतदहंज्ञात्वाविशांपते ॥ अब्रुवंमातलिंहृष्टोयाह्येतत्पुरमंजसा १६ त्रिदशेशद्विषोयावत्क्ष
यमस्त्रैर्नयाम्यहम् ॥ नकथंचिद्धिमेपापानवध्यायेसुरद्विषः १७ उवाहमांततःशीघ्रंहिरण्यपुरमंतिकात् ॥ रथेनतेनदिव्येनहरियुक्तेनमातलिः १८

द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ निवर्तमानेनेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ १० । ११ खपुरंखचरत्वात्
१२ । १३ । १४ । १५ । १६ नवध्याइतिनअपितुवध्याएव १७ । १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ व्यगृह्णं विशेषेणगृहीतवान् बाणवृष्ट्यारुद्धवानित्यर्थः २९ । ३० । ३१ आरुह्यगगनमुत्पत्य अवातरदवतीर्णः।ठांतरेमातलिमारुह्यआलं व्यमहीमवतरं अवतीर्णोऽभवमितिशेषः ३२ पर्यवर्ततपरिवार्यअवर्तत गार्ध्रराजितैर्गृध्रपत्रशोभितैः ३३ युद्धेनिमित्तेसतिसंन्यवर्तत इमेवयमितिशेषः युद्धेनजेतुमितिशेषः ३४ । ३५ । ३६ । ३७ अस्त्रानुदितैः

तेमामालक्ष्यदैतेयाविचित्राभरणांबराः ॥ समुत्पेतुर्महावेगारथानास्थायदंशिताः १९ ततोनालीकनाराचैर्भल्लैःशक्त्यृष्टितोमरैः ॥ प्रत्यघ्नन्दानवेंद्रामांक्रुद्धास्तीव्र
पराक्रमाः २० तदहंशरवर्षेणमहताप्रत्यवारयम् ॥ शस्त्रवर्षमहद्राजन्विद्याबलमुपाश्रितः २१ व्यामोहयंचतान्सर्वान्रथमार्गैश्चरन्रणे ॥ तेऽन्योन्यमभिसंमूढाः
पातयंतिस्मदानवान् २२ तेषामेवंविमूढानामन्योन्यमभिधावताम् ॥ शिरांसिविशिखैर्दीप्तैर्न्यहनंशतसंघशः २३ तेवध्यमानादैतेयाःपुरमास्थायतत्पुनः ॥
खमुत्पेतुःसनगरामायामास्थायदानवीम् २४ ततोऽहंशरवर्षेणमहताकुरुनंदन ॥ मार्गमावृत्यदैत्यानांगतिंचैषामवारयम् २५ तत्पुरंखचरंदिव्यंकामगंसूर्यस
प्रभं ॥ दैतेयैर्वरदानेनधार्यतेस्मयथासुखम् २६ अंतर्भूमौनिपततिपुनरूर्ध्वंप्रतिष्ठते ॥ पुनस्तिर्यक्प्रयात्याशुपुनरप्सुनिमज्जति २७ अमरावतिसंकाशंतत्पुरंकाम
गंमहत् ॥ अहमस्त्रैर्बहुविधैःप्रत्यगृह्णंपरंतप २८ ततोऽहंशरजालेनदिव्यास्त्रनुदितेनच ॥ व्यगृह्णंसहदैतेयैस्तत्पुरंपुरुषर्षभ २९ विक्षतंचायसैर्बाणैर्मत्प्रयुक्तै
रजिह्मगैः ॥ महीमभ्यपतद्राजन्प्रभग्नंपुरमासुरम् ३० तेवध्यमानामद्बाणैर्वज्रवेगैरयस्मयैः ॥ पर्यभ्रमंतवैराजन्नसुराःकालचोदिताः ३१ ततोमातलिरारुह्यपुर
स्तान्निपतन्निव ॥ महीमवातरत्क्षिप्रंरथेनादित्यवर्चसा ३२ ततोरथसहस्राणिषष्टिस्तेषाममर्षिणाम् ॥ युयुत्सूनांमयासार्धंपर्यवर्ततभारत ॥ तान्यहंनिशितैर्बा
णैर्व्यधमंगार्ध्रराजितैः ३३ तेयुद्धेसन्यवर्ततसमुद्रस्ययथोर्मयः ॥ नेमेशक्यामानुषेणयुद्धेनेतिप्रचिंत्यतत् ३४ ततोऽहमानुपूर्व्येणदिव्यान्यस्त्राण्ययोजयम् ॥
ततस्तानिसहस्राणिरथिनांचित्रयोधिनाम् ३५ अस्त्राणिममदिव्यानिप्रत्यघ्नञ्छनकैरिव ॥ रथमार्गान्विचित्रांस्तेविचरंतोमहाबलाः ३६ प्रत्यदृश्यंतसंग्रामेशतशोऽ
थसहस्रशः ॥ विचित्रमुकुटापीडाविचित्रकवचध्वजाः ३७ विचित्राभरणाश्चैवनंदयंतीवमेमनः ॥ अहंतुशरवर्षैस्तानस्त्रप्रचुदितैरणे ३८ नाशक्नुवंपीडयितुंतेतु
मांप्रत्यपीडयन् ॥ तैःपीड्यमानोबहुभिःकृतास्त्रैःकुशलैर्युधि ३९ व्यथितोऽस्मिमहायुद्धेभयंचागान्महन्मम ॥ ततोऽहंदेवदेवायरुद्रायप्रयतोरणे ४० स्वस्ति
भूतेभ्यइत्युक्त्वामहास्त्रंसमचोदयम् ॥ यत्तद्रौद्रमितिख्यातंसर्वामित्रविनाशनम् ४१ ततोऽपश्यंत्रिशिरसंपुरुषंनवलोचनम् ॥ त्रिमुखंषड्भुजंदीप्तमर्कज्वलनमूर्धजम्
४२ लेलिहानैर्महानागैःकृतचीरममित्रहन् ॥ विभीस्ततस्तदस्त्रंतुघोरंरौद्रंसनातनम् ४३ दृष्ट्वागांडीवसंयोगमानीयभरतर्षभ ॥ नमस्कृत्वात्रिनेत्रायशर्वायामित
तेजसे ४४ मुक्तवान्दानवेंद्राणांपराभावायभारत ॥ मुक्तमात्रेततस्तस्मिन्रूपाण्यासन्सहस्रशः ४५

अस्त्राणांप्रचुदितंप्रेरणं यदर्थैतैः । उद्रुपधाद्भावादिकर्मणोरितिभावेनिष्ठायाःकित्वं ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ कृतंपीडितं निगृहीतं चीरंयस्त्रयेन ४३ । ४४ । पराभावाय अत्यंताभावाय ४५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ मांसमेदोत्रसास्थिभिः संयुक्तैरितिशेषः ५३ । ५४ निर्वर्हणैर्नाशकरैः ५५ । ५६ निशम्यदृष्ट्वा ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४

मृगाणामथसिंहानांव्याघ्राणांचविशांपते ॥ ऋक्षाणांमहिषाणांचपन्नगानांतथागवाम् ४६ शरभाणांगजानांचवानराणांचसंघशः ॥ ऋषभाणांवराहाणांमार्जाराणां
तथैवच ४७ शालावृकाणांप्रेतानांभुरुंडानांचसर्वशः ॥ गृध्राणांगरुडानांचचमराणांतथैवच ४८ देवानांचऋषीणांचगंधर्वाणांचसर्वशः ॥ पिशाचानांसयक्षाणां
तथैवचसुरद्विषाम् ४९ गुह्यकानांचसंग्रामेनैर्ऋतानांतथैवच ॥ झषाणांगजवक्राणामुलूकानांतथैवच ५० मीनवाजिसरूपाणांनानाशस्त्रासिपाणिनाम् ॥ तथैवयातु
धानानांगदामुद्गरधारिणाम् ५१ एतैश्चान्यैश्चबहुभिर्नानारूपधरैस्तथा ॥ सर्वमासीज्जगद्व्याप्तंतस्मिन्नस्त्रेविसर्जिते ५२ त्रिशिरोभिश्चतुर्दंष्ट्रैश्चतुरास्यैश्चतुर्भुजैः ॥
अनेकरूपसंयुक्तैर्मांसमेदोवसास्थिभिः ५३ अभीक्ष्णंवध्यमानास्तेदानवानाशमागताः ॥ अर्कज्वलनतेजोभिर्वज्राशनिसमप्रभैः ५४ अद्रिसारमयैश्चान्यैर्बाणैररिनिबर्ह
णैः ॥ न्यहनंदानवान्सर्वान्मुहूर्तेनैवभारत ५५ गांडीवास्त्रप्रणुन्नांस्तान्गतासून्नभसश्च्युतान् ॥ दृष्ट्वाऽहंप्राणमंभूयस्त्रिपुरघ्नायवेधसे ५६ तथारौद्रास्त्रनिष्पिष्टान्दिव्याभ
रणभूषितान् ॥ निशम्यपरमंहर्षमगमद्देवसारथिः ५७ तदसह्यंकृतंकर्मदेवैरपिदुरासदम् ॥ दृष्ट्वामांपूजयामासमातलिःशक्रसारथिः ५८ उवाचवचनंचेदंप्रीयमाणः
कृतांजलिः ॥ सुरासुरैरसह्यंहिकर्मयत्साधितंत्वया ५९ नह्येतत्संयुगेकर्तुमपिशक्तःसुरेश्वरः ॥ सुरासुरैरवध्यंहिपुरमेतत्खगंमहत् ६० त्वयाविमथितंवीर
स्ववीर्यतपसोबलात् ॥ विध्वस्तेखपुरेतस्मिन्दानवेषुहतेषुच ६१ विनदंत्यःस्त्रियःसर्वानिष्पेतुर्नगराद्बहिः ॥ प्रकीर्णकेश्योव्यथिताःकुरर्यइवदुःखिताः ६२
पेतुःपुत्रान्पितॄन्भ्रातॄन्शोचमानामहीतले ॥ रुदंत्योदीनकंठ्यस्तुनिनदंत्योहतेश्वराः ६३ उरांसिपरिनिघ्नंत्योविस्रस्तस्रग्विभूषणाः ॥ तच्छोकयुक्तमश्रीकंदुः
खदैन्यसमाहतम् ६४ नबभौदानवपुरंहतत्विट्कंहतेश्वरम् ॥ गंधर्वनगराकारंहतनागमिवह्रदम् ६५ शुष्कवृक्षमिवारण्यमदृश्यमभवत्पुरम् ॥ मांतुसंहृष्टमनसं
क्षिप्रंमातलिरानयत् ६६ देवराजस्यभवनंकृतकर्माणमाहवात् ॥ हिरण्यपुरमुत्सृज्यनिहत्यचमहासुरान् ६७ निवातकवचांश्चैवततोऽहंशक्रमागमम् ॥ ममकर्म
चदेवेंद्रंमातलिर्विस्तरेणतत् ६८ सर्वंविश्रावयामासयथाभूतंमहाद्युते ॥ हिरण्यपुरघातंचमायानांचनिवारणम् ६९ निवातकवचानांचवधंसंख्येमहौजसाम् ॥
तच्छ्रुत्वाभगवान्प्रीतःसहस्राक्षःपुरंदरः ७० मरुद्भिःसहितःश्रीमान्साधुसाध्वित्यथाब्रवीत् ॥ ततोमांदेवराजोवैसमाश्वास्यपुनःपुनः ७१ अब्रवीद्विबुधैःसार्ध
मिदंसमधुरंवचः ॥ अतिदेवासुरंकर्मकृतमेवत्वयारणे ७२ गुर्वर्थश्चकृतःपार्थमहाशत्रून्घ्नतामम ॥ एवमेवसदाभाव्यंस्थिरेणाजौधनंजय ७३ असंमूढेनचा
स्त्राणांकर्तव्यंप्रतिपादनम् ॥ अविषह्योरणेहित्वंदेवदानवराक्षसैः ७४

६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ ॥ ॥ ततइति । अतिविश्वस्तंअतिअत्यंतंविश्वस्तं शत्रूनूजेष्यतीतिवि
श्वासोयस्मिस्तं संरूढादेहेनिमग्नाःशरास्तैर्विक्षतं विगृह्यविशेषेणगृहीत्वास्वीयत्वेनांगीकृत्येत्यर्थः १ त्वात्वाम् २ । ३ । ४ । ५ रुचिराणिदीप्तिमंति । अतएववृहंतिवहुमूल्यानि ६ । ७ । ८ । ९ । १०

सयक्षासुरगंधर्वैःसपक्षिगणपन्नगैः ॥ वसुधांचापिकौन्तेयत्वद्बाहुबलनिर्जिताम् ॥ पालयिष्यतिधर्मात्माकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ७५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्य
केपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणिहिरण्यपुरदैत्यवधेत्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ ततोमामतिविश्वस्तंसंरूढशरविक्षतम् ॥
देवराजोविगृह्येदंकालेवचनमब्रवीत् १ दिव्यान्यस्त्राणिसर्वाणित्वयितिष्ठंतिभारत ॥ नत्वाऽभिभवितुंशक्तोमानुषोभुविकश्चन २ भीष्मोद्रोणःकृपःकर्णःशकुनिःसह
राजभिः ॥ संग्रामस्थस्यतेपुत्रकलांनार्हंतिषोडशीम् ३ इदंचमेतनुत्राणंप्रायच्छन्मघवान्प्रभुः ॥ अभेद्यंकवचंदिव्यंस्रजंचैवहिरण्मयीम् ४ देवदत्तंचमेशंखंपुनःप्रा
दान्महारवम् ॥ दिव्यंचेदंकिरीटंमेस्वयमिंद्रोयुयोजह ५ ततोदिव्यानिवस्त्राणिदिव्यान्याभरणानिच ॥ प्रादाच्छक्रोममैतानिरुचिराणिबृहंतिच ६ एवंसंपूजि
तस्तत्रसुखमस्म्युषितोनृप ॥ इंद्रस्यभवनेपुण्येगंधर्वशिशुभिःसह ७ ततोमामब्रवीच्छक्रःप्रीतिमानमरैःसह ॥ समयोऽर्जुनगंतुंतेभ्रातरोहिस्मरंतिते ८ एवमिंद्र
स्यभवनेपंचवर्षाणिभारत ॥ उषितानिमयाराजन्स्मरताद्यूतजंकलिम् ९ ततोभवंतमद्राक्षंभ्रातृभिःपरिवारितम् ॥ गंधमादनपादस्यपर्वतस्यास्यमूर्धनि १०
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ दिष्ट्याधनंजयास्त्राणित्वयाप्राप्तानिभारत ॥ दिष्ट्याचाराधितोराजादेवानामीश्वरःप्रभुः ११ दिष्ट्याचभगवान्स्थाणुर्देव्यासहपरंतप ॥
साक्षाद्दृष्टःस्वयुद्धेनतोषितश्चत्वयाऽनघ १२ दिष्ट्याचलोकपालैस्त्वंसमेतोभरतर्षभ ॥ दिष्ट्यावर्धामहेपार्थदिष्ट्यासिपुनरागतः १३ अद्यकृत्स्नांमहींदेवींविजि
तांपुरमालिनीम् ॥ मन्येचधृतराष्ट्रस्यपुत्रानपिवशीकृतान् १४ इच्छामितानिचास्त्राणिद्रष्टुंदिव्यानिभारत ॥ यैस्तथावीर्यवंतस्तेनिवातकवचाहताः १५
॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ श्वःप्रभातेभवान्द्रष्टादिव्यान्यस्त्राणिसर्वशः ॥ निवातकवचाघोरायैर्मयाविनिपातिताः १६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमागमनंत
त्रकथयित्वाधनंजयः ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैरजनींतामुवासह १७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणिअस्त्रदर्शनसंकेतेचतुःसप्तत्यधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्यांरात्र्यांव्यतीतायांधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ उत्थायावश्यकार्याणिकृतवान्भ्रातृभिःस
ह १ ततःसंचोदयामाससोऽर्जुनंमातृनंदनम् ॥ दर्शयास्त्राणिकौन्तेययैर्जितादानवास्त्वया २ ततोधनंजयोराजन्देवैर्दत्तानिपांडवः ॥ अस्त्राणितानिदिव्या
निदर्शयामासभारत ३

देवानांराजाइंद्रः ११ । १२ । १३ । १४ तेत्वयाहताः १५ । १६ । १७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ ॥
तस्यामिति १ मातृनंदनं मातुःसुखकरम् २ । ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अस्त्राणिदर्शयितुमिच्छोरर्जुनस्यभावनामाह गिरीति । गिरयएवकूवरादयस्तद्वंतं । कूवरो यस्मिन्युगंध्रियतेतद्दारु पादौचक्रे अक्षस्तयोःसंधानदारु शुभावेणवइववेणवोयस्मिन्ततशुभवेणु त्रिवेणुअक्षकूवरयोःसंधानार्थंत्रिशिखंदारुतद्वंतं । सुपांसुलुगितिद्वितीयायाआर्पोलुक् रथपदेवाक्लीवत्वंध्येयम् ४ पृथिवीमेवपार्थिवंमानसंभूमिरूपंरथं राक्षसवायसादिवत्स्वार्थेतद्धितः आस्थायध्यानवलेनारुह्य दिव्येनेंद्रदत्तेन ५ वारिजंशंखं देवदत्तंनामतः ६ दर्शनायदर्शयितुम् ७ अर्जुनेनअनेकब्रह्मांडगर्भस्यमहादेवस्यसाम्यंभावनावलाद्गतेनसमाक्रांतापृथिवीसमकंपत ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

यथान्यायंमहातेजाःशौचंपरममास्थितः ॥ गिरिकूबरपादाक्षंशुभवेणुत्रिवेणुमत् ४ पार्थिवंरथमास्थायशोभमानोधनंजयः ॥ दिव्येनसंवृतस्तेनकवचेनसुवर्चसा ॥ ५ धनुरादायगांडीवंदेवदत्तंसवारिजम् ॥ शोशुभ्यमानःकौन्तेयआनुपूर्व्यान्महाभुजः ६ अस्त्राणितानिदिव्यानिदर्शनायोपचक्रमे ॥ अथप्रयोक्ष्यमाणेषुदिव्येष्वस्त्रेषुतेषुवै ७ समाक्रांतामहीपद्भ्यांसमकंपतसद्रुमा ॥ क्षुभिताःसरितश्चैवतथैवचमहोदधिः ८ शैलाश्चापिव्यदीर्यंतनववौचसमीरणः ॥ नबभासेसहस्रांशुर्नजज्वालचपावकः ९ नवेदाःप्रतिभांतिस्मद्विजातीनांकथंचन ॥ अंतर्भूमिगतायेचप्राणिनोजनमेजय १० पीड्यमानाःसमुत्थायपांडवंपर्यवारयन् ॥ वेपमानाःप्रांजलयस्तेसर्वेविकृताननाः ११ दह्यमानास्तदाऽस्त्रैस्तेयाचंतिस्मधनंजयम् ॥ ततोब्रह्मर्षयश्चैवसिद्धायेचमहर्षयः १२ जंगमानिचभूतानिसर्वाण्येवावतस्थिरे ॥ देवर्षयश्चप्रवरास्तथैवचदिवौकसः १३ यक्षराक्षसगंधर्वास्तथैवचपतत्रिणः ॥ खेचराणिचभूतानिसर्वाण्येवावतस्थिरे १४ ततःपितामहश्चैवलोकपालाश्चसर्वशः ॥ भगवांश्चमहादेवःसगणोऽभ्याययौतदा १५ ततोवायुर्महाराजदिव्यैर्माल्यैःसमन्वितः ॥ अभितःपांडवंचित्रैरवचक्रेसमंततः १६ जगुश्चगाथाविविधागंधर्वाःसुरचोदिताः ॥ ननृतुःसंघशश्चैवराजन्नप्सरसांगणाः १७ तस्मिंश्चतादृशेकालेनारदश्चोदितःसुरैः ॥ आगम्याहवचःपार्थंश्रवणीयमिदंनृप १८ अर्जुनार्जुनमायुंक्ष्वदिव्यान्यस्त्राणिभारत ॥ नैतानिनिरधिष्ठानेप्रयुज्यंतेकथंचन १९ अधिष्ठानेनवानार्तःप्रयुंजीतकदाचन ॥ प्रयोगेषुमहान्दोषोह्यस्त्राणांकुरुनंदन २० एतानिरक्ष्यमाणानिधनंजययथागमम् ॥ बलवंतिसुखार्हाणिभविष्यंतिनसंशयः २१ अरक्ष्यमाणान्येतानित्रैलोक्यस्यापिपांडव ॥ भवंतिस्मविनाशायमैवंभूयःकृथाःक्वचित् २२ अजातशत्रोत्वंचैवद्रक्ष्यसेतानिसंयुगे ॥ योज्यमानानिपार्थेनद्विषतामवमर्दने २३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ निवार्याथततःपार्थंसर्वेदेवायथागतम् ॥ जग्मुरन्येचयेतत्रसमाजग्मुर्नरर्षभ २४ तेषुसर्वेषुकौरव्यप्रतियातेषुपांडवाः ॥ तस्मिन्नेववनेहृष्टास्तऊषुःसहकृष्णया २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातक०पर्वणिअस्त्रदर्शनेपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥ समाप्तंचनिवातकवचयुद्धपर्व ॥ अथाजगरपर्व ॥ जनमेजयउवाच ॥ तस्मिन्कृतास्त्रेरथिनांप्रवीरेप्रत्यागतेभवनाद्वृत्रहंतुः ॥ अतःपरंकिमकुर्वतपार्थाःसमेत्यशूरेणधनंजयेन १

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ निरधिष्ठानेलक्ष्याभावेसति १९ अधिष्ठानेऽपिवाअनार्तःनप्रयुंजीत २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे पंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥ ॥ तस्मिन्निति । वृत्रहंतुरिंद्रस्य १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आक्रीडमुद्यानम् २ । ३ वासंस्थानं प्राणिनांभूमिस्थानामैश्वर्यमितिशेषः ४ पूर्वाश्चपट्समाः ५ । ६ । ७ । ८ विचरन्नविचरंतः अपकृष्टदेशानदूरस्थानन्नज्ञास्यंति अपितुसमीपस्थानेवैतइतिज्ञास्यंतीत्यर्थः । ज्ञास्यंत्यनाथानितिपाठेअनाथानितिदेशविशेषणं अप्रसिद्धानदेशान् तेषुसंवत्सरंगूढंविहृत्येतिसंबंधः ९ तत्रयुद्धेउद्धरेमकंटकवत्दूरीकरवाम निर्यात्यप्रत्यर्प्यआपकारिणेऽपकारंकृत्वेत्यर्थः । फलंराज्यप्राप्तिः पुष्पंशत्रुवधः निर्यात्यउद्धरेमेत्यन्वयः १० ततोहेतोर्महीमावसाधितिष्ठ ननुइहैवसुखंमहदस्तिकिंमहीवासेनेत्याशंक्याह स्वर्गेति ११ । १२ निग्रहेचबंधनेवाभ्रातृत्वाद्वधेऽप्रवृत्तिश्चेदितिभावः १३

॥ वैशंपायनउवाच ॥ वनेषुतेष्वेवतुतेनरेंद्राःसहार्जुनेनेंद्रसमेनवीराः ॥ तस्मिंश्चशैलप्रवरेसुरम्येधनेश्वराक्रीडगताविजह्रुः २ वेश्मानितान्यप्रतिमानिपश्यन्क्रीडाश्चनानाद्रुमसन्निबद्धाः ॥ चचारधन्वीबहुधानरेंद्रःसोऽस्त्रेषुयत्तःसततंकिरीटी ३ अवाप्यवासंनरदेवपुत्राःप्रसादजंवैश्रवणस्यराज्ञः ॥ नप्राणिनांतेस्पृहयंतिराजन्शिवश्चकालःसबभूवतेषाम् ४ समेत्यपार्थेनयथैकरात्रमूषुःसमास्तत्रतदाचतस्रः ॥ पूर्वाश्चषट्ताद्दशपांडवानांशिवाबभूवुर्वसतांवनेषु ५ ततोऽब्रवीद्वायुसुतस्तरस्वीजिष्णुश्चराजानमुपोपविश्य ॥ यमौचवीरौसुरराजकल्पावेकांतमास्थायहितंप्रियंच ६ तवप्रतिज्ञांकुरुराजसत्यांचिकीर्षमाणास्त्वदनुप्रियंच ॥ ततोनगच्छामवनान्यपास्यसुयोधनंसानुचरंनिहंतुम् ७ एकादशंवर्षमिदंवसामःसुयोधनेनात्तसुखाःसुखार्हाः ॥ तंवंचयित्वाऽधमबुद्धिशीलमज्ञातवासंसुखमाप्नुयाम ८ तवाज्ञयापार्थिवनिर्विशंकाविहायमानंविचरन्वनानि ॥ समीपवासेनविलोभितास्तेज्ञास्यंतिनास्मानपकृष्टदेशान् ९ संवत्सरंतत्रविहृत्यगूढंनराधमंतंसुखमुद्धरेम ॥ निर्यात्यवैरंसफलंसपुष्पंतस्मैनरेंद्राधमपूरुषाय १० सुयोधनायानुचरैर्वृतायततोमहीमावसधर्मराज ॥ स्वर्गोपमंदेशमिमंचरद्भिःशक्योविहंतुंनरदेवशोकः ११ कीर्तिस्तुतेभारतपुण्यगंधानश्येद्धिलोकेषुचराचरेषु ॥ तत्प्राप्यराज्यंकुरुपुंगवानांशक्यंमहत्प्राप्तुमथक्रियाश्च १२ इदंतुशक्यंसततंनरेंद्रप्राप्तुंत्वयायल्लभसेकुबेरात् ॥ कुरुष्वबुद्धिंद्विषतांवधायकृतागसांभारतनिग्रहेच १३ तेजस्तवोग्रंनसहेतराजन्समेत्यसाक्षादपिवज्रपाणिः ॥ नहिव्यथांजातुकरिष्यतस्तौसमेत्यदेवैरपिधर्मराज १४ तवार्थसिद्ध्यर्थमपिप्रवृत्तौसुपर्णकेतुश्चशिनेश्चनप्ता ॥ तथैवकृष्णोऽप्रतिमोबलेनतथैवचाहंनरदेववर्य १५ तवार्थसिद्ध्यर्थमभिप्रपन्नोयथैवकृष्णःसहयादवैस्तैः ॥ तथैवचाहंनरदेववर्ययमौचवीरौकृतिनौप्रयोगे १६ त्वदर्थयोगप्रभवप्रधानाःशमंकरिष्यामपरान्समेत्य ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तदाज्ञायमतंमहात्मातेषांचधर्मस्यसुतोवरिष्ठः १७ प्रदक्षिणंवैश्रवणाधिवासंचकारधर्मार्थविदुत्तमौजाः ॥ आमंत्र्यवेश्मानिनदीःसरांसिसर्वाणिरक्षांसिचधर्मराजः १८ यथागतंमार्गमवेक्षमाणःपुनर्गिरिंचैवनिरीक्षमाणः ॥ ततोमहात्मासविशुद्धबुद्धिःसंप्रार्थयामासनगेंद्रवर्यम् १९

समेत्यशुद्धंप्राप्य १४ सुपर्णकेतुःकृष्णः शिनेर्नप्तासात्यकिः एतयोर्वीर्यंहितकारित्वंचाह तथैवेति । कृष्णोऽर्जुनः अहंभीमसेनः १५ प्रयोगेऽस्त्रप्रयोगे कृतिनौकुशलौ १६ त्वदर्थयोगप्रभवप्रधानाःतत्र अर्थयोगोधनलाभः प्रभवऐश्वर्योत्कर्षस्तद्द्वयंप्रधानंयेषांतितथा । शमंसाम शत्रुनाशेनक्षेमंवा । समेत्यसाम्नायुद्धेनवा १७ । १८ । १९

Nepal Sanskrit University, ...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

इतिशार्यायामासेतिपूर्वेणसंबंधः मतिंचकारगमनेइतिशेषः २० । २१ । २२ । २३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥ एवं तीर्थयात्रादिप्रभवेनदेवताप्रसादादुत्तमलोकप्राप्तिरद्भुतसामर्थ्यप्राप्तिश्चेतिदर्शितं प्राप्तमपिचैतद्दर्पवतामनर्थकरंभवतीतिदर्पजयार्थनहुषभीमसेनयोर्दुरवस्थांवर्णयति नगोत्तमंप्रस्रवणैरुपेतमित्यादिना । नगोत्तमंगंधमादनंजहतांत्यजताम् १ कुबेरस्यकांतंप्रियम् २ समुच्छ्रयानुच्चैस्त्वानि संनिरोधान्संकीर्णत्वानि गोष्ठान्स्थानानि हरीणांसिंहानांगिरिषुनद्युत्तारणार्थाःसेतवोमाला श्रमदत्तमुत्तमाहपुनस्तत्रदेवप्रयागादौसांगाइति

समाप्तकर्मासहितःसुहृद्भिर्जित्वासपत्नान्प्रतिलभ्यराज्यम् ॥ शैलेंद्रभूयस्तपसेजितात्माद्रष्टातवास्मीतिमतिंचकार २० व्रतश्चसर्वैरनुजैर्द्विजैश्चतेनैवमार्गेणपतिःकुरूणाम् ॥ उवाहचैतान्गणशस्तथैवघटोत्कचःपर्वतनिर्झरेषु २१ तान्प्रस्थितान्प्रीतमनामहर्षिःपितेवपुत्राननुशिष्यसर्वान् ॥ सलोमशःप्रीतमनाजगामदिवौकसांपुण्यतमंनिवासम् २२ तेनार्ष्टिषेणेनतथानुशिष्टास्तीर्थानिरम्याणितपोवनानि ॥ महांतिचान्यानिसरांसिपार्थाःसंपश्यमानाःप्रययुर्नराग्र्याः २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआजगरपर्वणिगंधमादनप्रस्थानेषट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ नगोत्तमंप्रस्रवणैरुपेतंदिशांगजैःकिन्नरपक्षिभिश्च ॥ सुखंनिवासंजहतांहितेषांनप्रीतिरासीद्भरतर्षभाणाम् १ ततस्तुतेषांपुनरेवहर्षःकैलासमालोक्यमहान्बभूव ॥ कुबेरकांतंभरतर्षभाणांमहीधरंवारिधरप्रकाशम् २ समुच्छ्रयान्पर्वतसंनिरोधान्गोष्ठान्हरीणांगिरिसेतुमालाः ॥ बहून्प्रपातांश्चसमीक्ष्यवीराःस्थलानिनिम्नानिचतत्रतत्र ३ तथैवचान्यानिमहावनानिमृगद्विजानेकपसेवितानि ॥ आलोकयंतोऽभिययुःप्रतीतास्तेधन्विनःखड्गधरानराग्र्याः ४ वनानिरम्याणिनदीःसरांसिगुहागिरीणांगिरिगह्वराणि ॥ एतेनिवासाःसततंबभूवुर्निशानिशंप्राप्यनरर्षभाणाम् ५ तेदुर्गवासंबहुधानिरुष्यव्यतीत्यकैलासमचिंत्यरूपम् ॥ आसेदुरत्यर्थमनोरमंतेतमाश्रमाग्र्यंवृषपर्वणस्तु ६ समेत्यराज्ञावृषपर्वणातेप्रत्यर्चितास्तेनचवीतमोहाः ॥ शशंसिरेविस्तरशःप्रवासंगिरौयथावद्वृषपर्वणस्ते ७ सुखोषितास्तस्यतएकरात्रंपुण्याश्रमेदेवमहर्षिजुष्टे ॥ अभ्याययुस्तेबदरींविशालांसुखेनवीराःपुनरेववासम् ८ ऊषुस्ततस्तत्रमहानुभावानारायणस्थानगताःसमग्राः ॥ कुबेरकांतांनलिनींविशोकाःसंपश्यमानाःसुरसिद्धजुष्टाम् ९ तांचाथदृष्ट्वानलिनींविशोकाःपांडोःसुताःसर्वनरप्रधानाः ॥ तेरेमिरेनंदनवासमेत्यद्विजर्षयोवीतमलायथैव १० ततःक्रमेणोपययुर्नृवीरायथागतेनैवपथासमग्राः ॥ विहृत्यमासंसुखिनोबदर्यांकिरातराज्ञोविषयंसुबाहोः ११ चीनांस्तुषारान्दरदांश्चसर्वान्देशान्कुलिंदस्यचभूमिरत्नान् ॥ अतीत्यदुर्गंहिमवत्प्रदेशंपुरंसुबाहोर्ददृशुर्नृवीराः १२ श्रुत्वाचतान्पार्थिवपुत्रपौत्रान्प्राप्तान्सुबाहुर्विषयेसमग्रान् ॥ प्रत्युद्ययौप्रीतियुतःसराजातंचाभ्यनंदन्वृषभाःकुरूणाम् १३ समेत्यराज्ञातुसुबाहुनातेसूतैर्विशोकप्रमुखैश्चसर्वे ॥ सहेंद्रसेनैःपरिचारकैश्चपौरोगवैर्येचमहानसस्थाः १४

प्रसिद्धाः प्रपातान्भृगून् ३ अनेकपाःद्विपाः ४ गुहाअल्पप्रमाणादरी गव्हरं महतीदरी निशानिशंरात्रिंदिनम् ५ । ६ । ७ । ८ नलिनींसरसीम् ९ नंदनमिंद्रवनम् १० । ११ । १२ । १३ पौरोगवैः पुरोगामिभिः पटगृहादिसामग्रीवाहैः १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यामुनंयमुनोद्गमं १५ पुंमियथाश्वेतमुत्तरीयंश्वेतारुणमुष्णीषंचतद्वत् गिरेःप्रस्रवणानिअरुणपांडुसानूनिचभांतीत्युत्प्रेक्षा विशाखयूपंस्थानविशेषः १६ । १७ विषादस्तेजःप्रतिघातजःक्षोभः मोहोवैचित्त्यम् १८
द्वीपोद्वीपवत्दाश्रयः ग्राहेणतर्पण १९ । २० । २१ तृणोदपात्रावरणाः आसनार्थंतृणेन पाद्यार्थमुदकपात्रेणच आवृण्वंति । पाठांतरे आहरंतिप्रत्येकमानीतेनवरयंतितेतथाभूताः अश्मकुट्टावानप्रस्थाःदंतोलूख

सुखोषितास्तत्रतएकरात्रंप्रसूतान्समादायरथांश्चसर्वान् ॥ घटोत्कचंसानुचरंविसृज्यततोऽभ्ययुर्यामुनमद्रिराजम् १५ तस्मिन्गिरौप्रस्रवणोपपन्नेहिमोत्तरीयारुणपांडु
सानौ ॥ विशाखयूपंसमुपेत्यचक्रुस्तदानिवासंपुरुषप्रवीराः १६ वराहनानामृगपक्षिजुष्टंमहावनंचैत्ररथप्रकाशम् ॥ शिवेनपार्थामृगयाप्रधानाःसंवत्सरंतत्रवनेवि
जह्रुः १७ तत्राससादातिबलंभुजंगंक्षुधार्दितंमृत्युमिवोग्ररूपम् ॥ वृकोदरःपर्वतकंदरायांविषादमोहव्यथितांतरात्मा १८ द्वीपोऽभवद्यत्रवृकोदरस्ययुधिष्ठिरोधर्मभृ
तांवरिष्ठः ॥ अमोक्षयद्यस्तमनंततेजाग्राहेणसंवेष्टितसर्वगात्रम् १९ तेद्वादशंवर्षमुपोपयातंवनेविहर्तुंकुरवःप्रतीताः ॥ तस्माद्वनाच्चैत्ररथप्रकाशाच्छ्रिया‌ज्वलंतस्तपसा
चयुक्ताः २० ततश्चयात्वामरुधन्वपार्श्वेसदाधनुर्वेदरतिप्रधानाः ॥ सरस्वतीमेत्यनिवासकामाःसरस्ततोद्वैतवनंप्रतीयुः २१ समीक्ष्यतान्द्वैतवनेनिविष्टान्निवासिनस्तत्र
ततोऽभिजग्मुः ॥ तपोदमाचारसमाधियुक्तास्तृणोदपात्रावरणाश्मकुट्टाः २२ प्लक्षाक्षरौहीतकवेतसाश्चतथाबदर्यःखदिराःशिरीषाः ॥ बिल्वेंगुदाःपीलुशमीकरीराः
सरस्वतीतीररुहाबभूवुः २३ तांयक्षगंधर्वमहर्षिकांतामागारभूतामिवदेवतानाम् ॥ सरस्वतींप्रीतियुताश्चरंतःसुखंविजह्रुर्नरदेवपुत्राः २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआ
रण्यकेपर्व० आजगरपर्वणिपुनर्द्वैतवनप्रवेशेसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ कथंनागायुतप्राणोभीमोभीमपराक्रमः ॥
भयमाहारयत्तीव्रंतस्मादजगरान्मुने १ पौलस्त्यंधनदंयुद्धेयआह्वयतिदर्पितः ॥ नलिन्यांकदनंकृत्वानिहंतायक्षरक्षसाम् २ तंशंससिभयाविष्टमापन्नमरिसूदनम् ॥
एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंपरंकौतूहलंहिमे ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ बह्वाश्चर्येवनेतेषांवसतामुग्रधन्विनाम् ॥ प्राप्तानामाश्रमाद्राजन्राजर्षेर्वृषपर्वणः ४ यदृच्छयाधनु
ष्पाणिर्बद्धखड्गोवृकोदरः ॥ ददर्शतद्वनंरम्यंदेवगंधर्वसेवितम् ५ सददर्शशुभान्देशान्गिरेर्हिमवतस्तदा ॥ देवर्षिसिद्धचरितानप्सरोगणसेवितान् ६ चकोरैरुपचक्रैश्चप
क्षिभिर्जीवजीवकैः ॥ कोकिलैर्भृंगराजैश्चतत्रतत्रविनादितान् ७ नित्यपुष्पफलैर्वृक्षैर्हिमसंस्पर्शकोमलैः ॥ उपेतान्बहुलच्छायैर्मनोनयननंदनैः ८ ससंपश्यन्गिरिनदी
र्वैदूर्यमणिसंनिभैः ॥ सलिलैर्हिमसंकाशैर्हंसकारंडवायुतैः ९ वनानिदेवदारूणांमेघानामिववागुराः ॥ हरिचंदनमिश्राणितुंगकालीयकान्यपि १० मृगयांपरिधावन्स
समेषुमरुधन्वसु ॥ विध्यन्मृगान्शरैःशुद्धैश्चचारसमहाबलः ११ भीमसेनस्तुविख्यातोमहांतंदंष्ट्रिणंबलाव् ॥ निघ्नन्नागशतप्राणोवनेतस्मिन्महाबलः १२

लिकाएवसंतोजरयानष्टदंताअश्मकुट्टाभवंति २२ बभूवुःशोभावंतइतिशेषः २३ । २४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ कथमिति
१ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ तुंगंकालीयकंचकाष्ठविशेषौ १० मरुधन्वसुगिरेर्निर्जलप्रदेशेषु । 'मरुर्नागिरिधन्वनोः' इति मेदिनी ११ । १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ पर्वतस्याभोगोविस्तीर्णता तत्परिमाणंवर्ष्मशरीरंयस्यतत् २५ । २६ । २७ पृदाकुःसर्पः २८ । २९ । ३० । ३१ सत्वंबुद्धिं

मृगाणांसवराहाणांमहिषाणांमहाभुजः ॥ विनिघ्नंस्तत्रतत्रैवभीमोभीमपराक्रमः १३ समातंगशतप्राणोमनुष्यशतवारणः ॥ सिंहशार्दूलविक्रांतोवनेतस्मिन्महा
बलः १४ वृक्षानुत्पाटयामासतरसावैबभंजच ॥ पृथिव्याश्चप्रदेशान्वैनादयंस्तुवनानिच १५ पर्वताग्राणिवैमृद्नन्नादयानश्चविज्वरः ॥ प्रक्षिपन्पादपांश्चापि
नादेनापूरयन्महीम् १६ वेगेनन्यपतद्भीमोनिर्भयश्चपुनःपुनः ॥ आस्फोटयन्क्ष्वेडयंश्चतलतालांश्चवादयन् १७ चिरसंबद्धदर्पस्तुभीमसेनोवनेतदा ॥ गजेंद्रा
श्चमहासत्वामृगेंद्राश्चमहाबलाः १८ भीमसेनस्यनादेनव्यमुंचंतगुहाभयात् ॥ क्वचित्प्रधावंस्तिष्ठंश्चक्वचिच्चोपविशंस्तथा १९ मृगप्रेप्सुर्महारौद्रेवनेचरतिनिर्भ
यः ॥ सतत्रमनुजव्याघ्रोवनेवनचरोपमः २० पद्भ्यामभिसमापेदेभीमसेनोमहाबलः ॥ सप्रविष्टोमहारण्येनादान्नदतिचाद्भुतान् २१ त्रासयन्सर्वभूतानिमहा
सत्वपराक्रमः ॥ ततोभीमस्यशब्देनभीताःसर्पागुहाशयाः २२ अतिक्रांतास्तुवेगेनजगामानुसृतःशनैः ॥ ततोऽमरवरप्रख्योभीमसेनोमहाबलः २३ सददर्शम
हाकायंभुजंगंलोमहर्षणम् ॥ गिरिदुर्गेसमापन्नंकायेनावृत्यकंदरम् २४ पर्वताभोगवर्ष्माणमतिकायंमहाबलम् ॥ चित्रांगमंगजैश्चित्रैर्हरिद्रासदृशच्छविम् २५
गुहाकारेणवक्त्रेणचतुर्दंष्ट्रेणराजता ॥ दीप्ताक्षेणातिताम्रेणलिहानंसृक्किणीमुहुः २६ त्रासनंसर्वभूतानांकालांतकयमोपमम् ॥ निःश्वासक्ष्वेडनादेनभर्त्सयंतमिव
स्थितम् २७ सभीमंसहसाऽभ्येत्यपृदाकुःकुपितोभृशम् ॥ जग्राहाजगरोग्राहोभुजयोरुभयोर्बलात् २८ तेनसंस्पृष्टगात्रस्यभीमसेनस्यवैतदा ॥ संज्ञामुमोहसह
सावरदानेनतस्यहि २९ दशनागसहस्राणिधारयंतिहियद्बलम् ॥ तद्बलंभीमसेनस्यभुजयोरसमंपरैः ३० सतेजस्वीतथातेनभुजगेनवशीकृतः ॥ विस्फुरन्
शनकैर्भीमोनशशाकविचेष्टितुम् ३१ नागायुतसमप्राणःसिंहस्कंधोमहाभुजः ॥ गृहीतोव्यजहात्सत्वंवरदानविमोहितः ३२ सहिप्रयत्नमकरोत्तीव्रमात्मविमोक्षणे ॥
नचैनमशकद्वीरःकथंचित्प्रतिबाधितुम् ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआजगरपर्वणिअजगरग्रहणेअष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ सभीमसेनस्तेजस्वीतथासर्पवशंगतः ॥ चिंतयामाससर्पस्यवीर्यमत्यद्भुतंमहत् १ उवाचचमहासर्पंकामयाब्रूहिपन्नग ॥ कस्त्वंभोभुज
गश्रेष्ठकिंमयाचकरिष्यसि २ पांडवोभीमसेनोऽहंधर्मराजादनंतरः ॥ नागायुतसमप्राणस्त्वयानीतःकथंवशम् ३ सिंहाःकेसरिणोव्याघ्रामहिषावारणास्तथा ॥
समागताश्चशतशोनिहताश्चमयायुधि ४ राक्षसाश्चपिशाचाश्चपन्नगाश्चमहाबलाः ॥ भुजवेगमशक्तामेसोढुंपन्नगसत्तम ५ किंनुविद्याबलंकिंनुवरदानमथोतव ॥
उद्योगमपिकुर्वाणोवशगोऽस्मिकृतस्त्वया ६ असत्योविक्रमोनॄणामितिमेधीयतेमतिः ॥ यथेदंमेत्वयानागबलंप्रतिहतंमहत् ७

३२ । ३३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ सभीमसेनइति १ कामयाइच्छातः २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भोगेनदेहेन ८ विमुच्यतस्यबाहुबलंजिज्ञासितुमित्याशयः ९ । १० । ११ । १२ १३।१४ दायादंस्ववंश्यंपुत्रं अतएवावध्यं । अमेध्यमितिपाठे वैश्वदेवाद्यनर्हत्वादभक्ष्यंनरमांसमित्यर्थः । उपयोक्ष्यामिभक्षितु मिच्छामि विधानंदैवं १५ षष्ठेकालेऽष्टधाविभक्तस्यान्होभागे १६ । १७ । १८ । १९ स्मार्तंस्मृतिविषयं पुराणंचिरकालीनमपिस्मरामीत्यर्थः २० विभागविदात्मानात्मविवेकवित् २१

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्येवंवादिनंवीरंभीममक्लिष्टकारिणम् ॥ भोगेनमहताग्रृह्यसमंतात्पर्यवेष्टयत् ८ निगृह्यैनंमहाबाहुंततःसभुजगस्तदा ॥ विमुच्यास्य भुजौपीनाविदंवचनमब्रवीत् ९ दिष्टस्त्वंक्षुधितस्याद्यदेवैर्भक्षोमहाभुज ॥ दिष्ट्याकालस्यमहतःप्रियाःप्राणाहिदेहिनाम् १० यथात्विदंमयाप्राप्तंसर्परूपमरिंदम ॥ तथाऽवश्यंमयाऽऽख्याप्यंतवाद्यगृणुसत्तम ११ इमामवस्थांसंप्राप्तोह्यहंकोपान्महर्षिणाम् ॥ शापस्यांतंपरिप्रेप्सुःसर्वंतत्कथयामिते १२ नहुषोनामराजर्षिर्व्यक्तंते श्रोत्रमागतः ॥ तवैवपूर्वःपूर्वेषामायोर्वंशधरःसुतः १३ सोऽहंशापादगस्त्यस्यब्राह्मणानवमन्यच ॥ इमामवस्थामापन्नःपश्यदैवमिदंमम १४ त्वांचेदवध्यंदायाद मतीवप्रियदर्शनम् ॥ अहमद्योपयोक्ष्यामिविधानंपश्ययादृशम् १५ नहिमेमुच्यतेकश्चित्कथंचित्प्रग्रहंगतः ॥ गजोवामहिषोवाऽपिषष्ठेकालेनरोत्तम १६ नासिके वलसर्पेणतिर्यग्योनिषुवर्तता ॥ गृहीतःकौरवश्रेष्ठवरदानमिदंमम १७ पतताहिविमानाग्रान्मयाशक्रासनाद्धृतम् ॥ कुरुशापांतमित्युक्तोभगवान्मुनिसत्तमः १८ ममामुवाचतेजस्वीकृपयाऽभिपरिप्लुतः ॥ मोक्षस्तेभविताराजन्कस्माच्चित्कालपर्ययात् १९ ततोऽस्मिपतितोभूमौनचमामजहात्स्मृतिः ॥ स्मार्तमस्तिपुराणंमेय थैवाधिगतंतथा २० यस्तुतेव्याहृतान्प्रश्नान्प्रतिब्रूयाद्विभागवित् ॥ सत्वांमोक्षयिताशापादितिमामब्रवीदृषिः २१ गृहीतस्यत्वयाराजन्प्राणिनोऽपिबलीयसः ॥ सत्वभ्रंशोऽधिकस्यापिसर्वस्याशुभविष्यति २२ इतिचाप्यहमश्रौषंवचस्तेषांदयावताम् ॥ मयिसंजातहार्दानामथतेऽन्तर्हिताद्विजाः २३ सोऽहंपरमदुष्कर्मावसामि निरयेऽशुचौ ॥ सर्पयोनिमिमांप्राप्यकालाकांक्षीमहाद्युते २४ तमुवाचमहाबाहुर्भीमसेनोभुजंगमम् ॥ नचकुप्येमहासर्पनचात्मानंविगर्हये २५ यस्मादभावीभावी वामनुष्यःसुखदुःखयोः ॥ आगमेयदिवाऽपायेनतत्रग्लपयेन्मनः २६ दैवंपुरुषकारेणकोवंचयितुमर्हति ॥ दैवमेवपरंमन्येपुरुषार्थोनिरर्थकः २७ पश्यदैवोपघा ताद्धिभुजवीर्यव्यपाश्रयम् ॥ इमामवस्थांसंप्राप्तमनिमित्तमिहाद्यमाम् २८ किंतुनाद्यानुशोचामितथात्मानंविनाशितम् ॥ यथातुविपिनेन्यस्तान्भ्रातॄन्रा ज्यपरिच्युतान् २९ हिमवांश्चसुदुर्गोऽयंयक्षराक्षससंकुलः ॥ मांसमुद्वीक्षमाणास्तेप्रपतिष्यंतिविह्वलाः ३० विनष्टमथमांश्रुत्वाभविष्यंतिनिरुद्यमाः ॥ धर्म शीलामयातेहिबाध्यंतेराज्यगृद्धिना ३१

२२ । २३ । २४ । २५ यस्मान्मनुष्यःपुण्यपापसाम्येनोपात्तजन्मा सुखस्यागमेकदाचिदभावीसामर्थ्यहीनः कदाचिद्भावीसामर्थ्यवान्अवश्यंभवति एवंसुखस्यापायेदुःखस्याप्यागमेऽपायेच तस्मादवश्यंभावित्वादन्यतरस्य सुखापायेदुःखागमेवामनोनग्लपयेन्नग्लानिंनयेत् २६ । २७ । २८ । २९ । ३० मयाराज्यगृद्धिनाराज्यकामेन धर्मशीलाःसत्यप्रतिज्ञा बाध्यंते परुषोक्तिभिरितिशेषः ३१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ वर्तिकापक्षिविशेषः ४२ । ४३ दक्षिणोभुजःस्फुरतीतिभविष्यतोऽनिष्टप्रशमनस्यलिंगम् ४४ विकारःस्फुरणम् ४५ । ४६

अथवानार्जुनोधीमान्विषादमुपयास्यति ॥ सर्वास्त्रविदनाधृष्योदेवगंधर्वराक्षसैः ३२ समर्थःसमहाबाहुरेकोऽपिसुमहाबलः ॥ देवराजमपिस्थानात्प्रच्यावयितुमंजसा
३३ किंपुनर्धृतराष्ट्रस्यपुत्रंदुर्द्यूतदेविनम् ॥ विद्धिष्टंसर्वलोकस्यदंभमोहपरायणम् ३४ मातरंचैवशोचामिकृपणांपुत्रगृद्धिनीम् ॥ याऽस्माकंनित्यमाशास्तेमहत्त्वम
धिकंपरैः ३५ तस्याःकथंत्वनाथायामद्विनाशाद्भुजंगम ॥ अफलास्तेभविष्यंतिमयिसर्वेमनोरथाः ३६ नकुलःसहदेवश्चयमौचगुरुवर्तिनौ ॥ मद्बाहुबलसंगुप्तौनित्यंपुरु
षमानिनौ ३७ भविष्यतोनिरुत्साहौभ्रष्टवीर्यपराक्रमौ ॥ मद्विनाशात्परिद्यूनावितिमेवर्ततेमतिः ३८ एवंविधंबहुतदाविललापवृकोदरः ॥ भुजंगभोगसंरुद्धोनाशक
च्चविचेष्टितुम् ३९ युधिष्ठिरस्तुकौंतेयोबभूवास्वस्थचेतनः ॥ अनिष्टदर्शनान्घोरानुत्पातान्परिचिंतयन् ४० दारुणंह्यशिवंनादंशिवादक्षिणतःस्थिता ॥ दीप्तायांदि
शिवित्रस्तारौतितस्याश्रमस्यह ४१ एकपक्षाक्षिचरणावर्तिकाघोरदर्शना ॥ रक्तंवमंतीददृशेप्रत्यादित्यमभासुरा ४२ प्रववौचानिलोरूक्षश्चंडःशर्करकर्षणः ॥ अपसव्या
निसर्वाणिमृगपक्षिरुतानिच ४३ पृष्ठतोवायसःकृष्णोयाहियाहीतिशंसति ॥ मुहुर्मुहुःस्फुरतिचदक्षिणोऽस्यभुजस्तथा ४४ हृदयंचरणश्चापिवामोऽस्यपरितप्य
ति ॥ सव्यस्याक्ष्णोविकारश्चाप्यनिष्टःसमपद्यत ४५ धर्मराजोऽपिमेधावीमन्यमानोमहद्भयम् ॥ द्रौपदींपरिपप्रच्छक्कभीमइतिभारत ४३ शशंसतस्मैपांचालीचिरयातं
वृकोदरम् ॥ सप्रतस्थेमहाबाहुर्धौम्येनसहितोनृपः ४७ द्रौपद्यारक्षणंकार्यमित्युवाचधनंजयम् ॥ नकुलंसहदेवंचव्यादिदेशद्विजान्प्रति ४८ सतस्यपदमुन्नीयतस्मा
देवाश्रमात्प्रभुः ॥ मृगयामासकौन्तेयोभीमसेनंमहावने ४९ सप्राचींदिशमास्थायमहतोगजयूथपान् ॥ ददर्शपृथिवींचिन्हैर्भीमस्यपरिचिन्हिताम् ५० ततो
मृगसहस्राणिमृगेंद्राणांशतानिच ॥ पतितानिवनेदृष्ट्वामार्गंतस्याविशन्नृपः ५१ धावतस्तस्यवीरस्यमृगार्थेवातरंहसः ॥ ऊरुवातविनिर्भग्नाद्रुमाव्यावर्जिताःपथि
५२ सगत्वातैस्तदाचिन्हैर्ददर्शगिरिगव्हरे ॥ रूक्षमारुतभूयिष्ठेनिष्पत्रद्रुमसंकुले ५३ ईरिणेनिर्जलेदेशेकंटकिद्रुमसंकुले ॥ अश्मस्थाणुक्षुपाकीर्णेसुदुर्गेविषमो
त्कटे ॥ गृहीतंभुजगेंद्रेणनिश्चेष्टमनुजंतदा ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआजगरपर्वणियुधिष्ठिरभीमदर्शनेऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥
वैशंपायनउवाच ॥ युधिष्ठिरस्तमासाद्यसर्पभोगेनवेष्टितम् ॥ दयितंभ्रातरंधीमानिदंवचनमब्रवीत् १ कुंतीमातःकथमिमामापदंत्वमवाप्तवान् ॥ कश्चायंपर्वताभोग
प्रतिमःपन्नगोत्तमः २ सधर्मराजमालक्ष्यभ्राताभ्रातरमग्रजम् ॥ कथयामासतत्सर्वंग्रहणादिविचेष्टितम् ३

४७ । ४८ । ४९ यूथपान्पतितान्ददर्शेत्यन्वयः ५० । ५१ । ५२ । ५३ ईरिणेऊपरे क्षुपाह्रस्ववृक्षाः । 'ह्रस्वशाखाशिफःक्षुपः' इत्यमरः ५४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे ऊ
नाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ युधिष्ठिरइति १ । २ । ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्राणवान्वायुभक्षः सर्पइवनतुसर्पः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ किमाहृत्यविदित्वावेतिस्वस्यसर्वशक्तिमत्त्वंसर्वज्ञत्वंचसूचयति १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ नहुषस्तुज्ञानमेवपुरुषार्थ इतिमत्वा नचान्यदपिकामयेइतिस्वस्यज्ञानादन्यत्रवैराग्यप्रदर्शनकामःप्रश्नमेववृणोति प्रश्नानिति १७ । १८ ब्राह्मणेनेतियटंकरोतीतिवद्धाविनींवृत्तिमाश्रित्यअब्राह्मणेऽपिमुमुक्षौब्रह्मविद्राचिब्राह्मणशब्दप्रयोगः श्रुतौ ‘ अमौनंचमौनंचनिर्विद्याथब्राह्मणः ’ इति श्रवणमननात्मकममौनं निदिध्यासनात्मकंमौनंच निर्विद्यनिष्पाद्य ब्राह्मणोब्रह्मविद्भवतीतिदर्शनात् केवलंनिर्विशेषंवेत्तिपुरुषार्थत्वेनजानातिचेत्तर्हितद्रक्ष्याभिमति संवादाय १९ तत्रयान्येवब्रह्मविल्लक्षणानि तानिब्रह्मविद्यासाधकानीतिमन्वानोब्रह्मविदोलक्षणंब्रह्मस्वरूपंचपृच्छति ब्राह्मणइति २० सत्यंयथार्थमहिंस्रंचवचनं आनृशंस्यमनैष्ठुर्यं तपःस्वधर्माचरणं घृणाकृपा

॥ भीमउवाच ॥ अयमार्यमहासत्वोभक्षार्थेमांगृहीतवान् ॥ नहुषोनामराजर्षिःप्राणवानिवसंस्थितः ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ मुच्यतामयमायुष्मन्भ्रातामेऽमि
तविक्रमः ॥ वयमाहारमन्यंतेदास्यामःक्षुन्निवारणम् ॥ ५ सर्पउवाच ॥ आहारोराजपुत्रोऽयंमयाप्राप्तोमुखागतः ॥ गम्यतांनेहस्थातव्यंश्वोभवानपिमेभवेत् ६
व्रतमेतन्महाबाहोविषयंममयोव्रजेत् ॥ समेभक्षोभवेत्तातत्वंचापिविषयेमम ७ चिरेणाद्यमयाऽऽहारःप्राप्तोऽयमनुजस्तव ॥ नाहमेनंविमोक्ष्यामिनचान्यमभिकांक्षये
८ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ देवोवायदिवादैत्यउरगोवाभवान्यदि ॥ सत्यंसर्पवचोब्रूहिपृच्छतित्वांयुधिष्ठिरः ॥ किमर्थंचत्वयाग्रस्तोभीमसेनोभुजंगम ९ किमाहृत्यवि
दित्वावाप्रीतिस्तेस्याद्भुजंगम ॥ किमाहारंप्रयच्छामिकथंमुंचेद्भवानिमम् १० ॥ सर्पउवाच ॥ नहुषोनामराजाहमासंपूर्वस्तवानघ ॥ प्रथितःपंचमःसोमादायोः
पुत्रोनराधिप ११ क्रतुभिस्तपसाचैवस्वाध्यायेनदमेनच ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यमव्यग्रंप्राप्तोऽहंविक्रमेणच १२ तदैश्वर्यंसमासाद्यदर्पोमामगमत्तदा ॥ सहस्रंहिद्विजाती
नामुवाहशिबिकांमम १३ ऐश्वर्यमदमत्तोऽहमवमन्यततोद्विजान् ॥ इमामगस्त्येनदशामानीतःपृथिवीपते १४ नतुमामजहात्प्रज्ञायावदद्येतिपांडव ॥ तस्यैवानु
ग्रहाद्राजन्नगस्त्यस्यमहात्मनः १५ षष्ठेकालेमयाऽऽहारःप्राप्तोऽयमनुजस्तव ॥ नाहमेनंविमोक्ष्यामिनचान्यदपिकामये १६ प्रश्नानुच्चारितानद्यव्याहरिष्यसिचेन्मम ॥
अथपश्चाद्विमोक्ष्यामिभ्रातरंतेवृकोदरम् १७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ब्रूहिसर्पयथाकामंप्रतिवक्ष्यामितेवचः ॥ अपिचेच्छक्नुयांप्रीतिमाहर्तुंतेभुजंगम १८ वेद्यंच
ब्राह्मणेनेहतद्भवान्वेत्तिकेवलम् ॥ सर्पराजततःश्रुत्वाप्रतिवक्ष्यामितेवचः १९ ॥ सर्पउवाच ॥ ब्राह्मणःकोभवेद्राजन्वेद्यंकिंचयुधिष्ठिर ॥ ब्रवीह्यतिमतिंत्वां
हिवाक्यैरनुमिमीमहे २० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ सत्यंदानंक्षमाशीलमानृशंस्यंतपोघृणा ॥ दृश्यंतेयत्रनागेंद्रसब्राह्मणइतिस्मृतः २१ वेद्यंसर्पपरंब्रह्मनिर्दुः
खमसुखंचयत् ॥ यत्रगत्वानशोचंतिभवतःकिंविवक्षितम् २२

२१ परंनिर्विशेषं सविशेषस्यवाङ्मनसगोचरस्यश्रुत्यैवाब्रह्मत्वोक्तेः ‘ यन्मनसानमनुतेयेनाहुर्मनोमतं । तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासते ’ इत्यादिना त्रयत्रिविधपरिच्छेदशून्यंवस्तु । तत्रपरमते परमाणो र्नित्यत्वात् कालतःपरिच्छेदाभावेऽपिदेशतोवस्तुतश्चपरिच्छेदोऽस्ति तथाऽऽकाशस्यनित्यत्वाद्विभुत्वाच्चकालतोदेशतश्चतदभावेऽपिवस्तुतःपरिच्छेदोऽस्त्येव अयमपित्रिविधः । ‘ वृक्षस्यस्वगतोभेदःपत्रपुष्प फलादितः ॥ वृक्षांतरात्सजातीयोविजातीयःशिलादितः ’ इत्युक्तलक्षणः । सएवपरमतेईश्वरस्यनित्यज्ञानादिभ्यःआत्मांतराकाशादिभ्यश्चास्तीतितस्याप्यभावोऽत्राभिप्रेतः अतएवसुखादिधर्मवन्नभवति । यत्रअखंडैकरसेगत्वानशोचति शोकायतनस्यहृदयस्यैवाभावात्पुनःसंसारंनप्राप्नोतीत्यर्थः । एवंस्वमतमुक्त्वा परमतंजिज्ञासते भवतःकिंविवक्षितमिति २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सर्पस्तुब्राह्मणपदेनजातिमात्रंविवक्षित्वा शूद्रेतल्लक्षणंव्यभिचारयति चातुर्वर्ण्यमितिसार्द्धेन । चतुर्णांवर्णानांहितं सत्यंप्रमाणंच धर्मव्यवस्थापकं ब्रह्मशूद्रेवेदः । शूद्राचारस्मृतेरपि वेदमूलत्वात्सर्वोप्याचारादिः श्रुतिमूलकइत्यर्थः । एवंचसत्यादिकं यदिशूद्रेऽप्यस्ति तर्हिसोपिब्राह्मणएवस्यादित्याह शूद्रेष्वपीति २३ सुखदुःखातीतंपदमेवनास्तीत्युक्तरूपंब्रह्माप्याक्षिपति वेद्यमिति । पदंपदनीयंप्राप्यस्थानम् २४ इतरस्तु ब्राह्मणपदेनब्रह्मविदंविवक्षित्वा शूद्रादेरपिब्राह्मणत्वमभ्युपगम्यपरिहरति शूद्रेत्विति । शूद्रलक्ष्मकामादिकंनब्राह्मणेऽस्ति नापिब्राह्मणलक्ष्मशमादिकंशूद्रेऽस्तीत्यर्थः । शूद्रोऽपिशमाद्युपेतोब्राह्मणएव ब्राह्मणोऽपिकामाद्युपेतःशूद्रएवेत्यर्थः २५ । २६ यदप्युक्तंसुखदुःखातीतंपदंनास्ति तदपिअनुवादपूर्वकमभ्युपगमेनैवपरिहरतिसार्धेन यत्पुनरिति । पदंपदनीयंप्रागप्राप्तंसत्कर्मणाप्राप्यंस्थानं तत्सुखदुःखाभ्यां हीनंनास्ति ब्रह्मलोकस्थानामपिऐश्वर्यतारतम्यकृतंदुःखमस्त्येव किंपुनर्लोकांतरस्थानाम् २७ एतदेवदृष्टांतेनापवदति यथेति । यथाशीतलस्यजलस्यमध्येऽभ्यंतरे उष्णंअग्निर्नास्ति । नापिउष्णेऽग्नौशीततायुक्तंजलं तयोःपरस्परविरोधेनसंयोगायोगात् २८ एवंपदंपदनीयं ज्ञेयंवस्तु क्वचिद्देशे कालेवासुखदुःखाभ्यांहीनं प्राप्तंनास्ति आध्यासिकयोःसुखदुःखयोरधिष्ठानेन ज्ञेयवस्तुनासह सर्पस्यरज्ज्वेव कालत्रयेऽपि संबंधो नास्तीत्यर्थः । ओहाङ्गतौअस्यओदितश्चेतिनिष्ठा तस्यनःघुमास्थेतिसूत्रेणआतईत्वं हाङःपद्यतेश्चगत्यर्थत्वात्ज्ञानार्थत्वाच्चहीनंप्राप्तमितिपदंज्ञेयमितिचव्याख्यातं अन्यथातुप्रश्नोत्तरयोरेकरूपत्वादेपाममम

॥ सर्पउवाच ॥ चातुर्वर्ण्यंप्रमाणंचसत्यंचब्रह्मचैवहि ॥ शूद्रेष्वपिचसत्यंचदानमक्रोधएवच ॥ आनृशंस्यमहिंसाचघृणाचैवयुधिष्ठिर २३ वेद्यंयच्चात्रनिर्दुःखम सुखंचनराधिप ॥ ताभ्यांहीनंपदंचान्यन्नतदस्तीतिलक्षये २४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ शूद्रेतुयद्भवेल्लक्ष्मद्विजेतच्चनविद्यते ॥ नवैशूद्रोभवेच्छूद्रोब्राह्मणोनचब्राह्मणः २५ यत्रैतल्लक्ष्यतेसर्पवृत्तंसब्राह्मणःस्मृतः ॥ यत्रैतन्नभवेत्सर्पतंशूद्रमितिनिर्दिशेत् २६ यत्पुनर्भवताप्रोक्तंनवेद्यंविद्यतीतिच ॥ ताभ्यांहीनमतोऽन्यत्रपदंनास्तीतिचे दपि २७ एवमेतन्मतंसर्पताभ्यांहीनंनविद्यते ॥ यथाशीतोष्णयोर्मध्येभवेन्नोष्णंनशीतता २८ एवंवैसुखदुःखाभ्यांहीनंनास्तिपदंक्वचित् ॥ एषामममतिः सर्पयथावामन्यतेभवान् २९ ॥ सर्पउवाच ॥ यदितेवृत्ततोराजन्ब्राह्मणःप्रसमीक्षितः ॥ वृथाजातिस्तदाऽऽयुष्मन्कृतिर्यावन्नविद्यते ३० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ जातिरत्रमहासर्पमनुष्यत्वेमहामते ॥ संकरात्सर्ववर्णानांदुष्परीक्ष्येतिमेमतिः ३१ सर्वेसर्वास्वपत्यानिजनयंतिसदानराः ॥ वाङ्मैथुनमथोजन्ममरणंचसमंनृणाम् ३२ इदमार्षंप्रमाणंचयेयजामहइत्यपि ॥ तस्माच्छीलंप्रधानेष्टंविदुर्येतत्त्वदर्शिनः ३३

मतिरितिवाक्यशेषे स्वमतेःपृथक्करणंनोपपद्यते । अन्येतु सिद्धांते ताभ्यांहीनंपदंकिंनास्तिअपितुअस्त्येवेतिकाक्काव्याचक्षते । अयंभावः यत्कर्मप्राप्यंस्थानं तत्सुखदुःखवर्जितंकदाचिदपिनास्ति यत्तुज्ञेयंवस्तु नित्यप्राप्तं प्रमाणसामर्थ्यात्कंठगतविस्मृतचामीकरवत् तवकंठेचामीकरं त्वमेवब्रह्मेतिच वाक्यैकसिद्धमज्ञानापनयनमात्रमपेक्षते नतत्रसुखदुःखसंबंधोऽस्ति अकर्मजत्वात्तत्प्राप्तेः अतएवच तस्यानित्यत्वमपिनअजन्यत्वादिति २९ प्रथमप्रश्नस्योत्तरमाक्षिपति यदीति ३० उत्तरमाह जातिरिति ३१ वागादीनामिवमैथुनस्यापिसाधारण्याज्जातिर्दुर्ज्ञेया तथाचश्रुतिः । ‘ नचैतद्विद्मोब्राह्मणाः स्मोवयमब्राह्मणावा ’ इतिब्राह्मण्येसंशयमुपन्यस्यति ३२ ननुजात्यनिश्चयेकथंब्राह्मणोऽहमित्याद्यभिमानपुरःसरंयागादौप्रवर्तेतेत्याशंक्याह इदमार्षमिति । अत्र येयजामहइत्यनेनच येवयंस्मो ब्राह्मणाअन्येवातेवयंयजामहइतिब्राह्मण्येऽनवधारणंदर्शितं मंत्रलिंगमपि ‘ यएवास्मिससन्यजे ’ इति । नन्वेवंस्वस्याब्राह्मणत्वपक्षे यज्ञस्यानिष्टकरत्वमापततीत्याशंक्य तत्परिहाराय यागेय जमानस्यप्रवरवरणंक्रियतेयाज्ञिकैः तच्चाग्निर्होतेतिमंत्रे गौतमवदयास्यवदंगिरोवद्ब्राह्मणवदितिकुर्वंति तस्यचप्रयोजनमब्राह्मणस्यापियजमानस्यब्राह्मणत्वसंपादनं तस्मादाचारएवब्राह्मण्यनिश्चयेहेतुर्वेद प्रामाण्यादित्युपसंहरति तस्मादिति । प्रधानंचतदिष्टंचेतिकर्मधारयः ३३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कर्मैवब्राह्मण्यहेतुरित्याह प्रागिति । नाभिवर्धनान्नालच्छेदनात् ३४ जायतेसंयुज्यते वेदसंयोगानंतरमेवब्राह्मण्यमुदेति तद्वत्प्रवरणेनापीतिभावः । द्वैधेजातौसंशयेसति ३५ वृत्तंवैदिकसंस्कारोयदिनविद्य तेतर्हि सर्वाःप्रजाः कृतकृत्याः शूद्रतुल्याः तथाचस्मृतिः । 'नशूद्रेपातकंकिंचिन्नचसंस्कारमर्हति' इतितेषांसंस्कारानर्हत्वनिष्पापत्वाभिधानात्कृतकृत्यत्वंदर्शयति तद्वत् त्रैवर्णिकाअपिस्युरित्यर्थः । अत्र वृत्ताभावे ३६ उपसंहरति यत्रेति ३७ । ३८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ एवंयुधिष्ठिरमुखेनब्रह्मविलक्षणानिब्रह्मचनिरूप्य सर्पमुखे नचित्तशुद्धिद्वारा आत्मविविदिषोत्पादनद्वारावा ब्रह्मप्राप्त्युपायान्दानादीन्त्रिधातुमयमध्यायआरभ्यते भवानेतादृशइति । अनुत्तमागतिःस्वर्गावाप्तिः १ । २ । ३ गुरुलाघवंगौरवंलाघवंचेत्यर्थः ४ कार्यगरीयस्त्वमेवसामान्यतोविवृणोति कस्माच्चिदिति । अयमत्रनिर्णयः । 'पिशुनायाभयंदातुंनसत्यंमतिमांस्त्यजेत् । साधूनामभयायेहत्यजेत्सत्यमपिध्रुवम् । स्तेनेषुचप्रियाख्यानादहिंसाश्रेयसीमता । अहिं

प्राङ्नाभिवर्धनात्पुंसोजातकर्मविधीयते ॥ तत्रास्यमातासावित्रीपितात्वाचार्यउच्यते ३४ तावच्छूद्रसमोह्येषयावद्वेदेनजायते ॥ तस्मिन्नेवंमतिद्वैधेमनुःस्वायंभुवोऽब्रवीत् ३५ कृतकृत्याःपुनर्वर्णायदिवृत्तंनविद्यते ॥ संकरस्त्वत्रनागेंद्रबलवान्प्रसमीक्षितः ३६ यत्रेदानींमहासर्पसंस्कृतंवृत्तमिष्यते ॥ तंब्राह्मणमहंपूर्वमुक्तवान्भुजगोत्तम ३७ ॥ सर्पउवाच ॥ श्रुतंविदितवेद्यस्यतववाक्यंयुधिष्ठिर ॥ भक्षयेयमहंकस्माद्भ्रातरंतेवृकोदरम् ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआजगरपर्वणिअजगरयुधिष्ठिरसंवादेअशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ भवानेतादृशोलोकेवेदवेदांगपारगः ॥ ब्रूहिकिंकुर्वतःकर्मभवेद्गतिरनुत्तमा १ ॥ सर्पउवाच ॥ पात्रेदत्वाप्रियाण्युक्त्वासत्यमुक्त्वाचभारत ॥ अहिंसानिरतःस्वर्गंगच्छेदितिमतिर्मम २ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ दानाद्वासर्पसत्याद्वाकिमतोगुरुदृश्यते ॥ अहिंसाप्रिययोश्चैवगुरुलाघवमुच्यताम् ३ ॥ सर्पउवाच ॥ दानंचसत्यंतत्त्वंवाअहिंसाप्रियमेवच ॥ एषांकार्यगरीयस्त्वाद्दृश्यतेगुरुलाघवम् ४ कस्माच्चिद्दानयोगाद्धिसत्यमेवविशिष्यते ॥ सत्यवाक्याच्चराजेंद्रकिंचिद्दानंविशिष्यते ५ एवमेवमहेष्वासप्रियवाक्यान्महीपते ॥ अहिंसादृश्यतेगुर्वीततश्चप्रियमिष्यते ६ एवमेतद्भवेद्राजन्कार्यापेक्षमनंतरम् ॥ यदभिप्रेतमन्यत्तेब्रूहियावद्ब्रवीम्यहम् ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कथंस्वर्गेगतिःसर्पकर्मणांचफलंध्रुवम् ॥ अशरीरस्यदृश्येतप्रब्रूहिविषयांश्चमे ८ ॥ सर्पउवाच ॥ तिस्रोवैगतयोराजन्परिदृष्टाःस्वकर्मभिः ॥ मानुषंस्वर्गवासश्चतिर्यग्योनिश्चतत्त्रिधा ९

सातःपरात्माख्यप्रियाख्यानंविशिष्यते' । एतच्चपुत्रांस्तत्त्वोपदेशेनप्रव्राज्य पितरंदुःखयतानारदेन मदालसयाचकृतम् ५ तदेतदाह ततश्चप्रियमिष्यते अहिंसातोपिप्रियंगुरुतरमित्यर्थः ६ । ७ देहातिरिक्तमात्मानंसाधयितुं प्राक्कर्मसद्भावंदर्शयिष्यन् कर्मणानिष्फलत्वंतावदाशंकते कथमिति । अशरीरस्यनष्टदेहस्यकथंस्वर्गेगतिःकथंवातत्रविषयोपभोगः कथंवाकर्मफलस्यध्रुवत्वमप्रत्याख्येयत्वमित्यर्थः सदेहस्यह्येतत्त्रयं युज्यते नतुदेहहीनस्येतिभावः ८ अत्रोत्तरमाह तिस्रइति । यथामृद्विकारेष्वपिघटशरावोदंचनादिषु कुलालगतौ संकल्पक्रियाभेदौ वैषम्यहेतूभवतः एवंभौतिकेष्वपि सुरनरतिर्यक्शरीरेषु तदन्यकर्त्रात्मगतसंकल्पक्रियाभेदौ वैषम्यहेतूभवतइतिभावः तथाचश्रुतयः । 'तंविद्याकर्मणीसमन्वारभेतेपूर्वप्रज्ञाच । योनिमन्येप्रपद्यंतेशरीरत्वायदेहिनः । स्थाणुमन्येनुसंयंतियथाकर्मयथाश्रुतम्'इत्याद्याः । तंत्यक्तदेहं विद्या उपासनाकर्मयज्ञादि पूर्वप्रज्ञाप्राग्भवीयसंस्कारः समन्वारभेतेअनुगच्छतइतिश्रुतिपदानामर्थः । स्थाणुंस्थाणुत्वं योनिंसुरनरतिर्यग्रूपां तद्गतित्रयं त्रिधाप्रत्येकमुत्तममध्यमाधमभावेनत्रिप्रकारम् ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एतदेवविवृणोति तत्रेत्यादिना । कारणैःकर्मभिः १० विपरीतैरिति । अयमर्थः पुण्यपापयोःसाम्येनमानुषत्वंप्राप्य पुण्याधिक्येस्वर्गंगच्छति पापाधिक्येनरकं तत्रच तदधिकांशयोर्भोगेनक्षयेजातेसति पुण्यपापयोःसाम्येस्वर्गादभ्रस्तनं तिर्यग्योनेरुपरितनंचपुनर्मानुषत्वंगच्छतीति ११ । १२ तत्रापितिर्यग्योनौविशेषमाह तिर्यग्योन्याइति पृथग्भावस्ततोमुक्तिर्मनुष्यार्थेमनुष्यजन्मलाभायविधीयतेवेदेनबोध्यते यतोगवादिभ्योगोजातितएवयज्ञेउपयुक्तादेवत्वमपिदृश्यते प्रत्यक्षमुपलभ्यतेबह्वृचब्राह्मणे । 'पशुर्वैनीयमानःसमृत्युंप्रापश्यत्सदेवान्नान्वकामयतैतुंतंदेवा अब्रुवन्नेहिस्वर्गंवैत्वालोकंगमयिष्याम' इति १३ सोऽयमिति । यथालोकेकार्यवांश्चरतिइतस्ततःपर्यटनंकरोति तद्रहितस्तुस्वस्थानेसुखमास्ते एवमिहापिसंसारमोक्षाविति भावः । महतिब्रह्मण्यात्मानंजीवमवस्थापयते उपाधित्यागेनमहाकाशेघटाकाशमिवप्रलीनंकरोति १४ एतदकरणेदोषमाह जातइति । सचदेहवान्देहाभिमानीआत्माजीवः बलवानदृष्टोपगृहीतः जातोजातःपुनःपुनर्लब्धजन्मा फलार्थःसुखकामः भुंक्तेदेहयोगजंफलमितिशेषः एतेनफलार्थिनःप्रवृत्तिस्ततःकर्म ततोजन्म ततःफलभोगस्ततोरागोऽभुक्तेरागानुदयात्ततःफलार्थितेतिसंसाराविच्छेदोदर्शितः । यस्तुनिष्पृक्तःनिर्गतंपृक्तंफलसंयोगोयस्मात्सफलासंगीत्यर्थः सप्रजानांलक्षणंज्ञापकंजन्ममरणादिकमसाधारणं धर्मंभावयतीतितथा निष्कामकर्मकर्ता चित्तशुद्ध्यतिशयाज्जन्ममरणादीन्दोषान्पश्यतीत्यर्थः । यद्वा प्रजानांकार्यमात्रस्यलक्षणमनिर्वचनीयत्वंभावयतीतितथा असंगःपुमानधिष्ठानज्ञानेन तत्राध्यस्तस्यसंसा

तत्रवैमानुषाल्लोकाद्दानादिभिरतंद्रितः ॥ अहिंसार्थसमायुक्तैःकारणैःस्वर्गमश्नुते १० विपरीतैश्चराजेंद्रकारणैर्मानुषोभवेत् ॥ तिर्यग्योनिस्तथाताताविशेषश्चात्रवक्ष्यते ११ कामक्रोधसमायुक्तोहिंसालोभसमन्वितः ॥ मनुष्यत्वात्परिभ्रष्टस्तिर्यग्योनौप्रसूयते १२ तिर्यग्योन्याःपृथग्भावोमनुष्यार्थेविधीयते ॥ गवादिभ्यस्तथाश्वेभ्यो देवत्वमपिदृश्यते १३ सोयमेतागतीस्तातजंतुश्चरतिकार्यवान् ॥ नित्येमहतिचात्मानमवस्थापयतेद्विजः १४ जातोजातश्चबलवान्भुंक्तेचात्मासदेहवान् ॥ फलार्थस्तातनिष्पृक्तःप्रजालक्षणभावनः १५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ शब्देस्पर्शेचरूपेचतथैवरसगंधयोः ॥ तस्याधिष्ठानमव्यग्रोब्रूहिसर्पयथातथम् १६ किंनगृह्णासिविषया न्युगपत्त्वंमहामते ॥ एतावदुच्यतांचोक्तंसर्वंपन्नगसत्तम १७ ॥ सर्पउवाच ॥ यदात्मद्रव्यमायुष्मन्देहसंश्रयणान्वितम् ॥ करणाधिष्ठितंभोगानुपभुंक्तेयथाविधि १८ ज्ञानंचैवात्रबुद्धिश्चमनश्चभरतर्षभ ॥ तस्यभोगाधिकरणेकरणानिनिबोधमे १९

रस्यमिथ्यात्वं शुक्तिरजतस्येवपश्यतीत्यर्थः १५ इदमाक्षिपति शब्देइति । तस्यप्रजालक्षणलक्ष्यस्यानिर्वचनीयस्याहमर्थप्रसिद्धप्रजारूपकार्यस्यकिमधिष्ठानं तदाइदमर्थप्रसिद्धेशब्दादौविषयेग्राह्येसति किंतस्याधिष्ठानम् । यथाप्रकाश्यप्रकाशकयोर्घटसूर्ययोरधिष्ठानेभूनभसीभिन्नेदृष्टे तद्वदहमिदमर्थयोरप्यधिष्ठानेपृथक्वाच्येइतिभावः १६ यदितुतर्कमतेइवप्रकाश्यप्रकाशकयोःसुखज्ञानयोरेकात्माधिष्ठानत्वमिष्टं तर्हि तद्वदेवयुगपज्ज्ञानानुपलब्धिलिंगेनसिद्धंमनोनामकमात्मातिरिक्तंद्रव्यान्तरमभ्युपेयं तेनविनाऽऽत्मनितत्संयोगवैजात्यसिद्धस्यकार्यवैजात्यस्योदयासंभवादितिशंकते किंनेति १७ उत्तरमाह यदिति । यत्परमतप्रसिद्धमात्मरूपंद्रव्यंसुखदुःखादिगुणानामाश्रयभूतं तद्देहसंश्रयणेनस्थूलसूक्ष्मशरीररूपोपाध्यालंबनेनहेतुनाअन्वितं बुद्ध्यादियुक्तंभवति आत्मनिसुखादिभानमवस्थात्रयोपाधिकंनस्वाभाविकमवस्थांतरगतस्यसुखादेरवस्थांतरेदर्शनाभावात् । ततउपाधिविशिष्टमात्मद्रव्यं करणैर्वक्ष्यमाणैरधिष्ठितंसत्भोगान्भुंक्ते तथाचश्रुतिः । 'आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणः' इति यथाविधिकर्मानुरूपम् १८ ज्ञानंरूपाद्याकाराधीवृत्तिस्तेनतत्साधनानींद्रियाणिगृह्यंते बुद्धिःकर्त्रादिधर्मकंविज्ञानम् 'विज्ञानंयज्ञंतनुते' इतिश्रुतेः । मनःसर्वबाह्यकरणानुग्राहकमंतःकरणं भोगाधिकरणेदेहे एतेनविकारभाजांकर्त्रादीनांकरणत्ववचनेन तदितरदकर्त्रात्मकमधिष्ठानंविवेचितम् १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

द्वितीयप्रश्नोत्तरमाह मनसेति । विषयस्यग्राहकत्वेनायतनंस्थानमिंद्रियं तत्स्थेनमनसाकरणेन भूतात्माजीवः क्षेत्रात्तेनतेनद्वारेणनिःसृतः क्रमशइमान्रूपादीन्पर्येति । अनेनान्यत्रमनाअभूवंनाश्रौषमन्यत्रमना अभूवंनापश्यमित्याद्यनुभवस्यश्रुत्यैवप्रदर्शितत्वान्मनोनामव्यापकंकरणंसिद्धम् २० तत्रेति । तच्चमनस्तत्रविषयग्रहणेकर्तव्येसतिविधीयते बुद्धयाकर्त्र्याव्यापाराविष्टंक्रियतेऽतोव्यापारकालभेदान्मनोयुगपद्विषयान्नगृह्णातीत्यर्थः २१ बुद्धेरपिपरप्रेर्यत्वमाह सइति । योबुद्धिमनइंद्रियैः करणैरुपेतःसन् भोक्तास्वतस्त्वभोक्तेत्युक्तः सआत्माभ्रुवोरंतरमाश्रितइतिगुरूक्तयुक्त्यातदुपासकस्यतदुपलब्धिस्थानमुक्तं । बुद्धिद्रव्येषुरूपादिमत्सुग्राह्येषुसृजतिप्रेरयति अयस्कांतइवलोहं परावरामात्मानात्मविषयत्वेनोत्तमाधमां कुलालश्चक्रमिव बुद्धिर्व्यापाराविष्टैवमनोव्यापारयत्यात्मातुनतथेत्यर्थः २२ ननुबुद्धेरेवकर्तृत्वेनसर्वव्यवहारनिर्वाहेसति किंक्लीबसदृशेनात्मांतरेणेत्याशंक्याह बुद्धेरिति । बुद्धितदभावयोर्यावेदनाज्ञानंसाक्षिरूपं बुधैर्योगिभिर्बुद्धेःसकाशाद्विविक्ततयादृश्यते युक्त्यानुभवेनचगृह्यते एषतदेवज्ञानं क्षेत्रज्ञभावनआत्मप्रकाशकोऽविधिरज्ञातज्ञापनंस्वप्रकाशमित्यर्थः नहिलयोदयवत्याबुद्धेरात्मत्वंसंभवति कृतनाशाकृताभ्यागमप्रसंगादित्यन्यत्रविस्तरः २३ मनसइति । बुद्धिमनसोरन्यतरस्यकर्तृत्वंकरणत्वंवाऽस्तु किमुभयकल्पनयेत्याशयः २४ कार्यभेदाद्द्वयंकल्प्यतइत्याह बुद्धिरिति । बुद्धिरतीवात्मानुगाअत्यंतमात्मनासहतादात्म्यंप्राप्तालोहपिंडइवाग्निना अतःसाआत्मचैतन्यानुविद्धा उत्पातेनोत्क्रांत्यादिनाविधीयते वशीक्रियते । तथाचोत्पातवत्याअनुगतआत्माप्युत्पातवान्जलचंद्रचांचल्यन्यायेनभवति एतेनबुद्धयात्मनोरन्योन्याध्यासोदर्शितः इममेवाश्रित्यतार्किकास्तयोर्धर्मधर्मिभावमुपयंति । नन्वध्यस्यंतामुपहितेपूपाधिधर्माः घटाकाशेइव

मनसाताततपर्येतिक्रमशोविषयानिमान् ॥ विषयायतनस्थेनभूतात्माक्षेत्रनिःसृतः २० तत्रचापिनरव्याघ्रमनोजंतोर्विधीयते ॥ तस्माद्युगपदत्रास्यग्रहणंनोपपद्यते २१ सआत्मापुरुषव्याघ्रभ्रुवोरंतरमाश्रितः ॥ बुद्धिंद्रव्येषुसृजतिविविधेषुपरावराम् २२ बुद्धेरुत्तरकालाचवेदनादृश्यतेबुधैः ॥ एषवैराजशार्दूलविधिःक्षेत्रज्ञभावनः २३ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ मनसश्चापिबुद्धेश्चब्रूहिमेलक्षणंपरम् ॥ एतदध्यात्मविदुषांपरंकार्यंविधीयते २४ ॥ सर्पउवाच ॥ बुद्धिरात्मानुगातीवउत्पातेनविधीयते ॥ तदाश्रिताहिसाज्ञेयाबुद्धिस्तस्यैषिणीभवेत् २५ बुद्धिरुत्पद्यतेकार्यान्मनस्तूत्पन्नमेवहि ॥ बुद्धेर्गुणविधानेनमनस्तद्गुणवद्भवेत् २६

घटगतिर्नतुविपरीतमपि घटेआकाशगतस्यास्पर्शत्वादेरदर्शनादित्याशंक्याह तदाश्रिताहिसाज्ञेयेति प्रसिद्धंह्यात्मचैतन्यंबुद्धयाश्रितमतएववौद्धाबुद्धिरेवचेतनेतिवदंति घटशब्दोऽयमितिदृष्टान्तेऽपि शब्दवत्त्वस्याकाशधर्मस्यघटेऽऽध्यासदर्शनात् नन्वत्रान्योन्यस्मिन्नन्योन्यधर्मयोरेवाध्यासउतधर्मिणोरपि आद्ये धर्मिणोःसमसत्वेनद्वैतापत्तिः । अंत्ये द्वयोरपिमिथ्यात्वापत्त्याशून्यशेषतापत्तिरित्याशंक्याह बुद्धिस्तस्यैषिणीभवेदिति । बुद्धिःस्वरूपसिद्ध्यर्थमात्मानमधिष्ठानमिच्छति रज्जूरगइवरज्जुं । तथाचधर्माणामेवान्योन्याध्यासो नतुधर्मिणोः शुक्तौरजतस्येव रजतेशुक्तेरध्यासाभावात् अतोनोक्तदोषद्वयप्रसंगः २८ नन्वापद्यतांद्वैतंनतुसर्वप्रमाणसिद्धायाबुद्धेर्मिथ्यात्ववक्तुंशक्यमित्याशंक्याह बुद्धिरुत्पद्यतेकार्यादिति विषयेंद्रियसंयोगादेःकार्याद्बुद्धिरुत्पद्यते तन्निवृत्तौनिवर्ततइतिबुद्धेरनित्यत्वंप्रसिद्धं नित्यानित्ययोश्चात्मबुद्ध्योर्नधर्मधर्मिभावःसिद्ध्यति घटेयावद्रूपाभावस्यादर्शनेनात्मनियावदुःखाभावलक्षणस्यमोक्षस्यासिद्धेः । नापिसंयोगः सहिउभयकर्मजोवाऽन्यतरकर्मजोवामल्लयोःपक्षिवृक्षयोर्वादृष्टो नचविभुनाऽऽत्मनातादृशःसंयोगोबुद्धेरस्ति आकाशेनेवघटस्य । यत्तुतयोरपिसंयोगमभ्युपगच्छंति तद्युक्तिशून्यं परिभाषामात्रं । तस्माद्रज्जूरगयोरिवानिर्वचनीयस्तयोःसंबंधइतिरज्जुवदात्मानित्यो रज्जूरगवदाविर्भावतिरोभाववतीबुद्धिर्मिथ्येतियुक्तमुत्पश्यामः । नन्वेवंबुद्धेराकस्मिकत्वे तद्धर्माणांदुःखादीनामप्याकस्मिकत्वापातात्कृतनाशाकृताभ्यागमस्तदवस्थएवेत्याशंक्याह मनस्तूत्पन्नमेवहीति बुद्धेर्नाशेऽपि तज्जन्यवासनातन्तुसं–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तानात्मकंमनोऽस्त्येव ततश्चपूर्ववासनयाबुद्धिरुत्पद्येत बुद्ध्याचवासनाविवर्धतइत्यनादिरनंताचैषाबुद्धिवासनयोर्वीजांकुरवत्संततिः तदेतदाहवुद्धेरिति । गुणविधानेनसुखाद्याकारपरिणामधारणेनगुणविधिर्नास्तीतिपाठे गुणविधिरुपादानत्वेनास्ति किंतूपादेयत्वमेव मनस्तूपादानंपटतंतुवदनयोर्भेदइत्यर्थः तद्गुणवत्तद्वासनायुक्तम् २६ विशेषणंव्यावर्तकं तस्मात्कार्यभेदान्मनोबुद्ध्योर्भेदस्तेनच वासनावीजनाशात् संसा

एतद्विशेषणंतातमनोबुद्ध्योर्यदंतरम् ॥ त्वमप्यत्राभिसंबुद्धः कथंवामन्यतेभवान् २७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अहोबुद्धिमतांश्रेष्ठशुभाबुद्धिरियंतव ॥ विदितंवेदितव्यंतेकस्मात्समनुपृच्छसि २८ सर्वज्ञंत्वांकथंमोहआविशत्स्वर्गवासिनम् ॥ एवमद्भुतकर्माणमितिमेसंशयोमहान् २९ ॥ सर्पउवाच ॥ सुप्रज्ञमपिचेच्छूरमृद्धिर्मोहयतेनरम् ॥ वर्तमानः सुखेसर्वोमुह्यतीतिमतिर्मम ३० सोहमैश्वर्यमोहेनमदाविष्टोयुधिष्ठिर ॥ पतितः प्रतिसंबुद्धस्त्वांतुसंबोधयाम्यहम् ३१ कृतंकार्यमहाराजत्वयाममपरंतप ॥ क्षीणः शापः सुकृच्छ्रोमेत्वयासंभाष्यसाधुना ३२ अहंहिदिविदिव्येनविमानेनचरन्पुरा ॥ अभिमानेनमत्तः सन्कंचिन्नान्यमचिंतयम् ३३ ब्रह्मर्षिदेवगंधर्वयक्षराक्षसपन्नगाः ॥ करान्ममप्रयच्छंतिसर्वेत्रैलोक्यवासिनः ३४ चक्षुषायंप्रपश्यामिप्राणिनंपृथिवीपते ॥ तस्यतेजोहराम्याशुतद्धिदृष्टेर्बलंमम ३५ ब्रह्मर्षीणांसहस्रंहिउवाहशिबिकांमम ॥ समामपनयोराजन्भ्रंशयामासवैश्रियः ३६ तत्रह्यगस्त्यः पादेनवहन्स्पृष्टोमयामुनिः ॥ अगस्त्येनततोऽस्म्युक्तोध्वंससर्पेतिवैरुषा ३७ ततस्तस्माद्विमानाग्र्यात्प्रच्युतश्च्युतलक्षणः ॥ प्रपतन्बुबुधेत्मानंव्यालीभूतमधोमुखम् ॥ अयाचंतमहंविप्रंशापस्यांतोभवेदिति ३८ ॥ सर्पउवाच ॥ प्रमादात्संप्रमूढस्यभगवन्क्षंतुमर्हसि ॥ ततः समामुवाचेदंप्रपतंतंकृपान्वितः ३९ युधिष्ठिरोधर्मराजः शापात्त्वांमोक्षयिष्यति ॥ अभिमानस्यघोरस्यपापस्यचनराधिप ४० फलेक्षीणेमहाराजफलंपुण्यमवाप्स्यसि ॥ ततोमेविस्मयोजातस्तद्दृष्ट्वातपसोबलम् ४१ ब्रह्मचब्राह्मणत्वंचयेनत्वाहमचूचुदम् ॥ सत्यंदमस्तपोदानमहिंसाधर्मनित्यता ४२ साधकानिसदापुंसांनजातिर्नकुलंनृप ॥ अरिष्टएषतेभ्राताभीमसेनोमहाबलः ॥ स्वस्तितेऽस्तुमहाराजगमिष्यामिदिवंपुनः ४३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वाऽऽजगरंदेहंमुक्त्वासनहुषोनृपः ॥ दिव्यंवपुः समास्थायगतस्त्रिदिवमेवह ४४ युधिष्ठिरोपिधर्मात्माभ्रात्राभीमेनसंगतः ॥ धौम्येनसहितः श्रीमानाश्रमंपुनरागमत् ४५ ततोद्विजेभ्यः सर्वेभ्यः समेतेभ्योयथातथम् ॥ कथयामासतत्सर्वंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ४६ तच्छ्रुत्वातेद्विजाः सर्वेभ्रातरश्चास्ययेत्रयः ॥ आसन्सुव्रीडिताराजन्द्रौपदीचयशस्विनी ४७ तेतुसर्वेद्विजश्रेष्ठाः पांडवानांहितेप्सया ॥ मैवमित्यब्रुवन्भीमंगर्हयंतोऽस्यसाहसम् ४८ पांडवास्तुभयान्मुक्तंप्रेक्ष्यभीमंमहाबलम् ॥ हर्षमाहारयांचक्रुर्विजह्रुश्चमुदायुताः ४९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआजगरपर्वणिभीममोचनेएकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ समाप्तंचेदमाजगरंपर्व ॥

रांकुरोनजायतइतिसिद्धम् २७ । २८ । २९ । ३० जातमप्यिज्ञानमैश्वर्यजादर्पान्नश्यतीतिज्ञाततत्त्वोऽपिशमादीनाश्रयेदितिविशेषग्रंथनात्पर्यम् ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ ४० । ४१ ब्राह्मणत्वंब्रह्मविल्लक्षणं स्पष्टार्थमन्यत् ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे एकाशीतधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उक्तामेवब्रह्मविद्यांमार्कंडेयमुखेनना नाख्यानपूर्वकंप्रपंचयिष्यंस्तदुपोद्घातत्वेनकाम्यकप्रवेशंतावदाह निदाघांतकरःकालइत्यादिना १ असिताःकृष्णवर्णाः २ तपात्ययेवर्षासु निकेताइवमंडपीभूताइत्यर्थः ३ । ४ समवस्तृतेआच्छादिते स्थावराणिभूतलादीनि ५ आशुगाःबाणवत्तीव्रवेगाः सिंधवोनद्यःशोणघर्घराद्याः ६ । ७ स्तोकाएवस्तोककाश्चातकाः । 'स्तोकस्त्वल्पदलेचातकेपुमान्' इतिमेदिनी । दर्दुरामंडूकाः ८ मरुधन्वसुगिरेःशुष्कस्थानेषु ९ रूढकक्षाणिवहुतृणानिवनानि प्रस्थशब्दोदितानिसानूनिचयस्यांसातथा । 'प्रस्थोस्त्रियांमानभेदेसानावत्युच्चवस्तुनि' इतिमेदिनी १० । ११

अथमार्कंडेयसमास्यापर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ निदाघांतकरःकालःसर्वभूतसुखावहः ॥ तत्रैववसतांतेषांप्रावृट्समभिपद्यत १ छादयंतोमहाघोषाःखंदिशश्च बलाहकाः ॥ प्रववर्षुर्दिवारात्रमसिताःसततंतदा २ तपात्ययनिकेताश्चशतशोऽथसहस्रशः ॥ अपेतार्कप्रभाजालाःसविद्युद्विमलप्रभाः ३ विरूढशष्पाधरणीमत्तदंशसरीसृपा ॥ बभूवपयसासिक्ताशांतासर्वमनोरमा ४ नस्मप्रज्ञायतेकिंचिदंभसासमवस्तृते ॥ समंवाविषमंवाऽपिनद्योवास्थावराणिच ५ क्षुब्धतोयामहावेगाः श्वसमानाइवाशुगाः ॥ सिंधवःशोभयांचक्रुःकाननानितपात्यये ६ नदतांकाननांतेषुश्रूयंतेविविधाःस्वनाः ॥ वृष्टिभिश्छाद्यमानानांवराहमृगपक्षिणाम् ७ स्तोककाःशिखिनश्चैवपुंस्कोकिलगणैःसह ॥ मत्ताःपरिपतंतिस्मदर्दुराश्चैवदर्पिताः ८ तथाबहुविधाकाराप्रावृण्मेवानुनादिता ॥ अभ्यतीताशिवातेषांचरतांमरुधन्वसु ९ क्रौंचहंससमाकीर्णाशरत्प्रमुदिताऽभवत् ॥ रूढकक्षवनप्रस्थाप्रसन्नजलनिम्नगा १० विमलाकाशनक्षत्राशरत्तेषांशिवाऽभवत् ॥ मृगद्विजसमाकीर्णा पांडवानांमहात्मनाम् ११ दृश्यंतेशांतरजसःक्षपाजलदशीतलाः ॥ ग्रहनक्षत्रसंघैश्चसोमेनचविराजिताः १२ कुमुदैःपुंडरीकैश्चशीतवारिधराःशिवाः ॥ नदीःपुष्करिणीश्चैवदद्दृशुःसमलंकृताः १३ आकाशनीकाशतटांतीरवानीरसंकुलाम् ॥ बभूवचरतांहर्षःपुण्यतीर्थांसरस्वतीम् १४ तेवैमुमुदिरेवीराःप्रसन्नसलिलांशिवाम् ॥ पश्यंतोदृढधन्वानःपरिपूर्णांसरस्वतीम् १५ तेषांपुण्यतमारात्रिःपर्वसंधौस्मशारदी ॥ तत्रैववसतामासीत्कार्तिकीजनमेजय १६ पुण्यकृद्भिर्महासत्वैस्तापसैःसह पांडवाः ॥ तत्सर्वंभरतश्रेष्ठाःसमूहुर्योगमुत्तमम् १७ तस्मिंस्त्वभ्युदयेतस्मिन्धौम्येनसहपांडवाः ॥ सूतैःपौरोगवैश्चैवकाम्यकंप्रययुर्वनम् १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिकाम्यकवनप्रवेशेद्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ काम्यकंप्राप्यकौरव्य युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ कृतातिथ्यामुनिगणैर्निषेदुःसहकृष्णया १ ततस्तान्परिविश्वस्तान्वसतःपांडुनंदनान् ॥ ब्राह्मणाबहवस्तत्रसमंतात्पर्यवारयन् २ अथाब्रवीद्द्विजः कश्चिदर्जुनस्यप्रियःसखा ॥ सएष्यतिमहाबाहुर्वशीशौरिरुदारधीः ३ विदिताहिहरेर्यूयमिहायाताःकुरूद्वहाः ॥ सदाहिदर्शनाकांक्षीश्रेयोन्वेषीचवोहरिः ४ बहुवत्सरजीवीचमार्कंडेयोमहातपाः ॥ स्वाध्यायतपसायुक्तःक्षिप्रंयुष्मान्समेष्यति ५

१२ । १३ नीकाशःसदृशः १४ । १५ कार्तिकीकृत्तिकायुक्तापौर्णमासी १६ योगंयुज्यतेरथादावितिव्युत्पत्त्यावाहनादिकं समूहुरारोपितभारंकृतवंतः १७ । १८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ काम्यकमिति १ । २ शौरिःकृष्णः ३ आयाताविदिताइसन्वयः वोयुष्माकंश्रेयोऽन्वेषी ४ । ५

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

६।७।८।९।१०।११।१२ भूतपतीरुद्रः गुहेनकार्तिकेयेन १३।१४ मधुहामधुसूदनः १५ तस्यार्थधर्मस्यवृद्ध्यर्थम् १६।१७। १८ एषादानादिरूपामदारतिर्नित्यंप्रीतिविषयः १९।२०

तथैवयुक्तस्तस्यप्रत्यदृश्यतकेशवः ॥ शैब्यसुग्रीवयुक्तेनरथेनरथिनांवरः ६ मघवानिवपौलोम्यासहितःसत्यभामया ॥ उपायाद्देवकीपुत्रोदिदृक्षुःकुरुसत्तमान् ७ अवतीर्यरथात्कृष्णोधर्मराजंयथाविधि ॥ ववंदेमुदितोधीमान्भीमंचबलिनांवरम् ८ पूजयामासधौम्यंचयमाभ्यामभिवादितः ॥ परिष्वज्यगुडाकेशंद्रौपदींपर्यसांत्वयत् ९ सदृष्ट्वाफाल्गुनंवीरंचिरस्यप्रियमागतम् ॥ पर्यष्वजतदाशार्हःपुनःपुनररिंदमः १० तथैवसत्यभामाऽपिद्रौपदींपरिषस्वजे ॥ पांडवानांप्रियांभार्यांकृष्णस्यमहिषीप्रिया ११ ततस्तेपांडवाःसर्वेसभार्याःसपुरोहिताः ॥ आनर्चुःपुंडरीकाक्षंपरिवव्रुश्चसर्वशः १२ कृष्णस्तुपार्थेनसमेत्यविद्वान्धनंजयेनासुरतर्जनेन ॥ बभौयथाभूतपतिर्महात्मासमेत्यसाक्षाद्भगवान्गुहेन १३ ततःसमस्तानिकिरीटमालीवनेषुवृत्तानिगदाग्रजाय ॥ उक्त्वायथावत्पुनरन्वपृच्छत्कथंसुभद्राचसचाभिमन्युः १४ सपूजयित्वामधुहायथावत्पार्थंचकृष्णांचपुरोहितंच ॥ उवाचराजानमभिप्रशंसन्युधिष्ठिरंतत्रसहोपविश्य १५ धर्मःपरःपांडवराज्यलाभात्तस्यार्थमाहुस्तपएवराजन् ॥ सत्यार्जवाभ्यांचरतास्वधर्मंजितस्त्वयाऽयंचपरश्चलोकः १६ अधीतमग्रेचरताव्रतानिसम्यग्धनुर्वेदमवाप्यकृत्स्नम् ॥ क्षात्रेणधर्मेणवसूनिलब्ध्वासर्वेह्यवाप्ताःक्रतवःपुराणाः १७ नग्राम्यधर्मेषुरतिस्तवास्तिकामान्नकिंचित्कुरुषेनरेंद्र ॥ नचार्थलोभात्प्रजहासिधर्मंतस्मात्प्रभावादसिधर्मराजः १८ दानंचसत्यंचतपश्चराजन्श्रद्धाचबुद्धिश्चक्षमाधृतिश्च ॥ अवाप्यराष्ट्राणिवसूनिभोगानेषापरापार्थसदारतिस्ते १९ यदाजनौघःकुरुजांगलानांकृष्णांसभायामवशामपश्यत् ॥ अपेतधर्मव्यवहारवृत्तंसहेततत्पांडवकस्त्वदन्यः २० असंशयंसर्वसमृद्धकामःक्षिप्रंप्रजाःपालयिताऽसिसम्यक् ॥ इमेवयंनिग्रहणेकुरूणांयदिप्रतिज्ञाभवतःसमाप्ता २१ धौम्यंचभीमंचयुधिष्ठिरंचयमौचकृष्णांचदशार्हसिंहः ॥ उवाचदिष्ट्याभवतांशिवेनप्राप्तःकिरीटीमुदितःकृतास्त्रः २२ प्रोवाचकृष्णामपियाज्ञसेनींदशार्हभर्तासहितःसुहृद्भिः ॥ दिष्ट्यासमग्राऽसिधनंजयेनसमागतेत्येवमुवाचकृष्णः २३ कृष्णेधनुर्वेदरतिप्रधानास्तवात्मजास्तेशिशवःसुशीलाः ॥ सद्भिःसदैवाचरितंसुहृद्भिश्चरंतिपुत्रास्तवयाज्ञसेनि २४ राज्येनराष्ट्रैश्चनिमंत्र्यमाणाःपित्राचकृष्णेतवसोदरैश्च ॥ नयज्ञसेनस्यनमातुलानांगृहेषुबालारतिमाप्नुवंति २५ आनर्तमेवाभिमुखाःशिवेनगत्वाधनुर्वेदरतिप्रधानाः ॥ तवात्मजावृष्णिपुरंप्रविश्यनदैवतेभ्यःस्पृहयंतिकृष्णे २६ यथात्वमेवार्हसितेषुवृत्तंप्रयोक्तुमार्याचयथैवकुंती ॥ तेष्वप्रमादेनतथाकरोतितथैवभूयश्चतथासुभद्रा २७ यथाऽनिरुद्धस्ययथाऽभिमन्योर्यथासुनीथस्ययथैवभानोः ॥ तथाविनेताचगतिश्चकृष्णेतवात्मजानामपिरौक्मिणेयः २८

निग्रहणेयत्ताःस्मइतिशेषः २१ । २२ । २३ तवात्मजाःप्रतिविंध्यादयः २४ । २५ आनर्तंद्वारकादेशम् २६ यथात्वमर्हसितथासुभद्राऽर्हति यथाकुंतीप्रयोक्तुमर्हतितथासुभद्राप्यर्हति यथाचार्हतितथैवकरोतिचेतिसंबंधः २७ विनेताशिक्षयिता रौक्मिणेयःप्रद्युम्नः २८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२९ । ३० । ३१ । ३२ मधूनांमाथुराणां हलायुधःप्रग्रहणोनियंतायस्याःसासेना यत्तासन्नद्धा ३३ भौमस्यनरकासुरस्य सौभाधिपतेःशाल्वस्य ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२

गदासिचर्मग्रहणेषुशूरानस्त्रेषुशिक्षासुरथाश्वयाने ॥ सम्यग्विनेताविनयेदतंद्रीस्तांश्चाभिमन्युःसततंकुमारः २९ सचापिसम्यक्प्रणिधायशिक्षांशस्त्राणिचैषां विधिवत्प्रदाय ॥ तवात्मजानांचतथाऽभिमन्योःपराक्रमैस्तुष्यतिरौक्मिणेयः ३० यथाविहारंप्रसमीक्षमाणाःप्रयांतिपुत्रास्तवयाज्ञसेनि ॥ एकैकमेषामनुयां तितत्ररथाश्वयानानिचदंतिनश्च ३१ अथाब्रवीद्धर्मराजंतुकृष्णोदशार्हयोधाःकुकुरांधकाश्च ॥ एतेनिदेशंतवपालयंतस्तिष्ठंतुयत्रेच्छसितत्रराजन् ३२ आवर्तं तांकार्मुकवेगवाताहलायुधप्रग्रहणामधूनाम् ॥ सेनातवार्थेषुनरेंद्रयत्तासुसादिपत्त्यश्वरथासनागा ३३ प्रस्थाप्यतांपांडवधार्तराष्ट्रःसुयोधनःपापकृतांवरिष्ठः ॥ ससानुबंधःससुहृद्गणश्चभौमस्यसौभाधिपतेश्चमार्गम् ३४ कामंतथातिष्ठनरेंद्रतस्मिन्यथाकृतस्तेसमयःसभायाम् ॥ दाशार्हयोधैस्तुहतारियोधंप्रतीक्षतांनागपुरं भवंतम् ३५ व्यपेतमन्युर्व्यपनीतपाप्माविहृत्ययत्रेच्छसितत्रकामम् ॥ ततःप्रसिद्धंप्रथमंविशोकःप्रपत्स्यसेनागपुरंसराष्ट्रम् ३६ ततस्तदाज्ञायमतंमहात्मायथा वदुक्तंपुरुषोत्तमेन ॥ प्रशस्यविप्रेक्ष्यचधर्मराजःकृतांजलिःकेशवमित्युवाच ३७ असंशयंकेशवपांडवानांभवान्गतिस्त्वच्छरणाहिपार्थाः ॥ कालोदयेतच्चततश्च भूयःकर्ताभवान्कर्मनसंशयोऽस्ति ३८ यथाप्रतिज्ञंविहृतश्चकालःसर्वाःसमाद्वादशनिर्जनेषु ॥ अज्ञातचर्यांविधिवत्समाप्यभवद्गताःकेशवपांडवेयाः ३९ एषैवबु द्धिर्जुषतांसदात्वांसत्येस्थिताःकेशवपांडवेयाः ॥ सदानधर्माःसजनाःसदाराःसबांधवास्त्वच्छरणाहिपार्थाः ४० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथावदतिवार्ष्णेयेधर्म राजेचभारत ॥ अथपश्चात्तपोवृद्धोबहुवर्षसहस्रधृक् ४१ प्रत्यदृश्यतधर्मात्मामार्कंडेयोमहातपाः ॥ अजरश्चामरश्चैवरूपौदार्यगुणान्वितः ४२ व्यदृश्यततथा युक्तोयथास्यात्पंचविंशकः ॥ तमागतमृषिंवृद्धंबहुवर्षसहस्रिणम् ४३ आनर्चुर्ब्राह्मणाःसर्वेकृष्णश्चसहपांडवैः ॥ तमर्चितंसुविश्वस्तमासीनमृषिसत्तमम् ॥ ब्रा ह्मणानांमतेनाहपांडवानांचकेशवः ४४ ॥ कृष्णउवाच ॥ शुश्रूषवःपांडवास्तेब्राह्मणाश्चसमागताः ॥ द्रौपदीसत्यभामाचतथाऽहंपरमंवचः ४५ पुरावृत्ताःकथाः पुण्याःसदाचारान्सनातनान् ॥ राज्ञांस्त्रीणामृषीणांचमार्कंडेयविचक्ष्वनः ४६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेषुतत्रोपविष्टेषुदेवर्षिरपिनारदः ॥ आजगामविशुद्धा त्मापांडवानवलोककः ४७ तमप्यथमहात्मानंसर्वेतेपुरुषर्षभाः ॥ पाद्यार्घ्याभ्यांयथान्यायमुपतस्थुर्मनीषिणः ४८ नारदस्त्वथदेवर्षिर्ज्ञात्वातांस्तुकृतक्षणान् ॥ मार्कंडेयस्यवदतस्तांकथामन्वमोदत ४९ उवाचचैनंकालज्ञःस्मयन्निवसनातनः ॥ ब्रह्मर्षेकथ्यतांयत्तेपांडवेषुविवक्षितम् ५० एवमुक्तःप्रत्युवाचमार्कंडेयोमहातपाः ॥ क्षणंकुरुध्वंविपुलमाख्यातव्यंभविष्यति ५१

पंचविंशकः वर्षैरितिशेषः ४३ सुविश्वस्तंभगवन्मायादौदृढनिश्चयम् ४४ । ४५ । ४६ अवलोककःअवलोकनार्थी ४७ । ४८ । ४९ सनातनः कृष्णः ५० । ५१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५२ । ५३ । ५४ । ५५ भवत्येवहीति । धर्माधर्मफलयोर्विपर्ययंदृष्ट्वापुरुषःकर्मणःफलंकथंस्विदश्नाति ईश्वरोवाकथंस्वित्कर्तास्तीतिधर्मेश्वरयोराक्षेपः ऋध्यतःसमृद्धियुतान् ५६ कथंस्विदित्यस्योभयत्रसंबंधः ५७ कुतोवेति । स्वभावात्कर्मणोवा अंत्येइहैवपरत्रापिवा कृतंकर्मणासाधितंसुखमन्वेतीत्यर्थः ५८ शुभाशुभैःकर्मभिः सद्योविनाशिभिरिहत्वाकारीर्यादिभिर्वृष्ट्याद्यर्थैविहितैः परत्रवादेहत्यागेसति कथंसंयुज्यते किमाश्रित्यचकर्माणितिष्ठंतीतिफलस्यव्यभिचारादाशुविनाशित्वादाश्रयाभावाच्चेतित्रेधाप्राक्कर्मसद्भावाक्षेपः ५९ । ६० स्थित्यर्थंलोकरक्षार्थम् ६१ । ६२ । ६३ तत्रधर्माधर्मफलयोस्तावदव्यभिचारंदर्शय

एवमुक्ताःक्षणंचक्रुःपांडवाःसहतैर्द्विजैः ॥ मध्यंदिनेयथाऽऽदित्यंप्रेक्षंतस्तेमहामुनिम् ५२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तंविवक्षंतमालक्ष्यकुरुराजोमहामुनिम् ॥ कथासंजननार्थायचोदयामासपांडवः ५३ भवान्दैवतदैत्यानामृषीणांचमहात्मनाम् ॥ राजर्षीणांचसर्वेषांचरितज्ञःपुरातनः ५४ सेव्यश्चोपासितव्यश्चमतोनःकांक्षितश्चिरम् ॥ अयंचदेवकीपुत्रःप्राप्तोऽस्मानवलोककः ५५ भवत्येवहिमेबुद्धिर्दृष्ट्वाऽऽत्मानंसुखाच्च्युतम् ॥ धार्तराष्ट्रांश्चदुर्वृत्तानृद्ध्यतःप्रेक्ष्यसर्वशः ५६ कर्मणःपुरुषःकर्ताशुभस्याप्यशुभस्यवा ॥ सफलंतदुपाश्नातिकथंकर्तास्विदीश्वरः ५७ कुतोवासुखदुःखेषुनृणांब्रह्मविदांवर ॥ इहवाकृतमन्वेतिपरदेहेऽथवापुनः ५८ देहीचदेहंसंत्यज्यमृग्यमाणःशुभाशुभैः ॥ कथंसंयुज्यतेप्रेत्यइहवाद्विजसत्तम ५९ ऐहलौकिकमेवेहउताहोपारलौकिकम् ॥ क्वचकर्माणितिष्ठंतिजंतोःप्रेतस्यभागव ६० ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ त्वद्युक्तोऽयमनुप्रश्नोयथावद्वदतांवर ॥ विदितंवेदितव्यंतेस्थित्यर्थंत्वंतुपृच्छसि ६१ अत्रतेकथयिष्यामितदिहैकमनाःशृणु ॥ यथेहामुत्रचनरःसुखदुःखमुपाश्नुते ६२ निर्मलानिशरीराणिविशुद्धानिशरीरिणाम् ॥ ससर्जधर्मतंत्राणिपूर्वोत्पन्नःप्रजापतिः ६३ अमोघफलसंकल्पाःसुव्रताःसत्यवादिनः ॥ ब्रह्मभूतानराःपुण्याःपुराणाःकुरुसत्तम ६४ सर्वेदेवैःसमायांतिस्वच्छंदेननभस्तलम् ॥ ततश्चपुनरायांतिसर्वेस्वच्छंदचारिणः ६५ स्वच्छंदमरणाश्चासन्नराःस्वच्छंदचारिणः ॥ अल्पबाधानिरातंकाःसिद्धार्थानिरुपद्रवाः ६६ द्रष्टारोदेवसंघानामृषीणांचमहात्मनाम् ॥ प्रत्यक्षाःसर्वधर्माणांदांताविगतमत्सराः ६७ आसन्वर्षसहस्रीयास्तथापुत्रसहस्रिणः ॥ ततःकालांतरेऽन्यस्मिन्पृथिवीतलचारिणः ६८ कामक्रोधाभिभूतास्तेमायाव्याजोपजीविनः ॥ लोभमोहाभिभूताश्चत्यक्तादेहैस्ततोनराः ६९ अशुभैःकर्मभिःपापास्तिर्यङ्निरयगामिनः ॥ संसारेषुविचित्रेषुपच्यमानाःपुनःपुनः ७० मोघेष्टामोघसंकल्पामोघज्ञानाविचेतसः ॥ सर्वाभिशंकिनश्चैवसंवृत्ताःक्लेशदायिनः ७१ अशुभैःकर्मभिश्चापिप्रायशःपरिचिह्निताः ॥ दौष्कुल्याव्याधिबहुलादुरात्मानोऽप्रतापिनः ७२ भवंत्यल्पायुषःपापारौद्रकर्मफलोदयाः ॥ नाथंतःसर्वकामानांनास्तिकाभिन्नचेतसः ७३ जंतोःप्रेतस्यकौन्तेयगतिःस्वैरिहकर्मभिः ॥ प्राज्ञस्यहीनबुद्धेश्चकर्मकोशःक्वतिष्ठति ७४ क्वस्थस्तत्समुपाश्नातिसुकृतंयदिवेतरत् ॥ इतितेदर्शनंयच्चतत्राप्यनुनयंशृणु ७५

न्तथ्यंदोषंनिरस्यति निर्मलानीत्यादिना ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ मायाकूटकार्षापणादिर्व्याजंदंभस्तदेवोपजीवंति नतुधर्मं तेमायाव्याजोपजीविनः ६९ । ७० । ७१ । ७२ नाथंतःप्रार्थयमानाः कामानांकामान् ७३ अंत्यंप्रश्नमनुवदति जंतोःप्रेतस्येतिद्वाभ्याम् ७४ अनुनयंसिद्धान्तम् ७५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तस्योत्तरेणैवार्थात्कर्मणामाशुविनाशित्वदोषोनिरस्तोभवतीत्यभिसंधायाह अयमादीति । आदिशरीरेण लिंगदेहेन यावन्मोक्षंस्थायिना देवसृष्टेनधर्माधर्मसंसृष्टेन । यद्वाधर्माद्यनुरोधिनाईश्वरेणवासृष्टेनाविष्कृतेन सर्ववासनामयं लिंगमेव कर्मणामाश्रयइत्यर्थः ७६ कलेवरंस्थूलदेहंयुगपद्देहद्वयेनसंभवतिसंयुज्यते पूर्वत्यागात्प्रागेवतृणजलौकान्यायेनापरमादत्ते नतुतदनंतरं अतएवांतरामध्ये क्षणमात्रमप्यभवोऽसंसारोनास्ति ७७ तत्रस्थूलदेहांतरे यत्तुमरणानंतरं मध्ये यावद्गर्भवासमातिवाहिकशरीरारूढो दिविभुव्यंतरिक्षेनरकेवाभवतीतितत्स्थूलदृष्ट्यैवज्ञेयं उभयत्रभोगसाम्येन स्थूलातिवाहिकयोर्भेदाभावात् यथोक्तं वसिष्ठेन । 'आतिवाहिकएवायंत्वादृशैश्चित्तदेहकः ॥ आधिभौतिकयाबुद्ध्यागृहीतश्चिरभावनात्' इति ७८ कृतांतोयमस्तत्संबंधीविधिःपुण्यपापफलभोगेनियोगस्तेनसंयुक्तस्तमनुतिष्ठन् निरादानःप्राप्तंमुखंदुःखंवादूरीकर्तुमशक्तः । दोऽवखंडने इत्यस्यरूपम् ७९ अबुद्धीनांतत्त्वज्ञानहीनानांगतिः स्वर्गनरकरूपा उत्तमांपुनरावृत्तिवर्जितां ८० । ८१ शुक्लजातीयाःशुक्लोयोगजोधर्मस्तत्प्रकारास्तदेकार्जनपराः प्रकारवचनेजातीयर् । योन्यंतरमातिवाहिकयोन्यपेक्षयाऽन्यामाधिभौतिकीं योनिम् ८२ वशिनईश्वराः मंदरोगिणोनीरोगाः । 'नतत्रशोकोनजरानमृत्युःप्राप्तस्ययोगाग्निमयंशरीरं' इतिश्रुतेः प्रारब्धकर्मप्राबल्या

अयमादिशरीरेणदेवसृष्टेनमानवः ॥ शुभानामशुभानांचकुरुतेसंचयंमहत् ७६ आयुषोंतेप्रहायेदंक्षीणप्रायंकलेवरम् ॥ संभवत्येवयुगपद्योनौनास्त्यंतराऽभवः ७७ तत्रास्यस्वकृतंकर्मच्छायेवानुगतंसदा ॥ फलत्यथसुखार्होवादुःखार्होवाऽथजायते ७८ कृतांतविधिसंयुक्तःसजंतुर्लक्षणैःशुभैः ॥ अशुभैर्वानिरादानोलक्ष्यतेज्ञानदृष्टिभिः ७९ एषातावदबुद्धीनांगतिरुक्तायुधिष्ठिर ॥ अतःपरंज्ञानवतांनिबोधगतिमुत्तमाम् ८० मनुष्यास्तप्ततपसःसर्वागमपरायणाः ॥ स्थिरव्रताःसत्यपरागुरुशुश्रूषणेरताः ८१ सुशीलाःशुक्लजातीयाःक्षांतादांताःसुतेजसः ॥ शुचियोन्यंतरगताःप्रायशःशुभलक्षणाः ८२ जितेंद्रियत्वाद्वशिनःशुक्लत्वान्मंदरोगिणः ॥ अल्पाबाधपरित्रासाद्भवंतिनिरुपद्रवाः ८३ च्यवंतंजायमानंचगर्भस्थंचैवसर्वशः ॥ स्वमात्मानंपरंचैवबुध्यंतेज्ञानचक्षुषा ८४ ऋषयस्तेमहात्मानःप्रत्यक्षागमबुद्धयः ॥ कर्मभूमिमिमांप्राप्यपुनर्यांतिसुरालयम् ८५ किंचिद्दैवाद्धठात्किंचित्किंचिदेवस्वकर्मभिः ॥ प्राप्नुवंतिनराराजन्मातेऽस्त्वन्याविचारणा ८६ इमामत्रोपमांचापिनिबोधवदतांवर ॥ मनुष्यलोकेयच्छ्रेयःपरंमन्येयुधिष्ठिर ८७ इहवैकस्यनामुत्रअमुत्रैकस्यनोइह ॥ इहवाऽमुत्रचैकस्यनामुत्रैकस्यनोइह ८८

त्कदाचित्प्राप्तमेवचापक्वयोगिनांरोगादिकंचेत्तत्राह अल्पेति । अल्पं द्वैतदर्शनम् । 'अथयत्रान्यत्पश्यत्यन्यच्छृणोतितदल्पं' इतिश्रुतेः तस्मादाबाधो दुःखं ततस्त्रासात् निरुपद्रवाः उपसमीपेस्थित्वाद्रवतिस्वीयधर्ममार्गात्सिचतीत्युपद्रवोऽतःकरणंतद्रहिताः एतेनप्रारब्धस्यापिप्रतिघातायनिर्बीजःसमाधिःप्रभवतीतिदर्शितम् ८३ ननुतादृशोऽप्यपांतरतमानामवेदाचार्यः कलिद्वापरयोः संधौ सत्यवत्यां व्यासतयासमजनीतिस्मर्यतेमोक्षधर्मेषु अतःशुक्लजातीयानामप्युत्क्रांतिगत्यागतयोऽपरिहार्याइत्याशंक्याहच्यवंतमिति । अधिकारिणांतेषांलोकानुग्रहार्थं स्वेच्छयागृहाद्गृहांतरप्रवेशवदिहपरत्रचसंचारो नकर्माधीनतयाऽस्माकमिवदुःखायप्रभवतीत्याशयः । तथानिर्णीतं यावदधिकारमवस्थितिराधिकारिकाणामित्यत्र ८४ । ८५ दैवात्मूढोन्मत्तजडभरतादिभिर्यल्लभ्यतेतद्दैवादेव हठात्योगसिद्धैर्विश्वामित्रादिभिः इतरैः स्वकर्मभिः अन्यातेषामन्यतमाएकैवकाचित्स्थितिरस्तीतिविचारणा तेतवमास्तु ८६ एवमात्मविदांस्वातंत्र्यमुक्त्वेतरेषांस्थितिचातुर्विध्यमाह इमामिति ८७ इहवेति । परंश्रेयइत्यनुकृष्यते वाशब्दएवार्थे
९१ द्विरावर्त्तते । एकस्यइहैवपरंश्रेयोऽस्ति नामुत्रपरलोके । एकस्यामुत्रैवास्तिनत्विह इहचामुत्रचएकस्यश्रेयोऽस्ति एकस्यतूभयत्रापिनास्तीति ८८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

इममेवश्लोकंव्याचष्टे धनानीत्यादिना ८९ येइति । तेषाममसौ लोकएवनत्वयम् ९० । ९१ प्रजनेपुत्रोत्पादने ९२ भवंतस्तु लोकद्वयेऽपिश्रेयांसइत्याह सर्वेभवंतइति ९३ । ९४ तस्माद्धर्माधर्मफलयोर्वैपरीत्यं यत्त्वयामागुक्तंतत्तथानमंतव्यमित्युपसंहरति माभूदिति ९५ मार्कंडेयसमास्यायां सहासने इत्यर्थः आसउपवेशनेऽस्माण्ण्यत् ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपे त्र्यशीत्यधिकशततमोऽ

धनानियेषांविपुलानिसंतिनित्यंरमंतेसुविभूषितांगाः ॥ तेषामयंशत्रुवरघ्नलोकोनासौसदादेहसुखेरतानाम् ८९ येयोगयुक्तास्तपसिप्रसक्ताःस्वाध्यायशीलाजरयंति देहान् ॥ जितेंद्रियाःप्राणिवधेनिवृत्तास्तेषामसौनायमरिघ्नलोकः ९० येधर्ममेवप्रथमंचरंतिधर्मेणलब्ध्वाचधनानिकाले ॥ दारानवाप्यक्रतुभिर्यजंतेतेषामयंचैवपरश्चलोकः ९१ येनैवविद्यांनतपोनदानंनचापिमूढाःप्रजनेयतंति ॥ नचानुगच्छंतिसुखान्नभोगांस्तेषामयंचैवपरश्चलोकः ९२ सर्वेभवंतस्त्वतिवीर्यसत्वादिव्यौजसःसंहननोपपन्नाः ॥ लोकादमुष्मादवनिंप्रपन्नाःस्वधीतविद्याःसुरकार्यहेतोः ९३ कृत्वेवकर्माणिमहांतिशूरास्तपोदमाचारविहारशीलाः ॥ देवानृषीन्प्रेतगणांश्चसर्वान्संतर्पयित्वाविधिनापरेण ९४ स्वर्गंपरंपुण्यकृतोनिवासंक्रमेणसंप्राप्स्यथकर्मभिःस्वैः ॥ माभूद्विशंकातवकौरवेंद्रदृष्ट्वात्मनःक्लेशमिमंसुखार्हम् ९५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणित्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ मार्कंडेयंमहात्मानमूचुःपांडुसुतास्तदा ॥ माहात्म्यंद्विजमुख्यानांश्रोतुमिच्छामकथ्यताम् १ एवमुक्तःसभगवान्मार्कंडेयोमहातपाः ॥ उवाचसुमहातेजाःसर्वशास्त्रविशारदः २ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ हैहयानांकुलकरोराजापरपुरंजयः ॥ कुमारोरूपसंपन्नोमृगयांव्यचरद्बली ३ चरमाणस्तुसोऽरण्येतृणवीरुत्समावृते ॥ कृष्णाजिनोत्तरासंगंददर्शमुनिमंतिके ४ सतेननिहतोऽरण्येमन्यमानेनवैमृगम् ॥ व्यथितःकर्मतत्कृत्वाशोकोपहतचेतनः ५ जगामहैहयानांवैसकाशंप्रथितात्मनाम् ॥ राज्ञांराजीवनेत्रोऽसौकुमारःपृथिवीपतिः ॥ तेषांचतद्यथावृत्तंकथयामासवैतदा ६ तंचापिहिंसितंतातमुनिंमूलफलाशिनम् ॥ श्रुत्वादृष्ट्वाचतेतत्रबभूवुर्दीनमानसाः ७ कस्यायमितितेसर्वेमार्गमाणास्ततस्ततः ॥ जग्मुश्चारिष्टनेम्नोऽथताक्ष्यस्याश्रममंजसा ८ तेऽभिवाद्यमहात्मानंतंमुनिंनियतव्रतम् ॥ तस्थुःसर्वेसतुमुनिस्तेषांपूजामथाहरत् ९ तेतमूचुर्महात्मानंनवयंसत्क्रियांमुने ॥ त्वत्तोर्हाःकर्मदोषेणब्राह्मणोहिंसितोहिनः १० तानब्रवीत्सविप्रर्षिःकथंवोब्राह्मणोहतः ॥ क्वचासौब्रूतसहिताःपश्यध्वंमेतपोबलम् ११ तेतुतत्सर्वमखिलमाख्यायास्मैयथातथम् ॥ नापश्यंस्तमृषिंतत्रगतासुंतेसमागताः १२ अन्वेषमाणाःसव्रीडाःस्वप्नवद्गतचेतनाः ॥ तानब्रवीत्तत्रमुनिस्तार्क्ष्यःपरपुरंजयः १३ स्यादयंब्राह्मणःसोऽथयुष्माभिर्योविनाशितः ॥ पुत्रोह्ययंममनृपास्तपोबलसमन्वितः १४ तेचदृष्ट्वैवतमृषिंविस्मयंपरमंगताः ॥ महदाश्चर्यमितिवैतेब्रुवाणामहीपते १५

ध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ ॥ ॥ ब्रह्मविदांशुक्लजातीयानांस्वच्छंदमरणंतेपामित्यादिनाप्रोक्तंमहाभाग्यंप्रश्नपूर्वकंविवरीतुमयमध्यायआरभ्यते मार्कंडेयमिति कथ्यतांत्वया १ । २ कुमारत्वादविवेकित्वं सूचितं ३ उत्तरासंगः प्रावरणम् ४ । ५ । ६ । ७ अरिष्टनेमिशब्दइकारांतोऽप्यत्रमन्नंतोऽपिज्ञेयः ८ । ९ । १० । ११ । १२ ताक्ष्यः तृक्षस्यकश्यपस्यापत्यं १३ स्यादयमितिसंगुल्यानिर्दिशति १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१६ । १७ हेतुयोगःमुक्तिसंबंधः समासःसंक्षेपस्ताभ्यामितिपंचम्यर्थेतसिः । सत्यमेवाभिजानीमइत्यादिना सत्यादीनिमृत्युजयसाधनान्युच्यंते १८ यदिति । ब्राह्मणनिंदाशून्याःस्तुतिपराश्चस्मइत्यर्थः १९ भृत्यान्भार्यादीन् अत्यशनेनअशनादधिकेनदानमानादिना २० पुण्यदेशःगंगातीरादिःतेजस्विनांयोगसिद्धानांदेशःसमीप्यंतत्संगादिसर्थः २१ एतद्वैइति । यौष्माकीणंहसादोपमपिसंलापमात्राद्वयंहंतुंसमर्थाःस्मइत्यर्थः २२ । २३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ मृत्युजयहेतुःपूर्वोक्तः सत्यादिर्धर्मोवनस्थानामेवयुज्यते नतुगृहस्थानां तेषांदुष्प्रतिग्रहब्रह्मविद्वेषादिनादोषप्रसक्त्या तादृशधर्मसंभवादिसाशयवानध्यायमारभतेभूयइति १ सोऽत्रिरर्थंभूयोनानुरुध्यत् अत्यंतमर्थार्थीनबभूव कुतः धर्मव्यक्तिर्धर्मस्यफलद्वाराऽभिव्यक्तिः फलव्य

मृतोह्ययमुपानीतःकथंजीवितमाप्तवान् ॥ किमेतत्तपसोवीर्ययेनायंजीवितःपुनः १६ श्रोतुमिच्छामहेविप्रयदिश्रोतव्यमित्युत ॥ सतानुवाचनास्माकंमृत्युःप्रभवतेनृपाः १७ कारणंवःप्रवक्ष्यामिहेतुयोगसमासतः ॥ सत्यमेवाभिजानीमोनानृतेकुर्महेमनः ॥ स्वधर्ममनुतिष्ठामस्तस्मान्मृत्युभयंननः १८ यद्ब्राह्मणानांकुशलंतदेषांकथयामहे ॥ नैषांदुश्चरितंब्रूमस्तस्मान्मृत्युभयंननः १९ अतिथीनन्नपानेनभृत्यानत्यशनेनच ॥ संभोज्यशेषमश्नीमस्तस्मान्मृत्युभयंननः २० शांतादांताःक्षमाशीलास्तीर्थदानपरायणाः ॥ पुण्यदेशनिवासाच्चतस्मान्मृत्युभयंननः ॥ तेजस्विदेशवासाच्चतस्मान्मृत्युभयंननः २१ एतद्वैलेशमात्रंवःसमाख्यातंविमत्सराः ॥ गच्छध्वंसहिताःसर्वेनपापाद्भयमस्तिवः २२ एवमस्त्वितितेसर्वेप्रतिपूज्यमहामुनिम् ॥ स्वदेशमगमन्हृष्टाराजानोभरतर्षभ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणमाहात्म्यकथनेचतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ भूयएवमहाभाग्यंब्राह्मणानांनिबोधमे ॥ वैन्योनामेहराजर्षिरश्वमेधायदीक्षितः १ तमत्रिर्गंतुमारेभेवित्तार्थमितिनःश्रुतम् ॥ भूयोर्थंनानुरुध्यत्सधर्मव्यक्तिनिदर्शनात् २ सविचिंत्यमहातेजावनमेवान्वरोचयत् ॥ धर्मपत्नींसमाहूयपुत्रांश्चेदमुवाचह ३ प्राप्स्यामःफलमत्यंतंबहुलंनिरुपद्रवम् ॥ अरण्यगमनंक्षिप्रंरोचतांवोगुणाधिकम् ४ तंभार्याप्रत्युवाचाथधर्ममेवानुतन्वती ॥ वैन्यंगत्वामहात्मानमर्थयस्वधनंबहु ५ सतेदास्यतिराजर्षिर्यजमानोऽर्थितोधनम् ॥ ततआदायविप्रर्षेप्रतिगृह्यधनंबहु ६ भृत्यान्सुतान्संविभज्यततोव्रजयथेप्सितम् ॥ एषवैपरमोधर्मोधर्मविद्भिरुदाहृतः ७ ॥ ॥ अत्रिरुवाच ॥ ॥ कथितोसौमहाभागगौतमेनमहात्मना ॥ वैन्योधर्मार्थसंयुक्तःसत्यव्रतसमन्वितः ८ किंत्वस्तितत्रद्वेष्टारोविवसंतिहिमेद्विजाः ॥ यथामेगौतमःप्राहततोनव्यवसाम्यहम् ९ तत्रस्मवाचंकल्याणींधर्मकामार्थसंहिताम् ॥ मयोक्तामन्यथाब्रूयुस्ततस्तेवैनिरर्थिकाम् १०

त्तयाहिधर्मोनश्यत्यतस्तद्रक्षणार्थंनैच्छदित्यर्थः २ वनंगंतुमितिशेषः ३ निरुपद्रवमक्षयंमोक्षाख्यम् ४ धर्मयज्ञादिकमनुतन्वतीविस्तारयंती हेतौशतृप्रत्ययः धर्मार्थंधनमेवार्जस्वेत्युवाचेत्यर्थः ५ । ६ भृत्यानि सतिथिदेवतादीनां सुतानितिभार्यादीनांचोपलक्षणं धर्मविद्भिर्मन्वादिभिः । ‘ अनधीत्यद्विजोवेदाननुत्पाद्यसुतानपि । अनिष्ट्वाविधिवद्यज्ञैर्मोक्षमिच्छन्व्रजत्यधः ’ इतिवदद्भिः ७ ‘ दशसूनासहस्राणिनित्यंवहतिसौनिकः । तेनतुल्यःस्मृतोराजाघोरस्तस्यप्रतिग्रहः ’ इतिमनुवाक्यादेवराजप्रतिग्रहेदोषंजानन्नत्रिस्तत्रविघ्नमुपन्यस्यतिकथितइसादिना ८ व्यवसामिउद्यमंकरोमि ९ निरर्थिकामपिवाचंवदतांपराजयोऽपि पापावहइतिभावः तथाचस्मृतिः । गुरुंत्वंकृत्यहुंकृत्यविप्रंनिर्जित्यवादतः । अरण्येनिर्जलेदेशेभवतिब्रह्मराक्षसः ’ इति १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंजानन्नपिस्नेहदोषाच्चत्कर्तुंप्रतिजानीतेगमिष्यामीति ११ । १२ पूजयानइतितङ् कर्तृगामित्वात्स्तुतिफलस्ययुक्तः धन्योभनार्हः ईशईशितानियंता प्रथमःहिरण्यगर्भइवअग्रजः नृपःमनुष्याणांरक्षकः
१३ । १४ अत्रपरलोकमेवबहुमन्वानोगौतमआह मैवमिति १५ तत्रेंद्रइवात्रराजैवमहेंद्रइतिविवक्षार्थीअत्रिःपरपक्षंदूषयति अथेति १६ । १७ । १८ दर्शनेदृष्टिपथे १९ । २० । २१ । २२ नौआवयोः
२३ । २४ ब्राह्मेणबलेनराज्ञोबलंनतुस्वकीयमितिसमाधानग्रंथार्थस्तेनगौतमोक्तानिंदाऽपिव्यर्था नाप्यत्रिप्रोक्तास्तुतिरपिनिर्मूलेतिज्ञेयं यद्यपिलोभमूलकत्वंस्तुतिपक्षेस्पष्टमप्रामाण्यकारणंतथाऽप्यविद्यमानै

गमिष्यामिमहाप्राज्ञेरोचतेमेवचस्तव ॥ गाश्वमेदास्यतेवैन्यःप्रभूतंचार्थसंचयम् ११ एवमुक्त्वाजगामाशुवैन्ययज्ञंमहातपाः ॥ गत्वाचयज्ञायतनमत्रिस्तुष्टावतं
नृपम् १२ वाक्यैर्मंगलसंयुक्तैःपूजयानोऽब्रवीद्वचः ॥ अत्रिरुवाच ॥ राजन्धन्यस्त्वमीशश्चभुवित्वंप्रथमोनृपः १३ स्तुवंतित्वांमुनिगणास्त्वदन्योनास्तिधर्मवित् ॥
तमब्रवीदृषिःक्रुद्धोवचनंवैमहातपाः १४ ॥ गौतमउवाच ॥ मैवमत्रेपुनर्ब्रूयानतेप्रज्ञासमाहिता ॥ अत्रनःप्रथमंस्थातामहेंद्रोवैप्रजापतिः १५ अथात्रिरपिराजेंद्रगौतमं
प्रत्यभाषत ॥ अयमेवविधाताहियथैवेंद्रःप्रजापतिः ॥ त्वमेवमुह्यसेमोहान्नप्रज्ञानंतवास्तिह १६ ॥ गौतमउवाच ॥ जानामिनाहंमुह्यामित्वमेवात्रविमुह्यसे ॥
स्तौषित्वंदर्शनप्रेप्सूराजानंजनसंसदि १७ नवेत्थपरमंधर्मंनचावेषिप्रयोजनम् ॥ बालस्त्वमसिमूढश्चवृद्धःकेनापिहेतुना १८ विवदंतौतथातौतुमुनीनांदर्शने
स्थितौ ॥ येतस्ययज्ञेसंवृत्तास्तेऽपृच्छंतकथंत्विमौ १९ प्रवेशःकेनदत्तोऽयमुभयोर्वैन्यसंसदि ॥ उच्चैःसमभिभाषंतौकेनकार्येणधिष्ठितौ २० ततःपरमधर्मात्माका
श्यपःसर्वधर्मवित् ॥ विवादिनावनुप्राप्तौतावुभौप्रत्यवेदयत् २१ अथाब्रवीत्सदस्यांस्तुगौतमोमुनिसत्तमान् ॥ आवयोर्व्याहृतंप्रश्नंशृणुतद्विजसत्तमाः २२ वैन्यं
विधातेत्याहात्रिरत्रनौसंशयोमहान् ॥ श्रुत्वैवतुमहात्मानोमुनयोऽभ्यद्रवन्द्रुतम् २३ सनत्कुमारंधर्मज्ञंसंशयच्छेदनायवै ॥ सचतेषांवचःश्रुत्वायथातत्त्वंमहातपाः ॥
प्रत्युवाचाथतानेवंधर्मार्थसहितंवचः २४ ॥ सनत्कुमारउवाच ॥ ब्रह्मक्षत्रेणसहितंक्षत्रंचब्रह्मणासह ॥ संयुक्तौदहतःशत्रून्वनानीवाग्निमारुतौ २५ राजावैप्रथितो
धर्मःप्रजानांपतिरेवच ॥ सएवशक्रःशुक्रश्चसधाताचबृहस्पतिः २६ प्रजापतिर्विराट्सम्राट्क्षत्रियोभूपतिर्नृपः ॥ यएभिःस्तूयतेशब्दैःकस्तंनार्चितुमर्हति २७
पुरायोनिर्युधाजिच्चअभियामुदितोभवः ॥ स्वर्णेतासहजिब्दभ्रुरितिराजाऽभिधीयते २८ सत्ययोनिःपुराविच्चसत्यधर्मप्रवर्तकः ॥ अधर्मादृषयोभीताबलंक्षत्रेसमा
दधन् २९ आदित्योदिविदेवेषुतमोनुदतितेजसा ॥ तथैवनृपतिर्भूमावधर्मान्नुदतेभृशम् ३०

रपिविशेषणैर्धनार्थिनाराजास्तोतव्यइतिसनत्कुमाराशयः २५ प्रथितःप्रथांगतः । धर्मोधर्मस्थापकः । शक्रोरक्षिता । शुक्रोनीतिवित् । धाताअतएवजनकः । बृहस्पतिर्हितोपदेष्टा २६ । २७ पुरायो
निर्धर्मप्रवर्तकत्वेनप्रथमंकारणम् । युधाजित्संग्रामेजयकर्तृत्वेनोपद्रवनाशकः । अभियाःअभितोयातियामिकवद्रक्षणार्थमित्यभियाः मुदितः भवःईश्वरः । स्वर्णेतास्वर्गंप्रतिगमयिता । सहजित्सद्योजयशीलः ।
बभ्रुर्विष्णुः । ' बभ्रुर्नानकुलेविष्णौविपुलेपिंगलेत्रिषु ' इतिबलशर्मा २८ अधर्मादिति । सर्वंब्राह्मंबलंक्षत्रेऽस्तीत्यर्थः २९ । ३०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ सत्यादिधर्मफलंवनेनएवंसिद्धयतीत्याख्यायिकावसानमुखेनोपसंहरति प्रदायचेति ३७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे पंचाशीत्यधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ वनेसत्यादिधर्मवतायत्कर्तव्यंयत्प्राप्यंयच्चज्ञेयंतदाहाध्यायेन अत्रैवचसरस्वत्येत्यादिना । सरस्वतीयज्ञभोक्त्रीयज्ञफलदात्रीचदेवता अग्निहोत्रादहमभ्यागताऽस्मीतिवाक्यशेषात्
१ कथंकुर्याच्छ्रेयइत्यावर्तते २ लोकान्कामान् विरजाआसक्तिहीनः चरेयमुपलभेयं । तेषांसर्वेषुलोकेषुकामचारोभवतीतिश्रुतिप्रसिद्धसर्वकामभाक्त्वरूपंफलंकेनोपायेनप्राप्नुयादित्यर्थः ३ । ४ ब्रह्मसगुणं

ततोराज्ञःप्रधानत्वंशास्त्रप्रामाण्यदर्शनात् ॥ उत्तरःसिद्ध्यतेपक्षोयेनराजेतिभाषितम् ३१ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ततःसराजासंहृष्टःसिद्धेपक्षेमहामनाः ॥ तमत्रि
मब्रवीत्प्रीतःपूर्वंयेनाभिसंस्तुतः ३२ यस्मात्पूर्वंमनुष्येषुज्यायांसंमामिहाब्रवीः ॥ सर्वदेवैश्चविप्रर्षेसंमितंश्रेष्ठमेवच ३३ तस्मात्तेऽहंप्रदास्यामिविविधंवसुभूरिच ॥
दासीसहस्रंश्यामानांसुवस्त्राणामलंकृतम् ३४ दशकोटिर्हिरण्यस्यरुक्मभारांस्तथादश ॥ एतद्ददामिविप्रर्षेसर्वज्ञस्त्वंमतोहिमे ३५ तदत्रिर्न्यायतःसर्वंप्रतिगृह्या
भिसत्कृतः ॥ प्रत्युज्जगामतेजस्वीगृहानेवमहातपाः ३६ प्रदायचधनंप्रीतःपुत्रेभ्यःप्रयतात्मवान् ॥ तपःसमभिसंधायवनमेवान्वपद्यत ३७ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणमाहात्म्येपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ अत्रैवचसरस्व
त्यागीतंपरपुरंजय ॥ पृष्टयामुनिनावीरशृणुतार्क्ष्येणधीमता १ ॥ तार्क्ष्यउवाच ॥ किंनुश्रेयःपुरुषस्येहभद्रेकथंकुर्वन्नच्यवतेस्वधर्मात् ॥ आचक्ष्वमेचारुसर्वांगिकु
र्यात्त्वयाशिष्टोनच्यवेयंस्वधर्मात् २ कथंवाग्निंजुहुयांपूजयेवाकस्मिन्कालेकेनधर्मोननश्येत् ॥ एतत्सर्वंसुभगेप्रब्रवीहियथालोकान्विरजाःसंचरेयम् ३ ॥ मार्कंडेय
उवाच ॥ ॥ एवंपृष्टाप्रीतियुक्तेनतेनशुश्रूषुमीक्ष्योत्तमबुद्धियुक्तम् ॥ तार्क्ष्यंविप्रंधर्मयुक्तंहितंचसरस्वतीवाक्यमिदंबभाषे ४ ॥ सरस्वत्युवाच ॥ योब्रह्मजानाति
यथाप्रदेशंस्वाध्यायनित्यःशुचिरप्रमत्तः ॥ सवैपारंदेवलोकस्यगंतासहामरैःप्राप्नुयात्प्रीतियोगम् ५ तत्रस्मरम्याविपुलाविशोकाःसुपुष्पिताःपुष्करिण्यःसुपुण्याः ॥
अकर्दमामीनवत्यःसुतीर्थाहिरण्मयैरावृताःपुंडरीकैः ६ तासांतीरेष्वासतेपुण्यभाजोनहीयमानाःपृथगप्सरोभिः ॥ सुपुण्यगंधाभिरलंकृताभिर्हिरण्यवर्णाभिरतीव
हृष्टाः ७ परंलोकंगोप्रदास्त्वाप्नुवंतिदत्वाऽनडुहंसूर्यलोकंव्रजंति ॥ वासोदत्वाचांद्रमसंतुलोकंदत्वाहिरण्यममरत्वमेति ८ धेनुंदत्वासुप्रभांसुप्रदोहांकल्याणवत्साम
पलायिनींच ॥ यावंतिरोमाणिभवंतितस्यास्तावद्वर्षाण्यासतेदेवलोके ९ अनड्वाहंसुव्रतंयोददातिहलस्यवोढारमनंतवीर्यं ॥ धुरंधरंबलवंतंयुवानंप्राप्नोतिलोकान्द
शधेनुदस्य १० ददातियोवैकपिलांसचैलांकांस्योपदोहांद्रविणैरुत्तरीयैः ॥ तैस्तैर्गुणैःकामदुहाऽथभूत्वानरंप्रदातारमुपैतिसागौः ११

हार्दाकाशाख्यं यथाप्रदेशं देशभेदमनतिक्रांतमर्चिरादिमार्गेणलभ्यमित्यर्थः । निर्गुणविदोनतस्यप्राणाउत्क्रामंतीतिगतिनिषेधात् । स्वाध्यायःप्रणवजपः देवलोकस्यपारं कार्यब्रह्मलोकं ५ एनमेवस्नौतिद्वाभ्यां
तत्रेति ६ । ७ देवलोकस्य पारस्तावद्दूरेऽस्तु सएवंतुकथंप्राप्यतइत्यतआह परमित्यादिना । अनडुहमनड्वाहं शकटवहनसमर्थबलीवर्दं ८ धेनुंदोग्ध्रीं गां ९ । १० उत्तरीयैःपश्चाद्दत्तैर्दक्षिणादिभिर्द्रव्यैःसहितां ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२ तिलधेनुर्दानकांडेप्रसिद्धा १३ दानवैःकामक्रोधादिभिःसंनिरुद्धेव्याप्ते तीव्रांधकारेअंधेतमसि देहाभिनिवेशाख्ये तारयतेयोगविघ्नान्नाशयति १४ ब्राह्मदेयां ब्राह्मेणालंकृतकन्यामुदकपूर्वांदद्यादे
पत्राह्मोविवाहइति गृह्योक्तेनविधिनादेयां १५ यःसप्तेति। श्रौतंधर्ममनुतिष्ठन्नात्मनासहपूर्वानपरांश्चतारयतीत्यर्थः १६ अग्निहोत्रंजुह्वानोलोभजालंभिनत्त्यतःसंमोहंछित्वेत्यादिना मैत्रायणीयोपनिषद्य
ग्निहोत्रस्यज्ञानांतरंगत्वमुक्तमतस्तदाश्रितमेवविशेषंव्रतादिकंपृच्छति किमिति। पुराणंवेदोदितम् १७ अनिर्णिक्तपादोऽप्रक्षालितपाणिपादोऽनाचांतश्च अब्रह्मवित्वेदंपाठतोऽर्थतश्चाविद्वान् अविपश्चित्
वेदादधिगतस्यार्थस्यानुभवहीनः बुभुत्सवःपरचित्तंज्ञातुमिच्छवः यस्मात्शुचिकामाजुषंतिसेवंते १८ ऋत्विगप्येवंविधएवकर्तव्यइत्याह नाश्रोत्रियमिति। देवहव्येदेवानांहव्यदानादौ मोघंनिष्फलं पुरेतिशी
लगोत्रादिज्ञानात्प्राक् अपूर्वमज्ञातकुलशीलं आह्वेदइतिशेषः १९ कृशाःधनादिप्रभवेनदर्पेण हीनाः ऋत्विजोयजमानावा गवांलोकंकार्यत्रह्मलोकसमीपस्थं परमंचदेवंब्रह्माणं ततःक्रमेण सत्यंचपरमं

॥१९३॥ अ० १८६

यावंतिरोमाणिभवंतिधेन्वास्तावत्फलंभवतिगोप्रदाने ॥ पुत्रांश्चपौत्रांश्चकुलंचसर्वमासप्तमंतारयतेपरत्र १२ सदक्षिणांकांचनचारुशृंगींकांस्योपदोहांद्रविणैरु
त्तरीयैः ॥ धेनुंतिलानांददतोद्विजायलोकावसूनांसुलभाभवंति १३ स्वकर्मभिर्दानवसंनिरुद्धेतीव्रांधकारेनरकेसंपतंतम् ॥ महार्णवेनौरिववातयुक्तादानंगवां
तारयतेपरत्र १४ योब्राह्मदेयांतुददातिकन्यांभूमिप्रदानंचकरोतिविप्रे ॥ ददातिदानंविधिनाचयश्चसलोकमाप्नोतिपुरंदरस्य १५ यःसप्तवर्षाणिजुहोतितार्क्ष्य
हव्यंत्वग्नौनियतःसाधुशीलः ॥ सप्तावरान्सप्तपूर्वान्पुनातिपितामहानात्मनाकर्मभिःस्वैः १६ ॥ तार्क्ष्यउवाच ॥ ॥ किमग्निहोत्रस्यव्रतंपुराणमाचक्ष्वमेपृच्छत
श्चानुरूपे ॥ त्वयाऽनुशिष्टोऽहमिहाद्यविद्यांयदग्निहोत्रस्यव्रतंपुराणम् १७ ॥ सरस्वत्युवाच ॥ नवाऽशुचिर्नाप्यनिर्णिक्तपाणिर्नाब्रह्मविज्जुहुयान्नाविपश्चित् ॥
बुभुत्सवःशुचिकामाहिदेवानाश्रद्दधानाद्धिहविर्जुषंति १८ नाश्रोत्रियंदेवहव्येनियुंज्यान्मोघंपुरासिंचतितादृशोहि ॥ अपूर्वमश्रोत्रियमाहतार्क्ष्यनवैतादृक्जुहुयाद
ग्निहोत्रम् १९ कृशाश्चयेजुह्वतिश्रद्दधानाःसत्यव्रताहुतशिष्टाशिनश्च ॥ गवांलोकंप्राप्यतेपुण्यगंधंपश्यंतिदेवंपरमंचापिसत्यम् २० ॥ तार्क्ष्यउवाच ॥ क्षेत्रज्ञभूतां
परलोकभावेकर्मोदयेबुद्धिमतिप्रविष्टाम् ॥ प्रज्ञांचदेवींसुभगेविमृश्यपृच्छामित्वांकाह्यसिचारुरूपे २१ ॥ सरस्वत्युवाच ॥ ॥ अग्निहोत्रादहमभ्यागताऽस्मिविप्र
र्षभाणांसंशयच्छेदनाय ॥ त्वत्संयोगादहमेतमब्रुवंभावेस्थितातथ्यमर्थंयथावत् २२ ॥ तार्क्ष्यउवाच ॥ ॥ नहित्वयासदृशीकाचिदस्तिविभ्राजसेह्यतिमात्रं
यथाश्रीः ॥ रूपंचतेदिव्यमनंतकांतिप्रज्ञांचदेवींसुभगेबिभर्षि २३

ब्रह्माख्यंपश्यंति एतेनसर्वगुणयुक्तस्याग्निहोत्रस्य परंपरयाकैवल्यजनकत्वमुक्तम् २० क्षेत्रज्ञभूतांपरमात्मरूपांत्वांप्रज्ञांपृच्छामि त्वंचकाऽसीतिपृच्छामि प्रज्ञांविशिनष्टि परोलोकआत्मातस्यभावेस्वरूपे विषये
कर्मोदये कर्मफलेब्रह्मलोकांतेचविषये बुद्धिमतिउत्कृष्टतरांबुद्धिंप्रविष्टां कर्मब्रह्मतत्त्वयोर्निविष्टामित्यर्थः किंकृत्वात्वांदेवींउभयतत्त्वंद्योतयंतीं विमृश्यज्ञात्वा २१ अग्निहोत्रात्तत्कर्मणःसकाशादहंपरापरवि
द्यारूपा सरस्वत्यभ्यागताआविर्भूताऽस्मि त्वत्संयोगात्त्वत्संनिधिंप्राप्यएतमर्थंकर्मणांपारंपर्येणकैवल्यहेतुत्वंसगुणब्रह्मविद्यांचाब्रुवं यतोहंभावेस्थिता श्रद्धावानग्निहोत्रादिनादेवताप्रसादंप्राप्य कर्मोपास्तिज्ञान ॥१९३॥
फलानिविंदतीत्यर्थः २२ नहित्वयेतिश्लोकत्रयतात्पर्यंसोपासनेनकर्मणाविद्यासमुल्लसतीति २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यज्ञेषुश्रेष्ठानिकर्मांगावबद्धोपासनानि उपासनास्वरूपंच । 'अहंक्रतुरहंयज्ञःस्वधाऽहमहमौषधम् ॥ मंत्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहंहुतम्' इतिभगवदुपदिष्टंसर्वेषुयज्ञांगेषुब्रह्मदृष्टिकरणम् २४ वानस्पत्यंसमिज्जुह्वादि । आयसंसौवर्णादि । पार्थिवंव्रीह्यादि । दिव्येनदिवेस्वर्गायहितेनरूपेण । प्रज्ञया अहंक्रतुरित्यादिनाउक्तविधप्रज्ञात्मकेन तवैवप्रत्यगात्मनःसिद्धिःप्राप्तिर्मुक्तिर्वा नत्वनात्मभूतस्थानांतरसिद्धिरिति विद्धि २५ इदंतवैवसिद्धिरित्यनेनोपक्षिप्तंप्रत्यग्रूपंव्यायच्छंतेनिगृह्णंतिइंद्रियादीनीतिशेषः संप्रतीताःसम्यग्विश्वासयुक्ताः २६ वेदविदएवप्रपन्नानत्ववैदिकाः । 'नावेदविन्मनुतेतंबृहंतम्' इतिश्रुतेः परंब्रह्म परेभ्योविराट्सूत्रांतर्यामिभ्यःसोपाधिकेभ्यःपरं निरुपाधिकत्वाच्छ्रेष्ठं प्रथितंसच्चिदानंदरूपेणसर्वत्रप्रथांगतं यथोक्तं । 'अस्तिभातिप्रियंरूपंनामचेत्यर्थपंचकम् । आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयम्' इति । पुराणं पुरापिनवं तेनसोपाधिकानामुत्पत्तिःसूचिता । व्रतमहिंसादि पुण्यंजपादि योगश्चित्तवृत्तिनिरोधस्तैः तपःस्वधर्माचरणमेवधनंयेषांतेप्राप्नुवंतीतिशेषः २७ अस्यप्रत्यग्वस्तुनोऽद्वयत्वसिद्ध्यर्थमितएवांतर्याम्यादिनासमुत्थानमाह तस्येति । तस्यचिदात्मनोमध्ये वेतसोवंजुलतरुरिवसवीजांकुरोब्रह्मांडवृक्षश्चितापरिच्छेद्यत्वात्तन्मध्यस्थः पुण्योरमणीयोगंधइवगंधादिर्विषयोधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यवतियस्मिन्नस्तीतिपुण्यगंधः सहस्रमनंतंशाखाइवभोगस्थानानियस्मिन् विपुलोऽपरिच्छिन्नोविभाति तस्यमूलादविद्यारूपात्सरितइवसंततप्रवाहवत्योभोगवासनाःप्रस्रवंत्युत्तिष्ठंति । मधुवन्मृष्टमुदकवदाप्यायनकरंभोगजंसुखंप्रस्रवंतितामधूदकप्रस्रवणाः भोगवासनाह्युत्तरकालीनंभोगसुखंप्रवृत्तिजननादिद्वाराप्रस्रवतीतिप्रसिद्धम् २८ शाखामिति । महानद्योवासनाः पुराशाखांशाखांतत्तद्भोगस्थानं संयांति स्वप्रवाहपतितंपुरुषंनयंतीत्यर्थः । पुण्यवासनया पुण्यमाचरन्स्वर्गंगच्छत्येवमन्यत्रापि । सिकताइवपरस्परमसंश्लिष्टाःपुत्रपश्वादयस्तासुशेरते ताःसिकताशयाः पुत्रादिविषयाइत्यर्थः । धानाभृष्टयवाः अपूपाःसच्छिद्रंभक्ष्यं शेषंप्रसिद्धं । धानादिकं मधूदकस्थानीयस्यसुखस्यविशेषणं विषयसुखंहिधानावन्नस्वरसजातीयंप्रसूते अपूपवदनेकच्छिद्रयुक्तं मांसवद्धिंसालभ्यं नानुपहत्यभूतानिभोगःसंभवतीतिप्रसिद्धेः । शाकवदल्पसारं पायसवन्मुखमधुरं पाकेगुरुतरंच कर्दमवच्चित्तपटस्यमलिनीकरणंचेति परचैतन्यभूमावनाद्यविद्यामूलादुत्थितोऽयंसंसारवृक्षोऽतिविरसफलोऽविद्ययाविद्यानाशात्समूलमुन्मूलनीयइत्यर्थः तथाचचिदद्वैतमव्याहतम् २९ यस्मिन्यत्प्राप्तिनिमित्तं श्रेष्ठैःक्रतुभिर्योगयज्ञैरग्न्यादयोयद्गच्छंति तन्ममविद्यारूपायाःसरस्वत्याःपदंपदनीयंप्रापणीयंस्थानं परमंसर्वोत्कृष्टं ज्ञातृज्ञानज्ञेयभानशून्यं ब्रह्माद्वैतम् ३० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ सरस्वत्युवाच ॥ श्रेष्ठानियानिद्विपदांवरिष्ठयज्ञेषुविद्वन्नुपपादयंति ॥ तैरेवचाहंसंप्रवृद्धाभवामिचाप्यायितारूपवतीचविप्र २४ यच्चापिद्रव्यमुपयुज्यतेहवानस्पत्यमायसंपार्थिवंवा ॥ दिव्येनरूपेणचप्रज्ञयाचतवैवसिद्धिरितिविद्धिविद्वन् २५ ॥ तार्क्ष्यउवाच ॥ इदंश्रेयःपरमंमन्यमानाव्यायच्छंतेमुनयःसंप्रतीताः ॥ आचक्ष्वमेतंपरमंविशोकंमोक्षंपरंयंप्रविशंतिधीराः ॥ सांख्यायोगाःपरमंयंविदंतिपरंपुराणंतमहंनवेद्मि २६ ॥ सरस्वत्युवाच ॥ तंवैपरंवेदविदःप्रपन्नाःपरंपरेभ्यःप्रथितंपुराणम् ॥ स्वाध्यायवंतोव्रतपुण्ययोगैस्तपोधनावीतशोकाविमुक्ताः २७ तस्याथमध्येवेतसःपुण्यगंधःसहस्रशाखोविपुलोविभाति ॥ तस्यमूलात्सरितःप्रस्रवंतिमधूदकप्रस्रवणाःसुपुण्याः २८ शाखांशाखांमहानद्यःसंयांतिसिकताशयाः ॥ धानापूपामांसशाकाःसदापायसकर्दमाः २९ यस्मिन्नग्निमुखादेवाःसेंद्राःसहमरुद्गणाः ॥ ईजिरेक्रतुभिःश्रेष्ठैस्तत्पदंपरमंमम ३० ॥ इतिश्रीम० आ० प० मार्कंडेयसमास्यापर्वणिसरस्वतीतार्क्ष्यसंवादेषडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पूर्वत्रचिद्भूमावविद्यामूलोजगद्वृक्षउत्थितः सोऽविद्याक्षयेभूमावेवलीयतइतिदर्शितं । तत्र सकृदविद्याक्षयेसंसारभानंनस्यात् दृश्यतेचक्षणाविद्यानामपिमार्कंडेयादीनांसंसारभानमस्मदादिवदितिजीवन्मुक्तौसं दिहानोराजामार्कंडेयमुवाचेत्याह ततःसइति । मनोर्मनुतेइतिअभिमानात्मकोऽहंकारोमनुः । विशेषेणवस्तेआच्छादयतिचित्प्रकाशमितिविवोऽज्ञानं तद्वान्विवस्वान् मायावीईश्वरः । 'मायिनंतुमहेश्वरम्' इतिश्रुतेः सएववैवस्वतस्तस्यवैवस्वतस्यचरितं संचरणं अविद्यानाशेमत्याविद्यकोऽहंकारःकथंसंचरति नहितंतुदाहेपटस्तिष्ठतीत्याक्षेपः १ अपरस्त्वाख्यायिकामनुसृत्यैवउत्तरमाह विवस्वतइत्यादिना । अत्रपरब्रह्मणएवरूपांतरं मत्स्याख्योजीवः सोहंकारेणमनुनाउत्तरोत्तरश्रेष्ठेष्वलिंजरादिरूपेषुस्थूलदेहेषु तपोबलान्निपात्यते । सचसमुद्राख्येवैराजेदेहेनिपतितश्चकल्पांतेऽविद्यानाशरूपेसत्यपिदग्धपटन्यायेना

वैशंपायनउवाच ॥ ततःसपांडवोविप्रंमार्कंडेयमुवाचह ॥ कथयस्वेतिचरितंमनोर्वैवस्वतस्यच १ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ विवस्वतःसुतोराजन्महर्षिःसुप्रतापवान् ॥ बभूवनरशार्दूलप्रजापतिसमद्युतिः २ ओजसातेजसालक्ष्म्यातपसाचविशेषतः ॥ अतिचक्रामपितरंमनुःस्वंचपितामहम् ३ ऊर्ध्वबाहुर्विशालायांबदर्यांसन राधिप ॥ एकपादस्थितस्तीव्रंचकारसुमहत्तपः ४ अवाक्शिरास्तथाचापिनेत्रैरनिमिषैर्दृढम् ॥ सोऽतप्यततपोघोरंवर्षाणामयुतंतदा ५ तंकदाचित्तपस्यं तमार्द्रचीरजटाधरम् ॥ चीरिणीतीरमागम्यमत्स्योवचनमब्रवीत् ६ भगवन्क्षुद्रमत्स्योऽस्मिबलवद्भ्योभयंमम ॥ मत्स्येभ्योहिततोमांत्वंत्रातुमर्हसिसुव्रत ७ दुर्बलंबलवंतोहिमत्स्यामत्स्यंविशेषतः ॥ आस्वदंतिसदावृत्तिर्विहितानःसनातनी ८ तस्माद्भयौघान्महतोमज्जंतंमांविशेषतः ॥ त्रातुमर्हसिकर्ताऽस्मिकृतेप्र तिकृतंतव ९ समत्स्यवचनंश्रुत्वाकृपयाऽभिपरिप्लुतः ॥ मनुर्वैवस्वतोऽगृह्णात्तंमत्स्यंपाणिनास्वयम् १० उदकांतमुपानीयमत्स्यंवैवस्वतोमनुः ॥ अलिंजरे प्राक्षिपत्तंचंद्रांशुसदृशप्रभे ११ सतत्रववृधेराजन्मत्स्यःपरमसत्कृतः ॥ पुत्रवत्स्वीकरोत्तस्मैमनुर्भावंविशेषतः १२ अथकालेनमहतासमत्स्यःसुमहानभूत् ॥ अलिंजरेयथाचैवनासौसमभवत्किल १३ अथमत्स्योमनुंदृष्ट्वापुनरेवाभ्यभाषत ॥ भगवन्साधुमेऽद्यान्यत्स्थानंसंप्रतिपादय १४ उद्धृत्यालिंजरात्तस्मात्ततःसभग वान्मनुः ॥ तंमत्स्यमनयद्वापींमहतींसमनुस्तदा १५ तत्रतंप्राक्षिपच्चापिमनुःपरपुरंजय ॥ अथावर्धतमत्स्यःसपुनर्वर्षगणान्बहून् १६ द्वियोजनायतावापीवि स्तृताचापियोजनम् ॥ तस्यांनासौसमभवन्मत्स्योराजीवलोचनः १७ विचेष्टितुंचकौन्तेयमत्स्योवाप्यांविशांपते ॥ मनुंमत्स्यस्ततोदृष्ट्वापुनरेवाभ्यभाषत १८ नयमांभगवन्साधोसमुद्रमहिषींप्रियाम् ॥ गंगांतत्रनिवत्स्यामियथावातातमन्यसे १९

नुवर्तमानमहंकारं सप्तर्षिसंज्ञैकःप्राणादिभिर्वीजसंज्ञैः प्रारब्धकर्मभिश्चसहितं चरमदेहनाव्यारूढं वासनावरत्रयाजीवमत्स्येन प्रलयकालेप्यूह्यमानं मेरुशृंगसमेऽचलेभगवतोरूपे सद्वासनयालब्धास्पदं विलीन मनुलक्ष्य जीवमत्स्योऽदर्शनंप्राप्नोति विलीनेह्यहंकारे जीवत्वंनश्यति । सपुनर्निरस्तजीवभावोऽहंकारोब्रह्मरूपतामापन्नोयथापूर्वंवासनयाजगत्सृजति । नष्टेऽप्यविद्याख्येकारणेसंसारभानलक्षणंकार्यं चक्रभ्रमिवत्कंचित्कालमनुवर्ततइत्यध्यायतात्पर्यम् २ अक्षरार्थस्तु पितरमीश्वरंपितामहंशुद्धंब्रह्मातिचक्रामदेहादावावेशबलान्नमनुतइत्यर्थः ३ एवमहंकारस्यईशाद्यज्ञानात् बंधेप्रसक्ते तपसस्तन्निवृत्त्युपायत्वमाह ऊर्ध्वबाहुरित्यादिना ४ । ५ चीरिणी नदीविशेषः ६ । ७ । ८ । ९ । १० अलिंजरे मणिकाख्यपात्रे ११ । १२ नसमभवत्स्थूलत्वेननममावित्यर्थः १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२० समत्स्योऽच्युतइतिसंबंधः २१ । २२ । २३ । २४ मत्स्यस्पर्शगंधजंचिदाभाससंपर्कजंसुखंयस्यास्तीतितस्यमनोः २५ । २६ । २७ । २८ संप्रक्षालनमेकीभावेनशुक्तिरजतस्येवप्रपंचमलस्यदूरीकरणम् २९ त्रसानांजंगमानां इंगंचलनशीलंवृक्षादि नेंगतिपाषाणादि कालोंऽतः ३० वटारकारज्जुः । वटवेष्टनेऽस्यरूपं सप्तर्षिभिःप्राणेंद्रियैः ३१ बीजानिकर्माणिसुसंगुप्तानि दर्शनायोग्यानि

निदेशेहिमयातुभ्यंस्थातव्यमनसूयता ॥ वृद्धिर्हिपरमाप्राप्तात्वत्कृतेहिमयाऽनघ २० एवमुक्तोमनुर्मत्स्यमनयद्भगवान्वशी ॥ नदींगंगांतत्रचैनंस्वयंप्राक्षिपदच्युतः २१ सतत्रववृधेमत्स्यःकिंचित्कालमरिंदम ॥ ततःपुनर्मनुंदृष्ट्वामत्स्योवचनमब्रवीत् २२ गंगायांहिनशक्रोमिबृहत्त्वाच्चेष्टितुंप्रभो ॥ समुद्रंनयमामाशुप्रसीदभगवन्निति २३ उद्धृत्यगंगासलिलात्ततोमत्स्यंमनुःस्वयम् ॥ समुद्रमनयत्पार्थतत्रचैनमवासृजत् २४ सुमहानपिमत्स्यस्तुसमनोर्नयतस्तदा ॥ आसीद्यथेष्टहार्यश्चस्पर्शगंधसुखस्यवै २५ यदासमुद्रेप्रक्षिप्तःसमत्स्योमनुनातदा ॥ ततएनमिदंवाक्यंस्मयमानइवाब्रवीत् २६ भगवन्हिकृतारक्षात्वयासर्वाविशेषतः ॥ प्राप्तकालंतुयत्कार्यंत्वयातच्छ्रूयतांमम २७ अचिराद्भगवन्भौममिदंस्थावरजंगमम् ॥ सर्वमेवमहाभागप्रलयंवैगमिष्यति २८ संप्रक्षालनकालोऽयंलोकानांसमुपस्थितः ॥ तस्मात्त्वांबोधयाम्यद्ययत्तेहितमनुत्तमम् २९ त्रसानांस्थावराणांचयच्चेंगंयच्चनेंगति ॥ तस्यसर्वस्यसंप्राप्तःकालःपरमदारुणः ३० नौश्चकारयितव्यातेदृढायुक्तवटारका ॥ तत्रसप्तर्षिभिःसार्धमारुहेथामहामुने ३१ बीजानांचैवसर्वाणियथोक्तानिद्विजैःपुरा ॥ तस्यामारोहयेर्नौविसुसंगुप्तानिभागशः ३२ नौस्थश्चमांप्रतीक्षेथास्ततोमुनिजनप्रिय ॥ आगमिष्याम्यहंशृंगीविज्ञेयस्तेनतापस ३३ एवमेतत्त्वयाकार्यमापृष्टोऽसिव्रजाम्यहम् ॥ तानशक्यामहत्योवैआपस्तर्तुंमयाविना ३४ नाभिशंक्यमिदंचापिवचनंमेत्वयाविभो ॥ एवंकरिष्यइतितंसमत्स्यंप्रत्यभाषत ३५ जग्मतुश्चयथाकाममनुज्ञाप्यपरस्परम् ॥ ततोमनुर्महाराजयथोक्तंमत्स्यकेनह ३६ बीजान्यादायसर्वाणिसागरंपुप्लुवेतदा ॥ नौकयाशुभयावीरमहोर्मिणमरिंदम ३७ चिंतयामासचमनुस्तंमत्स्यंपृथिवीपते ॥ सचतच्चिंतितंज्ञात्वामत्स्यःपरपुरंजय ३८ शृंगीतत्राजगामाशुतदाभरतसत्तम ॥ तंदृष्ट्वामनुजव्याघ्रमनुर्मत्स्यंजलार्णवे ३९ शृंगिणंतंयथोक्तेनरूपेणाद्रिमिवोच्छ्रितम् ॥ वटारकमयंपाशमथमत्स्यस्यमूर्धनि ४० मनुर्मनुजशार्दूलतस्मिन्शृंगेन्यवेशयत् ॥ संयतस्तेनपाशेनमत्स्यःपरपुरंजय ४१ वेगेनमहतानावंप्राकर्षल्लवणांभसि ॥ सचतांस्तारयन्नावासमुद्रंमनुजेश्वर ४२ नृत्यमानमिवोर्मीभिर्गर्जमानमिवांभसा ॥ क्षोभ्यमाणामहावातैःसानौस्तस्मिन्महोदधौ ४३ घूर्णतेचपलेवस्त्रीमत्तापरपुरंजय ॥ नैवभूमिर्नचदिशःप्रदिशोवाचकाशिरे ४४ सर्वमांभसमेवासीत्खंद्यौश्चनरपुंगव ॥ एवंभूतेतदालोकेसंकुलेभरतर्षभ ४५ अदृश्यंतसप्तर्षयोमनुर्मत्स्यस्तथैवच ॥ एवंबहून्वर्षगणांस्तांनावंसोऽथमत्स्यकः ४६

अदृष्टानीत्यर्थः ३२ मामंतरात्मानंप्रतीक्षेथाः प्रतीपंजडानृतादिप्रातिकूल्येनईक्षेथाआलोचय आगमिष्याम्याविर्भविष्यामि शृंगीशृणातिहिनस्तिजीवोपाधीन्बाधतेइतिशृंगंमूर्तिस्तद्वान् कथापक्षेसुगममेव ३३ आपःसंसारः मयाविनामदीयंज्ञानंविना ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ अहमिति । अचलेअमूर्तेकारणात्मनिशृंगेबंधनस्यफलमीश्वरानुग्रहादहंब्रह्मास्मीतिज्ञानमित्यर्थः । तथाचान्यत्रपूर्वंमूर्तौधृतंचित्तंमूर्तेरेकैकावयवत्यागेनैकदेशेस्थितमात्रेच धारयेद्
इत्युक्त्वा । तत्रलब्धपदंचित्तमाकृष्यव्योम्निधारयेत् । तच्चसक्त्वामदारोहेनाकिंचिदपिचिंतयेदितिव्योमाख्यामूर्तद्वारामूर्तामूर्ततरेशुद्धेआरोहउक्तः । अत्रहिमवतःशृंगेनावंवध्नीतेत्यहंप्रजापतिर्ब्रह्मेतिचश्लोकाभ्यां
मूर्त्त्याराधनादेवकारणंब्रह्मनिर्विशेषंचब्रह्मक्रमेणप्राप्यतइतिदर्शितं । मत्स्यरूपेणज्ञातेनयूयंभयान्मोक्षिताइति भयमहंकारादेरेवधर्मइत्युक्तं शेषंस्पष्टम् ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८
॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ ॥ ॥ ॥ एवंजीवन्मुक्तिंप्रसाध्य तस्याथमध्येवेतसःपुण्यगंधाइत्यादिनानिर्गुणेब्रह्मण्येव

चकर्षातंद्रितोराजंस्तस्मिन्सलिलसंचये ॥ ततोहिमवतःशृंगंयत्परंभरतर्षभ ४७ तत्राकर्षत्ततोनावंसमत्स्यःकुरुनंदन ॥ अथाब्रवीत्तदामत्स्यस्तानृषीन्प्रहसन्
शनैः ४८ अस्मिन्हिमवतःशृंगेनावंबध्नीतमाचिरम् ॥ साबद्धातत्रतैस्तूर्णमृषिभिर्भरतर्षभ ४९ नौर्मत्स्यस्यवचःश्रुत्वाशृंगेहिमवतस्तदा ॥ तच्चनौबंधनंना
मशृंगंहिमवतःपरम् ५० ख्यातमद्यापिकौंतेयतद्विद्धिभरतर्षभ ॥ अथाब्रवीदनिमिषस्तानृषीन्सहितस्तदा ५१ अहंप्रजापतिर्ब्रह्मामत्परंनाधिगम्यते ॥
मत्स्यरूपेणयूयंचमयाऽस्मान्मोक्षिताभयात् ५२ मनुनाचप्रजाःसर्वाःसदेवासुरमानुषाः ॥ स्रष्टव्याःसर्वलोकाश्चयच्चेंगंयच्चनेंगति ५३ तपसाचापितीव्रेणप्रतिभा
ऽस्यभविष्यति ॥ मत्प्रसादात्प्रजासर्गेनचमोहंगमिष्यति ५४ इत्युक्त्वावचनंमत्स्यःक्षणेनादर्शनंगतः ॥ स्रष्टुकामःप्रजाश्चापिमनुर्वैवस्वतःस्वयम् ५५ प्रमूढोऽभू
त्प्रजासर्गेतपस्तेपेमहत्ततः ॥ तपसामहतायुक्तःसोऽथस्रष्टुंप्रचक्रमे ५६ सर्वाःप्रजामनुःसाक्षाद्यथावद्भरतर्षभ ॥ इत्येतन्मात्स्यकंनामपुराणंपरिकीर्तितम् ५७
आख्यानमिदमाख्यातंसर्वपापहरंमया ॥ यइदंशृणुयान्नित्यंमनोश्चरितमादितः ॥ ससुखीसर्वपूर्णार्थःसर्वलोकमियान्नरः ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके
पर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिमत्स्योपाख्यानेसप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसपुनरेवाथमार्कंडेयंयश
स्विनम् ॥ पप्रच्छविनयोपेतोधर्मराजोयुधिष्ठिरः १ नैकेयुगसहस्रांतास्त्वयादृष्टामहामुने ॥ नचापीहसमःकश्चिदायुष्मान्दृश्यतेतव २ वर्जयित्वामहात्मानं
ब्रह्माणंपरमेष्ठिनम् ॥ नतेऽस्तिसदृशःकश्चिदायुषाब्रह्मवित्तम ३ अनंतरिक्षेलोकेऽस्मिन्देवदानववर्जिते ॥ त्वमेवप्रलयेविप्रब्रह्माणमुपतिष्ठसे ४ प्रलयेचापिनि
र्वृत्तेप्रबुद्धेचपितामहे ॥ त्वमेकःसृज्यमानानिभूतानीहप्रपश्यसि ५ चतुर्विधानिविप्रर्षेयथावत्परमेष्ठिना ॥ वायुभूतादिशःकृत्वाविक्षिप्यापस्ततस्ततः ६ त्वयालोक
गुरुःसाक्षात्सर्वलोकपितामहः ॥ आराधितोद्विजश्रेष्ठतत्परेणसमाधिना ७

सगुणस्यमायिकौभावाभावावुक्त्वौ तत्प्रपंचार्थंततःसपुनरेवाथेत्यादिमन्यमानोयथाविधीत्यंतमध्यायद्वयमारभ्यतेऽद्वैतसिद्ध्यर्थं १ । २ । ३ अनंतरिक्षेस्थूलवियदाद्यभाववतिअस्मिन्लोकेप्रत्यगात्मनि प्रलये
स्थूलप्रपंचस्यलयेसति । ब्रह्माणंसूत्रात्मानंसूक्ष्मभूतमयहिरण्यगर्भम् ४ इहहृदयपुंडरीके ५ चतुर्विधानिवासनामयानिजरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जानि अस्यप्रलयस्यपुरुपयत्नसाध्यतामाह वायुभूताइति । दिशःस्थू
लंजगत्प्राणनिरोधेनवायुमात्रतामापाद्य ततस्ततस्तेनतेनोपायेनापोदेहाकारपरिणताविक्षिप्यपरित्यज्य ब्रह्मांडंस्थूलदेहंतंचालिंगेप्रविलाप्येत्यर्थः ६ लोकगुरुःसूत्रात्मा समाधिनामनःप्रणिधानेन ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अनेकशोऽनेकैरुपायैः कृतंकार्यं सर्वंब्रह्मांडं स्वप्रमाणमात्मसंमितंकृत्वा सार्वात्म्यंप्राप्येत्यर्थः । यद्वा स्वैंप्रसक्तिरिवप्रमाणंयस्मिन् स्वसंवेद्यंकृत्वा सार्वज्ञ्यंप्राप्येत्यर्थः । घोरेणतीव्रेण तपसा ऐकाग्र्येण । 'मनसश्चेंद्रियाणांचऐकाग्र्यंपरमंतपः' इतिस्मृतेः । वेधसोविराजोमरीच्यादयोवा निर्जिताःस्वात्मसात्कृताः ८ नारायणस्यांकःस्थानं समीपंवा । 'अंकःस्थानेंऽतिके' इति विश्वः । तत्रप्रख्यःप्रख्यातो भगवद्भक्तेषूत्तमः सांपरायेपरलोके स्थूलदेहत्यागेवाकर्तव्येसत्यतिपठ्यसेऽत्यंतंस्तूयसे लोकैरितिशेषः । भगवानित्यादिसार्धः अक्षराधिक्यमार्षम् विष्णोर्ब्रह्मणउपलब्धिस्थानत्वेनतत्संबंधिकर्णिकोद्धरणंकृत्वा योगकलयाहृदयपुंडरीकमुद्धाट्येत्यर्थः त्वयादृग्भ्यांभगवाननेकशोऽनेकवारंदृष्टइत्यन्वयः रत्नानितत्तज्जात्युत्कृष्टवस्तूनि तेषामलंकारोनिवारणक्रिया परंवैराग्यमितियावत् योगोभियोगाऽभ्यासःवैराग्याभ्यासाभ्यामित्यर्थः । दृग्भ्यामितिद्वित्वमंतर्दृष्ट्याहार्दाकाशेदृष्टोबहिर्दृष्टयाऽपियोगजधर्मसंस्कृतयाव्यवहितादिदर्शिन्याकृत्स्नब्रह्मांडरूपीकरतलामलकवद्दृष्टइत्यभिप्रायेण ९ । १० तवत्वांनविशतीत्यपकृष्यते ११ शेषमवशिष्टं पंचमहाभूतप्रलयेसतीत्यर्थः १२ एकार्णवसदृशेएकरसेलोकेआत्मनि सलिलएकोद्रष्टाऽद्वैतोभवति आत्मानमेवलोकमुपासीतेत्यादौ निर्विशेषेआत्मनिसलिललोक

स्वप्रमाणमथोविप्रत्वयाकृतमनेकशः ॥ घोरेणाविश्यतपसावेधसोनिर्जितास्त्वया ८ नारायणांकप्रख्यस्त्वंसांपरायेऽतिपठ्यसे ॥ भगवाननेकशःकृत्वात्वयाविष्णोश्चविश्वकृत् ९ कर्णिकोद्धरणंदिव्यंब्रह्मणःकामरूपिणः ॥ रत्नालंकारयोगाभ्यांदृग्भ्यांदृष्टस्त्वयापुरा १० तस्मात्त्वांतकोमृत्युर्जरावादेहनाशिनी ॥ नत्वांविशतिविप्रर्षेप्रसादात्परमेष्ठिनः ११ यदानैवरविर्नाग्निर्नवायुर्नचचंद्रमाः ॥ नैवांतरिक्षंनैवोर्वीशेषंभवतिकिंचन १२ तस्मिन्नेकार्णवेलोकेनष्टेस्थावरजंगमे ॥ नष्टेदेवासुरगणेसमुत्सन्नमहोरगे १३ शयानममितात्मानंपद्मोत्पलनिकेतनम् ॥ त्वमेकःसर्वभूतेशंब्रह्माणमुपतिष्ठसि १४ एतत्प्रत्यक्षतःसर्वंपूर्ववृत्तंद्विजोत्तम ॥ तस्मादिच्छाम्यहंश्रोतुंसर्वहेत्वात्मिकांकथाम् १५ अनुभूतंहिबहुशस्त्वयैकेनद्विजोत्तम ॥ नतेस्त्यविदितंकिंचित्सर्वलोकेषुनित्यदा १६ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ हंततेवर्तयिष्यामिनमस्कृत्वास्वयंभुवे ॥ पुरुषायपुराणायशाश्वतायाव्ययायच १७ अव्यक्तायसुसूक्ष्मायनिर्गुणायगुणात्मने ॥ सएषपुरुषव्याघ्रपीतवासाजनार्दनः १८ एषकर्ताविकर्ताचभूतात्माभूतकृत्प्रभुः ॥ अचिन्त्यंमहदाश्चर्यंपवित्रमितिचोच्यते १९ अनादिनिधनंभूतंविश्वमव्ययमक्षयम् ॥ एषकर्तानक्रियतेकारणंचापिपौरुषे २० यद्येषपुरुषोवेदवेदाअपिनतंविदुः ॥ सर्वमाश्चर्यमेवैतन्निर्वृत्तंराजसत्तम २१

शब्दयोःप्रयोगदर्शनात् स्थावरादौनष्टेवाधितेसति १३ स्वयमपितत्रशयानं समुद्रवीचिवल्लीनं पद्मोत्पलनिकेतनं हृत्पद्मवल्लीपुष्पस्थमात्मानं मायाविनं ब्रह्माणंब्रह्म अनुवाद्यापेक्षयापुंस्त्वम् १४ एतत्सर्वंत्वयादृष्टमितिशेषः १५ । १६ स्वयंभुवेअजन्मने अस्यापिजन्यत्वेतस्यतस्यापीत्यनवस्थापातः पुरुषायपूर्णाय पुराणायनित्यैकरूपाय शाश्वतायानादये अव्ययायनित्याय १७ अव्यक्तायरूपादिहीनाय सुसूक्ष्मायदुर्लक्ष्याय गुणात्मनेमायोपाधये सएषइत्यंगुल्यानिर्दिशति १८ विकर्ताविविधरूपत्वकर्ता महद्ब्रह्म १९ विश्वंविश्वात्मकमप्यव्ययंअपरिणामि अतएवाक्षयमविनाशि एषपीतवासाः कर्तैवनतुक्रियते एतेनकृष्णमूर्तेर्व्यवहारापेक्षयानित्यत्वमनादित्वंचदर्शितंतच्चव्युत्पादितमादिसभापर्वटीकयोः । पौरुषेकारणंचायमेव तस्मात्प्रार्थनीयइतिभावः २० यएनमितिवक्तव्ये यद्येषइत्युक्तिर्वेद्यवेदित्रोरत्यंताभेदप्रदर्शनार्था तथाचश्रुतिः । 'ब्रह्मवाइदमग्रआसीत्तदात्मानमेवावेदहंब्रह्मास्मीतितदिदंसर्वमभवत्' इति । 'ब्रह्मैवपश्यतिब्रह्मनाब्रह्मपश्यति' इतिस्मृतिश्च । वेदाअपिनतंविदुरवाङ्मनसगोचरत्वात् । सर्वमिति । आदितःपरमात्मनोनिर्वृत्तंनिष्पन्नमेतत्प्रत्यक्षादिगम्यं सर्वजगत्साश्चर्यमेवस्वप्रमायेंद्रजालवदसंभावनीयोत्पत्तिस्थितिकमेव कदा जगतःक्षयेदृष्टेसति । अपि-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ष्ठानसाक्षात्कारात्प्रागेववादिभिःप्रधानपरमाण्वादिकंजगत्कारणमनुमीयते तस्मिन्सतितुप्रधानादेरभावावधारणात् कथमेकस्मादपरिणामिनोऽसद्वायाद्विचित्ररचनात्मकंजगज्जातं रज्ज्वाःसर्पइवेत्यत्यंताश्चर्यमितिभावः । तथाचब्रह्मैवसंसरतितदेवचजगदात्मनानिर्वर्ततइतिश्लोकद्वयतात्पर्यम् २१ अयमेवपुरुषः स्वाज्ञानोत्थमाश्चर्यरूपंजगत्पश्यंस्तत्ररागादिमान्भूत्वायुगचतुष्टयात्माभवति तथाचश्रुतिः । 'कलिःशयानोभवतिसंजिहानस्तुद्वापरः ॥ उत्तिष्ठंस्त्रेताभवतिकृतंसंपद्यतेचरन्'इति धर्मात्पराङ्मुखःपुरुषएवकलिः धर्मशास्त्राचार्याद्विजानन्द्वापरः तमनुष्ठातुमिच्छंस्त्रेता अनुतिष्ठन्कृतंभवति एतेषांच्युत्क्रमेणकालप्रमाणमाहकलेर्बीभत्सत्वप्रदर्शनार्थं चत्वार्याहुरित्यादिना २२ तावच्छतीचतुःशती संध्यापूर्वस्मिन्युगे उत्तरयुगधर्माणामुपसर्जनतयासंक्रमः संध्यांशस्तूत्तरस्मिन्पूर्वयुगधर्माणां

आदितोमनुजव्याघ्रकृत्स्नस्यजगतःक्षये ॥ चत्वार्याहुःसहस्राणिवर्षाणांतत्कृतंयुगम् २२ तस्यतावच्छतीसंध्यासंध्यांशश्चतथाविधः ॥ त्रीणिवर्षसहस्राणित्रेतायुगमिहोच्यते २३ तस्यतावच्छतीसंध्यासंध्यांशश्चततःपरम् ॥ तथावर्षसहस्रेद्वेद्वापरंपरिमाणतः २४ तस्यापिद्विशतीसंध्यासंध्यांशश्चतथाविधः ॥ सहस्रमेकंवर्षाणांततःकलियुगंस्मृतम् २५ तस्यवर्षशतंसंधिःसंध्यांशश्चततःपरम् ॥ संधिसंध्यांशयोस्तुल्यंप्रमाणमुपधारय २६ क्षीणेकलियुगेचैवप्रवर्त्ततिकृतंयुगम् ॥ एषाद्वादशसाहस्रीयुगाख्यापरिकीर्तिता २७ एतत्सहस्रपर्यंतमहोब्राह्ममुदाहृतम् ॥ विश्वंहिब्रह्मभवनेसर्वतःपरिवर्त्तते २८ लोकानांमनुजव्याघ्रप्रलयंतंविदुर्बुधाः ॥ अल्पावशिष्टेतुतदायुगांतेभरतर्षभ २९ सहस्रांतेनराःसर्वेप्रायशोऽनृतवादिनः ॥ यज्ञप्रतिनिधिःपार्थदानप्रतिनिधिस्तथा ३० व्रतप्रतिनिधिश्चैवतस्मिन्कालेप्रवर्त्तते ॥ ब्राह्मणाःशूद्रकर्माणस्तथाशूद्राधनार्जकाः ३१ क्षत्रधर्मेणवाप्यत्रवर्तयंतिगतेयुगे ॥ निवृत्तयज्ञस्वाध्यायादंडाजिनविवर्जिताः ३२ ब्राह्मणाःसर्वभक्षाश्चभविष्यंतिकलौयुगे ॥ अजपाब्राह्मणास्तातशूद्राजपपरायणाः ३३ विपरीतेतदालोकेपूर्वरूपंक्षयस्यतत् ॥ बहवोम्लेच्छराजानःपृथिव्यांमनुजाधिप ३४ मृषानुशासिनःपापामृषावादपरायणाः ॥ आंध्राःशकाःपुलिंदाश्चयवनाश्चनराधिपाः ३५ कांबोजावाह्लिकाःशूरास्तथाऽऽभीरानरोत्तम ॥ नतदाब्राह्मणःकश्चित्स्वधर्ममुपजीवति ३६ क्षत्रियाश्चापिवैश्याश्चविकर्मस्थानराधिप ॥ अल्पायुषःस्वल्पबलाःस्वल्पवीर्यपराक्रमाः ३७ अल्पसाराल्पदेहाश्चतथासत्याल्पभाषिणः ॥ बहुशून्याजनपदामृगव्यालवृतादिशः ३८ युगान्तेसमनुप्राप्तेवृथाचब्रह्मवादिनः ॥ भोवादिनस्तथाशूद्राब्राह्मणाश्चार्यवादिनः ३९ युगांतेमनुजव्याघ्रभवंतिबहुजंतवः ॥ नतथाघ्राणयुक्ताश्चसर्वगंधाविशांपते ४० रसाश्चमनुजव्याघ्रनतथास्वादुयोगिनः ॥ बहुप्रजाह्रस्वदेहाःशीलाचारविवर्जिताः ॥ मुखेभगाःस्त्रियोराजन्भविष्यंतियुगक्षये ४१

तथाविधउत्तरप्रकारस्त्रिशतीमितोऽयमेवपूर्वयुगापेक्षयासंध्यांशउत्तरयुगापेक्षयासंध्येतिचोच्यते । तथाच कृतत्रेतयोः संध्यासंध्यांशौ सप्तशती । त्रेताद्वापरयोः पंचशती । द्वापारकल्योस्त्रिशती । कलिकृतयोस्तुपंचशतीतिविज्ञेयं । एवंचकृतस्यादौचतुःशती कल्यपेक्षयासंध्यांशोऽपिकृतापेक्षयासंध्या एवंसर्वत्र । तेनसंध्यासंध्यांशयोस्तुल्यंप्रमाणंभवति २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ कलेर्दोषान्वर्णयति प्रहाणाययत्रासेनमोक्षमार्गेप्रीतिजननायच सहस्रांतइति । सहस्रस्यचतुर्धाकृतस्यान्तेऽन्तिमपादे ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ स्वधर्मयाजनप्रतिग्रहादि ३६ । ३७ सत्येऽल्पंसत्याल्पंसत्यवादोऽत्यंतमल्पइत्यर्थः ३८ वृथाअनुभवाभावात् ३९ । ४० मुखेभगाःस्त्रियोवंगेषुप्रसिद्धाः प्रथमंमुखेनैवभगकार्यंकृत्वापुरुषस्यकाममुद्दीपयंत्यः अत्यंतंरतार्तत्वात् ४१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अट्टशूलाइति । 'अट्टमन्नंशिवोवेदोब्राह्मणाश्चचतुष्पथाः ॥ केशोभगंसमाख्यातंशूलंतद्विक्रयंविदुः' इति पूर्वेषांव्याख्यासंक्षेपः । अट्टमन्नंतदेवशूलंदुःखदंयेषांते क्षुधाधिग्रस्ताइत्यर्थः । शिवाःसर्वपुरुष प्रार्थनीयतयाकल्याणत्वसः शूलाःपण्यस्त्रियोयेषुतेशिवशूलाः विटवारांगनापूर्णाश्चतुष्पथाइत्यर्थः । स्त्रियः पाणिग्रहणवत्योऽपिकेशोपलक्षितंसौभाग्यंलज्जामूलंशीलंशूलमिवदुःखदंत्याज्यंचयासांताःकेशशूलाः भर्तृद्वेषिण्यस्त्यक्तलज्जाश्चेत्यर्थः । ' अट्टंभक्तेचशुष्केचशूलंस्याद्रोगआयुधे ॥ योगेशूलातुपण्यस्त्रीशिवंक्षेमे जलेसुखे ॥ चतुष्पथश्चतुर्मार्गेसंगमे ब्राह्मणेपिच ॥ कशःस्यात्पुंसिवरुणेन्हीवेरे कुंतलेऽपिच '

अट्टशूलाजनपदाःशिवशूलाश्चतुष्पथाः ॥ केशशूलाःस्त्रियोराजन्भविष्यंतियुगक्षये ४२ अल्पक्षीरास्तथागावोभविष्यंतिजनाधिप ॥ अल्पपुष्पफलाश्चापि पादपाबहुवायसाः ४३ ब्रह्मवध्यानुलिप्तानांतथामिथ्याभिशंसिनाम् ॥ नृपाणांपृथिवीपालप्रतिगृह्णंतिवैद्विजाः ४४ लोभमोहपरीताश्चमिथ्याधर्मध्वजावृताः ॥ भिक्षार्थंपृथिवीपालचंचूर्यंतेद्विजैर्दिशः ४५ करभारभयाद्भीतागृहस्थाःपरिमोषकाः ॥ मुनिच्छद्माकृतिच्छन्नावाणिज्यमुपजीविनः ४६ मिथ्याचनखरोमाणिधारयंतितदाद्विजाः ॥ अर्थलोभान्नरव्याघ्रतथाचब्रह्मचारिणः ४७ आश्रमेषुवृथाचाराःपानपागुरुतल्पगाः ॥ इहलौकिकमीहंतेमांसशोणितवर्धनम् ४८ बहुपाषंडसंकीर्णाःपरान्नगुणवादिनः ॥ आश्रमामनुजव्याघ्रभविष्यंतियुगक्षये ४९ यथर्तुवर्षीभगवान्नतथापाकशासनः ॥ नचापिसर्वबीजानिसम्यग्रोहंतिभारत ५० हिंसाभिरामश्चजनस्तथासंपद्यतेशुचिः ॥ अधर्मफलमत्यर्थंतदाभवतिचानघ ५१ तदाचपृथिवीपालयोभवेद्धर्मसंयुतः ॥ अल्पायुःसहिमंतव्योनहिधर्मोऽस्तिकश्चन ५२ भूयिष्ठंकूटमानैश्चपण्यंविक्रीडतेजनः ॥ वणिजश्चनरव्याघ्रबहुमायाभवंत्युत ५३ धर्मिष्ठाःपरिहीयंतेपापीयान्वर्धतेजनः ॥ धर्मस्यबलहानिःस्यादधर्मश्चबलीतथा ५४ अल्पायुषोदरिद्राश्चधर्मिष्ठामानवास्तथा ॥ दीर्घायुषःसमृद्धाश्चविधर्माणोयुगक्षये ५५ नगराणांविहारेषुविधर्माणोयुगक्षये ॥ अधर्मिष्ठैरुपायैश्चप्रजाव्यवहरंत्युत ५६ संचयेनतथाऽल्पेनभवंत्याढ्यमदान्विताः ॥ धनंविश्वासतोन्यस्तंमिथोभूयिष्ठशोनराः ५७ हर्तुंव्यवसिताराजन्पापाचारसमन्विताः ॥ नैतदस्तीतिमनुजावर्तंतेनिरपत्रपाः ५८ पुरुषादानिसत्वानिपक्षिणोऽथमृगास्तथा ॥ नगराणांविहारेषुचैत्येष्वपिचशेरते ५९ सप्तवर्षाष्टवर्षाश्चस्त्रियोगर्भधरान्नृप ॥ दशद्वादशवर्षाणांपुंसांपुत्रःप्रजायते ६० भवंतिषोडशेवर्षेनराःपलितिनस्तथा ॥ आयुःक्षयोमनुष्याणांक्षिप्रमेवप्रपद्यते ६१ क्षीणायुषोमहाराजतरुणावृद्धशीलिनः ॥ तरुणानांचयच्छीलंतद्वृद्धेषुप्रजायते ६२ विपरीतास्तदानार्योवंचयित्वाऽहतःपतीन् ॥ व्युच्चरंत्यपिदुःशीलादासैःपशुभिरेवच ६३ वीरपत्न्यस्तथानार्यःसंश्रयंतिनरान्नृप ॥ भर्तारमपिजीवंतमन्यान्व्यभिचरन्त्युत ६४

इतिमेदिनी । न्हीवेरंलज्जामूलंशीलमित्यर्थः वेरशब्दःकर्णाटेषुमूलेप्रसिद्धः ४२ । ४३ मिथ्याधर्मःकपटधर्मःसएवध्वजइवख्यात्यर्थज्ञाप्योयेषांतेतथा चंचूर्यंते पीड्यंतेदिशःभिक्षुस्थाःजनाः ४४ । ४५ । ४६ ४७ पानपाः मद्यपाः ४८ । ४९ । ५० शुचिः ब्राह्मणपरिव्राजकादिः अशुचिरितिवाच्छेदः ५१ । ५२ । ५३ । ५४ विधर्माणः त्यक्तधर्माः ५५ नगराणांनगरस्थानांविहारेषुक्रीडासु विधर्माणोव्यभिचारिणः ५६ आढ्योऽहमितिमदः आढ्यमदः ५७ । ५८ पुरुषादानिवृकव्याघ्रादीनि चैत्येषुदेवतास्थानेषु ५९ गर्भधराः अतिकामातुराइत्यर्थः ६० । ६१ । ६२ अर्हतःयोग्यान् ६३ । ६४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ष्ठानसाक्षात्कारात्प्रागेववादिभिःप्रधानपरमाण्वादिकंजगत्कारणमनुमीयते तस्मिन्सतितुप्रधानादेरभावावधारणात् कथमेकस्मादपरिणामिनोऽसहायाद्विचित्ररचनात्मकंजगज्जातं रज्ज्वाःसर्पइवेत्यत्यंता श्चर्यमितिभावः । तथाचब्रह्मैवसंसरतितदेवचजगदात्मनानिर्वर्ततइतिश्लोकद्वयतात्पर्यम् २१ अयमेवपुरुषः स्वाज्ञानोत्थमाश्चर्यरूपंजगत्पश्यंस्तत्ररागादिमान्भूत्वायुगचतुष्टयात्माभवति तथाचश्रुतिः । 'कलिःशयानोभवतिसंजिहानस्तुद्वापरः ॥ उत्तिष्ठंस्त्रेताभवतिकृतंसंपद्यतेचरन्'इति धर्मात्पराङ्मुखःपुरुषएवकलिः धर्मशास्त्राचार्याद्विजानन्द्वापरः तमनुष्ठातुमिच्छंस्त्रेता अनुतिष्ठन्कृतंभवति एतेषांच्यु त्क्रमेणकालप्रमाणमाहकलेर्बीभत्सत्वप्रदर्शनार्थं चत्वार्याहुरित्यादिना २२ तावच्छतीचतुःशती संध्यापूर्वस्मिन्युगे उत्तरयुगधर्माणामुपसर्जनतयासंक्रमः संध्यांशस्तूत्तरस्मिन्पूर्वयुगधर्माणां

आदितोमनुजव्याघ्रकृत्स्नस्यजगतःक्षये ॥ चत्वार्याहुःसहस्राणिवर्षाणांतत्कृतंयुगम् २२ तस्यतावच्छतीसंध्यासंध्यांशश्चतथाविधः ॥ त्रीणिवर्षसहस्राणित्रेतायुगमि होच्यते २३ तस्यतावच्छतीसंध्यासंध्यांशश्चततःपरम् ॥ तथावर्षसहस्रेद्वेद्वापरंपरिमाणतः २४ तस्यापिद्विशतीसंध्यासंध्यांशश्चतथाविधः ॥ सहस्रमेकंवर्षाणांततः कलियुगंस्मृतम् २५ तस्यवर्षशतंसंधिःसंध्यांशश्चततःपरम् ॥ संधिसंध्यांशयोस्तुल्यंप्रमाणमुपधारय २६ क्षीणेकलियुगेचैवप्रवर्त्ततिकृतंयुगम् ॥ एषाद्वादशसाहस्री युगाख्यापरिकीर्तिता २७ एतत्सहस्रपर्यंतमहोब्राह्ममुदाहृतम् ॥ विश्वंहिब्रह्मभवनेसर्वतःपरिवर्त्तते २८ लोकानांमनुजव्याघ्रप्रलयंतंविदुर्बुधाः ॥ अल्पावशिष्टेतुतदा युगांतेभरतर्षभ २९ सहस्रांतेनराःसर्वेप्रायशोऽनृतवादिनः ॥ यज्ञप्रतिनिधिःपार्थदानप्रतिनिधिस्तथा ३० व्रतप्रतिनिधिश्चैवतस्मिन्कालेप्रवर्त्तते ॥ ब्राह्मणाःशूद्र कर्माणस्तथाशूद्राधनार्जकाः ३१ क्षत्रधर्मेणवाप्यत्रवर्तयंतिगतेयुगे ॥ निवृत्तयज्ञस्वाध्यायादंडाजिनविवर्जिताः ३२ ब्राह्मणाःसर्वभक्षाश्चभविष्यंतिकलौयुगे ॥ अजपाब्राह्मणास्तातशूद्राजपपरायणाः ३३ विपरीतेतदालोकेपूर्वरूपंक्षयस्यतत् ॥ बहवोम्लेच्छराजानःपृथिव्यांमनुजाधिप ३४ मृषानुशासिनःपापामृषावाद परायणाः ॥ आंध्राःशकाःपुलिंदाश्चयवनाश्चनराधिपाः ३५ कांबोजाबाह्लिकाःशूरास्तथाऽऽभीरानरोत्तम ॥ नतदाब्राह्मणःकश्चित्स्वधर्ममुपजीवति ३६ क्षत्रि याश्चापिवैश्याश्चविकर्मस्थानराधिप ॥ अल्पायुषःस्वल्पबलाःस्वल्पवीर्यपराक्रमाः ३७ अल्पसाराल्पदेहाश्चतथासत्याल्पभाषिणः ॥ बहुशून्याजनपदामृग व्यालावृतादिशः ३८ युगान्तेसमनुप्राप्तेवृथाचब्रह्मवादिनः ॥ भोवादिनस्तथाशूद्राब्राह्मणाश्चार्यवादिनः ३९ युगांतेमनुजव्याघ्रभवंतिबहुजंतवः ॥ नतथा घ्राणयुक्ताश्चसर्वगंधाविशांपते ४० रसाश्चमनुजव्याघ्रनतथास्वादुयोगिनः ॥ बहुप्रजाह्रस्वदेहाःशीलाचारविवर्जिताः ॥ मुखेभगाःस्त्रियोराजन्भविष्यंतियुगक्षये ४१

तथाविधउत्तरप्रकारस्त्रिशतीमितोऽयमेवपूर्वयुगापेक्षयासंध्यांशउत्तरयुगापेक्षयासंध्येतिचोच्यते । तथाच कृतत्रेतयोः संध्यासंध्यांशौ सप्तशती । त्रेताद्वापरयोः पंचशती । द्वापारकल्योस्त्रिशती । कलि कृतयोस्तुपंचशतीतिविज्ञेयं । एवंचकृतस्यादौचतुःशती कल्यपेक्षयासंध्यांशोऽपिकृतापेक्षयासंध्या एवंसर्वत्र । तेनसंध्यासंध्यांशयोस्तुल्यंप्रमाणंभवति २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ कले र्दोषान्वर्णयति प्रहाणाययत्रासेनमोक्षमार्गेप्रीतिजननायच सहस्रांतइति । सहस्रस्यचतुर्थांकृतस्यान्तेऽन्तिमपादे ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ स्वधर्मयाजनप्रतिग्रहादि ३६ । ३७ सत्येऽल्पंसत्याल्पं सत्यवादोऽत्यंतमल्पइत्यर्थः ३८ वृथाअनुभवाभावात् ३९ । ४० मुखेभगाःस्त्रियोवंगेषुप्रसिद्धाः प्रथमंमुखेनैवभगकार्यंकृत्वापुरुषस्यकाममुद्दीपयंत्यः अत्यंतंरतार्तत्वात् ४१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अट्टशूलाइति । 'अट्टमन्नंशिवोवेदोब्राह्मणाश्चचतुष्पथाः ॥ केशोभगंसमाख्यातंशूलंतद्विक्रयंविदुः' इति पूर्वेषांव्याख्यासंक्षेपः । अट्टमन्नंनदेवशूलंदुःखदंयेषांते क्षुत्र्याधिग्रस्ताइत्यर्थः । शिवाःसर्वपुरुषप्रार्थनीयतयाकल्याणत्रसः शूलाःपण्यस्त्रियोयेषुतेशिवशूलाः विटवारांगनापूर्णाश्चतुष्पथाइत्यर्थः । स्त्रियः पाणिग्रहणवत्योऽपिकेशोपलक्षितंसौभाग्यंलज्जामूलंशीलंशूलमिवदुःखदंत्याज्यंचयासांताःकेशशूलाः भर्तृद्वेषिण्यस्त्यक्तलज्जाश्चेत्यर्थः । 'अट्टंभक्तेचशुष्केचशूलंस्याद्रोगआयुधे ॥ योगेशूलातुपण्यस्त्रीशिवंक्षेमे जलेसुखे ॥ चतुष्पथश्चतुर्मार्गेसंगमे ब्राह्मणेपिच ॥ कशःस्यात्पुंसिवरुणेन्हीवेरे कुंतलेऽपिच'

अट्टशूलाजनपदाःशिवशूलाश्चतुष्पथाः ॥ केशशूलाःस्त्रियोराजन्भविष्यंतियुगक्षये ४२ अल्पक्षीरास्तथागावोभविष्यंतिजनाधिप ॥ अल्पपुष्पफलाश्चापि पादपाबहुवायसाः ४३ ब्रह्मवध्यानुलिप्तानांतथामिथ्याभिशंसिनाम् ॥ नृपाणांपृथिवीपालप्रतिगृह्णंतिवैद्विजाः ४४ लोभमोहपरीताश्चमिथ्याधर्मध्वजावृताः ॥ भिक्षार्थंपृथिवीपालचंचूर्यंतेद्विजैर्दिशः ४५ करभारभयाद्भीतागृहस्थाःपरिमोषकाः ॥ मुनिच्छद्माकृतिच्छन्नावाणिज्यमुपजीविनः ४६ मिथ्याचनखरोमाणिधारयंतितदाद्विजाः ॥ अर्थलोभान्नरव्याघ्रतथाचब्रह्मचारिणः ४७ आश्रमेषुवृथाचाराःपानपागुरुतल्पगाः ॥ इहलौकिकमीहंतेमांसशोणितवर्धनम् ४८ बहुपाषंडसंकीर्णाःपरान्नगुणवादिनः ॥ आश्रमामनुजव्याघ्रभविष्यंतियुगक्षये ४९ यथर्तुवर्षीभगवान्नतथापाकशासनः ॥ नचापिसर्वबीजानिसम्यग्रोहंतिभारत ५० हिंसाभिरामश्चजनस्तथासंपद्यतेशुचिः ॥ अधर्मफलमत्यर्थंतदाभवतिचानघ ५१ तदाचपृथिवीपालयोभवेद्धर्मसंयुतः ॥ अल्पायुःसहिमंतव्योनहिधर्मोऽस्तिकश्चन ५२ भूयिष्ठंकूटमानैश्चपण्यंविक्रीडतेजनः ॥ वणिजश्चनरव्याघ्रबहुमायाभवंत्युत ५३ धर्मिष्ठाःपरिहीयंतेपापीयान्वर्धतेजनः ॥ धर्मस्यबलहानिःस्यादधर्मश्चबलीतथा ५४ अल्पायुषोदरिद्राश्चधर्मिष्ठामानवास्तथा ॥ दीर्घायुषःसमृद्धाश्चविधर्माणोयुगक्षये ५५ नगराणांविहारेषुविधर्माणोयुगक्षये ॥ अधर्मिष्ठैरुपायैश्चप्रजाव्यवहरंत्युत ५६ संचयेनतथाऽल्पेनभवंत्याढ्यमदान्विताः ॥ धनंविश्वासतोन्यस्तंमिथोभूयिष्ठशोनराः ५७ हर्तुंव्यवसिताराजन्पापाचारसमन्विताः ॥ नैतदस्तीतिमनुजावर्तंतेनिरपत्रपाः ५८ पुरुषादानिसत्वानिपक्षिणोऽथमृगास्तथा ॥ नगराणांविहारेषुचैत्येष्वपिचशेरते ५९ सप्तवर्षाष्टवर्षाश्चस्त्रियोगर्भधरानृप ॥ दशद्वादशवर्षाणांपुंसांपुत्रःप्रजायते ६० भवंतिषोडशेवर्षेनराःपलितिनस्तथा ॥ आयुःक्षयोमनुष्याणांक्षिप्रमेवप्रपद्यते ६१ क्षीणायुषोमहाराजतरुणावृद्धशीलिनः ॥ तरुणानांचयच्छीलंतद्वृद्धेषुप्रजायते ६२ विपरीतास्तदानार्योवंचयित्वाऽर्हतःपतीन् ॥ व्युच्चरंत्यपिदुःशीलादासैःपशुभिरेवच ६३ वीरपत्न्यस्तथानार्यःसंश्रयंतिनरान्नृप ॥ भर्तारमपिजीवंतमन्यान्व्यभिचरन्त्युत ६४

इतिमेदिनी । न्हीवेरंलज्जामूलंशीलमित्यर्थः वेरशब्दःकर्णाटेषुमूलेप्रसिद्धः ४२ । ४३ मिथ्याधर्मःकपटधर्मःसएवध्वजइवख्यात्यर्थंज्ञाप्योयेषांतेतथा चंचूर्यंते पीड्यंतेदिशःधिक्स्थाःजनाः ४४ । ४५ । ४६ ४७ पानपाः मद्यपाः ४८ । ४९ । ५० शुचिः ब्राह्मणपरिव्राजकादिः अशुचिरितिवाच्छेदः ५१ । ५२ । ५३ । ५४ विधर्माणः त्यक्तधर्माः ५५ नगराणांनगरस्थानांविहारेषुक्रीडासु विधर्माणोव्यभिचारिणः ५६ आढ्योऽहमितिमदः आढ्यमदः ५७ । ५८ पुरुषादानिवृकव्याघ्रादीनि चैत्येषुदेवतास्थानेषु ५९ गर्भधराः अतिकामातुराइत्यर्थः ६० । ६१ । ६२ अर्हतःयोग्यान् ६३ । ६४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६५ । ६६ ततोदिनकरैर्दीप्तैरित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेनकलिरूपःस्त्रीपुंसंघोदुराचारबाहुल्यादनन्तंनरकंप्राप्नोतीतिदर्शितं तत्परिहारार्थंयोगमनुतिष्ठेदितिविधीयतेस्वानुभवकथनप्रकारेण ततोदिनकरैरित्यादिना। सोऽयंग्रंथोवहिर्दृष्टीनांकल्पांतप्रतिपादनपरतयाभासमानोऽपि योगपरएवास्ति । अनंतरिक्षेलोकेऽस्मिन्निति वाक्यशेषे आकाशमात्रस्याप्युक्तत्वेननिराश्रयस्यजलधातुमात्रस्यसत्त्वायोगात् समानप्रकारे पुष्करप्रादुर्भावेच । 'नष्टानलानिलेलोकेनष्टाकाशमहीतले' इतिस्पष्टंभूतपंचकनाशस्यप्रतिपादनात् तथापिकथापक्षेस्पष्टोऽर्थइतियोगपक्षएवव्याख्यायते । कथापक्षे दिनकरैर्द्वादशादित्यैःपीयते सप्तभिर्दीप्तैःसप्तज्वालाभिःकल्पांताग्निनाचभस्मसात्दृश्यतइतिद्वयोःसंबंधः ६७ । ६८ तस्यैवविवरणं ततःसंवर्तकइति ६९ ततःसवह्निः ७० । ७१ । ७२ । ७३ गजकुलप्रख्याःगजसमुदायाइवकृष्णाः ७४ । ७५ । ७६ । ७७

तस्मिन्युगसहस्रांतेसंप्राप्तेचायुषःक्षये ॥ अनावृष्टिर्महाराजजायतेबहुवार्षिकी ६५ ततस्तान्यल्पसाराणिसत्वानिक्षुधितानिवै ॥ प्रलयंयांतिभूयिष्ठंपृथिव्यां पृथिवीपते ६६ ततोदिनकरैर्दीप्तैःसप्तभिर्मनुजाधिप ॥ पीयतेसलिलंसर्वंसमुद्रेषुसरित्सुच ६७ यच्चकाष्ठंतृणंचापिशुष्कंचार्द्रंचभारत ॥ सर्वंतद्भस्मसाद्भूतं दृश्यतेभरतर्षभ ६८ ततःसंवर्तकोवह्निर्वायुनासहभारत ॥ लोकमाविशतेपूर्वमादित्यैरुपशोषितम् ६९ ततःसपृथिवींभित्त्वाप्रविश्यचरसातलम् ॥ देवदानवयक्षाणांभयंजनयतेमहत् ७० निर्दहन्नागलोकंचयच्चकिंचित्क्षिताविह ॥ अधस्तात्पृथिवीपालसर्वंनाशयतेक्षणात् ७१ ततोयोजनविंशानांसहस्राणिशतानिच ॥ निर्दहत्यशिवोवायुःसचसंवर्तकोऽनलः ७२ सदेवासुरगंधर्वंसयक्षोरगराक्षसम् ॥ ततोदहतिदीप्तःससर्वमेवजगद्विभुः ७३ ततोगजकुलप्रख्यास्तडिन्मालाविभूषिताः ॥ उत्तिष्ठंतिमहामेघानभस्यद्भुतदर्शनाः ७४ केचिन्नीलोत्पलश्यामाःकेचित्कुमुदसन्निभाः ॥ केचित्किंजल्कसंकाशाःकेचित्पीताःपयोधराः ७५ केचिद्धारिद्रसंकाशाःकाकांडकनिभास्तथा ॥ केचित्कमलपत्राभाःकेचिद्धिंगुलसप्रभाः ७६ केचित्पुरवराकाराःकेचिद्गजकुलोपमाः ॥ केचिदंजनसंकाशाः केचिन्मकरसन्निभाः ७७ विद्युन्मालापिनद्धांगाःसमुत्तिष्ठंतिवैघनाः ॥ घोररूपामहाराजघोरस्वननिनादिताः ॥ ततोजलधराःसर्वेव्याप्नुवंतिनभस्तलम् ७८ तैरियं पृथिवीसर्वासपर्वतवनाकरा ॥ आपूर्यतेमहाराजसलिलौघपरिप्लुता ७९ ततस्तेजलदाघोराराविणःपुरुषर्षभ ॥ सर्वतःप्लावयंत्याशुचोदिताःपरमेष्ठिना ८० वर्षमाणामहत्तोयंपूरयंतोवसुंधराम् ॥ सुघोरमशिवंरौद्रंनाशयंतिचपावकम् ८१ ततोद्वादशवर्षाणिपयोदास्तउपप्लवे ॥ धाराभिःपूरयंतोवैचोद्यमानामहात्मना ८२ ततःसमुद्रःस्वांवेलामतिक्रामतिभारत ॥ पर्वताश्चविदीर्यंतेमहीचाप्सुनिमज्जति ८३

७८ । ७९ राविणःशब्दवंतः ८० । ८१ । ८२ योगपक्षेतु दिनकरैःसूर्यनाडीइडातया बहुवचनंतदीयावयवाभिप्रायेण सलिलंचैतन्यगर्भिताचित्तवृत्तिः समुद्रेषुकामेषु । कामंसमुद्रमाविशेतिमंत्रवर्णात् सरित्सु नाडीषु प्रसृतापीयतेसंन्हीयते सप्तभिःप्राणैरुद्दीपितयानाड्यावायुमाकृष्यचित्तवृत्तिर्निरुध्यतइत्यर्थः । तदाकाष्ठादितुल्यंशरीरंभस्मसाद्भूतमदर्शनंगतंदृश्यतेअनुभूयते तदानींजाठरोऽग्निरपिलोकदृष्ट्यास्थितंदेहंन बाधतेवायुनातस्यापिलोकंइष्टंस्थानंभ्रूघ्राणसंधिरूपंप्रतिनीतत्वादित्याह ततइति । पूर्वमादित्यैरिडानाडीरूपैरुपशोषितमित्येतदेवप्रपंचयतिचतुर्भिस्ततःसइत्यादिभिः वायुरनलश्चनाड्यंतर्गतोदहति तत्तदवयवम भिमानत्यागादसत्कल्पंकरोतीत्यर्थः । अत्रउपाध्यंतराश्रयंविनापूर्वोपाधिनिर्मोकोनभवतीत्याशंक्य तदानीमेवरेचकाभ्यासाज्जलधातुमालंब्यभूयातुंसर्वात्मनात्यजतीत्याह ततोगजकुलप्रख्याइत्यादिना-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

महीचाप्सुनिमज्जतीत्यंतेन ततःसमुद्रइति । समुद्रोदेहविषयः कामः स्वांवेलांदेहानुल्लंघनंअतिक्रामति सकामःसर्वथानिवर्ततइत्यर्थः ८३ वाय्यग्न्योःसाहचर्यात्अग्निसहितंवायुमालंब्यजलधातुमपित्यजतीत्याह सर्वत
इति । पयोदाइति तन्नाशेनतद्दत्तस्यजलस्यापिनाशोलक्ष्यते तत्रवायुवेगपराहताःपयोदानश्यंति स्वयंभूःनभस्तलंसंवेष्टयित्वाआकाशंसंहृत्यमारुतंपीत्वाआकाशनाशेनैवतत्कार्यस्यमारुतस्यनाशंकृत्वास्वपिति
स्वंप्रत्यगात्मानंअपितिगच्छति । तथाचस्वपितिशब्दनिर्वचनंश्रूयते ‘ यत्रैतत्पुरुषःस्वपितिनामसतासोम्यतदासंपन्नोभवतितस्मादेनंस्वपितीत्याचक्षते ’ स्वंह्यपीतोभवतीति स्वयंभूःसूत्रात्मा सताशुद्धेनब्रह्म
णासंपन्नऐक्यंगतःस्वप्रत्यगात्मना ८४ । ८५ भौतिकप्रपंचप्रलयमाह तस्मिन्निति ८६ अनंतरिक्षेइतिपंचमहाभूतलयउक्तः एकोऽहंस्थूलप्रपंचातीतस्तैजसंसूक्ष्मंप्रपंचंप्राप्तःसन्भ्रमामीति ८७ भ्रमहेतुमाह

सर्वतःसहसाभ्रांतास्तेपयोदानभस्तलम् ॥ संवेष्टयित्वानश्यंतिवायुवेगपराहताः ८४ ततस्तंमारुतंघोरंस्वयंभूर्मनुजाधिप ॥ आदिःपद्मालयोदेवःपीत्वास्वपिति भारत ८५ तस्मिन्नेकार्णवेघोरेनष्टेस्थावरजंगमे ॥ नष्टेदेवासुरगणेयक्षराक्षसवर्जिते ८६ निर्मनुष्येमहीपालनिःश्वापदमहीरुहे ॥ अनंतरिक्षेलोकेऽस्मिन्भ्रमाम्येकोऽहमाहतः ८७ एकार्णवेजलेघोरेविचरन्पार्थिवोत्तम ॥ अपश्यन्सर्वभूतानिवैक्लव्यमगमंततः ८८ ततःसुदीर्घंगत्वाऽहंप्लवमानोनराधिप ॥ श्रांतःक्वचिन्नशरणंलभाम्यहमतंद्रितः ८९ ततःकदाचित्पश्यामितस्मिन्सलिलसंचये ॥ न्यग्रोधंसुमहांतंवैविशालंपृथिवीपते ९० शाखायांतस्यवृक्षस्यविस्तीर्णायांनराधिप ॥ पर्यंकेपृथिवीपालदिव्यास्तरणसंस्तृते ९१ उपविष्टंमहाराजपद्मेंदुसदृशाननम् ॥ फुल्लपद्मविशालाक्षंबालंपश्यामिभारत ९२ ततोमेपृथिवीपालविस्मयःसुमहानभूत् ॥ कथंत्वयंशिशुःशेतेलोकेनाशमुपागते ९३ तपसाचिंतयंश्चापितंशिशुंनोपलक्षये ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचजानन्नपिनराधिप ९४ अतसीपुष्पवर्णाभःश्रीवत्सकृतभूषणः ॥ साक्षाल्लक्ष्म्याइवावासःसतदाप्रतिभातिमे ९५ ततोमामब्रवीद्बालःसपद्मनिभलोचनः ॥ श्रीवत्सधारीद्युतिमान्वाक्यंश्रुतिसुखावहम् ९६ जानामित्वांपरिश्रांतंततोविश्रामकांक्षिणम् ॥ मार्कंडेयइहास्वत्वंयावदिच्छसिभार्गव ९७ अभ्यंतरंशरीरंमेप्रविश्यमुनिसत्तम ॥ आस्वगोविहितोवासःप्रसादस्तेकृतोमया ९८ ततोबालेनतेनैवमुक्तस्यासीत्तदामम ॥ निर्वेदोजीवितेदीर्घेमनुष्यत्वेचभारत ९९ ततोबालेनतेनास्यंसहसाविवृतंकृतम् ॥ तस्याहमवशोवक्त्रेदैवयोगात्प्रवेशितः १०० ततःप्रविष्टस्तत्कुक्षिंसहसामनुजाधिप ॥ सराष्ट्रनगराकीर्णांकृत्स्नांपश्यामिमेदिनीम् १०१ गंगांशतद्रुंसीतांचयमुनामथकौशिकीम् ॥ चर्मण्वतींवेत्रवतींचंद्रभागांसरस्वतीम् १०२

एकेति । एकार्णवेनिर्विशेषेब्रह्मणि तमश्छन्नतयाघोरेजलेसति पारावारशून्यजलात्मनाविवर्तमानेसति शुक्ताविवरूप्यात्मना तस्माच्चजलभ्रमाद्वैक्लव्यंमूर्छांअगमंप्राप्तवानस्मि ८८ ततःसुदीर्घंगत्वाऽहमित्या
दिनासएषपुरुषव्याघ्रसंबंधीतेजनार्दनइत्यंतेनग्रंथेनकृष्णमूर्तेरेवसर्वात्म्यंसर्वकर्तृत्वंचोक्तं तदेतदुपपादितंआदिसभयोः अनेकबीजगर्भफलतुल्यस्यानेकब्रह्मांडकारणत्वंकृष्णस्ययुज्यतेइति ८९ । ९० । ९१
९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ ततोबालेनेति । निर्वेदोवैराग्यं धिङ्ममदीर्घजीवित्वंमानुषत्वंच यन्मांबालोऽपिप्रसादस्तेकृतोमयेतिवदतीतिस्वाज्ञानप्रकाशनं
भगवन्मायायाःप्राबल्यख्यापनार्थम् ९९ । १०० । १०१ । १०२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

॥१८८॥ सिंधुंचैवविपाशांचनदींगोदावरीमपि ॥ वस्वोकसारांनलिनींनर्मदांचैवभारत ३ नदींताम्राचवेणांचपुण्यतोयांशुभावहाम् ॥ सुवेणांकृष्णवेणांचइरामांचमहा अ०
नदीम् ४ वितस्तांचमहाराजकावेरींचमहानदीम् ॥ शोणंचपुरुषव्याघ्रविशल्यांकिंपुनामपि ५ एताश्चान्याश्चनद्योऽहंपृथिव्यांयानरोत्तम ॥ परिक्रामन्प्रपश्या १८८
मितस्यकुक्षौमहात्मनः ६ ततःसमुद्रंपश्यामियादोगणनिषेवितम् ॥ रत्नाकरममित्रघ्नपयसोनिधिमुत्तमम् ७ तत्रपश्यामिगगनंचंद्रसूर्यविराजितम् ॥ जाज्व
ल्यमानंतेजोभिःपावकार्कसमप्रभम् ८ पश्यामिचमहींराजन्काननैरुपशोभिताम् ॥ यजंतेहितदाराजन्ब्राह्मणाबहुभिर्मखैः ९ क्षत्रियाश्चप्रवर्ततेसर्ववर्णानुरंजनैः ॥
वैश्याःकृषिंयथान्यायंकारयंतिनराधिप ११० शुश्रूषायांचनिरताद्विजानांवृषलास्तदा ॥ ततःपरिपतन्राजंस्तस्यकुक्षौमहात्मनः ११ हिमवन्तंचपश्यामिहेम
कूटंचपर्वतम् ॥ निषधंचापिपश्यामिश्वेतंचरजतान्वितम् १२ पश्यामिचमहीपालपर्वतंगंधमादनम् ॥ मंदरंमनुजव्याघ्रनीलंचापिमहागिरिम् १३ पश्यामिच
महाराजमेरुंकनकपर्वतम् ॥ महेंद्रंचैवपश्यामिविंध्यंचगिरिमुत्तमम् १४ मलयंचापिपश्यामिपारियात्रंचपर्वतम् ॥ एतेचान्येचबहवोयावंतःपृथिवीधराः १५
तस्योदरेमयादृष्टाःसर्वेरत्नविभूषिताः ॥ सिंहान्व्याघ्रान्वराहांश्चपश्यामिमनुजाधिप १६ पृथिव्यांयानिचान्यानिसत्वानिजगतीपते ॥ तानिसर्वाण्यहंतत्रपश्य
न्पर्यचरंतदा १७ कुक्षौतस्यनरव्याघ्रप्रविष्टःसंचरन्दिशः ॥ शक्रादींश्चापिपश्यामिकृत्स्नान्देवगणानहम् १८ साध्यान्रुद्रांस्तथाऽऽदित्यान्गुह्यकान्पितर
स्तथा ॥ सर्पान्नागान्सुपर्णांश्चवसून्प्यश्विनावपि ११९ गंधर्वाप्सरसोयक्षानृषींश्चैवमहीपते ॥ दैत्यदानवसंघांश्चनागांश्चमनुजाधिप १२० सिंहिकातनयां
श्चापियेचान्येसुरशत्रवः ॥ यच्चकिंचिन्मयालोकेदृष्टंस्थावरजंगमम् २१ सर्वंपश्याम्यहंराजंस्तस्यकुक्षौमहात्मनः ॥ त्वरमाणःफलाहारःकृत्स्नंजगदिदंविभो
२२ अंतःशरीरेतस्याहंवर्षाणामधिकंशतम् ॥ नचपश्यामितस्याहंदेहस्यांतंकदाचन २३ सततंधावमानश्चचिंतयानोविशांपते ॥ आसादयामिनैवांतंतस्य
राजन्महात्मनः २४ ततस्तमेवशरणंगतोऽस्मिविधिवत्तदा ॥ वरेण्यंवरदंदेवंमनसाकर्मणैवच २५ ततोऽहंसहसाराजन्वायुवेगेननिःसृतः ॥ महात्मनोमुखा
त्तस्यनिवृत्तात्पुरुषोत्तम २६ ततस्तस्यैवशाखायांन्यग्रोधस्यविशांपते ॥ आस्तेमनुजशार्दूलकृत्स्नमादायवैजगत् २७ तेनैवबालवेषेणश्रीवत्सकृतलक्षणम् ॥
आसीनंतंनरव्याघ्रपश्याम्यमिततेजसम् २८ ततोमामब्रवीद्बालःसप्रीतःप्रहसन्निव ॥ श्रीवत्सधारीद्युतिमान्पीतवासामहाद्युतिः २९ अपीदानींशरीरेऽस्मिन्मामके
मुनिसत्तम ॥ उषितस्त्वंपरिश्रांतोमार्कंडेयब्रवीमिते १३० मुहूर्तादथमेदृष्टिःप्रादुर्भूतापुनर्नवा ॥ ययानिर्मुक्तमात्मानमपश्यंलब्धचेतसम् ३१ तस्यताम्रतलौ ॥१८८॥
तातचरणौसुप्रतिष्ठितौ ॥ सुजातौमृदुरक्ताभिरंगुलीभिर्विराजितौ १३२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ काममिति १
२ अपांनाराइति । अपांअबुपलक्षितस्यपांचभौतिकस्यसंघातस्यनाराइतियौगिकंनाम आपोवैनरसूनवइतिप्रदेशांतरेविवरणात् नरेणाविद्यावच्छिन्नरूपेणानादिना जीवेनानुपाधौब्रह्मणिशुक्तौरजतमिवकल्पि

प्रयत्नेनमयामूर्ध्नागृहीत्वाह्यभिवंदितौ ॥ दृष्ट्वाऽपरिमितंतस्यप्रभावममितौजसः ३३ विनयेनांजलिंकृत्वाप्रयत्नेनोपगम्यह ॥ दृष्टोमयासभूतात्मादेवःकमलली
चनः ३४ तमहंप्रांजलिर्भूत्वानमस्कृत्येदमब्रुवम् ॥ ज्ञातुमिच्छामिदेवत्वांमायांचैतांतवोत्तमाम् ३५ आस्येनानुप्रविष्टोऽहंशरीरेभगवंस्तव ॥ दृष्टवानखिलान्स
र्वान्समस्तान्जठरेहिते ३६ तवदेवशरीरस्थादेवदानवराक्षसाः ॥ यक्षगंधर्वनागाश्चजगत्स्थावरजंगमम् ३७ त्वत्प्रसादाच्चमेदेवस्मृतिर्नपरिहीयते ॥ द्रुतमंतः
शरीरेतेसततंपरिवर्तिनः ३८ निर्गतोऽहमकामस्तुइच्छयातेमहाप्रभो ॥ इच्छामिपुंडरीकाक्षज्ञातुंत्वाऽहमनिंदितम् ३९ इहभूत्वाशिशुःसाक्षात्किंभवानवतिष्ठते ॥
पीत्वाजगदिदंसर्वमेतदाख्यातुमर्हसि १४० किमर्थंचजगत्सर्वंशरीरस्थंतवानघ ॥ कियंतंचत्वयाकालमिहस्थेयमरिंदम ४१ एतदिच्छामिदेवेशश्रोतुंब्राह्मणकाम्य
या ॥ त्वत्तःकमलपत्राक्षविस्तरेणयथातथम् ४२ महद्ध्येतदचिंत्यंचयदहंदृष्टवान्प्रभो ॥ इत्युक्तःसमयाश्रीमान्देवदेवोमहाद्युतिः ॥ सांत्वयन्मामिदंवाक्यमुवाच
वदतांवरः १४३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिअष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ देवउवाच ॥
कामंदेवापिमांविप्रनहिजानंतितत्त्वतः ॥ त्वत्प्रीत्यातुप्रवक्ष्यामियथेदंविसृजाम्यहम् १ पितृभक्तोसिविप्रर्षेमांचैवशरणंगतः ॥ ततोदृष्टोऽस्मितेसाक्षाद्ब्रह्मचर्यंचते
महत् २ अपांनाराइतिपुरासंज्ञाकर्मकृतंमया ॥ तेननारायणोऽप्युक्तोममतत्त्वयनंसदा ३ अहंनारायणोनामप्रभवःशाश्वतोऽव्ययः ॥ विधातासर्वभूतानांसंहर्ता
चद्विजोत्तम ४ अहंविष्णुरहंब्रह्माशक्रश्चाहंसुराधिपः ॥ अहंवैश्रवणोराजायमःप्रेताधिपस्तथा ५ अहंशिवश्चसोमश्चकश्यपोऽथप्रजापतिः ॥ अहंधाताविधाता
चयज्ञश्चाहंद्विजोत्तम ६ अग्निरास्यंक्षितिःपादौचंद्रादित्यौचलोचने ॥ द्यौर्मूर्धाखंदिशःश्रोत्रेतथाऽऽपःस्वेदसंभवाः ७ सदिशंचनभःकायोवायुर्मनसिमेस्थितः ॥
मयाक्रतुशतैरिष्टंबहुभिःस्वाप्तदक्षिणैः ८ यजंतेवेदविदुषोमांदेवयजनेस्थितम् ॥ पृथिव्यांक्षत्रियेंद्राश्चपार्थिवाःस्वर्गकांक्षिणः ९ यजंतेमांतथावैश्याःस्वर्गलोकजि
गीषया ॥ चतुःसमुद्रपर्यंतांमेरुमंदरभूषणाम् १० शेषोभूत्वाऽहमेवैतांधारयामिवसुंधराम् ॥ वाराहंरूपमास्थायमयेयंजगतीपुरा ११

तत्वात् । ममनत्त्वयनमिति ‘ तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत् ’ इतिश्रुतेरहमेवसंघातस्यस्रष्टा तदभिमानीचेतिजीवेश्वरयोरभेदोदर्शितः ३ । ४ अहंविष्णुरहंब्रह्मेत्यादिनातत्पदार्थमनूद्यतस्यब्रह्मादिजीवाभिन्नत्वंचुम
भृतिजडवर्गाभिन्नत्वंचेतनाचेतनस्थितिकर्तृत्वंचप्रतिपाद्यते ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ तदात्मानंसृजाम्यहं आत्मानंकृष्णादिविग्रहंसृजामि सूर्यवदा

मज्जमानाजलेविप्रवीर्येणासीत्समुद्धृता ॥ अग्निश्चवडवावक्त्रोभूत्वाहंद्विजसत्तम १२ पिबाम्यपःसदाविद्वंस्ताश्चैवविसृजाम्यहम् ॥ ब्रह्मवक्त्रंभुजौक्षत्रमूरूमेसंस्थिता
विशः १३ पादौशूद्राभवंतीमेविक्रमेणक्रमेणच ॥ ऋग्वेदःसामवेदश्चयजुर्वेदोऽप्यथर्वणः १४ मत्तःप्रादुर्भवंत्येतेमामेवप्रविशंतिच ॥ यतयःशांतिपरमायतात्मानोबुभु
त्सवः १५ कामक्रोधद्वेषमुक्तानिःसंङ्गावीतकल्मषाः ॥ सत्वस्थानिरहंकारानित्यमध्यात्मकोविदाः १६ मामेवसततंविप्राश्चिंतयंतउपासते ॥ अहंसंवर्तकोवह्निरहंसं
वर्तकोऽनलः १७ अहंसंवर्तकःसूर्यस्त्वहंसंवर्तकोऽनिलः ॥ ताराररूपाणिदृश्यंतेयान्येतानिनभस्तले १८ ममवैरोमकूपाणिविद्धित्वंद्विजसत्तम ॥ रत्नाकराःसमुद्राश्चस
र्वएवचतुर्दिशम् १९ वसनंशयनंचैवविलयंचैवविद्धिमे ॥ मयैवसुविभक्तास्तेदेवकार्यार्थसिद्धये २० कामंक्रोधंचहर्षंचभयंमोहंतथैवच ॥ ममैवविद्धिरोमाणिसर्वाण्ये
तानिसत्तम २१ प्राप्नुवंतिनराविप्रयत्कृत्वाकर्मशोभनम् ॥ सत्यंदानंतपश्चोग्रमहिंसाचैवजंतुषु २२ मद्विधानेनविहितामम देहविहारिणः ॥ मयाऽभिभूतविज्ञाना
विचेष्टंतेनकामतः २३ सम्यग्वेदमधीयानायजंतेविविधैर्मखैः ॥ शांतात्मानोजितक्रोधाःप्राप्नुवंतिद्विजातयः २४ प्राप्तुंनशक्योयोविद्वन्नरैर्दुष्कृतकर्मभिः ॥
लोभाभिभूतैःकृपणैरनार्यैरकृतात्मभिः २५ तस्मान्महाफलंविद्धिनराणांभावितात्मनाम् ॥ सुदुष्प्रापंविमूढानांमार्गयोगैर्निषेवितम् २६ यदायदाचधर्मस्यग्लानिर्भव
तिसत्तम ॥ अभ्युत्थानमधर्मस्यतदाऽऽत्मानंसृजाम्यहम् २७ दैत्याहिंसानुरक्ताश्चअवध्याःसुरसत्तमैः ॥ राक्षसाश्चापिलोकेऽस्मिन्यदोत्पत्स्यंतिदारुणाः ॥
२८ तदाऽहंसंप्रसूयामिगृहेषुशुभकर्मणाम् ॥ प्रविष्टोमानुषंदेहंसर्वंप्रशमयाम्यहम् २९ सृष्ट्वादेवमनुष्यांस्तुगंधर्वोरगराक्षसान् ॥ स्थावराणिचभूतानिसंहराम्यात्ममा
यया ३० कर्मकालेपुनर्देहमविचिंत्यंसृजाम्यहम् ॥ आविश्यमानुषंदेहंमर्यादाबंधकारणात् ३१ श्वेतःकृतयुगेवर्णःपीतस्त्रेतायुगेमम ॥ रक्तोद्वापरमासाद्यकृ
ष्णःकलियुगेतथा ३२ त्रयोभागाह्यधर्मस्यतस्मिन्कालेभवंतिच ॥ अंतकालेचसम्प्राप्तेकालोभूत्वाऽतिदारुणः ३३ त्रैलोक्यंनाशयाम्येकःकृत्स्नंस्थावरजंगमम् ॥
अहंत्रिवर्त्माविश्वात्मासर्वलोकसुखावहः ३४ आविर्भूःसर्वगोऽनंतोहृषीकेशउरुक्रमः ॥ कालचक्रंनयाम्येकोब्रह्मन्नहमरूपकम् ३५ शमनंसर्वभूतानांसर्वलोककृतोद्य
मम् ॥ एवंप्रणिहितःसम्यङ्ममात्मामुनिसत्तम ॥ सर्वभूतेषुविप्रेंद्रनचमांवेत्तिकश्चन ३६ सर्वलोकेचमांभक्ताःपूजयंतिचसर्वशः ॥ यच्चकिंचित्त्वयाप्राप्तंमयिक्लेशात्म
कंद्विज ३७ सुखोदयायतत्सर्वंश्रेयसेचतवानघ ॥ यच्चकिंचित्त्वयालोकेदृष्टंस्थावरजंगमम् ३८

विर्भावयामि । यथासूर्यआविर्भवंस्तिरोभवंश्चअस्तोदयाभ्यांनस्पृश्यते किंतुअस्माभिरेवतत्रतौकल्पितौ एवंनंदनंदनेऽपिजन्मनाशौमूढदृष्ट्यैवकल्पिताविसर्थः २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अर्धममेति । पितामहोब्रह्मांडात्मा अर्धममेतिस्वस्वरूपंविकारांतर्वर्तितदवर्तिचेति दर्शितं। यथा मृत् घटादिकार्यमध्यवर्तिनी तद्बहिर्भूताच तद्वत् अतएवसूत्रं 'विकारावर्तिचतथास्थितिमाहेति'। 'जगद्व्यापार वर्जंप्रकरणादसंनिहितत्वाच्च भोगमात्रसाम्यलिंगाच्च'इति सूत्राभ्यां नित्यसिद्धेश्वरस्य उपासनासिद्धानामीश्वराणां चाद्यस्यजगत्सृष्टौ स्वातंत्र्यं इतरेषांभूतसृष्टिकालेसन्निधानादसामर्थ्यं च उभयेषांगीतवादित्रादिभोगे साम्यंचास्तीतिप्रदर्श्य आद्यस्यस्वरूपंमहदादिविकाराद्बहिर्भूतं चकारात्तदंतर्वर्ति च। 'सभूमिं सर्वतोवृत्वाऽत्यतिष्ठद्दशांगुलम्' इतिवेदएवाविकारस्यरूपस्यस्थितिमाह । तस्मात्कृष्णमूर्तिर्व्यवहा

विहितःसर्वथैवासौममात्माभूतभावनः ॥ अर्धममशरीरस्यसर्वलोकपितामहः ३९ अहंनारायणोनामशंखचक्रगदाधरः ॥ यावद्युगानांविप्रर्षेसहस्रपरिवर्तनात् ४०
तावत्स्वपिमिविश्वात्मासर्वभूतानिमोहयन् ॥ एवंसर्वमहंकालमिहास्सेमुनिसत्तम ४१ अशिशुःशिशुरूपेणयावद्ब्रह्मानबुध्यते ॥ मयाचदत्तोविप्राग्र्यवरस्तेब्रह्मरूपिणा
४२ असकृत्परितुष्टेनविप्रर्षिगणपूजित ॥ सर्वमेकार्णवंदृष्ट्वानष्टंस्थावरजंगमम् ४३ विक्लवोऽसिमयाज्ञातस्ततस्तेदर्शितंजगत् ॥ अभ्यंतरंशरीरस्यप्रविष्टोऽसियदामम
४४ दृष्ट्वालोकंसमस्तंचविस्मितोनावबुध्यसे ॥ ततोऽसिवक्त्राद्विप्रर्षेद्रुतंनिःसारितोमया ४५ आख्यातस्तेमयाचात्मादुर्ज्ञेयोहिसुरासुरैः ४६ यावत्सभगवान्ब्रह्मानबु
ध्येतमहातपाः॥ तावत्त्वमिहविप्रर्षेविश्रब्धश्चरवैसुखम् ४७ ततोविबुद्धेतस्मिंस्तुसर्वलोकपितामहे ॥ एकीभूतोहिस्रक्ष्यामिशरीराणिद्विजोत्तम ४८ आकाशंपृथिवीं
ज्योतिर्वायुंसलिलमेवच ॥ लोकेयच्चभवेच्छेषमिहस्थावरजंगमम् ४९ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वाऽन्तर्हितस्तातसदेवःपरमाद्भुतः ॥ प्रजाश्चेमाःप्रपश्यामिवि
चित्राविविधाःकृताः ५० एवंदृष्टंमयाराजंस्तस्मिन्प्राप्तेयुगक्षये ॥ आश्चर्यंभरतश्रेष्ठसर्वधर्मभृतांवर ५१ यःसदेवोमयादृष्टःपुरापद्मायतेक्षणः ॥ सएषपुरुषव्याघ्रसंबंधी
तेजनार्दनः ५२ अस्यैववरदानाद्धिस्मृतिर्नप्रजहातिमाम् ॥ दीर्घमायुश्चकौंतेयस्वच्छंदमरणंमम ५३ सएषकृष्णोवार्ष्णेयःपुराणपुरुषोविभुः ॥ आस्तेहरिरचिंत्यात्मा
क्रीडन्निवमहाभुजः ५४ एषधाताविधाताचसंहर्ताचैवशाश्वतः ॥ श्रीवत्सवक्षागोविंदःप्रजापतिपतिःप्रभुः ५५ दृष्ट्वेमंवृष्णिप्रवरंस्मृतिर्मामियमागता ॥ आदिदेवमयं
जिष्णुंपुरुषंपीतवाससम् ५६ सर्वेषामेवभूतानांपितामाताचमाधवः ॥ गच्छध्वमेनंशरणंशरण्यंकौरवर्षभाः ५७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तास्तेपार्थायमौ
चपुरुषर्षभौ ॥ द्रौपद्यासहिताःसर्वेनमश्चक्रुर्जनार्दनम् ५८ सचैतान्पुरुषव्याघ्रसाम्नापरमवल्गुना ॥ सांत्वयामाससमानार्होमन्यमानोयथाविधि ५९ ॥ इतिश्रीमहाभा
रतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिभविष्यकथनेएकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रतोवियदादिवन्नित्येतियुक्तमुत्पश्यामः श्रुतिविरोधस्त्वत्रप्रागेवनिरस्तः ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ यावदिति । ब्रह्माविराट् इहलिंगात्मनि स्थूलाध्यासोदयादर्वाक्सूक्ष्मेएवस्था तव्यमित्यर्थः स्पष्टार्थमन्यत् ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे एकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंकृष्णाद्वैतंप्रसाध्य तत्प्रीतिहेतोर्विषयवैराग्यस्योत्पादनायपुनर्भविष्यमेवाध्यायद्वयेनप्रश्नपूर्वकमाह युधिष्ठिरस्त्वित्यादिना । साम्राज्येकर्तव्येसति १ । २ किंतुकथंतु शेषंजगद्भविष्यतिउत्कर्षेना स्यति ३ । ४ काष्ठांअवधिं कृतंकृतयुगम् ५ । ६ । ७ । कलुषंकलिम् ८ निर्व्याजश्छद्महीनः उपाधिवर्जितःलोभादिहीनःवृषइवचतुष्पात् ९ अर्धेनाधर्मेण १० । ११ । १२ । १३ धर्मवैतं

॥१६०॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ युधिष्ठिरस्तुकौंतेयोमार्कंडेयंमहामुनिम् ॥ पुनःपप्रच्छसाम्राज्येभविष्यांजगतोगतिम् १ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ आश्चर्यभूतंभवतःश्रु
तंनोवदतांवर ॥ मुनेभार्गवयद्वृत्तंयुगादौप्रभवात्ययम् २ अस्मिन्कलियुगेत्वस्तिपुनःकौतूहलंमम ॥ समाकुलेषुधर्मेषुकिंतुशेषंभविष्यति ३ किंवीर्यामानवास्तत्र
किमाहारविहारिणः ॥ किमायुषःकिंवसनाभविष्यंतियुगक्षये ४ कांचकाष्ठांसमासाद्यपुनःसंपत्स्यतेकृतम् ॥ विस्तरेणमुनेब्रूहिविचित्राणीहभाषसे ५ इत्युक्तःसमुनिश्रे
ष्ठःपुनरेवाभ्यभाषत ॥ रमयन्वृष्णिशार्दूलंपांडवांश्चमहानृषिः ६ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ शृणुराजन्मयादृष्टंयत्पुराश्रुतमेवच ॥ अनुभूतंचराजेंद्रदेवदेवप्रसादजम्
७ भविष्यंसर्वलोकस्यवृत्तांतंभरतर्षभ ॥ कलुषंकालमासाद्यकथ्यमानंनिबोधमे ८ कृतेचतुष्पात्सकलोनिर्व्याजोपाधिवर्जितः ॥ वृषःप्रतिष्ठितोधर्मोमनुष्येभरतर्षभ
९ अधर्मपादविद्धस्तुत्रिभिरंशैःप्रतिष्ठितः ॥ त्रेतायांद्वापरेऽर्धेनव्यामिश्रोधर्मउच्यते १० त्रिभिरंशैरधर्मस्तुलोकानाक्रम्यतिष्ठति ॥ तामसंयुगमासाद्यतदाभरतसत्तम ॥
११ चतुर्थांशेनधर्मस्तुमनुष्यानुपतिष्ठति ॥ आयुर्वीर्यमथोबुद्धिर्बलंतेजश्चपांडव १२ मनुष्याणामनुयुगंह्रासतीतिनिबोधमे ॥ राजानोब्राह्मणावैश्याःशूद्राश्चैवयुधि
ष्ठिर १३ व्याजैर्धर्मंचरिष्यंतिधर्मवैतंसिकानराः ॥ सत्यंसंक्षेप्स्यतेलोकेनरैःपंडितमानिभिः १४ सत्यहान्याततस्तेषामायुरल्पंभविष्यति ॥ आयुषःप्रक्षयाद्विद्यानश
क्ष्यंत्युपजीवितुम् १५ विद्याहीनानविज्ञानाल्लोभोऽप्यभिभविष्यति ॥ लोभक्रोधपरामूढाःकामासक्ताश्चमानवाः १६ वैरबद्धाभविष्यंतिपरस्परवधैषिणः ॥ ब्राह्मणाः
क्षत्रियावैश्याःसंकीर्यंतःपरस्परम् १७ शूद्रतुल्याभविष्यंतितपःसत्यविवर्जिताः ॥ अंत्यामध्याभविष्यंतिमध्याश्चांत्यानसंशयः १८ ईदृशोभवितालोकोयुगांतेपर्युप
स्थिते ॥ वस्त्राणांप्रवराशाणीधान्यानांकोरदूषकाः १९ भार्यामित्राश्चपुरुषाभविष्यंतियुगक्षये ॥ मत्स्यामिषेणजीवंतोदुहंतश्चाप्यजैडकम् २० गोषुनष्टासुपुरुषाये
ऽपिनित्यंधृतव्रताः ॥ तेऽपिलोभसमायुक्ताभविष्यंतियुगक्षये २१ अन्योन्यंपरिमुष्णंतोहिंसयंतश्चमानवाः ॥ अजपानास्तिकाःस्तेनाभविष्यंतियुगक्षये २२ सरित्ती
रेषुकुद्दालैर्वापयिष्यंतिचौषधीः ॥ ताश्चाप्यल्पफलास्तेषांभविष्यंतियुगक्षये २३ श्राद्धेदैवेचपुरुषायेऽपिनित्यंधृतव्रताः ॥ तेऽपिलोभसमायुक्ताभोक्ष्यंतीहपरस्परम्
२४ पितापुत्रस्यभोक्ताचपितुःपुत्रस्तथैवच ॥ अतिक्रांतानिभोज्यानिभविष्यंतियुगक्षये २५ नव्रतानिचरिष्यंतिब्राह्मणावेदनिंदकाः ॥ नयक्ष्यंतिनहोष्यंतिहेतुवाद
विमोहिताः ॥ निम्नेकृषिंकरिष्यंतिहेतुवादविमोहिताः २६

सिकाःधर्मजालिकाः । 'वीतंसोबंधनोपायेपशूनांपक्षिणामपि'इतिमेदिनी धर्मजालंविस्तार्य लोकान्वंचयंतीत्यर्थः १४ । १५ । १६ । १७ अंत्याइति । चांडालाःक्षत्रियादिकर्म क्षत्रियादयश्चांडालकर्म करिष्यंतीत्यर्थः १८ शाणीशणसूत्रजा १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ निम्नेषुहीनेषुकर्मसु २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२७ बृहद्वादीअकर्ताब्रह्माऽहमितिवदनशीलः २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ परार्थान्परधनानि ३७ हस्तोहस्तंपरिमुषेद्धस्तवदेकोदरजोऽपिभ्राताभ्रातरंवंचयेदेव

निम्नेक्षुषिंकरिष्यंतियोक्ष्यंतिधुरिधेनुकाः ॥ एकहायनवत्सांश्चयोजयिष्यंतिमानवाः २७ पुत्रःपितृवधंकृत्वापितापुत्रवधंतथा ॥ निरुद्वेगोबृहद्वादीननिंदामुपलप्स्यते २८ म्लेच्छभूतंजगत्सर्वेनिष्क्रियंयज्ञवर्जितम् ॥ भविष्यतिनिरानंदमनुत्सवमथोतथा २९ प्रायशःकृपणानांहितथाबंधुमतामपि ॥ विधवानांचवित्तानिहरिष्यंतीहमानवाः ३० स्वल्पवीर्यबलाःस्तब्धालोभमोहपरायणाः ॥ तत्कथादानसंतुष्टादुष्टानामपिमानवाः ३१ परिग्रहंकरिष्यंतिमायाचारपरिग्रहाः ॥ समाह्वयंतःकौंतेयराजानःपापबुद्धयः ३२ परस्परवधोद्युक्तामूर्खाःपंडितमानिनः ॥ भविष्यंतियुगस्यांतेक्षत्रियालोककंटकाः ३३ अरक्षितारोलुब्धाश्चमानाहंकारदर्पिताः ॥ केवलंदंडरुचयोभविष्यंतियुगक्षये ३४ आक्रम्याक्रम्यसाधूनांदारांश्चापिधनानिच ॥ भोक्ष्यंतेनिरनुक्रोशारुदतामपिभारत ३५ नकन्यांयाचतेकश्चिन्नापिकन्याप्रदीयते ॥ स्वयंग्राहाभविष्यंतियुगांतेसमुपस्थिते ३६ राजानश्चाप्यसंतुष्टाःपरार्थान्मूढचेतसः ॥ सर्वोपायैर्हरिष्यंतियुगांतेपर्युपस्थिते ३७ म्लेच्छीभूतंजगत्सर्वंभविष्यतिनसंशयः ॥ हस्तोहस्तंपरिमुषेद्युगांतेसमुपस्थिते ३८ सत्यंसंक्षिप्यतेलोकेनरैःपंडितमानिभिः ॥ स्थविराबालमतयोबालाःस्थविरबुद्धयः ३९ भीरुस्तथाशूरमानीशूराभीरुविषादिनः ॥ नविश्वसंतिचान्योन्यंयुगांतेपर्युपस्थिते ४० एकाहार्यंयुगंसर्वंलोभमोहव्यवस्थितम् ॥ अधर्मोवर्द्धतेतत्रनतुधर्मःप्रवर्त्तते ४१ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्यानशिष्यंतिजनाधिप ॥ एकवर्णस्तदालोकोभविष्यतियुगक्षये ४२ नक्षंस्यतिपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा ॥ भार्याश्चरतिशुश्रूषांनकरिष्यंतिसंक्षये ४३ येयवान्नाजनपदागोधूमान्नास्तथैवच ॥ तान्देशान्संश्रयिष्यंतियुगांतेपर्युपस्थिते ४४ स्वैराचाराश्चपुरुषायोषितश्चविशांपते ॥ अन्योन्यंनसहिष्यंतियुगांतेपर्युपस्थिते ४५ म्लेच्छभूतंजगत्सर्वंभविष्यतियुधिष्ठिर ॥ नश्राद्धैस्तर्पयिष्यंतिदैवतानीहमानवाः ४६ नकश्चित्कस्यचिच्छ्रोतानकश्चित्कस्यचिद्गुरुः ॥ तमोग्रस्तस्तदालोकोभविष्यतिजनाधिप ४७ परमायुश्चभवितातदावर्षाणिषोडश ॥ ततःप्राणान्विमोक्ष्यंतियुगांतेसमुपस्थिते ४८ पंचमेवाऽथषष्ठेवावर्षेकन्याप्रसूयते ॥ सप्तवर्षाष्टवर्षाश्चप्रजास्यंतिनरास्तदा ४९ पत्यौस्त्रीतुतदाराजन्पुरुषोवास्त्रियंप्रति ॥ युगांतेराजशार्दूलनतोषमुपयास्यति ५० अल्पद्रव्यात्वृथालिंगाहिंसाचप्रभविष्यति ॥ नकश्चित्कस्यचिद्दाताभविष्यतियुगक्षये ५१ अट्टशूलाजनपदाःशिवशूलाश्चतुष्पथाः ॥ केशशूलाःस्त्रियश्चापिभविष्यंतियुगक्षये ५२ म्लेच्छाचाराःसर्वभक्षादारुणाःसर्वकर्मसु ॥ भाविनःपश्चिमेकालेमनुष्यानात्रसंशयः ५३ क्रयविक्रयकालेचसर्वःसर्वस्यवंचनम् ॥ युगांतेभरतश्रेष्ठवित्तलोभात्करिष्यति ५४

३८ । ३९ । ४० । ४१ एकाहार्यंएकविधमेवमांसशाकादिकमाहारमर्हतीतितथा भक्ष्याभक्ष्यविभागोनास्तीत्यर्थः ४२ एकवर्णःवर्णविभागनाशनात् । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ प्रजास्यंति प्रजाःजनयिष्यंति ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ज्ञानानि.ज्ञेयस्वरूपाणि ५५ । ५६ । ५७ । ५८ वृषलार्दिताःशूद्रपीडिताः ५९ संक्षेप्स्यतेनाशंगमिष्यति ६० । ६१ काकाइवसर्वतःशंकिनःनीचवृत्त्युपजीविनोवा ६२ । ६३ । ६४ एडू

ज्ञानानिचाप्यविज्ञायकरिष्यंतिक्रियास्तथा ॥ आत्मच्छंदेनवर्ततेयुगांतेसमुपस्थिते ५५ स्वभावात्क्रूरकर्माणश्चान्योन्यमभिशंसिनः ॥ भवितारोजनाःसर्वेसंप्राप्तेतु
युगक्षये ५६ आरामांश्चैववृक्षांश्चनाशयिष्यंतिनिर्व्यथाः ॥ भवितासंशयोलोकेजीवितस्यहिदेहिनाम् ५७ तथालोभाभिभूताश्चभविष्यंतिनराःनृप ॥ ब्राह्मणांश्च
हनिष्यंतिब्राह्मणस्वोपभोगिनः ५८ हाहाकृताद्विजाश्चैवभयार्तावृषलार्दिताः ॥ त्रातारमलभंतोवैभ्रमिष्यंतिमहीमिमाम् ५९ जीवितांतकराःक्रूरारौद्राःप्राणिविहिं
सकाः ॥ यदाभविष्यंतिनरास्तदासंक्षेप्स्यतेयुगम् ६० आश्रयिष्यंतिचनदीःपर्वतान्विषमाणिच ॥ प्रधावमानावित्रस्ताद्विजाःकुरुकुलोद्वह ६१ दस्युभिःपीडितारा
जन्काकाइवद्विजोत्तमाः ॥ कुराजभिश्चसततंकरभारप्रपीडिताः ६२ धैर्यंत्यक्त्वामहीपालदारुणेयुगसंक्षये ॥ विकर्माणिकरिष्यंतिशूद्राणांपरिचारकाः ६३ शूद्रा
धर्मंप्रवक्ष्यंतिब्राह्मणाःपर्युपासकाः ॥ श्रोतारश्चभविष्यंतिप्रामाण्येनव्यवस्थिताः ६४ विपरीतश्चलोकोऽयंभविष्यत्यधरोत्तरः ॥ एडूकान्पूजयिष्यंतिवर्जयिष्यंति
देवताः ६५ शूद्राःपरिचरिष्यंतिनद्विजान्युगसंक्षये ॥ आश्रमेषुमहर्षीणांब्राह्मणावसथेषुच ६६ देवस्थानेषुचैत्येषुनागानामालयेषुच ॥ एडूकचिह्नापृथिवीनदेवगृह
भूषिता ६७ भविष्यतियुगेक्षीणेतद्युगांतस्यलक्षणम् ॥ यदारौद्राधर्महीनामांसादाःपानपास्तथा ६८ भविष्यंतिनरानित्यंतदासंक्षेप्स्यतेयुगम् ॥ पुष्पंपुष्पेयदाराज
न्फलेवाफलमाश्रितम् ६९ प्रजास्यतिमहाराजतदासंक्षेप्स्यतेयुगम् ॥ अकालवर्षीपर्जन्योभविष्यतिगतेयुगे ७० अक्रमेणमनुष्याणांभविष्यंतितदाक्रियाः ॥
विरोधमथयास्यंतिवृषलाब्राह्मणैःसह ७१ महीम्लेच्छजनाकीर्णाभविष्यतिततोऽचिरात् ॥ करभारभयाद्विप्राभविष्यंतिदिशोदश ७२ निर्विशेषाजनपदास्तथा
विष्टिकरार्दिताः ॥ आश्रमानुपलप्स्यंतिफलमूलोपजीविनः ७३ एवंपर्याकुलेलोकेमर्यादानभविष्यति ॥ नस्थास्यंत्युपदेशेचशिष्याविप्रियकारिणः ७४
आचार्योऽपनिधिश्चैवभर्त्स्यतेतदनंतरम् ॥ अर्थयुक्त्याप्रवात्स्यंतिमित्रसंबंधिबांधवाः ७५ अभावःसर्वभूतानांयुगांतेसंभविष्यति ॥ दिशःप्रज्वलिताःसर्वानक्ष
त्राण्यप्रभाणिच ७६ ज्योतींषिप्रतिकूलानिवाताःपर्याकुलास्तथा ॥ उल्कापाताश्चबहवोमहाभयनिदर्शकाः ७७ षड्भिरन्यैश्चसहितोभास्करःप्रतपिष्यति ॥
तुमुलाश्चापिनिर्हादादिग्दाहाश्चापिसर्वशः ७८ कबंधांतर्हितोभानुरुदयास्तमनेतदा ॥ अकालवर्षीभगवान्भविष्यतिसहस्रदृक् ७९ सस्यानिचनरोक्ष्यंति
युगांतेपर्युपस्थिते ॥ अभीक्ष्णंक्रूरवादिन्यःपरुषारुदितप्रियाः ८०

कान्अस्थ्यंकितानिकुड्यानि । 'भित्तिःस्त्रीकुड्यमेडूकंयदंतर्न्यस्तकीकसम्' इत्यमरः ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ निर्विशेषाःतुल्याचारवेषाः विष्टिकराःभृतिमदत्वाकार्यकारयंतिते ७३ । ७४ । आचार्योऽपि अपनिधिःनिर्धनः भर्त्स्यतेधिक्क्रियते अर्थयुक्त्याधनयोगेन नतुस्नेहेनधर्मेणवा ७५ । ७६ । ७७ । ७८ कबंधांतर्हितः राह्वंतरितः ७९ । ८०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ यदेति । गुरुःसूर्यचंद्राःयदायुगपत्पुष्यनक्षत्रमेष्यंतितदाकृतयुगप्रवृत्तिरित्यर्थः ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७

भर्तॄणांवचनेचैवनस्थास्यंतिततःस्त्रियः ॥ पुत्राश्चमातापितरौहनिष्यंतियुगक्षये ८१ सूदयिष्यंतिचपतीन्स्त्रियःपुत्रानपाश्रिताः ॥ अपर्वणिमहाराजसूर्यंराहुरुपै
ष्यति ८२ युगांतेहुतभुक्चापिसर्वतःप्रज्वलिष्यति ॥ पानीयंभोजनंचापियाचमानास्तदाऽध्वगाः ८३ नलप्स्यंतेनिवासंचनिरस्ताःपथिशेरते ॥ निर्घातवाय
सानागाःशकुनाःसमृगद्विजाः ८४ रूक्षावाचोविमोक्ष्यंतियुगांतेपर्युपस्थिते ॥ मित्रसंबंधिनश्चापिसंत्यक्ष्यंतिनरास्तदा ८५ जनंपरिजनंचापियुगांतेपर्युप
स्थिते ॥ अथदेशान्दिशश्चापिपत्तनानिपुराणिच ८६ क्रमशःसंश्रयिष्यंतियुगांतेपर्युपस्थिते ॥ हातातहासुतेत्येवंतदावाचःसुदारुणाः ८७ विक्रोशमान
श्चान्योन्यंजनोगांपर्यटिष्यति ॥ ततस्तुमुलसंघातेवर्तमानेयुगक्षये ८८ द्विजातिपूर्वकोलोकःक्रमेणप्रभविष्यति ॥ ततःकालांतरेऽन्यस्मिन्पुनर्लोकविवृद्धये
८९ भविष्यतिपुनर्दैवमनुकूलंयदृच्छया ॥ यदासूर्यश्चचंद्रश्चतथातिष्यबृहस्पती ९० एकराशौसमेष्यंतिप्रपत्स्यतितदाकृतम् ॥ कालवर्षीचपर्जन्योनक्षत्राणि
शुभानिच ९१ प्रदक्षिणाग्रहाश्चापिभविष्यंत्यनुलोमगाः ॥ क्षेमंसुभिक्षमारोग्यंभविष्यतिनिरामयम् ९२ कल्कीविष्णुयशानामद्विजःकालप्रचोदितः ॥
उत्पत्स्यतेमहावीर्योमहाबुद्धिपराक्रमः ९३ संभूतःसंभलग्रामेब्राह्मणावसथेशुभे ॥ मनसातस्यसर्वाणिवाहनान्यायुधानिच ९४ उपस्थास्यंतियोधाश्चशस्त्रा
णिकवचानिच ॥ सधर्मविजयीराजाचक्रवर्तीभविष्यति ९५ सचेमंसंकुलंलोकंप्रसादमुपनेष्यति ॥ उत्थितोब्राह्मणोदीप्तःक्षयांतकृदुदारधीः ९६ संक्षेपको
हिसर्वस्ययुगस्यपरिवर्तकः ॥ ससर्वत्रगतान्क्षुद्रान्ब्राह्मणैःपरिवारितः ॥ उत्सादयिष्यतितदासर्वम्लेच्छगणान्द्विजः ९७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणि
मार्कंडेयसमास्यापर्वणिभविष्यकथनेनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ततश्चोरक्षयंकृत्वाद्विजेभ्यःपृथिवीमिमाम् ॥ वाजिमेधेम
हायज्ञेविधिवत्कल्पयिष्यति १ स्थापयित्वाचमर्यादाःस्वयंभुविहिताःशुभाः ॥ वनंपुण्ययशःकर्मारमणीयंप्रवेक्ष्यति २ तच्छीलमनुवर्त्स्यंतिमनुष्यालोकवा
सिनः ॥ विप्रैश्चोरक्षयश्चैवकृतेक्षेमंभविष्यति ३ कृष्णाजिनानिशक्तीश्चत्रिशूलान्यायुधानिच ॥ स्थापयन्द्विजशार्दूलोदेशेषुविजितेषुच ४ संस्तूयमानोविप्रेंद्रैर्मा
नयानोद्विजोत्तमान् ॥ कल्कीचरिष्यतिमहींसदादस्युवधेरतः ५ हामातस्तातपुत्रेतितास्तावाचःसुदारुणाः ॥ विक्रोशमानान्सुभृशंदस्यून्नेष्यतिसंक्षयम् ६ ततोऽध
र्मविनाशोवैधर्मवृद्धिश्चभारत ॥ भविष्यतिकृतेप्राप्तेक्रियावांश्चजनस्तथा ७ आरामाश्चैवचैत्याश्चतडागावसथास्तथा ॥ पुष्करिण्यश्चविविधादेवतायतनानिच ८

॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥ ततइति । कल्पयिष्यतिदास्यति १ । २ विप्रैर्हेतुभिः कृतेयुगे ३ कृष्णाजिनानिब्रह्मचारिपरिधेयानि तेनसर्वा
णिब्राह्मणकर्माणिलक्ष्यंते शक्तीरिष्वादिनाराजधर्माः स्थापयन्ब्रह्मक्षत्रयोर्धर्मव्यवस्थांचक्रेइतिभावः ४ । ५ । ६ अधर्मविनाशइतिच्छेदः ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९ येआश्रमाःसहपाषंडाःप्राक्स्थितास्तेप्रजाश्चसत्यजनाभविष्यंतीतिसंबंधः प्रयंतिनश्यंति । बीजानिसंस्काराः रोप्यमाणानिक्रियमाणैःकर्मभिर्दृढंसंपाद्यमानान्यपिज्ञानवन्नाशयंतीत्यर्थः १० । ११

यज्ञक्रियाश्चविविधाभविष्यंतिकृतेयुगे ॥ ब्राह्मणाःसाधवश्चैवमुनयश्चतपस्विनः ९ आश्रमाःसहपाषंडाःस्थिताःसत्यजनाःप्रजाः ॥ प्रयंतिसर्वबीजानिरोप्यमाणा निचैवह १० सर्वेष्वृतुषुराजेन्द्रसर्वंसस्यंभविष्यति ॥ नरादानेषुनिरताव्रतेषुनियमेषुच ११ जप्ययज्ञपराविप्राधर्मकामामुदायुताः ॥ पालयिष्यंतिराजानोधर्मेणे मांवसुंधराम् १२ व्यवहाररतावैश्याभविष्यंतिकृतेयुगे ॥ षट्कर्मनिरताविप्राःक्षत्रियाविक्रमेरताः १३ शुश्रूषायांरताःशूद्रास्तथावर्णत्रयस्यच ॥ एषधर्मःकृत युगेत्रेतायांद्वापरेतथा १४ पश्चिमेयुगकालेचयःसतेसंप्रकीर्तितः ॥ सर्वलोकस्यविदितायुगसंख्याचपांडव १५ एतत्तेसर्वमाख्यातमतीतानागतंतथा ॥ वायु प्रोक्तमनुस्मृत्यपुराणमृषिसंस्तुतम् १६ एवंसंसारमार्गामेबहुशश्चिरजीविना ॥ दृष्टाश्चैवानुभूताश्चतांस्तेकथितवानहम् १७ इदंचैवापरंभूयःसहभ्रातृभिरच्युत ॥ धर्मसंशयमोक्षार्थंनिबोधवचनंमम १८ धर्मेत्वयाऽऽत्मासंयोज्योनित्यंधर्मभृतांवर ॥ धर्मात्माहिसुखंराजन्प्रेत्यचेहचनंदति १९ निबोधचशुभांवाणींयांप्रवक्ष्या मितेऽनघ ॥ नब्राह्मणेपरिभवःकर्तव्यस्तेकदाचन २० ब्राह्मणःकुपितोहन्यादपिलोकान्प्रतिज्ञया ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ मार्कंडेयवचःश्रुत्वाकुरूणां प्रवरोनृपः २१ उवाचवचनंधीमान्परमंपरमद्युतिः ॥ कस्मिन्धर्मेमयास्थेयंप्रजाःसंरक्षतामुने २२ कथंचवर्तमानोवैनच्यवेयंस्वधर्मतः ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ दयावान्सर्वभूतेषुहितोरक्तोऽनसूयकः २३ सत्यवादीमृदुर्दांतःप्रजानांरक्षणेरतः ॥ चरधर्मंत्यजाधर्मंपितृन्देवांश्चपूजय २४ प्रमादाद्यत्कृतंतेऽभूत्सम्यग्दानेनत ज्जय ॥ अलंतेमानमाश्रित्यसततंपरवान्भव २५ विजित्यपृथिवींसर्वांमोदमानःसुखीभव ॥ एषभूतोभविष्यश्चधर्मस्तेसमुदीरितः २६ नतेऽस्त्यविदितंकिंचि दतीतानागतंभुवि ॥ तस्मादिमंपरिक्लेशंत्वंतातहृदिमाकृथाः २७ प्राज्ञास्तातनमुह्यंतिकालेनापिप्रपीडिताः ॥ एषकालोमहाबाहोअपिसर्वदिवौकसाम् २८ मुह्यंतिहिप्रजास्तातकालेनापिप्रचोदिताः ॥ माचतत्रविशंकाऽभूद्यन्मयोक्तंतवानघ २९ अशंक्यंमद्वचोह्येतद्धर्मलोपोभवेत्तव ॥ जातोऽसिप्रथितेवंशेकुरूणांभरत र्षभ ३० कर्मणामनसावाचासर्वमेतत्समाचर ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ यत्त्वयोक्तंद्विजश्रेष्ठवाक्यंश्रुतिमनोहरम् ३१ तथाकरिष्येयत्नेनभवतःशासनंविभो ॥ नमेलोभोऽस्तिविप्रेंद्रनभयंनचमत्सरः ३२ करिष्यामिहितत्सर्वमुक्तंयत्तेमयिप्रभो ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ श्रुत्वातुवचनंतस्यमार्कंडेयस्यधीमतः ३३ संहृष्टाःपांडवाराजन्सहिताःशार्ङ्गधन्वना ॥ विप्रर्षभाश्चतेसर्वेयेतत्रासन्समागताः ३४

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥ मारणस्तंभनाद्यान्यपिकर्माणि कृष्णाद्वैतविद्याबलेनैवसिद्ध्यंतीतिमंडूकाख्यायिकयैवाह भूयइति

तथाकथांशुभांश्रुत्वामार्कंडेयस्यधीमतः ॥ विस्मिताःसमपद्यंतपुराणस्यनिवेदनात् ३५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणियुधिष्ठिरानुशासनेएकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ भूयएवब्राह्मणमहाभाग्यंवक्तुमर्हसीत्यब्रवीत्पांडवेयोमार्कंडेयम्
१ अथाचष्टमार्कंडेयोऽपूर्वमिदंश्रूयतांब्राह्मणानांचरितम् २ अयोध्यायामिक्ष्वाकुकुलोद्वहःपार्थिवःपरीक्षिन्नाममृगयामगमत् ३ तमेकाश्वेनमृगमनुसरंतंमृगोदूरमपाहरत् ४ अध्वनिजातश्रमःक्षुत्तृष्णाभिभूतश्चैकस्मिन्देशेनीलंगहनंवनखंडमपश्यत् ५ तच्चविवेश ततस्तस्यवनखंडस्यमध्येऽतीवरमणीयंसरोदृष्ट्वासाश्वएवव्यगाहत ६ अथाश्वस्तःसबिसमृणालमश्वायाग्रतोनिक्षिप्यपुष्करिणीतीरेसंविवेश ॥ ततःशयानोमधुरंगीतमशृणोत् ७ सश्रुत्वाऽचिंतयन्नेहमनुष्यगतिंपश्यामिकस्यखल्वयंगीतशब्दइति ८ अथापश्यत्कन्यांपरमरूपदर्शनीयांपुष्पाण्यवचिन्वतींगायंतींच ॥ अथसाराज्ञःसमीपेपर्यक्रामत् ९ तामब्रवीद्राजाकस्यासिभद्रेकावात्वमिति ॥ साप्रत्युवाचकन्याऽस्मीति तांराजोवाचार्थीत्वयाऽहमिति १० अथोवाचकन्यासमयेनाहंशक्यात्वयालब्धुंनान्यथेति राजातांसमयमपृच्छत् ॥ कन्योवाचनोदकंमेदर्शयितव्यमिति ११ सराजातांबाढमित्युक्त्वातामुपयेमे कृतोद्वाहश्चराजापरीक्षित्क्रीडमानोमुदापरमयायुक्तस्तूष्णींसंगम्यतयासहास्ते १२ ततस्तत्रैवासीनेराजनिसेनाऽन्वगच्छत् १३ सासेनोपविष्टंराजानंपरिवार्यातिष्ठत्पर्याश्वस्तश्चराजातयैवसहशिबिकयाप्रायादवघोटितया सस्वंनगरमनुप्राप्यरहसितयासहास्ते १४ तत्राभ्याशस्थोऽपिकश्चिन्नापश्यदथप्रधानामात्योऽभ्याशचरास्तस्यस्त्रियोऽपृच्छत् १५ किमत्रप्रयोजनंवर्ततेइत्यथाब्रुवंस्ताःस्त्रियः १६ अपूर्वमिवपश्यामउदकंनात्रनीयतइत्यथामात्योऽनुदकंवनंकारयित्वोदारवृक्षंबहुपुष्पफलमूलं तस्यमध्येमुक्ताजालमयींपार्श्वेवापींगूढांसुधासलिलिप्तां सरहस्युपगम्यराजानमब्रवीत १७ वनमिदमुदारकंसाध्वत्ररम्यतामिति १८ सतस्यवचनात्तयैवसहदेव्यातद्वनंप्राविशत्सकदाचित्तस्मिन्काननेरम्येतयैवसव्यवाहरदथक्षुत्तृष्णार्दितःश्रांतोऽतिमुक्तकागारमपश्यत् १९ तत्प्रविश्यराजासहप्रिययासुधाकृतांविमलांसलिलपूर्णांवापीमपश्यत् २० दृष्ट्वैवचतांतस्याश्चतीरेसहैवतयादेव्याऽवातिष्ठत् २१ अथतांदेवींसराजाऽब्रवीत्साध्ववतरवापीसलिलमिति ॥ सातद्वचःश्रुत्वाऽवतीर्यवापींन्यमज्जन्नपुनरुदमज्जत् २२ तांसमृगयमाणोराजानापश्यद्वापीमथनिःस्राव्यमंडूकंश्वभ्रमुखेदृष्ट्वाक्रुद्धआज्ञापयामाससराजा २३ सर्वत्रमंडूकवधःक्रियतामिति योमयार्थीसमांमृतमंडूकोपायनमादायोपतिष्ठेदिति २४ अथमंडूकवधेघोरेक्रियमाणेदिक्षुसर्वासुमंडूकान्भयमाविवेश तेभीतामंडूकराज्ञेयथावृत्तंन्यवेयदन् २५

१ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ अवघोटितयाश्लक्ष्णीकृतया १४ अभ्याशस्थोऽपिनिकटस्थोपिनापश्यत्क्रीडासक्तंराजानमितिशेषः १५ प्रयोजनंकर्तव्यम् १६ । १७
१८ अतिमुक्तकागारंवासंतीगृहम् १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२६ । २७ धनोद्रेकः श्रीतपसोरुत्कर्षः २८ प्रतिजानीहि निश्चयं कुरु प्राप्य प्रापय्य मृत्युं क्रोधं स्त्रीशोकजं अलंकृत्वा माकुरु २९ । ३० । ३१ विप्रलब्धाः वंचिताः ३२ । ३३ । ३४ ब्रह्मण्यं ब्राह्मणहितं तेन

ततोमंडूकराट्तापसवेषधारीराजानमभ्यगच्छदुपेत्यचैनमुवाच २६ माराजन्क्रोधवशंगमःप्रसादंकुरुनार्हसिमंडूकानामनपराधिनांवधंकर्तुमिति श्लोकौचात्रभवतः
२७ मामंडूकान्जिघांसत्वंकोपंसंधारयाच्युत ॥ प्रक्षीयतेधनोद्रेकोजनानामविजानताम् २८ प्रतिजानीहिनैतांस्त्वंप्राप्यक्रोधंविमोक्ष्यसि ॥ अलंकृत्वातवाधर्मंमंडू
कैःकिंहतैर्हितैः २९ तमेवंवादिनमिष्टजनशोकपरीतात्माराजाऽथोवाच ३० नहिक्षम्यतेतन्मयाहनिष्याम्येतानेतैर्दुरात्मभिःप्रियामेभक्षिता ॥ सर्वथैवमेवध्यामंडू
कानार्हसिविद्वन्मामुपरोद्धुमिति ३१ सतद्वाक्यमुपलभ्यव्यथितेंद्रियमनाःप्रोवाच प्रसीदराजन्नहमायुर्नाममंडूकराजोममसादुहितासुशोभनानाम तस्याहिदौःशील्य
मेतद्बहवस्तयाराजानोविप्रलब्धाःपूर्वाइति ३२ तमब्रवीद्राजातयाऽऽसमर्थींसामेदीयतामिति ३३ अथैनांराज्ञेपिताऽदाद्ब्रवीच्चैनामेनंराजानंशुश्रूषस्वेति ३४
सएवमुक्त्वादुहितरंक्रुद्धःशशापयस्मात्त्वयाराजानोविप्रलब्धाबहवस्तस्मादब्रह्मण्यानितवापत्यानिभविष्यंत्यानृतिकत्वात्तवेति ३५ सचराजातामुपलभ्यतस्यांसुरत
गुणनिबद्धहृदयोलोकत्रयैश्वर्यमिवोपलभ्यहर्षेणबाष्पकलयावाचाप्रणिपत्याभिपूज्यमंडूकराजमब्रवीदनुगृहीतोऽस्मीति ३६ सचमंडूकराजोदुहितरमनुज्ञाप्यय
थागतमगच्छत् ३७ अथकस्यचित्कालस्यतस्यांकुमारास्त्रयस्तस्यराज्ञःसंबभूवुःशलोदलोबलश्चेतिततस्तेषांज्येष्ठंशलंसमयेपिताराज्येभिषिच्यतपसिधृतात्मावनं
जगाम ३८ अथकदाचिच्छलोमृगयामनुचरन्मृगमासाद्यरथेनान्वधावत् ३९ सूतंचोवाचशीघ्रंमांवहस्वेति सतथोक्तःसूतोराजानमब्रवीत् ४० नक्रियतामनु
बंधोनैषशक्यस्त्वयामृगोऽयंग्रहीतुंयद्यपितेरथेयुक्तौवाम्यौस्यातामिति ततोऽब्रवीद्राजासूतमाचक्ष्वमेवाम्यौहन्मिचत्वामिति ॥ सएवमुक्तोराजभयभीतःसूतोवामदे
वशापभीतश्चसन्नाचख्यौराज्ञे ॥ ततःपुनःसराजाखड्गमुद्यम्यशीघ्रंकथयस्वेतितमाहहनिष्येत्वामिति ॥ सतदाऽऽहराजभयभीतःसूतोवामदेवस्याश्वौवाम्यौमनोजवा
विति ४१ अथैनमेवंब्रुवाणमब्रवीद्राजावामदेवाश्रमंप्रयाहीति सगत्वावामदेवाश्रमंतमृषिमब्रवीत् ४२ भगवन्मृगोमेविद्धःपलायतेसंभावयितुमर्हसिवाम्यौदातुमि
तितमब्रवीदृषिर्ददानितेवाम्यौकृतकार्येणभवताममैववाम्यौनिर्यात्यौक्षिप्रमितिसचतावश्वौप्रतिगृह्यानुज्ञाप्यऋषिंप्रायाद्वामीप्रयुक्तेनरथेनमृगंप्रतिगच्छंश्चाब्रवीत्सूतमश्व
रत्नाविमावयोग्यौब्राह्मणानांनैतौप्रतिदेयौवामदेवायेत्युक्त्वामृगमवाप्यस्वनगरमेत्याश्वावंतःपुरेऽस्थापयत् ४३ अथर्षिश्चिंतयामासतरुणोराजपुत्रःकल्याणंपत्रमासा
द्यरमते नप्रतिनिर्यातयत्यहोकष्टमिति ४४ समनसाविचिंत्यमासिपूर्णेशिष्यमब्रवीत् ४५ गच्छात्रेयराजानंब्रूहियदिपर्याप्तंनिर्यातयोपाध्यायवाम्याविति सगत्वै
वंतंराजानमब्रवीत्तंराजाप्रत्युवाचराज्ञामेतद्वाहनमनर्हाब्राह्मणारत्नानामेवंविधानांकिंब्राह्मणानामश्वैःकार्यंसाधुगम्यताम् ४६

रहितानिअब्रह्मण्यानि ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० वाम्यौवामदेवीयौरथेयुक्तौअश्वौअश्वतरौवामीप्रयुक्तेनेतिवाक्यशेषात् ४१ । ४२ । ४३ पत्रंवाहनम् ४४ । ४५ । ४६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४७ अंतरेभेदे ४८ । ४९ । ५० वाहोवाहनम् ५१ यदेतत्ब्राह्मणस्यस्वमा जीवमानोऽस्यैतदिहयोरमनिष्टपाकंव्रतंकर्माहुरित्यन्वयः वहंतुचतुर्दिक्षुप्रापयंतुचतुर्धाकृत्वेतिशेषः ५२ येत्वांमांहंतुमुद्युक्तंतेमदीयास्त्वामेवपातयंत्वित्यर्थः ५३ । ५४ असत्यंमिथ्यावादिनमपित्वात्वांनानुशास्मिनदंडयामि अद्यप्रभृतितवाज्ञामितिसंबंधः तवापराधान्क्षमिष्येआज्ञयाचवर्तिष्येइतिवरद्वयंज्ञेयं ५५ एतत्प्रसाचष्टे नेति । अनु

सगत्वैतदुपाध्यायायाचष्टतच्छ्रुत्वावचनमप्रियंवामदेवःक्रोधपरीतात्मास्वयमेवराजानमभिगम्याश्वार्थमचोदयन्नचाददद्राजा ४७ ॥ वामदेवउवाच ॥ प्रयच्छवाम्यौममपार्थिवत्वंकृतंहितेकार्यमाभ्यामशक्यम् ॥ मात्वाऽवधीद्वरुणोघोरपाशैर्ब्रह्मक्षत्रस्यांतरेवर्तमानम् ४८ ॥ राजोवाच ॥ अनड्वाहौसुव्रतौसाधुदांतावेतद्विप्राणांवाहनंवामदेव ॥ ताभ्यांयाहित्वंयत्रकामोमहर्षेच्छंदांसिवैत्वादृशंसंवहंति ४९ ॥ वामदेवउवाच ॥ छंदांसिवैमादृशंसंवहंतिलोकेऽमुष्मिन्पार्थिवयानिसंति ॥ अस्मिंस्तुलोकेममयानमेतदस्मद्विधानामपरेषांचराजन् ५० ॥ राजोवाच ॥ चत्वारस्त्वांवागर्दभाःसंवहंतुश्रेष्ठाश्वतर्योहरयोवातरंहाः ॥ तैस्त्वंयाहिक्षत्रियस्यैषवाहोममैववाम्यौनतवैतौहिविद्धि ५१ ॥ वामदेवउवाच ॥ घोरंव्रतंब्राह्मणस्यैतदाहुरेतद्राजन्यदिहाजीवमानः ॥ अयस्मयाघोररूपामहांतश्चत्वारोवायातुधानाःसुरौद्राः ॥ मयाप्रयुक्तास्त्वद्वधमीप्समानावहंतुत्वांशितशूलाश्चतुर्धा ५२ ॥ राजोवाच ॥ येत्वांविदुर्ब्राह्मणंवामदेववाचाहंतुंमनसाकर्मणावा ॥ तेत्वांसशिष्यमिहपातयंतुमद्वाक्यनुन्नाःशितशूलासिहस्ताः ५३ ॥ वामदेवउवाच ॥ ममैतौवाम्यौप्रतिगृह्यराजन्पुनर्ददानीतिप्रपद्यमेत्वम् ॥ प्रयच्छशीघ्रंममवाम्यौत्वमश्वौयद्यात्मानंजीवितुंतेक्षमंस्यात् ५४ ॥ राजोवाच ॥ नब्राह्मणेभ्योमृगयाप्रसूतानत्वाऽनुशास्म्यद्यप्रभृतिह्यसत्यम् ॥ तवैवाज्ञांसंप्रणिधायसर्वांतथाब्रह्मन्पुण्यलोकंलभेयम् ५५ ॥ वामदेवउवाच ॥ नानुयोगाब्राह्मणानांभवंतिवाचाराजन्मनसाकर्मणावा ॥ यस्त्वेवंब्रह्मतपसाऽन्वेतिविद्वांस्तेनश्रेष्ठोभवतिहिजीवमानः ५६ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ एवमुक्तेवामदेवेनराजन्समुत्तस्थूराक्षसाघोररूपाः ॥ तैःशूलहस्तैर्वध्यमानःसराजाप्रोवाचेदंवाक्यमुच्चैस्तदानीम् ५७ इक्ष्वाकवोयदिब्रह्मन्दलोवाविधेयामेयदिचेमेविशोऽपि ॥ नोत्स्रक्ष्येऽहंवामदेवस्यवाम्यौनैवंविधाःकर्मशीलाभवंति ५८ एवंब्रुवन्नेवसयातुधानैर्हतोजगामाशुमहींक्षितीशः ॥ ततोविदित्वानृपतिंनिपातितमिक्ष्वाकवोवैदलमभ्यषिंचन् ५९ राज्येतदातत्रगत्वासविप्रःप्रोवाचेदंवचनंवामदेवः ॥ दलंराजानंब्राह्मणानांहिदेयमेवंराजन्सर्वधर्मेषुदृष्टम् ६० बिभेषिचेत्त्वमधर्मान्नरेंद्रप्रयच्छमेशीघ्रमेवाद्यवाम्यौ ॥ एतच्छ्रुत्वावामदेवस्यवाक्यंसपार्थिवःसूतमुवाचरोषात् ६१ एकंहिमेसायकंचित्ररूपंदिग्धंविषेणाहरसंगृहीतम् ॥ येनविद्धोवामदेवःशयीतसंदश्यमानःश्वभिरार्तरूपः ६२ ॥ वामदेवउवाच ॥ ॥ जानामिपुत्रंदशवर्षंतवाहंजातंमहिष्यांश्येनजितंनरेंद्र ॥ तंजहित्वंमद्वचनात्प्रणुन्नस्तूर्णंप्रियंसायकैर्घोररूपैः ६३

योगःशासनं अदंड्याब्राह्मणाइत्यर्थः । ब्रह्मब्राह्मणजातिं योब्राह्मणसेवीसजीवत्यन्योनश्यतीत्यर्थः वरद्वयमपिनिरर्थकमितिभावः ५६ । ५७ दलःकनिष्ठोभ्राता विधेयाआज्ञाकारिणः ५८ निपातितंमृतं ५९ । ६० । ६१ । ६२ तंजहि तवसायकस्तवपुत्रमेवाहिंसिष्यतिनतुमामित्यर्थः ६३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६४। ६५। ६६ एवमुक्त्वावामदेवेनस्तंभितहस्तपादोराजाउवाच इक्ष्वाकवइति ६७ संस्पृश्यहत्वा एनसोब्रह्महत्याध्यत्रमायजातपापात् ६८ एनंनृशंसंभर्तारंदिनेदिनेसूनृतानिकल्याणकराणिवाक्यानिसंदिशंती तिसंबंधः ब्राह्मणेभ्योमृगयतीब्राह्मणान्सेवितुमिच्छंती ६९। ७०। ७१। ७२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ मार्कंडेयमृषय

मार्कंडेयउवाच ॥ एवमुक्तोवामदेवेनराजन्नंतःपुरेराजपुत्रंजघान ॥ सस्मायकस्तिग्मतेजाविसृष्टःश्रुत्वादलस्तत्रवाक्यंबभाषे ६४ ॥ राजोवाच ॥ इक्ष्वाकवोहंत चरामिवःप्रियंनिहन्मीमंविप्रमद्यप्रमथ्य ॥ आनीयतामपरस्तिग्मतेजाःपश्यध्वंमेवीर्यमद्यक्षितीशाः ६५ ॥ वामदेवउवाच ॥ यत्त्वमेनंसायकंघोररूपंविषेणदिग्धं ममसंदधासि ॥ नत्वेतंत्वंशरवर्यंविमोक्तुंसंधातुंवाशक्ष्यसेमानवेंद्र ६६ ॥ राजोवाच ॥ इक्ष्वाकवःपश्यतमांगृहीतंनवैशक्नोम्येषशरंविमोक्तुम् ॥ नचास्यकर्तुंना शमभ्युत्सहामिआयुष्मान्वैजीवतुवामदेवः ६७ ॥ वामदेवउवाच ॥ संस्पृशस्वैनांमहिषींसायकेनततस्तस्मादेनसोमोक्ष्यसेत्वम् ॥ ततस्तथाकृतवान्पार्थिवस्तुततो मुनिंराजपुत्रीबभाषे ६८ ॥ राजपुत्र्युवाच ॥ यथायुक्तावामदेवाहमेनंदिनेदिनेसंदिशंतीनृशंसम् ॥ ब्राह्मणेभ्योमृगयतीसूनृतानितथाब्रह्मन्पुण्यलोकंलभेयम् ६९ ॥ वामदेवउवाच ॥ त्वयात्रातंराजकुलंशुभेक्षणेवरंवृणीष्वाप्रतिमंददानिते ॥ प्रशाधीमंस्वजनंराजपुत्रिइक्ष्वाकुराज्यंसुमहच्चाप्यनिंद्ये ७० ॥ राजपुत्र्युवाच ॥ वरंवृणेभगवंस्त्वेवमेषविमुच्यतांकिल्बिषादद्यभर्ता ॥ शिवेनचाध्याहिसपुत्रबांधवंवरोवृतोह्येषमयाद्विजाग्र्य ७१ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ श्रुत्वावचःसमुनीराजपुत्र्यास्त थाऽस्त्वितिप्राहकुरुप्रवीर ॥ ततःसराजामुदितोबभूववाम्यौचास्मैप्रददौसंप्रणम्य ७२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिमंडूकोपाख्या नेद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ मार्कंडेयमृषयोब्राह्मणायुधिष्ठिरश्चपर्यपृच्छन्नृषिःकेनदीर्घायुरासीद्बकोमार्कंडेयस्तुतान्सर्वानु वाच १ महातपादीर्घायुश्चबकोराजर्षिर्नात्रकार्याविचारणा २ एतच्छ्रुत्वातुकौंतेयोभ्रातृभिःसहभारत ॥ मार्कंडेयंपर्यपृच्छद्धर्मराजोयुधिष्ठिरः ३ बकदाल्भ्यौमहा त्मानौश्रूयेतेचिरजीविनौ ॥ सखायौदेवराजस्यतावृषीलोकसंमतौ ४ एतदिच्छामिभगवन्बकशक्रसमागमम् ॥ सुखदुःखसमायुक्तंतत्त्वेनकथयस्वमे ५ ॥ मार्कं डेयउवाच ॥ वृत्तेदेवासुरेराजन्संग्रामेलोमहर्षणे ॥ त्रयाणामपिलोकानामिंद्रोलोकाधिपोऽभवत् ६ सम्यग्वर्षतिपर्जन्येसस्यसंपदउत्तमाः ॥ निरामयाःसुधर्मिष्ठाः प्रजाधर्मपरायणाः ७ मुदितश्चजनःसर्वःस्वधर्मेषुव्यवस्थितः ॥ ताःप्रजामुदिताःसर्वादृष्ट्वाबलनिषूदनः ८ ततस्तुमुदितोराजन्देवराजःशतक्रतुः ॥ ऐरावतंसमा स्थायताःपश्यन्मुदिताःप्रजाः ९ आश्रमांश्चविचित्रांश्चनदीश्चविविधाःशुभाः ॥ नगराणिसमृद्धानिखेटान्जनपदांस्तथा १० प्रजापालनदक्षांश्चनरेंद्रान्धर्मचारिणः ॥ उदपानंप्रपावापीतडागानिसरांसिच ११ नानाब्रह्मसमाचारैःसेवितानिद्विजोत्तमैः ॥ ततोऽवतीर्यरम्यायांपृथ्व्यांराजञ्छतक्रतुः १२

इत्यादेरध्यायस्यतात्पर्यंब्रह्मविद्यालब्धंचिरजीवित्वमपिदुःखमिश्रमतोविदेहकैवल्यमेवश्रेष्ठमिति १। २। ३। ४। ५। ६। ७। ८। ९। १०। ११। १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ । १४ । १५ । १६ १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७

तत्ररम्येशिवेदेशेबहुवृक्षसमाकुले ॥ पूर्वस्यांदिशिरम्यायांसमुद्राभ्याशतोनृप १३ तत्राश्रमपदंरम्यंमृगद्विजनिषेवितम् ॥ तत्राश्रमपदेरम्येबकंपश्यतिदेवराट् १४
बकस्तुदृष्ट्वादेवेन्द्रंदृढंप्रीतमनाऽभवत् ॥ पाद्यासनार्घदानेनफलमूलैरथार्चयत् १५ सुखोपविष्टोवरदस्ततस्तुबलसूदनः ॥ ततःप्रश्नंबकंदेवउवाचत्रिदशेश्वरः १६
शतंवर्षसहस्राणिमुनेजातस्यतेऽनघ ॥ समाख्याहिममब्रह्मन्किंदुःखंचिरजीविनाम् १७ ॥ बकउवाच ॥ अप्रियैःसहसंवासःप्रियैश्चापिविनाभवः ॥ असद्भिः
संप्रयोगश्चतद्दुःखंचिरजीविनाम् १८ पुत्रदारविनाशोऽत्रज्ञातीनांसुहृदामपि ॥ परेष्वायत्तताकृच्छ्रंकिंनुदुःखतरंततः १९ नान्यद्दुःखतरंकिंचिल्लोकेषुप्रतिभा
तिमे ॥ अर्थैर्विहीनःपुरुषःपरैःसंपरिभूयते २० अकुलानांकुलेभावंकुलीनानांकुलक्षयम् ॥ संयोगंविप्रयोगंचपश्यंतिचिरजीविनः २१ अपिप्रत्यक्षमेवैत
त्तवदेवशतक्रतो ॥ अकुलानांसमृद्धानांकथंकुलविपर्ययः २२ देवदानवगंधर्वमनुष्योरगराक्षसाः ॥ प्राप्नुवंतिविपर्यासंकिंनुदुःखतरंततः २३ कुलेजाताश्च
क्लिश्यंतेदौष्कुलेयवशानुगाः ॥ आढ्यैर्दरिद्राऽवमताःकिंनुदुःखतरंततः २४ लोकेवैधर्म्यमेतत्तुदृश्यतेबहुविस्तरम् ॥ हीनज्ञानाश्चदृश्यंतेक्लिश्यंतेप्राज्ञकोविदाः
२५ बहुदुःखपरिक्लेशंमानुष्यमिहदृश्यते ॥ इंद्रउवाच ॥ पुनरेवमहाभागदेवर्षिगणसेवित २६ समाख्याहिममब्रह्मन्किंसुखंचिरजीविनाम् ॥ बकउवाच ॥
अष्टमेद्वादशेवाऽपिशाकंयःपचतेगृहे २७ कुमित्राण्यनपाश्रित्यकिंवैसुखतरंततः ॥ यत्राहानिनगण्यंतेनैनमाहुर्महाशनम् २८ अपिशाकंपचानस्यसुखंवैमघ
वन्गृहे ॥ अर्जितंस्वेनवीर्येणनाप्यपाश्रित्यकंचन २९ फलशाकमपिश्रेयोभोक्तुंह्यकृपणंगृहे ॥ परस्यतुगृहेभोक्तुःपरिभूतस्यनित्यशः ३० सुमृष्टमपिनश्रेयोवि
कल्पोऽयमतःसताम् ॥ श्ववत्कीलालपोयस्तुपरान्नंभोक्तुमिच्छति ३१ धिगस्तुतस्यतद्भुक्तंकृपणस्यदुरात्मनः ॥ योदत्वाऽतिथिभूतेभ्यःपितृभ्यश्चद्विजोत्तमः ३२
शिष्टान्यन्नानियोभुंक्तेकिंवैसुखतरंततः ॥ अतोमृष्टतरंनान्यत्पूतंकिंचिच्छतक्रतो ३३ दत्वायस्त्वतिथिभ्योवैभुंक्तेतेनैवनित्यशः ॥ यावतोह्यंधसःपिंडानश्नातिस
ततंद्विजः ३४ तावतांगोसहस्राणांफलंप्राप्नोतिदायकः ॥ यदेनोयौवनकृतंतत्सर्वंनश्यतेध्रुवम् ३५ सदक्षिणस्यभुक्तस्यद्विजस्यतुकरेगतम् ॥ यद्वारिवारिणासिं
चेत्तद्वचेनस्तरतेक्षणात् ३६ एताश्चान्याश्चवैबह्वीःकथयित्वाकथाःशुभाः ॥ बकेनसहदेवेंद्रआपृच्छ्यत्रिदिवंगतः ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेय
समास्यापर्वणिब्राह्मणमहाभाग्येबकशक्रसंवादेत्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विद्याबलंयुद्धप्रजापालनादिष्वग्रेष्वपिराजस्वस्तीतिदर्शयितुमाह ततइति १ । २ नैततयत्पंथास्त्याज्यइत्येतन्नेत्यर्थः तत्रहेतुःपूर्वेति । पूर्वंचतेकर्मकर्त्रादयश्चेतिविग्रहः अनुमंतृयक्तृप्रभृतयआदिशब्दार्थः अवधा नतोविचारतःअधरेति । आवयोस्तारतम्यं नास्तीत्यर्थः ३ क्रूरइति । पूर्वार्द्धेखलवृत्तं नाप्नुयात्साधुत्वंवैकथंनकुर्यादित्यर्थः ४ । ५ । ६ । ७ राज्ञःशिवेः ८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥ इदमिति १ । २ । विद्वेषणंयाचकस्यद्वेषं प्रीत्यैवददासिचेत्प्रहीष्यामीत्यर्थः ३ हेदद्य ददोदानंतदर्ह दत्वानकीर्तये दुःखेसत्येवकीर्तनंस्यान्नान्यथेति

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःपांडवाःपुनर्मार्कंडेयमूचुः १ कथितंब्राह्मणमहाभाग्यंराजन्यमहाभाग्यमिदानींशुश्रूषामहइति तानुवाचमार्कंडेयोमहर्षिःश्रूयतामिति इदानींराजन्यानांमहाभाग्यमिति ॥ कुरूणामन्यतमःसुहोत्रोनामराजामहर्षीनभिगम्यनिवृत्यरथस्थमेवराजानमौशीनरंशिबिंददर्शाभिमुखंतौसमेत्यपरस्परेणयथावयः पूजांप्रयुज्यगुणसाम्येनपरस्परेणतुल्यात्मानौविदित्वाऽन्योन्यस्यपंथानंनददतुस्तत्रनारदःप्रादुरासीत्किमिदंभवंतौपरस्परस्यपंथानमावृत्यतिष्ठतइति २ तावूचतु र्नारदं नैतद्भगवन्पूर्वकर्मकर्त्रादिभिर्विशिष्टस्यपंथाउपदिश्यतेसमर्थायवा आवांचसख्यंपरस्परेणोपगतौ तच्चावधानतोऽत्युत्कृष्टमधरोत्तरंपरिभ्रष्टम् ॥ नारदस्त्वेव मुक्तःश्लोकत्रयमपठत् ३ क्रूरःकौरव्यमृदवेमृदुःक्रूरेचकौरव ॥ साधुश्चासाधवेसाधुःसाधवेनाप्नुयात्कथम् ४ कृतंशतगुणंकुर्यान्नास्तिदेवेषुनिर्णयः ॥ औशी नरःसाधुशीलोभवतोवैमहीपतिः ५ जयेत्कदर्यंदानेनसत्येनानृतवादिनम् ॥ क्षमयाक्रूरकर्माणमसाधुंसाधुनाजयेत् ६ तदुभाववेवभवंतावुदारौयइदानींभवद्भ्याम न्यतमःसोऽपसर्पतुएतद्वैनिदर्शनमित्युक्त्वातूष्णींनारदोबभूव ॥ एतच्छ्रुत्वातुकौरव्यःशिबिंप्रदक्षिणंकृत्वापंथानंदत्वाबहुकर्मभिःप्रशस्यप्रययौ ७ तदेतद्राज्ञो महाभाग्यमप्युक्तवान्नारदः ८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिशिबिचरितेचतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥

॥ मार्कंडेयउवाच ॥ इदमन्यच्छ्रूयतांययातिर्नाहुषोराजाराज्यस्थःपौरजनावृतआसांचक्रे ॥ गुर्वर्थीब्राह्मणउपेत्याब्रवीत्भोराजन्गुर्वर्थंभिक्षेयंसमयादिति १ ॥ राजोवाच ॥ ॥ब्रवीतुभगवान्समयमिति २ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ विद्वेषणंपरमंजीवलोकेकुर्यान्नरःपार्थिवयाच्यमानः ॥ तत्वांपृच्छामिकथंतुराजन्दद्या द्भवान्दयितंचमेऽद्य ३ ॥ राजोवाच ॥ नचानुकीर्तयेदद्यदत्वाअयाच्यमर्थंनचसंशृणोमि ॥ प्राप्यमर्थंचसंश्रुत्यतंचापिदत्वासुसुखीभवामि ४ ददामितेरो हिणीनांसहस्रंप्रियोहिमेब्राह्मणोयाचमानः ॥ नमेमनःकुप्यतियाचमानेदत्तंनशोचामिकदाचिदर्थम् ५ इत्युक्त्वाब्राह्मणायराजागोसहस्रंददौ ॥ प्राप्तवांश्चगवां सहस्रंब्राह्मणइति ६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिनाहुषचरितेपंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ भूयएवमहाभाग्यंकथ्यतामित्यब्रवीत्पांडवः १

भावः । दुःखंचप्रियवियोगेऽतोममादेयाभावात्त्वयाऽप्ययाच्योऽर्थोनास्तीत्यतःसर्वंप्राप्यंस्त्रीपुत्रदेहांतंदेयमेव नत्वप्राप्यंदातुंशक्यमित्यर्थः ४ रोहिणीनांगवां । रोहिणीकंठरुग्भिदीत्युपक्रम्य लोहितागवोरितिमे दिनी ५ असाधावपिसाधुत्वं नीत्वाइष्टार्थदानंचमहाभाग्यमित्यध्यायद्वयतात्पर्यम् ६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे पंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥ भूयइति १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ उपांशुव्रहिरनुद्घाटितं कुप्यंस्वर्णरूप्यादन्यत् ३ । ४ । ५ । ६ । ७ कशेनपुंस्त्वमार्षं ८ हिंसिहिनस्सिताडयसि ९ शपंतंशापंदित्संतं हेविप्र योनददातिस्वीयंधनंतुभ्यं तस्मैवाएतत्शापदानमुचितं । उता
होस्वित्एतद्ब्राह्मण्यंब्राह्मणयोग्यंस्वीयमपिदित्सन्नशापयोग्यः नापिशांतिधर्माब्राह्मणःशापंदातुमर्हतीत्यर्थः १० । ११ क्षेपणंदूरीकरणं अवश्यंसप्रसादनीयइत्यर्थः १२ दैवसिकांएकदिवसजातामुत्पत्तिंध
नस्य । स्वनियमभंगायप्रवृत्तंब्राह्मणंदंडयितुमपिप्रार्थितादधिकंदत्वाप्रसादयितुमपिसमर्थाराजानइतितात्पर्यम् १३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

अथाचष्टमार्कंडेयोमहाराजवृषदर्भसेदुकनामानौराजानौनीतिमार्गरतावस्त्रोपास्त्रकृतिनौ २ सेदुकोवृषदर्भस्यबालस्यैवउपांशुव्रतमभ्यजानात्कुप्यमदेयंब्राह्मणस्य ३
अथतंसेदुकंब्राह्मणःकश्चिद्वेदाध्ययनसंपन्नआशिषंदत्वागुर्वर्थीभिक्षितवान् ४ अश्वसहस्रंमेभवान्ददात्विततिंसेदुकोब्राह्मणमब्रवीत् ५ नास्तिसंभवोगुर्वर्थं
दातुमिति ६ सत्वंगच्छवृषदर्भसकाशं राजापरमधर्मज्ञोब्राह्मणतंभिक्षस्व सतेदास्यतितस्यैतदुपांशुव्रतमिति ७ अथब्राह्मणोवृषदर्भसकाशंगत्वाअश्वसहस्रमयाचत्
सराजातंकशेनाताडयत् ८ तंब्राह्मणोऽब्रवीत्किंहिंस्यनागसंमामिति ९ एवमुक्त्वातंशपंतंराजाहविप्रकिंयोनददातितुभ्यमुताहोस्विद्ब्राह्मण्यमेतत् १०
॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ राजाधिराजतवसमीपंसेदुकेनप्रेषितोभिक्षितुमागतः ॥ तेनानुशिष्टेनमयात्वंभिक्षितोऽसि ११ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ पूर्वाह्णेते
दास्यामियोमेऽद्यबलिरागमिष्यति ॥ योहन्यतेकशयाकथंमोघंक्षेपणंतस्यस्यात् १२ इत्युक्त्वाब्राह्मणायदैवसिकामुत्पत्तिंप्रादात् ॥ अधिकस्याश्वसहस्र
स्यमूल्यमेवादादिति १३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिसेदुकवृषदर्भचरितेषण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥
॥ मार्कंडेयउवाच ॥ देवानांकथासंजाता महीतलंगत्वामहीपतिंशिबिमौशीनरंसाध्वेनंशिबिंजिज्ञास्यामइति ॥ एवंभोइत्युक्त्वाअग्नींद्रावुपतिष्ठेताम् १ अग्निः
कपोतरूपेणतमभ्यधावदामिषार्थमिंद्रःश्येनरूपेण २ अथकपोतोराज्ञोदिव्यासनासीनस्योत्संगंन्यपतत् ३ अथपुरोहितोराजानमब्रवीत् ॥ प्राणरक्षार्थंश्ये
नाद्भीतोभवंतंप्राणार्थीप्रपद्यते ४ वसुददातुअंतवान्पार्थिवोऽस्यनिष्कृतिंकुर्यात्घोरंकपोतस्यनिपातमाहुः ५ अथकपोतोराजानमब्रवीत् ॥ प्राणरक्षार्थंश्ये
नाद्भीतोभवंतंप्राणार्थीप्रपद्येअंगैरंगानिप्राप्यार्थीमुनिर्भूत्वाप्राणांस्त्वांप्रपद्ये ६ स्वाध्यायेनकर्शितंब्रह्मचारिणंमांविद्धि ॥ तपसादमेनयुक्तमाचार्यस्याप्रतिकूलभा
षिणम् ॥ एवंयुक्तमपापंमांविद्धि ७ गदामिवेदान्विचिनोमिच्छंदःसर्वेवेदाअक्षरशोमेअधीताः ॥ नसाधुदानंश्रोत्रियस्यप्रदानंमाप्रादाःश्येनायनकपोतोऽस्मि
८ अथश्येनोराजानमब्रवीत् ९

॥ देवानामिति १ । २ । ३ । ४ घोरंनिंदितंअनिष्टसूचकमित्यर्थः मृत्युदूतत्वात्कपोतस्य अंतवान्दिगंतानामीश्वरः ५ अंगैरिति । मुनिरहंस्वशरीरेणकपोतशरीरंप्रविष्टोऽस्मीत्यर्थः प्राणान्प्राणरक्षकत्वेनत्वमेव
ममप्राणाइत्यर्थः ६ । ७ श्रोत्रियस्यमे श्येनायत्वत्कर्तृकंप्रदानंनसाधुदानं ८ । ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पर्यायेणेतिपितृपुत्रभार्यामातृप्रभृतीनामाधरोत्तर्येण याजायासैवभर्त्रांतरेमाता यःपुत्रःसएवपिता एवंशत्रुर्मित्रंभवति मित्रंवाशत्रुरिति भवेषुजन्मसुपर्यायेणवसतिःस्थितिर्भवति अतस्त्वंसर्गेसृष्टौअस्मात्कपोतात्जातोऽसि अतस्त्वं तवजन्मांतरीयंपितरंकपोतंआददानोरक्षन् ममआहारेविघ्नंमाकुर्वित्यर्थः १० शकुनेनेत्यकारांतोऽपि । एतयोःस्वरूपंज्ञात्वासाधुकर्मकथंकुर्यामितिविमृशतीत्यर्थः ११ । १२ ह्रस्वाशैशवेएवप्रजाप्रमीयते म्रियते १३ मोघंनिष्फलंसोऽन्नंविंदतिलभते अप्रचेताःअनुदारः १४ अस्मात्कपोतात् एनंकपोतंमोचयित्वा तेतुभ्यंप्रतिनयंतुप्रतिनिधित्वेनसमर्पयंतु १५ ददस्व ददानेइत्यस्यरूपं

पर्यायेणवसतिर्वाभवेषुसर्गेजातःपूर्वमस्मात्कपोतात् ॥ त्वमाददानोऽथकपोतमेनंमात्वंराजन्विघ्नकर्ताभवेथाः १० ॥ राजोवाच ॥ केनेदृशीजातुपराहिदृष्टावागुच्यमानाशकुनेनसंस्कृता ॥ यांवैकपोतोवदतेयांचश्येनउभौविदित्वाकथमस्तुसाधु ११ नास्यवर्षंवर्षतिवर्षकालेनास्यबीजंरोहतिकालउप्तम् ॥ भीतंप्रपन्नंयोहिददातिशत्रवेनत्राणंलभेत्त्राणमिच्छन्सकाले १२ जाताह्रस्वाप्रजाप्रमीयतेसदानवासंपितरोऽस्यकुर्वते ॥ भीतंप्रपन्नंयोहिददातिशत्रवेनास्यदेवाःप्रतिगृह्णंतिहव्यम् १३ मोघमन्नंविंदतिचाप्रचेताःस्वर्गाल्लोकाद्भ्रश्यतिशीघ्रमेव ॥ भीतंप्रपन्नंयोहिददातिशत्रवेसेंद्रादेवाःप्रहरंत्यस्यवज्रम् १४ उक्षाणंपक्त्वासहओदनेनअस्मात्कपोतात्प्रतितेनयंतु ॥ यस्मिन्देशेरमसेऽतीवश्येनतत्रमांसंशिबयस्तेवहंतु १५ ॥ श्येनउवाच ॥ नोक्षाणोराजन्प्रार्थयेयंनचान्यदस्मान्मांसमधिकंवाकपोतात् ॥ देवैर्दत्तःसोऽद्यममैषभक्षस्तन्मेददस्वशकुनानामभावात् १६ ॥ राजोवाच ॥ उक्षाणंवेहतमनूनंनयंतुतेपश्यंतुपुरुषाममैव ॥ भयाहितस्यदायंममांतिकात्त्वांप्रत्याम्नायंतुत्वंह्येनंमाहिंसीः १७ त्यजेप्राणान्नैवदद्यांकपोतंसौम्योह्ययंकिंनजानासिश्येन ॥ यथाक्लेशंमाकुरुष्वेहसौम्यनाहंकपोतमर्पयिष्येकथंचित् १८ यथामांवैसाधुवादैःप्रसन्नाःप्रशंसेयुःशिबयःकर्मणातु ॥ यथाश्येनप्रियमेवकुर्याप्रशाधिमांयद्वदेस्तत्करोमि १९ ॥ श्येनउवाच ॥ ऊरोर्दक्षिणादुत्कृत्यस्वपिशितंतावद्राजन्यावन्मांसंकपोतेनसमम् ॥ तथातस्मात्साधुत्रातःकपोतःप्रशंसेयुश्चशिबयःकृतंचप्रियंस्यान्ममेति २० अथसदक्षिणादूरोरुत्कृत्यस्वमांसपेशींतुलयाऽधारयत् ॥ गुरुतरएवकपोतआसीत् २१ पुनरन्यमुच्चकर्तगुरुतरएवकपोतः ॥ एवंसर्वंसमधिकृत्यशरीरंतुलायामारोपयामास तत्तथापिगुरुतरएवकपोतआसीत् २२ अथराजास्वयमेवतुलामारुरोह ॥ नचव्यलीकमासीद्राज्ञएतद्वृत्तांतंदृष्ट्वात्रातइत्युक्त्वाप्रालीयतश्येनः अथराजाब्रवीत् २३ कपोतंविदुःशिबयस्त्वांकपोतपृच्छामितेशकुनेकोनुश्येनः ॥ नानीश्वरईदृशंजातुकुर्यादेतंप्रश्नंभगवन्मेविचक्ष्व २४ ॥ कपोतउवाच ॥ वैश्वानरोऽहंज्वलनोधूमकेतुरथैवश्येनोवज्रहस्तःशचीपतिः ॥ साधुज्ञातुंत्वामृषभंसौरथेयनौजिज्ञासयात्वत्सकाशंप्रपन्नौ २५

शकुनानांएकस्मिन्नेवबहुत्वं अभाषात्नाशेन १६ उक्षाणंवलीवर्दंवेहवंवंध्यांगांवा अनूनंसर्वांगसंपूर्णयथास्यात्तथा भयाहितस्यभीग्रस्तस्यकपोतस्य दायंप्रतिधनं मत्याम्नायंनयंतुप्रापयंतु पश्यन्तुआलोचयंतुचसंतः एनंकपोतंमाहिंसीरिति १७ सौम्योह्ययं सोमसंयुक्तक्रतुवन्नित्यंपरिपाल्योह्ययं हेसौम्य सोमवत्प्रियदर्शन १८ । १९ । २० । २१ अधिकृत्यच्छित्वा २२ अपर्याप्तौ स्वयमेवतुलामाविवेश व्यलीकं अप्रियं त्रातस्त्वयाकपोतइत्युक्त्वा २३ । २४ हेसौरथेयसुरथायाःपुत्र नौआवांविद्धीतिशेषः २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

असिनाखड्गेनएतन्मांसं वः नृपाणां लक्ष्मचिह्नंकरोमि २६ । २७ शिबिनाशिथिलशरीरेणजातंऔद्भिदंउद्भेदेनजातं यशसादीप्यमानम् २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥ ॥ भूयइति १ । २ । ३ आयुष्मंतंचिरकालभोग्यंस्वर्गस्थानं पुंस्त्वमार्षं अवतरेत्स्वर्गाद्भूमौप्रथममितिशेषः ४ । ५ । ६ पार्श्वरथचक्रप्रदेशस्थमश्वम् ७ । ८

यामेतांपेशीममनिष्क्रयायप्रादाद्भवानसिनोत्कृत्यराजन् ॥ एतद्वोलक्ष्मशिवंकरोमिहिरण्यवर्णंरुचिरंपुण्यगंधम् २६ एतासांप्रजानांपालयितायशस्वीसुरर्षीणामथसंमतोभृशम् ॥ एतस्मात्पार्श्वात्पुरुषोजनिष्यतिकपोतरोमेतिचतस्यनाम २७ कपोतरोमाणंशिबिनौद्भिदंपुत्रंप्राप्स्यसिनृपवृषसंहननंयशोदीप्यमानंद्रष्टाऽसिशूरमृषभंसौरथानाम् २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिशिबिचरितेसप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥ ॥ ॥

वैशंपायनउवाच ॥ भूयएवमहाभाग्यंकथ्यतामित्यब्रवीत्पांडवोमार्कंडेयम् ॥ अथाचष्टमार्कंडेयः ॥ अष्टकस्यवैश्वामित्रेरश्वमेधेसर्वेराजानःप्रागच्छन् १ भ्रातरश्चास्यप्रतर्दनोवसुमनाःशिबिरौशीनरइति सचसमाप्तयज्ञोभ्रातृभिःसहरथेनप्रायात्तेचनारदमागच्छंतमभिवाद्यारोहतुभवान्रथमित्यब्रुवन् २ तांस्तथेत्युक्त्वारथमारुरोह ॥ अथतेषामेकःसुरर्षिंनारदमब्रवीत् ॥ प्रसाद्यभगवंतंकिंचिदिच्छेयंप्रष्टुमिति ३ पृच्छेत्यब्रवीदृषिः ॥ सोऽब्रवीदायुष्मंतःसर्वगुणप्रमुदिताः ॥ अथायुष्मंतंस्वर्गस्थानंचतुर्भिर्यातव्यंस्यात्कोऽवतरेत् ॥ अयमष्टकोवतरेदित्यब्रवीदृषिः ४ किंकारणमित्यपृच्छत् ॥ अथाचष्टाष्टकस्यगृहेमयाउषितंसमांरथेनानुप्रावहद्थापश्यमनेकानिगोसहस्राणिवर्णशोविविक्तानितमहमपृच्छंकस्येमागावइतिसोऽब्रवीत् ॥ मयानिसृष्टाइत्येतास्तेनैवस्वयंश्लाघतिकथितेन ॥ एषोऽवतरेदथत्रिभिर्यातव्यंसांप्रतंकोवतरेत् ५ प्रतर्दनइत्यब्रवीदृषिः ॥ तत्रकिंकारणंप्रतर्दनस्यापिगृहेमयोषितंसमांरथेनानुप्रावहत् ६ अथैनंब्राह्मणोऽभिक्षेताश्वंमेददातुभवान्निवृत्तोदास्यामीत्यब्रवीद्ब्राह्मणं त्वरितमेवदीयतामित्यब्रवीद्ब्राह्मणस्त्वरितमेवसब्राह्मणस्यैवमुक्त्वादक्षिणंपार्श्वमददत् ७ अथान्योऽप्यश्वार्थीब्राह्मणआगच्छत् ॥ तथैवचैनमुक्त्वावामपार्ष्णिमभ्यदादथप्रायात्पुनरपिचान्योऽप्यश्वार्थीब्राह्मणआगच्छत्त्वरितोऽथतस्मैअपनह्यवामंधुर्यमददत् ८ अथप्रायात्पुनरन्यआगच्छदश्वार्थीब्राह्मणस्तमब्रवीदतियातोदास्यामित्वरितमेवमेदीयतामित्यब्रवीद्ब्राह्मणस्तस्मैदत्वाऽश्वंरथधुरंगृह्णताव्याहृतंब्राह्मणानांसांप्रतंनास्तिकिंचिदिति ९ यएषददातिचासूयतिचतेनव्याहृतेनतथाऽवतरेत् ॥ अथद्वाभ्यांयातव्यमितिकोऽवतरेत् १० वसुमनाअवतरेदित्यब्रवीदृषिः ११ किंकारणमित्यपृच्छद्थाचष्टनारदः ॥ अहंपरिभ्रमन्वसुमनसोगृहमुपस्थितः १२ स्वस्तिवचनमासीत्पुष्परथस्यप्रयोजनेन तमहमन्वगच्छंस्वस्तिवाचितेषुब्राह्मणेषुरथोब्राह्मणानांदर्शितः १३ तमहंरथंप्राशंसमथराजाऽब्रवीद्भगवतारथःप्रशस्तः ॥ एषभगवतोभगवतोरथइति १४

अतियातोऽतिवेगवान् अश्वचतुष्टयस्यापिदानाद्धुरंस्वहस्तेनैवगृण्हतासांप्रतंयुक्तायुक्तविचारः ९ । १० । ११ । १२ पुष्परथस्यगिरिगगनसागरेष्वप्रतिषिद्धमार्गस्य प्रयोजनेनतद्दर्थमित्यर्थः १३ रथःस्तुतएव नतुयाचितः राजाऽपिममाशयंबुद्धाऽपि रथंनदत्तवान् रथस्तुतिंचानुमोदितवानितिभयहेतुकार्थः १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

द्रोहवचनेनअदत्वातृथांस्तवेन १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ महित्वापूजयित्वाकपालंशीर्षास्थिपात्रम् २२ । २३ । २४ । २५ । २६ योदत्वाश्लाघतेयश्चासूयेत्यश्चार्थिनोलिप्सितर्गिगितैर्ज्ञा त्वाऽपि तंस्तुतिमात्रेणैवसंभावयति नत्वर्थेन यश्चब्राह्मणेनार्थितःश्रद्धाक्षमापूर्वकमदेयमपिददाति अकर्तव्यमपिकरोति तेउत्तरोत्तरंश्रेष्ठाः तत्राप्यंत्योनारदादपिश्रेष्ठइतिदातुर्गुणदोषपत्रिधानपरोऽध्यायः २७

अथकदाचित्पुनरप्यहमुपस्थितःपुनरेवचरथप्रयोजनमासीत् ॥ सम्यगयमेषभगवतइत्येवंराजाऽब्रवीदितिपुनरेवतृतीयंस्वस्तिवाचनंसमभावयमथराजाब्राह्मणानां
दर्शयन्मामभिप्रेक्ष्याब्रवीत् ॥ अथोभगवतापुष्परथस्यस्वस्तिवाचनानिसुष्ठुसंभावितानिएतेनद्रोहवचनेनावतरेत् १५ अथैकेनयातव्यंस्यात्कोवतरेत्पुनर्नारदआह ॥
शिबिर्यायादहमवतरेयंअत्रकिंकारणमित्यब्रवीत् ॥ असावहंशिबिनासमोनास्मियतोब्राह्मणःकश्चिदेनमब्रवीत् १६ शिबेअन्नार्थ्यस्मीतितमब्रवीच्छिबिःकिंक्रियता
माज्ञापयतुभवानिति १७ अथैनंब्राह्मणोऽब्रवीत्यएषतेपुत्रोबृहद्गर्भोनामएषप्रमातव्यइतितमेनंसंस्कुरुअन्नंचोपपादयततोहंप्रतीक्ष्यइति ॥ ततःपुत्रंप्रमाथ्यसंस्कृ
त्यविधिनासाधयित्वापात्र्यामर्पयित्वाशिरसाप्रतिगृह्यब्राह्मणममृगयत् १८ अथास्यमृगयमाणस्यकश्चिदाचष्ट एषतेब्राह्मणोनगरंप्रविश्यदहतितेगृहंकोशागारमायु
धागारंस्त्र्यगारमश्वशालांहस्तिशालांचक्रुद्धइति १९ अथशिबिस्तथैवाविकृतमुखवर्णोनगरंप्रविश्यब्राह्मणंतमब्रवीत्सिद्धंभगवन्नन्नमितिब्राह्मणोनकिंचिद्व्याजहारवि
स्मयादधोमुखश्चासीत् २० ततःप्रासादयद्ब्राह्मणंभगवन्भुज्यतामिति ॥ मुहूर्तादुद्वीक्ष्यशिबिमब्रवीत् २१ त्वमेवैतदशानेतितत्राहतथेतिशिबिस्तथैवाविमना
महित्वाकपालमभ्युद्धार्यभोक्तुमैच्छत् २२ अथास्यब्राह्मणोहस्तमगृह्णात् ॥ अब्रवीच्चैनंजितक्रोधोऽसिनतेकिंचिदपरित्याज्यंब्राह्मणार्थेब्राह्मणोऽपितंमहाभागंसभा
जयत् २३ सह्युद्वीक्षमाणःपुत्रमपश्यदग्रेतिष्ठंतंदेवकुमारमिवपुण्यगंधान्वितमलंकृतंसर्वंचतमर्थंविधायब्राह्मणोंऽतरधीयत २४ तस्यराजर्षेर्विधातातेनैववेषेणपरी
क्षार्थमागतइति ॥ तस्मिन्नंतर्हितेअमात्याराजानमूचुः ॥ किंप्रेप्सुनाभवताइदमेवंजानताकृतमिति २५ शिबिरुवाच ॥ नैवाहमेतद्यशसेददानिनचार्थहेतोर्न
चभोगतृष्णया ॥ पापैरनासेवितएषमार्गइत्येवमेतत्सकलंकरोमि २६ सद्भिःसदाऽध्यासितंतुप्रशस्तंतस्मात्प्रशस्तंश्रयतेमतिर्मे ॥ एतन्महाभाग्यवरंशिबेस्तुत
स्मादहंवेदयथावदेतत् २७ ॥ इतिश्रीम० आ० प० मार्कंडेयसमास्याप० राजन्यमहाभाग्येशिबिचरितेअष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ मार्कंडेयमृषयःपांडवाःपर्यपृच्छन्नस्तिकश्चिद्भवतश्चिरजाततरइति १ सतानुवाचास्तिखलुराजर्षिरिंद्रद्युम्नोनामक्षीणपुण्यस्त्रिदिवात्प्रच्युतःकी
र्तिर्मेव्युच्छिन्नेतिसमामुपातिष्ठदथप्रत्यभिजानातिमांभवानिति २

॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥ मार्कंडेयमृषयइति । यावत्कीर्तिस्तावत्स्वर्गेतिष्ठति तुल्यन्यायत्वाद्यावदकीर्तिस्तावन्नरकेऽप्यतःकीर्त्यकीर्त्यो र्नाशेकर्मानुरूपं ब्राह्मणादिशरीरंनीचयोनिवाउभावपिभूमौप्राप्नुतइत्यध्यायतात्पर्यम् १ प्रत्यभिजानाति परिचिनोति २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कार्यंपुण्यंतदर्थाश्चेष्टांजपादयस्ताभिराकुलत्वात् वासायनिकाःवासीचिटागारंतदेवअयनंवासायनंतत्रभवाः ग्रामैकरात्रवासिनस्तीर्थाटनशीलाः शरीरोपतापेनकृच्छ्रोपवासादिजन्मनादेहतापेन अनेन

तमहमब्रुवंकार्यचेष्टाकुलत्वान्नवयंवासायनिकाग्रामैकरात्रवासिनोनप्रत्यभिजानीमोऽप्यात्मनोर्थानामनुष्ठानंनशरीरोपतापेनात्मनःसमारभामोर्थानामनुष्ठानम् ३ अस्तिखलुहिमवतिप्रावारकर्णोनामोलूकःप्रतिवसति ॥ समत्तश्चिरजातोभवंतंयदिजानीयादितःप्रकृष्टेचाध्वनिहिमवांस्तत्रासौप्रतिवसतीति ४ ततःसमामश्वोभूत्वा तत्रावहद्यत्रबभूवोलूकः ॥ अथैनंसराजापप्रच्छप्रतिजानातिमांभवानिति ५ समुहूर्तमिवध्यात्वाऽब्रवीदेनंनाभिजानामिभवंतमितिसएवमुक्तइंद्रद्युम्नःपुनस्तमुलूकमब्रवीद्राजर्षिः ६ अथास्तिकश्चिद्भवतःसकाशाच्चिरजातइतिसएवमुक्तोऽब्रवीदस्तिखल्विंद्रद्युम्नंनामसरस्तस्मिन्नाडीजंघोनामबकःप्रतिवसतिसोऽस्मत्तश्चिरजाततरस्तंपृच्छेति ततइंद्रद्युम्नोमांचोलूकमादायतत्सरोऽगच्छद्यत्रासौनाडीजंघोनामबकोबभूव ७ सोऽस्माभिःपृष्टोभवानिममिंद्रद्युम्नंराजानमभिजानातीतिसएवंमुहूर्तंध्यात्वाऽब्रवीन्नाभिजानाम्यहमिंद्रद्युम्नंराजानमिति ॥ ततःसोस्माभिःपृष्टःकश्चिद्भवतोऽन्यश्चिरजाततरोऽस्तीतिसनोऽब्रवोदस्तिखल्वस्मिन्नेवसरस्यकूपारोनामकच्छपःप्रतिवसति ॥ समत्तश्चिरजाततरःसयदिकथंचिदभिजानीयादिमंराजानंतमकूपारंपृच्छध्वमिति ८ ततःसबकस्तमकूपारंकच्छपंविज्ञापयामास ॥ अस्माकमभिप्रेतंभवंतंकिंचिदर्थमभिप्रष्टुंसाध्वागम्यतांतावदिति तच्छ्रुत्वाकच्छपस्तस्मात्सरसउत्थायाभ्यगच्छद्यत्रतिष्ठामोवयं तस्यसरसस्तीरेआगतंचैनंवयमपृच्छामभवानिंद्रद्युम्नंराजानमभिजानातीति ९ समुहूर्तंध्यात्वाबाष्पसंपूर्णनयनउद्विग्नहृदयोवेपमानोविसंज्ञकल्पःप्रांजलिरब्रवीत्किमहमेनंप्रत्यभिज्ञास्यामीहह्यनेनसहस्रकृत्वश्चितिषुयूपाआहिताः १० सरश्चेदमस्यदक्षिणाभिर्दत्ताभिर्गोभिरतिक्रममाणाभिःकृतम् ॥ अत्रचाहंप्रतिवसामीति ११ अथैतत्सकलंकच्छपेनोदाहृतंश्रुत्वातदनंतरंदेवलोकाद्देवरथःप्रादुरासीद्वाचश्चाश्रूयंतेंद्रद्युम्नंप्रतिप्रस्तुतस्तेस्वर्गोयथोचितंस्थानंप्रतिपद्यस्वकीर्तिमानस्यव्यग्रोयाहीति १२ ॥ भवंतिचात्रश्लोकाः ॥ ॥ दिवंस्पृशति भूमिंचशब्दःपुण्यस्यकर्मणः ॥ यावत्सशब्दोभवतितावत्पुरुषउच्यते १३ अकीर्तिःकीर्त्यतेलोकेयस्यभूतस्यकस्यचित् ॥ सपतत्यधमाँल्लोकान्यावच्छब्दः प्रकीर्त्यते १४ तस्मात्कल्याणवृत्तःस्यादनंतायनरःसदा ॥ विहायचित्तंपापिष्ठंधर्ममेवसमाश्रयेत् १५ इत्येतच्छ्रुत्वासराजाऽब्रवीत्तिष्ठतावद्यावदिमौवृद्धौयथास्थानंप्रतिपादयामीति १६ समांप्रावारकर्णंचोलूकंयथोचितेस्थानेप्रतिपाद्यतेनैवयानेनसंस्थितोयथोचितंस्थानंप्रतिपेदे तन्मयाऽनुभूतंचिरजीविनेदृशमितिपांडवानुवाचमार्कंडेयः १७

वयमतीतानागतविदःस्म इतिभावः ३ खलुप्रसिद्धम् ४ सःइंद्रद्युम्नोऽश्वोभूत्वामामवहत् ५ । ६ । ७ । ८ । ९ चितिषुअग्निचयनेषुकर्तव्येषुसत्सु १० । ११ । १२ पुरुषः स्वर्गस्थइतिशेषः १३ । १४ । १५ । १६ । १७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अस्मै मार्कंडेयः १८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे ऊनशताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥ अतःपरंस्वर्गप्रदान्साधारणान्धर्मानाहाध्यायेन श्रुत्वामरानाराजर्षि रित्यादिना वदंतिलोकेपुविशिष्टबुद्धयइत्यंतेन १ । २ । ३ । ४ पर्यश्नंतिवालवृद्धातिथिभ्यःपूर्वमश्नंति यत्रजन्मनिअसत्यंवृथागोब्राह्मणादित्राणंविनाकीर्त्यते तदपिवृथेत्यर्थः ५ आरूढश्चासौपति

पांडवाश्चोचुः साधुशोभनंभवताकृतंराजानमिंद्रद्युम्नंस्वर्गलोकाच्च्युतंस्वेस्थानेप्रतिपादयतेत्यथैतानब्रवीदसौननुदेवकीपुत्रेणापिकृष्णेननरकेमज्जमानोराजर्षिर्नृगस्तस्मा त्कृच्छ्रात्पुनःसमुद्धृत्यस्वर्गंप्रापितइति १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिइंद्रद्युम्नोपाख्यानेऊनशताधिकशततमोऽध्या यः ॥ १९९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ श्रुत्वासराजाराजर्षिरिंद्रद्युम्नस्यतत्तदा ॥ मार्कंडेयान्महाभागात्स्वर्गस्यप्रतिपादनम् १ युधिष्ठिरोमहाराजपु नःपप्रच्छतंमुनिम् ॥ कीदृशीषुह्यवस्थासुदत्वादानंमहामुने २ इंद्रलोकंत्वनुभवेत्पुरुषस्तद्ब्रवीहिमे ॥ गार्हस्थ्येऽप्यथवाबाल्येयौवनेस्थाविरेऽपिवा ॥ यथाफ लंसमश्नातितथात्वंकथयस्वमे ३ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ वृथाजन्मानिचत्वारिवृथादानानिषोडश ॥ वृथाजन्मह्यपुत्रस्ययेचधर्मबहिष्कृताः ४ परपाके षुयेऽश्नंतिआत्मार्थंचपचेतुयः ॥ पर्यश्नंतिवृथायत्रतदसत्यंप्रकीर्त्यते ५ आरूढपतितेदत्तमन्यायोपहृतंचयत् ॥ व्यर्थंतुपतितेदानंब्राह्मणेतस्करेतथा ६ गुरौचानृ तिकेपापेकृतघ्नेग्रामयाजके ॥ वेदविक्रयिणेदत्तंतथावृषलयाजके ७ ब्रह्मबंधुषुयद्दत्तंयद्दत्तंवृषलीपतौ ॥ स्त्रीजनेषुचयद्दत्तंव्यालग्राहेतथैवच ८ परिचारकेषुयद्दत्तं वृथादानानिषोडश ॥ तमोवृतस्तुयोदद्याद्भयात्क्रोधात्तथैवच ९ भुंक्तेचदानंतत्सर्वंगर्भस्थस्तुनरःसदा ॥ ददद्दानंद्विजातिभ्योवृद्धभावेनमानवः १० तस्मात्सर्वास्व वस्थासुसर्वदानानिपार्थिव ॥ दातव्यानिद्विजातिभ्यःस्वर्गमार्गजिगीषया ११ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ चातुर्वर्ण्यस्यसर्वस्यवर्तमानाःप्रतिग्रहे ॥ केनविप्रावि शेषेणतारयंतितरंतिच १२ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ जपैर्मंत्रैश्चहोमैश्चस्वाध्यायाध्ययनेनच ॥ नावंवेदमयींकृत्वातारयंतितरंतिच १३ ब्राह्मणांस्तोषयेद्यस्तुतु ष्यंतेतस्यदेवताः ॥ वचनाच्चापिविप्राणांस्वर्गलोकमवाप्नुयात् १४ पितृदैवतपूजाभिर्ब्राह्मणाभ्यर्चनेनच ॥ अनंतंपुण्यलोकंतुगंताऽसित्वंनसंशयः १५ श्लेष्मा दिभिर्व्याप्ततनुर्म्रियमाणोऽविचेतनः ॥ ब्राह्मणाएवसंपूज्याःपुण्यस्वर्गमभीप्सता १६ श्राद्धकालेतुयत्नेनभोक्तव्याह्यजुगुप्सिताः ॥ दुर्वर्णःकुनखीकुष्ठीमायावी कुंडगोलकौ १७ वर्जनीयाःप्रयत्नेनकांडपृष्ठाश्चदेहिनः ॥ जुगुप्सितंहियच्छ्राद्धंदहत्यग्निरिवेंधनम् १८ येयेश्राद्धेनयुज्यंतेमूकांधबधिरादयः ॥ तेपिसर्वेनियो क्तव्यामिश्रितावेदपारगैः १९ प्रतिग्रहश्चवैदेयःशृणुयस्ययुधिष्ठिर ॥ प्रदातारंतथाऽऽत्मानंयस्तारयतिशक्तिमान् २०

तः । 'आरूढोनैष्ठिकंधर्मंयस्तुप्रच्यवतेपुनः ॥ प्रायश्चित्तंनतस्यास्तियेनशुद्ध्येत्सआत्महा' इतिश्लोकोक्तः नैष्ठिकंयावज्जीवब्रह्मचर्यं चतुर्थाश्रमंवानप्रस्थत्वंवा प्रच्यवतेगार्हस्थ्येच्छादिनातांनिष्ठांत्यजति ६ गुरावप्यानृतिकेऽनृतप्रिये वृषलःशूद्रः ७ ब्रह्मबंधवोजातिमात्रब्राह्मणावृत्ताध्ययनशून्याः ८ । ९ दानंदानफलंअन्यत्तुदानंवृद्धभावेनजरयाभुंक्ते १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ अजुगुप्सिताः अभिशस्तपतितवर्जिताः दुर्वर्णः अतिगौरोऽतिकृष्णोवीभत्सवर्णः १७ कांडपृष्ठाःबाणनिषंगधराः क्षात्रवृत्तयइत्यर्थः १८ । १९ । २०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ २३ माल्यं निर्माल्यं २४ आकल्पःगंधादिनाऽलंकरणम् २५ । २६ अभिभूतायदारिद्र्यादेव २७ अभिवर्जितं दत्तम् २८ सावहुभ्योदत्ता २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ ३४ । ३५ । ३६ । ३७

तस्मिन्देयंद्विजेदानंसर्वागमविजानता ॥ प्रदातारंतथाऽऽत्मानंतारयेद्यःसशक्तिमान् २१ नतथाहविषोहोमैर्नपुष्पैर्नानुलेपनैः ॥ अग्नयःपार्थतुष्यंतियथाह्यतिथि
भोजने २२ तस्मात्त्वंसर्वयत्नेनयतस्वातिथिभोजने ॥ पादोदकंपादघृतंदीपमन्नंप्रतिश्रयम् २३ प्रयच्छंतितुयेराजन्नोपसर्पंतितेयमम् ॥ देवमाल्यापनयनंद्वि
जोच्छिष्टावमार्जनम् २४ आकल्पपरिचर्याचगात्रसंवाहनानिच ॥ अत्रैकैकंनृपश्रेष्ठगोदानाद्यतिरिच्यते २५ कपिलायाःप्रदानात्तुमुच्यतेनात्रसंशयः ॥ तस्मा
दलंकृतांदद्यात्कपिलांतुद्विजातये २६ श्रोत्रियायदरिद्रायगृहस्थायाग्निहोत्रिणे ॥ पुत्रदाराभिभूतायतथाह्यनुपकारिणे २७ एवंविधेषुदातव्यानसमृद्धेषुभारत ॥
कोगुणोभरतश्रेष्ठसमृद्धेष्वभिवर्जितम् २८ एकस्यैकाप्रदातव्यानबहूनांकदाचन ॥ सागौर्विक्रयमापन्नाहन्यात्त्रिपुरुषंकुलम् २९ नतारयतिदातारंब्राह्मणंनैवनैव
तु ॥ सुवर्णस्यविशुद्धस्यसुवर्णंयःप्रयच्छति ३० सुवर्णानांशतंतेनदत्तंभवतिशाश्वतम् ॥ अनड्वाहंतुयोदद्याद्बलवंतंधुरंधरम् ३१ सनिस्तरतिदुर्गाणिस्वर्गलोकं
चगच्छति ॥ वसुंधरांतुयोदद्याद्द्विजायविदुषात्मने ३२ दातारंह्यनुगच्छंतिसर्वेकामाभिवांछिताः ॥ पृच्छंतिचात्रदातारंवदंतिपुरुषाभुवि ३३ अध्वनिक्षीणगात्रा
श्चपांसुपादावगुंठिताः ॥ तेषामेवश्रमार्तानांयोह्यन्नंकथयेद्बुधः ३४ अन्नदातृसमःसोऽपिकीर्त्यतेनात्रसंशयः ॥ तस्मात्त्वंसर्वदानानिहित्वाऽन्नंसंप्रयच्छह ३५ न
हीदृशंपुण्यफलंविचित्रमिहविद्यते ॥ यथाशक्तिचयोदद्यादन्नंविप्रेषुसंस्कृतम् ३६ सतेनकर्मणाऽऽप्नोतिप्रजापतिसलोकताम् ॥ अन्नमेवविशिष्टंहितस्मात्परतरं
च ३७ अन्नंप्रजापतिश्चोक्तःसचसंवत्सरोमतः ॥ संवत्सरस्तुयज्ञोऽसौसर्वंयज्ञेप्रतिष्ठितम् ३८ तस्मात्सर्वाणिभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ तस्मादन्नंविशिष्टं
हिसर्वेभ्यइतिविश्रुतम् ३९ येषांतटाकानिमहोदकानिवाप्यश्चकूपाश्चप्रतिश्रयाश्च ॥ अन्नस्यदानंमधुराचवाणीयमस्यतेनिर्वचनाभवंति ४० धान्यंश्रमेणार्जितवि
त्तसंचितंविप्रेसुशीलेचप्रयच्छतेयः ॥ वसुंधरातस्यभवेत्सुतुष्टाधारांवसूनांप्रतिमुंचतीव ४१ अन्नदाःप्रथमंयांतिसत्यवाक्तदनंतरम् ॥ अयाचितप्रदाताचसमंयांति
त्रयोजनाः ४२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ कौतूहलसमुत्पन्नःपर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ मार्कंडेयंमहात्मानंपुनरेवसहानुजः ४३ यमलोकस्यचाध्वानमंतरं
मानुषस्यच ॥ कीदृशंकिंप्रमाणंवाकथंवातन्महामुने ॥ तरंतिपुरुषाश्चैवयेनोपायेनशंसमे ४४ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ सर्वगुह्यतमंप्रश्नंपवित्रमृषिसंस्तु
तम् ॥ कथयिष्यामितेराजन्धर्मंधर्मभृतांवर ४५ षडशीतिसहस्राणियोजनानांनराधिप ॥ यमलोकस्यचाध्वानमंतरंमानुषस्यच ४६ आकाशंतदपानीयंघो
रंकान्तारदर्शनम् ॥ नतत्रवृक्षच्छायावापानीयंकेतनानिच ४७

८७ प्रजापतिःविराट् अन्नंविराडितिश्रुतेः ३८ । ३९ प्रतिश्रयाःगृहाः येषांयैः उत्सृष्टाइतिशेषः निर्वचनाः यमवार्त्तामपिनशृण्वंतीत्यर्थः ४० वसूनांधनानाम् ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

विश्रमेद्यत्रवैश्रांतःपुरुषोऽध्वनिकर्शितः ॥ नीयतेयमदूतैस्तुयमस्याज्ञाकरैर्बलात् ४८ नराःस्त्रियस्तथैवान्येपृथिव्यांजीवसंज्ञिताः ॥ ब्राह्मणेभ्यःप्रदानानिना
॥१६९॥ नारूपाणिपार्थिव ४९ हयादीनांप्रकृष्टानितेऽध्वानंयांतिवैनराः ॥ सन्निवार्यातपंयांतिच्छत्रेणैवहिच्छत्रदाः ५० तृप्ताश्चैवान्नदातारोह्यतृप्ताश्चाप्यनन्नदाः ॥ अ०
वस्त्रिणोवस्त्रदायांतिअवस्त्रायांत्यवस्त्रदाः ५१ हिरण्यदाःसुखंयांतिपुरुषास्त्वभ्यलंकृताः ॥ भूमिदास्तुसुखंयांतिसर्वैःकामैःसुतर्पिताः ५२ यांतिचैवापरिक्लिष्टा २००
नराःसस्यप्रदायकाः ॥ नराःसुखतरंयांतिविमानेषुगृहप्रदाः ५३ पानीयदाह्यतृषिताःप्रहृष्टमनसोनराः ॥ पंथानंद्योतयंतश्चयांतिदीपप्रदाःसुखम् ५४ गोप्र
दास्तुसुखंयांतिनिर्मुक्ताःसर्वपातकैः ॥ विमानैर्हंससंयुक्तैर्यांतिमासोपवासिनः ५५ तथाबर्हिप्रयुक्तैश्चषष्ठरात्रोपवासिनः ॥ त्रिरात्रंक्षपतेयस्तुएकभक्तेनपांडव
५६ अंतराचैवनाश्नातितस्यलोकाह्यनामयाः ॥ पानीयस्यगुणादिव्याःप्रेतलोकसुखावहाः ५७ तत्रपुष्पोदकानामनदीतेषांविधीयते ॥ शीतलंसलिलंतत्र
पिबंतिह्यमृतोपमम् ५८ येचदुष्कृतकर्माणःपूयंतेषांविधीयते ॥ एवंनदीमहाराजसर्वकामप्रदाहिसा ५९ तस्मात्त्वमपिराजेंद्रपूजयैनान्यथाविधि ॥ अध्व
निक्षीणगात्रश्चपथिपांसुसमन्वितः ६० पृच्छतेह्यन्नदातारंगृहमायातिचाशया ॥ तंपूजयाथयत्नेनसोऽतिथिर्ब्राह्मणश्चसः ६१ तंयांतमनुगच्छंतिदेवाःसर्वेसवास
वाः ॥ तस्मिन्संपूजितेप्रीतानिराशायांत्यपूजिते ६२ तस्मात्त्वमपिराजेंद्रपूजयैनंयथाविधि ॥ एतत्तेशतशःप्रोक्तंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ६३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
पुनःपुनरहंश्रोतुंकथांधर्मसमाश्रयाम् ॥ पुण्यामिच्छामिधर्मज्ञकथ्यमानांत्वयाविभो ६४ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ धर्मांतरंप्रतिकथांकथ्यमानांमयानृप ॥
सर्वपापहरांनित्यंशृणुष्वावहितोमम ६५ कपिलायांतुदत्तायांयत्फलंज्येष्ठपुष्करे ॥ तत्फलंभरतश्रेष्ठविप्राणांपादधावने ६६ द्विजपादोदकक्लिन्नायावत्तिष्ठतिमेदिनी ॥
तावत्पुष्करपर्णेनपिबंतिपितरोजलम् ६७ स्वागतेनाग्नयस्तृप्ताआसनेनशतक्रतुः ॥ पितरःपादशौचेनअन्नाद्येनप्रजापतिः ६८ यावद्वत्सस्यवैपादौशिरश्चैवप्रदृ
श्यते ॥ तस्मिन्कालेप्रदातव्याप्रयत्नेनांतरात्मना ६९ अंतरिक्षगतोवत्सोयावद्योन्यांप्रदृश्यते ॥ तावद्गौःपृथिवीज्ञेयायावद्गर्भंनमुंचति ७० यावंतितस्यारो
माणिवत्सस्यचयुधिष्ठिर ॥ तावद्युगसहस्राणिस्वर्गलोकेमहीयते ७१ सुवर्णनासांयःकृत्वासखुरांकृष्णधेनुकाम् ॥ तिलैःप्रच्छादितांदद्यात्सर्वरत्नैरलंकृ
ताम् ७२ प्रतिग्रहंगृहीत्वायःपुनर्ददतिसाधवे ॥ फलानांफलमश्नातितदादत्त्वाचभारत ७३ ससमुद्रगुहातेनसशैलवनकानना ॥ चतुरंताभवेद्दत्तापृथि
वीनात्रसंशयः ७४ अंतर्जानुशयोयस्तुभुंजतेसक्तभाजनः ॥ योद्विजःशब्दरहितंसक्षमस्तारणायवै ७५ अपानपानगदितास्तथाऽन्येयेद्विजातयः ॥ जपं ॥१६९॥
तिसंहितांसम्यक्तेनित्यंतारणक्षमाः ७६

अपानपाःअमद्यपाः नगदिताःनकेनचिद्दोषवत्तयाकीर्तिताः ७६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७७ । ७८ । ७९ नभवंतीहमानवाःस्वर्गंप्राप्योपर्युपरिगच्छंतोमुक्तिमेवप्राप्नुवंतीत्यर्थः ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ पवित्राणांत्रिसुपर्णादिमंत्राणाम् ९४ । ९५ अभिषेचनंतीर्थेषुयज्ञांतेऽवभृथेवास्नानम् ९६ भावश्चित्तम् ९७ नदुष्करमिति । इंद्रियगामिनांविषयाणांविशुद्धिंविनाअशनंभोगःसुकरं भोगोविषयशुद्धिंनापेक्षतेपण्यांगनासंगादिनाऽपि

हव्यंकव्यंचयत्किंचित्सर्वंतच्छ्रोत्रियोऽर्हति ॥ दत्तंहिश्रोत्रियेसाधौज्वलितेऽग्नौयथाहुतम् ७७ मन्युप्रहरणाविप्रानविप्राःशस्त्रयोधिनः ॥ निहन्युर्मन्युनाविप्रावज्रपाणिरिवासुरान् ७८ धर्माश्रितेयंतुकथाकथितेयंतवानघ ॥ यांश्रुत्वामुनयःप्रीतानैमिषारण्यवासिनः ७९ वीतशोकभयक्रोधाविपाप्मानस्तथैवच ॥ श्रुत्वेमांतुकथाराजन्नभवंतीहमानवाः ८० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ किंतच्छौचंभवेद्येनविप्रःशुद्धःसदाभवेत् ॥ तदिच्छामिमहाप्राज्ञश्रोतुंधर्मभृतांवर ८१ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ वाक्शौचंकर्मशौचंचयच्चशौचंजलात्मकम् ॥ त्रिभिःशौचैरुपेतोयःसस्वर्गीनात्रसंशयः ८२ सायंप्रातश्चसंध्यांयोब्राह्मणोऽभ्युपसेवते ॥ प्रजपन्पावनींदेवींगायत्रींवेदमातरम् ८३ सतयापावितोदेव्याब्राह्मणोनष्टकिल्बिषः ॥ नसोदेत्प्रतिगृह्णानोमहीमपिससागराम् ८४ येचास्यदारुणाःकेचिद्ग्रहाःसूर्यादयोदिवि ॥ तेचास्यसौम्याजायंतेशिवाःशिवतराःसदा ८५ सर्वेनानुगतंचैनंदारुणाःपिशिताशनाः ॥ घोररूपामहाकायाधर्षयंतिद्विजोत्तमम् ८६ नाध्यापनाद्याजनाद्वाअन्यस्माद्वाप्रतिग्रहात् ॥ दोषोभवतिविप्राणांज्वलिताग्निसमाद्विजाः ८७ दुर्वेदावासुवेदावाप्राकृताःसंस्कृतास्तथा ॥ ब्राह्मणानावमंतव्याभस्मच्छन्नाइवाग्नयः ८८ यथाश्मशानेदीप्तौजाःपावकोनैवदुष्यति ॥ एवंविद्वानविद्वान्वाब्राह्मणोदैवतंमहत् ८९ प्राकारैश्चपुरद्वारैःप्रासादैश्चपृथग्विधैः ॥ नगराणिनशोभंतेहीनानिब्राह्मणोत्तमैः ९० वेदाढ्यावृत्तसंपन्नाज्ञानवंतस्तपस्विनः ॥ यत्रतिष्ठंतिवैविप्रास्तन्नामनगरंनृप ९१ व्रजेवाऽप्यथवाऽरण्येयत्रसंतिबहुश्रुताः ॥ तत्तन्नगरमित्याहुःपार्थतीर्थंचतद्भवेत् ९२ रक्षितारंचराजानंब्राह्मणंचतपस्विनम् ॥ अभिगम्याभिपूज्याथसद्यःपापात्प्रमुच्यते ९३ पुण्यतीर्थाभिषेकंचपवित्राणांचकीर्तनम् ॥ सद्भिःसंभाषणंचैवप्रशस्तंकीर्त्यतेबुधैः ९४ साधुसंगमपूतेनवाक्सुभाषितवारिणा ॥ पवित्रीकृतमात्मानंसंतोमन्यंतिनित्यशः ९५ त्रिदंडधारणंमौनंजटाभारोऽथमुंडनम् ॥ वल्कलाजिनसंवेष्टंव्रतचर्याऽभिषेचनम् ९६ अग्निहोत्रंवनेवासःशरीरपरिशोषणम् ॥ सर्वाण्येतानिमिथ्यास्युर्यदिभावोननिर्मलः ९७ नदुष्करमनाशित्वंसुकरंह्यशनंविना ॥ विशुद्धिंचक्षुरादीनांषण्णामिंद्रियगामिनाम् ॥ विकारितेषांराजेंद्रसुदुष्करतरंमनः ९८ येपापानिनकुर्वंतिमनोवाक्कर्मबुद्धिभिः ॥ तेतपंतिमहात्मानोनशरीरस्यशोषणम् ९९ नज्ञातिभ्योदयायस्यशुक्लदेहोविकल्मषः ॥ हिंसासातपसस्तस्यनानाशित्वंतपःस्मृतम् १०० तिष्ठन्गृहेचैवमुनिर्नित्यंशुचिरलंकृतः ॥ यावज्जीवंदयावांश्चसर्वपापैःप्रमुच्यते १०१

तत्सिद्धेः । किंतु अनाशित्वं अमृतत्वंभोगवर्जनंवातांविनानसुकरंयतोदुष्करंस्वभावतोदुःसंपादमितियोजना । दुष्करत्वेहेतुमाहार्धेन विकारीति । सुदुष्करतरंदुर्जयम् ९८ । ९९ ज्ञातिभ्यःपुत्राद्यर्थे शुक्लदेहःशुक्लवृत्त्युपजीवी अविकल्मषःशुक्लवृत्त्यायःकुटुंबंपीडयतिसनिष्कल्मषोनभवतीत्यर्थः तस्योपपादनमुत्तरार्धेन हिंसेति । अनाशित्वंअशनत्यागः १०० । १०१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मांसशोणितलेपनःदेहः २ अज्ञानंशास्त्रार्तिकंतुस्वयमेवकल्पितंतप्तशिलारोहणादितेनक्लेशएव नतुअन्यत्पापंप्रहीयते भावशून्यस्येति तदपिभावश्चेत्शुद्धिहेतुरितिभावः ३ पुण्याद्देवदयारूपात् वाङ्मनःकाय शुद्धिरूपाच्चवैराग्यशुद्धिमोक्षाःस्युर्नतुफलाद्यशनादिनेत्यर्थः ४ स्थानकुटिकासनात्स्थावरगृहत्यागात् ५ । ६ विधित्सितमाह ज्ञानेनेति ७ क्लेशैः अविद्यादिभिः ८ आत्मनेति । शरीराणीतिशेषः आत्मनावि प्रहीणानिनिरात्मकानिरज्जूरगादिवत्यतःकाष्ठादिसमानिजडानिदृश्यानीत्यर्थः। एतेनयद्दृश्यंतन्मिथ्येतिनियमोदर्शितः। मूढदृष्ट्याऽपिनियमांतरमाह विनश्यंतीति। यद्दृश्यंतद्विनाशिअतोवियदादिकमहंकारश्चसा क्षिभास्यत्वात्घटवद्विनाश्येवेत्यर्थः ९ नास्मिदेहादिदृश्यरूपइतिवा नाहमहंकाराख्यद्रष्टृरूपोवा नमेमत्संबंधिदेहाहंकारादिकमितिवाऽऽत्मानंविंदते १० द्व्यक्षरात्तत्त्वमितिवाक्यात्अभिसंधाय शास्त्राशयं प्रत्यगात्मनःकेवलीभावंज्ञात्वा श्लोकपदैः 'सत्यंज्ञानमनंतम्' इत्यादिभिर्मंत्रपदैःअंकितानिचिह्नितानिब्राह्मणानि 'ब्रह्मविदाप्नोतिपरं' इत्यादीनि तैःउपनिषदांशतैःसहस्रैर्वेत्यर्थः प्रत्ययोऽहंब्रह्मास्मीत्य

नहिपापानिकर्माणिशुद्ध्यन्त्यनशनादिभिः ॥ सीदत्यनशनादेवमांसशोणितलेपनः २ अज्ञातंकर्मकृत्वाचक्लेशोनान्यत्प्रहीयते ॥ नाग्निर्दहतिकर्माणिभावशून्य स्यदेहिनः ३ पुण्यादेवप्रव्रजंतिशुध्यंत्यनशनानिच ॥ नमूलफलभक्षित्वान्नमौनान्नानिलाशनात् ४ शिरसोमुंडनाद्वाऽपिनस्थानकुटिकासनात् ॥ नजटाधार णाद्वाऽपिनतुस्थंडिलशय्यया ५ नित्यंह्यनशनाद्वाऽपिनाग्निशुश्रूषणादपि ॥ नचोदकप्रवेशेननचक्ष्माशयनादपि ६ ज्ञानेनकर्मणावाऽपिजरामरणमेवच ॥ व्याधयश्चप्रहीयंतेप्राप्यतेचोत्तमंपदम् ७ बीजानिह्यग्निदग्धानिनरोहंतिपुनर्यथा ॥ ज्ञानदग्धैस्तथाक्लेशैर्नात्मासंयुज्यतेपुनः ८ आत्मनाविप्रहीणानिकाष्ठ कुड्योपमानिच ॥ विनश्यंतिनसंदेहःफेनानीवमहार्णवे ९ आत्मानंविंदतेयेनसर्वभूतगुहाशयम् ॥ श्लोकेनयदिवाऽर्धेनक्षीणंतस्यप्रयोजनम् १० द्व्यक्षराद भिसंधायकेचिच्छ्लोकपदांकितैः ॥ शतैरन्यैःसहस्रैश्चप्रत्ययोमोक्षलक्षणम् ११ नायंलोकोऽस्तिनपरोनसुखंसंशयात्मनः ॥ ऋचुर्ज्ञानविदोवृद्धाःप्रत्ययोमोक्ष लक्षणम् १२ विदितार्थस्तुवेदानांपरिविद्प्रयोजनम् ॥ उद्विजेत्सतुवेदेभ्योदावाग्नेरिवमानवः १३ शुष्कंतर्कंपरित्यज्यआश्रयस्वश्रुतिंस्मृतिम् ॥ एकाक्षराभिसं बद्धंतत्त्वंहेतुभिरिच्छसि ॥ बुद्धिर्नतस्यसिद्ध्येतसाधनस्यविपर्ययात् ११४

नुभवःस्वसाक्षिकः अद्रष्टृत्वादिश्चलोकसाक्षिकः मोक्षस्यलक्षणंज्ञापकम् ११ । १२ परिवेदसाकल्येनवेद विदितार्थोज्ञातात्मतत्त्वः वेदेभ्यःवेदोक्तकर्मभ्यः १३ शुष्कतर्कप्रपंचःसत्योऽवाच्यत्वात् आत्मवत् । व्यतिरेकेणशुक्तिरजतवद्द्वैतादिरूपम् । श्रुतिं 'नेहनानास्तिकिंचन' इति । स्मृतिं 'अज्ञानप्रभवालोकावेदाश्चाज्ञानसंभवाः ॥ विदितात्मसतत्त्वस्यनेहनानाऽस्तिकिंचन' इत्यादिकां जग द्बाधप्रदर्शिनींआश्रयस्व 'नैषातर्केणमतिरापनेया । नावेदविन्मनुतेतंबृहंतम्' इतिश्रुतिभ्यांएकंचतत्अक्षरंव्यापकंत्रिविधभेदशून्यंवस्तु तत्संबद्धंश्रुतिस्मृतितत्त्वं हेतुभिःश्रौतयुक्तिभिः । 'अन्नेनसोम्य शुंगेनापोमूलमन्विच्छअद्भिःसोम्यशुंगेनतेजोमूलमन्विच्छतेजसासोमशुंगेनसन्मूलमन्विच्छसन्मूलाःसोम्येमाःप्रजाः' इत्यादिभिःकार्यलिंगकेनानुमानेनपरमकारणंदर्शयंतीभिः शुंगेनकार्येणमूलंकारणमिच्छ सियदीतिशेषः । बुद्धिस्तत्त्वज्ञानं साधनस्यशमादेःशास्त्रादेःविपर्ययात्अभावात्अवैदिकत्वाद्वा ११४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वेदेति । तद्अक्षरंतत्त्वंवेदःप्रणवः वाच्यवाचकयोरभेदात् शरीरंप्रतिप्रमाप्रणवद्वारैव तदधिगमस्यसर्वत्रदर्शनात् तथाचश्रुतिः । 'एतद्वैसत्यकामपरंचापरंब्रह्मयदोंकारस्तस्माद्विद्वानेतेनवायतैनेनैकतरमन्वेति' इत्यादिका वेदस्तत्वंतत्त्वाधिगमहेतुः तत्समासोपलब्धौ तस्यवेदस्यसमासःसंक्षेपःप्रलयोयत्रसततत्समासआत्मा । 'यत्रवेदाअवेदाः' इतिश्रुतेः तस्योपलब्धौ आत्माक्षीवःस्वप्रकाशआत्मा नघटवत्स्वात्मानं प्रकाशयति स्वात्मनिवृत्तिविरोधात् कथंतर्हितज्ज्ञानस्यसाध्यत्वमुच्यतइत्याशंक्याह तत्सवेद्यस्यवेद्यमिति । तत्तस्मात्सआत्मावेद्यस्य बुद्धिसत्वस्यवेद्यंज्ञेयं । 'दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्या मनसैवानुद्रष्टव्यम्' इत्यादिश्रुतिभ्यः । कथंतर्हियन्मनसानमनुतइत्यादिश्रवणं उच्यते । 'चक्षुःसन्निहितंकुंभंयथासूर्योऽवभासयेत् ॥ चित्तवृत्त्यातथाव्याप्तंचिदात्मैवप्रकाशयेत् ॥ स्वप्रकाशंचिदात्मानंवृत्तिरात्मांतरंविना ॥ भासयेद्भास्करमिवचक्षुःसूर्यांतरंविना ॥ वृत्तिव्याप्तिमपेक्ष्यैववेद्यत्वंप्राहुरात्मनः । चिदंतरानपेक्षत्वादवेद्यत्वंतथागमाः' आगमाः । यन्मनसानमनुते मनसैवानुद्रष्टव्यम्' इत्याद्याः । 'विज्ञातारमरेकेन विजानीयादितिश्रुतिः । निराकरोतिवेद्यत्वमनवस्थाभयादिति १५ । १६ प्रसादेननैर्मल्येनअनशनंनामचित्तेंद्रियनिरोधोनत्वाहारत्यागइत्याह तस्मादिति १७ उक्तमर्थंपिंडीकृत्याह तपसेति । तपसास्वधर्म

वेदपूर्वंवेदितव्यंप्रयत्नात्तद्वैवेदस्तस्यवेदःशरीरम् ॥ वेदस्तत्त्वंतत्समासोपलब्धौक्षीवस्त्वात्मातत्सवेद्यस्यवेद्यम् १५ वेदोक्तमायुर्देवानामाशिषश्चैवकर्मणाम् ॥ फलत्यनुयुगंलोकेप्रभावश्चशरीरिणाम् १६ इंद्रियाणांप्रसादेनतदेतत्परिवर्जयेत् ॥ तस्मादनशनंदिव्यंनिरुद्धेंद्रियगोचरम् १७ तपसास्वर्गगमनंभोगोदानेन जायते ॥ ज्ञानेनमोक्षोविज्ञेयस्तीर्थस्नानादघक्षयः १८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुराजेन्द्रप्रत्युवाचमहायशाः ॥ भगवन्श्रोतुमिच्छामिप्रधानविधिमुत्तमम् १९ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ यत्त्वमिच्छसिराजेंद्रदानधर्मंयुधिष्ठिर ॥ इष्टंचेदंसदामह्यंराजन्गौरवतस्तथा २० शृणुदानरहस्यानिश्रुतिस्मृत्युदितानिच ॥ छायायांकरिणःश्राद्धंतत्कर्णपरिवीजिते ॥ दशकल्पायुतानीहनक्षीयेतयुधिष्ठिर २१ जीवनायसमाक्लिन्नंवसुदत्वासहीयते ॥ वैश्यंतुवासयेद्यस्तुसर्वयज्ञैःसइष्टवान् २२ प्रतिस्रोतश्चित्रवाहाःपर्जन्योन्नानुसंचरन् ॥ महाधुरियथानावामहापापैःप्रमुच्यते ॥ विप्लवेविप्रदत्तानिदधिमस्त्वक्षयाणिच २३ पर्वसुद्विगुणंदानमृतौदशगुणंभवेत् २४ अयनेविषुवेचैवषडशीतिमुखेषुच ॥ चंद्रसूर्योपरागेचदत्तमक्षयमुच्यते २५ ऋतुषुदशगुणंवदंतिदत्तंशतगुणमृत्वयनादिषुध्रुवम् ॥ भवति सहस्रगुणंदिनस्यराहोर्विषुवतिचाक्षयमश्नुतेफलम् १२६

चरणेन १८ । १९ । २० छायायांकरिणः गुर्वमायोगेऽश्वत्थच्छायागजच्छायाख्यंपर्व देशकालयोगजं कर्णाइवकर्णाअश्वत्थपल्लवास्तैर्वीजितेदेशेजलोपांते २१ समाक्लिन्नंआर्द्रंवसुअन्नादिद्रव्यं वैश्यंविशंत्यस्मिन्नितिवेशोधर्मगृहं तदधिकारिणंवैश्यं 'वृद्धयौषधाख्यान्नधने त्रिषुरत्नेवसुस्मृतम्' इति । 'वेशोवेश्यागृहेप्रोक्तोनेपथ्येगृहमात्रके'.इतिचविश्वः २२ प्रतिस्रोतश्चित्रवाहा इतिसार्धःश्लोकः । प्रतिप्रतीपंपूर्ववाहिन्याःनद्याः पश्चिमामुखंस्रोतःप्रवाहोयत्रततत्तीर्थंप्रतिस्रोतः तत्रपात्रेऽर्पिताश्चित्रवाहा उत्तमाश्वाःविपरिणम्य अक्षयाइत्यपकृष्यते अक्षयफलाइत्यर्थः । पर्जन्योऽन्नानुसंचरन् अन्नार्थंअनुसंचरन्पर्जन्य इंद्रोऽप्यक्षयः अतिथिरूपेणतृप्तइंद्रोऽप्यक्षयस्वर्गप्रदइत्यर्थः । 'पर्जन्योमघवावृषा' इतिहलायुधः । महाधुरिमहतिधूःसदृशेप्रवाहेविप्लवेराहूपरागे विप्रदत्तानिविप्रेभ्योदत्तानि दधिमस्तुदध्नोमंडं । 'मंडं दधिभवंमस्तु' इत्यमरः । चकारात्पूर्वोक्तानि नापुरुषोवायथामहाधुरियोगभारे यथासर्वपापैःप्रमुच्यते तथैवगजच्छायाश्राद्धादिकर्तारोऽपिमुच्यंतइत्यर्थः २३ पर्वसुदर्शादिषु २४ विषुवेतुलामेषसंक्रांत्योः षडशीतिमुखेमिथुनकन्यामीनसंक्रांतिषु २५ । १२६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कामान्काम्यमानान्विषयान् २७ । २८ । १२९ ॥इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॥ श्रुत्वेति । ऋषीणांराज्ञांचलोककंटकोद्धरणंपरमेश्वरप्रीतिकरमिति

नाभूमिदोभूमिमश्नातिराजन्नायानदोयानमारुह्ययाति ॥ यान्यान्कामान्ब्राह्मणेभ्योददातितांस्तान्कामान्जायमानःसभुंक्ते २७ अग्नेरपत्यंप्रथमंसुवर्णंभूर्वैष्ण
वीसूर्यसुताश्चगावः ॥ लोकास्त्रयस्तेनभवंतिदत्तायःकांचनंगाश्चमहींचदद्यात् २८ परंहिदानान्नबभूवशाश्वतंभव्यंत्रिलोकेभवतेकुतःपुनः ॥ तस्मात्प्रधानंपरमं
हिदानंवदंतिलोकेषुविशिष्टबुद्धयः १२९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिदानमहादानमाहात्म्येद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रुत्वातुराजाराजर्षेरिंद्रद्युम्नस्यतत्तथा ॥ मार्कंडेयान्महाभागात्स्वर्गस्यप्रतिपादनम् १ युधिष्ठिरोमहाराजपप्रच्छभरतर्षभ ॥ मार्कंडेयं
तपोवृद्धंदीर्घायुषमकल्मषम् २ विदितास्तवधर्मज्ञदेवदानवराक्षसाः ॥ राजवंशाश्चविविधाऋषिवंशाश्चशाश्वताः ३ नतेस्त्यविदितंकिंचिदस्मिँल्लोकेद्विजो
त्तम ॥ कथांवेत्सिमुनेदिव्यांमनुष्योरगरक्षसाम् ४ देवगंधर्वयक्षाणांकिन्नराप्सरसांतथा ॥ इदमिच्छाम्यहंश्रोतुंतत्त्वेनद्विजसत्तम ५ कुवलाश्वइतिख्यातइक्ष्वा
कुरपराजितः ॥ कथंनामविपर्यासाद्धुंधुमारत्वमागतः ६ एतदिच्छामितत्त्वेनज्ञातुंभार्गवसत्तम ॥ विपर्यस्तंयथानामकुवलाश्वस्यधीमतः ७ ॥ वैशंपायनउ
वाच ॥ युधिष्ठिरेणैवमुक्तोमार्कंडेयोमहामुनिः ॥ धौन्धुमारमुपाख्यानंकथयामासभारत ८ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ हंततेकथयिष्यामिशृणुराजन्युधिष्ठिर ॥
धर्मिष्ठमिदमाख्यानंधुन्धुमारस्यतच्छृणु ९ यथासराजाइक्ष्वाकुःकुवलाश्वोमहीपतिः ॥ धुंधुमारत्वमगमत्तच्छृणुष्वमहीपते १० महर्षिर्विश्रुतस्तातउत्तंक
इतिभारत ॥ मरुधन्वसुरम्येषुआश्रमस्तस्यकौरव ११ उत्तंकस्तुमहाराजतपोऽतप्यत्सुदुश्चरम् ॥ आरिराधयिषुर्विष्णुंबहून्वर्षगणान्विभुः १२ तस्यप्रीतः
सभगवान्साक्षाद्दर्शनमेयिवान् ॥ दृष्ट्वैवचर्षिःप्रह्वस्तंतुष्टावविविधैःस्तवैः १३ ॥ उत्तंकउवाच ॥ ॥ त्वयादेवप्रजाःसर्वाःससुरासुरमानवाः ॥ स्थावराणिचभू
तानिजंगमानितथैवच १४ ब्रह्मवेदाश्चवेद्यंचत्वयासृष्टंमहाद्युते ॥ शिरस्तेगगनंदेवनेत्रेशशिदिवाकरौ १५ निःश्वासःपवनश्चापितेजोग्निश्चतवाच्युत ॥ बाहव
स्तेदिशःसर्वाःकुक्षिश्चापिमहार्णवः १६ ऊरूतेपर्वतादेवखंजंघेमधुसूदन ॥ पादौतेपृथिवीदेवीरोमाण्योषधयस्तथा १७ इंद्रसोमाग्निवरुणादेवासुरमहोरगाः ॥
प्रह्वास्त्वामुपतिष्ठंतिस्तुवंतोविविधैःस्तवैः १८ त्वयाव्याप्तानिसर्वाणिभूतानिभुवनेश्वर ॥ योगिनःसुमहावीर्याःस्तुवंतित्वांमहर्षयः १९ त्वयितुष्टेजगत्स्वास्थ्यं
त्वयिकुद्धेमहद्भयम् ॥ भयानामपनेताऽसित्वमेकःपुरुषोत्तम २० देवानांमानुषाणांचसर्वभूतसुखावहः ॥ त्रिभिर्विक्रमणैर्देवत्रयोलोकास्त्वयाहृताः २१ असुराणां
समृद्धानांविनाशश्चत्वयाकृतः ॥ तवविक्रमणैर्देवानिर्वाणमगमन्परम् २२

धुंधुमारोपाख्यानतात्पर्यम् । पदार्थःस्पष्टः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे एकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥

पराभूताश्चदैत्येंद्रास्त्वयिक्रुद्धेमहाद्युते ॥ त्वंहिकर्ताविकर्ताचभूतानामिहसर्वशः २३ आराधयित्वात्वांदेवाःसुखमेधंतिसर्वशः ॥ एवंस्तुतोहृषीकेशउत्तंकेनम
हात्मना २४ उत्तंकमब्रवीद्विष्णुःप्रीतस्तेऽहंवरंवृणु ॥ उत्तंकउवाच ॥ पर्याप्तोमेवरोह्येषयदहंदृष्टवान्हरिम् २५ पुरुषंशाश्वतंदिव्यंस्रष्टारंजगतःप्रभुम् ॥ वि
ष्णुरुवाच ॥ प्रीतस्तेऽहमलौल्येनभक्त्यातवचसत्तम २६ अवश्यंहित्वयाब्रह्मन्मत्तोग्राह्योवरोद्विज ॥ एवंसच्छंद्यमानस्तुवरेणहरिणातदा २७ उत्तंकःप्रांज
लिर्वव्रेवरंभरतसत्तम ॥ यदिमेभगवन्प्रीतःपुंडरीकनिभेक्षण २८ धर्मेसत्येदमेचैवबुद्धिर्भवतुमेसदा ॥ अभ्यासश्चभवेद्भक्त्यात्वयिनित्यंममेश्वर २९ ॥ भगवा
नुवाच ॥ सर्वमेतद्धिभवितामत्प्रसादात्तवद्विज ॥ प्रतिभास्यतियोगश्चयेनयुक्तोदिवौकसाम् ३० त्रयाणामपिलोकानांमहत्कार्यंकरिष्यसि ॥ उत्सादनार्थंलो
कानांधुंधुर्नाममहासुरः ३१ तपस्यतितपोघोरंशृणुयस्तंहनिष्यति ॥ राजाहिवीर्यवांस्तातइक्ष्वाकुरपराजितः ३२ बृहदश्वइतिख्यातोभविष्यतिमहीपतिः ॥
तस्यपुत्रःशुचिर्दान्तःकुवलाश्वइतिश्रुतः ३३ सयोगबलमास्थायमामकंपार्थिवोत्तमः ॥ शासनात्तवविप्रर्षेधुंधुमारोभविष्यति ॥ एवमुक्त्वातुतंविप्रंविष्णुरंतरधी
यत ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिधुंधुमारोपाख्यानेएकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ मार्कंडेयउवाच ॥ इक्ष्वाकौसंस्थितेराजन्शशादःपृथिवीमिमाम् ॥ प्राप्तःपरमधर्मात्मासोऽयोध्यायांनृपोऽभवत् १ शशादस्यतुदायादःककुत्स्थोनामवीर्य
वान् ॥ अनेनाश्चापिकाकुत्स्थःपृथुश्चानेनसःसुतः २ विष्वगश्वःपृथोःपुत्रस्तस्माददिश्चजज्ञिवान् ॥ अद्रेश्चयुवनाश्वस्तुश्रावस्तस्यात्मजोऽभवत् ३ तस्य
श्रावस्तकोज्ञेयःश्रावस्तीयेननिर्मिता ॥ श्रावस्तकस्यदायादोबृहदश्वोमहाबलः ४ बृहदश्वस्यदायादःकुवलाश्वइतिस्मृतः ॥ कुवलाश्वस्यपुत्राणांसहस्राण्येक
विंशतिः ५ सर्वेविद्यासुनिष्णाताबलवंतोदुरासदाः ॥ कुवलाश्वश्चपितृतोगुणैरभ्यधिकोऽभवत् ६ समयेतंपिताराज्येबृहदश्वोऽभ्यषेचयत् ॥ कुवलाश्वंमहारा
जशूरमुत्तमधार्मिकम् ७ पुत्रसंक्रामितश्रीस्तुबृहदश्वोमहीपतिः ॥ जगामतपसेधीमांस्तपोवनममित्रहा ८ अथशुश्रावराजर्षितमुत्तंकोनराधिप ॥ वनंसंप्र
स्थितंराजन्बृहदश्वंद्विजोत्तमः ९ तमुत्तंकोमहातेजाःसर्वास्त्रविदुषांवरम् ॥ न्यवारयदमेयात्मासमासाद्यनरोत्तमम् १० ॥ उत्तंकउवाच ॥ भवतारक्षणंकार्यं
तत्तावत्कर्तुमर्हसि ॥ निरुद्विग्नावयंराजंस्त्वत्प्रसादाद्भवेमहि ११ त्वयाहिपृथिवीराजन्रक्ष्यमाणामहात्मना ॥ भविष्यतिनिरुद्विग्नानारण्यंगंतुमर्हसि १२ पाल
नेहिमहान्धर्मःप्रजानामिहदृश्यते ॥ नतथादृश्यतेऽरण्येमाभूत्तेबुद्धिरीदृशी १३

इक्ष्वाकाविति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ईदृशोनहिराजेंद्रधर्मःक्कचनदृश्यते ॥ प्रजानांपालनेयोवैपुराराजर्षिभिःकृतः १४ रक्षितव्याःप्रजाराज्ञातास्त्वंरक्षितुमर्हसि ॥ निरुद्विग्नस्तपश्चर्तुंनहिशक्नो
मिपार्थिव १५ ममाश्रमसमीपेवैसमेषुमरुधन्वसु ॥ समुद्रोवालुकापूर्णउज्जालकइतिस्मृतः १६ बहुयोजनविस्तीर्णोबहुयोजनमायतः ॥ तत्ररौद्रोदानवेंद्रोम
हावीर्यपराक्रमः १७ मधुकैटभयोःपुत्रोधुंधुर्नामसुदारुणः ॥ अंतर्भूमिगतोराजन्वसत्यमितविक्रमः १८ तंनिहत्यमहाराजवनंत्वंगंतुमर्हसि ॥ शेतेलोकविना
शायतपआस्थायदारुणम् १९ त्रिदशानांविनाशायलोकानांचापिपार्थिव ॥ अवध्योदैवतानांहिदैत्यानामथरक्षसाम् २० नागानामथयक्षाणांगंधर्वाणांचसर्व
शः ॥ अवाप्यसवरंराजन्सर्वलोकपितामहात् २१ तंविनाशयभद्रंतेमातेबुद्धिरतोऽन्यथा ॥ प्राप्स्यसेमहतींकीर्तिंशाश्वतीमव्ययांध्रुवाम् २२ क्रूरस्यतस्य
स्वपतोवालुकांतर्हितस्यच ॥ संवत्सरस्यपर्यंतेनिःश्वासःसंप्रवर्तते २३ यदातदाभूश्चलतिसशैलवनकानना ॥ तस्यनिःश्वासवातेनरजउद्धूयतेमहत् २४ आ
दित्यपथमाश्रित्यसप्ताहंभूमिकंपनम् ॥ सविस्फुलिंगसज्वालंधूममिश्रंसुदारुणम् २५ तेनराजन्नशक्नोमितस्मिन्स्थातुंस्वआश्रमे ॥ तंविनाशयराजेंद्रलोकानां
हितकाम्यया २६ लोकाःस्वस्थाभविष्यंतितस्मिन्विनिहतेऽसुरे ॥ त्वंहितस्यविनाशायपर्याप्तइतिमेमतिः २७ तेजसातवतेजश्चविष्णुराप्याययिष्यति ॥
विष्णुनाचवरोदत्तःपूर्वंममहीपते २८ यस्तंमहासुरंरौद्रंवधिष्यतिमहीपतिः ॥ तेजस्तंवैष्णवमितिप्रवेक्ष्यतिदुरासदम् २९ तत्तेजस्त्वंसमाधायराजेंद्रभुविदुः
सहम् ॥ तंनिषूदयराजेंद्रदैत्यंरौद्रपराक्रमम् ३० नहिधुंधुर्महातेजास्तेजसाऽल्पेनशक्यते ॥ निर्दग्धुंपृथिवीपालसहिवर्षशतैरपि ३१ ॥ इतिश्रीमहाभार
तेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिधुंधुमारोपाख्यानेद्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ सएवमुक्तोराजर्षिरुत्तंकेनापराजितः ॥
उत्तंकंकौरवश्रेष्ठकृतांजलिरथाब्रवीत् १ नतेऽभिगमनंब्रह्मन्मोघमेतद्भविष्यति ॥ पुत्रोममायंभगवन्कुवलाश्वइतिस्मृतः २ धृतिमान्क्षिप्रकारीचवीर्येणाप्रतिमो
भुवि ॥ प्रियंचतेसर्वमेतत्करिष्यतिनसंशयः ३ पुत्रैःपरिवृतःसर्वैःशूरैःपरिघबाहुभिः ॥ विसर्जयस्वमांब्रह्मन्न्यस्तशस्त्रोऽस्मिसांप्रतम् ४ तथाऽस्त्वितिचतेनो
क्तोमुनिनाऽमिततेजसा ॥ सतमादिश्यतनयमुत्तंकायमहात्मने ५ क्रियतामितिराजर्षिर्जगामवनमुत्तमम् ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कएषभगवन्दैत्योमहावीर्यस्त
पोधन ६ कस्यपुत्रोऽथनप्तावाएतदिच्छामिवेदितुम् ॥ एवंमहाबलोदैत्योनश्रुतोमेतपोधन ७ एतदिच्छामिभगवन्याथातथ्येनवेदितुम् ॥ सर्वमेवमहाप्राज्ञवि
स्तरेणतपोधन ८ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ शृणुराजन्निदंसर्वंयथावृत्तंनराधिप ॥ कथ्यमानंमहाप्राज्ञविस्तरेणयथातथम् ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४

एकार्णवेतदालोकेनष्टेस्थावरजंगमे ॥ प्रनष्टेषुचभूतेषुसर्वेषुभरतर्षभ १० प्रभवंलोककर्तारंविष्णुंशाश्वतमव्ययम् ॥ यमाहुर्मुनयःसिद्धाःसर्वलोकमहेश्वरम् ११
सुष्वापभगवान्विष्णुरप्सुयोगतएवसः ॥ नागस्यभोगेमहतिशेषस्यामिततेजसः १२ लोककर्तामहाभागभगवानच्युतोहरिः ॥ नागभोगेनमहतापरिरभ्यमही
मिमाम् १३ स्वपतस्तस्यदेवस्यपद्मंसूर्यसमप्रभम् ॥ नाभ्यांविनिःसृतंदिव्यंतत्रोत्पन्नःपितामहः १४ साक्षाल्लोकगुरुर्ब्रह्मापद्मेसूर्यसमप्रभः ॥ चतुर्वेदश्चतु
र्मूर्तिस्तथैवचचतुर्मुखः १५ स्वप्रभावाद्दुराधर्षोमहाबलपराक्रमः ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यदानवौवीर्यवत्तमौ १६ मधुश्चकैटभश्चैवदृष्टवंतौहरिंप्रभुम् ॥ शयानं
शयनेदिव्येनागभोगेमहाद्युतिम् १७ बहुयोजनविस्तीर्णेबहुयोजनमायते ॥ किरीटकौस्तुभधरंपीतकौशेयवाससम् १८ दीप्यमानंश्रियाराजंस्तेजसावपुषात
था ॥ सहस्रसूर्यप्रतिममद्भुतोपमदर्शनम् १९ बिस्मयःसुमहानासीन्मधुकैटभयोस्तथा ॥ दृष्ट्वापितामहंचापिपद्मेपद्मनिभेक्षणम् २० वित्रासयेतामथतौब्र
ह्माणममितौजसम् ॥ वित्रस्यमानोबहुशोब्रह्माताभ्यांमहायशाः २१ अकंपयत्पद्मनालंततोऽबुध्यतकेशवः ॥ अथापश्यतगोविंदोदानवौवीर्यवत्तरौ २२ दृष्ट्वा
तावब्रवीद्देवःस्वागतंवांमहाबलौ ॥ ददामिवांवरंश्रेष्ठंप्रीतिर्हिममजायते २३ तौप्रहस्यहृषीकेशंमहादर्पौमहाबलौ ॥ प्रत्यब्रूतांमहाराजसहितौमधुसूदनम् २४
आवांवरयदेवत्वंवरदौस्वःसुरोत्तम ॥ दातारौस्वोवरंतुभ्यंतद्ब्रवीह्यविचारयन् २५ ॥ भगवानुवाच ॥ प्रतिगृण्हेवरंवीरावीप्सितश्चवरोमम ॥ युवांहिवीर्यसंपन्नौ
नवामस्तिसमःपुमान् २६ वध्यत्वमुपगच्छेतांममसत्यपराक्रमौ ॥ एतदिच्छाम्यहंकामंप्राप्तुंलोकहितायवै २७ ॥ मधुकैटभावूचतुः ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंनौ
स्वैरेष्वपिकुतोऽन्यथा ॥ सत्येधर्मेचनिरतौविद्ध्यावांपुरुषोत्तम २८ बलेरूपेचशौर्येचशमेनचसमोऽस्तिनौ ॥ धर्मेतपसिदानेचशीलसत्वदमेषुच २९ उपप्लवोम
हानस्मानुपावर्ततकेशव ॥ उक्तंप्रतिकुरुष्वत्वंकालोहिदुरतिक्रमः ३० आवामिच्छावहेदेवकृतमेकंत्वयाविभो ॥ अनावृतेऽस्मिन्नाकाशेवधंसुरवरोत्तम ३१ पुत्र
त्वमधिगच्छावतवचापिसुलोचन ॥ वरएषवृतोदेवतद्विद्धिसुरसत्तम ३२ अनृतंमाभवेद्देवयद्धिनौसंश्रुतंतदा ॥ भगवानुवाच ॥ बाढमेवंकरिष्यामिसर्वमेतद्भवि
ष्यति ३३ सविचिंत्याथगोविंदोनापश्यद्यदनावृतम् ॥ अवकाशंपृथिव्यांवादिविवामधुसूदनः ३४ स्वकावनावृतावूरूदृष्ट्वादेववरस्तदा ॥ मधुकैटभयोराजन्
शिरसीमधुसूदनः ॥ चक्रेणशितधारेणन्यकृंततमहायशाः ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिधुंधुमारोपाख्यानेत्र्यधिकद्विशतत
मोऽध्यायः ॥ २०३ ॥ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ धुंधुर्नाममहाराजतयोःपुत्रोमहाद्युतिः ॥ सतपोतप्यतमहन्महावार्यपराक्रमः १

३५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥ ॥ ॥ ॥ धुंधुरिति १

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अतिष्ठदेकपादेनकृशोधमनिसंततः ॥ तस्मैब्रह्माददौप्रीतोवरंवव्रेसचप्रभुम् २ देवदानवयक्षाणांसर्पगंधर्वरक्षसाम् ॥ अवध्योऽहंभवेयंवैवरएषव्रतोमया ३
एवंभवतुगच्छेतितमुवाचपितामहः ॥ सएवमुक्तस्तत्पादौमूर्ध्नास्पृश्यजगामह ४ सतुधुंधुर्वरंलब्ध्वामहावीर्यपराक्रमः ॥ अनुस्मरन्पितृवधंद्रुतंविष्णुमुपाग
मत् ५ सतुदेवान्सगंधर्वान्जित्वाधुंधुरमर्षणः ॥ बबाधसर्वानसकृद्विष्णुंदेवांश्चवैभृशम् ६ समुद्रेवालुकापूर्णेउज्जालकइतिस्मृते ॥ आगम्यचसदुष्टात्मातंदे
शंभरतर्षभ ७ बाधतिस्मपरंशक्त्यातमुत्तंकाश्रमंविभो ॥ अंतर्भूमिगतस्तत्रवालुकांतार्हितस्तथा ८ मधुकैटभयोःपुत्रोधुंधुर्भीमपराक्रमः ॥ शेतेलोकविनाशा
यतपोबलमुपाश्रितः ९ उत्तंकस्याश्रमाभ्याशेनिःश्वसन्पावकार्चिषः ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुराजासबलवाहनः १० उत्तंकविप्रसहितःकुवलाश्वोमहीपतिः ॥ पुत्रैः
सहमहीपालःप्रययौभरतर्षभ ११ सहस्रैरेकविंशत्यापुत्राणामरिमर्दनः ॥ कुवलाश्वोनरपतिरन्वितोबलशालिनाम् १२ तमाविशत्ततोविष्णुर्भगवांस्तेजसाप्रभुः ॥
उत्तंकस्यनियोगेनलोकानांहितकाम्यया १३ तस्मिन्प्रयातेदुर्धर्षेदिविशब्दोमहानभूत् ॥ एषश्रीमानवध्योऽद्यधुंधुमारोभविष्यति १४ दिव्यैश्चपुष्पैस्तं
देवाःसमंतात्पर्यवारयन् ॥ देवदुंदुभयश्चापिनेदुःस्वयमनीरिताः १५ शीतश्चवायुःप्रववौप्रयाणेतस्यधीमतः ॥ विपांसुलांमहींकुर्वन्ववर्षचसुरेश्वरः ॥
१६ अंतरिक्षेविमानानिदेवतानांयुधिष्ठिर ॥ तत्रैवसमदृश्यंतधुंधुर्यत्रमहासुरः १७ कुवलाश्वस्यधुंधोश्चयुद्धकौतूहलान्विताः ॥ देवगंधर्वसहिताःसमवैक्षन्महर्ष
यः १८ नारायणेनकौरव्यतेजसाऽऽप्यायितस्तदा ॥ सगतोनृपतिःक्षिप्रंपुत्रैस्तैःसर्वतोदिशम् १९ अर्णवंखानयामासकुवलाश्वोमहीपतिः ॥ कुवलाश्वस्य
पुत्रैश्चतस्मिन्वैवालुकार्णवे २० सप्तभिर्दिवसैःखात्वादृष्टोधुंधुर्महाबलः ॥ आसीद्घोरंवपुस्तस्यवालुकांतार्हितंमहत् २१ दीप्यमानंयथासूर्यस्तेजसाभरतर्षभ ॥
ततोधुंधुर्महाराजदिशमावृत्यपश्चिमाम् २२ सुप्तोभूद्राजशार्दूलकालानलसमद्युतिः ॥ कुवलाश्वस्यपुत्रैस्तुसर्वतःपरिवारितः २३ अभिद्रुतःशरैस्तीक्ष्णैर्गदा
भिर्मुसलैरपि ॥ पट्टिशैःपरिघैःप्रासैःखड्गैश्चविमलैःशितैः २४ सवध्यमानःसंक्रुद्धःसमुत्तस्थौमहाबलः ॥ क्रुद्धश्चाभक्षयत्तेषांशस्त्राणिविविधानिच २५ आस्या
द्वमन्पावकंससंवर्तकसमंतदा ॥ तान्सर्वान्नृपतेःपुत्रानदहत्स्वेनतेजसा २६ मुखजेनाग्निनाक्रुद्धोलोकानुद्वर्तयन्निव ॥ क्षणेनराजशार्दूलपुरेवकपिलः
प्रभुः २७ सगरस्यात्मजान्क्रुद्धस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ तेषुक्रोधाग्निदग्धेषुतदाभरतसत्तम २८ तंप्रबुद्धंमहात्मानंकुंभकर्णमिवापरम् ॥ आससादमहातेजाः
कुवलाश्वोमहीपतिः २९ तस्यवारिमहाराजसुस्रावबहुदेहतः ॥ तदाऽऽपीयततस्तेजोराजावारिमयंनृप ३० योगीयोगेनवह्निंचशमयामासवारिणा ॥ ब्रह्मास्त्रे
णचराजेंद्रदैत्यंक्रूरपराक्रमम् ३१ ददाहभरतश्रेष्ठसर्वलोकभवायवै ॥ सोऽस्त्रेणदग्ध्वाराजर्षिःकुवलाश्वोमहाऽसुरम् ३२ सुरशत्रुममित्रघ्नंत्रैलोक्येशइवापरः ॥
धुंधोर्वधात्तदाराजाकुवलाश्वोमहामनाः ३३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३४ । ३५ ३६ । ३७ ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ततइति । पतिव्रताख्यानमितःस्त्रीमाहा

धुंधुमारइतिख्यातोनाम्नाऽप्रतिरथोऽभवत् ॥ प्रीतैश्चत्रिदशैःसर्वैर्महर्षिसहितैस्तदा ३४ वरंवृणीष्वेत्युक्तःसप्रांजलिःप्रणतस्तदा ॥ अतीवमुदितोराजन्निदंवचनमब्रवीत्
३५ दद्यांवित्तंद्विजाग्र्येभ्यःशत्रूणांचापिदुर्जयः ॥ सख्यंचविष्णुनामेस्याद्भूतेष्वद्रोहएवच ३६ धर्मेरतिश्चसततंस्वर्गेवासस्तथाऽक्षयः ॥ तथास्त्वितिततोदेवैःप्रीतै
रुक्तःसपार्थिवः ३७ ऋषिभिश्चसगंधर्वैरुत्तंकेनचधीमता ॥ संभाष्यचैनंविविधैराशीर्वादैस्ततोनृप ३८ देवामहर्षयश्चापिस्वानिस्थानानिभेजिरे ॥ तस्यपुत्रास्त्रयः
शिष्टायुधिष्ठिरतदाऽभवन् ३९ दृढाश्वःकपिलाश्वश्चचंद्राश्वश्चैवभारत ॥ तेभ्यःपरंपराराजन्निक्ष्वाकूणांमहात्मनाम् ४० वंशस्यसुमहाभागराज्ञाममिततेजसाम् ॥ एवं
सनिहतस्तेनकुवलाश्वेनसत्तम ४१ धुंधुर्नाममहादैत्योमधुकैटभयोःसुतः ॥ कुवलाश्वश्चनृपतिर्धुंधुमारइतिस्मृतः ४२ नाम्नाचगुणसंयुक्तस्तदाप्रभृतिसोऽभवत् ॥
एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ४३ धौंधुमारमुपाख्यानंप्रथितंयस्यकर्मणा ॥ इदंतुपुण्यमाख्यानंविष्णोःसमनुकीर्तनम् ४४ शृणुयाद्यःसधर्मात्मापुत्रवां
श्चभवेन्नरः ॥ आयुष्मान्भूतिमांश्चैवश्रुत्वाभवतिपर्वसु ॥ नचव्याधिभयंकिंचित्प्राप्नोतिविगतज्वरः ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणि
धुंधुमारोपाख्यानेचतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजामार्कंडेयंमहाद्युतिम् ॥ पप्रच्छभरतश्रेष्ठधर्मप्रश्नंसु
दुर्विदम् १ श्रोतुमिच्छामिभगवन्स्त्रीणांमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ कथ्यमानंत्वयाविप्रसूक्ष्मंधर्म्यंचतत्त्वतः २ प्रत्यक्षमिहविप्रर्षेदेवादृश्यंतिसत्तम ॥ सूर्याचंद्रमसौवायुः
पृथिवीवह्निरेवच ३ पितामाताचभगवान्गुरुरेवचसत्तम ॥ यच्चान्यद्देवविहितंतच्चापिभृगुनंदन ४ मान्याहिगुरवःसर्वेएकपत्न्यस्तथास्त्रियः ॥ पतिव्रतानांशुश्रूषा
दुष्कराप्रतिभातिमे ५ पतिव्रतानांमाहात्म्यंवक्तुमर्हसिनःप्रभो ॥ निरुध्यचेंद्रियग्रामंमनःसंरुध्यचानघ ६ पतिंदैवतवच्चापिचिंतयंत्यःस्थिताहियाः ॥ भगवन्दुष्करं
त्वेतत्प्रतिभातिममप्रभो ७ मातापित्रोश्चशुश्रूषास्त्रीणांभर्तरिचद्विज ॥ स्त्रीणांधर्मात्सुघोराद्धिनान्यंपश्यामिदुष्करम् ८ साध्वाचाराःस्त्रियोब्रह्मन्यत्कुर्वंति
सदाऽऽदृताः ॥ दुष्करंखलुकुर्वंतिपितरंमातरंचवै ९ एकपत्न्यश्चयानार्योयाश्चसत्यंवदंत्युत ॥ कुक्षिणादशमासांश्चगर्भंसंधारयंतियाः १० नार्यःकालेनसंभूय
किमद्भुततरंततः ॥ संशयंपरमंप्राप्यवेदनामतुलामपि ११ प्रजायंतेसुतान्नार्योदुःखेनमहताविभो ॥ पुष्णंतिचापिमहतास्नेहेनद्विजपुंगव १२ येचक्रूरेषुसर्वे
षुवर्तमानाजुगुप्सिताः ॥ स्वकर्मकुर्वंतिसदादुष्करंतच्चमेमतम् १३ क्षत्रधर्मसमाचारतत्त्वंव्याख्याहिमेद्विज ॥ धर्मःसुदुर्लभोविप्रनृशंसेनमहात्मनाम् १४
एतदिच्छामिभगवन्प्रश्नंप्रश्नविदांवर ॥ श्रोतुंभृगुकुलश्रेष्ठशुश्रूषेतवसुव्रत १५

त्यादीनांपृष्ठानांनिर्णयार्थम् । तत्रापिनाहंबलाकाविमर्षेऽइत्यतःभाक्तनोग्रंथःस्पष्टार्थः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥१७४॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ हंततेऽहंसमाख्यास्येप्रश्नमेतंसुदुर्वचम् ॥ तत्त्वेनभरतश्रेष्ठगदतस्तन्निबोधमे १६ मातृस्तुगौरवादन्येपितॄनन्येतुमेनिरे ॥ दुष्करंकु
र्वतेमाताविवर्धयतियाप्रजाः १७ तपसादेवतेज्याभिर्वंदनेनतितिक्षया ॥ अभिचारैरुपायैश्चापीहंतेपितरःसुतान् १८ एवंकृच्छ्रेणमहतापुत्रंप्राप्यसुदुर्लभम् ॥
चिंतयंतिसदावीरकीदृशोऽयंभविष्यति १९ आशंसतेहिपुत्रेषुपितामाताचभारत ॥ यशःकीर्तिमथैश्वर्यंप्रजाधर्मंतथैवच २० तयोराशांतुसफलांयःकरोतिस
धर्मवित् ॥ पितामाताचराजेंद्रतुष्यतोयस्यनित्यशः २१ इहप्रेत्यचतस्याथकीर्तिर्धर्मश्चशाश्वतः ॥ नैवयज्ञक्रियाःकाश्चिन्नश्राद्धंनोपवासकम् २२ यातुभर्त
रिशुश्रूषातयास्वर्गंजयत्युत ॥ एतत्प्रकरणंराजन्नधिकृत्ययुधिष्ठिर २३ पतिव्रतानांनियतंधर्मंचावहितःशृणु २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेय
समास्यापर्वणिपतिव्रतोपाख्यानेपंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ कश्चिद्द्विजातिप्रवरोवेदाध्यायीतपोधनः ॥
तपस्वीधर्मशीलश्चकौशिकोनामभारत १ सांगोपनिषदोवेदानधीतेद्विजसत्तमः ॥ सवृक्षमूलेकस्मिंश्चिद्वेदानुच्चारयन्स्थितः २ उपरिष्टाच्चवृक्षस्यबलाकासंन्यली
यत ॥ तयापुरीषमुत्सृष्टंब्राह्मणस्यतदोपरि ३ तामवेक्ष्यततःक्रुद्धःसमपध्यायतद्विजः ॥ भृशंक्रोधाभिभूतेनबलाकासानिरीक्षिता ४ अपध्याताचविप्रेणन्यपत
द्धरणीतले ॥ बलाकांपतितांदृष्ट्वागतसत्वामचेतनाम् ५ कारुण्यादभिसंतप्तःपर्यशोचततांद्विजः ॥ अकार्यंकृतवानस्मिरोषरागबलात्कृतः ६ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥
इत्युक्त्वाबहुशोविद्वान्ग्रामंभैक्ष्यायसंश्रितः ॥ ग्रामेशुचीनिप्रचरन्कुलानिभरतर्षभ ७ प्रविष्टस्तत्कुलंयत्रपूर्वंचरितवांस्तुसः ॥ देहीतियाचमानोऽसौतिष्ठेत्युक्तः
स्त्रियाततः ८ शौचंतुयावत्कुरुतेभाजनस्यकुटुंबिनी ॥ एतस्मिन्नंतरेराजन्क्षुधासंपीडितोभृशम् ९ भर्ताप्रविष्टःसहसातस्याभरतसत्तम ॥ सातुदृष्ट्वापतिंसाध्वी
ब्राह्मणंव्यवहायतम् १० पाद्यमाचमनीयंवैददौभर्तुस्तथाऽऽसनम् ॥ प्रह्वापर्यचरच्चापिभर्तारमसितेक्षणा ११ आहारेणाथभक्ष्यैश्चभोज्यैःसुमधुरैस्तथा ॥ उच्छि
ष्टंभावितामर्तुर्भुंक्तेनित्यंयुधिष्ठिर १२ दैवतंचपतिंमेनेभर्तुश्चित्तानुसारिणी ॥ कर्मणामनसावाचानान्यचित्ताऽभ्यगात्पतिम् १३ तंसर्वभावोपगतापतिशुश्रूषणे
रता ॥ साध्वाचाराशुचिर्दक्षाकुटुंबस्यहितैषिणी १४ भर्तुश्चापिहितंयत्तत्सततंसाऽनुवर्तते ॥ देवतातिथिभृत्यानांश्वश्रूश्वशुरयोस्तथा १५ शुश्रूषणपरानित्यंसततं
संयतेंद्रिया साब्राह्मणंतदादृष्ट्वासंस्थितंभैक्ष्यकांक्षिणम् १६ कुर्वतीपतिशुश्रूषांसस्माराथशुभेक्षण ॥ व्रीडितासाऽभवत्साध्वीतदाभरतसत्तम ॥ भिक्षामादायविप्राय
निर्जगामयशस्विनी १७ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ किमिदंभवतित्वंमांतिष्ठेत्युक्त्वावरांगने ॥ उपरोधंकृतवतीनविसर्जितवत्यसि १८ ॥१७४॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ दंडकेदंडकारण्ये २७ । २८ । २९ । ३० शुश्रूषायाइति। भर्तृशुश्रूषयासार्वज्ञ्यप्राप्तिर्दर्शिता ३१ साचब्राह्मणानांब्रह्मविदामेवास्तीतितल्लक्षणान्याह क्रोध इति ३२ अत्रलक्षणकथनंनिष्प्रयोजनमितियान्येवविद्वल्लक्षणानितानिविद्यासाधनानीतिन्यायेन ब्राह्मण्यकामस्यक्रोधादित्यागोगुर्वाराधनादिचकर्तव्यत्वेनविधीयते यइति । सत्यवाक्गुरुभक्तःक्षमावांश्चभवे

॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ब्राह्मणंक्रोधसंतप्तंज्वलंतमिवतेजसा ॥ दृष्ट्वासाध्वीमनुष्येंद्रसांत्वपूर्वंवचोऽब्रवीत् १९ ॥ स्त्र्युवाच ॥ क्षंतुमर्हसिमेविद्वन्भर्तामेदैवतंमहत् ॥ सचापिक्षुधितःप्राप्तःश्रान्तःशुश्रूषितोमया २० ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ब्राह्मणानगरीयांसोगरीयांस्तेपतिःकृतः ॥ गृहस्थधर्मेवर्तंतीब्राह्मणानवमन्यसे २१ इंद्रोऽप्ये षांप्रणमतेकिंपुनर्मानवोभुवि ॥ अवलिप्तेनजानीषेवृद्धानांनश्रुतंत्वया २२ ब्राह्मणाह्यग्निसदृशादहेयुःपृथिवीमपि ॥ स्त्र्युवाच ॥ नाहंबलाकाविप्रर्षेत्यजक्रोधंतपो धन २३ अनयाकुद्धयादृष्ट्याकुद्धःकिंमांकरिष्यसि ॥ नावजानाम्यहंविप्रान्देवैस्तुल्यान्मनस्विनः २४ अपराधमिमंविप्रक्षंतुमर्हसिमेऽनघ ॥ जानामितेजोविप्रा णांमहाभाग्यंचधीमताम् २५ अपेयःसागरःक्रोधात्कृतोहिलवणोदकः ॥ तथैवदीप्ततपसांमुनीनांभावितात्मनाम् २६ येषांक्रोधाग्निरद्यापिदंडकेनोपशाम्यति ॥ ब्राह्मणानांपरिभवाद्वातापिःसुदुरात्मवान् २७ अगस्त्यमृषिमासाद्यजीर्णःक्रूरोमहासुरः ॥ बहुप्रभावाःश्रूयंतेब्राह्मणानांमहात्मनाम् २८ क्रोधःसुविपुलोब्रह्मन्प्र सादश्चमहात्मनाम् ॥ अस्मिंस्त्वतिक्रमेब्रह्मन्क्षंतुमर्हसिमेऽनघ २९ पतिशुश्रूषयाधर्मोयःसमेरोचतेद्विज ॥ दैवतेष्वपिसर्वेषुभर्तामेदैवतंपरम् ३० अविशेषेणत स्याहंकुर्यांधर्मंद्विजोत्तम ॥ शुश्रूषायाःफलंपश्यपत्युर्ब्राह्मणयादृशम् ३१ बलाकाहित्वयादग्धारोषात्तद्विदितंमया ॥ क्रोधःशत्रुःशरीरस्थोमनुष्याणांद्विजोत्तम ३२ यःक्रोधमोहौत्यजतितंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ योवदेदिहसत्यानिगुरुंसंतोषयेतच ३३ हिंसितश्चनहिंसेततंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ जितेंद्रियोधर्मपरःस्वाध्यायनिरतःशुचिः ३४ कामक्रोधौवशौयस्यतंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ यस्यचात्मसमोलोकोधर्मज्ञस्यमनस्विनः ३५ सर्वधर्मेषुचरतस्तंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ योऽध्यापयेदधीयीतयजेद्वाया जयीतवा ३६ दद्याद्वाऽपियथाशक्तितंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ ब्रह्मचारीवदान्योयोऽप्यधीयाद्द्विजपुंगवः ३७ स्वाध्यायवानमत्तोवैतंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ यद्ब्राह्मणानांकु शलंतदेषांपरिकीर्तयेत् ३८ सत्यंतथाव्याहरतांनानृतेरमतेमनः ॥ धर्मंतुब्राह्मणस्याहुःस्वाध्यायंदममार्जवम् ३९ इंद्रियाणांनिग्रहंचशाश्वतंद्विजसत्तम ॥ सत्यार्ज वेधर्ममाहुःपरंधर्मविदोजनाः ४० दुर्ज्ञेयःशाश्वतोधर्मःसचसत्येप्रतिष्ठितः ॥ श्रुतिप्रमाणोधर्मःस्यादितिवृद्धानुशासनम् ४१ बहुधादृश्यतेधर्मःसूक्ष्मएवद्विजोत्तम ॥ भगवानपिधर्मज्ञःस्वाध्यायनिरतःशुचिः ४२ नतुतत्त्वेनभगवन्धर्मंवेत्सीतिमेमतिः ॥ यदिविप्रनजानीषेधर्मंपरमकंद्विज ४३ धर्मव्याधंततःपृच्छगत्वातुमिथिलांपु रीम् ॥ मातापितृभ्यांशुश्रूषुःसत्यवादीजितेंद्रियः ४४

दिसर्थः ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० शाश्वतोधर्मआत्मदर्शनं यदाहयाज्ञवल्क्यः । 'इज्याचारदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणाम् ॥ अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनम्' इति । सत्येत्रैकालिकबाधशून्येवस्तुनिप्रतिष्ठितःपर्यवसितः अन्योऽधर्मस्त्वसत्येप्रतिष्ठितइत्यर्थात्सिद्धम् ४१ । ४२ । ४३ । ४४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४५ । ४६ साधयिष्यामिस्वकार्यमितिशेषः ४७ । ४८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ चिंतयित्वेति । आगोऽपराधःकृतमनेनेत्यागस्कृतः १ । २ । ३ ४ । ५ । ६ विमानैःसप्तभौमिकगृहैः ७ । ८ । ९ सूनावधस्थानं तन्मध्ये १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ अदेशस्थं अयोग्यदेशस्थम् १६ । १७ । १८ । १९ । २०

मिथिलायांवसेद्व्याधःसतेधर्मान्प्रवक्ष्यति ॥ तत्रगच्छस्वभद्रंतेयथाकामंद्विजोत्तम ४५ अत्युक्तमपिमेसर्वंक्षंतुमर्हस्यनिंदित ॥ स्त्रियोह्यवध्याःसर्वेषांयेधर्ममभिविंदते ४६ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ प्रीतोऽस्मितवभद्रंतेगतःक्रोधश्चशोभने ॥ उपालंभस्त्वयाऽत्युक्तोममनिःश्रेयसंपरम् ॥ स्वस्तितेऽस्तुगमिष्यामिसाधयिष्यामिशोभने ४७ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ तयाविसृष्टोनिर्गम्यस्वमेवभवनंययौ ॥ विनिंदन्सस्वमात्मानंकौशिकोद्विजसत्तमः ४८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिपतिव्रतोपाख्यानेषडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

॥ मार्कंडेयउवाच ॥ चिंतयित्वातदाश्चर्यंस्त्रियाप्रोक्तमशेषतः ॥ विनिंदन्सस्वमात्मानमागस्कृतइवाबभौ
१ चिंतयानःस्वधर्मस्यसूक्ष्मांगतिमथाब्रवीत् ॥ श्रद्दधानेनवैभाव्यंगच्छामिमिथिलामहम् २ कृतात्माधर्मवित्तस्यांव्याधोनिवसतेकिल ॥ तंगच्छाम्यहमद्यैवधर्मंप्रष्टुं
तपोधनम् ३ इतिसंचिंत्यमनसाश्रद्दधानःस्त्रियावचः ॥ बलाकाप्रत्ययेनासौधर्म्यैश्चवचनैःशुभैः ४ संप्रतस्थेसमिथिलांकौतूहलसमन्वितः ॥ अतिक्रामन्नरण्यानिग्रा
मांश्चनगराणिच ५ ततोजगाममिथिलांजनकेनसुरक्षिताम् ॥ धर्मसेतुसमाकीर्णांयज्ञोत्सववतींशुभाम् ६ गोपुराट्टालकवतींहर्म्यप्राकारशोभनाम् ॥ प्रविश्यनगरींर
म्यांविमानैर्बहुभिर्युताम् ७ पण्यैश्चबहुभिर्युक्तांसुविभक्तमहापथाम् ॥ अश्वैरथैस्तथानागैर्योधैश्चबहुभिर्युताम् ८ हृष्टपुष्टजनाकीर्णांनित्योत्सवसमाकुलाम् ॥ सोऽप
श्यद्बहुवृत्तांतांब्राह्मणःसमतिक्रमन् ९ धर्मव्याधमपृच्छच्चसचास्यकथितोद्विजैः ॥ अपश्यत्तत्रगत्वातंसूनामध्येव्यवस्थितम् १० मार्गमाहिषमांसानिविक्रीणंतंतपस्वि
नम् ॥ आकुलत्वात्तुक्रेतॄणामेकांतेसंस्थितोद्विजः ११ सतुज्ञात्वाद्विजंप्राप्तंसहसासंभ्रमोत्थितः ॥ आजगामयतोविप्रःस्थितएकांतदर्शने १२ ॥ व्याधउवाच ॥
अभिवादयेत्वांभगवन्स्वागतंतेद्विजोत्तम ॥ अहंव्याधोहिभद्रंतेकिंकरोमिप्रशाधिमाम् १३ एकपत्न्यायदुक्तोऽसिगच्छत्वंमिथिलामिति ॥ जानाम्येतदहंसर्वंयदर्थंत्व
मिहागतः १४ श्रुत्वाचतस्यतद्वाक्यंसविप्रोभृशविस्मितः ॥ द्वितीयमिदमाश्चर्यमित्यचिंतयतद्विजः १५ अदेशस्थंहितेस्थानमितिव्याधोऽब्रवीदिदम् ॥ गृहंगच्छा
वभगवन्यदितेरोचतेऽनघ १६ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ बाढमित्येवतंविप्रोहृष्टोवचनमब्रवीत् ॥ अग्रतस्तुद्विजंकृत्वासजगामगृहंप्रति १७ प्रविश्यचगृहंरम्यमासनेनाभि
पूजितः ॥ पाद्यमाचमनीयंचप्रतिगृह्यद्विजोत्तमः १८ ततःसुखोपविष्टस्तंव्याधंवचनमब्रवीत् ॥ कर्मैतद्वैनसदृशंभवतःप्रतिभातिमे ॥ अनुतप्येभृशंताततवघोरेणक
र्मणा १९ ॥ व्याधउवाच ॥ कुलोचितमिदंकर्मपितृपैतामहंपरम् ॥ वर्तमानस्यमेधर्मेस्वेमन्युंमाकृथाद्विज २० विधात्राविहितंपूर्वंकर्मस्वमनुपालयन् ॥ प्रयत्नाच्च
गुरूवृद्धौशुश्रूषेऽहंद्विजोत्तम २१ सत्यंवदेनाभ्यसूयेयथाशक्तिददानिच ॥ देवतातिथिभृत्यानामवशिष्टेनवर्तये २२

गुरूमातापितरौ २१ नाभ्यसूयेपरगुणेषुदोषंनाविष्कुर्वे वर्तये जीवामि २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कुत्साविद्यमानदोषसंकीर्तनं मर्हाअविद्यमानदोपारोपः पुराकृतंकर्मैतिसंवंधः २३ लोकःपरलोकः २४ । २५ । २६ । २७ । २८ नग्लातिनग्लानिंनयति २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । अभिचा रात्स्वैरगतेः ३५ भेरुंडाः भयानकाः ३६ । ३७ । ३८ सुपरिणीतेनसाधुना येसंयुंजंतिसम्यग्योगंसेनानिवेशंकुर्वंतितएवपार्थिवाअन्येचोराइत्यर्थः ३९ । ४० । ४१ संरंभाद्भयात् ४२ । ४३ अन्यत्विपरीतं

नकुत्सयाम्यहंकिंचिन्नगर्हेबलवत्तरम् ॥ कृतमन्वेतिकर्तारंपुराकर्मद्विजोत्तम २३ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यमिहलोकस्यजीवनम् ॥ दंडनीतिस्त्रयोविद्यातेनलोको भवत्युत २४ कर्मशूद्रेकृषिर्वैश्येसंग्रामःक्षत्रियेस्मृतः ॥ ब्रह्मचर्यंतपोमंत्राःसत्यंचब्राह्मणेसदा २५ राजाप्रशास्तिधर्मेणस्वकर्मनिरताःप्रजाः ॥ विकर्माणश्चये केचित्तान्युनक्तिस्वकर्मसु २६ भेतव्यंहिसदाराज्ञांप्रजानामधिपाहिते ॥ वारयंतिविकर्मस्थंनृपामृगमिवेषुभिः २७ जनकस्येहविप्रर्षेविकर्मस्थोनविद्यते ॥ स्व कर्मनिरतावर्णाश्चत्वारोऽपिद्विजोत्तम २८ सएषजनकोराजादुर्वृत्तमपिचेत्सुतम् ॥ दंड्यंदंडेनिक्षिपतितथानग्लातिधार्मिकम् २९ सुयुक्तचारोनृपतिःसर्वंध र्मेणपश्यति ॥ श्रीश्चराज्यंचदंडश्चक्षत्रियाणांद्विजोत्तम ३० राजानोहिस्वधर्मेणश्रियमिच्छंतिभूयसीम् ॥ सर्वेषामेववर्णानांत्राताराजाभवत्युत ३१ परेणहि हतान्ब्रह्मन्वराहमहिषानहम् ॥ नस्वयंहन्मिविप्रर्षेविक्रीणामिसदात्वहम् ३२ नभक्षयामिमांसानिऋतुगामीतथाह्यहम् ॥ सदोपवासीचतथानक्तभोजीसदाद्वि ज ३३ अशीलश्चापिपुरुषोभूत्वाभवतिशीलवान् ॥ प्राणिहिंसारतिश्चापिभवतेधार्मिकःपुनः ३४ अभिचारान्नरेंद्राणांधर्मःसंकीर्यतेमहान् ॥ अधर्मोवर्ततेचा पिसंकीर्यंतेततःप्रजाः ३५ भेरुंडावामनाःकुब्जाःस्थूलशीर्षास्तथैवच ॥ क्लीबाश्चांधाश्चबधिराजायंतेऽत्युच्चलोचनाः ३६ पार्थिवानामधर्मत्वात्प्रजानामभवः सदा ॥ सएषराजाजनकःप्रजाधर्मेणपश्यति ३७ अनुगृह्णन्प्रजाःसर्वाःस्वधर्मनिरताःसदा ॥ येचैवमांप्रशंसंतियेचनिंदंतिमानवाः ३८ सर्वान्सुपरिणीतेन कर्मणातोषयाम्यहम् ॥ येजीवंतिस्वधर्मेणसंयुंजंतिचपार्थिवाः ३९ नकिंचिदुपजीवंतिदांताउत्थानशीलिनः ॥ शक्त्यान्नदानंसततंतितिक्षाधर्मनित्यता ४० यथार्हंप्रतिपूजाचसर्वभूतेषुवैसदा ॥ त्यागान्नान्यत्रमर्त्यानांगुणास्तिष्ठंतिपूरुषे ४१ मृषावादंपरिहरेत्कुर्यात्प्रियमयाचितः ॥ नचकामान्नसंरंभान्नद्वेषाद्धर्ममुत्सृजेत् ४२ प्रियेनातिभृशंहृष्येदप्रियेनचसंज्वरेत् ॥ नमुह्येदर्थकृच्छ्रेषुनचधर्मंपरित्यजेत् ४३ कर्मचेत्किंचिदन्यत्स्यादितरन्नतदाचरेत् ॥ यत्कल्याणमभिध्यायेत्तत्रा त्मानंनियोजयेत् ४४ नपापेप्रतिपापःस्यात्साधुरेवसदाभवेत् ॥ आत्मनैवहतःपापोयःपापंकर्तुमिच्छति ४५ कर्मचैतदसाधूनांवृजिनानामसाधुवत् ॥ नध र्मोस्तीतिमन्वानाःशुचीनवहसंतिये ४६ अश्रद्दधानाधर्मस्यतेनश्यंतिनसंशयः ॥ महादृतिरिवाध्मातःपापोभवतिनित्यदा ४७ मूढानामवलिप्तानामसारंभाषितं भवेत् ॥ दर्शयत्यंतरात्मातंदिवारूपमिवांशुमान् ४८

स्यात् इतरत्ताद्दशंद्वितीयं कल्याणमेवात्मनःपरस्यचाभिध्यायेत्जानीयात् ४४ पापेपापिनि प्रतिपापःप्रतिपापीनस्यात् ४५ वृजिनानांव्यसनवतांअसाधुश्चोरादिस्तद्वत् ४६ दृतिर्भस्त्राआध्मातःसन्नसारोपिपु ष्टोभवेत् ४७ तद्वन्मूढानांभाषितंचितितं अंतरात्मैवतंमूढंदर्शयति मूढस्यमौढ्यमेवस्वरूपज्ञापकम् ४८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मृजाहीनःमलिनदेहः श्रियेतिपाठांतरेस्पष्टोर्थः ४९ मूढमतमाह अब्रुवन्निति ५० पापात्प्राक्कृतात्द्वितीयात्करिष्यमाणात् ५१ कर्मणेति। येनतेनेतिजपतपस्तीर्थाद्यन्यतमेनयेनकेनचिदपि पापात्परिमुच्यतइत्यनुषज्यते 'सब्राह्मणःकेनस्याद्येनस्यात्तेनेदृशएवस्यात्' इतिश्रुतिर्हिधर्मेषुधर्मोत्पत्तिविषया ज्ञानोत्पत्तौत्वेकएवश्रवणादिमार्गो 'नान्यःपंथाविद्यतेऽयनाय' इतिश्रूयते ५२ प्राकृतानीतिसंबंधः ५३ । ५४ चिकीर्षेदिति। यःसाधूनांछिद्राणिधनादिहीनतयारिक्तानिश्राद्धादीनियःविवृणोति धनादिदानेनविवृणोतिविशेषतःपिदधाति ५५ सःकल्याणंमोक्षोपायंकर्त्तुमिच्छेदेव साधुसेवनजात्पुण्यान्मुमुक्षाउदेतीत्यर्थः ५६

नलोकेराजतेमूर्खःकेवलात्मप्रशंसया ॥ अपिचेहमृजाहीनःकृतविद्यःप्रकाशते ४९ अब्रुवन्कस्यचिन्निंदामात्मपूजामवर्णयन् ॥ नकश्चिद्गुणसंपन्नःप्रकाशोभुविदृश्यते ५० विकर्मणातप्यमानःपापाद्विपरिमुच्यते ॥ नतत्कुर्यांपुनरितिद्वितीयात्परिमुच्यते ५१ कर्मणायेनतेनेहपापाद्द्विजवरोत्तम ॥ एवंश्रुतिरियंब्रह्मन्धर्मेषुप्रतिदृश्यते ५२ पापान्यबुध्वेहपुराकृतानिप्राग्धर्मशीलोऽपिविहंतिपश्चात् ॥ धर्मोराजन्नुदतेपूरुषाणांयत्कुर्वतेपापमिहप्रमादात् ५३ पापंकृत्वाहिमन्येतनाहमस्मीतिपूरुषः ॥ तंतुदेवाःप्रपश्यंतिस्वस्यैवांतरपूरुषः ५४ चिकीर्षेदेवकल्याणंश्रद्दधानोऽनसूयकः ॥ वसनस्येवच्छिद्राणिसाधूनांविवृणोतियः ५५ पापंचेत्पुरुषःकृत्वाकल्याणमभिपद्यते ॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्योमहाभ्रेणेवचंद्रमाः ५६ यथाऽऽदित्यःसमुद्यन्वैतमःपूर्वंव्यपोहति ॥ एवंकल्याणमातिष्ठन्सर्वपापैःप्रमुच्यते ५७ पापानांविद्ध्यधिष्ठानंलोभमेवद्विजोत्तम ॥ लुब्धाःपापंव्यवस्यंतिनरानातिबहुश्रुताः ५८ अधर्माधर्मरूपेणतृणैःकूपाइवावृताः ॥ तेषांदमःपवित्राणिप्रलापाधर्मसंश्रिताः ॥ सर्वंहिविद्यतेतेषुशिष्टाचारःसुदुर्लभः ५९ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ सतुविप्रोमहाप्राज्ञोधर्मव्याधमपृच्छत ॥ शिष्टाचारंकथमहंविद्यामितिनरोत्तम ६० एतदिच्छामिभद्रंतेश्रोतुंधर्मभृतांवर ॥ त्वत्तोमहामतेव्याधतद्ब्रवीहियथातथम् ६१ ॥ व्याधउवाच ॥ यज्ञोदानंतपोवेदाःसत्यंचद्विजसत्तम ॥ पंचैतानिपवित्राणिशिष्टाचारेषुनित्यदा ६२ कामक्रोधौवशेकृत्वादंभंलोभमनार्जवम् ॥ धर्ममित्येवसंतुष्टास्तेशिष्टाःशिष्टसंमताः ६३ नतेषांविद्यतेवृत्तंयज्ञस्वाध्यायशीलिनाम् ॥ आचारपालनंचैवद्वितीयंशिष्टलक्षणम् ६४ गुरुशुश्रूषणंसत्यमक्रोधोदानमेवच ॥ एतच्चतुष्टयंब्रह्मन्शिष्टाचारेषुनित्यदा ६५ शिष्टाचारेमनःकृत्वाप्रतिष्ठाप्यचसर्वशः ॥ यामयंलभतेवृत्तिंसानशक्याह्यतोऽन्यथा ६६ वेदस्योपनिषत्सत्यंसत्यस्योपनिषद्दमः ॥ दमस्योपनिषत्त्यागःशिष्टाचारेषुनित्यदा ६७ येतुधर्मानसूयंतेबुद्धिमोहान्वितानराः ॥ अपथागच्छतांतेषामनुयाताचपीड्यते ६८

यथेति। मुमुक्षापापनाशपूर्विकैवोदेतीतिभावः ५७ । ५८ अधर्मोइति । लुब्धाःधर्मशून्याअपि धर्मस्यरूपमिवरूपंयस्यतेनदंभेनआवृताः तेषांदंभिनां अतएवदंभिनांसाधूनांचविशेषानवगमात् तेषुदंभिषुशिष्टाचारःसुदुर्लभःदुर्बोधइत्यर्थः ५९ । ६० । ६१ शिष्टाचारमाह यज्ञइति ६२ शिष्टलक्षणमाह कामेति ६३ वृत्तंवृत्तंस्वेच्छोपात्तमितियावत्। 'वृत्तोऽधीतेऽप्यतीतेऽतिवर्तुलेऽपिमृतेवृते' इतिमेदिनी ६४ । ६५ अतोऽन्यथागुरुशुश्रूषणाद्यभावे ६६ वेदस्येति उपनिषद्रहस्यंसत्यंब्रह्मवदज्ञानेवेदोनिष्फलइत्यर्थः एवंदमाभावेसत्यंनास्ति त्यागाभावेदमोऽपिनास्तीत्यर्थः ६७ अपथाअमार्गेण अनुयाताअनुगंता ६८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्रुतिश्चत्यागश्चतेद्वेपरंअयनंस्थानंयेपांतेश्रुतित्यागपरायणाः ६९ परांबुद्धिंआत्माकारांवृत्तिमपिनियच्छंतिनिगृह्णंति परंवैराग्यवंतइत्यर्थः । ७० । ७१ । ७२ शिष्टाचारत्वनिशुक्लपटोपमे योगधर्मः रागइवमा धुर्भवेत् शुक्ले व वेतिइवार्थे । 'ववायथातथैवैवम्'इत्यमरः ७३ अहिंसांसत्यंचस्तौति अहिंसेति प्रतिष्ठांस्थैर्यम् ७४ । ७५ योयथेत्यर्द्धंव्याचष्टे पापात्मेत्यादिना अनात्मवान्अजितचित्तः ७६ । ७७ अहंकारोदर्पः मत्सरःपरदोषासहिष्णुत्वं तद्वर्जिताः शिष्टंगुरुशास्त्रोक्तंआचरंतःशिष्टाचाराः ७८ त्रैविद्यवृद्धाःतिस्रोविद्याऋग्यजुःसामात्मिकायत्रसत्रिविद्योयज्ञस्तत्रसाधवस्त्रैविद्यायाज्ञिकाः वृत्तंशीलंतद्वन्तः मनस्विनःजितचित्ताः ७९ दुष्कराचारकर्मणां अन्यैर्दुष्करःआचारःशीलंकर्मयज्ञादियेपांतेषां घोरत्वंहिंसादिदोपवत्त्वम् ८० आश्चर्यमसतांदुरनुष्ठेयत्वात् सदाचारंसद्भिराचीर्णपुराणमनादिंशाश्व

येतुशिष्टाःसुनियताःश्रुतित्यागपरायणाः ॥ धर्मपंथानमारूढाःसत्यधर्मपरायणाः ६९ नियच्छंतिपरांबुद्धिंशिष्टाचारान्विताजनाः ॥ उपाध्यायमतेयुक्ताःस्थित्या धर्मार्थदर्शिनः ७० नास्तिकान्भिन्नमर्यादान्क्रूरान्पापमतौस्थितान् ॥ त्यजतान्ज्ञानमाश्रित्यधार्मिकानुपसेव्यच ७१ कामलोभग्रहाकीर्णांपंचेंद्रियजलांनदीम् ॥ नावंधृतिमयींकृत्वाजन्मदुर्गाणिसंतर ७२ क्रमेणसंचितोधर्मोबुद्धियोगमयोमहान् ॥ शिष्टाचारेभवेत्साधूरागःशुक्लेववासिसि ७३ अहिंसासत्यवचनंसर्वभूतहितंप रम् ॥ अहिंसापरमोधर्मःसचसत्येप्रतिष्ठितः ॥ सत्येकृत्वाप्रतिष्ठांतुप्रवर्तंतेप्रवृत्तयः ७४ सत्यमेवगरीयस्तुशिष्टाचारनिषेवितम् ॥ आचारश्चसतांधर्मःसंत श्चाचारलक्षणाः ७५ योयथाप्रकृतिर्जंतुःसस्वांप्रकृतिमश्नुते ॥ पापात्माक्रोधकामादीन्दोषानाप्नोत्यनात्मवान् ७६ आरंभोन्याययुक्तोयःसहिधर्मइतिस्मृतः ॥ अनाचारस्त्वधर्मेतिएतच्छिष्टानुशासनम् ७७ अक्रुध्यंतोऽनसूयंतोनिरहंकारमत्सराः ॥ ऋजवःशमसंपन्नाःशिष्टाचाराभवंतिते ७८ त्रैविद्यवृद्धाःशुचयोवृत्तवंतोमनस्वि नः ॥ गुरुशुश्रूषवोदांताःशिष्टाचाराभवंत्युत ७९ तेषामहीनसत्वानांदुष्कराचारकर्मणाम् ॥ स्वैःकर्मभिःसत्कृतानांघोरत्वंसंप्रणश्यति ८० तंसदाचारमाश्चर्यंपु राणंशाश्वतंध्रुवम् ॥ धर्मंधर्मेणपश्यंतःस्वर्गंयांतिमनीषिणः ८१ आस्तिकामानहीनाश्चद्विजातिजनपूजकाः ॥ श्रुतवृत्तोपसंपन्नाःसंतःस्वर्गनिवासिनः ८२ वेदो क्तःपरमोधर्मोधर्मशास्त्रेषुचापरः ॥ शिष्टाचारश्चशिष्टानांत्रिविधंधर्मलक्षणम् ॥ पारणंचापिविद्यानांतीर्थानामवगाहनम् ८३ क्षमासत्यार्जवंशौचंसतामाचारदर्श नम् ॥ सर्वभूतदयावंतोअहिंसानिरताःसदा ८४ परुषंचनभाषंतेसदासंतोद्विजप्रियाः ॥ शुभानामशुभानांचकर्मणांफलसंचये ८५ विपाकमभिजानंतितेशिष्टाःशि ष्टसंमताः ॥ न्यायोपेतागुणोपेताःसर्वलोकहितैषिणः ८६ संतःस्वर्गजितःशुक्लाःसन्निविष्टाश्चसत्पथे ॥ दातारःसंविभक्तारोदीनानुग्रहकारिणः ८७ सर्वपूज्याःश्रुतध नास्तथैवचतपस्विनः ॥ सर्वभूतदयावंतस्तेशिष्टाःशिष्टसंमताः ८८ दीनशिष्टाःसुखाँल्लोकानाप्नुवंतीहचश्रियम् ॥ पीडयाचकलत्रस्यभृत्यानांचसमाहिताः ८९

तंअनवच्छिन्नं ध्रुवंनित्यंअत्याज्यमित्यर्थः ८१ । ८२ वेदोक्तोऽग्निहोत्रादिः धर्मशास्त्रोक्तःअष्टकाश्राद्धादिः शिष्टाचारःहोलकादिः शिष्टानांतुष्टिरितिशेषः तदुक्तमभियुक्तैः । 'सतांहिसंदेहपदेषुवस्तुषुप्रमाणमंतःकरणस्यवृत्तयः' इति अस्यापिशिष्टाचारेएवांतर्भावात्त्रिविधमित्युक्तं पारणंसमापनम् ८३ । ८४ । ८५ विपाकंक्रमेणपुण्यपापयोःक्षयं तेनपुण्यह्रासहेतुःसुखंनेष्टव्यं पापह्रासहेतुर्दुःखंसोढव्यमिति भावः । न्यायोयुक्तिः गुणाःशमादयस्तदुपेताः ८६ शुक्लाःहिंसाशून्यधर्मवंतः सत्पथेब्रह्ममार्गे संविभक्तारःकुटुंबेषु ८७ श्रुतधनाःविद्याधनाः ८८ । ८९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१० एधंतेवर्धंते ११ नाभिमानःनिरभिमानः १२ सतांपदंपदनीयंप्रार्थनीयम् १३ करुणाःकरुणावंतश्चतेवेदनशीलाश्च मत्वर्थीयोच् १४ । १५ । १६ कर्मचकर्मैवकर्मणेतिगौडपाठेकर्मणाश्रुतेनचसंपन्नमि वन०
म. भा. टी. त्यर्थः १७ प्रज्ञाकृतंभराख्यावस्तुयाथात्म्यविपर्यज्ञानंतदेवउच्चत्वात्प्रासादं भयात्संसारात् लोकानांवृत्तानिअतीतानागतादीनि १८ । १९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे

॥१७७॥ अतिशक्त्याप्रयच्छंतिसंतःसद्भिःसमागताः ॥ लोकयात्रांचपश्यंतोधर्ममात्महितानिच १० एवंसंतोवर्तमानास्त्वेधंतेशाश्वतीःसमाः ॥ अहिंसासत्यवचनमानृ अ०
शंस्यमथाऽऽर्जवम् ११ अद्रोहोनाभिमानश्चह्रीस्तितिक्षादमःशमः ॥ धीमंतोधृतिमंतश्चभूतानामनुकंपकाः १२ अकामद्वेषसंयुक्तास्तेसंतोलोकसाक्षिणः ॥ २०८
त्रीण्येवतुसतामाहुःसंतःपदमनुत्तमम् १३ नचैवद्रुह्येद्दद्याच्चसत्यंचैवसदावदेत् ॥ सर्वत्रचदयावंतश्संतःकरुणवेदिनः १४ गच्छंतीहसुसंतुष्टाधर्मपंथानमुत्तमम् ॥
शिष्टाचारामहात्मानोयेषांधर्मःसुनिश्चितः १५ अनसूयाक्षमाशांतिःसंतोषःप्रियवादिता ॥ कामक्रोधपरित्यागःशिष्टाचारनिषेवणम् १६ कर्मचश्रुतसंपन्नंसतांमा
र्गमनुत्तमम् ॥ शिष्टाचारंनिषेवंतेनित्यंधर्ममनुव्रताः १७ प्रज्ञाप्रासादमारुह्यमुच्यंतेमहतोभयात् ॥ प्रेक्षंतोलोकवृत्तानिविविधानिद्विजोत्तम १८ अतिपुण्यानिपापा
नितानिद्विजवरोत्तम ॥ एततेसर्वमाख्यातंयथाप्रज्ञंयथाश्रुतम् ॥ शिष्टाचारगुणंब्रह्मन्पुरस्कृत्यद्विजर्षभ १९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेय
समास्यापर्वणिब्राह्मणव्याधसंवादेसप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ सतुविप्रमथोवाचधर्मव्याधोयुधिष्ठिर ॥ यद
हमाचरेकर्मघोरमेतदसंशयम् १ विधिस्तुबलवान्ब्रह्मन्दुस्तरंहिपुराकृतम् ॥ पुराकृतस्यपापस्यकर्मदोषोभवत्ययम् २ दोषस्यैतस्यवैब्रह्मन्विघातेयत्नवानहम् ॥
विधिनाहिहतेपूर्वंनिमित्तंघातकोभवेत् ३ निमितभूताहिवयंकर्मणोऽस्यद्विजोत्तम ॥ येषांहतानांमांसानिविक्रीणामीहवैद्विज ४ तेषामपिभवेद्धर्मउपयोगेनभ
क्षणे ॥ देवताऽतिथिभृत्यानांपितृणांचापिपूजनम् ५ ओषध्योवीरुधश्चैवपशवोमृगपक्षिणः ॥ अन्नाद्यभूतालोकस्यइत्यपिश्रूयतेश्रुतिः ६ आत्ममांसप्रसादेन
शिबिरौशीनरोनृपः ॥ स्वर्गंसुदुर्गमंप्राप्तःक्षमावान्द्विजसत्तम ७ राज्ञोमहानसेपूर्वंरंतिदेवस्यवैद्विज ॥ द्वेसहस्रेतुवध्येतेपशूनामन्वहंतदा ८ अहन्यहनिवध्येतेद्वे
सहस्रेगवांतथा ॥ समांसंददतोह्यन्नंरंतिदेवस्यनित्यशः ९ अतुलाकीर्तिरभवन्नृपस्यद्विजसत्तम ॥ चातुर्मास्येचपशवोवध्यंतइतिनित्यशः १० अग्नयोमांसकामा
श्चइत्यपिश्रूयतेश्रुतिः ॥ यज्ञेषुपशवोब्रह्मन्वध्यंतेसततंद्विजैः ११ संस्कृताःकिलमन्त्रैश्चतेऽपिस्वर्गमवाप्नुवन् ॥ यदिनैवाग्नयोब्रह्मन्मांसकामाभवन्पुरा १२ भक्ष्यं
नैवाभवन्मांसंकस्यचिद्द्विजसत्तम १३

सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥ ॥ सत्विति । एतन्मांसविक्रयात्मकम् १ । २ दोषस्येति । यत्नवानपिनपरिहर्तुंशक्नोमिविधेःप्राबल्यादिसर्थः ३ निमित्तेति । शरत्रनिमित्तभूता
वयं संघातृवत्कर्तातुविधिरेवेत्यर्थः ४ । ५ अन्नाद्यभूताःअन्नंचतदद्यंचभोग्यंभक्ष्यंचेत्यर्थः 'सर्वमस्यान्नंभवति' इतिश्रुतेः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । 'येऽस्याग्नयोजुह्वतोमांसकामाः' इतिमंत्रलिंग ॥१७७॥
मपिश्रुतिरेव ११ । १२ अत्रापीत्यादिसार्धःश्लोकः । कलौतुमांसेनपैतृकस्यनिषेधाद्देवताशेषाद्यज्ञियमांसादन्यत्रमांसलक्षणंदुष्यत्येवेतिभावः १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१४ अमांसाशीति । यज्ञियमांसभुजोऽपि ऋतुगामिनोब्रह्मचर्यमिवऔपचारिकममांसाशित्वमितिभावः १५ सत्यानृतेज्ञानकर्ममार्गौ अत्रापियज्ञियमांसभक्षणेविधिर्विशेषः तमेवाह परकृतिमुखेन सौदासेनेति कर्तृत्वाद्यभिमानवतामूढेनकर्मठेनयज्ञियमपिमांसंभक्षणीयं नज्ञानमार्गस्थेनेतिभावः । रंतिदेवनिदर्शनंतुयुगांतराभिप्रायं । अत्रकिंप्रतिभातिमे किंशब्दःकुत्सायांअत्रमांसेभक्षणीये ममानिंदाप्रतिभातिअतएवनह न्मिनभक्षयामीतिप्रागेवोक्तंमयेत्यर्थः १६ कुतस्तर्हित्वंमांसविक्रयंकरोषि तत्कर्तुरपिप्रयोजकत्वाद्धिंसादोषोऽस्तीत्याशंक्याऽऽह स्वेति । स्वकर्मइत्यस्यव्याख्यापुराकृतमित्यादि १७ । १८ । १९

अत्रापिविधिरुक्तश्चमुनिभिर्मांसभक्षणे ॥ देवतानांपितृणांचभुंक्तेदत्वाऽपियःसदा ॥ यथाविधियथाश्राद्धंनप्रदुष्यतिभक्षणात् १४ अमांसाशीभवत्येवमित्यपिश्रूयते श्रुतिः ॥ भार्यांगच्छन्ब्रह्मचारीऋतौभवतिब्राह्मणः १५ सत्यानृतेविनिश्चित्यअत्रापिविधिरुच्यते ॥ सौदासेनतदाराज्ञामानुषाभक्षिताद्विज ॥ शापाभिभूतेनभृश मत्रकिंप्रतिभातिमे १६ स्वधर्मइतिकृत्वातुनत्यजामिद्विजोत्तम ॥ पुराकृतमितिज्ञात्वाजीवाम्येतेनकर्मणा १७ स्वकर्मत्यजतोब्रह्मन्नधर्मइहदृश्यते ॥ स्वकर्मनिरतो यस्तुधर्मःसइतिनिश्चयः १८ पूर्वंहिविहितंकर्मदेहिनंनविमुंचति ॥ धात्राविधिरयंदृष्टोबहुधाकर्मनिर्णये १९ द्रष्टव्यातुभवेत्प्रज्ञाक्रूरेकर्मणिवर्तता ॥ कथंकर्मशुभंकुर्यां कथंमुच्येपराभवात् २० कर्मणस्तस्यघोरस्यबहुधानिर्णयोभवेत् ॥ दानेचसत्यवाक्येचगुरुशुश्रूषणेतथा २१ द्विजातिपूजनेचाहंधर्मेचनिरतःसदा ॥ अभिमानातिवा दाभ्यांनिवृत्तोऽस्मिद्विजोत्तम २२ कृषिंसाध्वीतिमन्यंतेतत्रहिंसापरास्मृता ॥ कर्षंतोलांगलैःपुंसोघ्नंतिभूमिशयान्बहून् २३ जीवानन्यांश्चबहुशस्तत्रकिंप्रतिभा तिमे ॥ धान्यबीजानियान्याहुर्व्रीह्यादीनिद्विजोत्तम २४ सर्वाण्येतानिजीवानितत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ अध्याक्रम्यपशूंश्चापिघ्नंतिवैभक्षयंतिच २५ वृक्षांस्तथौषधीश्चा पिछिंदंतिपुरुषाद्विज ॥ जीवाहिबहवोब्रह्मन्वृक्षेषुचफलेषुच २६ उदकेबहवश्चापितत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ सर्वंव्याप्तमिदंब्रह्मन्प्राणिभिःप्राणिजीवनैः २७ मत्स्यान्ग्रसं तेमत्स्याश्चतत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ सत्वैःसत्वानिजीवंतिबहुधाद्विजसत्तम २८ प्राणिनोऽन्योन्यभक्षाश्चतत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ चंक्रम्यमाणाजीवांश्चधरणीसंश्रितान्बहून् २९ पद्भ्यांघ्नंतिनराविप्रतत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ उपविष्टाःशयानाश्चघ्नंतिजीवाननेकशः ३० ज्ञानविज्ञानवंतश्चतत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ जीवैर्ग्रस्तमिदंसर्वमाकाशंपृथिवी तथा ३१ अविज्ञानाच्चहिंसंतितत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ अहिंसेतियदुक्तंहिपुरुषैर्विस्मितैःपुरा ३२ केनहिंसंतिजीवान्वैलोकेऽस्मिन्द्विजसत्तम ॥ बहुसंचिंत्यइतिवैनास्ति कश्चिदहिंसकः ३३ अहिंसायांतुनिरतायतयोद्विजसत्तम ॥ कुर्वंत्येवहिहिंसांतेयत्नादल्पतराभवेत् ३४ आलक्ष्याश्चैवपुरुषाःकुलेजातामहागुणाः ॥ महाघोराणिकर्मा णिकृत्वालज्जंतिवैनच ३५ सुहृदःसुहृदोऽन्यांश्चदुर्हृदश्चापिदुर्हृदः ॥ सम्यक्प्रवृत्तान्पुरुषान्नसम्यगनुपश्यतः ३६

२० । २१ । २२ तथापिहिंसामिश्रंकर्मतवाप्ययोग्यमित्याशंक्य सर्वत्रहिंसायाअपरिहार्यत्वमाह कृषिंसाध्वीतीत्यादिना । केनराजीवान्नहिंसंत्यपितुसर्वेपिहिंसंत्येवेत्यर्थः २३ । २४ । २५ । २६ २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३७ । ३८ । ३९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥ ॥ शांत्यादयोज्ञानांगभूताधर्माःमोक्ताः संप्रतिज्ञानंविनाकृतकृत्यतानास्तीतिवक्तुं
धर्मतत्त्वस्यदुरवगाहत्वं प्रपंचस्यनिःसारत्वंचोच्यते धर्मव्याधस्त्वित्यादिना १ । २ । ३ धारणाऽवधारणंनिश्चयइत्यर्थः ४ । ५ । ६ । ७ सुनीतंगुरुशिक्षा ८ । ९ प्रहीणाःश्रांताअपीत्यर्थः १० । ११ पुत्रगृ

समृद्धैश्चननन्दंतिबांधवाबांधवैरपि ॥ गुरूंश्चैवविनिंदंतिमूढाःपंडितमानिनः ३७ बहुलोकेविपर्यस्तंदृश्यतेद्विजसत्तम ॥ धर्मयुक्तमधर्मंचतत्रकिंप्रतिभातिमे
३८ वक्तुंबहुविधंशक्यंधर्माधर्मेषुकर्मसु ॥ स्वकर्मनिरतोयोहिसयशःप्राप्नुयान्महत् ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिपतिव्रतोपा
ख्यानेब्राह्मणव्याधसंवादेअष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ धर्मव्याधस्तुनिपुणंपुनरेवयुधिष्ठिर ॥ विप्रर्षभमुवाचेदंसर्वधर्मभृतां
वर १ ॥ व्याधउवाच ॥ श्रुतिप्रमाणोधर्मोऽयमितिवृद्धानुशासनम् ॥ सूक्ष्मागतिर्हिधर्मस्यबहुशाखाह्यनंतिका २ प्राणांतिकेविवाहेचवक्तव्यमनृतंभवेत् ॥ अनृतेन
भवेत्सत्यंसत्येनैवानृतंभवेत् ३ यद्भूतहितमत्यंतंतत्सत्यमितिधारणा ॥ विपर्ययकृतोधर्मःपश्यधर्मस्यसूक्ष्मताम् ४ यत्करोत्यशुभंकर्मशुभंवायदिसत्तम ॥ अवश्यंतत्स
माप्नोतिपुरुषोनात्रसंशयः ५ विषमांचदशांप्राप्तोदेवान्गर्हतिवैभृशम् ॥ आत्मनःकर्मदोषाणिनविजानात्यपंडितः ६ मूढोनैकृतिकश्चापिचपलश्चद्विजोत्तम ॥ सुख
दुःखविपर्यासान्सदासमुपपद्यते ७ नैनंप्रज्ञासुनीतंवात्रायतेनैवपौरुषम् ॥ योयमिच्छेद्यथाकामंतंतंकामंसआप्नुयात् ८ यदिस्यादपराधीनंपौरुषस्यक्रियाफलम् ॥
संयताश्चापिदक्षाश्चमतिमंतश्चमानवाः ९ दृश्यंतेनिष्फलाःसंतःप्रहीणाःसर्वकर्मभिः ॥ भूतानामपरःकश्चिद्धिंसायांसततोत्थितः १० वंचनायांचलोकस्यससुखीजीव
तेसदा ॥ अचेष्टमपिचासीनंश्रीःकंचिदुपतिष्ठति ११ कश्चित्कर्माणिकुर्वन्हिनप्राप्यमधिगच्छति ॥ देवानिष्ट्वातपस्तप्त्वाकृपणैःपुत्रगृद्धिभिः १२ दशमासधृतागर्भेजायं
तेकुलपांसनाः ॥ अपरेधनधान्यैश्चभोगैश्चपितृसंचितैः १३ विपुलैरभिजायंतेलब्धास्तैरेवमंगलैः ॥ कर्मजाहिमनुष्याणांरोगानास्त्यत्रसंशयः १४ व्याधयोविनिवा
र्यंतेव्याधैःक्षुद्रमृगाइव ॥ तेचापिकुशलैर्वैद्यैर्निपुणैःसंभृतौषधैः १५ व्याधयोविनिवार्यंतेमृगाव्याधैरिवद्विज ॥ येषामस्तिचभोक्तव्यंग्रहणीदोषपीडिताः १६ नशक्नुवं
तितेभोक्तुंपश्यधर्मभृतांवर ॥ अपरेबाहुबलिनःक्लिश्यंतिबहवोजनाः १७ दुःखेनचाधिगच्छंतिभोजनंद्विजसत्तम ॥ इतिलोकमनाक्रंदंमोहशोकपरिप्लुतम् १८ स्रोतसा
ऽसकृदाक्षिप्तंह्रियमाणंबलीयसा ॥ नम्रियेयुर्नजीर्येयुःसर्वेस्युःसर्वकामिकाः १९ नाप्रियंप्रतिपश्येयुर्वशित्वंयदिवैभवेत् ॥ उपर्युपरिलोकस्यसर्वोगंतुंसमीहते ॥ यत
तेचयथाशक्तिनचतद्वर्तंतेतथा २०

द्धिभिःपुत्रकामैः १२ । १३ । १४ । १५ ग्रहणीविष्टंभरोगः १६ । १७ अनाक्रंदं असहायं । 'आक्रंदःक्रंदनेह्वानेमित्रदारुणयुद्धयोः' इतिमेदिनी १८ स्रोतसाकर्मप्रवाहेण , असकृत्आक्षिप्तं आधिव्याधिभि
स्ताडितं ह्रियमाणंअवशं १९ ननुसर्वेपिस्ववशाएवदृश्यंतेनेत्याह नेति २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बहवइति । दैवज्ञशास्त्रमपिव्यभिचारिफलमित्याशयः २१ नेति । स्वीयमपिवस्तुस्वस्यानधीनंप्राक्कर्मवशाद्भवतीत्यर्थः तत्रापिदृष्टसामग्रीवैकल्यमितिलोकायतमतमाशंक्याह कर्मणेति । प्राकृतानांदेहात्मवादिनां कृतहानाकृताभ्यागमादिदोषदर्शिनांतुप्राक्कर्मैवप्रधानमितिभावः २२ एतदेववक्तुंजीवस्यनित्यत्वमाह यथेति २३ । २४ । २५ दशार्थता पंचत्वम् २६ ननुकृतनाशोऽपिकृष्यादिफलेपुदृश्यतेऽतःकृतं कर्म नदेहांतरेऽनुवर्तिष्यते देहादन्यस्यात्मनोऽभावादित्याशंक्याह अन्योहीति । भोजनफलवत्कृतस्यकर्मणःफलमपरिहार्यं यत्रतुसद्यःफलंनदृष्टंतत्रापिजन्मांतरेभविष्यतीत्यनुमेयं । यत्रचाकृतमपिफलं निधिलाभादिउपैति तत्रजन्मांतरीयंसाधनंकल्प्यमित्यर्थः २७ उत्पद्यतिजन्मांतरंलभते यतस्तैःप्राचीनैःकर्मभिर्भावितोरंजितः अत एवक्रममाणंप्रकृत्यश्रूयते । 'तंविद्याकर्मणीसमन्वारभेतेपूर्वप्रज्ञाचेति'। तस्मात्स्वकृतमेवस्वयंभुंक्ते नत्वन्यकृतमन्योऽतोनास्तिकृतस्यनाशइत्युक्तम् २८ । २९ एवंस्थूलशरीरादन्यत्त्वमात्मनःप्रसाध्य लिंगशरीरादपिव्यतिरेकंसाधयितुंवैराग्योत्पत्त्यर्थंजन्मादीनांदुःखरूपत्वमाह

बहवःसंप्रदृश्यंतेतुल्यनक्षत्रमंगलाः ॥ महत्तुफलवैषम्यंदृश्यतेकर्मसंधिषु २१ नकेचिदीशतेब्रह्मन्स्वयंग्राह्यस्यसत्तम ॥ कर्मणाप्राकृतानांवैइहसिद्धिःप्रदृश्यते २२ यथाश्रुतिरियंब्रह्मन्जीवःकिलसनातनः ॥ शरीरमध्रुवंलोकेसर्वेषांप्राणिनामिह २३ वध्यमानेशरीरेतुदेहनाशोभवत्युत ॥ जीवःसंक्रमतेऽन्यत्रकर्मबंधनिबंधनः २४ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ कथंकर्मविदांश्रेष्ठजीवोभवतिशाश्वतः ॥ एतदिच्छाम्यहंज्ञातुंतत्त्वेनवदतांवर २५ ॥ व्याधउवाच ॥ नजीवनाशोऽस्तिहिदेहभेदेमिथ्यै तदाहुर्म्रियतीतिमूढाः ॥ जीवस्तुदेहांतरितःप्रयातिदशार्धतैवास्यशरीरभेदः २६ अन्योहिनाश्नातिकृतंहिकर्ममनुष्यलोकेमनुजस्यकश्चित् ॥ यत्तेनाकिंचिद्धि कृतंहिकर्मतदश्नुतेनास्तिकृतस्यनाशः २७ सुपुण्यशीलाहिभवंतिपुण्यानराधमाःपापकृतोभवंति ॥ नरोऽनुयातस्त्विहकर्मभिःस्वैस्ततःसमुत्पद्यतिभावितस्तैः २८ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ कथंसंभवतेयोनौकथंवापुण्यपापयोः ॥ जातीःपुण्यास्त्वपुण्याश्चकथंगच्छतिसत्तम २९ ॥ व्याधउवाच ॥ गर्भाधानसमायु क्तंकर्मेदंसंप्रदृश्यते ॥ समासेनतुतेक्षिप्रंप्रवक्ष्याम्यहंद्विजोत्तम ३० यथासंभृतसंभारःपुनरेवप्रजायते ॥ शुभकृच्छुभयोनीषुपापकृत्पापयोनिषु ३१ शुभैःप्रयोगैर्देव त्वंव्यामिश्रैर्मानुषोभवेत् ॥ मोहनीयैर्वियोनीषुत्वधोगामीचकिल्बिषी ३२ जातिमृत्युजरादुःखैःसततंसमभिद्रुतः ॥ संचरेपच्यमानश्चदोषैरात्मकृतैर्नरः ३३ तिर्यग्योनिसहस्राणिगत्वानरकमेवच ॥ जीवाःसंपरिवर्ततेकर्मबंधनिबंधनाः ३४ जंतुस्तुकर्मभिस्तैस्तैःस्वकृतैःप्रेत्यदुःखितः ॥ तद्दुःखप्रतिघातार्थमपुण्यांयो निमाप्नुते ३५ ततःकर्मसमादत्तेपुनरन्यन्नवंबहु ॥ पच्यतेतुपुनस्तेनभुक्त्वाऽपथ्यमिवातुरः ३६

गर्भेत्यादिना । गर्भाधानेनापिंडोत्पत्तिप्रकाशकेनग्रंथेन एतत्सर्वंसमायुक्तंसमाहितं तदेवसंक्षिप्याह इदंयत्संप्रदृश्यतेस्थूलदेहादिघटांततत्सर्वंकर्मैवेति । अयमर्थः म्रियमाणोजंतुर्विद्याकर्मपूर्वप्रज्ञाभिःपंचप्राण मनोबुद्धिदशेंद्रियरूपसप्तदशकात्मकेनलिंगेनइतउत्क्रम्य यथाकर्मस्वर्गंनरकंवागत्वातत्रभोगान्भुक्त्वा कर्मशेषेणवृष्टिद्वारेणपुनर्वीजभावंप्राप्य शुक्रशोणितरूपेणपरिणम्रते वीजेपुनर्लिंगशरीरेणाविश्यतैरेवपूर्वैर्वि द्यादिसंस्कारैर्युक्तोजायते तत्केनकर्मणाकुत्रजायतइत्येतत्प्रवक्ष्यामीत्यर्थः ३० संभृताःसंभाराःकर्मवीजानियेन ३१ मोहनीयैस्तामसैः अधःनरकतिर्यक्षु ३२ जातिर्जन्म संचरेयोनिसंचरेउत्क्रांत्यादिपुच ३३ । ३४ प्रेत्यमृत्वा दुःखात्मकः प्रतीघातः दुःखंभोक्तुमित्यर्थः ३५ अपथ्यमितिच्छेदः ३६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अदुःखितइतिच्छेदः । दुःखाभावस्यचसुखमितिसंज्ञा नतुसंसारेस्वरूपतःसुखमस्ति तथाचाहुः भारेऽपनीतेसुखिनःसंवृत्ताःस्मइति । ततःअदुःखेसुखाध्यासात् । अनिवृत्तेतिच्छेदः ३७ निवृत्तबंधोवीतरागः तत्रहेतुःविशुद्धश्चेति ३८ तस्यफलंतपोयोगयोःआलोचनध्यानयोःसमारंभम् ३९ । ४० यतेत्यतेत ४१ पुण्यफलमाहअनसूयुरिति ४२ संस्कृतस्य अष्टाचत्वारिंशत्संस्कारयुक्तस्य दांतस्यजितवाह्येंद्रियस्य नियतस्यशौचादिपरस्य यतात्मनःजितचित्तस्य अनंतरामुख्यावृत्तिर्जीवनंविषयसुखमितियावत् ४३ । ४४ स्वधर्मेणेति । यतःशिष्टाउपदेष्टारःसंति अतःकर्मणःकर्मणिषष्ठी कर्म स्वधर्मेणस्वोचितेनाचारेण

अजस्रमेवदुःखार्तोऽदुःखितःसुखसंज्ञकः ॥ ततोनिवृत्तबंधत्वात्कर्मणामुदयादपि ३७ परिक्रामतिसंसारेचक्रवद्वहुवेदनः ॥ सचेन्निवृत्तबंधस्तुविशुद्धश्चापिकर्मभिः ३८ तपोयोगसमारंभंकुरुतेद्विजसत्तम ॥ कर्मभिर्बहुभिश्चापिलोकानश्नातिमानवः ३९ सचेन्निवृत्तबंधस्तुविशुद्धश्चापिकर्मभिः ॥ प्राप्नोतिसुकृताँल्लोकान्यत्रगत्वानशोचति ४० पापंकुर्वन्पापवृत्तःपापस्यांतंनगच्छति ॥ तस्मात्पुण्यंयतेत्कर्तुंवर्जयीतचपापकम् ४१ अनसूयुःकृतज्ञश्चकल्याणानिचसेवते ॥ सुखानिधर्ममर्थंचस्वर्गंचलभतेनरः ४२ संस्कृतस्यचदांतस्यनियतस्ययतात्मनः ॥ प्राज्ञस्यानंतरावृत्तिरिहलोकेपरत्रच ४३ सतांधर्मेणवर्तेतक्रियांशिष्टवदाचरेत् ॥ असंक्लेशेनलोकस्यवृत्तिंलिप्सेतवैद्विजः ४४ स्वधर्मेणक्रियालोकेकर्मणःसोऽप्यसंकरः ॥ संतिह्यागमविज्ञानाःशिष्टाःशास्त्रविचक्षणाः ४५ प्राज्ञोधर्मेणरमतेधर्मंचैवोपजीवति ॥ तस्माद्धर्मादवाप्तेनधनेनद्विजसत्तम ४६ तस्यैवसिंचतेमूलंगुणान्पश्यतियत्रवै ॥ धर्मात्माभवतिह्येवंचित्तंचास्यप्रसीदति ४७ समित्रजनसंतुष्टइहप्रेत्यचनंदति ॥ शब्दंस्पर्शंतथारूपंगंधानिष्टांश्चसत्तम ४८ प्रभुत्वंलभतेचापिधर्मस्यैतत्फलंविदुः ॥ धर्मस्यचफलंलब्ध्वानतुष्यतिमहाद्विज ४९ अतृप्यमाणोनिर्वेदमापेदेज्ञानचक्षुषा ॥ प्रज्ञाचक्षुर्नरइहदोषंनैवानुरुध्यते ५० विरज्यतेयथाकामंनचधर्मंविमुंचति ॥ सर्वत्यागेचयततेदृष्ट्वालोकंक्षयात्मकम् ५१ ततोमोक्षेप्रयततेनानुपायादुपायतः ॥ एवंनिर्वेदमादत्तेपापंकर्मजहातिच ५२ धार्मिकश्चापिभवतिमोक्षंचलभतेपरम् ॥ तपोनिःश्रेयसंजंतोस्तस्यमूलंशमोदमः ५३ तेनसर्वानवाप्नोतिकामान्यान्मनसेच्छति ॥ इंद्रियाणांनिरोधेनसत्येनचदमेनच ॥ ब्रह्मणःपदमाप्नोतियत्परंद्विजसत्तम ५४ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ इंद्रियाणितुयान्याहुःकानितानियतव्रत ॥ निग्रहश्चकथंकार्योनिग्रहस्यचकिंफलम् ५५ कथंचफलमाप्नोतितेषांधर्मभृतांवर ॥ एतदिच्छामितत्त्वेनधर्मंज्ञातुंनिबोधमे ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणव्याधसंवादेनवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

क्रियाःकुरुष्व आशीर्लिङ्ःमध्यमैकवचनं सोऽपिअसंकरः धर्माणामितिशेषः ४५ । ४६ यत्रधर्मे ४७ । ४८ प्रभुत्वंअप्रतिहतेच्छत्वं धर्मस्येति । चित्तशुद्ध्याभोगेच्छायांक्षीणायां स्वर्गेऽपिवैराग्यंजायतेइत्यर्थः ४९ अतृप्यमाणःप्रीतिमलभमानः निर्वेदंवैराग्यं आपेदेआप्नोति लकारव्यत्ययआर्षः दोषंरागद्वेषादिकंनानुरुध्यतेतद्वशोनभवतीत्यर्थः ५० । ५१ उपायतएवमोक्षेप्रयततेनत्वनुपायाद्दैवमात्राश्रयादितियोजना५२ तपःज्ञानंनिःश्रेयसंमोक्षसाधनम् ५३ तेनतपसा ५४ तेषांनिग्रहस्यफलंचाकिंकथंचफलमाप्नोतीतिसंबंधः ५५ । ५६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवमिति १ सूक्ष्मशरीरादप्यात्मानंविवेचितुंइंद्रियाणामजयेदोषमाह विज्ञानार्थमित्यादिना । महांधकारेविद्यमानानांघटादीनांविज्ञानार्थंयश्छिद्राद्बहिर्गतदीपप्रभेवब्रह्मणिविद्यमानरूपादीनांविज्ञानार्थं इंद्रियच्छिद्रद्वारा वहिर्गतं तैजसंमनः प्रथमं प्रवर्तते ततूरूपादिविज्ञानंप्राप्य ज्ञातेऽर्थे कामंरागंक्रोधंद्वेषंचभजते २ तत्ररागकार्यमाह सपादश्लोकेन ततइति ३ प्रभवति स्वकार्यसाधनेनकृतकृत्योभवति । द्वेषकार्यमाह पादोनश्लोकेन द्वेषश्चेति ४ उभयोः कार्यमाह ततोलोभेति । व्याजात्दंभात् ५ व्याजेन कौटिल्येन अर्थं धनम् ६ । ७ श्रुतिसंवद्धं असंगोऽहमुदासीनोऽहमित्यादिअश्रुतियोजितं श्रुतिपथे शांत्यादौयोजितंयोगःतद्रहितंयथास्यात्तथा । शमादिशून्योऽपि असंगत्वं शास्त्रीयं शब्देनैवदर्शयतीत्यर्थः ८ मनोवाक्कायजत्वेनत्रैविध्यमेवाह पापमिति । साधवः शमादयः ९ पापकर्मिणः भावप्रधानो निर्देशः पापकर्मकरत्वादित्यर्थः १० धर्मलाभोपायमेवाह सार्द्धेन यस्त्विति ११ । १२ सूनृतं प्रियंधर्म्यंच १३ । १४ ब्राह्मीं ब्राह्मणानां स्वभूतां १५ विद्यामेवाह इदमित्यादिना । इदं प्रमाणादि

॥ मार्कंडेयउवाच ॥ एवमुक्तस्तुविप्रेणधर्मव्याधोयुधिष्ठिर ॥ प्रत्युवाचयथाविप्रंतच्छृणुष्वनराधिप १ ॥ व्याधउवाच ॥ विज्ञानार्थंमनुष्याणांमनःपूर्वंप्रवर्तते ॥ तत्प्राप्यकामंभजतेक्रोधंचद्विजसत्तम २ ततस्तदर्थंयततेकर्मचारभतेमहत् ॥ इष्टानांरूपगंधानामभ्यासंचनिषेवते ३ ततोरागःप्रभवतिद्वेषश्चतदनंतरम् ॥ ततोलोभःप्रभवतिमोहश्चतदनंतरम् ४ ततोलोभाभिभूतस्यरागद्वेषहतस्यच ॥ नधर्मेजायतेबुद्धिर्व्याजाद्धर्मंकरोतिच ५ व्याजेनचरतेधर्ममर्थंव्याजेनरोचते ॥ व्याजेनसिध्यमानेषुधनेषुद्विजसत्तम ६ तत्रैवरमतेबुद्धिस्ततःपापंचिकीर्षति ॥ सुहृद्भिर्वार्यमाणश्चपंडितैश्चद्विजोत्तम ७ उत्तरंश्रुतिसंबद्धंब्रवीत्यश्रुतियोजितम् ॥ अधर्मस्त्रिविधस्तस्यवर्ततेरागदोषजः ८ पापंचिंतयतेचैवब्रवीतिचकरोतिच ॥ तस्याधर्मप्रवृत्तस्यगुणानश्यंतिसाधवः ९ एकशीलैश्चमित्रत्वंभजंतेपापकर्मिणः ॥ सतेनदुःखमाप्नोतिपरत्रचविपद्यते १० पापात्माभवतिह्येवंधर्मलाभंतुमेशृणु ॥ यस्त्वेतान्प्रज्ञयादोषान्पूर्वमेवानुपश्यति ११ कुशलःसुखदुःखेषुसाधूंश्चाप्युपसेवते ॥ तस्यसाधुसमारंभाद्बुद्धिर्धर्मेषुराजते १२ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ब्रवीषिसूनृतंधर्म्यंयस्यवक्तानविद्यते ॥ दिव्यप्रभावःसुमहानृषिरेवमतोऽसिमे १३ ॥ व्याधउवाच ॥ ब्राह्मणावैमहाभागाःपितरोऽग्रभुजःसदा ॥ तेषांसर्वात्मनाकार्यंप्रियंलोकेमनीषिणा १४ यत्तेषांचप्रियंतत्तेवक्ष्यामिद्विजसत्तम ॥ नमस्कृत्वाब्राह्मणेभ्योब्राह्मींविद्यांनिबोधमे १५ इदंविश्वंजगत्सर्वमजय्यंचापिसर्वशः ॥ महाभूतात्मकंब्रह्मनातःपरतरंभवेत् १६ महाभूतानिखंवायुरग्निरापस्तथाचभूः ॥ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचरसोगंधश्चतद्गुणाः १७

प्रमाणसिद्धं विश्वं कृत्स्नं जगत्स्थावरजंगमात्मकं सर्वं सर्वमपि अजय्यं कर्मणानलभ्यं सर्वशःसर्वप्रकारेण । 'इदंसर्वंयदयमात्माआत्मैवेदंसर्वम्' इत्यादिश्रुतिभ्यः सर्वस्यात्ममात्रत्वादितिभावः । ननु पशुवंधयाजीसर्वांल्लोकानभिजयतीति कर्मजय्यत्वंजगतः कथं श्रूयते तत्राह महाभूतात्मकमिति । यतः ब्रह्म त्रिविधपरिच्छेदशून्यंवस्तु तदेवमहाभूतानिआकाशादीनि आत्माजीवः कंआनंदरूपईश्वरएतत्त्रितयात्मकं । तथा चश्रुतिः । 'भोक्ताभोग्यंप्रेरितारं च मत्वा सर्वं प्रोक्तं त्रिविधं ब्रह्मवैतत्' इति । नातः परतरं भवेत् अतो ब्रह्मणोऽन्यत् श्रेष्ठतरं प्राप्यं नास्ति । जयश्रुतिस्तु अविद्यावद्विषयकर्मकांडाभिप्राया १६ ननु केयंविद्यानाम आत्मैकत्वप्रतिपत्तिरिति ब्रूमः । किंशालग्रामेविष्णुत्वमिव प्रसंगात्मनिसार्वात्म्यंभावनात्मकंकुर्यादितिविधितएवइहप्रतिपत्तव्यम् । उतदहनौष्ण्यमिव तात्त्विकंतत्त्वमस्यादि–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्दप्रमाणान्प्रतिपत्तव्यम् । आद्येऽजय्यवचनव्याकोपः । द्वितीयेनास्तिकाद्वैतेकर्मोपास्तिकांडयोरप्रामाण्यम् । नचेष्टापत्तिः तद्वदेवज्ञानकांडस्याप्यप्रामाण्यापत्तेः । भेदग्राहिप्रत्यक्षादिप्रमाणांतरविरोधस्तु स्पष्टएवेत्याशंक्याह महाभूतानीति । खादयःशब्दादयश्चतद्गुणाःतस्मिन्ब्रह्मणिआश्रितागुणाः त्रिगुणात्मकमायाकार्यत्वात्मायायाश्चाश्रयोब्रह्मैव । 'देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढां । मायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरम्' इत्यादिश्रुतिभ्यः । अयमर्थः । चंद्रेणासंस्पृष्टमपिजलंचंद्रेचंचलत्वानेकत्वाद्यःस्थत्वाद्यारोपहेतुर्भवति एवंमसंगात्मनाऽसंस्पृष्टाऽपिमायातत्रदुःखित्वानेकत्वाद्यारोपहेतुर्भवतीति तथाचश्रुतयः । 'एकएवतुभूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थितः । एकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवत् । ससमानःसन्नुभौलोकावनुसंचरतिध्यायतीवलेलायतीव । घटसंवृतमाकाशंनीयमानेयथाघटे । घटोनीयेतनाकाशंतद्वज्जीवोनभोपमः' इत्याद्याः । समानःबुद्धितादात्म्यंप्राप्तः लेलायतिलोलुपोभवति ब्रह्मैवस्वप्नादिष्विवस्वाज्ञानात्स्वस्मिन्ननेकभेदभिन्नंप्रपंचंपश्यति प्रमाणतश्चतद्बाधेएकमेवशिष्यतेअतोरज्जूरगन्यायेनप्रपंचस्याधिष्ठानादनन्यत्वादात्ममात्रत्वं । अविद्यावस्थायांकर्मोपास्तिज्ञानकांडानांप्रामाण्यं उत्पन्नेतुज्ञानेवेदाअवेदाइतिश्रुत्यैवस्वस्यप्रामाण्यंनिषिद्धमितिनकिंचिद्दुःस्थम् । यदाहुःसंप्रदायविदः । 'देहात्मप्रत्ययोयद्वत्प्रमाणत्वेनकल्पितः । लौकिकंतद्वदेवेदंप्रमाणंत्वात्मनिश्चयात्' इति आआत्मनिश्चयादितिच्छेदः तस्माद्युक्तमुक्तंखादयस्तद्गुणाइति १७ अत्रतार्किकाः खादयःशब्दादिगुणवंतःआत्माचगुणवानन्योनतुतेषांपरस्परंगुणगुणिभावोऽस्तीत्याहुस्तन्निरस्यति तेषामपीति । तेषांअव्यवधानात्शब्दादीनांखादिगुणानामपिसतां गुणास्तारत्वमंद्रत्वादयःसंतिसर्वेदृश्यमानाः अनेनसाक्षात्परंपरयावाग्राह्यमात्रंपांचभौतिकमित्युक्तंफलितमाह गुणवृत्तिःपरस्परमिति । अयमिदग्धृतंवह्नौचतुष्कोणत्वमिसन्योन्यसंक्रमोदृष्टः तद्वदात्मानात्मधर्माणामपिआत्मन्यपिआनंदोविषयानुभवोनित्यत्वंचेतिसंतिधर्मास्तेचापृथक्कृत्वेपिचैतन्यात्पृथगिवाव

तेषामपिगुणाःसर्वेगुणवृत्तिःपरस्परम् ॥ पूर्वपूर्वगुणाःसर्वेक्रमशोगुणिषुत्रिषु १८

भासमानाअंतःकरणेदृश्यंते । एवमंतःकरणधर्मादुःखित्वादयोऽपीतरत्रेति तयोःपरस्पराश्रितत्वमाविद्यकंयुज्यतेऽतोनात्मनःपृथग्भूताःखादयः किंतुरज्जूरगवत्तत्रैवाध्यस्ताइतिभावः । त्रिपुईशसूत्रविराट्सु । सर्वेइति एतेषांउपर्युपरिपरस्पराध्यासेऽपिपूर्वस्यसर्वेगुणाउत्तरस्मिन्भवंति उत्तरस्यतुकेचिदेवपूर्वस्मिन्भवंतीत्युक्तं अयमर्थः । यथाशुद्धेस्फटिकेजपाकुसुमसान्निध्याद्रक्तत्वाध्यासस्तत्रैवस्फटिकधीप्रमोपेमतिपद्मरागत्वाध्यासस्तत्रैवचंद्रिकायामिंद्रनीलत्वाध्यासइति चतूरूपेस्फटिकेगुणवत्सुसोपाधिकेषुत्रिषुपूर्वपूर्वगुणस्यसर्वस्याप्युत्तरोत्तरत्राध्यासोदृश्यते तथाहि । स्फटिकगतासत्ताऽनिर्वचनीयेलौहित्येऽध्यस्तानतुस्फटिकेलौहित्यधर्मोऽनिर्वचनीयत्वमध्यस्तं । एवंब्रह्मधर्माःसच्चिदानंदाःस्थूलेपिकायेदृश्यंते यथोक्तं । 'अस्तिभातिप्रियंरूपंनामचेत्यंशपंचकम् । आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोऽद्वयम्' इति । एवंचरज्जुसर्पभ्रमेभीषणत्वादयएवसर्पधर्मारज्ज्वामध्यस्यंतेनतुमिथ्यात्वादयस्तद्वत् । ननुसर्पेऽपिअभिगम्यत्वादयोरज्जुधर्मानदृश्यंतेइतिसर्वेइत्युक्तिरसंगतेतिचेत्सत्यं अखंडैकरसेब्रह्मणिसच्चिदानंदाःस्वरूपानतिरिक्ताअपि अनृतजडदुःखप्रतियोगित्वेनकल्प्यंते नतुरूपरसादिवदकल्पिताःसंति अतःकल्पितानांतेषांकार्येऽनुवृत्तिर्नानुपपन्ना येतुईशादौअकल्पिताईशनत्वादयोनतेसूत्रादिष्वनुवर्तन्ते किंतुकर्तृत्वसत्वादयएव । तस्मात्कल्पितधर्माभिप्रायेणसर्वेपूर्वस्यधर्माउत्तरस्मिन्संतीत्युक्तं तेनदृश्यंसर्वंभौतिकंतच्चब्रह्मण्यभेदेनाध्यस्तमितिपूर्वार्धार्थः । तत्रापिस्थूलंशुद्धेशसूत्रैरनुगतंसूत्रंशुद्धेशाभ्यांईशःशुद्धेनशुद्धंतुनकेनचिदनुगतमितिउत्तरार्धेऽर्थाद्दर्शितं । श्रौतोर्थस्तुतस्यस्पष्टएवेतिनिष्कर्षः । तथाचनद्रव्याणांप्रत्यक्स्वरूपात्पृथक्सिद्धिरस्तीतितद्विरुद्धंतर्कमतंनिरस्तम् १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अत्रानुभवमेवप्रमाणयति षष्ठइति । चेतनाधीवृत्तिस्तथाकामसंकल्पादयोऽप्युपलक्ष्यंते षष्ठंशब्दादिपंचकापेक्षया अयंभावः । मनोविषयंकल्पयति स्वप्नेतथादर्शनात् बुद्धिस्तंप्रकाशयति अहंकारो भिमन्यतेमयायंज्ञातइति तस्मात्मनोमात्रंजगत् मनसोऽभावेतत्सत्त्वेप्रमाणाभावादिति १९ ननुप्रत्यक्षमेवतत्रप्रमाणमित्याशंक्याह इंद्रियाणीति । आत्माजीवःअव्यक्तंमायातत्संज्ञकःप्रमाता प्रमाणंप्रमेयंच स्वप्नदृष्टांतेनमायामात्रमित्यवगंतव्यमितिभावः २० इंद्रियाणिमनोबुद्धिभ्यांसहसप्त तेषामर्थाःमंतव्यबोद्धव्याभ्यांसहशब्दादयःसप्त व्यक्ताव्यक्तैःबाह्येंद्रियग्राह्याःव्यक्ताःअन्येऽव्यक्ताःतैःसहसुसंवृतैरिति बुद्धिगुहायांलीनैरित्युक्तं तेचतुर्दश आकाशादयःपंच आत्माअहंकारोगुणत्रयंचेतिचतुर्विंशतेर्गणःव्यक्ताव्यक्तरूपः गुणःभोग्यवर्गः एतेभ्योविविक्तंयत्तदेवसर्वंसर्वात्मत्वात्सर्वशब्दाभिधेयंभोक्तृब्रह्मेत्यर्थः २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपेदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ ॥ एवंपूर्वत्रइदंजगन्महाभूतात्मकंब्रह्मेत्युक्तं तद्व्याख्यातुंभूतगुणान्विभजते सर्वात्मकत्वंब्रह्मणोव्याचष्टे

षष्ठस्तुचेतनानाममनइत्यभिधीयते ॥ सप्तमीतुभवेद्बुद्धिरहंकारस्ततःपरम् १९ इंद्रियाणिचपंचात्मारजःसत्वंतमस्तथा ॥ इत्येषसप्तदशकोराशिरव्यक्तसंज्ञकः २० सर्वैरिहेंद्रियार्थैस्तुव्यक्ताव्यक्तैःसुसंवृतैः ॥ चतुर्विंशकइत्येषव्यक्ताव्यक्तमयोगुणः ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० मार्कंडेयसमास्याप० ब्राह्मणमाहात्म्येदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ एवमुक्तःसविप्रस्तुधर्मव्याधेनभारत ॥ कथामकथयद्भूयोमनसःप्रीतिवर्धनीम् १ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ महाभूतानियान्याहुःपंचधर्मभृतांवर ॥ एकैकस्यगुणान्सम्यक्पंचानामपिमेवद २ व्याधउवाच ॥ भूमिरापस्तथाज्योतिर्वायुराकाशमेवच ॥ गुणोत्तराणिसर्वाणितेषांवक्ष्यामितेगुणान् ३ भूमिःपंचगुणाब्रह्मन्नुदकंचचतुर्गुणम् ॥ गुणास्त्रयस्तेजसिचत्रयश्चाकाशवातयोः ४ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचरसोगंधश्चपंचमः ॥ एतेगुणाःपंचभूमेःसर्वेभ्योगुणवत्तराः ५ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचरसश्चापिद्विजोत्तम ॥ अपामेतेगुणाब्रह्मन्कीर्तितास्तवसुव्रत ६ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचतेजसोऽथगुणास्त्रयः ॥ शब्दःस्पर्शश्चवायौतुशब्दश्चाकाशएवतु ७ एतेपंचदशब्रह्मन्गुणाभूतेषुपंचसु ॥ वर्ततेसर्वभूतेषुयेषुलोकाःप्रतिष्ठिताः ८ अन्योन्यंनातिवर्ततेसम्यक्चभवतिद्विज ॥ यदातुविषयीभावमाचरंतिचराचराः ९ तदादेहीदेहमन्यंव्यतिरोहति कालतः ॥ आनुपूर्व्याविनश्यंतिजायंतेचानुपूर्वशः १० तत्रतत्रहिदृश्यंतेधातवःपांचभौतिकाः ॥ यैराव्रतमिदंसर्वंजगत्स्थावरजंगमम् ११

एवमुक्तःसइत्यादिनाऽध्यायेन १ । २ गुणोत्तराणिउत्तरोत्तरगुणाःपूर्वपूर्वस्मिन्वर्ततइत्यर्थः ३ एतदेवाह भूमिरिति । त्रयइतिआकाशेएकः वातेद्वावित्यर्थः ४ । ५ । ६ । ७ सर्वभूतेषुजरायुजादिषु लोकाश्चिदात्मोपाधिभूतानिपंचभूतानि ८ नातिवर्ततेपंचस्वेकेनविनाइतराणिभूतानिनतिष्ठंतीत्यर्थः सम्यक्चभवतिएकीभावेनप्रकाशंते एकत्वमापं संपूर्वाद्दंचुगतिपूजनयोरित्यस्माद्धातोःऋत्विगादिनाकि नितमःसमिरादेशः समित्येकीभावेइतियास्कः । ननुभूतानांपरस्परमवियोगेमरणंनस्यात्तत्संघातोहिचेतनआत्मेतिलोकायतमतमाशंक्याह यदेति । अविषयंविषयमिवयत्रभावयतिससंकल्पोविषयीभावः तेजीवा स्तीव्रसंकल्पावेशाद्यंदेहंभावयंति तदभिमानदार्ढ्येनपूर्वदेहस्यात्यंतविस्मृतौसत्यांमृताइत्युच्यंते नतुमृतदेहेऽपिभूतानांमिथोवियोगोऽस्तीत्यर्थः । पाठांतरेभावंसंकल्पं विषमंस्वदेहविलक्षणंदेहांतरविषयम् ९ विनश्यं तितिरोभवंति जायंतेआविर्भवंति १० धातवोरेतआदयःप्रत्येकंपांचभौतिकाःसंतोऽपि ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सृज्यतेसंसृज्यते यद्वा प्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोका इतिश्रूयमाणदृष्टिसृष्ट्यभिप्रायेण चक्षुरादिभिःसूर्यादिसृष्टिद्वारालोकःसृज्यतइतियथाश्रुतमेव व्यक्तंघटादि अव्यक्तंइंद्रियादि लिंगंरूपादिप्रकाशस्तेनग्राह्य अनुमेयं १२ यथास्वंस्वविषयानतिक्रमेणइमानिइंद्रियाणिधारयन्निगृह्णन्तप्यतइव आत्मानमविषयमप्यालोचयंतइव मनआदीनांनिग्रहएवआत्मालोचनमित्यर्थः १३ आत्मनःसोपाधिकंरूपमपेक्ष्याह लोके इति। विततंकुंडलेकनकमिवउपादानत्वेनव्यापकं निरुपाधिकंरूपमपेक्ष्याह लोकमिति। लोकंचसैंधवखिल्यवदात्मनिचिदेकरसेविलीनंपश्यति तथाचश्रुती ब्रह्मविदांद्वेअवस्थेनिरूपयतः 'यएवंवेदाहंब्रह्मास्मीति सइदंसर्वंभवति। यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदिति'। उक्तंचाभियुक्तैः। 'सोपाधिर्निरुपाधिश्चद्वेधाब्रह्मविदुच्यते॥ सोपाधिकःस्यात्सर्वात्मानिरुपाख्योऽनुपाधिकः' इति। परापरज्ञः परंनिरुपाधिअपरंसोपाधि सक्तःप्रारब्धकर्मणाबद्धःसन्यावद्देहपातमेवसमाधौसोपाधिकावस्थामनुभवति नतुविदेहकैवल्येऽपीत्यर्थः १४ विद्याफलमाहपश्यतइति। 'ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवति' इतिश्रुतेर्ब्रह्मभूतस्यउपाधित्यागादित्यर्थः अशुभेनपुण्यपापयोःफलेनसंप्रज्ञातसमाधाविवैकात्म्यधीदार्ढ्याज्जाग्रत्स्वप्नयोरपितदेवपश्यन्कर्मणानलिप्यतइत्यर्थः १५ ज्ञानमूलेति। ज्ञानंविद्यातस्याःमूलंमाया ब्रह्माकारांतःकरणवृत्तेरपिमायाकार्यत्वात् मायात्मकंमिथ्यारूपंक्लेशंअविद्यादिरूपं अतिवृत्तस्यअतिक्रम्यगतस्य योगिनःलोकसंबंधिन्याःवृत्तेर्वर्तनजीवनात्मिकायाःप्रकाशोयेनतादृशेनज्ञानरूपेणज्ञानमार्गेण पौरुषंपरमपुरुषार्थ

इंद्रियैःसृज्यतेयद्यत्तत्तद्व्यक्तमितिस्मृतम् ॥ तदव्यक्तमितिज्ञेयंलिंगग्राह्यमतींद्रियम् १२ यथास्वंग्राहकान्येषांशब्दादीनामिमानितु ॥ इंद्रियाणियदादेहीधारयन्निवतप्यते १३ लोकेविततमात्मानंलोकंचात्मनिपश्यति ॥ परापरज्ञःसक्तःसन्सतुभूतानिपश्यति १४ पश्यतःसर्वभूतानिसर्वावस्थासुसर्वदा ॥ ब्रह्मभूतस्यसंयोगोनाशुभेनोपपद्यते १५ ज्ञानमूलात्मकंक्लेशमतिवृत्तस्यपौरुषम् ॥ लोकवृत्तिप्रकाशेनज्ञानमार्गेणगम्यते १६ अनादिनिधनंजंतुमात्मयोनिंसदाव्ययम् ॥ अनौपम्यममूर्तंचभगवानाहबुद्धिमान् १७ तपोमूलमिदंसर्वंयन्मांविप्रानुपृच्छसि ॥ इंद्रियाण्येवसंयम्यतपोभवतिनान्यथा १८ इंद्रियाण्येवतत्सर्वंयत्स्वर्गनरकावुभौ ॥ निगृहीतविसृष्टानिस्वर्गायनरकायच १९ एषयोगविधिःकृत्स्नोयावदिंद्रियधारणम् ॥ एतन्मूलंहितपसःकृत्स्नस्यनरकस्यच २० इंद्रियाणांप्रसंगेनदोषमाच्छैत्यसंशयम् ॥ सन्नियम्यतुतान्येवततःसिद्धिंसमाप्नुयात् २१ षण्णामात्मनिनित्यानामैश्वर्यंयोऽधिगच्छति ॥ नसपापैःकुतोऽनर्थैर्युज्यतेविजितेंद्रियः २२

रूपो मोक्षो गम्यतेप्रकाशते मायिक्येवाविद्यामायिक्यैवविद्ययानष्टाचेन्मुच्यतेइत्यर्थः यथोक्तंश्रीभागवते। 'विद्याविद्येममतनूविद्ध्युद्धवशरीरिणां॥ मोक्षबंधकरीआद्येमाययामेविनिर्मिते'इति। ज्ञानपूर्वात्मकमितिपाठेऽपिसएवार्थः १६ मुक्तजीवस्यस्वरूपमाह अनादीति। आद्यविशेषणेनलोकायतसंमतंदेहस्यात्मत्वंनिरस्तं जंतुंपुत्तिकादिब्रह्मांतंजोवंआत्मयोनिं जीवस्यात्मयोनित्वंवदताजीवत्वहेतोरविद्यादेःपृथक्सत्तासांख्याद्यभिमतानिरस्ता अव्ययमितितार्किकाभिमतंसुखदुःखादिविकारवत्त्वंनिरस्तं सदेतिआगंतुकविकारास्पर्शित्वमुक्तं एतेनैवक्षणिकशून्यवादावपिनिरस्तौ अमूर्तमिति। अतएवात्मवादो देहसंमितात्मवादश्चपरास्तः अनौपम्यंतर्कागम्यमित्यर्थः भगवानाह। स्वनिःश्वसितरूपेणवेदेन हेतुदृष्टांतवर्जितं 'नित्यंविभुंसर्वगतंसुसूक्ष्मंयद्भूतयोनिंपरिपश्यंतिधीराः' इत्यादिना। बुद्धिमान्बुद्धिःनियम्यत्वेनास्यास्तीतिसतथा १७ तपोध्यानम् १८ इंद्रियाणिनिगृहीतानिस्वर्गायविसृष्टानिनरकायेतियोजनयापूर्वार्धस्यैवव्याख्या १९। २० एतन्मूलमित्येतद्व्याचष्टे इंद्रियाणामिति। दोषंरागद्वेषादिरूपं आच्छैतिप्राप्नुवंति २१ षण्णांमनःषष्ठानामिंद्रियाणांनित्यानां आत्मनिकल्पितत्वेन रज्जुभुजंगवदाद्यंतशून्यानां ऐश्वर्यंनियंतृत्वं अनर्थैःप्रमातृत्वादिकर्त्तव्यभोक्तृत्वरूपैः २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उक्तेऽर्थेप्रमाणसूचनार्थं 'आत्मानंरथिनंविद्धिशरीरंरथमेवच' इत्यादिकठवल्लीनामर्थंसंगृह्णाति रथइत्यादिना २३ आत्माबुद्धिः २४ इंद्रियाणामजयेशास्त्रजाऽपिप्रज्ञानश्यतीत्याह इंद्रियाणामिति २५
अनुविधीयतइतिकर्मकर्तरिलकारः यस्येंद्रियस्याधीनंमनोभवतितदेवप्रज्ञांनाशयतीत्यर्थः २६ षट्सुसंकल्पेषुशब्दादिषु फलागमेतज्जन्येसुखाद्युपलंभेविषये विप्रतिपद्यंतेरागिणः सुखमुपादेयमित्याहुर्वीत
रागाहेयमित्यादिरूपाविप्रतिपत्तिः तत्रयस्तेषुअध्यवसितंवस्तुदृष्ट्यानिश्चितंयद्धेयत्वंतदेवाध्यातुंशीलंयस्यसः विषयदोषदर्शनेनवीतरागइत्यर्थः २७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे
एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥ ॥ पूर्वाध्यायांतोक्तविप्रतिपत्तिकारणंगुणत्रयंसकार्यंवक्तुमारभते एवमिति । सूक्ष्मेब्रह्मणि सूक्ष्मंतत्प्राप्तिकारणंगुणत्रयविभागं तेनार्थाद्गुणेभ्योब्रह्मविवि

रथःशरीरंपुरुषस्यदृष्टमात्मानियंतेंद्रियाण्याहुरश्वान् ॥ तैरप्रमत्तःकुशलीसदश्वैर्दान्तैःसुखंयातिरथीवधीरः २३ षण्णामात्मनियुक्तानामिंद्रियाणांप्रमाथिनाम् ॥
योधीरोधारयेद्रश्मीन्सस्यात्परमसारथिः २४ इंद्रियाणांप्रसृष्टानांहयानामिववर्त्मसु ॥ धृतिंकुर्वीतसारथ्येधृत्यातानिजयेद्ध्रुवम् २५ इंद्रियाणांविचरतांयन्मनो
ऽनुविधीयते ॥ तदस्यहरतेबुद्धिंनावंवायुरिवांभसि २६ येषुविप्रतिपद्यंतेषट्सुमोहात्फलागमम् ॥ तेष्वध्यवसिताध्यायीविंदतेध्यानजंफलम् २७ ॥ इतिश्रीम
हाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणव्याधसंवादेएकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ एवंतु
सूक्ष्मेकथितेधर्मव्याधेनभारत ॥ ब्राह्मणःसपुनःसूक्ष्मंपप्रच्छसुसमाहितः १ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ सत्त्वस्यरजसश्चैवतमसश्चयथातथम् ॥ गुणांस्तत्त्वेनमेब्रू
हियथावदिहपृच्छतः २ ॥ व्याधउवाच ॥ हंततेकथयिष्यामियन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ एषांगुणान्पृथक्त्वेननिबोधगदतोमम ३ मोहात्मकंतमस्तेषांरजएषां
प्रवर्तकम् ॥ प्रकाशबहुलत्वाच्चसत्वंज्यायइहोच्यते ४ अविद्याबहुलोमूढःस्वप्नशीलोविचेतनः ॥ दुर्हृषीकस्तमोध्यस्तःसक्रोधस्तामसोऽलसः ५ प्रवृत्तवाक्यो
मंत्रीचयोनराग्र्योऽनसूयकः ॥ विधित्समानोविप्रर्षेस्तब्धोमानीसराजसः ६ प्रकाशबहुलोधीरोनिर्विधित्सोऽनसूयकः ॥ अक्रोधनोनरोधीमान्दांतश्चैवससा
त्विकः ७ सात्विकस्त्वथसंबुद्धोलोकवृत्तेनक्लिश्यते ॥ यदाबुध्यतिबोद्धव्यंलोकवृत्तंजुगुप्सते ८ विरागस्यचरूपंतुपूर्वमेवप्रवर्तते ॥ मृदुर्भवत्यहंकारःप्रसीद
त्यार्जवंचयत् ९ ततोऽस्यसर्वद्वंद्वानिप्रशाम्यंतिपरस्परम् ॥ नचास्यसंशयोनामक्वचिद्भवतिकश्चन १० शूद्रयोनौहिजातस्यसद्गुणानुपतिष्ठतः ॥ वैश्यत्वंलभ
तेब्रह्मन्क्षत्रियत्वंतथैवच ११ आर्जवेवर्तमानस्यब्राह्मण्यमभिजायते ॥ गुणास्तेकीर्तिताःसर्वेकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणि
मार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणव्याधसंवादेद्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

क्तमित्युक्तंभवति १ । २ । ३ । ४ दुर्हृषीकः दुःस्थेंद्रियः ५ विधित्साविशेषतृष्णा धेद्पानेअस्यरूपं प्रवृत्तवाक्यःप्रवृत्तिवाक् अनसूयकःपरदोषादर्शी तत्रहेतुः विधित्समानइति । स्तंभोनमस्काराद्यकरणं
मानस्तद्धेतुमहत्त्वाभिमानस्तदुभयवान् ६ । ७ लोकवृत्तेरजस्तमःकार्येयदायतःतज्जुगुप्सतेनिंदति ८ विरागस्यरागहीनस्यरूपंलक्षणंमृदुःस्तंभादिहीनः आर्जवमकौटिल्यं ९ द्वंद्वानिमानापमानादीनि १० जात
स्येतिकर्मणिषष्ठी वैश्यत्वंकर्तृ सद्गुणवंतंवैश्यत्वादयःस्वयमायांतीतिगुणकृतएववर्णविभागोनजातिकृतइतिभावः ११ ब्राह्मण्यंब्रह्मवित्त्वं १२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनी०भा०द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ज्ञानक्रियाशक्तिमतोर्धीप्राणयोरात्मान्यत्वं 'अग्निर्मूर्धादिवःककुत्पतिःपृथिव्याअयम् । अपांरेतांसिजिन्वति' इतिमंत्रप्रकाशितंवक्तुमारभते पार्थिवमिति । पार्थिवंपृथिवीबाहुल्यात्धातुंत्वगादिमयंदेहंआसाद्य भाष्यप्रकाशनवृत्तिमोहाद्याश्रयोऽग्निर्विज्ञानाख्यस्तेजोधातुशरीरःशरीराभिमानीकथंभवेत् अवकाशविशेषेणनाडीमार्गभेदेनवर्तयतेशरीरंचेष्टयते १ । २ मूर्धनिसहस्रारेस्थितत्वात्श्रेष्ठत्वाद्वामूर्धानंचिदात्मानं अग्निर्विज्ञानात्माऽऽश्रितस्तदुपाधितांप्राप्तःसन् शरीरंपरिपालयन् चित्प्रतिबिंबंप्राप्य धीधातुःशरीरंचेतयतीत्यर्थः एतेनाग्निर्मूर्द्धेतिपदद्वयंव्याख्यातं । प्राणस्तुतयोरुभयोरप्युपाधिरित्याह प्राणइति । एतेनचिद्विज्ञानं द्वयंवायुशब्दितंतस्यककुदिवककुत्चालकतयाश्रेष्ठःप्राणइत्युक्तम् ३ अस्यककुत्त्वंव्याचष्टे भूतमिति । प्राणेचिद्विज्ञानाभ्यांयुक्तेसूत्रात्मरूपे ब्रह्मकार्यरूपंयोनिविराडादेः ४ सःचिद्विज्ञानप्राणानांसंघातोजंतुःसमष्टिजीवः सर्वेषांभूतानांकार्यकारणरूपाणांआत्माचेतयिता सनातनःपुरुषःपरंब्रह्मचसएव निरस्तोपाधिःसन् सएवोपाधिपक्षपातीसन्महदाद्यात्माभवति विषयश्चशब्दादिःसएव । एतेनपतिःपृथिव्याअयमितिद्वितीयःपादोव्याख्यातः । अयंचिद्विज्ञानप्राणसंघातःपृथिव्याःक्षेत्रस्येतिश्रुतिपदयोरर्थः ५ एवमिति । सर्वत्रअन्तर्बहिश्चस्थितंसर्वंप्राणेनदेहलीदीपवन्मध्यस्थेनआंतरंविज्ञानंबाह्यंदेहेंद्रियादिकंचपाल्यतइत्यर्थः

॥ ब्राह्मणउवाच ॥ पार्थिवंधातुमासाद्यशारीरोऽग्निःकथंभवेत् ॥ अवकाशविशेषेणकथंवर्तयतेऽनिलः १ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ प्रश्नमेतंसमुद्दिष्टंब्राह्मणेनयुधिष्ठिर ॥ व्याधस्तुकथयामासब्राह्मणायमहात्मने २ ॥ व्याधउवाच ॥ मूर्धानमाश्रितोवह्निःशरीरंपरिपालयन् ॥ प्राणोमूर्धनिचाग्नौचवर्तमानोविचेष्टते ३ भूतंभव्यंभविष्यंचसर्वंप्राणेप्रतिष्ठितम् ॥ श्रेष्ठंतदेवभूतानांब्रह्मयोनिमुपास्महे ४ सजंतुःसर्वभूतात्मापुरुषःससनातनः ॥ महान्बुद्धिरहंकारोभूतानांविषयश्चसः ५ एवंत्विहससर्वत्रप्राणेनपरिपाल्यते ॥ पृष्ठतस्तुसमानेनस्वांस्वांगतिमुपाश्रितः ६ बस्तिमूलंगुदंचैवपावकंसमुपाश्रितः ॥ वहन्मूत्रंपुरीषंवाऽप्यपानःपरिवर्तते ७ प्रयत्नेकर्मणिबलेसएषत्रिषुवर्तते ॥ उदानमितितंप्राहुरध्यात्मविदुषोजनाः ८ संधौसंधौसंनिविष्टःसर्वेष्वपितथाऽनिलः ॥ शरीरेषुमनुष्याणांव्यानइत्युपदिश्यते ९ धातुष्वग्निस्तुविततःसतुवायुसमीरितः ॥ रसान्धातूंश्चदोषांश्चवर्तयन्परिधावति १० प्राणानांसंनिपातात्तुसन्निपातःप्रजायते ॥ ऊष्माचाग्निरितिज्ञेयोयोऽन्नंपचतिदेहिनाम् ११ समानोदानयोर्मध्येप्राणापानौसमाहितौ ॥ समर्थितस्त्वधिष्ठानंसम्यक्पचतिपावकः १२

अपांरेतांसिजिन्वतीत्येतंपादंव्याचष्टे पृष्ठतइत्यादिना । 'अन्नमयंहिसोम्यमनआपोमयःप्राणस्तेजोमयीवाक्' इतिश्रुतेःसाक्षात्परंपरयावाप्राणमनइंद्रियाण्यपांरेतांसिजिन्वतितर्पयतिसंघातात्मेतिश्रुतिपदानामर्थः पृष्ठतःउपाध्यावेशाज्जीवत्वप्राप्त्यनंतरंसमानेनइत्थंभावेतृतीया स्वांस्वांपृथक्गम्यांगतिंआश्रितोभवति समानवायुत्वंप्राप्तःपावकंजाठरमाश्रितःसन् बस्तिमूलंमूत्राशयंगुदंपुरीषाश्रयंच जाठरस्थःसमानोऽशितपीतादिकंपाचयित्वाऽपानरूपीभूत्वास्वंस्वंस्थानंनयतीत्यर्थः । श्लोकद्वयं ६ । ७ कर्मगमनादि प्रयत्नस्तदनुकूलाचेष्टा बलंभारोद्यमनादौसामर्थ्यं विदुषःसकाशात्श्रुत्वेतिशेषः ८ । ९ धातुषुत्वगादिषुअग्निर्जाठरःविततोव्याप्तः रसादीन्परिवर्तयन्परिणामयन् रसान्अन्नादीन् धातूंस्त्वगादीन् दोषान्पित्तादीन् १० कथंवर्तयतेऽनिलइतिपृष्टंतत्राह प्राणानामिति । सन्निपातःसंघर्षस्तज्जऊष्माऽग्निर्जाठरोभवति ११ संनिपातंव्याकरोति समानेति । नाभिस्थंसमानं हृदिस्थःप्राणएति गुदस्थोऽपानःकंठस्थमुदानमेति तेनप्राणापानसमानानांनाभिदेशेसंघर्षेणसमर्थितोनिष्पादितः अधिष्ठानंसम्यगुमयंशरीरंसम्यक्पचतिवृद्ध्यादिपरिणामंनयति १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अस्यपायवःस्यपायुपर्यंतोगुदप्रवेशोगुदसंज्ञितोऽपानोभवति स्रोतांसिनाडीमार्गाः तस्मादपानात्प्राणेषुप्राणादिषुपंचसु प्राणादिभ्यःपावकोत्पत्तिः पावकाच्चापानद्वाराप्राणाद्युत्पत्तिर्भवतीतिप्रघट्टकार्थः १३ एतदेवोपपादयति अग्नीति । अग्निवेगात्कंदुकवदूर्ध्वमुत्प्लुतः प्राणोगुदांतेप्रतिहतःपुनरुत्पतन्नग्निमप्युत्क्षिपतीत्यर्थः दृश्यतेचाग्निवेगात्वाष्पवायुवृद्धिर्वायुवेगाच्चाग्निवृद्धिःतथाचप्राणरोधेसतिजाठरंभयंनिवर्ततेऽतः प्राणोरोद्धव्यइतिभावः १४ जाठरनिरोधेसर्वेषामिंद्रियाणांनिरोधोभवतीत्याशयेनाह पक्वेति । पक्वाशयःपक्वान्नस्थानं आमाशयःअपक्वान्नस्थानं नाभिमध्येइति । तात्स्थ्याज्जाठरःप्राणाइंद्रियाणि प्रतिष्ठितानी नाभवंतीत्यर्थः १५ सर्वेरसाःहृदयात्हृदयंप्राप्यदशभिःप्राणैःप्रेरिताः तेचप्राणादयःपंच नागकूर्मकृकलदेवदत्तधनंजयाश्चपंच १६ एषमूर्द्धादिपायुपर्यंतःतत्परंब्रह्म मूर्द्धनिसुषुम्नयानाड्यासहस्रारंप्राप्य येतत्रा त्मानंप्राणोपाधिमाहितवंतस्तेगच्छंति देहिषुजीवदेहेषुसर्वेषामप्येषमार्गोगंतुंयोग्यइतिभावः १७ नकेवलंप्राणरोधएवपुरुषार्थःकिंतुतत्साध्यंविज्ञानमित्याह एकादशेत्यादिना । ' सप्राणन्नेवप्राणोनामभवति वदन्वाक्पश्यन्चक्षुःशृण्वन्श्रोत्रंमन्वानोमनः ' इतिश्रुतेरेकादशविकारात्लिंगशरीरंतदात्मातत्तादात्म्यंगतः । यद्यपि ' पंचप्राणमनोबुद्धिदशेंद्रियसमन्वितं । अपंचीकृतभूतोत्थंसूक्ष्मांगंभोगसाधनम् ' इतिसप्तदशात्मकंलिंगं तथाऽपिमनसिबुद्धेर्दशेंद्रियेषुसामान्याकरणवृत्तिःप्राणाद्यावायवःपंचेतिसांख्यमतेनप्राणपंचकस्यचान्तर्भावंविवक्षित्वाएकादशविकारात्मेतिज्ञेयं कलाःषोडश प्राणःश्रद्धाखंवायुर्ज्योति

अस्यापिपायुपर्यंतस्तथास्याद्गुदसंज्ञितः ॥ स्रोतांसितस्माज्जायंतेसर्वप्राणेषुदेहिनाम् १३ अग्निवेगवहःप्राणोगुदांतेप्रतिहन्यते ॥ सऊर्ध्वमागम्यपुनःसमुत्क्षिपतिपावकम् १४ पक्वाशयस्त्वधोनाभ्यामूर्ध्वमामाशयःस्थितः ॥ नाभिमध्येशरीरस्यप्राणाःसर्वेप्रतिष्ठिताः १५ प्रवृत्ताहृदयात्सर्वेतिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥ वहंत्यन्नरसान्नाड्योदशप्राणप्रचोदिताः १६ योगिनामेषमार्गस्तुयेनगच्छंतितत्परम् ॥ जितक्लमाःसमाधीरामूर्धन्यात्मानमादधुः ॥ एवंसर्वेषुविततौप्राणापानौहिदेहिषु १७ एकादशविकारात्माकलासंभारसंभृतः ॥ मूर्तिमंतंहितंविद्धिनित्यंयोगजितात्मकम् १८ तस्मिन्यःसंस्थितोह्यग्निर्नित्यंस्थाल्यामिवाहितः ॥ आत्मानंतंविजानीहिनित्यंयोगजितात्मकम् १९ देवोयःसंस्थितस्तस्मिन्नब्बिंदुरिवपुष्करे ॥ क्षेत्रज्ञंतंविजानीहिनित्यंयोगजितात्मकम् २० जीवात्मकानिजानीहिरजःसत्वंतमस्तथा ॥ जीवमात्मगुणंविद्धितथाऽऽत्मानंपरात्मकम् २१ सचेतनंजीवगुणंवदंतिसचेष्टतेचेष्टयतेचसर्वम् ॥ ततःपरंक्षेत्रविदोवदंतिप्राकल्पयद्योभुवनानिसप्त २२

रापःपृथिवींद्रियंमनोऽन्नंवीर्यंतपोमंत्राःकर्मलोकानामचेतिएतासांसंभारेणसंभृतः कलारूपोपाधिनामूर्तिहीनमपिमूर्त्तिमंतंसूक्ष्मस्थूलदेहवंतंआत्मानंविद्धिविजानीहि । ज्ञानसाधनमाह नित्यमिति । योगेनजित आत्माबुद्धिर्येनतं आत्मानमित्युत्तरादपकृष्यते १८ प्राणादिभ्योजीवंविविनक्तितस्मिन्निति । तस्मिन्कलासंभारेअग्निवदात्माप्रकाशरूपः स्थालीवत्कलाअप्रकाशात्मिकाः आत्मानंत्वंपदार्थं १९ अस्यतत्पदार्थाभेदमाह देवइति । अब्बिंदुदृष्टांतेनासंगत्वंदर्शितं क्षेत्रज्ञंपरमात्मानम् २० ननुत्वंपदार्थःसंगीतत्पदार्थोऽसंगःकथमनयोरभेदइत्याशंक्याबिंबप्रतिबिंबयोरिवेत्याशयेनाह जीवात्मकानीति । रजआदि नाप्रवृत्त्यादयोधर्माजीवात्मकाउपाधिविशिष्टाश्रिताश्चांचल्यादयइवजलचंद्रे तंजीवं आत्मगुणंईश्वरस्यगुणंभृत्यवत्प्रेष्यं आत्मानंईश्वरंपरात्मकंनिर्गुणंविद्धि अयमर्थः । तरंगतटाकप्रतिबिंबकल्पौधीमायोपाधीजीवेश्वरौनियम्यनियामकौतयोर्जीवईश्वरात्मा ईश्वरस्तुबिंबस्थानीयासंगचिद्रूपइति तथाचश्रुतिः । ' एकएवतुभूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थितः ॥ एकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवत् ' इतिभूतात्मा नित्यसिद्धश्चिदात्मा एकधेतिईश्वररूपेण बहुधेतिजीवरूपेण २१ अचेतनंजडंशरीरादि सचेतनमितितदेवग्राह्यं तत्जीवस्यगुणंभोग्यंवदंति सआत्माचेष्टतेजीवरूपेण चेष्टयतेईश्वररूपेण ततस्ताभ्यां–

Nepal Sanskrit University, Beljhundi, Dang

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जीवेश्वराभ्यांपरंउत्कृष्टंतंवदंति योभुवनानिसप्तभूरादीनिप्राकल्पयत्प्रावर्तयत् ननुकथंनिरुपाधेःप्रवर्तकत्वमुच्यते अधिष्ठानतयेतिब्रूमः तथाचश्रुतिः । 'यतोवाइमानिभूतानिजायंते' इतिब्रह्मणोलक्षण
मुक्त्वा अन्नमयादिकोशकारणीभूतानामन्नादिशब्दितानांविराडादीनांजगत्कारणकत्वं 'अन्नाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंते' इत्यादिनास्थूलारुंधतीन्यायेन विराडादीनिसोपाधिकानिब्रह्माणि
उक्त्वा । 'प्रज्ञानघनएवानंदभुक्चेतोमुखःप्राज्ञस्तृतीयःपादएषसर्वेश्वरः' इतिमांडूक्यश्रुतिप्रसिद्धस्यानंदमयस्यईश्वरस्यकारणीभूतेआनंदाख्येब्रह्मणि । 'आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंते'
इतिमुख्यंकारणत्वंव्यवस्थापितं तथाप्रदेशांतरेऽपि । 'कोह्येवान्यात्कःप्राण्याद्यदेषआकाशआनंदोनस्यात्' इतिश्रुतिराकाशाख्येकारणेयद्यानंदोनस्यात्तर्हितत्कार्येदेहादौकुतःप्राणनादिस्यादिति तत्रैव
मुख्यंप्रवर्तकत्वंदर्शयति २२ ननुईश्वरसद्भावेभुवनप्रवृत्तिरेवकारणंदृश्यते नतुतदन्यस्यनिर्गुणस्य ईश्वरेणैवतस्यान्यथासिद्धत्वादित्याशंक्याह एवमिति । भूतात्मानित्यसिद्धआत्माआनंदाख्यः ऐश्वर्य
स्यतुईशितव्यसापेक्षत्वान्ननित्यसिद्धत्वं सुप्तिप्रलययोरीशितव्याभावादनीश्वरत्वापत्तेरिसानंदस्यैवनिसमैश्वर्यंमाययाऽभिव्यज्यतइतिभावः ज्ञानंब्रह्माकारावृत्तिस्तत्साक्षिभिस्तेनवेद्यादीशादन्यस्तत्प्रकाशक

एवंसर्वेषुभूतेषुभूतात्मासंप्रकाशते ॥ दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्यासूक्ष्मयाज्ञानवेदिभिः २३ चित्तस्यहिप्रसादेनहंतिकर्मशुभाशुभम् ॥ प्रसन्नात्माऽऽत्मनिस्थित्वासुखमानंत्य
मश्नुते २४ लक्षणंतुप्रसादस्ययथातृप्तःसुखंस्वपेत् ॥ निवातेवायथादीपोदीप्येत्कुशलदीपितः २५ पूर्वरात्रेपरेचैवयुंजानःसततंमनः ॥ लघ्वाहारोविशुद्धात्मापश्य
न्नात्मानमात्मनि २६ प्रदीप्तेनेवदीपेनमनोदीपेनपश्यति ॥ दृष्ट्वाऽऽत्मानंनिरात्मानंसतदाविप्रमुच्यते २७ सर्वोपायैस्तुलोभस्यक्रोधस्यचविनिग्रहः ॥ एतत्पवित्रंलो
कानांतपोवैसंक्रमोमतः २८ नित्यंक्रोधात्तपोरक्षेच्छ्रियंरक्षेच्चमत्सरात् ॥ विद्यांमानापमानाभ्यामात्मानंतुप्रमादतः २९ आनृशंस्यंपरोधर्मःक्षमाचपरमंबलम् ॥ आत्म
ज्ञानंपरंज्ञानंसत्यंव्रतपरंव्रतम् ३० सत्यस्यवचनंश्रेयःसत्यंज्ञानंहितंभवेत् ॥ यद्भूतहितमत्यंतंतद्वैसत्यंपरंमतम् ३१ यस्यसर्वेसमारंभानिराशीर्बंधनाःसदा ॥ त्यागेय
स्यहुतंसर्वंसत्यागीसचबुद्धिमान् ३२ यतोनगुरुरप्येनंश्रावयेदुपपादयेत् ॥ तंविद्याद्ब्रह्मणोयोगंवियोगंयोगसंज्ञितम् ३३ नहिंस्यात्सर्वभूतानिमैत्रायणगतश्चरेत् ॥
नेदंजीवितमासाद्यवैरंकुर्वीतकेनचित् ३४ आकिंचन्यंसुसंतोषोनिराशित्वमचापलम् ॥ एतदेवपरंज्ञानंसदाऽऽत्मज्ञानमुत्तमम् ३५ परिग्रहंपरित्यज्यभवेद्बुद्ध्या
यतव्रतः ॥ अशोकंस्थानमाश्रित्यनिश्चलंप्रेत्यचेहच ३६

इतिदर्शितम् २३ प्रसन्नात्मावृत्तिजनितकालुष्यत्यागाद्विशुद्धचित्तः आत्मनिस्थित्वाचित्तसारूप्यमपित्यक्त्वा सुखंअनायासेन आनंत्यंमोक्षम् २४ यथाजलादुत्तीर्णस्यशरीरेसंश्लिष्टःसूक्ष्मतमःपटःसन्नप्य
सन्निवभाति एवंसमाधौ विकल्पाभावात्सदपिचित्तंनभातीतिसुप्तितुल्यतांप्रसादस्याह लक्षणमिति २५ विशुद्धात्माशुद्धचित्तः आत्मानंब्रह्म आत्मनिहृदये २६ निरात्मानंनिर्गुणंनिलीनंचित्तंयस्मि
न्मृतं 'तावन्मनोनिरोद्धव्यंहृदियावत्क्षयंगतम् । एतज्ज्ञानंचध्यानंचशेषोऽन्योग्रंथविस्तरः'इतिश्रुतिः चित्तक्षयएवात्मदर्शनमित्यर्थः २७ संक्रमःसेतुः पारप्रापकोमार्गः २८ । २९ । ३० भूतहितमनृत
मपिसत्यमेवभूतानामहितकरंसत्यमप्यनृतमेवेत्यर्थः ३१ त्यागेफलत्यागे हुतंहोमयज्ञदानादि त्यागीसंन्यासी ३२ एनंब्रह्मणोयोगंनश्रावयेत् अपदार्थत्वात्किंतुउपपादयेल्लक्षणयाज्ञापयेत् तंचित्तवियोगमेव
विरुद्धलक्षणयायोगसंज्ञितंप्राहुः । 'तंविद्याद्दुःखसंयोगवियोगंयोगसंज्ञितम्' इत्याद्यागमाइत्यर्थः ३३ मैत्रंमित्रभावस्तदेवायनंमार्गस्तद्गतश्चरेत् ३४ ज्ञानंज्ञानसाधनं ज्ञानमपिस्तौतिसायनेप्रवृत्त्यर्थं ॥१८३॥
सदाऽऽत्मज्ञानमुत्तममिति ३५ अशोकंस्थानंवैराग्यं प्रेत्यमृत्वास्वर्गादौ इहचराज्यादौ आश्रित्य यतव्रतोभवेत् ३६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३७ गुणाःलोकवेदादयःअगुणायस्मिन्तंगुणागुणं 'अत्रलोकाअलोकावेदाअवेदाः'इत्यादिश्रुतेः । अनासंगंरूयादिसंगहीनंअतएवएककार्यंएकेनप्रत्यगात्मनैवनिष्पाद्यं अनंतरं अज्ञानमात्रापनयाद्गम्यं नतु क्रियाव्यवहितंस्वर्गादिसुखवत् वृत्तंप्राक्सिद्धं एकमेवपद्यतेगम्यते नतुज्ञानज्ञेयविभागोयस्मिन्तत्एकपदम् ३८ । ३९ । ४० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे ब्राह्मणव्याधसंवादे त्रयोदशा

तपोनित्येनदांतेनमुनिनासंयतात्मना ॥ अजितंजेतुकामेनभाव्यंसंगेष्वसंगिना ३७ गुणागुणमनासंगमेककार्यमनंतरम् ॥ एतद्ब्रह्मणोवृत्तमाहुरेकपदंसुखम् ३८ परित्यजतियोदुःखंसुखंचाप्युभयंनरः ॥ ब्रह्मप्राप्नोतिसोऽत्यंतमसंगेनचगच्छति ३९ यथाश्रुतमिदंसर्वंसमासेनद्विजोत्तम ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंकिंभूयः श्रोतुमिच्छसि ४० ॥ इतिश्रीम०आरण्यकेप०मार्कंडेयसमास्याप०ब्राह्मणव्याधसंवादे त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ एवंसंकथितेकृत्स्नेमोक्षधर्मेयुधिष्ठिर ॥ दृढप्रीतमनाविप्रोधर्मव्याधमुवाचह १ न्याययुक्तमिदंसर्वंभवतापरिकीर्तितम् ॥ नतेऽस्त्यविदितंकिंचिद्धर्मेष्विहहिदृश्यते २ ॥ व्याधउवाच ॥ प्रत्यक्षंममयोधर्मस्तंचपश्यद्विजोत्तम ॥ येनसिद्धिरियंप्राप्तामयाब्राह्मणपुंगव ३ उत्तिष्ठभगवन्क्षिप्रंप्रविश्याभ्यंतरंगृहम् ॥ द्रष्टुमर्हसिधर्मज्ञमातरंपितरंचमे ४ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ इत्युक्तःसप्रविश्याथददर्शपरमार्चितम् ॥ सौधंहृद्यंचतुःशालमतीवचमनोरमम् ५ देवतागृहसंकाशंदैवतैश्चसुपूजितम् ॥ शयनासनसंबाधंगंधैश्चपरमैर्युतम् ६ तत्रशुक्लांबरधरौपितरावस्यपूजितौ ॥ कृताहारौतुसंतुष्टावुपविष्टौवरासने ॥ धर्मव्याधस्तुतौदृष्ट्वापादेषु शिरसाऽपतत् ७ ॥ वृद्धावूचतुः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठधर्मज्ञधर्मस्त्वामभिरक्षतु ॥ प्रीतौस्वस्तवशौचेनदीर्घमायुरवाप्नुहि ८ गतिमिष्टांतपोज्ञानंमेधांचपरमांगतः ॥ सत्पुत्रेणत्वयापुत्रनित्यंकालेसुपूजितौ ९ नतेऽन्यद्दैवतंकिंचिद्दैवतेष्वपिवर्तते ॥ प्रयतत्वाद्द्विजातीनांदमेनासिसमन्वितः १० पितुःपितामहायेचतथैवप्रपितामहाः ॥ प्रीतास्तेसततंपुत्रदमेनावांचपूजया ११ मनसाकर्मणावाचाशुश्रूषानैवहीयते ॥ नचान्याहितथाबुद्धिर्दृश्यतेसांप्रतंतव १२ जामदग्न्येनरामेणयथावृद्धौ सुपूजितौ ॥ तथात्वयाकृतंसर्वंतद्विशिष्टंचपुत्रक १३ ततस्तंब्राह्मणंताभ्यांधर्मव्याधोन्यवेदयत् ॥ तौस्वागतेनतंविप्रमर्चयामासतुस्तदा १४ प्रतिपूज्यचतांपूजांद्विजःपप्रच्छतावुभौ ॥ सपुत्राभ्यांसभृत्याभ्यांकच्चिद्वांकुशलंगृहे ॥ अनामयंचवांकच्चित्सदैवेहशरीरयोः १५ ॥ वृद्धावूचतुः ॥ कुशलंनौगृहेविप्रभृत्यवर्गेचसर्वशः ॥ कच्चित्त्वमप्यविघ्नेनसंप्राप्तोभगवन्निति १६ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ बाढमित्येवतौविप्रःप्रत्युवाचमुदाऽन्वितः ॥ धर्मव्याधोनिरीक्ष्याथततस्तंवाक्यमब्रवीत् १७ ॥ व्याधउवाच ॥ पितामाताचभगवन्नेतौमेदैवतंपरम् ॥ यद्दैवतेभ्यःकर्तव्यंतदेताभ्यांकरोम्यहम् १८ त्रयस्त्रिंशद्यथादेवाःसर्वेशक्रपुरोगमाः ॥ संपूज्याःसर्वलोकस्यतथावृद्धाविमौमम १९ उपहारानाहरंतोदेवतानांयथाद्विजाः ॥ कुर्वंतितद्वदेताभ्यांकरोम्यहमतंद्रितः २०

धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥ एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ शयनासनसंबाधं शयनादिसंकीर्णं ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ वांयुवयोः १५ नौ आवयोः १६ । १७ । १८ । १९ । २०

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ॥ ॥इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥ ॥ ॥

एतौमेपरमंब्रह्मन्पितामाताचदैवतम् ॥ एतौपुष्पैःफलैरत्नैस्तोषयामिसदाद्विज २१ एतावेवाग्नयोमह्यंयान्वदंतिमनीषिणः ॥ यज्ञावेदाश्चचत्वारःसर्वमेतौममद्विज
२२ एतदर्थंममप्राणाभार्यापुत्रःसुहृज्जनः !! सपुत्रदारःशुश्रूषांनित्यमेवकरोम्यहम् २३ स्वयंचस्नापयाम्येतौतथापादौप्रधावये ॥ आहारंचप्रयच्छामिस्वयंचद्विजस
त्तम २४ अनुकूलंतथावच्मिविप्रियंपरिवर्जये ॥ अधर्मेणापिसंयुक्तंप्रियमाभ्यांकरोम्यहम् २५ धर्ममेवंगुरुंज्ञात्वाकरोमिद्विजसत्तम ॥ अतंद्रितःसदाविप्रशुश्रूषांवैकरो
म्यहम् २६ पंचैवगुरवोब्रह्मन्पुरुषस्यबुभूषतः ॥ पितामाताऽग्निरात्माचगुरुश्चद्विजसत्तम २७ एतेषुयस्तुवर्तेतसम्यगेवद्विजोत्तम॥ भवेयुरग्नयस्तस्यपरिचीर्णास्तुनि
त्यशः ॥ गार्हस्थ्येवर्त्तमानस्यएषधर्मःसनातनः २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिद्विजव्याधसंवादेचतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः
॥ २१४ ॥ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ गुरूनिवेद्यविप्रायतौमातापितरावुभौ ॥ पुनरेवसधर्मात्माव्याधोब्राह्मणमब्रवीत् १ प्रवृत्तचक्षुर्जातोऽस्मिसंपश्य
तपसोबलम् ॥ यदर्थमुक्तोऽसितयागच्छत्वंमिथिलामिति २ पतिशुश्रूषपरयादांतयासत्यशीलया ॥ मिथिलायांवसेद्व्याधःसतेधर्मान्प्रवक्ष्यति ३ ॥ ब्राह्मणउवाच॥
पतिव्रतायाःसत्यायाःशीलाढ्यायायतव्रत ॥ संस्मृत्यवाक्यंधर्मज्ञगुणवानसिमेमतः ४ ॥ व्याधउवाच ॥ ॥ यत्तदात्वंद्विजश्रेष्ठतयोक्तोमांप्रतिप्रभो ॥ दृष्टमेवत
यासम्यगेकपत्न्यानसंशयः ५ त्वदनुग्रहबुद्ध्यातुविप्रैतद्दर्शितंमया ॥ वाक्यंचशृणुमेतातयत्तेवक्ष्येहितंद्विज ६ त्वयाविनिकृतामातापिताचद्विजसत्तम ॥ अनिसृष्टो
ऽसिनिष्क्रांतोगृहात्ताभ्यामनिंदित ७ वेदोच्चारणकार्यार्थमयुक्तंतत्त्वयाकृतम् ॥ तवशोकेनवृद्धौतावंधीभूतौतपस्विनौ ८ तौप्रसादयितुंगच्छमात्वांधर्मोऽत्यगादयम् ॥
तपस्वीत्वंमहात्माचधर्मेचनिरतःसदा ९ सर्वमेतदपार्थंतेक्षिप्रंतौसंप्रसादय ॥ श्रद्दधस्वममब्रह्मन्नान्यथाकर्तुमर्हसि ॥ गम्यतामद्यविप्रर्षेश्रेयस्तेकथयाम्यहम् १०
॥ ब्राह्मणउवाच ॥ यदेतदुक्तंभवतासर्वंसत्यमसंशयम् ॥ प्रीतोऽस्मितवभद्रंतेधर्माचारगुणान्वित ११ ॥ व्याधउवाच ॥ दैवतप्रतिमोहित्वंयस्त्वंधर्ममनुव्रतः ॥
पुराणंशाश्वतंदिव्यंदुष्प्राप्यमकृतात्मभिः १२ मातापित्रोःसकाशंहिगत्वात्वंद्विजसत्तम ॥ अतंद्रितःकुरुक्षिप्रंमातापित्रोर्हिपूजनम् ॥ अतःपरमहंधर्मंनान्यंपश्यामिकं
चन १३ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ इहाहमागतोदिष्ट्यादिष्ट्यामेसंगतंत्वया ॥ ईदृशादुर्लभालोकेनराधर्मप्रदर्शकाः १४ एकोनरसहस्रेषुधर्मविद्विद्यतेनवा ॥ प्रीतो
ऽस्मितवसत्येनभद्रंतेपुरुषर्षभ १५ पतमानोऽद्यनरकेभवताऽस्मिसमुद्धृतः ॥ भवितव्यमथैवंचयद्दृष्टोऽसिमयाऽनघ १६ राजाययातिर्दौहित्रैःपतितस्तारितोयथा ॥
सद्भिःपुरुषशार्दूलतथाऽहंभवताद्विजः १७ मातापितृभ्यांशुश्रूषांकरिष्येवचनात्तव ॥ नाकृतात्मावेदयतिधर्माधर्मविनिश्चयम् १८

॥ गुरुइति १ प्रवृत्तचक्षुर्दिव्यदृष्टिः तपसः पित्रोःशुश्रूषात्मकस्य २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९ कामयाइच्छया २० । २१।२२।२३।२४।२५। २६।२७।२८ मिष्टनंतंशब्दंकुर्वंतम् २९।३०।३१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे पंचदशाधिकद्विश

दुर्ज्ञेयःशाश्वतोधर्मःशूद्रयोनौहिवर्तते ॥ नत्वांशूद्रमहंमन्येभवितव्यंहिकारणम् १९ येनकर्मविशेषेणप्राप्तेयंशूद्रतात्वया ॥ एतदिच्छामिविज्ञातुंतत्त्वेनहिमहामते ॥ कामयाब्रूहिमेसर्वंसत्येनप्रयतात्मना २० ॥ व्याधउवाच ॥ अनतिक्रमणीयावैब्राह्मणामेद्विजोत्तम ॥ शृणुसर्वमिदंवृत्तंपूर्वदेहेममाऽनघ २१ अहंहिब्राह्मणःपूर्वमासंद्विजवरात्मजः ॥ वेदाध्यायीसुकुशलोवेदांगानांचपारगः २२ आत्मदोषकृतैर्ब्रह्मन्नवस्थामाप्तवानिमाम् ॥ कश्चिद्राजाममसखाधनुर्वेदपरायणः २३ संसर्गाद्धनुषिश्रेष्ठस्ततोऽहमभवंद्विज ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुमृगयांनिर्गतोनृपः २४ सहितोयोधमुख्यैश्चमंत्रिभिश्चसुसंवृतः ॥ ततोऽभ्यहन्मृगांस्तत्रसुबहूनाश्रमंप्रति २५ अथक्षिप्तःशरोघोरोमयाऽपिद्विजसत्तम ॥ ताडितश्चऋषिस्तेनशरेणानतपर्वणा २६ भूमौनिपतितोब्रह्मन्नुवाचप्रतिनादयन् ॥ नापराध्याम्यहंकिंचित्केनपापमिदंकृतम् २७ मन्वानस्तंमृगंचाहंसंप्राप्तःसहसाप्रभो ॥ अपश्यंतमृषिंविद्धंशरेणानतपर्वणा २८ अकार्यकरणाच्चापिभृशंमेव्यथितंमनः ॥ तमुग्रतपसंविप्रंनिष्टनंतंमहीतले २९ अजानताकृतमिदंमयेत्यहमथाब्रुवम् ॥ क्षंतुमर्हसिमेसर्वमितिचोक्तोमयामुनिः ३० ततःप्रत्यब्रवीद्वाक्यमृषिर्मांक्रोधमूर्च्छितः ॥ व्याधस्त्वंभविताक्रूरशूद्रयोनावितिद्विज ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० मार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणव्याधसंवादेपंचदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥ ॥ ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ एवंशप्तोऽहमृषिणातदाद्विजवरोत्तम ॥ अभिप्रसादयमृषिंगिरात्राहीतिमांतदा १ अजानतामयाऽकार्यमिदमद्यकृतंमुने ॥ क्षंतुमर्हसितत्सर्वंप्रसीदभगवन्निति २ ॥ ऋषिरुवाच ॥ नान्यथाभविताशापएवमेतदसंशयम् ॥ आनृशंस्यात्त्वहंकिंचित्कर्ताऽनुग्रहमद्यते ३ शूद्रयोन्यांवर्तमानोधर्मज्ञोहिभविष्यसि ॥ मातापित्रोश्चशुश्रूषांकरिष्यसिनसंशयः ४ तयाशुश्रूषयासिद्धिंमहत्त्वंसमवाप्स्यसि ॥ जातिस्मरश्चभवितास्वर्गंचैवगमिष्यसि ५ शापक्षयेतुनिर्वृत्तेभविताऽसिपुनर्द्विजः ॥ एवंशप्तःपुरातेनऋषिणाऽस्म्युग्रतेजसा ६ प्रसादश्चकृतस्तेनममैवंद्विपदांवर ॥ शरंचोद्धृतवानस्मितस्यवैद्विजसत्तम ७ आश्रमंचमयानीतोनचप्राणैर्व्ययुज्यत ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयथाममपुराऽभवत् ८ अभितश्चापिगंतव्यंमयास्वर्गंद्विजोत्तम ९ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ एवमेतानिपुरुषादुःखानिचसुखानिच ॥ आप्नुवंतिमहाबुद्धेनोत्कंठांकर्तुमर्हसि १० दुष्करंहिकृतंकर्मजानताजातिमात्मनः ॥ लोकवृत्तांततत्त्वज्ञनित्यंधर्मपरायण ११ कर्मदोषश्चवैविद्वन्नात्मजातिकृतेनवै ॥ कंचित्कालमुष्यतांवैततोऽसिभविताद्विजः १२ सांप्रतंचमतोमेऽसिब्राह्मणोनात्रसंशयः ॥ ब्राह्मणःपतनीयेषुवर्तमानोविकर्मसु १३ दांभिकोदुष्कृतःप्राज्ञःशूद्रेणसदृशोभवेत् ॥ यस्तुशूद्रोदमेसत्येधर्मेचसततोत्थितः १४

ततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ एवमिति । अभिप्रसादयंअडभावआर्षः १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११ ।१२। १३ ।१४

Nepal Sanskrit University, Dang

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१५ । १६ । १७ । १८ गुणैःगुणकार्यैःसुखदुःखमोहैः १९ । २० । २१ । २२ गताध्वानःप्राप्तज्ञानमार्गाः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ बुद्धेस्तत्त्वज्ञानात्परंब्रह्मगताःप्राप्ताः २८ । २९ । ३० । ३१
प्रदक्षिणंकृत्वाउपदेष्टागुरुरितिबुद्ध्या ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥ ॥ ॥ धर्मव्या

अ० २१६

तंब्राह्मणमहंमन्येवृत्तेनहिभवेद्द्विजः ॥ कर्मदोषेणविषमांगतिमाप्नोतिदारुणाम् १५ क्षीणदोषमहंमन्येचाभितस्त्वांनरोत्तम ॥ कर्तुमर्हसिनोत्कंठांत्वद्विधाह्यविषा
दिनः ॥ लोकवृत्तानुवृत्तज्ञानित्यंधर्मपरायणाः १६ ॥ व्याधउवाच ॥ प्रज्ञयामानसंदुःखंहन्याच्छारीरमौषधैः ॥ एतद्विज्ञानसामर्थ्यंनबालैःसमतामियात्
१७ अनिष्टसंप्रयोगाच्चविप्रयोगात्प्रियस्यच ॥ मनुष्यामानसैर्दुःखैर्युज्यंतेचाल्पबुद्धयः १८ गुणैर्भूतानियुज्यंतेवियुज्यंतेतथैवच ॥ सर्वाणिनैतदेकस्यशोकस्थानंहिवि
द्यते १९ अनिष्टंचान्वितंपश्यंस्तथाक्षिप्रंविरज्यते ॥ ततश्चप्रतिकुर्वीतयदिपश्यंत्युपक्रमात् २० शोचतोनभवेत्किंचित्केवलंपरितप्यते ॥ परित्यजंतियेदुःखंसुखंवा
ऽप्युभयंनराः २१ तएवसुखमेधंतेज्ञानतृप्तामनीषिणः ॥ असंतोषपरामूढाःसंतोषंयांतिपंडिताः २२ असंतोषस्यनास्त्यंतस्तुष्टिस्तुपरमंसुखम् ॥ नशोचंतिगताध्वा
नःपश्यंतःपरमांगतिम् २३ नविषादेमनःकार्यंविषादोविषमुत्तमम् ॥ मारयत्यकृतप्रज्ञंबालंक्रुद्धइवोरगः २४ यंविषादोऽभिभवतिविक्रमेसमुपस्थिते ॥ तेजसातस्य
हीनस्यपुरुषार्थोनविद्यते २५ अवश्यंक्रियमाणस्यकर्मणोदृश्यतेफलम् ॥ नहिनिर्वेदमागम्यकिंचित्प्राप्नोतिशोभनम् २६ अथाऽप्युपायंपश्येतदुःखस्यपरिमोक्षणे ॥
अशोचन्नारभेतैवंमुक्तश्चाव्यसनीभवेत् २७ भूतेष्वभावंसंचिंत्ययेतुबुद्धेःपरंगताः ॥ नशोचंतिकृतप्रज्ञाःपश्यंतःपरमांगतिम् २८ नशोचामिचवैविद्वन्कालाकांक्षीस्थि
तोह्यहम् ॥ एतैर्निदर्शनैर्ब्रह्मन्नवसीदामिसत्तम २९ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ कृतप्रज्ञोऽसिमेधावीबुद्धिर्हिविपुलातव ॥ नाहंभवंतंशोचामिज्ञानतृप्तोऽसिधर्मवित्
३० आपृच्छेत्वांस्वस्तितेऽस्तुधर्मस्त्वांपरिरक्षतु ॥ अप्रमादस्तुकर्तव्योधर्मेधर्मभृतांवर ३१ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ बाढमित्येवतंव्याधःकृतांजलिरुवाचह ॥ प्रद
क्षिणमथोकृत्वाप्रस्थितोद्विजसत्तमः ३२ सतुगत्वाद्विजःसर्वांशुश्रूषांकृतवांस्तदा ॥ मातापितृभ्यांवृद्धाभ्यांयथान्यायंसुसंशितः ३३ एतत्तेसर्वमाख्यातंनिखिलेनयु
धिष्ठिर ॥ पृष्टवानसियंतातधर्मंधर्मभृतांवर ३४ पतिव्रतायामाहात्म्यंब्राह्मणस्यचसत्तम ॥ मातापित्रोश्चशुश्रूषाधर्मव्याधेनकीर्तिता ३५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
अत्यद्भुतमिदंब्रह्मन्धर्माख्यानमनुत्तमम् ॥ सर्वधर्मविदांश्रेष्ठकथितंमुनिसत्तम ३६ सुखश्रव्यतयाविद्वन्मुहूर्तइवमेगतः ॥ नहितृप्तोऽस्मिभगवन्शृण्वानोधर्ममुत्तमम्
३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणव्याधसंवादेषोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
श्रुत्वेमांधर्मसंयुक्तांधर्मराजःकथांशुभाम् ॥ पुनःपप्रच्छतमृषिंमार्कंडेयमिदंतदा १

धोक्तधर्मेषु ' मातापिताग्निरात्माचगुरुश्चद्विजसत्तम ' इतिमुमुक्षूणांपंचसेव्यत्वेनप्रोक्तास्तत्रपतिव्रतोपाख्यानेधर्मव्याधनिदर्शनेनमातापित्रोःपतिव्रतानिदर्शनेनगुरोश्चशुश्रूषायाःफलंदर्शितं तत्रैवमोक्षधर्मप्रस्तावेआ
त्मसेवनंफलंचोक्तं । परिशिष्टस्याग्निसेवनस्यमोक्षहेतुत्वमकारांतरकुंआंगिरसमारभतेश्रुत्वेमांधर्मसंयुक्तामित्यादिना १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कथंचिदिति । ननु त्वमग्ने प्रथमो अंगिरा ऋषिरिति वेदे ह्यग्निरंगिराः स्वयं श्रूयते अत्र तु अंगिरसोऽग्नित्वं कथं पृच्छति सत्यं उभयोरभेदेन बीजांकुरवत्परस्परजनकत्वेन वाऽदोषः तथाच ' अग्निर्वै ब्राह्मणः ' इति । ' अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतन्ममासि योनिस्तव योनिरस्मि ' इति च श्रुती भवतः । वनं सलिलं यातः प्रविष्टः । प्रविवेशिथापइति मंत्रवर्णात् । ' जीवनं भुवनं वनम् ' इत्यमरः २ अग्निरिति । एकस्याप्यग्नेः कर्मसु दृश्यमानमनेकत्वं कथमुपपद्यते । नहि आग्नेयोऽष्टाकपालः दर्शपूर्णमासचातुर्मास्यादिषु एक एवेति वक्तुं शक्यं अन्यावयवत्वायोगात् । अन्यस्य च गुणस्य द्रव्यस्य वा यागभेदकस्याभावाद्देवताभेद एव यागभेदहेतुरिति अवश्यं वाच्यं स चाग्नेरेव कथं संभवतीत्यर्थः ३ अथ एकस्य संततौ अनेकेऽग्निनामानः संतीति तर्हि आग्नेयस्य स्कंदस्य कथं रुद्रादिपुत्रत्वमपि स्मर्यत इत्याह कुमारश्चेति ४ । ५ । ६ अंगिराऽभवत् संधिरभावो वा आर्षः ७ तथेति । अग्नेरप्यधिको भूत्वा सूर्यवत् जगत्प्रकाशितवान् ८ तपश्चरन्निति ' महत्तदुल्बं स्थविरं तदासीद्येनाविष्टितः प्रविवेशिथापः ' इति श्रुतिप्रसिद्धेन केनचिन्निमित्तेन जले प्रविश्य तपश्चरन्नग्निरांगिरसेन तेजसा संतप्तोऽभूदित्यर्थः उल्बं उल्बणं स्थविरं प्राचीनं आविश्य तिष्ठतीत्याविष्टं भयं संजातमस्य स आविष्टितः ९ । १० । ११ । १२ संस्थानचारिषु स्थावरजंगमेषु सम्यक् स्थानं गतिनिवृत्तिर्येषु चरणशीलेषु चेति योगात् त्रिषु अंतर्बहिर्दिवि च उत्तमाधममध्यमेषु वा १३ । १४ । १५ निक्षिपामीति । अत्राग्निशब्देन दिग्देशकालकर्त्री ह्यात्मा सूत्रसंज्ञो हिरण्यगर्भ उच्यते तस्य अग्नित्वत्यागः कारणात्मनाऽवस्थानं प्रथमः प्रथमजः सूत्रात्मेत्यर्थः हे प्राजापत्य प्रजापतिपुत्र हे अंगिरः अहं द्वितीयः कः कसंज्ञो विराडात्मा भविष्यामि १६ कुर्विति । पुण्यं हविर्वहनं प्रजानां स्वर्ग्यं स्वर्गाय हितं प्रथमं पुत्रं बृहस्पतिसंज्ञं । अयं भावः ईशसूत्रविराडुपासनाभिः सिद्धाः क्रमेण ब्रह्मप्रजापतिबृहस्पतिसंज्ञाः पूर्वपूर्वस्य उत्तर उत्तरः शतांशसंमितैश्वर्यः तथाच श्रुतिरारोहक्रमेणाह । ' ते ये शतं बृहस्पतेरानंदाः स एकः प्रजापतेरानंदः । ते ये शतं प्रजापतेरानंदाः स एको ब्रह्मण आनंदः ' इति तत्रापि बीजांकुरन्यायेनाग्ने–

युधिष्ठिर उवाच ॥ कथमग्निर्वनं यातः कथं चाप्यंगिराः पुरा ॥ नष्टेऽग्नौ हव्यमवहदग्निर्भूत्वा महाद्युतिः २ अग्निर्यदा त्वेक एव बहुत्वं चास्य कर्मसु ॥ दृश्यते भगवन्सर्वमेतदिच्छामि वेदितुम् ३ कुमारश्च यथोत्पन्नो यथा चाग्नेः सुतोऽभवत् ॥ यथा रुद्राच्च संभूतो गंगायां कृत्तिकासु च ४ एतदिच्छाम्यहं त्वत्तः श्रोतुं भार्गवसत्तम ॥ कौतूहलसमाविष्टो याथातथ्यं महामुने ५ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ यथा क्रुद्धो हुतवहस्तपस्तप्तुं वनं गतः ६ यथा च भगवानग्निः स्वयमेवांगिराऽभवत् ॥ संतापयंश्च प्रभया नाशयंस्तिमिराणि च ७ पुरांऽगिरा महाबाहो चचार तप उत्तमम् ॥ आश्रमस्थो महाभागो हव्यवाहं विशेषयन् ॥ तथा स भूत्वा तु तदा जगत्सर्वं प्रकाशयत् ८ तपश्चरंस्तु हुतभुक्संतप्तस्तस्य तेजसा ॥ भृशं ग्लानश्च तेजस्वी न च किंचित्प्रजज्ञिवान् ९ अथ संचिंतयामास भगवान्हव्यवाहनः ॥ अन्योऽग्निरिह लोकानां ब्रह्मणा संप्रकल्पितः १० अग्नित्वं विप्रनष्टं हि तप्यमानस्य मे तपः ॥ कथमग्निः पुनरहं भवेयमिति चिंत्य सः ११ अपश्यदग्निवल्लोकांस्तापयंतं महामुनिम् ॥ सोपासर्पच्छनैर्भीतस्तमुवाच तदांगिराः १२ शीघ्रमेव भवस्वाग्निस्त्वं पुनर्लोकभावनः ॥ विज्ञातश्चासि लोकेषु त्रिषु संस्थानचारिषु १३ त्वमग्निः प्रथमं सृष्टो ब्रह्मणा तिमिरापहः ॥ स्वस्थानं प्रतिपद्यस्व शीघ्रमेव तमोनुद १४ ॥ अग्निरुवाच ॥ नष्टकीर्तिरहं लोके भवाञ्जातो हुताशनः ॥ भवंतमेव ज्ञास्यंति पावकं न तु मां जनाः १५ निक्षिपाम्यहमग्नित्वं त्वमग्निः प्रथमो भव ॥ भविष्यामि द्वितीयोऽहं प्राजापत्यक एव च १६ ॥ अंगिरा उवाच ॥ कुरु पुण्यं प्रजास्वर्ग्यं भवाग्निस्तिमिरापहः ॥ मां च देव कुरुष्वाग्ने प्रथमं पुत्रमंजसा १७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रंगिराः अंगिरसो बृहस्पत्याख्योऽग्निरितिबोध्यम् । ‘ तद्यदिदमाहुरमुंयजामुंयजेत्येतस्यैवसाविसृष्टिः । सुपर्णंविप्राः कवयोवचोभिरेकंसंतं बहुधाकल्पयंति ’ इत्यादिश्रुतिप्रसिद्धं सूत्रात्मनःसर्वदेवता
 रूपत्वमांगिरसतात्पर्यं तदिदंज्ञात्वायजमानस्याग्निरपिमोक्षद्वारंभवतीत्यर्थः १७ तच्छ्रुत्वेति । अकरोत्अंगीचकार जातवेदाःस्वयंकारणंगत्वास्वपुत्रमंगिरसमकरोत्तस्यापिपुत्रःस्वयंबृहस्पतिर्नामाऽभवदिति
१८ तत्रबृहस्पतेःकारणत्वं कारणज्ञानादेवयुज्यते ‘ ब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवति ’ इतिश्रुतेरतस्तत्परीक्षार्थं देवाबृहस्पतिंप्रति कारणंब्रह्मपप्रच्छुः १९ तस्मिंश्चतेनोक्तेसतिप्रत्यगृण्हन् अंगिरसोवचः अयंभवतां
 गुरुरितिअंगीकृतवंतः २० नानार्थान्पृथक्प्रयोजनान् ब्राह्मणेषुकर्मविधिवाक्येषु २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीयेभारतभावदीपे सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥ ॥ कालाभि
मानिन्योदेवताअपिअंगिरःसंज्ञात्सूत्रात्मनएवसकाशाज्जाताइतिवक्तुमध्यायमारभते ब्रह्मणइति । ब्रह्मणःकारणात्सूत्रं ततस्तदुपास्तिसिद्धोंगिराइतितस्यतृतीयत्वं । सुभाकालाभिमानिनीदेवता सुष्ठुसंवत्स
राद्यात्मनाऽहोरात्राद्यात्मनावाभातीतिसुभा । शुभाइतिपाठेऽपिसैवग्राह्या १ बृहत्कीर्तित्यादीनिबृहस्पतेरेवविशेषणानि कीर्तिर्यशः ज्योतिःशारीरंतेजः ब्रह्मवेदाध्ययनं मनःसंकल्पादिरूपं मंत्रोविचारः भाःप्रति

मार्कंडेयउवाच ॥ तच्छ्रुत्वांऽगिरसोवाक्यंजातवेदास्तदाऽकरोत् ॥ राजन्बृहस्पतिर्नामतस्याप्यंगिरसःसुतः १८ ज्ञात्वाप्रथमजंतंतुवह्नेरांगिरसंसुतम् ॥ उपे त्यदेवाःपप्रच्छुःकारणंतत्रभारत १९ सतुपृष्टस्तदादेवैस्ततःकारणमब्रवीत् ॥ प्रत्यगृह्णंस्तुदेवाश्चतद्वचोंगिरसस्तदा २० तत्रनानाविधानग्नीन्प्रवक्ष्यामि महाप्रभान् ॥ कर्मभिर्बहुभिःख्यातान्नानार्थान्ब्राह्मणेष्विह २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेसप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ब्रह्मणोयस्तृतीयस्तुपुत्रःकुरुकुलोद्वह ॥ तस्याभवत्सुभाभार्याप्रजास्तस्यांचमेशृणु १ बृहत्कीर्तिर्बृह ज्ज्योतिर्बृहद्ब्रह्माबृहन्मनाः ॥ बृहन्मंत्रोबृहद्भासस्तथाराजन्बृहस्पतिः २ प्रजासुतासुसर्वासुरूपेणाऽप्रतिमाभवत् ॥ देवीभानुमतीनामप्रथमांगिरसःसुता ३ भूतानामेवसर्वेषांयस्यांरागस्तदाऽभवत् ॥ रागाद्रागेतियामाहुर्द्वितीयांऽगिरसःसुता ४ यांकपर्दिसुतामाहुर्दृश्यादृश्येतिदेहिनः ॥ तनुत्वात्सासिनीवालीतृती यांऽगिरसःसुता ५ पश्यत्यर्चिष्मतीभाभिर्हविर्भिश्चहविष्मती ॥ षष्ठीमंगिरसःकन्यांपुण्यामाहुर्महिष्मतीम् ६ महामखेष्वांगिरसीदीप्तिमत्सुमहामते ॥ महामतीतिविख्यातासप्तमीकथ्यतेसुता ७

भाविचार्यतत्त्वस्फूर्तिः एतानिबृहंतियस्यसतथा तथाशब्दःपादपूरणार्थः २ तासुवक्ष्यमाणत्वेनबुद्धिस्थासु भानुमतीसूर्ययुक्ता दिवसाभिमानिनीत्यर्थः ३ रात्रिमाह भूतानामिति । सुषुप्तिकालत्वेनश्रमनाशक त्वात्तस्यांरागोऽभवत् रागात् रागहेतुत्वात्संध्याद्वयेरागोपेतत्वाद्वा ४ कपर्दिनोरुद्रस्य सुतामिवसुतां चंद्रकलांललाटेधृतत्वात्दृश्यादृश्यरूपां तत्रहेतुः तनुत्वादिति । तेनसूक्ष्मचंद्रयुक्तत्वंलक्ष्यते चतुर्दशी युक्ताऽमावास्यासिनीवाली । ‘ यापूर्वाऽमावास्यासासिनीवालीयोत्तरासाकुहूः ’ इतिश्रुतेः ५ अर्चिष्मतीपूर्णचंद्रोपेताशुद्धपौर्णमासीयस्यांभाभिर्जनोरात्रावपिपश्यति रूपादिकमितिशेषः साचतुर्थी यस्यांह विर्भिर्देवताइज्यंतेसाहविष्मतीप्रतिपद्युक्तापौर्णमासीराकानामपंचमी पुण्यांव्रताहांमहिष्मतींनाम चतुर्दशीयुक्तांपूर्वांपौर्णमासींअनुमतींनाम । ‘ यापौर्णमासीसाऽनुमतिर्योत्तरासाराका ’ इतिश्रुतेः ६ शुद्धामावास्यामाह महामखेष्विति । सोमयागादिषुदीप्तिमती अमावास्यायांहिदीक्षांकर्तुर्वर्धमानश्चंद्रोऽग्रेदृश्यते पौर्णमास्यांतुक्षीयमाणः अतोदीप्तिमत्सुदिनेषुएषामहामतीत्युच्यते यतोत्रमहत् महस्वान्वा अंत
र्हितोविद्यतेऽस्यामितियोगात् पूर्वपदस्याकारोंऽतादेशआर्षः ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कुहुकुहायतेविस्मितोभवति । एकाकलाअनंशाअल्पांशवती अलवणायवागूरितिवदल्पार्थेनञ् । योत्तरासाकुहूरितिश्रुतेः प्रतिपद्युक्ताअमावास्याकुहूरितिप्रसिद्धम् ८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥ ॥ ॥ तत्रक्रत्वंगभूतःकालःप्रागुक्तः अथ क्रत्वंगभूतादेवताःप्रपंचयितुं विराडुपास्तिफलावस्थस्यबृहस्पतेर्विभूतिरूपांसंततिंवक्तुमुपक्रमते बृहस्पतेरिति । चांद्रमसीचंद्रमसाआक्रांतातारानाम षडग्नीन्शंयुप्रभृतीन्वक्ष्यमाणान् एकांपुत्रिकांस्वाहाख्याम् १ आहुतिषुप्रधानाहुतिषु दर्शेपौर्णमासेचयस्यआद्यंहविः हविषेति तृतीयाप्रथमार्थे प्रथमंहविर्विधीयते 'यदाग्नेयोऽष्टाकपालोऽमावास्यायांचपौर्णमास्यांचाच्युतोभवति' इत्यादिश्रुत्याचोद्यते सशंयुर्नाम २ चातुर्मास्येषुचतुर्षुमासेषुकर्तव्येषु वैश्वदेववरुणप्रघाससाकमेधशुनासीरीयाख्यपर्वचतुष्टयेषु । आग्नेयमष्टाकपालंनिर्वपतिसौम्यंचरुमितिप्रतिपर्वतुल्यवदग्निराम्नायते तथाऽश्वमेधेचयस्यइष्ट्यांइष्टिसमीपेअग्रजःप्रथमःपशुर्भवति । 'तत्रयापशाविष्टिरुभयतोन्यतरोवाग्नेयीवाग्नावैष्णवीचेति' आश्वलायनाद्युक्ता । तथाचदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपश्वश्वमेधाः यत्पूर्वकाःसोग्निर्बार्हस्पत्यःशंयुर्नामेत्यर्थः ३ शंयुसंततिमाह शंयोरिति । अप्रतिमाअतिसुंदरीधर्मजाधर्मकन्यासत्यानाम दीप्तोदीप्तिमान् ४ तस्यनामाह प्रथमेनेति । अध्वरे दर्शादौ प्रथमाज्यभागदेवतायोऽग्निःसभरद्वाजइत्यर्थः । तस्यशंयोः ५ पौर्णमासेष्विति । स्रुवोद्यतंहविःप्रथमाघारस्तस्यदेवताभरतोनामशंयोःपुत्रः ।

यांतुदृष्ट्वाभगवतींजनःकुहुकुहायते ॥ एकानंशेतितामाहुःकुहूमंगिरसःसुताम् ८ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसोपाख्यानेअष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ बृहस्पतेश्चांद्रमसीभार्याऽऽसीद्यायशस्विनी ॥ अग्नीन्साऽजनयत्पुण्यान्षडेकांचापिपुत्रिकाम् १ आहुतिष्वेवयस्याग्नेर्हविषाद्यंविधीयते ॥ सोऽग्निर्बृहस्पतेःपुत्रःशंयुर्नाममहाव्रतः २ चातुर्मास्येषुयस्येष्ट्यामश्वमेधेऽग्रजःपशुः ॥ दीप्तोज्वालैरनेकाभैरग्निरेकोऽथवीर्यवान् ३ शंयोरप्रतिमाभार्यासत्यासत्याथधर्मजा ॥ अग्निस्तस्यसुतोदीप्तस्तिस्रःकन्याश्चसुव्रताः ४ प्रथमेनाज्यभागेनपूज्यतेयोऽग्निरध्वरे ॥ अग्निस्तस्यभरद्वाजःप्रथमःपुत्रउच्यते ५ पौर्णमासेषुसर्वेषुहविषाज्यंस्रुवोद्यतम् ॥ भरतोनामतःसोऽग्निर्द्वितीयःशंयुतःसुतः ६ तिस्रःकन्याभवंत्यन्यायासांसभरतःपतिः ॥ भरतस्तुसुतस्तस्यभरत्येकाचपुत्रिका ७ भरतोभरतस्याग्नेःपावकस्तुप्रजापतेः ॥ महानत्यर्थमहितस्तथाभरतसत्तम ८ भरद्वाजस्यभार्यातुवीरावीरस्यपिंडदा ॥ प्राहुराज्येनतस्येज्यांसोमस्येवद्विजाःशनैः ९

पूर्णमासपदंसर्वतद्विकारपरं तेनदर्शोऽपिगृह्यते । 'पौर्णमासेनेष्टिपशुसोमाउपदिष्टाः' इत्याश्वलायनवचनात् । यद्यपिस्रौवाघारःप्राजापत्यस्तथापिसभरतसंज्ञएवप्रजापतिरितिज्ञेयम् ६ भवंति शंयुतइत्यनुकृष्यते पतिर्ज्येष्ठः अत्रकन्यानांनामधेयानिसंततिश्चानुक्ताऽपिअत्रैवांगप्रत्यंगदेवतात्वेनतावोध्याः विस्तरभयात्तुमुनिनानप्रदर्शिताः । तस्यभरतस्योर्जसंज्ञस्यपुत्रोभरतः 'ऊर्जःपुत्रंभरतंसुप्रदानुम्' इतिमंत्रवर्णात् ७ भरतःभरणंकुर्वतः तेनभरतशब्दस्यनिर्वचनंदर्शितं भरतस्यप्रजापतेः पावकःसुतः सःअत्यर्थं महितत्वात्महान् महितत्वंमहाफलप्रदातृत्वं यत्रकर्मणिआग्रयणादौ प्रथमोऽग्निर्नास्तितत्रापिअयंमहत्त्वात्कर्तव्यएवेत्यर्थः । पावकइत्यग्निपर्यायमात्रंनगुणः अग्निसंज्ञोऽग्निरित्यर्थः । तथाच 'येनयज्ञेनेत्सेत्कुर्यादेवतत्राग्नेयमष्टाकपालम्' इतिआपस्तंबोक्तिःसंगच्छते । ईर्त्सेतवर्धितुमिच्छेत् ८ शंयोःकनिष्ठपुत्रसन्ततिमुक्त्वाज्येष्ठसंततिमाह भरद्वाजस्येति । वीरानामतः वीरस्यवन्हेःपिंडदाशरीरकर्त्री मातेत्यर्थः । भरद्वाजात्वीरायांवीरोजातइत्यर्थः । तस्यआज्येनइज्यांप्राहुः शनैः उपांशु सोमस्येवेतितत्साहित्यमुच्यते । तथाऽग्नीषोमावुपांशुयष्टव्यावजामित्वाय' इतिश्रुतयोरग्नीषोमयोर्मध्यस्थोऽग्निःसइत्यर्थः ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एतदेवाह हविषेति । द्वितीयेनआग्नेयानंतरेण अस्यैवनामांतराणिरथेत्यादीनि १० सरथप्रभ्वादिनामा शरय्वांभार्यायां सिद्धिनामपुत्रंजनयत् यःभानुं सूर्यं भाभिर्दीप्तिभिःआवृणोत्सूर्यआवृतेआ ग्नेयंअग्निदैवत्यंयागमानयन् । अग्निमग्नआवहेत्यत्रमंत्रेऽग्नियुक्तसंबुद्धया एषस्तूयतेसुष्टुऊयतेकीर्त्यते उङ्शब्देइतिधातुः ११ बृहस्पतेर्द्वितीयःपुत्रोनिश्च्यवनः पृथिवींस्तौतीतिपृथिवीसाहचर्यमुच्यतेतेन वागभिमानिदेवतारूपःसइत्यर्थः । 'तस्यवाचापृष्टांपृथिवीचाग्निश्च' इतिश्रुतेः १२ निश्च्यवनपुत्रःसत्यः समयधर्मोवाचकसंबंधस्तत्कर्ता १३ सत्यस्यैवनामांतरंनिष्कृतिः अभिसेवितेगृहारामादौशोभयति शोभांकरोति १४ रुजस्करःपीडाकरः स्वनोनामसत्यपुत्रः १५ एवंद्वयोर्बार्हस्पत्ययोःकर्मकमैंद्रियव्यापित्वमुक्तं तृतीयस्यबुद्धिव्यापकत्वमाह यस्त्विति १६ चतुर्थमाह अंतरिति १७ एनंविश्वभुजं पा

हविषायोद्वितीयेनसोमेनसहयुज्यते ॥ रथप्रभूरयाध्वानकुंभरेताःसउच्यते १० शरय्वांजनयत्सिद्धिंभानुंभाभिःसमावृणोत् ॥ आग्नेयमानयन्नित्यमाह्वानेष्वेषस्तू यते ११ यस्तुनच्यवतेनित्यंयशसावर्चसाश्रिया ॥ अग्निर्निश्च्यवनोनामपृथिवींस्तौतिकेवलम् १२ विपाप्माकलुषैर्मुक्तोविशुद्धश्चार्चिषाज्वलन् ॥ विपापो ऽग्निःसुतस्तस्यसत्यःसमयधर्मकृत् १३ आक्रोशतांहिभूतानांयःकरोतिहिनिष्कृतिम् ॥ अग्निःसनिष्कृतिर्नामशोभयत्यभिसेविते १४ अनुकूजंतियेनेहवेदना र्ताःस्वयंजनाः ॥ तस्यपुत्रःस्वनोनामपावकःसरुजस्करः १५ यस्तुविश्वस्यजगतोबुद्धिमाक्रम्यतिष्ठति ॥ तंप्राहुरध्यात्मविदोविश्वजिन्नामपावकम् १६ अंतरा ग्निःस्मृतोयस्तुभुक्तंपचतिदेहिनाम् ॥ सयज्ञेविश्वभुङ्नामसर्वलोकेषुभारत १७ ब्रह्मचारीयतात्माचसततंविपुलव्रतः ॥ ब्राह्मणाःपूजयंत्येनंपाकयज्ञेषुपावकम् १८ पवित्रागोमतीनामनदीयस्याभवत्प्रिया ॥ तस्मिन्कर्माणिसर्वाणिक्रियंतेधर्मकर्तृभिः १९ वडवाग्निःपिबत्यंभोयोऽसौपरमदारुणः ॥ ऊर्ध्वभागूर्ध्वभाङ् नामकविःप्राणाश्रितस्तुयः २० उदग्द्वारंहविर्यस्यगृहेनित्यंप्रदीयते ॥ ततःस्विष्टंभवेदाज्यंस्विष्टकृत्परमःस्मृतः २१ यःप्रशांतेषुभूतेषुमन्युर्भवतिपावकः ॥ क्रुद्धस्यतुरसोजज्ञेमन्येतीचाथपुत्रिकाम् २२ स्वाहेतिदारुणाक्रूरासर्वभूतेषुतिष्ठति ॥ त्रिदिवेयस्यसदृशोनास्तिरूपेणकश्चन ॥ अतुलत्वात्कृतोदेवैर्नाम्नाकाम स्तुपावकः २३ संहर्षाद्धारयन्क्रोधंधन्वीस्रग्वीरथेस्थितः ॥ समरेनाशयेच्छत्रूनमोघोनामपावकः २४

कयज्ञेषुस्मार्तकर्मसु १८ कर्माणिगृह्याणि १९ पंचमंबार्हस्पत्यमाह वडवाग्निरिति । सएवाध्यात्मं ऊर्ध्वभागूर्ध्वगतिरुदानसंज्ञः अतएवोर्ध्वभाङ्नामकविर्ब्राह्मणः प्राणाश्रितःप्राणवाय्वभिमानी २० षष्ठंबार्हस्पत्यमाह उदग्द्वारमिति । 'उत्तरार्धात्सौविष्टकृतम्' इतिश्रुतेः । उदगागमनंगृहेस्त्रीसंबद्धेकर्मणिततस्तेनस्विष्टंसुष्ठुइष्टंभवति आज्यंआज्यादिद्रव्यंच तत्रोत्तरार्धायोगात्पृथग्ग्रहणं तत्रापिस्विष्ट कृत्प्रापणार्थम् २१ सप्तमींकन्यामाह यइति । पावकोबृहस्पतिः मन्युःक्रोधरूपीभवतितदायोऽस्यरसस्तेजःप्रभवःप्रस्वेदःजज्ञेजातः तामेवतज्जामेवपुत्रिकांमन्ये । मन्यंतीचाथपुत्रिकेतिपाठेतु सरसएवपुत्रि कामन्यंती देवतोद्देशेनत्यक्तंहविरनुजानती २२ कासावित्यतआह स्वाहेत्यर्द्धेन । अस्यास्त्रिगुणात्मकत्वात्तादृर्शीतत्संततिमाह त्रिदिवेइति । एतेनराजस्याःस्वाहायाःकामरूपासंततिरुक्ता २३ तामस्याःसंततिंक्रो धाभिचाराद्यात्मिकामाह संहर्षादिति । जेष्याम्येवेत्युत्साहःसंहर्षः २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सात्विक्याःस्वाहायाःसंततिमाह उक्थइति । उत्उर्ध्वंमोक्षपदंनयत्युक्थः त्रिभिरुक्थैः उत्तिष्ठत्यस्मात्कर्मफलमित्युक्थं । तत्रशरीरादुत्थितंकर्मेतिशरीरमुक्थं । शरीरोत्थापकतयाप्राणउक्थं । प्राणोत्थापकतयापरमात्माऽप्युक्थं । सजन्योऽग्निस्त्रिभिरत्युक्थैरभिष्टुतस्तदाऽऽत्मनास्थितः महावाचंमहतींवाचंपराख्यांतुर्यंब्रह्मकलांअजनयत्आविर्भावितवान् । पूर्वेषामग्न्युपासकानांयंसमाश्वासंसमाश्वमिति विश्रामंप्राप्नोत्यनेनेतितंमोक्षेहेतुंविदुर्वेदाचार्याइतिशेषः २५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥ ॥ ॥ काश्यपइतित्रयाणांसंबंधः अत्रपाठक्रमादर्थक्रमस्यवलीयस्त्वात् आद्ययोःश्लोकयोर्व्यत्यासेनार्थोग्राह्यः अचरदिति । सपूर्वाध्यायांतोक्तउक्थोनामकाश्यपः वासिष्ठःप्राणपुत्रइतिप्राणस्यैवविशेषणं अग्निरांगिरसश्च्यवनइत्येकः १ । २ महाव्याहृतिभिःभूरन्नमग्नयेपृथिव्यैस्वाहेत्यादिभिः । भूर्भुवःस्वर्महोअग्निवायुसूर्यचंद्रपृथिव्यंतरिक्षद्युदिगुपलक्षितेनसर्वात्मकेनरूपेणतंध्यातवंतइत्यर्थः । 'तस्यैवंविदुषोयज्ञस्यात्मायजमानः । वीतरागविषयंवाचित्तम्'इतिश्रुतिस्मृत्योर्विदुषोऽपिध्येयत्वदर्शनात् जज्ञेप्रदीपइवपुत्ररूपेणाविर्भूतः अतएवअर्चिष्मानग्निरिवेतिलुप्तोपमा प्रभावनः जगत्सृष्टिकर्त्ता ३ पंचवर्णत्वमेवाहसमिद्धइति । ज्वालावर्णंशि

उक्थोनाममहाभागत्रिभिरुक्थैरभिष्टुतः ॥ महावाचंत्वजनयत्समाश्वासंहियंविदुः २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसोपाख्यानेएकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ काश्यपोह्यथवासिष्ठःप्राणश्चप्राणपुत्रकः ॥ अग्निरांगिरसश्चैवच्यवनस्त्रिसुवर्चकः १ अचरत्सतपस्तीव्रंपुत्रार्थेबहुवार्षिकम् ॥ पुत्रंलभेयंधर्मिष्ठंयशसाब्रह्मणासमम् २ महाव्याहृतिभिर्ध्यातःपंचभिस्तैस्तदात्वथ ॥ जज्ञेतेजोमहार्चिष्मान्पंचवर्णःप्रभावनः ३ समिद्धोऽग्निःशिरस्तस्यबाहूसूर्यनिभौतथा ॥ त्वङ्नेत्रेचसुवर्णाभेकृष्णेजंघेचभारत ४ पंचवर्णःसतपसाकृतस्तैःपंचभिर्जनैः ॥ पांचजन्यःश्रुतोदेवःपंचवंशकरस्तुसः ५ दशवर्षसहस्राणितपस्तप्त्वामहातपाः ॥ जनयत्पावकंघोरंपितॄणांसप्रजाःसृजन् ६ बृहद्रथंतरंमूर्ध्नोवक्त्राद्वातरसाहरौ ॥ शिवंनाभ्यांबलादिंद्रंवाय्वग्नीप्राणतोऽसृजत् ७ बाहुभ्यामनुदात्तौचविश्वेभूतानिचैवह ॥ एतान्सृष्ट्वाततःपंचपितॄणामसृजत्सुतान् ८ बृहद्रथस्यप्रणिधिःकाश्यपस्यमहत्तरः ॥ भानुरंगिरसोधीरःपुत्रोवर्चस्यसौभरः ९ प्राणस्यचानुदात्तस्तुव्याख्याताःपंचविंशतिः ॥ देवान्यज्ञमुषश्चान्यान्सृजन्पंचदशोत्तरान् १० सुभीममतिभीमंचभीमंभीमबलाबलम् ॥ एतान्यज्ञमुषःपंचदेवानांह्यसृजत्तपः ११

रस्तस्येत्यर्थः तथात्वगिति त्वचोऽपिसूर्यनिभत्वमुक्तम् ४ तपसाकृतइतितपोनामेत्यर्थः सएवपांचजन्यश्च यौगिकमस्यनामद्वयम् ५ पितॄणांपावकंदक्षिणाग्निं प्रजाःसृजन्प्रजास्रष्टा ६ बृहत्सूर्ध्नः रथंतरंवक्त्रात् वाशब्दश्चार्थः एतेअहोरात्रदेवते । 'राथंतरीवैरात्र्यहर्वार्हतम्'इतिश्रुतेः । अतएव तरसावेगेनहरतःआयुष्यादीतितरसाहरौ शिवंअहंकाराभिमानिनंरुद्रंनाभ्यांनाभितःप्राणतःप्राणं सृष्ट्वा वाय्वग्नीअसृजदितिसर्वत्रसंबध्यते ७ अनुदात्तौमंत्रेप्राकृतोऽनुदात्तः शतपथब्राह्मणेचवैकृतोऽनुदात्तः 'उदात्तमनुदात्तमनंत्यम्' इतिभाषिकसूत्रेणप्राकृतोदात्तस्यब्राह्मणेऽनुदात्तत्वविधानात् तेनाभ्यांचतद्वान्मंत्रब्राह्मणभागात्मकोवेदोलभ्यते बाहुभ्यामितिहस्तस्वरेणतयोरनुदात्तयोःप्रदर्शनीयत्वंसूचितं एतच्चवेदांतराणामप्युपलक्षणं विश्वेसमनस्केंद्रियदेवताः भूतानिपंच एतान्विंशतिसंख्याकान् ८ बृहद्रथस्य वासिष्ठस्यप्रणिधिरंशतइतिशेषः अंगिरसश्च्यवनस्य वर्चस्यसुवर्चकस्य ९ असुरसृष्टिमाह देवानिति । उत्तरानपाश्वासान् १० भीमबलमबलंचेतिसमाहारः तपस्तपःसंज्ञःपांचजन्यः ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१.२ । १.३ यज्ञयाजिनःइष्टमित्युत्तरश्लोकादपकृष्यते १.४ । १.५ तदादानंतेषामादेयोभागःवर्हिर्वेद्यामुत्करेदेशे । 'तुषैर्वैफलीकरणैर्देवाहविर्यज्ञेभ्योरक्षांसिनिरभजन्नस्नामहायज्ञात'इतिश्रुतेः अस्नालो
हितेन तत्तस्माद्धेतोः यत्रचाग्निरंतर्वेद्यां १.६ पक्षाभ्यामिवचक्राभ्यामुपलक्षितेतत्रचयनेप्रवर्त्तितेहविर्धानेशकटेप्रवर्त्तितेसति चिताग्नेश्चयनकर्त्तुर्यजमानस्यआज्यंतदुपलक्षितंहविःएतेउद्धरंत्युद्रहंत्युपर्यवहरंतीत्यर्थः
मंत्रैरक्षोघ्नैःप्रशमिताःसंतइष्टंहविर्नमुष्णंति १.७ एवमसुराणांनामानिभागधेयंनिवृत्त्युपायंचोक्त्वा पुनःपांचजन्यवंशमनुसंधत्ते बृहदुक्थइति । तपस्यतपसः भूमिमुपाश्रितइतितस्यैवपृथिव्यभिमानिदेवतात्वमुक्तम्१.८
मित्रविंदोमहाविराड्बृहस्पत्यपेक्षयाश्रेष्ठः तस्मैतद्धावप्राप्तये । मित्रविंदामहावैराजीत्याश्वलायनवचनादिदमूहनीयम् १.९ । २० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

सुमित्रंमित्रवंतंचमित्रज्ञंमित्रवर्धनम् ॥ मित्रधर्माणमित्येतान्देवानभ्यसृजत्तपः १२ सुरप्रवीरंवीरंचसुरेशंचसुवर्चसम् ॥ सुराणामपिहंतारंपंचैतानसृजत्तपः १३ त्रिविधंसंस्थिताह्येतेपंचपंचपृथक्पृथक् ॥ मुष्णंत्यत्रस्थिताह्येतेस्वर्गतोयज्ञयाजिनः १४ तेषामिष्टंहरंत्येतेनिघ्नंतिचमहद्धविः ॥ स्पर्धयाहव्यवाहानांनिघ्नंत्येतेहरंतिच १५ बर्हिर्वेद्यांतदादानंकुशलैःसंप्रवर्तितम् ॥ तदेतेनोपसर्पंतियत्रचाग्निःस्थितोभवेत् १६ चिताग्नेरुद्वहन्नाज्यंपक्षाभ्यांतत्प्रवर्तिते ॥ मंत्रैःप्रशमिताह्येतेनेष्टंमुष्णंतियज्ञियम् १७ बृहदुक्थतपस्यैवपुत्रोभूमिमुपाश्रितः ॥ अग्निहोत्रेहूयमानेपृथिव्यांसद्भिरिज्यते १८ रथंतरश्चतपसःपुत्रोऽग्निःपरिपठ्यते ॥ मित्रविंदायवैतस्मैहविरध्वर्यवोविदुः १९ मुमुदेपरमप्रीतःसहपुत्रैर्महायशाः २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसोपाख्यानेविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ गुरुभिर्नियमैर्जातोभरतोनामपावकः ॥ अग्निःपुष्टिमतिर्नामतुष्टःपुष्टिंप्रयच्छति ॥ भरत्येषप्रजाःसर्वास्ततोभरतउच्यते १ अग्निर्यश्चशिवोनामशक्तिपूजापरश्चसः ॥ दुःखार्तानांचसर्वेषांशिवकृत्सततंशिवः २ तपसस्तुफलंदृष्ट्वासंप्रवृत्तंतपोमहत् ॥ उद्धर्तुकामोमतिमान्पुत्रोजज्ञेपुरंदरः ३ ऊष्माचैवोष्मणोजज्ञेसोऽग्निर्भूतस्यलक्ष्यते ॥ अग्निश्चापिमनुर्नामप्राजापत्यमकारयत् ४ शंभुमग्निमथप्राहुर्ब्राह्मणावेदपारगाः ॥ आवसथ्यंद्विजाःप्राहुर्दीप्तमग्निंमहाप्रभम् ५ ऊर्जस्कारान्हव्यवाहान्सुवर्णसदृशप्रभान् ॥ ततस्तपोह्यजनयत्पंचयज्ञसुतानिह ६ प्रशांतेऽग्निर्महाभागपरिश्रांतोगवांपतिः ॥ असुरान्जनयन्घोरान्मर्त्यांश्चैवपृथग्विधान् ७

॥ २२० ॥ ॥ सिंहावलोकनन्यायेनशंयोःपौत्रमूर्जपुत्रंभरतंस्तातिसार्धेन गुरुभिरिति । पुष्टिमतिरित्येकंनाम १ तथैवतपस्तृतीयंसुतंशिवंस्तौति अग्निर्यश्चेति । शक्तिश्चिच्छक्तिस्तस्याःपूजानिर्विकल्पसमाधिरूपा २ तपसएवपूर्वोक्तचत्वारिंशतोऽन्येपुरंदरऊष्मामनुःशंभुरावसथ्यइतिपंचपुत्रानाहचतुर्भिः तपसइति । तपसोऽग्नेःफलमैश्वर्यसंप्रवृद्धंदृष्ट्वातदुद्धर्तुंपित्र्यंदायंपुत्रएवलभतेइतिदर्शनात्तदीयमैश्वर्यंप्राप्तुंपुरंदरोऽस्यपुत्रोजातः ३ ऊष्माचतपसःसकाशाज्जज्ञे योभूतेपूष्मणोहेतोर्लक्ष्यते अकारयदकरोत् स्वार्थेणिच् ४ । ५ उपसंहरति ऊर्जस्करानिति । यज्ञसुतान्यज्ञेऽभिषुतान् आदिकर्मणिक्तः सोमभागिनइत्यर्थः यद्वा यज्ञःसोमःसुतोयेभ्यस्तेइतियोगः ६ प्रशांतेऽस्तकालेपरिश्रांतोगवांरश्मीनांपतिःसूर्योऽग्निर्भवति । 'आदित्योवाअस्तंयन्नग्निमनुप्रविशति'इतिश्रुतेः । यश्चघोरानसुरान्जनयन्भवतितंतपोऽजनयदितिपूर्वेणान्वयः ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तपसइति । मनुमित्तिप्राजापत्यकर्तृत्वमुच्यते भानुंनामतः अंगिराश्चसृजदितिसंबंधः । तपःपुत्रस्याप्यंगिरःसृज्यत्वोक्तिर्भानुंप्रतिकुलालपितृवदंगिरसोऽन्यथासिद्धत्वंमाभूदितितेनमूलकारणमेवांशात्कार्यात्म टइवतत्तद्रूपेणस्फुरतीतिसिद्धम् । अतएवआकाशाद्वायुरित्यादावाकाशभावमापन्नआत्मैववायुमसृजन्नकेवलआकाशइतिव्याख्यातंसंप्रदायविद्भिः ८ एवंबृहद्भादीन्भान्वंतान्तपसः पुत्रानुक्त्वातत्पौत्रा नाह भानोरिति ९ । १० बलदोमन्युमान्विष्णुरितित्रयःसुप्रजायाःसुताः ११ तत्रोपांशुयाजदेवताविष्णुरुभयत्रस्मर्यमाणस्त्रयोदशामावास्यायामाहुतयोहूयंते । चतुर्दशपौर्णमास्या मितिलिंगदर्शनमन्यथयति दर्शेऽपिविष्णोःस्मरणेनचतुर्दशाहुतियोगात् अतएवांतरेणहविषीविष्णुमुपांश्वैतरेयिणइत्याश्वलायनः सप्रमाणमुभयत्रोपांशुयाजमवगमयति १२ भानुभार्यायाबृहद्भासायाः संततिराग्रयणस्यैंद्राग्नावयवोग्निरेकः १३ हविषाभाग्नेयादीनामष्टानांयोनिरुद्धवस्थानंवैश्वदेवेपर्वणिमुख्योविश्वदेवसंज्ञकोऽग्निर्द्वितीयः स्तुभःस्तूयतेभातीतिस्तुभस्तृतीयः १४ निशानाम्नीभान्वपरना

तपसश्चमनुंपुत्रंभानुंचाप्यंगिराःसृजत् ॥ बृहद्भानुंतुतंप्राहुर्ब्राह्मणवेदपारगाः ८ भानोर्भार्यासुप्रजातुबृहद्भासातुसूर्यजा ॥ असृजेतांतुषट्पुत्रान्शृणुतासांप्रजा विधिम् ९ दुर्बलानांतुभूतानामसून्यःसंप्रयच्छति ॥ तमग्निंबलदंप्राहुःप्रथमंभानुतःसुतम् १० यःप्रशांतेषुभूतेषुमन्युर्भवतिदारुणः ॥ अग्निःसमन्युमान्नाम द्वितीयोभानुतःसुतः ११ दर्शेचपौर्णमासेचयस्येहहविरुच्यते ॥ विष्णुर्नामेहयोऽग्निस्तुधृतिमान्नामसोऽगिराः १२ इंद्रेणसहितंयस्यहविराग्रयणंस्मृतम् ॥ अग्निराग्रयणोनामभानोरेवान्वयस्तुसः १३ चातुर्मास्येषुनित्यानांहविषांयोनिरग्रहः ॥ चतुर्भिःसहितःपुत्रैर्भानोरेवान्वयःस्तुभः १४ निशात्वजनयत्कन्याम ग्नीषोमावुभौतथा ॥ मनोरेवाभवद्भार्यासुषुवेपंचपावकान् १५ पूज्यतेहविषाग्र्येणचातुर्मास्येषुपावकः ॥ पर्जन्यसहितःश्रीमानग्निर्वैश्वानरस्तुसः १६ अस्य लोकस्यसर्वस्ययःप्रभुःपरिपच्यते ॥ सोऽग्निर्विश्वपतिर्नामद्वितीयोवैमनोःसुतः १७ ततःस्विष्टंभवेदाज्यंस्विष्टकृत्परमस्तुसः ॥ कन्यासारोहिणीनामहिरण्य कशिपोःसुता १८ कर्मणासौबभौभार्यासवह्निःसप्रजापतिः ॥ प्राणानाश्रित्ययोदेहंप्रवर्त्तयतिदेहिनाम् ॥ तस्यसन्निहितोनामशब्दरूपस्यसाधनः १९ शुक्ल कृष्णगतिर्देवोयोबिभर्तिहुताशनम् ॥ अकल्मषःकल्मषाणांकर्त्ताक्रोधाश्रितस्तुसः २०

म्नीमनोरपरातृतीयाभार्याऽभवत् कन्यांवक्ष्यमाणांरोहिणीमग्निंसोममन्यान्पंचेत्यष्टावपत्यानिसुषुवे १५ शेषान्पंचक्रमेणाह पूज्यतइत्यादिना । चातुर्मास्यानामारंभात्पूर्वंवैश्वानरपार्जन्येष्टिःक्रियते तत्रवैश्वानरःप्रथमोमनुपुत्रः १६ परिपच्यतेऽन्नंयेनेतिशेषः सविश्वपतिर्द्वितीयः १७ स्विष्टकृद्देवकन्यारोहिणीपंचभ्योऽधिका १८ तस्याश्चकिंचिद्दोषजंभार्यात्वं वस्तुतस्तुसवह्निःप्रजापति र्मनुसंज्ञैव कर्मणामैथुनतःप्रजाजननाख्येननिमित्तेन तथाचश्रुतिः । ‘ सइममेवात्मानंद्वेधापातयत्ततःपतिश्चपत्नीचाभवताम् ’ इति । सन्निहितोनामतृतीयःशब्दरूपस्यशब्दरूपग्रहणस्यसाधनःप्रवर्त्तकः १९ चतुर्थमाहद्वाभ्यां शुक्लेति । यस्मादुपास्त्याकर्मणाऽऽराधिताद्क्रमेणशुक्लकृष्णेगती अर्चिरादिधूमादिमार्गावपुनरावृत्तिपुनरावृत्तिफलौप्राप्येतेसशुक्लकृष्णगतिः अकल्मषःशुक्लत्वात् कल्मषाणांकाम्यकर्मणाम् २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अतएव कपिलःसांख्यंनिरीश्वरशास्त्रंतद्रूपोयोगस्तस्यप्रवर्त्तकः २१ पंचममाहअग्रमिति । वैश्वदेवांतेमनुष्ययज्ञार्थयत्प्रयच्छंतितदग्रम् २२ इमानन्यानित्यादिनाप्रोक्ताअष्टाग्नयोमनोरेवसंततिः २३ । २४ २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ कथमग्निर्वनंयातइतिपृष्टमग्नेर्जलप्रवेशप्रकारंवक्तुमारभते आपस्येति । आपस्याऽप्सुविदितस्य सहस्यसहसंज्ञस्याग्नेर्मुदितानामपरमाप्रियाभार्या दुहितेतिपाठेऽपिसंज्ञाशब्दएवायं भूपतिर्भुवभर्ताच सहसंज्ञएवभूर्भुवर्लोकयोःस्वामी नतुस्वर्लोकस्याऽनावृत्तिस्थानस्य । त्रिधैवात्रलोकविभागोऽभिप्रेतः तेन ब्रह्मलोकादर्वाचीनस्यकृत्स्नस्यस्वामीत्यर्थः सपरमद्भुताख्यंपावकमजनयत् । सहसस्पुत्रोअद्भुतइतिमंत्रवर्णात् सहशब्दोऽत्रअकारांतोऽपिवेदेसकारांतोज्ञेयः १ अद्भुतमेवस्तौतिभूतानामितिचतुर्भिः यंपावकंपतिमभिप्रेत्य भुवनभर्ता भूतानांचतुर्विधानामात्मेतिप्राहुः सान्वयेषूपदेशपरंपरावत्सु २ नकेवलंजरायुजादीनामात्माऽपितुमहतांभूतानांवियदादीनांपतिः

कपिलंपरमर्षिंचयंप्राहुर्यतयःसदा ॥ अग्निःसकपिलोनामसांख्ययोगप्रवर्त्तकः २१ अग्रंयच्छंतिभूतानांयेनभूतानिनित्यदा ॥ कर्मस्विहविचित्रेषुसोऽग्रणीर्वह्निरुच्यते २२ इमानन्यान्समसृजत्पावकान्प्रथितान्भुवि ॥ अग्निहोत्रस्यदुष्टस्यप्रायश्चित्तार्थमुल्बणान् २३ संस्पृशेयुर्यदाऽन्योन्यंकथंचिद्वायुनाऽग्नयः ॥ इष्टिरष्टाकपालेन कार्यावैशुचयेऽग्नये २४ दक्षिणाग्निर्यदाद्वाभ्यांसंसृजेततदाकिल ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यावैवीतयेऽग्नये २५ यद्यग्नयोहिस्पृश्येयुर्निवेशस्थादवाग्निना ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यातुशुचयेऽग्नये २६ अग्निंरजस्वलावैस्त्रीसंस्पृशेदग्निहोत्रिकम् ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यावसुमतेऽग्नये २७ मृतःश्रूयेतयोजीवःपरेयुःपशवोयदा ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यासुरभिमतेऽग्नये २८ आर्तोनजुहुयादग्निंत्रिरात्रंयस्तुब्राह्मणः ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यास्यादुत्तराग्नये २९ दर्शंचपौर्णमासंचयस्यतिष्ठेत्प्रतिष्ठितम् ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यापथिकृतेऽग्नये ३० सूतिकाग्निर्यदाचाग्निंसंस्पृशेदग्निहोत्रिकम् ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्याचाग्निमतेऽग्नये ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसोपाख्यानेएकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ आपस्यमुदिताभार्यासहस्यपरमाप्रिया ॥ भूपतिर्भुवभर्ताचजनयत्पावकंपरम् १ भूतानांसाऽपिसर्वेषांयंप्राहुःपावकंपतिम् ॥ आत्माभुवनभर्तेतिसान्वयेषुद्विजातिषु २ महतांचैवभूतानांसर्वेषामिहयःपतिः ॥ भगवान्समहातेजानित्यंचरतिपावकः ३ अग्निर्गृहपतिर्नामनित्यंयज्ञेषुपूज्यते ॥ हुतंवहतियोहव्यमस्यलोकस्यपावकः ४ अपांगर्भोमहाभागःसत्वभुग्योमहाद्भुतः ॥ भूपतिर्भुवभर्ताचमहतःपतिरुच्यते ५

स्रष्टृत्वादिना अतएवभगवान् ‘ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यज्ञानस्ययशसःश्रियः । वैराग्यस्यचधर्मस्यषण्णांभगइतींगना’ इतिस्मृत्युक्तगुणवान् ३ गृहपतिरधियज्ञं त्रेताग्निरध्यात्मं जाठरः उभावप्युभयत्रस्थित्वा पिंडब्रह्मांडस्थान्देवानन्नेनहविषाचतर्पयतइतिहव्यवाहौ ४ अपामिति । अप्संबंधादापापरनामासहएवमात्रअप्शब्दार्थः तस्यगर्भःपुत्रः सत्वभुक्अध्यात्मंबुद्धिसंहर्ता अधिभूतंलोकत्रयसंहर्ता महांश्चासावद्भुतः महतइतिनाम्नैकदेशेनतस्यैवग्रहणं भामासत्यभामेतिवत् महतोमहाद्भुतस्यपतिःपिता भूपतिर्भुवभर्ताचेत्यर्थः अत्रमहच्छब्देनाऽऽध्यात्मंमहत्तत्त्वंसूक्ष्मबुद्ध्याख्यंग्राह्यं । सहशब्देनकारणमव्यक्ताख्यं । अप्शब्देन सलिलएकोद्रष्टाद्वैतोभवतीत्यादिश्रुतौसलिलेनोपमितंशुद्धंब्रह्मग्राह्यम् ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अस्यमहस्याऽपांप्रवेशेकारणमाह दहन्निति । अधिभूतंभरतश्चिताग्निःसहस्यपौत्रोऽद्भुतपुत्रः अध्यात्मंमहतःपुत्रोऽहंकारः भरतिबिभर्तीतिभूतान्यचेतनानिखादीनिदेहाकाराणिधारयतीतिभरतोनाम तस्यैवभूतसंहारस्थानत्वंदहन्नितिदर्शितं भरस्यभरतस्य तकारलोपआर्षः क्रतुर्नामाध्यात्मं क्रतुःसंकल्पात्मकंमनः अग्निष्टोमशब्देन 'तस्यैवंविदुषोयज्ञस्यात्मायजमानःश्रद्धापत्नीशरीरमिध्ममुरोवे वेदिर्लोमानिबर्हिः'इत्यादिनातैत्तिरीयकेसमाम्नातोदेहतत्संबंधिक्रियाकलापात्मकोमरणरूपावभृथांतःसंसारउच्यते नियतोनित्यः ६ सइति । सहउच्यतेप्रथमइतिविशेषणात् देवैःसुरैरिंद्रियैश्चान्विष्यतेभोगा र्थिभिःपरोहिस्वर्गःकारणात्मेतिसंसारक्रतुफलमनिवार्यंदृष्ट्वा सहोऽपिशुद्धंब्रह्माविवेशेत्युत्तरार्धार्थः । कारणात्मतांप्राप्तस्यापि तत्संबंधानपायात् । 'अन्यथासुप्तिमूर्च्छादौमुच्येतायत्नतोजनः' इत्यापद्येत । पक्षांतरे शवाग्निंपौत्रंनियताख्यमायांतंदृष्ट्वा स्पर्शभयात्स्ववंश्योऽयंदुष्टइतिलज्जयाऽर्णवंविवेश । भृगुशापाद्धिसर्वभक्षत्वंप्राप्तोऽग्निरात्मानंबहुधाकृत्वाऽग्निहोत्रादिषु श्मशानादिषुचस्थितइत्युपाख्यायते ७ देवा इति । अथर्वाणमंगिरसंतीव्रतपसंदृष्ट्वा ८ मध्वक्षंपिंगाक्षमग्निं भावप्रधानोनिर्देशः द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचनेइतिवत् अन्यथाद्वयेकेष्वितिस्यात् द्वित्वैकत्वयोरितिव्याख्यानानुपपत्तिश्च तेनैकस्त्वंमवाग्नित्वंगच्छेत्यर्थः ।

दहन्भूतानिभूतानितस्याग्निर्भरतोऽभवत् ॥ अग्निष्टोमेचनियतःक्रतुश्रेष्ठोभरस्यतु ६ सवह्निःप्रथमोनित्यंदेवैरन्विष्यतेप्रभुः ॥ आयांतंनियतंदृष्ट्वाप्रविवेशार्णवंभ यात् ७ देवास्तत्रापिगच्छंतिमार्गमाणायथादिशम् ॥ दृष्ट्वात्वग्निरथर्वाणंततोवचनमब्रवीत् ८ देवानांवहहव्यंत्वमहंवीरसुदुर्बलः ॥ अथत्वंगच्छमध्वक्षंप्रियमेत त्कुरुष्वमे ९ प्रेष्यचाग्निरथर्वाणमन्यंदेशंततोऽगमत् ॥ मत्स्यास्तस्यसमाचख्युःक्रुद्धस्तानग्निरब्रवीत् ॥ भक्ष्यावैविविधैर्भावैर्भविष्यथशरीरिणाम् १० अथर्वा णंतथाचापिहव्यवाहोऽब्रवीद्वचः ११ अनुनीयमानोहिभृशंदेववाक्याद्धितेनसः ॥ नैच्छद्वोढुंहविःसोढुंशरीरंचापिसोऽत्यजत् १२ सतच्छरीरंसंत्यज्यप्रविवेश धरांतदा ॥ भूमिंस्पृष्ट्वाऽसृजद्धातून्पृथक्पृथगतीवहि १३ पूयात्सगंधंतेजश्चअस्थिभ्योदेवदारुच ॥ श्लेष्मणःस्फाटिकंतस्यपित्तान्मारकतंतथा १४ यकृत्कृ ष्णायसंतस्यत्रिभिरेवबभुःप्रजाः ॥ नखास्तस्याभ्रपटलंशिराजालानिविद्रुमम् १५ शरीराद्विविधाश्चान्येधातवोऽस्याभवन्नृप ॥ एवंत्यक्त्वाशरीरंचपरमेतपसिस्थि तः १६ भृग्वंगिरादिभिर्भूयस्तपसोत्थापितस्तदा ॥ भृशंजज्वालतेजस्वीतपसाऽऽप्यायितःशिखी १७ दृष्ट्वाऋषिंभयाच्चापिप्रविवेशमहार्णवम् ॥ तस्मिन्नष्टे जगद्भीतमथर्वाणमथाश्रितम् ॥ अर्चयामासुरेवैनमथर्वाणंसुरादयः १८

तथाच'निक्षिपाम्यहमग्नित्वंत्वमग्निःप्रथमोभव' इत्युपक्रमस्योपसंहारेणसहैकवाक्यताभवति ९ प्रेष्यआदिश्य सार्धःश्लोकः १० तथाचापितथैवमत्स्यैराख्यातोऽपि वचस्त्वंमध्वक्षोभवेतिपूर्वोक्तमेव ११ शरी रमाग्नेयंदेहं पक्षेमायांसक्त्वानिर्विकल्पोऽभूदित्यर्थः १२ देहत्यागप्रकारमाहसइति । तत्स्थूलंशरीरंसंत्यज्य धरांधारणाद्धरालयस्थानंलिंगशरीरंप्रविश्य तत्रापिसंकल्पोपननान्भूम्यादीनसृजत् भूमिंस्पृष्ट्वे पाधावावेशंकृत्वाऽत्रधातून्नीलपीतादींस्तानिववासनामयानिनाडीरूपाणिदृश्यंतेयोगमार्गे । तथाचश्रुतिः 'तस्मिन्शुक्लमुतनीलमाहुःपिंगलंहरितंलोहितंच । एषपंथाब्रह्मणाह्यनुवित्तस्तेनैतिब्रह्मवित्पुण्य कृत्तैजसश्च'इति तैजसोलिंगदेहाभिमानी पक्षांतरेतु धातून्मनःशिलादीन् १३ । १४ यकृत्शरीरांतर्वर्त्यवयवविशेषः त्रिभिःकाष्ठपाषाणलोहैः १५ अन्येस्वर्णपारदादयः शरीरंलिंगं परमेनिरुपाधौ तपसिआ लोचनात्मकेध्याने १६ तपसासामर्थ्येनउत्थापितः समाधेश्च्यावितः १७ ऋषिमथर्वांगिरसं भयंपूर्वोक्तमेव सार्धःश्लोकः १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथर्वात्विति । अथार्णवमुन्ममाथ तेनपावकमालोक्यलोकानसृजदितिक्रमेणान्वयोज्ञेयःपूर्वोत्तरार्धयोर्व्यत्यासेन १९ । २० एवंत्विति । अग्नेरंगिरास्ततोबृहस्पतिस्ततःशंय्वादिक्रमेणवेदोक्तान्धिष्ण्यान्ना नास्थानान्यजनयत । अध्यात्मपक्षेतु समाधेःसकाशाद्व्युत्थितोऽहंकारंपुरस्कृत्यवृत्तिनदीषुचिदात्मासंचरतीति २१ पक्षांतरेस्पष्टएवार्थः सिंधुमिति २२ । २३ । २४ । २५ । २६ अद्भुतस्येति विभूरसिरितिश्रुतेरनुकरणं तेनविभूरसिप्रवाहणोवह्निरसिहव्यवाहनइत्यनुवाकोक्ताअन्येचधिष्ण्याअग्नयोदर्शितास्तेषांज्येष्ठोविभूरित्यर्थः यावंतःपावकाधिष्ण्याःसंतितावंतःसोमाःसोमयागाः एतच्चयाज्ञिकेष्वेवप्रसिद्धम् २७ तानेवाग्नीनेवात्मनिचित्तेऽधारयत अग्निंध्यायतोऽग्निरेवप्रजारूपेणाविर्बभूवेत्यर्थः एवंचऋष्यंतराणामप्युपलक्षणं । तथाचसर्वकर्माग्निदैवत्यं सर्वेब्राह्मणाअग्निसंततिरित्युक्तंभवति २८

अथर्वात्वसृजल्लोकानात्मनाऽऽलोक्यपावकम् ॥ मिषतांसर्वभूतानामुन्ममाथमहार्णवम् १९ एवमग्निर्भगवतानष्टःपूर्वमथर्वणा ॥ आहूतःसर्वभूतानांहव्यंवहतिसर्वदा २० एवंत्वजनयद्धिष्ण्यान्वेदोक्तान्विबुधान्बहून् ॥ विचरन्विविधान्देशान्भ्रममाणस्तुतत्रवै २१ सिंधुंनदंपंचनदंदेविकाऽथसरस्वती ॥ गंगाचशतकुंभाचशरयूर्गंडसाह्वया २२ चर्मण्वतीमहीचैवमेध्यामेधातिथिस्तदा ॥ ताम्रवतीवेत्रवतीनद्यस्तिस्रोऽथकौशिकी २३ तमसानर्मदाचैवनदीगोदावरीतथा ॥ वेणोपवेणाभीमाचवडवाचैवभारत २४ भारतीसुप्रयोगाचकावेरीमुर्मुरातथा ॥ तुंगवेणाकृष्णवेणाकपिलाशोणएवच २५ एतानद्यस्तुधिष्ण्यानांमातरोयाःप्रकीर्तिताः २६ अद्भुतस्यप्रियाभार्यातस्यपुत्रोविभूरसिः ॥ यावंतःपावकाःप्रोक्ताःसोमास्तावंतएवतु २७ अत्रेश्चाप्यन्वयेजाताब्रह्मणोमानसाःप्रजाः ॥ अत्रिपुत्रान्स्रष्टुकामस्तान्नेवात्मन्यधारयत २८ तस्यतद्ब्रह्मणःकायान्निर्हरंतिहुताशनाः ॥ एवमेतेमहात्मानःकीर्तितास्तेग्नयोमया २९ अप्रमेयायथोत्पन्नाःश्रीमंतस्तिमिरापहाः ॥ अद्भुतस्यतुमाहात्म्यंयथावेदेषुकीर्तितम् ३० तादृशंविद्धिसर्वेषामेकोह्येषुहुताशनः ॥ एकएवैषभगवान्विज्ञेयःप्रथमोऽङ्गिराः ३१ बहुधानिःसृतःकायाज्ज्योतिष्टोमःक्रतुर्यथा ॥ इत्येषवंशःसुमहानग्नीनांकीर्तितोमया ॥ योऽर्चितोविविधैर्मंत्रैर्हव्यंवहतिदेहिनाम् ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसोपाख्यानेअग्निसमुद्भवेद्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ अग्नीनांविविधावंशाःकीर्तितास्तेमयाऽनघ ॥ शृणुजन्मतुकौरव्यकार्तिकेयस्यधीमतः १ अद्भुतस्याद्भुतंपुत्रंप्रवक्ष्याम्यमितौजसम् ॥ जातंब्रह्मर्षिभार्याभिर्ब्रह्मण्यंकीर्तिवर्धनम् २ देवासुराःपुरायत्ताविनिघ्नंतःपरस्परम् ॥ तत्राजयन्सदादेवान्दानवाघोररूपिणः ३ वध्यमानंबलंदृष्ट्वाबहुशस्तैःपुरंदरः ॥ ससैन्यनायकार्थायचिंतामापभृशंतदा ४ देवसेनांदानवैर्हिभग्नांदृष्ट्वामहाबलः ॥ पालयेद्वीर्यमाश्रित्यसज्ञेयःपुरुषोमया ५

तस्याऽत्रेर्ब्रह्मणोब्राह्मणस्यकायाद्देहात्हुताशनानिर्हरंतिनिश्चरंति सार्धः २९ । ३० । ३१ कायात्कस्यप्रजापतेःपुत्रोऽङ्गिराःकायस्तस्मात् । कशब्दादण्प्रत्ययेकस्येदितिइकारोंतादेशःणित्वादादिवृद्धिः । ज्योतिष्टोमोयथाउद्भिदादिरूपेणबहुधानिर्गतस्तद्वत ३२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥ ॥ ॥ क्रमप्राप्तंकुमारश्च यथोत्पन्नोयथाचाग्नेःसुतोऽभवदित्यस्योत्तरमाह अग्नीनांविविधावंशाइत्यादिना १ अद्भुतस्याग्नेःअद्भुतमभिनवम् २ । ३ । ४ । ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सशैलंमानसंगत्वाध्यायन्नर्थमिदंभृशम् ॥ शुश्रावार्तस्वरंघोरमथमुक्तंस्त्रियातदा ६ अभिधावतुमांकश्चित्पुरुषस्त्रातुचैवह ॥ पतिंचमेप्रदिशतुस्वयंवापतिरस्तुमे
७ पुरंदरस्तुतामाहमाभैर्नास्तिभयंतव ॥ एवमुक्त्वाततोऽपश्यत्केशिनंस्थितमग्रतः ८ किरीटिनंगदापाणिंधातुमंतमिवाचलम् ॥ हस्तेगृहीत्वाकन्यांताम
थैनंवासवोऽब्रवीत् ९ अनार्यकर्मन्कस्मात्त्वमिमांकन्यांजिहीर्षसि ॥ वज्रिणंमांविजानीहिविरमास्याःप्रबाधनात् १० ॥ केश्युवाच ॥ विसृजस्वत्वमेवैनांशक्रैपा
प्रार्थितामया ॥ क्षमंतेजीवतोगंतुंस्वपुरंपाकशासन ११ एवमुक्त्वागदांकेशीचिक्षेपेंद्रवधायवै ॥ तामापतंतींचिच्छेदमध्येवज्रेणवासवः १२ अथास्यशैलशिखरंकेशी
क्रुद्धोव्यवासृजत् ॥ तदाऽऽपतंतंसंप्रेक्ष्यशैलशृंगंशतक्रतुः १३ बिभेदराजन्वज्रेणभुवितन्निपपातह ॥ पततातुतदाकेशीतेनशृंगेणताडितः १४ हित्वाकन्यांमहा
भागांप्राद्रवद्भृशपीडितः ॥ अपयातेऽसुरेतस्मिंस्तांकन्यांवासवोऽब्रवीत् ॥ कासिकस्यासिकिंचेहकुरुषेत्वंशुभानने १५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्व
णिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिर० स्कंदोत्पत्तौकेशिपराभवेत्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ अहंप्रजापतेःकन्यादेवसेनेति
विश्रुता ॥ भगिनीमेदैत्यसेनासापूर्वंकेशिनाहृता १ सदैवावांभगिन्यौतुसखिभिःसहमानसम् ॥ आगच्छावेहरत्यर्थमनुज्ञाप्यप्रजापतिम् २ नित्यंचावांप्रा
र्थयतेहर्तुंकेशीमहासुरः ॥ इच्छत्येनंदैत्यसेनानचाहंपाकशासन ३ साहृताऽनेनभगवन्मुक्ताऽहंत्वद्बलेनतु ॥ त्वयादेवेंद्रनिर्दिष्टंपतिमिच्छामिदुर्जयम् ४ ॥ इंद्रउ
वाच ॥ मममातृष्वसेयीत्वंमातादाक्षायणीमम ॥ आख्यातुंत्वहमिच्छामिस्वयमात्मबलंत्वया ५ ॥ कन्योवाच ॥ अबलाऽहंमहाबाहोपतिस्तुबलवा
न्मम ॥ वरदानात्पितुर्भावीसुरासुरनमस्कृतः ६ ॥ इंद्रउवाच ॥ कीदृशंतुबलंदेविपत्युस्तवभविष्यति ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंतववाक्यमनिंदिते ७ ॥ कन्योवाच ॥
देवदानवयक्षाणांकिन्नरोरगरक्षसाम् ॥ जेतायोदुष्टदैत्यानांमहावीर्योमहाबलः ८ यस्तुसर्वाणिभूतानित्वयासहविजेष्यति ॥ सहिमेभविताभर्ताब्रह्मण्यःकीर्तिव
र्धनः ९ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ इंद्रस्तस्यावचःश्रुत्वादुःखितोऽचिंतयद्भृशम् ॥ अस्यादेव्याःपतिर्नास्तियादृशंसंप्रभाषते १० अथापश्यत्सउदयेभास्करंभास्क
रद्युतिः ॥ सोमंचैवमहाभागंविशमानंदिवाकरम् ११ अमावास्यांप्रवृत्तायांमुहूर्तेरौद्रएवतु ॥ देवासुरंचसंग्रामंसोऽपश्यदुदयेगिरौ १२ लोहितैश्चघनैर्युक्तांपूर्वांसं
ध्यांशतक्रतुः ॥ अपश्यल्लोहितोदंचभगवान्वरुणालयम् १३ भृगुभिश्चांगिरोभ्यश्चहुतंमंत्रैःपृथग्विधैः ॥ हव्यंगृहीत्वावह्निंचप्रविशंतंदिवाकरम् १४ पर्वचैवच
तुर्विंशंतदासूर्यमुपस्थितम् ॥ तथाधर्मगतंरौद्रंसोमंसूर्यगतंचतम् १५

अहमिति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ धातुंपातुं २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४०

समालोक्यैकतामेवशशिनोभास्करस्यच ॥ समवायंतुतंरौद्रंदृष्ट्वाशक्रोऽन्वचिंतयत् १६ सूर्याचंद्रमसोर्घोरंदृश्यतेपरिवेषणम् ॥ एतस्मिन्नेवरात्र्यंतेमहद्युद्धंतु
शंसति १७ सरित्सिंधुरपीयंतुप्रत्यसृग्वाहिनीभृशम् ॥ शृगालिन्यग्निवक्त्राचप्रत्यादित्यंविराविणी १८ एषरौद्रश्चसंघातोमहान्युक्तश्चतेजसा ॥ सोमस्यवह्नि
सूर्याभ्यामद्भुतोयंसमागमः १९ जनयेद्यंसुतंसोमःसोऽस्यादेव्याःपतिर्भवेत् ॥ अग्निश्चैतैर्गुणैर्युक्तःसर्वैरग्निश्चदेवता २० एषचेज्जनयेद्गर्भंसोऽस्यादेव्याःपतिर्भ
वेत् ॥ एवंसंचिंत्यभगवान्ब्रह्मलोकंतदागतः २१ गृहीत्वादेवसेनांतामवदत्सपितामहम् ॥ उवाचचास्यादेव्यास्त्वंसाधुशूरंपतिंदिश २२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ मयै
तच्चिंतितंकार्यंत्वयादानवसूदन ॥ तथासभवितागर्भोबलवानुरुविक्रमः २३ सभविष्यतिसेनानीस्त्वयासहशतक्रतो ॥ अस्यादेव्याःपतिश्चैवसभविष्यतिवी
र्यवान् २४ एतच्छ्रुत्वानमस्तस्मैकृत्वाऽसौसहकन्यया ॥ तत्राभ्यगच्छद्देवेंद्रोयत्रदेवर्षयोऽभवन् २५ वसिष्ठप्रमुखामुख्याविप्रेंद्राःसुमहाबलाः ॥ भागार्थंतप
सोधातुंतेषांसोमंतथाऽध्वरे २६ पिपासवोययुर्देवाःशतक्रतुपुरोगमाः ॥ इष्टिंकृत्वायथान्यायंसुसमिद्धेहुताशने २७ जुहुवुस्तेमहात्मानोहव्यंसर्वदिवौकसाम् ॥
समाहूतोहुतवहःसोऽद्भुतःसूर्यमंडलात् २८ विनिःसृत्यययौवह्निर्वाग्यतोविधिवत्प्रभुः ॥ आगम्याहवनीयंवैतैर्द्विजैर्मंत्रतोहुतम् २९ सतत्रविविधंहव्यंप्रतिगृह्यहु
ताशनः ॥ ऋषिभ्योभरतश्रेष्ठप्रायच्छतदिवौकसाम् ३० निष्क्रामंश्चाप्यपश्यत्सपत्नीस्तेषांमहात्मनाम् ॥ स्वेष्वासनेषूपविष्टाःस्वपंतीश्चतथासुखम् ३१ रुक्मवे
दिनिभास्तास्तुचंद्रलेखाइवामलाः ॥ हुताशनार्चिप्रतिमाःसर्वास्ताराइवाद्भुताः ३२ सतत्रतेनमनसाबभूवक्षुभितेंद्रियः ॥ पत्नीर्दृष्ट्वाद्विजेंद्राणांवह्निःकामवशंययौ ३३
भूयःसंचिंतयामासनन्याय्यंक्षुभितोह्यहम् ॥ साध्व्यःपत्न्योद्विजेंद्राणामकामाःकामयाम्यहम् ३४ नैताःशक्यामयाद्रष्टुंस्प्रष्टुंवाप्यनिमित्ततः ॥ गार्हपत्यंसमाविश्यत
स्मात्पश्याम्यभीक्ष्णशः ३५ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ संस्पृशन्निवसर्वास्ताःशिखाभिःकांचनप्रभाः ॥ पश्यमानश्चमुमुदेगार्हपत्यंसमाश्रितः ३६ निरुष्यतत्रसुचिरमेवंव
ह्निर्वशंगतः ॥ मनस्तासुविनिक्षिप्यकामयानोवरांगनाः ३७ कामसंतप्तहृदयोदेहत्यागविनिश्चितः ॥ अलाभेब्राह्मणस्त्रीणामग्निर्वनमुपागमत् ३८ स्वाहातंदक्षदुहि
ताप्रथमंकामयत्तदा ॥ सातस्यच्छिद्रमन्वैच्छच्चिरात्प्रभृतिभाविनी ३९ अप्रमत्तस्यदेवस्यनचपश्यत्यनिंदिता ॥ सातंज्ञात्वायथावत्तुवह्निंवनमुपागतम् ४० तत्त्वतः
कामसंतप्तंचिंतयामासभाविनी ॥ अहंसप्तर्षिपत्नीनांकृत्वारूपाणिपावकम् ४१ कामयिष्यामिकामार्तांतासांरूपेणमोहितम् ॥ एवंकृतेप्रीतिरस्यकामावाप्तिश्चमेभवेत्
॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेस्कंदोत्पत्तौचतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥ ॥ ॥

४१ । ४२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मार्कंडेयउवाच ॥ शिवाभार्यात्वंगिरसःशीलरूपगुणान्विता ॥ तस्याःसाप्रथमंरूपंकृत्वादेवीजनाधिप १ जगामपावकाभ्याशंतंचोवाचवरांगना ॥ मामग्नेका
मसंतप्तांत्वंकामयितुमर्हसि २ करिष्यसिनचेदेवंमृतांमामुपधारय ॥ अहमंगिरसोभार्याशिवानामहुताशन ॥ शिष्टाभिःप्रहिताप्राप्तामंत्रयित्वाविनिश्चयम् ३
अग्निरुवाच ॥ कथंमांत्वंविजानीषेकामार्तमितराःकथम् ॥ यास्त्वयाकीर्तिताःसर्वाःसप्तर्षीणांप्रियाःस्त्रियः ४ ॥ शिवोवाच ॥ अस्माकंत्वंप्रियोनित्यंबिभीम
स्तुवयंतव ॥ त्वच्चित्तमिंगितैर्ज्ञात्वाप्रेषितास्मितवांतिकम् ५ मैथुनायेहसंप्राप्ताकामंप्राप्तंद्रुतंचर ॥ जामयोमांप्रतीक्षंतेगमिष्यामिहुताशन ६ मार्कंडेयउवाच ॥
ततोऽग्निरुपयेमेतांशिवांप्रीतिमुदायुतः ॥ प्रीत्यादेवीसमायुक्ताशुक्रंजग्राहपाणिना ७ अचिंतयन्ममेदंयेरूपंद्रक्ष्यंतिकानने ॥ तेब्राह्मणीनामनृतंदोषंवक्ष्यंतिपा
वके ८ तस्मादेतद्रक्ष्यमाणागरुडीसंभवाम्यहम् ॥ वनान्निर्गमनंचैवसुखंममभविष्यति ९ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ सुपर्णीसातदाभूत्वानिर्जगाममहावनात् ॥ अप
श्यत्पर्वतंश्वेतंशरस्तंबैःसुसंवृतम् १० दृष्टीविषैःसप्तशीर्षैर्गुप्तंभोगिभिरद्भुतैः ॥ रक्षोभिश्चपिशाचैश्चरौद्रैर्भूतगणैस्तथा ११ राक्षसीभिश्चसंपूर्णमनेकैश्चमृगद्विजैः ॥
सातत्रसहसागत्वाशैलपृष्ठंसुदुर्गमम् १२ प्राक्षिपत्कांचनेकुंडेशुक्रंसात्वरिताशुभा ॥ सप्तानामपिसादेवीसप्तर्षीणांमहात्मनाम् १३ पत्नीसरूपतांकृत्वाकामयामास
पावकम् ॥ दिव्यरूपमरुंधत्याःकर्तुंनशकितंतया १४ तस्यास्तपःप्रभावेणभर्तृशुश्रूषणेनच ॥ षट्कृत्वस्तत्तुनिक्षिप्तमग्नेरेतःकुरूत्तम १५ तस्मिन्कुंडेप्रतिपदिकामि
न्यास्वाहयातदा ॥ तत्स्कन्नंतेजसातत्रसंवृतंजनयत्सुतम् १६ ऋषिभिःपूजितंस्कन्नमनयत्स्कंदतांततः ॥ षट्शिराद्विगुणश्रोत्रोद्वादशाक्षिभुजक्रमः १७ एक
ग्रीवैकजठरःकुमारःसमपद्यत ॥ द्वितीयायामभिव्यक्तस्तृतीयायांशिशुर्बभौ १८ अंगप्रत्यंगसंभूतश्चतुर्थ्यामभवद्गुहः ॥ लोहिताभ्रेणमहतासंवृतःसहविद्युता १९
लोहिताभ्रेसुमहतिभातिसूर्यइवोदितः ॥ गृहीतंतुधनुस्तेनविपुलंलोमहर्षणम् २० न्यस्तंयत्त्रिपुरघ्नेनसुरारिविनिकृंतनम् ॥ तद्गृहीत्वाधनुःश्रेष्ठंननादबलवांस्तदा
२१ संमोहयन्निवेमान्सत्रीँल्लोकान्सचराचरान् ॥ तस्यतंनिनदंश्रुत्वामहामेघौघनिःस्वनम् २२ उत्पेततुर्महानागौचित्रश्चैरावतश्चह ॥ तावापतंतौसंप्रेक्ष्यसबालो
ऽर्कसमद्युतिः २३ द्वाभ्यांगृहीत्वापाणिभ्यांशक्तिंचान्येनपाणिना ॥ अपरेणाग्निदायादस्ताम्रचूडंभुजेनसः २४ महाकायमुपश्लिष्टंकुक्कुटंबलिनांवरम् ॥ गृहीत्वा
व्यनदद्भीमंचिक्रीडचमहाभुजः २५ द्वाभ्यांभुजाभ्यांबलवान्गृहीत्वाशंखमुत्तमम् ॥ प्राध्मापयतभूतानांत्रासनंबलिनामपि २६ द्वाभ्यांभुजाभ्यामाकाशंबहुशोनि
जघानह ॥ क्रीडन्भातिमहासेनस्त्रीँल्लोकान्वदनैःपिबन् २७ पर्वताग्रेऽप्रमेयात्मारश्मिमानुदयेयथा ॥ सतस्यपर्वतस्याग्रेनिषण्णोऽद्भुतविक्रमः २८ व्यलोकय
दमेयात्मामुखैर्नानाविधैर्दिशः ॥ सपश्यन्विविधान्भावांश्चकारनिनदंपुनः २९

शिवेति १। २। ३। ४। ५। ६। ७। ८। ९। १०। ११। १२। १३। १४। १५। १६। १७। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ तस्मिन्निति १ विपरी

तस्यतंनिनदंश्रुत्वान्यपतन्बहुधाजनाः ॥ भीताश्चोद्विग्नमनसस्तमेवशरणंययुः ३० येतुतंसंश्रितादेवंनानावर्णास्तदाजनाः ॥ तानप्याहुःपारिषदान्ब्राह्मणाः
 सुमहाबलान् ३१ सतूत्थायमहाबाहुरुपसांत्व्यचतान्जनान् ॥ धनुर्विकृष्यव्यसृजद्बाणान्श्वेतेमहागिरौ ३२ बिभेदसशरैःशैलंक्रौंचंहिमवतःसुतम् ॥ तेनहं
साश्चगृध्राश्चमेरुंगच्छंतिपर्वतम् ३३ सविशीर्णोऽपतच्छैलोभृशमार्तस्वरान्स्वरान् ॥ तस्मिन्निपतितेत्वन्येनेदुःशैलाभृशंतदा ३४ सतंनादंभृशार्तानांश्रुत्वाऽपि
बलिनांवरः ॥ नप्राच्यवदमेयात्माशक्तिमुद्यम्यचानदत् ३५ सातदाविमलाशक्तिःक्षिप्तातेनमहात्मना ॥ बिभेदशिखरंघोरंश्वेतस्यतरसागिरेः ३६ सतेना
भिहतोदीर्णोगिरिःश्वेतोऽचलैःसह ॥ उत्पपातमहींत्यक्त्वाभीतःससुमहात्मनः ३७ ततःप्रव्यथिताभूमिर्व्यशीर्यतसमंततः ॥ आर्तास्कंदंसमासाद्यपुनर्बलवती
बभौ ३८ पर्वताश्चनमस्कृत्यतमेवपृथिवींगताः ॥ अथैनमभजल्लोकःस्कंदंशुक्लस्यपंचमीम् ३९ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआं
गिरसेकुमारोत्पत्तौपंचविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ तस्मिन्जातेमहासत्त्वेमहासेनेमहाबले ॥ समुत्तस्थुर्महोत्पातावो
ररूपाःपृथग्विधाः १ स्त्रीपुंसोर्विपरीतंचतथाद्वंद्वानियानिच ॥ ग्रहादीप्तादिशःखंचररासचमहीभृशम् २ ऋषयश्चमहाघोरान्दृष्ट्वोत्पातान्समंततः ॥ अकुर्वन्
शांतिमुद्विग्नालोकानांलोकभावनाः ३ निवसंतिवनेयेतुतस्मिंश्चैत्ररथेजनाः ॥ तेऽब्रुवन्नेषनोऽनर्थःपावकेनाहितोमहान् ४ संगम्यषड्भिःपत्नीभिःसप्तर्षीणामिति
स्मह ॥ अपरेगरुडीमाहुस्त्वयाऽनर्थोऽयमाहृतः ५ यैर्दृष्टासातदादेवीतस्यारूपेणगच्छती ॥ नतुतत्स्वाहयाकर्मकृतंजानातिवैजनः ६ सुपर्णीतुवचःश्रुत्वा
ममायंतनयस्त्विति ॥ उपगम्यशनैःस्कंदमाहाहंजननीतव ७ अथसप्तर्षयःश्रुत्वाजातंपुत्रंमहौजसम् ॥ तत्यजुःषट्तदापत्नीर्विनादेवीमरुन्धतीम् ८ षड्भिरेव
तदाजातमाहुस्तद्वनवासिनः ॥ सप्तर्षीनाहचस्वाहाममपुत्रोऽयमित्युत ९ अहंजानेनैतदेवमितिराजन्पुनःपुनः ॥ विश्वामित्रस्तुकृत्वेष्टिंसप्तर्षीणांमहामुनिः ॥
१० पावकंकामसंतप्तमदृष्टःपृष्ठतोऽन्वगात् ॥ तत्तेननिखिलंसर्वमवबुद्धंयथातथम् ११ विश्वामित्रस्तुप्रथमंकुमारंशरणंगतः ॥ स्तवंदिव्यंसंप्रचक्रेमहासेनस्य
चापिसः १२ मंगलानिचसर्वाणिकौमाराणित्रयोदश ॥ जातकर्मादिकास्तस्यक्रियाश्चक्रेमहामुनिः १३ षड्वक्त्रस्यतुमाहात्म्यंकुक्कुटस्यतुसाधनम् ॥ शक्त्या
देव्याःसाधनंचतथापारिषदामपि १४ विश्वामित्रश्चकारैतत्कर्मलोकहितायवै ॥ तस्माद्दृषिःकुमारस्यविश्वामित्रोऽभवत्प्रियः १५ अन्वजानाच्चस्वाहायारूपा
न्यत्वंमहामुनिः ॥ अब्रवीच्चमुनीन्सर्वान्नापराध्यंतिवैस्त्रियः १६

तत्रैरं द्वंद्वान्यतिशीतात्युष्णादीनि २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ जातकर्मादिकाविवाहात्प्राचीनास्त्रयोदशक्रियाः १३ । १४ । १५ । १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्रुत्वातुश्रुत्वाऽपि सर्वतोलोकापवादभयाद्रामवत्पत्नीस्त्यक्तवंतइत्यर्थः १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९

श्रुत्वातुतत्त्वतस्तस्मात्तेपत्नीःसर्वतोऽत्यजन् ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ स्कंदंश्रुत्वातदादेवावासवंसहिताऽब्रुवन् १७ अविषह्यबलंस्कंदंजहिशक्राशुमाचिरम् ॥ यदि
वाननिहंस्येनंदेवेंद्रोयंभविष्यति १८ त्रैलोक्यंसन्निगृह्यास्मांस्त्वांचशक्रमहाबल ॥ सतानुवाचव्यथितोबालोऽयंसुमहाबलः १९ स्रष्टारमपिलोकानांयुधिवि
क्रम्यनाशयेत् ॥ नबालमुत्सहेहंतुमितिशक्रःप्रभाषते २० तेब्रुवन्नास्तितेवीर्यंयतएवंप्रभाषसे ॥ सर्वास्त्वद्याभिगच्छंतुस्कंदंलोकस्यमातरः २१ कामवीर्याघ्नंतुवै
नंतथेत्युक्त्वाचताययुः ॥ तमप्रतिबलंदृष्ट्वाविषण्णवदनास्तुताः २२ अशक्योऽयंविचिंत्यैवंतमेवशरणंययुः ॥ ऊचुश्चैनंत्वमस्माकंपुत्रोभवमहाबल २३ अभि
नंदस्वनःसर्वाःप्रस्नुताःस्नेहविक्लवाः ॥ तासांतद्वचनंश्रुत्वापातुकामःस्तनान्प्रभुः २४ ताःसंपूज्यमहासेनःकामांश्चासांप्रदायसः ॥ अपश्यदग्निमायांतंपितरं
बलिनांबली २५ सतुसंपूजितस्तेनसहमातृगणेनह ॥ परिवार्यमहासेनंरक्षमाणःस्थितःशिवः २६ सर्वासांयातुमातॄणांनारीक्रोधसमुद्भवा ॥ धात्रीस्वपुत्रवत्स्कं
दंशूलहस्ताऽभ्यरक्षत २७ लोहितस्योदधेःकन्याक्रूरालोहितभोजना ॥ परिष्वज्यमहासेनंपुत्रवत्पर्यरक्षत २८ अग्निर्भूत्वानैगमेयश्छागवक्त्रोबहुप्रजः ॥ रमयामास
शैलस्थंबालंक्रीडनकैरिव २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेस्कंदोत्पत्तौषड्विंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥
॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ग्रहाःसोपग्रहाश्चैवऋषयोमातरस्तथा ॥ हुताशनमुखाश्चैवदृप्ताःपारिषदांगणाः १ एतेचान्येचबहवोघोरास्त्रिदिववासिनः ॥ परि
वार्यमहासेनंस्थितामातृगणैःसह २ संदिग्धंविजयंदृष्ट्वाविजयेप्सुःसुरेश्वरः ॥ आरुह्यैरावतस्कंधंप्रययौदैवतैःसह ३ आदायवज्रंबलवान्सर्वैर्देवगणैर्वृतः ॥ विजि
घांसुर्महासेनमिंद्रस्तूर्णतरंययौ ४ उग्रंतंचमहानादंदेवानीकंमहाप्रभम् ॥ विचित्रध्वजसन्नाहंनानावाहनकार्मुकम् ५ प्रवरांबरसंवीतंश्रियाजुष्टमलंकृतम् ॥ विजि
घांसुंतमायांतंकुमारःशक्रमन्वयात् ६ विनदन्पार्थदेवेशोद्रुतंयातिमहाबलः ॥ संहर्षयन्देवसेनांजिघांसुःपावकात्मजम् ७ संपूज्यमानस्त्रिदशैस्तथैवपरमर्षिभिः ॥
समीपमथसंप्राप्तःकार्तिकेयस्यवासवः ८ सिंहनादंततश्चक्रेदेवेशःसहितैःसुरैः ॥ गुहोऽपिशब्दंतंश्रुत्वाव्यनदत्सागरोयथा ९ तस्यशब्देनमहतासमुद्भूतोदधिप्र
भम् ॥ बभ्रामतत्रतत्रैवदेवसैन्यमचेतनम् १० जिघांसूनुपसंप्राप्तान्देवान्दृष्ट्वासपावकिः ॥ विससर्जमुखात्क्रुद्धःप्रवृद्धाःपावकार्चिषः ११ अदहद्देवसैन्यानिवेप
मानानिभूतले ॥ तेप्रदीप्तशिरोदेहाःप्रदीप्तायुधवाहनाः १२ प्रच्युताःसहसाभांतिव्यस्तास्ताराणाइव ॥ दह्यमानाःप्रपन्नास्तेशरणंपावकात्मजम् १३ देवावज्रधरं
त्यक्त्वाततःशांतिमुपागताः ॥ त्यक्तोदेवैस्ततःस्कंदेवज्रंशक्रोन्यपातयत् १४

 नैलकंठीये भारतभावदीपे षड्विंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥ ॥ ग्रहाइति । उपग्रहाराहुप्रभृतयः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१५ । १६ । वज्रस्यविशनात्बाहोराखननाच्चविशाखइत्यर्थः १७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्तविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥ ॥ ॥ स्कंदेति १ । २

तद्विसृष्टंजघानाशुपार्श्वंस्कंदस्यदक्षिणम् ॥ बिभेदचमहाराजपार्श्वंतस्यमहात्मनः १५ वज्रप्रहारात्स्कंदस्यसंजातःपुरुषोऽपरः ॥ युवाकांचनसन्नाहःशक्तिधृग्दिव्यकुंडलः १६ यद्वज्रविशनाज्जातोविशाखस्तेनसोऽभवत् ॥ संजातमपरंदृष्ट्वाकालानलसमद्युतिम् १७ भयादिंद्रस्तुतंस्कंदंप्रांजलिःशरणंगतः ॥ तस्याभयंददौस्कंदःसहसैन्यस्यसत्तमः ॥ ततःप्रहृष्टास्त्रिदशावादित्राण्यभ्यवादयन् १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेइंद्रस्कंदसमागमेसप्तविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ स्कंदपारिषदान्घोरान्शृणुष्वाद्भुतदर्शनान् ॥ वज्रप्रहारात्स्कंदस्यजज्ञुस्तत्रकुमारकाः १ येहरंतिशिशून्जातान्गर्भस्थांश्चैवदारुणाः ॥ वज्रप्रहारात्कन्याश्चजज्ञिरेऽस्यमहाबलाः २ कुमारास्तेविशाखंचपितृत्वेसमकल्पयन् ॥ सभूत्वाभगवान्संख्येरक्षंश्छागमुखस्तदा ३ वृतःकन्यागणैःसर्वैरात्मीयैःसहपुत्रकैः ॥ मातॄणांप्रेक्षतीनांचभद्रशाखश्चकौसलः ४ ततःकुमारपितरंस्कंदमाहुर्जनाभुवि ॥ रुद्रमग्निमुखांस्वाहांप्रदेशेषुमहाबलम् ५ यजंतिपुत्रकामाश्चपुत्रिणश्चसदाजनाः ॥ यास्तास्त्वजनयत्कन्यास्तपोनामहुताशनः ६ किंकरोमीतिताःस्कंदंसंप्राप्ताःसमभाषयन् ॥ कुमार्यऊचुः ॥ भवेमसर्वलोकस्यमातरोवयमुत्तमाः ७ प्रसादात्तवपूज्याश्चप्रियमेतत्कुरुष्वनः ॥ सोऽब्रवीद्बाढमित्येवंभविष्यध्वंपृथग्विधाः ८ शिवाश्चैवाशिवाश्चैवपुनःपुनरुदारधीः ॥ ततःसंकल्प्यपुत्रत्वेस्कंदंमातृगणोऽगमत् ९ काकीचहलिमाचैवमालिनीबृंहितातथा ॥ आर्यापलालावैमित्रासप्तैताःशिशुमातरः १० एतासांवीर्यसंपन्नःशिशुर्नामातिदारुणः ॥ स्कंदप्रसादजःपुत्रोलोहिताक्षोभयंकरः ११ एषवीराष्टकःप्रोक्तःस्कंदमातृगणोद्भवः ॥ छागवक्त्रेणसहितोनवकःपरिकीर्त्यते १२ षष्ठंछागमयंवक्त्रंस्कंदस्यैवेतिविद्धितत् ॥ षट्शिरोभ्यंतरंराजन्नित्यंमातृगणार्चितम् १३ षण्णांतुप्रवरंतस्यशीर्षाणामिहशब्द्यते ॥ शक्तिंयेनासृजद्दिव्यांभद्रशाखइतिस्मह १४ इत्येतद्विविधाकारंवृत्तंशुक्लस्यपंचमीम् ॥ तत्रयुद्धंमहाघोरंवृत्तंषष्ठ्यांजनाधिप १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेकुमारोत्पत्तौअष्टविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ उपविष्टंतुतंस्कंदंहिरण्यकवचस्रजम् ॥ हिरण्यचूडमुकुटंहिरण्याक्षंमहाप्रभम् १ लोहितांबरसंवीतंतीक्ष्णदंष्ट्रंमनोरमम् ॥ सर्वलक्षणसंपन्नंत्रैलोक्यस्यापिसुप्रियम् २ ततस्तंवरदंशूरंयुवानंमृष्टकुंडलम् ॥ अभजत्पद्मरूपाश्रीःस्वयमेवशरीरिणी ३ श्रियाजुष्टःपृथुयशाःसकुमारवरस्तदा ॥ निषण्णोदृश्यतेभूतैःपौर्णमास्यांयथाशशी ४ अपूजयन्महात्मानोब्राह्मणास्तंमहाबलम् ॥ इदमाहुस्तदाचैवस्कंदंतत्रमहर्षयः ५ ॥ ऋषयऊचुः ॥ हिरण्यगर्भभद्रंतेलोकानांशंकरोभव ॥ त्वयाषड्रात्रजातेनसर्वेलोकावशीकृताः ६

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॥ ॥ उपविष्टमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ हिरण्यगर्भेतिसंबोधनेनस्कंदस्यसूत्रात्ममूर्तितांदर्शयति ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ रुद्रमग्निमिति 'रुद्रोवाएपयदग्निः' इतिश्रुतिविदोद्विजाःप्राहुः

अभयंचपुनर्दत्तंत्वयैवैषांसुरोत्तम ।। तस्मादिंद्रोभवानस्तुत्रैलोक्यस्याभयंकरः ७ ।। स्कंदउवाच ।। किमिंद्रःसर्वलोकानांकरोतीहतपोधनाः ।। कथंदेवगणांश्चैवपाति
नित्यंसुरेश्वरः ८ ।। ऋषयऊचुः ।। इंद्रोदधातिभूतानांबलंतेजःप्रजासुखम् ।। तुष्टःप्रयच्छतितथासर्वान्कामान्सुरेश्वरः ९ दुर्वृत्तानांसंहरतिव्रतस्थानांप्रयच्छति ।।
अनुशास्तिचभूतानिकार्येषुबलसूदनः १० असूर्येचभवेत्सूर्यस्तथाऽचंद्रेचचंद्रमाः ।। भवत्यग्निश्चवायुश्चपृथिव्यापश्चकारणैः ११ एतदिंद्रेणकर्तव्यमिंद्रेहिविपुलं
बलम् ।। त्वंचवीरबलीश्रेष्ठस्तस्मादिंद्रोभवस्वनः १२ ।। शक्रउवाच ।। भवस्वेंद्रोमहाबाहोसर्वेषांनःसुखावहः ।। अभिषिच्यस्वचैवाद्यप्राप्तरूपोऽसिसत्तम १३
।। स्कंदउवाच ।। शाधित्वमेवत्रैलोक्यमव्यग्रोविजयेरतः ।। अहंतेकिंकरःशक्रनममेंद्रत्वमीप्सितम् १४ ।। शक्रउवाच ।। बलंतवाद्भुतंवीरत्वंदेवानामरीन्जहि ।। अव
ज्ञास्यंतिमांलोकावीर्येणतवविस्मिताः १५ इंद्रत्वेतुस्थितंवीरबलहीनंपराजितम् ।। आवयोश्चमिथोभेदंप्रयतिष्यंत्यतंद्रिताः १६ भेदितेचत्वयिविभोलोकोद्वैधमुपे
ष्यति ।। द्विधाभूतेषुलोकेषुनिश्चितेष्वावयोस्तथा १७ विग्रहःसंप्रवर्तेतभूतभेदान्महाबल ।। तत्रत्वंमांरणेतातयथाश्रद्धंविजेष्यसि १८ तस्मादिंद्रोभवानेवभविताम्
विचारय ।। स्कंदउवाच ।। त्वमेवराजाभद्रंतेत्रैलोक्यस्यममैवच १९ करोमिकिंचतेशक्रशासनंतद्ब्रवीहिमे ।। इंद्रउवाच ।। अहमिंद्रोभविष्यामितववाक्यान्महाबल
२० यदिसत्यमिदंवाक्यंनिश्चयाद्भाषितंत्वया ।। यदिवाशासनंस्कंदकर्तुमिच्छसिमेशृणु २१ अभिषिच्यस्वदेवानांसैनापत्येमहाबल ।। स्कंदउवाच ।। दानवानांवि
नाशायदेवानामर्थसिद्धये २२ गोब्राह्मणहितार्थायसैनापत्येऽभिषिंचमाम् ।। मार्कंडेयउवाच ।। सोऽभिषिक्तोमघवतासर्वैर्देवगणैःसह २३ अतीवशुशुभेतत्रपूज्यमा
नोमहर्षिभिः ।। तत्रतत्कांचनंछत्रंध्रियमाणंव्यरोचत २४ यथैवसुसमिद्धस्यपावकस्यात्ममंडलम् ।। विश्वकर्मकृताचास्यदिव्यामालाहिरण्मयी २५ आबद्धात्रिपुरघ्ने
नस्वयमेवयशस्विना ।। आगम्यमनुजव्याघ्रसहदेव्यापरंतप २६ अर्चयामाससुप्रीतोभगवान्गोवृषध्वजः ।। रुद्रमग्निंद्विजाःप्राहूरुद्रसूनुस्ततस्तुसः २७ रुद्रेणशुक्रमु
त्सृष्टंतच्छ्वेतःपर्वतोऽभवत् ।। पावकस्येंद्रियंश्वेतेकृत्तिकाभिःकृतंनगे २८ पूज्यमानंतुरुद्रेणदृष्ट्वासर्वेदिवौकसः ।। रुद्रसूनुंततःप्राहुर्गुहंगुणवतांवरम् २९
अनुप्रविश्यरुद्रेणवह्निंजातोह्ययंशिशुः ।। तत्रजातस्ततःस्कंदोरुद्रसूनुस्ततोऽभवत् ३० रुद्रस्यवह्नेःस्वाहायाःषण्णांस्त्रीणांचभारत ।। जातःस्कंदःसुरश्रेष्ठोरुद्रसूनु
स्ततोऽभवत् ३१ अरजेवाससीरक्तेवसानःपावकात्मजः ।। भातिदीप्तवपुःश्रीमान्रक्ताभ्राभ्यामिवांशुमान् ३२ कुक्कुटश्चाग्निनादत्तस्तस्यकेतुरलंकृतः ।।
रथेसमुच्छ्रितोभातिकालाग्निरिवलोहितः ३३

२७ । २८ । २९ प्रकारांतरेणस्कंदस्यरुद्रसूनुत्वमाह अनुप्रविश्येति । अनुप्रविश्यस्थितेनेतिशेषः ततोवह्निदेहेप्रविष्टाद्रुद्राज्जातइतिवारुद्रसूनुरित्यर्थः ३० । ३१ । ३२ । ३३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

याचेष्टासर्वभूतानांप्रभाशांतिर्बलंतथा ॥ अग्रतस्तस्यसाशक्तिर्देवानांजयवर्धिनी ३४ विवेशकवचंचास्यशरीरंसहजंतथा ॥ युध्यमानस्यदेवस्यप्रादुर्भवतितत्सदा
॥१९४॥ ३५ शक्तिर्धर्मोबलंतेजःकांतत्वंसत्यमुन्नतिः ॥ ब्रह्मण्यत्वमसंमोहोभक्तानांपरिरक्षणम् ३६ निकृंतनंचशत्रूणांलोकानांचाभिरक्षणम् ॥ स्कंदेनसहजातानिसर्वाण्येव अ०
जनाधिप ३७ एवंदेवगणैःसर्वैःसोभिषिक्तःस्वलंकृतः ॥ बभौप्रतीतःसुमनाःपरिपूर्णेंदुमंडलः ३८ इष्टैःस्वाध्यायघोषैश्चदेवतूर्यवरैरपि ॥ देवगंधर्वगीतैश्चसर्वैरप्सर
सांगणैः ३९ एतैश्चान्यैश्चबहुभिस्तुष्टैर्हृष्टैःस्वलंकृतैः ॥ सुसंवृतःपिशाचानांगणैर्देवगणैस्तथा ४० क्रीडन्भातितदादेवैरभिषिक्तश्चपावकिः ॥ अभिषिक्तंमहासेनमप २३०
श्यंतदिवौकसः ४१ विनिहत्यतमःसूर्ययथेहाभ्युदितंतथा ॥ अथैनमभ्ययुःसर्वादेवसेनाःसहस्रशः ४२ अस्माकंत्वंपतिरितिब्रुवाणाःसर्वतोदिशः ॥ ताःसमासाद्यभग
वान्सर्वभूतगणैर्वृतः ४३ अर्चितस्तुस्तुतश्चैवसांत्वयामासताअपि ॥ शतक्रतुश्चाभिषिच्यस्कंदंसेनापतिंतदा ४४ सस्मारतांदेवसेनांयासातेनविमोक्षिता ॥ अयंतस्याः
पतिर्नूनंविहितोब्रह्मणास्वयम् ४५ इतिचिंत्यानयामासदेवसेनांस्वलंकृताम् ॥ स्कंदंप्रोवाचबलभिदियंकन्यासुरोत्तम ४६ अजातेत्वयिनिर्दिष्टातवपत्नीस्वयंभुवा ॥
तस्मात्त्वमस्याविधिवत्पाणिंमंत्रपुरस्कृतम् ४७ गृहाणदक्षिणंदेव्याःपाणिनापद्मवर्चसा ॥ एवमुक्तःसजग्राहतस्याःपाणिंयथाविधि ४८ बृहस्पतिर्मंत्रविद्धिजजापच
जुहावच ॥ एवंस्कंदस्यमहिषींदेवसेनांविदुर्जनाः ४९ षष्ठींयांब्राह्मणाःप्राहुर्लक्ष्मीमाशांसुखप्रदाम् ॥ सिनीवालींकुहूंचैवसद्वृत्तिमपराजिताम् ५० यदास्कंदःपतिर्लब्धः
शाश्वतोदेवसेनया ॥ तदातमाश्रयल्लक्ष्मीःस्वयंदेवीशरीरिणी ५१ श्रीजुष्टःपंचमींस्कंदस्तस्माच्छ्रीपंचमीस्मृता ॥ षष्ठ्यांकृतार्थोऽभूद्यस्मात्तस्मात्षष्ठीमहातिथिः ५२
॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेस्कंदोपाख्यानेऊनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ श्रियाजुष्टंमहासे
नंदेवसेनापतिंकृतम् ॥ सप्तर्षिपत्न्यःषड्देव्यस्तत्सकाशमथागमन् १ ऋषिभिःसंपरित्यक्ताधर्मयुक्तामहाव्रताः ॥ द्रुतमागम्यचोचुस्तादेवसेनापतिंप्रभुम् २ वयंपुत्रप
रित्यक्ताभर्तृभिर्देवसंमितैः ॥ अकारणाद्रुषातैस्तुपुण्यस्थानात्परिच्युताः ३ अस्माभिःकिलजातस्त्वमितिकेनाप्युदाहृतम् ॥ तत्सत्यमेतत्संश्रुत्यतस्मान्नस्त्रातुमर्हसि ४
अक्षयश्चभवेत्स्वर्गस्त्वत्प्रसादाद्धिनःप्रभो ॥ त्वांपुत्रंचाप्यभीप्सामःकृत्वैतदनृणोभव ५ ॥ स्कंदउवाच ॥ मातरोहिभवंत्योमेसुतोवोऽहमनिंदिताः ॥ यद्वाऽपीच्छतत
त्सर्वंसंभविष्यतिवस्तथा ६ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ विवक्षंततःशक्रंकिंकार्यमितिसोऽब्रवीत् ॥ उक्तःस्कंदेनब्रूहीतिसोऽब्रवीद्वासवस्ततः ७ अभिजित्स्पर्धमानातुरोहिण्या
कन्यसीस्वसा ॥ इच्छंतीज्येष्ठतांदेवीतपस्तप्तुंवनंगता ८

तमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रियेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ विवक्षंतमभिजिन्नक्षत्रस्यपतनान्नक्षत्रसंख्याकथंसमाभवेदितिप्रष्टुमिच्छंतंशक्रंसस्कंदःकिंकार्यमित्यत्रवीत् ॥१९४॥
७ कन्यसीकनिष्ठा वनंगता अधिकारंत्यक्त्वेतिशेषः ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

साचज्येष्ठतास्पर्धयागगनाच्च्युताऽतोऽहंमूढोऽस्मि नक्षत्रसंख्यापूरणप्रकारस्याज्ञानादितिभावः ९ धनिष्ठादिरिति । यस्यनक्षत्रस्याद्यक्षणे चंद्रसूर्यगुरूणांयोगस्तद्युगादिनक्षत्रं तच्चपूर्वंरोहिण्यभूत्तदाऽभिजित्पतनकालेत्वेकन्यूनैरहोरात्रैर्भगणस्यभोगात् कृतयुगादिनक्षत्रंधनिष्ठैवाभवदित्यर्थः संख्याकलाकाष्ठादीनाम् १० तथाच कृत्तिकाभिरेवनक्षत्रसंख्यापूर्तिंकुर्वितिशक्राशयंज्ञात्वा तास्त्रिदिवंगताः ११ ननुषट्कृत्तिकाःकथंसप्तशीर्षाभमित्यतआह विनतेति । ऋषिपत्नीनामिवगरुत्मत्याअपिरूपंस्वाहयाधृतमितितत्साहित्यात्सप्तशीर्षाभमित्यर्थः १२ स्नुषयादेवसेनया १३ मातृगणोविनतादिसमूहः १४ । १५ ताःप्रसिद्धाः

तत्रमूढोऽस्मिभद्रंतेनक्षत्रंगगनाच्च्युतम् ॥ कालंत्विमंपरंस्कंदब्रह्मणासहचिंतय ९ धनिष्ठादिस्तदाकालोब्रह्मणापरिकल्पितः ॥ रोहिणीह्यभवत्पूर्वमेवंसंख्या समाभवत् १० एवमुक्तेतुशक्रेणत्रिदिवंकृत्तिकागताः ॥ नक्षत्रंसप्तशीर्षाभंभातितद्वह्निदैवतम् ११ विनताचाब्रवीत्स्कंदंममत्वंपिंडदःसुतः ॥ इच्छामिनित्य मेवाहंत्वयापुत्रसहासितुम् १२ ॥ स्कंदउवाच ॥ एवमस्तुनमस्तेऽस्तुपुत्रस्नेहात्प्रशाधिमाम् ॥ स्नुषयापूज्यमानावैदेविवत्स्यसिनित्यदा १३ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ अथमातृगणःसर्वःस्कंदंवचनमब्रवीत् ॥ वयंसर्वस्यलोकस्यमातरःकविभिःस्तुताः ॥ इच्छामोमातरस्तुभ्यंभवितुंपूजयस्वनः १४ ॥ स्कंदउवाच ॥ मातरोहिभवत्योमेभवतीनामहंसुतः ॥ उच्यतांयन्मयाकार्यंभवतीनामथेप्सितम् १५ ॥ मातरऊचुः ॥ यास्तुतामातरःपूर्वंलोकस्यास्यप्रकल्पिताः ॥ अ स्माकंतुभवेत्स्थानंतासांचैवनतद्भवेत् १६ भवेमपूज्यालोकस्यनताःपूज्याःसुरर्षभ ॥ प्रजाऽस्माकंहृतास्ताभिस्त्वत्कृतेताःप्रयच्छनः १७ ॥ स्कंदउवाच ॥ दत्ताःप्रजानताःशक्याभवतीभिर्निषेवितुम् ॥ अन्यांवःकांप्रयच्छामिप्रजांयांमनसेच्छथ १८ ॥ मातरऊचुः ॥ इच्छामतासांमातॄणांप्रजाभोक्तुंप्रयच्छनः ॥ त्वयासहपृथग्भूतायेचतासामथेश्वराः १९ ॥ स्कंदउवाच ॥ प्रजावोदद्मिकष्टंतुभवतीभिरुदाहृतम् ॥ परिरक्षतभद्रंवःप्रजाःसाधुनमस्कृताः २० ॥ मात रऊचुः ॥ परिरक्षामभद्रंतेप्रजाःस्कंदयथेच्छसि ॥ त्वयानोरोचतेस्कंदसहवासश्चिरंप्रभो २१ ॥ स्कंदउवाच ॥ यावत्षोडशवर्षाणिभवंतितरुणाःप्रजाः ॥ प्रबाधतमनुष्याणांतावद्रूपैःपृथग्विधैः २२ अहंचवःप्रदास्यामिरौद्रमात्मानमव्ययम् ॥ परमंतेनसहिताःसुखंवत्स्यथपूजिताः २३ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ततःशरीरात्स्कंदस्यपुरुषःपावकप्रभः ॥ भोक्तुंप्रजाःसमर्त्यानांनिष्पपातमहाप्रभः २४ अपतत्सहसाभूमौविसंज्ञोऽथक्षुधार्दितः ॥ स्कंदेनसोऽभ्यनुज्ञातोरौ द्ररूपोऽभवद्ग्रहः २५ स्कंदापस्मारमित्याहुर्ग्रहंतंद्विजसत्तमाः ॥ विनतातुमहारौद्राकथ्यतेशकुनिग्रहः २६ पूतनांराक्षसींप्राहुस्तंविद्यात्पूतनाग्रहम् ॥ कष्टादा रुणरूपेणघोररूपानिशाचरी २७ पिशाचींदारुणाकाराकथ्यतेशीतपूतना ॥ गर्भान्सामानुषीणांतुहरतेघोरदर्शना २८ अदितिंरेवतींप्राहुर्ग्रहस्तस्यास्तुरैवतः ॥ सोऽपिबालान्महाघोरोबाधतेवैमहाग्रहः २९

मातरोब्राह्मीमाहेश्वरीप्रभृतयः १६ त्वत्कृतेत्वदर्थंताभिर्ब्राह्म्यादिभिरस्मद्भर्तॄन् मिथ्याभिशापदोषेणकोपयंतीभिःप्रजाहृताः संगाभावादित्यर्थः संचिरार्पः नोऽस्मभ्यंप्रयच्छभर्तॄणामनुकूलनेनेत्यर्थः १७ दत्तामयादत्ताअपि मयाप्रार्थिताअपि मुनयोयुष्मान्नांगीकरीष्यंतीतिभावः १८ मातॄणांब्राह्म्यादीनां तासांप्रजानामीश्वराःपित्रादयः १९ प्रजाःअस्मदाद्याः नमस्कृतायूयंमयेतिशेषः २० २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दैत्यानांयादितिर्मातातामाहुर्मुखमंडिकाम् ॥ अत्यर्थंशिशुमांसेनसंप्रहृष्टादुरासदा ३० कुमाराश्चकुमार्यश्चयेप्रोक्ताःस्कंदसंभवाः ॥ तेऽपिगर्भभुजःसर्वेकौर
व्यसुमहाग्रहाः ३१ तासामेवतुपत्नीनांपतयस्तेप्रकीर्तिताः ॥ आजायमानान्गृह्णंतिबालकान्रौद्रकर्मिणः ३२ गवांमातातुयाप्राज्ञैःकथ्यतेसुरभिर्नृप ॥
शकुनिस्तामथारुह्यसहभुंक्तेशिशून्भुवि ३३ सरमानामयामाताशुनांदेवीजनाधिप ॥ साऽपिगर्भान्समादत्तेमानुषीणांसदैवहि ३४ पादपानांचयामाताकरं
जनिलयाहिसा ॥ वरदासाहिसौम्याचनित्यंभूतानुकंपिनी ३५ करंजेतांनमस्यंतितस्मात्पुत्रार्थिनोनराः ॥ इमेत्वष्टादशान्येवैग्रहामांसमधुप्रियाः ३६ द्वि
पंचरात्रंतिष्ठंतिसततंसूतिकागृहे ॥ कद्रूःसूक्ष्मवपुर्भूत्वागर्भिणींप्रविशत्यथ ३७ भुंक्तेसातत्रतंगर्भंसातुनागंप्रसूयते ॥ गंधर्वाणांतुयामातासागर्भंगृह्यगच्छति ३८
ततोविलीनगर्भासामानुषीभुविदृश्यते ॥ याजनित्रीत्वप्सरसांगर्भमास्तेप्रगृह्यसा ३९ उपनष्टंततोगर्भंकथयंतिमनीषिणः ॥ लोहितस्योदधेःकन्याधात्री
स्कंदस्यसास्मृता ४० लोहितायनिरित्येवंकदंबेसाहिपूज्यते ॥ पुरुषेषुयथारुद्रस्तथाऽऽर्याप्रमदास्वपि ४१ आर्यामाताकुमारस्यपृथक्कामार्थमिज्यते ॥
एवमेतेकुमाराणांमयाप्रोक्तामहाग्रहाः ४२ यावत्षोडशवर्षाणिशिशूनांह्यशिवास्ततः ॥ येचमातृगणाःप्रोक्ताःपुरुषाश्चैवयेग्रहाः ४३ सर्वेस्कंदग्रहानामज्ञेयानि
त्यंशरीरिभिः ॥ तेषांप्रशमनंकार्यंस्नानंधूपमथांऽजनम् ॥ बलिकर्मोपहाराश्चस्कंदस्येज्याविशेषतः ४४ एवमभ्यर्चिताःसर्वेप्रयच्छंतिशुभंनृणाम् ॥ आयुर्वीर्यं
चराजेंद्रसम्यक्पूजानमस्कृताः ४५ ऊर्ध्वंतुषोडशाद्वर्षाद्येभवंतिग्रहान्नृणाम् ॥ तामहंसंप्रवक्ष्यामिनमस्कृत्यमहेश्वरम् ४६ यःपश्यतिनरोदेवान्जाग्रद्वाशयितो
ऽपिवा ॥ उन्मादयतिसतुक्षिप्रंतंतुदेवग्रहंविदुः ४७ आसीनश्चशयानश्चयःपश्यतिनरःपितॄन् ॥ उन्मादयतिसतुक्षिप्रंसज्ञेयस्तुपितृग्रहः ४८ अवमन्यतियःसि
द्धान्क्रुद्धाश्चापिशपंतियम् ॥ उन्मादयतिसतुक्षिप्रंज्ञेयःसिद्धग्रहस्तुसः ४९ उपाघ्रातिचयोगंधान्रसांश्चापिपृथग्विधान् ॥ उन्मादयतिसतुक्षिप्रंसज्ञेयोराक्षसोग्रहः
५० गंधर्वाश्चापियंदिव्याःसंविशंतिनरंभुवि ॥ उन्मादयतिसतुक्षिप्रंग्रहोगांधर्वएवसः ५१ अधिरोहंतियंनित्यंपिशाचाःपुरुषंप्रति ॥ उन्मादयतिसतुक्षिप्रंग्रहःपै
शाचएवसः ५२ आविशंतिचयंयक्षाःपुरुषंकालपर्ययें ॥ उन्मादयतिसतुक्षिप्रंज्ञेयोयक्षग्रहस्तुसः ५३ यस्यदोषैःप्रकुपितंचित्तंमुह्यतिदेहिनः ॥ उन्मादयतिस
तुक्षिप्रंसाधनंतस्यशास्त्रतः ५४ वैक्लव्याच्चभयाच्चैवघोराणांचापिदर्शनात् ॥ उन्मादयतिसतुक्षिप्रंसांत्वंतस्यतुसाधनम् ५५ कश्चित्क्रीडितुकामोवैभोक्तुकामस्तथा
ऽपरः ॥ अभिकामस्तथैवान्यइत्येषत्रिविधोग्रहः ५६ यावत्सप्ततिवर्षाणिभवंत्येतेग्रहान्नृणाम् ॥ अतःपरंदेहिनांतुग्रहतुल्योभवेज्ज्वरः ५७ अप्रकीर्णेंद्रियंदांतं
शुचिंनित्यमतंद्रितम् ॥ आस्तिकंश्रद्दधानंचवर्जयंतिसदाग्रहाः ५८

मिथ्याभिशापग्रस्तानामपिस्कंदमातॄणांबालग्रहत्वादिनाचाधिकारप्राप्तिः किमुतसाक्षाद्दोषकर्तॄणामतःसर्वदोषपरिहारार्थंमहेश्वरःपूज्यइत्युपसंहरतिअप्रकीर्णेंद्रियमिति ५८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

इत्येषतेग्रहोद्देशोमानुषाणांप्रकीर्तितः ॥ नस्पृशंतिग्रहाभक्तान्नरान्देवंमहेश्वरम् ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेमनुष्य
ग्रहकथनेत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ यदास्कंदेनमातॄणामेवमेतत्प्रियंकृतम् ॥ अथैनमब्रवीत्स्वाहाममपुत्रस्त्व
मौरसः १ इच्छाम्यहंत्वयादत्तांप्रीतिंपरमदुर्लभाम् ॥ तामब्रवीत्ततःस्कंदःप्रीतमिच्छसिकीदृशम् २ ॥ स्वाहोवाच ॥ दक्षस्याहंप्रियाकन्यास्वाहानाममहाभु
ज ॥ बाल्यात्प्रभृतिनित्यंचजातकामाहुताशने ३ नसमांकामिनींपुत्रसम्यग्जानातिपावकः ॥ इच्छामिशाश्वतंवासंवस्तुंपुत्रसहाग्निना ४ ॥ स्कंदउवाच ॥
हव्यंकव्यंचयत्किंचिद्द्विजानांमंत्रसंस्तुतम् ॥ होष्यंत्यग्नौसदादेविस्वाहेत्युक्त्वासमुद्धृतम् ५ अद्यप्रभृतिदास्यंतिसुवृत्ताःसत्पथेस्थिताः ॥ एवमग्निस्त्वयासार्धं
सदावत्स्यतिशोभने ६ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ एवमुक्तातत:स्वाहातुष्टास्कंदेनपूजिता ॥ पावकेनसमायुक्ताभर्त्रास्कंदमपूजयत् ७ ततोब्रह्मामहासेनंप्रजापतिर
थाब्रवीत् ॥ अभिगच्छमहादेवंपितरंत्रिपुरार्दनम् ८ रुद्रेणाग्निंसमाविश्यस्वाहामाविश्यचोमया ॥ हितार्थंसर्वलोकानांजातस्त्वमपराजितः ९ उमायोन्यांच
रुद्रेणशुक्रंसिक्तंमहात्मना ॥ अस्मिन्गिरौनिपतितंमिंजिकामिंजिकंयतः १० संभूतंलोहितोदेतुशुक्रशेषमवापतत् ॥ सूर्यरश्मिषुचाप्यन्यदन्यच्चैवापतद्भुवि ११
आसक्तमन्यद्वृक्षेषुतदेवंपंचधाऽपतत् ॥ तत्रतेविविधाकारागणाज्ञेयामनीषिभिः ॥ तवपारिषदाघोरायएतेपिशिताशिनः १२ एवमस्त्वितिचाप्युक्त्वामहासे
नोमहेश्वरम् ॥ अपूजयदमेयात्मापितरंपितृवत्सलः १३ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ अर्कपुष्पैस्तुतेपंचगणाःपूज्याधनार्थिभिः ॥ व्याधिप्रशमनार्थंचतेषांपूजांसमाचरेत्
१४ मिंजिकामिंजिकंचैवमिथुनंरुद्रसंभवम् ॥ नमस्कार्यंसदैवेहबालानांहितमिच्छता १५ स्त्रियोमानुषमांसादावृद्धिकानामनामतः ॥ वृक्षेषुजातास्तादेव्यो
नमस्कार्याःप्रजार्थिभिः १६ एवमेतेपिशाचानामसंख्येयागणाःस्मृताः ॥ घंटायाःसपताकायाःशृणुमेसंभवंनृप १७ ऐरावतस्यघंटेद्वेवैजयंत्यावितिश्रुते ॥
गुहस्यतेस्वयंदत्तेक्रमेणानाय्यधीमता १८ एकातत्रविशाखस्यघंटास्कंदस्यचापरा ॥ पताकाकार्तिकेयस्यविशाखस्यचलोहिता १९ यानिक्रीडनकान्यस्यदेवै
र्दत्तानिवैतदा ॥ तैरेवरमतेदेवोमहासेनोमहाबलः २० ससंवृतःपिशाचानांगणैर्देवगणैस्तथा ॥ शुशुभेकांचनेशैलेदीप्यमानःश्रियावृतः २१ तेनवीरेणशुशुभे
सशैलःशुभकाननः ॥ आदित्येनेवांशुमतामंदरश्चारुकन्दरः २२ संतानकवनैःफुल्लैःकरवीरवनैरपि ॥ पारिजातवनैश्चैवजपाशोकवनैस्तथा २३ कदंबतरुषंडैश्चदि
व्यैर्मृगगणैरपि ॥ दिव्यैःपक्षिगणैश्चैवशुशुभेश्वेतपर्वतः २४ तत्रदेवगणाःसर्वेसर्वेदेवर्षयस्तथा ॥ मेघतूर्यरवाश्चैवक्षुब्धोदधिसमस्वनाः २५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । जृंभकैर्ग्रहविशेषैः ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८

तत्रदिव्याश्चगंधर्वानृत्यंतेऽप्सरसस्तथा ॥ हृष्टानांतत्रभूतानांश्रूयतेनिनदोमहान् २६ एवंसेंद्रंजगत्सर्वंश्वेतपर्वतसंस्थितम् ॥ प्रहृष्टंप्रेक्षतेस्कंदंनचग्लायतिदर्शनात् २७ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ यदाऽभिषिक्तोभगवान्सैनापत्येनपावकिः ॥ तदासंप्रस्थितःश्रीमान्हृष्टोभद्रवटंहरः २८ रथेनादित्यवर्णेनपार्वत्यासहितःप्रभुः ॥ सहस्रंतस्यसिंहानांतस्मिन्युक्तंरथोत्तमे २९ उत्पपातदिवंशुभ्रंकालेनाभिप्रचोदितम् ॥ तेपिबंतइवाकाशंत्रासयंतश्चराचरान् ३० सिंहानभस्यगच्छंतनदंतश्चारुकेसराः ॥ तस्मिन्रथेपशुपतिःस्थितोभात्युमयासह ३१ विद्युतासहितःसूर्यःसेंद्रचापेघनेयथा ॥ अग्रतस्तस्यभगवान्धनेशोगुह्यकैःसह ३२ आस्थायतुचिरंयातिपुष्पकंनरवाहनः ॥ ऐरावतंसमास्थायशक्रश्चापिसुरैःसह ३३ पृष्ठतोऽनुययौयांतंवरदंवृषभध्वजम् ॥ जृंभकैर्यक्षरक्षोभिःस्रग्विभिःसमलंकृतः ३४ यात्यमोघोमहायक्षोदक्षिणंपक्षमास्थितः ॥ तस्यदक्षिणतोदेवाबहवश्चित्रयोधिनः ३५ गच्छंतिवसुभिःसार्धंरुद्रैश्चसहसंगताः ॥ यमश्चमृत्युनासार्धंसर्वतःपरिवारितः ३६ घोरैर्व्याधिशतैर्यातिघोररूपवपुस्तथा ॥ यमस्यपृष्ठतश्चैवघोरस्त्रिशिखरःशितः ३७ विजयोनामरुद्रस्ययातिशूलःस्वलंकृतः ॥ तमुग्रपाशोवरुणोभगवान्सलिलेश्वरः ३८ परिवार्यशनैर्यातियादोभिर्विविधैर्वृतः ॥ पृष्ठतोविजयस्यापियातिरुद्रस्यपट्टिशः ३९ गदामुसलशक्त्याद्यैर्वृतःप्रहरणोत्तमैः ॥ पट्टिशंत्वन्वगाद्राजंश्छत्रंरौद्रंमहाप्रभम् ४० कमंडलुश्चाप्यनुतंमहर्षिगणसेवितः ॥ तस्यदक्षिणतोभातिदंडोगच्छन्श्रियावृतः ४१ भृग्वंगिरोभिःसहितोदैवतैश्चानुपूजितः ॥ एषांतुपृष्ठतोरुद्रोविमलेस्यंदनेस्थितः ४२ यातिसंहर्षयन्सर्वांस्तेजसात्रिदिवौकसः ॥ ऋषयश्चापिदेवाश्चगंधर्वाभुजगास्तथा ४३ नद्योह्रदाःसमुद्राश्चतथैवाप्सरसांगणाः ॥ नक्षत्राणिग्रहाश्चैवदेवानांशिशवश्चये ४४ स्त्रियश्चविविधाकारायांतिरुद्रस्यपृष्ठतः ॥ सृजंत्यःपुष्पवर्षाणिचारुरूपावरांगनाः ४५ पर्जन्यश्चाप्यनुययौनमस्कृत्यपिनाकिनम् ॥ छत्रंचपांडुरंसोमस्तस्यमूर्धन्यधारयत् ४६ चामरेचापिवायुश्चगृहीत्वाऽग्निश्चधिष्ठितौ ॥ शक्रश्चपृष्ठतस्तस्ययातिराजञ्छ्रियावृतः ४७ सहराजर्षिभिःसर्वैःस्तुवानोवृषकेतनम् ॥ गौरीविद्याऽथगांधारीकेशिनीमित्रसाह्वया ४८ सावित्र्यासहसर्वास्ताःपार्वत्यायांतिपृष्ठतः ॥ तत्रविद्यागणाःसर्वेयेकेचित्कविभिःकृताः ४९ तस्यकुर्वंतिवचनंसेंद्रादेवाश्चमूमुखे ॥ गृहीत्वातुपताकांवैयात्यग्रेराक्षसोग्रहः ॥ ५० व्यापृतस्तुश्मशानेयोनित्यंरुद्रस्यवैसखा ॥ पिंगलोनामयक्षेन्द्रोलोकस्यानंददायकः ५१ एभिश्चसहितोदेवस्तत्रयातियथासुखम् ॥ अग्रतःपृष्ठतश्चैवनहितस्यगतिर्ध्रुवा ५२ रुद्रंसत्कर्मभिर्मर्त्याःपूजयंतीहदैवतम् ॥ शिवमित्येवयंप्राहुरीशंरुद्रंपितामहम् ५३ भावैस्तुविविधाकारैःपूजयंतिमहेश्वरम् ॥ देवसेनापतिस्त्वेवंदेवसेनाभिरावृतः ॥ अनुगच्छतिदेवेशंब्रह्मण्यःकृत्तिकासुतः ५४

विद्यागणाः स्तुतिपद्यसमूहाः ४९ वचनंपठनं सरहस्यव्याख्यानं वा ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथाब्रवीन्महासेनंमहादेवोबृहद्वचः ॥ सप्तमंमारुतस्कंधंरक्षनित्यमतंद्रितः ५५ ॥ स्कंदउवाच ॥ सप्तमंमारुतस्कंधंपालयिष्याम्यहंप्रभो ॥ यदन्यदपिमेका
र्यंदेवतद्वदमाचिरम् ५६ ॥ रुद्रउवाच ॥ कार्येष्वहंत्वयापुत्रसंद्रष्टव्यःसदैवहि ॥ दर्शनान्ममभक्त्याचश्रेयःपरमवाप्स्यसि ५७ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥
इत्युक्त्वाविससर्जैनंपरिष्वज्यमहेश्वरः ॥ विसर्जितेततःस्कंदेबभूवौत्पातिकंमहत् ५८ सहसैवमहाराजदेवान्सर्वान्प्रमोहयत् ॥ जज्वालखंसनक्षत्रंप्रमूढंभुवनं
भृशम् ५९ चचालव्यनदच्चोर्वीतमोभूतंजगद्बभौ ॥ ततस्तद्दारुणंदृष्ट्वाक्षुभितःशंकरस्तदा ६० उमाचैवमहाभागादेवाश्चसमहर्षयः ॥ ततस्तेषुप्रमूढेषुपर्व
तांबुदसन्निभम् ६१ नानाप्रहरणंघोरमदृश्यतमहद्बलम् ॥ तद्वैघोरमसंख्येयंगर्जच्चविविधागिरः ६२ अभ्यद्रवद्रणेदेवान्भगवंतंचशंकरम् ॥ तैर्विसृष्टान्यनी
केषुबाणजालान्यनेकशः ६३ पर्वताश्चशतघ्न्यश्चप्रासासिपरिघागदाः ॥ निपतद्भिश्चतैर्घोरैर्देवानीकंमहायुधैः ६४ क्षणेनव्यद्रवत्सर्वंविमुखंचाप्यदृश्यत ॥
निकृत्तयोधनागाश्वंकृत्तायुधमहारथम् ६५ दानवैरर्दितंसैन्यंदेवानांविमुखंबभौ ॥ असुरैर्वध्यमानंतत्पावकैरिवकाननम् ६६ अपतद्दग्धभूयिष्ठंमहाद्रुमवनं
यथा ॥ तेविभिन्नशिरोदेहाःप्राद्रवंतोदिवौकसः ६७ ननाथमधिगच्छंतिवध्यमानामहारणे ॥ अथतद्विद्रुतंसैन्यंदृष्ट्वादेवःपुरंदरः ६८ आश्वासयन्नुवाचेदंबल
भिद्दानवार्दितम् ॥ भयंत्यजतभद्रंवःशूराःशस्त्राणिगृह्णत ६९ कुरुध्वंविक्रमेबुद्धिंमावःकाचिद्व्यथाभवेत् ॥ जयतैनान्सुदुर्वृत्तान्दानवान्घोरदर्शनान् ७०
अभिद्रवतभद्रंवोमयासहमहासुरान् ॥ शक्रस्यवचनंश्रुत्वासमाश्वस्तादिवौकसः ७१ दानवान्प्रत्ययुध्यंतशक्रंकृत्वाव्यपाश्रयम् ॥ ततस्तेत्रिदशाःसर्वेमरुत
श्चमहाबलाः ७२ प्रत्युद्ययुर्महाभागाःसाध्याश्चवसुभिःसह ॥ तैर्विसृष्टान्यनीकेषुक्रुद्धैःशस्त्राणिसंयुगे ७३ शराश्चदैत्यकायेषुपिबंतिरुधिरंबहु ॥ तेषांदेहान्वि
निर्भिद्यशरास्तेनिशितास्तदा ७४ निपतंतोऽभ्यदृश्यंतनगेभ्यइवपन्नगाः ॥ तानिदैत्यशरीराणिनिर्भिन्नानिस्मसायकैः ७५ अपतन्भूतलेराजंश्छिन्नाभ्राणी
वसर्वशः ॥ ततस्तद्दानवंसैन्यंसर्वैर्देवगणैर्युधि ७६ त्रासितंविविधैर्बाणैःकृतंचैवपराङ्मुखम् ॥ अथोत्क्रुष्टंतदाहृष्टैःसर्वैर्देवैरुदायुधैः ७७ संहतानिचतूर्याणि
प्रावाद्यंतह्यनेकशः ॥ एवमन्योन्यसंयुक्तंयुद्धमासीत्सुदारुणम् ७८ देवानांदानवानांचमांसशोणितकर्दमम् ॥ अनयोदेवलोकस्यसहसैवाभ्यदृश्यत ७९ तथा
हिदानवाघोराविनिघ्नंतिदिवौकसः ॥ ततस्तूर्यप्रणादाश्चभेरीणांचमहास्वनः ८० बभूवुर्दानवेन्द्राणांसिंहनादाश्चदारुणाः ॥ अथदैत्यबलाद्घोरान्निष्पपातम
हाबलः ८१ दानवोमहिषोनामप्रगृह्यविपुलंगिरिम् ॥ तेतंघनैरिवादित्यंदृष्ट्वासंपरिवारितम् ८२ तमुद्यतगिरिंराजन्व्यद्रवंतदिवौकसः ॥ अथाभिद्रुत्यमहि
षोदेवांश्चिक्षेपतंगिरिम् ८३ पततातेनगिरिणादेवसैन्यस्यपार्थिव ॥ भीमरूपेणनिहतमयुतंप्रापतद्भुवि ८४ अथतैर्दानवैःसार्धंमहिषस्त्रासयन्सुरान् ॥ अभ्य
द्रवद्रणेतूर्णंसिंहःक्षुद्रमृगानिव ८५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८६ कूबरंधूःप्रदेशम् ८७ रेसतुःशब्दंचक्रतुः रोदसीद्यावाभूमी ८८ । ८९ अहनत्हतवान् ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ द्वारमुत्तरकुरूणामितिशेषः अगम्यमितिच्छेदः ९७ तेनद्वारेण

॥११७॥ तमापतंतंमहिषंदृष्ट्वासेंद्रादिवौकसः ॥ व्यद्रवंतरणेभीताविकीर्णायुधकेतनाः ८६ ततःसमहिषःक्रुद्धस्तूर्णंरुद्ररथंययौ ॥ अभिद्रुत्यचजग्राहरुद्रस्यरथकूबरम् ८७ यदा रुद्ररथंक्रुद्धोमहिषःसहसाऽऽगतः ॥ रेसतूरोदसीगाढंमुमुहुश्चमहर्षयः ८८ अनदंश्चमहाकायादैत्याजलधरोपमाः ॥ आसीच्चनिश्चितंतेषांजितमस्माभिरित्युत ८९ तथाभूतेतुभगवानहनन्महिषंरणे ॥ सस्मारचतदास्कंदंमृत्युंतस्यदुरात्मनः ९० महिषोऽपिरथंदृष्ट्वारौद्रोरुद्रस्यचानदत् ॥ देवान्संत्रासयंश्चापिदैत्यांश्चापिप्रहर्षयन् ९१ ततस्तस्मिन्भयेघोरेदेवानांसमुपस्थिते ॥ आजगाममहासेनःक्रोधात्सूर्यइवज्वलन् ९२ लोहितांबरसंवीतोलोहितस्रग्विभूषणः ॥ लोहिताश्वोमहाबाहुर्हिरण्यकवचः प्रभुः ९३ रथमादित्यसंकाशमास्थितःकनकप्रभम् ॥ तंदृष्ट्वादैत्यसेनासाव्यद्रवत्सहसारणे ९४ सचापितांप्रज्वलितांमहिषस्यविदारिणीम् ॥ मुमोचशक्तिंराजेंद्रमहासेनो महाबलः ९५ सामुक्ताऽभ्यहरत्तस्यमहिषस्यशिरोमहत् ॥ पपातभिन्नेशिरसिमहिषस्त्यक्तजीवितः ९६ पतताशिरसातेनद्वारंषोडशयोजनम् ॥ पर्वताभेनपिहितंतदाऽ गम्यंततोभवत् ९७ उत्तराःकुरवस्तेनगच्छंत्यद्ययथासुखम् ॥ क्षिप्ताक्षिप्तातुसाशक्तिर्हत्वाशत्रून्सहस्रशः ९८ स्कंदहस्तमनुप्राप्तादृश्यतेदेवदानवैः ॥ प्रायःशरैर्विनिह तामहासेनेनधीमता ९९ शेषादैत्यगणाघोराभीतास्त्रस्तादुरासदैः ॥ स्कंदपारिषदैर्हत्वाभक्षिताश्चसहस्रशः १०० दानवान्भक्षयंतस्तेप्रपिबंतश्चशोणितम् ॥ क्षणान्निर्दा नवंसर्वमकार्षुर्भृशहर्षिताः १०१ तमांसीवयथासूर्योवृक्षानग्निर्घनान्खगः ॥ तथास्कंदोऽजयच्छत्रून्स्वेनवीर्येणकीर्तिमान् २ संपूज्यमानस्त्रिदशैरभिवाद्यमहेश्वरम् ॥ शुशुभेकृत्तिकापुत्रःप्रकीर्णांशुरिवांशुमान् ३ नष्टशत्रुर्यदास्कंदःप्रयातस्तुमहेश्वरम् ॥ तदाऽब्रवीन्महासेनंपरिष्वज्यपुरंदरः ४ ब्रह्मदत्तवरःस्कंदत्वयाऽयंमहिषोहतः ॥ देवास्तृणसमायस्यबभूवुर्जयतांवर ५ सोऽयंत्वयामहाबाहोशमितोदेवकंटकः ॥ शतंमहिषतुल्यानांदानवानांत्वयारणे ६ निहतंदेवशत्रूणांयैर्वयंपूर्वतापिताः ॥ तावकैर्भक्षिताश्चान्येदानवाःशतसंघशः ७ अजेयस्त्वंरणेऽरीणामुमापतिरिवप्रभुः ॥ एतत्तेप्रथमंदेवख्यातंकर्मभविष्यति ८ त्रिषुलोकेषुकीर्तिश्चतवाक्षय्याभविष्यति ॥ वशगाश्चभविष्यंतिसुरास्तवमहाभुज ९ महासेनमेवमुक्त्वानिवृत्तःसहदैवतैः ॥ अनुज्ञातोभगवतात्र्यंबकेणशचीपतिः ११० गतोभद्रवटंरुद्रोनिवृत्ताश्चदिवौ कसः ॥ उक्ताश्चदेवारुद्रेणस्कंदंपश्यतमामिव ११ सहत्वादानवगणान्पूज्यमानोमहर्षिभिः ॥ एकाह्नैवाजयत्सर्वंत्रैलोक्यंवह्निनंदनः १२ स्कंदस्ययइदंविप्रः पठेज्जन्मसमाहितः ॥ सपुष्टिमिहसंप्राप्यस्कंदसालोक्यमाप्नुयात् ११३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेस्कंदोत्पत्तौमहिषा सुरवधेएकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥ ॥११७॥

९८ । ९९ । १०० । १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । ११० । ११ । १२ । ११३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सर्वेषांग्रहाणांस्कंदाधीनत्वात्तच्छांतयेस्कंदंप्रार्थयितुकामस्तदीयंनामादिकंपृच्छति भगवन्निति १ । २ । ३ कामजित्पूर्णमनोरथः ४ कूटंकपटंबालग्रहादि तेनमोहयतीतिकूटमोहनः ५ कन्याभर्ताअग्निपुत्रत्वेनअग्नि रूपत्वात्तृतीयोऽग्निष्टेपतिरितिमंत्रवर्णाच्च ६ । ७ । ८ । ९ जुष्टंसेवितम् १० ब्रह्मण्योब्राह्मणेषुसाधुः ब्रह्मजोवेदोक्तेनगर्भाधानादिकर्मणाजातः अतएवहेतुद्वयात्ब्रह्मविद्वेदार्थज्ञाता ततएवब्रह्मेब्रह्मणिकर्मब्रह्मरूपेशेते इतिब्रह्मेशयः अदंतत्वमार्षं कर्मब्रह्मनिष्ठावानित्यर्थः ब्रह्मवतांकर्मोपास्तिज्ञानवतांवरिष्ठोज्ञानीत्यर्थः वरिष्ठत्वेहेतुर्ब्रह्मप्रियस्तत्कर्मोपास्तिपरः ब्राह्मणोब्रह्मवित्तेनसहसमानंव्रतमद्रेष्टृत्वादिरूपंयस्यसब्राह्मणसव्रती

युधिष्ठिरउवाच ॥ भगवन्श्रोतुमिच्छामिनामान्यस्यमहात्मनः ॥ त्रिषुलोकेषुयान्यस्यविख्यातानिद्विजोत्तम १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तःपांडवेयेनमहात्माऋ षिसन्निधौ ॥ उवाचभगवांस्तत्रमार्कंडेयोमहातपाः २ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ आग्नेयश्चैवस्कंदश्चदीप्तकीर्तिरनामयः ॥ मयूरकेतुर्धर्मात्माभूतेशोमहिषार्दनः ३ काम जित्कामदःकांतःसत्यवाग्भुवनेश्वरः ॥ शिशुःशीघ्रःशुचिश्चंडोदीप्तवर्णःशुभाननः ४ अमोघस्त्वनघोरौद्रःप्रियश्चंद्राननस्तथा ॥ दीप्तशक्तिःप्रशांतात्माभद्रकृत्कूटमोहनः ५ षष्ठीप्रियश्चधर्मात्मापवित्रोमातृवत्सलः ॥ कन्याभर्ताविभक्तश्चस्वाहेयोरेवतीसुतः ६ प्रभुर्नेताविशाखश्चनैगमेयःसुदुश्चरः ॥ सुव्रतोललितश्चैवबालक्रीडनकप्रियः ७ खचारीब्रह्मचारीचशूरःशरवणोद्भवः ॥ विश्वामित्रप्रियश्चैवदेवसेनाप्रियस्तथा ८ वासुदेवप्रियश्चैवप्रियःप्रियकृदेवतु ॥ नामान्येतानिदिव्यानिकार्तिकेयस्ययःप ठेत् ॥ स्वर्ग्यंकीर्तिंधनंचैवसलभेन्नात्रसंशयः ९ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ स्तोष्यामिदेवैर्ऋषिभिश्चजुष्टंशक्त्यागुहंनामभिरप्रमेयम् ॥ षडाननंशक्तिधरंसुवीरंनिबोधचैता निकुरुप्रवीर १० ब्रह्मण्योवैब्रह्मजोब्रह्मविच्चब्रह्मेशयोब्रह्मवतांवरिष्ठः ॥ ब्रह्मप्रियोब्राह्मणसव्रतीत्वंब्रह्मज्ञोवैब्राह्मणानांचनेता ११ स्वाहास्वधात्वंपरमंपवित्रंमंत्रस्तुतस्त्वं प्रथितःषडर्चिः ॥ संवत्सरस्त्वमृतवश्चषड्वैमासार्धमासावयनंदिशश्च १२ त्वंपुष्कराक्षस्त्वरविंदवक्त्रःसहस्रवक्त्रोऽसिसहस्रबाहुः ॥ त्वंलोकपालःपरमंहविश्चत्वंभावनःस र्वसुरासुराणाम् १३ त्वमेवसेनाधिपतिःप्रचंडःप्रभुर्विभुश्चाप्यथशत्रुजेता ॥ सहस्रभूस्त्वंधरणीत्वमेवसहस्रतुष्टिश्चसहस्रभुक्च १४ सहस्रशीर्षस्त्वमनंतरूपःसहस्रपात्त्वं गुहशक्तिधारी ॥ गंगासुतस्त्वंस्वमतेनदेवस्वाहामहीकृत्तिकानांतथैव १५ त्वंक्रीडसेषण्मुखकुक्कुटेनयथेष्टनानाविधकामरूपी ॥ दीक्षाऽसिसोमोमरुतःसदैवधर्मोऽसिवा युरचलेंद्रइंद्रः १६ सनातनानामपिशाश्वतस्त्वंप्रभुःप्रभूणामपिचोग्रधन्वा ॥ ऋतस्यकर्तादितिजांतकस्त्वंजेतारिपूणांप्रवरःसुराणाम् १७ सूक्ष्मंतपस्तत्परमंत्वमेवपरा वरज्ञोऽसिपरावरस्त्वम् ॥ धर्मस्यकामस्यपरस्यचैवत्वत्तेजसाकृत्स्नमिदंमहात्मन् १८ व्याप्तंजगत्सर्वसुरप्रवीरशक्त्यामयासंस्तुतलोकनाथ ॥ नमोऽस्तुतेद्वादशनेत्रबा होअतःपरंवेद्मिगतिंनतेऽहम् १९ स्कंदस्ययइदंविप्रःपठेज्जन्मसमाहितः ॥ श्रावयेद्ब्राह्मणेभ्योयःशृणुयाद्वाद्विजेरितम् २० धनमायुर्यशोदीप्तंपुत्रान्शत्रुजयंतथा ॥ सपु ष्टितुष्टीसंप्राप्यस्कंदसालोक्यमाप्नुयात् २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेकार्तिकेयस्तवेद्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ समाप्तंचमार्कंडेयसमास्यापर्व ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अतएवब्रह्मज्ञःशुद्धब्रह्मवित् ब्राह्मणानांनेताब्रह्मपदप्रापकः ११ षडर्चिःषण्मुखत्वात्षड्जिह्वः १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पतिव्रतोपाख्यानेसूचितान्स्त्रीधर्मान्विवरीतुंद्रौपदीसत्यभामासंवादमारभते उपासीनेषुविप्रेष्वित्यादिना । सममेकत्र १ जाहस्यमानेपरस्परमतिशयेनहसंत्यौ २ कुरुयदूत्थिताः कुरुषुयदुषुचोत्पन्नाः ३ । ४ संहता नदृढांगान् ५ । ६ व्रतंसोमवारव्रतादि तपउपवासादि स्नानंसंगमादौ मंत्रोपेतमौषधंवशीकरणार्थं विद्याकामशास्त्रोक्ता । 'रतांतेवामपादेनभर्तृलिंगमुपस्पृशेत् । यावज्जीवंपतिस्तस्यागर्भदासोभवेद्ध्रुवम्'इत्यादिका तद्वीर्यं । मूलवीर्यंमूलंअप्रच्युतंतारुण्यादितद्वीर्यं जपहोमागदाःविशकलिताःसमुदितावा अगदोऽजनादिरौषधम् ७ भगदैवतंसौभाग्यवर्धकंसौरव्रतादिकं भगवेदनमितिपाठेसौभाग्यसूचकं वशानु

॥ अथद्रौपदीसत्यभामासंवादपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ उपासीनेषुविप्रेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ द्रौपदीसत्यभामाचविविशातेतदासमम् १ जाहस्यमानेसुप्रीतेसुखंतत्रनिषीदतुः ॥ चिरस्यदृष्ट्वाराजेंद्रतेऽन्योऽन्यस्यप्रियंवदे २ कथयामासतुश्चित्राःकथाःकुरुयदूत्थिताः ॥ अथाब्रवीत्सत्यभामाकृष्णस्यमहिषीप्रिया ३ सात्राजितीयाज्ञसेनींरहसीदंसुमध्यमा ॥ केनद्रौपदिवृत्तेनपांडवानधितिष्ठसि ४ लोकपालोपमान्वीरान्पुनःपरमसंहतान् ॥ कथंचवशगास्तुभ्यंनकुप्यंतिचतेशुभे ५ तववश्याहिसततंपांडवाःप्रियदर्शने ॥ मुखप्रेक्षाश्चतेसर्वेतत्त्वमेतद्ब्रवीहिमे ६ व्रतचर्यातपोवाऽपिस्नानमंत्रौषधानि वा ॥ विद्यावीर्यंमूलवीर्यंजपहोमागदास्तथा ७ ममाद्याचक्ष्वपांचालियशस्यंभगदैवतम् ॥ येनकृष्णेभवेन्नित्यंममकृष्णोवशानुगः ८ एवमुक्त्वासत्यभामाविररामयशस्विनी ॥ पतिव्रतामहाभागाद्रौपदीप्रत्युवाचताम् ९ असत्स्त्रीणांसमाचारंसत्येमामनुपृच्छसि ॥ असदाचरितेमार्गेकथंस्यादनुकीर्तनम् १० अनुप्रश्नःसंशयोवानैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ तथाह्युपेताबुद्ध्यात्वंकृष्णस्यमहिषीप्रिया ११ यदैवभर्ताजानीयान्मंत्रमूलपरांस्त्रियम् ॥ उद्विजेततदैवास्याःसर्पाद्वेश्मगतादिव १२ उद्विग्नस्यकुतःशांतिरशांतस्यकुतःसुखम् ॥ नजातुवशगोभर्तास्त्रियाःस्यान्मंत्रकर्मणा १३ अमित्रप्रहितांश्चापिगदान्परमदारुणान् ॥ मूलप्रचारैर्हिविषंप्रयच्छंतिजिघांसवः १४ जिह्वयायानिपुरुषस्त्वचावाऽप्युपसेवते ॥ तत्रचूर्णानिदत्तानिहन्युःक्षिप्रमसंशयम् १५ जलोदरसमायुक्ताःश्वित्रिणःपलितास्तथा ॥ अपुमांसःकृताःस्त्रीभिर्जडांधबधिरास्तथा १६ पापानुगास्तुपापास्ताःपतीनुपसृजंत्युत ॥ नजातुविप्रियंभर्तुःस्त्रियाकार्यंकथंचन १७ वर्ताम्यहंतुयांवृत्तिंपांडवेषुमहात्मसु ॥ तांसर्वांशृणुमेसत्यांसत्यभामेयशस्विनि १८ अहंकारंविहायाहंकामक्रोधौचसर्वदा ॥ सदारान्पांडवान्नित्यंप्रयतोपचराम्यहम् १९ प्रणयंप्रतिसंहृत्यनिधायात्मानमात्मनि ॥ शुश्रूषुर्निरभीमानापतीनांचित्तरक्षिणी २० दुर्व्याहृताच्छंकमानादुस्थिताद्दुरवेक्षितात् ॥ दुरासिताद्दुर्व्रजितादिंगिताध्यासितादपि २१ सूर्यवैश्वानरसमान्सोमकल्पान्महारथान् ॥ सेवेचक्षुर्हणःपार्थानुग्रवीर्यप्रतापिनः २२

गइच्छानुसारी ८ । ९ हेसत्ये अनुकीर्तनमुत्तरम् १० । ११ । १२ । १३ औपधादिप्रयोगेऽनिष्टमाहअमित्रेति । गदान्रोगान् १४ । १५ जलोदरःउदररोगः । वृकोदरइतिपाठे कुक्षिव्याधिर्भस्मकनामा । श्वित्रिणःकुष्ठवंतः १६ उपसृजंतिदोषैर्योजयंति १७ । १८ सदारानितिसपत्नीनामपिसेवनंपतिप्रीत्यर्थंकर्तव्यमित्यर्थः १९ प्रणयमीर्ष्यां आत्मानंचित्तं आत्मनिस्वस्मिन् निरभिमानादर्पहीना २० इंगितमभिप्रायः अध्यासितःक्षिप्तोयस्मिन्कटाक्षेतस्मादिंगिताध्यासितात् २१ चक्षुर्हणःदृष्ट्वैवरिपून्घ्नंतितादृशान् २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अभिरूपःसुंदरः २३ नाभुक्तवतीति । भर्तरिअभुक्तवति माश्नामीत्यपकृष्यते । तथाअस्नाते नस्नामीतिशेषः तथाकर्मकरेषुभृत्येष्वपिअसंविष्टेष्वनसंविशामि अनाशितेपुनाश्नामीतिचविपरिणामापकर्षणेनयोज्यं २४ । २५ प्रमृष्टभांडासंमार्जितगृहोपकरणा २६ अतिरस्कृतसंभाषातिरस्कारशून्यवचना २७ अनर्मपरिहासहीनं हसितंहासः स्थानंस्थितिं अवस्करेतिरस्करोमि किरतेरिदंरूपं उत्करेइतिवा निष्कुटेपुगृहा

देवोमनुष्योगंधर्वोयुवाचापिस्वलंकृतः ॥ द्रव्यवानभिरूपोवानमेऽन्यःपुरुषोमतः २३ नाभुक्तवतिनास्नातेनासंविष्टेचभर्तरि ॥ नसंविशामिनाश्नामिसदाकर्मकरेष्वपि २४ क्षेत्राद्वनाद्वाग्रामाद्वाभर्तारंगृहमागतम् ॥ अभ्युत्थायाभिनंदामिआसनेनोदकेनच २५ प्रमृष्टभांडामृष्टान्नाकालेभोजनदायिनी ॥ संयतागुप्तधान्याचसुसंमृष्टनिवेशना २६ अतिरस्कृतसंभाषादुःस्त्रियोनानुसेवती ॥ अनुकूलवतीनित्यंभवाम्यनलसासदा २७ अनर्मचापिहसितंद्वारिस्थानमभीक्ष्णशः ॥ अवस्करेचिरस्थानं निष्कुटेषुचवर्जये २८ अतिहासातिरोषौचक्रोधस्थानंचवर्जये ॥ निरताऽहंसदासत्येभर्तॄणामुपसेवने २९ सर्वथाभर्तृरहितंनममेष्टंकथंचन ॥ यदाप्रवसतेभर्ताकुटुंबार्थेनकेनचित् ३० सुमनोवर्णकापेताभवामिव्रतचारिणी ॥ यच्चभर्तानपिबतियच्चभर्तानसेवते ३१ यच्चनाश्नातिमेभर्तासर्वंतद्वर्जयाम्यहम् ॥ यथोपदेशंनियतावर्तमाना वरांगने ३२ स्वलंकृतासुप्रयताभर्तुःप्रियहितेरता ॥ येचधर्माःकुटुंबेषुश्वश्र्वामेकथिताःपुरा ३३ भिक्षाबलिःश्राद्धमितिस्थालीपाकाश्चपर्वसु ॥ मान्यानांमानसत्कारायेचान्येविदितामम ३४ तान्सर्वाननुवर्तामिदिवारात्रमतंद्रिता ॥ विनयान्नियमांश्चैवसदासर्वात्मनाश्रिता ३५ मृदून्सतःसत्यशीलान्सत्यधर्मानुपालिनः ॥ आशीविषानिवक्रुद्धान्पतीन्परिचराम्यहम् ३६ पत्याश्रयोहिमेधर्मोमतःस्त्रीणांसनातनः ॥ सदेवःसागतिर्नान्यातस्यकाविप्रियंचरेत् ३७ अहंपतीन्नातिशयेनात्यश्नेनातिभूषये ॥ नापिपरिवदेश्वश्रूंसर्वदापरियंत्रिता ३८ अवधानेनसुभगेनित्योत्थिततयैवच ॥ भर्तारोवशगामह्यंगुरुशुश्रूषयैवच ३९ नित्यमार्यामहं कुंतींवीरसूंसत्यवादिनीम् ॥ स्वयंपरिचराम्येतांपानाच्छादनभोजनैः ४० नैतामतिशयेजातुवस्त्रभूषणभोजनैः ॥ नापिपरिवदेचाहंतांपृथांपृथिवीसमाम् ४१ अष्टावग्रेब्राह्मणानांसहस्राणिस्मनित्यदा ॥ भुंजतेरुक्मपात्रीषुयुधिष्ठिरनिवेशने ४२ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकागृहमेधिनः ॥ त्रिंशद्दासीकएकैकोयान्बिभर्तियुधिष्ठिरः ४३ दशान्यानिसहस्राणियेषामन्नंसुसंस्कृतम् ॥ ह्रियतेरुक्मपात्रीभिर्यतीनामूर्ध्वरेतसाम् ४४ तान्सर्वानग्रहारेणब्राह्मणान्वेदवादिनः ॥ यथार्हंपूजयामिस्मपानाच्छादनभोजनैः ४५ शतंदासीसहस्राणिकौंतेयस्यमहात्मनः ॥ कंबुकेयूरधारिण्योनिष्ककंठ्यःस्वलंकृताः ४६ महार्हमाल्याभरणाःसुवर्णाश्चंदनोक्षिताः ॥ मणीन्हेमचबिभ्रत्योनृत्यगीतविशारदाः ४७ तासांनामचरूपंचभोजनाच्छादनानिच ॥ सर्वासामेववेदाहंकर्मचैवकृताकृतम् ४८

रामेषु २८ । २९ भर्तृरहितंभर्तृवियोगः ३० सुमनोवर्णकापेतापुष्पैरनुलेपनैश्चवर्जिता ३१ । ३२ । ३३ मानःपूजा सत्कारआदरः ३४ । ३५ । ३६ । ३७ नातिशयेनातिक्रमामि नपरिवदे नानिंदामि ३८ अवधानेनअप्रमादेन मह्यंमम ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ अग्रहारेण वैश्वदेवांतेप्रथमदेयेनान्नेन ४५ । ४६ । ४७ । ४८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४९ अनुयात्रंस्वैरयात्रायामपिपरिवारभूतम् ५० । ५१ वेदवेद्मि ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ संवननंवशीकरणम् ५८ । ५९ । ६० अभिपन्नाप्रार्थयाना ६१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये

शतंदासीसहस्राणिकुंतीपुत्रस्यधीमतः ॥ पात्रीहस्तादिवारात्रमतिथीन्भोजयंत्युत ४९ शतमश्वसहस्राणिदशनागायुतानिच ॥ युधिष्ठिरस्यानुयात्रमिंद्रप्रस्थनिवासिनः ५० एतदासीत्तदाराज्ञोयन्महींपर्यपालयत् ॥ येषांसंख्याविधिंचैवप्रदिशामिशृणोमिच ५१ अंतःपुराणांसर्वेषांभृत्यानांचैवसर्वशः ॥ आगोपालाविपालेभ्यः सर्वंवेदकृताकृतम् ५२ सर्वराज्ञःसमुदयमायंचव्ययमेवच ॥ एकाऽहंवेद्मिकल्याणिपांडवानांयशस्विनि ५३ मयिसर्वंसमासज्यकुटुंबंभरतर्षभाः ॥ उपासनरताःसर्वे घटयंतिवरानने ५४ तमहंभारमासक्तमनाधृष्यंदुरात्मभिः ॥ सुखंसर्वंपरित्यज्यरात्र्यहानिघटामिवै ५५ अधृष्यंवरुणस्येवनिधिपूर्णमिवोदधिम् ॥ एकाहंवेद्मिकोशं वैपतीनांधर्मचारिणाम् ५६ अनिशायांनिशायांचसहायाक्षुत्पिपासयोः ॥ आराधयंत्याःकौरव्यांस्तुल्यारात्रिरहश्चमे ५७ प्रथमंप्रतिबुद्ध्यामिचरमंसंविशामिच ॥ नित्यकालमहंसत्येएतत्संवननंमम ५८ एतज्जानाम्यहंकर्तुंभर्तृसंवननंमहत् ॥ असत्स्त्रीणांसमाचारंनाहंकुर्यांनकामये ५९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तच्छ्रुत्वाधर्मसहितं व्याहृतंकृष्णयातदा ॥ उवाचसत्यासत्कृत्यपांचालींधर्मचारिणीम् ६० अभिपन्नास्मिपांचालियाज्ञसेनिक्षमस्वमे ॥ कामकारःसखीनांहिसोपहासंप्रभाषितम् ६१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीसत्यभामासंवादपर्वणित्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ इमंतुतेमार्गमपेतमोहंवक्ष्यामिचित्तग्रहणायभर्तुः ॥ अस्मिन्यथावत्सखिवर्तमानाभर्तारमाच्छेत्स्यसिकामिनीभ्यः १ नैतादृशंदैवतमस्तिसत्येसर्वेषुलोकेषुसदेवकेषु ॥ यथापतिस्तस्यतु सर्वकामालभ्याःप्रसादात्कुपितश्चहन्यात् २ तस्मादपत्यंविविधाश्चभोगाःशय्यासनान्युत्तमदर्शनानि ॥ वस्त्राणिमाल्यानितथैवगंधाःस्वर्गश्चलोकोविपुलाचकीर्तिः ३ सुखंसुखेनेहनजातुलभ्यंदुःखेनसाध्वीलभतेसुखानि ॥ साकृष्णमाराधयसौहृदेनप्रेम्णाचनित्यंप्रतिकर्मणाच ४ तथाऽऽसनैश्चारुभिरग्र्यमाल्यैर्दाक्षिण्ययोगैर्विविधैश्चगंधैः ॥ अस्याःप्रियोऽस्मीतियथाविदित्वात्वामेवसंश्लिष्यतितद्विधत्स्व ५ श्रुत्वास्वरंद्वारगतस्यभर्तुःप्रत्युत्थितातिष्ठगृहस्यमध्ये ॥ दृष्ट्वाप्रविष्टंत्वरिताऽऽसनेनपाद्येनचैनंप्रतिपूजयस्व ६ संप्रेषितायामथचैवदास्यामुत्थायसर्वंस्वयमेवकार्यम् ॥ जानातुकृष्णस्तवभावमेतंसर्वात्मनामांभजतीतिसत्ये ७ त्वत्सन्निधौयत्कथयेत्पतिस्तेयद्यप्यगुह्यंपरिरक्षितव्यम् ॥ काचित्सपत्नीतववासुदेवंप्रत्यादिशेत्तेनभवेद्विरागः ८ प्रियांश्चरक्तांश्चहितांश्चभर्तुस्तान्भोजयेथाविविधैरुपायैः ॥ द्वेष्यैरुपेक्ष्यैरहितैश्चतस्यभिद्यस्वनित्यंकुहकोद्यतैश्च ९ मदंप्रमादंपुरुषेषुहित्वासंयच्छभावंप्रतिगृह्यमौनम् ॥ प्रद्युम्नसांबावपितेकुमारौनोपासितव्यौरहितेकदाचित् १० महाकुलीनाभिरपापिकाभिःस्त्रीभिःसतीभिस्तवसख्यमस्तु ॥ चंडाश्चशौंडाश्चमहाशनाश्चचौराश्चदुष्टाश्चपलाश्चवर्ज्याः ११

भारतभावदीपे त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥ इममिति । आच्छेत्स्यसिवलाद्धरिष्यसि कामिनीभ्यःसपत्नीभ्यः १ । २ । ३ प्रतिकर्मणाकायक्लेशेन ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ रहितेविजने १० चंडाःक्रूराः शौंडाःपराभिभवसमर्थाः महाशनाःवहुभुजः दुष्टाःद्वेषाद्याक्रांताःस्त्रियोवर्ज्याइतिशेषः ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भगदैवतंभाग्यकरं ॥ १२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥ मार्कंडेयादिभिरिति १ संविदंभाषां २ स्वजित्वाआश्लिष्य ३ कृष्णेहेद्रौपदि ४ । ५ निर्द्वंद्वानिष्प्रतिपक्षा ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ प्रणयःस्नेहः १६ । १७ उपावर्त्यपांडवानितिशेषः १८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये

एतद्यशस्यंभगदैवतंचस्वार्थंतथाशत्रुनिबर्हणंच ॥ महार्हमाल्याभरणांगरागाभर्तारमाराधयपुण्यगंधा १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीसत्यभा
मासंवादपर्वणिद्रौपदीकर्तव्यकथनेचतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ मार्कंडेयादिभिर्विप्रैः
पांडवैश्चमहात्मभिः ॥ कथाभिरनुकूलाभिःसहस्थित्वाजनार्दनः १ ततस्तैःसंविदंकृत्वायथावन्मधुसूदनः ॥ आरुरुक्षूरथंसत्यामाह्वयामासकेशवः २ सत्यभामातत
स्तत्रस्वजित्वाद्रुपदात्मजाम् ॥ उवाचवचनंहृद्यंयथाभावंसमाहितम् ३ कृष्णेमाभूत्तवोत्कंठामाव्यथामाप्रजागरः ॥ भर्तृभिर्देवसंकाशैर्जितांप्राप्स्यसिमेदिनीम् ४
नह्येवंशीलसंपन्नानैवंपूजितलक्षणाः ॥ प्राप्नुवंतिचिरंक्लेशंयथात्वमसितेक्षणे ५ अवश्यंचत्वयाभूमिरियंनिहतकंटका ॥ भर्तृभिःसहभोक्तव्यानिर्द्वंद्वेतिश्रुतंमया ६ धा
र्तराष्ट्रवधंकृत्वावैराणिप्रतियात्यच ॥ युधिष्ठिरस्थांपृथिवींद्रक्ष्यसेद्रुपदात्मजे ७ यास्ताःप्रव्राजमानांत्वांप्राहसन्दर्पमोहिताः ॥ ताःक्षिप्रंहतसंकल्पाद्रक्ष्यसित्वंकुरुस्त्रियः
८ तवदुःखोपपन्नायायैराचरितमप्रियम् ॥ विधिसंप्रस्थितान्सर्वांस्तान्कृष्णेयमसादनम् ९ पुत्रस्तेप्रतिविंध्यश्चसुतसोमस्तथाविधः ॥ श्रुतकर्मार्जुनिश्चैवशतानीकश्च
नाकुलिः १० सहदेवाच्चयोजातःश्रुतसेनस्तवात्मजः ॥ सर्वेकुशलिनोवीराःकृतास्त्राश्चसुतास्तव ११ अभिमन्युरिवप्रीताद्वारवत्यांरताभृशम् ॥ त्वमिवैषांसुभद्राचप्री
त्यासर्वात्मनास्थिता १२ प्रीयतेतवनिर्द्वंद्वातेभ्यश्चविगतज्वरा ॥ दुःखितातेनदुःखेनसुखेनसुखितातथा १३ भजेत्सर्वात्मनाचैवप्रद्युम्नजननीतथा ॥ भानुप्रभृतिभि
श्चैनान्विशिनष्टिचकेशवः १४ भोजनाच्छादनेचैषांनित्यंमेश्वशुरःस्थितः ॥ रामप्रभृतयःसर्वेभजंत्यंधकवृष्णयः १५ तुल्योहिप्रणयस्तेषांप्रद्युम्नस्यचभाविनि ॥ एव
मादिप्रियंसत्यंहृद्यमुक्त्वामनोनुगम् १६ गमनायमनश्चक्रेवासुदेवरथंप्रति ॥ तांकृष्णांकृष्णमहिषीचकाराभिप्रदक्षिणम् १७ आरुरोहरथंशौरेःसत्यभामाऽथभाविनी ॥
स्मयित्वातुयदुश्रेष्ठोद्रौपदींपरिसांत्व्यच ॥ उपावर्त्यततःशीघ्रैर्हयैःप्रायात्पुरंस्वकम् १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीसत्यभामासंवादपर्वणिकृष्णगम
नेपंचत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥ ॥ समाप्तमिदंद्रौपदीसत्यभामासंवादपर्व ॥ अथघोषयात्रापर्व ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ एवंवनेवर्तमानानरा
ग्र्याःशीतोष्णवातातपकर्शितांगाः ॥ सरस्तदासाद्यवनंचपुण्यंततःपरंकिमकुर्वंतपार्थाः १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सरस्तदासाद्यतुपांडुपुत्राजनंसमुत्सृज्यविधायवेश्म ॥
वनानिरम्याण्यथपर्वतांश्चनदीप्रदेशांश्चतदाविचेरुः २ तथावनेतान्वसतःप्रवीरान्स्वाध्यायवंतश्चतपोधनांश्च ॥ अभ्याययुर्वेदविदःपुराणास्तान्पूजयामासुरथोनराग्र्याः ३

भारतभावदीपे पंचत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥ एवंवनेवर्तमानाइत्यादेःस्वपुरंविविशुस्तदेत्यंतस्यग्रंथस्य ईर्ष्यालुर्दुर्योधनवदपमानंमाप्नोति साधुश्चयुधिष्ठिरवच्छत्रूनप्युपकरोतीतितात्पर्यं सरो
द्वैतवनस्थम् १ जनंसमुदायं वेशंगृहं नदीप्रदेशान् तत्समीपस्थानेच २ वनेद्वैतवने ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नृपंभृतराष्ट्रम् ४ । ५ । ६ । ७ । ८ रंकोर्मृगविशेषस्यलोमराशिमयीतूलिकारांकवकूटम् ९ इडातलस्थःभूतलस्थः । 'इडातुवुभयोपिति । सौरभेय्यांचवचनेवमुमग्रामपिस्त्रियाम्'इतिमेदिनी १० । ११
 १२ उग्रतेजाअर्जुनः १३ प्रजागरस्थौभुविशयातेइतिशेषः १४ । १५ अन्यैःअन्येभ्योऽधिकः प्रतीक्षतीत्यप्युपपदाभावेऽपिच्छांदसोगर्हायांलट् १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ शुभेति । फलंस्वर्गनरक

 ततःकदाचित्कुशलःकथासुविप्रोऽभ्यगच्छद्भुविकौरवेयान् ॥ सतैःसमेत्याथयदृच्छयैववैचित्रवीर्यंनृपमभ्यगच्छत् ४ अथोपविष्टःप्रतिसत्कृतश्चवृद्धेनराज्ञाकुरुसत्तमे
न ॥ प्रचोदितःसंकथयांबभूवधर्मानिलेंद्रप्रभवान्यमौच ५ कृशांश्चवातातपकर्शितांगान्दुःखस्यचोग्रस्यमुखेप्रपन्नान् ॥ तांचाप्यनाथामिववीरनाथांकृष्णांपरिक्लेशगुणे
नयुक्ताम् ६ ततःकथास्तस्यनिशम्यराजावैचित्रवीर्यःकृपयाऽभितप्तः ॥ वनेतथापार्थिवपुत्रपौत्रान्श्रुत्वातथादुःखनदींप्रपन्नान् ७ प्रोवाचदैन्याभिहतांतरात्मानिःश्वास
वातोपहतस्तदानीम् ॥ वाचंकथंचित्स्थिरतामुपेत्यतत्सर्वमात्मप्रभवंविचिंत्य ८ कथंनुसत्यःशुचिरार्यवृत्तोज्येष्ठःसुतानांममधर्मराजः ॥ अजातशत्रुःपृथिवीतलेऽस्मशे
तेपुरारांकवकूटशायी ९ प्रबोध्यतेमागधसूतपूगैर्नित्यंस्तुवद्भिःस्वयमिंद्रकल्पः ॥ पतत्रिसंघैःसजवन्यरात्रेप्रबोध्यतेनूनमिडातलस्थः १० कथंनुवातातपकर्शितांगो
वृकोदरःकोपपरिप्लुतांगः ॥ शेतेपृथिव्यामतथोचितांगःकृष्णासमक्षंवसुधातलस्थः ११ तथार्जुनःसुकुमारोमनस्वीवशेस्थितोधर्मसुतस्यराज्ञः ॥ विदूयमानैरिवसर्व
गात्रैर्ध्रुवंनशेतेवसतीरमर्षात् १२ यमौचकृष्णांचयुधिष्ठिरंचभीमंचदृष्ट्वासुखविप्रयुक्तम् ॥ विनिःश्वसन्सर्पइवोग्रतेजाध्रुवंनशेतेवसतीरमर्षात् १३ यथायमौचाप्यसुखौ
सुखार्हौसमृद्धरूपावमरौदिवीव ॥ प्रजागरस्थौध्रुवमप्रशांतौधर्मेणसत्येनचवार्यमाणौ १४ समीरणेनाथसमोबलेनसमीरणस्यैवसुतोबलीयान् ॥ सधर्मपाशेनसितोऽग्र
जेनध्रुवंविनिःश्वस्यसहत्यमर्षम् १५ सचापिभूमौपरिवर्तमानोवधंसुतानांममकांक्षमाणः ॥ सत्येनधर्मेणचवार्यमाणःकालंप्रतीक्षत्यधिकोरणेऽन्यैः १६ अजातशत्रौतु
जितेनिकृत्त्यादुःशासनोयत्परुषाण्यवोचत् ॥ तानिप्रविष्टानिवृकोदरांगंदहंतिकक्षाग्निरिवेंधनानि १७ नपापकंध्यास्यतिधर्मपुत्रोधनंजयश्चाप्यनुवर्त्स्यतेतम् ॥ अरण्य
वासेनविवर्धतेतुभीमस्यकोपोऽग्निरिवानिलेन १८ सतेनकोपेनविदह्यमानःकरंकरेणाभिनिपीड्यवीरः ॥ विनिःश्वसत्युष्णमतीवघोरंदहन्निवेमान्ममपुत्रपौत्रान् १९
गांडीवधन्वाचवृकोदरश्चसंरंभिणावंतककालकल्पौ ॥ नशेषयेतांयुधिशत्रुसेनांशरान्किरंतावशनिप्रकाशान् २० दुर्योधनःशकुनिःसूतपुत्रोदुःशासनश्चापिसुमंदचेताः ॥
मधुप्रपश्यंतिनतुप्रपातंयदृच्छूतमालंब्यहरंतिराज्यम् २१ शुभाशुभंकर्मनरोहिकृत्वाप्रतीक्षतेतस्यफलंस्मकर्ता ॥ सतेनमुह्यत्यवशःफलेनमोक्षःकथंस्यात्पुरुषस्यतस्मात्
२२ क्षेत्रेसुकृष्टेह्युपितेचबीजेदेवेचवर्षत्यृतुकालयुक्तम् ॥ नस्यात्फलंतस्यकुतःप्रसिद्धिरन्यत्रदैवादितिचिंतयामि २३ कृतंमताक्षेणयथानसाधुसाधुप्रवृत्तेनचपांडवेन ॥
मयाचदुष्पुत्रवशानुगेनयथाकुरूणामयमंतकालः २४

रूपंतेनमूढस्यतस्मान्नमोक्षोऽस्तीत्यर्थः २२ दृष्टसामग्र्यांसत्यामपिदैवप्रातिकूल्यात्फलंनजायतइत्याह क्षेत्रेइति । उपितेन्युप्ते एवंमच्चित्तेदुर्योधनादीनांचचित्ते वृद्धहितोपदेशोवृथाभवतीतिभावः २३ यथानसाधुअ
शुभंस्यात्तथामताक्षेणशकुनिनाकृतं । पांडवेनचतदानीमेवतान्अनिग्रहतासाधुकृतं मयाचतथाकृतं यथायमंतकालउपस्थितइतिशेषः २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रवास्यतिवातइतिशेषः प्रजास्यतिअपभ्रंजनयिष्यति। क्षपादौराज्यादौ एतस्यपापस्यफलमपरिहार्यमितिभावः २५ कथंतर्हिप्रागेवैतन्नचिंतितमित्याशंक्याह क्रियेतेति। यद्येवंविवेकोनृणांभवेत्तर्हिवित्तंकस्मा द्धेतोरस्मदादिरन्यायेनापिक्रियेतसाधयेत् । त्वंमूर्खोऽसीतिचेदपरेऽपिपूर्वेराजानःकस्मात्वित्तंकुर्युरर्जयेयुः । अर्जितंवावित्तंपुरुषाःसाधवोऽपिकथंचिद्धर्मकामाद्यर्थेवाकस्मान्नदद्युःनपरिसर्जेयुः । तस्मात्प्रा णिनांवित्तस्यार्जने अर्जितस्यपालनेचस्वाभाविकीबुद्धिरपरिहार्येतिभावः । वित्तेनेतिगौडपाठेतुवित्तेनहेतुना वित्तार्थंकस्मात्क्रियेतयत्नइतियत्नंकुर्युरितिचाध्याहृत्ययोज्यं । कथंचिदद्युरितिदुस्त्यजत्वंच तस्यैवोक्तं । नन्वर्जनाभावेएवकोदोषइत्यतआह प्राप्येति। अर्थकालंअर्थसाध्यदारक्रियादिकालंयौवनादिकंप्राप्य अनर्थःव्याकुलत्वंभवेत् तदेवाह तत्धनसाध्यंकार्यंकथंनुकेनप्रकारेणवाममनिर्धनस्यस्यात्। कुतोवाउपायात्तत्धनंममनिर्दैवस्यस्यात्संपद्येतेतिचिंतारूपोऽनर्थःस्यादेवेत्यर्थः २६ नन्वेवमर्थस्यइदानीमप्यनर्थकरत्वंजानतात्वया पांडवानामंशःसुत्यजस्ततश्चननाशशंकाऽस्तीत्याशंक्याह कथंनुइति। पुत्र वत्पशुवच्चपिंडीभूतःप्रियतमश्चार्थः कथंनुभिद्येतद्विधाभवेत् वेणुरिवकरपत्रेणनकथंचिच्छेत्तुंशक्यइतिभावः । नचस्रवेतआमपात्राज्जलमिवस्तोकंस्तोकमपिनबहिर्गच्छेत् प्रार्थनायांलिङ् एवमहंप्रार्थयामितिनपरैः

ध्रुवंप्रवास्यत्यसमीरितोऽपिध्रुवंप्रजास्यत्युतगर्भिणीया ॥ ध्रुवंदिनादौरजनीप्रणाशस्तथाक्षपादौचदिनप्रणाशः २५ क्रियेतकस्मादपरेचकुर्युर्वित्तंनदद्युःपुरुषाःकथं चित् ॥ प्राप्यार्थकालंचभवेदनर्थःकथंनुतत्स्यादितितत्कुतःस्यात् २६ कथंनुभिद्येतनचस्रवेतनचप्रसिच्येदितिरक्षितव्यम् ॥ अरक्ष्यमाणंशतधाप्रकीर्येद्ध्रुवंननाशो ऽस्तिकृतस्यलोके २७ गतोह्यरण्यादपिशक्रलोकंधनंजयःपश्यतवीर्यमस्य ॥ अस्त्राणिदिव्यानिचतुर्विधानिज्ञात्वापुनर्लोकमिमंप्रपन्नः २८ स्वर्गंहिगत्वासशरीरएवको मानुषःपुनरागंतुमिच्छेत् ॥ अन्यत्रकालोपहताननेकान्समीक्षमाणस्तुकुरून्मुमूर्षून् २९ धनुर्ग्राहश्चार्जुनःसव्यसाचीधनुश्चतद्गांडिवंभीमवेगम् ॥ अस्त्राणिदिव्यानिच तानितस्यत्रयस्यतेजःप्रसहेतकोऽत्र ३० निशम्यतद्वचनंपार्थिवस्यदुर्योधनंरहितेसौबलोऽथ ॥ अबोधयत्कर्णमुपेत्यसर्वंसचाप्यहृष्टोभवदल्पचेताः ३१ ॥ इतिश्री महाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिधृतराष्ट्रखेदवाक्येषट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ धृतराष्ट्रस्यत द्वाक्यंनिशम्यशकुनिस्तदा ॥ दुर्योधनमिदंकालेकर्णेनसहितोऽब्रवीत् १ प्रव्राज्यपांडवान्वीरान्स्वेनवीर्येणभारत ॥ भुंक्ष्वेमांपृथिवीमेकोदिविशंबरहायथा २ प्राच्या श्चदाक्षिणात्याश्चप्रतीच्योदीच्यवासिनः ॥ कृताःकरप्रदाःसर्वेराजानस्तेनराधिप ३

ग्रामपंचकमपियाचितंचेन्नदास्यामीतिदर्शितं । नचप्रसिच्येत्पात्रधारयावानबहिर्गच्छेत्तेनार्धराज्यदानंसुतरांनदेयमित्युक्तं । इतिहेतोर्धनंरक्षितव्यमेव नस्तोकमर्धवातेभ्यःप्रदेयमितिभावः तत्रहेतुः अरक्ष्य माणंशतधाप्रकीर्येदिति अर्थनाशएवमहाननर्थइत्यर्थः । नन्वर्थेनापिपुत्रनाशःसंभाव्यतइत्याशंक्याह ध्रुवमिति। तेषांमरणंदुर्गतिर्वा दैवकृतादुर्निवार्या किमर्थदानेनप्रत्यक्षदुःखेनेतिभावः २७ किंचतुल्यांशभा गिनोदायादस्योत्कर्षोऽपिदुःसहइत्याशयेनाह गतइत्यादिना २८ अन्यत्रस्वर्गे स्थानविशेषमहिम्नादिव्यज्ञानसंपन्नोऽर्जुनः कुरून्मुमूर्षून्समीक्षमाणःकोऽपिमानुषोनास्तीत्यर्थः २९ । ३० अहृष्टो मृत्युभयात् । सचाथहृष्टइतिपाठे हृष्टःपांडवेभ्योऽल्पमपिनदेयमितिधृतराष्ट्रप्रतिज्ञाश्रवणात् ३१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥
॥ धृतराष्ट्रस्येति १ । २ प्रतीच्याउदीच्याश्चदेशास्तद्वासिनः तेत्वया ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

साघ्याःसादयितुंनाशयितुंयोग्याःशत्रवस्तेषांलक्ष्मीः साध्यलक्ष्मीः । ४ । ५ नचिरमल्पकालं शोककर्शिताः अतस्त्वत्प्रतिज्ञातोऽस्माकंसुखकालोभूयानस्तीतिभावः सातुश्रीः ६ । ७ । ८ । ९ वंद्यमानःस्तूय
मानः । द्विजैस्त्रैवर्णिकैः १० । ११ नाद्रियेतनाद्दता । १२ । १३ । १४ । १५ त्वांत्वाम् । १६ समर्थासुहृदांहर्षशत्रूणांचशोकंदातुमितिशेषः १७ । १८ । अमित्रेष्वघदर्शनात् अघंदुःखं । 'अघंतुव्यसने

याहिसादीप्यमानेवपांडवानभजत्पुरा ॥ साऽद्यलक्ष्मीस्त्वयाराजन्नवाप्ताभ्रातृभिःसह ४ इंद्रप्रस्थगतेयांतांदीप्यमानांयुधिष्ठिरे ॥ अपश्यामश्रियंराजन्दृश्यतेसातवाद्यवै
५ शत्रवस्तवराजेंद्रनचिरंशोककर्शिताः ॥ सातुबुद्धिबलेनेयंराज्ञस्तस्माद्युधिष्ठिरात् ६ त्वयाक्षिप्तामहाबाहोदीप्यमानेवदृश्यते ॥ तथैवतवराजेंद्रराजानःपरवीरहन् ७
शासनेऽधिष्ठिताःसर्वेकिंकुर्मइतिवादिनः ॥ तवेयंपृथिवीराजन्निखिलासागरांबरा ८ सपर्वतवनादेवीसग्रामनगराकरा ॥ नानावनोद्देशवतीपर्वतैरुपशोभिता ९ वंद्यमा
नोद्विजैराजन्पूज्यमानश्चराजभिः ॥ पौरुषाद्दिविदेवेषुभ्राजसेरश्मिवानिव १० रुद्रैरिवयमोराजामरुद्भिरिववासवः ॥ कुरुभिस्त्वंवृतोराजन्भासिनक्षत्रराडिव ११ यैः
स्मतेनाद्रियेताऽऽज्ञानचयेशासनेस्थिताः ॥ पश्यामस्तान्श्रियाहीनान्पांडवान्वनवासिनः १२ श्रूयतेहिमहाराजसरोद्वैतवनंप्रति ॥ वसंतःपांडवाःसार्धंब्राह्मणैर्वनवा
सिभिः १३ सप्रयाहिमहाराजश्रियापरमयायुतः ॥ तापयन्पांडुपुत्रांस्त्वंरश्मिवानिवतेजसा १४ स्थितोराज्येच्युतान्राज्याच्छ्रियाहीनाञ्छ्रियावृतः ॥ असमृद्धान्स
मृद्धार्थःपश्यपांडुसुतान्नृप १५ महाभिजनसंपन्नंभद्रेमहतिसंस्थितम् ॥ पांडवास्त्वाऽभिवीक्षंतुययातिमिवनाहुषम् १६ यांश्रियंसुहृदश्चैवदुर्हृदश्चविशांपते ॥ पश्यंति
पुरुषेदीप्तांसासमर्थाभवत्युत १७ समस्थोविषमस्थान्हिदुर्हृदोयोऽभिवीक्षते ॥ जगतीस्थानिवाद्रिस्थःकिमतःपरमंसुखम् १८ नपुत्रधनलाभेननराज्येनापिविंदति ॥
प्रीतिंनृपतिशार्दूलयाममित्राघदर्शनात् १९ किंनुतस्यसुखंनस्यादाश्रमेयोधनंजयम् ॥ अभिवीक्षेतसिद्धार्थोवल्कलाजिनवाससम् २० सुवाससोहितेभार्यावल्कलाजिन
संवृताम् ॥ पश्यंतुदुःखितांकृष्णांसाचनिर्विद्यतांपुनः २१ विनिंदितांतथाऽऽत्मानंजीवितंचधनच्युतम् ॥ नतथाहिसभामध्येतस्याभवितुमर्हति ॥ वैमनस्यंयथादृष्ट्वा
तवभार्याःस्वलंकृताः २२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वातुराजानंकर्णःशकुनिनासह ॥ तूष्णींबभूवतुरुभौवाक्यांतेजनमेजय ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्री
महाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिकर्णशकुनिवाक्येसप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कर्णस्यवच
नंश्रुत्वाराजादुर्योधनस्ततः ॥ हृष्टोभूत्वापुनर्दीनइदंवचनमब्रवीत् १ ब्रवीषियदिदंकर्णसर्वंमनसिमेस्थितम् ॥ नत्वभ्यनुज्ञांलप्स्यामिगमनेयत्रपांडवाः २ परिदेवतिता
न्वीरान्धृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ मन्यतेऽभ्यधिकांश्चापितपोयोगेनपांडवान् ३ अथवाऽप्यनुबुध्येतनृपोऽस्माकंचिकीर्षितम् ॥ एवमप्यायतिंरक्षन्नाभ्यनुज्ञातुमर्हति ४
नहिद्वैतवनेकिंचिद्विद्यतेऽन्यत्प्रयोजनम् ॥ उत्सादनमृतेतेषांवनस्थानांमहाद्युते ५

दुःखेदुरितेचनपुंसकम्'इतिमेदिनी १९ । २० निर्विद्यतांजीवितादपिविरक्ताभवतु २१ । २२ । २३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥
कर्णस्येति १ । २ । ३ आयतिमुत्तरकालम् ४ । ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६ इतरायावस्थानाय नाधिगच्छामिअधिगमंनिश्चयंनप्राप्नोमि ७ । ८ । ९ । १० लक्ष्म्याउपेतंपश्येतांचेज्जीवितंयुक्तमितिसंबंधः ११ । १२ । १३ कल्यंप्रातः १४ । १५ । १६ । १७ । १८ घोपागो व्रजाः १९ । २० । २१ अयमुपायोघोषयात्रैव २२ । २३ तलान्हस्ततलानि २४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥ धृतराष्ट्रमिति १ । २ । ३

जानासिहियथाक्षत्ताद्यूतकालउपस्थिते ॥ अब्रवीद्यच्चमांत्वांचसौबलंवचनंतदा ६ तानिसर्वाणिवाक्यानियच्चान्यत्परिदेवितम् ॥ विचिंत्यनाधिगच्छामिगमनायें तरायवा ७ ममापिहिमहान्हर्षोयदहंभीमफाल्गुनौ ॥ क्लिष्टावरण्येपश्येयंकृष्णयासहिताविति ८ नतथाह्यप्नुयांप्रीतिमवाप्यवसुधामिमाम् ॥ दृष्ट्वायथापांडुसुतान्व ल्कलाजिनवाससः ९ किंनुस्यादधिकंतस्माद्यदहंद्रुपदात्मजाम् ॥ द्रौपदींकर्णपश्येयंकाषायवसनांवने १० यदिमांधर्मराजश्वभीमसेनश्चपांडवः ॥ युक्तंपरमयाल क्ष्म्यापश्येतांजीवितंभवेत् ११ उपायंनतुपश्यामियेनगच्छेमतद्वनम् ॥ यथाचाभ्यनुजानीयाद्गच्छंतंमांमहीपतिः १२ ससौबलेनसहितस्तथादुःशासनेनच ॥ उपायंपश्यनिपुणंयेनगच्छेमतद्वनम् १३ अहमप्यद्यनिश्चित्यगमनायेतरायच ॥ कल्यमेवगमिष्यामिसमीपंपार्थिवस्यह १४ मयितत्रोपविष्टेतुभीष्मेचकुरुसत्तमे ॥ उपायोयोभवेद्दृष्टस्तंब्रूयाःसहसौबलः १५ वचोभीष्मस्यराज्ञश्चनिशम्यगमनंप्रति ॥ व्यवसायंकरिष्येऽहमनुनीयपितामहम् १६ तथेत्युक्त्वातुतेसर्वेजग्मुरावसथा न्प्रति ॥ व्युषितायांरजन्यांतुकर्णोराजानमभ्ययात् १७ ततोदुर्योधनंकर्णःप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ उपायःपरिदृष्टोऽयंतंनिबोधजनेश्वर १८ घोषाद्वैतवनेसर्वेत्वत्प्रतीक्षा नराधिप ॥ घोषयात्रापदेशेनगमिष्यामोनसंशयः १९ उचितंहिसदागंतुंघोषयात्रांविशांपते ॥ एवंचत्वांपिताराजन्समनुज्ञातुमर्हति २० तथाकथयमानौतुघोषयात्रा विनिश्चयम् ॥ गांधारराजःशकुनिःप्रत्युवाचहसन्निव २१ उपायोऽयंमयादृष्टोगमनायनिरामयः ॥ अनुज्ञास्यतिनोराजाबोधयिष्यतिचाप्युत २२ घोषाद्वैतवनेसर्वे त्वत्प्रतीक्षानराधिप ॥ घोषयात्रापदेशेनगमिष्यामोनसंशयः २३ ततःप्रहसिताःसर्वेतेऽन्योन्यस्यतलान्ददुः ॥ तदेवचविनिश्चित्यददृशुःकुरुसत्तमम् २४ ॥ इतिश्रीम० आ० घोषया० घोषयात्रामंत्रणेअष्टत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ धृतराष्ट्रंततःसर्वेददृशुर्जनमेजय ॥ पृष्ट्वासुखमथोराज्ञः पृष्टाराज्ञाचभारत १ ततस्तैर्विहितःपूर्वंसमंगोनामबल्लवः ॥ समीपस्थास्तदागावोधृतराष्ट्रेन्यवेदयत् २ अनंतरंचराधेयःशकुनिश्चविशांपते ॥ आहतुःपार्थिवश्रेष्ठं धृतराष्ट्रंजनाधिपम् ३ रमणीयेषुदेशेषुघोषाःसंप्रतिकौरव ॥ स्मारणेसमयःप्राप्तोवत्सानामपिचांकनम् ४ मृगयाचोचिताराजन्नस्मिन्कालेसुतस्यते ॥ दुर्योधनस्यगम नंसमनुज्ञातुमर्हसि ५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ मृगयाशोभनातातगवांहिसमवेक्षणम् ॥ विश्रंभस्तुनगंतव्योबल्लवानामितिस्मरे ६ तेतुतत्रनरव्याघ्राःसमीपइतिनः श्रुतम् ॥ अतोनाभ्यनुजानामिगमनंतत्रवःस्वयम् ७ छद्मनानिर्जितास्तेतुकर्शिताश्चमहावने ॥ तपोनित्याश्चराधेयसमर्थाश्चमहारथाः ८

स्मारणेस्मरणहेतौकर्मणि गवांसंख्यापूर्वकंवयोवर्णजातिनाम्नांलेखनेस्मारणासमयइतिगौडाःपठंति ४ । ५ विश्रंभोविश्वासोनगंतव्योनकर्तव्यः पांडवैर्भेदितास्तेकदाचिद्युष्मांस्तत्पुरतोनिन्युश्चेदनिष्टंस्या -दितिभावः ६ तदेवाह तेत्विति ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

 तेजोऽग्निरेव ९ । १० । ११ । १२ अशक्यत्वमेवाहउषितोहीति १३ । १४ उद्विग्नवासइति । वनवासेनोद्विग्नेषुपांडवेषु विश्रंभात्तस्त्यत्रताएतेनास्मान्बाधिष्यंतइतिविश्वासाद्योभवतांवासःसदुःखंदुःखदोभ
विष्यति । पूर्वापकृतेविश्वासोनकर्तव्यइत्यर्थः १५ पक्षांतरमाह अथवेति १६ । १७ द्वयमपिदूषयतिधर्मज्ञइत्यादिना १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ शकटाःभारवाहान्यनांसि

 धर्मराजोनसंक्रुद्धयेद्भीमसेनस्त्वमर्षणः ॥ यज्ञसेनस्यदुहितातेजएवतुकेवलम् ९ यूयंचाप्यपराध्येयुर्दर्पमोहसमन्विताः ॥ ततोविनिर्दहेयुस्तेतपसाहिसमन्विताः
१० अथवासायुधावीरामन्युनाऽभिपरिप्लुताः ॥ सहिताबद्धनिस्त्रिंशादहेयुःशस्त्रतेजसा ११ अथयूयंबहुत्वात्तानभियातकथंचन ॥ अनार्यपरमंतत्स्यादशक्यंतच्च
वैमतम् १२ उषितोहिमहाबाहुरिंद्रलोकेधनंजयः ॥ दिव्यान्यस्त्राण्यवाप्याथततःप्रत्यागतोवनम् १३ अकृतास्त्रेणपृथिवीजितावीभत्सुनापुरा ॥ किंपुनःसकृतास्त्रोऽ
द्यनहन्याद्वोमहारथः १४ अथवामद्वचःश्रुत्वातत्रयत्ताभविष्यथ ॥ उद्विग्नवासोविश्रंभाद्दुःखंतत्रभविष्यति १५ अथवासैनिकाःकेचिदपकुर्युर्युधिष्ठिरम् ॥ तदबुद्धि
कृतंकर्मदोषमुत्पादयेच्चवः १६ तस्माद्गच्छंतुपुरुषाःस्मारणायाप्तकारिणः ॥ नस्वयंतत्रगमनंरोचयेतवभारत १७ ॥ शकुनिरुवाच ॥ धर्मज्ञःपांडवोज्येष्ठःप्रतिज्ञातं
चसंसदि ॥ तेनद्वादशवर्षाणिवस्तव्यानीतिभारत १८ अनुवृत्ताश्चतेसर्वेपांडवाधर्मचारिणः ॥ युधिष्ठिरस्तुकौंतेयोननःकोपंकरिष्यति १९ मृगयांचैवनोगंतु
मिच्छासंवर्ततेभृशम् ॥ स्मारणंतुचिकीर्षामोनतुपांडवदर्शनम् २० नचानार्यसमाचारःकश्चित्तत्रभविष्यति ॥ नचतत्रगमिष्यामोयत्रतेषांप्रतिश्रयः २१
॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःशकुनिनाधृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ दुर्योधनंसहामात्यमनुजज्ञेनकामतः २२ अनुज्ञातस्तुगांधारिःकर्णेनसहितस्तदा ॥ निर्ययौ
भरतश्रेष्ठोबलेनमहतावृतः २३ दुःशासनेनचतथासौबलेनचधीमता ॥ संवृतोभ्रातृभिश्चान्यैःस्त्रीभिश्चापिसहस्रशः २४ तंनिर्यातंमहाबाहुंद्रष्टुंद्वैतवनंसरः ॥
पौराश्चानुययुःसर्वेसहदारावनंचतत् २५ अष्टौरथसहस्राणित्रीणिनागायुतानिच ॥ पत्तयोबहुसाहस्राहयाश्चनवतिःशताः २६ शकटापणवेशाश्चवणिजोबंदि
नस्तथा ॥ नराश्चमृगयाशीलाःशतशोऽथसहस्रशः २७ ततःप्रयाणेनृपतेःसुमहानभवत्स्वनः ॥ प्रावृषीवमहावायोरुद्धतस्यविशांपते २८ गव्यूतिमात्रेन्य
वसद्राजादुर्योधनस्तदा ॥ प्रयातोवाहनैःसर्वैस्ततोद्वैतवनंसरः २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनप्रस्थानेऊनचत्वारिंशदधिकद्वि
शततमोऽध्यायः ॥ २३९ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथदुर्योधनोराजातत्रतत्रवनेवसन् ॥ जगामघोषानभितस्तत्रचक्रेनिवेशनम् १ रमणीयेस
माज्ञातेसोदकेसमहीरुहे ॥ देशेसर्वगुणोपेतेचक्रुरावसथान्नराः २ तथैवतत्समीपस्थान्पृथगावसथान्बहून् ॥ कर्णस्यशकुनेश्चैवभ्रातृणांचैवसर्वशः ३ ददर्शसतदा
गावःशतशोऽथसहस्रशः ॥ अंकैर्लक्षैश्चताःसर्वालक्षयामासपार्थिवः ४

आपणाःपण्यानि वेशोवेश्याजनाश्रयः २७ । २८ गव्यूतिःक्रोशद्वयं २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३९ ॥ ॥ अथेति ।
चक्रेकृतवान् १ । २ । ३ अंकैश्चिह्नैः लक्षैःसंख्यानैः । 'लक्षानपुंसिसंख्यायाम्' इतिमेदिनी ४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जज्ञेज्ञातवान् उपसृतान्दमनार्हान् वत्सतरान्समीपागतान्वा कालयामाससंख्यातवान् ५ त्रिहायनांस्त्रिवर्षान्वृषान् व्याहरतविजहार ६ यथोपजोषंयथारुचि ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ १३ । १४ । १५ साद्यस्केनएकाहसाध्येन १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ आत्मजैर्जयंतादिभिःसहेतिशेषः २२ । २३ । २४ । २५ विजिहीर्षुर्विहर्तुमिच्छुःउपसर्पततत्समीपंगच्छत

अंकयामासवत्सांश्चजज्ञेचोपसृतांस्त्वपि ॥ बालवत्साश्चयागावःकालयामासताअपि ५ अथसस्मारणंकृत्वालक्षयित्वात्रिहायनान् ॥ वृतोगोपालकैःप्रीतोव्याहरत्कुरुनंदनः ६ सचपौरजनःसर्वःसैनिकाश्चसहस्रशः ॥ यथोपजोषंचिक्रीडुर्वनेतस्मिन्यथाऽमराः ७ ततोगोपाःप्रगातारःकुशलानृत्यवादने ॥ धार्त्तराष्ट्रमुपातिष्ठन्कन्याश्चैवस्वलंकृताः ८ सस्त्रीगणावृतोराजाप्रहृष्टःप्रददौवसु ॥ तेभ्योयथार्हमन्नानिपानानिविविधानिच ९ ततस्तेसहिताःसर्वेतरक्षून्महिषान्मृगान् ॥ गवयर्क्षवराहांश्चसमंतात्पर्यकालयन् १० सतान्छरैर्विनिर्भिद्यगजांश्चसुबहून्वने ॥ रमणीयेषुदेशेषुग्राहयामासवैमृगान् ११ गोरसानुपयुंजानउपभोगांश्चभारत ॥ पश्यन्सरमणीयानिवनान्युपवनानिच १२ मत्तभ्रमरजुष्टानिबर्हिणाभिरुतानिच ॥ अगच्छदानुपूर्व्येणपुण्यंद्वैतवनंसरः १३ मत्तभ्रमरसंजुष्टंनीलकंठरवाकुलम् ॥ सप्तच्छदसमाकीर्णंपुन्नागबकुलैर्युतम् १४ ऋद्ध्यापरमयायुक्तोमहेंद्रइववज्रभृत् ॥ यदृच्छयाचतत्रस्थोधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः १५ ईजेराजर्षियज्ञेनसाद्यस्केनविशांपते ॥ दिव्येनविधिनाचैवबन्येनकुरुसत्तम १६ कृत्वानिवेशमभितःसरसस्तस्यकौरव ॥ द्रौपद्यासहितोधीमान्धर्मपत्न्यानराधिपः १७ ततोदुर्योधनःप्रेष्यानादिदेशसहस्रशः ॥ आक्रीडावसथाःक्षिप्रंक्रियंतामितिभारत १८ तेतथेत्येवकौरव्यमुक्त्वावचनकारिणः ॥ चिकीर्षंतस्तदाऽऽक्रीडान्जग्मुर्द्वैतवनंसरः १९ प्रविशंतंवनद्वारिगंधर्वाःसमवारयन् ॥ सेनाग्रंधार्त्तराष्ट्रस्यप्राप्तंद्वैतवनंसरः २० तत्रगंधर्वराजोवैपूर्वमेवविशांपते ॥ कुबेरभवनाद्राजन्नाजगामगणावृतः २१ गणैरप्सरसांचैवत्रिदशानांतथाऽऽत्मजैः ॥ विहारशीलःक्रीडार्थंतेनतत्संवृतंसरः २२ तेनतत्संवृतंदृष्ट्वातेराजपरिचारकाः ॥ प्रतिजग्मुस्ततोराजन्यत्रदुर्योधनोनृपः २३ सतुतेषांवचःश्रुत्वासैनिकान्युद्धदुर्मदान् ॥ प्रेषयामासकौरव्यउत्सारयततानिति २४ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराज्ञःसेनाग्रयायिनः ॥ सरोद्वैतवनंगत्वागंधर्वानिदमब्रुवन् २५ राजादुर्योधनोनामधृतराष्ट्रसुतोबली ॥ विजिहीर्षुरिहायातितदर्थमुपसर्पत २६ एवमुक्तास्तुगंधर्वाःप्रहसंतोविशांपते ॥ प्रत्यब्रुवंस्तान्पुरुषानिदंहिपरुषंवचः २७ नचेतयतिवोराजामंदबुद्धिःसुयोधनः ॥ योऽस्मानाज्ञापयत्येववैश्यानिवदिवौकसः २८ यूयंमुमूर्षवश्चापिमंदप्रज्ञानसंशयः ॥ येतस्यवचनादेवमस्मान्ब्रूतविचेतसः २९ गच्छध्वंत्वरिताःसर्वेयत्रराजासकौरवः ॥ नचेदद्यैवगच्छध्वंधर्मराजनिवेशनम् ३० एवमुक्तास्तुगंधर्वैराज्ञःसेनाग्रयायिनः ॥ संप्राद्रवन्यतोराजाधृतराष्ट्रसुतोऽभवत् ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिगंधर्वदुर्योधनसेनासंवादेचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥२०३॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तेसहिताःसर्वेदुर्योधनमुपागमन् ॥ अब्रुवंश्चमहाराजयदूचुःकौरवंप्रति १ गंधर्वैर्वारितेसैन्येधार्त्तराष्ट्रःप्रतापवान् ॥ अमर्षपूर्णःसैन्यानिप्र
त्यभाषतभारत २ शासतैनानधर्मज्ञान्मर्माविप्रियकारिणः ॥ यदिप्रक्रीडतेसर्वैर्देवैःसहशतक्रतुः ३ दुर्योधनवचःश्रुत्वाधार्त्तराष्ट्रामहाबलाः ॥ सर्वएवाभिसन्नद्धायोधा अ०
श्चापिसहस्रशः ४ ततःप्रमथ्यसर्वांस्तांस्तद्वनंविविशुर्बलात् ॥ सिंहनादेनमहतापूरयंतोदिशोदश ५ ततोऽपरैरवार्यंतगंधर्वैःकुरुसैनिकाः ॥ तेवार्यमाणागंधर्वैःसाम्ने २४१
ववसुधाधिप ६ताननादृत्यगंधर्वांस्तद्वनंविविशुर्महत् ॥ यदावाचानतिष्ठंतिधार्त्तराष्ट्राःसराजकाः ७ ततस्तेखेचराःसर्वेचित्रसेनेन्यवेदयन् ॥ गंधर्वराजस्तान्सर्वान
ब्रवीत्कौरवान्प्रति ८ अनार्यान्शासतेत्येतांश्चित्रसेनोऽत्यमर्षणः ॥ अनुज्ञाताश्चगंधर्वाश्चित्रसेनेनभारत ९ प्रगृहीतायुधाःसर्वेधार्त्तराष्ट्रानभिद्रवन् ॥ तान्दृष्ट्वाऽऽपत
तःशीघ्रान्गंधर्वानुद्यतायुधान् १० प्राद्रवंस्तेदिशःसर्वेधार्त्तराष्ट्रस्यपश्यतः ॥ तान्दृष्ट्वाद्रवतःसर्वान्धार्त्तराष्ट्रान्पराङ्मुखान् ११ राधेयस्तुतदावीरोनासीत्तत्रपराङ्मुखः ॥
आपतंतींतुसंप्रेक्ष्यगंधर्वाणांमहाचमूम् १२ महताशरवर्षेणराधेयःप्रत्यवारयत् ॥ क्षुरप्रैर्विशिखैर्भल्लैर्वत्सदंतैस्तथाऽऽयसैः १३ गंधर्वान्शतशोऽभिघ्नँल्लघुत्वात्सूत
नंदनः ॥ पातयन्नुत्तमांगानिगंधर्वाणांमहारथः १४ क्षणेनव्यधमत्सर्वांचित्रसेनस्यवाहिनीम् ॥ तेवध्यमानागंधर्वाःसूतपुत्रेणधीमता १५ भूयएवाभ्यवर्तंतशतशो
ऽथसहस्रशः ॥ गंधर्वभूतापृथिवीक्षणेनसमपद्यत १६ आपतद्भिर्महावेगैश्चित्रसेनस्यसैनिकैः ॥ अथदुर्योधनोराजाशकुनिश्चापिसौबलः १७ दुःशासनोविकर्णश्चये
चान्येधृतराष्ट्रजाः ॥ न्यहनंस्तत्तदासैन्यंरथैर्गरुडनिःस्वनैः १८ भूयश्चयोधयामासुःकृत्वाकर्णमथाग्रतः ॥ महतारथसंघेनरथचारेणचाप्युत १९ वैकर्तनंपरीप्संतो
गंधर्वान्समवाकिरन् ॥ ततःसंन्यपतन्सर्वेगंधर्वाःकौरवैःसह २० तदासुतुमुलंयुद्धमभवल्लोमहर्षणम् ॥ ततस्तेमृदवोऽभूवन्गंधर्वाःशरपीडिताः २१ उच्चुक्रुशुश्चकौ
रव्यागंधर्वान्प्रेक्ष्यपीडितान् ॥ गंधर्वांस्त्रासितान्दृष्ट्वाचित्रसेनोह्यमर्षणः २२ उत्पपातासनात्क्रुद्धोवधेतेषांसमाहितः ॥ ततोमायास्त्रमास्थाययुयुधेचित्रमार्गवित् ॥
तयाऽमुह्यंतकौरव्याश्चित्रसेनस्यमायया २३ एकैकस्यतदायोधाधार्त्तराष्ट्रस्यभारत ॥ पर्यवर्तंतगंधर्वैर्दशभिर्दशभिःसह २४ ततःसंपीड्यमानास्तेबलेनमहता
तदा ॥ प्राद्रवंतरणेभीतायेचराजन्जिजीषवः २५ भज्यमानेष्वनीकेषुधार्त्तराष्ट्रेषुसर्वशः ॥ कर्णोवैकर्तनोराजंस्तस्थौगिरिरिवाचलः २६ दुर्योधनश्चकर्णश्चशकुनिश्चा
पिसौबलः ॥ गंधर्वान्योधयामासुःसमरेभृशविक्षताः २७ सर्वएवतुगंधर्वाःशतशोऽथसहस्रशः ॥ जिघांसमानाःसहिताःकर्णमभ्यद्रवन्रणे २८ असिभिःपट्टिशैःशू
लैर्गदाभिश्चमहाबलाः ॥ सूतपुत्रंजिघांसंतःसमंतात्पर्यवाकिरन् २९ ॥२०३॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० वरूथंरथगुप्तिं बंधुरंरथबंधनानि ३१ । ३२ ॥ इत्यार० नी० एकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४१ ॥ ॥ गंधर्वैरिति १ । २ । ३ । ४ । ५ जीवग्राहंजीवंतमेवगृहीत्वेतिणमुलंतंकषा

अन्येऽस्ययुगमच्छिदन्ध्वजमन्येन्यपातयन् ॥ ईषामन्येहयानन्येसूतमन्येन्यपातयन् ३० अन्येछत्रंवरूथंचबंधुरंचतथाऽपरे ॥ गंधर्वाबहुसाहस्रास्तिलशोव्यधमन्
रथम् ३१ ततोरथादवप्लुत्यसूतपुत्रोऽसिचर्मभृत् ॥ विकर्णरथमास्थायमोक्षायाश्वानचोदयत् ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप०कर्णपराभवेएक
चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४१ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ गंधर्वैस्तुमहाराजभग्नेकर्णेमहारथे ॥ संप्राद्रवच्चमूःसर्वाधार्तराष्ट्रस्यपश्यतः १
तान्दृष्ट्वाद्रवतःसर्वान्धार्तराष्ट्रान्पराङ्मुखान् ॥ दुर्योधनोमहाराजोनासीत्तत्रपराङ्मुखः २ तामापतंतींसंप्रेक्ष्यगंधर्वाणांमहाचमूम् ॥ महताशरवर्षेणसोऽभ्यवर्ष
दरिंदमः ३ अचिंत्यशरवर्षंतुगंधर्वास्तस्यतंरथम् ॥ दुर्योधनंजिघांसंतःसमंतात्पर्यवारयन् ४ युगमीषांवरूथंचतथैवध्वजसारथी ॥ अश्वांस्त्रिवेणुंतल्पंचतिलशो
व्यधमञ्छरैः ५ दुर्योधनंचित्रसेनोविरथंपतितंभुवि ॥ अभिद्रुत्यमहाबाहुर्जीवग्राहमथाग्रहीत् ६ तस्मिन्गृहीतेराजेंद्रस्थितंदुःशासनंरथे ॥ पर्यगृह्णंतगंधर्वाःपरिवार्य
समंततः ७ विविंशतिचित्रसेनावादायान्येविदुद्रुवुः ॥ विंदानुविंदावपरेराजदारांश्चसर्वशः ८ सैन्यंतद्धार्तराष्ट्रस्यगंधर्वैःसमभिद्रुतम् ॥ पूर्वंप्रभग्नाःसहिताःपांडवानभ्ययु
स्तदा ९ शकटापणवेशाश्चयानयुग्यंचसर्वशः ॥ शरणंपांडवाञ्जग्मुर्ह्रियमाणेमहीपतौ १० ॥ सैनिकाऊचुः ॥ प्रियदर्शीमहाबाहोधार्तराष्ट्रोमहाबलः ॥ गंधर्वैर्ह्रिय
तेराजापार्थास्तमनुधावत ११ दुःशासनोदुर्विषहोदुर्मुखोदुर्जयस्तथा ॥ बध्वाह्रियंतेगंधर्वैराजदाराश्चसर्वशः १२ इतिदुर्योधनामात्याःक्रोशंतोराजगृद्धिनः ॥ आर्ता
दीनास्ततःसर्वेयुधिष्ठिरमुपागमन् १३ तांस्तथाव्यथितान्दीनान्भिक्षमाणान्युधिष्ठिरम् ॥ वृद्धान्दुर्योधनामात्यान्भीमसेनोऽभ्यभाषत १४ महताहिप्रयत्नेनसंनह्य
गजवाजिभिः ॥ अस्माभिर्यदनुष्ठेयंगंधर्वैस्तदनुष्ठितम् १५ अन्यथावर्तमानानामर्थोजातोऽयमन्यथा ॥ दुर्मंत्रितमिदंतावद्राज्ञोदुर्द्यूतदेविनः १६ द्वेष्टारमन्येक्लीबस्य
पातयंतीतिनःश्रुतम् ॥ इदंकृतंनःप्रत्यक्षंगंधर्वैरतिमानुषम् १७ दिष्ट्यालोकेपुमानस्तिकश्चिदस्मत्प्रियेस्थितः ॥ येनास्माकंहृतोभारआसीनानांसुखावहः १८ शीत
वातातपसहांस्तपसाचैवकर्शितान् ॥ समस्थोविषमस्थान्हिद्रष्टुमिच्छतिदुर्मतिः १९ अधर्मचारिणस्तस्यकौरव्यस्यदुरात्मनः ॥ येशीलमनुवर्ततेतेपश्यंतिपराभवम्
२० अधर्मोहिकृतस्तेनयेनैतदुपशिक्षितम् ॥ अनृशंसास्तुकौंतेयास्तत्प्रत्यक्षंब्रवीमिवः २१ एवंब्रुवाणंकौंतेयंभीमसेनमपस्वरम् ॥ नकालःपरुषस्यायमितिराजाऽभ्य
भाषत २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनादिहरणेद्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ अस्मानभिगतांस्तातभयार्ताञ्छरणैषिणः ॥ कौरवान्विषमप्राप्तान्कथंब्रूयास्त्वमीदृशम् १

दित्वादग्रहीदित्यनुप्रयोगः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ राज्ञोयुधिष्ठिरस्य १६ क्लीबस्यअशक्तत्वात् १७ । १८ । १९ । २० । २१ अपस्वरं क्रोधेनविकलवर्णयथास्यात्तथा ब्रुवाणम् २२ इत्यारण्यकेप० नीलकंठीयेभारतभावदीपे द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥ ॥ ॥ ॥ अस्मानिति १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ अभिधाव याहीतिचोदितआर्यः त्राणंरक्षकःशरणागतस्यकःभवेत् यआर्योमहान्सएवभवेत् शरणागतरक्षणसमर्थोदुर्लभइतिभावः १२ । १३ । १४

भवंतिभेदाज्ज्ञातीनांकलहाश्चवृकोदर ॥ प्रसक्तानिचवैराणिकुलधर्मोननश्यति २ यदातुकश्चिज्ज्ञातीनांबाह्यःप्रार्थयतेकुलम् ॥ नमर्षयंतितत्संतोबाह्येनाभिप्रधर्षणम् ३ जानात्येषहिदुर्बुद्धिरस्मानिहचिरोषितान् ॥ सएवंपरिभूयास्मानकार्षीदिदमप्रियम् ४ दुर्योधनस्यग्रहणाद्गंधर्वेणबलात्प्रभो ॥ स्त्रीणांबाह्याभिमर्शाच्चहतंभवतिनः कुलम् ५ शरणंचप्रपन्नानांत्राणार्थंचकुलस्यच ॥ उत्तिष्ठध्वंनरव्याघ्राःसज्जीभवतमाचिरम् ६ अर्जुनश्चयमौचैवत्वंचवीरापराजितः ॥ मोक्षयध्वंनरव्याघ्राह्रियमाणंसुयोधनम् ७ एतेरथानरव्याघ्राःसर्वशस्त्रसमन्विताः ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्राणांविमलाःकांचनध्वजाः ८ सस्वनानधिरोहध्वंनित्यसज्जानिमान्रथान् ॥ इंद्रसेनादिभिःसूतैःकृतशस्त्रैरधिष्ठितान् ९ एतानास्थायवैयत्तागंधर्वान्योद्धुमाहवे ॥ सुयोधनस्यमोक्षायप्रयतध्वमतंद्रिताः १० यएवकश्चिद्राजन्यःशरणार्थमिहागतम् ॥ परंशक्त्याऽभिरक्षेतकिंपुनस्त्वंवृकोदर ११ कइहार्योभवेत्त्राणमभिधावेतिचोदितः ॥ प्रांजलिंशरणापन्नंदृष्ट्वाशत्रुमपिध्रुवम् १२ वरप्रदानंराज्यंचपुत्रजन्मचपांडवाः ॥ शत्रोश्चमोक्षणंक्लेशात्त्रीणिचैकंचतत्समम् १३ किंचाप्यधिकमेतस्माद्यदापन्नःसुयोधनः ॥ त्वद्बाहुबलमाश्रित्यजीवितंपरिमार्गते १४ स्वयमेवप्रधावेयंयदिनस्याद्वृकोदर ॥ विततोमेक्रतुर्वीरनहिमेऽत्रविचारणा १५ साम्नैवतुयथाभीममोक्षयेथाःसुयोधनम् ॥ तथासर्वैरुपायैस्त्वंयतेथाःकुरुनंदन १६ नसाम्नाप्रतिपद्येतयदिगंधर्वराडसौ ॥ पराक्रमेणमृदुनामोक्षयेथाःसुयोधनम् १७ अथासौमृदुयुद्धेननमुंचेद्भीमकौरवान् ॥ सर्वोपायैर्विमोच्यास्तेनिगृह्यपरिपंथिनः १८ एतावद्धिमयाशक्यंसंदेष्टुंवैवृकोदर ॥ वैतानेकर्मणिततेवर्तमानेचभारत १९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अजातशत्रोर्वचनंतच्छ्रुत्वातुधनंजयः ॥ प्रतिजज्ञेगुरोर्वाक्यंकौरवाणांविमोक्षणम् २० ॥ अर्जुनउवाच ॥ यदिसाम्नानमोक्ष्यंतिगंधर्वाधृतराष्ट्रजान् ॥ अद्यगंधर्वराजस्यभूमिःपास्यतिशोणितम् २१ अर्जुनस्यतुतांश्रुत्वाप्रतिज्ञांसत्यवादिनः ॥ कौरवाणांतदाराजन्पुनःप्रत्यागतंमनः २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनमोचनानुज्ञायांत्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ युधिष्ठिरवचःश्रुत्वाभीमसेनपुरोगमाः ॥ प्रहृष्टवदनाःसर्वेसमुत्तस्थुर्नरर्षभाः १ अभेद्यानिततःसर्वेसमनह्यंतभारत ॥ जांबूनदविचित्राणिकवचानिमहारथाः २ आयुधानिचदिव्यानिविविधानिसमाददुः ॥ तेदंशितारथैःसर्वेध्वजिनःसशरासनाः ३ पांडवाःप्रत्यदृश्यंतज्वलिताइवपावकाः ॥ तान्रथान्साधुसंपन्नान्संयुक्तान्जवनैर्हयैः ४ आस्थायरथशार्दूलाःशीघ्रमेवययुस्ततः ॥ ततःकौरवसैन्यानांप्रादुरासीन्महास्वनः ५ प्रयातान्सहितान्दृष्ट्वापांडुपुत्रान्महारथान् ॥ जितकाशिनश्चखचरास्त्वरिताश्चमहारथाः ६

१५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥ युधिष्ठिरेति १ । २ दंशिताःसन्नद्धाः ३ । ४ । ५ । ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

७। ८। ९। १० श्रेयःकल्याणंप्रतिपादयितुम् ११। १२। १३। १४। १५। १६। १७। १८। १९ खचरान्गगनगमनान् खचरान्गंधर्वान् २०। २१। २२॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये

क्षणेनैववनेतस्मिन्समाजग्मुरभीतवत् ॥ न्यवर्तंततततःसर्वेगंधर्वाजितकाशिनः ७ दृष्ट्वारथगतान्वीरान्पांडवांश्चतुरोरणे ॥ तांस्तुविभ्राजितान्दृष्ट्वालोकपाला
निवोद्यतान् ८ व्यूढानीकाव्यतिष्ठंतगंधमादनवासिनः ॥ राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वाधर्मपुत्रस्यधीमतः ९ क्रमेणमृदुनायुद्धमुपक्रांतंचभारत ॥ नतुगंधर्वराजस्यसैनि
कामंदचेतसः १० शक्यंतेमृदुनाश्रेयःप्रतिपादयितुंतदा ॥ ततस्तान्युधिदुर्धर्षान्सव्यसाचीपरंतपः ११ सांत्वपूर्वमिदंवाक्यमुवाचखचरान्रणे ॥ विसर्जय
तराजानंभ्रातरंमेसुयोधनम् १२ तएवमुक्तागंधर्वाःपांडवेनयशस्विना ॥ उत्स्मयंतस्तदापार्थमिदंवचनमब्रुवन् १३ एकस्यैववयंतातकुर्यामवचनंभुवि ॥
यस्यशासनमाज्ञायचरामोविगतज्वराः १४ तेनैकेनयथाऽऽदिष्टंतथावर्त्तामभारत ॥ नशास्ताविद्यतेऽस्माकमन्यस्तस्मात्सुरेश्वरात् १५ एवमुक्तःसगंधर्वैःकुंतीपु
त्रोधनंजयः ॥ गंधर्वान्पुनरेवेदंवचनंप्रत्यभाषत १६ नतद्गंधर्वराजस्ययुक्तंकर्मजुगुप्सितम् ॥ परदाराभिमर्शश्चमानुषैश्चसमागमः १७ उत्सृज्यध्वंमहावीर्या
न्धृतराष्ट्रसुतानिमान् ॥ दारांश्चैषांविमुंचध्वंधर्मराजस्यशासनात् १८ यदासाम्नानमुंचध्वंगंधर्वाधृतराष्ट्रजान् ॥ मोक्षयिष्यामिविक्रम्यस्वयमेवसुयोधनम् १९
एवमुक्त्वाततःपार्थःसव्यसाचीधनंजयः ॥ ससर्जनिशितान्बाणान्खचरान्खचरान्प्रति २० तथैवशरवर्षेणगंधर्वास्तेबलोत्कटाः ॥ पांडवानभ्यवर्तन्तपांडवाश्चदिवौ
कसः २१ ततःसुतुमुलंयुद्धंगंधर्वाणांतरस्विनाम् ॥ बभूवभीमवेगानांपांडवानांचभारत २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप०पांडवगं
धर्वयुद्धेचतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४४ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोदिव्यास्त्रसंपन्नागंधर्वाहेममालिनः ॥ विसृजंतः
शरान्दीप्तान्समंतात्पर्यवारयन् १ चत्वारःपांडवावीरागंधर्वाश्चसहस्रशः ॥ रणेसंन्यपतन्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् २ यथाकर्णस्यचरथोधार्तराष्ट्रस्यचोभयोः ॥
गंधर्वैःशतशश्छिन्नौतथातेषांप्रचक्रिरे ३ तान्समापततोराजन्गंधर्वाञ्छतशोरणे ॥ प्रत्यगृह्णन्नरव्याघ्राःशरवर्षैरनेकशः ४ तेकीर्यमाणाःखगमाःशरवर्षैःसमं
ततः ॥ नशेकुःपांडुपुत्राणांसमीपेपरिवर्तितुम् ५ अभिक्रुद्धानभिक्रुद्धोगंधर्वानर्जुनस्तदा ॥ लक्षयित्वाऽथदिव्यानिमहास्त्राण्युपचक्रमे ६ सहस्राणांसहस्राणि
प्राहिणोद्यमसादनम् ॥ आग्नेयेनार्जुनःसंख्येगंधर्वाणांबलोत्कटः ७ तथाभीमोमहेष्वासःसंयुगेबलिनांवरः ॥ गंधर्वान्शतशोराजन्जघानानिशितैःशरैः ८ मा
द्रीपुत्रावपितथायुध्यमानौबलोत्कटौ ॥ परिगृह्याग्रतोराजन्जघ्नतुःशतशःपरान् ९ तेवध्यमानागंधर्वादिव्यैरस्त्रैर्महारथैः ॥ उत्पेतुःखमुपादायधृतराष्ट्रसुतांस्ततः
१० सतानुत्पतितान्दृष्ट्वाकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ महताशरजालेनसमंतात्पर्यवारयत् ११ तेबद्धाःशरजालेनशकुंताइवपंजरे ॥ ववर्षुरर्जुनंक्रोधाद्गदाशक्त्यृष्टिवृ
ष्टिभिः १२ गदाशक्त्यृष्टिवृष्टीस्तानिहत्यपरमास्त्रवित् ॥ गात्राणिचाहनद्भल्लैर्गंधर्वाणांधनंजयः १३

भारतभावदीपे चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४४ ॥ ॥ ततइति १। २ तथातेषांचतुर्णामपिरथान्छत्रान्प्रचक्रिरे गंधर्वाः ३। ४। ५। ६। ७। ८। ९। १०। ११। १२। १३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ गृहगृहीता २० । २१ संवृत्त्याच्छाद्य विद्यया ऽदर्शनशक्तया २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि
नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥ ॥ ततोऽर्जुनइति १ । २ तत्रस्थेनमयेतिशेषः ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ नित्यंसंतुष्टोमत्तइत्यर्थः

शिरोभिःप्रपतद्भिश्चचरणैर्बाहुभिस्तथा ॥ अश्मवृष्टिरिवाभातिपरेषामभवद्भयम् १४ तेवध्यमानागंधर्वाःपांडवेनमहात्मना ॥ भूमिष्ठमंतरिक्षस्थाःशरवर्षैरवाकिरन् ॥
१५ तेषांतुशरवर्षाणिसव्यसाचीपरंतपः ॥ अस्त्रैःसंवार्यतेजस्वीगंधर्वान्प्रत्यविध्यत १६ स्थूणाकर्णेंद्रजालंचसौरंचापितथाऽर्जुनः ॥ आग्नेयंचापिसौम्यंचससर्जकुरुनं
दन १७ तेदह्यमानागंधर्वाःकुंतीपुत्रस्यसायकैः ॥ दैतेयाइवशक्रेणविषादमगमन्परम् १८ ऊर्ध्वमाक्रममाणाश्चशरजालेनवारिताः ॥ विसर्पमाणाभल्लैश्चवार्यंतेसव्यसा
चिना १९ गंधर्वांस्त्रासितान्दृष्ट्वाकुंतीपुत्रेणभारत ॥ चित्रसेनोगदांगृह्यसव्यसाचिनमाद्रवत् २० तस्याभिपततस्तूर्णंगदाहस्तस्यसंयुगे ॥ गदांसर्वायसींपार्थःशरैश्चि
च्छेदसप्तधा २१ सगदांबहुधादृष्ट्वाकृत्तांबाणैस्तरस्विना ॥ संवृत्यविद्ययाऽऽत्मानंयोधयामासपांडवम् २२ अस्त्राणितस्यदिव्यानिसंप्रयुक्तानिसर्वशः ॥ दिव्यैरस्त्रैस्त
दावीरःपर्यवारयदर्जुनः २३ सवार्यमाणस्तैरस्त्रैरर्जुनेनमहात्मना ॥ गंधर्वराजोबलवान्माययाऽन्तर्हितस्तदा २४ अंतर्हितंतमालक्ष्यप्रहरंतमथार्जुनः ॥ ताडयामासख
चरैर्दिव्यास्त्रप्रतिमंत्रितैः २५ अंतर्धानवधंचास्यचक्रेकुद्धोऽर्जुनस्तदा ॥ शब्दवेधंसमाश्रित्यबहुरूपोधनंजयः २६ सवध्यमानस्तैरस्त्रैरर्जुनेनमहात्मना ॥ ततोऽस्य
दर्शयामासतदाऽऽत्मानंप्रियःसखा २७ चित्रसेनस्ततोवाचसखायंयुधिविद्धिमाम् ॥ चित्रसेनमथालक्ष्यसखायंयुधिदुर्बलम् २८ संजहारास्त्रमथतत्प्रसृष्टंपांडवर्षभः ॥
दृष्ट्वातुपांडवाःसर्वेसंहृतास्त्रंधनंजयम् २९ संजहुःप्रद्रुतानश्वाञ्शरवेगान्धनूंषिच ॥ चित्रसेनश्चभीमश्चसव्यसाचीयमावपि ॥ पृष्ट्वाकौशलमन्योन्यंरथेष्वेवावतस्थिरे
३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिगंधर्वपराभवेपंचचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततो
ऽर्जुनश्चित्रसेनंप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ मध्येगंधर्वसैन्यानांमहेष्वासोमहाद्युतिः १ किंतेव्यवसितंवीरकौरवाणांविनिग्रहे ॥ किमर्थंचसदारोऽयंनिगृहीतःसुयोधनः २
॥ चित्रसेनउवाच ॥ विदितोऽयमभिप्रायस्तत्रस्थेनदुरात्मनः ॥ दुर्योधनस्यपापस्यकर्णस्यचधनंजय ३ वनस्थान्भवतोज्ञात्वाक्लिश्यमानाननाथवत् ॥ समस्थो
विषमस्थांस्तान्द्रक्ष्यामीत्यनवस्थितान् ४ इमेऽवहसितुंप्राप्ताद्रौपदींचयशस्विनीम् ॥ ज्ञात्वाचिकीर्षितंचैषांमामुवाचसुरेश्वरः ५ गच्छदुर्योधनंबद्ध्वासहामात्यमिहा
नय ॥ धनंजयश्चतेरक्ष्यःसहभ्रातृभिराहवे ६ सचप्रियःसखातुभ्यंशिष्यश्चतवपांडव ॥ वचनाद्देवराजस्यततोस्मीहागतोद्रुतम् ७ अयंदुरात्माबद्धश्चगमिष्यामिसुरा
लयम् ॥ नेष्याम्येनंदुरात्मानंपाकशासनशासनात् ८ ॥ अर्जुनउवाच ॥ उत्सृज्यतांचित्रसेनभ्राताऽस्माकंसुयोधनः ॥ धर्मराजस्यसंदेशान्ममचेदिच्छसिप्रियम्
९ ॥ चित्रसेनउवाच ॥ पापोऽयंनित्यसंतुष्टोनविमोक्षणमर्हति ॥ प्रलब्धाधर्मराजस्यकृष्णायाश्चधनंजय १०

संतुष्टत्वाद्धम्यइति । 'हृष्टोदृप्यतिदृप्तोधर्ममतिक्रामति'इत्यापस्तंबवचनात् । प्रलब्धावंचकः १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

इदंमदुक्तंसमस्थोविषमस्थांस्तान्द्रक्ष्यामीति ११ । १२ । १३ । १४ । १५ इष्टानिवस्त्रालंकारादीन्याज्ञापयध्वं भवदर्थनान्योनेष्यतीति १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१
सुखंसुखेनएधंतिएधंतेवर्धते २२ वैमनस्यंवैरंकेनचित्सहमाकृथाःमाकुरु २३ । २४ । २५ ॥ २६ । २७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षट्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

नेदंचिकीर्षितंतस्यकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ जानातिधर्मराजोहिश्रुत्वाकुरुयथेच्छसि ११ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेसर्वएवराजानमभिजग्मुर्युधिष्ठिरम् ॥ अभिगम्यचत
त्सर्वंशशंसुस्तस्यचेष्टितम् १२ अजातशत्रुस्तच्छ्रुत्वागंधर्वस्यवचस्तदा ॥ मोक्षयामासतान्सर्वान्गंधर्वान्प्रशशंसच १३ दिष्ट्याभवद्भिर्बलिभिःशक्तैःसर्वैर्नहिंसितः ॥
दुर्वृत्तोधार्तराष्ट्रोऽयंसामात्यज्ञातिबांधवः १४ उपकारोमहांस्तातकृतोऽयंममखेचरैः ॥ कुलंनपरिभूतंमेमोक्षणेऽस्यदुरात्मनः १५ आज्ञापयध्वमिष्टानिप्रीयामोदर्श
नेनवः ॥ प्राप्यसर्वानभिप्रायांस्ततोव्रजतमाचिरम् १६ अनुज्ञातास्तुगंधर्वाःपांडुपुत्रेणधीमता ॥ सहाप्सरोभिःसंहृष्टाश्चित्रसेनमुखाययुः १७ देवराडपिगंधर्वान्मृ
तांस्तान्समजीवयत् ॥ दिव्येनामृतवर्षेणयेहताःकौरवैर्युधि १८ ज्ञातींस्तानवमुच्याथराजदारांश्चसर्वशः ॥ कृत्वाचदुष्करंकर्मप्रीतियुक्ताश्चपांडवाः १९ सस्त्रीकु
मारैःकुरुभिःपूज्यमानामहारथाः ॥ बभ्राजिरेमहात्मानःक्रतुमध्येयथाग्नयः २० ततोदुर्योधनंमुक्तंभ्रातृभिःसहितस्तदा ॥ युधिष्ठिरस्तुप्रणयादिदंवचनमब्रवीत् २१
मास्मतातपुनःकार्षीरीदृशंसाहसंक्वचित् ॥ नहिसाहसकर्तारःसुखमेधंतिभारत २२ स्वस्तिमान्सहितःसर्वैर्भ्रातृभिःकुरुनंदन ॥ गृहान्व्रजयथाकामंवैमनस्यंचमाकृथाः
२३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ पांडवेनाभ्यनुज्ञातोराजादुर्योधनस्तदा ॥ अभिवाद्यधर्मपुत्रंगतेंद्रियइवातुरः २४ विदीर्यमाणोव्रीडावान्जगामनगरंप्रति ॥ तस्मिन्गतेकौ
रवेयेकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः २५ भ्रातृभिःसहितोवीरःपूज्यमानोद्विजातिभिः ॥ तपोधनैश्चतैःसर्वैर्वृतःशक्रइवामरैः २६ तथाद्वैतवनेतस्मिन्विजहारमुदायुतः २७
॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनमोक्षणेषट्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४६ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ शत्रुभिर्जित
बद्धस्यपांडवैश्चमहात्मभिः ॥ मोक्षितस्ययुधापश्चान्मानिनःसुदुरात्मनः १ कत्थनस्यावलिप्तस्यगर्वितस्यचनित्यशः ॥ सदाचपौरुषौदार्यैःपांडवानवमन्यतः २
दुर्योधनस्यपापस्यनित्याहंकारवादिनः ॥ प्रवेशोहास्तिनपुरेदुष्करःप्रतिभातिमे ३ तस्यलज्जान्वितस्यैवशोकव्याकुलचेतसः ॥ प्रवेशंविस्तरेणत्वंवैशंपायनकीर्तय ४
॥ वैशंपायनउवाच ॥ धर्मराजनिसृष्टस्तुधार्तराष्ट्रःसुयोधनः ॥ लज्जयाऽधोमुखःसीदन्नुपासर्पत्सुदुःखितः ५ स्वपुरंप्रययौराजाचतुरंगबलानुगः । शोकोपहतया
बुद्ध्याचिंतयानःपराभवम् ६ विमुच्यपथियानानिदेशेसुयवसोदके ॥ सन्निविष्टःशुभेरम्येभूमिभागेयथेप्सितम् ७ हस्त्यश्वरथपादातंयथास्थानंन्यवेशयत् ॥ अथोप
विष्टंराजानंपर्यंकेज्वलनप्रभे ८ उपप्लुतंयथासोमंराहुणारात्रिसंक्षये ॥ उपागम्याब्रवीत्कर्णोदुर्योधनमिदंतदा ९

॥ २४६ ॥ शत्रुभिरिति १ कत्थनस्यात्मस्तुतिपरस्य अवलिप्तस्यपापाशयस्य गर्वितस्यात्यभिमानिनः अतएवपांडवानवमन्यतः २ अहंकारंगर्वंवदतीतितथा ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥ अजानतस्तेइति । नाभ्यसूयामिदोषत्वदितिमन्ये १ । २

 दिष्ट्याजीवसिगांधारेदिष्ट्यानःसंगमःपुनः ॥ दिष्ट्यात्वयाजिताश्चैवगंधर्वाःकामरूपिणः १० दिष्ट्यासमग्रान्पश्यामिभ्रातृंस्तेकुरुनंदन ॥ विजिगीपून्रणेयु
क्तान्निर्जितारीन्महारथान् ११ अहंत्वभिद्रुतःसर्वैर्गंधर्वैःपश्यतस्तव ॥ नाशक्नुवंस्थापयितुंदीर्यमाणांचवाहिनीम् १२ शरक्षतांगश्चभ्रशंव्यपयातोऽभिपीडितः ॥
इदंत्वत्यद्भुतंमन्येयद्युष्मानिहभारत १३ अरिष्टानक्षतांश्चापिसदारबलवाहनान् ॥ विमुक्तान्संप्रपश्यामियुद्धात्तस्मादमानुषात् १४ नैतस्यकर्तालोकेऽस्मि
न्पुमान्विद्यतिभारत ॥ यत्कृतंतेमहाराजसहभ्रातृभिराहवे ॥ १५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुकर्णेनराजादुर्योधनस्तदा ॥ उवाचचांगराजानं
बाष्पगद्गदयागिरा ॥ १६ ॥ इतिश्री०म०आ०प०घोष०कर्णदुर्योधनसंवादेसप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ अजान
तस्तेराधेयनाभ्यसूयाम्यहंवचः ॥ जानासित्वंजितान्शत्रून्गंधर्वांस्तेजसामया १ आयोधितास्तुगंधर्वाःसुचिरंसोदरैर्मम ॥ मयासहमहाबाहोकृतश्चोभयतःक्षयः २
मायाधिकास्त्वयुध्यंतयदाशूरावियद्गताः ॥ तदानोनसमंयुद्धमभवत्खेचरैःसह ३ पराजयंचप्राप्ताःस्मोरणेबंधनमेवच ॥ सभृत्यामात्यपुत्राश्चसदारबलवाहनाः ४
उच्चैराकाशमार्गेणह्रियामस्तैःसुदुःखिताः ॥ अथनःसैनिकाःकेचिदमात्याश्चमहारथाः ५ उपगम्याब्रुवन्दीनाःपांडवांश्शरणप्रदान् ॥ एषदुर्योधनोराजाधार्तराष्ट्रःसहा
नुजः ६ सामात्यदाराह्रियतेगंधर्वैर्दिवमाश्रितैः ॥ तंमोक्षयतभद्रंवःसहदारंनराधिपम् ७ परामर्शोमाऽभविष्यत्कुरुदारेषुसर्वशः ॥ एवमुक्तेतुधर्मात्माज्येष्ठःपांडुसुत
स्तदा ८ प्रसाद्यपांडवान्सर्वानाज्ञापयतमोक्षणे ॥ अथागम्यतमुद्देशंपांडवाःपुरुषर्षभाः ९ सांत्वपूर्वमयाचंतशक्ताःसंतोमहारथाः ॥ यदाचास्मान्नमुमुचुर्गंधर्वाःसांत्वि
ताअपि १० ततोऽर्जुनश्चभीमश्चयमजौचबलोत्कटौ ॥ मुमुचुःशरवर्षाणिगंधर्वान्प्रत्यनेकशः ११ अथसर्वेरणंमुक्त्वाप्रयाताःखेचरादिवम् ॥ अस्मानेवाभिकर्षंतोदी
नान्मुदितमानसाः १२ ततःसमंतात्पश्यामःशरजालेनवेष्टितम् ॥ अमानुषाणिचास्त्राणिप्रमुंचंतंधनंजयम् १३ समावृतादिशोदृष्ट्वापांडवेनशितैःशरैः ॥ धनंजयस
खाऽऽत्मानंदर्शयामासवैतदा १४ चित्रसेनःपांडवेनसमाश्लिष्यपरस्परम् ॥ कुशलंपरिपप्रच्छतैःपृष्टश्चाप्यनामयम् १५ तेसमेत्यतथाऽन्योन्यंसन्नाहान्विप्रमुच्यच ॥
एकीभूतास्ततोवीरागंधर्वाःसहपांडवैः ॥ अपूजयेतामन्योन्यंचित्रसेनधनंजयौ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनवाक्येअष्टच
त्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ चित्रसेनंसमागम्यप्रहसन्नर्जुनस्तदा ॥ इदंवचनमक्लीबमब्रवीत्परवीरहा १ भ्रातृन्नर्ह
सिमेवीरमोक्तुंगंधर्वसत्तम ॥ अनर्हधर्षणाहीमेजीवमानेषुपांडुषु २

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥ चित्रसेनमिति १ । २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ एवंभूतस्यजीवितंनश्रेयःइतिसंबंधः अभूद्भविष्यत् ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ श्रेणिमुख्याःशिल्पिसंघानामुख्याःप्रकृतयइत्यर्थः १६ । १७

एवमुक्तस्तुगंधर्वःपांडवेनमहात्मना ॥ उवाचयत्कर्णवयंमंत्रयंतोविनिर्गताः ३ द्रष्टारःस्मसुखाद्धीनान्सदारान्पांडवानिति ॥ तस्मिंस्तूच्चार्यमाणेतुगंधर्वेणवचस्तथा ४ भूमेर्विवरमन्वैच्छंप्रवेष्टुंव्रीडयान्वितः ॥ युधिष्ठिरमथागम्यगंधर्वाःसहपांडवैः ५ अस्मद्दुर्मंत्रितंतस्मैबद्धांश्चास्मान्न्यवेदयन् ॥ स्त्रीसमक्षमहंदीनोबद्धःशत्रुवशंगतः ६ युधिष्ठिरस्योपहृतःकिंनुदुःखमतःपरम् ॥ येमेनिराकृतानित्यंरिपुर्येषामहंसदा ७ तैर्मोक्षितोऽहंदुर्बुद्धिर्दत्तंतैरेवजीवितम् ॥ प्राप्तःस्यांयद्यहंवीरवधंतस्मिन्महारणे ८ श्रेयस्तद्भवितामह्यंनैवंभूतस्यजीवितम् ॥ अभूद्यशःपृथिव्यांमेख्यातंगंधर्वतोवधात् ९ प्राप्ताश्चपुण्यलोकाःस्युर्महेंद्रसदनेऽक्षयाः ॥ यत्त्वद्यमेव्यवसितंतच्छृणुध्वंनरर्षभाः १० इहप्रायमुपासिष्येयूयंव्रजतवैगृहान् ॥ भ्रातरश्चैवमेसर्वेयांत्वद्यस्वपुरंप्रति ११ कर्णप्रभृतयश्चैवसुहृदोबांधवाश्चये ॥ दुःशासनंपुरस्कृत्यप्रयांत्वद्यपुरंप्रति १२ नह्यहंसंप्रयास्यामिपुरंशत्रुनिराकृतः ॥ शत्रुमानापहोभूत्वासुहृदांमानकृत्तथा १३ ससुहृच्छोकदोजातःशत्रूणांहर्षवर्धनः ॥ वारणाह्वयमासाद्यकिंवक्ष्यामिजनाधिपम् १४ भीष्मद्रोणौकृपद्रौणीविदुरःसंजयस्तथा ॥ बाह्लीकःसौमदत्तिश्चयेचान्येवृद्धसंमताः १५ ब्राह्मणाःश्रेणिमुख्याश्चतथोदासीनवृत्तयः ॥ किंमांवक्ष्यंतिकिंचापिप्रतिवक्ष्यामितानहम् १६ रिपूणांशिरसिस्थित्वातथाविक्रम्यचोरसि ॥ आत्मदोषात्परिभ्रष्टःकथंवक्ष्यामितानहम् १७ दुर्विनीताःश्रियंप्राप्यविद्यामैश्वर्यमेवच ॥ तिष्ठंतिनचिरंभद्रंयथाऽहंमदगर्वितः १८ अहोनार्हमिदंकर्मकष्टंदुश्चरितंकृतम् ॥ स्वयंदुर्बुद्धिनामोहाद्येनप्राप्तोऽस्मिसंशयम् १९ तस्मात्प्रायमुपासिष्येनहिशक्ष्यामिजीवितुम् ॥ चेतयानोहिकोजीवेत्कृच्छ्राच्छत्रुभिरुद्धृतः २० शत्रुभिश्चावहसितोमानीपौरुषवर्जितः ॥ पांडवैर्विक्रमाढ्यैश्चसावमानमवेक्षितः २१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंचिंतापरिगतोदुःशासनमथाब्रवीत् ॥ दुःशासननिबोधेदंवचनंममभारत २२ प्रतीच्छत्वंमयादत्तमभिषेकंनृपोभव ॥ प्रशाधिपृथिवींस्फीतांकर्णसौबलपालिताम् २३ भ्रातॄन्पालयविस्रब्धंमरुतोवृत्रहायथा ॥ बांधवाश्चोपजीवंतुदेवाइवशतक्रतुम् २४ ब्राह्मणेषुसदावृत्तिंकुर्वीथाश्चाप्रमादतः ॥ बंधूनांसुहृदांचैवभवेथास्त्वंगतिःसदा २५ ज्ञातींश्चाप्यनुपश्येथाविष्णुर्देवगणान्यथा ॥ गुरवःपालनीयास्तेगच्छपालयमेदिनीम् २६ नंदयन्सुहृदःसर्वान्शात्रवांश्चावभर्त्सयन् ॥ कंठेचैनंपरिष्वज्यगम्यतामित्युवाचह २७ तस्यतद्वचनंश्रुत्वादीनोदुःशासनोऽब्रवीत् ॥ अश्रुकंठःसुदुःखार्तःप्रांजलिःप्रणिपत्यच २८ सगद्गदमिदंवाक्यंभ्रातरंज्येष्ठमात्मनः ॥ प्रसीदेत्यपतद्भूमौदूयमानेनचेतसा २९ दुःखितःपादयोस्तस्यनेत्रजंजलमुत्सृजन् ॥ उक्तवांश्चनरव्याघ्रोनैतदेवंभविष्यति ३० विदीर्येत्सकलाभूमिर्द्यौश्चापिशकलीभवेत् ॥ रविरात्मप्रभांजह्यात्सोमःशीतांशुतांत्यजेत् ३१

१८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ विस्रब्धंसविश्वासंयथास्यात्तथा २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ यदाचेति । यदिशोकेनव्यसनेनजयेत्तर्हिसकर्तव्योनतुतत्तथास्यतःशोकोनकर्तव्यइत्यर्थः ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपेऊनपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥ ॥ ॥ ॥ राजन्निति । स्पष्टार्थोध्यायः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

वायुःशैघ्र्यमथोजह्याद्धिमवांश्चपरिव्रजेत् ॥ शुष्येत्तोयंसमुद्रेषुवह्निरप्युष्णतांत्यजेत् ३२ नचाहंत्वदृतेराजन्प्रशासेयंवसुंधराम् ॥ पुनःपुनःप्रसीदेतिवाक्यंचेद मुवाचह ३३ त्वमेवनःकुलेराजाभविष्यसिशतंसमाः ॥ एवमुक्त्वासराजानंसुस्वरंप्ररुरोदह ३४ पादौसंस्पृश्यमानार्हौभ्रातुर्ज्येष्ठस्यभारत ॥ तथातौदुःखितौ दृष्ट्वादुःशासनसुयोधनौ ३५ अधिगम्यव्यथाविष्टःकर्णस्तौप्रत्यभाषत ॥ विषीदथःकिंकौरव्यौबालिश्यात्प्राकृताविव ३६ नशोकःशोचमानस्यविनिवर्ततेक र्हिचित् ॥ यदाचशोचतःशोकोव्यसनंनापकर्षति ३७ सामर्थ्यंकिंततःशोकेशोचमानौप्रपश्यथः ॥ धृतिंगृह्णीतंमाशत्रून्शोचंतौनंदयिष्यथः ३८ कर्तव्यंहि कृतंराजन्पांडवैस्तवमोक्षणम् ॥ नित्यमेवप्रियंकार्यंराज्ञोविषयवासिभिः ३९ पाल्यमानास्त्वयातेहिनिवसंतिगतज्वराः ॥ नार्हस्येवंगतेमन्युंकर्तुंप्राकृतवद्यथा ॥ ४० विषण्णास्तवसोदर्यास्त्वयिप्रायंसमास्थिते ॥ उत्तिष्ठव्रजभद्रंतेसमाश्वासयसोदरान् ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप० दुर्योधनप्रा योपवेशेऊनपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ राजन्नाद्यावगच्छामितवेहलघुसत्वताम् ॥ किमत्रचित्रंयद्वीरमोक्षितःपांडवैरसि १ सद्योवशंसमापन्नःशत्रूणांशत्रुकर्शन ॥ सेनाजीवैश्चकौरव्यतथाविषयवासिभिः २ अज्ञातैर्यदिवाज्ञातैःकर्तव्यंनृपतेःप्रियम् ॥ प्रायःप्राधानाःपुरुषाःक्षोभयंत्यरिवा हिनीम् ३ निगृह्यंतेचयुद्धेषुमोक्ष्यंतेचैवसैनिकैः ॥ सेनाजीवाश्चयेराज्ञांविषयेसंतिमानवाः ४ तैःसंगम्यनृपार्थाययतितव्यंयथातथम् ॥ यद्येवंपांडवैराजन्भव द्विषयवासिभिः ५ यदृच्छयामोक्षितोऽसितत्रकापरिदेवना ॥ नचैतत्साधुयद्राजन्पांडवास्त्वांनृपोत्तमम् ६ स्वसेनयासंप्रयांतंनानुयांतिस्मपृष्ठतः ॥ शूराश्चबलवंत श्चसंयुगेष्वपलायिनः ७ भवतस्तेसहायावैप्रेष्यतांपूर्वमागताः ॥ पांडवेयानिरत्नानित्वमद्याप्युपभुंजसे ८ सत्वस्थान्पांडवान्पश्यनतेप्रायमुपाविशन् ॥ उत्ति ष्ठराजन्भद्रंतेनचिरंकर्तुमर्हसि ९ अवश्यमेवनृपतेराज्ञोविषयवासिभिः ॥ प्रियाण्याचरितव्यानितत्रकापरिदेवना १० मद्वाक्यमेतद्राजेंद्रयद्येवंनकरिष्यसि ॥ स्थास्यामीहभवत्पादौशुश्रूषन्नरिमर्दन ११ नोत्सहेजीवितुमहंत्वद्विहीनोनरर्षभ ॥ प्रायोपविष्टस्तुनृपराज्ञांहास्योभविष्यसि १२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त स्तुकर्णेनराजादुर्योधनस्तदा ॥ नैवोत्थातुंमनश्चक्रेस्वर्गायकृतनिश्चयः १३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनप्रायोपवेशेकर्णवा क्येपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रायोपविष्टंराजानंदुर्योधनममर्षणम् ॥ उवाचसांत्वयन्राजन्शकुनिः सौबलस्तदा १ ॥ शकुनिरुवाच ॥ सम्यगुक्तंहिकर्णेनतच्छ्रुतंकौरवत्वया ॥ मयाऽऽहृतांश्रियंस्फीतांतांमोहादपहासिकिम् २

१२ ॥ १३ ॥ ॥ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥ ॥ ॥ ॥ प्रायोपविष्टमिति १ । २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ पात्रंमृत्पात्रं आममपक्वं ४ भीरुमात्मनाशशंकाकुलं । क्लीबंसामर्थ्यहीनं । दीर्घसूत्रंचिरकारिणं । प्रमादिनमनवहितं । व्यसनाद्द्यूतपानमृगयादिरूपात् । विषयैःस्त्र्यादिभिराक्रांतं । त्वंतुतेषांमध्येप्रमादीविषयाक्रांतश्चेतिभावः ५ पार्थैःकृतंशोकमालंब्यमानाशयेतिसंबंधः ६ । ७ आत्मानंशरीरंमात्यज ८ । ९ । १० विकृतंम्लानं भ्रातृसौहृदं भ्रातरिसौहृदंवात्सल्यमस्यास्तीतिभ्रातृसौहृदस्तम् ११ । १२ निर्वेदंजीवितेवैराग्यं नैराश्यंराज्यलाभेइतिशेषः १३ समन्युःदैन्यवान् धर्मेणधनेनसौख्येनवानममकार्यमितिसंबंधः धर्मधनाभ्यांयत्सौख्यंतेनवा आज्ञायाआज्ञाफलेनराज्येनेत्यर्थः १४ माविहन्यतआत्मानंमाघातयतममसंकल्पंवामानाशयत १५ पूज्याभवद्भिरितिशेषः गुरवोधृतराष्ट्रादयः १६ । १७ सुहृद्भिःकर्णाद्यैः अमात्यैःशकुनिप्रभृतिभिः भ्रातृभिर्दुःशासनादिभिः स्वजनैःसंबंधिभिः १८ । १९ वाग्यतोमौनी

त्वमल्पबुद्ध्यानृपतेप्राणानुत्स्रष्टुमर्हसि ॥ अथवाऽप्यवगच्छामिनवृद्धाःसेवितास्त्वया ३ यःसमुत्पतितंहर्षंदैन्यंवानानियच्छति ॥ सनश्यतिश्रियंप्राप्यपात्रमाममिवांभसि ४ अतिभीरुमतिक्लीबंदीर्घसूत्रंप्रमादिनम् ॥ व्यसनाद्विषयाक्रान्तंनभजंतिनृपंप्रजाः ५ सत्कृतस्यहितेशोकोविपरीतेकथंभवेत् ॥ माकृतंशोभनंपार्थैःशोकमालंब्यनाशय ६ यत्रहर्षस्त्वयाकार्यःसत्कर्तव्याश्चपांडवाः ॥ तत्रशोचसिराजेंद्रविपरीतमिदंतव ७ प्रसीदमात्यजात्मानंतुष्टश्चसुकृतंस्मर ॥ प्रयच्छराज्यंपार्थानांयशोधर्ममवाप्नुहि ८ क्रियामेतांसमाज्ञायकृतज्ञस्त्वंभविष्यसि ॥ सौभ्रात्रंपांडवैःकृत्वासमवस्थाप्यचैवतान् ९ पित्र्यंराज्यंप्रयच्छैषांततःसुखमवाप्स्यसि ॥ वैशंपायनउवाच ॥ शकुनेस्तुवचःश्रुत्वादुःशासनमवेक्ष्यच १० पादयोःपतितंवीरंविकृतंभ्रातृसौहृदम् ॥ बाहुभ्यांसाधुजाताभ्यांदुःशासनमरिंदमम् ११ उत्थाप्यसंपरिष्वज्यप्रीत्याऽजिघ्रतमूर्धनि ॥ कर्णसौबलयोश्चापिसंश्रुत्यवचनान्यसौ १२ निर्वेदंपरमंगत्वाराजादुर्योधनस्तदा ॥ व्रीडयाऽभिपरीतात्मानैराश्यमगमत्परम् १३ तच्छ्रुत्वासुहृदश्चैवसमन्युरिदमब्रवीत् ॥ नधर्मधनसौख्येननैश्वर्येणनचाज्ञया १४ नैवभोगैश्चमेकार्यंमाविहन्यतगच्छत ॥ निश्चितेयंममममतिःस्थिताप्रायोपवेशने १५ गच्छध्वंनगरंसर्वेपूज्याश्चगुरवोमम ॥ तएवमुक्ताःप्रत्यूचूराजानमरिमर्दनम् १६ यागतिस्तवराजेंद्रसाऽस्माकमपिभारत ॥ कथंवासंप्रवेक्ष्यामस्त्वद्विहीनाःपुरंवयम् १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ससुहृद्भिरमात्यैश्चभ्रातृभिःस्वजनेनच ॥ बहुप्रकारमप्युक्तोनिश्चयान्नविचाल्यते १८ दर्भास्तरणमास्तीर्यनिश्चयाद्धृतराष्ट्रजः ॥ संस्पृश्यापःशुचिर्भूत्वाभूतलेसमुपस्थितः १९ कुशचीरांबरधरःपरंनियममास्थितः ॥ वाग्यतोराजशार्दूलःसस्वर्गगतिकाम्यया २० मनसोऽपचितिंकृत्वानिरस्यचबहिःक्रियाः ॥ अथतंनिश्चयंतस्यबुद्ध्वादैतेयदानवाः २१ पातालवासिनोरौद्राःपूर्वंदेवैर्विनिर्जिताः ॥ तेस्वपक्षक्षयंतंतुज्ञात्वादुर्योधनस्यवै २२ आह्वानायतदाचक्रुःकर्मवैतानसंभवम् ॥ बृहस्पत्युशनोक्तैश्चमंत्रैर्मंत्रविशारदाः २३ अथर्ववेदप्रोक्तैश्चयाश्चोपनिषदिक्रियाः ॥ मंत्रजप्यसमायुक्तास्तास्तदासमवर्तयन् २४ जुह्वत्यग्नौहविःक्षीरंमंत्रवत्सुसमाहिताः ॥ ब्राह्मणावेदवेदांगपारगाःसुदृढव्रताः २५

स्वर्गगतिर्मरणंतत्काम्ययातदिच्छया २० मनसाउपसमीपेचितिंदाहार्थकाष्ठसंचयंकृत्वा संकल्प्य अवश्यंमर्तव्यमितिनिश्चित्येत्यर्थः बहिःक्रियाःस्नानपानाद्याः २१ । २२ वैतानसंभवमग्निविस्तारसाध्यंनवकुंड्यादिविधानंआथर्वणिकं नतुत्रयीरूपम् २३ उपनिषदिआरण्यकेप्रोक्ताःक्रियाः ' सर्वंप्रविध्यहृदयंप्रविध्यशिरोभिवृंजधमनीःप्रव्रज ' इत्यादिमंत्रप्रकाशिताःशत्रुमारणार्थाएतन्मंत्रजपहोमादिरूपाः समवर्तयन्संप्रावर्तयन् दैतेयदानवाइतिपूर्वेणसंबंधः २४ । २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कृत्या आज्ञाकरी देवता २६ । २७ । २८ । २९ । ३० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥ ॥ भोःसुयोधनेति १ । २ कार्यविरुद्धेषुशत्रुजयवि

कर्मसिद्धौतदातत्रजृंभमाणामहाद्भुताः ॥ कृत्यासमुत्थिताराजन्किंकरोमीतिचाब्रवीत् २६ आहुर्दैत्याश्चतांतत्रसुप्रीतेनांतरात्मना ॥ प्रायोपविष्टंराजानंधार्तराष्ट्रमिहा
नय २७ तथेतिचप्रतिश्रुत्यसाकृत्याप्रययौतदा ॥ निमेषादगमच्चापियत्रराजासुयोधनः २८ समादायचराजानंप्रविवेशरसातलम् ॥ दानवानांमुहूर्ताच्चतमानीतंन्य
वेदयत् ॥ तमानीतंनृपंदृष्ट्वारात्रौसंगत्यदानवाः २९ प्रहृष्टमनसःसर्वेकिंचिदुत्फुल्ललोचनाः ॥ साभिमानमिदंवाक्यंदुर्योधनमथाब्रुवन् ३० ॥ इतिश्रीमहाभारते
आरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनप्रायोपवेशेएकपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥ ॥ ॥ दानवाऊचुः ॥ भोःसुयोधनराजेंद्रभरतानांकुलो
द्वह ॥ शूरैःपरिवृतोनित्यंतथैवचमहात्मभिः १ अकार्षीःसाहसमिदंकस्मात्प्रायोपवेशनम् ॥ आत्मत्यागीह्यधोयातिवाच्यतांचायशस्करीम् २ नहिकार्यविरुद्धेषु
बहुपापेषुकर्मसु ॥ मूलघातिषुसज्जंतेबुद्धिमंतोभवद्विधाः ३ नियच्छैनांमतिंराजन्धर्मार्थसुखनाशिनीम् ॥ यशःप्रतापवीर्यघ्नींशत्रूणांहर्षवर्धनीम् ४ श्रूयतांतुप्रभोतत्
त्वंदिव्यतांचात्मनोनृप ॥ निर्माणंचशरीरस्यततोधैर्यमवाप्नुहि ५ पुरात्वंतपसाऽस्माभिर्लब्धोराजन्महेश्वरात् ॥ पूर्वकायश्चपूर्वस्तेनिर्मितोवज्रसंचयैः ६ अस्त्रैरभेद्यः
शस्त्रैश्चाप्यधःकायश्चतेऽनघ ॥ कृतःपुष्पमयोदेव्यारूपतःस्त्रीमनोहरः ७ एवमीश्वरसंयुक्तस्तवदेहोनृपोत्तम ॥ देव्याचराजशार्दूलदिव्यस्त्वंहिनमानुषः ८ क्षत्रिया
श्चमहावीर्याभगदत्तपुरोगमाः ॥ दिव्यास्त्रविदुषःशूराःक्षपयिष्यंतितेरिपून् ९ तदलंतेविषादेनभयंतवनविद्यते ॥ सहायार्थंचतेवीराःसंभूताभुविदानवाः १० भीष्म
द्रोणकृपादींश्चप्रवेक्ष्यंत्यपरेऽसुराः ॥ यैराविष्टाघृणांत्यक्त्वायोत्स्यंतेतववैरिभिः ११ नैवपुत्रान्नचभ्रातॄन्नपितॄन्नचबांधवान् ॥ नैवशिष्यान्नचज्ञातीन्नबालान्स्थविरान्नच
१२ युधिसंप्रहरिष्यंतोमोक्ष्यंतिकुरुसत्तम ॥ निःस्नेहादानवाविष्टाःसमाक्रांतेऽन्तरात्मनि १३ प्रहरिष्यंतिविवशाःस्नेहमुत्सृज्यदूरतः ॥ हृष्टाःपुरुषशार्दूलाःकलुषी
कृतमानसाः ॥ अविज्ञानविमूढाश्चदैवाच्चविधिनिर्मितात् १४ व्याभाषमाणाश्चान्योन्यंनमेजीवन्विमोक्ष्यसे ॥ सर्वेशस्त्रास्त्रमोक्षेणपौरुषेसमवस्थिताः १५ श्लाघ
मानाःकुरुश्रेष्ठकरिष्यंतिजनक्षयम् ॥ तेऽपिपंचमहात्मानःप्रतियोत्स्यंतिपांडवाः १६ वधंचैषांकरिष्यंतिदैवयुक्तामहाबलाः ॥ दैत्यरक्षोगणाश्चैवसंभूताःक्षत्रयोनिषु
१७ योत्स्यंतियुधिविक्रम्यशत्रुभिस्तवपार्थिव ॥ गदाभिर्मुसलैःशूलैःशस्त्रैरुच्चावचैस्तथा १८ यच्चतेऽन्तर्गतंवीरभयमर्जुनसंभवम् ॥ तत्रापिविहितोऽस्माभिर्वधोपायो
ऽर्जुनस्यवै १९ हतस्यनरकस्यात्माकर्णमूर्तिमुपाश्रितः ॥ तद्वैरंसंस्मरन्वीरयोत्स्यतेकेशवार्जुनौ २०

रुद्धेषु पापेषुआत्महत्यादिषु ३ नियच्छयजेऽर्थः ४ । ५ पूर्वकायःनाभेरुपरि ६ । ७ । ८ । ९ । १० असुराइतिच्छेदः घृणांकृपां ११ । १२ अंतरात्मनिचित्तेसमाक्रांतेदानवैरेव १३ अविज्ञानंकार्याकार्य
विज्ञानाभावस्तेनमूढाः दैवाददृष्टात् विधिनिर्मितात् पूर्वकर्मकृतात् १४ व्याभाषमाणाःविरुद्धमाभाषंतः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विक्रमेशत्रुजये शौटीरःसमर्थः २१ । २२ । २३ । २४ । २५ तेत्वया अन्यामरणार्था वैरशांत्यर्थात्वाबुद्धिर्नकार्या २६ । २७ जयमाप्नुहिचेत्युक्तमितिशेषः अथतैर्विसृष्टमितिसंबंधः २८ । २९

सतेविक्रमशौटीरोरणेपार्थंविजेष्यति ॥ कर्णःप्रहरतांश्रेष्ठःसर्वांश्चारीन्महारथः २१ ज्ञात्वैतच्छद्मनावज्रीरक्षार्थंसव्यसाचिनः ॥ कुंडलेकवचंचैवकर्णस्यापहरिष्यति २२ तस्मादस्माभिरप्यत्रदैत्याःशतसहस्रशः ॥ नियुक्ताराक्षसाश्चैवयेतेसंशप्तकाइति २३ प्रख्यातास्तेऽर्जुनंवीरंहनिष्यंतिचमाशुचः ॥ असपत्नात्वयाहीयंभोक्तव्यावसुधानृप २४ माविषादंगमस्तस्मान्नैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ विनष्टेत्वयिचास्माकंपक्षोहीयेतकौरव २५ गच्छवीरनतेबुद्धिरन्याकार्याकथंचन ॥ त्वमस्माकंगतिर्नित्यंदेवतानांचपांडवाः २६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वापरिष्वज्यदैत्यास्तंराजकुंजरम् ॥ समाश्वास्यचदुर्धर्षंपुत्रवद्दानवर्षभाः २७ स्थिरांकृत्वाबुद्धिमस्यप्रियाण्युक्त्वाचभारत ॥ गम्यतामित्यनुज्ञायजयमाप्नुहिचेत्यथ २८ तैर्विसृष्टंमहाबाहुंकृत्यासैवानयत्पुनः ॥ तमेवदेशंयत्रासौतदाप्रायमुपाविशत् २९ प्रतिनिक्षिप्यतंवीरंकृत्यासमभिपूज्यच ॥ अनुज्ञाताचराज्ञासातथैवांतरधीयत ३० गतायामथतस्यांतुराजादुर्योधनस्तदा ॥ स्वप्नभूतमिदंसर्वमचिंतयतभारत ३१ विजेष्यामिरणेपांडूनितिचास्याभवन्मतिः ॥ कर्णंसंशप्तकांश्चैवपार्थस्यामित्रघातिनः ३२ अमन्यतवधेयुक्तान्समर्थांश्चसुयोधनः ॥ एवमाशादृढातस्यधार्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः ३३ विनिर्जयेपांडवानामभवद्भरतर्षभ ॥ कर्णोऽप्याविष्टचित्तात्मानरकस्यांतरात्मना ३४ अर्जुनस्यवधेक्रूरांकरोतिस्मतदामतिम् ॥ संशप्तकाश्चतेवीराराक्षसाविष्टचेतसः ३५ रजस्तमोभ्यामाक्रांताःफाल्गुनस्यवधैषिणः ॥ भीष्मद्रोणकृपाद्याश्चदानवाक्रांतचेतसः ३६ नतथापांडुपुत्राणांस्नेहवंतोविशांपते ॥ नचाचचक्षेकस्मैचिदेतद्राजासुयोधनः ३७ दुर्योधनंनिशांतेचकर्णोवैकर्तनोऽब्रवीत् ॥ स्मयन्निवांजलिंकृत्वापार्थिवंहेतुमद्वचः ३८ नमृतोजयतेशत्रून्जीवन्भद्राणिपश्यति ॥ मृतस्यभद्राणिकुतःकौरवेयकुतोजयः ३९ नकालोऽद्यविषादस्यभयस्यमरणस्यवा ॥ परिष्वज्याब्रवीच्चैनंभुजाभ्यांसमहाभुजः ४० उत्तिष्ठराजन्किंशेषेकस्माच्छोचसिशत्रुहन् ॥ शत्रून्प्रताप्यवीर्येणसकथंमृत्युमिच्छसि ४१ अथवातेभयंजातंदृष्ट्वाऽर्जुनपराक्रमम् ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिवधिष्यामिरणेऽर्जुनम् ४२ गतेत्रयोदशेवर्षेसत्येनायुधमालभे ॥ आनयिष्याम्यहंपार्थान्वशंतवजनाधिप ४३ एवमुक्तस्तुकर्णेनदैत्यानांवचनात्तथा ॥ प्रणिपातेनचाप्येषामुदतिष्ठत्सुयोधनः ४४ दैत्यानांतद्वचःश्रुत्वाहृदिकृत्वास्थिरांमतिम् ॥ ततोमनुजशार्दूलोयोजयामासवाहिनीम् ४५ रथनागाश्वकलिलांपदातिजनसंकुलाम् ॥ गंगौघप्रतिमाराजन्साप्रयातामहाचमूः ४६ श्वेतच्छत्रैःपताकाभिश्चामरैश्चसुपांडुरैः ॥ रथैर्नागैःपदातैश्चशुशुभेऽतीवसंकुला ४७

३० । ३१ । ३२ । ३३ अंतरात्मनामनसा ३४ । ३५ । ३६ पांडुपुत्राणामुपरीतिशेषः ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ एषांदुःशासनादीनां ४४ । ४५ । ४६ । पदातैःपदातिभिः साचमूर्यौरिवशुशुभेइतिद्वयोःसंबंधः ४७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 व्यपेतःअभ्रघनःमेघविस्तारोयस्मिन् । 'घनंस्यादित्युपक्रम्य विस्तारेलोहमुद्गरे' इतिमेदिनी । शरदीत्यर्थः । अव्यक्ताईषद्व्यक्ताशारदी शरज्जातपुंडरीककाशकुसुमाद्याकारच्छत्रचामरादिरूपाशोभायस्यांसा
ऽव्यक्तशारदी अधिराजासार्वभौमोयुधिष्ठिरस्तद्वत् ४८ गृह्णन्दक्षप्रसारादिनाऽनुह्णन् अंजलिमालाःनमस्कारांजलिपंक्तीःबद्धांजलीनित्यर्थः ४९ देविनाद्यूतरतेन ५० । ५१ । ५२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि

 व्यपेताभ्रघनेकालेद्यौरिवाव्यक्तशारदी ॥ जयाशीर्भिर्द्विजेन्द्रैःसंस्तूयमानोऽधिराजवत् ४८ गृह्णन्नंजलिमालाश्चधार्त्तराष्ट्रोजनाधिपः ॥ सुयोधनोययावग्रेश्रि
यापरमयाज्वलन् ४९ कर्णेनसार्धंराजेंद्रसौबलेनचदेविना ॥ दुःशासनादयश्चास्यभ्रातरःसर्वएवते ५० भूरिश्रवाःसोमदत्तोमहाराजश्चबाह्लिकः ॥ रथैर्नानाविधाकारैर्ह
यैर्गजवरैस्तथा ५१ प्रयांतंनृपसिंहंतमनुजग्मुःकुरूद्वहाः ॥ कालेनाल्पेनराजेंद्रस्वपुरंविविशुस्तदा ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप० दुर्योधनपु
रप्रवेशेद्विपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥ ॥ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ वसमानेषुपार्थेषुवनेतस्मिन्महात्मसु ॥ धार्तराष्ट्रामहेष्वा
साःकिमकुर्वतसत्तमाः १ कर्णोवैकर्तनश्चैवशकुनिश्चमहाबलः ॥ भीष्मद्रोणकृपाश्चैवतन्मेशंसितुमर्हसि २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंगतेषुपार्थेषुविसृष्टेचसुयोधने ॥
आगतेहास्तिनपुरंमोक्षितेपाण्डुनंदनैः ३ भीष्मोऽब्रवीन्महाराजधार्तराष्ट्रमिदंवचः ॥ उक्तंतातयथापूर्वंगच्छतस्तेतपोवनम् ४ गमनंमेनरुचितंतवतच्चकृतंचते ॥ ततःप्रा
प्तंत्वयावीरग्रहणंशत्रुभिर्बलात् ५ मोक्षितश्चासिधर्मज्ञैःपांडवैर्नचलज्जसे ॥ प्रत्यक्षंतवगांधारेससैन्यस्यविशांपते ६ सूतपुत्रोऽपयाद्भीतोगंधर्वाणांतदारणात् ॥ क्रोशत
स्तवराजेंद्रससैन्यस्यनृपात्मज ७ दृष्टस्तेविक्रमश्चैवपांडवानांमहात्मनाम् ॥ कर्णस्यचमहाबाहोसूतपुत्रस्यदुर्मतेः ८ नचापिपादभाक्कर्णःपांडवानांनृपोत्तम ॥ धनुर्वेदेच
शौर्येचधर्मेवाधर्मवत्सल ९ तस्मादहंक्षमंमन्येपांडवैस्तैर्महात्मभिः ॥ संधिंसंधिविदांश्रेष्ठकुलस्यास्यविवृद्धये १० एवमुक्तश्चभीष्मेणधार्तराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ प्रहस्यसह
साराजन्विप्रतस्थेससौबलः ११ तंतुप्रस्थितमाज्ञायकर्णदुःशासनादयः ॥ अनुजग्मुर्महेष्वासाधार्तराष्ट्रंमहाबलम् १२ तांस्तुसंप्रस्थितान्दृष्ट्वाभीष्मःकुरुपितामहः ॥
लज्जयाव्रीडितोराजन्जगामस्वंनिवेशनम् १३ गतेभीष्मेमहाराजधार्तराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ पुनरागम्यतंदेशममंत्रयतमंत्रिभिः १४ किमस्माकंभवेच्छ्रेयःकिंकार्यमवशि
ष्यते ॥ कथंचसुकृतंतत्स्यान्मंत्रयामोऽद्ययद्धितम् १५ ॥ कर्णउवाच ॥ दुर्योधननिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिकौरव ॥ भीष्मोऽस्मान्निंदतिसदापांडवांश्चप्रशंसति १६
त्वद्द्वेषाच्चमहाबाहोममापिद्वेष्टुमर्हति ॥ विगर्हतेचमांनित्यंत्वत्समीपेनरेश्वर १७ सोऽहंभीष्मवचस्तद्वैनमृष्यामीहभारत ॥ त्वत्समक्षंयदुक्तंचभीष्मेणामित्रकर्षण ॥
१८ पांडवानांयशोराजंस्तवनिंदांचभारत ॥ अनुजानीहिमांराजन्सभृत्यबलवाहनम् १९ जेष्यामिपृथिवींराजन्सशैलवनकाननाम् ॥ जिताचपांडवैर्भूमिश्चतुर्भिर्बल
शालिभिः २० तामहंतेविजेष्यामिएकएवनसंशयः ॥ संपश्यतुसुदुर्बुद्धिर्भीष्मःकुरुकुलाधमः २१

नीलकंठीये भारतभावदीपे द्विपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥ ॥ वसमानेष्विति १ । २ । ३ । ४ तवगमनंनरुचितंनानुमोदितं मेमया तत्त्वयाचतत्कृतम् ५ । ६ अपयात् अपायात्
पलायितः ७ । ८ । ९ संधिंक्षमंयुक्तंमन्ये १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ ममापिमामपि १७ । १८ । १९ । २० । २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२२ । २३ । २४ । २५ । २६ प्रायात्रिकं प्रयातुंराज्ञोऽपेक्षितंशकटापणवीथ्यादि २७ । २८ मंगलैर्मंगलद्रव्यैःसुगंधतैलादिभिःस्नातः शुभैर्नीराजनादिभिः प्रययाविति संबंधः २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५३ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ निवेश्य विषयेऽऽत्मनःआत्मनोगोचरेकृत्वेत्यर्थः आकारपूर्वरूपंलोपोत्रआर्षः ८

अनिंद्यंनिंदतेयोहिअप्रशंस्यंप्रशंसति ॥ सपश्यतुबलंमेद्यआत्मानंतुविगर्हतु २२ अनुजानीहिमांराजन्ध्रुवोहिविजयस्तव ॥ प्रतिजानामितेसत्यंराजन्नायुध
मालभे २३ तच्छ्रुत्वातुवचोराजन्कर्णस्यभरतर्षभ ॥ प्रीत्यापरमयायुक्तःकर्णमाहनराधिपः २४ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मियस्यमेत्वंमहाबलः ॥ हितेषुवर्तसेनि
त्यंसफलंजन्मचाद्यमे २५ यदाचमन्यसेवीरसर्वशत्रुनिबर्हणम् ॥ तदानिर्गच्छभद्रंतेह्यनुशाधिचमामिति २६ एवमुक्तस्तदाकर्णोधार्तराष्ट्रेणधीमता ॥ सर्वमाज्ञाप
यामासप्रायात्रिकमरिंदम २७ प्रययौचमहेष्वासोनक्षत्रेशुभदैवते ॥ शुभेतिथौमुहूर्तेचपूज्यमानोद्विजातिभिः २८ मंगलैश्चशुभैःस्नातोवाग्भिश्चापिप्रपूजितः ॥ नाद
यन्रथघोषेणत्रैलोक्यंसचराचरम् २९ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० घोषयात्रापर्वणिकर्णदिग्विजयेत्रिपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५३ ॥ ॥ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःकर्णोमहेष्वासोबलेनमहतावृतः ॥ द्रुपदस्यपुरंरम्यंरुरोधभरतर्षभ १ युद्धेनमहताचैनंचक्रेवीरंवशानुगम् ॥ सुवर्णंरजतंचापिरत्नानिविविधा
निच २ करंचदापयामासद्रुपदंनृपसत्तम ॥ तंविनिर्जित्यराजेंद्रराजानस्तस्ययेऽनुगाः ३ तान्सर्वान्वशगांश्चक्रेकरंचैनानदापयत् ॥ अथोत्तरांदिशंगत्वावशेचक्रेनरा
धिपान् ४ भगदत्तंचनिर्जित्यराधेयोगिरिमारुहत् ॥ हिमवंतंमहाशैलंयुध्यमानश्चशत्रुभिः ५ प्रययौचदिशःसर्वान्नृपतीन्वशमानयत् ॥ सहैमवतिकाञ्जित्वा
करंसर्वानदापयत् ६ नेपालविषयेयेचराजानस्तानवाजयत् ॥ अवतीर्यततःशैलात्पूर्वांदिशमभिद्रुतः ७ अंगान्वंगान्कलिंगांश्चशुंडिकान्मिथिलानथ ॥ मागधान्कर्क
खंडांश्चनिवेश्यविषयेऽऽत्मनः ८ आवशीरांश्चयोध्यांश्चअहिक्षत्रंचनिर्जयत् ॥ पूर्वांदिशंविनिर्जित्यवत्सभूमिंतथाऽगमत् ९ वत्सभूमिंविनिर्जित्यकेवलांमृत्तिकाव
तीम् ॥ मोहनंपत्तनंचैवत्रिपुरींकोसलांतथा १० एतान्सर्वान्विनिर्जित्यकरमादायसर्वशः ॥ दक्षिणांदिशमास्थायकर्णोजित्वामहारथान् ११ रुक्मिणंदाक्षिणात्येषु
योधयामाससूतजः ॥ सयुद्धंतुमुलंकृत्वारुक्मीप्रोवाचसूतजम् १२ प्रीतोऽस्मितवराजेंद्रविक्रमेणबलेनच ॥ नतेविघ्नंकरिष्यामिप्रतिज्ञांसमपालयम् १३ प्रीत्याचाहं
प्रयच्छामिहिरण्यंयावदिच्छसि ॥ समेत्यरुक्मिणाकर्णःपांड्यंशैलंचसोऽगमत् १४ सकेरलंरणेचैवनीलंचापिमहोपतिम् ॥ वेणुदारिसुतंचैवयेचान्येनृपसत्तमाः १५
दक्षिणस्यांदिशिनृपान्करान्सर्वानदापयत् ॥ शैशुपालिंततोगत्वाविजिग्येसूतनंदनः १६ पार्श्वस्थांश्चापिनृपतीन्वशेचक्रेमहाबलः ॥ आवंत्यांश्चवशेकृत्वासाम्नाच
भरतर्षभ ॥ वृष्णिभिःसहसंगम्यपश्चिमामपिनिर्जयत् १७

निर्जयज्जितवान् अडभावआर्षः ९ । १० । ११ । १२ प्रतिज्ञांक्षत्रधर्मंसमपालयंपालितवानस्मि क्षत्रधर्मापेक्षयैवत्वयासहयुद्धंकृतं नत्वज्जिगीषयेतिभावः १३ शैलंश्रीशैलम् १४ । १५ । १६ । १७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ तत्कर्मकर्णविजयंपुरेउद्घोषयामास २४ । २५ । २६ अभ्युदितेभ्योऽप्युदिताःश्रेष्ठतमाः २७ । २८ हलहलाशब्दंहाहाकारं कर्णनिंदांचपांडवपक्षपा

वारुणींदिशमागम्ययावनान्बर्बरांस्तथा ॥ नृपान्पश्चिमभूमिस्थान्दापयामासवैकरान् १८ विजित्यपृथिवींसर्वांसपूर्वापरदक्षिणाम् ॥ सम्लेच्छाटविकान्वीरःसप
र्वतनिवासिनः १९ भद्रान्रोहितकांश्चैवआग्नेयान्मालवानपि ॥ गणान्सर्वान्विनिर्जित्यनीतिकृत्प्रहसन्निव २० शशकान्यवनांश्चैवविजिग्येसूतनंदनः ॥ न
ग्नजित्प्रमुखांश्चैवगणान्जित्वामहारथान् २१ एवंसपृथिवींसर्वांवशेकृत्वामहारथः ॥ विजित्यपुरुषव्याघ्रोनागसाह्वयमागमत् २२ तमागतंमहेष्वासंधार्तराष्ट्रो
जनाधिपः ॥ प्रत्युद्गम्यमहाराजसभ्रातृपितृबांधवः २३ अर्चयामासविधिनाकर्णमाहवशोभिनम् ॥ आश्रावयच्चतत्कर्मप्रीयमाणोजनेश्वरः २४ यन्नभीष्मान्न
चद्रोणान्नकृपान्नचबाह्लिकात् ॥ प्राप्तवानस्मिभद्रंतेत्वत्तःप्राप्तंमयाहितत् २५ बहुनाचकिमुक्तेनशृणुकर्णवचोमम ॥ सनाथोऽस्मिमहाबाहोत्वयानाथेनसत्तम
२६ नहितेपांडवाःसर्वेकलामर्हंतिषोडशीम् ॥ अन्येवापुरुषव्याघ्रराजानोऽभ्युदितोदिताः २७ सभवान्धृतराष्ट्रंतंगांधारींचयशस्विनीम् ॥ पश्यकर्णमहे
ष्वासअदितिंवज्रभृद्यथा २८ ततोहलहलाशब्दःप्रादुरासीद्विशांपते ॥ हाहाकाराश्चबहवोनगरेनागसाह्वये २९ केचिदेनंप्रशंसंतिनिंदंतिस्मतथाऽपरे ॥
तूष्णीमासंस्तथाचान्येनृपास्तत्रजनाधिप ३० एवंविजित्यराजेंद्रकर्णःशस्त्रभृतांवरः ॥ सपर्वतवनाकाशांससमुद्रांसनिष्कुटाम् ३१ देशैरुच्चावचैःपूर्णांपत्त
नैर्नगरैरपि ॥ द्वीपैश्चानूपसंपूर्णैःपृथिवींपृथिवीपते ३२ कालेननातिदीर्घेणवशेकृत्वातुपार्थिवान् ॥ अक्षयंधनमादायसूतजोनृपमभ्ययात् ३३ प्रविश्यचगृ
हंराजन्नभ्यंतरमरिंदम ॥ गांधारीसहितंवीरोधृतराष्ट्रंददर्शसः ३४ पुत्रवच्चनरव्याघ्रपादौजग्राहधर्मवित् ॥ धृतराष्ट्रेणचाश्लिष्यप्रेम्णाचापिविसर्जितः ३५ तदा
प्रभृतिराजाचशकुनिश्चापिसौबलः ॥ जानतेनिर्जितान्पार्थान्कर्णेनयुधिभारत ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिकर्णदिग्विजयेचतु
ष्पंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ जित्वातुपृथिवींराजन्सूतपुत्रोजनाधिप ॥ अब्रवीत्परवीरघ्नोदुर्योधनमिदं
वचः १ ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ ॥ दुर्योधननिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिकौरव ॥ श्रुत्वावाचंतथासर्वंकर्तुमर्हस्यरिंदम २ तवाद्यपृथिवीवीरनिःसपत्नानृपोत्तम ॥ तांपा
लययथाशक्रोहतशत्रुर्महामनाः ३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुकर्णेनकर्णंराजाऽब्रवीत्पुनः ॥ नकिंचिद्दुर्लभंतस्ययस्यत्वंपुरुषर्षभ ४ सहायश्चानु
रक्तश्चमदर्थंचसमुद्यतः ॥ अभिप्रायस्तुमेकश्चित्तंवैशृणुयथातथम् ५ राजसूयंपांडवस्यदृष्ट्वाक्रतुवरंमहत् ॥ ममस्पृहासमुत्पन्नातांसंपादयसूतज ६ एवमुक्तस्ततःकर्णो
राजानमिदमब्रवीत् ॥ तवाद्यपृथिवीपालावश्याःसर्वेनृपोत्तम ७

तिनश्चक्रुरित्यर्थः २९ । ३० आकाशःपर्वतवनयोरंतरालं सस्याद्युत्पत्तिभूमिमित्यर्थः ३१ अनूपंसर्वतोजलंतेनसंपूर्णैः ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे ॥२१०॥
चतुष्पंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ जित्वेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८ । ९ । १० । ११।१२ जीवमानेइसेकस्मिनकुलेद्वौराजसूयौनभवतइतिवा तस्मिन्नजितइतिवाभावः १३ सचशत्रुर्नतत्प्रतिबंधस्माकंकाचिदस्तित्वूतेनचजितोऽस्त्येवेत्याशंक्याह दीर्घायुरिति । पितर्यकृतराजसूये जीवतिसतिस्वयंतंनकुर्यादित्यर्थः अंधस्यपितुरनधिकारात्तत्सत्त्वंयद्यप्यधिकारप्रतिबंधकंनभवतिकिंतुयुधिष्ठिरजयासामर्थ्यमेव तथापितत्कीर्तयितुमशक्यमित्येतदुदाहृतंतथाचवक्ष्यति । इतेपुयुधिपार्थेपुराजसूयेत

आहूयंतांद्विजवराःसंभाराश्चयथाविधि ॥ संभ्रियंतांकुरुश्रेष्ठयज्ञोपकरणानिच ८ ऋत्विजश्चसमाहूतायथोक्तावेदपारगाः ॥ क्रियांकुर्वंतुतेराजन्यथाशास्त्रमरिंदम ९
बह्वन्नपानसंयुक्तःसुसमृद्धगुणान्वितः ॥ प्रवर्ततांमहायज्ञस्तवापिभरतर्षभ १० एवमुक्तस्तुकर्णेनधार्तराष्ट्रोविशांपते ॥ पुरोहितंसमानाय्यवचनंचेदमब्रवीत् ११
राजसूयंक्रतुश्रेष्ठंसमाप्तवरदक्षिणम् ॥ आहरत्वंममकृतेयथान्यायंयथाक्रमम् १२ सएवमुक्तोनृपतिमुवाचद्विजसत्तमः ॥ नसशक्यःक्रतुश्रेष्ठोजीवमानेयुधिष्ठिरे १३
आहर्तुंकौरवश्रेष्ठकुलेतवनृपोत्तम ॥ दीर्घायुर्जीवतिचतेधृतराष्ट्रःपितानृप १४ अतश्चापिविरुद्धस्तेक्रतुरेषनृपोत्तम ॥ अस्तित्वन्यन्महत्सत्रंराजसूयसमंप्रभो १५
तेनत्वंयजराजेंद्रशृणुचेदंवचोमम ॥ यइमेपृथिवीपालाःकरदास्तवपार्थिव १६ तेकरान्संप्रयच्छंतुसुवर्णंचकृताकृतम् ॥ तेनतेक्रियतामद्यलांगलंनृपसत्तम १७
यज्ञवाटस्यतेभूमिःकृष्यतांतेनभारत ॥ तत्रयज्ञोनृपश्रेष्ठप्रभूतान्नःसुसंस्कृतः १८ प्रवर्त्ततांयथान्यायंसर्वतोह्यनिवारितः ॥ एषतेवैष्णवोनामयज्ञःसत्पुरुषोचितः १९
एतेननेष्टवान्कश्चिदृतेविष्णुंपुरातनम् ॥ राजसूयंक्रतुश्रेष्ठंस्पर्धत्येषमहाक्रतुः २० अस्माकंरोचतेचैवश्रेयश्चतवभारत ॥ निर्विघ्नश्चभवत्येषसफलास्यात्स्पृहातव २१
एवमुक्तस्तुतैर्विप्रैर्धार्त्तराष्ट्रोमहीपतिः ॥ कर्णंचसौबलंचैवभ्रातृंश्चैवेदमब्रवीत् २२ रोचतेमेवचःकृत्स्नंब्राह्मणानांनसंशयः ॥ रोचतेयदियुष्माकंतस्मात्प्रब्रूतमा
चिरम् २३ एवमुक्तास्तुतेसर्वेतथेत्यूचुर्नराधिपम् ॥ संदिदेशततोराजाव्यापारस्थान्यथाक्रमम् २४ हलस्यकरणेचापिव्यादिष्टाःसर्वशिल्पिनः ॥ यथोक्तंचनृपश्रेष्ठ
कृतंसर्वंयथाक्रमम् २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनयज्ञसमारंभेपंचपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥ ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ ततस्तुशिल्पिनःसर्वेअमात्यप्रवराश्चये ॥ विदुरश्चमहाप्राज्ञोधार्त्तराष्ट्रेन्यवेदयत् १ सज्जंक्रतुवरंराजन्कालप्राप्तंचभारत ॥ सौवर्णंचकृतंसर्वंलांगलंचमहा
धनम् २ एतच्छ्रुत्वानृपश्रेष्ठोधार्त्तराष्ट्रोविशांपते ॥ आज्ञापयामासनृपःक्रतुराजप्रवर्त्तनम् ३ ततःप्रववृतेयज्ञःप्रभूतान्नःसुसंस्कृतः ॥ दीक्षितश्चापिगांधारिर्यथा
शास्त्रंयथाक्रमम् ४ प्रहृष्टोधृतराष्ट्रश्चविदुरश्चमहायशाः ॥ भीष्मोद्रोणःकृपःकर्णोगांधारीचयशस्विनी ५ निमंत्रणार्थंदूतांश्चप्रेषयामासशीघ्रगाम् ॥ पार्थिवा
नांचराजेंद्रब्राह्मणानांतथैवच ६ तेप्रयातायथोद्दिष्टादूतास्त्वरितवाहनाः ॥ तत्रकंचित्प्रयातंतुदूतंदुःशासनोऽब्रवीत् ७ गच्छद्वैतवनंशीघ्रंपांडवान्पापपूरुषान् ॥
निमंत्रययथान्यायंविप्रांस्तस्मिन्वनेतदा ८

थात्वया । आहृतेऽहंनरश्रेष्ठत्वांसभाजयितापुनः ' इति १४ । १५ । १६ कृतंघटितमलंकारादिरूपंअकृतमन्यत् १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ व्यापारस्थान्शिल्पिनः २४ । २५
॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ धार्तराष्ट्रेपुस्वयंक्रोधेनज्वलत्सुक्रोधहविःक्रोधरूपंसर्पिस्तेषामत्यंतोद्दीपकंमोक्ष्यतितदाऽहमागंताआगमिष्यामि १७ । १८ । १९ । २० । २१

सगत्वापांडवान्सर्वानुवाचाभिप्रणम्यच ॥ दुर्योधनोमहाराजयजतेनृपसत्तमः ९ स्ववीर्यार्जितमर्थौघमवाप्यकुरुसत्तमः ॥ तत्रगच्छंतिराजानोब्राह्मणाश्वततस्ततः १० अहंतुप्रेषितोराजन्कौरवेणमहात्मना ॥ आमंत्रयतिवोराजाधार्त्तराष्ट्रोजनेश्वरः ११ मनोभिलषितंराज्ञस्तंक्रतुंद्रष्टुमर्हथ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजातच्छ्रुत्वादूतभाषितम् १२ अब्रवीन्नृपशार्दूलोदिष्ट्याराजासुयोधनः ॥ यजतेक्रतुमुख्येनपूर्वेषांकीर्तिवर्धनः १३ वयमप्युपयास्यामोनत्विदानींकथंचन ॥ समयःपरिपाल्योनोयावद्वर्षंत्रयोदशम् १४ श्रुत्वैतद्धर्मराजस्यभीमोवचनमब्रवीत् ॥ तदातुनृपतिर्गंताधर्मराजोयुधिष्ठिरः १५ अस्त्रशस्त्रप्रदीप्तेग्नौयदातंपातयिष्यति ॥ वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वंरणसत्रेनराधिपः १६ यदाक्रोधहविर्मोक्ताधार्त्तराष्ट्रेषुपांडवः ॥ आगंताऽहंतदाऽस्मीतिवाच्यस्तेससुयोधनः १७ शेषास्तुपांडवाराजन्नैवोचुःकिंचिदप्रियम् ॥ दूतश्चापियथावृत्तंधार्तराष्ट्रेन्यवेदयत् १८ अथाजग्मुर्नरश्रेष्ठानानाजनपदेश्वराः ॥ ब्राह्मणाश्चमहाभागधार्तराष्ट्रपुरंप्रति १९ तेत्वर्चितायथाशास्त्रंयथाविधियथाक्रमम् ॥ मुदापरमयायुक्ताःप्रीताश्चापिनरेश्वराः २० धृतराष्ट्रोऽपिराजेंद्रसंवृतःसर्वकौरवैः ॥ हर्षेणमहतायुक्तोविदुरंप्रत्यभाषत २१ यथासुखीजनःसर्वःक्षत्तःस्यादन्नसंयुतः ॥ तुष्येत्तुयज्ञसदनेतथाक्षिप्रंविधीयताम् २२ विदुरस्तुतदाज्ञायसर्ववर्णानरिंदम ॥ यथाप्रमाणतोविद्वान्पूजयामासधर्मवित् २३ भक्ष्यपेयान्नपानेनमाल्यैश्चापिसुगंधिभिः ॥ वासोभिर्विविधैश्चैवयोजयामासहृष्टवत् २४ कृत्वाह्यावसथान्वीरोयथाशास्त्रंयथाक्रमम् ॥ सांत्वयित्वाचराजेंद्रोदत्वाचविविधंवसु २५ विसर्जयामासनृपान्ब्राह्मणांश्चसहस्रशः ॥ विसृज्यचनृपान्सर्वान्भ्रातृभिःपरिवारितः २६ विवेशहास्तिनपुरंसहितःकर्णसौबलैः २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनयज्ञेषट्पंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रविशंतंमहाराजसूतास्तुष्टुवुरच्युतम् ॥ जनाश्चापिमहेष्वासंतुष्टुवूराजसत्तम १ लाजैश्चंदनचूर्णैश्चविकीर्यचजनास्ततः ॥ ऊचुर्दिष्ट्यानृपाविघ्नःसमाप्तोऽयंक्रतुस्तव २ अपरेत्वब्रुवंस्तत्रवातिकास्तंमहीपतिम् ॥ युधिष्ठिरस्ययज्ञेननसमोह्येषतेक्रतुः ३ नैवतस्यक्रतोरेषकलामर्हतिषोडशीम् ॥ एवंतत्राब्रुवन्केचिद्वातिकास्तंजनेश्वरम् ४ सुहृदस्त्वब्रुवंस्तत्रअतिसर्वानयंक्रतुः ॥ ययातिर्नहुषश्चापिमांधाताभरतस्तथा ५ क्रतुमेनंसमाहृत्यपूताःसर्वेदिवंगताः ॥ एतावाचःशुभाःशृण्वन्सुहृदांभरतर्षभ ६ प्रविवेशपुरंहृष्टःस्ववेश्मचनराधिपः ॥ अभिवाद्यततःपादौमातापित्रोर्विशांपते ७ भीष्मद्रोणकृपादीनांविदुरस्यचधीमतः ॥ अभिवादितःकनीयोभिर्भ्रातृभिर्भ्रातृनंदनः ८

२२ । २३ । २४ । २५ । २६ कर्णसौबलैःसौबलाद्यैः २७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षट्पंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥ ॥ प्रविशंतमिति १ । २ वातिकावातरोगोपहतचेतसउचितभाषणानभिज्ञाः ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

९ । १० सभाजयितापूजयिष्यामि ११ । १२ । १३ । १४ । १५ धावयेपरेणेतिशेषः १६ कीलालजंमांसंतद्धिघनीभूतंरुधिरमेव । ‘ कीलालंरुधिरेतोये ’ इतिमेदिनी । असुरंसुरारहितंचव्रतंस्वनियमंक

निषसादासनेमुख्येभ्रातृभिःपरिवारितः ॥ तमुत्थायमहाराजंसूतपुत्रोऽब्रवीद्वचः ९ दिष्ट्यातेभरतश्रेष्ठसमाप्तोऽयंमहाक्रतुः ॥ हतेषुयुधिपार्थेषुराजसूयेतथात्वया १०
आहृतेऽहंनरश्रेष्ठत्वांसभाजयितापुनः ॥ तमब्रवीन्महाराजोधार्तराष्ट्रोमहायशाः ११ सत्यमेतत्त्वयोक्तंहिपांडवेषुदुरात्मसु ॥ निहतेषुनरश्रेष्ठप्राप्तेचापिमहाक्रतौ १२
राजसूयेपुनर्वीरत्वमेवंवर्धयिष्यसि ॥ एवमुक्त्वामहाराजकर्णमाश्लिष्यभारत १३ राजसूयंक्रतुश्रेष्ठंचिंतयामासकौरवः ॥ सोऽब्रवीत्कौरवांश्चापिपार्श्वस्थान्नृपसत्तमः १४
कदातुतंक्रतुवरंराजसूयंमहाधनम् ॥ निहत्यपांडवान्सर्वानाहरिष्यामिकौरवाः १५ तमब्रवीत्तदाकर्णःशृणुमेराजकुंजर ॥ पादौनधावयेतावद्यावन्ननिहतोऽर्जुनः १६
कीलालजंनखादेयंकरिष्येचासुरव्रतम् ॥ नास्तीतिनैववक्ष्यामियाचितोयेनकेनचित् १७ अथोत्क्रुष्टंमहेष्वासैर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ॥ प्रतिज्ञातेफाल्गुनस्यवधेकर्णेनसंयुगे
१८ विजितांश्चाप्यमन्यंतपांडवान्धृतराष्ट्रजाः ॥ दुर्योधनोऽपिराजेंद्रविसृज्यनरपुंगवान् १९ प्रविवेशगृहंश्रीमान्यथाचैत्ररथंप्रभुः ॥ तेऽपिसर्वेमहेष्वासाजग्मुर्वेश्मा
निभारत २० पांडवाश्चमहेष्वासादूतवाक्यप्रचोदिताः ॥ चिंतयंतस्तमेवार्थंनालभंतसुखंक्वचित् २१ भूयश्चचारैराजेंद्रप्रवृत्तिरुपपादिता ॥ प्रतिज्ञासूतपुत्रस्यविजय
स्यवधंप्रति २२ एतच्छ्रुत्वाधर्मसुतःसमुद्विग्नोनराधिप ॥ अभेद्यकवचंमत्वाकर्णमद्भुतविक्रमम् २३ अनुस्मरंश्चसंक्लेशान्नशांतिमुपायातिसः ॥ तस्यचिंतापरीतस्य
बुद्धिर्जज्ञेमहात्मनः २४ बहुव्यालमृगाकीर्णंत्यक्तुंद्वैतवनंवनम् ॥ धार्तराष्ट्रोऽपिनृपतिःप्रशशासवसुंधराम् २५ भ्रातृभिःसहितोवीरैर्भीष्मद्रोणकृपैस्तथा ॥ संगम्य
सूतपुत्रेणकर्णेनाहवशोभिना २६ दुर्योधनःप्रियेनित्यंवर्तमानोमहीभृताम् ॥ पूजयामासविप्रेंद्रान्क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः २७ भ्रातृणांचप्रियंराजन्सचकारपरंतपः ॥
निश्चित्यमनसावीरोदत्तभुक्तफलंधनम् २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्व० घोषयात्रापर्वणियुधिष्ठिरचिंतायांसप्तपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥
॥ समाप्तंचघोषयात्रापर्व ॥ अथमृगस्वप्नोद्भवपर्व ॥ जनमेजयउवाच ॥ दुर्योधनंमोक्षयित्वापांडुपुत्रामहाबलाः ॥ किमकार्षुर्वनेतस्मिंस्तन्ममाख्यातुमर्हसि १ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःशयानंकौन्तेयंरात्रौद्वैतवनेमृगाः ॥ स्वप्नांतेदर्शयामासुर्बाष्पकंठायुधिष्ठिरम् २ तानब्रवीत्सराजेंद्रोवेपमानान्कृतांजलीन् ॥ ब्रूतयद्वक्तु
कामाःस्थकेभवंतःकिमिष्यते ३ एवमुक्ताःपांडवेनकौन्तेयेनयशस्विना ॥ प्रत्यब्रुवन्मृगास्तत्रहतशेषायुधिष्ठिरम् ४ वयंमृगाद्वैतवनेहतशिष्टास्तुभारत ॥ नोत्सीदेमम
हाराजक्रियतांवासपर्ययः ५ भवतोभ्रातरःशूराःसर्वएवास्त्रकोविदाः ॥ कुलान्यल्पावशिष्टानिकृतवंतोवनौकसाम् ६

रिप्ये मद्यंमांसंचत्यक्ष्येइत्यर्थः १७ उत्क्रुष्टमुच्चैःशब्दःकृतः १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तपंचाशदधिकद्विशततमो
ऽध्यायः ॥ २५७ ॥ ॥ ॥ ॥ दुर्योधनमिति १ । २ । ३ । ४ वासस्यपर्ययोवैपरीत्यं नान्नवस्तव्यमित्यर्थः ५ । ६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 ७ । ८ । ९ । १० । ११ एकंवर्षवत्सरं उपयुंक्ष्महेभक्षयामः १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५८ ॥
वनेइति १ ध्यांतःध्यायंतः २ । ३ वत्कालेतस्मिन्काले द्यूतोद्भवस्यद्यूतहेतोःशकुन्यादेः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ अवलोककोऽवलोकितुकामः ९ । १० । ११ । १२ । १३ अनंतंमुखंनप्राप्नोतिकश्चिद

 बीजभूतावयंकेचिदवशिष्टामाहाते ॥ विवर्धेमहिराजेंद्रप्रसादात्तेयुधिष्ठिर ७ तान्वेपमान्वित्रस्तान्बीजमात्रावशेषितान् ॥ मृगान्दृष्ट्वासुदुःखार्तोधर्मराजोयुधिष्ठिरः
८ तांस्तथेत्यब्रवीद्राजासर्वभूतहितेरतः ॥ यथाभवंतोब्रूवतेकरिष्यामिचतत्तथा ९ इत्येवंप्रतिबुद्धःसरात्र्यंतेराजसत्तमः ॥ अब्रवीत्सहितान्भ्रातॄन्दयापन्नोमृगान्प्रति
१० उक्तोरात्रौमृगैरस्मिस्वप्नांतेहतशेषितैः ॥ तंतुभूताःस्मभद्रंतेदयानःक्रियतामिति ११ तेसत्यमाहुःकर्तव्यादयाऽस्माभिर्वनौकसाम् ॥ साष्टमासंहिनोवर्षंयदेनानु
पयुंक्ष्महे १२ पुनर्बहुमृगंरम्यंकाम्यकंकाननोत्तमम् ॥ मरुभूमेःशिरस्थानंतृणबिंदुसरःप्रति १३ तत्रेमांवसतिंशिष्टांविहरंतोरमेमहि ॥ ततस्तेपांडवाःशीघ्रंप्रययुर्धर्म
कोविदाः १४ ब्राह्मणैःसहिताराजन्येचतत्रसहोषिताः ॥ इंद्रसेनादिभिश्चैवप्रेष्यैरनुगतास्तदा १५ तेयात्वानुसृतैर्मार्गैःस्वन्नैःशुचिजलान्वितैः ॥ ददृशुःकाम्यकंपुण्य
माश्रमंतपसायुतम् १६ विविविशुस्तेस्मकौरव्यावृताविप्रर्षभैस्तदा ॥ तद्वनंभरतश्रेष्ठाःस्वर्गंसुकृतिनोयथा १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमृगस्वप्नोद्भवपर्व
णिकाम्यकप्रवेशेअष्टपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५८ ॥ ॥ ॥ समाप्तंचमृगस्वप्नोद्भवपर्व ॥ अथव्रीहिद्रौणिकपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ वने
निवसतांतेषांपांडवानांमहात्मनाम् ॥ वर्षाण्येकादशातीयुःकृच्छ्रेणभरतर्षभ १ फलमूलाशनास्तेहिसुखार्हादुःखमुत्तमम् ॥ प्राप्तकालमनुध्यांतःसेहिरेवरपुरुषाः २
युधिष्ठिरस्तुराजर्षिरात्मकर्मापराधजम् ॥ चिंतयन्समहाबाहुर्भ्रातॄणांदुःखमुत्तमम् ३ नसुष्वापसुखंराजाहृदिशल्यैरिवार्पितैः ॥ दौरात्म्यमनुपश्यंस्तत्कालेद्यूतोद्भव
स्यहि ४ संस्मरन्परुषावाचःसूतपुत्रस्यपांडवः ॥ निःश्वासपरमोदीनोबिभ्रत्कोपविषंमहत् ५ अर्जुनोयमजौचोभौद्रौपदीचयशस्विनी ॥ सचभीमोमहातेजाःसर्वेषा
मुत्तमोबली ६ युधिष्ठिरमुदीक्षंतःसेहुर्दुःखमनुत्तमम् ॥ अवशिष्टमल्पकालंमन्वानाःपुरुषर्षभाः ७ वपुरन्यदिवाकार्षुरुत्साहामर्षचेष्टितैः ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यव्यासः
सत्यवतीसुतः ८ आजगाममहायोगीपांडवानवलोककः ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ९ प्रत्युद्गम्यमहात्मानंप्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥ तमासीनमुपासीनः
शुश्रूषुर्नियतेंद्रियः १० तोषयन्प्रणिपातेनव्यासंपांडवनंदनः ॥ तानवेक्ष्यकृशान्पौत्रान्वनेवन्येनजीवतः ११ महर्षिरनुकंपार्थमब्रवीद्बाष्पगद्गदम् ॥ युधिष्ठिरमहाबा
होशृणुधर्मभृतांवर १२ नातप्ततपसोलोकेप्राप्नुवंतिमहासुखम् ॥ सुखदुःखेहिपुरुषःपर्यायेणोपसेवते १३ नह्यनंतंसुखंकश्चित्प्राप्नोतिपुरुषर्षभ ॥ प्रज्ञावांस्त्वेवपुरुषः
संयुक्तःपरयाधिया १४ उदयास्तमनज्ञोहिनहृष्यतिनशोचति ॥ सुखमापतितंसेवेद्दुःखमापतितंवहेत् १५

पृथग्जनः कस्तर्हितत्प्राप्नोतीत्याह प्रज्ञावानिति । परयाधियाब्रह्मविद्यया १४ उदयास्तमनंजगतउत्पत्तिस्थितिलयकारणंब्रह्म तज्ज्ञोनशोचतिनकांक्षति मिथ्याभूतेजगतिप्रियस्यसुखस्याभावात्तद्वियोगजः
शोकोवा तदिच्छावा तस्यनजायतइत्यर्थः । प्रारब्धकर्मोपस्थापितंसुखदुःखाद्यपरिहार्यमित्याह सुखमिति १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तपसाज्ञानेन महद्ब्रह्म १६ । १७ । १८ । १९ । २० कालेदानकाले २१ अनायासंक्लेशपरिहारं निर्वृतिसुखं परांमोक्षाख्यां २२ दांतोजितेंद्रियः दांतत्वप्रतिपत्तियोग्यतामापादितआत्मामनोयस्य जितचित्तइत्यर्थः २३ संविभक्ताअन्नादेर्विभागकर्त्ता दाताधनादेः २४ इंद्रियजयफलमाह मान्येति । व्यसनैःस्त्रीमद्यद्यूताद्यैः २५ शुभमेवानुशेते शुभपक्षपातिनीबुद्धिर्यस्य कालधर्मेणमरणेन तद्योगाच्छुभानुशययोगात्सकल्याणमतिरेवप्रादुर्भवतिजायते २६ दानजानांधर्माणां तपसःकायक्लेशकृतस्यकृच्छ्रादेः एतयोर्मध्ये प्रेत्यमृत्वा किंबहुगुणंकिंपरलोकेश्रेष्ठमित्यर्थः २७ । २८ । २९ । ३० दुःखार्जितस्यधनस्येतिशेषः मतंश्रेष्ठत्वेन

कालप्राप्तमुपासीतसस्यानामिवकर्षकः ॥ तपसोहिपरंनास्तितपसाविंदतेमहत् १६ नासाध्यंतपसःकिंचिदितिबुद्ध्यस्वभारत ॥ सत्यमार्जवमक्रोधःसंविभागोदमः शमः १७ अनसूयाऽविहिंसाचशौचमिंद्रियसंयमः ॥ पावनानिमहाराजनराणांपुण्यकर्मणाम् १८ अधर्मरुचयोमूढास्तिर्यग्गतिपरायणाः ॥ कृच्छ्रांयोनिमनुप्राप्य नसुखंविंदतेजनाः १९ इहयत्क्रियतेकर्मतत्परत्रोपयुज्यते ॥ तस्माच्छरीरंयुंजीततपसानियमेनच २० यथाशक्तिप्रयच्छेतसंपूज्याभिप्रणम्यच ॥ कालेप्राप्तेचहृष्टात्मा राजन्विगतमत्सरः २१ सत्यवादीलभेतायुरनायासमथार्जवम् ॥ अक्रोधनोऽनसूयश्चनिर्वृतिंलभतेपराम् २२ दांतःशमपरःशश्वत्परिक्लेशंनविंदति ॥ नचतप्यतिदांतात्माहृष्ट्वापरगतांश्रियम् २३ संविभक्ताचदाताचभोगवान्सुखवान्नरः ॥ भवत्यहिंसकश्चैवपरमारोग्यमश्नुते २४ मान्यमानयिताजन्मकुलेमहतिविंदति ॥ व्यसनैर्नतुसंयोगंप्राप्नोतिविजितेंद्रियः २५ शुभानुशयबुद्धिर्हिसंयुक्तःकालधर्मणा ॥ प्रादुर्भवतितद्योगात्कल्याणमतिरेवसः २६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ भगवन्दानधर्माणांतपसोवामहामुने ॥ किंस्विद्बहुगुणंप्रेत्यकिंवादुष्करमुच्यते २७ ॥ व्यासउवाच ॥ दानान्नदुष्करंतातपृथिव्यामस्तिकिंचन ॥ अर्थेचमहतीतृष्णासचदुःखेनलभ्यते ॥ २८ परित्यज्यप्रियान्प्राणान्धनार्थंहिमहामते ॥ प्रविशंतिनरावीराःसमुद्रमटवींतथा २९ कृषिगोरक्ष्यमित्येकेप्रतिपद्यंतिमानवाः ॥ पुरुषाःप्रेष्यतामेकेनिर्गच्छंति धनार्थिनः ३० तस्माद्दुःखार्जितस्यैवपरित्यागःसुदुष्करः ॥ नदुष्करतरंदानात्तस्माद्दानंमतंमम ३१ विशेषस्त्वत्रविज्ञेयोन्यायेनोपार्जितंधनम् ॥ पात्रेकालेचदेशेच साधुभ्यःप्रतिपादयेत् ३२ अन्यायात्समुपात्तेनदानधर्मोधनेनयः ॥ क्रियतेनसकर्तारंत्रायतेमहतोभयात् ३३ पात्रेदानंस्वल्पमपिकालेदत्तंयुधिष्ठिर ॥ मनसाहिविशुद्धेनप्रेत्यानंतफलंस्मृतम् ३४ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ व्रीहिद्रोणपरित्यागाद्यत्फलंप्रापमुद्गलः ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिव्रीहिद्रौणिकपर्वणिदानदुष्करत्वकथनेऊनषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥ ॥ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ व्रीहिद्रोणःपरित्यक्तःकथंतेनमहात्मना ॥ कस्मैदत्तश्चभगवन्विधिनाकेनचात्थमे १ प्रत्यक्षधर्माभगवान्यस्यतुष्टोहिकर्मभिः ॥ सफलंतस्यजन्माहंमन्येसद्धर्मचारिणः २ ॥ व्यासउवाच ॥ शिलोंछवृत्तिर्धर्मात्मामुद्गलःसंयतेंद्रियः ॥ आसीद्राजन्कुरुक्षेत्रेसत्यवागनसूयकः ३

३१ । ३२ । ३३ । ३४ द्रोणोमानविशेषस्तन्मितावीहयस्तेषांदानात् ३५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥ ॥ व्रीहिद्रोणइति १ प्रत्यक्षधर्मा नृणांधर्मस्यवेत्ता भगवान्ईश्वरः २ शिलंकणिशार्जनं उंछःकणशोऽर्जनं । 'उंछःकणशआदानंकणिशाद्यर्जनंशिलम्' इतियादवः । तेउभेवृत्तिर्जीवनंयस्यसशिलोंछवृत्तिः ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कापोतींवृत्तिमल्पसंग्रहरूपां इष्टीकृतंइष्टिभिरेवानिर्वर्त्यं नतुपश्वादिना सत्रंयज्ञम ४ । ५ । ६ । ७ पर्ववैश्वदेववरुणप्रघासादिकंकर्म कालंकालेफाल्गुन्यादौ अत्यंतसंयोगेद्वितीया व्रीहिद्रोणमात्रंय वन०

अतिथिव्रतीक्रियावांश्चकापोतींवृत्तिमास्थितः ॥ सत्रमिष्टीकृतंनामसमुपास्तेमहातपाः ४सपुत्रदारोहिमुनिःपक्षाहारोबभूवह॥ कपोतवृत्त्यापक्षेणव्रीहिद्रोणमुपार्जयत्५ अ०
॥२१३॥ दर्शंचपौर्णमासंचकुर्वन्विगतमत्सरः ॥ देवतातिथिशेषेणकुरुतेदेहयापनम् ६ तस्येंद्रःसहितोदेवैःसाक्षात्त्रिभुवनेश्वरः ॥ प्रत्यगृण्हान्महाराजभागंपर्वणिपर्वणि ७ सपर्व २६०
कालंकृत्वातुमुनिवृत्त्यासमन्वितः ॥ अतिथिभ्योददावन्नंप्रहृष्टेनांतरात्मना ८ व्रीहिद्रोणस्यतद्व्यस्यददतोऽन्नंमहात्मनः ॥ शिष्टंमात्सर्यहीनस्यवर्धत्यतिथिदर्शनात् ॥
९ तच्छतान्यपिभुंजंतिब्राह्मणानांमनीषिणाम् ॥ मुनेस्त्यागविशुद्ध्यातुतदन्नंवृद्धिमर्च्छति १० तंतुशुश्रावधर्मिष्ठंमुद्गलंसंशितव्रतम् ॥ दुर्वासान्नृपदिग्वासास्तमथा
भ्याजगामह ११ बिभ्रच्चानियतंवेषमुन्मत्तइवपांडव ॥ विकचःपरुषावाचोव्याहरन्विविधामुनिः १२ अभिगम्याथतंविप्रमुवाचमुनिसत्तमः ॥ अन्नार्थिनमनुप्राप्तंवि
द्धिमांद्विजसत्तम १३ स्वागतंतेऽस्त्वितिमुनिंमुद्गलःप्रत्यभाषत ॥ पाद्यमाचमनीयंचप्रतिपाद्यार्घ्यमुत्तमम् १४ प्रादात्सतापसायान्नंक्षुधितायातिथिव्रती ॥ उन्मत्ता
यपरांश्रद्धामास्थायसधृतव्रतः १५ ततस्तदन्नंरसवत्सएवक्षुधयाऽन्वितः ॥ बुभुजेकृत्स्नमुन्मत्तःप्रादात्तस्मैचमुद्गलः १६ भुक्त्वाचान्नंततःसर्वमुच्छिष्टेनात्मनस्ततः ॥
अथांगंलिलिपेऽन्नेनयथागतमगाच्चसः १७ एवंद्वितीयेसंप्राप्तेयथाकालेमनीषिणः ॥ आगम्यबुभुजेसर्वमन्नमुंछोपजीविनः १८ निराहारस्तुसमुनिरुंछमार्जयतेपुनः ॥
नचैनंविक्रियांनेतुमशकन्मुद्गलंक्षुधा १९ नक्रोधोनचमात्सर्यंनावमानोनसंभ्रमः ॥ सपुत्रदारमुंछंतमाविवेशद्विजोत्तमम् २० तथातमुंछधर्माणंदुर्वासामुनिसत्तमम् ॥
उपतस्थेयथाकालंषट्कृत्वःकृतनिश्चयः २१ नचास्यमनसाकश्चिद्विकारंददृशेमुनिः ॥ शुद्धसत्वस्यशुद्धंसददृशेनिर्मलंमनः २२ तमुवाचततःप्रीतःसमुनिर्मुद्गलं
ततः ॥ त्वत्समोनास्तिलोकेऽस्मिन्दातामात्सर्यवर्जितः २३ क्षुद्धर्मसंज्ञांप्रणुदत्यादत्तेधैर्यमेवच ॥ रसानुसारिणीजिह्वाकर्षत्येवरसान्प्रति २४ आहारप्रभवाःप्राणाम
नोदुर्निग्रहंचलम् ॥ मनसश्चेंद्रियाणांचाप्यैकाग्र्यंनिश्चितंतपः २५ श्रमेणोपार्जितंत्यक्तुंदुःखंशुद्धेनचेतसा ॥ तत्सर्वंभवतासाधोयथावदुपपादितम् २६ प्रीताःस्मोऽनु
गृहीताश्चसमेत्यभवतासह ॥ इंद्रियाभिजयोधैर्यंसंविभागोदमःशमः २७ दयासत्यंचधर्मश्चत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितम् ॥ जितास्तेकर्मभिर्लोकाःप्राप्तोऽसिपरमांगतिम् २८
अहोदानंविघुष्टंतेसुमहत्स्वर्गवासिभिः ॥ सशरीरोभवान्गंतास्वर्गंसुचरितव्रत २९ इत्येवंवदतस्तस्यतदादुर्वाससोमुनेः ॥ देवदूतोविमानेनमुद्गलंप्रत्युपस्थितः ३०
हंससारसयुक्तेनकिंकिणीजालमालिना ॥ कामगेनविचित्रेणदिव्यगंधवतातथा ३१

दासिध्यतितदाददाति ८ तदाचदीयमानंतद्वर्धतिवर्धते ९ अर्च्छतिप्राप्नोति १० । ११ विकचोहसन्मुंडोवा १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ द्वितीयपक्षे १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ क्षुत्क्षुधा ॥२१३॥
धर्मलहितांसंज्ञां त्वयातु प्राणधर्मःक्षुधा इंद्रियधर्मोरसना तदुभयंजितमित्यर्थः २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

उवाचदेवदूतइत्यनुकृष्यते ३२ । ३३ । ३४ । ३५ व्यवसायंनिश्चयम् ३६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥ ॥ महर्षइति । विमृशसि शुभमशुभंवेतिविचारयसि १ स्वर्लोकःसुखलोकः । 'यन्नदुःखेनसंभिन्नंनचग्रस्तमनंतरं ॥ अभिलाषोपनीतंयत्तत्सुखंस्वःपदास्पदम्'इतिश्रुतिः तत्प्रधानत्वाल्लोकोऽपिस्वःशब्दवाच्यः ऊर्ध्वगमनादित्यूर्ध्वगःसत्पथो ब्रह्ममार्गः क्रममुक्तिस्थानमित्यर्थः देवयानेनमार्गेण अर्चिरादिपर्वदेवताचरंत्यस्मिन्निति देवयानचरः पुंसःपुमांसः२।३ । ४ धर्माग्र्यंधर्मश्रेष्ठंयोगम् ५ यामाधामाश्चगणविशेषाः ६ देवानांनिकायाआलयायेषुतेषांदे

उवाचचैनंविप्रर्षिंविमानंकर्मभिर्जितम् ॥ समुपारोहसंसिद्धिंप्राप्तोऽसिपरमांमुने ३२ तमेवंवादिनमृषिर्देवदूतमुवाचह ॥ इच्छामिभवताप्रोक्तान्गुणान्स्वर्गनिवासिनाम् ३३ केगुणास्तत्रवसतांकिंतपःकश्चनिश्चयः ॥ स्वर्गेतत्रसुखंकिंचदोषोवादेवदूतक ३४ सतांसाप्तपदंमित्रमाहुःसंतःकुलोचिताः ॥ मित्रतांचपुरस्कृत्यपृच्छामित्वामहंविभो ३५ यदत्रतथ्यंपथ्यंचतद्ब्रवीह्यविचारयन् ॥ श्रुत्वातथाकरिष्यामिव्यवसायंगिरातव ३६ ॥ ॥ इतिश्री० आ० प० व्रीहिद्रौणिकपर्वणिमुद्गलोपाख्याने षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥ ॥ देवदूतउवाच ॥ महर्षेआर्यबुद्धिस्त्वंयःस्वर्गसुखमुत्तमम् ॥ संप्राप्तंबहुमंतव्यंविमृशस्यबुधोयथा १ उपरिष्टाद्धस्वर्लोकोयोऽयंस्वरितिसंज्ञितः ॥ ऊर्ध्वगःसत्पथःशश्वद्देवयानचरोमुने २ नातप्ततपसःपुंसोनामहायज्ञयाजिनः ॥ नानृतानास्तिकाश्चैवतत्रगच्छंतिमुद्गल ३ धर्मात्मानोजितात्मानःशांतादांताविमत्सराः ॥ दानधर्मरताःपुंसःशूराश्चाहवलक्षणाः ४ तत्रगच्छंतिधर्माग्र्यंकृत्वाशमदमात्मकम् ॥ लोकान्पुण्यकृतांब्रह्मन्सद्भिराचरितान्नृभिः ५ देवाःसाध्यास्तथाविश्वेतथैवचमहर्षयः ॥ यामाधामाश्चमौद्गल्यगंधर्वाप्सरसस्तथा ६ एषांदेवनिकायानांपृथक्पृथगनेकशः ॥ भास्वंतःकामसंपन्नालोकास्तेजोमयाःशुभाः ७ त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणियोजनानिहिरण्मयः ॥ मेरुःपर्वतराडयत्रदेवोद्यानानिमुद्गल ८ नंदनादीनिपुण्यानिविहाराःपुण्यकर्मणाम् ॥ नक्षुत्पिपासेनग्लानिर्नशीतोष्णेभयंतथा ९ बीभत्समशुभंवापितत्रकिंचिन्नविद्यते ॥ मनोज्ञाःसर्वतोगंधाःसुखस्पर्शाश्चसर्वशः १० शब्दाःश्रुतिमनोग्राह्याःसर्वतस्तत्रवैमुने ॥ नशोकोनजरातत्रनायासपरिदेवने ११ ईदृशःसमुनेलोकःस्वकर्मफलहेतुकः ॥ सुकृतैस्तत्रपुरुषाःसंभवंत्यात्मकर्मभिः १२ तैजसानिशरीराणिभवंत्यत्रोपपद्यताम् ॥ कर्मजान्येवमौद्गल्यनमातृपितृजान्युत १३ नसंस्वेदोनदौर्गंध्यंपुरीषंमूत्रमेवच ॥ तेषांनचरजोवस्त्रंबाधतेतत्रवैमुने १४ नम्लायंतिस्रजस्तेषांदिव्यगंधामनोरमाः ॥ संयुज्यंतेविमानैश्चब्रह्मन्नेवंविधैश्चते १५ ईर्ष्याशोकक्लमापेतामोहमात्सर्यवर्जिताः ॥ सुखंस्वर्गजितस्तत्रवर्तयंतेमहामुने १६ तेषांतथाविधानांतुलोकानांमुनिपुंगव ॥ उपर्युपरिलोकस्यलोकादिव्यागुणान्विताः १७ पुरस्ताद्ब्राह्मणास्तत्रलोकास्तेजोमयाःशुभाः ॥ यत्रयांत्यृषयोब्रह्मन्पूताःस्वैःकर्मभिःशुभैः १८ ऋभवोनामतत्रान्येदेवानामपिदेवताः ॥ तेषांलोकात्परतरेयान्यजंतीहदेवताः १९ स्वयंप्रभास्तेभास्वंतोलोकाःकामदुघाःपरे ॥ नतेषांस्त्रीकृतस्तापोनलोकैश्वर्यमत्सरः २०

वनिकायानाम् ७ त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणियोजनान्युपरिपरिधिरित्यर्थः उच्छ्रायस्यचतुरशीतिसहस्रमानमितिजंबूखंडेवक्ष्यमाणत्वात् ८ । ९ । १० । ११ । १२ उपपद्यतामुपगच्छताम् १३ । १४ एवंविधैरितिदृश्यमानप्रदर्शनम् १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ व्युष्टिःसंपत्तिः २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४

नवर्तयंत्याहुतिभिस्तेनाप्यमृतभोजनाः ॥ तथादिव्यशरीरास्तेनचविग्रहमूर्तयः २१ नसुखेसुखकामास्तेदेवदेवाःसनातनाः ॥ नकल्पपरिवर्तेषुपरिवर्तंतितेतथा २२
जरामृत्युःकुतस्तेषांहर्षःप्रीतिःसुखंनच ॥ नदुःखंनसुखंचापिरागद्वेषौकुतोमुने २३ देवानामपिमौद्गल्यकांक्षितासागतिःपरा ॥ दुष्प्रापापरमासिद्धिरगम्याकामगोचरैः
२४ त्रयस्त्रिंशदिमेदेवायेषांलोकामनीषिभिः ॥ गम्यंतेनियमैःश्रेष्ठैर्दानैर्वाविधिपूर्वकैः २५ सेयंदानकृताव्युष्टिरनुप्राप्तासुखंत्वया ॥ तांभुंक्ष्वसुकृतैर्लब्धांतपसाद्योति
तप्रभः २६ एतत्स्वर्गसुखंविप्रलोकानानाविधास्तथा ॥ गुणाःस्वर्गस्यप्रोक्तास्तेदोषानपिनिबोधमे २७ कृतस्यकर्मणस्तत्रभुज्यतेयत्फलंदिवि ॥ नचान्यत्क्रियतेकर्म
मूलच्छेदेनभुज्यते २८ सोत्रदोषोमममतस्तस्यांतेपतनंचयत् ॥ सुखव्याप्तमनस्कानांपतनंयच्चमुद्गल २९ असंतोषःपरीतापोदृष्ट्वादीप्ततराःश्रियः ॥ यद्भवत्यवरेस्थाने
स्थितानांतत्सुदुष्करम् ३० संज्ञामोहश्चपततांरजसाचप्रधर्षणम् ॥ प्रम्लानेषुचमाल्येषुततःपिपतिषोर्भयम् ३१ आब्रह्मभवनादेतेदोषामौद्गल्यदारुणाः ॥ नाकलो
केसुकृतिनांगुणास्त्वयुतशोनृणाम् ३२ अयंत्वन्योगुणःश्रेष्ठश्च्युतानांस्वर्गतोमुने ॥ शुभानुशययोगेनमनुष्येषूपजायते ३३ तत्रापिसमहाभागःसुखभागभिजायते ॥
नचेत्संबुध्यतेतत्रगच्छत्यधमतांततः ३४ इहयत्क्रियतेकर्मतत्परत्रोपभुज्यते ॥ कर्मभूमिरियंब्रह्मन्फलभूमिरसौमता ३५ ॥ मुद्गलउवाच ॥ महांतस्तुअमीदोषास्त्व
यास्वर्गस्यकीर्तिताः ॥ निर्दोषएवयस्त्वन्योलोकंतंप्रवदस्वमे ३६ ॥ देवदूतउवाच ॥ ब्रह्मणःसदनादूर्ध्वंतद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ शुद्धंसनातनंज्योतिःपरंब्रह्मेतिय
द्विदुः ३७ नतत्रविप्रगच्छंतिपुरुषाविषयात्मकाः ॥ दंभलोभमहाक्रोधमोहद्रोहैरभिद्रुताः ३८ निर्ममानिरहंकारानिर्द्वंद्वाःसंयतेंद्रियाः ॥ ध्यानयोगपराश्चैवतत्रगच्छं
तिमानवाः ३९ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांपृच्छसिमुद्गल ॥ तवानुकंपयासाधोसाधुगच्छाममाचिरम् ४० ॥ व्यासउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वातुमौद्गल्योवाक्यंविममृशे
धिया ॥ विमृश्यचमुनिश्रेष्ठोदेवदूतमुवाचह ४१ देवदूतनमस्तेऽस्तुगच्छतातयथासुखम् ॥ महादोषेणमेकार्यंनस्वर्गेणसुखेनवा ४२ पतनांतेमहादुःखंपरितापःसुदा
रुणः ॥ स्वर्गभाजश्चरंतीहतस्मात्स्वर्गंनकामये ४३ यत्रगत्वानशोचंतिनव्यथंतिचलंतिवा ॥ तदहंस्थानमत्यंतंमार्गयिष्यामिकेवलम् ४४ इत्युक्त्वासमुनिर्वाक्यंदे
वदूतंविसृज्यतम् ॥ शिलोंछवृत्तिर्धर्मात्माशममातिष्ठदुत्तमम् ४५ तुल्यनिंदास्तुतिर्भूत्वासमलोष्टाश्मकांचनः ॥ ज्ञानयोगेनशुद्धेनध्याननित्योबभूवह ४६ ध्यानयो
गाद्बलंलब्ध्वाप्राप्यबुद्धिमनुत्तमाम् ॥ जगामशाश्वतींसिद्धिंपरांनिर्वाणलक्षणाम् ४७ तस्मात्त्वमपिकौन्तेयनशोकंकर्तुमर्हसि ॥ राज्यात्स्फीतात्परिभ्रष्टस्तपसातद
वाप्स्यसि ४८ सुखस्यानंतरंदुःखंदुःखस्यानंतरंसुखम् ॥ पर्यायेणोपसर्पंतेनरंनेमिमराइव ४९

४५ । ४६ बलंपरवैराग्यं बुद्धिर्ज्ञानम् ४७ । ४८ नेमिंचक्रधारां अराः नाभिनेमिसंधानदारूणि ४९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५० । ५१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६१ ॥ ॥ ॥ ॥ वसतस्त्विति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ अघंदुःखम् ७ । ८

पितृपैतामहंराज्यंप्राप्स्यस्यमितविक्रम ॥ वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वंव्येतुतेमानसोज्वरः ५० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सएवमुक्त्वाभगवान्व्यासःपांडवनंदनम् ॥
जगामतपसेधीमान्पुनरेवाश्रमंप्रति ५१ ॥ इतिश्रीमहा० आरण्यकेप० व्रीहिद्रौणिकपर्वणिमुद्गलदेवदूतसंवादेएकषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६१ ॥ ॥
समाप्तंचव्रीहिद्रौणिकपर्व ॥ अथद्रौपदीहरणपर्व ॥ जनमेजयउवाच ॥ वसत्स्वेवंवनेतेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ रममाणेषुचित्राभिःकथाभिर्मुनिभिःसह १ सूर्यद
त्ताक्षयान्नेनकृष्णायाभोजनावधि ॥ ब्राह्मणांस्तर्पमाणेषुयेचान्नार्थमुपागताः २ आरण्यानांमृगाणांचमांसैर्नानाविधैरपि ॥ धार्तराष्ट्राद्दुरात्मानःसर्वेदुर्योधनादयः ॥
३ कथंतेष्वन्ववर्ततपापाचारामहामुने ॥ दुःशासनस्यकर्णस्यशकुनेश्चमतेस्थिताः ४ एतदाचक्ष्वभगवन्वैशंपायनपृच्छतः ॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रुत्वातेषांतथा
वृत्तिंनगरेवसतामिव ५ दुर्योधनोमहाराजतेषुपापमरोचयत् ॥ तथातैर्निकृतिप्रज्ञैःकर्णदुःशासनादिभिः ६ नानोपायैरघंतेषुचिंतयत्सुदुरात्मसु ॥ अभ्याग
च्छत्सधर्मात्मातपस्वीसुमहायशाः ७ शिष्यायुतसमोपेतोदुर्वासानामकामतः ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यमुनिंपरमकोपनम् ८ दुर्योधनोविनीतात्माप्रश्रयेणदमेनच ॥
सहितोभ्रातृभिःश्रीमानातिथ्येनन्यमंत्रयत् ९ विधिवत्पूजयामासस्वयंकिंकरवत्स्थितः ॥ अहानिकतिचित्तत्रतस्थौसमुनिसत्तमः १० तंचपर्यचरद्राजादिवा
रात्रमतंद्रितः ॥ दुर्योधनोमहाराजशापात्तस्यविशंकितः ११ क्षुधितोऽस्मिददस्वान्नंशीघ्रंममनराधिप ॥ इत्युक्त्वागच्छतिस्नातुंप्रत्यागच्छतिवैचिरात् ॥ न
भोक्ष्याम्यद्यमेनास्तिक्षुधेत्युक्त्वैत्यदर्शनम् १२ अकस्मादेत्यचब्रूतेभोजयास्मांस्त्वरान्वितः ॥ कदाचिच्चनिशीथेसउत्थायनिकृतौस्थितः १३ पूर्ववत्कारयित्वा
न्नंनभुंक्तेगर्हयन्स्मसः ॥ वर्तमानेतथातस्मिन्यदादुर्योधनोनृपः १४ विक्रिर्तिनैतिनक्रोधंतदातुष्टोऽभवन्मुनिः ॥ आहचैनंदुराधर्षोवरदोस्मीऽतिभारत १५
॥ दुर्वासाउवाच ॥ वरंवरयभद्रंतेयत्तेमनसिवर्तते ॥ मयिप्रीतेतुयद्धर्म्यंनालभ्यंविद्यतेतव १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यमहर्षेर्भावितात्मनः ॥
अमन्यतपुनर्जातमात्मानंससुयोधनः १७ प्रागेवमंत्रितंचासीत्कर्णदुःशासनादिभिः ॥ याचनीयंमुनेस्तुष्टादितिनिश्चित्यदुर्मतिः १८ अतिहर्षान्वितोराजन्वरमेनम
याचत ॥ शिष्यैःसहममब्रह्मन्यथाजातोऽतिथिर्भवान् १९ अस्मत्कुलेमहाराजोज्येष्ठःश्रेष्ठोयुधिष्ठिरः ॥ वनेवसतिधर्मात्माभ्रातृभिःपरिवारितः २० गुणवान्शीलसं
पन्नस्तस्यत्वमतिथिर्भव ॥ यदाचराजपुत्रीसासुकुमारीयशस्विनी २१ भोजयित्वाद्विजान्सर्वान्पतींश्चवरवर्णिनी ॥ विश्रांताचस्वयंभुक्त्वासुखासीनाभवेद्यदा २२ तदा
त्वंतत्रगच्छेथायद्यनुग्राह्यतामयि ॥ तथाकरिष्येत्वत्प्रीत्येत्येवमुक्त्वासुयोधनम् २३ दुर्वासाअपिविप्रेंद्रोयथागतमगात्ततः ॥ कृतार्थमपिचात्मानंतदामेनेसुयोधनः २४

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ धर्म्यंधर्मादनपेतम् १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२५ । २६ । २७ । २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्विषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६२ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ एतस्मिन्नंतरेकाले ६ । ७ कृष्णंपापकर्षकं कंसस्यकामादेर्दुष्टराज्ञोवानिषूदनं हेकृष्णकृष्ण अत्यादरसूचनार्थंद्विर्वचनं । 'कृषिर्भूवाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः । तयोरैक्यंपरंब्रह्मकृष्णइत्यभिधीयते'इतिश्रुतिप्रणीतः कृष्णपदस्यार्थः । महांतौब्रह्मांडपिंडा

॥२१५॥ करेणचकरंगृह्यकर्णस्यमुदितोभृशम् ॥ कर्णोपिभ्रातृसहितमित्युवाचनृपंमुदा २५ ॥ कर्णउवाच ॥ दिष्ट्याकामःसुसंवृत्तोदिष्ट्याकौरववर्धसे ॥ दिष्ट्यातेशत्रवोमग्ना दुस्तरेव्यसनार्णवे २६ दुर्वासःक्रोधजेवह्नौपतिताःपांडुनंदनाः ॥ स्वैरेवतेमहापापैर्गतावैदुस्तरंतमः २७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्थंतेनिकृतिप्रज्ञाराजन्दुर्योधनादयः ॥ हसंतःप्रीतमनसोजग्मुःस्वंस्वंनिकेतनम् ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिदुर्वासउपाख्यानेद्विषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःकदाचिद्दुर्वासाःसुखासीनांस्तुपांडवान् ॥ भुक्त्वाचावस्थितांकृष्णांज्ञात्वातस्मिन्वनेमुनिः १ अभ्यागच्छत्परिवृतःशिष्यैरयुतसंमितैः ॥ दृष्ट्वाऽऽयांतंतमतिथिंसचराजायुधिष्ठिरः २ जगामाभिमुखःश्रीमान्सहभ्रातृभिरच्युतः ॥ तस्मैबद्ध्वांऽजलिंसम्यगुपवेश्यवरासने ३ विधिवत्पूजयित्वातमातिथ्येनन्यमंत्रयत् ॥ आह्निकंभगवन्कृत्वाशीघ्रमेहीतिचाब्रवीत् ४ जगामचमुनिःसोऽपिस्नातुंशिष्यैःसहानघः ॥ भोजयेत्सहशिष्यंमांकथमित्यविचिंतयन् ५ न्यमज्जत्सलिलेचापिमुनिसंघःसमाहितः ॥ एतस्मिन्नंतरेराजन्द्रौपदीयोषितांवरा ६ चिंतामवापपरमामन्नहेतोःपतिव्रता ॥ साचिंतयंतीचयदानान्नहेतुमविंदत ७ मनसाचिंतयामासकृष्णंकंसनिषूदनम् ॥ कृष्णकृष्णमहाबाहोदेवकीनंदनाव्यय ८ वासुदेवजगन्नाथप्रणतार्तिविनाशन ॥ विश्वात्मन्विश्वजनकविश्वहर्तःप्रभोऽव्यय ९ प्रपन्नपालगोपालप्रजापालपरात्पर ॥ आकूतीनांचचित्तीनांप्रवर्तकनताऽस्मिते १० वरेण्यवरदानंतअगतीनांगतिर्भव ॥ पुराणपुरुषप्राणमनोवृत्त्याद्यगोचर ११ सर्वाध्यक्षपराध्यक्षत्वामहंशरणंगता ॥ पाहिमांकृपयादेवशरणागतवत्सल १२ नीलोत्पलदलश्यामपद्मगर्भारुणेक्षण ॥ पीतांबरपरीधानलसत्कौस्तुभभूषण १३ त्वमादिरंतोभूतानांत्वमेवचपरायणम् ॥ परात्परतरंज्योतिर्विश्वात्मासर्वतोमुखः १४ त्वामेवाहुःपरंबीजंनिधानंसर्वसंपदाम् ॥ त्वयानाथेनदेवेशसर्वापद्भ्योभयंनहि ॥ १५ दुःशासनादहंपूर्वंसभायांमोचितायथा ॥ तथैवसंकटादस्मान्मामुद्धर्तुमिहार्हसि १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंस्तुतस्तदादेवःकृष्णयाभक्तवत्सलः ॥ द्रौपद्याःसंकटंज्ञात्वादेवदेवोजगत्पतिः १७ पार्श्वस्थांशयनेत्यक्त्वारुक्मिणींकेशवःप्रभुः ॥ तत्राजगामत्वरितोह्यचिंत्यगतिरीश्वरः १८ ततस्तंद्रौपदीदृष्ट्वाप्रणम्यपरयामुदा ॥ अब्रवीद्वासुदेवायमुनेरागमनादिकम् १९ ततस्तामब्रवीत्कृष्णःक्षुधितोऽस्मिभृशातुरः ॥ शीघ्रंभोजयमांकृष्णेपश्चात्सर्वंकरिष्यसि २० निशम्यतद्वचःकृष्णालज्जिता वाक्यमब्रवीत् ॥ स्थाल्यांभास्करदत्तायामन्नंमद्भोजनावधि २१ भुक्तवत्यस्म्यहंदेवतस्मादन्नंनविद्यते ॥ ततःप्रोवाचभगवान्कृष्णांकमललोचनः २२

वष्टंभक्षमौषाहूयस्य । 'संबाहुभ्यांधमतिसंपतत्रैर्द्यावाभूमीजनयन्देवएकः'इतिश्रुतेः अव्ययाविनाशिन् अत्रदेवकीनंदनस्याव्ययत्वंवदंत्याकृष्णमूर्तेरभौतिकत्वमुक्तं एवमादिनाम्नामर्थःशंकरभगवत्पादीयेविष्णुसहस्रनामव्याख्यानेएवद्रष्टव्यः ८ । ९ आकूतीनांचित्तीनांचेतिचेतोवृत्तिविशेषाणां १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ ॥२१५॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२३ । २४ । २५ । २६ । २७ देवनद्यांतत्रस्यपवनीर्थविशेषे २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७

कृष्णेननर्मकालोऽयंक्षुच्छ्रमेणातुरेमयि ॥ शीघ्रंगच्छममस्थालीमानयित्वाप्रदर्शय २३ इतिनिर्बंधतःस्थालीमानाय्यसयदूद्वहः ॥ स्थाल्याःकण्ठेऽथसंलग्नंशाकान्नंवी
क्ष्यकेशवः २४ उपयुज्याब्रवीदेनामनेनहरिरीश्वरः ॥ विश्वात्माप्रीयतांदेवस्तुष्टश्चास्त्वितियज्ञभुक् २५ आकारयमुनीन्शीघ्रंभोजनायेतिचाब्रवीत् ॥ सहदेवंमहाबाहुः
कृष्णःक्लेशविनाशनः २६ ततोजगामत्वरितःसहदेवोमहायशाः ॥ आकारितुंतुतान्सर्वान्भोजनार्थंनृपोत्तम २७ स्नातुंगतान्देवनद्यांदुर्वासःप्रभृतीन्मुनीन् ॥ तेचाव
तीर्णाःसलिलेकृतवंतोऽघमर्षणम् २८ दृष्ट्वोद्गारान्सान्नरसांस्तृप्त्यापरमयायुताः ॥ उत्तीर्यसलिलात्तस्माद्दृष्टवंतःपरस्परम् २९ दुर्वाससमभिप्रेक्ष्यतेसर्वेमुनयोऽब्रुवन् ॥ राज्ञा
हिकारयित्वाऽन्नंवयंस्नातुंसमागताः ३० आकंठतृप्ताविप्रर्षेकिंस्विद्भुंजामहेवयम् ॥ वृथापाकःकृतोऽस्माभिस्तत्रकिंकरवामहे ३१ ॥ दुर्वासाउवाच ॥ वृथापाकेनराज
र्षेरपराधःकृतोमहान् ॥ माऽस्मानधाक्षुर्दृष्ट्वैवपांडवाःक्रूरचक्षुषा ३२ स्मृत्वाऽनुभावंराजर्षेरंबरीषस्यधीमतः ॥ बिभेमिसुतरांविप्राहरिपादाश्रयाज्जनात् ३३ पांडवाश्च
महात्मानःसर्वेधर्मपरायणाः ॥ शूराश्चकृतविद्याश्चव्रतिनस्तपसिस्थिताः ३४ सदाचाररतानित्यंवासुदेवपरायणाः ॥ क्रुद्धास्तेनिर्दहेयुर्वैतूलराशिमिवानलः ॥ तत
एतानपृष्ट्वैवशिष्याःशीघ्रंपलायत ३५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तास्तेद्विजाःसर्वेमुनिनागुरुणातदा ॥ पांडवेभ्योभृशंभीतादुद्रुवुस्तेदिशोदश ३६ सहदेवोदेवनद्यामप
श्यन्मुनिसत्तमान् ॥ तीर्थेष्वितस्ततस्तस्याविचचारगवेषयन् ३७ तत्रस्थेभ्यस्तापसेभ्यःश्रुत्वातांश्चैवविद्रुतान् ॥ युधिष्ठिरमथाभ्येत्यतंवृत्तांतंन्यवेदयत् ३८ तत
स्तेपांडवाःसर्वेप्रत्यागमनकांक्षिणः ॥ प्रतीक्षंतःकियत्कालंजितात्मानोऽवतस्थिरे ३९ निशीथेऽभ्येत्यचाकस्मादस्मान्सछलयिष्यति ॥ कथंचनिस्तरेमास्मात्कृ
च्छ्राद्दैवोपसादितात् ४० इतिचिंतापरान्दृष्ट्वानिःश्वसंतोमुहुर्मुहुः ॥ उवाचवचनंश्रीमान्कृष्णःप्रत्यक्षतांगतः ४१ ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ भवतामापदंज्ञात्वाऋषेःपरम
कोपनात् ॥ द्रौपद्याचिंतितःपार्थाअहंसत्वरमागतः ४२ नभयंविद्यतेतस्माद्दृषेर्दुर्वाससोऽल्पकम् ॥ तेजसाभवतांभीतःपूर्वमेवपलायितः ४३ धर्मनित्यास्तुयेकेचिन्नतेसी
दंतिकर्हिचित् ॥ आपृच्छेवोगमिष्यामिनियतंभद्रमस्तुवः ४४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रुत्वेरितंकेशवस्यबभूवुःस्वस्थमानसाः ॥ द्रौपद्यासहिताःपार्थास्तमूचुर्विग
तज्वराः ४५ त्वयानाथेनगोविंददुस्तरामापदंविभो ॥ तीर्णाःप्लवमिवासाद्यमज्जमानामहार्णवे ४६ स्वस्तिसाधयभद्रंतेइत्याज्ञातोययौपुरीम् ॥ पांडवाश्चमहाभागद्रौप
द्यासहिताःप्रभो ४७ ऊचुःप्रहृष्टमनसोविहरंतोवनाद्वनम् ॥ इतितेऽभिहितंराजन्यत्पृष्टोऽहमिहत्वया ४८ एवंविधान्यलीकानिधार्तराष्ट्रैर्दुरात्मभिः ॥ पांडवेषुवनस्थेषु
प्रयुक्तानिवृथाऽभवन् ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिदुर्वासउपाख्यानेत्रिषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥ ॥ ॥

४८ अलीकानिच्छलानि । 'अलीकंत्वप्रियेऽनृते' इतिनानार्थः ४९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तस्मिन्निति १ । २ ३ । ४ । ५ । ६ परिबर्हेणपरिच्छदेन । 'परिबर्हंतुराजार्हवस्तुन्यपिपरिच्छदे ' इतिविश्वः ७ । ८ नीलाभ्रंनीलमेघं ९ । १० । ११ कोटिकास्यंकोटीदुर्गमंतःपुरंतत्राधिकृताःकोटिका स्तेषामास्यमिवमुख्यं । आख्यमितिपाठेसंख्यांतरंवक्तारमितिवा । अश्येतिपाठेकोटिकाअश्याव्याप्यायस्येतिवा राजानंक्षत्रियंप्रभुंवा 'राजाप्रभौचनृपतौक्षत्रियेरजनीपतौ ' इतिमेदिनी १२ । १३ । १४ । १५

॥२१६॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्मिन्बहुमृगेऽरण्येअटमानामहारथाः ॥ काम्यकेभरतश्रेष्ठाविजन्हुस्तेयथाऽमराः १ प्रेक्षमाणाबहुविधान्वनोद्देशान्समंततः ॥ यथर्तुकालरम्या
श्चवनराजीःसुपुष्पिताः २ पांडवामृगयाशीलाश्चरंतस्तन्महद्वनम् ॥ विजन्हुरिंद्रप्रतिमाःकंचित्कालमरिंदम ३ ततस्तेयौगपद्येनययुःसर्वेचतुर्दिशम् ॥ मृगयांपुरुष
व्याघ्राब्राह्मणार्थेपरंतपाः ४ द्रौपदीमाश्रमेन्यस्यतृणबिंदोरनुज्ञया ॥ महर्षेर्दीप्ततपसोधौम्यस्यचपुरोधसः ५ ततस्तुराजासिंधूनांवार्धक्षत्रिर्महायशाः ॥ विवाहकामः
शाल्वेयान्प्रयातःसोऽभवत्तदा ६ महतापरिबर्हेणराजयोग्येनसंवृतः ॥ राजभिर्बहुभिःसार्धमुपायात्काम्यकंचसः ७ तत्रापश्यत्प्रियांभार्यांपांडवानांयशस्विनीम् ॥
तिष्ठंतीमाश्रमद्वारिद्रौपदींनिर्जनेवने ८ विभ्राजमानांवपुषाबिभ्रतींरूपमुत्तमम् ॥ भ्राजयंतींवनोद्देशंनीलाभ्रमिवविद्युतम् ९ अप्सरादेवकन्यावामायावादेवनिर्मिता ॥
इतिकृत्वांऽजलिंसर्वेददृशुस्तामनिंदिताम् १० ततःसराजासिंधूनांवार्धक्षत्रिर्जयद्रथः ॥ विस्मितस्त्वनवद्यांगींदृष्ट्वातांदुष्टमानसः ११ सकोटिकास्यंराजानमब्रवीत्काम
मोहितः ॥ कस्यत्वेषाऽनवद्यांगीयदिवाऽपिनमानुषी १२ विवाहार्थोनमेकश्चिदिमांप्राप्यातिसुंदरीम् ॥ एतामेवाहमादायगमिष्यामिस्वमालयम् १३ गच्छजानी
हिसौम्येमांकस्यवाऽत्रकुतोऽपिवा ॥ किमर्थमागतासुभ्रूरिदंकंटकितंवनम् १४ अपिनामवरारोहामामेषालोकसुंदरी ॥ भजेदद्यायतापांगीसुदतीतनुमध्यमा १५
अप्यहंकृतकामःस्यामिमांप्राप्यवरस्त्रियम् ॥ गच्छजानीहिकोन्वस्यानाथइत्येवकोटिक १६ सकोटिकास्यस्तच्छ्रुत्वारथात्प्रस्कंद्यकुंडली ॥ उपेत्यपप्रच्छतदाक्रोष्टा
व्याघ्रवधूमिव १७ ॥ इतिश्रीम० भा० आ० प० द्रौपदी ह० प० जयद्रथागमनेचतुःषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६४ ॥ कोटिकउवाच ॥ कात्वंकदंबस्यविनाम्य
शाखामेकाऽऽश्रमेतिष्ठसिशोभमाना ॥ देदीप्यमानाऽग्निशिखेवनक्तंव्याधूयमानापवनेनसुभ्रूः १ अतीवरूपेणसमन्वितात्वंनचाप्यरण्येषुबिभेषिकिंनु ॥ देवीनुयक्षीय
दिदानवीवावराप्सरादैत्यवरांगनावा २ वपुष्मतीवोरगराजकन्यावनेचरीवाक्षणदाचरस्त्री ॥ यद्येवराज्ञोवरुणस्यपत्नीयमस्यसोमस्यधनेश्वरस्य ३ धातुर्विधातुःसवितुर्वि
भोर्वाशक्रस्यवात्वंसदनात्प्रपन्ना ॥ नह्येवनःपृच्छसियेवयंस्मनचापिजानीमतवेहनाथम् ४ वयंहिमानंतववर्धयंतःपृच्छामभद्रेप्रभवंप्रभुंच ॥ आचक्ष्वबन्धूंश्चपतिंकुलंचत
त्त्वेनयच्चेहकरोषिकार्यम् ५ अहंतुराज्ञःसुरथस्यपुत्रोयंकोटिकास्येतिविदुर्मनुष्याः ॥ असौतुयस्तिष्ठतिकांचनांगेरथेहुतोऽग्निश्चयनेयथैव ६ त्रिगर्तराजःकमलायताक्षः
क्षेमंकरोनामसएषवीरः ॥ अस्मात्परस्त्वेषमहाधनुष्मान्पुत्रःकुलिंदाधिपतेर्वरिष्ठः ७

१६ । १७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेचतुःषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६४ ॥ केति १ । २ । ३ धातुःप्रजापतेःसरस्वतीवा विधातुःकश्यपस्यरुद्रस्यवा अदितिःपार्वतीवा विभोर्वि ॥२१६॥
ष्णोर्लक्ष्मीर्वा ४ प्रभवंपितरंप्रभुंमहान्तम ५ राज्ञःक्षत्रियस्यचयनेइष्टकोचये ६ । ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८ अनुचक्रंसैन्यमनुलक्षीकृत्यप्रयांति । ' चक्रंसैन्यरथांगयोः' इतिविश्वः । पाठांतरेऽनुयात्रायात्रोपकरणपालाइत्यर्थः ९ । १० पदातिनःपद्भ्यामतितुंसततंगंतुंशीलंयेषांतेपदातयः ११ । १२ । १३ । १४
॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६५ ॥ ॥ ॥ ॥ अथेति । शिबीनांशिबिवंश्यानांक्षत्रियाणां मंदंस्वैरं अवेक्ष्यसंकोच्य तदेवाहवि

निरीक्षतेत्वांविपुलायताक्षःसुपुष्पितःपर्वतवासनित्यः ॥ असौतुयःपुष्करिणीसमीपेश्यामोयुवातिष्ठतिदर्शनीयः ८ इक्ष्वाकुराज्ञःसुभवस्यपुत्रःसएवहंताद्विषतांसु
गात्रि ॥ यस्यानुचक्रंध्वजिनःप्रयांतिसौवीरकाद्वादशराजपुत्राः ९ शोणाश्वयुक्तेषुरथेषुसर्वेमखेषुदीप्ताइवहव्यवाहाः ॥ अंगारकःकुंजरोगुप्तकश्चशत्रुंजयःसंजय
सुप्रवृद्धौ १० भयंकरोऽथभ्रमरोरविश्चशूरःप्रतापःकुहनश्चनाम ॥ यंषट्सहस्रारथिनोऽनुयांतिनागाहयाश्चैवपदातिनश्च ११ जयद्रथोनामयदिश्रुतस्तेसौवीर
राजःसुभगेसएषः ॥ तस्यापरेभ्रातरोऽदीनसत्वाबलाहकानीकविदारणाद्याः १२ सौवीरवीराःप्रवरायुवानोराजानमेतेबलिनोऽनुयांति ॥ एतैःसहायैरुपयाति
राजामरुद्गणैरिंद्रइवाभिगुप्तः १३ अजानतांख्यापयनःसुकेशिकस्यासिभार्यादुहिताचकस्य १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिकोटि
कास्यप्रश्नेपंचषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथाब्रवीद्द्रौपदीराजपुत्रीपृष्टाशिबीनांप्रवरेणतेन ॥ अवेक्ष्यमंदंप्रविमुच्यशा
खांसंगृह्णतीकौशिकमुत्तरीयम् १ बुद्ध्याऽभिजानामिनरेंद्रपुत्रनमादृशीत्वामभिभाष्टुमर्हति ॥ नत्वेहवक्ताऽस्तितवेहवाक्यमन्योनरोवाऽप्यथवाऽपिनारी २ एका
ह्यहंसंप्रतितेनवाचंददानिवैभद्रनिबोधचेदम् ॥ अहंह्यरण्येकथमेकमेकात्वामालपेयंनिरतास्वधर्मे ३ जानामिचत्वांसुरथस्यपुत्रंयंकोटिकास्येतिविदुर्मनुष्याः ॥
तस्मादहंशैब्यतथैवतुभ्यमाख्यामिबंधून्प्रथितंकुलंच ४ अपत्यमस्मिद्रुपदस्यराज्ञःकृष्णेतिमांशैब्यविदुर्मनुष्याः ॥ साऽहंवृणेपंचजनान्पतित्वेयेखांडवप्रस्थगताः
श्रुतास्ते ५ युधिष्ठिरोभीमसेनार्जुनौचमाद्र्याश्चपुत्रौपुरुषप्रवीरौ ॥ तेमांनिवेश्येहदिशश्चतस्रोविभज्यपार्थामृगयांप्रयाताः ६ प्राचींराजादक्षिणांभीमसेनोजयःप्र
तीचींयमजावुदीचीम् ॥ मन्येतुतेषांरथसत्तमानांकालोऽभितःप्राप्तइहोपयातुम् ७ संमानितायास्यथतैर्यथेष्टंविमुच्यवाहानवरोहयध्वम् ॥ प्रियातिथिर्धर्मसुतो
महात्माप्रीतोभविष्यत्यभिवीक्ष्ययुष्मान् ८ एतावदुक्त्वाद्रुपदात्मजासाशैब्यात्मजंचंद्रमुखीप्रतीता ॥ विवेशतांपर्णशालांप्रशस्तांसंचिंत्यतेषामतिथित्वमर्थे ९
॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिद्रौपदीवाक्येषट्षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथासीनेषुसर्वेषुते
षुराजसुभारत ॥ यदुक्तंकृष्णयासार्धंतत्सर्वंप्रत्यवेदयत् १ कोटिकास्यवचःश्रुत्वाशैब्यंसौवीरकोऽब्रवीत् ॥ यदावाचंव्याहरंत्यामस्यांमेरमतेमनः २ सीमंतिनीनांमु
ख्यायांविनिवृत्तःकथंभवान् ॥ एतांदृष्ट्वास्त्रियोमेऽन्यायथाशाखामृगस्त्रियः ३

मुच्येति कौशिकंकोशजम् १ अभिभाष्टुंअभिभाषितुम् २ तेनकारणेन ३ । ४ पंचजनान् पंचपुरुषान् ५ । ६ जयोऽर्जुनः ७ । ८ तेषामर्थे अतिथिषुयोग्यंस्वधर्मपूजादिकंकर्तुंसंचिंत्यशालांविवेश ९ ॥ इत्यारण्य
केपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षट्षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६६ ॥ तथेति । १ सौवीरकोजयद्रथः २ यदाअस्यांमेमनोरमते तदाभवान्कथंविनिवृत्तइतियोज्यम् ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ । ५ । ६ । ७ सिंहगोष्ठं सिंहसभां । 'गोष्ठंगोस्थानकंगोष्ठीसभासंलापयोःस्त्रियाम्' इतिमेदिनी । लिंगंत्वविवक्षितं गोष्ठमिवगोष्ठमितिवा स्थानमेव ८ सप्तमोवलाहकादीन्पइभ्रातॄनुपलक्ष्य आत्मनाशरीरेण सप्तानांपूरणः ९ । १० अनुतिष्ठसिपालयसि विदितालब्धाः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ श्रियःसंक्षयेसतीतिशेषः हीनलक्ष्मीकेइत्यर्थः १८ समाःसंवत्सरान् १९ । २० । २१ । २२ । २३

प्रतिभांतिमहाबाहोसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ दर्शनादेवहिमनस्तयामेऽपहृतंभृशम् ४ तांसमाचक्ष्वकल्याणींयदिस्याच्छैब्यमानुषी ॥ कोटिकउवाच ॥ एषावैद्रौपदीकृ
ष्णाराजपुत्रीयशस्विनी ५ पंचानांपांडुपुत्राणांमहिषीसंमताभृशम् ॥ सर्वेषांचैवपार्थानांप्रियाबहुमतासती ६ तयासमेत्यसौवीरसौवीराभिमुखोव्रज ॥ वैशंपायनउ
वाच ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचपश्यामिद्रौपदीमिति ७ पतिःसौवीरसिंधूनांदुष्टभावोजयद्रथः ॥ सप्रविश्याश्रमंपुण्यंसिंहगोष्ठंवृकोयथा ८ आत्मनासप्तमःकृष्णामिदंवचनम
ब्रवीत् ॥ कुशलंतेवरारोहेभर्त्तारस्तेऽप्यनामयाः ९ येषांकुशलकामाऽसितेऽपिकच्चिदनामयाः ॥ द्रौपद्युवाच ॥ अपितेकुशलंराजन्राष्ट्रेकोशेवलेतथा १० कच्चिदेकः
शिबीनाढ्यान्सौवीरान्सहसिंधुभिः ॥ अनुतिष्ठसिधर्मेणयेचान्येविदितास्त्वया ११ कौरव्यःकुशलीराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अहंचभ्रातरश्चास्ययांश्चान्यान्परिपृ
च्छसि १२ पाद्यंप्रतिगृहाणेदमासनंचनृपात्मज ॥ मृगान्पंचाशतंचैवप्रातराशंददानिते १३ ऐणेयान्पृषतान्न्यंकून्हरिणान्शरभान्शशान् ॥ ऋक्षान्रुरून्शंवरांश्च
गवयांश्चमृगान्बहून् १४ वराहान्महिषांश्चैवयाश्चान्यामृगजातयः ॥ प्रदास्यतिस्वयंतुभ्यंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः १५ जयद्रथउवाच ॥ कुशलंप्रातराशस्यसर्वंमेदित्सितं
त्वया ॥ एहिमेरथमारोहसुखमाप्नुहिकेवलम् १६ गतश्रीकान्हृतराज्यान्कृपणान्गतचेतसः ॥ अरण्यवासिनःपार्थान्नानुरोद्धुंत्वमर्हसि १७ नैवप्राज्ञागतश्रीकंभ
र्त्तारमुपयुंजते ॥ युंजानमनुयुंजीतनश्रियःसंक्षयेवसेत् १८ श्रियाविहीनाराष्ट्राच्चविनष्टाःशाश्वतीःसमाः ॥ अलंतेपांडुपुत्राणांभक्त्याक्लेशमुपासितुम् १९ भार्यामेभव
सुश्रोणित्यजैनान्सुखमाप्नुहि ॥ अखिलान्सिंधुसौवीरानाप्नुहित्वंमयासह २० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तासिंधुराजेनवाक्यंहृदयकंपनम् ॥ कृष्णातस्मादपाक्रामद्दे
शात्सभ्रुकुटीमुखी २१ अवमत्यास्यतद्वाक्यमाक्षिप्यचसुमध्यमा ॥ मैवमित्यब्रवीत्कृष्णालज्जस्वेतिचसैंधव २२ साकांक्षमाणाभर्तॄणामुपयातमनिंदिता ॥ विलोभ
यामासपरंवाक्यैर्वाक्यानियुंजती २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिजयद्रथद्रौपदीसंवादेसप्तषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६७ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ सरोषरागोपहतेनवल्गुनासरागनेत्रेणनतोन्नतभ्रुवा ॥ मुखेनविस्फूर्यसुवीरराष्ट्रपंततोऽब्रवीत्तंद्रुपदात्मजापुनः १ यशस्विनस्तीक्ष्णविषान्महारथान
भिब्रुवन्मूढनलज्जसेकथम् ॥ महेंद्रकल्पान्निरतान्स्वकर्मसुस्थितान्समूहेष्वपियक्षरक्षसाम् २

॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६७ ॥ ॥ सरोषेति । रोपेणरागोरक्तिमातेनसहितंसरोषरागं तदुपहतंचम्लानंचतेनवल्गुनासुंदरेण नतेस्वभावतउन्न
तेक्रोधेनभ्रुवौयस्यास्तथा विस्फूर्यफूत्कारंकृत्वा १ अभिअभिक्रम्यब्रुवन् स्थितानचलान् यक्षादिभिरप्यजेयानित्यर्थः २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ईडयंस्तुत्यं वनेचरंवानप्रस्थं पापंपापवचनं प्रवदंतिसंतइतिशेषः श्वनराःशुनकतुल्यानरास्त्वादृशास्तुएवमुक्तरीत्याभर्षंतिब्रुवंति ३ क्षत्रियसंनिवेशेनृपसमाजे पातालमुखेमहागर्ते प्रतिसंहरेत्प्रतिषेधेत ४ उपत्यका मद्रिसमीपभूमिं दंडीदंडमात्रायुधोयूथात्समूहादपसेधसिअपकर्षसि ५ बाल्यात्मौढ्यात् पक्ष्माणिमुखोपरिस्थकेशान् पदासमाहत्यलुनासिछिनत्सि ६ । ७ । ८ वेण्वादयःफलिताएवनश्यंति कर्कटीचपरिणतग र्भानश्यतीतिलोकप्रसिद्धं ९ विभीषणेनभयप्रदर्शनेन १० वयमिति। सप्तदशअष्टौकर्माणिनवशक्त्यादयश्चनित्यंसंतियेषुतानिसप्तदशानि नित्ययोगेमत्वर्थीयोर्शआद्यच् । तत्र'कृपिर्वणिक्पथोदुर्गंसेतुःकुंजरबंधनं ॥ खन्याकरकरादानंशून्यानांचनिवेशनं ॥ अष्टौसंधानकर्माणिनियुक्तानिमनीषिभिः' इतिकर्माष्टकंकोशवृद्धिकरं तथा प्रभुशक्तिर्मंत्रशक्तिरुत्साहशक्तिः प्रभुसिद्धिर्मंत्रसिद्धिरुत्साहसिद्धिः प्रभूदयोमंत्रोदयउत्साहो दयः प्रभुत्वादीनांस्वरूपतःसामर्थ्यतः फलतश्चयेषुनित्ययोगइत्यर्थः अनवमेषुअनीचेषु षड्भ्योगुणेभ्यः ल्यब्लोपेपंचमी षड्गुणान्प्राप्यपांडवेभ्योऽभ्यधिकाःतेचशौर्यतेजोधृतिदाक्षिण्यदानैश्वर्याणि भवताऽप्यु

नकिंचिदीड्यंप्रवदंतिपापंवनेचरंवागृहमेधिनंवा ॥ तपस्विनंसंपरिपूर्णविद्यंभषंतिहैवंश्वनराःसुवीर ३ अहंतुमन्येतवनास्तिकश्चिदेतादृशेक्षत्रियसंनिवेशे ॥ यस्त्वद्यपा तालमुखेपतंतंपाणौगृहीत्वाप्रतिसंहरेत ४ नागंप्रभिन्नंगिरिकूटकल्पमुपत्यकांहैमवतींचरंतम् ॥ दंडीवयूथादपसेधसित्वंयोजेतुमाशंससिधर्मराजम् ५ बाल्यात्प्रसुप्त स्यमहाबलस्यसिंहस्यपक्ष्माणिमुखाल्लुनासि ॥ पदासमाहत्यपलायमानःक्रुद्धंयदाद्रक्ष्यसिभीमसेनम् ६ महाबलंघोरतरंप्रवृद्धंजातंहरिंपर्वतकंदरेषु ॥ प्रसुप्तमुग्रंप्रपदेनहं सियःक्रुद्धमायोत्स्यसिजिष्णुमुग्रम् ७ कृष्णोरगौतीक्ष्णमुखौद्विजिह्वौमत्तःपदाऽऽक्रामसिपुच्छदेशे ॥ यःपांडवाभ्यांपुरुषोत्तमाभ्यांजघन्यजाभ्यांप्रयुयुत्ससेत्वम् ८ यथाचवेणुःकदलीनलोवाफलंत्यभावायनभूतयेऽऽत्मनः ॥ तथैवमांतैःपरिरक्ष्यमाणामादास्यसेकर्कटकीवगर्भम् ९ ॥ जयद्रथउवाच ॥ जानामिकृष्णेविदितंममैतद्य थाविधास्तेनरदेवपुत्राः ॥ नत्वेवमेतेनविभीषणेनशक्यावयंत्रासयितुंत्वयाद्य १० वयंपुनःसप्तदशेषुकृष्णेकुलेषुसर्वेऽनवमेषुजाताः ॥ षड्भ्योगुणेभ्योऽभ्यधिकाविही नान्मन्यामहेद्रौपदिपांडुपुत्रान् ११ साक्षिप्रमातिष्ठगजंरथंवानवाक्यमात्रेणवयंहिशक्याः॥ आशंसवात्वंकृपणंवदंतीसौवीरराजस्यपुनःप्रसादम् १२ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ महाबलाकिंत्विहदुर्बलेवसौवीरराजस्यमताऽहमस्मि ॥ नाहंप्रमाथादिहसंप्रतीतासौवीरराजंकृपणंवदेयम् १३ यस्याहिकृष्णौपदवींचरेतांसमास्थितावेकरथेसमेतौ ॥ इंद्रोऽपितांनापहरेत्कथंचिन्मनुष्यमात्रःकृपणःकुतोऽन्यः १४ यथाकिरीटीपरवीरघातीनिघ्नन्रथस्थोद्विषतांमनांसि ॥ मदंतरेत्वद्ध्वजिनींप्रवेष्टाकक्षंदहन्नग्निरिवोष्णगेषु १५ जनार्दनःसांधकवृष्णिवीरोमहेष्वासाकेकयाश्चापिसर्वे ॥ एतेहिसर्वेममराजपुत्राःप्रहृष्टरूपाःपदवींचरेयुः १६ मौर्वीविसृष्टाःस्तनयित्नुघोषागांडीवमुक्तास्त्वतिवेग वंतः ॥ हस्तंसमाहत्यधनंजयस्यभीमाःशब्दंघोरतरंनदंति १७

क्ताः शौर्यंतेजइतियत्रयुद्धेचाप्यपलायनंशौर्येएवांतर्भूतमितिषडेवक्षत्रियकर्माणितस्यगुणत्वेनोच्यंते संधिविग्रहयानासनद्वैधीभावाश्रयाख्यास्तुगुणानीतिशास्त्रोक्तानेहगृह्यंतेतेषांसर्वेषांमुत्कर्षानाधायकत्वात् हीनब लएवसंधिद्वैधादीनिइच्छतिनप्रबलइति ११ शक्याःनिवारितुमितिशेषः पुनरितिपांडवपराजयानंतरंवाइदानीमेववा त्वंमत्प्रसादमाशंसप्रार्थय १२ प्रमाथान्निग्रहात् प्रतीतासादराप्रख्यातावा सभायांवस्त्राशिप्रदा नेनभगवदनुगृहीतत्वात् । 'प्रतीतःसादरेज्ञातेहृष्टे'इतिमेदिनी १३ कृष्णौवासुदेवार्जुनौ पदवींचरेतामन्वेषणंकुरुतएवेत्यर्थः १४ मदंतरेमन्निमित्तंप्रवेष्टाप्रकर्षेणवेष्टयिष्यति उष्णगेषुनिदाघेषु १५ । १६ गांडीवमु क्ताइतिसूचनाच्छराइतिविशेष्यानिर्देशोनदोषाय १७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१८ अभविष्यत्भविष्यनीत्यर्थे व्यत्ययेनलृङ् १९ अधमेतिच्छेदः २० । २१ संभ्रमंभयंआगतैवास्मि नतुत्वद्दर्शेस्थास्यामीत्यर्थः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६८ ॥ ततइति १ महावनंकाम्यकं २ महावनंमहानालयः श्रृंहिणीमृद्धमुच्यतइत्युक्तेश्रृंहिणी । 'वनंनपुंनकंनीरेनिवासालयकानने' इतिमेदिनी । महाधनमितिपाठेमहच्चतद्धनंचेतिस्त्रीरूपमेवधनं ३ समाच्छाद्यमोहयित्वा समन्युःदैन्यसहितः प्राणानामाध्यात्मिकानामिंद्रियाणांपतिर्मुख्यःप्राणः ४ अराजकंराजहीने शौंडैःशुंडयाविदितैर्गजैःपीतरसःपीतजलः

गांडीवमुक्तांश्चमहाशरौघान्पतंगसंगानिवशीघ्रवेगान् ॥ यदाद्रष्टाऽस्यर्जुनंवीर्यशालिनंतदास्वबुद्धिंप्रतिनिंदिताऽसि १८ सशंखघोषःसतलत्रघोषोगांडीवधन्वा मुहुरुद्धहंश्च ॥ यदाशरानर्पयितातवोरसितदामनस्तेकिमिवाभविष्यत् १९ गदाहस्तंभीममभिद्रवंतंमाद्रीपुत्रौसंपततौदिशश्च ॥ अमर्षजंक्रोधविषंवमंतौद्दृष्ट्वाचिरंतापमुपैष्यसेऽधम २० यथाचाहंनातिचरेकथंचित्पतीन्महार्हान्मनसाऽपिजातु ॥ तेनाद्यसत्येनवशीकृतंत्वांद्रष्टाऽस्मिपार्थैःपरिकृष्यमाणम् २१ नसंभ्रमंगंतुमहंहिशक्ष्येत्वयानृशंसेनविकृष्यमाणा ॥ समागताऽहंहिकुरुप्रवीरैःपुनर्वनंकाम्यकमागताऽस्मि २२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सातानुप्रेक्ष्यविशालनेत्राजिघृक्षमाणानवभर्त्सयंती ॥ प्रोवाचमामास्पृशतेऽतिभीताधौम्यंप्रचुक्रोशपुरोहितंसा २३ जग्राहतामुत्तरवस्त्रदेशेजयद्रथस्तंसमवाक्षिपत्सा ॥ तयासमाक्षिप्ततनुःसपापःपपातशाखीवनिकृत्तमूलः २४ प्रगृह्यमाणातुमहाजवेनमुहुर्विनिःश्वस्यचराजपुत्री ॥ साऽऽकृष्यमाणारथमारुरोहधौम्यस्यपादावभिवाद्यकृष्णा ॥ २५ ॥ धौम्यउवाच ॥ नेयंशक्यात्वयानेतुमविजित्यमहारथान् ॥ धर्मंक्षत्रस्यपौराणमवेक्षस्वजयद्रथ २६ क्षुद्रंकृत्वाफलंपापत्वंप्राप्स्यसिनसंशयः ॥ आसाद्यपांडवान्वीरान्धर्मराजपुरोगमान् २७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वाह्रियमाणांतांराजपुत्रींयशस्विनीम् ॥ अन्वगच्छत्तदाधौम्यःपदातिगणमध्यगः २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिद्रौपदीहरणेअष्टषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६८ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोदिशःसंप्रविहृत्यपार्थामृगान्वराहान्महिषांश्चहत्वा ॥ धनुर्धराःश्रेष्ठतमाःपृथिव्यांपृथक्चरंतःसहिताबभूवुः १ ततोमृगव्यालगणानुकीर्णंमहावनंतद्विहगोपघुष्टम् ॥ भ्रातॄंश्चतानभ्यवदद्युधिष्ठिरःश्रुत्वागिरोव्याहरतांमृगाणाम् २ आदित्यदीप्तांदिशमभ्युपेत्यमृगाद्विजाःक्रूरमिमेवदंति ॥ आयासमुग्रंप्रतिवेदयंतोमहावनंशत्रुभिर्बाध्यमानम् ३ क्षिप्रंनिवर्तध्वमलंमृगैर्नोमनोहिमेदूयतिदह्यतेच ॥ बुद्धिंसमाच्छाद्यचमेसमन्युरुद्धूयतेप्राणपतिःशरीरे ४ सरःसुपर्णेनहृतोरगंयथाराष्ट्रंयथाऽराजकमात्तलक्ष्मि ॥ एवंविधंमेप्रतिभातिकाम्यकंशौंडैर्यथापीतरसश्चकुंभः ५ तेसैंधवैरत्यनिलोग्रवेगैर्महाजवैर्वाजिभिरुह्यमानाः ॥ युक्तैर्बृहद्भिःसुरथैर्नृवीरास्तदाऽऽश्रमायाभिमुखाबभूवुः ६ तेषांतुगोमायुरनल्पघोषोनिवर्त्ततांवाममुपेत्यपार्श्वम् ॥ प्रव्याहरत्तत्प्रविमृश्यराजाप्रोवाचभीमंचधनंजयंच ७

यथादासीमुदकुंभंनयंतीमनुलक्ष्यमहामात्रस्तयाऽज्ञातमेव गजंतत्पृष्ठतो नीत्वा तेनतज्जलंशोषयति साचाकस्माद्धटंलघुतयारिक्तंपश्चाज्जानातितद्वत् अस्माभिरज्ञातोऽस्मद्धनंकश्चिद्धरिष्यति तदारिक्तकुंभवद्वनंपश्चाद्द्रक्ष्यामइत्यर्थः ५ सैंधवैःसिंधुदेशजैर्वाजिभिरश्वैः सुरथैःशोभनरथैः समानाधिकरणंतृतीयात्रयम् ६ । ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८ प्रेष्यवधूंदासभार्याम् ९ अंतितरःसमीतरः आर्ततरइतिपपाठः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ पुरायावदनर्हतेतनुंनददाति तावच्छीघ्रमनुयातेतिचतुर्थेनसंबंधः १९ । २० । २१

यथावदत्येषविहीनयोनिःशालावृकोवाममुपेत्यपार्श्वम् ॥ सुव्यक्तमस्मानवमन्यपापैःकृतोऽभिमर्दःकुरुभिःप्रसह्य ८ इत्येवंतेतद्वनमाविशंतोमहत्यरण्येमृगयांच
रित्वा ॥ बालामपश्यंततदारुदंतींधात्रेयिकांप्रेष्यवधूंप्रियायाः ९ तामिंद्रसेनस्त्वरितोऽभिसृत्यरथादवप्लुत्यततोऽभ्यधावत् ॥ प्रोवाचचैनांवचनंनरेंद्रधात्रेयिकामंतितर
स्तदानीम् १० किंरोदिषित्वंपतिताधरण्यांकिंतेमुखंशुष्यतिदीनवर्णम् ॥ कच्चिन्नपापैःसुनृशंसकृद्भिःप्रमाथिताद्रौपदीराजपुत्री ११ अचिंत्यरूपासुविशालनेत्राशरीर
तुल्याकुरुपुंगवानाम् ॥ यद्येवदेवीपृथिवींप्रविष्टादिवंप्रपन्नाऽप्यथवासमुद्रम् १२ तस्यागमिष्यंतिपदेहिपार्थायथाहिसंतप्यतिधर्मपुत्रः ॥ कोहीदृशानामरिमर्दनानां
क्लेशक्षमाणामपराजितानाम् १३ प्राणैःसमामिष्टतमांजिहीर्षेदनुत्तमंरत्नमिवप्रमूढः ॥ नबुध्यतेनाथवतीमिहाद्यबहिश्चरंहृदयंपांडवानाम् १४ कस्याद्यकायंप्रतिभिद्य
घोरामहींप्रवेक्ष्यंतिशिताःशराग्र्याः ॥ मात्वंशुचस्तांप्रतिभीरुविद्धियथाऽद्यकृष्णापुनरेष्यतीति १५ निहत्यसर्वान्द्विषतःसमग्रान्पार्थाःसमेष्यंत्यथयाज्ञसेन्या ॥ अथा
ब्रवीच्चारुमुखंविमृज्यधात्रेयिकासारथिमिंद्रसेनम् १६ जयद्रथेनापहृताप्रमथ्यपंचेंद्रकल्पान्परिभूयकृष्णा ॥ तिष्ठंतिवर्त्मानिनवान्यमूनिवृक्षाश्चनम्लांतितथैवभग्नाः
१७ आवर्तयध्वंह्यनुयातशीघ्रंनदूरयातैवहिराजपुत्री ॥ सन्नह्यध्वंसर्वएवेंद्रकल्पामहांतिचारूणिचदंशनानि १८ गृह्णीतचापानिमहाधनानिशरांश्चशीघ्रंपदवींचरध्वम् ॥
पुराहिनिर्भर्त्सनदंडमोहिताप्रमोहचित्तावदनेनशुष्यता १९ ददातिकस्मैचिदनर्हतेतनुंवराज्यपूर्णामिवभस्मनिस्रुचम् ॥ पुरातुषाग्नाविवहूयतेहविःपुराश्मशानेस्रगिवाप
विद्धयते २० पुराचसोमोऽध्वरगोऽवलिह्यतेशुनायथाविप्रजनेप्रमोहिते ॥ महत्यरण्येमृगयांचरित्वापुराशृगालोनलिनींविगाहते २१ मावःप्रियायाःसुनसंसुलोचनं
चंद्रप्रभाच्छंवदनंप्रसन्नम् ॥ स्पृश्याच्छुभंकश्चिदकृत्यकारीश्वावैपुरोडाशमिवाध्वरस्थम् ॥ एतानिवर्त्मान्यनुयातशीघ्रंमावःकालःक्षिप्रमिहात्यगाद्वै २२ ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ भद्रेप्रतिक्रामनियच्छवाचंमाऽस्मत्सकाशेपरुषाण्यवोचः ॥ राजानोवायदिवाराजपुत्राबलेनमत्तावंचनांप्राप्नुवंति २३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतावदुक्त्वाप्रय
युर्हिशीघ्रंतान्येववर्त्मान्यनुवर्त्तमानाः ॥ मुहुर्मुहुर्व्यालवदुच्छ्वसंतोज्यांविक्षिपंतश्चमहाधनुर्भ्यः २४ ततोऽपश्यंस्तस्यसैन्यस्यरेणुमुद्धूतंवैवाजिखुरप्रणुन्नम् ॥ पदातीनां
मध्यगतंचधौम्यंविक्रोशंतंभीममभिद्रवेति २५ तेसांत्व्यधौम्यंपरिदीनसत्वाःसुखंभवानेत्विितिराजपुत्राः ॥ श्येनायथैवामिषसंप्रयुक्ताजवेनतत्सैन्यमथाभ्यधावन् २६
तेषांमहेंद्रोपमविक्रमाणांसंरब्धानांधर्षणाद्याज्ञसेन्याः ॥ क्रोधःप्रजज्वालजयद्रथंचदृष्ट्वाप्रियांतस्यरथेस्थितांच २७

२२ प्रतिक्रामदूरेभव परुषाणि अनर्हतेतनुंददातीत्यादीनिदुःश्राव्याणिमत्तत्वात् वंचनांस्वजनस्यतवैवत्वत्पराम् २३ । २४ । २५ । २६ धर्षणात्पराभवात् २७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२८ ॥ इत्या०प०नी०भा०ऊनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६९ ॥ ततइति १ । २ । ३ अनायुष्यमायुर्नाशकंमृत्युदमित्यर्थः ४ । ५ । ६ । ७ परेहि शरणंगच्छ एनंधर्मराजम् ८ । ९ आजानेया

॥२१९॥ प्रचुक्रुशुश्चाप्यथसिंधुराजंवृकोदरश्चैवधनंजयश्च ॥ यमौचराजाचमहाधनुर्धरास्ततोदिशःसंमुमुहुःपरेषाम् २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप०द्रौ०ह०प०पार्थाग
मनेऊनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोघोरतरःशब्दोवनेसमभवत्तदा ॥ भीमसेनार्जुनौदृष्ट्वाक्षत्रियाणाममर्षिणाम् १ तेषांध्वजा
ग्राण्यभिवीक्ष्यराजास्वयंदुरात्माकुरुपुंगवानाम् ॥ जयद्रथोयाज्ञसेनीमुवाचरथेस्थितांभानुमतींहतौजाः २ आयांतीमेपंचरथामहांतोमन्येचकृष्णेपतयस्तवैते ॥ साजा
नतीख्यापयनःसुकेशिपरंपरंपांडवानांरथस्थम् ३ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ किंतेज्ञातैर्मूढमहाधनुर्धरैरनायुष्यंकर्मकृत्वाऽतिघोरम् ॥ एतेवीराःपतयोमेसमेतानवःशेषःकश्चिदिहा
स्तियुद्धे ४ आख्यातव्यंत्वेवसर्वंमुमूर्षोर्मयातुभ्यंपृष्टयाधर्मएषः ॥ नमेव्यथाविद्यतेत्वद्भयंवासंपश्यंत्याःसानुजंधर्मराजम् ५ यस्यध्वजाग्रेनदतोमृदंगौनंदोपनंदौमधुरौ
युक्तरूपौ ॥ एतंस्वधर्मार्थविनिश्चयज्ञंसदाजनाःकृत्यवंतोऽनुयांति ६ यएषजांबूनदशुद्धगौरःप्रचंडघोणस्तनुरायताक्षः ॥ एतंकुरुश्रेष्ठतमंवदंतियुधिष्ठिरंधर्मसुतंपतिंमे ७
अप्येषशत्रोःशरणागतस्यदद्यात्प्राणान्धर्मचारीनृवीरः ॥ परेह्येनंमूढजवेनभूतयेत्वमात्मनःप्रांजलिर्न्यस्तशस्त्रः ८ अथाप्येनंपश्यसियंरथस्थंमहाभुजंशालमिवप्रवृद्धम् ॥
संदष्टौष्ठंभ्रुकुटीसंहतभ्रुवंवृकोदरोनामपतिर्ममैषः ९ आजानेयाबलिनःसाधुदांतामहाबलाःशूरमुदावहंति ॥ एतस्यकर्माण्यतिमानुषाणिभीमेतिशब्दोऽस्यगतःपृथिव्याम्
१० नास्यापराद्धाःशेषमवाप्नुवंतिनायंवैरंविस्मरतेकदाचित् ॥ वैरस्यांतंसंविधायोपयातिपश्चाच्छांतिंनचगच्छत्यतीव ११ धनुर्धराग्र्योधृतिमान्यशस्वीजितेंद्रियोवृद्ध
सेवीनृवीरः ॥ भ्राताचशिष्यश्चयुधिष्ठिरस्यधनंजयोनामपतिर्ममैषः १२ योवैनकामान्नभयान्नलोभात्त्यजेद्धर्मंनन्नृशंसंचकुर्यात् ॥ सएषवैश्वानरतुल्यतेजाःकुंतीसुतः
शत्रुसहःप्रमाथी १३ यःसर्वधर्मार्थविनिश्चयज्ञोभयार्तानांभयहर्तामनीषी ॥ यस्योत्तमंरूपमाहुःपृथिव्यांयंपांडवाःपरिरक्षंतिसर्वे १४ प्राणैर्गरीयांसमनुव्रतंवैसएषवी
रोनकुलःपतिर्मे ॥ यःखड्गयोधीलघुचित्रहस्तोमहांश्चधीमान्सहदेवोऽद्वितीयः १५ यस्याद्यकर्मद्रक्ष्यसेमूढसत्वशतक्रतोर्वादैत्यसेनासुसंख्ये ॥ शूरःकृतास्त्रोमतिमा
न्मनस्वीप्रियंकरोधर्मसुतस्यराज्ञः १६ यएषचंद्रार्कसमानतेजाजघन्यजःपांडवानांप्रियश्च ॥ बुद्ध्यासमोयस्यनरोनविद्यतेवक्तातथासत्सुविनिश्चयज्ञः १७ सएष
शूरोनित्यममर्षणश्चधीमान्प्राज्ञःसहदेवःपतिर्मे ॥ त्यजेत्प्राणान्प्रविशेद्धव्यवाहंनत्वेवैषव्याहरेद्धर्मबाह्यम् १८ सदामनस्वीक्षत्रधर्मेरतश्चकुंत्याःप्राणैरिष्टतमोनृवीरः ॥
विशीर्यंतींनावमिवार्णवांतेरत्नाभिपूर्णांमकरस्यपृष्ठे १९

अश्वविशेषाः १० अपराद्धाःअपराधवंतः शेषंजीवनं वैरस्यांतंशत्रुनाशंसंविधाय आहृत्योपयाति कुर्वन्नपिअतीवशांतिंनोपैतीति मरणांतानिवैराणीतिलोकेप्रसिद्धं अयंतुमारयित्वापिपुत्रपौत्रादिकमपिनशेषयती ॥२१९॥
त्यत्यंतंदीर्घकोपित्वमुक्तम् ११ । १२ । १३ यंपरिरक्षंतिसनकुलःइतिद्वयोःसंबंधः १४ । १५ मूढसत्वमूढबुद्धे शतक्रतोर्वाशतक्रतोरिव १६ । १७ । १८ । १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

जीवएवजीवन्नेवअमृत्वैवपुनर्जन्मप्राप्स्यसे २० । २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७० ॥ संतिष्ठतेति १ । २। ३ । ४ अंतरमभ्यहारयन् भीमजयद्रथयो

सेनांतवेमांहतसर्वयोधांविक्षोभितांद्रक्ष्यसिपांडुपुत्रैः ॥ इत्येतेवैकथिताःपांडुपुत्रायांस्त्वंमोहादवमन्यप्रवृत्तः ॥ यद्येतेभ्योमुच्यसेऽरिष्टदेहःपुनर्जन्मप्राप्स्यसे जीवएव २० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःपार्थाःपंचपंचेंद्रकल्पास्त्यक्त्वात्रस्तान्प्रांजलींस्तान्पदातीन् ॥ यथानीकंशरवर्षांधकारंचक्रुःक्रुद्धाःसर्वतःसंनिगृह्य २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणप० द्रौपदीवाक्येसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७० ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ संतिष्ठतप्रहरततूर्णंविपरिधावत ॥ इतिस्मसैंधवोराजाचोदयामासतान्नृपान् १ ततोघोरतमःशब्दोरणेसमभवत्तदा ॥ भीमार्जुनयमान्दृष्ट्वासैन्यानांसयुधिष्ठिरान् २ शिबिसौवीरसिंधूनांविषादश्चाप्यजायत ॥ तान्दृष्ट्वापुरुषव्याघ्रान्व्याघ्रानिवबलोत्कटान् ३ हेमचित्रसमुत्सेधांसर्वशैक्यायसींगदाम् ॥ प्रगृह्याभ्यद्रवद्भीमःसैन्धवंकालचोदितम् ४ तदंतरमथावृत्यकोटिकास्योऽभ्यहारयत् ॥ महतारथवंशेनपरिवार्यवृकोदरम् ५ शक्तितोमरनाराचैर्वीरबाहुप्रचोदितैः ॥ कीर्यमाणोऽपिबहुभिर्नस्मभीमोऽभ्यकंपत ६ गजंतुसगजारोहंपदातींश्चचतुर्दश ॥ जघानगदयाभीमःसैंधवध्वजिनीमुखे ७ पार्थःपंचशतान्शूरान्पार्वतीयान्महारथान् ॥ परीप्समानःसौवीरंजघानध्वजिनीमुखे ८ राजास्वयंसुवीराणांप्रवराणांप्रहारिणाम् ॥ निमेषमात्रेणशतंजघानसमरेतदा ९ ददृशेनकुलस्तत्ररथात्प्रस्कंद्यखड्गधृक् ॥ शिरांसिपादरक्षाणांबीजवत्प्रवपन्मुहुः १० सहदेवस्तुसंयायरथेनगजयोधिनः ॥ पातयामासनाराचैर्द्रुमेभ्यइवबर्हिणः ११ ततस्त्रिगर्तःसधनुरवतीर्यमहारथात् ॥ गदयाचतुरोवाहान्राज्ञस्तस्यतदाऽवधीत् १२ तमभ्याशगतंराजापदातिंकुंतिनंदनः ॥ अर्धचंद्रेणबाणेनविव्याधोरसिधर्मराट् १३ सभिन्नहृदयोवीरोवक्त्राच्छोणितमुद्वमन् ॥ पपाताभिमुखःपार्थछिन्नमूलइवद्रुमः १४ इंद्रसेनद्वितीयस्तुरथात्प्रस्कंद्यधर्मराट् ॥ हताश्वःसहदेवस्यप्रतिपेदेमहारथम् १५ नकुलंत्वभिसंधायक्षेमंकरमहामुखौ ॥ उभावुभयतस्तीक्ष्णैःशरवर्षैरवर्षताम् १६ तोमरैरभिवर्षंतौजीमूताविववार्षिकौ ॥ एकैकेनविपाठेनजघ्नेमाद्रवतीसुतः १७ त्रिगर्तराजःसुरथस्तस्याथरथधूर्गतः ॥ रथमाक्षेपयामासगजेनगजयानवित् १८ नकुलस्त्वपभीस्तस्माद्रथाच्चर्मासिपाणिमान् ॥ उद्भ्रांतंस्थानमास्थायतस्थौगिरिरिवाचलः १९ सुरथस्तंगजवरंवधायनकुलस्यतु ॥ प्रेषयामाससक्रोधमत्युच्छ्रितकरंततः २० नकुलस्तस्यनागस्यसमीपपरिवर्त्तिनः ॥ सविषाणंभुजंमूलेखड्गेननिरकृंतत २१ सविनद्यमहानादंगजःकिंकिणिभूषणः ॥ पतन्नवाक्शिराभूमौहस्त्यारोहमपोथयत् २२ सतत्कर्ममहत्कृत्वाशूरोमाद्रवतीसुतः ॥ भीमसेनरथंप्राप्यशर्मलेभेमहारथः २३ भीमस्त्वापततोराज्ञःकोटिकास्यस्यसंगरे ॥ सूतस्यनुदतोवाहान्क्षुरेणापाहरच्छिरः २४

 र्मध्येप्रवेशेनव्यवधानंकृतवान् । रथवंशेनरथवर्गेण ५।६।७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० सविषाणंभुजं सदंतंशुंडादंडं मूलेगंडप्रदेशे २१ । २२ । २३ । २४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२५ तलयुक्तेनमुष्टियुक्तेन 'तलंस्वरूपे । इत्युपक्रम्य । चपेटेचतलंस्मृतं' इतिमेदिनी त्सरुःखड्गादिमुष्टिः २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ आदिश्यनाप्रविश्राव्य ३५ सैनिकान्

नवुबोधहतंसूतंसराजाबाहुशालिना ॥ तस्याश्वाव्यद्रवन्संख्येहतसूतास्ततस्ततः २५ विमुखंहतसूतंतंभीमःप्रहरतांवरः ॥ जवानतलयुक्तेनप्रासेनाभ्येत्य पांडवः २६ द्वादशानांतुसर्वेषांसौवीराणांधनंजयः ॥ चकर्तनिशितैर्भल्लैर्धनूंषिचशिरांसिच २७ शिबीनिक्ष्वाकुमुख्यांश्चत्रिगर्तान्सैंधवानपि ॥ जवानातिरथःसंख्येबाणगोचरमागतान् २८ सादिताःप्रत्यदृश्यंतबहवःसव्यसाचिना ॥ सपताकाश्चमातंगाःसध्वजाश्चमहारथाः २९ प्रच्छाद्यपृथिवींतस्थुःसर्वमायोधनंप्रति ॥ शरीराण्यशिरस्कानिविदेहानिशिरांसिच ३० श्वगृध्रकंककाकोलभासगोमायुवायसाः ॥ अतृप्यंस्तत्रवीराणांहतानांमांसशोणितैः ३१ हतेषुतेषु वीरेषुसिंधुराजोजयद्रथः ॥ विमुच्यकृष्णांसंत्रस्तःपलायनमनाऽभवत् ३२ सतस्मिन्संकुलेसैन्येद्रौपदीमवतार्यताम् ॥ प्राणप्रेप्सुरुपाधावद्वनंयेननराधमः ३३ द्रौपदींधर्मराजस्तुदृष्ट्वाधौम्यपुरस्कृताम् ॥ माद्रीपुत्रेणवीरेणरथमारोपयत्तदा ३४ ततस्तद्विद्रुतंसैन्यमपयातेजयद्रथे ॥ आदिश्यादिश्यनाराचैराजवानवृकोदरः ३५ सव्यसाचीतुतंदृष्ट्वापलायंतंजयद्रथम् ॥ वारयामासनिघ्नंतंभीमंसैंधवसैनिकान् ३६ ॥ अर्जुनउवाच ॥ यस्यापचारात्प्राप्तोऽयमस्मान्क्लेशोदुरासदः ॥ तमस्मिन्समरोद्देशेनपश्यामिजयद्रथम् ३७ तमेवान्विषभद्रंतेकिंतेयोधैर्निपातितैः ॥ अनामिषमिदंकर्मकथंवामन्यतेभवान् ३८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तोभीमसेनस्तुगुडाकेशेनधीमता ॥ युधिष्ठिरमभिप्रेक्ष्यवाग्मीवचनमब्रवीत् ३९ हतप्रवीरारिपवोभूयिष्ठंविद्रुतादिशः ॥ गृहीत्वाद्रौपदींराजन्निवर्त्ततुभवानितः ४० यमाभ्यांसहराजेंद्रधौम्येनचमहात्मना ॥ प्राप्याश्रमपदंराजन्द्रौपदींपरिसांत्वय ४१ नहिमेमोक्ष्यतेजीवन्मूढःसैन्धवकोनृपः ॥ पातालतलसंस्थोऽपियदिशक्रोऽस्यसारथिः ४२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ नहंतव्योमहाबाहोदुरात्माऽपिससैंधवः ॥ दुःशलामभिसंस्मृत्यगांधारींचयशस्विनीम् ४३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तच्छ्रुत्वाद्रौपदीभीममुवाचव्याकुलेंद्रिया ॥ कुपिताह्रीमतीप्राज्ञापतीभीमार्जुनावुभौ ४४ कर्तव्यंचेत्प्रियंमह्यंवध्यःसपुरुषाधमः ॥ सैंधवापसदःपापोदुर्मतिःकुलपांसनः ४५ भार्याभिहर्त्तावैरीयोयश्चराज्यहरोरिपुः ॥ याचमानोऽपिसंग्रामेनमोक्तव्यःकथंचन ४६ इत्युक्तौतौनरव्याघ्रौययतुर्यत्रसैंधवः ॥ राजानिववृतेकृष्णामादायसपुरोहितः ४७ सप्रविश्याश्रमपदमपविद्धबृसीमठम् ॥ मार्कंडेयादिभिर्विप्रैरनुकीर्णंददर्शह ४८ द्रौपदीमनुशोचद्भिर्ब्राह्मणैस्तैःसमाहितैः ॥ समियायमहाप्राज्ञःसभार्योभ्रातृमध्यगः ४९ तेस्मतंमुदितादृष्ट्वापुनःप्रत्यागतंनृपम् ॥ जित्वातान्सिंधुसौवीरान्द्रौपदींचाहृतांपुनः ५०

निघ्नंतंभीमंवारयामास ३६ समरोद्देशेरणभूमौ ३७ अन्विषअन्विच्छ ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ दुःशलांदुर्योधनभगिनीम् ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ अपविद्धाइतस्ततोविशीर्णा बृस्योक्षपीणामासनानि मठश्चच्छात्राणामालयायत्रतत् ४८ । ४९ । ५० ॥२२०॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ अतिविक्रमयुक्तानिकर्माणि ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७१ ॥ जयद्रथस्त्विति १ । २ अत्रास्यजयद्रथस्यपरदारहर्तुःक्षत्रियाधमत्वात्पंचधामारणमुक्तंशिरोगृहीत्वेत्यादिना शिरःकेशेष्वित्यर्थः ताडयामासचपेटाभिरितिशेषः यथोक्तंनीतिशास्त्रे । 'वामपाणिकचोत्पीडाभूमौनिष्पेषणं

सुतैःपरिवृतोराजातत्रैवोपविवेशह ॥ प्रविवेशाश्रमंकृष्णायमाभ्यांसहभाविनी ५१ भीमसेनार्जुनौचापिश्रुत्वाक्रोशगतंरिपुम् ॥ स्वयमश्वांस्तुदंतौतौजवेनैवाभ्य धावताम् ५२ इदमत्यद्भुतंचात्रचकारपुरुषोऽर्जुनः ॥ क्रोशमात्रगतानश्वान्सैंधवस्यजघानयत् ५३ सहिदिव्यास्त्रसंपन्नःकृच्छ्रकालेऽप्यसंभ्रमः ॥ अकरोद्दुष्करंकर्मशरै रस्त्रानुमंत्रितैः ५४ ततोऽभ्यधावतांवीरावुभौभीमधनंजयौ ॥ हताश्वंसैंधवंभीतमेकंव्याकुलचेतसम् ५५ सैंधवस्तुहतान्दृष्ट्वातथाऽश्वान्स्वान्सुदुःखितः ॥ अतिविक्र मकर्माणिकुर्वाणंचधनंजयम् ५६ पलायनकृतोत्साहःप्राद्रवद्येनवैवनम् ॥ सैंधवंत्वभिसंप्रेक्ष्यपराक्रांतंपलायने ५७ अनुयायमहाबाहुःफाल्गुनोवाक्यमब्रवीत् ॥ अनेनवीर्येणकथंस्त्रियंप्रार्थयसेबलात् ५८ राजपुत्रनिवर्तस्वनतेयुक्तंपलायनम् ॥ कथंह्यनुचरान्हित्वाशत्रुमध्येपलायसे ५९ इत्युच्यमानःपार्थेनसैंधवोनन्यवर्तत ॥ तिष्ठतिष्ठेतितंभीमःसहसाऽभ्यद्रवद्बली ॥ मावधीरितिपार्थस्तंदयावान्प्रत्यभाषत ६० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिजयद्रथपलायने एकसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७१ ॥ ॥ समाप्तंचद्रौपदीहरणपर्व ॥ अथजयद्रथविमोक्षणपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ जयद्रथस्तुसंप्रेक्ष्यभ्रातरावुद्यता वुभौ ॥ प्राधावत्तूर्णमव्यग्रोजीवितेप्सुःसुदुःखितः १ तंभीमसेनोधावंतमवतीर्यरथाद्बली ॥ अभिद्रुत्यनिजग्राहकेशपक्षेह्यमर्षणः २ समुद्यम्यचतंभीमोनिष्पिपेषमही तले ॥ शिरोगृहीत्वाराजानंताडयामासचैवह ३ पुनःसंजीवमानस्यतस्योत्पतितुमिच्छतः ॥ पदामूर्ध्निमहाबाहुःप्राहरद्विलपिष्यतः ४ तस्यजानूददौभीमोजघ्नेचैन मरत्निना ॥ समोहमगमद्राजाप्रहारवरपीडितः ५ सरोषंभीमसेनंतुवारयामासफाल्गुनः ॥ दुःशलायाःकृतेराजायत्तदाऽऽहेतिकौरव ६ ॥ भीमसेनउवाच ॥ नायंपाप समाचारोमत्तोजीवितुमर्हति ॥ कृष्णायास्तदनर्हायाःपरिक्लेष्टानराधमः ७ किंनुशक्यंमयाकर्तुंयद्राजासततंघृणी ॥ त्वंचबालिशयाबुद्ध्यासदैवास्मान्प्रबाधसे ८ एव मुक्त्वासटास्तस्यपंचचक्रेवृकोदरः ॥ अर्धचंद्रेणबाणेनकिंचिदब्रुवतस्तदा ९ विकत्थयित्वाराजानंततःप्राहवृकोदरः ॥ जीवितुंचेच्छसेमूढहेतुंमेगदतःशृणु १० दासोऽ स्मीतितथावाच्यंसंसत्सुचसभासुच ॥ एवंतेजीवितंदद्यामेषयुद्धजितोविधिः ११ एवमस्त्वितितंराजाकृष्यमाणोजयद्रथः ॥ प्रोवाचपुरुषव्याघ्रंभीममाहवशोभिनम् १२

बलात ॥ मूर्ध्निपादप्रहरणंजानुनोदरमर्दनं ॥ मालूराकारयामुष्ट्याकपोलेदृढताडनं ॥ कफोणिपातोप्यसकृत्सर्वतस्तलताडनं ॥ तालेनयुद्धेभ्रमणंमारणंस्मृतमष्टधा इति ॥ चतुर्भिःक्षत्रियंहन्यात्पंचभिःक्षत्रिया धमम् ॥ षड्भिर्वैश्यंसप्तभिस्तुशूद्रंसंकरमष्टभिः' इति ३ । ४ । ५ । ६ । ७ घृणीदयावान् बालिशयास्वल्पया बाधसेशत्रुंहंतुंनददासि ८ सटाःजटाः केशसंनिवेशमध्येमध्येपंचमुस्थानेष्वर्धचंद्रे णबाणेनक्षौरवद्वापयामासेत्यर्थः ९ । १० । ११ । १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ बलिमुपहारं २६ । २७ । २८ नारायणःसहायोयस्यतंनारायणसहायकं २९ शरंशृणातिहिनस्तीतिशरमस्त्रं ३०
नारायणसहायस्याजेयत्वंयदुक्तंनारायणमाहात्म्यमेवाह देवदेवइत्यादिना । देवानांद्योतकानांसूर्यचंद्राग्निचक्षुर्मनोवाचांज्योतिषां देवःप्रकाशकः । 'येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धःयेनचक्षूंषिपश्यंति' इत्यादिश्रुतिभ्यः ।
अनंतस्त्रिविधपरिच्छेदशून्यआत्मास्वरूपंयस्य । प्रधानंत्रिगुणात्मिकामाया पुरुषश्चिद्रूपस्तदुभयात्माचिदचिन्मयः । अव्यक्तोजगत्कारणरूपोवीजांतर्गतवटतुल्यःअतएवविश्वात्माविश्वएवात्माचेतनांशेन विश्वमूर्ति

ततएनंविचेष्टंतंबद्ध्वापार्थोवृकोदरः ॥ रथमारोपयामासविसंज्ञंपांसुगुंठितम् १३ ततस्तंरथमास्थायभीमःपार्थानुगस्तदा ॥ अभ्येत्याश्रममध्यस्थमभ्यगच्छद्यु
धिष्ठिरम् १४ दर्शयामासभीमस्तुतदवस्थंजयद्रथम् ॥ तंराजाप्राहसद्दृष्ट्वामुच्यतामितिचाब्रवीत् १५ राजानंचाब्रवीद्भीमोद्रौपद्याःकथ्यतामिति ॥ दासभावंगतोह्येष
पांडूनांपापचेतनः १६ तमुवाचततोज्येष्ठोभ्रातासप्रणयंवचः ॥ मुंचेममधमाचारंप्रमाणाययदितेवयम् १७ द्रौपदीचाब्रवीद्भीममभिप्रेक्ष्ययुधिष्ठिरम् ॥ दासोऽयंमुच्य
तांराज्ञस्त्वयापंचसटःकृतः १८ समुक्तोऽभ्येत्यराजानमभिवाद्ययुधिष्ठिरम् ॥ ववंदेविह्वलोराजंस्तांश्चदृष्ट्वामुनींस्तदा १९ तमुवाचघृणीराजाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ तथा
जयद्रथंदृष्ट्वागृहीतंसव्यसाचिना २० अदासोगच्छमुक्तोऽसिमैवंकार्षीःपुनःक्वचित् ॥ स्त्रीकामंवाधिगस्तुत्वांक्षुद्रःक्षुद्रसहायवान् २१ एवंविधंहिकःकुर्यात्त्वदन्यःपुरु
षाधमः ॥ गतसत्वमिवज्ञात्वाकर्तारमशुभस्यतम् २२ संप्रेक्ष्यभरतश्रेष्ठःकृपांचक्रेनराधिपः ॥ धर्मेतेवर्धतांबुद्धिर्माचाधर्मेमनःकृथाः २३ साश्वःसरथपादातःस्वस्ति
गच्छजयद्रथ ॥ एवमुक्तस्तुसव्रीडंतूष्णींकिंचिदवाङ्मुखः २४ जगामराजन्दुःखार्तोगंगाद्वारायभारत ॥ सदेवंशरणंगत्वाविरूपाक्षमुमापतिम् २५ तपश्चचार
विपुलंतस्यप्रीतोवृषध्वजः ॥ बलिंस्वयंप्रत्यगृह्णात्प्रीयमाणस्त्रिलोचनः २६ वरंचास्मैददौदेवःसजग्राहचतच्छृणु ॥ समस्तान्सरथान्पंचजयेयंयुधिपांडवान् २७
इतिराजाऽब्रवीद्देवंनेतिदेवस्तमब्रवीत् ॥ अजय्यांश्चाप्यवध्यांश्चवारयिष्यसितान्युधि २८ ऋतेऽर्जुनंमहाबाहुंनरंनामसुरेश्वरम् ॥ बदर्यांतप्ततपसंनारायणसहायकम्
२९ अजितंसर्वलोकानांदेवैरपिदुरासदम् ॥ मयादत्तंपाशुपतंदिव्यमप्रतिमंशरम् ॥ अवापलोकपालेभ्योवज्रादीन्समहाशरान् ३० देवदेवोह्यनंतात्माविष्णुःसुरगुरुः
प्रभुः ॥ प्रधानपुरुषोऽव्यक्तोविश्वात्माविश्वमूर्तिमान् ३१ युगांतकालेसंप्राप्तेकालाग्निर्दहतेजगत् ॥ सपर्वतार्णवद्वीपंसशैलवनकाननम् ३२ निर्दहन्नागलोकांश्चपाताल
तलचारिणः ॥ अथांतरिक्षेसुमहन्नानावर्णाःपयोधराः ३३ घोरस्वराविनर्दिनस्तडिन्मालावलंबिनः ॥ समुत्तिष्ठन्दिशःसर्वाविवर्षंतःसमंततः ३४ ततोग्निंनाशया
मासुःसंवर्ताग्निनियामकाः ॥ अक्षमात्रैश्चधाराभिस्तिष्ठंत्यापूर्वसर्वशः ३५

मान्जडांशेन ३१ एवंनारायणस्यजगद्धेतुत्वमुक्त्वातस्यजगत्संहर्तृत्वमाह युगांतेति । कालाग्निरूपोनारायणोनिर्दहते ३२ । ३३ विनर्दिनोगर्जतः समुत्तिष्ठन् समुदतिष्ठन् उत्तिष्ठंतीत्यर्थः ३४ नाशयामासुःपयोधराइ
तिपूर्वेणान्वयः अक्षमात्रैरथाक्षमात्राभिःस्थूलाभिः सामान्येनपुंसकं । यद्वाधाराभिरितिधाराशब्दआकारांतःसोमपाशब्दवत्पुंलिंगः धावमानाएवरांतिआददतेक्लेदनीयंवस्त्वितिधाराः । राआदानेऽस्मात्क्विप् ३५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एकार्णवेइति । अवांतरप्रलयेऽस्मिन्पवननाशोक्तिर्निदाघइवतदनुपलंभमात्रपरा ३६ चतुर्युगसहस्रप्रमाणंब्रह्मणोदिनंतदंतेआप्लुतासलिलैंतर्हिनेत्यर्थः नारायणइत्याख्यानामयस्य । यद्वानारायणादेवआख्याप्रथाय स्यसहिरण्यगर्भःसूत्रात्माविश्वाभिमानीअतएवसहस्रपादादिमान् ३७ स्वप्तुकामः स्वदिनांते फटासहस्रंफणासहस्रमध्यतिष्ठदितिशेषः ३८ अमितद्युतिमत्यंतंद्योतमानं ३९ । ४० सत्वोद्रेकात्तमसोऽभिभवेसतिस त्वस्याविर्भावात् शून्यंप्राणिसंचारहीनं ४१ नारायणपदंनिर्वक्तिआपइति । नराज्जातानाराः । नृनरयोर्वृद्धिश्चेतिगौरादिगणपाठात्प्राप्तोङीषृगणकार्यस्यानित्यत्वान्न । तत्तनवस्तस्यनारायणस्यैवतनवः । यथा सौवर्णकुंडलंसुवर्णमेवैवंनरजाआपोनरएवेत्यर्थः नाराआपोदेहाद्याकारपरिणताअयनंनिवासस्थानंयस्य अथवा ताभिःसहतत्तादात्म्यंप्राप्याऽऽस्तेइतिवानारायणइति । 'तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशत्'इति । 'आत्मेंद्रिय मनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणः'इतिचश्रुतिः परमात्मनएवसृष्टदेहेप्रवेशंदेहसंबंधेनभोक्तृत्वंचदर्शयति तेनचेतनाचेतनंसर्वंजगन्नारायणात्मकमित्युक्तंभवति ४२ प्रध्यानेति । ध्यानसमकालेप्रजाहेतोःप्रजानामुत्पत्त्यर्थं

एकार्णवेतदातस्मिन्नुपशान्तचराचरे ॥ नष्टचंद्रार्कपवनेग्रहनक्षत्रवर्जिते ३६ चतुर्युगसहस्रांतेसलिलेनाप्लुतामही ॥ ततोनारायणाख्यस्तुसहस्राक्षःसहस्रपा त् ३७ सहस्रशीर्षापुरुषःस्वप्तुकामस्त्वतींद्रियः ॥ फटासहस्रविकटंशेषंपर्यंकभाजनम् ३८ सहस्रमिवतिग्मांशुसंघातममितद्युतिम् ॥ कुंदेंदुहारगोक्षीरमृणाल कुमुदप्रभम् ३९ तत्रासौभगवान्देवःस्वपन्जलनिधौतदा ॥ नैशेनतमसाव्याप्तांस्वांरात्रिंकुरुतेविभुः ४० सत्वोद्रेकात्प्रबुद्धस्तुशून्यंलोकमपश्यत ॥ इमंचो दाहरंत्यत्रश्लोकंनारायणंप्रति ४१ आपोनारास्तत्तनवइत्यपांनामशुश्रुम ॥ अयनंतेनचैवास्तेतेननारायणःस्मृतः ४२ प्रध्यानसमकालंतुप्रजाहेतोःसनात नः ॥ ध्यातमात्रेतुभगवन्नाभ्यांपद्मःसमुत्थितः ४३ ततश्चतुर्मुखोब्रह्मानाभिपद्माद्विनिःसृतः ॥ तत्रोपविष्टःसहसापद्मेलोकपितामहः ४४ शून्यंदृष्ट्वाजगत्कृ त्स्नमानसानात्मनःसमान् ॥ ततोमरीचिप्रमुखान्महर्षीनसृजन्नव ४५ तेऽसृजन्सर्वभूतानित्रसानिस्थावराणिच ॥ यक्षराक्षसभूतानिपिशाचोरगमानुषान् ॥ ४६ सृज्यतेब्रह्ममूर्तिस्तुरक्षतेपौरुषीतनुः ॥ रौद्रीभावेनशमयेत्तिस्रोऽवस्थाःप्रजापतेः ४७ नश्रुतंतेसिंधुपतेविष्णोरद्भुतकर्मणः ॥ कथ्यमानानिमुनिभिर्ब्राह्म णैर्वेदपारगैः ४८ जलेनसमनुप्राप्तेसर्वतःपृथिवीतले ॥ तदाचैकार्णवेतस्मिन्नेकाकाशेप्रभुश्चरन् ४९ निशायामिवखद्योतःप्रावृट्कालेसमंततः ॥ प्रतिष्ठानाय पृथिवींमार्गमाणस्तदाऽभवत् ५० जलेनिमग्नांगांदृष्ट्वाचोद्धर्तुंमनसेच्छति ॥ किंनुरूपमहंकृत्वासलिलादुद्धरेमहीम् ५१

सनातनश्चिरंतनोब्रह्मनाभिपद्माद्विनिःसृतस्ताद्दशेनरूपेणध्यातुर्दृष्टौप्रसभादित्यर्थः ततोध्यातमात्रेध्यानानंतरंविष्णोर्नाभ्यांपद्मःसमुत्थितः ४३ तस्मिंश्चपद्मेपितामहउपविष्टइतिक्रमभंगेनयोज्यं ४४ मरीचिप्रमुखान् 'मरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः । वसिष्ठोनारदश्चैवभृगुर्नवमहर्षयः' ४५ त्रसानिजंगमानि ४६ प्रजापतेरीश्वरस्यमायाशबलस्यतिस्रोऽवस्थाएकैकगुणोत्कर्षनिमित्ताः । रजसउत्कर्षेब्रह्मासंसृज्यते । सत्वोत्कर्षे पौरुषींवैष्णवींतनुंप्रविश्यरक्षति । तमसउत्कर्षेरौद्रीभावेनरुद्रभावेनशमयेदिति ४७ हेसिंधुपते तेतवश्रुतंश्रवणंनास्ति यतोविष्णोरद्भुतकर्मणःकथ्यमानानिकथनीयानिकर्माणिनवेत्सीतिशेषः ४८ तान्येवकर्मा ण्याहएकार्णवेसत्येकाकाशेआकाशमात्रे वायुतेजःपृथिवीरहितेजलमात्रेसति ४९ खद्योतइतिप्रकाशमात्रत्वमुच्यते प्रतिष्ठानायलोकप्रतिष्ठापनार्थम् ५० । ५१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जलक्रीडायामभिरुचितंप्रीतिर्यस्य ५२ वराहवपुषमात्मानमितिशेषः वाङ्मयंचतुर्वेदमयंवेदसंमितं वेदप्रमितयज्ञरूपं ५३ वर्ष्मशरीरं ५४ दंष्ट्रेणदंष्ट्रयान्यविशत्न्यवेशयत् ५५ एवंवराहावतारमुक्त्वानरसिंहावतारमाह पुनरेवेत्यादिना। अपूर्वंलोकेपूर्वंनदृष्टां ५६। ५७। ५८। ५९ मृगेंद्रेणापिसमुपेत्यदैत्यसमीपंगत्वासमुपाद्रवन् हिरण्यकशिपुःकरजैर्नखैर्दारितः ६० एवंनृसिंहावतारकथामुपसंहृत्यवामनावतारकथांप्रस्तौतिएवमिति ६१ गर्भधारितः गर्भधारितः सप्तमीतियोगविभागात्समासः ६२ दुर्दिनंमाहृद्दिनंतत्रभवोंऽभोदःकृष्णमेघस्तत्सदृशः। 'मेघच्छन्नेऽह्निदुर्दिनम्' इत्यमरः श्रीवत्सेनोरसिभूषितइतिलुप्तविभक्तिकंपदं

एवंसंचिंत्यमनसादृष्ट्वादिव्येनचक्षुषा ॥ जलक्रीडाभिरुचितंवाराहंरूपमस्मरत् ५२ कृत्वावराहवपुषंवाङ्मयंवेदसंमितम् ॥ दशयोजनविस्तीर्णमायतंशतयोजनम् ५३ महापर्वतवर्ष्माभंतीक्ष्णदंष्ट्रंप्रदीप्तिमत् ॥ महामेघौघनिर्घोषंनीलजीमूतसन्निभम् ५४ भूत्वायज्ञवराहोवैअपःसंप्राविशत्प्रभुः ॥ दंष्ट्रेणैकेनचोद्धृत्यस्वेस्थानेन्यविशन्महीम् ५५ पुनरेवमहाबाहुरपूर्वांतनुमाश्रितः ॥ नरस्यकृत्वाऽर्धतनुंसिंहस्यार्धतनुंप्रभुः ५६ दैत्येंद्रस्यसभांगत्वापाणिंसंस्पृश्यपाणिना ॥ दैत्यानामादिपुरुषःसुरारिर्दितिनंदनः ५७ दृष्ट्वाचापूर्वपुरुषंक्रोधात्संरक्तलोचनः ॥ शूलोद्यतकरःस्रग्वीहिरण्यकशिपुस्तदा ५८ मेघस्तनितनिर्घोषोनीलाभ्रचयसन्निभः ॥ देवारिर्दितिजोवीरोनृसिंहंसमुपाद्रवत् ५९ समुपेत्यततस्तीक्ष्णैर्मृगेंद्रेणबलीयसा ॥ नारसिंहेनवपुषादारितःकरजैर्भृशम् ६० एवंनिहत्यभगवान्दैत्येंद्रंरिपुघातिनम् ॥ भूयोऽन्यःपुंडरीकाक्षःप्रभुर्लोकहितायच ६१ कश्यपस्यात्मजःश्रीमानदित्यागर्भधारितः ॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुप्रसूतागर्भमुत्तमम् ६२ दुर्दिनांभोदसदृशोदीप्ताक्षोवामनाकृतिः ॥ दंडीकमंडलुधरःश्रीवत्सोरसिभूषितः ६३ जटीयज्ञोपवीतीचभगवान्बालरूपधृक् ॥ यज्ञवाटंगतःश्रीमान्दानवेंद्रस्यवैतदा ६४ बृहस्पतिसहायोसौप्रविष्टोबलिनोमखे ॥ तंदृष्ट्वावामनतनुंप्रहृष्टोबलिरब्रवीत् ६५ प्रीतोऽस्मिदर्शनेविप्रब्रूहित्वंकिंददानिते ॥ एवमुक्तस्तुबलिनावामनःप्रत्युवाचह ६६ स्वस्तीत्युक्त्वाबलिंदेवःस्मयमानोऽभ्यभाषत ॥ मेदिनींदानवपतेदेहिमेविक्रमत्रयम् ६७ बलिर्ददौप्रसन्नात्माविप्रायामिततेजसे ॥ ततोदिव्याद्भुततमंरूपंविक्रमतोहरेः ६८ विक्रमैस्त्रिभिरक्षोभ्योजहाराशुसमेदिनीम् ॥ ददौशक्रायचमहींविष्णुर्देवःसनातनः ६९ एषतेवामनोनामप्रादुर्भावःप्रकीर्तितः ॥ तेनदेवाःप्रादुरासन्वैष्णवंचोच्यतेजगत् ७० असतांनिग्रहार्थायधर्मसंरक्षणायच ॥ अवतीर्णोमनुष्याणामजायतयदुक्षये ७१ सएवंभगवान्विष्णुःकृष्णेतिपरिकीर्त्यते ॥ अनाद्यंतमजंदेवंप्रभुंलोकनमस्कृतम् ७२ यदेवंविदुषोगांतितस्यकर्माणिसैंधव ॥ यमाहुरजितंकृष्णंशंखचक्रगदाधरम् ७३ श्रीवत्सधारिणंदेवंपीतकौशेयवाससम् ॥ प्रधानंसोऽस्त्रविदुषांतेनकृष्णेनरक्ष्यते ७४ सहायःपुंडरीकाक्षःश्रीमानतुलविक्रमः ॥ समानस्यंदनेपार्थमास्थायपरवीरहा ७५

६३ बालःवामनः वाटंस्थानं ६४ बलिनोबलेःअयमिकारांतइन्नंतश्चशब्दोदृश्यते ६५ ददानित्वदीप्सितमितिशेषः ६६। ६७ दिव्यंचतदद्भुततमंचरूपंवभूवेतिशेषः ६८। ६९। ७० अवतीर्णोऽवतरणंकुर्वन्नजायत आविर्भूतःयदुक्षयेयदूनांगृहे ७१। ७२ तस्यकर्माणिविदुषोविद्वांसःगांतिगायंति ७३ सोऽर्जुनःअस्त्रविदुषांप्रधानंश्रेष्ठःयंअजितमाहुस्तेनकृष्णेनरक्ष्यते ७४। ७५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तेनकृष्णसहायत्वेनहेतुना भावःपूज्यतमः । 'भावःपूज्यतमेलोके' इत्यनेकार्थः ७६ दिनैकमेकदिनमेवनसर्वदा ७७ । ७८ । ७९ दक्षयज्ञेभगस्यनेत्रेनिपातितवान्भगनेत्रनिपातनः ८० । ८१ । ८२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्विसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७२ ॥ ॥ एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ दैवंधर्माधर्मौ विधिःसदसत्कर्मणी ताभ्यांनिर्मितं ६ ईदृशोभावःपरेणहरणं

नशक्यतेतेनजेतुंत्रिदशैरपिदुःसहः ॥ कःपुनर्मानुषोभावोरणेपार्थंविजेष्यति ७६ तमेकंवर्जयित्वातुसर्वेयौधिष्ठिरंबलम् ॥ चतुरःपांडवान्राजन्दिनैकंजेष्यसेरिपून् ७७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्येवमुक्त्वानृपतिंसर्वपापहरोहरः ॥ उमापतिःपशुपतिर्यज्ञहात्रिपुरार्दनः ७८ वामनैर्विकटैःकुब्जैरुग्रश्रवणदर्शनैः ॥ वृतःपारिषदैर्घोरैर्नाना प्रहरणोद्यतैः ७९ त्र्यंबकोराजशार्दूलभगनेत्रनिपातनः ॥ उमासहायोभगवांस्तत्रैवांतरधीयत ८० जयद्रथोऽपिमंदात्मास्वमेवभवनंययौ ॥ पांडवाश्चवनेतस्मिन्न्यव सन्काम्यकेतथा ८१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिजयद्रथविमोक्षणपर्वणिद्विसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७२ ॥ ॥ समाप्तंचजयद्रथविमो क्षणपर्व ॥ अथरामोपाख्यानपर्व ॥ जनमेजयउवाच ॥ एवंहृतायांकृष्णायांप्राप्यक्लेशमनुत्तमम् ॥ अतऊर्ध्वंनरव्याघ्राःकिमकुर्वतपांडवाः १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंकृष्णांमोक्षयित्वाविनिर्जित्यजयद्रथम् ॥ आसांचक्रेमुनिगणैर्धर्मराजोयुधिष्ठिरः २ तेषांमध्येमहर्षीणांशृण्वतामनुशोचताम् ॥ मार्कंडेयमिदंवाक्यमब्रवीत्पांडु नंदनः ३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ भगवन्देवर्षीणांत्वंख्यातोभूतभविष्यवित् ॥ संशयंपरिपृच्छामिच्छिंधिमेहृदिसंस्थितम् ४ द्रुपदस्यसुताह्येषावेदिमध्यात्समु त्थिता ॥ अयोनिजामहाभागास्नुषापांडोर्महात्मनः ५ मन्येकालश्चभगवान्दैवंचविधिनिर्मितम् ॥ भवितव्यंचभूतानांयस्यनास्तिव्यतिक्रमः ६ इमांहिपत्नीम स्माकंधर्मज्ञांधर्मचारिणीम् ॥ संस्पृशेदीदृशोभावःशुचिंस्तैन्यमिवानृतम् ७ नहिपापंकृतंकिंचित्कर्मवानिंदितंक्वचित् ॥ द्रौपद्याब्राह्मणेष्वेवधर्मःसुचरितोमहान् ८ तांजहारबलाद्राजामूढबुद्धिर्जयद्रथः ॥ तस्याःसंहरणात्पापःशिरसःकेशपातनम् ९ पराजयंचसंग्रामेससहायःसमाप्तवान् ॥ प्रत्याहृतातथाऽस्माभिर्हत्वातत्सैंधवं बलम् १० तद्दारहरणंप्राप्तमस्माभिरवितर्कितम् ॥ दुःखश्चायंवनेवासोमृगयायांचजीविका ११ हिंसाचमृगजातीनांवनौकोभिर्वनौकसाम् ॥ ज्ञातिभिर्विप्रवासश्च मिथ्याव्यवसितैरियम् १२ अस्तिनूनंमयाकश्चिदल्पभाग्यतरोनरः ॥ भवतादृष्टपूर्वोवाश्रुतपूर्वोऽपिवाभवेत् १३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपा ख्यानपर्वणियुधिष्ठिरप्रश्नेत्रिसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७३ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ प्राप्तमप्रतिमंदुःखंरामेणभरतर्षभ ॥ रक्षसाजानकीतस्यहृताभार्याबलीय सा १ आश्रमाद्राक्षसेंद्रेणरावणेनदुरात्मना ॥ मायामास्थायतरसाहत्वागृध्रंजटायुषम् २ प्रत्याजहारतांरामःसुग्रीवबलमाश्रितः ॥ बद्ध्वासेतुंसमुद्रस्यदग्ध्वालंकांशितैः शरैः ३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कस्मिन्रामःकुलेजातःकिंवीर्यःकिंपराक्रमः ॥ रावणःकस्यपुत्रोवाकिंवैरंतस्यतेनह ४

७ । ८ । ९ । १० । ११ मिथ्याव्यवसितैःवृथातापसवेषधरैःइयंहिंसाक्रियतइतिशेषः १२ मयासमइतिशेषः १३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७३ ॥ प्राप्तमिति १ मायांसंन्यासिवेषं २ । ३ । ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५ । ६ । ७ । ८ त्वष्टाप्रजापतिः स्वयमेवसंकल्पेनचकार नतुमैथुनद्वारा अयोनिजामित्यर्थः ९ । १० ११ गविगोसंज्ञायांभार्यायां १२ तस्यवैश्रवणस्यकोपान्मांत्यक्त्वामत्पितरंसेवतइत्यतिज्वलनाद

एतन्मेभगवन्सर्वंसम्यगाख्यातुमर्हसि ॥ श्रोतुमिच्छामिचरितंरामस्याक्लिष्टकर्मणः ५ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ अजोनामाऽभवद्राजामहानिक्ष्वाकुवंशजः ॥ तस्यपुत्रो
दशरथःशश्वत्स्वाध्यायवाञ्छुचिः ६ अभवंस्तस्यचत्वारःपुत्राधर्मार्थकोविदाः ॥ रामलक्ष्मणशत्रुघ्नाभरतश्चमहाबलः ७ रामस्यमाताकौसल्याकैकेयीभरतस्यतु ॥
सुतौलक्ष्मणशत्रुघ्नौसुमित्रायाःपरंतपौ ८ विदेहराजोजनकःसीतातस्यात्मजाविभो ॥ यांचकारस्वयंत्वष्टारामस्यमहिषींप्रियाम् ९ एतद्रामस्यतेजन्मसीतायाश्चप्रकी
र्तितम् ॥ रावणस्यापितेजन्मव्याख्यास्यामिजनेश्वर १० पितामहोरावणस्यसाक्षाद्देवःप्रजापतिः ॥ स्वयंभूःसर्वलोकानांप्रभुःस्रष्टामहातपाः ११ पुलस्त्योनामत
स्यासीन्मानसोदयितःसुतः ॥ तस्यवैश्रवणोनामगविपुत्रोऽभवत्प्रभुः १२ पितरंससमुत्सृज्यपितामहमुपस्थितः ॥ तस्यकोपात्पिताराजन्ससर्जात्मानमात्मना १३
सजज्ञेविश्रवानामतस्यात्मार्धेनवैद्विजः ॥ प्रतीकारायसक्रोधस्ततोवैश्रवणस्यवै १४ पितामहस्तुप्रीतात्मादद‍ौवैश्रवणस्यह ॥ अमरत्वंधनेशत्वंलोकपालत्वमेवच १५
ईशानेनतथासख्यंपुत्रंचनलकूबरम् ॥ राजधानीनिवेशंचलंकांरक्षोगणान्विताम् १६ विमानंपुष्पकंनामकामगंचददौप्रभुः ॥ यक्षाणामाधिपत्यंचराजराजत्वमे
वच १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिरामरावणयोर्जन्मकथनेचतुःसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७४ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥
पुलस्त्यस्यतुयःक्रोधादर्धदेहोऽभवन्मुनिः ॥ विश्रवानामसक्रोधःसवैश्रवणमैक्षत १ बुबुधेतंतुसक्रोधंपितरंराक्षसेश्वरः ॥ कुबेरस्तत्प्रसादार्थंयततेस्मसदानृप २
सराजराजोलंकायांन्यवसन्नरवाहनः ॥ राक्षसीःप्रददौतिस्रःपितुर्वैपरिचारिकाः ३ ताःसदातंमहात्मानंसंतोषयितुमुद्यताः ॥ ऋषिंभरतशार्दूलनृत्यगीतविशारदाः
४ पुष्पोत्कटाचराकाचमालिनीचविशांपते ॥ अन्योन्यस्पर्धयाराजन्श्रेयस्कामाःसुमध्यमाः ५ सतासांभगवांस्तुष्टोमहात्माप्रददौवरान् ॥ लोकपालोपमान्पुत्राने
कैकस्यायथेप्सितान् ६ पुष्पोत्कटायांजज्ञातेद्वौपुत्रौराक्षसेश्वरौ ॥ कुंभकर्णदशग्रीवौबलेनाप्रतिमौभुवि ७ मालिनीजनयामासपुत्रमेकंविभीषणम् ॥ राकायांमिथु
नंजज्ञेखरःशूर्पणखातथा ८ विभीषणस्तुरूपेणसर्वेभ्योऽभ्यधिकोऽभवत् ॥ सबभूवमहाभागोधर्मगोप्ताक्रियारतिः ९ दशग्रीवस्तुसर्वेषांश्रेष्ठोराक्षसपुंगवः ॥ महो
त्साहोमहावीर्योमहासत्वपराक्रमः १० कुंभकर्णोबलेनासीत्सर्वेभ्योऽभ्यधिकोयुधि ॥ मायावीरणशौंडश्चरौद्रश्चरजनीचरः ११ खरोधनुषिविक्रांतोब्रह्मद्विट्पि
शिताशनः ॥ सिद्धविघ्नकरीचापिरौद्रीशूर्पणखातदा १२

वैश्रवणंवाधितुंपुलस्त्यएवयोगवलेनविश्रवःसंज्ञंदेहांतरंचक्रेइत्यर्थः १३ । १४ । १५ । १६ । १७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुःसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥ पुलस्त्यस्येति
१ पितरंविश्रवसं राक्षसेश्वरःकुबेरोरक्षःपुरीनायकत्वात् २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पित्राविश्रवसा १३ । १४ । १५ पंचदिक्षुचत्वारएकःसूर्यइतिपंचानामग्नीनांमध्यगःपंचाग्निः १६ विभीषणस्तपोऽतिष्ठदित्यन्वयः १७ । १८ । १९ । २० । २१ महदीप्सयाश्रेष्ठपदापेक्षया २२ । २३

सर्वेवेदविदःशूराःसर्वेसुचरितव्रताः ॥ ऊषुःपित्रासहरतागंधमादनपर्वते १३ ततोवैश्रवणंतत्रददृशुर्नरवाहनम् ॥ पित्रासार्धंसमासीनमृद्ध्यापरमयायुतम् १४ जाता
मर्षास्ततस्तेतुतपसेधृतनिश्चयाः ॥ ब्रह्माणंतोषयामासुर्घोरेणतपसातदा १५ अतिष्ठदेकपादेनसहस्रंपरिवत्सरान् ॥ वायुभक्षोदशग्रीवःपंचाग्निःसुसमाहितः १६
अधःशायीकुंभकर्णोयताहारोयतव्रतः ॥ विभीषणःशीर्णपर्णमेकमभ्यवहारयन् १७ उपवासरतिर्धीमान्सदाजप्यपरायणः ॥ तमेवकालमातिष्ठत्तीव्रंतपउदारधीः
१८ खरःशूर्पणखाचैवतेषांवैतप्यतांतपः ॥ परिचर्यांचरक्षांचचक्रतुर्हृष्टमानसौ १९ पूर्णेवर्षसहस्रेतुशिरश्छित्त्वादशाननः ॥ जुहोत्यग्नौदुराधर्षस्तेनातुष्यज्जगत्प्रभुः
२० ततोब्रह्मास्वयंगत्वातपसस्तान्न्यवारयत् ॥ प्रलोभ्यवरदानेनसर्वानेवपृथक्पृथक् २१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ प्रीतोऽस्मिवोनिवर्तध्वंवरान्वृणुतपुत्रकाः ॥ यद्यदिष्टमृ
तेत्वेकममरत्वंतथास्तुतत् २२ यद्यदग्नौहुतंसर्वंशिरस्तेमहदीप्सया ॥ तथैवतानितेदेहेभविष्यंतियथेप्सया २३ वैरूप्यंचनतेदेहेकामरूपधरस्तथा ॥ भविष्यसिरणे
ऽरीणांविजेतानचसंशयः २४ ॥ रावणउवाच ॥ गंधर्वदेवासुरतोयक्षराक्षसतस्तथा ॥ सर्पकिंनरभूतेभ्योनमेभूयात्पराभवः २५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यएते
कीर्तिताःसर्वेनतेभ्योऽस्तिभयंतव ॥ ऋतेमनुष्याद्भद्रंतेतथातद्विहितंमया २६ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ एवमुक्तोदशग्रीवस्तुष्टःसमभवत्तदा ॥ अवमेनेहिदु
र्बुद्धिर्मनुष्यान्पुरुषादकः २७ कुंभकर्णमथोवाचतथैवप्रपितामहः ॥ सवव्रेमहतींनिद्रांतमसाग्रस्तचेतनः २८ तथाभविष्यतीत्युक्त्वाविभीषणमुवाचह ॥ वरंवृ
णीष्वपुत्रत्वंप्रीतोऽस्मीतिपुनःपुनः २९ ॥ ॥ विभीषणउवाच ॥ ॥ परमापद्गतस्यापिनाधर्मेममतिर्भवेत् ॥ अशिक्षितंचभगवन्ब्रह्मास्त्रंप्रतिभातुमे ३०
॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यस्माद्राक्षसयोनौतेजातस्यामित्रकर्शन ॥ नाधर्मेधीयतेबुद्धिरमरत्वंददानिते ३१ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ राक्षसस्तुवरंलब्ध्वादशग्रीवोविशां
पते ॥ लंकायाश्च्यावयामासयुधिजित्वाधनेश्वरम् ३२ हित्वासभगवाँल्लंकामाविशद्गंधमादनम् ॥ गंधर्वयक्षानुगतोरक्षःकिंपुरुषैःसह ३३ विमानंपुष्पकंतस्यज
हाराक्रम्यरावणः ॥ शशापतंवैश्रवणोनत्वामेतद्वहिष्यति ३४ यस्तुत्वांसमरेहंतातमेवैतद्वहिष्यति ॥ अवमन्यगुरुंमांचक्षिप्रंत्वंनभविष्यसि ३५ विभीषणस्तुध
र्मात्मासतांमार्गमनुस्मरन् ॥ अन्वगच्छन्महाराजश्रियापरमयायुतः ३६ तस्मैसभगवांस्तुष्टोभ्राताभ्रात्रेधनेश्वरः ॥ सैनापत्यंददौधीमान्यक्षराक्षससेनयोः ३७ रा
क्षसाःपुरुषादाश्चपिशाचाश्चमहाबलाः ॥ सर्वेसमेत्यराजानमभ्यषिंचन्दशाननम् ३८

२४ । २५ । २६ । २७ तमसेति । अनिष्टामपिनिद्रांमोहाद्वृतवानित्यर्थः २८ । २९ । ३० योनौक्षेत्रे नतुरेतोऽत्रराक्षसमस्ति तस्मान्मातृदोषादेवक्रौर्यंरावणादीनामित्यर्थः । नराणांमातुलक्रमइतिप्रसिद्धम्
३१ । ३२ । ३३ । ३४ नभविष्यसिमरिष्यसि ३५ अन्वगच्छत्कुबेरमितिशेषः ३६ । ३७ । ३८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 रत्नानि । 'जातौजातौयदुत्कृष्टंतद्रत्नमभिधीयते' । विहंगमःखेचरः ३९ रावयामास हिंसार्थस्यरुङोरूपमिदम् ४० ॥ ॥इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचसप्तत्यधिकद्विशततमो
ऽध्यायः ॥ २७५ ॥ ॥ ततइति १ । २ विप्रकारैर्विविधैःप्रकारैः ३ ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ वज्रसंहननावज्रवद्दृढांगाः १३ यत्रेच्छातत्रैवनिवासोयेषां

 दशग्रीवश्चदैत्यानांदेवानांचबलोत्कटः ॥ आक्रम्यरत्नान्यहरत्कामरूपीविहंगमः ३९ रावयामासलोकान्यत्तस्माद्रावणउच्यते ॥ दशग्रीवःकामबलोदेवानांभय
मादधत् ४० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिरावणादिवरप्राप्तौपंचसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७५ ॥ ॥ ॥
॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ ततोब्रह्मर्षयःसर्वेसिद्धादेवर्षयस्तथा ॥ हव्यवाहंपुरस्कृत्यब्रह्माणंशरणंगताः १ ॥ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ योसौविश्रवसःपुत्रोदशग्री
वोमहाबलः ॥ अवध्योवरदानेनकृतोभगवतापुरा २ सबाधतेप्रजाःसर्वाविप्रकारैर्महाबलः ॥ ततोनस्त्रातुभगवान्नान्यस्त्राताहिविद्यते ३ ॥ ॥ब्रह्मोवाच ॥
नसदेवासुरैःशक्योयुद्धेजेतुंविभावसो ॥ विहितंतत्रयत्कार्यमभितस्तस्यनिग्रहः ४ तदर्थमवतीर्णोऽसौमन्नियोगाच्चतुर्भुजः ॥ विष्णुःप्रहरतांश्रेष्ठःसतत्कर्मकरिष्य
ति ५ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ पितामहस्ततस्तेषांसंनिधौशक्रमब्रवीत् ॥ सर्वैर्देवगणैःसार्धंसंभवत्वंमहीतले ६ विष्णोःसहायानृक्षीषुवानरीषुचसर्वशः ॥
जनयध्वंसुतान्वीरान्कामरूपबलान्वितान् ७ ततोभागानुभागेनदेवगंधर्वदानवाः ॥ अवतर्तुंमहींसर्वेमंत्रयामासुरंजसा ८ तेषांसमक्षंगंधर्वींदुंदुभींनामनामतः ॥ श
शासवरदोदेवोगच्छकार्यार्थसिद्धये ९ पितामहवचःश्रुत्वागंधर्वीदुंदुभीततः ॥ मंथरामानुषेलोकेकुब्जासमभवत्तदा १० शक्रप्रभृतयश्चैवसर्वेतेसुरसत्तमाः ॥ वानर
क्षवरस्त्रीषुजनयामासुरात्मजान् ११ तेऽन्ववर्तन्पितॄन्सर्वेयशसाचबलेनच ॥ भेत्तारोगिरिशृंगाणांसालतालशिलायुधाः १२ वज्रसंहननाःसर्वेसर्वेचौघबलास्तथा ॥
कामवीर्यबलाश्चैवसर्वेयुद्धविशारदाः १३ नागायुतसमप्राणावायुवेगसमाजवे ॥ यत्रेच्छकनिवासाश्चकेचिदत्रवनौकसः १४ एवंविधायतत्सर्वंभगवाँल्लोकभावनः ॥
मंथरांबोधयामासयद्यत्कार्यंयथायथा १५ सातद्वचःसमाज्ञायतथाचक्रेमनोजवा ॥ इतश्चेतश्चगच्छंतीवैरसंधुक्षणेरता १६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्व
णिरामोपाख्यानपर्वणिवानराद्युत्पत्तौषट्सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७६ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ उक्तंभगवताजन्मरामादीनांपृथक्पृथक् ॥ प्रस्थानकारणं
ब्रह्मन्श्रोतुमिच्छामिकथ्यताम् १ कथंदाशरथीवीरौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ संप्रस्थितौवनेब्रह्मन्मैथिलीचयशस्विनी २ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ जातपुत्रोदशरथःप्री
तिमानभवन्नृप ॥ क्रियारतिर्धर्मरतःसततंवृद्धसेविता ३ क्रमेणचास्यतेपुत्राव्यवर्धंतमहौजसः ॥ वेदेषुसरहस्येषुधनुर्वेदेषुपारगाः ४ चरितब्रह्मचर्यास्तेकृतदाराश्चपा
र्थिव ॥ यदातदादशरथःप्रीतिमानभवत्सुखी ५ ज्येष्ठोरामोभवत्तेषांरमयामासहिप्रजाः ॥ मनोहरतयाधीमान्पितुर्हृदयनंदनः ६

तेयत्रेच्छकनिवासाः १४ यद्यत्कार्यंकैकेयीप्रलोभनंरामप्रव्राजनादिच १५ संधुक्षणेदीपने १६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षट्सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७६ ॥ ॥
उक्तमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ रामपदंनिर्वक्तिज्येष्ठइति ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७ । ८ महांतौशत्रुजयक्षमौबाहूयस्यतं दीर्घौवाजानुपर्यंतौबाहूयस्यतम् ९ । १० सर्वशोऽनुरक्ताःप्रकृतयःप्रजायस्मिंस्तंसर्वानुरक्तप्रकृतिम् ११ । १२ । १३ भद्रंतेइतियुधिष्ठिरंप्रत्याशीर्वचनं पुरोहितंवसिष्ठम्

ततःसराजामतिमान्मत्वाऽऽत्मानंवयोधिकम् ॥ मंत्रयामाससचिवैर्धर्मज्ञैश्चपुरोहितैः ७ अभिषेकायरामस्ययौवराज्येनभारत ॥ प्राप्तकालंचतेसर्वेमेनिरेमंत्रिसत्तमाः
८ लोहिताक्षंमहाबाहुंमत्तमातंगगामिनम् ॥ दीर्घबाहुंमहोरस्कंनीलकुंचितमूर्धजम् ९ दीप्यमानंश्रियावीरंशक्रादनवरंरणे ॥ पारगंसर्वधर्माणांबृहस्पतिसमंमतौ
१० सर्वानुरक्तप्रकृतिंसर्वविद्याविशारदम् ॥ जितेंद्रियममित्राणामपिदृष्टिमनोहरम् ११ नियंतारमसाधूनांगोप्तारंधर्मचारिणाम् ॥ धृतिमंतमनाधृष्यंजेतारमपरा
जितम् १२ पुत्रंराजादशरथःकौसल्यानंदिवर्धनम् ॥ संदृश्यपरमांप्रीतिमगच्छत्कुरुनंदन १३ चिंतयंश्चमहातेजागुणान्रामस्यवीर्यवान् ॥ अभ्यभाषतभद्रंतेप्रीयमाणः
पुरोहितम् १४ अद्यपुष्योनिशिब्रह्मन्पुण्यंयोगमुपैष्यति ॥ संभाराःसंभ्रियंतांमेरामश्चोपनिमंत्र्यताम् १५ इतितद्राजवचनंप्रतिश्रुत्याथमंथरा ॥ कैकेयीमभिगम्येदं
कालेवचनमब्रवीत् १६ अद्यकैकेयिदौर्भाग्यंराज्ञातेख्यापितंमहत् ॥ आशीविषस्त्वांसंक्रुद्धश्चंडोदशतुदुर्भगे १७ सुभगाखलुकौसल्यायस्याःपुत्रोऽभिषेक्ष्यते ॥ कुतो
हितवसौभाग्यंयस्याःपुत्रोनराज्यभाक् १८ सातद्वचनमाज्ञायसर्वाभरणभूषिता ॥ वेदीविलग्नमध्येवबिभ्रतीरूपमुत्तमम् १९ विविक्तेपतिमासाद्यहसंतीवशुचिस्मिता ॥
प्रणयंव्यंजयंतीवमधुरंवाक्यमब्रवीत् २० सत्यप्रतिज्ञयन्मेत्वंकाममेकंनिसृष्टवान् ॥ उपाकुरुष्वतद्राजंस्तस्मान्मुच्यस्वसंकटात् २१ ॥ राजोवाच ॥ वरंददानितेहंत
तद्गृहाणयदिच्छसि ॥ अवध्योवध्यतांकोऽद्यवध्यःकोऽद्यविमुच्यताम् २२ धनंददानिकस्याद्यह्रियतांकस्यवापुनः ॥ ब्राह्मणस्वादिहान्यत्रयत्किंचिद्वित्तमस्तिमे
२३ पृथिव्यांराजराजोऽस्मिचातुर्वर्ण्यस्यरक्षिता ॥ यस्तेऽभिलषितःकामोब्रूहिकल्याणिमाचिरम् २४ सातद्वचनमाज्ञायपरिगृह्यनराधिपम् ॥ आत्मनोबलमाज्ञायत
तएनमुवाचह २५ आभिषेचनिकंयत्तेरामार्थमुपकल्पितम् ॥ भरतस्तदवाप्नोतुवनंगच्छतुराघवः २६ सतद्राजावचःश्रुत्वाविप्रियंदारुणोदयम् ॥ दुःखार्तोभरतश्रेष्ठन
किंचिद्व्याजहारह २७ ततस्तथोक्तंपितरंरामोविज्ञायवीर्यवान् ॥ वनंप्रतस्थेधर्मात्माराजासत्योभवत्विति २८ तमन्वगच्छल्लक्ष्मीवान्धनुष्माँल्लक्ष्मणस्तदा ॥ सीता
चभार्याभद्रंतेवैदेहीजनकात्मजा २९ ततोवनंगतेरामेराजादशरथस्तदा ॥ समयुज्यतदेहस्यकालपर्यायधर्मणा ३० रामंतुगतमाज्ञायराजानंचतथागतम् ॥ आना
य्यभरतंदेवीकैकेयीवाक्यमब्रवीत् ३१ गतोदशरथःस्वर्गंवनस्थौरामलक्ष्मणौ ॥ गृहाणराज्यंविपुलंक्षेमंनिहतकंटकम् ३२ तामुवाचसधर्मात्मानृशंसंबततेकृतम् ॥
पतिंहत्वाकुलंचेदमुत्साद्यधनलुब्धया ३३ अयशःपातयित्वामेमूर्ध्नित्वंकुलपांसने ॥ सकामाभवमेमातरित्युक्त्वाप्ररुरोदह ३४

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ वेदीवद्विलग्नःकृशोमध्योयस्याः १९ । २० कामंवरंउपाकुरुष्वदेहि संकटात्कष्टात् २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ सीतालांगलपद्धतिस्ततोजातत्वा
दियमपिसीता विदेहापत्यत्वाद्वैदेही २९ कालपर्यायधर्मणामृत्युना ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चारिव्यंविशोध्येदंकैकेय्यैवकृतंनतुमयेतिप्रदर्श्य ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ सिंहंहिंस्रं केसरिणंसटावंतंमृगराजं ५० स्रोतोभ्य

सचारित्रंविशोध्याथसर्वप्रकृतिसन्निधौ ॥ अन्वयाद्भ्रातरंरामंविनिवर्तनलालसः ३५ कौसल्यांचसुमित्रांचकैकेयींचसुदुःखितः ॥ अग्रेप्रस्थाप्ययानैःसशत्रुघ्नसहितोययौ
३६ वसिष्ठवामदेवाभ्यांविप्रैश्चान्यैःसहस्रशः ॥ पौरजानपदैःसार्धंरामानयनकांक्षया ३७ ददर्शचित्रकूटस्थंसरामंसहलक्ष्मणम् ॥ तापसानामलंकारंधारयंतंधनुर्धरम्
३८ विसर्जितःसरामेणपितुर्वचनकारिणा ॥ नंदिग्रामेऽकरोद्राज्यंपुरस्कृत्यास्यपादुके ३९ रामस्तुपुनराशंक्यपौरजानपदागमम् ॥ प्रविवेशमहारण्यंशरभंगाश्रमंप्रति
४० सत्कृत्यशरभंगंसदंडकारण्यमाश्रितः ॥ नदींगोदावरींरम्यामाश्रित्यन्यवसत्तदा ४१ वसतस्तस्यरामस्यततःशूर्पणखाकृतम् ॥ खरेणासीन्महद्वैरंजनस्थाननिवा
सिना ४२ रक्षार्थंतापसानांतुराघवोधर्मवत्सलः ॥ चतुर्दशसहस्राणिजघानभुविराक्षसान् ४३ दूषणंचखरंचैवनिहत्यसुमहाबलौ ॥ चक्रेक्षेमंपुनर्धीमान्धर्मारण्यंस
राघवः ४४ हतेषुतेषुरक्षःसुततःशूर्पणखापुनः ॥ ययौनिकृत्तनासोष्ठीलंकांभ्रातुर्निवेशनम् ४५ ततोरावणमभ्येत्यराक्षसीदुःखमूर्छिता ॥ पपातपादयोर्भ्रातुःसंशु
ष्करुधिरानना ४६ तांतथाविकृतांदृष्ट्वारावणःक्रोधमूर्छितः ॥ उत्पपातासनात्क्रुद्धोदंतैर्दंतानुपस्पृशन् ४७ स्वानमात्यान्विसृज्याथविविक्तेतामुवाचसः ॥ केनास्येवं
कृताभद्रेमामचिंत्यावमन्यच ४८ कःशूलंतीक्ष्णमासाद्यसर्वगात्रैर्निषेवते ॥ कःशिरस्यग्निमाधायविश्वस्तःस्वपतेसुखम् ४९ आशीविषंघोरतरंपादेनस्पृशतीहकः ॥
सिंहंकेसरिणंकश्चदंष्ट्रायांस्पृश्यतिष्ठति ५० इत्येवंब्रुवतस्तस्यस्रोतोभ्यस्तेजसोऽर्चिषः ॥ निश्चेरुर्दह्यतोरात्रौवृक्षस्येवस्वरंध्रतः ५१ तस्यतत्सर्वमाचख्यौभगिनीराम
विक्रमम् ॥ खरदूषणसंयुक्तंराक्षसानांपराभवम् ५२ सनिश्चित्यततःकृत्यंस्वसारमुपसांत्व्यच ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमेराजाविधायनगरेविधिम् ५३ त्रिकूटंसमतिक्रम्यकाल
पर्वतमेवच ॥ ददर्शमकरावासंगंभीरोदंमहोदधिम् ५४ तमतीत्याथगोकर्णमभ्यगच्छद्दशाननः ॥ दयितंस्थानमव्यग्रंशूलपाणेर्महात्मनः ५५ तत्राभ्यगच्छन्मारीचं
पूर्वामात्यंदशाननः ॥ पुरारामभयादेवतापस्यंसमुपाश्रितम् ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपा० पर्वणिरामवनाभिगमनेसप्तसप्तत्यधिकद्विशततमो
ऽध्यायः ॥ २७७ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ मारीचस्त्वथसंभ्रांतोदृष्ट्वारावणमागतम् ॥ पूजयामाससत्कारैःफलमूलादिभिस्ततः १ विश्रांतंचैनमासीनमन्वा
सीनःसराक्षसः ॥ उवाचप्रश्रितंवाक्यंवाक्यज्ञोवाक्यकोविदम् २ नतेप्रकृतिमान्वर्णःकच्चित्क्षेमंपुरेतव ॥ कच्चित्प्रकृतयःसर्वाभजंतेत्वांयथापुरा ३ किमिहागमनेचापि
कार्यंतेराक्षसेश्वर ॥ कृतमित्येवतद्विद्धियद्यपिस्यात्सुदुष्करम् ४ शशंसरावणस्तस्मैतत्सर्वंरामचेष्टितम् ॥ समासेनैवकार्याणिक्रोधामर्षसमन्वितः ५

श्चक्षुरादिरंध्रेभ्यःतेजसोऽर्चिषोऽग्नेर्ज्वालाः ५१ खरदूषणसंयुक्तंतत्पराभवसहितं ५२ विधिंरक्षां ५३ पुरारामभयाद्विश्वामित्रयज्ञप्रसंगेनजातात् ५४ । ५५ । ५६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीये
भारतभावदीपेसप्तसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७७ ॥ ॥ मारीचइति १ प्रसृतंपुष्कलार्थवत् २ । ३ । ४ । ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

राममासाद्यालं रामंनैवासादयेरित्यर्थः । अलंखल्वोःप्रतिषेधयोःप्राचांक्त्वेतिनिषेधार्थकालंशब्दयोगेक्त्वाप्रत्ययः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ उदकमौर्ध्वदेहिकम् १४ । १५ । १६ । १७

मारीचस्त्वब्रवीच्छ्रुत्वासमासेनैवरावणम् ॥ अलंतेराममासाद्यवीर्यज्ञोह्यस्मितस्यवै ६ बाणवेगंहिकस्तस्यशक्तःसोढुंमहात्मनः ॥ प्रव्रज्यायांहिमेहेतुःसएवपुरुषर्षभः ७ विनाशमुखमेतत्तेकेनाख्यातंदुरात्मना ॥ तमुवाचाथसक्रोधोरावणःपरिभर्त्सयन् ८ अकुर्वतोऽस्मद्वचनंस्यान्मृत्युरपितेध्रुवम् ॥ मारीचश्चिंतयामासविशिष्टान्मरणंवरम् ९ अवश्यंमरणेप्राप्तेकरिष्याम्यस्ययन्मतम् ॥ ततस्तंप्रत्युवाचाथमारीचोरक्षसांवरम् १० किंतेसाह्यंमयाकार्यंकरिष्याम्यवशोऽपितत् ॥ तमब्रवीद्दशग्रीवोगच्छसीतांप्रलोभय ११ रत्नशृंगोमृगोभूत्वारत्नचित्रतनूरुहः ॥ ध्रुवंसीतासमालक्ष्यत्वांरामंचोदयिष्यति १२ अपक्रांतेचकाकुत्स्थेसीतावश्याभविष्यति ॥ तामादायापनेष्यामिततःसनभविष्यति १३ भार्यावियोगाद्दुर्बुद्धिरेतत्साह्यंकुरुष्वमे ॥ इत्येवमुक्तोमारीचःकृत्वोदकमथात्मनः १४ रावणंपुरतोयांतमन्वगच्छत्सुदुःखितः ॥ ततस्तस्याश्रमंगत्वारामस्याक्लिष्टकर्मणः १५ चक्रतुस्तद्यथासर्वमुभौयत्पूर्वमंत्रितम् ॥ रावणस्तुयतिर्भूत्वामुंडःकुंडीत्रिदंडधृक् १६ मृगश्चभूत्वामारीचस्तंदेशमुपजग्मतुः ॥ दर्शयामासमारीचोवैदेहींमृगरूपधृक् १७ चोदयामासतस्यार्थेसारामंविधिचोदिता ॥ रामस्तस्याःप्रियंकुर्वन्धनुरादायसत्वरः १८ रक्षार्थेलक्ष्मणंन्यस्यप्रययौमृगलिप्सया ॥ सधन्वीबद्धतूणीरःखड्गगोधांगुलित्रवान् १९ अन्वधावन्मृगंरामोरुद्रस्ताराम्टगंयथा ॥ सोऽन्तर्हितःपुनस्तस्यदर्शनंराक्षसोव्रजन् २० चकर्षमहदध्वानंरामस्तंबुबुधेततः ॥ निशाचरंविदित्वातंराघवःप्रतिभानवान् २१ अमोघंशरमादायजघानमृगरूपिणम् ॥ सरामबाणाभिहतःकृत्वारामस्वरंतदा २२ हासीतेलक्ष्मणेत्येवंचुक्रोशार्तस्वरेणह ॥ शुश्रावतस्यवैदेहीततस्तांकरुणांगिरम् २३ साप्राद्रवद्यतःशब्दस्तामुवाचाथलक्ष्मणः ॥ अलंतेशंकयाभीरुकोरामंप्रहरिष्यति २४ मुहूर्त्ताद्द्रक्ष्यसेरामंभर्त्तारंत्वंशुचिस्मिते ॥ इत्युक्तासाप्ररुदतीपर्यशंकतलक्ष्मणम् २५ हतावैस्त्रीस्वभावेनशुक्लचारित्रभूषणा ॥ सातंपरुषमारब्धावक्तुंसाध्वीपतिव्रता २६ नैषकामोभवेन्मूढयंत्वंप्रार्थयसेहृदा ॥ अप्यहंशस्त्रमादायहन्यामात्मानमात्मना २७ पतेयंगिरिशृंगाद्वाविशेयंवाहुताशनम् ॥ रामंभर्त्तारमुत्सृज्यनत्वहंत्वांकथंचन २८. निहीनमुपतिष्ठेयंशार्दूलीक्रोष्टुकंयथा ॥ एतादृशंवचःश्रुत्वालक्ष्मणःप्रियराघवः २९ पिधायकर्णौसद्वृत्तःप्रस्थितोयेनराघवः ॥ सरामस्यपदंगृह्यप्रससारधनुर्धरः ३० अवीक्षमाणोबिंबोष्ठींप्रययौलक्ष्मणस्तदा ॥ एतस्मिन्नंतरेरक्षोरावणःप्रत्यदृश्यत ३१ अभव्योभव्यरूपेणभस्मच्छन्नइवानलः ॥ यतिवेषप्रतिच्छन्नोजिहीर्षुस्तामनिंदिताम् ३२ सातमालक्ष्यसंप्राप्तंधर्मज्ञाजनकात्मजा ॥ निमंत्रयामासतदाफलमूलाशनादिभिः ३३

१८ गोधाज्याघातवारणंअंगुलित्रंचतद्वान् १९ ताराम्टगंताराखपंमृगं प्रजापतिःस्वांदुहितरंमृगोभूत्वाजगामतस्यरुद्रःशिरोऽच्छिनत्तदेतन्मृगशीर्षनामनक्षत्रम् २० । २१ । २२ । २३ । २४ पर्यशंकत लक्ष्मणोमय्यभिलाषवानितिशंकामकरोत् २५ । २६ । २७ । ३८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ भिन्नकरटंभिन्नगंडस्थलंमत्तं करेणुर्हस्तिनी ३९ माध्वीकंमधुपुष्पजंमद्यं मधुमाधवींक्षौद्रजांसुरां सौवीरंकांजिकम् ४० । ४१ । ४२ । ४३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये
भारतभावदीपे अष्टसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥ ॥ सखेति १ । २ स्वमैथिलींस्वाचासौमैथिली स्वाआत्मीयास्नुषामैथिलसुतेत्यर्थः ध्रियमाणेजीवति ३ नखरैर्नखैस्तीक्ष्णैः ४ चक्षारस्रु

अवमन्यततःसर्वस्वरूपंप्रत्यपद्यत ॥ सांत्वयामासवैदेहीमितिराक्षसपुंगवः ३४ सीतेराक्षसराजोऽहंरावणोनामविश्रुतः ॥ ममलंकापुरीनाम्नारम्यापारेमहोदधेः ३५
तत्रत्वंनरनारीषुशोभिष्यसिमयासह ॥ भार्यामेभवसुश्रोणितापसंत्यजराघवम् ३६ एवमादीनिवाक्यानिश्रुत्वातस्याथजानकी ॥ पिधायकर्णौसुश्रोणीमैवमित्यब्रवी
द्वचः ३७ प्रपतेद्द्यौःसनक्षत्रापृथिवीशकलीभवेत् ॥ शैत्यमग्निरियान्नाहंत्यजेयंरघुनंदनम् ३८ कथंहिभिन्नकरटंपद्मिनंवनगोचरम् ॥ उपस्थायमहानागंकरेणुःसूक
रंस्पृशेत् ३९ कथंहिपीत्वामाध्वीकंपीत्वाचमधुमाधवीम् ॥ लोभंसौवीरकेकुर्यान्नारीकाचिदितिस्मरेत् ४० इतिसातंसमाभाष्यप्रविवेशाश्रमंततः ॥ क्रोधात्प्रस्फुरमा
णौष्ठीविधुन्वानाकरौमुहुः ४१ तामभिद्रुत्यसुश्रोणींरावणःप्रत्यषेधयत् ॥ भर्त्सयित्वातुरूक्षेणस्वरेणगतचेतनाम् ४२ मूर्धजेषुनिजग्राहऊर्ध्वमाचक्रमेततः ॥ तांददर्श
ततोगृध्रोजटायुर्गिरिगोचरः ॥ रुदतींरामरामेतिह्रियमाणांतपस्विनीम् ४३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिमारीचवधेसीताहरणेचअष्ट
सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ सखादशरथस्यासीज्जटायुररुणात्मजः ॥ गृध्रराजोमहावीरःसंपातिर्यस्यसोदरः १ स
ददर्शतदासीतांरावणांकगतांस्नुषाम् ॥ सक्रोधोऽभ्यद्रवत्पक्षीरावणंराक्षसेश्वरम् २ अथैनमब्रवीद्गृध्रोमुंचमुंचस्वमैथिलीम् ॥ ध्रियमाणेमयिकथंहरिष्यसिनिशाचर ३
नहिमेमोक्ष्यसेजीवन्यदिनोत्सृज्यसेवधूम् ॥ उक्त्वैवंराक्षसेन्द्रंतंचकर्तनखरैर्भृशम् ४ पक्षतुंडप्रहारैश्चशतशोजर्जरीकृतम् ॥ चक्षाररुधिरंभूरिगिरिःप्रस्रवणैरिव ५ स
वध्यमानोगृध्रेणरामप्रियहितैषिणा ॥ खड्गमादयचिच्छेदभुजौतस्यपतत्रिणः ६ निहत्यगृध्रराजंसभिन्नाभ्रशिखरोपमम् ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमेसीतांगृहीत्वांऽकेनराक्षसः ७
यत्रयत्रतुवैदेहीपश्यत्याश्रममंडलम् ॥ सरोवासरितोवाऽपितत्रमुंचतिभूषणम् ८ साददर्शगिरिप्रस्थेपंचवानरपुंगवान् ॥ तत्रवासोमहद्दिव्यमुत्ससर्जमनस्विनी ९ त
त्तेषांवानरेंद्राणांपपातपवनोद्धतम् ॥ मध्येसुपीतंपंचानांविद्युन्मेघांतरेयथा १० अचिरेणातिचक्रामखेचरःखेचरन्निव ॥ ददर्शाथपुरींरम्यांबहुद्वारांमनोरमाम् ११ प्रा
कारवप्रसंबाधांनिर्मितांविश्वकर्मणा ॥ प्रविवेशपुरींलंकांससीतोराक्षसेश्वरः १२ एवंहृतायांवैदेह्यांरामोहत्वामहामृगम् ॥ निवृत्तोददृशेधीमान्भ्रातरंलक्ष्मणंतथा १३
कथमुत्सृज्यवैदेहींवनेराक्षससेविते ॥ इतितंभ्रातरंदृष्ट्वाप्राप्तोऽसीतिव्यगर्हयत् १४ मृगरूपधरेणाथरक्षसासोऽपकर्षणम् ॥ भ्रातुरागमनंचैवचिंतयन्पर्यतप्यत १५ ग
र्हयन्नेवरामस्तुत्वरितस्तंसमासदत् ॥ अपिजीवतिवैदेहीमितिपश्यामिलक्ष्मण १६

स्राव ५ । ६ अंकेनोत्संगेन ७ । ८ गिरिप्रस्थेपर्वतशिखरे । ‘ प्रस्थोऽस्त्रियांमानभेदेसानावत्युच्चवस्तुनि ’ इतिमेदिनी ९ । १० । ११ प्राकारःपरिधिभित्तिः वप्रस्तद्वाह्यंवेणुमयंदुर्गं ताभ्यांसंबाधांदुर्गमाम् ।
‘ वप्रःस्थानेपुमानस्त्रीवेणुक्षेत्रचपेटके ’ इतिमेदिनी १२ । १३ कथंप्राप्तोऽसीतिसंबंधः १४ । १५ । १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७ । १८ । १९ वांयुवयोः २० आहद्भूते २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ उरसिनेत्रेउदरेमुखंचयस्य कवंधःशीर्षहीनःपुमान् २९ । ३० येनयतस्तन्मुखंततःकृष्यते ३१ । ३२ । ३३

तस्यतत्सर्वमाचख्यौसीतायालक्ष्मणोवचः ॥ यदुक्तवत्यसदृशंवैदेहीपश्चिमंवचः १७ दह्यमानेनतुहृदारामोऽभ्यपतदाश्रमम् ॥ सददर्शतदागृध्रंनिहतंपर्वतोपमम्
१८ राक्षसंशंकमानस्तंविकृष्यबलवद्धनुः ॥ अभ्यधावतकाकुत्स्थस्ततस्तंसहलक्ष्मणः १९ सतावुवाचतेजस्वीसहितौरामलक्ष्मणौ ॥ गृध्रराजोऽस्मिभद्रंवांसखादश
रथस्यवै २० तस्यतद्वचनंश्रुत्वासगृह्यधनुषीशुभे ॥ कोऽयंपितरमस्माकंनाम्नाऽऽहेत्यूचतुश्चतौ २१ ततोददृशतुस्तौतंछिन्नपक्षद्वयंखगम् ॥ तयोःशशंसगृध्रस्तुसीता
र्थेरावणाद्वधम् २२ अपृच्छद्राघवोगृध्रंरावणःकांदिशंगतः ॥ तस्यगृध्रःशिरःकंपैराचचक्षेममारच २३ दक्षिणामितिकाकुत्स्थोविदित्वाऽस्यतदिंगितम् ॥ सत्कारंलं
भयामाससखायंपूजयन्पितुः २४ ततोदृष्ट्वाऽऽश्रमपदंव्यपविद्धबृसीमठम् ॥ विध्वस्तकलशंशून्यंगोमायुशतसंकुलम् २५ दुःखशोकसमाविष्टौवैदेहीहरणार्दितौ ॥
जग्मतुर्दंडकारण्यंदक्षिणेनपरंतपौ २६ वनेमहतितस्मिंस्तुरामःसौमित्रिणासह ॥ ददर्शमृगयूथानिद्रवमाणानिसर्वशः २७ शब्दंचघोरंसत्वानांदावाग्नेरिववर्धतः ॥
अपश्येतांमुहूर्ताच्चकबंधंघोरदर्शनम् २८ मेघपर्वतसंकाशंशालस्कंधंमहाभुजम् ॥ उरोगतविशालाक्षंमहोदरमहामुखम् २९ यदृच्छयाऽथतद्रक्षःकरेजग्राहलक्ष्मणम् ॥
विषादमगमत्सद्यःसौमित्रिरथभारत ३० सराममभिसंप्रेक्ष्यकृष्यतेयेनतन्मुखम् ॥ विषण्णश्चाब्रवीद्रामंपश्यावस्थामिमांमम ३१ हरणंचैववैदेह्याममचायमुपप्लवः ॥
राज्यभ्रंशश्चभवतस्तातस्यमरणंतथा ३२ नाहंत्वांसहवैदेह्यासमेतंकोसलागतम् ॥ द्रक्ष्यामिपृथिवीराज्येपितृपैतामहेस्थितम् ३३ द्रक्ष्यंत्यार्यस्यधन्यायेकुशलाज
शमीदलैः ॥ अभिषिक्तस्यवदनंसोमंशांतघनंयथा ३४ एवंबहुविधंधीमान्विललापसलक्ष्मणः ॥ तमुवाचाथकाकुत्स्थःसंभ्रमेष्वप्यसंभ्रमः ३५ माविषीदनरव्याघ्रनै
षकश्चिन्मयिस्थिते ॥ छिंध्यस्यदक्षिणंबाहुंछिन्नःसव्योमयाभुजः ३६ इत्येवंवदतातस्यभुजोरामेणपातितः ॥ खड्गेनभृशतीक्ष्णेननिकृत्तस्तिलकांडवत् ३७
ततोऽस्यदक्षिणंबाहुंखड्गेनाजघ्निवान्बली ॥ सौमित्रिरपिसंप्रेक्ष्यभ्रातरंराघवंस्थितम् ३८ पुनर्जघानपार्श्वेवैतद्रक्षोलक्ष्मणोभृशम् ॥ गतासुरपतद्भूमौकबंधःसुमहां
स्ततः ३९ तस्यदेहाद्विनिःसृत्यपुरुषोदिव्यदर्शनः ॥ ददृशेदिवमास्थायदिविसूर्यइवज्वलन् ४० पप्रच्छरामस्तंवाग्मीकस्त्वंप्रब्रूहिपृच्छतः ॥ कामयाकि
मिदंचित्रमाश्चर्यंप्रतिभातिमे ४१ तस्याचचक्षेगंधर्वोविश्वावसुरहंनृप ॥ प्राप्तोब्राह्मणशापेनयोनिंराक्षससेविताम् ४२ रावणेनहृतासीताराज्ञालंकाधिवासिना ॥
सुग्रीवमभिगच्छस्वसतेसाह्यंकरिष्यति ४३ एषापंपाशिवजलाहंसकारंडवायुता ॥ ऋष्यमूकस्यशैलस्यसंनिकर्षेतटाकिनी ४४ वसतेतत्रसुग्रीवश्चतुर्भिःसचिवैः
सह ॥ भ्रातावानरराजस्यवालिनोहेममालिनः ४५

३४ एवंबहुविधंराममब्रवीत् असंभ्रमोनिर्भयः ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ विनिःसृत्य दिव्यदर्शनोऽभूत् पुरुषःकबंधदेहधारी सचददृशेदृष्टः ४० कामयाइच्छया ४१ । ४२ । ४३
पंपानामतटाकिनीसरसी ४४ । ४५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 ४६ । ४७ । ४८ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेऊनाशीत्यधिकद्विशततमोऽऽध्यायः ॥ २७९ ॥ ॥ ॥ ततइति । अविदूरेसमीपे नलिनींपुष्करिणीं उत्पलानिकुमुदानि १ अमृतगंधिनाऽमृत

 तेनत्वंसहसंगम्यदुःखमूलंनिवेदय ॥ समानशीलेभवतःसाहाय्यंसकरिष्यति ४६ एतावच्छक्यमस्माभिर्वक्तुंद्रष्टाऽसिजानकीम् ॥ ध्रुवंवानरराजस्यविदितोरावणा
लयः ४७ इत्युक्त्वांऽतर्हितोदिव्यःपुरुषःसमहाप्रभः ॥ विस्मयंजग्मतुश्चोभौप्रवीरौरामलक्ष्मणौ ४८ ॥ इतिश्रीम० आर० प० रामो०कबंधहननेऊनाशीत्यधिक
द्विशततमोऽध्यायः ॥ २७९ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ततोऽविदूरेनलिनींप्रभूतकमलोत्पलाम् ॥ सीताहरणदुःखार्तःपंपांरामःसमासदत् १ मारुतेनसुशीतेनसुखे
नामृतगंधिना ॥ सेव्यमानोवनेतस्मिन्जगाममनसाप्रियाम् २ विललापसराजेंद्रस्तत्रकांतामनुस्मरन् ॥ कामबाणाभिसंतप्तःसौमित्रिस्तमथाब्रवीत् ३ नत्वामेवंविधो
भावःस्प्रष्टुमर्हतिमानद ॥ आत्मवंतमिवव्याधिःपुरुषंवृद्धशीलिनम् ४ प्रवृत्तिरुपलब्धातेवैदेह्यारावणस्यच ॥ तांत्वंपुरुषकारेणबुद्ध्याचैवोपपादय ५ अभिगच्छावसु
ग्रीवंशैलस्थंहरिपुंगवम् ॥ मयिशिष्येचभृत्येचसहायेचसमाश्वस ६ एवंबहुविधैर्वाक्यैर्लक्ष्मणेनसराघवः ॥ उक्तःप्रकृतिमापेदेकार्येचानंतरोऽभवत् ७ निषेव्यवारिपंपा
यास्तर्पयित्वापितॄनपि ॥ प्रतस्थतुरुभौवीरौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ८ तावृष्यमूकमभ्येत्यबहुमूलफलद्रुमम् ॥ गिर्यग्रेवानरान्पंचवीरौददृशतुस्तदा ९ सुग्रीवःप्रेषया
मासससचिवंवानरंतयोः ॥ बुद्धिमंतंहनूमंतंहिमवंतमिवस्थितम् १० तेनसंभाष्यपूर्वंतौसुग्रीवमभिजग्मतुः ॥ सख्यंवानरराजेनचक्रेरामस्तदानृप ११ तद्वासोदर्शया
मासुस्तस्यकार्येनिवेदिते ॥ वानराणांतुयत्सीताह्रियमाणाव्यपास्रजत् १२ तत्प्रत्ययकरंलब्ध्वासुग्रीवंप्लवगाधिपम् ॥ पृथिव्यांवानरैश्वर्येस्वयंरामोऽभ्यषेचयत् १३
प्रतिजज्ञेचकाकुत्स्थःसमरेवालिनोवधम् ॥ सुग्रीवश्चापिवैदेह्याःपुनरानयनंनृप १४ इत्युक्त्वासमयंकृत्वाविश्वास्यचपरस्परम् ॥ अभ्येत्यसर्वेकिष्किंधांतस्थुर्युद्धाभि
कांक्षिणः १५ सुग्रीवःप्राप्यकिष्किंधांननादौघनिभस्वनः ॥ नास्यतन्ममृषेवालीतारातंप्रत्यषेधयत् १६ यथानदतिसुग्रीवोबलवानेषवानरः ॥ मन्येचाश्रयवान्प्राप्तो
नत्वंनिष्क्रांतुमर्हसि १७ हेममालीततोवालीतारांताराधिपाननाम् ॥ प्रोवाचवचनंवाग्मीतांवानरपतिःपतिः १८ सर्वभूतरुतज्ञात्वंपश्यबुद्ध्यासमन्विता ॥ केनचाश्र
यवान्प्राप्तोममैषभ्रातृगंधिकः १९ चिंतयित्वामुहूर्तंतुताराताराधिपप्रभा ॥ पतिमित्यब्रवीत्प्राज्ञाशृणुसर्वंकपीश्वर २० हृतदारोमहासत्वोरामोदशरथात्मजः ॥
तुल्यारिमित्रतांप्राप्तःसुग्रीवेणधनुर्धरः २१ भ्राताचास्यमहाबाहुःसौमित्रिरपराजितः ॥ लक्ष्मणोनाममेधावीस्थितःकार्यार्थसिद्धये २२ मैंदश्चद्विविदश्चापिहनूमांश्चा
निलात्मजः ॥ जांबवानृक्षराजश्चसुग्रीवसचिवाःस्थिताः २३ सर्वएतेमहात्मानोबुद्धिमंतोमहाबलाः ॥ अलंतवविनाशायरामवीर्यबलाश्रयात् २४

सद्दशेन २ । ३ । ४ उपपादयसफलीकुरु ५ । ६ अनंतरःसंलग्नः ७ । ८ ऋष्यमूकंपर्वतं ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ ओघोजनवृंदस्तन्निभःस्वनोयस्य । ' ओघोवेगेजलस्यच । वृंदेपरंपरायांच '
इतिमेदिनी १६ आश्रयवान्परबलाश्रितः १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तस्यास्तदाक्षिप्यवचोहितमुक्तंकपीश्वरः ॥ पर्यशंकततामीर्षुःसुग्रीवगतमानसाम् २५ तारांपरुषमुक्त्वातुनिर्जगामगुहामुखात् ॥ स्थितंमाल्यवतोऽभ्याशेसुग्रीवंसो
ऽभ्यभाषत २६ असकृत्त्वंमयापूर्वनिर्जितोजीवितप्रियः ॥ मुक्तोज्ञातिरितिज्ञात्वाकात्वरामरणेपुनः २७ इत्युक्तःप्राहसुग्रीवोभ्रातरंहेतुमद्वचः ॥ प्राप्तकालममित्र
घ्नोरामंसंबोधयन्निव २८ हृतराज्यस्यमेराजन्हृतदारस्यचत्वया ॥ किंमेजीवितसामर्थ्यमितिविद्धिसमागतम् २९ एवमुक्त्वाबहुविधंततस्तौसन्निपेततुः ॥ समरेवा
लिसुग्रीवौशालतालशिलायुधौ ३० उभौजघ्नतुरन्योन्यमुभौभूमौनिपेततुः ॥ उभौववल्गतुश्चित्रंमुष्टिभिश्चनिजघ्नतुः ३१ उभौरुधिरसंसिक्तौनखदंतपरिक्षतौ ॥
शुशुभातेतदावीरौपुष्पिताविवकिंशुकौ ३२ नविशेषस्तयोर्युद्धेयदाकश्चनदृश्यते ॥ सुग्रीवस्यतदामालांहनुमान्कंठआसजत् ३३ समालयातदावीरःशुशुभेकंठसक्त
या ॥ श्रीमानिवमहाशैलोमलयोमेघमालया ३४ कृतचिह्नंतुसुग्रीवंरामोदृष्ट्वामहाधनुः ॥ विचकर्षधनुःश्रेष्ठंवालिमुद्दिश्यलक्ष्यवत् ३५ विस्फारस्तस्यधनुषोयंत्रस्ये
वतदाबभौ ॥ वितत्रासतदावालीशरेणाभिहतोरसि ३६ सभिन्नहृदयोवालीवक्त्राच्छोणितमुद्वमन् ॥ ददर्शावस्थितंरामंततःसौमित्रिणासह ३७ गर्हयित्वासकाकु
त्स्थंपपातभुविमूर्च्छितः ॥ तारादद्दर्शतंभूमौतारापतिसमौजसम् ३८ हतेवालिनिसुग्रीवःकिष्किंधांप्रत्यपद्यत ॥ तांचतारापतिमुखींतारांनिपतितेश्वराम् ३९ रा
मस्तुचतुरोमासान्पृष्ठेमाल्यवतःशुभे ॥ निवासमकरोद्धीमान्सुग्रीवेणाभ्युपस्थितः ४० रावणोऽपिपुरींगत्वालंकांकामबलात्कृतः ॥ सीतांनिवेशयामासभवनेनं
दनोपमे ४१ अशोकवनिकाभ्याशेतापसाश्रमसंनिभे ॥ भर्तृस्मरणतन्वंगीतापसीवेषधारिणी ४२ उपवासतपःशीलातत्रासपृथुलेक्षणा ॥ उवासदुःखवसतिंफलमू
लकृताशना ४३ दिदेशराक्षसीस्तत्ररक्षणेराक्षसाधिपः ॥ प्रासासिशूलपरशुमुद्गरालातधारिणीः ४४ द्व्यक्षींत्र्यक्षींललाटाक्षींदीर्घजिह्वामजिह्विकाम् ॥ त्रिस्तनी
मेकपादांचत्रिजटामेकलोचनाम् ४५ एताश्चान्याश्चदीप्ताक्ष्यःकरभोत्कटमूर्द्धजाः ॥ परिवार्यासतेसीतांदिवारात्रमतंद्रिताः ४६ तास्तुतामायतापांगींपिशाच्योदा
रुणस्वराः ॥ तर्जयंतिसदारौद्राःपरुषव्यंजनस्वराः ४७ खादामपाटयामैनांतिलशःप्रविभज्यताम् ॥ येयंभर्तारमस्माकमवमन्येहजीवति ४८ इत्येवंपरिभर्त्सैंतीस्त्रा
स्यमानापुनःपुनः ॥ भर्तृशोकसमाविष्टानिःश्वस्येदमुवाचताः ४९ आर्याःखादतमांशीघ्रंनमेलोभोऽस्तिजीविते ॥ विनातंपुंडरीकाक्षंनीलकुंचितमूर्धजम् ५० अप्ये
वाहंनिराहाराजीवितप्रियवर्जिता ॥ शोषयिष्यामिगात्राणिव्यालीतालगतायथा ५१ नत्वन्यमभिगच्छेयंपुमांसंराघवादृते ॥ इतिजानीतसत्यंमेक्रियतांयदनंतरम् ॥
५२ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाराक्षस्यस्ताःखरस्वनाः ॥ आख्यातुंराक्षसेन्द्रायजग्मुस्तत्सर्वमादृताः ५३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ वधूंस्नुषाम् ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ परिक्षिप्ताव्याप्ता ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ ॥ ॥ इत्यारण्यके

गतासुतासुसर्वासुत्रिजटानामराक्षसी ॥ सांत्वयामासवैदेहींधर्मज्ञाप्रियवादिनी ५४ सीतेवक्ष्यामितेकिंचिद्विश्वासंकुरुमेसखि ॥ भयंत्वंत्यजवामोरुशृणुचेदंवचोमम
५५ अविंध्योनाममेधावीवृद्धोराक्षसपुंगवः ॥ सरामस्यहितान्वेषीत्वदर्थेहिसमावदत् ५६ सीतामद्वचनाद्वाच्यासमाश्वास्यप्रसाद्यच ॥ भर्तातेकुशलीरामोलक्ष्मणा
नुगतोबली ५७ सख्यंवानरराजेनशक्रप्रतिमतेजसा ॥ कृतवान्राघवःश्रीमांस्त्वदर्थेचसमुद्यतः ५८ माचतेऽस्तुभयंभीरुरावणाल्लोकगर्हितात् ॥ नलकूबरशापेनरक्षिता
ह्यसिनंदिनि ५९ शप्तोह्येषपुरापापोवधूंरंभांपरामृशन् ॥ नशक्तोत्यवशांनारीमुपैतुमजितेंद्रियः ६० क्षिप्रमेष्यतितेभर्तासुग्रीवेणाभिरक्षितः ॥ सौमित्रिसहितोधीमां
स्त्वांचेतोमोक्षयिष्यति ६१ स्वप्नाहिसुमहाघोरादृष्टामेऽनिष्टदर्शनाः ॥ विनाशायास्यदुर्बुद्धेःपौलस्त्यकुलघातिनः ६२ दारुणोह्येषदुष्टात्माक्षुद्रकर्मानिशाचरः ॥ स्वभा
वाच्छीलदोषेणसर्वेषांभयवर्धनः ६३ स्पर्धतेसर्वदेवैर्यःकालोपहतचेतनः ॥ मयाविनाशलिंगानिस्वप्नेदृष्टानितस्यवै ६४ तैलाभिषिक्तोविकचोमज्जन्पंकेदशाननः ॥
असकृत्खरयुक्तेतुरथेनृत्यन्निवस्थितः ६५ कुंभकर्णादयश्चेमेनग्नाःपतितमूर्धजाः ॥ गच्छंतिदक्षिणामाशांरक्तमाल्यानुलेपनाः ६६ श्वेतातपत्रःसोष्णीषःशुक्लमाल्या
नुलेपनः ॥ श्वेतपर्वतमारूढएकएवविभीषणः ६७ सचिवाश्चास्यचत्वारःशुक्लमाल्यानुलेपनाः ॥ श्वेतपर्वतमारूढामोक्ष्यंतेऽस्मान्महाभयात् ६८ रामस्यास्त्रेणपृथि
वीपरिक्षिप्तासमागरा ॥ यशसापृथिवींकृत्स्नांपूरयिष्यतितेपतिः ६९ अस्थिसंचयमारूढोभुंजानोमधुपायसम् ॥ लक्ष्मणश्चमयादृष्टोदिधक्षुःसर्वतोदिशम् ७० रुदती
रुधिरार्द्रांगीव्याघ्रेणपरिरक्षिता ॥ असकृत्त्वंमयादृष्टागच्छंतीदिशमुत्तराम् ७१ हर्षमेष्यसिवैदेहिक्षिप्रंभर्त्रासमन्विता ॥ राघवेणसहभ्रात्रासीतेत्वमचिरादिव ७२ इत्ये
तन्मृगशावाक्षीतच्छ्रुत्वात्रिजटावचः ॥ बभूवाशावतीबालापुनर्भर्तृसमागमे ७३ यावदभ्यागतारौद्राःपिशाच्यस्ताःसुदारुणाः ॥ ददृशुस्तांत्रिजटयासहासीनांयथा
पुरा ७४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणित्रिजटाकृतसीतासांत्वनेअशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८० ॥ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ततस्तांभर्तृशोका
र्तांदीनांमलिनवाससम् ॥ मणिशेषाभ्यलंकारांरुदतींचपतिव्रताम् १ राक्षसीभिरुपास्यंतींसमासीनांशिलातले ॥ रावणःकामबाणार्त्तोददर्शोपससर्पच २ देवदानवगं
धर्वयक्षकिंपुरुषैर्युधि ॥ अजितोऽशोकवनिकांययौकंदर्पपीडितः ३ दिव्यांबरधरःश्रीमान्सुमृष्टमणिकुंडलः ॥ विचित्रमाल्यमुकुटोवसंतइवमूर्तिमान् ४ नकल्पवृक्षस
दृशोयत्नादपिविभूषितः ॥ श्मशानचैत्यद्रुमवद्भूषितोपिभयंकरः ५ सतस्यास्तनुमध्यायाःसमीपेरजनीचरः ॥ ददृशेरोहिणीमेत्यशनैश्चरइवग्रहः ६

पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८० ॥ ॥ ॥ ततइति । मणिर्मंगलसूत्रगतःसएवशेषोयेषांते तत्सदृशाअभ्यलंकारायस्यास्ताम् १ उपास्यंतीं
मुपास्यमानाम् २ । ३ । ४ । ५ । ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रौहींहरिणीम् ७ परिकर्मवस्त्राभरणादिनाप्रसाधनम् ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ हेभद्रमुख भद्रंकल्याणावहंसुखंयस्य पारदार्यंसुखंतत्कल्याणावहमितिभावः ।

सतामामंत्र्यसुश्रोणींपुष्पकेतुशराहतः ॥ इदमित्यब्रवीद्वाक्यंत्रस्तांरौहीमिवाबलाम् ७ सीतेपर्याप्तमेतावत्कृतोभर्तुरनुग्रहः ॥ प्रसादंकुरुतन्वंगिक्रियतांपरिकर्मते ॥ ८ भजस्वमांवरारोहेमहार्हाभरणांबरा ॥ भवमेसर्वनारीणामुत्तमावरवर्णिनी ९ संतिमेदेवकन्याश्चगंधर्वाणांचयोषितः ॥ संतिदानवकन्याश्चदैत्यानांचापियोषितः १० चतुर्दशपिशाचानांकोट्योमेवचनेस्थिताः ॥ द्विस्तावत्पुरुषादानांरक्षसांभीमकर्मणाम् ११ ततोमेत्रिगुणायक्षायेमद्वचनकारिणः ॥ केचिदेवधनाध्यक्षंभ्रातरंमे समाश्रिताः १२ गंधर्वाप्सरसोभद्रेमामापानगतंसदा ॥ उपतिष्ठंतिवामोरुयथैवभ्रातरंमम १३ पुत्रोऽहमपिविप्रर्षेःसाक्षाद्विश्रवसोमुनेः ॥ पंचमोलोकपालानामिति मेप्रथितंयशः १४ दिव्यानिभक्ष्यभोज्यानिपानानिविविधानिच ॥ यथैवत्रिदशेशस्यतथैवममभाविनि १५ क्षीयतांदुष्कृतंकर्मवनवासकृतंतव ॥ भार्यामेभवसुश्रोणियथामंदोदरीतथा १६ इत्युक्तातेनवैदेहीपरिवृत्यशुभानना ॥ तृणमंतरतःकृत्वातमुवाचनिशाचरम् १७ अशिवेनातिवामोरुरजस्रंनेत्रवारिणा ॥ स्तनावपतितौ बालासंहतावभिवर्षती १८ उवाचवाक्यंतंक्षुद्रंवैदेहीपतिदेवता ॥ असकृद्वदतोवाक्यमीदृशंराक्षसेश्वर १९ विषादयुक्तमेतत्तेमयाश्रुतमभाग्यया ॥ तद्भद्रसुखभद्रंते मानसंविनिवर्त्यताम् २० परदाराऽस्म्यलभ्याचसततंचपतिव्रता ॥ नचैवौपयिकीभार्यामानुषीकृपणातव २१ विवशांधर्षयित्वाचकांत्वंप्रीतिमवाप्स्यसि ॥ प्रजापतिसमोविप्रोब्रह्मयोनिःपितातव २२ नचपालयसेधर्मंलोकपालसमःकथम् ॥ भ्रातरंराजराजानंमहेश्वरसखंप्रभुम् २३ धनेश्वरंव्यपदिशन्कथंत्विहनलज्जसे ॥ इत्युक्त्वाप्रारुदत्सीताकंपयंतीपयोधरौ २४ शिरोधरांचतन्वंगीमुखंप्रच्छाद्यवाससा ॥ तस्यारुदत्याभाविन्यादीर्घावेणीसुसंयता २५ ददृशेस्वसितास्निग्धाकालीव्यालीवमूर्धनि ॥ श्रुत्वातद्रावणोवाक्यंसीतयोक्तंसुनिष्ठुरम् २६ प्रत्याख्यातोऽपिदुर्मेधाःपुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ काममंगानिमेसीतेदुनोतुमकरध्वजः २७ नत्वामकामांसुश्रोणींसमेष्येचारुहासिनीम् ॥ किंनुशक्यंमयाकर्तुंयत्त्वमद्यापिमानुषम् २८ आहारभूतमस्माकंराममेवानुरुध्यसे ॥ इत्युक्त्वातामनिंद्यांगींसराक्षसमहेश्वरः २९ तत्रैवांतर्हितोभूत्वाजगामाभिमतांदिशम् ॥ राक्षसीभिःपरिवृतावैदेहीशोककर्शिता ॥ सेव्यमानात्रिजटयातत्रैवन्यवसत्तदा ३० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि रामोपाख्यानपर्वणि सीतारावणसंवादे एकाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २८१ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ राघवःसहसौमित्रिःसुग्रीवेणाभिपालितः ॥ वसन्माल्यवतःपृष्ठेददृशेविमलंनभः १ सदृष्ट्वाविमलेव्योम्निनिर्मलंशशलक्षणम् ॥ ग्रहनक्षत्रताराभिरनुयातममित्रहा २ कुमुदोत्पलपद्मानांगंधमादायवायुना ॥ महीधरस्थःशीतेनसहसाप्रतिबोधितः ३

विनिवर्त्यतांमत्तइतिशेषः २० औपयिकीउपयोगार्हा २१ । २२ । २३ । २४ शिरोमुखंचप्रच्छाद्यधरांददृशेऽपश्यदितिसंबंधः २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८१ ॥ ॥ राघवइति १ । २ । ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ ग्राम्यधर्मेषुमैथुनादिषुनिमित्तभूतेषु प्रमत्तमसावधानम् ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ गुरोर्वाक्येहितेच रतस्तत्परः १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २०

प्रभातेलक्ष्मणंवीरमभ्यभाषतदुर्मनाः ॥ सीतांसंस्मृत्यधर्मात्मारुद्धांराक्षसवेश्मनि ४ गच्छलक्ष्मणजानीहिकिष्किंधायांकपीश्वरम् ॥ प्रमत्तंग्राम्यधर्मेषुकृतघ्नंस्वार्थपं
डितम् ५ योऽसौकुलाधमोमूढोमयाराज्येऽभिषेचितः ॥ सर्ववानरगोपुच्छायमृक्षाश्वभजंतिवै ६ यदर्थंनिहतोवालीमयारघुकुलोद्वह ॥ त्वयासहमहाबाहोकिष्किंधो
पवनेतदा ७ कृतघ्नंतमहंमन्येवानरापसदंभुवि ॥ योमामेवंगतोमूढोनजानीतेऽद्यलक्ष्मण ८ असौमन्येनजानीतेसमयप्रतिपालनम् ॥ कृतोपकारंमांनूनमवमन्या
ल्पयाधिया ९ यदितावदनुद्युक्तःशेतेकामसुखात्मकः ॥ नेतव्योवालिमार्गेणसर्वभूतगतिंत्वया १० अथापिघटतेऽस्माकमर्थेवानरपुंगवः ॥ तमादायैवकाकुत्स्थत्वरा
वान्भवमाचिरम् ११ इत्युक्तोलक्ष्मणोभ्रात्रागुरुवाक्यहितेरतः ॥ प्रतस्थेरुचिरंगृह्यसमार्गणगुणंधनुः १२ किष्किंधाद्वारमासाद्यप्रविवेशानिवारितः ॥ सक्रोधइतितं
मत्वाराजाप्रत्युद्ययौहरिः १३ तंसदारोविनीतात्मासुग्रीवःप्लवगाधिपः ॥ पूजयाप्रतिजग्राहप्रीयमाणस्तदर्हया १४ तमब्रवीद्रामवचःसौमित्रिरकुतोभयः ॥ सतत्सर्व
मशेषेणश्रुत्वाप्रह्वःकृतांजलिः १५ सभृत्यदारोराजेंद्रसुग्रीवोवानराधिपः ॥ इदमाहवचःप्रीतोलक्ष्मणंनरकुंजरम् १६ नास्मिलक्ष्मणदुर्मेधानाकृतज्ञोननिर्घृणः ॥ श्रू
यतांयःप्रयत्नोमेसीतापर्येषणेकृतः १७ दिशःप्रस्थापिताःसर्वेविनीताहरयोमया ॥ सर्वेषांचकृतःकालोमासेनागमनंपुनः १८ यैरियंसवनासाद्रिःसपुरासागरांबरा ॥
विचेतव्यामहीवीरसग्रामनगराकरा १९ समासःपंचरात्रेणपूर्णोभवितुमर्हति ॥ ततःश्रोष्यसिरामेणसहितःसुमहत्प्रियम् २० इत्युक्तोलक्ष्मणस्तेनवानरेंद्रेणधीम
ता ॥ त्यक्त्वारोषमदीनात्मासुग्रीवंप्रत्यपूजयत् २१ सरामंसहसुग्रीवोमाल्यवत्पृष्ठमास्थितम् ॥ अभिगम्योदयंतस्यकार्यस्यप्रत्यवेदयत् २२ इत्येवंवानरेंद्रास्ते
समाजग्मुःसहस्रशः ॥ दिशस्तिस्रोविचित्याथनतुयेदक्षिणांगताः २३ आचख्युस्तत्ररामायमहींसागरमेखलाम् ॥ विचितांनतुवैदेह्यादर्शनंरावणस्यवा २४ गता
स्तुदक्षिणामाशांयेवैवानरपुंगवाः ॥ आशावांस्तेषुकाकुत्स्थःप्राणानार्तोऽभ्यधारयत् २५ द्विमासोपरमेकालेव्यतीतेप्लवगास्ततः ॥ सुग्रीवमभिगम्येदंत्वरितावाक्य
मब्रुवन् २६ रक्षितंवालिनायत्तत्स्फीतंमधुवनंमहत् ॥ त्वयाचप्लवगश्रेष्ठतद्भुक्तंपवनात्मजः २७ वालिपुत्रोंगदश्चैवयेचान्येप्लवगर्षभाः ॥ विचेतुंदक्षिणामाशांराजन्प्र
स्थापितास्त्वया २८ तेषामपनयंश्रुत्वामेनेसकृतकृत्यताम् ॥ कृतार्थानांहिभृत्यानामेतद्भवतिचेष्टितम् २९ सतद्रामायमेधावीशशंसप्लवगर्षभः ॥ रामश्चाप्यनुमाने
नमेनेदृष्टांतुमैथिलीम् ३० हनुमत्प्रमुखाश्चापिविश्रांतास्तेप्लवंगमाः ॥ अभिजग्मुर्हरींद्रंतंरामलक्ष्मणसन्निधौ ३१ गतिंचमुखवर्णंचदृष्ट्वारामोहनूमतः ॥ अगमत्प्रत्य
यंभूयोदृष्टासीतेतिभारत ३२ हनूमत्प्रमुखास्तेतुवानराःपूर्णमानसाः ॥ प्रणेमुर्विधिवद्रामंसुग्रीवंलक्ष्मणंतथा ३३

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ द्वयोर्मासयोरुपरमःसमाप्तिर्यस्मिंस्तस्मिन्काले २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३४ कारयिष्यामिस्वार्थेणिच् ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ सत्पदंगतवंतावितिशेषः ४९ । ५० । ५१

तानुवाचनतान्रामःप्रगृह्यसशरंधनुः ॥ अपिमांजीवयिष्वध्वमपिवःकृतकृत्यता ३४ अपिराज्यमयोध्यायांकारयिष्याम्यहंपुनः ॥ निहत्यसमरेशत्रूनाहृत्यजनका
त्मजाम् ३५ अमोक्षयित्वावैदेहीमहत्वाचरणेरिपून् ॥ हृतदारोऽवधूतश्चनाहंजीवितुमुत्सहे ३६ इत्युक्तवचनंरामंप्रत्युवाचानिलात्मजः ॥ प्रियमाख्यामितेरामदृष्टा
साजानकीमया ३७ विचित्यदक्षिणामाशांसपर्वतवनाकराम् ॥ श्रांतांःकालेऽ्यतीतेस्मदृष्टवंतोमहागुहाम् ३८ प्रविशामोवयंतांतुबहुयोजनमायताम् ॥ अंधकारां
सुविपिनांगहनांकीटसेविताम् ३९ गत्वासुमहदध्वानमादित्यस्यप्रभांततः ॥ दृष्टवंतःस्मतत्रैवभवनंदिव्यमंतरा ४० मयस्यकिलदैत्यस्यतदासद्वेश्मराघव ॥ तत्रप्रभा
वतीनामतपोऽतप्यततापसी ४१ तयादत्तानिभोज्यानिपानानिविविधानिच ॥ भुक्त्वालब्धबलाःसंतस्तयोक्तेनपथाततः ४२ निर्यायतस्मादुद्देशात्पश्यामोलवणां
भसः ॥ समीपेसह्यमलयौदर्दुरंचमहागिरिम् ४३ ततोमलयमारुह्यपश्यंतोवरुणालयम् ॥ विषण्णाव्यथितास्विन्नानिराशाजीवितेभृशम् ४४ अनेकशतविस्तीर्णयो
जनानांमहोदधिम् ॥ तिमिनक्रझषावासंचिंतयंतःसुदुःखिताः ४५ तत्रानशनसंकल्पंकृत्वाऽऽसीनावयंतदा ॥ ततःकथांतेगृध्रस्यजटायोरभवत्कथा ४६ ततःपर्वत
शृंगाभंघोररूपंभयावहम् ॥ पक्षिणंदृष्टवंतःस्मवैनतेयमिवापरम् ४७ सोऽस्मानतर्कयद्भोक्तुमथाभ्येत्यवचोऽब्रवीत् ॥ भोःकएषममभ्रातुर्जटायोःकुरुतेकथाम् ४८
संपातिर्नामतस्याहंज्येष्ठोभ्राताखगाधिपः ॥ अन्योन्यस्पर्धयारूढावावामादित्यसत्पदम् ४९ ततोदग्धाविमौपक्षौनदग्धौतुजटायुषः ॥ तदामेचिरदृष्टःसभ्रातागृध्र
पतिःप्रियः ५० निर्दग्धपक्षःपतितोह्यहमस्मिन्महागिरौ ॥ तस्यैवंवदतोऽस्माभिर्हतोभ्रातानिवेदितः ५१ व्यसनंभवतश्चेदंसंक्षेपाद्वैनिवेदितम् ॥ ससंपातिस्तदाराजन्
श्रुत्वासुमहदप्रियम् ५२ विषण्णचेताःपप्रच्छपुनरस्मानरिंदम ॥ कःसरामःकथंसीताजटायुश्चकथंहतः ५३ इच्छामिसर्वमेवैतच्छ्रोतुंप्लवगसत्तमाः ॥ तस्याहंसर्वमेवैत
द्भवतोव्यसनागमम् ५४ प्रायोपवेशनेचैवहेतुंविस्तरशोऽब्रुवम् ॥ सोऽस्मानुत्थापयामासवाक्येनानेनपक्षिराट् ५५ रावणोविदितोमह्यंलंकाचास्यमहापुरी ॥ दृष्टापारे
समुद्रस्यत्रिकूटगिरिकंदरे ५६ भवित्रीतत्रवैदेहीनमेऽस्त्यत्रविचारणा ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वावयमुत्थायसत्वराः ५७ सागरक्रमणेमंत्रंमंत्रयामःपरंतप ॥ नाध्यवास्यद्य
दाकश्चित्सागरस्यविलंघनम् ५८ ततःपितरमाविश्यपुप्लुवेऽहंमहार्णवम् ॥ शतयोजनविस्तीर्णंनिहत्यजलराक्षसीम् ५९ तत्रसीतामयादृष्टारावणांतःपुरेसती ॥ उपवा
सतपःशीलाभर्तृदर्शनलालसा ६० जटिलामलदिग्धांगीकृशादीनातपस्विनी ॥ निमित्तैस्तामहंसीतामुपलभ्यपृथग्विधैः ६१ उपसृत्याब्रुवंचार्यामभिगम्यरहोग
ताम् ॥ सीतेरामस्यदूतोऽहंवानरोमारुतात्मजः ६२ त्वद्दर्शनमभिप्रेप्सुरिहप्राप्तोविहायसा ॥ राजपुत्रौकुशलिनौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ६३

५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ धारिताजीवनंप्राप्ता इदानीमेतद्वियोगादत्यंतंव्याकुलायास्तस्यालाभार्थंशीघ्रंयतितव्यमितिभावः ६९ । ७० । ७१ ॥ इ० नी० भा० भा० द्व्यशीत्यधिकद्विशततमो

सर्वशाखामृगेंद्रेणसुग्रीवेणाभिपालितौ ॥ कुशलंत्वाऽब्रवीद्रामःसीतेसौमित्रिणासह ६४ सखिभावाच्चसुग्रीवःकुशलंत्वाऽनुपृच्छति ॥ क्षिप्रमेष्यतितेभर्त्तासर्वशाखा

 मृगैःसह ६५ प्रत्ययंकुरुमेदेविवानरोऽस्मिनराक्षसः ॥ मुहूर्त्तमिवचध्यात्वासीतामांप्रत्युवाचह ६६ अवैमित्वांहनूमंतमविंध्यवचनादहम् ॥ अविंध्योहिमहाबाहो

राक्षसोवृद्धसंमतः ६७ कथितस्तेनसुग्रीवस्त्वद्विधैःसचिवैर्वृतः ॥ गम्यतामितिचोक्त्वामांसीताप्रादादिमंमणिम् ६८ धारितायेनवैदेहीकालमेतमनिंदिता ॥ प्रत्ययार्थं

कथांचेमांकथयामासजानकी ६९ क्षिप्तामिषीकांकाकायचित्रकूटेमहागिरौ ॥ भवतापुरुषव्याघ्रप्रत्यभिज्ञानकारणात् ७० ग्राहयित्वाऽहमात्मानंततोदग्ध्वाचतां

पुरीम् ॥ संप्राप्तइतितंरामःप्रियवादिनमार्चयत् ७१ ॥ इतिश्रीम०भा०आ०प०रामोपाख्यानपर्वणिहनुमत्प्रत्यागमनेद्व्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ततस्तत्रैवरामस्यसमासीनस्यतैःसह ॥ समाजग्मुःकपिश्रेष्ठाःसुग्रीववचनात्तदा १ वृतःकोटिसहस्रेणवानराणांतरस्विनाम् ॥ श्वशुरोवालिनः

श्रीमान्सुषेणोराममभ्ययात् २ कोटीशतवृतोवाऽपिगजोगवयएवच ॥ वानरेंद्रौमहावीर्यौपृथक्पृथगदृश्यताम् ३ षष्टिकोटिसहस्राणिप्रकर्षन्प्रत्यदृश्यत ॥ गोलांगू

लोमहाराजगवाक्षोभीमदर्शनः ४ गंधमादनवासीतुप्रथितोगंधमादनः ॥ कोटीशतसहस्राणिहरीणांसमकर्षत ५ पनसोनाममेधावीवानरःसुमहाबलः ॥ कोटीर्दश

द्वादशचत्रिंशत्पंचप्रकर्षति ६ श्रीमान्दधिमुखोनामहरिवृद्धोऽतिवीर्यवान् ॥ प्रचकर्षमहासैन्यंहरीणांभीमतेजसाम् ७ कृष्णानांमुखपुंड्राणामृक्षाणांभीमकर्मणाम् ॥

कोटीशतसहस्रेणजांबवान्प्रत्यदृश्यत ८ एतेचान्येचबहवोहरियूथपयूथपाः ॥ असंख्येयामहाराजसमीयूरामकारणात् ९ गिरिकूटनिभांगानांसिंहानामिवगर्जताम् ॥

श्रूयतेतुमुलःशब्दस्तत्रतत्रप्रधावताम् १० गिरिकूटनिभाःकेचित्केचिन्महिषसन्निभाः ॥ शरदभ्रप्रतीकाशाःकेचिद्धिंगुलकाननाः ११ उत्पतंतःपतंतश्चप्लवमानाश्च

वानराः॥ उद्धुन्वंतोऽपरेरेणून्समाजग्मुःसमंततः १२ सवानरमहासैन्यःपूर्णसागरसन्निभः ॥ निवेशमकरोत्तत्रसुग्रीवानुमतेतदा १३ ततस्तेषुहरींद्रेषुसमावृत्तेषुसर्वशः ॥

तिथौप्रशस्तेनक्षत्रेमुहूर्तेचाभिपूजिते १४ तेनव्यूढेनसैन्येनलोकानुद्वर्तयन्निव ॥ प्रययौराघवःश्रीमान्सुग्रीवसहितस्तदा १५ मुखमासीत्तुसैन्यस्यहनूमान्मारुता

त्मजः ॥ जघनंपालयामाससौमित्रिरकुतोभयः १६ बद्धगोधांगुलित्राणौराघवौतत्रजग्मतुः ॥ वृतौहरिमहामात्रैश्चंद्रसूर्यौग्रहैरिव १७ प्रबभौहरिसैन्यंतत्सालताल

शिलायुधम् ॥ सुमहच्छालिभवनंयथासूर्योदयंप्रति १८ नलनीलांगदक्राथमैंदद्विविदपालिता ॥ ययौसुमहतीसेनाराघवस्यार्थसिद्धये १९ विविधेषुप्रशस्तेषुबहु

मूलफलेषुच ॥ प्रभूतमधुमांसेषुवारिमत्सुशिवेषुच २०

ऽध्यायः ॥ २८२ ॥ ॥ ॥ ॥ ततस्तत्रैवेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ मुखेपुंड्रस्तिलकंयेषांते ललाटेऊर्ध्वपुंड्राकारेणचिह्नेनचिह्नितानाम् ८ । ९ १० । ११ । १२ । १३ । १४

१५ । १६ । १७ शालिभिर्भातीतिशालिभंतच्चतद्वनंपक्वशालिभवनं तद्वत्पीतवर्णमित्यर्थः १८ । १९ । २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ २८ प्लवः अलाबुघटादिमयंतरणसाधनं उडुपंक्षुद्रनौकाताभ्यांप्रतारस्तरणम् २९ समारप्स्यामिआराधयिष्यामि ३० । ३१ । ३२ । ३३ मधुरं

निवसंतीनिराबाधातथैवगिरिसानुषु ॥ उपायाद्धरिसेनासाक्षारोदमथसागरम् २१ द्वितीयसागरनिभंतद्बलंबहुलध्वजम् ॥ वेलावनंसमासाद्यनिवासमकरोत्तदा २२
ततोदाशरथिःश्रीमान्सुग्रीवंप्रत्यभाषत ॥ मध्येवानरमुख्यानांप्राप्तकालमिदंवचः २३ उपायःकोनुभवतांमतःसागरलंघने ॥ इयंहिमहतीसेनासागरश्चातिदुस्तरः २४
तत्रान्येव्याहरंतिस्मवानराबहुमानिनः ॥ समर्थालंघनेसिंधोर्नतुतत्कृत्स्नकारकम् २५ केचिन्नौभिर्व्यवस्यंतिकेचिच्चविविधैःप्लवैः ॥ नेतिरामस्तुतान्सर्वान्सांत्वयन्प्रत्य
भाषत २६ शतयोजनविस्तारंनशक्ताःसर्ववानराः ॥ क्रांतुंतोयनिधिंवीरानैषावोनैष्ठिकीमतिः २७ नावोनसंतिसेनायाबह्वयस्तारयितुंतथा ॥ वणिजामुपघातंचकथम
स्मद्विधश्चरेत् २८ विस्तीर्णेचैवनःसैन्यंहन्याच्छिद्रेणवैपरः ॥ प्लवोडुपप्रतारश्चनैवात्रममरोचते २९ अहंत्विमंजलनिधिंसमारप्स्याम्युपायतः ॥ प्रतिशेष्याम्युदव
सन्दर्शयिष्यतिमांततः ३० नचेद्दर्शयितामार्गंधक्ष्याम्येनमहंततः ॥ महास्त्रैरप्रतिहतैरत्यग्निपवनोज्ज्वलैः ३१ इत्युक्त्वासहसौमित्रिरुपस्पृश्याथराघवः ॥ प्रतिशिश्ये
जलनिधिंविधिवत्कुशसंस्तरे ३२ सागरस्तुततःस्वप्नेदर्शयामासराघवम् ॥ देवोनदनदीभर्ताश्रीमान्यादोगणैर्वृतः ३३ कौसल्यामातरित्येवमाभाष्यमधुरंवचः ॥ इदमित्या
हरत्नानामाकरैःशतशोवृतः ३४ ब्रूहिकिंतेकरोम्यत्रसाहाय्यंपुरुषर्षभ ॥ ऐक्ष्वाकोह्यस्मितज्ज्ञातिरितिरामस्तमब्रवीत् ३५ मार्गमिच्छामिसैन्यस्यदत्तंनदनदीपते ॥ येन
गत्वादशग्रीवंहन्यांपौलस्त्यपांसनम् ३६ यद्येवंयाचतोमार्गंनप्रदास्यतिमेभवान् ॥ शरैस्त्वांशोषयिष्यामिदिव्यास्त्रप्रतिमंत्रितैः ३७ इत्येवंब्रुवतःश्रुत्वारामस्यवरुणा
लयः ॥ उवाचव्यथितोवाक्यमितिबद्धांजलिःस्थितः ॥ ३८ नेच्छामिप्रतिघातंतेनास्मिविघ्नकरस्तव ॥ शृणुचेदंवचोरामश्रुत्वाकर्तव्यमाचर ३९ यदिदास्यामितेमार्गं
सैन्यस्यव्रजतोऽऽज्ञया ॥ अन्येऽप्याज्ञापयिष्यंतिमामेवंधनुषोबलात् ४० अस्तित्वत्रनलोनामवानरःशिल्पिसंमतः ॥ त्वष्टुर्देवस्यतनयोबलवान्विश्वकर्मणः ४१ सय
त्काष्ठंतृणंवापिशिलांवाक्षेप्स्यतेमयि ॥ सर्वंतद्धारयिष्यामिसतेसेतुर्भविष्यति ४२ इत्युक्त्वांऽतर्हितेतस्मिन्रामोनलमुवाचह ॥ कुरुसेतुंसमुद्रेत्वंशक्तोह्यसिमतोमम
४३ तेनोपायेनकाकुत्स्थःसेतुबंधमकारयत् ॥ दशयोजनविस्तारमायतंशतयोजनम् ४४ नलसेतुरितिख्यातोयोऽद्यापिप्रथितोभुवि ॥ रामस्याज्ञांपुरस्कृत्यनिर्यातो
गिरिसंनिभः ४५ तत्रस्थंसतुधर्मात्मासमागच्छद्विभीषणः ॥ भ्रातावैराक्षसेंद्रस्यचतुर्भिःसचिवैःसह ४६ प्रतिजग्राहरामस्तंस्वागतेनमहामनाः ॥ सुग्रीवस्यतुशंकाऽ
भूत्प्रणिधिःस्यादितिस्मह ४७ राघवःसत्यचेष्टाभिःसम्यक्चचरितेंगितैः ॥ यदातत्त्वेनतुष्टोऽभूत्ततएनमपूजयत् ४८

वचइदंशृण्वित्याहेतिशेषेणयोज्यम् ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ आज्ञयेतिच्छेदः पूर्वरूपमार्षम् ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ प्रणिधिश्चलक्षणमचारोवा
'प्रणिधिर्नाखलेचरे' इतिमेदिनी ४७ । ४८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ दौत्येनहेतुना ५४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८३ ॥ प्रभूतेति १ संविधं सम्यग्विधं यंत्यनयातांयात्रादिसंपत्तिम्

 २ । ३ कपाटैर्यंत्रैश्चगोलाद्युत्क्षेपणसाधनैर्दुर्धर्षाः परिखाःसहुडाःसोपलाश्च हुडंमूत्राद्युत्सर्जनार्थंशृंगं उपलाःप्रक्षेप्यागोलकाः ४ समधूच्छिष्टमुद्गराःमधूच्छिष्टंक्षौद्रं मधुमद्यादिव्याप्तस्थलमुच्छिष्टपदम् ५ गुल्मागुल्मो

 सर्वराक्षसराज्येचाप्यभ्यषिंचद्विभीषणम् ॥ चक्रेचमंत्रसचिवंसुहृदंलक्ष्मणस्यच ४९ विभीषणमतेचैवसोऽत्यक्रामन्महार्णवम् ॥ ससैन्यःसेतुनातेनमासेनैववनराधिप
५० ततोगत्वासमासाद्यलंकोद्यानान्यनेकशः ॥ भेदयामासकपिभिर्महांतिचबहूनिच ५१ ततस्तौरावणामात्यौमंत्रिणौशुकसारणौ ॥ चरौवानररूपेणतौजग्राहविभी
षणः ५२ प्रतिपन्नौयदारूपंराक्षसंतौनिशाचरौ ॥ दर्शयित्वाततःसैन्यंरामःपश्चादवासृजत् ५३ निवेश्योपवनेसैन्यंतत्पुरःप्राज्ञवानरम् ॥ प्रेषयामासदौत्येनरावणस्यत
तोऽगदम् ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिसेतुबंधनेत्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८३ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ प्रभूतान्नोद
केतस्मिन्बहुमूलफलेवने ॥ सेनांनिवेश्यकाकुत्स्थोविधिवत्पर्यरक्षत १ रावणःसंविधंचक्रेलंकायांशास्त्रनिर्मिताम् ॥ प्रकृत्यैवदुराधर्षादृढप्राकारतोरणा २ अगाधतोयाः
परिखामीननक्रसमाकुलाः ॥ बभूवुःसप्तदुर्धर्षाःखादिरैःशंकुभिश्चिताः ३ कपाटयंत्रदुर्धर्षाबभूवुःसहुडोपलाः ॥ साशीविषघटायोधाःससर्जरसपांसवः ४ मुसलालात
नाराचतोमरासिपरश्वधैः ॥ अन्विताश्चशतघ्नीभिःसमधूच्छिष्टमुद्गराः ५ पुरद्वारेषुसर्वेषुगुल्माःस्थावरजंगमाः ॥ बभूवुःपत्तिबहुलाःप्रभूतगजवाजिनः ६ अंगदस्त्वथलंका
याद्वारदेशमुपागतः ॥ विदितोराक्षसेंद्रस्यप्रविवेशगतव्यथः ७ मध्येराक्षसकोटीनांबह्वीनांसुमहाबलः ॥ शुशुभेमेघमालाभिरादित्यइवसंवृतः ८ ससमासाद्यपौल
स्त्यममात्यैरभिसंवृतम् ॥ रामसंदेशमामंत्र्यवाग्मीवक्तुंप्रचक्रमे ९ आहत्वांराघवोराजन्कोसलेंद्रोमहायशाः ॥ प्राप्तकालमिदंवाक्यंतदादत्स्वकुरुष्वच १० अकृतात्मा
नमासाद्यराजानमनयेरतम् ॥ विनश्यंत्यनयाविष्टादेशाश्चनगराणिच ११ त्वयैकेनापराद्धंमेसीतामाहरताबलात् ॥ वधायानपराद्धानामन्येषांतद्भविष्यति १२ येत्वया
बलदर्पाभ्यामाविष्टेनवनेचराः ॥ ऋषयोहिंसिताःपूर्वंदेवाश्चाप्यवमानिताः १३ राजर्षयश्चनिहतारुदत्यश्चहृताःस्त्रियः ॥ तदिदंसमनुप्राप्तंफलंतस्यानयस्यते १४
हंतास्मित्वांसहामात्यैर्युध्यस्वपुरुषोभव ॥ पश्यमेधनुषोवीर्यंमानुषस्यनिशाचर १५ मुच्यतांजानकीसीतानमेमोक्ष्यसिकर्हिचित् ॥ अराक्षसमिमंलोकंकर्तास्मिनि
शितैःशरैः १६ इतितस्यब्रुवाणस्यदूतस्यपरुषंवचः ॥ श्रुत्वानममृषेराजारावणःक्रोधमूर्च्छितः १७ इंगितज्ञास्ततोभर्तुश्चत्वारोरजनीचराः ॥ चतुर्ष्वंगेषुजगृहुःशार्दूल
मिवपक्षिणः १८ तांस्तथांऽगेषुसंसक्तानंगदोरजनीचरान् ॥ आदायैवखमुत्पत्यप्रासादतलमाविशत् १९ वेगेनोत्पततस्तस्यपेतुस्तेरजनीचराः ॥ भुविसंभिन्नहृदयाः
प्रहारवरपीडिताः २० संसक्तोहर्म्यशिखरात्तस्मात्पुनरवापतत् ॥ लंघयित्वापुरींलंकांसुवेलस्यसमीपतः २१

पवेशनस्थानानि बुरुजाख्यामहास्तंभाःस्थावरगुल्माःजंगमाःगुल्माःसेनायाअलंगइत्यभिहिताः ६ गतव्यथोनिर्भयः ७ । ८ आमंत्र्यहेरावणइतिसंबोध्य ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५
१६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२२ सर्वाभिसारोयुगपत्सर्वेषामभिसारोयत्नस्तेन । 'सुलतानढवा' इति म्लेच्छप्रसिद्धेन २३ ऋक्षाधिपतिर्जांबवान् २४ करभोमणिबंधादिकनिष्ठांतंहस्तप्रदेशस्तद्वदरुणपांडवः श्वेतारुणाः २५ । २६ । २७ शणो गोणीसूत्रोपादानवीरुत् २८ । २९ यातैर्दुर्गरक्षणार्थंसामग्रीकृता सैवतेषांनगरनाशायाभूदित्याह विभिदुस्तेइत्यादिना । कर्णस्तिर्यग्यानंतेनप्रकारेणयत्पाषाणादिविस्तरेणक्रियते तत्तट्टहविशेषं कर्णाट्ट मितिवदंति तद्धिदिक्कोणस्यचतुरस्रस्योपरिविदिक्कोणंचतुरस्रं तदुपरिदिक्कोणं तदुपरिपुनर्विदिक्कोणमित्येवंक्रमेणोत्तरोत्तरकल्पप्रमाणैश्चतुरस्रैःसमाप्यतइतिप्रसिद्धम् ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५

कोसलेंद्रमथागम्यसर्वमावेद्यवानरः ॥ विशश्रामसतेजस्वीराघवेणाभिनंदितः २२ ततःसर्वाभिसारेणहरीणांवातरंहसाम् ॥ भेदयामासलंकायाःप्राकारंरघुनंदनः २३ विभीषणर्क्षाधिपतीपुरस्कृत्याथलक्ष्मणः ॥ दक्षिणंनगरद्वारमवामृद्नाद्दुरासदम् २४ करभारुणपांडूनांहरीणांयुद्धशालिनाम् ॥ कोटीशतसहस्रेणलंकामभ्यपतत्तदा २५ प्रलंबबाहूरुकरजंघांतरविलंबिनाम् ॥ ऋक्षाणांधूम्रवर्णानांतिस्रःकोट्योव्यवस्थिताः २६ उत्पतद्भिःपतद्भिश्चनिपतद्भिश्चवानरैः ॥ नादृश्यततदासूर्योरजसाना शितप्रभः २७ शालिप्रसूनसदृशैःशिरीषकुसुमप्रभैः ॥ तरुणादित्यसदृशैःशणगौरैश्चवानरैः २८ प्राकारंददृशुस्तेतुसमंतात्कपिलीकृतम् ॥ राक्षसाविस्मिताराजन्स स्त्रीवृद्धाःसमंततः २९ बिभिदुस्तेमणिस्तंभान्कर्णाट्टशिखराणिच ॥ भग्नोन्मथितशृंगाणियंत्राणिचविचिक्षिपुः ३० परिगृह्यशतघ्नीश्चसचक्राःसहुडोपलाः ॥ चिक्षि पुर्भुजवेगेनलंकामध्येमहास्वनाः ३१ प्राकारस्थाश्चयेकेचिन्निशाचरगणास्तथा ॥ प्रदुद्रुवुस्तेशतशःकपिभिःसमभिद्रुताः ३२ ततस्तुराजवचनाद्राक्षसाःकामरूपिणः ॥ निर्ययुर्विकृताकाराःसहस्रशतसंघशः ३३ शस्त्रवर्षाणिवर्षंतोद्रवयित्वावनौकसः ॥ प्राकारंशोभयंतस्तेपरंविक्रममास्थिताः ३४ समाषराशिसदृशैर्बभूवक्षणदाचरैः ॥ कृतोनिर्वानरोभूयःप्राकारोभीमदर्शनैः ३५ पेतुःशूलविभिन्नांगाबहवोवानरर्षभाः ॥ स्तंभतोरणभग्नाश्चपेतुस्तत्रनिशाचराः ३६ केशाकेश्यभवद्युद्धंरक्षसांवानरैः सह ॥ नखैर्दंतैश्चवीराणांखादतांवैपरस्परम् ३७ निष्टनंतोह्युभयतस्तत्रवानरराक्षसाः ॥ हतानिपतिताभूमौनमुंचंतिपरस्परम् ३८ रामस्तुशरजालानिववर्षजलदो यथा ॥ तानिलंकांसमासाद्यजघ्नुस्तान्रजनीचरान् ३९ सौमित्रिरपिनाराचैर्दृढधन्वाजितक्लमः ॥ आदिश्यादिश्यदुर्गस्थान्पातयामासराक्षसान् ४० ततःप्रत्यव हारोऽभूत्सैन्यानांराघवाज्ञया ॥ कृतेविमर्देलंकायांलब्धलक्ष्योजयोत्तरः ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिलंकाप्रवेशेचतुरशीत्यधिकद्विशत तमोऽध्यायः ॥ २८४ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ततोनिविशमानांस्तान्सैनिकान्रावणानुगाः ॥ अभिजग्मुर्गणाऽनेकेपिशाचक्षुद्ररक्षसाम् १ पर्वणःपतनोजंभः खरःक्रोधवशोहरिः ॥ प्ररुजश्चारुजश्चैवप्रघसश्चैवमादयः २ ततोऽभिपततांतेषामदृश्यानांदुरात्मनाम् ॥ अंतर्धानवधंतज्ज्ञश्चकारसविभीषणः ३

स्तंभतःस्तंभैर्वानरोपातैः रणेभग्नारणभग्नाः ३६ केशाकेशिअन्योन्यंकेशेषुगृहीत्वा ३७ निष्टनंतःशब्दंकुर्वंतः ३८ । ३९ आदिश्यसंमुखीकृत्येत्यर्थः ४० प्रत्यवहारःशिबिरंप्रतिगमनं लब्धाआयुधैः प्राप्ता लक्ष्यावेध्यायस्मिन्नवंध्यप्रहारइतियावत् जयोत्तरोजयोत्कर्षवान् ॥ ४१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे चतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८४ ॥ ॥ ॥
 गणाअनेकेइतिछेदः १ । २ अंतर्धानवधमंतर्धानशक्तेर्नाशम् ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ । ५ हरीन्वानरान् अभ्यवहारयदावेष्टितवान् ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ आनर्छेदपीडयत् १२ । १३ । १४ । १६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नी० भारत० भावदीपे पंचाशीत्यधिकद्विशततमो

तेदृश्यमानाहरिभिर्बलिभिर्दूरपातिभिः ॥ निहताःसर्वशोराजन्महींजग्मुर्गतासवः ४ अमृष्यमाणःसबलोरावणोनिर्ययावथ ॥ राक्षसानांबलैर्घोरैःपिशाचानांचसंवृतः
५ युद्धशास्त्रविधानज्ञउशनाइवचापरः ॥ व्यूह्यचौशनसंव्यूहंहरीनभ्यवहारयत् ६ राघवस्तुविनिर्यांतंव्यूढानीकंदशाननम् ॥ बार्हस्पत्यंविधिंकृत्वाप्रत्यव्यूहन्निशाचरम्
७ समेत्ययुयुधेतत्रततोरामेणरावणः ॥ युयुधेलक्ष्मणश्चापितथैवेंद्रजितासह ८ विरूपाक्षेणसुग्रीवस्तारेणचनिखर्वटः ॥ तुंडेनचनलस्तत्रपटुशःपनसेनच ९ विषह्यं
यंहियोमेनेससतेनसमेयिवान् ॥ युयुधेयुद्धवेलायांस्वबाहुबलमाश्रितः १० ससंप्रहारोववृधेभीरूणांभयवर्धनः ॥ लोमसंहर्षणोघोरःपुरादेवासुरेयथा ११ रावणोराम
मानर्छच्छक्तिशूलासिवृष्टिभिः ॥ निशितैरायसैस्तीक्ष्णैरावणंचापिराघवः १२ तथैवेंद्रजितंयत्तंलक्ष्मणोमर्मभेदिभिः ॥ इंद्रजिच्चापिसौमित्रिंबिभेदबहुभिःशरैः १३
विभीषणःप्रहस्तश्चप्रहस्तश्चविभीषणम् ॥ खगपत्रैःशरैस्तीक्ष्णैरभ्यवर्षद्गतव्यथः १४ तेषांबलवतामासीन्महास्त्राणांसमागमः ॥ विव्यथुःसकलायेनत्रयोलोकाश्चराच
राः १५ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणि रामोपाख्यानपर्वणिरामरावणादिद्वंद्वयुद्धेपंचाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ततःप्रहस्तः
सहसासमभ्येत्यविभीषणम् ॥ गदायाताडयामासविनद्यरणकर्कशः १ सतयाऽभिहतोधीमान्गदयाभीमवेगया ॥ नाकंपतमहाबाहुर्हिमवानिवसुस्थिरः २ ततः
प्रगृह्यविपुलांशतघंटांविभीषणः ॥ अनुमंत्र्यमहाशक्तिंचिक्षेपास्यशिरःप्रति ३ पतंत्यासतयावेगाद्राक्षसोऽशनिवेगया ॥ हृतोत्तमांगोददृशेवातरुग्णइवद्रुमः ४
तंदृष्ट्वानिहतंसंख्येप्रहस्तंक्षणदाचरम् ॥ अभिदुद्रावधूम्राक्षोवेगेनमहताकपीन् ५ तस्यमेघोपमंसैन्यमापतद्भीमदर्शनम् ॥ दृष्ट्वैवसहसादीर्णारणेवानरपुंगवाः ६ ततस्ता
न्सहसादीर्णान्दृष्ट्वावानरपुंगवान् ॥ निर्ययौकपिशार्दूलोहनूमान्मारुतात्मजः ७ तंदृष्ट्वाऽवस्थितंसंख्येहरयःपवनात्मजम् ॥ महत्यात्वरयाराजन्संन्यवर्तंतसर्वशः
८ ततःशब्दोमहानासीत्तुमुलोलोमहर्षणः ॥ रामरावणसैन्यानामन्योन्यमभिधावताम् ९ तस्मिन्प्रवृत्तेसंग्रामेघोरेरुधिरकर्दमे ॥ धूम्राक्षःकपिसैन्यंतद्द्रावया
मासपत्रिभिः १० तंसरक्षोमहामात्रमापतंतंसपत्नजित् ॥ प्रतिजग्राहहनुमांस्तरसापवनात्मजः ११ तयोर्युद्धमभूद्घोरंहरिराक्षसवीरयोः ॥ जिगीषतोर्युधाऽन्यो
न्यमिंद्रप्रह्लादयोरिव १२ गदाभिःपरिघैश्चैवराक्षसोजघ्निवान्कपिम् ॥ कपिश्चजघ्निवान्रक्षःसस्कंधविटपैर्द्रुमैः १३ ततस्तमतिकोपेनसाश्वंसरथसारथिम् ॥
धूम्राक्षमवधीत्क्रुद्धोहनूमान्मारुतात्मजः १४ ततस्तंनिहतंदृष्ट्वाधूम्राक्षंराक्षसोत्तमम् ॥ हरयोजातविस्रंभाजघ्नुरन्येचसैनिकान् १५ तेवध्यमानाहरिभिर्बलिभिर्जितका
शिभिः ॥ राक्षसाभग्नसंकल्पालंकामभ्यपतन्भयात् १६

ध्यायः ॥ २८५ ॥ ॥ ततःप्रहस्तइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० रक्षोमहामात्रंरक्षःश्रेष्ठम् ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७ । १८ । १९ । २० आगतसाध्वसोजातभयः २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षडशीत्यधिक

तेऽभिपत्यपुरंभग्नाहतशेषानिशाचराः ॥ सर्वेराज्ञेयथावृत्तंरावणायन्यवेदयन् १७ श्रुत्वातुरावणस्तेभ्यःप्रहस्तंनिहतंयुधि ॥ धूम्राक्षंचमहेष्वासंससैन्यंवानरर्ष
भैः १८ सुदीर्घमिवनिःश्वस्यसमुत्पत्यवरासनात् ॥ उवाचकुंभकर्णस्यकर्मकालोऽयमागतः १९ इत्येवमुक्त्वाविविधैर्वादित्रैःसुमहास्वनैः ॥ शयानमतिनिद्रालुंकुं
भकर्णमबोधयत् २० प्रबोध्यमहताचैनंयत्नेनागतसाध्वसः ॥ स्वस्थमासीनमव्यग्रंविनिद्रंराक्षसाधिपः २१ ततोऽब्रवीद्दशग्रीवःकुंभकर्णंमहाबलम् ॥ धन्योऽसियं
स्यतेनिद्राकुंभकर्णेयमीदृशी २२ यइदंदारुणाकारंनजानीषेमहाभयम् ॥ एषतीर्त्वाऽर्णवंरामःसेतुनाहरिभिःसह २३ अवमन्येहनःसर्वान्करोतिकदनंमहत् ॥ मयात्व
पहृताभार्यासीतानामाऽस्यजानकी २४ तांनेतुंसइहायातोबद्ध्वासेतुंमहार्णवे ॥ तेनचैवप्रहस्तादिर्महान्नःस्वजनोहतः २५तस्यनान्योनिहंताऽस्तित्वामृतेशत्रुकर्शन ॥
सदंशितोऽभिनिर्यायत्वमद्यबलिनांवर २६ रामादीन्समरेसर्वान्जहिशत्रूनरिंदम ॥ दूषणावरजौचैववज्रवेगप्रमाथिनौ २७ तौत्वांबलेनमहतासहितावनुयास्यतः ॥
इत्युक्त्वाराक्षसपतिःकुंभकर्णंतरस्विनम् ॥ संदिदेशेतिकर्तव्येवज्रवेगप्रमाथिनौ २८ तथेत्युक्त्वातुतौवीरौरावणंदूषणानुजौ ॥ कुंभकर्णंपुरस्कृत्यतूर्णंनिर्ययतुःपुरात्
२९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिकुंभकर्णनिर्गमनेषडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥
ततोनिर्यायस्वपुरात्कुंभकर्णःसहानुगः ॥ अपश्यत्कपिसैन्यंतज्जितकाश्यग्रतःस्थितम् १ सवीक्ष्यमाणस्तत्सैन्यंरामदर्शनकांक्षया ॥ अपश्यच्चापिसौमित्रिंधनुष्पा
णिंव्यवस्थितम् २ तमभ्येत्याशुहरयःपरिवव्रुःसमंततः ॥ अभ्यघ्नंश्चमहाकायैर्बहुभिर्जगतीरुहैः ३ करजैरतुदंश्चान्येविहायभयमुत्तमम् ॥ बहुधायुध्यमानास्तेयुद्ध
मार्गैःप्लवंगमाः ४ नानाप्रहरणैर्भीमैराक्षसेंद्रमताडयन् ॥ सताड्यमानःप्रहसन्भक्षयामासवानरान् ५ बलंचंडबलाख्यंचवज्रबाहुंचवानरम् ॥ तद्दृष्ट्वाव्यथनंकर्मकुंभक
र्णस्यरक्षसः ६ उदक्रोशन्परित्रस्तास्तारप्रभृतयस्तदा ॥ तानुच्चैःक्रोशतःसैन्यान्श्रुत्वासहरियूथपान् ७ अभिदुद्रावसुग्रीवःकुंभकर्णमपेतभीः ॥ ततोनिपत्यवेगेनकुंभ
कर्णंमहामनाः ८ शालेनजघ्निवान्मूर्ध्निबलेनकपिकुंजरः ॥ समहात्मामहावेगःकुंभकर्णस्यमूर्धनि ९ बिभेदशालंसुग्रीवोनचैवाव्यथयत्कपिः ॥ ततोविनद्यसहसा
शालस्पर्शविबोधितः १० दोर्भ्यामादायसुग्रीवंकुंभकर्णोऽहरद्बलात् ॥ ह्रियमाणंतुसुग्रीवंकुंभकर्णेनरक्षसा ११ अवेक्ष्याभ्यद्रवद्वीरःसौमित्रिर्मित्रनंदनः ॥ सोऽभि
पत्यमहावेगंरुक्मपुंखंमहाशरम् १२ प्राहिणोत्कुंभकर्णायलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ सतस्यदेहावरणंभित्त्वादेहंचसायकः १३ जगामदारयन्भूमिंरुधिरेणसमुक्षितः ॥ त
थासभिन्नहृदयःसमुत्सृज्यकपीश्वरम् १४ कुंभकर्णोमहेष्वासःप्रगृहीतशिलायुधः ॥ अभिदुद्रावसौमित्रिमुद्यम्यमहतींशिलाम् १५

द्विशततमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥ ॥ ततइति । जितकाशि दृढमुष्टि । काशिर्मुष्टिःप्रकाशनादितियास्कः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥२३३॥ तस्याभिपततस्तूर्णंक्षुराभ्यामुछ्रितौकरौ ॥ चिच्छेदनिशिताग्राभ्यांसबभूवचतुर्भुजः १६ तानप्यस्यभुजान्सर्वान्प्रगृहीतशिलायुधान् ॥ क्षुरैश्चिच्छेदलघ्वस्त्रंसौमि अ०
त्रिःप्रतिदर्शयन् १७ सबभूवातिकायश्चबहुपादशिरोभुजः ॥ तंब्रह्मास्त्रेणसौमित्रिर्ददाराद्रिचयोपमम् १८ सपपातमहावीर्योदिव्यास्त्राभिहतोरणे ॥ महाशनिविदि
दग्धःपादपोऽङ्कुरवानिव १९ तंदृष्ट्वावृत्रसंकाशंकुंभकर्णंतरस्विनम् ॥ गतासुंपतितंभूमौराक्षसाःप्राद्रवन्भयात् २० तथातान्द्रवतोयोधान्दृष्ट्वातौदूषणानुजौ ॥ २८८
अवस्थाप्याऽथसौमित्रिंसंक्रुद्धावभ्यधावताम् २१ तावाद्रवंतौसंक्रुद्धौवज्रवेगप्रमाथिनौ ॥ अभिजग्राहसौमित्रिर्विनद्योभौपतत्रिभिः २२ ततःसुतुमुलंयुद्धमभवल्लोमहर्ष
णम् ॥ दूषणानुजयोःपार्थलक्ष्मणस्यचधीमतः २३ महताशरवर्षेणराक्षसौसोऽभ्यवर्षत ॥ तौचापिवीरौसंक्रुद्धावुभौतौसमवर्षताम् २४ मुहूर्त्तमेवमभवद्वज्रवेगप्रमाथिनोः॥
सौमित्रेश्चमहाबाहोःसंप्रहारःसुदारुणः २५ अथाद्रिशृंगमादायहनुमान्मारुतात्मजः ॥ अभिद्रुत्याददेप्राणान्वज्रवेगस्यरक्षसः २६ नीलश्चमहताग्राव्णादूषणावरजंह
रिः ॥ प्रमाथिनमभिद्रुत्यप्रममाथमहाबलः २७ ततःप्रावर्त्ततपुनःसंग्रामःकटुकोदयः ॥ रामरावणसैन्यानामन्योन्यमभिधावताम् २८ शतशोनैर्ऋतान्वन्याजघ्नुर्वन्यांश्च
नैर्ऋताः ॥ नैर्ऋतास्तत्रवध्यंतेप्रायेणनतुवानराः २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिकुंभकर्णादिवधेसप्ताशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२८७॥
॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ततःश्रुत्वाहतंसंख्येकुंभकर्णंसहानुगम् ॥ प्रहस्तंचमहेष्वासंधूम्राक्षंचातितेजसम् १ पुत्रमिंद्रजितंवीरंरावणःप्रत्यभाषत ॥ जहिराममित्रघ्नसु
ग्रीवंचसलक्ष्मणम् २ त्वयाहिममसत्पुत्रयशोदीप्तमुपार्जितम् ॥ जित्वावज्रधरंसंख्येसहस्राक्षंशचीपतिम् ३ अंतर्हितःप्रकाशोवादिव्यैर्दत्तवरैःशरैः ॥ जहिशत्रूनमि
त्रघ्नममशस्त्रभृतांवर ४ रामलक्ष्मणसुग्रीवाःशरस्पर्शंनतेऽनघ ॥ समर्थाःप्रतिसोढुंचकुतस्तदनुयायिनः ५ अगतायाप्रहस्तेनकुंभकर्णेनचानघ ॥ खरस्यापचितिःसं
ख्येतांगच्छत्वंमहाभुज ६ त्वमद्यनिशितैर्बाणैर्हत्वाशत्रून्ससैनिकान् ॥ प्रतिनंदयमांपुत्रपुराजित्वेववासवम् ७ इत्युक्तःसतथेत्युक्त्वारथमास्थायदंशितः ॥ प्रयया
विंद्रजिद्राजंस्तूर्णमायोधनंप्रति ८ ततोविश्राव्यविस्पष्टंनामराक्षसपुंगवः ॥ आह्वयामाससमरेलक्ष्मणंशुभलक्षणम् ९ तंलक्ष्मणोऽभ्यधावच्चप्रगृह्यसशरंधनुः ॥ त्रास
यंस्तलघोषेणसिंहःक्षुद्रमृगानिव यथा १० तयोःसमभवद्युद्धंसुमहज्जयगृद्धिनोः ॥ दिव्यास्त्रविदुषोस्तीव्रमन्योन्यस्पर्धिनोस्तदा ११ रावणिस्तुयदानैवंविशेषयतिसाय
कैः ॥ ततोगुरुतरंयत्नमातिष्ठद्बलिनांवरः १२ ततएनंमहावेगैरर्दयामासतोमरैः ॥ तानागतान्सचिच्छेदसौमित्रिर्निशितैःशरैः १३ तेनिकृत्ताःशरैस्तीक्ष्णैर्न्यपतन्धर
णीतले ॥ तमंगदोवालिसुतःश्रीमानुद्यम्यपादपम् १४ ॥२३३॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१५ । १६ । १७ ससर्जउत्सृष्टवान् शालस्कंधंमहास्कंधंतरुम् १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ तान्हरीन् तौचरामलक्ष्मणौ २५ । २६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाशीत्य

अभिद्रुत्यमहावेगस्ताडयामासमूर्धनि ॥ तस्येंद्रजिदसंभ्रांतःप्रासेनोरसिवीर्यवान् १५ प्रहर्तुमैच्छत्तंचास्यप्रासंचिच्छेदलक्ष्मणः ॥ तमभ्याशगतंवीरमंगदंरावणात्मजः
१६ गदयाऽताडयत्सव्येपार्श्वेवानरपुंगवम् ॥ तमचिंत्यप्रहारंसबलवान्वालिनःसुतः १७ ससर्जेंद्रजितःक्रोधाच्छालस्कंधंतथांऽगदः ॥ सोंऽगदेनरुषोत्सृष्टोवधायेंद्र
जितस्तरुः १८ जघानेंद्रजितःपार्थरथंसाश्वंससारथिम् ॥ ततोहताश्वात्प्रस्कंद्यरथात्सहतसारथिः १९ तत्रैवांतर्दधेराजन्मायथारावणात्मजः ॥ अंतर्हितंविदित्वातंबहु
मायंचराक्षसम् २० रामस्तंदेशमागम्यतत्सैन्यंपर्यरक्षत ॥ सराममुद्दिश्यशरैस्ततोदत्तवरैस्तदा २१ विव्याधसर्वगात्रेषुलक्ष्मणंचमहाबलम् ॥ तमदृश्यंशरैःशूरौमाय
यांतर्हितंतदा २२ योधयामासतुरुभौरावणिंरामलक्ष्मणौ ॥ सरुषासर्वगात्रेषुतयोःपुरुषसिंहयोः २३ व्यसृजत्सायकान्भूयःशतशोऽथसहस्रशः ॥ तमदृश्यंविचिन्वंतः
सृजंतमनिशंशरान् २४ हरयोविविशुर्व्योमप्रगृह्यमहतीःशिलाः ॥ तांश्चतौचाप्यदृश्यःसशरैर्विव्याधराक्षसः २५ सभृशंताडयामासरावणिर्माययावृतः ॥ तौशरैराचि
तौवीरौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ पेततुर्गगनाद्भूमिंसूर्याचंद्रमसाविव २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिइंद्रजिद्युद्धेअष्टाशीत्यधिकद्विशततमो
ऽध्यायः ॥ २८८ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ तावुभौपतितौदृष्ट्वाभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ बबंधरावणिर्भूयःशरैर्दत्तवरैस्तदा १ तौवीरौशरबंधेनबद्धाविंद्रजितारणे ॥
रेजतुःपुरुषव्याघ्रौशकुंताविवपंजरे २ तौदृष्ट्वापतितौभूमौशतशःसायकैश्चितौ ॥ सुग्रीवःकपिभिःसार्धंपरिवार्यततःस्थितः ३ सुषेणमैंदद्विविदैःकुमुदेनांगदेनच ॥
हनुमन्नीलतारैश्चनलेनचकपीश्वरः ४ ततस्तंदेशमागम्यकृतकर्माविभीषणः ॥ बोधयामासतौवीरौप्रज्ञास्त्रेणप्रबोधितौ ५ विशल्यौचापिसुग्रीवःक्षणेनैतौचकारह ॥
विशल्ययामहौषध्यादिव्यमंत्रप्रयुक्तया ६ तौलब्धसंज्ञौनृवरौविशल्यावुदतिष्ठताम् ॥ गततंद्रीक्लमौचापिक्षणेनैतौमहारथौ ७ ततोविभीषणःपार्थराममिक्ष्वाकुनंदनम् ॥
उवाचविज्वरंदृष्ट्वाकृतांजलिरिदंवचः ८ इदमंभोगृहीत्वातुराजराजस्यशासनात् ॥ गुह्यकोऽभ्यागतःश्वेतात्त्वत्सकाशमरिंदम ९ इदमंभःकुबेरस्तेमहाराजप्रयच्छति ॥ अं
तर्हितानांभूतानांदर्शनार्थंपरंतप १० अनेनमृष्टनयनोभूतान्यंतर्हितान्युत ॥ भवान्द्रक्ष्यतियस्मैचप्रदास्यतिनरःसतु ११ तथेतिरामस्तद्वारिप्रतिगृह्याभिसंस्कृतम् ॥
चकारनेत्रयोःशौचंलक्ष्मणश्चमहामनाः १२ सुग्रीवजांबवंतौचहनुमानंगदस्तथा ॥ मैंदद्विविदनीलाश्चप्रायःप्लवगसत्तमाः १३ तथासमभवच्चापियदुवाचविभीषणः ॥
क्षणेनातींद्रियाण्येषांचक्षूंष्यासन्युधिष्ठिर १४ इंद्रजित्कृतकर्माचपित्रेकर्मतदात्मनः ॥ निवेद्यपुनरागच्छत्त्वरयाऽऽजिशिरःप्रति १५ तमापतंतंसंक्रुद्धंपुन
रेवयुयुत्सया ॥ अभिदुद्रावसौमित्रिर्विभीषणमतेस्थितः १६

धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८८ ॥ ॥ ॥ ताविति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । अतींद्रियाण्यतींद्रियार्थग्राहकाणि १४ । १५ । १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कृतसंज्ञोविभीषणेनसंकेतितः १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ निधायबद्धा असिखड्गम ३३ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीये

अकृतान्हिकमेवैनंजिघांसुर्जितकाशिनम् ॥ शरैर्जघानसंक्रुद्धःकृतसंज्ञोऽथलक्ष्मणः १७ तयोःसमभवद्युद्धंतदाऽन्योन्यंजिगीषतोः ॥ अतीवचित्रमाश्चर्यंशक्रप्रल्हाद
योरिव १८ अविध्यदिंद्रजित्तीक्ष्णैःसौमित्रिंमर्मभेदिभिः ॥ सौमित्रिश्चानलस्पर्शैरविध्यद्रावणिंशरैः १९ सौमित्रिशरसंस्पर्शाद्रावणिःक्रोधमूर्छितः ॥ असृजल्लक्ष्मणा
याष्टौशरानाशीविषोपमान् २० तस्यासून्पावकस्पर्शैःसौमित्रिःपत्रिभिस्त्रिभिः ॥ यथानिरहरद्वीरस्तन्मेनिगदतःशृणु २१ एकेनास्यधनुष्मंतंबाहुंदेहादपातयत् ॥
द्वितीयेनसनाराचंभुजंभूमौन्यपातयत् २२ तृतीयेनतुबाणेनपृथुधारेणभास्वता ॥ जहारसुनसंचापिशिरोभ्राजिष्णुकुंडलम् २३ विनिकृत्तभुजस्कंधंकबंधंभीमदर्श
नम् ॥ तंहत्वासूतमप्यस्त्रैर्जघानबलिनांवरः २४ लंकांप्रवेशयामासुस्तंरथंवाजिनस्तदा ॥ ददर्शरावणस्तंचरथंपुत्रविनाकृतम् २५ सपुत्रंनिहतंदृष्ट्वात्रासात्संभ्रांत
मानसः ॥ रावणःशोकमोहार्त्तोवैदेहींहंतुमुद्यतः २६ अशोकवनिकास्थांतांरामदर्शनलालसाम् ॥ खड्गमादायदुष्टात्माजवेनाभिपपातह २७ तंदृष्ट्वातस्यदुर्बुद्धेरविंध्यः
पापनिश्चयम् ॥ शमयामाससंक्रुद्धंश्रूयतांयेनहेतुना २८ महाराज्येस्थितोदीप्तेनस्त्रियंहंतुमर्हसि ॥ हतैवैषायदास्त्रीचबंधनस्थाचतेवशे २९ नचैषादेहभेदेनहतास्या
दितिमेमतिः ॥ जहिभर्तारमेवास्याहतेतस्मिन्हताभवेत् ३० नहितेविक्रमेतुल्यःसाक्षादपिशतक्रतुः ॥ असकृद्धित्वयासेंद्रास्त्रासितास्त्रिदशायुधि ३१ एवंबहुविधै
र्वाक्यैरविंध्योरावणंतदा ॥ क्रुद्धंसंशमयामासजगृहेचसतद्वचः ३२ निर्याणेसमतिंकृत्वानिधायासिंक्षपाचरः ॥ आज्ञापयामासतदारथोमेकल्प्यतामिति ३३ ॥
॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिइंद्रजिद्वधेऊननवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८९ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ततःक्रुद्धोदशग्रीवः
प्रियेपुत्रेनिपातिते ॥ निर्ययौरथमास्थायहेमरत्नविभूषितम् १ संवृतोराक्षसैर्घोरैर्विविधायुधपाणिभिः ॥ अभिदुद्रावरामंसयोधयन्हरियूथपान् २ तमाद्रवंतंसंक्रुद्धंमैं
दनीलनलांगदाः ॥ हनूमान्जांबवांश्चैवससैन्याःपर्यवारयन् ३ तेदशग्रीवसैन्यंतदृक्षवानरपुंगवाः ॥ द्रुमैर्विध्वंसयांचक्रुर्दशग्रीवस्यपश्यतः ४ ततःससैन्यमालोक्य
वध्यमानमरातिभिः ॥ मायावीचासृजन्मायांरावणोराक्षसाधिपः ५ तस्यदेहविनिष्क्रांताःशतशोऽथसहस्रशः ॥ राक्षसाःप्रत्यदृश्यंतशरशक्त्यृष्टिपाणयः ६ तान्रामो
जघ्निवान्सर्वान्दिव्येनास्त्रेणराक्षसान् ॥ अथभूयोऽपिमायांसव्यदधाद्राक्षसाधिपः ७ कृत्वारामस्यरूपाणिलक्ष्मणस्यचभारत ॥ अभिदुद्रावरामंचलक्ष्मणंचदशाननः ८
ततस्तेराममर्च्छंतोलक्ष्मणंचक्षपाचराः ॥ अभिपेतुस्तदारामंप्रगृहीतशरासनाः ९ तांदृष्ट्वाराक्षसेंद्रस्यमायामिक्ष्वाकुनंदनः ॥ उवाचरामंसौमित्रिरसंभ्रांतोबृहद्वचः १०
जहीमान्राक्षसान्पापानात्मनःप्रतिरूपकान् ॥ जघानरामस्तांश्चान्यानात्मनःप्रतिरूपकान् ११

भारतभावदीपेऊननवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८९ ॥ ॥ ॥ ततःक्रुद्धइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ रामस्यरूपंकृत्वालक्ष्मणमभिदुद्राव लक्ष्मणस्यरूपंकृत्वारामममितियोजना ८ । ९ । १० । ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२। १३। १४। १५। १६। १७। १८। १९। २०। २१। २२। २३ विकृतांभीषणाम् २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१ पंचभूतानितत्त्यजुर्मृतइत्यर्थः ३२। ३३

ततोहर्यश्वयुक्तेनरथेनादित्यवर्चसा ॥ उपतस्थेरणेरामंमातलिःशक्रसारथिः १२ ॥ मातलिरुवाच ॥ अयंहर्यश्वयुक्जैत्रोमघोनःस्यंदनोत्तमः ॥ अनेनशक्रःकाकुत्स्थ
समरेदैत्यदानवान् १३ शतशःपुरुषव्याघ्ररथोदारेणजघ्निवान् ॥ तदनेननरव्याघ्रमयायत्तेनसंयुगे १४ स्यंदनेनजहिक्षिप्रंरावणंमाचिरंकृथाः ॥ इत्युक्तोराघवस्तथ्यं
वचोऽशंकतमातलेः १५ मायैषाराक्षसस्येतितमुवाचविभीषणः ॥ नेयंमायानरव्याघ्ररावणस्यदुरात्मनः १६ तदातिष्ठरथंशीघ्रमिममैंद्रंमहाद्युते ॥ ततःप्रहृष्टः
काकुत्स्थस्तथेत्युक्त्वाविभीषणम् १७ रथेनाभिपपाताथदशग्रीवंरुषाऽन्वितः ॥ हाहाकृतानिभूतानिरावणेसमभिद्रुते १८ सिंहनादाःसपटहादिविदिव्यास्तथा
ऽनदन् ॥ दशकंधरराजसून्वोस्तथायुद्धमभून्महत् १९ अलब्धोपममन्यत्रतयोरेवतथाऽभवत् ॥ सरामायमहाघोरंविससर्जनिशाचरः २० शूलमिंद्राशनिप्रख्यंब्रह्म
दंडमिवोद्यतम् ॥ तच्छूलंसत्वरंरामश्चिच्छेदनिशितैःशरैः २१ तद्दृष्ट्वादुष्करंकर्मरावणंभयमाविशत् ॥ ततःक्रुद्धःससर्जाशुदशग्रीवःशिताञ्छरान् २२ सहस्रायुत
शोरामेशस्त्राणिविविधानिच ॥ ततोभुशुंडीःशूलानिमुसलानिपरश्वधान् २३ शक्तीश्चविविधाकाराःशतघ्नीश्चशितान्क्षुरान् ॥ तांमायांविकृतांदृष्ट्वादशग्रीवस्यरक्ष
सः २४ भयात्प्रदुद्रुवुःसर्वेवानराःसर्वतोदिशम् ॥ ततःसुपत्रंसुमुखंहेमपुंखंशरोत्तमम् २५ तूणादादायकाकुत्स्थोब्रह्मास्त्रेणयुयोजह ॥ तंबाणवर्यंरामेणब्रह्मास्त्रेणानु
मंत्रितम् २६ जहृषुर्देवगंधर्वादृष्ट्वाशक्रपुरोगमाः ॥ अल्पावशेषमायुश्चततोऽमन्यंतरक्षसः २७ ब्रह्मास्त्रोदीरणाच्छत्रोर्देवदानवकिंनराः ॥ ततःससर्जतंरामःशरमप्र
तिमौजसम् २८ रावणांतकरंघोरंब्रह्मदंडमिवोद्यतम् ॥ मुक्तमात्रेणरामेणदूराकृष्टेनभारत २९ सतेनराक्षसश्रेष्ठःसरथःसाश्वसारथिः ॥ प्रजज्वालमहाज्वालेनाग्निना
ऽभिपरिप्लुतः ३० ततःप्रहृष्टास्त्रिदशाःसहगंधर्वचारणाः ॥ निहतंरावणंदृष्ट्वारामेणाक्लिष्टकर्मणा ३१ तत्यजुस्तंमहाभागंपंचभूतानिरावणम् ॥ भ्रंशितःसर्वलोकेषुस
हिब्रह्मास्त्रतेजसा ३२ शरीरधातवोह्यस्यमांसंरुधिरमेवच । नेशुर्ब्रह्मास्त्रनिर्दग्धानचभस्माऽप्यदृश्यत ३३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यान
पर्वणिरावणवधेनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९० ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ सहत्वारावणंक्षुद्रंराक्षसेंद्रंसुरद्विषम् ॥ बभूवहृष्टःससुहृद्रामःसौमित्रि
णासह १ ततोहतेदशग्रीवेदेवाःसर्षिपुरोगमाः ॥ आशीर्भिर्जययुक्ताभिरानर्चुस्तंमहाभुजम् २ रामंकमलपत्राक्षंतुष्टुवुःसर्वदेवताः ॥ गंधर्वाःपुष्पवर्षैश्चवाग्भिश्चत्रिद
शालयाः ३ पूजयित्वायथारामंप्रतिजग्मुर्यथागतम् ॥ तन्महोत्सवसंकाशमासीदाकाशमच्युत ४ ततोहत्वादशग्रीवंलंकांरामोमहायशाः ॥ विभीषणायप्रददौप्रभुः
परपुरंजयः ५ ततःसीतांपुरस्कृत्यविभीषणपुरस्कृताम् ॥ अविंध्योनामसुप्रज्ञोवृद्धामात्योविनिर्ययौ ६

 ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९० ॥ ॥ ॥ सहत्वेति १। २ त्रिदशालयःस्वर्गस्तत्स्थाः ३। ४। ५। ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उवाचचमहात्मानंकाकुत्स्थंदैन्यमास्थितः ॥ प्रतीच्छदेवींसद्वृत्तांमहात्मन्जानकीमिति ७ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्मादवतीर्यरथोत्तमात् ॥ बाष्पेणापिहितांसीतांददर्शे
क्ष्वाकुनंदनः ८ तांदृष्ट्वाचारुसर्वांगींयानस्थांशोककर्शिताम् ॥ मलोपचितसर्वांगींजटिलांकृष्णवाससम् ९ उवाचरामोवैदेहींपरामर्शविशंकितः ॥ गच्छवैदेहिमुक्तात्वं
यत्कार्यंतन्मयाकृतम् १० मामासाद्यपतिंभद्रेनत्वंराक्षसवेश्मनि ॥ जरांव्रजेथाइतिमेनिहतोऽसौनिशाचरः ११ कथंह्यस्मद्विधोजातुजानन्धर्मविनिश्चयम् ॥ पर
हस्तगतांनारींमुहूर्त्तमपिधारयेत् १२ सुवृत्तामसुवृत्तांवाऽप्यहंत्वामद्यमैथिलि ॥ नोत्सहेपरिभोगायश्वावलीढंहविर्यथा १३ ततःसासहसाबालातच्छ्रुत्वादारुणंवचः ॥
पपातदेवीव्यथितानिकृत्ताकदलीयथा १४ योऽप्यस्याहर्षसंभूतोमुखरागस्तदाऽभवत् ॥ क्षणेनसपुनर्नष्टोनिःश्वासइवदर्पणे १५ ततस्तेहरयःसर्वेतच्छ्रुत्वाराममभाषि
तम् ॥ गतासुकल्पानिश्चेष्टाबभूवुःसहलक्ष्मणाः १६ ततोदेवोविशुद्धात्माविमानेनचतुर्मुखः ॥ पद्मयोनिर्जगत्स्रष्टादर्शयामासराघवम् १७ शक्रश्चाग्निश्चवायुश्चयमो
वरुणएवच ॥ यक्षाधिपश्चभगवांस्तथासप्तर्षयोऽमलाः १८ राजादशरथश्चैवदिव्यभास्वरमूर्तिमान् ॥ विमानेनमहार्हेणहंसयुक्तेनभास्वता १९ ततोंऽतरिक्षंतत्सर्वंदेव
गंधर्वसंकुलम् ॥ शुशुभेतारकाचित्रंशरदीवनभस्तलम् २० ततउत्थायवैदेहीतेषांमध्येयशस्विनी ॥ उवाचवाक्यंकल्याणीरामंपृथुलवक्षसम् २१ राजपुत्रनतेदोषंक
रोमिविदिताहिते ॥ गतिःस्त्रीणांनराणांचशृणुचेदंवचोमम २२ अंतश्चरतिभूतानांमातरिश्वासदागतिः ॥ समेविमुंचतुप्राणान्यदिपापंचराम्यहम् २३ अग्निराप
स्तथाऽऽकाशंपृथिवीवायुरेवच ॥ विमुंचंतुममप्राणान्यदिपापंचराम्यहम् २४ यथाऽहंत्वदृतेवीरनान्यंस्वप्नेऽप्यचिंतयम् ॥ तथामेदेवनिर्दिष्टस्त्वमेवहिपतिर्भव २५
ततोऽन्तरिक्षेवागासीत्सुभगालोकसाक्षिणी ॥ पुण्यासंहर्षणीतेषांवानराणांमहात्मनाम् २६ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ ॥ भोभोराघवसत्यंवैवायुरस्मिसदागतिः ॥
अपापामैथिलीराजन्संगच्छसहभार्यया २७ ॥ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ अहमंतःशरीरस्थोभूतानांरघुनंदन ॥ सुसूक्ष्ममपिकाकुत्स्थमैथिलीनापराध्यति २८
॥ वरुणउवाच ॥ रसावैमत्प्रसूताहिभूतदेहेषुराघव ॥ अहंवैत्वांप्रब्रवीमिमैथिलीप्रतिगृह्यताम् २९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ पुत्रनैतदिहाश्चर्यंत्वयिराजर्षिधर्मणि ॥ साधोस
द्वृत्तकाकुत्स्थशृणुचेदंवचोमम ३० शत्रुरेवत्वयावीरदेवगंधर्वभोगिनाम् ॥ यक्षाणांदानवानांचमहर्षीणांचपातितः ३१ अवध्यःसर्वभूतानांमत्प्रसादात्पुराऽभ
वत् ॥ कस्माच्चित्कारणात्पापःकंचित्कालमुपेक्षितः ३२ वधार्थमात्मनस्तेनहृतासीतादुरात्मना ॥ नलकूबरशापेनरक्षाचास्याःकृतामया ३३ यदिह्यकामामासेवेत्स्त्रि
यमन्यामपिध्रुवम् ॥ शतधाऽस्यफलेन्मूर्धाइत्युक्तःसोऽभवत्पुरा ३४ ॥२३८॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३५ । । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ यत्र शिश्ये पूर्वं समुद्रप्रार्थनार्थं

नात्रशंकात्वयाकार्याप्रतीच्छेमांमहाद्युते ॥ कृतंत्वयामहत्कार्यंदेवानाममरप्रभ ३५ ॥ दशरथउवाच ॥ प्रीतोऽस्मिवत्सभद्रंतेपितादशरथोऽस्मिते ॥ अनुजानामिरा
ज्यंचप्रशाधिपुरुषोत्तम ३६ ॥ रामउवाच ॥ अभिवादयेत्वांराजेंद्रयदित्वंजनकोमम ॥ गमिष्यामिपुरींरम्यामयोध्यांशासनात्तव ३७ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ तमुवाच
पिताभूयःप्रहृष्टोभरतर्षभ ॥ गच्छायोध्यांप्रशाधीतिरामंरक्तांतलोचनम् ३८ संपूर्णानीहवर्षाणिचतुर्दशमहाद्युते ॥ ततोदेवान्नमस्कृत्यसुहृद्भिरभिनंदितः ३९ महेंद्रइव
पौलोम्याभार्ययासससमेयिवान् ॥ ततोवरंददौतस्मैह्यविंध्यायपरंतपः ४० त्रिजटांचार्थमानाभ्यांयोजयामासराक्षसीम् ॥ तमुवाचततोब्रह्मादेवैःशक्रपुरोगमैः ४१ कौ
सल्यामातरिष्टांस्तेवरानद्यददानिकान् ॥ वव्रेरामःस्थितिंधर्मेशत्रुभिश्चापराजयम् ४२ राक्षसैर्निहतानांचवानराणांसमुद्भवम् ॥ ततस्तेब्रह्मणाप्रोक्तेतथेतिवचनेतदा ४३
समुत्तस्थुर्महाराजवानरालब्धचेतसः ॥ सीताचापिमहाभागावरंहनुमतेददौ ४४ रामकीर्त्यासमंपुत्रजीवितंतेभविष्यति ॥ दिव्यास्त्वामुपभोगाश्चमत्प्रसादकृताःसदा
४५ उपस्थास्यंतिहनुमन्निितिस्महरिलोचन ॥ ततस्तेप्रेक्षमाणानांतेषामक्लिष्टकर्मणाम् ४६ अंतर्धानंययुर्देवाःसर्वेशक्रपुरोगमाः ॥ दृष्ट्वारामंतुजानक्यासंगतंशक्र
सारथिः ४७ उवाचपरमप्रीतःसुहृन्मध्यइदंवचः ॥ देवगंधर्वयक्षाणांमानुषासुरभोगिनाम् ४८ अपनीतंत्वयादुःखमिदंसत्यपराक्रम ॥ सदेवासुरगंधर्वायक्षराक्षसप
न्नगाः ४९ कथयिष्यंतिलोकास्त्वांयावद्भूमिर्धरिष्यति ॥ इत्येवमुक्त्वाऽनुज्ञाप्यरामंशस्त्रभृतांवरम् ५० संपूज्यापाक्रमत्तेनरथेनादित्यवर्चसा॥ ततःसीतांपुरस्कृत्यरामः
सौमित्रिणासह ५१ सुग्रीवप्रमुखैश्चैवसहितःसर्ववानरैः ॥ विधायरक्षांलंकायांविभीषणपुरस्कृतः ५२ संततारपुनस्तेनसेतुनामकरालयम् ॥ पुष्पकेणविमानेनखे
चरेणविराजता ५३ कामगेनयथामुख्यैरमात्यैःसंवृतोवशी ॥ ततस्तीरेसमुद्रस्ययत्रशिश्येसपार्थिवः ५४ तत्रैवोवासधर्मात्मासहितःसर्ववानरैः ॥ अथैनान्राघवः
कालेसमानीयाभ्यपूज्यच ५५ विसर्जयामासतदारत्नैःसंतोष्यसर्वशः ॥ गतेषुवानरेंद्रेषुगोपुच्छर्क्षेषुतेषुच ५६ सुग्रीवसहितोरामःकिष्किंधांपुनरागमत् ॥
विभीषणेनानुगतःसुग्रीवसहितस्तदा ५७ पुष्पकेणविमानेनवैदेह्यादर्शयन्वनम् ॥ किष्किंधांतुसमासाद्यरामःप्रहरतांवरः ५८ अंगदंकृतकर्माणंयौवराज्येऽभ्यषे
चयत् ॥ ततस्तैरेवसहितोरामःसौमित्रिणासह ५९ यथागतेनमार्गेणप्रययौस्वपुरंप्रति ॥ अयोध्यांससमासाद्यपुरींराष्ट्रपतिस्ततः ६० भरतायहनूमंतंदूतंप्रा
स्थापयत्तदा ॥ लक्षयित्वेंगितंसर्वंप्रियंतस्मैनिवेद्यवै ६१ वायुपुत्रेपुनःप्राप्तेनंदिग्राममुपागमत् ॥ सतत्रमलदिग्धांगंभरतंचीरवाससम् ६२ अग्रतःपादुके
कृत्वाददर्शासीनमासने ॥ संगतोभरतेनाथशत्रुघ्नेनचवीर्यवान् ६३

शयनं कृतवान् ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गुरुणारामेण ६४ । ६५ वैष्णवे नक्षत्रे श्रवणे ६६ । ६७ । ६८ । ६९ जारूथ्यान्त्रिगुणदक्षिणानित्यर्जुनमिश्रः । जूवृभ्यामूथन्नित्युणादिसूत्रे जरूथंमांसमितिशाब्दिकाः तदा मांसमयान्मांसादिदानमया नान्पुष्टानित्यर्थः । निरर्गलान् अन्नाद्यर्थिनामनावृतद्वारान् । जरूथोऽसुरविशेष इति वेदभाष्यं । 'जरूथंहन्यक्षिरायेपुरंधिम्' इतिमंत्रवर्णात् । जरूथंगरूथंगृणानेरितियास्कवचनाच्चजरूथंस्तोत्रं । तथाचायं मंत्रोनिरुक्तभाष्येव्याख्यातः हेऽग्नेत्वांपुरंधिंमहांतं समिधानःसम्यग्दीपयन् वसिष्ठोमुनीरायेधनप्राप्तये जरूथंस्तोत्रं हनद्गमयन् यक्षियजति । अत्रजरतेःस्तुत्यर्थस्यशब्दसारूप्यादर्थाविरोधाच्चजरूथंस्तोत्रमित्यु

राघवःसहसौमित्रिर्मुमुदेभरतर्षभ ॥ ततोभरतशत्रुघ्नौसमेतौगुरुणातदा ६४ वैदेह्यादर्शनेनोभौप्रहर्षंसमवापतुः ॥ तस्मैतद्भरतोराज्यमागतायातिसत्कृतम् ॥ न्यासं निर्यातयामासयुक्तःपरमयामुदा ६५ ततस्तंवैष्णवेशूरंनक्षत्रेऽभिमतेऽहनि ॥ वसिष्ठोवामदेवश्चसहितावभ्यषिंचताम् ६६ सोऽभिषिक्तःकपिश्रेष्ठंसुग्रीवंससुहृज्जनम् ॥ विभीषणंचपौलस्त्यमन्वजानाद्गृहान्प्रति ६७ अभ्यर्च्यविविधैर्भोगैःप्रीतियुक्तौमुदायुतौ ॥ समाधायेतिकर्तव्यंदुःखेनविससर्जह ६८ पुष्पकंचविमानंतत्पूजयित्वास राघवः ॥ प्रादाद्वैश्रवणायैवप्रीत्यासरघुनंदनः ६९ ततोदेवर्षिसहितःसरितंगोमतीमनु ॥ दशाश्वमेधानाजह्रेजारूथ्यान्सनिरर्गलान् ७० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिरामाभिषेकेएकनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९१ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ एवमेतन्महाबाहोरामेणामिततेजसा ॥ प्राप्तंव्यसन मत्युग्रंवनवासकृतंपुरा १ माशुचःपुरुषव्याघ्रक्षत्रियोऽसिपरंतप ॥ बाहुवीर्याश्रितेमार्गेवर्तसेदीप्तनिर्णये २ नहितेवृजिनंकिंचिद्दृश्यतेपरमण्वपि ॥ अस्मिन्मार्गेनिषीदेयुः सेंद्राऽपिसुरासुराः ३ संहत्यनिहतोवृत्रोमरुद्भिर्वज्रपाणिना ॥ नमुचिश्चैवदुर्धर्षोदीर्घजिह्वाचराक्षसी ४ सहायवतिसर्वार्थाःसंतिष्ठंतीहसर्वशः ॥ किंनुतस्याजितं संख्येयस्यभ्राताधनंजयः ५ अयंचबलिनांश्रेष्ठोभीमोभीमपराक्रमः ॥ युवानौचमहेष्वासौवीरौमाद्रवतीसुतौ ६ एभिःसहायैःकस्मात्त्वंविषीदसिपरंतप ॥ यइमेवज्रिणः सेनांजयेयुःसमरुद्गणाम् ७ त्वमप्येभिर्महेष्वासैःसहायैर्देवरूपिभिः ॥ विजेष्यसिरणेसर्वानमित्रान्भरतर्षभ ८ इतश्चत्वमिमांपश्यसैंधवेनदुरात्मना ॥ बलिनावीर्यमत्ते नहृतामेभिर्महात्मभिः ९ आनीतांद्रौपदींकृष्णांकृत्वाकर्मसुदुष्करम् ॥ जयद्रथंचराजानंविजितंवशमागतम् १० असहायेनरामेणवैदेहीपुनराहृता ॥ हत्वासं ख्येदशग्रीवंराक्षसंभीमविक्रमम् ११ यस्यशाखामृगामित्राण्यृक्षाःकालमुखास्तथा ॥ जात्यंतरगताराजन्नेतद्बुध्यानुचिंतय १२ तस्मात्सर्वंकुरुश्रेष्ठमाशुचोभरतर्षभ ॥ त्वद्विधाहिमहात्मानोनशोचंतिपरंतप १३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमाश्वासितोराजामार्कंडेयेनधीमता ॥ त्यक्त्वादुःखमदीनात्मापुनरप्येनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणियुधिष्ठिराश्वासनेद्विनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९२ ॥ ॥ ॥ ॥ समाप्तंचरामोपाख्यानपर्व ॥ ॥ अथपतिव्रतामाहात्म्यपर्व ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ नात्मानमनुशोचामिनेमान्भ्रातॄन्महामुने ॥ हरणंचापिराज्यस्ययथेमांद्रुपदात्मजाम् १

च्यतइति जारूथ्यान्स्तोत्रार्हानित्यर्थः ७० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९१ ॥ ॥ ॥ एवमेतदिति १ दीप्तनिर्णयेअसंदिग्धेप्रत्यक्षफले २ । ३ ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे द्विनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९२ ॥ ॥ ॥ ॥ नात्मानमिति १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ सावित्र्या सावित्रीसवितृकन्या तद्दैवत्ययाऋचा साच । 'सोमोवधूयुरभवदश्विनास्तामुभावरा । सूर्यायत्पत्येशंसंतींमनसासविताऽददात्'इति यदासवित्रात्वष्ट्रासावित्रीस्व कन्या सूर्यासूर्यस्यस्त्री सूर्यायदत्ता तदासोमोऽस्यावधूयुर्वध्वाअनुचरोऽभूत् सविताच सूर्यां पत्येपत्युःकल्याणार्थं शंसंतींकथयंतीं मनसा उभौवरौपुत्ररूपावश्विनौअददादितिमंत्रार्थः । इतएववाक्यादेत

द्यूतेदुरात्मभिःक्लिष्टाःकृष्णयातारितावयम् ॥ जयद्रथेनचपुनर्वनाच्चापिहृताबलात् २ अस्तिसीमंतिनीकाचिद्दृष्टपूर्वाऽपिवाश्रुता ॥ पतिव्रतामहाभागायथेयंद्रुपदात्मजा ३ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ शृणुराजन्कुलस्त्रीणांमहाभाग्यंयुधिष्ठिर ॥ सर्वमेतद्यथाप्राप्तंसावित्र्याराजकन्यया ४ आसीन्मद्रेषुधर्मात्माराजापरमधार्मिकः ॥ ब्रह्मण्यश्चमहात्माचसत्यसंधोजितेंद्रियः ५ यज्वादानपतिर्दक्षःपौरजानपदप्रियः ॥ पार्थिवोऽश्वपतिर्नामसर्वभूतहितेरतः ६ क्षमावाननपत्यश्चसत्यवाग्विजितेंद्रियः ॥ अतिक्रांतेनवयसासंतापमुपजग्मिवान् ७ अपत्योत्पादनार्थंचतीव्रंनियममास्थितः ॥ कालेपरिमिताहारोब्रह्मचारीजितेंद्रियः ८ हुत्वाशतसहस्रंससावित्र्याराजसत्तम ॥ षष्ठेषष्ठेतदाकालेबभूवमितभोजनः ९ एतेननियमेनासीद्वर्षाण्यष्टादशैवतु ॥ पूर्णेत्वष्टादशेवर्षेसावित्रीतुष्टिमभ्यगात् १० रूपिणीतुतदाराजन्दर्शयामासतंनृपम् ॥ अग्निहोत्रात्समुत्थायहर्षेणमहताऽन्विता ॥ उवाचचैनंवरदावचनंपार्थिवंतदा ११ सावित्र्युवाच ॥ ब्रह्मचर्येणशुद्धेनदमेननियमेनच ॥ सर्वात्मनाचभक्त्याचतुष्टाऽस्मितवपार्थिव १२ वरंवृणीष्वाश्वपतेमद्रराजयदीप्सितम् ॥ नप्रमादश्चधर्मेषुकर्तव्यस्तेकथंचन १३ ॥ अश्वपतिरुवाच ॥ अपत्यार्थःसमारंभःकृतोधर्मेप्सयामया ॥ पुत्रामेबहवोदेविभवेयुःकुलभावनाः १४ तुष्टासियदिमेदेविवरमेतंवृणोम्यहम् ॥ संतानंपरमोधर्मइत्याहुर्मांद्विजातयः १५ ॥ सावित्र्युवाच ॥ पूर्वमेवमयाराजन्नभिप्रायमिमंतव ॥ ज्ञात्वापुत्रार्थमुक्तोवैभगवांस्तेपितामहः १६ प्रसादाच्चैवतस्मात्तेस्वयंभुविहिताद्भुवि ॥ कन्यातेजस्विनीसौम्यक्षिप्रमेवभविष्यति १७ उत्तरंचनतेकिंचिद्व्याहर्तव्यंकथंचन ॥ पितामहनिसर्गेणतुष्टाह्येतद्ब्रवीमिते १८ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायसावित्र्यावचनंनृपः ॥ प्रसादयामासपुनःक्षिप्रमेतद्भविष्यति १९ अंतर्हितायांसावित्र्यांजगामस्वपुरंनृपः ॥ स्वराज्येचावसद्वीरःप्रजाधर्मेणपालयन् २० कस्मिंश्चित्तुगतेकालेसराजानियतव्रतः ॥ ज्येष्ठायांधर्मचारिण्यांमहिष्यांगर्भमादधे २१ राजपुत्र्यास्तुगर्भःसमानव्याभरतर्षभ ॥ व्यवर्धततदाशुक्लेतारापतिरिवांबरे २२ प्राप्तेकालेतुसुषुवेकन्यांराजीवलोचनाम् ॥ क्रियाश्चतस्यामुदितश्चक्रेचनृपसत्तमः २३ सावित्र्याप्रीतयादत्तासावित्र्याहुतयाह्यपि ॥ सावित्रीत्येवनामास्याश्चक्रुर्विप्रास्तथापिता २४ साविग्रहवतीवश्रीर्व्यवर्धतनृपात्मजा ॥ कालेनचापिसाकन्यायौवनस्थाबभूवह २५ तांसुमध्यांपृथुश्रोणींप्रतिमांकांचनीमिव ॥ प्राप्तेयंदेवकन्येतिदृष्ट्वासंमेनिरेजनाः २६ तांतुपद्मपलाशाक्षींज्वलंतीमिवतेजसा ॥ नकश्चिद्वरयामासतेजसाप्रतिवारितः २७

स्यमंत्रस्यलक्षहोमादपत्यप्राप्तिर्भवतीतिगम्यते । षष्ठेकालेऽष्टधाविभक्तस्याह्नःषष्ठेंऽशे ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ उत्तरंपुत्रार्थप्रार्थनावचनं निसर्गेणाज्ञया १८ प्रतिज्ञायांगीकृत्य १९ । २० । २१ मानव्या मनुपुत्र्याः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ प्रतिवारितोऽभिभूतः २७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२८ सुमनसइष्टदेवतायाः । 'सुपर्वाणः सुमनसस्त्रिदिवेशाः' इत्यमरः । शेषाःप्रसादपूर्वकंदत्तानिमाल्यानि प्रसादभूतामालाइत्यर्थः । 'प्रसादान्निजनिर्माल्यदानेशेषानुकीर्तिता' इतिविश्वः २९ । ३० । ३१

अथोपोष्यशिरःस्नातादेवतामभिगम्यसा ॥ हुत्वाग्निंविधिवद्विप्रान्वाचयामासपर्वणि २८ ततःसुमनसःशेषाःप्रतिगृह्यमहात्मनः ॥ पितुःसमीपमगमद्देवीश्रीरिवरू
पिणी २९ साभिवाद्यपितुःपादौशेषाःपूर्वंनिवेद्यच ॥ कृतांजलिर्वरारोहानृपतेःपार्श्वमास्थिता ३० यौवनस्थांतुतांदृष्ट्वास्वांसुतांदेवरूपिणीम् ॥ अयाच्यमानांचवरैर्नृ
पतिर्दुःखितोऽभवत् ३१ ॥ राजोवाच ॥ पुत्रिप्रदानकालस्तेनचकश्चिद्वृणोतिमाम् ॥ स्वयमन्विच्छभर्तारंगुणैःसदृशमात्मनः ३२ प्रार्थितःपुरुषोयश्चसनिवेद्यस्त्वया
मम ॥ विमृश्याहंप्रदास्यामिवरयत्वंयथेप्सितम् ३३ श्रुतंहिधर्मशास्त्रेषुपठ्यमानंद्विजातिभिः ॥ तथात्वमपिकल्याणिगदतोमेवचःशृणु ३४ अप्रदातापितावाच्योवा
च्यश्चानुपयन्पतिः ॥ मृतेभर्तरिपुत्रश्चवाच्योमातुररक्षिता ३५ इदंमेवचनंश्रुत्वाभर्तुरन्वेषणेत्वर ॥ देवतानांयथावाच्योनभवेयंतथाकुरु ३६ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ एव
मुक्त्वादुहितरंतथावृद्धांश्चमंत्रिणः ॥ व्यादिदेशानुयात्रंचगम्यतांचेत्यचोदयत् ३७ साभिवाद्यपितुःपादौव्रीडितेवतपस्विनी ॥ पितुर्वचनमाज्ञायनिर्जगामाविचारितम् ३८
साहैमंरथमास्थायस्थविरैःसचिवैर्वृता ॥ तपोवनानिरम्याणिराजर्षीणांजगामह ३९ मान्यानांतत्रवृद्धानांकृत्वापादाभिवादनम् ॥ वनानिक्रमशस्तातसर्वाण्येवाभ्य
गच्छत ४० एवंतीर्थेषुसर्वेषुधनोत्सर्गंनृपात्मजा ॥ कुर्वतीद्विजमुख्यानांतंतंदेशंजगामह ४१ ॥ इतिश्रीम० भा० आर० पर्वणिपतिव्रतामाहात्म्यपर्वणिसावित्र्युपा
ख्यानेत्रिनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९३ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ अथमद्राधिपोराजानारदेनसमागतः ॥ उपविष्टःसभामध्येकथायोगेनभारत १ ततोऽभि
गम्यतीर्थानिसर्वाण्येवाश्रमांस्तथा ॥ आजगामपितुर्वेश्मसावित्रीसहमंत्रिभिः २ नारदेनसहासीनंसादृष्ट्वापितरंशुभा ॥ उभयोरेवशिरसाचक्रेपादाभिवादनम् ३
॥ नारदउवाच ॥ क्वगताऽभूत्सुतेयंतेकुतश्चैवागतानृप ॥ किमर्थंयुवतींभर्त्रेनचैनांसंप्रयच्छसि ४ ॥ अश्वपतिरुवाच ॥ कार्येणखल्वनेनैवप्रेषिताऽद्यैवचागता ॥ एतस्याः
शृणुदेवर्षेभर्तारंयोऽनयावृतः ५ मार्कंडेयउवाच ॥ साब्रूहिविस्तरेणेतिपित्रासंचोदिताशुभा ॥ तदैवतस्यवचनंप्रतिगृह्येदमब्रवीत् ६ ॥ सावित्र्युवाच ॥ आसीच्छाल्वेषु
धर्मात्माक्षत्रियःपृथिवीपतिः ॥ द्युमत्सेनइतिख्यातःपश्चादंधोबभूवह ७ विनष्टचक्षुषस्तस्यबालपुत्रस्यधीमतः ॥ सामीप्येनहृतंराज्यंछिद्रेऽस्मिन्पूर्ववैरिणा ८ सबाल
वत्सयासार्धंभार्ययाप्रस्थितोवनम् ॥ महारण्यंगतश्चापितपस्तेपेमहाव्रतः ९ तस्यपुत्रःपुरेजातःसंवृद्धश्चतपोवने ॥ सत्यवाननुरूपोमेभर्तेतिमनसावृतः १० ॥
॥ नारदउवाच ॥ अहोबतमहत्पापंसावित्र्यानृपतेकृतम् ॥ अजानंत्यायदनयागुणवान्सत्यवान्वृतः ११

३२ प्रार्थितइच्छितः ३३ । ३४ वाच्योनिंद्यः अनुपयन्ऋतावगच्छन् ३५ । ३६ अनुयात्रंयात्रोपकरणंवाहनादि ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिनवत्य
धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९३ ॥ ॥ ॥ ॥ अथेति । कथायोगेनकथाप्रसंगेन १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ सामीप्येनसमीपवासिना छिद्रेअंधत्वेसति ८ । ९ सत्यवान्नामतः १० । ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२ । १३ तेजस्वीप्रभववान्बुद्धिमान्वा वाशब्दश्चार्थे १४ । १५ । १६ सांकृतेःसंकृतिपुत्रस्य १७ । १८ । १९ । २० । २१ आक्रम्याभिभूय २२ । २३ । २४ । २५ अशःकाष्ठपाषाणादेःशकलः

सत्यंवदत्यस्यपितासत्यंमाताप्रभाषते ॥ तथाऽस्यब्राह्मणाश्चक्रुर्नामैतत्सत्यवानिति १२ बालस्याश्वाःप्रियाश्चास्यकरोत्यश्वांश्चमृन्मयान् ॥ चित्रेऽपिविलिखत्यश्वां
श्चित्राश्वइतिचोच्यते १३ ॥ ॥ राजोवाच ॥ अपीदानींसतेजस्वीबुद्धिमान्वानृपात्मजः ॥ क्षमावानपिवाशूरःसत्यवान्पितृवत्सलः १४ ॥ नारदउवाच ॥ विव
स्वानिवतेजस्वीबृहस्पतिसमोमतौ ॥ महेंद्रइववीरश्चवसुधेवक्षमान्वितः १५ ॥ अश्वपतिरुवाच ॥ अपिराजात्मजोदाताब्रह्मण्यश्चापिसत्यवान् ॥ रूपवानप्युदारोवाऽ
प्यथवाप्रियदर्शनः १६ ॥ नारदउवाच ॥ सांकृतेरंतिदेवस्यस्वशक्त्यादानतःसमः ॥ ब्रह्मण्यःसत्यवादीचशिबिरौशीनरोयथा १७ ययातिरिवचोदारःसोमवत्प्रिय
दर्शनः ॥ रूपेणान्यतमोऽश्विभ्यांद्युमत्सेनसुतोबली १८ सदांतःसमृदुःशूरःससत्यःसंयतेंद्रियः ॥ समैत्रःसोऽनसूयश्चसह्रीमान्द्युतिमांश्चसः १९ नित्यशश्चार्जवंतस्मिन्
स्थितिस्तस्यैवचध्रुवा ॥ संक्षेपतस्तपोवृद्धैःशीलवृद्धैश्चकथ्यते २० ॥ अश्वपतिरुवाच ॥ गुणैरुपेतंसर्वैस्तंभगवन्प्रब्रवीषिमे ॥ दोषानप्यस्यमेब्रूहियदिसंतीहकेचन
२१ ॥ नारदउवाच ॥ एकएवास्यदोषोहिगुणानाक्रम्यतिष्ठति ॥ सचदोषःप्रयत्नेननशक्यमतिवर्तितुम् २२ एकोदोषोऽस्तिनान्योऽस्यसोऽद्यप्रभृतिसत्यवान् ॥ संवत्स
रेणक्षीणायुर्देहन्यासंकरिष्यति २३ ॥ सावित्र्युवाच ॥ एहिसावित्रिगच्छस्वअन्यंवरयशोभने ॥ तस्यदोषोमहानेकोगुणानाक्रम्यचस्थितः २४ यथामेभगवानाहनारदो
देवसत्कृतः ॥ संवत्सरेणसोऽल्पायुर्देहन्यासंकरिष्यति २५ ॥ राजोवाच ॥ सकृदंशोनिपततिसकृत्कन्याप्रदीयते ॥ सकृदाहददानीतित्रीण्येतानिसकृत्सकृत् २६ दीर्घा
युरथवाऽल्पायुःसगुणोनिर्गुणोऽपिवा ॥ सकृद्वृतोमयाभर्तानद्वितीयंवृणोम्यहम् २७ मनसानिश्चयंकृत्वाततोवाचाऽभिधीयते ॥ क्रियतेकर्मणापश्चात्प्रमाणंमेमनस्ततः
२८॥ नारदउवाच ॥ स्थिराबुद्धिर्नरश्रेष्ठसावित्र्यादुहितुस्तव ॥ नैषावारयितुंशक्याधर्मादस्मात्कथंचन २९ नान्यस्मिन्पुरुषेसंतियेसत्यवतिवैगुणाः ॥ प्रदानमेवतस्मान्मे
रोचतेदुहितुस्तव ३० ॥ राजोवाच ॥ अविचाल्यमेतदुक्तंतथ्यंचभवतावचः ॥ करिष्याम्येतदेवंचगुरुर्हिभगवान्मम ३१ ॥ नारदउवाच ॥ अविघ्नमस्तुसावित्र्याःप्रदाने
दुहितुस्तव ॥ साधयिष्याम्यहंतावत्सर्वेषांभद्रमस्तुवः ३२ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ एवमुक्त्वासमुत्पत्यनारदस्त्रिदिवंगतः ॥ राजाऽपिदुहितुःसज्जंवैवाहिकमकारयत् ३३
॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिपतिव्रतामा० सावित्र्युपाख्यानेचतुर्नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९४ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ अथकन्याप्रदानेसत
मेवार्थंविचिंतयन् ॥ समानिन्येचतत्सर्वंभांडंवैवाहिकंनृपः १ ततोवृद्धान्द्विजान्सर्वानृत्विजःसपुरोहितान् ॥ समाहूयदिनेपुण्येप्रययौसहकन्यया २

सकृन्निपतति कृतस्यकरणंनास्तीत्यर्थः २६ । २७ । २८ । २९ । ३० यत्तवसावित्र्यावचनमविचाल्यंभवताचतथ्यमुक्तम् ३१ साधयिष्यामि गमिष्यामि । धातूनामनेकार्थत्वादित्यर्थोऽयं ३२ । ३३
 इत्यार० प०नी० भा० चतुर्नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९४ ॥ ॥ ॥ अथेति । भांडं वैवाहिकमुपकरणंविवाहोचितं १ । २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 ३ कौरयांकुशमर्प्यांचकृस्यामासने ४ आत्मनिवेदनमश्वपतिरहमितिज्ञानं । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ भवाभवात्मकमुत्पत्तिविनाशात्मकं तेऽर्थांप्रति १० मामां ११ । १२ । १३ । निर्वर्ततुनिष्पद्यतां १४ । १५

 मेध्यारण्यंसगत्वाचद्युमत्सेनाश्रमंनृपः ॥ पद्भ्यामेवद्विजैःसार्धंराजर्षिंतमुपागमत् ३ तत्रापश्यन्महाभागंशालवृक्षमुपाश्रितम् ॥ कौश्यांबृस्यांसमासीनंचक्षुर्हीनंनृपं
तदा ४ सराजातस्यराजर्षेःकृत्वापूजांयथार्हतः ॥ वाचासुनियतोभूत्वाचकारात्मनिवेदनम् ५ तस्यार्घ्यमासनंचैवगांचावेद्यसधर्मवित् ॥ किमागमनमित्येवंराजाराजान
मब्रवीत् ६ तस्यसर्वमभिप्रायमितिकर्तव्यतांचताम् ॥ सत्यवंतंसमुद्दिश्यसर्वमेवन्यवेदयत् ७ ॥ अश्वपतिरुवाच ॥ सावित्रीनामराजर्षेकन्येयंममशोभना ॥ तांस्वध
र्मेणधर्मज्ञस्नुषार्थेत्वंगृहाणमे ८ ॥ द्युमत्सेनउवाच ॥ च्युताःस्मराज्याद्वनवासमाश्रितावरामधर्मंनियतास्तपस्विनः ॥ कथंत्वनर्हावनवासमाश्रमेनिवत्स्यतेक्लेशमिमं
सुतातव ९ ॥ अश्वपतिरुवाच ॥ सुखंचदुःखंचभवाभवात्मकंयदाविजानातिसुताऽहमेवच ॥ नमद्विधेयुज्यतिवाक्यमीदृशंविनिश्चयेनाभिगतोऽस्मितेनृप १० आशां
नार्हसिमेहंतुंसौहृदात्प्रणतस्यच ॥ अभितश्चागतंप्रेम्णाप्रत्याख्यातुंनमाऽर्हसि ११ अनुरूपोहियुक्तश्चत्वंममाहंतवापिच ॥ स्नुषांप्रतीच्छमेकन्यांभार्यांसत्यवतस्ततः
१२ ॥ द्युमत्सेनउवाच ॥ पूर्वमेवाभिलषितःसंबंधोमेत्वयासह ॥ भ्रष्टराज्यस्त्वहमितिततएतद्विचारितम् १३ अभिप्रायस्त्वयंयोमेपूर्वमेवाभिकांक्षितः ॥ सनिर्वर्त
तुमेऽद्यैवकांक्षितोह्यसिमेऽतिथिः १४ ततःसर्वान्समानाय्यद्विजानाश्रमवासिनः ॥ यथाविधिसमुद्वाहंकारयामासतुर्नृपौ १५ दत्वासोऽश्वपतिःकन्यांयथार्हंसपरिच्छ
दम् ॥ ययौस्वमेवभवनंयुक्तःपरमयामुदा १६ सत्यवानपितांभार्यांलब्ध्वासर्वगुणान्विताम् ॥ मुमुदेसाचतंलब्ध्वाभर्तारंमनसेप्सितम् १७ गतेपितरिसर्वाणिसंन्यस्या
भरणानिसा ॥ जगृहेवल्कलान्येववस्त्रंकाषायमेवच १८ परिचारैर्गुणैश्चैवप्रश्रयेणदमेनच ॥ सर्वकामक्रियाभिश्चसर्वेषांतुष्टिमादधे १९ श्वश्रूंशरीरसत्कारैःसर्वैराच्छा
दनादिभिः ॥ श्वशुरंदेवसत्कारैर्वाचःसंयमनेनच २० तथैवप्रियवादेननैपुणेनशमेनच ॥ रहश्चैवोपचारेणभर्तारंपर्यतोषयत् २१ एवंतत्राश्रमेतेषांतदानिवसतांसताम् ॥
कालस्तपस्यतांकश्चिदपाक्रामतभारत २२ सावित्र्याग्लायमानायास्तिष्ठंत्यास्तुदिवानिशम् ॥ नारदेनयदुक्तंतद्वाक्यंमनसिवर्तते २३ ॥ इतिश्रीम०आ०प०सावित्र्युपा
ख्यानपर्वणिपंचनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९५ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ततःकालेबहुतिथेव्यतिक्रांतेकदाचन ॥ प्राप्तःसकालोमर्तव्यंयत्रसत्य
वतानृप १ गणयंत्याश्चसावित्र्यादिवसेदिवसेगते ॥ यद्वाक्यंनारदेनोक्तंवर्ततेहृदिनित्यशः २ चतुर्थेऽहनिमर्तव्यमितिसंचिंत्यभाविनी ॥ व्रतंत्रिरात्रमुद्दिश्यदिवारात्रं
स्थिताऽभवत् ३ तंश्रुत्वानियमंतस्याभृशंदुःखान्वितोनृपः ॥ उत्थायवाक्यंसावित्रीमब्रवीत्परिसांत्वयन् ४

सपरिच्छदंपारिबर्हसहितम् १६ । १७ । १८ । परिचारैःसेवनैः गुणैःशीलसत्यादिभिः प्रश्रयेणस्नेहेन दमेनजितेंद्रियतया सर्वकामक्रियाभिःसर्वेषामिष्टसंपादनेन १९ । २० । २१ । २२ । २३
॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९५ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वसतीनांस्थानं भोजनत्रयनिरोधः उपवसतीत्यादौवसतेस्तादर्थ्यदर्शनात ५ पारयिष्यामि समापयिष्यामि। व्यवसायकृतमुद्योगकृतम् ६ । ७ । ८ । ९ युगंहस्तचतुष्कं तावदुदितेउपरियाते १०

॥ द्युमत्सेनउवाच ॥ अतितीव्रोऽयमारंभस्त्वयारब्धोनृपात्मजे ॥ तिसृणांवसतीनांहिस्थानंपरमदुश्चरम् ५ ॥ सावित्र्युवाच ॥ नकार्यस्तातसंतापःपारयिष्याम्यहं
व्रतम् ॥ व्यवसायकृतंहीदंव्यवसायश्चकारणम् ६ ॥ द्युमत्सेनउवाच ॥ ॥ व्रतंभिंधीतिवक्तुंत्वांनास्मिशक्तःकथंचन ॥ पारयस्वेतिवचनंयुक्तमस्मद्विधोवदेत् ७
॥ मार्कंडेयउवाच ॥ एवमुक्त्वाद्युमत्सेनोविरराममहामनाः ॥ तिष्ठंतीचैवसावित्रीकाष्ठभूतेवलक्ष्यते ८ श्वोभूतेभर्तृमरणेसावित्र्याभरतर्षभ ॥ दुःखान्वितायास्तिष्ठं
त्याःसारात्रिर्व्यत्यवर्तत ९ अद्यतद्दिवसंचेतिहुत्वादीप्तंहुताशनम् ॥ युगमात्रोदितेसूर्येकृत्वापौर्वाह्णिकीःक्रियाः १० ततःसर्वान्द्विजान्वृद्धान्श्वश्रूंश्वशुरमेवच ॥ अ
भिवाद्यानुपूर्व्येणप्रांजलिर्नियतास्थिता ११ अवैधव्याशिषस्तेतुसावित्र्यर्थंहिताःशुभाः ॥ ऊचुस्तपस्विनःसर्वेतपोवननिवासिनः १२ एवमस्त्वितिसावित्रीध्यान
योगपरायणा ॥ मनसातागिरःसर्वाःप्रत्यगृह्णात्तपस्विनाम् १३ तंकालंतंमुहूर्तंचप्रतीक्षंतीनृपात्मजा ॥ यथोक्तंनारदवचश्चिंतयंतीसुदुःखिता १४ ततस्तुश्वश्रूश्वशुरा
वूचतुस्तांनृपात्मजाम् ॥ एकांतमास्थितांवाक्यंप्रीत्याभरतसत्तम १५ ॥ श्वशुरावूचतुः ॥ व्रतंयथोपदिष्टंतुतथातत्पारितंत्वया ॥ आहारकालःसंप्राप्तःक्रियतांयद
नंतरम् १६ ॥ सावित्र्युउवाच ॥ अस्तंगतेमयाऽऽदित्येभोक्तव्यंकृतकामया ॥ एषमेहृदिसंकल्पःसमयश्चकृतोमया १७ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ एवंसंभाषमाणायाः
सावित्र्याभोजनंप्रति ॥ स्कंधेपरशुमादायसत्यवान्प्रस्थितोवनम् १८ सावित्रीत्वाहभर्तारंनैकस्त्वंगंतुमर्हसि ॥ सहत्वयागमिष्यामिनहित्वांहातुमुत्सहे १९ ॥ सत्य
वानुवाच ॥ वनंनगतपूर्वंतेदुःखःपंथाश्वभाविनि ॥ व्रतोपवासक्षामाचकथंपद्भ्यांगमिष्यसि २० ॥ सावित्र्युवाच ॥ उपवासान्नमेग्लानिर्नास्तिचापिपरिश्रमः ॥
गमनेचकृतोत्साहांप्रतिषेद्धुंनमाऽर्हसि २१ ॥ सत्यवानुवाच ॥ यदितेगमनोत्साहःकरिष्यामितवप्रियम् ॥ ममत्वामंत्रयगुरून्नमांदोषःस्पृशेदयम् २२ ॥ मार्कंडेय
उवाच ॥ साऽभिवाद्याब्रवीच्छ्वश्रूंश्वशुरंचमहाव्रता ॥ अयंगच्छतिमेभर्ताफलाहारोमहावनम् २३ इच्छेयमभ्यनुज्ञाताआर्ययाश्वशुरेणह ॥ अनेनसहनिर्गंतुंनमेऽद्यवि
हरःक्षमः २४ गुर्वग्निहोत्रार्थंकृतेप्रस्थितश्वसुतस्तव ॥ ननिवार्योनिवार्यःस्यादन्यथाप्रस्थितोवनम् २५ संवत्सरःकिंचिदूनोननिष्क्रांताऽहमाश्रमात् ॥ वनंकुसुमि
तंद्रष्टुंपरंकौतूहलंहिमे २६ ॥ द्युमत्सेनउवाच ॥ यतःप्रभृतिसावित्रीपित्रादत्तास्नुषामम ॥ नानयाभ्यर्थनायुक्तमुक्तपूर्वंस्मराम्यहम् २७ तदेपालभतांकामंयथाऽभिल
षितंवधूः ॥ अप्रमादश्चकर्तव्यःपुत्रिसत्यवतःपथि २८ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ उभाभ्यामभ्यनुज्ञातासाजगामयशस्विनी ॥ सहभर्त्राहसंतीवहृदयेनविदूयता २९ सा
वनानिविचित्राणिरमणीयानिसर्वशः ॥ मयूरगणजुष्टानिददर्शविपुलेक्षणा ३०

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३१ । ३२ । ३३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षण्णवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९६ ॥ ॥ अथेति । कठिनंस्थालीं 'कठिनंनिष्ठुरेस्थाल्याम्' इतिविश्वः १ । २

नदीः पुण्यवहाश्चैवपुष्पितांश्चनगोत्तमान् ॥ सत्यवानाहपश्येतिसावित्रींमधुरंवचः ३१ निरीक्षमाणाभर्त्तारंसर्वावस्थमनिंदिता ॥ मृतमेवहिभर्त्तारंकालेमुनिवचःस्म
रन् ३२ अनुव्रजंतीभर्तारंजगाममृदुगामिनी ॥ द्विधेवहृदयंकृत्वातंचकालमवेक्षती ३३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणि पतिव्रतामा०सावित्र्युपाख्या
नेषण्णवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९६ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ अथभार्यासहायःसफलान्यादायवीर्यवान् ॥ कठिनंपूरयामासततःकाष्ठान्यपाटयत् १
तस्यपाटयतःकाष्ठंस्वेदोवैसमजायत ॥ व्यायामेनचतेनास्यजज्ञेशिरसिवेदना २ सोऽभिगम्यप्रियांभार्यामुवाचश्रमपीडितः ॥ सत्यवानुवाच ॥ व्यायामेनममानेन
जाताशिरसिवेदना ३ अंगानिचैवसावित्रिहृदयंदूयतीवच ॥ अस्वस्थमिवचात्मानंलक्षयेमितभाषिणि ४ शूलैरिविशिरोविद्धमिदंसंलक्षयाम्यहम् ॥ तत्स्वप्तुमिच्छेक
ल्याणिनस्थातुंशक्तिरस्तिमे ५ सासमासाद्यसावित्रीभर्तारमुपगम्यच ॥ उत्संगेऽस्यशिरःकृत्वानिषसादमहीतले ६ ततःसानारदवचोविमृशंतीतपस्विनी ॥ तंमुहू
र्तक्षणंवेलांदिवसंचयुयोजह ७ मुहूर्तादेवचापश्यत्पुरुषंरक्तवाससम् ॥ बद्धमौलिंवपुष्मंतमादित्यसमतेजसम् ८ श्यामावदातंरक्ताक्षंपाशहस्तंभयावहम् ॥ स्थितंसत्य
वतःपार्श्वेनिरीक्षंतंतमेवच ९ तंदृष्ट्वासहसोत्थायभर्तुर्न्यस्यशनैःशिरः ॥ कृतांजलिरुवाचार्ताहृदयेनप्रवेपती १० ॥ सावित्र्युवाच ॥ दैवतंत्वाऽभिजानामिवपुरेतद्ध्यमा
नुषम् ॥ कामयाब्रूहिदेवेशकस्त्वंकिंचचिकीर्षसि ११ ॥ यमउवाच ॥ पतिव्रताऽसिसावित्रितथैवचतपोन्विता ॥ अतस्त्वामभिभाषामिविद्धिमांत्वंशुभेयमम् १२
अयंतेसत्यवान्भर्ताक्षीणायुःपार्थिवात्मजः ॥ नेष्यामितमहंबद्ध्वाविद्ध्येतन्मेचिकीर्षितम् १३ ॥ सावित्र्युवाच ॥ श्रूयतेभगवन्दूतास्तवागच्छंतिमानवान् ॥ नेतुंकि
लभवान्कस्मादागतोऽसिस्वयंप्रभो १४ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ इत्युक्तःपितृराजस्तांभगवान्स्वचिकीर्षितम् ॥ यथावत्सर्वमाख्यातुंतत्प्रियार्थंप्रचक्रमे १५ अयंचधर्म
संयुक्तोरूपवान्गुणसागरः ॥ नार्होमत्पुरुषैर्नेतुमतोऽस्मिस्वयमागतः १६ ततःसत्यवतःकायात्पाशबद्धंवशंगतम् ॥ अंगुष्ठमात्रंपुरुषंनिश्चकर्षयमोबलात् १७ ततः
समुद्धृतप्राणंगतश्वासंहतप्रभम् ॥ निर्विचेष्टंशरीरंतद्बभूवाप्रियदर्शनम् १८ यमस्तुतंततोबद्ध्वाप्रयातोदक्षिणामुखः ॥ सावित्रीचैवदुःखार्तायममेवान्वगच्छत ॥ नि
यमव्रतसंसिद्धामहाभागापतिव्रता १९ ॥ यमउवाच ॥ निवर्तगच्छसावित्रिकुरुष्वास्यौर्ध्वदेहिकम् ॥ कृतंभर्तुस्त्वयाऽऽनृण्यंयावद्गम्यंगतंत्वया २० ॥ सावित्र्युवाच ॥
यत्रमेनीयतेभर्तास्वयंवायत्रगच्छति ॥ मयाचतत्रगंतव्यमेषधर्मःसनातनः २१ तपसागुरुभक्त्याचभर्तुःस्नेहाद्व्रतेनच ॥ तवचैवप्रसादेननमेप्रतिहतागतिः २२ प्राहुः
साप्तपदंमैत्रंबुधास्तत्त्वार्थदर्शिनः ॥ मित्रतांचपुरस्कृत्यकिंचिद्वक्ष्यामितच्छृणु २३

३ । ४ । ५ । ६ युयोजानुचिंतितवती ७ । ८ । ९ । १० कामया इच्छया ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ अंगुष्ठमात्रंहृदयाकाशप्रतिष्ठितत्वात्तत्प्रमाणं पुर्यष्टकवेष्टितं सूक्ष्मशरीरवंतम्
१७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अनात्मवंतोऽजितेंद्रियाः वने धर्मंयज्ञादिरूपंनचरंति जितेंद्रियाएव वनेग्रामेवायज्ञादींस्त्रीसंवद्धान्धर्मान्कुर्वंति तेनगृहस्थवानप्रस्थयोःसंग्रहः वासंगुरुकुलवासंब्रह्मचर्यं ३ परिश्रमंपरित्यागरूपमाश्रमंसंन्यासं । पाठांतरेप्रतिश्रयं प्रतिनिवृत्तःश्रयःकर्मफलाश्रयणमत्रेतिप्रतिश्रयंसंन्यासं विज्ञानतः चतुर्थ्यर्थेसार्वविभक्तिकस्तसिः धर्मस्यफलमात्मविज्ञानमित्यर्थः । 'तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेन तपसाऽनाशकेन' इति एतमेवप्रव्राजिनोलोकमिच्छंतःप्रव्रजंतीतिचवेदानुवचनस्य यज्ञादीनां प्रव्रजनस्यचात्मलाभार्थत्वश्रवणात् २४ एतेषामाश्रमधर्माणांसमुच्चयंवारयतिएकस्येति । चतुर्णामन्यतमस्यैकस्याश्रमस्यधर्मेण सतांमतेनदंभादिरहितश्रद्धयासम्यगनुष्ठितेनेत्यर्थः सर्वेवयमाश्रमास्तंमार्गंज्ञानमार्गंप्रपन्नाःप्राप्ताःस्मः अतोहेतोरस्मत्सदृशोऽन्यिप्राप्यानांक्रमेणांकर्ता धर्मंचवासंचप्रतिश्रयंचेति । पाठक्रमापेक्षया द्वितीयंनैष्ठिकंगुरुकुलवासंदाराऽकरणरूपं तृतीयं पारिव्राज्यंदारादित्यागरूपंवानवांछे ज्ञानहेतोःप्रधानभूतस्यधर्मस्याद्येऽपिसिद्धेरित्यर्थः । मद्भर्तुर्हरणेनावयोर्धर्ममानाशयेतिभावः २५ निवर्तनिवर्तस्व

नानात्मवंतस्तुवनेचरंतिधर्मंचवासंचपरिश्रमंच ॥ विज्ञानतोधर्ममुदाहरंतितस्मात्संतोधर्ममाहुःप्रधानम् २४ एकस्यधर्मेणसतांमतेनसर्वेस्मतंमार्गमनुप्रपन्नाः ॥ मावै द्वितीयंमावृतीयंचवांछेतस्मात्संतोधर्ममाहुःप्रधानम् २५ ॥ यमउवाच ॥ निवर्ततुष्टोऽस्मितवानयागिरास्वराक्षरव्यंजनहेतुयुक्तया ॥ वरंवृणीष्वेहविनाऽस्यजीवितंददानितेसर्वमनिंदितेवरम् २६ ॥ सावित्र्युवाच ॥ च्युतःस्वराज्याद्वनवासमाश्रितोविनष्टचक्षुःश्वशुरोममाश्रमे ॥ सलब्धचक्षुर्बलवान्भवेन्नृपास्तवप्रसादाज्ज्वलनार्कसंनिभः २७ ॥ यमउवाच ॥ ददानितेऽहंतमनिंदितेवरंयथात्वयोक्तंभविताचतत्तथा ॥ तवाध्वनाग्लानिमिवोपलक्षयेनिवर्तगच्छस्व नतेश्रमोभवेत् २८ ॥ सावित्र्युवाच ॥ श्रमःकुतोभर्तृसमीपतोहिमेयतोहिभर्ताममसागतिर्ध्रुवा ॥ यतःपतिंनेष्यसितत्रमेगतिःसुरेशभूयश्चवचोनिबोधमे २९ सतांसकृत्संगतमीप्सितंपरंततःपरंमित्रमितिप्रचक्षते ॥ नचाफलंसत्पुरुषेणसंगतंततःसतांसंनिवसेत्समागमे ३० ॥ यमउवाच ॥ मनोऽनुकूलंबुधबुद्धिवर्धनंत्वयाय दुक्तंवचनंहिताश्रयम् ॥ विनापुनःसत्यवतोऽस्यजीवितंवरंद्वितीयंवरयस्वभामिनि ३१ ॥ सावित्र्युवाच ॥ हृतंपुरामेश्वशुरस्यधीमतःस्वमेवराज्यंलभतांसपार्थिवः ॥ जह्यात्स्वधर्मान्नचमेगुरुर्यथाद्वितीयमेतद्वरयामितेवरम् ३२ ॥ यमउवाच ॥ स्वमेवराज्यंप्रतिपत्स्यतेऽचिरान्नचस्वधर्मात्परिहास्यतेनृपः ॥ कृतेन कामेनमयान्नृपात्मजेनिवर्तगच्छस्वनतेश्रमोभवेत् ३३ ॥ सावित्र्युवाच ॥ प्रजास्त्वयैतानियमेनसंयतानियम्यचैतानयसेनिकामया ॥ ततोयमत्वंतवदेवविश्रुतंनिबोधचेमांगिरमीरितांमया ३४

स्वरउदात्तादिः अक्षरमकरादि व्यंजनंककारादि एतद्युक्तत्वेनवाक्यस्यशब्दतोनिर्दोषत्वमुक्तं हेतुयुक्तत्वेनयुक्तियुक्तत्वमप्युक्तम् २६ भर्तारंमोचयिष्याम्येवेतिस्वयंनिश्चिन्वाना वरांतराण्येवतावत्प्रार्थयंती सावित्र्युवाच च्युतइति २७ अध्वनामार्गेण नतुभर्तृनाशेन अनष्टएवभर्तेत्याशयः २८ यतोयत्रभर्तासागतिस्तत्रैवगमनं ध्रुवानिश्चिता २९ सतामिति । साधोस्तवसमागममात्रेणजातामैत्रीयं निष्फलानैव भवेदितिभावः ३० हिताश्रयंयुक्त्यनुकूलं पूर्वमाश्रमधर्माणांज्ञानहेतुत्वमुक्तमिहतुसत्संगस्येतिभेदः । तथाचश्रुतिः 'तद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेत्' इति ३१ गुरुःश्वशुरः ३२ । ३३ ज्ञानानवामोदोष माह प्रजाइति । नियमेननियमनेन संयतानिगृहीताःसत्यः भवंतिताश्चपुनःकर्मभूतास्त्वंनिकामयाकामितेनार्थेन नयसेसंयोजयसि यातनांतेसत्कर्मफलमपिताभ्योददासि । नकामयेतिपाठे तास्त्वमिच्छयाननयसेक र्मफलायेतिशेषः किंतुतत्तत्कर्मवशादेवेत्यर्थः । येषांतुज्ञानिनां कामनैवनास्ति नतेत्वद्वशेभवंति नापिदेहैःफलायसंयुज्यंतइत्यर्थः तथाचश्रुतिः । इतिनुकामयमानस्येतिसंसारिणामुच्चावचांगतिमुपसंहृत्य 'अथाकामयमा-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नोयोऽकामोनिष्काम आप्तकामः स्यान्नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतेब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येति इति । तद्विदामकामानांगत्याद्यभावंदर्शयति तथासकामानांपुनःपुनःसंसारंचदर्शयति । 'नसांपरायःप्रतिभातिबालंप्र
माद्यंतंवित्तलोभेनमूढं' । अयंलोकोनास्तिपरइतिमानी पुनःपुनर्वशमापद्यतेमे इतियमयातनानिवृत्त्यर्थंसारमुपादिशन् श्रोतारमभिमुखीकरोतिनिबोधेति ३४ अद्रोहःद्रोहाभावः अनुग्रहोदया दानंसंविभागः
त्वमपिमयिदयांकुर्विति भावः ३५ एवंप्रायइत्यल्पायुष्ट्वंभर्तुरभिनयति अशक्तिपेशलाः शक्तिकौशलहीनाः । पाठांतरेभक्तिःश्रद्धा कौशलंचताभ्यांहीनाःसंधिरार्षः आयुःशक्तिकौशलहीनामनुष्यामादृशाः
संतस्त्वमित्रेष्वपिप्राप्तेषुशरणागतेषुदयांकुर्वंति किमुतमादृशेषुदीनेष्वितिभावः ३६ यथातृप्तिकरमितिशेषः ३७ औरसमितिदत्तक्रीतादिव्यावृत्तिः ३८ । ३९ समुद्यतामुपस्थितां ४० विवस्वतः
वस्यतेआच्छाद्यते इतिवः आच्छादनं तद्वान् वस्वांस्तदन्यो विवस्वान्निरावरणोजगदात्मासूर्यः 'सूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्च' इतिश्रुतेः । तस्यतनयःपुत्रः अत्यंतहितइत्यर्थः समेनशत्रुमित्रादितारतम्यहीनेनतत्त्वध

अद्रोहःसर्वभूतेषुकर्मणामनसागिरा ॥ अनुग्रहश्चदानंचसतांधर्मःसनातनः ३५ एवंप्रायश्चलोकोऽयंमनुष्याःशक्तिपेशलाः ॥ संतस्त्वेवाप्यमित्रेषुदयांप्राप्तेषु
कुर्वते ३६ ॥ यमउवाच ॥ पिपासितस्येवभवेद्यथापयस्तथात्वयावाक्यमिदंसमीरितम् ॥ विनापुनःसत्यवतोऽस्यजीवितंवरंवृणीष्वेहशुभेयदिच्छसि ३७
सावित्र्युवाच ॥ ममानपत्यःपृथिवीपतिःपिताभवेत्पितुःपुत्रशतंतथौरसम् ॥ कुलस्यसंतानकरंचयद्भवेत्तृतीयमेतद्वरयामितेवरम् ३८ ॥ यमउवाच ॥ कुल
स्यसंतानकरंसुवर्चसंशतंसुतानांपितुरस्तुतेशुभे ॥ कृतेनकामेननराधिपात्मजेनिवर्तदूरंहिपथस्त्वमागता ३९ ॥ सावित्र्युवाच ॥ नदूरमेतन्ममभर्तृसन्निधौमनो
हिमेदूरतरंप्रधावति ॥ अथव्रजन्नेवगिरंसमुद्यतांमयोच्यमानांशृणुभूयएवच ४० विवस्वतस्त्वंतनयःप्रतापवांस्ततोहिवैवस्वतउच्यसेबुधैः ॥ समेनधर्मेणचरंति
ताःप्रजास्ततस्तवेहेश्वरधर्मराजता ४१ आत्मन्यपिनविश्वासस्तथाभवतिसत्सुयः ॥ तस्मात्सत्सुविशेषेणसर्वःप्रणयमिच्छति ४२ सौहृदात्सर्वभूतानांविश्वासो
नामजायते ॥ तस्मात्सत्सुविशेषेणविश्वासंकुरुतेजनः ४३ ॥ यमउवाच ॥ उदाहृतंतेवचनंयदंगनेशुभेनतादृक्त्वदृतेश्रुतंमया ॥ अनेनतुष्टोऽस्मिविनाऽस्यजीवितं
वरंचतुर्थंवरयस्वगच्छच ४४ ॥ सावित्र्युवाच ॥ ममात्मजंसत्यवतस्तथौरसंभवेदुभाभ्यामिहयत्कुलोद्वहम् ॥ शतंसुतानांबलवीर्यशालिनामिदंचतुर्थंवरयामितेवरम्
४५ ॥ यमउवाच ॥ शतंसुतानांबलवीर्यशालिनांभविष्यतिप्रीतिकरंतवाबले ॥ परिश्रमस्तेनभवेन्नृपात्मजेनिवर्तदूरंहिपथस्त्वमागता ४६ ॥ सावित्र्युवाच ॥
सतांसदाशाश्वतधर्मवृत्तिःसंतोनसीदंतिनचव्यथंति ॥ सतांसद्भिर्नाफलःसंगमोऽस्तिसद्भ्योभयंनानुवर्ततिसंतः ४७ संतोहिसत्येननयंतिसूर्यंसंतोभूमिंतपसाधार
यंति ॥ संतोगतिर्भूतभव्यस्यराजन्सतांमध्येनावसीदंतिसंतः ४८

र्मेणप्रशासनेनताःप्रजाश्चरंति त्वदाज्ञावशगाइत्यर्थःअतएवतवनामधर्मराजइति धर्मेणैवराजतेधर्मोऽस्यराजतइतिवा ४१ लौकिकेष्वपिविश्वासंकुर्वन्निष्टसिद्धिंप्राप्नोति । किमुतत्वयिधर्मराजेइत्याशयेनाह आत्म
न्यपीति । प्रणयंप्रार्थनां ४२ ४३ तेत्वया ४४ ममात्मजंसत्यवतश्चऔरसं नतुधृतराष्ट्रादिवदन्यतोप्रयिजातमित्यर्थः ४५ । ४६ शाश्वतोधर्मःपत्युःसकाशादेवापत्योत्पादनं सतांमादृशानांदाराणांतत्रैववृत्तिःननु
गतायुषिपत्यौकथंतत्स्यादित्यतआहसंतइति । वरंदत्वासंतोनव्यथंतिनापिसीदंति किंतुउक्तंनिर्वहंत्येवेत्यर्थः । अत्यंताशक्येऽर्थेकथंस्यादित्यतआह सतामिति । सतामशक्यमपिनास्ति भयंचान्यस्यतेभ्योनास्ती ॥२४०॥
तितत्त्वतोऽहंनिर्भयाऽस्मीतिभावः ४७ त्वयाऽपिसत्यंस्त्रीयंरक्षणीयमित्याह संतोहीति । भूतभव्यस्य भूतस्यभविष्यस्यच ४८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

परस्परंउपकारप्रत्युपकारम् ४९ एतत्त्रयं प्रसादोऽर्थोमानश्च दरिद्रस्यप्रसादोनार्थाय श्रीमतांप्रसादोऽर्थकृदपिनमानदः सतांतुमानदइति खलेतुप्रसादएवनास्ति अतस्त्रयंत्वय्येवस्थितमितित्वंरक्षिताऽस्माकं भवेतिभावः ५० । ५१ तेत्वत्तःअपवर्गःपुत्रफलप्राप्तिः सुकृताद्विनाःसमीचीनाद्दांपत्ययोगादृते क्षेत्रजादिपुत्रार्पणेननकृतोनिष्पादितोभवति यथाऽन्येषुवरेषुभर्तृषुमदयंत्यांवसिष्ठस्येव नतद्वत् यस्मादेवंतस्माद्वरंवृणे

आर्यजुष्टमिदंवृत्तमितिविज्ञायशाश्वतम् ॥ संतःपरार्थंकुर्वाणानावेक्षंतिपरस्परम् ४९ नचप्रसादःसत्पुरुषेषुमोघोनचाप्यर्थोनश्यतिनापिमानः ॥ यस्मादेतन्नियतंसत्सु
नित्यंतस्मात्संतोरक्षितारोभवंति ५० ॥ यमउवाच ॥ यथायथाभाषसिधर्मसंहितंमनोऽनुकूलंसुपदंमहार्थवत् ॥ तथातथामेत्वयिभक्तिरुत्तमावरंवृणीष्वाप्रतिमंपतिव्रते
५१ ॥ सावित्र्युवाच ॥ नतेऽपवर्गःसुकृताद्विनाकृतस्तथायथाऽन्येषुवरेषुमानद ॥ वरंवृणेजीवतुसत्यवानयंयथामृताह्येवमहंपतिंविना ५२ नकामयेभर्तृविनाकृतासुखं
नकामयेभर्तृविनाकृतादिवम् ॥ नकामयेभर्तृविनाकृताश्रियंनभर्तृहीनाव्यवसामिजीवितुम् ५३ वरातिसर्गःशतपुत्रताममत्वयैवदत्तोह्रियतेचमेपतिः ॥ वरंवृणेजी
वतुसत्यवानयंतवैवसत्यंवचनंभविष्यति ५४ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ तथेत्युक्त्वातुतंपाशंमुक्त्वावैवस्वतोयमः ॥ धर्मराजःप्रहृष्टात्मासावित्रीमिदमब्रवीत् ५५ एषभद्रे
मयामुक्तोभर्तातेकुलनंदिनि ॥ अरोगस्तवनेयश्चसिद्धार्थःसभविष्यति ५६ चतुर्वर्षशतायुश्चत्वयासार्धमवाप्स्यति ॥ इष्ट्वायज्ञैश्चधर्मेणख्यातिंलोकेगमिष्यति ५७
त्वयिपुत्रशतंचैवसत्यवान्जनयिष्यति ॥ तेचापिसर्वेराजानःक्षत्रियाःपुत्रपौत्रिणः ५८ ख्यातास्त्वन्नामधेयाश्चभविष्यंतीहशाश्वताः ॥ पितुश्चतेपुत्रशतंभवितातव
मातरि ५९ मालव्यांमालवानामशाश्वताःपुत्रपौत्रिणः ॥ भ्रातरस्तेभविष्यंतिक्षत्रियास्त्रिदशोपमाः ६० एवंतस्यैववरंदत्वाधर्मराजःप्रतापवान् ॥ निवर्तयित्वासावित्रीं
स्वमेवभवनंययौ ६१ सावित्र्यपियमेयातेभर्तारंप्रतिलभ्यच ॥ जगामतत्रयत्रास्याभर्तुःशावंकलेवरम् ६२ साभूमौप्रेक्ष्यभर्तारमुपसृत्योपगृह्यच ॥ उत्संगेशिरआरो
प्यभूमावुपविवेशह ६३ संज्ञांचसपुनर्लब्ध्वासावित्रीमभ्यभाषत ॥ प्रोष्यागतइवप्रेम्णापुनःपुनरुदीक्ष्यवै ६४ ॥ सत्यवानुवाच ॥ सुचिरंबतसुप्तोऽस्मिकिमर्थंनाव
बोधितः ॥ क्वासौपुरुषःश्यामोयोऽसौमांसंचकर्षह ६५ ॥ सावित्र्युवाच ॥ सुचिरंत्वंप्रसुप्तोऽसिममांकेपुरुषर्षभ ॥ गतःसभगवान्देवःप्रजासंयमनोयमः ६६
विश्रांतोऽसिमहाभागविनिद्रश्चनृपात्मज ॥ यदिशक्यंसमुत्तिष्ठविगाढांपश्यशर्वरीम् ६७ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ उपलभ्यततःसंज्ञांसुखसुप्तइवोत्थितः ॥ दिशःसर्वा
वनांतांश्चनिरीक्ष्योवाचसत्यवान् ६८ फलाहारोऽस्मिनिष्क्रांतस्त्वयासहसुमध्यमे ॥ ततःपाटयतःकाष्ठंशिरसोमेरुजाऽभवत् ६९ शिरोऽभितापसंतप्तःस्थातुंचिरम
शक्नुवन् ॥ तवोत्संगेप्रसुप्तोऽस्मिइतिसर्वंस्मरेशुभे ७० त्वयोपगूढस्यचमेनिद्रयाऽपहृतंमनः ॥ ततोऽपश्यंतमोघोरंपुरुषंचमहौजसम् ७१ तद्यदित्वंविजानासिकिंतद्ब्रूहि
सुमध्यमे ॥ स्वप्नोमेयदिवादृष्टोयदिवासत्यमेवतत् ७२

 ५२ व्यवसामिशक्नोमि ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ त्वन्नामधेयाःसावित्राइति ५९ । ६० । ६१ शावंश्यामं ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२

७३ । ७४ । । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ अस्त्रायमाणकौरुदंतौ ८७ नौआवयोः ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ प्रज्ञाच

तमुवाचाथसावित्रीरजनीव्यवगाहते ॥ श्वस्तेसर्वंयथावृत्तमाख्यास्यामिनृपात्मज ७३ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेपितरौपश्यसुव्रत ॥ विगाढारजनीचेयंनिवृत्तश्चदिवा
करः ७४ नक्तंचराश्चरंत्येतेहृष्टाःक्रूराभिभाषिणः ॥ श्रूयंतेपर्णशब्दाश्चमृगाणांचरतांवने ७५ एताघोरंशिवानादान्दिशंदक्षिणपश्चिमाम् ॥ आस्थायविरुवंत्युग्राः
कंपयंत्योमनोमम ७६ ॥ सत्यवानुवाच ॥ वनंप्रतिभयाकारंघनेनतमसावृतम् ॥ नविज्ञास्यसिपंथानंगंतुंचैवनशक्ष्यसि ७७ ॥ सावित्र्युवाच ॥ अस्मिन्न
द्यवनेदग्धेशुष्कवृक्षःस्थितोज्वलन् ॥ वायुनाधम्यमानोऽत्रदृश्यतेऽग्निःक्वचित्क्वचित् ७८ ततोऽग्निमानयित्वेहज्वालयिष्यामिसर्वतः ॥ काष्ठानीमानिसंतीहजहिसंता
पमात्मनः ७९ यदिनोत्सहसेगंतुंसरुजंत्वांहिलक्षये ॥ नचज्ञास्यसिपंथानंतमसासंवृतेवने ८० श्वःप्रभातेवनेदृश्येयास्यावोऽनुमतेतव ॥ वसावेहक्षपामेकांरुचि
तंयदितेऽनघ ८१ ॥ सत्यवानुवाच ॥ शिरोरुजानिवृत्तामेस्वस्थान्यंगानिलक्षये ॥ मातापितृभ्यामिच्छामिसंगमंत्वत्प्रसादजम् ८२ नकदाचिद्विकालेहिगतपूर्वो
मयाऽऽश्रमः ॥ अनागतायांसंध्यायांमातामेप्ररुणद्धिमाम् ८३ दिवाऽपिमयिनिष्क्रांतेसंतप्येतेगुरूमम ॥ विचिनोतिहिमांतातःसहैवाश्रमवासिभिः ८४ मा
त्रापित्राचसुभृशंदुखिताभ्यामहंपुरा ॥ उपालब्धश्चबहुशश्चिरेणागच्छसीतिहि ८५ कात्ववस्थातयोरद्यमदर्थमितिचिंतये ॥ तयोरदृश्येमयिचमहद्दुःखंभविष्यति
८६ पुरामामूचतुश्चैवरात्रावस्त्रायमाणकौ ॥ भृशंसुदुःखितौवृद्धौबहुशःप्रीतिसंयुतौ ८७ त्वयाहीनौनजीवावमुहूर्तमपिपुत्रक ॥ यावद्धरिष्यसेपुत्रतावन्नौजीवितं
ध्रुवम् ८८ वृद्धयोरंधयोर्दृष्टिस्त्वयिवंशःप्रतिष्ठितः ॥ त्वयिपिंडश्चकीर्तिश्चसंतानंचावयोरिति ८९ मातावृद्धापितावृद्धस्तयोर्यष्टिरहंकिल ॥ तौरात्रौमामप
श्यंतौकामवस्थांगमिष्यतः ९० निद्रायाश्चाभ्यसूयामियस्याहेतोःपितामम ॥ माताचसंशयंप्राप्तामत्कृतेऽनपकारिणी ९१ अहंचसंशयंप्राप्तःकृच्छ्रामापदमास्थितः ॥
मातापितृभ्यांहिविनानाहंजीवितुमुत्सहे ९२ व्यक्तमाकुलयाबुद्ध्याप्रज्ञाचक्षुःपितामम ॥ एकैकमस्यांवेलायांपृच्छत्याश्रमवासिनम् ९३ नात्मानमनुशोचामि
यथाऽहंपितरंशुभे ॥ भर्तारंचाप्यनुगतांमातरंपरिदुर्बलम् ९४ मत्कृतेनहितावद्यसंतापंपरमेष्यतः ॥ जीवंतावनुजीवामिभर्तव्यौतौमयेतिह ९५ तयोःप्रियंमे
कर्तव्यमितिजानामिचाप्यहम् ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ एवमुक्त्वासधर्मात्मागुरुभक्तोगुरुप्रियः ९६ उच्छ्रित्यबाहूदुःखार्तःसुस्वरंप्ररुरोदह ॥ ततोऽब्रवीत्तथादृष्ट्वाभर्ता
रंशोककर्शितम् ९७ प्रमृज्याश्रूणिनेत्राभ्यांसावित्रीधर्मचारिणी ॥ यदिमेऽस्तितपस्तप्तंयदिदत्तंहुतंयदि ९८ श्वश्रूश्वशुरभर्तॄणांममपुण्याऽस्तुशर्वरी ॥ नस्म
राम्युक्तपूर्वांवैस्वैरेष्वप्यनृतांगिरम् ९९ तेनसत्येनतावद्यध्रियेतांश्वशुरौमम ॥ सत्यवानुवाच ॥ कामयेदर्शनंपित्रोर्याहिसावित्रिमाचिरम् १०० ॥२४१॥

क्षुरंधः ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ ध्रियेतांजीवेतां श्वशुरौश्वश्रूश्वशुरौ १००

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१०१।२।३। कठिनेफलपूर्णेपात्रे ४।५।६।७।८।९।१०॥११॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे सप्तनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९७ ॥ ॥ एतस्मिन्ने

पुरामातुःपितुर्वाऽपियदिपश्यामिविप्रियम् ॥ नजीविष्येवरारोहेसत्येनात्मानमालभे १०१ यदिधर्मेचतेबुद्धिर्मांचेज्जीवंतमिच्छसि ॥ ममप्रियंवाकर्तव्यंगच्छावा
श्रममंतिकात् २ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ सावित्रीततउत्थायकेशान्संयम्यभाविनी ॥ पतिमुत्थापयामासबाहुभ्यांपरिगृह्यवै ३ उत्थायसत्यवांश्चापिप्रमृज्यांगा
निपाणिना ॥ सर्वादिशःसमालोक्यकठिनेदृष्टिमादधे ४ तमुवाचाथसावित्रीश्वःफलानिहरिष्यसि ॥ योगक्षेमार्थमेतंतेनेष्यामिपरशुंत्वहम् ५ कृत्वाकठिनभा
रंसावृक्षशाखावलंबिनम् ॥ गृहीत्वापरशुंभर्तुःसकाशेपुनरागमत् ६ वामेस्कंधेतुवामोरूर्भर्तुर्बाहुंनिवेश्यच ॥ दक्षिणेनपरिष्वज्यजगामगजगामिनी ७ ॥ सत्य
वानुवाच ॥ अभ्यासगमनाद्भीरुपंथानोविदिताभम ॥ वृक्षांतरालोकितयाज्योत्स्नयाचापिलक्षये ८ आगतौस्वःपथायेनफलान्यवचितानिच ॥ यथागतंशुभेगच्छ
पंथानंमाविचारय ९ पलाशखंडेचैतस्मिन्पंथाव्यावर्ततेद्विधा ॥ तस्योत्तरेणयःपंथास्तेनगच्छत्वरस्वच १० स्वस्थोऽस्मिबलवानस्मिदिदृक्षुःपितरावुभौ ॥
ब्रुवन्नेवत्वरायुक्तःसंप्रायादाश्रमंप्रति ॥ १११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिपतिव्रतामा० सावित्र्युपाख्यानेसप्तनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९७ ॥
मार्कंडेयउवाच ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुद्युमत्सेनोमहाबलः ॥ लब्धचक्षुःप्रसन्नायांदृष्ट्यांसर्वंददर्शह १ ससर्वानाश्रमान्गत्वाशैब्ययासहभार्यया ॥ पुत्रहेतोःपरामा
र्तिंजगामभरतर्षभ २ तावाश्रमान्नदीश्चैववनानिचसरांसिच ॥ तस्यांनिशिविचिन्वंतौदंपतीपरिजग्मतुः ३ श्रुत्वाशब्दंतुयंकंचिदुन्मुखौसुतशंकया ॥ सावित्री
सहितोभ्येतिसत्यवानित्यभाषताम् ४ भिन्नैश्चपरुषैःपादैःसव्रणैःशोणितोक्षितैः ॥ कुशकंटकविद्धांगावुन्मत्ताविवधावतः ५ ततोऽभिसृत्यतैर्विप्रैःसर्वैराश्रमवा
सिभिः ॥ परिवार्यसमाश्वास्यतावानीतौस्वमाश्रमम् ६ तत्रभार्यासहायःसवृतोवृद्धैस्तपोधनैः ॥ आश्वासितोऽपिचित्रार्थैःपूर्वराज्ञांकथाश्रयैः ७ ततस्तौपुनराश्व
स्तौवृद्धौपुत्रदिदृक्षया ॥ बाल्यवृत्तानिपुत्रस्यस्मरंतौभृशदुःखितौ ८ पुनरुक्त्वाचकरुणांवाचंतौशोककर्शितौ ॥ हापुत्रहासाध्विवधूःक्वासिक्वासीत्यरोदताम् ॥
ब्राह्मणःसत्यवाक्तेषामुवाचेदंतयोर्वचः ९ ॥ सुवर्चाउवाच ॥ यथाऽस्यभार्यासावित्रीतपसाचदमेनच ॥ आचारेणचसंयुक्तातथाजीवतिसत्यवान् १० ॥ गौतम
उवाच ॥ वेदाःसांगामयाऽधीतास्तपोमेसंचितंमहत् ॥ कौमारब्रह्मचर्यंचगुरवोऽग्निश्चतोषिताः ११ समाहितेनचीर्णानिसर्वाण्येवव्रतानिमे ॥ वायुभक्षोपवासश्चकृतो
मेविधिवत्सदा १२ अनेनतपसावेद्मिसर्वंपरचिकीर्षितम् ॥ सत्यमेतन्निबोधध्वंध्रियतेसत्यवानिति १३ ॥ शिष्यउवाच ॥ उपाध्यायस्यमेवक्त्राद्यथावाक्यंविनिः
सृतम् ॥ नैवजातुभवेन्मिथ्यातथाजीवतिसत्यवान् १४ ॥ ऋषयऊचुः ॥ यथाऽस्यभार्यासावित्रीसर्वैरेवसुलक्षणैः ॥ अवैधव्यकरैर्युक्तातथाजीवतिसत्यवान् १५

वेति १।२।३।४ भिन्नैर्विदीर्णैः परुषैःकर्कशैः ५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१६ । १७ शांतायांप्रसन्नायां पार्थिवीपार्थिवत्वयोग्या प्रवृत्तिर्धर्मः १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ विरात्रेबहुरात्रेकाले आगतमागमनम् २८ । २९ । ३० । ३१

॥ भारद्वाजउवाच ॥ यथाऽस्यभार्यासावित्रीतपसाचदमेनच ॥ आचारेणचसंयुक्तातथाजीवतिसत्यवान् १६ ॥ दाल्भ्यउवाच ॥ यथादृष्टिःप्रवृत्तातेसावित्र्याश्चय
थाव्रतम् ॥ गताऽऽहारमकृत्वाचतथाजीवतिसत्यवान् १७ ॥ आपस्तंबउवाच ॥ यथावदंतिशांतायांदिशिवैमृगपक्षिणः ॥ पार्थिवीचप्रवृत्तिस्तेतथाजीवतिसत्य
वान् १८ ॥ धौम्यउवाच ॥ सर्वैर्गुणैरुपेतस्तेयथापुत्रोजनप्रियः ॥ दीर्घायुर्लक्षणोपेतस्तथाजीवतिसत्यवान् १९ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ एवमाश्वासितस्तैस्तु
सत्यवाग्भिस्तपस्विभिः ॥ तांस्तान्विगणयन्सर्वांस्ततःस्थिरइवाभवत् २० ततोमुहूर्तात्सावित्रीभर्त्रासत्यवतासह ॥ आजगामाश्रमंरात्रौप्रहृष्टाप्रविवेशह २१
॥ ब्राह्मणाऊचुः ॥ पुत्रेणसंगतंत्वांतुचक्षुष्मंतंनिरीक्ष्यच ॥ सर्वेवयंवैपृच्छामोवृद्धिंवैपृथिवीपते २२ समागमेनपुत्रस्यसावित्र्यादर्शनेनच ॥ चक्षुषश्चात्मनोलाभात्रि
भिर्दिष्ट्याविवर्धसे २३ सर्वैरस्माभिरुक्तंयत्तथातन्नात्रसंशयः ॥ भूयोभूयःसमृद्धिस्तेक्षिप्रमेवभविष्यति २४ ततोऽग्निंतत्रसंज्वाल्यद्विजास्तेसर्वएवहि ॥ उपासां
चक्रिरेपार्थद्युमत्सेनंमहीपतिम् २५ शैब्याचसत्यवांश्चैवसावित्रीचैकतःस्थिताः ॥ सर्वैस्तैरभ्यनुज्ञाताविशोकाःसमुपाविशन् २६ ततोराज्ञासहासीनाःसर्वेतेवन
वासिनः ॥ जातकौतूहलाःपार्थपप्रच्छुर्नृपतेःसुतम् २७ ॥ ऋषयऊचुः ॥ प्रागेवनागतंकस्मात्सभार्येणत्वयाविभो ॥ विरात्रेचागतंकस्मात्कोऽनुबंधस्तवाभवत्
२८ संतापितःपितामातावनेचैवनृपात्मज ॥ कस्मादितिनजानीमस्तत्सर्ववक्तुमर्हसि २९ ॥ सत्यवानुवाच ॥ पित्राऽहमभ्यनुज्ञातःसावित्रीसहितोगतः ॥
अथमेऽभूच्छिरोदुःखंवनेकाष्ठानिभिंदतः ३० सुप्तश्चाहंवेदनयाचिरमित्युपलक्षये ॥ तावत्कालंनचमयासुप्तपूर्वंकदाचन ३१ सर्वेषामेवभवतांसंतापोमाभवेदिति ॥
अतोविरात्रागमनंनान्यदस्तीहकारणम् ३२ ॥ गौतमउवाच ॥ अकस्माच्चक्षुषःप्राप्तिर्द्युमत्सेनस्यतेपितुः ॥ नास्यत्वंकारणंवेत्सिसावित्रीवक्तुमर्हति ३३ श्रोतु
मिच्छामिसावित्रित्वंहिवेत्थपरावरम् ॥ त्वांहिजानामिसावित्रिसावित्रीमिवतेजसा ३४ त्वमत्रहेतुंजानीषेतस्मात्सत्यंनिरुच्यताम् ॥ रहस्यंयदितेनास्तिकिंचिद
त्रवदस्वनः ३५ ॥ सावित्र्युवाच ॥ एवमेतद्यथावेत्थसंकल्पोनान्यथाहिवः ॥ नहिकिंचिद्रहस्यंमेश्रूयतांतथ्यमेवयत् ३६ मृत्युर्मेपत्युराख्यातोनारदेनमहात्मना ॥
सचाद्यदिवसःप्राप्तस्ततोनैनंजहाम्यहम् ३७ सुप्तंचैनंयमःसाक्षादुपागच्छत्सकिंकरः ॥ सएनमनयद्बद्ध्वादिशंपितृनिषेविताम् ३८ अस्तौषंतमहंदेवंसत्येनवचसा
विभुम् ॥ पंचवैतेनमेदत्तावराःशृणुततान्मम ३९ चक्षुषीचस्वराज्यंचद्वौवरौश्वशुरस्यमे ॥ लब्धंपितुःपुत्रशतंपुत्राणांचात्मनःशतम् ४० चतुर्वर्षशतायुर्मेभ
र्तालब्धश्चसत्यवान् ॥ भर्तुर्हिजीवितार्थंतुमयाचीर्णंत्विदंव्रतम् ४१

३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एतत्सर्वंमयाऽऽख्यातंकारणंविस्तरेणवः ॥ यथावृत्तंसुखोदर्कमिदंदुःखंमहन्मम ४२ ॥ ऋषयऊचुः ॥ निमज्जमानंव्यसनैरभिद्रुतंकुलंनरेंद्रस्यतमोमयेन्हदे ॥ त्वयासुशीलव्रतपुण्ययाकुलंसमुद्धृतंसाध्विपुनःकुलीनया ४३ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ तथाप्रशस्यह्यभिपूज्यचैववरस्त्रियंतामृषयःसमागताः ॥ नरेंद्रमामंत्र्यसपुत्रमंजसाशिवेनजग्मुर्मुदिताःस्वमालयम् ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिपतिव्रतामाहात्म्यपर्वणिसावित्र्युपाख्यानेअष्टनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९८ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ तस्यांरात्र्यांव्यतीतायामुदितेसूर्यमंडले ॥ कृतपौर्वाह्णिकाःसर्वेसमेयुस्तेतपोधनाः १ तदेवसर्वंसावित्र्यामहाभाग्यंमहर्षयः ॥ द्युमत्सेनायनातृप्यन्कथयंतःपुनःपुनः २ ततःप्रकृतयःसर्वाःशाल्वेभ्योऽभ्यागतान्नृप ॥ आचख्युर्निहतंचैवस्वेनामात्येनतंद्विषम् ३ तंमंत्रिणाहतंश्रुत्वाससहायंसबांधवम् ॥ न्यवेदयन्यथावृत्तंविद्रुतंचद्विषद्बलम् ४ ऐकमत्यंचसर्वस्यजनस्याथनृपंप्रति ॥ सचक्षुर्वाऽप्यचक्षुर्वासनोराजाभवत्विति ५ अनेननिश्चयेनेहवयंप्रस्थापितानृप ॥ प्राप्तानीमानियानानिचतुरंगंचतेबलम् ६ प्रयाहिराजन्भद्रंतेघुष्टस्तेनगरेजयः ॥ अध्यास्वचिररात्रायपितृपैतामहंपदम् ७ चक्षुष्मंतंचतंदृष्ट्वाराजानंवपुषाऽन्वितम् ॥ मूर्ध्नानिपतिताःसर्वेविस्मयोत्फुल्ललोचनाः ८ ततोऽभिवाद्यतान्वृद्धान्द्विजानाश्रमवासिनः ॥ तैश्चाभिपूजितःसर्वैःप्रययौनगरंप्रति ९ शैब्याचसहसावित्र्यास्वास्तीर्णेनसुवर्चसा ॥ नरयुक्तेनयानेनप्रययौसेनयावृता १० ततोऽभिषिषिचुःप्रीत्याद्युमत्सेनपुरोहिताः ॥ पुत्रंचास्यमहात्मानंयौवराज्येऽभ्यषेचयन् ११ ततःकालेनमहतासावित्र्याःकीर्तिवर्धनम् ॥ तद्वैपुत्रशतंजज्ञेशूराणामनिवर्तिनाम् १२ भ्रातॄणांसोदराणांचतथैवास्याऽभवच्छतम् ॥ मद्राधिपस्याश्वपतेर्मालव्यांसुमहद्बलम् १३ एवमात्मापितामाताश्वश्रूःश्वशुरएवच ॥ भर्तुःकुलंचसावित्र्यासर्वंकृच्छ्रात्समुद्धृतम् १४ तथैवैषाहिकल्याणीद्रौपदीशीलसंमता ॥ तारयिष्यतिवःसर्वान्सावित्रीवकुलांगना १५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंसपांडवस्तेनअनुनीतोमहात्मना ॥ विशोकोविज्वरोराजन्काम्यकेन्यवसत्तदा १६ यश्चेदंशृणुयाद्भक्त्यासावित्र्याख्यानमुत्तमम् ॥ ससुखीसर्वसिद्धार्थोनदुःखंप्राप्नुयान्नरः १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिपतिव्रतामाहात्म्यपर्वणिसावित्र्युपाख्यानेनवनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९९ ॥ ॥ ॥ ॥ समाप्तंचेदंपतिव्रतामाहात्म्यपर्व ॥ अथकुंडलाहरणपर्व ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ यत्तत्तदामहद्ब्रह्मन्लोमशोवाक्यमब्रवीत् ॥ इंद्रस्यवचनादेवपांडुपुत्रंयुधिष्ठिरम् १ यच्चापितेभयंतीव्रंनचकीर्तयसेक्वचित् ॥ तच्चाप्यपहरिष्यामिधनंजयइतोगते २ किंनुतज्जपतांश्रेष्ठकर्णंप्रतिमहद्भयम् ॥ आसीन्नचसधर्मात्माकथयामासकस्यचित् ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ । ५ त्रिभावसुः त्रिशिष्टाभाःदीप्तिःसैवत्रसुधनंयस्यताद्दशःसूर्यः ६ स्वप्नांतेस्वप्नमध्ये । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ ।

॥ वैशंपायनउवाच ॥ अयंतेराजशार्दूलकथयामिकथामिमाम् ॥ पृच्छतोभरतश्रेष्ठशुश्रूषस्वगिरंमम ४ द्वादशेममतिक्रांतेवर्षेप्राप्तेत्रयोदशे ॥ पांडूनांहितकृच्छक्रःकर्ण
भिक्षितुमुद्यतः ५ अभिप्रायमथोज्ञात्वामहेंद्रस्यविभावसुः ॥ कुंडलार्थेमहाराजसूर्यःकर्णमुपागतः ६ महार्हेशयनेवीरंस्पर्द्ध्यास्तरणसंवृते ॥ शयानमतिविश्व
स्तंब्रह्मण्यंसत्यवादिनम् ७ स्वप्नांतेनिशिराजेंद्रदर्शयामासरश्मिवान् ॥ कृपयापरयाऽऽविष्टःपुत्रस्नेहाच्चभारत ८ ब्राह्मणोवेदविद्भूत्वासूर्योयोगार्द्धिरूपवान् ॥
हितार्थमब्रवीत्कर्णंसांत्वपूर्वमिदंवचः ९ कर्णमद्वचनंतातशृणुसत्यभृतांवर ॥ ब्रुवतोऽद्यमहाबाहोसौहृदात्परमंहितम् १० उपायास्यतिशक्रस्त्वांपांडवानांहिते
प्सया ॥ ब्राह्मणच्छद्मनाकर्णकुंडलोपजिहीर्षया ११ विदितंतेनशीलंतेसर्वस्यजगतस्तथा ॥ यथात्वंभिक्षितःसद्भिर्ददास्येवनयाचसे १२ त्वंहितातददास्येवब्राह्म
णेभ्यःप्रयाचितम् ॥ वित्तंयच्चान्यदप्याहुर्नप्रत्याख्यासिकस्यचित् १३ त्वांतुचैवंविधंज्ञात्वास्वयंवैपाकशासनः ॥ आगंताकुंडलार्थायकवचंचैवभिक्षितुम् १४
तस्मैप्रयाचमानायनदेयेकुंडलेत्वया ॥ अनुनेयःपरंशक्त्याश्रेयएतद्धितेपरम् १५ कुंडलार्थेब्रुवंस्तातकारणैर्बहुभिस्त्वया ॥ अन्यैर्बहुविधैर्वित्तैःसन्निवार्यःपुनःपुनः
१६ रत्नैःस्त्रीभिस्तथागोभिर्धनैर्बहुविधैरपि ॥ निदर्शनैश्चबहुभिःकुंडलेप्सुःपुरंदरः १७ यदिदास्यसिकर्णत्वंसहजेकुंडलेशुभे ॥ आयुषःप्रक्षयंगत्वामृत्योर्वशमु
पैष्यसि १८ कवचेनसमायुक्तःकुंडलाभ्यांचमानद ॥ अवध्यस्त्वंरणेऽरीणामितिविद्धिवचोमम १९ अमृतादुत्थितंह्येतदुभयंरत्नसंभवम् ॥ तस्माद्रक्ष्यंत्वया
कर्णजीवितंचेत्प्रियंतव २० ॥ कर्णउवाच ॥ कोमामेवंभवान्प्राहदर्शयन्सौहृदंपरम् ॥ कामयाभगवन्ब्रूहिकोभवान्द्विजवेषधृक् २१ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ अहंतात
सहस्रांशुःसौहृदात्त्वांनिदर्शये ॥ कुरुष्वैतद्वचोमेत्वमेतच्छ्रेयःपरंहिते २२ ॥ कर्णउवाच ॥ श्रेयएवममात्यंतंयस्यमेगोपतिःप्रभुः ॥ प्रवक्ताऽद्यहितान्वेषीशृणुचेदंवचो
मम २३ प्रसादयेत्वांवरदंप्रणयाच्चब्रवीम्यहम् ॥ ननिवार्योव्रतादस्मादहंयद्यस्मितेप्रियः २४ व्रतंवैममलोकोऽयंवेत्तिकृत्स्नंविभावसो ॥ यथाहंद्विजमुख्येभ्योदद्यांप्रा
णानपिध्रुवम् २५ यद्यागच्छतिमांशक्रोब्राह्मणच्छद्मनाऽऽवृतः ॥ हितार्थंपांडुपुत्राणांखेचरोत्तमभिक्षितुम् २६ दास्यामिविबुधश्रेष्ठकुंडलेवर्मचोत्तमम् ॥ नमेकीर्तिः
प्रणश्येतत्रिषुलोकेषुविश्रुता २७ मद्विधस्ययशस्यंहिनयुक्तंप्राणरक्षणम् ॥ युक्तंहियशसायुक्तंमरणंलोकसंमतम् २८ सोऽहमिंद्रायदास्यामिकुंडलेसहवर्मणा ॥ यदिमा
बलवृत्रघ्नोभिक्षार्थमुपयास्यति २९ हितार्थंपांडुपुत्राणांकुंडलेमेप्रयाचितुम् ॥ तन्मेकीर्तिकरंलोकेतस्याकीर्तिर्भविष्यति ३० वृणोमिकीर्तिंलोकेहिजीवितेनापि
भानुमन् ॥ कीर्तिमानश्नुतेस्वर्गंहीनकीर्तिस्तुनश्यति ३१

१९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे त्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०० ॥ ॥ माऽहितमिति । अहितमितिच्छेदः १ । २ । ३ जीवतांपुत्रादीनांकार्यं प्रयोजनंपरिष्वंगादिजंसुखंपित्रादिःकुरुतेलभते त्वयिमृतेत्वत्पित्रादीनांकिंसुखंस्यादितिभावः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ विशाखयोःविशाखानक्षत्रस्यद्वेभास्वरेतारेतयोर्मध्येगतःपूर्णचंद्रः १२

कीर्तिर्हिपुरुषंलोकेसंजीवयतिमातृवत् ॥ अकीर्तिर्जीवितंहंतिजीवतोऽपिशरीरिणः ३२ अयंपुराणःश्लोकोहिस्वयंगीतोविभावसो ॥ धात्रालोकेश्वरयथाकीर्तिरायुर्नरस्यह ३३ पुरुषस्यपरेलोकेकीर्तिरेवपरायणम् ॥ इहलोकेविशुद्धाचकीर्तिरायुर्विवर्द्धनी ३४ सोऽहंशरीरजेदत्वाकीर्तिंप्राप्स्यामिशाश्वतीम् ॥ दत्वाचविधिवद्दानंब्राह्मणेभ्योयथाविधि ३५ हुत्वाशरीरंसंग्रामेकृत्वाकर्मसुदुष्करम् ॥ विजित्यचपरानाजौयशःप्राप्स्यामिकेवलम् ३६ भीतानामभयंदत्वासंग्रामेजीवितार्थिनाम् ॥ वृद्धान्बालान्द्विजातींश्चमोक्षयित्वामहाभयात् ३७ प्राप्स्यामिपरमंलोकेयशःस्वर्ग्यमनुत्तमम् ॥ जीवितेनापिमेरक्ष्याकीर्तिस्तद्विद्धिमेव्रतम् ३८ सोऽहंदत्वामघवतेभिक्षामेतामनुत्तमाम् ॥ ब्राह्मणच्छद्मिनेदेवलोकेगंतापरांगतिं ३९ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिसूर्यकर्णसंवादेत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०० ॥

॥ सूर्यउवाच ॥ माऽहितंकर्णकार्षीस्त्वमात्मनःसुहृदांतथा ॥ पुत्राणामथभार्याणामथोमातुरथोपितुः १ शरीरस्याविरोधेनप्राणिनांप्राणभृद्वर ॥ इष्यतेयशसःप्राप्तिःकीर्तिश्चत्रिदिवेस्थिरा २ यस्त्वंप्राणविरोधेनकीर्तिमिच्छसिशाश्वतीम् ॥ सातेप्राणान्समादायगमिष्यतिनसंशयः ३ जीवतांकुरुतेकार्यंपितामातासुतास्तथा ॥ येचान्येबांधवाःकेचिल्लोकेऽस्मिन्पुरुषर्षभ ४ राजानश्चनरव्याघ्रपौरुषेणनिबोधतत् ॥ कीर्तिश्चजीवतःसाध्वीपुरुषस्यमहाद्युते ५ मृतस्यकीर्त्याकिंकार्यंभस्मीभूतस्यदेहिनः ॥ मृतःकीर्तिंनजानीतेजीवन्कीर्तिंसमश्नुते ६ मृतस्यकीर्तिर्मर्त्यस्ययथामालागतायुषः ॥ अहंतुत्वांब्रवीम्येतद्भक्तोऽसीतिहितेप्सया ७ भक्तिमंतोहिमेरक्ष्याइत्येतेनापिहेतुना ॥ भक्तोऽयंपरयाभक्त्यामामित्येवमहाभुज ८ ममापिभक्तिरुत्पन्नासत्वंकुरुवचोमम ॥ अस्तिचात्रपरंकिंचिदध्यात्मंदेवनिर्मितम् ॥ अतश्चत्वांब्रवीम्येतत्क्रियतामविशंकया ९ देवगुह्यंत्वयाज्ञातुंनशक्यंपुरुषर्षभ ॥ तस्मान्नाख्यामितेगुह्यंकालेवेत्स्यतितद्भवान् १० पुनरुक्तंचवक्ष्यामित्वंराधेयनिबोधतत् ॥ मास्मैतेकुंडलेदद्याभिक्षितेवज्रपाणिना ११ शोभसेकुंडलाभ्यांचरुचिराभ्यांमहाद्युते ॥ विशाखयोर्मध्यगतःशशीवविमलेदिवि १२ कीर्तिश्चजीवतःसाध्वीपुरुषस्येतिविद्धितत् ॥ प्रत्याख्येयस्त्वयातातकुंडलार्थेसुरेश्वरः १३ शक्याबहुविधैर्वाक्यैःकुंडलेप्सात्वयाऽनघ ॥ विहंतुंदेवराजस्यहेतुयुक्तैःपुनःपुनः १४ हेतुमदुपपन्नार्थैर्माधुर्यकृतभूषणैः ॥ पुरंदरस्यकर्णत्वंबुद्धिमेतामपानुद १५ त्वंहिनित्यंनरव्याघ्रस्पर्धसेसव्यसाचिना ॥ सव्यसाचीत्वयाचेहयुधिशूरःसमेष्यति १६ नतुत्वामर्जुनःशक्तःकुंडलाभ्यांसमन्वितम् ॥ विजेतुंयुधियद्यस्यस्वयमिंद्रःसखाभवेत् १७

१३ विहंतुंशक्येतितंबंधः हेतुर्जीवनादिप्रदर्शनंतद्युक्तैः १४ हेतुर्युक्तिस्तद्वंतिचउपपन्नार्थानिहेत्वाभासरहितानिचतैः 'सर्वतएवात्मानंगोपायेत्'। 'नसर्पायांगुलिंदद्यात्'। 'शरीरमाद्यंखलुधर्मसाधनम्' इत्यादिभिर्वाक्यैः १५ । १६ । १७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥ ॥ भगवंतमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५

तस्मान्नदेयेशक्रायत्वयैतेकुंडलेशुभे ॥ संग्रामेयदिनिर्जेतुंकर्णकामयसेऽर्जुनम् ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिसूर्यकर्णसंवादेएकाधिक
द्विशततमोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥ ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ भगवंतमहंभक्तोयथामांवेत्थगोपते ॥ तथापरमतिग्मांशोनास्त्यदेयंकथंचन १ नमेदारानमेपुत्रानचा
त्मासुहृदोनच ॥ तथेष्टावैसदाभक्त्यायथात्वंगोपतेमम २ इष्टानांचमहात्मानोभक्तानांचनसंशयः ॥ कुर्वंतिभक्तिमिष्टांचजानीषेत्वंचभास्कर ३ इष्टोभक्तश्चमेकर्णोनचा
न्यद्दैवतंदिवि ॥ जानीतइतिवैकृत्वाभगवानाहमद्धितम् ४ भूयश्चशिरसायाचेप्रसाद्यचपुनःपुनः ॥ इतिब्रवीमितिग्मांशोत्वंतुमेक्षंतुमर्हसि ५ बिभेमिनतथामृत्योर्य
थाबिभ्येऽनृतादहम् ॥ विशेषेणद्विजातीनांसर्वेषांसर्वदासताम् ६ प्रदानेजीवितस्यापिनमेऽत्रास्तिविचारणा ॥ यच्चमामात्थदेवत्वंपांडवंफाल्गुनंप्रति ७ व्येतुसंताप
जंदुःखंतवभास्करमानसम् ॥ अर्जुनंप्रतिमांचैवविजेष्यामिरणेऽर्जुनम् ८ तवापिविदितंदेवममाप्यस्त्रबलंमहत् ॥ जामदग्न्यादुपात्तंयत्तथाद्रोणान्महात्मनः ९ इदंत्वम
नुजानीहिसुरश्रेष्ठव्रतंमम ॥ भिक्षतेवज्रिणेदद्यामपिजीवितमात्मनः १० ॥ सूर्यउवाच ॥ यदितातददास्येतेवज्रिणेकुंडलेशुभे ॥ त्वमप्येनमथोब्रूयाविजयार्थमहा
बलम् ११ नियमेनप्रदद्यांतेकुंडलेवैशतक्रतो ॥ अवध्योह्यसिभूतानांकुंडलाभ्यांसमन्वितः १२ अर्जुनेनविनाशंहितवदानवसूदनः ॥ प्रार्थयानोरणेवत्सकुंडलेतेजिही
र्षति १३ सत्वमप्येनमाराध्यसूनृताभिःपुनःपुनः ॥ अभ्यर्थयेथादेवेशममोघार्थंपुरंदरम् १४ अमोघांदेहिमेशक्तिममित्रविनिबर्हिणीम् ॥ दास्यामितेसहस्राक्षकुंडलेवर्म
चोत्तमम् १५ इत्येवानियमेनत्वंदद्याःशक्रायकुंडले ॥ तयात्वंकर्णसंग्रामेहनिष्यसिरणेरिपून् १६ नाहत्वाहिमहाबाहोशत्रूनेतिकरंपुनः ॥ साशक्तिर्देवराजस्यशतशोऽथस
हस्रशः १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वासहस्रांशुःसहसांऽतरधीयत ॥ ततःसूर्यायजप्यांतेकर्णःस्वप्नंन्यवेदयत् १८ यथादृष्टंयथातत्त्वंयथोक्तमुभयोर्निशि ॥ तत्स
र्वमानुपूर्व्येणशशंसास्मैवृषस्तदा १९ तच्छ्रुत्वाभगवान्देवोभानुःस्वर्भानुसूदनः ॥ उवाचतंतथेत्येवकर्णंसूर्यःस्मयन्निव २० ततस्तत्त्वमितिज्ञात्वाराधेयःपरवीरहा ॥
शक्तिमेवाभिकांक्षन्वैवासवंप्रत्यपालयत् २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिसूर्यकर्णसंवादेद्व्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥ ॥
॥ जनमेजयउवाच ॥ किंतद्गुह्यंनचाख्यातंकर्णायेहोष्णरश्मिना ॥ कीदृशेकुंडलेतेचकवचंचैवकीदृशम् १ कुतश्चकवचंतस्यकुंडलेचैवसत्तम ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुं
तन्मेब्रूहितपोधन २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अयंराजन्ब्रवीम्येतत्तस्यगुह्यंविभावसोः ॥ यादृशेकुंडलेतेचकवचंचैवयादृशम् ३ कुंतिभोजंपुराराजन्ब्राह्मणः
पर्युपस्थितः ॥ तिग्मतेजामहाप्रांशुःश्मश्रुदंडजटाधरः ४

१६ । १७ । १८ अस्मैसूर्याय वृषःकर्णः १९ स्वर्भानुसूदनोराहुदमनः २० । २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥ किंतद्गुह्यमिति १ । २ । ३ । ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५। ६। ७। ८। ९।१० अनवमन्य अवमानमकृत्वा ११। १२ वस्तुंवासंकर्तुं १३ पराभ्वस्यपरमाश्वासंकृत्वा अभिराधनंकर्तुमितिशेषः १४। १५।१६।१७।१८ प्रणिधानंचित्तैका

दर्शनीयोऽनवद्यांगस्तेजसाप्रज्वलन्निव ॥ मधुपिंगोमधुरवाक्तपःस्वाध्यायभूषणः ५ सराजानंकुंतिभोजमब्रवीत्सुमहातपाः ॥ भिक्षामिच्छामिवैभोक्तुंतवगेहे
विमत्सर ६ नमेव्यलीकंकर्तव्यंत्वयावातवचानुगैः ॥ एवंवत्स्यामितेगेहेयदितेरोचतेऽनघ ७ यथाकामंचगच्छेयमागच्छेयंतथैवच ॥ शय्यासनेचमेराजन्नापराध्ये
तकश्चन ८ तमब्रवीत्कुंतिभोजःप्रीतियुक्तमिदंवचः ॥ एवमस्तुपरंचेतिपुनश्चैनमथाब्रवीत् ९ ममकन्यामहाप्राज्ञपृथानामयशस्विनी ॥ शीलवृत्तान्वितासाध्वी
नियताचैवभाविनी १० उपस्थास्यतिसात्वांवैपूजयाऽनवमन्यच ॥ तस्याश्चशीलवृत्तेनतुष्टिंसमुपयास्यसि ११ एवमुक्त्वातुतंविप्रमभिपूज्ययथाविधि ॥ उवाच
कन्यामभ्येत्यपृथांपृथुललोचनाम् १२ अयंवत्सेमहाभागोब्राह्मणोवस्तुमिच्छति ॥ ममगेहेमयाचास्यतथेत्येवंप्रतिश्रुतम् १३ त्वयिवत्सेपराश्वस्यब्राह्मणस्या
भिराधनम् ॥ तन्मेवाक्यममिथ्यात्वंकर्तुमर्हसिकर्हिचित् १४ अयंतपस्वीभगवान्स्वाध्यायनियतोद्विजः ॥ यद्यद्ब्रूयान्महातेजास्तत्तद्देयममत्सरात् १५ ब्राह्मणो
हिपरंतेजोब्राह्मणोहिपरंतपः ॥ ब्राह्मणानांनमस्कारैःसूर्योदिविविराजते १६ अमानयद्धिमानार्हान्वातापिश्चमहासुरः ॥ निहतोब्रह्मदंडेनतालजंघस्तथैवच १७
सोऽयंवत्सेमहाभारआहितस्त्वयिसांप्रतम् ॥ त्वंसदानियताकुर्याब्राह्मणस्याभिराधनम् १८ जानामिप्रणिधानंतेबाल्यात्प्रभृतिनंदिनि ॥ ब्राह्मणेष्विहसर्वेषु
गुरुबंधुषुचैवह १९ तथाप्रेष्येषुसर्वेषुमित्रसंबंधिमातृषु ॥ मयिचैवयथावत्त्वंसर्वमावृत्त्यवर्तसे २० नह्यतुष्टोजनोस्तीहपुरेचांतःपुरेचते ॥ सम्यग्वृत्त्याऽनवद्यांगि
तवभृत्यजनेष्वपि २१ संदेष्टव्यांतुमन्येत्वांद्विजातिंकोपनंप्रति ॥ पृथेबालेतिकृत्वावैसुताचासिममेतिच २२ वृष्णीनांचकुलेजाताशूरस्यदयितासुता ॥ दत्ताप्री
तिमतामह्यंपित्राबालापुरास्वयम् २३ वसुदेवस्यभगिनीसुतानांप्रवरामम ॥ अग्र्यमग्रेप्रतिज्ञायतेनाऽसिदुहितामम २४ तादृशेहिकुलेजाताकुलेचैवविवर्धिता ॥
सुखात्सुखमनुप्राप्ताह्रदाद्ध्रदमिवागता २५ दौष्कुलेयाविशेषेणकथंचित्प्रग्रहंगताः ॥ बालभावाद्विकुर्वंतिप्रायशःप्रमदाःशुभे २६ पृथेराजकुलेजन्मरूपंचापितवा
द्भुतम् ॥ तेनतेनासिसंपन्नासमुपेताचभाविनी २७ सात्वंदर्पंपरित्यज्यदंभंमानंचभाविनि ॥ आराध्यवरदंविप्रंश्रेयसायोक्ष्यसेपृथे २८ एवंप्राप्स्यसिकल्याणिक
ल्याणमनघेध्रुवम् ॥ कोपितेचद्विजश्रेष्ठेकृत्स्नंदह्येतमेकुलम् २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिपृथोपदेशेत्र्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥३०३॥
॥ कुंत्युवाच ॥ ब्राह्मणंयंत्रिताराजन्नुपस्थास्यामिपूजया ॥ यथाप्रतिज्ञंराजेंद्रनचमिथ्याब्रवीम्यहम् १ एषचैवस्वभावोमेपूजयेयंद्विजानिति ॥ तवचैवप्रियंकार्यंश्रे
यश्चपरंमम २ यद्येवैष्यतिसायाह्नेयदिप्रातरथोनिशि ॥ यद्यर्धरात्रेभगवान्नमेकोपंकरिष्यति ३

ग्र्यम् १९ आवृत्यव्याप्य २०। २१।२२। २३ अग्र्यंअग्रेदेयं मयाप्रथममपत्यंतुभ्यंदेयमितिप्रतिज्ञातमित्यर्थः २४। २५ दौष्कुलेयाःदुष्कुलेजाताः प्रग्रहंनिर्बंधं गताःप्राप्ताः विकुर्वंतिदौःशील्यंकुर्वंति
२६।२७। २८। २९॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे त्र्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०३॥ ॥ ॥ब्राह्मणमिति।यंत्रितानियमयुक्ता १।२।३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

४ विस्रब्धोविश्वस्तः व्यलीकमप्रियम् ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ अग्निशरणेअग्न्यगारे १८ तंद्रीमालस्यम् १९ परिचारार्हपूजार्हे २० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे चतुरधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०४ ॥ ॥ ॥ सात्विति १ । २ प्रतिश्रयैःआश्रयैःशयनासनाद्यैः ३ अन्नादिनासमुदाचारःसमुपसर्पणम् ४ निर्भत्सनंधिक्कारः अप

लाभोममैषराजेंद्रयद्वैपूजयतीद्विजान् ॥ आदेशेतवतिष्ठंतीहितंकुर्यांनरोत्तम ४ विस्रब्धोभवराजेंद्रनव्यलीकंद्विजोत्तमः ॥ वसन्प्राप्स्यतितेगेहेसत्यमेतद्ब्रवीमिते ५ यत्प्रियंचद्विजस्यास्यहितंचैवतवानघ ॥ यतिष्यामितथाराजन्व्येतुतेमानसोज्वरः ६ ब्राह्मणाहिमहाभागाःपूजिताःपृथिवीपते ॥ तारणायसमर्थाःस्युर्विपरीतेवधा यच ७ साऽहमेतद्विजानंतीतोषयिष्येद्विजोत्तमम् ॥ नमत्कृतेव्यथांराजन्प्राप्स्यसिद्विजसत्तमात् ८ अपराधेऽपिराजेंद्रराज्ञामश्रेयसेद्विजाः ॥ भवंतिच्यवनोय द्वत्सुकन्यायाःकृतेपुरा ९ नियमेनपरेणाहमुपस्थास्येद्विजोत्तमम् ॥ यथात्वयानरेंद्रेदंभाषितंब्राह्मणंप्रति १० एवंब्रुवंतींबहुशःपरिष्वज्यसमर्थ्यंच ॥ इतिचेतिच कर्तव्यंराजासर्वमथादिशत् ११ ॥ राजोवाच ॥ एवमेतत्त्वयाभद्रेकर्तव्यमविशंकया ॥ मद्धितार्थंतथात्मार्थंकुलार्थंचाप्यनिंदिते १२ एवमुक्त्वातुतांकन्यांकुंति भोजोमहायशाः ॥ पृथांपरिददौतस्मैद्विजायद्विजवत्सलः १३ इयंब्रह्मन्ममसुताबालासुखविवर्धिता ॥ अपराध्येतयत्किंचिन्नकार्यंहृदितत्त्वया १४ द्विजातयोमहा भागावृद्धबालतपस्विषु ॥ भवंत्यक्रोधनाःप्रायोह्यपराद्धेषुनित्यदा १५ सुमहत्यपराधेऽपिक्षांतिःकार्याद्विजातिभिः ॥ यथाशक्तियथोत्साहंपूजाग्राह्याद्विजोत्तम १६ तथेतिब्राह्मणेनोक्तेसराजाप्रीतमानसः ॥ हंसचंद्रांशुसंकाशंगृहमस्मैन्यवेदयत् १७ तत्राग्निशरणेक्लृप्तमासनंतस्यभानुमत् ॥ आहारादिचसर्वंतत्तथैवप्रत्यवेद यत् १८ निक्षिप्यराजपुत्रीतुतंद्रींमानंतथैवच ॥ आतस्थेपरमंयत्नंब्राह्मणस्याभिराधने १९ तत्रसाब्राह्मणंगत्वापृथाशौचपरासती ॥ विधिवत्परिचारार्हंदेववत्पर्य तोषयत् २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिपृथाद्विजपरिचर्यायांचतुरधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सातुकन्यामहाराजब्राह्मणंसं शितव्रतम् ॥ तोषयामासशुद्धेनमनसासंशितव्रता १ प्रातरेष्याम्यथेत्युक्त्वाकदाचिद्द्विजसत्तमः ॥ ततआयातिराजेंद्रसायंरात्रावथोपुनः २ तंचसर्वासुवेलासुभ क्ष्यभोज्यप्रतिश्रयैः ॥ पूजयामाससाकन्यावर्धमानैस्तुसर्वदा ३ अन्नादिसमुदाचारःशय्यासनकृतस्तथा ॥ दिवसेदिवसेतस्यवर्धतेनतुहीयते ४ निर्भर्त्सनाऽपवादैश्चत थैवाप्रिययागिरा ॥ ब्राह्मणस्यपृथाराजन्नचकाराप्रियंतदा ५ व्यस्तेकालेपुनश्चैतिनचैतिबहुशोद्विजः ॥ सुदुर्लभमपिह्यन्नंदीयतामितिसोऽब्रवीत् ६ कृतमेवचतत्स र्वंयथातस्मैन्यवेदयत् ॥ शिष्यवत्पुत्रवच्चैवस्वसृवच्चसुसंयता ७ यथोपजोषंराजेंद्रद्विजातिप्रवरस्यसा ॥ प्रीतिमुत्पादयामासकन्यारत्नमनिंदिता ८ तस्यास्तुशीलवृत्ते नतुतोषद्विजसत्तमः ॥ अवधानेनभूयोऽस्याःपरंयत्नमथाकरोत् ९ तांप्रभातेचसायंचपितापप्रच्छभारत ॥ अपितुष्यतितेपुत्रिब्राह्मणःपरिचर्यया १०

वादोऽन्नादेर्दूषणं पाठांतरेऽपदेशोव्याजः अप्रिययागालनरूपया ५ । ६ । ७ यथोपजोषंप्रियमनतिक्रम्य ८ शीलंशमादि वृत्तंपरिचर्या अवधानमैकाग्र्यं एतैस्तुतोष । यद्वाअस्याःपृथायाः श्रेयोऽर्थमवधानेन समाधिकाले यत्नमकरोत् यत्नेनतस्याःकल्याणंचिंतितवानित्यर्थः ९ । १०

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ द्वितीयैद्वितीयवारं १९ । २० । २१ विहितोविधानतःविशेषेणहितस्त्वत्प्रोक्ता २२ । २३ इत्यार०प०नी०भा०भा०पंचाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०५ ॥

तंसापरममित्येवप्रत्युवाचयशस्विनी ॥ ततःप्रीतिमवाप्याग्र्यांकुंतिभोजोमहामनाः ११ ततःसंवत्सरेपूर्णेयदाऽसौजपतांवरः ॥ नापश्यद्दुष्कृतंकिंचित्पृथायाःसौहृदे
रतः १२ ततःप्रीतमनाभूत्वासएनांब्राह्मणोऽब्रवीत् ॥ प्रीतोऽस्मिपरमंभद्रेपरिचारेणतेशुभे १३ वरान्वृणीष्वकल्याणिदुरापान्मानुषैरिह ॥ यैस्त्वंसीमंतिनीःसर्वा
यशसाऽभिभविष्यसि १४ ॥ कुंत्युवाच ॥ कृतानिममसर्वाणियस्यामेवेदवित्तम ॥ त्वंप्रसन्नःपिताचैवकृतंविप्रवरैर्मम १५ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ यदिनेच्छसिमत्त
स्त्वंवरंभद्रेशुचिस्मिते ॥ इमंमंत्रंगृहाणत्वमाह्वानायदिवौकसाम् १६ यंयंदेवंत्वमेतेनमंत्रेणावाहयिष्यसि ॥ तेनतेनवशेभद्रेस्थातव्यंतेभविष्यति १७ अकामोवासका
मोवासमेष्यतितेवशे ॥ विबुधोमंत्रसंशांतोभवेद्भृत्यइवानतः १८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ नशशाकद्वितीयंसाप्रत्याख्यातुमनिंदिता ॥ तंवैद्विजातिप्रवरंतदाशापभया
न्नृप १९ ततस्तामनवद्यांगींग्राहयामाससद्विजः ॥ मंत्रग्रामंतदाराजन्नथर्वशिरसिश्रुतम् २० तंप्रदायतुराजेंद्रकुंतिभोजमुवाचह ॥ उषितोऽस्मिसुखंराजन्कन्य
यापरितोषितः २१ तवगेहेषुविहितःसदासुप्रतिपूजितः ॥ साधयिष्यामहेतावदित्युक्त्वांऽतरधीयत २२ सतुराजाद्विजंदृष्ट्वातत्रैवांतर्हितंतदा ॥ बभूवविस्मया
विष्टःपृथांचसमपूजयत् २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाह०पृथायामंत्रप्राप्तौपंचाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०५॥ वैशंपायनउवाच ॥ गतेतस्मिन्
द्विजश्रेष्ठेकस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ चिंतयामाससाकन्यामंत्रग्रामबलाबलम् १ अयंवैकीदृशस्तेनममदत्तोमहात्मना ॥ मंत्रग्रामोबलंतस्यज्ञास्येनातिचिरादिति २
एवंसंचिंतयंतीसाददर्शर्तुंयदृच्छया ॥ व्रीडितासाऽभवद्बालाकन्याभावेरजस्वला ३ ततोहर्म्यतलस्थासामहार्हशयनोचिता ॥ प्राच्यांदिशिसमुद्यंतंददर्शादित्यमंडलम्
४ तत्रबद्धमनोदृष्टिरभवत्सासुमध्यमा ॥ नचातप्यतरूपेणभानोःसंध्यागतस्यसा ५ तस्यादृष्टिरभूद्दिव्यासाऽपश्यद्दिव्यदर्शनम् ॥ आमुक्तकवचंदेवंकुंडलाभ्यां
विभूषितम् ६ तस्याःकौतूहलंत्वासीन्मंत्रंप्रतिनराधिप ॥ आह्वानमकरोत्साऽथतस्यदेवस्यभाविनी ७ प्राणानुपस्पृश्यतदाह्याजुहावदिवाकरम् ॥ आजगामततोराजं
स्त्वरमाणोदिवाकरः ८ मधुपिंगोमहाबाहुःकंबुग्रीवोहसन्निव ॥ अंगदीबद्धमुकुटोदिशःप्रज्वालयन्निव ९ योगात्कृत्वाद्विधाऽऽत्मानमाजगामततापच ॥ आबभा
षेततःकुंतींसाम्नापरमवल्गुना १० आगतोऽस्मिवशंभद्रेतवमंत्रबलात्कृतः ॥ किंकरोमिवशोराज्ञिब्रूहिकर्तातदस्मिते ११ ॥ कुंत्युवाच ॥ गम्यतांभगवंस्तत्रयतएवा
गतोह्यसि ॥ कौतूहलात्समाहूतःप्रसीदभगवन्निति १२ ॥ सूर्यउवाच ॥ गमिष्येऽहंयथामांत्वंब्रवीषितनुमध्यमे ॥ नतुदेवंसमाहूयन्याय्यंप्रेषयितुंवृथा १३

॥ गतेइति १ । २ ऋतुंरजः ३ । ४ । ५ । ६ । ७ प्राणानिंद्रियाणि चक्षुःश्रोत्रादीन्युपस्पृश्य जलेनसम्यगाचम्येत्यर्थः ८ । ९ । १० वशंकामम् ११ । १२ यथाऽहंगमिष्येतथामानांब्रवीषि नतुनद्योग्यमि
त्याह नत्विति । वृथाप्रसादमप्राप्य १३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१४ । १५ । १६ ब्राह्मणंदुर्वाससं १७ । १८ विनयंदंडं धास्यामिधारयिष्यामि १९ । २० । २१ अपचारोऽपराधःकृतः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीयेभा

तवाभिसंधिःसुभगेसूर्यात्पुत्रोभवेदिति ॥ वीर्येणाप्रतिमोलोकेकवचीकुंडलीतिच १४ सात्वमात्मप्रदानंवैकुरुष्वगजगामिनि ॥ उत्पत्स्यतिहिपुत्रस्तेयथासंकल्पमं
गने १५ अथगच्छाम्यहंभद्रेत्वयासंगम्यसुस्मिते ॥ यदित्वंवचनंनाद्यकरिष्यसिममप्रियम् १६ शपिष्येत्वामहंक्रुद्धोब्राह्मणंपितरंचते ॥ त्वत्कृतेतान्प्रधक्ष्यामिस
र्वानपिनसंशयः १७ पितरंचैवतेमूढंयोनवेत्तितवानयम् ॥ तस्यचब्राह्मणस्याद्ययोऽसौमंत्रमदात्तव १८ शीलवृत्तमविज्ञायधास्यामिविनयंपरम् ॥ एतेहिविबुधाः
सर्वेपुरंदरमुखादिवि १९ त्वयाप्रलब्धंपश्यंतिस्मयंतइवभाविनि ॥ पश्यचैनान्सुरगणान्दिव्यंचक्षुरिदंहिते ॥ पूर्वमेवमयादत्तंदृष्टवत्यसियेनमां २० ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ ततोऽपश्यत्रिदशान्राजपुत्रीसर्वानेवस्वेषुधिष्ण्येषुखस्थान् ॥ प्रभावंतंभानुमंतंमहांतंयथाऽऽदित्यंरोचमानांस्तथैव २१ सातान्दृष्ट्वाव्रीडमानेवबालासूर्यं
देवीवचनंप्राहभीता ॥ गच्छत्वंवैगोपतेस्वंविमानंकन्याभावाद्दुःखएवापचारः २२ पितामातागुरवश्चैवयेऽन्येदेहस्यास्यप्रभवंतिप्रदाने ॥ नाहंधर्मंलोपयिष्यामिलोके
स्त्रीणांवृत्तंपूज्यतेदेहरक्षा २३ मयामंत्रबलंज्ञातुमाहूतस्त्वंविभावसो ॥ बाल्याद्बालेतितत्कृत्वाक्षंतुमर्हसिमेविभो २४ ॥ सूर्यउवाच ॥ बालेतिकृत्वाऽनुनयंतवाहंददा
निनान्याऽनुनयंलभेत ॥ आत्मप्रदानंकुरुकुंतिकन्येशांतिस्तवैवंहिभवेच्चभीरु २५ नचापिगंतुंयुक्तंहिमयामिथ्याकृतेनवै ॥ असमेत्यत्वयाभीरुमंत्राहूतेनभाविनि
२६ गमिष्याम्यनवद्यांगिलोकेसमवहास्यतां ॥ सर्वेषांविबुधानांचवक्तव्यःस्यांतथाशुभे २७ सात्वंमयासमागच्छपुत्रंलप्स्यसिमादृशम् ॥ विशिष्टासर्वलोकेषुभवि
ष्यसिनसंशयः २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिसूर्याह्वानेषडधिकत्रिशततमोऽध्यायः ३०६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सातुकन्या
बहुविधंब्रुवंतीमधुरंवचः ॥ अनुनेतुंसहस्रांशुंनशशाकमनस्विनी १ नशशाकयदाबालाप्रत्याख्यातुंतमोनुदम् ॥ भीताशापात्ततोराजन्दध्यौदीर्घमथांतरम् २ अ
नागसःपितुःशापोब्राह्मणस्यतथैवच ॥ मन्निमित्तःकथंनस्यात्क्रुद्धादस्माद्विभावसोः ३ बालेनापिसतामोहाद्भृशंपापकृतान्यपि ॥ नाभ्यासादयितव्यानितेजांसिच त
पांसिच ४ साऽहमद्यभृशंभीतागृहीत्वाचकरेभृशम् ॥ कथंत्वकार्यंकुर्यांवैप्रदानंह्यात्मनःस्वयम् ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सावैशापपरित्रस्ताबहुचिंतयतीहृदा ॥
मोहेनाभिपरीतांगीस्मयमानापुनःपुनः ६ तंदेवमब्रवीद्भीताबंधूनांराजसत्तम ॥ व्रीडाविह्वलयावाचाशापत्रस्ताविशांपते ७ ॥ कुन्त्युवाच ॥ पितामेध्रियतेदेव
माताचान्येचबांधवाः ॥ नतेषुध्रियमाणेषुविधिलोपोभवेदयम् ८

रतभावदीपेषडधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०६ ॥ सातुकन्येति १ दध्यौचिंतितवती अंतरंकालम् २ । ३ बालेनाल्पवयसापिसतासाधुना मोहाच्चित्तपारवश्यात् पापंकृतंहिंसितंयैस्तानिनिष्पापान्यपितेजां
सिसूर्यादीनितपांसिदुर्वासआदीनि । नाभ्यासादयितव्यान्यत्यंतंप्रत्यासत्तिविषयाणिनकर्तव्यानि ४ । ५ । ६ बंधूनांसखीनां ताभ्यइत्यर्थः ७ ध्रियतेजीवति ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नशेन्नश्येत् ९ । १० । ११ प्रभवंति स्वाम्यमर्हंति १२ कामयतेसर्वानितिकन्येतिकन्याशब्दनिर्वचनम् १३ तत्रहेतुः लोककाम्ययालोकप्रिययाकामवत्तया १४ अन्योविवाहनियमादिर्विकारः १५ । १६ १७ अमृतमयंसहजंवर्म १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ प्रस्थितंसंगमायोपक्रांतम् २६ । २७ आत्मसंस्थांवचनवशां एनांनदूषयामास कन्यात्वस्थापनेनेतिशेषः २८ ॥ इत्यारण्यके

त्वयातुसंगमोदेवयदिस्याद्विधिवर्जितः ॥ मन्निमित्तंकुलस्यास्यलोकेकीर्तिर्नशेत्ततः ९ अथवाधर्ममेतंत्वंमन्यसेतपतांवर ॥ ऋतेप्रदानाद्बंधुभ्यस्तवकामंकरोम्य
हम् १० आत्मप्रदानंदुर्धर्षतवकृत्वासतीत्वहम् ॥ त्वयिधर्मोयशश्चैवकीर्तिरायुश्चदेहिनाम् ११ ॥ सूर्यउवाच ॥ नतेपितानतेमातागुरवोवाशुचिस्मिते ॥ प्रभवंति
वरारोहेभद्रंतेशृणमेवचः १२ सर्वान्कामयतेयस्मात्कमेर्धातोश्चभाविनि ॥ तस्मात्कन्येहसुश्रोणीस्वतंत्रावरवर्णिनि १३ नाधर्मश्चरितःकश्चित्त्वयाभवतिभाविनि ॥
अधर्मंकुतएवाहंचरेयंलोककाम्यया १४ अनावृताःस्त्रियःसर्वानराश्चवरवर्णिनि ॥ स्वभावएषलोकानांविकारोऽन्यइतिस्मृतः १५ सामयासहसंगम्यपुनःकन्याभवि
ष्यसि ॥ पुत्रश्चतेमहाबाहुर्भविष्यतिमहायशाः १६ ॥ ॥ कुंत्युवाच ॥ ॥ यदिपुत्रोममभवेत्त्वत्तःसर्वतमोनुद ॥ कुंडलीकवचीशूरोमहाबाहुर्महाबलः १७
॥ सूर्यउवाच ॥ भविष्यतिमहाबाहुःकुंडलीदिव्यवर्मभृत् ॥ उभयंचामृतमयंतस्यभद्रेभविष्यति १८ ॥ कुंत्युवाच ॥ यद्येतदमृतादस्तिकुंडलेवर्मचोत्तमम् ॥ ममपुत्र
स्ययंवैत्वंमत्तउत्पादयिष्यसि १९ अस्तुमेसंगमोदेवयथोक्तंभगवंस्त्वया ॥ त्वद्वीर्यरूपसत्वौजाधर्मयुक्तोभवेत्सच २० ॥ सूर्यउवाच ॥ अदित्याकुंडलेराज्ञिदत्तेमेमत्त
काशिनि ॥ तेऽस्यदास्यामिवैभीरुवर्मचैवेदमुत्तमम् २१ ॥ कुंत्युवाच ॥ परमंभगवन्नेवंसंगमिष्येत्वयासह ॥ यदिपुत्रोभवेदेवंयथावदसिगोपते २२ ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ तथेत्युक्त्वातुतांकुंतीमाविवेशविहंगमः ॥ स्वर्भानुशत्रुर्योगात्मानाभ्यांपस्पर्शचैवताम् २३ ततःसाविह्वलेवासीत्कन्यासूर्यस्यतेजसा ॥ पपातचाथसादेवी
शयनेमूढचेतना २४ ॥ सूर्यउवाच ॥ साधयिष्यामिसुश्रोणिपुत्रंवैजनयिष्यसि ॥ सर्वशस्त्रभृतांश्रेष्ठंकन्याचैवभविष्यसि २५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसात्रीडि
ताबालातदासूर्यमथाब्रवीत् ॥ एवमस्त्वितिराजेंद्रप्रस्थितंभूरिवर्चसम् २६ इतिस्मोक्ताकुंतिराजात्मजासाविवस्वंतंयाचमानासलज्जा ॥ तस्मिन्पुण्येशयनीयेपपात
मोहाविष्टाभज्यमानालतेव २७ तिग्मांशुस्तांतेजसामोहयित्वायोगेनाविश्यात्मसंस्थांचकार ॥ नचैवैनांदूषयामासभानुःसंज्ञांलेभेभूयएवाथबाला २८ ॥ इतिश्री
महाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिसूर्यकुंतीसमागमेसप्ताधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोगर्भःसमभवत्पृथायाःपृथि
वीपते ॥ शुक्ले दशोत्तरेपक्षेतारापतिरिवांबरे १ साबांधवभयाद्बालागर्भंतंविनिगूहती ॥ धारयामाससुश्रोणीनचैनांबुबुधेजनः २ नहितांवेदनार्यन्याकाचिद्धात्रेयि
काष्टते ॥ कन्यापुरगतांबालांनिपुणांपरिरक्षणे ३ ततःकालेनसागर्भंसुषुवेवरवर्णिनी ॥ कन्यैवतस्यदेवस्यप्रसादादमरप्रभम् ४ तथैवाबद्धकवचंकनकोज्ज्वलकुंडलम् ॥
हर्यक्षंवृषभस्कंधंयथाऽस्यपितरंतथा ५

 पर्वणि नी० भारतभावदीपे सप्ताधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०७ ॥ ततइति । दशोत्तरेएकादशेशुक्लेपक्षेप्रतिपदि चंद्रइवबालउद्भूतः माघशुक्लप्रतिपदिकर्णनिषेकजन्मेत्यर्थः १ । २ । ३ । ४ हर्यक्षंसिंहनेत्रम् ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६ मधूच्छिष्टं सिक्थकं मयनमितिभाषायां तेनस्थितायांसर्वतोलिप्तायांमंजूषायांजलप्रवेशोनभवेदित्यर्थः ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१

जातमात्रंचतंगर्भंधात्र्यासंमंत्र्यभाविनी ॥ मंजूषायांसमाधायस्वास्तीर्णायांसमंततः ६ मधूच्छिष्टस्थितायांसासुखायांरुदतीतथा ॥ श्लक्ष्णायांसुपिधानायामश्वनद्यामवासृजत् ७ जानतीचाप्यकर्तव्यंकन्यायागर्भधारणम् ॥ पुत्रस्नेहेनसाराजन्करुणंपर्यदेवयत् ८ समुत्सृजंतीमंजूषामश्वनद्यांतदाजले ॥ उवाचरुदतीकुंतीयानिवाक्यानितच्छृणु ९ स्वस्तितेचांतरिक्षेभ्यःपार्थिवेभ्यश्चपुत्रक ॥ दिव्येभ्यश्चैवभूतेभ्यस्तथातोयचराश्चये १० शिवास्तेसंतुपंथानोमाचतेपरिपंथिनः ॥ आगताश्चतथापुत्रभवंत्वद्रोहचेतसः ११ पातुत्वांवरुणोराजासलिलेसलिलेश्वरः ॥ अंतरिक्षेऽन्तरिक्षस्थःपवनःसर्वगस्तथा १२ पितात्वांपातुसर्वत्रतपनस्तपतांवरः ॥ येनदत्तोऽसिमेपुत्रदिव्येनविधिनाकिल १३ आदित्यावसवोरुद्राःसाध्याविश्वेचदेवताः ॥ मरुतश्चसहेन्द्रेणदिशश्चसदिगीश्वराः १४ रक्षंतुत्वांसुराःसर्वेसमेषुविषमेषुच ॥ वेत्स्यामित्वांविदेशेऽपिकवचेनाभिसूचितम् १५ धन्यस्तेपुत्रजनकोदेवोभानुर्विभावसुः ॥ यस्त्वांद्रक्ष्यतिदिव्येनचक्षुषावाहिनीगतम् १६ धन्यासाप्रमदायात्वांपुत्रत्वेकल्पयिष्यति ॥ यस्यास्त्वंतृषितःपुत्रस्तनंपास्यसिदेवज १७ कोनुस्वप्नस्तयादृष्टोयात्वामादित्यवर्चसम् ॥ दिव्यवर्मसमायुक्तंदिव्यकुंडलभूषितम् १८ पद्मायतविशालाक्षंपद्मताम्रदलोज्ज्वलम् ॥ सुललाटंसुकेशांतंपुत्रत्वेकल्पयिष्यति १९ धन्याद्रक्ष्यंतिपुत्रत्वांभूमौसंसर्पमाणकम् ॥ अव्यक्तकलवाक्यानिवदन्तंरेणुगुंठितम् २० धन्याद्रक्ष्यन्तिपुत्रत्वांपुनर्यौवनगोचरम् ॥ हिमवद्वनसंभूतंसिंहंकेसरिणंयथा २१ एवंबहुविधंराजन्विलप्यकरुणंपृथा ॥ अवासृजतमंजूषामश्वनद्यांतदाजले २२ रुदतीपुत्रशोकार्तानिशीथेकमलेक्षणा ॥ धात्र्यासहपृथाराजन्पुत्रदर्शनलालसा २३ विसर्जयित्वामंजूषांसंबोधनभयात्पितुः ॥ विवेशराजभवनंपुनःशोकातुराततः ॥ २४ मंजूषात्वश्वनद्याःसाययौचर्मण्वतींनदीम् ॥ चर्मण्वत्याश्चयमुनांततोगंगांजगामह २५ गंगायाःसूतविषयंचंपामनुययौपुरीम् ॥ समंजूषागतोगर्भस्तरंगैरुह्यमानकः २६ अमृतादुत्थितंदिव्यंतनुवर्मसकुंडलम् ॥ धारयामासतंगर्भंदैवंचविधिनिर्मितम् २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिकर्णपरित्यागेअष्टाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुधृतराष्ट्रस्यवैसखा ॥ सूतोऽधिरथइत्येवसदारोजाह्नवींययौ १ तस्यभार्याऽभवद्राजन्रूपेणासदृशीभुवि ॥ राधानाममहाभागानसापुत्रमविंदत २ अपत्यार्थेपरंयत्नमकरोच्चविशेषतः ॥ साददर्शाथमंजूषामुह्यमानांयदृच्छया ३ दत्तरक्षाप्रतिसरामन्वालंभनशोभनाम् ॥ ऊर्मीतरंगैर्जाह्नव्याःसमानीतामुपह्वरम् ४ सातुकौतूहलात्प्राप्तांग्राहयामासभाविनी ॥ ततोनिवेदयामाससूतस्याधिरथस्यवै ५ सतामुद्धृत्यमंजूषामुत्सार्यजलमंतिकात् ॥ यंत्रैरुद्घाटयामाससोऽपश्यत्तत्रबालकम् ६

२२ । २३ । २४ । २५ । २६ दैवंदेवजं विधिनाईश्वरेणनिर्मितम् २७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥ ॥ एतस्मिन्निति १ । २
३ दत्तोरक्षार्थंप्रतिसरोदूर्वाकंकणादिरूपोयस्यांतां अन्वालंभनंकुंकुमहस्तदानं उपह्वरंसमीपम् ४ । ५ उत्सार्यपरतोनीत्वा ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७ । ८ यतोजातोऽस्मि उत्पत्तिदिनादारभ्याद्यैवेदमद्भुतंदृष्टम् ९ । १० । ११ । १२ वसुवर्मस्वर्णकवचम् १३ । १४ अंगेषुजनपदविशेषेषु १५ । १६ उपसदनंगुरूपसदनम् १७ परमेष्वासतां महाधनुर्ध

तरुणादित्यसंकाशंहेमवर्मधरंतथा ॥ मृष्टकुंडलयुक्तेनवदनेनविराजता ७ ससूतोभार्ययासार्धंविस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ अंकमारोप्यतंबालंभार्यांवचनमब्रवीत् ८
इदमत्यद्भुतंभीरुयतोजातोऽस्मिभाविनी ॥ दृष्टवान्देवगर्भोऽयंमन्येऽस्माकमुपागतः ९ अनपत्यस्यपुत्रोऽयंदेवैर्दत्तोध्रुवंमम ॥ इत्युक्त्वातंददौपुत्रंराधायैसमहीपते १०
प्रतिजग्राहतंराधाविधिवद्दिव्यरूपिणम् ॥ पुत्रंकमलगर्भाभंदेवगर्भंश्रियावृतम् ११ पुपोषचैनंविधिवद्ववृधेसचवीर्यवान् ॥ ततःप्रभृतिचाप्यन्येप्राभवन्नौरसाःसुताः
१२ वसुवर्मधरंदृष्ट्वातंबालंहेमकुंडलम् ॥ नामास्यवसुषेणेतितितश्चक्रुर्द्विजातयः १३ एवंससूतपुत्रत्वंजगामामितविक्रमः ॥ वसुषेणइतिख्यातोवृषइत्येवचप्रभुः १४
सूतस्यववृधेंऽगेषुश्रेष्ठःपुत्रःसवीर्यवान् ॥ चारेणविदितश्चासीत्पृथयादिव्यवर्मभृत् १५ सूतस्त्वधिरथःपुत्रंविवृद्धंसमयेनतम् ॥ दृष्ट्वाप्रस्थापयामासपुरंवारणसाह्व
यम् १६ तत्रोपसदनंचक्रेद्रोणस्येष्वस्त्रकर्मणि ॥ सख्यंदुर्योधनेनैवमभवत्सचवीर्यवान् १७ द्रोणात्कृपाच्चरामाच्चसोऽस्त्रग्रामंचतुर्विधम् ॥ लब्ध्वालोकेऽभवत्ख्यातः
परमेष्वासतांगतः १८ संधायधार्तराष्ट्रेणपार्थानांविप्रियेरतः ॥ योद्धुमाशंसतेनित्यंफाल्गुनेनमहात्मना १९ सदाहितस्यस्पर्धाऽऽसीदर्जुनेनविशांपते ॥ अर्जुनस्य
चकर्णेनयतोदृष्टोबभूवसः २० एतद्गुह्यंमहाराजसूर्यस्यासीन्नसंशयः ॥ यःसूर्यसंभवःकर्णःकुंत्यांसूतकुलेतथा २१ तंतुकुंडलिनंदृष्ट्वावर्मणाचसमन्वितम् ॥ अवध्यंसम
रेमत्वापर्यतप्यद्युधिष्ठिरः २२ यदाचकर्णोराजेंद्रभानुमंतंदिवाकरम् ॥ स्तौतिमध्यंदिनेप्राप्तेप्रांजलिःसलिलोत्थितः २३ तत्रैनमुपतिष्ठंतिब्राह्मणाधनहेतुना ॥
नादेयंतस्यतत्कालेकिंचिदस्तिद्विजातिषु २४ तमिंद्रोब्राह्मणोभूत्वाभिक्षांदेहीत्युपस्थितः ॥ स्वागतंचेतिराधेयस्तमथप्रत्यभाषत २५ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिराधाकर्णप्राप्तौनवाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ देवराजमनुप्राप्तंब्राह्मणच्छद्मनावृतम् ॥ दृष्ट्वास्वा
गतमित्याहनबुबोधास्यमानसम् १ हिरण्यकंठीःप्रमदाग्रामान्वाबहुगोकुलान् ॥ किंददानीतितंविप्रमुवाचाधिरथिस्ततः २ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ हिरण्यकंठ्यः
प्रमदायच्चान्यत्प्रीतिवर्धनम् ॥ नाहंदत्तमिहेच्छामितदर्थिभ्यःप्रदीयताम् ३ यदेतत्सहजंवर्मकुंडलेचतवानघ ॥ एतदुत्कृत्यमेदेहियदिसत्यव्रतोभवान् ४ एतदिच्छा
म्यहंक्षिप्रंत्वयादत्तंपरंतप ॥ एषमेसर्वलाभानांलाभःपरमकोमतः ५ ॥ कर्णउवाच ॥ अवनिंप्रमदागाश्चनिवापंबहुवार्षिकम् ॥ तत्तेविप्रप्रदास्यामिनतुवर्मसकुंडलम्
६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंबहुविधैर्वाक्यैर्याच्यमानःसतुद्विजः ॥ कर्णेनभरतश्रेष्ठनान्यंवरमयाचत ७

रताम् १८ । १९ यतःकालेदृष्टः २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेनवाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०९ ॥ ॥ देवराजमिति १ । २ । ३
४ । ५ अवनिंगृहार्थं निवापंन्युप्यतेवीजमस्मिन्निति क्षेत्रं बहुवार्षिकंयावज्जीविकवृत्तिरूपम् ६ । ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८ । ९ । १० । ११ गमनीयोवध्यः १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ आयानेव आगच्छन्नेव १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

सांत्वितश्च यथाशक्तिपूजितश्चयथाविधि ॥ नचान्यंसद्विजश्रेष्ठःकामयामासवैवरम् ८ यदानान्यंप्रवृणुतेवरंवैद्विजसत्तमः ॥ तदैनमब्रवीद्भूयोराधेयःप्रहसन्निव ९
सहजंवर्ममेविप्रकुंडलेचामृतोद्भवे ॥ तेनावध्योऽस्मिलोकेषुततोनैतज्जहाम्यहम् १० विशालंपृथिवीराज्यंक्षेमंनिहतकंटकम् ॥ प्रतिगृह्णीष्वमत्तस्त्वंसाधुब्राह्मणपुंगव
११ कुंडलाभ्यांविमुक्तोऽहंवर्मणासहजेनच ॥ गमनीयोभविष्यामिशत्रूणांद्विजसत्तम १२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ यदन्यंनवरंवव्रेभगवान्पाकशासनः ॥ ततःप्रहस्य
कर्णस्तंपुनरित्यब्रवीद्वचः १३ विदितोदेवदेवेशप्रागेवासिममप्रभो ॥ नतुन्याय्यंमयादातुंतवशक्रवृथावरम् १४ त्वंहिदेवेश्वरःसाक्षात्त्वयादेयोवरोमम ॥ अन्येषां
चैवभूतानामीश्वरोह्यसिभूतकृत् १५ यदिदास्यामितेदेवकुंडलेकवचंतथा ॥ वध्यतामुपयास्यामित्वंचशक्रावहास्यताम् १६ तस्माद्विनिमयंकृत्वाकुंडलेवर्मचो
त्तमम् ॥ हरस्वशक्रकामंमेनदद्यामहमन्यथा १७ ॥ शक्रउवाच ॥ विदितोऽहंरवेःपूर्वमायानेवतवांतिकम् ॥ तेनतेसर्वमाख्यातमेवमेतन्नसंशयः १८ काममस्तु
तथाताततवकर्णयथेच्छसि ॥ वर्जयित्वातुमेवज्रंप्रवृणीष्वयथेच्छसि १९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःकर्णःप्रहृष्टस्तुउपसंगम्यवासवम् ॥ अमोघांशक्तिमभ्येत्यव
व्रेसंपूर्णमानसः २० ॥ कर्णउवाच ॥ वर्मणाकुंडलाभ्यांचशक्तिंमेदेहिवासव ॥ अमोघांशत्रुसंघानांघातिनींपृतनामुखे २१ ततःसंचिंत्यमनसामुहूर्तमिववासवः ॥
शक्त्यर्थंपृथिवीपालकर्णंवाक्यमथाब्रवीत् २२ कुंडलेमेप्रयच्छस्ववर्मचैवशरीरजम् ॥ गृहाणकर्णशक्तिंत्वमनेनसमयेनच २३ अमोघाहंतिशतशःशत्रून्ममकरच्युता ॥
पुनश्चपाणिमभ्येतिममदैत्यान्विनिघ्नतः २४ सेयंतवकरप्राप्ताहत्वैकंरिपुमूर्जितम् ॥ गर्जंतंप्रतपंतंचमामेवैष्यतिसूतज २५ ॥ कर्णउवाच ॥ एकमेवाहमिच्छा
मिरिपुंहंतुंमहाहवे ॥ गर्जंतंप्रतपंतंचयतोममभयंभवेत् २६ ॥ इंद्रउवाच ॥ एकंहनिष्यसिरिपुंगर्जंतंबलिनंरणे ॥ त्वंतुयंप्रार्थयस्येकंरक्ष्यतेसमहात्मना २७ यमाहुर्वेद
विद्वांसोवराहमपराजितम् ॥ नारायणमचिंत्यंचतेनकृष्णेनरक्ष्यते २८ ॥ कर्णउवाच ॥ एवमप्यस्तुभगवन्नेकवीरवधेमम ॥ अमोघांदेहिमेशक्तिंयथाहन्यांप्रतापिनम् २९
उत्कृत्यतुप्रदास्यामिकुंडलेकवचंचते ॥ निकृत्तेषुतुगात्रेषुनमेबीभत्सताभवेत् ३० ॥ इंद्रउवाच ॥ नतेबीभत्सताकर्णभविष्यतिकथंचन ॥ व्रणश्चैवनगात्रेषुयस्त्वंनानृत
मिच्छसि ३१ यादृशस्तेपितुर्वर्णस्तेजश्चवदतांवर ॥ तादृशेनैववर्णेनत्वंकर्णभवितापुनः ३२ विद्यमानेषुशस्त्रेषुयद्यमोघामसंशये ॥ प्रमत्तोमोक्ष्यसेचापित्वय्येवैषा
पतिष्यति ३३ ॥ कर्णउवाच ॥ संशयंपरमंप्राप्यविमोक्ष्येवासवीमिमाम् ॥ यथामामात्थशक्रत्वंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ३४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःशक्तिंप्रज्वलितां
प्रतिगृह्यविशांपते ॥ शस्त्रंगृहीत्वानिशितंसर्वगात्राण्यकृंतत ३५

२६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३३ । ३४ । ३५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३६ । ३७ कृणातिहिनस्ति कृंततिछिनत्तिवाअंगानीतिकर्णइत्यर्थः ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे दशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१० ॥ एवमिति १ । २

ततोदेवामानवादानवाश्चनिकृंततंकर्णमात्मानमेवम् ॥ दृष्ट्वासर्वेसिंहनादान्प्रणेदुर्नह्यस्यासीन्मुखजोवैविकारः ३६ ततोदिव्यादुंदुभयःप्रणेदुःपपातोच्चैःपुष्पवर्षंचदि
व्यम् ॥ दृष्ट्वाकर्णंशस्त्रसंकृत्तगात्रंमुहुश्चापिस्मयमानंनृवीरम् ३७ ततश्छित्वाकवचंदिव्यमंगात्तथैवाद्रंप्रददौवासवाय ॥ तथोत्कृत्त्यप्रददौकुंडलेतेकर्णात्तस्मात्कर्म
णातेनकर्णः ३८ ततःशक्रःप्रहसन्वंचयित्वाकर्णंलोकेयशसायोजयित्वा ॥ कृतंकार्यंपांडवानांहिमेनेततःपश्चाद्दिवमेवोत्पपात ३९ श्रुत्वाकर्णंमुषितंधार्तराष्ट्रादी
नाःसर्वेभग्नदर्पाइवासन् ॥ तांचावस्थांगमितंसूतपुत्रंश्रुत्वापार्थाजहृषुःकाननस्थाः ४० ॥ जनमेजयउवाच ॥ क्वस्थावीराःपांडवास्तेबभूवुःकुतश्चैतेश्रुतवंतःप्रियं
तत् ॥ किंवाऽकार्षुर्द्वादशेऽब्देव्यतीतेतन्मेसर्वंभगवान्व्याकरोतु ४१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ लब्ध्वाकृष्णांसैंधवंद्रावयित्वाविप्रैःसार्धंकाम्यकादाश्रमात्ते ॥ मार्कं
डेयाच्छ्रुतवंतःपुराणंदेवर्षीणांचरितंविस्तरेण ४२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिकवचकुंडलदानेदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१० ॥
समाप्तंचेदकुंडलाहरणपर्व ॥ अथारणेयपर्व ॥ जनमेजयउवाच ॥ एवंहृतायांभार्यायांप्राप्यक्लेशमनुत्तमम् ॥ प्रतिपद्यततःकृष्णांकिमकुर्वतपांडवाः १ ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ एवंहृतायांकृष्णायांप्राप्यक्लेशमनुत्तमम् ॥ विहायकाम्यकंराजासहभ्रातृभिरच्युतः २ पुनर्द्वैतवनंरम्यमाजगामयुधिष्ठिरः ॥ स्वादुमूलफलंरम्यंविचित्रबहुपा
दपम् ३ अनुभुक्तफलाहाराःसर्वएवमिताशनाः ॥ न्यवसन्पांडवास्तत्रकृष्णयासहभार्यया ४ वसन्द्वैतवनेराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनोऽर्जुनश्चैवमाद्रीपु
त्रौचपांडवौ ५ ब्राह्मणार्थेपराक्रांताधर्मात्मानोयतव्रताः ॥ क्लेशमार्च्छंतविपुलंसुखोदर्कंपरंतपाः ६ तस्मिन्प्रतिवसंतस्तेयत्प्रापुःकुरुसत्तमाः ॥ वनेक्लेशंसुखोदर्कंत
त्प्रवक्ष्यामितेशृणु ७ अरणीसहितंमंथंब्राह्मणस्यतपस्विनः ॥ मृगस्यघर्षमाणस्यविषाणेसमसज्जत ८ तदादायगतोराजंस्त्वरमाणोमहामृगः ॥ आश्रमांतरितः
शीघ्रंप्लवमानोमहाजवः ९ ह्रियमाणंतुतंदृष्ट्वासविप्रःकुरुसत्तम ॥ त्वरितोऽभ्यागमत्तत्रअग्निहोत्रपरीप्सया १० अजातशत्रुमासीनंभ्रातृभिःसहितंवने ॥ आगम्य
ब्राह्मणस्तूर्णंसंतप्तश्चेदमब्रवीत् ११ अरणीसहितंमंथंसमासक्तंवनस्पतौ ॥ मृगस्यघर्षमाणस्यविषाणेसमसज्जत १२ तमादायगतोराजंस्त्वरमाणोमहामृगः ॥
आश्रमात्त्वरितःशीघ्रंप्लवमानोमहाजवः १३ तस्यगत्वापदंराजन्नासाद्यचमहामृगम् ॥ अग्निहोत्रंनलुप्येततदानयतपांडवाः १४ ब्राह्मणस्यवचःश्रुत्वासंतप्तोऽथयु
धिष्ठिरः ॥ धनुरादायकौंतेयःप्राद्रवद्भ्रातृभिःसह १५ सन्नद्धाधन्विनःसर्वेप्राद्रवन्नरपुंगवाः ॥ ब्राह्मणार्थंयतंतस्तेशीघ्रमन्वगमन्मृगम् १६ कर्णिनालीकनाराचानु
त्सृजंतोमहारथाः ॥ नाविध्यन्पांडवास्तत्रपश्यंतोमृगमंतिकात् १७

३ अनुभुक्ताःव्रतिनः फलाहाराःफलान्येवाहर्तुंशीलाः ४ । ५ । ६ । ७ अरणीउत्तराधरेअग्निमथनकाष्ठेताभ्यांसहितं मंथंनिर्मथनदंडम् ८ आश्रमांतरितःआश्रमादुद्गतः ९ । १० । ११ । १२ । १३ पदं
मार्गेचिह्नं गत्वाप्राप्य तेनैवपथातदानयत १४ । १५ । १६ । १७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१८ । १९ । २० धर्मोनममज्ज धर्मलोपोऽर्थलोपश्चनाभूत् आलस्यादित्युपचर्यते त्वयि अनुत्तराः प्रतिवाक्यरहिताः सर्वभूतेषु कार्यार्थेउपस्थिते ओमित्येववदामोनतुवाक्यांतरमित्यर्थः संशयंब्राह्मणस्यकर्मलो
पनिमित्तंदोषम् २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे एकादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३११ ॥ ॥ नापदामिति । निमित्तंफलं धर्मःप्रारब्धरूपस्त्वर्थफलंसुखदुःखरूपंविभजति १ प्रेष्यवत्

तेषांप्रयतमानानांनादृश्यतमहामृगः ॥ अपश्यंतोमृगंश्रांतादुःखंप्राप्तामनस्विनः १८ शीतलच्छायमागम्यन्यग्रोधंगहनेवने ॥ क्षुत्पिपासापरीतांगाःपांडवाःस
मुपाविशन् १९ तेषांसमुपविष्टानांनकुलोदुःखितस्तदा ॥ अब्रवीद्भ्रातरंश्रेष्ठममर्षात्कुरुनंदनम् २० नास्मिन्कुलेजातुममज्जधर्मोनचालस्यादर्थलोपोबभूव ॥ अ
नुत्तराःसर्वभूतेषुभूयःसंप्राप्ताःस्मःसंशयंकिन्नुराजन् २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआरणेयपर्वणिमृगान्वेषणेएकादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३११ ॥
युधिष्ठिरउवाच ॥ नापदामस्तिमर्यादाननिमित्तंनकारणम् ॥ धर्मस्तुविभजत्यर्थमुभयोःपुण्यपापयोः १ ॥ भीमउवाच ॥ प्रातिकाम्यनयत्कृष्णांसभायांप्रेष्यव
त्तदा ॥ नमयानिहतस्तत्रतेनप्राप्ताःस्मसंशयम् २ ॥ अर्जुनउवाच ॥ वाचस्तीक्ष्णास्थिभेदिन्यःसूतपुत्रेणभाषिताः ॥ अतितीव्रामयाक्षांतास्तेनप्राप्ताःस्मसं
शयम् ३ ॥ सहदेवउवाच ॥ शकुनिस्त्वांयदाऽजैषीदक्षद्यूतेनभारत ॥ समयानहतस्तत्रतेनप्राप्ताःस्मसंशयम् ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजान
कुलंवाक्यमब्रवीत् ॥ आरुह्यवृक्षंमाद्रेयनिरीक्षस्वदिशोदश ५ पानीयमंतिकेपश्यवृक्षांश्चाप्युदकाश्रितान् ॥ एतेहिभ्रातरःश्रांतास्तवतातपिपासिताः ६ नकुलस्तुतथे
त्युक्त्वाशीघ्रमारुह्यपादपम् ॥ अब्रवीद्भ्रातरंज्येष्ठमभिवीक्ष्यसमंततः ७ पश्यामिबहुलान्राजन्वृक्षानुदकसंश्रयान् ॥ सारसानांचनिर्ह्रादमत्रोदकमसंशयम् ८
ततोऽब्रवीत्सत्यधृतिःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ गच्छसौम्यततःशीघ्रंतूर्णंपानीयमानय ९ नकुलस्तुतथेत्युक्त्वाभ्रातुर्ज्येष्ठस्यशासनात् ॥ प्राद्रवद्यत्रपानीयंशीघ्रंचैवा
न्वपद्यत १० सदृष्ट्वाविमलंतोयंसारसैःपरिवारितम् ॥ पातुकामस्ततोवाचमंतरिक्षात्सशुश्रुवे ११ ॥ यक्षउवाच ॥ मातातसाहसंकार्षीर्ममपूर्वपरिग्रहः ॥ प्रश्ना
नुक्त्वातुमाद्रेयततःपिबहरस्वच १२ अनादृत्यतुतद्वाक्यंनकुलःसुपिपासितः ॥ अपिबच्छीतलंतोयंपीत्वाचनिपपातह १३ चिरायमाणेनकुलेकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥
अब्रवीद्भ्रातरंवीरंसहदेवमरिंदमम् १४ भ्राताहिचिरयातोनःसहदेवतवाग्रजः ॥ तथैवानयसोदर्यंपानीयंचत्वमानय १५ सहदेवस्तथेत्युक्त्वातांदिशंप्रत्यपद्यत ॥
ददर्शचहतंभूमौभ्रातरंनकुलंतदा १६ भ्रातृशोकाभिसंतप्तस्तृषयाचप्रपीडितः ॥ अभिदुद्रावपानीयंततोवागभ्यभाषत १७ मातातसाहसंकार्षीर्ममपूर्वपरिग्रहः ॥
प्रश्नानुक्त्वायथाकामंपिबस्वचहरस्वच १८ अनादृत्यतुतद्वाक्यंसहदेवःपिपासितः ॥ अपिबच्छीतलंतोयंपीत्वाचनिपपातह १९ अथाब्रवीत्सविजयंकुंती
पुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातरौतेपरिगतौबीभत्सोशत्रुकर्शन २० तौचैवानयभद्रंतेपानीयंचत्वमानय ॥ त्वंहिनस्तातसर्वेषांदुःखितानामपाश्रयः २१

मेष्यामिव । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ साहसंजलपानरूपं परिग्रहोनियमः योमत्प्रश्नान्वदेत्सएवेतःपयःपिबेद्धरेद्वेति १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ दृश्यमानोभूत्वेतिशेषः २८ । २९ । ३० विधानेनयत्नेन ३१ नभविष्यसिमरिष्यसि ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१

एवमुक्तोगुडाकेशःप्रगृह्यसशरंधनुः ॥ आमुक्तखड्गोमेधावीतत्सरःप्रत्यपद्यत २२ ततःपुरुषशार्दूलौपानीयहरणेगतौ ॥ तौददर्शहतौतत्रभ्रातरौश्वेतवाहनः २३
प्रसुप्ताविवतौदृष्ट्वानरसिंहःसुदुःखितः ॥ धनुरुद्यम्यकौंतेयोव्यलोकयततद्वनम् २४ नापश्यत्तत्रकिंचित्सभूतमस्मिन्महावने ॥ सव्यसाचीततःश्रांतःपानीयंसो
ऽभ्यधावत २५ अभिधावंस्ततोवाक्यमंतरिक्षात्सशुश्रुवे ॥ किमासीदसिपानीयंनैतच्छक्यंबलात्त्वया २६ कौंतेययदिप्रश्नांस्तान्मयोक्तान्प्रतिपत्स्यसे ॥ ततः
पास्यसिपानीयंहरिष्यसिचभारत २७ वारितस्त्वब्रवीत्पार्थोदृश्यमानोनिवारय ॥ यावद्बाणैर्विनिर्भिन्नःपुनर्नैवंवदिष्यसि २८ एवमुक्त्वाततःपार्थःशरैरस्त्रानुमं
त्रितैः ॥ प्रववर्षदिशःकृत्स्नाःशब्दवेधंचदर्शयन् २९ कर्णिनालीकनाराचानुत्सृजन्भरतर्षभ ॥ सत्वमोघानिषून्मुक्त्वातृष्णयाऽभिप्रपीडितः ३० अनेकैरि
षुसंघातैरंतरिक्षेववर्षह ॥ यक्षउवाच ॥ किंविघातेनतेपार्थप्रश्नानुक्त्वाततःपिब ३१ अनुक्त्वाचपिबन्प्रश्नान्पीत्वैवनभविष्यसि ॥ एवमुक्तस्ततःपार्थःसव्यसाची
धनंजयः ३२ अवज्ञायैवतांवाचंपीत्वैवनिपपातह ॥ अथाब्रवीद्भीमसेनंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ३३ नकुलःसहदेवश्चबीभत्सुश्चपरंतप ॥ चिरंगतास्तोयहेतोर्नचा
गच्छंतिभारत ३४ तांश्चैवानयभद्रंतेपानीयंचत्वमानय ॥ भीमसेनस्तथेत्युक्त्वातंदेशंप्रत्यपद्यत ३५ यत्रतेपुरुषव्याघ्राभ्रातरोऽस्यनिपातिताः ॥ तान्दृष्ट्वा
दुःखितोभीमस्तृषयाचप्रपीडितः ३६ अमन्यतमहाबाहुःकर्मतद्यक्षरक्षसाम् ॥ सचिंतयामासतदायोद्धव्यंध्रुवमद्यवै ३७ पास्यामितावत्पानीयमितिपार्थोवृकोदरः ॥
ततोऽभ्यधावत्पानीयंपिपासुःपुरुषर्षभः ३८ ॥ यक्षउवाच ॥ मातातसाहसंकार्षीर्ममपूर्वपरिग्रहः ॥ प्रश्नानुक्त्वातुकौंतेयततःपिबहरस्वच ३९ एवमुक्तस्तदाभीमो
यक्षेणामिततेजसा ॥ अनुक्त्वैवतुतान्प्रश्नान्पीत्वैवनिपपातह ४० ततःकुंतीसुतोराजाप्रचिंत्यपुरुषर्षभः ॥ समुत्थायमहाबाहुर्दह्यमानेनचेतसा ४१ व्यपेतजन
निर्घोषंप्रविवेशमहावनम् ॥ रुरुभिश्चवराहैश्चपक्षिभिश्चनिषेवितम् ४२ नीलभास्वरवर्णैश्चपादपैरुपशोभितम् ॥ भ्रमरैरुपगीतंचपक्षिभिश्चमहायशाः ४३ सग
च्छन्काननेतस्मिन्हेमजालपरिष्कृतम् ॥ ददर्शतत्सरःश्रीमान्विश्वकर्मकृतंयथा ४४ उपेतंनलिनीजालैःसिंधुवारैःसवेतसैः ॥ केतकैःकरवीरैश्चपिप्पलैश्चैवसंवृतम् ॥
श्रमार्तस्तदुपागम्यसरोदृष्ट्वाऽथविस्मितः ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआरणेयपर्वणिनकुलादिपतनेद्वादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ सददर्शहतान्भ्रातॄन्लोकपालानिवच्युतान् ॥ युगांतेसमनुप्राप्तेशक्रप्रतिमगौरवान् १ विनिकीर्णधनुर्बाणंदृष्ट्वानिहतमर्जुनम् ॥ भीम
सेनंयमौचैवनिर्विचेष्टान्गतायुषः २ सदीर्घमुष्णंनिःश्वस्यशोकबाष्पपरिप्लुतः ॥ तान्दृष्ट्वापतितान्भ्रातॄन्सर्वांश्चिंतासमन्वितः ३

४२ । ४३ हेमजालानिहेमवर्णानिकेसराणितैःपरिष्कृतंमंडितं ४४ सिंधुवारैर्जलजविशेषैः ४५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे द्वादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥ ॥
सददर्शेति १ । २ । ३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ । ५ विधर्मिण्योऽनृताः ६ । ७ । ८ नकस्यचिदजेताऽपितुसर्वस्यैवजेता ९ आशांराज्याशां संहृत्यविनाश्य १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ दध्यौकारणंमरणहेतुंविचारितवान् १७ । १८

धर्मपुत्रोमहाबाहुर्विललापसुविस्तरम् ॥ ननुत्वयामहाबाहोप्रतिज्ञातंवृकोदर ४ सुयोधनस्यभेत्स्यामिगदयासक्थिनीरणे ॥ व्यर्थंतदद्यमेसर्वंत्वयिवीरेनिपातिते ५ महात्मनिमहाबाहोकुरूणांकीर्तिवर्धने ॥ मनुष्यसंभवावाचोविधर्मिण्यःप्रतिश्रुताः ६ भवतांदिव्यवाचस्तुताभवंतुकथंमृषा ॥ देवाश्चापियदाऽवोचन्सूतकेत्वांधनंजय ७ सहस्राक्षादनवरःकुंतिपुत्रस्तवेतिवै ॥ उत्तरेपारियात्रेचजगुर्भूतानिसर्वशः ८ विप्रनष्टांश्रियंचैषामाहर्तापुनरंजसा ॥ नास्यजेतारणेकश्चिदजेतानैषकस्यचित् ९ सोऽयंमृत्युवशंयातःकथंजिष्णुर्महाबलः ॥ अयंममाशांसंहृत्यशेतेभूमौधनंजयः १० आश्रित्ययंवयंनाथंदुःखान्येतानिसेहिम ॥ रणेप्रमत्तौवीरौचसदाशत्रुनिबर्हणौ ११ कथंरिपुवशंयातौकुंतीपुत्रौमहाबलौ ॥ यौसर्वास्त्राप्रतिहतौभीमसेनधनंजयौ १२ अश्मसारमयंनूनंहृदयंममदुर्हृदः ॥ यमौयदेतौदृष्ट्वाऽद्यपतितौनावदीर्यते १३ शास्त्रज्ञादेशकालज्ञास्तपोयुक्ताःक्रियान्विताः ॥ अकृत्वासदृशंकर्मकिंशेध्वंपुरुषर्षभाः १४ अविक्षतशरीराश्चाप्यप्रमृष्टशरासनाः ॥ असंज्ञाभुविसंगम्यकिंशेध्वमपराजिताः १५ सानूनिवाद्रेःसंसुप्तान्दृष्ट्वाभ्रातॄन्महामतिः ॥ सुखंप्रसुप्तान्प्रस्विन्नःखिन्नःकष्टांदशांगतः १६ एवमेवदमित्युक्त्वाधर्मात्मासनरेश्वरः ॥ शोकसागरमध्यस्थोदध्यौकारणमाकुलः १७ इतिकर्तव्यतांचेतिदेशकालविभागवित् ॥ नाभिपेदेमहाबाहुश्चिंतयानोमहामतिः १८ अथसंस्तभ्यधर्मात्मातदात्मानंतपःसुतः ॥ एवंविलप्यबहुधाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः १९ बुद्ध्याविचिंतयामासवीराःकेननिपातिताः २० नैषांशस्त्रप्रहारोऽस्तिपदंनेहास्तिकस्यचित् ॥ भूतंमहदिदंमन्येभ्रातरोयेनमेहताः २१ एकाग्रंचिंतयिष्यामिपीत्वावेत्स्यामिवाजलम् ॥ स्यात्तुदुर्योधनेनेदमुपांशुविहितंकृतम् २२ गांधारराजरचितंसततंजिह्मबुद्धिना ॥ यस्यकार्यमकार्यंवासममेवभवत्युत २३ कस्तस्यविश्वसेद्वीरोदुष्कृतेरकृतात्मनः ॥ अथवापुरुषैर्गूढैःप्रयोगोऽयंदुरात्मनः २४ भवेदितिमहाबुद्धिर्बहुधातदचिंतयत् ॥ तस्यासीन्नविषेणेदमुदकंदूषितंयथा २५ मृतानामपिचैतेषांविकृतंनैवजायते ॥ मुखवर्णाःप्रसन्नामेभ्रातॄणामित्यचिंतयत् २६ एकैकशश्चौघबलानिमान्पुरुषसत्तमान् ॥ कोऽन्यःप्रतिसमासेतकालांतकयमादृते २७ एतेनव्यवसायेनतत्तोयंव्यवगाढवान् ॥ गाहमानश्चतत्तोयमंतरिक्षात्सशुश्रुवे २८ ॥ यक्षउवाच ॥ अहंबकःशैवलमत्स्यभक्षोनीतामयाप्रेतवशंतवानुजाः ॥ त्वंपंचमोभविताराजपुत्रनचेत्प्रश्नान्पृच्छतोव्याकरोषि २९ मातातसाहसंकार्षीर्ममपूर्वपरिग्रहः ॥ प्रश्नानुक्त्वातुकौंतेयततःपिबहरस्वच ३० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ रुद्राणांवावसूनांवामरुतांवाप्रधानभाक् ॥ पृच्छामिकोभवान्देवोनैतच्छकुनिनाकृतम् ३१

तपःसुतोधर्मपुत्रः १९ । २० । २१ उपांशुविहितमस्माभिरज्ञातंसद्भिर्हिंसितम् २२ । २३ दुष्कृतेःपापकर्मणः २४ । २५ । २६ ओघबलान्महाप्रवाहवेगान् प्रतिसमासेतप्रतियुद्ध्येत कालेंऽतंकरोतियस्तादृशो यमःकालांतकयमस्तस्मात् २७ । २८ । २९ । ३० प्रधानभाक्प्राधान्यभाक् ३१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३२ तैतव ३३ तेत्वया ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ यद्यतःआत्मनैवात्मस्वरूपंवक्तव्यमतस्तेप्रश्नान्प्रतिवक्ष्यामि ४४ किंस्विदादित्यमुन्नयतीत्यादिप्रश्नोत्तरमालिका
आत्मनस्तत्त्वंनिर्णेतुमारब्धा 'तरतिशोकमात्मवित्' इतितज्ज्ञानस्यफलवत्त्वश्रवणात्तत्सिद्धयेचोच्चावचंसाधनजातमस्यांनिरूप्यते तांव्याख्यास्यामः ४५ आदित्यमादत्तेशब्दादीन्श्रोत्रादिभिरित्यादि
त्योजीवस्तं गौरोऽहमंधोऽहमदुःख्यहंकर्ताऽहमित्याद्यनुभवाद्देहाद्यात्मतयाभासमानं वादिभिश्चानेकधाविकल्प्यमानं ब्रह्मवेदउन्नयतिदेहादिभ्यःपृथक्करोतिश्रुतिरेवात्मतत्त्वनिर्णयेमानमित्यर्थः तथाचश्रुतिः ।
'नावेदविन्मनुतेतंबृहंतं' इति । ननुसर्वेऽपिवेदादात्मानंजानंतिनेत्याह देवाइति । देवाःशमादयस्तस्याभितश्चराःसहायाः । अस्तंस्वस्थानमपहतपाप्मादिगुणाष्टकविशिष्टंतत्कारणभूतंहार्दाकाशंसत्येनधर्मः सा
क्षात्परंपरयावा कर्मोपासनारूपोनयतिप्रापयति । सएवमुक्तविधंस्वरूपंसगुणब्रह्मभावंप्राप्य तद्बाधेन सत्येसर्वबाधावधिभूतेशुद्धचिन्मात्रेप्रतिष्ठितोभवति । तथाचश्रुतिः 'सएवंविद्वानस्माच्छरीरभेदा

हिमवान्पारियात्रश्चविंध्योमलयएवच ॥ चत्वारःपर्वताःकेनपातिताभूरितेजसः ३२ अतीवतेमहत्कर्मकृतंचबलिनांवर ॥ यान्नदेवानगंधर्वानासुराश्चनराक्षसाः ३३
विषहेरन्महायुद्धेकृतंतेतन्महाद्भुतम् ॥ नतेजानामियत्कार्यंनाभिजानामिकांक्षितम् ३४ कौतूहलंमहज्जातंसाध्वसंचागतंमम ॥ येनास्म्युद्विग्नहृदयःसमुत्पन्नशि
रोज्वरः ३५ पृच्छामिभगवंस्तस्मात्कोभवानिहतिष्ठति ॥ यक्षउवाच ॥ यक्षोऽहमस्मिभद्रंतेनास्मिपक्षीजलेचरः ३६ मयैतेनिहताःसर्वेभ्रातरस्तेमहौजसः ॥ वैशं
पायनउवाच ॥ ततस्तामशिवांश्रुत्वावाचंसपरुषाक्षराम् ३७ यक्षस्यब्रुवतोराजन्नुपक्रम्यतदास्थितः ॥ विरूपाक्षंमहाकायंयक्षंतालसमुच्छ्रयम् ३८ ज्वलनार्कप्र
तीकाशमधृष्यंपर्वतोपमम् ॥ वृक्षमाश्रित्यतिष्ठंतंददर्शभरतर्षभः ३९ मेघगंभीरनादेनतर्जयंतंमहास्वनम् ॥ यक्षउवाच ॥ इमेतेभ्रातरोराजन्वार्यमाणामयाऽस
कृत् ४० बलात्तोयंजिहीर्षंतस्ततोवैसूदितामया ॥ नपेयमुदकंराजन्प्राणानिहपरीप्सता ४१ पार्थमासाहसंकार्षीर्ममपूर्वपरिग्रहः ॥ प्रश्नानुक्त्वातुकौंतेयततः
पिबहरस्वच ४२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ नचाहंकामयेयक्षतवपूर्वपरिग्रहम् ॥ कामंनैतत्प्रशंसंतिसंतोहिपुरुषाःसदा ४३ यदात्मनास्वमात्मानंप्रशंसेत्पुरुषर्षभ ॥
यथाप्रज्ञंतुतेप्रश्नान्प्रतिवक्ष्यामिपृच्छमाम् ४४ ॥ यक्षउवाच ॥ किंस्विदादित्यमुन्नयतिकेचतस्याभितश्चराः ॥ कश्चैनमस्तंनयतिकस्मिंश्चप्रतितिष्ठति ४५
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ब्रह्मादित्यमुन्नयतिदेवास्तस्याभितश्चराः ॥ धर्मश्चास्तंनयतिचसत्येचप्रतितिष्ठति ४६ ॥ यक्षउवाच ॥ केनस्विच्छ्रोत्रियोभवतिकेन
स्विद्विंदतेमहत् ॥ केनस्विद्द्वितीयवान्भवतिराजन्केनचबुद्धिमान् ४७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ श्रुतेनश्रोत्रियोभवतितपसाविंदतेमहत् ॥ धृत्याद्वितीयवान्
भवतिबुद्धिमान्वृद्धसेवया ४८

दूर्ध्वमुत्क्रम्यामुष्मिन्स्वर्गेलोकेसर्वान्कामानाप्त्वाऽमृतःसमभवत्' इति । प्रथमंशास्त्रजंज्ञानं ततःशमादिसंपन्नस्ययोगबलाद्देहाद्यध्यासनिवृत्तिस्ततःस्वर्गाख्यसगुणब्रह्मदर्शनं ततः केवलीभावइतिश्रुतेरर्थः
४६ । ४७ वेदस्यसत्येप्रतिष्ठाहेतुत्वमुक्तंतत्रदृष्टंद्वारमाह श्रुतेनेति । श्रोत्रियोवेदाध्यायी श्रुतेनाचार्यमुखाद्वेदार्थावधारणेनभवति नत्वक्षरग्रहणमात्रेण । ततश्चतपसायुक्त्याच श्रुतस्यार्थस्यालोचनेमहत्ब्रह्म
विंदतेजानातिप्रमानप्रमेयगताऽसंभावनानिवृत्त्यानिश्चिनोति धृत्या 'धृत्यायया धारयतेमनःप्राणेंद्रियक्रियाः । योगेनाव्यभिचारिण्याधृतिःसापार्थसात्त्विकी' इत्युक्तलक्षणया निदिध्यासनेनेत्यर्थः द्वितीयमनी
शत्वादिविशिष्टादविद्याप्रत्युपस्थापिताज्जैवाद्रूपात्तद्विपरीतंविद्याप्राप्यंप्रतीचोयद्द्वितीयंरूपंतद्वान्भवति । एतत्त्रयनिश्चयात्मिकाबुद्धिर्गुरूपदेशादेवप्राप्येत्याह बुद्धिमानिति । तथाचश्रुतिः । 'आत्मावाऽरेद्रष्टव्यः–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्रोतव्योमंतव्योनिदिध्यासितव्यः आचार्यवान्पुरुषोवेद ’ इत्यादिरात्मदर्शनसाधनत्वेनश्रवणादित्रयमाचार्यवत्त्वंचेतिदर्शयति ४८ । ४९ श्रवणाद्यधिकारेहेतुमाहत्रिभिरुत्तरैः स्वाध्यायोवेदाध्ययनंविप्रा णांदेवत्वंस्वर्गलोकप्रापकं । तपःशमादिकंसदाचारइत्युपादेयद्वयं । मानुषोभावोदेहाद्यभिमानः । मरणंजन्ममरणप्रापकः । परिवादोदेवब्राह्मणादिदूषणं असदाचारइतिहेयद्वयम् ५० । ५१ परित्यागआ र्तानामितिशेषः ५२ । ५३ इतोऽप्यंतरंगंहेतुमाह प्राणमनसीनिरुध्यमाने यज्ञेसामयजुषीइवज्ञानयज्ञोपकारके ऋकएकामुख्या यज्ञंज्ञानंवृणुतेस्वीकरोति ज्ञानोत्पादिकेत्यर्थः तथाचश्रुतिः । ‘ मनोवाचं प्राणंतान्यात्मनेकुरुत ’ इति आत्महितार्थमेतत्त्रयंप्रजापतिनासृष्टमित्याह तथातंत्वौपनिषदं पुरुषमित्यौपनिषदत्वविशेषणंवाचोमुख्यत्वमाह ५४ । ५५ शमादीनांप्राणजयादीनांचासंभवेयज्ञाद्येवकर्तव्य मित्याह आवपतांआसमंतात्देवांस्तर्पयतां वर्षवृष्टिः श्रेष्ठंफलं सर्वलोकोपकारकत्वात् यथोक्तं । ‘ अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिः ’ इति । निवपतांनिवापःपितृतर्पणंतत्कुर्वतां

॥ यक्षउवाच ॥ किंब्राह्मणानांदेवत्वंकश्चधर्मःसतामिव ॥ कश्चैषांमानुषोभावःकिमेषामसतामिव ४९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ स्वाध्यायएषांदेवत्वंतपएषांसता मिव ॥ मरणंमानुषोभावःपरिवादोऽसतामिव ५० ॥ यक्षउवाच ॥ किंक्षत्रियाणांदेवत्वंकश्चधर्मःसतामिव ॥ कश्चैषांमानुषोभावःकिमेषामसतामिव ५१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ इष्वस्त्रमेषांदेवत्वंयज्ञएषांसतामिव ॥ भयंवैमानुषोभावःपरित्यागोऽसतामिव ५२ ॥ यक्षउवाच ॥ किमेकंयज्ञियंसामकिमेकंयज्ञियंयजुः ॥ काचैषांवृणुतेयज्ञंकांयज्ञोनातिवर्तते ५३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ प्राणोवैयज्ञियंसाममनोवैयज्ञियंयजुः ॥ ऋगेकावृणुतेयज्ञंतांयज्ञोनातिवर्तते ५४ ॥ यक्षउवाच ॥ किंस्विदावपतांश्रेष्ठंकिंस्विन्निवपतांवरम् ॥ किंस्वित्प्रतिष्ठमानानांकिंस्वित्प्रसवतांवरम् ५५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ वर्षमावपतांश्रेष्ठंबीजंनिवपतांवरम् ॥ गावःप्रतिष्ठमाना नांपुत्रःप्रसवतांवरः ५६ ॥ यक्षउवाच ॥ इंद्रियार्थाननुभवन्बुद्धिमान्लोकपूजितः ॥ संमतःसर्वभूतानामुच्छ्वसन्कोनजीवति ५७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ देवता तिथिभृत्यानांपितॄणामात्मनश्चयः ॥ ननिर्वपतिपंचानामुच्छ्वसन्नसजीवति ५८ ॥ यक्षउवाच ॥ किंस्विद्गुरुतरंभूमेःकिंस्विदुच्चतरंचखात् ॥ किंस्विच्छीघ्रतरंवायोः किंस्विद्बहुतरंतृणात् ५९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ मातागुरुतराभूमेःखात्पितोच्चतरस्तथा ॥ मनःशीघ्रतरंवाताच्चिंताबहुतरीतृणात् ६० ॥ यक्षउवाच ॥ किंस्वि त्सुप्तंननिमिषतिकिंस्विज्जातंनचोपति ॥ कस्यस्विद्धृदयंनास्तिकिंस्विद्वेगेनवर्धते ६१

बीजंक्षेत्रारामाद्यात्मोपकारकंफलं । ‘ ‘ आयुःप्रजांधनंविद्यांस्वर्गंमोक्षंसुखानिच । प्रयच्छंतुतथाराज्यंप्रीतास्तुभ्यंपितामहाः ’ इतिस्मृत्युक्तं । प्रतिष्ठमानानामिहैवप्रतिष्ठालिप्सूनांगावःश्रेष्ठं । प्रसवतांसंतति मिच्छूनांपुत्रःश्रेष्ठंफलं दौहित्रादिभ्यःगवांपुत्रस्यचदृष्टार्थत्वेऽपि अतिथिप्रीणनद्वारा श्राद्धप्रदानादिद्वारोपकारकत्वेनपरंपरयाश्रवणाद्यधिकारहेतुत्वंज्ञेयं ५६ इतोऽपिसाधनाद्भ्रष्टोयस्तंनिंदति इंद्रियार्थानिति । इंद्रियार्थान्शब्दादीन् लोकेधनादिवत्त्वेनपूजितः संमतोदानाधिकारित्वेन ५७ ननिर्वपतिनप्रयच्छतिदेवतादिभ्यः ५८ उक्तसाधनाशक्तेनमातापित्रोःशुश्रूषा मनोनिरोधस्तृणवत्तुच्छायाश्चितायास्त्याग श्चकर्तव्यइत्याह किंस्विद्गुर्विति ५९ । ६० । ६१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ननुमनोनाशेशून्यमेवावशिष्यतइत्याशंक्यनेत्याहमत्स्यइति । मत्स्यइवमत्स्योजीवः जाग्रत्स्वप्नयोरिहलोकपरलोकयोर्वा तीरयोरिवसंचारेणसुप्तःस्वनीडभूतंसद्रूपंब्रह्मप्राप्तोननिमिषति मनोवल्लुप्तदृष्टिर्नभवति । 'नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेऽविनाशित्वात्' इतिश्रुतेः । ननुमत्स्योऽविनाशित्वादजातश्चेत्कस्तर्हिजातइत्यतआह अंडंपिंडब्रह्मांडरूपंजातमुत्पन्नंसत्नचोपतिनचलति चुपमंदायांगतौ । पुरुषप्रवर्तितमेवाहंकारादिजडजातंचेष्टतेइत्यर्थः । 'कोह्येवान्यात्कःप्राण्याद्यदेषआकाशआनंदोनस्यात्' इतिश्रुतेः । कस्तर्हिजाताजातयोरेतयोःसंयोगस्यदुःखदस्यनिवृत्त्युपायइत्यतआह अश्मनःअशरीरस्यनिवृत्तदेहत्रयाभ्यासस्ययोगिनोहृदयंशोकनीडंनास्ति । कथंतर्हिसमाधेरपिव्युत्तिष्ठंतीत्याह नदीचित्तनदी वेगेनवर्धते सुषुप्तावस्थापन्नस्यस्वप्रदर्शनवत्समाहितोत्थितस्यायंप्रपंचोदृष्टिसमसमयमात्रजातइत्यर्थः ६२ । ६३ मनोरोधाशक्तस्यदानमेवश्रेयइत्याह सार्थोयथाप्रवसतोमित्रमेवंमरिष्यतोमर्त्यस्यदानंमित्रमित्यर्थः ६४ । ६५ दानस्यचित्तशुद्धिद्वारायज्ञादौयज्ञादेश्चचित्तैकाग्र्यद्वारासमष्ट्युपास्तौप्रवृत्तिहेतुत्वमाह अतिथिरितिअग्निराहवनीयादिरूपः गवामृतंक्षीरंतदेवसोमाख्यंहोतव्यंसोयंसनातनोनित्योधर्मः अमृतोमोक्षहेतुः तत्रद्वारमाह वायुःसर्वमिदंजगत् 'वायुरेवव्यष्टिर्वायुःसमष्टिः' इतिश्रुतेःपिंडब्रह्मांडात्मकवायुरूपत्वप्राप्तेर्मोक्षद्वारमित्यर्थः

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ मत्स्यःसुप्तोननिमिषत्यंडंजातंनचोपति ॥ अश्मनोहृदयंनास्तिनदीवेगेनवर्धते ६२ ॥ यक्षउवाच ॥ किंस्वित्प्रवसतोमित्रंकिंस्विन्मित्रंगृहेसतः ॥ आतुरस्यचकिंमित्रंकिंस्विन्मित्रंमरिष्यतः ६३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ सार्थःप्रवसतोमित्रंभार्यामित्रंगृहेसतः ॥ आतुरस्यभिषङ्मित्रंदानंमित्रंमरिष्यतः ६४ ॥ यक्षउवाच ॥ कोऽतिथिःसर्वभूतानांकिंस्विद्धर्मंसनातनम् ॥ अमृतंकिंस्विद्राजेंद्रकिंस्वित्सर्वमिदंजगत् ६५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अतिथिःसर्वभूतानामग्निःसोमोगवामृतम् ॥ सनातनोऽमृतोधर्मोवायुःसर्वमिदंजगत् ६६ ॥ यक्षउवाच ॥ किंस्विदेकोविचरतेजातःकोजायतेपुनः ॥ किंस्विद्धिमस्यभैषज्यंकिंस्विदावपनंमहत् ६७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ सूर्यएकोविचरतेचंद्रमाजायतेपुनः ॥ अग्निर्हिमस्यभैषज्यंभूमिरावपनंमहत् ६८ ॥ यक्षउवाच ॥ किंस्विदेकपदंधर्म्यंकिंस्विदेकपदंयशः ॥ किंस्विदेकपदंस्वर्ग्यंकिंस्विदेकपदंसुखम् ६९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ दाक्ष्यमेकपदंधर्म्यंदानमेकपदंयशः ॥ सत्यमेकपदंस्वर्ग्यंशीलमेकपदंसुखम् ७० ॥ यक्षउवाच ॥ किंस्विदात्मामनुष्यस्यकिंस्विद्दैवकृतःसखा ॥ उपजीवनंकिंस्विदस्यकिंस्विदस्यपरायणम् ७१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ पुत्रआत्मामनुष्यस्यभार्यादैवकृतःसखा ॥ उपजीवनंचपर्जन्योदानमस्यपरायणम् ७२

६६ । ६७ उक्तलक्षणस्यवायोरपिसंहारेकिमवशिष्यतइत्याह सूर्यएकोविचरतेसूर्यवच्चित्प्रकाशरूपआत्मैवास्ति । अवस्थात्रयेतदभावेचप्रकाश्यसत्वासत्त्वयोः सूर्यइवकुतस्तर्हिप्रपंचभानमतआह चंद्रमाजायतेपुनः 'चंद्रमामनोभूत्वा' इतिश्रुतेर्मनएवाविद्यावशादुत्पद्यते तच्चदुःखप्रदंजगत्कल्पयति अविद्यानिवृत्त्युपायमाह अग्निर्हिमस्यभैषज्यं । 'अग्निर्वाग्भूत्वा' इतिश्रुतेर्वागेवतत्त्वमस्यादिका हिमस्यसूर्याभिभावकस्याविद्याजाड्यस्यऔषधंनिवारकं । भूमिःशरीरंतदेवमहदावपनंविद्याअविद्यायाश्चनिधानपात्रं इहैवसंसारित्ववदसंसारिब्रह्मभावोऽपिसाक्षात्क्रियतइत्यर्थः ६८ अत्रद्वाभ्यांप्रश्नाभ्यांब्रह्मविद्यासूत्रंससाधनमुपक्षिप्तं ततःसप्तभिस्त्वंपदार्थशोधःससाधनःकृतः इदानींपुनःप्रकारांतरेणसाधनान्येवविदधत्तत्त्वंपदार्थयोरभेदंतत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मीत्यादिमहावाक्यप्रतिपाद्यंदर्शयतिनवभिः किंस्विदेकपदमित्यादिना ६९ एकपदंएकमेवपर्यवसानस्थानं दाक्ष्येकृत्स्नोधर्मःपर्यवसितइत्यर्थः एवमुत्तरत्र ७० उद्योगोदानंसत्यंशीलंचसेव्यं तत्रापिदानमेव पुत्रवदात्मा भार्यावत्सखा पर्जन्यवदुपजीवनंच आत्मप्रदत्वाद्रमणीयफलत्वात्स्वादुत्वमुपतिष्ठतीतिवचनेनोपजीवनंहेतुत्वाच्चेत्याह किंस्विदात्मेति ७१ । ७२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

७३ धन्यंधनायहितं । धनमपिश्रुतमेवनस्त्वर्णादीत्याह उत्तमंश्रुतमिति । लाभआरोग्यंधर्मसाधनत्वात् । तुष्टिःसंतोषः । इत्योगोऽध्ययनमारोग्यंसंतोषश्चदृष्टद्वारेणज्ञानेउपकुर्वंतीत्यर्थः ७४ । ७५
 आनृशंस्यंसर्वभूताभयदानं संन्यासइत्यर्थः । त्रयी मोक्षमंत्रस्त्रयीतिश्रुतेस्त्रयीशब्देनात्रत्रिमात्रःप्रणवउच्यते तदाश्रितोधर्मोऽकारउकारमकारार्थानांस्थूलसूक्ष्मकारणोपाधीनां क्रमेण पूर्वपूर्वस्योत्तरोत्तरत्र
प्रविलापनेनार्धमात्रार्थेतुरीयेब्रह्मण्यवस्थानं सदाफलोऽविनाशिफलः मोक्षहेतुत्वात् । तस्यधर्मस्यनाप्तावुपायोमनोनिग्रहएव तावतैवज्ञातात्मतत्त्वोभूत्वाशोकंतरति मनोनिग्रहमार्गश्चसद्भिःकृपालुभिरे
 वप्रदर्शनीयइतितात्पर्यार्थः ७६ मनोनिग्रहेदृष्टंद्वारंमानादिचतुष्टयत्यागइत्याह किंनुइति ७७ । ७८ मानादित्यागोऽपिधर्मफलमतोऽत्रापिब्राह्मणेदत्तंयद्दानंतदेवधर्महेतुत्वादुपकरोतिनान्यत्रदत्तमि
त्याह किमर्थमिति ७९ । ८० । ८१ ननुदानवलान्मानादीन्जित्वामनोनिगृह्णतएवात्यंतिकोदुःखनाशोभविष्यतिकिंप्रविलापनरूपेणत्रयीधर्मेणेत्याशंक्याहअज्ञानेनेति । अज्ञानकार्येण स्थूलसू

॥ यक्षउवाच ॥ धन्यानामुत्तमंकिंस्विद्धनानांस्यात्किमुत्तमम् ॥ लाभानामुत्तमंकिंस्यात्सुखानांस्यात्किमुत्तमम् ७३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ धन्यानामुत्तमंदाक्ष्यंधनानामुत्तमंश्रुतम् ॥ लाभानांश्रेयआरोग्यंसुखानांतुष्टिरुत्तमा ७४ ॥ यक्षउवाच ॥ कश्चधर्मःपरोलोकेकश्चधर्मःसदाफलः ॥ किंनियम्यनशोचंतिकैश्चसंधिर्नजीर्यते ७५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ आनृशंस्यंपरोधर्मस्त्रयीधर्मःसदाफलः ॥ मनोयम्यनशोचंतिसंधिःसद्भिर्नजीर्यते ७६ ॥ यक्षउवाच ॥ किंनुहित्वाप्रियोभवतिकिंनुहित्वानशोचति ॥ किंनुहित्वाऽर्थवान्भवतिकिंनुहित्वासुखीभवेत् ७७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ मानंहित्वाप्रियोभवतिक्रोधंहित्वानशोचति ॥ कामंहित्वाऽर्थवान्भवतिलोभंहित्वासुखीभवेत् ७८ ॥ यक्षउवाच ॥ किमर्थंब्राह्मणेदानंकिमर्थंनटनर्तके ॥ किमर्थंचैवभृत्येषुकिमर्थंचैवराजसु ७९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ धर्मार्थंब्राह्मणेदानंयशोर्थंनटनर्तके ॥ भृत्येषुभरणार्थंवैभयार्थंचैवराजसु ८० ॥ यक्षउवाच ॥ केनस्विदावृतोलोकःकेनस्विन्नप्रकाशते ॥ केनत्यजतिमित्राणिकेनस्वर्गंनगच्छति ८१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अज्ञानेनावृतोलोकस्तमसानप्रकाशते ॥ लोभात्त्यजतिमित्राणिसंगात्स्वर्गंनगच्छति ८२ ॥ यक्षउवाच ॥ मृतःकथंस्यात्पुरुषःकथंराष्ट्रंमृतंभवेत् ॥ श्राद्धंमृतंकथंवास्यात्कथंयज्ञोमृतोभवेत् ८३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ मृतोदरिद्रःपुरुषोमृतंराष्ट्रमराजकम् ॥ मृतमश्रोत्रियंश्राद्धंमृतोयज्ञस्त्वदक्षिणः ८४ ॥ यक्षउवाच ॥ कादिक्किमुदकंप्रोक्तंकिमन्नंकिंचवैविषम् ॥ श्राद्धस्यकालमाख्याहिततःपिबहरस्वच ८५

क्ष्मशरीरद्वयेनजरामरणशोकमोहाद्याश्रयेण लोक्यतइतिलोकआत्मा आवृतस्तिरोहितः कल्पितभुजंगेनेवरज्जुः अतोऽज्ञाननाशार्थंत्रयीधर्मोवश्यमेष्टव्यः । ननुसुषुप्तौदेहद्वयस्याभावादज्ञाननाशोऽस्त्वेव किंत्रयीधर्मेणेत्यतआह तमसामूलाज्ञानेन सुषुप्तावप्यावृतोऽतोनप्रकाशते तस्माद्देहत्रयमपिप्रविलापनीयमेवेत्यर्थः ज्ञानाज्ञानयोरेवविरोधादज्ञानकृतःसंसारोनमनोरोधमात्रेणनश्यति किंतुसर्पबाधेनरज्जुमधिगम्यैवयथासमूलस्यभयस्यनाशस्तथादेहत्रयबाधेनस्वरूपाधिगमेनैव समूलस्यसंसारस्यनाशइतिभावः अतोलोभसंगौयथत्वाज्ञानमेवसाधनीयमित्याह लोभादिति ८२ । ८३ लोभसंगयोरत्यागेदोषमाहमृतइति । दरिद्रोलुब्धचित्तः सदानाद्यसमर्थत्वेनमृतएव तत्रदृष्टांतः मृतंराष्ट्रमिव राष्ट्रंप्राणभूतनृपतेःसंचारस्थानंशरीरंतद्राजकंनष्टप्राणंयथातथादरिद्रोजीवन्मृतइत्यर्थः ।
अग्निमंद्यद्वयंतद्द्वयंश्रुतिप्रसिद्धमेव ८४ । ८५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंलोभादित्यागेनदानाद्यनुष्ठानेनशमादिसंपत्त्याचयुक्तस्यश्रवणादिमतोयज्ज्ञातव्यंब्रह्मात्मैक्यंतदाह कादिगिति ॥ संतोवेदप्रमाणनिष्ठाः दिक्दिशत्युपदिशतीतिदिगुपदेष्टारइत्यर्थः आचार्यवचनाद्ब्रह्म ज्ञातव्यमितिभावः । तथाजलं 'पंचम्यामाहुतावापःपुरुषवचसोभवंति' इतिश्रुतेर्जलंपिंडब्रह्मांडात्मकंकार्यंतदभिमानीचेतनश्च तेनव्यष्टिसमष्टिजीवोलक्ष्यते । आकाशः । 'सर्वाणिहवाइमानिभूतान्याकाशादेवसमुत्पद्यंतआकाशेऽस्तंयंति' इतिश्रुतेराकाशोऽव्याकृतंकारणं तदभिमानीईश्वरस्तेनोच्यते अनयोर्जलमाकाशमितिसामानाधिकरण्यादभेदउपाध्यंशप्रहाणेनोभयत्रशुद्धचिन्मात्रलक्षणया सोऽयंदेवदत्तइसत्रेव तदेतद्देशकालरूपविशेषणप्रहाणेनदेवदत्तस्वरूपमात्रलक्षणया एतावानेवसर्वेषुवेदांतेषुज्ञातव्योर्थः । ननुव्यावर्तकेउपाधिभेदेजाग्रतिसतिकथमनयोरभेदःस्यादतआह गौरन्नमिति । गच्छतीतिगौरिंद्रियंतद्ग्राह्यंशब्दाद्यर्थजातंवातदन्नमदनीयंप्रविलापनीयं सैंधवोदकन्यायेन । यथासैंधवखिल्यउदकेप्रास्तउदकमेवानुविलीयते । अत्रह्येतेसर्वएकंभवंतीत्यादितिश्रुतिभ्यः उपाध्योर्मिथ्यात्वादेवरज्जूरगवत्प्रविलयः

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ संतोदिग्जलमाकाशंगौरन्नंप्रार्थनाविषम् ॥ श्राद्धस्यब्राह्मणःकालःकथंवायक्षमन्यसे ८६ ॥ यक्षउवाच ॥ तपःकिंलक्षणंप्रोक्तंकोदमश्चप्रकीर्तितः ॥ क्षमाचकापराप्रोक्ताकाचह्रीःपरिकीर्तिता ८७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ तपःस्वधर्मवर्तित्वंमनसोदमनंदमः ॥ क्षमाद्वंद्वसहिष्णुत्वंह्रीरकार्यनिवर्तनम् ८८ ॥ यक्षउवाच ॥ किंज्ञानंप्रोच्यतेराजन्कःशमश्चप्रकीर्तितः ॥ दयाचकापराप्रोक्ताकिंचार्जवमुदाहृतम् ८९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ज्ञानंतत्त्वार्थसंबोधःशमश्चित्तप्रशांतता ॥ दयासर्वसुखैषित्वमार्जवंसमचित्तता ९० यक्षउवाच ॥ कःशत्रुर्दुर्जयःपुंसांकश्चव्याधिरनंतकः ॥ कीदृशश्चस्मृतःसाधुरसाधुःकीदृशःस्मृतः ९१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ क्रोधःसुदुर्जयःशत्रुर्लोभोव्याधिरनंतकः ॥ सर्वभूतहितःसाधुरसाधुर्निर्दयःस्मृतः ९२ ॥ यक्षउवाच ॥ कोमोहःप्रोच्यतेराजन्कश्चमानःप्रकीर्तितः ॥ किमालस्यंचविज्ञेयंकश्चशोकःप्रकीर्तितः ९३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ मोहोहिधर्ममूढत्वंमानस्त्वात्माभिमानिता ॥ धर्मनिष्क्रियताऽऽलस्यंशोकस्त्वज्ञानमुच्यते ९४ ॥ यक्षउवाच ॥ किंस्थैर्यमृषिभिःप्रोक्तंकिंचधैर्यमुदाहृतम् ॥ स्नानंचकिंपरंप्रोक्तंदानंचकिमिहोच्यते ९५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ स्वधर्मेस्थिरतास्थैर्यंधैर्यमिंद्रियनिग्रहः ॥ स्नानंमनोमलत्यागोदानंवैभूतरक्षणम् ९६ यक्षउवाच ॥ ॥ कःपंडितःपुमान्ज्ञेयोनास्तिकःकश्चउच्यते ॥ कोमूर्खःकश्चकामःस्यात्कोमत्सरइतिस्मृतः ९७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ धर्मज्ञःपंडितोज्ञेयोनास्तिकोमूर्खउच्यते ॥ कामःसंसारहेतुश्चहृत्तापोमत्सरःस्मृतः ९८ ॥ यक्षउवाच ॥ कोऽहंकारइतिप्रोक्तःकश्चदंभःप्रकीर्तितः ॥ किंतद्दैवंपरंप्रोक्तंकिंतत्पैशुन्यमुच्यते ९९

सुखसाध्यइत्यर्थः । प्रार्थनाकामः सएवविषमिवविषंजन्ममरणहेतुत्वात् अतःकामंत्यक्त्वागुरूपदेशेनप्रपंचंप्रविलाप्यप्रत्यक्ब्रह्मणोरभेदंसाक्षात्कुर्यादित्यर्थः । ब्राह्मणोब्रह्मवित् श्राद्धस्यश्रद्धयाप्रदेयस्य कालःसमयः यदैवसत्पात्रलाभस्तदैवधर्मज्ञानादिकमनुष्ठेयंशिक्षणीयंच । समाप्तासत्साधनाब्रह्मविद्या तथाऽप्यन्यान्यपिज्ञानसाधनानितल्लक्षणानिचप्रष्टुमिच्छुः पूर्णवरंभ्रातृजीवनादिसुखंनददातो धर्मराजं परामृशति कथंवायक्षमन्यसेइति । तवमतेएतावताकृतकृत्यत्वमस्तिनास्तिवेतिप्रश्नाभिप्रायः ८६ । ८७ तपआद्यष्टकस्यज्ञानसाधनस्यलक्षणान्याहद्वाभ्यां तपःस्वधर्मेति ८८ । ८९ । ९० । ९१ क्रोधलोभनिर्दयत्वानित्यक्त्वा सर्वभूतहितःस्यादित्यर्थः ९२ । ९३ त्रिभिर्मोहादीनांलक्षणान्याह मोहोहीत्यादिना ९४ । ९५ । ९६ । ९७ नास्तिकोनास्तिपरलोकइतिवादी सएवमूर्खोनततोऽन्यः पृथङ्मूर्खः प्रष्टव्यइत्यर्थः । संसारहेतुर्वासना ९८ । ९९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

महत्त्वतदज्ञानंचाहंकारः । धर्मोध्वजोच्छ्रयोध्वजवदुच्छ्रितोलोकेषुख्यात्यर्थः । दंभदर्पपैशुन्यानित्यक्त्वादैवाधीनोयदृच्छालाभसंतुष्टो निर्दंभोनिष्कामंचधर्ममाचरेदित्यर्थः १०० । १०१ नन्वर्थकामयो विरोधिनोःसतोस्तादृशोधर्मोदुरनुष्ठेयइत्याशंक्याह यदेति । धर्मोग्निहोत्रादिः पारिव्राज्यवद्भार्याविरोधीनभवति यदाचभार्यादानादिप्रतिबंधकंविनाधर्मेविरोधिनीनभवति तदाधर्मोऽर्थान्प्रसूते भार्याच कामंपूरयति तेनत्रिवर्गोऽयंसंगमंप्राप्नोति तथाचगृहिणामप्यस्तिधर्मद्वारेणमोक्षेऽधिकारइत्युक्तं २ अक्षयोनरकोनित्यसंसारित्वं ३ तद्धेतुमासुरींसंपदमाह ब्राह्मणमित्यादिना ४ । ५ । ६ स्वाध्या येनाऽक्षरावाप्त्या श्रुतेनतदर्थग्रहणेन सार्थवेदाधिगमेनेत्यर्थः ७ कुलंनकारणं स्वाध्यायःश्रुतंचद्वयंमिलित्वैकमेवतदपिनकारणमितियोज्यं ८ । ९ । १० अतिरिच्यतेनीचतायामितिशेषः ११ । १२

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ महाज्ञानमहंकारोदंभोधर्मोध्वजोच्छ्रयः ॥ दैवंदानफलंप्रोक्तंपैशुन्यंपरदूषणम् १०० ॥ यक्षउवाच ॥ धर्मश्चार्थश्चकामश्चपरस्परविरोधिनः ॥ एषांनित्यविरुद्धानांकथमेकत्रसंगमः १०१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ यदाधर्मश्चभार्याचपरस्परवशानुगौ ॥ तदाधर्मार्थकामानांत्रयाणामपिसंगमः २ ॥ यक्षउवाच ॥ अक्षयोनरकःकेनप्राप्यतेभरतर्षभ ॥ एतन्मेपृच्छतःप्रश्नंतच्छीघ्रंवक्तुमर्हसि ३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ब्राह्मणंस्वयमाहूययाचमानमकिंचनम् ॥ पश्चान्नास्तीतियोब्रूयात्सोऽक्षयंनरकंव्रजेत् ४ वेदेषुधर्मशास्त्रेषुमिथ्यायोवैद्विजातिषु ॥ देवेषुपितृधर्मेषुसोऽक्षयंनरकंव्रजेत् ५ विद्यमानेधनेलोभाद्दानभोगविवर्जितः ॥ पश्चान्नास्तीतियोब्रूयात्सोऽक्षयंनरकंव्रजेत् ६ यक्षउवाच ॥ राजन्कुलेनवृत्तेनस्वाध्यायेनश्रुतेनवा ॥ ब्राह्मण्यंकेनभवतिप्रब्रूह्येतत्सुनिश्चितम् ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ शृणुयक्षकुलंतातनस्वाध्यायोनचश्रुतम् ॥ कारणंहिद्विजत्वेचवृत्तमेवनसंशयः ८ वृत्तंयत्नेनसंरक्ष्यंब्राह्मणेनविशेषतः ॥ अक्षीणवृत्तोनक्षीणोवृत्ततस्तुहतोहतः ९ पठकाःपाठकाश्चैवयेचान्येशास्त्रचिंतकाः ॥ सर्वेव्यसनिनोमूर्खायःक्रियावान्सपंडितः १० चतुर्वेदोऽपिदुर्वृत्तःसशूद्रादतिरिच्यते ॥ योऽग्निहोत्रपरोदांतःसब्राह्मणइतिस्मृतः ११ ॥ यक्षउवाच ॥ प्रियवचनवादीकिंलभतेविमृशितकार्यकरःकिंलभते ॥ बहुमित्रकरःकिंलभतेधर्मरतःकिंलभतेकथय १२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ प्रियवचनवादीप्रियोभवतिविमृशितकार्यकरोऽधिकंजयति ॥ बहुमित्रकरःसुखंवसतेयश्चधर्मरतःसगतिंलभते १३ ॥ यक्षउवाच ॥ कोमोदतेकिमाश्चर्यंकःपंथाःकाचवार्तिका ॥ वदमेचतुरःप्रश्नान्मृताजीवंतुबांधवाः १४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ पंचमेऽहनिषष्ठेवाशाकंपचतिस्वेगृहे ॥ अनृणीचाप्रवासीचसवारिचरमोदते १५ अहन्यहनिभूतानिगच्छंतीहयमालयम् ॥ शेषाःस्थावरमिच्छंतिकिमाश्चर्यमतःपरम् १६ तर्कोऽप्रतिष्ठःश्रुतयोविभिन्नानैकोऋषिर्यस्यमतंप्रमाणम् ॥ धर्मस्यतत्त्वंनिहितंगुहायांमहाजनोयेनगतःसपंथाः ११७

१३ । १४ कर्मोपास्तिज्ञानानामंतरंगसाधनंवैराग्यमाहप्रश्नचतुष्टयोत्तरत्वेन हेवारिचरहेयक्ष । ऋणंप्रवासंचाकुर्वन्यदृच्छालाभसंतुष्टोभवेदित्यर्थः १५ अहनीति । देहस्यविनाशित्वमनुसंधाय प्राप्तानपि भोगांस्त्यक्त्वाशीघ्रंपरमार्थाययतितव्यमित्यर्थः १६ तर्कइति । अप्रतिष्ठोनिर्णयशून्यः । श्रुतयोऽपिविभिन्नाःपरस्परविरुद्धार्थवादिन्यः मुनयोऽपितद्व्याख्यातारस्तादृशाएव । अतोऽनंतासुधर्मशास्त्रादिविद्यासुश्रममकृत्वाबहुजनसंमतमेवमार्गमनुसरेदित्यर्थः ११७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अस्मिन्निति । भुज्यमानाअपिरुयादयोनचिरस्थायिनइतिसर्वतोवैराग्यमेवाश्रयेदितिभावः ११८ कर्मज्ञानफलेविवेक्तुंपृच्छतिव्याख्याताइति । याथातथ्यंयथार्थंयथास्यात्तथा । पुरुषं पुरिशरीरेवसतीतिपुरुषस्तंजीवंतमित्यर्थः कोजीषतिकश्चावाप्तसकलकामइतिप्रश्नौ १९ तयोरुत्तरंदिवमितिद्वाभ्यां पुण्येनकर्मणासकामेननिष्कामेणवाद्युभूमिव्यापीकीर्तिशब्दोभवति यावत्कीर्तिरस्तितावज्जीवतीत्यर्थः पश्चादिहलोकेपूर्ववासनानुरूपाणिकर्माणिकरोति तत्रापिसोपानारोहक्रमेणनिष्कामोमुच्यते अवरोहक्रमेणसकामोऽधिकमधिकंवासनापाशैर्बध्यतइतिविवेकः २० तुल्येइति । ब्रह्मविदेव सर्वधनी ' यस्तमात्मानमनुविद्यविजानातिसर्वांश्चलोकानाप्नोति सर्वांश्चकामान् ' इतितस्यैवाप्तसकलकामत्वश्रुतेः । तस्यस्वाभाविकमिदंलक्षणं तुल्येप्रियाप्रियेइति । तदेवसाधकस्ययत्नसाध्यंज्ञानसाधनमित्युच्यते यथोक्तं । ' उत्पन्नात्मप्रबोधस्यत्वद्वेष्टृत्वादयोगुणाः ॥ अयत्नतोभवंत्यस्यनतुसाधनरूपिणः ' इति २१ एवंपुत्रस्यज्ञानंपरीक्ष्यधर्मेस्थितिंपरीक्षितुमाह यमेकमिच्छसिसजीवत्विति २२ । २३ जीवंजीवंतम् २४ । २५ अनुभावेननकुलगतसामर्थ्येन २६ । २७ नोऽस्मान्माऽवधीत् २८ आनृशंस्यमवैषम्यं परमार्थात्सत्यात् २९ । ३० धीयतेनिश्चिनुते ३१ । ३२ । १३३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयोदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१३ ॥ ॥ ततस्तेइति १

अस्मिन्महामोहमयेकटाहेसूर्याग्निनारात्रिदिवेंधनेन ॥ मासर्तुदर्वीपरिघट्टनेनभूतानिकालःपचतीतिवार्ता ११८ ॥ ॥ यक्षउवाच ॥ ॥ व्याख्यातामेत्वया
प्रश्नायाथातथ्यंपरंतप ॥ पुरुषंत्विदानींव्याख्याहियश्चसर्वधनीनरः १९ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ दिवंस्पृशतिभूमिंचशब्दःपुण्येनकर्मणा ॥ यावत्सश
ब्दोभवतितावत्पुरुषउच्यते २० तुल्येप्रियाप्रियेयस्यसुखदुःखेतथैवच ॥ अतीतानागतेचोभेसवैसर्वधनीनरः २१ ॥ ॥ यक्षउवाच ॥ ॥ व्याख्यातःपुरुषोराज
न्यश्चसर्वधनीनरः ॥ तस्मात्त्वमेकंभ्रातृणांयमिच्छसिसजीवतु २२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ श्यामोयएषरक्ताक्षोबृहच्छालइवोत्थितः ॥ व्यूढोरस्कोमहाबा
हुर्नकुलोयक्षजीवतु २३ ॥ ॥ यक्षउवाच ॥ ॥ प्रियस्तेभीमसेनोऽयमर्जुनोवःपरायणम् ॥ सकस्मान्नकुलोराजन्सापत्नंजीवमिच्छसि २४ यस्यनागसह
स्रेणदशसंख्येनवैबलम् ॥ तुल्यंतंभीममुत्सृज्यनकुलंजीवमिच्छसि २५ तथैनंमनुजाःप्राहुर्भीमसेनंप्रियंतव ॥ अथकेनानुभावेनसापत्नंजीवमिच्छसि २६ यस्यबाहु
बलंसर्वेपांडवाःसमुपासते ॥ अर्जुनंतमपाहायनकुलंजीवमिच्छसि २७॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ धर्मएवहतोहंतिधर्मोरक्षतिरक्षितः ॥ तस्माद्धर्मंनत्यजामिमानोधर्मोहतो
ऽवधीत् २८ आनृशंस्यंपरोधर्मःपरमार्थाच्चमेमतम् ॥ आनृशंस्यंचिकीर्षामिनकुलोयक्षजीवतु २९ धर्मशीलःसदाराजाइतिमांमानवाविदुः ॥ स्वधर्मान्नचलिष्या
मिनकुलोयक्षजीवतु ३० कुंतीचैवतुमाद्रीचद्वेभार्येतुपितुर्मम ॥ उभेसपुत्रेस्यातांवैइतिमेधीयतेमतिः ३१ यथाकुंतीतथामाद्रीविशेषोनास्तिमेतयोः ॥ मातृभ्यांसम
मिच्छामिनकुलोयक्षजीवतु १३२ ॥ यक्षउवाच ॥ ॥ तस्यतेऽर्थाच्चकामाच्चआनृशंस्यंपरंमतम् ॥ तस्मात्तेभ्रातरःसर्वेजीवंतुभरतर्षभ १३३ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आरण्यकेपर्वणिआरणेयपर्वणियक्षप्रश्नेत्रयोदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तेयक्षवचनादुदतिष्ठंतपांडवाः ॥ क्षुत्पिपा
सेचसर्वेषांक्षणेनव्यपगच्छताम् १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२।३।४ सुहृदः सुहृत् छांदसमर्दनत्वम् ५। ६ यशःख्यातिः सत्यंयथार्थभाषणं दमोबाह्येंद्रियजयः शौचंद्विविधं मृज्जलादिनाबाह्यं कामक्रोधादिराहित्यादांतरं आर्जवमवक्रता मार्दवमितिपाठे अक्रूरता ह्रीरकार्यप्रवृत्तिवारकश्चेतोवृत्तिविशेषः अचापलंमनसःस्थैर्यं दानंप्रसिद्धं तपःस्वधर्माचरणं ब्रह्मचर्यमुपस्थनिग्रहः तनवःशरीराणि ७ अहिंसावाङ्मनःशरीरैःपरपीडावर्जनं समतामानापमाना दिष्वर्वैषम्यं शांतिश्चित्तनिग्रहः तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि शौचंव्याख्यातं अमत्सरःपरगुणान्दृष्ट्वाऽसंतापः मत्सरस्तदभावः द्वाराणिधर्मप्राप्तिमुखानि ८ दिष्ट्यापंचसुरक्तोऽसिपंचस्वात्मदर्शनसाधनेषु। 'शांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वाऽऽत्मन्येवात्मानंपश्यति' इतिश्रुत्युक्तेषुशमादिषु दिष्ट्यापूर्वपुण्यवशाद्रक्तोऽसि तस्यफलंचषट्पदीजयः पद्यंतेप्राप्नुवंतिदेहिनमितिपदानिषडूर्मयः 'योऽशनाया पिपासेशोकंमोहंजरांमृत्युमत्येति' इतिश्रुत्युक्ताः तेषांषण्णांपदानांसमाहारःषट्पदी सात्वयाजिता। तेषुपदेषुद्वेपदेपूर्वंजातमात्रस्यअशनापिपासेप्रथमंभवतः। द्वेमध्ये शोकमोहौ शोकइष्टवियोगजश्चित्तस्य

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ सरस्येकेनपादेनतिष्ठंतमपराजितम् ॥ पृच्छामिकोभवान्देवोनमेयक्षोमतोभवान् २ वसूनांवाभवानेकोरुद्राणामथवाभवान् ॥ अथवामरु तांश्रेष्ठोवज्रीवात्रिदशेश्वरः ३ ममहिभ्रातरइमेसहस्रशतयोधिनः ॥ तंयोधंनप्रपश्यामियेनसर्वेनिपातिताः ४ सुखंप्रतिप्रबुद्धानामिंद्रियाण्युपलक्षये ॥ सभवान्सु हृदोऽस्माकमथवानःपिताभवान् ५ ॥ ॥ यक्षउवाच ॥ ॥ अहंतेजनकस्तातधर्मोमृदुपराक्रम ॥ त्वांदिदृक्षुरनुप्राप्तोविद्धिमांभरतर्षभ ६ यशःसत्यंदमःशौ चमार्जवंह्रीरचापलम् ॥ दानंतपोब्रह्मचर्यमित्येतास्तनवोमम ७ अहिंसासमताशांतिस्तपःशौचममत्सरः ॥ द्वाराण्येतानिमेविद्धिप्रियोह्यसिसदामम ८ दिष्ट्या पंचसुरक्तोऽसिदिष्ट्यातेषट्पदीजिता ॥ द्वेपूर्वेमध्यमेद्वेचद्वेचांतेसांपरायिके ९ धर्मोऽहमितिभद्रंतेजिज्ञासुस्त्वामिहागतः ॥ आनृशंस्येनतुष्टोऽस्मिवरंदास्यामिते ऽनघ १० वरंवृणीष्वराजेंद्रदाताह्यस्मितवानघ ॥ येहिमेपुरुषाभक्तानतेषामस्तिदुर्गतिः ११ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ अरणीसहितंयस्यमृगोह्यादायगच्छति ॥ तस्याग्नयोनलुप्येरन्प्रथमोऽस्तुवरोमम १२ ॥ ॥ यक्षउवाच ॥ ॥ अरणीसहितंह्यस्यब्राह्मणस्यहृतंमया ॥ मृगवेषेणकौंतेयजिज्ञासार्थंतवप्रभो १३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ददानीत्येवभगवानुत्तरंप्रत्यपद्यत ॥ अन्यंवरयभद्रन्तेवरंत्वममरोपम १४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ वर्षाणिद्वादशारण्येत्रयोदशमुपस्थितम् ॥ तत्रनोनाभिजानीयुर्वसतोमनुजाःक्वचित् १५

संतापः। मोहोऽतिपापेनकार्याकार्यप्रतिसंधानशून्यत्वं। एतेमध्ये मध्यमेवयसिप्राप्नुतः। प्राञ्चस्तुपंचसुमहायज्ञेषु।'कामक्रोधौलोभमोहौमदमानौचषट्पदी। षट्पदींसमतिक्रम्यमुच्यतेनात्रसंशयः' इतिव्याचक्रुस्त दध्यात्माधिकाराद्द्वेपूर्वेइतिवाक्यशेषासामंजस्याच्चोपेक्षितं। सांपरायिके जरामृत्यू उत्तरेवयस्युपतिष्ठतः द्वेअंतेसांपरायिके संपरायःपरलोकस्तंप्रतिनेतुमुदितेसांपरायिके ९ धर्मोऽहमितिभद्रंते अहंधर्मस्त वपिताऽस्मीतिस्वरूपप्रकाशनं इतिभद्रंतेइत्यनेनइतिएवमुक्तप्रकारेणयशःप्रभृतिभिर्दशभिर्धर्मतनुभिरहिंसादिभिर्धर्मद्वारैश्चोत्पन्नेनादृष्टेन शमादिपंचकानुरक्तस्यषट्पदीजयफलं भद्रंकल्याणं मोक्षसुखाख्यमद्वयस चिदानंदमात्रं तेतवास्त्वितिशेषः। एवंप्रश्नानुवादमुखेनप्रतिपादितांब्रह्मविद्यां यशःसत्यंदमःशौचमित्यादिश्लोकत्रयेणोपसंहृत्याख्यायिकामनुसरति जिज्ञासुस्त्वामिहागतइत्यादिना १०। ११ अरणीस हितमरण्योःसमारोपितमग्निं यद्वा अरण्योःसहितंसमुदायः अरणीद्वयमितियावत् १२। १३। १४ अरण्येगतानितिशेषः नोऽस्मान् १५ ॥२५४॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१६ । १७ । १८ छंदतइच्छातः १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ आरणेयमरणीसंपुटम् २७ समुत्थानसमागतंभीमादीनांसमुत्थानंचधर्मराजेनसहसमागतंसंमेलनंचेतिसमाहारः पितुर्धर्मस्यपुत्रस्ययुधिष्ठिरस्य चावसमागतमितिसमासैकदेशभूतमप्यनुवर्तते २८ कदर्यभावेकार्पण्ये सदाख्यानंशुभाख्यानम् २९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्दशाधिकत्रिशततमो

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ददानीत्येवभगवानुत्तरंप्रत्यपद्यत ॥ भूयश्चाश्वासयामासकौन्तेयंसत्यविक्रमम् १६ यद्यपिस्वेनरूपेणचरिष्यथमहीमिमाम् ॥ नवोविज्ञास्यते कश्चित्त्रिषुलोकेषुभारत १७ वर्षंत्रयोदशमिदंमत्प्रसादात्कुरूद्वहाः ॥ विराटनगरेगूढाअविज्ञाताश्चरिष्यथ १८ यद्वःसंकल्पितंरूपंमनसायस्ययादृशम् ॥ तादृशंतादृशंसर्वेछंदतोधारयिष्यथ १९ अरणीसहितंवेदंब्राह्मणायप्रयच्छत ॥ जिज्ञासार्थंमयाह्येतदाहृतंमृगरूपिणा २० प्रवृणीष्वापरंसौम्यवरमिष्टंददानिते ॥ नतृप्यामिनरश्रेष्ठप्रयच्छन्वैवरांस्तथा २१ तृतीयंगृह्यतांपुत्रवरमप्रतिमंमहत् ॥ त्वंहिमत्प्रभवोराजन्विदुरश्चममांशजः २२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ देवदेवोमयादृष्टोभवान्साक्षात्सनातनः ॥ यंददासिवरंतुष्टस्तंग्रहीष्याम्यहंपितः २३ जयेयंलोभमोहौचक्रोधंचाहंसदाविभो ॥ दानेतपसिसत्येचमनोमेसततंभवेत् २४ ॥ धर्मउवाच ॥ उपपन्नोगुणैरेतैःस्वभावेनासिपांडव ॥ भवान्धर्मःपुनश्चैवयथोक्तंतेभविष्यति २५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वाऽन्तर्दधेधर्मोभगवाँल्लोकभावनः ॥ समेताःपांडवाश्चैवसुखसुप्तामनस्विनः २६ उपेत्यचाश्रमंवीराःसर्वएवगतक्लमाः ॥ आरणेयंददुस्तस्मैब्राह्मणायतपस्विने २७ इदंसमुत्थानसमागतंमहत्पितुश्चपुत्रस्यचकीर्तिवर्धनम् ॥ पठन्नरःस्याद्विजितेंद्रियोवशीसपुत्रपौत्रःशतवर्षभाग्भवेत् २८ नचाप्यधर्मेनसुहृद्विभेदनेपरस्वहारेपरदारमर्शने ॥ कदर्यभावेनरमेन्मनःसदानृणांसदाख्यानमिदंविजानताम् २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआरणेयपर्वणिनकुलादिजीवनादिवरप्राप्तौचतुर्दशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः॥ ३१४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ धर्मेणतेऽभ्यनुज्ञाताःपांडवाःसत्यविक्रमाः ॥ अज्ञातवासंवत्स्यंतश्छन्नावर्षंत्रयोदशम् १ उपोपविष्टाविद्वांसःसहिताःसंशितव्रताः ॥ येतद्भक्तावसंतिस्मवनवासेतपस्विनः २ तानब्रुवन्महात्मानःस्थिताःप्रांजलयस्तदा ॥ अभ्यनुज्ञापयिष्यंतस्तंनिवासंधृतव्रताः ३ विदितंभवतांसर्वंधार्तराष्ट्रैर्यथावयम् ॥ छद्मनाहृतराज्याश्चानयाश्चबहुशःकृताः ४ उषिताश्चवनेकृच्छ्रेवयंद्वादशवत्सरान् ॥ अज्ञातवाससमयंशेषंवर्षंत्रयोदशम् ५ तद्वसामोवयंछन्नास्तदनुज्ञातुमर्हथ ॥ सुयोधनश्चदुष्टात्माकर्णश्चसहसौबलः ६ जानतोविषमंकुर्युरस्मास्वत्यंतवैरिणः ॥ युक्तचाराश्चयुक्ताश्चपौरस्यस्वजनस्य ७ अपिनस्तद्भवेद्भूयोयद्वयंब्राह्मणैःसह ॥ समस्ताःस्वेषुराष्ट्रेषुस्वराज्यस्थाभवेमहि ८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वादुःखशोकार्तोशुचिर्धर्मसुतस्तदा ॥ संमूर्छितोऽभवद्राजासाऽश्रुकंठोयुधिष्ठिरः ९ तमथाश्वासयन्सर्वेब्राह्मणाभ्रातृभिःसह ॥ अथधौम्योऽब्रवीद्वाक्यंमहार्थंनृपतिंतदा १०

ऽध्यायः ॥ ३१४ ॥ ॥ ॥ ॥ धर्मेणेति । वत्स्यंतोवस्तुमिच्छंतः १ । २ स्थिताःस्वधर्मनिष्ठाः ३ । ४ । ५ । ६ युक्तायोजिताश्चारायैस्ते युक्ताअवहिताः पौरस्यस्वजनस्यचास्माभिराश्रितस्यविषमंकुर्युरतोराष्ट्रांतेऽस्माभिर्गंतव्यमित्याशयः ७ । ८ अशुचिरार्तिग्रस्तत्वात्शुचिरित्येवपाठःस्वच्छः ९ । १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ । १२ उष्यवासंकृत्वा १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ नचचाल छलेनशत्रुवधंनांगीकृतवान् २२ । २३ ।२४।२५।२६ आशिषोक्त्वा आशिषंप्रयुज्य २७ । २८ । २९ । ३०

राजन्विद्वान्भवान्दांतःसत्यसंधोजितेंद्रियः ॥ नैवंविधाःप्रमुह्यंतेनराःकस्यांचिदापदि ११ देवैरप्यापदःप्राप्ताश्छन्नैश्चबहुशस्तथा ॥ तत्रतत्रसपत्नानांनिग्रहार्थं महात्मभिः १२ इंद्रेणनिषधान्प्राप्यगिरिप्रस्थाश्रमेतदा ॥ छन्नेनोष्यकृतंकर्मद्विषतांचविनिग्रहे १३ विष्णुनाऽश्वशिरःप्राप्यतथाऽदित्यानिवत्स्यता ॥ गर्भेवधार्थंदैत्यानामज्ञातेनोषितंचिरम् १४ प्राप्यवामनरूपेणप्रच्छन्नंब्रह्मरूपिणा ॥ बलेर्यथाहृतंराज्यंविक्रमैस्तच्चतेश्रुतम् १५ हुताशनेनयच्चापःप्रविश्यच्छन्नमासता ॥ विबुधानांकृतंकर्मतच्चसर्वंश्रुतंत्वया १६ प्रच्छन्नंचापिधर्मज्ञहरिणाऽरिविनिग्रहे ॥ वज्रंप्रविश्यशक्रस्ययत्कृतंतच्चतेश्रुतम् १७ और्वेणवसताच्छन्नमूरौब्रह्मर्षिणातदा ॥ यत्कृतंतातदेवेषुकर्मतत्तेऽनघश्रुतम् ॥ १८ एवंविवस्वतातातच्छन्नेनोत्तमतेजसा ॥ निर्दग्धाःशात्रवाःसर्वेवसताभुविसर्वशः १९ विष्णुनावसताचापिगृहेदशरथस्यवै ॥ दशग्रीवोहतश्छन्नंसंयुगेभीमकर्मणा २० एवमेवमहात्मानःप्रच्छन्नास्तत्रतत्रह ॥ अजयञ्छात्रवान्युद्धेतथात्वमपिजेष्यसि २१ तथाधौम्येनधर्मज्ञोवाक्यैःसंपरितोषितः ॥ शास्त्रबुद्ध्यास्वबुध्ध्याचनचचालयुधिष्ठिरः २२ अथाब्रवीन्महाबाहुर्भीमसेनोमहाबलः ॥ राजानंबलिनांश्रेष्ठंगिरासंपरिहर्षयन् २३ अवेक्षयामहाराजतवगांडीवधन्वना ॥ धर्मानुगतयाबुद्ध्यानकिंचित्साहसंकृतम् २४ सहदेवोमयानित्यंनकुलश्चनिवारितौ ॥ शक्तौविध्वंसनेतेषांशत्रूणांभीमविक्रमौ २५ नवयंतत्प्रहास्यामोयस्मिन्मोक्ष्यतिनोभवान् ॥ भवान्विधत्तांतत्सर्वंक्षिप्रंजेष्यामहेरिपून् २६ इत्युक्तेभीमसेनेनब्राह्मणाःपरमाशिषा ॥ उक्त्वाचापृच्छ्यभरतान्यथास्वान्स्वान्ययुर्गृहान् २७ सर्वेवेदविदोमुख्यायतयोमुनयस्तथा ॥ आसेदुस्तेयथान्यायंपुनर्दर्शनकांक्षया २८ सहधौम्येनविद्वांसस्तथापंचचपांडवाः ॥ उत्थायप्रययुर्वीराःकृष्णामादायधन्विनः २९ क्रोशमात्रमुपागम्यतस्माद्देशान्निमित्ततः ॥ श्वोभूतेमनुजव्याघ्राश्छन्नवासार्थमुद्यताः ३० पृथक्शास्त्रविदःसर्वेसर्वेमंत्रविशारदाः ॥ संधिविग्रहकालज्ञामंत्रायसमुपाविशन् ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यामारण्यकेपर्वणिआरणेयपर्वणिअज्ञातवासमंत्रणेपंचदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१५ ॥ ॥ आरणेयपर्वसमाप्तम् ॥ समाप्तंचेदमारण्यकंपर्वेति ॥ ॥ ॥ ॥ इदमारण्यकंश्रुत्वामहापापैःप्रमुच्यते ॥ अधनोधनमाप्नोतिपुत्रपौत्रसमन्वितः १ यंयंप्रार्थयतेकामंतंतंप्राप्नोत्यसंशयम् ॥ नारीवापुरुषोवापिशुचिःप्रयतमानसः २ आरण्यकेश्रुतेऽधीतेब्राह्मणान्पायसादिभिः ॥ भोजयेद्वस्त्रगोस्वर्णदासीरत्नैःप्रपूजितान् ३ ब्राह्मणेषुचतुष्टेषुसंतुष्टाःपांडुनंदनाः ॥ ब्रह्माविष्णुस्तथारुद्रःशक्रोदेवगणास्तथा ४

मंत्रायविचारार्थं ३१ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्य कृतौ भारतभावदीपे आरण्यपर्वार्थप्रकाशे पंचदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१५ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भूतानिमुनयोदेव्यस्तथापितृगणाश्वये ॥ वाचकंपूजयेच्छक्त्यावस्त्रान्नैःस्वर्णभूषणैः ५ विशेषतस्तुकपिलादेयातुजपपाठके ॥ कांस्यदोहारौप्यखुरास्वर्णशृंगीसभूषणा ॥ पांडूनांपरितोषार्थंदद्याद‍न्नंद्विजातये ६ आरण्यकाख्यमाख्यानंशृणुयाद्योनरोत्तमः ॥ ससर्वकाममाप्नोतिपुनःस्वर्गतिमाप्नुयात् ७ ॥ इत्यारण्यकश्रवणमहिमादानविधिश्चसमाप्तः ॥ ॥ अस्मिन्पर्वणिवृत्तांताः ॥ पांडवप्रव्राजनम् ॥ पौरानुगमनम् ॥ पौरवाक्यंपौरविसर्जनंच ॥ ब्राह्मणानुगमनम् ॥ युधिष्ठिरचिंता ॥ शौनकवाक्यम् ॥ धौम्यस्तवः ॥ आदित्यनामाष्टशतम् ॥ विदुरनिर्वासनम् ॥ विदुरागमनम् ॥ धृतराष्ट्रस्यसंतापः ॥ व्यासागमनम् ॥ सुरभींद्रसंवादः ॥ अर्जुनवाक्यम् ॥ भीमसेनवाक्यम् ॥ व्यासदर्शनम् ॥ कौन्तेयगमनम् ॥ लोकपालागमनम् ॥ विद्यालाभः ॥ शस्त्रप्राप्तिः ॥ किरातयुद्धम् ॥ इंद्रलोकगमनम् ॥ नलोपाख्यानम् ॥ अक्षज्ञानप्राप्तिः ॥ नारदागमनम् ॥ पुलस्त्यतीर्थयात्रा ॥ लोमशागमनम् ॥ तत्तीर्थयात्राप्रस्थानम् ॥ अगस्त्यप्रभावः ॥ विंध्यशैलचरितम् ॥ वातापिनाशनम् ॥ समुद्रशोषणम् ॥ कालेयवधः ॥ सगरपुत्रविनाशः ॥ गंगावतारः ॥ ऋष्यशृंगोपाख्यानम् ॥ वृष्णिपांचालागमनम् ॥ हलधरवाक्यम् ॥ वासुदेववाक्यम् ॥ जामदग्न्यचरितम् ॥ सौकन्योपाख्यानम् ॥ श्येनकपोतीयम् ॥ अष्टावक्रीयम् ॥ गंधमादनप्रवेशः ॥ औत्पातिकम् ॥ घटोत्कचगमनम् ॥ जटासुरवधः ॥ आर्ष्टिषेणाश्रमनिवासः ॥ हनूमद्भीमसमागमः ॥ पुष्पाभिहरणम् ॥ यक्षयुद्धम् ॥ वैश्रवणसमागमनम् ॥ निवातकवचवधः ॥ अर्जुनागमनम् ॥ शस्त्रदर्शनम् ॥ आजगरम् ॥ काम्यकागमनम् ॥ वासुदेवसत्यभामागमनम् ॥ नारदागमनम् ॥ मार्कंडेयागमनम् ॥ मार्कंडेयसमास्याभविष्यम् ॥ ब्राह्मणमाहात्म्यम् ॥ धुंधुमारोपाख्यानम् ॥ सरस्वतीतार्क्ष्यसंवादः ॥ मनुचरितम् ॥ मंडूकोपाख्यानम् ॥ पतिव्रतोपाख्यानम् ॥ धर्मव्याधोपाख्यानम् ॥ मधुकैटभोपाख्यानम् ॥ द्रौपदीसत्यभामासंवादः ॥ घोषयात्रादुर्योधनकर्म ॥ प्रावृड्वर्णनम् ॥ इंद्रद्युम्नोपाख्यानम् ॥ आंगिरसं स्कंदजननम् ॥ धार्त्तराष्ट्रयज्ञः ॥ व्यासदर्शनम् ॥ मृगस्वप्नदर्शनम् ॥ व्रीहिद्रौणिकम् ॥ द्रौपदीप्रमाथः ॥ दुर्वासउपाख्यानम् ॥ रामोपाख्यानम् ॥ सावित्र्युपाख्यानम् ॥ कुंडलाहरणम् ॥ आरणेययक्षप्रश्नाः ॥ समाप्तावृत्तांताः ॥ अस्याग्रेविराटपर्वभविष्यति तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ कथंविराटनगरेममपूर्वपितामहाः ॥ अज्ञातवासमुषितादुर्योधनभयार्दिताः ॥ १ ॥

यद्यपिवनपर्वणिएकोनसप्तत्यधिकद्विशताध्यायाआदिपर्वणिसूत्राध्यायेलिखितास्तथाऽप्यत्रलिपिकरप्रमादादध्यायवृद्धिर्जाताकुत्रवृद्धिर्न तन्निश्चयोनभवतीतिज्ञेयं श्लोकसंख्यायाअप्याधिक्यंतथैवबोध्यम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ इति श्रीमहाभारते वनपर्व समाप्तम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथश्रीमहाभारते उद्योगपर्वप्रारंभः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

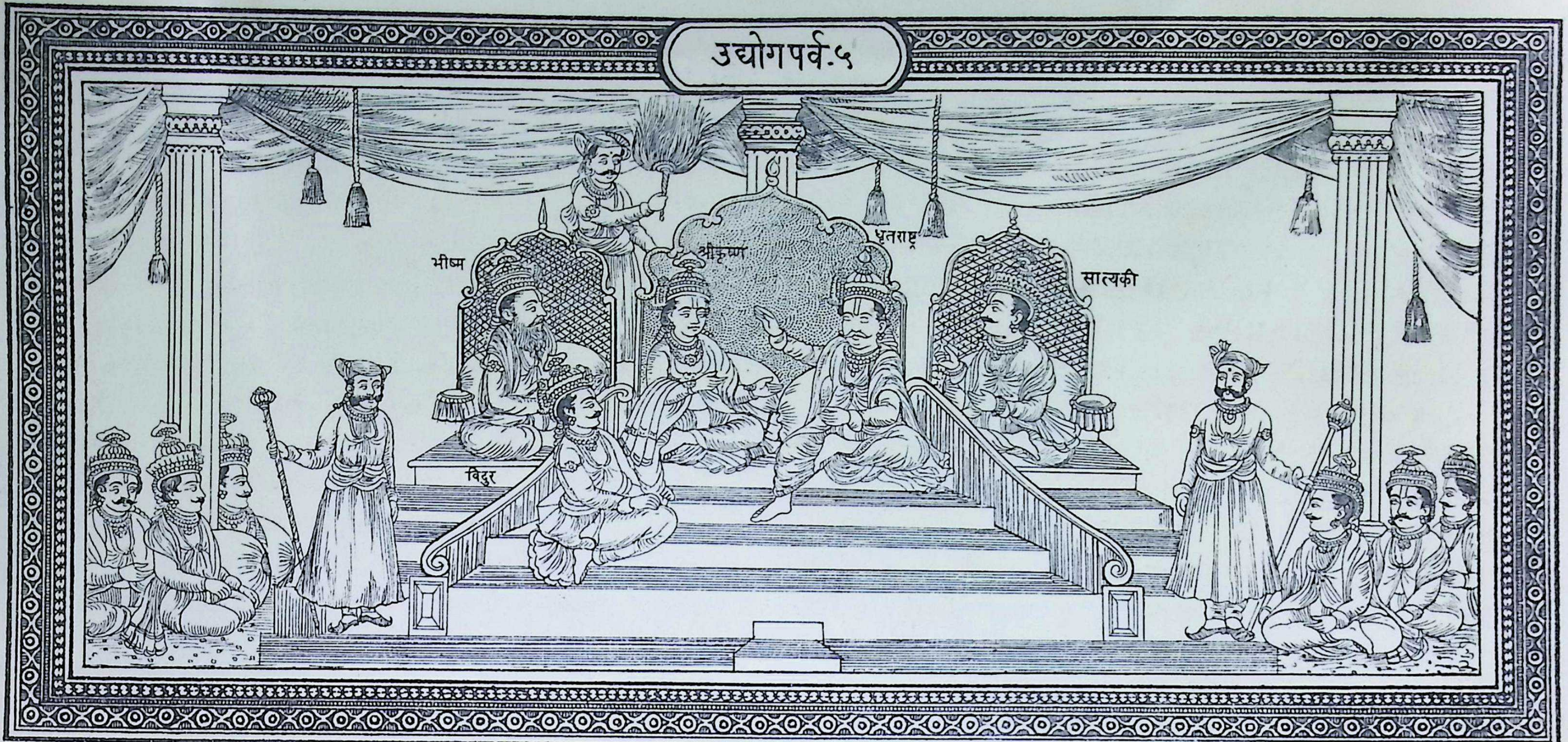

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीमद्गोपालमानम्यश्रीलक्ष्मणपदानुगः ॥ नीलकंठोभावदीपंकरोत्युद्योगपर्वणि ॥ १ ॥ गोपालनारायणलक्ष्मणार्याधीरेशगंगाधरनीलकंठाः ॥ चिंतामणिःसांबशिवश्चपूज्यादिशन्तुसर्वेगुरवोमतिंमे ॥ २ ॥ भारतेसारमुद्योगमितिवृद्धानुशासनम् ॥ अतोविस्तरतस्तत्रव्याख्यानमुपपद्यते ॥ ३ ॥ अभिमन्योःस्वपक्षाःयादवपांडवाद्याः तस्यैवविवाहंकृत्वा मुदिताअभूवन्नितिशेषः प्रतीताःप्रवुद्धाः १ मणयोमुक्ताप्रवालादयः तेषांप्रवेकोजालादिरूपःसमूहःतेन उत्तमरत्नैःहीरपद्मरागाद्यैश्चचित्रा ' मणिःस्त्रीपुंसयोरश्मजातौमुक्तादिकेष्वपि ' इतिमेदिनी २ आविशतामुपविष्टौ पित्रा

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कृत्वाविवाहंतुकुरुप्रवीरास्तदाऽभिमन्योर्मुदिताःस्वपक्षाः ॥ विश्रम्यरात्रावुषसिप्रतीताःसभांविराटस्यततोऽभिजग्मुः १ सभातुसामत्स्यपतेःसमृद्धामणिप्रवेकोत्तमरत्नचित्रा. ॥ न्यस्तासनामाल्यवतीसुगंधातामभ्ययुस्तेनरराजवृद्धाः २ अथासनान्याविशतांपुरस्तादुभौविराटद्रुपदौनरेंद्रौ ॥ वृद्धौचमान्यौपृथिवीपतीनांपित्रासमंरामजनार्दनौच ३ पांचालराजस्यसमीपतस्तुशिनिप्रवीरःसहरौहिणेयः ॥ मत्स्यस्यराज्ञस्तुसुसन्निकृष्टौजनार्दनश्चैवयुधिष्ठिरश्च ४ सुताश्चसर्वेद्रुपदस्यराज्ञोभीमार्जुनौमाद्रवतीसुतौच ॥ प्रद्युम्नसांबौचयुधिप्रवीरौविराटपुत्रैश्चसहाभिमन्युः ५ सर्वेचशूराःपितृभिःसमानावीर्येणरूपेणबलेनचैव ॥ उपाविशन्द्रौपदेयाःकुमाराःसुवर्णचित्रेषुवरासनेषु ६ ततोपविष्टेषुमहारथेषुविराजमानाभरणांबरेषु ॥ रराजसाराजवतीसमृद्धाग्रहैरिवद्यौर्विमलैरुपेता ७ ततःकथास्तेसमवाययुक्ताःकृत्वाविचित्राःपुरुषप्रवीराः ॥ तस्थुर्मुहूर्त्तंपरिचिन्तयन्तःकृष्णंनृपास्तेसमुदीक्षमाणाः ८ कथांतमासाद्यचमाधवेनसंघट्टिताःपांडवकार्यहेतोः ॥ तेराजसिंहाःसहिताह्यशृण्वन्वाक्यंमहार्थंसुमहोदयंच ९ ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ सर्वैर्भवद्भिर्विदितंयथाऽयंयुधिष्ठिरःसौबलेनाक्षवत्याम् ॥ जितोनिकृत्याऽपहृतंचराज्यंवनप्रवासेसमयःकृतश्च १० शक्तैर्विजेतुंतरसामहींचसत्येस्थितैःसत्यरथैर्यथावत् ॥ पांडोःसुतैस्तद्व्रतमुग्ररूपंवर्षाणिषट्सप्तचचीर्णमग्र्यैः ११ त्रयोदशश्चैवसुदुस्तरोऽयमज्ञायमानैर्भवतांसमीपे ॥ क्लेशानसह्यान्विविधान्सहद्भिर्महात्मभिश्चापिवनेनिविष्टम् १२ एतैःपरप्रेष्यनियोगयुक्तैरिच्छद्भिराप्तंस्वकुलेनराज्यम् ॥ एवंगतेधर्मसुतस्यराज्ञोदुर्योधनस्यापिचयद्धितंस्यात् १३ तच्चिंतयध्वंकुरुपुंगवानांधर्म्यंचयुक्तंचयशस्करंच ॥ अधर्मयुक्तंनचकामयेतराज्यंसुराणामपिधर्मराजः १४ धर्मार्थयुक्तंतुमहीपतित्वंग्रामेऽपिकस्मिंश्चिदयंबुभूषेत् ॥ पित्र्यंहिराज्यंविदितंनृपाणांयथाऽपकृष्टंधृतराष्ट्रपुत्रैः १५ मिथ्योपचारेणयथाह्यनेनकृच्छ्रंमहत्प्राप्तमसह्यरूपम् ॥ नचापिपार्थोविजितोरणेतैःस्वतेजसाधृतराष्ट्रस्यपुत्रैः १६ तथाऽपिराजासहितःसुहृद्भिरभीप्सतेऽनामयमेवतेषाम् ॥ यत्तुस्वयंपांडुसुतैर्विजित्यसमाहृतंभूमिपतीन्प्रपीड्य १७ तत्प्रार्थयंतेपुरुषप्रवीराःकुंतीसुतामाद्रवतीसुतौच ॥ बालास्त्विमेतैर्विविधैरुपायैःसंप्रार्थिताहंतुममित्रसंघैः १८

वसुदेवेन ३ रौहिणेयःबलरामः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ संघट्टिताःसन्नद्धीकृताः महार्थंसारार्थं महोदयंश्रेष्ठफलम् ९ अक्षवत्यांद्यूतक्रीडायां निकृत्याछलेन समयःपणः १० सत्यरथैःसत्यपृथिव्यप्तेजांसि त्यतआग्याकाशौ उभयत्रअकुंठितोरथोयेषांतैरितिमध्यमपदलोपेनसमासः सत्यंरथवदारोढुंयोग्यंतेषांवा पाठांतरेसत्यैकप्रियैः ११ । १२ । १३ । १४ बुभूषेत्प्राप्तुमिच्छेत् तद्भावआर्षः १५ । १६ अनामयंकुशलं यत्तुधनादिकंस्वयमेवसमाहृतं नपित्रादिभिः १७ । १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९ पारयित्वेतिपाठेसमाप्य २० अतोराज्यार्धप्रदानात् कार्येराज्यलाभनिमित्तं तैर्धार्त्तराष्ट्रैःकृतंविप्रकारंअपकारं निशम्यज्ञात्वा तान्पांडवान् २१ यदिइमान्बाधेयुः तर्हिएतेऽपितान्कौरवान्हन्युः इमेपांडवाः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ १ अर्धराज्यस्यवि॰ृज्य तस्यकृते अर्धस्यराज्यस्यार्थे २ राज्यंराज्या

राज्यंजिहीर्षद्भिरसद्भिरुग्रैःसर्वंचतद्भोविदितंयथावत् ॥ तेषांचलोभंप्रसमीक्ष्यवृद्धंधर्मज्ञतांचापियुधिष्ठिरस्य १९ संबंधितांचापिसमीक्ष्यतेषांमतिंकुरुध्वंसहिताः
पृथक्च ॥ इमेचसत्येऽभिरताःसदैवतंपालयित्वासमयंयथावत् २० अतोऽन्यथातैरुपचर्यमाणाहन्युःसमेतान्धृतराष्ट्रपुत्रान् ॥ तैर्विप्रकारंचनिशम्यकार्येसुहृज्ज
नास्तान्परिवारयेयुः २१ युद्धेनबाधेयुरिमांस्तथैवंतैर्बाध्यमानायुधितांश्चहन्युः ॥ तथाऽपिनेमेऽल्पतयासमर्थास्तेषांजयायेतिभवेन्मतंवः २२ समेत्यसर्वेसहि
ताःसुहृद्भिस्तेषांविनाशाययतेयुरेव ॥ दुर्योधनस्यापिमतंयथावन्नज्ञायतेकिंनुकरिष्यतीति २३ अज्ञायमानेचमतेपरस्यकिंस्यात्समारभ्यतमंमतंवः ॥ तस्मादि
तोगच्छतुधर्मशीलःशुचिःकुलीनःपुरुषोऽप्रमत्तः २४ दूतःसमर्थःप्रशमायतेषांराज्यार्धदानाययुधिष्ठिरस्य ॥ निशम्यवाक्यंतुजनार्दनस्यधर्मार्थयुक्तंमधुरंसमंच २५
समाददेवाक्यमथाग्रजोऽस्यसंपूज्यवाक्यंतदतीवराजन् २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिपुरोहितयानेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ बल
देवउवाच ॥ श्रुतंभवद्भिर्गदपूर्वजस्यवाक्यंयथाधर्मवदर्थवच्च ॥ अजातशत्रोश्चहितंहितंचदुर्योधनस्यापितथैवराज्ञः १ अर्धंहिराज्यस्यविसृज्यवीराःकुंतीसुता
स्तस्यकृतेयतंते ॥ प्रादायचार्धंधृतराष्ट्रपुत्रःसुखीसहास्माभिरतीवमोदेत् २ लब्ध्वाहिराज्यंपुरुषप्रवीराःसम्यक्प्रवृत्तेषुपरेषुचैव ॥ ध्रुवंप्रशांताःसुखमाविशेयुस्ते
षांप्रशांतिश्चहितंप्रजानाम् ३ दुर्योधनस्यापिमतंचवेत्तुंवक्तुंचवाक्यानियुधिष्ठिरस्य ॥ प्रियंचमेस्याद्यदितत्रकश्चिद्व्रजेच्छमार्थंकुरुपांडवानाम् ४ सभीष्ममामंत्र्यकुरु
प्रवीरंवैचित्रवीर्यंचमहानुभावम् ॥ द्रोणंसपुत्रंविदुरंकृपंचगांधारराजंचससूतपुत्रम् ५ सर्वेचयेऽन्येधृतराष्ट्रपुत्राबलप्रधानानिगमप्रधानाः ॥ स्थिताश्चधर्मेषुतथा
स्वकेषुलोकप्रवीराःश्रुतकालवृद्धाः ६ एतेषुसर्वेषुसमागतेषुपौरेषुवृद्धेषुचसंगतेषु ॥ ब्रवीतुवाक्यंप्रणिपातयुक्तंकुंतीसुतस्यार्थकरंयथास्यात् ७ सर्वास्वव
स्थासुचतेनकोप्याग्रस्तोहिसोऽर्थोबलमाश्रितैस्तैः ॥ प्रियाभ्युपेतस्ययुधिष्ठिरस्यद्यूतेप्रसक्तस्यहृतंचराज्यम् ८ निवार्यमाणश्चकुरुप्रवीरःसर्वैःसुहृद्भिर्ह्ययमप्यतज्ज्ञः ॥
सदीव्यमानःप्रतिदीव्यचैनंगांधरराजस्यसुतंमताक्षम् ९ हित्वाहिकर्णंचसुयोधनंचसमाह्वयद्देवितुमाजमीढः ॥ दुरोदरास्तत्रसहस्रशोऽन्येयुधिष्ठिरोयान्विषहेतजेतुम्
१० उत्सृज्यतान्सौबलमेवचायंसमाह्वयत्तेनजितोऽक्षवत्याम् ॥ सदीव्यमानःप्रतिदेवनेनअक्षेषुनित्यंतुपराङ्मुखेषु ११

र्द्धं ३ । ४ । ५ बलंचतुरंगं निगमोनीतिशास्त्रं तेउभेप्रधानंयेषां श्रुतेनकालेनचवृद्धाः वृत्ताइतिपाठे श्रुतंकालवृत्तंसर्वसंहारकत्वंयैस्ते ६ समागतेषुसभायामितिशेषः ७ वाक्यमेवाह सर्वास्विति । सर्वथाऽपितेपांडवाःनकोप्याः भवद्भिरितिशेषः सोऽर्थोग्रस्तःवनवासादिप्रतिज्ञानिस्तीर्णेत्यर्थः बलंसत्यपालनेसामर्थ्यं पूर्वंकोपिताअपिअतःपरंनकोप्याइतिभावः ८ अयंयुधिष्ठिरः अतज्ज्ञःद्यूता नभिज्ञः ९ । १० । ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

संरंभमाणःहठंकुर्वाणः संरब्धमानइतिपाठेसंवृद्धदर्पइत्यर्थः १२ । १३ युद्धेअनयःभविताभविष्यति इहसामोपायेसोऽर्थःअनयःन १४ । १५ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे बलदेववाक्येद्विती योऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ यादृशआत्माशुद्धःपापोवातादृशंशुद्धंपापंवाभाषते १ । २ फलाफलवती सुपोलुकआर्षःपूर्वसवर्णोवा ३ तेतववाक्यं तत्रापराधःशकुनेर्नकश्चिदितिपूर्वोक्तंकौरवपक्षपातयुक्तं ४ । ५ यथाश्रद्धंद्यूतेआसक्तिरहितमिव धर्मेजयःधर्मनिमित्तंजयःकुतः किंतु अधर्ममूलकएवतेषांजयइत्यर्थः ६ । ७ प्रणिपतेत्शरणागतोभवेत् पणंकृत्वावनवासप्रतिज्ञांनिस्तीर्य ८ पैतामहमितिन्यायलभ्यत्वंसू

संरंभमाणोविजितःप्रसह्यतत्रापराधःशकुनेर्नकश्चित् ॥ तस्मात्प्रणम्यैववचोब्रवीतुवैचित्रवीर्यंबहुसामयुक्तम् १२ तथाहिशक्योधृतराष्ट्रपुत्रःस्वार्थेनियोक्तुंपुरुषेणतेन ॥ अयुद्धमाकांक्षतकौरवाणांसाम्नैवदुर्योधनमाह्वयध्वम् १३ साम्नाजितोऽर्थोऽर्थकरोभवेतयुद्धेऽनयोभवितानेहसोऽर्थः १४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंब्रुवत्येवमधुप्रवीरे शिनिप्रवीरःसहसोत्पपात ॥ तच्चापिवाक्यंपरिनिंद्यतस्यसमाददेवाक्यमिदंसमन्युः १५ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिबलदेववाक्येद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ सात्यकिरुवाच ॥ यादृशःपुरुषस्यात्मातादृशंसंप्रभाषते ॥ यथारूपोऽन्तरात्मातेतथारूपंप्रभाषसे १ संतिवैपुरुषाःशूराःसंतिकापुरुषास्तथा ॥ उभावेतौदृढौपक्षौदृश्येतेपुरुषान्प्रति २ एकस्मिन्नेवजायेतेकुलेक्लीबमहाबलौ ॥ फलाफलवतीशाखेयथैकस्मिन्वनस्पतौ ३ नाभ्यसूयामितेवाक्यंब्रुवतोलांगलध्वज ॥ येतुशृण्वंतितेवाक्यंतानसूयामिमाधव ४ कथंहिधर्मराजस्यदोषमल्पमपिब्रुवन् ॥ लभतेपरिषन्मध्येव्याहर्तुमकुतोभयः ५ समाहूयमहात्मानंजितवंतोऽक्षकोविदाः ॥ अनक्षज्ञंयथाश्रद्धंतेषुधर्मजयःकुतः ॥ यदिकुंतीसुतंगेहेक्रीडंतंभ्रातृभिःसह ६ अभिगम्यजयेयुस्तेतत्तेषांधर्मतोभवेत् ॥ समाहूयतुराजानंक्षत्रधर्मरतंसदा ७ निकृत्याजितवंतस्तेकिंनुतेषांपरंशुभम् ॥ कथंप्रणिपतेच्चायमिहकृत्वापणंपरम् ८ वनवासाद्विमुक्तस्तुप्राप्तःपैतामहंपदम् ॥ यद्ययंपापवित्तानिकामयेतयुधिष्ठिरः ९ एवमप्ययमत्यंतंपरान्नार्हतियाचितुम् ॥ कथंचधर्मयुक्तास्तेनचराज्यंजिहीर्षवः १० निवृत्तवासान्कौन्तेयान्यआहुर्विदिताइति ॥ अनुनीताहिभीष्मेणद्रोणेनविदुरेणच ११ नव्यवस्यंतिपांडूनांप्रदातुंपैतृकंवसु ॥ अहंतुतान्शितैर्बाणैरनुनीयरणेबलात् १२ पादयोःपातयिष्यामिकौंतेयस्यमहात्मनः ॥ अथतेनव्यवस्यंतिप्रणिपातायधीमतः १३ गमिष्यंतिसहामात्यायमस्यसदनंप्रति ॥ नहितेयुयुधानस्यसंरब्धस्ययुयुत्सतः १४ वेगंसमर्थाःसंसोढुंवज्रस्येवमहीधराः ॥ कोहिगांडीवधन्वानंकश्चचक्रायुधंयुधि ॥ मांचापिविषहेत्क्रुद्धंकश्चभीमंदुरासदम् १५ यमौचदृढधन्वानौयमकालोपमद्युती ॥ विराटद्रुपदौवीरौयमकालोपमद्युती १६ कोजिजीविषुरासादेद्धृष्टद्युम्नंचपार्षतम् ॥ पंचैतान्पांडवेयांस्तुद्रौपद्याःकीर्तिवर्धनान् १७

चितं ९ । १० विदिताअज्ञातचर्यायामितिशेषः अनुनीताःपरिमितःकालःएतैरतिवाहितइतिबोधिताः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ यमः शरीरात्प्राणानामुद्धर्त्ता कालःआयुःपरिच्छेदकर्त्ता १६ पांडवेयान् पांडवीद्रौपदीतत्पुत्रान् । पुंयोगलक्षणङीपंतावस्त्रीभ्योढगितिढक् १७

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पांडूनांपांडुतुल्यानांपांडवानां १८ । १९ । २० तस्यपांडवस्य २१ । २२ । २३ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ मधुरेणसाम्ना १ कार्पण्यात्तदन्नभक्षणेन

समप्रमाणान्पांडूनांसमवीर्यान्मदोत्कटान् ॥ सौभद्रंचमहेष्वासममरैरपिदुःसहम् १८ गदप्रद्युम्नसांबांश्चकालसूर्यानलोपमान् ॥ तेवयंधृतराष्ट्रस्यपुत्रंशकुनिनासह १९ कर्णंचैवनिहत्याजावभिषेक्ष्यामपांडवम् ॥ नाधर्मोविद्यतेकश्चिच्छत्रून्हत्वाऽऽततायिनः २० अधर्म्यमयशस्यंचशात्रवाणांप्रयाचनम् ॥ हृद्गतस्तस्ययःकाम स्तंकुरुध्वमतंद्रिताः २१ निसृष्टंधृतराष्ट्रेणराज्यंप्राप्नोतुपांडवः ॥ अद्यपांडुसुतोराज्यंलभतांवायुधिष्ठिरः २२ निहतावारणेसर्वेस्वप्स्यंतिवसुधातले २३ इतिश्री महाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिसात्यकिक्रोधवाक्येतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ द्रुपदउवाच ॥ एवमेतन्महाबाहोभविष्यतिनसंशयः ॥ नहिदुर्योधनोरा ज्यंमधुरेणप्रदास्यति १ अनुवर्त्स्यतितंचापिधृतराष्ट्रःसुतप्रियः ॥ भीष्मद्रोणौचकार्पण्यान्मौर्ख्याद्राधेयसौबलौ २ बलदेवस्यवाक्यंतुममज्ञानेनयुज्यते ॥ एत द्धिपुरुषेणाग्रेकार्यंसुनयमिच्छता ३ नतुवाच्योमृदुवचोधार्त्तराष्ट्रःकथंचन ॥ नहिमार्दवसाध्योऽसौपापबुद्धिर्मतोमम ४ गर्दभेमार्दवंकुर्याद्गोषुतीक्ष्णंसमाचरेत् ॥ मृदुदुर्योधनेवाक्यंयोब्रूयात्पापचेतसि ५ मृदुंवैमन्यतेपापोभाषमाणमशक्तिकम् ॥ जितमर्थंविजानीयादबुधोमार्दवेसति ६ एतच्चैवकरिष्यामोयत्नश्चक्रियतामिह ॥ प्रस्थापयाममित्रेभ्योबलान्युद्योजयंतुनः ७ शल्यस्यधृष्टकेतोश्चजयत्सेनस्यवाविभो ॥ केकयानांचसर्वेषांदूतागच्छंतुशीघ्रगाः ८ सचदुर्योधनोनूनंप्रेषयिष्यतिस र्वशः ॥ पूर्वाभिपन्नाःसंतश्चभजंतेपूर्वचोदनम् ९ तत्त्वरध्वंनरेंद्राणांपूर्वमेवप्रचोदने ॥ महद्धिकार्यंवोढव्यमितिमेवर्त्ततेमतिः १० शल्यस्यप्रेष्यतांशीघ्रंयेचतस्यानु गान्नृपाः ॥ भगदत्तायराज्ञेचपूर्वसागरवासिने ११ अमितौजसेतथोग्रायहार्दिक्यायांधकायच ॥ दीर्घप्रज्ञायशूरायरोचमानायवाविभो १२ आनीयतांबृहंतश्चसेना बिंदुश्चपार्थिवः ॥ सेनजित्प्रतिविंध्यश्चचित्रवर्मासुवास्तुकः १३ बाल्हीकोमुंजकेशश्चचैद्याधिपतिरेवच ॥ सुपार्श्वश्चसुबाहुश्चपौरवश्चमहारथः १४ शकानांपल्ह वानांचदरदानांचयेनृपाः ॥ सुरारिश्चनदीजश्चकर्णवेष्टश्चपार्थिवः १५ नीलश्चवीरधर्माचभूमिपालश्चवीर्यवान् ॥ दुर्जयोदंतवक्रश्चरुक्मीचजनमेजयः १६ आषाढो वायुवेगश्चपूर्वपालीचपार्थिवः ॥ भूरितेजादेवकश्चएकलव्यःसहात्मजैः १७ कारूषकाश्चराजानःक्षेमधूर्त्तिश्चवीर्यवान् ॥ कांबोजाऋषिकायेचपश्चिमानूपकाश्चये १८ जयत्सेनश्चकाश्यश्चतथापंचनदान्नृपाः ॥ क्राथपुत्रश्चदुर्द्धर्षःपार्वतीयाश्चयेनृपाः १९ जानकिश्चसुशर्माचमणिमान्योऽतिमत्सकः ॥ पांशुराष्ट्राधिपश्चैवधृष्टकेतुश्च वीर्यवान् २० तुंडश्चदंडधारश्चबृहत्सेनश्चवीर्यवान् ॥ अपराजितोनिषादश्चश्रेणिमान्वसुमानपि २१ बृहद्बलोमहौजाश्चबाहुःपरपुरंजयः ॥ समुद्रसेनोराजाचस हपुत्रेणवीर्यवान् २२ उद्भवःक्षेमकश्चैववाटधानश्चपार्थिवः ॥ श्रुतायुश्चदृढायुश्चशाल्वपुत्रश्चवीर्यवान् २३

दैन्यात् २ ज्ञानेज्ञानवर्तांसमाजे नयुज्यते अयुक्तमित्यर्थः एतद्वक्ष्यमाणं ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ पूर्वाभिपन्नाःपूर्वंसाहाय्यार्थंवृताः पूर्वचोदनंपूर्वचोदनामेरणायस्यतम ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२४ । २५ । २६ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ उपपन्नंयुक्तं १ । २ संबंधकंतुल्यमिति । पांडवेषुकुंतीद्वारा कुरुषुदुर्योधनकन्यायाःसांबेनाह

कुमारश्चकलिंगानामीश्वरोयुद्धदुर्मदः ॥ एतेषांप्रेष्यतांशीघ्रमेतद्धिममरोचते २४ अयंचब्राह्मणोविद्वान्ममराजन्पुरोहितः ॥ प्रेष्यतांधृतराष्ट्रायवाक्यमस्मैप्रदीयताम् २५ यथादुर्योधनोवाच्योयथाशांतनवोनृपः ॥ धृतराष्ट्रोयथावाच्योद्रोणश्चरथिनांवरः २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिद्रुपदवाक्ये चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ उपपन्नमिदंवाक्यंसोमकानांधुरंधुरे ॥ अर्थसिद्धिकरंराज्ञःपांडवस्यामितौजसः १ एतच्चपूर्वकार्यंनःसुनीतमभिकांक्षताम् ॥ अन्यथाह्याचरन्कर्मपुरुषःस्यात्सुबालिशः २ किंतुसंबंधकंतुल्यमस्माकंकुरुपांडुषु ॥ यथेष्टंवर्त्तमानेषुपांडवेषुचतेषुच ३ तेविवाहार्थमानीतावयंसर्वेतथाभवान् ॥ कृतेविवाहेमुदितागमिष्यामोगृहान्प्रति ४ भवान्वृद्धतमोराज्ञांवयसाचश्रुतेनच ॥ शिष्यवत्तेवयंसर्वेभवामेहनसंशयः ५ भवंतंधृतराष्ट्रश्चसततंबहुमन्यते ॥ आचार्ययोःसखाचासिद्रोणस्यचकृपस्यच ६ सभवान्प्रेषयत्वद्यपांडवार्थकरंवचः ॥ सर्वेषांनिश्चितंतन्नःप्रेषयिष्यतियद्भवान् ७ यदितावच्छमंकुर्यान्न्यायेनकुरुपुंगवः ॥ नभवेत्कुरुपांडूनांसौभ्रात्रेणमहान्क्षयः ८ अथदर्पान्वितोमोहान्नकुर्याद्धृतराष्ट्रजः ॥ अन्येषांप्रेषयित्वाचपश्चादस्मान्समाह्वयेः ९ ततोदुर्योधनोमंदःसहामात्यःसबांधवः ॥ निष्ठामापत्स्यतेमूढःक्रुद्धेगांडीवधन्वनि १० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसत्कृत्यवार्ष्णेयंविराटःपृथिवीपतिः ॥ गृहान्प्रस्थापयामाससगणंसहबांधवम् ११ द्वारकांतुगतेकृष्णेयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ चक्रुःसांग्रामिकंसर्वंविराटश्चमहीपतिः १२ ततःसंप्रेषयामासविराटःसहबांधवैः ॥ सर्वेषांभूमिपालानांद्रुपदश्चमहीपतिः १३ वचनात्कुरुसिंहानांमत्स्यपांचालयोश्चते ॥ समाजग्मुर्महीपालाःसंप्रहृष्टामहाबलाः १४ तच्छ्रुत्वापांडुपुत्राणांसमागच्छन्महद्बलम् ॥ धृतराष्ट्रसुताश्चापिसमानिन्युर्महीपतीन् १५ समाकुलामहीराजन्कुरुपांडवकारणात् ॥ तदासमभवत्कृत्स्नासंप्रयाणेमहीक्षिताम् १६ संकुलाचतदाभूमिश्चतुरंगबलान्विता ॥ बलानितेषांवीराणामागच्छंतिततस्ततः १७ चालयंतीवगांदेवींसपर्वतवनामिमाम् ॥ ततःप्रज्ञावयोवृद्धंपांचाल्यःस्वपुरोहितम् ॥ कुरुभ्यःप्रेषयामासयुधिष्ठिरमतेस्थितः १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिपुरोहितयानेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ द्रुपदउवाच ॥ भूतानांप्राणिनःश्रेष्ठाःप्राणिनांबुद्धिजीविनः ॥ बुद्धिमत्सुनराःश्रेष्ठानरेष्वपिद्विजातयः १ द्विजेषुवैद्याःश्रेयांसोवैद्येषुकृतबुद्धयः ॥ कृतबुद्धिषुकर्त्तारःकर्तृषुब्रह्मवादिनः २ सभवान्कृतबुद्धीनांप्रधानइतिमेमतिः ॥ कुलेनचविशिष्टोऽसिवयसाचश्रुतेनच ३ प्रज्ञयासदृशश्चासिशुक्रेणांगिरसेनच ॥ विदितंचापितेसर्वंयथावृत्तःसकौरवः ४

रणात् ३ । ४ । ५ । ६ वचःसंदेशवाक्यम् ७ । ८ प्रेषयित्वादूतमितिशेषः ९ निष्ठांनाशं 'निष्ठानिष्पत्तिनाशांतयाञ्चानिर्वहणेषुच' इतिविश्वः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ १७ । १८ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ॥ १ वैद्याःविद्यावंतः कृतबुद्धयःसिद्धांतज्ञाः २ । ३ । ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu.

५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० एतस्मिन्नंतरे शत्रुपुभिन्नानामेकीकरणेव्यापृतेष्वित्यर्थः ११ लंबमानेविलंबंकुर्वाणे १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये

पांडवश्चयथावृत्तःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ धृतराष्ट्रस्यविदितेवंचिताःपांडवाःपरैः ५ विदुरेणानुनीतोऽपिपुत्रमेवानुवर्त्तते ॥ शकुनिर्बुद्धिपूर्वंहिकुंतीपुत्रंसमाह्वयत् ६
अनक्षज्ञंमताक्षःसन्क्षत्रवृत्तेस्थितंशुचिम् ॥ तेतथावंचयित्वातुधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ७ नकस्यांचिदवस्थायांराज्यंदास्यंतिवैस्वयम् ॥ भवांस्तुधर्मसंयुक्तंधृतराष्ट्रंब्रु
वन्वचः ८ मनांसितस्ययोधानांध्रुवमावर्त्तयिष्यति ॥ विदुरश्चापितद्वाक्यंसाधयिष्यतितावकम् ९ भीष्मद्रोणकृपादीनांभेदंसंजनयिष्यति ॥ अमात्येषुचभि
न्नेषुयोधेषुविमुखेषुच १० पुनरेकत्रकरणंतेषांकर्मभविष्यति ॥ एतस्मिन्नंतरेपार्थाःसुखमेकाग्रबुद्धयः ११ सेनाकर्मकरिष्यंतिद्रव्याणांचैवसंचयम् ॥ विद्यमा
नेषुचस्वेषुलंबमानेतथात्वयि १२ नतथातेकरिष्यंतिसेनाकर्मनसंशयः ॥ एतत्प्रयोजनंचात्रप्राधान्येनोपलभ्यते १३ संगत्याधृतराष्ट्रश्चकुर्याद्धर्म्यंवचस्तव ॥
सभवान्धर्मयुक्तश्चधर्म्यंतेषुसमाचरन् १४ कृपालुषुपरिक्लेशान्पांडवीयान्प्रकीर्त्तयन् ॥ वृद्धेषुकुलधर्मंचब्रुवन्पूर्वैरनुष्ठितम् १५ विभेत्स्यतिमनांस्येषामितिमेनात्र
संशयः ॥ नचतेभ्योभयंतेऽस्तिब्राह्मणोह्यसिवेदवित् १६ दूतकर्मणियुक्तश्चस्थविरश्चविशेषतः ॥ सभवान्पुष्ययोगेनमुहूर्त्तेनजयेनच ॥ कौरवेयान्प्रयात्वाशुकौन्तेय
स्यार्थसिद्धये १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथाऽनुशिष्टःप्रययौद्रुपदेनमहात्मना ॥ पुरोधावृत्तसंपन्नोनगरंनागसाह्वयम् १८ शिष्यैःपरिवृतोविद्वान्नीतिशा
स्त्रार्थकोविदः ॥ पांडवानांहितार्थायकौरवान्प्रतिजग्मिवान् १९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिपुरोहितयानेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥
वैशंपायनउवाच ॥ पुरोहितंतेप्रस्थाप्यनगरंनागसाह्वयम् ॥ दूतान्प्रस्थापयामासुःपार्थिवेभ्यस्ततस्ततः १ प्रस्थाप्यदूतानन्यत्रद्वारकांपुरुषर्षभः ॥ स्वयंजगाम
कौरव्यःकुंतीपुत्रोधनंजयः २ गतेद्वारवतींकृष्णेबलदेवेचमाधवे ॥ सहवृष्ण्यंधकैःसर्वैर्भोजैश्चशतशस्तदा ३ सर्वमागमयामासपांडवानांविचेष्टितम् ॥ धृतराष्ट्रा
त्मजोराजागूढैःप्रणिहितैश्चरैः ४ सश्रुत्वामाधवंयांतंसदश्वैरनिलोपमैः ॥ बलेननातिमहताद्वारकामभ्ययात्पुरीम् ५ तमेवदिवसंचापिकौन्तेयःपांडुनंदनः ॥ आ
नर्त्तनगरींरम्यांजगामाशुधनंजयः ६ तौयात्वापुरुषव्याघ्रौद्वारकांकुरुनंदनौ ॥ सुप्तंददृशतुःकृष्णंशयानंचाभिजग्मतुः ७ ततःशयानेगोविंदेप्रविवेशसुयोधनः ॥
उच्छीर्षतश्चकृष्णस्यनिषसादवरासने ८ ततःकिरीटीतस्यानुप्रविवेशमहामनाः ॥ पश्चाच्चैवसकृष्णस्यप्रह्वोऽतिष्ठत्कृतांजलिः ९ प्रतिबुद्धःसवार्ष्णेयोददर्शाग्रेकि
रीटिनम् ॥ सतयोःस्वागतंकृत्वायथावत्प्रतिपूज्यतौ १० तदागमनजंहेतुंपप्रच्छमधुसूदनः ॥ ततोदुर्योधनःकृष्णमुवाचप्रहसन्निव ११ विग्रहेऽस्मिन्भवान्सा
ह्यंममदातुमिहार्हति ॥ समंहिभवतःसख्यंममचैवार्जुनेऽपिच १२

भारतभावदीपेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १ । २ । ३ आगमयामास ज्ञातवान् ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तथासंबंधकंतुल्यमस्माकंत्वयिमाधव ॥ अहंचाभिगतःपूर्वंत्वामद्यमधुसूदन १३ पूर्वंचाभिगतंसंतोभजंतेपूर्वसारिणः ॥ त्वंचश्रेष्ठतमोलोकेसतामद्यजनार्दन १४ सततंसंमतश्चैवसद्वृत्तमनुपालय ॥ कृष्णउवाच ॥ भवानभिगतःपूर्वमत्रमेनास्तिसंशयः ॥ दृष्टस्तुप्रथमंराजन्मयापार्थोधनंजयः १५ तवपूर्वाभिगमनात्पूर्वंचाप्यस्यदर्शनात् ॥ साहाय्यमुभयोरेवकरिष्यामिसुयोधन १६ प्रवारणंतुबालानांपूर्वंकार्यमितिश्रुतिः ॥ तस्मात्प्रवारणंपूर्वमर्हःपार्थोधनंजयः १७ मत्संहननतुल्यानांगोपानामर्बुदंमहत् ॥ नारायणाइतिख्याताःसर्वेसंग्रामयोधिनः १८ तेवायुधिदुराधर्षाभवंत्वेकस्यसैनिकाः ॥ अयुध्यमानःसंग्रामेन्यस्तशस्त्रोऽहमेकतः १९ आभ्यामन्यतरंपार्थयत्तेहृद्यतरंमतम् ॥ तद्वृणीतांभवानग्रेप्रवार्यस्त्वंहिधर्मतः २० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुकृष्णेनकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ अयुध्यमानंसंग्रामेवरयामासकेशवम् २१ नारायणममित्रघ्नंकामाज्जातमजंनृपु ॥ सर्वक्षत्रस्यपुरतोदेवदानवयोरपि २२ दुर्योधनस्तुतत्सैन्यंसर्वमावरयत्तदा ॥ सहस्राणांसहस्रंतुयोधानांप्राप्यभारत २३ कृष्णंचापहृतंज्ञात्वासंप्रापपरमांमुदम् ॥ दुर्योधनस्तुतत्सैन्यंसर्वमादायपार्थिवः २४ ततोऽभ्ययाद्भीमबलोरौहिणेयंमहाबलम् ॥ सर्वंचागमनेहेतुंसतस्मैसंन्यवेदयत् ॥ प्रत्युवाचततःशौरिर्धार्तराष्ट्रमिदंवचः २५ ॥ बलदेवउवाच ॥ विदितंतेनरव्याघ्रसर्वंभवितुमर्हति ॥ यन्मयोक्तंविराटस्यपुरावैवाहिकेतदा २६ निगृह्योक्तोहृषीकेशस्त्वदर्थंकुरुनंदन ॥ मयासंबंधकंतुल्यमितिराजन्पुनःपुनः २७ नचतद्वाक्यमुक्तंवैकेशवंप्रत्यपद्यत ॥ नचाहमुत्सहेकृष्णंविनास्थातुमपिक्षणम् २८ नाहंसहायःपार्थस्यनापिदुर्योधनस्यवै ॥ इतिमेनिश्चिताबुद्धिर्वासुदेवमवेक्ष्यह २९ जातोऽसिभारतेवंशेसर्वपार्थिवपूजिते ॥ गच्छयुध्यस्वधर्मेणक्षात्रेणपुरुषर्षभ ३० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्येवमुक्तस्तुतदापरिष्वज्यहलायुधम् ॥ कृष्णंचापहृतंज्ञात्वायुद्धान्मेनेजितंजयम् ३१ सोऽभ्ययात्कृतवर्माणंधृतराष्ट्रसुतोनृपः ॥ कृतवर्माददौतस्यसेनामक्षौहिणींतदा ३२ सतेनसर्वसैन्येनभीमेनकुरुनंदनः ॥ वृतःप्रययौहृष्टःसुहृदःसंप्रहर्षयन् ३३ ततःपीतांबरधरोजगत्स्रष्टाजनार्दनः ॥ गतेदुर्योधनेकृष्णःकिरीटिनमथाब्रवीत् ३४ अयुध्यमानःकांबुद्धिमास्थायाहंवृतस्त्वया ॥ अर्जुनउवाच ॥ भवान्समर्थस्तान्सर्वान्निहंतुंनात्रसंशयः ॥ निहंतुमहमप्येकःसमर्थःपुरुषर्षभ ३५ भवांस्तुकीर्तिमाँल्लोकेतद्यशस्त्वांगमिष्यति ॥ यशसांचाहमप्यर्थीतस्मादसिमयावृतः ३६ सारथ्यंतुत्वयाकार्यमितिमेमानसंसदा ॥ चिररात्रेप्सितंकामंतद्भवान्कर्तुमर्हति ३७ ॥ वासुदेवउवाच ॥ उपपन्नमिदंपार्थयत्स्पर्द्धसिमयासह ॥ सारथ्यंतेकरिष्यामिकामःसंपद्यतांतव ३८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३९ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ शल्यइति १ । २ । ३ । ४ । ५ येनयत्रदेशे तत्रययौ ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ : १५ दिदित्सुःदद

॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंप्रमुदितःपार्थःकृष्णेनसहितस्तदा ॥ वृतोदाशार्हप्रवरैःपुनरायाद्युधिष्ठिरम् ३९ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिकृष्णसा
रथ्यस्वीकारेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ शल्यःश्रुत्वातुदूतानांसैन्येनमहतावृतः ॥ अभ्ययात्पांडवान्राजन्सहपुत्रैर्महारथैः १ तस्यसेना
निवेशोऽभूदध्यर्द्धमिवयोजनम् ॥ तथाहिविपुलांसेनांबिभर्तिसनरर्षभः २ अक्षौहिणीपतीराजन्महावीर्यपराक्रमः ॥ विचित्रकवचाःशूराविचित्रध्वजकार्मु
काः ३ विचित्राभरणाःसर्वेविचित्ररथवाहनाः ॥ विचित्रस्रग्धराःसर्वेविचित्रांबरभूषणाः ४ स्वदेशवेषाभरणावीराःशतसहस्रशः ॥ तस्यसेनाप्रणेतारोबभूवुःक्ष
त्रियर्षभाः ५ व्यथयन्निवभूतानिकंपयन्निवमेदिनीम् ॥ शनैर्विश्रामयन्सेनांसययौयेनपांडवः ६ ततोदुर्योधनःश्रुत्वामहात्मानंमहारथम् ॥ उपायांतमभिद्रु
त्यस्वयमानर्चभारत ७ कारयामासपूजार्थंतस्यदुर्योधनःसभाः ॥ रमणीयेषुदेशेषुरत्नचित्राःस्वलंकृताः ८ शिल्पिभिर्विविधैश्चैवक्रीडास्तत्रप्रयोजिताः ॥ तत्रमा
ल्यानिमांसानिभक्ष्यंपेयंचसत्कृतम् ९ कूपाश्चविविधाकारामनोहर्षविवर्धनाः ॥ वाप्यश्चविविधाकाराऔदकानिगृहाणिच १० सताःसभाःसमासाद्यपूज्यमानो
यथाऽमरः ॥ दुर्योधनस्यसचिवैर्देशेदेशेसमंततः ११ आजगामसभामन्यांदेवावसथवर्चसम् ॥ सतत्रविषयैर्युक्तैःकल्याणैरतिमानुषैः १२ मेनेऽभ्यधिकमात्मा
नमवमेनेपुरंदरम् ॥ पप्रच्छसततःप्रेष्यान्प्रहृष्टःक्षत्रियर्षभः १३ युधिष्ठिरस्यपुरुषाःकेऽत्रचक्रुःसभाइमाः ॥ आनीयंतांसभाकाराःप्रदेयार्हाहिमेमताः १४ प्रसाद
मेषांदास्यामिकुंतीपुत्रोऽनुमन्यताम् ॥ दुर्योधनायतत्सर्वंकथयंतिस्मविस्मिताः १५ संप्रहृष्टोयदाशल्योदिदित्सुरपिजीवितम् ॥ गूढोदुर्योधनस्तत्रदर्शयामासमा
तुलम् १६ तंदृष्ट्वामद्रराजश्चज्ञात्वायत्नंचतस्यतम् ॥ परिष्वज्याब्रवीत्प्रीतइष्टोऽर्थोगृह्यतामिति १७ दुर्योधनउवाच ॥ सत्यवाग्भवकल्याणवरोवैममदीयताम् ॥
सर्वसेनाप्रणेतावैभवान्भवितुमर्हति १८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कृतमित्यब्रवीच्छल्यःकिमन्यत्क्रियतामिति ॥ कृतमित्येवगांधारिःप्रत्युवाचपुनःपुनः १९ ॥ शल्य
उवाच ॥ गच्छदुर्योधनपुरंस्वकमेवनरर्षभ ॥ अहंगमिष्येद्रष्टुंवैयुधिष्ठिरमरिंदमम् २० दृष्ट्वायुधिष्ठिरंराजन्क्षिप्रमेष्येनराधिप ॥ अवश्यंचापिद्रष्टव्यःपांडवःपुरुषर्षभः २१
दुर्योधनउवाच ॥ क्षिप्रमागम्यतांराजन्पांडवंवीक्ष्यपार्थिव ॥ त्वय्यधीनाःस्मराजेंद्रवरदानंस्मरस्वनः २२ ॥ शल्यउवाच ॥ ॥ क्षिप्रमेष्यामिभद्रंतेगच्छस्वस्वपुरं
नृप ॥ परिष्वज्यतथाऽन्योन्यंशल्यदुर्योधनावुभौ २३ सतथाशल्यमामंत्र्यपुनरायात्स्वकंपुरम् ॥ शल्योजगामकौन्तेयानाख्यातुंकर्मतस्यतत् २४ उपप्लव्यंसगत्वा
तुस्कंधावारंप्रविश्यच ॥ पांडवानथतान्सर्वान्शल्यस्तत्रददर्शह २५

दानेऽस्यरूपम् १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ गच्छस्वमामुहि स्वपुरंस्वराज्यम् २३ । २४ उपप्लव्यंविराटनगरस्यप्रदेशविशेषं स्कंधावारंसेनानिवेशस्थानम् २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२६ । २७ कृष्णाविति । भीमोऽपिकृष्णएवासीदितिगम्यते हृष्टाविति पाठःसुगमः २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ ' तंत्रंप्रधानेसिद्धांते ' इत्यमरः ३३ । ३४ । ३५ वदान्यःमंजुलवाक् ' वदान्योवल्गुवा

समेत्यचमहाबाहुःशल्यःपांडुसुतैस्तदा ॥ पाद्यमर्घ्यंचगांचैवप्रत्यगृह्णाद्यथाविधि २६ ततःकुशलपूर्वंहिमद्रराजोऽरिसूदनः ॥ प्रीत्यापरमयायुक्तःसमाश्लिष्ययुधिष्ठि
रम् २७ तथाभीमार्जुनौकृष्णौस्वस्रीयौचयमावुभौ ॥ आसनेचोपविष्टस्तुशल्यःपार्थमुवाचह २८ कुशलंराजशार्दूलकच्चित्तेकुरुनंदन ॥ अरण्यवासाद्दिष्ट्याऽसि
विमुक्तोजयतांवर २९ सुदुष्करंकृतंराजन्निर्जनेवसतात्वया ॥ भ्रातृभिःसहराजेंद्रकृष्णयाचानयासह ३० अज्ञातवासंघोरंचवसतादुष्करंकृतम् ॥ दुःखमेवकुतः
सौख्यंभ्रष्टराज्यस्यभारत ३१ दुःखस्यैतस्यमहतोधार्त्तराष्ट्रकृतस्यवै ॥ अवाप्स्यसिसुखंराजन्हत्वाशत्रून्परंतप ३२ विदितंतेमहाराजलोकतंत्रंनराधिप ॥ तस्मा
ल्लोभकृतंकिंचित्तवतातनविद्यते ३३ राजर्षीणांपुराणानांमार्गमन्विच्छभारत ॥ दानेतपसिसत्येचभवतातयुधिष्ठिर ३४ क्षमादमश्चसत्यंचअहिंसाचयुधिष्ठिर ॥
अद्भुतश्चपुनर्लोकस्त्वयिराजन्प्रतिष्ठितः ३५ मृदुर्वदान्योब्रह्मण्योदाताधर्मपरायणः ॥ धर्मास्तेविदिताराजन्बहवोलोकसाक्षिकाः ३६ सर्वंजगदिदंतातविदितंतेपरं
तप ॥ दिष्ट्याकृच्छ्रमिदंराजन्पारितंभरतर्षभ ३७ दिष्ट्यापश्यामिराजेंद्रधर्मात्मानंसहानुगम् ॥ निस्तीर्णंदुष्करंराजंस्त्वांधर्मनिचयंप्रभो ३८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
ततोऽस्याकथयद्राजादुर्योधनसमागमम् ॥ तच्चशुश्रूषितंसर्वंवरदानंचभारत ३९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ सुकृतंतेकृतंराजन्प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ दुर्योधनस्ययद्वीरत्व
यावाचाप्रतिश्रुतम् ४० एकंत्विच्छामिभद्रंतेक्रियमाणंमहीपते ॥ राजन्नकर्त्तव्यमपिकर्त्तुमर्हसिसत्तम ४१ ममत्ववेक्षयावीरशृणुविज्ञापयामिते ॥ भवानिहमहा
राजवासुदेवसमोयुधि ४२ कर्णार्जुनाभ्यांसंप्राप्तेद्वैरथेराजसत्तम ॥ कर्णस्यभवताकार्यंसारथ्यंनात्रसंशयः ४३ तत्रपाल्योऽर्जुनोराजन्यदिमत्प्रियमिच्छसि ॥ ते
जोवधश्चतेकार्यःसौतेरस्मज्जयावहः ४४ अकर्तव्यमपिह्येतत्कर्तुमर्हसिमातुल ॥ शल्यउवाच ॥ शृणुपांडवभद्रंतेयद्ब्रवीषिमहात्मनः ॥ तेजोवधनिमित्तंमांसूतपुत्र
स्यसंगमे ४५ अहंतस्यभविष्यामिसंग्रामेसारथिर्ध्रुवम् ॥ वासुदेवेनहिसमंनित्यंमांसहिमन्यते ४६ तस्याहंकुरुशार्दूलप्रतीपमहितंवचः ॥ ध्रुवंसंकथयिष्यामियोद्धुका
मस्यसंयुगे ४७ यथासहृतदर्पश्चहृततेजाश्चपांडव ॥ भविष्यतिसुखंहंतुंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ४८ एवमेतत्करिष्यामियथाताततवमात्थमाम् ॥ यच्चान्यदपिशक्ष्यामित
त्करिष्यामितेप्रियम् ४९ यच्चदुःखंत्वयाप्राप्तंद्यूतेवैकृष्णयासह ॥ परुषाणिचवाक्यानिसूतपुत्रकृतानिवै ५० जटासुरात्परिक्लेशःकीचकाच्चमहाद्युते ॥ द्रौपद्याऽधिग
तंसर्वंदमयंत्यायथाऽशुभम् ५१ सर्वंदुःखमिदंवीरसुखोदर्कंभविष्यति ॥ नात्रमन्युस्त्वयाकार्योविधिर्हिबलवत्तरः ५२

गपि ' इत्यमरः ३६ पारितंनिस्तीर्णं ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ प्रतीपंप्रसंगप्रतिकूलं अहितंपरिणामविरुद्धम् ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ मन्युर्दैन्यम् ५२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५३ । ५४ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० हावाःशृंगारचेष्टाःभावाःचित्तविकाराःहर्षादयस्तैर्युक्ताः

दुःखानिहिमहात्मानःप्राप्नुवंतियुधिष्ठिर ॥ देवैरपिहिदुःखानिप्राप्तानिजगतीपते ५३ इंद्रेणश्रूयतेराजन्सभार्येणमहात्मना ॥ अनुभूतंमहद्दुःखंदेवराजेनभारत ५४

॥ ९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिशल्यवाक्येअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कथमिंद्रेणराजेंद्रसभार्येणमहात्मना ॥ दुःखंप्राप्तंपरंघोरमे अ० ९

तदिच्छामिवेदितुम् १ ॥ शल्यउवाच ॥ शृणुराजन्पुरावृत्तमितिहासंपुरातनम् ॥ सभार्येणयथाप्राप्तंदुःखमिंद्रेणभारत २ त्वष्टाप्रजापतिर्ह्यासीद्देवश्रेष्ठोमहात

पाः ॥ सपुत्रंवैत्रिशिरसमिंद्रद्रोहात्किलासृजत् ३ ऐंद्रंसप्रार्थयत्स्थानंविश्वरूपोमहाद्युतिः ॥ तैस्त्रिभिर्वदनैर्घोरैःसूर्येंदुज्वलनोपमैः ४ वेदानेकेनसोऽधीतेसुरामे

केनचापिबत् ॥ एकेनचदिशःसर्वाःपिबन्निवनिरीक्षते ५ सतपस्वीमृदुर्दान्तोधर्मेतपसिचोद्यतः ॥ तपस्तस्यमहत्तीव्रंसुदुश्चरमरिंदम ६ तस्यदृष्ट्वातपोवीर्यंसत्यं

चामिततेजसः ॥ विषादमगमच्छक्रइंद्रोऽयंमाभवेदिति ७ कथंसज्जेच्चभोगेषुनचतप्येन्महत्तपः ॥ विवर्धमानस्त्रिशिराःसर्वंहिभुवनंग्रसेत् ८ इतिसंचिंत्यबहुधा

बुद्धिमान्भरतर्षभ ॥ आज्ञापयत्सोऽप्सरसस्त्वष्टृपुत्रप्रलोभने ९ यथाससज्जेत्रिशिराःकामभोगेषुवैभृशम् ॥ क्षिप्रंकुरुतगच्छध्वंप्रलोभयतमाचिरम् १० शृंगार

वेषाःसुश्रोण्योहारैर्युक्तामनोहरैः ॥ हावभावसमायुक्ताःसर्वाःसौंदर्यशोभिताः ११ प्रलोभयतभद्रंवःशमयध्वंभयंमम ॥ अस्वस्थंह्यात्मनाऽऽत्मानंलक्षयामिवरांग

नाः ॥ भयंतन्मेमहाघोरंक्षिप्रंनाशयताबलाः १२ ॥ अप्सरसऊचुः ॥ ॥ तथायत्नंकरिष्यामःशक्रतस्यप्रलोभने ॥ यथानावाप्स्यसिभयंतस्माद्बलनिषूदन १३

निर्दहन्निवचक्षुर्भ्यांयोऽसावास्तेतपोनिधिः ॥ तंप्रलोभयितुंदेवगच्छामःसहितावयम् १४ यतिष्यामोवशेकर्तुंव्यपनेतुंचतेभयम् ॥ शल्यउवाच ॥ ॥ इंद्रेणता

स्त्वनुज्ञाताजग्मुस्त्रिशिरसोऽन्तिकम् ॥ तत्रताविविधैर्भावैर्लोभयंत्योवरांगनाः १५ नित्यंसंदर्शयामासुस्तथैवांगेषुसौष्ठवम् ॥ नाभ्यगच्छत्प्रहर्षंताःसपश्यन्सुमहा

तपाः १६ इंद्रियाणिवशेकृत्वापूर्वसागरसन्निभः ॥ तास्तुयत्नंपरंकृत्वापुनःशक्रमुपस्थिताः १७ कृतांजलिपुटाःसर्वादेवराजमथाब्रुवन् ॥ नसशक्यःसुदुर्धर्षो

धैर्याच्चालयितुंप्रभो १८ यत्तेकार्यंमहाभागक्रियतांतदनंतरम् ॥ संपूज्याप्सरसःशक्रोविसृज्यचमहामतिः १९ चिंतयामासतस्यैववधोपायंयुधिष्ठिर ॥ सतूष्णीं

चिंतयन्वीरोदेवराजःप्रतापवान् २० विनिश्चितमतिर्धीमान्वधेत्रिशिरसोऽभवत् ॥ वज्रमस्याक्षिपाम्यद्यसक्षिप्रंनभविष्यति २१ शत्रुःप्रवृद्धोनोपेक्ष्योदुर्बलोऽपि

बलीयसा ॥ शास्त्रबुद्ध्याविनिश्चित्यकृत्वाबुद्धिंवधेदृढाम् २२ अथवैश्वानरनिभंघोररूपंभयावहम् ॥ मुमोचवज्रंसंक्रुद्धःशक्रस्त्रिशिरसंप्रति २३ सपपातहतस्तेन

वज्रेणदृढमाहतः ॥ पर्वतस्येवशिखरंप्रणुन्नंमेदिनीतले २४ तंतुवज्रहतंदृष्ट्वाशयानमचलोपमम् ॥ नशर्मलेभेदेवेंद्रोदीपितस्तस्यतेजसा २५ हतोऽपिदीप्ततेजाःस

जीवन्निवहिदृश्यते ॥ घातितस्यशिरांस्याजौजीवंतीवाद्भुतानिवै २६ ॥ ९ ॥

११ । १२ । १३ । १४ । १५ सौष्ठवंसौंदर्यं प्रहर्षंलब्धभोगोऽस्मीतितोषम् १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वर्धकिः तक्षा २७ । २८ । २९ नभविष्यतिनंक्ष्यति ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ ४० । ४१ ४२ ४३ । ४४

ततोऽतिभीतगात्रस्तुशक्रआस्तेविचारयन् ॥ अथाजगामपरशुंस्कंधेनादायवर्धकिः २७ तदरण्यंमहाराजयत्रास्तेऽसौनिपातितः ॥ सभीतस्तत्रतक्षाणंघटमानं शचीपतिः २८ अपश्यदब्रवीच्चैनंसत्वरंपाकशासनः ॥ क्षिप्रंछिंधिशिरांस्यस्यकुरुष्ववचनंमम २९ ॥ तक्षोवाच ॥ महास्कंधोभृशंह्येषपरशुर्नभविष्यति ॥ कर्तुंचाहंनशक्ष्यामिकर्मसद्भिर्विगर्हितम् ३० ॥ इंद्रउवाच ॥ माभैस्त्वंशीघ्रमेतद्वैकुरुष्ववचनंमम ॥ मत्प्रसादाद्धितेशस्त्रंवज्रकल्पंभविष्यति ३१ ॥ तक्षोवाच ॥ कंभवंतमहंविद्यांघोरकर्माणमद्यवै ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंतत्त्वेनकथयस्वमे ३२ ॥ इंद्रउवाच ॥ अहमिंद्रोदेवराजस्तक्षन्विदितमस्तुते ॥ कुरुष्वैतद्यथोक्तं मेतक्षन्माऽत्रविचारय ३३ ॥ तक्षोवाच ॥ क्रूरेणनापत्रपसेकथंशक्रेहकर्मणा ॥ ऋषिपुत्रमिमंहत्वाब्रह्महत्याभयंनते ३४ ॥ शक्रउवाच ॥ पश्चाद्धर्मंचरिष्या मिपावनार्थंसुदुश्चरम् ॥ शत्रुरेषमहावीर्योवज्रेणनिहतोमया ३५ अद्यापिचाहमुद्विग्नस्तक्षन्नस्माद्बिभेमिवै ॥ क्षिप्रंछिंधिशिरांसित्वंकरिष्येऽनुग्रहंतव ३६ शिरः पशोस्तेदास्यंतिभागंयज्ञेषुमानवाः ॥ एषतेऽनुग्रहस्तक्षन्क्षिप्रंकुरुममप्रियम् ३७ ॥ शल्यउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वातुतक्षासमहेंद्रवचनात्तदा ॥ शिरांस्यथत्रिशिरसः कुठारेणाच्छिनत्तदा ३८ निकृत्तेषुततस्तेषुनिष्क्रामन्नंडजास्त्वथ ॥ कपिंजलास्तित्तिराश्चकलविंकाश्चसर्वशः ३९ येनवेदानधीतेस्मपिबतेसोममेवच ॥ तस्मा द्वक्राद्विनिश्चेरुःक्षिप्रंतस्यकपिंजलाः ४० येनसर्वादिशोराजन्पिबन्निवनिरीक्षते ॥ तस्माद्वक्राद्विनिश्चेरुस्तित्तिरास्तस्यपांडव ४१ यत्सुरापंतुतस्यासीद्वक्त्रंत्रि शिरसस्तदा ॥ कलविंकाःसमुत्पेतुःश्येनाश्चभरतर्षभ ४२ ततस्तेषुनिकृत्तेषुविज्वरोमघवानथ ॥ जगामत्रिदिवंहृष्टस्तक्षाऽपिस्वगृहान्ययौ ४३ मेनेकृतार्थमा त्मानंहत्वाशत्रुंसुरारिहा ॥ त्वष्टाप्रजापतिःश्रुत्वाशक्रेणाथहतंसुतम् ४४ क्रोधसंरक्तनयनइदंवचनमब्रवीत् ॥ त्वष्टोवाच ॥ तप्यमानंतपोनित्यंक्षांतंदांतंजितें द्रियम् ॥ विनाऽपराधेनयतःपुत्रंहिंसितवान्मम ४५ तस्माच्छक्रविनाशायवृत्रमुत्पादयाम्यहम् ॥ लोकाःपश्यंतुमेवीर्यंतपसश्चबलंमहत् ४६ सचपश्यतुदेवें द्रोदुरात्मापापचेतनः ॥ उपस्पृश्यततःक्रुद्धस्तपस्वीसुमहायशाः ४७ अग्नौहुत्वासमुत्पाद्यघोरंवृत्रमुवाचह ॥ इंद्रशत्रोविवर्धस्वप्रभावात्तपसोमम ४८ सोऽवर्द्ध तदिवंस्तब्ध्वासूर्यवैश्वानरोपमः ॥ किंकरोमीतिचोवाचकालसूर्यइवोदितः ४९ शक्रंजहीतिचाप्युक्तोजगामत्रिदिवंततः ॥ ततोयुद्धंसमभवद्वृत्रवासवयोर्महत् ५० संक्रुद्धयोर्महाघोरंप्रसक्तंकुरुसत्तम ॥ ततोजग्राहदेवेन्द्रंवृत्रोवीरःशतक्रतुम् ५१ अपावृत्याक्षिपद्वक्त्रेशक्रंकोपसमन्वितः ॥ ग्रस्तेवृत्रेणशक्रेतुसंभ्रांतास्त्रिदिवेश्वराः ॥ ५२ असृजंस्तेमहासत्वाजृंभिकांवृत्रनाशिनीम् ॥ विजृंभमाणस्यततोवृत्रस्यास्यादपावृतात् ५३

४५ । ४६ । उपस्पृश्यआचम्य ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ अपावृत्यमुखंसंप्रमार्य ५२ । ५३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५४ । ५५ ५६ । ५७ । ५८ । ५९ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १ । २ । ३ क्षयंगृहं

स्वान्यंगान्यभिसंक्षिप्यनिष्क्रांतोबलनाशनः ॥ ततःप्रभृतिलोकस्यजृंभिकाप्राणसंश्रिता ५४ जहृषुश्चसुराःसर्वेशक्रंदृष्ट्वाविनिःसृतम् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंवृत्रवा
सवयोःपुनः ५५ संरब्धयोस्तदाघोरंसुचिरंभरतर्षभ ॥ यदाव्यवर्धतरणेवृत्रोबलसमन्वितः ५६ त्वष्टुस्तेजोबलाविद्धस्तदाशक्रोन्यवर्तत ॥ निवृत्तेचतदा
देवाविषादमगमन्परम् ५७ समेत्यसहशक्रेणत्वष्टुस्तेजोवमोहिताः ॥ अमंत्रयंततेसर्वेमुनिभिःसहभारत ५८ किंकार्यमितिवैराजन्विचिंत्यभयमोहिताः ॥
जग्मुःसर्वेमहात्मानंमनोभिर्विष्णुमव्ययम् ॥ उपविष्टामंदराग्रेसर्वेवृत्रवधेप्सवः ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्रविजयेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥
इंद्रउवाच ॥ सर्वंव्याप्तमिदंदेवावृत्रेणजगदव्ययम् ॥ नह्यस्यसदृशंकिंचित्प्रतिघाताययद्भवेत् १ समर्थोह्यभवंपूर्वमसमर्थोऽस्मिसांप्रतम् ॥ कथंनुकार्यंभद्रंवोदुर्ध
र्षःसहिमेमतः २ तेजस्वीचमहात्माचयुद्धेचामितविक्रमः ॥ ग्रसेत्त्रिभुवनंसर्वंसदेवासुरमानुषम् ३ तस्माद्विनिश्चयमिमंशृणुध्वंत्रिदिवौकसः ॥ विष्णोःक्षयमुपा
गम्यसमेत्यचमहात्मना ४ तेनसंमंत्र्यवेत्स्यामोवधोपायंदुरात्मनः ॥ शल्यउवाच ॥ एवमुक्तेमघवतादेवाःसर्षिगणास्तदा ॥ शरण्यंशरणंदेवंजग्मुर्विष्णुंमहाब
लम् ५ ऊचुश्चसर्वेदेवेशंविष्णुंवृत्रभयार्दिताः ॥ त्रयोलोकास्त्वयाक्रांतास्त्रिभिर्विक्रमणैःपुरा ६ अमृतंचाहृतंविष्णोदैत्याश्चनिहतारणे ॥ बलिंबध्वामहादैत्यंश
क्रोदेवाधिपःकृतः ७ त्वंप्रभुःसर्वदेवानांत्वयासर्वमिदंततम् ॥ त्वंहिदेवोमहादेवसर्वलोकनमस्कृतः ८ गतिर्भवत्वंदेवानांसेंद्राणाममरोत्तम ॥ जगद्व्याप्तमिदंस
र्वंवृत्रेणासुरसूदन ९ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ अवश्यंकरणीयंमेभवतांहितमुत्तमम् ॥ तस्मादुपायंवक्ष्यामियथाऽसौनभविष्यति १० गच्छध्वंस
र्षिगंधर्वायत्रासौविश्वरूपधृक् ॥ सामतस्यप्रयुंजध्वंततएनंविजेष्यथ ११ भविष्यतिजयोदेवाःशक्रस्यममतेजसा ॥ अदृश्यश्चप्रवेक्ष्यामिवज्रेह्यस्यायुधोत्तमे १२
गच्छध्वमृषिभिःसार्द्धंगंधर्वैश्चसुरोत्तमाः ॥ वृत्रस्यसहशक्रेणसंधिंकुरुतमाचिरम् १३ ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ ॥ एवमुक्तेतुदेवेनऋषयस्त्रिदशास्तथा ॥
ययुःसमेत्यसहिताःशक्रंकृत्वापुरःसरम् १४ समीपमेत्यचयदासर्वएवमहौजसः ॥ तंतेजसाप्रज्वलितंप्रतपन्तंदिशोदश १५ ग्रसन्तमिवलोकांस्त्रीन्सूर्याचंद्रमसौय
था ॥ ददृशुस्तेततोवृत्रंशक्रेणसहदेवताः १६ ऋषयोऽथततोऽभ्येत्यवृत्रमूचुःप्रियंवचः ॥ व्याप्तंजगदिदंसर्वंतेजसातवदुर्जय १७ नचशक्रोषिनिर्जेतुंवासवंबलि
नांवर ॥ युध्यतोश्चापिवांकालोव्यतीतःसुमहानिह १८ पीड्यंतेचप्रजाःसर्वाःसदेवासुरमानुषाः ॥ सख्यंभवतुतेवृत्रशक्रेणसहनित्यदा १९ अवाप्स्यसिसुखं
त्वंचशक्रलोकांश्चशाश्वतान् ॥ ऋषिवाक्यंनिशम्याथवृत्रःसतुमहाबलः २०

' निलयापचयौक्षयौ ' इत्यमरः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ १५ । १६ । १७ । १८ । १९ २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४

उवाचतानृषीन्सर्वान्प्रणम्यशिरसाऽसुरः ॥ सर्वेयूयंमहाभागागंधर्वाश्चैवसर्वशः २१ यद्ब्रूथतच्छ्रुतंसर्वंममापिशृणुतानघाः ॥ संधिःकथंवैभवितामम शक्रस्यचोभयोः ॥
तेजसोर्हिद्वयोर्देवाःसख्यंवैभविताकथम् २२ ॥ ऋषयऊचुः ॥ सकृत्सतांसंगतंलिप्सितव्यंततःपरंभविताभव्यमेव ॥ नातिक्रामेत्सत्पुरुषेणसंगतंतस्मात्सतांसंगतंलि
प्सितव्यम् २३ दृढंसतांसंगतंचापिनित्यंब्रूयाच्चार्थंह्यर्थकृच्छ्रेषुधीरः ॥ महार्थवत्सत्पुरुषेणसंगतंतस्मात्संतंनजिघांसेतधीरः २४ इंद्रःसतांसंमतश्चनिवासश्चमहात्म
नाम् ॥ सत्यवादीह्यनिंद्यश्चधर्मवित्सूक्ष्मनिश्चयः २५ तेनतेसहशक्रेणसंधिर्भवतुनित्यदा ॥ एवंविश्वासमागच्छमातेभूद्बुद्धिरन्यथा २६ ॥ शल्यउवाच ॥ महर्षिव
चनंश्रुत्वातानुवाचमहाद्युतिः ॥ अवश्यंभगवंतोमेमाननीयास्तपस्विनः २७ ब्रवीमियदहंदेवास्तत्सर्वंक्रियतेयदि ॥ ततःसर्वंकरिष्यामियदूचुर्मांद्विजर्षभाः २८ नशु
ष्केणनचार्द्रेणनाश्मनानचदारुणा ॥ नशस्त्रेणनचास्त्रेणनदिवानतथानिशि २९ वध्योभवेयंविप्रेंद्राःशक्रस्यसहदैवतैः ॥ एवंमेरोचतेसंधिःशक्रेणसहनित्यदा ३० बाढ
मित्येवऋषयस्तमूचुर्भरतर्षभ ॥ एवंवृत्तेतुसंधानेवृत्रःप्रमुदितोऽभवत् ३१ युक्तःसदाऽभवच्चापिशक्रोहर्षसमन्वितः ॥ वृत्रस्यवधसंयुक्तानुपायानन्वचिंतयत् ३२
छिद्रान्वेषीसमुद्विग्नःसदावसतिदेवराट् ॥ सकदाचित्समुद्रांतेसमपश्यन्महासुरम् ३३ संध्याकालउपावृत्तेमुहूर्त्तेचातिदारुणे ॥ ततःसंचिन्त्यभगवान्वरदानंमहात्म
नः ३४ संध्येयंवर्त्ततेरौद्रानरात्रिर्दिवसंनच ॥ वृत्रश्चावश्यवध्योऽयंममसर्वहरोरिपुः ३५ यदिवृत्रंनहन्म्यद्यवंचयित्वामहासुरम् ॥ महाबलंमहाकायंनमेश्रेयोभवि
ष्यति ३६ एवंसंचिंतयन्नेवशक्रोविष्णुमनुस्मरन् ॥ अथफेनंतदाऽपश्यत्समुद्रेपर्वतोपमम् ३७ नायंशुष्कोनचार्द्रोऽयंनचशस्त्रमिदंतथा ॥ एनंक्षेप्स्यामिवृत्रस्यक्षणा
देवनशिष्यति ३८ सवज्रमथफेनंतंक्षिप्रंवृत्रेनिसृष्टवान् ॥ प्रविश्यफेनंतंविष्णुरथवृत्रंव्यनाशयत् ३९ निहतेतुततोवृत्रेदिशोवितिमिराऽभवन् ॥ प्रववौचशिवोवायुः
प्रजाश्चजहृषुस्तथा ४० ततोदेवाःसगंधर्वायक्षरक्षोमहोरगाः ॥ ऋषयश्चमहेन्द्रंतमस्तुवन्विविधैःस्तवैः ४१ नमस्कृतःसर्वभूतैःसर्वभूतान्यसांत्वयत् ॥ हत्वाशत्रुंप्र
हृष्टात्मावासवःसहदैवतैः ४२ विष्णुंत्रिभुवनश्रेष्ठंपूजयामासधर्मवित् ॥ ततोहतेमहावीर्येवृत्रेदेवभयंकरे ४३ अनृतेनाभिभूतोऽभूच्छक्रःपरमदुर्मनाः ॥ त्रैशीर्षयाऽभि
भूतश्चसपूर्वंब्रह्महत्यया ४४ सोऽन्तमाश्रित्यलोकानांनष्टसंज्ञोविचेतनः ॥ नप्राज्ञायतदेवेंद्रस्त्वभिभूतःसकल्मषैः ४५ प्रतिच्छन्नोऽवसच्चाप्सुचेष्टमानइवोरगः ॥ ततः
प्रनष्टेदेवेंद्रेब्रह्महत्याभयार्दिते ४६ भूमिःप्रध्वस्तसंकाशानिर्वृक्षाशुष्ककानना ॥ विच्छिन्नस्रोतसोनद्यःसरांस्यनुदकानिच ४७ संक्षोभश्चापिसत्वानामनावृष्टिकृतो
ऽभवत् ॥ देवाश्चापिभृशंत्रस्तास्तथासर्वेमहर्षयः ४८

४५ । ४६ । ४७ । ४८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४९ । ५० ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ॥ १ नोऽस्माकंराजाभव २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

अराजकंजगत्सर्वमभिभूतमुपद्रवैः ॥ ततोभीताऽभवन्देवाःकोनोराजाभवेदिति ४९ दिविदेवर्षयश्चापिदेवराजविनाकृताः ॥ नस्मकश्चनदेवानांराज्यैवैकुरुतेमतिम्
५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिवृत्रवधेइंद्रविजयोनामदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ शल्यउवाच ॥ ॥ ऋषयोऽथाब्रुवन्सर्वेदेवाश्चत्रिदिवे
श्वराः ॥ अयंवैनहुषःश्रीमान्देवराज्येऽभिषिच्यताम् १ तेजस्वीचयशस्वीचधार्मिकश्चैवनित्यदा ॥ तेगत्वात्वब्रुवन्सर्वेराजानोभवपार्थिव २ सतानुवाचनहु
षोदेवानृषिगणांस्तथा ॥ पितृभिःसहितान्राजन्परीप्सन्हितमात्मनः ३ दुर्बलोऽहंनमेशक्तिर्भवतांपरिपालने ॥ बलवान्जायतेराजाबलंशक्रेहिनित्यदा ४
तमब्रुवन्पुनःसर्वेदेवाऋषिपुरोगमाः ॥ अस्माकंतपसायुक्तःपाहिराज्यंत्रिविष्टपे ५ परस्परभयंघोरमस्माकंहिनसंशयः ॥ अभिषिच्यस्वराजेंद्रभवराजात्रिविष्टपे ६
देवदानवयक्षाणामृषीणांरक्षसांतथा ॥ पितृगंधर्वभूतानांचक्षुर्विषयवर्तिनाम् ७ तेजआदास्यसेपश्यन्बलवांश्चभविष्यसि ॥ धर्मंपुरस्कृत्यसदासर्वलोकाधिपोभव ८
ब्रह्मर्षींश्चापिदेवांश्चगोपायस्वत्रिविष्टपे ॥ अभिषिक्तःसराजेंद्रततोराजात्रिविष्टपे ९ धर्मंपुरस्कृत्यतदासर्वलोकाधिपोऽभवत् ॥ सुदुर्लभंवरंलब्ध्वाप्राप्यराज्यंत्रिविष्टपे
१० धर्मात्मासततंभूत्वाकामात्मासमपद्यत ॥ देवोद्यानेषुसर्वेषुनंदनोपवनेषुच ११ कैलासेहिमवत्पृष्ठेमंदरेश्वेतपर्वते ॥ सह्येमहेंद्रेमलयेसमुद्रेषुसरित्सुच १२
अप्सरोभिःपरिवृतोदेवकन्यासमावृतः ॥ नहुषोदेवराजोऽथक्रीडन्बहुविधंतदा १३ शृण्वन्दिव्याबहुविधाःकथाःश्रुतिमनोहराः ॥ वादित्राणिचसर्वाणिगीतंच
मधुरस्वनम् १४ विश्वावसुर्नारदश्चगंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ ऋतवःषट्चदेवेंद्रंमूर्तिमंतउपस्थिताः १५ मारुतःसुरभिर्वातिमनोज्ञःसुखशीतलः ॥ एवंचक्री
डतस्तस्यनहुषस्यदुरात्मनः १६ संप्राप्तादर्शनंदेवीशक्रस्यमहिषीप्रिया ॥ सतांसंदृश्यदुष्टात्माप्राहसर्वान्सभासदः १७ इंद्रस्यमहिषीदेवीकस्मान्मांनोपति
ष्ठति ॥ अहमिंद्रोऽस्मिदेवानांलोकानांचतथेश्वरः १८ आगच्छतुशचीमह्यंक्षिप्रमद्यनिवेशनम् ॥ तच्छ्रुत्वादुर्मनादेवीबृहस्पतिमुवाचह १९ रक्षमांनहु
षाद्ब्रह्मंस्त्वामस्मिशरणंगता ॥ सर्वलक्षणसंपन्नांब्रह्मंस्त्वंमांप्रभाषसे २० देवराजस्यदयितामत्यंतंसुखभागिनीम् ॥ अवैधव्येनयुक्तांचाप्येकपत्नींपतिव्रताम् २१
उक्तवानसिमांपूर्वमृतांतांकुरुवैगिरम् ॥ नोक्तपूर्वंचभगवन्मृथातेकिंचिदीश्वर २२ तस्मादेतद्भवेत्सत्यंत्वयोक्तंद्विजसत्तम ॥ बृहस्पतिरथोवाचशक्राणींभयमो
हिताम् २३ यदुक्ताऽसिमयादेविसत्यंतद्भविताध्रुवम् ॥ द्रक्ष्यसेदेवराजानमिंद्रंशीघ्रमिहागतम् २४ नभेतव्यंचनहुषात्सत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ समानयिष्ये
शक्रेणनचिराद्भवतीमहम् २५

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ शक्राणीमिंद्राणीं आर्षआनुक् २३ । २४ । २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ वैधर्म्याणित्वाष्ट्रवधादीनि उपधाःवृत्रसख्यादीनिछलानि ७ । ८ । ९

अथशुश्रावनहुषःशक्राणींशरणंगताम् ॥ बृहस्पतेरंगिरसश्चुक्रोधसनृपस्तदा ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्राणीभयेएकादशो
ऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ क्रुद्धंतुनहुषंदृष्ट्वादेवाऋषिपुरोगमाः ॥ अब्रुवन्देवराजानंनहुषंघोरदर्शनम् १ देवराजजहिक्रोधंत्वयिक्रुद्धेजगद्विभो ॥
त्रस्तंसासुरगंधर्वंसकिंनरमहोरगम् २ जहिक्रोधमिमंसाधोनकुप्यंतिभवद्विधाः ॥ परस्यपत्नीसादेवीप्रसीदस्वसुरेश्वर ३ निवर्तयमनःपापात्परदाराभिमर्श
नात् ॥ देवराजोऽसिभद्रंतेप्रजाधर्मेणपालय ४ एवमुक्तोनजग्राहतद्वचःकाममोहितः ॥ अथदेवानुवाचेदमिंद्रंप्रतिसुराधिपः ५ अहल्याधर्षितापूर्वमृषिपत्नीय
शस्विनी ॥ जीवतोभर्तुरिंद्रेणसवःकिंननिवारितः ६ बहूनिचनृशंसानिकृतानींद्रेणवैपुरा ॥ वैधर्म्याण्युपधाश्चैवसवःकिंननिवारितः ७ उपतिष्ठतुदेवीमामेत
दस्याहितंपरम् ॥ युष्माकंचसदादेवाःशिवमेवंभविष्यति ८ ॥ देवाऊचुः ॥ इंद्राणीमानयिष्यामोयथेच्छसिदिवस्पते ॥ जहिक्रोधमिमंवीरप्रीतोभवसुरेश्वर
९ ॥ शल्यउवाच ॥ इत्युक्त्वातंतदादेवाऋषिभिःसहभारत ॥ जग्मुर्बृहस्पतिंवक्तुमिंद्राणींचाशुभंवचः १० जानीमःशरणंप्राप्तामिंद्राणींतववेश्मनि ॥ दत्ता
भयांचविप्रेंद्रत्वयादेवर्षिसत्तम ११ तेत्वांदेवाःसगंधर्वाऋषयश्चमहाद्युते ॥ प्रसादयंतिचेंद्राणीनहुषायप्रदीयताम् १२ इंद्राद्विशिष्टोनहुषोदेवराजोमहाद्युतिः ॥
वृणोत्विमंवरारोहाभर्तृत्वेवरवर्णिनी १३ एवमुक्तेतुसादेवीबाष्पमुत्सृज्यसस्वनम् ॥ उवाचरुदतीदीनाबृहस्पतिमिदंवचः १४ नाहमिच्छामिनहुषंपतिंदेवर्षि
सत्तम ॥ शरणागताऽस्मितेब्रह्मंस्त्रायस्वमहतोभयात् १५ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ शरणागतंनत्यजेयमिंद्राणिममनिश्चयः ॥ धर्मज्ञांसत्यशीलांचनत्यजेयमनिं
दिते १६ नाकार्यंकर्तुमिच्छामिब्राह्मणःसन्विशेषतः ॥ श्रुतधर्मासत्यशीलोजानन्धर्मानुशासनम् १७ नाहमेतत्करिष्यामिगच्छध्वंवैसुरोत्तमाः ॥ अस्मिंश्चा
र्थेपुरागीतंब्रह्मणाश्रूयतामिदम् १८ नतस्यबीजंरोहतिरोहकालेनतस्यवर्षंवर्षतिवर्षकाले ॥ भीतंप्रपन्नंप्रददातिशत्रवेनसत्रातारंलभतेत्राणमिच्छन् १९ मोघ
मन्नंविंदतिचाप्यचेताःस्वर्गाल्लोकाद्भ्रश्यतिनष्टचेष्टः ॥ भीतंप्रपन्नंप्रददातियोवैनतस्यहव्यंप्रतिगृह्णंतिदेवाः २० प्रमीयतेचास्यप्रजाह्यकालेसदाविवासंपितरोऽ
स्यकुर्वते ॥ भीतंप्रपन्नंप्रददातिशत्रवेसेंद्रादेवाःप्रहरंत्यस्यवज्रम् २१ एतदेवंविजानन्वैनदास्यामिशचीमिमाम् ॥ इंद्राणींविश्रुतांलोकेशक्रस्यमहिषींप्रियाम्
२२ अस्याहितंभवेद्यच्चममचापिहितंभवेत् ॥ क्रियतांतत्सुरश्रेष्ठानहिदास्याम्यहंशचीम् २३ ॥ शल्यउवाच ॥ अथदेवाःसगंधर्वागुरुमाहुरिदंवचः ॥
कथंसुनीतंनुभवेन्मंत्रयस्वबृहस्पते २४

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ प्रपन्नंशरणागतं १९ अचेताःदुर्बलचित्तः २० । २१ । २२ । २३ । २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 कालांतरंकालावधिं २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ॥ ॥ १ । २ । ३ । ४ । ५

 ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ नहुषंयाचतांदेवीकिंचित्कालांतरंशुभा ॥ इंद्राणीहितमेतद्धितथाऽस्माकंभविष्यति २५ बहुविघ्नःसुराःकालःकालःकालंनयिष्यति ॥ गर्वि
तोबलवांश्चापिनहुषोवरसंश्रयात् २६ ॥ शल्यउवाच ॥ ततस्तेनतथोक्तेतुप्रीतादेवास्तथाऽब्रुवन् ॥ ब्रह्मन्साध्विदमुक्तंतेहितंसर्वदिवौकसाम् २७ एवमेतद्द्वि
जश्रेष्ठदेवीचेयंप्रसाद्यताम् ॥ ततःसमस्ताइंद्राणींदेवाश्चाग्निपुरोगमाः २८ ऊचुर्वचनमव्यग्रालोकानांहितकाम्यया ॥ देवाऊचुः ॥ त्वयाजगदिदंसर्वंधृतंस्था
वरजंगमम् ॥ एकपत्न्यसिसत्याचगच्छस्वनहुषंप्रति २९ क्षिप्रंत्वामभिकामश्चविनशिष्यतिपापकृत् ॥ नहुषोदेविशक्रश्चसुरैश्वर्यमवाप्स्यति ३० एवंविनि
श्चयंकृत्वाइंद्राणीकार्यसिद्धये ॥ अभ्यगच्छतसव्रीडानहुषंघोरदर्शनम् ३१ दृष्ट्वातांनहुषश्चापिवयोरूपसमन्विताम् ॥ समहृष्यतदुष्टात्माकामोपहतचेतनः ३२
॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्राणीकालावधियाचनेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ अथतामब्रवीद्दृष्ट्वानहुषोदेवराट्तदा ॥
त्रयाणामपिलोकानामहमिंद्रःशुचिस्मिते १ भजस्वमांवरारोहेपतित्वेवरवर्णिनि ॥ एवमुक्तातुसादेवीनहुषेणपतिव्रता २ प्रावेपतभयोद्विग्नाप्रवातेकदलीयथा ॥
प्रणम्यसाहिब्रह्माणंशिरसातुकृतांजलिः ३ देवराजमथोवाचनहुषंघोरदर्शनम् ॥ कालमिच्छाम्यहंलब्धुंत्वत्तःकंचित्सुरेश्वर ४ नहिविज्ञायतेशक्रःकिंवाप्राप्तः
क्ववागतः ॥ तत्त्वमेतत्तुविज्ञाययदिनज्ञायतेप्रभो ५ ततोऽहंत्वामुपस्थास्येसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ एवमुक्तःसइंद्राण्यानहुषःप्रीतिमानभूत् ६ ॥ नहुषउवाच ॥
एवंभवतुसुश्रोणियथामामिहभाषसे ॥ ज्ञात्वाचागमनंकार्यंसत्यमेतदनुस्मरेः ७ नहुषेणविसृष्टाचनिश्चक्रामततःशुभा ॥ बृहस्पतिनिकेतंचसाजगामयशस्विनी
८ तस्याःसंश्रुत्यचवचोदेवाश्चाग्निपुरोगमाः ॥ चिंतयामासुरेकाग्राःशक्रार्थंराजसत्तम ९ देवदेवेनसंगम्यविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ ऊचुश्चैनंसमुद्विग्नावाक्यंवाक्यवि
शारदाः १० ब्रह्मवध्याभिभूतोवैशक्रःसुरगणेश्वरः ॥ गतिश्चनस्त्वंदेवेशपूर्वजोजगतःप्रभुः ११ रक्षार्थंसर्वभूतानांविष्णुत्वमुपजग्मिवान् ॥ त्वद्वीर्यैनिहतेवृत्रे
वासवोब्रह्महत्यया १२ वृतःसुरगणश्रेष्ठमोक्षंतस्यविनिर्दिश ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वादेवानांविष्णुरब्रवीत् १३ मामेवयजतांशक्रःपावयिष्यामिवज्रिणम् ॥
पुण्येनहयमेधेनमामिष्ट्वापाकशासनः १४ पुनरेष्यतिदेवानामिंद्रत्वमकुतोभयः ॥ स्वकर्मभिश्चनहुषोनाशंयास्यतिदुर्मतिः १५ किंचित्कालमिदंदेवामर्षय
ध्वमतंद्रिताः ॥ श्रुत्वाविष्णोःशुभांसत्यांवाणींताममृतोपमाम् १६ ततःसर्वेसुरगणाःसोपाध्यायाःसहर्षिभिः ॥ यत्रशक्रोभयोद्विग्नस्तंदेशमुपचक्रमुः १७ तत्रा
श्वमेधःसुमहान्महेंद्रस्यमहात्मनः ॥ ववृतेपावनार्थंवैब्रह्महत्यापहोनृप १८

६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ विष्णुत्वंव्यापकत्वं अव्यापकेनजगद्रक्षायाअसंभवात् १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१९ । २० अकंपत्अकंपत तङ्भावआर्षः २१ । २२ । २३ । २४ । २५ उपश्रुतिंसंदेहनिर्णायिकांदेवीं आकरोत्आकारितवती २६ यत्रेति । आर्यचार्थः ' आनोयाह्युपश्रुत्युक्थेषुरणयाइह दिवो अमुष्यशासतोदिवंयय दिवावसो ' इतिमंत्रोक्तउपबृंहितः मंत्रार्थस्तु हेउपश्रुति नःअस्मान्प्रतिआयाहि उक्थेषुकाम्येषुकर्मसु इहरणयइष्टंकामंगमयप्रापय रणगतावित्यस्यरूपं अमुष्यवुद्धिस्थस्यदिवंशासतइं

विभज्यब्रह्महत्यांतुवृक्षेषुचनदीषुच ॥ पर्वतेषुपृथिव्यांचस्त्रीषुचैवयुधिष्ठिर १९ संविभज्यचभूतेषुविसृज्यचसुरेश्वरः ॥ विज्वरोधूतपाप्माचवासवोऽभवदात्मवान्
२० अकंपन्नहुषंस्थानाद्दृष्ट्वाबलनिषूदनः ॥ तेजोघ्नंसर्वभूतानांवरदानाच्चदुःसहम् २१ ततःशचीपतिर्देवःपुनरेवव्यनश्यत ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांकालाकांक्षीच
चारह २२ प्रनष्टेतुततःशक्रेशचीशोकसमन्विता ॥ हाशक्रेतितदादेवीविललापसुदुःखिता २३ यदिदत्तंयदिहुतंगुरवस्तोषितायदि ॥ एकभर्तृत्वमेवास्तुसत्यंय
द्यस्तिवामयि २४ पुण्यांचेमामहंदिव्यांप्रवृत्तामुत्तरायणे ॥ देवींरात्रिंनमस्यामिसिध्यतांमेमनोरथः २५ प्रयताचनिशांदेवीमुपातिष्ठततत्रसा ॥ पतिव्रतात्वात्सत्ये
नसोपश्रुतिमथाकरोत् २६ यत्रास्तेदेवराजोऽसौतंदेशंदर्शयस्वमे ॥ इत्याहोपश्रुतिंदेवींसत्यंसत्येनदृश्यताम् २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणि
उपश्रुतियाचनेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ अथैनांरूपिणींसाध्वीमुपातिष्ठदुपश्रुतिः ॥ तांवयोरूपसंपन्नांदृष्ट्वादेवीमुपस्थिताम्
१ इंद्राणीसंप्रहृष्टात्मासंपूज्यैनामथाब्रवीत् ॥ इच्छामित्वामहंज्ञातुंकात्वंब्रूहिवरानने २ ॥ उपश्रुतिरुवाच ॥ उपश्रुतिरहंदेवितवांतिकमुपागता ॥ दर्शनंचैवमं
प्राप्तातवसत्येनभाविनि ३ पतिव्रताचयुक्ताचयमेननियमेनच ॥ दर्शयिष्यामितेशक्रंदेवंवृत्रनिषूदनम् ४ क्षिप्रमन्वेहिभद्रंतेद्रक्ष्यसेसुरसत्तमम् ॥ ततस्तांप्रहितां
देवीमिंद्राणीसासमन्वगात् ५ देवारण्यान्यतिक्रम्यपर्वतांश्चबहूंस्ततः ॥ हिमवंतमतिक्रम्यउत्तरंपार्श्वमागमत् ६ समुद्रंचसमासाद्यबहुयोजनविस्तृतम् ॥ आ
ससादमहाद्वीपंनानाद्रुमलतावृतम् ७ तत्रापश्यत्सरोदिव्यंनानाशकुनिभिर्वृतम् ॥ शतयोजनविस्तीर्णंतावदेवायतंशुभम् ८ तत्रदिव्यानिपद्मानिपंचवर्णानिभार
त ॥ षट्पदैरुपगीतानिप्रफुल्लानिसहस्रशः ९ सरसस्तस्यमध्येतुपद्मिनीमहतीशुभा ॥ गौरेणोन्नतनालेनपद्मेनमहतावृता १० पद्मस्यभित्वानालंचविवेशसहिता
तया ॥ बिसतंतुप्रविष्टंचतत्रापश्यच्छतक्रतुम् ११ तंदृष्ट्वाचसुसूक्ष्मेणरूपेणावस्थितंप्रभुम् ॥ सूक्ष्मरूपधरादेवीबभूवोपश्रुतिश्चसा १२ इंद्रंतुष्टावचेंद्राणीवि
श्रुतैःपूर्वकर्मभिः ॥ स्तूयमानस्ततोदेवःशचीमाहपुरंदरः १३ किमर्थमसिसंप्राप्ताविज्ञातश्चकथंत्वहम् ॥ ततःसाकथयामासनहुषस्यविचेष्टितम् १४ इंद्रत्वंत्रिषु
लोकेषुप्राप्यवीर्यसमन्वितः ॥ दर्पाविष्टश्चदुष्टात्मामामुवाचशतक्रतो १५ उपतिष्ठेतिसक्रूरःकालंचकृतवान्मम ॥ यदिनत्रास्यसिविभोकरिष्यतिसमांवशे १६ एते
नचाहंसंप्राप्ताद्रुतंशक्रतवांतिकम् ॥ जहिरौद्रंमहाबाहोनहुषंपापनिश्चयम् १७

द्रस्य दिवंप्रकाशं ययगमय यच्छेत्यर्थः व्ययगतावित्यस्यलोटिरूपंवलोपआर्षः हेदिवावसोअह्नोधनंसूर्यस्तद्वत्तमोग्रस्तमर्थंप्रकाशयितुंसमर्थ २७ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयोदशोऽध्यायः १३ ॥ ॥ १ । २ । ३ । ४ प्रहितांप्रस्थिताम् ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ त्रास्यसिपालयिष्यसि तङ्भावआर्षः १६ । १७

१८ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ॥ १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

॥२॥ प्रकाशयाऽऽत्मनाऽऽत्मानंदैत्यदानवसूदन ॥ तेजःसमाप्नुहिविभोदेवराज्यंप्रशाधिच १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्राणींद्रस्तवेच
तुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ एवमुक्तःसभगवान्शच्यातांपुनरब्रवीत् ॥ विक्रमस्यनकालोऽयंनहुषोबलवत्तरः १ विवर्द्धितश्चऋषिभिर्हव्यक
व्यैश्चभाविनि ॥ नीतिमत्रविधास्यामिदेवितांकर्तुमर्हसि २ गुह्यंचैतत्त्वयाकार्यंनाख्यातव्यंशुभेक्कचित् ॥ गत्वानहुषमेकांतेब्रवीहिचसुमध्यमे ३ ऋषियानेनदिव्ये
नमामुपैहिजगत्पते ॥ एवंतववशेप्रीताभविष्यामीतितंवद ४ इत्युक्तादेवराजेनपत्नीसाकमलेक्षणा ॥ एवमस्त्वित्यथोक्त्वातुजगामनहुषंप्रति ५ नहुषस्तांततो
दृष्ट्वासस्मितोवाक्यमब्रवीत् ॥ स्वागतंतेवरारोहेकिंकरोमिशुचिस्मिते ६ भक्तंमांभजकल्याणिकिमिच्छसिमनस्विनि ॥ तवकल्याणियत्कार्यंतत्करिष्येसुमध्यमे ७
नचव्रीडात्वयाकार्यासुश्रोणिमयिविश्वसेः ॥ सत्येनवैशपेदेविकरिष्येवचनंतव ८ ॥ इंद्राण्युवाच ॥ योमेकृतस्त्वयाकालस्तमाकांक्षेजगत्पते ॥ ततस्त्वमेवभर्तामेभ
विष्यसिसुराधिप ९ कार्यंचहृदिमेयत्तद्देवराजावधारय ॥ वक्ष्यामियदिमेराजन्प्रियमेतत्करिष्यसि १० वाक्यंप्रणयसंयुक्तंततःस्यांवशगातव ॥ इंद्रस्यवाजि
नोवाहाहस्तिनोऽथरथास्तथा ११ इच्छाम्यहमथापूर्वंवाहनंतेसुराधिप ॥ यन्नविष्णोर्नरुद्रस्यनासुराणांनरक्षसाम् १२ वहंतुत्वांमहाभागाऋषयःसंगताविभो ॥
सर्वेशिबिकयाराजन्नेतद्धिममरोचते १३ नासुरेषुनदेवेषुतुल्योभवितुमर्हसि ॥ सर्वेषांतेजआदत्सेस्वेनवीर्येणदर्शनात् ॥ नतेप्रमुखतःस्थातुंकश्चिच्छक्नोतिवी
र्यवान् १४ शल्यउवाच ॥ एवमुक्तस्तुनहुषःप्राहृष्यततदाकिल ॥ उवाचवचनंचापिसुरेंद्रस्तामनिंदिताम् १५ ॥ नहुषउवाच ॥ अपूर्ववाहनमिदंत्वयोक्तंवर
वर्णिनि ॥ दृढंमेरुचितंदेवित्वद्वशोऽस्मिवरानने १६ नह्यल्पवीर्योभवतियोवाहान्कुरुतेमुनीन् ॥ अहंतपस्वीबलवान्भूतभव्यभवत्प्रभुः १७ मयिक्रुद्धेजगन्न
स्यान्मयिसर्वंप्रतिष्ठितम् ॥ देवदानवगंधर्वाःकिन्नरोरगराक्षसाः १८ नमेक्रुद्धस्यपर्याप्ताःसर्वेलोकाःशुचिस्मिते ॥ चक्षुषायंप्रपश्यामितस्यतेजोहराम्यहम् १९
तस्मात्तेवचनंदेविकरिष्यामिनसंशयः ॥ सप्तर्षयोमांवक्ष्यंतिसर्वेब्रह्मर्षयस्तथा २० पश्यमाहात्म्ययोगंमेऋद्धिंचवरवर्णिनि ॥ शल्यउवाच ॥ एवमुक्त्वातुतां
देवींविसृज्यचवराननाम् २१ विमानेयोजयित्वाचऋषीन्नियममास्थितान् ॥ अब्रह्मण्योबलोपेतोमत्तोमदबलेनच ॥ कामवृत्तःसदुष्टात्मावाहयामासतानृषीन्
२२ नहुषेणविसृष्टाचबृहस्पतिमथाब्रवीत् ॥ समयोऽल्पावशेषोमेनहुषेणेहयःकृतः २३ शक्रंमृगयशीघ्रंत्वंभक्तायाःकुरुमेदयाम् ॥ बाढमित्येवभगवान्बृहस्प
तिरुवाचताम् २४ नभेतव्यंत्वयादेविनहुषाद्दुष्टचेतसः ॥ नह्येषस्थास्यतिचिरंगतएषनराधमः २५

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ मांवक्ष्यंति ममवहनंकरिष्यंति २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२६ । २७ अन्विष्यतांअनुगच्छतुभवान् इपगतावित्यस्यदिवादेरूपम् । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ १ एकंजा

अधर्मज्ञोमहर्षीणांवाहनाच्चततःशुभे ॥ इष्टिंचाहंकरिष्यामिविनाशायास्यदुर्मतेः २६ शक्रंचाधिगमिष्यामिमाभैस्त्वंभद्रमस्तुते ॥ ततःप्रज्वाल्यविधिवज्जुहावप
रमंहविः २७ बृहस्पतिर्महातेजादेवराजोपलब्धये ॥ हुत्वाग्निंसोऽब्रवीद्राजञ्छक्रमन्विष्यतामिति २८ तस्माच्चभगवान्देवःस्वयमेवहुताशनः ॥ स्त्रीवेषम
द्भुतंकृत्वातत्रैवांतरधीयत २९ सदिशःप्रदिशश्चैवपर्वतानिवनानिच ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचविचिंत्याथमनोगतिः ३० निमेषांतरमात्रेणबृहस्पतिमुपागमत् ॥ अग्नि
रुवाच ॥ बृहस्पतेनपश्यामिदेवराजमिहक्वचित् ॥ आपःशेषाःसदाचापःप्रवेष्टुंनोत्सहाम्यहम् ३१ नमेतत्रगतिर्ब्रह्मन्किमन्यत्करवाणिते ॥ तमब्रवीद्देवगुरुरपो
विशमहाद्युते ३२ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ नापःप्रवेष्टुंशक्ष्यामिक्षयोमेऽत्रभविष्यति ॥ शरणंत्वांप्रपन्नोऽस्मिस्वस्तितेऽस्तुमहाद्युते ३३ अद्भ्योग्निर्ब्रह्मतःक्षत्रम
श्मनोलोहमुत्थितम् ॥ तेषांसर्वत्रगंतेजःस्वासुयोनिषुशाम्यति ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिबृहस्पत्यग्निसंवादेपंचदशोऽध्यायः ॥१५॥
॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ त्वमग्नेसर्वदेवानांमुखंत्वमसिहव्यवाट् ॥ त्वमंतःसर्वभूतानांगूढश्चरसिसाक्षिवत् १ त्वामाहुरेकंकवयस्त्वामाहुस्त्रिविधंपुनः ॥ त्वयात्य
क्तंजगच्चेदंसद्योनश्येद्धुताशन २ कृत्वातुभ्यंनमोविप्राःस्वकर्मविजितांगतिम् ॥ गच्छंतिसहपत्नीभिःसुतैरपिचशाश्वतीम् ३ त्वमेवाग्नेहव्यवाहस्त्वमेवपरमंहविः ॥
यजंतिसत्रैस्त्वामेवयज्ञैश्चपरमाध्वरे ४ सृष्ट्वालोकांस्त्रीनिमान्हव्यवाहप्राप्तेकालेपचसिपुनःसमिद्धः ॥ त्वंसर्वस्यभुवनस्यप्रसूतिस्त्वमेवाग्नेभवसिपुनःप्रतिष्ठा ५ त्वा
मग्नेजलदानाहुर्विद्युतश्चमनीषिणः ॥ वहंतिसर्वभूतानित्वत्तोनिष्क्रम्यहेतयः ६ त्वय्यापोनिहिताःसर्वास्त्वयिसर्वमिदंजगत् ॥ नतेऽस्त्यविदितंकिंचित्त्रिषुलोकेषु
पावक ७ स्वयोनिंभजतेसर्वोविशस्वापोऽविशंकितः ॥ अहंत्वांवर्धयिष्यामिब्राह्मैर्मंत्रैःसनातनैः ८ एवंस्तुतोहव्यवाट्सभगवान्कविरुत्तमः ॥ बृहस्पतिमथोवाच
प्रीतिमान्वाक्यमुत्तमम् ९ दर्शयिष्यामितेशक्रंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ शल्यउवाच ॥ ॥ प्रविश्यापस्ततोवन्हिःससमुद्राःसपल्वलाः ॥ आससादसरस्तच्चगूढोयत्र
शतक्रतुः १० अथतत्रापिपद्मानिविचिन्वन्भरतर्षभ ॥ अपश्यत्ससतुदेवेंद्रंबिसमध्यगतंतदा ११ आगत्यचततस्तूर्णंतमाचष्टबृहस्पतेः ॥ अणुमात्रेणवपुषापद्म
तंत्वाश्रितंप्रभुम् १२ गत्वादेवर्षिगंधर्वैःसहितोऽथबृहस्पतिः ॥ पुराणैःकर्मभिर्देवंतुष्टाववलसूदनम् १३ महासुरोहतःशक्रनमुचिर्दारुणस्त्वया ॥ शंबरश्चबलश्चैव
तथोभौघोरविक्रमौ १४ शतक्रतोविवर्धस्वसर्वान्शत्रून्निषूदय ॥ उत्तिष्ठशक्रसंपश्यदेवर्षींश्चसमागतान् १५ महेंद्रदानवान्हत्वालोकास्त्रातास्त्वयाविभो ॥ अपांफे
नंसमासाद्यविष्णुतेजोतिबृंहितम् ॥ त्वयावृत्रोहतःपूर्वंदेवराजजगत्पते १६

ठरं । त्रिविधंगार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयरूपेणत्वयैकेन २ तुभ्यंत्रिविधाय ३ । ४ प्रसूतिःउत्पत्तिस्थानं प्रतिष्ठालयस्थानम् ५ हेतयःज्वालाः । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ नहुषस्यांतरेण अंतरंभेदः बुद्धिभेदार्थमित्यर्थः २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकं

त्वंसर्वभूतेषुशरण्यईड्यस्त्वयासमंविद्यतेनेहभूतम् ॥ त्वयाधार्यंतेसर्वभूतानिशक्रत्वंदेवानांमहिमानंचकर्थ १७ पाहिसर्वांश्चलोकांश्चमहेंद्रबलमाप्नुहि ॥ एवंसंस्तूय
मानश्चसोऽवर्धतशनैःशनैः १८ स्वंचैववपुरास्थायबभूवसबलान्वितः ॥ अब्रवीच्चगुरुंदेवोबृहस्पतिमवस्थितम् १९ किंकार्यमवशिष्टंवोहतस्त्वाष्ट्रोमहासुरः ॥
वृत्रश्चसुमहाकायोयोवैलोकाननाशयत् २० ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ मानुषोनहुषोराजादेवर्षिगणतेजसा ॥ देवराज्यमनुप्राप्तःसर्वान्नोबाधतेभृशम् २१ ॥ इंद्रउवाच ॥
कथंचनहुषोराज्यंदेवानांप्रापदुर्लभम् ॥ तपसाकेनवायुक्तःकिंवीर्योवाबृहस्पते २२ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ देवाभीताःशक्रमकामयंतत्वयात्यक्तंमहदैंद्रंपदंतत् ॥ तदादेवाः
पितरोऽथर्षयश्चगंधर्वमुख्याश्चसमेत्यसर्वे २३ गत्वाऽब्रुवन्नहुषंतत्रशक्रत्वंनोराजाभवभुवनस्यगोप्ता ॥ तानब्रवीन्नहुषोनास्मिशक्तआप्यायध्वंतपसातेजसामाम् २४
एवमुक्तैर्वर्द्धितश्चापिदेवैराजाऽभवन्नहुषोघोरवीर्यः ॥ त्रैलोक्येचप्राप्यराज्यंमहर्षीन्कृत्वावाहान्यातिलोकान्दुरात्मा २५ तेजोहरंदृष्टिविषंसुघोरंमात्वंपश्येर्नहुषंवैकदा
चित् ॥ देवाश्चसर्वेनहुषंभृशार्तानपश्यंतेगूढरूपाश्चरंतः २६ ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ एवंवदत्यंगिरसांवरिष्ठेबृहस्पतौलोकपालःकुबेरः ॥ वैवस्वतश्चैवयमःपुराणोदेव
श्चसोमोवरुणश्चाजगाम २७ तेवैसमागम्यमहेंद्रमूचुर्दिष्ट्यात्वाष्ट्रोनिहतश्चैववृत्रः ॥ दिष्ट्याचत्वांकुशलिनमक्षतंचपश्यामोवैनिहतारिंचशक्र २८ सतान्यथावच्चहि
लोकपालान्समेत्यवैप्रीतमनामहेंद्रः ॥ उवाचचैनान्प्रतिभाष्यशक्रःसंचोदयिष्यन्नहुषस्यांतरेण २९ राजादेवानांनहुषोघोररूपस्तत्रसाह्यंदीयतांमेभवद्भिः ॥ तेचा
ब्रुवन्नहुषोघोररूपोदृष्टीविषस्तस्यविभीमईश ३० त्वंचेद्राजानंनहुषंपराजयेस्ततोवयंभागमर्हामशक्र ॥ इंद्रोऽब्रवीद्भवतुभवानपांपतिर्यमःकुबेरश्चमयाऽभिषेकम् ३१ सं
प्राप्नुवंत्वद्यसहैवदैवतैरिपुंजयामतंनहुषंघोरदृष्टिम् ॥ ततःशक्रंज्वलनोऽप्याहभागंप्रयच्छमह्यंतवसाह्यंकरिष्ये ॥ तमाहशक्रोभविताऽग्नेतवापिचैंद्राग्न्योर्वैभागएकोमहा
क्रतौ ३२ ॥ शल्यउवाच ॥ एवंसंचिंत्यभगवान्महेंद्रःपाकशासनः ॥ कुबेरंसर्वयक्षाणांधनानांचप्रभुंतथा ३३ वैवस्वतंपितॄणांचवरुणंचाप्यपांतथा ॥ आधिपत्यंद
दौशक्रःसंचिंत्यवरदस्तथा ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्रवरुणादिसंवादेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ अथसंचिंतयानस्य
देवराजस्यधीमतः ॥ नहुषस्यवधोपायंलोकपालैःसदैवतैः १ तपस्वीतत्रभगवानगस्त्यःप्रत्यदृश्यत ॥ सोऽब्रवीदर्च्यदेवेंद्रंदिष्ट्यावैवर्धतेभवान् २ विश्वरूपविना
शेनवृत्रासुरवधेनच ॥ दिष्ट्याऽद्यनहुषोभ्रष्टोदेवराज्यात्पुरंदर ३ दिष्ट्याहतारिंपश्यामिभवंतंबलसूदन ॥ इंद्रउवाच ॥ स्वागतंतेमहर्षेऽस्तुप्रीतोऽहंदर्शनात्तव ॥ पाद्य
माचमनीयंचगामर्घ्यंचप्रतीच्छमे ४

ठीये भारतभावदीपे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ १ अर्च्य अभ्यर्च्य २ । ३ । ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५ । ६ । ७ । ८ गवांप्रोक्षणेप्रोक्षणोपाकरणमारणादिसंस्कारे येमंत्राः 'देवांश्चयाभिर्यजतेददातिच गावःसोमस्यप्रथमस्यभक्षः' इत्यादयः । याभिःपशुभूताभिर्गोभिः भक्षइतिभक्षणांतयागउच्यते ९ नहुषस्तु 'ब्राह्मणाश्चैवगावश्चकुलमेकंद्विधाकृतं ॥ एकत्रमंत्रास्तिष्ठंतिहविरेकत्रतिष्ठति' इतिशास्त्रप्रामाण्याद्ब्राह्मणवद्गवामवध्यत्वंमन्वानोवेदमप्रमाणीचकार वेदस्यब्राह्मणानांचावमानादधोगतिःप्राप्यतइत्याख्या

॥ शल्यउवाच ॥ ॥ पूजितंचोपविष्टंतमासनेमुनिसत्तमम् ॥ पर्यपृच्छतदेवेशःप्रहृष्टोब्राह्मणर्षभम् ५ एतदिच्छामिभगवन्कथ्यमानंद्विजोत्तम ॥ परिभ्रष्टः कथंस्वर्गान्नहुषःपापनिश्चयः ६ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ शृणुशक्रप्रियंवाक्यंयथाराजादुरात्मवान् ॥ स्वर्गाद्भ्रष्टोदुराचारोनहुषोबलदर्पितः ७ श्रमार्त्ताश्चवहंतस्तंनहुषंपापकारिणम् ॥ देवर्षयोमहाभागास्तथाब्रह्मर्षयोऽमलाः ८ पप्रच्छुर्नहुषंदेवसंशयंजयतांवर ॥ यइमेब्राह्मणाप्रोक्तामंत्रावैप्रोक्षणेगवाम् ९ एतेप्रमाणंभवतउताहोनेतिवासव ॥ नहुषोनेतितानाहतमसामूढचेतनः १० ॥ ॥ ऋषयऊचुः ॥ ॥ अधर्मेसंप्रवृत्तस्त्वंधर्मंनप्रतिपद्यसे ॥ प्रमाणमेतदस्माकंपूर्वंप्रोक्तंमहर्षिभिः ११ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ ततोविवदमानःसमुनिभिःसहवासव ॥ अथमामस्पृशन्मूर्ध्निपादेनाधर्मपीडितः १२ तेनाभूद्धततेजाश्चनिःश्रीकश्चमहीपतिः ॥ ततस्तंतमसाऽऽविग्नमवोचंभृशपीडितम् १३ यस्मात्पूर्वैःकृतंराजन्ब्रह्मर्षिभिरनुष्ठितम् ॥ अदुष्टंदूषयसिमेयच्चमूर्ध्न्यस्पृशःपदा १४ यच्चापित्वमृषीन्मूढब्रह्मकल्पान्दुरासदान् १५ वाहान्कृत्वावाहयसितेनस्वर्गाद्धतप्रभः ॥ ध्वंसपापपरिभ्रष्टःक्षीणपुण्योमहीतले १६ दशवर्षसहस्राणिसर्परूपधरोमहान् ॥ विचरिष्यसिपूर्णेषुपुनःस्वर्गमवाप्स्यसि १७ एवंभ्रष्टोदुरात्मासदेवराज्यादरिंदम ॥ दिष्ट्यावर्धामहेशक्रहतोब्राह्मणकंटकः १८ त्रिविष्टपंप्रपद्यस्वपाहिलोकान्शचीपते ॥ जितेंद्रियोजितामित्रःस्तूयमानोमहर्षिभिः १९ ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ ॥ ततोदेवाभृशंतुष्टामहर्षिगणसंवृताः ॥ पितरश्चैवयक्षाश्चभुजगाराक्षसास्तथा २० गंधर्वादेवकन्याश्चसर्वेचाप्सरसांगणाः ॥ सरांसिसरितःशैलाःसागराश्वविशांपते २१ उपागम्याब्रुवन्सर्वेदिष्ट्यावर्धसिशत्रुहन् ॥ हतश्चनहुषःपापोदिष्ट्याऽगस्त्येनधीमता ॥ दिष्ट्यापापसमाचारःकृतःसर्पोमहीतले २२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्रागस्त्यसंवादेनहुषभ्रंशेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ ततःशक्रःस्तूयमानोगंधर्वाप्सरसांगणैः ॥ ऐरावतंसमारुह्यद्विपेंद्रंलक्षणैर्युतम् १ पावकःसुमहातेजामहर्षिश्चबृहस्पतिः ॥ यमश्चवरुणश्चैवकुबेरश्चधनेश्वरः २ सर्वैर्देवैःपरिवृतःशक्रोवृत्रनिषूदनः ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चयातस्त्रिभुवनंप्रभुः ३ ससमेत्यमहेंद्राण्यादेवराजःशतक्रतुः ॥ मुदापरमयायुक्तःपालयामासदेवराट् ४ ततःसभगवांस्तत्रअंगिराःसमदृश्यत ॥ अथर्ववेदमंत्रैश्चदेवेंद्रंसमपूजयत् ५ ततस्तुभगवानिंद्रःसंहृष्टःसमपद्यत ॥ वरंचप्रददौतस्मैअथर्वांगिरसेतदा ६

यिकातात्पर्यम् १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेनहुषभ्रंशेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥
१ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथर्वांगिरसोनामेति । यतोऽगिरा अथर्ववेदमंत्रैरिंद्रंतुष्टाव ततोऽथर्वांगिरसोनामाऽभवत् अस्मिन्वेदे अथर्ववेदे अथर्ववेदस्यऋषिरित्यर्थः उदाहरणंवाक्यमेतत् अथर्वेदरूपंयस्यवाक्यंसऋषिरितिपरिभाषाव

अथर्वांगिरसोनामवेदेस्मिन्वैभविष्यति ॥ उदाहरणमेतद्धियज्ञभागंचलप्स्यसे ७ एवंसंपूज्यभगवानथर्वांगिरसंतदा ॥ व्यसर्जयन्महाराजदेवराजःशतक्रतुः ८ संपूज्यसर्वांस्त्रिदशानृषींश्चापितपोधनान् ॥ इंद्रःप्रमुदितोराजन्धर्मेणापालयत्प्रजाः ९ एवंदुःखमनुप्राप्तमिंद्रेणसहभार्यया ॥ अज्ञातवासश्चकृतःशत्रूणांवधकांक्षया १० नात्रमन्युस्त्वयाकार्योयत्क्लिष्टोऽसिमहावने ॥ द्रौपद्यासहराजेंद्रभ्रातृभिश्चमहात्मभिः ११ एवंत्वमपिराजेंद्रराज्यंप्राप्स्यसिभारत ॥ वृत्रंहत्वायथाप्राप्तःशक्रः कौरवनंदन १२ दुराचारश्चनहुषोब्रह्मद्विट्पापचेतनः ॥ अगस्त्यशापाभिहतोविनष्टःशाश्वतीःसमाः १३ एवंतवदुरात्मानःशत्रवःशत्रुसूदन ॥ क्षिप्रंनाशंगमिष्यंति कर्णदुर्योधनादयः १४ ततःसागरपर्यंतांभोक्ष्यसेमेदिनीमिमाम् ॥ भ्रातृभिःसहितोवीरद्रौपद्याचसहानया १५ उपाख्यानमिदंशक्रविजयंवेदसंमितम् ॥ राज्ञाव्यूढेष्वनीकेषुश्रोतव्यंजयमिच्छता १६ तस्मात्संश्रावयामित्वांविजयंजयतांवर॥ संस्तूयमानावर्धंतेमहात्मानोयुधिष्ठिर १७क्षत्रियाणामभावोऽयंयुधिष्ठिरमहात्मनाम्॥ दुर्योधनापराधेनभीमार्जुनबलेनच १८ आख्यानमिंद्रविजयंयइदंनियतःपठेत् ॥ धूतपाप्माजितस्वर्गःपरत्रेहचमोदते १९ नचारिजंभयंतस्यनापुत्रोवाभवेन्नरः ॥ नापदंप्राप्नुयात्कांचिद्दीर्घमायुश्चविंदति ॥ सर्वत्रजयमाप्नोतिनकदाचित्पराजयम् २० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमाश्वासितोराजाशल्येनभरतर्षभ ॥ पूजयामासविधिवच्छल्यंधर्मभृतांवरः २१ श्रुत्वातुशल्यवचनंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ प्रत्युवाचमहाबाहुर्मद्रराजमिदंवचः २२ भवान्कर्णस्यसारथ्यंकरिष्यतिनसंशयः ॥ तत्रतेजोवधःकार्यःकर्णस्यार्जुनसंस्तवः २३ ॥ शल्यउवाच ॥ एवमेतत्करिष्यामियथामांसंप्रभाषसे ॥ यच्चान्यदपिशक्ष्यामितत्करिष्याम्यहंतव २४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्त्वामंत्र्यकौंतेयाञ्छल्योमद्राधिपस्तदा ॥ जगामसबलःश्रीमान्दुर्योधनमरिंदम २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिशल्यगमनेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ युयुधानस्ततोवीरःसात्वतानांमहारथः ॥ महताचतुरंगेणबलेनागाद्युधिष्ठिरम् १ तस्ययोधामहावीर्यानानादेशसमागताः ॥ नानाप्रहरणावीराःशोभयांचक्रिरेबलम् २ परश्वधैर्भिंदिपालैःशूलतोमरमुद्गरैः ॥ परिघैर्यष्टिभिःपाशैःकरवालैश्चनिर्मलैः ३ खड्गकार्मुकनिर्व्यूहैःशरैश्चविविधैरपि ॥ तैलधौतैःप्रकाशद्भिःसदाऽशोभतवैबलम् ४ तस्यमेघप्रकाशस्यसौवर्णैःशोभितस्यच ॥ बभूवरूपंसैन्यस्यमेघस्येवसविद्युतः ५ अक्षौहिणीतुसासेनातदायौधिष्ठिरंबलम् ॥ प्रविश्यांतर्दधेराजन्सागरंकुनदीयथा ६ तथैवाक्षौहिणींगृह्यचेदीनामृषभोबली ॥ धृष्टकेतुरुपागच्छत्पांडवानमितौजसः ७ मागधश्चजयत्सेनोजारासंधिर्महाबलः ॥ अक्षौहिण्यैवसैन्यस्यधर्मराजमुपागमत् ८

वनात् ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ शत्रुतेजसोवधोयेनतादृशोऽर्जुनसंस्तवः २३ । २४ । २५ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ युयुधानःसात्यकिः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ वनमालाआपादलंबिनीमाला १८ । १९ । २० । २१ समावायःसमूहः २२ । २३ आवंत्यौविंदानुविंदौ २४ । २५ । २६

तथैवपांड्योराजेंद्रसागरानूपवासिभिः ॥ वृतोबहुविधैर्योधैर्युधिष्ठिरमुपागमत् ९ तस्यसैन्यमतीवासीत्तस्मिन्बलसमागमे ॥ प्रेक्षणीयतरंराजन्सुवेषंबलवत्तदा १० द्रुपदस्याप्यभूत्सेनानानादेशसमागतैः ॥ शोभितापुरुषैःशूरैःपुत्रैश्चास्यमहारथैः ११ तथैवराजामत्स्यानांविराटोवाहिनीपतिः ॥ पार्वतीयैर्महीपालैःसहितःपांडवानियात् १२ इतश्चेतश्चपांडूनांसमाजग्मुर्महात्मनाम् ॥ अक्षौहिण्यस्तुसप्तैताविविधध्वजसंकुलाः १३ युयुत्समानाःकुरुभिःपांडवान्समहर्षयन् ॥ तथैवधार्तराष्ट्रस्यहर्षंसमभिवर्धयन् १४ भगदत्तोमहीपालःसेनामक्षौहिणींददौ ॥ तस्यचीनैःकिरातैश्चकांचनैरिवसंवृतम् १५ बभौबलमनाधृष्यंकर्णिकारवनंयथा ॥ तथाभूरिश्रवाःशूरःशल्यश्चकुरुनंदन १६ दुर्योधनमुपायातावक्षौहिण्यापृथक्पृथक् ॥ कृतवर्माचहार्दिक्योभोजांधककुकुरैःसह १७ अक्षौहिण्यैवसेनायादुर्योधनमुपागमत् ॥ तस्यतैःपुरुषव्याघ्रैर्वनमालाधरैर्बलम् १८ अशोभतयथामत्तैर्वनंप्रक्रीडितैर्गजैः ॥ जयद्रथमुखाश्चान्येसिंधुसौवीरवासिनः १९ आजग्मुःपृथिवीपालाःकंपयंतइवाचलान् ॥ तेषामक्षौहिणीसेनाबहुलाविबभौतदा २० विधूयमानोवातेनबहुरूपइवांबुदः ॥ सुदक्षिणश्चकांबोजोयवनैश्चशकैस्तथा २१ उपाजगामकौरव्यमक्षौहिण्याविशांपते ॥ तस्यसेनासमावायःशलभानामिवाबभौ २२ सचसंप्राप्यकौरव्यंतत्रैवांतर्दधेतदा ॥ तथामाहिष्मतीवासीनीलोनीलायुधैःसह २३ महीपालोमहावीर्यैर्दक्षिणापथवासिभिः ॥ आवंत्यौचमहीपालौमहाबलसुसंवृतौ २४ पृथगक्षौहिणीभ्यांतावभियातौसुयोधनम् ॥ केकयाश्चनरव्याघ्राःसोदर्याःपंचपार्थिवाः २५ संहर्षयंतःकौरव्यमक्षौहिण्यासमाद्रवन् ॥ ततस्ततस्तुसर्वेषांभूमिपानांमहात्मनाम् २६ तिस्रोऽन्याःसमवर्तंतवाहिन्योभरतर्षभ ॥ एवमेकादशावृत्ताःसेनादुर्योधनस्यताः २७ युयुत्समानाःकौन्तेयान्नानाध्वजसमाकुलाः ॥ नहास्तिनपुरेराजन्नवकाशोऽभवत्तदा २८ राज्ञांस्वबलमुख्यानांप्राधान्येनाभिभारत ॥ ततःपंचनदंचैवकृत्स्नंचकुरुजांगलम् २९ तथारोहितकारण्यंमरुभूमिश्चकेवला ॥ अहिच्छत्रंकालकूटंगंगाकूलंचभारत ३० वारणंवाटधानंचयामुनश्चैवपर्वतः ॥ एषदेशःसुविस्तीर्णःप्रभूतधनधान्यवान् ३१ बभूवकौरवेयाणांबलेनातीवसंवृतः ॥ तत्रसैन्यंतथायुक्तंददर्शसपुरोहितः ३२ यःसपांचालराजेनप्रेषितःकौरवान्प्रति ३३ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिपुरोहितसैन्यदर्शनेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ समाप्तमिदंसेनोद्योगपर्व ॥ अथसंजययानपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सचकौरव्यमासाद्यद्रुपदस्यपुरोहितः ॥ सत्कृतोधृतराष्ट्रेणभीष्मेणविदुरेणच १ सर्वंकौशल्यमुक्त्वाऽऽदौपृष्ट्वाचैवमनामयम् ॥ सर्वसेनाप्रणेतृणांमध्येवाक्यमुवाचह २ सर्वैर्भवद्भिर्विदितोराजधर्मःसनातनः ॥ वाक्योपादानहेतोस्तुवक्ष्यामिविदितेसति ३

२७ । २८ । २९ अहिच्छत्रादयःप्रदेशविशेषाः ३० । ३१ । ३२ । ३३ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ॥ १ । २ वाक्येति । भवद्भिःकिंचिद्वक्तव्यमतोहेतोरित्यर्थः ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ । ५ । ६ शेषवन्तः आयुःशेषयुक्ताः ७ । ८ । ९ । १० योन्यंतरगतैरिवेति । तैर्दत्तान्क्लेशान् जन्मांतरव्यवहितानिवनस्मरंतीत्यर्थः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ १६ । १७ । १८

धृतराष्ट्रश्चपांडुश्चसुतावेकस्यविश्रुतौ ॥ तयोःसमानंद्रविणंपैतृकंनात्रसंशयः ४ धृतराष्ट्रस्ययेपुत्राःप्राप्तंतैःपैतृकंवसु ॥ पांडुपुत्राःकथंनामनप्राप्ताःपैतृकंवसु ५ एवं गतेपांडवेयैर्विदितंवःपुरायथा ॥ नप्राप्तंपैतृकंद्रव्यंधृतराष्ट्रेणसंवृतम् ६ प्राणांतिकैरप्युपायैःप्रयतद्भिरनेकशः ॥ शेषवंतोनशकितानेतुंवैयमसादनम् ७ पुनश्चव र्द्धितंराज्यंस्वबलेनमहात्मभिः ॥ छद्मनाऽपहृतंक्षुद्रैर्धार्तराष्ट्रैःससौबलैः ८ तदप्यनुमतंकर्मयथायुक्तमनेनवै ॥ वासिताश्चमहारण्येवर्षाणीहत्रयोदश ९ सभायां क्लेशितैर्वीरैःसहभार्यैस्तथाभृशम् ॥ अरण्येविविधाःक्लेशाःसंप्राप्तास्तैःसुदारुणाः १० तथाविराटनगरेयोन्यंतरगतैरिव ॥ प्राप्तःपरमसंक्लेशोयथापापैर्महात्मभिः ११ तेसर्वेपृष्ठतःकृत्वातत्सर्वंपूर्वकिल्बिषम् ॥ सामैवकुरुभिःसार्धमिच्छंतिकुरुपुंगवाः १२ तेषांचवृत्तमाज्ञायवृत्तंदुर्योधनस्यच ॥ अनुनेतुमिहार्हंतिधार्त्तराष्ट्रंसुहृज्ज नाः १३ नहितेविग्रहंवीराःकुर्वंतिकुरुभिःसह ॥ अविनाशेनलोकस्यकांक्षन्तेपांडवाःस्वकम् १४ यश्चापिधार्त्तराष्ट्रस्यहेतुःस्याद्विग्रहंप्रति ॥ सचहेतुर्नमंतव्योब लीयांसस्तथाहिते १५ अक्षौहिण्यश्चसप्तैवधर्मपुत्रस्यसंगताः ॥ युयुत्समानाःकुरुभिःप्रतीक्षंतेऽस्यशासनम् १६ अपरेपुरुषव्याघ्राःसहस्राक्षौहिणीसमाः ॥ सात्य किर्भीमसेनश्चयमौचसुमहाबलौ १७ एकादशैताःपृतनाएकतश्चसमागताः ॥ एकतश्चमहाबाहुर्बहुरूपीधनंजयः १८ यथाकिरीटीसर्वाभ्यःसेनाभ्योव्यतिरिच्यते ॥ एवमेवमहाबाहुर्वासुदेवोमहाद्युतिः १९ बहुलत्वंचसेनानांविक्रमंचकिरीटिनः ॥ बुद्धिमत्त्वंचकृष्णस्यबुद्ध्वायुध्येतकोनरः २० तेभवंतोयथाधर्मंयथासमयमेवच ॥ प्रयच्छंतुप्रदातव्यंमावःकालोऽत्यगादयम् २१ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिपुरोहितयानेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाप्रज्ञावृद्धोमहाद्युतिः ॥ संपूज्यैनंयथाकालंभीष्मोवचनमब्रवीत् १ दिष्ट्याकुशलिनःसर्वेसहदामोदरेणते ॥ दिष्ट्यासहायवंतश्चदिष्ट्याधर्मेचतेरताः २ दिष्ट्याचसंधिकामास्तेभ्रातरःकुरुनंदनाः ॥ दिष्ट्यानयुद्धमनसःपांडवाःसहबांधवैः ३ भवतासत्यमुक्तंतुसर्वमेतन्नसंशयः ॥ अतितीक्ष्णंतुतेवाक्यंब्राह्मण्यादितिमे मतिः ४ असंशयंक्लेशितास्तेवनेचेहचपांडवाः ॥ प्राप्ताश्चधर्मतःसर्वेपितुर्धनमसंशयम् ५ किरीटीबलवान्पार्थःकृतास्त्रश्चमहारथः ॥ कोहिपांडुसुतंयुद्धेविषहेतधनं जयम् ६ अपिवज्रधरःसाक्षात्किमुतान्येधनुर्भृतः ॥ त्रयाणामपिलोकानांसमर्थइतिमेमतिः ७ भीष्मेब्रुवतितद्वाक्यंधृष्टमाक्षिप्यमन्युना ॥ दुर्योधनंसमालोक्य कर्णोवचनमब्रवीत् ८ नतत्राविदितंब्रह्मन्लोकेभूतेनकेनचित् ॥ पुनरुक्तेनकिंतेनभाषितेनपुनःपुनः ९ दुर्योधनार्थेशकुनिर्द्यूतेनिर्जितवान्पुरा ॥ समयेनग तोऽरण्यंपांडुपुत्रोयुधिष्ठिरः १०

१९ । २० । २१ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ॥ १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । धृष्टंधर्षणायुक्तंयथास्यात्तथा आक्षिप्यतिरस्कृत्य ८ तत्रपांडवपक्षे ९ । १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तंसमयंकालं तद्बसंकेतवाक्यंत्रयोदशवर्षैर्ज्ञातैःपुनर्वनेवस्तव्यमित्येवंरूपंवा समयइत्युपक्रम्य ' संकेतेकालभाषयोः ' इतिमेदिनी आश्रित्यनिर्वाह्य पैतृकंराज्यांशंनेच्छति किंतुतदतिक्रमेणैवपैतृकमिच्छती
त्यर्थः ११ पादंचतुर्थांशमपिकिमुतार्धमित्यर्थः १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपुरोहितयानेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥
प्राप्तानिति । दिष्ट्याभाग्येन आनद्धसंनद्धोभूत्वा स्थानंस्थितिमुपस्थितःप्राप्तः इतिसभाजयेथाःपूजयेथाः १ स्वस्तिमंतोत्रयमितिसर्वान्वदेः कृच्छ्रंनिरुध्यापितेषांशांतिरक्रोधोऽस्मासुविद्यते मिथ्यापेतानांनिष्कप

सतंसमयमाश्रित्यराज्यंनेच्छतिपैतृकम् ॥ बलमाश्रित्यमत्स्यानांपांचालानांचमूर्खवत् ११ दुर्योधनोभयाद्विद्वन्नदद्यात्पादमंततः ॥ धर्मतस्तुमहींकृत्स्नांप्रदद्याच्छत्रवेऽ
पिच १२ यदिकांक्षन्तितेराज्यंपितृपैतामहंपुनः ॥ यथाप्रतिज्ञंकालंतंचरंतुवनमाश्रिताः १३ ततोदुर्योधनस्यांकेवर्तंतामकुतोभयाः ॥ अधार्मिकींतुमाबुद्धिंमौर्ख्यात्कु
र्वंतुकेवलात् १४ अथतेधर्ममुत्सृज्ययुद्धमिच्छंतिपांडवाः ॥ आसाद्येमान्कुरुश्रेष्ठान्स्मरिष्यंतिवचोमम १५ ॥ भीष्मउवाच ॥ किंनुराधेयवाचातेकर्मतत्स्मर्तुमर्हसि ॥
एकएवयदापार्थःषड्रथाञ्जितवान्युधि १६ बहुशोजीयमानस्यकर्मदृष्टंतदेवते ॥ नचेदेवंकरिष्यामोयदयंब्राह्मणोऽब्रवीत् ॥ ध्रुवंयुधिहतास्तेनभक्षयिष्यामपांसुकान् १७
१७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ धृतराष्ट्रस्ततोभीष्ममनुमान्यप्रसाद्यच ॥ अवभर्त्स्यचराधेयमिदंवचनमब्रवीत् १८ अस्मद्धितंवाक्यमिदंभीष्मःशांतनवोऽब्रवीत् ॥ पांडवा
नांहितंचैवसर्वस्यजगतस्तथा १९ चिंतयित्वातुपार्थेभ्यःप्रेषयिष्यामिसंजयम् ॥ सभवान्प्रतियात्वद्यपांडवानेवमाचिरम् २० सतंसत्कृत्यकौरव्यःप्रेषयामासपांडवान् ॥
सभामध्येसमाहूयसंजयंवाक्यमब्रवीत् २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिपुरोहितयानेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ प्राप्ता
नाहुःसंजयपांडुपुत्रानुपप्लव्येतान्विजानीहिगत्वा ॥ अजातशत्रुंचसभाजयेथादिष्ट्यानघस्थानमुपस्थितस्त्वम् १ सर्वान्वदेःसंजयस्वस्तिमंतःकृच्छ्रंवासमतदर्हान्नि
रुष्य ॥ तेषांशांतिर्विद्यतेऽस्मासुशीघ्रंमिथ्यापेतानामुपकारिणांसताम् २ नाहंक्वचित्संजयपांडवानांमिथ्यावृत्तिंकांचनजात्वपश्यम् ॥ सर्वांश्रियंह्यात्मवीर्येणलब्धां
पर्याकार्षुःपांडवामह्यमेव ३ दोषंह्येषांनाध्यगच्छंपरीच्छन्नित्यंकंचिद्येनगर्हेयपार्थान् ॥ धर्मार्थाभ्यांकर्मकुर्वन्तिनित्यंसुखप्रियेनानुरुध्यंतिकामात् ४ घर्मंशीतंक्षुत्पि
पासेतथैवनिद्रांतंद्रींक्रोधहर्षौप्रमादम् ॥ धृत्याचैवप्रज्ञयाचाभिभूयधर्मार्थयोगान्प्रयतंतिपार्थाः ५ त्यजंतिमित्रेषुधनानिकालेनसंवासाज्जीर्यतितेषुमैत्री ॥ यथार्हमा
नार्थकराहिपार्थास्तेषांद्वेष्टानास्त्याजमीढस्यपक्षे ६ अन्यत्रपापाद्विषमान्मंदबुद्धेर्दुर्योधनात्क्षुद्रतराच्चकर्णात् ॥ तेषांहीमौहीनसुखप्रियाणांमहात्मनांसंजनयतोहितेजः
७ उत्थानवीर्यःसुखमेधमानोदुर्योधनःसुकृतंमन्यतेतत् ॥ तेषांभागंयच्चमन्येतबालःशक्यंहर्तुंजीवतांपांडवानाम् ८

टानाम् २ मह्यंपर्याकार्षुःमदर्थंपरितआनीतवंतः ३ धर्मार्थाभ्यां धर्मार्थंअर्थार्थंच सुखंप्रीतिः प्रियंपुत्रादितदनुरोधेनकामात्धर्मंनत्यजंतीत्यर्थः ४ तंद्रीजाग्रतएवमौढ्यम् ५ यथार्हंमानंअर्थंचकुर्वंतितेतथा ६
तेजःक्रोधं ७ उत्थानेआरंभकालेएववीर्यंनप्रसंगेयस्यसउत्थानवीर्यः यत्तेषांभागंहर्तुंशक्यंमन्यते तत्सुकृतंयुक्तमितिमन्यते मौढ्यादितिभावः ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यस्यपदवींयांतियस्यानुगाइत्यर्थः तस्यतस्मैप्रदानंभागप्रदानम् ९ जिष्णुर्जयशीलः १० वरेण्यःभोगमोक्षकामैर्वरणीयः ११ नकेवलंमध्यदेशापेक्षयाउदीचीं किंतुउत्तरानकुरून्हिमाचलादप्युदक्देशान्स्वर्ग भूमिरूपान् १२ जातवेदसेउपाहरत् खांडवमितिविपरिणामेनानुषंगः १३ । १४ । १५ । १६ एतत्परिदृश्यमानंबलं भीष्मद्रोणादीनांसामर्थ्यंतदपिसत्यं तथाऽपितान्पांडवान्प्राप्यनास्तीतिमन्ये तुच्छ मित्यर्थः १७ प्रवर्हःश्रेष्ठः संत्यक्तात्मात्यक्तदेहः १८ सहोषितोवर्षमात्रं चरितार्थःगोग्रहेरक्षितः मात्स्येयानांमत्स्यदेशजानाम् १९ केकयेभ्योदेशेभ्यः अवरुद्धाःवहिर्निःसारिताःपंचभ्रातरःकेकयानां

यस्यार्जुनःपदवींकेशवश्चवृकोदरःसात्यकोऽजातशत्रोः ॥ माद्रीपुत्रौसृंजयाश्चापियांतिपुरायुद्धात्साधुतस्यप्रदानम् ९ सह्येवैकःपृथिवींसव्यसाचीगांडीवधन्वाप्रणुदे द्रथस्थः ॥ तथाजिष्णुःकेशवोऽप्यप्रधृष्योलोकत्रयस्याधिपतिर्महात्मा १० तिष्ठेतकस्तस्यमर्त्यःपुरस्ताद्यःसर्वलोकेषुवरेण्यएकः ॥ पर्जन्यघोषान्प्रवपन्शरौघान्पतं गसंघानिवशीघ्रवेगान् ११ दिशंह्युदीचीमपिचोत्तरान्कुरून्गांडीवधन्वैकरथोजिगाय ॥ धनंचैषामाहरत्सव्यसाचीसेनानुगान्द्रविडांश्चैवचक्रे १२ यश्चैवदेवान्खांडवे सव्यसाचीगांडीवधन्वाप्रजिगायसेंद्रान् ॥ उपाहरत्पांडवोजातवेदसेयशोमानंवर्धयन्पांडवानाम् १३ गदाभृतांनास्तिसमोऽत्रभीमाद्धस्त्यारोहोनास्तिसमश्चतस्य ॥ रथेऽर्जुनादाहुरहीनमेनंबाह्वोर्बलेनायुतनागवीर्यम् १४ सुशिक्षितःकृतवैरस्तरस्वीदहेत्क्षुद्रांस्तरसाधार्तराष्ट्रान् ॥ सदात्यमर्षीबलवान्नशक्यो युद्धेजेतुंवासवेनापिसा क्षात् १५ सुचेतसौबलिनौशीघ्रहस्तौसुशिक्षितौभ्रातरौफाल्गुनेन ॥ श्येनौयथापक्षिपूगान्रुजंतौमाद्रीपुत्रौशेषयेतांनशत्रून् १६ एतद्बलंपूर्वमस्माकमेवंयत्सत्यंतान्प्रा प्यनास्तीतिमन्ये ॥ तेषांमध्येवर्तमानस्तरस्वीधृष्टद्युम्नःपांडवानामिहैकः १७ सहामात्यःसोमकानांप्रबर्हःसंत्यक्तात्मापांडवार्थेश्रुतोमे ॥ अजातशत्रुंप्रसहेतकोऽ न्योयेषांसस्यादग्रणीर्वृष्णिसिंहः १८ सहोषितश्चरितार्थोवयस्थोमात्स्येयानामधिपोवैविराटः ॥ सवैसपुत्रःपांडवार्थेचशश्वद्युधिष्ठिरेभक्तइतिश्रुतंमे १९ अवरुद्धारथिनः केकयेभ्योमहेष्वासाभ्रातरःपंचसंति ॥ केकयेभ्योराज्यमाकांक्षमाणायुद्धार्थिनश्चानुवसंतिपार्थान् २० सर्वांश्चवीरान्पृथिवीपतीनांसमागतान्पांडवार्थेनिविष्टान् ॥ शूरानहंभक्तिमतःशृणोमिप्रीत्यायुक्तान्संश्रितान्धर्मराजम् २१ गिर्याश्रयादुर्गनिवासिनश्चयोधाःपृथिव्यांकुलजातिशुद्धाः ॥ म्लेच्छाश्चनानायुधवीर्यवंतःसमागताः पांडवार्थेनिविष्टाः २२ पांड्यश्चराजासमितींद्रकल्पोयोधप्रवीरैर्बहुभिःसमेतः ॥ समागतःपांडवार्थेमहात्मालोकप्रवीरोऽप्रतिवीर्यतेजाः २३ अस्त्रंद्रोणादर्जुनाद्वासुदेवा त्कृपाद्भीष्माद्येनवृतंशृणोमि ॥ यंतंकार्ष्णिप्रतिममाहुरेकंससात्यकिःपांडवार्थेनिविष्टः २४ उपाश्रिताश्चेदिकरूषकाश्चसर्वोद्योगैर्भूमिपालाःसमेताः ॥ तेषांमध्येसूर्यमि वातपंतंश्रियावृतंचेदिपतिंज्वलंतम् २५ अस्तंभनीयंयुधिमन्यमानोज्यांकर्षतांश्रेष्ठतमंपृथिव्याम् ॥ सर्वोत्साहंक्षत्रियाणांनिहत्यप्रसह्यकृष्णस्तरसासंममर्द २६

यतःकेकयेभ्यःराज्यंप्राप्तुमिच्छंतः पूर्वंअस्मदीयाअपि संप्रतिपांडवान्अनुवसंतिअनुसरंति तेनस्वपक्षहानिःपरपक्षपुष्टिश्चदर्शिता २० । २१ । २२ समितिसंग्रामे ‘समित्याजिसमिद्युधः’ इतिकोशः अप्रतिवीर्यतेजाः अतुल्यतेजाः २३ कार्ष्णिःप्रद्युम्नस्तत्तुल्यम् २४ चेदिपतिंशिशुपालं कृष्णोममर्देत्युत्तरेणान्वयः २५ ज्यांधनुर्गुणंकर्षतांधनुर्भृताम् २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यस्यमानंवर्धयंतितंशिशुपालंअभिनदितिसंबंधः २७ चेदिपतिंविहायअन्येतंकृष्णंकेप्राद्रवन्नकेपि किंतुसएवतेनस्पर्द्धांचकारेत्यर्थः २८ आशंसमानोजयमितिशेषः अशेतशयनंकृतवान्शिशुपालः २९
यत्यतः अवेदयंतज्ञापितवंतः चाराइतिशेषः ३० कृष्णौवासुदेवार्जुनौ ३१ संगरंचेन्नगच्छेत्तदाशर्मलभेत नोचेत्अन्यथा इंद्रोविष्णुश्चअर्जुनवासुदेवौनिर्दहेतामित्यन्वयः ३२ शक्रपुत्रत्वात्शक्रसमः

यशोमानैर्वर्धयन्पांडवानांपुराऽभिनच्छिशुपालंसमीक्ष्य ॥ यस्यसर्वेवर्धयंतिस्ममानंकरूषराजप्रमुखानरेंद्राः २७ तमसह्यंकेशवंतत्रमत्वासुग्रीवयुक्तेनरथेनकृष्णम् ॥
केप्राद्रवंश्चेदिपतिंविहायसिंहंदृष्ट्वाक्षुद्रमृगाइवान्ये २८ यस्तंप्रतीपस्तरसाप्रत्युदीयादाशंसमानोद्वैरथेवासुदेवम् ॥ सोऽशेतकृष्णेनहतःपरासुर्वातेनेवोन्मथितःकर्णि
कारः २९ पराक्रमंमेयदवेदयंततेषामर्थेसंजयकेशवस्य ॥ अनुस्मरंस्तस्यकर्माणिविष्णोर्गावल्गणेनाधिगच्छामिशांतिम् ३० नजातुतान्छत्रुरन्यःसहेतयेषांसस्या
दग्रणीर्वृष्णिसिंहः ॥ प्रवेपतेमेहृदयंभयेनश्रुत्वाकृष्णावेकरथेसमेतौ ३१ नचेद्गच्छेत्संगरंमंदबुद्धिस्ताभ्यांलभेच्छर्मतदासुतोमे ॥ नोचेत्कुरून्संजयनिर्दहेतामिंद्रावि
ष्णूदैत्यसेनांयथैव ३२ मतोहिमेशक्रसमोधनंजयःसनातनोवृष्णिवीरश्चविष्णुः ॥ धर्मारामोह्रीनिषेवस्तरस्वीकुंतीपुत्रःपांडवोऽजातशत्रुः ३३ दुर्योधनेननिकृतो
मनस्वीनोचेत्क्रुद्धःप्रदहेद्धार्तराष्ट्रान् ॥ नाहंतथाह्यर्जुनाद्वासुदेवाद्भीमाद्वाऽहंयमयोर्वाबिभेमि ३४ यथाराज्ञःक्रोधदीप्तस्यसूतमन्योरहंभीततरःसदैव ॥ महातपाब्रह्म
चर्येणयुक्तःसंकल्पोऽयंमानसस्तस्यसिद्ध्येत् ३५ तस्यक्रोधंसंजयाहंसमीक्ष्यस्थानेजानन्भृशमस्म्यद्यभीतः ॥ सगच्छशीघ्रंप्रहितोरथेनपांचालराजस्यचमूंनिवेश
नम् ३६ अजातशत्रुंकुशलंस्मपृच्छेःपुनःपुनःप्रीतियुक्तंवदेस्त्वम् ॥ जनार्दनंचापिसमेत्यताततमहामात्रंवीर्यवतामुदारम् ३७ अनामयंमद्वचनेनपृच्छेर्धृतराष्ट्रःपां
डवैःशांतिमीप्सुः ॥ नतस्यकिंचिद्वचनंनकुर्यात्कुंतीपुत्रोवासुदेवस्यसूत ३८ प्रियश्चैषामात्मसमश्चकृष्णोविद्वांश्चैषांकर्मणिनित्ययुक्तः ॥ समानीतान्पांडवान्सृंज
यांश्चजनार्दनंयुयुधानंविराटम् ३९ अनामयंमद्वचनेनपृच्छेःसर्वांस्तथाद्रौपदेयांश्चपंच ॥ यद्यत्तत्रप्राप्तकालंपरेभ्यस्त्वंमन्येथाभारतानांहितंच ॥ तद्भाषेथाःसंजय
राजमध्येनमूर्च्छयेद्यन्नचयुद्धहेतुः ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानेधृतराष्ट्रसंदेशेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ राज्ञस्तुवच
नंश्रुत्वाधृतराष्ट्रस्यसंजयः ॥ उपप्लव्यंययौद्रष्टुंपांडवानमितौजसः १ सतुराजानमासाद्यकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ अभिवाद्यततःपूर्वंसूतपुत्रोऽभ्यभाषत २ गावल्ग
णिःसंजयःसूतसूनुरजातशत्रुमवदत्प्रतीतः ॥ दिष्ट्याराजंस्त्वामरोगंप्रपश्येसहायवंतंचमहेंद्रकल्पम् ३ अनामयंपृच्छतित्वाऽम्बिकेयोवृद्धोराजाधृतराष्ट्रोमनीषी ॥
कच्चिद्भीमःकुशलीपांडवाग्र्योधनंजयस्तौचमाद्रीतनूजौ ४

धर्मपुत्रत्वात्धर्मारामः ३३ निकृतोवंचितः मनस्वीजितमनाः ३४ मन्योःक्रोधात् ३५ स्थानेजानन्युक्तंपश्यन् ३६ महामात्रंमहाभागं ३७ शांतिमीप्सुरस्तीतिवदेत्यध्याहारः ३८ समानीतान्एकत्रस्थि
तान् ३९ नमूर्च्छयेत् वर्धयेत् क्रोधमितिशेषः ४० ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ १ । २ प्रतीतोहृष्टः ३ । ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 यत्रआप्तवर्गे त्वंस्वस्तिकामःकल्याणार्थी यांश्चइष्टान्कामानभोग्यानगजरथादीन्वांछसि तेसर्वेकुशलिनःकच्चिदित्यनुषंगः ५ । ६ । ७ वृत्तिरस्मासुस्नेहः ८ । ९ । १० कुरुभ्यःस्पृहयंतिकच्चिदित्यनुषंगः
कुरूणांकल्याणंअयुद्धेनवांछंतिकच्चिदितिभावः ११ येषांराष्ट्रेनिवसतितेषांकुरूणांमध्ये धनुर्भृतःकच्चिन्मानंलभंते १२ । १३ महानसस्योमहानसेपरिचारिकाः वध्वः स्नुषाः अव्यलीकाःनिष्कपटाः १४ वृत्तिं
 जीविकांदातुमितिशेषः दायान्मद्दत्तान्ग्रामादीन् १५ अतिक्रमान्नोपेक्षतइत्युत्तरार्धान्नञोऽपकर्षेणयोज्यं १६ एतद्ब्राह्मणानांवृत्तेःपालनं ज्योतिःपरलोकप्रकाशकं जीवलोकेइहशुक्लंयशस्करं दोषंलोभं

कच्चित्कृष्णाद्रौपदीराजपुत्रीसत्यव्रतावीरपत्नीसपुत्रा ॥ मनस्विनीयत्रचवांछसित्वमिष्टान्कामान्भारतस्वस्तिकामः ५ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ गावल्गणेसंजयस्वागतंतेप्रियामहेतेवयंदर्शनेन ॥ अनामयंप्रतिजानेतवाहंसहानुजैःकुशलीचास्मिविद्वन् ६ चिरादिदंकुशलंभारतस्यश्रुत्वाराज्ञःकुरुवृद्धस्यसूत ॥ मन्येसाक्षाद्दृष्टमहंनरेंद्रंदृष्ट्वैवत्वांसंजयप्रीतियोगात् ७ पितामहोनःस्थविरोमनस्वीमहाप्राज्ञःसर्वधर्मोपपन्नः ॥ सकौरव्यःकुशलीतातभीष्मोयथापूर्ववृत्तिरस्त्यस्यकच्चित् ८ कच्चिद्राजाधृतराष्ट्रःसपुत्रोवैचित्रवीर्यःकुशलीमहात्मा ॥ महाराजोबाह्लिकःप्रातिपेयःकच्चिद्विद्वान्कुशलीसूतपुत्र ९ ससोमदत्तःकुशलीतातकच्चिद्भूरिश्रवाःसत्यसंधःशलश्च ॥ द्रोणःसपुत्रश्चकृपश्चविप्रोमहेष्वासाःकच्चिदेतेऽप्यरोगाः १० सर्वेकुरुभ्यःस्पृहयंतिसंजयधनुर्धरायेपृथिव्यांप्रधानाः ॥ महाप्रज्ञाःसर्वशास्त्रावदाताधनुर्भृतांमुख्यतमाःपृथिव्याम् ११ कच्चिन्मानंतातलभंतएतेधनुर्भृतःकच्चिदेतेप्यरोगाः ॥ येषांराष्ट्रेनिवसतिदर्शनीयोमहेष्वासःशीलवान्द्रोणपुत्रः १२ वैश्यापुत्रःकुशलीतातकच्चिन्महाप्राज्ञोराजपुत्रोयुयुत्सुः ॥ कर्णोऽमात्यःकुशलीतातकच्चित्सुयोधनोयस्यमंदोविधेयः १३ स्त्रियोवृद्धाभारतानांजनन्योमहानसस्योदासभार्याश्चसूत ॥ वध्वःपुत्राभागिनेयाभगिन्योदौहित्रावाकच्चिदप्यव्यलीकाः १४ कच्चिद्राजाब्राह्मणानांयथावत्प्रवर्ततेपूर्ववत्तातवृत्तिम् ॥ कच्चिद्दायान्मामकान्धार्तराष्ट्रोद्विजातीनांसंजयनोपहंति १५ कच्चिद्राजाधृतराष्ट्रःसपुत्रउपेक्षतेब्राह्मणातिक्रमान्वै ॥ स्वर्गस्यकच्चिन्नतथावर्त्मभूतामुपेक्षतेतेषुसदैववृत्तिम् १६ एतज्ज्योतिश्चोत्तमंजीवलोकेशुक्लंप्रजानांविहितंविधात्रा ॥ तेचेद्दोषंनियच्छंतिमंदाःकृत्स्नोनाशोभविताकौरवाणाम् १७ कच्चिद्राजाधृतराष्ट्रःसपुत्रोबुभूषतेवृत्तिममात्यवर्गे ॥ कच्चिन्नभेदेनजिजीविषंतिसुहृद्रूपादुर्हृदश्चैकमर्त्यात् १८ कच्चिन्नपापंकथयंतितातातेपांडवानांकुरवःसर्वएव ॥ द्रोणःसपुत्रश्चकृपश्चवीरोनास्मासुपापानिवदंतिकच्चित् १९ कच्चिद्राज्येधृतराष्ट्रंसपुत्रंसमेत्याहुःकुरवःसर्वएव ॥ कच्चिद्दृष्ट्वादस्युसंघान्समेतान्स्मरंतिपार्थस्ययुधांप्रणेतुः २० मौर्वीभुजाग्रप्रहितान्स्मतातदोधूयमानेनधनुर्धरेण ॥ गांडीवनुन्नांस्तनयित्नुघोषानजिह्मगान्कच्चिदनुस्मरंति २१

ब्राह्मण्यवृत्त्युपघातेननियच्छंति १७ बुभूषतेप्रापयितुमिच्छति भेदेनजिजीविषंति शत्रुभिर्भेदिताःसंतस्तद्दत्तैर्धनैर्जीवितुमिच्छंति १८ । १९ पार्थस्यअर्जुनस्यकृत्यंस्मरंति युधांसंग्रामाणांप्रणेतुर्निर्वाहकस्य
आहुःशपंकुर्विंतिशेषः शमेतिपाठे शमशाम्यशांतिंगच्छेत्यर्थः २० मौर्व्याःभुजःकौटिल्यंतस्यअग्रमिवाग्रंशरसंधानदेशः ततःप्रहितान्प्रेषितान् २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

सुवाससः सुपुंखाः हस्तवापोहस्तक्षेपः वचनभेदेऽपिसामानाधिकरण्यंशतंस्त्रियोऽस्यपरिग्रहइतिवत् एकषष्टिर्बाणाअस्य एकेनयत्नेनप्रक्षेप्याइत्यर्थः २२ नड्वलेपुसतृणेपुस्थलेपु २३ दंतकूरे कूरंअन्नं दंताः क्रोधावेशात्कूरवच्चर्व्यंतेऽस्मिन्निितिदंतकूरःसंग्रामःतस्मिन् अस्यन्नक्षिपन् २४ । २५ जयःअर्जुनः २६ अहंअर्जुनस्यतदापृष्ठरक्षकःप्रेरकोऽभवमित्यर्थः भीमसेनश्चमाद्रीसुतयोःपृष्ठरक्षकोऽभूत् पंचभिरप्य स्माभिस्तेयोचिताइत्यर्थः २७ नकर्मणेति । सर्वात्मनासर्वोपायैः दानभेददंडैश्चेत्धृतराष्ट्रस्यपुत्रंजेतुंनशक्नुमस्तर्हि एकेनसाधुनाकर्मणासामाख्येनोपायेनसुखंसुखेनजेतुंनैवशक्यंभवतिसाम्नाऽसाध्येहिदानादयःप्रयु

नचापश्यंकंचिदहंपृथिव्यांयोधंसमंवाऽधिकमर्जुनेन ॥ यस्यैकषष्टिर्निशितास्तीक्ष्णधाराःसुवाससःसंमतोहस्तवापः २२ गदापाणिर्भीमसेनस्तरस्वीप्रवेपयञ्छत्रुसं घानानीके ॥ नागःप्रभिन्नइवनड्वलेषुचंक्रम्यतेकच्चिदेनंस्मरंति २३ माद्रीपुत्रःसहदेवःकलिंगान्समागतानजयद्दंतकूरे ॥ वामेनास्यन्दक्षिणेनैवयोवैमहाबलंकच्चि देनंस्मरंति २४ पुराजेतुंनकुलःप्रेषितोऽयंशिबीन्त्रिगर्तान्संजयपश्यतस्ते ॥ दिशंप्रतीचींवशमानयन्मेमाद्रीसुतंकच्चिदेनंस्मरंति २५ पराभवोद्वैतवनेयआसीद्दुर्मं त्रितेघोषयात्रागतानाम् ॥ यत्रमंदाञ्छत्रुवशंप्रयातानमोचयद्भीमसेनोजयश्च २६ अहंपश्चादर्जुनमभ्यरक्षंमाद्रीपुत्रौभीमसेनोऽप्यरक्षत् ॥ गांडीवधन्वाशत्रुसंघानुद स्यस्वस्त्यागमत्कच्चिदेनंस्मरंति २७ नकर्मणासाधुनैकेननूनंसुखंशक्यंवैभवतीहसंजय ॥ सर्वात्मनापरिजेतुंवयंचेन्नशक्नुमोधृतराष्ट्रस्यपुत्रम् २८ ॥ इतिश्रीमहाभारते उद्योगपर्वणिसंजपर्व॰ युधिष्ठिरप्रश्नेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ यथाऽऽत्थमेपांडवतत्तथैवकुरून्कुरुश्रेष्ठजनंचपृच्छसि ॥ अनाम यास्तातमनस्विनस्तेकुरुश्रेष्ठान्पृच्छसिपार्थयांस्त्वम् १ संत्येववृद्धाःसाधवोधार्तराष्ट्रेसंत्येवपापाःपांडवतस्यविद्धि ॥ दद्याद्रिपुभ्योऽपिहिधार्त्तराष्ट्रःकुतोदायांल्लोपये द्ब्राह्मणानाम् २ यद्युष्माकंवर्त्ततेसौनधर्म्यमद्रुग्धेषुद्रुग्धवत्तन्नसाधु ॥ मित्रध्रुक्स्याद्धृतराष्ट्रःसपुत्रोयुष्मान्द्विषन्साधुवृत्तानसाधुः ३ नचानुजानातिभृशंचतप्यते शोचत्यंतःस्थविरोऽजातशत्रो ॥ शृणोतिहिब्राह्मणानांसमेत्यमित्रद्रोहःपातकेभ्योगरीयान् ४ स्मरंतितुभ्यंनरदेवसंयुगेयुद्धेचजिष्णोश्चयुधांप्रणेतुः ॥ समुत्कृष्टेदुंदु भिशंखशब्देगदापाणिंभीमसेनंस्मरंति ५ माद्रीसुतौचापिरणाजिमध्येसर्वादिशःसंपतंतौस्मरंति ॥ सेनांवर्षंतौशरवर्षैरजस्रंमहारथौसमरेदुष्प्रकंप्यौ ६ नत्वेवमन्ये पुरुषस्यराजन्ननागतंज्ञायतेयद्भविष्यम् ॥ त्वंचेत्तथासर्वधर्मोपपन्नःप्राप्तःक्लेशंपांडवकृच्छ्ररूपम् ॥ त्वमेवैतत्कृच्छ्रगतश्चभूयःसमीकुर्याःप्रज्ञयाऽजातशत्रो ७ नकामार्थं संत्यजेयुर्हिधर्मंपांडोःसुताःसर्वएवेंद्रकल्पाः ॥ त्वमेवैतत्प्रज्ञयाऽजातशत्रोसमीकुर्यायेनशर्माप्नुयुस्ते ८ धार्त्तराष्ट्राःपांडवाःसंजयाश्चयेचाप्यन्येसन्निविष्टानरेंद्राः ॥ यन्मां ब्रवीद्धृतराष्ट्रोनिशायामजातशत्रोवचनंपितातेे ९

ज्यंते तैरप्यसाध्यःकथंसाममात्रेणसाध्यःस्यात् अतोदंडैकसाध्यःसइतिभावः पाठांतरेपरिणेतुंस्वायत्तीकर्तुं २८ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ १ । २ यदिति । अद्रुग्धेषुअनपकृतेषुधार्तराष्ट्रेषु यत्युष्माकं द्रुग्धवत् अपकृतस्येव सौनःसूनावान्हिंस्रः तद्धर्मादनपेतंसौनधर्म्यंक्रौर्यंवर्ततेतन्नसाधु -द्रुग्धैरपिभवद्भिस्तेषुप्रव्राजनकालेऽपिद्रोहोनकृतइदानींतुमुतरांनकर्त व्यइत्याशयः तेतुस्वकृतंभोक्ष्यंत्येवेत्याह मित्रध्रुगिति ३ नचानुजानाति संधिंनानुमोदते तप्यतेचपुत्रनाशभयात् गरीयानितिशृणोतिचेतिसंबंधः ४ कच्चिदस्मान्स्मरंतीतिपृष्टंतत्राह स्मरंतीति । तुभ्यंत्वाम् ५ रणोयोधध्वनिस्तद्विशिष्टायाआजिःसंग्रामस्तन्मध्ये 'रणःक्वाणेरणःक्वणे' इत्यमरः ६ अनागतंअज्ञातं अदृष्टमित्यर्थः ७ । ८ । ९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१० ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ॥ १ । २ । ३ रथमयोजयतइहआगंतुं राज्ञोवचनं पांडवानांरोचतां ततश्चशमोऽस्तु ४ संस्थानेनाकारेण मार्दवेनकृपया आर्जवेनअकौटिल्येन अनृशंसाः अनुग्राः ह्रीनिषेवाःलज्जापरायणाः ५ ह्रीनंहिंस्रं सत्त्वंबुद्धिसत्वंसाधुत्वंवा भीमसेनाःभीषणसेन्याः ६ सर्वक्षयः अभावसंस्थः शून्यएवपरिसमाप्तःक्षयः तत्र तत्प्रथमार्थेत्रल् जयोऽपिबंधुनाशात्पराजयएव ७ ज्ञातीनांदुर्योधनादीनांकार्यं घोषयात्रायांगंधर्वेभ्योमोचनादिकं उपकुष्टंनिंदितम् ८ निर्णायनिश्चयंकृत्वानिगृह्यहत्वेत्यर्थः ९ ननुयुद्धेजयपराज

सहामात्यःसहपुत्रश्चराजन्समेत्यतांवाचमिमांनिबोध १० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणि संजयवाक्येचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ समागताःपांडवाःसृंजयाश्चजनार्दनोयुयुधानोविराटः ॥ यत्तेवाक्यंधृतराष्ट्रानुशिष्टंगावल्गणेब्रूहितत्सूतपुत्र १ ॥ संजयउवाच ॥ अजातशत्रुंचवृकोदरंच धनंजयंमाद्रवतीसुतौच ॥ आमंत्रयेवासुदेवंचशौरिंयुयुधानंचेकितानंविराटम् २ पंचालानामधिपंचैववृद्धंधृष्टद्युम्नंपार्षतंयाज्ञसेनिम् ॥ सर्वेवाचंशृणुतेमांमदीयांवक्ष्या मियांभूतिमिच्छन्कुरूणाम् ३ शमंराजाधृतराष्ट्रोऽभिनंदन्नयोजयत्त्वरमाणोरथंमे ॥ सभ्रातृपुत्रस्वजनस्यराज्ञस्तद्रोचतांपांडवानांशमोऽस्तु ४ सर्वैर्धर्मैःसमुपेता स्तुपार्थाःसंस्थानेनमार्दवेनार्जवेन ॥ जाताःकुलेह्यनृशंसावदान्याह्रीनिषेवाःकर्मणांनिश्चयज्ञाः ५ नयुज्यतेकर्मयुष्मासुहीनंसत्वंहिवस्तादृशंभीमसेनाः ॥ उद्भास तेह्यंजनबिंदुवत्तच्छुभ्रेवस्त्रेयद्भवेत्किल्बिषंवः ६ सर्वक्षयोदृश्यतेयत्रकृत्स्नःपापोदयोनिरयोऽभावसंस्थः ॥ कस्तत्रकुर्याज्जातुकर्मप्रजानन्पराजयोयत्रसमोजयश्च ७ ते वैधन्यायैःकृतंज्ञातिकार्यंतेवैपुत्राःसुहृदोबांधवाश्च ॥ उपकुष्टंजीवितंसंत्यजेयुर्यतःकुरूणांनियतोवैभवःस्यात् ८ तेचेत्कुरूननुशिष्याथपार्थानिर्णीयसर्वान्द्विषतो निगृह्य ॥ समंवस्तज्जीवितंमृत्युनास्याद्यज्जीवध्वंज्ञातिवधेनसाधु ९ कोह्येवयुष्मान्सहकेशवेनसचेकितानान्पार्षतबाहुगुप्तान् ॥ ससात्यकीन्विषहेतप्रजेतुंल ब्ध्वाऽपिदेवान्सचिवान्सहेंद्रान् १० कोवाकुरून्द्रोणभीष्माभिगुप्तानश्वत्थाम्नाशल्यकृपादिभिश्च ॥ रणेविजेतुंविषहेतराजन्राधेयगुप्तान्सहभूमिपालैः ११ महद्ब लंधार्तराष्ट्रस्यराज्ञःकोवैशक्तोहंतुमक्षीयमाणः ॥ सोऽहंजयेचैवपराजयेचनिःश्रेयसंनाधिगच्छामिकिंचित् १२ कथंहिनीचाइवदौष्कुलेयानिर्धर्मार्थंकर्मकुर्युश्चपा र्थाः ॥ सोऽहंप्रसाद्यप्रणतोवासुदेवंपंचालानामधिपंचैववृद्धम् १३ कृतांजलिःशरणंवःप्रपद्येकथंस्वस्तिस्यात्कुरुसृंजयानाम् ॥ नह्येवमेवंवचनंवासुदेवोधनंजयोवा जातुकिंचिन्नकुर्यात् १४ प्राणान्दद्याद्याचमानःकुतोऽन्यदेतद्विद्वन्साधनार्थंब्रवीमि ॥ एतद्राज्ञोभीष्मपुरोगमस्यमतंयद्वःशांतिरिहोत्तमास्यात् १५ ॥ इतिश्री म० उद्योगपर्वणि संजययानपर्वणि संजयवाक्येपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

यावनित्यावित्याह कोहीतिद्वाभ्यां १० । ११ निःश्रेयसंनिश्चयं १२ निर्धर्मार्थधर्मार्थयोर्विरुद्धंकर्मकथंकुर्युः प्रणतोऽस्मीतिशेषः १३ एवमेवंवचनमितिद्विरुक्तयाविकल्पवाक्यंनकुर्यात् १४ प्राणानिति । एतद्भवतांजयोऽपिपराजयएवेतिदीनवचनं कोवाकुरून्जयेतेतितीक्ष्णवचनं कथंस्वस्तिस्यादित्युभयनाशवचनंचसाधनार्थंसंधिकार्यस्यसिद्ध्यर्थंब्रवीमि ननुयुष्मान्भीषयामीत्यर्थः १५ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१ अकुर्वतश्चेत्संकल्पःसिद्ध्येत्तर्हिकर्मनकुर्यात् असिद्धावपियुद्धादन्यत्रअन्यत् अत्रापिप्रथमार्थेत्रल् लघीयोऽपिकर्मकुर्यान्नतुयुद्धम् २ अहीनंअनपगतम् ३ धर्मोदयंसुखंनिदाघेगंगावगाहादिजं नत्वधर्मोदयंहिंसादिजं तत्त्वतोवस्तुतस्तुसर्वंकर्मदुःखमेव यतःकृच्छ्रोपायंक्लेशसाध्यं तर्हिकुतःकर्मकुर्वंतीत्याशंक्याह सुखमिति ४ कामाभिध्याविषयध्यानं ययेति। सर्वात्मनाविषयविस्मरणेमहत्सुखमस्तीतिभावः भोगान्निष्कामतानसंभवतीत्याह यथेति ५ उक्तमर्थंप्रकृतेयोजयतिसंपश्येति। अस्माभिरित्यत्रधार्तराष्ट्रान्अंतर्भाव्याह पंचाधिकेनपुत्रशतेनसहधृतराष्ट्रस्यभोगंमहांतंपश्य अथापिकृत्स्नंस्वस्यैवभवत्वितिबुद्ध्याऽस्मान्राज्याद्दूरीकृत्य ततोभोगात्तृप्तिंनलभतइतिभावः ६ पितृव्यनिंदादोषाद्भीतःपुनराह नाश्रेयानिति। यःपुण्यवत्तरः सविग्रहाणामीश्वरोभवति परैःसहविरोधंकृत्वास्वोत्कर्षंकरोति अन्यस्तुतेनैवनश्यति अतःसपुण्यवत्तरएव अस्मद्दोषात्तुवयंवनेदुःखमनुभवामोनतुपरापराधेनेतिभावः ७ प्रावारान्दिव्यवासांसि संविवस्तेपरिधत्ते अन्यथाअश्रेयांश्चेद्राजातर्हिअस्मान्कुरुभ्यःकथंसंप्रणुदेत्दूरीकुर्यात् शत्रूणांराज्याद्

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कांनुवाचंसंजयमेशृणोषियुद्धैषिणींयेनयुद्धाद्बिभेषि ॥ अयुद्धंवैतातयुद्धाद्गरीयःकस्तल्लब्ध्वाजातुयुद्धचेतसूत १ अकुर्वतश्चेत्पुरुषस्यसंजय सिद्ध्येत्संकल्पोमनसायंयमिच्छेत् ॥ नकर्मकुर्याद्विदितंममैतदन्यत्रयुद्धाद्बहुयल्लघीयः २ कुतोयुद्धंजातुनरोऽवगच्छेत्कोदेवशप्तोहिवृणीतयुद्धम् ॥ सुखैषिणःकर्म कुर्वंतिपार्थाधर्मादहीनंयच्चलोकस्यपथ्यम् ३ धर्मोदयंसुखमाशंसमानाःकृच्छ्रोपायंतत्त्वतःकर्मदुःखम् ॥ सुखंप्रेप्सुर्विजिघांसुश्चदुःखंयइंद्रियाणांप्रीतिरसानुगामी ४ कामाभिध्यास्वशरीरंदुनोतिययाप्रमुक्तोनकरोतिदुःखम् ॥ यथेध्यमानस्यसमिद्धतेजसोभूयोबलंवर्धतेपावकस्य ५ कामार्थलाभेनतथैवभूयोनतृप्यतेसर्पिषेवाग्निरिद्धः ॥ संपश्येमंभोगचयंमहांतंसहास्माभिर्धृतराष्ट्रस्यराज्ञः ६ नाश्रेयानीश्वरोविग्रहाणांनाश्रेयान्वैगीतशब्दंशृणोति ॥ नाश्रेयान्वैसेवतेमाल्यगंधान्नचाप्यश्रेयाननुलेपनानि ७ नाश्रेयान्वैप्रावारान्संविवस्तेकथंत्वस्मान्संप्रणुदेत्कुरुभ्यः ॥ अत्रैवस्यादबुधस्यैवकामःप्रायःशरीरेहृदयंदुनोति ८ स्वयंराजाविषमस्थःपरेषुसामर्थ्यमन्विच्छतितन्नसाधु ॥ यथात्मनःपश्यतिवृत्तमेवतथापरेषामपिसोऽभ्युपैति ९ आसन्नमग्निंतुनिदाघकालेगंभीरकक्षेगहनेविसृज्य ॥ यथाविवृद्धंवायुवशेनशोचेत्क्षेमंमुमुक्षुःशिशिरव्यपाये १० प्राप्तैश्वर्योधृतराष्ट्रोऽद्यराजालालप्यतेसंजयकस्यहेतोः ॥ प्रगृह्यदुर्बुद्धिमनार्जवेरतंपुत्रंमंदंमूढममंत्रिणंतु ११ अनाप्तवच्चाप्ततमस्यवाचःसुयोधनोविदुरस्यावमत्य ॥ सुतस्यराजाधृतराष्ट्रःप्रियैषीसंबुध्यमानोविशतेऽधर्ममेव १२ मेधाविनंह्यर्थकामंकुरूणांबहुश्रुतंवाग्मिनंशीलवंतम् ॥ सतंराजाधृतराष्ट्रःकुरुभ्योनसस्मारविदुरंपुत्रकाम्यात् १३

भ्रंशनंहिपुण्यवतामेवकर्म नाश्रेयसामितिभावः अत्रेति। यद्यप्येवंतथापि अंतर्दाहकरोऽयंकामःअबुधस्यदुर्योधनादेरेवउचितोनबुधस्यास्मदादेरित्यर्थः शरीरेशरीरमध्येस्थितंहृदयंदुनोतिखेदयति ८ अबुधत्वमेवाह स्वयमिति। विषमस्थःसंकटस्थःसन् परेषुकर्णादिषु आत्मनोवृत्तंअशक्तत्वं तथापरेषांकर्णादीनामपिसदुर्योधनोऽभ्युपैति ९ गंभीरकक्षेबहुतृणेगहनेवने क्षेमंशोचेत्ममसुखंनास्तीतिशोकंकुर्यात् मुमुक्षुः तस्माद्दाहादात्मानंमोचयितुमिच्छुः शिशिरव्यपायेवसंते तत्रापि निदाघकालेदाहकालेमध्याह्ने १० लालप्यतेदीनवद्भाषते मंदंअभाग्यम् ११ विदुरस्यवाचोऽवमत्य सुतस्यप्रियैषी अधर्ममेवसंविशतेआश्रयते १२ कुरुभ्यःकुरूणांहितार्थं नसस्मारनादृतवान् पुत्रकाम्यात्पुत्रलोभात् १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

असौराजासुतस्यप्रियैषी धर्मकामौमाजहात्त्यक्तवानितिद्वयोःसंबंधः ईर्षोःपरोत्कर्षासहिष्णोः संरंभिणःक्रोधिनः मन्युवशानुगस्यदैन्यभाजांकर्णादीनामनुगस्य दौर्हृदैःपापैः भावितस्यपूजितस्य १४ अनेयस्यअ
शिक्षणीयस्य अश्रेयसःअभाग्यस्य अपश्यमानःपश्यन्नपि १५ प्रशंसांविदुरेणसम्यगुक्तमितिस्तुतिंधार्तराष्ट्राद्विदुरोनलेभे १६ । १७ । १८ । १९ तस्मिन्लुब्धेशमःनउपलभ्यः यःमद्गतेममवनंप्रतिगमनेमनि
सर्वस्वकमेवार्थंमन्यतेइतियोज्यम् २० पारणीयंजेतुंशक्यं युद्धानिगोग्रहादौआसन् द्वीपोद्वीपवत् युद्धप्रवाहेणउह्यमानस्याश्रयः २१ यथेति । गंधर्वतोबंधनप्रासिंसूचयति २२ जानंतीति । अविद्यमानेइति

मानघ्नस्यासौमानकामस्यचेर्षोः संरंभिणश्चार्थधर्मातिगस्य ॥ दुर्भाषिणोमन्युवशानुगस्यकामात्मनोदौर्हृदैर्भावितस्य १४ अनेयस्याश्रेयसोदीर्घमन्योर्मित्रद्रुहः
संजयपापबुद्धेः ॥ सुतस्यराजाधृतराष्ट्रःप्रियैषीप्रपश्यमानःप्राजहाद्धर्मकामौ १५ तदैवमेसंजयदीव्यतोऽभून्मतिःकुरूणामागतःस्यादभावः ॥ काव्यांवाचं
विदुरोभाषमाणोनविंदतेयद्धार्तराष्ट्रात्प्रशंसाम् १६ क्षत्तुर्यदानान्ववर्त्ततबुद्धिंकृच्छ्रंकुरून्सूततदाऽभ्याजगाम ॥ यावत्प्रज्ञामन्ववर्त्ततत्तस्यतावत्तेषांराष्ट्रवृद्धिर्बभूव
१७ तदर्थलुब्धस्यनिबोधमेऽद्ययेमंत्रिणोधार्त्तराष्ट्रस्यसूत ॥ दुःशासनःशकुनिःसूतपुत्रोगावल्गणेपश्यसंमोहमस्य १८ सोऽहंनपश्यामिपरीक्षमाणःकथं
स्वस्तिस्यात्कुरुसृंजयानाम् ॥ आत्तैश्वर्येधृतराष्ट्रःपरेभ्यःप्रव्राजितेविदुरेदीर्घदृष्टौ १९ आशंसतेवैधृतराष्ट्रःसपुत्रोमहाराज्यमसपत्नंपृथिव्याम् ॥ तस्मि
न्शमःकेवलंनोपलभ्यःसर्वस्वकंमद्गतेमन्यतेऽर्थम् २० यत्तत्कर्णोमन्यतेपारणीयंयुद्धेगृहीतायुधमर्जुनंवै ॥ आसंश्चयुद्धानिपुरामहांतिकथंकर्णोनाभवद्द्वीप
एषाम् २१ कर्णश्चजानातिसुयोधनश्चद्रोणश्चजानातिपितामहश्च ॥ अन्येचयेकुरवस्तत्रसंतियथाऽर्जुनान्नास्त्यपरोधनुर्धरः २२ जानंत्येतत्कुरवःसर्वएवये
चाप्यन्येभूमिपालाःसमेताः ॥ दुर्योधनेराज्यमिहाभवद्यथाअरिंदमेफाल्गुनेऽविद्यमाने २३ तेनानुबंधंमन्यतेधार्त्तराष्ट्रःशक्यंहर्तुंपांडवानांममत्वम् ॥ किरी
टिनातालमात्रायुधेनतद्वेदिनासंयुगंतत्रगत्वा २४ गांडीवविस्फारितशब्दमाजावशृण्वानाधार्त्तराष्ट्राध्रियंते ॥ क्रुद्धंनचेदीक्षतेभीमसेनंसुयोधनोमन्यतेसिद्धमर्थम्
२५ इंद्रोऽप्येतन्नोत्सहेत्ताततहर्तुमैश्वर्यंनोजीवतिभीमसेने ॥ धनंजयेनकुलेचैवसूततथावीरेसहदेवेसहिष्णौ २६ सचेदेतांप्रतिपद्येतबुद्धिंवृद्धोराजासहपुत्रेणसूत ॥
एवंरणेपांडवकोपदग्धाननश्येयुःसंजयधार्त्तराष्ट्राः २७ जानासित्वंक्लेशमस्मासुवृत्तंत्वांपूजयन्संजयाहंक्षमेयम् ॥ यच्चास्माकंकौरवैर्भूतपूर्वंयानोवृत्तिर्धार्त्तराष्ट्रेतदाऽऽ
सीत् २८ अद्यापितत्तत्रतथैववर्त्ततांशांतिंगमिष्यामियथात्वमात्थ ॥ इंद्रप्रस्थेभवतुममैवराज्यंसुयोधनोयच्छतुभारताग्र्यः २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योग
पर्वणिसंजययानपर्वणियुधिष्ठिरवाक्येषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

च्छेदः २३ अनुबंधंबध्नातीतिबंधोराज्यादिः तमनुवृत्य वर्तमानंपांडवानांममत्वंधार्तराष्ट्रोहर्तुंशक्यंमन्यते किंकृत्वातेनकिरीटिनासहतत्रराज्येनिमित्तेसतिसंयुगंसंग्रामं गत्वाप्राप्य तालोहस्तचतुष्टयं तद्वेदिनाधनु
र्विद्यावेदिना २४ ध्रियंतेजीवंति २५ । २६ एतांबुद्धिंराज्यस्यअप्रदानेनाशोऽस्तीत्येवंरूपां २७ भूतपूर्वंभीमबंधनजतुगृहदाहादि २८ इंद्रप्रस्थेइत्युपराज्यंममभवतु भारताग्र्यइतिहस्तिनापुरंसुयोधनस्यभव
त्वितिसूचितं २९ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

महान्श्रावःश्रवणंयस्यमहाकीर्तीत्यर्थः पाठांतरेतु महान्स्रावोगतिर्यस्यअतिचंचलमित्यर्थः माव्यनीनशःक्रोधेनधार्त्तराष्ट्रान्मानाशय १ । २ । ३ प्रसमंतेस्पृशंति ४ गृध्नःस्पृहावान् ५ कर्मणां अर्थकामाद्यर्थानांमध्ये ६ परंस्थानंपरलोकं मन्यमानेनमानगता वर्षपूगंवर्षगणं तत्रत्यसुखेभ्यस्तदर्थंत्वयाआत्माऽपिदत्तः ७ सुखप्रियेभोगान्पुत्रादींश्चसेवमानः योगाभ्यासेचित्तवृत्तिनिरोधप्रभ्यसितुं कर्मआसनप्राणायामादिकंनकरोति । ब्रह्मचर्येति ब्रह्मणिचर्याआत्मानुसंधानं तत्रअप्रसक्तःप्रकर्षेणअनासक्तः योगाद्व्यावृत्तः धर्मंचयज्ञादिरूपंहित्वा यःअधर्ममेवप्रकरोतिसंचिनोति ८। ९ ननु ' धर्मेणपापमपनुदति ' इतिश्रुतेः कालांतरेअधर्मस्यनाशार्थंधर्ममप्यनुष्ठास्यामः किंमुक्त्येत्याशंक्याह नकर्मणामिति । कृतंकर्मभोगंविनाआत्मज्ञानंविनावाननश्यतीत्यर्थः ' नाभुक्तंक्षीयतेकर्म । क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरे ' इत्यादिवाक्येभ्यः उदाहृतश्रुतिस्तुप्रायश्चित्तादिनापापनाशोभवति सोऽपिअत्रैवव्यवहार्यत्वमापादयति नतुपरलोकेऽपिपापास्पर्शायप्रभवतीत्येवंपरा १० अन्वाहार्येष्विसनेनश्रौतमिष्ट्यादिकंलक्ष्यते तत्रहिअन्वाहार्योदक्षिणात्वेनदीयते ११ कार्यंधर्मः प्रेत्यमृत्वा १२ परलोकेकर्मनास्तीत्याह जहातीति १३ एवंरूपमिति । हृदयस्यप्रियेणकामेन ईदृशंक्षयिष्णु इंद्रियप्रीतिमात्रहेतुकर्मफलं तत्अत्रअस्मिन्लोकेमाऽवहं नैववहेयं अत्रकर्मकुर्वन्कामवशादमुत्रफलंनप्रार्थयेनेत्यर्थः ततश्चकोलाभइत्यतआह सइति । सःत्वंएवंनिष्कामकर्मकृत् क्रोधजंलोकंनरकं हर्षजंस्वर्गंचेत्युभौलोकौचिरायअपुनरावृत्तये माप्रहासीःमागच्छ ओहाङ्गतावित्यस्यरूपंतङभावआर्षः कर्मजंफलंत्यक्त्वा परेणवैराग्येणसंपन्नोमोक्षार्थंयोगाभ्यासमेवकुरुष्व किंराज्येनबंधुनाशलभ्येनेत्यर्थः १४

संजयउवाच ॥ धर्मेनित्यापांडवतेविचेष्टालोकेश्रुतादृश्यतेचापिपार्थ ॥ महाश्रावंजीवितंचाप्यनित्यंसंपश्यत्वंपांडवमाव्यनीनशः १ नचेद्भागंकुरवोऽन्यत्रयुद्धात्प्रयच्छेरंस्तुभ्यमजातशत्रो ॥ भैक्षचर्यामंधककृष्णिराज्येश्रेयोमन्येनतुयुद्धेनराज्यम् २ अल्पकालंजीवितंयन्मनुष्येमहास्रावंनित्यदुःखंचलंच ॥ भूयश्चतद्यशसोनानुरूपंतस्मात्पापंपांडवमाकृथास्त्वम् ३ कामामनुष्यंप्रसजंतएतेधर्मस्ययेविघ्नमूलंनरेंद्र ॥ पूर्वंनरस्तान्मतिमान्प्रणिघ्नन्लोकेप्रशंसांलभतेऽनवद्याम् ४ निबंधनीह्यर्थतृष्णेहपार्थतामिच्छतांबध्यतेधर्मएव ॥ धर्मंतुयःप्रवृणीतेसबुद्धःकामेगृध्नोहीयतेऽर्थानुरोधात् ५ धर्मंकृत्वाकर्मणांतातमुख्यंमहाप्रतापःसवितेवभाति ॥ हीनोहिधर्मेणमहीमपीमांलब्ध्वानरःसीदतिपापबुद्धिः ६ वेदोऽधीतश्चरितंब्रह्मचर्यंयज्ञैरिष्टंब्राह्मणेभ्यश्चदत्तम् ॥ परंस्थानंमन्यमानेनभूयआत्मादत्तोवर्षपूगंसुखेभ्यः ७ सुखप्रियेसेवमानोऽतिवेलंयोगाभ्यासेयोनकरोतिकर्म ॥ वित्तक्षयेहीनसुखोऽतिवेलंदुःखंशेतेकामवेगप्रणुन्नः ८ एवंपुनर्ब्रह्मचर्याप्रसक्तोहित्वाधर्मंयःप्रकारोत्यधर्मम् ॥ अश्रद्दधत्परलोकायमूढोहित्वादेहंतप्यतेप्रेत्यमंदः ९ नकर्मणांविप्रणाशोऽस्त्यमुत्रपुण्यानांवाऽप्यथवापापकानाम् ॥ पूर्वंकर्तुर्गच्छतिपुण्यपापंपश्चात्त्वेनमनुयात्येवकर्ता १० न्यायोपेतंब्राह्मणेभ्योऽथदत्तंश्रद्धापूतंगंधरसोपपन्नम् ॥ अन्वाहार्येषूत्तमदक्षिणेषुतथारूपंकर्मविख्यायतेते ११ इहक्षेत्रेक्रियतेपार्थकार्यंनवैकिंचित्क्रियतेप्रेत्यकार्यम् ॥ कृतंत्वयापारलौक्यंचकर्मपुण्यंमहत्सद्भिरतिप्रशस्तम् १२ जहातिमृत्युंचजरांभयंचनक्षुत्पिपासेमनसोऽप्रियाणि ॥ नकर्तव्यंविद्यतेतत्रकिंचिदन्यत्रवैचेंद्रियप्रीणनाद्धि १३ एवंरूपंकर्मफलंनरेंद्रमाऽत्रावहंहृदयस्यप्रियेण ॥ सक्रोधजंपांडवहर्षजंचलोकावुभौमाप्रहासीश्चिराय १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

एवंज्ञानेनकर्मणांअंतंनाशंगत्वाप्राप्य 'ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मसात्कुरुतेऽर्जुन' इतिभगवद्वचनात्बुद्धतत्त्वोऽपिकृतकृत्योऽपि सत्रादिकंमात्यजअश्वमेधादीनिकर्माण्यपिलोकसंग्रहार्थंकुरु परंतुपापस्यकर्मणोंतं समीपंपुनर्मागाः ज्ञानोत्तरकालंकृतमपिकर्मनज्ञानिनंस्पृशतीतिभावः 'तद्यथापुष्करपलाशआपोनश्लिष्यंत एवमेवंविदिपापकंकर्मनश्लिष्यते' इतिश्रुतेः १५ तच्चेदिति। भोपार्थाःभोपांडवाः तत्पापंकर्म गोत्रवधरूपं द्वेषरूपेणचिरायप्रागेवचेत्करिष्यध्वं तर्हियद्वनेवर्षपूगान्दुखंवासंनिवसध्वं तद्धर्मएवेतियत्तत्पदाध्याहारेणयोज्यं राज्यार्थंसर्वलोकनाशमिच्छतांभवतांदुर्योधनेनयोवनवासःकारितःसधर्मएवेत्यर्थः १६ ननुतदानींसहायाभावादस्माभिर्वनवासोंऽगीकृतोनदुर्योधनाज्ञयेत्याशंक्याह अप्रव्रज्येति। इमाइमानिराज्यादीनि सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः पुरस्तात्प्रव्रजनकालेएवहित्वा धात्रोरूपं बलेनधृत्वा अप्रव्रज्यवनेप्रव्रजनमकृत्वैवआस्मभवेमवयं पांडवान्आत्मन्यंतर्भाव्य उत्तमपुरुषप्रयोगः यद्यतः पुरस्तादपिएतद्बलंआत्माधीनमेवासीत् १७। १८। १९ हीनकालंगतेकालेइत्यर्थः २० एवंपूर्वयुद्धमकुर्वता

अंतंगत्वाकर्मणांमाप्रजह्याःसत्यंदमंचार्जवमानृशंस्यम् ॥ अश्वमेधंराजसूयंतथेज्याःपापस्यांतंकर्मणोमापुनर्गाः १५ तच्चेदेवंद्वेषरूपेणपार्थाःकरिष्यध्वंकर्मपापं चिराय ॥ निवसध्ववंवर्षपूगान्वनेषुदुःखंवासंपांडवाधर्मएव १६ अप्रव्रज्येमास्महित्वापुरस्तादात्माधीनंबद्बलंह्येतदासीत् ॥ नित्यंचवश्याःसचिवास्तवेमेजनार्द नोयुयुधानश्ववीरः १७ मत्स्योराजारुक्मरथःसपुत्रःप्रहारिभिःसहपुत्रैर्विराटः ॥ राजानश्चयेविजिताःपुरस्तात्त्वामेवतेसंश्रयेयुःसमस्ताः १८ महासहायःप्रतप न्बलस्थःपुरस्कृतोवासुदेवार्जुनाभ्याम् ॥ वरान्हनिष्यन्द्विषतोरंगमध्येव्यनेष्यथाधार्तराष्ट्रस्यदर्पम् १९ बलंकस्माद्वर्धयित्वापरस्यनिजान्कस्मात्कर्शयित्वासहा यान् ॥ निरुष्यकस्माद्वर्षपूगान्वनेषुयुयुत्ससेपांडवहीनकालम् २० अप्राज्ञोवापांडवयुद्धयमानोऽधर्मज्ञोवाभूतिमथोऽभ्युपैति ॥ प्रज्ञावान्वाबुद्धयमानोऽपिध र्मंसंरंभाद्वासोऽपिभूतेरपैति २१ नाधर्मेतेधीयतेपार्थबुद्धिर्नसंरंभात्कर्मचकर्थपापम् ॥ अत्थकिंतत्कारणंयस्यहेतोःप्रज्ञाविरुद्धंकर्मचिकीर्षसीदम् २२ अ व्याधिजंकटुकंशीर्षरोगियशोमुषंपापफलोदयंवा ॥ सतांपेयंयन्नपिबंत्यसंतोमन्युंमहाराजपिबप्रशाम्य २३ पापानुबंधंकोनुतंकामयेतक्षमैवतेज्यायसीनोतभो गाः ॥ यत्रभीष्मःशांतनवोहतःस्याद्यत्रद्रोणःसहपुत्रोहतःस्यात् २४ कृपःशल्यःसौमदत्तिर्विकर्णोविविंशतिःकर्णदुर्योधनौच ॥ एतान्हत्वाकीदृशंतत्सुखंस्या द्यद्विंदेथास्तदनुब्रूहिपार्थ २५ लब्ध्वाऽपीमांपृथिवींसागरांतांजरामृत्यूनैवहित्वंप्रजह्याः ॥ प्रियाप्रियेसुखदुःखेचराजन्नेवंविद्वान्नैवयुद्धंकुरुत्वम् २६ अमात्यानांयदि कामस्यहेतोरेवंयुक्तंकर्मचिकीर्षसित्वम् ॥ अपक्रमेःस्वंप्रदायैवतेषांमामागास्त्वंदेवयानात्पथोऽद्य २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणि संजययानपर्वणिसंजयवाक्येसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

इदानीमपितन्नकर्त्तव्यमित्युक्तं अथसर्वथाऽपियुद्धंकनकर्त्तव्यं जयपराजययोरव्यवस्थितत्वादित्याह अप्राज्ञइति। मूढोऽधर्मज्ञोवायुद्धयन्ऐश्वर्यंलभते प्राज्ञोधर्मज्ञःअयुद्धयन्दैवात्ऐश्वर्यात्भ्रश्यतीत्यर्थः २१ ग्रंथतात्पर्यमाह नेति। संरंभात्कोपात् पूर्वमपिपापभयादेवत्वयानकृतं तर्हिइदानींप्रज्ञाविरुद्धंतत्किमर्थंचिकीर्षसीतिभावः २२ अव्याधिजंकटुकं पित्तादिकंविनाप्यरोचकं यशोमुषंयशोहरं पेयंगिलनीयं मन्युंक्रोधं प्रशाम्यशांतोभव २३ पापेऽनुबध्नातितंतथाविधं पापस्यमूलंतंमन्युं यत्रभोगेषुनिमित्तेषु एतेनभीष्मादीनांगुरूणामपिवधोराज्यार्थिनस्त्वत्तोभविष्यतीतिदर्शितं २४। २५। २६ देवयानात्प थोर्चिरादिमार्गादपुनरावृत्तिफलात् गोत्रद्रोहेणमागाइत्यर्थः २७ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

असंशयंयदिधर्मंचरेयं यदिवाअधर्मं तदुभयंज्ञात्वापरीक्ष्याधर्माचरणंउपलभ्य गर्हयेःनिंदस्व १ धर्माधर्मपरीक्षायांत्रैविध्यमाह यत्रेति । यत्रपुरुपेदंभादिमति अधर्मः अभिचारार्थमंत्रजपादिः धर्मइत्येवान्येजानंति तथाप्रच्छन्नयोगिनिदत्तात्रेयादौ धर्मोरागद्वेषादिशून्यतारूपोयोगधर्मोऽपि उन्मत्तवदाचरणाद्धर्मरूपइवदृश्यते यत्रवसिष्ठादोधर्मःधर्मरूपएव यद्यपिचांडालादौअधर्मोप्यधर्मरूपएवास्तितथाऽपि तस्यानुपादेयत्वात्त्रयमेवविचार्यं पाठांतरेऽधर्मेतिच्छेदः एतच्चत्रयाऽपि विदुपामर्थिविवार्यमित्याशयः २ अत्रआद्ययोःप्रच्छन्नत्वात्चिरकालेनतत्त्वनिश्चयः अंत्येतुप्रत्यक्षलिंगेऽपिआपत्कालवशाद्धर्माधर्मयोर्व्यत्यासोजायतइत्याह एवमिति । एतदेवंरूपंलोकप्रत्यक्षंलिंगंब्राह्मणस्यस्वाध्यायप्रवचनादि क्षत्रियस्यशौर्यादि वैश्यस्यकृष्यादि तत्तथैवयथोक्तमेव तथापिनित्यवृत्तीनित्यंवर्तेतेतौनित्यवृत्तीधर्माधर्मौतल्लिंगंभजेतां अयंभावः क्षत्रलिंगंब्राह्मणवैश्ययोरापदिधर्मःअनापद्यधर्मः तथाचैकस्यैवलिंगस्यवर्णांतरेअवस्थाभेदाद्धर्मत्वमधर्मत्वंचानित्यमिति तत्रापिविशेषमाहआद्यमिति । आद्यंब्राह्मणलिंगंयाजनादियस्यास्तिब्राह्मणस्यतस्यैवतत्प्रमाणंअव्यभिचारि आपद्यपिक्षत्रियेणयाजनाध्यापनादिकंनकर्तव्यमित्यर्थः एवंविधंतंआपद्धर्मशास्त्रान्निबोधबुद्ध्यस्व ३ ननुकथंतर्हिएकचक्रायांभिक्षाटनंब्राह्मणस्यैवासाधारणत्वेनविहितंभवद्भिःकृतमित्याशंक्याह लुप्तायामिति । प्रकृतिःजीविकाहेतुभूतंधनं तच्चक्षत्रियस्यभूमिशस्त्रादिकं वैश्यस्यधनपश्वादिकं तस्मिन्सर्वात्म

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ असंशयंसंजयसत्यमेतद्धर्मोवरःकर्मणांयत्त्वमात्थ ॥ ज्ञात्वातुमांसंजयगर्हयेस्त्वंयदिधर्मंयदधर्मंचरेयम् १ यत्राधर्मोधर्मरूपाणिधत्तेधर्मःकृत्स्नोदृश्यतेऽधर्मरूपः ॥ बिभ्रद्धर्मोधर्मरूपंतथाचविद्वांसस्तंसंप्रपश्यंतिबुद्ध्या २ एवंतथैवापदिलिंगमेतद्धर्माधर्मौनित्यवृत्तीभजेताम् ॥ आद्यंलिंगंयस्यतस्यप्रमाणमापद्धर्मंसंजयतंनिबोध ३ लुप्तायांतुप्रकृतौयेनकर्मनिष्पादयेत्तत्परीप्सेद्विहीनः ॥ प्रकृतिस्थश्चापदिवर्तमानउभौगर्ह्यौभवतःसंजयैतौ ४ अविनाशमिच्छतांब्राह्मणानांप्रायश्चित्तंविहितंयद्विधात्रा ॥ संपश्येथाःकर्मसुवर्तमानान्विकर्मस्थान्संजयगर्हयेस्त्वम् ५ मनीषिणांसत्त्वविच्छेदनायविधीयतेसत्सुवृत्तिःसदैव ॥ अब्राह्मणाःसंतितुयेनवैद्याःसर्वोत्संगंसाधुमन्येततेभ्यः ६

नानष्टेसति येनकर्मसंध्योपासनादिकंनिष्पादयेत् तत्भिक्षाटनादिकमपिपरीप्सेत्कर्तुमिच्छेत् अन्यथाजीविकायाअभावात्कर्मलोपः प्राणनाशश्चस्यादतोऽयंतापदितावान्विप्रधर्मोऽपीतरैरनुष्ठेयएव प्रकृतिस्थश्चेति । आपदिआपद्धर्मंप्रकृतिस्थोऽपियद्यापद्धर्ममनुसरेत्सलोभाद्गर्ह्यः आपत्स्थोऽपियदिप्राकृतंधर्ममनुसरेत्सजीवनलोपात्कुटुंबहिंसयाचगर्ह्यइत्यर्थः ४ अविनाशमिति । यत्यस्माद्धेतोः विधात्राअविनाशोवृत्त्यंतरोपजीवनेनब्राह्मण्यस्यनाशोविनाशस्तदभावमिच्छतांब्राह्मणानांआपदुत्तीर्णानांप्रायश्चित्तंविहितं तस्माद्धेतोरापदिअन्यस्यान्यधर्माश्रयणंप्रसक्तमेवेतिज्ञायते । अतएवएकचक्रायामस्माभिःकृतंभिक्षाटनंनानुचितमित्यर्थः । एवमनापदिकर्मसुवर्तमानान् आपदिचविकर्मस्थान्संपश्येथाः सम्यगेवेदमितिपश्येथाः अन्यथातु आपदिकर्मस्थान्आत्मपरहिंसान् अनापदिविकर्मस्थांश्चातिलुब्धान्विगर्हयेस्त्वं ५ किंचमनीषिणांमनसःनिग्रहंनाशंकर्तुमिच्छतां ईपगतिहिंसादर्शनेष्वित्यस्यरूपं सत्त्वविच्छेदनाय सत्त्वस्यबुद्धितत्त्वस्यचिदात्मनासहएकलोलीभूतस्यविच्छेदनाय मुंजेपीकान्यायेनपृथक्करणाय सत्सुसतांगृहेषुवृत्तिर्जीविकाशास्त्रेविधीयते ‘ वेदानिमंलोकममुंचपरित्यज्यात्मनात्मानमन्विच्छेत् ’ इतिश्रुत्याऽत्मान्वेषणायसर्वसंन्यासपूर्वकंभिक्षाचर्यविधानात्नत्वाजीवृत्तिःकस्यापिनिंद्यायेतुअब्राह्मणाअपिवैद्याःविद्यानिष्ठाःनभवंतितेषांभिक्षाचर्यस्याविधानात् तेभ्यःतेषामर्थे सर्वोत्संगंसर्वेषामुत्संगंसमीपंस्वधर्मसंयोगं आपदनापदोरुचितंसाधुमन्येत । सर्वोच्छेदइतिपाठे तेभ्यस्तेषामर्थेभिक्षाद्यदनंसर्वधर्मोच्छेदायमन्येतेत्यर्थः ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तदध्वानइति । पित्रादयःयज्ञैषिणोयेतेसर्वेतदध्वानः सएवमयोक्तोऽध्वामार्गोयेषांतेतदध्वानोऽभूवन् हिप्रसिद्धे येचकर्मनकुर्युः संन्यासिनइत्यर्थः तेसर्वेतदध्वानः अहमपिआस्तिकोऽस्मीतिततोन्यंअध्वानंन मन्ये ७ एवंस्वस्यनीतिज्ञत्वप्रकाशनप्रसंगादापद्धर्मान्योगिधर्मांश्चोक्त्वा प्रकृतमनुसरतियत्किंचेति ८ धर्मेश्वरःधर्मफलस्यदाता ९ यदिसामविसृजन्स्यांतर्हिगर्ह्यःस्यां यदिवायुध्यमानःस्वधर्मजह्यां तदाग र्ह्यःस्यां ममतुद्वयमपीष्टमेवेतिभावः १० । ११ कृष्णप्रणीताःकृष्णेनैवनीतिपथंनीताः १२ । १३ । १४ ॥ ॥ इति उद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे युधिष्ठिरवाक्येअष्टाविंशो ऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १ शाम्यतेतिवचनादन्यत्तान्प्रतिनब्रूयां पांडवानांसमक्षंराज्ञोयुधिष्ठिराद्यएतदेवशृणोमि अहंचएतन्मन्येमानयामि २ तत्रराज्येनि

तदध्वानःपितरोयेचपूर्वेपितामहायेचतेभ्यःपरेऽन्ये ॥ यज्ञैषिणोयेचहिकर्मकुर्युर्नान्यंततोनास्तिकोऽस्मीतिमन्ये ७ यत्किंचनेदंवित्तमस्यांपृथिव्यांयद्देवानांत्रिदशा नांपरंयत् ॥ प्राजापत्यंत्रिदिवंब्रह्मलोकंनाधर्मतःसंजयकामयेयम् ८ धर्मेश्वरःकुशलोनीतिमांश्चाप्युपासिताब्राह्मणानांमनीषी ॥ नानाविधांश्चैवमहाबलांश्वराज न्यभोजाननुशास्तिकृष्णः ९ यदिह्यहंविसृजन्सामगर्ह्योनियुद्ध्यमानोयदिजह्यांस्वधर्मम् ॥ महायशाःकेशवस्तद्ब्रवीतुवासुदेवस्तूभयोरर्थकामः १० शैनेयोऽयंचेद यश्चांधकाश्चवार्ष्णेयभोजाःकुकुराःसृंजयाश्च ॥ उपासीनावासुदेवस्यबुद्धिंनिगृह्यशत्रून्सुहृदोनंदयंति ११ वृष्ण्यंधकाह्युग्रसेनादयोवैकृष्णप्रणीताःसर्वएवेंद्रकल्पाः ॥ मनस्विनःसत्यपरायणाश्चमहाबलायादवाभोगवंतः १२ काश्योबभ्रुःश्रियमुत्तमांगतोलब्ध्वाकृष्णंभ्रातरमीशितारम् ॥ यस्मैकामान्वर्षतिवासुदेवोग्रीष्मात्ययेमेघइव प्रजाभ्यः १३ ईदृशोऽयंकेशवस्तातविद्वान्विद्धिह्येनंकर्मणांनिश्चयज्ञम् ॥ प्रियश्चनःसाधुतमश्चकृष्णोनातिक्रामेवचनंकेशवस्य १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगप र्वणिसंजययानपर्वणियुधिष्ठिरवाक्येअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ अविनाशंसंजयपांडवानामिच्छाम्यहंभूतिमेषांप्रियंच ॥ तथा राज्ञोधृतराष्ट्रस्यसूतसमाशंसेबहुपुत्रस्यवृद्धिम् १ कामोहिमेसंजयनित्यमेवनान्यद्ब्रूयांतान्प्रतिशाम्यतेति ॥ राज्ञश्चहिप्रियमेतच्छृणोमिमन्येचैतत्पांडवानांसमक्षम् २ सुदुष्करस्तत्रशमोहिनूनंप्रदर्शितःसंजयपांडवेन ॥ यस्मिन्गृद्धोधृतराष्ट्रःसपुत्रःकस्मादेषांकलहोनावमूर्च्छेत् ३ तत्त्वंधर्मंविचरंसंजयेहमत्तश्चजानासियुधिष्ठिराच्च ॥ अथोकस्मात्संजयपांडवस्यउत्साहिनःपूरयतःस्वकर्म ४ यथाख्यातमावसतःकुटुंबेपुराकस्मात्साधुविलोपमात्थ ॥ अस्मिन्विधौवर्तमानेयथावदुच्चावचामतयोब्राह्म णानाम् ५ कर्मणाऽऽहुःसिद्धिमेकेपरत्रहित्वाकर्मविद्ययासिद्धिमेके ॥ नाभुंजानोभक्ष्यभोज्यस्यतृप्येद्विद्वानपीहविहितंब्राह्मणानाम् ६

मित्तेगृद्धःलिप्सावान् एवंसतिएषांकौरवाणांकस्माद्धेतोःकलहःनावमूर्च्छेत् ३ विचरंविचलितं पूरयतःपालयतः ४ यथाख्यातंप्रसिद्धिमनतिक्रम्यआवसतःअधितिष्ठतः साधुविलोपंधर्मलोपं युधिष्ठिरेकस्माद्धेतोःआत्थउक्तवानत्वं अस्मिन्विधौ शुचिरद्रोही कुटुंबेशुचौदेशे स्वाध्यायमधीयानोयावदायुष्यंवर्त्तयेदित्येवंरूपेवर्त्तमानेऽपि ब्राह्मणानां उच्चावचामतयो गार्हस्थ्यस्यअपरिग्रहे वा त्यागेवा नैष्ठिकब्रह्मचर्ये पारिव्राज्येवा भवंति ५ तत्रहेतुमाह कर्मणेति । सिद्धिंमोक्षं एके ‘ कर्मणैवहिसंसिद्धिमास्थिताजनकादयः ’ इत्येकेआहुः ‘ नकर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुः ’ इत्ये केआहुः यद्यपिएवंकुटुंबेऽवस्थितिः संन्यासश्च द्वयमपितुल्यवत् शास्त्रेणविहितं तथाऽपिकृत्स्नभावात्तु गृहिणोपसंहारन्यायेन आश्रमांतरसाध्यंज्ञानं गृहस्थेनसाधयितुंशक्यं नतुगृहस्थेन–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

साध्यंयज्ञादिकंआश्रमांतरेऽप्यस्तीतिकृत्स्नोधर्मोगार्हस्थ्येएवप्राप्यतइत्याशयेनाह नाभुंजानइति । यतोविद्वानपि अभुंजानोनतृप्यति यतश्चब्राह्मणानांसंन्यासिनामपिगृहस्थगृहेविहितंभोजनादिक ६ तेनक र्मणामनुकूलायाविद्यास्ताएवफलवत्योनतुतत्प्रतिकूलाइत्याह याइति । तथाहि ‘ सर्वाणिहवाइमानिभूतानिप्राणमेवाभिसंविशंति प्राणमभ्युज्जिहतेसैषादेवताप्रस्तावमन्वायत्ता ’ इतिच्छांदोग्येसर्व भूतसंवेशनोद्गमनलिंगेन जगत्कारणतयानिश्चितस्यप्राणाख्यपरमात्मनोविद्यायाःप्रस्तावकर्मसाधकत्वंदृष्टं तासांकर्मसाधकानांविद्यानांफलमस्ति नेतरासांस्वतंत्राणां अयंभावः गृहस्थःस्वात्मानम न्यांश्चपित्रादींस्तारयति यतींश्चपुष्णाति यतिस्त्वात्मानमेवतारयतिनपित्रादीन् पोषणंचस्वस्यापिनकरोतिभैक्षोपजीवित्वादतोगार्हस्थ्यमेवश्रेष्ठमिति किंचनैष्कर्म्यंदृष्टविरुद्धमपीत्याह तत्रेति । तत्रकर्म

यावैविद्याःसाधयंतीहकर्मतासांफलंविद्यतेनेतरासाम् ॥ तत्रेहवैदृष्टफलंतुकर्मपीत्वोदकंशाम्यतितृष्णयाऽऽर्तः ७ सोऽयंविधिर्विहितःकर्मणैवसंवर्ततेसंजयतत्र कर्म ॥ तत्रयोऽन्यत्कर्मणःसाधुमन्येन्मोघंतस्यालपितंदुर्बलस्य ८ कर्मणाऽमीभांतिदेवाःपरत्रकर्मणैवेहप्लवतेमातरिश्वा ॥ अहोरात्रेविदधत्कर्मणैवअतंद्रितोनि त्यमुदेतिसूर्यः ९ मासार्धमासानथनक्षत्रयोगानतंद्रितश्चंद्रमाश्चाभ्युपैति ॥ अतंद्रितोदहतेजातवेदाःसमिद्ध्यमानःकर्मकुर्वन्प्रजाभ्यः १० अतंद्रिताभारमिमं महांतंबिभर्तिदेवीपृथिवीबलेन ॥ अतंद्रिताःशीघ्रमपोवहंतिसंतर्पयंत्यःसर्वभूतानिनद्यः ११ अतंद्रितोवर्षतिभूरितेजाःसन्नादयन्नंतरिक्षंदिशश्च ॥ अतंद्रितोब्रह्म चर्यंचचारश्रेष्ठत्वमिच्छन्बलभिद्देवतानाम् १२ हित्वासुखंमनसश्चप्रियाणितेनशक्रःकर्मणाश्रैष्ठ्यमाप ॥ सत्यंधर्मंपालयन्नप्रमत्तोदमंतितिक्षांसमतांप्रियंच १३ एतानिसर्वाण्युपसेवमानःसदेवराज्यंमघवान्प्रापमुख्यम् ॥ बृहस्पतिर्ब्रह्मचर्यंचचारसमाहितःसंशितात्मायथावत् १४ हित्वासुखंप्रतिरुद्ध्येंद्रियाणितेनदेवा नामगमद्गौरवंसः ॥ तथानक्षत्राणिकर्मणाऽमुत्रभांतिरुद्रादित्यावसवोऽथापिविश्वे १५ यमोराजावैश्रवणःकुबेरोगंधर्वयक्षाप्सरसश्चसूत ॥ ब्रह्मविद्यांब्रह्मचर्यंक्रि यांचनिषेवमाणाऋषयोऽमुत्रभांति १६ जानन्निमंसर्वलोकस्यधर्मंविप्रेंद्राणांक्षत्रियाणांविशांच ॥ सकस्मात्त्वंजानतांज्ञानवान्सन्व्यायच्छसेसंजयकौरवार्थे १७ आ म्नायेषुनित्यसंयोगमस्यतथाऽश्वमेधेराजसूयेचविद्धि ॥ संयुज्यतेधनुषावर्मणाचहस्त्यश्वाद्यैरथशस्त्रैश्चभूयः १८ तेचेदिमेकौरवाणामुपायमवगच्छेयुरवधेनैवपार्थाः ॥ धर्मत्राणंपुण्यमेषांकृतंस्यादार्येवृत्तेभीमसेनंनिगृह्य १९ तेचेत्पित्र्येकर्मणिवर्तमानाआपद्येरन्दिष्टवशेनमृत्युम् ॥ यथाशक्त्यापूरयंतःस्वकर्मतदप्येषांनिधनंस्या त्प्रशस्तम् २० उताहोत्वंमन्यसेशाम्यमेवराज्ञांयुद्धेवर्ततेधर्मतंत्रम् ॥ अयुद्धेवावर्ततेधर्मतंत्रंतथैवतेवाचमिमांशृणोमि २१

तद्भावतारतम्येविचारणीये कर्मइहैवदृष्टफलम् ७ सोऽयंज्ञानविधिःकर्मणैवसहविहितः तत्रचअनुष्ठीयमानेकर्मउद्वर्ततेउच्छिद्यते कर्मसमवेतमेवज्ञानंसकलकर्मोच्छेदहेतुरित्यर्थः कर्मणोऽन्यत्संन्यासं मन्येतमन्यते ८ कर्मसमुच्चितंज्ञानंस्तौति कर्मणाऽमीभांतीत्यादिना । ब्रह्मविद्यांब्रह्मचर्यंक्रियांचनिषेवमाणाइत्युपसंहारात् ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ व्यायच्छसेनिग्रहंकरोषि १७ आम्नायेष्विति । विद्याधर्मःशौर्यंचयुधिष्ठिरेपुष्कलमस्तीतिनायमन्येनशिक्षणीयोजेतुंवाशक्यइत्यर्थः १८ कौरवाणांअवधेनउपायं राज्यप्राप्तावितिशेषः एषांएतैः भीमसेनंआर्येवृत्तेअहिंसायांनिगृह्य पुण्यमेवकृतंस्यात् १९ पित्र्येकर्मणिक्षात्रधर्मेयुद्धे पूरयंतःपालयंतः २० शाम्यमेवक्षमःकार्यएवेतिमन्यसेतर्हि धर्मतंत्रंधर्मानुष्ठानं युद्धपक्षेऽस्तिउतअयुद्धपक्षे तयोर्मध्येयदेववक्ष्यसितथैवतेवाचंशृणोमिक रिष्यामीत्यर्थः २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ननुक्षत्रधर्मलोपेऽपिगोत्रत्वयोनकर्त्तव्यइत्याशंक्याह चातुर्वर्ण्यस्येत्यादिना २२ प्रतीच्छेत्प्रतिगृह्णीयात् २३। २४ सःक्षत्रियःअधीत्यप्राप्य यदिच्छयाप्रस्यधर्मस्यइच्छयाबलेनब्रह्मलोकंगच्छति नोचेज्जनकादिवदिहैवकृतकृत्योभवतीत्यर्थः भोगमोक्षकरःक्षात्रोधर्मोदुस्त्यजइतिभावः २५ नाधीयीतवेदाध्ययनंनकुर्यात् यज्ञःश्रौतःस्मार्त्तश्चप्रतिषिद्धः ' तस्माच्छूद्रोयज्ञेऽनवक्लृप्तः ' इतिश्रुतेः २६ एतानिति। यथासर्वाश्रमपालकत्वाद्गृहस्थस्यश्रैष्ठ्यं तथासर्ववर्णपालकत्वात्धर्मेणराज्यकरणमपिश्रेष्ठतममित्यर्थः २७ तस्मात्राज्ञःश्रेयान्प्रशस्ततरः अभिज्ञातः ज्ञानतःधर्मतश्चयदिकश्चिदस्ति सतंयुधिष्ठिरंप्रजानां कर्मणिषष्ठी प्रजाःद्रष्टुंराज्यंप्राप्तुमित्यर्थः अनुशिष्यन् अनुशासितुमिच्छन् एतन्मदुक्तंधर्मजातंयुधिष्ठिरेऽस्तीतिबुध्येत नचतस्मिन्नसाधुः युधिष्ठिरेऽसाधुरधर्मोनचास्तीत्यपिबुध्येत् यद्वा एवंसत्यपितस्मिन्ननुशास्तरि राजासाधुर्नइतिनअपितुसाधुरेव यदितेनइतोऽधिकंज्ञायतेउच्यतेच तर्हितस्यापिवचनंकरिष्यत्येवेत्यर्थः । अनुशिष्यात्प्रजानांनचेद्बुध्येदितितस्मिन्नसाध्वितिपाठे श्रेयांश्चेद्

चातुर्वर्ण्यस्यप्रथमंसंविभागमवेक्ष्यत्वंसंजयस्वंचकर्म ॥ निशम्याथोपांडवानांचकर्मप्रशंसवानिंद्वायामातिस्ते २२ अधीयीतब्राह्मणोवैयजेतदद्यादीयात्तीर्थमुख्या
निचैव ॥ अध्यापयेद्याजयेच्चापियाज्यान्प्रतिग्रहान्वाविहितान्प्रतीच्छेत् २३ तथाराजन्योरक्षणंवैप्रजानांकृत्वाधर्मेणाप्रमत्तोऽथदत्वा ॥ यज्ञैरिष्ट्वासर्ववेदानधी
त्यदारान्कृत्वापुण्यकृदावसेद्गृहान् २४ सधर्मात्माधर्ममधीत्यपुण्यंयदिच्छयाव्रजतिब्रह्मलोकम् ॥ वैश्योऽधीत्यकृषिगोरक्षपण्यैर्वित्तंचिन्वपालयन्नप्रमत्तः २५
प्रियंकुर्वन्ब्राह्मणक्षत्रियाणांधर्मशीलःपुण्यकृदावसेद्गृहान् ॥ परिचर्यावंदनंब्राह्मणानांनाधीयीतप्रतिषिद्धोऽस्ययज्ञः ॥ नित्योत्थितोभूतयेऽतंद्रितःस्यादेवंस्मृतःशूद्रध
र्मःपुराणः २६ एतान्राजापालयन्नप्रमत्तोनियोजयन्सर्ववर्णान्स्वधर्मे ॥ अकामात्मासमवृत्तिःप्रजासुनाधार्मिकाननुरुद्ध्येतकामात् २७ श्रेयांस्तस्माद्यदिविद्ये
तकश्चिदभिज्ञातःसर्वधर्मोपपन्नः ॥ सतंद्रष्टुमनुशिष्यन्प्रजानांनचैतद्बुद्ध्येदितितस्मिन्नसाधुः २८ यदागृद्ध्येत्परभूतौनृशंसोविधिप्रकोपाद्बलमाददानः ॥ ततो
राज्ञामभवद्युद्धमेतत्तत्रजातंवर्मशस्त्रंधनुश्च २९ इंद्रेणैतद्दस्युवधायकर्मउत्पादितंवर्मशस्त्रंधनुश्च ३० तत्रपुण्यंदस्युवधेनलभ्यतेसोऽयंदोषःकुरुभिस्तीव्ररूपः ॥ अध
र्मज्ञैर्धर्ममबुध्यमानैःप्रादुर्भूतःसंजयसाधुतन्न ३१ तत्रराजाधृतराष्ट्रःसपुत्रोधर्म्यंहरेत्पांडवानामकस्मात् ॥ नावेक्षंतेराजधर्मंपुराणंतदन्वयाःकुरवःसर्वएव ३२ स्ते
नोहरेद्यत्रधनंह्यदृष्टःप्रसह्यवायत्रहरेतदृष्टः ॥ उभौगर्ह्यौभवतःसंजयैतौकिंवैपृथक्त्वंधृतराष्ट्रस्यपुत्रे ३३

द्रष्टुंधर्मंदर्शयितुंअनुशिष्यात्नचेत्प्रजानांप्रजाःराज्यंनगृध्येदितिहेतोस्तस्मिन्युधिष्ठिरेसाध्वेववर्त्ततइतिशेषः २८ धर्मतस्तु नृशंसत्वातदुर्योधनोधार्मिकेणराज्ञावध्यएवेतिसूचयन्नाह यदेत्यादिनासार्द्धेन । परभूतौ परैश्वर्ये नृशंसश्चारकल्पोराजा विधिप्रकोपात्दैवप्रातिकूल्यात्गृद्ध्येत् ततोहेतोः राज्ञांपरस्परंयुद्धंसमभवत् अनेनयुद्धाख्यस्यकर्मणउत्पत्तिरुक्ता २९ कर्मयुद्धं तत्रोत्पत्तिशिष्टंगुणत्रयमाह वर्मकवचं शस्त्रंवज्रादि धनुश्चेति । यंतइंद्रेणदस्युवधायैतत्रयंउत्पादितमत एतैरेवधर्मोदस्युंदुर्योधनंयदिहन्यात्सएवधर्मइतिभावः ३० दुर्योधनेदस्युत्वंनिरूपयति तत्रेत्यादिना । कुरुभिर्निमित्तभूतैरयंदोषःवंचनारूपःप्रादुर्भूतः पारदार्यदोषइवइंद्रात् ३१ धर्म्यंधर्मादागतंपित्र्यंराज्यं तदन्वयास्तदनुसारिणः ३२ पृथक्त्वंस्तेनादन्यत्वम् ३३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एतंछलेनराज्यापहारं निविष्टःयनवासादूर्ध्वंराज्यंग्राह्यमितिकौरवेपुन्यासरूपेणस्थितः तंभागं नःअस्माकं परेकस्मात् आददीरन्‌गृहीतवंतः ३४ पदेपदनीये अवश्यग्राह्येभागेनिमित्ते ३५ । ३६ कामानुगेन
रजसाउपरुद्धांगृहकर्मतोनिरुद्धां पाठांतरेरजसाउपरुद्धंयथास्यात्तथाव्रजंतीं ३७ तंदुःशासनंयद्यवारयिष्यत् तदाममप्रियंअकरिष्यत् अस्यपुत्राणांचदुर्योधनादीनांप्रियंकृतमभविष्यत् दुःशासनस्यानिवारणा
न्मत्प्रियस्याकरणाच्चतत्पुत्राणांनाशोभविष्यतीतितत्त्वोक्तिः ३८ प्रातिलोम्यात् अक्रमेण श्वशुराणांमध्ये कृष्णांसभांनिनायेतिसंबंधः किंचित्करुणंव्यपेक्ष्यदीनंयथास्यात्तथाकिंचिदालोच्येत्यर्थः क्षत्तुरन्यंना

सोऽयंलोभान्मन्यतेधर्ममेतंयमिच्छतिक्रोधवशानुगामी ॥ भागःपुनःपांडवानांनिविष्टस्तंनःकस्मादाददीरन्परेवै ३४ अस्मिन्पदेयुद्ध्यतांनोवधोऽपिश्लाघ्यःपित्र्यंपर
राज्याद्विशिष्टम् ॥ एतान्धर्मान्कौरवाणांपुराणानाचक्षीथाःसंजयराजमध्ये ३५ एतेमदान्मृत्युवशाभिपन्नाःसमानीताधार्तराष्ट्रेणमूढाः ॥ इदंपुनःकर्मपापीयएव
सभामध्येपश्यवृत्तंकुरूणाम् ३६ प्रियांभार्यांद्रौपदींपांडवानांयशस्विनींशीलवृत्तोपपन्नाम् ॥ यदुपैक्षंतकुरवोभीष्ममुख्याःकामानुगेनोपरुद्धांव्रजंतीम् ३७ तंचेत्त
दातेसकुमारवृद्धाअवारयिष्यन्कुरवःसमेताः ॥ ममप्रियंधृतराष्ट्रोऽकरिष्यत्पुत्राणांचकृतमस्याभविष्यत् ३८ दुःशासनःप्रातिलोम्यान्निनायसभामध्येश्वशुराणांच
कृष्णाम् ॥ सातत्रनीताकरुणंव्यपेक्ष्यनान्यंक्षत्तुर्नाथमवापकिंचित् ३९ कार्पण्यादेवसहितास्तत्रभूपानाशक्नुवन्प्रतिवक्तुंसभायाम् ॥ एकःक्षत्ताधर्म्यमर्थंब्रुवाणो
धर्मंबुद्ध्याप्रत्युवाचाल्पबुद्धिम् ४० अनुक्त्वात्वंधर्ममेतंसभायामथेच्छसेपांडवस्योपदेष्टुम् ॥ कृष्णात्वेतत्कर्मचकारशुद्धंसुदुष्करंतत्रसभांसमेत्य ४१ येनकृच्छ्रा
त्पांडवानुज्जहारतथाऽऽत्मानंनौरिवसागरौघात् ॥ यत्राब्रवीत्सूतपुत्रःसभायांकृष्णांस्थितांश्वशुराणांसमीपे ४२ नतेगतिर्विद्यतेयाज्ञसेनिप्रपद्यदासीधार्तराष्ट्रस्य
वेश्म ॥ पराजितास्तेपतयोनसंतिपतिंचान्यंभाविनित्वंवृणीष्व ४३ योबीभत्सोर्हृदयेप्रोतआसीदस्थिच्छिंदन्मर्मघातीसुघोरः ॥ कर्णाच्छरोवाङ्मयस्तिग्मतेजाः
प्रतिष्ठितोहृदयेफाल्गुनस्य ४४ कृष्णाजिनानिपरिधित्समानान्दुःशासनःकटुकान्यभ्यभाषत् ॥ एतेसर्वेषंढतिलाविनष्टाक्षयंगतानरकंदीर्घकालम् ४५ गांधारराजः
शकुनिर्निकृत्यायदब्रवीद्द्यूतकालेसपार्थम् ॥ पराजितोनंदनःकिंतवास्तिकृष्णयात्वंदीव्यवैयाज्ञसेन्या ४६ जानासित्वंसंजयसर्वमेतद्द्यूतेवाक्यंगर्ह्यमेवंयथोक्तम् ॥
स्वयंत्वहंप्रार्थयेतत्रगंतुंसमाधातुंकार्यमेतद्विपन्नम् ४७ अहापयित्वायदिपांडवार्थंशमंकुरूणामपिचेच्छकेयम् ॥ पुण्यंचमेस्याच्चरितंमहोदयंमुच्येरंश्चकुरवोमृत्यु
पाशात् ४८ अपिमेवाचंभाषमाणस्यकाव्यांधर्मारामामर्थवतीमहिंस्राम् ॥ अवेक्षेरन्धार्तराष्ट्राःसमक्षंमांचप्राप्तंकुरवःपूजयेयुः ४९ अतोऽन्यथारथिनाफाल्गुनेनभी
मेनचैवाहवदंशितेन ॥ परासिक्तान्धार्त्तराष्ट्रांश्चविद्धिप्रदह्यमानान्कर्मणास्वेनपापान् ५०

थंरक्षितारंनअवाप ३९ कार्पण्यात् दैन्यात् ४० पांडवस्यधर्मंउपदेष्टुंइच्छसे हेसंजयेतिशेषः ४१ । ४२ प्रपद्यगच्छ ४३ । ४४ परिधित्समानान्परिधातुमिच्छतः ४५ नंदनआनंद
यिताकनिष्ठभ्राता ४६ विपन्नंनष्टं समाधातुंसमीकर्तुं ४७ शकेयंशक्तःस्यां ४८ काव्यांशौक्रीं नीतियुक्तामित्यर्थः ४९ परासिक्तान्निर्धूतान्संपदाहीनान् ५०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

 रौद्राःमर्मच्छिदः रूक्षाःनिःस्नेहाः भाषतेद्यूनात्रंसानेऽभाषत ५१ । ५२ अहंईश्वरः ब्रह्मवेदः ब्राह्मणाश्च धार्तराष्ट्रोच्छेदेएकोधृतराष्ट्रएवशोच्योभवेत् पांडवोच्छेदेतुवयंत्रयोऽपिशोच्याभविष्यामइतिश्लो
कद्वयस्यार्थः बहूनामुच्छेदोनभविष्यतीतितात्पर्यम् ५३ । ५४ । ५५ लतेति । पांडवाश्रयेणैवधार्तराष्ट्राणांजीवनंनान्यथेतिभावः ५६ । ५७ । ५८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि

पराजितान्पांडवेयांस्तुवाचोरौद्राःरूक्षाभाषतेधार्त्तराष्ट्रः ॥ गदाहस्तोभीमसेनोऽप्रमत्तोदुर्योधनंस्मारयिताहिकाले ५१ सुयोधनोमन्युमयोमहाद्रुमःस्कंधःकर्णः
शकुनिस्तस्यशाखा ॥ दुःशासनःपुष्पफलेसमृद्धेमूलंराजाधृतराष्ट्रोऽमनीषी ५२ युधिष्ठिरोधर्ममयोमहाद्रुमःस्कंधोऽर्जुनोभीमसेनोऽस्यशाखा ॥ माद्रीपुत्रौपुष्प
फलेसमृद्धेमूलंत्वहंब्रह्मचब्राह्मणाश्च ॥ वनंराजाधृतराष्ट्रःसपुत्रोव्याघ्रास्तेवैसंजयपांडुपुत्राः ५३ मावनंछिंधिसव्याघ्रंमाव्याघ्राऽनीनशन्वनात् ५४ निर्वनोवध्यते
व्याघ्रोनिर्व्याघ्रंछिद्यतेवनम् ॥ तस्माद्व्याघ्रोवनंरक्षेद्वनंव्याघ्रंचपालयेत् ५५ लताधर्माधार्त्तराष्ट्राःशालाःसंजयपांडवाः ॥ नलतावर्धतेजातुमहाद्रुममनाश्रिता
५६ स्थिताःशुश्रूषितुंपार्थाःस्थितायोद्धुमरिंदमाः ॥ यत्कृत्यंधृतराष्ट्रस्यतत्करोतुनराधिपः ५७ स्थिताःशमेमहात्मानःपांडवाधर्मचारिणः ॥ योधाःसमर्थास्त
द्विद्वन्नाचक्षीथायथातथम् ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिकृष्णवाक्येएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥
आमंत्रयेत्वांनरदेवदेवगच्छाम्यहंपांडवस्वस्तितेऽस्तु ॥ कच्चिन्नवाचावृजिनंहिकिंचिदुच्चारितंमेमनसोऽभिषंगात् १ जनार्दनंभीमसेनार्जुनौचमाद्रीसुतौसात्यकिंचे
कितानम् ॥ आमंत्र्यगच्छामिशिवंसुखंवःसौम्येनमांपश्यतचक्षुषानृपाः २ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अनुज्ञातःसंजयस्वस्तिगच्छननःस्मरस्यप्रियंजातुविद्वन् ॥
विद्मश्चत्वांतेचवयंचसर्वेशुद्धात्मानंमध्यगतंसभास्थम् ३ आप्तोदूतःसंजयसुप्रियोऽसिकल्याणवाक्शीलवांस्तृप्तिमांश्च ॥ नमुह्येस्त्वंसंजयजातुमत्यानचक्रुद्ध्येरु
च्यमानोदुरुक्तैः ४ नमर्मगांजातुवक्ताऽसिरूक्षांनोपश्रुतिंकटुकांनोतमुक्ताम् ॥ धर्मारामामर्थवतीमहिंस्रामेतांवाचंतवजानीमसूत ५ त्वमेवनःप्रियतमोऽसिदू
तइहागच्छेद्विदुरोवाद्वितीयः ॥ अभीक्ष्णदृष्टोऽसिपुराहिनस्त्वंधनंजयस्यात्मसमःसखाऽसि ६ इतोगत्वासंजयक्षिप्रमेवउपातिष्ठेथाब्राह्मणान्येतदर्हाः ॥ विशुद्ध
वीर्यांश्चरणोपपन्नाःकुलेजाताःसर्वधर्मोपपन्नाः ७ स्वाध्यायिनोब्राह्मणाभिक्षवश्चतपस्विनोयेचनित्यावनेषु ॥ अभिवाद्यावैमद्वचनेनवृद्धास्तथेतरेषांकुशलंवदेथाः
८ पुरोहितंधृतराष्ट्रस्यराज्ञस्तथाचार्यानृत्विजोयेचतस्य ॥ तैश्चत्वंतातसहितैर्यथार्हंसंगच्छेथाःकुशलेनैवसूत ९ अश्रोत्रियायेचवसंतिवृद्धामनस्विनःशीलबलोप
पन्नाः ॥ आशंसन्तोऽस्माकमनुस्मरंतोयथाशक्तिधर्ममात्रांचरंतः १०

नीलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ॥ ॥ अभिषंगात् आवेशात् १ । २ । ३ । ४ उपश्रुतिंवार्ता रूक्षांमर्मगांचनोवक्ताऽसि कटुकांनीरसां मुक्तांमकृतांकार्यही
नांवा ५ । ६ चरणंब्रह्मचर्येणाध्ययनम् । ७ । ८ । ९ अश्रोत्रियाःअत्रैवर्णिकाःशूद्रादयः वृद्धत्वाद्धर्ममात्रांधर्मलेशंचरंतः १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्लाघस्वस्तुहिपूर्वं जघन्यंपश्चात्तेभ्यस्तेषांअनामयंपृच्छेः । व्यवहारेणवाणिज्यादिना पालयंतःस्थानाधिकारिणः ११ चतुष्पाव मंत्रउपचारःप्रयोगःसंहारश्चेतिचत्वारःपादाअस्येतिअस्त्रं १२

श्लाघस्वमांकुशलिनंस्मतेभ्योह्यनामयंतातपृच्छेर्जघन्यम् ॥ येजीवंतिव्यवहारेणराष्ट्रेयेपालयंतोनिवसंतिराष्ट्रे ११ आचार्यइष्टोनयगोविधेयोवेदानभीप्सन्ब्रह्मचर्यंचचार ॥ योऽस्त्रंचतुष्पात्पुनरेवचक्रेद्रोणःप्रसन्नोऽभिवाद्यस्त्वयाऽसौ १२ अधीतविद्यश्चरणोपपन्नोयोऽस्त्रंचतुष्पात्पुनरेवचक्रे ॥ गंधर्वपुत्रप्रतिमंतरस्विनंतमश्वत्थामानंकुशलंस्मपृच्छेः १३ शारद्वतस्यावसथंस्मगत्वामहारथस्यात्मविदांवरस्य ॥ त्वंमामभीक्ष्णंपरिकीर्तयन्वैकृपस्यपादौसंजयपाणिनास्पृशेः १४ यस्मिन्शौर्यमानृशंस्यंतपश्चप्रज्ञाशीलंश्रुतिसत्वेधृतिश्च ॥ पादौगृहीत्वाकुरुसत्तमस्यभीष्मस्यमांतत्रनिवेदयेथाः १५ प्रज्ञाचक्षुर्यःप्रणेताकुरूणांबहुश्रुतोवृद्धसेवीमनीषी ॥ तस्मैराज्ञेस्थविरायाभिवाद्यआचक्षीथाःसंजयमामरोगम् १६ ज्येष्ठःपुत्रोधृतराष्ट्रस्यमंदोमूर्खःशठःसंजयपापशीलः ॥ प्रशास्तावैपृथिवीयेनसर्वासुयोधनंकुशलंतातपृच्छेः १७ भ्राताकनीयानपितस्यमंदस्तथाशीलःसंजयसोऽपिशश्वत् ॥ महेष्वासःशूरतमःकुरूणांदुःशासनःकुशलंतातवाच्यः १८ यस्यकामोवर्ततेनित्यमेवनान्यच्छमाद्भारतानामितिस्म ॥ सबाल्हिकानामृषभोमनीषीत्वयाऽभिवाद्यःसंजयसाधुशीलः १९ गुणैरनेकैःप्रवरैश्चयुक्तोविज्ञानवान्नैवचनिष्ठुरोयः ॥ स्नेहादमर्षंसहतेसदैवससोमदत्तःपूजनीयोमतोमे २० अर्हत्तमःकुरुषुसौमदत्तिःसनोभ्रातासंजयमत्सखाच ॥ महेष्वासोरथिनामुत्तमोऽर्हःसहामात्यःकुशलंतस्यपृच्छेः २१ येचैवान्येकुरुमुख्यायुवानःपुत्राःपौत्राभ्रातरश्चैवयेनः ॥ यंयमेषांमन्यसेयेनयोग्यंतत्तत्प्रोच्यानामयंसूतवाच्याः २२ येराजानःपांडवायोधनायसमानीताधार्तराष्ट्रेणकेचित् ॥ वशातयःशाल्वकाःकेकयाश्चतथांऽबष्ठायेत्रिगर्ताश्चमुख्याः २३ प्राच्योदीच्यादाक्षिणात्याश्चशूरास्तथाप्रतीच्याःपार्वतीयाश्चसर्वे ॥ अनृशंसाःशीलवृत्तोपपन्नास्तेषांसर्वेषांकुशलंसूतपृच्छेः २४ हस्त्यारोहारथिनःसादिनश्चपदातयश्चार्यसंघामहांतः ॥ आख्यायमांकुशलिनंस्मनित्यमनामयंपरिपृच्छेःसमग्रान् २५ तथाराज्ञोह्यर्थयुक्तानमात्यान्दौवारिकान्येचसेनांनयंति ॥ आयव्ययंयेगणयंतिनित्यमर्थांश्चयेमहतश्चिंतयंति २६ वृंदारकंकुरुमध्येष्वमूढंमहाप्रज्ञंसर्वधर्मोपपन्नम् ॥ नतस्ययुद्धंरोचतेवैकदाचिद्वैश्यापुत्रंकुशलंतातपृच्छेः २७ निकर्तनेदेवनेयोऽद्वितीयश्छन्नोपधःसाधुदेवीमताक्षः ॥ योदुर्जयोदेवरथेनसंख्येसचित्रसेनःकुशलंतातवाच्यः २८ गांधारराजःशकुनिःपार्वतीयोनिकर्तनीयोऽद्वितीयोऽक्षदेवी ॥ मानंकुर्वन्धार्तराष्ट्रस्यसूतमिथ्याबुद्धेःकुशलंतातपृच्छेः २९ यःपांडवानेकरथेनवीरःसमुत्सहत्यप्रधृष्यान्विजेतुम् ॥ योमुह्यतांमोहयिताऽद्वितीयोवैकर्तनःकुशलंतस्यपृच्छेः ३० सएवभक्तःसगुरुःसभर्तासवैपितासचमातासुहृच्च ॥ अगाधबुद्धिर्विदुरोदीर्घदर्शीसनोमंत्रीकुशलंतंस्मपृच्छेः ३१

गंधर्वेति सौंदर्यसंगीतंचतस्मिन्द्योतितम् १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ १९ । २० । २१ । २२ पांडवायोधनाय पांडवैःसहयुद्धाय तथाऽत्वंत्याइत्यपिपाठः २३ । २४ । २५ । २६ वृंदारकंश्रेष्ठम् २७ निकर्तनेऽर्थापहारेसाध्ये प्रथमांतपाठेऽर्थापहर्त्ता छन्नोपधोगुप्तच्छलः २८ । २९ मुह्यतांधार्त्तराष्ट्राणाम् ३० । ३१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३२ । ३३ नइतिधार्त्तराष्ट्रान् अंतर्भाव्योक्तं तेषांभार्याइत्यर्थः सुसंगुप्ताइतिकुशलप्रश्नप्रकारकथनं ३४ । ३५ । ३६ । ३७ लघुशीघ्रहारि वेशस्त्रियोवेश्याः । ३८ । ३९ आनृशंस्यंदयामर्हतीत्यानृशंस्यः ४० । ४१ शत्रूनधार्त्तराष्ट्रान्निगृह्य वःयुष्मान्भरिष्येपोषयिष्ये इतिब्रूयाइतिशेषः ४२ संतीति । मेमयाकृतानिवत्सरदेयानिनोवर्तयंतिनचालयंतितित्वदीयाअधिकारिणः तान्यहंयथायथा

वृद्धाःस्त्रियोयाश्चगुणोपपन्नाज्ञायंतेनःसंजयमातरस्ताः ॥ ताभिःसर्वाभिःसहिताभिःसमेत्यस्त्रीभिःसवृद्धाभिरभिवादंवदेथाः ३२ कच्चित्पुत्राजीवपुत्राःसुसम्यग्वर्तंते वोवृत्तिमनृशंसरूपाः ॥ इतिस्मोक्त्वासंजयब्रूहिपश्चादजातशत्रुःकुशलीसपुत्रः ३३ यानोभार्याःसंजयवेत्थतत्रतासांसर्वासांकुशलंतातपृच्छेः ॥ सुसंगुप्ताःसुरभयोऽनवद्याःकच्चिद्गृहानावसथाप्रमत्ताः ३४ कच्चिद्वृत्तिंश्वशुरेषुभद्राःकल्याणींवर्तध्वमनृशंसरूपाम् ॥ यथाचवःस्युःपतयोनुकूलास्तथावृत्तिमात्मनःस्थापयध्वम् ३५ यानःस्नुषाःसंजयवेत्थतत्रप्राप्ताःकुलेभ्यश्चगुणोपपन्नाः ॥ प्रजावत्योब्रूहिसमेत्यताश्चयुधिष्ठिरोवोऽभ्यवदत्प्रसन्नः ३६ कन्याःस्वजेथाःसदनेषुसंजयअनामयंमद्वचनेनपृष्ट्वा ॥ कल्याणावःसंतुपतयोऽनुकूलायूयंपतीनांभवताऽनुकूलाः ३७ अलंकृतावस्त्रवत्यःसुगंधाअबीभत्साःसुखिताभोगवत्यः ॥ लघुयासांदर्शनंवाक्चलघ्वीवेशस्त्रियःकुशलंतातपृच्छेः ३८ दास्यःस्युर्यायेचदासाःकुरूणांतदाश्रयाबहवःकुब्जखंजाः ॥ आख्यायमांकुशलिनंस्मतेभ्योऽप्यनामयंपरिपृच्छेर्जघन्यम् ३९ कच्चिद्वृत्तिंवर्ततेवैपुराणींकच्चिद्भोगान्धार्तराष्ट्रोददाति ॥ अंगहीनान्कृपणान्वामनान्वायानानृशंस्योधृतराष्ट्रोबिभर्ति ४० अंधांश्चसर्वान्स्थविरांस्तथैवहस्त्याजीवाबहवोयेऽत्रसंति ॥ आख्यायमांकुशलिनंस्मतेभ्योऽप्यनामयंपरिपृच्छेर्जघन्यम् ४१ माभैष्टदुःखेनकुजीवितेननूनंकृतंपरलोकेषुपापम् ॥ निगृह्यशत्रून्सुहृदोऽनुगृह्यवासोभिरन्नेनचवोभरिष्ये ४२ संत्येवमेब्राह्मणेभ्यःकृतानिभावीन्यथोनोबतवर्त्तयंति ॥ तान्पश्यामियुक्तरूपांस्तथैवतामेवसिद्धिंश्रावयेथानृपंतम् ४३ येचानाथादुर्बलाःसर्वकालमात्मन्येवप्रयतंतेऽथमूढाः ॥ तांश्चापित्वंकृपणान्सर्वथैवास्मद्वाक्यात्कुशलंतातपृच्छेः ४४ येचाप्यन्येसंश्रिताधार्तराष्ट्रान्नानादिग्भ्योऽभ्यागताःसूतपुत्र ॥ दृष्ट्वातांश्चैवार्हतश्चापिसर्वान्संपृच्छेथाःकुशलंचाव्ययंच ४५ एवंसर्वानागताभ्यागतांश्चराज्ञोदूतान्सर्वदिग्भ्योऽभ्युपेतान् ॥ पृष्ट्वासर्वान्कुशलंतांश्चसूतपश्चादहंकुशलीतेषुवाच्यः ४६ नहीदृशाःसंत्यपरेपृथिव्यांयेयोधकाधार्तराष्ट्रेणलब्धाः ॥ धर्मस्तुनित्योममधर्मएवमहाबलःशत्रुनिबर्हणाय ४७ इदंपुनर्वचनंधार्तराष्ट्रंसुयोधनंसंजयश्रावयेथाः ॥ यस्तेशरीरेहृदयंदुनोतिकामःकुरूनसपत्नोऽनुशिष्याम् ४८

वत्पश्यामि तथैवतांसिद्धिंत्वद्दत्तंसम्यक्परिपालयामीतिदूतद्वारामांश्रावयेथाइतितंनृपंदुर्योधनंब्रूहीतिशेषः । एतेनब्राह्मणवृत्तिषुपक्षपातोदुर्योधनेचकनिष्ठत्वादाज्ञाप्रतिपालनौचित्यंचदर्शितं ४३ आत्मन्येवप्रयतंते नतुकर्तुंशक्नुवंति ४४ । ४५ । ४६ नहीति । धर्मबलेनैवजयोभविष्यति नसहायैरित्यर्थः नित्यःअविनाशिफलः ४७ । ४८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

युक्तिःसंभावना एतस्यार्थस्यनविद्यते शक्रपुरींइंद्रप्रस्थं ४९ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ संतंसाधुं असंतंदुष्टं धाताईश्वरः १ शुक्रंबीजभूतंप्राचीनं

नविद्यतेयुक्तिरेतस्यकाचिन्नैवंविधाःस्यामयथाप्रियंते ॥ दद्स्ववाशक्रपुरींममैवयुद्ध्यस्ववाभारतमुख्यवीर ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणि
युधिष्ठिरसंदेशेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ उतसन्तमसन्तंवाबालंवृद्धंचसंजय ॥ उताबलंबलीयांसंधाताप्रकुरुतेवशे १ उतबालायपां
डित्यंपंडितायोतबालताम् ॥ ददातिसर्वमीशानःपुरस्ताच्छुक्रमुच्चरन् २ बलंजिज्ञासमानस्यआचक्षीथाययथातथम् ॥ अथमंत्रंमंत्रयित्वायाथातथ्येनहृष्टवत्
३ गावल्गणेकुरून्गत्वाधृतराष्ट्रंमहाबलम् ॥ अभिवाद्योपसंगृह्यततःपृच्छेरनामयम् ४ ब्रूयाश्चैनंत्वमासीनंकुरुभिःपरिवारितम् ॥ तवैवराजन्वीर्येणसुखंजी
वंतिपांडवाः ५ तवप्रसादाद्बालास्तेप्राप्ताराज्यमरिंदम ॥ राज्येतान्स्थापयित्वाऽग्रेनोपेक्षस्वविनश्यतः ६ सर्वमप्येतदेकस्यनालंसंजयकस्यचित् ॥ तातसंह
त्यजीवामोद्विषतांमावशंगमः ७ तथाभीष्मंशांतनवंभारतानांपितामहम् ॥ शिरसाऽभिवदेथास्त्वंममनामप्रकीर्तयन् ८ अभिवाद्यचवक्तव्यस्ततोऽस्माकंपिता
महः ॥ भवताशांतनोर्वंशोनिमग्नःपुनरुधृतः ९ सत्वंकुरुतथातातस्वमतेनपितामह ॥ यथाजीवंतितेपौत्राःप्रीतिमंतःपरस्परम् १० तथैवविदुरंब्रूयाःकुरूणां
मंत्रधारिणम् ॥ अयुद्धंसौम्यभाषस्वहितकामोयुधिष्ठिरे ११ अथदुर्योधनंब्रूयाराजपुत्रममर्षणम् ॥ मध्येकुरूणामासीनमनुनीयपुनःपुनः १२ अपापांयदुपे
क्षस्त्वंकृष्णामेतांसभागताम् ॥ तद्दुःखमतितिक्षाममावधीष्मकुरूनिति १३ एवंपूर्वापरान्क्लेशानतितिक्षंतपांडवाः ॥ बलीयांसोऽपिसंतोयत्तत्सर्वंकुरवोविदुः
१४ यन्नःप्रव्राजयेःसौम्यअजिनैःप्रतिवासितान् ॥ तद्दुःखमतितिक्षाममावधीष्मकुरूनिति १५ यत्कुंतींसमतिक्रम्यकृष्णांकेशेष्वधर्षयत् ॥ दुःशासनस्तेऽनु
मतेतच्चास्माभिरुपेक्षितम् १६ अथोचितंस्वकंभागंलभेमहिपरंतप ॥ निवर्तयपरद्रव्याद्बुद्धिंगृद्धांनरर्षभ १७ शांतिरेवंभवेद्राजन्प्रीतिश्चैवपरस्परम् ॥ राज्यै
कदेशमपिनःप्रयच्छशममिच्छताम् १८ अविस्थलंवृकस्थलंमाकंदींवारणावतम् ॥ अवसानंभवत्वत्रकिंचिदेकंचपंचमम् १९ भ्रातृणांदेहिपंचानांपंचग्रामान्सु
योधन ॥ शांतिर्नोऽस्तुमहाप्राज्ञज्ञातिभिःसहसंजय २० भ्राताभ्रातरमन्वेतुपितापुत्रेणयुज्यताम् ॥ स्मयमानाःसमायांतुपांचालाःकुरुभिःसह २१ अक्षता
न्कुरुपांचालान्पश्येयमितिकामये ॥ सर्वेसुमनस्तातशाम्यामभरतर्षभ २२ अलमेवशमायास्मितथायुद्धायसंजय ॥ धर्मार्थयोरलंचाहंमृदवेदारुणायच २३
॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणियुधिष्ठिरसंदेशेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अनुज्ञातःपांडवेनप्रययौसंजयस्तदा ॥
शासनंधृतराष्ट्रस्यसर्वंकृत्वामहात्मनः १ संप्राप्यहास्तिनपुरंशीघ्रमेवप्रविश्यच ॥ अंतःपुरंसमास्थायद्वाःस्थंवचनमब्रवीत् २

कर्म उच्चरन्उद्दीपयन् २ । ३ । ४ । ५ । ६ सर्वंब्रह्मांडंसंहत्यएकीभूय ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ अतितिक्षामक्षांतवंतोवयं तत्रहेतुःमावधीष्मेति १३ । १४ । १५ । १६ गृद्धांलुब्धां
१७ । १८ अवसानंवसतिस्थानं १९ । २० । २१ । २२ । २३ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ अनुज्ञातःगच्छेत्युक्तः १ । २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ आत्ययिकंआवश्यकं ४ । ५ कल्पंदृढं अकल्पःदर्शनेअसमर्थः सक्तःनिरुद्धः ६ प्राज्ञाःशूराःआर्याःसाधवश्चतैर्गुप्तं ७ । ८ नप्तृभिःपुत्रस्यपुत्रैः ९ अजातशत्रुंसुखेनअभिनंद्यत्वांप्रतिवदामिकच्चिदिति १० तेतवअग्रेयत्आत्मनः पूर्वरूपमापि राज्यधनादिकंअभूत्तत्वबुभूषतेप्राप्तुमिच्छति । अग्रेमनोऽभूदितिपाठे अनुद्भूतावप्राकृयत्त्वयादत्तंतद्बुभूपतेइतिज्ञेयं निर्णिक्तौदोषमलहीनौधर्मार्थौकरोतीतिसतथा मनस्वीउदारःदृष्टिमान्क्रांतदर्शी ११ परोमुख्यःआनृशंस्यंदया ततःपरोऽमुख्यः वित्तचयात्जातइतिशेषः वित्तसाध्यःयज्ञदानादिः किंचतस्यबुद्धिः अनपार्थे नअपार्थेनिष्प्रयोजनेसप्रयोजने सुखप्रिये संधिरार्षः नुनिश्चितं रुध्यतेअनुरुध्यते अन्नादिजंदेहपुष्टिसुखंपुत्रादिप्रियंचसपरोपकारार्थमेवानुरुध्यते नकामकारेणेत्यर्थः पार्थइतिपाठेतस्यबुद्धिरित्युत्तरान्वयिइतीतिशेषः १२ परेणईश्वरेणप्रयुक्तः

आचक्ष्वधृतराष्ट्रायद्वाःस्थमांसमुपागतम् ॥ सकाशात्पांडुपुत्राणांसंजयंमाचिरंकृथाः ३ जागर्तिचेदभिवदेस्त्वंहिद्वाःस्थप्रविशेयंविदितोभूमिपस्य ॥ निवेद्यमत्रात्ययिकंहिमेऽस्तिद्वाःस्थोऽथश्रुत्वान्नृपतिंजगाद ४ ॥ द्वाःस्थउवाच ॥ संजयोऽयंभूमिपतेनमस्तेदिदृक्षयाद्वारमुपागतस्ते ॥ प्राप्तोदूतःपांडवानांसकाशात्प्रशाधिराजन्किमयंकरोतु ५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ आचक्ष्वमांकुशलिनंकल्पमस्मैप्रवेश्यतांस्वागतंसंजयाय ॥ नचाहमेतस्यभवाम्यकल्पःसमेकस्माद्द्वारितिष्ठेत्तसक्तः ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःप्रविश्यानुमतेनृपस्यमहद्वेश्मप्राज्ञशूरार्यगुप्तम् ॥ सिंहासनस्थंपार्थिवमाससादवैचित्रवीर्यंप्रांजलिःसूतपुत्रः ७ ॥ संजयउवाच ॥ संजयोऽहंभूमिपतेनमस्तेप्राप्तोऽस्मिगत्वानरदेवपांडवान् ॥ अभिवाद्यत्वांपांडुपुत्रोमनस्वीयुधिष्ठिरःकुशलंचान्वपृच्छत् ८ सतेपुत्रान्पृच्छतिप्रीयमाणःकच्चित्पुत्रैःप्रीयसेनप्तृभिश्च ॥ तथासुहृद्भिःसचिवैश्चराजन्येचापित्वामुपजीवंतितैश्च ९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ अभिनंद्यत्वांतातवदामिसंजयअजातशत्रुंचसुखेनपार्थम् ॥ कच्चित्सराजाकुशलीसपुत्रःसहामात्यःसानुजःकौरवाणाम् १० ॥ संजयउवाच ॥ सहामात्यःकुशलीपांडुपुत्रोबुभूषतेयच्चतेऽग्रेऽऽत्मनोभूत् ॥ निर्णिक्तधर्मार्थकरोमनस्वीबहुश्रुतोदृष्टिमान्शीलवांश्च ११ परोधर्मात्पांडवस्यानृशंस्यंधर्मःपरोवित्तचयान्मतोऽस्य ॥ सुखप्रियेधर्महीनेऽनपार्थेनुरुध्यतेभारततस्यबुद्धिः १२ परप्रयुक्तःपुरुषोविचेष्टतेसूत्रप्रोतादारुमयीवयोषा ॥ इमंदृष्ट्वानियमंपांडवस्यमन्येपरंकर्मदैवंमनुष्यात् १३ इमंचदृष्ट्वातवकर्मदोषंपापोदर्कंघोरमवर्णरूपम् ॥ यावत्परःकामयतेऽतिवेलंतावन्नरोऽयंलभतेप्रशंसाम् १४ अजातशत्रुस्तुविहायपापंजीर्णांत्वचंसर्पइवासमर्थाम् ॥ विरोचतेऽहार्यवृत्तेनवीरोयुधिष्ठिरस्त्वयिपापंविसृज्य १५ हंतात्मनःकर्मनिबोधराजन्धर्मार्थयुक्तादार्यवृत्तादपेतम् ॥ उपक्रोशंचेहगतोऽसिराजन्भूयश्चपापंप्रसजेदमुत्र १६

नियमंनिग्रहं मनुष्यात्मनुष्यकारात् दैवंऐश्वरंकर्म परंश्रेष्ठंमन्ये १३ अवर्णरूपंअवर्णनीयरूपंअवाच्यमित्यर्थः यावत्परःउत्कृष्टःशत्रुःकामयतेतिष्ठत्वयंकंचित्कालमितीच्छतितावदपरोनरःप्रशंसांलभते १४ जीर्णत्वादेवदेहेस्थातुमसमर्थां अहार्येणस्वाभाविकेनवृत्तेन योहिस्वस्वरूपेतिष्ठतितस्यपापंशत्रुष्वेवगच्छति तथाचश्रुतिः ‘ तस्यपुत्रादायमुपयंतिसुहृदःसाधुकृत्यां द्विषंतःपापकृत्याम् ’ इति १५ हंतआलोचने सानुग्रहसंबोधनेवा उपक्रोशंनिंदां अमुत्रपरलोके पापंदुःखंनरकमित्यर्थः १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तैर्विनाएकाकिनासंशयितंदुर्लभमपिआशंससेमाप्तुं अस्यतवमहान्पृथिव्यांअधर्मशब्दोऽकीर्तिर्भवेत् १७ एवंधर्मान्ईदृशधर्मयुक्तान्पुरुषान् १८ धर्माधर्मौसत्यानृतेग्रथितौ सत्यंविनाऽनृतंनास्ति निरधिष्ठानक भ्रमासंभवात् अनृतंदेहंविनाचसत्यंब्रह्मनप्रथते अतउभयंयोधत्ते केवलंवाह्यनिष्ठोनभवति सहिसएवदिष्टस्यवशात्भाग्यवशात् अस्यकुलेजातत्वादिगुणजातस्य कर्मणिपष्ठी इदंगुणषट्कमुपैति प्राप्नोति त्वंतुकुलेजातोऽपि केवलंअनृतोपजीवित्वात् गुणांतरहीनोऽसीतिभावः १९ अतएवसत्यामपिसंपदि त्वयामौढ्यात्नृशंसंकृतमित्याह कथमिति । मंत्रएवअग्र्यःश्रेष्ठोयेषांतेमंत्राग्र्याःभीष्मादयः तेषांधरोधर्ता तैरेवंउक्तरीत्याद्यूतंमाकुर्वित्युक्तः कथंनृशंसंकर्मपांडवप्रव्राजनंकुर्यान्नकथमपीत्यर्थः २० अमीकर्णादयः तेषां कुरुक्षयेकुरुक्षयनिमित्तं अयंराज्यंनदेयमितिनिश्चयः नियमेनउदपादिउत्पन्नः २१ अकालिकं अकस्मादेवकुरवोनाभविष्यन्नष्टाःस्युश्चेत् तवपापेनकर्मणाप्रेरितोऽजातशत्रुः त्वयिपापंइच्छेत् नन्वेवंतर्हितस्यगोत्रवधदोषःस्यादित्याशंक्याह त्वयीति । स्वनाशहेतुं अधर्मंकुर्वतित्वयि चोरेइवपापंनिंदांचवि सृज्य राजानिष्पापोऽनिंद्यश्चस्यादित्यर्थः २२ ईश्वराणांदेवानांविषयादन्यत्रकिं सर्वदेवाधीनमित्यर्थः यत्रयतः पार्थोऽर्जुनःपरलोकंद्रष्टुंअत्यक्रामत् इमंलोकंसशरीरएवसक्तवान् सतादृशः नारदादिव

सत्वमर्थंसंशयितंविनातैराशंशसेपुत्रवशानुगोऽस्य ॥ अधर्मशब्दश्चमहान्पृथिव्यांनेदंकर्मत्वत्समंभारताग्र्य १७ हीनप्रज्ञोदौष्कुलेयोनृशंसोदीर्घवैरीक्षत्रविद्यास्वधीरः ॥ एवंधर्मानापदःसंश्रयेयुर्हीनवीर्योयश्चभवेदशिष्टः १८ कुलेजातोबलवान्योयशस्वीबहुश्रुतःसुखजीवीयतात्मा ॥ धर्माधर्मौग्रथितौयोबिभर्तिसह्यस्यदिष्टस्यवशादुपैति १९ कथंहिमंत्राग्र्यधरोमनीषीधर्मार्थयोरापदिसंप्रणेता ॥ एवमुक्तःसर्वमंत्रैरहीनोनरोनृशंसंकर्मकुर्यादमूढः २० तवह्यमीमंत्रविदःसमेत्यसमासतेकर्मसुनित्ययुक्ताः ॥ तेषामयंबलवान्निश्चयश्चकुरुक्षयेनियमेनोदपादि २१ अकालिकंकुरवोनाभविष्यन्पापेनचेत्पापमजातशत्रुः ॥ इच्छेज्जातुत्वयिपापंविसृज्यनिंदाचेयंतवलोकेऽभविष्यत् २२ किमन्यत्रविषयादीश्वराणांयत्रपार्थःपरलोकंस्मद्रष्टुम् ॥ अत्यक्रामत्सतथासंमतःस्यान्नसंशयोनास्तिमनुष्यकारः २३ एतान्गुणान्कर्मकृतानवेक्ष्यभावाभावौवर्तमानावनित्यौ ॥ बलिर्हिराजापारमविंदमानोनान्यत्कालात्कारणंतत्रमेने २४ चक्षुःश्रोत्रेनासिकात्वक्चजिह्वाज्ञानस्यैतान्यायतनानिजंतोः ॥ तानिप्रीतान्येवतृष्णाक्षयांतेतान्यव्यथोदुःखहीनःप्रणुद्यात् २५ नत्वेवमन्येपुरुषस्यकर्मसंवर्ततेसुप्रयुक्तंयथावत् ॥ मातुःपितुःकर्मणाऽभिप्रसूतःसंवर्धतेविधिवद्भोजनेन २६ प्रियाप्रियेसुखदुःखेचराजन्निंदाप्रशंसेचभजंतएव ॥ परस्त्वेनंगर्हयतेऽपराधेप्रशंसतेसाधुवृत्तंतमेव २७

दुभयलोकसंचारयोग्यत्वेन साधूनांसंमतोपि यदितथावनवासेनक्लेशसहःस्यात् तदामनुष्यकारोनास्तीत्यस्मिन्नर्थेसंशयोन २३ एतानिति । एतान्शौर्यादीन्गुणान् कर्मकृतान्कर्मानुसारेण वृद्धिन्हास युक्तान्अवेक्ष्य अतएवभावाभावौऐश्वर्यानैश्वर्ये अनित्यौआगमापायिनौचअवेक्ष्य बलिराजापूर्वपूर्वकर्मकारणपारंअंतंअविंदमानःसन् कालात्ईश्वरादन्यत्कारणंअभ्युदयादिहेतुरन्यत्किंचिन्नास्तीतिमेने २४ अतःसर्वस्यदेवायत्तत्वात् तृष्णाक्षयेणैवइंद्रियप्रीतिःसंपादनीया नतुनानायत्नसाध्यतत्तद्विषयसमर्पणेनेत्याह चक्षुरिति । ननुस्वस्वविषयालाभे तेषांकथंप्रीतिःस्यादित्याशंक्यतानिनिरोध्यान्येवेत्याह तानीति । अव्यथः लाभालाभादौवैषम्यहीनः प्रणुद्यात् स्वस्वगोचरेभ्योनिवर्त्तयेत् २५ एतद्दूषयति नत्विति । एवंप्राप्तेसति अन्येआहुः । तदेवाह पुरुषस्येति । संवर्त्ततेसम्यक्फलवत्वर्त्तते । तदेवाह मातुरिति । कर्माभावेजन्मवृद्धीनस्यातामित्यर्थः । पाठांतरेतेनैवस्यातामित्यर्थः २६ । २७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

किंच नोचेदिति । इदंमयाउच्यमानंकर्मपांडवेभ्योराज्यांशप्रदानात्मकं तवनोचेवत्संमतमितिशेषः तर्हितवापराधात्कृष्णवर्त्माग्निःकक्षंयथादहति एवंकृष्णवर्त्माकृष्णएवमार्गइवसुखप्रापकोयस्यसकृष्णवर्त्माऽर्जुनः कुरून्दहेदित्यावृत्त्यायोज्यं २८ श्लाघनःआत्मानंकृतार्थमन्वानः नागाःनगतवानसि २९ अनाप्तानांकर्णादीनां आप्तानांविदुरादीनांनिग्रहाद्दूरीकरणात् ३० अवधूतस्तिरस्कृतःअतएवश्रांतःप्रपद्ये प्रातःप्रभुर्गां आवसथंगृहं परेहिगच्छ प्रपद्यस्वसेवस्व ३१ । ३२ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥ १ । २ । ३ । ४ अकल्पोनर्किंतु

सत्वांगर्हेभारतानांविरोधादंतोनूनंभविताऽयंप्रजानाम् ॥ नोचेदिदंतवकर्मापराधात्कुरून्दहेत्कृष्णवर्त्मेवकक्षम् २८ त्वमेवैकोजातुपुत्रस्यराजन्वशंगत्वासर्वलोके नरेंद्र ॥ कामात्मनःश्लाघनोद्यूतकालेनागाःशमंपश्यविपाकमस्य २९ अनाप्तानांसंग्रहात्त्वंनरेंद्रतथाऽऽप्तानांनिग्रहाच्चैवराजन् ॥ भूमिंस्फीतांदुर्बलत्वादनंतामशक्तस्त्वं रक्षितुंकौरवेय ३० अनुज्ञातोरथवेगावधूतःश्रांतोऽभिपद्येशयनंनृसिंहः ॥ प्रातःश्रोतारःकुरवःसभायामजातशत्रोर्वचनंसमेताः ३१ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ अनुज्ञातोऽस्यावसथंपरेहिप्रपद्यस्वशयनंसूतपुत्र ॥ प्रातःश्रोतारःकुरवःसभायामजातशत्रोर्वचनंत्वयोक्तम् ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानप० धृतराष्ट्रसंजयसंवादे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ समाप्तंचेदंसंजययानपर्व ॥ अतःपरंप्रजागरपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ द्वाःस्थंप्राहमहाप्राज्ञोधृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ विदुरंद्रष्टुमिच्छामितमिहानयमाचिरम् १ प्रहितोधृतराष्ट्रेणदूतःक्षत्तारमब्रवीत् ॥ ईश्वरस्त्वांमहाराजोमहाप्राज्ञदिदृक्षति २ एवमुक्तस्तुविदुरःप्राप्यराजनिवेशनम् ॥ अब्रवीद्धृतराष्ट्राय द्वाःस्थंमांप्रतिवेदय ३ ॥ द्वाःस्थउवाच ॥ विदुरोऽयमनुप्राप्तोराजेंद्रतवशासनात् ॥ द्रष्टुमिच्छतितेपादौकिंकरोतुप्रशाधिमाम् ४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ प्रवेशयमहाप्राज्ञं विदुरंदीर्घदर्शिनम् ॥ अहंहिविदुरस्यास्यनाकल्पोजातुदर्शने ५ ॥ द्वाःस्थउवाच ॥ प्रविशांतःपुरंक्षत्तर्महाराजस्यधीमतः ॥ नहितेदर्शनेकल्पोजातुराजाऽब्रवीद्धिमाम् ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःप्रविश्यविदुरोधृतराष्ट्रनिवेशनम् ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंचिंतयानंनराधिपम् ७ विदुरोऽहंमहाप्राज्ञसंप्राप्तस्तवशासनात् ॥ यदिकिंचनकर्तव्यमयमस्मिप्रशाधिमाम् ८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ संजयोविदुरप्राप्तोगर्हयित्वाचमांगतः ॥ अजातशत्रोःश्वोवाक्यंसभामध्येसवक्ष्यति ९ तस्याद्यकुरुवीरस्यनविज्ञातंवचोमया ॥ तन्मेदहतिगात्राणितदकार्षीत्प्रजागरम् १० जाग्रतोदह्यमानस्यश्रेयोयदनुपश्यसि ॥ तद्ब्रूहित्वंहिनस्तातधर्मार्थकुशलोह्यसि ११ यतःप्राप्तःसंजयःपांडवेभ्योनमेयथावन्मनसःप्रशांतिः ॥ सर्वेंद्रियाण्यप्रकृतिंगतानिकिंवक्ष्यतीत्येवमेऽद्यप्रचिंता १२ ॥ विदुरउवाच ॥ अभियुक्तंबलवतादुर्बलंहीनसाधनम् ॥ हृतस्वंकामिनंचोरमाविशंतिप्रजागराः १३ कच्चिदेतैर्महादोषैर्नस्पृष्टोऽसिनराधिप ॥ कच्चिन्नपरवित्तेषुगृध्यन्विपरितप्यसे १४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ श्रोतुमिच्छामिते धर्म्यंपरंनैःश्रेयसंवचः ॥ अस्मिन्राजर्षिवंशेहित्वमेकःप्राज्ञसंमतः १५

कल्पः समर्थएव सर्वदाविदुरसंदर्शनंममअप्रत्याख्येयमित्यर्थः जातुकदाचित्अथवाकल्पः कल्पनासंशयइत्यर्थः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ प्रजागरंनिद्रायाअभावं १० । ११ । यतःयदाप्राप्तःसंजयस्तदारभ्येत्यर्थः प्रचिंताप्रकृष्टाचिंता १२ अभियुक्तमित्यर्द्धोपात्तएकः त्रयोऽन्येचप्रजागरावेशभाजनानि १३ गृध्यन्लिप्सावान् १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

क्वचित्पुस्तकांतरेस्थितस्यमूलस्यटिप्पणं । प्रेष्यः प्रकर्षेणएषणीयः प्रार्थ्यइतियावत् । तेत्वयाप्रेषितोवनमितिशेषः १ विपरीतःराजलक्षणहीनः सर्वेषांद्वेष्यः भागधेयेराज्यांशे अर्चिषांनेत्ररश्मीनांप्रक्ष यात्नसंमतस्त्वं धर्मात्माऽपिसन्निति उपहासः । अथवाभागधेयेनराज्यभागित्वेनहेतुनाऽपिसंमतइत्यप्युपहासएव २ आनृशंस्यात्क्रूरत्वाभावात् । अनुक्रोशात्दयालुत्वात् तितिक्षतेयुधिष्ठिरइतिशेषः ३ एतेष्विति । एतेषामधीनोभूत्वेत्यर्थः ४ एतेषुपांडित्यंनास्तीतिवक्तुंपंडितलक्षणान्याह आत्मज्ञानमित्यादिना । आत्मज्ञानंशास्त्रीयापेक्षं । समारंभःशक्त्यपेक्षः । तितिक्षावैराग्यापेक्षा धर्मनित्यताश्रद्धापेक्षा । एतानिअयथाभूतानि मूढान्पुरुषार्थात्भ्रंशयंति नतुपंडितानित्यर्थः ५ अनास्तिकः परलोकाद्यस्तीतिजानन् श्रद्दधानःश्रद्धागुरुवेदवाक्यादिषुफलावश्यंभावनिश्चयस्तद्वान् १६ दर्पःपरावज्ञानं स्तंभःअसन्नतिः मान्यमानिता मान्यंमानार्हंआत्मानंमन्यतइतिमान्यमानीतस्यभावस्तत्ता १७ । १८ । १९ संसारिणीस्वभावतोऽनवस्थिताऽपिकामात्ऐहिकसुखात्उभयलोकसुखावहंधर्ममर्थंवृणीतेसपंडितः । कामोत्र

॥ ' विदुरउवाच ॥ राजालक्षणसंपन्नस्त्रैलोक्यस्याधिपोभवेत् ॥ प्रेष्यस्तेप्रेषितश्चैवधृतराष्ट्रयुधिष्ठिरः १ विपरीततरश्चत्वंभागधेयेनसंमतः ॥ अर्चिषांप्रक्षयाच्चैवधर्मात्माधर्मकोविदः २ आनृशंस्यादनुक्रोशाद्धर्मात्सत्यात्पराक्रमात् ॥ गुरुत्वात्त्वयिसंप्रेक्ष्यबहून्क्लेशांस्तितिक्षते ३ दुर्योधनेसौबलेचकर्णेदुःशासनेतथा ॥ एतेष्वैश्वर्यमाधायकथंत्वंभूतिमिच्छसि ४ आत्मज्ञानंसमारंभस्तितिक्षाधर्मनित्यता ॥ यमर्थान्नापकर्षंतिसवैपंडितउच्यते ५ ' निषेवतेप्रशस्तानिनिंदितानिनसेवते ॥ अनास्तिकःश्रद्दधानएतत्पंडितलक्षणम् १६ क्रोधोहर्षश्चदर्पश्चन्हीस्तंभोमान्यमानिता ॥ यमर्थान्नापकर्षंतिसवैपंडितउच्यते १७ यस्यकृत्यंनजानंतिमंत्रंवामंत्रितंपरे ॥ कृतमेवास्यजानंतिसवैपंडितउच्यते १८ यस्यकृत्यंनविघ्नंतिशीतमुष्णंभयंरतिः ॥ समृद्धिरसमृद्धिर्वासवैपंडितउच्यते १९ यस्यसंसारिणीप्रज्ञाधर्मार्थावनुवर्तते ॥ कामादर्थंवृणीतेयःसवैपंडितउच्यते २० यथाशक्तिचिकीर्षंतियथाशक्तिचकुर्वते ॥ नार्किंचिदवमन्यंतेनराःपंडितबुद्धयः २१ क्षिप्रंविजानातिचिरंशृणोतिविज्ञायचार्थंभजतेनकामात् ॥ नासंपृष्टोव्युपयुंक्तेपरार्थेतत्प्रज्ञानंप्रथमंपंडितस्य २२ नाप्राप्यमभिवांच्छंतिनष्टंनेच्छंतिशोचितुम् ॥ आपत्सुचनमुह्यंतिनराःपंडितबुद्धयः २३ निश्चित्ययःप्रक्रमतेनांतर्वसतिकर्मणः ॥ अवंध्यकालोवश्यात्मासवैपंडितउच्यते २४ आर्यकर्मणिरज्यंतेभूतिकर्माणिकुर्वते ॥ हितंचनाभ्यसूयंतिपंडिताभरतर्षभ २५ नहृष्यत्यात्मसंमानेनावमानेनतप्यते ॥ गांगोन्हदइवाक्षोभ्योयःसपंडितउच्यते २६ तत्त्वज्ञःसर्वभूतानांयोगज्ञःसर्वकर्मणाम् ॥ उपायज्ञोमनुष्याणांनरःपंडितउच्यते २७ प्रवृत्तवाक्चित्रकथऊहवान्प्रतिभानवान् ॥ आशुग्रंथस्यवक्ताचयःसपंडितउच्यते २८

धर्मार्थापेक्षयानिकृष्टइत्यर्थः । कामादिति । यस्तुकामंत्यक्त्वाअर्थंवृणीतेसःअर्थार्थी मोक्षादेवसर्वअर्थंविंदति ज्ञानफलेमोक्षेकृत्स्नस्यार्थस्यांतर्भावात् सजनकादितुल्यः अतःपंडितउच्यते २० । २१ चिरंशृणोतिज्ञानदार्ढ्याय । असंपृष्टःयथावदपृष्टः । व्युपयुंक्तेवाग्व्ययंकरोति । परार्थेविषये प्रज्ञानंचिन्हम् २२ । २३ निश्चित्यस्वयत्नसाध्यत्वं कर्मणःअंतर्मध्येनवसतिनोपरमते किंतुसमापयत्येव । अवंध्यकालः सर्वदासप्रयोजनमेवकर्माचरन् २४ आर्याःशिष्टाः तद्योग्यकर्मणि भूतिरैश्वर्यं तत्प्राप्त्यर्थंकर्माणि २५ । २६ तत्त्वंविनाशित्वं । भूतानांजातानामैश्वर्यादीनां । योगोरचनाप्रकारः उपायस्तदर्थनाम श्री । मनुष्याणांमध्येसनरःपंडितः २७ प्रवृत्तवाक्अकुंठितवचनः । चित्रकथोलोककथाभिज्ञः । ऊहस्तर्कः । प्रतिभानंतत्कालस्फूर्तिः २८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रज्ञानुगंबुद्धिवश्यं श्रुतानुगाशास्त्रानुसारिणी २८ अकर्मणाहीनकर्मणाप्यूतादिनेत्यर्थः तादृशोदुर्योधनः ३० स्वमर्थमितितादृशःशकुनिः ३१ अकामान्त्वयिभक्तिहीनान्कर्णादीन् । कामयानान्त्वयि भक्तिमतःपांडवान् बलवंतंयुधिष्ठिरं ३२ दुष्टंजतुगृहदाहादि ३३ संसारयतिप्रसादिद्वाराप्रवर्तयति ३४ । ३५ । ३६ । ३७ नैष्कर्म्यातिअयत्नतः ३८ शून्यंराजदारादीन् अज्ञातंयथास्यात्तथाउपास्ते कदर्यंअदातारं ३९ असमुन्नद्धःअनुद्धतः ४० । ४१ । ४२ । ४३ एकयेति । बुद्धिर्बुद्धिमतेत्युपक्रमादेकयाबुद्ध्येतिव्याख्याद्वेऽपिसमानं द्वेनीतौकार्याकार्ये । अध्यात्मपक्षेनित्यानित्येविनिश्चित्यसम्यगव धार्य त्रीन् नीतौ मित्रोदासीनशत्रून् । पक्षे कामक्रोधलोभान् । चतुर्भिःसामदानभेददंडैः मित्रंसाम्नैव दानभेदाभ्यामुदासीनं सर्वैःशत्रुं वशीकुरु । पक्षे शमदमोपरमश्रद्धाभिः पंच पक्षद्वयेऽपिइं

श्रुतंप्रज्ञानुगंयस्यप्रज्ञाचैवश्रुतानुगा ॥ असंभिन्नार्यमर्यादःपंडिताख्यांलभेतसः २९ अश्रुतश्चसमुन्नद्धोदरिद्रश्चमहामनाः ॥ अर्थांश्चाकर्मणाप्रेप्सुर्मूढइत्युच्यतेबुधैः ३० स्वमर्थंयःपरित्यज्यपरार्थमनुतिष्ठति ॥ मिथ्याचरतिमित्रार्थेयश्चमूढःसउच्यते ३१ अकामान्कामयतियःकामयानान्परित्यजेत् ॥ बलवंतंचयोद्वेष्टितमाहुर्मूढचेतसम् ३२ अमित्रंकुरुतेमित्रंमित्रंद्वेष्टिहिनस्तिच ॥ कर्मचारभतेदुष्टंतमाहुर्मूढचेतसम् ३३ संसारयतिकृत्यानिसर्वत्रविचिकित्सते ॥ चिरंकरोतिक्षिप्रार्थेसमूढोभरतर्षभ ३४ श्राद्धंपितृभ्योनददातिदैवतानिनचार्चति ॥ सुहृन्मित्रंनलभतेतमाहुर्मूढचेतसम् ३५ अनाहूतःप्रविशतिअपृष्टोबहुभाषते ॥ अविश्वस्तेविश्वसितिमूढचेतानराधमः ३६ परंक्षिपतिदोषेणवर्तमानःस्वयंतथा ॥ यश्चक्रुध्यत्यनीशानःसचमूढतमोनरः ३७ आत्मनोबलमज्ञायधर्मार्थपरिवर्जितम् ॥ अलभ्यमिच्छन्नैष्कर्म्यान्मूढबुद्धिरिहोच्यते ३८ अशिष्यंशास्तियोराजन्यश्चशून्यमुपासते ॥ कदर्यंभजतेयश्चतमाहुर्मूढचेतसम् ३९ अर्थंमहांतमासाद्यविद्यामैश्वर्यमेववा ॥ विचरत्यसमुन्नद्धोयःसपंडितउच्यते ४० एकःसंपन्नमश्नातिवस्तेवासश्चशोभनम् ॥ योऽसंविभज्यभृत्येभ्यःकोनृशंसतरस्ततः ४१ एकःपापानिकुरुतेफलंभुंक्तेमहाजनः ॥ भोक्तारोविप्रमुच्यंतेकर्तादोषेणलिप्यते ४२ एकंहन्यान्नवाहन्यादिषुर्मुक्तोधनुष्मता ॥ बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टाहन्याद्राष्ट्रंसराजकम् ४३ एकयाद्वेविनिश्चित्यत्रींश्चतुर्भिर्वशेकुरु ॥ पंचजित्वाविदित्वाषट्सप्तहित्वासुखीभव ४४ एकंविषरसोहंतिशस्त्रेणैकश्चवध्यते ॥ सराष्ट्रंसप्रजंहंतिराजानंमंत्रविप्लवः ४५ एकःस्वादुनभुंजीतएकश्चार्थान्नचिन्तयेत् ॥ एकोनगच्छेदध्वानंनैकःसुप्तेषुजागृयात् ४६ एकमेवाद्वितीयंतद्यद्राजन्नावबुध्यसे ॥ सत्यंस्वर्गस्यसोपानंपारावारस्यनौरिव ४७ एकःक्षमावतांदोषोद्वितीयोनोपपद्यते ॥ यदेनंक्षमयायुक्तमशक्तंमन्यतेजनः ४८ सोऽस्यदोषोनमंतव्यःक्षमाहिपरमंबलम् ॥ क्षमागुणोह्यशक्तानांशक्तानांभूषणंक्षमा ४९ क्षमावशीकृतिर्लोकेक्षमयाकिंनसाध्यते ॥ शांतिखङ्गःकरेयस्यकिंकरिष्यतिदुर्जनः ५०

द्रियाणिजित्वा । षड्विदित्वासंधिविग्रहादीनज्ञात्वा । पक्षेअशनायांपिपासांशोकंमोहंजरांमृत्युंच । सप्तहित्वा 'स्त्रियोऽक्षामृगयापानंवाक्पारुष्यंचपंचमं । महच्चदंडपारुष्यमर्थदूषणमेवच ' इतिसप्तदेया नि । पक्षे पंचेंद्रियाणिबुद्धिमनसीचत्यक्त्वासुखीभव । तथाचश्रुतिः । 'यदापंचावतिष्ठंतेज्ञानानिमनसासह । बुद्धिश्चनविचेष्टेततामाहुःपरमांगतिम् ' इति । पूर्वइंद्रियाणांप्रत्याहारउक्तः इदानींतुप्रविलापनमिति भेदः ४४ । ४५ । ४६ । सत्यंयथार्थभाषणं । स्वर्गस्य पक्षे सत्यंब्रह्म स्वर्गोमोक्षः । पारावारस्यसमुद्रस्य ४७ । ४८ । ४९ । ५०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५१ अहिंसेति । पुत्राणांविग्रहेणकुलक्षयंमाकुर्वितिभावः ५२ द्वावित्यादिषुकिंचित्प्रकृतोपयोग्युच्यते किंचित्प्रसंगाद्दृष्टांतार्थंचेतिज्ञेयम् ५३ असतःशकुन्यादींस्त्वमर्चयसीतिभावः ५४ पूजितेति । पुत्रेणपूजितंकर्णंत्वमपिपूजयसीत्यर्थः ५५ अनीश्वरत्वंत्वत्पुत्रे ५६ निरारंभउदासीनस्त्वंपुत्रकलहनिवारणे ५७ प्रभुःपांडवः ५८ पात्रेधर्मे ५९ अप्रदातारंत्वत्पुत्रम् ६० । ६१ उपायाइति छेदः युद्धंकनीयान् भेददानेमध्यमः सामउत्तमः । अपायाइतिच्छेदे काम्ययोगःकनीयान् काम्यधर्मोमध्यमः इहलोकलोभोऽधमः । त्रयोन्यायाइतिपाठःस्पष्टार्थः ६२ यथावन्नियोजयेत् त्वयात्वधमाः कर्णादयउत्तमेमंत्रकार्येनियुज्यंतइतिभावः ६३ त्वयिसतित्वत्पुत्रोऽधनोऽतस्त्वमेवपांडवानांराज्यंदातुंप्रभुरसीत्यर्थः ६४ हरणादयस्त्रयोऽपिदोषाः कामादित्रयसहितास्त्वय्येवसंतीत्यर्थः ६५ । ६६ शत्रो

अतृणेपतितोवह्निःस्वयमेवोपशाम्यति ॥ अक्षमावान्परंदोषैरात्मानंचैवयोजयेत् ५१ एकोधर्मःपरंश्रेयःक्षमैकाशांतिरुत्तमा ॥ विद्यैकापरमातृप्तिरहिंसैकासुखावहा ५२ द्वाविमौग्रसतेभूमिःसर्पोबिलशयानिव ॥ राजानंचाविरोद्धारंब्राह्मणंचाप्रवासिनम् ५३ द्वेकर्मणीनरःकुर्वन्नस्मिँल्लोकेविरोचते ॥ अब्रुवन्परुषंकिंचिदसतोऽनर्चयंस्तथा ५४ द्वाविमौपुरुषव्याघ्रपरप्रत्ययकारिणौ ॥ स्त्रियःकामितकामिन्योलोकःपूजितपूजकः ५५ द्वाविमौकंटकौतीक्ष्णौशरीरपरिशोषिणौ ॥ यश्चाधनःकामयतेयश्चकुप्यत्यनीश्वरः ५६ द्वावेवनविराजेतेविपरीतेनकर्मणा ॥ गृहस्थश्चनिरारंभःकार्यवांश्चैवभिक्षुकः ५७ द्वाविमौपुरुषौराजन्स्वर्गस्योपरितिष्ठतः ॥ प्रभुश्चक्षमयायुक्तोदरिद्रश्चप्रदानवान् ५८ न्यायागतस्यद्रव्यस्यबोद्धव्यौद्वावतिक्रमौ ॥ अपात्रेप्रतिपत्तिश्चपात्रेचाप्रतिपादनम् ५९ द्वावंभसिनिवेष्टव्यौगलेबध्वादृढांशिलाम् ॥ धनवंतमदातारंदरिद्रंचातपस्विनम् ६० द्वाविमौपुरुषव्याघ्रसूर्यमंडलभेदिनौ ॥ परिव्राड्योगयुक्तश्चरणेचाभिमुखोहतः ६१ त्रयोपायामनुष्याणांश्रूयंतेभरतर्षभ ॥ कनीयान्मध्यमःश्रेष्ठइतिवेदविदोविदुः ६२ त्रिविधाःपुरुषाराजन्नुत्तमाधममध्यमाः ॥ नियोजयेद्यथावत्तांस्त्रिविधेष्वेवकर्मसु ६३ त्रयएवाधनाराजन्भार्यादासस्तथासुतः ॥ यत्तेसमधिगच्छंतियस्यतेतस्यतद्धनम् ६४ हरणंचपरस्वानांपरदाराभिमर्शनम् ॥ सुहृदश्चपरित्यागस्त्रयोदोषाःक्षयावहाः ६५ त्रिविधंनरकस्येदंद्वारंनाशनमात्मनः ॥ कामःक्रोधस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्रयंत्यजेत् ६६ वरप्रदानंराज्यंचपुत्रजन्मचभारत ॥ शत्रोश्चमोक्षणंकृच्छ्रात्त्रीणिचैकंचतत्समम् ६७ भक्तंचभजमानंचतवास्मीतिचवादिनम् ॥ त्रीनेतान्छरणंप्राप्तान्विषमेऽपिनसंत्यजेत् ६८ चत्वारिराज्ञातुमहाबलेनवर्ज्यान्याहुःपंडितस्तानिविद्यात् ॥ अल्पप्रज्ञैःसहमंत्रंनकुर्यान्नदीर्घसूत्रैरभसैश्चारणैश्च ६९ चत्वारितेतातगृहेवसंतुश्रियाभिजुष्टस्यगृहस्थधर्मे ॥ वृद्धोज्ञातिरवसन्नःकुलीनःसखादरिद्रोभगिनीचानपत्या ७० चत्वार्याहमहाराजसाद्यस्कानिबृहस्पतिः ॥ पृच्छतेत्रिदशेंद्रायतानीमानिनिबोधमे ७१

र्युधिष्ठिरस्य कृच्छ्राद्गोत्रवधात् ६७ भक्तादयःपांडवाः शरणंगृहं विषमेऽपिसंकटेपि तवतुतन्नास्तीत्यर्थः ६८ दीर्घसूत्रैः क्षिप्रसाध्येकार्येचिरंकुर्वद्भिः रभसैःहर्षतरलैः अलसैरित्यपिपाठः चारणैः स्तावकैः अरणैरितिच्छेदोवा रणविरोधिभिर्दूतागामकैरित्यर्थः अशनैरितिपाठेबहुभोक्तृभिः ६९ वृद्धःकुलधर्मानुपदिशति कुलीनःशिशूनाचारंग्राहयति सखाहितंवदति तादृशाभीष्मद्रोणविदुराः । भगिनीधनंरक्षति तवगृहेसर्वेऽपिसंतिपरंतूपदेशंनगृण्हासीतिभावः ७० साद्यस्कानिसद्यःफलानि ७१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

देवताः स्वर्गभाजः स्वर्गपदार्थश्च ' यन्नदुःखेनसंभिन्नंनचग्रस्तमनंतरम् ॥ अभिलाषोपनीतंचतत्सुखंस्वःपदास्पदम् ' इत्येवंरूपः । अतस्तेमत्यसंकल्पाः धीमतामगस्त्यादीनामनुभावंसमुद्रपानादिप्रभावं तेपिदेवतुल्याइत्यर्थः । विनयोऽपिगुरुप्रसादकरत्वेनसद्यःफलः विनाशंविनाशहेतुकर्मापिचौर्यादिकंतच्चत्वय्येवास्ति तत्त्वतुसर्वंकर्ममानार्थमेवेतिभावः ७२ । ७३ अग्निवत्पित्रादयोऽपिपूज्याएवना उद्यो०

स्कंदनीयाः तवपुत्रस्तुगुरुंयुधिष्ठिरंनपूजयतीतिभावः ७४ पितॄन्अग्निष्वात्तादीन् गोत्रप्रवर्त्तकानृषींश्च मनुष्यान्पित्रादीन् ' ज्येष्ठोभ्रातापितुःसमः ' इति पितृतुल्यस्त्वत्पुत्रस्ययुधिष्ठिरइति भावः ७५ त्वात्वां उपजीव्याःगुरवः इहलोकेसाधितामित्रादयः इहपरलोकेजन्मांतरेवास्वंस्वंकार्यंकुर्वंतीत्यर्थः मित्रेषुपांडवेषुमैत्रीमाचरेतिभावः त्वंतुअंधत्वात् दुर्जनवचनप्रतारितः पांडवानांगुणा अ०

देवतानांचसंकल्पमनुभावंचधीमताम् ॥ विनयंकृतविद्यानांविनाशंपापकर्मणाम् ७२ चत्वारिकर्माण्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथाकृतानि ॥ मानाग्निहोत्रमु ३३

तमानमौनंमानेनाधीतमुतमानयज्ञः ७३ पंचाग्नयोमनुष्येणपरिचर्याःप्रयत्नतः ॥ पितामाताऽग्निरात्माचगुरुश्चभरतर्षभ ७४ पंचैवपूजयन्लोकेयशःप्राप्नोतिके वलम् ॥ देवान्पितॄन्मनुष्यांश्चभिक्षूनतिथिपंचमान् ७५ पंचत्वानुगमिष्यंतियत्रयत्रगमिष्यसि ॥ मित्राण्यमित्रामध्यस्थाउपजीव्योपजीविनः ७६ पंचेंद्रिय स्यमर्त्यस्यछिद्रंचेदेकमिंद्रियम् ॥ ततोऽस्यस्रवतिप्रज्ञादृतेःपात्रादिवोदकम् ७७ षड्दोषाःपुरुषेणेहहातव्याभूतिमिच्छता ॥ निद्रातंद्रीभयंक्रोधआलस्यंदीर्घ सूत्रता ७८ षडिमान्पुरुषोजह्याद्भिन्नांनावमिवार्णवे ॥ अप्रवक्तारमाचार्यमनधीयानमृत्विजम् ७९ अरक्षितारंराजानंभार्यांचाप्रियवादिनीम् ॥ ग्रामकामंचगोपा लंवनकामंचनापितम् ८० षडेवतुगुणाःपुंसानहातव्याःकदाचन ॥ सत्यंदानमनालस्यमनसूयाक्षमाधृतिः ८१ अर्थागमोनित्यमरोगिताचप्रियाचभार्याप्रियवा दिनीच ॥ वश्यश्चपुत्रोऽर्थकरीचविद्याषड्जीवलोकस्यसुखानिराजन् ८२ षण्णामात्मनिनित्यानामैश्वर्यंयोऽधिगच्छति ॥ नसपापैःकुतोऽनर्थैर्युज्यतेविजितें द्रियः ८३ षडिमेषट्सुजीवंतिसप्तमोनोपलभ्यते ॥ चौराःप्रमत्तेजीवंतिव्याधितेषुचिकित्सकाः ८४ प्रमदाःकामयानेषुयजमानेषुयाजकाः ॥ राजाविवदमानेषु नित्यंमूर्खेषुपंडिताः ८५ षडिमानिविनश्यंतिमुहूर्तमनवेक्षणात् ॥ गावःसेवाकृषिर्भार्याविद्यावृषलसंगतिः ८६ षडेतेह्यवमन्यंतेनित्यंपूर्वोपकारिणम् ॥ आचार्यं शिक्षिताःशिष्याःकृतदाराश्चमातरम् ८७ नारींविगतकामास्तुकृतार्थाश्चप्रयोजकम् ॥ नावंनिस्तीर्णकांताराआतुराश्चचिकित्सकम् ८८ आरोग्यमानृण्यमवि प्रवासःसद्भिर्मनुष्यैःसहसंप्रयोगः ॥ स्वप्रत्ययावृत्तिरभीतवासःषड्जीवलोकस्यसुखानिराजन् ८९

न्नपश्यसीतिभावः ७६ दृतेश्चर्ममयाज्जलपात्रात् ७७ पडिति । क्रोधोऽत्रतन्मूलकोद्वेषोग्राह्यः ७८ । ७९ पांडवानांअरक्षिताराजात्वं अन्येषामपित्याज्योभविष्यसीत्यर्थः ८० दुर्योधनत्यागार्थंतव धृतिर्धैर्यंनास्तीतिभावः ८१ । ८२ षण्णामिति । आत्मनिचित्ते नित्यानांषण्णां ' कामक्रोधौशोकमोहौमदमानौचपट्पदी इत्युक्तानां । ऐश्वर्यंवशित्वं त्वंतुराज्यकामः पापैरनर्थैश्चयुक्तोऽसीतिभावः ८३ । ८४ पंडिताः पांडवाः मूर्खेपुत्वत्पुत्रेषु राज्यंलप्स्यंतएवेत्यर्थः ८५ वृषलःशूद्रः पुत्रस्नेहाक्रांतेनत्वयासद्भिर्याऽनवेक्षणान्नाशिता अन्यथासत्यंनजह्याइतिभावः ८६ । ८७ आतुराआरोग्ये सतीतिशेषः त्वंतुकृत्स्नराज्यलाभेनकृतकृत्यत्वात्पांडवानवमन्यसे ८८ स्वप्रत्ययास्वानुकूलावृत्तिर्जीविका तत्रसत्संगोनास्तीत्यर्थः ८९ ॥ २५ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ईर्षुरिति । त्वयितुईर्षुत्वं घृणाद्दया तवतुवश्यःपुत्रोनास्तीतिभावः ९० । ९१ वाक्पारुष्यंदंडपारुष्यंचपांडवेषुत्वत्पुत्रैःकृतम् ९२ द्वेष्टिमनसाऽनिष्टंचिन्तयति विरुध्यतेकर्मणा ९३ अष्टमुचरमंत्वत्पुत्रैर्मैत्रेयस्याव मानतोभविष्यतीतिजानामीतिभावः ९४ । ९५ । ९६ । ९७ जनसंसदिसभायांद्रौपद्याआनयनेनपूजाऽपितवनष्टा ९८ । ९९ नवेति । श्रोत्रादिपंचकंमनोबुद्ध्यहंकाराःस्थूलशरीरंचेतिनव द्वाराणीवद्वाराणि विषयग्रहणमार्गायस्मिंस्तत् तिस्रःस्थूणाः स्तंभाइवविधारकायस्य तेच अविद्याकामःकर्मच वेश्मगृहं देहद्वयात्मकं पंचसाक्षिवदुदासीनाः शब्दादयोग्राह्यायस्मिन् । पंचभूमिकमितिपाठे पंचभूमयः प्रचा

ईर्षुर्घृणीनसंतुष्टःक्रोधनोनित्यशंकितः ॥ परभाग्योपजीवीचषडेतेनित्यदुःखिताः ९० सप्तदोषाःसदाराज्ञाहातव्याव्यसनोदयाः ॥ प्रायशोयैर्विनश्यंतिकृतमूलाअपी श्वराः ९१ स्त्रियोऽक्षामृगयापानंवाक्पारुष्यंचपंचमम् ॥ महच्चदंडपारुष्यमर्थदूषणमेवच ९२ अष्टौपूर्वनिमित्तानिनरस्यविनशिष्यतः ॥ ब्राह्मणान्प्रथमंद्वेष्टिब्राह्म णैश्चविरुध्यते ९३ ब्राह्मणस्वानिचादत्तेब्राह्मणांश्चजिघांसति ॥ रमतेनिंदयाचैषांप्रशंसांनाभिनंदति ९४ नैनान्स्मरतिकृत्येषुयाचितश्चाभ्यसूयति ॥ एतान्दोषान्नरः प्राज्ञोबुध्येद्बुध्वाविसर्जयेत् ९५ अष्टाविमानिहर्षस्यनवनीतानिभारत ॥ वर्तमानानिदृश्यंतेतान्येवस्वसुखान्यपि ९६ समागमश्चसखिभिर्महांश्चैवधनागमः ॥ पुत्रेण चपरिष्वंगःसन्निपातश्चमैथुने ९७ समयेचप्रियालापःस्वयूथ्येषुसमुन्नतिः ॥ अभिप्रेतस्यलाभश्चपूजाचजनसंसदि ९८ अष्टौगुणाःपुरुषंदीपयंतिप्रज्ञाचकौल्यंचदमः श्रुतंच ॥ पराक्रमश्चाबहुभाषिताचदानंयथाशक्तिकृतज्ञताच ९९ नवद्वारमिदंवेश्मत्रिस्थूणंपंचसाक्षिकम् ॥ क्षेत्रज्ञाधिष्ठितंविद्वान्योवेदसपरःकविः १०० दशधर्मं नजानंतिधृतराष्ट्रनिबोधतान् ॥ मत्तःप्रमत्तउन्मत्तःश्रांतःक्रुद्धोबुभुक्षितः १ त्वरमाणश्चलुब्धश्चभीतःकामीचतेदश ॥ तस्मादेतेषुसर्वेषुनप्रसज्जेतपंडितः १०२ अत्रै वोदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ पुत्रार्थमसुरेंद्रेणगीतंचैवसुधन्वना ३ यःकाममन्यूप्रजहातिराजापात्रेप्रतिष्ठापयतेधनंच ॥ विशेषविच्छ्रुतवान्क्षिप्रकारीतंसर्वलोकः कुरुतेप्रमाणम् ४ जानातिविश्वासयितुंमनुष्यान्विज्ञातदोषेषुदधातिदंडम् ॥ जानातिमात्रांचतथाक्षमांचतंतादृशंश्रीर्जुषतेसमग्रा ५ सुदुर्बलंनावजानातिकंचिद्युक्तो रिपुंसेवतेबुद्धिपूर्वम् ॥ नविग्रहंरोचयतेबलस्थैःकालेचयोविक्रमतेसधीरः ६ प्राप्यापदंनव्यथतेकदाचिदुद्योगमन्विच्छतिचाप्रमत्तः ॥ दुःखंचकालेसहतेमहात्मा धुरंधरस्तस्यजिताःसपत्नाः ७ अनर्थकंविप्रवासंगृहेभ्यःपापैःसंधिंपरदाराभिमर्शम् ॥ दंभंस्तैन्यंपैशुनंमद्यपानंनसेवतेयश्चसुखीसदैव ८ नसंरंभेणारभतेत्रिवर्गमाकारितः शंसतितत्त्वमेव ॥ नमित्रार्थेरोचयतेविवादंनापूजितःकुप्यतिचाप्यमूढः १०९

रस्थानानीतितत्र पांचभौतिकमित्यर्वाचीनःपाठउपेक्ष्यः । क्षेत्रज्ञेनचिदात्मनाअधिष्ठितमिदंक्षेत्रंतत्त्वेनयोविद्वान्वेद सपरःसर्वोत्कृष्टः कविर्ब्रह्मविदित्यर्थः १०० मत्तोमद्यादिना प्रमत्तोविपर्यांतराम त्वयाऽनवहितः उन्मत्तोधातुदोषात् एतेषांमध्येत्वंलुब्धोसीतिभावः १०१ । १०२ । १०३ काममन्यूकामक्रोधौ विशेषवित्पात्रतारतम्यज्ञः १०४ मात्रांअपराधानुसारेणदंडप्रमाणं ब्राह्मणादौअपराध स्यक्षमांचजानाति १०५ युक्तःछिद्रप्रेक्षणेऽवहितः १०६ धुरंधरःकार्यभारसहः १०७ । १०८ संरंभेणक्रोधेन त्रिवर्गंधर्मकामार्थान् आकारितःआहूतः पाठांतरेमात्रार्थेअल्पार्थे १०९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 प्रातिभाव्यंप्रतिकूलोभावःचित्ताभिप्रायः तस्यभावःप्रातिभाव्यंविरोधं अत्याहअतिक्रम्यब्रवीति ११० । ११ । १२ । १३ समयान्भाषाभेदान् बुभूषतेऐश्वर्यप्राप्तुमिच्छति परावरज्ञःउत्तमाधमविवेकवान्
१४ दंभंपरवंचनेच्छयाधर्मानुष्ठानं मोहंअनात्मन्यात्मबुद्धिं मत्सरंद्वेषं पापकृत्यंपापक्रियांअभिचारादिरूपां पूगवैरंबहुभिःसहवैरं १५ । १६ । १७ । १८ । ११९ जात्यःअभिजातःउत्तमेआकरेजातः १२०

नयोऽभ्यसूयत्यनुकंपतेचनदुर्बलःप्रातिभाव्यंकरोति ॥ नात्याहकिंचित्क्षमतेविवादंसर्वत्रतादृग्लभतेप्रशंसाम् ११० योनोद्धतंकुरुतेजातुवेषंनपौरुषेणापिविकत्थतेऽ
न्यान् ॥ नमूर्च्छितःकटुकान्याहकिंचित्प्रियंसदातंकुरुतेजनोहि ११ नवैरमुद्दीपयतिप्रशांतंनदर्पमारोहतिनास्तमेति ॥ नदुर्गतोस्मीतिकरोत्यकार्यंतमार्यशीलंपर
माहुरार्याः १२ नस्वेसुखेवैकुरुतेप्रहर्षंनान्यस्यदुःखेभवतिप्रहृष्टः ॥ दत्वानपश्चात्कुरुतेनतापंसकथ्यतेसत्पुरुषार्यशीलः १३ देशाचारान्समयान्जातिधर्मान्बुभूष
तेयःसपरावरज्ञः ॥ सयत्रतत्राभिगतःसदैवमहाजनस्याधिपत्यंकरोति १४ दंभंमोहंमत्सरंपापकृत्यंराजद्विष्टंपैशुनंपूगवैरम् ॥ मत्तोन्मत्तैर्दुर्जनैश्चापिवादंयःप्रज्ञा
वान्वर्जयेत्सप्रधानः १५ दानंमोहंदैवतंमंगलानिप्रायश्चित्तान्विविधाँल्लोकवादान् ॥ एतानियःकुरुतेनैत्यकानितस्योत्थानंदेवताराधयंति १६ समैर्विवाहंकुरुतेन
हीनैःसमैःसख्यंव्यवहारंकथांच ॥ गुणैर्विशिष्टांश्चपुरोदधातिविपश्चितस्तस्यनयाःसुनीताः १७ मितंभुंक्तेसंविभज्याश्रितेभ्योमितंस्वपित्यमितंकर्मकृत्वा ॥ ददात्य
मित्रेष्वपियाचितःसंस्तमात्मवन्तंप्रजहत्यनर्थाः ११८ चिकीर्षितंविप्रकृतंचयस्यनान्येजनाःकर्मजानन्तिकिंचित् ॥ मन्त्रेगुप्तेसम्यगनुष्ठितेचनाल्पोऽप्यस्य
च्यवतेकश्चिदर्थः १९ यःसर्वभूतप्रशमेनिविष्टःसत्योमृदुर्मानकृच्छुद्धभावः ॥ अतीवसज्ञायतेज्ञातिमध्येमहामणिर्जात्यइवप्रसन्नः १२० यआत्मनाऽपत्रपतेभृ
शंनरःससर्वलोकस्यगुरुर्भवत्युत ॥ अनंततेजाःसुमनाःसमाहितःसतेजसासूर्यइवावभासते २१ वनेजाताःशापदग्धस्यराज्ञःपांडोःपुत्राःपंचपंचेंद्रकल्पाः ॥ त्वयैव
बालावर्धिताःशिक्षिताश्चतवादेशंपालयंत्यांबिकेय २२ प्रदायैषामुचितंतातराज्यंसुखीपुत्रैःसहितोमोदमानः ॥ नदेवानांनापिचमानुषाणांभविष्यसितर्कणीयो
नरेंद्र १२३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरनीतिवाक्येत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ जाग्रतोदह्यमानस्ययत्कार्य
मनुपश्यसि ॥ तद्ब्रूहित्वंहिनस्तातधर्मार्थकुशलोह्यसि १ त्वंमांयथावद्विदुरप्रशाधिप्रज्ञापूर्वंसर्वमजातशत्रोः ॥ यन्मन्यसेपथ्यमदीनसत्वश्रेयस्करंब्रूहितद्वैकुरू
णाम् २ पापाशंकीपापमेवानुपश्यन्पृच्छामित्वांव्याकुलेनात्मनाऽहम् ॥ कवेतन्मेब्रूहिसर्वंयथावन्मनोषितंसर्वमजातशत्रोः ३ ॥ विदुरउवाच ॥ शुभंवाय
दिवापापंद्वेष्यंवायदिवाप्रियम् ॥ अपृष्टस्तस्यतद्ब्रूयाद्यस्यनेच्छेत्पराभवम् ४

आत्मनाअपत्रपते परैरज्ञातेऽपिस्वव्यलीकेस्वयमेवलज्जते २१ । २२ । तर्कणीयःशंक्यः १२३ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ दह्यमानस्यचिंता
ग्निनेतिशेषः धर्मार्थयोःकुशलः मोक्षेस्यवक्तुमनधिकाराद्वयोरेवग्रहः १ अजातशत्रोःपथ्यं कुरूणांचश्रेयस्करं २ पापाशंकीभाविदुःखादुद्विजन् पापंस्वकृतंपूर्वापरार्थंपश्यन् कवेहेसर्वज्ञ ३ । ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५ मिथ्योपेतानिकपटमृतादीनि अनुपायैःअसदुपायैःप्रयुक्तानिदुःखफलानीत्यर्थः ६ । ७ अनुबंधानप्रयोजनानि संप्रधार्यनिश्चित्य ८ विपाकःफलमिद्धावपिपरिपाकः उत्थानंउद्यमं वानवेति । सिद्धिपक्षे कुर्वीतनान्यथेत्यर्थः ९ प्रमाणंनिश्चयद्वारं स्थानादीनिसर्वदाविचार्याणीत्यर्थः स्थानेदुर्गादौ दंडेसेनायाम् १० एतानिस्थानादिज्ञापकानि प्रमाणादिलेख्यादीनि ११ असांप्रतंअयुक्तं यथास्यात्तथानवर्तितव्यम् १२ भक्ष्येति । मुखेमिष्टमंतेमृत्युदंकर्मनकर्तव्यमित्यर्थः अनुबंधंपश्चाद्वन्धनं १३ आद्यंभक्षणीयं १४ । १५ । १६ । १७ अंगारकारकोहिमूलतउत्कृत्यकाष्ठंदहति अंगारइंगालः १८ । १९

तस्माद्वक्ष्यामितेराजन्हितंयत्स्यात्कुरून्प्रति ॥ वचःश्रेयस्करंधर्म्यंब्रुवतस्तन्निबोधमे ५ मिथ्योपेतानिकर्माणिसिद्ध्येयुर्यानिभारत ॥ अनुपायप्रयुक्तानि मास्मतेषुमनःकृथाः ६ तथैवयोगविहितंयत्तुकर्मनसिद्ध्यति ॥ उपाययुक्तंमेधावीनतत्रग्लपयेन्मनः ७ अनुबंधानपेक्षेतसानुबंधेषुकर्मसु ॥ संप्रधार्यचकुर्वीतनवेगेनसमाचरेत् ८ अनुबंधंचसंप्रेक्ष्यविपाकंचैवकर्मणाम् ॥ उत्थानमात्मनश्चैवधीरःकुर्वीतवानवा ९ यःप्रमाणंनजानातिस्थानेवृद्धौतथाक्षये ॥ कोशेजनपदेदंडेनसराज्येऽवतिष्ठते १० यस्त्वेतानिप्रमाणानियथोक्तान्यनुपश्यति ॥ युक्तोधर्मार्थयोर्ज्ञानेसराज्यमधिगच्छति ११ नराज्यंप्राप्तमित्येववर्तितव्यमसांप्रतम् ॥ श्रियंह्यविनयोहंतिजरारूपमिवोत्तमम् १२ भक्ष्योत्तमप्रतिच्छन्नंमत्स्योबडिशमायसम् ॥ लोभाभिपातीग्रसतेनानुबंधमवेक्षते १३ यच्छक्यंग्रसितुंग्रस्यंग्रस्तंपरिणमेच्चयत् ॥ हितंचपरिणामेयत्तदाद्यंभूतिमिच्छता १४ वनस्पतेरपक्कानिफलानिप्रचिनोतियः ॥ सनाप्नोतिरसंतेभ्योबीजंचास्यविनश्यति १५ यस्तुपक्कमुपादत्तेकालेपरिणतंफलम् ॥ फलाद्रसंसलभतेबीजाच्चैवफलंपुनः १६ यथामधुसमादत्तेरक्षन्पुष्पाणिषट्पदः ॥ तद्वदर्थान्मनुष्येभ्यआदद्यादविहिंसया १७ पुष्पंपुष्पंविचिन्वीतमूलच्छेदंनकारयेत् ॥ मालाकारइवारामेनयथांगारकारकः १८ किन्नुमेस्यादिदंकृत्वाकिन्नुमेस्यादकुर्वतः ॥ इतिकर्माणिसंचिंत्यकुर्याद्वापुरुषोनवा १९ अनारभ्याभवंत्यर्थाःकेचिन्नित्यंतथागताः ॥ कृतःपुरुषकारोहिभवेद्येषुनिरर्थकः २० प्रसादोनिष्फलोयस्यक्रोधश्चापिनिरर्थकः ॥ नतंभर्तारमिच्छंतिषंढंपतिमिवस्त्रियः २१ कांश्चिदर्थान्नरःप्राज्ञोलघुमूलान्महाफलान् ॥ क्षिप्रमारभतेकर्तुंनविघ्नयतितादृशान् २२ ऋजुपश्यतियःसर्वंचक्षुषानुपिबन्निव ॥ आसीनमपितूष्णीकमनुरज्यंतितंप्रजाः २३ सुपुष्पितःस्यादफलःफलितःस्याद्दुरारुहः ॥ अपक्वःपक्वसंकाशोनतुशीर्येतकर्हिचित् २४ चक्षुषामनसावाचाकर्मणाचचतुर्विधम् ॥ प्रसादयतियोलोकंतंलोकोऽनुप्रसीदति २५ यस्मात्त्रस्यंतिभूतानिमृगव्याधान्मृगाइव ॥ सागरांतामपिमहींलब्ध्वासपरिहीयते २६ पितृपैतामहंराज्यंप्राप्तवान्स्वेनकर्मणा ॥ वायुरभ्रमिवासाद्यभ्रंशयत्यनयेस्थितः २७

अनारभ्याः प्रबलैःसहवैरादयः अगताःकदाचिदप्यप्राप्ताः २० । २१ लघुमूलान्अल्पोपायान् २२ चक्षुषाप्रीतिमयेन २३ सुपुष्पितः वाचाचक्षुषाचानुग्रहंदर्शयन्नपिअफलःस्यात् भृत्यंनधनेनवर्धयेत् । सफलोऽपिसन्दुरारुहः भृत्यवश्योनभवेत् । अपकइति । अंतर्बलहीनोऽपि बलवत्तांबहिःप्रकाशयेदेवेत्यर्थः २४ कर्मणादानेन लोकंभृत्यवर्गम् । २५ । २६ अनयेस्थितःअनीतिमान् २७

१ भावमिच्छन्कुरूनितिपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२८ नतिसंवेष्टतेसंकुचति बहुफलंनप्रयच्छतीत्यर्थः २९ । ३० नजहातिश्रियम् ३१ । ३२ सुव्याहृतानिपांडित्यवचनानि सूक्तानिशोभनतयाउक्तानिमातृपितृगुर्वादीनि सुकृतानितदुपदिष्टकर्माणि । शिलेकणिशाद्यर्जने । 'उंच्छःकणशआदानं कणिशाद्यर्जनंशिलं' इतियादवः । त्वमदिअस्मदादिवाक्यात्सारंगृण्हीष्वेतिभावः ३३ गंधेनेति । पांडवबलंज्ञातुंचारान्नियुंक्ष्वेतिभावः ३४ भूयांसमिति श्लोकत्र यतात्पर्यं पांडवान्प्रतित्वयानम्रीभवितव्यं तेनबलाधिष्ठात्रीदेवताइंद्रश्चत्वामनुग्रहीष्यतीति ३५ । ३६ । ३७ एतच्चसर्वंत्रिभिःमहालोचनीयं सत्यंचसंरक्ष्यमित्याह पर्जन्येतित्रिभिः ३८ योगेनअभ्यासेन मृजयाउद्वर्तनेन ३९ अनुक्रमःव्यायामशिक्षादिः ४० प्रमाणंधर्मस्यकारणंनकुलमितिद्वयोर्वृत्तमाश्रय ईर्ष्यात्यजेतिभावः ४१ । ४२ अकालेइष्टसिद्धेःआक्रमीतःस्यात्

धर्ममाचरतोराज्ञःसद्भिश्चरितमादितः ॥ वसुधावसुसंपूर्णावर्धतेभूतिवर्धनी २८ अथसंत्यजतोधर्ममधर्मंचानुतिष्ठतः ॥ प्रतिसंवेष्टतेभूमिरग्नौचर्माहितंयथा २९ यएवयत्नःक्रियतेपरराष्ट्रविमर्दने ॥ सएवयत्नःकर्तव्यःस्वराष्ट्रपरिपालने ३० धर्मेणराज्यंविंदेतधर्मेणपरिपालयेत् ॥ धर्ममूलांश्रियंप्राप्यनजहातिनहीयते ३१ अप्युन्मत्तात्प्रलपतोबालाच्चपरिजल्पतः ॥ सर्वतःसारमादद्यादश्मभ्यइवकांचनम् ३२ सुव्याहृतानिसूक्तानिसुकृतानिततस्ततः ॥ संचिन्वन्धीरआसीतशिलाहारीशिलंयथा ३३ गंधेनगावःपश्यंतिवेदैःपश्यंतिब्राह्मणाः ॥ चारैःपश्यंतिराजानश्चक्षुर्भ्यामितरेजनाः ३४ भूयांसंलभतेक्लेशंयागौर्भवतिदुर्दुहा ॥ अथया सुदुहाराजन्नैवतांवितुदंत्यपि ३५ यदतप्तंप्रणमतिनतत्संतापयंत्यपि ॥ यच्चस्वयंनतंदारुनतत्संतापयंत्यपि ३६ एतयोपमयाधीरःसन्नमेतबलीयसे ॥ इंद्रायसप्रणमतेनमतेयोबलीयसे ३७ पर्जन्यनाथाःपशवोराजानोमंत्रिबांधवाः ॥ पतयोबांधवाःस्त्रीणांब्राह्मणावेदबांधवाः ३८ सत्येनरक्ष्यतेधर्मोविद्यायोगेनरक्ष्यते ॥ मृजयारक्ष्यतेरूपंकुलंवृत्तेनरक्ष्यते ३९ मानेनरक्ष्यतेधान्यमश्वान्रक्षत्यनुक्रमः ॥ अभीक्ष्णदर्शनंगाश्चस्त्रियोरक्ष्याःकुचेलतः ४० नकुलंवृत्तहीनस्यप्रमाणमितिमेमतिः ॥ अंतेष्वपिहिजातानांवृत्तमेवविशिष्यते ४१ यईर्षुःपरवित्तेषुरूपेवीर्येकुलान्वये ॥ सुखसौभाग्यसत्कारेतस्यव्याधिरनंतकः ४२ अकार्यकरणाद्भीतःकार्याणांचविवर्जनात् ॥ अकालेमंत्रभेदाच्चयेनमाद्येन्नतत्पिबेत् ४३ विद्यामदोधनमदस्तृतीयोऽभिजनोमदः ॥ मदाएतेऽवलिप्तानामेतएवसतांदमाः ४४ असंतोऽभ्यर्थिताःसद्भिःक्वचित्कार्येकदाचन ॥ तावन्नतस्यसुकृतंकिंचित्कार्यंकदाचन ॥ मन्यंतेसंतमात्मानमसंतमपिविश्रुतम् ४५ गतिरात्मवतांसंतःसंतएवसतांगतिः ॥ असतांचगतिःसंतोनत्वसंतःसतांगतिः ४६ जितासभावस्त्रवतामिष्टाशागोमताजिता ॥ अध्वाजितोयानवतासर्वंशीलवताजितम् ४७ शीलंप्रधानंपुरुषेतद्यस्येहप्रणश्यति ॥ नतस्यजीवितेनार्थोनधनेननबंधुभिः ४८

येनमाद्येत्लोभादिना तन्नपिबेत्नाश्रयेत् ४३ अभिजनःसहायः तवतुमयंदमश्चनास्तीत्यर्थः ४४ असंतइतिसार्द्धश्लोकोवाक्यं सद्भिरर्थिता असंतस्तत्कार्यमल्पमप्यकृत्वा असंतमिति ख्यातमप्यात्मानंसंतंमन्यतइतितदर्थः किंचिदपितस्यकार्यंयावत्सुष्ठुनकृतंतावदेवमन्यंतइतियोजना ४५ गतिरिति । पांडवाएवत्वामुपकरिष्यंति नतुत्वंतानितिभावः ४६ जितेति । शीलंसंरक्ष्यं त्वयेतिद्वयोर्भावः ४७ । ४८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आढ्यानामितित्रयस्यशीलवतस्तेदारिद्र्यमासिरपिश्रेयइतिभावः ४९ संपन्नंमिष्टं ५० । ५१ शीलाभावेसत्सुअवमानोमहान्क्लेशइत्याह अवृत्तिरिति ५२ ऐश्वर्यमदःपापिष्ठोनिंदिततमोयेभ्यस्तेपान
मदादयोमदाः ५३ इंद्रियार्थेषुशब्दादिषु ग्रहैःसूर्यादिभिःआक्रमोऽत्रतापनं ५४ पंचवर्गःश्रोत्रादिगणः त्वमैश्वर्यमत्तोऽजितेंद्रियश्चावश्यमापदंप्राप्स्यसीतित्रयस्यभावः ५५ । ५६ आत्मानंमनः
अमात्यान्पुत्रादीन् द्वेष्यरूपेणशत्रुवत् मनएवप्रथमंजेतव्यंततोऽमात्यादीन्विजिगीषते तत्नमोघंननिष्फलंभवति ५७ त्वंत्वजितमनस्कतयापुत्रादिवशोनलक्ष्मीयोग्यइतित्रयाणांभावः ५८ एतदेवरथिर
थादिरूपककल्पनयाआह रथइति ५९ व्यापादयितुंनाशयितुं अविधेयाःअवशाः ६० अर्थतोऽर्थहेतोः अनर्थतःअन्यायतः ६१ इंद्रियाणांवशइच्छातदनुसारीइंद्रियवशानुगः ६२ । ६३ कृत्स्नस्यो

आढ्यानांमांसपरमंमध्यानांगोरसोत्तरम् ॥ तैलोत्तरंदरिद्राणांभोजनंभरतर्षभ ४९ संपन्नतरमेवान्नंदरिद्राभुंजतेसदा ॥ क्षुत्स्वादुतांजनयतिसाचाढ्येषुसुदुर्ल
भा ५० प्रायेणश्रीमतांलोकेभोक्तुंशक्तिर्नविद्यते ॥ जीर्यंत्यपिहिकाष्ठानिदरिद्राणांमहीपते ५१ अवृत्तिर्भयमंत्यानांमध्यानांमरणाद्भयम् ॥ उत्तमानांतुमर्त्या
नामवमानात्परंभयम् ५२ ऐश्वर्यमदपापिष्ठामदाःपानमदादयः ॥ ऐश्वर्यमदमत्तोहिनापतित्वाविबुध्यते ५३ इन्द्रियैरिंद्रियार्थेषुवर्तमानैरनिग्रहैः ॥ तैरयंताप्यते
लोकोनक्षत्राणिग्रहैरिव ५४ योजितःपंचवर्गेणसहजेनात्मकर्षिणा ॥ आपदस्तस्यवर्धंतेशुक्लपक्षइवोडुराट् ५५ अविजित्ययथाऽऽत्मानममात्यान्विजिगीषते ॥
अमित्रान्वाऽजितामात्यःसोऽवशःपरिहीयते ५६ आत्मानमेवप्रथमंद्वेष्यरूपेणयोजयेत् ॥ ततोऽमात्यानमित्रांश्चनमोघंविजिगीषते ५७ वश्येंद्रियंजितात्मानं
धृतदंडंविकारिषु ॥ परीक्ष्यकारिणंधीरमत्यंतंश्रीर्निषेवते ५८ रथःशरीरंपुरुषस्यराजन्नात्मानियंतेंद्रियाण्यस्यचाश्वाः ॥ तैरप्रमत्तःकुशलीसदश्वैर्दांतैःसुखंयाति
रथीवधीरः ५९ एतान्यनिगृहीतानिव्यापादयितुमप्यलम् ॥ अविधेयाइवादांताहयाःपथिकुसारथिम् ६० अनर्थमर्थतःपश्यन्नर्थंचैवाप्यनर्थतः ॥ इंद्रियैर
जितैर्बालःसुदुःखंमन्यतेसुखम् ६१ धर्मार्थौयःपरित्यज्यस्यादिंद्रियवशानुगः ॥ श्रीप्राणधनदारेभ्यःक्षिप्रंसपरिहीयते ६२ अर्थानामीश्वरोयःस्यादिंद्रियाणाम
नीश्वरः ॥ इंद्रियाणामनैश्वर्यादैश्वर्याद्भ्रश्यतेहिसः ६३ आत्मनाऽऽत्मानमन्विच्छेन्मनोबुद्धींद्रियैर्यतैः ॥ आत्मैवह्यात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मनः ६४ बंधुरात्मा
ऽत्मनस्तस्ययेनैवात्माऽऽत्मनाजितः ॥ सएवनियतोबंधुःसएवनियतोरिपुः ६५ क्षुद्राक्षेणेवजालेनझषावपिहितावुरू ॥ कामश्चराजन्क्रोधश्चतौप्रज्ञानंविलुंपतः ६६
समवेक्ष्येहधर्मार्थौसंभारान्योऽधिगच्छति ॥ सवैसंभृतसंभारःसततंसुखमेधते ६७

पदेशस्यफलमाह आत्मनेत्यर्द्धेन । आत्मनाबुद्ध्याआत्मानंप्रत्यक्चैतन्यरूपंअन्विच्छेत् तत्रोपायमाह मनसःसंकल्पात्मकस्यबुद्धेश्चतन्मूलभूतायाःइंद्रियाणांचनिग्रहेणेत्यर्थः अत्रनतत्सहायांतरापेक्षेत्याहात्मेति ।
धीजयएवपुरुषार्थइत्यर्थः ६४ सएवधीरेवजीवस्यबंधुःरिपुश्च ६५ द्वावपिमोहजालपिहितौ झषौमीनौ उरूमहांतौ तत्रद्वितीयोऽन्यस्यजातिस्वभावाच्छत्रुरपिजालच्छेदार्थंमित्रत्वमापन्नोबंधुरपिभव
ति एवंधीश्चिदात्मनःसंसारप्रदत्वाच्छत्रुरपिमोहच्छेदार्थंतस्यमित्रमपिभवतीतिभावः क्षुद्राक्षेणसूक्ष्मछिद्रेण यद्वा उत्तरान्वय्येवायमर्धः कामक्रोधयोरावरकंप्रज्ञानं तौनाशयतः जालमिवमहामीना
वित्यर्थः ६६ समवेक्ष्यअनुरुध्य संभारान्जयसाधनानि ६७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आभ्यंतरान् श्रोत्रादीन् मनोमयान्मनसोविकारभूतान् तथाचश्रुतिः ' मनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोति ' इति ६८ राजानोरावणादयः राज्यविभ्रमैःऐश्वर्यविलासैः स्वकर्मभिःसीताहरणादिभिः ६९ । ७० पंचइंद्रियाणिपंचप्रयोजनानिशब्दश्रवणादीनियेषांतान् उत्पततःउत्पथेनगच्छतः त्वंतुअजितचित्तत्वाद्दुःसंगाच्चापद्ग्रस्तोऽसीतिभावः ७१ अनायासः अचांचल्यं ७२ तितिक्षाद्वंद्वसहनशीलता वाक्गुप्ताअसंबद्धप्रलापाद्रक्षिता अंत्येषुनीचेषु त्वत्पुत्रेष्वार्जवादिकंगुणत्रयंकर्तव्यंचनास्तीतितेंऽत्याः ७३ आक्रोशोरूक्षभाषणं परिवादोनिंदा तयोर्वक्तात्वत्पुत्रः हिंस्रश्चातोनासौजयभाक् ७४ । ७५ वाक्संयमोनियतंवचनं विचित्रंचमत्कारयुक्तम् ७६ । ७७ बीभत्संनिंदितं यतोनसंरोहति ७८ कर्णीकर्णाकृतिफलकोबाणः नालीकःनलिकयाप्रक्षेप्योनाराचः निर्हरंतिनिःसारयंति ७९

यःपंचाभ्यंतरान्शत्रूनविजित्यमनोमयान् ॥ जिगीषतिरिपूनन्यान्रिपवोऽभिभवंतितम् ६८ दृश्यंतेहिमहात्मानोबध्यमानाःस्वकर्मभिः ॥ इंद्रियाणामनीशत्वाद्राजानोराज्यविभ्रमैः ६९ असंत्यागात्पापकृतामपापांस्तुल्योदंडःस्पृशतेमिश्रभावात् ॥ शुष्केणार्द्रंदह्यतेमिश्रभावात्तस्मात्पापैःसहसंधिंनकुर्यात् ७० निजानुत्पततःशत्रून्पंचपंचप्रयोजनान् ॥ योमोहान्ननिगृह्णातितमापद्ग्रसतेनरम् ७१ अनसूयाऽऽर्जवंशौचंसंतोषःप्रियवादिता ॥ दमःसत्यमनायासोनभवंतिदुरात्मनाम् ७२ आत्मज्ञानमनायासस्तितिक्षाधर्मनित्यता ॥ वाक्चैवगुप्तादानंचनैतान्यंत्येषुभारत ७३ आक्रोशपरिवादाभ्यांविहिंसंत्यबुधाबुधान् ॥ वक्तापापमुपादत्तेक्षममाणोविमुच्यते ७४ हिंसाबलमसाधूनांराज्ञांदंडविधिर्बलम् ॥ शुश्रूषातुबलंस्त्रीणांक्षमागुणवतांबलम् ७५ वाक्संयमोहिनृपतेसुदुष्करतमोमतः ॥ अर्थवच्चविचित्रंचनशक्यंबहुभाषितुम् ७६ अभ्यावहतिकल्याणंविविधंवाक्सुभाषिता ॥ सैवदुर्भाषिताराजन्ननर्थायोपपद्यते ७७ रोहतेसायकैर्विद्धंवनंपरशुनाहतम् ॥ वाचादुरुक्तंबीभत्संनसंरोहतिवाक्क्षतम् ७८ कर्णिनालीकनाराचान्निर्हरंतिशरीरतः ॥ वाक्शल्यस्तुननिर्हर्तुंशक्योहृदिशयोहिसः ७९ वाक्सायकावदनान्निष्पतंतियैराहतःशोचतिरात्र्यहानि ॥ परस्यनामर्मसुतेपतंतितान्पंडितोनावसृजेत्परेभ्यः ८० यस्मैदेवाःप्रयच्छंतिपुरुषायपराभवम् ॥ बुद्धिंतस्यापकर्षंतिसोवाचीनानिपश्यति ८१ बुद्धौकलुषभूतायांविनाशेप्रत्युपस्थिते ॥ अनयोनयसंकाशोहृदयान्नापसर्पति ८२ सेयंबुद्धिःपरीतातेपुत्राणांभरतर्षभ ॥ पांडवानांविरोधेननचैनानवबुध्यसे ८३ राजालक्षणसंपन्नस्त्रैलोक्यस्याधिपोभवेत् ॥ शिष्यस्तेशासितासोऽस्तुधृतराष्ट्रयुधिष्ठिरः ८४ अतीवसर्वान्पुत्रांस्तेभागधेयपुरस्कृतः ॥ तेजसाप्रज्ञयाचैवयुक्तोधर्मार्थतत्त्ववित् ८५ अनुक्रोशादानृशंस्याद्योसौधर्मभृतांवरः ॥ गौरवात्तवराजेंद्रबहून्क्लेशांस्तितिक्षति ८६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरनीतिवाक्येचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ब्रूहिभूयोमहाबुद्धेधर्मार्थसहितंवचः ॥ शृण्वतोनास्तिमेतृप्तिर्विचित्राणीहभाषसे १

नामर्मसुकिंतुमर्मस्वेव सभायांद्रौपदींप्रतिदुर्वचनंवदतांत्वत्पुत्राणामपराधःक्षंतुमयोग्योऽस्तीतिभावः ८० अवाचीनानिनीचकर्माणि ८१ । ८२ । ८३ शिष्यस्तेत्वदाज्ञाकारी शासितापृथिव्याः ८४ भागधेयेराज्यांशे पुरस्कृतः मूर्धाभिषिक्तस्यपांडोःपुत्रास्तेराज्यार्हाः अतथाभूतस्यांधस्यतवपुत्रास्तेनराज्यार्हाइत्यर्थः ८५ अनुक्रोशात्दयालुत्वात् आनृशंस्यात्अक्रौर्यात् ८६ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे विदुरवाक्ये चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आर्जवंअवैषम्यं २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ सुधन्वाब्राह्मणःपर्यंकंअधिरोहत्येव त्वंतुनीचोदैत्यःसन्किमर्थंतस्मत्याख्यानंकरोषीतिभावः ८ । ९ इहस्थानेउपस्थानेमामुपस्थातुं वांदैत्यब्राह्मणौ अहंपश्येयं १० । ११ । १२ समागच्छतउभयोःसंमुखंअगच्छत् समागतंसंमुखंप्राप्तं १३ विरोचनेन सौवर्णेपीठेमयासहउपवेश्यतामितिप्रार्थितःसुधन्वाउवाच अन्वालभेस्पृशाम्येव हेप्राह्लादेएकत्वंत्वयासहसाम्यंउपसंपन्न

विदुरउवाच ॥ सर्वतीर्थेषुवास्नानंसर्वभूतेषुचार्जवम् ॥ उभेत्वेतेसमेस्यातामार्जवंवाविशिष्यते २ आर्जवंप्रतिपद्यस्वपुत्रेषुसततंविभो ॥ इहकीर्तिंपरांप्राप्यप्रेत्यस्वर्गमवाप्स्यसि ३ यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्यपुण्यालोकेप्रगीयते ॥ तावत्सपुरुषव्याघ्रस्वर्गलोकेमहीयते ४ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ विरोचनस्यसंवादंकेशिन्यर्थेसुधन्वना ५ स्वयंवरेस्थिताकन्याकेशिनीनामनामतः ॥ रूपेणाप्रतिमाराजन्विशिष्टपतिकाम्यया ६ विरोचनोऽथदैतेयस्तदातत्राजगामह ॥ प्राप्तुमिच्छंस्ततस्तत्रदैत्येंद्रंप्राहकेशिनी ७ ॥ केशिन्युवाच ॥ किंब्राह्मणाःस्विच्छ्रेयांसोदितिजाःस्विद्विरोचन ॥ अथकेनस्मपर्यंकंसुधन्वानाधिरोहति ८ ॥ विरोचनउवाच ॥ प्राजापत्यास्तुवैश्रेष्ठावयंकेशिनिसत्तमाः ॥ अस्माकंखल्विमेलोकाःकेदेवाःकेद्विजातयः ९ ॥ केशिन्युवाच ॥ इहैवावांप्रतीक्षावउपस्थानेविरोचन ॥ सुधन्वाप्रातरागंतापश्येयंवांसमागतौ १० ॥ विरोचनउवाच ॥ तथाभद्रेकरिष्यामियथात्वंभीरुभाषसे ॥ सुधन्वानंचमांचैवप्रातर्द्रष्टाऽसिसंगतौ ११ ॥ विदुरउवाच ॥ अतीतायांचशर्वर्यामुदितेसूर्यमंडले ॥ अथाजगामतंदेशंसुधन्वाराजसत्तम ॥ विरोचनोयत्रविभोकेशिन्यासहितःस्थितः १२ सुधन्वाचसमागच्छत्प्राह्लादिंकेशिनींतथा ॥ समागतंद्विजंदृष्ट्वाकेशिनीभरतर्षभ ॥ प्रत्युत्थायासनंतस्मैपाद्यमर्घ्यंददौपुनः १३ ॥ सुधन्वोवाच ॥ अन्वालभेहिरण्मयंप्राह्लादेतेवरासनम् ॥ एकत्वमुपसंपन्नोनत्वासेऽहंत्वयासह १४ ॥ विरोचनउवाच ॥ तवार्हंतेतुफलकंकूर्चंवाऽप्यथवाबृसी ॥ सुधन्वन्नत्वमर्होऽसिमयासहसमासनम् १५ ॥ सुधन्वोवाच ॥ पितापुत्रौसहासीतांद्वौविप्रौक्षत्रियावपि ॥ वृद्धौवैश्यौचशूद्रौचनत्वन्यावितरेतरम् १६ पिताहितेसमासीनमुपासीतैवमामधः ॥ बालःसुखैधितोगेहेनत्वंकिंचनबुध्यसे १७ ॥ विरोचनउवाच ॥ हिरण्यंचगवाश्वंचयद्वित्तमसुरेषुनः ॥ सुधन्वन्विपणेतेनप्रश्नंपृच्छावयेविदुः १८ ॥ सुधन्वोवाच ॥ हिरण्यंचगवाश्वंचतवैवास्तुविरोचन ॥ प्राणयोस्तुपणंकृत्वाप्रश्नंपृच्छावयेविदुः १९ ॥ विरोचनउवाच ॥ आवांकुत्रगमिष्यावःप्राणयोर्विपणेकृते ॥ नतुदेवेष्वहंस्थातानमनुष्येषुकर्हिचित् २० ॥ सुधन्वोवाच ॥ पितरंतेगमिष्यावःप्राणयोर्विपणेकृते ॥ पुत्रस्यापिसहेतोर्हिप्रह्लादोनानृतंवदेत् २१ ॥ विदुरउवाच ॥ एवंकृतपणौक्रुद्धौतत्राभिजग्मतुस्तदा ॥ विरोचनसुधन्वानौप्रह्लादोयत्रतिष्ठति २२ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ इमौतौसंप्रदृश्येतेयाभ्यांनचरितंसह ॥ आशीविषाविवक्रुद्धावेकमार्गाविहागतौ २३ किंवैसहैवंचरथोनपुराचरथःसह ॥ विरोचनैतत्पृच्छामिकिंतेसख्यंसुधन्वना २४

श्चेत्भवेदहंगच्छेयमितिशेषः नतुत्वयासहएकासनेआसेउपविशामि १४ फलकंकाष्ठपीठं कूर्चंबृसीवर्जितदर्भमयंपीठंवा तवअर्हंतेयोग्यंभवति १५ । १६ उपासीतसेवते अधःस्थित्वेतिशेषः १७ प्रश्नंआवयोः कःश्रेष्ठइतिप्रश्नं येविदुस्तान्पृच्छाव १८ । १९ । २० । २१ । २२ सहनचरितंवैरात् २३ । २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२५ पीवरीपुष्टा कृतामधुपर्कार्थउपकल्पिता २६ पथिष्विति। प्रश्ननिर्णयेनैतत्प्राप्यमितिभावः २७ । २८ । २९ दुर्विवक्तादुष्टविवेककर्ता अन्याय्यवक्तेत्यर्थः किंवसेत्कींदुःखंप्राप्नुयात ३० अधिविन्नाकृतसपत्नी कात्रीतांरात्रिंवसेतद्वद्दुःखंप्राप्नुयात ३१ नगरेइति । शरणमलभमानःक्षुधार्तःशत्रुभिर्वेष्टितश्चयद्दुःखंलभतेसःअनृतसाक्ष्यवक्ताऽपिलभेतेत्यर्थः ३२ पंचपूर्वजान्पश्वनृतेअजादिपश्वर्थमनृतेउक्तेसतिहंतिनाशयति परलोकाच्च्यावयति एवमुत्तरत्र ३३ भूमितुल्याकेशिनीतदर्थंअनृतंभूम्यनृतं ३४ अंगिराःसुधन्वनःपिता त्वत्तत्त्वतः ३५ । ३६ । ३७ पादप्रक्षालनंहरिद्रयापादधावनं कुमार्याःकेशिन्याःविवाहे दंपत्योः

विरोचनउवाच ॥ नमेसुधन्वनासख्यंप्राणयोर्विपणावहे ॥ प्रह्रादतत्त्वंपृच्छामिमाप्रश्नमनृतंवदेः २५ ॥ प्रह्रादउवाच ॥ उदकंमधुपर्कंवाऽप्यानयंतुसुधन्वने ॥ ब्रह्मन्नभ्यर्चनीयोऽसिश्वेतागौःपीवरीकृता २६ ॥ सुधन्वोवाच ॥ उदकंमधुपर्कंचपथिष्वेवार्पितंमम ॥ प्रह्रादत्वंतुमेतथ्यंप्रश्नंप्रब्रूहिपृच्छतः ॥ किंब्राह्मणाःस्विच्छ्रेयांसउताहोस्विद्विरोचनः २७ ॥ प्रह्रादउवाच ॥ पुत्रएकोममब्रह्मंस्त्वंचसाक्षादिहास्थितः ॥ तयोर्विवदतोःप्रश्नंकथमस्मद्विधोवदेत् २८ ॥ सुधन्वोवाच ॥ गांप्रदद्यास्त्वौरसाययद्वाऽन्यस्स्यात्प्रियंधनम् ॥ द्वयोर्विवदतोस्तथ्यंवाच्यंचमतिमंस्त्वया २९ ॥ प्रह्रादउवाच ॥ अथयोनैवप्रब्रूयात्सत्यंवायदिवाऽनृतम् ॥ एतत्सुधन्वन्पृच्छामिदुर्विवक्तास्मकिंवसेत् ३० ॥ सुधन्वोवाच ॥ यांरात्रिमधिविन्नास्त्रीयांचैवाक्षपराजितः ॥ यांचभाराभितप्तांगोदुर्विवक्तास्मतांवसेत् ३१ नगरेप्रतिरुद्धःसन्बहिर्द्वारेबुभुक्षितः ॥ अमित्रान्भूयसःपश्येद्यःसाक्ष्यमनृतंवदेत् ३२ पंचपश्वनृतेहंतिदशहंतिगवानृते ॥ शतमश्वानृतेहंतिसहस्रंपुरुषानृते ३३ हंतिजातानजातांश्चहिरण्यार्थेऽनृतंवदन् ॥ सर्वंभूम्यनृतेहंतिमास्मभूम्यनृतंवदेः ३४ ॥ प्रह्रादउवाच ॥ मत्तःश्रेयानंगिरावैसुधन्वात्वद्विरोचन ॥ माताऽस्यश्रेयसीमातुस्तस्मात्त्वंतेनवैजितः ३५ विरोचनसुधन्वाऽयंप्राणानामीश्वरस्तव ॥ सुधन्वन्पुनरिच्छामित्वयादत्तंविरोचनम् ३६ ॥ सुधन्वोवाच ॥ यद्धर्ममवृणीथास्त्वंनकामादनृतंवदीः ॥ पुनर्ददामितेपुत्रंतस्मात्प्रह्रादवुर्लभम् ३७ एषप्रह्रादपुत्रस्तेमयादत्तोविरोचनः ॥ पादप्रक्षालनंकुर्यात्कुमार्याःसन्निधौमम ३८ ॥ विदुरउवाच ॥ तस्माद्राजेंद्रभूम्यर्थेनानृतंवक्तुमर्हसि ॥ मागमःससुतामात्योनाशंपुत्रार्थमब्रुवन् ३९ नदेवादंडमादायरक्षंतिपशुपालवत् ॥ यंतुरक्षितुमिच्छंतिबुद्ध्यासंविभजंतितम् ४० यथायथाहिपुरुषःकल्याणेकुरुतेमनः ॥ तथातथाऽस्यसर्वार्थाःसिद्ध्यंतेनात्रसंशयः ४१ नैनंछंदांसिवृजिनात्तारयंतिमायाविनंमाययावर्तमानम् ॥ नीडंशकुंताइवजातपक्षाश्छंदांस्येनंप्रजहत्यंतकाले ४२ मद्यपानंकलहंपूगवैरंभार्यापत्योरंतरंज्ञातिभेदम् ॥ राजद्विष्टंस्त्रीपुंसयोर्विवादंवर्ज्यान्याहुर्यश्चपंथाःप्रदुष्टः ४३

परस्परंहरिद्रयापादधावनंकुर्वंतीतिप्रसिद्धं अस्यैवभार्याकेशिनीभवत्वित्यर्थः ३८ प्रकृतेआख्यायिकोपयोगमाह तस्मादिति । अब्रुवन्सत्यमितिशेषः ३९ तवदैवंप्रतिकूलंअधीतंचनिष्फलमित्याहत्रयेण नदेवा इति ४० । ४१ छंदांसिवेदाः ४२ अंतरंवियोगं विवादंवैरप्रवर्त्तनं ज्ञातिभेदेकलहेचतत्प्रवृत्तिर्नयोग्येतिभावः ४३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सामुद्रिकंहस्तरेखादिपरीक्षकं वणिजंचोरपूर्वं पूर्वंचोरःपश्चाद्वणिग्भूतस्तं कूटतुलावंतंवा शलाकधूर्तं शलाकयापाशादिनावाशकुनादिकमुक्त्वायोऽन्यान्वंचयतितं अरिंविपरीतसाक्ष्यभयात् । मित्रंपरीक्षकाणामविश्वासात् । कुशीलवंकुत्सितंशीलंवातिअनुसरतीतितं नर्तकीदासं विटोन्मत्तादिकंवा । तवतुकूटद्यूतकारीशकुनिःकुशीलवएवप्रमाणं ४४ सत्कर्मद्वाराऽपितस्यसाधुत्वंनमंतव्यमित्याह मानेति । मानःलोकेषुउत्कर्षः तदर्थान्यग्निहोत्रादीनिभयदानीत्यर्थः मौनंध्यानं ४५ कुंडाशीभगभक्षः जीवतिभर्तरिजाराज्जातःकुंडस्तेनर्निमित्तेनाशितुंशीलः सोमविक्रयीप्रसिद्धः । पर्वकारःशरकृत आयुधमात्रकर्तेत्यर्थः । सूचीसूचकोनक्षत्रादीनां परदोषाणांच ज्यौतिषिकःपिशुनोवा ४६ काकःकाकवत्क्षतोद्वर्तनेनदुःखितस्यापिदुःखप्रदः । नास्तिकःपरलोकादिद्वेषी ४७ स्रुवप्रग्रहणःराजकीयवृत्तिबलेनसर्वेभ्योवणिग्भ्यःस्रुवेणधान्यादिकमादत्ते 'खोंचीग्राहक' इतिभाषायांप्रसिद्धः ग्रामपुरोहितइत्यन्ये । व्रात्यःअतीतोपनयनकालःपतितसावित्रीकोवा । कीनाशःकर्षकः । आत्मवान्समर्थोऽपियोरक्षेत्यु

सामुद्रिकंवणिजंचोरपूर्वंशलाकधूर्तंचचिकित्सकंच ॥ अरिंचमित्रंचकुशीलवंचनैतान्साक्ष्येत्वधिकुर्वीतसप्त ४४ मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतःमुतमानयज्ञः ॥ एतानिचत्वार्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथाकृतानि ४५ अगारदाहीगरदःकुंडाशीसोमविक्रयी ॥ पर्वकारश्चसूचीचमित्रध्रुक्पारदारिकः ४६ भ्रूणहागुरुतल्पीचय श्चस्यात्पानपोद्विजः ॥ अतितीक्ष्णश्चकाकश्चनास्तिकोवेदनिंदकः ४७ स्रुवप्रग्रहणोव्रात्यःकीनाशश्चात्मवानपि ॥ रक्षेत्युक्तश्चयोहिंस्यात्सर्वेब्रह्महभिःसमाः ४८ तृणो ल्कयाज्ञायतेजातरूपंवृत्तेनभद्रोव्यवहारेणसाधुः ॥ शूरोभयेष्वर्थकृच्छ्रेषुधीरःकृच्छ्रेष्वापत्सुसुहृदश्चारयश्च ४९ जरारूपंहरतिहिधैर्यमाशामृत्युःप्राणान्धर्मचर्यामसूया ॥ क्रोधःश्रियंशीलमनार्यसेवान्हियंकामःसर्वमेवाभिमानः ५० श्रीर्मंगलात्प्रभवतिप्रागल्भ्यात्संप्रवर्धते ॥ दाक्ष्यात्तुकुरुतेमूलंसंयमात्प्रतितिष्ठति ५१ अष्टौगुणाःपुरुषं दीपयंतिप्रज्ञाचकौल्यंचदमःश्रुतंच ॥ पराक्रमश्चाबहुभाषिताचदानंयथाशक्तिकृतज्ञताच ५२ एतान्गुणांस्तातमहानुभावानेकोगुणःसंश्रयतेप्रसह्य ॥ राजायदास त्कुरुतेमनुष्यंसर्वान्गुणानेषगुणोविभाति ५३ अष्टौनृपेमानिमनुष्यलोकेस्वर्गस्यलोकस्यनिदर्शनानि ॥ चत्वार्येषामन्ववेतानिसद्भिश्चत्वारिचैषामनुयांतिसंतः ५४ यज्ञोदानमध्ययनंतपश्चचत्वार्येतान्यन्ववेतानिसद्भिः ॥ दमःसत्यमार्जवमानृशंस्यंचत्वार्येतान्यनुयांतिसंतः ५५ इज्याध्ययनदानानितपःसत्यंक्षमाघृणा ॥ अलोभ इतिमार्गोऽयंधर्मस्याष्टविधःस्मृतः ५६ तत्रपूर्वचतुर्वर्गोदंभार्थमपिसेव्यते ॥ उत्तरश्चचतुर्वर्गोनामहात्मसुतिष्ठति ५७ नसासभायत्रनसंतिवृद्धानतेवृद्धायेनवदंति धर्मम् ॥ नासौधर्मोयत्रनसत्यमस्तिनतत्सत्यंयच्छलेनाभ्युपेतम् ५८

क्तोहिंस्यात् । एतेष्वाद्यंद्वयंत्वत्पुत्रेषुदृष्टं ४८ तृणोल्कयातृणज्वालयाजातरूपंरूपवद्वस्तुज्ञायतेऽन्धकारेसति । भद्रोनृपःधर्मइतियावत् । वृत्तेनशीलेनसोऽस्तिनास्तीतिज्ञायते । व्यवहारेणअहिंसादिप्रधानेन । कृच्छ्रेषुदुर्भिक्षादिसंकटेषु । त्वत्पुत्रेषुधर्मःसाधुत्वंचनास्तीत्यर्थः ४९ जरेति । त्वत्पुत्रेऽभिमानदोषोऽस्ति ५० श्रीरिति । दाक्ष्यंशीघ्रकारित्वं त्वयिसंयमाभावान्नश्रीःस्थास्यति ५१ अष्टाविति । राज्ञापुरस्कृतंपुरुषं प्रज्ञादयोहठादनुसरंतीतिश्लोकद्वयार्थः ५२ एषगुणोराजसत्कारः विभातिभासयति कर्णादिषुसत्कृतेषुआगंतुकाएतेगुणाःनतिनस्वाभाविकाः अतस्तेनोपयोक्ष्यंतइतिभावः ५३ इमानिवक्ष्यमाणानि अन्ववेतानिनित्यसंबद्धानि अनुयांतियत्नेनभजंति ५४ । ५५ । ५६ तत्रेति । असत्यपिदमादौदंभार्थयज्ञादिसंभवात् ५७ । ५८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रूपंविनयमुद्रा श्रुतंअध्ययनं विद्यादेवताद्युपासनं चित्रभाष्यंयुक्तियुक्तंवचनं दशलंसर्गजागुणाइतिपाठेतद्युक्तैःसहसंगेकृतेएतेजायंतेतेनसत्संगःकर्तव्यइतिभावः ५९ पापकीर्तिः कलंकित्वेनप्रसिद्धः ६० ६१ । ६२ । ६३ दंदशूको मर्मच्छेत्ता निष्ठुरःअप्रियवाक् नचिरात्शीघ्रम् ६४ नकृच्छ्रं समस्तंपदंसुखवाचि ६५ आगमयति आनयति ६६ वर्षाइत्यत्यंतसंयोगेद्वितीया ६७ । ६८ गतपारं माप्ततत्त्वम् ६९ परिपाकसुखंकर्मत्वत्पुत्रानकुर्वंति अन्यायेनचसुखंलिप्संति तत्तुविपरीतमेवेत्याह धनेनेति ७० आत्मवतांजितचित्तानां प्रच्छन्नपापोदुर्योधनः ७१ प्रभवःमाहात्म्यं । 'प्रभवोजन्ममूले

सत्यंरूपंश्रुतंविद्याकौल्यंशीलंबलंधनम् ॥ शौर्यंचचित्रभाष्यंचदशेमेस्वर्गयोनयः ५९ पापंकुर्वन्पापकीर्तिःपापमेवाश्नुतेफलम् ॥ पुण्यंकुर्वन्पुण्यकीर्तिःपुण्यमत्यंतमश्नुते ६० तस्मात्पापंनकुर्वीतपुरुषःशंसितव्रतः ॥ पापंप्रज्ञांनाशयतिक्रियमाणंपुनःपुनः ६१ नष्टप्रज्ञःपापमेवनित्यमारभतेनरः ॥ पुण्यंप्रज्ञांवर्धयतिक्रियमाणंपुनःपुनः ६२ वृद्धप्रज्ञःपुण्यमेवनित्यमारभतेनरः ॥ पुण्यंकुर्वन्पुण्यकीर्तिःपुण्यंस्थानंस्मगच्छति ॥ तस्मात्पुण्यंनिषेवेतपुरुषःसुसमाहितः ६३ असूयकोदंदशूकोनिष्ठुरोवैरकृच्छठः ॥ सकृच्छ्रंमहदाप्नोतिनचिरात्पापमाचरन् ६४ अनसूयुःकृतप्रज्ञःशोभनान्याचरन्सदा ॥ नकृच्छ्रंमहदाप्नोतिसर्वत्रचविरोचते ६५ प्रज्ञामेवागमयतियःप्राज्ञेभ्यःसपंडितः ॥ प्राज्ञोह्यवाप्यधर्मार्थौशक्नोतिसुखमेधितुम् ६६ दिवसेनैवतत्कुर्याद्येनरात्रौसुखंवसेत् ॥ अष्टमासेनतत्कुर्याद्येनवर्षाःसुखंवसेत् ६७ पूर्वेवयसितत्कुर्याद्येनवृद्धःसुखंवसेत् ॥ यावज्जीवेनतत्कुर्याद्येनप्रेत्यसुखंवसेत् ६८ जीर्णमन्नंप्रशंसंतिभार्यांचगतयौवनाम् ॥ शूरंविजितसंग्रामंगतपारंतपस्विनम् ६९ धनेनाधर्मलब्धेनयच्छिद्रमपिधीयते ॥ असंवृतंतद्भवतिततोऽन्यदवदीर्यते ७० गुरुरात्मवतांशास्ताशास्ताराजादुरात्मनाम् ॥ अथप्रच्छन्नपापानांशास्तावैवस्वतोयमः ७१ ऋषीणांचनदीनांचकुलानांचमहात्मनाम् ॥ प्रभवोनाधिगंतव्यःस्त्रीणांदुश्चरितस्यच ७२ द्विजातिपूजाभिरतोदाताज्ञातिषुचार्जवी ॥ क्षत्रियःशीलभाग्राजंश्चिरंपालयतेमहीम् ७३ सुवर्णपुष्पांपृथिवींचिन्वंतिपुरुषास्त्रयः ॥ शूरश्चकृतविद्यश्चयश्चजानातिसेवितुम् ७४ बुद्धिश्रेष्ठानिकर्माणिबाहुमध्यानिभारत ॥ तानिजंघाजघन्यानिभारप्रत्यवराणिच ७५ दुर्योधनेऽथशकुनौमूढेदुःशासनेतथा ॥ कर्णेचैश्वर्यमाधायकथंत्वंभूतिमिच्छसि ७६ सर्वैर्गुणैरुपेतास्तुपांडवाभरतर्षभ ॥ पितृवत्त्वयिवर्तंतेतेषुवर्तस्वपुत्रवत् ७७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरहितवाक्येपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

॥ विदुरउवाच ॥

॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ आत्रेयस्यचसंवादंसाध्यानांचेतिनःश्रुतम् १ चरंतंहंसरूपेणमहर्षिंसंशितव्रतम् ॥ साध्यादेवामहाप्राज्ञंपर्यपृच्छंतवैपुरा २

स्याज्जन्महेतौपराक्रमे' इतिमेदिनी । नाधिगंतव्यः नाधिगंतुंशक्योऽनंतत्वात् ७२ ज्ञातिषुअजार्जवीदुर्योधनः ७३ शूराःपांडवाः सर्वत्रसुवर्णभाजइतिभावः ७४ बुद्धिरेवयेषांफलसिद्धौसाधनंतानिबुद्धिश्रेष्ठानिप्रशस्ततमानिकर्माणि । बाहुमध्यानि बाहुबलसाध्यानिमध्यानि । जंघेतिशोपनीयत्वंलक्ष्यते तेनकपटसाध्यानिजघन्यानिनीचानि येषांसिद्धौस्वशिरसिभारःसंकटंपततितानिनीचतराणि ७५ तत्रांत्यद्वयवंतोदुर्योधनादयइतिमत्वाप्राह दुर्योधनेइति ७६ । ७७ ॥ ॥ इति उद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ अत्रैवेति १ हंसरूपेणपरिव्राजकरूपेण २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अनुमातुंलिंगेनज्ञातुं काव्यांविद्वल्लक्षणाभिधायिनीम् मेमयासंश्रुतंशुश्रूष्यइतिशेषः तदेवाहधृतिरिति । धृतिः दुःखैरभिघातेऽपिअवैकल्यं दमःसर्वेंद्रियजयः सत्यधर्माः ब्रह्मप्रापकाधर्माः धारणा
ध्यानसमाधयः तेषामनुवृत्तिरविच्छेदः तैश्चग्रंथिंचिज्जडयोरात्मांतःकरणयोरेकलोलीभावंविनीय तयोःपृथक्करणेनशिथिलीकृत्य प्रियाप्रियेसुखदुःखे आत्मसमंआत्मसाम्यं नयीतप्रापयेत् प्रियाप्रिय
धर्मिणोंतःकरणस्यात्मन्यध्यस्तस्य स्वाधिष्ठानेप्रलयेसति तयोरपितत्रैवलयइत्यर्थः यथारज्ज्वांरज्जुसर्पेलीनेसतिभीषणत्वादयोऽपितत्रैवलीयंतेतद्वत् ३ । ४ नाक्रोशेत्नशपेत् यतस्तितिक्षतोमन्युः
क्रोधएव आक्रोष्टारंदहति ५ रुपर्तीरोपवर्ती पाठांतरेउषतींदाहिकांवा ६ । ७ निर्ऋतिंअलक्ष्मींमृत्युंवा ८ वाणैःवाग्बाणैः दधातिपुष्णाति ९ त्वत्पुत्रारूक्षवाचस्त्वमपितत्संगात्तादृशोभविष्यसी

॥ साध्याऊचुः ॥ साध्यादेवावयमेतमहर्षेदृष्ट्वाभवंतंनशक्नुमोनुमातुम् ॥ श्रुतेनधीरोबुद्धिमांस्त्वंमतोनःकाव्यांवाचंवक्तुमर्हस्युदाराम् ३ ॥ हंसउवाच ॥ एतत्का
र्यममराःसंश्रुतंमेधृतिःशमःसत्यधर्मानुवृत्तिः ॥ ग्रंथिंविनीयहृदयस्यसर्वंप्रियाप्रियेचात्मसमंनयीत ४ आक्रुश्यमानोनाक्रोशेन्मन्युरेवतितिक्षतः ॥ आक्रोष्टारंनिर्द
तिसुकृतंचास्यविंदति ५ नाक्रोशीस्यान्नावमानीपरस्यमित्रद्रोहीनोतनीचोपसेवी ॥ नचाभिमानीनचहीनवृत्तोरूक्षांवाचंरुषतींवर्जयीत ६ मर्माण्यस्थीनिहृदयं
तथाऽसून्रूक्षावाचोनिर्दहंतीहपुंसाम् ॥ तस्माद्वाचमुषतींरूक्षरूपांधर्मारामोनित्यशोवर्जयीत ७ अरुंतुदंपरुषंरूक्षवाचंवाक्कंटकैर्वितुदंतंमनुष्यान् ॥ विद्यादल
क्ष्मीकतमंजनानांमुखेनिबद्धांनिर्ऋतिंवैवहंतम् ८ परश्चेदेनमभिविद्ध्येतबाणैर्भृशंसुतीक्ष्णैरनलार्कदीप्तैः ॥ सविद्ध्यमानोऽप्यतिदह्यमानोविद्यात्कविःसुकृतंमेदधा
ति ९ यदिसंतंसेवतियद्यसंतंतपस्विनंयदिवास्तेनमेव ॥ वासोयथारंगवशंप्रयातितथासतेषांवशमभ्युपैति १० अतिवादंनप्रवदेन्नवादयेद्योऽनाहतःप्रतिहन्यान्न
घातयेत् ॥ हंतुंचयोनेच्छतिपापकंवैतस्मैदेवाःस्पृहयंत्यागताय ११ अव्याहृतंव्याहृताच्छ्रेयआहुःसत्यंवदेद्व्याहृतंतद्द्वितीयम् ॥ प्रियंवदेद्व्याहृतंतत्तृतीयंधर्म्यंवदेद्व्या
हृतंतच्चतुर्थम् १२ यादृशैःसन्निविशतेयादृशांश्चोपसेवते ॥ यादृगिच्छेच्चभवितुंतादृग्भवतिपूरुषः १३ यतोयतोनिवर्ततेततस्ततोविमुच्यते ॥ निवर्तनाद्धिस
र्वतोनवेत्तिदुःखमण्वपि १४ नजीयतेचानुजिगीषतेऽन्यान्नवैरकृच्चाप्रतिघातकश्च ॥ निंदाप्रशंसासुसमस्वभावोनशोचतेहृष्यतिनैवचायम् १५ भावमिच्छतिसर्व
स्यनाभावेकुरुतेमनः ॥ सत्यवादीमृदुर्दांतोयःसउत्तमपूरुषः १६ नानर्थकंसांत्वयतिप्रतिज्ञायददातिच ॥ रंध्रंपरस्यजानातियःसमध्यमपूरुषः १७

त्याह यदीति। रंगस्यनीलादेर्वशंनीलताम् १० अतिप्रोक्तोऽपिनवदेत् वादयेद्वा अनाहतोनैव प्रतिहन्यात्। अहतोऽपिपापकंहंतारंयदिहंतुंनेच्छेत् सदेवानामपिश्रेष्ठोभवतीत्यर्थः ११ अव्याहृतंमौनं ततोपिश्रेयः
सत्यवचनं सत्यमपिप्रियंचेत्ततोऽपिश्रेयः तदपिधर्मादनपेतंचेत्श्रेष्ठतममित्यर्थः १२ तस्मात्सत्संगएवत्वयाऽपिकर्तव्यइत्याशयेनाह यादृशैरिति १३ यतोयतइति । यथास्वप्नेवाबाद्रिपयान्निवृत्तस्तज्जेनदुःखेनमु
च्यते एवंजाग्रतिस्वाप्नविषयजेन सुषुप्तौसमाधौचसर्वतोनिवृत्तोदुःखलेशमपिनभजतेऽतोनिवृत्तिरेवत्वयाकार्येतिभावः १४ अस्यामवस्थायांपुरुषस्यनर्किचिद्दुःखादिकमस्तीत्याह नजीयतेचेति । नानु
जिगीषतेइतिपाठे नापुरुषः १५ भावंकल्याणं अभावेअकल्याणे १६ अनर्थकंमिथ्यानसांत्वयति १७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उपहतोगदयाघोषयात्रायांगंधर्वैस्ताडितः अभिशस्तःअभितःशस्त्रैर्विदीर्णः मन्युवशात्क्रोधवशात् नावर्ततेनऋजुर्भवति यतःकृतघ्नःपांडवैस्तदामोचितोऽपितदुपकारंहंत्येव एताःकलाःचित्तस्यवृत्तयःअधमस्यैव १८ अधमलक्षणमाह नेति । परेभ्यःगुरुभ्यः आत्मन्येवशंकितः विश्वासहीनः १९ । २० । २१ महाकुलेभ्यइतिस्पृहेरीप्सितइतिकर्मणिचतुर्थी २२ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि दमः इंद्रियजयः ब्रह्मवित्तंब्राह्मणस्यधनंवेदाध्ययनंवेदाध्यापनंच वितानाःयज्ञकर्माणि सम्यग्वृत्ताश्रये तानि क्लीबत्वंविधेयापेक्षया महाकुलानिविद्धि २३ नव्यथतेनचलति नयोनिः पित्रादयोऽपियेषांदोषेणनव्य

दुःशासनस्तूपहतोऽभिशस्तोनावर्ततेमन्युवशात्कृतघ्नः ॥ नकस्यचिन्मित्रमथोदुरात्माकलाश्चैताअधमस्येहपुंसः १८ नश्रद्दधातिकल्याणंपरेभ्योऽप्यात्मशंकितः ॥ निराकरोतिमित्राणियोवैसोऽधमपूरुषः १९ उत्तमानेवसेवेतप्राप्तकालेतुमध्यमान् ॥ अधमांस्तुनसेवेतयइच्छेद्भूतिमात्मनः २० प्राप्नोतिवैवित्तमसद्बलेननित्योत्थानात्प्रज्ञयापौरुषेण ॥ नत्वेवसम्यग्लभतेप्रशंसांनवृत्तमाप्नोतिमहाकुलानाम् २१ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ महाकुलेभ्यःस्पृहयंतिदेवाधर्मार्थनित्याश्चबहुश्रुताश्च ॥ पृच्छामित्वांविदुरप्रश्नमेतंभवंतिवैकानिमहाकुलानि २२ ॥ विदुरउवाच ॥ तपोदमोब्रह्मवित्तंवितानाःपुण्याविवाहाःसततान्नदानम् ॥ येष्वेवैतेसप्तगुणावसंतिसम्यग्वृत्तास्तानिमहाकुलानि २३ येषांनवृत्तंव्यथतेनयोनिश्चित्तप्रसादेनचरंतिधर्मम् ॥ येकीर्तिमिच्छंतिकुलेविशिष्टांत्यक्तानृतास्तानिमहाकुलानि २४ अनिज्ययाकुविवाहैर्वेदस्योत्सादनेनच ॥ कुलान्यकुलतांयांतिधर्मस्यातिक्रमेणच २५ देवद्रव्यविनाशेनब्रह्मस्वहरणेनच ॥ कुलान्यकुलतांयांतिब्राह्मणातिक्रमेणच २६ ब्राह्मणानांपरिभवात्परिवादाच्चभारत ॥ कुलान्यकुलतांयांतिन्यासापहरणेनच २७ कुलानिसमुपेतानिगोभिःपुरुषतोऽर्थतः ॥ कुलसंख्यांनगच्छंतियानिहीनानिवृत्ततः २८ वृत्ततस्त्वविहीनानिकुलान्यल्पधनान्यपि ॥ कुलसंख्यांचगच्छंतिकर्षंतिचमहद्यशः २९ वृत्तंयत्नेनसंरक्षेद्वित्तमेतिचयातिच ॥ अक्षीणोवित्ततःक्षीणोवृत्ततस्तुहतोहतः ३० गोभिःपशुभिरश्वैश्वकृष्याचसुसमृद्धया ॥ कुलानिनप्ररोहंतियानिहीनानिवृत्ततः ३१ मानःकुलेवैरकृत्कश्चिदस्तुराजाऽमात्योमापरस्वापहारी ॥ मित्रद्रोहीनैकृतिकोऽनृतीवापूर्वाशीवापितृदेवातिथिभ्यः ३२ यश्चनोब्राह्मणान्हन्याद्यश्चनोब्राह्मणान्द्विषेत् ॥ ननःससमितिंगच्छेद्यश्चनोनिर्वपेत्कृषिम् ॥ ३३ तृणानिभूमिरुदकंवाक्चतुर्थीचसूनृता ॥ सतामेतानिगेहेषुनोच्छिद्यंतेकदाचन ३४ श्रद्धयापरयाराजन्नुपनीतानिसत्कृतिम् ॥ प्रवृत्तानिमहाप्राज्ञधर्मिणांपुण्यकर्मिणाम् ३५ सूक्ष्मोऽपिभारंनृपतेस्यंदनोवैशक्तोवोढुंनतथाऽन्येमहीजाः ॥ एवंयुक्ताभारसहाभवंतिमहाकुलीनानतथाऽन्येमनुष्याः ३६

थंते किंतुगुणैरेवतुष्यंति २४ । २५ । २६ परिभवात्ताडनात्परिवादात्निंदातः २७ गोभिर्वाग्भिर्विद्ययेत्यर्थः पुरुषतःसत्पुरुषैः अर्थतःधनैश्च कुलानिकुलसंख्यां कुलेषुगणनांसमुपेतानिभवंति २८ वृत्ततःधर्मेण कर्षंतिआहरंति २९ । ३० गोभिर्विद्याभिः ३१ नैकृतिकःकपटी वैरकृदादयः कुलघ्नाइत्यर्थः ३२ प्रसंगाद्वृत्तलक्षणमाह यश्चेति । नइतिअस्मच्छब्दस्यादेशचतुष्टयेननःसइतिपाठे ननस्येतिपाठेतुत्रयमेव निर्वपेत्कुर्यात् पितॄनितिपाठेनोनिषेधार्थः ३३ नोच्छिद्यंतेकिंत्वतिथीनुपगच्छंसेव ३४ सत्कृतिसत्कारंकर्तुंप्रवृत्तानितृणादीनि ३५ युक्ताःस्यंदनवदविकलाः ३६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रकृतमाह नतदिति । तत्वतुशंकाकुलस्यमय्यपिमित्रत्वबुद्धिर्नास्तीतिभावः संगतानिसंबंधसाश्राणि ३७ मूर्खस्यतुदुर्योधनादेः कुलशीलादिभिरसंबद्धोऽपिकर्णादिर्मित्रभावेनास्तीत्याशयेनाह यइति । बंधुःसंबंधी मित्रंउपकारकृत् ३८ पारिप्लवमतेः चलबुद्धेः ३९ । ४० समभिवर्ततेसम्यगभितएववर्ततेनतुस्पृशंति समतिवर्ततइत्यपिपठंति अभ्रंमेघः ४१ मित्राणांहितायेतिशेषः ४२ अनर्थयन्प्रार्थनाशून्यः लुब्धस्तुमित्राणांसारफल्गुत्वेनजानातीत्यतःसकार्यार्थीवणिक्तुल्योनतुमित्रम् ४३ संतापात्इष्टवियोगात्शोकात् ४४ अनवाप्यंनप्राप्यं शोकेनशोकमात्रेणइष्टमितिशेषः ४५ दुःखादेरागमापायित्वादपिनशोकादिकं कर्तव्यमित्याह पुनरिति ४६ सर्वंपुरुषमात्रं ४७ षट्मनसासह श्रोत्रादीनिपंचस्रवते स्वार्थाद्भ्रश्यति ततोविषयसेवनात् ४८ तनुःशरीरमभिव्यक्तिस्थानंकाष्ठं तत्ररुद्धोऽनभिव्यक्तःशिखीअग्निस्तथाऽ

नतन्मित्रंयस्यकोपाद्बिभेतियद्वामित्रंशंकितेनोपचर्यम् ॥ यस्मिन्मित्रेपितरीवाश्वसीततद्वैमित्रंसंगतानीतराणि ३७ यःकश्चिदप्यसंबद्धोमित्रभावेनवर्तते ॥ सएव बंधुस्तन्मित्रंसागतिस्तत्परायणम् ३८ चलचित्तस्यवैपुंसोवृद्धाननुपसेवतः ॥ पारिप्लवमतेर्नित्यमध्रुवोमित्रसंग्रहः ३९ चलचित्तमनात्मानमिंद्रियाणांवशानुगम् ॥ अर्थाःसमभिवर्ततेहंसाःशुष्कंसरोयथा ४० अकस्मादेवकुप्यंतिप्रसीदंत्यनिमित्ततः ॥ शीलमेतदसाधूनामभ्रंपारिप्लवंयथा ४१ सत्कृताश्चकृतार्थाश्चमित्राणांनभवंतिये ॥ तान्मृतानपिक्रव्यादाःकृतघ्नान्नोपभुंजते ४२ अर्चयेदेवमित्राणिसतिवाऽसतिवाधने ॥ नानर्थयन्प्रजानातिमित्राणांसारफल्गुताम् ४३ सन्तापाद्भ्रश्यतेरूपं सन्तापाद्भ्रश्यतेबलम् ॥ सन्तापाद्भ्रश्यतेज्ञानंसंतापाद्व्याधिमृच्छति ४४ अनवाप्यंचशोकेनशरीरंचोपतप्यते ॥ अमित्राश्चप्रहृष्यन्तिमास्मशोकेमनःकृथाः ४५ पुनर्नरोम्रियतेजायतेचपुनर्नरोहीयतेवर्द्धतेच ॥ पुनर्नरोयाचतियाच्यतेचपुनर्नरःशोचतिशोच्यतेच ४६ सुखंचदुःखंचभवाभवौचलाभालाभौमरणंजीवितंच ॥ पर्यायशः सर्वमेतेस्पृशंतितस्माद्धीरोनचहृष्येन्नशोचेत् ४७ चलानिहीमानिषडिंद्रियाणितेषांयद्यद्वर्द्धतेयत्रयत्र ॥ ततस्ततःस्रवतेबुद्धिरस्यच्छिद्रोदकुंभादिवनित्यमंभः ४८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ तनुरुद्धःशिखीराजामिथ्योपचरितोमया ॥ मंदानांममपुत्राणांयुद्धेनांतंकरिष्यति ४९ नित्योद्विग्नमिदंसर्वंनित्योद्विग्नमिदंमनः ॥ यत्तत्पदमनुद्विग्नंतन्मेवदमहामते ५० ॥ विदुरउवाच ॥ नान्यत्रविद्यातपसोर्नान्यत्रेंद्रियनिग्रहात् ॥ नान्यत्रलोभसंत्यागाच्छांतिंपश्यामितेऽनघ ५१ बुद्ध्याभयंप्रणुदतितपसाविंदतेमहत् ॥ गुरुशुश्रूषयाज्ञानंशांतिंयोगेनविंदति ५२ अनाश्रितादानपुण्यंवेदपुण्यमनाश्रिताः ॥ रागद्वेषविनिर्मुक्ताविचरंतीहमोक्षिणः ५३ स्वधीतस्यसुयुद्धस्यसुकृतस्यचकर्मणः ॥ तपसश्चसुतप्तस्यतस्यांतेसुखमेधते ५४

यंराजाधर्मेणरुद्धः तनुनासूक्ष्मेणधर्मेणवारुद्धः ४९ उद्विग्नंभीतंचलितंच अनुद्विग्नमभयमचलंच पदंपदनीयंप्राप्यंब्रह्म ५० तस्याप्तिसाधनान्येवाह नान्यत्रेति । विद्याऽध्ययनजा तपःस्वधर्माचरणं त्वंतुलोभी तत्पदंप्राप्तुमनर्हइतिभावः शांतिंकल्याणं ५१ बुद्ध्याआत्मज्ञानेन भयंसंसारं विंदतेमहत्सद्गुरुशास्त्रादिकंलभते ततोगुरुशुश्रूषयाज्ञानंग्रंथजं योगेनसर्वचित्तवृत्तिनिरोधेनशांतिं ५२ शांतिप्राप्तौसर्वंतुच्छमित्याह अनाश्रिताइति । दानजंपुण्यंतत्फलंस्वर्गादीत्यर्थः अनाश्रिताःनाश्रयंतेतुच्छत्वात्तस्य ५३ तस्यांतेस्वधीतादीनांकर्मणामंतेनाशेसुखंपरमानंदंविंदते जगत्कारणदर्शनादेवसकलकर्मनाशोसति अकारणंसुखंनाप्नोतीत्यर्थः 'क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरे' परोहिरण्यगर्भोऽवरोनीचोयस्मात्कारणात्तस्मिन्दृष्टेसति ५४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

म.भा.टी. तदन्यदुःखरूपमेवेत्याह स्वास्तीर्णानीति । भिन्नाःभेददृष्टिमंतः ' द्वितीयाद्वैभयंभवति ' इतिश्रुतेरद्वैततत्त्वात्प्रच्युताइत्यर्थः पक्षेभिन्नाःज्ञातिभेदवंतः ५५ प्रशमंअक्रोधं ५६ योगःअलब्धलाभः क्षेमंलब्धपरि
पालनं तदुभयंनकल्पतेनयुज्यते ५७ तदेवाह संपन्नमिति । संपन्नंक्षीरादिसंपत्तिः ५८ तंतवःकुलतंतवः पांडवाःआप्यायिताःत्वयैवसंवर्द्धिताः पूर्वरूपमापि तनवःसूक्ष्माःबालाइत्यर्थः बहुलाःसमाःबहून्संवत्स उद्यो०
॥ ३२ ॥ रान् बहुत्वातबंधूनामन्येपांचरूपीणांबहुत्वात् वनेआयासान्सहंतिअतःसतांउपमाभवंति पांडवाइवसंतइतिलोकेवदंति अतःसत्तमाःपांडवास्त्वयानवंचनीयाइतिभावः ५९ अन्येतुज्ञातयोनपांडवतुल्याइत्याह
धूमायंतेइति । व्यपेतानिपृथग्भूतानि ६० ब्राह्मणादिसाहचर्यातज्ञातयोऽप्यत्रायुद्धार्थिनएवग्राह्याः तादृशांश्चपांडवान्जिघांसंतःपतिष्यंत्येवेत्यर्थः ६१ एकजःएकाकी प्रसह्यःशक्यः ६२ । ६३ । ६४ । ६५ अ०

स्वास्तीर्णानिशयनानिप्रपन्नानवैभिन्नाजातुनिद्रांलभंते ॥ नस्त्रीषुराजन्रतिमाप्नुवंतिनमागधैःस्तूयमानानसूतैः ५५ नवैभिन्नाजातुचरंतिधर्मंनवैसुखंप्राप्नुवंतीह ३६
भिन्नाः ॥ नवैभिन्नागौरवंप्राप्नुवंतिनवैभिन्नाःप्रशमंरोचयंति ५६ नवैतेषांस्वदतेपथ्यमुक्तंयोगक्षेमंकल्पतेनैवतेषाम् ॥ भिन्नानांवैमनुजेंद्रपरायणंनविद्यतेकिंचिद
न्यद्विनाशात् ५७ संपन्नंगोषुसंभाव्यंसंभाव्यंब्राह्मणेतपः ॥ संभाव्यंचापलंस्त्रीषुसंभाव्यंज्ञातितोभयम् ५८ तंतवोऽऽप्यायितानित्यंतनवोबहुलाःसमाः ॥ बहून्बहु
त्वादायासान्सहंतीत्युपमासताम् ५९ धूमायंतेव्यपेतानिज्वलंतिसहितानिच ॥ धृतराष्ट्रोल्मुकानीवज्ञातयोभरतर्षभ ६० ब्राह्मणेषुचयेशूराःस्त्रीषुज्ञातिषुगो
षुच ॥ वृंतादिवफलंपक्वंधृतराष्ट्रपतंतिते ६१ महानप्येकजोवृक्षोबलवान्सुप्रतिष्ठितः ॥ प्रसह्यएववातेनसस्कंधोमर्दितुंक्षणात् ६२ अथयेसहितावृक्षाःसंघशः
सुप्रतिष्ठिताः ॥ तेहिशीघ्रतमान्वातान्सहंतेन्योन्यसंश्रयात् ६३ एवंमनुष्यमप्येकंगुणैरपिसमन्वितम् ॥ शक्यंद्विषंतोमन्यंतेवायुर्द्रुममिवैकजम् ६४ अन्यो
न्यसमुपष्टंभादन्योन्यापाश्रयेणच ॥ ज्ञातयःसंप्रवर्द्धंतेसरसीवोत्पलान्युत ६५ अवध्याब्राह्मणागावोज्ञातयःशिशवःस्त्रियः ॥ येषांचान्नानिभुंजीतयेचस्युःशरणा
गताः ६६ नमनुष्येगुणःकश्चिद्राजन्सधनतामृते ॥ अनातुरत्वाद्भद्रंतेमृतकल्पाहिरोगिणः ६७ अव्याधिजंकटुकंशीर्षरोगिपापानुबंधंपरुषंतीक्ष्णमुष्णम् ॥ सतां
पेयंयन्नपिबंत्यसंतोमन्युंमहाराजपिबप्रशाम्य ६८ रोगार्दितानफलान्याद्रियंतेनवैलभंतेविषयेषुतत्त्वम् ॥ दुःखोपेतारोगिणोनित्यमेवनबुध्यंतेधनभोगान्नसौख्यम् ६९
पुराह्युक्तंनाकरोस्त्वंवचोमेद्यूतेजितांद्रौपदींप्रेक्ष्यराजन् ॥ दुर्योधनंवारयेत्यक्षवत्यांकितवत्वंपंडितावर्जयंति ७० नतद्बलंयन्मृदुनाविरुध्यतेसूक्ष्मोधर्मस्तरसासे
वितव्यः ॥ प्रध्वंसिनीक्रूरसमाहिताश्रीर्मृदुप्रौढागच्छतिपुत्रपौत्रान् ७१

६६ सधनतांकृतेविनाअनातुरत्वावकृतेच भद्रंतेऽस्तुइत्याशीर्वचनमाप्तत्वसूचनार्थं ६७ धनवाननातुरश्चत्वंगुणीसन्शमंप्राप्नुहीत्याह अव्याधिजमिति । कटुकंअरोचकं परुषंरूक्षं तीक्ष्णंछेदकं उष्णंदुःसहस्पर्शं
पेयंगिलनीयं मन्युंदैन्यं ' मन्युर्दैन्येक्रतौक्रुधि ' इतिकोशात प्रशाम्यशांतिंक्षमांप्राप्नुहि ६८ संतापाद्व्याधिमृच्छतीत्युक्तमतस्तौद्वावपिनिंदति फलानिपुत्रपश्वादीनि तत्त्वमिष्टानिष्टविवेकं पित्तोपहतरसनत्वात
एवंसर्वत्र भोगःस्त्र्यादिसंगः धनादिजंसुखंलब्धमपिनबुध्यंते अतः संतापंजागरादिद्वारारोगोत्पादकंत्यजेत्यर्थः ६९ । ७० कितवत्वंद्यूतप्रियत्वं मृदुनासहिष्णुना धर्मःदायविभागाख्यः क्रूरेत्वत्पुत्रेसमा ॥ ३२ ॥
हिता मृदुनायुधिष्ठिरेणप्रौढासती ७१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मेढीभूतःस्वयंनिर्व्यापारोऽपि परितःसंचरमाणानांबलीवर्दानामिवपुत्राणांयथेष्टप्रचारनिरोधकः ७२ । ७३ अंतरंभेदं स्थापययुद्धान्निवर्त्तयस्व ७४ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ सप्तदशेति १ दानूनांमेघानांसमूहोदानवंतस्मिन्न सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक्डादेशोवा इंद्रस्यधनुःवर्षासुदृश्यमानंअनाम्यंधूमज्योतिपोःसन्निपातरूपत्वात्नामयितुमयोग्यं नमतः नामयतः मरीचिनःमरीचिमतःसूर्यचंद्रादेः व्रीह्यादित्वान्मत्वर्थीयइनिः पादान्रश्मीन् आकाशहननादिकमकार्यंकुर्वतोऽतिमूढानित्यर्थः २ अशिष्यंशासनानर्हंदुर्योधनादिंयःशास्ति तुष्येत्अल्पलाभेनेति शेषः द्विषंतंभजतेस्वकार्यार्थमितिशेषः कार्यमेवाहभद्रमश्नुतइति । शत्रुसेवयास्त्रीरक्षयाचयोभद्रमश्नुतेतौद्वौमूर्खावित्यर्थः यःकत्थतेकिंचित्कृत्वा श्लाघतेसःषष्ठोमूर्खः ३ अभिजातःकुलीनः ४ श्वशुरःसन्योत्र ध्वापुत्रभार्ययासह अवहासंपरिहासं तत्पित्रादिभिरिवमन्यते सएकादशः बध्वास्नुषयाभूतया अवसन्नभयोनष्टभयः वधूपित्रादिभिरापदित्रातोऽपितत्रैवमानंकामयतेयःसद्वादशोःमूर्खः अन्येतुवध्वासहरा

धार्तराष्ट्राःपांडवान्पालयंतुपांडोःसुतास्तवपुत्रांश्चपांतु ॥ एकारिमित्राःकुरवोह्येककार्याजीवंतुराजन्सुखिनःसमृद्धाः ७२ मेढीभूतःकौरवाणांत्वमद्यत्वय्याधीनंकुरुकुलमाजमीढ ॥ पार्थान्बालान्वनवासप्रतप्तान्गोपायस्वस्वंयशस्तातरक्षन् ७३ संधत्स्वत्वंकौरवपांडुपुत्रैर्मातेऽन्तरंरिपवःप्रार्थयंतु ॥ सत्येस्थितास्तेनरदेवसर्वेदुर्योधनंस्थापयत्वंनरेंद्र ७४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरहितवाक्येषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ सप्तदशेमान्राजेन्द्रमनुःस्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥ वैचित्रवीर्यपुरुषानाकाशंमुष्टिभिर्घ्नतः १ दानवेंद्रस्यचधनुरनाम्यंनमतोऽब्रवीत् ॥ अथोमरीचिनःपादानग्राह्यान्गृह्णतस्तथा २ यश्चाशिष्यंशास्तिवैयश्चतुष्येद्यश्चातिवेलंभजतेद्विषंतम् ॥ स्त्रियश्चयोरक्षतिभद्रमश्नुतेयश्चायाच्यंयाचतेकत्थतेवा ३ यश्चाभिजातःप्रकरोत्यकार्यंयश्चाबलोबलिनानित्यवैरी ॥ अश्रद्दधानायचयोब्रवीतियश्चाकाम्यंकामयतेनरेंद्र ४ वध्वाऽवहासंश्वशुरोमन्यतेयोवध्वाऽवसन्नभयोमानकामः ॥ परक्षेत्रेनिर्वपतियश्चबीजंस्त्रियंचयःपरिवदतेऽतिवेलम् ५ यश्चापिलब्ध्वानस्मरामीतिवादीदत्वाचयःकत्थतियाच्यमानः ॥ यश्चासतःसत्वमुपानयीतएतान्नयंतिनिरयंपाशहस्ताः ६ यस्मिन्यथावर्ततेयोमनुष्यस्तस्मिंस्तथावर्तितव्यंसधर्मः ॥ मायाचारोमाययावर्तितव्यःसाध्वाचारःसाधुनाप्रत्युपेयः ७ जरारूपंहरतिहिधैर्यमाशामृत्युःप्राणान्धर्मचर्यामसूया ॥ कामोह्रियंवृत्तमनार्यसेवाक्रोधःश्रियंसर्वमेवाभिमानः ८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ शतायुरुक्तःपुरुषःसर्ववेदेषुवैयदा ॥ नाप्नोत्यथचतत्सर्वमायुःकेनेहहेतुना ९ ॥ विदुरउवाच ॥ अतिमानोऽतिवादश्चतथाऽत्यागोनराधिप ॥ क्रोधश्चात्मविधित्साचमित्रद्रोहश्चतानिषट् १०

कुर्वन्नपिअभयोमानकामश्चेतिव्याचख्युः तद्विगीतत्वादुपेक्ष्यंपरक्षेत्रइत्यनेनसंगृहीतंच ५ दत्वातीर्थेवाचादानंकृत्वा गृहेयाचकेनयाच्यमानःसन्कत्थते दानमकृत्वैवश्लाघते असतोदुष्टस्यसत्त्वंसाधुत्वं असतःमृषार्थस्यसत्त्वंसत्यत्वंवाउपानयीतसमर्थयतेससप्तदशोमूर्खः ६ यस्मिन्निति । साधुषुपांडवेषुत्वयाऽपिसाधुनाभवितव्यंइत्याशयः ७ जरेति । अभिमानंत्यजेतिभावः ८ अभिमानःसर्वहरइत्युक्तेऽभिमानवतांत्वत्पुत्राणांयदिस्वल्पमेवायुरस्तितर्हिसक्तेऽप्यभिमानेनजीविष्यंति यदिबहुतर्हिसत्यपितस्मिन्नमरिष्यंतीत्याशयेनाह शतायुरिति ९ अत्यागःउत्कृष्टोऽपरार्धश्चौर्यादिर्गरदानादिर्वा अत्याशइतिपाठेबहुभोजित्वं आत्म
१२ विधित्सेति पोषणार्थस्यधाञःसनिरूपं आत्मपोषणेच्छा शिश्नोदरपरायणतेत्यर्थः १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

असयः खड्गाः भद्रमस्तुतेएतेषांपण्णांत्यागेनतवपुत्राःशतायुषोभवंत्वित्यर्थः ११ वृषलीशूद्रा द्विजस्त्रैवर्णिकः पानपःमद्यपः १२ आदेशकृत्ग्रामणीः प्रेषकःद्विजान्दास्येनियोजयन् समेत्यसंसृज्य यदित्व त्पुत्राअतिमानादीन्नत्यजंतितर्हितेषांपांडववृत्तिर्हंतृणांसंगस्त्वयानकार्यइतिभावः १३ गृहीतवाक्यःविद्यावान् नयविद्नीतिज्ञः वदान्योदाता। गृहीतवाग्योऽनपविद्धवाक्यइतिपाठे मितभाषी अनिरस्तगुरु वचनः १४।१५।१६।१७।१८।१९ इदंद्यूतंनयुक्तमितिवचनंमयाउक्तमितिसंबंधः २०।२१ भक्तस्यसेवांकुर्वतः २२ अपूर्वंपरकीयं स्निग्धाहिस्नेहवंतोऽपि २३ कृत्यानिपरिसंख्याय साध्या

एतएवासयस्तीक्ष्णाःकृन्तन्त्यायूंषिदेहिनाम् ॥ एतानिमानवान्घ्नंतिनमृत्युर्भद्रमस्तुते ११ विश्वस्तस्यैतियोदारान्यश्चापिगुरुतल्पगः ॥ वृषलीपतिर्द्विजोयश्चपान पश्चैवभारत १२ आदेशकृद्वृत्तिहंताद्विजानांप्रेषकश्चयः ॥ शरणागतहाचैवसर्वेब्रह्महणःसमाः ॥ एतैःसमेत्यकर्तव्यंप्रायश्चित्तमितिश्रुतिः १३ गृहीतवाक्योनय विद्वदान्यःशेषान्नभोक्ताह्यविहिंसकश्च ॥ नानर्थकृत्याकुलितःकृतज्ञःसत्योमृदुःस्वर्गमुपैतिविद्वान् १४ सुलभाःपुरुषाराजन्सततंप्रियवादिनः ॥ अप्रियस्यतुपथ्य स्यवक्ताश्रोताचदुर्लभः १५ योहिधर्मंसमाश्रित्यहित्वाभर्तुःप्रियाप्रिये ॥ अप्रियाण्याहपथ्यानितेनराजासहायवान् १६ त्यजेत्कुलार्थेपुरुषंग्रामस्यार्थेकुलंत्य जेत् ॥ ग्रामंजनपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवींत्यजेत् १७ आपदर्थेधनंरक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि ॥ आत्मानंसततंरक्षेद्दारैरपिधनैरपि १८ द्यूतमेतत्पुराकल्पेदृष्टंवैरकरं नृणाम् ॥ तस्माद्द्यूतंनसेवेतहास्यार्थमपिबुद्धिमान् १९ उक्तंमयाद्यूतकालेऽपिराजन्नेदंयुक्तंवचनंप्रातिपेय ॥ तदौषधंपथ्यमिवातुरस्यनरोचतेतवतद्वैचित्रवीर्य २० काकैरिमांश्चित्रबर्हान्मयूरान्पराजयेथाःपांडवान्धार्तराष्ट्रैः ॥ हित्वासिंहान्क्रोष्टुकान्गूहमानःप्राप्तेकालेशोचितात्वंनरेंद्र २१ यस्तातनक्रुध्यतिसर्वकालंभृत्यस्यभक्तस्य हितेरतस्य ॥ तस्मिन्भृत्याभर्तरिविश्वसंतिनचैनमापत्सुपरित्यजंति २२ नभृत्यानांवृत्तिसंरोधनेनराज्यंधनंसंजिघृक्षेदपूर्वम् ॥ त्यजंतिह्येनंवंचितावैविरुद्धाःस्निग्धा ह्यमात्याःपरिहीनभोगाः २३ कृत्यानिपूर्वंपरिसंख्यायसर्वाण्यायव्ययेचानुरूपांचवृत्तिम् ॥ संगृह्णीयादनुरूपान्सहायान्सहायसाध्यानिहिदुष्कराणि २४ अभिप्रा यंयोविदित्वातुभर्तुःसर्वाणिकार्याणिकरोत्यतंद्री ॥ वक्ताहितानामनुरक्तआर्यःशक्तिज्ञआत्मेवहिसोऽनुकंप्यः २५ वाक्यंतुयोनाद्रियतेऽनुशिष्टःप्रत्याहयश्चापिनियुज्य मानः ॥ प्रज्ञाभिमानीप्रतिकूलवादीत्याज्यःसताहक्त्वरयैवभृत्यः २६ अस्तब्धमक्लीबमदीर्घसूत्रंसानुक्रोशंश्लक्ष्णमहार्यमन्यैः ॥ अरोगजातीयमुदारवाक्यंदूतंवदं त्यष्टगुणोपपन्नम् २७ नविश्वासाज्जातुपरस्यगेहेगच्छेन्नरश्चेतयानोविकाले ॥ नचत्वरेनिशितिष्ठेन्निगूढोनराजकाम्यांयोषितंप्रार्थयीत २८

साध्यनिश्चयंकृत्वा तथावृत्तिंभृत्यजीविकांआयव्ययानुरूपांकुर्वित्यर्थः दुष्कराणिपरराष्ट्रग्रहणादीनि २४ अनुकंप्योमादृशोवचनस्वीकारेणानुग्राह्यइतिप्रार्थयते २५ प्रसाहप्रत्याख्यानंकरोतिप्रतिकूलंआज्ञाविरुद्धं वदतीतिप्रतिकूलवादी २६ अस्तब्धंदर्पशून्यं अक्लीबंसामर्थ्यवंतं अदीर्घसूत्रंक्षिप्रकारिणं सानुक्रोशंसदयं श्लक्ष्णंमंजुलं अहार्यमभेद्यं अरोगजातीयंरोगलेशशून्यं उदारंयुक्तियुक्तंमहार्थंचवाक्यंयस्यतं दूतंप्रेष्यम् २७ विकालेसायंकाले परस्यअविश्वस्तस्यगेहेनगच्छेत् प्रार्थयीतभोक्तुमितिशेषः २८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

संसृष्टःबहुकर्तृकत्वेनमिश्रोमंत्रोयस्यत्वादृशस्यकर्णादिसहायवतोराज्ञोनिन्हवंमंत्रस्यअपहारं नगच्छेत् मादृशःतंमंत्रंनदूषयेत् तैःसर्वैःसहविरोधापत्तेरितिभावः । त्वयिबहूनांशास्येअहंनाश्वसिमीतिनब्रूयात् किंतुममकिंचित्कार्यमस्तीतितथाव्यपदेशंव्याजंकृत्वा तादृशान्मंत्रादपसरेदेवेत्यर्थः २९ घृणीलज्जावान् सहियथोक्तंदंडंअधमर्णेषुपातयितुंनशक्तः क्रूरोऽयमितिलोकापवादभयात् । उद्धृतभूतिः दूरीकृताधिकारः एतेव्यवहारेधनदानादौवर्जनीयाः द्रव्यनाशभयात् एतेभ्योनग्राह्यंच । अधमर्णोघृणीलज्जावांश्चेदतिनिर्बंधेनयाच्यमानःप्राणानेवजह्यात् एवमन्यत्राप्यूह्यं त्वमपिनाशभयात्पुत्रायराज्यंमादेहीतिभावः ३० । ३१ । ३२ स्वरोध्वनिः तस्यप्रशुद्धिःमंजुलता । वर्णाःकादयः तेषांप्रशुद्धिर्यथास्थानकरणं विस्पष्टमुच्चारणं स्पर्शः मृदुता सौकुमार्यलावण्यम् ३३ मितभुक्तंमितभोजिनं आहूनोबहुभोजीतिक्षिपंतिनिंदंति ३४ अनिष्टवेषं क्षपणकादिवेषधरम् ३५ कदर्यंअदातारं । आक्रोशकं गालयितार । अश्रुतंमूर्खं । वनौकसंकैवर्त्तकं । धूर्तंकितवं । निष्ठूरिणं निर्दयं ।

ननिह्नवंमंत्रगतस्यगच्छेत्संसृष्टमंत्रस्यकुसंगतस्य ॥ नचब्रूयान्नाश्वसिमित्वयीतिसकारणंव्यपदेशंतुकुर्यात् २९ घृणीराजापुंश्चलीराजभृत्यःपुत्रोभ्राताविधवाबालपुत्रा ॥ सेनाजीवीचोद्धृतभूतिरेवव्यवहारेषुवर्जनीयाःस्युरेते ३० अष्टौगुणाःपुरुषंदीपयंतिप्रज्ञाचकौल्यंचश्रुतंदमश्च ॥ पराक्रमश्चाबहुभाषिताचदानंयथाशक्तिकृतज्ञताच ३१ एतान्गुणांस्तातमहानुभावानेकोगुणःसंश्रयतेप्रसह्य ॥ राजायदासत्कुरुतेमनुष्यंसर्वान्गुणानेषगुणोबिभर्ति ३२ गुणादशस्नानशीलंभजंतेबलंरूपंस्वरवर्णप्रशुद्धिः ॥ स्पर्शश्चगंधश्चविशुद्धताचश्रीःसौकुमार्यंप्रवराश्चनार्यः ३३ गुणाश्चषण्मितभुक्तंभजंतेआरोग्यमायुश्चबलंसुखंच ॥ अनाविलंचास्यभवत्यपत्यंनचैनमाद्यूनइतिक्षिपंति ३४ अकर्मशीलंचमहाशनंचलोकद्विष्टंबहुमायंनृशंसम् ॥ अदेशकालज्ञमनिष्टवेषमेतान्गृहेनप्रतिवासयेत ३५ कदर्यमाक्रोशकमश्रुतंचवनौकसंधूर्तममान्यमानिनम् ॥ निष्ठूरिणंकृतवैरंकृतघ्नमेतान्भृशार्त्तोऽपिनजातुयाचेत ३६ संक्लिष्टकर्माणमतिप्रमादंनित्यानृतंचादृढभक्तिकंच ॥ विसृष्टरागंपटुमानिनंचाप्येतान्नसेवेतनराधमान्षट् ३७ सहायबंधनाह्यर्थाःसहायाश्चार्थबंधनाः ॥ अन्योन्यबंधनावेतौविनान्योन्यंनसिद्धयतः ३८ उत्पाद्यपुत्राननृणांश्चकृत्वावृत्तिंचतेभ्योऽनुविधायकांचित् ॥ स्थानेकुमारीःप्रतिपाद्यसर्वाअरण्यसंस्थोऽथमुनिर्बुभूषेत् ३९ हितंयत्सर्वभूतानामात्मनश्चसुखावहम् ॥ तत्कुर्यादीश्वरेह्येतन्मूलंसर्वार्थसिद्धये ४० वृद्धिःप्रभावस्तेजश्चसत्वमुत्थानमेवच ॥ व्यवसायश्चयस्यस्यात्तस्यावृत्तिभयंकुतः ४१ पश्यदोषान्पांडवैर्विग्रहेत्वंयत्रव्यथेयुरपिदेवाःसशक्राः ॥ पुत्रैर्वैरंनित्यमुद्विग्नवासोयशःप्रणाशोद्विषतश्चहर्षः ४२

हिंस्रंकृतवैरमन्येनस्वेनवा ३६ संक्लिष्टकर्माणं आततायिनं सचषड्विधः ‘अग्निदोगरदश्चैवशस्त्रपाणिर्धनापहः ॥ क्षेत्रदारहरश्चैवषडेतेआततायिनः’ इतिप्रसिद्धः । अतिप्रमादंसदाव्यग्रं । विसृष्टरागंत्यक्तस्नेहं । पटुमानिनंकुशलंमन्यम् ३७ एवंनिर्गुणानांस्वपुत्राणांपक्षपातेन सगुणान्पांडुपुत्रानमात्यजेत्युक्तं । संप्रतिसर्वेषामैकमत्येनाभ्युदयंप्रसाध्य स्वहितमेवकुर्वीत्याह सहायेत्यादिना ३८ । ३९ ईश्वरेकालांतरीयफलप्रतिभूभूते एतदेवस्वपरहिताचरणं मूलंहेतुभूतं एतद्विनाईश्वरोऽपिफलंदातुंनसमर्थइत्यर्थः ४० ननुपरहितकरणेस्वहितंकथंस्यादित्यतआह वृद्धिरिति । वृद्धिःसहायमेलनेनधनादीनांचयः । बुद्धिरितिपाठे मित्रसंग्रहधीः । प्रभावःशत्रूणांपराजयः । तेजः तद्धेतुभूतंशौर्यं । सत्वंधर्मज्ञानैश्वर्यरूपं । उत्थानंउद्यमः । व्यवसायःनिश्चयः । अवृत्तिर्जीविकायाअभावः ४१ । ४२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्वेतोग्रहःधूमकेतुः ४३ । ४४ नीनशन्नाशंप्राप्नुयुः ४५ । ४६ परेषांपांडवानां पापचेतसोदुर्योधनाद्याः ४७ । ४८ आत्मा चित्तं पापात् इदंमेस्यादिदंमेस्यादित्येवंरूपात्संकल्पात् । कल्याणे भूमानंदेब्रह्मणि । प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिकामाया । विकृतिर्महदादिः । आत्मज्ञानात्सर्वज्ञानप्रसिद्धेः ४९ मोक्षानधिकारिणंप्रत्याह यइति ५० । ५१ । ५२ । ५३ अभिजातबलंकुलबलम् ५४ । ५५ ५६ । ५७ औषधाद्याश्चिकित्सकाःनसंति तैरचिकित्स्यइत्यर्थः । आथर्वणावेदमंत्राअपि किंपुनर्भोपामंत्रादयः । सुसिद्धाःअगदाःपारदादयः ५८ कुलपुत्रोज्ञातिः ५९ । ६० । ६१ कुलेजाताःपां

भीष्मस्यकोपस्तवचैवेंद्रकल्पद्रोणस्यराज्ञश्चयुधिष्ठिरस्य ॥ उत्सादयेल्लोकमिमंप्रवृद्धःश्वेतोग्रहस्तिर्यगिवापतन्खे ४३ तवपुत्रशतंचैवकर्णःपंचचपांडवाः ॥ पृथिवी मनुशासेयुरखिलांसागरांबराम् ४४ धार्तराष्ट्रावनंराजन्व्याघ्राःपांडुसुतामताः ॥ मावनंछिंधिसव्याघ्रंमाव्याघ्रानीनशन्वनात् ४५ नस्याद्वनमृतेव्याघ्रान्व्या घ्रानस्युर्ऋतेवनम् ॥ वनंहिरक्ष्यतेव्याघ्रैर्व्याघ्रान्रक्षतिकाननम् ४६ नतथेच्छंतिकल्याणान्परेषांवेदितुंगुणान् ॥ यथैषांज्ञातुमिच्छंतिनैर्गुण्यंपापचेतसः ४७ अर्थसिद्धिंपरामिच्छन्धर्ममेवादितश्चरेत् ॥ नहिधर्मादपैत्यर्थःस्वर्गलोकादिवामृतम् ४८ यस्यात्माविरतःपापात्कल्याणेचनिवेशितः ॥ तेनसर्वमिदंबुद्धंप्रकृति र्विकृतिश्चया ४९ योधर्ममर्थंकामंचयथाकालंनिषेवते ॥ धर्मार्थकामसंयोगंसोऽमुत्रेहचविंदति ५० सन्नियच्छतियोवेगमुत्थितंक्रोधहर्षयोः ॥ सश्रियोभाजनं राजन्यश्चापत्सुनमुह्यति ५१ बलंपंचविधंनित्यंपुरुषाणांनिबोधमे ॥ यत्तुबाहुबलंनामकनिष्ठंबलमुच्यते ५२ अमात्यलाभोभद्रंतेद्वितीयंबलमुच्यते ॥ तृतीयंध नलाभंतुबलमाहुर्मनीषिणः ५३ यत्त्वस्यसहजंराजन्पितृपैतामहंबलम् ॥ अभिजातबलंनामतच्चतुर्थंबलंस्मृतम् ५४ येनत्वेतानिसर्वाणिसंगृहीतानिभारत ॥ यद्बलानांबलंश्रेष्ठंतत्प्रज्ञाबलमुच्यते ५५ महतेयोऽपकारायनरस्यप्रभवेन्नरः ॥ तेनवैरंसमासज्यदूरस्थोऽस्मीतिनाश्वसेत् ५६ स्त्रीषुराजसुसर्पेषुस्वाध्यायप्रभुश त्रुषु ॥ भोगेष्वायुषिविश्वासंकःप्राज्ञःकर्तुमर्हति ५७ प्रज्ञाशरेणाभिहतस्यजंतोश्चिकित्सकाःसंतिनचौषधानि ॥ नहोममंत्रानचमंगलानिनाथर्वणानाप्यगदाःसुसि द्धाः ५८ सर्पश्चाग्निश्चसिंहश्चकुलपुत्रश्चभारत ॥ नावज्ञेयामनुष्येणसर्वेह्येतेऽतितेजसः ५९ अग्निस्तेजोमहल्लोकेगूढस्तिष्ठतिदारुषु ॥ नचोपयुंक्तेतद्दारुयावन्नो द्दीप्यतेपरैः ६० सएवखलुदारुभ्योयदानिर्मथ्यदीप्यते ॥ तद्दारुचवनंचान्यन्निर्दहत्याशुतेजसा ६१ एवमेवकुलेजाताःपावकोपमतेजसः ॥ क्षमावंतोनिराकाराःका ष्ठेऽग्निरिवशेरते ६२ लताधर्मात्वंसपुत्रःशालाःपांडुसुतामताः ॥ नलतावर्धतेजातुमहाद्रुममनाश्रिता ६३ वनंराजंस्तवपुत्रोऽम्बिकेयसिंहान्वनेपांडवांस्ताताविद्धि ॥ सिंहैर्विहीनंहिवनंविनश्येत्सिंहाविनश्येयुर्ऋतेवनेन ६४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरवाक्येसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ विदुर उवाच ॥ ऊर्ध्वंप्राणाह्युत्क्रामंतियूनःस्थविरआयति ॥ प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यांपुनस्तान्प्रतिपद्यते १

डवाः ६२ शालाःमहावृक्षाः पांडवानआश्रित्यमपुत्रोवर्द्धस्वेत्यर्थः ६३ त्वत्पुत्रान्विहसपांडवाअपिस्नेहाख्नयेयुरेवेतिभावः ६४ ॥ ॥ इति श्रीउद्योगपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे सप्तत्रिंशो ऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ॥ ऊर्ध्वमिति । आयतिआगच्छति १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

निर्णिज्यप्रक्षाल्य आत्मसंस्थांस्वस्थितिं प्रतिवेद्यनिवेद्य २ यस्यकदर्यस्यभयात् राज्यादिपुधनिकत्वप्रथाभयात् अदीयमानत्वादेवनप्रतिगृण्हाति तस्यजीवितंअनर्थन्व्यर्थम् ३ शल्यकर्त्ताकांड
कृत् अवकीर्णीनष्टब्रह्मचर्यः नोदकार्हेउदकमात्रानर्होऽपि अतिथिः भृशंप्रियः प्रियवज्जामात्रादिवदर्चनीयएवेत्यर्थः ४ श्रुतिविक्रायकप्रसंगादन्यदप्यविक्रेयंयोविक्रीणातिसोऽपिमान्यएवेतिनिविवक्षा
याऽविक्रेयाण्याह अविक्रेयमिति ५ दोषवानप्यतिथिःपूज्यः किमुतगुणवानितिवक्तुंतद्गुणानाह अरोषणइति । गतसंधिविग्रहःस्नेहवैररहितः उदासीनवत्वरागद्वेपादिराहित्यात् ६ चोद्यःविधेयः
सावधानइत्यर्थः तापसोदरिद्रोऽप्यतिथिष्वप्रमत्तोभवेत्किंपुनर्भाग्यवानितिभावः ७ दीर्घौबाहू बुद्ध्यादूरस्थमप्यादातुंशक्तुनइत्यर्थः हिंसतिहिनस्ति अतिथिभक्तादूरस्थाअपिपांडवानहेलनीयाइतिभावः

पीठंदत्वासाधवेऽभ्यागतायआनीयापःपरिनिर्णिज्यपादौ ॥ सुखंपृष्ट्वाप्रतिवेद्यात्मसंस्थांततोदद्यादन्नमवेक्ष्यधीरः २ यस्योदकंमधुपर्कंचगांचनमंत्रवित्प्रतिगृह्णा
तिगेहे ॥ लोभाद्भयादथकार्पण्यतोवातस्यानर्थंजीवितमाहुरार्याः ३ चिकित्सकःशल्यकर्ताऽवकीर्णीस्तेनःक्रूरोमद्यपोभ्रूणहाच ॥ सेनाजीवीश्रुतिविक्रायकश्च
भृशंप्रियोऽप्यतिथिर्नोदकार्हः ४ अविक्रेयंलवणंपक्वमन्नंदधिक्षीरंमधुतैलंघृतंच ॥ तिलामांसंफलमूलानिशाकंरक्तंवासःसर्वगंधागुडाश्च ५ अरोषणोयःसमलो
ष्टाश्मकांचनःप्रहीणशोकोगतसंधिविग्रहः ॥ निंदाप्रशंसोपरतःप्रियाप्रियेत्यजन्नुदासीनवदेषभिक्षुकः ६ नीवारमूलेंगुदशाकवृत्तिःसुसंयतात्माऽग्निकार्येषुचोद्यः ॥
वनेवसन्नतिथिष्वप्रमत्तोधुरंधरःपुण्यकृदेषतापसः ७ अपकृत्यबुद्धिमतोदूरस्थोऽस्मीतिनाश्वसेत् ॥ दीर्घौबुद्धिमतोबाहूयाभ्यांहिंसतिहिंसितः ८ नविश्वसेद
विश्वस्तेविश्वस्तेनातिविश्वसेत् ॥ विश्वासाद्भयमुत्पन्नंमूलान्यपिनिकृंतति ९ अनीर्षुर्गुप्तदारश्चसंविभागीप्रियंवदः ॥ श्लक्ष्णोमधुरवाक्स्त्रीणांनचासांवशगोभ
वेत् १० पूजनीयामहाभागाःपुण्याश्चगृहदीप्तयः ॥ स्त्रियःश्रियोगृहस्योक्तास्तस्माद्रक्ष्याविशेषतः ११ पितुरंतःपुरंदद्यान्मातुर्दद्यान्महानसम् ॥ गोषुचा
त्मसमंदद्यात्स्वयमेवकृषिंव्रजेत् १२ भृत्यैर्वाणिज्यचारंचपुत्रैःसेवेतचद्विजान् ॥ अद्भ्योऽग्निर्ब्रह्मतःक्षत्रमश्मनोलोहमुत्थितम् १३ तेषांसर्वत्रगंतेजःस्वासुयोनिपुशाम्य
ति ॥ नित्यंसंतःकुलेजाताःपावकोपमतेजसः १४ क्षमावंतोनिराकाराःकाष्ठेऽग्निरिवशेरते ॥ यस्यमंत्रंनजानंतिबाह्याश्चाभ्यंतराश्चये १५ सराजासर्वतश्चक्षु
श्चिरमैश्वर्यमश्नुते ॥ करिष्यन्नप्रभाषेतकृतान्येवतुदर्शयेत् १६ धर्मकामार्थकार्याणितथामंत्रोनभिद्यते ॥ गिरिपृष्ठमुपारुह्यप्रासादंवारहोगतः १७ अरण्येनिः
शलाकेवातत्रमंत्रोभिधीयते ॥ नासुहृत्परमंमंत्रंभारतार्हतिवेदितुम् १८ अपंडितोऽवापिसुहृत्पंडितोऽवाप्यनात्मवान् ॥ नापरीक्ष्यमहीपालःकुर्यात्सचिवमात्मनः
१९ अमात्येह्यर्थलिप्साचमंत्ररक्षणमेवच ॥ कृतानिसर्वकार्याणियस्यपारिषदाविदुः २०

८ अविश्वस्तेधर्मिमेनविश्वासःकार्यः ९ अनीर्षुरित्यादिसार्द्धश्लोकत्रयस्य गुप्तदाराःपांडवाःतेषांस्त्रीश्रीतुल्याद्रौपदीसापित्रात्वयारक्षणीयैवानस्तदतिक्रमात्तवभयमस्तीतितात्पर्यं १० । ११ । १२
प्रसंगात्प्रकृतेऽनुपयुक्तानपिधर्मानाह अद्भ्यइति । एतेषांचयथालाभंप्रकृतोपयोगित्वमप्यूह्यं अद्भ्यइत्यादिनामैत्रेयादीनांब्राह्मणानामवज्ञानकार्येतिसूचितम् १३ । १४ । १५ सर्वतश्चक्षुश्चारैःपरमं
त्रंजानन् १६ । १७ निःशलाकेतृणैरनावृते तत्रापिकश्चिच्छ्रीनश्चेन्मंत्रभेदःसंभवेदितिभावः १८ अनात्मवान् चपलत्वात् १९ पार्षदाःसभासदः कृतान्येवविदुः किमुतान्ये २०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ अप्रशस्तानिनिंद्यानि विपरिभ्रंशात्‌विपरीतत्वेनभ्रंशात्‌ २२ । २३ षाड्गुण्यं षण्णांसंधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसमाश्रयाणांसमूहः नश्रुतोयेनसः २४ षाड्गुण्याभिज्ञत्वेनविदितआत्मास्वरूपंयस्यतस्यस्थानंयथास्थितत्वावस्था अनवज्ञातंसत्कृतंशीलमस्य २५ नवेक्षिणइतिपाठे नवमिवादरेणईक्षितुंशीलमस्य आत्मनैवप्रत्ययोज्ञानंयस्य स्वयमेवज्ञातकोशस्य २६ नाममात्रेणैवराजा भवेत्‌ भोगांस्तुभृत्यैःसमानानेवभुंजीत २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ लोकस्यपर्यायः इहलोकपरलोकवर्त्त्वं तेनतद्विषयवृत्तांतं कर्मफलाधीनत्वस्वरूपंप्राज्ञोजानाति नतुबुद्ध्या

धर्मेचार्थेचकामेचसराजाराजसत्तमः ॥ गूढमंत्रस्यनृपतेस्तस्यसिद्धिरसंशयम्‌ २१ अप्रशस्तानिकार्याणियोमोहादनुतिष्ठति ॥ सतेषांविपरिभ्रंशाद्भ्रश्यतेजीवितादपि २२ कर्मणांतुप्रशस्तानामनुष्ठानंसुखावहम्‌ ॥ तेषामेवाननुष्ठानंपश्चात्तापकरंमतम्‌ २३ अनधीत्ययथावेदान्नविप्रःश्राद्धमर्हति ॥ एवमश्रुतषाड्गुण्योनमंत्रंश्रोतुमर्हति २४ स्थानवृद्धिक्षयज्ञस्यषाड्गुण्यविदितात्मनः ॥ अनवज्ञातशीलस्यस्वाधीनापृथिवीनृप २५ अमोघक्रोधहर्षस्यस्वयंकृत्वाऽन्ववेक्षिणः ॥ आत्मप्रत्ययकोशस्यवसुदैववसुंधरा २६ नाममात्रेणतुष्येतच्छत्रेणचमहीपतिः ॥ भृत्येभ्योविसृजेदर्थान्नैकःसर्वहरोभवेत्‌ २७ ब्राह्मणंब्राह्मणोवेदभर्तावेदस्त्रियंतथा ॥ अमात्यंनृपतिर्वेदराजाराजानमेवच २८ नशत्रुर्वशमापन्नोमोक्तव्योवध्यतांगतः ॥ न्यग्भूत्वापर्युपासीतवध्यंहन्याद्बलेसति ॥ अहताद्धिभयंतस्माज्जायतेनचिरादिव २९ दैवतेषुप्रयत्नेनराजसुब्राह्मणेषुच ॥ नियंतव्यःसदाक्रोधोवृद्धबालातुरेषुच ३० निरर्थंकलहंप्राज्ञोवर्जयेन्मूढसेवितम्‌ ॥ कीर्तिंचलभतेलोकेनचानर्थेनयुज्यते ३१ प्रसादोनिष्फलोयस्यक्रोधश्चापिनिरर्थकः ॥ नतंभर्तारमिच्छंतिषंढंपतिमिवस्त्रियः ३२ नबुद्धिर्धनलाभायनजाड्यमसमृद्धये ॥ लोकपर्यायवृत्तांतंप्राज्ञोजानातिनेतरः ३३ विद्याशीलवयोवृद्धान्‌बुद्धिवृद्धांश्चभारत ॥ धनाभिजातवृद्धांश्चनित्यंमूढोऽवमन्यते ३४ अनार्यवृत्तमप्राज्ञमसूयकमधार्मिकम्‌ ॥ अनर्थाःक्षिप्रमायांतिवाग्दुष्टंक्रोधनंतथा ३५ अविसंवादनंदानंसमयस्याव्यतिक्रमः ॥ आवर्त्तयंतिभूतानिसम्यक्प्रणिहिताचवाक्‌ ३६ अविसंवादकोदक्षःकृतज्ञोमतिमानृजुः ॥ अपिसंक्षीणकोशोऽपिलभतेपरिवारणम्‌ ३७ धृतिःशमोदमःशौचंकारुण्यंवागनिष्ठुरा ॥ मित्राणांचानभिद्रोहःसप्तैताःसमिधःश्रियः ३८ असंविभागीदुष्टात्माकृतघ्नोनिरपत्रपः ॥ तादृङ्नराधिपोलोकेवर्जनीयोनराधिप ३९ नचरात्रौसुखंशेतेससर्पइववेश्मनि ॥ यःकोपयतिनिर्दोषंसदोषोऽभ्यंतरंजनम्‌ ४० येषुदुष्टेषुदोषःस्याद्योगक्षेमस्यभारत ॥ सदाप्रसादनंतेषांदेवतानामिवाचरेत्‌ ४१ येऽर्थाःस्त्रीषुसमायुक्ताःप्रमत्तपतितेषुच ॥ येचानार्येसमासक्ताःसर्वेतेसंशयंगताः ४२ यत्रस्त्रीयत्रकितवोबालोयत्रानुशासिता ॥ मज्जंतितेऽवशाराजन्नद्यामश्मप्लवाइव ४३

धनं जाड्येनवादारिद्र्यंलभ्यते सर्वत्रव्यभिचारदर्शनादितिभावः ३३ अभिजातः कुलीनः ३४ । ३५ अविसंवादनंवंचनाशून्यं समयस्यस्वपरकृतमर्यादायाः आवर्त्तयंतिशत्रूनपिस्वीयान्कुर्वंति प्रणिहितासप्रयुक्ता ३६ परिवारणंपरिवारान्भृत्यमित्रादीन्‌ ३७ समिधः उद्दीपिकाः ३८ असंविभागीपोष्येभ्योऽदत्वास्वयंभुंजानः ३९ । ४० दुष्टेषुदूषितेषुवेतनाद्यतिक्रमात्‌ ४१ समासक्ता निहिताः संशयंगताःकदाचित्प्राप्याइत्यर्थः ४२ । ४३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

येभृत्याः विशेषाआधिक्यानि तेषुहिप्रदत्त्यर्यमानेषुपरस्परंस्वीयानामेवकलहप्रसंगान्मुख्यंप्रयोजनंनश्यतीतिभावः प्रसंगिनःप्रसंगःसंघर्षस्तत्कारिणः ४४ । ४५ । ४६ । ४७ ॥ इत्युद्यो गपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ॥ अनीश्वरोऽयमिति । भवाभवेऐश्वर्यानैश्वर्ये दिष्टस्यदैवस्य वदैवनतुमांदूषयेतिभावः धृतःधृतिमान् १ बुद्ध्यवज्ञानं अवज्ञातबुद्धित्वं २ मंत्रबलेनमूलबलेनचप्रियकृत्प्रियोभवति सचदानाद्यभावेपुनरप्रियोभवति अहंतुनतथाऽतस्त्वयाप्राप्तकालेमदुक्तेऽनादरोनकर्तव्यइतिभावः ३ द्वेष्येइति । योयस्यद्वेष्यस्तस्मिन्नतद्द

प्रयोजनेषुयेसक्तानविशेषेषुभारत ॥ तानहंपंडितान्मन्येविशेषाहिप्रसंगिनः ४४ यंप्रशंसन्तिकितवायंप्रशंसन्तिचारणाः ॥ यंप्रशंसन्तिबंधक्योनसजीवतिमानवः ४५ हित्वातान्परमेष्वासान्पांडवानमितौजसः ॥ आहितंभारतैश्वर्यंत्वयादुर्योधनेमहत् ४६ तंद्रक्ष्यसिपरिभ्रष्टंतस्मात्त्वमचिरादिव ॥ ऐश्वर्यमदसंमूढंबलिंलो कत्रयादिव ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरवाक्येअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ अनीश्वरोऽयंपुरुषोभवाभवेसूत्रप्रो तादारुमयीवयोषा ॥ धात्रातुदिष्टस्यवशेकृतोऽयंतस्माद्वदत्वंश्रवणेधृतोऽहम् ॥ १ ॥ विदुरउवाच ॥ अप्राप्तकालंवचनंबृहस्पतिरपिब्रुवन् ॥ लभतेबुद्ध्यवज्ञान मवमानंचभारत २ प्रियोभवतिदानेनप्रियवादेनचापरः ॥ मंत्रमूलबलेनान्योयःप्रियःप्रियएवसः ३ द्वेष्योनसाधुर्भवतिनमेधावीनपंडितः ॥ प्रियेशुभानिकार्याणि द्वेष्येपापानिचैवह ४ उक्तंमयाजातमात्रेऽपिराजन्दुर्योधनंत्यजपुत्रंत्वमेकम् ॥ तस्यत्यागात्पुत्रशतस्यवृद्धिरस्यात्यागात्पुत्रशतस्यनाशः ५ नवृद्धिर्बहुमन्तव्या यावृद्धिःक्षयमावहेत् ॥ क्षयोऽपिबहुमन्तव्योयःक्षयोवृद्धिमावहेत् ६ नसक्षयोमहाराजयःक्षयोवृद्धिमावहेत् ॥ क्षयःसत्विहमंतव्योयंलब्ध्वाबहुनाशयेत् ७ समृ द्धागुणतःकेचिद्भवन्तिधनतोऽपरे ॥ धनवृद्धान्गुणैर्हीनान्धृतराष्ट्रविवर्जय ८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ सर्वंत्वमायतीयुक्तंभाषसेप्राज्ञसम्मतम् ॥ नचोत्सहेसुतंत्यक्तुंयतो धर्मस्ततोजयः ९ ॥ विदुरउवाच ॥ अतीवगुणसंपन्नोनजातुविनयान्वितः ॥ सुसूक्ष्ममपिभूतानामुपमर्दंमुपेक्षते १० परापवादनिरताःपरदुःखोदयेषुच ॥ पर स्परविरोधेचयतन्तेसततोत्थिताः ११ सदोषंदर्शनंयेषांसंवासेसुमहद्भयम् ॥ अर्थादानेमहान्दोषःप्रदानेचमहद्भयम् १२ येवैभेदनशीलास्तुसकामानिस्त्रपाःशठाः ॥ येपापाइतिविख्याताःसंवासेपरिगर्हिताः १३ युक्ताश्चान्यैर्महादोषैर्येनरास्तान्विवर्जयेत् ॥ निवर्तमानेसौहार्देप्रीतिर्नीचेप्रणश्यति १४ याचैवफलनिर्वृत्तिःसौहृदे चैवयत्सुखम् ॥ यततेचापवादाययत्नमारभतेक्षये १५ अल्पेऽप्यपकृतेमोहान्नशांतिमधिगच्छति ॥ तादृशैःसंगतंनीचैर्नृशंसैरकृतात्मभिः १६ निशम्यनिपुणंबुद्ध्या विद्वान्दूराद्विवर्जयेत् ॥ योज्ञातिमनुगृह्णातिदरिद्रंदीनमातुरम् १७

ष्ट्यासाधुत्वादिकंसदपिनास्ति प्रियेत्वसदपितद्दृष्ट्याऽस्तीतिभावः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ आयतीयुक्तंउदर्केहितं ९ पुत्रंत्यक्तुमशक्तेनदुष्टाःशकुन्यादयोवात्याज्याइत्याशयेनाह अती वेति । कुलविनाशोनोपेक्षणीयइतिभावः १० । ११ । १२ । १३ सौहार्देमैत्रीहेतौनिवर्तमानेसति प्रीतिःफलनिर्वृत्तिःसुखंचप्रणश्यति सनीचोऽपवादाययतते क्षयेचयत्नमारभते शांतिंचनगच्छतीतिद्वयोःसंबंधः १४ । १५ संगतंसंबंधं १६ निशम्यविचार्य १७

१३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१८ । १९ । २० । २१ । २२ शुभार्थिनाऐश्वर्यलिप्सुना २३ । २४ । २५ । २६ दिग्धहस्तंविपाक्तवाणहस्तं सश्रीमान् एनस्तस्यज्ञातेरवसादजंपापंविंदति मृगवधजंपापंव्याधइवे स्यर्थः २७ । २८ खट्वांसमारूढश्चितागारंप्रविष्टः लोकेआगंतुंलज्जमानइत्यर्थः २९ नकश्चिदिति । भार्गवात्शुक्रादन्यत्रनीतिशास्त्रकर्तारंशुक्रंविहायअन्यःकश्चिदपिनअपनयतेइतिन अपितुसर्वोऽप्यपन यते अनीतिंकरोति अतःयत्अतीतंतत्अतीतमेव शेषस्यतत्कालोचितस्यअर्थस्यप्रतिपत्तिःविचारःकर्त्तव्यइत्यर्थः ३० तदेवाह दुर्योधनेनेति । प्रत्यानेयंप्रतिकर्त्तव्यं ३१ प्रतीकारमेवाह तानिति । प्रतिष्ठाप्य राज्यांशदानेनस्थिरीकृत्य ३२ धीराणांउपदेष्टॄणांसुव्याहृतानिवचनानि अध्यवस्यतिनिश्चयंकरोति उत्तमफलंकर्मारभतइत्यर्थः ३३ सुकुशलैरप्युपयुक्तंउपदिष्टंतत्ज्ञानं असम्यगेव यतःउपलभ्यंज्ञेयं तेन

सपुत्रपशुभिर्वृद्धिंश्रेयश्चानंत्यमश्नुते ॥ ज्ञातयोवर्द्धनीयास्तैर्यइच्छंत्यात्मनःशुभम् १८ कुलवृद्धिंचराजेंद्रतस्मात्साधुसमाचर ॥ श्रेयसायोक्ष्यतेराजन्कुर्वाणोज्ञा तिसत्क्रियाम् १९ विगुणाह्यपिसंरक्ष्याज्ञातयोभरतर्षभ ॥ किंपुनर्गुणवंतस्तेत्वत्प्रसादाभिकांक्षिणः २० प्रसादंकुरुवीराणांपांडवानांविशांपते ॥ दीयंतांग्राम काःकेचित्तेषांवृत्त्यर्थमीश्वर २१ एवंलोकेयशःप्राप्तंभविष्यतिनराधिप ॥ वृद्धेनहित्वयाकार्यंपुत्राणांतातशासनम् २२ मयाचापिहितंवाच्यंविद्धिमांत्वद्धितै षिणम् ॥ ज्ञातिभिर्विग्रहस्तातनकर्तव्यःशुभार्थिना ॥ सुखानिसहभोज्यानिज्ञातिभिर्भरतर्षभ २३ सम्भोजनंसंकथनंसंप्रीतिश्चपरस्परम् ॥ ज्ञातिभिःसहकार्या णिनविरोधःकदाचन २४ ज्ञातयस्तारयन्तीहज्ञातयोमज्जयंतिच ॥ सुवृत्तास्तारयन्तीहदुर्वृत्तामज्जयन्तिच २५ सुवृत्तोभवराजेंद्रपांडवान्प्रतिमानद ॥ अधर्षणी यःशत्रूणांतैर्वृतस्त्वंभविष्यसि २६ श्रीमंतंज्ञातिमासाद्ययोज्ञातिरवसीदति ॥ दिग्धहस्तंमृगइवसएनस्तस्यविंदति २७ पश्चादपिनरश्रेष्ठतवतापोभविष्यति ॥ तान्वाहतान्सुतान्वाऽपिश्रुत्वातदनुचिंतय २८ येनखट्वांसमारूढःपरितप्येतकर्मणा ॥ आदावेवनतत्कुर्यादध्रुवेजीवितेसति २९ नकश्चिन्नापनयतेपुमानन्यत्रभार्ग वात् ॥ शेषसंप्रतिपत्तिस्तुबुद्धिमत्स्वेवतिष्ठति ३० दुर्योधनेनयद्येतत्पापंतेषुपुराकृतम् ॥ त्वयातत्कुलवृद्धेनप्रत्यानेयंनरेश्वर ३१ तांस्त्वंपदेप्रतिष्ठाप्यलोकेवि गतकल्मषः ॥ भविष्यसिनरश्रेष्ठपूजनीयोमनीषिणाम् ३२ सुव्याहृतानिधीराणांफलतःपरिचिंत्ययः ॥ अध्यवस्यतिकार्येषुचिरंयशसितिष्ठति ३३ असम्यगु पयुक्तंहिज्ञानंसुकुशलैरपि ॥ उपलभ्यंचाविदितंविदितंचाननुष्ठितम् ३४ पापोदयफलंविद्वान्योनारभतिवर्द्धते ३५ यस्तुपूर्वकृतंपापमविमृश्यानुवर्तते ३६ अ गाधपंकेदुर्मेधाविषमेविनिपात्यते ॥ मंत्रभेदस्यषट्प्राज्ञोद्वाराणीमानिलक्षयेत् ३७ अर्थसंततिकामश्चरक्षेदेतानिनित्यशः ॥ मदंस्वप्नमविज्ञानमाकारंचात्मसंभवम् ३८ दुष्टामात्येषुविश्रंभंदूताच्चाकुशलादपि ॥ द्वाराण्येतानियोज्ञात्वासंवृणोतिसदानृप ३९

अविदितंनज्ञातं विदितंज्ञातंचातत्नानुष्ठितं । मदुक्तंत्वयिनिष्फलमेवेतिभावः ३४ यस्यञ्येनादेःफलंप्रसक्तयादिपापोदयंपापहेतुःतत्फलंफलहेतुभूतंकर्मयोनारभतेसवर्धते ३५ अविमृश्यअविचार्यपापमेवानु वर्त्ततेसततंकरोति ३६ पंकेनरके ३७ अर्थसंततिःअर्थानामविच्छेदेनवृद्धिःतत्कामः । मदंसुरापानजंचित्तवैक्लव्यं । स्वप्नंनिद्रां । अविज्ञानंपरकीयगुप्तचारादेरज्ञानं । आत्मसंभवंआकारंनेत्रवक्त्रविकारा दिकं । तावद्वैवपरदूतामंत्रमुन्नयंति ३८ मंत्रभेदस्यद्वाराणिसंवृणोतिपिदधाति ३९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्रुतंशास्त्रं ४० । ४१ मत्यामननेन युक्तिभिरनुचिंतनेन जात्येतिपाठेकुलीनत्वेन बुद्ध्यास्वानुभवेनसंपाद्यकार्ययोग्यतांनिश्चित्य ४२ श्रुत्वापरतः दृष्ट्वास्वयं आकृत्याज्ञात्वा विज्ञायपुनःपुनर्विशेषेणज्ञात्वा प्राज्ञतां ४३ परिच्छदःभोग्यवस्तुसामग्री क्षेत्रेणजन्मस्थानेन कुग्रामवासिषुप्रायेणविवेकाभावात् परिचर्ययाआचारेण ४४ । ४५ वैद्यंविद्यावंतं ४६ । ४७ चित्तंज्ञानमात्रंनिभृतंगूढाचारप्रवृत्तं मंत्रयंत्रादि प्रज्ञाविशेषतोऽर्थोन्नयनक्षमता ४८ । ४९ रौद्राःकोपनाः साहसिकाःअविमृश्यकारिणस्तेषु ५० । ५१ इंद्रियाणांउत्सर्गोविषयेषुप्रवृत्तिः अनुत्सर्गोविषयेभ्योनि

त्रिवर्गाचरणेयुक्तःसशत्रूनधितिष्ठति ॥ नवैश्रुतमविज्ञायवृद्धाननुपसेव्यवा ४० धर्मार्थौवेदितुंशक्यौबृहस्पतिसमैरपि ॥ नष्टंसमुद्रेपतितंनष्टंवाक्यमशृण्वति ४१ अनात्मनिश्रुतंनष्टंनष्टंहुतमनग्निकम् ॥ मत्यापरीक्ष्यमेधावीबुद्ध्यासंपाद्यचासकृत् ४२ श्रुत्वादृष्ट्वाऽथविज्ञायप्राज्ञैर्मैत्रींसमाचरेत् ॥ अकीर्तिंविनयोहंतिहंत्यनर्थंपराक्रमः ४३ हंतिनित्यंक्षमाक्रोधमाचारोहंत्यलक्षणम् ॥ परिच्छदेनक्षेत्रेणवेश्मनापरिचर्यया ४४ परीक्षेतकुलंराजन्भोजनाच्छादनेनच ॥ उपस्थितस्यकामस्यप्रतिवादोनविद्यते ४५ अपिनिर्मुक्तदेहस्यकामरक्तस्यकिंपुनः ॥ प्राज्ञोपसेविनंवैद्यंधार्मिकंप्रियदर्शनम् ४६ मित्रवंतंसुवाक्यंचसुहृदंपरिपालयेत् ॥ दुष्कुलीनःकुलीनोवामर्यादांयोनलंघयेत् ४७ धर्मापेक्षीमृदुर्ह्रीमान्सकुलीनशताद्वरः ॥ ययोश्चित्तेनवाचित्तंनिभृतंनिभृतेनवा ४८ समेतिप्रज्ञयाप्रज्ञातयोर्मैत्रीनजीर्यति ॥ दुर्बुद्धिमकृतप्रज्ञंछन्नंकूपंतृणैरिव ४९ विवर्जयीतमेधावीतस्मिन्मैत्रीप्रणश्यति ॥ अवलिप्तेषुमूर्खेषुरौद्रसाहसिकेषुच ५० तथैवापेतधर्मेषुनमैत्रीमाचरेद्बुधः ॥ कृतज्ञंधार्मिकंसत्यमक्षुद्रंदृढभक्तिकम् ५१ जितेन्द्रियंस्थितंस्थित्यांमित्रमत्यागिचेष्यते ॥ इंद्रियाणामनुत्सर्गोमृत्युनाऽपिविशिष्यते ५२ अत्यर्थंपुनरुत्सर्गःसादयेद्दैवतानपि ॥ मार्दवंसर्वभूतानामनसूयाक्षमाधृतिः ५३ आयुष्याणिबुधाःप्राहुर्मित्राणांचाविमानना ॥ अपनीतंसुनीतेनयोऽर्थंप्रत्यानिनीषते ५४ मतिमास्थायसुदृढांतदकापुरुषव्रतम् ॥ अयत्यांप्रतिकारज्ञस्तदात्वेदृढनिश्चयः ५५ अतीतेकार्यशेषज्ञोनरोऽर्थैर्नप्रहीयते ॥ कर्मणामनसावाचायदभीक्ष्णंनिषेवते ५६ तदेवापहरत्येनंतस्मात्कल्याणमाचरेत् ॥ मंगलालंभनंयोगःश्रुतमुत्थानमार्जवम् ५७ भूतिमेतानिकुर्वंतिसतांचाभीक्ष्णदर्शनम् ॥ अनिर्वेदःश्रियोमूलंलाभस्यचशुभस्यच ५८ महान्भवत्यनिर्विण्णःसुखंचानंत्यमश्नुते ॥ नातःश्रीमत्तरंकिंचिदन्यत्पथ्यतमंमतम् ५९ प्रभविष्णोर्यथातातक्षमासर्वत्रसर्वदा ॥ क्षमेदशक्तःसर्वस्यशक्तिमान्धर्मकारणात् ॥ अर्थानर्थौसमौयस्यतस्यनित्यंक्षमाहिता ६० यत्सुखंसेवमानोऽपिधर्मार्थाभ्यांनहीयते ॥ कामंतदुपसेवेतनमूढव्रतमाचरेत् ६१ दुःखार्तेषुप्रमत्तेषुनास्तिकेष्वलसेषुच ॥ नश्रीर्वसत्यदांतेषुयेचोत्साहविवर्जिताः ६२

वृत्तिः साम्रत्युतुल्यादुरनुष्ठेयेत्यर्थः ५२ । ५३ अयुष्याणिआयुःकराणि अपनीतंअन्यायेननाशितं ५४ आयत्यांआगामिनिकालेदुःखस्यप्रतीकारज्ञः तदात्वेवर्त्तमानेदृढनिश्चयः भोगविनाशप्तस्यदुःखस्यनाशोनास्तीतिज्ञात्वातत्संबंधेऽपिनोत्तपति ५५ । ५६ मंगलानांदधिदूर्वागवादीनांआलंभनंस्पर्शः योगःसहायसंपत् उत्थानंउद्यमः ५७ अनिर्वेदःउद्योगात्अनुपरमः ५८ । ५९ तस्यमध्यमस्य योनशक्तःनाप्यशक्तस्तस्येत्यर्थः सर्वेषांक्षमाश्रेयस्करीत्यर्थः ६० मृदुव्रतंआहारादौअतिनिर्बंधं ६१ अदांतेषुलिप्साहीनेषु ६२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

सव्यपत्रर्पत्तलज्जं ६३ अत्यार्यंअत्यंतमकुटिलं ६४ । ६५ । ६६ और्ध्वदेहिकंपरलोकसाधनंपञ्चदानादि ६७ । ६८ संयमःइंद्रियाणांनिग्रहः भयस्यऐश्वर्यस्य ६९ । ७० ब्राह्मणकाम्याब्राह्मणस्यइच्छातदाश्रयेत्यर्थः ७१ संदध्यावकुर्यात अन्योऽधर्मःकामादइच्छयासाधुनाकर्मणा ७२ । ७३ स्त्रीधूर्तकेस्त्रियांधूर्तेचैसेकवद्भावः ७४ । ७५ । ७६ । ७७ वाक्शल्यंदुर्वचनं ७८ अना

॥ ३७ ॥ आर्जवेननरंयुक्तमार्जवात्सव्यपत्रपम् ॥ अशक्तंमन्यमानास्तुधर्षयंतिकुबुद्धयः ६३ अत्यार्यमतिदातारमतिशूरमतिव्रतम् ॥ प्रज्ञाभिमानिनंचैवश्रीर्भयान्नोपसर्पति
६४ नचातिगुणवत्स्वेषानात्यंतंनिर्गुणेपुच ॥ नैषागुणान्कामयतेनैर्गुण्यान्नानुरज्यते ॥ उन्मत्तागौरिवांधाश्रीःक्वचिदेवावतिष्ठते ६५ अग्निहोत्रफलावेदाःशी
लवृत्तफलंश्रुतम् ॥ रतिपुत्रफलानारीदत्तभुक्तफलंधनम् ६६ अधर्मोपार्जितैरर्थैर्यःकरोत्यौर्ध्वदेहिकम् ॥ नसतस्यफलंप्रेत्यभुंक्तेऽर्थस्यदुरागमात् ६७ कांता
रेवनदुर्गेषुकृच्छ्रास्वापत्सुसंभ्रमे ॥ उद्यतेषुचशस्त्रेषुनास्तिसत्त्ववतांभयम् ६८ उत्थानंसंयमोदाक्ष्यमप्रमादोधृतिःस्मृतिः ॥ समीक्ष्यचसमारम्भोविद्धिमूलंभवस्य
तु ६९ तपोबलंतापसानांब्रह्मब्रह्मविदांबलम् ॥ हिंसाबलमसाधूनांक्षमागुणवतांबलम् ७० अष्टौतान्यव्रतघ्नानिआपोमूलंफलंपयः ॥ हविर्ब्राह्मणकाम्याचगुरोर्वचन
मौषधम् ७१ नतत्परस्यसंदध्यात्प्रतिकूलंयदात्मनः ॥ संग्रहेणैषधर्मःस्यात्कामादन्यःप्रवर्तते ७२ अक्रोधेनजयेत्क्रोधमसाधुंसाधुनाजयेत् ॥ जयेत्कदर्यंदानेनज
येत्सत्येनचानृतम् ७३ स्त्रीधूर्तकेऽलसेभीरौचंडेपुरुषमानिनि ॥ चौरेकृतघ्नेविश्वासोनकार्योनचनास्तिके ७४ अभिवादनशीलस्यनित्यंवृद्धोपसेविनः ॥ चत्वा
रिसंप्रवर्धंतेकीर्तिरायुर्यशोबलम् ७५ अतिक्लेशेनयेऽर्थास्युर्धर्मस्यातिक्रमेणवा ॥ अरेर्वाप्रणिपातेनमास्मतेषुमनःकृथाः ७६ अविद्यःपुरुषःशोच्यःशोच्यंमैथु
नमप्रजम् ॥ निराहाराःप्रजाःशोच्याःशोच्यंराष्ट्रमराजकम् ७७ अध्वाजरादेहवतांपर्वतानांजलंजरा ॥ असंभोगोजरास्त्रीणांवाक्शल्यंमनसोजरा ७८ अनाम्नायम
लावेदाब्राह्मणस्याव्रतंमलम् ॥ मलंपृथिव्याबाह्लीकाःपुरुषस्यानृतंमलम् ७९ कौतूहलमलासाध्वीविप्रवासमलाःस्त्रियः ८० सुवर्णस्यमलंरूप्यंरूप्यस्यापिम
लंत्रपु ॥ ॥ ज्ञेयंत्रपुमलंसीसंसीसस्यापिमलंमलम् ८१ नस्वप्नेनजयेन्निद्रांनकामेनजयेत्स्त्रियः ॥ नेन्धनेनजयेदग्निंनपानेनसुरांजयेत् ८२ यस्यदानजितंमित्रं
शत्रवोयुधिनिर्जिताः ॥ अन्नपानजितादाराःसफलंतस्यजीवितम् ८३ सहस्त्रिणोऽपिजीवंतिजीवंतिशतिनस्तथा ॥ धृतराष्ट्रविमुंचेच्छांनकथंचिन्नजीव्यते ८४
यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः ॥ नालमेकस्यतत्सर्वमितिपश्यन्नमुह्यति ८५ राजन्भूयोब्रवीमित्वांपुत्रेषुसममाचर ॥ समतायदितेराजन्स्वेषुपांडुसुते
षुवा ८६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरवाक्येएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

म्नायः अनभ्यासएवमलंयेषां बाल्हीकाः 'पंचानांसिंधुपष्ठानांनदीनांयत्रसंगमः बाल्हीकानामतेदेशाः' ७९ त्रिप्रवासःप्रवासः ८० । ८१ स्वप्नेनशयनेन ८२ । ८३ । ८४ । ८५ यदिते ॥ ३७ ॥
स्वेषुपुत्रेषुपांडवेषुचसमताऽस्ति तर्हिसर्वेषुसममेवाचर यथाभागंराज्यंतेभ्योदेहीत्यर्थः ८६ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

योऽभ्यर्चितइति । असज्जमानःअभिमानशून्यः शक्तिंअहापयित्वाअनतिक्रम्ययथाशक्तीत्यर्थः संतंसाधुंउपैतिलभते यतःप्रसन्नाःसंतःसाधवःसुखायअलंसुखंदातुंपर्याप्ताः १ अनपाकृष्टःपरैरपकर्षंअप्रापितोऽपि २ समुत्कर्षःअनृतेनजयइत्यर्थः ३ एकपदंसर्वात्मना ४ स्तब्धताऔद्धत्यं अभिमानःदर्पःतद्वत्त्वं अत्यागित्वंलुब्धता मदमोहौएकीकृत्यसप्त ५ । ६ । ७ । ८ आकर्षः त्रिपादीनां ९ अजेनसहितः उक्षाअजोक्षा औदुंबरंताम्रमयंपात्रजातं 'उदुंबरस्मृतंताम्रे' इतिविश्वः विषंलोहमितिसर्वज्ञः स्वर्णनाभःशालग्रामः दक्षिणावर्तःशंखइतिनारायणः १० धन्यानिमंगलावहानि ११ सर्वपरंसर्वेभ्यःपुण्यहेतुभ्यः

विदुरउवाच ॥ योऽभ्यर्चितःसद्भिरसज्जमानःकरोत्यर्थंशक्तिमहापयित्वा ॥ क्षिप्रंयशस्तंसमुपैतिसंतमलंप्रसन्नाहिसुखायसंतः १ महांतमप्यर्थमधर्मयुक्तंयःसंत्यजत्यनपाकृष्टएव ॥ सुखंसुदुःखान्यवमुच्यशेतेजीर्णांत्वचंसर्पइवावमुच्य २ अनृतेचसमुत्कर्षोराजगामिचपैशुनम् ॥ गुरोश्चालीकनिर्बंधःसमानिब्रह्महत्यया ३ असूयैकपदंमृत्युरतिवादःश्रियोवधः ॥ अशुश्रूषात्वराश्लाघाविद्यायाःशत्रवस्त्रयः ४ आलस्यंमदमोहौचचापलंगोष्ठिरेवच ॥ स्तब्धताचाभिमानित्वंतथाऽत्यागित्वमेवच ५ एतेवैसप्तदोषाःस्युःसदाविद्यार्थिनांमताः ॥ सुखार्थिनःकुतोविद्यानास्तिविद्यार्थिनःसुखम् ॥ सुखार्थीवात्यजेद्विद्यांविद्यार्थीवात्यजेत्सुखम् ६ नाग्निस्तृप्यतिकाष्ठानांनापगानांमहोदधिः ॥ नांतकःसर्वभूतानांनपुंसांवामलोचना ७ आशाधृतिंहंतिसमृद्धिमंतकःक्रोधःश्रियंहंतियशःकदर्यता ॥ अपालनंहंतिपशूंश्चराजन्नेकःक्रुद्धोब्राह्मणोहंतिराष्ट्रम् ८ अजाश्वकांस्यंरजतंचनित्यंमध्वाकर्षःशकुनिःश्रोत्रियश्च ॥ वृद्धोज्ञातिरवसन्नःकुलीनएतानितेसंतुगृहेसदैव ९ अजोक्षाचंदनंवीणाआदर्शोमधुसर्पिषी ॥ विषमौदुंबरंशंखःस्वर्णनाभोऽथरोचना १० गृहेस्थापयितव्यानिधन्यानिमनुरब्रवीत् ॥ देवब्राह्मणपूजार्थमतिथीनांचभारत ११ इदंचत्वांसर्वपरंब्रवीमिपुण्यंपदंतातमहाविशिष्टम् ॥ नजातुकामान्नभयान्नलोभाद्धर्मंजह्याज्जीवितस्यापिहेतोः १२ नित्योधर्मःसुखदुःखेत्वनित्येजीवोनित्योहेतुरस्यत्वनित्यः ॥ त्यक्त्वानित्यंप्रतितिष्ठस्वनित्येसंतुष्यत्वंतोषपरोहिलाभः १३ महाबलान्पश्यमहानुभावान्प्रशास्यभूमिंधनधान्यपूर्णाम् ॥ राज्यानिहित्वाविपुलांश्चभोगान्गतान्नरेंद्रान्वशमंतकस्य १४ मृतंपुत्रंदुःखपुष्टंमनुष्याउत्क्षिप्यराजन्स्वगृहान्निर्हरंति ॥ तंमुक्तकेशाःकरुणंरुदंतिचितामध्येकाष्ठमिवक्षिपंति १५ अन्योधनंप्रेतगतस्यभुंक्तेवयांसिचाग्निश्चशरीरधातून् ॥ द्वाभ्यामयंसहगच्छत्यमुत्रपुण्येनपापेनचवेष्ट्यमानः १६ उत्सृज्यविनिवर्तंतेज्ञातयोसुहृदःसुताः ॥ अपुष्पानफलान्वृक्षान्यथातातपतत्रिणः १७ अग्नौप्रास्तंतुपुरुषंकर्मान्वेतिस्वयंकृतम् ॥ तस्मात्तुपुरुषोयत्नाद्धर्मंसंचिनुयाच्छनैः १८ अस्माल्लोकादूर्ध्वममुष्यचाधोमहत्तमस्तिष्ठतिह्यंधकारम् ॥ तद्वैमहामोहनमिंद्रियाणांबुद्ध्यस्वमात्वांप्रलभेतराजन् १९

परंउत्कृष्टं महाविशिष्टंमहत्वेनउत्सवेनअविशिष्टंसमानंमांगलिकमित्यर्थः १२ अस्यजीवत्वस्यहेतुरविद्या अनित्यं सुखदुःखे अविद्याच नित्येधर्मेनिरवद्ये आत्मनिचप्रतितिष्ठस्वनिष्ठांकुरु संतुष्यसंतोषंप्राप्नुहि तोषःपरउत्कृष्टःयस्मिन्लाभे १३ । १४ गृहादनिर्हरंतिदूरीकुर्वंति १५ । १६ उत्सृज्यमृतस्यदेहंत्यक्त्वा १७ । १८ अस्माल्लोकादूर्ध्वंस्वर्गे अमुष्यअमुष्मादस्वर्गाद चाद अस्मादअधः पाताले महत्तमःतमोगुणप्रधानैःपुरुषैःप्राप्यंस्थानं अंधकारंअप्रकाशंतत्अंधंतमःअंधतामिस्राख्यंनरकं बुद्ध्यस्व मात्वांप्रलभेतस्वशेव १९

मतिपत्तुंशातुं शक्यसिचेदितिसंबंधः २० आत्माजीवोनदी पुण्यंधर्मएवतीर्थयस्यां सत्यंब्रह्म तस्मादुदयोयस्याः तस्यांस्नातः निष्णातःसत्यभूमेमग्नइत्यर्थः पूयतेशुद्ध्यतिकः पुण्यकर्मापुण्यमपिकिं नित्यमलोभ
एव वैराग्यात्नपरंपुण्यमित्यर्थः २१ नदींसंसारनदीं जन्मदुर्गाणिसंतर मोक्षार्थयतस्वेत्यर्थः २२ । २३ धृत्येति । कामंअशनायांचधैर्येणजित्वा शिश्नोदरंदोषावरक्षेत् सम्यग्दृष्ट्वात्रस्तूनामादानेन दृष्टपूतेस्थले
पदन्यासेनच पाणिपादंचक्षुषारक्षेत् चक्षुःश्रोत्रेमनसैवपरस्त्र्यादिभ्यःकुशब्देभ्यश्चव्यावर्त्तनेनरक्षेत् मनोवाचंचकर्मणासंयमनेनरक्षेत् २४ नित्योदकी नित्यंयथाकालंस्नानाचमनपरः २५ परिसंस्तीर्याग्नीन्परि
स्तरणैः एतेनाग्निहोत्रमुपलक्षयतीतिनारायणः परिसंस्तीर्यवितत्य स्वेस्वेस्थानेआधायेत्यर्थः ततोयज्ञैरिष्ट्वा शस्त्रपूतःअंतरात्माचित्तंयस्य गोब्राह्मणार्थंमृतइत्यर्थः संग्रामेहतोत्रक्षत्रियः २६ अधीत्यवेदंशास्त्र

इदंवचःशक्यसिचेद्यथावन्निशम्यसर्वंप्रतिपत्तुमेव ॥ यशःपरंप्राप्स्यसिजीवलोकेभयंनचामुत्रनचेहतेऽस्ति २० आत्मानदीभारतपुण्यतीर्थासत्योदयाधृतिकूलादयोर्मिः ॥
तस्यांस्नातःपूयतेपुण्यकर्मापुण्योह्यात्मानित्यमलोभएव २१ कामक्रोधग्राहवतींपंचेंद्रियजलांनदीम् ॥ नावंधृतिमयींकृत्वाजन्मदुर्गाणिसंतर २२ प्रज्ञावृद्धंधर्मवृद्धंस्व
बंधुंविद्यावृद्धंवयसाचापिवृद्धम् ॥ कार्याकार्येपूजयित्वाप्रसाद्ययःसंपृच्छेन्नसमुह्येत्कदाचित् २३ धृत्याशिश्नोदरंरक्षेत्पाणिपादंचचक्षुषा ॥ चक्षुःश्रोत्रेचमनसामनोवाचं
चकर्मणा २४ नित्योदकीनित्ययज्ञोपवीतीनित्यस्वाध्यायीपतितान्नवर्जी ॥ सत्यंब्रुवन्गुरवेकर्मकुर्वन्नब्राह्मणश्च्यवतेब्रह्मलोकात् २५ अधीत्यवेदान्परिसंस्तीर्यचाग्नी
निष्ट्वायज्ञैःपालयित्वाप्रजाश्च ॥ गोब्राह्मणार्थेशस्त्रपूतांतरात्माहतःसंग्रामेक्षत्रियःस्वर्गमेति २६ वैश्योऽधीत्यब्राह्मणानक्षत्रियांश्चधनैःकालेसंविभज्याश्रितांश्च ॥ त्रेतापू
तंधूममाघ्रायपुण्यंप्रेत्यस्वर्गेदिव्यसुखानिभुंक्ते २७ ब्रह्मक्षत्रंवैश्यवर्णंचशूद्रःक्रमेणैतान्न्यायतःपूजयानः ॥ तुष्टेष्वेतेष्वव्यथोदग्धपापस्त्यक्त्वादेहंस्वर्गसुखानिभुंक्ते २८
चातुर्वर्ण्यस्यैषधर्मस्तवोक्तोहेतुंचानुब्रुवतोमेनिबोध ॥ क्षात्राद्धर्माद्धीयतेपांडुपुत्रस्तंत्वंराजन्राजधर्मेनियुंक्ष्व २९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ एवमेतद्यथात्वंमामनुशाससि
नित्यदा ॥ ममापिचमतिःसौम्यभवत्येवंयथाऽऽत्थमाम् ३० सातुबुद्धिःकृताऽप्येवंपांडवान्प्रतिमेसदा ॥ दुर्योधनंसमासाद्यपुनर्विपरिवर्तते ३१ नदिष्टमभ्यतिक्रांतुं
शक्यंभूतेनकेनाचित् ॥ दिष्टमेवध्रुवंमन्येपौरुषंतुनिरर्थकम् ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरवाक्येचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥
॥ समाप्तमिदंप्रजागरपर्व ॥ अथसनत्सुजातपर्व ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ अनुक्तंयदितेकिंचिद्वाचाविदुरविद्यते ॥ तन्मेशुश्रूषतोब्रूहिविचित्राणिहिभाषसे १ ॥ विदुरउवाच ॥
धृतराष्ट्रकुमारोवैयःपुराणःसनातनः ॥ सनत्सुजातःप्रोवाचमृत्युर्नास्तीतिभारत २ संतेगुह्यान्प्रकाशांश्चसर्वान्हृदयसंश्रयान् ॥ प्रवक्ष्यतिमहाराजसर्वबुद्धिमतांवरः ३

मितिशेषः त्रेताअग्नित्रयं तस्याःपूतंधूमंआघ्राय पुण्यंपावनं प्रेत्यमृत्वा २७ । २८ क्षात्राद्धर्मात्पृथिवीपालनरूपात् राज्यादितियावत् राजधर्मेराज्ये २९ मांअनुशाससिअनुशास्सि ३० । ३१ । ३२
॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ एवंब्रह्मविद्याधिकारिविशेषणीभूतासाधनसंपत्तिःसम्यगुपपादिता तत्रकचित्कचित्प्रसंगात् यतोयतोनिवर्त्ततइत्यादिनासंक्षेपेण
विद्यासूचिता तांविस्तरेणश्रोतुकामोधृतराष्ट्रउवाच अनुक्तमिति । तेत्वया १ मृत्युःजन्ममरणप्रवाहात्मकःसंसारः २ तेतुभ्यं गुह्यान् गोप्यान् योगकलादीन् प्रकाशान्शमादीन् हृदयसंश्रयान्धर्मान्प्रवक्ष्यति ३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वर्णाश्रमक्रममुल्लंघ्यब्रह्मविद्यांनोपदिशेदित्याख्यायिकामुखेनाह किंत्वमित्यादिना । सनातनापरनामासनत्सुजातः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ विधिदृष्टेनशास्त्रादवगतेनकर्मणा मधुपर्कादिना ९ । १० विद्याप्राप्तिफलमाह यंश्रुत्वेति ११ विपहेरन् बाधेरन् अमर्षःअसहिष्णुता उद्भवउत्कृष्टैश्वर्यं क्षयोदयौतयोर्हेतुभूतेपापपुण्येच १२ ॥ ॥ इति उद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ॥ उद्योगपर्वणिसनत्सुजातीयेभाष्यकारादिभिर्व्याख्यातान्संप्रतितनपुस्तकेषुचस्थितान्पाठान्श्लोकांश्च गुणोपसंहारन्यायेनैकीकृत्यव्याख्यायते । ततोराजेति । मनीषीशास्त्रसंस्कृतमनीषावान् रहितेएकांते परमांबुद्धिंपरविद्यां 'अथपराययातदक्षरमधिगम्यते' इतिश्रुतिप्रसिद्धांपप्रच्छ । एतेनविषयोदर्शितः । प्रयोजनंदर्शयति महात्माबुभूषन्निति । परंब्रह्मभवितुमिच्छन् 'ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवति' इतिब्रह्मज्ञानस्यब्रह्मभावफलकत्वश्रवणात् विदुरेरितंवाक्यं 'सनत्सुजातःप्रोवाचमृत्युर्नास्तीतिभारत' इतिमृत्युशब्दितस्यबंधस्याभावंश्रुत्वा प्रतिपूज्यासंगत्वात्कपटत्वतोऽपिममपापात्भयंनास्तीतिसंतोषंप्राप्य तेनज्ञानस्यसर्वकर्मोन्मूलनहेतुत्वंदर्शितं यथोक्तं 'हत्वाऽपिसइमांल्लोकान्नहंतिननिबध्यते' इति १ प्रश्नमेवाह सनत्सुजातेति । मृत्युरिति । ध्रुवंज

॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ किंत्वंनवेदतद्भूयोयन्मेब्रूयात्सनातनः ॥ त्वमेवविदुरब्रूहिप्रज्ञाशेषोऽस्तिचेत्तव ४ ॥ विदुरउवाच ॥ शूद्रयोनावहंजातोनातोऽन्यद्वक्तुमुत्सहे ॥ कुमारस्यतुयाबुद्धिर्वेदतांशाश्वतीमहम् ५ ब्राह्मीं हियोनिमापन्नःसुगुह्यमपियोवदेत् ॥ नतेनगर्ह्योदेवानांतस्मादेतद्ब्रवीमिते ६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ब्रवीहिविदुरत्वंमेपुराणंतंसनातनम् ॥ कथमेतेनदेहेनस्यादिहैवसमागमः ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ चिंतयामासविदुरस्तमृषिंशंसितव्रतम् ॥ सचतच्चिंतितंज्ञात्वादर्शयामासभारत ८ सचैनंप्रतिजग्राहविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ सुखोपविष्टंविश्रांतमथैनंविदुरोऽब्रवीत् ९ भगवन्संशयःकश्चिद्धृतराष्ट्रस्यमानसः ॥ योनशक्योमयावक्तुंत्वमस्मैवक्तुमर्हसि १० यंश्रुत्वाऽयंमनुष्येन्द्रःसर्वदुःखातिगोभवेत् ॥ लाभालाभौप्रियद्वेष्यौयथैनंनजरांतकौ ११ विषहेरन्भयामर्षौक्षुत्पिपासेमदोद्भवौ ॥ अरतिश्चैवतंद्रीचकामक्रोधौक्षयोदयौ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातीयपर्वणिविदुरकृतसनत्सुजातप्रार्थनेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोराजाधृतराष्ट्रोमनीषीसंपूज्यवाक्यंविदुरेरितंतत् ॥ सनत्सुजातंरहितेमहात्मापप्रच्छबुद्धिंपरमांबुभूषन् १ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ सनत्सुजातयदिदंशृणोमिनमृत्युरस्तीतितवप्रवादम् ॥ देवासुराह्याचरन्ब्रह्मचर्यममृत्यवेतत्कतरन्नुसत्यम् २ ॥ सनत्सुजातउवाच ॥ अपृच्छःकर्मणायच्चमृत्युर्नास्तीतिचापरम् ॥ शृणुमेब्रुवतोराजन्यथैतन्माविशंकिथाः ३

न्ममृतस्यचेतिसाहचर्याज्जन्ममरणप्रवाहरूपोबंधउच्यते सनास्तीतितवप्रकर्षेणवादंपूर्वोक्तंविदुरादीनांमुखाच्छृणोमि । हेसनत्सुजात सनत्सर्वदा सुष्ठुजातंजन्मयस्य नित्यकुमारत्वेनजरामरणविवर्जितस्य। श्रुतिश्चैतदाह 'ननिरोधोनचोत्पत्तिर्नबद्धोनचसाधकः ॥ नमुमुक्षुर्नवैमुक्तइत्येषापरमार्थता, इति । नुतथा अमृत्यवेमृत्योरभावाय एकशतंवर्षाणिमघवान्प्रजापतौब्रह्मचर्यमुवासेति बंधनिवृत्त्यर्थोयत्नश्चश्रूयते । नह्यसतोनित्यनिवृत्तस्यनिवृत्त्यर्थंयत्नोयुज्यते । तदनयोःपक्षयोःकतरन्मतंसत्यंतद्ब्रूहीतिशेषः २ यत्कर्मणाब्रह्मचर्येणमृत्युर्नास्तीति तेनसत्यस्यबंधस्यसाधनेननाशइतिअपृच्छः पृष्टवानसि । यच्चापरं मृत्युःस्वरूपतएवनास्तीत्यपृच्छः । एतत्एतयोःपक्षयोःपरस्परविरुद्धत्वं माविशंकिथाः मामंस्थाः । अमृत्युःकर्मणाकेचिदितिपाठे कर्मसाध्यंअमृतत्वंउतज्ञानसाध्यमितिपक्षद्वयोपन्यासः तयोश्चक्रमसमुच्चयपक्षाश्रयेणविरोधभावंमन्वानोमाविशंकिथाइतिब्रवीतीत्यर्थः ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अविरोधमेवाह उभेइति । एतस्यएकस्यैवपुंसोऽवस्थाभेदेनउभेअपिसत्येएव हेक्षत्रियविद्धि अविद्यावस्थायांबंधःसत्यःकर्मनाशश्च विद्यावतांतुरज्जूरगवत्कालत्रयेऽपिनास्ति । मोहाद्धासमानस्यतुज्ञानमात्रेणनिवृत्तिर्भवतीतिभावः । आद्यप्रवृत्तेइतिपाठे उभेअपिमतेअनादिनी नित्येइत्यर्थः । सिद्धांतमाह मोहादिति । निर्मोहानांतुनास्त्येवमृत्युरित्यर्थः । मोहंविवृणोति प्रमादमिति । आत्मतत्त्वानवेक्षणंप्रमादः मूलाज्ञानमितियावत् तदेवमृत्युः 'मृत्युर्वैतमः' इतिश्रुतेः । अप्रमादंअवहिततांसम्यगवेक्षणंज्ञानमितियावत् । 'ज्ञानंसम्यगवेक्षणम्' इतिस्मृतेः । अमृतत्वंअमृतत्वहेतुः ४ प्रमादात्अज्ञानात् असुराः असुषुरममाणाःकामक्रोधाद्यासुरवृत्तिभिराक्रांताः पराभवन्मृत्युवशाअभूवन् । तथाअप्रमादात्ज्ञानात् ब्रह्मभूताःपूर्वंब्रह्मैवसंतःअविद्ययाऽब्रह्मत्वमात्मनोमन्यमानाः विद्यया पुनर्ब्रह्मैवभवंति । 'ब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येति' इतिश्रुतेः । सुराश्चेतिपाठे सुराःशमदमादिमंतः ब्रह्मभूताःब्रह्मभावंगताइत्यर्थः । मृत्युरज्ञानं जंतून्अत्ति संसारसंकटेपातयति नतुव्याघ्रइवदृश्यते कार्यमेवास्यदृश्यतेनस्वरूपमित्यर्थः । हियतःअस्यरूपंनिरीक्ष्यमाणमपिनउपलभ्यते नहिरज्जूरगोपादानमज्ञानमुरगवद्द्रष्टुंशक्यमित्यर्थः ५ ननुयदिमृत्योःरूपंनोपलभ्यतेतर्हितत्सत्त्वेकिंप्रमाणमतआह यममिति । अतःअज्ञानाख्यान्मृत्योरन्यंयमसंज्ञंएकेमूढाःमृत्युमाहुः । 'अथसत्यवतःकायात्पाशबद्धंवशंगतम् ॥ अंगुष्ठमात्रंपुरुषंनिश्चकर्षयमोबलात्' इति । अस्यव्यतिरेकमुखेनआत्मनिकल्पितत्वमाह आत्मावसन्नमिति । आत्मनिप्रतीच्येवाऽवसन्नंलीनं । तेनरज्जूरगादिवद्यमादिकमपि आत्मनिकल्पितमेवेसर्थः । आत्मावासमितिपाठेआत्माश्रयमित्यर्थः । यमप्रशमोपायमाहामृतमिति । ब्रह्मचर्यंब्रह्मणिचर्याआत्मानुसं

उभेसत्येक्षत्रियैतस्यविद्धिमोहान्मृत्युःसम्मतोऽयंकवीनाम् ॥ प्रमादंवैमृत्युमहंब्रवीमितथाऽप्रमादममृतत्वंब्रवीमि ४ प्रमादाद्वैअसुराःपराभवन्नप्रमादाद्ब्रह्मभूताभवंति ॥ नैवमृत्युर्व्याघ्रइवात्तिजंतून्नह्यस्यरूपमुपलभ्यतेहि ५ यमंत्वेकेमृत्युमतोऽन्यमाहुरात्मावसन्नममृतंब्रह्मचर्यम् ॥ पितृलोकेराज्यमनुशास्तिदेवःशिवःशिवानामशिवोऽशिवानाम् ६ अस्यादेशान्निःसरतेनराणांक्रोधःप्रमादोलोभरूपश्चमृत्युः ॥ अहंगतेनैवचरन्विमार्गान्नचात्मनोयोगमुपैतिकश्चित् ७

धानं निरस्ताखिलकल्पनाजालं अमृतंमोक्षहेतुः योगिनांयमभयंनास्तीत्यर्थः । 'नतस्यरोगोनजरानमृत्युः' इति श्रुतेः । ननुकल्पितस्ययमस्यमृगजलादेरिवार्थक्रियाकारित्वंनयुक्तमतआह पितृलोकइति । यादृशोयक्षस्तादृशोबलिरितिन्यायेनआत्मनिकल्पितगरुडभावस्यविषनिवर्त्तकत्ववत् तत्राप्यर्थक्रियाकारित्वमस्तीतिभावः । अत्रयुक्तिमाह शिवइति । शीतोष्णादिवदेकस्मिन्सत्यस्यविरुद्धधर्मद्वयस्यासंभवात् तस्मिन्नेवशिवत्वाशिवत्वेरज्ज्वांसर्पदंडादिवत्कल्पितेइत्यर्थः ६ अस्येति । अस्ययमस्यआदेशादाज्ञातः क्रोधादिरूपोमृत्युर्मरणहेतुर्निःसरन्निउद्भवति अत्रयथाऽज्ञानाभिमानिनीदेवतायमः एवंक्रोधाद्यभिमानिन्योऽपिदेवताःयमस्यदासभूताःसंतीत्यधिदैवमर्थः । अध्यात्मंतु अज्ञानादेवक्रोधादयउद्भवंति ततोम्रियतइत्यर्थः । ननुयद्यात्मावासमज्ञानंतर्हितत्आत्मनःपृथक्सिद्धमपृथक्सिद्धंवा । अंत्येमुक्तानामपिपुनर्बंधापत्तिः । आद्येसांख्यप्रकृतिवत्तदनाशापत्तिरित्याशंक्यमृत्युंविशिनष्टि नराणांअहंगतेनैवविमार्गान्चरन्निति जीवानांयोऽहंकारस्तेनसहगतंगमनंअहंकारसाहित्यं तेनविमार्गान्अनात्मगान्मार्गान्चरन् विषयान्भुंजानइत्यर्थः मुक्तौअज्ञानाश्रयस्यअहमर्थस्यचिदाभासस्यनष्टत्वात् नशुद्धादात्मनःसकाशादज्ञानंपुनरुदेतिनापिपृथगवतिष्ठतइतिभावः । ननुसुषुप्तावहंकारलयेपिदृश्यतइत्यतआह नचेति । तदानीमपि सूक्ष्मस्याहमर्थस्यसत्त्वान्नकश्चिद्ज्ञानंविनाआत्मयोगंउपैति स्वरूपंप्राप्नोतीत्यर्थः । अतोऽहंकारनाशात्प्राक्आत्मनःक्रोधादिरूपस्यमृत्योरुदयोयुज्यतएवेत्यर्थः । आस्यादेषइतिपाठे आस्तेऽस्मिन्नित्यास्यमज्ञानस्याधिष्ठानंअहंकारस्तस्मान्निःसरतइतिपूर्ववत् ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आत्मयोगाभावेदोषमाह तेइति । तेनराःमोहिताःक्रोधादिभिरितिशेषः तद्वशेक्रोधादिरूपस्यमृत्योर्वशेवर्तमानाःसंतः इतोऽस्माल्लोकात्प्रेताःगताःसंतः तत्रयमलोके पुनरित्यसकृद्गमनसूचनार्थं पतंतिगच्छंति नरकादावितिशेषः ततस्तान्तत्रगतान् अनुदेवाइंद्रियाणिप्लवंतेतत्रैवगच्छंति 'तमुत्क्रामंतंप्राणोऽनूत्क्रामतिप्राणमनूत्क्रामंतंसर्वेप्राणाअनूत्क्रामंति' इतिश्रुतेः मृङ्प्राणत्यागेइत्यनुशासनाच्च मृत्युज्ञानंमरण संज्ञामपिलभते अयंभावः 'मृत्युरत्यंतविस्मृतिः' इतिस्मृतेरज्ञानंप्रत्यगानंदविस्मारकत्वेन यमश्चप्रत्यक्त्वेनगृहीतस्यदेहस्यचविस्मारकत्वेनसाम्याद्द्वयमपिमृत्युशब्दितं । तथाचमुख्योमृत्युरज्ञानंगौणोयमइति ८ ननुप्राङ्मरणान्मृत्युभयंमृतस्यतुकृतकृत्यतैवास्तीत्याशंक्याह कर्मोदयइति । भोगप्रदस्यकर्मणउदयेसतिकर्मफलभोगेऽनुरागोयेषांतेतथाभूताःतत्रस्वर्गादौअनुयांति भोगवासनयापूर्वदेहंत्यक्त्वागच्छंति अतोमृत्युंनतरंति देहनाशमात्रेणनमुच्यंतइत्यर्थः तथाचश्रुतिः 'येयंप्रेतेविचिकित्सामनुष्येऽस्तीत्येकेनायमस्तीतिचैके' इति मृतस्यास्तित्वनास्तित्वेउपक्षिप्य 'योनिमन्येप्रपद्यंतेशरीरत्वायदेहिनः ॥ स्थाणुमन्ये ऽनुसंयंतियथाकर्मयथाश्रुतं' इति अस्तीत्येवोपलब्धव्यइतिचास्तित्वंदेहांतरप्राप्तिंचाह अत्रहेतुः सदर्थेति । सत्ब्रह्मतत्प्राप्त्यर्थोयोगःसदर्थयोगःयमाद्यष्टांगोपेतः तस्यानवगमादलाभात्समंतात्ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्यो निषुभोगयोगेनभोगलिप्सयादेहीदेहाभिमानीप्रवर्तते ९ भोगमेवानिंदति तद्वाइति । यत्अस्यपुंसः मिथ्याभूतेषुअर्थेषुशब्दादिविषयेषु योगोरागस्तदर्थगतिःप्रवृत्तिःनित्यास्वाभाविकी तदेवइंद्रियाणांमहामोहनं अर्थानांमिथ्यात्वंसंकल्पकृतत्वात् यदाहाक्षपादः दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताःइति दोषोरागादिःमिथ्यार्थयोगेनविषयसंगेनअभिहतांतरात्मान्यथितचित्तःसन् विषयान्स्मरन्स्मरणपूर्वकंउपास्ते हेतौ

तेमोहितास्तद्वशेवर्तमानाइतःप्रेतास्तत्रपुनःपतन्ति ॥ ततस्तान्देवाअनुपिप्लवन्तेअतोमृत्युर्मरणाख्यामुपैति ८ कर्मोदयेकर्मफलानुरागास्तत्रानुतेयांतिनतरन्ति मृत्युम् ॥ सदर्थयोगानवगमात्समंतात्प्रवर्ततेभोगयोगेनदेही ९ तद्वैमहामोहनमिंद्रियाणांमिथ्यार्थयोगस्यगतिर्हिनित्या ॥ मिथ्यार्थयोगाभिहतांतरात्मास्म रन्नुपास्तेविषयान्समन्तात् १० अभिध्यावैप्रथमंहंतिलोकान्कामक्रोधावनुगृह्याशुपश्चात् ॥ एतेबालान्मृत्यवेप्रापयंतिधीरास्तुधैर्येणतरन्तिमृत्युम् ११ सोऽभिध्या यन्नुत्पतितान्निहन्यादनादरेणाप्रतिबुद्ध्यमानः ॥ नैनंमृत्युर्मृत्युरिवात्तिभूत्वाएवंविद्वान्योविनिहंतिकामान् १२ कामानुसारीपुरुषःकामाननुविनश्यति ॥ कामान्व्युद स्यधुनुतेयत्किंचित्पुरुषोरजः १३ तमोऽप्रकाशोभूतानांनरकोऽयंप्रदृश्यते ॥ मुह्यंतइवधावंतिगच्छंतःश्वभ्रवत्सुखम् १४

शतृप्रत्ययःस्मरणमेवविषयोपासनाहेतुरतस्तेषांविस्मरणमेवकर्तव्यमित्यर्थः १० तत्स्मरणेदोषमाह अभिध्येति । अभिध्याविषयस्मरणंप्रथमं ततःकामास्तत्प्राप्त्यभिलाषः केनचिन्निमित्तेनतत्प्रतिहतौक्रोधः एतेअ भिध्यादयः एवंक्रमेणबालान्अजितचित्तान् मृत्यवेमोहायप्रापयंति । येतुधीराःजितचित्ताःनिष्कामास्तेमृत्युंतरंति । पाठांतरेधर्मयोगाभ्यासंचरंति ११ सइति । सःमृत्युतरणकामः योगीवा अभि ध्यायन् आत्मानंचिंतयन् उत्पतितान्कामानेवनिहन्यात् हननोपायमाह अनादरेणतुच्छत्वबुद्ध्या पथिपतिततृणवत् रूपादीन्प्राप्तानपिअप्रतिबुद्ध्यमानः अचिंतयन् यएवंविद्वान्भूत्वाकामान्निहंति एनंपुरुषंमृत्युरज्ञानंमृत्युरिवयमइवनात्तिनग्रसते निष्कामस्यमृत्युभयंनास्तीत्यर्थः १२ सकामंनिंदतिकामानुसारीति विषयार्थीविषयमनुविनश्यति यथोक्तं 'कुरंगमातंगपतंगभृंगमीनाहताःपंचभिरेवपंच' इति । फलितमाह कामानिति । विषयांस्त्यक्त्वा रजोदुःखरूपंयत्किंचित्सर्वंधुनुतेनाशयति १३ विपक्षेदोषमाह तमइति । अयंकामः भूतानांतमःअज्ञानं तत्कार्यकरत्वात् यतः अप्रकाशो नास्तिप्रका शोविषयविवेकोयस्मिन्सतथा अतएवनरकवद्दुःखदः । एतदेवाह मुह्यंतइति । यथामुह्यंतोमदिरामत्ताः । गृह्यंतइतिपाठे ग्रहगृहीताः पथिगच्छंतः श्वभ्रवत्गर्तयुक्तंदेशंधावंति । तथाकामिनःसंसारेवर्तमानाः सुखंसुखप्रदंभार्यादिंप्रतिधावंतीत्यर्थः १४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अमूढवृत्तेःकामेनानभिभूतचित्तस्यपुंसस्तु तृणमयव्याघ्रवत्मृत्युर्यमःकिंकुर्यान्नकिमपीत्यर्थः यस्मादेवंतस्मात्अस्यकामस्यआयुःजीवनंमूलाज्ञानंनिर्णुदन् अपनेष्यन् अन्यत्किंचित्काम्यमानंस्त्र्यादिकंअमन्यमानःअगणयन्नाधीयीतनस्मरेत् तुच्छत्वबुद्ध्याविषयविस्मरणमेवकाममूलोच्छेदहेतुरित्यर्थः यदाह वसिष्ठः 'भ्रमस्यजागतस्यास्यजातस्याकाशवर्णवत् ॥ अपुनःस्मरणंमन्येसाधोविस्मरणंवरं ॥ तथाऽपिनवनस्वास्थ्यंसर्वविस्मरणादृते' इतिच १५ यमंत्वेकेइत्यत्रआत्मावसन्नमितियमोप्यात्मनिकल्पितइत्युक्तंतद्व्याचष्टे सक्रोधलोभाविति । यस्त्वच्छरीरेएषःअहंप्रत्ययविषयःअंतरात्मा बाह्यात्मानंशरीरमपेक्ष्यआंतरः चिदचिद्ग्रंथिरूपोजीवः समोहवान् अतस्मिंस्तद्बुद्धिर्मोहः अनात्मनिदेहादावात्मबुद्धिर्विपर्ययरूपंज्ञानंतद्वान् क्रोधलोभमृत्युरूपोभवति शुकनलिकान्यायेनस्वयंबंधहीनोऽपिअज्ञानात्स्वात्मानंबद्धंमन्यते तेनकामादिवशोभवतीत्यर्थः उपसंहरतिएवमिति । जायमानंमोहादितिशेषः मोहविरोधिनिज्ञानेतिष्ठन्निष्ठावान्यमान्नबिभेति तत्रदृष्टांतः विषयेगोचरेतस्यज्ञानस्यमृत्युर्बंधःविनश्यते मृत्योर्यमस्य मर्त्यःदेहः अज्ञानकृतोबंधोज्ञानेनैवनश्यतिनकर्मणेतिमघट्टकार्थः १६ अत्रशंकतेयानिति । साधुइज्यया सोपासनेनअश्वमेधादिनाकर्मणा पुण्यतमान्इंद्रलोकाद्यपेक्षयापुण्यान्सनातनान् व्यवहारापेक्षयानित्यान् लोकान्सत्यलोकाख्यान् इहवेदेआहुःवेदविदः तेषांलोकानांपरार्थपरार्थत्वंमोक्षप्रापकत्वंवेदाःकथयंति एतत्कर्मणांक्रममुक्तिहेतुत्वंविद्वान्जानन् कर्मकथंनुनउपैतिनशरणीकरोति कर्मभिरेवमोक्षसिद्धौकिंज्ञानेने-

अमूढवृत्तेःपुरुषस्येहकुर्यात्किंवैमृत्युस्तार्णइवास्यव्याघ्रः ॥ अमन्यमानःक्षत्रियकिंचिदन्यन्नाधीयीतनिर्णुदन्निवास्यचायुः १५ सक्रोधलोभोमोहवानन्तरात्मासवैमृत्युस्त्वच्छरीरेयएषः ॥ एवंमृत्युंजायमानंविदित्वाज्ञानेतिष्ठन्नबिभेतीहमृत्योः ॥ विनश्यतेविषयेतस्यमृत्युर्मृत्योर्यथाविषयंप्राप्यमर्त्यः १६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ यानेवाहुरिज्ययासाधुलोकान्द्विजातीनांपुण्यतमान्सनातनात् ॥ तेषांपरार्थंकथयन्तीहवेदाएतद्विद्वान्नोपैतिकथंनुकर्म १७ ॥ सनत्सुजातउवाच ॥ एवंह्यविद्वानुपयातितत्रतत्रार्थजातंचवदंतिवेदाः ॥ अनीहयायातिपरंपरात्माप्रयातिमार्गेणनिहत्यमार्गान् १८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ कोसौनियुंक्तेतमजंपुराणंसचेदिदंसर्वमनुक्रमेण ॥ किंवाऽस्यकार्यमथवासुखंचतन्मेविद्वन्ब्रूहिसर्वंयथावत् १९

तिभावः १७ समाधत्ते एवमिति । अविद्वान्एवंत्वदुक्तक्रमेणतत्रमोक्षपदेउपयाति तथैवअर्थजातंभोगमोक्षाख्यंप्रयोजनसामान्यंवेदाःवदंति तथाअनीहोनिष्कामःपरात्मापरंअनात्मानंदेहादिकंअविद्ययाआत्मत्वेनगृण्हन्जीवःपरंनिर्गुणात्मानंआयातिआभिमुख्येनप्राप्नोति निष्कामस्तत्तदुपाध्याकारतांत्यक्त्वानिष्कलेनरूपेणावतिष्ठतइत्यर्थः । अन्यथातु सएवजीवःमार्गेणसुषुम्नानाड्या मार्गान्तत्तल्लोकप्रापकान् निहत्यनिरस्य ब्रह्मलोकद्वारापरंप्रयाति 'तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति' इतिश्रुतेः । तथाचबृहदारण्यके 'तद्यथापेशस्कारीपेशसोमात्रामुपादायान्यन्नवतरंकल्याणतरंरूपंकुरुते एवमेवेदंशरीरंनिहत्यविद्यांगमयित्वान्यन्नवतरंकल्याणतरंरूपंकुरुते पित्र्यंवागांधर्वंवादैवंवाप्राजापत्यंवाब्राह्मंवेतितुकामयमानोऽथाकामयमानोयोऽकामोनिष्कामआप्तकामःस्यान्नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंते' इति कामयमानस्यअस्माद्देहादुत्क्रांतस्यदेहंमरणेनासद्रूपत्वंनयतःस्वर्णकारदृष्टांतेनपित्र्यगांधर्वादिरूपांतरकर्तृत्वमुक्त्वा निष्कामस्यपूर्णब्रह्मभावंगतस्यउत्क्रांतिर्निषिध्यते १८ ननुजीवःपरंप्राप्नोतिचेदन्यस्यान्यात्मताऽयोगात्परएवजीवत्वंप्राप्नोतीत्युक्तंभवति तच्चायुक्तं अनियोज्यब्रह्मात्मत्वात्परस्येत्याशंकते कोसाविति । तंपरमात्मानं अजंजन्मादिहीनंपुराणंपुराऽपिनवमित्यनेनपरिणामित्वंनिरस्तं तादृशंपरंकोऽसौनियुंक्ते ॥ ४० ॥ यन्नियोगादयंदुःखादिभाग्भवति नियोजकांतरसत्वेतस्याप्यन्यस्तस्याप्यन्यइतिपराऽनवस्थेतिभावः । ननुपरएवनियोजकांतरंविनाइदंसर्वंचेतनाचेतनंविश्वं 'तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशत्' इतिश्रुतेःक्रमेणभवतीति-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

–शंकते सचेदिति । एतद्दूषयतिकिंवेति । अस्यपरस्यावाप्तकामतयानिष्कामस्यकिंवाकार्यंकर्त्तव्यमस्तिनकिमपीत्यर्थः ‘ प्रयोजनमनुद्दिश्यनमंदोऽपिप्रवर्त्तते’इतिन्यायेन प्रयोजनंविनापरेप्रवृत्तिर्नसंभवतीत्यर्थः ननुलोकवत्तुलीलाकैवल्यमितिन्यायेनलोकेनिष्प्रयोजनाऽपिचतुरंगादिक्रीडादृश्यते तद्वत्परस्यापिलीलैवजगत्सृष्टिर्नवेशादिकमित्याशंक्याहाथवेति । चतुरंगादिक्रीडाऽपिसुखार्थमेवक्रियते नचपरस्य सुखलिप्सास्ति नचस्वात्मानंस्वयमेवसंकटेपातयतःसुखंवाऽस्तीतिनपरस्यस्वतःसृष्टौप्रवृत्तिःसंभवति नापितेनसहजीवस्याभेदःसंभवति जीवपरयोर्भेदेतुजीवादृष्टानुरोधेनराजवत्परोजीवभोगार्थंसृष्ट्यादौ प्रवर्त्तते स्वकृतमर्यादापरिपालनार्थंचेतियुज्यतेऽतःनतयोरभेदःसंभवतीत्यर्थः १९ उत्तरमाह दोषइति । विभेदयोगेविशेषणभेदोययोस्तौविभेदौविभिन्नौतयोर्योगेअभेदेनऐक्येमहान्दोषः अन्यस्यान्यात्मत्वासंभवात् अतोजीवपरयोस्तात्विकोभेदोनयुक्तइत्यर्थः किंतर्हिअनादियोगेन नभवंतुशीलमस्येसनादिर्भोग्यवर्गःस्थूलसूक्ष्मदेहद्वयात्मकानिक्षेत्राणितैःसहयोगेनसंबंधेन पुंसःपरस्मात्सकाशात्नित्याःजीवाः घटाकाशजलचंद्रादिन्यायेनभवंति तथातेनऔपाधिकेनभेदेनास्यआधिक्यंकिंचिदपिनअपैति नहिजलचंद्रेकंपमानेमुख्यश्चंद्रःकंपते नापिघटाकाशेचलतिमुख्येआकाशेचलनंसंभाव्यते । तथाचश्रुतयः ‘ एकएवतुभूतात्माभूतेभूतेप्रकाशते ॥ एकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवत् ॥ यथाह्ययंज्योतिरात्माविवस्वानपोभिन्नाबहुधैकोऽनुगच्छन् ॥ उपाधिनाक्रियतेभेदरूपोदेवःक्षेत्रेष्वेवमजोऽयमात्मा ॥ घटसंवृतमाकाशंनीयमानेयथाघटे ॥ घटोनीयेतनाकाशंतद्वज्जीवोनभोपमः ’ इत्याद्याऔपाधिकंजीवपरयोर्भेदंदर्शयंति । एकधेतिईश्वररूपेण बहुधेतिजीवरूपेणएकएवशुद्धः जलाशयतरंगचंद्र

सनत्सुजातउवाच ॥ दोषोमहानत्रविभेदयोगेह्यनादियोगेनभवंतिनित्याः ॥ तथाऽस्यनाधिक्यमपैतिकिंचिदनादियोगेनभवंतिपुंसः २०

यएतद्वाभगवान्सनित्योविकारयोगेनकरोतिविश्वम् ॥ तथाचतच्छक्तिरितिस्ममन्यतेतथार्थयोगेचभवंतिवेदाः २१

न्यायेनप्रकाशतइत्याद्यश्रुतेरर्थः एवंचजीवेशभेदप्रयुक्तःसर्वोऽपिव्यवहारःसेत्स्यति नचपरांतरकल्पनाऽवतरतीतिसिद्धं । कथंभूतेनअनादियोगाख्येनक्षेत्रसंबंधेन अनादियोगेनअनादिनाआदिशून्येनाज्ञानेनहेतुनायोगःसंबंधोऽस्यसोनादियोगस्तेनभवंतिजन्मादिभाजइतिशेषः पुंसःपुमांसः अज्ञानयोगोत्थःक्षेत्रयोगइत्यर्थः २० जीवेशयोर्भेदंनिरस्यापिपरमेश्वरात्पृथक्सत्त्वंवारयति यएतद्वेति । वाशब्दउपमार्थे यइतिपुंस्त्वंविधेयापेक्षया एतत्परिदृश्यमानंजगत्यज्जगदिवभातिसनित्योऽविकारीभगवान्सर्वैश्वर्यसंपन्नःपरमात्मैव वाशब्दोमिथ्यात्वद्योतकः तथाहि ‘ यत्रहिद्वैतमिवभवतितदितरइतरंपश्यति ’ अहमद्यस्वप्नेगजमिवाद्राक्षमितिवेदेलोकेचमिथ्यार्थानुवादेइवशब्दःप्रयुज्यते श्रुतिश्च ‘ इदंसर्वंयदयमात्माब्रह्मैवेदंविश्वंसर्वंखल्विदंब्रह्म ’ इत्याद्या । प्रपंचस्यब्रह्मानन्यत्वमाह विकारोऽनृतंमायात्वयोगेनविश्वंकरोतिस्वप्नेंद्रजालवत्तुकनककुंडलवज्जगद्ब्रह्मणोःपरमार्थतोविकारविकारीभावोऽस्ति ब्रह्मणोऽप्यनित्यत्वापत्तेरित्यर्थः । ननुनित्यंपरिणामिचप्रधानंस्वतंत्रमेवजडस्यजगतोजडमेवकारणमस्तुतादृश्यात् नतुचेतनंवैलक्षण्यादित्याशंक्याह तथाचतच्छक्तिरिति । तथाचेतेनैवप्रकारेणस्वात्मनिस्वप्नवज्जगदवभासयंती तस्यपरमात्मनःशक्तिस्तदनन्याऽस्तीतिवेदोऽपिमन्यतेस्म तथाच श्रूयते ‘ देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढाम् ’ इति । ‘ पराऽस्यशक्तिर्विविधैवश्रूयते ’ इतिच । ननुभोग्यत्वात्शक्तिःआत्मनःस्वं भोक्तृत्वादात्मातत्स्वामी तथाचतयोर्भेदइत्याशंक्याह तथार्थेति । शक्तिर्हिनशक्तिमतःपृथग्दृष्टा वन्हेरिवदहनप्रकाशनशक्तिः । वेदाअपि ‘ बहुस्यां प्रजायेयेतिसच्चत्यच्चाभवत् ’ इत्यादयः चकाराल्लोकेशक्तिग्रहोऽपितादृशार्थयोगेशक्तिशक्तिमतोरभेदेनसंबंधेप्रमाणंभवतीत्यर्थः २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंजीवेशयोरभेदाज्जगतोमिथ्यात्वाज्जगज्जन्मादिनिमित्तभूतायाःप्रकृतेर्ब्रह्मानन्यत्वाच्चब्रह्माद्वैतंसिद्धं तेनमृत्युर्नास्तीतिपक्षःस्थिरः । येषांचमतेकर्मणामृत्युनाशस्तेषामपिक्रममुक्तिप्रणाड्याकर्मणांमोक्ष हेतुत्वंचस्थितं । येकेचित्तुअस्मिन्मोक्षेनिमित्ते धर्मान् अग्निहोत्रादीनिकर्माणिनाचरंति किंतुमोक्षार्थसंन्यासमेवकुर्वंति येकेचित्क्रममुक्त्यर्थंकर्माण्येवउपासनासहितानिकुर्वंति येषांतुतादृशोमहान्धर्मोनास्ति किंतुअल्पएवाग्निहोत्रादिर्नित्यानुष्ठानात्मकोऽस्ति तेषामपिसधर्मःपापेनरागादिदोषेणहन्यते उतधर्मएवपापंहंतीतिप्रश्नार्थः २२ उत्तरमाह उभयमिति । तत्रमोक्षेउभयंसंन्यासःसोपासनंकर्मचउपयुज्यते तथाधर्मस्यफलंस्वर्गःचित्तशुद्धिर्वा इतरस्यअधर्मस्यपापस्यनित्यकर्मत्यागस्यवाफलंनरकःउपयुज्यतइति २३ इदमेवसंग्रहवाक्यंविवृणोति तस्मिन्स्थिताविति द्वाभ्यां । उभयंसंन्यासःसोपासनंकर्मच तस्मिन्मोक्षेस्वस्वरूपेस्थितौस्थितिनिमित्तंनित्यंअविचलं वाशब्दएवार्थः तयोर्विशेषमाह ज्ञानेनेति । संन्यासपूर्वकेणज्ञानेनब्रह्मविद्ययासिद्धंनित्यनिर्वृत्तंब्रह्मप्रतिहंति अनृतजडदुःखादिप्रातिकूल्येनसच्चिदानंदात्मकंगच्छतिप्राप्नोति हंतेरत्रगत्यर्थत्वंज्ञेयं तथासोपासनेनकर्मणा अन्यथासिद्धाद्विपरीतंसाध्यंपुण्यंप्रशस्तंदेवतादिभावंउपैति यतःदेहीदेहाभिमानीभवति तथागतंतेनप्रकारेणस्थितंसिद्धंनरदेहाभिमानजंपापमपिकदाचिदुपैति देवभावंप्राप्तोऽपिकदाचिन्मुच्यतेऽन्यथाजयविजयादिवत्ततोभ्रश्यत्यपीतिज्ञानमेवश्रेष्ठमितिभावः २४ फलंधर्मस्यैवेतरस्यचेत्युत्तरार्द्धंविवृणोति गत्वेति । उभयंपुण्यस्यपापस्यचफलंस्वर्गनरकाख्यं तच्च अस्थिरंक्षयिष्णु गत्वाप्राप्य पुनरस्मिन्लोके कर्मणापूर्वसंस्कारानुगुणेनतत्तद्योन्युचितेनयुज्यतेयोगंप्राप्नोति कर्मकृत्वातत्फलंभुक्त्वापुनः

॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ येस्मिन्धर्मान्नाचरंतीहकेचित्तथाधर्मान्केचिदिहाचरंति ॥ धर्मःपापेनप्रतिहन्यतेस्विदुताहोधर्मःप्रतिहंतिपापम् २२ ॥ ॥ सनत्सुजातउवाच ॥ ॥ उभयमेवतत्रोपयुज्यतेफलंधर्मस्यैवेतरस्यच २३ तस्मिन्स्थितौवाऽप्युभयंहिनित्यज्ञानेनविद्वान्प्रतिहंतिसिद्धम् ॥ तथाऽन्यथापुण्यमुपैतिदेहीतथागतंपापमुपैतिसिद्धम् २४ गत्वोभयंकर्मणायुज्यतेस्थिरंशुभस्यपापस्यसचापिकर्मणा ॥ धर्मेणपापंप्रणुदतीहविद्वान्धर्मोबलीयानितितस्यसिद्धिः २५ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ यानिहाहुःस्वस्यधर्मस्यलोकान्द्विजातीनांपुण्यकृतांसनातनान् ॥ तेषांक्रमान्कथयततोऽपिचान्यन्नैतद्विद्वन्वेत्तुमिच्छामिकर्म २६ ॥ ॥ सनत्सुजातउवाच ॥ ॥ येषांव्रतेऽथविस्पर्धाबलेबलवतामिव ॥ तेब्राह्मणाइतःप्रेत्यब्रह्मलोकप्रकाशकाः २७

कर्मैवकुरुतेतेनकर्मपाशान्नमुच्यतेइत्यर्थः यद्यप्येवंतथाऽपिसचापिकर्मयोगी कर्मणाधर्मेणधर्मरूपेणपापंप्रणुदतिदूरीकरोतिविद्वान् मूढस्तुकर्मणःफलंस्वर्गपश्वादिकमेवेच्छतीतिभावः अतोहेतोर्धर्मोबलीयान्नत्वधर्मः इतिहेतोस्तस्यधर्मंकुर्वतःसिद्धिः कालेनरागादिदोषनाशद्वारामोक्षोऽप्यस्तीत्यर्थः । विद्धीतिपाठेसिद्धिमितिशेषः २५ काम्योधर्मःपापंचबंधहेतुर्नित्यधर्मजंपुण्यंमोक्षहेतुरितिमन्वानःपृच्छति यानिहाहुरिति । ‘ अपामसोमममृताअभूम । अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवति । यस्यैतेऽष्टाचत्वारिंशत्संस्काराःसब्रह्मणःसायुज्यंसलोकतांगच्छति ’ इत्याद्याःश्रुतयःस्मृतयश्च पुण्यकृतांद्विजातीनांस्वधर्मस्यफलभूतान्सनातनान्नित्यान्लोकान्आहुः तेषांक्रमान् धर्मतारतम्येनउच्चनीचभावंकथय । ततोऽपिचान्यान्निरतिशयान्प्रत्यगानंदरूपान् बहुत्वंपूजायां मोक्षसुखंचकथय । एतत्स्वधर्मादन्यत्स्वाभाविकप्रवृत्तिविषयभूतंनिषिद्धंकाम्यंचकर्मवेदितुंनइच्छामि एतेनस्वस्यवैराग्यंदर्शितं प्रकृतेचतदुपयोगोस्तीतिज्ञेयम् २६ उत्तरमाह येषामिति । व्रतेयमनियमादिरूपेविस्पर्द्धाअहमन्येभ्योऽधिकंयमादीन्साधयिष्यामिअहमन्येभ्यइतिसंघर्षः विश्वामित्रादिवत्तपस्यभिनिवेशइतियावत् बलवतांमल्लादीनामिव तेयोगिनःब्राह्मणाःसगुणब्रह्मविदइतोदेहात्प्रेत्यगत्वा ॥ ४१ ॥
ब्रह्मलोकेतेजस्विनःपूज्याभवंति ततोमुक्तिंचब्रह्मणासहप्राप्नुवंति तथाचस्मर्यते ‘ ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे । परस्यांतेकृतात्मानःप्रविशंतिपरंपदम् ’ इति २७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सर्वधर्मश्रेष्ठस्ययोगधर्मस्यफलमुक्त्वाइज्यादिधर्मस्यफलमाह येषामिति अहमेवयज्ञादीन्सर्वोत्कर्षणानुतिष्ठेयमितियेषामाग्रहः तेषांतत्यज्ञादिकंज्ञानस्यसाधनंविविदिषोत्पादनद्वाराभवति तथाचश्रुतिः ‘ तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंति यज्ञेनदानेनतपसाऽनाशकेन ’ इति त्रिविष्टपंदेवलोकंनतुसत्यलोकं त्रिविदिषार्थमपिकर्मानुतिष्ठतांआनुषंगिकंस्वर्गफलमपिभवतीत्यर्थः यदापस्तंबः ‘ तद्यथाऽऽम्रेफलार्थेनिर्मितेछायागंधइत्यनूत्पद्येते एवंधर्मचर्यमाणमर्थाअनूत्पद्यंते ’ इति २८ येतुअकरणेप्रत्यवायंमत्वाधर्मार्थमेवधर्ममनुतिष्ठंतिनज्ञानार्थनापिस्वर्गार्थंतानाह तस्येति । तस्यधर्मस्यसमाचारं सम्यगनुष्ठानं वेदविदोवैदिकत्वाभिमानिनोजनाःसम्यगित्याहुः नतुततःकिंचिदैहिकमामुष्मिकंवाफलंकामयंते एनंजनंएनान्जनान् भूयिष्ठंअत्यंतंनमन्येतनमानयेत् किंचित्तुमानयेदेवेत्यर्थः । तमेव विशिनष्टि बाह्यंआत्मनिवर्णाश्रमवयोवस्थाभिमानित्वात्बहिर्मुखं वैदिकत्वान्निष्कामत्वाच्चआभ्यंतरं यतःअकामहतस्यश्रोत्रियस्यकामोपमर्दतारतम्येन हिरण्यगर्भादर्वाचीनानांमानुषादीनामानंदगणनायांउत्तरोत्तरशतगुणितायां सएकइंद्रस्यानंदःसएकःप्रजापतेरानंदःइतिप्रतिपर्यायंश्रोत्रियस्यचाकामहतस्यइतिआनंदोत्कर्षःश्रूयते २९ एवंयोगिनामात्मविविदिषूणांनिष्कामवर्णाश्रमाभिमानिनांचधर्मःउत्तममध्यमाधमभावेनप्रोक्तः संप्रतिअहिंसाप्रधानान्योगिधर्मानाह यत्रमन्येतेति । यत्रगृहेऽन्नंपानंचब्राह्मणस्यसंन्यासिनःभूयिष्ठमस्तीतिमन्येतजानीयात् ततगृहंप्राप्यजीवनप्राणयात्रांकुर्यात् । नक्षीणवृत्तिंगृहस्थंपीडयेदितिभावः प्रावृषिवर्षाकालेतृणंचउलपःउच्छ्रिततरंतृणं ‘ उलपोनस्त्रीगुल्मिन्यांनातृणांतरे ’ इतिमेदिनी । तृणोदकमितिपाठांतरं नानुसंज्वरेत्क्षुद्बाधयाआत्मानंनपीडयेदित्य

येषांधर्मेचविस्पर्धातेषांतज्ज्ञानसाधनम् ॥ तेब्राह्मणाइतोमुक्ताःस्वर्गंयांतित्रिविष्टपम् २८ तस्यसम्यक्समाचारमाहुर्वेदविदोजनाः ॥ नैनंमन्येतभूयिष्ठंबाह्यमाभ्यंतरंजनम् २९ यत्रमन्येतभूयिष्ठंप्रावृषीवतृणोल्पम् ॥ अन्नंपानंब्राह्मणस्यतज्जीवेन्नानुसंज्वरेत् ३० यत्राकथयमानस्यप्रयच्छत्यशिवंभयम् ॥ अतिरिक्तमिवाकुर्वन्सश्रेयान्नेतरोजनः ३१ योवाकथयमानस्यह्यात्मानंनानुसंज्वरेत् ॥ ब्रह्मस्वंनोपभुंजीततदन्नंसंमतंसताम् ३२ यथास्वंवांतमश्नातिश्वावैनित्यमभूतये ॥ एवंतेवांतमश्नंतिस्ववीर्यस्योपसेवनात् ३३ नित्यमज्ञातचर्यामेइतिमन्येतब्राह्मणः ॥ ज्ञातीनांतुवसन्मध्येतंविदुर्ब्राह्मणंबुधाः ३४ कोह्यनंतरमात्मानंब्राह्मणोहंतुमर्हति ॥ निर्लिङ्गमचलंशुद्धंसर्वद्वैतविवर्जितम् ३५

र्थः ३० यत्रदेशेअकथयमानस्यस्वमाहात्म्यंअप्रकाशयतः अशिवममंगलंभयंप्रयच्छति सप्तम्यंतमिदं भयप्रदेऽपिदेशेस्थित्वासत्यपिसामर्थ्येतत्रत्यजनमध्येआत्मानंस्वविद्यादिनाअतिरिक्तमधिकमिवअकुर्वन् स्वोत्कर्षमप्रकाशयन् योजनोभवतिसश्रेयान्प्रशस्ततरः । परपीडांमानंचत्यजेदितिश्लोकद्वयार्थः ३१ ईदृशेनकस्यान्नंभोक्तव्यंतमाह यइति । यःपुमान्आत्मानंकथयमानस्यस्वश्लाघांदर्शयतोनरस्योपरिनानुसंज्वरेत्परोत्कर्षंदृष्ट्वानसंतप्येत् तथाब्रह्मस्वं ‘ यतिश्चब्रह्मचारीचपक्वान्नस्वामिनावुभौ ’ इतिस्मृतेर्यत्यादिभ्योऽदत्वायद्भोजनंतद्ब्रह्मस्वभोजनंअकुर्वंश्चयोभवतितदन्नंतस्यान्नं सतांसंमतं आसूयारहितस्यश्रद्धापूर्वकंप्रयच्छतएवान्नंभोज्यमित्यर्थः ३२ श्वाधुनकः तेसंन्यासिनः स्ववीर्यस्यस्वपांडित्यस्यउपजीवनात्पांडित्यादिकंप्रकाश्यभिक्षामिच्छन्यतिर्वांताशीभवतीत्यर्थः ३३ यःब्राह्मणःब्रह्मविद्ज्ञातीनांमध्येवसन्नपिज्ञातयोमेममनित्यंअज्ञाताचर्यायाभिस्ताअज्ञातचर्याःसंतुइतिमन्येत ज्ञातयोमेयोगगतिंमाज्ञासिषुरितियस्यप्रच्छन्नतेजसोमतिः तंब्राह्मणंब्रह्मनिष्ठंबुधाःतत्त्वज्ञाः विदुः ३४ ईदृशींचर्यांविनाअनंतरंउपाधिकृतव्यवधानशून्यंआत्मानंप्रत्यंचंनिर्लिंगंअनुमानाद्यगम्यं अचलं व्यापकं शुद्धं असंगं सर्वद्वैतविवर्जितं सजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यं हंतुंगंतुं हंतेर्गत्यर्थत्वमत्रज्ञेयं ज्ञातुमित्यर्थः कोऽर्हतिनकोऽपीत्यर्थः ३५

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तस्मादब्राह्मणस्यापिक्षत्रियादेरीदृक्चर्यावतः कर्मणिपष्ठी क्षत्रियमपिब्रह्मस्वनकाशेनआवसतिअधिरूढंभवति येनसोप्यात्मनोब्रह्मभावंपश्यतीतिसार्धश्लोकोवाक्यं पाठांतरंतुसुगमम् ३६ आत्मा ज्ञानेदोषमाह यइति । अन्यथाआत्मत्वेनभासमानाद्देहादेर्विपरीतंसंतंअन्यथाकर्त्रादिरूपं शेषंस्पष्टम् ३७ आत्मतत्त्वप्रतिपत्त्युपायमाह अश्रांतइति । अश्रांतःश्रमहीनः यतःअनादाताआदानशून्यःनिष्परि ग्रहइत्यर्थः अतएवसंमतःशिष्टानां निरुपद्रवश्चस्वयंभवति तथाशिष्टोऽपिशिष्टवन्नस्यादशिष्टत्वंनप्रकाशयेत् । पाठांतरेअशिष्टवत्यथेष्टाचरणकृन्नस्यात्किंतुशिष्टएव वैदिकमर्यादापरिपालनपरएवस्यात् कविःक्रांतदर्शी ३८ मानुषेवित्तेचक्षुर्ग्राह्यधनदारादिरूपेविषयेअनाढ्याःदरिद्राः सर्वसंगत्यागिनइत्यर्थः दैवेवित्तेश्रोत्रग्राह्येपारलौकिकेधर्मादौआढ्याःसंपन्नाः तथाक्रतौईश्वरोपासनायां सक्रतुंकु र्वीतेत्युपासनायामपिक्रतुशब्दप्रयोगदर्शनात् वैराग्यपूर्वककर्मोपासनानुष्ठानपरानिर्भयाभवंतीत्यर्थः तनुंस्वरूपम् ३९ सर्वक्रतुभ्योब्रह्मज्ञानमेवश्रेष्ठमित्याह सर्वानिति । स्विष्टंशोभनंइष्टंदिव्यरूपमन्नपाना दिकं येयागेनप्रीताःसंतोयजमानायकुर्वंतितेस्विष्टकृतोदेवाः तान्सर्वान्योऽश्वमेधांतसकलक्रतुकर्तावेदसाक्षात्कुर्यात्सोऽपिब्राह्मणस्यब्रह्मविदःसमानोनभवति तत्रहेतुःतस्मिन्निति । यतःतस्मिन्स्विष्टेनिमित्ते स्वयंप्रयततेयत्नवान्भवति अयंभावः स्विष्टंक्रियासाध्यत्वादनित्यफलं ब्रह्मतुस्वतःसिद्धमेवाभिव्यज्यतइतितज्ज्ञानफलभूतोमोक्षोऽपिस्वतःसिद्धत्वान्नित्यइति नस्विष्टंब्रह्मज्ञानसममिति ४० यमिति ।

तस्माद्धिक्षत्रियस्यापिब्रह्मावसतिपश्यति ३६ योऽन्यथासंतमात्मानमन्यथाप्रतिपद्यते ॥ किंतेननकृतंपापंचोरेणात्मापहारिणा ३७ अश्रांतःस्यादनादातासं मतोनिरुपद्रवः ॥ शिष्टोनशिष्टवत्सस्याद्ब्राह्मणोब्रह्मवित्कविः ३८ अनाढ्यामानुषेवित्तेआढ्यादैवेतथक्रतौ ॥ तेदुर्धर्षादुष्प्रकंप्यास्तान्विद्याद्ब्रह्मणस्तनुम् ३९ सर्वा न्स्विष्टकृतोदेवान्विद्याद्यइहकश्चन ॥ नसमानोब्राह्मणस्यतस्मिन्प्रयततेस्वयम् ४० यमप्रयतमानंतुमानयंतिसमानितः ॥ नमान्यमानोमन्येतनमान्यमभिसं ज्वरेत् ४१ लोकःस्वभाववृत्तिर्हिनिमेषोन्मेषवत्सदा ॥ विद्वांसोमानयंतीहइतिमन्येतमानितः ४२ अधर्मनिपुणामूढालोकेमायाविशारदाः ॥ नमान्यंमा नयिष्यंतिमान्यानामवमानिनः ४३ नवैमानंचमौनंचसहितौवसतःसदा ॥ अयंहिलोकोमानस्यअसौमौनस्यतद्विदुः ४४ श्रीःसुखस्येहसंवासःसाचापिपरिपंथि नी ॥ ब्राह्मीसुदुर्लभाश्रीर्हिप्रज्ञाहीनेनक्षत्रिय ४५

यंअप्रयतमानंनिरारंभंयादृशंमानयंतिदेवादयः सएवब्रह्मात्मवित्मानितोभवति यंतुयज्ञादिकर्तायमितिमानयंतिसदेवानांपशुरमानितएव तथाचश्रुतिः ‘ अथयोन्यांदेवतामुपास्तेऽन्योऽसावन्योऽहमस्मी तिनसवेदयथापशुरेवसदेवानाम् ’ इति उपास्तेयज्ञादिनातर्पयति ततोहेतोःआत्मानमन्यैर्मान्यमानमपि मान्यंनमन्येत नापिअभिसंज्वरेत्अवमानेसतीतिशेषः नकारोभिन्नक्रमः ४१ लोकः स्वभावादेवमांमानयतिनतुमयिमानयोग्यताऽस्तीतिमत्वादर्पंनप्रप्नुयादित्याह लोकइति ४२ येनमानयंतितेऽपिपशुवन्निर्विवेकत्वादुपेक्ष्याएव नतुदंडनीयाइत्याह अधर्मेति ४३ नवाइति । मानं क्लीव त्वमार्पं । मुनेःकर्ममौनंयोगिचर्या मानार्थिनांपरलोकोदुःसंपादः परलोकार्थिनांमौनिनांचइहलोकोदुःसंपादइतिभावः ४४ श्रीरिति । धनाभिजनैश्वर्यरूपालक्ष्मीःसुखस्यमानरूपस्यसंवासोऽधिष्ठानं तथा ऽपिसापरिपंथिनीचोरतुल्यापरलोकस्यनाशिनी योगिनांतुसुतरामनिष्टकरीत्यर्थः ब्राह्मीब्राह्मणस्ययोग्याश्रीःऋग्यजुःसामात्मिका ‘ ऋचःसामानियजूꣳषि साहिश्रीरमृतासताम् ’ इतिश्रुतेः प्रज्ञाहीनेनऋगा दीनांरहस्यंनप्राप्तुंशक्यमित्यर्थः ४५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तस्यब्राह्मसुखस्य द्वाराणिप्राप्तिसाधनानि दुराधराणिदुःसंरक्ष्याणि सत्यंयथार्थभाषणं आर्जवंअवक्रता । ह्रीःलोकापवादभयं । दमइंद्रियनिग्रहः । शौचंमृज्जलाभ्यांबाह्यं आंतरंतुमनःशुद्धिः । विद्यावेदशास्त्राधिगमः । यथेति । एतेषुसत्सु अनादिवासनयाआगतोऽपिमोहोयथावन्नप्रभवति । षण्मानमोहप्रतिबंधकानीतिपाठेऽस्पष्टोऽर्थः ४६ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ पूर्वाध्यायांतेमौनंब्राह्मीश्रीःसत्यादिषट्कंचमोहात्मकस्यमृत्योःप्रतिरोधकानीत्युक्तं तान्येवप्रश्नपूर्वकंविवरीतुमध्यायांतरमारभते कस्यैषमौनइत्यादि । न्यासपूर्वकंस्वीक्रियमाणोमुनेर्धर्मोमौनसंज्ञः कस्यप्रयोजनस्यार्थेइत्येकःप्रश्नः । लोकप्रसिद्धेर्वाङ्नियमोवा । 'अमौनंचमौनंचनिर्विद्याथब्राह्मणः' इतिश्रौतप्रसिद्धेरमौनशब्दितात्पांडित्यबाल्यापरपर्यायात् श्रवणमननाख्यात्द्वयादन्यत्ततसमनियतं निदिध्यासनंवामौनशब्दितं तयोर्मध्येऽत्रकतरन्मौनशब्दाभिधेयमितिद्वितीयः । तस्यचभावंस्वलक्षणंब्रूहीति तृतीयः । तेनमौनेनविद्वान् मौनंमनःप्राणेंद्रियक्रियाणांनिरवशेषेणोपरमंनिर्विकल्पंपदमितियावत् तद्गुतत्त्वपियातीतिचतुर्थः । कथंवाकेनप्रकारेणमौनमाचरंतीतिपंचमःप्रश्नः १ पंचानामपिप्रश्नानांतंत्रेणोत्तरमाह यतइति । यस्माद्धेतोः एनंप्रत्यगात्मानंमनसासह वेदानअनुप्रविशंति । 'यतोवाचोनिवर्त्तन्तेअप्राप्यमनसासह' इतिवाङ्मनसातीतत्वश्रुतेः । ततोहेतोः मौनमिति एतन्नामेत्यर्थः । एतेनवाङ्मनसातीतपदप्राप्तिर्मौनस्यप्रयोजनं तच्चवागादिबाह्येंद्रियनिग्रहरूपं मनोनिग्रहरूपं तेनचक्रमाद्बाह्याभ्यंतरप्रपंचयोरभानं तेनचाभानेनप्राप्यंवाङ्मनसातीतंपदमितिप्रश्नचतुष्टयस्योत्तरमुक्तंभवति । पंचमप्रश्नस्योत्तरमाह यत्रोत्थितइति । यत्रअधिष्ठानेभूमब्रह्मात्मनि वेदशब्दस्तथाअयमितिलौकिकशब्दश्चउत्थितः

द्वाराणितस्येहवदन्तिसन्तोबहुप्रकाराणिदुराधराणि ॥ सत्यार्जवेह्रीर्दमशौचविद्यायथानमोहप्रतिबोधनानि ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणि द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ कस्यैषमौनःकतरन्नुमौनंप्रब्रूहिविद्वन्निहमौनभावम् ॥ मौनेनविद्वानुतयातिमौनंकथंमुनेमौनमिहाचरन्ति १ ॥ सनत्सुजातउवाच ॥ यतोनवेदामनसासहैनमनुप्रविशंतिततोऽथमौनम् ॥ यत्रोत्थितोवेदशब्दस्तथाऽयंसतन्मयत्वेनविभातिराजन् २ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ऋचोयजूंषियोवेदसामवेदंचवेदयः ॥ पापानिकुर्वन्पापेनलिप्यतेकिंनलिप्यते ३ ॥ सनत्सुजातउवाच ॥ नैनंसामान्यृचोवाऽपिनयजूंष्यविचक्षणम् ॥ त्रायन्तेकर्मणःपापान्नतेमिथ्याब्रवीम्यहम् ४ नच्छन्दांसिवृजिनात्तारयन्तिमायाविनंमाययावर्तमानम् ॥ नीडंशकुन्ताइवजातपक्षाश्छन्दांस्येनंप्रजहत्यन्तकाले ५

क्षेत्रेअंकुरइव समुद्रेतरंगइवचाविर्भूतः सभूमात्मा तन्मयत्वेनशब्दमयत्वेन विभातिप्रकाशते हेराजन् । अयंभावः वेदशब्देनवेदस्यसारतरःप्रणवः 'भूरित्येवऋग्वेदादजायत भुवइतियजुर्वेदात्स्वरिति सामवेदात्तानिशुक्राण्यभ्यतपत्तेभ्योऽभितप्तेभ्यस्त्रयोवर्णाअजायंताकारउकारोमकारइतितानेकधासमभरत्तदेतदोमिति' बह्वृचब्राह्मणात् । तस्यचप्रणवस्य 'ओमित्येतदक्षरमिदंसर्वमिति सार्वात्म्यश्रुतेस्तन्मात्राणांचअकारोकारमकाराणां क्रमात्स्थूलसूक्ष्मकारणप्रपंचवाचकानां वाच्यवाचकयोरभेदात्पूर्वपूर्वस्यउत्तरोत्तरत्रप्रविलापनेगुरूक्तयुक्त्याक्रियमाणेस्थूलस्यजगतःसूक्ष्मे लवणोदकन्यायेनप्रविलयोभवति । तथासूक्ष्मस्यकारणेकारणस्यतुरीयेऽर्धमात्रावाच्येऽमात्राख्ये 'शिवमद्वैतंचतुर्थमन्यंते' इतिश्रुतेर्गलिताखिलद्वैतभानेवाङ्मनसातीतेप्रविलयोभवति अतःप्रणवाख्यशब्दमयत्वेनतद्द्वारावाङ्मनसातीतंवस्तुभातीतियुक्तमिति २ ननुयदिवेदशब्दमयत्वेनतद्द्वारावाङ्मनसातीतंपदंभातितज्ज्ञानाच्च 'यथैषीकातूलमग्नौप्रोतंप्रदूयेतैवंहास्यसर्वेपाप्मानःप्रदूयंते' इतिश्रुतेः सर्वपापनाशश्चभवति तर्हिमौनहीनस्यापिऋगाद्यभ्यासेनतदुभयंभविष्यतीत्याशंकते ऋचइति ३ अविचक्षणंवाङ्मनसनिग्रहासमर्थम् ४ छंदांसिवेदाः वृजिनात्पापात् । ननु 'अथागमोयांयांदेवतांनिराहतस्यास्तस्याःसाद्राव्यमनुभवति' इति वचनात् 'यंयंवाऽपिस्मरन्भावं' इतिस्मृतेश्च नित्याभ्यासादंतकालेयदेवत्यंमंत्रंस्मरति तद्देवतातात्सद्राव्यमस्यभविष्यतीति किंवाङ्मनसनिग्रहरूपेणमौनेनेत्याशंक्याह नीडमिति । मौनाभावेऽन्तकाले छंदांस्येवनस्फुरंतीत्यर्थः ५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

धर्मस्वाभाविकं । 'शमोदमस्तपःशौचंक्षांतिरार्जवमेवच ॥ ज्ञानंविज्ञानमास्तिक्यंब्रह्मकर्मस्वभावजम्' इति गीतामुक्तंविना प्रलापः 'ऋग्यजुःसामभिःपूतोब्रह्मलोकेमहीयते । यावतीर्वैदेवतास्ताः
म. भा. टी सर्वावेदविदिब्राह्मणेवसंति' इति ब्राह्मणानांमाहात्म्यप्रख्यापकोऽनर्थकोवाक्यसंदर्भःप्रवृत्तइतिशेषः सनातनोऽनादिः ६ उत्तरमाह तस्येति । 'अस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदःसा उद्यो०
मवेदः' इत्यादिश्रुतेर्यस्यप्रलापोऽयंवेदशास्त्रादिप्रपंचस्तस्यैवपरमात्मनःस्वयंअव्याकृतस्य नामरूपात्मनाऽव्याकृतस्यस्वरूपं इदंजगद्भाति । नामादिविशेषरूपैरितीत्थं भावेतृतीया । नामरूपात्मकोयो
॥ ४३ ॥ विशेषस्तदात्मकस्वरूपस्येत्यर्थः तथाचश्रुतिः । 'तद्धेदंतर्ह्यव्याकृतमासीत्तन्नामरूपाभ्यामेवव्याक्रियतासौनामाऽयमिदंरूपइति' इति हेमहानुभाव 'निर्दिश्यद्वेवावब्रह्मणोरूपेमूर्तंचैवामूर्तंच' इत्यादिना कृ
त्स्नंदृश्यमदृश्यंचविश्वंब्रह्मरूपत्वेननिर्दिश्य ब्रह्मैवेदमितिसम्यक्प्रवदंतीत्यध्यारोपप्रसंगे अपवादप्रसंगेच तत्ब्रह्मविश्वस्मान्मूर्तामूर्तात् विरूपमेववैरूप्यंविलक्षणंउदाहरंतिवेदाएव 'अथातआदेशोनेतिनेति अ०
नह्येतस्मादन्यत्परमस्तीतिनेति' इत्यादयः । अत्रनेतिनेतीतिनञ्द्वयेन प्रकृतेमूर्तामूर्तेनिषिद्ध्य शून्यशेषत्वेप्रसक्तेएतस्मादात्मनोऽन्यत्परंकार्यंकारणंवाऽतिरिक्तंनास्तीतिहेतोर्नेतीत्युच्यते नतुशून्यमवशेष्यतइति
श्रुत्यैवब्रह्मणोविश्ववैरूप्यमुक्तं । ततश्चयत्प्रभवत्वेनवेदोमान्यस्तंवेदोक्तमार्गाननुष्ठानेनावजानतोवेदाध्ययनमपिनिष्फलंभवति भगवदाज्ञाभंगदोषादितिभावः श्रूयतेच । नतस्यवाच्यपिभागोअस्तीति । ४३
देहाद्यात्मबुद्ध्यापरमात्मानास्तीतिमत्वातंत्यजतः देहोच्चारणमात्रसंभवेऽपिफलांशोनास्तीतिश्रुत्यर्थः ७ तदर्थमिति । यत्विश्वस्माद्विलक्षणंब्रह्मप्रोक्तं तदर्थंतत्प्राप्त्यर्थं एतत्प्रसिद्धंतपःकृच्छ्रचांद्रायणादिध्यान
धारणादिचउक्तं 'तपसाब्रह्मविजिज्ञासस्व' इतिश्रुत्याप्रोक्तं । तथाएषाइज्यायागादिरपितदर्थमेव तत्रक्रममाह ताभ्यामिति । इज्यातपोभ्यांपुण्योत्पत्तिः पुण्येनपापनाशः निष्पापस्तुज्ञानेनब्रह्माकारयाचेतो

धृतराष्ट्रउवाच ॥ नचेद्वेदाविनाधर्मंत्रातुंशक्ताविचक्षण ॥ अथकस्मात्प्रलापोऽयंब्राह्मणानांसनातनः ६ ॥ सनत्सुजातउवाच ॥ तस्यैवनामादिविशेषरूपैरिदंज
गद्भातिमहानुभाव ॥ निर्दिश्यसम्यक्प्रवदन्तिवेदास्तद्विश्ववैरूप्यमुदाहरन्ति ७ तदर्थमुक्तंतपएतदिज्याताभ्यामसौपुण्यमुपैतिविद्वान् ॥ पुण्येनपापंविनिहत्य
पश्चात्संजायतेज्ञानविदीपितात्मा ८ ज्ञानेनचात्मानमुपैतिविद्वानथान्यथावर्गफलानुकांक्षी ॥ अस्मिन्कृतंतत्परिगृह्यसर्वममुत्रभुंक्तेपुनरेतिमार्गम् ९ अस्मिँल्लो
केतपस्तप्तंफलमन्यत्रभुज्यते ॥ ब्राह्मणानामिमेलोकाधात्वेतपसितिष्ठताम् १०

वृत्त्या विदीपितात्मा प्रकाशितात्मतत्त्वोभवति । एतेनइज्यातपसोः साक्षान्मोक्षहेतुत्वनिरसनेनज्ञानकर्मसमुच्चयपक्षोनिर्मूलोवेदितव्यः ८ किमात्मतत्त्वप्रकाशेनेत्यतआह ज्ञानेनचात्मानमुपैतीति । आत्मलाभा
त्परंविद्यते । 'आत्मानंचेद्विजानीयादयमस्मीतिपूरुषः । किमिच्छन्कस्यकामायशरीरमनुसंज्वरेत्' इत्यादिशास्त्रादात्मप्राप्तिरेवपरमपुरुषार्थइतिभावः । विपक्षेदोषमाह अथेति । अथेतिपक्षांतरे अन्यथा आ
त्मज्ञानाभावेनानात्मनिपुरुषार्थत्वबुद्ध्यावर्गफलानुकांक्षीभवति । वृंक्तेआत्मानंस्वस्वविषयोपहारसुखेनावृणोतीतिवर्गइंद्रियगणस्तस्यप्रियंफलंविषयसुखं तदाकांक्षीसन् अस्मिन्लोकेकृतंयत्पुण्यंपापंवा तत्सर्वप
रिगृह्य 'तंविद्याकर्मणीसमन्वारभेतेपूर्वप्रज्ञाच' इतिश्रुतेः । तंउत्क्रामंतमितिश्रुतिपदस्यार्थः अमुत्रस्वर्गेनरकेवातत्फलंसुखंदुःखंवाभुंक्ते । ततःपुनरिमंमार्गंलोकंकर्मशेषेणउपैति । तस्मिन्यावत्संपातमुषित्वाऽ
थैतमेवाध्वानंपुनर्निवर्तंते । 'तस्माल्लोकात्पुनरैत्यस्मैलोकायकर्मणे' इत्यादिश्रुतिभ्यः । संपतत्यनेनेतिसंपातःकर्म ९ नन्वेवंतर्हि स्वाध्यायप्रवचनेएवेतिनाकोमौद्गल्यः तद्धितपस्तद्धितपः' इत्यादेर्वे
णाध्ययनाध्यापनयोर्मुख्यतपस्त्वश्रवणादस्तितयोरपिमोक्षहेतुत्वंतत्कथमुच्यते नच्छंदांसिवृजिनात्तारयंतीतिमत्वाविद्वदविद्वत्तपसोर्भेदमाह अस्मिन्निति । अविदुषांतपसःफलंआमुष्मिकं विदुषांब्राह्म
णानांतुइमेएवलोकाःफलदाः ज्ञानंदृष्टफलमित्यर्थः । कीदृशानांधात्वेतपसितिष्ठतां धात्वेधातव्ये । कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनइतिधात्रस्त्वन् । अवश्यकर्तव्येइत्यर्थः । तच्चशमोदमस्तपःशौचमितिमार्गेवोक्तं । ॥ ४३ ॥
वृद्धेतपसीतिपाठेस्पष्टोऽर्थः १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

समृद्धंविदुषःअसमृद्धंअविदुषश्चएकमेवतपःकेवलंशुद्धंसत्कथंद्वैविध्यंप्राप्नोतीतिपृच्छति कथमिति ११ उत्तरमाह निष्कल्मषमिति। कल्मषंकामःश्रद्धादिराहित्यंचतद्रहितंतपःकेवलंकैवल्यसाधनत्वात्केवलमित्युच्यते। तदेवश्रद्धाद्युपेतमपिसकामंचेत्समृद्धमित्युच्यते। यत्तुकेवलंदंभार्थमेवक्रियतेतदृद्धं तथाचश्रुतौ 'यदेवविद्ययाकरोतिश्रद्धयोपनिषदातदेववीर्यवत्तरंभवति' इतितरप्प्रत्ययश्रुतेर्विद्याहीनस्यापितपसोवीर्यवत्त्वावगमादृद्धत्वंगम्यते १२ तपएवप्रशंसति तपइति। इदंसर्वंभोग्यंतपोमूलंतपःप्राप्यंपरं अमृतंमुक्तिं १३ ननुनिष्कल्मषंतपःश्रुतं तत्रकिंतत्किल्बिषं यद्रहितेनतपसासनातनंगुह्यंब्रह्मविद्यांजानीयामितिपृच्छति कल्मषमिति १४ तदेवाह क्रोधादयइति। क्रोधादिगणोद्वादशकः दशत्रित्रयोदशेत्यर्थः तावान्नृशंसवर्गश्चतपसःकल्मषं धर्मादिगणविरुद्धत्वात्। तद्रहितधर्माद्युपेतंतुतपोनिष्कल्मषंमोक्षहेतुरित्यर्थः पितॄणांवंशकर्तॄणांमन्वादीनां। आततानाइत्यपिपाठः १५ क्रोधःइच्छाप्रतीघातोत्थआक्रोशताडनादिहेतुर्मनस्तापः १ कामःस्त्र्यभिलाषः २ लोभोधनव्ययभीरुत्वं ३ मोहः कृत्याकृत्यविवेकराहित्यं ४ विधित्साभत्युत्तरोत्तरलाभेपिपासाख्याअतृप्तिः धेट्पानेइत्यस्यरूपम् ५ अकृपानिर्दयत्वम् ६ असूयापरगुणेषुदोषदर्शनम् ७ मानआत्मनिपूज्यताबुद्धिः ८ शोकइष्टार्थनाशेसतिमनोवैक्लव्यं ९ स्पृहाभोग्यवर्गेष्वादरः १० ईर्ष्यापरोत्कर्षासहिष्णुत्वं ११ जुगुप्सापरनिंदा बीभत्सतावा १२ मनुष्याणांयोगिनामयोगिनांचैतेदोषाःसर्वेषामपिवर्ज्याइत्यर्थः १६ एतेषांमध्येएकैकोऽपिमनुष्यंनाशयितुंसमर्थः किंतुकृतिपयत

॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ कथंसमृद्धमसमृद्धंतपोभवतिकेवलम् ॥ सनत्सुजाततद्ब्रूहियथाविद्यामतद्वयम् ११ ॥ सनत्सुजातउवाच ॥ निष्कल्मषंतपस्त्वेतत्केवलंपरिचक्षते ॥ एतत्समृद्धमप्यृद्धंतपोभवतिकेवलम् १२ तपोमूलमिदंसर्वंयन्मांपृच्छसिक्षत्रिय ॥ तपसावेदविद्वांसःपरंत्वमृतमाप्नुयुः १३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ कल्मषंतपसोब्रूहिश्रुतंनिष्कल्मषंतपः ॥ सनत्सुजातयेनेदंविद्यांगुह्यंसनातनम् १४ ॥ सनत्सुजातउवाच ॥ क्रोधादयोद्वादशयस्यदोषास्तथानृशंसानिदशत्रिराजन् ॥ धर्मादयोद्वादशैतेपितॄणांशास्त्रेगुणायेविदिताद्विजानाम् १५ क्रोधःकामोलोभमोहौविधित्साऽकृपाऽसूयेमानशोकौस्पृहाच ॥ ईर्ष्याजुगुप्साचमनुष्यदोषावर्ज्याःसदाद्वादशैतेनराणाम् ॥ १६ एकैकःपर्युपास्तेहमनुष्यान्मनुजर्षभ ॥ लिप्समानोऽन्तरंतेषांमृगाणामिवलुब्धकः १७ विकत्थनःस्पृहयालुर्मनस्वीविभ्रत्कोपंचपलोऽरक्षणश्च ॥ एतान्पापाःषण्नराःपापधर्मान्प्रकुर्वतेनोत्रसंतःसुदुर्गे १८ संभोगसंविद्विषमोऽतिमानीदत्तानुतापीकृपणोबलीयान् ॥ वर्गप्रशंसीवनितासुद्वेष्टाएतेपरेसप्तनृशंसवर्गाः १९

मुदायःसर्वसमुदायोवेसाह एकैकइति। अंतरंछिद्रं १७ त्रयोदशनृशंसानिहिंस्राण्याहद्वाभ्यां विकत्थनइति। विकत्थनः परगुणाक्षेपेणस्वगुणोत्कर्षाभिधानशीलः १ स्पृहयालुःअतियत्नपूर्वकंपरस्त्र्यादिभोगेच्छावान् २ मनस्वी गर्वाधिक्यात्परावमाननशीलः ३ विभ्रत्कोपं निमित्तंविनाऽपिसदाकोपपरः ४ चपलः मित्रभावादिष्वस्थिरः ५ अरक्षणःशक्तौसत्यांस्त्रीकृतस्त्र्यादेःपालनमकुर्वन् ६ एतान्षट्पापधर्मान् पापाःपापिनोनराःकुर्वते। केतेयेसुदुर्गेमहासंकटे इहपरत्रवाउपस्थितेनोत्रसंतःत्रासंअकुर्वंतः एकमिदंपदं सुप्सुपेतिसमासः एनेषडत्यंतंहिंस्राइत्यर्थः १८ संभोगःस्त्रीसंगादिस्तद्विषयासंवित्संमतिस्तदेवपुरुषार्थइतियाबुद्धिस्तयाविषमोदुर्व्यवस्थितः १ अतिमानीअसंतंदर्पवान् २ पाठांतरे संभोगसंवित्भोगेबुद्धिमान् द्विषंद्वेषमेधमानोवर्धयन् । दत्तानुतापीदानंकृत्वाऽपिलोभवशात्ममधनंनष्टमितिसंतापवान् ३ कृपणःप्राणांतेऽपिवित्तव्ययमसहमानः ४ बलीयान्अतिशयेनबलिमान् पूर्वराजेभ्योऽप्यधिकंप्रजानांसकाशाद्बलिंगृह्णन्नित्यर्थः ५ वर्गप्रशंसी वर्गोवृजिनंपराभिभवस्तत्प्रशंसनशीलः ६ अन्येषांदुःखेनसुखीत्यर्थः । वनितासुपरिणीतासुद्वेष्टा ७ एतेसप्तनृशंसाः पूर्वेचषट् एवंत्रयोदश १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गुणानाह धर्मइति । धर्मोवर्णाश्रमनियतःसंध्योपासनादिः १ सत्यंहिंसावर्जंयथार्थभाषणं २ दमःजिह्वोपस्थादिनिग्रहः ३ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि ४ अमात्सर्यं मत्सरःपरगुणासहिष्णुत्वंतदभावः ५ हीर्लज्जा ६ तितिक्षासत्यपिक्रोधनिमित्तेतदनुत्पादः ७ अनसूयापरगुणेषुदोषाविष्करणमसूयातदभावः ८ यज्ञोज्योतिष्टोमादिः ९ दानंबहिर्वेदिसंविभागः १० धृतिःअत्यंतापद्यपित्रतादेरत्यागः ११ श्रुतंअर्थग्रहणसहितंवेदाध्ययनम् १२ ब्राह्मणस्यब्रह्मप्राप्तुमिच्छोः २० यस्त्विति । सर्वगुणाढ्योब्रह्मवित्तत्यकामादिगुणभाक्भवति । 'यस्तमात्मानमनुविद्यविजानातिससर्वांश्चलोकानाप्नोतिसर्वांश्चकामान्' इतिश्रुतेः । एतेषांमध्येत्रिभिर्द्वाभ्यांएकतोवाअर्थितःअर्थःवित्तंसंजातमस्यसतथा स्वंदैवंवित्तं २१ दमःजितेंद्रियत्वं । त्यागःकर्मणामीश्वरेऽर्पणं । अप्रमादस्तत्त्वानुसंधानं । अमृतंमुक्तिः । सत्यमुखानिसत्यप्रधानान्येवएतानिफलानिभवंतीत्यर्थः २२ अष्टादशदोषत्यागादष्टादशगुणत्वंदमस्याह दमइति । कृतेकर्मणिवैदिकेप्रतिकूलंअश्रद्धाआलस्यादिच । अकृतेउपवासव्रतादौप्रतिकूलंक्षुधाजिव्हालौल्यादि इदंद्वयमेकोदोषः १ अनृताऽभ्यसूयेप्रसिद्धे ३ कामःस्त्र्यभिलाषः ४ अर्थोधनार्जनार्थेऽतियत्नः ५ स्पृहाधनाद्यभिलाषः ६ । २३ पैशुन्यंपरदोषसूचकत्वं ११ परितापःअतिदुःखित्वं १४ अरतिःसत्क्रियाऽनभिलाषः

धर्मश्चसत्यंचदमस्तपश्चअमात्सर्यंह्रीस्तितिक्षाऽनसूया ॥ यज्ञश्चदानंचधृतिःश्रुतंचव्रतानिवैद्वादशब्राह्मणस्य २० यस्त्वेतेभ्यःप्रभवेद्द्वादशभ्यःसर्वामपीमांपृथिवींसशिष्यात् ॥ त्रिभिर्द्वाभ्यामेकतोवाऽर्थितोयस्तस्यस्वमस्तीतिसवेदितव्यः २१ दमस्त्यागोऽप्रमादश्चएतेष्वमृतमाहितम् ॥ तानिसत्यमुखान्याहुर्ब्राह्मणायेमनीषिणः २२ दमोह्यष्टादशगुणःप्रतिकूलंकृताकृते ॥ अनृतंचाभ्यसूयाचकामार्थौचतथास्पृहा २३ क्रोधःशोकस्तथातृष्णालोभःपैशुन्यमेवच ॥ मत्सरश्चविहिंसाचपरितापस्तथाऽरतिः २४ अपस्मारश्चातिवादस्तथासंभावनाऽऽत्मनि ॥ एतैर्विमुक्तोदोषैर्यःसदांतःसद्भिरुच्यते २५ मदोऽष्टादशदोषःस्यात्त्यागोभवतिषड्विधः ॥ विपर्ययाःस्मृताएतेमददोषाउदाहृताः २६ श्रेयांस्तुषड्विधस्त्यागस्तृतीयोदुष्करोभवेत् ॥ तेनदुःखंतरत्येवभिन्नंतस्मिन्जितंकृते २७ श्रेयांस्तुषड्विधस्त्यागःश्रियंप्राप्यनहृष्यति ॥ इष्टापूर्तेद्वितीयंस्यान्नित्यवैराग्ययोगतः २८ कामत्यागश्चराजेन्द्रसतृतीयइतिस्मृतः ॥ अप्यवाच्यंवदंत्येतंसतृतीयोगुणःस्मृतः २९ त्यक्तैर्द्रव्यैर्यद्भवतिनोपयुक्तैश्चकामतः ॥ नचद्रव्यैस्तद्भवतिनोपयुक्तैश्चकामतः ३०

१५ । २४ अपस्मारःकर्तव्यविस्मरणं १६ अतिवादःपराक्रोशः १७ संभावनामहत्त्वबुद्धिः १८ । २५ मदइति । येषांविपर्ययादमगुणत्वेनउक्तास्तएवकृताकृतप्रतिकूलादयोऽष्टादश तथावक्ष्यमाणस्यषड्विधत्यागस्यचविपर्ययाःषट् तेच लक्ष्मीप्राप्तौहर्षः १ अप्रियेजातेव्यथा २ स्वीयेपुयाच्ञा ३ पात्रेष्वप्रदानं ४ सत्यधिकारेइष्टापूर्तयोरकरणं ५ कामस्यात्यागःप्रमादश्च ६ एतेचतुर्विंशतिर्मददोषाः २६ श्रेयान्प्रशस्ततरःतृतीयोवक्ष्यमाणःकामत्यागः तस्मिन्कामत्यागेकृतेसति भिन्नंभेदः भावेनिष्ठा द्वैतमितियावत् सएवदुःखं 'द्वितीयाद्वैभयंभवति । यत्रान्यत्पश्यत्यन्यच्छृणोतितदल्पं अथयदल्पंतद्दुःखम्' इत्यादिश्रुतिभ्यः कामत्यागादेवसर्वदुःखनिवृत्तिरूपोमोक्षःसिद्धः तथाचश्रुतिः 'यदासर्वेप्रमुच्यंतेकामायेऽस्यहृदिस्थिताः ॥ अथमर्त्योऽमृतोभवत्यत्रब्रह्मसमश्नुते' इति २७ त्यागमेवाह श्रेयानिति । श्रियंलक्ष्मींविद्यांच नहृष्यतिनहृष्यति १ इष्टंयागहोमादिआपूर्ततडागारामादि २ । २८ कामत्यागस्यपरांकाष्ठामाह अपीति । अवाच्यंनिर्वृत्तिकत्वात् तथाचोदाहृतं'यदासर्वेप्रमुच्यंते'इति २९ त्यक्तैरिति । द्रव्यैःस्त्र्यादिभिस्त्यक्तैरेवयत् निष्कामत्वंभवति तत्कामपूर्वकंउपभुक्तैर्नभवति यथोक्तं 'नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति' इति । निष्कामत्वंबहुभिर्लब्धैरपिद्रव्यैर्नभवति नाप्युपयुक्तैःकाम्यद्वाराव्ययीकृतैरित्यर्थः ३० ॥ ४४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नदुःखंकुर्यादितिशेषः तेनचदुःखेननग्लपेत्ग्लानिंनप्राप्नुयात् गुणैःकीर्त्यादिभिः ३१ अप्रियेकीर्तिवित्तनाशादिप्रभवेसमुत्पन्नेऽपि योव्यथांनगच्छतिसचतुर्थस्त्यागइत्यर्थः ४ पंचमंत्यागमप्राप्त्याश्चारूपमाह इष्टानिति ५ । ३२ षष्ठमाह अर्हतेइति । अर्हतेयोग्याय ६ षड्विधत्यागफलमाह अप्रमादीति । सचअप्रमादश्च ३३ सत्यंयथार्थवचनं १ ध्यानं मूर्तेरीश्वरस्यआत्मनोवाऽनुसंधानं २ समाधानं संप्रज्ञातासंप्रज्ञातभेदेनद्विविधःसमाधिः ३ चोद्यं तर्कः येनसमाधिफलेसार्वकाम्यादौदोषमुन्नयति ४ वैराग्यमुपरमः ५ अस्तेयं परस्वापहरणाभावः ६ ब्रह्मचर्यं स्त्रीसंगराहित्यं ७ असंग्रहोनिष्प रिग्रहता ८ । ३४ उक्तमनुवदत्यप्रमादप्रतियोगिनंप्रमादंवक्तुं एवमिति ३५ पंचभ्यइंद्रियेभ्यःषष्ठान्मनसश्चस्वस्वविषयेरागद्वेषोत्थाःषट्प्रमादाः अतीते नष्टपुत्रशोकादिजःसप्तमः अनागतेपुत्रकाम स्यतदभावेयःक्लेशःसोऽष्टमःप्रमादः एतेभ्यःप्रमादेभ्योमुक्त्युपेतोमुक्तिप्राप्तःसुखीभवेत् ३६ दमत्यागाप्रमादानुक्त्वातेषांसत्यमुखत्वंप्रागुक्तंविवृणोति सत्यात्मेति । सत्येआत्माचित्तंयस्यसतथा तान्दमत्यागाप्र मादान् ३७ दोषनिवृत्त्यैवतपःसिद्धिर्धात्राकृतेत्याह निवृत्तेनैवेति ३८ प्रश्नव्याख्यानमुपसंहरति दोषैरिति ३९ । ४० एवंविद्यासाधनान्यधिगम्यअध्ययनगृहीताद्वेदादधिगतवेद्यानामनेकत्वंमन्वानः किंतद्वेद्यंश्रेष्ठमितिपृच्छति आख्यानेति । आख्यानंइतिहासपुराणादिपंचमंयेषुतैर्वेदैः ' सर्वंखल्विदंब्रह्मब्रह्मैवेदंविश्वंपुरुषएवेदंसर्वम् ' इत्यादिभिर्भूयिष्ठंनामादिप्रपंचादधिकतमंभूमाख्यंपरंब्रह्म तदेवजनः

नचकर्मस्वसिद्धेषुदुःखंतेनचनग्लपेत् ॥ सर्वैरेवगुणैर्युक्तोद्रव्यवानपियोभवेत् ३१ अप्रियेचसमुत्पन्नेव्यथांजातुनगच्छति ॥ इष्टान्पुत्रांश्चदारांश्चनयाचेतकदाचन
३२ अर्हतेयाचमानायप्रदेयंतच्छुभंभवेत् ॥ अप्रमादीभवेदेतैःसचाप्यष्टगुणोभवेत् ३३ सत्यंध्यानंसमाधानंचोद्यंवैराग्यमेवच ॥ अस्तेयंब्रह्मचर्यंचतथाऽसंग्रहमे
वच ३४ एवंदोषामदस्योक्तास्तान्दोषान्परिवर्जयेत् ॥ तथात्यागोऽप्रमादश्चसचाप्यष्टगुणोमतः ३५ अष्टौदोषाःप्रमादस्यतान्दोषान्परिवर्जयेत् ॥ इंद्रियेभ्यश्च
पंचभ्योमनसश्चैवभारत ॥ अतीतानागतेभ्यश्चमुक्त्युपेतःसुखीभवेत् ३६ सत्यात्माभवराजेन्द्रसत्येलोकाःप्रतिष्ठिताः ॥ तांस्तुसत्यमुखानाहुःसत्येह्यमृतमाहितम्
३७ निवृत्तेनैवदोषेणतपोव्रतमिहाचरेत् ॥ एतद्धात्रकृतंवृत्तंसत्यमेवसतांव्रतम् ३८ दोषैरेतैर्वियुक्तस्तुगुणैरेतैःसमन्वितः ॥ एतत्समृद्धमत्यर्थंतपोभवतिकेवलम्
३९ यन्मांपृच्छसिराजेन्द्रसंक्षेपात्प्रब्रवीमिते ॥ एतत्पापहरंपुण्यंजन्ममृत्युजरापहम् ४० धृतराष्ट्रउवाच ॥ आख्यानपंचमैर्वेदैर्भूयिष्ठंकथ्यतेजनः ॥ तथाचान्येच
तुर्वेदास्त्रिवेदाश्चतथापरे ४१ द्विवेदाश्चैकवेदाश्चाप्यनृचश्चतथापरे ॥ तेषांतुकतरःसस्यायमहंवेदवैद्विजम् ४२

स्थावरजंगमरूपंजगदितिकथ्यते अन्येशाखिनःपुनश्चतुर्वेदाःचत्वारिवेदयंतितेतथा चत्वारःपुरुषाइति । बाह्यःशरीरपुरुषश्छंदःपुरुषोवेदपुरुषोमहापुरुषइति । छंदोगायत्र्यादिनियताक्षरपादं तच्चयजुःसाम्नो रप्युपलक्षणं । वेदःकर्मचोदनात्मकंब्राह्मणं । तथात्रिवेदाः त्रीन्क्षरमक्षरमुत्तमंचेतिपुरुषंवेदयंतेत्रिवेदाः क्षरंप्रधानंअमृताऽक्षरंहक्षरात्मानावीशतेदेवएकःइति अमृतोजीवःकूटस्थःसोऽक्षरं मुलोपमार्थः ईशतेईष्टे ' क्षरःसर्वाणिभूतानिकूटस्थोऽक्षरउच्यते । उत्तमःपुरुषस्त्वन्यःपरमात्मेत्युदाहृतः ' इति ४१ तथाद्विवेदाःद्वेब्रह्मणीवेदितव्येशब्दब्रह्मपरंचयदितिवाच्यवाचकयोरभेदेनशब्दब्रह्मशब्देनाव कृत्स्नोनामरूपात्मकःप्रपंचउच्यते परंचतदतीतमितिद्वयमपिवेद्यत्वेनवदंति एकवेदाः ' एकधैवानुद्रष्टव्यंनेहनानाऽस्तिकिंचन ' इत्यादयएकमेववेद्यंवेदयंति अनृचश्च ऋच्यतेस्तूयतेइतिऋक्ईश्वरः सपृथक्त्वेननास्तियेषांतेऽनृचः ब्रह्माद्वैतवादिनः एकवेदानांव्युत्थानकालेद्वैतमस्तिसमाधौतुबाधितंतद्भवति । अनृचांतुअवस्थाद्वयेऽपिद्वैताभावस्तुल्यइतिभेदः । एतेषांषण्णांमध्येसकतरःकतमःयमहंवेद
१६ जानायां द्विजंब्राह्मणंब्रह्मविदमित्यर्थः अत्रभूयिष्ठंजनइतिप्रथमःसविशेषाद्वैतपक्षः द्वितीयोनिरीश्वरपक्षः सांख्यानांमीमांसकानांच त्रिवेदास्तुपातंजलाजीवेशजगतांभेदंवदंतः द्विवेदास्त्वौडुलोमाःकार्यात्मना–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus Library

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भेदं कारणात्मनाअभेदंचसत्यमेववदंतः यथाकटकमुकुटाद्यात्मनाभेदोऽपिसत्यः कनकात्मनाऽभेदोऽपिसत्यएवेति । एकवेदानामपिकिंचिद्वाक्ययोग्यंतस्मात्तत्त्वाभ्यामनिर्वचनीयंद्वैतमस्त्येव व्यावहारिकंप्रा
तिभासिकात्मयोर्बाध्यात्रज्जूरगादेर्विलक्षणंयावन्मोक्षमबाध्यं अनृचांतुदृष्टिसृष्टिवादिनांयथारज्ज्वामुरगःक्लृप्तकल्पिता एवमात्मनिजाग्रत्स्वप्नौसमसत्ताकौइतिभेदः । तत्राध्यारोपापवादाभ्यांनिष्प्र
पंचंप्रपंच्यतेइतिन्यायेन आद्यंपक्षचतुष्टयंव्यवहारस्यपारमार्थिकत्वपरमध्यारोपदृष्ट्योपन्यस्तं अंत्यःपक्षोऽपवाददृष्ट्याव्यवहारापलापेन । एकवेदपक्षस्तुव्यामिश्रदृष्ट्याऽनिर्वचनीयाख्यया एवमेवदृष्टित्रय
माश्रित्यशास्त्रमपिप्रवृत्तंआत्मकृतेःपरिणामादिति । अध्यारोपकालेपरिणामदृष्टिःसूचिता ब्रह्मैवकनककुंडलन्यायेनजगदाकारेणपरिणतं तथाचश्रुतिः 'तदात्मानꣳस्वयमकुरुत सत्यंचानृतंचसत्यमभवत'
सत्यंव्यावहारिकंजाग्रद्रज्ज्वादि । अनृतंप्रातिभासिकंस्वप्नरज्जूरगादि एतदुभयात्मकंसत्यंकालत्रयाबाध्यंब्रह्मैवप्राप्तमितिश्रुत्यर्थः । तथाआत्मनिचैवंविचित्राश्चहीतिस्वप्नकालेआत्मनिजाग्रत्कालेमायेंद्र
जालमरीचिकोदकादयोहिप्रसिद्धतराःसृष्टयोभवंति विचित्राश्चताः नचतानसंतीतिवक्तुंशक्यं अनुभूयमानत्वात् । नापिसंतीति ज्ञानेनसद्योबाधात् । एवंब्रह्मण्यपिविचित्राऽनिर्वचनीयासृष्टिरस्तीति
सूत्रार्थः तथाचास्यजगतोऽनिर्वचनीयत्वंश्रुतिराह 'कोअद्धावेदकइहप्रवोचत्कुतआजाताकुतइयंविसृष्टिः' इति तंकोऽपिनवेदनकोपिप्रावोचदितिश्रुत्यर्थः । सेयंव्यामिश्रदृष्टिः अपवाददृष्टिस्तुआहचत
न्मात्रमितिसूचिता । सयथासैंधवखिल्यउदकेप्रास्तउदकमेवानुविलीयेत । सयथासैंधवघनोऽनंतरोऽबाह्यःकृत्स्नोरसघनएवंवाअरेऽयमात्माकृत्स्नःप्रज्ञानघनः इतिश्रुत्याचदर्शिता यथाजलेप्रास्तःसैंधवखि
ल्यःस्वोपादानंउदकंजलेलीनमनुस्वयमपिलीयते अन्यथाकरकालयेइवजलेपरिमाणाधिक्यंस्यात् । अतःसःअंतरंकारणंबाह्यंघनीभावःतदुभयवर्जितःकेवलरसतन्मात्रात्मनाजलेऽभिव्यक्तोदृश्यते एवमयंप्र

सनत्सुजातउवाच ॥ एकस्यवेदस्याज्ञानाद्वेदास्तेबहवःकृताः ॥ सत्यंस्यैकस्यराजेन्द्रसत्येकश्चिदवस्थितः ४३
एवंवेदमविज्ञायप्राज्ञोऽहमितिमन्यते ॥ दानमध्ययनंयज्ञोलोभादेतत्प्रवर्तते ४४
सत्यात्प्रच्यवमानानांसंकल्पश्चतथाभवेत् ॥ ततोयज्ञःप्रतायेतसत्यस्यैवावधारणात् ४५

पंचःकार्यकारणोभयस्वरूपहीनः समाधौकेवलप्रज्ञानघनोऽभिव्यज्यतेइतिश्रुत्यर्थः अनेनदृष्टित्रयेणजनबोधार्थंशास्त्रंप्रवृत्तं यथोक्तंसंक्षेपशारीरके 'आरोपदृष्टिरपवादकदृष्टिरेवंव्यामिश्रदृष्टिरितिदृष्टिविभागमेनं ।
संगृह्यसूत्रकृदयंपुरुषंमुमुक्षुंसम्यक्प्रबोधयितुमुत्सहतेक्रमेण' इत्यादिना । 'श्रुतिवचांसिमुनिस्मरणानिचद्वयविशारदगीरपिसर्वशः । त्रयमपेक्ष्यदृशांत्रितयंविनानहिघटामुपयांतिकदाचन' इत्यंतेन ४२
एवमनेकेषुपक्षेषूपस्थापितेषुसिद्धांतमाह एकस्येति । ब्रह्मैवएकंवेद्यंतच्चसत्यं कालत्रयेऽप्यबाध्यं तस्यअज्ञानात्बहूनिवेद्यानि उपास्यानिअब्रह्मभूतानिकृतानिकल्पितानिवेदेसत्यप्रतिपत्त्यर्थं तेषामब्रह्मत्वंवेदए
वाह 'तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासते' इति तस्मिंश्चसत्येब्रह्मणिकश्चिदेवअवस्थितःब्रह्मलाभोऽतिदुर्घटइत्यर्थः श्रुतिरप्यज्ञानकार्यत्वंजगतआह 'तुच्छेनाऽऽभ्वपिहितंयदासीत् तमसस्तन्महिनाऽ
जायतैकम्' इति तुच्छेनरज्जूरगादिवदध्यस्तेनमिथ्याभूतेनतमसाआभुसर्वंव्यापकंब्रह्मअपिहितंआच्छादितंयत्आसीत्ततएकमेवसत् तमसःअज्ञानस्य तपसइतिपाठेआलोचनस्यसंकल्पमात्रस्यमहिनामाहा
त्म्येनअजायतप्रपंचाकारेणआविर्बभूव यथारज्जुरज्ञानावृतासर्पाकारेणाविर्भवतितद्वदितिश्रुत्यर्थः ४३ एवमिति । सत्यंप्रत्यगद्वयानंदंवेद्यंअज्ञात्वाबाह्यसुखलोभात्एतद्दानादिकंकर्तुंप्रवर्ततइत्यर्थः ४४ सत्यादि
ति । तथाभवेत्परमानंदात्प्रच्युतस्यक्षुद्रानंदविषयोभिलाषोभवेत् ततश्चासौयज्ञोज्योतिष्टोमादिःप्रतायेतसंतन्यते सत्यस्यवेदवचनस्य 'ज्योतिष्टोमेनस्वर्गकामोयजेत' इत्यादेःअवधारणात्प्रामाण्यनिश्चयात्
संकल्पोवितथोभवेदितिपाठेसत्यज्ञस्यैवसत्यसंकल्पत्वंअन्यस्यतुसंकल्पोवंध्यइत्यर्थः । प्रतन्पाठेयज्ञोऽपिसत्यस्यानवधारणादापरोक्ष्येणअनिश्चयादेवप्रवर्तते । ज्ञातेतुसत्ये 'एतद्बुद्ध्वाबुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्य ॥ ४६ ॥
श्चभारत' इतिकृतकृत्यत्वमेवस्मर्यते ४५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मनसेति। यज्ञइत्यनु ज्यते अन्यस्यएकस्ययज्ञोमनसादेवताध्यानादिरूपोभवति । वाचाब्रह्मयज्ञजपादिरूपोयज्ञोभवति । कर्मणाप्रसिद्धोज्योतिष्टोमादिः एतेषांपूर्वःपूर्वोज्यायान् संकल्पसिद्धःसत्यसंकल्पः संकल्पानांकल्पनीयपदार्थानांब्रह्मलोकादीनामधिष्ठाताभवतिब्रह्मवित् तथाचश्रुतिः 'आप्नोतिस्वाराज्यं । आप्नोतिमनसस्पतिं । वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः । श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिः' इतिस्वराजोभावः स्वाराज्यंब्रह्मैश्वर्यं ४६ तस्यसंकल्पस्यअनैभृत्येनअदार्ढ्येनआत्माज्ञानाद्बंध्यसंकल्पत्वेसतीत्यर्थः दीक्षितव्रतंमुष्टीकरणवाग्यमनादिकंकुर्यात् एतन्नामदीक्षितइतितद्दीक्षव्रतादेशइत्यनेनधातुनानिष्ठाप्रत्ययांतेन निष्पन्नं कर्मजःसंस्कारआगंतुकोविनाशीचेत्यर्थः सतांतुसत्यमेवपरंब्रह्मैवश्रेष्ठंअकृतकत्वेविनाशित्वात् ४७ एतदेवस्पष्टयति ज्ञानमिति। प्रत्यक्षंशोकमोहनिवृत्तिरूपंज्ञानफलंप्रत्यक्षमित्यर्थः तपःकायिकंवाचिकंमानसिकंच तत्परोक्षंआमुष्मिकफलप्रदमित्यर्थः विद्यादिसर्द्धेनपरोक्षज्ञानस्यव्यावृत्तिरिहउच्यते ४८ उक्तमेवोपसंहरति तस्मादिति। जल्पितेनैवकेवलाध्ययनेनैव सत्यात्प्रत्यगद्वयानंदात् तथाचश्रुतिः। 'योवा एतदक्षरंगार्गिविदित्वाऽस्माल्लोकात्प्रैतिसब्राह्मणः' इत्यपरोक्षज्ञानिनोब्राह्मणत्वमुक्त्वाऽर्थादितरस्याब्राह्मणत्वंदर्शयति ४९ नन्वेवमध्ययनयागादेर्वैयर्थ्यंस्यादित्याशंक्येष्टापत्तिमाह छंदांसीति। एषउपनिषत् प्रसिद्धःअथर्वामहामुनिर्महर्षिसंघो यानिपुराजगौतान्येवच्छंदांसिउपनिषद्रूपाणि नामनिश्चितं 'छादयंतिहवाएनंछंदांसिपापात्कर्मणः' इतिश्रुत्याछंदःशब्दनिर्वचनात् 'छंदांस्येतेअध्ययनरूपाः' इतिअथ

मनसाऽन्यस्यभवतिवाचाऽन्यस्याथकर्मणा ॥ संकल्पसिद्धःपुरुषःसंकल्पानधितिष्ठति ४६ अनैभृत्येनचैतस्यदीक्षितव्रतमाचरेत् ॥ नामैतद्धातुनिर्वृत्तंसत्यमेवसतां परम् ४७ ज्ञानंवैनामप्रत्यक्षंपरोक्षंजायतेतपः ॥ विद्याद्बहुपठंतंतुद्विजंवैबहुपाठिनम् ४८ तस्मात्क्षत्रियमामंस्थाजल्पितेनैववैद्विजम् ॥ यएवसत्यान्नापैतिसज्ञेयो ब्राह्मणस्त्वया ४९ छंदांसिनामक्षत्रियतान्यथर्वापुराजगौमहर्षिसंघएषः ॥ छंदोविदस्तेयउतनाधीतवेदानवेदवेद्यस्यविदुर्हितत्त्वम् ५० छंदांसिनामद्विपदांवरिष्ठस्वच्छं दयोगेनभवंतितत्र ॥ छंदोविदस्तेनचतानधीत्यगतानवेदस्यनवेद्यमार्याः ५१ नवेदानांवेदिताकश्चिदस्तिकश्चित्त्वेतान्बुद्ध्यतेवापिराजन् ॥ योवेदवेदान्नसवेद वेद्यंसत्येस्थितोयस्तुसवेदवेद्यम् ५२

र्वणोपनिषदियज्ञानांपापाद्रक्षितुमसामर्थ्यदर्शनात्ब्रह्मविद्यार्थानांछंदसांमुख्यंछंदस्त्वं कर्मार्थानांतुगौणमितिभावः किंचउतअपियेऽपिअधीतवेदाः सोपनिषत्कंवेदंपाठतोऽर्थतश्चअधीतवंतस्तेऽपिनच्छंदोविदःयतः वेदवेद्यस्यऔपनिषदस्यपुरुषस्य तत्त्वंयाथात्म्यंनविदुः नजानंति। 'अथेन्वाचरतिमाययैषवाचंशुश्रुवांअफलामपुष्पाम्' इति। पुष्पंहिफलंवाचःसत्यमिति श्रुतिश्चैतदाह सत्यंपरंब्रह्म ५० छंदांसिनामेति द्विपदां मनुष्याणांमध्येवरिष्ठ तत्रसत्येब्रह्मणिविषये छंदांसिवेदाः स्वच्छंदयोगेनस्वातंत्र्यसंबंधेनैवभवंति कर्मकांडार्थज्ञानवत्ब्रह्मकांडार्थज्ञानं नमध्येऽनुष्ठानांतरमपेक्षते तथाहि 'तद्धैतत्पश्यन्नृषिर्वामदेवःप्रतिपेदेऽहं मनुरभवंसूर्यश्च' इतिश्रुत्यादर्शनसार्वात्म्ययोर्मध्येतिष्ठन्गायतीत्यादौतिष्ठतिगायत्योर्मध्येइवकार्यांतरंवार्यते तेनचज्ञातेनसत्येन चकारएवकारार्थे तेनैवेत्यर्थः छंदोविदोभवंतिनकर्ममात्रज्ञानेन तान्छंदो ज्ञान्अधीत्यप्राप्यआर्याःवेदस्यवेद्यंवेदनीयंब्रह्मनगताइतिनअपितुगताःप्राप्ताएवेत्यर्थः एतेनतद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेदित्यस्याःश्रुतेरर्थोदर्शितः ५१ तथापिब्रह्मणोदुर्ज्ञेयत्वमाह नेति। वेदानांरहस्यवेदिता ज्ञाताकश्चिन्नास्ति । कश्चित्तुएतान्वेदान्रहस्यप्रतिपादकान्चित्तशुद्ध्यतिशयाद्बुध्यते योव्युत्थितस्तत्त्वमसिवाक्यार्थानुसंधातावा वेदान्वेद ससविकल्पकः निर्विकल्पकंवेद्यंसर्ववृत्तिलयेप्रकाशमानंब्रह्मनवेद किंतुसत्येसर्ववृत्तिबाधावधिभूतेप्रत्यक्चैतन्येस्थितएवनिर्विकल्पकंसुसंवेद ५२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

इममेवार्थंभंग्यंतरेणाह नेति । वेदानांवेद्यानामहंकारादीनामचेतनानांमध्येकश्चिद्वेदितानास्ति अतोहेतोः वेद्येनचेतनसावेदंवेदबोध्यमात्मानंनविदुः । नापिवेद्यंअनात्मानमपिनविदुः आत्माऽनात्माचनजडस्यविषया वित्यर्थः । ननुजडयाधीवृत्त्या आत्माज्ञायतएव'दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्या' इतिश्रुतेरित्याशंक्याह वेदंआत्मानंयोवेदसएववेद्य मनात्मानंसर्ववेद आत्मप्रभवत्वात्सर्वस्य । यस्तुबहिर्मुखः वेद्यंअनात्मानंवेदसमत्यंब्रह्मनवेद तथाचश्रुतीभवतः ' आत्मनोवाअरेदर्शनेनश्रवणेनमत्याविज्ञानेनेदंसर्वंविदितं पराञ्चिखानिव्यतृणत्स्वयंभूस्तस्मात्पराङ्पश्यतिनांतरात्मन् ' इति । व्यतृणत्हिंसितवान् ५३ किंच यश्चिदात्मासर्वेषांनत्यक्त्वे नप्रसिद्धः वेदान्वेदयंतितेवेदाःतान्प्रमाणानिवेद सएववेद्यंप्रमेयमपिवेद नतुतानिवेद्यंविदुः जडत्वात् तंच ' प्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुःश्रोत्रस्यश्रोत्रंमनसोयेमनोविदुः ' इतिप्राणादीनांप्रवर्तकत्वेनप्रसिद्धं वेदाःप्रमाणानिवेदविदःप्रमातारश्चनविदुः ' यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासह ' इतिमनस्यवाङ्मनसातीतत्वश्रुतेः यद्यप्येवंतथापिवेदंवेदितारमात्मानं वेदेनैवप्रमाणेनअहंब्रह्मास्मीत्यादिनाविंदंतिजानंति । केतेयेब्राह्मणाः वेदविदोवेदंपाठतोऽर्थतोऽनुष्ठानतश्चविदंतितेवेदाविदः अध्ययनयज्ञादिनासंस्कृतचित्ताएववाक्यादात्मानंलक्षणयाजानंति नत्वन्येइत्यर्थः ५४ इदमेवदृष्टांतेनप्रतिपादयति धामांशेति । धाम तेजःतन्मयाःअंशायस्यसतेजोमयोऽर्थाच्चंद्रः तस्यभागःकलाप्रतिपद्गतातस्यसंवेदनेज्ञापने यथाचयथैव हिप्रसिद्धं महीरुहस्यशाखाउपादीयते तथाहिनथैव वेदाः परमात्मनःसंवेदनेऽर्थेपरमपुरुषार्थरूपेसत्ये सर्वथाऽप्यबाध्ये वेदाः उपादीयंतइतिआमनंति तंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामीत्यौपनिषदत्वविशेषणात् वाचामगोचरत्वश्रुतेश्चसोऽयंदेवदत्तइत्यादिवाक्यवत् तत्त्वमस्यादिवाक्यमपिलक्षणयास्वार्थप्रमापयत्ये

नवेदानांवेदिताकश्चिदस्तिवेद्येनवेदंनविदुर्नवेद्यम् ॥ योवेदवेदंसचवेदवेद्यंयोवेदवेद्यंनसवेदसत्यम् ५३ योवेदवेदान्सचवेदवेद्यंनतंविदुर्वेदविदोनवेदाः ॥ तथापिवेदे
नविदंतिवेदंयेब्राह्मणावेदविदोभवंति ५४ धामांशभागस्यतथाहिवेदायथाचशाखाहिमहीरुहस्य ॥ संवेदनेचैवयथाऽऽमनंतितस्मिन्हिसत्येपरमात्मनोऽर्थे ॥
५५ अभिजानामिब्राह्मणंव्याख्यातारंविचक्षणम् ॥ यश्छिन्नविचिकित्सःसव्याचष्टेसर्वसंशयान् ५६ नास्यपर्येषणंगच्छेत्प्राचीनंनोतदक्षिणम् ॥ नार्वाचीनंकुतस्तिर्यङ्
नादिशंतुकथंचन ५७ तस्यपर्येषणंगच्छेत्प्रत्यर्थिषुकथंचन ॥ अविचिन्वन्निमंवेदेतपःपश्यतितंप्रभुम् ५८ तूष्णींभूतउपासीतनचेष्टेन्मनसाऽपिच ॥ उपावर्तस्वतद्ब्रह्म
अंतरात्मनिविश्रुतम् ५९ मौनान्नसमुनिर्भवतिनारण्यवसनान्मुनिः ॥ स्वलक्षणंतुयोवेदसमुनिःश्रेष्ठउच्यते ६०

येत्यर्थः ५५ एवं गुरूपसदनपूर्वकंवाक्यार्थप्रतिपत्त्युपायमुक्त्वा गुरुलक्षणान्याह अभीति । ब्राह्मणंब्रह्मविदं लक्षणतोऽभिजानामि लक्षणमेवाह व्याख्यातारं उपक्रमोपसंहारैकरूप्यादिषड्विधतात्पर्य लिंगानुसारेणवाक्यार्थवर्णनकुशलं विचक्षणंश्रुतार्थस्ययुक्तिभिरनुचिंतनेसमर्थं निदिध्यासनपरिपाकेनापरोक्षसाक्षात्कारबलात्यश्छिन्नविचिकित्सोनिःसंशयःसन् परस्यापिसर्वसंशयान्व्याचष्टेविवृणोति । अत्रस्वरूपव्याक्रियैवपराक्रियेतिन्यायेनसंशयान्दूरीकरोतीत्यर्थः ५६ परीष्यतेऽस्मिन्नितिपर्येषणं अन्वेषणस्थानं प्राचीनंप्राग्दिक्स्थंनापिदक्षिणादिदिक्स्थंनापिअदिशंदिग्विहीनं अंतर्हृदयइत्यर्थः ५७ एतदेवाह तस्येति । प्रत्यर्थिषुआत्मत्वेनप्रथमानेष्वनात्मसुपंचसुकोशेषुपर्येषणमन्वेषणंगच्छेत्कुर्यादित्यर्थः कथंचनेत्यव्यक्तमालंबनंक्लेशसाध्यमितिसूचयति । ' अव्यक्ताहिगतिर्दुःखंदेहवद्भिरवाप्यते ' इतिस्मृतेः वेदेइमंआत्मानंअविचिन्वन् वेदांतन्यायानप्यचिंतयन्नित्यर्थः तपःतपस्वीआलोचनवान् ध्यायी तंप्रभुंपश्यति । ' तंपश्यतिनिष्कलंध्यायमानः ' इतिश्रुतेः ५८ तूष्णींभूतइत्यनेनवागादिबाह्येंद्रिय व्यापारोपरमउक्तः मनसाऽपिनचेष्टेत् नचेष्टेतेत्यनेन मानसव्यापारोपरमउक्तः अंतरात्मनिहार्दाकाशेविश्रुतं वेदेप्रख्यातंतद्वाचामगोचरंब्रह्म उपावर्तस्वउपागच्छ ५९ मौनात्ध्यानमात्रान्नमुनिर्भवति नापि अरण्यवासात्संन्यासमात्रात् किंतर्हि यः स्वलक्षणंस्वस्यप्रत्यगात्मनोलक्षणंजन्मादिहेतुत्वंसच्चिदानंदात्मकत्वंचयोवेदजानातिसश्रेष्ठः संन्यासिभ्योयोगिभ्यश्चज्ञानीश्रेष्ठइत्यर्थः ६०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सर्वार्थानांव्याकरणात्प्रकटीकरणात् सर्वज्ञत्वाद्यंज्ञानीवैयाकरणइत्युच्यते तच्चव्याकरणंकेचियोगजधर्मप्रयासस्याद्वदंतितन्निराचष्टे मूलतइति । आत्मज्ञानाद्धिनर्वविज्ञानंश्रूयतेनप्रधानज्ञानात् अन्यतोवामूल तइतिल्यब्लोपेपंचमी मूलंकारणंब्रह्मप्राप्येत्यर्थः तत्रव्याकर्तापरमात्मैव तन्नामरूपाभ्यामेवव्याक्रियत नामरूपेव्याकरवाणिइतिश्रुतिभ्यामित्याह व्याकरोतीति । श्रोतव्युत्पत्तिप्रदर्शनमेतत् ६१ सार्वज्ञ्यमपिब्रह्म विदामनौपचारिकमित्याह प्रत्यक्षेति । सत्येतिष्ठन् नतुमृत्यंतरेदेहाद्याकारे ब्राह्मणःब्रह्मवित् तद्विद्वान्प्रह्मविद्वानितिब्राह्मणपदव्युत्पत्तिप्रदर्शनम् ६२ अध्यायार्थमुपसंहरति धर्मादिष्विति । धर्मश्चसत्यंचदमस्त पश्चेत्यादिषुद्वादशसुस्थितः तथा सत्यादिरूपेअष्टविधेअप्रमादेचस्थितः एवंसाधनवान् वेदेषुपूर्वोक्तेषु आरोपदृष्ट्याभिश्रदृष्टयपवाददृष्टिरूपेषु आनुपूर्व्येणसोपानारोहणन्यायेन परमेपदेस्थितोऽहमेतत्त्वानु भवसिद्धं बुद्ध्यास्वतःस्नेहवत्या तेतुभ्यंब्रवीमि । सोपानक्रमस्तुनृसिंहतापनीयेश्रूयते 'ओतानुज्ञात्रनुज्ञाऽविकल्पैरिति '। अस्यार्थः 'ओतत्वंकारणव्याप्तिःकार्येयद्वन्मृदोघटे । सर्वत्रप्रोतितन्निष्ठाजानने परिणामतः १ कार्यस्यासमसत्त्वंयत्कारणेसमुदीरितं । तदनुज्ञातृशब्दार्थोमरौवारिविवर्तनम् २ एतन्निष्ठास्ततोभूत्वाजगन्मिथ्येतिजानते । अनुज्ञार्याजगत्तुच्छंशशशृंगादिवन्मतम् ३ एवंसो पानत्रयीमेवभूमित्रितयलंघनात् । अविकल्पंपरंयच्चदहंब्रह्मास्मिनिर्भयम् ' इति ४ ६३ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ॥ ॥

सर्वार्थानांव्याकरणाद्वैयाकरणउच्यते ॥ तन्मूलतोव्याकरणंव्याकरोतीतितत्तथा ६१ प्रत्यक्षदर्शीलोकानांसर्वदर्शीभवेन्नरः ॥ सत्येवैब्राह्मणस्तिष्ठंस्तद्विद्वान्सर्वविद्भवेत् ६२ धर्मादिषुस्थितोऽप्येवंक्षत्रियब्रह्मपश्यति ॥ वेदानांचानुपूर्व्येणएतद्बुद्ध्याब्रवीमिते ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिसनत्सुजातवाक्येत्रि चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ सनत्सुजातयामिमांपरांत्वंब्राह्मींवाचंवदसेविश्वरूपाम् ॥ परांहिकामेनसुदुर्लभांकथांप्रब्रूहिमेवाक्यमिदंकुमार १ ॥ सनत्सुजातउवाच ॥ नैतद्ब्रह्मत्वरमाणेनलभ्यंयन्मांपृच्छन्नतिहृष्यस्यतीव ॥ बुद्धौविलीनेमनसिप्रचिंत्याविद्याहिसाब्रह्मचर्येणलभ्या २ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ अत्यंत विद्यामितियत्सनातनींब्रवीषित्वंब्रह्मचर्येणसिद्धाम् ॥ अनारभ्यांवसतीहकार्यकालेकथंब्राह्मण्यममृतत्वंलभेत ३

एवंआत्मज्ञानमार्गंश्रुत्वा तस्यांतरंगसाधनंयोगंश्रोतुंपृच्छति सनत्सुजातेति । परांउक्तादपिअत्युत्कृष्टां ब्राह्मींब्रह्मप्रापिकांवाचंउपनिषदं वदसेजानीषे भाषसेउपलभ्यासाज्ञानेतितङ् विश्वरूपत्वेनप्रकाशतेऽस्यां यांज्ञातवतोऽन्यत्ज्ञातव्यंनावशिष्यतइत्यर्थः कामेनकाम्यमानेनविषयेण परांदूरीभूतां विषयवार्ताहीनामित्यर्थः अतएवसुदुर्लभांकथांकथनीयांप्रब्रूहि । हेकुमारइदंमेममवाक्यंत्वांप्रतिप्रार्थनारूपंवचनं अत्रवेदी त्रिशेषः १ ब्रह्मविद्यायाःदुर्लभत्वंदर्शयन्सनत्सुजातउवाच नैतदिति । हृष्यसिअहंब्रह्मविद्याधिकार्यस्मीतिहृष्यसि । पाठांतरेअभिषंगेणनिर्बंधेन विद्यालक्षणमाह बुद्धाविति । सर्वेषामिंद्रियाणांनिरोधेन मनोमात्रमनुपरतंसंकल्पात्मकं तिष्ठति तस्मिन्नपिअहंब्रह्मास्मीतिनिश्चयस्वभावायांबुद्धौविलीनेसति । प्रचिंत्यानगतंचिंत्यंयस्यांसा निरुद्धसर्ववृत्तिकाकाचिदवस्थाविद्येत्युच्यते साचब्रह्म चर्येणगुरुकुलवासेनलभ्या २ अत्यंते अंतस्त्रिविधपरिच्छेदः तमतिक्रांतंअत्यंतंब्रह्म तद्विषयांविद्यां सनातनींनित्यसिद्धां प्रत्यगात्मनोनित्यापरोक्षत्वात् यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मेतिश्रुतेः । सिद्धांअभिव्यज्यमानां । तत्रहेतुः अनारभ्यांकर्मवदारंभायोग्याम । याचकार्यकालेइहआत्मन्येववसति नित्यसिद्धत्वात् एवंसति ब्राह्मण्यंब्राह्मणस्ययोग्यंअमृतत्वंकथंलभेत नहिलब्धलाभार्थं यत्नोऽपेक्ष्यतइतिब्रह्मचर्याद्यनुष्ठानाक्षेपः ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

म.भा.टी. अत्रोत्तरमाह अव्यक्तेति । बुद्ध्याख्योपाधिसंबंधजनितकालुष्यादविविक्ततयानभ्यक्तमव्यक्तंब्रह्मतस्यविद्यां अयंभावः । यद्यपिब्रह्मनित्यापरोक्षंआत्मत्वात् तथापि अशनायाद्यतीतस्यतस्यविविक्तस्यपरो
क्षत्वात्तदापरोक्ष्यायबत्नोयुक्तइति ४ अंजसाआर्जवेन ५ आचार्येति । योनिःस्थानं ' योनिष्टइंद्रनिषदेअकारि । स्वेयोनोनिषदतसरूपा ' इत्यादौदर्शनात् । गर्भेभूत्वातस्यनिष्कपटसेवयाअंतरंगत्वंप्रा उद्यो०
॥ ४७ ॥ प्येत्यर्थः । शास्त्रकाराःशास्त्रकर्तृत्वंब्रह्मण्येवश्रुतं महतोभूतस्यनिःश्वसितमेतदृग्वेदइत्यादिना । गुरोरनुग्रहादिहैवब्रह्मभावंप्राप्नुवंतीत्यर्थः । परमंअपुनरावृत्तियोगंब्रह्मणासहऐक्यंयांति ६ अस्मिन्निति । ये
जितकामाःब्राह्मीस्थितिंप्राप्नुंयेचद्वंद्वसहाः तेदेहादात्मानंनिर्हरंतिपृथक्कुर्वंति सत्वसंस्थाःसत्वगुणभाजः श्रुतिश्च । ' तंस्वाच्छरीरात्प्रवृहेन्मुंजादिवइषीकांधैर्येण ' इति प्रवृहेत्पृथक्कुर्यात् ७ आचार्यःशास्ताउपदे अ०
ष्टायस्यांसाजातिर्जन्म । यथाब्राह्मणस्यसावित्रीप्राप्त्यासावित्रंद्वितीयंजन्म एवंआचार्यात् परब्रह्मविद्याप्राप्त्याऽपितस्यजन्मांतरंभवति तच्चमोक्षहेतुत्वात्पुण्यत्वादिगुणसंयुक्तम् ८ आचार्यमाहात्म्यप्रख्याप
कंमंत्रंपठति यःप्रावृणोतीति । यःआचार्यःवर्णान्ब्राह्मणादीन् अवितथेनवितथमनृतमनात्माजडंतदन्येनसत्येनचिदात्मना प्रकर्षेणआवृणोति सबाह्याभ्यंतरंवासयति । द्वैतोत्थभयनिवारणेनपालयतीत्यर्थः । ४४

सनत्सुजातउवाच ॥ अव्यक्तविद्यामभिधास्येपुराणींबुद्ध्याचतेषांब्रह्मचर्येणसिद्धाम् ॥ यांप्राप्यैनंमर्त्यलोकंत्यजंतियावैविद्यागुरुवृद्धेपुनित्या ४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥
ब्रह्मचर्येणयाविद्याशक्यावेदितुमंजसा ॥ तत्कथंब्रह्मचर्यंस्यादेतद्ब्रह्मन्ब्रवीहिमे ५ ॥ सनत्सुजातउवाच ॥ आचार्ययोनिमिहयेप्रविश्यभूत्वागर्भेब्रह्मचर्यंचरंति ॥
इहैवतेशास्त्रकाराभवंतिप्रहायदेहंपरमंयांतियोगम् ६ अस्मिँल्लोकेवैजयंतीहकामान्ब्राह्मींस्थितिंह्यनुतितिक्षमाणाः ॥ तआत्मानंनिर्हरंतीहदेहान्मुंजादिषीकामिवस
त्वसंस्थाः ७ शरीरमेतौकुरुतःपितामाताचभारत ॥ आचार्यशास्तायाजातिःसापुण्यासाऽजराऽमरा ८ यःप्रावृणोत्यवितथेनवर्णानृतंकुर्वन्नमृतंसंप्रयच्छन् ॥ तं
मन्येतपितरंमातरंचतस्मैनद्रुह्येत्कृतमस्यजानन् ९ गुरुंशिष्योनित्यमभिवादयीतस्वाध्यायमिच्छेच्छुचिरप्रमत्तः ॥ मानंनकुर्यान्नादधीतरोषमेषप्रथमोब्रह्मचर्यस्य
पादः १० शिष्यवृत्तिक्रमेणैवविद्यामाप्नोतियःशुचिः ॥ ब्रह्मचर्यव्रतस्यास्यप्रथमःपादउच्यते ११ आचार्यस्यप्रियंकुर्यात्प्राणैरपिधनैरपि ॥ कर्मणामनसावा
चाद्वितीयःपादउच्यते १२ समागुरौयथावृत्तिर्गुरुपत्न्यांतथाऽऽचरेत् ॥ तत्पुत्रेचतथाकुर्वन्द्वितीयःपादउच्यते १३ आचार्येणात्मकृतंविजानन्ज्ञात्वाचार्थंभा
वितोस्मीत्यनेन ॥ यन्मन्यतेतंप्रतिहृष्टबुद्धिःसवैतृतीयोब्रह्मचर्यस्यपादः १४ नाचार्यस्यानपाकृत्यप्रवासंप्राज्ञःकुर्वीतनैतदहंकरोमि ॥ इतीवमन्येतनभाष
येतसवैचतुर्थोब्रह्मचर्यस्यपादः १५

ऋतंब्रह्मकुर्वन्वाचाआविष्कुर्वन् तस्यफलमाह अमृतंसंप्रयच्छन्निति । अमृतंमोक्षं कृतंतत्कृतमुपकारम् ९ शुचिःस्नानादिनाभावशुद्ध्याच अप्रमत्तःगुरुशुश्रूषायांसावधानः मानंनकुर्यात् तुच्छमपिकार्यंशिश्नां
शौचादिकंतदपिकर्त्तव्यमेवेत्यर्थः अत्यंतश्रमेऽपिरोपंनादधीतनविदध्यात् १० शिष्यवृत्तिःसायंप्रातर्भिक्षणेनजीवनंतेनैवक्रमेणनतुगुर्वन्नोपजीवनेनेत्यर्थः ११ द्वाभ्यांश्लोकाभ्यांब्रह्मचर्यस्यप्रथमंपादमुक्त्वा द्वाभ्यां
द्वितीयंपादमाह आचार्यस्येति १२ । १३ प्राप्तविद्योविद्याप्तसुखेनहृष्यन्आचार्ययत्अत्यंतंमानयति सब्रह्मचर्यस्यतृतीयःपादइत्याह आचार्येणेति । आत्मकृतंस्वस्मैउपकृतं विद्यादानेनतस्यचअर्थंप्रयोजनं
दुःखनिवृत्तिमानंदावाप्तिंचज्ञात्वाऽनुभूयअनेनाचार्येणभावितोवर्धितोऽस्मीतिजानन्यन्मन्दते १४ अनपाकृत्यविद्यायाःनिष्क्रयार्थंमूणमर्थदानेनअपरिहृत्य प्रवासंगुरुगृहादन्यत्राश्रमांतरेस्थितिंनकुर्वीत । एतत् ॥ ४७ ॥
गुरवेअर्थप्रदानमहंकरोमीतिनैवमन्येत । मनसानचभाषयेत स्वार्थेणिच् वदेत्वाचा १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चतुष्पाद्ब्रह्मचर्येणलभ्यांचतुष्पदींविद्यामाह कालेनेति । कालेनबुद्धिपरिपाकेन । उत्साहयोगेनबुद्धिवैभवेन । शास्त्रेणसहाध्यायिभिर्विचारेण । क्रमस्तुनविवक्षितः उक्तंच 'आचार्यात्पादमादत्तेपादंशिष्यःस्वमेधया । कालेनपादमादत्तेपादंसब्रह्मचारिभिः' इति १६ धर्मादयइति । यस्यब्रह्मचर्यस्यरूपंस्वरूपभुनाइत्यर्थः अन्यानिचांगानिआसनप्राणजयादीनि । बलंयोगेनित्योद्युक्तता ब्रह्मार्थोवेदार्थः कर्मब्रह्मणीतयोर्योगेनअधिगमेनब्रह्मचर्यंफलतीत्यर्थः १७ एवमिति । अहंकरोमीत्यभिमानंविनातत्प्रकाशकंवचनंचविनागुर्वर्थार्थंप्रवृत्तःसःआचार्यः वृत्तिंजीविकांएतिप्राप्नोति वृत्तिर्वैतेनंशिष्यस्येतिशेषः १८ वसन्ब्रह्मचर्येइतिशेषः सर्वतःसर्वैःप्रकारैः वर्धतिवर्धते वर्षतिधनैरितिशेषः १९ । २० । २१ आकांक्ष्येति । रसभेदःपारदगुटिकाविशेषश्चिंतामणिसंज्ञस्तंचिंतितवस्तुप्रदंअर्थयंते तेषांरसभेदार्थिनांयथाआकांक्ष्यस्यलिप्सितस्यार्थस्यसंयोगःप्राप्तिस्ततोयादृक्भावोभवति एवमेवएतेदेवादयःसमाज्ञायब्रह्मचर्यमुपेत्यताहृग्भावंसत्यसंकल्पत्वाच्चिंतितवस्तुप्रदत्वंगताः २२ यइति । सर्वचतुष्पाद्ब्रह्मचर्यं यआश्रयेत्वशरीरंचपावयेत । बाल्यंरागद्वेषादिराहित्यं वेदांतार्थानांयुक्तिपूर्वकमनुचिंतनेनतत्त्वनिश्चयंवा । अंतकालेइत्यनेनयावज्जीवंउत्क्रमप्रकारेबाल्येतिष्ठेदितिदर्शितं यथो

कालेनपादंलभतेतथार्थंततश्चपादंगुरुयोगतश्च ॥ उत्साहयोगेनचपादमृच्छेच्छास्त्रेणपादंचततोऽभियाति १६ धर्मादयोद्वादशयस्यरूपमन्यानिचांगानितथाबलंच ॥ आचार्ययोगेफलतीतिचाहुर्ब्रह्मार्थयोगेनचब्रह्मचर्यम् १७ एवंप्रवृत्तोयदुपालभेतवैधनमाचार्यायतदनुप्रयच्छेत ॥ सतांवृत्तिंबहुगुणामेवमेतिगुरोःपुत्रेभवतिचवृत्तिरेषा १८ एवंवसन्सर्वतोवर्धतीहबहून्पुत्रान्लभतेचप्रतिष्ठाम् ॥ वर्षतिचास्मैप्रदिशोदिशश्चवसंत्यस्मिन्ब्रह्मचर्येजनाश्च १९ एतेनब्रह्मचर्येणदेवादेवत्वमाप्नुवन् ॥ ऋषयश्चमहाभागाब्रह्मलोकंमनीषिणः २० गंधर्वाणामनेनैवरूपमप्सरसामभूत् ॥ एतेनब्रह्मचर्येणसूर्योऽप्यह्नायजायते २१ आकांक्ष्यार्थस्यसंयोगाद्रसभेदार्थिनामिव ॥ एवंह्येतेसमाज्ञायताहृग्भावंगताइमे २२ यआश्रयेत्पावयेच्चापिराजन्सर्वंशरीरंतपसातप्यमानः ॥ एतेनवैबाल्यमभ्येतिविद्वान्मृत्युंतथासजयत्यंतकाले २३ अन्तवतःक्षत्रियतेजयंतिलोकान्जनाःकर्मणानिर्मलेन ॥ ब्रह्मैवविद्वांस्तेनचाभ्येतिसर्वंनान्यःपन्थाअयनायविद्यते २४ धृतराष्ट्रउवाच ॥ आभातिशुक्लमिवलोहितमिवाथोकृष्णमथांजनंकाद्रवंवा ॥ सद्ब्रह्मणःपश्यतियोऽत्रविद्वान्कथंरूपंतदमृतमक्षरंपदम् २५ ॥ सनत्सुजातउवाच ॥ आभातिशुक्लमिवलोहितमिवाथोकृष्णमायसमर्कवर्णम् ॥ नपृथिव्यांतिष्ठतिनान्तरिक्षेनैतत्समुद्रेसलिलंबिभर्ति २६

क्तं । शक्नोतीहैवयःसोढुंप्राक्शरीरविमोक्षणात् । कामक्रोधोद्भवंवेगंसयुक्तःससुखीनरः' इति २३ अंतेति । तेअविद्वांसः अंतवतःअनित्यांल्लोकान्कर्मणाजयंति विद्वांस्तुब्रह्मैवसार्वात्म्यान्सर्वंतेनज्ञातेनब्रह्मणाअभ्येति अतस्तस्यकर्मप्राप्यंकिंचित्फलंनावतिष्ठतेइत्यर्थः अतःज्ञानादन्यःपंथाःअयनायमोक्षायनविद्यते । ज्ञानादेवतुकैवल्यमित्यवधारणात् २४ नान्यःपंथाअयनायविद्यतइतिश्रुत्वा 'तूष्णींभूतउपासीतनचेष्टेन्मनसाऽपिच । उपावर्तस्वतद्ब्रह्मअंतरात्मनिविश्रुतम्' इतिप्रागुक्तप्रकारेणआत्मानमनुसंदधानस्तमनवाप्यनानावर्णानाडीमार्गान् अंतर्हृदयेपश्यन्पृच्छति आभातीति । सद्ब्रह्मणोरूपंयोविद्वानत्रहृदयेपश्यतिसशुक्लादिरूपमिवअनवस्थितरूपंब्रह्मपश्यति । अतःकथंरूपंकीदृक्रूपंतदक्षरंव्यापकंअमृतमविनाशिपदंपदनीयंतद्ब्रूहीतिशेषः काद्रवंकुत्सितःपरपीडकःद्रवोगतिर्यस्यसकाद्रवोधूमः तद्वर्णकाद्रवं कद्रुपिंगलंतद्वर्णं श्रूयंतेचप्रब्रह्ममार्गेरूपाणि । 'तस्मिन्शुक्लमुतनीलमाहुःपिंगलंहरितंलोहितंच । एषपंथाब्रह्मणाह्यनुवित्तस्तेनैतिब्रह्मवित्पुण्यकृत्तैजसश्च' इति २५ उत्तरमाह—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आभातीति । ब्रह्ममार्गेयद्यपिशुक्लादिरूपाणिभांतितथाऽपियत्ब्रह्मणोरूपंतत्पृथिव्यादिषुनास्ति । ' अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययंतथाऽरसंनित्यमगंधवच्चयत् ' इति तत्रशब्दादीनांनिषेधात् तेषांशब्दादिमत्त्वात् रूपांतराणितुब्रह्मप्राप्तिचिन्हानि नतुब्रह्मरूपाणि तथाचश्रुतिः । ' नीहारधूमार्कानिलाऽनलानांखद्योतविद्युत्स्फटिकशशीनां । एतानिरूपाणिपुरःसराणिब्रह्मण्यभिव्यक्तिकराणियोगे ' इति । समुद्रेसंसारसागरे एनंपरमात्मानंसलिलंसलिलोपलक्षितःपंचभूतात्मकोदेहः नबिभर्ति । जीवानामिवब्रह्मणउपाधिजंदुःखंनास्तीत्यर्थः । यद्वा सामुद्रेजलेएतद्रूपंनास्तीत्यर्थः २६ नतारकास्विति रूपादिराहित्यस्यैवप्रपंचः २७ नामरूपात्मकेप्रपंचेसतितद्रहितत्वंब्रह्मणोवक्तुंरूपप्रपंचादन्यत्वमुक्त्वानामप्रपंचादप्यन्यत्वमाह नैवर्क्षुतदित्यादिना । तदित्यनेनअर्थात्ब्रह्मणोनामनिर्दिश्यते विमलेषुवैश्वानरसामादिषु रथंतरबार्हद्रथेचपृष्ठ्यसामनी । महाव्रतेयज्ञविशेषेऽपिनैवतदृश्येत्पश्येत् कर्मभिरपितद्दर्शनंनप्राप्यतेइत्यर्थः । ' नास्त्यकृतःकृतेन ' इतिश्रुतेः । अकृतःमोक्षःकृतेनकर्मणानास्तीतिश्रुत्यर्थः । यतः तत्ध्रुवंनित्यम २८ अपारणीयंअनतिक्रमणीयंअहेयत्वात् तमसःअज्ञानरूपादुपाधेःपरस्तात्पराचीनं अंतकःकालः तत्ब्रह्मअप्येतिगच्छति । प्रलयांतकालोऽपितत्रलीयतइत्यर्थः । अणीयइतिदुर्लक्ष्यं । क्षुरधारयासममितिअत्यंतात्रहितेनग्राह्यं । महच्चपर्वतेभ्यइतिउपलक्षणंसर्वस्य सर्वस्मादपिमहदित्यर्थः २९ प्रतिष्ठाअधिष्ठानं अमृतंनिर्विकारं । विकारोहिविकारांतरमापद्यमानोऽमृतउच्यते । लोक्यंतइतिलोकादृश्यमात्रं । ब्रह्मवृहत् यशोरमणीयमपितदेव । ' तस्यनाममहद्यशः ' इतिहिश्रुतेः । तस्मादुपादानात्कनकात्कुंडलादीनीवभूतानिजातानि । यतः सत्रैवप्रलयंमृदिघटइवयांति । एतेनब्रह्मणोजगत्कारणत्वमुक्तं तथाचश्रुतिः ' यतोवाइमानिभूतानिजायंते । येनजातानिजीवंति । यत्प्रयंत्यभिसंविशंतीति । तद्विजिज्ञासस्वतद्ब्रह्मेति ' ३० अनामयंनिर्द्वंद्वंउद्यतंजगदाकारेणउद्गतं महद्यशः परंव्यापकं आकाशादिभ्योऽपिमहदित्यर्थः । वाचइतिषष्ठीतृतीयार्थे कवयःविकारंवाचैवास्तीतिवदंतिनस्वरूपेणास्तीत्यर्थः तथाचश्रुतिः ' वाचारंभणंविकारोनामधेयम् ' इति वागालंबनत्वंविकारस्याह । यस्मिन्निदंजगत्प्रतिष्ठितंरज्ज्वामुरगवल्लीनं तद्येविदुस्तेअमृताःमुक्ताभवंति ३१ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ समाप्ताज्ञानप्रधानायोगोपसर्जनाब्रह्मविद्या । इदानींयोगप्रधानांज्ञानोपसर्जनांतांवक्तुमध्यायद्वयमारभ्यते । यत्रपूर्वंचित्तवृत्तिनिरोधेनत्वंपदार्थंज्ञात्वापश्चाद्वेदांतश्रवणादिनातस्यब्रह्मत्वंनिश्चीयतेसाआद्या । यत्रतुश्रवणादिनापूर्वंपारोक्ष्येणप्रतीचोब्रह्मभावंनिश्चित्यपश्चान्निदिध्यासनेनसःअपरोक्षीक्रियतेसाद्वितीया । क्रमद्वयेऽपिफलैक्यात्साधनजातमप्येकरूपमेवेतिदर्शयितुंप्रागुक्तानेवहेयान्दोषान्उपादेयान्गुणांश्चदर्शयति शोकःक्रोधश्चेत्यादिना । तत्रक्रोधादयःप्राग्व्याख्याताएव तथाऽपिकचिद्विशेषोदृश्यतेसएवव्याख्यायते । लोभःस्पृहा । मोहःप्रज्ञायाअभावः । अत्रापिलोभइतिपाठेऽपिसएवार्थः लुभविमोहनइतिधात्वर्थानुगमात् । परासुतानिद्रापरत्वं । कृपाऽत्रस्नेहः १

नतारकासुनचविद्युदाश्रितंनचाभ्रेषुदृश्यतेरूपमस्य ॥ नचापिवायौनचदेवतासुनैतच्चंद्रेदृश्यतेनोतसूर्ये २७ नैवर्क्षुतन्नयजुःषुनाप्यथर्वसुनदृश्यतेवैविमलेषुसामसु ॥ रथंतरेबार्हद्रथेवाऽपिराजन्महाव्रतेनैवदृश्येद्ध्रुवंतत् २८ अपारणीयंतमसःपरस्तात्तदंतकोऽप्येतिविनाशकाले ॥ अणीयोरूपंक्षुरधारयासमंमहच्चरूपंतद्वैपर्वतेभ्यः २९ साप्रतिष्ठातदमृतंलोकास्तद्ब्रह्मतद्यशः ॥ भूतानिजज्ञिरेतस्मात्प्रलयंयांतितत्रहि ३० अनामयंतन्महदुद्यतंयशोवाचोविकारंकवयोवदंति ॥ यस्मिन्जगत्सर्वमिदंप्रतिष्ठितंयेतद्विदुरमृतास्तेभवंति ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिसनत्सुजातवाक्येचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ सनत्सुजातउवाच ॥ शोकःक्रोधश्चलोभश्चकामोमानःपरासुता ॥ ईर्ष्यामोहोविधित्साचकृपाऽसूयाजुगुप्सुता १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पापंपापफलंकर्म व्यवस्यतिआरभते मूढसंज्ञःमूढबुद्धिः २ उग्रःनिर्दयः परुषःरूक्षवाक् वदान्योवहुभाषी नसभाजयंतेपरंनमानयंति ३ बहुप्रशंसीआत्मस्तुतिपरः ४ महाव्रतामहाव्रतानि सुपांसुलुगि तिसुपोडादेशश्छांदसः ५ नास्यस्वंस्वीयंकिमपिनास्ति धर्मादिष्वेकैकस्मिन्नपिपक्षपातेसतितदर्थंसर्वंत्यजतीत्यर्थः ६ ब्रह्मैवमुख्यंप्राप्यंयेषांतेषाम् ७ परीवादःपरदोषकीर्तनं सत्यथार्थभूतं असत्आ रोपितम् ८ अप्रकीर्तितइति। दमविरोधिनएवप्रातिकूल्यादयोमददोषत्वेनसूचिताअपिशृंगग्राहिकयाप्रकर्षेणविधिमुखेननप्रोक्ताइत्यर्थः। लोकद्वेष्यंपारदार्यादि। प्रातिकूल्यंधर्माद्विघ्नाचरणं। अभ्य सूयागुणिषुदोषारोपः ९ कामःरूयभिलाषः। पारतंत्र्यंमद्यादिवशत्वं। पैशुनंराजद्वारादौपरदोषसूचनं। अर्थहानिःनटनर्तकवेश्यादिषु दंडेनवा वित्तनाशः। विवादोवैरम् १० मोदोहर्षः दर्पहेतुः। हृष्टोदृप्यतीत्यापस्तंबोक्तेः। अतिवादोनिर्मर्यादंवचनं। संज्ञानाशःकार्याकार्यविवेकराहित्यं। अभ्यसूयितानैरंतर्येणपरद्रोहशीलता। एतदत्रदत्वत्त्वंविगर्हितंनिंदितंसद्भिः। सदाहीत्यापत्कालेऽपिना

द्वादशैतेमहादोषामनुष्यप्राणनाशनाः ॥ एकैकमेतेराजेंद्रमनुष्यान्पर्युपासते ॥ यैराविष्टोनरःपापंमूढसंज्ञोव्यवस्यति २ स्पृहयालुरुग्रःपरुषोवावदान्यःक्रोधंबि भ्रन्मनसावैविकत्थी ॥ नृशंसधर्माःषडिमेजनावैप्राप्याप्यर्थंनोतसभाजयंते ३ संभोगसंविद्विषमोऽतिमानीदत्वाविकत्थीकृपणोदुर्बलश्च ॥ बहुप्रशंसीवनिताद्वि ट्सदैवसप्तैवोक्ताःपापशीलान्नृशंसाः ४ धर्मश्चसत्यंचतपोदमश्चअमात्सर्यंह्रीस्तितिक्षाऽनसूया ॥ दानंश्रुतंचैवधृतिःक्षमाचमहाव्रताद्वादशब्राह्मणस्य ५ योनैते भ्यःप्रच्यवेद्द्वादशभ्यःसर्वामपीमांपृथिवींसशिष्यात् ॥ त्रिभिर्द्वाभ्यामेकतोवार्थितोयोनास्यस्वमस्तीतिचवेदितव्यम् ६ दमस्त्यागोऽथाप्रमादइत्येतेष्वमृतं स्थितम् ॥ एतानिब्रह्ममुख्यानांब्राह्मणानांमनीषिणाम् ७ सद्वाऽसद्वापरीवादोब्राह्मणस्यनशस्यते ॥ नरकप्रतिष्ठास्तेस्युर्यएवंकुर्वतेजनाः ८ मदोऽष्टादशदोषःस्स्या त्पुराऽयोऽप्रकीर्तितः ॥ लोकद्वेष्यंप्रातिकूल्यमभ्यसूयामृषावचः ९ कामक्रोधौपारतंत्र्यंपरिवादोऽथपैशुनम् ॥ अर्थहानिर्विवादश्चमात्सर्यंप्राणपीडनम् १० ईर्ष्या मोदोऽतिवादश्चसंज्ञानाशोऽभ्यसूयिता ॥ तस्मात्प्राज्ञोनमाद्येतसदाह्येतद्विगर्हितम् ११ सौहृदेवैषड्गुणावेदितव्याःप्रियेहृष्यंत्यप्रियेचव्यथंते ॥ स्यादात्मनःसु चिरंयाचतेयोददात्ययाच्यमपिदेयंखलुस्यात् ॥ इष्टान्पुत्रान्विभवान्स्वांश्चदारानभ्यर्थितश्चार्हतिशुद्धभावः १२ त्यक्तद्रव्यःसंवसेन्नेहकामाद्भुंक्तेकर्मस्वाशिषंबाधतेच १३ द्रव्यवान्गुणवानेवंत्यागीभवतिसात्विकः ॥ पंचभूतानिपंचभ्योनिवर्तयतितादृशः १४

श्रयणीयमितिसूचितम् ११ सुहृदांप्रियेसतिहर्षः अप्रियेसतिव्यथेतिद्वौसौहृदगुणौ। तृतीयमाह स्यादिति। सुहितमितिपाठेसुतरांहितंइष्टंपुष्टिकरं। देयंदातारं। भव्यगेयेतिवत्कर्तरिकृत्यः। योदा तारंअयाच्यमपिपुत्रादिकंमुख्यंकर्मभूतंयाचतेसअभ्यर्थितःप्रार्थितोदाता तस्मैइष्टादीन्अर्हतिदातुमितिविशेषः सार्धश्लोकोवाक्यम् १२ चतुर्थमाह त्यक्तेति। यस्मैसर्वस्वंदत्तंतस्यगृहेकामात् मयाऽयमुपकृत इतिबुद्धितःनसंवसेत्। तेनकदाचिदनादृतःसन्सौहार्दभंगंकुर्यादितिभावः। पंचममाह भुंक्तेकर्मेति। स्वकर्मार्जितमेवधनंभुंक्ते नतुमित्राद्यर्जितं अन्यथाकालेनहेलनांप्राप्यसौहृदभंगोमाभूदिति। षष्ठमाह स्वाशिषंबाधतेचस्वस्यश्रेयोऽपिमित्रहितार्थंनाशयतीत्यर्थः। पाठांतरेस्वासितंस्वस्यानंराज्यादिकंआस्तेऽस्मिन्निितिव्युत्पत्त्याज्ञेयं। स्वाशिवमितिपाठेस्वस्यआसमंतादशिवंश्रेयस्करमित्यर्थः १३ द्रव्यवा न्गृहस्थः एवंउक्तरीत्यागुणवान् त्यागीदाता सात्विकःसत्वप्रधानश्चयोभवतितादृशःपुरुषःपंचभ्यःशब्दादिभ्यः पंचभूतानिश्रोत्राद्याकारेणपरिणतानिइंद्रियाणिनिवर्तयति १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

म. भा. टी एतत्स्वविपयेभ्यइंद्रियाणांनिवर्तनंसमृद्धंपुष्कलमपिकेवलंतपएवऊर्ध्वंऊर्ध्वगतिप्रदंभवति नज्ञानवदिहैवकृतकृत्यतामापादयतीत्यर्थः । केषामित्यतआह सत्वादिति । येसत्वाद्धैर्यात्च्यवंतेतीव्रवैराग्याभावा
त्तेषांचसंकल्पेनब्राह्मलौकिकान्दिव्यान्भोगान्भोक्ष्येइत्येवंरूपेणसमाहितंसंभृतंतपोभवतितेषामेवोर्ध्वगतिर्भवतीत्यर्थः १५ यतःसंकल्पाद्यज्ञाःप्रवर्धंते तस्यैवसत्यस्यसंकल्पस्यावधारणात् । 'संकल्पादे उद्यो०
वास्यपितरःसमुत्तिष्ठंति' इतिश्रुतेर्योगीसत्यसंकल्पोभवति । अन्यस्यएकस्ययज्ञःमनसैवभवतिसत्यसंकल्पत्वात् । तथाहिपाख्यायते त्रितोनाममुनिर्भ्रातृभ्यांकूपेपातितःसन्तत्रैवमनसाकृत्स्नंयज्ञंचकारेति ।
॥ ४२ ॥ 'त्रितःकूपेऽवहितोदेवान्हवतऊतये' इतिमंत्रवर्णाच्चैतद्गम्यते । अवहितोऽध्यायन् हवते आह्वयति ऊतयेयज्ञसंतत्यै । अन्यस्यमध्यमस्यवाचैवब्रह्मयज्ञजपादिनायज्ञोभवति । अन्यस्यप्राकृतस्य कर्मणाआ अ०
ज्यपशुपुरोडाशीयादिप्रधानयाक्रियया १६ संकल्पेति । सगुणब्रह्मवेदनात्सत्यसंकल्पंपुरुषं असंकल्पश्चिदात्माऽधितिष्ठतिभृत्यमिवराजा । ननुअतएवचानन्याधिपतिरितिविदुषःसत्यसंकल्पत्वादेवअनन्या
धिपतित्वंकथमुक्तं । ईश्वरांतराभिप्रायेणेतिगृहाण तथाचश्रुतिः । 'तस्यहनदेवाश्चनाभूत्याईशतआत्माह्येषांसभवति' इति । देवाश्चनदेवाअपिहप्रसिद्धं तस्यब्रह्मविदःअभूत्यैअनैश्वर्यायनईशतेनसमर्था ४६
भवंति तत्रहेतुःआत्माहीति इतिश्रुत्यर्थः । किंचअन्यदपिमेमत्तःशृणु । तदेवाह ब्राह्मणस्यनिर्गुणब्रह्मविदःसंकल्पविशेषेणअसंकल्पोऽधितिष्ठति । सगुणोपासकापेक्षयानिर्गुणविदिसत्यसंकल्पत्वादिकम

एतत्समृद्धमप्यूर्ध्वंतपोभवतिकेवलम् ॥ सत्वात्प्रच्यवमानानांसंकल्पेनसमाहितम् १५ यतोयज्ञाःप्रवर्धंतेसत्यस्यैवावरोधनात् ॥ मनसाऽन्यस्यभवतिवाचा
ऽन्यस्याथकर्मणा १६ संकल्पसिद्धंपुरुषमसंकल्पोऽधितिष्ठति ॥ ब्राह्मणस्यविशेषेणकिंचान्यदपिमेशृणु १७ अध्यापयेन्महदेतद्यशस्यंवाचोविकाराःक
वयोवदंति ॥ अस्मिन्योगेसर्वमिदंप्रतिष्ठितंयेतद्विदुरमृतास्तेभवंति १८ नकर्मणासुकृतेनैवराजन्सत्यंजयेज्जुहुयाद्वायजेद्वा ॥ नैतेनबालोऽमृत्युमभ्येतिराजन्रतिं
चासौनलभत्यंतकाले १९ तूष्णींमेकउपासीतचेष्टेतमनसाऽपिन ॥ तथासंस्तुतिनिंदाभ्यांप्रीतिरोषौविवर्जयेत् २० अत्रैवतिष्ठन्क्षत्रियब्रह्माविशतिपश्यति ॥
वेदेषुचानुपूर्व्येणएतद्विद्वन्ब्रवीमिते २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिसनत्सुजातवाक्येपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ सनत्सु
जातउवाच ॥ यत्तच्छुक्रंमहज्ज्योतिर्दीप्यमानंमहद्यशः ॥ तद्वैदेवाउपासतेतस्मात्सूर्योविराजते ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् १

तिशयेनाविर्भवतीत्यर्थः १७ एतद्योगशास्त्रंअध्यापयेत् शिष्यान्ग्राहयेत् यतःयशस्यंयशसेब्रह्मणेतत्प्राप्त्यैहितं । इतोऽन्यत्शास्त्रंवाचोविकाराएव एतच्चकवयोवदंति । योगेयोगिनितदधीनंसर्वमित्यर्थः
येतत्तंयोगंविदुः शेषंस्पष्टं १८ कर्मणासत्यंब्रह्मनजयेत्नप्राप्नुयात्यत्जुहुयात्यत्यजेद्वाएतेनहोमयागात्मकेनकर्मणाबालःअविद्वान् अमृत्युंमोक्षं नजयतिनप्राप्नोति रतिंआनंदं लभतिलभते १९ तूष्णी
मित्यर्धोव्याख्यातः । स्तुत्याप्रीतिं निंदयारोषंचवर्जयेत् २० अत्रेति । हेक्षत्रिय वेदेषुपूर्वोक्तदृष्टिभेदेषु आनुपूर्व्येणआरोपव्याप्तिश्चापवादक्रमेणतिष्ठन् अत्रैवब्रह्मपश्यति आविशतितादात्म्यंच महा
काशवद्घटाकाशन्यायेनउपाधिविलयात्प्राप्नोतितस्माद्दृष्टार्थाऽनंतफलाचब्रह्मविद्याऽदृष्टार्थात्विनाशिफलात्कर्मणःश्रेयसीतिज्ञात्वाज्ञानार्थमेवयतेतेतितेतुभ्यंब्रवीमि २१ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये
भारतभावदीपेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ॥ पूर्वाध्यायांतेमनसाऽपिनचेष्टेतेत्युक्तंतत्रमनसश्चेष्टाराहित्येसतिप्रइताब्रह्मचर्यादियत्नेनशून्यशेषतैवसाधिताभवतीत्याशंक्यशू
न्यवदेवनिर्धर्मकंशून्यभावस्यापिप्रकाशकंसद्रूपंब्रह्मप्रत्यगभिन्नत्वेनज्ञेयमस्तीत्यस्मिन्नर्थेमंत्रानुदाहरतियोगिप्रत्यक्षंचपुनःपुनःप्रमाणत्वेनोपन्यस्यति यत्तच्छुक्रमित्यादिनाऽध्यायेन । यत्तच्छुक्रंबीजमिवबीजंविश्वो ॥ ४९ ॥
त्पत्त्यादिमूलकारणंसर्वचेष्टाप्रवर्तकंआनंदरूपं । महत्वृत्तिरूपोपाधिशून्यं । ज्योतिर्ज्ञप्तिमात्रं । दीप्यमानंसूर्यादिरूपेण । महद्यशोनामकं । तद्देवदेवाइंद्रियाणिउपासतेअनुसरंति तस्मादेवमूलकार-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

णात्सूर्योजगत्प्रसवधर्मामायोपाधिरीश्वरोविराजते तथाचश्रुतयः । 'आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंते । आनंदेनजातानिजीवंति । आनंदंप्रयंत्यभिसंविशंतीति । कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेष आकाशआनंदोनस्यात् । येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धः । नतस्येशेकश्चनतस्यनाममहद्यशः । नप्राणेननापानेनमर्त्योजीवतिकश्चन । इतरेणतुजीवंतियस्मिन्नेतावुपाश्रितौ । प्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुः' इत्यादयः । तंपरमात्मानंयोगिनःचित्तवृत्तिनिरोधेनभगवंतंसर्वैश्वर्यवंतंसंप्रज्ञाते । असंप्रज्ञातेतुसनातनंअखंडैकरसंपश्यंतीतिसर्वत्रज्ञेयं योगेनैवतंपरमात्मानंपश्येन्नान्यथा यथाऽऽहदक्षः । 'स्त्रसंवेद्यंहितद्ब्रह्मकुमारीस्त्रीसुखं यथा । अयोगीनैवजानातिजात्यंधोहियथाघटं' इति १ अस्यैवमंत्रस्यविवरणार्थाउत्तरेमंत्राः शुक्रात् आनंदात्तंप्राप्येत्यर्थः ब्रह्मजगतोबृंहकंपरमव्योमाख्यंअव्याकृतंवाऽवस्तुसदपिचैतन्यप्रतिबिंबंप्राप्य प्रभवति जगज्जन्मादिकार्येसमर्थंभवति तेनैवचवर्द्धते । अतस्तच्छुक्रंज्योतिषांसूर्यादीनांमध्येऽन्तःस्थितत्वात्तपतिप्रकाशतेतथाचगीता । 'यदादित्यगतंतेजोजगद्भासयतेऽखिलं । यच्चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकम्' इति । अतप्तंअन्येनाप्रकाशितंस्वयंज्योतिरित्यर्थः । तापनंसूर्यादीनामपिभयप्रदं । भीषास्माद्वातःपवतेभीषोदेतिसूर्यः । भीषाऽस्मादग्निश्चेंद्रश्चमृत्युर्धावतिपंचमइति' इतिश्रुतेः २ अपइति । सलिलस्यसलिलमिवसलिलंएकरसंब्रह्म 'सलिलएकोद्रष्टाऽद्वैतोभवति' इतिश्रुतिप्रसिद्धं तस्यमध्येस्थिताभ्योऽद्भ्यःअल्पलक्षितेभ्यःपंचमहाभूतेभ्यःसकाशादुत्पन्नाःअपःपांचभौतिकंदेहंअंतरिक्षेहृदयाकाशेशिश्रियातेश्रयतः कौ उभौदेवौचिद्रूपत्वेनद्योतमानौजीवेश्वरौसुप्तिप्रलययोःक्रमेणतंद्रावंतौ ताभ्यामन्यःअतंद्रितःनिर्मायःसवितुःजगत्कारणस्य विवस्वान् वसआच्छादने वस्वान्आच्छादनवान् त

शुक्राद्ब्रह्मप्रभवतिब्रह्मशुक्रेणवर्द्धते ॥ तच्छुक्रंज्योतिषांमध्येऽतप्तंतपतितापनम् ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् २ अपोऽथअद्भ्यःसलिलस्यमध्येउभौ देवौशिश्रियातेऽन्तरिक्षे ॥ अतंद्रितःसवितुर्विवस्वानुभौबिभर्तिपृथिवींदिवंच ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् ३ उभौचदेवौपृथिवींदिवंचदिशःशुक्रोभुवनं बिभर्ति ॥ तस्माद्दिशःसरितश्चस्रवंतितस्मात्समुद्राविहितामहांताः ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् ४ चक्रेरथस्यतिष्ठंतोऽध्रुवस्याव्ययकर्मणः ॥ केतुमंतंवहंत्यश्वास्तंदिव्यमजरंदिवि ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् ५ नसादृश्येतिष्ठतिरूपमस्यनचक्षुषापश्यतिकश्चिदेनम् ॥ मनीषयाऽथोमनसाहृदाचयएनंविदुरमृतास्तेभवंति ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् ६

द्विपरीतोविवस्वान् अपरिच्छिन्नसंविद्रूपः संततमनुदितानस्तमितप्रकाशःसर्वाधिष्ठानभूतः उभौजीवेश्वरौपृथिवींदिवंचबिभर्त्ति । आसध्रीचीःसविषूचीर्वसानावितिपाठे सःशुक्रसंज्ञःशुद्धआत्मा । कीदृशौउभौदेवौ सध्रीचीःविषूचीश्चआवसानौ दिशःउपदिशश्चपटवद्वसानौ दिगंतपर्यंतंविस्तीर्णावित्यर्थः । व्यवहिताश्चेतिछांदसंक्रियोपसर्गयोर्व्यवधानं शेषंप्राग्वदेव ३ एतदेवाह उभाविति । देवौजीवेश्वरौपृथिव्यादिकंभुवनंब्रह्मांडंशुक्रोबिभर्ति । तस्मात्सर्वोत्पत्तिमाह तस्मादिति । महान्दुरधिगमोऽन्तोयेषांतेमहांताः समुद्राःकामाः कामंसमुद्रमाविशेतिमंत्रलिंगात् ४ चक्रेइति । रथस्यशरीरस्य । 'रथःस्यंदनदेहयोः' इतिविश्वः । अध्रुवस्यविनाशिनोऽपिअव्ययंअविनाशिकर्मयस्यतस्यअव्ययकर्मणः । चक्रेचक्रवच्चालकेप्राक्कर्मणिनिमित्तेसतितिष्ठंतःकर्माधीनाइत्यर्थः । अश्वाः इंद्रियाणि शरीररथंविषयदेशंप्रतिनयतः केतुमंतंप्रज्ञावंतंजीवं । किंज्ञानेऽस्माच्चुन् । तंपरमात्मानंप्रति वहन्ति वहतिर्द्विकर्मा । वश्यैरिंद्रियाश्वैर्देहरथेयोजितैःजीवःपरमात्मतांनीयते अन्यथाशरीरेनष्टेऽपितत्कृतंकर्मनक्षीयतेऽतःशरीरांतरेणसयएवबध्यते । दिव्यंअलौकिकंअहंप्रत्ययविषयादन्यमशनायाद्यतीतमित्यर्थः अजरमितिसर्वविकारप्रतिषेधः दिविहार्दाकाशे ५ अस्यरूपंआकृतिःसादृश्येननिष्ठतिअनुपमस्वरूपमित्यर्थः । नचक्षुषेतिसर्वेंद्रियगोचरत्वंनिषिद्ध्यते 'अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं' इतिरूपादिहीनत्वश्रुतेः । मनीषयामनसोनिग्रहेण मनसासूक्ष्मेण 'मनसैवानुद्रष्टव्यम्' इतितस्यकरणत्वश्रुतेः । हृदाहृदुपलक्षितेदेहेनिगृहीतेनमनसा येएनंविदुःतेअमृताःमुक्ताभवंति ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तदवेदनेसंसारानुच्छेदमाह द्वादशेति । द्वादशसंख्याःपूगाःसमुदायायस्यांतांद्वादशपूगां तेच । 'चित्तादिपूगःस्मरणादिपूगःश्रोत्रादिपूगःश्रवणादिपूगः । वागादिपूगोवचनादिपूगःशब्दादिपूगोविषयदादिपूगः प्राणादिपूगःश्वसनादिपूगःसंस्कारपूगःसुकृतादिपूगः । एतैर्मंडापूगत्ररैरविद्यानद्यामधश्चोपरिचैतिजीवः ' तादृशींनित्यप्रवाहवर्तींसरितमविद्याख्यांपिबंतस्तत्कृतैरिष्टैःपुत्रपश्वादिभिर्लब्धैस्तृप्यंतः देवैश्चक्षुरादीनामनुग्राहकैःसूर्यादिभिस्तत्तद्विषयदर्शनद्वाराऽनेकसंस्कारसंततिसंतन्वानैःरक्षितांदेवरक्षितां तेजीवाःतस्याअविद्यानद्याःमधु पुत्रपश्वादिकंमधुरंफलंईक्षंतःपश्यंतस्तल्लिप्सयाइहयुक्ताख्येऽधिष्ठानेभासमानांघोरां महाभयंकरांसंचरंति ऊर्ध्वाधोमार्गेषुपुनःपुनरावर्त्तंतइत्यर्थः । इहयत्राधिष्ठानेसंचरंतितंपरमेश्वरंयोगिनःपश्यंति ७ ननुइहकृतस्यकर्मणःकृत्स्नस्यअमुत्रैवभोगात्कर्मशेषाभावेकुतःपुनरावृत्तिःकिंतुमुक्तिरेवभवतीत्याशंक्याह तदर्द्धेति । तत्मधुकर्मफलं अर्धमासंअर्धमासश्चंद्रोयस्मिन्भोग्यत्वेनतत्अर्धमासंभवति तथाहि । 'तेषांसोमोराजाऽन्नंतंदेवाभक्षयंति' इतिश्रुत्याऽमुत्रगत्वादेवभावंप्राप्ताइष्टादिकारिणःसोमस्थममृतंपिबंतीतिदर्शितं । तथाचभ्रमरोजीवःइतस्ततोभ्रमणशीलःअमुत्रसोमरूपमर्धंकर्मफलंभुंक्तेशेषेणात्रावर्त्ततइत्यर्थः । संचिंत्येत्यनेनआमुष्मिकफलभोगानंतरंऐहिकफलभोगवासनाऽप्यस्तीतिसूचितं । द्विविधंहिकर्म किंचिदामुष्मिकफलं किंचिदैहिकफलं तत्रैकंभुक्त्वाइतरार्थमत्रावतरतीतिश्लिष्टं श्रुतिश्च । 'यावत्संपातमुपित्वाऽथैतमेवाध्वानंपुनर्निवर्त्ततेतद्यइहरमणीयचरणाअभ्याशोहतेरमणीयांयोनिमापद्यंतेकपूयचरणाःकपूयांयोनिमापद्यंते ' इत्याह । संपातःकर्म चरणंकर्मशेषःअभ्याशोहशीघ्रमेवेतिश्रुतिपदानामर्थः । यएवंविधोजीवःसएवईशानःअंतर्यामीसर्वभूतेषुतिष्ठति । सएवचहविर्भूतंहविर्भिःसिद्धंयज्ञंचकल्पितवान् वेदस्य

द्वादशपूगांसरितंपिबंतोदेवरक्षिताम् ॥ मध्वीक्षंतश्चतेतस्याःसंचरंतीहघोराम् ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् ७ तदर्धमासंपिबतिसंचिंत्यभ्रमरो मधु ॥ ईशानःसर्वभूतेषुहविर्भूतमकल्पयत् ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् ८ हिरण्यपर्णमश्वत्थमभिपद्यह्यपक्षकाः ॥ तेतत्रपक्षिणोभूत्वाप्रपतंतियथादिशम् ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् ९ पूर्णात्पूर्णान्युद्धरंतिपूर्णात्पूर्णानिचक्रिरे ॥ हरंतिपूर्णात्पूर्णानिपूर्णमेवावशिष्यते ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् १०

वैदिकमार्गस्यचप्रवर्त्तकइत्यर्थः । एतेनत्वंपदार्थस्यतत्पदार्थाभेदउक्तः । योयज्ञंअकल्पयत्तंयोगिनःपश्यंति ८ ननुईश्वरस्यजीवभावेकिंकारणमतआह हिरण्येति । हिरण्यानिहरणशीलानिआपातरमणीयत्वात्पर्णानीवपर्णानिअवयवाःस्त्रीपुत्रादयोयस्यतंहिरण्यपर्णं अश्वत्थंनश्वोऽपितिष्ठतीत्यश्वत्थोनश्वरःअविद्यावृक्षः तमभिपद्यप्राप्य अपक्षकाःनसंतिपक्षाःउत्क्रमणहेतवउपाधयःप्राणरूपायेषांतेचिदात्मानः तत्र अविद्यायांपक्षिणोभूत्वाप्राणाद्युपाधिप्राप्त्याउत्क्रमणयोग्याभूत्वा यथादिशंयथावासनंप्रपतंति तासुतासुयोनिष्वित्यर्थात् । बहुवचनंऔपाधिकरूपभेदापेक्षया श्रूयतेचप्राणोपाधिकमुत्क्रमणंचिदात्मनः । प्रश्नोपनिषदि । षोडशकलंपुरुषंप्रस्तुत्य 'सईक्षांचक्रेकस्मिन्वहमुत्क्रांतेउत्क्रांतोभविष्यामिकस्मिन्वाप्रतिष्ठितेप्रतिष्ठास्यामीतिसप्राणमसृजत 'इति ९ एवंईश्वरस्यापिजीवत्वेउपाधिसंबंधएवकारणमित्युक्तं तत्रकिंउपाधिभिःकृत्स्नंब्रह्मउपाधीयते उतब्रह्मणोंऽशाएवोपधीयंते आद्येजीवबहुत्वानुपपत्तिः । अंत्येब्रह्मणोनिष्कलत्वानुपपत्तिः । अंशस्यांशित्वायोगाज्जीवेशयोरभेदानुपपत्तिश्चेत्याशंक्याह पूर्णादिति । पूर्णादव्याकृतात्चिदाकाशात्पूर्णानिचित्प्रतिबिंबभूतानिजीवरूपाणिउद्धरंतिपृथक्कुर्वंति । प्राणादयउपाधिदर्पणाः ननुउपाधीनांपृथक्सत्त्वेपूर्णस्यपूर्णत्वमेवव्याहन्येतेत्याशंक्याह पूर्णादिति । पूर्णानिप्राणादीनिपूर्णादेवचक्रिरेकृतानि अयंभावः घटाकाशन्यायेनोपाध्युपधेययोःपरस्परपरिच्छेदकत्वेऽन्यतरस्यापिपूर्णत्वंनयुज्यतेऽतउपाधिरप्यध्यस्तएव तथाचाधिष्ठानाध्यस्तयोर्विषमसत्ताकत्वान्नपरस्परपरिच्छेदकत्वं किंत्वितरेतरविरोधायकत्वमेवास्तीतिस्वस्वप्रतीतिकालेद्वयोरपिपूर्णत्वं प्रतियोगिनस्तदानीमदर्शनात् । कल्पितउपाधिर्जीवेश्वरभेदेहेतुरित्यर्थः । यदातुपूर्णानिप्राणादीनिब्रह्मण्यध्यस्तानि ततःसकाशात्वहरंति सम्यग्बो-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

–क्षणेनदूरीकुर्वंति रज्जुतइवसर्पं तदाजीवेशभेदनिमित्तस्योपाधेरभावात्पूर्णंब्रह्मैवावशिष्यते यथोक्तंविष्णुपुराणे । ‘ विभेदजनकेऽज्ञानेनाशमात्यंतिकंगते । आत्मनोब्रह्मणाभेदमसंतंकःकरिष्यति ’ इति । एवंचअंशांशित्वरूपेणजीवेशयोर्भेदानुपगमादनुपचरितस्तयोरभेदप्रतिपादकस्तत्त्वमस्यहंब्रह्मास्म्ययमात्माब्रह्मेत्यादिरागमइतिसिद्धं यत्पूर्णंशिष्यतेतंभगवंतंयोगिनःपश्यंति १० तस्मात्पूर्णात् वायुरिति पंचानामपिभूतानामुपलक्षणं । ‘ तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतः आकाशाद्वायुः वायोरग्निः अग्नेरापः अद्भ्यःपृथिवी ’ इतिततएवसर्वभूतोद्भवश्रुतेः । प्रयतःनिगृहीतः एतेनतत्रैवलयं दर्शयतातदुपादानकत्वंभूतानामुक्तं अग्निर्भोक्ता सोमोभोज्यं प्राणइतिदेहेंद्रियादिसंघातग्रहणम् ११ इदंसर्वंततएवआततंतस्माज्जातं तत्आत्मत्वेनप्रसिद्धं तत्तच्छब्दवाच्यं । ‘ तदितिवाएतस्यब्र तोभूतस्यनामभवति ’ इतिश्रुतिप्रसिद्धेः । वक्तुंनशक्नुमः वाचामगोचरंयोगिनःपश्यंति १२ इदानींतद्दर्शनाभ्युपायंयोगंसंक्षेपेणाह अपानमिति । गिरतिउपसंहरतिस्वात्मनियोगशास्त्रोक्तरीत्या । ‘ पार्ष्णिनागुदमापीड्यदंतैर्दंतानसंस्पृशन् । दृढासनोऽपानवायुमुन्नयेच्चशनैःशनैः । तंप्राणेनैकतांनीत्वास्थिरंकृत्वाहृदंबरे । चेतोमात्रेणतिष्ठेतत्तच्चबुद्धौविलापयेत् ’ चंद्रमाअत्रमनः आदित्यो बुद्धिः परःपरमात्मा एवंयआदित्यंगिरतितंयोगिनःपश्यंति १३ ननुनित्यापरोक्षंब्रह्मयत्साक्षादपरोक्षादितिश्रुतेः अतःकिंयोगेनेत्याशंक्याह एकमिति । हंसइवहंसःपरामात्माशरीरवृक्षमारूढोऽपितेन असंबद्धः सचतुष्पात् ‘ सोऽयमात्माचतुष्पात् ’ इतिश्रुतेः । चतुर्णांपादानांजाग्रत्स्वप्नसुषुप्ततुरीयाख्यानांमध्येएकंपादंतुरीयंनोत्क्षिपतिनप्रकाशयति । कीदृशः सलिलात्निर्विशेषात्अतिगंभीरात्उच्चरन्नुपर्य

तस्माद्वैवायुरायातस्तस्मिंश्चप्रयतःसदा ॥ तस्मादग्निश्चसोमश्चतस्मिंश्चप्राणआततः ११ सर्वमेवततोविद्यात्तत्तद्वक्तुंनशक्नुमः ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवन्तंसनातनम् १२ अपानंगिरतिप्राणःप्राणंगिरतिचंद्रमाः ॥ आदित्योगिरतेचंद्रमादित्यंगिरतेपरः ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् १३ एकंपादंनोत्क्षिपतिसलिलाद्धंसउच्चरन् ॥ तंचेत्संततमूर्ध्वायनमृत्युर्नामृतंभवेत् ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् १४ अंगुष्ठमात्रःपुरुषोऽन्तरात्मालिंगस्ययोगेनसयातिनित्यम् ॥ तमीशमीड्यमनुकल्पमाद्यंपश्यंतिमूढानविराजमानम् ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् १५ असाधनावाऽपिससाधनावासमानमेतद्दृश्यतेमानुषेषु ॥ समानमेतदमृतस्येतरस्यमुक्तास्तत्रमध्वउत्संसमापुः ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् १६

यपादत्रयेणचरन् ‘ तंतुरीयंपादंशिवमद्वैतंचतुर्थंमन्यन्ते सआत्मासविज्ञेयः ’ इतिश्रुतिप्रसिद्धं ऊर्ध्वायउपरितनायपादत्रयायविश्वतैजसप्राज्ञाख्याय तेषांचालनायेत्यर्थः । संततंव्याप्तं तुरीयंत्रिषुसंतन मित्युक्तेः । नहिचैतन्यानुवेधंविनाविश्वादयःस्वकार्येप्रभवंति तंचेत्पश्यतितदामृत्युरमृतंचअज्ञानकृतंद्वयंसृतिज्ञानेकालत्रयेऽपिनास्तीत्यर्थः । यद्यपिनित्यापरोक्षंब्रह्मतथाऽपिउपाधिविशिष्टेनरूपे णपरोक्षं नतुततोनिष्कृष्टरूपेणातस्तदापरोक्ष्याययोगोऽपेक्षितइत्यर्थः । सततमृत्विजमितिपाठेऋत्विग्वत्पादत्रयक्रियानिमित्तमित्यर्थः १४ अंगुष्ठेति । अंगुष्ठमात्रेहृदयेप्रतिष्ठितत्वादंगुष्ठमात्रः एतेनहृदय पुंडरीकंध्यानस्थलमुपदिष्टंभवति । पुरुषःपूर्णः अंतरात्माबाह्यात्मभ्योऽन्नमयादिभ्यःपंचभ्यआंतरः लिंगस्यपंचप्राणमनोबुद्धिदशेंद्रियात्मकस्यलिंगशरीरस्यसंबंधेननित्यंसयातिइहलोकपरलोकौजाग्रत्स्वप्नौ वागच्छति । तंईशंयमयितारं ईड्यंस्तुत्यं । अनुकल्पंउपाधिमनुसर्वकार्येषुसमर्थं । आद्यंमूलकारणं । विराजमानंप्रत्यक्चैतन्यरूपेणप्रकाशमानमपिमूढाःनपश्यंति । तंयोगिनःपश्यंति १५ न न्वंगुष्ठमात्रस्यहृदयेस्थितस्यहृदयतापेननापप्राप्तिरपिस्यात्तथाचतापस्वभावस्यकुतोमुक्तिरित्याशंक्यतस्यकदाचिदपितापोनास्तीत्याह असाधनाइति । मानुषेषुसंघाताभिमानिषुजीवेषुकेचिदसाधनाःशमा दिहीनाः केचित्ससाधनास्तद्युक्तावाभवंतु तत्स्थंएतद्ब्रह्म समानंनिर्विकारं असंगोह्ययंपुरुषइत्यसंगत्वश्रुतेः । एवंमुक्तबद्धयोरपीत्याह समानमिति । कस्तर्हिमुक्तेषुविशेषइत्यतआह मुक्ताइति । तत्रतेषु–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

—मध्येमुक्ताः मध्वःमधुनः ब्रह्मरसस्यउत्संउत्कर्षपरांकाष्ठांसमापुःसंप्राप्ताः । अयंभावः अवस्थांतरगतस्यदुःखस्यावस्थांतरेऽदर्शनादुपाधिधर्मएवदुःखंभ्रांत्याउपहितेऽपिभाति स्फटिकेइवजपाकुसुमलौहित्यं तथात्मनउपाधित्यागात्तुमुक्तानांनदुःखस्पर्शोऽस्तीतितेनिरतिशयानंदभाजइति यएवंसमानस्तंयोगिनःपश्यंति १६ एवंब्रह्मप्राप्तौसर्वफलावाप्तिंकृतकृत्यतांचाह उभाविति । उभौलोकौआत्मलोकं अनात्मलोकंच विद्ययाब्रह्माकारयाअंतःकरणवृत्त्याअहमेवेदंसर्वोऽस्मीतिसार्वात्म्याकारयाचवृत्त्याव्याप्यप्रकाश्यज्ञात्वायातिप्रारब्धकर्मावष्टब्धदेहःसन्संचरतिविद्वान् यदैवंतदाअहुतमप्यग्निहोत्रंअस्यहुतमेवभवति ज्ञानेसर्वाणिकर्मफलान्यंतर्भवंतीत्यर्थः । अतः ब्राह्मीवाक्तेतवअहंमहानस्मीतिवदतः लघुतांनीचत्वंमादधीतमाकरोतु । अहंदासोस्मीतिमाब्रूहीत्यर्थः । तंचेद्ब्रूयुरतिवाद्यसीत्यतिवाद्यस्मीतिब्रूयान्नापन्हुवीतेतिश्रुत्यैव ब्रह्मविदामतिवादित्वदोषोनास्तीतिप्रदर्शितं । प्रज्ञानमितिअस्यनामैवस्यात् ‘ प्रज्ञानंब्रह्मेतिब्रह्मविद्ब्रह्मैवेति ’ चश्रुतिभ्यां ब्रह्मणाविद्द्रूपेणस्वमाहात्म्यंनगोपनीयमधिकारिष्वेव प्राकृतेषुतुगोपनीयमेव । ‘ तथाचरेतवैयोगीसतांधर्ममदूषयन् । जनायथाऽवमन्येरन्गच्छेयुर्नैवसंगतम् ’ इति । एतच्चप्रज्ञानमितिनामधीराःध्यानवंतएवलभंते । यस्यनामप्रज्ञानंतंयोगिनःपश्यंति १७ एवंरूपोवाङ्मनसातीतोजगज्जन्मादियोनिर्निर्विकारोयोगैकगम्योयज्ज्ञानान्महापूज्यत्वंलभ्यते कर्मलोपदोषश्चनास्तिसएवंरूपः परमात्मापावकंभोक्तारंजीवंगिरन्आत्मनिसंहरन् पुरुषंपूर्णंतंयोवेदतस्यअर्थःपुरुषार्थोमोक्षोनरिष्यतेनाहिंस्यते । कर्मफलवत्ज्ञानफलंनानित्यमित्यर्थः । यस्यज्ञानादर्थनाशोनास्तितंयोगिनःपश्यंति १८ नकेवलंमोक्षएवज्ञानतःस्यात् अपितुसर्वंदूरस्थमपिआत्मन्यंतर्भूत

उभौलोकौविद्ययाव्याप्ययातितदाहुतंचाहुतमग्निहोत्रम् ॥ मातेब्राह्मीलघुतामादधीतप्रज्ञानंस्यान्नामधीरालभंते ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् १७ एवंरूपोमहात्मासपावकंपुरुषोगिरन् ॥ योवैतंपुरुषंवेदतस्येहार्थोनरिष्यते ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् १८ यःसहस्रंसहस्राणांपक्षान्संतत्यसंपतेत् ॥ मध्यमेमध्यआगच्छेदपिचेत्स्यान्मनोजवः ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् १९ नदर्शनेतिष्ठतिरूपमस्यपश्यंतिचैनंसुविशुद्धसत्वाः ॥ हितोमनीषीमनसानतप्यतेयेप्रव्रजेयुरमृतास्तेभवंति ॥ योगिनस्तंप्रपश्यन्तिभगवन्तंसनातनम् २० गूहंतिसर्पाइवगह्वराणिस्वशिक्षयास्वेनवृत्तेनमर्त्याः ॥ तेषुप्रमुह्यंतिजनाविमूढायथाऽध्वानंमोहयंतेभयाय ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम् २१

मेवास्तीत्याह यइति । दशलक्षाणिअनंतान्वापक्षान्कृत्वायोदूरेगच्छेत्सोऽपिमध्येशरीरान्तःमध्यमेमध्यस्थेहृदयस्थेपरमेश्वरेआमच्छेदेव । विप्रकृष्टमप्यर्थंहार्दाकाशेयोगिनःपश्यंतीत्यर्थः । एतच्चातीतानागतादेरप्युपलक्षणं । तथाचहार्दाकाशंप्रकृत्यश्रूयते । ‘ यच्चास्येहास्तियच्चनास्तिसर्वंतदत्रगत्वाविंदते ’ इति । यत्रदूरस्थोऽप्यस्तितंयोगिनःपश्यंति १९ एवंविधस्यात्मनोदर्शनार्थंयोगानुगुणानिसाधनांतराण्याह नेति । चक्षुराद्यग्राह्यंएनंशुद्धचित्ताएवचित्तेनगृह्णंतीतिपूर्वार्धार्थः किंचयदाऽयंहितःजगन्मित्रंमनीषीमनोनिग्रहशीलश्चभवति तथामनसाचपुत्रादीनांनाशेसत्यपिनतप्यतेतदैवचित्तशुद्धिर्जातेतिज्ञेयं । एवंज्ञात्वायेप्रव्रजेयुःविक्षेपहेतून्गृहादींस्त्यजेयुस्तेसंन्यासिनःअमृताभवंतीति । तंअमृतंयोगिनःपश्यंति २० संन्यासंकृत्वाऽपिवंचकानांसंगतिर्नकर्तव्येत्याह गूहंतीति । मर्त्याःकौलिकाःस्वशिक्षयास्वेषांगुरूणांशिक्षयास्वेनवृत्तेनवा बहिर्दृष्टीनांरमणीयेनचंदभरूपेणगह्वराणिपापानिमद्यमांसपरस्त्रीसेवनादीनिगूहंतिछादयंति यथासर्पाःखलाःपरमुद्वेजयंतोऽपिबिलादौनिलीयआत्मानंगूहंतितद्वत् । तेषुबाह्यतोरमणीयेषुतेषांसमीपेविमूढाःजनाःमुह्यंति । एतदेवाह यथाऽध्वानंमार्गंजनतिक्रम्यशिष्टानांलोकदृष्टमाचारमत्यजतः भयायनरकायप्रापयितुंतान्मोहयंते मद्यमांसाद्यशुचिव्रतोपदेशेनप्रतारयंतिअतः सम्यक्परीक्षितैःसहैवसंगतिर्यच्छाभायकर्तव्या तंयोगिनःपश्यंति २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंसर्वकर्मास्पर्शिनांयोगिनामपिदुःसंगत्यागमावश्यकतयोक्त्वाजीवन्मुक्तानांतेषामनुभवमनुवदति नाहमिति । अहंसदाकालत्रयेऽपिअसत्कृतःअसतादेहेंद्रियादिनातादात्म्याध्यासेनतद्वत्कृतः सुखदुःखजरामरणादिधर्मवान्कृतःअसत्कृतःनस्यांनभवेयं देहादीनामसत्त्वादेवेत्यर्थः । अतएवदेहवियोगरूपोमृत्युरपिनास्ति नापिअमृत्युस्तद्विरोधीजन्मलाभः जन्ममरणप्रवाहरूपस्यमृत्युसंज्ञितस्यबंधस्याभावात् । अमृतंमोक्षोऽपिममकुतःनकुतश्चिदित्यर्थः । तत्रहेतुः सत्यंघटादि अनृतंरज्जूरगादि तेउभेअपिसत्यसमानबंधे सत्यंअबाधितं समानंसर्वदासर्वदेशेषुचैकरूपंब्रह्मतदेवबंधोनिग्रहस्थानंययोस्तेतथा । सर्वंजगद्ब्रह्माधीनमित्यर्थः । सतःकार्यस्यअसतःकारणस्यचयोनिःउत्पत्तिप्रलयस्थानंअहंएकएवतंमांयोगिनःपश्यंति तथाचश्रुतिः 'ननिरोधोनचोत्पत्तिर्नबद्धोनचसाधकः । नमुमुक्षुर्नवैमुक्तइत्येषापरमार्थता' इतिसृष्ट्यादिकंसर्वमय्येवकल्पितमित्याह २२ 'सनसाधुनाकर्मणाभूयान्नोएवासाधुनाकनीयान्' इतिश्रुतिसिद्धंकर्मास्पर्शंब्रह्मविद्याफलमाह नसाधुनेति । असाधनावाऽपिससाधनावेत्यत्रब्रह्मणःअसंगत्वमुक्तंइदंतुब्रह्मविदःपापास्पर्शउच्यते एतद्ब्रह्मचिद्रूपंब्रह्मसाधुनाकर्मणासमानंउत्कृष्टंनभवति । उतअपिअसाधुनाकर्मणाऽसमानंअपकृष्टंचनभवति । मानुषेषुदेहाभिमानिषुतुएतदृश्यतएवउच्चावचंकर्मफलंनतथाब्रह्मविदीत्यर्थः । अत्रहेतुः समानमिति । एतद्ब्रह्मचिद्रूपंब्रह्मअमृतस्यकैवल्यस्यसमानंयथाकैवल्येसर्ववादिसंमतपुण्यपापयोरस्पर्शएवंब्रह्मविद्यपीत्यर्थः अतएवंपूर्वोक्तप्रकारेणयुक्तोयोगवान् तन्मधुब्रह्म ।

नाहंसदाऽसत्कृतःस्यांनमृत्युर्नचामृत्युरमृतंमेकुतःस्यात् ॥ सत्यानृतेसत्यसमानबंधेसतश्चयोनिरसतश्चैकएव ॥ योगिनस्तंप्रपश्यन्तिभगवन्तंसनातनम् २२
नसाधुनानोतअसाधुनावाऽसमानमेतद्दृश्यतेमानुषेषु ॥ समानमेतदमृतस्यविद्यादेवंयुक्तोमधुतद्वैपरीप्सेत् ॥ योगिनस्तंप्रपश्यन्तिभगवन्तंसनातनम् २३
नास्यातिवादाहृदयंतापयंतिनानधीतंनाहुतमग्निहोत्रम् ॥ मनोब्राह्मीलघुतामादधीतप्रज्ञांचास्मैनामधीरालभंते ॥ योगिनस्तंप्रपश्यन्तिभगवन्तंसनातनम् २४
एवंयःसर्वभूतेषुआत्मानमनुपश्यति ॥ अन्यत्रान्यत्रयुक्तेषुकिंसशोचेत्ततःपरम् २५ यथोदपानेमहतिसर्वतःसंप्लुतोदके ॥ एवंसर्वेषुवेदेषुआत्मानमनुजानतः २६
अंगुष्ठमात्रःपुरुषोमहात्मानदृश्यतेऽसौहृदिसंनिविष्टः ॥ अजश्चरोदिवारात्रमतंद्रितश्चसतंमत्वाकविरास्तेप्रसन्नः २७

वह्निरितिपाठेऽपिसएवार्थः निरवधिकस्यवहुत्वस्यतत्रैवपर्यवसानात् । परीप्सेत्सर्वप्रकारेणप्राप्तुमिच्छेत् । तमेवचयोगिनःपश्यंति २३ नास्येति । अस्यआत्मविदःअतिवादाःनिंदावचनानिहृदयंनतापयंति । अथवामयानाधीतंमयानहुतमित्यादिकमपिअस्यमनइतिपूर्वान्वयि । श्रूयतेच 'नैनंकृताकृतेतपतइति । एतꣳहवावनतपति किमहꣳसाधुनाकरवं किमहंपापमकरवम्' इतिच । ब्राह्मीब्रह्मसंबंधिनीयंविद्याअस्मैपुरुषायलघुशीघ्रं तांप्रज्ञां यामधिकृत्यस्मरति । 'प्रज्ञाप्रासादमारुह्यअशोच्यःशोचतोजनान् । भूमिष्ठानिवशैलस्थःसर्वान्प्राज्ञोऽनुपश्यति' इति तांप्रज्ञामृतंभराख्यांआदधीतसमर्पयेत् । आत्मवित्सर्वविद्भवतीत्यर्थः । तांकांयांप्रज्ञांधीराःध्यानवंतोनामनिश्चितंलभंतेनान्ये । एतेनशोकमोहनिवृत्तिःसर्वज्ञत्वंचब्रह्मविद्याफलमुक्तंभवति । यंनतापयंतितंविद्वद्भिन्नंपरमेश्वरंयोगिनःपश्यंति २४ एवमनेनप्रकारेणयःसर्वभूतेषुसद्रूपेणअनुस्यूतमात्मानंगुरूक्तिमनुपश्यति ध्यानेनसाक्षात्करोतिसःअन्यत्रदारादौ अन्यत्रकर्मादौयुक्तेषुपुरुषांतरेषुमत्सुर्किंशोचतिनैवशोचति किंतुतएवशोचंतीत्यर्थः २५ उदकंपीयतेऽस्मिन्नित्युदपानेकासारादौतृषार्तस्ययावताजलेनस्नानपानादिसिद्धिस्तावत्तैवसर्वेषुवेदेषुआत्मज्ञस्यध्यायिनइष्टसिद्धिः । अतोग्रंथभारवहनंवृथैव किंतुतदंतर्गतंस्वोपयुक्तंसारमात्रंगुरुवाक्याद्गृहीत्वायोगेनकृतकृत्योभवेदित्यर्थः २६ अंगुष्ठेति । उपाधितोऽल्पपरिमाणोऽपिस्वतोमहात्माव्यापकःनदृश्यतेरूपादिहीनत्वात् । अजोजन्मादिशून्यः । दिवारात्रंचरतीतिचरःजगन्नियमनेनित्योद्युक्तइत्यर्थः । सःअधिकारी तंआत्मानं मत्वाज्ञात्वा कविःक्रांतदर्शी आस्तेकर्मभ्यउपरतोभवतिकृतकृत्यत्वात् । अतएवप्रसन्नःउपाधिकृतकालुष्यत्यागान्निर्मलः २७

अथेदानींब्रह्मविदात्मनोब्रह्मभावंवाबदेववदपरोक्षीकुर्वन्स्वस्यमार्वात्म्यंस्तौति अहमेवेति । नास्तिअतीतानागतं । अस्तिवर्त्तमानं । सर्वेषामंतरात्माचाहमेवास्मि २८ पितामहइति । एवमात्मनिसर्वस्मारो प्यअपवदति ममैवयूयंनवोवयमिति । यथापिरज्ज्वामुरगअरोपितस्तथापितयोर्नकश्चित्संबंधोऽस्तिअधिष्ठानव्यतिरेकेणाध्यस्तस्यामत्त्वात् । एवंप्रत्यगात्मजगतोरप्यसंबंधोद्रष्टव्यः २९ अहमेवमुमुक्षूणांज्ञेय इत्याह आत्मैवेति । ममस्थानंअधिष्ठानंआत्मैव । 'स्वेमहिम्निप्रतिष्ठितः' इतिश्रुतेः । अतएवममजन्मजननहेतुरपिआत्मैव । अजत्वादेवअहंकार्येओतःप्रोतश्चतिर्यगूर्ध्वंचपटेतंतवइवानुस्यूतोऽस्मि । अजराअप्रच्युतस्वभावाप्रतिष्ठाअधिष्ठानत्वंयस्यसतथाअजश्चरइतिपादोव्याख्यातः । मांसर्वेषांभूतानामंतरात्मानंसर्वेश्वरंसर्वकर्तारंविज्ञाय कविःप्रसन्नआस्ते ३० प्रकरणार्थमुपसंहरति अणोरिति । अणोरप्यणुतरोदुर्लक्ष्यःनत्वणुतरपरिमाणवान् । अस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमितिब्रह्मणिचतुर्विधपरिमाणनिषेधात् एतेननिर्गुणंरूपमुक्तं । सुमनाः शोभनंमनोदिव्यंचक्षुर्मायाख्यंअतीतादिसर्वप्रकाशकंयस्य

अहमेवस्मृतोमातापितापुत्रोऽस्म्यहंपुनः ॥ आत्माऽहमपिसर्वस्ययच्चनास्तियदस्तिच २८ पितामहोऽस्मिस्थविरःपितापुत्रश्चभारत ॥ ममैवयूयमात्मस्थान मयूयंनवोवयम् २९ आत्मैवस्थानंममजन्मचात्माओतप्रोतोऽहमजरप्रतिष्ठः ॥ अजश्चरोदिवारात्रमतंद्रितोऽहंमांविज्ञायकविरास्तेप्रसन्नः ३० अणोरणीयान्सुमनाः सर्वभूतेषुजाग्रति ॥ पितरंसर्वभूतेषुपुष्करेनिहितंविदुः ३१ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ समाप्तमिदं सनत्सुजातपर्व ॥ अथयानसंधिपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंसनत्सुजातेनविदुरेणचधीमता ॥ सार्धंकथयतोराज्ञःसाव्यतीयायशर्वरी १ तस्यांर जन्यांव्युष्टायांराजानःसर्वशवते ॥ सभामाविविशुर्हृष्टाःसूतस्योपदिदृक्षया २ शुश्रूषमाणाःपार्थानांवाचोधर्मार्थसंहिताः ॥ धृतराष्ट्रमुखाःसर्वेययूराजसभांशुभाम् ३ सुधावदातांविस्तीर्णांकनकाजिरभूषिताम् ॥ चंद्रप्रभांसुरुचिरांसिक्तांचंदनवारिणा ४ रुचिरैरासनैःस्तीर्णांकांचनैर्दारवैरपि ॥ अश्मसारमयैर्दान्तैःस्वास्तीर्णैःसो त्तरच्छदैः ५ भीष्मोद्रोणःकृपःशल्यःकृतवर्माजयद्रथः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसोमदत्तश्चबाह्लिकः ६ विदुरश्चमहाप्राज्ञोयुयुत्सुश्चमहारथः ॥ सर्वेचसहि ताःशूराःपार्थिवाभरतर्षभ ७ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यविविशुस्तांसभांशुभाम् ॥ दुःशासनश्चित्रसेनःशकुनिश्चापिसौबलः ८ दुर्मुखोदुःसहःकर्णउलूकोऽथविविंशतिः ॥ कुरुराजंपुरस्कृत्यदुर्योधनममर्षणम् ९ विविशुस्तांसभांराजन्सुराःशक्रसदोयथा ॥ आविशद्भिस्तदाराजन्शूरैःपरिघबाहुभिः १० शुशुभेसासभाराजन्सिंहैरिवगिरेर्गु हा ॥ तेप्रविश्यमहेष्वासाःसभांसर्वेमहौजसः ११ आसनानिविचित्राणिभेजिरेसूर्यवर्चसः ॥ आसनस्थेषुसर्वेषुतेषुराजसुभारत १२

मनोऽस्यदैवंचक्षुः' इतिश्रुतेः ससुमनाः एतेनसगुणंरूपमुक्तं । सर्वभूतेषुजाग्रतिअंतर्यामिरूपेणजागर्ति शपोऽलुगार्षःगुणाभावश्च । पितरंअर्थाद्भियदादीनांजरायुजादीनांच । सर्वभूतेषुसर्वदेहेषुपुष्करेहृदय पुंडरीकेनिहितंस्थितंविदुर्ब्राह्मणाजानंति । एवंगुणविशिष्टंप्रत्यगात्मानंहृदयेविचिंतनेनसाक्षात्कृत्यकृतकृत्योभवतीत्यर्थः ३१ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोःश्री नीलकंठस्यकृतौउद्योगपर्वणिभारतभावदीपे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ प्रासंगिकमध्यात्मंसमाप्यप्रस्तुतांकथामेवानुसंधत्ते एवंसनत्सुजातेनेत्यादिना कथयतःकथाभितिशेषः १ सूतस्यसंज यस्य २ । ३ कनकमयेनअजिरेणअंगणेनभूषितां ४ अश्मसारमयैः रत्नखचितैः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ उपेनायजनाजगाम प्रस्कंध्यउत्तीर्य १४ यथावयः वयसोऽनुरूपम् १५ । १६ । १७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ पृच्छामी
ति १ । २ अन्वत्रस्तइत्यनुशब्दस्यअवोचदित्यनेनसंबंधः । व्यवहिताश्चेतिधातूपसर्गयोश्छांदसंव्यवहितत्वं । विद्वानःजानन् उपह्वरेसमीपे कुरूणांमध्येधार्तराष्ट्रंत्र्याइत्यन्ववोचदितिसंबंधः ३
४ पांडवायोधनायपांडवैःसहयुद्धाय ५ । ६ । ७ कर्मपापं अनिर्विष्टंअनुपभुक्तं अश्विभ्यांअश्विपुत्राभ्याम् ८ अपध्यानात्अपकारचिंतनमात्रात् गांपृथ्वीम् ९ निर्वृत्तःनिद्धः सकलइत्ययुद्धपक्षेऽर्थस्यैवा

द्वाःस्थोनिवेदयामाससूतपुत्रमुपस्थितम् ॥ अयंसरथआयातियोऽयासीत्पांडवान्प्रति १३ दूतोनस्तूर्णमायातःसैन्धवैःसाधुवाहिभिः ॥ उपेयायसतुक्षिप्रंरथात्प्र
स्कन्ध्यकुण्डली ॥ प्रविवेशसभांपूर्णामहीपालैर्महात्मभिः १४ ॥ संजयउवाच ॥ प्राप्तोऽस्मिपांडवान्गत्वातंविजानीतकौरवाः ॥ यथावयःकुरून्सर्वान्प्रतिनंद
तिपांडवाः १५ अभिवादयंतिवृद्धांश्चवयस्यांश्चवयस्यवत् ॥ यूनश्चाभ्यवदन्पार्थाःप्रतिपूज्ययथावयः १६ यथाऽहंधृतराष्ट्रेणशिष्टःपूर्वमितोगतः ॥ अब्रुवंपां
डवान्गत्वातन्निबोधतपार्थिवाः १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयप्रत्यागमनेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥
पृच्छामित्वांसंजयराजमध्येकिमब्रवीद्वाक्यमदीनसत्वः ॥ धनंजयस्तातयुधांप्रणेतादुरात्मनांजीवितच्छिन्महात्मा १ ॥ संजयउवाच ॥ दुर्योधनोवाचमिमांशृणो
तुयदब्रवीदर्जुनोयोत्स्यमानः ॥ युधिष्ठिरस्यानुमतेमहात्माधनंजयःशृण्वतःकेशवस्य २ अन्वत्रस्तोबाहुवीर्यंविदानउपह्वरेवासुदेवस्यधीरः ॥ अवोचन्मांयोत्स्य
मानःकिरीटीमध्येब्रूयाधार्तराष्ट्रंकुरूणाम् ३ संशृण्वतस्तस्यदुर्भाषिणोवैदुरात्मनःसूतपुत्रस्यसूत ॥ योयोद्धुमाशंसतिमांसदैवमंदप्रज्ञःकालपक्वोऽतिमूढः ४ येवैरा
जानःपांडवायोधनायसमानीताःशृण्वतांचापितेषाम् ॥ यथासमग्रंवचनंमयोक्तंसहामात्यंश्रावयेथानृपंतत् ५ यथानूनंदेवराजस्यदेवाःशुश्रूषंतेवज्रहस्तस्यसर्वे ॥ तथा
ऽशृण्वन्पांडवाःसंजयाश्चकिरीटनाव्याक्तांसमर्थाम् ६ इत्यब्रवीदर्जुनोयोत्स्यमानोगांडीवधन्वालोहितपद्मनेत्रः ॥ नचेद्राज्यंमुंचतिधार्तराष्ट्रोयुधिष्ठिरस्याजमीढस्य
राज्ञः ७ अस्तिनूनंकर्मकृतंपुरस्ताद[illegible]ष्टंपापकंधार्तराष्ट्रैः ॥ येषांयुद्धंभीमसेनार्जुनाभ्यांतथाश्विभ्यांवासुदेवेनचैव ८ शैनेयेनध्रुवमात्तायुधेनधृष्टद्युम्नेनाथशिखंडिना
च ॥ युधिष्ठिरेणेंद्रकल्पेनचैवयोऽपध्यानान्निर्दहेद्द्यांदिवंच ९ तैश्चेद्योद्धुंमन्यतेधार्तराष्ट्रोनिर्वृत्तोऽर्थःसकलःपांडवानाम् ॥ मातत्कार्षीःपांडवस्यार्थहेतोरुपैहि
युद्धंयदिमन्यसेत्वम् १० यांतांवनेदुःखशय्यामवात्सीत्प्रव्राजितःपांडवोधर्मचारी ॥ आप्नोतुतांदुःखतरामनर्थामंत्यांशय्यांधार्तराष्ट्रःपरासुः ११ ह्रियाज्ञानेनतप
सादमेनशौर्येणाथोधर्मगुप्त्याधनेन ॥ अन्यायवृत्तिःकुरुपांडवेयानध्यातिष्ठद्धार्तराष्ट्रोदुरात्मा १२

र्थस्यलाभोभवेत्सचानभिमतइतिसूचितं । तत्राज्यार्धदानंमाकार्षीः पांडवस्यअर्थहेतोःहितार्थम् १० दुःखशय्यांदुःखवासं अंत्यांशय्यांयुद्धेमरणंप्राप्तःसन् ११ त्वंएतावत्कुर्वित्याह ह्रियेति । यान्लोकान्
अन्यायवृत्तिर्धार्तराष्ट्रोऽध्यतिष्ठत्तान्ह्रीप्रभृतिभिर्गुणैरुपलक्षितेपांडवेअनुरक्तान्कुरु । दुर्योधनेनदंभेप्रजानामस्मदभिमुखीकरणंत्वकार्यं नतुतेनसहअस्माकंसंधानमितिभावः १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

माययाकपटेनउपधीयंतेउपस्थाप्यंतेतेमायोपधाश्छलवादाःतान्मायोपधः । आतोधा धोरितिद्वितीयाबहुवचनेपरेआलोपः । प्रतिपन्नःप्राप्तः प्रणिपातादिभिरूपेतः सत्यंब्रुवंश्चातिवेलंक्लिश्यमानोऽपि तिति
क्षमाणएवास्तेइतिशेषः १३ क्रोधंअवसृष्टाऊत्स्रक्ष्यति । उद्वृत्तंक्रोधाक्रांतंचेतोयस्यसःउद्वृत्तचेताः । जन्मनासुवृत्तचेताअपिसन् अन्वतप्स्यत् शोचिष्यति । आर्षोलकारव्यत्ययः १४
कृष्णवर्त्मादाहेनकृष्णीकृतभूभागइतिप्राञ्चः । वस्तुतस्तु अग्निहोत्रेवस्त्रादिसप्तरूपोऽग्निःश्रूयते यदग्निमुद्धरतीत्यनुवाके तत्रकृष्णवर्त्मेत्यन्वर्थसंज्ञातोधूमायन्रौद्रोऽग्निरुच्यते । ज्वलितइतिकिंचित्प्रदीप्तः
समिद्धइतिसर्वशोदीप्तः दग्धाधक्ष्यति १५ । १६ दंशितंसन्नद्धंस्वालक्षणंस्वीयानामपिअलक्षणं नास्तिलक्षणंसम्यगवलोकनं यस्यतंस्वालक्षणं । रणेआवेशवशात्स्वैरपिदुर्दर्शमित्यर्थः । यतःअंतकस
न्निकाशं वचनस्यवचनम् १७ । १८ गाःवःइवेतिच्छेदः वःयुष्मान्गाइव १९ । २० शैक्येनशिक्यसदृशेनपाशेननागान्विगृण्हन् वैपरीत्येनगृण्हन् । गलेपादेवापाशंदत्वामृतवत्सवत्कर्षन्नित्यर्थः अन्ये

मायोपधःप्रणिपातार्जवाभ्यांतपोदमाभ्यांधर्मगुप्याबलेन ॥ सत्यंब्रुवन्प्रतिपन्नोनृपोनस्तितिक्षमाणःक्लिश्यमानोऽतिवेलम् १३ यदाज्येष्ठःपांडवःसंशितात्मा क्रोधंयत्तंवर्षपूगान्सुघोरम् ॥ अवस्रष्टाकुरुषूद्वृत्तचेतास्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् १४ कृष्णवर्त्मेवज्वलितःसमिद्धोयथादहेत्कक्षमग्निर्निदाघे ॥ एवंदग्धाधार्तराष्ट्रस्यसेनांयुधिष्ठिरःक्रोधदीप्तोऽन्ववेक्ष्य १५ यदाद्रष्टाभीमसेनंरथस्थंगदाहस्तंक्रोधविषंवमंतम् ॥ अमर्षणंपांडवंभीमवेगंतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् १६ सेनाग्रगं दंशितंभीमसेनंस्वालक्षणंवीरहणंपरेषाम् ॥ घ्नंतंचमूमंतकसन्निकाशंतदास्मर्तावचनस्यातिमानी १७ यदाद्रष्टाभीमसेनेननागान्निपातितान्गिरिकूटप्रकाशान् ॥ कुंभैरिवास्रग्वमतोभिन्नकुंभांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् १८ महासिंहोगावइवप्रविश्यगदापाणिर्धार्तराष्ट्रानुपेत्य ॥ यदाभीमोभीमरूपोनिहंतातदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् १९ महाभयेवीतभयःकृतास्त्रःसमागमेशत्रुबलावमर्दी ॥ सकृद्रथेनाप्रतिमान्रथौघान्पदातिसंघान्गदयाऽभिनिघ्नन् २० शैक्येननागांस्तरसाविगृह्णन्यदाछेत्ताधार्तराष्ट्रस्यसैन्यम् ॥ छिंदन्वनंपरशुनेवशूरस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् २१ तृणप्रायंज्वलनेनेवदग्धंग्रामंयथाधार्तराष्ट्रान्समीक्ष्य ॥ पक्वंसस्यंवैद्युतेनेवदग्धंपरासिक्तंविपुलंस्वंबलौघम् २२ हतप्रवीरंविमुखंभयार्तंपराङ्मुखंप्रायशोऽधृष्टयोधम् ॥ शस्त्रार्चिषाभीमसेनेनदग्धंतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् २३ उपासंगानाचरेद्दक्षिणेनवरांगानांनकुलश्चित्रयोधी ॥ यदारथाग्र्योरथिनःप्रचेतातदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् २४ सुखोचितोदुःखशय्यांवनेपुदीर्घकालंनकुलोयामशेत ॥ आशीविषःक्रुद्धइवोद्वमन्विषंतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् २५ त्यक्तात्मानःपार्थिवायोधनायसमादिष्टाधर्मराजेनसूत ॥ रथैःशुभ्रैःसैन्यमभिद्रवंतोदृष्ट्वापश्चात्तप्स्यतेधार्तराष्ट्रः २६

तुधिगृह्णन्निति पाठांतरंकल्पयित्वाशैक्येनखड्गेनेत्यव्याचख्युः २१ तृणप्रायं तृणगृहमयंग्रामं परासिक्तंदूरेनिरस्तम् २२ अधृष्टयोधंअप्रगल्भयोधं २३ उपेति । वरांगानांशिरसांउपासंगान् उच्चयान्दक्षिणेनकुश
लेन अनायासेनेतियावत् आचरेत्कुर्यात् रथिनःयोधान्प्रचेताकूटीकरिष्यति पाठांतरे उपासंगेन निषंगेणदक्षिणभागस्थेन शतात्परंआचरन् तत्रत्यैः शताधिकैः शरैर्युध्यन् वामहस्तेनापिशरप्रक्षेप
स्यअभ्यस्तत्वात् । दुःखशय्यामशेतेत्युत्तरस्मादपकृष्यते अतएवदुःखाद्रथिनःप्रचेतेतिपूर्वंवत् २४ दुःखसय्यांअशेतेत्युत्तरंतांयदास्मरिष्यतीतिशेषः । अतएवदुःखान्रथिनःप्रचेतेतिपूर्वस्मादनुकृष्यते २५
हेपार्थिव आयोधनाययुद्धायसमादिष्टाः सैन्यंतावकंदृष्ट्वातानितिशेषः २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शिशून्द्रौपदीपुत्रान्प्रतिविंध्यादीन् आद्रवंतःआद्रवतः २७ गतोद्वाहंअपगतोद्वृत्तगतिंअनुकूलगतिमित्यर्थः अकूजनोनिःशब्दोऽक्षोयस्यतं सुवर्णस्यतारोदीर्घतंतुःतं अतिवेगादलातचक्रवत्सुवर्णरेखातु ल्यमित्यर्थः दांतैःविनीतैःअश्वैरित्यर्थात् २८ विवर्तमानंविविधैर्मंडलैर्वर्तमानंचरंतं २९ गांधारिंशकुनिंआच्छेन्नगच्छन् ३० आयतःआगच्छतः ३१ विगाहिताअभिभविष्यति ३२ । ३३ क्षेप्तारः

शिशून्कृतास्त्रानशिशुप्रकाशान्यदाद्रष्टाकौरवःपंचशूरान् ॥ त्यक्त्वाप्रणान्कौरवानाद्रवंतस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् २७ यदागतोद्वाहमकूजनाक्षंसुवर्णतारं रथमाततायी ॥ दांतैर्युक्तंसहदेवोऽधिरूढःशिरांसिराज्ञांक्षेप्स्यतेमार्गणौघैः २८ महाभयेसंप्रवृत्तेरथस्थंविवर्तमानंसमरेकृतास्त्रम् ॥ सर्वादिशःसंपतंतंसमीक्ष्य तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् २९ ह्रीनिषेवोनिपुणःसत्यवादीमहाबलःसर्वधर्मोपपन्नः ॥ गांधारिमाछैस्तुमुलेक्षिप्रकारीक्षेप्ताजनान्सहदेवस्तरस्वी ३० यदाद्र ष्टाद्रौपदेयान्महेषून्शूरान्कृतास्त्रान्रथयुद्धकोविदान् ॥ आशीविषान्घोरविषानिवायतस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ३१ यदाभिमन्युःपरवीरघातीशरैःपरान्मेघ इवाभिवर्षन् ॥ विगाहिताकृष्णसमःकृतास्त्रस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ३२ यदाद्रष्टाबालमबालवीर्यंद्विषच्चमूंमृत्युमिवोत्पतंतम् ॥ सौभद्रमिंद्रप्रतिमंकृतास्त्रं तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ३३ प्रभद्रकाःशीघ्रतरायुवानोविशारदाःसिंहसमानवीर्याः ॥ यदाक्षेप्तारोधार्तराष्ट्रान्ससैन्यांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ३४ वृ द्धौविराटद्रुपदौमहारथौपृथक्चमूभ्यामभिवर्तमानौ ॥ यदाद्रष्टारौधार्तराष्ट्रान्ससैन्यांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ३५ यदाकृतास्त्रोद्रुपदःप्रचिन्वन्शिरांसियूनांस मरेरथस्थः ॥ क्रुद्धःशरैश्छेत्स्यतिचापमुक्तैस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ३६ यदाविराटःपरवीरघातीममत्तरेशत्रुचमूंप्रवेष्टा ॥ मत्स्यैःसार्धमनृशंसरूपैस्तदायुद्धं धार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ३७ ज्येष्ठंमात्स्यमनृशंसार्यरूपंविराटपुत्रंरथिनंपुरस्तात् ॥ यदाद्रष्टादंशितंपांडवार्थेतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ३८ रणेहतेकौरवाणां प्रवीरेशिखंडिनासत्तमेशांतनूजे ॥ नजातुनःशत्रवोधारयेयुरसंशयंसत्यमेतद्ब्रवीमि ३९ यदाशिखंडीरथिनःप्रचिन्वन्भीष्मंरथेनाभियातावरूथी ॥ दिव्यैर्हयै रवमृद्नन्रथौघांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ४० यदाद्रष्टासृंजयानामनीकेधृष्टद्युम्नंप्रमुखेरोचमानम् ॥ अस्त्रंयस्मैगुह्यमुवाचधीमान्द्रोणस्तदातप्स्यतिधार्तराष्ट्रः ४१ यदाससेनापतिरप्रमेयाःपराम्रृद्नन्निषुभिर्धार्तराष्ट्रान् ॥ द्रोणंरणेशत्रुसहोऽभियातातदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ४२ ह्रीमान्मनीषीबलवान्मनस्वीसलक्ष्मीवा न्सोमकानांप्रबर्हः ॥ नजातुतंशत्रवोऽन्येसहेरन्येषांसस्यादग्रणीर्वृष्णिसिंहः ४३ इदंचब्रूयामावृणीष्वेतिलोकेयुद्धेऽद्वितीयंसचिवंरथस्थम् ॥ शिनेर्नप्तारंप्र वृणीमसात्यकिंमहाबलंवीतभयंकृतास्त्रम् ४४

क्षेप्स्यंति ३४ । ३५ । ३६ ममत्तरेभृशंमथ्नातीतिममत् यङ्लुगंतात्क्विप्ततस्तरप् बलवत्तरे ममदितिनिपातोबलवद्वाचकोवा संग्रामेइत्यर्थः सहोत्तरइत्याधुनिकाःपठंति ३७ । ३८ शांत नूजे दैर्घ्यमार्षं धारयेयुःजीवेयुः ३९ वरूथीरथगुप्तिमान् ४० । ४१ । ४२ । ४३ इदंचेतिसन्निहितंयुद्धमूलमुच्यते राज्यंचमावृणीष्वमाप्रार्थयस्वइतिब्रूयाः दुर्योधनंप्रतीत्यर्थात् यतःवयंयुद्धेऽ द्वितीयंसहायंसात्यकिंप्रवृणीमवृतवंतः तस्मिन्वृतेतुकदाचित्त्वजयोऽपिसंभाव्येतेतिभावः ४४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४५ । ४६ अस्मात्ल्यब्लोपेपंचमी एनंप्राप्यसंचेष्टंतेइतस्ततोभ्रमंति ४७ । ४८ चित्रःविस्मयकृत् सूक्ष्मःदुर्लक्ष्यः श्लक्ष्णइतिपाठेरमणीयः शूराणामुत्साहकरत्वात् सुकृतःसुशिक्षितः अस्त्रयोगोऽस्त्रलाभः वृष्णिसिंहस्यकृष्णस्ययथाविधंयादृक्प्रकारंयोगमाहुःतैःसर्वैर्गुणैःसात्यकिरुपेतः ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ सुपुंखान्यदाद्रष्टेतिद्वयोःसंबंधः ५४ आददानान्ग्रसमानान् ५५

महोरस्कोदीर्घबाहुःप्रमाथीयुद्धेऽद्वितीयःपरमास्त्रवेदी ॥ शिनेर्नप्ताताल मात्रायुधोऽयंमहारथोवीतभयःकृतास्त्रः ४५ यदाशिनीनामधिपोमयोक्तःशरैःपरान्मेघइवप्रवर्षन् ॥ प्रच्छादयिष्यत्यरिहायोधमुख्यांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ४६ यदाधृतिंकुरुतेयोत्स्यमानःसदीर्घबाहुर्दृढधन्वामहात्मा ॥ सिंहस्येवगंधमाघ्रायगावःसंचेष्टंतेशत्रवोऽस्माद्रणाग्रे ४७ सदीर्घबाहुर्दृढधन्वामहात्माभिंद्याद्गिरीन्संहरेत्सर्वलोकान् ॥ अस्त्रेकृतीनिपुणःक्षिप्रहस्तोदिविस्थितःसूर्यइवाभिभाति ४८ चित्रःसूक्ष्मःसुकृतोयादवस्यअस्त्रेयोगोवृष्णिसिंहस्यभूयान् ॥ यथाविधंयोगमाहुःप्रशस्तंसर्वैर्गुणैःसात्यकिस्तैरुपेतः ४९ हिरण्मयंश्वेतहयैश्चतुर्भिर्यदायुक्तंस्यन्दनंमाधवस्य ॥ द्रष्टायुद्धेसात्यकेर्धार्तराष्ट्रस्तदातप्स्यत्यकृतात्मासमंदः ५० यदारथंहेममणिप्रकाशंश्वेताश्वयुक्तंवानरकेतुमुग्रम् ॥ दृष्ट्वाममाप्यास्थितंकेशवेनतदातप्स्यत्यकृतात्मासमंदः ५१ यदामौर्व्यास्तलनिष्पेषमुग्रंमहाशब्दंवज्रनिष्पेषतुल्यम् ॥ विधूयमानस्यमहारणेमयासगांडिवस्यश्रोष्यतिमंदबुद्धिः ५२ तदामूढोधृतराष्ट्रस्यपुत्रस्तप्तायुद्धेदुर्मतिर्दुःसहायः ॥ दृष्ट्वासैन्यंबाणवर्षांधकारेप्रभज्यंतंगोकुलवद्रणाग्रे ५३ बलाहकादुच्चरतःसुभीमान्विद्युत्स्फुलिंगानिवघोररूपान् ॥ सहस्रघ्नान्द्विषतांसंगरेषुअस्थिच्छिदोमर्मभिदःसुपुंखान् ५४ यदाद्रष्टाज्यामुखाद्बाणसंघान्गांडीवमुक्तानापततःशिताग्रान् ॥ हयान्गजान्वर्मिणश्चाददानांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ५५ यदामंदःपरबाणान्विमुक्तान्ममेषुभिर्ह्रियमाणान्प्रतीपम् ॥ तिर्यग्विध्यच्छिद्यमानान्पृषत्कैस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ५६ यदाविपाठामद्भुजविप्रमुक्ताद्विजाःफलानीवमहीरुहाग्रात् ॥ प्रचेतारउत्तमांगानियूनांतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ५७ यदाद्रष्टापततःस्यन्दनेभ्योमहागजेभ्योऽश्वगतान्सुयोधनान् ॥ शरैर्हतान्पातितांश्चैवरंगेतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ५८ असंप्राप्तानस्त्रपथंपरस्ययदाद्रष्टानश्यतोधार्तराष्ट्रान् ॥ अकुर्वतःकर्मयुद्धेसमंतात्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ५९ पदातिसंघान्रथसंघान्समंताद्व्यात्ताननःकालइवाततेषुः ॥ प्रणोत्स्यामिज्वलितैर्बाणवर्षैःशत्रूंस्तदातप्स्यतिमंदबुद्धिः ६० सर्वादिशःसंपततारथेनरजोध्वस्तंगांडिवेनप्रकृत्तम् ॥ यदाद्रष्टास्वबलंसंप्रमूढंतदापश्चात्तप्स्यतिमंदबुद्धिः ६१ कांदिग्भूतंछिन्नगात्रंविसंज्ञंदुर्योधनोद्रक्ष्यतिसर्वसैन्यम् ॥ हताश्ववीराग्र्यनरेंद्रनागंपिपासितंश्रांतपत्रंभयार्तम् ६२

तिर्यक्विद्ध्यविद्ध्वा पृषत्कैश्छिद्यमानान्यदाद्रष्टेतिपूर्वेणान्वयः ५६ विपाठाःविस्तृतबाणाः प्रचेतारःराशीकरिष्यंति ५७ । ५८ अस्त्रपथंअसंप्राप्तान् अस्त्रंदृष्ट्वैवनश्यतइत्यर्थः युद्धेकर्मअकुर्वतःभयेनवैक्लव्यात् ५९ आतताःसंतताःअविच्छिन्नधाराःइषवोयस्य प्रणोत्स्यामिदूरीकरिष्यामि ६० रजोध्वस्तंरजसाव्याकुलीभूयरथादिभ्यःपतितं प्रकृत्तंछिन्नं ६१ कांदिग्भूतंभयेनपलायितं श्रांतपत्रंश्रांतवाहनम् ६२ ॥५४॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रजापतेःकर्मयथेति यथावाजपेयेप्रजापतिदैवत्याःसप्तदशपशवोविशस्यंतेतद्वद्बहूनामिहापिविशसनंकृतं तेनबीभत्सत्वंलक्ष्यते अर्थःस्वर्गोराज्यंच तदर्थंनिष्ठितंसंजातनिश्चयम् ६३ देवदत्तंअर्जुनस्यशंखम् ६४ दस्युसंघान्. न्यायतःप्रदेयस्यराज्यस्याप्रदानाद्दस्यवोधार्त्तराष्ट्राः ' यथाकथाचपरप्रतिग्रहमभिमन्यतेस्तेनोभवति ' इतिस्मृतेः । युगांतेशत्रूणांसंहारेजातेसतिअन्ययुगंधर्मप्रधानंकालंप्रवर्त्तयन् ' राजाकालस्यकारणम् ' इतिस्मृतेः ६६ दर्पस्यअंतेनाशे ६५ उदकांतेसंध्यावंदनाचमनांते ६७ पुरस्तावइंद्रोरक्षतुइत्यपकृष्यते ६८ । ६९ । ७० सागरं

आर्तस्वरंहन्यमानंहतंचविकीर्णकेशास्थिकपालसंघम् ॥ प्रजापतेःकर्मयथार्थनिष्ठितंतदाद्दष्ट्वातप्स्यतिमंदबुद्धिः ६३ यदारथेगांडिवंवासुदेवंदिव्यंशंखंपांचजन्यंहयांश्च ॥ तूणावक्षय्यौदेवदत्तंचमांचदृष्ट्वायुद्धेधार्तराष्ट्रोऽन्वतप्स्यत् ६४ उद्धर्त्तयन्दस्युसंघान्समेतान्प्रवर्तयन्युगमन्यद्युगांते ॥ यदाधक्ष्याम्यग्निवत्कौरवेयांस्तदातप्ताधृतराष्ट्रःसपुत्रः ६५ सभ्रातावैसहसैन्यःसभृत्योभ्रष्टैश्वर्यःक्रोधवशोऽल्पचेताः ॥ दर्पस्यांतेनिहतोवेपमानःपश्चान्मंदस्तप्स्यतिधार्तराष्ट्रः ६६ पूर्वाह्णेमांकृतजप्यंकदाचिद्विप्रःप्रोवाचोदकांतेमनोज्ञम् ॥ कर्तव्यंतेदुष्करंकर्मपार्थयोद्धव्यंतेशत्रुभिःसव्यसाचिन् ६७ इंद्रोवातेहरिवान्वज्रहस्तःपुरस्ताद्यातुसमरेऽरीन्विनिघ्नन् ॥ सुग्रीवयुक्तेनरथेनवातेपश्चात्कृष्णोरक्षतुवासुदेवः ६८ वव्रेचाहंवज्रहस्तान्महेंद्रादस्मिन्युद्धेवासुदेवंसहायम् ॥ समेलब्धोदस्युवधायकृष्णोमन्येचैतद्विहितंदैवतैर्मे ६९ अयुद्ध्यमानोमनसाऽपियस्यजयंकृष्णःपुरुषस्याभिनंदेत् ॥ एवंसर्वान्सव्यतीयादमित्रान्सेंद्रान्देवान्मानुषेनास्तिचिंता ७० सबाहुभ्यांसागरमुत्तितीर्षेन्महोदधिंसलिलस्याप्रमेयम् ॥ तेजस्विनंकृष्णमत्यंतशूरंयुद्धेनयोवासुदेवंजिगीषेत् ७१ गिरिंयइच्छेत्तुतलेनभेत्तुंशिलोच्चयंश्वेतमतिप्रमाणम् ॥ तस्यैवपाणिःसनखोविशीर्येन्नचापिकिंचित्सगिरेस्तुकुर्यात् ७२ अग्निंसमिद्धंशमयेद्भुजाभ्यांचंद्रंचसूर्यंचनिवारयेन ॥ हरेद्देवानाममृतंप्रसह्ययुद्धेनयोवासुदेवंजिगीषेत् ७३ योरुक्मिणीमेकरथेनभोजानुत्साद्यराज्ञःसमरेप्रसह्य ॥ उवाहभार्यांयशसाज्वलंतींयस्यांजज्ञेरौक्मिणेयोमहात्मा ७४ अयंगांधारांस्तरसासंप्रमथ्यजित्वापुत्रान्नग्नजितःसमग्रान् बद्धंमुमोचविनदंतंप्रसह्यसुदर्शनंवैदेवतानांललामम् ७५ अयंकपाटेनजघानपांड्यंतथाकलिंगान्दंतकूरेममर्द ॥ अनेनजग्धावर्षपूगान्विनाथावाराणसीनगरीसंबभूव ७६ अयंस्मयुद्धेमन्यतेऽन्यैरजेयंतमेकलव्यंनामनिषादराजम् ॥ वेगेनैवशैलमभिहत्यजंभःशेतेकृष्णेनहतःपरासुः ७७ ततोग्रसेनस्यसुतंसुदुष्टंवृष्ण्यंधकानांमध्यगतंसभास्थम् ॥ अपातयद्बलदेवद्वितीयोहत्वाददौचोग्रसेनायराज्यम् ७८

सगरैर्वर्द्धितंसलिलस्यमहोदधिजलसमुद्रं अप्रमेयंअनंतत्वात् ७१ तलेनचपेटिकया शिलोच्चयमितिकाठिन्यप्रदर्शनार्थंविशेषणं श्वेतंकैलासं बलवदाश्रितत्वमनेनसूचितम् ७२ । ७३ । ७४ सुदर्शनंनामराजानं नग्नजितःपुत्रैर्बद्धंमुमोच देवतानांललामंरत्नभूतं देवैरपिशिरसाधार्यमित्यर्थः ७५ कपाटेनवक्षस्तटाघातेन दंतकूरेसंग्रामे अन्येतु कपाटेनिजघानेतिपाठंप्रकल्प्यकपाटेनगरे एवंदंतकूरेचेतिव्याचख्युः अनाथासंबभूवेतियोज्यम् ७६ अयंकृष्णः संयुद्धेमन्यते युद्धार्थंप्रार्थयतेसर्वदैव सःइदानींतेनैवकृष्णेनहतःशेते यथाजंभोदैत्यःशैलंवेगेनअभिहत्यशैलाघातात्स्वयंकृतात् हतःशेतेतद्वत् ७७ वतोग्रसेनस्येतिसंधिरार्षः तथेतिवापाठः ७८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

खस्थंखेचरं विभीषणंनिर्भयं शतघ्नींशक्तिशाल्वेनक्षिप्तां दोर्भ्यांपाणिभ्यांकंदुकवत्प्रत्यगृण्हात् ७९ भौमोभूमिपुत्रः ८० शेकुर्नेतुमितिशेषः ८१ प्रकृतिंस्वभावं दस्युहननशीलतां प्रतिशुश्राव अंगीचकार सिद्धिपुकार्यसिद्धिपूपस्थितासु ऐश्वर्यवान्सामर्थ्यवान् ८२ निर्मोचनेनगरे क्षुरांतान्तीक्ष्णधारान् लोहमयानित्यर्थः ओघसंज्ञरक्षः ८३ । ८४ । ८५ वराणिवरान् अददन्

॥ ५५ ॥ अयंसौभंयोधयामासखस्थंविभीषणंमाययाशाल्वराजम् ॥ सौभद्वारिप्रत्यगृण्हाच्छतघ्नींदोर्भ्यांकएनंविषहेतमर्त्यः ७९ प्राग्ज्योतिषंनामबभूवदुर्गंपुरंघोरमसुराणा अ० ४९
मसह्यम् ॥ महाबलोनरकस्तत्रभौमोजहारादित्यामणिकुंडलेशुभे ८० नतंदेवाःसहशक्रेणशेकुःसमागतायुधिमृत्योरभीताः ॥ दृष्ट्वाचतंविक्रमंकेशवस्यबलंतथै
वास्त्रमवारणीयम् ८१ जानंतोऽस्यप्रकृतिंकेशवस्यन्ययोजयन्दस्युवधायकृष्णम् ॥ सतत्कर्मप्रतिशुश्रावदुष्करमैश्वर्यवान्सिद्धिषुवासुदेवः ८२ निर्मोचनेषट्सह
स्राणिहत्वासंच्छिद्यपाशान्सहसाक्षुरांतान् ॥ मुरंहत्वाविनिहत्यौघरक्षोनिर्मोचनंचापिजगामवीरः ८३ तत्रैवतेनास्यबभूवयुद्धंमहाबलेनातिबलस्यविष्णोः ॥ शे
तेसकृष्णेनहतःपरासुर्वातेनेवमथितःकर्णिकारः ८४ आहृत्यकृष्णोमणिकुंडलेतेहत्वाचभौमंनरकंमुरंच ॥ श्रियावृतोयशसाचैवविद्वान्प्रत्याजगामाप्रतिमप्रभावः ८५
अस्मैवराण्यददंस्तत्रदेवादृष्ट्वाभीमंकर्मकृतंरणेतत् ॥ श्रमश्चतेयुद्ध्यमानस्यनस्यादाकाशेचाप्सुचतेक्रमःस्यात् ८६ शस्त्राणिगात्रेनचतेक्रमेरन्नित्येवकृष्णश्चततःकृ
तार्थः ॥ एवंरूपेवासुदेवेऽप्रमेयेमहाबलेगुणसंपत्सदैव ८७ तमसह्यंविष्णुमनंतवीर्यमाशंसतेधार्तराष्ट्रोविजेतुम् ॥ सदाह्येनंतर्कयतेदुरात्मातच्चाप्ययंसहतेऽस्मान्स
मीक्ष्य ८८ पर्यागतंममकृष्णस्यचैवयोमन्यतेकलहंसंप्रसह्य ॥ शक्यंहर्तुंपांडवानांममत्वंतद्वेदितासंयुगंतत्रगत्वा ८९ नमस्कृत्वाशांतनवायराज्ञेद्रोणायाथोसहपुत्रा
यचैव ॥ शारद्वतायाप्रतिद्वंद्विनेचयोत्स्याम्यहंराज्यमभीप्समानः ९० धर्मेणाप्तंनिधनंतस्यमन्येयोयोत्स्यतेपांडवैःपापबुद्धिः ॥ मिथ्याग्लहेनिर्जितावैनृशंसैः
संवत्सरान्वैद्वादशराजपुत्राः ९१ वासःकृच्छ्रोविहितश्चाप्यरण्येदीर्घकालंचैकमज्ञातवर्षम् ॥ तेहिकस्माज्जीवतांपांडवानांनंदिष्यंतेधार्तराष्ट्राःपदस्थाः ९२ तेचे
दस्मान्युद्ध्यमानाञ्जयेयुर्दैवैर्महेन्द्रप्रमुखैःसहायैः ॥ धर्मादधर्मश्चरितोगरीयांस्ततोध्रुवंनास्तिकृतंचसाधु ९३ नचेदिमंपुरुषंकर्मबद्धंनचेदस्मान्मन्यतेऽसौविशिष्टा
न् ॥ आशंसेऽहंवासुदेवद्वितीयोदुर्योधनंसानुबंधंनिहंतुम् ९४ नचेदिदंकर्मनरेंद्रवंध्यंनचेद्भवेत्सुकृतंनिष्फलंवा ॥ इदंचतच्चाभिसमीक्ष्यनूनंपराजयोधार्तराष्ट्रस्य
साधुः ९५ प्रत्यक्षंवःकुरवोयद्ब्रवीमियुध्यमानाधार्तराष्ट्रानसंति ॥ अन्यत्रयुद्धात्कुरवोयदिस्युर्नयुद्धेवैशेषइहास्तिकश्चित् ९६ हत्वात्वहंधार्तराष्ट्रान्सकर्णान्राज्यं
कुरूणामवजेतासमग्रम् ॥ यद्वःकार्यंतत्कुरुध्वंयथास्वमिष्टान्दारानात्मभोगान्भजध्वम् ९७

दत्तवंतः क्रमःगतिः ८६ । ८७ तर्कयतेवर्द्धंयतते ८८ प्रसह्यपर्यागतंहठात्प्राप्तंमन्यतेवांछति अस्मासुमित्रभेदंप्रार्थयतेइत्यर्थः तेनचपांडवानांकृष्णेममत्वंअस्मदीयत्वं हर्तुंशक्यमितिमन्यतेतत्तत्रकुरु
क्षेत्रेसंयुगंगत्वाप्राप्य वेदिताज्ञास्यति ८९ । ९० । ९१ । ९२ साधुकृतंसत्कर्मनास्ति निष्फलत्वात् वृथैवधर्मइत्यर्थः ९३ नचेदिति । यदिकर्मबद्धःपुरुषोनस्यात् यदिवावयंतेभ्यःश्रेष्ठाःनस्याम ॥ ५५ ॥
तर्हितस्यैवजयोभविष्यतीत्यर्थः ९४ इदंराज्यस्याप्रदानं इदानींतनं तच्चराज्यान्निःसारणंतदानींतनं अभिसमीक्ष्यआलोच्य पापवशात्पराजयएवतस्येत्यर्थः ९५ । ९६ । ९७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९८ दिव्याअनागतार्थज्ञापकाःमृगचक्राः चक्राणिसर्वतोभद्रादीनिशैवागमप्रसिद्धानि मृगयंतेकिंनक्षत्रंकेनग्रहेणविद्धमितिविचारयंतिमदमत्फलकथनार्थंतेचक्रमृगाः पूर्वनिपातआर्षः मृगाणिमार्गितानिचक्राणियैस्तेइतिवा ९९ संशयंयुद्धेजयपराजयविपर्ययेनपश्यति यतःअपरोक्षविद्यः दिव्यदृष्ट्याऽतीतानागतादिकंपश्यन् १०० पुराणीयोगप्रभाववती नव्यथतेनतिरस्कृता १०१ । १०२ । १०३ । १०४

अप्येवंनोब्राह्मणाःसंतिवृद्धाबहुश्रुताःशीलवन्तःकुलीनाः ॥ सांवत्सराज्योतिषिचाभियुक्तानक्षत्रयोगेषुचनिश्चयज्ञाः ९८ उच्चावचंदैवयुक्तंरहस्यंदिव्याःप्रश्नामृगचक्रामुहूर्ताः ॥ क्षयंमहांतंकुरुसृंजयानांनिवेदयन्तेपांडवानांजयंच ९९ यथाहिनोमन्यतेऽजातशत्रुःसंसिद्धार्थोद्विषतांनिग्रहाय ॥ जनार्दनश्चाप्यपरोक्षविद्योनसंशयंपश्यतिवृष्णिसिंहः १०० अहंतथैवंखलुभाविरूपंपश्यामिबुद्ध्यास्वयमप्रमत्तः ॥ दृष्टिश्चमेनव्यथतेपुराणीसंयुध्यमानाधार्तराष्ट्रानसन्ति १ अनालब्धंजृंभतिगांडिवंधनुरनाहताकंपतिमेधनुर्ज्या ॥ बाणाश्चमेतूणमुखाद्विसृत्यमुहुर्मुहुर्गंतुमुशंतिचैव २ खड्गःकोशान्निःसरतिप्रसन्नोहित्वेवजीर्णामुरगस्त्वचंस्वाम् ॥ ध्वजेवाचोरौद्ररूपाभवन्तिकदारथोयोक्ष्यतेतेकिरीटिन् ३ गोमायुसंघाश्चनदंतिरात्रौरक्षांस्यथोनिष्पतंत्यंतरिक्षात् ॥ मृगाःशृगालाःशितिकंठाश्चकाकागृध्राबकाश्चैवतरक्षवश्च ४ सुवर्णपत्राश्चपतंतिपश्चाद्दृष्ट्वारथंश्वेतहयप्रयुक्तम् ॥ अहंह्येकःपार्थिवान्सर्वयोधान्शरान्वर्षन्मृत्युलोकंनयेयम् ५ समाददानःपृथगस्त्रमार्गान्यथाग्निरिद्धोगहनंनिदाघे ॥ स्थूणाकर्णंपाशुपतंमहास्त्रंब्राह्मंचास्त्रंयच्चशक्रोऽप्यदान्मे ६ वधेधृतोवेगवतःप्रमुंचन्नाहंप्रजाःकिंचिदिहावशिष्ये ॥ शांतिंलप्स्येपरमोह्येषभावःस्थिरोममब्रूहिगावल्गणेतान् ७ येवैजय्याःसमरेसूतलब्ध्वादेवानपींद्रप्रमुखान्समेतान् ॥ तैर्मन्यतेकलहंसंप्रसह्यसधार्तराष्ट्रःपश्यतमोहमस्य ८ वृद्धोभीष्मःशांतनवःकृपश्चद्रोणःसपुत्रोविदुरश्चधीमान् ॥ एतेसर्वेयद्वदंतेतदस्तुआयुष्मंतःकुरवःसंतुसर्वे १०९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिअर्जुनवाक्यनिवेदनेऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ समवेतेषुसर्वेषुतेषुराजसुभारत ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यंभीष्मःशांतनवोऽब्रवीत् १ बृहस्पतिश्चोशनाचब्रह्माणंपर्युपस्थितौ ॥ मरुतश्चसहेंद्रेणवसवश्चाग्निनासह २ आदित्याश्चैवसाध्याश्चयेचसप्तर्षयोदिवि ॥ विश्वावसुश्चगंधर्वःशुभाश्चाप्सरसांगणाः ३ नमस्कृत्योपजग्मुस्तेलोकवृद्धंपितामहम् ॥ परिवार्यचविश्वेशंपर्यासतदिवौकसः ४ तेषांमनश्चतेजश्चाप्याददानाविवौजसा ॥ पूर्वदेवौव्यतिक्रांतौनरनारायणावृषी ५ बृहस्पतिस्तुपप्रच्छब्रह्माणंकाविमाविति ॥ भवंतंनोपतिष्ठेतेतौनःशंसपितामह ६ ॥ ॥ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यावेतौपृथिवींद्यांचभासयंतौतपस्विनौ ॥ ज्वलंतौरोचमानौचव्याप्यातीतौमहाबलौ ७ नरनारायणावेतौलोकाल्लोकंसमास्थितौ ॥ ऊर्जितौस्वेनतपसामहासत्वपराक्रमौ ८ एतौहिकर्मणालोकंनंदयामासतुर्ध्रुवम् ॥ द्विधाभूतौमहाप्राज्ञौविद्धिब्रह्मन्परंतपौ ॥ असुराणांविनाशायदेवगंधर्वपूजितौ ९

१०५ । १०६ वधेधृतःवधार्थंसज्जः वेगवतःबाणान् १०७ विजयःकर्मयेषांतेवैजय्याः देवानपिलब्ध्वाविजयवंतएवेत्यर्थः १०८ । १०९ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ समवेतेष्विति १ । २ । ३ पर्यासतपरिवार्यवस्थुः ४ । ५ । ६ । ७ लोकात्मानुषात् लोकंब्राह्मम् ८ । ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१० अयाचतइंद्रः ११ सर्वसाहाय्यम् १२ । १३ । १४ भ्रांतेअस्थिरेऽपिरथेलक्ष्यांतंनव्यपैतीत्याश्चर्यम् १५ आरुजत् पीडितवान् १६ । १६ भूयसोबहून् १८ । १९ सत्त्वंबुद्धिसत्त्वं एकएव देवोयोगप्रभावाद्रूपद्वयेनवर्ततेइत्यर्थः २० अश्नुवातेव्याप्नुतः २१ कर्मयुद्धंकर्तव्यंतयोरितिशेषः आचष्टआख्यातवान्नारदएव २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३०

॥ वैशंपायनउवाच ॥ जगामशक्रस्तच्छ्रुत्वायत्रतौतेपतुस्तपः ॥ सार्धंदेवगणैःसर्वैर्बृहस्पतिपुरोगमैः १० तदादेवासुरेयुद्धेभयेजातेदिवौकसाम् ॥ अयाचतमहात्मानौनरनारायणौवरम् ॥ ११ तावब्रूतांवृणीष्वेतितदाभरतसत्तम ॥ अथैतावब्रवीच्छक्रःसह्यंनःक्रियतामिति १२ ततस्तौशक्रमब्रूतांकरिष्यावोयदिच्छसि ॥ ताभ्यांच सहितःशक्रोविजिग्येदैत्यदानवान् १३ नरइंद्रस्यसंग्रामेहत्वाशत्रून्परंतपः ॥ पौलोमान्कालखंजांश्चसहस्राणिशतानिच १४ एषभ्रांतेरथेतिष्ठन्भल्लेनापाहरच्छिरः ॥ जंभस्यग्रसमानस्यतदाह्यर्जुनआहवे १५ एषपारेसमुद्रस्यहिरण्यपुरमारुजत् ॥ जित्वाषष्टिंसहस्राणिनिवातकवचात्रणे १६ एषदेवान्सहेंद्रेणजित्वापरपुरंजयः ॥ अतर्पयन्महाबाहुरर्जुनोजातवेदसम् १७ नारायणस्तथैवात्रभूयसोऽन्यान्जघानह ॥ एवमेतौमहावीर्यौतौपश्यतसमागतौ १८ वासुदेवार्जुनौवीरौसमवेतौमहारथौ ॥ नरनारायणौदेवौपूर्वदेवावितिश्रुतिः १९ अजेयौमानुषेलोकेसेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ एषनारायणःकृष्णःफाल्गुनश्चनरःस्मृतः ॥ नारायणोनरश्चैवतत्त्वमेकंद्विधाकृतम् २० एतौहिकर्मणालोकानश्नुवातेऽक्षयान्ध्रुवान् ॥ तत्रतत्रैवजायेतेयुद्धकालेपुनःपुनः २१ तस्मात्कर्मैवकर्तव्यमितिहोवाचनारदः ॥ एतद्धिसर्वमाचष्टवृष्णिचक्रस्यवेदवित् २२ शंखचक्रगदाहस्तंयदाद्रक्ष्यसिकेशवम् ॥ पर्याददानंचास्त्राणिभीमधन्वानमर्जुनम् २३ सनातनौमहात्मानौकृष्णावेकरथेस्थितौ ॥ दुर्योधनतदातातस्मर्ताऽसिवचनंमम २४ नोचेदयमभावःस्यात्कुरूणांप्रत्युपस्थितः ॥ अर्थाच्चताततधर्माच्चतवबुद्धिरुपप्लुता २५ नचेद्ग्रहीष्यसेवाक्यंश्रोताऽसिसुबहून्हतान् ॥ तवैवहिमतंसर्वे कुरवःपर्युपासते २६ त्रयाणामेवचमतंतत्त्वमेकोऽनुमन्यसे॥रामेणचैवशप्तस्यकर्णस्यभरतर्षभ २७ दुर्जातेःसूतपुत्रस्यशकुनेःसौबलस्यच॥तथाक्षुद्रस्यपापस्यभ्रातुर्दुःशासनस्यच २८ ॥ कर्णउवाच ॥ नैवमायुष्मतावाच्यंयन्मामात्थपितामह ॥ क्षत्रधर्मेस्थितोह्यस्मिस्वधर्मादनपेयिवान् २८ किंचान्यन्मयिदुर्वृत्तंयेनमांपरिगर्हसे ॥ नहिमेवृजिनंकिंचिद्धार्तराष्ट्राविदुःक्वचित् ३० नाचरंवृजिनंकिंचिद्धार्तराष्ट्रस्यनित्यशः ॥ अहंहिपांडवान्सर्वान्हनिष्यामिरणेस्थितान् ३१ प्राग्विरुद्धैःशमंसद्भिःकथंवाक्रियतेपुनः ॥ राज्ञोहिधृतराष्ट्रस्यसर्वंकार्यंप्रियंमया ॥ तथादुर्योधनस्यापिसहिराज्येसमाहितः ३२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कर्णस्यतुवचःश्रुत्वाभीष्मःशांतनवःपुनः ॥ धृतराष्ट्रंमहाराजसंभाष्येदंवचोऽब्रवीत् ३३ यदयंकत्थतेनित्यंहंताऽहंपांडवानिति ॥ नायंकलाऽपिसंपूर्णापांडवानांमहात्मनाम् ३३ अनयोयोऽयमागंतापुत्राणांतेदुरात्मनाम् ॥ तदस्यकर्मजानीहिसूतपुत्रस्यदुर्मतेः ३५ एतमाश्रित्यपुत्रस्तेमंदबुद्धिःसुयोधनः ॥ अवामन्यततान्वीरान्देवपुत्रानरिंदमान् ३६

३१ सहिराज्येइति । अस्यवचनंमयानकर्तव्यंकिंतुराज्ञएवेतिभावः ३२ । ३३ कलाऽपिषोडशांशोऽपि ३४ । ३५ । ३६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३७ । ३८ । ३९ न्हियतेयद्यदा वृषायते वृषवन्नर्दति ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनपंचाशत्तमोऽ

किंचाप्येतेनतत्कर्मकृतपूर्वंसुदुष्करम् ॥ तैर्यथापांडवैःसर्वैरेकैकेनकृतंपुरा ३७ दृष्ट्वाविराटनगरेभ्रातरंनिहतंप्रियम् ॥ धनंजयेनविक्रम्यकिमनेनतदाकृतम् ३८
सहितान्हिकुरून्सर्वानभियातोधनंजयः ॥ प्रमथ्यचाच्छिनद्वासःकिमयंप्रोषितस्तदा ३९ गंधर्वैर्घोषयात्रायांह्रियतेयत्सुतस्तव ॥ क्वतदासूतपुत्रोऽभूद्यइदानीं
वृषायते ४० ननुतत्रापिभीमेनपार्थेनचमहात्मना ॥ यमाभ्यामेवसंगम्यगंधर्वास्तेपराजिताः ४१ एतान्यस्यमृषोक्तानिबहूनिभरतर्षभ ॥ विकत्थनस्यभद्रंते
सदाधर्मार्थलोपिनः ४२ भीष्मस्यतुवचःश्रुत्वाभारद्वाजोमहामनाः ॥ धृतराष्ट्रमुवाचेदंराजमध्येऽभिपूजयन् ४३ यदाहभरतश्रेष्ठोभीष्मस्तत्क्रियतांनृप ॥ न
काममर्थलिप्सूनांवचनंकर्तुमर्हसि ४४ पुरायुद्धात्साधुमन्येपांडवैःसहसंगतम् ॥ यद्वाक्यमर्जुनेनोक्तंसंजयेननिवेदितम् ४५ सर्वंतदपिजानामिकरिष्यतिचपांड
वः ॥ नह्यस्यत्रिषुलोकेषुसदृशोऽस्तिधनुर्धरः ४६ अनादृत्यतुतद्वाक्यमर्थवद्द्रोणभीष्मयोः ॥ ततःससंजयंराजापर्यपृच्छतपांडवान् ४७ तदैवकुरवःसर्वेनि
राशाजीवितेऽभवन् ॥ भीष्मद्रोणौयदाराजानसम्यगनुभाषते ४८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजय० पर्वणिभीष्मद्रोणवाक्येऊनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥
॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ किमसौपांडवोराजाधर्मपुत्रोऽभ्यभाषत ॥ श्रुत्वेहबहुलाःसेनाःप्रीत्यर्थंनःसमागताः १ किमसौचेष्टतेसूतयोत्स्यमानोयुधिष्ठिरः ॥ केवा
ऽस्यभ्रातृपुत्राणांपश्यंत्याज्ञेप्सवोमुखम् २ केस्विदेनंवारयंतियुद्धाच्छाम्येतिवापुनः ॥ निकृत्याकोपितंमंदैर्धर्मज्ञंधर्मचारिणम् ३ ॥ संजयउवाच ॥ राज्ञोमु
खमुदीक्षंतेपांचालाःपांडवैःसह ॥ युधिष्ठिरस्यभद्रंतेससर्वाननुशास्तिच ४ पृथग्भूताःपांडवानांपांचालानांरथव्रजाः ॥ आयांतमभिनंदंतिकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम्
५ नभःसूर्यमिवोद्यंतंकौन्तेयंदीप्ततेजसम् ॥ पांचलाःप्रतिनंदंतितेजोराशिमिवोदितम् ६ आगोपालाविपालाश्चनंदमानायुधिष्ठिरम् ॥ पांचालाःकेकयामत्स्याः
प्रतिनंदन्तिपांडवम् ७ ब्राह्मण्योराजपुत्र्यश्चविशांदुहितरश्चयाः ॥ क्रीडंत्योऽभिसमायांतिपार्थंसन्नद्धमीक्षितुम् ८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ संजयाचक्ष्वयेनास्मा
न्पांडवाअभ्ययुंजत ॥ धृष्टद्युम्नस्यसैन्येनसोमकानांबलेनच ९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ गावल्गणिस्तुतत्पृष्टःसभायांकुरुसंसदि ॥ निःश्वस्यसुभृशंदीर्घंमुहुःसं
चिंतयन्निव १० तत्रानिमित्ततोदैवात्सूतंकश्मलमाविशत् ॥ तदाचचक्षेविदुरःसभायांराजसंसदि ११ संजयोऽयंमहाराजमूर्छितःपतितोभुवि ॥ वाचंनसृजते
कांचिद्धीनप्रज्ञोऽल्पचेतनः १२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ अपश्यत्संजयोनूनंकुन्तीपुत्रान्महारथान् ॥ तैरस्यपुरुषव्याघ्रैर्भृशमुद्वेजितंमनः १३ ॥ वैशंपायनउ
वाच ॥ संजयश्चेतनांलब्ध्वाप्रत्याश्वस्येदमब्रवीत् ॥ धृतराष्ट्रंमहाराजसभायांकुरुसंसदि १४ ॥ संजयउवाच ॥ दृष्टवानस्मिराजेंद्रकुंतीपुत्रान्महारथान् ॥
मत्स्यराजगृहावासनिरोधेनावकर्शितान् १५

 ध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ किमसाविति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ येनसहायेनअस्मानालक्ष्य अभ्ययुंजतसंनद्धाअभुवन् ९ कुरवःसंसीदंत्यस्यांसभायां १० । ११ । १३ । १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वस्ते वःयुष्मान्तेपांडवाः १६ । १७ । १८ । १९ । २० २१ सिंधुराजोजयद्रथः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ विजयेनअर्जुनेन २८ । २९ । ३० । ३१ । ३

शृणुयैर्हिमहाराजपांडवाअभ्ययुंजत ॥ धृष्टद्युम्नेनवीरेणयुद्धेवस्तेऽभ्ययुंजत १६ योनैवरोषान्नभयान्नलोभान्नार्थकरणात् । नहेतुवादाद्धर्मात्मासत्यंजह्यात्कदा
चन १७ यःप्रमाणंमहाराजधर्मेधर्मभृतांवरः ॥ अजातशत्रुणातेनपांडवाअभ्ययुंजत १८ यस्यबाहुबलेतुल्यःपृथिव्यांनास्तिकश्चन ॥ योवैसर्वान्महीपाला
न्वशेचक्रेधनुर्धरः ॥ यःकाशीनंगमगधान्कलिंगांश्चयुधाऽजयत् १९ तेनवोभीमसेनेनपांडवाअभ्ययुंजत ॥ यस्यवीर्येणसहसाचत्वारोभुविपांडवाः २० निःसृत्य
जतुगेहाद्वैहिडिंबात्पुरुषादकात् ॥ यश्चैषामभवद्द्वीपःकुंतीपुत्रोवृकोदरः २१ याज्ञसेनीमथोयत्रसिंधुराजोऽपकृष्टवान् ॥ तत्रैषामभवद्द्वीपःकुंतीपुत्रोवृकोदरः २२
यश्चतान्संगतान्सर्वान्पांडवान्वारणावते ॥ दह्यतोमोचयामासतेनवस्तेऽभ्ययुंजत २३ कृष्णायांचरताप्रीतिंयेनक्रोधवशाहताः ॥ प्रविश्यविषमंघोरंपर्वतंगधमाद
नम् २४ यस्यनागायुतैर्वीर्यंभुजयोःसारमर्पितम् ॥ तेनवोभीमसेनेनपांडवाअभ्ययुंजत २५ कृष्णद्वितियोविक्रम्यतुष्ट्यर्थंजातवेदसः ॥ अजयद्यःपुरावीरोयु
ध्यमानंपुरंदरम् २६ यःससाक्षान्महादेवंगिरिशंशूलपाणिनम् ॥ तोषयामासयुद्धेनदेवदेवमुमापतिम् २७ यश्चसर्वान्वशेचक्रेलोकपालान्धनुर्धरः ॥ तेनवोवि
जयेनाजौपांडवाअभ्ययुंजत २८ यःप्रतीचींदिशंचक्रेवशेम्लेच्छगणायुताम् ॥ सतत्रनकुलोयोद्धाचित्रयोधीव्यवस्थितः २९ तेनवोदर्शनीयेनवीरेणातिधनुर्भृ
ता ॥ माद्रीपुत्रेणकौरव्यपांडवाअभ्युयुंजत ३० यःकाशीनंगमगधान्कलिंगांश्चयुधाऽजयत् ॥ तेनवःसहदेवेनपांडवाअभ्ययुंजत ३१ यस्यवीर्येणसदृशाश्चत्वा
रोभुविमानवाः ॥ अश्वत्थामाधृष्टकेतूरुक्मीप्रद्युम्नएवच ३२ तेनवःसहदेवेनयुद्धंराजन्महात्ययम् ॥ यवीयसान्नृवीरेणमाद्रीनंदिकरेणच ३३ तपश्चचारयाघोरं
काशिकन्यापुरासती ॥ भीष्मस्यवधमिच्छंतीप्रेत्यापिभरतर्षभ ३४ पांचालस्यसुताजज्ञेदैवाच्चसपुनःपुमान् ॥ स्त्रीपुंसोःपुरुषव्याघ्रयःसवेदगुणागुणान् ३५ यः
कलिंगान्समापेदेपांचाल्योयुद्धदुर्मदः ॥ शिखंडिनावःकुरवःकृतास्त्रेणाभ्ययुंजत ३६ यंयक्षःपुरुषंचक्रेभीष्मस्यनिधनेच्छया ॥ महेष्वासेनरौद्रेणपांडवाअभ्ययुं
जत ३७ महेष्वासाराजपुत्राभ्रातरःपंचकेकयाः ॥ आमुक्तकवचाःशूरास्तैश्चवस्तेऽभ्ययुंजत ३८ योदीर्घबाहुःक्षिप्रास्त्रोधृतिमान्सत्यविक्रमः ॥ तेनवोवृष्णिवी
रेणयुयुधानेनसंगरः ३९ यआसीच्छरणंकालेपांडवानांमहात्मनाम् ॥ रणेतेनविराटेनभवितावःसमागमः ४० यःसकाशिपतीराजावाराणस्यांमहारथः ॥ सते
षामभवद्योद्धातेनवस्तेऽभ्ययुंजत ४१ शिशुभिर्दुर्जयैःसंख्येद्रौपदेयैर्महात्मभिः ॥ आशीविषसमस्पर्शैःपांडवाअभ्ययुंजत ४२ यःकृष्णसदृशोवीर्येयुधिष्ठिरसमो
दमे ॥ तेनाभिमन्युनासंख्येपांडवाअभ्ययुंजत ४३ यश्चैवाप्रतिमोवीर्येधृष्टकेतुर्महायशाः ॥ दुःसहःसमरेक्रुद्धःशैशुपालिर्महारथः ४४

३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४५ । ४६ करकर्षेणकरकर्षसंज्ञेनभ्रात्रा ४७ । ४८ । ४९ । ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ॥ सर्वइति १

तेनवश्चेदिराजेनपांडवाअभ्ययुंजत ॥ अक्षौहिण्यापरिवृतःपांडवान्योऽभिसंश्रितः ४५ यःसंश्रयःपांडवानांदेवानामिववासवः ॥ तेनवोवासुदेवेनपांडवाअभ्ययुंजत
४६ तथाचेदिपतेर्भ्राताशरभोभरतर्षभ ॥ करकर्षेणसहितस्ताभ्यांवस्तेऽभ्ययुंजत ४७ जारासंधिःसहदेवोजयत्सेनश्चतावुभौ ॥ युद्धेप्रतिरथेवीरौपांडवार्थेव्यवस्थितौ
४८ द्रुपदश्चमहातेजाबलेनमहतावृतः ॥ त्यक्तात्मापांडवार्थायययोत्स्यमानोव्यवस्थितः ४९ एतेचान्येचबहवःप्राच्योदीच्यामहीक्षितः ॥ शतशोयानुपाश्रित्यधर्म
राजोव्यवस्थितः ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ सर्वएतेमहो
त्साहायेत्वयापरिकीर्तिताः ॥ एकतस्त्वेवतेसर्वेसमेताभीमएकतः १ भीमसेनाद्धिमेभूयोभयंसंजायतेमहत् ॥ क्रुद्धादमर्षणात्तातव्याघ्रादिवमहारुरोः २ जागर्मिरात्रयः
सर्वादीर्घमुष्णंचनिःश्वसन् ॥ भीतोवृकोदरात्तातसिंहात्पशुरिवापरः ३ नहितस्यमहाबाहोःशक्रप्रतिमतेजः ॥ सैन्येऽस्मिन्प्रतिपश्यामियएनंविषहेद्युधि ४ अमर्षणश्च
कौन्तेयोदृढवैरश्चपांडवः ॥ अनर्महासीसोन्मादस्तिर्यक्प्रेक्षीमहास्वनः ५ महावेगोमहोत्साहोमहाबाहुर्महाबलः ॥ मंदानांममपुत्राणांयुद्धेनांतंकरिष्यति ६ उरुग्राह
गृहीतानांगदांबिभ्रद्वृकोदरः ॥ कुरूणामृषभोयुद्धेदंडपाणिरिवांतकः ७ अष्टास्रिमायसींघोरांगदांकांचनभूषणाम् ॥ मनसाऽहंप्रपश्यामिब्रह्मदंडमिवोद्यतम् ८
यथामृगाणांयूथेषुसिंहोजातबलश्चरेत् ॥ मामकेषुतथाभीमोबलेषुविचरिष्यति ९ सर्वेषांममपुत्राणांसएकःक्रूरविक्रमः ॥ बह्वाशीविप्रतीपश्चबाल्येऽपिरभसःसदा
१० उद्वेपतेमेहृदयंयेमेदुर्योधनादयः ॥ बाल्येऽपितेनयुद्धचंतोवारणेनेवमर्दिताः ११ तस्यवीर्येणसंक्लिष्टानित्यमेवसुताःमम ॥ सएवहेतुर्भेदस्यभीमोभीमपराक्रमः १२
ग्रसमानमनीकानिनरवारणवाजिनाम् ॥ पश्यामीवाग्रतोभीमंक्रोधमूर्च्छितमाहवे १३ अस्त्रेद्रोणार्जुनसमंवायुवेगसमंजवे ॥ महेश्वरसमंक्रोधेकोहन्याद्भीममाहवे १४
संजयाचक्ष्वमेशूरंभीमसेनममर्षणम् ॥ अतिलाभंतुमन्येहंयत्तेनरिपुघातिना १५ तदैवनहताःसर्वेपुत्राममनस्विना ॥ येनभीमबलायक्षाराक्षसाश्चपुराहताः ॥
१६ कथंतस्यरणेवेगंमानुषःप्रसहिष्यति ॥ नसजातुवशेतस्थौममबाल्येऽपिसंजय १७ किंपुनर्ममदुष्पुत्रैःक्लिष्टःसंप्रतिपांडवः ॥ निष्ठुरोरोषणोऽत्यर्थंभज्येता
पिनसंनमेत् ॥ तिर्यक्प्रेक्षीसंहतभ्रूःकथंशाम्येद्वृकोदरः १८ शूरस्तथाऽप्रतिबलोगौरस्तालइवोन्नतः ॥ प्रमाणतोभीमसेनःप्रादेशेनाधिकोऽर्जुनात् १९ जवेनवाजिनो
ऽत्येतिबलेनात्येतिकुंजरान् ॥ अव्यक्तजल्पीमध्वक्षोमध्यमःपांडवोबली २०

महारुरोः महामृगस्य २ । ३ । ४ अनर्महासी नर्मनृथोपहासः तदन्योहासः सत्यमेवकृत्वाशत्रूनुपहसतीत्यर्थः ५ । ६ उरुग्राहःमहानिर्बंधस्तेनगृहीतानांवशीकृतानाम् ७ । ८ । ९ रभसःवेगवान्
१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ संहतेक्रोधेनग्रथितेभ्रुवौयस्यसंहतभ्रूः १८ । १९ । २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

इतीति पुरापुराणंनिकटेऽतिदृढमितिवार्थः 'पुरापुराणेऽतिदृढे' इतिमेदिनी 'पुराभाविपुराणयोः प्रबंधेनिकटेऽतीते' इतिविश्वलोचनः २१ । २२ । २३ निष्कर्णाअवक्रांतिर्यग्भावहीनांशत

इतिबाल्येश्रुतःपूर्वंमयाव्यासमुखात्पुरा ॥ रूपतोवीर्यतश्चैवयाथातथ्येनपांडवः २१ आयसेनसदंडेनरथान्नागान्नरान्हयान् ॥ हनिष्यतिरणेक्रुद्धोरौद्रःक्रूरपरा

॥५८॥ क्रमः २२ अमर्षीनित्यसंरब्धोभीमःप्रहरतांवरः ॥ मयाततप्रतीपानिकुर्वन्पूर्वंविमानितः २३ निष्कर्णामायसींस्थूलांसुपार्श्वांकांचनींगदाम् ॥ शतघ्नींशत

निर्ह्रादांकथंशक्ष्यंतिमेसुताः २४ अपारमप्लवागाधंसमुद्रंशरवेधनम् ॥ भीमसेनमयंदुर्गंतातमंदास्तितीर्षवः २५ क्रोशतोमेनशृण्वंतिबालाःपंडितमानिनः ॥

विषमंनहिमन्यंतेप्रपातंमधुदर्शिनः २६ संयुगंयेगमिष्यंतिनररूपेणमृत्युना ॥ नियतंचोदिताधात्रासिंहेनेवमहामृगाः २७ शैक्यांतातचतुष्किष्कुंषडस्त्रिममि

तौजसम् ॥ प्रहितांदुःखसंस्पर्शांकथंशक्ष्यंतिमेसुताः २८ गदांभ्रामयतस्तस्यभिंदतोहस्तिमस्तकान् ॥ सृक्किणीलेलिहानस्यबाष्पमुत्सृजतोमुहुः २९ उद्दिश्य

नागान्पततःकुर्वतोभैरवान्रवान् ॥ प्रतीपंपततोमत्तान्कुंजरान्प्रतिगर्जतः ३० विगाह्यरथमार्गेषुवरानुद्दिश्यनिघ्नतः ॥ अग्नेःप्रज्वलितस्येवअपिमुच्येतमेप्रजा

३१ वीथींकुर्वन्महाबाहुर्द्रावयन्ममवाहिनीम् ॥ नृत्यन्निवगदापाणिर्युगांतंदर्शयिष्यति ३२ प्रभिन्नइवमातंगःप्रभंजन्पुष्पितान्द्रुमान् ॥ प्रवेक्ष्यतिरणेसेनांपुत्राणां

मेवृकोदरः ३३ कुर्वन्रथान्विपुरुषान्विसारथिहयध्वजान् ॥ आरुजन्पुरुषव्याघ्रोरथिनःसादिनस्तथा ३४ गंगावेगइवानूपांस्तीरजान्विविधान्द्रुमान् ॥ प्रभं

क्ष्यतिरणेसेनांपुत्राणांममसंजय ३५ दिशोनूनंगमिष्यंतिभीमसेनभयार्दिताः ॥ ममपुत्राश्चभृत्याश्चराजानश्चैवसंजय ३६ येनराजामहावीर्यःप्रविश्यान्तःपुरंपुरा ॥

वासुदेवसहायेनजरासंधोनिपातितः ३७ कृत्स्नेयंपृथिवीदेवीजरासंधेनधीमता ॥ मागधेंद्रेणबलिनावशेकृत्वाप्रतापिता ३८ भीष्मप्रतापात्कुरवोनयेनांधकवृष्णयः ॥

यन्नतस्यवशेजग्मुःकेवलंदैवमेवतत् ३९ सगत्वापांडुपुत्रेणतरसाबाहुशालिना ॥ अनायुधेनवीरेणनिहतःकिंततोऽधिकम् ४० दीर्घकालसमासक्तंविषमाशीविषो

यथा ॥ समोक्ष्यतिरणेतेजःपुत्रेषुममसंजय ४१ महेन्द्रइववज्रेणदानवान्देवसत्तमः ॥ भीमसेनोगदापाणिःसूदयिष्यतिमेसुतान् ४२ अविषह्यमनावार्यंतीव्र

वेगपराक्रमम् ॥ पश्यामीवातिताम्राक्षमापतंतंवृकोदरम् ४३ अगदस्याप्यधनुषोविरथस्यविवर्मणः ॥ बाहुभ्यांयुद्ध्यमानस्यकस्तिष्ठेदग्रतःपुमान् ४४ भीष्मो

द्रोणश्चविप्रोऽयंकृपःशारद्वतस्तथा ॥ जानंत्येतेयथैवाहंवीर्यज्ञस्तस्यधीमतः ४५ आर्यव्रतंतुजानंतःसंगरांतंविधित्सवः ॥ सेनामुखेषुस्थास्यंतिमामकानांन

रर्षभाः ४६ बलीयःसर्वतोदिष्टंपुरुषस्यविशेषतः ॥ पश्यन्नपिजयंतेषांननियच्छामियत्सुतान् ४७ तेपुराणंमहेष्वासामार्गमैन्द्रंसमास्थिताः ॥ त्यक्ष्यंतितुमु

लेप्राणान्रक्षंतःपार्थिवंयशः ४८

निर्ह्रादांमहाशब्दवतीं २४ । २५ । २६ । २७ शैक्यांक्षिक्यस्थांअधःपतनेनभूमिविदारणशंकयाशिक्येस्थापितां २८ । २९ । ३० । ३१ वीथींरथमार्गं ३२ । ३३ । ३४ अनूपानसजलदेशेस्थि

तान् ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ अगदस्यगदाहीनस्य ४४ । ४५ संगरेअंतस्वस्यनाशंस्थास्यंतिभीष्मादयः ४६ । ४७ ऐंद्रंमार्गंस्वर्गमार्गं ४८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४९ अपचितिंनिष्कृतिं ५० । ५१ त्रिकुष्टंउच्चैरुक्तं ५२ एतत्प्रभाविदुःखंअतिबलंज्ञानेनअनिवार्यं ५३ निर्मुक्ताःजीवन्मुक्ताः ५४ । ५५ क्षमंशक्यं उत्तरंउत्तरकार्यंप्रतीकारः ५६ । ५७ पर्यायधर्मःविपरीत धर्मः प्रधिर्नेमिः अस्यकालवशस्य तृतीयार्थेषष्ठी ५८ । ५९ । ६० । ६१ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ॥ यस्येति । सधनंजयःयस्ययोद्धेतित

यथैषांमामकास्तातत्तथैषांपांडवाअपि ॥ पौत्राभीष्मस्यशिष्याश्चद्रोणस्यचकृपस्यच ४९ येत्वस्मदाश्रयंकिंचिद्दत्तमिष्टंचसंजय ॥ तस्यापचितिमार्यत्वात्कर्तारः स्थविरास्त्रयः ५० आददानस्यशस्त्रंहिक्षत्रधर्मंपरीप्सतः ॥ निधनंक्षत्रियस्याजौवरमेवाहुरुत्तमम् ५१ सवैशोचामिसर्वान्वैयेयुयुत्संतिपांडवैः ॥ विक्रुष्टंविदुरेणादौतद तद्भयमागतम् ५२ नतुमन्येविघातायज्ञानंदुःखस्यसंजय ॥ भवत्यतिबलंह्येतज्ज्ञानस्याप्युपघातकम् ५३ ऋषयोह्यपिनिर्मुक्ताःपश्यंतोलोकसंग्रहान् ॥ सुखैर्भवंति सुखिनस्तथादुःखेनदुःखिताः ५४ किंपुनर्मोहमासक्तस्तत्रतत्रसहस्रधा ॥ पुत्रेषुराज्यदारेषुपौत्रेष्वपिचबंधुषु ५५ संशयेतुमहत्यस्मिन्किंनुमेक्षममुत्तरम् ॥ विनाशंह्ये वपश्यामिकुरूणामनुचिंतयन् ५६ द्यूतप्रमुखमाभातिकुरूणांव्यसनंमहत् ॥ मंदेनैश्वर्यकामेनलोभात्पापमिदंकृतम् ५७ मन्येपर्यायधर्मोऽयंकालस्यात्यंतगामिनः ॥ चक्रेप्रधिरिवासक्तोनास्यशक्यंपलायितुम् ५८ किन्नुकुर्यांकथंकुर्यांक्वनुगच्छामिसंजय ॥ एतेनश्यंतिकुरवोमंदाःकालवशंगताः ५९ अवशोऽहंतदातातपुत्राणांनिहते शते ॥ श्रोष्यामिनिनदंस्त्रीणांकथंमांमरणंस्पृशेत् ६० यथानिदाघेज्वलनःसमिद्धोदहेत्कक्षंवायुनाचोद्यमानः ॥ गदाहस्तःपांडवोवैतथैवहंतामदीयान्सहितोऽर्जुनेन ६१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ यस्यवैनानृतावाचःकदाचिदनु शुश्रुम ॥ त्रैलोक्यमपितस्यस्याद्योद्धायस्यधनंजयः १ तस्यैवचनपश्यामियुधिगांडीवधन्वनः ॥ अनिशंचिंतयानोऽपियःप्रतीयाद्रथेनतम् २ अस्यतःकर्णिनाली कान्मार्गणान्हृदयच्छिदः ॥ प्रत्येतानसमःकश्चिद्युधिगांडीवधन्वनः ३ द्रोणकर्णौप्रतीयातांयदिवीरौनरर्षभौ ॥ कृतास्त्रौबलिनांश्रेष्ठौसमरेष्वपराजितौ ४ महान्स्या त्संशयोलोकेनत्वस्तिविजयोमम ॥ घृणीकर्णःप्रमादीचआचार्यःस्थविरोगुरुः ५ समर्थोबलवान्पार्थोदृढधन्वाजितक्लमः ॥ भवेत्सुतुमुलंयुद्धंसर्वशोऽप्यपराजयः ६ सर्वेह्यस्त्रविदःशूराःसर्वेप्राप्तामहद्यशः ॥ अपिसर्वामरैश्वर्यंत्यजेयुर्नपुनर्जयम् ७ वधेनूनंभवेच्छांतिस्तयोर्वाफाल्गुनस्यच ॥ नतुहंताऽर्जुनस्यास्तिजेताचास्यनविद्यते ८ मन्युस्तस्यकथंशाम्येन्मंदान्प्रतियउत्थितः ॥ अन्येऽप्यस्त्राणिजानंतिजीयंतेचजयंतिच ९ एकांतविजयस्त्वेवश्रूयतेफाल्गुनस्यह ॥ त्रयस्त्रिंशत्समाऽऽहूय खांडवेग्निमतर्पयत् १० जिगायचसुरान्सर्वान्नास्यविद्मःपराजयम् ॥ यस्ययंताहृषीकेशःशीलवृत्तसमोयुधि ११ ध्रुवस्तस्यजयस्तातयथेंद्रस्यजयस्तथा ॥ कृष्णावेकरथेयत्तावधिज्यंगांडिवंधनुः १२

च्छब्दाध्याहारेणपूरणीयम् १ तस्यतंप्रतियोद्धारंनपश्यामि यएनंप्रतीयादित्यध्याहृत्ययोज्यम् २ । ३ । ४ घृणीकृपावान्भीमादिषु प्रमादीअंतेविद्यांनस्मरिष्यतीतिभावः ५ अपराजयस्तेषामितिशेषः ६ । ७ तयोःकर्णद्रोणयोर्वधेअस्मदीयानांशांतिः फाल्गुनस्यवधेतुपरेषामित्यर्थः ८ । ९ त्रयस्त्रिंशत्समाःवर्षाणिअतीताइत्यर्थः संधिरार्षः १० । ११ । १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ । १४ अस्ताःक्षिप्ताः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ कुरूणांप्रकारान् छेदभेदपलायनादीनात्रसथेगृहे श्रोताऽस्मिश्रोष्यामि २० ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥
यथैवेति । अभिसराःपुरोगाः १ । २ जगतःस्रष्टाकृष्णः ३ । ४ । ५ । ६ जालंअस्त्रं अंतरासैन्यमध्ये ७ । ८ युद्धयोजकैःयुद्धोद्योगिभिः ९ नैभृत्येनमंत्रगुप्त्या १० । ११ तंअभिमुखःपतिष्यति १२ तनुरुच्च

युगपत्त्रीणितेजांसिसमेतान्यनुशुश्रुम ॥ नैवास्तिनोधनुस्ताद्दृक्कर्तायोद्धानचसारथिः १३ तच्चमंदानजानंतिदुर्योधनवशानुगाः ॥ शेषयेदशनिर्दीप्तोविपतन्मूर्ध्निसंजय
१४ नतुशेषंशरास्तातकुर्युरस्ताःकिरीटिना ॥ अपिचास्यन्निवाभातिनिघ्नन्निवधनंजयः १५ उद्धरन्निवकायेभ्यःशिरांसिशरवृष्टिभिः ॥ अपिबाणमयंतेजःप्रदीप्तमिव
सर्वतः १६ गांडीवोत्थंदहेताजौपुत्राणांममवाहिनीम् ॥ अपिसारथघोषेणभयार्तासव्यसाचिनः १७ वित्रस्ताबहुधासेनाभारतीप्रतिभातिमे ॥ यथाकक्षंमहानग्निः
प्रदहेत्सर्वतश्चरन् ॥ महार्चिरनिलोद्भूतस्तद्वद्धक्ष्यतिमामकान् १८ यदोद्वमन्निशितान्बाणसंघांस्तानाततायीसमरेकिरीटी ॥ सृष्टोऽन्तकःसर्वहरोविधात्रायथाभवेत्त
द्वदपारणीयः १९ यदाह्यभीक्ष्णंसुबहून्प्रकारान्श्रोताऽस्मितानावसथेकुरूणाम् ॥ तेषांसमंतात्चतथारणाग्रेक्षयःकिलायंभरतानुपैति २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योग
पर्वणियानसं॰धृतराष्ट्रवाक्येद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ यथैवपांडवाःसर्वेपराक्रांताजिगीषवः ॥ तथैवाभिसरास्तेषांत्यक्तात्मानोजयेधृताः
१ त्वमेवहिपराक्रांतानाचक्षीथाःपरान्मम ॥ पंचालान्केकयान्मत्स्यान्मागधान्वत्सभूमिपान् २ यश्चसेन्द्रानिमांल्लोकानिच्छन्कुर्याद्वशेबली ॥ सस्रष्टाजगतःकृष्णः
पांडवानांजयेधृतः ३ समस्तामर्जुनाद्विद्यांसात्यकिःक्षिप्रमाप्तवान् ॥ शैनेयःसमरेस्थाताबीजवत्प्रवपन्शरान् ४ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यःक्रूरकर्मामहारथः ॥ मामकेषुरणं
कर्ताबलेषुपरमास्त्रवित् ५ युधिष्ठिरस्यचक्रोधादर्जुनस्यचविक्रमात् ॥ यमाभ्यांभीमसेनाच्चभयंमेतातजायते ६ अमानुषंमनुष्येन्द्रैर्जालंविततमंतरा ॥ नमेसैन्यास्तरिष्यं
तिततःक्रोशामिसंजय ७ दर्शनीयोमनस्वीचलक्ष्मीवान्ब्रह्मवर्चसी ॥ मेधावीसुकृतप्रज्ञोधर्मात्मापांडुनंदनः ८ मित्रामात्यैःसुसंपन्नःसंपन्नोयुद्धयोजकैः ॥ भ्रातृभिः
श्वशुरैर्वीरैरुपपन्नोमहारथैः ९ धृत्याचपुरुषव्याघ्रोनैभृत्येनचपांडवः ॥ अनृशंसोवदान्यश्चह्रीमान्सत्यपराक्रमः १० बहुश्रुतःकृतात्माचवृद्धसेवीजितेंद्रियः ॥ तंसर्वगुण
संपन्नंसमिद्धमिवपावकम् ११ तपंतमभिकोमंदःपतिष्यतिपतंगवत् ॥ पांडवाग्निमनावार्यमुमूर्षुर्नष्टचेतनः १२ तनुरुच्चःशिखीराजामिथ्योपचरितोमया ॥ मंदानां
ममपुत्राणांयुद्धेनांतंकरिष्यति १३ तैरयुद्धंसाधुमन्येकुरवस्तन्निबोधत ॥ युद्धेविनाशःकृत्स्नस्यकुलस्यभविताध्रुवम् १४ एषामेपरमाबुद्धिर्ययाशाम्यतिमेमनः ॥
यदित्वयुद्धमिष्टंवोवयंशांत्यैयतामहे १५ नतुनःक्लिश्यमानानामुपेक्षेतयुधिष्ठिरः ॥ जुगुप्सतिह्यधर्मेणमामेवोद्दिश्यकारणम् १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियान
संधिपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

इतिपाठेऽपितनुःराज्यापहारादल्पः स्वतस्तुउच्चएव शिखीवह्निरिववह्निः १३ । १४ । १५ क्लिश्यमानानांकर्मणिषष्ठी अस्मान्नउपेक्षेतमामेवअधर्मेणकलहस्यकारणंउद्दिश्य जुगुप्सतिनिंदति सकथंप्रार्थितःसन्
कलहंकरिष्यतीतिभावः १६ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवमिति १ । २ एषकालः एषाकलनाबुद्धिस्तवनैवस्थास्यति ३ प्रणिहितात्मवान् सावधानचित्तः ४ स्मयसेतप्यसे ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ अस्यतांबाणान्क्षिपतांमध्ये १२ । १३ । १४

॥ संजयउवाच ॥ एवमेतन्महाराजयथावदसिभारत ॥ युद्धेविनाशःक्षत्रस्यगांडीवेनप्रदृश्यते १ इदंतुनाभिजानामितवधीरस्यनित्यशः ॥ यत्पुत्रवशमागच्छे
स्तत्त्वज्ञःसव्यसाचिनः २ नैषकालोमहाराजतवशश्वत्कृतागसः ॥ त्वयाह्येवादितःपार्थानिकृताभरतर्षभ ३ पिताश्रेष्ठःसुहृद्यश्चसम्यक्प्रणिहितात्मवान् ॥
आस्थेयंहिहितंतेननद्रोग्धागुरुरुच्यते ४ इदंजितमिदंलब्धमितिश्रुत्वापराजितान् ॥ द्यूतकालेमहाराजस्मयसेस्मकुमारवत् ५ परुषाण्युच्यमानांश्चपुरापार्थानुपे
क्षसे ॥ कृत्स्नंराज्यंजयंतीतिप्रपातंनानुपश्यसि ६ पित्र्यंराज्यंमहाराजकुरवस्तेसजांगलाः ॥ अथवीरैर्जितामुर्वीमखिलांप्रत्यपद्यथाः ७ बाहुवीर्यार्जिताभूमिस्त
वपार्थैर्निवेदिता ॥ मयेदंकृतमित्येवमन्यसेराजसत्तम ८ ग्रस्तान्गंधर्वराजेनमज्जतोह्यप्लवेऽम्भसि ॥ आनिनायपुनःपार्थःपुत्रांस्तेराजसत्तम ९ कुमारवच्चस्मयसे
द्यूतेविनिकृतेषुयत् ॥ पांडवेषुवनेराजन्प्रव्रजत्सुपुनःपुनः १० प्रवर्षतःशरव्रातानर्जुनस्याशितान्बहून् ॥ अप्यर्णवाविशुष्येयुःकिंपुनर्मांसयोनयः ११ अस्यतांफा
ल्गुनःश्रेष्ठोगांडीवंधनुषांवरम् ॥ केशवःसर्वभूतानामायुधानांसुदर्शनम् १२ वानरोरोचमानश्चकेतुःकेतुमतांवरः ॥ एवमेतानिसरथोवहूनश्वेतहयोरणे १३ क्षपयि
ष्यतिनोराजन्कालचक्रमिवोद्यतम् ॥ तस्याद्यवसुधाराजन्निखिलाभरतर्षभ १४ यस्यभीमार्जुनौयोधौसराजाराजसत्तम ॥ तथाभीमहतप्रायांमज्जंतींतववाहिनीम्
१५ दुर्योधनमुखादृष्ट्वाक्षयंयास्यंतिकौरवाः ॥ नभीमार्जुनयोर्भीतालप्स्यंतेविजयंविभो १६ तवपुत्रामहाराजराजानश्चानुसारिणः ॥ मत्स्यास्त्वामद्यनार्चंतिपंचालाश्च
सकेकयाः १७ शाल्वेयाःशूरसेनाश्चसर्वेत्वामवजानते ॥ पार्थंह्येतेगताःसर्वेवीर्यज्ञास्तस्यधीमतः १८ भक्त्याह्यस्यविरुद्ध्यंतेतवपुत्रैःसदैवते ॥ अनर्हानेवतुवधेधर्म
युक्तान्विकर्मणा १९ योऽक्लेशयत्पांडुपुत्रान्योविद्वेष्टयधुनाऽपिवै ॥ सर्वोपायैर्नियंतव्यःसानुगःपापपूरुषः २० तवपुत्रोमहाराजनानुशोचितुमर्हसि ॥ द्यूतका
लेमयाचोक्तंविदुरेणचधीमता २१ यदिदंतेविलपितंपांडवान्प्रतिभारत ॥ अनीशेनेवराजेंद्रसर्वमेतन्निरर्थकम् २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्व
णिसंजयवाक्येचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ नभेतव्यंमहाराजनशोच्याभवतावयम् ॥ समर्थाःस्मपरान्जेतुं
बलिनःसमरेविभो १ वनेप्रव्राजितान्पार्थान्यदाऽऽयान्मधुसूदनः ॥ महताबलचक्रेणपरराष्ट्रावमर्दिना २ केकयाधृष्टकेतुश्चधृष्टद्युम्नश्चवार्षतः ॥ राजानश्चान्वयुः
पार्थान्बहवोऽन्येऽनुयायिनः ३ इंद्रप्रस्थस्यचादूरात्समाजग्मुर्महारथाः ॥ व्यगर्हयंश्चसंगम्यभवंतंकुरुभिःसह ४ तेयुधिष्ठिरमासीनमजिनैःप्रतिवासितम् ॥ कृष्ण
प्रधानाःसंहत्यपर्युपासंतभारत ५ प्रत्यादानंचराज्यस्यकार्यमूचुर्नराधिपाः ॥ भवतःसानुबंधस्यसमुच्छेदंचिकीर्षवः ६

भीमेनभीमसेनेनहतप्रायां १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ नभेतव्यमिति १ यदाऽऽयात्आ
गतस्तदाभीष्मद्रोणकृपाः मयाउक्ताइतिपष्ठेनान्वयः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७ । ८ ममतसंबंधिनः ९ । १० प्रणिपातोवासंध्यर्थः पलायनंवाळज्जया ११ । १२ । १३ प्रणिपातेदोपोवंशक्षयकृतोनास्ति किंतुसंधिरेवभवति तथापिममयुद्धमेवरोचतेइत्याशयेनाह पितरमिति १४ हेनरोत्तमधृतराष्ट्र तवपुत्रैःअस्माभिः १५ प्रतिकरिष्यन्ति प्रतियातयिष्यंति १६ ततइति पूर्ववृत्तांतकथनम् १७ नःअस्माभिःपरेचेदयद्यपिअभिद्रुग्धाःद्रोहविषयंनीताःतथाऽपिनभेतव्यम् १८ । १९ । २० । २१

श्रुत्वाचैवंमयोक्तास्तुभीष्मद्रोणकृपास्तदा ॥ ज्ञातिक्षयभयाद्राजन्भीतेनभरतर्षभ ७ ततःस्थास्यंतिसमयेपांडवाइतिमेमतिः ॥ समुच्छेदंहिनःकृत्स्नंवासुदेवश्चिकीर्षति ८ ऋतेचविदुरात्सर्वेयूयंवध्यामताभम ॥ धृतराष्ट्रस्तुधर्मज्ञोनवध्यःकुरुसत्तमः ९ समुच्छेदंचकृत्स्नंनःकृत्वाताततजनार्दनः ॥ एकराज्यंकुरूणांस्मचिकीर्षतियुधिष्ठिरे १० तत्रकिंप्राप्तकालंनःप्रणिपातःपलायनम् ॥ प्राणान्वासंपरित्यज्यप्रतियुद्ध्यामहेपरान् ११ प्रतियुद्धेतुनियतःस्यादस्माकंपराजयः ॥ युधिष्ठिरस्यसर्वेहिपार्थिवावशवर्तिनः १२ विरक्तराष्ट्राश्चवयंमित्राणिकुपितानिनः ॥ धिक्कृताःपार्थिवैःसर्वैःस्वजनेनचसर्वशः १३ प्रणिपातेनदोषोस्तिसंधिर्नःशाश्वतीःसमाः ॥ पितरंत्वेवशोचामिप्रज्ञानेत्रंजनाधिपम् १४ मत्कृतेदुःखमापन्नंक्लेशंप्राप्तमनंतकम् ॥ कृतंहितवपुत्रैश्चपरेषामवरोधनम् ॥ मत्प्रियार्थंपुरैवैतद्विदितंतेनरोत्तम १५ तेराज्ञोधृतराष्ट्रस्यसामात्यस्यमहारथाः ॥ वैरंप्रतिकरिष्यंतिकुलोच्छेदेनपांडवाः १६ ततोद्रोणोऽब्रवीद्भीष्मःकृपोद्रौणिश्चभारत ॥ मत्वामांमहतींचिंतामास्थितंव्यथितेंद्रियम् १७ अभिद्रुग्धाःपरेचेन्नोनभेतव्यंपरंतप ॥ असमर्थाःपरेजेतुमस्मान्युधिसमास्थितान् १८ एकैकशःसमर्थाःस्मोविजेतुंसर्वपार्थिवान् ॥ आगच्छंतुविनेष्यामोदर्पमेषांशितैःशरैः १९ पुरैकेनहिभीष्मेणविजिताःसर्वपार्थिवाः ॥ मृतेपितर्यतिक्रुद्धोरथेनैकेनभारत २० जघानसुबहूंस्तेषांसंरब्धःकुरुसत्तमः ॥ ततस्तेशरणंजग्मुर्देवव्रतमिमंभयात् २१ सभीष्मःसुसमर्थोऽयमस्माभिःसहितोरणे ॥ परान्विजेतुंतस्मात्तेव्येतुभीर्भरतर्षभ २२ इत्येषांनिश्चयोह्यासीत्तत्कालेऽमिततेजसाम् ॥ पुरापरेषांपृथिवीकृत्स्नाऽऽसीद्वशवर्तिनी २३ अस्मान्पुनरमीनाद्यसमर्थाजेतुमाहवे ॥ छिन्नपक्षाःपरेह्यद्यवीर्यहीनाश्चपांडवाः २४ अस्मत्संस्थाचपृथिवीवर्ततेभरतर्षभ ॥ एकार्थाःसुखदुःखेषुसमानीताश्चपार्थिवाः २५ अप्यग्निंप्रविशेयुस्तेसमुद्रंवापरंतप ॥ मदर्थेपार्थिवाःसर्वेतद्विद्धिकुरुसत्तम २६ उन्मत्तमिवचापित्वांप्रहसंतीहदुःखितम् ॥ विलपंतंबहुविधंभीतंपरविकत्थने २७ एषांह्येकैकशोराज्ञांसमर्थःपांडवान्प्रति ॥ आत्मानंमन्यतेसर्वोव्येतुतेभयमागतम् २८ जेतुंसमग्रांसेनांमेवासवोऽपिनशक्नुयात् ॥ हंतुमक्षय्यरूपेयंब्रह्मणोपिस्वयंभुवः २९ युधिष्ठिरःपुरंहित्वापंचग्रामान्सयाचति ॥ भीतोहिमामकात्सैन्यात्प्रभावाच्चैवमेविभो ३० समर्थंमन्यसेयच्चकुंतीपुत्रंवृकोदरम् ॥ तन्मिथ्यानहिमेकृत्स्नंप्रभावंवेत्सिभारत ३१ मत्समोहिगदायुद्धेपृथिव्यांनास्तिकश्चन ॥ नासीत्कश्चिदतिक्रांतोभवितानचकश्चन ३२ युक्तोदुःखोषितश्चाहंविद्यापारगतस्तथा ॥ तस्मान्नभीमान्नान्येभ्योभयंमेविद्यतेक्वचित् ३३

२२ । २३ । २४समानीताः प्रयेतिशेषः २५ । २६ परविकत्थनेपरेषांगुणाख्याने २७ । २८ ब्रह्मणोऽपिअक्षय्यरूपाहंतुमशक्या २९ । ३० । ३१ । ३२ युक्तोऽभियोगवान् दुःखोषितःगुरुकुले ३३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उपावसंशिष्यत्वेनपर्यचरम् ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ पार्थिवीपृथ्वीसंबंधिनी पार्थिवानांराज्ञांवा ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९।५०।५१

दुर्योधनसमोनास्तिगदायामितिनिश्चयः ॥ संकर्षणस्यभद्रंतेयत्तदैनमुपावसम् ३४ युद्धेसंकर्षणसमोबलेनाभ्यधिकोभुवि ॥ गदाप्रहारंभीमोमेनजातुविषहेद्युधि
३५ एकंप्रहारंयंदद्यांभीमायरुषितोनृप ॥ सएवैनंनयेद्घोरःक्षिप्रंवैवस्वतक्षयम् ३६ इच्छेयंचगदाहस्तंराजन्द्रष्टुंवृकोदरम् ॥ सुचिरंप्रार्थितोह्येषममनित्यंमनो
रथः ३७ गदयानिहतोह्याजौमयापार्थोवृकोदरः ॥ विशीर्णगात्रःपृथिवींपरासुःप्रपतिष्यति ३८ गदाप्रहाराभिहतोहिमवानपिपर्वतः ॥ सकृन्मयाविदीर्येतगि
रिःशतसहस्रधा ३९ सचाप्येतद्विजानातिवासुदेवार्जुनौतथा ॥ दुर्योधनसमोनास्तिगदायामितिनिश्चयः ४० तत्तेवृकोदरमयंभयंव्येतुमहाहवे ॥ व्यपने
ष्याम्यहंह्येनंमाराजन्विमनाभव ४१ तस्मिन्मयाहतेक्षिप्रमर्जुनंबहवोरथाः ॥ तुल्यरूपाविशिष्टाश्चक्षेप्स्यंतिभरतर्षभ ४२ भीष्मोद्रोणःकृपोद्रौणिःकर्णोभूरि
श्रवास्तथा ॥ प्राग्ज्योतिषाधिपःशल्यःसिंधुराजोजयद्रथः ४३ एकैकएषांशक्तस्तुहंतुंभारतपांडवान् ॥ समेतास्तुक्षणेनैतान्नेष्यंतियमसादनम् ॥ समग्रापार्थिवीसे
नापार्थमेकंधनंजयम् ४४ कस्मादशक्तानिर्जेतुमितिहेतुर्नविद्यते ॥ शरव्रातैस्तुभीष्मेणशतशोनिचितोऽवशः ४५ द्रोणद्रौणिकृपैश्चैवगंतापार्थोयमक्षयम् ॥ पिताम
होऽपिगांगेयःशांतनोरधिभारत ४६ ब्रह्मर्षिसदृशोजज्ञेदेवैरपिसुदुःसहः ॥ नहंताविद्यतेचापिराजन्भीष्मस्यकश्चन ४७ पित्राह्युक्तःप्रसन्नेननाकामस्त्वंमरिष्य
सि ॥ ब्रह्मर्षेश्चभरद्वाजाद्द्रोणोद्रोण्यामजायत ४८ द्रोणाज्जज्ञेमहाराजद्रौणिश्चपरमास्त्रवित् ॥ कृपश्चाचार्यमुख्योऽयंमहर्षेर्गौतमादपि ४९ शरस्तंबोद्भवःश्रीमान
वध्यइतिमेमतिः ॥ अयोनिजास्त्रयोह्येतेपितामाताचमातुलः ५० अश्वत्थाम्नोमहाराजसचशूरःस्थितोमम ॥ सर्वएतेमहाराजदेवकल्पामहारथाः ५१ शक्रस्या
पिव्यथांकुर्युःसंयुगेभरतर्षभ ॥ नैतेषामर्जुनःशक्तएकैकंप्रतिवीक्षितुम् ५२ सहितास्तुनरव्याघ्राहनिष्यंतिधनंजयम् ॥ भीष्मद्रोणकृपाणांचतुल्यःकर्णोमतोमम
५३ अनुज्ञातश्चरामेणमत्समोसीतिभारत ॥ कुंडलेरुचिरेचास्तांकर्णस्यसहजेशुभे ५४ तेशच्यर्थंमहेंद्रेणयाचितःसपरंतपः ॥ अमोघयामहाराजशक्त्यापरमभी
मया ५५ तस्यशक्त्योपगूढस्यकस्माज्जीवेद्धनंजयः ॥ विजयोमेध्रुवंराजन्फलंपाणाविवाहितम् ५६ अभिव्यक्तःपरेषांचकृत्स्नोभुविपराजयः ॥ अह्नाह्येकेनभीष्मो
ऽयंप्रयुतंहंतिभारत ५७ तत्समाश्चमहेष्वासाद्रोणद्रौणिकृपाअपि ॥ संशप्तकानांवृंदानिक्षत्रियाणांपरंतप ५८ अर्जुनंवयमस्मान्वानिहन्यात्कपिकेतनः ॥ तंचाल
मितिमन्यंतेसव्यसाचिवधेधृताः ५९ पार्थिवाःसभवांस्तेभ्योह्यकस्माद्व्यथतेकथम् ॥ भीमसेनेचनिहतेकोऽन्योयुध्येतभारत ६० परेषांतन्ममाचक्ष्वयदिवेत्थपरं
तप ॥ पंचतेभ्रातरःसर्वेधृष्टद्युम्नोऽथसात्यकिः ६१ परेषांसप्तयेराजन्योधाःसारंबलंमतम् ॥ अस्माकंतुविशिष्टायेभीष्मद्रोणकृपादयः ६२

५२ । ५३ । ५४ शक्त्यामूल्यभूतया तेकुंडलेयाचितः ५५ तस्यपुरतइतिशेषः ५६ । ५७ । ५८ तंअर्जुनम् ५९ तेभ्यःपांडवेभ्यः ६०।६१।६२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६३ । ६४ । ६५ त्रिगुणतरुयंशेनहीनं त्रिगुणाद्यंशेनाधिका ६६ । ६७ । ६८ विवित्सुःविज्ञातुमिच्छुः प्राप्तकालानिकर्माणि ६९ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ अक्षौहिणीरिति १ । २ मंत्रंअस्त्रप्रयोजकं जिज्ञासमानः परीक्षितुमिच्छन् ३ । ४ तथाअवैमीतिच्छेदः ५ भौमनोविश्वकर्मा धाताप्रजापतिः ६ । ७ तेत्वष्टृशक्रधातारः रूपाणिचक्रुः ८

॥ ६१ ॥ द्रौणिर्विकर्तनःकर्णःसोमदत्तोऽथबाह्लिकः ॥ प्राग्ज्योतिषाधिपःशल्यआवंत्यौचजयद्रथः ६३ दुःशासनोदुर्मुखश्चदुःसहश्चविशांपते ॥ श्रुतायुश्चित्रसेनश्चपुरुमित्रो विविंशतिः ६४ शलोभूरिश्रवाश्चैवविकर्णश्चतवात्मजः ॥ अक्षौहिण्योहिमेराजन्दशैकाचसमाहृताः ६५ न्यूनाःपरेषांसप्तैवकस्मान्मेस्यात्पराजयः ॥ बलंत्रिगुण तोहीनंयोध्यंप्राहबृहस्पतिः ॥ परेभ्यस्त्रिगुणाचेयंममराजन्ननीकिनी ६६ गुणहीनंपरेषांचबहुपश्यामिभारत ॥ गुणोदयंबहुगुणमात्मनश्चविशांपते ६७ एतत्सर्वं समाज्ञायबलाग्र्यंममभारत ॥ न्यूनतांपांडवानांचनमोहंगंतुमर्हसि ६८ इत्युक्त्वासंजयंभूयःपर्यपृच्छतभारत ॥ विवित्सुःप्राप्तकालानिज्ञात्वापरपुरंजयः ६९ ॥ इति श्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिदुर्योधनवाक्येपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ अक्षौहिणीःसप्तलब्ध्वाराजभिःसहसंजय ॥ किंस्वि दिच्छतिकौन्तेयोयुद्धप्रेप्सुर्युधिष्ठिरः १ ॥ संजयउवाच ॥ अतीवमुदितोराजन्युद्धप्रेप्सुर्युधिष्ठिरः ॥ भीमसेनार्जुनौचोभौयमावपिनबिभ्यतः २ रथंतुदिव्यंकौन्तेयः सर्वाविभ्राजयन्दिशः ॥ मंत्रंजिज्ञासमानःसन्बीभत्सुःसमयोजयत् ३ तमपश्यामसन्नद्धंमेघंविद्युत्युतंयथा ॥ समंतात्समभिध्यायहृष्यमाणोऽभ्यभाषत ४ पूर्वरू पमिदंपश्यवयंजेष्यामसंजय ॥ बीभत्सुर्मांयथोवाचतथाऽवैम्यहमच्युत ५ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ प्रशंसस्यभिनंदंस्तान्पार्थानक्षपराजितान् ॥ अर्जुनस्यरथेब्रूहि कथमश्वाःकथंध्वजाः ६ ॥ संजयउवाच ॥ भौमनःसहशक्रेणबहुचित्रंविशांपते ॥ रूपाणिकल्पयामासत्वष्टाधातासदाविभो ७ ध्वजेहितस्मिन्रूपाणिचक्रुस्तेदे वमायया ॥ महाधनानिदिव्यानिमहांतिचलघूनिच ८ भीमसेनानुरोधायहनूमान्मारुतात्मजः ॥ आत्मप्रतिकृतिंतस्मिन्ध्वजआरोपयिष्यति ९ सर्वादिशोयो जनमात्रमंतरंसतिर्यगूर्ध्वंचरुरोधवैध्वजः ॥ नसंसज्जत्यसौतरुभिःसंवृतोऽपितथाहिमायाविहिताभौमनेन १० यथाऽऽकाशेशक्रधनुःप्रकाशतेनचैकवर्णंनचविद्मिकिंनुतत् ॥ तथाध्वजोविहितोभौमनेनबह्वाकारंदृश्यतेरूपमस्य ११ यथाग्निधूमोदिवमेतिरुद्ध्वावर्णान्बिभ्रत्तैजसांश्चित्ररूपान् ॥ तथाध्वजोविहितोभौमनेननचेद्भारोभवितानोत रोधः १२ श्वेतास्तस्मिन्वातवेगाःसदश्वादिव्यायुक्ताश्चित्ररथेनदत्ताः ॥ भुव्यंतरिक्षेदिविवानरेन्द्रयेषांगतिर्हीयतेनात्रसर्वा ॥ शतंयत्तत्पूर्यतेनित्यकालंहतंहतंदत्तवरंपुर स्तात् १३ तथाराज्ञोदंतवर्णाबृहंतोरथेयुक्ताभांतितद्वीर्यतुल्याः ॥ ऋक्षप्रख्याभीमसेनस्यवाहारथेवायोस्तुल्यवेगाबभूवुः १४ कल्माषांगास्तित्तिरिचित्रपृष्ठा भ्रात्रादत्ताःप्रीयताफाल्गुनेन ॥ भ्रातुर्वीरस्यस्वैस्तुरंगैर्विशिष्टामुदायुक्ताःसहदेवंवहंति १५

९ रुरोधस्वतेजसेतिशेषः १० । ११ भारोरथे रोधःद्वाराद्यौ द्वयमपिनभवेत् १२ यत्तत्अश्वानांशतंहतंपुनःपुनःकतिपयाश्वहननेऽपिदिव्यप्रभावात्शतंपूर्यते यतःपुरस्तात्दत्तवरम् १३ तथाअमराः राज्ञोदंतवर्णाःश्वेताःरथेयुक्ताअश्वाःभांति ऋक्षप्रख्याः सप्तर्षितुल्यतेजसः ' ऋक्षाइतिहस्मवैपुरासप्तऋषीनाचक्षते ' इतिशतपथश्रुतेः । पाठांतरेऋक्षयोमृगभेदः १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

माद्रीपुत्रंनकुलंत्वाजमीढमहेंद्रदत्ताहरयोवाजिमुख्याः ॥ समावायोर्बलवंतस्तरस्विनोवहंतिवीरंवृत्रशत्रुंयथेंद्रम् १६ तुल्यांश्चैभिर्वयसाविक्रमेणमहाजवाश्चित्ररूपाः सदश्वाः ॥ सौभद्रादीन्द्रौपदेयान्कुमारान्वहंत्यश्वादेवदत्ताबृहन्तः १७॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५६ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ कांस्तत्रसंजयापश्यःप्रीत्यर्थेनसमागतान् ॥ येयोत्स्यंतेपांडवार्थेपुत्रस्यममवाहिनीम् १ ॥ संजयउवाच ॥ मुख्यमंधकवृष्णीनामपश्यंकृष्णमागतम् ॥ चेकितानंचतत्रैवयुयुधानंचसात्यकिम् २ पृथगक्षौहिणीभ्यांतुपांडवानभिसंश्रितौ ॥ महारथौसमाख्यातावुभौपुरुषमानिनौ ३ अक्षौहिण्याऽथपांचाल्योदशभिस्तनयैर्वृतः ॥ सत्यजित्प्रमुखैर्वीरैर्धृष्टद्युम्नपुरोगमैः ४ द्रुपदोवर्धयन्मानंशिखंडिपरिपालितः॥ उपायात्सर्वसैन्यानांप्रतिच्छाद्यतदावपुः ५ विराटःसहपुत्राभ्यांशंखेनैवोत्तरेणच ॥ सूर्यदत्तादिभिर्वीरैर्मदिराक्षपुरोगमैः ६ सहितःपृथिवीपालोभ्रातृभिस्तनयैस्तथा ॥ अक्षौहिण्यैवसैन्यानांवृतःपार्थंसमाश्रितः ७ जारासंधिर्मागधश्चधृष्टकेतुश्चचेदिराट् ॥ पृथक्पृथगनुप्राप्तौपृथगक्षौहिणीवृतौ ८ केकयाभ्रातरःपंचसर्वेलोहितकध्वजाः ॥ अक्षौहिणीपरिवृताःपांडवानभिसंश्रिताः ९ एतानेतावतस्तत्रतानपश्यंसमागतान् ॥ येपांडवार्थेयोत्स्यंतिधार्तराष्ट्रस्यवाहिनीम् १० योवेदमानुषंव्यूहंदैवंगांधर्वमासुरम् ॥ सतत्रसेनाप्रमुखेधृष्टद्युम्नोमहारथः ११ भीष्मःशांतनवोराजन्भागःक्लृप्तःशिखंडिनः ॥ तंविराटोऽनुसंयातासार्धंमत्स्यैःप्रहारिभिः १२ ज्येष्ठस्यपांडुपुत्रस्यभागोमद्राधिपोबली ॥ तौतुतत्राब्रुवन्केचिद्विषमौनोमताविति १३ दुर्योधनःसहसुतःसार्धंभ्रातृशतेनच ॥ प्राच्याश्चदाक्षिणात्याश्चभीमसेनस्यभागतः १४ अर्जुनस्यतुभागेनकर्णोवैकर्तनोमतः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसैंधवश्चजयद्रथः १५ अशक्याश्चैवयेकेचित्पृथिव्यांशूरमानिनः ॥ सर्वांस्तानर्जुनःपार्थःकल्पयामासभागतः १६ महेष्वासाराजपुत्राभ्रातरःपंचकेकयाः ॥ केकयानेवभागेनकृत्वायोत्स्यंतिसंयुगे १७ तेषामेवकृतोभागोमालवाःशाल्वकास्तथा ॥ त्रिगर्तानांचैवमुख्यौयौतौसंशप्तकाविति १८ दुर्योधनसुताःसर्वेतथादुःशासनस्यच ॥ सौभद्रेणकृतोभागोराजाचैवबृहद्बलः १९ द्रौपदेयामहेष्वासाःसुवर्णविकृतध्वजाः ॥ धृष्टद्युम्नमुखाद्रोणमभियास्यंतिभारत २० चेकितानःसोमदत्तंद्वैरथेयोद्धुमिच्छति ॥ भोजंतुकृतवर्माणंयुयुधानोयुयुत्सति २१ सहदेवस्तुमाद्रेयःशूरःसंक्रंदनोयुधि ॥ स्वमंशंकल्पयामासश्यालंतेसुबलात्मजम् २२ उलूकंचैवकैतव्यंयेचसारस्वतागणाः ॥ नकुलःकल्पयामासभागंमाद्रवतीसुतः २३ येचान्येपार्थिवाराजन्प्रत्युद्यास्यंतिसंगरे ॥ समाह्वानेनतांश्चापिपांडुपुत्राअकल्पयन् २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अकालिकंकालविलंबंविना २५ । २६ प्रोक्षिताःपशुवदवधार्थंसंस्कृताःकालधर्मणायजमानेनवा २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९

॥ ६२ ॥ एवमेषामनीकानिप्रविभक्तानिभागशः ॥ यत्तेकार्यंसपुत्रस्यक्रियतांतदकालिकम् २५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ नसंतिसर्वेपुत्रामेमूढादुर्द्यूतदेविनः ॥ येषांयुद्धंबलवता भीमेनरणमूर्धनि २६ राजानःपार्थिवाःसर्वेप्रोक्षिताःकालधर्मणा ॥ गांडीवाग्निंप्रवेक्ष्यंतिपतंगाइवपावकम् २७ विद्रुतांवाहिनींमन्येकृतवैरैर्महात्मभिः ॥ तांरणेकेऽनुयास्यंतिप्रभग्नांपांडवैर्युधि २८ सर्वेह्यतिरथाःशूराःकीर्तिमंतःप्रतापिनः ॥ सूर्यपावकयोस्तुल्यास्तेजसासमितिंजयाः २९ येषांयुधिष्ठिरोनेतागोप्ताचमधुसूदनः ॥ योधौचपांडवौवीरौसव्यसाचिवृकोदरौ ३० नकुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ सात्यकिर्द्रुपदश्चैवधृष्टकेतुश्चसानुजः ३१ उत्तमौजाश्चपांचाल्योयुधामन्युश्चदुर्जयः ॥ शिखंडीक्षत्रदेवश्चतथावैराटिरुत्तरः ३२ काशयश्चेदयश्चैवमत्स्याःसर्वेचसृंजयाः ॥ विराटपुत्रोबभ्रुश्चपांचालाश्चप्रभद्रकाः ३३ येषामिंद्रोऽप्यकामानांनहरेत्पृथिवीमिमाम् ॥ वीराणांरणधीराणांयेभिंद्युःपर्वतानपि ३४ तान्सर्वगुणसंपन्नानमनुष्यप्रतापिनः ॥ क्रोशतोममदुष्पुत्रोयोद्धुमिच्छतिसंजय ३५ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ उभौस्वएकजातीयौतथोभौभूमिगोचरौ ॥ अथकस्मात्पांडवानामेकतोमन्यसेजयम् ३६ पितामहंचद्रोणंचकृपंकर्णंचदुर्जयम् ॥ जयद्रथंसोमदत्तमश्वत्थामानमेवच ३७ सुतेजसोमहेष्वासानिंद्रोऽपिसहितोऽमरैः ॥ अशक्तःसमरेजेतुंकिंपुनस्तातपांडवाः ३८ सर्वेचपृथिवीपालामदर्थेतातपांडवान् ॥ आर्याःशस्त्रभृतःशूराःसमर्थाःप्रतिबाधितुम् ३९ नमामकान्पांडवास्तेसमर्थाःप्रतिवीक्षितुम् ॥ पराक्रांतोह्यहंपांडून्सपुत्रान्योद्धुमाहवे ४० मत्प्रियंपार्थिवाःसर्वेयेचिकीर्षंतिभारत ॥ तेतानावारयिष्यंतिऐणेयानिवतंतुना ४१ महतारथवंशेनशरजालैश्चमामकैः ॥ अभिद्रुताभविष्यंतिपांचालाःपांडवैःसह ४२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ उन्मत्तइवमेपुत्रोविलपत्येषसंजय ॥ नहिशक्तोरणेजेतुंधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ४३ जानातिहियथाभीष्मःपांडवानांयशस्विनाम् ॥ बलवत्तांसपुत्राणांधर्मज्ञानांमहात्मनाम् ४४ यतोनारोचयदयंविग्रहंतैर्महात्मभिः ॥ किंतुसंजयमेब्रूहिपुनस्तेषांविचेष्टितम् ४५ कस्तांस्तरस्विनोभूयःसंदीपयतिपांडवान् ॥ अर्चिष्मतोमहेष्वासान्हविषापावकानिव ४६ ॥ संजयउवाच ॥ धृष्टद्युम्नःसदैवैतान्संदीपयतिभारत ॥ युद्धचध्वमितिमाभैष्टयुद्धाद्भरतसत्तमाः ४७ येकेचित्पार्थिवास्तत्रधार्तराष्ट्रेणसंवृताः ॥ युद्धेसमागमिष्यंतितुमुलेशस्त्रसंकुले ४८ तान्सर्वानाहवेक्रुद्धान्सानुबंधान्समागतान् ॥ अहमेकःसमादास्येतिमिर्मत्स्यानिवोदकात् ४९ भीष्मंद्रोणंकृपंकर्णंद्रौणिंशल्यंसुयोधनम् ॥ एतांश्चापिनिरोत्स्यामिवेलेवमकरालयम् ५० तथाब्रुवंतंधर्मात्माप्राहराजायुधिष्ठिरः ॥ तवधैर्यंचवीर्यंचपांचालाःपांडवैःसह ५१ सर्वेसमधिरूढाःस्मसंग्रामान्नःसमुद्धर ॥ जानामित्वांमहाबाहोक्षत्रधर्मेव्यवस्थितम् ५२ ॥ ६२ ॥

४० ऐणेयान्हरिणशावान् तंतुनापाशेन ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ शरद्वतःआयुष्मतः विरुद्धलक्षणयागतायुषइत्यर्थः ५८ । ५९ दद्धंददत ६० । ६१ कुद्धंकुरुध्वं ६२ ॥ ॥ इतिउद्यो० प० नी० भारतभा० सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७॥
क्षत्रेति १ । २ । ३ । ४ जातएपतवाभावइत्यत्र शमएवमहच्छ्रेयइत्याधुनिकःपाठः । तराभ्यावइतिपाठेः तराणामश्वादीनांवेगवतांवाहनानामभ्यावःसर्वतःखादनं कंडूरोगाद्युपद्रवइतियावत् । अवरक्षणग

समर्थमेकंपर्याप्तंकौरवाणांविनिग्रहे ॥ पुरस्तादुपयातानांकौरवाणांयुयुत्सताम् ५३ भवतायद्विधातव्यंतन्नःश्रेयःपरंतप ॥ संग्रामादपयातानांभग्नानांशरणैषि
णाम् ५४ पौरुषंदर्शयन्शूरोयस्तिष्ठेदग्रतःपुमान् ॥ क्रीणीयात्तंसहस्रेणइतिनीतिमतांमतम् ५५ सत्वंशूरश्चवीरश्चविक्रांतश्चनरर्षभ ॥ भयार्तानांपरित्रातासंयु
गेषुनसंशयः ५६ एवंब्रुवतिकौन्तेयेधर्मात्मनियुधिष्ठिरे ॥ धृष्टद्युम्नउवाचेदंमांवचोगतसाध्वसम् ॥ सर्वान्जनपदान्सूतयोधादुर्योधनस्यये ५७ सबाह्लिकान्कु
रून्ब्रूयाःप्रातिपेयान्शरद्वतः ॥ सूतपुत्रंतथाद्रोणंसहपुत्रंजयद्रथम् ५८ दुःशासनंविकर्णंचतथादुर्योधनंनृपम् ॥ भीष्मंचब्रूहिगत्वात्वमाशुगच्छचमाचिरम् ५९
युधिष्ठिरःसाधुनैवाभ्युपेयोमावोऽवधीदर्जुनोदेवगुप्तः ॥ राज्यंदद्ध्वंधर्मराजस्यतूर्णंयाचध्वंवैपांडवंलोकवीरम् ६० नैतादृशोहियोधोऽस्तिपृथिव्यामिहकश्चन ॥ यथा
विधःसव्यसाचीपांडवःसत्यविक्रमः ६१ देवैर्हिसंभृतोदिव्योरथोगांडीवधन्वनः ॥ नसजेयोमनुष्येणमास्मकृद्धंमनोयुधि ६२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगप
र्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ क्षत्रतेजाब्रह्मचारीकौमारादपिपांडवः ॥ तेनसंयुगमेष्यंतिमंदावि
लपतोमम १ दुर्योधननिवर्त्तस्वयुद्धाद्भरतसत्तम ॥ नहियुद्धंप्रशंसंतिसर्वावस्थमरिंदम २ अलमर्धंपृथिव्यास्तेसहामात्यस्यजीवितुम् ॥ प्रयच्छपांडुपुत्रा
णांयथोचितमरिंदम ३ एतद्धिकुरवःसर्वेमन्यंतेधर्मसंहितम् ॥ यत्त्वंप्रशांतिमन्येथाःपांडुपुत्रैर्महात्मभिः ४ अंगेमांसमवेक्षस्वपुत्रस्वामेववाहिनीम् ॥ जातएष
तवाभावस्त्वंतुमोहान्नबुद्ध्यसे ५ नत्वहंयुद्धमिच्छामिनैतदिच्छतिबाह्लिकः ॥ नचभीष्मोनचद्रोणोनाश्वत्थामानसंजयः ६ नसोमदत्तोनशलोनकृपोयुद्धमिच्छति ॥
सत्यव्रतःपुरुमित्रोजयोभूरिश्रवास्तथा ७ येषुसंप्रतितिष्ठेयुःकुरवःपीडिताःपरैः ॥ तेयुद्धंनाभिनंदंतितत्तुभ्यंतातरोचताम् ८ नत्वंकरोपिकामेनकर्णःकारयितातव ॥
दुःशासनश्चपापात्माशकुनिश्चापिसौबलः ९ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ नाहंभवतिनद्रोणेनाश्वत्थाम्निनसंजये ॥ नभीष्मेनचकांबोजेनकृपेनचबाह्लिके १० सत्य
व्रतेपुरुमित्रेभूरिश्रवसिवापुनः ॥ अन्येषुवातावकेषुभारंकृत्वासमाह्वयम् ११ अहंचतातकर्णश्चरणयज्ञंवितत्यवै ॥ युधिष्ठिरंपशुंकृत्वादीक्षितौभरतर्षभ १२
रथोवेदीस्रुवःखड्गोगदास्रुक्कवचंसदः ॥ चातुर्होत्रंचधुर्यामेशरादर्भाहविर्यशः १३ आत्मयज्ञेननृपतेइष्ट्वावैवस्वतंरणे ॥ विजित्यचसमेष्यावोहतामित्रौश्रिया
वृतौ १४ अहंचतातकर्णश्चभ्रातादुःशासनश्चमे ॥ एतेवयंहनिष्यावःपांडवान्समरेत्रयः १५

तिकांतीत्यादेःखादनार्थाद्धञ । आस्रावइतिपाठे आस्रावःक्षतं यानेपूपद्रवः पराजयलक्षणमितिभावः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ चातुर्होत्रंचतुर्णांहोतॄणांकृत्विजांकर्म १३ । १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१६ । १७ । १८ । १९ रुरूणामिवेत्यत्र कुरूणां लाटभाषया अजानामितिपाठोयुक्तः । पक्षे कुरूणांमध्येवरान्वरान् व्याघ्राइवेतियोजना २० भारतीसेनास्त्रीरूपकेननिर्दिष्टा २१ धनंबलम् २२ प्राकारमिव

अहंहिपांडवान्हत्वाप्रशास्ताष्टथिवीमिमाम् ॥ मांवाहत्वापांडुपुत्राभोक्तारःपृथिवीमिमाम् १६ त्यक्तंमेजीवितंराज्यंधनंसर्वंचपार्थिव ॥ नजातुपांडवैःसार्धंवसेय महमच्युत १७ यावद्धिसूच्यास्तीक्ष्णायाविध्येदग्रेणमारिष ॥ तावदप्यपरित्याज्यंभूमेर्नःपांडवान्प्रति १८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ सर्वान्वस्तातशोचामित्यक्तोदुर्योध नोमया ॥ येमंदमनुयास्यध्वंयांतंवैवस्वतक्षयम् १९ रुरूणामिवयूथेषुव्याघ्राःप्रहरतांवराः ॥ वरान्वरान्हनिष्यंतिसमेतायुधिपांडवाः २० प्रतीपमिवमेभातियु युधानेनभारती ॥ व्यस्तासीमंतिनीग्रस्ताप्रमृष्टादीर्घबाहुना २१ संपूर्णंपूरयन्भूयोधनंपार्थस्यमाधवः ॥ शैनेयःसमरेस्थाताबीजवत्प्रवपन्शरान् २२ सेनामुखे प्रयुद्धानांभीमसेनोभविष्यति ॥ तंसर्वेसंश्रयिष्यंतिप्राकारमकुतोभयम् २३ यदाद्रक्ष्यसिभीमेनकुंजरान्विनिपातितान् ॥ विशीर्णदंतान्गिर्याभान्भिन्नकुंभान्स शोणितान् २४ तानभिप्रेक्ष्यसंग्रामेविशीर्णानिवपर्वतान् ॥ भीतोभीमस्यसंस्पर्शात्स्मर्ताऽसिवचनस्यमे २५ निर्दग्धंभीमसेनेनसैन्यंरथहयद्विपम् ॥ गतिमग्ने रिवप्रेक्ष्यस्मर्ताऽसिवचनस्यमे २६ महद्वोभयमागामिनचेच्छाम्यथपांडवैः ॥ गदयाभीमसेनेनहताःशममुपैष्यथ २७ महावनमिवच्छिन्नंयदाद्रक्ष्यसिपातितम् ॥ बलंकुरूणांभीमेनतदास्मर्ताऽसिमेवचः २८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतावदुक्त्वाराजातुसर्वांस्तान्पृथिवीपतीन् ॥ अनुभाष्यमहाराजपुनःपप्रच्छसंजयम् ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिप० धृतराष्ट्रवाक्येऽष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ यदब्रूतांमहात्मा नौवासुदेवधनंजयौ ॥ तन्मेब्रूहिमहाप्राज्ञशुश्रूषेवचनंतव १ ॥ संजयउवाच ॥ शृणुराजन्यथादृष्टौमयाकृष्णधनंजयौ ॥ ऊचतुश्चापियद्वीरौतत्तेवक्ष्यामिभारत २ पादांगुलीरभिप्रेक्षन्प्रयतोऽहंकृतांजलिः ॥ शुद्धांतंप्राविशंराजन्नाख्यातुंनरदेवयोः ३ नैवाभिमन्युर्नयमौतंदेशमभियांतिवै ॥ यत्रकृष्णौचकृष्णाचसत्यभामाच भामिनी ४ उभौमध्वासवक्षीबावुभौचंदनरूषितौ ॥ स्रग्विणौवरवस्त्रौतौदिव्याभरणभूषितौ ५ नैकरत्नविचित्रंतुकांचनंमहदासनम् ॥ विविधास्तरणाकीर्णंयत्रा सातामरिंदमौ ६ अर्जुनोत्संगगौपादौकेशवस्योपलक्षये ॥ अर्जुनस्यचकृष्णायांसत्यायांचमहात्मनः ७ कांचनंपादपीठंतुपार्थोमेप्रादिशत्तदा ॥ तदहंपाणिनास्पृष्ट्वा ततोभूमावुपाविशम् ८ ऊर्ध्वरेखातलौपादौपार्थस्यशुभलक्षणौ ॥ पादपीठादपहृतौतत्रापश्यमहंशुभौ ९ श्यामौबृहंतौतरुणौशालस्कंधाविवोन्नतौ ॥ एकासनग तौदृष्ट्वाभयंमांमहदाविशत् १० इंद्रविष्णूसमावेतौमंदात्मानावबुद्ध्यते ॥ संश्रयाद्द्रोणभीष्माभ्यांकर्णस्यचविकत्थनात् ११ निदेशस्थाविमौयस्यमानसस्तस्यसे त्स्यते ॥ संकल्पोधर्मराजस्यनिश्चयोमेतदाऽभवत् १२

भीमंसंश्रयिष्यंति २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ ॥ इतिउद्योगप० नीलकंठीयेभारतभावदीपे अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ॥ ॥ यदब्रूतामिति १ । २ । ३ । ४ । ५ आसातामुपविष्टौ ६ । ७ । ८ । ९ । १० द्रोणभीष्माभ्यांद्रोणभीष्मयोः ११ मानसःसंकल्पःसेत्स्यते १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ ऋणमिति । वस्त्रापहरणकालेगोविंदेतिचुक्रोश तद्वस्त्रप्रदानमात्रेणतस्याक्रोशस्यऋणंनपरिहृतं किंतु कौरवाणामुच्छेदंविनातद्धृदयान्नापसर्पतीत्यर्थः
२२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ बलंशारीरं वीर्यंमानसोत्साहः तेजः शौर्यं । शीघ्रताशीघ्रंकार्यावबोधः । लघुहस्तताद्वेगेनबाणप्रक्षेप्तृता २९ । ३० । ३१ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये

सत्कृतश्चान्नपानाभ्यामासीनोलब्धसत्क्रियः ॥ अंजलिंमूर्ध्निसंधायतौसंदेशमचोदयम् १३ धनुर्गुणकिणांकेनपाणिनाशुभलक्षणम् ॥ पादमानमयन्पार्थःकेशवं समचोदयत् १४ इंद्रकेतुरिवोत्थायसर्वाभरणभूषितः ॥ इंद्रवीर्योपमःकृष्णःसंविष्टोमाभ्यभाषत १५ वाचंसवदतांश्रेष्ठोह्लादिनींवचनक्षमाम् ॥ त्रासिनींधार्तराष्ट्राणांमृदुपूर्वांसुदारुणाम् १६ वाचंतांवचनार्हस्यशिक्षाक्षरसमन्विताम् ॥ अश्रौषमहमिष्टार्थांपश्चाद्धृदयहारिणीम् १७ ॥ वासुदेवउवाच ॥ संजयेदंवचोब्रूयाधृतराष्ट्रंमनीषिणम् ॥ कुरुमुख्यस्यभीष्मस्यद्रोणस्यापिचशृण्वतः १८ आवयोर्वचनात्सूतज्येष्ठानप्यभिवादयन् ॥ यवीयसश्चकुशलंपश्चात्पृष्ट्वैवमुत्तरम् १९ यजध्वंविविधैर्यज्ञैर्विप्रेभ्योदत्तदक्षिणाः ॥ पुत्रैर्दारैश्चमोदध्वंमहद्वोभयमागतम् २० अर्थांस्त्यजतपात्रेभ्यःसुतान्प्राप्नुतकामजान् ॥ प्रियंप्रियेभ्यश्चरतराजाहित्वरतेजये २१ ऋणमेतत्प्रवृद्धंमेहृदयान्नापसर्पति ॥ यद्गोविंदेतिचुक्रोशकृष्णामांदूरवासिनम् २२ तेजोमयंदुराधर्षंगांडीवंयस्यकार्मुकम् ॥ मद्द्वितीयेनतेनेहवैरंवःसव्यसाचिना २३ मद्द्वितीयंपुनःपार्थंकःप्रार्थयितुमिच्छति ॥ योनकालपरीतोवाऽप्यपिसाक्षात्पुरंदरः २४ बाहुभ्यामुद्वहेद्भूमिंदहेत्क्रुद्धइमाःप्रजाः ॥ पातयेत्त्रिदिवाद्देवान्योऽर्जुनंसमरेजयेत् २५ देवासुरमनुष्येषुयक्षगन्धर्वभोगिषु ॥ नतंपश्याम्यहंयुद्धेपांडवंयोऽभ्ययाद्रणे २६ यत्तद्विराटनगरेश्रूयतेमहदद्भुतम् ॥ एकस्यचबहूनांचपर्याप्तंतन्निदर्शनम् २७ एकेनपांडुपुत्रेणविराटनगरेयदा ॥ भग्नाःपलायतदिशःपर्याप्तंतन्निदर्शनम् २८ बलंवीर्यंचतेजश्चशीघ्रतालघुहस्तता ॥ अविषादश्चधैर्यंचपार्थान्नान्यत्रविद्यते २९ इत्यब्रवीद्धृषीकेशःपार्थमुद्धर्षयन्गिरा ॥ गर्जन्समयवर्षीवगगनेपाकशासनः ३० केशवस्यवचःश्रुत्वाकिरीटीश्वेतवाहनः ॥ अर्जुनस्तन्महद्वाक्यमब्रवीद्रोमहर्षणम् ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयेनश्रीकृष्णवाक्यकथनेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ संजयस्यवचःश्रुत्वाप्रज्ञाचक्षुर्जनेश्वरः ॥ ततःसंख्यातुमारेभेतद्वचोगुणदोषतः १ प्रसंख्यायचसौक्ष्म्येणगुणदोषान्विचक्षणः ॥ यथावन्मतितत्त्वेनजयकामःसुतान्प्रति २ बलाबलंविनिश्चित्ययाथातथ्येनबुद्धिमान् ॥ शक्तिंसंख्यातुमारेभेतदावैमनुजाधिपः ३ देवमानुषयोःशक्त्यातेजसाचैवपांडवान् ॥ कुरून्शक्त्याऽल्पतरयादुर्योधनमथाब्रवीत् ४ दुर्योधनेयंचिंतामेशश्वन्नव्युपशाम्यति ॥ सत्यंह्येतदहंमन्येप्रत्यक्षंनानुमानतः ५ आत्मजेषुपरंस्नेहंसर्वभूतानिकुर्वते ॥ प्रियाणिचैषांकुर्वंतियथाशक्तिहितानिच ६ एवमेवोपकर्तॄणांप्रायशोलक्षयामहे ॥ इच्छंतिबहुलंसंतःप्रतिकर्तुमहत्प्रियम् ७

भारतभावदीपे एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयस्येति १ । २ । ३ वचसएवगुणान्दोषांश्चनिश्चित्य स्वेषांपरेषांचबलाबलंनिश्चित्याह देवेति । पांडवेषुदैवंमानुषंचबलमस्ति अस्माकंतुकेवलंमानुषमेवास्तीत्यर्थः शक्त्यापरिच्छिद्येतिशेषः ४ । ५ । ६ । ७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दैवंबलाद्विक्रमंपांडवेषुदर्शयति अग्निरिति भीमेभयंकरे ८ जातिगृद्ध्याजन्मग्रहणाद्धेतोःयुधिष्ठिरादीनांपितरोधर्मादयोऽपितेषांसहायाःसंति ९ रिरक्षिषन्तःरक्षितुमिच्छंतः संरंभंक्रोधं १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ पितुरिति १ । २ अकामेति । कामद्वेषयोरसंयोगात्

अग्निःसाचिव्यकर्तास्यात्खांडवेतत्कृतंस्मरन् ॥ अर्जुनस्यापिभीमेऽस्मिन्कुरुपांडुसमागमे ८ जातिगृद्ध्याभिपन्नाश्चपांडवानामनेकशः ॥ धर्मादयःसमेष्यंतिस माहूतादिवौकसः ९ भीष्मद्रोणकृपादीनांभयादशनिसन्निभम् ॥ रिरक्षिषंतःसंरंभंगमिष्यंतीतिमेमतिः १० तेदेवैःसहिताःपार्थानशक्याःप्रतिवीक्षितुम् ॥ मानु षेणनरव्याघ्रावीर्यवंतोऽस्त्रपारगाः ११ दुरासदंयस्यदिव्यंगांडीवंधनुरुत्तमम् ॥ दारुणौचाक्षयौदिव्यौशरपूर्णौमहेषुधी १२ वानरश्चध्वजोदिव्योनिःसंगोधूमवद्ग तिः ॥ रथश्चचतुरंतायांयस्यनास्तिसमःक्षितौ १३ महामेघनिभश्चापिनिर्घोषःश्रूयतेजनैः ॥ महाशनिसमःशब्दःशात्रवाणांभयंकरः १४ यंचातिमानुषंवी र्येकृत्स्नोलोकोव्यवस्यति ॥ देवानामपिजेतारंयंविदुःपार्थिवारणे १५ शतानिपंचचैवेषून्योगृह्णन्नेवदृश्यते ॥ निमेषांतरमात्रेणमुंचन्दूरंचपातयन् १६ यमाहभी ष्मोद्रोणश्चकृपोद्रौणिस्तथैवच ॥ मद्रराजस्तथाशल्योमध्यस्थायेचमानवाः १७ युद्धायावस्थितंपार्थंपार्थिवैरतिमानुषैः ॥ अशक्यंनरशार्दूलंपराजेतुमरिंदमम् १८ क्षिपत्येकेनवेगेनपंचबाणशतानियः ॥ सदृशंबाहुवीर्येणकार्तवीर्यस्यपांडवम् १९ तमर्जुनंमहेष्वासंमहेन्द्रोपेंद्रविक्रमम् ॥ निघ्नंतमिवपश्यामिविमर्देऽस्मिन्म हाहवे २० इत्येवंचिंतयन्कृत्स्नमहोरात्राणिभारत ॥ अनिद्रोनिःसुखश्चास्मिकुरूणांशमचिंतया २१ क्षयोदयोऽयंसुमहान्कुरूणांप्रत्युपस्थितः ॥ अस्यचेत्कलहस्यां तःशमादन्योनविद्यते २२ शमोमेरोचतेनित्यंपार्थैस्तातनविग्रहः ॥ कुरुभ्योहिसदामन्येपांडवान्शक्तिमत्तरान् २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधि पर्वणिधृतराष्ट्रविवेचनेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ पितुरेतद्वचःश्रुत्वाधार्तराष्ट्रोत्यमर्षणः ॥ आधायविपुलंक्रोधंपुनरेवेदमब्रवीत् १ अशक्यादेवसचिवाःपार्थाःस्युरितियद्भवान् ॥ मन्यतेतद्भयंव्येतुभवतोराजसत्तम २ अकामद्वेषसंयोगाद्द्रोहाल्लोभाच्चभारत ॥ उपेक्षयाचभावानांदेवादेवत्वमाप्नुवन् ३ इतिद्वैपायनोव्यासोनारदश्चमहातपाः ॥ जामदग्न्यश्चरामोनःकथामकथयत्पुरा ४ नैवमानुषवद्देवाःप्रवर्तंतेकदाचन ॥ कामात्क्रोधात्तथालोभाद्द्वेषाच्चभरतर्षभ ५ यदाह्यग्निश्चवायुश्चधर्मइंद्रोऽश्विनावपि ॥ कामयोगात्प्रवर्त्तेरन्नपार्थादुःखमाप्नुयुः ६ तस्मान्नभवताचिंताकार्यैषास्यात्कथंचन ॥ दैवेष्वपेक्षकाह्येतेशश्वद्भावेषुभारत ७ अथचेत्कामसंयोगाद्द्वेषोलोभश्चलक्ष्यते ॥ देवेषुदैवप्रामाण्यान्नैषांतद्विक्रमिष्यति ८ मयाभिमंत्रितःशश्वज्जातवेदाःप्रशाम्यति ॥ दिधक्षुःसकलाँल्लोकान्परिक्षिप्यसमं ततः ९ यद्वापरमकंतेजोयेनयुक्तादिवौकसः ॥ ममाप्यनुपमंभूयोदेवेभ्योविद्धिभारत १०

३ । ४ । ५ । ६ दैवेष्विति । एतेदेवादयःदैवेषुभावेषुशमदमादिषुशश्वदपेक्षकाअपेक्षमाणाः नतुआसुरेषुभावेषुकामक्रोधादिषु तस्मादेवाःपांडवानांसहायंनकीरष्यंतीतिभावः ७ अथेति । दैवप्रामाण्यात्दे दप्रामाण्यात्कामादिमताकृतमपिनिष्फलंभविष्यतीत्यर्थः ८ दैवंबलमप्यस्तीत्याह मयाऽभीति ९ । १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ मद्विषःमच्छत्रून् १९ । २० अभिध्यामिचिंतयामि २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ इतीति । इतिएवंदुर्योधनोक्तंधृतराष्ट्रः संजयंप्र
तिउक्त्वाप्राप्तकालंपूर्वंप्रस्तुतंअर्जुनमाहात्म्यमेवअपृच्छत् इदंमत्पुत्रस्यबलंज्ञात्वापांडवबलंचत्वंब्रूहीत्यर्थः युयुत्सोःवैश्यापुत्रस्यपांडवेष्वनुरक्तस्यकार्याणिज्ञात्वा एतेषांसर्वेषांविनाशेनतस्यैवराज्यलाभरूपाणि

विदीर्यमाणांवसुधांगिरिणांशिखराणिच ॥ लोकस्यपश्यतोराजन्स्थापयाम्यभिमंत्रणात् ११ चेतनाचेतनस्यास्यजंगमस्थावरस्यच ॥ विनाशायसमुत्पन्नमहं
घोरंमहास्वनम् १२ अश्मवर्षंचवायुंचशमयामीहनित्यशः ॥ जगतःपश्यतोऽभीक्ष्णंभूतानामनुकंपया १३ स्तंभितास्वप्सुगच्छंतिमयारथपदातयः ॥ देवा
सुराणांभावानामहमेकःप्रवर्तिता १४ अक्षौहिणीभिर्यान्देशान्यामिकार्येणकेनचित् ॥ तत्राश्वामेप्रवर्ततेयत्रयत्राभिकामये १५ भयानकानिविषयेव्यालादीनि
नसंतिमे ॥ मंत्रगुप्तानिभूतानिनहिंसंतिभयंकराः १६ निकामवर्षीपर्जन्योराजन्विषयवासिनाम् ॥ धर्मिष्ठाश्चप्रजाःसर्वाईतयश्चनसंतिमे १७ अश्विनावथवाय्वग्नीम
रुद्भिःसहवृत्रहा ॥ धर्मश्चैवमयाद्विष्टान्नोत्सहंतेऽभिरक्षितुम् १८ यदिह्येतेसमर्थाःस्युर्मद्विषस्त्रातुमंजसा ॥ नस्मत्रयोदशसमाःपार्थादुःखमवाप्नुयुः १९ नैवदेवा
नगंधर्वानासुरानचराक्षसाः ॥ शक्तास्त्रातुंमयाद्विष्टंसत्यमेतद्ब्रवीमिते २० यदभिध्याम्यहंशश्वच्छुभंवायदिवाऽशुभम् ॥ नैतद्विपन्नपूर्वंमेमित्रेष्वरिषुचोभयोः २१
भविष्यतीदमितिवायद्ब्रवीमिपरंतप ॥ नान्यथाभूतपूर्वंचसत्यवागितिमांविदुः २२ लोकसाक्षिकमेतन्मेमाहात्म्यंदिक्षुविश्रुतम् ॥ अश्वासनार्थंभवतःप्रोक्तंनश्लाघ
यानृप २३ नह्यहंश्लाघनोराजन्भूतपूर्वःकदाचन ॥ असदाचरितंह्येतद्यदात्मानंप्रशंसति २४ पांडवांश्चैवमत्स्यांश्चपांचालान्केकयैःसह ॥ सात्यकिंवासुदेवंच
श्रोताऽसिविजितान्मया २५ सरितःसागरंप्राप्ययथानश्यंतिसर्वशः ॥ तथैवतेविनंक्ष्यंतिमामासाद्यसहान्वयाः २६ पराबुद्धिःपरंतेजोवीर्यंचपरमंमम ॥ प
राविद्यापरोयोगोममतेभ्योविशिष्यते २७ पितामहश्चद्रोणश्चकृपःशल्यःशलस्तथा ॥ अस्त्रेषुयत्प्रजानंतिसर्वंतन्मयिविद्यते २८ इत्युक्त्वासंजयंभूयःपर्यपृच्छ
तभारतः ॥ ज्ञात्वायुयुत्सोःकार्याणिप्राप्तकालमरिन्दमः २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिदुर्योधनवाक्येएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथातुपृच्छंतमतीवपार्थंवैचित्रवीर्यंतमचिंतयित्वा ॥ उवाचकर्णोधृतराष्ट्रपुत्रंप्रहर्षयन्संसदिकौरवाणाम् १ मिथ्याप्रतिज्ञायमयायद
स्त्रंरामात्कृतंब्रह्ममयंपुरस्तात् ॥ विज्ञायतेनास्मितदैवमुक्तस्तेनांतकालेप्रतिभाऽस्यतीति २ महापराधेह्यपियन्नतेनमहर्षिणाऽहंगुरुणाचशप्तः ॥ शक्तःप्रदग्धुंह्यपि
तिग्मतेजाःससागरामप्यवनिंमहर्षिः ३ प्रसादितंह्यस्यमयामनोऽभूच्छुश्रूषयास्वेनचपौरुषेण ॥ तदस्तिशास्त्रंममसावशेषंतस्मात्समर्थोऽस्मिममैषभारः ४

कार्याणिभविष्यंतीतिज्ञात्वेत्यर्थः २९ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ तथेति । पार्थंपृच्छंतंवैचित्रवीर्यंअचिंतयित्वेतिसंबंधः १ हेस्तेन अंतकालेप्रतिभाअस्त्रस्मृतिः
अस्यतिक्षिपतित्वांत्यक्ष्यतीत्यर्थः २ । ३ सावशेषंममआयुरस्तिअतोऽन्तकालस्यानुपस्थितत्वात्तदस्त्रंममास्तीतिअहंसमर्थोऽस्मिअर्जुनंजेतुमित्यर्थः ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रपत्स्येप्रापयिष्ये ५ । ६ प्रधानेत्वयिहतेसतिसर्वेहताःस्युरतआत्मानंगोपायेत्युपहासः ७ आत्मामनोनिर्वृतुंयुक्तः अर्जुनद्वेषादुपरमःकर्तव्यस्तस्यदुर्जयत्वंज्ञात्वेतिभावः ८ । ९ । १० । ११ । १२
मांकृतविजयंसभायांद्रक्ष्यति अयंभावः यद्यहंयोत्स्येतर्हिएतस्यजीवनंभविष्यतितन्माभूदतोऽयंनिःसारोम्रियतामिति १३ । १४ सत्यप्रतिज्ञःपूर्वंआदावेवयोत्स्यइत्युक्त्वाइदानींमायिसातिनयोत्स्यइतिवदतिम

निमेषमात्रात्तमृषेःप्रसादमवाप्यपांचालकरूषमत्स्यान् ॥ निहत्यपार्थान्सहपुत्रपौत्रैर्लोकानहंशस्त्रजितान्प्रपत्स्ये ५ पितामहस्तिष्ठतुतेसमीपेद्रोणश्चसर्वेचनरेंद्रमुख्याः ॥ यथाप्रधानेनबलेनगत्वापार्थान्हनिष्यामिममैषभारः ६ एवंब्रुवंतंतमुवाचभीष्मःकिंकत्थसेकालपरीतबुद्धे ॥ नकर्णजानासियथाप्रधानेहतेहताःस्युर्धृतराष्ट्रपुत्राः ७ यत्खांडवंदाहयताकृतंहिकृष्णद्वितीयेनधनंजयेन ॥ श्रुत्वैवतत्कर्मनियंतुमात्मायुक्तस्त्वयावैसहबांधवेन ८ यांचापिशक्तिंत्रिदशाधिपस्तेददौमहात्माभगवान्महेंद्रः ॥ भस्मीकृतांतांसमरेविशीर्णांचक्राहतांद्रक्ष्यसिकेशवेन ९ यस्तेशरःसर्पमुखोविभातिसदाऽग्र्यमाल्यैर्महितःप्रयत्नात् ॥ सपांडुपुत्राभिहतःशरौघैःसहत्वयायास्यतिकर्णनाशम् १० बाणस्यभौमस्यचकर्णहंताकिरीटिनंरक्षतिवासुदेवः ॥ यस्त्वादृशानांचवरीयसांचहंतारिपूणांतुमुलेप्रगाढे ११ ॥ कर्णउवाच ॥ असंशयंवृष्णिपतिर्यथोक्तस्तथाचभूयांश्चततोमहात्मा ॥ अहंयदुक्तःपरुषंतुकिंचित्पितामहस्तस्यफलंशृणोतु १२ न्यस्यामिशस्त्राणिनजातुसंख्येपितामहोद्रक्ष्यतिमांसभायाम् ॥ त्वयिप्रशांतेतुममप्रभावंद्रक्ष्यंतिसर्वेभुविभूमिपालाः १३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्येवमुक्त्वासमहाधनुष्मान्हित्वासभांस्वंभवनंजगाम ॥ भीष्मस्तुदुर्योधनमेवराजन्मध्येकुरूणांप्रहसन्नुवाच १४ सत्यप्रतिज्ञःकिलसूतपुत्रस्तथासभारंविषहेतकस्मात् ॥ व्यूहंप्रतिव्यूह्यशिरांसिभित्त्वालोकक्षयंपश्यतभीमसेनात् १५ आवंत्यकालिंगजयद्रथेषुचेदिध्वजेतिष्ठतिबाह्लिकेच ॥ अहंहनिष्यामिसदापरेषांसहस्रशश्चायुतशश्चयोधान् १६ यदैवरामेभगवत्यनिंद्येब्रह्मब्रुवाणःकृतवांस्तदस्त्रम् ॥ तदैवधर्मश्चतपश्चनष्टंवैकर्तनस्याधमपूरुषस्य १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथोक्तवाक्येनृपतींद्रभीष्मेनिक्षिप्यशस्त्राणिगतेचकर्णे ॥ वैचित्रवीर्यस्यसुतोऽल्पबुद्धिर्दुर्योधनःशांतनवंबभाषे ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिकर्णभीष्मवाक्येद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ सदृशानांमनुष्येषुसर्वेषांतुल्यजन्मनाम् ॥ कथमेकांततस्तेषांपार्थानांमन्यसेजयम् १ वयंचतेपितुल्यावैवीर्येणचपराक्रमैः ॥ समेनवयसाचैवप्रातिभेनश्रुतेनच २ अस्त्रेणयोधयुग्याचशीघ्रत्वेकौशलेतथा ॥ सर्वेस्मसमजातीयाःसर्वेमानुषयोनयः ३ पितामहविजानीषेपार्थेषुविजयंकथम् ॥ नाहंभवतिनद्रोणेनकृपेनचबाल्हिके ४ अन्येषुचनरेन्द्रेषुपराक्रम्यसमारभे ॥ अहंवैकर्तनःकर्णोभ्रातादुःशासनश्चमे ५ पांडवान्समरेपंचहनिष्यामःशितैःशरैः ॥ ततोराजन्महायज्ञैर्विविधैर्भूरिदक्षिणैः ६

जीवनपर्यंतंत्वत्क्षयमुपेक्षतेसकथंमित्रमितिभावः १५ । १६ ब्रह्मब्रुवाणःब्राह्मणोऽहमितिवदन् १७ । १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥
सदृशानामिति १ प्रातिभेनसमयस्फूर्त्या २ योधयुग्याशूरसमृध्या युजेरौणादिकःकिः कुत्वमार्षं ३ । ४ । ५ । ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तरित्रानौरक्षकाःकर्णधारादयः तद्रहितान् जलंयथापरिहरतिआवर्तेषुपातयति अनरित्रानितिपाठे अरित्रंकेनिपातनं नौचालनदंडस्तद्रहितानित्यर्थः तद्वत्मामकास्तानूरणेबाहुभ्यांपरिहरिष्यंति ७ । ८ अदांतोऽयंकुलक्षयंकरिष्यतीतिवक्ष्यन्दमंएवप्रशंसन्विदुरउवाच इहेति । किंतन्निःश्रेयसंकल्याणं ब्राह्मणस्यब्रह्मजिज्ञासोःदमएवसनातनोऽनादिर्मुख्योधर्मः ९ तस्यपुंसःदानंक्षमासिद्धिर्मोक्षश्चउपपद्यते कस्यय स्यदमःदानादीन्अनुवर्त्तते । दांतःसन्योदानादिकंकरोति सदानफलंक्षमांसिद्धिंचमाप्नोतीत्यर्थः १० विंदतेलभतेदमेन महद्ब्रह्म ११ । १२ समुदयःउदयहेतुः १३ तान्येवाह क्षमापरेभ्यस्ताडनादि प्राप्तावपिसंतापानुदयः । धृतिःकामादिभिरननुतप्तता । अहिंसावाङ्मनःशरीरैःपरस्यपीडायाअकरणं समताशत्रुमित्रादौतुल्यत्वं सत्यंयथार्थभाषणं आर्जवमकौटिल्यं । इंद्रियाणांजयः धैर्यंअत्यंतापद्य पिमनसोऽवैक्लव्यं । मार्दवंप्रियवादिता । ह्रीरकार्यान्निवृत्तिः । अचापलंस्थैर्यंवाङ्मनःकायानां एतेदांतानांगुणाः १४ । १५ कामइति । कामादिमत्वादयमदांतइत्यर्थः अजिह्ममकुटिलं अशठंसुशीलं

ब्राह्मणांस्तर्पयिष्यामिगोभिरश्वैर्धनेनच ॥ यदापरिकरिष्यंतिऐणेयानिवतंतुना ॥ अतरित्रानिवजलेबाहुभिर्मामकारणे ७ पश्यंतस्तेपरांस्तत्ररथनागसमाकुलान् ॥ तदादर्पंविमोक्ष्यंतिपांडवाःसचकेशवः ८ ॥ विदुरउवाच ॥ इहनिःश्रेयसंप्राहुर्वृद्धानिश्चितदर्शिनः ॥ ब्राह्मणस्यविशेषेणदमोधर्मःसनातनः ९ तस्यदानंक्षमासिद्धिर्य थावदुपपद्यते ॥ दमोदानंतपोज्ञानमधीतंचानुवर्तते १० दमस्तेजोवर्धयतिपवित्रंदमउत्तमम् ॥ विपाप्मावृद्धतेजास्तुपुरुषोविंदतेमहत् ११ क्रव्याद्भ्यइवभूतानामदांते भ्यःसदाभयम् ॥ येषांचप्रतिषेधार्थंक्षत्रंसृष्टंस्वयंभुवा १२ आश्रमेषुचतुर्ष्वाहुर्दममेवोत्तमंव्रतम् ॥ तस्यलिंगंप्रवक्ष्यामियेषांसमुदयोदमः १३ क्षमाधृतिरहिंसाचसम तासत्यमार्जवम् ॥ इंद्रियाभिजयोधैर्यंमार्दवंह्रीरचापलम् १४ अकार्पण्यमसंरंभःसंतोषःश्रद्दधानता ॥ एतानियस्यराजेंद्रसदांतःपुरुषःस्मृतः १५ कामोलोभश्चदर्पश्च मन्युर्निद्राविकत्थनम् ॥ मानईर्ष्याचशोकश्चनैतद्दांतोनिषेवते ॥ अजिह्ममशठंशुद्धमेतद्दांतस्यलक्षणम् १६ अलोलुपस्तथाऽल्पेप्सुःकामानामविचिंतिता ॥ समुद्रकल्पःपुरुषःसदांतःपरिकीर्तितः १७ सुवृत्तःशीलसंपन्नःप्रसन्नात्माऽऽत्मविद्बुधः ॥ प्राप्येहलोकेसंमानंसुगतिंप्रेत्यगच्छति १८ अभयंयस्यभूतेभ्यःसर्वेषामभयं यतः ॥ सवैपरिणतप्रज्ञःप्रख्यातोमनुजोत्तमः १९ सर्वभूतहितोमैत्रस्तस्मान्नोद्विजतेजनः ॥ समुद्रइवगंभीरःप्रज्ञातृप्तःप्रशाम्यति २० कर्मणाऽऽचरितंपूर्वंसद्भिरा चरितंचयत् ॥ तदेवास्थायमोदंतेदांताःशमपरायणाः २१ नैष्कर्म्यंवासमास्थायज्ञानतृप्तोजितेंद्रियः ॥ कालाकांक्षीचरँल्लोकेब्रह्मभूयायकल्पते २२ शकुनीनामिवा काशेपदंनैवोपलभ्यते ॥ एवंप्रज्ञानतृप्तस्यमुनेर्वर्त्मनदृश्यते २३

शुद्धंमनसा १६ अलोलुपःआशाहीनः कामानांरूपादीनांअविचिंतिताध्यानमकुर्वन् समुद्रकल्पःगम्भीराशयः १७ प्रसन्नात्माशुद्धचित्तः अतएवात्मविद्बुधःज्ञातज्ञेयः प्रेत्यमृत्वा १८ । १९ । २० कर्मणेति । दैवदत्तैर्भोगैःसदाचारेणचयेयुक्तास्तेदांतास्तएवचमोदंते २१ नैष्कर्म्यंवाङ्मनःशरीराणांसर्वात्मनाअप्रवृत्तिः निर्विकल्पकावस्था तत्रहेतुः ज्ञानतृप्तःश्रवणमननजेनापरोक्षज्ञानेनतृप्तः रागद्वेषशून्यः तत्रापिहेतुः जितेंद्रियःकालाकांक्षीसर्वत्रममताशून्यःब्रह्मभूयायब्रह्मभावायकल्पते योग्योभवति २२ ब्रह्मभूयफलमाह शकुनीनामिति । 'नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतेब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येति' इतिश्रुतेर्ब्रह्मविदोऽनुपाख्यं
२३ रूपंगतस्यगगनवद्विश्वव्यापिनोगत्यभावात्स्वर्गिणामिवतस्यमार्गोनदृश्यते २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

केवलंसन्यासात्क्रममुक्तिस्थानमाह उत्सृज्येति । मोक्षंमोक्षाश्रयं शाश्वताःपुनरावृत्तिशून्याः २४ ॥ ॥ इति उद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ॥ दमस्य
श्रेष्ठयंमनिपाद्यादांतयोःकलहंकुर्वतोर्द्वयोरपिनाशइतिप्रतिपादयन्नाख्यायिकामुखेनाह शकुनीनामिति । पूर्वेषांमुखात् १ । २ विहायसंव्योम ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ अमित्रेतिच्छेदः १० । ११

उत्सृज्यैवगृहान्यस्तुमोक्षमेवाभिमन्यते ॥ लोकास्तेजोमयास्तस्यकल्पंतेशाश्वतादिवि २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिविदुरवाक्येत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ शकुनीनामिहार्थायपाशंभूमावयोजयत् ॥ कश्चिच्छाकुनिकस्तातपूर्वेषामितिशुश्रुम १ तस्मिंस्तौशकुनौबद्धौयुगपत्सहचारिणौ ॥ तावुपादायतंपाशंजग्मतुःखचरावुभौ २ तौविहायसमाक्रांतौदृष्ट्वाशाकुनिकस्तदा ॥ अन्वधावदनिर्विण्णोयेनयेनस्मगच्छतः ३ तथातमनुधावंतंमृगयुंशकुनार्थिनम् ॥ आश्रमस्थोमुनिःकश्चिद्ददर्शाथकृताह्निकः ४ तावंतरिक्षगौशीघ्रमनुयांतंमहीचरम् ॥ श्लोकेनानेनकौरव्यपप्रच्छसमुनिस्तदा ५ विचित्रमिदमाश्चर्यंमृगहन्प्रतिभातिमे ॥ प्लवमानौहिखचरौपदातिरनुधावसि ६ ॥ शाकुनिकउवाच ॥ पाशमेकमुभावेतौसहितौहरतोमम ॥ यत्रवैविवदिष्येतेतत्रमेवशमेष्यतः ७ ॥ विदुरउवाच ॥ तौविवादमनुप्राप्तौशकुनौमृत्युसंधितौ ॥ विगृह्यचसुदुर्बुद्धीपृथिव्यांसंनिपेततुः ८ तौयुद्धयमानौसंरब्धौमृत्युपाशवशानुगौ ॥ उपसृत्यापरिज्ञातोजग्राहमृगहातदा ९ एवंयेज्ञातयोऽर्थेषुमिथोगच्छंतिविग्रहम् ॥ तेऽमित्रवशमायांतिशकुनाविवविग्रहात् १० संभोजनंसंकथनंसंप्रश्नोऽथसमागमः ॥ एतानिज्ञातिकार्याणिनविरोधःकदाचन ११ यस्मकालेसुमनसःसर्वेवृद्धानुपासते ॥ सिंहगुप्तमिवारण्यमप्रधृष्याभवंतिते १२ येऽर्थंसंततमासाद्यदीनाइवसमासते ॥ श्रियंतेसंप्रयच्छंतिद्विषद्भ्योभरतर्षभ १३ धूमायंतेव्यपेतानिज्वलंतिसहितानिच ॥ धृतराष्ट्रोल्मुकानीवज्ञातयोभरतर्षभ १४ इदमन्यत्प्रवक्ष्यामियथादृष्टंगिरौमया ॥ श्रुत्वातदपिकौरव्ययथाश्रेयस्तथाकुरु १५ वयंकिरातैःसहितागच्छामोगिरिमुत्तरम् ॥ ब्राह्मणैर्देवकल्पैश्चविद्याजंभकवार्तिकैः १६ कुंजभूतंगिरिंसर्वमभितोगंधमादनम् ॥ दीप्यमानौषधिगणंसिद्धगंधर्वसेवितम् १७ तत्रापश्यामवैसर्वेमधुपीतकमाक्षिकम् ॥ मरुप्रपातेविषमेनिविष्टंकुंभसंमितम् १८ आशीविषैरक्ष्यमाणंकुबेरदयितंभृशम् ॥ यत्प्राप्यपुरुषोमर्त्योऽप्यमरत्वंनियच्छति १९ अचक्षुर्लभतेचक्षुर्वृद्धोभवतिवैयुवा ॥ इतितेकथयंतिस्मब्राह्मणाजंभसाधकाः २० ततःकिरातास्तद्दृष्ट्वाप्रार्थयंतोमहीपते ॥ विनेशुर्विषमेतस्मिन्ससर्पेगिरिगह्वरे २१ तथैवतवपुत्रोऽयंपृथिवीमेकइच्छति ॥ मधुपश्यतिसंमोहात्प्रपातंनानुपश्यति २२ दुर्योधनोयोद्धुमनाःसमरेसव्यसाचिना ॥ नचपश्यामितेजोऽस्यविक्रमंवातथाविधम् २३ एकेनरथमास्थायपृथिवीयेननिर्जिता ॥ भीष्मद्रोणप्रभृतयःसंत्रस्ताःसाधुयायिनः २४ विराटनगरेभग्नाःकिंतत्रतवदृश्यताम् ॥ प्रतीक्षमाणोयोवीरःक्षमतेवीक्षितंतव २५

१२ । १३ । १४ । १५ विद्याजंभकवार्तिकाः विद्यामंत्रयंत्रादिरूपा जंभकऔषधिसाधनानितद्वार्ताप्रियाःविद्याजंभकवार्तिकाः १६ कुंजभूतंसर्वतोलताभिःपरिवृतम् १७ पीतकमाक्षिकंसुवर्णमाक्षिकं धातुविशे.
१८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ तवदृश्यतांत्वयाद्रष्टव्यंबलमितिशेषः योवीरःकर्णादिः २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

युद्ध्यतोरन्यतरस्यनाशोऽपित्वन्नाशएवेतिभावः २७ ॥इतिउद्योगप०नी०भारतभा०चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ दुर्योधनेति । उत्पथंअमार्गमेवमार्गमन्यसे १ । २ परांगार्तिमरणं असंप्रेत्यअप्राप्यमरिष्यस्येवे
त्यर्थः ३ । ४ । ५ नशातयेत्नच्छिद्यात् ६ । ७ प्रतिमानेनतुल्यत्वेन ८ । ९ । १० भीष्मंतितिक्षस्वतद्वाक्यंगृहाणेत्यर्थः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ वृत्त्याराज्यार्धदानेनप्रतिपादयसंभावय १६

द्रुपदोमत्स्यराजश्चसंक्रुद्धश्चधनंजयः ॥ नशेषयेयुःसमरेवायुयुक्ताइवाग्नयः २६ अंकेकुरुष्वराजानंधृतराष्ट्रयुधिष्ठिरम् ॥ युध्यतोर्हिद्वयोर्युद्धेनैकांतेनभवेज्जयः २७
इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिविदुरवाक्येचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ दुर्योधनविजानीहियत्त्वांवक्ष्यामिपु
त्रक ॥ उत्पथंमन्यसेमार्गमनभिज्ञइवाध्वगः १ पंचानांपांडुपुत्राणांयत्तेजःप्रजिहीर्षसि ॥ पंचानामिवभूतानांमहतांलोकधारिणाम् २ युधिष्ठिरंहिकौंतेयंपरंधर्म
मिहास्थितम् ॥ परांगतिमसंप्रेत्यनत्वंजेतुमिहार्हसि ३ भीमसेनंचकौंतेयंयस्यनास्तिसमोबले ॥ रणांतकंतर्जयसेमहावातमिवद्रुमः ४ सर्वशस्त्रभृतांश्रेष्ठंमेरुंशिख
रिणामिव ॥ युधिगांडीवधन्वानंकोनुयुद्ध्येतबुद्धिमान् ५ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यःकमिवाद्यनशातयेत् ॥ शत्रुमध्येशरान्मुंचन्देवराडशनीमिव ६ सात्यकिश्चापिदु
र्धर्षःसंमतोऽन्धकवृष्णिषु ॥ ध्वंसयिष्यतितेसेनांपांडवेयहितेरतः ७ यःपुनःप्रतिमानेनत्रीन्लोकानतिरिच्यते ॥ तंकृष्णंपुंडरीकाक्षंकोनुयुद्ध्येतबुद्धिमान् ८ एकतो
ह्यस्यदाराश्चज्ञातयश्चसबांधवाः ॥ आत्माचपृथिवीचेयमेकतश्चधनंजयः ९ वासुदेवोऽपिदुर्धर्षोयतात्मायत्रपांडवः ॥ अविषह्यंपृथिव्याऽपितद्बलंयत्रकेशवः १० तिष्ठता
तसतांवाक्येसुहृदामर्थवादिनाम् ॥ वृद्धंशांतनवंभीष्मंतितिक्षस्वपितामहम् ११ मांचब्रुवाणंशुश्रूषकुरूणामर्थदर्शिनम् ॥ द्रोणंकृपंविकर्णंचमहाराजंचबाह्लिकम् १२
एतेह्यपियथैवाहंमंतुमर्हसितांस्तथा ॥ सर्वेधर्मविदोह्येतेतुल्यस्नेहाश्चभारत १३ यत्तद्विराटनगरेसहभ्रातृभिरग्रतः ॥ उत्सृज्यगाःसुसंत्रस्तंबलंतेसमशीर्यत १४
यच्चैवनगरेतस्मिन्श्रूयतेमहदद्भुतम् ॥ एकस्यचबहूनांचपर्याप्तंतन्निदर्शनम् १५ अर्जुनस्तत्तथाऽकार्षीत्किंपुनःसर्वएवते ॥ सभ्रातॄनभिजानीहिवृत्त्यातंप्रतिपादय
१६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसं० धृतराष्ट्रवाक्येपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वामहाप्राज्ञोधृतराष्ट्रःसुयोधनम् ॥ पुनरेव
महाभागःसंजयंपर्यपृच्छत १ ब्रूहिसंजययच्छेषंवासुदेवादनंतरम् ॥ यदर्जुनउवाचत्वांपरंकौतूहलंहिमे २ ॥ संजयउवाच ॥ वासुदेववचःश्रुत्वाकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥
उवाचकालेदुर्धर्षोवासुदेवस्यशृण्वतः ३ पितामहंशांतनवंधृतराष्ट्रंचसंजय ॥ द्रोणंकृपंचकर्णंचमहाराजंचबाह्लिकम् ४ द्रौणिंचसोमदत्तंचशकुनिंचापिसौबलम् ॥
दुःशासनंशलंचैवपुरुमित्रंविविंशतिम् ५ विकर्णंचित्रसेनंचजयत्सेनंचपार्थिवम् ॥ विंदानुविंदावावंत्यौदुर्मुखंचापिकौरवम् ६ सैंधवंदुःसहंचैवभूरिश्रवसमेवच ॥ भग
दत्तंचराजानंजलसंधंचपार्थिवम् ७ येचाप्यन्येपार्थिवास्तत्रयोद्धुंसमागताःकौरवाणांप्रियार्थम् ॥ मुमूर्षवःपांडवाग्नौप्रदीप्तेसमानीताधार्तराष्ट्रेणहोतुम् ८ यथान्यायं
कौशलंवंदनंचसमागतामद्वचनेनवाच्याः ॥ इदंब्रूयाःसंजयराजमध्येसुयोधनंपापकृतांनिधानम् ९

॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१० लोहितांतेआयतेचअक्षिणीयस्यसलोहितांतायताक्षः ११ । १२ शराणांमिथःसन्निपातजोग्निस्तस्यधूमोयस्मिन् यज्ञेइतिशेषः रथध्वनिरेवमंत्रस्थाने धनुःस्रुवेणअस्त्रबलेनप्रसरति शास्त्रबलेनेवयज्ञः १३ । १४
चतुर्भुजमिति । संजयस्यापियोगिदृश्यंभगवतश्चतुर्भुजंरूपंसदादृष्टिगोचरमासीदित्यनुमीयते १५ ॥ इति उद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ॥ दुर्योधनेइति

अमर्षणंदुर्मतिंराजपुत्रंपापात्मानंधार्तराष्ट्रंसुलुब्धम् ॥ सर्वंममैतद्वचनंसमग्रंसहामात्यंसंजयश्रावयेथाः १० एवंप्रतिष्ठाप्यधनंजयोमांततोऽर्थवद्धर्मवच्चापिवाक्यम् ॥
प्रोवाचेदंवासुदेवंसमीक्ष्यपार्थोधीमाँल्लोहितांतायताक्षः ११ यथाश्रुतंतेवदतोमहात्मनोमधुप्रवीरस्यवचःसमाहितम् ॥ तथैववाच्यंभवताहिमद्वचःसमागतेषुक्षितिपे
षुसर्वशः १२ शराग्निधूमेरथनेमिनादितेधनुःस्रुवेणास्त्रबलप्रसारिणा ॥ यथानहोमःक्रियतेमहामृधेसमेत्यसर्वेप्रयतध्वमादृताः १३ नचेत्प्रयच्छध्वममित्रघातिनो
युधिष्ठिरस्यांशमभीप्सितंस्वकम् ॥ नयामिवःसाश्वपदातिकुंजरान्दिशंपितॄणामशिवांशितैःशरैः १४ ततोऽहमामंत्र्यतदाधनंजयंचतुर्भुजंचैवनमस्यसत्वरः ॥ जवे
नसंप्राप्तइहामरद्युतेतवांतिकंप्रापयितुंवचोमहत् १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि यानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ वैशंपा
यनउवाच ॥ दुर्योधनेधार्त्तराष्ट्रेतद्वचोनाभिनंदति ॥ तूष्णींभूतेषुसर्वेषुसमुत्तस्थुर्नरर्षभाः १ उत्थितेषुमहाराजपृथिव्यांसर्वराजसु ॥ रहितंसंजयंराजापरिप्रष्टुंप्रच
क्रमे २ आशंसमानोविजयंतेषांपुत्रवशानुगः ॥ आत्मनश्चपरेषांचपांडवानांचनिश्चयम् ३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ गावल्गणेब्रूहिनःसारफल्गुस्वसेनायांयावदिहा
स्तिकिंचित् ॥ त्वंपाण्डवानांनिपुणंवेत्थसर्वंकिमेषांज्यायःकिमुतेषांकनीयः ४ त्वमेतयोःसारवित्सर्वदर्शीधर्मार्थयोर्निपुणोनिश्चयज्ञः ॥ समेपृष्टःसंजयब्रूहिसर्वंयुध्य
मानाःकतरेऽस्मिन्नसंति ५ ॥ संजयउवाच ॥ नत्वांब्रूयांरहितेजातुकिंचिदसूयाहित्वांप्रविशेतराजन् ॥ आनयस्वपितरंमहाव्रतंगांधारींचमहिषीमाजमीढ ६
तौतेऽसूयांविनयेतांनरेंद्रधर्मज्ञौतौनिपुणौनिश्चयज्ञौ ॥ तयोस्तुत्वांसन्निधौतद्वदेयंकृत्स्नंमतंकेशवपार्थयोर्यत् ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तेनचगांधारीव्यासश्चात्रा
जगामह ॥ आनीतौविदुरेणेहसभांशीघ्रंप्रवेशितौ ८ ततस्तन्मतमाज्ञायसंजयस्यात्मजस्यच ॥ अभ्युपेत्यमहाप्राज्ञःकृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ९ ॥ व्यासउवाच ॥
संपृच्छतेधृतराष्ट्रायसंजयआचक्ष्वसर्वंयावदेषोऽनुयुंक्ते ॥ सर्वंयावद्वेत्थतस्मिन्यथावद्याथातथ्यंवासुदेवेऽर्जुनेच १० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि
यानसंधिपर्वणिव्यासगांधार्यागमने सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ अर्जुनोवासुदेवश्चधन्विनौपरमार्चितौ ॥ कामादन्यत्रसंभूतौ
सर्वभावायसंमितौ १

१ । २ परेषांतटस्थानां ३ । ४ युद्ध्यमानानसंतिउदासीनाइत्यर्थः ५ असूयामयिदोषदृष्टिः पितरंव्यासम् ६ । ७ । ८ । ९ अनुयुंक्तेपृच्छति १० ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तष
ष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ अर्जुनइति । कामादितिकामपूर्वकंकर्मोच्यते अकर्मजंतयोर्जन्मलोकानुग्रहार्थंस्वयंवदाविर्भावमात्रमित्यर्थः सर्वभावायब्रह्मभावाय संमितौतुल्यौ उभावपिसाक्षाद्ब्रह्मरूपावित्यर्थः १

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

व्यामांतरं प्रसारितयोर्हस्तयोर्यावान्विस्तारःपंचहस्तमितःतावत्अंतरंमध्यप्रमाणंयस्यतद्व्यामांतरं यथासुक्तंयथायथारूपंयावत्प्रमाणंचिंतितंतावत्प्रमाणंभूत्वायत्मुक्तंभवतिमाययादुर्लक्ष्यरूपेणेत्यर्थः २ सापह्नवं ससंहारं अतएवपांडवानांसुसंमतं ३ । ४ मनसैवसंकल्पमात्रेणविशिष्टात्माश्रेष्ठरूपः वशीऐश्वर्यवान् ५ । ६ । ७ । ८ । ९ विचेष्टयतिचालयति यतोभूतात्मासर्वेषांभूतानामंतरात्मा १० सत्रंमिषं 'सत्रमाच्छादनेयज्ञेसदादानेचकैतवे' इतिविश्वः संमोहयन् आत्मनोजगत्कर्तृत्वेऽपिअकर्तृत्वंदर्शयन् ११ कालचक्रंसंवत्सरात्मकं । जगच्चक्रंजगतोजन्मस्थितिलयप्रवाहं । युगचक्रंकर्मचक्रं कृतंयत्रधर्मश्चतुष्पात् । त्रेतायांत्रिपाद्धर्मएकपादधर्मः । द्वापरेऽर्धधर्मोऽर्धमधर्मः । कलौत्रिपात्पापंएकपाद्धर्मइति तदिदंकर्मचक्रंपुनःपुनर्जन्ममरणयोर्हेतुभूतं पुनःकर्मपुनःसंसारःपुनःकर्मसेवंरूपं आत्मयोगेनचैतन्यसंबंधेन नहिसंवत्सरादिकंकेवलजडाश्रयंभवितुमर्हति सर्वस्यचिदेकप्रकाश्यत्वात् १२ कालःआयुःपरिच्छेदकर्त्रीदेवता मृत्युर्देहप्राणयोर्वियोगकर्त्री ईशतेईष्टे १३ ईशन्नपिईशानोऽपि शपोऽलुक्परस्मैपदंचार्षं

व्यामांतरंसमास्थाययथामुक्तंमनस्विनः ॥ चक्रंतद्वासुदेवस्यमाययावर्ततेविभो २ सापह्नवंकौरवेषुपांडवानांसुसंमतम् ॥ सारासारबलंज्ञातुंतेजःपुंजावभासितम् ३ नरकंशंबरंचैवकंसंचैद्यंचमाधवः ॥ जितवान्घोरसंकाशान्क्रीडन्निवमहाबलः ४ पृथिवींचांतरिक्षंचद्यांचैवपुरुषोत्तमः ॥ मनसैवविशिष्टात्मानयत्यात्मवशंवशी ५ भूयोभूयोहियद्राजन्पृच्छसेपांडवान्प्रति ॥ सारासारबलंज्ञातुंतत्समासेनमेशृणु ६ एकतोवाजगत्कृत्स्नमेकतोवाजनार्दनः ॥ सारतोजगतःकृत्स्नादतिरिक्तोजनार्दनः ७ भस्मकुर्याज्जगदिदंमनसैवजनार्दनः ॥ नतुकृत्स्नंजगच्छक्तंभस्मकर्तुंजनार्दनम् ८ यतःसत्यंयतोधर्मोयतोह्रीरार्जवंयतः ॥ ततोभवतिगोविंदोयतःकृष्णस्ततोजयः ९ पृथिवींचांतरिक्षंचदिवंचपुरुषोत्तमः ॥ विचेष्टयतिभूतात्माक्रीडन्निवजनार्दनः १० सकृत्वापांडवान्सत्रंलोकंसंमोहयन्निव ॥ अधर्मनिरतान्मूढान्दग्धुमिच्छतितेसुतान् ११ कालचक्रंजगच्चक्रंयुगचक्रंचकेशवः ॥ आत्मयोगेनभगवान्परिवर्तयतेऽनिशम् १२ कालस्यचहिमृत्योश्चजंगमस्थावरस्यच ॥ ईशतेभगवानेकःसत्यमेतद्ब्रवीमिते १३ ईशन्नपिमहायोगीसर्वस्यजगतोहरिः ॥ कर्माण्यारभतेकर्तुंकीनाशइववर्धनः १४ तेनवंचयतेलोकान्मायायोगेनकेशवः ॥ येतमेवप्रपद्यंतेनतेमुह्यंतिमानवाः ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येऽष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ कथंत्वंमाधवंवेत्थसर्वलोकमहेश्वरम् ॥ कथमेनंनवेदाहंतन्ममाचक्ष्वसंजय १ ॥ संजयउवाच ॥ शृणुराजन्नतेविद्यामयविद्यानहीयते ॥ विद्याहीनस्तपोध्वस्तोनाभिजानातिकेशवम् २ विद्ययातातजानामित्रियुगंमधुसूदनम् ॥ कर्तारमकृतंदेवंभूतानांप्रभवाप्ययम् ३

कीनाशःकर्षकः वर्धनःधान्यादिवृद्धिकृत् यद्वा कीनाशोयमः वर्धनःदेहादेश्छेत्ता १४ तेनरानमुह्यंति १५ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ कथंकेनप्रकारेण कानिज्ञानसाधनानिकानिवाज्ञानप्रतिबंधकानीतिप्रश्नार्थः १ विद्यातत्त्वमस्यादिवाक्यजंज्ञानंतेनहीनोयःसतमोध्वस्तस्तमसास्वस्वरूपात्निर्विषयानंदमात्राच्च्युतः २ विद्ययानमोविरोधिन्या त्रियुगंत्रीणिस्थूलसूक्ष्मकारणशरीराणियुज्यंतेरज्जूरगवत्संबध्यंतेयस्मिन् अधिष्ठानभूतेतंत्रियुगं अज्ञानकल्पितस्यावस्थात्रयस्यविद्ययाबाधेसतिनिरुपाधिप्रत्यगात्मरूपंज्ञायतइत्यर्थः कर्त्तारंविश्वस्यनिमित्तकारणं । अकृतंकर्मभिरसाध्यंनित्यसिद्धत्वात्. भूतानांवियदादीनां प्रभवंउत्पत्तिस्थानं अप्ययोलयस्थानम् ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भक्तिः आराध्यत्वेनज्ञानं तच्चकीदृशं किंभेदेनराजवत्तटस्थतयाभगवान्ध्येयउतप्रसमात्मत्वेनेतिभावः ४ मायापुत्रकलत्राद्याकारेणपरिणतामविद्यांनसेवे वृथाधर्मंभगवदर्पणंविनानचरामि शुद्धभावंम नसःकामक्रोधादिराहित्येननैर्मल्यंगतःप्राप्तः भक्त्याध्यानेन शास्त्रात्तत्त्वमसीत्यागमात् जनार्दनंजगल्लयाधिष्ठानंज्ञानमात्रव्यवहितंब्रह्म नास्मिसंसारीब्रह्मैवास्मीतितत्त्वालोचनात्मकेनज्ञानेनैवप्राप्यते नायंसर्पोरज्जुरेवेयमितिवत् नतुकीटभृंगन्यायेनभावनादिरर्थः ५ । ६ अर्जुनेविशुद्धेकामक्रोधादिमलशून्येसख्यंवदन्भगवानस्ति अद्यकामाद्याक्रांतदशायां नाहंगच्छेनप्राप्नुयां आसुरोभावोनमया सक्तुंशक्योऽतोनमेतत्प्राप्तिसंभावनाऽपीत्यर्थः ७ अवाक्अधोनरकमित्यर्थः श्रेयसांसाधूनांवचनातिगःउपदेशावमानी ८ । ९ । १० । ११ ऐकाग्र्यंशुश्रूषमाणंसेवमानंत्वांमोक्ष्यतेमोचयिष्यति १२ सिताः

धृतराष्ट्रउवाच ॥ गावल्गणेऽत्रकाभक्तिर्यातेनित्याजनार्दने ॥ ययात्वमभिजानासित्रियुगंमधुसूदनम् ४ ॥ संजयउवाच ॥ मायांनसेवेभद्रंतेनवृथाधर्ममाचरे ॥ शुद्धभावंगतोभक्त्याशास्त्राद्वेद्मिजनार्दनम् ५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ दुर्योधनहृषीकेशंप्रपद्यस्वजनार्दनम् ॥ आप्तोनःसंजयस्तातशरणंगच्छकेशवम् ६ दुर्यो धनउवाच ॥ भगवान्देवकीपुत्रोलोकांश्चेन्निहनिष्यति ॥ प्रवदन्नर्जुनेसख्यंनाहंगच्छेऽद्यकेशवम् ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ अवाग्गांधारिपुत्रस्तेगच्छत्येषसुदुर्म तिः ॥ ईर्षुर्दुरात्मामानीचश्रेयसांवचनातिगः ८ ॥ गांधार्युवाच ॥ ऐश्वर्यकामदुष्टात्मन्वृद्धानांशासनातिग ॥ ऐश्वर्यंजीवितेहित्वापितरंमांचबालिश ९ वर्धयन्दु र्हृदांप्रीतिंमांचशोकेनवर्धयन् ॥ निहतोभीमसेनेनस्मर्ताऽसिवचनंपितुः १० ॥ व्यासउवाच ॥ प्रियोऽसिराजन्कृष्णस्यधृतराष्ट्रनिबोधमे ॥ यस्यतेसंजयोदूतो यस्त्वांश्रेयसियोक्ष्यते ११ जानात्येषहृषीकेशंपुराणंयच्चवैपरम् ॥ शुश्रूषमाणमैकाग्र्यंमोक्ष्यतेमहतोभयात् १२ वैचित्रवीर्यपुरुषाःक्रोधहर्षसमावृताः ॥ सिता बहुविधैःपाशैर्येनतुष्टाःस्वकैर्धनैः १३ यमस्यवशमायांतिकाममूढाःपुनःपुनः ॥ अंधनेत्रायथैवांधानीयमानाःस्वकर्मभिः १४ एषएकायनःपंथायेनयांतिमनीषि णः ॥ तंदृष्ट्वामृत्युमत्येतिमहांस्तत्रनसज्जति १५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ अंगसंजयमेशंसपंथानमकुतोभयम् ॥ येनगत्वाहृषीकेशंप्राप्नुयांसिद्धिमुत्तमाम् १६ ॥ संजयउवाच ॥ नाकृतात्माकृतात्मानंजातुविद्याज्जनार्दनम् ॥ आत्मनस्तुक्रियोपायोनान्यत्रेंद्रियनिग्रहात् १७ इंद्रियाणामुदीर्णानांकामत्यागोऽप्रमादतः ॥ अप्रमा दोऽविहिंसाचज्ञानयोनिरसंशयम् १८ इंद्रियाणांयमेयत्तोभवराजन्नतंद्रितः ॥ बुद्धिश्चतेमाच्यवतुनियच्छैनांयतस्ततः १९ एतज्ज्ञानंविदुर्विप्राध्रुवमिंद्रियधारणम् ॥ एतज्ज्ञानंचपंथाश्चयेनयांतिमनीषिणः २०

बद्धाः पाशैःकामादिभिः १३ अंधोनेतायेषांतेअंधनेत्राः १४ एषःज्ञानमार्गः एकायनःएकस्यब्रह्मणःप्रापकः तंदृष्ट्वातंमार्गंज्ञात्वा मृत्युंसंसारं अत्येतिअतिक्रम्यगच्छति अभ्येतीतिपाठेआत्मत्वेनमृत्युरप्येनंप्रविशती त्यर्थः तथाचश्रुतिः 'तस्यहनदेवाश्चनाभूत्याईशतआत्माह्येषांसभवति' इति देवाश्चनदेवाअपितत्रसंसारेमहान्नसज्जतिसक्तोनभवति १५ सिद्धिंमोक्षं १६ अकृतात्माअजितमनाःकृतात्मानंनित्य सिद्धंप्रत्यगात्मानं आत्मनःस्वस्यइंद्रियनिग्रहादन्यत्रइंद्रियनिग्रहंविनाक्रियायागादिरूपउपायःप्राप्त्युपायोनास्ति १७ इंद्रियाणांअप्रमादतःअवहिततयाकामत्यागःअप्रमादः अविहिंसेतिच्छेदः ज्ञानस्य योनिःकारणं १८ माच्यवतुतत्त्वात्प्रच्युतामाभूत् यतस्ततःसर्वेभ्यआंतरेभ्योबाह्येभ्यश्चविषयेभ्योनियच्छनिगृहीष्व १९ इंद्रियाणांसमनस्कानांधारणंनिग्रहणम् २० ॥ ६८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आगमाधिगमात्शास्त्रयुक्तयोर्लाभात् योगात्चित्तवृत्तिनिरोधात् वशीईश्वरः तत्त्वेस्वयाथात्म्येविषयेप्रसीदतिज्ञानदानेनअनुगृण्हाति २१ ॥ इतिश्रीउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ भूयइति । नाम्नांकर्मणांचअर्थवित्भूत्वा १ यावदभिजानेतावत् वदामीतिशेषः वस्तुतस्तुसःअप्रमेयोवाचामगोचरः २ वस्तेआच्छादयतिमायया आवृणोतीतिवावस्यतिस्तभ्नातिभुवनामितिवा वसत्यस्मिन्भुवनमितिवावासुः सचासौदेवोद्योतमानश्चवासुदेवः वसंतिदेवाअस्मिन्नितिवा करणग्रामस्योद्भवप्रलयस्थानमित्यर्थः बृहत्वाद्व्यापकत्वाद्वेवेष्टिव्याप्नोतिसर्वमितिविष्णुः ३ मौनाद्ध्यानाच्चयोगाच्चेति माधीवृत्तिः तांस्वस्यउपाधिभूतांमौनादिभिःधवयतिदूरीकरोतीतिमाधवः मौनंमुनेःकर्ममननंशास्त्रतोयुक्तितश्चतत्त्वालोचनं ध्यानंनिश्चितेतत्त्वेचेतसःप्रणिधानं योगस्तस्यैवचेतसोनिरोधः मधुसूदनोमधोर्दैत्यस्यनाशकःश्रीकृष्णः सर्वाणिचतुर्विंशतिसंख्यानितत्त्वानितन्मयत्वात्तत्प्रधानत्वात्मधुहा मधूनिपृथिव्यादीनिहंतिसंहरतिगच्छंतिवाएनमितिमधुहा इयंपृथिवीसर्वेषांभूतानांमध्वस्यैपृथिव्यैसर्वाणिभूतानिमध्वितिश्रुत्यापृथिव्यादितत्त्वजातस्यमधुशब्देनैवनिर्देशात् ४ कृषिःकर्षत्यात्मनिसर्वंसंहरतीतिकृषिःसर्वप्रपंचबाधावभिभूतंसत्तामात्रं भूवाचकःभवतीतिभूःसत्तातद्वाचकःकृषिरितिशब्दःणश्चनिर्वृतिःसुखंविष्णुस्तद्भावयो

अप्राप्यःकेशवोराजन्निंद्रियैरजितैर्नृभिः ॥ आगमाधिगमाद्योगाद्वशीतत्त्वेप्रसीदति २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउ० यानसं० संजयवाक्येऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥
॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ भूयोमेपुंडरीकाक्षंसंजयाचक्ष्वपृच्छतः ॥ नामकर्मार्थवित्तातप्राप्नुयांपुरुषोत्तमम् १ ॥ संजयउवाच ॥ श्रुतंमेवासुदेवस्यनामनिर्वचनंशुभम् ॥ यावत्तत्राभिजानेऽहमप्रमेयोहिकेशवः २ वसनात्सर्वभूतानांवसुत्वाद्देवयोनितः ॥ वासुदेवस्ततोवेद्योबृहत्वाद्विष्णुरुच्यते ३ मौनाद्ध्यानाच्चयोगाच्चविद्धिभारत माधवम् ॥ सर्वतत्त्वमयत्वाच्चमधुहामधुसूदनः ४ कृषिर्भूवाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः ॥ विष्णुस्तद्भावयोगाच्चकृष्णोभवतिसात्वतः ५ पुंडरीकंपरंधामनित्यमक्षयमव्ययम् ॥ तद्भावात्पुंडरीकाक्षोदस्युत्रासाज्जनार्दनः ६ यतःसत्वान्नच्यवतेयच्चसत्वान्नहीयते ॥ सत्वतःसात्वतस्तस्मादार्षभाद्वृषभेक्षणः ७ नजायतेजनित्राऽयमजस्तस्मादनीकजित् ॥ देवानांस्वप्रकाशत्वाद्दमाद्दामोदरोविभुः ८ हर्षात्सुखात्सुखैश्वर्याद्धृषीकेशत्वमश्नुते ॥ बाहुभ्यांरोदसीबिभ्रन्महाबाहुरितिस्मृतः ९ अधोनक्षीयते जातुयस्मात्तस्मादधोक्षजः ॥ नराणामयनाच्चापिततोनारायणःस्मृतः १०

र्धात्वर्थयोर्योगात्कृष्णःसन्मात्रानंदरूपोभवतीत्यर्थः ५ पुंडरीकंश्वेतपद्मंतत्सदृशंपुंडरीकमिवपुंडरीकंहृदयकमलंधामवासस्थानंतत्रसन्नपिअक्षोनक्षीयतेहन्यतेवेतिपुंडरीकाक्षः तथाचश्रुतिः'नास्यजरयैतज्जीर्यतिनवधेनास्यहन्यते' इति । हृत्पद्मदोषैर्जरानाशादिभिःपरमात्मनोऽस्पृष्टत्वमाह दस्युत्रासात्जनंदस्युजनंअर्दयतिपीडयतीतिजनार्दनइत्यर्थः ६ सत्वमबाधितत्वमस्यास्तीतिसत्वतः तप्पर्वमरुद्भ्यामितिस्मृतोमत्वर्थीयस्तप्रत्ययोबाहुलकात्सत्त्वशब्दादपिबोध्यः अत्रसत्वेनअत्याज्यःसत्वंचयस्यअत्याज्यंससत्वतःसत्वतएवसात्वतः राक्षसवायसादिवत्स्वार्थेतद्धितः आर्षंवेदस्तेनभातीत्यार्षभऔपनिषदःपुरुषःउपनिषद्वेद्यत्वाद्योगात् वृषभेक्षणः तथाचायंयोगःवृषंधर्मंभासयतीतिवृषभोवेदस्तदेवईक्षणंचक्षुरिवज्ञापकंयस्यसःवृषभेक्षणइति ७ नजायतइत्यजः अनीकजित्सेनाजित्कृष्णः देवानांइंद्रियाणांमध्येस्वप्रकाशत्वात् ऋगतावित्यस्मादुत्पूर्वात्अप् उदउत्कर्षेणऋच्छतिप्रकाशतइतिउदरः दमोऽस्यास्तीतिदामःदामश्चासावुदरश्चेतिदामोदरः दामादितिपाठेदमएवदामस्तस्मात् ८ हर्षादिति । हृष्यत्यनेनेतिहृषीकंवृत्तिसुखं सुखंस्वरूपानंदःईशईशनवान् अतोहृषीकेशः ९ अधोनक्षीयतेजातुइतिविग्रहवाक्येउत्तरपदावयवलोपेनअधोक्षजः सततोर्ध्वरूपः संसारधर्मेणास्पृष्टइत्यर्थः १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पूरयतीतिपुरुः सीदंत्यस्मिन्निति सः तस्मात्पुरुषःसचासावुत्तमश्चपुरुषोत्तमः असतःकारणस्य सतःकार्यस्यप्रभवाप्ययात्उत्पत्तिप्रलयस्थानत्वात ११ सत्येधर्मे १२ सत्यात्धर्मात्तत्फलात्ब्रह्मलोकात्धेरपि सत्यं अवाधितंअतःसत्योऽपिनामतः विशेषेणस्तौति विस्त्रवतेगच्छतीतिविष्णुरित्यर्थः एवंजयतीतिजिष्णुः १३ शाश्वतत्वात्शश्वद्भवत्वात् गवांइंद्रियाणांवेदनात्लाभात्प्रकाशाद्वागोविंदः अतत्त्वंमिथ्याभूतंजगत्तत्त्वं सत्यमिवस्वीयसत्तास्फूर्तिप्रदानेनकरोतितेनहेतुनालोकान्मोहयति १४ धर्मोनित्यंसन्निधानात्धर्मनित्यः आगंताआगमिष्यति आनृशंस्यार्थंकुरूणांक्षयोमाभूदितिकृपांकर्तुम् १५ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ॥ चक्षुष्मतांभाग्यायस्पृहयामि धन्याश्चक्षुष्मंतइत्यर्थः चक्षुष्मतांज्ञानवतांवा परेणचिन्मात्रेणवपुषास्वरूपेण १ भारतानांपांडवानांभारतींवाचंईरयंतंअस्म

पूरणात्सदनाच्चापिततोऽसौपुरुषोत्तमः ॥ असतश्चसतश्चैवसर्वस्यप्रभवाप्ययात् ११ सर्वस्यचसदाज्ञानात्सर्वमेतंप्रचक्षते ॥ सत्येप्रतिष्ठितःकृष्णःसत्यमत्रप्रतिष्ठितम्
१२ सत्यात्सत्यंतुगोविंदस्तस्मात्सत्योऽपिनामतः ॥ विष्णुर्विक्रमणाद्देवोजयनाजिष्णुरुच्यते १३ शाश्वतत्वादनंतश्चगोविंदोवेदनाद्गवाम् ॥ अतत्त्वंकुरुतेतत्त्वंतेनमो
हयतेप्रजाः १४ एवंविधोधर्मनित्योभगवान्मधुसूदनः ॥ आगंताहिमहाबाहुरानृशंस्यार्थमच्युतः १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्ये
सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ चक्षुष्मतांवैस्पृहयामिसंजयद्रक्ष्यंतियेवासुदेवंसमीपे ॥ बिभ्राजमानंवपुषापरेणप्रकाशयंतंप्रदिशो
दिशश्च १ ईरयंतंभारतींभारतानामभ्यर्चनीयांशंकरींसृंजयानाम् ॥ बुभूषद्भिर्ग्रहणीयामनिंद्यांपरासूनामग्रहणीयरूपाम् २ समुद्यंतंसात्वतमेकवीरंप्रणेतारमृषभंया
दवानाम् ॥ निहंतारंक्षोभणंशात्रवाणांमुंचंतंचद्विषतांवैयशांसि ३ द्रष्टारोहिकुरवस्तंसमेतामहात्मानंशत्रुहणंवरेण्यम् ॥ ब्रुवंतंवाचमनृशंसरूपांवृष्णिश्रेष्ठंमोहयंतंमदी
यान् ४ ऋषिंसनातनतमंविपश्चितंवाचःसमुद्रंकलशंयतीनाम् ॥ अरिष्टनेमिंगरुडंसुपर्णंहरिंप्रजानांभुवनस्यधाम ५ सहस्रशीर्षंपुरुषंपुराणमनादिमध्यांतमनंत
कीर्तिम् ॥ शुक्रस्यधातारमजंचनित्यंपरंपरेषांशरणंप्रपद्ये ६ त्रैलोक्यनिर्माणकरंजनित्रंदेवासुराणामथनागरक्षसाम् ॥ नराधिपानांविदुषांप्रधानमिंद्रानुजंतंशरणं
प्रपद्ये ७ ॥ इतिश्री० उ० यानसं० धृतराष्ट्रवाक्येएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ समाप्तंचयानसंधिपर्व ॥ अथभगवद्यानपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ संजयेप्र
तियातेतुधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ अभ्यभाषतदाशार्हमृषभंसर्वसात्वताम् १ अयंसकालःसंप्राप्तोमित्राणांमित्रवत्सल ॥ नचत्वदन्यंपश्यामियोनआपत्सुतारयेत् २
त्वांहिमाधवमाश्रित्यनिर्भयामोघदर्पितम् ॥ धार्तराष्ट्रंसहामात्यंस्वयंसमनुयुंक्ष्महे ३

त्सभायांकथयंतं शंकरींकल्याणकरीं बुभूषद्भिःऐश्वर्यमिच्छद्भिः परासूनांमृतानां २ उद्यंतंप्रकटीभवंतं देहरूपेणेत्यर्थात्शाश्वतंनित्यम् ३ वरेण्यंवरणीयम् ४ ऋषिंमुख्यंनारायणं विपश्चितंआत्मज्ञं यतीनांसंन्यासिनांकलशमिवकलशंकरग्राह्यं समुद्रंयोगसुद्रयोपेतं अरिष्टःअहिंसितःनेमिःपादोयस्यसःअरिष्टनेमिरितिप्राञ्चः अरिष्टनेमिर्नामतः-अहिंसितमर्यादः नेमिरिवनेमिर्मर्यादा गरुडंजातितः सुपर्णंशोभनपक्षं हरिं हर्तारम् ५ अद्भिःकारणं शुक्रस्यकर्मजन्यस्यबीजभूतस्यपुण्यादेः धातारंप्रतिभूरूपं परेषांविराडादीनांपरंश्रेष्ठम् ६ निर्माणंरचना जनित्रंजनयितारम् ७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयेइति १ । २ मोघंदार्पितंयस्य अनुयुंक्ष्महे प्रार्थयामहे ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ । ५ । ६ विवृतांतरःप्रकाशितभावः ७ । ८ । छद्मनाअज्ञानचर्यया ९ स्थातास्थास्यति नःअस्माकं तस्मिन्चतुर्दशेवर्षेस्वंराज्यंगृण्हीतेत्यस्मिन् नअहास्मनत्यक्तवंतोवयं १० । ११ । १२ मातरं संविधातुंसम्यक्पोषयितुं ततःतत्रस्थामित्यर्थः मित्राणांकर्मणिपष्ठी मातुरितिपाठेअंततोऽन्येषांवणिक्प्रभृतीनांनागरिकाणांपरित्यागेऽपिमातरंमित्राणिचविदुरादीनिसंविधातुमितिभाग्वत १३

यथाहिसर्वास्वापत्सुपासित्वृष्णीनरिंदम ॥ तथातेपांडवारक्ष्याःपाह्यस्मान्महतोभयात् ४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अयमस्मिमहाबाहोब्रूहियत्तेविवक्षितम् ॥ क रिष्यामिहितत्सर्वंयत्त्वंवक्ष्यसिभारत ५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ श्रुतंतेधार्तराष्ट्रस्यसपुत्रस्यचिकीर्षितम् ॥ एतद्धिसकलंकृष्णसंजयोमांयदब्रवीत् ६ तन्मतंधृत राष्ट्रस्यसोऽस्यात्माविवृतांतरः ॥ यथोक्तंदूतआचष्टेवध्यःस्यादन्यथाब्रुवन् ७ अप्रदानेनराज्यस्यशांतिमस्मासुमार्गति ॥ लुब्धःपापेनमनसाचरन्नसममात्मनः ८ यत्तद्वादशवर्षाणिवनेषुह्युषितावयम् ॥ छद्मनाशरदंचैकांधृतराष्ट्रस्यशासनात् ९ स्थातानःसमयेतस्मिन्धृतराष्ट्रइतिप्रभो ॥ नाहास्मसमयंकृष्णतद्धिनोब्राह्मणा विदुः १० गृद्धोराजाधृतराष्ट्रःस्वधर्मेनानुपश्यति ॥ वश्यत्वात्पुत्रगृद्धित्वान्मंदस्यान्वेतिशासनम् ११ सुयोधनमतोतिष्ठन्राजाऽस्मासुजनार्दन ॥ मिथ्याचर तिलुब्धःसन्चरन्हिप्रियमात्मनः १२ इतोदुःखतरंकिंनुयदहंमातरंततः ॥ संविधातुंनशक्नोमिमित्राणांवाजनार्दन १३ काशिभिश्चेदिपांचालैर्मत्स्यैश्चमधुसूदन ॥ भवताचैवनाथेनपंचग्रामावृतामया १४ अविस्थलंवृकस्थलंमाकंदीवारणावतम् ॥ अवसानंचगोविंदकिंचिदेवात्रपंचमम् १५ पंचनस्तातदीयंतांग्रामावानगराणि वा ॥ वसेमसहितायेषुमाचनोभरतानशन् १६ नचतानपिदुष्टात्माधार्तराष्ट्रोऽनुमन्यते ॥ स्वाम्यमात्मनिमत्वाऽसावतोदुःखतरंनुकिम् १७ कुलेजातस्यवृद्ध स्यपरवित्तेषुगृद्धयतः ॥ लोभःप्रज्ञानमाहंतिप्रज्ञाहंतिहताह्रियम् १८ ह्रीर्हताबाधतेधर्मंधर्मोहंतिहतःश्रियम् ॥ श्रीर्हतापुरुषंहंतिपुरुषस्याधनंवधः १९ अध नाद्धिनिवर्तंतेज्ञातयःसुहृदोद्विजाः ॥ अपुष्पादफलाद्वृक्षाद्यथाकृष्णपतत्रिणः २० एतच्चमरणंतातयन्मत्तःपतितादिव ॥ ज्ञातयोविनिवर्तन्तेप्रेतसत्वादिवासवः २१ नातःपापीयसींकांचिदवस्थांशंबरोऽब्रवीत् ॥ यत्रनैवाद्यनप्रातर्भोजनंप्रतिदृश्यते २२ धनमाहुःपरंधर्मंधनेसर्वंप्रतिष्ठितम् ॥ जीवंतिधनिनोलोकेमृतायेत्वधना नराः २३ येधनादपकर्षंतिनरंस्वबलमास्थिताः ॥ तेधर्ममर्थंकामंचप्रमथ्नंतिनरंचतम् २४ एतामवस्थांप्राप्यैकेमरणंवव्रिरेजनाः ॥ ग्रामायैकेवनायैकेनाशायैकेप्रवव्रजुः २५ उन्मादमेकेपुष्यंतियांत्यन्येद्विषतांवशम् ॥ दास्यमेकेचगच्छंतिपरेषामर्थहेतुना २६

काशिभिःराजभिः नाथेननाथवता भवदनुग्रहाद्वशक्तेनापीत्यर्थः १४ अत्रसीयतेसंस्थीयतेऽस्मिन्नित्यवसानंयावज्जीवनंवासस्थानम् १५ नःअस्माकंकृतेभरताःभरतवंश्याभीष्मादयः मानशन् मानश्यंतु १६ तानपिभरतानपि १७ कुलेइतिद्वाभ्यांगर्वजादोपसंततिरुक्ता १८ । १९ द्विजाःआर्थिनः २० प्रेतसत्वात्प्रगतबुद्धेर्मृतादित्यर्थः २१ । २२ धर्मधर्मकारणंसर्वयज्ञदानादि येअधनास्तेमृताएव २३ । २४ एतांनिर्धनताख्यां एकेनागरिकाः ग्रामायकुग्रामवासार्थं वनायास्मदादयः नाशायमरणाय २५ । २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आपत्पदार्थमाह श्रियोविनाशइति । तद्धिश्रीर्हि २७ धर्म्यंदेहस्वभावात्प्राप्तं नतुदारिद्र्यात्स्वापराधजं मरणंतच्छाश्वतंअनिमित्तमित्यर्थः समंतात्सर्वत्र अपरिहार्यमितिशेषः नात्येतिनातिक्रामति २८ । २९
तदासंपत्कालेआत्मापराधेनचित्तदोषेणरागादिना नात्मानंचेत्यस्यनचात्मानमित्यर्थः ३० अस्यव्यसनस्यनिर्वहणेनाशनिमित्तम् ३१ तत्तदासर्वदेत्यर्थः मन्युःक्रोधःसतद्वानेवेत्यर्थः मुह्यतिकार्याकार्येनजाना
ति ३२ । ३३ एवंश्रियायुक्तानांनरकप्राप्तिमुक्त्वातेषामुद्धारोपायमाह तस्येति । तस्यश्रीमतः अविद्यायानिद्राणस्यप्रज्ञाविवेकःसएवप्रबोधोजागरणं यतःप्रज्ञाचक्षुःपुमान्तरिष्यति अविद्यामितिशेषः ३४ तरणे

आपदेवास्यमरणात्पुरुषस्यगरीयसी ॥ श्रियोविनाशस्तद्धयस्यनिमित्तंधर्मकामयोः २७ यदस्यधर्म्यंमरणंशाश्वतंलोकवर्त्मतत् ॥ समंतात्सर्वभूतानांनतदत्ये
तिकश्चन २८ नतथाबाध्यतेकृष्णप्रकृत्यानिर्धनोजनः ॥ यथाभद्रांश्रियंप्राप्यतयाहीनःसुखैधितः २९ सतदाऽऽत्मापराधेनसंप्राप्तोव्यसनंमहत् ॥ सेंद्रान्गर्ह
यतेदेवान्नात्मानंचकथंचन ३० नचास्यसर्वशास्त्राणिप्रभवंतिनिबर्हणे ॥ सोभिक्रुद्ध्यतिभृत्यानांसुहृदश्चाभ्यसूयति ३१ तत्तदामन्युरेवैतिसभूयःसंप्रमुह्यति ॥
समोहवशमापन्नःक्रूरंकर्मनिषेवते ३२ पापकर्मतयाचैवसंकरंतेनपुष्यति ॥ संकरोनरकायैवसाकाष्ठापापकर्मणाम् ३३ नचेत्प्रबुद्ध्यतेकृष्णनरकायैवगच्छति ॥
तस्यप्रबोधःप्रज्ञैवप्रज्ञाचक्षुस्तरिष्यति ३४ प्रज्ञालाभेहिपुरुषःशास्त्राण्येवान्ववेक्षते ॥ शास्त्रनिष्ठःपुनर्धर्मंतस्यह्रीरंगमुत्तमम् ३५ ह्रीमान्हिपापंप्रद्वेष्टितस्यश्रीर
भिवर्धते ॥ श्रीमान्सयावद्भवतितावद्भवतिपूरुषः ३६ धर्मनित्यःप्रशांतात्माकार्ययोगवहःसदा ॥ नाधर्मेकुरुतेबुद्धिंनचपापेप्रवर्तते ३७ अह्रीकोवाविमूढोवा
नैवस्त्रीनपुनःपुमान् ॥ नास्याधिकारोधर्मेस्तियथाशूद्रस्तथैवसः ३८ ह्रीमानवतिदेवांश्चपितॄनात्मानमेवच ॥ तेनामृतत्वंव्रजतिसाकाष्ठापुण्यकर्मणाम् ३९ तादि
दंमयितेदृष्टंप्रत्यक्षंमधुसूदन ॥ यथाराज्यात्परिभ्रष्टोवसामिवसतीरिमाः ४० तेवयंनश्रियंहातुमलंन्यायेनकेनचित् ॥ अत्रनोयतमानानांवधश्चेदपिसाधुतत् ४१
तत्रनःप्रथमःकल्पोयद्वयंतेचमाधव ॥ प्रशांताःशमभूताश्चश्रियंतामश्नुवीमहि ४२ तत्रैषापरमाकाष्ठारौद्रकर्मक्षयोदया ॥ यद्वयंकौरवान्हत्वातानिराष्ट्राण्यवा
प्नुमः ४३ येपुनःस्युरसंबद्धाअनार्याःकृष्णशत्रवः ॥ तेषामप्यवधःकार्यःकिंपुनर्येस्युरीदृशाः ४४ ज्ञातयश्चैवभूयिष्ठाःसहायागुरवश्चनः ॥ तेषांवधोऽतिपापी
यान्किंनुयुद्धेऽस्तिशोभनम् ४५ पापःक्षत्रियधर्मोऽयंवयंचक्षत्रबंधवः ॥ सनःस्वधर्मोऽधर्मोवावृत्तिरन्याविगर्हिता ४६ शूद्रःकरोतिशुश्रूषांवैश्याविपण्यजीविकाः ॥
वयंवधेनजीवामःकपालंब्राह्मणैर्वृतम् ४७

क्रममाह प्रज्ञेति । धर्मंकरोतीतिशेषः तस्यधर्मस्यह्रीरकार्यकरणान्निवृत्तिहेतुश्चेतोवृत्तिविशेषः ह्रीहीनेनकृतोधर्मोऽप्यधर्मएवेतिभावः ३५ । ३६ । ३७ अह्रीकःतिर्यक्स्थावरतुल्योनमनुष्यइत्यर्थः
३८ । ३९ इदंह्रीमत्त्वंतेत्वयामयिदृष्टम् ४० अत्रश्रीनिमित्तं नःअस्माकम् ४१ प्रथमःकल्पःमुख्यःपक्षः समभूताःनिर्वैरत्वंगताः ४२ रौद्रकर्मरौद्रकर्मणां सुपांसुलुगितिसप्तम्याश्चलुक् क्षयोदयात्क्षय
पूर्वकउदयोयस्यांसा रौद्रकर्मणांपरमाकाष्ठेतिसंबंधः ४३ असंबद्धाःअबांधवाः अवधःवधविरुद्धंपालनं । ईदृशाइति । बांधवाआर्याअशत्रवश्चयेतेषामवधःकार्यइतिकिमाश्चर्यमित्यर्थः ४४ तदेवाह ज्ञात
यइति । भूयिष्ठाःअतिमहांतः ४५ । ४६ कपालंभिक्षापात्रम् ४७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यथायेनप्रकारेणआगतःकुलपरंपरयाप्राप्तस्तंपश्येतियोजना ४८ बलमिति । नीतिमेवबलंकृत्वायुध्येयोत्स्ये जयपराजयौतुआत्मच्छंदेनस्वेच्छयानभवतः तथातद्वत्भूतानांजीवितंमरणंचस्वेच्छयानस्तः ४९ । ५० ५१ पराजयभयाद्यपयानेपलायनेऽपिअपचयःक्षयव्ययौचदृष्टौभवतएव अपचयोदीनता क्षयोमरणं तत्रहेतुः व्ययःद्रव्यादेर्नाशः ५२ । ५३ विजयोऽप्यजयःपराजयएवइष्टजननाशादित्याह यस्येति ५४ दयितंपुत्रादि हेअंग बलहीनस्यजातिबलहीनस्य ५५ । ५६ यवीयान्कनिष्ठः अनुशयःपश्चात्तापः ५७ अनुबंधोदोषोत्पादःसचपापःकष्टप्रदः शेषःशत्रोः शेषंस्वस्य ५८ । ५९ । ६० अनिर्वृत्तेनअस्वस्थेन

क्षत्रियःक्षत्रियंहंतिमत्स्योमत्स्येनजीवति ॥ श्वाश्वानंहंतिदाशार्हपश्यधर्मोयथागतः ४८ युद्धेकृष्णकलिर्नित्यंप्राणाःसीदंतिसंयुगे ॥ बलंतुनीतिमाधाययुद्धेचेजय पराजयौ ४९ नात्मच्छंदेनभूतानांजीवितंमरणंतथा ॥ नाप्यकालेसुखंप्राप्यंदुःखंवापियदूत्तम ५० एकोह्यपिबहून्हंतिघ्नंत्येकंबहवोऽप्युत ॥ शूरंकापुरुषोहंतिअयश स्वीयशस्विनम् ५१ जयोनैवोभयोर्दृष्टोनोभयोश्चपराजयः ॥ तथैवापचयोदृष्टोव्यपयानेक्षयव्ययौ ५२ सर्वथावृजिनंयुद्धंकोघ्नन्नप्रतिहन्यते ॥ हतस्यचहृषीकेश समौजयपराजयौ ५३ पराजयश्चमरणान्मन्येनैवविशिष्यते ॥ यस्यस्याद्विजयःकृष्णतस्याप्यपचयोध्रुवम् ५४ अंततोदायितंघ्नंतिकेचिदप्यपरेजनाः ॥ तस्यांगबल हीनस्यपुत्रान्भ्रातॄनपश्यतः ५५ निर्वेदोजीवितेकृष्णसर्वतश्चोपजायते ॥ येह्येवधीराह्रीमंतआर्याःकरुणवेदिनः ५६ तएवयुद्धेहन्यंतेयवीयान्मुच्यतेजनः ॥ हत्वा प्यनुशयोनित्यंपरानपिजनार्दन ५७ अनुबंधश्चपापोत्रशेषश्चाप्यवशिष्यते ॥ शेषोहिबलमासाद्यनशेषमनुशेषयेत् ५८ सर्वोच्छेदेचयततेवैरस्यांतविधित्सया ॥ जयोवैरंप्रसृजतिदुःखमास्तेपराजितः ५९ सुखंप्रशांतःस्वपितिहित्वाजयपराजयौ ॥ जातवैरश्चपुरुषोदुःखंस्वपितिनित्यदा ६० अनिर्वृत्तेनमनसासससर्पइववेश्मनि ॥ उत्सादयतियःसर्वंयशसासविमुच्यते ६१ अकीर्तिंसर्वभूतेषुशाश्वतींसनियच्छति ॥ नहिवैराणिशाम्यंतिदीर्घकालधृतान्यपि ६२ आख्यातारश्चविद्यंतेपुमांश्चे द्विद्यतेकुले ॥ नचापिवैरंवैरेणकेशवव्युपशाम्यति ६३ हविषाग्निर्यथाकृष्णभूयएवाभिवर्धते ॥ अतोऽन्यथानास्तिशांतिर्नित्यमंतरमंततः ६४ अंतरंलिप्स मानानामयंदोषोनिरंतरः ॥ पौरुषेयोहिबलवानाधिर्हृदयबाधनः ॥ तस्यत्यागेनवाशांतिर्मरणेनापिवाभवेत् ६५ अथवामूलघातेनद्विषतांमधुसूदन ॥ फलनिर्वृ त्तिरिद्धास्यात्तन्नृशंसतरंभवेत् ६६ यातुत्यागेनशांतिःस्यात्तद्दतेवधएवसः ॥ संशयाच्चसमुच्छेदाद्विषतामात्मनस्तथा ६७ नचत्यक्तुंतदिच्छामोनचेच्छामःकुल क्षयम् ॥ अत्रयाप्रणिपातेनशांतिःसैवगरीयसी ६८

६१ । ६२ । ६३ अतइति । यतःअंतरंछिद्रंनित्यंअपरिहार्यं अतोहेतोःअंततोऽन्यथास्वस्यशत्रोर्वानाशंविनाशांतिर्नास्ति ६४ अयंदोषःनाशाख्यः अंततइत्येतद्व्याचष्टेपौरुषेयइतिसार्धेन ६५ द्विषतांमूलघातेनफल निर्वृत्तिःनिष्कंटकराज्यप्राप्तिः इद्धाप्रदीप्तास्यात्तावताचनृशंसतरंनभवेत्नृशंसंतुभवेदेवेत्यर्थः अतःशमएवश्रेयानितिभावः ६६ त्यागेनराज्यस्येतिशेषः तद्दतेराज्यंविनाद्विषतांसंशयात् किंशत्रवश्छिद्रेप्रहरिष्यंति उतउपेक्षांकरिष्यंतीत्येवंरूपात् आत्मनःभ्रष्टश्रीकस्यसद्यःसमुच्छेदात्वनाशसंभवात् अतोराज्यत्यागोनयुक्तइतिभावः ६७ सिद्धांतमाह नचेति ६८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सर्वथासामदानभेदैःराज्यार्थंयतमानानांयुद्धंप्रसिद्धं अवश्यंकर्तव्यमित्यर्थः नतुअपराक्रमःक्लीबत्वंयुक्तइतिशेषः ६९ दारुणेयुद्धंतच्छुनामिवातिनिंद्यमित्यर्थः ७० दृष्टांतंविवृणोति लांगूलेति। अत्रलांगूलेनध्वजउपमीयते क्ष्वेडाध्वनिकौटिल्यंपरस्परछिद्रान्वेषणंच प्रतिवाचःपरस्परनिंदास्वप्रशंसाच विवर्त्तनंभूमौलुंठनं दंतदर्शनंमुखस्यव्यादानेन आरावः भषणं पक्षेसिंहनादः ७१। ७२ सर्वथेति। अनादरेराज्यस्याप्राप्तिः

सर्वथायतमानानामयुद्धमभिकांक्षताम् ॥ सांत्वेप्रतिहतेयुद्धंप्रसिद्धंनापराक्रमः ६९ प्रतिघातेनसांत्वस्यदारुणंसंप्रवर्तते ॥ तच्छुनामिवसंपातेपंडितैरुपलक्षितम् ७० लांगूलचालनंक्ष्वेडाप्रतिवाचोविवर्तनम् ॥ दंतदर्शनमारावस्ततोयुद्धंप्रवर्तते ७१ तत्रयोबलवान्कृष्णजित्वासोत्तितदामिषम् ॥ एवमेवमनुष्येषुविशेषोनास्ति कश्चन ७२ सर्वथात्वेतदुचितंदुर्बलेषुबलीयसाम् ॥ अनादरोविरोधश्चप्रणिपातीहिदुर्बलः ७३ पिताराजाचवृद्धश्चसर्वथामानमर्हति ॥ तस्मान्मान्यश्चपूज्यश्चधृतराष्ट्रोजनार्दन ७४ पुत्रस्नेहश्चबलवान्धृतराष्ट्रस्यमाधव ॥ सपुत्रवशमापन्नःप्रणिपातंप्रहास्यति ७५ तत्रकिंमन्यसेकृष्णप्राप्तकालमनंतरम् ॥ कथमर्थाच्चधर्माच्चनहीयेमहिमाधव ७६ ईदृशेऽत्यर्थकृच्छ्रेस्मिन्कमन्यंमधुसूदन ॥ उपसंप्रष्टुमर्हामित्वामृतेपुरुषोत्तम ७७ प्रियश्चप्रियकामश्चगतिज्ञःसर्वकर्मणाम् ॥ कोहिकृष्णास्तिनस्त्वादृक्सर्वनिश्चयवित्सुहृत् ७८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचधर्मराजंजनार्दनः ॥ उभयोरेववामर्थेयास्यामिकुरुसंसदम् ७९ शमंतत्रलभेयंचेद्युष्मदर्थमहापयन् ॥ पुण्यंमेसुमहद्राजंश्चरितंस्यान्महाफलम् ८० मोचयेयंमृत्युपाशात्संरब्धान्कुरुसृंजयान् ॥ पांडवान्धार्तराष्ट्रांश्चसर्वांचपृथिवीमिमाम् ८१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ नममैतन्मतंकृष्णयत्त्वंयायाःकुरून्प्रति ॥ सुयोधनःसूक्तमपिनकरिष्यतितेवचः ८२ समेतंपार्थिवंक्षत्रंदुर्योधनवशानुगम् ॥ तेषांमध्यावतरणंतवकृष्णनरोचये ८३ नहिनःप्रीणयेद्द्रव्यंनदेवत्वंकुतःसुखम् ॥ नचसर्वामरैश्वर्यंतवद्रोहेणमाधव ८४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ जानाम्येतांमहाराजधार्तराष्ट्रस्यपापताम् ॥ अवाच्यास्तुभविष्यामःसर्वलोकेमहीक्षिताम् ८५ नचापिममपर्याप्ताःसहिताःसर्वपार्थिवाः ॥ क्रुद्धस्यसंयुगेस्थातुंसिंहस्येवेतरेमृगाः ८६ अथचेत्तेप्रवर्तेतमयिकिंचिदसांप्रतम् ॥ निर्दहेयंकुरून्सर्वानितिमेधीयतेमतिः ८७ नजातुगमनंपार्थभवेत्तत्रनिरर्थकम् ॥ अर्थप्राप्तिःकदाचित्स्यादंततोवाप्यवाच्यता ८८ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ यत्तुभ्यंरोचतेकृष्णस्वस्तिप्राप्नुहिकौरवान् ॥ कृतार्थंस्वस्तिमंतंत्वांद्रक्ष्यामिपुनरागतम् ८९ विष्वक्सेनकुरून्गत्वाभरतान्शमयन्प्रभो ॥ यथासर्वेसुमनसःसहस्यामसुचेतसः ९० भ्राताचासिसखाचासिबीभत्सोर्ममचप्रियः ॥ सौहृदेनाविशंक्योऽसिस्वस्तिप्राप्नुहिभूतये ९१ अस्मान्वेत्थपरान्वेत्थवेत्थार्थान्वेत्थभाषितुम् ॥ यद्यदस्मद्धितंकृष्णतत्तद्वाच्यःसुयोधनः ९२

युद्धेकुलक्षयः प्रणिपातेतुदौर्बल्यप्रसिद्धिः ७३ अंत्यःपक्षोपिनेतस्यतीत्याह पितेतिद्वाभ्यां ७४ प्रहास्यतिनस्वीकरिष्यति ७५। ७६। ७७। ७८। ७९। ८०। ८१। ८२। ८३। ८४। ८५। ८६ तेत्वत्संबंधिनिमयिचेत्कुरुकृतंअसांप्रतंअयुक्तंवधबंधादिप्रवर्तेततदानिर्दहेयंकुरूनित्यन्वयः ८७। ८८। ८९ कुरून्गत्वातथावदेतिशेषः ९०। ९१। ९२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आरुज्यभंक्त्वा अस्मिन्वनेजनेनब्राह्मणसमूहेनक्षिपसिनयसिकालमितिशेषः ७ । ८ । ९ । १० । ११ शुक्रंतेजः निर्मुक्तोऽस्तंगतः ध्रुवंनिश्चलं पुनःपर्येतिमेरुंपुनःपुनःप्रदक्षिणीकरोति १२ नियमेनहंताअस्मी

एकांतेनिःश्वसन्नशेषेभारार्तइवदुर्बलः ॥ अपित्वांकेचिदुन्मत्तंमन्यंतेतद्विदोजनाः ७ आरुज्यवृक्षान्निर्मूलान्गजःपरिरुजन्निव ॥ निघ्नन्पद्भिःक्षितिंभीमनिष्टनन्प
रिधावसि ८ नास्मिन्जनेनरमसेरहःक्षिपसिपांडव ॥ नान्यंनिशिदिवावापिकदाचिदभिनंदसि ९ अकस्मात्स्मयमानश्चरहस्यास्सेरुदन्निव ॥ जान्वोर्मूर्धानमा
धायचिरमास्सेप्रमीलितः १० भ्रुकुटिंचपुनःकुर्वन्नोष्ठौचविदशन्निव ॥ अभीक्ष्णंदृश्यसेभीमसर्वंतन्मन्युकारितम् ११ यथापुरस्तात्सविताद्दृश्यतेशुक्रमुच्चरन् ॥
यथाचपश्चान्निर्मुक्तोध्रुवंपर्येतिरश्मिवान् १२ तथासत्यंब्रवीम्येतन्नास्तितस्यव्यतिक्रमः ॥ हंताऽहंगदयाऽभ्येत्यदुर्योधनममर्षणम् १३ इतिस्मंमध्येभ्रातॄणांसत्ये
नालभसेगदाम् ॥ तस्यतेप्रशमेबुद्धिर्धियतेऽद्यपरंतप १४ अहोयुद्धाभिकांक्षाणांयुद्धकालउपस्थिते ॥ चेतांसिविप्रतीपानियत्त्वांभीर्भीमविंदति १५ अहोपार्थनि
मित्तानिविपरीतानिपश्यसि ॥ स्वप्नांतेजागरांतेचतस्मात्प्रशममिच्छसि १६ अहोनाशंससेकिंचित्पुंस्त्वंक्लीबइवात्मनि ॥ कश्मलेनाभिपन्नोऽसितेनतेविकृतंमनः
१७ उद्वेपतेतेहृदयंमनस्तेप्रतिसीदति ॥ ऊरुस्तंभगृहीतोऽसितस्मात्प्रशममिच्छसि १८ अनित्यंकिलमर्त्यस्यपार्थचित्तंचलाचलम् ॥ वातवेगप्रचलिताअष्ठीला
शाल्मलेरिव १९ तवैषाविकृताबुद्धिर्गवांवागिवमानुषी ॥ मनांसिपांडुपुत्राणांमज्जयत्यप्लवानिव २० इदंमेमहदाश्चर्यंपर्वतस्येवसर्पणम् ॥ यदीदृशंप्रभाषेथा
भीमसेनासमंवचः २१ सदृष्ट्वास्वानिकर्माणिकुलेजन्मचभारत ॥ उत्तिष्ठस्वविषादंमाकृथावीरस्थिरोभव २२ नचैतदनुरूपंतेयत्तेग्लानिररिंदम ॥ यदोजसानलभ
तेक्षत्रियोनतदश्नुते २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीमोत्तेजकश्रीकृष्णवाक्येपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
तथोक्तोवासुदेवेननित्यमन्युरमर्षणः ॥ सदश्ववत्समाधावद्बभाषेतदनंतरम् १ ॥ भीमसेनउवाच ॥ अन्यथामांचिकीर्षंतमन्यथामन्यसेऽच्युत ॥ प्रणीतभावमत्यर्थं
युधिसत्यपराक्रमम् २ वेत्सिदाशार्हसत्यंमेदीर्घकालंसहोषितः ॥ उतवामांनजानासिप्लवन्हृदइवाप्लवे ३ तस्मादनभिरूपाभिर्वाग्भिर्मांत्वंसमर्छसि ॥ कथंहिभीमसेनंमां
जानन्कश्चनमाधव ४ ब्रूयादप्रतिरूपाणियथामांवक्तुमर्हसि ॥ तस्मादिदंप्रवक्ष्यामिवचनंवृष्णिनंदन ५ आत्मनःपौरुषंचैवबलंचनसमंपरैः ॥ सर्वथानार्यकर्मैत
त्प्रशंसास्वयमात्मनः ६ अतिवादापविद्धस्तुवक्ष्यामिबलमात्मनः ॥ पश्येमेरोदसीकृष्णययोरासन्निमाःप्रजाः ७ अचलेचाप्रतिष्ठेचाप्यनंतेसर्वमातरौ ॥ यदिमेस
हसाक्रुद्धेसमेयातांशिलेइव ८ अहमेतेनिगृह्णीयांबाहुभ्यांसचराचरे ॥ पश्यैतदंतरंबाह्वोर्महापरिघयोरिव ९

तिशेषः १३ । १४ । १५ निमित्तानिमहिषारोहणवामनेत्रस्फुरणादीनि स्वप्नांतेस्वप्ने जागरांतेजागरे १६ । १७ । १८ अष्ठीलाफलांतर्ग्रंथिः सादृशाल्मलेकेवलंतूलमयीभवति १९ । २० । २१ । २२ । २३ ॥ ७३ ॥
॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ तथोक्तइति । समाधावत् तीव्रवेगंयथास्यात्तथा १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ रोदसीद्यावाभूमी ७ । ८ । । ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२२ । २३ । २४ । २५ ईषत्कार्यः अनायाससाध्यः प्रस्कुन्देनचक्राकारयावेदिकया । 'कुंदश्चक्रभ्रमेमेघे' इतिविश्वः पारस्करादित्वात्सुट् । मस्कंदेनेतिपाठेमध्यमशिफयेतिग्राह्यः २६ । २७ । २८ द्विधाभावः अयंसाधुरसाधुर्वेतिसंशयः २९ प्रातिपौरुषिकान् सर्वपुरुषसाधारणान् ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ इतेनिंद्यतयानष्टमाये ३५ यात्वागत्वा ३६ निशम्यआलोच्य ३७ । ३८ । ३९ चेदिहांतकोऽनुमाप्तोनो

॥ ७२ ॥

येतत्रासन्समानीतास्तेदृष्ट्वात्वामनागसम् ॥ अश्रुकंठारुदंतश्वसभायामासतेसदा २२ नचैनमभ्यनंदंस्तेराजानोब्राह्मणैःसह ॥ सर्वेदुर्योधनंतत्रनिंदंतिस्मसभासदः २३ कुलीनस्यचयानिंदावधोवाऽमित्रकर्शन ॥ महागुणोवधोराजन्नतुनिंदाकुजीविका २४ तदैवनिहतोराजन्यदैवनिरपत्रपः ॥ निंदितश्चमहाराजपृथिव्यांसर्वराजभिः २५ ईषत्कार्योवधस्तस्ययस्यचारित्रमीदृशम् ॥ प्रस्कुंदेनप्रतिस्तब्धश्छिन्नमूलइवद्रुमः २६ वध्यःसर्पइवानार्यःसर्वलोकस्यदुर्मतिः ॥ जह्येनंत्वममित्रघ्नमाराजन्विचिकित्सिथाः २७ सर्वथात्वत्क्षमंचैतद्रोचतेचममानघ ॥ यत्त्वंपितरिभीष्मेचप्रणिपातंसमाचरेः २८ अहंतुसर्वलोकस्यगत्वाछेत्स्यामिसंशयम् ॥ येषामस्तिद्विधाभावोराजन्दुर्योधनंप्रति २९ मध्येराज्ञामहंतत्रप्रातिपौरुषिकान्गुणान् ॥ तवसंकीर्तयिष्यामियेचतस्यव्यतिक्रमाः ३० ब्रुवतस्तत्रमेवाक्यंधर्मार्थसहितंहितम् ॥ निशम्यपार्थिवाःसर्वेनानाजनपदेश्वराः ३१ त्वयिसंप्रतिपत्स्यंतेधर्मात्मासत्यवागिति ॥ तस्मिंश्चाधिगमिष्यंतियथालोभादवर्तत ३२ गर्हयिष्यामिचैवैनंपौरजानपदेष्वपि ॥ वृद्धबालानुपादायचातुर्वर्ण्येसमागते ३३ शमंवैयाचमानस्त्वंनाधर्मंतत्रलप्स्यसे ॥ कुरून्विगर्हयिष्यंतिधृतराष्ट्रंचपार्थिवाः ३४ तस्मिँल्लोकपरित्यक्तेकिंकार्यमवशिष्यते ॥ हतेदुर्योधनेराजन्यदन्यत्क्रियतामिति ३५ यात्वाचाहंकुरून्सर्वान्युष्मदर्थमहापयन् ॥ यतिष्येप्रशमंकर्तुंलक्षयिष्येचचेष्टितम् ३६ कौरवाणांप्रवृत्तिंचगत्वायुद्धाधिकारिकाम् ॥ निशम्यविनिवर्तिष्येजयायतवभारत ३७ सर्वथायुद्धमेवाहमाशंसामिपरैःसह ॥ निमित्तानिहिसर्वाणितथाप्रादुर्भवंतिमे ३८ मृगाःशकुंताश्चवदंतिघोरंहस्त्यश्वमुख्येषुनिशामुखेषु ॥ घोराणिरूपाणितथैवचाग्निर्वर्णान्बहून्पुष्यतिघोररूपान् ३९ मनुष्यलोकक्षयकृत्सुघोरोनोचेदनुप्राप्तइहांतकःस्यात् ॥ शस्त्राणियंत्रंकवचारथांश्चनागान्हयांश्चप्रतिपादयित्वा ४० योधाश्चसर्वेकृतनिश्चयास्तेभवंतुहस्त्यश्वरथेषुयत्ताः ॥ सांग्रामिकंतेयदुपार्जनीयंसर्वंसमग्रंकुरुतन्नरेन्द्र ४१ दुर्योधनोनह्यलमद्यदातुंजीवंस्तवैतन्नृपतेकथंचित् ॥ यत्तेपुरस्तादभवत्समृद्धंद्यूतेहृतंपांडवमुख्यराज्यम् ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकृष्णवाक्येत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ भीमउवाच ॥ यथायथैवशांतिःस्यात्कुरूणांमधुसूदन ॥ तथातथैवभाषेथामास्मयुद्धेनभीषयेः १ अमर्षीजातसंरंभःश्रेयोद्वेषीमहामनाः ॥ नोग्रंदुर्योधनोवाच्यःसाम्नैवैनंसमाचरेः २

स्यात्तर्हिएतत्स्यादितिशेषः यंत्रंगोलकोत्क्षेपणं कवचा कवचानिवर्माणि सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः नांतपाठेपुंस्त्वमार्षं प्रतिपादयित्वासज्जीकृत्य ४० । ४१ ४२ ॥ इतिउद्योगप० नीलकंठीयेभारतभावदीपे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ यथेति । शांतिश्रेयधकंभयंतेपांमाकुर्वित्याह तथेति १ महामनाःस्तब्धः समाचरेः प्रागपिसमाहितवानसि २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ निष्ठूरीनिष्ठुरवाक् क्षेप्तानिंदकः अनेयःशिक्षयितुमयोग्यः ४ । ५ अवाचीनोविपरीतः ६ । ७ । ८ । ९ । १० ज्ञातीन्सगोत्रान् सुहृदःमित्राणि बांधवान्श्यालश्वशुरादीन् ११ पर्यायकाले

प्रकृत्यापापसत्वश्चतुल्यचेतास्तुदस्युभिः ॥ ऐश्वर्यमदमत्तश्चकृतवैरश्चपांडवैः ३ अदीर्घदर्शीनिष्ठूरीक्षेप्ताक्रूरपराक्रमः ॥ दीर्घमन्युरनेयश्चपापात्मानिकृतिप्रियः ४ म्रियेतापिनभज्येतनैवजह्यात्स्वकंमतम् ॥ तादृशेनशमःकृष्णमन्येपरमदुष्करः ५ सुहृदामप्यवाचीनस्त्यक्तधर्माप्रियानृतः ॥ प्रतिहंत्येवसुहृदांवाचश्चैवमनांसिच ६ समन्युवशमापन्नःस्वभावंदुष्टमास्थितः ॥ स्वभावात्पापमभ्येतितृणैश्छन्नइवोरगः ७ दुर्योधनोहियत्सेनःसर्वथाविदितस्तव ॥ यच्छीलोयत्स्वभावश्च यद्बलोयत्पराक्रमः ८ पुराप्रसन्नाःकुरवःसहपुत्रास्तथावयम् ॥ इंद्रज्येष्ठाइवाभूममोदमानाःसबांधवाः ९ दुर्योधनस्यक्रोधेनभरतामधुसूदन ॥ धक्ष्यंतेशिशिरापायेवनानीवहुताशनैः १० अष्टादशेमेराजानःप्रख्यातामधुसूदन ॥ येसमुच्चिच्छिदुर्ज्ञातीन्सुहृदश्चसबांधवान् ११ असुराणांसमृद्धानांज्वलतामिवतेजसा ॥ पर्यायकालेधर्मस्यप्राप्तेकलिरजायत १२ हैहयानांमुदावर्त्तोनीपानांजनमेजयः ॥ बहुलस्तालजंघानांकृमीणामुद्धतोवसुः १३ अजबिंदुःसुवीराणांसुराष्ट्राणांरुषर्द्धिकः ॥ अर्कजश्चबलीहानांचीनानांधौतमूलकः १४ हयग्रीवोविदेहानांवरयुश्चमहौजसाम् ॥ बाहुःसुंदरवंशानांदीप्ताक्षाणांपुरूरवाः १५ सहजश्चेदिमत्स्यानांप्रवीराणांवृषध्वजः ॥ धारणश्चंद्रवत्सानांमुकुटानांविगाहनः १६ शमश्चनंदिवेगानामित्येतेकुलपांसनाः ॥ युगांतेकृष्णसंभूताःकुलेकुपुरुषाधमाः १७ अप्ययंनःकुरूणांस्याद्युगांतेकालसंभृतः ॥ दुर्योधनःकुलांगारोजघन्यःपापपूरुषः १८ तस्मान्मृदुशनैर्ब्रूयाधर्मार्थसहितंहितम् ॥ कामानुबद्धंबहुलंनोग्रमुग्रपराक्रम १९ अपिदुर्योधनंकृष्णसर्वेवयमधश्चराः ॥ नीचैर्भूत्वाऽनुयास्यामोमास्मनोभरतानशन् २० अप्युदासीनवृत्तिःस्याद्यथानःकुरुभिःसह ॥ वासुदेवतथाकार्यंनकुरूननयःस्पृशेत् २१ वाच्यःपितामहोवृद्धोयेचकृष्णसभासदः ॥ भ्रातॄणामस्तुसौभ्रात्रंधार्तराष्ट्रःप्रशाम्यताम् २२ अहमेतद्ब्रवीम्येवंराजाचैवप्रशंसति ॥ अर्जुनोनैवयुद्धार्थीभूयसीहिदयार्जुने २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीमवाक्येचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वामहाबाहुःकेशवःप्रहसन्निव ॥ अभूतपूर्वंभीमस्यमार्दवोपहितंवचः १ गिरेरिवलघुत्वंतच्छीतत्वमिवपावके ॥ मत्वारामानुजःशौरिःशार्ङ्गधन्वावृकोदरम् २ संतेजयंस्तदावाग्भिर्मातरिश्वेवपावकम् ॥ उवाचभीममासीनंकृपयाऽभिपरिप्लुतम् ३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ त्वमन्यदाभीमसेनयुद्धमेवप्रशंससि ॥ वधाभिनन्दिनःक्रूरान्धार्तराष्ट्रान्निमर्दिषुः ४ नचस्वपिषिजागर्षिन्युब्जःशेषेपरंतप ॥ घोरामशांतांरुषतींसदावाचंप्रभाषसे ५ निःश्वसन्नग्निवर्त्तेनसंतप्तःस्वेनमन्युना ॥ अप्रशांतमनाभीमसधूमइवपावकः ६

धर्मांतकाले १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ कामानुबंधबहुलंबाहुल्येनतस्यचित्तानुसारि १९ । २० अनयःकुलक्षयकृतोदोषः २१ । २२ प्रशंसतिशममेवेतिशेषः २३ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ॥ एतदिति १ । २ । ३ । ४ रुषतींरोषवतीं ५ अग्निवत्अग्निनेव ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आरुज्यभंक्त्वा अस्मिन्वनेजनेनब्राह्मणसमूहेनक्षिपसिनयसिकालमितिशेषः ७ । ८ । ९ । १० । ११ शुक्रंतेजः निर्मुक्तोऽस्तंगतः ध्रुवंनिश्चलं पुनःपर्येतिमेरुंपुनःपुनःप्रदक्षिणीकरोति १२ नियमेनहंताअस्मी

एकांतेनिःश्वसन्शेषेभारार्तइवदुर्बलः ॥ अपित्वांकेचिदुन्मत्तंमन्यंतेतद्विदोजनाः ७ आरुज्यवृक्षान्निर्मूलान्गजःपरिरुजन्निव ॥ निघ्नन्पद्भिःक्षितिंभीमनिष्टनन्प रिधावसि ८ नास्मिन्जनेनरमसेरहःक्षिपसिपांडव ॥ नान्यंनिशिदिवावापिकदाचिदभिनंदसि ९ अकस्मात्स्मयमानश्चरहस्यास्सेरुदन्निव ॥ जान्वोर्मूर्धानमा धायचिरमास्सेप्रमीलितः १० भ्रुकुटिंचपुनःकुर्वन्नोष्ठौचविदशन्निव ॥ अभीक्ष्णंदृश्यसेभीमसर्वंतन्मन्युकारितम् ११ यथापुरस्तात्सविताद्दृश्यतेशुक्रमुच्चरन् ॥ यथाचपश्चान्निर्मुक्तोध्रुवंपर्येतिरश्मिवान् १२ तथासत्यंब्रवीम्येतन्नास्तितस्यव्यतिक्रमः ॥ हंताऽहंगदयाऽभ्येत्यदुर्योधनममर्षणम् १३ इतिस्ममध्येभ्रातृणांसत्ये नालभसेगदाम् ॥ तस्यतेप्रशमेबुद्धिर्ध्रियतेऽद्यपरंतप १४ अहोयुद्धाभिकांक्षाणांयुद्धकालउपस्थिते ॥ चेतांसिविप्रतीपानियत्त्वांभीर्भीमविंदति १५ अहोपार्थनि मित्तानिविपरीतानिपश्यसि ॥ स्वप्नांतेजागरांतेचतस्मात्प्रशममिच्छसि १६ अहोनाशंससेकिंचित्पुंस्त्वंक्लीबइवात्मनि ॥ कश्मलेनाभिपन्नोऽसितेनतेविकृतंमनः १७ उद्वेपतेतेहृदयंमनस्तेप्रतिसीदति ॥ ऊरुस्तंभगृहीतोऽसितस्मात्प्रशममिच्छसि १८ अनित्यंकिलमर्त्यस्यपार्थचित्तंचलाचलम् ॥ वातवेगप्रचलिताअष्ठीला शाल्मलेरिव १९ तवैषाविकृताबुद्धिर्गवांवागिवमानुषी ॥ मनांसिपांडुपुत्राणांमज्जयत्यप्लवानिव २० इदंमेमहदाश्चर्यंपर्वतस्येवसर्पणम् ॥ यदीदृशंप्रभाषेथा भीमसेनासमंवचः २१ सदृष्ट्वास्वानिकर्माणिकुलेजन्मचभारत ॥ उत्तिष्ठस्वविषादंमाकृथावीरस्थिरोभव २२ नचैतदनुरूपंतेयत्तेग्लानिररिंदम ॥ यदोजसानलभ तेक्षत्रियोनतदश्नुते २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीमोत्तेजकश्रीकृष्णवाक्येपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथोक्तोवासुदेवेननित्यमन्युरमर्षणः ॥ सदश्ववत्समाधावद्बभाषेतदनंतरम् १ ॥ भीमसेनउवाच ॥ अन्यथामांचिकीर्षंतमन्यथामन्यसेऽच्युत ॥ प्रणीतभावमत्यर्थं युधिसत्यपराक्रमम् २ वेत्सिदाशार्हसत्यंमेदीर्घकालंसहोषितः ॥ उतवामांनजानासिप्लवन्हृदइवाप्लवे ३ तस्मादनभिरूपाभिर्वाग्भिर्मांत्वंसमर्छसि ॥ कथंहिभीमसेनंमां जानन्कश्चनमाधव ४ ब्रूयादप्रतिरूपाणियथामांवक्तुमर्हसि ॥ तस्मादिदंप्रवक्ष्यामिवचनंवृष्णिनंदन ५ आत्मनःपौरुषंचैवबलंचनसमंपरैः ॥ सर्वथानार्यकर्मैत त्प्रशंसास्वयमात्मनः ६ अतिवादापविद्धस्तुवक्ष्यामिबलमात्मनः ॥ पश्येमेरोदसीकृष्णययोरासन्निमाःप्रजाः ७ अचलेचाप्रतिष्ठेचाप्यनंतेसर्वमातरौ ॥ यदिमेस हसाक्रुद्धेसमेयातांशिलेइव ८ अहमेतेनिगृह्णीयांबाहुभ्यांसचराचरे ॥ पश्यैतदंतरंबाह्वोर्महापरिघयोरिव ९

तिशेषः १३ । १४ । १५ निमित्तानिमहिषारोहणवामनेत्रस्फुरणादीनि स्वप्नांतेस्वप्ने जागरांतेजागरे १६ । १७ । १८ अष्ठीलाफलांतर्ग्रंथिः साचशाल्मलेकेवलंतूलमयीभवति १९ । २० । २१ । २२ । २३ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ तथोक्तइति । समाधावत् तीव्रवेगंयथास्यात्तथा १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ रोदसीद्यावाभूमी ७ । ८ । ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१० । ११ । १२ । १३ संबाधेसंकीर्णे १४ वैशसेविशसनवति १५ । १६ । १७ । १८ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ भावमिति ।
विवक्षयात्वयास्वरूपंवक्तव्यमितीच्छया प्रागेवतस्यज्ञातत्वात् १ वेदवेद्मि २ । ३ । ४ कुतस्तर्हिमांनिंदितवानसीत्याशंक्याह जिज्ञासंतइति । देवमानुषयोर्धर्मस्यपर्यायमितिसंबंधः देवधर्मस्यभा
विनःपुण्यपापफलस्यपर्यायंपर्यंतंदैवज्ञादेःसकाशाज्जिज्ञासंतोज्ञातुमिच्छंतोऽपिनाध्यवस्यंतिननिश्चिन्वंति कदाचिद्दैवज्ञाद्युक्तावपिविसंवाददर्शनात् तथामानुषधर्मस्यपुरुषकारस्यपर्यायंबलाबलनिर्णयंइतिपू
र्ववत् शूरस्यापिकदाचित्क्लीबत्वदृष्टेरितिभावः ५ सएवधर्मएव संदिग्धंसंदिग्धफलं ६ परिदृष्टानिकर्तव्यत्वेननिश्चितानिकार्याणि ७ सुनीतंसम्यगनुष्ठितम् विरुध्यतेनिष्फलंक्रियते ८ अकृतंभो

युद्धार्हान्क्षत्रियान्सर्वान्पांड
यएतत्प्राप्यमुच्येतनतंपश्यामिपूरुषम् ॥ हिमवांश्चसमुद्रश्चवज्रीचाबलभित्स्वयम् १० मयाऽभिपन्नंत्रायेरन्बलमास्थायनत्रयः ॥ अथचेन्मांन
वेष्वाततायिनः ११ अधःपादतलेनैतानधिष्ठास्यामिभूतले ॥ नहित्वंनाभिजानासिममविक्रममच्युत १२ यथामयाविनिर्जित्यराजानोवशगाःकृताः ॥
जानासिसूर्यस्येवोद्यतःप्रभाम् १३ विगाढेयुधिसंबाधेवेत्स्यसेमांजनार्दन ॥ परुषैराक्षिपसिकिंव्रणंपूतिमिवोन्नयन् १४ यथामतिब्रवीम्येतद्विद्धिमामधिकंततः ॥
द्रष्टाऽसियुधिसंबाधेप्रवृत्तेवैशसेऽहनि १५ मयाप्रणुन्नान्मातंगान्रथिनःसादिनस्तथा ॥ तथानरानभिक्रुद्धंनिघ्नंतंक्षत्रियर्षभान् १६ द्रष्टामांत्वंचलोकश्चविकर्षंतंव
रान्वरान् ॥ नमेसीदंतिमज्जानोनममोद्वेपतेमनः १७ सर्वलोकादभिक्रुद्धान्नभयंविद्यतेमम ॥ किंतुसौहृदमेवैतत्कृपयामधुसूदन ॥ सर्वांस्तितिक्षेसंक्लेशान्मा
स्मनोभरतानशन् १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीमसेनवाक्येषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥
भावंजिज्ञासमानोऽहंप्रणयादिदमब्रुवम् ॥ नचाक्षेपान्नपांडित्यान्नक्रोधान्नविवक्षया १ वेदाहंतवमाहात्म्यमुतत्वेवेदयद्बलम् ॥ उततेवेदकर्माणिनत्वांपरिभवाम्य
हम् २ यथाचात्मनिकल्याणंसंभावयसिपांडव ॥ सहस्रगुणमप्येतत्त्वयिसंभावयाम्यहम् ३ यादृशेचकुलेजन्मसर्वराजाभिपूजिते ॥ बंधुभिश्चसुहृद्भिश्चभीमत्व
मसितादृशः ४ जिज्ञासंतोहिधर्मस्यसंदिग्धस्यवृकोदर ॥ पर्यायंनाध्यवस्यंतिदेवमानुषयोर्जनाः ५ सएवहेतुर्भूत्वाहिपुरुषस्यार्थसिद्धिषु ॥ विनाशेऽपिसएवा
स्यसंदिग्धंकर्मपौरुषम् ६ अन्यथापरिदृष्टानिकविभिर्दोषदर्शिभिः ॥ अन्यथापरिवर्तंतेवेगाइवनभस्वतः ७ सुमंत्रितंसुनीतंचन्यायतश्चोपपादितम् ॥ कृतंमानुष्य
कंकर्मदैवेनापिविरुध्यते ८ दैवमप्यकृतंकर्मपौरुषेणविहन्यते ॥ शीतमुष्णंतथावर्षंक्षुत्पिपासेचभारत ९ यदन्यद्दिष्टभावस्यपुरुषस्यस्वयंकृतम् ॥ तस्मादनुपरोध
श्चविद्यतेतत्रलक्षणम् १०

गायानारब्धंकर्मपुण्यादिकमागामिदुःखंदैवज्ञादिभिरुपदिष्टतयानिश्चितसद्भावंपौरुषेणविहन्यते तेनकाम्यकर्मणामपिफलवत्त्वमस्त्येवेतिसिद्धं यद्वा अकृतंकालस्वभावजंकर्मअनुभूयमानंशीतोष्णादितत्पौरुषे
णप्रावरणादिसंपादनेननिवार्यतइत्यर्थः ९ यदन्यदिति । दिष्टःफलभोगायआज्ञप्तःभावःसत्तायस्यतत् दिष्टभावंप्रारब्धकर्म पंचम्यर्थेषष्ठी प्रारब्धादन्यदित्यर्थः पुरुषस्यपुरुषेणसंचितंयत्स्वयंकृतंकर्मतस्मादनुपरो
धोजन्मांतरेनिरोधोनास्ति तत्रज्ञानेनप्रायश्चित्तेनवासंचितपापानांनाशेलक्षणंज्ञापकंश्रुतिस्मृतिजातंविद्यते ' क्षीयन्तेचास्यकर्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरे । धर्मेणपापमपनुदति ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मसात्कुरुते-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तथा ’ इति । भावःप्रारब्धकर्म । यद्वा अकृतात्दैवात्शीतादेरन्यत्स्वयंकृतंदैवंदेहांतःकरणसंतापहेतुः तस्मादपिउपरोधोऽत्रैवनास्तियतस्तत्रापिलक्षणंचिकित्साविवेकहेतुःशास्त्रंप्रवर्तते सर्वैप्यपिपौ
रुपंकर्तव्यमितिभावः १० एतदेवाहलोकस्येति । कर्मणोऽन्यत्रपौरुषंविनाअन्यतएकस्माद्दैवादेववृत्तिर्जीविकानास्ति । एवंबुद्धिःईदृक्ज्ञानवान्सन्प्रवर्त्तेतपुरुपकारंकुर्यात् तथासतिउभयान्वयेदैवपौरु
पयोःसंबंधेफलंभवतिनान्यतरइत्यर्थः ११ यइति । यथाकर्षकःकर्मकृत्वादैवानुकूल्यात्फलंलब्ध्वाऽपिनहृष्यति अनाकस्मिकत्वात्फलस्य दैवप्रातिकूल्यादलब्ध्वाऽपिनव्यथते अनुचितस्याकरणात् तद्व
दत्रापिज्ञेयमित्याशयः १२ तंप्रकृतेयोजयति तत्रेति । अनुमात्राऽवधारणंनिश्चयइत्यर्थः ‘ मात्रंकात्स्न्र्येऽवधारणे ’ इतिकोशः लिंगव्यत्ययआर्षः १३ प्रहीणरश्मिः निष्प्रभः । भावःप्रारब्धंकर्म ।
अच्छेत्प्राप्नुयात् १४ । १५ । १६ तेकुरवइतिसंबंधः १७ अस्मिन्निति । रथोपमोभीमः अश्वोपमोऽर्जुनः १८ अहमिति । युद्धकामोऽप्यहं अर्जुनप्रीत्यैसारथ्यंकरिष्यामीत्यर्थः १९ । २०

लोकस्यनान्यतोवृत्तिःपांडवान्यत्रकर्मणः ॥ एवंबुद्धिःप्रवर्त्तेतफलंस्यादुभयान्वये ११ यएवंकृतबुद्धिःसकर्मस्वेवप्रवर्तते ॥ नासिद्धौव्यथतेतस्यनसिद्धौहर्षमश्नुते
१२ तत्रेयमनुमात्रामेभीमसेनविवक्षिता ॥ नैकांतसिद्धिर्वक्तव्याशत्रुभिःसहसंयुगे १३ नातिप्रहीणरश्मिःस्यात्तथाभावविपर्यये ॥ विषादमर्छेद्ग्लानिंवाऽ
प्येतमर्थंब्रवीमिते १४ श्वोभूतेधृतराष्ट्रस्यसमीपंप्राप्यपांडव ॥ यतिष्येप्रशमंकर्तुंयुष्मदर्थमहापयन् १५ शमंचेत्तेकरिष्यंतिततोऽनन्तंयशोमम ॥ भवतांचकृतःकाम
स्तेषांचश्रेयउत्तमम् १६ तेचेदभिनिवेक्ष्यंतेनाभ्युपेष्यंतिमेवचः ॥ कुरवोयुद्धमेवात्रघोरंकर्मभविष्यति १७ अस्मिन्युद्धेभीमसेनत्वयिभारःसमाहितः ॥ धूरर्जुनेनधा
र्यास्याद्वोढव्यइतरोजनः १८ अहंहियंताबीभत्सोर्भवितासंयुगेसति ॥ धनंजयस्यैषकामोनहियुद्धंनकामये १९ तस्मादाशंकमानोऽहंवृकोदरमतिंतव ॥ गदतःक्ली
बयावाचातेजस्तेसमदीदिपम् २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकृष्णवाक्येसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥
उक्तंयुधिष्ठिरेणैवयावद्वाच्यंजनार्दन ॥ तववाक्यंतुमेश्रुत्वाप्रतिभातिपरंतप १ नैवप्रशममत्रत्वंमन्यसेसुकरंप्रभो ॥ लोभाद्वाधृतराष्ट्रस्यदैन्याद्वासमुपस्थितात् २ अफलं
मन्यसेवापिपुरुषस्यपराक्रमम् ॥ नचांतरेणकर्माणिपौरुषेणबलोदयः ३ तदिदंभाषितंवाक्यंतथाचनतथैवतत् ॥ नचैतदेवंद्रष्टव्यमसाध्यमपिकिंचन ४ किंचैतन्मन्य
सेकृच्छ्रमस्माकमवसादकम् ॥ कुर्वंतितेषांकर्माणियेषांनास्तिफलोदयः ५

॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ॥ ॥ उक्तमिति १ दैन्याद्वाअस्मदीयात् २ पराक्रमंसर्वेषांरक्षणेयत्नं कर्माणिजीवनबीजानिप्राक्तनानि
तदभावाददलद्वयहितार्थंकृतोऽपियत्नोनिष्फलइतिमत्वाशममेवेच्छसीत्यर्थः ३ मंत्रकारणमाह तदिदमिति । नहियुद्धंनकामयेइतियत्त्वयाभाषितं तथाचनतथापिच चनशब्दोऽप्यर्थे यद्यपिममैतदनिष्टंत
थापित्वयायद्वापितंतत्तथैवभविष्यतीत्यर्थः परंतुशमोऽपितवनासाध्योस्तीत्याह नचेति ४ एतत्कृच्छ्रंयुद्धंसंकटंमन्यसेऽगीकरोषि अस्माकंकुरुपांडवानांशमासंभवाद्युद्धमिच्छसीत्याह कुर्वंतीति । येषां
पुंसांफलोदयोनास्तितेषांकर्माणिक्रियमाणान्यपिसामादीनिकुर्वंतिकृण्वंतिहिंसंति कृहिंसायामित्यस्यस्वादिगणस्थस्यरूपं तनादित्वमस्यार्षं लेखकप्रमादजंवा । चतुर्थोपायसाध्येतुरिपौसांत्वमपक्रियेत्य
भियुक्तोक्तेर्जीवनादृष्टाभावादंडैकसाध्येषुसांत्वप्रयोगोदुष्करइत्यर्थः ५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंजानन्नपितामैत्रचेन्मन्यसेतत्राह संपाद्येति । तत्कर्मसम्यक्संपाद्यमानंभवेदेवतत्सफलंस्यादितिसंबंधः प्रभोइत्यनेनअसाध्यसाधनसामर्थ्यमस्यदर्शयति फलितमाह सइति ६ । ७ निरामयंकुशलं ८ कार्यतांऔचित्यं कार्यंकर्म ९ । १० शर्मेति । कृष्णात्स्वस्यव्यवहारतोभेदान्मतभेदमुक्त्वातत्त्वमाह विचार्यमाणइति । गुरुःउपदेष्टा 'प्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुरुतश्रोत्रस्यश्रोत्रंमनसोयेमनोविदुस्तेनिचिक्युर्ब्रह्मपुराणमग्र्यं' इतिश्रुतेरस्मन्मनसोपिमनसस्त्वमतस्तवयःकामःसएवास्मत्कामस्यप्रवर्तकइतिभावः वस्तुतस्तुतवैवकामोयुक्तइत्याह नसइत्यादिना ११ धर्मिष्ठंयुद्धादिकं १२ हृताश्रीः १३ समाहूतोद्यूतार्थं १४ निर्गतःनिश्चयेनप्राप्तः कथंचकथमपि मुख्याफलवती मृदुनासाम्ना इतरेणयुद्धेन १५ । १६ । १७ नामनिश्चितं सपांडवेषुसम्यग्वर्तेतेतिबुद्धिर्मेनसंजायतेनोत्पद्यते १८ । १९ ॥ इतिउद्योगपर्वणि

संपाद्यमानंसम्यक्कस्यात्कर्मसफलंप्रभो ॥ सतथाकृष्णवर्तस्वयथाशर्मभवेत्परैः ६ पांडवानांकुरूणांचभवान्नःप्रथमःसुहृत् ॥ सुराणामसुराणांचयथावीरप्रजापतिः ७ कुरूणांपांडवानांचप्रतिपत्स्वनिरामयम् ॥ अस्मद्धितमनुष्ठानंमन्येतवनदुष्करम् ८ एवंचकार्यतामेतिकार्यंतवजनार्दन ॥ गमनादेवमेवत्वंकरिष्यसिजनार्दन ९ चिकीर्षितमथान्यत्तेतस्मिन्वीरदुरात्मनि ॥ भविष्यतिचतत्सर्वंयथातवचिकीर्षितम् १० शर्मतैःसहवानोऽस्तुतववायच्चिकीर्षितम् ॥ विचार्यमाणोयःकामस्तवकृष्णसनोगुरुः ॥ नसनार्हतिदुष्टात्मावधंससुतबांधवः ११ येनधर्मसुतेदृष्टानसाश्रीरुपमर्षिता ॥ यच्चाप्यपश्यतोपायंधर्मिष्ठंमधुसूदन १२ उपायेननृशंसेनहृताद्यूतदेविना ॥ कथंहिपुरुषोजातःक्षत्रियेषुधनुर्धरः १३ समाहूतोनिवर्तेतप्राणत्यागेऽप्युपस्थिते ॥ अधर्मेणजितान्दृष्ट्वावनेप्रव्रजितांस्तथा १४ वध्यतांममवार्ष्णेयनिर्गतोसौसुयोधनः ॥ नचैतदद्भुतंकृष्णमित्रार्थेयच्चिकीर्षसि ॥ क्रियाकथंचमुख्यास्यान्मृदुनाचेतरेणवा १५ अथवामन्यसेज्यायान्वधस्तेषामनंतरम् ॥ तदेवक्रियतामाशुनविचार्यमतस्त्वया १६ जानासिहियथैतेनद्रौपदीपापबुद्धिना ॥ परिक्लिष्टासभामध्येतच्चतस्योपमर्षितम् १७ सनामसम्यग्वर्तेतपांडवेष्वितिमाधव ॥ नमेसंजायतेबुद्धिर्बीजमुप्तमिवोषरे १८ तस्माद्यन्मन्यसेयुक्तंपांडवानांहितंचयत् ॥ तथाऽऽशुकुरुवार्ष्णेययन्नःकार्यमनंतरम् १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिअर्जुनवाक्येऽष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवमेतन्महाबाहोयथावदसिपांडव ॥ पाण्डवानांकुरूणांचप्रतिपत्स्येनिरामयम् १ सर्वंत्विदंममायत्तंबीभत्सोकर्मणोर्द्वयोः ॥ क्षेत्रंहिरसवच्छुद्धंकर्मणैवोपपादितम् २ ऋतेवर्षान्नकौन्तेयजातुनिर्वर्तयेत्फलम् ॥ तत्रवैपौरुषंब्रूयुरासेकंयत्रकारितम् ३ तत्रचापिध्रुवंपश्येच्छोषणंदैवकारितम् ॥ तदिदंनिश्चितंबुद्ध्यापूर्वैरपिमहात्मभिः ४ दैवेचमानुषेचैवसंयुक्तंलोककारणम् ॥ अहंहितत्करिष्यामिपरंपुरुषकारतः ५ दैवंतुनमयाशक्यंकर्मकर्तुंकथंचन ॥ सहिधर्मंचलोकंचत्यक्त्वाचरतिदुर्मतिः ६

नीलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ॥ एवमिति १ द्वयोःकर्मणोःशमयुद्धयोर्मध्येइदंअनामयंसर्वंकृत्स्नंममायत्तंअधीनं तथापिदैवानुकूल्यमत्रापेक्षितमित्याह क्षेत्रमिति । कर्मणाकर्षणेनवाप्यादिजलदानेनचशुद्धंभूदोषहीनंरसवदार्द्रंचउपपादितंकृतंतवकदाचिद्वर्षंविनाऽपिफलप्रदंभवेद २ अत्रकेवलंपौरुषस्यैवश्रेष्ठ्यंदृष्टमित्याह तत्रेति ३ एतदपिदैवाधीनमेवेत्याह तत्रचापीति । शोषणंवाप्यादेः सर्वथावृष्ट्यभावेयथानफलनिष्पत्तिस्तद्वद्दैवाभावेऽपीत्यर्थः ४ संयुक्तंआहितं लोककारणंलोकहितसाधनं ५ दैवंकर्मशक्तंनकर्तुं कर्तुंअन्यथाकर्तुं ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७ पुरुषकाराच्छमोऽप्यत्रदुःसंपादइत्याह सहीति । त्यागेनदानेन ८ सानुबंधःसपरिवारः नचेति । एकोराज्यंत्यक्तुंनेच्छतिपरोदातुंनेच्छतीत्यर्थः ९ शासनंपंचग्रामान्देहीतितत्नवक्तव्यःदैन्यद्योतकत्वा दितिभावः अफलत्वाच्चनैवंसवाच्यइत्याह उक्तमिति । प्रयोजनंशमम १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ अभिशंकसेमांशममनिच्छंतमित्रमन्यसे १६ दिव्यंविधानंभूभारापहारार्थंस्वर्गाद्देवानामवतरणम् १७ आशंसेसंभावयामि १८ कथमिति । भीष्मेणएतच्छमंयाच्यमानोऽपिसःहितंकथंनोक्तःअपितुउक्तउपदिष्टएवदुर्योधनस्तथापिनगृहीतवानितिभावः संवत्सरगतेगतसंवत्सरे १९ संकल्पिताः वध्यत्वेननिश्चिताः

नहिसंतप्यतेतेनतथारूपेणकर्मणा ॥ तथापिवृद्धिंपापिष्ठांवर्धयंत्यस्यमंत्रिणः ७ शकुनिःसूतपुत्रश्चभ्रातादुःशासनस्तथा ॥ सहित्यागेनराज्यस्यनशमंसमुपैष्यति ८
अंतरेणवधंपार्थसानुबंधःसुयोधनः ॥ नचापिप्रणिपातेनत्यक्तुमिच्छतिधर्मराट् ॥ याच्यमानश्चराज्यंसनप्रदास्यतिदुर्मतिः ९ नतुमन्येसतद्वाच्योयद्युधिष्ठिर
शासनम् ॥ उक्तंप्रयोजनंयत्तुधर्मराजेनभारत १० तथापापस्तुतत्सर्वंनकरिष्यतिकौरवः ॥ तस्मिंश्चाक्रियमाणेऽसौलोकेवध्योभविष्यति ११ ममचापिसवध्योहि
जगतश्चापिभारत ॥ येनकौमारकेयूयंसर्वेविप्रकृताःसदा १२ विप्रलुप्तंचवोराज्यंनृशंसेनदुरात्मना ॥ नचोपशाम्यतेपापःश्रियंदृष्ट्वायुधिष्ठिरे १३ असकृच्चाप्यहंतेन
त्वत्कृतेपार्थभेदितः ॥ नमयातद्गृहीतंचपापंतस्यचिकीर्षितम् १४ जानासिहिमहाबाहोत्वमप्यस्यपरंमतम् ॥ प्रियंचिकीर्षमाणंचधर्मराजस्यमामपि १५ संजानंस्त
स्यचात्मानंममचैवपरंमतम् ॥ अजानन्निवमांकस्मादर्जुनाद्याभिशंकसे १६ यच्चापिपरमंदिव्यंतच्चाप्यनुगतंत्वया ॥ विधानंविहितंपार्थकथंशर्मभवेत्परैः १७ यत्तुवा
चामयाशक्यंकर्मणावापिपांडव ॥ करिष्येतदहंपार्थनत्वाशंसेशमंपरैः १८ कथंगोहरणेह्युक्तोनैतच्छमंतथाहितम् ॥ याच्यमानोहिभीष्मेणसंवत्सरगतेऽध्वनि १९
तदैवतेपराभूतायदासंकल्पितास्त्वया ॥ लवशःक्षणशश्चापिनचतुष्टःसुयोधनः २० सर्वथातुमयाकार्यंधर्मराजस्यशासनम् ॥ विभाव्यंतस्यभूयश्चकर्मपापंदुरात्मनः ॥
२१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णवाक्येऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ॥ नकुलउवाच ॥ उक्तंबहुविधंवाक्यंधर्म
राजेनमाधव ॥ धर्मज्ञेनवदान्येनश्रुतंचैवहितत्त्वया १ मतमाज्ञायराज्ञश्चभीमसेनेनमाधव ॥ संशमोबाहुवीर्यंचख्यापितंमाधवात्मनः २ तथैवफाल्गुनेनापियदुक्तंतत्त्व
याश्रुतम् ॥ आत्मनश्चमतंवीरकथितंभवतासकृत् ३ सर्वमेतदतिक्रम्यश्रुत्वापरमतंभवान् ॥ यत्प्राप्तकालंमन्येथास्तत्कुर्याःपुरुषोत्तम ४ तस्मिंस्तस्मिन्निमित्तेहिमतं
भवतिकेशव ॥ प्राप्तकालंमनुष्येणक्षमंकार्यमरिंदम ५

लवशःक्षणशः लवोंशः क्षणःस्वीकारः राज्यलेशस्यस्वीकारेऽपिनसंतुष्टइत्यर्थः क्रमेणवष्ठ्यर्थेसप्तम्यर्थेचशसन्तप्रत्ययः २० विभाव्यंविचारणीयम् २१ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेऊनाशी तितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ॥ ॥ उक्तमिति १ राज्ञोमतंआज्ञाय संशयःसम्यक्शमःख्यापितः हेमाधवमधुदेशज आत्मनःमतंआज्ञायबाहुवीर्यंख्यापितं हेमाधवलक्ष्मीपते २ । ३ । ४ तस्मिन्निति । निमित्तभेदान्मतभेदोभवति कुलधुर्यस्ययुधिष्ठिरस्यमतंकुलोच्छेदोमाभूदिति केशाकर्षणक्लिष्टायाःद्रौपद्यामवंशत्रवोनिर्मूलंउन्मूलनीयाइति तत्रकालानुरूपंयत्क्षमंयोग्यंतत्त्वयाकार्यमित्यर्थः ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अनित्यानाशाश्वतीमतिर्येषांते ६ नकेवलंव्यक्तिभेदान्मतभेदः किंतुव्यक्त्यैक्येऽपिअवस्थाभेदान्मतभेदोभवतीत्याह अन्यथेत्यादिना अदृश्येष्विति । अज्ञातवासकालेकथमनावृताश्चरिष्यामइत्येवमनोरथआसीत् दृश्येषुइदानींभव्येषुअस्मासु कदाराज्यंप्राप्स्यामइत्यस्तीतिभावः । ७ प्रणयआदरः ८ नव्यथेतक्रुद्ध्येत् ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ अर्थंप्रयोजनं निवर्तंतंभ्रश्यंतम् १८

अन्यथाचिंतितोह्यर्थःपुनर्भवतिसोऽन्यथा ॥ अनित्यमतयोलोकेनराःपुरुषसत्तम ६ अन्यथाबुद्धयोह्यासन्नस्मासुवनवासिषु ॥ अदृश्येष्वन्यथाकृष्णदृश्येषुपु नरन्यथा ७ अस्माकमपिवार्ष्णेयवनेविचरतांतदा ॥ नतथाप्रणयोराज्येयथासंप्रतिवर्तते ८ निवृत्तवनवासान्नःश्रुत्वावीरसमागताः ॥ अक्षौहिण्योहिसप्तेमा स्त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ९ इमान्हिपुरुषव्याघ्रानचिंत्यबलपौरुषान् ॥ आत्तशस्त्रान्रणेदृष्ट्वानव्यथेदिहकःपुमान् १० सभवान्कुरुमध्येतंसांत्वपूर्वंभयोत्तरम् ॥ ब्रूया द्वाक्यंयथामंदोनव्यथेतसुयोधनः ११ युधिष्ठिरंभीमसेनंबीभत्सुंचापराजितम् ॥ सहदेवंचमांचैवत्वांचरामंचकेशव १२ सात्यकिंचमहावीर्यंविराटंचसहात्म जम् ॥ द्रुपदंचसहामात्यंधृष्टद्युम्नंचमाधव १३ काशिराजंचविक्रांतंधृष्टकेतुंचचेदिपम् ॥ मांसशोणितभृन्मर्त्यःप्रतियुध्येतकोयुधि १४ सभवान्गमनादेवसा धयिष्यत्यसंशयम् ॥ इष्टमर्थंमहाबाहोधर्मराजस्यकेवलम् १५ विदुरश्चैवभीष्मश्चद्रोणश्चसहबाह्लिकः ॥ श्रेयःसमर्थाविज्ञातुमुच्यमानास्त्वयाऽनघ १६ तेचै नमनुनेष्यंतिधृतराष्ट्रंजनाधिपम् ॥ तंचपापसमाचारंसहामात्यंसुयोधनम् १७ श्रोताचार्थस्यविदुरस्त्वंचवक्ताजनार्दन ॥ कमिवार्थंनिवर्तंतंस्थापयेतांनवर्त्मनि १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिनकुलवाक्येअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ सहदेवउवाच ॥ यदेतत्कथितंराज्ञाधर्मएषसनातनः ॥ यथा चयुद्धमेवस्यात्तथाकार्यमरिंदम १ यदिप्रशममिच्छेयुःकुरवःपांडवैःसह ॥ तथापियुद्धंदाशार्हयोजयेथाःसहैवतैः २ कथंनुदृष्ट्वापांचालींतथाकृष्णसभागताम् ॥ अवधेनप्रशाम्येतमममन्युःसुयोधने ३ यदिभीमार्जुनौकृष्णधर्मराजश्चधार्मिकः ॥ धर्ममुत्सृज्यतेनाहंयोद्धुमिच्छामिसंयुगे ४ ॥ सात्यकिरुवाच ॥ सत्यमाह महाबाहोसहदेवोमहामतिः ॥ दुर्योधनवधेशांतिस्तस्यकोपस्यमेभवेत् ५ नजानासियथादृष्ट्वाचीराजिनधरान्वने ॥ तवापिमन्युरुद्भूतोदुःखितान्प्रेक्ष्यपांडवान् ६ तस्मान्माद्रीसुतःशूरोयदाहरणकर्कशः ॥ वचनंसर्वयोधानांतन्मतंपुरुषोत्तम ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंवदतिवाक्यंतुयुयुधानेमहामतौ ॥ सुभीमःसिंह नादोऽभूद्योधानांतत्रसर्वशः ८ सर्वेहिसर्वशोवीरास्तद्वचःप्रत्यपूजयन् ॥ साधुसाध्वितिशैनेयंहर्षयंतोयुयुत्सवः ९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि सहदेवसात्यकिवाक्येएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वाधर्मार्थसहितंहितम् ॥ कृष्णादाशार्हमासीनमब्रवीच्छोककर्शिता १

॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ यदेतदिति १ । २ । ३ यदियद्यपिभीमादयोधार्मिकाःस्युः तथापिअहंधर्ममुत्सृज्यतेनसहयोद्धुमिच्छामि ४ महाबाहोहेकृष्ण ५ ६ । ७ । ८ । ९ इतिश्रीमहाभारते उद्योगपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ राज्ञस्त्विति १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वसितायतमूर्धजा अतिकृष्णादीर्घाश्चकेशायस्याः २ । ३ । ४ मंत्रंशमप्रधानं ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० प्रतितमासितुंप्रतिपक्षतयास्थातुं ११ कश्चनअर्थः शमोपायःशक्यःकर्तुमितिशेषः १२

॥ ७६ ॥ सुताद्द्रुपदराजस्यस्वसितायतमूर्धजा ॥ संपूज्यसहदेवंचसात्यकिंचमहारथम् २ भीमसेनंचसंशांतंदृष्ट्वापरमदुर्मनाः ॥ अश्रुपूर्णेक्षणावाक्यमुवाचेदंमनस्विनी ३ विदितंतेमहाबाहोधर्मज्ञमधुसूदन ॥ यथानिकृतिमास्थायभ्रंशिताःपांडवाःसुखात् ४ धृतराष्ट्रस्यपुत्रेणसामात्येनजनार्दन ॥ यथाचसंजयोराज्ञामंत्रंरहसिश्रावितः ५ युधिष्ठिरस्यदाशार्हतच्चापिविदितंतव ॥ यथोक्तःसंजयश्चैवतच्चसर्वंश्रुतंत्वया ६ पंचनस्तातदीयंतांग्रामाइतिमहाद्युते ॥ अविस्थलंवृकस्थलंमाकंदींवारणावतम् ७ अवसानंमहाबाहोकंचिदेकंचपंचमम् ॥ इतिदुर्योधनोवाच्यःसुहृदश्चास्यकेशव ८ नचापितत्करोद्वाक्यंश्रुत्वाकृष्णसुयोधनः ॥ युधिष्ठिरस्यदाशार्हश्रीमतःसंधिमिच्छतः ९ अप्रदानेनराज्यस्ययदिकृष्णसुयोधनः ॥ संधिमिच्छेन्नकर्तव्यंतत्रगत्वाकथंचन १० शक्ष्यंतिहिमहाबाहोपांडवाःसृंजयैः सह ॥ धार्तराष्ट्रबलंघोरंक्रुद्धंप्रतिसमासितुम् ११ नहिसाम्नानदानेनशक्योऽर्थस्तेषुकश्चन ॥ तस्मात्तेषुनकर्तव्याकृपातेमधुसूदन १२ साम्नादानेनवाकृष्णयेनशाम्यंतिशत्रवः ॥ योक्तव्यस्तेषुदंडःस्याज्जीवितंपरिरक्षता १३ तस्मात्तेषुमहादंडःक्षेप्तव्यःक्षिप्रमच्युत ॥ त्वयाचैवमहाबाहोपांडवैःसहसृंजयैः १४ एतत्समर्थंपार्थानांतवचैवयशस्करम् ॥ क्रियमाणंभवेत्कृष्णक्षत्रस्यचसुखावहम् १५ क्षत्रियेणहिहंतव्यःक्षत्रियोलोभमास्थितः ॥ अक्षत्रियोवादाशार्हस्वधर्ममनुतिष्ठता १६ अन्यत्रब्राह्मणात्तातसर्वपापेष्ववस्थितात् ॥ गुरुर्हिसर्ववर्णानांब्राह्मणःप्रसृताग्रभुक् १७ यथाऽवध्येवध्यमानेभवेद्दोषोजनार्दन ॥ सवध्यस्यावधेदृष्टइतिधर्मविदोविदुः १८ यथात्वांनस्पृशेदेषदोषःकृष्णतथाकुरु ॥ पांडवैःसहदाशार्हैःसृंजयैश्चससैनिकैः १९ पुनरुक्तंचवक्ष्यामिविश्रंभेणजनार्दन ॥ कानुसीमंतिनीमादृक्पृथिव्यामस्तिकेशव २० सुताद्रुपदराजस्यवेदिमध्यात्समुत्थिता ॥ धृष्टद्युम्नस्यभगिनीतवकृष्णप्रियासखी २१ आजमीढकुलंप्राप्तास्नुषापांडोर्महात्मनः ॥ महिषीपांडुपुत्राणांपंचेंद्रसमवर्चसाम् २२ सुतामेपंचभिर्वीरैःपंचजातामहारथाः ॥ अभिमन्युर्यथाकृष्णतथातेतवधर्मतः २३ साऽहंकेशग्रहंप्राप्तापरिक्लिष्टासभांगता ॥ पश्यतांपांडुपुत्राणांत्वयिजीवतिकेशव २४ जीवत्सुपांडुपुत्रेषुपंचालेष्वथवृष्णिषु ॥ दासीभूताऽस्मिपापानांसभामध्येव्यवस्थिता २५ निरमर्षेष्वचेष्टेषुप्रेक्षमाणेषुपांडुषु ॥ पाहिमामितिगोविंदमनसाचिंतितोऽसिमे २६ यत्रमांभगवान्राजाश्वशुरोवाक्यमब्रवीत् ॥ वरंवृणीष्वपांचालिवरार्हाऽसिमतामम २७ अदासाःपांडवाःसंतुसरथाःसायुधाइति ॥ मयोक्तेयत्रनिर्मुक्तावनवासायकेशव २८ एवंविधानांदुःखानामभिज्ञोऽसिजनार्दन ॥ त्रायस्वपुंडरीकाक्षसभर्तृज्ञातिबांधवान् २९ नन्वहंकृष्णभीष्मस्यधृतराष्ट्रस्यचोभयोः ॥ स्नुषाभवामिधर्मेणसाहंदासीकृताबलात् ३० ॥ ७६ ॥

१३ । १४ समर्थंयुक्तम् १५ । १६ प्रसृतंप्रदत्तंचतदग्र्यंचतस्यभोक्ताप्रसृताग्रभुक्पूज्यइत्यर्थः १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३१ । ३२ मृदुसंहारंवेणीरूपेणसमाहृतमपिमृदुं वृजिनाग्रंकुटिलाग्रंकेशवत्सूक्ष्माग्रंवा ' वृजिनःकुटिलेऽन्यवत् ' इतिविश्वः मुदर्शनंरमणीयं ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० हेभीमशत्रु भयंकरकृष्ण योऽयंभवान् ४१ । ४२ अत्युष्णंवार्हि ४३ । ४४ रोत्स्यंतिरोदिष्यंति ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

धिक्पार्थस्यधनुष्मत्तांभीमसेनस्यधिग्बलम् ॥ यत्रदुर्योधनःकृष्णमुहूर्तमपिजीवति ३१ यदितेऽहमनुग्राह्यायदितेस्तिकृपामयि ॥ धार्तराष्ट्रेषुवैकोपःसर्वःकृष्णविधी यताम् ३२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वामृदुसंहारंवृजिनाग्रंसुदर्शनम् ॥ सुनीलमसितापांगीसर्वगंधाधिवासितम् ३३ सर्वलक्षणसंपन्नंमहाभुजगवर्चसम् ॥ केशपक्षंवरारोहागृह्यवामेनपाणिना ३४ पद्माक्षीपुंडरीकाक्षमुपेत्यगजगामिनी ॥ अश्रुपूर्णेक्षणाकृष्णाकृष्णंवचनमब्रवीत् ३५ अयंतेपुंडरीकाक्षदुःशासनकरोद्धृतः ॥ स्मर्तव्यःसर्वकार्येषुपरेषांसंधिमिच्छता ३६ यदिभीमार्जुनौकृष्णकृपणौसंधिकामुकौ ॥ पितामेयोत्स्यतेवृद्धःसहपुत्रैर्महारथैः ३७ पंचचैवमहावीर्याःपुत्रामेमधुसू दन ॥ अभिमन्युंपुरस्कृत्ययोत्स्यंतेकुरुभिःसह ३८ दुःशासनभुजंश्यामंसंछिन्नंपांसुगुंठितम् ॥ यद्यहंतुनपश्यामिकाशांतिर्हृदयस्यमे ३९ त्रयोदशहिवर्षाणिप्र तीक्षंत्यागतानिमे ॥ विधायहृदयेमन्युंप्रदीप्तमिवपावकम् ४० विदीर्यतेमेहृदयंभीमवाक्शल्यपीडितम् ॥ योऽयमद्यमहाबाहुर्धर्मंमेवानुपश्यति ४१ इत्युक्त्वाबा ष्परुद्धेनकंठेनायतलोचना ॥ रुरोदकृष्णासोत्कंपंसस्वरंबाष्पगद्गदम् ४२ स्तनौपीनायतश्रोणीसहितावभिवर्षति ॥ द्रवीभूतमिवात्युष्णंमुंचतीवारिनेत्रजम् ४३ तामुवाचमहाबाहुःकेशवःपरिसांत्वयन् ॥ अचिराद्द्रक्ष्यसेकृष्णेरुदतीर्भरतस्त्रियः ४४ एवंताभीरुरोत्स्यंतिनिहतज्ञातिबांधवाः ॥ हतमित्राहतबलायेषांक्रुद्धाऽसिभा मिनी ४५ अहंचतत्करिष्यामिभीमार्जुनयमैःसह ॥ युधिष्ठिरनियोगेनदैवाच्चविधिनिर्मितात् ४६ धार्तराष्ट्राःकालपक्कानचेच्छृण्वंतिमेवचः ॥ शेष्यंतेनिहताभूमौ श्वसृगालादनीकृताः ४७ चलेद्धिहिमवाञ्शैलोमेदिनीशतधाफलेत् ॥ द्यौःपतेच्चसनक्षत्रानमेमोघंवचोभवेत् ४८ सत्यंतेप्रतिजानामिकृष्णेबाष्पोनिगृह्यताम् ॥ हतामित्राञ्श्रियायुक्तानचिराद्द्रक्ष्यसेपतीन् ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिद्रौपदीकृष्णसंवादेद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ अर्जु नउवाच ॥ कुरूणामद्यसर्वेषांभवान्सुहृदनुत्तमः ॥ संबंधीदयितोनित्यमुभयोःपक्षयोरपि १ पांडवैर्धार्तराष्ट्राणांप्रतिपाद्यमनामयम् ॥ समर्थःप्रशमंचैवकर्तुमर्हसिकेशव २ त्वमितःपुंडरीकाक्षसुयोधनममर्षणम् ॥ शांत्यर्थंभ्रातरंब्रूयायत्तद्वाच्यममित्रहन् ३ त्वयाधर्मार्थयुक्तंचेदुक्तंशिवमनामयम् ॥ हितंनादास्यतेबालोदिष्टस्यवशमे ष्यति ४ ॥ श्रीभगवानुउवाच ॥ धर्म्यमस्मद्धितंचैवकुरूणांयदनामयम् ॥ एषयास्यामिराजानंधृतराष्ट्रमभीप्सया ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोव्यपेततमसिसू र्येविमलवद्गते ॥ मैत्रेमुहूर्तेसंप्राप्तेमृद्वर्चिषिदिवाकरे ६

कुरूणामिति १ प्रतिपाद्यंसंपाद्यं अनामयंकुशलं २ । ३ । ४ यास्यामि तदेवकर्तुमितिशेषः अभीप्सयाप्राप्तुमिच्छया ५ विमलवद्गतेनिर्मलाकाशगेमैत्रेजन्मर्क्षादष्टमतारायां दूतस्यहिस्वामिबलेनै वबलवत्त्वमित्यर्थः ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कौमुदेकार्तिके रेवत्यां अर्जुनस्यफल्गुनीजातस्यरेवतीमैत्रताराभवतीतिप्रसिद्धं ७ । ८ । ९ । १० प्रतिज्ञायअनुस्मृत्य ११ । १२ । १३ । १४ आकाशगःसूर्यः । आकाशमिवचेतिपाठेजंगमाकाश

कौमुदेमासिरेवत्यांशरदंतेहिमागमे ॥ स्फीतसस्यसुखेकालेकल्यःसत्ववतांवरः ७ मंगल्याःपुण्यनिर्घोषावाचःशृण्वंश्चसूनृताः ॥ ब्राह्मणानांप्रतीतानामृषीणामि ववासवः ८ कृत्वापौर्वाह्णिकंकृत्यंस्नातःशुचिरलंकृतः ॥ उपतस्थेविवस्वंतंपावकंचजनार्दनः ९ ऋषभंपृष्ठआलभ्यब्राह्मणानभिवाद्यच ॥ अग्निंप्रदक्षिणंकृत्वापश्यन्क ल्याणमग्रतः १० तत्प्रतिज्ञायवचनंपांडवस्यजनार्दनः ॥ शिनेर्नप्तारमासीनमभ्यभाषतसात्यकिम् ११ रथआरोप्यतांशंखश्चक्रंचगदयासह ॥ उपासंगाश्चश क्त्यश्चसर्वप्रहरणानिच १२ दुर्योधनश्चदुष्टात्माकर्णश्चसहसौबलः ॥ नचशत्रुरवज्ञेयोदुर्बलोऽपिबलीयसा १३ ततस्तन्मतमाज्ञायकेशवस्यपुरःसराः ॥ प्रसस्रुर्योजयि ष्यंतोरथंचक्रगदाभृतः १४ तंदीप्तमिवकालाग्निमाकाशगमिवाशुगम् ॥ सूर्यचंद्रप्रकाशाभ्यांचक्राभ्यांसमलंकृतम् १५ अर्धचन्द्रैश्चचन्द्रैश्चमत्स्यैःसमृगपक्षिभिः ॥ पुष्पैश्चविविधैश्चित्रंमणिरत्नैश्चसर्वशः १६ तरुणादित्यसंकाशंबृहंतंचारुदर्शनम् ॥ मणिहेमविचित्रांगंसुध्वजंसुपताकिनम् १७ सूपस्करमनाधृष्यंवैयाघ्रपरिवारणम् ॥ यशोघ्नंप्रत्यमित्राणांयदूनांनंदिवर्धनम् १८ वाजिभिःशैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः ॥ स्नातैःसंपादयामासुःसंपन्नैःसर्वसंपदा १९ महिमानंतुकृष्णस्यभूयएवा भिवर्धयन् ॥ सुघोषःपतगेंद्रेणध्वजेनयुयुजेरथः २० तंमेरुशिखरप्रख्यंमेघदुंदुभिनिःस्वनम् ॥ आरुरोहरथंशौरिर्विमानमिवकामगम् २१ ततःसात्यकिमारोप्यप्र ययौपुरुषोत्तमः ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचरथघोषेणनादयन् २२ व्यपोढाभ्रस्ततःकालःक्षणेनसमपद्यत ॥ शिवश्चानुववौवायुःप्रशांतमभवद्रजः २३ प्रदक्षिणानुलोमा श्चमंगल्यामृगपक्षिणः ॥ प्रयाणेवासुदेवस्यबभूवुरनुयायिनः २४ मंगल्यार्थपदैःशब्दैरन्ववर्तंतसर्वशः ॥ सारसाःशतपत्राश्चहंसाश्चमधुसूदनम् २५ मंत्राहुति महाहोमैर्हूयमानश्चपावकः ॥ प्रदक्षिणमुखोभूत्वाविधूमःसमपद्यत २६ वसिष्ठोवामदेवश्चभूरिद्युम्नोगयःक्रथः ॥ शुक्रनारदवाल्मीकामरुतःकुशिकोभृगुः २७ देवब्रह्मर्ष यश्चैवकृष्णंयदुसुखावहम् ॥ प्रदक्षिणमवर्ततसहितावासवानुजम् २८ एवमेतैर्महाभागैर्महर्षिगणसाधुभिः ॥ पूजितःप्रययौकृष्णःकुरूणांसदनंप्रति २९ तंप्रयांत मनुप्रायात्कुन्तीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनार्जुनौचोभौमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ३० चेकितानश्चविक्रांतोधृष्टकेतुश्चचेदिपः ॥ द्रुपदःकाशिराजश्चशिखंडीचमहारथः ३१ धृष्टद्युम्नःसपुत्रश्चविराटःकेकयैःसह ॥ संसाधनार्थंप्रययुःक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभम् ३२ ततोऽनुव्रज्यगोविंदंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ राज्ञांसकाशेद्युतिमानुवाचेदंवचस्तदा ३३ योवैनकामान्नभयान्नलोभान्नार्थकारणात् ॥ अन्यायमनुवर्तेतस्थिरबुद्धिरलोलुपः ३४ धर्मज्ञोधृतिमान्प्राज्ञःसर्वभूतेषुकेशवः ॥ ईश्वरःसर्वभूतानांदेवदेवःसना तनः ३५ तंसर्वगुणसंपन्नंश्रीवत्सकृतलक्षणम् ॥ संपरिष्वज्यकौन्तेयःसंदेष्टुमुपचक्रमे ३६

तुल्यमित्यर्थः विशालत्वात्नक्षत्रोपमरत्नरचितत्वाच तदेवाह सूर्येति १५ । १६ । १७ सूपस्करंशोभनैरुपकरणैरुपेतं १८ संपादयामासुःसज्जीकृतवंतः १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ मंगल्या र्थपदैःविजयीभवेत्यादिमंगलावहैः २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ संसाधनार्थकार्यनिष्पत्त्यर्थम् ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ ऊढातविवाहात् यद्वा 'ऊढसंद्रितबालयोः' इतिविश्वः बाल्यादित्यर्थः उभयत्रभात्रप्रधानोनिर्देशः ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५०

युधिष्ठिरउवाच ॥ यासाबाल्यात्प्रभृत्यस्मान्पर्यवर्धयताबला ॥ उपवासतपःशीलासदास्वस्त्ययनेरता ३७ देवतातिथिपूजासुगुरुशुश्रूषणेरता ॥ वत्सलाप्रियपुत्रा
चप्रियाऽस्माकंजनार्दन ३८ सुयोधनभयाद्यानोऽत्रायतामित्रकर्शन ॥ महतोमृत्युसंबाधादुद्धरेन्नौरिवार्णवात् ३९ अस्मत्कृतेचसततंययादुःखानिमाधव ॥ अनु
भूतान्यदुःखार्हातांस्मपृच्छेरनामयम् ४० भृशमाश्वासयेश्चैनांपुत्रशोकपरिप्लुताम् ॥ अभिवाद्यस्वजेथास्त्वंपांडवान्परिकीर्तयन् ४१ ऊढात्प्रभृतिदुःखानिश्वशुराणा
मरिंदम ॥ निकारानतदर्हाचपश्यंतीदुःखमश्नुते ४२ अपिजातुसकालःस्यात्कृष्णदुःखविपर्ययः ॥ यदहंमातरंक्लिष्टांसुखंदद्यामरिंदम ४३ प्रव्रजंतोऽनुधावंतीकृपणां
पुत्रगृद्धिनीम् ॥ रुदतीमुपहायैनामगच्छामवयंवनम् ४४ ननूनंम्रियतेदुःखैःसाचेज्जीवतिकेशव ॥ तथापुत्राधिभिर्गाढमार्त्ताह्यानर्त्तसत्कृत ४५ अभिवाद्याऽथसाकृष्ण
त्वयामद्वचनाद्विभो ॥ धृतराष्ट्रश्चकौरव्योराजानश्चवयोधिकाः ४६ भीष्मंद्रोणंकृपंचैवमहाराजंचबाल्हिकम् ॥ द्रौणिंचसोमदत्तंचसर्वांश्चभरतान्प्रति ४७ विदुरंचमहा
प्राज्ञंकुरूणांमंत्रधारिणम् ॥ अगाधबुद्धिंमर्मज्ञंस्वजेथामधुसूदन ४८ इत्युक्त्वाकेशवंतत्रराजमध्येयुधिष्ठिरः ॥ अनुज्ञातोनिववृतेकृष्णंकृत्वाप्रदक्षिणम् ४९ व्रजन्ने
वतुबीभत्सुःसखायंपुरुषर्षभम् ॥ अब्रवीत्परवीरघ्नंदाशार्हमपराजितम् ५० यदस्माकंविभोवृत्तंपुरावैमंत्रनिश्चये ॥ अर्धराज्यस्यगोविंदविदितंसर्वराजसु ५१ तच्चेद्दद्या
दसंगेनसत्कृत्याऽनवमन्यच ॥ प्रियंमेस्यान्महाबाहोमुच्येरन्महतोभयात् ५२ अतश्चेदन्यथाकर्ताधार्तराष्ट्रोऽनुपायवित् ॥ अंतंनूनंकरिष्यामिक्षत्रियाणांजनार्दन ५३
॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तेपांडवेनसमहृष्यद्वृकोदरः ॥ मुहुर्मुहुःक्रोधवशात्प्रावेपतचपांडवः ५४ वेपमानश्चकौन्तेयःप्राक्रोशन्महतोरवान् ॥ धनंजयवचः
श्रुत्वाहर्षोत्सिक्तमनाभृशम् ५५ तस्यतंनिनदंश्रुत्वासंप्रावेपंतधन्विनः ॥ वाहनानिचसर्वाणिशकृन्मूत्रंप्रसुस्रुवुः ५६ इत्युक्त्वाकेशवंतत्रतथाचोक्त्वाविनिश्चयम् ॥
अनुज्ञातोनिववृतेपरिष्वज्यजनार्दनम् ५७ तेषुराजसुसर्वेषुनिवृत्तेषुजनार्दनः ॥ तूर्णमभ्यगमद्धृष्टःशैब्यसुग्रीववाहनः ५८ तेहयावासुदेवस्यदारुकेणप्रचोदिताः ॥
पंथानमाचेमुरिवग्रसमानाइवांबरम् ५९ अथापश्यन्महाबाहुर्ऋषीनध्वनिकेशवः ॥ ब्राह्म्याश्रियादीप्यमानान्स्थितानुभयतःपथि ६० सोऽवतीर्यरथात्तूर्णमभि
वाद्यजनार्दनः ॥ यथावृत्तानृषीन्सर्वानभ्यभाषतपूजयन् ६१ कच्चिल्लोकेषुकुशलंकच्चिद्धर्मःस्वनुष्ठितः ॥ ब्राह्मणानांत्रयोवर्णाःकच्चित्तिष्ठंतिशासने ६२ तेभ्यः
प्रयुज्यतांपूजांप्रोवाचमधुसूदनः ॥ भगवंतःक्वसंसिद्धाःकावीथीभवतामिह ६३ किंवाकार्यंभगवतामहंकिंकरवाणिवः ॥ केनार्थेनोपसंप्राप्ताभगवंतोमहीतलम् ६४
तमब्रवीज्जामदग्न्यउपेत्यमधुसूदनम् ॥ परिष्वज्यचगोविंदंसुरासुरपतेःसखा ६५

 ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ वीथीमार्गः ६४ । ६५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ॥ प्रयांतमिति १ । २ । ३ दैवानिशकुनानि औत्पातिकानिअशकुनानि

देवर्षयःपुण्यकृतोब्राह्मणाश्चबहुश्रुताः ॥ राजर्षयश्चदाशार्हमानयंतस्तपस्विनः ॥ देवासुरस्यद्रष्टारःपुराणस्यमहामते ६६ समेतंपार्थिवंक्षत्रंदिदृक्षंतश्चसर्वतः ॥ सभास

 दश्चराजानस्त्वांचसत्यंजनार्दनम् ६७ एतन्महत्प्रेक्षणीयंद्रष्टुंगच्छामकेशव ॥ धर्मार्थसहितावाचःश्रोतुमिच्छाममाधव ६८ त्वयोच्यमानाःकुरुषुराजमध्येपरंतप ॥ भी

ष्मद्रोणादयश्चैवविदुरश्चमहामतिः ६९ त्वंचयादवशार्दूलसभायां वैसमेष्यथ ॥ तववाक्यानिदिव्यानितथातेषांचमाधव ७० श्रोतुमिच्छामगोविंदसत्यानिचहितानि

च ॥ आपृष्टोऽसिमहाबाहोपुनर्द्रक्ष्यामहेवयम् ७१याह्यविघ्नेनवैवीरद्रक्ष्यामस्त्वांसभागतम्॥ आसीनमासनेदिव्येबलतेजःसमाहितम् ७२॥इतिश्रीमहाभारते०उ०प०

भगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णप्रस्थानेत्र्यशीतितमोऽध्यायः॥८३॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रयांतंदेवकीपुत्रंपरवीररुजोदश॥महारथामहाबाहुमन्वयुःशस्त्रपाणयः१पदातीनांस

हस्रंचसादिनांचपरंतप ॥ भोज्यंचविपुलंराजन्प्रेष्याश्चशतशोपरे २ ॥ जनमेजयउवाच ॥ कथंप्रयातोदाशार्होमहात्मामधुसूदनः ॥ कानिवाव्रजतस्तस्यनिमित्तानि

महौजसः ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यप्रयाणेयान्यासन्निमित्तानिमहात्मनः ॥ तानिमेशृणुसर्वाणिदैवान्यौत्पातिकानिच ४ अनभ्रेऽशनिनिर्घोषःसविद्युत्सम

जायत ॥ अन्वगेवचपर्जन्यःप्रावर्षद्विघनेभृशम् ५ प्रत्यगूहुर्महानद्यःप्राङ्मुखाःसिंधुसप्तमाः ॥ विपरीतादिशःसर्वानप्राज्ञायतकिंचन ६ प्राज्वलन्नग्नयोराजन्

पृथिवीसमकंपत ॥ उदपानाश्चकुंभाश्चप्रासिंचञ्शतशोजलम् ७ तमःसंवृतमप्यासीत्सर्वंजगदिदंतथा ॥ नदिशोनादिशोराजन्प्रज्ञायंतेस्मरेणुना ८ प्रादुरासीन्म

हाञ्छब्दःखेशरीरंनदृश्यते ॥ सर्वेषुराजन्देशेषुतदद्भुतमिवाभवत् ९ प्रामथ्नाद्धास्तिनपुरंवातोदक्षिणपश्चिमः ॥ आरुजन्गणशोवृक्षान्परुषोऽशनिनिःस्वनः १०

यत्रयत्रचवार्ष्णेयोवर्ततेपथिभारत ॥ तत्रतत्रसुखोवायुःसर्वंचासीत्प्रदक्षिणम् ११ ववर्षपुष्पवर्षंचकमलानिचभूरिशः ॥ समश्चपंथानिर्दुःखोव्यपेतकुशकंटकः १२

संस्तुतोब्राह्मणैर्गीर्भिस्तत्रतत्रसहस्रशः ॥ अर्च्यतेमधुपर्कैश्चवसुभिश्चवसुप्रदः १३ तंकिरंतिमहात्मानंवन्यैःपुष्पैःसुगंधिभिः ॥ स्त्रियःपथिसमागम्यसर्वभूतहितेरतम्॥

१४ सशालिभवनंरम्यंसर्वसस्यसमाचितम् ॥ सुखंपरमधर्मिष्ठमभ्यगाद्भरतर्षभ १५ पश्यन्बहुपशून्ग्रामान्रम्यान्हृदयतोषणान् ॥ पुराणिचव्यतिक्रामन्राष्ट्राणिवि

विधानिच १६ नित्यंहृष्टाःसुमनसोभारतैरभिरक्षिताः ॥ नोद्विग्नाःपरचक्राणांव्यसनानामकोविदाः १७ उपप्लव्यादथागम्यजनाःपुरनिवासिनः ॥ पथ्य

तिष्ठंतसहिताविष्वक्सेनदिदृक्षया १८ तेतुसर्वेसमायांतमग्निमिद्धमिवप्रभुम् ॥ अर्चयामासुरर्चार्हंदेशातिथिमुपस्थितम् १९ वृकस्थलंसमासाद्यकेशवःपरवीरहा ॥

प्रकीर्णरश्मावादित्येव्योम्निवैलोहितायति २०

४ । ५ प्रत्यक्प्रतीपं ऊहुःप्रवाहंकृतवत्यः ६ । ७ । ८ खेशरीरंछायापुरुषशरीरं ९ दक्षिणपश्चिमःनिर्ऋतिदेशः १० औत्पातिकान्युक्त्वादैवान्याह यत्रयत्रेति ११ । १२ । १३ । १४ भवंतिअस्मिन्निति

भवनंक्षेत्रं १५ । १६ । १७ उपप्लव्यादग्रामाद १८ । १९ । २०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ तथादूतैरिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ अभिप्रायान्

अवतीर्यरथात्तूर्णंकृत्वाशौचंयथाविधि ॥ रथमोचनमादिश्यसंध्यामुपविवेशह २१ दारुकोपिहयान्मुक्त्वापरिचर्यचशास्त्रतः ॥ मुमोचसर्वयोक्त्रादिमुक्त्वाचैतान वासृजत् २२ अभ्यतीत्यतुतत्सर्वमुवाचमधुसूदनः ॥ युधिष्ठिरस्यकार्यार्थमिहवत्स्यामहेक्षपाम् २३ तस्यतन्मतमाज्ञायचक्रुरावसथंनराः ॥ क्षणेनचान्नपानानि गुणवंतिसमार्जयन् २४ तस्मिन्ग्रामेप्रधानास्तुयआसन्ब्राह्मणान्नृप ॥ आर्याःकुलीनाह्रीमंतोब्राह्मींवृत्तिमनुष्ठिताः २५ तेऽभिगम्यमहात्मानंहृषीकेशमरिंदमम् ॥ पूजांचक्रुर्यथान्यायमाशीर्मंगलसंयुताम् २६ तेपूजयित्वादाशार्हंसर्वलोकेषुपूजितम् ॥ न्यवेदयंतवेश्मानिरत्नवंतिमहात्मने २७ तान्प्रभुःकृतमित्युक्त्वासत्कृत्यचयथार्हतः ॥ अभ्येत्यचैषांवेश्मानिपुनरायात्सहैवतैः २८ सुमृष्टंभोजयित्वाचब्राह्मणांस्तत्रकेशवः ॥ भुक्त्वाचसहतैःसर्वैरवसत्तांक्षपांसुखम् २९ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णप्रयाणेचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथादूतैःसमाज्ञायप्रयांतंमधुसूदनम् ॥ धृतराष्ट्रोऽब्रवीद्भीष्ममर्चयित्वामहाभुजम् १ द्रोणंचसंजयंचैवविदुरंचमहामतिम् ॥ दुर्योधनंसहामात्यंहृष्टरोमाऽब्रवीदिदम् २ अद्भुतंमहदाश्चर्यंश्रूयतेकुरुनंदन ॥ स्त्रियोबालाश्चवृद्धाश्चकथयंतिगृहेगृहे ३ सत्कृत्याचक्षतेचान्येतथैवान्येसमागताः ॥ पृथग्वादाश्चवर्तंतेचत्वरेषुसभासुच ४ उपायास्यतिदाशार्हःपांडवार्थेपराक्रमी ॥ सनोमान्यश्चपूज्यश्चसर्वथामधुसूदनः ५ तस्मिन्हियात्रालोकस्यभूतानामीश्वरोहिसः ॥ तस्मिन्धृतिश्चवीर्यंचप्रज्ञाचौजश्चमाधवे ६ समान्यतांनरश्रेष्ठःसहिधर्मःसनातनः ॥ पूजितोहिसुखायस्यादसुखःस्यादपूजितः ७ सचेत्तुष्यतिदाशार्हउपचारैररिंदमः ॥ कृष्णात्सर्वानभिप्रायान्प्राप्स्यामःसर्वराजसु ८ तस्यपूजार्थमद्यैवसंविधत्स्वपरंतप ॥ सभाःपथिविधीयंतांसर्वकामसमन्विताः ९ यथाप्रीतिर्महाबाहोत्वयिजायेततस्यवै ॥ तथाकुरुष्वगांधारेकथंवाभीष्ममन्यसे १० ततोभीष्मादयःसर्वेधृतराष्ट्रंजनाधिपम् ॥ ऊचुःपरममित्येवंपूजयंतोऽस्यतद्वचः ११ तेषामनुमतंज्ञात्वाराजादुर्योधनस्तदा ॥ सभावास्तूनिरम्याणिप्रदेष्टुमुपचक्रमे १२ ततोदेशेषुदेशेषुरमणीयेषुभागशः ॥ सर्वरत्नसमाकीर्णाःसभाश्चक्रुरनेकशः १३ आसनानिविचित्राणियुतानिविविधैर्गुणैः ॥ स्त्रियोगंधानलंकारान्सूक्ष्माणिवसनानिच १४ गुणवंत्यन्नपानानिभोज्यानिविविधानिच ॥ माल्यानिचसुगंधीनितानिराजाददौततः १५ विशेषतश्चवासार्थंसभांग्रामेवृकस्थले ॥ विदधेकौरवोराजाबहुरत्नांमनोरमाम् १६ एतद्विधायवैसर्वंदेवार्हमतिमानुषम् ॥ आचख्यौधृतराष्ट्रायराजादुर्योधनस्तदा १७ ताःसभाःकेशवःसर्वारत्नानिविविधानिच ॥ असमीक्ष्यैवदाशार्हउपायात्कुरुसद्मतत् १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमार्गेसभानिर्माणेपंचाशीतितमोऽध्यायः॥८५॥

मनोरथान् ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उपप्लव्यादिति १ । २ प्रपितामहः पितामहस्यब्रह्मणोऽपिपिता ३ । ४ । ५ । ६ ईषालांगलदंडस्तत्सदृशदंतान् अष्टौअनुचराः यस्यगजस्य ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ उपप्लव्यादिहक्षत्तरुपायातोजनार्दनः ॥ वृकस्थलेनिवसतिसचप्रातरिहैष्यति १ आहुकानामधिपतिःपुरोगःसर्वसात्वताम् ॥ महामनामहावीर्यो महासत्वोजनार्दनः २ स्फीतस्यवृष्णिराष्ट्रस्यभर्तागोप्ताचमाधवः ॥ त्रयाणामपिलोकानांभगवान्प्रपितामहः ३ वृष्ण्यंधकाःसुमनसोयस्यप्रज्ञामुपासते ॥ आदित्यावसवोरुद्रायथाबुद्धिंबृहस्पतेः ४ तस्मैपूजांप्रयोक्ष्यामिदाशार्हायमहात्मने ॥ प्रत्यक्षंतवधर्मज्ञतांमेकथयतःशृणु ५ एकवर्णैःसुकृष्टांगैर्बाह्लिजातैर्हयोत्तमैः ॥ चतुर्युक्तान्रथांस्तस्मैरौक्मान्दास्यामिषोडश ६ नित्यप्रभिन्नान्मातंगानीषादंतान्प्रहारिणः ॥ अष्टानुचरमेकैकमष्टौदास्यामिकौरव ७ दासीनामप्रजातानांशुभानांरुक्मवर्चसाम् ॥ शतमस्मैप्रदास्यामिदासानामपितावताम् ८ आविकंचसुखस्पर्शंपार्वतीयैरुपाहृतम् ॥ तदप्यस्मैप्रदास्यामिसहस्राणिदशाष्टच ९ अजिनानांसहस्राणिचीनदेशोद्भवानिच ॥ तान्यप्यस्मैप्रदास्यामियावदर्हतिकेशवः १० दिवारात्रौचभात्येषसुतेजाविमलोमणिः ॥ तमप्यस्मैप्रदास्यामितमर्हतिहिकेशवः ११ एकेनाभिपतत्यह्नायोजनानिचतुर्दश ॥ यानमश्वतरीयुक्तंदास्येतस्मैतदप्यहम् १२ यावंतिवाहनान्यस्ययावंतःपुरुषाश्चते ॥ ततोऽष्टगुणमप्यस्मैभोज्यंदास्याम्यहंसदा १३ ममपुत्राश्चपौत्राश्चसर्वेदुर्योधनादृते ॥ प्रत्युद्यास्यंतिदाशार्हंरथैर्मृष्टैःस्वलंकृताः १४ स्वलंकृताश्चकल्याण्यःपादैरेवसहस्रशः ॥ वारमुख्यामहाभागंप्रत्युद्यास्यंतिकेशवम् १५ नगरादपियाःकाश्चिद्गमिष्यंतिजनार्दनम् ॥ द्रष्टुंकन्याश्चकल्याण्यस्ताश्चयास्यंत्यनावृताः १६ सस्त्रीपुरुषबालंचनगरंमधुसूदनम् ॥ उदीक्षतांमहात्मानंभानुमंतमिवप्रजाः १७ महाध्वजपताकाश्चक्रियंतांसर्वतोदिशः ॥ जलावसिक्तोविरजाःपंथास्तस्येतिचान्वशात् १८ दुःशासनस्यचगृहंदुर्योधनगृहाद्वरम् ॥ तदद्यक्रियतांक्षिप्रंसुसंमृष्टमलंकृतम् १९ एतद्धिरुचिराकारैःप्रासादैरुपशोभितम् ॥ शिवंचरमणीयंचसर्वर्तुसुमहाधनम् २० सर्वमस्मिन्गृहेरत्नंममदुर्योधनस्यच ॥ यद्यदर्हतिवार्ष्णेयस्तत्तद्देयमसंशयम् २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ राजन्बहुमतश्चासित्रैलोक्यस्यापिसत्तमः ॥ संभावितश्चलोकस्यसंमतश्चासिभारत १ यत्त्वमेवंगतेब्रूषाःपश्चिमेवयसिस्थितः ॥ शास्त्राद्वासुप्रतर्काद्वासुस्थिरःस्थविरोह्यसि २ लेखाशशिनिभाःसूर्येमहोर्मिरिवसागरे ॥ धर्मस्त्वयितथाराजन्निति व्यवसिताःप्रजाः ३ सदैवभावितोलोकोगुणौघैस्तवपार्थिव ॥ गुणानांरक्षणेनित्यंप्रयतस्वसबांधवः ४ आर्जवंप्रतिपद्यस्वमाबाल्याद्बहुनीनशः ॥ राजन्पुत्रांश्चपौत्रांश्चसुहृदश्चैवसुप्रियान् ५ यत्त्वमिच्छसिकृष्णायराजन्नतिथयेबहु ॥ एतदन्यच्चदाशार्हःपृथिवीमपिचार्हति ६ नतुत्वंधर्ममुद्दिश्यतस्यवाप्रियकारणात् ॥ एतद्दित्ससिकृष्णायसत्येनात्मानमालभे ७

१७ । १८ । १९ । सर्वर्तुसर्वेऋतवोयुगपदस्मिन्संतीतितथा २० । २१ ॥ इति उद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राजन्निति १ । २ ३ भावितःहृष्टः ४ मानीनशः हेतुमण्णिच् मानाशंमाप्नुहि ५ । ६ । ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मायाइंद्रजालं छद्मवंचनं ८ । ९ विभेत्स्यसिशल्यवत्पृथक्करिष्यसि १० । ११ वेदवेद्मि १२ नैवेक्ष्यतिनैवांगीकरिष्यति १३ आतिथ्यंशमरूपं १४ उपाकुरुअर्पय १५ । १६ । १७ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ यदाहेति । असंहार्यः हर्तुमशक्यः १ । २ देशइति । यद्यपिकेशवोऽर्चामर्हत्येवतथाऽपिअर्चायांदेशःकालश्चायुक्तइत्यर्थः तदेवाह मंस्यतीति ३

मायैषासत्यमेवैतच्छद्मैतद्भूरिदक्षिण ॥ जानामित्वन्मतंराजन्गूढंबाह्येनकर्मणा ८ पंचपंचैवलिप्स्यंतिग्रामकान्पांडवान्नृप ॥ नचदित्ससितेभ्यस्तांस्तच्छमंनकरिष्यसि ९ अर्थेनतुमहाबाहुंवार्ष्णेयंत्वंजिहीर्षसि ॥ अनेनचाप्युपायेनपांडवेभ्योविभेत्स्यसि १० नचवित्तेनशक्योऽसौनोद्यमेननगर्हया ॥ अन्योधनंजयात्कर्तुमेतत्तत्त्वंब्रवीमिते ११ वेदकृष्णस्यमाहात्म्यंवेदास्यदृढभक्तिताम् ॥ अत्याज्यमस्यजानामिप्राणैस्तुल्यंधनंजयम् १२ अन्यत्कुंभादपांपूर्णादन्यत्पादावसेचनात् ॥ अन्यत्कुशलसंप्रश्नान्नैवेक्ष्यतिजनार्दनः १३ यत्त्वस्यप्रियमातिथ्यंमानार्हस्यमहात्मनः ॥ तदस्मैक्रियतांराजन्मानार्होऽसौजनार्दनः १४ आशंसमानःकल्याणंकुरून्भ्येतिकेशवः ॥ येनैवराजन्नर्थेनतदेवास्माउपाकुरु १५ शममिच्छतिदाशार्हस्तवदुर्योधनस्यच ॥ पांडवानांचराजेंद्रतदस्यवचनंकुरु १६ पितासिराजन्पुत्रास्तेवृद्धस्त्वंशिशवःपरे ॥ वर्तस्वपितृवत्तेषुवर्ततेतेहिपुत्रवत् १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविदुरवाक्येसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥

दुर्योधनउवाच ॥ यदाहविदुरःकृष्णेसर्वंतत्सत्यमच्युते ॥ अनुरक्तोह्यसंहार्यःपार्थान्प्रतिजनार्दनः १ यत्तत्सत्कारसंयुक्तंदेयंवसुजनार्दने ॥ अनेकरूपंराजेंद्रनतद्देयंकदाचन २ देशःकालस्तथाऽयुक्तोनहिनार्हतिकेशवः ॥ मंस्यत्यधोक्षजोराजन्भयादर्चतिमामिति ३ अवमानश्चयत्रस्यात्क्षत्रियस्यविशांपते ॥ नतत्कुर्याद्बुधःकार्यमितिमेनिश्चितामतिः ४ सहिपूज्यतमोलोकेकृष्णःपृथुललोचनः ॥ त्रयाणामपिलोकानांविदितंममसर्वथा ५ नतुतस्मैप्रदेयंस्यात्तथाकार्यगतिःप्रभो ॥ विग्रहःसमुपारब्धोनहिशाम्यत्यविग्रहात् ६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभीष्मःकुरुपितामहः ॥ वैचित्रवीर्यंराजानमिदंवचनमब्रवीत् ७ सत्कृतोऽसत्कृतोवाऽपिनकुद्ध्येतजनार्दनः ॥ नालमेनमवज्ञातुंनावज्ञेयोहिकेशवः ८ यत्तुकार्यंमहाबाहोमनसाकार्यतांगतम् ॥ सर्वोपायैर्नतच्छक्यंकेनचित्कर्तुमन्यथा ९ सयद्ब्रूयान्महाबाहुस्तत्कार्यमविशंकया ॥ वासुदेवेनतीर्थेनक्षिप्रंसंशाम्यपांडवैः १० धर्म्यमर्थ्यंचधर्मात्माध्रुवंवक्ताजनार्दनः ॥ तस्मिन्वाच्याःप्रियावाचोभवताबांधवैःसह ११ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ नपर्यायोऽस्तियद्राजन्श्रियंनिष्केवलामहम् ॥ तैःसहेमामुपाश्नीयांयावज्जीवंपितामह १२ इदंतुसुमहत्कार्यंशृणुमेयत्समर्थितम् ॥ परायणंपांडवानांनियच्छामिजनार्दनम् १३ तस्मिन्बद्धेभविष्यन्तिवृष्णयःपृथिवीतथा ॥ पांडवाश्चविधेयामेसचप्रातरिहैष्यति १४ अत्रोपायान्यथासम्यङ्नबुद्ध्येतजनार्दनः ॥ नचापायोभवेत्कश्चित्तद्भवान्प्रब्रवीतुमे १५

४ । ५ कार्यगतिःकर्त्तव्यरीतिः अविग्रहात् आतिथ्यमात्रेण ६ । ७ नालंनपर्याप्तोऽसि ८ । ९ वीर्येनअवतरणवर्त्मना संशाम्यशांतोभव १० । ११ पर्यायःप्रकारांतरं निष्केवलांकृत्स्नांपांडवान्यथादासवद्दासयेयंतथाप्रकारोनास्तीत्यर्थः १२ । १३ । १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २२ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ प्रातरिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

॥ ८० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाघोरंकृष्णाभिसंहितम् ॥ धृतराष्ट्रःसहामात्योव्यथितोविमनाऽभवत् १६ ततोदुर्योधनमिमंधृतराष्ट्रोऽब्रवीद्वचः ॥ मैवंवो
चःप्रजापालनैषधर्मःसनातनः १७ दूतश्चहिहृषीकेशःसंबंधीचप्रियश्चनः ॥ अपापःकौरवेयेषुसकथंबंधमर्हति १८ ॥ भीष्मउवाच ॥ परीतस्तवपुत्रोऽयंधृतराष्ट्रसुमं
दधीः ॥ वृणोत्यनर्थंनैवार्थंयाच्यमानःसुहृज्जनैः १९इममुत्पथिवर्ततंपापंपापानुबंधिनम् ॥ वाक्यानिसुहृदांहित्वात्वमप्यस्यानुवर्तसे २० कृष्णमक्लिष्टकर्माणमासाद्या
यंसुदुर्मतिः ॥ तवपुत्रःसहामात्यःक्षणेननभविष्यति २१ पापस्यास्यनृशंसस्यत्यक्तधर्मस्यदुर्मतेः ॥ नोत्सहेऽनर्थसंयुक्ताःश्रोतुंवाचःकथंचन २२ इत्युक्त्वाभर
तश्रेष्ठोवृद्धःपरममन्युमान् ॥ उत्थायतस्मात्प्रातिष्ठद्भीष्मःसत्यपराक्रमः २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिदुर्योधनवाक्येअष्टाशीति
तमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रातरुत्थायकृष्णस्तुकृतवान्सर्वमाह्निकम् ॥ ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातःप्रययौनगरंप्रति १ तं
प्रयांतंमहाबाहुमनुज्ञाप्यमहाबलम् ॥ पर्यवर्तंततेसर्वेवृकस्थलनिवासिनः २ धार्तराष्ट्रास्तमायांतंप्रत्युज्जग्मुःस्वलंकृताः ॥ दुर्योधनादृतेसर्वेभीष्मद्रोणकृपादयः ३ पौ
राश्चबहुलाराजन्हृषीकेशंदिदृक्षवः ॥ यानैर्बहुविधैरन्यैःपद्भिरेवतथापरे ४ सवैपथिसमागम्यभीष्मेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ द्रोणेनधार्तराष्ट्रैश्चतैर्वृतोनगरंययौ ५ कृष्ण
संमाननार्थंचनगरंसमलंकृतम् ॥ बभूवराजमार्गश्चबहुरत्नसमाचितः ६ नचकश्चिद्गृहेराजंस्तदाऽसीद्भरतर्षभ ॥ नस्त्रीनवृद्धोनशिशुर्वासुदेवदिदृक्षया ७ राजमार्गे
नरास्तस्मिन्संस्तुवंत्यवनिंगताः ॥ तस्मिन्कालेमहाराजहृषीकेशप्रवेशने ८ आवृतानिवरस्त्रीभिर्गृहाणिसुमहांत्यपि ॥ प्रचलंतीवभारेणदृश्यंतेस्ममहीतले ९ त
थाचगतिमंतस्तेवासुदेवस्यवाजिनः ॥ प्रनष्टगतयोऽभूवन्राजमार्गेनरैर्वृते १० सगृहंधृतराष्ट्रस्यप्राविशच्छत्रुकर्शनः ॥ पांडुरंपुंडरीकाक्षःप्रासादैरुपशोभितम् ११
तिस्रःकक्ष्याव्यतिक्रम्यकेशवोराजवेश्मनः ॥ वैचित्रवीर्यंराजानमभ्यगच्छदरिंदमः १२ अभ्यागच्छतिदाशार्हेप्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः ॥ सहैवद्रोणभीष्माभ्यामुदतिष्ठन्म
हायशाः १३ कृपश्चसोमदत्तश्चमहाराजश्चबाह्लिकः ॥ आसनेभ्योऽचलन्सर्वेपूजयंतोजनार्दनम् १४ ततोराजानमासाद्यधृतराष्ट्रंयशस्विनम् ॥ सभीष्मंपूजया
मासवार्ष्णेयोवाग्भिरंजसा १५ तेषुधर्मानुपूर्वींतांप्रयुज्यमधुसूदनः ॥ यथावयःसमीयायराजभिःसहमाधवः १६ अथद्रोणंसबाह्लीकंसपुत्रंचयशस्विनम् ॥ कृपं
चसोमदत्तंचसमीयायजनार्दनः १७ तत्रासीदूर्जितंमृष्टंकांचनंमहदासनम् ॥ शासनाद्धृतराष्ट्रस्यतत्रोपाविशदच्युतः १८ अथगांमधुपर्कंचाप्युदकंचजनार्दने ॥ उपज
ह्रुर्यथान्यायंधृतराष्ट्रपुरोहिताः १९ कृतातिथ्यस्तुगोविंदःसर्वान्परिहसन्कुरून् ॥ अस्तेसांबंधिकंकुर्वन्कुरुभिःपरिवारितः २० ॥ ८० ॥

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ मृष्टंशोधितम् १८ । १९ परिहसन् नर्मकुर्वन् सांबंधिकंधनंजयादिसंबंधहेतुकंव्यवहारम् २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पूजितः स्तुतः २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ ,विदुरःपांडवानांविचेष्टितंतस्यतंकृष्णंप्रतिअपृच्छदित्यन्वयः सार्धश्लोकएकंवाक्यं अपृच्छदितिपूर्वस्मादनुकृष्यते प्रीयमाणस्येत्यादिषष्ठ्योद्वितीयार्थे २७

सोर्चितोधृतराष्ट्रेणपूजितश्चमहायशाः ।। राजानंसमनुज्ञाप्यनिरक्रामदरिंदमः २१ तैःसमेत्ययथान्यायंकुरुभिःकुरुसंसदि ।। विदुरावसथंरम्यमुपातिष्ठतमाधवः २२ विदुरःसर्वकल्याणैरभिगम्यजनार्दनम् ।। अर्चयामासदाशार्हंसर्वकामैरुपस्थितम् २३ यामेप्रीतिःपुष्कराक्षत्वद्दर्शनसमुद्भवा ।। साकिमाख्यायतेतुभ्यमंतरात्माऽसिदेहिनाम् २४ कृतातिथ्यंतुगोविंदंविदुरःसर्वधर्मवित् ।। कुशलंपांडुपुत्राणामपृच्छन्मधुसूदनम् २५ प्रीयमाणस्यसुहृदोविदुरोबुद्धिसत्तमः ।। धर्मार्थनित्यस्यसतोगतरोषस्यधीमतः २६ तस्यसर्वंसविस्तारंपांडवानांविचेष्टितम् ।। क्षत्तुराचष्टदाशार्हःसर्वंप्रत्यक्षदर्शिवान् २७ ।। इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिधृतराष्ट्रगृहप्रवेशपूर्वकंश्रीकृष्णस्यविदुरगृहप्रवेशेएकोननवतितमोऽध्यायः ।। ८९ ।। ।। ।। वैशंपायनउवाच ।। अथोपगम्यविदुरमपराह्णेजनार्दनः ।। पितृष्वसारंसपृथामभ्यगच्छदरिंदमः १ सादृष्ट्वाकृष्णमायांतंप्रसन्नादित्यवर्चसम् ।। कंठेगृहीत्वाप्राक्रोशत्स्मरंतीतनयान्पृथा २ तेषांसत्ववतांमध्येगोविंदंसहचारिणम् ।। चिरस्यदृष्ट्वावार्ष्णेयंबाष्पमाहारयत्पृथा ३ साऽब्रवीत्कृष्णमासीनंकृतातिथ्यंयुधांपतिम् ।। बाष्पगद्गदपूर्णेनमुखेनपरिशुष्यता ४ येतेबाल्यात्प्रभृत्येवगुरुशुश्रूषणेरताः ।। परस्परस्यसुहृदःसंमताःसमचेतसः ।। निकृत्याभ्रंशिताराज्याज्जनार्हानिर्जनंगताः ५ विनीतक्रोधहर्षाश्चब्रह्मण्याःसत्यवादिनः ।। त्यक्त्वाप्रियसुखेपार्थारुदतीमपहायमाम् ६ अहार्षुश्चवनंयांतःसमूलंहृदयंमम ।। अतदर्हामहात्मानःकथंकेशवपांडवाः ७ ऊषुर्महावनेताततसिंहव्याघ्रगजाकुले ।। बालाविहीनाःपित्रातेमयासततलालिताः ८ अपश्यंतश्चपितरौकथमूषुर्महावने ।। शंखदुंदुभिनिर्घोषैर्मृदंगैर्वेणुनिःस्वनैः ९ पांडवाःसमबोध्यंतबाल्यात्प्रभृतिकेशव ।। येस्मवारणशब्देनहयानांहेषितेनच १० रथनेमिनिनादैश्चव्यबोध्यंततदागृहे ।। शंखभेरीनिनादेनवेणुवीणानुनादिना ११ पुण्याहघोषमिश्रेणपूज्यमानाद्विजातिभिः ।। वस्त्रैरत्नैरलंकारैःपूजयंतोद्विजन्मनः १२ गीर्भिर्मंगलयुक्ताभिर्ब्राह्मणानांमहात्मनाम् ।। अर्चितैरर्चनार्हैश्चस्तुवद्भिरभिनन्दिताः १३ प्रासादाग्रेष्वबोध्यंतरांकवाजिनशायिनः ।। क्रूरंचनिनदंश्रुत्वाश्वापदानांमहावने १४ नस्मोपयांतिनिद्रांतेनतदर्हाजनार्दन ।। भेरीमृदंगनिनदैःशंखवैणवनिःस्वनैः १५ स्त्रीणांगीतनिनादैश्चमधुरैर्मधुसूदन ।। बंदिमागधसूतैश्चस्तुवद्भिर्बोधिताःकथम् १६ महावनेष्वबोध्यंतश्वापदानांरुतेनच ।। ह्रीमान्सत्यधृतिर्दांतोभूतानामनुकंपिता १७ कामद्वेषौवशेकृत्वासतांवर्त्मानुवर्तते ।। अंबरीषस्यमांधातुर्ययातेर्नहुषस्यच १८ भरतस्यदिलीपस्यशिबेरौशीनरस्यच ।। राजर्षीणांपुराणानांधुरंधत्तेदुरुद्वहाम् १९ शीलवृत्तोपसंपन्नोधर्मज्ञःसत्यसंगरः ।। राजासर्वगुणोपेतस्त्रैलोक्यस्यापियोभवेत् २०

।। इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकोननवतितमोऽध्यायः ।। ८९ ।। ।। ।। अथेति १ । २ । ३ । ४ । ५ प्रियंराज्यादि सुखंभोगोत्थआह्लादः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ धुरंभारम् १९ । २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रियोदर्शोदर्शनंयस्य दर्शादिश्राद्धकर्मवायस्य २१ सामर्षत्वादेवपांडवः पांडुरेवपांडवः स्वार्थेतद्धितः यद्वापांडवःपांडुपुत्रः ' पांडुःकुंतीपतौसिते ' इतिविश्वः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८

अजातशत्रुर्धर्मात्माशुद्धजांबूनदप्रभः ॥ श्रेष्ठःकुरुषुसर्वेषुधर्मतःश्रुतवृत्ततः ॥ प्रियदर्शोदीर्घभुजःकथंकृष्णयुधिष्ठिरः २१ यःसनागायुतप्राणोवातरंहामहाबलः ॥ सामर्षःपांडवोनित्यंप्रियोभ्रातुःप्रियंकरः २२ कीचकस्यतुसज्ञातेर्योहंतामधुसूदन ॥ शूरःक्रोधवशानांचहिडिंबस्यबकस्यच २३ पराक्रमेशक्रसमोमातरिश्वसमोबले ॥ महेश्वरसमःक्रोधेभीमःप्रहरतांवरः २४ क्रोधंबलममर्षंचयोनिधायपरंतपः ॥ जितात्मापांडवोऽमर्षीभ्रातुस्तिष्ठतिशासने २५ तेजोराशिंमहात्मानंवरिष्ठममितौजसम् ॥ भीमंप्रदर्शनेनापिभीमसेनंजनार्दन २६ तंममाचक्ष्ववार्ष्णेयकथमद्यवृकोदरः ॥ आस्तेपरिघबाहुःसमध्यमःपांडवोबली २७ अर्जुनेनार्जुनोयःसकृष्णबाहुसहस्रिणा ॥ द्विबाहुःस्पर्धतेनित्यमतीतेनापिकेशव २८ क्षिपत्येकेनवेगेनपंचबाणशतानियः ॥ इष्वस्त्रेसदृशोराज्ञःकार्तवीर्यस्यपांडवः २९ तेजसाऽऽदित्यसदृशोमहर्षिसदृशोदमे ॥ क्षमयापृथिवीतुल्योमहेंद्रसमविक्रमः ३० आधिराज्यंमहद्दीप्तंप्रथितंमधुसूदन ॥ आहृतंयेनवीर्येणकुरूणांसर्वराजसु ३१ यस्यबाहुबलंसर्वेपांडवाःपर्युपासते ॥ ससर्वरथिनांश्रेष्ठःपांडवःसत्यविक्रमः ३२ यंगत्वाऽभिमुखःसंख्येनजीवन्कश्चिदाव्रजेत् ॥ योजेतासर्वभूतानामजेयोजिष्णुरच्युत ३३ योऽपाश्रयःपांडवानांदेवानामिववासवः ॥ सतेभ्रातासखाचैवकथमद्यधनंजयः ३४ दयावान्सर्वभूतेषुह्रीनिषेवोमहास्त्रवित् ॥ मृदुश्चसुकुमारश्चधार्मिकश्चप्रियश्चमे ३५ सहदेवोमहेष्वासःशूरःसमितिशोभनः ॥ भ्रातॄणांकृष्णशुश्रूषुर्धर्मार्थकुशलोयुवा ३६ सदैवसहदेवस्यभ्रातरोमधुसूदन ॥ वृत्तंकल्याणवृत्तस्यपूजयंतिमहात्मनः ३७ ज्येष्ठापचायिनंवीरंसहदेवंयुधांपतिम् ॥ शुश्रूषुंममवार्ष्णेयमाद्रीपुत्रंप्रचक्ष्वमे ३८ सुकुमारोयुवाशूरोदर्शनीयश्चपांडवः ॥ भ्रातॄणांचैवसर्वेषांप्रियःप्राणोबहिश्चरः ३९ चित्रयोधीचनकुलोमहेष्वासोमहाबलः ॥ कच्चित्सकुशलीकृष्णवत्सोममसुखैधितः ४० सुखोचितमदुःखार्हंसुकुमारंमहारथम् ॥ अपिजातुमहाबाहोपश्येयंनकुलंपुनः ४१ पक्ष्मसंपातजेकालेनकुलेनविनाकृता ॥ नलभामिधृतिंवीरसाद्यजीवामिपश्यमाम् ४२ सर्वैःपुत्रैःप्रियतराद्रौपदीमेजनार्दन ॥ कुलीनारूपसंपन्नासर्वैःसमुदितागुणैः ४३ पुत्रलोकात्पतिलोकंवृण्वानासत्यवादिनी ॥ प्रियान्पुत्रान्परित्यज्यपांडवाननुरुध्यते ४४ महाभिजनसंपन्नासर्वकामैःसुपूजिता ॥ ईश्वरीसर्वकल्याणीद्रौपदीकथमच्युत ४५ पतिभिःपंचभिःशूरैरग्निकल्पैःप्रहारिभिः ॥ उपपन्नामहेष्वासैर्द्रौपदीदुःखभागिनी ४६ चतुर्दशमिदंवर्षंयन्नापश्यमरिंदम ॥ पुत्राधिभिःपरिद्यूनांद्रौपदींसत्यवादिनीम् ४७ ननूनंकर्मभिःपुण्यैरश्नुतेपुरुषःसुखम् ॥ द्रौपदीचेत्तथावृत्तानाश्नुतेसुखमव्ययम् ४८

२९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ ज्येष्ठापचायिनंज्येष्ठानांभावबृद्धिकरम् ३८ । ३९ । ४० । ४१ पक्ष्मणोःसंपातजेनिमेषमात्रइत्यर्थः ४२ । ४३ पुत्रलोकात्पुत्रसन्निकर्षंत्यक्त्वा पतिलोकंपतिसन्निधिंवृण्वाना ४४ । ४५ । ४६ । ४७ तथावृत्तापुण्यशीला ४८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ कच्चिदितिकाकासुखावहत्त्वंनास्तीतिव्यज्यते एषांमत्पुत्रभर्त्रादीनां ५६ नकुशलंमरणं ५७ । ५८ अवरोधःराज्याप्रदानरूपोवृत्तिनिरोधः ५९ यदिसुखंपुण्यक्षय रूपंअर्थाद्दुःखंपापक्षयरूपं तर्हिदुःखात्पापक्षयहेतोस्तत्सुखंनःअस्माकंस्यात्तथाचनवयंदुःखाद्भयंप्राप्तुमइत्यर्थः ६० अस्मात्भाविनःकुरुपांडवसंग्रामात् गोत्रकलहेविषमधियामेवावमर्दःसमबुद्धीनांतुसुखमेवेतिभावः ६१ सर्ववृत्तंएषांपांडवानां तथाविधंअविषमम् ६२ वृत्तैर्वदान्यत्वेनख्यातैर्धनंयथाअक्लेशेनार्प्यतेतद्वत्येनाहमर्पिता । 'वृत्तोऽतीतेदृढेख्याते' इतिविश्वः । घूर्तैरिवेत्यपपाठः । आर्यकःपितामहःतुभ्यंतव ६३ श्वशुरैर्भी

नप्रियोममकृष्णायाबीभत्सुर्नयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनोयमौवापियदपश्यंसभागताम् ४९ नमेदुःखतरंकिंचिद्भूतपूर्वंततोऽधिकम् ॥ स्त्रीधर्मिणींद्रौपदींयच्छ्वशुराणां समीपगाम् ५० आनायितामनार्येणक्रोधलोभानुवर्तिना ॥ सर्वेप्रैक्षंतकुरवएकवस्त्रांसभागताम् ५१ तत्रैवधृतराष्ट्रश्चमहाराजश्चबाह्लिकः ॥ कृपश्चसोमदत्तश्चनि र्विण्णाःकुरवस्तथा ५२ तस्यांसंसदिसर्वेषांक्षत्तारंपूजयाम्यहम् ॥ वृत्तेनहिभवत्यार्योनधनेननविद्यया ५३ तस्यकृष्णमहाबुद्धेर्गंभीरस्यमहात्मनः ॥ क्षत्तुःशील मलंकारोलोकान्विष्टभ्यतिष्ठति ५४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ साशोकार्ताचहृष्टाचदृष्ट्वागोविंदमागतम् ॥ नानाविधानिदुःखानिसर्वाण्येवान्वकीर्तयत् ५५ पूर्वैराचरि तंयत्तत्कुराजभिररिंदम ॥ अक्षद्यूतंमृगवधःकच्चिदेषांसुखावहम् ५६ तन्मांदहतियत्कृष्णासभायांकुरुसन्निधौ ॥ धार्तराष्ट्रैःपरिक्लिष्टायथानकुशलंतथा ५७ निर्वा सनंचनगराद्प्रव्रज्याचपरंतप ॥ नानाविधानांदुःखानामभिज्ञाऽस्मिजनार्दन ५८ अज्ञातचर्याबालानामवरोधश्चमाधव ॥ नमेक्लेशतमंतत्स्यात्पुत्रैःसहपरंतप ५९ दुर्योधनेननिकृतावर्षमद्यचतुर्दश ॥ दुःखादपिसुखंनःस्याद्यदिपुण्यफलक्षयः ६० नमेविशेषोजात्वासीद्धार्तराष्ट्रेषुपांडवैः ॥ तेनसत्येनकृष्णत्वांहतामित्रंश्रियावृ तम् ॥ अस्माद्विमुक्तंसंग्रामात्पश्येयंपांडवैःसह ६१ नैवशक्याःपराजेतुंसत्त्वंह्येषांतथाविधम् ॥ पितरंत्वेवगर्हेयंनात्मानंनसुयोधनम् ६२ येनाहंकुंतिभोजायधनं वृत्तैरिवार्पिता ॥ बालांमामार्यकस्तुभ्यंक्रीडंतींकंदुहस्तिकाम् ६३ अदात्तुकुंतिभोजायसखासख्येमहात्मने ॥ साऽहंपित्राचनिकृताश्वशुरैश्चपरंतप ॥ अत्यंत दुःखिताकृष्णाकिंजीवितफलंमम ६४ यन्मांवागब्रवीन्नक्तंसूतकेसव्यसाचिनः ॥ पुत्रस्तेपृथिवींजेतायशश्चास्यदिवंस्पृशेत् ६५ हत्वाकुरून्महाजन्येराज्यंप्राप्य धनंजयः ॥ भ्रातृभिःसहकौन्तेयस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति ६६ नाहंतामभ्यसूयामिनमोधर्मायवेधसे ॥ कृष्णायमहतेनित्यंधर्मोधारयतिप्रजाः ६७ धर्मश्चेदस्ति वार्ष्णेययथावागभ्यभाषत ॥ त्वंचापितत्तथाकृष्णसर्वंसंपादयिष्यसि ६८ नमांमाधववैधव्यंनार्थनाशोनवैरता ॥ तथाशोकायदहतियथापुत्रैर्विनाभवः ६९ याऽहं गांडीवधन्वानंसर्वशस्त्रभृतांवरम् ॥ धनंजयंनपश्यामिकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ इतश्चतुर्दशंवर्षंयन्नापश्यंयुधिष्ठिरम् ७०

ष्मादिभिःधृतराष्ट्रोऽपिभर्तुर्ज्येष्ठत्वात्श्वशुरएव ६४ । ६५ महाजन्येमहायुद्धे मेधान्अश्वमेधान् ६६ अभ्यसूयामिनिंदामि धेवमेविश्वकर्त्रे महतेइतिकृष्णस्येश्वरस्यानिंदार्थमुपहासः कर्मणएवप्राबल्यंधर्मपदस्या र्थदर्शनेनाह धर्मइति । धारयतीतिधर्मइतिव्युत्पत्त्याधर्मएवकर्त्ताधारयिता ईश्वराराधनंतुव्यर्थमेवेतिभावः ६७ धर्मश्चेदिति । धर्मेऽपिसंशयंदर्शयति सतोऽपीश्वरस्याकिंचित्करत्वमाह त्वंचेति ६८ । ६९ । ७०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७१ । ७२ । ७३ । ७४ अतिक्रमिष्यतिअयुद्धेनेत्यर्थः ७५ सुनृशंसंअसंतवीभत्सम ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२

धनंजयंचगोविंदयमौतंचवृकोदरम् ॥ जीवनाशंप्रनष्टानांश्राद्धंकुर्वंतिमानवाः ७१ अर्थतस्तेममृतास्तेषांचाहंजनार्दन ॥ ब्रूयामाधवराजानंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरम्
७२ भूयांस्तेहीयतेधर्मोमापुत्रकवृथाकृथाः ॥ पराश्रयावासुदेवयाजीवतिधिगस्तुताम् ७३ वृत्तेःकार्पण्यलब्धायाअप्रतिष्ठैवज्यायसी ॥ अथोधनंजयंब्रूयानित्यो
द्युक्तंवृकोदरम् ७४ यदर्थंक्षत्रियासूतेतस्यकालोऽयमागतः ॥ अस्मिंश्चेदागतेकालेमिथ्याचातिक्रमिष्यति ७५ लोकसंभाविताःसंतःसुनृशंसंकरिष्यथ ॥ नृशंसेनच
वोयुक्तांस्त्यजेयंशाश्वतीःसमाः ७६ कालेहिसमनुप्राप्तेत्यक्तव्यमपिजीवनम् ॥ माद्रीपुत्रौचवक्तव्यौक्षत्रधर्मरतौसदा ७७ विक्रमेणार्जितान्भोगान्वृणीतंजीवितादपि ॥
विक्रमाधिगताह्यर्थाःक्षत्रधर्मेणजीवतः ७८ मनोमनुष्यस्यसदाप्रीणंतिपुरुषोत्तम ॥ गत्वाब्रूहिमहाबाहोसर्वशस्त्रभृतांवरम् ७९ अर्जुनंपांडवंवीरंद्रौपद्याःपदवींचर ॥
विदितौहितवात्यंतंक्रुद्धौतौतुयथाऽन्तकौ ८० भीमार्जुनौनयेतांहिदेवानपिपरांगतिम् ॥ तयोश्चैतदवज्ञानंयत्साकृष्णासभांगता ८१ दुःशासनश्चकर्णश्चपरुषाण्यभ्य
भाषताम् ॥ दुर्योधनोभीमसेनमभ्यगच्छन्मनस्विनम् ८२ पश्यतांकुरुमुख्यानांतस्यद्रक्ष्यतियत्फलम् ॥ नहिवैरंसमासाद्यप्रशाम्यतिवृकोदरः ८३ सुचिराद
पिभीमस्यनहिवैरंप्रशाम्यति ॥ यावदंतंननयतिशात्रवाञ्छत्रुकर्शनः ८४ नदुःखंराज्यहरणंनचद्यूतेपराजयः ॥ प्रव्राजनंतुपुत्राणांनमेतद्दुःखकारणम् ८५ यत्तुसा
बृहतीश्यामाएकवस्त्रासभांगता ॥ अशृणोत्परुषावाचःकिंनुदुःखतरंततः ८६ स्त्रीधर्मिणीवरारोहाक्षत्रधर्मरतासदा ॥ नाभ्यगच्छत्तदानाथंकृष्णानाथवतीसति ८७
यस्याममसपुत्रायास्त्वंनाथोमधुसूदन ॥ रामश्चबलिनांश्रेष्ठःप्रद्युम्नश्चमहारथः ८८ साऽहमेवंविधंदुःखंसहेयंपुरुषोत्तम ॥ भीमेजीवतिदुर्धर्षेविजयेचापलायिनि
८९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततआश्वासयामासपुत्राधिभिरभिप्लुताम् ॥ पितृष्वसारंशोचंतींशौरिःपार्थसखःपृथाम् ९० ॥ वासुदेवउवाच ॥ कातुसीमंतिनीत्वा
दृक्लोकेऽस्तिपितृष्वसः ॥ शूरस्यराज्ञोदुहिताआजमीढकुलंगता ९१ महाकुलीनाभवतीह्रदाद्ध्रदमिवागता ॥ ईश्वरीसर्वकल्याणीभर्त्रापरमपूजिता ९२
वीरसूर्वीरपत्नीत्वंसर्वैःसमुदितागुणैः ॥ सुखदुःखेमहाप्राज्ञेत्वादृशीसोढुमर्हति ९३ निद्रातंद्रेक्रोधहर्षौक्षुत्पिपासेहिमातपौ ॥ एतानिपार्थानिर्जित्यनित्यंवीरसुखेरताः
९४ त्यक्तग्राम्यसुखाःपार्थानित्यंवीरसुखप्रियाः ॥ नतुस्वल्पेनतुष्येयुर्महोत्साहामहाबलाः ९५ अंतंधीरानिषेवंतेमध्यंग्राम्यसुखप्रियाः ॥ उत्तमांश्चपरिक्लेशान्
भोगांश्चातीवमानुषान् ९६ अंतेषुरेमिरेधीरानतेमध्येषुरेमिरे ॥ अंतप्राप्तिंसुखामाहुर्दुःखमंतरमेतयोः ९७

९३ । ९४ । ९५ अंतंराज्यंवावनंवा मध्यंअल्पैश्वर्यं अंतपदंव्याचष्टे उत्तमानिति । तीव्रवैराग्यजानपरिक्लेशानशीतवातादीन् ९६ अंतेषुअंतयोः परत्रज्ञानंदेसुपुत्तौवा उभयत्रैवद्वैतादर्शनात्सुखमस्ति
एतयोरंतरंजाग्रत्स्वप्नौ दुःखंदुःखरूपं स्वयमात्मा निर्दुःखएवजाग्रत्स्वप्नयोस्तूपाधिसंबंधाचत्रभासमानंदुःखंआगमापायित्वाचनपुमाःसहंतेतत्रचमहस्त्वेतिभावः ९७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९८।९९ अबुद्धिर्नअज्ञानजं तमोविपर्ययज्ञानं अनात्मनिदेहादावात्माभिमानरूपम् १०० । १ अनिकृत्याअच्छलेन २ त्वमेवेतिभगवतःसार्वात्म्यंसर्वाधिष्ठानत्वंप्रोक्तम् ३ । ४ । १०५ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनील कंठीये भारतभावदीपे नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ॥ पृथामिति । तामामंत्र्येतिपूर्वश्लोकेनप्रस्थानमात्रमुक्त्वापृथामामंत्र्येत्यत्रतुतदर्थानुवादपूर्वकंदुर्योधनगृहप्राप्तिरुच्यतइत्यपौनरुक्त्यम्

अभिवादयंतिभवतींपांडवाःसहकृष्णया ॥ आत्मानंचकुशलिनंनिवेद्याहुरनामयम् ९८ अरोगाम्सर्वसिद्धार्थान्क्षिप्रंद्रक्ष्यसिपांडवान् ॥ ईश्वरान्सर्वलोकस्य हतामित्रान्श्रियावृतान् ९९ एवमाश्वासिताकुन्तीप्रत्युवाचजनार्दनम् ॥ पुत्राधिभिरभिध्वस्तानिगृह्याबुद्धिजंतमः १०० ॥ कुन्त्युवाच ॥ यद्यत्तेषांमहाबाहोप थ्यंस्यान्मधुसूदन ॥ यथायथात्वंमन्येथाःकुर्याःकृष्णतथातथा १०१ अविलोपेनधर्मस्यअनिकृत्यापरंतप ॥ प्रभावज्ञाऽस्मितेकृष्णसत्यस्याभिजनस्यच १०२ व्यवस्थायांचमित्रेषुबुद्धिविक्रमयोस्तथा ॥ त्वमेवनःकुलेधर्मस्त्वंसत्यंत्वंतपोमहत् १०३ त्वंत्रातात्वंमहद्ब्रह्मत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितम् ॥ यथैवात्थतथैवैतत्त्वयिसत्यंभविष्य ति १०४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तामामंत्र्यचगोविंदःकृत्वाचाभिप्रदक्षिणम् ॥ प्रातिष्ठतमहाबाहुर्दुर्योधनगृहान्प्रति १०५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभग वद्यानपर्वणिकृष्णकुंतीसंवादेनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ पृथामामंत्र्यगोविंदःकृत्वाचाभिप्रदक्षिणम् ॥ दुर्योधनगृहं शौरिरभ्यगच्छदरिंदमः १ लक्ष्म्यापरमयायुक्तंपुरंदरगृहोपमम् ॥ विचित्रैरासनैर्युक्तंप्रविवेशजनार्दनः २ तस्यकक्ष्याव्यतिक्रम्यतिस्रोद्वाःस्थैरवारितः ॥ ततोऽ भ्रघनसंकाशंगिरिकूटमिवोच्छ्रितम् ३ श्रियाज्वलंतंप्रासादमारुरोहमहायशाः ॥ तत्रराजसहस्रैश्चकुरुभिश्चाभिसंवृतम् ४ धार्तराष्ट्रंमहाबाहुंददर्शासीनमासने ॥ दुःशासनंचकर्णंचशकुनिंचापिसौबलम् ५ दुर्योधनसमीपेतानासनस्थान्ददर्शसः ॥ अभ्यागच्छतिदाशार्हेधार्तराष्ट्रोमहायशाः ६ उदतिष्ठत्सहामात्यःपूजयन्मधु सूदनम् ॥ समेत्यधार्तराष्ट्रेणसहामात्येनकेशवः ७ राजभिस्तत्रवार्ष्णेयःसमागच्छद्यथावयः ॥ तत्रजांबूनदमयंपर्यंकंसुपरिष्कृतम् ८ विविधास्तरणास्तीर्णम भ्युपाविशदच्युतः ॥ तस्मिन्गांमधुपर्कंचाप्युदकंचजनार्दने ९ निवेदयामासतदागृहान्राज्यंचकौरवः ॥ तत्रगोविंदमासीनंप्रसन्नादित्यवर्चसम् १० उपा सांचक्रिरेसर्वेकुरवोराजभिःसह ॥ ततोदुर्योधनोराजावार्ष्णेयंजयतांवरम् ११ न्यमंत्रयद्भोजनेनेनाभ्यनंदच्चकेशवः ॥ ततोदुर्योधनःकृष्णमब्रवीत्कुरुसंसदि १२ मृदुपूर्वंशठोदर्कंकर्णमाभाष्यकौरवः ॥ कस्मादन्नानिपानानिवासांसिशयनानिच १३ त्वदर्थमुपनीतानिनाग्रहीस्त्वंजनार्दन ॥ उभयोश्चददत्साह्यमुभयोश्चहिते रतः १४ संबंधीदयितश्चासिधृतराष्ट्रस्यमाधव ॥ त्वंहिगोविंदधर्मार्थौवेत्थतत्त्वेनसर्वशः ॥ तत्रकारणमिच्छामिश्रोतुंचक्रगदाधर १५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सएवमुक्तोगोविंदःप्रत्युवाचमहामनाः ॥ उद्यन्मेघस्वनःकालेप्रगृह्यविपुलंभुजम् १६

१ । २ अभ्रघनःसजलोमेघःसहिसविद्युत् तत्तुल्यद्दश्येनमार्केंद्रनीलमणिमयत्वंसुवर्णमयत्वंचसूचितं । अन्येतु अभ्रघनःआकाशमात्रवर्तिघनः सहिशरत्संबंधाद्धवलइतिव्याचख्युः ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ १० । ११ । १२ शठोदर्कंशाठ्यपर्यवसानं आभाष्यसंबोधनेनोन्मुखीकृत्य १३ । १४ तत्रअन्नादेरग्रहणे १५ प्रगृह्यउद्यम्य १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अलघूकृतं प्रयत्नशैथिल्यहीनकरणं पाठांतरे अनंतूकृतं अनिष्ठीवनं अदन्यकृतमित्यपिपठंति अग्रस्तं स्पष्टाक्षरं अनिरस्तं स्थानभ्रंशरहितं असंकुलं असंकीर्णवर्णं १७ । १८ असाम्प्रतं अप्रतिपत्तुं अयुक्तं कर्तुं १९ । २० । २१ वैरं द्वेषः विग्रहो युद्धं २२ । २३ संरंभात् क्रोधात् हेतुवादात् कपटात् २४ । २५ द्वेष्टि भवान् २६ । २७ । २८ विरुरुत्सति विरोधं कर्तुमिच्छति २९ मोहात् अदुष्टे दुष्टबुद्धिर्मोहः लोभः परकी

॥८३॥ अलघूकृतमग्रस्तमनिरस्तमसंकुलम् ॥ राजीवनेत्रो राजानं हेतुमद्वाक्यमुत्तमम् १७ कृतार्था भुंजते दूताः पूजां गृह्णंति वैवह ॥ कृतार्थं मां सहामात्यं समर्चिष्यसि भारत १८
एवमुक्तः प्रत्युवाच धार्तराष्ट्रो जनार्दनम् ॥ नयुक्तं भवतास्मासु प्रतिपत्तुमसांप्रतम् १९ कृतार्थं वाऽकृतार्थं च त्वां वयं मधुसूदन ॥ यतामहे पूजयितुं दाशार्ह न च शक्नुमः
२० न च तत्कारणं विद्मो यस्मिन्नो मधुसूदन ॥ पूजां कृतां प्रीयमाणो नामंस्थाः पुरुषोत्तम २१ वैरं नो नास्ति भवता गोविंद न च विग्रहः ॥ स भवान्प्रसमीक्ष्यैतन्नेदृशं व
क्तुमर्हति २२ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ एवमुक्तः प्रत्युवाच धार्तराष्ट्रं जनार्दनः ॥ अभिवीक्ष्य सहामात्यं दाशार्हः प्रहसन्निव २३ नाहं कामान्न संरंभान्न द्वेषान्नार्थकारणा
त् ॥ न हेतुवादाल्लोभाद्वा धर्मं जह्यां कथंचन २४ संप्रीतिभोज्यान्यन्नानि आपद्भोज्यानि वा पुनः ॥ न च संप्रीयसे राजन्न चैवापद्गता वयम् २५ अकस्माद्द्विष्टि वै राजन्
जन्मप्रभृति पांडवान् ॥ प्रियानुवर्तिनो भ्रातॄन्सर्वैः समुदितान्गुणैः २६ अकस्माच्चैव पार्थानां द्वेषणं नोपपद्यते ॥ धर्मे स्थिताः पांडवेयाः कस्तान्किं वक्तुमर्हति २७
यस्तान्द्वेष्टि स मां द्वेष्टि यस्ताननु स मामनु ॥ ऐकात्म्यं मां गतं विद्धि पांडवैर्धर्मचारिभिः २८ कामक्रोधानुवर्ती हि यो मोहाद्विरुरुत्सति ॥ गुणवन्तं च यो द्वेष्टि तमाहुः पुरु
षाधमम् २९ यः कल्याणगुणाञ्ज्ञातीन्मोहाल्लोभाद्दिदृक्षते ॥ सोऽजितात्माऽजितक्रोधो न चिरं तिष्ठति श्रियम् ३० अथ यो गुणसंपन्नान्हृदयस्याप्रियानपि ॥ प्रियेे
ण कुरुते वश्यांश्चिरं यशसि तिष्ठति ३१ सर्वमेतदभोक्तव्यमन्नं दुष्टाभिसंहितम् ॥ क्षत्तुरेकस्य भोक्तव्यमिति मे धीयते मतिः ३२ एवमुक्त्वा महाबाहुर्दुर्योधनममर्षणम् ॥
निश्चक्राम ततः शुभ्राद्धार्तराष्ट्रनिवेशनात् ३३ निर्याय च महाबाहुर्वासुदेवो महामनाः ॥ निवेशाय ययौ वेश्म विदुरस्य महात्मनः ३४ तमभ्यगच्छद्द्रोणश्च कृपो भीष्मोऽ
थ बाह्लिकः ॥ कुरवश्च महाबाहुं विदुरस्य गृहे स्थितम् ३५ तऊचुर्माधवं वीरं कुरवो मधुसूदनम् ॥ निवेदयामो वार्ष्णेय सरत्नांस्ते गृहान्वयम् ३६ तानुवाच महाते
जाः कौरवान्मधुसूदनः ॥ सर्वे भवंतो गच्छंतु सर्वा मेऽपचितिः कृता ३७ यातेषु कुरुषु क्षत्ता दाशार्हमपराजितम् ॥ अभ्यर्चयामास तदा सर्वकामैः प्रयत्नवान् ३८ ततः
क्षत्ताऽन्नपानानि शुचीनि गुणवंति च ॥ उपाहरदनेकानि केशवाय महात्मने ३९ तैस्तर्पयित्वा प्रथमं ब्राह्मणान्मधुसूदनः ॥ वेदविद्भ्यो ददौ कृष्णः परमं द्रविणान्यपि
४० ततोऽनुयायिभिः सार्धं मरुद्भिरिव वासवः ॥ विदुरान्नानि बुभुजे शुचीनि गुणवंति च ४१ ॥ इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि कृष्णदुर्योधनसंवादे
एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ ॥ तं भुक्तवंतमाश्वस्तं निशायां विदुरोऽब्रवीत् ॥ नेदं सम्यग्व्यवसितं केशवागमनं तव १

यधनापहारेच्छा अजितक्रोध इति छेदः ३० । ३१ । ३२ शुभ्रात् नानारत्नमयत्वेन प्रदीप्तात् 'शुभ्रं प्रदीप्ते धवलेऽभ्रके च' इति विश्वः ३३ । ३४ । ३५ । ३६ अपचितिः पूजा ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१
॥ इति उद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ तं भुक्तवंतमिति १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ प्रग्रहंनिर्बंधं अत्यन्ताभिनिवेशमित्यर्थः अनेयः अप्रापणीयः श्रेयसां कर्मणिषष्ठी ३ सर्वशंकितासर्वत्रविश्वासहीनः ४ । ५ । ६ वृत्तिंजीविकां एतेयुद्धेनमद्राज्यंदास्यन्तीत्याशयेत्यर्थः ७ । ८ पार्थि

अर्थधर्मातिगोमंदःसंरंभीचजनार्दन ॥ मानघ्नोमानकामश्चवृद्धानांशासनातिगः २ धर्मशास्त्रातिगोमूढोदुरात्माप्रग्रहंगतः ॥ अनेयःश्रेयसांमंदोधार्तराष्ट्रोजनार्दन
३ कामात्माप्राज्ञमानीचमित्रध्रुक्सर्वशंकिता ॥ अकर्ताचाकृतज्ञश्चत्यक्तधर्माप्रियानृतः ४ मूढश्चाकृतबुद्धिश्चइंद्रियाणामनीश्वरः ॥ कामानुसारीकृत्येषुसर्वेष्व
कृतनिश्चयः ५ एतैश्चान्यैश्चबहुभिर्दोषैरेवसमन्वितः ॥ त्वयोच्यमानःश्रेयोऽपिसंरंभान्नग्रहीष्यति ६ भीष्मेद्रोणेकृपेकर्णेद्रोणपुत्रेजयद्रथे ॥ भूयसींवर्ततेवृत्तिंनश
मेकुरुतेमनः ७ निश्चितंधार्तराष्ट्राणांसकर्णानांजनार्दन ॥ भीष्मद्रोणमुखान्पार्थान्नशक्ताःप्रतिवीक्षितुम् ८ सेनासमुदयंकृत्वापार्थिवंमधुसूदन ॥ कृतार्थंम
न्यतेबालआत्मानमविचक्षणः ९ एकःकर्णःपरान्जेतुंसमर्थइतिनिश्चितम् ॥ धार्तराष्ट्रस्यदुर्बुद्धेःसशमंनोपयास्यति १० संविच्चधार्तराष्ट्राणांसर्वेषामेवकेशव ॥
शमेप्रयतमानस्यतवसौभ्रात्रकांक्षिणः ११ नपांडवानामस्माभिःप्रतिदेयंयथोचितम् ॥ इतिव्यवसितास्तेषुवचनंस्यान्निरर्थकम् १२ यत्रसूक्तंदुरुक्तंचसमंस्यान्मधुसू
दन ॥ नतत्रप्रलपेत्प्राज्ञोबधिरेष्विवगायनः १३ अविजानत्सुमूढेषुनिर्मर्यादेषुमाधव ॥ नत्वंवाक्यंब्रुवन्युक्तश्चांडालेषुद्विजोयथा १४ सोऽयंबलस्थोमूढश्चन
करिष्यतितेवचः ॥ तस्मिन्निरर्थकंवाक्यमुक्तंसंपत्स्यतेतव १५ तेषांसमुपविष्टानांसर्वेषांपापचेतसाम् ॥ तवमध्यावतरणंममकृष्णनरोचते १६ दुर्बुद्धीनाम
शिष्टानांबहूनांदुष्टचेतसाम् ॥ प्रतीपंवचनंमध्येतवकृष्णनरोचते १७ अनुपासितवृद्धत्वाच्छ्रियोदर्पाच्चमोहितः ॥ वयोदर्पादमर्षाच्चनतेश्रेयोग्रहीष्यति १८
बलंबलवदप्यस्ययदिवक्ष्यसिमाधव ॥ त्वय्यस्यमहतीशंकानकरिष्यतितेवचः १९ नेदमद्ययुधाशक्यमिंद्रेणापिसहामरैः ॥ इतिव्यवसिताःसर्वेधार्तराष्ट्राजनार्दन २०
तेष्वेवमुपपन्नेषुकामक्रोधानुवर्तिषु ॥ समर्थमपितेवाक्यमसमर्थंभविष्यति २१ मध्येतिष्ठन्हस्त्यनीकस्यमंदोरथाश्वयुक्तस्यबलस्यमूढः ॥ दुर्योधनोमन्यतेवी
तभीतिःकृत्स्नामयेयंपृथिवीजितेति २२ आशंसतेवैधृतराष्ट्रस्यपुत्रोमहाराज्यमसपत्नंपृथिव्याम् ॥ तस्मिन्शमःकेवलोनोपलभ्योबद्धंसंतंमन्यतेलब्धमर्थम् २३
पर्यस्तेयंपृथिवीकालपक्वादुर्योधनार्थेपांडवान्योद्धुकामाः ॥ समागताःसर्वयोधाःपृथिव्यांराजानश्चक्षितिपालैःसमेताः २४ सर्वेचैतेकृतवैराःपुरस्तात्त्वयाराजानोहृ
तसाराश्चकृष्ण ॥ तवोद्वेगात्संश्रिताधार्तराष्ट्रान्सुसंहताःसहकर्णेनवीराः २५ त्यक्तात्मानःसहदुर्योधनेनहृष्टायोद्धुंपांडवान्सर्वयोधाः ॥ तेषांमध्येप्रविशेथायदित्वंन
तन्मतंममदाशार्हवीर २६ तेषांसमुपविष्टानांबहूनांदुष्टचेतसाम् ॥ कथंमध्यंप्रपद्येथाःशत्रूणांशत्रुकर्शन २७ सर्वथात्वंमहाबाहोदेवैरपिदुरुत्सहः ॥ प्रभावंपौरु
षंबुद्धिंजानामितवशत्रुहन् २८ यामेप्रीतिःपांडवेषुभूयःसात्वयिमाधव ॥ प्रेम्णाचबहुमानाच्चसौहृदाच्चब्रवीम्यहम् २९

वंपृथ्वीसम्बन्धिनं ९ । १० । ११ प्रतिदेयंपरावृत्त्यदेयं व्यवसिताःनिश्चिताः १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ तेत्वत्तः १८ । १९ । २० । २१ । २२ बद्धंमद्वदीयत्वेनप्रतिबद्धमपिलब्ध
मेवमन्यते २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० ॥ इतिश्रीमहाभारते उद्योगपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ यथेति १ । २ । ३ । ४ पर्यस्तांअन्यथाभूतां ५ यतन्यतमानः ६ । ७ । ८ । ९ तन्नृशं

यामेप्रीतिःपुष्कराक्षत्वद्दर्शनसमुद्भवा ॥ साकिमाख्यायतेतुभ्यमंतरात्माऽसिदेहिनाम् ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णविदुरसंवादे द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यथाब्रूयान्महाप्राज्ञोयथाब्रूयाद्विचक्षणः ॥ यथावाच्यस्त्वद्विधेनभवतामद्विधःसुहृत् १ धर्मार्थयुक्तंतथ्यंचयथात्वय्युपपद्यते ॥ तथावचनमुक्तोऽस्मित्वयैतत्पितृमातृवत् २ सत्यंप्राप्तंचयुक्तंवाऽप्येवमेवयथाऽऽत्थमाम् ॥ शृणुष्वागमनेहेतुंविदुरावहितोभव ३ दौरात्म्यंधार्तराष्ट्रस्यक्षत्रियाणांचवैरताम् ॥ सर्वमेतदहंजानन्क्षत्तःप्राप्तोऽद्यकौरवान् ४ पर्यस्तांपृथिवींसर्वांसाश्वांसरथकुंजराम् ॥ योमोचयेन्मृत्युपाशात्प्राप्नुयाद्धर्ममुत्तमम् ५ धर्मकार्यंयतन्शक्त्यानोचेत्प्राप्नोतिमानवः ॥ प्राप्तोभवतितत्पुण्यमत्रमेनास्तिसंशयः ६ मनसाचिंतयन्पापंकर्मणानातिरोचयन् ॥ नप्राप्नोतिफलंतस्येत्येवंधर्मविदोविदुः ७ सोऽहंयतिष्येप्रशमंक्षत्तःकर्तुममायया ॥ कुरूणांसृंजयानांचसंग्रामेविनशिष्यताम् ८ सेयमापन्महाघोराकुरुष्वेवसमुत्थिता ॥ कर्णदुर्योधनकृतासर्वेह्येतेतदन्वयाः ९ व्यसनेक्लिश्यमानंहियोमित्रंनाभिपद्यते ॥ अनर्थाययथाशक्तितन्नृशंसंविदुर्बुधाः १० आकेशग्रहणान्मित्रमकार्यात्संनिवर्त्तयन् ॥ अवाच्यःकस्यचिद्भवतिकृतयत्नोयथाबलम् ११ तत्समर्थंशुभंवाक्यंधर्मार्थसहितंहितम् ॥ धार्तराष्ट्रःसहामात्योग्रहीतुंविदुरार्हति १२ हितंहिधार्तराष्ट्राणांपाण्डवानांतथैवच ॥ पृथिव्यांक्षत्रियाणांचयतिष्येऽहममायया १३ हितेप्रयतमानंमांशंकेद्दुर्योधनोयदि ॥ हृदयस्यचमेप्रीतिरानृण्यंचभविष्यति १४ ज्ञातीनांहिमिथोभेदेयन्मित्रंनाभिपद्यते ॥ सर्वयत्नेनमाध्यस्थंनतन्मित्रंविदुर्बुधाः १५ नमांब्रूयुरधर्मिष्ठामूढाह्यसुहृदस्तथा ॥ शक्तोनावारयत्कृष्णःसंरब्धान्कुरुपांडवान् १६ उभयोःसाधयन्नर्थमहमागतइत्युत ॥ तत्रयत्नमहंकृत्वागच्छेयंनृष्ववाच्यताम् १७ ममधर्मार्थयुक्तंहिश्रुत्वावाक्यमनामयम् ॥ नचेदादास्यतेबालोदिष्टस्यवशमेष्यति १८ अहापयन्पांडवार्थंयथावच्छमंकुरूणांयदिचाचरेयम् ॥ पुण्यंचमेस्याच्चरितंमहात्मन्मुच्येरंश्चकुरवोमृत्युपाशात् १९ अपिवाचंभाषमाणस्यकाव्यांधर्मारामामर्थवतीमहिंस्राम् ॥ अवेक्षेरन्धार्तराष्ट्राःशमार्थंमांचप्राप्तंकुरवःपूजयेयुः २० नचापिममपर्याप्ताःसहिताःसर्वपार्थिवाः ॥ क्रुद्धस्यप्रमुखेस्थातुंसिंहस्येवेतरेमृगाः २१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्येवमुक्त्वावचनंवृष्णीनामृषभस्तदा ॥ शयनेसुखसंस्पर्शेशिश्येयदुसुखावहः २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णवाक्येत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथाकथयतोरेवतयोर्बुद्धिमतोस्तदा ॥ शिवानक्षत्रसंपन्नासाव्यतीयायशर्वरी १ धर्मार्थकामयुक्ताश्चविचित्रार्थपदाक्षराः ॥ शृण्वतोविविधावाचोविदुरस्यमहात्मनः २

संअनर्थायविदुरितिसंबंधः अनुनीयेत्यपिपाठः १० । ११ । १२ हितंकर्तुमितिशेषः १३ । १४ नाभिपद्यतेनोपकरोति १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० २१ । २२ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ नक्षत्रसंपन्ना शारदिनिरभ्रत्वात् १ । २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ । ४ । ५ उदकंस्नानाचमनादि अनुजप्यंसंध्योपासनादि तेउभेकृतेयेनसःकृतोदकानुजप्यः ६ तिष्ठंतंउपासीनम् ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ चित्राश्वैरथाश्च

कथाभिरनुरूपाभिःकृष्णस्यामिततेजसः ॥ अकामस्यैवकृष्णस्यसाव्यतीयायशर्वरी ३ ततस्तुस्वरसंपन्नाबहवःसूतमागधाः ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैःकेशवंप्रत्यबोध
यन् ४ ततउत्थायदाशार्हऋषभःसर्वसात्वताम् ॥ सर्वमावश्यकंचक्रेप्रातःकार्यंजनार्दनः ५ कृतोदकानुजप्यःसहुताग्निःसमलंकृतः ॥ ततश्चादित्यमुद्यंतमुपातिष्ठत
माधवः ६ अथदुर्योधनःकृष्णंशकुनिश्चापिसौबलः ॥ संध्यांतिष्ठंतमभ्येत्यदाशार्हमपराजितम् ७ आचक्षेतांतुकृष्णस्यधृतराष्ट्रंसभागतम् ॥ कुरूंश्चभीष्मप्रमुखान्
राज्ञःसर्वांश्चपार्थिवान् ८ त्वामर्थयंतेगोविंददिविशक्रमिवामराः ॥ तावभ्यनंदद्गोविंदःसाम्नापरमवल्गुना ९ ततोविमलआदित्येब्राह्मणेभ्योजनार्दनः ॥ ददौहिरण्यं
वासांसिगाश्चाश्वांश्चपरंतपः १० विसृज्यबहुरत्नानिदाशार्हमपराजितम् ॥ तिष्ठंतमुपसंगम्यववंदेसारथिस्तदा ११ ततोरथेनशुभ्रेणमहताकिंकिणीकिना ॥ हयोत्तम
युजाशीघ्रमुपातिष्ठतदारुकः १२ तमुपस्थितमाज्ञायरथंदिव्यंमहामनाः ॥ महाभ्रवननिर्घोषंसर्वरत्नविभूषितम् १३ अग्निंप्रदक्षिणंकृत्वाब्राह्मणांश्चजनार्दनः ॥
कौस्तुभंमणिमामुच्यश्रियापरमयाज्वलन् १४ कुरुभिःसंवृतःकृष्णोवृष्णिभिश्चाभिरक्षितः ॥ आतिष्ठतरथंशौरिःसर्वयादवनंदनः १५ अन्वारुरोहदाशार्हंविदुरःसर्वध
र्मवित् ॥ सर्वप्राणभृतांश्रेष्ठंसर्वबुद्धिमतांवरम् १६ ततोदुर्योधनःकृष्णंशकुनिश्चापिसौबलः ॥ द्वितीयेनरथेनैनमन्वयातांपरंतपम् १७ सात्यकिःकृतवर्माचवृष्णीनां
चापरेरथाः ॥ पृष्ठतोऽनुययुःकृष्णंगजैरश्वैरथैरपि १८ तेषांहेमपरिष्कारैर्युक्ताःपरमवाजिभिः ॥ गच्छतांघोषिणश्चित्ररथाराजन्विरेजिरे १९ संमृष्टसंसिक्तरजःप्रति
पेदेमहापथम् ॥ राजर्षिचरितंकालेकृष्णोधीमान्श्रियाज्वलन् २० ततःप्रयातेदाशार्हेप्रावाद्यंतैकपुष्कराः ॥ शंखाश्चदध्मिरेतत्रवाद्यान्यन्यानियानिच २१ प्रवीराः
सर्वलोकस्ययुवानःसिंहविक्रमाः ॥ परिवार्यरथंशौरेरगच्छंतपरंतपाः २२ ततोऽन्येबहुसाहस्राविचित्राद्भुतवाससः ॥ असिप्रासायुधधराःकृष्णस्यासन्पुरःसराः २३
गजाःपंचशतास्तत्ररथाश्चासन्सहस्रशः ॥ प्रयांतमन्वयुर्वीरंदाशार्हमपराजितम् २४ पुरंकुरूणांसंवृत्तंद्रष्टुकामंजनार्दनम् ॥ सबालवृद्धंसस्त्रीकंरथ्यागतमरिंदम २५
वेदिकामाश्रिताभिश्चसमाक्रांतान्यनेकशः ॥ प्रचलंतीवभारेणयोषिद्भिर्भवनान्युत २६ सपूज्यमानःकुरुभिःसंशृण्वन्मधुराःकथाः ॥ यथार्हंप्रतिसत्कुर्वन्प्रेक्षमाणः
शनैर्ययौ २७ ततःसभांसमासाद्यकेशवस्यानुयायिनः ॥ सशंखैर्वेणुनिर्घोषैर्दिशःसर्वाव्यनादयन् २८ ततःसासमितिःसर्वाराज्ञाममिततेजसाम् ॥ संप्राकंपतहर्षेण
कृष्णागमनकांक्षया २९ ततोऽभ्याशगतेकृष्णेसमहृष्यन्नराधिपाः ॥ श्रुत्वातंरथनिर्घोषंपर्जन्यनिनदोपमम् ३० आसाद्यतुसभाद्वारमृषभःसर्वसात्वताम् ॥ अवतीर्य
रथाच्छौरिःकैलासशिखरोपमात् ३१ नवमेघप्रतीकाशांज्वलंतीमिवतेजसा ॥ महेंद्रसदनप्रख्यांप्रविवेशसभांततः ३२

१९ संमृष्टंदूरीकृतंसंसिक्तंजलेनाप्लावितंचरजोयस्माचं अविभक्तिकंपदम् २० एकपुष्कराःकाहलाः २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ ॥ ॥ इति उद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारत

पाणौगृहीत्वाविदुरंसात्यकिंचमहायशाः ॥ ज्योतींष्यादित्यवद्राजन्कुरून्प्राच्छादयन्श्रिया ३३ अग्रतोवासुदेवस्यकर्णदुर्योधनावुभौ ॥ वृष्णयःकृतवर्माचाप्यासन्
कृष्णस्यपृष्ठतः ३४ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यभीष्मद्रोणादयस्ततः ॥ आसनेभ्योऽचलन्सर्वेपूजयंतोजनार्दनम् ३५ अभ्यागच्छतिदाशार्हेप्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरः ॥ सहैवद्रोणभी
ष्माभ्यामुदतिष्ठन्महायशाः ३६ उत्तिष्ठतिमहाराजेधृतराष्ट्रेजनेश्वरे ॥ तानिराजसहस्राणिसमुत्तस्थुःसमंततः ३७ आसनंसर्वतोभद्रंजांबूनदपरिष्कृतम् ॥ कृष्णार्थेक
ल्पितंतत्रधृतराष्ट्रस्यशासनात् ३८ स्मयमानस्तुराजानंभीष्मद्रोणौचमाधवः ॥ अभ्यभाषतधर्मात्माराज्ञश्चान्यान्यथावयः ३९ तत्रकेशवमानर्चुःसम्यगभ्यागतं
सभाम् ॥ राजानःपार्थिवाःसर्वेकुरवश्चजनार्दनम् ४० तत्रतिष्ठन्सदाशार्होराजमध्येपरंतपः ॥ अपश्यदंतरिक्षस्थानृषीन्परपुरंजयः ॥ ततस्तानभिसंप्रेक्ष्यनारदप्रमुखानृ
षीन् ४१ अभ्यभाषतदाशार्होभीष्मंशांतनवंशनैः ॥ पार्थिवींसमितिंद्रष्टुमृषयोऽभ्यागतानृप ४२ निमंत्र्यंतामासनैश्चसत्कारेणचभूयसा ॥ नैतेष्वनुपविष्टेषुशक्यंकेन
चिदासितुम् ४३ पूजाप्रयुज्यतामाशुमुनीनांभावितात्मनाम् ॥ ऋषीन्शांतनवोदृष्ट्वासभाद्वारमुपस्थितान् ४४ त्वरमाणस्ततोभृत्यानासनानीत्यचोदयत ॥ आसना
न्यथमृष्टानिमहांतिविपुलानिच ४५ मणिकांचनचित्राणिसमाजह्रुस्ततस्ततः ॥ तेषुतत्रोपविष्टेषुगृहीतार्घेषुभारत ४६ निषसादासनेकृष्णोराजानश्चयथासनम् ॥
दुःशासनःसात्यकयेददावासनमुत्तमम् ४७ विविंशतिर्ददौपीठंकांचनंकृतवर्मणे ॥ अविदूरेतुकृष्णस्यकर्णदुर्योधनावुभौ ४८ एकासनेमहात्मानौनिषीदतुरमर्षणौ ॥
गांधारराजःशकुनिर्गांधारैरभिरक्षितः ४९ निषसादासनेराजासहपुत्रोविशांपते ॥ विदुरोमणिपीठेतुशुक्लस्पर्ध्याजिनोत्तरे ५० संस्पृशन्नासनंशौरेर्महामतिरुपा
विशत् ॥ चिरस्यदृष्ट्वादाशार्हंराजानःसर्वएवते ५१ अमृतस्येवनातृप्यन्प्रेक्षमाणाजनार्दनम् ॥ अतसीपुष्पसंकाशःपीतवासाजनार्दनः ५२ व्यभ्राजतसभामध्येहेम्नी
वोपहितोमणिः ५३ ततस्तूष्णींसर्वमासीद्गोविंदगतमानसम् ॥ नतत्रकश्चित्किंचिद्धिव्याजहारपुमान्क्वचित् ५४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानप
र्वणिश्रीकृष्णसभाप्रवेशेचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेष्वासीनेषुसर्वेषुतूष्णींभूतेषुराजसु ॥ वाक्यमभ्याददेकृष्णः
सुदंष्ट्रोदुंदुभिस्वनः १ जीमूतइववर्मांतेसर्वांसंश्रावयन्सभाम् ॥ धृतराष्ट्रमभिप्रेक्ष्यसमभाषतमाधवः २ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कुरूणांपांडवानांचशमःस्यादिति
भारत ॥ अप्रणाशेनवीराणामेतद्याचितुमागतः ३ राजन्नान्यत्प्रवक्तव्यंतवनैःश्रेयसंवचः ॥ विदितंह्येवतेसर्वंवेदितव्यमरिंदम ४ इदंह्यद्यकुलंश्रेष्ठंसर्वराजसुपार्थिव ॥
श्रुतवृत्तोपसंपन्नंसर्वैःसमुदितंगुणैः ५

भावदीपेचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ तेष्विति १ । २ आगतोऽस्मीतिशेषः ३ । ४ । ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कृपापरस्यसुखार्थेयत्नः अनुकंपापरदुःखदर्शनेत्रासः कारुण्यंपरदुःखप्रहाणार्थोयत्नः आनृशंस्यंपरदुःखाप्रदानम् ६ असांप्रतंकृपादिभ्योविपरीतं परस्यदुःखार्थोयत्नः परदुःखदर्शनेआल्हादः परस्यसुखनाशार्थोयत्नः परस्यदुःखसंपादनंकौटिल्यादिकञ्च तथायुक्तं ७ बाह्येषुयूतादिषु आभ्यंतरेषुजतुगृहादिषु ८ । ९ । १० कुरुष्वेवभवतस्त्वेव नतुपांडवेषु ११ नदित्ससिकुलंनच्छेत्तुमि

कृपाऽनुकंपाकारुण्यमानृशंस्यंचभारत ॥ तथार्जवंक्षमासत्यंकुरुष्वेतद्विशिष्यते ६ तस्मिन्नेवंविधेराजन् कुलेमहतितिष्ठति ॥ त्वन्निमित्तंविशेषेणनेहयुक्तमसांप्रतम् ७ त्वंहिधारयिताश्रेष्ठःकुरूणांकुरुसत्तम ॥ मिथ्याप्रचरतांतातबाह्येष्वाभ्यंतरेषुच ८ तेपुत्रास्तवकौरव्यदुर्योधनपुरोगमाः ॥ धर्मार्थौपृष्ठतःकृत्वाप्रचरंतिनृशंसवत् ९ अशिष्टागतमर्यादालोभेनहृतचेतसः ॥ स्वेषुबंधुषुमुख्येषुतद्वेत्थपुरुषर्षभ १० सेयमापन्महाघोराकुरुष्वेवसमुत्थिता ॥ उपेक्ष्यमाणाकौरव्यपृथिवींघातयिष्यति ११ शक्याचेयंशमयितुंनचेद्दित्ससिभारत ॥ नदुष्करोह्यत्रशमोमतोमेभरतर्षभ १२ त्वय्यधीनःशमोराजन्मयिचैवविशांपते ॥ पुत्रान्स्थापयकौरव्यस्थापयिष्याम्यहंपरान् १३ आज्ञातवहिराजेंद्रकार्यापुत्रैःसहान्वयैः ॥ हितंबलवदप्येषांतिष्ठतांतववशासने १४ तवचैवहितंराजन्पांडवानामथोहितम् ॥ शमेप्रयतमानस्यममशासनकांक्षिणः १५ स्वयंनिष्फलमालक्ष्यसंविधत्स्वविशांपते ॥ सहायभूताभरतास्तवैवस्युर्जनेश्वर १६ धर्मार्थयोस्तिष्ठराजन्पांडवैरभिरक्षितः ॥ नहिशक्यास्तथाभूतायत्नादपिनराधिप १७ नहित्वांपांडवैर्जेतुंरक्ष्यमाणंमहात्मभिः ॥ इंद्रोपिदेवैःसहितःप्रसहेतकुतोनृपः १८ यत्रभीष्मश्चद्रोणश्चकृपःकर्णोविविंशतिः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसोमदत्तोऽऽथबाह्लिकः १९ सैंधवश्चकलिंगश्चकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ युधिष्ठिरोभीमसेनःसव्यसाचीयमौतथा २० सात्यकिश्चमहातेजायुयुत्सुश्चमहारथः ॥ कोनुतान्विपरीतात्मायुद्ध्येतभरतर्षभ २१ लोकस्येश्वरतांभूयःशत्रुभिश्चाप्यधृष्यताम् ॥ प्राप्स्यसित्वममित्रघ्नसहितःकुरुपांडवैः २२ तस्यतेपृथिवीपालास्त्वत्समाःपृथिवीपते ॥ श्रेयांसश्चैवराजानःसंधास्यंतेपरंतप २३ सत्वंपुत्रैश्चपौत्रैश्चपितृभिर्भ्रातृभिस्तथा ॥ सुहृद्भिःसर्वतोगुप्तःसुखंशक्ष्यसिजीवितुम् २४ एतानेवपुरोधायसत्कृत्यचयथापुरा ॥ अखिलांभोक्ष्यसेसर्वांपृथिवींपृथिवीपते २५ एतैर्हिसहितःसर्वैःपांडवैःस्वैश्चभारत ॥ अन्यान्विजेष्यसेशत्रूनेषस्वार्थस्तवाखिलः २६ तैरेवोपार्जितांभूमिंभोक्ष्यसेचपरंतप ॥ यदिसंपत्स्यसेपुत्रैःसहामात्यैर्नराधिप २७ संयुगेवैमहाराजदृश्यतेसुमहान्क्षयः ॥ क्षयेचोभयतोराजन्कंधर्ममनुपश्यसि २८ पांडवैर्निहतैःसंख्येपुत्रैर्वाऽपिमहाबलैः ॥ यद्विंदेथाःसुखंराजंस्तद्ब्रूहिभरतर्षभ २९ शूराश्चहिकृतास्त्राश्चसर्वेयुद्धाभिकांक्षिणः ॥ पांडवास्तावकाश्चैवतान्रक्षमहतोभयात् ३०

च्छसि त्वंचेदिच्छसीतिपाठेकुरून्स्थापयितुमिच्छसितर्हिशमोनदुष्करः १२ । १३ बलवत् अत्यन्तंएषामेव अपिशब्दएवार्थे १४ शासनकांक्षिणःपुत्रान्शासितुमिच्छतस्तव १५ निष्फलंवैरंसंविधत्स्व शमंकुरु १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ पांडवैःसहसन्धास्यन्तेसन्धिंकरिष्यंति २३ । २४ अखिलांनिष्कंटकां २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

 ३१ । ३२ प्रकृतिंसत्त्वगुणं ३३ । ३४ । ३५ । ३६ हार्दंप्रीतिः आसीत्पूर्वबाल्ये ३७ । ३८ । ३९ । ४० ४१ स्थातास्थास्यति ४२ । ४३ । ४४ गुरोःगुरौ ४५ । ४६ परिषदंपर्षन्मंडल

॥ ८६ ॥ नपश्येमकुरून्सर्वान्पांडवांश्चैवसंयुगे ॥ क्षीणानुभयतःशूरान्रथिनोरथिभिर्हतान् ३१ समवेताःपृथिव्यांहिराजानोराजसत्तम ॥ अमर्षवशमापन्नानाशयेयुरिमाः
प्रजाः ३२ त्राहिराजन्निमंलोकंननश्येयुरिमाःप्रजाः ॥ त्वयिप्रकृतिमापन्नेशेषःस्यात्कुरुनंदन ३३ शुक्लावदान्याह्रीमंतआर्याःपुण्याभिजातयः ॥ अन्योन्यसचि
वाराजंस्तान्पाहिमहतोभयात् ३४ शिवेनेमेभूमिपालाःसमागम्यपरस्परम् ॥ सहभुक्त्वाचपीत्वाचप्रतियांतुयथागृहम् ३५ सुवाससःस्रग्विणश्चसत्कृताभरत
र्षभ ॥ अमर्षंचनिराकृत्यवैराणिचपरंतप ३६ हार्दंयत्पांडवेष्वासीत्प्राप्तेऽस्मिन्नायुषःक्षये ॥ तदेवतेभवत्वद्यसंधत्स्वभरतर्षभ ३७ बालाविहीनाःपित्रातेत्वयै
वपरिवर्धिताः ॥ तान्पालययथान्यायंपुत्रांश्चभरतर्षभ ३८ भवतैवहिरक्ष्यास्तेव्यसनेषुविशेषतः ॥ मातेधर्मस्तथैवार्थोनश्येतभरतर्षभ ३९ आहुस्त्वांपांडवारा
जन्नभिवाद्यप्रसाद्यच ॥ भवतःशासनाद्दुःखमनुभूतंसहानुगैः ४० द्वादशेमानिवर्षाणिवनेनिर्व्युषितानिनः ॥ त्रयोदशंतथाऽज्ञातैःसजनेपरिवत्सरम् ४१ स्था
तानःसमयेतस्मिन्पितेतिकृतनिश्चयाः ॥ नाहास्मसमयंतातत्चनोब्राह्मणाविदुः ४२ तस्मिन्नःसमयेतिष्ठस्थितानांभरतर्षभ ॥ नित्यंसंक्लेशिताराजन्स्वराज्यां
शंलभेमहि ४३ त्वंधर्ममर्थंसंजानन्सम्यङ्नस्त्रातुमर्हसि ॥ गुरुत्वंभवतिप्रेक्ष्यबहून्क्लेशांस्तितिक्ष्महे ४४ सभवान्मातृपितृवदस्मासुप्रतिपद्यताम् ॥ गुरोर्गरीयसी
वृत्तिर्याचशिष्यस्यभारत ४५ वर्तामहेत्वयिचतांत्वंचवर्तस्वनस्तथा ॥ पित्रास्थापयितव्याहिवयमुत्पथमास्थिताः ४६ संस्थापयपथिष्वस्मांस्तिष्ठधर्मेसुवर्त्म
नि ॥ आहुश्चेमांपरिषदंपुत्रास्तेभरतर्षभ ४७ धर्मज्ञेषुसभासत्सुनेहयुक्तमसांप्रतम् ॥ यत्रधर्मोह्यधर्मेणसत्यंयत्रानृतेनच ४८ हन्यतेप्रेक्षमाणानांहतास्तत्रस
भासदः ॥ विद्धोधर्मोह्यधर्मेणसभांयत्रप्रपद्यते ४९ नचास्यशल्यंकृंततिविद्धास्तत्रसभासदः ॥ धर्मएतानारुजतियथानद्यनुकूलजान् ५० येधर्ममनुपश्यंतस्तू
ष्णींध्यायंतआसते ॥ तेसत्यमाहुर्धर्म्यंचन्याय्यंचभरतर्षभ ५१ शक्यंकिमन्यद्वक्तुंतेदानादन्यज्जनेश्वर ॥ ब्रुवंतुतेमहीपालाःसभायांयेसमासते ५२ धर्मार्थौसं
प्रधार्यैवयदिसत्यंब्रवीम्यहम् ॥ प्रमुंचेमान्मृत्युपाशात्क्षत्रियान्पुरुषर्षभ ५३ प्रशाम्यभरतश्रेष्ठमामन्युवशमन्वगाः ॥ पित्र्यंतेभ्यःप्रदायांशंपाण्डवेभ्योयथोचितम् ५४
ततःसपुत्रःसिद्धार्थोभुंक्ष्वभोगान्परंतप ॥ अजातशत्रुंजानीषेस्थितंधर्मेसतांसदा ५५ सपुत्रेत्वयिवृत्तिंचवर्ततेयांनराधिप ॥ दाहितश्चनिरस्तश्चत्वामेवोपाश्रितःपुनः ॥
५६ इंद्रप्रस्थंत्वयैवासौसपुत्रेणविवासितः ॥ सतत्रनिवसन्सर्वान्वशमानीयपार्थिवान् ५७ त्वन्मुखानकरोद्राजन्नचत्वामत्यवर्तत ॥ तस्यैवंवर्तमानस्यसौबलेनजिहीर्षता
५८ राष्ट्राणिधनधान्यंचप्रयुक्तःपरमोपधिः ॥ सतामवस्थांसंप्राप्यकृष्णांप्रेक्ष्यसभांगताम् ५९

भां पुत्राःपांडवाः ४७ । ४८ । ४९ आरुजतिहिनस्ति अनुकूलजान्कूलंकूलमनुसृत्यजातान्वृक्षादीन् ५० येपांडवास्तूष्णीमासतेकालंनिर्वाह्यभवद्वयोराज्यांशंलब्धुमिच्छंतितेसत्यंधर्म्यंन्याय्यंचाहुः ५१
५२ । ५३ । ५४ । ५५ दाहितःजतुगृहे निरस्तोद्यूतेनराज्याद्दूरीकृतः ५६ । ५७ । ५८ । ५९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

६० । ६१ । ६२ । ६३ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ तस्मिन्निति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० वेदप्रत्ययदर्शिनःवेदजःप्रत्य

क्षत्रधर्मादमेयात्मानाकंपतयुधिष्ठिरः ॥ अहंतुतवतेषांचश्रेयइच्छामिभारत ६० धर्मादर्थात्सुखाच्चैवमाराजन्नीनशःप्रजाः ॥ अनर्थमर्थमन्वानोऽप्यर्थंचानर्थमात्मनः
६१ लोभेऽतिप्रसृतान्पुत्रान्निगृह्णीष्वविशांपते ॥ स्थिताःशुश्रूषितुंपार्थाःस्थितायोद्धुमरिंदमाः ॥ यत्तेपथ्यतमंराजंस्तस्मिंस्तिष्ठपरंतप ६२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
तद्वाक्यंपार्थिवाःसर्वेहृदयैःसमपूजयन् ॥ नतत्रकश्चिद्वक्तुंहिवाचंप्राक्रामदग्रतः ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णवाक्येपंचनव
तितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्मिन्नभिहितेवाक्येकेशवेनमहात्मना ॥ स्तिमिताहृष्टरोमाणआसन्सर्वेसभासदः १ कश्चिदुत्तरमेतेषांवक्तुंनोत्स
हतेपुमान् ॥ इतिसर्वेमनोभिस्तेचिन्तयंतिस्मपार्थिवाः २ तथातेषुचसर्वेषुतूष्णींभूतेषुराजसु ॥ जामदग्न्यइदंवाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि ३ इमांमेसोपमांवाचंशृणुसत्याम
शंकितः ॥ तांश्रुत्वाश्रेयआदत्स्वयदिसाध्वितिमन्यसे ४ राजादंभोद्भवोनामसार्वभौमःपुराऽभवत् ॥ अखिलांबुभुजेसर्वांपृथिवीमितिनःश्रुतम् ५ सस्मनित्यंनिशा
पायेप्रातरुत्थायवीर्यवान् ॥ ब्राह्मणान्क्षत्रियांश्चैवपृच्छन्नास्तेमहारथः ६ अस्तिकश्चिद्विशिष्टोवामद्विधोवाभवेद्युधि ॥ शूद्रोवैश्यःक्षत्रियोवाब्राह्मणोवाऽपिशस्त्र
भृत् ७ इतिब्रुवन्नन्वचरत्सराजापृथिवीमिमाम् ॥ दर्पेणमहतामत्तःकंचिदन्यमचिंतयन् ८ तंचवैद्याअकृपणाब्राह्मणाःसर्वतोऽभयाः ॥ प्रत्यषेधंतराजानंश्लाघमानं
पुनःपुनः ९ निषिध्यमानोऽप्यसकृत्पृच्छत्येवसवैद्विजान् ॥ अतिमानंश्रियामत्तंतमूचुर्ब्राह्मणास्तदा १० तपस्विनोमहात्मानोवेदप्रत्ययदर्शिनः ॥ उदीर्यमाणं
राजानंक्रोधदीप्ताद्विजातयः ११ अनेकजयिनौसंख्येयौवैपुरुषसत्तमौ ॥ तयोस्त्वंनसमोराजन्भविताऽसिकदाचन १२ एवमुक्तःसराजातुपुनःपप्रच्छतान्
द्विजान् ॥ क्वतौवीरौक्वजन्मानौकिंकर्माणौचकौचतौ १३ ॥ ब्राह्मणाऊचुः ॥ नरोनारायणश्चैवतापसावितिनःश्रुतम् ॥ आयातौमानुषेलोकेताभ्यांयुद्ध्यस्व
पार्थिव १४ श्रूयेतेतौमहात्मानौनरनारायणावुभौ ॥ तपोघोरमनिर्देश्यंतप्यतेगंधमादने १५ सराजामहतींसेनांयोजयित्वाषडंगिनीम् ॥ अमृष्यमाणःसंप्रायाद्य
त्रतावपराजितौ १६ सगत्वाविषमंघोरंपर्वतंगंधमादनम् ॥ मृगयाणोऽन्वगच्छत्तौतापसौवनमाश्रितौ १७ तौदृष्ट्वाक्षुत्पिपासाभ्यांकृशौधमनिसंततौ ॥ शीतवा
तातपैश्चैवकर्शितौपुरुषोत्तमौ १८ अभिगम्योपसंगृह्यपर्यपृच्छदनामयम् ॥ तमर्चित्वामूलफलैरासनेनोदकेनच १९ न्यमंत्रयेतांराजानंकिंकार्यंक्रियतामिति ॥ तत
स्तामानुपूर्वींसपुनरेवान्वकीर्तयत् २० बाहुभ्यांमेजिताभूमिर्निहताःसर्वशत्रवः ॥ भवद्भ्यांयुद्धमाकांक्षन्नुपयातोऽस्मिपर्वतम् २१ आतिथ्यंदीयतामेतत्कांक्षितंमेचिरं
प्रति ॥ नरनारायणावूचतुः ॥ अपेतक्रोधलोभोऽयमाश्रमोराजसत्तम २२

 योऽस्मात्सैक्यापरोक्ष्यंतदेवद्रष्टुंशीलंयेषांते ११ । १२ । १३ । १४ तप्यतेताभ्यामितिशेषः १५ षडंगिनीं रथनागाश्वपादातशकटोष्ट्रवतीम् १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ काकुदीकमित्यादयोऽष्टावस्त्रजातयः येनास्त्रेणाभिभूतास्थगजादीनांकुक्षे वशेरतेतत्काकुदीकंप्रस्वापनंनाम येनशुकनलिकान्यायेनअभयेऽपिभयदर्शिनोहयरथादिपादेषुगाढंश्लिष्यंतितत्शुकंमोहनंनाम येनस्वर्गनगरंपश्यतितन्नाकंउन्मादनंनाम येनक्षिप्तमात्रेणानुविद्धास्त्रासात्शकृन्मूत्रं

॥ ८७ ॥ नह्यस्मिन्नाश्रमेयुद्धंकुतःशस्त्रंकुतोऽनृजुः ॥ अन्यत्रयुद्धमाकांक्षबहवःक्षत्रियाःक्षितौ २३ ॥ रामउवाच ॥ उच्यमानस्तथाऽपिस्मभूयएवाभ्यभाषत ॥ पुनःपुनः क्षम्यमाणःसांत्व्यमानश्चभारत २४ दंभोद्भवोयुद्धमिच्छन्नाह्वयत्येवतापसौ ॥ ततोनरस्त्विषीकाणांमुष्टिमादायभारत २५ अब्रवीदेहियुद्धयस्वयुद्धकामुकक्षत्रिय ॥ सर्वशस्त्राणिचादत्स्वयोजयस्वचवाहिनीम् २६ अहंहितेविनेष्यामियुद्धश्रद्धामितःपरम् ॥ दंभोद्भवउवाच ॥ यद्येतदस्त्रमस्मासुयुक्तंतापसमन्यसे २७ एतेनापित्वयायोत्स्येयुद्धार्थीह्यहमागतः ॥ रामउवाच ॥ इत्युक्त्वाशरवर्षेणसर्वतःसमवाकिरत् २८ दंभोद्भवस्तापसंतंजिघांसुःसहसैनिकः ॥ तस्यतानस्यतोघोरानिषून्परतनुच्छिदः २९ कदर्थीकृत्यसमुनिरिषीकाभिःसमार्पयत् ॥ ततोऽस्मैप्रासृजद्घोरमैषीकमपराजितः ३० अस्त्रमप्रतिसंधेयंतदद्भुतमिवाभवत् ॥ तेषामक्षीणिकर्णांश्चनासिकाश्चैवमायया ३१ निमित्तवेधीसमुनिरिषीकाभिःसमार्पयत् ॥ सदृष्ट्वाश्वेतमाकाशमिषीकाभिःसमाचितम् ३२ पादयोर्न्यपतद्राजास्वस्तिमेस्त्विवतिचाब्रवीत् ॥ तमब्रवीन्नरोराजन्शरण्यःशरणैषिणाम् ३३ ब्रह्मण्योभवधर्मात्मामाचस्मैवंपुनःकृथाः ॥ नैतादृक्पुरुषोराजन्क्षत्रधर्ममनुस्मरन् ३४ मनसान्नृपशार्दूलभवेत्परपुरंजयः ॥ माचदर्पसमाविष्टःक्षेप्सीःकांश्चित्कथंचन ३५ अल्पीयांसंविशिष्टंवातत्तेराजन्समाहितम् ॥ कृतप्रज्ञोवीतलोभोनिरहंकारआत्मवान् ३६ दांतःक्षांतोमृदुःसौम्यप्रजाःपालयपार्थिव ॥ मास्मभूयःक्षिपेःकंचिदविदित्वाबलाबलम् ३७ अनुज्ञातःस्वस्तिगच्छमैवंभूयःसमाचरेः ॥ कुशलंब्राह्मणान्पृच्छेरावयोर्वचनाद्भृशम् ३८ ततोराजातयोःपादावभिवाद्यमहात्मनोः ॥ प्रत्याजगामस्वपुरंधर्मंचैवाचरद्भृशम् ३९ सुमहच्चापितत्कर्मयन्नरेणकृतंपुरा ॥ ततोगुणैःसुबहुभिःश्रेष्ठोनारायणोऽभवत् ४० तस्माद्यावद्धनुःश्रेष्ठेगांडीवेऽस्त्रंनयुज्यते ॥ तावत्त्वंमानमुत्सृज्यगच्छराजन्धनंजयम् ४१ काकुदीकंशुकंनाकमक्षिसंतर्जनंतथा ॥ संतानंनर्तकंघोरमास्यमोदकमष्टमम् ४२ एतैर्विद्धाःसर्वएवमरणंयांतिमानवाः ॥ कामक्रोधौलोभमोहौमदमानौतथैवच ४३ मात्सर्याहंकृतीचैवक्रमादेतउदाहृताः ॥ उन्मत्ताश्चविचेष्टंतेनष्टसंज्ञाविचेतसः ४४ स्वपंतिचप्लवंतेचच्छर्दयंतिचमानवाः ॥ मूत्रयंतेचसततंरुदंतिचहसंतिच ४५ निर्मातासर्वलोकानामीश्वरःसर्वकर्मवित् ॥ यस्यनारायणोबंधुरर्जुनोदुःसहोयुधि ४६ कस्तमुत्सहतेजेतुंत्रिषुलोकेषुभारत ॥ वीरंकपिध्वजंजिष्णुंयस्यनास्तिसमोयुधि ४७ असंख्येयागुणाःपार्थेतद्विशिष्टोजनार्दनः ॥ त्वमेवभूयोजानासिकुंतीपुत्रंधनंजयम् ४८

स्रवंतितत्अक्षिसंतर्जनंत्रासनंनाम संतानंअविच्छेदेनशस्त्राणांवृष्टिकरं ऐंद्रादिदिव्यं नर्तकंनर्तनकरंपैशाचं घोरंकदनकरंराक्षसं आस्यमोदकंयेनाभिहताःमुखेपाषाणंदत्वामरणार्थमेवप्रतिष्ठंतेतत्याम्यंनाम अत्रैवउन्मत्ताश्चेतिश्लोकोक्तादोषायथायोग्यंसंबंधनीयाः ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४९ । ५० । ५१ । ५२ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ॥ जामदग्न्येति १ अव्ययः अपचयशून्यः २ प्रभवत्यस्मादितिप्रभुर्जगत उपादानकारणंघटस्येवमृत्पिंडः ३ निमित्तमरणाइति । नाशवंतइत्यर्थः पाठांतरेनिमित्तकारणानि चक्रचीवरकुलालादिस्थानीयानि ४ । ५ । ६ तरुणाइति । भोगकालेयुद्धेनमरणंमाप्राप्नुवंतीत्यर्थः ७

नरनारायणौयौतौताववार्जुनकेशवौ ॥ विजानीहिमहाराजप्रवीरौपुरुषोत्तमौ ४९ यद्येतदेवंजानासिनचमामभिशंकसे ॥ आर्यांमतिंसमास्थायशाम्यभारतपांडवैः ५० अथचेन्मन्यसेश्रेयोनमेभेदोभवेदिति ॥ प्रशाम्यभरतश्रेष्ठमाचयुद्धेमनःकृथाः ५१ भवतांचकुरुश्रेष्ठकुलंबहुमतंभुवि ॥ तत्तथैवास्तुभद्रंतेस्वार्थमेवोपचिंतय ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिदंभोद्भवोपाख्यानेषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ जामदग्न्यवचःश्रुत्वा कण्वोऽपिभगवानृषिः ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि १ ॥ कण्वउवाच ॥ अक्षयश्चाव्ययश्चैवब्रह्मालोकपितामहः ॥ तथैवभगवंतौतौनरनारायणावृषी २ आदित्यानांहिसर्वेषांविष्णुरेकःसनातनः ॥ अजय्यश्चाव्ययश्चैवशाश्वतःप्रभुरीश्वरः ३ निमित्तमरणाश्चान्येचंद्रसूर्यौमहीजलम् ॥ वायुरग्निस्तथाऽकाशंग्रहास्तारागणास्तथा ४ तेचक्षयांतेजगतोहित्वालोकत्रयंसदा ॥ क्षयंगच्छंतिवैसर्वेसृज्यंतेचपुनःपुनः ५ मुहूर्तमरणास्त्वन्येमानुषामृगपक्षिणः ॥ तैर्यग्योन्यश्चयेचान्येजीवलोकचरास्तथा ६ भूयिष्ठेनतुराजानःश्रियंभुक्त्वाऽऽयुषःक्षये ॥ तरुणाःप्रतिपद्यंतेभोक्तुंसुकृतदुष्कृते ७ सभवान्धर्मपुत्रेणशमंकर्तुमिहार्हति ॥ पांडवाःकुरवश्चैवपालयंतुवसुंधराम् ८ बलवानहमित्येवनमंतव्यंसुयोधन ॥ बलवंतोबलिभ्योहिदृश्यंतेपुरुषर्षभ ९ नबलंबलिनांमध्येबलंभवतिकौरव ॥ बलवंतोहितेसर्वेपांडवादेवविक्रमाः १० अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ मातलेर्दातुकामस्यकन्यांमृगयतोवरम् ११ मतस्त्रिलोकराजस्यमातलिर्नामसारथिः ॥ तस्यैकैवकुलेकन्यारूपतोलोकविश्रुता १२ गुणकेशीतिविख्यातानाम्नासादेवरूपिणी ॥ श्रियाचवपुषाचैवस्त्रियोऽन्याःसाऽतिरिच्यते १३ तस्याःप्रदानसमयंमातलिःसहभार्यया ॥ ज्ञात्वाविमम‍ृशेराजंस्तत्परःपरिचिंतयन् १४ धिक्खल्वलघुशीलानामुच्छ्रितानांयशस्विनाम् ॥ नराणांमृदुसत्वानांकुलेकन्याप्ररोहणम् १५ मातुःकुलंपितृकुलंयत्रचैवप्रदीयते ॥ कुलत्रयंसंशयितंकुरुतेकन्यकासताम् १६ देवमानुषलोकौद्वौमानुषेणैवचक्षुषा ॥ अवगाह्यैवविचितौनचमेरोचतेवरः १७ ॥ कण्वउवाच ॥ नदेवान्नैवदितिजान्नगंधर्वान्नमानुषान् ॥ अरोचयद्वरकृतेतथैवबहुलानृषीन् १८ भार्ययाऽनुससंमंत्र्यसहरात्रौसुधर्मया ॥ मातलिर्नागलोकायचकारगमनेमतिम् १९ नमेदेवमनुष्येषुगुणकेश्याःसमोवरः ॥ रूपतोदृश्यतेकश्चिन्नागेषुभविताध्रुवम् २० इत्यामंत्र्यसुधर्मांसकृत्वाचाभिप्रदक्षिणम् ॥ कन्यांशिरस्युपाघ्रायप्रविवेशमहीतलम् २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिमातलिवरान्वेषणेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

८ । ९ बलंसैन्यं बलिनांऔरसबलवतां बलंसामर्थ्येनभवति १० मातलेरितिहासमितिसंबंधः ११ । १२ । १३ । १४ उच्छ्रितानांमहत्त्वयाल्पातानाम् १५ । १६ चक्षुषाज्ञानेनविचितौअन्वेषितौ १७ १८ । १९ । २० । २१ ॥इतिश्रीउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मातलिरिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ यंतुःयंतारंमातलिंप्रति ९ । १० गोपतेःवारिपतेः ' भूवाग्वारिषुगौर्मता ' इतिविश्वः ११ । १२ द्वितीयांसोमपुत्रीं तयाअदित्याःपुत्रःसूर्यःश्रेष्ठःकृतः भर्ताकृतः १३ वारुण्यंवारुण्यासुरायाइदंवारुण्यं सुराविद्यतेयेषांतेसुराः १४ । १५ विवर्ततेप्रक्षिप्तान्यपिपुनःपुनःप्रहर्तुर्हस्तमायांति १६ जात्यःजातीयाः पूर्वदैवतानिपूर्वदेवाःदैत्याः सर्वेतिपाठेनिर्मिताःनिश्चये नप्रक्षिप्ताः १७ अग्निरिति । हविष्मताऽग्निनाआविद्धंरुद्धं विष्णुचक्रमप्यत्रभयंनास्तीत्यर्थः १८ गांडीखड्गाख्यःपशुविशेषः तस्यविकारोगांडीमयः तस्यहिपशूनांवापृष्ठवंशस्यधनुःकर्तुंशक्यं यतःगां

॥ कण्वउवाच ॥ मातलिस्तुव्रजन्मार्गेनारदेनमहर्षिणा ॥ वरुणंगच्छताद्रष्टुंसमागच्छद्यदृच्छया १ नारदोऽथाब्रवीदेनंक्वभवान्गंतुमुद्यतः ॥ स्वेनवासूतकार्येणशासनाद्वाशतक्रतोः २ मातलिर्नारदेनैवंसंपृष्टःपथिगच्छता ॥ यथावत्सर्वमाचष्टस्वकार्यंनारदंप्रति ३ तमुवाचाथसमुनिर्गच्छावःसहिताविति ॥ सलिलेशदिदृक्षार्थमहमप्युद्यतोदिवः ४ अहंतेसर्वमाख्यास्येदर्शयन्वसुधातलम् ॥ दृष्ट्वातत्रवरंकंचिद्रोचयिष्यावमातले ५ अवगाह्यतुतौभूमिमुभौमातलिनारदौ ॥ ददृशातेमहात्मानौलोकपालमपांपतिम् ६ तत्रदेवर्षिसदृशींपूजांसप्रापनारदः ॥ महेंद्रसदृशींचैवमातलिःप्रत्यपद्यत ७ तावुभौप्रीतमनसौकार्यवंतौनिवेद्यह ॥ वरुणेनाभ्यनुज्ञातौनागलोकंविचेरतुः ८ नारदःसर्वभूतानामंतर्भूमिनिवासिनाम् ॥ जानंश्चकारव्याख्यानंयंतुःसर्वमशेषतः ९ ॥ नारदउवाच ॥ दृष्टस्तेवरुणःसुतपुत्रपौत्रसमावृतः ॥ पश्योदकपतेःस्थानंसर्वतोभद्रमृद्धिमत् १० एषपुत्रोमहाप्राज्ञोवरुणस्येहगोपतेः ॥ एषवैशीलवृत्तेनशौचेनचविशिष्यते ११ एषोऽस्यपुत्रोऽभिमतःपुष्करःपुष्करेक्षणः ॥ रूपवान्दर्शनीयश्चसोमपुत्र्यावृतःपतिः १२ ज्योत्स्नाकालीतियामाहुर्द्वितीयांरूपतःश्रियम् ॥ अदित्याश्चैवयःपुत्रोज्येष्ठःश्रेष्ठःकृतःस्मृतः १३ भवनंपश्यवारुण्यंयदेतत्सर्वकांचनम् ॥ यत्प्राप्यसुरतांप्राप्ताःसुराःसुरपतेःसखे १४ एतानिहृतराज्यानांदैतेयानांस्ममातले ॥ दीप्यमानानिदृश्यंतेसर्वप्रहरणान्युत १५ अक्षयाणिकिलैतानिविवर्ततेस्ममातले ॥ अनुभावप्रयुक्तानिसुरैरवजितानिह १६ अत्रराक्षसजात्यश्चदैत्यजात्यश्चमातले ॥ दिव्यप्रहरणाश्चासन्पूर्वदैवतनिर्मिताः १७ अग्निरेषमहार्चिष्मान्जागर्तिवारुणेहृदे ॥ वैष्णवंचक्रमाविद्धंविधूमेनहविष्मता १८ एषगांडीमयश्चापोलोकसंहारसंभृतः ॥ रक्ष्यतेदैवतैर्नित्यंयतस्तद्गांडिवंधनुः १९ एषकृत्येसमुत्पन्नेतत्तद्धारयतेबलम् ॥ सहस्रशतसंख्येनप्राणेनसततंध्रुवः २० अशास्यानपिशास्त्येषरक्षोबंधुषुराजसु ॥ सृष्टःप्रथमतश्चंडोब्रह्मणाब्रह्मवादिना २१ एतच्छत्रंनरेंद्राणांमहच्चक्रेणभासितम् ॥ पुत्राःसलिलराजस्यधारयंतिमहोदयम् २२ एतत्सलिलराजस्यच्छत्रंछत्रगृहेस्थितम् सर्वतःसलिलंशीतंजीमूतइववर्षति २३

डीमयत्वादेवतद्गांडीवंनामधनुरभूत् गांडीशब्दाद्विकारार्थोवप्रत्ययःकल्प्यतइतिभावः गांडीवज्रग्रंथिस्तन्मयइत्यन्ये १९ एषचापःकृत्येअभेद्यभेदने तत्तत्तावत्तावत्प्राणेनबलेन सर्वदालक्षचापतुल्यबलोऽप्ययंचापःकार्यकालेऽधिकबलोऽपिभवतीत्यनंतबलइत्यर्थः २० रक्षोबंधुषुरक्षस्तुल्येषु २१ एतच्छत्रंधनुः चक्रेणचक्रादपि । एतच्छात्रंनरेंद्राणांमहच्छुक्रेणभाषितमितिपाठे नीतिशास्त्रं शुक्रेणकाव्येन छत्रेण्पोतिवापाठः २२ । २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मूर्छितंअभिभूतंआवृतमितियावत् येनहेतुनाजनोऽस्यदर्शनंनार्छतिनप्राप्नोति २४ । २५ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ एतदिति १ अद्भिः समंप्राप्ताःजलवेगेनानीताः २ व्यापारेणयत्नेन धृतःमर्यादायांस्थापितः अन्यथासद्यःकृत्स्नंसमुद्रंलोकांश्चदहेत् आत्मानंनिबद्धंदेवैरितिशेषः समबुद्ध्यतअग्निरित्यर्थः धृतात्मेतिसंधिरार्षः ३ निहितंस्थापितं अतःसोमस्येति । कंदुकाकारंभूगोलंप्रदक्षिणीकुर्वतःसूर्यस्यसोमस्यवाकेनचिद्भूगोलप्रदेशेनआवरणात्कदाचिददर्शनंभवति सैवतेषांरात्रिः । येतुगोलस्यशिरसिअधस्ताच्चतिष्ठंतितेसर्वदैवसूर्यादीन्पश्यंति तत्रजलमयंचंद्रमंडलंसूर्यरश्मिभिस्तैजसैःप्रकाश्यते तयोश्चयथायथाविप्रकर्षःतथातथाऽधिकंचंद्रोऽवभासते यथायथासन्निकर्षःतथातथाऽधिकंसूर्यपुरोवर्तिभिरग्न्यादिभिर्देवताभिस्तिरोधीयतेऽस्मद्दृष्ट्या ।

एतच्छत्रात्परिभ्रष्टंसलिलंसोमनिर्मलम् ॥ तमसामूर्छितंभातियेननार्छतिदर्शनम् २४ बहून्यद्भुतरूपाणिद्रष्टव्यानीहमातले ॥ तवकार्यावरोधस्तुतस्माद्गच्छाव माचिरम् २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्या० मातलिवरान्वेषणेऽष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ एतत्तुनागलोकस्यनाभिस्थाने स्थितंपुरम् ॥ पातालमितिविख्यातंदैत्यदानवसेवितम् १ इदमद्भिःसमंप्राप्तायेकेचिज्जंगमाः ॥ प्रविशंतोमहानादंनदंतिभयपीडिताः २ अत्रासुरोऽग्निः सततंदीप्यतेवारिभोजनः ॥ व्यापारेणधृतात्मानंनिबद्धंसमबुध्यत ३ अत्रामृतंसुरैःपीत्वानिहितंनिहतारिभिः ॥ अतःसोमस्यहानिश्चवृद्धिश्चैवप्रदृश्यते ४ अत्रादित्योहयशिराःकालेपर्वणिपर्वणि ॥ उत्तिष्ठतिसुवर्णाख्यंवाग्भिरापूरयन्जगत् ५ यस्मादलंसमस्तास्ताःपतंतिजलमूर्तयः ॥ तस्मात्पातालमित्येवख्यायते पुरमुत्तमम् ६ ऐरावणोऽस्मात्सलिलंगृहीत्वाजगतोहितः ॥ मेघेष्वामुंचतेशीतंयन्महेंद्रःप्रवर्षति ७ अत्रनानाविधाकारास्तिमयोनैकरूपिणः ॥ अप्सुसोमप्रभांपीत्वावसंतिजलचारिणः ८ अत्रसूर्यांशुभिर्भिन्नाःपातालतलमाश्रिताः ॥ मृताहिदिवसेसूतपुनर्जीवंतितेनिशि ९ उदयन्नित्यशश्चात्रचंद्रमारश्मिबाहुभिः ॥ अमृतंस्पृश्यसंस्पर्शात्संजीवयतिदेहिनः १० अत्रतेधर्मनिरताबद्धाःकालेनपीडिताः ॥ दैतेयानिवसंतिस्मवासवेनहृतश्रियः ११ अत्रभूतपतिर्नामसर्वभूतमहेश्वरः ॥ भूतयेसर्वभूतानामचरत्तपउत्तमम् १२ अत्रगोव्रतिनोविप्राःस्वाध्यायाम्नायकर्शिताः ॥ त्यक्तप्राणाजितस्वर्गानिवसंतिमहर्षयः १३ यत्रतत्रशयोनित्यंयेनकेनचिदाशितः ॥ येनकेनचिदाच्छन्नःसगोव्रतइहोच्यते १४ ऐरावणोनागराजोवामनःकुमुदोऽञ्जनः ॥ प्रसूताःसुप्रतीकस्यवंशेवारणसत्तमाः १५ पश्य यद्यत्रतेकश्चिद्रोचतेगुणतोवरः ॥ वरयिष्यामितंगत्वायत्नमास्थायमातले १६

एतदेवाभिलक्ष्य ' प्रथमांपिबतेवह्निर्द्वितीयांपिबतेरविः ' इत्यादिशास्त्रंप्रवृत्तं । पानंचेहसान्निध्यादाप्यायनमात्रं पातालनाभिस्थानांतुमेरुशिखरस्थानामिवसर्वदासंपूर्णएवचंद्रोऽवभासते । तद्दृश्यप्रदेशेऽन्यापावरणाभावात् अतःस्थानात्चंद्रस्यह्रासवृद्धीप्रदृश्येतेइतिविरुद्धलक्षणयानदृश्येतेइत्यर्थः । नदृश्यतेइत्येवपाठोलेखकप्रमादाद्भ्रष्टोवा ४ आदित्योऽदितेःपुत्रोविष्णुर्हयग्रीवरूपीसुवर्णाख्यंजगत्वेदरूपीनामात्मकःप्रपंचः । ' नामवाऋग्वेदः ' इत्यादिश्रुतेः तंवाग्भिरापूरयन्उत्तिष्ठतिवेदाध्यायिनांध्वनिंउपबृंहयितुमाविर्भवतीत्यर्थः ५ जलमूर्तयश्चंद्राद्याःपतंतिचंद्रकांतवज्जलंस्रवंतिअतोऽयंपतज्जलइतिवक्तव्येपातालइत्यर्थः ६ । ७ । ८ प्रदेशांतरंगत्वाऽऽह अत्रसूर्यांशुभिरिति । दिवसेऽस्मदीयरात्रौ निशिअस्मदीयदिवसे ९ । १० । ११ । १२ स्वाध्यायाम्नायोवेदपाठः १३ गोव्रतंव्याचष्टे यत्रेति १४ । १५ । १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आप्रजानांनिसर्गात्प्रजोत्पत्तिमारभ्य १७ जातिर्जन्म निसर्गस्वभावं ततःपूर्वमुत्पन्नस्यकस्यचिदभावात् १८ । १९ । २० ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥
हिरण्येति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० शैलानिशिलामयानि ११ । १२ । १३ आक्रीडान्क्रीडास्थानानि १४ । १५ । १६ । १७ । १८ आत्मानंअहिंसापरंजानामि हिंसात्म

अंडमेतज्जलेन्यस्तंदीप्यमानमिवश्रिया ॥ आप्रजानांनिसर्गाद्वैनोद्भिद्यतिनसर्पति १७ नास्यजातिंनिसर्गंवाकथ्यमानंशृणोमिवै ॥ पितरंमातरंचापिनास्यजा
नातिकश्चन १८ अतःकिलमहानग्निरंतकालेसमुत्थितः ॥ धक्ष्यतेमातलेसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम् १९ मातलिस्त्वब्रवीच्छ्रुत्वानारदस्याथभाषितम् ॥ नमेऽत्ररो
चतेकश्चिदन्यतोव्रजमाचिरम् २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेऊनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ हिरण्य
पुरमित्येतत्ख्यातंपुरवरंमहत् ॥ दैत्यानांदानवानांचमायाशतविचारिणाम् १ अनल्पेनप्रयत्नेननिर्मितंविश्वकर्मणा ॥ मयेनमनसासृष्टंपातालतलमाश्रितम् २
अत्रमायासहस्राणिविकुर्वाणामहौजसः ॥ दानवानिवसंतिस्मशूरादत्तवराःपुरा ३ नैतेशक्रेणनान्येनयमेनवरुणेनवा ॥ शक्यंतेवशमानेतुंतथैवधनदेनच ४ असु
राःकालखंजाश्चतथाविष्णुपदोद्भवाः ॥ नैर्ऋतायातुधानाश्चब्रह्मपादोद्भवाश्चये ५ दंष्ट्रिणोभीमवेगाश्चवातवेगपराक्रमाः ॥ मायावीर्योपसंपन्नानिवसंत्यत्रमातले ६
निवातकवचानामदानवायुद्धदुर्मदाः ॥ जानासिचयथाशक्रोनैतान्शक्नोतिबाधितुम् ७ बहुशोमातलेत्वंचतवपुत्रश्चगोमुखः ॥ निर्भग्नोदेवराजश्चसहपुत्रःशची
पतिः ८ पश्यवेश्मानिरौक्माणिमातलेराजतानिच ॥ कर्मणाविधियुक्तेनयुक्तान्युपगतानिच ९ वैदूर्यमणिचित्राणिप्रवालरुचिराणिच ॥ अर्कस्फटिकशुभ्राणि
वज्रसारोज्ज्वलानिच १० पार्थिवानीवचाभांतिपद्मरागमयानिच ॥ शैलानीवचदृश्यंतेदारवाणीवचाप्युत ११ सूर्यरूपाणिचाभांतिदीप्ताग्निसदृशानिच ॥ मणि
जालविचित्राणिप्रांशूनिनिबिडानिच १२ नैतानिशक्यंनिर्देष्टुंरूपतोद्रव्यतस्तथा ॥ गुणतश्चैवसिद्धानिप्रमाणगुणवंतिच १३ आक्रीडान्पश्यदैत्यानांतथैवशय
नान्युत ॥ रत्नवंतिमहार्हाणिभाजनान्यासनानिच १४ जलदाभांस्तथाशैलांस्तोयप्रस्रवणानिच ॥ कामपुष्पफलांश्चापिपादपान्कामचारिणः १५ मातलेक
श्चिदत्रापिरुचिरस्तेवरोभवेत् ॥ अथवाऽन्यांदिशंभूमेर्गच्छावयदिमन्यसे १६ मातलिस्त्वब्रवीदेनंभाषमाणंतथाविधम् ॥ देवर्षेनैवमेकार्यंविप्रियंत्रिदिवौकसाम्
१७ नित्यानुषक्तवैराहिभ्रातरोदेवदानवाः ॥ परपक्षेणसंबंधंरोचयिष्याम्यहंकथम् १८ अन्यत्रसाधुगच्छावद्रष्टुंनार्हामिदानवान् ॥ जानामितवचात्मानंहिंसात्म
कमनंतथा १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेशततमोध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ नारदउवाच ॥ अयंलोकःसुपर्णानांप
क्षिणांपन्नगाशिनाम् ॥ विक्रमेगमनेभारेनैषामस्तिपरिश्रमः १

नांतथाहिंसात्मकमनंहिंसाप्रधानानांदैत्यानांकमनंअपेक्षणीयंचहिंसोदर्कतयाजानामि अन्येतुदिस्सात्मकमलंतथेतिपाठंप्रकल्प्य दिसात्मकंदानेच्छाप्रचुरंअलंअत्यर्थंइतिन्याचक्षते १९ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्व
णिनीलकंठीये भारतभावदीपे शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ॥ अयमिति १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ प्रसृत्याप्रकृष्टगत्या जवेनवृद्धिंमंतीत्यर्थः ३ । ४ । ५ निर्घृणाःनिर्दयाः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ ॥ ॥ इदंरसातलमिति १ । २ वदनात्मुखादुदतिष्ठततेनमुखजेनब्राह्मणेनतस्याएककुलत्वं यथोक्तं 'ब्राह्मणाश्चैवगावश्चकुलमेकंद्विधाकृतम्' इति

वैनतेयसुतैःसूतषड्भिस्ततमिदंकुलम् ॥ सुमुखेनसुनाम्नाचसुनेत्रेणसुवर्चसा २ सुरुचापक्षिराजेनसुबलेनचमातले ॥ वर्धितानिप्रसृत्यावैविनताकुलकर्तृभिः ३ पक्षिराजाभिजात्यानांसहस्राणिशतानिच ॥ कश्यपस्यततोवंशेजातैर्भूतिविवर्धनैः ४ सर्वेह्येतेश्रियायुक्ताःसर्वेश्रीवत्सलक्षणाः ॥ सर्वेश्रियमभीप्संतोधारयंतिबलान्युत ५ कर्मणाक्षत्रियाश्चैतेनिर्घृणाभोगिभोजिनः ॥ ज्ञातिसंक्षयकर्तृत्वाद्ब्राह्मण्यंनलभंतिवै ६ नामानिचैषांवक्ष्यामियथाप्राधान्यतःशृणु ॥ मातलेश्लाघ्यमेतद्धिकुलंविष्णुपरिग्रहम् ७ दैवतंविष्णुरेतेषांविष्णुरेवपरायणम् ॥ हृदिचैषांसदाविष्णुर्विष्णुरेवसदागतिः ८ सुवर्णचूडोनागाशीदारुणश्चंडतुंडकः ॥ अनिलश्चानलश्चैवविशालाक्षोऽथकुंडली ९ पंकजिद्वज्रविष्कंभोवैनतेयोऽथवामनः ॥ वातवेगोदिशाचक्षुर्निमेषोऽनिमिषस्तथा १० त्रिरावःसप्तरावश्चवाल्मीकिर्दीपकस्तथा ॥ दैत्यद्वीपःसरिद्वीपःसारसःपद्मकेतनः ११ सुमुखश्चित्रकेतुश्चचित्रबर्हस्तथाऽनघः ॥ मेषहृत्कुमुदोदक्षःसर्पांतःसोमभोजनः १२ गुरुभारःकपोतश्चसूर्यनेत्रश्चिरांतकः ॥ विष्णुधर्माकुमारश्चपरिबर्होहरिस्तथा १३ सुस्वरोमधुपर्कश्चहेमवर्णस्तथैवच ॥ मालायोमातरिश्वाचनिशाकरदिवाकरौ १४ एतेप्रदेशमात्रेणमयोक्तागरुडात्मजाः ॥ प्राधान्यतस्तेयशसाकीर्तिताःप्राणिनश्चये १५ यद्यत्रनरुचिःकाचिदेहिगच्छावमातले ॥ तंनयिष्यामिदेशंत्वांवरंयत्रोपलप्स्यसे १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेएकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ इदंरसातलंनामसप्तमंपृथिवीतलम् ॥ यत्रास्तेसुरभिर्मातागवाममृतसंभवा १ क्षरंतीसततंक्षीरंपृथिवीसारसंभवम् ॥ षण्णांरसानांसारेणरसमेकमनुत्तमम् २ अमृतेनाभितृप्तस्यसारमुद्गिरतःपुरा ॥ पितामहस्यवदनादुदतिष्ठदनिंदिता ३ यस्याःक्षीरस्यधारायानिपतंत्यामहीतले ॥ ह्रदःकृतःक्षीरनिधिःपवित्रंपरमुच्यते ४ पुष्पितस्येवफेनेनपर्यंतमनुवेष्टितम् ॥ पिबंतोनिवसंत्यत्रफेनपामुनिसत्तमाः ५ फेनपानामतेख्याताःफेनाहाराश्चमातले ॥ उग्रेतपसिवर्ततेयेषांबिभ्यतिदेवताः ६ अस्याश्चतस्रोधेन्वोऽन्यादिक्षुसर्वासुमातले ॥ निवसंतिदिशांपाल्योधारयंत्योदिशःस्मताः ७ पूर्वांदिशंधारयतेसुरूपानामसौरभी ॥ दक्षिणांहंसिकानामधारयत्यपरांदिशम् ८ पश्चिमावारुणीदिक्चधार्यतेवैसुभद्रया ॥ महानुभावयानित्यंमातलेविश्वरूपया ९ सर्वकामदुघानामधेनुर्धारयतेदिशम् ॥ उत्तरांमातलेधर्म्यांतथैलविलसंज्ञिताम् १० आसांतुपयसामिश्रंपयोनिर्मथ्यसागरे ॥ मंथानंमंदरंकृत्वादेवैरसुरसंहितैः ११ उद्धृतावारुणीलक्ष्मीरमृतंचापिमातले ॥ उच्चैःश्रवाश्चाश्वराजोमणिरत्नंचकौस्तुभम् १२

३ । ४ फेनेनपुष्पितस्येवश्वेतस्यास्यपर्यंतंतीरप्रदेशंफेनेनैवानुवेष्टितंपिबंतःसादरमवलोकयंतएववसंति तेनैवफेनपाइत्युच्यंते ५ एतेभ्योऽन्येफेनाहाराश्चेत्यर्थः ६ । ७ । ८ । ९ इलविलस्येमामैलविलसंज्ञिताम् १० असुरसंहितैः असुरसहितैः ११ । १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 सुधेति । सर्पपितृदेवानांतत्तद्योग्याहाररूपंपयःक्षरतीत्यर्थः सुधाल्सर्पस्यभोजनं स्वधाभोजिनःपितरः अमृताशेषुदेवेषु १३ । १४ परिवासःनिवासः सुखःसुखकरः १५ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारत

सुधाहारेषुचसुधांस्वधाभोजिषुचस्वधाम् ॥ अमृतंचामृताशेषुसुरभीक्षरतेपयः १३ अत्रगाथापुरागीतारसातलनिवासिभिः ॥ पौराणीश्रूयतेलोकेगीयतेयामनी
 षिभिः १४ ननागलोकेनस्वर्गेनविमानेत्रिविष्टपे ॥ परिवासःसुखस्तादृग्रसातलतलेयथा १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि मातलिवरान्वेषणे
द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ इयंभोगवतीनामपुरीवासुकिपालिता ॥ यादृशीदेवराजस्यपुरीवर्याऽमरावती १ एषशेषःस्थितोनागोयेने
यंधार्यतेसदा ॥ तपसालोकमुख्येनप्रभावसहितामही २ श्वेताचलनिभाकारोदिव्याभरणभूषितः ॥ सहस्रंधारयन्मूर्ध्नांज्वालाजिह्वोमहाबलः ३ इहनानाविधाकारा
नानाविधविभूषणाः ॥ सुरसायाःसुतानागानिवसंतिगतव्यथाः ४ मणिस्वस्तिकचक्रांकाःकमंडलुकलक्षणाः ॥ सहस्रसंख्याबलिनःसर्वेरौद्राःस्वभावतः ५ सहस्र
शिरसःकेचित्केचित्पंचशताननाः ॥ शतशीर्षास्तथाकेचित्केचित्त्रिशिरसोऽपिच ६ द्विपंचशिरसःकेचित्केचित्सप्तमुखास्तथा ॥ महाभोगामहाकायाःपर्वताभोग
भोगिनः ७ बहूनीहसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ नागानामेकवंशानांयथाश्रेष्ठंतुमेशृणु ८ वासुकिस्तक्षकश्चैवकर्कोटकधनंजयौ ॥ कालीयोनहुषश्चैवकंबलाश्वत
रावुभौ ९ बाह्यकुंडोमणिर्नागस्तथैवापूरणःखगः ॥ वामनश्चैलपत्रश्चकुकुरःकुकुणस्तथा १० आर्यकोनंदकश्चैवतथाकलशपोतकौ ॥ कैलासकःपिंजरकोनागश्चैराव
तस्तथा ११ सुमनोमुखोदधिमुखःशंखोनंदोपनंदकौ ॥ आप्तःकोटरकश्चैवशिखीनिष्ठूरिकस्तथा १२ तित्तिरिर्हस्तिभद्रश्चकुमुदोमाल्यपिंडकः ॥ द्वौपद्मौपुंडरीकश्च
पुष्पोमुद्गरपर्णकः १३ करवीरःपीठरकःसंवृत्तोवृत्तएवच ॥ पिंडारोबिल्वपत्रश्चमूषिकादःशिरीषकः १४ दिलीपःशंखशीर्षश्चज्योतिष्कोऽथापराजितः ॥ कौरव्यो
धृतराष्ट्रश्चकुहुरःकृशकस्तथा १५ विरजाधारणश्चैवसुबाहुर्मुखरोजयः ॥ बधिरांधौविशुंडिश्चविरसःसुरसस्तथा १६ एतेचान्येचबहवःकश्यपस्यात्मजाःस्मृताः ॥
मातलेपश्ययद्यत्रकश्चित्तेरोचतेवरः १७ ॥ कण्वउवाच ॥ मातलिस्त्वेकमव्यग्रःसततंसंनिरीक्ष्यवै ॥ पप्रच्छनारदंतत्रप्रीतिमानिवचाभवत् १८ ॥ मातलिरुवाच ॥
स्थितोयएषपुरतःकौरव्यस्यार्यकस्यतु ॥ द्युतिमान्दर्शनीयश्चकस्यैषकुलनंदनः १९ कःपिताजननीचास्यकतमस्यैषभोगिनः ॥ वंशस्यकस्यैषमहान्केतुभूतइवस्थितः
२० प्रणिधानेनधैर्येणरूपेणवयसाचमे ॥ मनःप्रविष्टोदेवर्षेगुणकेश्याःपतिर्वरः २१ ॥ कण्वउवाच ॥ मातलिंप्रीतमनसंदृष्ट्वासुमुखदर्शनात् ॥ निवेदयामासतदामाहा
त्म्यंजन्मकर्मच २२ ॥ नारदउवाच ॥ ऐरावतकुलेजातःसुमुखोनामनागराट् ॥ आर्यकस्यमतःपौत्रोदौहित्रोवामनस्यच २३ एतस्यहिपितानागश्चिकुरोनाम
मातले ॥ नचिराद्वैनतेयेनपंचत्वमुपपादितः २४

भावदीपे द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ इयमिति १ । २ । ३ । ४ कमंडलुकलक्षणाः पानपात्रसदृशचिह्नाः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११
१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२५ । २६ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ सूतइति १ । २

ततोऽब्रवीत्प्रीतमनामातलिर्नारदंवचः ॥ एषमेरुचितस्तातजामाताभुजगोत्तमः २५ क्रियतामत्रयत्नोवैप्रीतिमानस्म्यनेनवै ॥ अस्मैनागायवैदातुंप्रियांदुहितरंमुने
२६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि मातलिवरान्वेषणेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ सूतोऽयंमातलिर्नामशक्रस्य
दयितःसुहृत् ॥ शुचिःशीलगुणोपेतस्तेजस्वीवीर्यवान्बली १ शक्रस्यायंसखाचैवमंत्रीसारथिरेवच ॥ अल्पांतरप्रभावश्चवासवेनरणेरणे २ अयंहरिसहस्रेणयुक्तंजैत्रं
रथोत्तमम् ॥ देवासुरेषुयुद्धेषुमनसैवनियच्छति ३ अनेनविजितानश्वैर्दोर्भ्यांजयतिवासवः ॥ अनेनबलभित्पूर्वंप्रहृतेप्रहरत्युत ४ अस्यकन्यावरारोहारूपेणासदृशी
भुवि ॥ सत्यशीलगुणोपेतागुणकेशीतिविश्रुता ५ तस्यास्ययत्नाच्चरतस्त्रैलोक्यममरद्युते ॥ सुमुखोभवतःपौत्रोरोचतेदुहितुःपतिः ६ यदितेरोचतेसम्यग्भुजगो
त्तममाचिरम् ॥ क्रियतामार्यकक्षिप्रंबुद्धिःकन्यापरिग्रहे ७ यथाविष्णुकुलेलक्ष्मीर्यथास्वाहाविभावसोः ॥ कुलेतवतथैवास्तुगुणकेशीसुमध्यमा ८ पौत्रस्याथभवांस्त
स्माद्गुणकेशींप्रतीच्छतु ॥ सदृशींप्रतिरूपस्यवासवस्यशचीमिव ९ पितृहीनमपिह्येनंगुणतोवरयामहे ॥ बहुमानाच्चभवतस्तथैवैरावतस्यच १० सुमुखश्चगुणैश्चैव
शीलशौचदमादिभिः ॥ अभिगम्यस्वयंकन्यामयंदातुंसमुद्यतः ११ मातलिस्तस्यसंमानंकर्तुमर्होभवानपि ॥ कण्वउवाच ॥ सतुदीनःप्रहृष्टश्चप्राहनारदमार्यकः
१२ व्रियमाणेतथापौत्रेपुत्रेचनिधनंगते ॥ कथमिच्छामिदेवर्षेगुणकेशींस्नुषांप्रति १३ ॥ आर्यकउवाच ॥ नमेनैतद्बहुमतंमहर्षेवचनंतव ॥ सखाशक्रस्यसंयुक्तःकस्या
यंनेप्सितोभवेत् १४ कारणस्यतुदौर्बल्याच्चिंतयामिमहामुने ॥ अस्यदेहकरस्तातममपुत्रोमहाद्युते १५ भक्षितोवैनतेयेनदुःखार्त्तास्तेनवैवयम् ॥ पुनरेवचतेनोक्तं
वैनतेयेनगच्छता ॥ मासेनान्येनसुमुखंभक्षयिष्यइतिप्रभो १६ ध्रुवंतथातद्भविताजानीमस्तस्यनिश्चयम् ॥ तेनहर्षःप्रनष्टोमेसुपर्णवचनेनवै १७ ॥ कण्वउवाच ॥
मातलिस्त्वब्रवीदेनंबुद्धिरत्रकृतामया ॥ जामातृभावेनवृतःसुमुखस्तवपुत्रजः १८ सोऽयंमयाचसहितोनारदेनचपन्नगः ॥ त्रिलोकेशंसुरपतिंगत्वापश्यतुवासवम्
१९ शेषेणैवास्यकार्येणप्रज्ञास्याम्यहमायुषः ॥ सुपर्णस्यविघातेचप्रयतिष्यामिसत्तम २० सुमुखश्चमयासार्धंदेवेशमभिगच्छतु ॥ कार्यसंसाधनार्थायस्वस्तितेऽ
स्तुभुजंगम २१ ततस्तेसुमुखंगृह्यसर्वएवमहौजसः ॥ ददृशुःशक्रमासीनंदेवराजंमहाद्युतिम् २२ संगत्यातत्रभगवान्विष्णुरासीच्चतुर्भुजः ॥ ततस्तत्सर्वमाचख्यौ
नारदोमातलिंप्रति २३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःपुरंदरंविष्णुरुवाचभुवनेश्वरम् ॥ अमृतंदीयतामस्मैक्रियताममरैःसमः २४ मातलिर्नारदश्चैवसुमुखश्चैववासव ॥
लभंतांभवतःकामात्काममेतंयथेप्सितम् २५

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पुरंदरोऽथसंचिंत्यवैनतेयपराक्रमम् ॥ विष्णुमेवाब्रवीदेनंभवानेवददात्विति २६ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ईशस्त्वंसर्वलोकानांचराणामचराश्चये ॥ त्वयादत्तमदत्तंकः
कर्तुमुत्सहतेविभो २७ प्रादाच्छक्रस्ततस्तस्मैपन्नगायायुरुत्तमम् ॥ नत्वेनममृतप्राशंचकारबलवृत्रहा २८ लब्ध्वावरंतुसुमुखःसुमुखःसंबभूवह ॥ कृतदारोयथाकामं
जगामचगृहान्प्रति २९ नारदस्त्वार्यकश्चैवकृतकार्यौमुदायुतौ ॥ अभिजग्मतुरभ्यर्च्यदेवराजंमहाद्युतिम् ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमा
तलिवरान्वेषणेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ कण्वउवाच ॥ गरुडस्तत्रशुश्रावयथावृत्तंमहाबलः ॥ आयुःप्रदानंशक्रेणकृतंनागस्यभारत १ पक्षवाते
नमहतारुद्ध्वात्रिभुवनंखगः ॥ सुपर्णःपरमक्रुद्धोवासवंसमुपाद्रवत् ॥ २ गरुडउवाच ॥ भगवन्किमवज्ञानाद्वृत्तिःप्रतिहताामम ॥ कामकारवरंदत्त्वापुनश्चलितवान
सि ३ निसर्गात्सर्वभूतानांसर्वभूतेश्वरेणमे ॥ आहारोविहितोधात्राकिमर्थंवार्यतेत्वया ४ वृतश्चैषमयानागःस्थापितःसमयश्चमे ॥ अनेनचमयादेवभर्तव्यःप्रस
वोमहान् ५ एतस्मिंस्तुतथाभूतेनान्यंहिंसितुमुत्सहे ॥ क्रीडसेकामकारेणदेवराजयथेच्छकम् ६ सोऽहंप्राणान्विमोक्ष्यामितथापरिजनोमम ॥ येचभृत्यामममगृ
हेप्रीतिमान्भववासव ७ एतच्चैवाहमर्हामिभूयश्चबलवृत्रहन् ॥ त्रैलोक्यस्येश्वरोयोऽहंपरभृत्यत्वमागतः ८ त्वयितिष्ठतिदेवेशनविष्णुःकारणंमम ॥ त्रैलोक्यराज
राज्यंहित्वयिवासवशाश्वतम् ९ ममापिदक्षस्यसुताजननीकश्यपःपिता ॥ अहमप्युत्सहेलोकान्समंताद्वोढुमंजसा १० असह्यंसर्वभूतानांममापिविपुलंबलम् ॥
मयापिसुमहत्कर्मकृतंदैतेयविग्रहे ११ श्रुतश्रीःश्रुतसेनश्चविवस्वान्रोचनामुखः ॥ प्रसुतःकालकाक्षश्चमयापिदितिजाहताः १२ यत्तुध्वजस्थानगतोयत्नात्परिच
राम्यहम् ॥ वहामिचैवानुजंतेतेनमामवमन्यसे १३ कोऽन्योभारसहोह्यस्तिकोऽन्योस्तिबलवत्तरः ॥ मयायोऽहंविशिष्टःसन्वहामीमंसबांधवम् १४ अवज्ञा
यतुयत्तेहंभोजनाद्व्यपरोपितः ॥ तेनमेगौरवंनष्टंत्वत्तश्चास्माच्चवासव १५ अदित्यांयइमेजाताबलविक्रमशालिनः ॥ त्वमेषांकिलसर्वेषांबलेनबलवत्तरः १६ सोऽहं
पक्षैकदेशेनवहामित्वांगतक्लमः ॥ विमृशत्वंशनैस्तातकोन्वत्रबलवानिति १७ ॥ कण्वउवाच ॥ सतस्यवचनंश्रुत्वाखगस्योदर्कदारुणम् ॥ अक्षोभ्यंक्षोभयंस्ता
र्क्ष्यमुवाचरथचक्रभृत् १८ गरुत्मन्मन्यसेऽऽत्मानंबलवंतंसुदुर्बलम् ॥ अलमस्मत्समक्षंतेस्तोतुमात्मानमंडज १९ त्रैलोक्यमपिमेकृत्स्नमशक्तंदेहधारणे ॥
अहमेवात्मनाऽऽत्मानंवहामित्वांचधारये २० इमंतावन्ममैकंत्वंबाहुंसव्येतरंवह ॥ यद्येनंधारयस्येकंसफलंतेविकत्थितम् २१ ततःसभगवांस्तस्यस्कंधेबाहुंसमा
सजत् ॥ निपपातसभारार्तोविह्वलोनष्टचेतनः २२ यावान्हिभारःकृत्स्नायाःपृथिव्याःपर्वतैःसह ॥ एकस्यादेहशाखायास्तावद्भारममन्यत २३

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥
अनर्थेइति । परार्थेपरस्वनिमित्तम् १ । २ भगवान्पितामहोव्यासोनतुभीष्मः उत्तरेतस्यपृथगुपादानात्उक्तमित्यस्यावृत्तिदर्शनाच्च ३ । ४ सुहृत्त्वमत्युपकारमनपेक्ष्यउपकर्तामादृशः तदीयवाक्यस्यश्रोतासुहृच्छ्रो

नत्वेनंपीडयामासबलेनबलवत्तरः ॥ ततोहिजीवितंतस्यनव्यनीनशदच्युतः २४ व्यात्तास्यःस्रस्तकायश्चविचेताविह्वलःखगः ॥ मुमोचपत्राणितदागुरुभारप्रपीडितः २५ सविष्णुंशिरसापक्षीप्रणम्यविनतासुतः ॥ विचेताविह्वलोदीनःकिंचिद्वचनमब्रवीत् २६ भगवन्लोकसारस्यसदृशेनवपुष्मता ॥ भुजेनस्वैरमुक्तेननिष्पिष्टोस्मिमहीतले २७ क्षंतुमर्हसिमेदेवविह्वलस्याल्पचेतसः ॥ बलदाहविदग्धस्यपक्षिणोध्वजवासिनः २८ नहिज्ञातंबलंदेवमयातेपरमंविभो ॥ तेनमन्याम्यहंवीर्यमात्मनोनसमंपरैः २९ ततश्चक्रेसभगवान्प्रसादंवैगरुत्मतः ॥ मैवंभूयइतिस्नेहात्तदाचैनमुवाचह ३० पादांगुष्ठेनचिक्षेपसुमुखंगरुडोरसि ॥ ततःप्रभृतिराजेंद्रसहसर्पेणवर्तते ३१ एवंविष्णुबलाक्रांतोगर्वनाशमुपागतः ॥ गरुडोबलवान्राजन्वैनतेयोमहायशाः ३२ ॥ कण्वउवाच ॥ तथात्वमपिगांधारेयावत्पांडुसुतान्रणे ॥ नासादयसितान्वीरांस्तावज्जीवसिपुत्रक ३३ भीमःप्रहरतांश्रेष्ठोवायुपुत्रोमहाबलः ॥ धनंजयश्चेंद्रसुतोनहन्यातांतुकंरणे ३४ विष्णुर्वायुश्चशक्रश्चधर्मस्तौचाश्विनावुभौ ॥ एतेदेवास्त्वयाकेनहेतुनावीक्षितुंक्षमाः ३५ तदलंतेविरोधेनशमंगच्छनृपात्मज ॥ वासुदेवेनतीर्थेनकुलंरक्षितुमर्हसि ३६ प्रत्यक्षदर्शीसर्वस्यनारदोयंमहातपाः ॥ माहात्म्यस्यतदाविष्णोःसोऽयंचक्रगदाधरः ३७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ दुर्योधनस्तुतच्छ्रुत्वानिःश्वसन्भ्रुकुटीमुखः ॥ राधेयमभिसंप्रेक्ष्यजहासस्वनवत्तदा ३८ कदर्थीकृत्यतद्वाक्यमृषेःकण्वस्यदुर्मतिः ॥ ऊरुंगजकराकारंताडयन्निदमब्रवीत् ३९ यथैवेश्वरसृष्टोऽस्मियद्भावियाचमेगतिः ॥ तथामहर्षेवर्तामिकिंप्रलापःकरिष्यति ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ जनमेजयउवाच ॥ अनर्थेजातनिर्बंधंपरार्थेलोभमोहितम् ॥ अनार्यकेष्वभिरतंमरणेकृतनिश्चयम् १ ज्ञातीनांदुःखकर्तारंबंधूनांशोकवर्धनम् ॥ सुहृदांक्लेशदातारंद्विषतांहर्षवर्धनम् २ कथंनैनंविमार्गस्थंवारयंतीहबांधवाः ॥ सौहृदाद्वासुहृत्स्निग्धोभगवान्वापितामहः ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ उक्तंभगवतावाक्यमुक्तंभीष्मेणयत्क्षमम् ॥ उक्तंबहुविधंचैवनारदेनापितच्छृणु ४ ॥ नारदउवाच ॥ दुर्लभोवैसुहृच्छ्रोतादुर्लभश्चहितःसुहृत् ॥ तिष्ठतेहिसुहृद्यत्रनबंधुस्तत्रतिष्ठते ५ श्रोतव्यमपिपश्यामिसुहृदांकुरुनंदन ॥ नकर्तव्यश्चनिर्बंधोनिर्बन्धोहिसुदारुणः ६ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ यथानिर्बंधतःप्राप्तोगालवेनपराजयः ७ विश्वामित्रंतपस्यंतंधर्मोजिज्ञासयापुरा ॥ अभ्यगच्छत्स्वयंभूत्वावसिष्ठोभगवानृषिः ८ सप्तर्षीणामन्यतमंवेषमास्थायभारत ॥ बुभुक्षुःक्षुभितोराजन्नाश्रमंकौशिकस्यतु ९

तामूढोऽयंहितमप्युक्तंनश्रोष्यतीतिभावः तिष्ठतेस्थिरोभवतियत्रमहासंकटेतत्रबंधुःउपकारमपेक्ष्योपकर्ताकर्णादिःनतिष्ठतेनप्रकाशते प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेत्युभयत्रतङ् बंधुतोऽपिसुहृद्वचःश्रेयस्करमित्यर्थः ५
श्रोतव्यंश्रोतुंयुक्तं निर्बंधःसत्यपिबलवद्बाधकेतत्रैवाग्रहः सुदारुणोनाशकारी ६ । ७ वसिष्ठमूर्त्याधर्मोऽभ्यागच्छत् ८ । ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नमत्यपालयत अन्नसिद्धिपर्यंतंनप्रतीक्षितवान् १० तेनवसिष्ठेन उपागमत्वसिष्ठसमीपं ११ । १२ मूर्ध्नावाहुभ्यांचपरिगृह्य अभ्याशेसमीपेआश्रमस्य १३ गौरवात्गुरुत्वात्बहुमानात्लोकपूज्यत्वात् हार्देनप्रीत्या १४ । १५ । १६ । १७ । १८ शुश्रूषयासेवया भक्त्याआराध्यत्वज्ञानेन १९ । २० गुरुकर्मणिब्रह्मचर्यव्रतसमाप्तौसत्यां २१ मानवमितिपाठेसिद्ध्यतिसिद्धंकृतकृत्यंकरोतीत्यर्थः एतदेवाह दक्षिणानामिति । अपवर्गेणफलप्राप्त्या २२ क्रतुफलंदक्षिणामदएवप्राप्नोति ' हतोयज्ञस्त्वदक्षिणः ' इतिस्मृतेरदक्षिणस्यक्रतोर्हतत्वेनाफलत्वात् शांतिःसर्वोपद्रवहारिणीउच्यतेवेदेन ।

विश्वामित्रोऽथसंभ्रांतःश्रपयामासवैचरुम् ॥ परमान्नस्ययत्नेननचतंप्रत्यपालयत् १० अन्नंतेनयदाभुक्तमन्यैर्दत्तंतपस्विभिः ॥ अथगृह्यान्नमत्युष्णंविश्वामित्रोऽप्युपागमत् ११ भुक्तंमेतिष्ठतावत्त्वमित्युक्त्वाभगवान्ययौ ॥ विश्वामित्रस्ततोराजन्स्थितएवमहाद्युतिः १२ भक्तंप्रगृह्यमूर्ध्नावैबाहुभ्यांसंशितव्रतः ॥ स्थितःस्थाणुरिवाभ्याशेनिश्चेष्टोमारुताशनः १३ तस्यशुश्रूषणेयत्नमकरोद्गालवोमुनिः ॥ गौरवाद्बहुमानाच्चहार्देनप्रियकाम्यया १४ अथवर्षशतेपूर्णेधर्मःपुनरुपागमत् ॥ वासिष्ठंवेषमास्थायकौशिकंभोजनेप्सया १५ सदृष्ट्वाशिरसाभक्तंध्रियमाणंमहर्षिणा ॥ तिष्ठतावायुभक्षेणविश्वामित्रेणधीमता १६ प्रतिगृह्यततोधर्मस्तथैवोष्णंतथानवम् ॥ भुक्त्वाप्रीतोऽस्मिविप्रर्षेतमुक्त्वासमुनिर्गतः १७ क्षत्रभावादपगतोब्राह्मणत्वमुपागतः ॥ धर्मस्यवचनात्प्रीतोविश्वामित्रस्तथाऽभवत् १८ विश्वामित्रस्तुशिष्यस्यगालवस्यतपस्विनः ॥ शुश्रूषयाचभक्त्याचप्रीतिमानित्युवाचह १९ अनुज्ञातोमयावत्सयथेष्टंगच्छगालव ॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचेदंगालवोमुनिसत्तमम् २० प्रीतोमधुरयावाचाविश्वामित्रंमहाद्युतिम् ॥ दक्षिणाःकाःप्रयच्छामिभवतेगुरुकर्मणि २१ दक्षिणाभिरुपेतंहिकर्मसिद्ध्यतिमानद ॥ दक्षिणानांहिदातावैअपवर्गेणयुज्यते २२ स्वर्गेक्रतुफलंतद्धिदक्षिणाशांतिरुच्यते ॥ किमाहरामिगुर्वर्थंब्रवीतुभगवानिति २३ जानानस्तेनभगवान्जितःशुश्रूषणेनवै ॥ विश्वामित्रस्तमसकृद्गच्छगच्छेत्यचोदयत् २४ असकृद्गच्छगच्छेतिविश्वामित्रेणभाषितः ॥ किंददानीतिबहुशोगालवःप्रत्यभाषत २५ निर्बंधतस्तुबहुशोगालवस्यतपस्विनः ॥ किंचिदागतसंरंभोविश्वामित्रोऽब्रवीदिदम् २६ एकतःश्यामकर्णानांहयानांचंद्रवर्चसाम् ॥ अष्टौशतानिमेदेहिगच्छगालवमाचिरम् २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

॥ नारदउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तदातेनविश्वामित्रेणधीमता ॥ नास्तेनशेतेनाहारंकुरुतेगालवस्तदा १ त्वगस्थिभूतोहरिणश्चिंताशोकपरायणः ॥ शोचमानोऽतिमात्रंसदह्यमानश्चमन्युना ॥ गालवोदुःखितोदुःखाद्विललापसुयोधन २ कुतःपुष्टानिमित्राणिकुतोऽर्थाःसंचयःकुतः ॥ हयानांचंद्रशुभ्राणांशतान्यष्टौकुतोमम ३

दक्षिणांकर्मकृणुतेविजानन्निति २३ जानानःशुश्रूषणेनैवदक्षिणाकर्मसमाप्तिरिति । सजानंस्तेनेतिपाठेतेनगालवेनशुश्रूषणेनैवजितोवशीकृतोऽस्मीतिजानन्नित्यन्वयः २४ । २५ । २६ । श्यामोहरितः एकतःबहिःप्रदेशेएवश्यामाःकर्णायेषांएकतःश्यामकर्णानां २७ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ ॥ एवमिति १ हरिणःपांडुरः मन्युनादैन्येन दह्यमानश्चिंताग्निना २ । ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ परंपरातदूरादपिदूरं आत्मानंदेहं ५ अनीहया अनुद्यमेन ६ ईप्सितंप्रणयंकृत्वाईप्सितंदास्यामीतिविश्वासमुत्पाद्य । 'प्रणयःप्रेम्णिविस्रंभे'इतिविश्वः ७ एतदेवाह प्रतिश्रुत्येति। करिष्येतीतिप्रतिज्ञायेति मंधिरार्थः ८ अनृतस्यसत्यहीनस्य रूपंस्वरूपं जीवन्नेवमृतइत्यर्थः ९ । १० तंत्रणंकुटुंबधारणं पाठांतरेमंत्रणंइष्टैःसहविचारणं अविश्वसनीयत्वादित्यर्थः ११ तत्भाषितमितिसंबंधः १२ अनुत्तमंयत्नंअन्नशनोपायं विषोद्बंधनादिरूपं कृत्वाप्राणान्मोक्ष्यामीत्यर्थः अर्थितायाच्ञा १३ अहंत्विति । अत्राहमितिपदस्यद्विरावृत्तिर्वक्तुर्वैक्लव्यादोषः १४ भोगाःभोग्यवर्गोविषयदारादिः प्रतिष्ठंतेनिःसरंतिबीजादिववृक्षाः १५ तस्यविष्णुदास

कुतोमेभोजनेश्रद्धासुखश्रद्धाकुतश्श्रमे ॥ श्रद्धामेजीवितस्यापिछिन्नाकिंजीवितेनमे ४ अहंपारेसमुद्रस्यपृथिव्यावापरंपरात् ॥ गत्वाऽऽत्मानंविमुंचामिकिंफलं जीवितेनमे ५ अधनस्याकृतार्थस्यत्यक्तस्यविविधैःफलैः ॥ ऋणंधारयमाणस्यकुतःसुखमनीहया ६ सुहृदांहिधनंभुक्त्वाकृत्वाप्रणयमीप्सितम् ॥ प्रतिकर्तुमशक्तस्यजीवितान्मरणंवरम् ७ प्रतिश्रुत्यकरिष्येतिकर्तव्यंतदकुर्वतः ॥ मिथ्यावचनदग्धस्यइष्टापूर्तंप्रणश्यति ८ नरूपमनृतस्यास्तिनानृतस्यास्तिसंततिः ॥ नानृतस्याधिपत्यंचकुतएवगतिःशुभा ९ कुतःकृतघ्नस्ययशःकुतःस्थानंकुतःसुखम् ॥ अश्रद्धेयःकृतघ्नोहिकृतघ्नेनास्तिनिष्कृतिः १० नजीवत्यधनःपापःकुतःपापस्यतंत्रणम् ॥ पापोध्रुवमवाप्नोतिविनाशंनाशयन्कृतम् ११ सोऽहंपापःकृतघ्नश्चकृपणश्चानृतोऽपिच ॥ गुरोर्यःकृतकार्यःसंस्तत्करोमिनभाषितम् १२ सोऽहंप्राणान्विमोक्ष्यामिकृत्वायत्नमनुत्तमम् ॥ अर्थितानमयाकाचित्कृतपूर्वादिवौकसाम् १३ मानयंतिचमासर्वेत्रिदशायज्ञसंस्तरे ॥ अहंतुविबुधश्रेष्ठंदेवंत्रिभुवनेश्वरम् ॥ विष्णुंगच्छाम्यहंकृष्णंगतिंगतिमतांवरम् १४ भोगायस्मात्प्रतिष्ठंतेव्याप्यसर्वान्सुरासुरान् ॥ प्रणतोद्रष्टुमिच्छामिकृष्णंयोगिनमव्ययम् १५ एवमुक्तेसखातस्यगरुडोविनतात्मजः ॥ दर्शयामासतंप्राहसंहृष्टःप्रियकाम्यया १६ सुहृद्भवान्मममतःसुहृदांचमतःसुहृत् ॥ ईप्सितेनाभिलाषेणयोक्तव्योविभवेसति १७ विभवश्चास्तिमेविप्रवासवावरजोद्विज ॥ पूर्वमुक्तस्त्वदर्थंचकृतःकामश्चतेनमे १८ सभवानेतुगच्छावनयिष्येत्वांयथासुखम् ॥ देशंपारंपृथिव्यावागच्छ गालवमाचिरम् १९ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरितेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ ॥ सुपर्णउवाच ॥ अनुशिष्टोऽस्मिदेवेनगालवज्ञानयोनिना ॥ ब्रूहिकामंतुकांयामिद्रष्टुंप्रथमतोदिशम् १ पूर्वांवांदक्षिणांवाऽहमथवापश्चिमांदिशम् ॥ उत्तरांवाद्विजश्रेष्ठकुतोगच्छामि गालव २ यस्यामुदयतेपूर्वंसर्वलोकप्रभावनः ॥ सवितायत्रसंध्यायांसाध्यानावर्ततेतपः ३

स्वेनसखानतुपूर्वोपकारादिना १६ सुहृदां विश्वंविष्णुरितिबुद्धयासर्वलोकमित्राणां १७ वासवादवरजोविष्णुः उक्तःअहंगालवस्यसाहाय्यंकर्तुमिच्छामीतिप्रार्थितः तेनविष्णुना १८ देशंपृथिव्यंतर्गतमेव पृथिव्याःपारःसमुद्रः १९ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ अनुशिष्टआज्ञापितः ज्ञानयोनिनाधीप्रवर्तकेनविष्णुना पाठांतरेअज्ञातयोनिनाअनादित्वात् अज्ञातःरूपादिहीनत्वाच्चनादृशोऽपियोनिःजगदुदयप्रलयस्थानंतेन कामंयथेष्टम् १ । २ साध्यानांदेवताविशेषाणां तपआलोचनं वर्ततेअनुवर्तते ! साध्यान्देवाहध्यायंतःमत्स्यकामावभूवुरित्यर्थः ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

र्वतिर्बुद्धिः यानात्माप्ता प्रातःसंध्यायांसवितुःप्रसादादेव अंधत्रयीनाप्तिर्भवति ।। गायत्र्यांसवितुर्धीप्रवर्तकत्वदर्शनादित्यर्थः . चक्षुषी आज्यभागाख्ये अग्नीषोमदैवत्ये धर्मस्ययज्ञस्ययंत्रवैयत्रणार्थयंत्रयत स्तुमयनेदेवै
स्तयोर्वैदिकस्तकारलोपश्च ४ तदेवाह कृतंसंस्कृतंहव्यं दत्ताहुतंयेयोर्मध्येहुतंतत्र 'तदाज्यभागावंतरेणाहुतीःप्रतिपादयेत्' इतिश्रुतेर्यज्ञस्यरक्षणंभवति अन्यत्रगतंत्वर्थाद्धर्मनाशकंभवतीतिभावः अध्वनःदेव
यानस्यपितृयाणस्यच ५ दाक्षायण्यःअदितिर्दितिर्दनुःकाद्र्वित्यादयः प्रजाःलोकान् ६ । ७ । ८ पूर्वैपूर्वस्संस्थानि सुखमीप्सतासुखार्थिना ९ । १० यजूंषिदत्तानियाज्ञवल्क्यायेतिशेषः ११ स्वांयो
निसोमाज्यपयआदिरूपंजलं १२ पूर्वैमित्रावरुणयोर्यज्ञकाले पौराणस्यपुराणस्य स्वार्थेतद्धितः निधनंनिमिशापातस्थूलदेहवियोगः सूतिःकुंभात्तस्मिन्नेवयज्ञे १३ दशशतीशब्दस्यपृषोदरादित्वाकारलोपे

यस्यांपूर्वंमतियांतायया व्याप्तमिदंजगत् ॥ चक्षुषीयत्रधर्मस्ययत्रवैतुप्रतिष्ठिते ४ कृतंयतोहुतंहव्यंसर्पतेसर्वतोदिशम् ॥ एतद्द्वारंद्विजश्रेष्ठदिवसस्यतथाऽध्वनः ५
अत्रपूर्वंप्रसूतावैदाक्षायण्यःप्रजाःस्त्रियः ॥ यस्यांदिशिप्रवृद्धाश्चकश्यपस्यात्मसंभवाः ६ अतोमूलंसुराणांश्रीर्यत्रशक्रोऽभ्यषिच्यत ॥ सुरराज्येनविप्रर्षेदेवैश्चात्र
तपश्चितम् ७ एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मन्पूर्वेत्येषादिगुच्यते ॥ यस्मात्पूर्वतरेकालेपूर्वमेवावृतासुरैः ८ अतएवचसर्वेषांपूर्वामाशांप्रचक्षते ॥ पूर्वैसर्वाणिकार्याणि
दैवानिसुखमीप्सता ९ अत्रवेदाञ्जगौपूर्वंभगवाँल्लोकभावनः ॥ अत्रैवोक्तासवित्राऽऽसीत्सावित्रीब्रह्मवादिषु १० अत्रदत्तानिसूर्येणयजूंषिद्विजसत्तम ॥ अत्र
लब्धवरःसोमःसुरैःक्रतुषुपीयते ११ अत्रतृप्ताहुतवहाःस्वांयोनिमुपभुंजते ॥ अत्रपातालमाश्रित्यवरुणःश्रियमापच १२ अत्रपूर्वंवसिष्ठस्यपौराणस्यद्विजर्षभ ॥
सूतिश्चैवप्रतिष्ठाचनिधनंचप्रकाशते १३ ओंकारस्यात्रजायंतेसृतयोदशतीर्दश ॥ पिबंतिमुनयोयत्रहविर्धूमंस्मधूमपाः १४ प्रोक्षितायत्रबहवोवराहाद्यामृगाव
ने ॥ शक्रेणयज्ञभागार्थेदैवतेषुप्रकल्पिताः १५ अत्राहिताःकृतघ्नाश्चमानुषाश्चासुराश्चये ॥ उदयंस्तान्हिसर्वान्वैक्रोधाद्धंतिविभावसुः १६ एतद्द्वारंत्रिलोकस्य
स्वर्गस्यचसुखस्यच ॥ एषपूर्वोदिशांभागोविशावोऽत्रयदीच्छसि १७ प्रियंकार्यंहिमेतस्ययस्यास्मिवचनेस्थितः ॥ ब्रूहिगालववास्यामिशृणुचाप्यपरांदिशम्
१८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ सुपर्णउवाच ॥ इयंवि
वस्वतापूर्वंश्रौतेनविधिनाकिल ॥ गुरवेदक्षिणादत्तादक्षिणेत्युच्यतेचदिक् १ अत्रलोकत्रयस्यास्यपितृपक्षःप्रतिष्ठितः ॥ अत्रोष्मपाणांदेवानांनिवासःश्रूयतेद्विज
२ अत्रविश्वेसदादेवाःपितृभिःसार्धमासते ॥ इज्यमानाःस्मलोकेषुसंप्राप्तास्तुल्यभागताम् ३

पेन्दशतीशब्दःसहस्रवाची सृतयोमार्गाः 'ओंकारोवैसर्वावाक्' इतिश्रुतेर्वेदस्यशाखाप्रशाखादिभेदोऽत्रैवजातइत्यर्थः १४ । १५ येमानुषाःकृतघ्नाःयेचासुरास्तान्अत्रैवोदयन्हंति तेषामायुरल्पीकरोती
त्यर्थः १६ विशावःप्रविशावः १७ । १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ इयमिति । स्रोतेणेतिपाठे स्रुवेणहूयतेऽस्मिन्निति स्रोतोवै
धिर्यज्ञः गुरवेकश्यपाय १ उष्मपाणांउष्णान्नभोजिनां । 'यावदुष्णंभवत्यन्नंपितरस्तावदश्नंति' इतिस्मृतेः २ विश्वेचयोदशपितृगणाः ३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

द्वितीयंदेवस्यधर्मस्यद्वारं पूर्वादिक्प्रथमं तदपेक्ष्यापिञ्यस्यधर्मस्यद्वारमिदंद्वितीयं ३ 'प्राक्संस्थानिदैवानिकर्माणिदक्षिणसंस्थानिपित्र्याणि' इतिस्मृतेः ४ । ५ कर्मपुण्यापुण्यरूपं निगद्यतेप्रकाश्यतेचित्रगुप्तादिभिः अवसायिनांमृतानां कर्मनिग्रहानुग्रहरूपं ६ सर्वःमुमूर्षुमात्रः वृताछन्ना अनवबोधेनतमसा पुण्यवान्पापीवामरणकालेअत्यंतमूढत्वाद्दुःखेवसन्नेतांदिशंगच्छतीत्यर्थः कृत्वात्वनवरोधेनेतिपाठे अनवःप्राक्संचितेनकर्मणाउर्ध्वस्थितोरोधोमोहस्तेन सर्वःकृत्वाकर्तापुरुषः । आतोमनिन्क्वनिब्वनिपश्चेतिसूत्रादक्वनिबित्यनुवर्तमानेऽन्येभ्योऽपिदृश्यंतइतिकृञः कर्तरिक्वनिप् ७ । ८ चित्तंचबुद्धिश्चतयोर्हराः योगिनांतत्त्वानुसंधानंप्रपंचमिथ्यात्वनिश्चयंचहरंतीत्यर्थः ९ गाथाःवर्णमय्योमंत्राद्याः सामानितदाश्रयाणिगीतानिश्रुत्वाऽतीतंकालमजानन्भूलोकेआगत्यदारान्नष्टान्ज्ञात्वावनंगतइतिपौराणीकथा १० साव

एतद्द्वितीयंवेदस्यद्वारमाचक्षतेद्विज ।। त्रुटिशोलवशश्चापिगण्यतेकालनिश्चयः ४ अत्रदेवर्षयोनित्यंपितृलोकर्षयस्तथा ।। तथाराजर्षयःसर्वेनिवसंतिगतव्यथाः
५ अत्रधर्मश्चसत्यंचकर्मचात्रनिगद्यते ।। गतिरेषाद्विजश्रेष्ठकर्मणामवसायिनाम् ६ एषादिक्साद्विजश्रेष्ठयांसर्वःप्रतिपद्यते ।। वृतात्वनवबोधेनसुखंतेननगम्यते ७
नैर्ऋतानांसहस्राणिबहून्यत्रद्विजर्षभ ।। सृष्टानिप्रतिकूलानिद्रष्टव्यान्यकृतात्मभिः ८ अत्रमंदरकुंजेषुविप्रर्षिसदनेषुच ।। गायंतिगाथागंधर्वाश्चित्तबुद्धिहराद्विज ९
अत्रसामानिगाथाभिःश्रुत्वागीतानिरैवतः ।। गतदारोगतामात्योगतराज्योवनंगतः १० अत्रसावर्णिनाचैवयवक्रीतात्मजेनच ।। मर्यादास्थापिताब्रह्मन्यांसूर्योनाति
वर्तते ११ अत्रराक्षसराजेनपौलस्त्येनमहात्मना ।। रावणेनतपश्चीर्त्वासुरेभ्योऽमरतावृता १२ अत्रवृत्तेनवृत्रोऽपिशक्रशत्रुत्वमीयिवान् ।। अत्रसर्वासवःप्राप्ताःपुनर्ग
च्छंतिपंचधा १३ अत्रदुष्कृतकर्माणोनराःपच्यंतिगालव ।। अत्रवैतरणीनामनदीवितरणैर्वृता १४ अत्रगत्वासुखस्यांतंदुःखस्यांतंप्रपद्यते ।। अत्रवृत्तोदिनकरःसुर
संक्षरतेपयः १५ काष्ठांचासाद्यवासिष्ठींहिममुत्सृजतेपुनः ।। अत्राहंगालवपुराक्षुधार्त्तःपरिचिंतयन् १६ लब्धवान्युध्यमानौद्वौबृहंतौगजकच्छपौ ।। अत्रचक्रधनुर्ना
मसूर्याज्जातोमहानृषिः १७ विदुर्यंकपिलंदेवंयेनार्त्ताःसगरात्मजाः ।। अत्रसिद्धाःशिवानामब्राह्मणावेदपारगाः १८ अधीत्यसकलान्वेदाँल्लेभिरेमोक्षमक्षयम् ।।
अत्रभोगवतीनामपुरीवासुकिपालिता १९ तक्षकेणचनागेनतथैवैरावतेनच ।। अत्रनिर्याणकालेऽपितमःसंप्राप्यतेमहत् २० अभेद्यंभास्करेणापिस्वयंवाकृ
ष्णवर्त्मना ।। एषतस्यापितेमार्गःपरिचार्यस्यगालव ।। ब्रूहिमेयदिगंतव्यंप्रतीचींशृणुचापराम् २१ ।। इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि
गालवचरिते नवाधिकशततमोऽध्यायः ।। १०९ ।। ।। ।। ।। ।। ।। ।। ।। ।। ।। ।।

र्णिनामनुना मर्यादासूर्यरथस्यवीथीनांवाहकानांदेवतानांचनियमः ११ । १२ सर्वासवःसर्वेषांप्राणाअत्रप्राप्ताःसंतःपुनःपंचधागच्छंतिदेहंप्राप्नुवंति प्राणापानादिभेदेनेत्यर्थः १३ वितरणैःवैतरणीनदीसंज्ञकनरकगामिभिः १४ सुखस्यांतंनरकं दुःखस्यांतंस्वर्गसुखं आवृत्तःकर्कायनगतः तदाहिप्रायेणार्द्रानक्षत्रंभवतितच्चवर्षाकालस्यादिभूतंप्रसिद्धं १५ वासिष्ठींकाष्ठांउदीचीं वसिष्ठोपलक्षितसप्तर्षिभिरधिष्ठितां । धानिष्ठीमितिपाठेऽतिशयेनधनवान्धनिष्ठःकुवेरस्तदीयां उत्सृजतेत्यजति १६ । १७ । १८ । १९ निर्याणकालेमरणकाले तमःआंध्यं २० तस्यतेतव परिचार्यस्यसेव्यस्य २१ ।। इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे नवाधिकशततमोऽध्यायः ।। १०९ ।। ।। ।। ।। ।। ।। ।। ।। ।। ।। ।।

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गोपतेःसूर्यस्यप्रतिष्ठेतिसंबंधः १ एतदेवाह पश्चादहइति। अह्नःपश्चाद्भागे गाःरश्मीन्विसर्जयतिअतएवपश्चिमाअंतिमेत्यर्थः २ । ३ । ४ पश्चात्कृताःविमुखीकृताःसंयताःसन्नद्धाःसंतः ५ । ६ अर्धआयुषो हर्तुंनिद्रयाव्ययीकर्तुमित्यर्थः ७ । ८ मंदरंसमुद्रेमग्नं एतेनहिमवन्मूलस्यसमुद्रजलस्यचाप्रमेयत्वमुक्तम् ९ कांचनमयानिअम्बुरुहाणियत्र तस्यउदधेःसमुद्रतुल्यस्यसरसः १० । ११ सुवर्णशिरसोमुनेःहरि रोम्णः अपलितस्यनित्यतरुणस्येत्यर्थः १२ हरिमेधसोमुनेःकुमारी तिष्ठतिष्ठेतिसूर्यस्यशासनात् १३ अत्रवायुरिति। वाय्वादयोऽत्रदुःखदंशीतोष्णस्पर्शंविमुंचंति सदासुखसंस्पर्शाएवेत्यर्थः १४ अतःप्रभृतीति। मेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्सूर्यःसर्वदातिर्यग्गतिरेवसन् लोकदृष्ट्याऊर्ध्वपथंगच्छतीत्येवभाति । अतःपरंलोकदृष्ट्यभावात्तिर्यगेवावर्ततइत्यर्थः आदित्यमंडलंकर्तृ ज्योतींष्यप्पादीनिविशति । 'आदित्योवा

॥ सुपर्णउवाच ॥ इयंदिग्दयिताराज्ञोवरुणस्यतुगोपतेः ॥ सदासलिलराजस्यप्रतिष्ठाचादिरेवच १ अत्रपश्चादहःसूर्योविसर्जयतिगाःस्वयम् ॥ पश्चिमेत्यभिवि ख्यातादिगियंद्विजसत्तम २ यादसामत्रराज्येनसलिलस्यचगुप्तये ॥ कश्यपोभगवान्देवोवरुणंस्माभ्यषेचयत् ३ अत्रपीत्वासमस्तान्वैवरुणस्यरसांस्तुषट् ॥ जायतेतरुणःसोमःशुक्लस्यादौतमिस्रहा ४ अत्रपश्चात्कृतादैत्यावायुनासंयतास्तदा ॥ निःश्वसंतोमहावातैरर्दिताःसुषुपुर्द्विज ५ अत्रसूर्यंप्रणयिनंप्रतिगृह्णातिपर्वतः ॥ अस्तोनामयतःसंध्यापश्चिमाप्रतिसर्पति ६ अतोरात्रिश्चनिद्राचनिर्गतादिवसक्षये ॥ जायतेजीवलोकस्यहर्तुमर्धमिवायुषः ७ अत्रदेवींदितिंसुप्तामात्मप्रसवधा रिणीम् ॥ विगर्भामकरोच्छक्रोयत्रजातोमरुद्गणः ८ अत्रमूलंहिमवतोमंदरंयातिशाश्वतम् ॥ अपिवर्षसहस्रेणनचास्यांतोऽधिगम्यते ९ अत्रकांचनशैलस्यकांचनां बुरुहस्यच ॥ उदधेस्तीरमासाद्यसुरभिःक्षरतेपयः १० अत्रमध्येसमुद्रस्यकबंधःप्रतिदृश्यते ॥ स्वर्भानोःसूर्यकल्पस्यसोमसूर्यौजिघांसतः ११ सुवर्णशिरसोऽप्यत्र हरिरोम्णःप्रगायतः ॥ अदृश्यस्याप्रमेयस्यश्रूयतेविपुलोध्वनिः १२ अत्रध्वजवतीनामकुमारीहरिमेधसः ॥ आकाशेतिष्ठतिष्ठेतितस्थौसूर्यस्यशासनात् १३ अत्रवायुस्तथावह्निरापःखंचापिगालव ॥ आह्निकंचैवनैशंचदुःखस्पर्शंविमुंचति १४ अतःप्रभृतिसूर्यस्यतिर्यगावर्ततेगतिः ॥ अत्रज्योतींषिसर्वाणिविशंत्यादित्य मंडलम् १५ अष्टाविंशतिरात्रंचचंक्रम्यसहभानुना ॥ निष्पतंतिपुनःसूर्यात्सोमसंयोगयोगतः १६ अत्रनित्यंस्रवंतीनांप्रभवःसागरोदयः ॥ अत्रलोकत्रयस्यापस्तिष्ठं तिवरुणालये १७ अत्रपन्नगराजस्याप्यनंतस्यनिवेशनम् ॥ अनादिनिधनस्यात्रविष्णोःस्थानमनुत्तमम् १८ अत्रानलसखस्यापिपवनस्यनिवेशनम् ॥ महर्षेः कश्यपस्यात्रमारीचस्यनिवेशनम् १९ एषतेपश्चिमोमार्गोदिग्द्वारेणप्रकीर्तितः ॥ ब्रूहिगालवगच्छावोबुद्धिःकाद्विजसत्तम २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि गालवचरितेदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अस्तंयन्नग्निमनुप्रविशति' इतिस्मृतेः नक्षत्रादीन्यपिअम्मयत्वादप्रकाशानिआदित्यप्रभयैवभासंतेरात्रौ दिवातुतयैवतिरोभवंतीतिप्रसिद्धिः १५ अष्टेति। अष्टाविंशतितमेदिने एकैकंनक्षत्रंभानुनाचंद्रेणसदृसं क्रम्यएकोनात्रिंश्यांरात्रौनिष्पततिबहिर्निर्गच्छति चंद्रादेवपुनस्तद्भवःसोमसंयोगसदृशेनयोगेनसंबंधेनसूर्येणसहापिसंक्रम्यकालेनिष्पततीत्यर्थः । एवंचंद्रवत्सर्वेषामपिनक्षत्राणांसर्वग्रहयोगस्तुल्यः १६ स्रवंती नांनदीनां सागरस्यउदयःपूर्तिर्येनताहृशःप्रभवः १७ । १८ । १९ दिग्द्वारेणसंक्षेपप्रकारेण वेतव २० ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ ॥ ॥ ९४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

यस्मादिति । उत्तरेणपथागतानांहिपापनाशःस्वर्गप्राप्तिश्च भवतीतियोगादुत्तराउत्कृष्टतराइयंदिगित्यर्थः १ परिवापःस्थानं हिरण्मयस्यनिधीनामित्यर्थः उत्तरंपश्चिमस्थानंतनःस्वर्गमार्गःदिग्भ्यामुपलक्षितोम ध्यमाज्ञेयइतिभावः २ अविधेयात्माअजितचित्तः ३ । ४ प्रकृत्याउमया ५ नसःमायाविष्टोपिनरद्वयोदर्शनार्हःकिमुतमायारहितःशुद्धचिन्मात्रः ६ सहस्रशिरसइत्यकारांतःशब्दः मायपाउपेनमि तिशेषः वस्तुतोऽस्यप्रत्यगात्मत्वेनद्रष्टृदृश्यभावस्याभावादितिभावः सगुणब्रह्मभावप्राप्तिपूर्विकैवनिर्गुणप्राप्तिरितिप्रघट्टकार्थः यथोक्तं'सोपाधिर्निरुपाधिश्चद्वेधात्रह्मविदुच्यते । सोपाधिकःस्यात्सर्वात्मानिरुपाख्यो ऽनुपाधिकः ' इति । एतच्चसम्यग्व्युत्पादितमस्माभिर्वेदांतकतके ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ शाद्वलंजंबालंदेवताभेदः कदलीवैजयंतीपताकातस्याःस्कंधवद्दुर्च्छ्रितं । 'अथकदलीपताकामृगभे

॥ सुपर्णउवाच ॥ यस्मादुत्तार्यतेपापाद्यस्मान्निःश्रेयसोऽश्नुते ॥ अस्मादुत्तारणबलादुत्तरेत्युच्यतेद्विज १ उत्तरस्यहिरण्यस्यपरिवापश्चगालव ॥ मार्गःपश्चिम पूर्वाभ्यांदिग्भ्यांवैमध्यमःस्मृतः २ अस्यांदिशिवरिष्ठायामुत्तरायांद्विजर्षभ ॥ नासौम्योनाविधेयात्मानाधर्मोवसतेजनः ३ अत्रनारायणःकृष्णोजिष्णुश्चैवनरोत्त मः ॥ बदर्यामाश्रमपदेतथाब्रह्माचशाश्वतः ४ अत्रवैहिमवत्पृष्ठेनित्यमास्तेमहेश्वरः ॥ प्रकृत्यापुरुषःसार्धयुगांताग्निसमप्रभः ५ नसदृश्योमुनिगणैस्तथादेवैः सवासवैः ॥ गंधर्वयक्षसिद्धैर्वानरनारायणादृते ६ अत्रविष्णुःसहस्राक्षःसहस्रचरणोऽव्ययः ॥ सहस्रशिरसःश्रीमानेकःपश्यतिमायया ७ अत्रराज्येनविप्राणांचंद्र माश्चाभ्यषिच्यत ॥ अत्रगंगांमहादेवःपततींगगनाच्च्युताम् ८ प्रतिगृह्यददौलोकेमानुषेब्रह्मवित्तम ॥ अत्रदेव्यातपस्तप्तंमहेश्वरपरीप्सया ९ अत्रकामश्चरोष श्चशैलश्चोमाचसंबभुः ॥ अत्रराक्षसयक्षाणांगंधर्वाणांचगालव १० आधिपत्येनकैलासेधनदोऽप्यभिषेचितः ॥ अत्रचैत्ररथंरम्यमत्रवैखानसाश्रमः ११ अत्र मंदाकिनीचैवमंदरश्चद्विजर्षभ ॥ अत्रसौगंधिकवनंनैर्ऋतैरभिरक्ष्यते १२ शाद्वलंकदलीस्कंधमत्रसंतानकानगाः ॥ अत्रसंयमनित्यानांसिद्धानांस्वैरचारिणाम् १३ विमानान्यनुरूपाणिकामभोग्यानिगालव ॥ अत्रतेऋषयःसप्तदेवीचारुंधतीतथा १४ अत्रतिष्ठतिवैस्वातिरत्रास्याउदयःस्मृतः ॥ अत्रयज्ञंसमासाद्यध्रुवंस्था तापितामहः १५ ज्योतींषिचंद्रसूर्यौचपरिवर्ततिनित्यशः ॥ अत्रगंगामहाद्वारंरक्षंतिद्विजसत्तम १६ धामानामममहात्मानोमुनयःसत्यवादिनः ॥ नतेषांज्ञाय तेमूर्तिर्नाकृतिर्नतपश्चितम् १७ परिवर्तःसहस्राणिकामभोज्यानिगालव ॥ यथायथाप्रविशतितस्मात्परतरंनरः १८ तथातथाद्विजश्रेष्ठप्रविलीयतिगालव ॥ नैत त्केनचिदन्येनगतपूर्वंद्विजर्षभ १९ ऋतेनारायणंदेवंनरंवाजिष्णुमव्ययम् ॥ अत्रकैलासमित्युक्तंस्थानमैलविलस्यतत् २० अत्रविद्युत्प्रभानामजज्ञिरेऽप्सरसोद श ॥ अत्रविष्णुपदंनामक्रमताविष्णुनाकृतम् २१ त्रिलोकविक्रमेब्रह्मन्नुत्तरांदिशमाश्रितम् ॥ अत्रराज्ञामरुत्तेनयज्ञेनेष्टंद्विजोत्तम २२

दयोः ' इतिमेदिनी । नगाःवृक्षाःकल्पद्रुमाः संयमोधारणाध्यानादिभिर्नित्योनत्याज्योयेषांतेषाम् १३ । १४ । १५ गंगामहाद्वारमित्यत्रगायंतिकाद्वारमितिपाठेगायंतिकाबिलविशेषः १६ मूर्तिःपिंडः आकृतिःसंस्थानविशेषः १७ परिवर्तोगतागतं सहस्राणिसत्रेऽन्नपरिवेषणपात्राणि कामभोज्यानिचक्रायंतेस्थूलदृष्टिभिरित्यर्थः तस्मात्हिमस्थानात् १८ प्रविलीयतिहिमेननश्यति १९ ऐलविलस्यकुबेरस्य २० । २१ २२

उशीरबीजेस्थाने २३ कनकाकरः जीमूतस्यउपसमीपेतस्थेप्रकाशंगतः प्रकाशनस्थेयस्ययोश्चेतितड् २४ वन्नेब्राह्मणेभ्यः मन्नामकमेतदस्त्विति २५ उत्तराउत्कृष्टतरा २६ । २७ । २८
॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ॥ गरुत्मन्निति । पूर्वेणपूर्वस्यांदिशि चक्षुषीअग्नीषोमौ १ । २ समागंतुंएकीभवितुम् ३ । ४

उशीरबीजेविप्रर्षेयत्रजांबूनदंसरः ॥ जीमूतस्यात्रविप्रर्षेरुपतस्थेमहात्मनः २३ साक्षाद्धैमवतःपुण्योविमलःकनकाकरः ॥ ब्राह्मणेषुचयत्कृत्स्नंस्वंतंकृत्वाधनंमहत् २४ वव्रेधनंमहर्षिःसजैमूतंतद्धनंततः ॥ अत्रनित्यंदिशांपालाःसायंप्रातर्द्विजर्षभ २५ कस्यकार्यंकिमितिवैपरिक्रोशंतिगालव ॥ एवमेषाद्विजश्रेष्ठगुणैरन्यैर्दिगुत्तरा २६ उत्तरेतिपरिख्यातासर्वकर्मसुचोत्तरा ॥ एताविस्तरशस्तातततवसंकीर्तितादिशः २७ चतस्रःक्रमयोगेनकामाशांगंतुमिच्छसि ॥ उद्यतोऽहंद्विजश्रेष्ठतवदर्शयितुंदिशः ॥ पृथिवींचाखिलांब्रह्मंस्तस्मादारोहमांद्विज २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेएकादशाधिकशततमोऽध्यायः १११ ॥ ॥ ॥ गालवउवाच ॥ गरुत्मन्भुजगेंद्रारेसुपर्णविनतात्मज ॥ नयमांतार्क्ष्यपूर्वेणयत्रधर्मस्यचक्षुषी १ पूर्वमेतांदिशंगच्छयापूर्वंपरिकीर्तिता ॥ दैवतानांहिसान्निध्यमत्रकीर्तितवानसि २ अत्रसत्यंचधर्मश्चत्वयासम्यक्प्रकीर्तितः ॥ इच्छेयंतुसमागंतुंसमस्तैर्दैवतैरहम् ॥ भूयश्चतान्सुरान्द्रष्टुमिच्छेयमरुणानुज ३ ॥ नारदउवाच ॥ तमाहविनतासूनुरारोहस्वेतिवैद्विजम् ॥ आरुरोहाथसमुनिर्गरुडंगालवस्तदा ४ ॥ गालवउवाच ॥ क्रममाणस्यतेरूपंदृश्यतेपन्नगाशन ॥ भास्करस्येवपूर्वाह्णेसहस्रांशोर्विवस्वतः ५ पक्षवातप्रणुन्नानांवृक्षाणामनुगामिनाम् ॥ प्रस्थितानामिवसमंपश्यामीहगतिंखग ६ ससागरवनामुर्वींसशैलवनकाननाम् ॥ आकर्षन्निवचाभासिपक्षवातेनखेचर ७ समीननागनक्रंचखमिवारोप्यतेजलम् ॥ वायुनाचैवमहतापक्षवातेनचानिशम् ८ तुल्यरूपाननान्मत्स्यांस्तथातिमितिमिंगिलान् ॥ नागाश्चनरवक्त्रांश्चपश्याम्युन्मथितानिव ९ महार्णवस्यचरवैःश्रोत्रेमेबधिरेकृते ॥ नशृणोमिनपश्यामिनात्मनोवद्मिकारणम् १० शनैःसतुभवान्यातुब्रह्मवध्यामनुस्मरन् ॥ नदृश्यतेरविस्तातनदिशोनचखंखग ११ तमएवतुपश्यामिशरीरंतेनलक्षये ॥ मणीवजात्यौपश्यामिचक्षुषीतेऽहमंडज १२ शरीरंतुनपश्यामितवचैवात्मनश्चह ॥ पदेपदेतुपश्यामिशरीरादग्निमुत्थितम् १३ समेनिर्वाप्यसहसाचक्षुषीशाम्यतेपुनः ॥ तन्नियच्छमहावेगंगमनेविनतात्मज १४ नमेप्रयोजनंकिंचिद्गमनेपन्नगाशन ॥ संनिवर्तमहाभागनवेगंविषहामिते १५ गुरवेसंश्रुतानीहशतान्यष्टौहिवाजिनाम् ॥ एकतःश्यामकर्णानांशुभ्राणांचंद्रवर्चसाम् १६ तेषांचैवापवर्गायमार्गंपश्यामिनांडज ॥ ततोऽयंजीवितत्यागेदृष्टोमार्गोमयाऽऽत्मनः १७

सहस्रांशोर्विवस्वतइति पक्षवातानुगामिनांगरुडभ्रमयाऽवभासितानांवृक्षाणामंशुसाम्यंनिरावरणत्वंचाभिप्रेत्यविशेषणद्वयं एतच्चवाक्यशेषाद्व्यक्तंभविष्यति वसआच्छादनेऽस्मात्क्विपिवःवस्त्रादितद्वान्वस्वानतद्विपरीतोविवस्वानित्यर्थः ५ । ६ ७ खमिवारोप्यतेखेत्रस्थाप्यतइव ८ । ९ रवैःशब्दैः कारणंप्रयोजनमपिनवेद्मिनस्मरामि १० । ११ तेतव मणीवेति इवार्थेवशब्दः १२ । १३ निर्वाप्यमंदीकृत्य १४ संनिवर्तनिवर्तस्व १५ । १६ । १७

१८ । १९ योऽऽत्मानंसंधिरार्षः कृत्रिमःस्वेच्छासंपाद्यः कालोमृत्युः २० । २१ निवर्त्तिष्यावेत्यार्षस्तङोऽभावः २२ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

नैवमेऽस्तिधनंकिंचिन्नधनेनान्वितःसुहृत् ॥ नचार्थेनापिमहताशक्यमेतद्व्यपोहितुम् १८ ॥ नारदउवाच ॥ एवंबहुवदीनंचब्रुवाणंगालवंतदा ॥ प्रत्युवाचत्र जन्नेवमहसन्विनतात्मजः १९ नातिप्रज्ञोऽसिविप्रर्षेयोऽऽत्मानंत्यक्तुमिच्छसि ॥ नचापिकृत्रिमःकालःकालोहिपरमेश्वरः २० किमहंपूर्वमेवेहभवतानाभिचोदितः ॥ उपायोऽत्रमहानस्तियेनैतदुपपद्यते २१ तदेषऋषभोनामपर्वतःसागरांतिके ॥ अत्रविश्रम्यभुक्त्वाचनिवर्तिष्यावगालव २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि गालवचरिते द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ऋषभस्यततःशृंगंनिपत्यद्विजपक्षिणौ ॥ शांडिलींब्राह्मणींतत्रददृशातेतपोन्विताम् १ अभिवाद्यसुपर्णस्तुगालवश्चाभिपूज्यताम् ॥ तयाचस्वागतेनोक्तौविष्टरेसन्निषीदतुः २ सिद्धमन्नंतयादत्तंबलिमंत्रोपबृंहितम् ॥ भुक्त्वातृप्तावुभौभूमौसुप्तौतावनुमोहितौ ३ मुहूर्त्तात्प्रतिबुद्धस्तुसुपर्णोगमनेप्सया ॥ अथभ्रष्टतनूजांगमात्मानंददृशेखगः ४ मांसपिंडोपमोऽभूत्समुखपादान्वितःखगः ॥ गालवस्तंतथादृष्ट्वाविमनाःपर्यपृच्छत ५ किमिदंभवताप्राप्तमिहागमनजंफलम् ॥ वासोऽयमिहकालंतुकियन्तंनौभविष्यति ६ किंनुतेमनसाध्यातमशुभंधर्मदूषणम् ॥ नह्ययंभवतःस्वल्पोव्यभिचारोभविष्यति ७ सुपर्णोऽथाब्रवीद्विप्रंप्रध्यातंवैमयाद्विज ॥ इमांसिद्धामितोनेतुंतत्रयत्रप्रजापतिः ८ यत्रदेवोमहादेवोयत्रविष्णुःसनातनः ॥ यत्रधर्मश्चयज्ञश्चतत्रेयंनिवसेदिति ९ सोऽहंभगवतीयाचेप्रणतःप्रियकाम्यया ॥ मयैतन्नामप्रध्यातंमनसाशोचताकिल १० तदेवंबहुमानात्तेमयेहानीप्सितंकृतम् ॥ सुकृतंदुष्कृतंवात्वंमाहात्म्यात्क्षंतुमर्हसि ११ सातौतदाऽब्रवीत्तुष्टापतगेंद्रद्विजर्षभौ ॥ नभेतव्यंसुपर्णोऽसिसुपर्णंत्यजसंभ्रमम् १२ निंदिताऽस्मित्वयावत्सनचानिंदांक्षमाम्यहम् ॥ लोकेभ्यःसपदिभ्रश्येद्योमांनिन्देतपापकृत् १३ हीनयाऽलक्षणैःसर्वैस्तथाऽनिंदितयामया ॥ आचारंप्रतिगृह्णंत्यासिद्धिःप्राप्तेयमुत्तमा १४ आचारःफलतेधर्ममाचारःफलतेधनम् ॥ आचाराच्छ्रियमाप्नोतिआचारोहंत्यलक्षणम् १५ तदायुष्मन्खगपतेयथेष्टंगम्यतामितः ॥ नचतेगर्हणीयाऽहंगर्हितव्याःस्त्रियःक्वचित् १६ भवितासियथापूर्वंबलवीर्यसमन्वितः ॥ बभूवतुस्ततस्तस्यपक्षौद्रविणवत्तरौ १७ अनुज्ञातस्तुशांडिल्यायथागतमुपागमत् ॥ नैवचासादयामासतथारूपांस्तुरंगमान् १८ विश्वामित्रोऽथतंदृष्ट्वागालवंचाध्वनिस्थितः ॥ उवाचवदतांश्रेष्ठोवैनतेयस्यसन्निधौ १९ यस्त्वयास्वयमेवार्थःप्रतिज्ञातोममद्विज ॥ तस्यकालोऽपवर्गस्ययथावामन्यतेभवान् २० प्रतीक्षिष्याम्यहंकालमेतावंततथापरम् ॥ यथासंसिद्ध्यतेविप्रसमार्गस्तुनिशम्यताम् २१ सुपर्णोऽथाब्रवीद्दीनंगालवंभृशदुःखितम् ॥ प्रत्यक्षंखल्विदानींमेविश्वामित्रोयदुक्तवान् २२

ऋषभस्येति १ । २ । ३ भ्रष्टतनूजंछिन्नपक्षमंगंयस्यतंभ्रष्टतनूजांगं ४ । ५ । ६ व्यभिचारोधर्मातिक्रमः । ७ । ८ । ९ शोचताकथमियमत्रवसतीति १० । ११ । १२।१३।१४।१५।१६ द्रविणवत्तरौ बलवत्तरौ १७ । १८ । १९ अपवर्गस्यफलप्राप्तेः २० निशम्यतांविचार्यतां २१ । २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आसितुंस्थातुं २३ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ हिरण्यपदप्रवृत्तिनिमित्तमाह निर्मितमिति । भूम्यंतर्गतमेवपार्थिवेषुपांसुषुवह्निनाधम्यमा नेषुव्यक्तीभवतीतिवह्निनानिर्मितं वायुनावह्निमुद्दीपयताविशोधितं वायुनार्वर्धितमित्यपिपाठः सर्वजगतहिरण्मयंहिरण्यप्रधानं तेनभूमेःसारत्वाच्छुद्धत्वात्सर्वजगन्मोहकत्वाच्चहिरण्यमित्युच्यतइत्यर्थः १ धत्ते पुष्णाति धारयतेजीवयति २ नित्यमिति । प्रोष्ठपदाभ्यामितितृतीया मूलेनावाहयेद्देवीमितिवत्सप्तम्यर्थे । तेनतस्मिन्नक्षत्रद्वयेशुक्रेशुक्रवासरेतद्योगेसतिशुक्रोऽग्निःधनपतौकुबेरस्यगृद्धध्यर्थमनुष्येभ्यःसंप्रदानेभ्यः

तदागच्छद्विजश्रेष्ठमंत्रयिष्यावगालव ॥ नादत्वागुरवेशक्यंकृत्स्नमर्थंत्वयाऽऽसितुम् २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ अथाहगालवंदीनंसुपर्णःपततांवरः ॥ निर्मितंवह्निनाभूमौवायुनाशोधितंतथा ॥ यस्माद्धिरण्मयंसर्वंहिरण्यंतेनचोच्यते १ धत्तेधारयतेचेदमेतस्मात्कारणाद्धनम् ॥ तदेतत्त्रिषुलोकेषुधनंतिष्ठतिशाश्वतम् २ नित्यंप्रोष्ठपदाभ्यांचशुक्रेधनपतौतथा ॥ मनुष्येभ्यःसमादत्तेशुक्रश्चित्तार्जितंधनम् ३ अजैकपादहिर्बुध्न्यैरक्ष्यतेधनदेनच ॥ एवंनशक्यतेलब्धुमलब्धव्यंद्विजर्षभ ॥ ऋतेचधनमश्वानांनावाप्तिर्विद्यतेतव ४ सत्वंयाचात्रराजानंकंचिद्राजर्षिवंशजम् ॥ अपीड्यराजापौरान्हियोनौकुर्यात्कृतार्थिनौ ५ अस्तिसोमान्ववायेमेजातःकश्चिन्नृपःसखा ॥ अभिगच्छावहेतंवैतस्यास्तिविभवोभुवि ६ ययातिर्नामराजर्षिर्नाहुषःसत्यविक्रमः ॥ सदास्यतिमयाचोक्तोभवताचार्थितःस्वयम् ७ विभवश्चास्यसुमहानासीद्धनपतेरिव ॥ एवंगुरुधनंविद्वन्दानेनैवविशोधय ८ तथातौकथयंतौचचिंतयंतौचयत्क्षमम् ॥ प्रतिष्ठानेनरपतिंययातिंप्रत्युपस्थितौ ९ प्रतिगृह्यचसत्कारैरर्घ्यपाद्यादिकंवरम् ॥ पृष्टश्चागमनेहेतुमुवाचविनतासुतः १० अयंमेनाहुषसखागालवस्तपसोनिधिः ॥ विश्वामित्रस्यशिष्योऽभूद्वर्षाण्ययुतशोनृप ११ सोऽयंतेनाभ्यनुज्ञातउपकारेप्सयाद्विजः ॥ तमाहभगवान्कालेददानिगुरुदक्षिणाम् १२ असकृत्तेनचोक्तेनकिंचिदागतमन्युना ॥ अयमुक्तःप्रयच्छेतिजानताविभवंलघु १३ एकतःश्यामकर्णानांशुभ्राणांशुद्धजन्मनाम् ॥ अष्टौशतानिमेदेहिहयानांचंद्रवर्चसाम् १४ गुर्वर्थोदीयतामेषयदिगालवमन्यसे ॥ इत्येवमाहसक्रोधोविश्वामित्रस्तपोधनः १५ सोऽयंशोकेनमहतातप्यमानोद्विजर्षभः ॥ अशक्तःप्रतिकर्तुंतद्भवंतंशरणंगतः १६ प्रतिगृह्यनरव्याघ्रत्वत्तोभिक्षांगतव्यथः ॥ कृत्वाऽपवर्गंगुरवेचरिष्यतिमहत्तपः १७ तपसःसंविभागेनभवंतमपियोक्ष्यते ॥ स्वेनराजर्षितपसापूर्णंत्वांपूरयिष्यति १८ यावंतिरोमाणिहयेभवंतीहनरेश्वर ॥ तावंतोवाजिनोलोकान्प्राप्नुवंतिमहीपते १९

धनंदत्चेददाति शुक्रश्चित्तार्जितमित्यनेनवह्निरेतस्त्वंतस्यप्रदर्श्यते । 'शुक्रःकाव्येऽनलेज्येष्ठे' इतिविश्वः । धनार्थीउक्तनक्षत्रवारयोगेवह्निंप्रार्थयेत् तच्चधनंयागादिद्वाराबाभूमौनिखननेनवासर्वंकुबेरंप्रत्येवगच्छतीतिभावः ३ अजेति। अजएकपात्पूर्वप्रोष्ठपदादेवता अहिर्बुध्न्यउत्तरप्रोष्ठपदादेवता धनदश्चतदध्यक्षस्तस्मादेतानिप्रार्थयताधनंलब्धुंशक्यंनान्यथेत्यर्थः ४ याचयाचस्व यःराजा नौआवाम् ५ । ६ विशोधयपरिहर ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२० ॥ इतिश्रीउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ॥ एवमुक्तइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ हताशोऽतिथिरितिशेषः ८ । ९ । १० ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ हर्यश्वइति

पात्रंप्रतिग्रहस्यायंदातुंपात्रंतथाभवान् ॥ शंखेक्षीरमिवासक्तंभवत्वेतत्तथोपमम् २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ एवमुक्तःसुपर्णेनतथ्यंवचनमुत्तमम् ॥ विमृश्यावहितोराजानिश्चित्यचपुनःपुनः १ यष्टाक्रतुसहस्राणांदाताद्दानपतिःप्रभुः ॥ ययातिःसर्वकाशीशइदंवचनमब्रवीत् २ दृष्ट्वाप्रियसखंताक्ष्यंगालवंचद्विजर्षभम् ॥ निदर्शनंचतपसोभिक्षांश्लाघ्यांचकीर्तिताम् ३ अतीत्यचनृपानन्यानादित्यकुलसंभवान् ॥ मत्सकाशमनुप्राप्तावेतांबुद्धिमवेक्ष्यच ४ अद्यमेसफलंजन्मतारितंचाद्यमेकुलम् ॥ अद्यायंतारितोदेशोममताक्ष्यंत्वयाऽनघ ५ वक्तुमिच्छामितुसखेयथाजानासिमांपुरा ॥ नतथावित्तवानस्मिक्षीणंवित्तंचमेसखे ६ नचशक्तोऽस्मितेकर्तुंमोघमागमनंखग ॥ नचाशामस्यविप्रर्षेर्वितथीकर्तुमुत्सहे ७ तत्तुदास्यामियत्कार्यमिदंसंपादयिष्यति ॥ अभिगम्यहताशोहिनिवृत्तोदहतेकुलम् ८ नातःपरंवैनतेयकिंचित्पापिष्ठमुच्यते ॥ यथाऽऽशानाशनाल्लोकेदेहिनास्तीतिवावचः ९ हताशोह्यकृतार्थःसन्हतःसंभावितोनरः ॥ हिनस्तितस्यपुत्रांश्चपौत्रांश्चाकुर्वतोहितम् १० तस्माच्चतुर्णांवंशानांस्थापयित्रीसुताम्मम ॥ इयंसुरसुतप्रख्यासर्वधर्मोपचायिनी ११ सदादेवमनुष्याणामसुराणांचगालव ॥ कांक्षितारूपतोबालासुतामेप्रतिगृह्यताम् १२ अस्याःशुल्कंप्रदास्यंतिनृपाराज्यमपिध्रुवम् ॥ किंपुनःश्यामकर्णानांहयानांद्वेचतुःशते १३ सभवान्प्रतिगृह्णातुममैतांमाधवींसुताम् ॥ अहंदौहित्रवान्स्यांवैवरएषममप्रभो १४ प्रतिगृह्यचतांकन्यांगालवःसहपक्षिणा ॥ पुनर्द्रक्ष्यावइत्युक्त्वाप्रतस्थेसहकन्यया १५ उपलब्धमिदंद्वारमश्वानामितिचांडजः ॥ उक्त्वागालवमापृच्छ्यजगामभवनंस्वकम् १६ गतेपतगराजेतुगालवःसहकन्यया ॥ चिंतयानःक्षमंदानेराज्ञांवैशुल्कतोगमत् १७ सोऽगच्छन्मनसेक्ष्वाकुंहर्यश्वंराजसत्तमम् ॥ अयोध्यायांमहावीर्यंचतुरंगबलान्वितम् १८ कोशधान्यबलोपेतंप्रियपौरंद्विजप्रियम् ॥ प्रजाभिकामंशाम्यंतंकुर्वाणंतपउत्तमम् १९ तमुपागम्यविप्रःसहर्यश्वंगालवोऽब्रवीत् ॥ कन्येयंममराजेंद्रप्रसवैःकुलवर्धिनी २० इयंशुल्केनभार्यार्थेहर्यश्वप्रतिगृह्यताम् ॥ शुल्कंतेकीर्तयिष्यामितच्छ्रुत्वासंप्रधार्यताम् २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ हर्यश्वस्त्वब्रवीद्राजाविचिंत्यबहुधाततः ॥ दीर्घमुष्णंचनिःश्वस्यप्रजाहेतोर्नृपोत्तमः १ उन्नतेषून्नताषट्सुसूक्ष्मासूक्ष्मेषुसप्तसु ॥ गंभीरात्रिषुगंभीरेष्वियंरक्ताचपंचसु २

१ षट्सुकरपृष्ठयोःपादपृष्ठयोःकुचयोश्च । स्तनयोर्नितंबयोश्चसुपोश्चेतिप्राञ्चः । 'वक्षःकुक्ष्यलककस्कंधकरवक्त्रंषडुन्नतम्' इति काशीखंडोक्तिः । सप्तसुसूक्ष्मा त्वक्केशदशनेषुकरांगुलिषुपादांगुलिषुतद्भयपर्वसुचसूक्ष्मा । त्रिषु स्वरसत्वनाभिषुगंभीरा । पंचसुपाणितलेनेत्रांतेतालुनिजिह्वायांअधरोष्ठेचरक्ता २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बहुभिर्देवैरसुरैश्च अलोकयितुं योग्या बहुदेवासुरालोका गंधर्वाणां दर्शनं शास्त्रं गीतादिविषयं यस्यां सा तथा ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

बहुदेवासुरालोकाबहुगंधर्वदर्शना ॥ बहुलक्षणसंपन्नाबहुप्रसवधारिणी ३ समर्थेयंजनयितुंचक्रवर्तिनमात्मजम् ॥ ब्रूहिशुल्कंद्विजश्रेष्ठसमीक्ष्यविभवंमम ४ गा
लवउवाच ॥ एकतःश्यामकर्णानांशतान्यष्टौप्रयच्छमे ॥ हयानांचंद्रशुभ्राणांदेशजानांवपुष्मताम् ५ ततस्तवभवित्रीयंपुत्राणांजननीशुभा ॥ अरणीवहुता
शानांयोनिरायतलोचना ६ ॥ नारदउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वावचोराजाहर्यश्वःकाममोहितः ॥ उवाचगालवंदीनोराजर्षिर्ऋषिसत्तमम् ७ द्वेमेशतेसंनिहितेहया
नायद्विधास्तव ॥ एष्टव्याःशतशस्त्वन्येचरंतिममवाजिनः ८ सोऽहमेकमपत्यंवैजनयिष्यामिगालव ॥ अस्यामेतंभवान्कामंसंपादयतुमेवरम् ९ एतच्छ्रुत्वातुसा
कन्यागालवंवाक्यमब्रवीत् ॥ ममदत्तोवरःकश्चित्केनचिद्ब्रह्मवादिना १० प्रसूत्यंतेप्रसूत्यंतेकन्यैवत्वंभविष्यसि ॥ सत्वंददस्वमांराज्ञेप्रतिगृह्यहयोत्तमान् ११
नृपेभ्योहिचतुर्भ्यस्तेपूर्णान्यष्टौशतानिमे ॥ भविष्यंतितथापुत्राममचत्वारएवच १२ क्रियतामुपसंहारोगुर्वर्थेद्विजसत्तम ॥ एषातावन्ममप्रज्ञायथावामन्यसेद्विज
१३ एवमुक्तस्तुसमुनिःकन्ययागालवस्तदा ॥ हर्यश्वंपृथिवीपालमिदंवचनमब्रवीत् १४ इयंकन्यानरश्रेष्ठहर्यश्वप्रतिगृह्यताम् ॥ चतुर्भागेनशुल्कस्यजनयस्वैक
मात्मजम् १५ प्रतिगृह्यसतांकन्यांगालवंप्रतिनंद्यच ॥ समयेदेशकालेचलब्धवान्सुतमीप्सितम् १६ ततोवसुमनानामवसुभ्योवसुमत्तरः ॥ वसुप्रख्योनरप
तिःसबभूववसुप्रदः १७ अथकालेपुनर्धीमान्गालवःप्रत्युपस्थितः ॥ उपसंगम्यचोवाचहर्यश्वंप्रीतमानसम् १८ जातोनृपसुतस्तेऽयंबालोभास्करसन्निभः ॥ का
लोगंतुंनरश्रेष्ठभिक्षार्थमपरंनृपम् १९ हर्यश्वःसत्यवचनेस्थितःस्थित्वाचपौरुषे ॥ दुर्लभत्वाद्धयानांचप्रददौमाधवींपुनः २० माधवीचपुनर्दीप्तांपरित्यज्यनृपश्रि
यम् ॥ कुमारीकामतोभूत्वागालवंपृष्ठतोऽन्वयात् २१ त्वय्येवतावत्तिष्ठंतुहयाइत्युक्तवान्द्विजः ॥ प्रययौकन्ययासार्धंदिवोदासंप्रजेश्वरम् २२ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेषोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ॥ गालवउवाच ॥ ॥ महावीर्योमहीपालःकाशीना
मीश्वरःप्रभुः ॥ दिवोदासइतिख्यातोभैमसेनिर्नराधिपः १ तत्रगच्छावहेभद्रेशनैरागच्छमाशुचः ॥ धार्मिकःसंयमेयुक्तःसत्येचैवजनेश्वरः २ ॥ नारदउवाच ॥
तमुपागम्यसमुनिर्न्यायतस्तेनसत्कृतः ॥ गालवःप्रसवस्यार्थेतंनृपंप्रत्यचोदयत् ३ ॥ ॥ दिवोदासउवाच ॥ ॥ श्रुतमेतन्मयापूर्वंकिमुक्त्वाविस्तरंद्वि
ज ॥ कांक्षितोहिमयैषोऽर्थःश्रुत्वैवद्विजसत्तम ४ एतच्चमेबहुमतंयदुत्सृज्यनराधिपान् ॥ मामेवमुपयातोऽसिभाविचैतदसंशयम् ५ सएवविभवोऽस्माकमश्वा
नामपिगालव ॥ अहमप्येकमेवास्यांजनयिष्यामिपार्थिवम् ६

१९ । २० कामतइच्छयायोगबलेनकुमारीभूत्वा यौवनंपरित्यज्येत्यर्थः २१ । २२ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥
महावीर्यइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७ । ८ ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

तथेत्युक्त्वाद्विजश्रेष्ठःप्रादात्कन्यांमहीपतेः ॥ विधिपूर्वांचतांराजाकन्यांप्रतिगृहीतवान् ७ रेमेसतस्यांराजर्षिःप्रभावत्यांयथारविः ॥ स्वाहायांचयथावह्निर्यथाशच्यां चवासवः ८ यथाचंद्रश्चरोहिण्यांयथाधूमोऽर्णयायमः ॥ वरुणश्चयथागौर्यांयथाचर्ध्यांधनेश्वरः ९ यथानारायणोलक्ष्म्यांजाह्नव्यांचयथोदधिः ॥ यथारुद्रश्च रुद्राण्यांयथावेद्यांपितामहः १० अदृश्यंत्यांचवासिष्ठोवसिष्ठश्चाक्षमालया ॥ च्यवनश्चसुकन्यायांपुलस्त्यःसंध्ययायथा ११ अगस्त्यश्चापिवैदर्भ्यांसावित्र्यांसत्य वान्यथा ॥ यथाभृगुःपुलोमायामदित्यांकश्यपोयथा १२ रेणुकायांयथार्चीकोहैमवत्यांचकौशिकः ॥ बृहस्पतिश्चतारायांशुक्रश्चशतपर्वणा १३ यथाभूम्यांभूमि पतिरुर्वश्यांचपुरूरवाः ॥ ऋचीकःसत्यवत्यांचसरस्वत्यांयथामनुः १४ शकुंतलायांदुष्यंतोधृत्यांधर्मश्चशाश्वतः ॥ दमयंत्यांनलश्चैवसत्यवत्यांचनारदः १५ जरत्कारु र्जरत्कार्वांपुलस्त्यश्चप्रतीच्यया ॥ मेनकायांयथोर्णायुस्तुंबुरुश्चैवरंभया १६ वासुकिःशतशीर्षायांकुमार्यांचधनंजयः ॥ वैदेह्यांचयथारामोरुक्मिण्यांचजनार्दनः १७ तथातुरममाणस्यदिवोदासस्यभूपतेः ॥ माधवीजनयामासपुत्रमेकंप्रतर्दनम् १८ अथाजगामभगवान्दिवोदासंसगालवः ॥ समयेसमनुप्राप्तेवचनंचेदमब्रवीत् १९ निर्यातयतुमेकन्यांभवांस्तिष्ठंतुवाजिनः ॥ यावदन्यत्रगच्छामिशुल्कार्थंपृथिवीपते २० दिवोदासोऽथधर्मात्मासमयेगालवस्यताम् ॥ कन्यांनिर्यातयामासस्थितः सत्येमहीपतिः २१ ॥ इतिश्रीमहाभा० उ० प० भगवद्यानप० गालवचरितेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ तथैवतांश्रियंत्यक्त्वा कन्याभूत्वायशस्विनी ॥ माधवीगालवंविप्रमभ्ययात्सत्यसंगरा १ गालवोविमृशन्नेवस्वकार्यगतमानसः ॥ जगामभोजनगरंद्रष्टुमौशीनरंनृपम् २ तमुवाचाथगत्वा सनृपतिंसत्यविक्रमम् ॥ इयंकन्यासुतौद्वौतेजनयिष्यतिपार्थिवौ ३ अस्यांभवानवाप्तार्थोभवितापेत्यचेहच ॥ सोमार्कप्रतिसंकाशौजनयित्वासुतौनृप ४ शुल्कंतुसर्व धर्मज्ञहयानांचंद्रवर्चसाम् ॥ एकतःश्यामकर्णानांदेयंमह्यंचतुःशतम् ५ गुर्वर्थोऽयंसमारंभोनहयैःकृत्यमस्तिमे ॥ यदिशक्यंमहाराजक्रियतामविचारितम् ६ अन पत्योऽसिराजर्षेपुत्रौजनयपार्थिव ॥ पितॄन्पुत्रप्लवेनत्वमात्मानंचैवतारय ७ नपुत्रफलभोक्ताहिराजर्षेपात्यतेदिवः ॥ नयातिनरकंघोरंयथागच्छंत्यनात्मजाः ८ एत च्चान्यच्चविविधंश्रुत्वागालवभाषितम् ॥ उशीनरःप्रतिवचोददौतस्यनराधिपः ९ श्रुतवानस्मितेवाक्यंयथावदसिगालव ॥ विधिस्तुबलवान्ब्रह्मन्प्रवणंहिमनोमम १० शतेद्वेतुममाश्वानामीदृशानांद्विजोत्तम ॥ इतरेषांसहस्राणिसुबहूनिचरंतिमे ११ अहमप्येकमेवास्यांजनयिष्यामिगालव ॥ पुत्रंद्विजगतंमार्गंगमिष्यामिपरै रहम् १२ मूल्येनापिसमंकुर्यांतवाहंद्विजसत्तम ॥ पौरजानपदार्थंतुममार्थोनात्मभोगतः १३

तथेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ प्रवणंपुत्रोत्पत्तौतत्परं १० । ११ । १२ । १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१॥ इतिश्रीमहाभारते उद्योगपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ॥ गालवमिति

॥ ११८ ॥ कामतोहिधनंराजापारक्यंयंःप्रयच्छति ॥ नसधर्मेणधर्मात्मन्युज्यतेयशसानच १४ सोहंप्रतिग्रहीष्यामिददात्वेतांभवान्मम ॥ कुमारींदेवगर्भाभामेकपुत्रभवायमे
१५ तथातुबहुधाकन्यामुक्तवंतंनराधिपम् ॥ उशीनरंद्विजश्रेष्ठोगालवःप्रत्यपूजयत् १६ उशीनरंप्रतिग्राह्यगालवःप्रययौवनम् ॥ रेमेसतांसमासाद्यकृतपुण्यइव
श्रियम् १७ कंदरेषुचशैलानांनदीनांनिर्झरेषुच ॥ उद्यानेषुविचित्रेषुवनेषूपवनेषुच १८ हर्म्येषुरमणीयेषुप्रासादशिखरेषुच ॥ वातायनविमानेषुतथागर्भगृहेषुच १९
ततोऽस्यसमयेजज्ञेपुत्रोबालरविप्रभः ॥ शिबिर्नाम्नाऽभिविख्यातोयःसपार्थिवसत्तमः २० उपस्थायसतंविप्रोगालवःप्रतिगृह्यच ॥ कन्यांप्रयातस्तांराजन्दृष्टवान्विन
तात्मजम् २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ गालवंवैनतेयोऽ
थप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ दिष्ट्याकृतार्थंपश्यामिभवंतमिहवैद्विज १ गालवस्तुवचःश्रुत्वावैनतेयेनभाषितम् ॥ चतुर्भागावशिष्टंतदाचख्यौकार्यमस्यहि २ सुपर्णस्त्वब्रवी
देनंगालवंवदतांवरः ॥ प्रयत्नस्तेनकर्तव्योनैषसंपत्स्यतेतव ३ पुराहिकान्यकुब्जेवैगाधेःसत्यवतींसुताम् ॥ भार्यार्थेवरयत्कन्यामृचीकस्तेनभाषितः ४ एकतःश्याम
कर्णानांहयानांचंद्रवर्चसाम् ॥ भगवन्दीयतांमह्यंसहस्रमितिगालव ५ ऋचीकस्तुतथेत्युक्त्वावरुणस्यालयंगतः ॥ अश्वतीर्थेहयान्लब्ध्वादत्तवान्पार्थिवायवै ६
इष्ट्वातेपुंडरीकेणदत्ताराज्ञाद्विजातिषु ॥ तेभ्योद्वेद्वेशतेक्रीत्वाप्राप्तेतैःपार्थिवैस्तदा ७ अपराण्यपिचत्वारिशतानिद्विजसत्तम ॥ नीयमानानिसंतारेहृतान्यासन्वित
स्तया ८ एवंनशक्यमप्राप्यंप्राप्तुंगालवकर्हिचित् ॥ इमामश्वशताभ्यांवैद्वाभ्यांतस्मैनिवेदय ९ विश्वामित्रायधर्मात्मन्षड्भिरश्वशतैःसह ॥ ततोऽसिगतसंमोहःकृत
कृत्योद्विजोत्तम १० गालवस्तंतथेत्युक्त्वासुपर्णसहितस्ततः ॥ आदायाश्वांश्चकन्यांचविश्वामित्रमुपागमत् ११ अश्वानांकांक्षितार्थानांषडिमानिशतानिवै ॥ शत
द्वयेनकन्येयंभवताप्रतिगृह्यताम् १२ अस्यांराजर्षिभिःपुत्राजातावैधार्मिकास्त्रयः ॥ चतुर्थंजनयत्वेकंभवानपिनरोत्तमम् १३ पूर्णान्येवंशतान्यष्टौतुरगाणांभवंतुते ॥ भव
तोह्यनृणोभूत्वातपःकुर्यांयथासुखम् १४ विश्वामित्रस्तुतंदृष्ट्वागालवंसहपक्षिणा ॥ कन्यांचतांवरारोहामिदमित्यब्रवीद्वचः १५ किमियंपूर्वमेवेहनदत्ताममगालव ॥
पुत्राममैवचत्वारोभवेयुःकुलभावनाः १६ प्रतिगृह्णामितेकन्यामेकपुत्रफलायवै ॥ अश्वाश्चाश्रममासाद्यचरंतुममसर्वशः १७ सतयारममाणोऽथविश्वामित्रोमहा
द्युतिः ॥ आत्मजंजनयामाससमाधवीपुत्रमष्टकम् १८ जातमात्रंसुतंतंचविश्वामित्रोमहामुनिः ॥ संयोज्यार्थैस्तथाधर्मैरश्वैस्तैःसमयोजयत् १९ अथाष्टकःपुरंप्रायात्त
दासोमपुरप्रभम् ॥ निर्यात्यकन्यांशिष्यायकौशिकोऽपिवनंययौ २० ॥ ११८ ॥

१ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ संतारेमार्गे ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ निर्यात्यप्रसर्प्य शिष्यायगालवाय २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ । २३ । २४ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ सतुराजाआश्रमपदमुपगम्यकर्तुकामःअभूदितिशेषः १ पर्यधावतांवरान्वेषणायेत्यर्थः

गालवोऽपिसुपर्णेनसहनिर्यात्यदक्षिणाम् ॥ मनसाऽतिप्रतीतेनकन्यामिदमुवाचह २१ जातोदानपतिःपुत्रस्त्वयाशूरस्तथापरः ॥ सत्यधर्मरतश्चान्योयज्वा
चापितथापरः २२ तदागच्छवरारोहेतारितस्तेपितासुतैः ॥ चत्वारश्चैवराजानस्तथाचाहंसुमध्यमे २३ गालवस्त्वभ्यनुज्ञायसुपर्णंपन्नगाशनम् ॥ पितुर्निर्या
त्यतांकन्यांप्रययौवनमेवह २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेएकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ नारदउवाच ॥
सतुराजापुनस्तस्याःकर्तुकामःस्वयंवरम् ॥ उपगम्याश्रमपदंगंगायमुनसंगमे १ गृहीतमाल्यदामांतांरथमारोप्यमाधवीम् ॥ पूरुर्यदुश्चभगिनीमाश्रमेपर्यधाव
ताम् २ नागयक्षमनुष्याणांगंधर्वमृगपक्षिणाम् ॥ शैलद्रुमवनौकानामासीत्तत्रसमागमः ३ नानापुरुषदेश्यानामीश्वरैश्चसमाकुलम् ॥ ऋषिभिर्ब्रह्मकल्पैश्चसमं
तादावृतंवनम् ४ निर्दिश्यमानेषुतुसावरेषुवरवर्णिनी ॥ वरानुत्क्रम्यसर्वांस्तान्वरंवृतवतीवनम् ५ अवतीर्यरथात्कन्यानमस्कृत्यचबंधुषु ॥ उपगम्यवनंपुण्यंतप
स्तेपेययातिजा ६ उपवासैश्चविविधैर्दीक्षाभिर्नियमैस्तथा ॥ आत्मनोलघुतांकृत्वाबभूवमृगचारिणी ७ वैदूर्यांकुरकल्पानिमृदूनिहरितानिच ॥ चरंतीश्लक्ष्ण
शष्पाणितिक्तानिमधुराणिच ८ स्रवंतीनांचपुण्यानांसुरसानिशुचीनिच ॥ पिबंतीवारिमुख्यानिशीतानिविमलानिच ९ वनेषुमृगराजेषुव्याघ्रविप्रोषितेषुच ॥
दावाग्निविप्रयुक्तेषुशून्येषुगहनेषुच १० चरंतीहरिणैःसार्धंमृगीववनचारिणी ॥ चचारविपुलंधर्मंब्रह्मचर्येणसंवृतम् ११ ययातिरपिपूर्वेषांराज्ञांवृत्तमनुष्ठितः ॥ बहु
वर्षसहस्रायुर्युयुजेकालधर्मणा १२ पूरुर्यदुश्चद्वौवंशेवर्धमानौनरोत्तमौ ॥ ताभ्यांप्रतिष्ठितोलोकेपरलोकेचनाहुषः १३ महीपतेनरपतिर्ययातिःस्वर्गमास्थितः ॥ महर्षि
कल्पोनृपतिःस्वर्गाग्र्यफलभुग्विभुः १४ बहुवर्षसहस्राख्येकालेबहुगुणेगते ॥ राजर्षिषुनिषण्णेषुमहीयःसुमहर्धिषु १५ अवमेनेनरान्सर्वान्देवानृषिगणांस्तथा
॥ ययातिर्मूढविज्ञानोविस्मयाविष्टचेतनः १६ ततस्तंबुबुधेदेवःशक्रोबलनिषूदनः ॥ तेचराजर्षयःसर्वेधिग्धिगित्येवमब्रुवन् १७ विचारश्चसमुत्पन्नोनिरीक्ष्यन
हुषात्मजम् ॥ कोन्वयंकस्यवाराज्ञःकथंवास्वर्गमागतः १८ कर्मणाकेनसिद्धोऽयंक्ववाऽनेनतपश्चितम् ॥ कथंवाज्ञायतेस्वर्गेकेनवाज्ञायतेऽप्युत १९ एवंविचा
रयंतस्तेराजानंस्वर्गवासिनः ॥ दृष्ट्वापप्रच्छुरन्योन्यंययातिंनृपातिंप्रति २० विमानपालाःशतशःस्वर्गद्वाराभिरक्षिणः ॥ पृष्टाआसनपालाश्चनजानीमेत्यथाब्रुवन्
२१ सर्वेतेह्यावृतज्ञानानाभ्यजानंततंनृपम् ॥ समुहूर्तादथनृपोहतौजाश्चाभवत्तदा २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणि गालवचरिते यया
तिमोहे विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

२ । ३ । ४ वनंवनवासं ५ । ६ । आत्मनःचित्तस्यलघुतांरागद्वेषादिमलराहित्येनसूक्ष्मार्थभेदनेशी .. ७ । ८ । ९ व्याघ्राणांविप्रोषितंपर्यटनंयेषु १० । ११ युयुजेयोगंप्राप्तवान् कालधर्मणामृ
त्युना १२ नाहुषःययातिः १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

© Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथेति १ । २ । ३ धर्मदूषणंपुण्यनाशकं ४ । ५ । ६ । ७ मज्ञायसेहीनतेजस्त्वेनअप्रकाशत्वात् ८ । ९ शिविरौशीनरइत्येकः १० । ११ एकइवशब्दःपादपूरणार्थः गंगांनदीमिवधूममयींलेखामालं

॥ नारदउवाच ॥ अथप्रचलितःस्थानादासनाच्चपरिच्युतः ॥ कंपितेनेवमनसाधर्षितःशोकवन्हिना १ म्लानस्रग्भ्रष्टविज्ञानःप्रभ्रष्टमुकुटांगदः ॥ विघूर्णन्स्त्रस्तसर्वांगःप्रभ्रष्टाभरणांबरः २ अदृश्यमानस्तान्पश्यन्नपश्यंश्चपुनःपुनः ॥ शून्यःशून्येनमनसाप्रपतिष्यन्महीतलम् ३ किंमयामनसाध्यातमशुभंधर्मदूषणम् ॥ येनाहंचलितःस्थानादितिराजाव्यचिंतयत् ४ तेतुतत्रैवराजानःसिद्धाश्चाप्सरसस्तथा ॥ अपश्यंतनिरालंबंतंययातिंपरिच्युतम् ५ अथैत्यपुरुषःकश्चित्क्षीणपुण्यनिपातकः ॥ ययातिमब्रवीद्राजन्देवराजस्यशासनात् ६ अतीवमदमत्तस्त्वंनकंचिन्नावमन्यसे ॥ मानेनभ्रष्टःस्वर्गस्तेनार्हस्त्वंपार्थिवात्मज ७ नचप्रज्ञायसेगच्छपतस्वेतितमब्रवीत् ॥ पतेयंसत्स्वितिवचस्त्रिरुक्त्वानहुषात्मजः ८ पतिष्यंश्चिंतयामासगतिंगतिमतांवरः ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुनैमिषेपार्थिवर्षभान् ९ चतुरोऽपश्यतनृपस्तेषांमध्येपपातह ॥ प्रतर्दनोवसुमनाःशिबिरौशीनरोऽष्टकः १० वाजपेयेनयज्ञेनतर्पयंतिसुरेश्वरम् ॥ तेषामध्वरजंधूमंस्वर्गद्वारमुपस्थितम् ११ ययातिरुपजिघ्रन्वैनिपपातमहींप्रति ॥ भूमौस्वर्गेचसंबद्धांनदींधूममयीमिव ॥ गंगांगामिवगच्छंतीमालंब्यजगतीपतिः १२ श्रीमत्स्ववभृथाग्र्येषुचतुर्षुप्रतिबंधुषु ॥ मध्येनिपतितोराजालोकपालोपमेषुसः १३ चतुर्षुहुतकल्पेषुराजसिंहमहाग्निषु ॥ पपातमध्येराजर्षिर्ययातिःपुण्यसंक्षये १४ तमाहुःपार्थिवाःसर्वेदीप्यमानमिवश्रिया ॥ कोभवान्कस्यवाबंधुर्देशस्यनगरस्यवा १५ यक्षोवाऽप्यथवादेवोगंधर्वोराक्षसोऽपिवा ॥ नहिमानुषरूपोऽसिकोवाऽर्थःकांक्ष्यतेत्वया १६ ॥ ययातिरुवाच ॥ ययातिरस्मिराजर्षिःक्षीणपुण्यश्च्युतोदिवः ॥ पतेयंसत्स्वितिध्यायन्भवत्सुपतितस्ततः १७ ॥ राजानऊचुः ॥ ॥ सत्यमेतद्भवतुतेकांक्षितंपुरुषर्षभ ॥ सर्वेषांनःक्रतुफलंधर्मश्चप्रतिगृह्यताम् १८ ॥ ययातिरुवाच ॥ नाहंप्रतिग्रहधनोब्राह्मणःक्षत्रियोह्यहम् ॥ नचमेप्रवणाबुद्धिःपरपुण्यविनाशने १९ नारदउवाच ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुमृगचर्याक्रमागताम् ॥ माधवींप्रेक्ष्यराजानस्तेऽभिवाद्येदमब्रुवन् २० किमागमनकृत्यंतेकिंकुर्मःशासनंतव ॥ आज्ञाप्याहिवयंसर्वेतवपुत्रास्तपोधने २१ तेषांतद्भाषितंश्रुत्वामाधवीपरयामुदा ॥ पितरंसमुपागच्छद्ययातिंसाववंदच २२ स्पृष्ट्वामूर्धनितान्पुत्रांस्तापसीवाक्यमब्रवीत् ॥ दौहित्रास्तवराजेंद्रममपुत्रानतेपराः २३ इमेत्वांतारयिष्यंतिदिष्टमेतत्पुरातने ॥ अहंतेदुहिताराजन्माधवीमृगचारिणी २४ मयाऽप्युपचितोधर्मस्ततोऽर्धंप्रतिगृह्यताम् ॥ यस्माद्राजन्नराःसर्वेअपत्यफलभागिनः २५ तस्मादिच्छंतिदौहित्रान्यथात्वंवसुधाधिप ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेशिरसाजननींतदा २६ अभिवाद्यनमस्कृत्यमातामहमथाब्रुवन् ॥ उच्चैरनुपमैःस्निग्धैःस्वरैरापूर्यमेदिनीम् २७

ब्यनिपपातेतिसंबंधः १२ प्रतिबंधुषुदौहित्ररूपेषु १३ । १४ । बंधुःपालयिता १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ पुरातनेअनादिकालप्रवृत्तेवेदे २४ । २५ । २६ । २७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अष्टभागेनअष्टमांशेन २८ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ प्रत्यभिज्ञातेति १ । २ । ३ । ४ आधानेअग्न्याधानोपलक्षितेश्रौतधर्मे ५ । ६ । ७

मातामहंनृपतयस्तारयंतोदिवश्च्युतम् ॥ अथतस्मादुपगतोगालवोऽप्याहपार्थिवम् ॥ तपसोमेऽष्टभागेनस्वर्गमारोहतांभवान् २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेययातिस्वर्गभ्रंशे एकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ प्रत्यभिज्ञातमात्रोऽथसद्भिस्तैर्नरपुंगवः ॥ समारुरोहनृपतिरस्पृशन्वसुधातलम् ॥ ययातिर्दिव्यसंस्थानोबभूवविगतज्वरः १ दिव्यमाल्यांबरधरोदिव्याभरणभूषितः ॥ दिव्यगंधगुणोपेतोनपृथ्वीमस्पृशत्पदा २ ततोवसुमनाःपूर्वमुच्चैरुच्चारयन्वचः ॥ ख्यातोदानपतिर्लोकेव्याजहारनृपंतदा ३ प्राप्तवानस्मियल्लोकेसर्ववर्णेष्वगर्हया ॥ तदप्यथचदास्यामितेनसंयुज्यतांभवान् ४ यत्फलंदानशीलस्यक्षमाशीलस्ययत्फलम् ॥ यच्चमेफलमाधानेतेनसंयुज्यतांभवान् ५ ततःप्रतर्दनोऽप्याहवाक्यंक्षत्रियपुंगवः ॥ यथाधर्मरतिर्नित्यंनित्यंयुद्धपरायणः ६ प्राप्तवानस्मियल्लोकेक्षत्रवंशोद्भवंयशः ॥ वीरशब्दफलंचैवतेनसंयुज्यतांभवान् ७ शिबिरौशीनरोधीमानुवाचमधुरांगिरम् ॥ यथाबालेषुनारीषुवैहार्येषुतथैवच ८ संगरेषुनिपातेषुतथातद्व्यसनेषुच ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंमेतेनसत्येनखंव्रज ९ यथाप्राणांश्चराज्यंचराजन्कामसुखानिच ॥ त्यजेयंनपुनःसत्यंतेनसत्येनखंव्रज १० यथासत्येनमेधर्मोयथासत्येनपावकः ॥ प्रीतःशतक्रतुश्चैवतेनसत्येनखंव्रज ११ अष्टकस्त्वथराजर्षिःकौशिकोमाधवीसुतः ॥ अनेकशतयज्वानंनाहुषंप्राप्यधर्मवित् १२ शतशःपुंडरीकामेगोसवाश्चरिताःप्रभो ॥ क्रतवोवाजपेयाश्चतेषांफलमवाप्नुहि १३ नमेरत्नानिनधनंनतथाऽन्येपरिच्छदाः ॥ क्रतुष्वनुपयुक्तानितेनसत्येनखंव्रज १४ यथायथाहिजल्पंतिदौहित्रास्तंनराधिपम् ॥ तथातथावसुमतींत्यक्त्वाराजादिवंययौ १५ एवंसर्वेसमस्तैस्तेराजानःसुकृतैस्तदा ॥ ययातिंस्वर्गतोभ्रष्टंतारयामासुरंजसा १६ दौहित्राःस्वेनधर्मेणयज्ञदानकृतेनवै ॥ चतुर्षुराजवंशेषुसंभूताःकुलवर्धनाः ॥ मातामहंमहाप्राज्ञंदिवमारोपयंततते १७ ॥ राजानऊचुः ॥ राजधर्मगुणोपेताःसर्वधर्मगुणान्विताः ॥ दौहित्रास्तेवयंराजन्दिवमारोहपार्थिव १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेययातिस्वर्गारोहणेद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ सद्भिरारोपितःस्वर्गंपार्थिवैर्भूरिदक्षिणैः ॥ अभ्यनुज्ञायदौहित्रान्ययातिर्दिवमास्थितः १ अभिवृष्टश्चवर्षेणनानापुष्पसुगंधिना ॥ परिष्वक्तश्चपुण्येनवायुनापुण्यगंधिना २ अचलंस्थानमासाद्यदौहित्रफलनिर्जितम् ॥ कर्मभिःस्वैरुपचितोजज्वालपरयाश्रिया ३ उपगीतोपनृत्तश्चगंधर्वाप्सरसांगणैः ॥ प्रीत्याप्रतिगृहीतश्चस्वर्गेदुंदुभिनिःस्वनैः ४ अभिष्टुतश्चविविधैर्देवराजर्षिचारणैः ॥ अर्चितश्चोत्तमार्घेणदैवतैरभिनंदितः ५ प्राप्तःस्वर्गफलंचैवतमुवाचपितामहः ॥ निर्वृतंशांतमनसंवचोभिस्तर्पयन्निव ६

वैहार्येषुपरिहासेनलालनीयेषुस्यालसंबंध्यादिषु ८ आपत्सुसंकटेषु व्यसनेषुद्यूतादिषु खंस्वर्गं ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ सद्भिरिति १ वर्षेणवृष्ट्या २ । ३ । ४ । ५ । ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चतुष्पादः तपोयज्ञज्ञानदानवान् अहिंसासत्यमस्तेयमानृण्यंचेतिवापादाः ७ सुकृतेनसम्यक्संपादितेनकर्मणा मयासमोऽन्योनास्तीतिवाक्प्रयोगेण तमसाक्रोधेन ८ नाभिजानंतिश्रेष्ठोयमितिनांगीकुर्वंति ततोहेतोःअज्ञातःअकीर्त्यातिरोभूतः ९ । १० । ११ । १२ । १३ १४ । १५ शाठ्यंविश्वासघातः मायाअद्भुतार्थप्रदर्शनरंजनपूर्वकंपरवंचनम् १६ । १७ । १८ । १९ २० । २१ पापिष्ठत्वेनत्वत्क

चतुष्पादस्त्वयाधर्मश्श्रितोलोक्ययेनकर्मणा ॥ अक्षयस्तवलोकोऽयंकीर्तिश्चैवाक्षयादिवि ७ पुनस्त्वयैवराजर्षेसुकृतेनविघातितम् ॥ आवृतंतमसाचेतःसर्वेषांस्वर्गवासिनाम् ८ येनत्वांनाभिजानंतिततोऽज्ञातोऽसिपातितः ॥ प्रीत्यैवचासिदौहित्रैस्तारितस्त्वमिहागतः ९ स्थानंचप्रतिपन्नोऽसिकर्मणास्वेननिर्जितम् ॥ अचलंशाश्वतंपुण्यमुत्तमंध्रुवमव्ययम् १० ॥ ययातिरुवाच ॥ भगवन्संशयोमेऽस्तिकश्चित्तंछेत्तुमर्हसि ॥ नह्यन्यमहमर्हामिप्रष्टुंलोकपितामह ११ बहुवर्षसहस्रांतंप्रजापालनवर्धितम् ॥ अनेकक्रतुदानौघैरर्जितंमेमहत्फलम् १२ कथंतदल्पकालेनक्षीणंयेनास्मिपातितः ॥ भगवन्वेत्थलोकांश्चशाश्वतान्ममनिर्मितान् ॥ कथंनुममतत्सर्वंविप्रनष्टंमहाद्युते १३ ॥ पितामहउवाच ॥ बहुवर्षसहस्रांतंप्रजापालनवर्धितम् ॥ अनेकक्रतुदानौघैर्यत्त्वयोपार्जितंफलम् १४ तदनेनैवदोषेणक्षीणंयेनासिपातितः ॥ अभिमानेनराजेंद्रधिक्कृतःस्वर्गवासिभिः १५ नायंमानेनराजर्षेनबलेननहिंसया ॥ नशाठ्येननमायाभिर्लोकोभवतिशाश्वतः १६ नावमान्यास्त्वयाराजन्नधमोत्कृष्टमध्यमाः ॥ नहिमानप्रदग्धानांकश्चिदस्तिशमःक्वचित् १७ पतनारोहणमिदंकथयिष्यंतियेनराः ॥ विषमाण्यपितेप्राप्तास्तरिष्यंतिनसंशयः १८ ॥ नारदउवाच ॥ एषदोषोऽभिमानेनपुराप्राप्तोययातिना ॥ निर्बंधताऽतिमात्रंचगालवेनमहीपते १९ श्रोतव्यंहितकामानांसुहृदांहितमिच्छताम् ॥ नकर्तव्योहिनिर्बंधोनिर्बंधोहिक्षयोदयः २० तस्मात्त्वमपिगांधारेमानंक्रोधंचवर्जय ॥ संधत्स्वपांडवैर्वीरसंरंभंत्यजपार्थिव २१ ददातियत्पार्थिवयत्करोतियद्वातपस्तप्यतियज्जुहोति ॥ नतस्यनाशोऽस्तिनचापकर्षोनान्यस्तदश्नातिसएवकर्ता २२ इदंमहाख्यानमनुत्तमंहितंबहुश्रुतानांगतरोषरागिणाम् ॥ समीक्ष्यलोकेबहुधाप्रधारितंत्रिवर्गदृष्टिःपृथिवीमुपाश्नुते २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेत्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ भगवन्नेवमेवैतद्यथावदसिनारद ॥ इच्छामिचाहमप्येवंनत्वीशोभगवन्नहम् १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वाततःकृष्णमभ्यभाषतकौरवः ॥ स्वर्ग्यंलोक्यंचमामात्थधर्म्यंन्याय्यंचकेशव २ नत्वहंस्ववशस्तातक्रियमाणंनमेप्रियम् ॥ अंगदुर्योधनंकृष्णमंदंशास्त्रातिगंमम ३ अनुनेतुंमहाबाहोयतस्वपुरुषोत्तम ॥ नगृणोतिमहाबाहोवचनंसाधुभाषितम् ४ गांधार्याश्चहृषीकेशविदुरस्यचधीमतः ॥ अन्येषांचैवसुहृदांभीष्मादीनांहितैषिणाम् ५ सत्वंपापमतिंक्रूरंपापचित्तमचेतनम् ॥ अनुशाधिदुरात्मानंस्वयंदुर्योधनंनृपम् ६ सुहृत्कार्यंतुसुमहत्कृतंतेस्याज्जनार्दन ॥ ततोऽभ्यावृत्त्यवार्ष्णेयोदुर्योधनममर्षणम् ७ अब्रवीन्मधुरांवाचंसर्वधर्मार्थतत्त्ववित् ॥ दुर्योधननिबोधेदंमद्वाक्यंकुरुसत्तम ८

तंपापंत्वयैवभोक्तव्यं नतुभ्रात्रादिभिरित्याशयेनाह ददातीति । किंतुकर्तैवतदाप्नोति २२ बहुधानानाशास्त्रयुक्त्यादिभिः प्रधारितंनिश्चितम् २३ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ॥ ॥ भगवन्निति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ अभ्यावृत्त्यपुनःपुनः ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ शास्त्रशासने १९ । २० । २१ किंपाकंमहाकालफलम् २२ । २३ निःश्रेयसंकल्याणम् २४ अर्थकामस्यइष्टार्थिनः २५ । २६ । २७

शर्मार्थंतेविशेषेणसानुबंधस्यभारत ॥ महाप्रज्ञकुलेजातःसाध्वेतत्कर्तुमर्हसि ९ श्रुतवृत्तोपसंपन्नःसर्वैःसमुदितोगुणैः ॥ दौष्कुलेयादुरात्मानोनृशंसानिरपत्रपाः १०
तएतदीदृशंकुर्युर्यथात्वंतातमन्यसे ॥ धर्मार्थयुक्तालोकेऽस्मिन्प्रवृत्तिर्लक्ष्यतेसताम् ११ असतांविपरीतातुलक्ष्यतेभरतर्षभ ॥ विपरीतात्वियंवृत्तिरसकृल्लक्ष्यतेत्वयि
१२ अधर्मश्चानुबंधोऽत्रघोरःप्राणहरोमहान् ॥ अनिष्टश्चानिमित्तश्चनचशक्यश्चभारत १३ तमनर्थंपरिहरन्नात्मश्रेयःकरिष्यसि ॥ भ्रातॄणामथभृत्यानांमित्राणां
चपरंतप १४ अधर्म्यादयशस्याच्चकर्मणस्त्वंप्रमोक्ष्यसे ॥ प्राज्ञैःशूरैर्महोत्साहैरात्मवद्भिर्बहुश्रुतैः १५ संधत्स्वपुरुषव्याघ्रपांडवैर्भरतर्षभ ॥ तद्धितंचप्रियंचैवधृतराष्ट्र
स्यधीमतः १६ पितामहस्यद्रोणस्यविदुरस्यमहामतेः ॥ कृपस्यसोमदत्तस्यबाल्हीकस्यचधीमतः १७ अश्वत्थाम्नोविकर्णस्यसंजयस्यविविंशतेः ॥ ज्ञातीनांचैव
भूयिष्ठंमित्राणांचपरंतप १८ शमेशर्मभवेत्तातसर्वस्यजगतस्तथा ॥ ह्रीमानसिकुलेजातःश्रुतवाननृशंसवान् ॥ तिष्ठतातपितुःशास्त्रेमातुश्चभरतर्षभ १९ एतच्छ्रेयो
हिमन्यंतेपितायच्छास्तिभारत ॥ उत्तमापद्गतःसर्वःपितुःस्मरतिशासनम् २० रोचतेतेपितुस्तातपांडवैःसहसंगमः ॥ सामात्यस्यकुरुश्रेष्ठतत्तुभ्यंतातरोचताम् २१
श्रुत्वायःसुहृदांशास्त्रंमर्त्योनप्रतिपद्यते ॥ विपाकांतेदहत्येनंकिंपाकमिवभक्षितम् २२ यस्तुनिःश्रेयसंवाक्यंमोहान्नप्रतिपद्यते ॥ सदीर्घसूत्रोहीनार्थःपश्चात्तापेन
युज्यते २३ यस्तुनिःश्रेयसंश्रुत्वाप्राक्तदेवाभिपद्यते ॥ आत्मनोमतमुत्सृज्यसलोकेसुखमेधते २४ योऽर्थकामस्यवचनंप्रातिकूल्यान्नमृष्यते ॥ शृणोतिप्रतिकूलानि
द्विषतांवशमेतिसः २५ सतांमतमतिक्रम्ययोऽसतांवर्ततेमते ॥ शोचंतेव्यसनेतस्यसुहृदोनचिरादिव २६ मुख्यानमात्यानुत्सृज्ययोनिहीनान्निषेवते ॥ सघोरामा
पदंप्राप्यनोत्तारमधिगच्छति २७ योऽसत्सेवीवृथाचारोनश्रोतासुहृदांसताम् ॥ परान्वृणीतेस्वान्द्वेष्टितंगौस्त्यजतिभारत २८ सत्वंविरुद्ध्यतैर्वीरैरन्येभ्यस्त्राणमिच्छ
सि ॥ अशिष्टेभ्योऽसमर्थेभ्योमूढेभ्योभरतर्षभ २९ कोहिशक्रसमान्ज्ञातीनतिक्रम्यमहारथान् ॥ अन्येभ्यस्त्राणमाशंसेत्त्वदन्योभुविमानवः ३० जन्मप्रभृतिकौन्तेया
नित्यंविनिकृतास्त्वया ॥ नचतेजातुकुप्यंतिधर्मात्मानोहिपांडवाः ३१ मिथ्योपचरितास्तातजन्मप्रभृतिबांधवाः ॥ त्वयिसम्यङ्महाबाहोप्रतिपन्नायशस्विनः ३२
त्वयाऽपिप्रतिपत्तव्यंतथैवभरतर्षभ ॥ स्वेषुबंधुषुमुख्येषुमामन्युवशमन्वगाः ३३ त्रिवर्गयुक्तःप्राज्ञानामारंभोभरतर्षभ ॥ धर्मार्थावनुरुद्ध्यंतेत्रिवर्गासंभवेनराः ३४
पृथक्चविनिविष्टानांधर्मंधीरोऽनुरुध्यते ॥ मध्यमोऽर्थंकलिंबालःकाममेवानुरुद्ध्यते ३५ इंद्रियैःप्राकृतोलोभाद्धर्मंविप्रजहातियः ॥ कामार्थावनुपायेनलिप्समानोविन
श्यति ३६ कामार्थौलिप्समानस्तुधर्ममेवादितश्चरेत् ॥ नहिधर्मादपैत्यर्थःकामोवाऽपिकदाचन ३७

२८ । २९ । ३० । ३१ उपचरिताःप्रतारिताः ३२ । ३३ । ३४ अर्थंकलिंकलहहेतुम् ३५ अनुपायेनहीनोपायेन ३६ । ३७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३८ । ३९ छिंद्यात् लोभादिनादूषयेत् ४० । ४१ । ४२ छिद्यतेप्रमाणमार्गात्च्युतोभवतीत्यर्थः प्रमाणंलोकवेदप्रसिद्धं दुर्जनात्संगिनःपांडवैःसंगतंश्रेयः ४३ निर्जितांवशीकरणेनोत्पादितां ४४ । ४५ । ४६

उपायंधर्ममेवाहुस्त्रिवर्गस्यविशांपते ॥ लिप्समानोहितेनाशुकक्षेऽग्निरिववर्धते ३८ सत्वंतातानुपायेनलिप्ससेभरतर्षभ ॥ आधिराज्यंमहद्दीप्तंप्रथितंसर्वराजसु ३९ आत्मानंतक्षतिह्येषवनंपरशुनायथा ॥ यःसम्यग्वर्तमानेपुमिथ्याराजन्प्रवर्तते ॥ नतस्यहिमतिंछिंद्याद्यस्यनेच्छेत्पराभवम् ४० अविच्छिन्नमतेरस्यकल्याणेधीयते मतिः ॥ आत्मवान्नावमन्येतत्रिपुलोकेषुभारत ४१ अप्यन्यंप्राकृतंकिंचित्किमुतान्पांडवर्षभान् ॥ अमर्षवशमापन्नोनकिंचिद्बुद्ध्यतेजनः ४२ छिद्यतेह्याततंसर्वं प्रमाणंपश्यभारत ॥ श्रेयस्तेदुर्जनात्तातपांडवैःसहसंगतम् ४३ तैर्हिसंप्रीयमाणस्त्वंसर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥ पांडवैर्निर्मितांभूमिंभुंजानोराजसत्तम ४४ पांडवान्पृष्ठतःकृत्वात्राणमाशंससेऽन्यतः ॥ दुःशासनेदुर्विषहेकर्णेचापिससौबले ४५ एतेष्वैश्वर्यमाधायभूतिमिच्छसिभारत ॥ नचैतेतवपर्याप्ताज्ञानेधर्मार्थयोस्तथा ४६ विक्रमेचाप्यपर्याप्ताःपांडवान्प्रतिभारत ॥ नहीमेसर्वराजानःपर्याप्ताःसहितास्त्वया ४७ क्रुद्धस्यभीमसेनस्यप्रेक्षितुंमुखमाहवे ॥ इदंसंनिहितंतातसमग्रंपार्थिवंबलम् ४८ अयंभीष्मस्तथाद्रोणःकर्णश्चायंतथाकृपः ॥ भूरिश्रवाःसौमदत्तिरश्वत्थामाजयद्रथः ४९ अशक्ताःसर्वएवैतेप्रतियोद्धुंधनंजयम् ॥ अजेयोह्यर्जुनःसंख्येसर्वैरपि सुरासुरैः ॥ मानुषैरपिगंधर्वैर्मायुद्धेचेतआधिथाः ५० दृश्यतांवापुमान्कश्चित्समग्रेपार्थिवेबले ॥ योऽर्जुनंसमरेप्राप्यस्वस्तिमानाव्रजेद्गृहान् ५१ किंतेजनक्षयेणेह कृतेनभरतर्षभ ॥ यस्मिन्जितेजितंतत्स्यात्पुमानेकःसदृश्यताम् ५२ यःसदेवान्सगंधर्वान्सयक्षासुरपन्नगान् ॥ अजयत्खांडवप्रस्थेकस्तंयुद्ध्येतमानवः ५३ तथाविराटनगरेश्रूयतेमहदद्भुतम् ॥ एकस्यचबहूनांचपर्याप्तंतन्निदर्शनम् ५४ युद्धेयेनमहादेवःसाक्षात्संतोषितःशिवः ॥ तमजेयमनाधृष्यंविजेतुंजिष्णुमच्युतम् ॥ आशंससीहसमरेवीरमर्जुनमूर्जितम् ५५ मद्द्वितीयंपुनःपार्थंकःप्रार्थयितुमर्हति ॥ युद्धेप्रतीपमायांतमपिसाक्षात्पुरंदरः ५६ बाहुभ्यामुद्धरेद्भूमिंदहेत्क्रुद्धइमाःप्रजाः ॥ पातयेत्रिदिवाद्देवान्योऽर्जुनंसमरेजयेत् ५७ पश्यपुत्रांस्तथाभ्रातॄन्ज्ञातीन्संबंधिनस्तथा ॥ त्वत्कृतेनविनश्येयुरिमेभरतसत्तमाः ५८ अस्तुशेषंकौरवाणांमापराभूदिदंकुलम् ॥ कुलघ्नइतिनोच्येथानष्टकीर्तिर्नराधिप ५९ त्वामेवस्थापयिष्यंतियौवराज्येमहारथाः ॥ महाराज्येऽपिपितरंधृतराष्ट्रंजनेश्वरम् ६० मातातश्रियमायांतीमवमंस्थाःसमुद्यताम् ॥ अर्धंप्रदायपार्थेभ्योमहतींश्रियमाप्नुहि ६१ पांडवैःसंशमंकृत्वाकृत्वाचसुहृदांवचः ॥ संप्रीयमाणोमित्रैश्चचिरंभद्राण्यवाप्स्यसि ६२ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि भगवद्वाक्येचतुर्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःशांतनवोभीष्मोदुर्योधनममर्षणम् ॥ केशवस्यवचःश्रुत्वाप्रोवाचभरतर्षभ १

४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ यस्मिन्नर्जुनेजितेसतितेतवजितंजयःस्यात् ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ॥ ॥ ततइति १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ । ३ मानीनशःमानाशय ४ । ५ । ६ । ७ कुलघ्नोमाभूरितिशेषः ८ । ९ । १० । ११ । १२ एतेकर्णादयः कृत्यायजयाय परेषांअस्मदादीनां १३ माऽजीघनःमाघातययत्रतान्अजेयान्विद्धि

कृष्णेनवाक्यमुक्तोऽसिसुहृदांशममिच्छता ॥ अन्वपद्यस्वतत्तातमामन्युवशमन्वगाः २ अकृत्वावचनंतातकेशवस्यमहात्मनः ॥ श्रेयोनजातुनसुखंनकल्याण मवाप्स्यसि ३ धर्म्यमर्थ्यंमहाबाहुराहत्वांतातकेशवः ॥ तदर्थमभिपद्यस्वमाराजन्नीनशःप्रजाः ४ ज्वलितांत्वमिमांलक्ष्मींभारतींसर्वराजसु ॥ जीवतोधृतराष्ट्र स्यदौरात्म्याद्भ्रंशयिष्यसि ५ आत्मानंचसहामात्यंसपुत्रभ्रातृबांधवम् ॥ अहमित्यनयाबुद्ध्याजीविताद्भ्रंशयिष्यसि ६ अतिक्रामन्केशवस्यतथ्यंवचनमर्थवत् ॥ पितुश्चभारतश्रेष्ठविदुरस्यचधीमतः ७ माकुलघ्नःकुपुरुषोदुर्मतिःकापथंगमः ॥ मातरंपितरंचैवमामज्जीःशोकसागरे ८ अथद्रोणोऽब्रवीत्तत्रदुर्योधनमिदंवचः ॥ अमर्षवशमापन्नंनिःश्वसंतंपुनःपुनः ९ धर्मार्थयुक्तंवचनमाहत्वांतातकेशवः ॥ तथाभीष्मःशांतनवस्तज्जुषस्वनराधिप १० प्राज्ञौमेधाविनौदांतावर्थकामौबहु श्रुतौ ॥ आहतुस्त्वांहितंवाक्यंतज्जुषस्वनराधिप ११ अनुतिष्ठमहाप्राज्ञकृष्णभीष्मौयदूचतुः ॥ माधवंबुद्धिमोहेनमाऽवमंस्थाःपरंतप १२ येत्वांप्रोत्साह यंत्येतेनैतेकृत्यायकर्हिचित् ॥ वैरंपरेषांग्रीवायांप्रतिमोक्ष्यंतिसंयुगे १३ माऽजीघनःप्रजाःसर्वाःपुत्रान्भ्रातृंस्तथैवच ॥ वासुदेवार्जुनौयत्रविद्ध्यजेयानलंहितान् १४ एतच्चैवमतंसत्यंसुहृदोःकृष्णभीष्मयोः ॥ यदिनादास्यसेतातपश्चात्तप्स्यसिभारत १५ यथोक्तंजामदग्न्येनभूयानेषततोऽर्जुनः ॥ कृष्णोहिदेवकीपुत्रोदेवैर पिसुदुःसहः ॥ किंतेसुखप्रियेणेहप्रोक्तेनभरतर्षभ १६ एतत्तेसर्वमाख्यातंयथेच्छसितथाकुरु ॥ नहित्वामुत्सहेवक्तुंभूयोभरतसत्तम १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्मिन्वाक्यांतरेवाक्यंक्षत्ताऽपिविदुरोऽब्रवीत् ॥ दुर्योधनमभिप्रेक्ष्यधार्तराष्ट्रममर्षणम् १८ दुर्योधननशोचामित्वामहंभरतर्षभ ॥ इमौतुवृद्धौशोचामिगां धारींपितरंचते १९ यावनाथौचरिष्येतेत्वयानाथेनदुर्हृदा ॥ हतमित्रौहतामात्यौलूनपक्षाविवांडजौ २० भिक्षुकौविचरिष्येतेशोचंतौपृथिवीमिमाम् ॥ कुल घ्नमीदृशंपापंजनयित्वाकुपूरुषम् २१ अथदुर्योधनंराजाधृतराष्ट्रोऽभ्यभाषत ॥ आसीनंभ्रातृभिःसार्धंराजभिःपरिवारितम् २२ दुर्योधननिबोधेदंशौरिणोक्तंम हात्मना ॥ आदत्स्वशिवमत्यंतंयोगक्षेममवव्ययम् २३ अनेनहिसहायेनकृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ इष्टान्सर्वानभिप्रायान्प्राप्स्यामःसर्वराजसु २४ सुसंहतःकेश वेनतातगच्छयुधिष्ठिरम् ॥ चरस्वस्त्ययनंकृत्स्नंभरतानामनामयम् २५ वासुदेवेनतीर्थेनतातगच्छस्वसंशमम् ॥ कालप्राप्तमिदंमन्येमात्वंदुर्योधनातिगाः २६ शमंचेद्याचमानंत्वंप्रत्याख्यास्यसिकेशवम् ॥ त्वदर्थमभिजल्पंतंनतवास्त्यपराभवः २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीष्मादिवाक्येपंच विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

१४ । १५ सुखंहितावहंप्रियंचन्यायोपेतत्वात्तेनसुखप्रियेणप्रोक्तेनवचनेनतवमूढस्यकिं नकिमपीत्यर्थः १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ सुसंहतःसुष्ठुएकीभूतः २५ तीर्थेनउपायेन २६ अपराभवोजयः २७ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

धृतराष्ट्रवचइति १ मेधाग्नौसंग्रामाग्नौ मेधोयज्ञः'यान्येतसंग्रामनामानितानियज्ञनामानि' इतियास्कः २ वैशसंवैरं ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ उरस्सुनिपात्यंतइतिउत्तरेणसंबंधः १० । ११ । १२ । १३
रत्नयुक्तोपधिवद्दृष्टयतीतिरत्नौषधिरत्नांगुलीयकं । रत्नाबंधसमेतेनेतिपाठःस्वच्छः । 'आबंधोदृढबंधेस्यात्प्रेमालंकारयोरपि'इतिविश्वः रत्नालंकारेणरत्नैःप्रेम्णाचवासमेतेनेतिभावः। रत्नवदारक्तानिअंगुलितला

॥ वैशंपायनउवाच ॥ धृतराष्ट्रवचःश्रुत्वाभीष्मद्रोणौसमव्यथौ ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमूचतुःशासनातिगम् १ यावत्कृष्णावसन्नद्धौयावत्तिष्ठतिगांडिवम् ॥ या
वद्धौम्योनमेधाग्नौजुहोतीहद्विषद्बलम् २ यावन्नप्रेक्षतेक्रुद्धःसेनांतवयुधिष्ठिरः ॥ ह्रीनिषेवोमहेष्वासस्तावच्छाम्यतुवैशसम् ३ यावन्नदृश्यतेपार्थःस्वेप्यनीकेऽव
वस्थितः ॥ भीमसेनोमहेष्वासस्तावच्छाम्यतुवैशसम् ४ यावन्नचरतेमार्गान्पृतनामभिवर्षयन् ॥ भीमसेनोगदापाणिस्तावत्संशाम्यपांडवैः ५ यावन्नशातयत्या
जौशिरांसिगजयोधिनाम् ॥ गदयावीरघातिन्याफलानीववनस्पतेः ६ कालेनपरिपक्कानितावच्छाम्यतुवैशसम् ॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ७ विरा
टश्चशिखंडीचशैशुपालिश्चदंशिताः ॥ यावन्नप्रविशंत्येतेनक्राइवमहार्णवम् ८ कृतास्त्राःक्षिप्रमस्यंतस्तावच्छाम्यतुवैशसम् ॥ यावन्नसुकुमारेषुशरीरेषुमहीक्षि
ताम् ॥ गार्ध्रपत्राःपतंत्युग्रास्तावच्छाम्यतुवैशसम् ९ चंदनागुरुदिग्धेषुहारनिष्कधरेषुच ॥ नोरःसुयावद्योधानांमहेष्वासैर्महेषवः १० कृतास्त्रैःक्षिप्रमस्य
द्भिर्दूरपातिभिरायसाः ॥ अभिलक्ष्यैर्निपात्यंतेतावच्छाम्यतुवैशसम् ११ अभिवादयमानंत्वांशिरसाराजकुंजरः ॥ पाणिभ्यांप्रतिगृह्णातुधर्मराजोयुधिष्ठिरः १२
ध्वजांकुशपताकांकंदक्षिणंतेसुदक्षिणः ॥ स्कंधेनिक्षिपतांबाहुंशांतयेभरतर्षभ १३ रत्नौषधिसमेतेनरत्नांगुलितलेनच ॥ उपविष्टस्यपृष्ठंतेपाणिनापरिमार्जतु १४
शालस्कंधोमहाबाहुस्त्वांस्वजानोवृकोदरः ॥ साम्नाऽभिवदतांचापिशांतयेभरतर्षभ १५ अर्जुनेनयमाभ्यांचत्रिभिस्तैरभिवादितः ॥ मूर्ध्नितान्समुपाघ्रायप्रेम्णा
भिवदपार्थिव १६ दृष्ट्वात्वांपांडवैर्वीरैर्भ्रातृभिःसहसंगतम् ॥ यावदानंदजाश्रूणिप्रमुंचंतुनराधिपाः १७ घुष्यतांराजधानीषुसर्वसंपन्महीक्षिताम् ॥ पृथिवीभ्रा
तृभावेनभुज्यतांविज्वरोभव १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीष्मद्रोणवाक्येषड्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ वैशंपायनउ
वाच ॥ श्रुत्वादुर्योधनोवाक्यमप्रियंकुरुसंसदि ॥ प्रत्युवाचमहाबाहुंवासुदेवंयशस्विनम् १ प्रसमीक्ष्यभवानेतद्वक्तुमर्हतिकेशव ॥ मामेवहिविशेषेणविभाष्यप
रिगर्हसे २ भक्तिवादेनपार्थानामकस्मान्मधुसूदन ॥ भवान्गर्हयतेनित्यंकिंसमीक्ष्यबलाबलम् ३ भवान्क्षत्ताचराजावाऽप्याचार्योवापितामहः ॥ मामेवपरिग
र्हंतेनान्यंकंचनपार्थिवम् ४ नचाहंलक्षयेकंचिद्व्यभिचारमिहात्मनः ॥ अथसर्वेभवंतोमांविद्विषंतिसराजकाः ५ नचाहंकंचिदत्यर्थमपराधमरिंदम ॥ विचिंतयन्प्र
पश्यामिसुसूक्ष्ममपिकेशव ६ प्रियाभ्युपगतेद्यूतेपांडवामधुसूदन ॥ जिताःशकुनिनाराज्यंतत्राकिंममदुष्कृतम् ७

नियस्यतेनरत्नांगुलितलेन १४ स्वजानःवक्षसिमिलितः । स्वंजपरिष्वंगे १५ । १६ । १७ सर्वसंपत्परस्परंप्रीतिः १८ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षड्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥
॥ श्रुत्वेति १ प्रसमीक्ष्यविचार्य विभाष्यपरुषमुक्त्वा २ । ३ । ४ व्यभिचारंअन्याय्यं ५ । ६ प्रियाभ्युपगतेप्रीत्यास्वीकृते ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८ उद्यच्छेदेवउद्यमंकुर्यादेव अपर्वणिअप्रस्तावे। 'पर्वस्यादुत्सवेग्रंथौप्रस्तावेलक्षणांतरे' इतिविश्वः १९ मातंगःमुनिः २०।२१।२२

यत्पुनर्द्रविणंकिंचितत्राजीयंतपांडवाः ॥ तेभ्यएवाभ्यनुज्ञातंतत्तदामधुसूदन ८ अपराधोनचास्माकंयत्तेह्यक्षैःपराजिताः ॥ अजेयाजयतांश्रेष्ठपार्थाःप्रव्राजिता वनम् ९ केनवाऽप्यपवादेनविरुद्ध्यंत्यरिभिःसह ॥ अशक्ताःपांडवाःकृष्णप्रहृष्टाःप्रत्यमित्रवत् १० किमस्माभिःकृतंतेषांकस्मिन्वापुनरागसि ॥ धार्तराष्ट्रान्जिघां संतिपांडवाःसृंजयैःसह ११ नचापिवयमुग्रेणकर्मणावचनेनवा ॥ प्रभ्रष्टाःप्रणमामेहभयादपिशतक्रतुम् १२ नचतंकृष्णपश्यामिक्षत्रधर्ममनुष्ठितम् ॥ उत्सहेतयुधा जेतुंयोनःशत्रुनिबर्हण १३ नहिभीष्मकृपद्रोणाःसकर्णामधुसूदन ॥ देवैरपियुधाजेतुंशक्याःकिमुतपांडवैः १४ स्वधर्ममनुपश्यंतोयदिमाधवसंयुगे ॥ अस्त्रेणनिधनं कालेप्राप्स्यामःस्वर्ग्यमेवतत् १५ मुख्यश्चैवैषनोधर्मःक्षत्रियाणांजनार्दन ॥ यच्छयीमहिसंग्रामेशरतल्पगतावयम् १६ तेवयंवीरशयनंप्राप्स्यामोयदिसंयुगे ॥ अप्र णम्यैवशत्रूणांननस्तप्स्यंतिमाधव १७ कश्चजातुकुलेजातःक्षत्रधर्मेणवर्तयन् ॥ भयाद्वृत्तिंसमीक्ष्यैवंप्रणमेदिहकर्हिचित् १८ उद्यच्छेदेवननमेदुद्यमोह्येवपौरुषम् ॥ अप्यपर्वणिभज्येतननमेदिहकर्हिचित् १९ इतिमातंगवचनंपरीप्स्यंतिहितेप्सवः ॥ धर्मायचैवप्रणमेद्ब्राह्मणेभ्यश्चमद्विधः २० अचिंतयन्कंचिदन्यंयावज्जीवंतथाऽ चरेत् ॥ एषधर्मःक्षत्रियाणांमतमेतच्चमेसदा २१ राज्यांशश्चाभ्यनुज्ञातोयोमेपित्रापुराऽभवत् ॥ नसलभ्यःपुनर्जातुमयिजीवतिकेशव २२ यावच्चराजाध्रियतेधृत राष्ट्रोजनार्दन ॥ न्यस्तशस्त्रावयंतेवाऽप्युपजीवाममाधव ॥ अप्रदेयंपुरादत्तंराज्यंपरवतोमम २३ अज्ञानाद्वाभयाद्वापिमयिबालेजनार्दन ॥ नतदद्यपुनर्लभ्यंपांडवैर्वृ ष्णिनंदन २४ ध्रियमाणेमहाबाहोमयिसंप्रतिकेशव ॥ यावद्धितीक्ष्णयासूच्याविध्येदग्रेणकेशव ॥ तावदप्यपरित्याज्यंभूमेर्नःपांडवान्प्रति २५ ॥ इतिश्रीमहा भारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिदुर्योधनवाक्येसप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःप्रशम्यदाशार्हःक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि १ लप्स्यसेवीरशयनंकाममेतदवाप्स्यसि ॥ स्थिरोभवसहामात्योविमर्दोभवितामहान् २ यच्चैवंमन्यसेमूढनमेकश्चिद्व्यतिक्रमः ॥ पांडवेष्वितितत्सर्वंनिबोधतनराधिपाः ३ श्रियासंतप्यमानेनपांडवानांमहात्मनाम् ॥ त्वयादुर्मंत्रितंद्यूतंसौबलेनचभारत ४ कथंचज्ञातयस्तातश्रेयांसः साधुसंमताः ॥ अथान्याय्यमुपस्थातुंजिह्मेनाजिह्मचारिणः ५ अक्षद्यूतंमहाप्राज्ञसतांमतिविनाशनम् ॥ असतांतत्रजायंतेभेदाश्चव्यसनानिच ६ तदिदंव्यसनंघोरं त्वयाद्यूतमुखंकृतम् ॥ असमीक्ष्यसदाचारैःसार्धंपापानुबंधनैः ७ कश्चान्योभ्रातृभार्यांवैविप्रकर्तुंतथाऽर्हति ॥ आनीयचसभांव्यक्तंयथोक्ताद्रौपदीत्वया ८ कुलीनाशी लसंपन्नाप्राणेभ्योऽपिगरीयसी ॥ महिषीपांडुपुत्राणांतथाविनिकृतात्वया ९

न्यस्तशस्त्राःत्यक्तक्षत्रियधर्माः उपजीवामभिक्षुकवत्तिष्ठमत्त्वंमोक्ष्यामइत्यर्थः २३।२४।२५ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे सप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ततइति प्रशम्यविचार्य १।२।३।४।५।६।७।८।९

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ विप्रतिपद्यसेविरोधंकुरुषे मात्रादिभिःसह १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । । २५ । २६ । २७ २८ । २९

जानंतिकुरवःसर्वेथयथोक्ताःकुरुसंसदि ॥ दुःशासनेनकौन्तेयाःप्रव्रजंतःपरंतपाः १० सम्यग्वृत्तेष्वलुब्धेषुसततंधर्मचारिषु ॥ स्वेषुबंधुषुकःसाधुश्चरेदेवमसांप्रतम् ११
नृशंसानामनार्याणांपुरुषाणांचभाषणम् ॥ कर्णदुःशासनाभ्यांचत्वयाचबहुशःकृतम् १२ सहमात्राप्रदग्धुंतान्बालकान्वारणावते ॥ आस्थितःपरमंयत्नंनसमृद्धंचत
त्तव १३ ऊषुश्चसुचिरंकालंप्रच्छन्नाःपांडवास्तदा ॥ मात्रासहैकचक्रायांब्राह्मणस्यनिवेशने १४ विषेणसर्पबंधैश्चयतिताःपांडवास्त्वया ॥ सर्वोपायैर्विनाशायनसमृद्धं
चतत्तव १५ एवंबुद्धिःपांडवेषुमिथ्यावृत्तिःसदाभवान् ॥ कथंतेनापराधोऽस्तिपांडवेषुमहात्मसु १६ यत्त्वेभ्योयाचमानेभ्यःपित्र्यमंशंनदित्ससि ॥ तच्चपापप्रदाताऽ
सिभ्रष्टैश्वर्योनिपातितः १७ कृत्वाबहून्यकार्याणिपांडवेषुनृशंसवत् ॥ मिथ्यावृत्तिरनार्यःसन्नद्यविप्रतिपद्यसे १८ मातापितृभ्यांभीष्मेणद्रोणेनविदुरेणच ॥ शाम्ये
तिमुहुरुक्तोऽसिनचशाम्यसिपार्थिव १९ शमेहिसुमहाँल्लाभस्तवपार्थस्यचोभयोः ॥ नचरोचयसेराजन्किमन्यद्बुद्धिलाघवात् २० नशर्मप्राप्स्यसेराजन्नुत्क्रम्यसुहृदां
वचः ॥ अधर्म्यमयशस्यंचक्रियतेपार्थिवत्वया २१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंब्रुवतिदाशार्हेदुर्योधनममर्षणम् ॥ दुःशासनइदंवाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि २२ नचेत्संधा
स्यसेराजन्स्वेनकामेनपांडवैः ॥ बध्वाकिलत्वांदास्यंतिकुंतीपुत्रायकौरवाः २३ वैकर्तनंत्वांचमांचत्रीनेतान्मनुजर्षभ ॥ पांडवेभ्यःप्रदास्यंतिभीष्मोद्रोणःपिताचते २४
भ्रातुरेतद्वचःश्रुत्वाधार्तराष्ट्रःसुयोधनः ॥ क्रुद्धःप्रातिष्ठतोत्थायमहानागइवश्वसन् २५ विदुरंधृतराष्ट्रंचमहाराजंचबाह्लिकम् ॥ कृपंचसोमदत्तंचभीष्मंद्रोणंजनार्दनम्
२६ सर्वानेताननादृत्यदुर्मतिर्निरपत्रपः ॥ अशिष्टवदमर्यादोमानीमान्यावमानिता २७ तंप्रस्थितमभिप्रेक्ष्यभ्रातरोमनुजर्षभम् ॥ अनुजग्मुःसहामात्याराजानश्चापि
सर्वशः २८ सभायामुत्थितंक्रुद्धंप्रस्थितंभ्रातृभिःसह ॥ दुर्योधनमभिप्रेक्ष्यभीष्मःशांतनवोऽब्रवीत् २९ धर्मार्थावभिसंत्यज्यसंरंभंयोऽनुमन्यते ॥ हसंतिव्यसनेतस्य
दुर्हृदोनचिरादिव ३० दुरात्माराजपुत्रोऽयंधार्तराष्ट्रोऽनुपायकृत् ॥ मिथ्याभिमानीराज्यस्यक्रोधलोभवशानुगः ३१ कालपक्वमिदंमन्येसर्वंक्षत्रंजनार्दन ॥ सर्वेह्यनु
सृतामोहात्पार्थिवाःसहमंत्रिभिः ३२ भीष्मस्याथवचःश्रुत्वादाशार्हःपुष्करेक्षणः ॥ भीष्मद्रोणमुखान्सर्वानभ्यभाषतवीर्यवान् ३३ सर्वेषांकुरुवृद्धानांमहानय
मतिक्रमः ॥ प्रसह्यमंदमैश्वर्येननियच्छतयन्नृपम् ३४ तत्रकार्यमहंमन्येकालप्राप्तमरिंदमाः ॥ क्रियमाणेभवेच्छ्रेयस्तत्सर्वंशृणुतानघाः ३५ प्रत्यक्षमेतद्भवतांयद्वक्ष्या
मिहितंवचः ॥ भवतामानुकूल्येनयदिरोचेतभारताः ३६ भोजराजस्यवृद्धस्यदुराचारोह्यनात्मवान् ॥ जीवतःपितुरैश्वर्यंहृत्वामृत्युवशंगतः ३७ उग्रसेनसुतःकंसःपरि
त्यक्तःसबांधवैः ॥ ज्ञातीनांहितकामेनमयाशस्तोमहामृधे ३८

३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३९ । ४० । ४१ । ४२ भविष्यंतिजेष्यंति ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ कृष्णस्येति ।

आहुकःपुनरस्माभिर्ज्ञातिभिश्चापिसत्कृतः ॥ उग्रसेनःकृतोराजाभोजराजन्यवर्धनः ३९ कंसमेकंपरित्यज्यकुलार्थेसर्वयादवाः ॥ संभूयसुखमेधंतेभारतांधकवृष्णयः ४० अपिचाप्यवदद्राजन्परमेष्ठीप्रजापतिः ॥ व्यूढेदेवासुरेयुद्धेऽभ्युद्यतेष्वायुधेषुच ४१ द्वैधीभूतेषुलोकेषुविनश्यत्सुचभारत ॥ अब्रवीत्सृष्टिमान्देवोभगवाँल्लोकभावनः ४२ पराभविष्यंत्यसुरादैतेयादानवैःसह ॥ आदित्यावसवोरुद्राभविष्यंतिदिवौकसः ४३ देवासुरमनुष्याश्चगंधर्वोरगराक्षसाः ॥ अस्मिन्युद्धेसुसंक्रुद्धाहनिष्यंतिपरस्परम् ४४ इतिमत्वाऽब्रवीद्धर्मंपरमेष्ठीप्रजापतिः ॥ वरुणायप्रयच्छैतान्बद्ध्वादैतेयदानवान् ४५ एवमुक्तस्ततोधर्मोनियोगात्परमेष्ठिनः ॥ वरुणायददौसर्वान्बद्ध्वादैतेयदानवान् ४६ तान्बद्ध्वाधर्मपाशैश्चस्वैश्चपाशैर्जलेश्वरः ॥ वरुणःसागरेयत्तोनित्यंरक्षतिदानवान् ४७ तथादुर्योधनंकर्णंशकुनिंचापिसौबलम् ॥ बद्ध्वादुःशासनंचापिपांडवेभ्यःप्रयच्छथ ४८ त्यजेत्कुलार्थेपुरुषंग्रामस्यार्थेकुलंत्यजेत् ॥ ग्रामंजनपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवींत्यजेत् ४९ राजन्दुर्योधनंबद्ध्वाततःसंशाम्यपांडवैः ॥ त्वत्कृतेनविनश्येयुःक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकृष्णवाक्येअष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ कृष्णस्यतुवचःश्रुत्वाधृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ विदुरंसर्वधर्मज्ञंत्वरमाणोऽभ्यभाषत १ गच्छतातमहाप्राज्ञांगांधारींदीर्घदर्शिनीम् ॥ आनयेहतयासार्धमनुनेष्यामिदुर्मतिम् २ यदिसाऽपिदुरात्मानंशमयेद्दुष्टचेतसम् ॥ अपिकृष्णस्यसुहृदस्तिष्ठेमवचनेवयम् ३ अपिलोभाभिभूतस्यपंथानमनुदर्शयेत् ॥ दुर्बुद्धेर्दुःसहायस्यशमार्थंब्रुवतीवचः ४ अपिनोव्यसनंघोरंदुर्योधनकृतंमहत् ॥ शमयेच्चिररात्राययोगक्षेमवदव्ययम् ५ राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वाविदुरोदीर्घदर्शिनीम् ॥ आनयामासगांधारींधृतराष्ट्रस्यशासनात् ६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ एषगांधारिपुत्रस्तेदुरात्माशासनातिगः ॥ ऐश्वर्यलोभादैश्वर्यंजीवितंचप्रहास्यति ७ अशिष्टवदमर्यादःपापैःसहदुरात्मवान् ॥ सभायानिर्गतोमूढोव्यतिक्रम्यसुहृद्वचः ८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ साभर्तृवचनंश्रुत्वाराजपुत्रीयशस्विनी ॥ अन्विच्छंतीमहच्छ्रेयोगांधारीवाक्यमब्रवीत् ९ ॥ गांधार्युवाच ॥ आनाययसुतंक्षिप्रंराज्यकामुकमातुरम् ॥ नहिराज्यमशिष्टेनशक्यंधर्मार्थलोपिना १० आप्तुमाप्तंतथापीदमविनीतेनसर्वथा ॥ त्वंह्येवात्रभृशंगर्ह्योधृतराष्ट्रसुतप्रियः ११ योजानन्पापतामस्यतत्प्रज्ञामनुवर्तसे ॥ सएषकाममन्युभ्यांप्रलब्धोलोभमास्थितः १२ अशक्योऽद्यत्वयाराजन्विनिवर्तयितुंबलात् ॥ राष्ट्रप्रदानेमूढस्यबालिशस्यदुरात्मनः १३ दुःसहायस्यलुब्धस्यधृतराष्ट्रोऽश्नुतेफलम् ॥ कथंहिस्वजनेभेदमुपेक्षेतमहीपतिः ॥ भिन्नंहिस्वजनेनत्वांप्रहसिष्यंतिशत्रवः १४ याहिशक्यामहाराजसाम्नाभेदेनवापुनः ॥ निस्तर्तुमापदःस्वेषुदंडंकस्तत्रपातयेत् १५

१ । २ । ३ । ४ चिररात्राययोगक्षेमवत् बहुकालंअप्राप्तस्यसुखस्यप्राप्तिःप्राप्तस्यसंरक्षणंचनिर्वहेदित्यर्थः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

म.भा.टी. १६ । १७ । १८ आयत्यांपरिणामे १९ । २० अपचितिःपूजा २१ । २२ दीर्घमंतरंचिरकालं २३ । २४ । २५ महद्राज्यं । 'महद्राज्यविशालयोः' इतिविश्वः २६ अविधेयानिअवशीकृतानि व्यापाद उद्यो०

॥१०४॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ शासनाद्धृतराष्ट्रस्यदुर्योधनममर्षणम् ॥ मातुश्चवचनात्क्षत्तासभांप्रावेशयत्पुनः १६ समातुर्वचनाकांक्षीप्रविवेशपुनःसभाम् ॥ अभिताम्रे
क्षणःक्रोधान्निःश्वसन्निवपन्नगः १७ तंप्रविष्टमभिप्रेक्ष्यपुत्रमुत्पथमास्थितम्॥विगर्हमाणागांधारीशमार्थंवाक्यमब्रवीत् १८ दुर्योधननिबोधेदंवचनंममपुत्रक ॥ हितंते अ०
सानुबंधस्यतथाऽऽयत्यांसुखोदयम् १९ दुर्योधनयदाहत्वांपिताभरतसत्तम ॥ भीष्मोद्रोणःकृपःक्षत्तासुहृदांकुरुतद्वचः २० भीष्मस्यतुपितुश्चैवममचापचितिःकृता ॥ १२९
भवेद्द्रोणमुखानांचसुहृदांशाम्यतात्वया २१ नहिराज्यंमहाप्राज्ञस्वेनकामेनशक्यते ॥ अवाप्तुंरक्षितुंवापिभोक्तुंभरतसत्तम २२ नह्यवश्येंद्रियोराज्यमश्नीयादीर्घमंतरम् ॥
विजितात्मातुमेधावीसराज्यमभिपालयेत् २३ कामक्रोधौहिपुरुषमर्थेभ्योव्यपकर्षतः ॥ तौतुशत्रूविनिर्जित्यराजाविजयतेमहीम् २४ लोकेश्वरप्रभुत्वंहिमहदेतद्दुरा
त्मभिः ॥ राज्यंनामेप्सितंस्थानंनशक्यमभिरक्षितुम् २५ इंद्रियाणिमहत्प्रेप्सुर्नियच्छेदर्थधर्मयोः ॥ इंद्रियैर्नियतैर्बुद्धिर्वर्ततेऽग्निरिवेन्धनैः २६ अविधेयानिहीमानिव्या
पादयितुमप्यलम् ॥ अविधेयाइवादांताहयाःपथिकुसारथिम् २७ अविजित्ययआत्मानममात्यान्विजिगीषते ॥ अमित्रान्वाऽजितामात्यःसोऽवशःपरिहीयते २८
आत्मानमेवप्रथमंद्वेष्यरूपेणयोजयेत् ॥ ततोऽमात्यानमित्रांश्चनमोघंविजिगीषते २९ वश्येंद्रियंजितामात्यंधृतदंडंविकारिषु ॥ परीक्ष्यकारिणंधीरमत्यर्थंश्रीर्निषेवते
३० क्षुद्राक्षेणेवजालेनझषावपिहितावुभौ ॥ कामक्रोधौशरीरस्थौप्रज्ञानंतौविलुंपतः ३१ याभ्यांहिदेवाःस्वर्यातुःस्वर्गस्यपिदधुर्मुखम् ॥ बिभ्यतोऽनुपरागस्यकाम
क्रोधौस्मवर्धितौ ३२ कामंक्रोधंचलोभंचदंभंदर्पंचभूमिपः ॥ सम्यग्विजेतुंयोवेदसमहीमभिजायते ३३ सततंनिग्रहेयुक्तइंद्रियाणांभवेन्नृपः ॥ ईप्सन्नर्थंचधर्मंचद्विषतां
चपराभवम् ३४ कामाभिभूतःक्रोधाद्वायोमिथ्याप्रतिपद्यते ॥ स्वेषुचान्येषुवातस्यनसहायाभवंत्युत ३५ एकीभूतैर्महाप्राज्ञैःशूरैररिनिबर्हणैः ॥ पांडवैःपृथिवींतात
भोक्ष्यसेसहितःसुखी ३६ यथाभीष्मःशांतनवोद्रोणश्चापिमहारथः ॥ आहतुस्तातततत्सत्यमजेयौकृष्णपांडवौ ३७ प्रपद्यस्वमहाबाहुंकृष्णमक्लिष्टकारिणम् ॥ प्रसन्नो
हिसुखायस्यादुभयोरेवकेशवः ३८ सुहृदामर्थकामानांयोनतिष्ठतिशासने ॥ प्राज्ञानांकृतविद्यानांसनरःशत्रुनंदनः ३९ नयुद्धेतातकल्याणंनधर्मार्थौकुतःसुखम् ॥
नचापिविजयोनित्यंमायुद्धेचेतआधिथाः ४० भीष्मेणहिमहाप्राज्ञपित्रातेबाह्लिकेनच ॥ दत्तोंशःपांडुपुत्राणांभेदाद्भीतैररिंदम ४१ तस्यचैतत्प्रदानस्यफलमद्यानु
पश्यसि ॥ यद्भुंक्षेपृथिवींकृत्स्नांशूरैर्निहतकंटकाम् ४२ प्रयच्छपांडुपुत्राणांयथोचितमरिंदम ॥ यदीच्छसिसहामात्योभोक्तुमर्धंप्रदीयताम् ४३

यितुंहंतुं २७ । २८ । २९ । ३० क्षुद्राक्षेणसूक्ष्मच्छिद्रेण ३१ अनुपरागस्यअनासक्तस्यापिकामक्रोधौस्वर्गनिरोधकावित्यर्थः ३२ अभिजायतेशास्तीत्यर्थः ३३ । ३४ यःकामेनअभिभूतःक्रोधाद्वाअभिभूतः ॥१०४॥
मिथ्याकपटेनवाऽभिभूतःप्रतिपद्यतेईप्सितार्थादीन् तस्यसहायानभवंतीत्यर्थः ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० अंशःभाग ४१ । ४२ । ४३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४४ । ४५ । ४६ निकारःअपकारः समाःवर्षाणि ४७ यःत्वंपार्थानांअर्थंअभीप्ससिसएषत्वंनशक्तःतदर्थापहारायेत्यर्थः नापिभूतपुत्रादयःशक्ताः ४८ । ४९ मागमत्वमागच्छतु ५० । ५१ । ५२

अलमर्धंपृथिव्यास्तेसहामात्यस्यजीवितुम् ॥ सुहृदांवचनेतिष्ठन्यशःप्राप्स्यसिभारत ४४ श्रीमद्भिरात्मवद्भिस्तैर्बुद्धिमद्भिर्जितेंद्रियैः ॥ पांडवैर्विग्रहस्तातभ्रंशये न्महतःसुखात ४५ निगृह्यसुहृदांमन्युंशाधिराज्यंयथोचितम् ॥ स्वमंशंपांडुपुत्रेभ्यःप्रदायभरतर्षभ ४६ अलमंगनिकारोऽयंत्रयोदशसमाःकृतः ॥ शमयैनं महाप्राज्ञकामक्रोधसमेधितम् ४७ नचैषशक्तःपार्थानांयस्त्वमर्थमभीप्ससि ॥ सूतपुत्रोदृढक्रोधोभ्रातादुःशासनश्चते ४८ भीष्मेद्रोणेकृपेकर्णेभीमसेनेधनंजये ॥ धृष्टद्युम्नेचसंक्रुद्धेनस्युःसर्वाःप्रजाध्रुवम् ४९ अमर्षवशमापन्नोमाकुरूंस्तातजीघनः ॥ एषाहिपृथिवीकृत्स्नामाऽगमत्त्वत्कृतेवधम् ५० यच्चत्वंमन्यसेमूढभीष्म द्रोणकृपादयः ॥ योत्स्यंतेसर्वशक्त्येतिनैतदद्योपपद्यते ५१ समंहिराज्यंप्रीतिश्चस्थानंहिविदितात्मनाम् ॥ पांडवेष्वथयुष्मासुधर्मस्त्वभ्यधिकस्ततः ५२ राजपिंडभयादेतेयदिहास्यंतिजीवितम् ॥ नहिशक्ष्यंतिराजानंयुधिष्ठिरमुदीक्षितुम् ५३ नलोभादर्थसंपत्तिर्नराणामिहदृश्यते ॥ तदलंतातलोभेनप्रशाम्यभरत र्षभ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगांधारीवाक्येऊनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तत्तुवाक्य मनादृत्यसोर्थऽवन्मातृभाषितम् ॥ पुनःप्रतस्थेसंरंभात्सकाशमकृतात्मनाम् १ ततःसभायानिर्गम्यमंत्रयामासकौरवः ॥ सौबलेनमताक्षेणराज्ञाशकुनिनासह २ दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेःसौबलस्यच ॥ दुःशासनचतुर्थानामिदमासीद्विचेष्टितम् ३ पुराऽयमस्मान्गृह्णातिक्षिप्रकारीजनार्दनः ॥ सहितोधृतराष्ट्रेणराज्ञा शांतनवेनच ४ वयमेवहृषीकेशंनिगृह्णीमबलादिव ॥ प्रसह्यपुरुषव्याघ्रमिंद्रोवैरोचनिंयथा ५ श्रुत्वागृहीतंवार्ष्णेयंपांडवाहतचेतसः ॥ निरुत्साहाभविष्यंतिभ ग्नदंष्ट्राइवोरगाः ६ अयंह्येषांमहाबाहुःसर्वेषांशर्मवर्मच ॥ अस्मिन्गृहीतेवरदेऋषभेसर्वसात्वताम् ७ निरुद्यमाभविष्यंतिपांडवाःसोमकैःसह ॥ तस्मादद्य मिहैवैनंकेशवंक्षिप्रकारिणम् ८ क्रोशतोधृतराष्ट्रस्यबद्ध्वायोत्स्यामहेरिपून् ॥ तेषांपापमभिप्रायंपापानांदुष्टचेतसाम् ९ इंगितज्ञःकविःक्षिप्रमन्वबुद्ध्यतसात्य किः ॥ तदर्थमभिनिष्क्रम्यहार्दिक्येनसहास्थितः १० अब्रवीत्कृतवर्माणंक्षिप्रंयोजयवाहिनीम् ॥ व्यूढानीकःसभाद्वारमुपतिष्ठस्वदंशितः ११ यावदाख्या म्यहंचैतत्कृष्णायाक्लिष्टकारिणे ॥ सप्रविश्यसभांवीरःसिंहोगिरिगुहामिव १२ आचष्टतमभिप्रायंकेशवायमहात्मने ॥ धृतराष्ट्रंततश्चैवविदुरंचान्वभाषत १३ तेषा मेतमभिप्रायमाचचक्षेस्मयन्निव ॥ धर्मादर्थाच्चकामाच्चकर्मसाधुविगर्हितम् १४ मंदाःकर्तुमिहेच्छंतिनचावाप्यंकथंचन ॥ पुराविकुर्वतेमूढाःपापात्मानःसमागताः १५

५३ । ५४ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे ऊनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ ॥ ॥ तत्त्विति १ । २ । ३ । ४ वैरोचनिंबलिं ५ । ६ । ७ केशवंबद्ध्वारिपून्योत्स्याम हेइत्युत्तरश्लोकेनान्वयः ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । कर्मदूतनिग्रहाख्यं १४ विकुर्वतेविकारंकलहाख्यंकुर्वते १५

© Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१६ । १७ । १८ अशक्यंनचकर्तुंशक्यं १९ वासवानुजंविष्णुंत्रिविक्रममित्यर्थः २० नभविष्यंतिमरिष्यंति २१ । २२ । २३ । २४ । २५ पांडवार्थेपांडववधने लुभ्यंतःलोभंकुर्वंतः २६ । २७

धर्षिताःकाममन्युभ्यांक्रोधलोभवशानुगाः ॥ इमंहिपुंडरीकाक्षंजिघृक्षंत्यल्पचेतसः १६ पटेनाग्निंप्रज्वलितंयथाबालायथाजडाः ॥ सात्यकेस्तद्वचःश्रुत्वाविदुरोदीर्घदर्शिवान् १७ धृतराष्ट्रंमहाबाहुमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥ राजन्परीतकालास्तेपुत्राःसर्वेपरंतप १८ अशक्यमयशस्यंचकर्तुंकर्मसमुद्यताः ॥ इमंहिपुंडरीकाक्षमभिभूयप्रसह्यच १९ निग्रहीतुंकिलेच्छंतिसहितावासवानुजम् ॥ इमंपुरुषशार्दूलमप्रधृष्यंदुरासदम् २० आसाद्यनभविष्यंतिपतंगाइवपावकम् ॥ अयमिच्छन्नहितान्सर्वान्युद्ध्यमानान्जनार्दनः २१ सिंहोनागानिवक्रुद्धोगमयेद्यमसादनम् ॥ नत्वयंनिंदितंकर्मकुर्यात्पापंकथंचन २२ नचधर्मादपक्रामेदच्युतःपुरुषोत्तमः ॥ विदुरेणैवमुक्तेतुकेशवोवाक्यमब्रवीत् २३ धृतराष्ट्रमभिप्रेक्ष्यसुहृदांशृण्वतांमिथः ॥ राजन्नेतेयदिक्रुद्धामांनिगृह्णीयुरोजसा २४ एतेवामामहंवैनाननुजानीहिपार्थिव ॥ एतान्हिसर्वान्संरब्धान्नियंतुमहमुत्सहे २५ नत्वहंनिंदितंकर्मकुर्यांपापंकथंचन ॥ पांडवार्थेहिलुभ्यंतःस्वार्थान्हास्यंतितेसुताः २६ एतेचेदेवमिच्छंतिकृतकार्योयुधिष्ठिरः ॥ अद्यैवह्यहमेनांश्चयेचैनाननुभारत २७ निगृह्यराजन्पार्थेभ्योदद्यांकिंदुष्कृतंभवेत् ॥ इदंतुनप्रवर्तेयंनिंदितंकर्मभारत २८ सन्निधौतेमहाराजक्रोधजंपापबुद्धिजम् ॥ एषदुर्योधनोराजन्यथेच्छतितथाऽस्तुतत् २९ अहंतुसर्वांस्तनयाननुजानामितेनृप ॥ एतच्छ्रुत्वातुविदुरंधृतराष्ट्रोऽभ्यभाषत ॥ क्षिप्रमानयतंपापंराज्यलुब्धंसुयोधनम् ३० सहमित्रंसहामात्यंससोदर्यंसहानुगम् ॥ शक्नुयांयदिपंथानमवतारयितुंपुनः ३१ ततोदुर्योधनंक्षत्तापुनःप्रावेशयत्सभाम् ॥ अकामंभ्रातृभिःसार्धंराजभिःपरिवारितम् ३२ अथदुर्योधनंराजाधृतराष्ट्रोऽभ्यभाषत ॥ कर्णदुःशासनाभ्यांचराजभिश्चापिसंवृतम् ३३ नृशंसपापभूयिष्ठक्षुद्रकर्मसहायवान् ॥ पापैःसहायैःसंहत्यपापंकर्मचिकीर्षसि ३४ अशक्यमयशस्यंचसद्भिश्चापिविगर्हितम् ॥ यथात्वादृशकोमूढोव्यवस्येत्कुलपांसनः ३५ त्वमिमंपुंडरीकाक्षमप्रधृष्यंदुरासदम् ॥ पापैःसहायैःसंहत्यनिग्रहीतुंकिलेच्छसि ३६ योनशक्योबलात्कर्तुंदेवैरपिसवासवैः ॥ तंत्वंप्रार्थयसेमंदबालश्चंद्रमसंयथा ३७ देवैर्मनुष्यैर्गंधर्वैरसुरैरुरगैश्चयः ॥ नसोढुंसमरेशक्यस्तंनबुद्ध्यसिकेशवम् ३८ दुर्ग्राह्यःपाणिनावायुर्दुस्पर्शःपाणिनाशशी ॥ दुर्धरापृथिवीमूर्ध्नादुर्ग्राह्यःकेशवोबलात् ३९ इत्युक्तेधृतराष्ट्रेणक्षत्ताऽपिविदुरोऽब्रवीत् ॥ दुर्योधनमभिप्रेत्यधार्तराष्ट्रममर्षणम् ४० ॥ विदुरउवाच ॥ दुर्योधननिबोधेदंवचनंममसांप्रतम् ॥ सौभद्वारेवानरेंद्रोद्विविदोनामनामतः ॥ शिलावर्षेणमहताछादयामासकेशवम् ४१ ग्रहीतुकामोविक्रम्यसर्वयत्नेनमाधवम् ॥ ग्रहीतुंनाशकच्चैनंतंत्वंप्रार्थयसेबलात् ४२ प्राग्ज्योतिषगतंशौरिंनरकःसहदानवैः ॥ ग्रहीतुंनाशकत्तत्रतंत्वंप्रार्थयसेबलात् ४३

इदंतुकर्मकर्तुमितिशेषः २८ । २९ । ३० पंथानंअवतारयितुंसत्पथेनिवेशयितुं ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३

४४ निर्मोचनेनगरविशेषे ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥

अनेकयुगवर्षायुर्निहत्यनरकंमृधे ॥ नीत्वाकन्यासहस्राणिउपयेमेयथाविधि ४४ निर्मोचनेषट्सहस्राःपाशैर्बद्धामहासुराः ॥ ग्रहीतुंनाशकंश्चैनंतंत्वंप्रार्थयसेब
लात् ४५ अनेनहिहताबाल्येपूतनाशकुनीतथा ॥ गोवर्धनोधारितश्चगवार्थेभरतर्षभ ४६ अरिष्टोधेनुकश्चैवचाणूरश्चमहाबलः ॥ अश्वराजश्चनिहतःकंसश्चारिष्ट
माचरन् ४७ जरासंधश्चवक्रश्चशिशुपालश्ववीर्यवान् ॥ बाणश्चनिहतःसंख्येराजानश्चनिषूदिताः ४८ वरुणोनिर्जितोराजापावकश्चामितौजसा ॥ पारिजातंच
हरताजितःसाक्षाच्छचीपतिः ४९ एकार्णवेचस्वपतानिहतौमधुकैटभौ ॥ जन्मांतरमुपागम्यहयग्रीवस्तथाहतः ५० अयंकर्तानक्रियतेकारणंचापिपौरुषे ॥ य
द्यदिच्छेदयंशौरिस्तत्तत्कुर्यादयत्नतः ५१ तंनबुध्यसिगोविंदंघोरविक्रममच्युतम् ॥ आशीविषमिवक्रुद्धंतेजोराशिमनिंदितम् ५२ प्रधर्षयन्महाबाहुंकृष्णमक्लिष्ट
कारिणम् ॥ पतंगोऽग्निमिवासाद्यसामात्योनभविष्यसि ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविदुरवाक्येत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥
वैशंपायनउवाच ॥ विदुरेणैवमुक्तस्तुकेशवःशत्रुपूगहा ॥ दुर्योधनंधार्तराष्ट्रमभ्यभाषतवीर्यवान् १ एकोहमितियन्मोहान्मन्यसेमांसुयोधन ॥ परिभूयसुदुर्बुद्धे
ग्रहीतुंमांचिकीर्षसि २ इहैवपांडवाःसर्वेतथैवांधकवृष्णयः ॥ इहादित्याश्चरुद्राश्चवसवश्चमहर्षिभिः ३ एवमुक्त्वाजहासोच्चैःकेशवःपरवीरहा ॥ तस्यसंस्मयतः
शौरेर्विद्युद्रूपामहात्मनः ४ अंगुष्ठमात्रास्त्रिदशामुमुचुःपावकार्चिषः ॥ अस्यब्रह्माललाटस्थोरुद्रोवक्षसिचाभवत् ५ लोकपालाभुजेष्वासन्नग्निरास्यादजायत ॥
आदित्याश्चैवसाध्याश्चवसवोऽथाश्विनावपि ६ मरुतश्चसहेंद्रेणविश्वेदेवास्तथैवच ॥ बभूवुश्चैकरूपाणियक्षगंधर्वरक्षसाम् ७ प्रादुरास्तांतथादोर्भ्यांसंकर्षणधनंज
यौ ॥ दक्षिणेऽथार्जुनोधन्वीहलीरामश्चसव्यतः ८ भीमोयुधिष्ठिरश्चैवमाद्रीपुत्रौचपृष्ठतः ॥ अंधकावृष्णयश्चैवप्रद्युम्नप्रमुखास्ततः ९ अग्रेबभूवुःकृष्णस्यसमुद्यत
महायुधाः ॥ शंखचक्रगदाशक्तिशार्ङ्गलांगलनंदकाः १० अदृश्यंतोद्यतान्येवसर्वप्रहरणानिच ॥ नानाबाहुषुकृष्णस्यदीप्यमानानिसर्वशः ११ नेत्राभ्यांनस्त
तश्चैवश्रोत्राभ्यांचसमंततः ॥ प्रादुरासन्महारौद्राःसधूमाःपावकार्चिषः १२ रोमकूपेषुचतथासूर्यस्येवमरीचयः ॥ तंदृष्ट्वाघोरमात्मानंकेशवस्यमहात्मनः १३
न्यमीलयंतनेत्राणिराजानस्त्रस्तचेतसः ॥ ऋतेद्रोणंचभीष्मंचविदुरंचमहामतिम् १४ संजयंचमहाभागमृषींश्चैवतपोधनान् ॥ प्रादात्तेषांसभगवान्दिव्यंचक्षुर्ज
नार्दनः १५ तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंमाधवस्यसभातले ॥ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवर्षंपपातच १६ धृतराष्ट्रउवाच ॥ त्वमेवपुंडरीकाक्षसर्वस्यजगतोहितः ॥ तस्मात्त्वं
यादवश्रेष्ठप्रसादंकर्तुमर्हसि १७ भगवन्ममनेत्राणामंतर्धानंवृणेपुनः ॥ भवंतंद्रष्टुमिच्छामिनान्यंद्रष्टुमिहोत्सहे १८

विदुरेणेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ महामतिंधृतराष्ट्रं १४ । १५ । १६ । १७ । १८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अदृश्यमानेऽन्तरैरितिशेषः १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ वरूथिनारथगुप्तिमता २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ मंदोदुर्योधनः ३७

ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्धृतराष्ट्रंजनार्दनः ॥ अदृश्यमानेनेत्रेद्वेभवेतांकुरुनंदन १९ तत्राद्भुतंमहाराजधृतराष्ट्रस्यचक्षुषी ॥ लब्धवान्वासुदेवाच्चविश्वरूपदिदृक्षया २० लब्धचक्षुषमासीनंधृतराष्ट्रंनराधिपाः ॥ विस्मिताऋषिभिःसार्धंतुष्टुवुर्मधुसूदनम् २१ चचालचमहीकृत्स्नासागरश्चापिचुक्षुभे ॥ विस्मयंपरमंजग्मुःपार्थिवाभरतर्षभ २२ ततःसपुरुषव्याघ्रःसंजहारवपुःस्वकम् ॥ तांदिव्यामद्भुतांचित्रामृद्धिमत्तामरिंदमः २३ ततःसात्यकिमादायपाणौहार्दिक्यमेवच ॥ ऋषिभिस्तैरनुज्ञातोनिर्ययौमधुसूदनः २४ ऋषयोऽन्तर्हिताजग्मुस्ततस्तेनारदादयः ॥ तस्मिन्कोलाहलेवृत्तेतदद्भुतमिवाभवत् २५ तंप्रस्थितमभिप्रेक्ष्यकौरवाःसहराजभिः ॥ अनुजग्मुर्नरव्याघ्रंदेवाइवशतक्रतुम् २६ अचिंतयन्नमेयात्मासर्वंतद्राजमंडलम् ॥ निश्चक्रामततःशौरिःसधूमइवपावकः २७ ततोरथेनशुभ्रेणमहताकिंकिणीकिना ॥ हेमजालविचित्रेणलघुनामेघनादिना २८ सूपस्करेणशुभ्रेणवैयाघ्रेणवरूथिना ॥ शैब्यसुग्रीवयुक्तेनप्रत्यदृश्यतदारुकः २९ तथैवरथमास्थायकृतवर्मामहारथः ॥ वृष्णीनांसंमतोवीरोहार्दिक्यःसमदृश्यत ३० उपस्थितरथंशौरिंप्रयास्यंतमरिंदमम् ॥ धृतराष्ट्रोमहाराजःपुनरेवाभ्यभाषत ३१ यावद्बलंमेपुत्रेषुपश्यतस्तेजनार्दन ॥ प्रत्यक्षंतेनतेकिंचित्परोक्षंशत्रुकर्शन ३२ कुरूणांशममिच्छंतंयतमानंचकेशव ॥ विदित्वैतामवस्थांमेनाभिशंकितुमर्हसि ३३ नमेपापोऽस्त्यभिप्रायःपांडवान्प्रतिकेशव ॥ ज्ञातमेवहितंवाक्यंयन्मयोक्तःसुयोधनः ३४ जानंतिकुरवःसर्वेराजानश्चैवपार्थिवाः ॥ शमेप्रयतमानंमांसर्वयत्नेनमाधव ३५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्धृतराष्ट्रंजनार्दनः ॥ द्रोणंपितामहंभीष्मंक्षत्तारंबाह्लिकंकृपम् ३६ प्रत्यक्षमेतद्भवतांयद्वृत्तंकुरुसंसदि ॥ यथाचाशिष्टवन्मंदोरोषादद्यसमुत्थितः ३७ वदत्यनीशमात्मानंधृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ आपृच्छेभवतःसर्वान्गमिष्यामियुधिष्ठिरम् ३८ आमंत्र्यप्रस्थितंशौरिंरथस्थंपुरुषर्षभ ॥ अनुजग्मुर्महेष्वासाःप्रवीराभरतर्षभाः ३९ भीष्मोद्रोणःकृपःक्षत्ताधृतराष्ट्रोऽथबाह्लिकः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चयुयुत्सुश्चमहारथः ४० ततोरथेनशुभ्रेणमहताकिंकिणीकिना ॥ कुरूणांपश्यतांद्रष्टुंस्वसारंसपितुर्ययौ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविश्वरूपदर्शनेएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रविश्याथगृहंतस्याश्चरणावभिवाद्यच ॥ आचख्यौतत्समासेनयद्वृत्तंकुरुसंसदि १ ॥ वासुदेवउवाच ॥ उक्तंबहुविधंवाक्यंग्रहणीयंसहेतुकम् ॥ ऋषिभिश्चैवचमयानचासौतद्गृहीतवान् २ कालपक्कमिदंसर्वंसुयोधनवशानुगम् ॥ आपृच्छेभवतींशीघ्रंप्रयास्येपांडवान्प्रति ३ किंवाच्याःपांडवेयास्तेभवत्यावचनान्मया ॥ तद्ब्रूहित्वंमहाप्रज्ञेशुश्रूषेवचनंतव ४

३८ । ३९ । ४० किंकिणीकंक्षुद्रघंटिकाजालंतद्वताकिंकिणीकिना ४१ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ प्रविश्येति १ । २ । ३ । ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भूयान्पृथ्वीपालनमोधर्मः ५ श्रोत्रियस्यवेदाध्यायिनः मंदकस्यअर्थज्ञानशून्यस्य अनुवाकेनअत्यन्तंवेदाक्षराघृत्त्या हतानष्टा ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ दंडनीतिःस्वामिनाप्र युक्तेतिसंबंधः धर्मेभ्यःधर्मार्थंनियच्छतिनिर्बंधंकरोतिदंडनीतिरेव १४ । १५ राजाधर्मंअधर्मंवाप्रवर्तयन्कृतत्रेतादियुगरूपस्यकालस्यकारणं । एवंचसर्वस्मिन्नपिकालेधर्मादितारतम्याद्युगचतुष्टयमस्तीतिभावः

॥ कुंत्युवाच ॥ ब्रूयाःकेशवराजानंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरम् ॥ भूयांस्तेहीयतेधर्मोमापुत्रकवृथाकृथाः ५ श्रोत्रियस्येवतेराजन्मंदकस्याविपश्चितः ॥ अनुवाकहता बुद्धिर्धर्ममेवैकमीक्षते ६ अंगावेक्षस्वधर्मंत्वंयथासृष्टःस्वयंभुवा ॥ बाहुभ्यांक्षत्रियाःसृष्टाबाहुवीर्योपजीविनः ७ क्रूरायकर्मणेनित्यंप्रजानांपरिपालने ॥ शृणुचात्रो पमामेकांयावृद्धेभ्यःश्रुतामया ८ मुचुकुंदस्यराजर्षेरददत्पृथिवीमिमाम् ॥ पुरावैश्रवणःप्रीतोनचासौतद्गृहीतवान् ९ बाहुवीर्यार्जितंराज्यमश्नीयामितिकामये ॥ ततोवैश्रवणःप्रीतोविस्मितःसमपद्यत १० मुचुकुंदस्ततोराजासोन्वशासद्वसुंधराम् ॥ बाहुवीर्यार्जितांसम्यक्क्षत्रधर्ममनुव्रतः ११ यंहिधर्मंचरंतीहप्रजाराज्ञासु रक्षिताः ॥ चतुर्थंतस्यधर्मस्यराजाविंदेतभारत १२ राजाचरतिचेद्धर्मंदेवत्वायैवकल्पते ॥ सचेदधर्मंचरतिनरकायैवगच्छति १३ दंडनीतिश्चवर्णेभ्यश्चातुर्वर्ण्यं नियच्छति ॥ प्रयुक्तास्वामिनासम्यगधर्मेभ्यश्चयच्छति १४ दंडनीत्यांयदाराजासम्यक्कात्स्न्येंनवर्तते ॥ तदाकृतयुगंनामकालःश्रेष्ठःप्रवर्तते १५ कालोवाका रणंराज्ञोराजावाकालकारणम् ॥ इतितेसंशयोमाभूद्राजाकालस्यकारणम् १६ राजाकृतयुगस्रष्टात्रेतायाद्वापरस्यच ॥ युगस्यचचतुर्थस्यराजाभवतिकारणम् १७ कृतस्यकरणाद्राजास्वर्गमत्यंतमश्नुते ॥ त्रेतायाःकरणाद्राजास्वर्गंनात्यंतमश्नुते १८ प्रवर्तनाद्द्वापरस्ययथाभागमुपाश्नुते ॥ कलेःप्रवर्तनाद्राजापापमत्यंतमश्नुते १९ ततोवसतिदुष्कर्मानरकेशाश्वतीःसमाः ॥ राजदोषेणहिजगत्स्पृश्यतेजगतःसच २० राजधर्मानवेक्षस्वपितृपैतामहोचितान् ॥ नैतद्राजर्षिवृत्तंहियत्रत्वंस्था तुमिच्छसि २१ नहिवैक्लव्यसंसृष्टआनृशंस्यव्यवस्थितः ॥ प्रजापालनसंभूतंफलंकिंचिनलब्धवान् २२ नह्येतामाशिषंपांडुर्नचाहंनपितामहः ॥ प्रयुक्तवंतःपू र्वंतेययाचरसिमेधया २३ यज्ञोदानंतपःशौर्यंप्रज्ञासंतानमेवच ॥ माहात्म्यंबलमोजश्चनित्यमाशंसितंमया २४ नित्यंस्वाहास्वधानित्यंदद्युर्मानुषदेवताः ॥ दीर्घ मायुर्धनंपुत्रान्सम्यगाराधिताःशुभाः २५ पुत्रेष्वाशासतेनित्यंपितरोदैवतानिच ॥ दानमध्ययनंयज्ञःप्रजानांपरिपालनम् २६ एतद्धर्ममधर्मंवाजन्मनैवाभ्यजाय थाः ॥ तेतुवैद्याःकुलेजाताअवृत्त्यातातपीडिताः २७ यत्रदानपतिंशूरंक्षुधिताःपृथिवीचराः ॥ प्राप्यतुष्टाःप्रतिष्ठंतेधर्मःकोऽभ्यधिकस्ततः २८ दानेनान्यंब लेनान्यंतथासूनृतयापरम् ॥ सर्वतःप्रतिगृह्णीयाद्राज्यंप्राप्येहधार्मिकः २९

१६ । १७ । १८ । १९ जगतःदोषेणसचराजास्पृश्यते २० । २१ फलंनलब्धवान्प्राप्तवान्अतीतिशेषः २२ । २३ । २४ नित्यमिति । मानुषाश्चदेवताश्चसम्यगाराधितास्सत्यः इहलोकेआयुरादी निपरलोकसाधनानिस्वधादीनिसत्कर्माणिचदद्युः २५ । २६ एतत्मद्वाक्यंधर्मंधर्मयुक्तंअधर्मंवा जन्मनैवस्वभावतएवअभ्यजायथाःअभिजानीषे हेकृष्ण तेतुपांडवास्तुवैद्याःविद्यावंतः २७ दानपतिंपालना धिकारिणं देहपालनेअसमर्थं २८ । २९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ अत्रेति १ ततःमदुक्तात् श्रेयःप्रशस्ततरं भूयोऽधिकतरं मन्यु मतीदैन्यवती विभावरीकुपिता । 'विभावरीरजन्यांचवक्रयोषिति' इतिविश्वः २ । ३ राजन्यामूर्धाभिषिक्ता । 'मूर्द्धाभिषिक्तोराजन्यः' इत्यमरः । जगर्हेनिंदितवती ४ अनंदनकुपुत्रकुत्सार्थेऽत्र नञ् ५ असंख्येयःअगणनीयःतुच्छत्वात् क्लीबंनिर्वीर्यंसाधनंबाह्वादिकंयस्यसतथा ६ माबीभरःमापालय प्रतिसंहर भयमितिशेषः ७ माशेष्वनिरुद्योगोमाभूः ८ । ९ पराक्रमेःपराक्रमंकुरु १०

ब्राह्मणःप्रचरेद्भैक्षंक्षत्रियःपरिपालयेत् ॥ वैश्योधनार्जनंकुर्याच्छूद्रःपरिचरेच्चतान् ३० भैक्षंविप्रतिषिद्धंतेकृषिर्नैवोपपद्यते ॥ क्षत्रियोऽसिक्षतात्राताबाहुवीर्योप
जीविता ३१ पित्र्यमंशंमहाबाहोनिमग्नंपुनरुद्धर ॥ साम्नाभेदेनदानेनदंडेनाथनयेनवा ३२ इतोदुःखतरंकिंनुयदहंहीनबांधवा ॥ परपिंडमुदीक्षेवैत्वांसूत्वामित्र
नंदन ३३ युद्ध्यस्वराजधर्मेणमानिमज्जीःपितामहान् ॥ माऽगमःक्षीणपुण्यस्त्वंसानुजःपापिकांगतिम् ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि
कुंतीवाक्येद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ कुंत्युवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ विदुलायाश्चसंवादंपुत्रस्यचपरंतप १ ततः
श्रेयश्चभूयश्चयथावद्वक्तुमर्हसि ॥ यशस्विनीमन्युमतीकुलेजाताविभावरी २ क्षत्रधर्मरतादांताविदुलादीर्घदर्शिनी ॥ विश्रुताराजसंसत्सुश्रुतवाक्याबहुश्रुता ३
विदुलानामराजन्याजगर्हेपुत्रमौरसम् ॥ निर्जितंसिंधुराजेनशयानंदीनचेतसम् ॥ ४ ॥ विदुलोवाच ॥ अनंदनमयाजातद्विषतांहर्षवर्धन ॥ नमयात्वंनपित्राच
जातःक्काभ्यागतोह्यसि ५ निर्मन्युश्चाप्यसंख्येयःपुरुषःक्लीबसाधनः ॥ यावज्जीवंनिराशोऽसिकल्याणायधुरंवह ६ माऽऽत्मानमवमन्यस्वमैनमल्पेनबीभरः ॥
मनःकृत्वासुकल्याणंमाभैस्त्वंप्रतिसंहर ७ उत्तिष्ठहेकापुरुषमाशेष्वैवंपराजितः ॥ अमित्रान्नंदयन्सर्वान्निर्मानोबंधुशोकदः ८ सुपूरावैकुनदिकासुपूरोमूषिकांजलिः ॥
सुसंतोषःकापुरुषःस्वल्पकेनैवतुष्यति ९ अप्यहेरारुजन्दंष्ट्रामाश्वेवनिधनंव्रज ॥ अपिवासंशयंप्राप्यजीवितेऽपिपराक्रमेः १० अप्यरेःश्येनवच्छिद्रंपश्येस्त्वंविपरि
क्रमन् ॥ विवदन्वाऽथवातूष्णींव्योम्नीवापरिशंकितः ११ त्वमेवंप्रेतवच्छेषेकस्माद्वज्रहतोयथा ॥ उत्तिष्ठहेकापुरुषमास्वाप्सीःशत्रुनिर्जितः १२ माऽस्तंगमस्त्वंकृ
पणोविश्रूयस्वस्वकर्मणा ॥ मामध्येमाजघन्येत्वंमाऽधोभूस्तिष्ठगर्जितः १३ अलातंतिंदुकस्येवमुहूर्तमपिहिज्वल ॥ मातुषाग्निरिवानर्चिर्धूमायस्वजिजीविषुः १४
मुहूर्तंज्वलितंश्रेयोनचधूमायितंचिरम् ॥ माहस्मकस्यचिद्गेहेजनिराज्ञःखरोमृदुः १५

विवदन्शत्रुजयार्थंअनेकान्पक्षानुद्भावयन्वातूष्णींभूतोरेश्छिद्रंपश्येः यथाव्योम्निअपरिशंकितः शत्रोराधिक्याद्भयमपश्यन्श्येनस्तद्वत् ११ । १२ विश्रूयस्वख्यातोभव । मामध्यइति । सामभेदौजघन्यम ध्यमौ । दानमधमोनीचउपायः । दंडस्तूत्तमः । तत्राद्यत्रयकर्तामाभूः किंतुगर्जितोदंडयितैवभवेत्यर्थः ऊर्जितइतिवापाठः १३ तिंदुकस्यअलातंयथादिक्षुस्फुलिंगान्विक्षिपतिज्वलतितद्वत्ज्वलदीप्य स्व । परंतुतुषाग्निवदनर्चिर्माधूमायस्व । काकरंखाजिजीविषुरितिपाठांतरे काकरंखाः काकरमग्न्यगारं माखाःमानाशय । खैतुस्थैर्येखदनहिंसयोरितिखायतेरिदंरूपं । काकरंखइतिपाठे काकवत्रंख तिपलायतेवाकाकरंखः । रखिगताविंत्यस्यरूपम १४ माजनिमाउत्पद्यतां खरःकर्कशः । खरीतिपाठेखरत्ववानितिसएवार्थः मृदुर्दयालुः १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आर्जिसंग्रामं सृत्वाऽभिद्रुत्य मानुष्यकंमनुष्यस्योचितं १६ प्राणानांप्राणाःबलंतत्साध्यानांकार्याणांआनंतर्यंअविच्छेदेनकार्यधारामारभतेइत्यर्थः नधनायतेधनंआत्मनोनेच्छति तृष्णांत्यजतीत्यर्थः १७
ध्रुवांगतिंमरणं अग्रतइत्युपहासः पृष्ठतःकृत्वेत्यर्थः १८ भोगमूलंराज्यंधनंवा १९ निमज्जतामपतिष्यताचशत्रुर्जंघायांग्राह्यः तेनैवसहनिमज्जेत्पतेद्वेत्यर्थः नविषीदेत्निरुद्यमोनभवेत २० उद्यम्यउद्यमंकृत्वा
धुरंभारमुत्कर्षेत्उद्यच्छेत् आजानेयाःजात्यश्वाःतेषांकृतंकर्मयुद्धेऽनवसादरूपंस्मरन् विद्धिप्राप्नुहि २१ त्वत्कृतेमग्नमितिसंबंधः २२ राशिवर्धनःसंख्यापूरकोनतुप्रयोजनांतरार्हः २३ मातुःउच्चारोविष्ठा

कृत्वामानुष्यकंकर्मसृत्वाऽऽजिंयावदुत्तमम् ॥ धर्मस्यानृण्यमाप्नोतिनचात्मानंविगर्हते १६ अलब्ध्वायदिवालब्ध्वानानुशोचतिपंडितः ॥ आनंतर्यंचारभतेनप्राणा
नांधनायते १७ उद्भावयस्ववीर्येणतांवागच्छध्रुवांगतिम् ॥ धर्मंपुत्राग्रतःकृत्वाकिंनिमित्तंहिजीवसि १८ इष्टापूर्तंहितेक्लीबकीर्तिश्चसकलाहता ॥ विच्छिन्नंभोगमूलं
तेकिंनिमित्तंहिजीवसि १९ शत्रुर्निमज्जताग्राह्योजंघायांप्रपतिष्यता ॥ विपरिच्छिन्नमूलोऽपिनविषीदेत्कथंचन २० उद्यम्यधुरमुत्कर्षेदाजानेयकृतंस्मरन् ॥
कुरुसत्वंचमानंचविद्धिपौरुषमात्मनः २१ उद्भावयकुलंमग्नंत्वत्कृतेस्वयमेवहि ॥ यस्यवृत्तंनजल्पंतिमानवामहदद्भुतम् २२ राशिवर्धनमात्रंसनैवस्त्रीनपुनःपुमान् ॥
दानेतपसिसत्येचयस्यनोच्चरितंयशः २३ विद्यायामर्थलाभेवामातुरुच्चारएवसः ॥ श्रुतेनतपसावाऽपिश्रियावाविक्रमेणवा २४ जनान्योऽभिभवत्यन्यान्कर्मणा
हिसवैपुमान् ॥ नत्वेवजाल्मींकापालींवृत्तिमेषितुमर्हसि २५ नृशंस्यामयशस्यांचदुःखांकापुरुषोचिताम् ॥ यमेनमभिनंदेयुरमित्राःपुरुषंकृशम् २६ लोकस्यसम
वज्ञातंनिहीनासनवाससम् ॥ अहोलाभकरंहीनमल्पजीवनमल्पकम् २७ नेदृशंबंधुमासाद्यबांधवःसुखमेधते ॥ अवृत्त्यैवविपत्स्यामोवयंराष्ट्रात्प्रवासिताः २८
सर्वकामरसैर्हीनाःस्थानभ्रष्टाआकिंचनाः ॥ अवल्गुकारिणंसत्सुकुलवंशस्यनाशनम् २९ कलिंपुत्रप्रवादेनसंजयत्वामजीजनम् ॥ निरमर्षंनिरुत्साहंनिर्वीर्यमरिनंद
नम् ३० मास्मसीमंतिनीकाचिज्जनयेत्पुत्रमीदृशम् ॥ माधूमायज्वलात्यंतमाक्रम्यजहिशात्रवान् ३१ ज्वलमूर्धन्यमित्राणांमुहूर्तमपिवाक्षणम् ॥ एतावानेवपुरुषो
यदमर्षीयदक्षमी ३२ क्षमावान्निरमर्षश्चनैवस्त्रीनपुनःपुमान् ॥ संतोषोवैश्रियंहंतितथाऽनुक्रोशएवच ३३ अनुत्थानभयेचोभेनिरीहोनाश्नुतेमहत् ॥ एभ्योनिकृति
पापेभ्यःप्रमुंचात्मानमात्मना ३४ आयसंहृदयंकृत्वामृगयस्वपुनःस्वकम् ॥ परंविषहतेयस्मात्तस्मात्पुरुषउच्यते ३५ तमाहुर्व्यर्थनामानंस्त्रीवद्यइहजीवति ॥
शूरस्योर्जितसत्वस्यासिंहविक्रांतचारिणः ३६

२४ कापालींवृत्तिंभिक्षाचर्यां २५ यंएनंअमित्राअभिनंदेयुःतंबंधुंबांधवःआसाद्यनसुखमेधतइतितृतीयश्लोकेनसंबंधः २६ अहोलाभकरंअल्पेऽपिलाभेअहोलाभोजातइतिविस्मयंकुर्वाणं २७ अवृत्त्याजी
वनोपायाभावेन विपत्स्यामःमरिष्यामः २८ अवल्गुअमंगलं अकर्मेतिवापाठः तत्कारिणंनिश्चेष्टं कुलंज्ञातयः वंशःसोमसूर्यादिमूलोत्पत्तिस्थानं २९ संजयेतितस्यनाम ३० । ३१ । ३२
अनुक्रोशोदया ३३ अनुत्थानंशत्रुंप्रत्यनवस्थानंभयंचतेउभेचश्रियंहतइतिपूर्वेणसंबंधः निरीहोनिश्चेष्टोनाश्नुते महत्पदमितिशेषः । निकृतिपापेभ्यःपराभवदोषेभ्यः ३४ स्वकंधनादिकं परंविषहतेइति
पुरुषपदनिर्वचनंवर्णविकारादिनाज्ञेयं ३५ । ३६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दिष्टभावंमरणं प्रजासंततिः प्रियंपुत्रादि सुखंतत्परिष्वंगादिजोहर्षः ३७ । ३८ मामपश्यंत्यास्तेपृथिव्याकिमितिसंबंधः ३९ किमद्यकैर्भोक्तव्यमितियेचिन्तयंतिनिर्धनास्तेषांकिमद्यकानां यद्वा । किमद्य त्वरयाश्वएवशत्रूनजेष्यामइतिविलंबशीलानां हन्यमानस्येतिपाठेअनुद्रुतस्य । अत्रहंतिर्गत्यर्थः । अनाद्दतामामितिपाठेशत्रुभिरक्षतानां । अनाद्दतानामितिपाठेअलसानां निर्मन्युकानामित्यपिपाठः ४० ४१ । ४२ । ४३।४४।४५ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ ॥ अथेति १ । २ । ३ । ४ सहायोपचितिंसहायसंपत्तिंकृत्वापि

दिष्टभावंगतस्यापिविषयेमोदतेप्रजा ॥ यआत्मनःप्रियसुखेहित्वामृगयतेश्रियम् ३७ अमात्यानामथोहर्षमादधात्यचिरेणसः ३८ ॥ पुत्रउवाच ॥ किंनुतेमाम पश्यंत्याःपृथिव्याअपिसर्वया ॥ किमाभरणकृत्यंतेकिंभोगैर्जीवितेनवा ३९ ॥ मातोवाच ॥ किमद्यकानांयेलोकाद्विषंतस्तानवाप्नुयुः ॥ येत्वाद्दतात्मनांलोकाः सुहृदस्तान्व्रजंतुनः ४० भृत्यैर्विहीयमानानांपरपिंडोपजीविनाम् ॥ कृपणानामसत्वानांमावृत्तिमनुवर्तिथाः ४१ अनुत्वांतातजीवंतुब्राह्मणाःसुहृदस्तथा ॥ पर्जन्य मिवभूतानिदेवाइवशतक्रतुम् ४२ यमाजीवंतिपुरुषंसर्वभूतानिसंजय ॥ पक्वंद्रुममिवासाद्यतस्यजीवितमर्थवत् ४३ यस्यशूरस्यविक्रांतैरेधंतेबांधवाःसुखम् ॥ त्रिदशाइवशक्रस्यसाधुतस्येहजीवितम् ४४ स्वबाहुबलमाश्रित्ययोऽभ्युज्जीवतिमानवः ॥ सलोकेलभतेकीर्तिंपरत्रचशुभांगतिम् ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योग पर्वणिभगवद्यानपर्वणि विदुलापुत्रानुशासने त्रयस्त्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ विदुलोवाच ॥ अथैतस्यामवस्थायांपौरुषंहातुमिच्छसि ॥ निहीनसेवितंमार्गंगमिष्यस्यचिरादिव १ योहितेजोयथाशक्तिनदर्शयतिविक्रमात् ॥ क्षत्रियोजीविताकांक्षीस्तेनइत्येवतंविदुः २ अर्थवंत्युपपन्नानिवाक्यानिगुण वंतिच ॥ नैवसंप्राप्नुवन्तित्वांमुमूर्षुमिवभेषजम् ३ संतिवैसिंधुराजस्यसंतुष्टानतथाजनाः ॥ दौर्बल्यादासतेमूढाव्यसनौघप्रतीक्षिणः ४ सहायोपचितिंकृत्वाव्यवसाय्य ततस्ततः ॥ अनुदुष्येयुरपरेपश्यंतस्तवपौरुषम् ५ तैःकृत्वासहसंघातंगिरिदुर्गालयंचर ॥ कालेव्यसनमाकांक्षन्नैवायमजरामरः ६ संजयोनामतश्चत्वंनचपश्यामि तत्त्वयि ॥ अन्वर्थनामाभवमेपुत्रमाव्यर्थनामकः ७ सम्यग्दृष्टिर्महाप्राज्ञोबालंत्वांब्राह्मणोऽब्रवीत् ॥ अयंप्राप्यमहत्कृच्छ्रंपुनर्वृद्धिंगमिष्यति ८ तस्यस्मरंतीवचन माशंसेविजयंतव ॥ तस्मात्तातब्रवीमित्वांवक्ष्यामिचपुनःपुनः ९ यस्यह्यर्थाभिनिर्वृत्तौभवंत्याप्यायिताःपरे ॥ तस्यार्थसिद्धिर्नियतानयेष्वर्थानुसारिणः १० समृद्धि रसमृद्धिर्वापूर्वेषांममसंजय ॥ एवंविद्वान्युद्धमनाभवमाप्रत्युपाहरः ११

अपरेस्वकीयास्तवपौरुषमपश्यंतोयत्ननैष्फल्यादनुदुष्येयुः शत्रुपक्षंश्रयेयुरित्यर्थः ५ स्वीयानांसंग्रहेउपायमाह तैरिति । तैःस्वीयैः संघातंऐक्यं व्यसनंपरस्य अयंतवशत्रुः ६ । ७ मेमत्तंब्राह्मणोऽब्रवीदिति संबंधः ८ । ९ अर्थाभिनिर्वृत्तौप्रयोजननिष्पत्तौ परेतत्संबंधिनःतेनार्थेनआप्यायिताभवंति तस्यतद्भाग्यादेवार्थसिद्धिः नयेषुनीतिमार्गेषु १० पूर्वेषांममचयुद्धेसमृद्धिरसमृद्धिर्वाऽवश्यंभाविनीत्येवंविद्वान्युद्धमना भव लाभालाभौसमौकृत्वायुद्धयस्वेतिभावः । माप्रत्युपाहरःप्रत्युपहारंयुद्धोपसंहारंमाकार्षीरित्यर्थः ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अयुध्यतोदरिद्रत्वंस्यात्तच्चानिष्टमित्याह नातइति १२ पर्यायमरणंदारिद्र्यं नामांतरेणमरणमेवेत्यर्थः १३ । १४ । १५ । १६ अस्मान्प्रजहतः अस्मत्त्यागंकुर्वतः १७ कृत्यंकर्तव्यंपराक्रमम् १८ १९ श्रोतारःपराज्ञायाः । पाठांतरेश्रेतारआश्रयितारः २० । २१ शक्याःजेतुमितिशेषः सह्याइतिपाठेसहनीयाः २२ निर्विण्णात्माविरक्तचित्तः यतोहतमनानष्टसंकल्पः विश्रुतिंख्यातिं २३ ग्रहं सोमपात्रं प्रग्रहमितिपाठेनियमनं नियंतृत्वमित्यर्थः । ‘प्रग्रहश्चतुलासूत्रेवंध्यांनियमनेभुजे’ इतिविश्वः २४ । २५ । २६ कापुरुषाःजनाः रणेआत्मानंदेहंत्यक्त्वाकारणेदक्षंशूरंसमृद्धिभिस्तर्पयंतिस्मेतिसं

नातःपापीयसींकांचिदवस्थांशंबरोऽब्रवीत् ॥ यत्रनैवाद्यनप्रातर्भोजनंप्रतिदृश्यते १२ पतिपुत्रवधादेतत्परमंदुःखमब्रवीत् ॥ दारिद्यमितियत्प्रोक्तंपर्यायमरणंहि तत् १३ अहंमहाकुलेजाताह्रदाद्ध्रदमिवागता ॥ ईश्वरीसर्वकल्याणीभर्त्रापरमपूजिता १४ महार्हमाल्याभरणांसुमृष्टांबरवाससम् ॥ पुराहृष्टःसुहृद्वर्गोमामपश्यत्सुदुर्गताम् १५ यदामांचैवभार्यांचद्रष्टाऽसिभृशदुर्बलाम् ॥ नतदाजीवितेनार्थोभवितातवसंजय १६ दासकर्मकरान्भृत्यानाचार्यर्त्विक्पुरोहितान् ॥ अवृत्त्याऽस्मान्प्रजहतोदृष्ट्वाकिंजीवितेनते १७ यदिकृत्यंनपश्यामितवाद्याहंयथापुरा ॥ श्लाघनीयंयशस्यंचकाशांतिर्हृदयस्यमे १८ नेतिचेद्ब्राह्मणंब्रूयांदीर्यतेहृदयंमम ॥ नह्यहंनचमेभर्तानेतिब्राह्मणमुक्तवान् १९ वयमाश्रयणीयाःस्मनश्रोतारःपरस्यच ॥ साऽन्यमासाद्यजीवंतीपरित्यक्ष्यामिजीवितम् २० अपारेभवनःपारमप्लवेभवनःप्लवः ॥ कुरुष्वस्थानमस्थानेमृतान्संजीवयस्वनः २१ सर्वेतेशत्रवःशक्यानचेज्जीवितुमर्हसि ॥ अथचेदीदृशींवृत्तिंक्लीबामभ्युपपद्यसे २२ निर्विण्णात्माहतमनामुंचैतांपापजीविकाम् ॥ एकशत्रुवधेनैवशूरोगच्छतिविश्रुतिम् २३ इंद्रोवृत्रवधेनैवमहेन्द्रःसमपद्यत ॥ माहेंद्रंचग्रहंलेभेलोकानांचेश्वरोऽभवत् २४ नामविश्राव्यवैसंख्येशत्रूनाहूयदंशितान् ॥ सेनाग्रंचापिविद्राव्यहत्वावापुरुषंवरम् २५ यदैवलभतेवीरःसुयुद्धेनमहद्यशः ॥ तदैवप्रव्यथंतेऽस्यशत्रवोविनमंतिच २६ त्यक्त्वाऽऽत्मानंरणेदक्षंशूरंकापुरुषाजनाः ॥ अवशास्तर्पयंतिस्मसर्वकामसमृद्धिभिः २७ राज्यंचाप्युग्रविभ्रंशंसंशयोजीवितस्यवा ॥ नलब्धस्यहिशत्रोर्वैशेषंकुर्वंतिसाधवः २८ स्वर्गद्वारोपमंराज्यमथवाऽप्यमृतोपमम् ॥ रुद्धमेकायनंमत्वापतोल्मुकइवारिषु २९ जहिशत्रून्रणेराजन्स्वधर्ममनुपालय ॥ मात्वादृशंसुकृपणंशत्रूणांभयवर्धनम् ३० अस्मदीयैश्चशोचद्भिर्नदद्भिश्चपरैर्वृतम् ॥ अपित्वांनानुपश्येयंदीनाद्दीनमिवास्थितम् ३१ हृष्यसौवीरकन्याभिःश्लाघस्वार्थैर्यथापुरा ॥ माचसैंधवकन्यानामवसन्नोवशंगमः ३२ युवारूपेणसंपन्नोविद्ययाऽभिजनेनच ॥ यत्त्वादृशोविकुर्वीतयशस्वीलोकविश्रुतः ३३

बंधः २७ उग्रविभ्रंशंमहापायपातं जीवितस्यसंशयोमरणं लब्धस्यजितस्यशेषंपुनःस्वल्पेनविभवेनावस्थापनम् २८ रुद्धंग्रस्तंमत्वा एकायनंस्वर्गराज्ययोर्मध्येएकंमार्गं पतगच्छ २९ मात्वेति । शत्रूणां भयवर्धनंभयच्छेदनम् अनुग्रत्वात् सुकृपणंदीनं त्वात्वां मादृशंमाद्राक्षं दृशमितिमाङ्योगादडभावेइरितोवेत्यङ्पक्षेदृशिर्प्रेक्षणेऽस्यलुङुत्तमैकवचनं । पाठांतरंतुमूढजनकल्पितंनादरणीयम् ३० । ३१ हृष्यहर्षंप्राप्नुहि सौवीरकन्याभिःस्वदारैः माचेति सैंधवकन्यानांशत्रुदेशजकन्यानां ३२ विकुर्वीतअपसरणंकुर्वीत ३३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अधुर्यवत् अदांतवृषभवत् अनडुयानिवेत्यपिपाठः तत् त्रिकारकरणम् ३४ । ३५ वेदवेद्मि परिशाश्वतं सर्वथैवैकरूपंअक्षीणमित्यर्थः ३६ पूर्वैःस्ववंशजैः परैरन्यवंशीयैः परतरैर्वृद्धैः अव्ययंअरस यहीनंक्षत्रहृदयंप्रोक्तमितिपूर्वेणसंबंधः ३७ आजातःसम्यग्जातः कुलेजातइत्यर्थः यआजातःसभयात्कस्यचिन्ननमेत् वृत्तिसमीक्षोवृत्तिंसमीक्षमाणोवाननमेत् ३८ उद्यच्छेत् उद्यमंकुर्यात् अपर्वणिअकांडे वृथाऽपीत्यर्थः ३९ परीयात्पर्यटनंकुर्यात् ४० दुष्कृतःपापिष्ठान् ४१ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ कृष्णायसस्यलोहस्य संहत्यापिंडीकृत्य १ । २ एकजंअभ्रातृकं ३ । ४ सर्वावस्थागार्हस्थ्यादिरूपा सर्वारंभाइतिपाठांतरं तावेवधर्मार्थावेवअचूचुदंप्रेरितवत्यस्मि ५ समीक्ष्यक्रमोपेतः

अधुर्यवद्यवोढव्येमन्येमरणमेवतत् ॥ यदित्वामनुपश्यामिपरस्यप्रियवादिनम् ३४ पृष्ठतोऽनुव्रजंतंवाकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ नास्मिन्जातुकुलेजातोगच्छेद्योऽन्यस्यपृष्ठतः ३५ नत्वंपरस्यानुचरस्तातजीवितुमर्हसि ॥ अहंहिक्षत्रहृदयंवेदयत्परिशाश्वतम् ३६ पूर्वैःपूर्वतरैःप्रोक्तंपरैःपरतरैरपि ॥ शाश्वतंचाव्ययंचैवप्रजापतिविनिर्मितम् ३७ योवैकश्चिदिहाजातःक्षत्रियःक्षत्रकर्मवित् ॥ भयाद्वृत्तिसमीक्षोवाननमेदिहकस्यचित् ३८ उद्यच्छेदेवननमेदुद्यमोह्येवपौरुषम् ॥ अप्यपर्वणिभज्येतननमेतेहकस्यचित् ३९ मातंगोमत्तइवचपरीयात्समहामनाः ॥ ब्राह्मणेभ्योनमेन्नित्यंधर्मायैवचसंजय ४० नियच्छन्नितरान्वर्णान्विनिघ्नन्सर्वदुष्कृतः ॥ ससहायोऽसहायोवायावज्जीवंतथाभवेत् ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि विदुलापुत्रानुशासनेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१३४

॥ पुत्रउवाच ॥ कृष्णायसस्येवचतेसंहत्यहृदयंकृतम् ॥ ममकमातस्त्वकरुणेवीरप्रज्ञेह्यमर्षणे १ अहोक्षत्रसमाचारोयत्रमामितरंयथा ॥ नियोजयसियुद्धायपरमातेवमांतथा २ ईदृशंवचनंब्रूयाद्भवतीपुत्रमेकजम् किंनुतेमामपश्यंत्याःपृथिव्याअपिसर्वया ३ किमाभरणकृत्येनकिंभोगैर्जीवितेनवा ॥ मयिवासंगरहतेप्रियपुत्रेविशेषतः ४ ॥ मातोवाच ॥ सर्वावस्थाहिविदुषांतातधर्मार्थकारणात् ॥ तावेवाभिसमीक्ष्याहंसंजयत्वामचूचुदम् ५ ससमीक्ष्यक्रमोपेतोमुख्यःकालोऽयमागतः ॥ अस्मिंश्चेदागतेकालेकार्यंनप्रतिपद्यसे ६ असंभावितरूपस्त्वमानृशंस्यंकरिष्यसि ॥ तंत्वामयशसास्पृष्टंनब्रूयांयदिसंजय ७ खरीवात्सल्यमाहुस्तन्निःसामर्थ्यमहेतुकम् ॥ सद्भिर्विगर्हितंमार्गंत्यजमूर्खनिषेवितम् ८ अविद्यावैमहत्यस्तियामिमांसंश्रिताःप्रजाः ॥ तवस्याद्यदिसद्वृत्तंतेनमेत्वंप्रियोभवेः ९ धर्मार्थगुणयुक्तेननेतरेणकथंचन ॥ दैवमानुषयुक्तेनसद्भिराचरितेनच १० योह्येवमविनीतेनरमतेपुत्रनप्तृणा ॥ अनुत्थानवताचापिदुर्विनीतेनदुर्धिया ११

दृष्टंयोग्येनपराक्रमेणयुक्तः अस्मिन्कालेचेत्कार्यंकर्तव्यंयुद्धंनप्रतिपद्यसे ६ आनृशंस्यंशत्रुपुत्रदेहेवादयांकरिष्यसितर्हित्वंअसंभावितरूपस्तिरस्कृतरूपोभविष्यसीतिसंबंधः ७ खरीति । उभयलोकानुपयुक्तेपिपुत्रेवृथावात्सल्यंखरीकरोतितद्वदहमपिस्यामित्यर्थः ८ अविद्याअनात्मनिदेहेआत्मबुद्धिः सायदितवस्यात्तर्हिसत्समीचीनंतत्रदेहनाशादात्मनाशंपश्यतोवृत्तंशीलं उपहासार्थमिदमुच्यते तेनदेहात्मभावेनममदेहादन्यमात्मानंपश्यंत्याःप्रियोभवेः अयमप्युपहासः । देहात्मवादीदुर्वृत्तोममद्वेष्यश्चभविष्यसीत्यर्थः ९ धर्मार्थेति । त्वयाभाव्यमितिशेष १० । ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२ । १३ । १४ निकृतेन अपकृतेनापि शत्रून्प्रतिजिगीषया प्रस्थातव्यमेवेतिशेषः १५ । १६ स्वल्पमैश्वर्यं अप्रियमनिष्टं इच्छतिमन्यते प्राज्ञः यस्यतु अल्पमेवैश्वर्यंप्रियंतस्यध्रुवंनिश्चितंतदेवाल्पंप्रियत्वेनगृहीतं अ
प्रियमनर्थकरंस्यात् तेनराज्ञाऽल्पसंतुष्टेननभवितव्यमित्यर्थः १७ अभावंनाशं १८ कारुण्यमेवपश्यहितत्वेनेतिशेषः १९ अतोवचनात्मेममभूयसींनंदिः समृद्धिः भवितेतिशेषः यतएवंकारुण्यंदेहेकृपांअ
नुपश्यसिहितत्वेन एवंतस्य पित्र्यमेवचोद्यंपूर्वपक्षंचोदयसिप्रेरयसिकारुण्यंकुर्विति अथापिवज्रहृदयाऽहं तेतुभ्यंचोदयामि २० सैंधवान्हत्वाकृच्छ्रेणभावितंतेतवविजयंयदापश्यामिद्रक्ष्यामि अथत्वांपूजयिष्यामी
तियोजना २१ एतांअवस्थांदारुणामात्मनिआत्मनास्वयंविदित्वा मेममभावश्चित्तंराज्यान्निवृत्तइत्युत्तरेणसंबंधः २२ । २३ । २४ अर्थाःधर्माद्याः वालिशैरमर्षेणैवनारब्धव्याः पण्डितैस्तुआदरेणआ

रमतेयस्तुपुत्रेणमोघंतस्यप्रजाफलम् ॥ अकुर्वंतोहिकर्माणिकुर्वन्तोनिंदितानिच १२ सुखंनैवेहनामुत्रलभंतेपुरुषाधमाः ॥ युद्धायक्षत्रियःसृष्टःसंजयेहजयायच
१३ जयन्वावध्यमानोवाप्राप्नोतींद्रसलोकताम् ॥ नशक्रभवनेपुण्येदिवितद्विद्यतेसुखम् ॥ यदमित्रान्वशेकृत्वाक्षत्रियःसुखमेधते १४ मन्युनादह्यमानेनपुरुषेण
मनस्विना ॥ निकृतेनेहबहुशःशत्रून्प्रतिजिगीषया १५ आत्मानंवापरित्यज्यशत्रुंवाविनिपात्यच ॥ अतोन्येनप्रकारेणशांतिरस्यकुतोभवेत् १६ इहप्राज्ञोहिपु
रुषःस्वल्पमप्रियमिच्छति ॥ यस्यस्वल्पंप्रियंलोकेध्रुवंतस्याल्पमप्रियम् १७ प्रियाभावाच्चपुरुषोनैवप्राप्नोतिशोभनम् ॥ ध्रुवंचाभावमभ्येतिगत्वागंगेवसागरम्
१८ ॥ पुत्रउवाच ॥ नेयंमतिस्त्वयावाच्यामातःपुत्रेविशेषतः ॥ कारुण्यमेवात्रपश्यभूत्वेहजडमूकवत् १९ ॥ मातोवाच ॥ अतोमेभूयसींनंदिर्यदेवमनुपश्यसि ॥
चोद्यंमांचोदयस्येतद्भृशंवैचोदयामिते २० अथत्वांपूजयिष्यामिहत्वावैसर्वसैंधवान् ॥ अहंपश्यामिविजयंकृच्छ्रभावितमेवते २१ ॥ पुत्रउवाच ॥ अकोशस्यास
हायस्यकुतःसिद्धिर्जयोमम ॥ इत्यवस्थांविदित्वैतामात्मनात्मनिदारुणाम् २२ राज्याद्भावोविवृत्तोमेत्रिदिवादिवदुष्कृतः ॥ ईदृशंभवतीकंचिदुपायमनुपश्यति २३
तन्मेपरिणतप्रज्ञेसम्यक्प्रब्रूहिपृच्छते ॥ करिष्यामिहितत्सर्वंयथावदनुशासनम् २४ ॥ मातोवाच ॥ पुत्रनात्माऽवमंतव्यःपूर्वाभिरसमृद्धिभिः ॥ अभूत्वाहिभ
वंत्यर्थाभूत्वानश्यंतिचापरे ॥ अमर्षेणैवचाप्यर्थानारब्धव्याःसुबालिशैः २५ सर्वेषांकर्मणांतातफलेनित्यमनित्यता ॥ अनित्यमितिजानंतोनभवंतिभवंतिच २६
अथयेनैवकुर्वंतिनैवजातुभवंतिते ॥ ऐकगुण्यमनीहायामभावःकर्मणांफलम् २७ अथद्वैगुण्यमीहायांफलंभवतिवानवा ॥ यस्यप्रागेवविदितासर्वार्थानामनित्यता
२८ नुदेद्वृद्धिसमृद्धीसप्रतिकूलेनृपात्मज ॥ उत्थातव्यंजागृतव्यंयोक्तव्यंभूतिकर्मसु २९ भविष्यतीत्येवमनःकृत्वासततमव्यथैः ॥ मंगलानिपुरस्कृत्यब्राह्मणां
श्चेश्वरैःसह ३० प्राज्ञस्यनृपतेराशुवृद्धिर्भवतिपुत्रक ॥ अभिवर्ततिलक्ष्मीस्तंप्राचीमिवदिवाकरः ३१

रब्धव्याएवेतिभावः २५ अनित्यमितिजानंतःपंडिताआरभमाणानभवंति कदाचिदैश्वर्यंनलभंते भवंतिचकदाचित्सिद्धार्थाः २६ अकुर्वाणास्तुनंदति अयेति । अनीहायांचेष्टायाअभावेऐकगुण्यंएकगुणमेव
फलं यत्कर्मणामीप्सिततमानामभावोऽप्राप्तिः २७ ईहायांतुद्वैगुण्यंगुणद्वयंयत्फलंभवतिवानवेति अभावनिश्चयापेक्षयापाक्षिकफलसद्भाववतीप्रवृत्तिरेवश्रेष्ठेत्यर्थः २८ वृद्धिःपीडा वृधुर्हिंसायामित्यस्यरूपं समृद्धि
रैश्वर्यंतेउभेनुदेव दूरीकुर्यात् आत्मनःपीडांपरस्यैश्वर्यंचनुदेदित्यर्थः योक्तव्यंसज्जीभवितव्यम् २९ ईश्वरैर्देवैः ३० । ३१

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उद्धर्षणानिप्रोत्साहकानि अनुदर्शितंरूपंलोकवृत्तांतोयस्मैसतथा ३२ । ३३ । ३४ तेषांक्रुद्धादीनांअग्रप्रदायीभक्तंवेतनंचसर्वेभ्यःप्रथमंदेयं नचेत्सद्यःकुपितास्तेत्यजेयुरित्यर्थः ३५ त्यक्तजीवितंयुद्धेजीवितनिराकांक्षंशत्रुर्जीविताकांक्षीउद्विजते ३६ तमिति । तंशत्रुंपराक्रांतंपराक्रमवंतंविदित्वा अशक्त्यावशेस्वाज्ञायांयदिनकरोतितर्हिएनंनिर्वादैःपरिनिष्ठितैर्दूतैर्निर्वदेत्परिनिष्ठांप्रापयेत् । साम्नादानेनवातंपर्यवस्थापयेदित्यर्थः । ' निर्वादःस्यात्परीवादेपरिनिष्ठितवादयोः ' इति विश्वः । अंततःफलतःतद्वशत्रोर्वशीकरणंभविष्यति ३७ तत्रोपायमाह निर्वादादिति । एवंपरिनिष्ठिततयाआस्पदंस्थानंप्राप्तंचेत्शत्रुणाऽनुपद्रुतस्यधनवृद्ध्यादिकंसर्वंसेत्स्यतीत्यर्थः ३८ स्खलितार्थंच्युतधनं नआश्वसंतेइतिच्छेदः विश्वासंनकुर्वंतीत्यर्थः ३९ संभाव्यमेवैतदित्युपहासः असंभावितमेतत् यच्छत्रौविश्वासंकृत्वाऽपि

निदर्शनान्युपायांश्चबहून्युद्धर्षणानिच ॥ अनुदर्शितरूपोऽसिपश्यामिकुरुपौरुषम् ३२ पुरुषार्थमभिप्रेतंसमाहर्तुमिहार्हसि ॥ क्रुद्धान्लुब्धान्परिक्षीणानवलिप्तान्विमानितान् ३३ स्पर्धिनश्चैवयेकेचित्तान्युक्तउपधारय ॥ एतेनत्वंप्रकारेणमहतोभेत्स्यसेगणान् ३४ महावेगइवोद्भूतोमातरिश्वाबलाहकान् ॥ तेषामग्रप्रदायीस्याःकल्योत्थायीप्रियंवदः ॥ तेत्वांप्रियंकरिष्यंतिपुरोधास्यंतिचध्रुवम् ३५ यदैवशत्रुर्जानीयात्सपत्नंत्यक्तजीवितम् ॥ तदैवास्मादुद्विजतेसर्पाद्वेश्मगतादिव ३६ तंविदित्वापराक्रांतंवशेनकुरुतेयदि ॥ निर्वादैर्निर्वदेदेनमंततस्तद्भविष्यति ३७ निर्वादादास्पदंलब्ध्वाधनवृद्धिर्भविष्यति ॥ धनवंतंहिमित्राणिभजंतेचाश्रयंतिच ३८ स्खलितार्थंपुनस्तानिसंत्यजंतिचबांधवाः ॥ अप्यस्मिन्नाश्वसंतेचजुगुप्संतेचतादृशम् ३९ शत्रुंकृत्वायःसहायंविश्वासमुपगच्छति ॥ अतःसंभाव्यमेवैतद्यद्राज्यंप्राप्नुयादिति ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविदुलापुत्रानुशासने पंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥

॥ मातोवाच ॥ नैवराज्ञादरःकार्योजातुकस्यांचिदापदि ॥ अथचेदपिदीर्णःस्यान्नैववर्तेतदीर्णवत् १ दीर्णंहिदृष्ट्वाराजानंसर्वमेवानुदीर्यते ॥ राष्ट्रंबलममात्याश्चपृथक्कुर्वंतितेमतीः २ शत्रूनेकेप्रपद्यंतेप्रजहत्यपरेपुनः ॥ अन्येतुप्रजिहीर्षंतियेपुरस्ताद्विमानिताः ३ यएवात्यंतसुहृदस्तएनंपर्युपासते ॥ अशक्तयःस्वस्तिकामाबद्धवत्साइलाइव ४ शोचंतमनुशोचंतिपतितानिवबांधवान् ॥ अपितेपूजिताःपूर्वमपितेसुहृदोमताः ५ येराष्ट्रमभिमन्यंतेराज्ञोव्यसनमीयुषः ॥ मादीदरस्त्वंसुहृदोमात्वांदीर्णंप्रहासिषुः ६ प्रभावंपौरुषंबुद्धिंजिज्ञासंत्यामयातव ॥ विदधत्यासमाश्वासमुक्तंतेजोविवृद्धये ७ यदेतत्संविजानासियदिसम्यग्ब्रवीम्यहम् ॥ कृत्वाऽसौम्यमिवात्मानंजयायोत्तिष्ठसंजय ८ अस्तिनःकोशनिचयोमहान्विविदितस्तव ॥ तमहंवेदनान्यस्तमुपसंपादयामिते ९ संतिनैकशतभूयःसुहृदस्तवसंजय ॥ सुखदुःखसहावीरसंग्रामादनिवर्तिनः १०

राज्यंप्राप्नुयादिति ४० ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ ॥ दरोभयं जातुकदाचित् दीर्णोभीतः १ महीमितिपाठे महीस्थान्लोकान् २ अपरेस्वीयाःप्रजिहीर्षंतिप्रहर्तुंताडितुमिच्छंति ३ इलाधेनवः इलाःधेनुःसहवत्सानआगादितिमंत्रवर्णात् ४ तेतवापिसुहृदःसंति ५ येराष्ट्रंअस्मदीयमिदंअस्माभीरक्षणीयं राजाचव्यसनादुद्धर्तव्यइतिअभिमन्यन्तेअभिमानवंतः मादीदरःमाविदारय ६ समाश्वासंधैर्यं ७ । ८ । ९ । १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

११ स्वल्पचेतसोऽपितस्यतमोऽपागमदितिसंबंधः १२ उदकेमज्जंतीवभूःपित्र्यंराज्यं धूरितिपाठेऽपिसएवार्थः इयंमयाधार्या मग्नंराज्यंवाउद्धर्तव्यं प्रवणेप्रपातेवायुद्धाख्येत्रामर्तव्यं नतुएवमेवनिर्व्यापारेण स्थेयं नेत्रीशिक्षयित्री १३ अपरापरंअपरमपरंउत्तरोत्तरमितियावत् प्रतिवदन्प्रतिकूलंवदन् आयसंहृदयंतवेतिपुत्रेनिःस्नेहासीत्यादि १४ बांधवात्बंधुतः उद्यच्छामिउद्यमंकरोमि नियमार्थनिग्रहार्थं बांध

तादृशाहिसहायावैपुरुषस्ययुभूषतः ॥ इष्टंजिहीर्षतःकिंचित्सचिवाःशत्रुकर्शन ११ यस्यास्त्वीदृशकंवाक्यंश्रुत्वाऽपिस्वल्पचेतसः ॥ तमस्त्वपागमत्तस्यसुचित्रार्थ पदाक्षरम् १२ ॥ पुत्रउवाच ॥ उदकेभूरियंधार्यामर्तव्यंप्रवणेमया ॥ यस्यमेभवतीनेत्रीभविष्यद्भूतिदर्शिनी १३ अहंहिवचनंत्वत्तःशुश्रूषुरपरापरम् ॥ किंचित्किंचि त्प्रतिवदंस्तूष्णीमासंमुहुर्मुहुः १४ अतृप्यन्नमृतस्येवकृच्छ्राल्लब्धस्यबांधवात् ॥ उद्यच्छाम्येषशत्रूणांनियमार्थंजयायच १५ ॥ कुंत्युवाच ॥ सदश्वइवसक्षितःप्रणुन्नो वाक्यसायकैः ॥ तच्चकारतथासर्वंयथावदनुशासनम् १६ इदमुद्धर्षणंभीमंतेजोवर्धनमुत्तमम् ॥ राजानंश्रावयेन्मंत्रीसीदंतंशत्रुपीडितम् १७ जयोनामेतिहासोऽयंश्रो तव्योविजिगीषुणा ॥ महींविजयतेक्षिप्रंश्रुत्वाशत्रूंश्चमर्दति १८ इदंपुंसवनंचैववीराजननमेवच ॥ अभीक्ष्णंगर्भिणीश्रुत्वाध्रुवंवीरंप्रजायते १९ विद्याशूरंतपःशूरंदान शूरंतपस्विनम् ॥ ब्राह्म्याश्रियादीप्यमानंसाधुवादेचसंमतम् २० अर्चिष्मंतंबलोपेतंमहाभागंमहारथम् ॥ धृतिमंतमनाधृष्यंजेतारमपराजितम् २१ नियंतारमसाधू नांगोप्तारंधर्मचारिणाम् ॥ ईदृशंक्षत्रियासूतेवीरंसत्यपराक्रमम् २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविदुलापुत्रानुशासनसमाप्तौषट्त्रिंशदधिक शततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ कुंत्युवाच ॥ अर्जुनंकेशवब्रूयास्त्वयिजातेस्मसूतके ॥ उपोपविष्टानारीभिराश्रमेपरिवारिता १ अथांतरिक्षेवागासीद्दिव्यरूपा मनोरमा ॥ सहस्राक्षसमःकुंतिभविष्यत्येषतेसुतः २ एषजेष्यतिसंग्रामेकुरून्सर्वान्समागतान् ॥ भीमसेनद्वितीयश्चलोकमुद्वर्तयिष्यति ३ पुत्रस्तेपृथिवींजेतायश श्चास्यदिवंस्पृशेत् ॥ हत्वाकुरूंश्चसंग्रामेवासुदेवसहायवान् ४ पित्र्यमंशंप्रनष्टंचपुनरप्युद्धरिष्यति ॥ भ्रातृभिःसहितःश्रीमांस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति ५ ससत्यसंधोबीभत्सुः सव्यसाचीयथाऽच्युत ॥ तथात्वमेवजानासिबलवंतंदुरासदम् ६ तथातदस्तुदाशार्हयथावागभ्यभाषत ॥ धर्मश्चेदस्तिवार्ष्णेयतथासत्यंभविष्यति ७ त्वंचापितत्तथा कृष्णसर्वंसंपादयिष्यसि ॥ नाहंतदभ्यसूयामियथावागभ्यभाषत ८ नमोधर्मायमहतेधर्मोधारयतिप्रजाः ॥ एतद्धनंजयोवाच्योनित्योद्युक्तोवृकोदरः ९ यदर्थंक्षत्रिया सूतेतस्यकालोऽयमागतः ॥ नहिवैरंसमासाद्यसीदंतिपुरुषर्षभाः १० विदितातेसदाबुद्धिर्भीमस्यनसशाम्यति ॥ यावदंतंनकुरुतेशत्रूणांशत्रुकर्शन ११ सर्वधर्मविशे षज्ञांस्नुषांपांडोर्महात्मनः ॥ ब्रूयामाधवकल्याणींकृष्णांकृष्णयशस्विनीम् १२

वानितिपाठेउद्यच्छामिधारयामि १५ । १६ । १७ । १८ पुंसवनंपुत्रप्रसवकरं वीराणांआजननंयेनतद्वीराजननं प्रजायतेजनयति १९ । २० । २१ । २२ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ अर्जुनमिति १ । २ उद्वर्तयिष्यतिआकुलीकरिष्यति लोकंशत्रुजनम् ३ । ४ । मेधान् अश्वमेधान् ५ । ६ । ७।८ । ९ । १० । ११ । १२

१३ । १४ । १५ धर्मोपचायिनांधर्मवर्धनशीलानां १६ । १७ । १८ । १९ पदवींचरमार्गमनुसर शत्रुस्त्रीणांवैधव्यार्थयनस्त्वेत्यर्थः २० परांगतिंमरणं २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ नैतदस्ति

युक्तमेतन्महाभागेकुलेजातेयशस्विनि ॥ यन्मेपुत्रेषुसर्वेषुयथावत्त्वमवर्त्तिथाः १३ माद्रीपुत्रौचवक्तव्यौक्षत्रधर्मरतावुभौ ॥ विक्रमेणार्जितान्भोगान्वृणीतंजीविता
दपि १४ विक्रमाधिगताह्यर्थाःक्षत्रधर्मेणजीवतः ॥ मनोमनुष्यस्यसदाप्रीणंतिपुरुषोत्तम १५ यच्चवःप्रेक्षमाणानांसर्वधर्मोपचायिनाम् ॥ पांचालीपरुषाण्युक्ताकोनु
तत्क्षंतुमर्हति १६ नराज्यहरणंदुःखंद्यूतेचापिपराजयः ॥ प्रव्राजनंसुतानांवानमेतद्दुःखकारणम् १७ यत्रसाबृहतीश्यामासभायांरुदतीतदा ॥ अश्रौषीत्परुषावाचस्त
न्मेदुःखतरंमहत् १८ स्त्रीधर्मिणीवरारोहाक्षत्रधर्मरतासदा ॥ नाध्यगच्छत्तदानाथंकृष्णानाथवतीसती १९ तंवैब्रूहिमहाबाहोसर्वशस्त्रभृतांवरम् ॥ अर्जुनंपुरुषव्याघ्रं
द्रौपद्याःपदवींचर २० विदितंहितवात्यंतंक्रुद्धाविवयमांतकौ ॥ भीमार्जुनौनयेतांहिदेवानपिपरांगतिम् २१ तयोश्चैतदवज्ञानंयत्साकृष्णासभागता ॥ दुःशासनश्च
यद्भीमंकटुकान्यभ्यभाषत २२ पश्यतांकुरुवीराणांतच्चसंस्मारयेःपुनः ॥ पांडवान्कुशलंपृच्छेःसपुत्रान्कृष्णयासह २३ मांचकुशलिनींब्रूयास्तेपुभूयोजनार्दन ॥ अरिष्टं
गच्छपंथानंपुत्रान्मेप्रतिपालय २४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अभिवाद्याथतांकृष्णःकृत्वाचापिप्रदक्षिणम् ॥ निश्चक्राममहाबाहुःसिंहखेलगतिस्ततः २५ ततोविसर्ज
यामासभीष्मादीन्कुरुपुंगवान् ॥ आरोप्याथरथेकर्णंप्रायात्सात्यकिनासह २६ ततःप्रयातेदाशार्हेकुरवःसंगतामिथः ॥ जजल्पुर्महदाश्चर्यंकेशवेपरमाद्भुतम् २७ प्रमू
ढापृथिवीसर्वामृत्युपाशवशीकृता ॥ दुर्योधनस्यबालिश्यान्नैतदस्तीतिचाब्रुवन् २८ ततोनिर्यायनगरात्प्रययौपुरुषोत्तमः ॥ मंत्रयामासचतदाकर्णेनसुचिरंसह २९
विसर्जयित्वाराधेयंसर्वयादवनंदनः ॥ ततोजवेनमहतातूर्णमश्वानचोदयत् ३० तेपिबंतइवाकाशंदारुकेणप्रचोदिताः ॥ हयाजग्मुर्महावेगामनोमारुतरंहसः ३१
तेव्यतीत्यमहाध्वानंक्षिप्रंश्येनाइवाशुगाः ॥ उच्चैर्जग्मुरुपप्लव्यंशार्ङ्गधन्वानमावहन् ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि कुंतीवाक्येसप्तत्रिंशद
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कुंत्यास्तुवचनंश्रुत्वाभीष्मद्रोणौमहारथौ ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमूचतुःशासनातिगम् १ श्रुतंते
पुरुषव्याघ्रकुंत्याःकृष्णस्यसंनिधौ ॥ वाक्यमर्थवदत्युग्रमुक्तंधर्म्यमनुत्तमम् २ तत्करिष्यंतिकौन्तेयावासुदेवस्यसंमतम् ॥ नहितेजातुशाम्येरन्नृतेराज्येनकौरव ३
क्लेशिताहित्वयापार्थाधर्मपाशसितास्तदा ॥ सभायांद्रौपदीचैवतैश्चतन्मर्षितंतव ४ कृतास्त्रंह्यर्जुनंप्राप्यभीमंचकृतनिश्चयम् ॥ गांडीवंचेषुधीचैवरथंचध्वजमेवच ५
नकुलंसहदेवंचबलवीर्यसमन्वितौ ॥ सहायंवासुदेवंचनक्षंस्यतियुधिष्ठिरः ६ प्रत्यक्षंतेमहाबाहोयथापार्थेनधीमता ॥ विराटनगरेपूर्वंसर्वेस्मयुधिनिर्जिताः ७ दानवा
घोरकर्माणोनिवातकवचायुधि ॥ रौद्रमस्त्रंसमादायदग्धावानरकेतुना ८

राष्ट्रमितिशेषः २८ निर्यायनिर्गत्य २९ । ३० । ३१ उपप्लव्यंविराटनगरं ३२ ॥ इतिउ०नीलकण्ठीये भारतभावदीपे सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१३७॥ कुंत्याइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रशाम्यप्रशमंकुरु ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ आश्विनेयौ अश्विनोःपुत्रौनकुलसहदेवौ १७ । १८ । १९ वारणंप्रतिषेधम् २० । २१ । २२ । २३ दीप्तांदिशमितिदिग्दाहा

कर्णप्रभृतयश्चेमेत्वंचापिकवचीरथी ॥ मोक्षितोघोषयात्रायांपर्याप्तंतन्निदर्शनम् ॥ प्रशाम्यभरतश्रेष्ठभ्रातृभिःसहपांडवैः ९ रक्षेमांपृथिवींसर्वांमृत्योर्दंष्ट्रांतरंगताम् ॥ ज्येष्ठोभ्राताधर्मशीलोवत्सलःश्लक्ष्णवाक्कविः १० तंगच्छपुरुषव्याघ्रंव्यपनीयेहकिल्बिषम् ॥ दृष्टश्चत्वंपांडवेनव्यपनीतशरासनः ११ प्रशांतभ्रुकुटिःश्रीमान्कृताशांतिःकुलस्यनः ॥ तमभ्येत्यसहामात्यःपरिष्वज्यनृपात्मजम् १२ अभिवादयराजानंयथापूर्वमरिंदम ॥ अभिवादयमानंत्वांपाणिभ्यांभीमपूर्वजः १३ प्रतिगृह्णातुसौहार्दात्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ सिंहस्कंधोरुबाहुस्त्वांवृत्तायतमहाभुजः १४ परिष्वजतुबाहुभ्यांभीमःप्रहरतांवरः ॥ कंबुग्रीवोगुडाकेशस्ततस्त्वांपुष्करेक्षणः १५ अभिवादयतांपार्थःकुंतीपुत्रोधनंजयः १६ आश्विनेयौनरव्याघ्रौरूपेणाप्रतिमौभुवि ॥ तौचत्वांगुरुवत्प्रेम्णापूजयाप्रत्युदीयताम् १७ मुंचंत्वानंदजाश्रूणिदाशार्हप्रमुखान्नृपाः ॥ संगच्छभ्रातृभिःसार्धमानंसंत्यज्यपार्थिव १८ प्रशाधिपृथिवींकृत्स्नांततस्त्वंभ्रातृभिःसह ॥ समालिंग्यचहर्षेणनृपायांतुपरस्परम् १९ अलंयुद्धेनराजेन्द्रसुहृदांशृणुवारणम् ॥ ध्रुवंविनाशोयुद्धेहिक्षत्रियाणांप्रदृश्यते २० ज्योतींषिप्रतिकूलानिदारुणामृगपक्षिणः ॥ उत्पाताविविधावीरदृश्यंतेक्षत्रनाशनाः २१ विशेषतइहास्माकंनिमित्तानिनिवेशने ॥ उल्काभिर्हिप्रदीप्ताभिर्बाध्यतेपृतनातव २२ वाहनान्यप्रहृष्टानिरुदंतीवविशांपते ॥ गृध्रास्तेपर्युपासंतेसैन्यानिचसमंततः २३ नगरंनयथापूर्वंतथाराजनिवेशनम् ॥ शिवाश्चाशिवनिर्घोषादीप्तांसेवंतिवैदिशम् २४ कुरुवाक्यंपितुर्मातुरस्माकंचहितैषिणाम् ॥ त्वय्यायत्तोमहाबाहोशमोव्यायामएवच २५ नचेत्करिष्यसिवचःसुहृदामरिकर्शन ॥ तप्स्यसेवाहिनींदृष्ट्वापार्थबाणप्रपीडिताम् २६ भीमस्यचमहानादंनदतःशुष्मिणोरणे ॥ श्रुत्वास्मर्ताऽसिमेवाक्यंगांडीवस्यचनिःस्वनम् ॥ यद्येतदपसव्यंतेवचोममभविष्यति २७ ॥ इतिश्रीमहाभारते उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीष्मद्रोणवाक्ये अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुविमनास्तिर्यग्दृष्टिरधोमुखः ॥ संहत्यचभ्रुवोर्मध्यंनकिंचिद्व्याजहारह १ तंवैविमनसंदृष्ट्वासंप्रेक्ष्यान्योन्यमंतिकात् ॥ पुनरेवोत्तरंवाक्यमुक्तवंतौनरर्षभौ २ ॥ भीष्मउवाच ॥ शुश्रूषुमनसूयंचब्रह्मण्यंसत्यवादिनम् ॥ प्रतियोत्स्यामहेपार्थमतोदुःखतरंनुकिम् ३ ॥ द्रोणउवाच ॥ अश्वत्थाम्नियथापुत्रेभूयोममधनंजये ॥ बहुमानःपरोराजन्सन्नतिश्चकपिध्वजे ४ तंचपुत्रात्प्रियतमंप्रतियोत्स्येधनंजयम् ॥ क्षात्रंधर्ममनुष्ठायधिगस्तुक्षत्रजीविकाम् ५ यस्यलोकेसमोनास्तिकश्चिदन्योधनुर्धरः ॥ मत्प्रसादात्सबीभत्सुःश्रेयानन्यैर्धनुर्धरैः ६ मित्रध्रुग्दुष्टभावश्चनास्तिकोऽथानृजुःशठः ॥ नसत्सुलभतेपूजांयज्ञेमूर्खइवागतः ७

श्चयउत्पातउक्तः २४ । २५ । २६ शुष्मिणःबलिनः अपसव्यंविपरीतं यदिनिर्घातसदृशमितिपाठे निर्घातसदृशंवज्रपाततुल्यं २७ ॥ ॥ इति उद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ ॥ ॥ एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ पूजांनलभते हेदुर्योधनत्वद्वत् ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८ एतेपांडवास्त्वयामिथ्योपचरिताअपिअनुपश्चात्प्रियेवर्तमाना इतिप्रसिद्धं तत्रतुदोषाःद्वेषादयःअहितत्वायवैरभावायकल्पंते ९ । १० उष्णगेउष्णातिगमेवर्षाकाले ११ वासएवेतिपाठेवासस्थूहे पाठांतरे

 त्यक्त्वावासोवस्त्रंपरकीयंस्त्रीयमितिमन्यसेइतियोज्यं १२ । १३ ऐलविलंकुबेरंआसाद्यरणेप्राप्य १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएको

वार्यमाणोऽपिपापेभ्यःपापात्मापापमिच्छति ॥ चोद्यमानोऽपिपापेनशुभात्माशुभमिच्छति ८ मिथ्योपचरिताह्येतेवर्तमानाह्यनुप्रिये ॥ अहितत्वायकल्पंतेदो

 षाभरतसत्तम ९ त्वमुक्तःकुरुवृद्धेनमयाचविदुरेणच ॥ वासुदेवेनचतथाश्रेयोनैवाभिमन्यसे १० अस्तिमेबलमित्येवसहसात्वंतितीर्षसि ॥ सग्राहनक्रमकरंगं

गावेगमिवोष्णगे ११ वासस्सैवयथाहित्वंप्राप्त्वानोऽभिमन्यसे ॥ स्रजंत्यक्तामिवप्राप्यलोभाद्यौधिष्ठिरींश्रियम् १२ द्रौपदीसहितंपार्थंसायुधैर्भ्रातृभिर्वृतम् ॥

वनस्थमपिराज्यस्थःपांडवंकोविजेष्यति १३ निदेशेयस्यराजानःसर्वेतिष्ठंतिकिंकराः ॥ तमैलविलमासाद्यधर्मराजोव्यराजत १४ कुबेरसदनंप्राप्यततोरत्नान्य

वाप्यच ॥ स्फीतमाक्रम्यतेराष्ट्रंराज्यमिच्छंतिपांडवाः १५ दत्तंहुतमधीतंचब्राह्मणास्तर्पिताधनैः ॥ आवयोर्गतमायुश्चकृतकृत्यौचविद्धिनौ १६ त्वंतुहित्वासु

खंराज्यंमित्राणिचधनानिच ॥ विग्रहंपांडवैःकृत्वामहद्व्यसनमाप्स्यसि १७ द्रौपदीयस्यचाशास्तेविजयंसत्यवादिनी ॥ तपोघोरव्रतादेवीकथंजेष्यसिपांडवम् १८

मंत्रीजनार्दनोयस्यभ्रातायस्यधनंजयः । सर्वशस्त्रभृतांश्रेष्ठःकथंजेष्यसिपांडवम् १९ सहायाब्राह्मणायस्यधृतिमंतोजितेंद्रियाः ॥ तमुग्रतपसंवीरंकथंजेष्यसिपांडव

म् २० पुनरुक्तंचवक्ष्यामियत्कार्यंभूतिमिच्छता ॥ सुहृदामज्जमानेषुसुहृत्सुव्यसनार्णवे २१ अलंयुद्धेनतैर्वीरैःशाम्यत्वंकुरुवृद्धये ॥ मागमःससुतामात्यःस

बलश्चपराभवम् २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीष्मद्रोणवाक्येएकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥

राजपुत्रैःपरिवृतस्तथाभृत्यैश्चसंजय ॥ उपारोप्यरथेकर्णंनिर्यातोमधुसूदनः १ किमब्रवीद्रथेयात्माराधेयंपरवीरहा ॥ कानिसांत्वानिगोविंदःसूतपुत्रेप्रयुक्तवान्

२ उद्यन्मेघस्वनःकालेकृष्णःकर्णमथाब्रवीत् ॥ मृदुवायदिवातीक्ष्णंतन्ममाचक्ष्वसंजय ३ ॥ संजयउवाच ॥ आनुपूर्व्येणवाक्यानितीक्ष्णानिचमृदूनिच ॥

प्रियाणिधर्मयुक्तानिसत्यानिचहितानिच ४ हृदयग्रहणीयानिराधेयंमधुसूदनः ॥ यान्यब्रवीदमेयात्मातानिमेशृणुभारत ५ ॥ वासुदेवउवाच ॥ उपासि

तास्तेराधेयब्राह्मणावेदपारगाः तत्त्वार्थंपरिपृष्टाश्चनियतेनानसूयया ६ त्वमेवकर्णजानासिवेदवादान्सनातनान् ॥ त्वमेवधर्मशास्त्रेषुसूक्ष्मेषुपरिनिष्ठितः ७ कानी

नश्चसहोढश्चकन्यायांयश्चजायते ॥ वोढारंपितरंतस्यप्राहुःशास्त्रविदोजनाः ८ सोऽसिकर्णतथाजातःपांडोःपुत्रोऽसिधर्मतः ॥ निग्रहाद्धर्मशास्त्राणामेहिराजाभ

विष्यसि ९ पितृपक्षेचतेपार्थामातृपक्षेचवृष्णयः ॥ द्वौपक्षावभिजानीहित्वमेतौपुरुषर्षभ १० मयासार्द्धमितोयातमद्यत्वांतातपांडवाः ॥ अभिजानंतुकौन्तेयं

पूर्वजातंयुधिष्ठिरात् ११ पादौतवग्रहीष्यंतिभ्रातरःपंचपांडवाः ॥ द्रौपदेयास्तथापंचसौभद्रश्चापराजितः १२

नचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ । राजपुत्रैरिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ कानीनोद्विविधः सहोढःविवाहादूर्ध्वंजातः विवाहात्प्राग्जातश्चतन्मातुर्वोढारंतस्यपितरंप्राहुः ८ । ९ । १० । ११ । १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चत्वारिंशद

राजानोराजपुत्राश्चपांडवार्थेसमागताः ॥ पादौतवग्रहीष्यंतिसर्वेचांधकवृष्णयः १३ हिरण्मयांश्चतेकुंभान्राजतान्पार्थिवांस्तथा ॥ ओषध्यःसर्वबीजानिसर्वरत्ना
निवीरुधः १४ राजन्याराजकन्याश्चाप्यानयंत्वाभिषेचनम् ॥ षष्ठेत्वांचतथाकालेद्रौपद्युपगमिष्यति १५ अग्निंजुहोतुवैधौम्यःसंशितात्माद्विजोत्तमः ॥ अ
द्यत्वामभिषिंचंतुचातुर्वैद्याद्विजातयः १६ पुरोहितःपांडवानांब्रह्मकर्मण्यवस्थितः ॥ तथैवभ्रातरःपंचपांडवाःपुरुषर्षभाः १७ द्रौपदेयास्तथापंचपंचालाश्चेदय
स्तथा ॥ अहंचत्वाऽभिषेक्ष्यामिराजानंपृथिवीपतिम् १८ युवराजोऽस्तुतेराजाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ गृहीत्वाव्यजनंश्वेतंधर्मात्मासंशितव्रतः १९ उपान्वारो
हतुरथंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ छत्रंचतेमहाश्वेतंभीमसेनोमहाबलः २० अभिषिक्तस्यकौन्तेयोधारयिष्यतिमूर्धनि ॥ किंकिणीशतनिर्घोषंवैयाघ्रपरिवारणम् २१
रथंश्वेतहयैर्युक्तमर्जुनोवाहयिष्यति ॥ अभिमन्युश्चतेनित्यंप्रत्यासन्नोभविष्यति २२ नकुलःसहदेवश्चद्रौपदेयाश्चपंचये ॥ पंचालाश्चानुयास्यंतिशिखंडीचमहा
रथः २३ अहंचत्वाऽनुयास्यामिसर्वेचांधकवृष्णय ॥ दाशार्हाःपरिवारास्तेदाशार्णाश्चविशांपते २४ भुंक्ष्वराज्यंमहाबाहोभ्रातृभिःसहपांडवैः ॥ जपैर्होमैश्च
संयुक्तोमंगलैश्चपृथग्विधैः २५ पुरोगमाश्चतेसंतुद्रविडाःसहकुंतलैः ॥ आंध्रास्तालचराश्चैवचूचुपावेणुपास्तथा २६ स्तुवंतुत्वांचबहुभिःस्तुतिभिःसूतमागधाः ॥
विजयंवसुषेणस्यघोषयंतुचपांडवाः २७ सत्वंपरिवृतःपार्थैर्नक्षत्रैरिवचंद्रमाः ॥ प्रशाधिराज्यंकौन्तेयकुंतींचप्रतिनंदय २८ मित्राणितेप्रहृष्यंतुव्यथंतुरिपवस्तथा ॥
सौभ्रात्रंचैवतेऽद्यास्तुभ्रातृभिःसहपांडवैः २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णवाक्येचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥
॥ कर्णउवाच ॥ असंशयंसौहृदान्मेप्रणयाच्चात्थकेशव ॥ सख्येनचैववार्ष्णेयश्रेयस्कामतयैवच १ सर्वंचैवाभिजानामिपांडोःपुत्रोऽस्मिधर्मतः ॥ निग्रहाद्धर्म
शास्त्राणांयथात्वंकृष्णमन्यसे २ कन्यागर्भंसमाधत्तभास्करान्मांजनार्दन ॥ आदित्यवचनाच्चैवजातंमांसाव्यसर्जयत् ३ सोस्मिकृष्णतथाजातःपांडोःपुत्रोस्मिधर्मतः ॥
कुंत्यात्वहमपाकीर्णोयथानकुशलंतथा ४ सूतोहिमामधिरथोदृष्ट्वैवाभ्यानयद्गृहान् ॥ राधायाश्चैवमांप्रादात्सौहार्दान्मधुसूदन ५ मत्स्नेहाच्चैवराधायाःसद्यःक्षीरम
वातरत् ॥ सामेमूत्रंपुरीषंचप्रतिजग्राहमाधव ६ तस्याःपिंडव्यपनयंकुर्यादस्मद्विधःकथम् ॥ धर्मविद्धर्मशास्त्राणांश्रवणेसततंरतः ७ तथामामभिजानाति
सूतश्चाधिरथःसुतम् ॥ पितरंचाभिजानामितमहंसौहृदात्सदा ८ सहिमेजातकर्मादिकारयामासमाधव ॥ शास्त्रदृष्टेनविधिनापुत्रप्रीत्याजनार्दन ९ नामवैवसु
षेणेतिकारयामासवैद्विजैः ॥ भार्याश्चोढाममप्राप्तेयौवनेतत्परिग्रहात् १०

धिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ॥ ॥ असंशयमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ । १२ । १३ आवाहाःकुलधर्माः आवापाइतिपाठेऽपिसएवार्थः १४ मांचमित्रमितिशेषःशास्त्रसमुद्यमःयुद्धोत्साहः १५ । १६ यथावत्धर्मंप्राप्यापि बंधात्निर्बंधात्कुंतीसंबंधाद्वा भयात्पराजयभयात् १७ उभयोरपिअकीर्तिःउभाभ्यामप्यन्योन्यवधस्यप्रतिज्ञातत्वात् १८ ब्रूयास्त्वंपांडवान्प्रतीतिशेषः त्वद्वशित्वात्त्वमेववशीनियामकोयेषांतेषांभावस्तत्त्वंततः १९ मंत्रस्य कर्णःकुंतीसुतइत्येवंविधस्य आवयोर्गुप्तपरिभाषणस्यनियमंगोपनंयुधिष्ठिरेऽप्रकाशनमितियावत् २० अन्यथाबाधकमाह यदीति २१ इष्टापत्तिमाशंक्याह प्राप्येति । अधर्मिष्ठस्यदुर्योधनस्यराज्यंलोकनाशकरमितिभावः २२ । २३ । २४ । २५

तासुपुत्राश्चपौत्राश्चममजाताजनार्दन ॥ तासुमेहृदयंकृष्णसंजातंकामबंधनम् ११ नपृथिव्यासकलयानसुवर्णस्यराशिभिः ॥ हर्षाद्भयाद्वागोविंदमिथ्याकर्तुंतदुत्सहे १२ धृतराष्ट्रकुलेकृष्णदुर्योधनसमाश्रयात् ॥ मयात्रयोदशसमाभुक्तंराज्यमकंटकम् १३ इष्टंचबहुभिर्यज्ञैःसहसूतैर्मयाऽसकृत् ॥ आवाहाश्चविवाहाश्चसहसूतैर्मयाकृताः १४ मांचकृष्णसमासाद्यकृतःशस्त्रसमुद्यमः ॥ दुर्योधनेनवार्ष्णेयविग्रहश्चापिपांडवैः १५ तस्माद्रणेद्वैरथेमांप्रत्युद्यातारमच्युत ॥ वृतवान्परमंकृष्णप्रतीपंसव्यसाचिनः १६ वधाद्बंधाद्भयाद्वाऽपिलोभाद्वापिजनार्दन ॥ अनृतंनोत्सहेकर्तुंधार्तराष्ट्रस्यधीमतः १७ यदिह्यद्यनगच्छेयंद्वैरथंसव्यसाचिना ॥ अकीर्तिःस्याद्धृषीकेशममपार्थस्यचोभयोः १८ असंशयंहितार्थायब्रूयास्त्वंमधुसूदन ॥ सर्वंचपांडवाःकुर्युस्त्वद्वशित्वान्नसंशयः १९ मंत्रस्यनियमंकुर्यास्त्वमत्रमधुसूदन ॥ एतदत्रहितंमन्येसर्वयादवनंदन २० यदिजानातिमांराजाधर्मात्मासंयतेंद्रियः ॥ कुंत्याःप्रथमजंपुत्रंनसराज्यंग्रहीष्यति २१ प्राप्यचापिमहद्राज्यंतदहंमधुसूदन ॥ स्फीतंदुर्योधनायैवसंप्रदद्यामरिंदम २२ सएवराजाधर्मात्माशाश्वतोऽस्तुयुधिष्ठिरः ॥ नेतायस्यहृषीकेशोयोद्धायस्यधनंजयः २३ पृथिवीतस्यराष्ट्रंचयस्यभीमोमहारथः ॥ नकुलःसहदेवश्चद्रौपदेयाश्चमाधव २४ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यःसात्यकिश्चमहारथः ॥ उत्तमौजायुधामन्युःसत्यधर्माचसौमकिः २५ चैद्यश्चचेकितानश्चशिखंडीचापराजितः ॥ इंद्रगोपकवर्णाश्चकेकयाभ्रातरस्तथा ॥ इंद्रायुधसवर्णश्चकुंतिभोजोमहामनाः २६ मातुलोभीमसेनस्यश्येनजिच्चमहारथः ॥ शंखःपुत्रोविराटस्यनिधिस्त्वंचजनार्दन २७ महानयंकृष्णकृतःक्षत्रस्यसमुदानयः ॥ राज्यंप्राप्तमिदंदीप्तंप्रथितंसर्वराजसु २८ धार्तराष्ट्रस्यवार्ष्णेयशस्त्रयज्ञोभविष्यति ॥ अस्ययज्ञस्यवेत्तात्वंभविष्यसिजनार्दन २९ आध्वर्यवंचतेकृष्णक्रतावस्मिन्भविष्यति ॥ होताचैवात्रबीभत्सुःसन्नद्धःसकपिध्वजः ३० गांडीवंस्रुक्तथाचाऽऽज्यंवीर्यंपुंसांभविष्यति ॥ ऐंद्रंपाशुपतंब्राह्मंस्थूणाकर्णंचमाधव ॥ मंत्रास्तत्रभविष्यंतिप्रयुक्ताःसव्यसाचिना ३१

इंद्रगोपकःवर्षासुप्रचलन्रक्तजंतुस्तद्वर्णास्ताम्राइत्यर्थः इंद्रायुधंइंद्रधनुः २६ निधिस्त्वंचजनार्दन निधिरिवाक्षयःकामपूरकः २७ समुदानयःसमुदायीकरणं २८ अस्ययज्ञस्यवेत्ताउपद्रष्टा २९ आध्वर्यवंयज्ञस्यनेतृत्वं लोकेहिउपद्रष्टाऽन्योऽध्वर्युरन्योदृश्यते अत्रतुत्वमेवईश्वररूपेणकर्ताब्रह्मरूपेणसाक्षीचेतिभावः ३० । ३१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अनुयातोऽनुगतःपितृसमइत्यर्थः गीतंस्तोत्रंप्रगीतमंत्रप्रसाध्यांस्तुतिं उद्गातृकर्मेत्यर्थः सवसौभद्रःभविष्यतिंअनुभविष्यतिकरिष्यतीत्यर्थः ३२ । ३३ कारयिष्यतिस्वार्थेणिच् करिष्यतीत्यर्थः ३४ नाद एवसुब्रह्मण्योयुद्धयज्ञेभोक्तुःकालस्यावाहनकर्ता ३५ शामित्रंक्षत्रियपशूनांमारणं ३६ कल्माषदंडाध्वजध्वजाः ३७ कर्णिप्रभृतयोवत्सदन्तांताःउपबृंहणाःअध्वर्योःसोमाहुतिप्रक्षेपकालेसहायाश्चमसाध्वर्यव इत्यर्थः । सोमकलशाःसोमरसग्रहणपात्राणि तोमराःतोमरच्छायाः पवित्राणिसोमोत्पवनसाधनानिबाणोत्क्षेपणसाम्याद्धनूंषि ३८ कपालानिशिरःपुरोडाशपाचकानिखर्परशकलानि । हविःसा माज्यपयोरूपं ३९ इध्माःअग्निसमिंधनार्था समिधःशक्तयः परिधयःअग्नेःपरितःआहुतिरक्षणार्थंस्थापितानिकाष्ठानिगदाः ४० परिस्तोमाःसोमचमसादयः ४१ प्रतिप्रस्थाताऽध्वर्योस्तवद्वितीयः

अनुयातश्चपितरमधिकोवापराक्रमे ॥ गीतंस्तोत्रंससौभद्रःसम्यक्तत्रभविष्यति ३२ उद्गाताऽत्रपुनर्भीमःप्रस्तोतास्तुमहाबलः ॥ विनदन्सनरव्याघ्रोनागानीकां तकृद्रणे ३३ सचैवतत्रधर्मात्माशश्वद्राजायुधिष्ठिरः ॥ जपैर्होमैश्चसंयुक्तोब्रह्मत्वंकारयिष्यति ३४ शंखशब्दाःसमुरजाभेर्यश्चमधुसूदन ॥ उत्कृष्टसिंहनादश्च सुब्रह्मण्योभविष्यति ३५ नकुलःसहदेवश्चमाद्रीपुत्रौयशस्विनौ ॥ शामित्रंतौमहावीर्यौसम्यक्तत्रभविष्यतः ३६ कल्माषदंडागोविंदविमलारथपंक्तयः ॥ यूपाःसमुपकल्पन्तामस्मिन्यज्ञेजनार्दन ३७ कर्णिनालीकनाराचावत्सदन्तोपबृंहणाः ॥ तोमराःसोमकलशाःपवित्राणिधनूंषिच ३८ असयोऽत्रकपालानिपुरोडाशाःशिरांसिच ॥ हविस्तुरुधिरंकृष्णतस्मिन्यज्ञेभविष्यति ३९ इध्माःपरिधयश्चैवशक्तयोविमलागदाः ॥ सदस्याद्रोणशिष्याश्चकृपस्यचशरद्वतः ४० इषवोऽत्रपरिस्तोमामुक्तागांडीवधन्वना ॥ महारथप्रयुक्ताश्चद्रोणद्रौणिप्रचोदिताः ४१ प्रतिप्रास्थानिकंकर्मसात्यकिस्तुकरिष्यति ॥ दीक्षितोधार्तराष्ट्रोऽत्रपत्नीचास्यमहाचमूः ४२ घटोत्कचोऽत्रशामित्रंकरिष्यतिमहाबलः ॥ अतिरात्रेमहाबाहोवितितेयज्ञकर्मणि ४३ दक्षिणात्वस्ययज्ञस्यधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ॥ वैतानिकेकर्ममुखेजातोयत्कृष्णपावकात् ४४ यदब्रुवमहंकृष्णकटुकानिस्मपांडवान् ॥ प्रियार्थंधार्तराष्ट्रस्यतेनतप्येह्यकर्मणा ४५ यदाद्रक्ष्यसिमांकृष्णनिहतंसव्यसाचिना ॥ पुनश्चित्तिस्तदाचास्ययज्ञस्याथभविष्यति ४६ दुःशासनस्यरुधिरंयदापास्यतिपांडवः ॥ आनर्दंनर्दतःसम्यक्तदासूयंभविष्यति ४७ यदाद्रोणंचभीष्मंचपांचाल्यौपातयिष्यतः ॥ तदायज्ञावसानंतद्भविष्यतिजनार्दन ४८ दुर्योधनंयदाहंताभीमसेनोमहाबलः ॥ तदासमाप्स्यतेयज्ञोधार्तराष्ट्रस्यमाधव ४९ स्नुषाश्चप्रस्नुषाश्चैवधृतराष्ट्रस्यसंगताः ॥ हतेश्वरानष्टपुत्राहतनाथाश्चकेशव ५० रुदंत्यःसहगांधार्याश्वगृध्रकुरराकुले ॥ सयज्ञेऽस्मिन्नवभृथोभविष्यतिजनार्दन ५१

तस्यकर्मप्रतिप्रास्थानिकं ४२ अतिरात्रेक्रतौ श्लेषेणनिशीथेचघटोत्कचःरात्रिचरत्वाद्वशामित्रंकरिष्यति ४३ वैतानिकेवितानोऽग्नीनांविस्तरःतत्रविदितेवैतानिकेश्रौतयज्ञे कर्ममुखेकर्मप्रभवेद्वारेकमेवमुखंनिर्गमद्वारंयस्मिन्नतुयोनिःतस्मिन् ४४ पांडवेषुस्नेहंदर्शयतियदब्रुवमिति ४५ पुनश्चित्तिर्यज्ञानंतरंचयनारंभोयज्ञविशेषेपूक्तः ४६ आनर्दंमहानादंनर्दतःणमुलंतंपूर्वपदं सूयंसोमाभिषवः राजसूयसूयेतिनिपातनात्उपपदयोगस्त्वनित्यःआर्षोवा तदभावेऽपिसुञःक्यप्दीर्घश्च सुत्यमित्यपिपठंति ४७ यज्ञावसानंयज्ञस्यमध्येमध्येविरम्यावस्थानं ४८ । ४९ प्रस्नुषाःस्नुषाणामपिस्नुषाः संगताएकीभूताः हतेश्वराःईश्वरोराजा नाथःपतिः ५० स्नुषादयोयद्रुदन्त्योऽश्रुभिरार्द्रदेहाःसएवार्द्रीभावोऽवभृथइत्यर्थः ५१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

इदंयुद्धंश्रेयएवेत्याह विद्येति । वृथाअयुद्धेन ५२ । ५३ । ५४ । ५५ समागमेषुसंग्रामेषु यशोजयःपराक्रमेणमृत्युर्वातदेवक्षत्रियाणांधनं ५६ । ५७ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ कर्णस्येति १ राज्यलंभोपपादनंराज्यप्राप्त्युपायस्त्वांनलभेतनस्पृशेत् तंनस्वीयंमन्यसेइत्यर्थः २ । ३ भौमनेनविश्वकर्मणा दर्श्यंतिपश्यंति । स्वार्थयंगतोऽयंकंड्वादेराकृतिगणत्वात् अत्रध्वजे ४ । ५ अग्निमारुतेआग्नेयंमारुतंच ६ नतदेति । कृतेहिसर्वेकृतकृत्याएवेतिनत्रिवर्गकश्चिदपेक्षते । त्रेतायांतुधर्मप्राधान्येनार्थकामावानुषंगिकत्वेनचापेक्ष्येते ।

विद्यात्वृद्धावयोवृद्धाःक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभ ॥ वृथामृत्युंनकुर्वीरंस्त्वत्कृतेमधुसूदन ५२ शस्त्रेणनिधनंगच्छेत्समृद्धंक्षत्रमंडलम् ॥ कुरुक्षेत्रेपुण्यतमेत्रैलोक्यस्यापि केशव ५३ तदत्रपुंडरीकाक्षविधत्स्वयदभीप्सितम् ॥ यथाकार्त्स्न्येनवार्ष्णेयक्षत्रंस्वर्गमवाप्नुयात् ५४ यावत्स्थास्यंतिगिरयःसरितश्चजनार्दन ॥ तावत्कीर्तिभवःशब्दःशाश्वतोऽयंभविष्यति ५५ ब्राह्मणाःकथयिष्यंतिमहाभारतमाहवम् ॥ समागमेषुवार्ष्णेयक्षत्रियाणांयशोधनम् ५६ समुपानयकौन्तेयंयुद्धायम मकेशव ॥ मंत्रसंवरणंकुर्वन्नित्यमेवपरंतप ५७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकर्णोपनिवादेएकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

संजयउवाच ॥ कर्णस्यवचनंश्रुत्वाकेशवःपरवीरहा ॥ उवाचप्रहसन्वाक्यंस्मितपूर्वमिदंयथा १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अपित्वांनलभेत्कर्णराज्यलंभोपपादनम् ॥ मयादत्तांहिपृथिवींनप्रशासितुमिच्छसि २ ध्रुवोजयःपांडवानामितीदंनसंशयःकश्चनविद्यतेऽत्र ॥ जयध्वजोदृश्यतेपांडवस्यसमुच्छ्रितोवानरराजउग्रः ३ दिव्या मायाविहिताभौमनेनसमुच्छ्रिताइंद्रकेतुप्रकाशा ॥ दिव्यानिभूतानिजयावहानिदृश्यंतिचैवात्रभयानकानि ४ नसज्जतेशैलवनस्पतिभ्यऊर्ध्वंतिर्यग्योजनमात्ररूपः श्रीमान्ध्वजःकर्णधनंजयस्यसमुच्छ्रितःपावकतुल्यरूपः ५ यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेश्वेताश्वंकृष्णसारथिम् ॥ ऐन्द्रमस्त्रंविकुर्वाणमुभेचाप्यग्निमारुते ६ गांडीवस्यच निर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ नतदाभवितात्रेतानकृतंद्वापरंनच ७ यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ जपहोमसमायुक्तंस्वांरक्षंतंमहाचमूम् ८ आदित्यमिवदुर्धर्षंतपंतंशत्रुवाहिनीम् ॥ नतदाभवितात्रेतानकृतंद्वापरंनच ९ यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेभीमसेनंमहाबलम् ॥ दुःशासनस्यरुधिरंपीत्वानृत्यंतमाहवे १० प्रभिन्नमिवमातंगंप्रतिद्विरदघातिनम् ॥ नतदाभवितात्रेतानकृतंद्वापरंनच ११ यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेद्रोणंशांतनवंकृपम् ॥ सुयोधनंचराजानंसैन्धवंचजयद्रथम् १२ युद्धायापततस्तूर्णंवारितान्सव्यसाचिना ॥ नतदाभवितात्रेतानकृतंद्वापरंनच १३ यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेमाद्रीपुत्रौमहाबलौ ॥ वाहिनींधार्तराष्ट्राणांक्षोभयंतौगजाविव १४ विगाढेशस्त्रसंपातेपरवीररथारुजौ ॥ नतदाभवितात्रेतानकृतंद्वापरंनच १५ ब्रूयाःकर्णइतोगत्वाद्रोणंशांतनवंकृपम् ॥ सौम्योऽयंवर्ततेमासःसुप्रापयवसेन्धनः १६

द्वापरेतुअर्थकामौप्राधान्येनधर्मंचतदंगत्वेन । तत्रकृतंनभवितेतिमोक्षावभ्रंशउक्तः नत्रेतेतिधर्माद्भ्रंशउक्तः सचदुर्योधनादीनामस्त्येव । द्वापरंनभविवेतितेपामर्थकामावपिनभविष्यतोयुद्धेनमरणस्यावश्यंभावादित्यर्थः ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ रथारुजौरथभंजकौ १५ सौम्यःचन्द्रिकयाअभिरामः १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७ संग्रामःसंग्रामसाधनकलापः युज्यतांएकीभूयावतिष्ठतां संग्रामारंभस्तुदिनांतरेएवेतिवक्ष्यते १८ । १९ । २० ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥
केशवस्येति। शुभंराज्यादिलाभं आह्वितःप्रवेशितःप्रलोभितइत्यर्थः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ प्राजापत्यंरोहिणीनक्षत्रं प्रजानांपतिर्दुर्योधनस्तदीयंनामनक्षत्रं उत्तराभाद्रपदाख्यमितिवा तेनपत्युःपीडया
प्राणिनामपिपीडोक्तेतियुक्तं। यद्वा पृथ्वीकूर्मोदरस्थंरोहिणीं शनैश्चरःपीडयति तेनमध्यदेशेमहान्क्षयो राज्ञोनाशश्चेतिभावः ८ कृत्वाचेति। ज्येष्ठांअप्राप्ययदिभौमोवक्रीभवेत्तर्हिज्येष्ठस्यराज्ञोयेमित्रभूतास्तेसर्वेनश्येयुरि

सर्वौषधिवनस्फीतःफलवानल्पमक्षिकः ॥ निष्पंकोरसवत्तोयोनात्युष्णशिशिरःसुखः १७ सप्तमाच्चापिदिवसादमावास्याभविष्यति ॥ संग्रामोयुज्यतांतस्यांता
माहुःशक्रदेवताम् १८ तथाराज्ञोवदेःसर्वान्येयुद्धायाभ्युपागताः ॥ यद्वोमनीषितंतद्वैसर्वंसंपादयाम्यहम् १९ राजानोराजपुत्राश्चदुर्योधनवशानुगाः ॥ प्राप्य
शस्त्रेणनिधनंप्राप्स्यंतिगतिमुत्तमाम् २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकर्णोपनिवादेभगवद्वाक्येद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥
॥ संजयउवाच ॥ केशवस्यतुतद्वाक्यंकर्णःश्रुत्वाऽऽहितःशुभम् ॥ अब्रवीदभिसंपूज्यकृष्णंतंमधुसूदनम् १ जानन्मांकिंमहाबाहोसंमोहयितुमिच्छसि ॥
योऽयंपृथिव्याःकात्स्न्येनविनाशःसमुपस्थितः २ निमित्तंतत्रशकुनिरहंदुःशासनस्तथा ॥ दुर्योधनश्चनृपतिर्धृतराष्ट्रसुतोऽभवत् ३ असंशयमिदंकृष्णमहद्यु
द्धमुपस्थितम् ॥ पांडवानांकुरूणांचघोरंरुधिरकर्दमम् ४ राजानोराजपुत्राश्चदुर्योधनवशानुगाः ॥ रणेशस्त्राग्निनादग्धाःप्राप्स्यंतियमसादनम् ५ स्वप्नाहिबह
वोघोराद्दश्यंतेमधुसूदन ॥ निमित्तानिचघोराणितथोत्पाताःसुदारुणाः ६ पराजयंधार्तराष्ट्रेविजयंचयुधिष्ठिरे ॥ शंसंतइववार्ष्णेयविविधारोमहर्षणाः ७ प्राजा
पत्यंहिनक्षत्रंग्रहस्तीक्ष्णोमहाद्युतिः ॥ शनैश्चरःपीडयतिपीडयन्प्राणिनोऽधिकम् ८ कृत्वाचांगारकोवक्रंज्येष्ठायांमधुसूदन ॥ अनुराधांप्रार्थयतेमैत्रंसंगमय
न्निव ९ नूनंमहद्भयंकृष्णकुरूणांसमुपस्थितम् ॥ विशेषेणहिवार्ष्णेयचित्रांपीडयतेग्रहः १० सोमस्यलक्ष्मव्यावृत्तंराहुरर्कमुपैतिच ॥ दिवश्चोल्कापतंत्येताः
सनिर्घाताःसकंपनाः ११ निष्टनंतिचमातंगामुंचन्त्यश्रूणिवाजिनः ॥ पानीयंयवसंचापिनाभिनंदंतिमाधव १२ प्रादुर्भूतेषुचैतेषुभयमाहुरुपस्थितम् ॥ निमित्ते
षुमहाबाहोदारुणंप्राणिनाशनम् १३ अल्पेभुक्तेपुरीषंचप्रभूतमिहदृश्यते ॥ वाजिनांवारणानांचमनुष्याणांचकेशव १४ धार्तराष्ट्रस्यसैन्येषुसर्वेषुमधुसूदन ॥ परा
भवस्यतल्लिंगमितिप्राहुर्मनीषिणः १५ प्रहृष्टंवाहनंकृष्णपांडवानांप्रचक्षते ॥ प्रदक्षिणामृगाश्चैवतत्तेषांजयलक्षणम् १६ अपसव्यामृगाःसर्वेधार्तराष्ट्रस्यकेशव ॥
वाचश्चाप्यशरीरिण्यस्तत्पराभवलक्षणम् १७

तिभावः । मैत्रंमित्रसमूहंसंगमयन्नाशयन् । वैवस्वतंसंगमनंजनानामित्यादौ संपूर्वस्यगमेर्मारणार्थत्वदर्शनात् ९ चित्रां ग्रहोमहापाताख्योज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धः तेनराकारस्यवेधाद्राजजातीयानांक्षयोभवितेति
तिभावः १० लक्ष्मव्यावृत्तंक्षीणत्वादमावास्यासान्निध्यात्क्षीणचंद्रोऽपिपापएव । तस्मिंश्चामावास्यायामर्केणयुक्ते उभयोःशत्रुःसदावक्रीराहुरर्कंउपैतिचेदयंकर्त्तरीयोगः सोमवंश्यानांसूर्यवंश्यानांचराज्ञां
क्षयकरइत्यर्थः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पुण्यशकुनाहंसादयएव पाठांतरेपुण्यशकुनाःकुक्कुटाः जीवंजीवकाःपक्षिविशेषाः येजीवजीवेत्येवशब्दंकुर्वन्तितेषांसंघाश्चकोरादयः १८ पाठांतरेबलाःकाकाः १९ । २० उद्पानाःकूपादयोजलाशयाः २१ । २२
 गंधर्वनगरंसप्राकारंपरिघःपरिवेशः तत्राकाशेगंधर्वनगरोपर्येत २३ शिवाक्रोष्ट्री वाशतेशब्दंकरोति २४ एकपक्षाक्षिचरणाःपक्षिणो महाराष्ट्रभाषायां 'पाकोळी' इतिप्रसिद्धाः घोरंवीभत्सं मलमूत्रादिकमित्यर्थः

 मयूराःपुण्यशकुनाहंससारसचातकाः ॥ जीवंजीवकसंघाश्चाप्यनुगच्छंतिपांडवान् १८ गृध्राःकंकाबकाःश्येनायातुधानास्तथावृकाः ॥ मक्षिकाणांचसंघाताअनु
धावंतिकौरवान् १९ धार्तराष्ट्रस्यसैन्येषुभेरीणांनास्तिनिःस्वनः ॥ अनाहताःपांडवानांनदंतिपटहाःकिल २० उद्पानाश्चनर्दंतियथागोवृषभास्तथा ॥ धार्तराष्ट्रस्य
सैन्येषुतत्पराभवलक्षणम् २१ मांसशोणितवर्षंचवृष्टंदेवेनमाधव ॥ तथागंधर्वनगरंभानुमत्समुपस्थितम् २२ सप्राकारंसपरिखंसवप्रंचारुतोरणम् ॥ कृष्णश्चपरिघ
स्तत्रभानुमावृत्यतिष्ठति २३ उदयास्तमनेसंध्येवेदयंतीमहद्भयम् ॥ शिवाचवाशतेघोरंतत्पराभवलक्षणम् २४ एकपक्षाक्षिचरणाःपक्षिणोमधुसूदन ॥ उत्सृजंतिमह
द्घोरंतत्पराभवलक्षणम् २५ कृष्णग्रीवाश्चशकुनारक्तपादाभयानकाः ॥ संध्यामभिमुखायांतितत्पराभवलक्षणम् २६ ब्राह्मणान्प्रथमंद्वेष्टिगुरूंश्चमधुसूदन ॥ भृत्या
न्भक्तिमतश्चापितत्पराभवलक्षणम् २७ पूर्वादिग्लोहिताकाराशस्त्रवर्णाचदक्षिणा ॥ आमपात्रप्रतीकाशापश्चिमामधुसूदन ॥ उत्तराशंखवर्णाभादिशांवर्णाउदाहृताः
२८ प्रदीप्ताश्चदिशःसर्वाधार्तराष्ट्रस्यमाधव ॥ महद्भयंवेदयंतितस्मिन्नुत्पातदर्शने २९ सहस्रपादंप्रासादंस्वप्नांतेस्मयुधिष्ठिरः ॥ अधिरोहन्मयादृष्टःसहभ्रातृभिरच्युत
३० श्वेतोष्णीषाश्चदृश्यंतेसर्वेवैशुक्लवाससः ॥ आसनानिचशुभ्राणिसर्वेषामुपलक्षये ३१ तवचापिमयाकृष्णस्वप्नांतेरुधिराविला ॥ अंत्रेणपृथिवीदृष्टापरिक्षिप्ता
जनार्दन ३२ अस्थिसंचयमारूढश्चामितौजायुधिष्ठिरः ॥ सुवर्णपात्र्यांसंहृष्टोभुक्तवान्घृतपायसम् ३३ युधिष्ठिरोमयादृष्टोग्रसमानोवसुंधराम् ॥ त्वयादत्तामिमांव्यक्तं
भोक्ष्यतेसवसुंधराम् ३४ उच्चंपर्वतमारूढोभीमकर्मावृकोदरः ॥ गदापाणिर्नरव्याघ्रोग्रसन्निवमहीमिमाम् ३५ क्षपयिष्यतिनःसर्वान्ससुव्यक्तंमहारणे ॥ विदितंमेहृषी
केशयतोधर्मस्ततोजयः ३६ पांडुरंगजमारूढोगांडीवीसधनंजयः ॥ त्वयासार्धंहृषीकेशश्रियापरमयाज्वलन् ३७ यूयंसर्वेवधिष्यध्वंतत्रमेनास्तिसंशयः ॥ पार्थिवान्स
मरेकृष्णदुर्योधनपुरोगमान् ३८ नकुलःसहदेवश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ शुक्लकेयूरकंठत्राःशुक्लमाल्यांबरावृताः ३९ अधिरूढानरव्याघ्रानरवाहनमुत्तमम् ॥ त्रय
एतेमयादृष्टाःपांडुरच्छत्रवाससः ४० श्वेतोष्णीषाश्चदृश्यंतेत्रयएतेजनार्दन ॥ धार्तराष्ट्रेषुसैन्येषुतान्विजानीहिकेशव ४१ अश्वत्थामाकृपश्चैवकृतवर्माचसात्वतः ॥
रक्तोष्णीषाश्चदृश्यंतेसर्वेमाधवपार्थिवाः ४२ उष्ट्रप्रयुक्तमारूढौभीष्मद्रोणौमहारथौ ॥ मयासार्धंमहाबाहोधार्तराष्ट्रेणवाविभो ४३

२५ । २६ । २७ । २८ । २९ सहस्रपादंसहस्रस्तंभं ३० । ३१ तवपृथिवीतिसंबंधःत्वच्छरीरमित्यर्थः । परिक्षिप्तापरिवेष्टिता ३२ वसुंधरांग्रसमानोमृद्भक्षणंकुर्वन् ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८
शुक्लानिमौक्तिकमयत्वात्केयूराणिबाहुभूषणानि कंठत्राणिकंठपूरकाख्याभि शिरोदेशमारभ्यअंसपर्यंतंलंबमानानिकंठावरणानियेषांतेशुक्लकेयूरकंठत्राः ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४४ । ४५ तवहृदयंकर्तृ ममवचोनोपैतिनांगीकरोति ४६ । ४७ । ४८ । ४९ पीडितंयथास्यात्तथागाढंपरिष्वज्येत्यर्थः ५० । ५१ । ५२ ॥ इतिकरणे कर्णोपनिवादः कर्णस्यभेदनम् ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ ॥ ॥ असिद्धानुनये विफलविनये १ क्रोशतइसनादरेषष्ठी २ । ३ उप

अगस्त्यशास्तांचदिशंप्रयाताःस्मजनार्दन ॥ अचिरेणैवकालेनप्राप्स्यामोयमसादनम् ४४ अहंचान्येचराजानोयच्चतत्क्षत्रमंडलम् ॥ गांडीवाग्निंप्रवेक्ष्यामइतिमेना स्तिसंशयः ४५ ॥ कृष्णउवाच ॥ उपस्थितविनाशेयंनूनमद्यवसुंधरा ॥ यथाहिमेवचःकर्णनोपैतिहृदयंतव ४६ सर्वेषांतातभूतानांविनाशेप्रत्युपस्थिते ॥ अनयोनयसंकाशोहृदयान्नापसर्पति ४७ ॥ कर्णउवाच ॥ अपित्वांकृष्णपश्यामजीवन्तोऽस्मान्महारणात् ॥ समुत्तीर्णामहाबाहोवीरक्षत्रविनाशनात् ४८ अथ वासंगमःकृष्णस्वर्गेनोभविताध्रुवम् ॥ तत्रेदानींसमेष्यामःपुनःसार्धंत्वयाऽनघ ४९ ॥ संजयउवाच ॥ इत्युक्त्वामाधवंकर्णःपरिष्वज्यचपीडितम् ॥ विसर्जितःके शवेनरथोपस्थादवातरत् ५० ततःस्वरथमास्थायजांबूनदविभूषितम् ॥ सहास्माभिर्निववृतेराधेयोदीनमानसः ५१ ततःशीघ्रतरंप्रायात्केशवःसहसात्यकिः ॥ पुनरुच्चारयन्वाणींयाहियाहीतिसारथिम् ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकर्णोपनिवादेकृष्णकर्णसंवादेत्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १४३ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ असिद्धानुनयेकृष्णेकुरुभ्यःपांडवान्गते ॥ अभिगम्यपृथांक्षत्ताशनैःशोचन्निवाब्रवीत् १ जानासिमेजीवपुत्रिभा वंनित्यमविग्रहे ॥ क्रोशतोनचगृह्णीतेवचनंमेसुयोधनः २ उपपन्नोह्यसौराजाचेदिपांचालकेकयैः ॥ भीमार्जुनाभ्यांकृष्णेनयुयुधानयमैरपि ३ उपप्लव्येनिविष्टोऽ पिधर्ममेवयुधिष्ठिरः ॥ कांक्षतेज्ञातिसौहार्दाद्बलवान्दुर्बलोयथा ४ राजातुधृतराष्ट्रोऽयंवयोवृद्धोनशाम्यति ॥ मत्तःपुत्रमदेनैवविधर्मेपथिवर्तते ५ जयद्रथस्य कर्णस्यतथादुःशासनस्यच ॥ सौबलस्यचदुर्बुद्ध्यामिथोभेदःप्रपत्स्यते ६ अधर्मेणहिधर्मिष्ठंकृतंवैकार्यमीदृशम् ॥ येषांतेषामयंधर्मःसानुबंधोभविष्यति ७ क्रियमा णेबलाद्धर्मेकुरुभिःकोनसंज्वरेत् ॥ असाम्नाकेशवेयातेसमुद्योक्ष्यंतिपांडवाः ८ ततःकुरूणामनयोभवितावीरनाशनः ॥ चिंतयन्नलभेनिद्रामहःसुचनिशासुच ९ श्रुत्वा तुकुंतीतद्वाक्यमर्थकामेनभाषितम् ॥ सानिःश्वसंतीदुःखार्तामनसाविममर्शह १० धिगस्त्वर्थंयत्कृतेयंमहान्ज्ञातिवधःकृतः ॥ वत्स्यंतेसुहृदांचैवयुद्धेस्मिन्वैपरा भवः ११ पांडवाश्चेदिपंचालायादवाश्चसमागताः ॥ भारतैःसहयोत्स्यंतिकिंनुदुःखमतःपरम् १२

प्लव्ये विराटनगरे ४ विधर्मेधर्महीने ५ । ६ अधर्मेणेति । हियस्मात् येषांअधर्मेणकृतमपि वैकार्यंविकारजनकंवैरं ईदृशं चतुर्दशेवर्षेस्वंराज्यंप्राप्स्यथेतिप्रतिज्ञायाअयथाकरणरूपं धर्मिष्ठंधर्मयुक्तमेवभवति तेषामधर्मकृतमेतद्वैरंपर्मवद्धातीत्यर्थः तेषांअयंविकृतोधर्मः सानुबंधःसफलोभविष्यति अधर्मफलंविनाशस्तेषांभविष्यत्येवेत्यर्थः ७ बलाद्धर्मे पाखंडिनांपारदार्यंउभयसंबोपकरमितिद्वयोरपिधर्मेहतुरितिबला त्कल्पनाशास्त्रबहिर्भूतातद्वदयमपीत्यर्थः ८ । ९ अर्थकामेनहितकामेन १० कृतःनिश्चितत्वात्कृतइव ११ । १२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पश्येपश्यामि आर्षमात्मनेपदं अयुद्धेयुद्धाभावे १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ २३ तंलब्ध्वामंत्रंप्राप्यआचरं तेनमंत्रेणदेवतावाहनाख्यंकार्यंकृतवती आसादयंलब्धवती २४ पुत्रवत्परिरक्षितइत्यत्रकामंचपरिवासितइतिपाठेस्वेच्छयात्यक्तइत्यर्थः २५ कार्यार्थंअवश्यकर्तव्यंप्रयोजनं २६ घृणिनःदयालोः सत्यसंगिनःसत्यरतस्य २७ । २८ उत्तरवाससिउत्तरीयवस्त्रच्छायायां

पश्येदोषंध्रुवंयुद्धेतथाऽयुद्धेपराभवम् ॥ अधनस्यमृतंश्रेयोनहिज्ञातिक्षयोजयः १३ इतिमेचिंतयंत्यावैहृदिदुःखंप्रवर्तते ॥ पितामहःशांतनवआचार्यश्चयुधांपतिः १४ कर्णश्चधार्तराष्ट्रार्थंवर्धयंतिभयंमम ॥ नाचार्यःकामवान्शिष्यैर्द्रोणोयुद्ध्येतजातुचित् १५ पांडवेषुकथंहार्दंकुर्यान्नचपितामहः ॥ अयंत्वेकोवृथादृष्टिर्धार्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः १६ मोहानुवर्तीसततंपापोद्वेष्टिचपांडवान् ॥ महत्यनर्थेनिर्बंधीबलवांश्चविशेषतः १७ कर्णःसदापांडवानांतन्मेदहतिसंप्रति ॥ आशंसेत्वद्यकर्णस्यमनोऽहंपांडवान्प्रति १८ प्रसादयितुमासाद्यदर्शयंतीयथातथम् ॥ तोषितोभगवान्यत्रदुर्वासामेवरंददौ १९ आह्वानंमंत्रसंयुक्तंवसंत्याःपितृवेश्मनि ॥ साहमंतःपुरेराज्ञःकुंतीभोजपुरस्कृता २० चिन्तयंतीबहुविधंहृदयेनविदूयता ॥ बलाबलंचमंत्राणांब्राह्मणस्यचवाग्बलम् २१ स्त्रीभावाद्बालभावाच्चचिंतयंतीपुनःपुनः ॥ धात्र्याविस्रब्धयागुप्तासखीजनवृतातदा २२ दोषंपरिहरंतीचपितुश्चारित्र्यरक्षिणी ॥ कथंनुसुकृतंमेस्यान्नापराधवतीकथम् २३ भवेयमितिसंचिंत्यब्राह्मणंतंनमस्यच ॥ कौतूहलात्तुतंलब्ध्वाबालिश्यादाचरंतदा ॥ कन्यासतीदेवमर्कमासादयमहंततः २४ योऽसौकानीनगर्भोमेपुत्रवत्परिरक्षितः ॥ कस्मान्नकुर्याद्वचनंपथ्यंभ्रातृहितंतथा २५ इतिकुंतीविनिश्चित्यकार्यनिश्चयमुत्तमम् ॥ कार्यार्थमभिनिश्चित्ययययौभागीरथींप्रति २६ आत्मजस्यततस्तस्यघृणिनःसत्यसंगिनः ॥ गंगातीरेपृथाऽश्रौषीद्वेदाध्ययननिःस्वनम् २७ प्राङ्मुखस्योर्ध्वबाहोःसापर्यतिष्ठतपृष्ठतः ॥ जप्यावसानंकार्यार्थंप्रतीक्षंतीतपस्विनी २८ अतिष्ठत्सूर्यतापार्ताकर्णस्योत्तरवाससि ॥ कौरव्यपत्नीवार्ष्णेयीपद्ममालेवशुष्यती २९ आपृष्ठतापाज्जप्त्वासपरिवृत्त्ययतव्रतः ॥ दृष्ट्वाकुंतीमुपातिष्ठदभिवाद्यकृतांजलिः ३० यथान्यायंमहातेजामानीधर्मभृतांवरः ॥ उत्स्मयन्प्रणतःप्राहकुंतींवैकर्तनोवृषः ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि कुंतीकर्णसमागमेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ ॥ राधेयोऽहमाधिरथिःकर्णस्त्वामभिवादये ॥ प्राप्ताकिमर्थंभवतीब्रूहिकिंकरवाणिते १ ॥ कुन्त्युवाच ॥ कौन्तेयस्त्वंनराधेयोनतवाधिरथःपिता ॥ नासिसूतकुलेजातःकर्णतद्विद्धिमेवचः २ कानीनस्त्वंमयाजातःपूर्वजःकुक्षिणाधृतः ॥ कुंतिराजस्यभवनेपार्थस्त्वमसिपुत्रक ३ प्रकाशकर्मातपनोयोऽयंदेवोविरोचनः ॥ अजीजनत्त्वांमय्येषकर्णशस्त्रभृतांवरम् ४ कुंडलीबद्धकवचोदेवगर्भःश्रियावृतः ॥ जातस्त्वमसिदुर्धर्षमयापुत्रपितुर्गृहे ५ सत्वंभ्रातॄनसंबुद्ध्यमोहाद्यदुपसेवसे ॥ धार्तराष्ट्रान्नतद्युक्तंत्वयिपुत्रविशेषतः ६

२९ आपृष्ठतापादपराह्णपर्यंतमित्यर्थः ३० उत्स्मयन्उद्गतविस्मयः ३१ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ ॥ राधेयइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एकंपुत्रमेवस्नेहेनपश्यंतीएकदर्शिनी ७ ८ संनमंतांप्रह्वाभवंतु ९ भवेतांवर्धेतां संहितात्मनोःमिलितचेतसोः १० । ११ सूतपुत्रेतिशब्दोमाभूदितिशेषः १२ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे पंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ ॥ ॥ ततइति ॥ १ । २ । ३ नश्रद्धेधेकर्तव्यत्वेननमन्ये धर्मद्वारंधर्मापगमद्वारं तवनियोगकरणंत्वदाज्ञप्तार्थानुष्ठानं ४ सुमहात्ययंसुमहान्अत्ययोजातिभ्रंशाख्योविनाशोयस्मात् अपाकीर्णस्त्यक्तः यशोमाहात्म्यख्यातिः कीर्तिःसद्भिस्तस्याःकीर्तनं ५ त्वत्कृतेत्वत्सुखार्थं कानीनोगर्भःप्रकटोमाभूदितिहेतोरहंक्षत्रसत्क्रियांचेन्नप्राप्तस्तर्हित्वदन्यः

एतद्धर्मफलंपुत्रनराणांधर्मनिश्चये ॥ यत्तुष्यंत्यस्यपितरोमाताचाप्येकदर्शिनी ७ अर्जुनेनार्जितांपूर्वंहृतांलोभादसाधुभिः ॥ आच्छिद्यधार्तराष्ट्रेभ्योभुंक्ष्वयौधिष्ठिरींश्रियम् ८ अद्यपश्यंतिकुरवःकर्णार्जुनसमागमम् ॥ सौभ्रात्रेणसमालक्ष्यसंनमंतामसाधवः ९ कर्णार्जुनौवैभवेतांयथारामजनार्दनौ ॥ असाध्यंकिंनुलोकेस्याद्युवयोःसंहितात्मनोः १० कर्णशोभिष्यसेनूनंपंचभिर्भ्रातृभिर्वृतः ॥ देवैःपरिवृतोब्रह्मावेद्यामिवमहाध्वरे ११ उपपन्नोगुणैःसर्वैर्ज्येष्ठःश्रेष्ठेषुबन्धुषु ॥ सूतपुत्रेतिमाशब्दःपार्थस्त्वमसिवीर्यवान् १२ ॥ इतिश्रीमहाभारते उद्योगपर्वणि भगवद्यानपर्वणिकुंतीकर्णसमागमेपंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसूर्यान्निश्चरितांकर्णःशुश्रावभारतीम् ॥ दुरत्ययांप्रणयिनींपितृवद्भास्करेरिताम् १ सत्यमाहपृथावाक्यंकर्णमातृवचःकुरु ॥ श्रेयस्तेस्यान्नरव्याघ्रसर्वमाचरतस्तथा २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्यमात्राचस्वयंपित्राचभानुना ॥ चचालनैवकर्णस्यमतिःसत्यधृतेस्तदा ३ ॥ कर्णउवाच ॥ नचैतच्छ्रद्दधेवाक्यंक्षत्रियेभाषितंत्वया ॥ धर्मद्वारंममैतत्स्यान्नियोगकरणंतव ४ अकरोन्मयियत्पापंभवतीसुमहात्ययम् ॥ अपाकीर्णोऽस्मियन्मातस्तद्यशःकीर्तिनाशनम् ५ अहंचेत्क्षत्रियोजातोनप्राप्तःक्षत्रसत्क्रियाम् ॥ त्वत्कृतेकिंनुपापीयःशत्रुःकुर्यान्ममाहितम् ६ क्रियाकालेत्वनुक्रोशमकृत्वात्वमिमंमम ॥ हीनसंस्कारसमयमद्यमांसमचूचुदः ७ नवैममहितंपूर्वंमातृवच्चेष्टितंत्वया ॥ सामांसंबोधयस्यद्यकेवलात्महितैषिणी ८ कृष्णेनसहितात्कोवैनव्यथेतधनंजयात् ॥ कोऽद्यभीतंनमांविद्यात्पार्थानांसमितिंगतम् ९ अभ्राताविदितःपूर्वंयुद्धकालेप्रकाशितः ॥ पांडवान्यदिगच्छामिकिंमांक्षत्रंवदिष्यति १० सर्वकामैःसंविभक्तःपूजितश्चयथासुखम् ॥ अहंवैधार्तराष्ट्राणांकुर्यांतदफलंकथम् ११ उपनह्यपरैर्वैरंयेमांनित्यमुपासते ॥ नमस्कुर्वन्तिचसदावसवोवासवंयथा १२ ममप्राणेनयेशत्रून्शक्ताःप्रतिसमासितुम् ॥ मन्यंतेतेकथंतेषामहंछिंद्यांमनोरथम् १३ मयाप्लवेनसंग्रामंतितीर्षंतिदुरत्ययम् ॥ अपारेपारकामायेत्यजेयंतानहंकथम् १४ अयंहिकालःसंप्राप्तोधार्तराष्ट्रोपजीविनाम् ॥ निर्वेष्टव्यंमयातत्रप्राणानपरिरक्षता १५ कृतार्थाःसुभृतायेहिकृत्यकालेह्युपस्थिते ॥ अनवेक्ष्यकृतंपापाविकुर्वंत्यनवस्थिताः १६

कःशत्रुः किंममाहितंपापीयइतिइतोऽपिपापतरंकुर्यान्नकोपीत्यर्थः ६ क्रियाकालेक्षत्रियोचितसंस्कारकाले अनुक्रोशंदयां समुच्चुचुदःस्वकार्यार्थंमेरितवत्यसि ७ । ८ । ९ । १० । ११ उपनह्यबद्ध्वा १२ प्रतिसमासितुंजेतुं १३ । १४ । निर्वेष्टव्यंभुक्तस्यनदन्नादेरानृण्यंकर्तव्यं १५ । १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७ । १८ । १९ वध्यान्वधार्हान् विपक्षान्हंतुंशक्यानपीत्यर्थः २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ साचसचतौ धर्माधर्मौनत्यजतोधर्माधर्मैकसंश्रयौ । प्रार्थितावपिपित्राद्यैःकर्णदुर्योध
नाविवेतिकृत्स्नाख्यायिकातात्पर्यम् २७ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ आगम्येति । पांडवानांपुरइतिशेषः १ । २ । ३ । ४ नागपुरं

राजकिल्बिषिणांतेषांभर्तृपिंडापहारिणाम् ॥ नैवायंनपरोलोकोविद्यतेपापकर्मणाम् १७ धृतराष्ट्रस्यपुत्राणामर्थेयोत्स्यामितेसुतैः ॥ बलंचशक्तिंचास्थायनवैत्व
य्यनृतंवदे १८ आनृशंस्यमथोवृत्तंरक्षन्सत्पुरुषोचितम् ॥ अतोऽर्थकरमप्येतन्नकरोम्यद्यतेवचः १९ नचतेऽयंसमारंभोमयिमोघोभविष्यति ॥ वध्यान्वि
षह्यान्संग्रामेनहनिष्यामितेसुतान् २० युधिष्ठिरंचभीमंचयमौचैवार्जुनादृते ॥ अर्जुनेनसमंयुद्धमपियौधिष्ठिरेबले २१ अर्जुनंहिनिहत्याजौसंप्राप्तंस्यात्फलंमया ॥
यशसाचापियुज्येयंनिहतःसव्यसाचिना २२ नतेजातुनशिष्यंतिपुत्राःपंचयशस्विनि ॥ निरर्जुनाःसकर्णावासार्जुनावाहतेमयि २३ इतिकर्णवचःश्रुत्वाकुं
तीदुःखात्प्रवेपती ॥ उवाचपुत्रमाश्लिष्यकर्णंधैर्यादकंपनम् २४ एवंवैभाव्यमेतेनक्षयंयास्यंतिकौरवाः ॥ यथात्वंभाषसेकर्णदैवंतुबलवत्तरम् २५ त्वयाचतु
र्णांभ्रातृणामभयंशत्रुकर्शन ॥ दत्तंतत्प्रतिजानीहिसंगरप्रतिमोचनम् २६ अनामयंस्वस्तिचेतिपृथाऽथोकर्णमब्रवीत् ॥ तांकर्णोऽथतथेत्युक्त्वाततस्तौजग्मतुःपृ
थक् २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि कुंतीकर्णसमागमे षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपाय
नउवाच ॥ आगम्यहास्तिनपुरादुपप्लव्यमरिंदमः ॥ पांडवानांयथावृत्तंकेशवःसर्वमुक्तवान् १ संभाष्यसुचिरंकालंमंत्रयित्वापुनःपुनः ॥ स्वमेवभवनंशौरि
र्विश्रामार्थंजगामह २ विसृज्यसर्वान्नृपतीन्विराटप्रमुखांस्तदा ॥ पांडवाभ्रातरःपंचभानावस्तंगतेसति ३ संध्यामुपास्यध्यायंतस्तमेवगतमानसाः ॥ आना
य्यकृष्णंदाशार्हंपुनर्मंत्रममंत्रयन् ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ त्वयानागपुरंगत्वासभायांधृतराष्ट्रजः ॥ किमुक्तःपुंडरीकाक्षतन्नःशंसितुमर्हसि ५ ॥ वासुदेवउवाच ॥
मयानागपुरंगत्वासभायांधृतराष्ट्रजः ॥ तथ्यंपथ्यंहितंचोक्तोनचगृह्णातिदुर्मतिः ६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ तस्मिन्नुत्पथमापन्नेकुरुवृद्धःपितामहः ॥ किमुक्त
वान्हृषीकेशदुर्योधनममर्षणम् ७ आचार्योवामहाभागभारद्वाजःकिमब्रवीत् ॥ पितावाधृतराष्ट्रस्तंगांधारीवाकिमब्रवीत् ८ पितायवीयानस्माकंक्षत्ताधर्मविदां
वरः ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तःकिमाहधृतराष्ट्रजम् ९ किंचसर्वेनृपतयःसभायांयेसमासते ॥ उक्तवंतोयथातत्त्वंतद्ब्रूहित्वंजनार्दन १० उक्तवान्हिभवान्सर्वंवचनंकु
रुमुख्ययोः ॥ धार्तराष्ट्रस्यतेषांहिवचनंकुरुसंसदि ११ कामलोभाभिभूतस्यमंदस्यप्राज्ञमानिनः ॥ अप्रियंहृदयेमह्यंतन्नतिष्ठतिकेशव १२ तेषांवाक्यानिगो
विंदश्रोतुमिच्छाम्यहंविभो ॥ यथाचनाभिपद्येतकालस्तातततथाकुरु ॥ भवान्हिनोगतिःकृष्णभवान्नाथोभवान्गुरुः १३ ॥ वासुदेवउवाच ॥ शृणुराजन्यथावाक्य
मुक्तोराजासुयोधनः ॥ मध्येकुरूणांराजेन्द्रसभायांतन्निबोधमे १४

हास्तिनपुरम् ५ पथ्यंन्यायोपेतं हितंउभयत्रजयावहम् ६ । ७ । ८
९ । १० कुरुमुख्ययोःभीष्मधृतराष्ट्रयोः तेषांराज्ञांचवचनं यच्चभवानुक्तवान्वचनंमह्यंमदर्थंतत्सर्वंधार्तराष्ट्रस्यहृदयेनतिष्ठतीतिद्वयोःसंबंधः ११ । १२ नाभिपद्येत नातिक्रामेतनोऽस्माकम् १३ । १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१५ । १६ । १७ । १८ कालींसत्यवतीम् १९ प्रतीतःतुष्टः २० । २१ । २२ । २३ विप्रवासितः दूरेस्थापितः रामभयात्स्वयंपलायनेनप्रजाभिस्तदीयशिबिरस्यशून्यताकरणात् २४

मयाविश्राविते वाक्येजहासधृतराष्ट्रजः ॥ अथभीष्मःसुसंक्रुद्धइदंवचनमब्रवीत् १५ दुर्योधननिबोधेदंकुलार्थेयद्ब्रवीमिते ॥ तच्छ्रुत्वाराजशार्दूलस्वकुलस्यहितं कुरु १६ ममतातपिताराजन्शांतनुर्लोकविश्रुतः ॥ तस्याहमेकएवासंपुत्रःपुत्रवतांवरः १७ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नाद्वितीयःस्यात्कथंसुतः ॥ एकपुत्रमपुत्रंवैप्रवदंति मनीषिणः १८ नचोच्छेदंकुलंयायाद्विस्तीर्येच्चकथंयशः ॥ तस्याहमीप्सितंबुद्ध्वाकालींमातरमावहम् १९ प्रतिज्ञांदुष्करांकृत्वापितुरर्थेकुलस्यच ॥ अराजाचोर्ध्वरेताश्चयथासुविदितंतव ॥ प्रतीतोनिवसाम्येषप्रतिज्ञामनुपालयन् २० तस्यांजज्ञेमहाबाहुःश्रीमान्कुरुकुलोद्वहः ॥ विचित्रवीर्योधर्मात्माकनीयान्ममपार्थिव २१ स्वर्यातेऽहंपितरितंस्वराज्येसन्न्यवेशयम् ॥ विचित्रवीर्यंराजानंभृत्योभूत्वाह्यधश्चरः २२ तस्याहंसदृशान्दारान्राजेन्द्रसमुपाहरम् ॥ जित्वापार्थिवसंवातम पितेबहुशःश्रुतम् २३ ततोरामेणसमरेद्वंद्वयुद्धमुपागमम् ॥ सहिरामभयादेभिर्नागरैर्विप्रवासितः २४ दारेष्वप्यतिसक्तश्चयक्ष्माणंसमपद्यत ॥ यदात्वराजकेराष्ट्रे नववर्षसुरेश्वरः ॥ तदाऽभ्यधावन्मामेवप्रजाःक्षुद्भयपीडिताः २५ ॥ प्रजाऊचुः ॥ उपक्षीणाःप्रजाःसर्वाराजाभवभवायनः ॥ ईतीःप्रणुदभद्रंतेशांतनोःकुलवर्धन २६ पीड्यंतेतेप्रजाःसर्वाव्याधिभिर्भृशदारुणैः ॥ अल्पावशिष्टागांगेयताःपरित्रातुमर्हसि २७ व्याधीन्प्रणुद्वीरत्वंप्रजाधर्मेणपालय ॥ त्वयिजीवतिमाराष्ट्रंविनाशमुपगच्छतु २८ ॥ भीष्मउवाच ॥ प्रजानांक्रोशतीनांवैनैवाक्षुभ्यतमेमनः ॥ प्रतिज्ञांरक्षमाणस्यसद्वृत्तंस्मरतस्तथा ॥ ततःपौरामहाराजमाताकालीचमेशुभा २९ भृत्याःपुरोहिताचार्याब्राह्मणाश्चबहुश्रुताः ॥ मामूचुर्भृशसंतप्ताभवराजेतिसंततम् ३० प्रतीपरक्षितंराष्ट्रंत्वांप्राप्यविनशिष्यति ॥ सत्वमस्मद्धितार्थंवैराजा भवमहामते ३१ इत्युक्तःप्रांजलिर्भूत्वादुःखितोभृशमातुरः ॥ तेभ्योन्यवेदयंतत्रप्रतिज्ञांपितृगौरवात् ३२ ऊर्ध्वरेताह्यराजाचकुलस्यार्थेपुनःपुनः ॥ विशेषतस्त्वदर्थंचधुरिमामांनियोजय ३३ ततोऽहंप्रांजलिर्भूत्वामातरंसंप्रसादयम् ॥ नांबशांतनुनाजातःकौरववंशमुद्वहन् ३४ प्रतिज्ञांवितथांकुर्यामितिराजन्पुनःपुनः ॥ विशेषतस्त्वदर्थंचप्रतिज्ञांकृतवानहम् ३५ अहंप्रेष्यश्चदासश्चतवाद्यसुतवत्सले ॥ एवंतामनुनीयाहंमातरंजनमेवच ३६ अयाचंभ्रातृदारेषुतदाव्यासंमहामुनिम् ॥ सहमात्रामहाराजप्रसाद्यतमृषिंतदा ३७ अपत्यार्थंमहाराजप्रसादंकृतवांश्चसः ॥ त्रीन्सपुत्रानजनयत्तदाभरतसत्तम ३८ अंधःकरणहीनत्वान्नवैराजापितातव ॥ राजातुपांडुरभवन्महात्मालोकविश्रुतः ३९ सराजातस्यतेपुत्राःपितुर्दायाद्यहारिणः ॥ मातातकलहंकार्षीराज्यस्यार्धंप्रदीयताम् ४० मयिजीवतिराज्यंकःसंप्राशासेत्पुमानिह ॥ मावमंस्थावचोमह्यंशममिच्छामिवःसदा ४१ नविशेषोऽस्तिमेपुत्रत्वयितेषुचपार्थिव ॥ मतमेतत्पितुस्तुभ्यंगांधार्याविदुरस्यच ४२

२५ ईतीः अनावृष्ट्यादिरूपाः २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० ४१ । ४२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

४३ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ भीष्मेणोक्तइति १ । २ । ३ ज्येष्ठोऽन्धत्वादनर्हः क्षत्ताविर्योनित्वादनर्हइतिसूचयन् यथाज्येष्ठा

श्रोतव्यंखलुवृद्धानांनाभिशंकीर्वचोमम ॥ नाशयिष्यसिमासर्वमात्मानंपृथिवींतथा ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभगवद्वाक्येसप्तच त्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ भीष्मेणोक्तेततोद्रोणोदुर्योधनमभाषत ॥ मध्येनृपाणांभद्रंतेवचनंवचनक्षमः १ प्रातीपः शांतनुस्तातकुलस्यार्थेयथास्थितः ॥ यथादेवव्रतोभीष्मःकुलस्यार्थेस्थितोऽभवत् २ तथापांडुर्नरपतिःसत्यसंधोजितेंद्रियः ॥ राजाकुरूणांधर्मात्मासुव्रतःसु समाहितः ३ ज्येष्ठायराज्यमददद्धृतराष्ट्रायधीमते ॥ यवीयसेतथाक्षत्रेकुरूणांवंशवर्धनः ४ ततःसिंहासनेराजन्स्थापयित्वैनमच्युतम् ॥ वनंजगामकौरव्योभार्या भ्यांसहितोनृपः ५ नीचैःस्थित्वातुविदुरउपास्तेस्मविनीतवत् ॥ प्रेष्यवत्पुरुषव्याघ्रोवालव्यजनमुत्क्षिपन् ६ ततःसर्वाःप्रजास्तातधृतराष्ट्रंजनेश्वरम् ॥ अन्वपद्यं तविधिवद्यथापांडुंजनाधिपम् ७ विसृज्यधृतराष्ट्रायराज्यंसविदुरायच ॥ चचारपृथिवींपांडुःसर्वांपरपुरंजयः ८ कोशसंवननेदानेभृत्यानांचान्ववेक्षणे ॥ भर णेचैवसर्वस्यविदुरःसत्यसंगरः ९ संधिविग्रहसंयुक्तोराज्ञांसंवाहनक्रियाः ॥ अवैक्षतमहातेजाभीष्मःपरपुरंजयः १० सिंहासनस्थोनृपतिर्धृतराष्ट्रोमहाबलः ॥ अन्वा स्यमानःसततंविदुरेणमहात्मना ११ कथंतस्यकुलेजातःकुलभेदंव्यवस्यसि ॥ संभूयभ्रातृभिःसार्धंभुंक्ष्वभोगान्जनाधिप १२ ब्रवीम्यहंनकार्पण्यान्नार्थहेतोःकथं चन ॥ भीष्मेणदत्तमिच्छामिनत्वयाराजसत्तम १३ नाहंत्वत्तोऽभिकांक्षिष्येवृत्त्युपायंजनाधिप ॥ यतोभीष्मस्ततोद्रोणोयद्भीष्मस्त्वाहतत्कुरु १४ दीयतांपांडुपुत्रे भ्योराज्यार्धमरिकर्शन ॥ सममाचार्यकंताततवतेषांचमेसदा १५ अश्वत्थामायथामह्यंतथाश्वेतहयोमम ॥ बहुनाकिंप्रलापेनयतोधर्मस्ततोजयः १६ ॥ वासु देवउवाच ॥ एवमुक्तेमहाराजद्रोणेनामिततेजसा ॥ व्याजहारततोवाक्यंविदुरःसत्यसंगरः ॥ पितुर्वदनमन्वीक्ष्यपरिवृत्त्यचधर्मवित् १७ ॥ विदुरउवाच ॥ देव व्रतनिबोधेदंवचनंममभाषतः ॥ प्रनष्टःकौरवोवंशस्त्वयाऽयंपुनरुद्धृतः १८ तन्मेविलपमानस्यवचनंसमुपेक्षसे ॥ कोऽयंदुर्योधनोनामकुलेस्मिन्कुलपांसनः १९ यस्यलोभाभिभूतस्यमतिंसमनुवर्तसे ॥ अनार्यस्याकृतज्ञस्यलोभेनहृतचेतसः २० अतिक्रामतियःशास्त्रंपितुर्धर्मार्थदर्शिनः ॥ एतेनश्यंतिकुरवोदुर्योधनकृतेनवै २१ यथातेनप्रणश्येयुर्महाराजतथाकुरु ॥ मांचैवधृतराष्ट्रंचपूर्वमेवमहामते २२ चित्रकारइवालेख्यंकृत्वास्थापितवानसि ॥ प्रजापतिःप्रजाःसृष्ट्वायथासंहरते तथा २३ नोपेक्षस्वमहाबाहोपश्यमानःकुलक्षयम् ॥ अथतेऽद्यमतिर्नष्टाविनाशेप्रत्युपस्थिते २४

यादददत्तथाक्षत्रेविदुरायापिन्यासभूतमददादितिभावः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ संवननमात्मीयताकरणं ९ संवाहनक्रियाः संवाहनंसंप्रापणंदानोपदानादिकंताएवक्रियाः १० । ११ । १२ कार्पण्याद्युद्धभयात् १३ । १४ । १५ । १६ पितुर्भीष्मस्य १७ । १८ । १९ । २० शास्त्रंआज्ञां दुर्योधनकृतेन दुर्योधनकर्मणा २१ । २२ । २३ । २४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वनंगच्छेति। तावतात्वयात्वदनुगामिनाद्रोणेनचत्यक्तोऽयंहीनपक्षोदुर्योधनः पांडवेभ्योभयंप्राप्स्यतीत्याशयः २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६ ॥ इतिउद्योगपर्वणि

वनंगच्छमयासार्धंधृतराष्ट्रेणचैवह ॥ बद्ध्वावानिकृतिप्रज्ञंधार्तराष्ट्रंसुदुर्मतिम् २५ शाधीदंराज्यमद्याशुपांडवैरभिरक्षितम् ॥ प्रसीदराजशार्दूलविनाशोदृश्यतेम हान् २६ पांडवानांकुरूणांचराज्ञाममिततेजसाम् ॥ विरराममेवमुक्त्वातुविदुरोदीनमानसः ॥ प्रध्यायमानःसतदानिःश्वसंश्चपुनःपुनः २७ ततोऽथराज्ञःसुब लस्यपुत्रीधर्मार्थयुक्तंकुलनाशभीता ॥ दुर्योधनंपापमतिंनृशंसंराज्ञांसमक्षंसुतमाहकोपात् २८ येपार्थिवाराजसभांप्रविष्टाब्रह्मर्षयोयेचसभासदोऽन्ये ॥ शृण्वंतु वक्ष्यामितवापराधंपापस्यसामात्यपरिच्छदस्य २९ राज्यंकुरूणामनुपूर्वभोज्यंक्रमागतोनःकुलधर्मएषः ॥ त्वंपापबुद्धेऽतिनृशंसकर्मन्राज्यंकुरूणामनयाद्विहंसि ३० राज्येस्थितोधृतराष्ट्रोमनीषीतस्यानुजोविदुरोदीर्घदर्शी ॥ एतावतिक्रम्यकथंनृपत्वंदुर्योधनप्रार्थयसेऽद्यमोहात् ३१ राजाचक्षत्ताचमहानुभावौभीष्मेस्थि तेपरवंतौभवेताम् ॥ अयंतुधर्मज्ञतयामहात्मानकामयेद्योनृवरोनदीजः ३२ राज्यंतुपांडोरिदमप्रधृष्यंतस्याद्यपुत्राःप्रभवंतिनान्ये ॥ राज्यंतदेतन्निखिलंपांडवा नांपैतामहंपुत्रपौत्रानुगामि ३३ यद्वैब्रूतेकुरुमुख्योमहात्मादेवव्रतःसत्यसंधोमनीषी ॥ सर्वंतदस्माभिरहत्यकार्यंराज्यंस्वधर्मान्परिपालयद्भिः ३४ अनुज्ञयाचा थमहाव्रतस्यब्रूयान्नृपोऽयंविदुरस्तथैव ॥ कार्यंभवेत्तत्सुहृद्भिर्नियोज्यंधर्मंपुरस्कृत्यसुदीर्घकालम् ३५ न्यायागतंराज्यमिदंकुरूणांयुधिष्ठिरःशास्तुवैधर्मपुत्रः ॥ प्रचोदितोधृतराष्ट्रेणराज्ञापुरस्कृतःशांतनवेनचैव ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकृष्णवाक्येअष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

॥ वासुदेवउवाच ॥ एवमुक्तेतुगांधार्यांधृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ दुर्योधनमुवाचेदंराजमध्येजनाधिप १ दुर्योधननिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिपुत्रक ॥ तथातत्कुरुभद्रं तेयद्यस्तिपितृगौरवम् २ सोमःप्रजापतिःपूर्वंकुरूणांवंशवर्धनः ॥ सोमाद्बभूवषष्ठोऽयंययातिर्नहुषात्मजः ३ तस्यपुत्राबभूवुर्हिपंचराजर्षिसत्तमाः ॥ तेषांयदु र्महातेजाज्येष्ठःसमभवत्प्रभुः ४ पूरुर्यवीयांश्चततोयोऽस्माकंवंशवर्धनः ॥ शर्मिष्ठयासंप्रसूतोदुहित्रावृषपर्वणः ५ यदुश्चभरतश्रेष्ठदेवयान्याःसुतोऽभवत् ॥ दौहि त्रस्तातशुक्रस्यकाव्यस्यामिततेजसः ६ यादवानांकुलकरोबलवान्वीर्यसंमतः ॥ अवमेनेसतुक्षत्रंदर्पपूर्णःसुमंदधीः ७ नचातिष्ठत्पितुःशास्त्रेबलदर्पविमोहितः ॥ अवमेनेचपितरंभ्रातॄंश्चाप्यपराजितः ८ पृथिव्यांचतुरंतायांयदुरेवाभवद्बली ॥ वशेकृत्वासनृपतीन्न्यवसन्नागसाह्वये ९ तंपितापरमक्रुद्धोययातिर्नहुषात्मजः ॥ शशापपुत्रंगांधारेराज्याच्चापिव्यरोपयत् १० येचैनमन्ववर्तंतभ्रातरोबलदर्पिताः ॥ शशापतानभिक्रुद्धोययातिस्तनयानथ ११ यवीयांसंततःपूरुंपुत्रंस्ववश वर्तिनम् ॥ राज्येनिवेशयामासविधेयंनृपसत्तमः १२ एवंज्येष्ठोऽप्यथोत्सिक्तोनराज्यमभिजायते ॥ यवीयांसोऽपिजायंतेराज्यंवृद्धोपसेवया १३ तथैवसर्वध र्मज्ञःपितुर्ममपितामहः ॥ प्रतीपःपृथिवीपालस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः १४

नीलकंठीयेभारतभावदीपे अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ एवमुक्तइति १। २। ३। ४। ५। ६। ७। ८। ९। १०। ११। १२ अभिजायतेप्राप्नोति जायंतेलभंते १३। १४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 १५ । १६ त्वग्दोषीकुष्ठी १७ । १८ । १९ । २० वृद्धःप्रतीपः २१ । २२ आत्मजंदेवापिम् २३ । २४ । २५ । २६ राज्यंसत्त्वामातुलकुलंसमाश्रितइतिसंबंधः २७

 तस्यपार्थिवसिंहस्यराज्यंधर्मेणशासतः ॥ त्रयःप्रजज्ञिरेपुत्रादेवकल्पायशस्विनः १५ देवापिरभवच्छ्रेष्ठोबाह्लीकस्तदनंतरम् ॥ तृतीयःशांतनुस्तातधृतिमान्मे
पितामहः १६ देवापिस्तुमहातेजास्त्वग्दोषीराजसत्तमः ॥ धार्मिकःसत्यवादीचपितुःशुश्रूषणेरतः १७ पौरजानपदानांचसंमतःसाधुसत्कृतः ॥ सर्वेषांबालवृद्धा
नांदेवापिर्हृदयंगमः १८ वदान्यःसत्यसंधश्चसर्वभूतहितेरतः ॥ वर्तमानःपितुःशास्त्रेब्राह्मणानांतथैवच १९ बाह्लीकस्यप्रियोभ्राताशांतनोश्चमहात्मनः ॥ सौ
भ्रात्रंचपरंतेषांसहितानांमहात्मनाम् २० अथकालस्यपर्यायेवृद्धोनृपतिसत्तमः ॥ संभारानभिषेकार्थंकारयामासशास्त्रतः २१ कारयामाससर्वाणिमंगलार्थां
निवैविभुः ॥ तंब्राह्मणाश्चवृद्धाश्चपौरजानपदैःसह २२ सर्वेनिवारयामासुर्देवापेरभिषेचनम् ॥ सतच्छ्रुत्वातुनृपतिरभिषेकनिवारणम् ॥ अश्रुकंठोऽभवद्रा
जापर्यशोचतचात्मजम् २३ एवंवदान्योधर्मज्ञःसत्यसंधश्चसोऽभवत् ॥ प्रियःप्रजानामपिसंस्त्वग्दोषेणप्रदूषितः २४ हीनांगंपृथिवीपालंनाभिनंदंतिदेवताः ॥
इतिकृत्वानृपश्रेष्ठंप्रत्यषेधन्द्विजर्षभाः २५ ततःप्रव्यथितांगोऽसौपुत्रशोकसमन्वितः ॥ निवारितंनृपंदृष्ट्वादेवापिःसंश्रितोवनम् २६ बाह्लीकोमातुलकुलंत्यक्त्वा
राज्यंसमाश्रितः ॥ पितृभ्रातॄन्परित्यज्यप्राप्तवान्परमर्धिमत् २७ बाह्लीकेनत्वनुज्ञातःशांतनुर्लोकविश्रुतः ॥ पितर्युपरतेराजन्राजाराज्यमकारयत् २८ तथै
वाहंमतिमतापरिचिंत्येहपांडुना ॥ ज्येष्ठःप्रभ्रंशितोराज्याद्धीनांगइतिभारत २९ पांडुस्तुराज्यंसंप्राप्तःकनीयानपिसन्नृपः ॥ विनाशेतस्यपुत्राणामिदंराज्यम
रिंदम ३० मय्यभागिनिराज्यायकथंत्वंराज्यमिच्छसि ॥ अराजपुत्रोह्यस्वामीपरस्वंहर्तुमिच्छसि ३१ युधिष्ठिरोराजपुत्रोमहात्मान्यायागतंराज्यमिदंचतस्य ॥
सकौरवस्यास्यकुलस्यभर्ताप्रशासिताचैवमहानुभावः ३२ ससत्यसंधःसतथाऽप्रमत्तःशास्त्रेस्थितोबंधुजनस्यसाधुः ॥ प्रियःप्रजानांसुहृदानुकंपीजितेंद्रियःसाधुज
नस्यभर्ता ३३ क्षमातितिक्षादमआर्जवंचसत्यव्रतत्वंश्रुतमप्रमादः ॥ भूतानुकंपाह्यनुशासनंचयुधिष्ठिरेराजगुणाःसमस्ताः ३४ अराजपुत्रस्त्वमनार्यवृत्तोलु
ब्धःसदाबंधुषुपापबुद्धिः ॥ क्रमागतंराज्यमिदंपरेषांहर्तुंकथंशक्ष्यसिदुर्विनीत ३५ प्रयच्छराज्यार्धमपेतमोहःसवाहनंत्वंसपरिच्छदंच ॥ ततोऽवशेषंतवजीवितस्य
सहानुजस्यैवभवेन्नरेंद्र ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्यकथनेएकोनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ वासुदेवउवाच ॥
एवमुक्तेतुभीष्मेणद्रोणेनविदुरेणच ॥ गांधार्याधृतराष्ट्रेणनवैमंदोऽन्वबुद्ध्यत १ अवधूयोत्थितोमंदःक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ अन्वद्रवंततंपश्चाद्राजानस्त्यक्तजीविताः २

अकारयत्अकरोत् २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ आसमंतात्अनुकंपीदयावान् ३३ । ३४ । ३५ । ३६ ॥ इतिश्रीउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनपं
चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ एवमुक्तेइति १ । २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पुष्योऽद्येति। पुष्यनक्षत्रंहि अश्विन्याःपौर्णमास्याउपरिअष्टम्यांभवति पूर्वमपि सप्तमाद्दिवसाद्ध्वर्मेमावस्यांभविष्यतिसंग्रामंयोजयेत्तस्यामित्युक्तत्वात् ३ । ४ । ५ । ६ । ७ साम्यंसाम्नोभावःसामेतियावत् ८ पुनर्भेदश्चकर्णेनसहोपसंवादेन ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ पंचग्राममात्रस्वीकारेणकृत्स्नराज्यसमर्पणरूपंदानमपिप्रयुक्तम् १७ दंडएवोपायोनान्यइत्याह दंडमिति १८ । १९ । २०

आज्ञापयच्चराज्ञस्तान्पार्थिवान्नष्टचेतसः ॥ प्रयाध्वंवैकुरुक्षेत्रंपुष्योऽद्येतिपुनःपुनः ३ ततस्तेपृथिवीपालाःप्रययुःसहसैनिकाः ॥ भीष्मंसेनापतिंकृत्वासंहृष्टाःकालचोदिताः ४ अक्षौहिण्योदशैकाचकौरवाणांसमागताः ॥ तासांप्रमुखतोभीष्मस्तालकेतुर्व्यरोचत ५ यदत्रयुक्तंप्राप्तंचतद्विधत्स्वविशांपते ॥ उक्तंभीष्मेणयद्वाक्यंद्रोणेनविदुरेणच ६ गांधार्याधृतराष्ट्रेणसमक्षंममभारत ॥ एतत्तेकथितंराजन्यद्वृत्तंकुरुसंसदि ७ साम्यमादौप्रयुक्तंमेराजन्सौभ्रात्रमिच्छता ॥ अभेदायास्यवंशस्यप्रजानांचविवृद्धये ८ पुनर्भेदश्चमेयुक्तोयदासामनगृह्यते ॥ कर्मानुकीर्तनंचैवदेवमानुषसंहितम् ९ यदानाद्रियतेवाक्यंसामपूर्वंसुयोधनः ॥ तदामयासमानीयभेदिताःसर्वपार्थिवाः १० अद्भुतानिचघोराणिदारुणानिचभारत ॥ अमानुषाणिकर्माणिदर्शितानिमयाविभो ११ निर्भर्त्सयित्वाराज्ञस्तांस्तृणीकृत्यसुयोधनम् ॥ राधेयंभीषयित्वाचसौबलंचपुनःपुनः १२ द्यूततोधार्तराष्ट्राणांनिंदांकृत्वातथापुनः ॥ भेदयित्वानृपान्सर्वान्वाग्भिर्मंत्रेणवासकृत् १३ पुनःसामाभिसंयुक्तंसंप्रदानमथाब्रुवम् ॥ अभेदात्कुरुवंशस्यकार्ययोगात्तथैवच १४ तेशूराधृतराष्ट्रस्यभीष्मस्यविदुरस्यच ॥ तिष्ठेयुःपांडवाःसर्वेहित्वामानमधश्चराः १५ प्रयच्छंतुचतेराज्यमनीशास्तेभवंतुच ॥ यथाऽऽहराजागांगेयोविदुरश्चहितंतव १६ सर्वंभवतुतेराज्यंपंचग्रामान्विसर्जय ॥ अवश्यंभरणीयाहिपितुस्तेराजसत्तम १७ एवमुक्तोऽपिदुष्टात्मानैवभागंव्यमुंचत ॥ दंडंचतुर्थंपश्यामितेषुपापेषुनान्यथा १८ निर्याताश्चविनाशायकुरुक्षेत्रंनराधिपाः ॥ एतत्तेकथितंराजन्यद्वृत्तंकुरुसंसदि १९ नतेराज्यंप्रयच्छंतिविनायुद्धेनपांडव ॥ विनाशहेतवःसर्वेप्रत्युपस्थितमृत्यवः २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकृष्णवाक्येपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ समाप्तंचभगवद्यानपर्व ॥ अथसैन्यनिर्याणपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ जनार्दनवचःश्रुत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातॄनुवाचधर्मात्मासमक्षंकेशवस्यह १ श्रुतंभवद्भिर्यद्वृत्तंसभायांकुरुसंसदि ॥ केशवस्यापियद्वाक्यंतत्सर्वमवधारितम् २ तस्मात्सेनाविभागंमेकुरुध्वंनरसत्तमाः ॥ अक्षौहिण्यश्चसप्तैताःसमेताविजयायवै ३ तासांयेपतयःसप्तविख्यातास्तान्निबोधत ॥ द्रुपदश्चविराटश्चधृष्टद्युम्नशिखंडिनौ ४ सात्यकिश्चेकितानश्चभीमसेनश्चवीर्यवान् ॥ एतेसेनाप्रणेतारोवीराःसर्वेतनुत्यजः ५ सर्वेवेदविदःशूराःसर्वेसुचरितव्रताः ॥ ह्रीमंतोनीतिमन्तश्चसर्वेयुद्धविशारदाः ६ इष्वस्त्रकुशलाःसर्वेतथासर्वास्त्रयोधिनः ॥ सप्तानामपियोनेतासेनानांप्रविभागवित् ७ यःसहेतरणेभीष्मंशरार्चिःपावकोपमम् ॥ तंतावत्सहदेवात्रप्रब्रूहिकुरुनंदन ॥ स्वमतंपुरुषव्याघ्रकोनःसेनापतिःक्षमः ८ ॥ सहदेवउवाच ॥ संयुक्तएकदुःखश्चवीर्यवांश्चमहीपतिः ॥ यंसमाश्रित्यधर्मज्ञंस्वमंशमनुयुंज्महे ९

 ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ जनार्दनेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ संयुक्तःसंबंधी ९

Nepal Sanskrit University, Bhimeshwar Campus

१० । ११ । कुलेनवंशेन अभिजनेनस्वजनसमूहेन १२ । १३ । १४ । १५ । १६ अंगिरसोद्रोणस्य १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

मत्स्योविराटोबलवान्कृतास्त्रोयुद्धदुर्मदः ॥ प्रसहिष्यतिसंग्रामेभीष्मंतांश्चमहारथान् १० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथोक्तेसहदेवेनवाक्येवाक्यविशारद ॥ नकु
लोऽनंतरंतस्मादिदंवचनमाददे ११ वयसाशास्त्रतोधैर्यात्कुलेनाभिजनेनच ॥ ह्रीमान्बलान्वितःश्रीमान्सर्वशास्त्रविशारदः १२ वेदचास्त्रंभरद्वाजाद्दुर्धर्षःसत्य
संगरः ॥ योनित्यंस्पर्धतेद्रोणंभीष्मंचैवमहाबलम् १३ श्लाघ्यःपार्थिववंशस्यप्रमुखेवाहिनीपतिः ॥ पुत्रपौत्रैःपरिवृतःशतशाखइवद्रुमः १४ यस्ततापतपो
घोरंसदारःपृथिवीपतिः ॥ रोषाद्द्रोणविनाशायवीरःसमितिशोभनः १५ पितेवास्मान्समाधत्तेयःसदापार्थिवर्षभः ॥ श्वशुरोद्रुपदोऽस्माकंसेनाग्रंसप्रकर्षतु १६
सद्रोणभीष्मावायातौसहेदितिमतिर्मम ॥ सहिदिव्यास्त्रविद्राजासखाचांगिरसोनृपः १७ माद्रीसुताभ्यामुक्तेतुस्वमतेकुरुनन्दनः ॥ वासविर्वासवसमःसव्यसा
च्यब्रवीद्वचः १८ योऽयंतपःप्रभावेनऋषिसंतोषणेनच ॥ दिव्यःपुरुषउत्पन्नोज्वालावर्णोमहाभुजः १९ धनुष्मान्कवचीखड्गीरथमारुह्यदंशितः ॥ दिव्यै
र्हयवरैर्युक्तमग्निकुंडात्समुत्थितः २० गर्जन्निवमहामेघोरथघोषेणवीर्यवान् ॥ सिंहसंहननोवीरःसिंहतुल्यपराक्रमः २१ सिंहोरस्कःसिंहभुजःसिंहवक्षामहाबलः ॥ सिं
हप्रगर्जनोवीरःसिंहस्कंधोमहाद्युतिः २२ सुभ्रूःसुदंष्ट्रःसुहनुःसुबाहुःसुमुखोऽकृशः ॥ सुजत्रुःसुविशालाक्षःसुपादःसुप्रतिष्ठितः २३ अभेद्यःसर्वशस्त्राणांप्रभिन्नइ
ववारणः ॥ जज्ञेद्रोणविनाशायसत्यवादीजितेंद्रियः २४ धृष्टद्युम्नमहंमन्येसहेद्भीष्मस्यसायकान् ॥ वज्राशनिसमस्पर्शान्दीप्तास्यानुरगानिव २५ यमदूतस
मान्वेगेनिपातेपावकोपमान् ॥ रामेणाजौविषहितान्वज्रनिष्पेषदारुणान् २६ पुरुषंतंनपश्यामियःसहेतमहाव्रतम् ॥ धृष्टद्युम्नमृतेराजन्नितिमेधीयतेमतिः २७
क्षिप्रहस्तश्चित्रयोधीमतःसेनापतिर्मम ॥ अभेद्यकवचःश्रीमान्मातंगइवयूथपः २८ ॥ भीमसेनउवाच ॥ वधार्थंयःसमुत्पन्नःशिखंडीद्रुपदात्मजः ॥ वदंतिसि
द्धाराजेंद्रऋषयश्चसमागताः २९ यस्यसंग्राममध्येतुदिव्यमस्त्रंप्रकुर्वतः ॥ रूपंद्रक्ष्यंतिपुरुषारामस्येवमहात्मनः ३० नतंयुद्धेप्रपश्यामियोभिंद्यात्तुशिखंडिनम्
शस्त्रेणसमरेराजन्सन्नद्धंस्यंदनेस्थितम् ३१ द्वैरथेसमरेनान्योभीष्मंहन्यान्महाव्रतम् ॥ शिखंडिनमृतेवीरंसमेसेनापतिर्मतः ३२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ सर्व
स्यजगतस्तातसारासारंबलाबलम् ॥ सर्वंजानातिधर्मात्मामतमेषांचकेशवः ३३ यमाहकृष्णोदाशार्हःसोऽस्तुसेनापतिर्मम ॥ कृतास्त्रोऽप्यकृतास्त्रोवावृद्धोवा
यदिवायुवा ३४ एषनोविजयेमूलमेषतातविपर्यये ॥ अत्रप्राणाश्चराज्यंचभावाभावौसुखासुखे ३५ एषधाताविधाताचसिद्धिरत्रप्रतिष्ठिता ॥ यमाहकृष्णो
दाशार्हःसोऽस्तुनोवाहिनीपतिः ३६ ब्रवीतुवदतांश्रेष्ठोनिशासमभिवर्तते ॥ ततःसेनापतिंकृत्वाकृष्णस्यवशवर्तिनः ३७ रात्रेःशेषेव्यतिक्रांतेप्रयास्यामोरणा
जिरम् ॥ अधिवासितशस्त्राश्चकृतकौतुकमंगलाः ३८

३३ । ३४ । ३५ । ३६ ३७ शस्त्राणामधिवासनंगंधाद्यैःपूजनं कौतुकंरक्षाबंधनं मंगलंस्वस्तिवाचनम् ३८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

धनंजयमवेक्ष्येत्यनेनार्जुनाभिमतोधृष्टद्युम्नःसेनापतिरितिस्वाशयंप्रदर्श्येत्यर्थः ३९ ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ अस्माकंबलंकर्तृ धार्तराष्ट्रबलंकर्म ४८ । ४९ योगोयुद्धायसज्जीभवनं ' द्रव्योपायसन्नहनेष्वपियोगः ' इतिविश्वः ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ शकटाअनांसि आपणोपर्णिग्वीथ्युपलक्षितंविक्रेयद्रव्यं वेशोवेश्याजनाश्रयःपटगृहाणि । यानयुग्यं

।। वैशंपायनउवाच ।। तस्यतद्वचनंश्रुत्वाधर्मराजस्यधीमतः ।। अब्रवीत्पुंडरीकाक्षोधनंजयमवेक्ष्यह ३९ ममाप्येतेमहाराजभवद्भिर्यउदाहृताः ।। नेतारस्तवसेनायामताविक्रांतयोधिनः ४० सर्वएवसमर्थाहितवशत्रुंप्रबाधितुं ।। इंद्रस्यापिभयंह्येतेजनयेयुर्महाहवे ४१ किंपुनर्धार्तराष्ट्राणांलुब्धानांपापचेतसाम् ।। मयापिहिमहाबाहोत्वत्प्रियार्थंमहाहवे ४२ कृतोयत्नोमहांस्तत्रशमःस्यादितिभारत ।। धर्मस्यगतमानृण्यंनस्मवाच्याविवक्षताम् ४३ कृतास्त्रंमन्यतेबालआत्मानमविचक्षणः ।। धार्तराष्ट्रोबलस्थंचपश्यत्यात्मानमातुरः ४४ युज्यतांवाहिनीसाधुवधसाध्याहिमेमताः ।। नधार्तराष्ट्राःशक्ष्यंतिस्थातुंदृष्ट्वाधनंजयम् ४५ भीमसेनंचसंक्रुद्धंयमौचापियमोपमौ ।। युयुधानद्वितीयंचधृष्टद्युम्नममर्षणम् ४६ अभिमन्युंद्रौपदेयान्विराटद्रुपदावपि ।। अक्षौहिणीपतींश्चान्यान्नरेन्द्रान्भीमविक्रमान् ४७ सारवद्बलमस्माकंदुष्प्रधर्षंदुरासदम् ।। धार्तराष्ट्रबलंसंख्येहनिष्यतिनसंशयः ४८धृष्टद्युम्नमहंमन्येसेनापतिमरिंदम ।। वैशंपायनउवाच ।। एवमुक्तेतुकृष्णेनसंप्राहृष्यन्नरोत्तमाः ४९ तेषांप्रहृष्टमनसांनादःसमभवन्महान् ।। योगइत्यथसैन्यानांत्वरतांसंप्रधावताम् ५० हयवारणशब्दाश्चनेमिघोषाश्चसर्वतः ।। शंखदुंदुभिघोषाश्चतुमुलाःसर्वतोऽभवन् ५१ तदुग्रंसागरनिभंक्षुब्धंबलसमागमम् ।। रथपत्तिगजोदग्रंमहोर्मिभिरिवाकुलम् ५२ धावतामाह्वयानानांतनुत्राणिचबध्नताम् ।। प्रयास्यतांपांडवानांससैन्यानांसमंततः ५३ गंगेवपूर्णादुर्धर्षासमदृश्यतवाहिनी ।। अग्रानीकेभीमसेनोमाद्रीपुत्रौचदंशितौ ५४ सौभद्रोद्रौपदेयाश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ।। प्रभद्रकाश्चपंचालाभीमसेनमुखाययुः ५५ ततःशब्दःसमभवत्समुद्रस्येवपर्वणि ।। हृष्टानांसंप्रयातानांघोषोदिवमिवास्पृशत् ५६ प्रहृष्टादंशितायोधाःपरानीकविदारणाः ।। तेषांमध्येययौराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ५७ शकटापणवेशाश्चयानयुग्यंचसर्वशः ।। कोशंयंत्रायुधंचैवयेचवैद्याश्चिकित्सकाः ५८ फल्गुयच्चबलंकिंचिद्यच्चापिकृशदुर्बलम् ।। तत्संगृह्यययौराजायेचापिपरिचारकाः ५९ उपप्लव्येतुपांचालीद्रौपदीसत्यवादिनी ।। सहस्त्रीभिर्निवव्रतेदासीदाससमावृता ६० कृत्वामूलप्रतीकारंगुल्मैःस्थावरजंगमैः ।। स्कंधावारेणमहताप्रययुःपांडुनंदनाः ६१ ददतोगांहिरण्यंचब्राह्मणैरभिसंवृताः ।। स्तूयमानाययूराजन्रथैर्मणिविभूषितैः ६२ केकयाधृष्टकेतुश्चपुत्रःकाश्यस्यचाभिभुः ।। श्रेणिमान्वसुदानश्चशिखंडीचापराजितः ६३ हृष्टास्तुष्टाःकवचिनःसशस्त्राःसमलंकृताः ।। राजानमन्वयुःसर्वेपरिवार्ययुधिष्ठिरम् ६४ जघनार्धेविराटश्चयाज्ञसेनिश्चसोमकिः ।। सुधर्माकुंतिभोजश्चधृष्टद्युम्नस्यचात्मजाः ६५

यानेपुयुग्यंयुगमर्हतीतिरथादि । शकटमुपस्करादिभारवहंयुग्यं । इदंतुकेवलंप्रयाणार्हंयुग्यं । युग्यंचपत्रेइतिनिपातनात् । कोशंधनचयं यंत्रायुधंगोलकप्रक्षेपणं नालइत्युच्यतेलोके चिकित्सकाःशस्त्रवैद्याः ५८ । ५९ । ६० मूलप्रतीकारंधनदाररक्षां गुल्मैःस्थावरैःप्राकाररूपैः जंगमैःपरितःस्थानेस्थानेशूरसंघैः स्कंधावारेणसैन्येन ६१ गांभूमिं धेनुंवा ६२ । ६३ । ६४ जघनार्धेपश्चिमार्धे ६५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६६ । ६७ । ६८ । ६९ समहृष्यंतरोमांचितानि ७० । ७१ ॥ इतिश्रीमहाभारते उद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ततइति १ । २ मधुरेमनोहरे ३ । ४

रथायुतानिचत्वारिहयाःपंचगुणास्तथा ॥ पत्तिसैन्यंदशगुणंगजानामयुतानिषट् ६६ अनाधृष्टिश्चेकितानोधृष्टकेतुश्चसात्यकिः ॥ परिवार्ययुयुःसर्वेवासुदेवधनंजयौ ६७ आसाद्यतुकुरुक्षेत्रंव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥ पांडवाःसमदृश्यंतनर्दंतोवृषभाइव ६८ तेऽवगाह्यकुरुक्षेत्रंशंखान्दध्मुररिंदमाः ॥ तथैवदध्मतुःशंखंवासुदेवधनंजयौ ६९ पांचजन्यस्यनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ निशम्यसर्वसैन्यानिसमहृष्यंतसर्वशः ७० शंखदुंदुभिसंहृष्टःसिंहनादस्तरस्विनाम् ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचसागरांश्चान्वनादयत् ७१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिकुरुक्षेत्रप्रवेशेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ॥ ॥

वैशंपायनउवाच ॥ ततोदेशेसमेस्निग्धेप्रभूतयवसेंधने ॥ निवेशयामासतदासेनांराजायुधिष्ठिरः १ परिहृत्यश्मशानानिदेवतायतनानिच ॥ आश्रमांश्चमहर्षीणांतीर्थान्यायतनानिच २ मधुरानूषरेदेशेशुचौपुण्येमहामतिः ॥ निवेशंकारयामासकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ३ ततश्चपुनरुत्थायसुखीविश्रांतवाहनः ॥ प्रययौपृथिवीपालैर्वृतःशतसहस्रशः ४ विद्राव्यशतशोगुल्मान्धार्तराष्ट्रस्यसैनिकान् ॥ पर्यक्रामत्समंताच्चपार्थेनसहकेशवः ५ शिबिरंमापयामासधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ सात्यकिश्चरथोदारोयुयुधानश्चवीर्यवान् ६ आसाद्यसरितंपुण्यांकुरुक्षेत्रेहिरण्वतीम् ॥ सूपतीर्थांशुचिजलांशर्करापंकवर्जिताम् ७ खानयामासपरिखांकेशवस्तत्रभारत ॥ गुप्त्यर्थमपिचादिश्यबलंतत्रन्यवेशयत् ८ विधिर्यःशिबिरस्यासीत्पांडवानांमहात्मनाम् ॥ तद्विधानिनरेन्द्राणांकारयामासकेशवः ९ प्रभूततरकाष्ठानिदुराधर्षतराणिच ॥ भक्ष्यभोज्यान्नपानानिशतशोऽथसहस्रशः १० शिबिराणिमहार्हाणिराज्ञांतत्रपृथक्पृथक् ॥ विमानानीवराजेन्द्रनिविष्टानिमहीतले ११ तत्रासन्शिल्पिनःप्राज्ञाःशतशोदत्तवेतनाः ॥ सर्वोपकरणैर्युक्तावैद्याःशास्त्रविशारदाः १२ ज्याधनुर्वर्मशस्त्राणांतथैवमधुसर्पिषोः ॥ ससर्जरसपांसूनांराशयःपर्वतोपमाः १३ बहूदकंसुयवसंतुषांगारसमन्वितम् ॥ शिबिरेशिबिरेराजासंचकारयुधिष्ठिरः १४ महायंत्राणिनाराचास्तोमराणिपरश्वधाः ॥ धनूंषिकवचादीनिऋष्टयस्तूणसंयुताः १५ गजाःकंटकसन्नाहालोहवर्मोत्तरच्छदाः ॥ दृश्यंतेतत्रगिर्याभाःसहस्रशतयोधिनः १६ निविष्टान्पांडवांस्तत्रज्ञात्वामित्राणिभारत ॥ अभिसस्रुर्यथादेशंसबलाःसहवाहनाः १७ चरितब्रह्मचर्यास्तेसोमपाभूरिदक्षिणाः ॥ जयायपांडुपुत्राणांसमाजग्मुर्महीक्षितः १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिशिबिरादिनिर्माणेद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गुल्मान्सैनिकसंघान् ५ । ६ सूपतीर्थांशोभनोपकंठां ७ । ८ तद्विधानिशिबिराणि ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ कंटकसन्नाहाः येषांस्पर्शमात्रादपिगजांतराणांकंटकवेधोभवतितादृशाःसन्नाहाः कवचानि कंटकैःकवचैःसन्नहनंयेषामितिप्राञ्चः १६ अभिसस्रुरभ्याजग्मुः १७ । १८ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

युधिष्ठिरमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०।११।१२ १३ । १४ आसन्नजलाःकोष्ठाःकक्ष्यायेपुतानितथा अच्छेद्यःशत्रुभिरनिर्वार्यआहारआहारणंवस्तूनांमार्गाश्रयेषुतानिअच्छेद्याहारमा

जनमेजयउवाच ॥ युधिष्ठिरंसहानीकमुपायांतंयुयुत्सया ॥ सन्निविष्टंकुरुक्षेत्रेवासुदेवेनपालितम् १ विराटद्रुपदाभ्यांचसपुत्राभ्यांसमन्वितम् ॥ केकयैर्वृष्णिभिश्चैव
पार्थिवैःशतशोवृतम् २ महेंद्रमिवचादित्यैरभिगुप्तंमहारथैः ॥ श्रुत्वादुर्योधनोराजाकिंकार्यंप्रत्यपद्यत ३ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणमहामते ॥ संभ्रमेतुमुलेतस्मि
न्यदासीत्कुरुजांगले ४ व्यथयेयुरिमेदेवान्सेंद्रानपिसमागमे ॥ पांडवावासुदेवश्चविराटद्रुपदौतथा ५ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यःशिखंडीचमहारथः ॥ युधामन्युश्चविक्रांतो
देवैरपिदुरासदः ६ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणतपोधन ॥ कुरूणांपांडवानांचयद्यदासीद्विचेष्टितम् ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रतियातेतुदाशार्हेराजादुर्योधन
स्तदा ॥ कर्णंदुःशासनंचैवशकुनिंचाब्रवीदिदम् ८ अकृतेनैवकार्येणगतःपार्थानधोक्षजः ॥ सएनान्मन्युनाऽऽविष्टोध्रुवंधक्ष्यत्यसंशयम् ९ इष्टोहिवासुदेवस्यपांडवैर्मम
विग्रहः ॥ भीमसेनार्जुनौचैवदाशार्हस्यमतेस्थितौ १० अजातशत्रुरत्यर्थंभीमसेनवशानुगः ॥ निकृतश्चमयापूर्वंसहसर्वैःसहोदरैः ११ विराटद्रुपदौचैवकृतवैरौमया
सह ॥ तौचसेनाप्रणेतारौवासुदेववशानुगौ १२ भविताविग्रहःसोऽयंतुमुलोलोमहर्षणः ॥ तस्मात्सांग्रामिकंसर्वंकारयध्वमतंद्रिताः १३ शिबिराणिकुरुक्षेत्रेक्रियंतां
वसुधाधिपाः ॥ स्वपर्याप्तावकाशानिदुरादेयानिशत्रुभिः १४ आसन्नजलकोष्ठानिशतशोऽथसहस्रशः ॥ अच्छेद्याहारमार्गाणिबंधोच्छ्रयचितानिच १५ विविधायुध
पूर्णानिपताकाध्वजवंतिच ॥ समाश्चतेषांपंथानःक्रियंतांनगराद्बहिः १६ प्रयाणंघुष्यतामद्यश्वोभूतइतिमाचिरम् ॥ तेतथेतिप्रतिज्ञायश्वोभूतेचक्रिरेतथा १७ हृष्टरूपा
महात्मानोनिवासायमहीक्षिताम् ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेतच्छ्रुत्वाराजशासनम् १८ आसनेभ्योमहार्हेभ्यउदतिष्ठन्नमर्षिताः ॥ बाहून्परिघसंकाशान्संस्पृशंतःशनैःशनैः
१९ कांचनांगददीप्तांश्चचंदनागुरुभूषितान् ॥ उष्णीषाणिनियच्छंतःपुंडरीकनिभैःकरैः ॥ अंतरीयोत्तरीयाणिभूषणानिचसर्वशः २० तेरथान्रथिनःश्रेष्ठाहयांश्चहयको
विदाः ॥ सज्जयंतिस्मनागांश्चनागशिक्षास्वनुष्ठिताः २१ अथवर्माणिचित्राणिकांचनानिबहूनिच ॥ विविधानिचशस्त्राणिचक्रुःसर्वाणिसर्वशः २२ पदातयश्चपुरुषाः
शस्त्राणिविविधानिच ॥ उपाजन्हुःशरीरेषुहेमचित्राण्यनेकशः २३ तदुत्सवइवोदग्रंसंप्रहृष्टनरावृतम् ॥ नगरंधार्तराष्ट्रस्यभारतासीत्समाकुलम् २४ जनौघसलिला
वर्तोरथनागाश्वमीनवान् ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषःकोशसंचयरत्नवान् २५ चित्राभरणवर्मोर्मिःशस्त्रनिर्मलफेनवान् ॥ प्रासादमालाद्रिवृतोरथ्यापणमहाह्रदः २६
योधचंद्रोदयोद्भूतःकुरुराजमहार्णवः ॥ व्यदृश्यततदाराजंश्चंद्रोदयइवोदधिः २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिदुर्योधनसैन्यसज्जकरणेत्रिपंचा
शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

र्गाणि १५ । १६ । १७ । १८ । १९ अंतरीयंपरिधानीयं उत्तरीयंप्रावरणवस्त्रं २० । २१ । २२ उपाजन्हुःपरिधानंकृतवंतः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारत
भावदीपे त्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वासुदेवेति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२ युक्तंसम्यक् १३ नकल्याणंअकल्याणं पापंअकल्याणंयत्वदीयेष्वविद्यमानंसर्वंतस्मिन्दुर्योधनेप्रतिष्ठितं १४ परित्यागेन राज्यस्योपेक्षया १५।१६ योगंयुद्धोद्योगम् १७।१८।१९ यदर्थंयन्निवृत्त्यर्थं अनर्थःकुलक्षयः प्रयत्नतोवलात् २० तस्मिन्निति। तस्मिन्ननर्थेनिमित्तेसतियत्नस्तत्परिहारार्थउपायःसाम्नःशत्रुवधरूपोभीम

वैशंपायनउवाच ॥ वासुदेवस्यतद्वाक्यमनुस्मृत्ययुधिष्ठिरः ॥ पुनःपप्रच्छवार्ष्णेयंकथंमंदोऽब्रवीदिदम् १ अस्मिन्नभ्यागतेकालेकिंचनःक्षममच्युत ॥ कथंचवर्तमाना वैस्वधर्मान्नच्यवेमहि २ दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेःसौबलस्यच ॥ वासुदेवमतज्ञोऽसिममसभ्रातृकस्यच ३ विदुरस्यापितद्वाक्यंश्रुतंभीष्मस्यचोभयोः ॥ कुंत्याश्चविपुल प्रज्ञप्रज्ञाकात्स्न्र्येनतेश्रुता ४ सर्वमेतदतिक्रम्यविचार्यचपुनःपुनः ॥ क्षमंयन्नोमहाबाहोतद्ब्रवीह्यविचारयन् ५ श्रुत्वैतद्धर्मराजस्यधर्मार्थसहितंवचः ॥ मेघदुंदुभिनिर्घोषः कृष्णोवाक्यमथाब्रवीत् ६ ॥ ॥ कृष्णउवाच ॥ ॥ उक्तवानस्मियद्वाक्यंधर्मार्थसहितंहितम् ॥ नतुतन्निकृतिप्रज्ञेकौरव्येप्रतितिष्ठति ७ नचभीष्मस्यदुर्मेधाः शृणोतिविदुरस्यवा ॥ ममवाभाषितंकिंचित्सर्वमेवातिवर्तते ८ नैषकामयतेधर्मंनैषकामयतेयशः ॥ जितंसमन्यतेसर्वंदुरात्माकर्णमाश्रितः ९ बंधमाज्ञापयामासमम चापिसुयोधनः ॥ नचतंलब्धवान्कामंदुरात्मापापनिश्चयः १० नचभीष्मोनचद्रोणोयुक्तंतत्राहतुर्वचः ॥ सर्वेतमनुवर्तंतेऋतेविदुरमच्युत ११ शकुनिःसौबलश्चैवकर्णदुः शासनावपि ॥ त्वय्ययुक्तान्यभाषंतमूढामूढममर्षणम् १२ किंचतेनमयोक्तेनयान्यभाषतकौरवः ॥ संक्षेपेणदुरात्माऽसौनयुक्तंत्वयिवर्तते १३ पार्थिवेषुनसर्वेषुयइमे तवसैनिकाः ॥ यत्पापंयन्नकल्याणंसर्वंतस्मिन्प्रतिष्ठितम् १४ नचापिवयमत्यर्थंपरित्यागेनकर्हिचित् ॥ कौरवैःशममिच्छामस्तत्रयुद्धमनंतरम् १५ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वापार्थिवाःसर्वेवासुदेवस्यभाषितम् ॥ अब्रुवंतोमुखंराज्ञःसमुदैक्षंतभारत १६ युधिष्ठिरस्त्वभिप्रायमभिलक्ष्यमहीक्षिताम् ॥ योगमाज्ञापयामासभीमा र्जुनयमैःसह १७ ततःकिलकिलाभूतमनीकंपांडवस्यह ॥ आज्ञापितेतदायोगेसमहृष्यंतसैनिकाः १८ अवध्यानांवधंपश्यन्धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ निःश्वसन्भीमसेनं चविजयंचेदमब्रवीत् १९ यदर्थंवनवासश्चप्राप्तंदुःखंचयन्मया ॥ सोऽयमस्मानुपैत्येवपरोऽनर्थःप्रयत्नतः २० तस्मिन्यत्नःकृतोऽस्माभिःसनोहीनःप्रयत्नतः ॥ अकृते तुप्रयत्नेऽस्मानुपावृत्तःकलिर्महान् २१ कथंह्यवध्यैःसंग्रामःकार्यःसहभविष्यति ॥ कथंहत्वागुरून्वृद्धान्विजयोनोभविष्यति २२ तच्छ्रुत्वाधर्मराजस्यसव्यसाचीपरं तपः ॥ यदुक्तंवासुदेवेनश्रावयामासतद्वचः २३ उक्तवान्देवकीपुत्रःकुंत्याश्चविदुरस्यच ॥ वचनंतत्त्वयाराजन्निखिलेनावधारितम् २४ नचतौवक्ष्यतोऽधर्ममितिमेनै ष्ठिकीमतिः ॥ नापियुक्तंचकौन्तेयनिवर्तितुमयुध्यतः २५ तच्छ्रुत्वावासुदेवोऽपिसव्यसाचिवचस्तदा ॥ स्मयमानोऽब्रवीद्वाक्यंपार्थमेवमितिब्रुवन् २६

स्यद्यूनकालेसंमतः सनोऽस्माकंअस्माभिःक्षमांकुर्वद्भिःप्रयत्नतोबलाद्धीनोव्यर्थःकृतः अकृतेतुअकृतेऽपिप्रयत्नेयुद्धार्थमुद्योगेतथापिअस्मान्कलिरुपावृत्तआगतः २१।२२।२३।२४ तौकुंतीविदुरौ अधर्म मितिच्छेदः अयुद्ध्यतस्तवनिवर्तितुमपिनयुक्तं २५।२६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२७ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेचतुःपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ॥ ॥ व्युष्टायांव्यतीतायाम् १ सारंपुरोगामि मध्यंमध्यमं फल्गुपाश्चात्यम् २ सानुकर्षा इत्यादीनि नानामणिविभूषिताइत्यंतानिचित्रानीकानांविशेषणानि अनुकर्षः युद्धविमर्देयस्यकस्यचिद्रथावयवस्यनष्टस्यप्रतिसमाधानार्थंयद्रथस्याधोदारुबद्धयेतत् । 'अनुकर्षोरथाधःस्थदारुणि' इतिमेदिनी । तूणीरोरथवाह्योबाणकोशः महान्निषंगइतियावत् । वरूथोरथगुप्तिर्व्याघ्रादिचर्ममयी । तोमराःहस्तक्षेप्याःसशल्यादंडाः । उपासंगाःहयगजवाह्यास्तूणाः । निषंगःपत्तिवाह्यःसएव । शक्तिर्लोहदंडः । ऋष्टिर्गुरुतरःकाष्ठदंडः ३ शरासनतोमराः धनुःप्रक्षेप्यास्तोमराःस्थूलबाणाः । पाशाःसमीपागतस्यगलेप्रक्षेपार्थं । परिच्छदाआस्तरणादीनि । परिस्तराइतिपाठेआस्तरणमेव ४ कचग्रहविक्षेपः कचेषुगृहीत्वायेनशत्रुर्विक्षिप्यतेतादृशःकलविंकग्रहतुल्यश्चिक्कणद्रव्यांजिताग्रोदंडविशेषः । करग्रहेतिपाठेअंकुशविशेषः । तैलादयःप्रतप्ताःशत्रूणामुपरिक्षिप्यंते । साशीविषघटाःससर्पाःकुंभाः । सर्जरसोरालद्रव्यमग्न्युद्दीपकम् ५ सघंटानिफलकानिशस्त्राग्राणियेषांतेसघंटफलकाः घंटासहितंचर्मेत्यन्ये । अयांसिखड्गपट्टिशच्छुरिकादीनि गुडजलंतप्तं उपलायंत्रक्षेप्यागोलाः ।

ततस्तेधृतसंकल्पायुद्धायसहसैनिकाः ॥ पांडवेयामहाराजतांरात्रिंसुखमावसन् २७ ॥ इतिश्रीमहाभारते उद्योगपर्वणि सैन्यनिर्याणपर्वणि युधिष्ठिरार्जुनसंवादे चतुःपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ व्युष्टायांवैरजन्यांहिराजादुर्योधनस्ततः ॥ व्यभजत्तान्यनीकानिदशचैकं चभारत १ नरहस्तिरथाश्वानांसारंमध्यंचफल्गुच ॥ सर्वेष्वेतेष्वनीकेषुसंदिदेशनराधिपः २ सानुकर्षाःसतूणीराःसवरूथाःसतोमराः ॥ सोपासंगाःसशक्तीकाःसनिषंगाःसहर्ष्टयः ३ सध्वजाःसपताकाश्चसशरासनतोमराः ॥ रज्जुभिश्चविचित्राभिःसपाशाःसपरिच्छदाः ४ सकचग्रहविक्षेपाःसतैलगुडवालुकाः ॥ साशीविषघटाः सर्वेससर्जरसपांसवः ५ सघंटफलकाःसर्वेसायोगुडजलोपलाः ॥ सशालभिन्दिपालाश्चसमधूच्छिष्टमुद्गराः ६ सकांडदंडकाःसर्वेससीरविषतोमराः ॥ सशूर्पपिटकाःसर्वे सदात्रांकुशतोमराः ७ सकीलकवचाःसर्वेवाशीवृक्षादनान्विताः ॥ व्याघ्रचर्मपरीवाराद्वीपिचर्मावृताश्चते ८ सहर्ष्टयःसशृंगाश्चसप्रासविविधायुधाः ॥ सकुठाराःसकुद्दालाःसतैलक्षौमसर्पिषः ९ रुक्मजालप्रतिच्छन्नानानामणिविभूषिताः ॥ चित्रानीकाःसुवपुषोज्वलिताइवपावकाः १०

शालतेकत्थतेशब्दंकरोतीतिशालः सचासौभिंदिपालोगोफलकः । सशूलेतिगौडपाठः । मधूच्छिष्टंमयनं तदपिद्रवीकृत्यगुडजलवत्प्रक्षेप्यं । मुद्गरःमुशलतुल्योदंडः ६ कांडंबाणफलकंतद्युक्तोदंडःकांडदंडः कंटकदंडइतियावत् दंडकंटकइतिपाठेसएवार्थः । सीरंलांगलं । विषंप्रसिद्धंतेनयुक्तास्तोमराविषतोमराः । शूर्पाणितप्तगुडादिप्रक्षेपार्थानि । पिटकास्तदाश्रयामंजूषाःअस्त्ररोधनार्थावा । दात्रंपरशुप्रभृति । अंकुशतोमराःबदरीकंटकतुल्यलोहकंटकोपेतास्तोमराः । येषामंबःप्रविष्टानांबहिर्निःसरणेअंत्राण्यपिबहिर्निःसरंति ७ कीलकवचवान्द्विपरेणमुष्टियुद्धेजेतुमशक्यः । सकीलककचाइतिपाठेसदंतंकरपत्रं येनतक्षा काष्ठंपाटयति । वाशीकाष्ठप्रच्छन्नंशस्त्रं । वास्येतिवासीतिवापाठेऽपिसएवार्थः । वृक्षादनाःलोहकंटककीलादीन्युपकरणानिव्याघ्रचर्मणाद्वीपीचित्रव्याघ्रस्तच्चर्मणाचपरिवृतारथाएव ८ ऋष्टिःद्रविडेषुप्रसिद्धंहस्तक्षेप्यंवक्रंकाष्ठफलकं शृंगसाहचर्यात् शृंगंगदाघातेननष्टस्यरक्तस्यमोक्षणार्थं विण्मूत्रोत्सर्जनस्थानंवा । प्रासाःभल्लाः । तैलक्षौमानितैलाक्तवस्त्रविशेषायेषांभस्मप्रहारस्थलेदीयते । सर्पिश्चपुरातनंतदर्थमेव ९ चित्राश्चतेअनीकाश्चचित्रानीकाः चित्राणिसैन्यानि । 'अनीकोऽस्त्रीरणेसैन्ये' इतिमेदिनी १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विनिवेशिनायेपुरथेष्वितिशेषः ११ बद्धानिअरिष्टानिअशुभहराणियंत्रोषधादीनियेषुतेबद्धारिष्टाः ' रिष्टंक्षेमाशुभाभावे ' इतिमेदिनी । बद्धकक्षाःबद्धाःकक्षाः स्पर्धापदानितुरगादिशिरसिघंटामालामौक्तिक
गुच्छादीन्यतिशौर्यावद्योतीनिविरुदानियेषु । ' कक्षास्यादंतरीयस्यपश्चादंचलपल्लवे । स्पर्धापदेनादोर्मूले ' इतिमेदिनी । बद्धानिआभरणानिक्षुद्रघंटिकादीनिनिर्यूहाःशिखराणिचयेषु । ' निर्यूहःशिखरेद्वारे '
इतिमेदिनी १२ । १३ चतुर्युजइत्येतद्व्याचष्टे धुर्ययोरिति । धुर्ययोःधूःसन्निहितयोः पार्ष्णिसारथीचक्ररक्षौ १४ । १५ । १६ अंकुशधरौगजनियंतारौ । उत्तमधनुर्धरौदूरस्थान्प्रहर्तुं । असिधरौसमीपस्थान् ।
शक्तिपिनाकधरौमध्यस्थान्पिनाकःत्रिशूलं । ' पिनाकोऽस्त्रीरुद्रचापेपांशुवर्षत्रिशूलयोः ' इतिमेदिनी १७ । १८ सादिभिःअश्वारोहैः १९ संग्राहःबृहद्दुर्गःहेषणपूर्वकमग्रपादाभ्यामुत्प्लवनमितियावत् तद्र
हिताःअसंग्राहाः । 'संग्राहोबृहदुद्रंगे ' इतिविश्वः । यतःसुसंपन्नाःसम्यक्शिक्षिताः । भांडंअश्वाभरणंतेनपरिच्छदःपरिष्कारोयेषांते । ' भांडंभूषाश्वभूषयोः ' इतिविश्वः २० रूपविकाराः रक्तकृष्णहयसुखत्वादयः

तथाकवचिनःशूराःशस्त्रेषुकृतनिश्चयाः ॥ कुलीनाहययोनिज्ञाःसारथ्येविनिवेशिताः ११ बद्धारिष्टाबद्धकक्षाबद्धध्वजपताकिनः ॥ बद्धाभरणनिर्यूहाबद्धचर्मासिप
ट्टिशाः १२ चतुर्युजोरथाःसर्वेसर्वेचोत्तमवाजिनः ॥ सप्रासऋष्टिकाःसर्वेसर्वेशतशरासनाः १३ धुर्ययोर्हययोरेकस्तथान्यौपार्ष्णिसारथी ॥ तौचापिरथिनांश्रेष्ठौ
रथीचहयवित्तथा १४ नगराणीवगुप्तानिदुराधर्षाणिशत्रुभिः ॥ आसन्रथसहस्राणिहेममालीनिसर्वशः १५ यथारथास्तथानागाबद्धकक्षाःस्वलंकृताः ॥ बभूवुः
सप्तपुरुषारत्नवंतइवाद्रयः १६ द्वावंकुशधरौतत्रद्वावुत्तमधनुर्धरौ ॥ द्वौवरासिधरौराजन्नेकःशक्तिपिनाकधृक् १७ गजैर्मत्तैःसमाकीर्णसवर्मायुधकोशकैः ॥ तद्बभूव
बलंराजन्कौरव्यस्यमहात्मनः १८ आमुक्तकवचैर्युक्तैःसपताकैःस्वलंकृतैः ॥ सादिभिश्चोपपन्नास्तुतथाचायुतशोहयाः १९ असंग्राहाःसुसंपन्नाहेमभांडपरि
च्छदाः ॥ अनेकशतसाहस्राःसर्वेसादिवशेस्थिताः २० नानारूपविकाराश्चनानाकवचशस्त्रिणः ॥ पदातिनोनरास्तत्रबभूवुर्हेममालिनः २१ रथस्यासन्
दशगजागजस्यदशवाजिनः ॥ नरादशहयस्यासन्पादरक्षाःसमंततः २२ रथस्यनागाःपंचाशन्नागस्यासन्शतंहयाः ॥ हयस्यपुरुषाःसप्तभिन्नसंधानकारिणः २३
सेनापंचशतंनागारथास्तावंतएवच ॥ दशसेनाचपृतनापृतनादशवाहिनी २४ सेनाचवाहिनीचैवपृतनाध्वजिनीचमूः ॥ अक्षौहिणीतिपर्यायैर्निरुक्ताचवरूथिनी २५

२१ रथस्येति । एकस्यरथस्ययथोक्तविभागेन दशगजाः शतंअश्वाः सहस्रंपदातयश्चपरिवारइत्यर्थः २२ पक्षांतरमाह रथस्येति । एकस्यरथस्यपंचाशद्गजाः पंचसहस्रंअश्वाः पंचत्रिंशतसहस्रंपदातयः परिवारइत्यर्थः
२३ अत्ररथादीनांप्राधान्याप्राधान्याभिप्रायेणपरिवाराल्पत्वबहुत्वेज्ञेये । साधारणीतुसंख्याआदिपर्वण्युक्ता । ' एकोरथोगजस्त्वेकोनराःपंचपदातयः । त्रयश्चतुरगास्तज्ज्ञैःपत्तिरित्यभिधीयते ' इत्यादिना ।
तामेवानुसरति सेनेति । तत्रगजानांरथानांचतुल्यसंख्योक्तिःपूर्वोक्तसंख्योपलक्षणार्था तेनपंचविंशतिशतानिमनुष्याः पंचदशशतंतुरगाइत्यपिज्ञेयं । पृतनायांतुपंचसहस्रंनागास्तावंतोरथाः पंचविंशतिसहस्रंनराः
पंचदशसहस्रंअश्वाः । वाहिन्यांपंचाशतसहस्रंनागास्तावंतोरथाः सार्धलक्षद्वयंनराः सार्द्धलक्षंअश्वाइतिज्ञेयं २४ एवमपिपूर्वोक्ताक्षौहिणीसंख्ययाविसंवादएवेत्याशंक्याह सेनेति । सेनादयःशब्दाःपर्यायाः
नतुसंख्येयानांसंख्याभेदमात्रेणनानार्थाः । एकस्मिन्नपिभीमसेनेदशनागसहस्रबलत्वस्मरणात् । एवंचबलस्यैवेयंएकादशसप्तेतिसंख्यानसंख्येयस्येतिभावः । पांडवानांहीनबलत्वेऽपिअसंख्येयंवासुदेवबलंतत्रस ॥१२३॥
हायीभूतमितिजयोऽभूदितिद्रष्टव्यम् २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२६ । २७ नराणामिति । अयुतशइत्यनेननराणा मंतोनास्तीतिदर्शितम् २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ ॥ ॥इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचपंचाशदधिक

एवंव्यूढान्यनीकानिकौरवेयेणधीमता ॥ अक्षौहिण्योदशैकाचसंख्याताःसप्तचैवह २६ अक्षौहिण्यस्तुसप्तैवपांडवानामभूद्बलम् ॥ अक्षौहिण्योदशैकाचकौरवा
णामभूद्बलम् २७ नराणांपंचपंचाशदेषापत्तिर्विधीयते ॥ सेनामुखंचतिस्रस्तागुल्मइत्यभिशब्दितम् २८ त्रयोगुल्मागणस्त्वासीद्गणास्त्वयुतशोऽभवन् ॥
दुर्योधनस्यसेनासुयोत्स्यमानाःप्रहारिणः २९ तत्रदुर्योधनोराजाशूरान्बुद्धिमतोनरान् ॥ प्रसमीक्ष्यमहाबाहुश्चक्रेसेनापतींस्तदा ३० पृथगक्षौहिणीनांचप्रणेतॄ
न्नरसत्तमान् ॥ विधिवत्पूर्वमानीयपार्थिवानभ्यभाषत ३१ कृपंद्रोणंचशल्यंचसैन्धवंचजयद्रथम् ॥ सुदक्षिणंचकांबोजंकृतवर्माणमेवच ३२ द्रोणपुत्रंचकर्णंच
भूरिश्रवसमेवच ॥ शकुनिंसौबलंचैवबाह्लीकंचमहाबलम् ३३ दिवसेदिवसेतेषांप्रतिवेलंचभारत ॥ चक्रेसविविधाःपूजाःप्रत्यक्षंचपुनःपुनः ३४ तथाविनि
यताःसर्वेयेचतेषांपदानुगाः ॥ बभूवुःसैनिकाराज्ञांप्रियंराज्ञश्चिकीर्षवः ३५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिदुर्योधनसैन्य
विभागे पंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःशांतनवंभीष्मं
प्रांजलिर्धृतराष्ट्रजः ॥ सहसर्वैर्महीपालैरिदंवचनमब्रवीत् १ ऋतेसेनाप्रणेतारंपृतनासुमहत्यपि ॥ दीर्यतेयुद्धमासाद्यपिपीलिकपुटंयथा २ नहिजातु
द्वयोर्बुद्धिःसमाभवतिकर्हिचित् ॥ शौर्यंचबलनेतॄणांस्पर्धतेचपरस्परम् ३ श्रूयतेचमहाप्राज्ञहैहयानमितौजसः ॥ अभ्ययुर्ब्राह्मणाःसर्वेसमुच्छ्रितकुशध्व
जाः ४ तानभ्ययुस्तदावैश्याःशूद्राश्चैवपितामह ॥ एकतस्तुत्रयोवर्णाएकतःक्षत्रियर्षभाः ५ ततोयुद्धेष्वभज्यंतत्रयोवर्णाःपुनःपुनः ॥ क्षत्रियाश्चज
यंत्येवबहुलंचैकतोबलम् ६ ततस्तेक्षत्रियानेवपप्रच्छुर्द्विजसत्तमाः ॥ तेभ्यःशशंसुर्धर्मज्ञायाथातथ्यंपितामह ७ वयमेकस्यशृण्वानामहाबुद्धिमतोरणे ॥ भ
वंतस्तुपृथक्सर्वेस्वबुद्धिवशवर्तिनः ८ ततस्तेब्राह्मणाश्चक्रुरेकंसेनापतिंद्विजम् ॥ नयेसुकुशलंशूरमजयन्क्षत्रियांस्ततः ९ एवंयेकुशलंशूरंहितेप्सितमकल्मषम् ॥
सेनापतिंप्रकुर्वंतितेजयंतिरणेरिपून् १० भवानुशनसातुल्योहितैषीचसदामम ॥ असंहार्यःस्थितोधर्मेसनःसेनापतिर्भव ११ रश्मिवतामिवादित्योवीरुधामिव
चंद्रमाः ॥ कुबेरइवयक्षाणांदेवानामिववासवः १२ पर्वतानांयथामेरुःसुपर्णःपक्षिणांयथा ॥ कुमारइवदेवानांवसूनामिवहव्यवाट् १३ भवताहिवयंगुप्ताःश
क्रेणेवदिवौकसः ॥ अनाधृष्याभविष्यामस्त्रिदशानामपिध्रुवम् १४ प्रयातुनोभवानग्रेदेवानामिवपावकिः ॥ वयंत्वामनुयास्यामःसौरभेयाइवर्षभम् १५

शततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० उशनसाशुक्रेण असंहार्यःपितुर्वरदानात् कालेनापिसंह
र्तुमशक्यः ११ । १२ कुमारः कार्त्तिकेयः १३ । १४ पावकिः कार्त्तिकेयएव १५

Nepal Sanskrit University

 १६ । १७ । १८ विवृतोविस्पष्टोभूत्वेत्यर्थः १९ । २० नमेमयाउत्सादनीयाःनाशयितुंशक्याः सदाप्रसह्य २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २७ । २८

॥१२४॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ एवमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत ॥ यथैवहिभवंतोमेतथैवममपांडवाः १६ अपिचैवमयाश्रेयोवाच्यंतेषांनराधिप ॥ संयोद्धव्यंतवार्थाय अ०
यथामेसमयःकृतः १७ नतुपश्यामियोद्धारमात्मनःसदृशंभुवि ॥ ऋतेतस्मान्नरव्याघ्रात्कुंतीपुत्राद्धनंजयात् १८ सहिवेदमहाबुद्धिर्दिव्यान्यस्त्राण्यने १५७
कशः ॥ नतुमांविवृतोयुद्धेजातुयुध्येतपांडवः १९ अहंचैवक्षणेनैवनिर्मनुष्यमिदंजगत् ॥ कुर्यांशस्त्रबलेनैवससुरासुरराक्षसम् २० नत्वेवोत्सादनीयामेपांडोः
पुत्राजनाधिप ॥ तस्माद्योधान्हनिष्यामिप्रयोगेणायुतंसदा २१ एवमेषांकरिष्यामिनिधनंकुरुनंदन ॥ नचेत्तेमांहनिष्यंतिपूर्वमेवसमागमे २२ सेनापति
स्त्वहंराजन्समयेनापरेणते ॥ भविष्यामियथाकामंतन्मेश्रोतुमिहार्हसि २३ कर्णोवायुध्यतांपूर्वमहंवापृथिवीपते ॥ स्पर्धतेहिसदाऽत्यर्थंसूतपुत्रोमयारणे २४
॥ कर्णउवाच ॥ नाहंजीवतिगांगेयेराजन्योत्स्येकथंचन ॥ हतेभीष्मेतुयोत्स्यामिसहगांडीवधन्वना २५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसेनापतिंचक्रेविधिवद्भू
रिदक्षिणम् ॥ धृतराष्ट्रात्मजोभीष्मंसोऽभिषिक्तोव्यरोचत २६ ततोभेरीश्चशंखांश्च[illegible]तशोऽथसहस्रशः ॥ वादयामासुरव्यग्रावादकाराजशासनात् २७ सिंहना
दाश्चविविधावाहनानांचनिःस्वनाः ॥ प्रादुरासन्ननभ्रेचवर्षंरुधिरकर्दमम् २८ नि[illegible]ताःपृथिवीकंपागजबृंहितनिःस्वनाः ॥ आसंश्चसर्वयोधानांपातयंतोमनांस्यु
त २९ वाचश्चाप्यशरीरिण्योदिवश्चोल्काःप्रपेदिरे ॥ शिवाश्चभयवेदिन्योनेदुर्दी[illegible]तराभृशम् ३० सैनापत्येयदाराजागांगेयमभिषिक्तवान् ॥ तदैतान्युग्ररूपा
णिबभूवुःशतशोनृप ३१ ततःसेनापतिंकृत्वाभीष्मंपरबलार्दनम् ॥ वाच[illegible]द्विजश्रेष्ठान्गोभिर्निष्कैश्चभूरिशः ३२ वर्धमानोजयाशीर्भिर्निर्ययौसैनिकैर्वृतः ॥
आपगेयंपुरस्कृत्यभ्रातृभिःसहितस्तदा ३३ स्कंधावारेणमहताकुरुक्षेत्रंजगामह ३४ परिक्रम्यकुरुक्षेत्रंकर्णेनसहकौरवः ॥ शिबिरंमापयामाससमेदेशेजनाधिप ३५
मधुरानूषरेदेशेप्रभूतयवसेन्धने ॥ यथैवहास्तिनपुरंतद्वच्छिबिरमाबभौ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिभीष्मसैनापत्येषट्पंचाशदधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ आपगेयंमहात्मानंभीष्मंशस्त्रभृतांवरम् ॥ पितामहंभारतानांध्वजंसर्वमहीक्षि
ताम् १ बृहस्पतिसमंबुद्ध्याक्षमयापृथिवीसमम् ॥ समुद्रमिवगांभीर्येहिमवंतमिवस्थिरम् २ प्रजापतिमिवौदार्येतेजसाभास्करोपमम् ॥ महेंद्रमिवशत्रूणांध्वं
सनंशरवृष्टिभिः ३ रणयज्ञेप्रवितते सुभीमेलोमहर्षणे ॥ दीक्षितंचिररात्रायश्रुत्वातत्रयुधिष्ठिरः ४

पातयंतःमूर्च्छितानिकुर्वंतः २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६॥ ॥ इति उद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षट्पंचाशदधिकशतत
मोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ आपगेयमिति १ । २ । ३ । ४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ इद्धात्प्रदीप्तात् १४ । १५ महात्ययंअत्यंतंक्षयकरम् १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ रौहिणेयोबलरामः २४ । २५ । २६

किमब्रवीन्महाबाहुःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ भीमसेनार्जुनौवापिकृष्णोवाप्रत्यभाषत ५ ॥ वैशम्पायनउवाच ॥ आपद्धर्मार्थकुशलोमहाबुद्धिर्युधिष्ठिरः ॥ सर्वान्भ्रातॄ
न्समानीयवासुदेवंचशाश्वतम् ६ उवाचवदतांश्रेष्ठःसांत्वपूर्वमिदंवचः ॥ पर्याक्रामतसैन्यानियत्तास्तिष्ठतदंशिताः ७ पितामहेनवोयुद्धंपूर्वमेवभविष्यति ॥ तस्मा
त्सप्तसुसेनासुप्रणेतॄन्ममपश्यत ८ ॥ कृष्णउवाच ॥ यथाऽर्हतिभवान्वक्तुमस्मिन्कालेह्युपस्थिते ॥ तथेदमर्थवद्वाक्यमुक्तंतेभरतर्षभ ९ रोचतेमेमहाबाहोक्रिय
तांयदनंतरम् ॥ नायकास्तवसेनायांक्रियंतामिहसप्तवै १० ॥ वैशम्पायनउवाच ॥ ततोद्रुपदमानाय्यविराटंशिनिपुंगवम् ॥ धृष्टद्युम्नंचपांचाल्यंधृष्टकेतुंचपार्थि
व ११ शिखंडिनंचपांचाल्यंसहदेवंचमागधम् ॥ एतान्सप्तमहाभागान्वीरान्युद्धाभिकांक्षिणः १२ सेनाप्रणेतॄन्विधिवदभ्यषिंचद्युधिष्ठिरः ॥ सर्वसेनापतिंचात्रधृष्ट
द्युम्नंचकारह १३ द्रोणांतहेतोरुत्पन्नोयइद्धाज्जातवेदसः ॥ सर्वेषामेवतेषांतुसमस्तानांमहात्मनाम् १४ सेनापतिपतिंचक्रेगुडाकेशंधनंजयम् ॥ अर्जुनस्यापिनेताचसं
यंताचैववाजिनाम् १५ संकर्षणानुजःश्रीमान्महाबुद्धिर्जनार्दनः ॥ तद्दृष्ट्वोपस्थितंयुद्धंसमासन्नंमहात्ययम् १६ प्राविशद्भवनंराजन्पांडवानांहलायुधः ॥ सहाक्रूर
प्रभृतिभिर्गदसांबोद्धवादिभिः १७ रौक्मिणेयाहुकसुतैश्चारुदेष्णपुरोगमैः ॥ वृष्णिमुख्यैरधिगतैर्व्याघ्रैरिवबलोत्कटैः १८ अभिगुप्तोमहाबाहुर्मरुद्भिरिववासवः ॥
नीलकौशेयवसनःकैलासशिखरोपमः १९ सिंहखेलगतिःश्रीमान्मदरक्तांतलोचनः ॥ तंदृष्ट्वाधर्मराजश्चकेशवश्चमहाद्युतिः २० उदतिष्ठत्ततःपार्थोभीमकर्मावृकोदरः॥
गांडीवधन्वायेचान्येराजानस्तत्रकेचन २१ पूजयांचक्रिरेतेवैसमायांतंहलायुधम् ॥ ततस्तंपांडवोराजाकरेपस्पर्शपाणिना २२ वासुदेवपुरोगास्तंसर्वएवाभ्यवादयन्॥
विराटद्रुपदौवृद्धावभिवाद्यहलायुधः २३ युधिष्ठिरेणसहितउपाविशदरिंदमः ॥ ततस्तेषूपविष्टेषुपार्थिवेषुसमंततः ॥ वासुदेवमभिप्रेक्ष्यरौहिणेयोऽभ्यभाषत २४
भविताऽयंमहारौद्रोदारुणःपुरुषक्षयः ॥ दिष्टमेतद्ध्रुवंमन्येनशक्यमतिवर्तितुम् २५ तस्माद्युद्धात्समुत्तीर्णानपिवःससुहृज्जनान् ॥ अरोगानक्षतैर्देहैर्द्रष्टाऽस्मीतिमतिर्मम
२६ समेतंपार्थिवंक्षत्रंकालपक्वमसंशयम् ॥ विमर्दश्चमहान्भावीमांसशोणितकर्दमः २७ उक्तोमयावासुदेवःपुनःपुनरुपह्वरे ॥ संबंधिषुसमांवृत्तिंवर्तस्वमधुसूद
न २८ पांडवाहियथाऽस्माकंतथादुर्योधनोनृपः ॥ तस्यापिक्रियतांसाह्यंसपर्येतिपुनःपुनः २९ तच्चमेनाकरोद्वाक्यंत्वदर्थेमधुसूदनः ॥ निर्विष्टःसर्वभावेनध
नंजयमवेक्ष्यह ३० ध्रुवोजयःपांडवानामितिमेनिश्चितामतिः ॥ तथाह्यभिनिवेशोऽयंवासुदेवस्यभारत ३१ नचाहमुत्सहेकृष्णमृतेलोकमुदीक्षितुम् ॥ ततोऽहमनु
वर्तामिकेशवस्यचिकीर्षितम् ३२

२७ उपह्वरेएकांते २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

Nepal Sanskrit University, Digitization by eGangotri

 ३२ । ३४ । ३५ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ एतस्मिन्निति । साक्षात्पुत्रइतिसंबंधः १ आकृतीनांसंकल्पानां सत्यसंकल्पइत्यर्थः

 उभौशिष्यौहिमेवीरौगदायुद्धविशारदौ ॥ तुल्यस्नेहोऽस्म्यतोभीमेतथादुर्योधनेनृपे ३३ तस्माद्यास्यामितीर्थानिसरस्वत्यानिषेवितुम् ॥ नहिशक्ष्यामिकौरव्या
न्नश्यमानानुपेक्षितुम् ३४ एवमुक्त्वामहाबाहुरनुज्ञातश्चपांडवैः ॥ तीर्थयात्रांययौरामोनिवर्त्यमधुसूदनम् ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणि
बलरामतीर्थयात्रागमनेसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुभीष्मकस्यमहात्मनः ॥ हिरण्यरोम्णो
नृपतेःसाक्षादिंद्रसखस्यवै १ आकृतीनामधिपतिर्भोजस्यातियशस्विनः ॥ दाक्षिणात्यपतेःपुत्रोदिक्षुरुक्मीतिविश्रुतः २ यःकिंपुरुषसिंहस्यगंधमादनवासिनः ॥
कृत्स्नंशिष्योधनुर्वेदंचतुष्पादमवाप्तवान् ३ योमाहेन्द्रंधनुर्लेभेतुल्यंगांडीवतेजसा ॥ शार्ङ्गेणचमहाबाहुःसम्मितंदिव्यलक्षणम् ४ त्रीण्येवैतानिदिव्यानिधनूंषिदिवि
चारिणाम् ॥ वारुणंगांडिवंतत्रमाहेंद्रंविजयंधनुः ॥ शार्ङ्गंतुवैष्णवंप्राहुर्दिव्यंतेजोमयंधनुः ५ धारयामासतत्कृष्णःपरसेनाभयावहम् ॥ गांडीवंपावकाल्लेभेखांडवेपाकशास
निः ६ द्रुमाद्रुक्मीमहातेजाविजयंप्रत्यपद्यत ॥ संछिद्यमौरवान्पाशान्निहत्यमुरुमोजसा ७ निर्जित्यनरकंभौममाहृत्यमणिकुंडले ॥ षोडशस्त्रीसहस्राणिरत्नानिविविधानि
च ८ प्रतिपेदेहृषीकेशःशार्ङ्गंचधनुरुत्तमम् ॥ रुक्मीतुविजयंलब्ध्वाधनुर्मेघनिभस्वनम् ९ विभीषयन्निवजगत्पांडवानभ्यवर्तत ॥ नामृष्यतपुरायोऽसौस्वबाहुबलगर्वितः
१० रुक्मिण्याहरणंवीरोवासुदेवेनधीमता ॥ कृत्वाप्रतिज्ञांनाहत्वानिवर्तिष्येजनार्दनम् ११ ततोऽन्वधावद्वार्ष्णेयंसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ सेनयाचतुरंगिण्यामहत्यादूर
पातया १२ विचित्रायुधवर्मिण्यागंगयेवप्रवृद्धया ॥ ससमासाद्यवार्ष्णेयंयोगानामीश्वरंप्रभुम् १३ व्यंसितोव्रीडितोराजन्नाजगामसकुंडिनम् ॥ यत्रैवकृष्णेनरणेनिर्जितः
परवीरहा १४ तत्रभोजकटंनामकृतंनगरमुत्तमम् ॥ सैन्येनमहतातेनप्रभूतगजवाजिना १५ पुरंतद्भुविविख्यातंनाम्नाभोजकटंनृप ॥ सभोजराजःसैन्येनमहता
परिवारितः १६ अक्षौहिण्यामहावीर्यःपांडवान्क्षिप्रमागमत् ॥ ततःसकवचीधन्वीतलीखड्गीशरासनी १७ ध्वजेनादित्यवर्णेनप्रविवेशमहाचमूम् ॥ विदितःपांडवे
यानांवासुदेवप्रियेप्सया १८ युधिष्ठिरस्तुतंराजाप्रत्युद्गम्याभ्यपूजयत् ॥ सपूजितःपांडुपुत्रैर्यथान्यायंसुसंस्तुतः १९ प्रतिगृह्यतुतान्सर्वान्विश्रांतःसहसैनिकः ॥ उवाच
मध्येवीराणांकुंतीपुत्रंधनंजयम् २० सहायोऽस्मिस्थितोयुद्धेयदिभीतोऽसिपांडव ॥ करिष्यामिरणेसाह्यमसह्यंतवशत्रुभिः २१ नहिमेविक्रमेतुल्यःपुमानस्तीहकश्चन ॥
हनिष्यामिरणेभागंयन्मेदास्यसिपांडव २२ अपिद्रोणकृपौवीरौभीष्मकर्णावथोपुनः ॥ अथवासर्वएवैतेतिष्ठंतुवसुधाधिपाः २३ निहत्यसमरेशत्रूंस्तवदास्यामि
मेदिनीम् ॥ इत्युक्तोधर्मराजस्यकेशवस्यचसन्निधौ २४ शृण्वतांपार्थिवेन्द्राणामन्येषांचैवसर्वशः ॥ वासुदेवमभिप्रेक्ष्यधर्मराजंचपांडवम् २५

२ । ३ । ४ । ५ । ६ मौरवान्आन्त्रतंतिमयान् यैरिदानींशार्ङ्गेधनुषिज्याक्रियते ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२६ द्रोणंअयंममगुरुरितिव्यपदिशन्कथयन् २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ उपजीव्यआराध्य रणेयुद्धनिमित्तं ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे अष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ तथेति १ । २ । ३ क्षयस्यैवउद्योयेभ्यस्तान्क्षयोदयान् ४ निकृतिप्रज्ञंकपटविषयैवप्रज्ञानधर्मविषयायस्यतं ५ । ६

उवाचधीमान्कौन्तेयःप्रहस्यसखिपूर्वकम् ॥ कौरवाणांकुलेजातःपांडोःपुत्रोविशेषतः २६ द्रोणंव्यपदिशन्शिष्योवासुदेवसहायवान् ॥ भीतोऽस्मीतिकथंब्रूयांद धानोगांडिवंधनुः २७ युध्यमानस्यमेवीरगंधर्वैःसुमहाबलैः ॥ सहायोघोषयात्रायांकस्तदासीत्सखामम २८ तथाप्रतिभयेतस्मिन्देवदानवसंकुले ॥ खांडवेयु ध्यमानस्यकःसहायस्तदाभवत् २९ निवातकवचैर्युद्धेकालकेयैश्चदानवैः ॥ तत्रमेयुद्धयमानस्यकःसहायस्तदाभवत् ३० तथाविराटनगरेकुरुभिःसहसंगरे ॥ युध्यतोबहुभिस्तत्रकःसहायोऽभवन्मम ३१ उपजीव्यरणेरुद्रंशक्रंवैश्रवणंयमम् ॥ वरुणंपावकंचैवकृपंद्रोणंचमाधवम् ३२ धारयन्गांडिवंदिव्यंधनुस्तेजोमयंदृ ढम् ॥ अक्षय्यशरसंयुक्तोदिव्यास्त्रपरिबृंहितः ३३ कथमस्मद्विधोब्रूयाद्भीतोऽस्मीतियशोहरम् ॥ वचनंनरशार्दूलवज्रायुधमपिस्वयम् ३४ नास्मिभीतोम हाबाहोसहायार्थश्चनास्तिमे ॥ यथाकामंयथायोगंगच्छवाऽन्यत्रतिष्ठवा ३५ विनिवर्त्यततोरुक्मीसेनांसागरसंनिभाम् ॥ दुर्योधनमुपागच्छत्तथैवभरतर्षभ ३६ तथैवचाभिगम्यैनमुवाचवसुधाधिपः ॥ प्रत्याख्यातश्चतेनापिसतदाशूरमानिना ३७ द्वावेवतुमहाराजतस्माद्युद्धादपेयतुः ॥ रौहिणेयश्चवार्ष्णेयोरुक्मीचवसु धाधिपः ३८ गतेरामेतीर्थयात्रांभीष्मकस्यसुतेतथा ॥ उपाविशन्पांडवेयामंत्रायपुनरेवच ३९ समितिर्धर्मराजस्यसापार्थैर्वसमाकुला ॥ शुशुभेतारकैश्चित्रा द्यौश्चंद्रेणेवभारत ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिरुक्मिप्रत्याख्यानेअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ तथाव्यूढेष्वनीकेषुकुरुक्षेत्रेद्विजर्षभ ॥ किमकुर्वंश्चकुरवःकालेनाभिप्रचोदिताः १ ॥ वैशम्पायनउवाच ॥ तथाव्यूढेष्वनीकेषुयत्तेषुभरतर्षभ ॥ धृतरा ष्ट्रोमहाराजसंजयंवाक्यमब्रवीत् २ एहिसंजयसर्वंमेआचक्ष्वानवशेषतः ॥ सेनानिवेशेयद्वृत्तंकुरुपांडवसेनयोः ३ दिष्टमेवपरंमन्येपौरुषंचाप्यनर्थकम् ॥ यदहंजानमानोऽपियुद्धदोषान्क्षयोदयान् ४ तथापिनिकृतिप्रज्ञंपुत्रंदुर्द्यूतदेविनम् ॥ नशक्नोमिनियंतुंवाकर्तुंवाहितमात्मनः ५ भवत्येवहिमेसूतबुद्धिर्दोषानुदर्शिनी ॥ दुर्यो धनंसमासाद्यपुनःसापरिवर्तते ६ एवंगतेवैयद्भावितद्भविष्यतिसंजय ॥ क्षत्रधर्मःकिलरणेतनुत्यागोहिपूजितः ७ ॥ संजयउवाच ॥ त्वद्युक्तोयमनुप्रश्नोमहाराजय थेच्छसि ॥ नतुदुर्योधनेदोषमिममाधातुमर्हसि ८ शृणुष्वानवशेषेणवदतोममपार्थिव ॥ यआत्मनोदुश्चरितादशुभंप्राप्नुयान्नरः ॥ नसकालंनवादेवानेनसागंतुमर्हति ९ महाराजमनुष्येषुनिंद्यंयःसर्वमाचरेत् ॥ सवध्यःसर्वलोकस्यनिंदितानिसमाचरन् १०

७ । ८ एनसादोषेणदेवान्कालंवागंतुंउपालब्धुंनार्हति । दृष्टेसंभवत्यदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्वाद्दृष्टापराधाभावेदेवस्यकालस्यवाउपालंभःकर्तुमुचितोनतुतस्मिन्सतीत्यर्थः । नसकालंनवादेवंवक्तुमेतदि हार्हतीतिपाठेऽप्ययमेवार्थः ९ । १०

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 निकाराःतिरस्काराः ११ वैशसंवैरं समरेनिमित्ते १२ । १३ । १४ । १५ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेऊनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ ॥ हिरण्वत्यामिति १
गुल्मान्सैन्यान् २ आरक्षस्यरक्षणीयस्यद्रव्यादेःविधिरक्षाविधानं । 'आरक्षंरक्षणीयेस्याद्' इतिविश्वः ३ । ४ । ५ । ६ । ७ कत्थनावाक्यंआत्मप्रशंसनं ८ । ९ संप्रतिज्ञातंदुःशासनरुधिर

 निकारामनुजश्रेष्ठपांडवैस्त्वत्प्रतीक्षया ॥ अनुभूताःसहामात्यैर्निकृतैरधिदेवने ११ हयानांचगजानांचराज्ञांचामिततेजसाम् ॥ वैशसंसमरंवृत्तंयत्तन्मेशृणुसर्वशः १२
स्थिरोभूत्वामहाप्राज्ञसर्वलोकक्षयोदयम् ॥ यथाभूतंमहायुद्धंश्रुत्वानैकमनाभव १३ नह्येवकर्तापुरुषःकर्मणोःशुभपापयोः ॥ अस्वतंत्रोहिपुरुषःकार्यतेदारुयंत्रवत् १४
केचिदीश्वरनिर्दिष्टाःकेचिदेवयदृच्छया ॥ पूर्वकर्मभिरप्यन्येत्रैधमेतत्प्रदृश्यते ॥ तस्मादनर्थमापन्नःस्थिरोभूत्वानिशामय १५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते उद्योग
पर्वणि सैन्यनिर्याणपर्वणि संजयवाक्येऊनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ समाप्तंचसैन्यनिर्याणपर्व ॥ ॥ अथउलूकदूतागमनपर्व ॥ ॥
॥ संजयउवाच ॥ हिरण्वत्यांनिविष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ न्यविशंतमहाराजकौरवेयायथाविधि १ तत्रदुर्योधनोराजानिवेश्यबलमोजसा ॥ संमानयित्वानृपती
न्सर्वस्यगुल्मांस्तथैवच २ आरक्षस्यविधिंकृत्वायोधानांतत्रभारत ॥ कर्णंदुःशासनंचैवशकुनिंचापिसौबलम् ३ आनाय्यनृपतिस्तत्रमंत्रयामासभारत ॥ तत्रदुर्यो
धनोराजाकर्णेनसहभारत ४ संभाषित्वाचकर्णेनभ्रात्रादुःशासनेनच ॥ सौबलेनचराजेन्द्रमंत्रयित्वानरर्षभ ५ आहूयोपह्वरेराजन्नुलूकमिदमब्रवीत् ॥ उलूकगच्छकै
तव्यपांडवान्सहसोमकान् ६ गत्वाममवचोब्रूहिवासुदेवस्यशृण्वतः ॥ इदंतत्समनुप्राप्तंवर्षपूगाभिचिंतितम् ७ पांडवानांकुरूणांचयुद्धंलोकभयंकरम् ॥ यदेतत्कत्थ
नावाक्यंसंजयोमहदब्रवीत् ८ वासुदेवसहायस्यगर्जतःसानुजस्यते ॥ मध्येकुरूणांकौन्तेयतस्यकालोऽयमागतः ९ यथावःसंप्रतिज्ञातंतत्सर्वंक्रियतामिति ॥
ज्येष्ठंतथैवकौन्तेयंब्रूयास्त्वंवचनान्मम १० भ्रातृभिःसहितःसर्वैःसोमकैश्चसकेकयैः ॥ कथंवाधार्मिकोभूत्वात्वमधर्मेमनःकृथाः ११ यइच्छसिजगत्सर्वंनश्यमानंनृशं
सवत् ॥ अभयंसर्वभूतेभ्योदातात्वमितिमेमतिः १२ श्रूयतेहिपुरागीतःश्लोकोऽयंभरतर्षभ ॥ प्रह्लादेनाथभद्रंतेहृतेराज्येतुदैवतैः १३ यस्यधर्मध्वजोनित्यंसुराध्वज
इवोच्छ्रितः ॥ प्रच्छन्नानिचपापानिबैडालंनामतद्व्रतम् १४ अत्रतेवर्तयिष्यामिआख्यानमिदमुत्तमम् ॥ कथितंनारदेनेहपितुर्ममनराधिप १५ मार्जारःकिलदुष्टा
त्मानिश्चेष्टःसर्वकर्मसु ॥ ऊर्ध्वबाहुःस्थितोराजन्गंगातीरेकदाचन १६ सवैकृत्वामनःशुद्धिंप्रत्ययार्थंशरीरिणाम् ॥ करोमिधर्ममित्याहसर्वानेवशरीरिणः १७ त
स्यकालेनमहताविश्रंभंजग्मुरंडजाः ॥ समेत्यचप्रशंसंतिमार्जारंतंविशांपते १८ पूज्यमानस्तुतैःसर्वैःपक्षिभिःपक्षिभोजनः ॥ आत्मकार्यंकृतंमेनेचर्यायाश्चकृतंफ
लम् १९ अथदीर्घस्यकालस्यतंदेशंमूषिकाययुः ॥ दद्दृशुस्तंचतेतत्रधार्मिकंव्रतचारिणम् २०

पानादि १० भ्रातृभिःसहितःकथमधर्मेमनःकृथाइतिसंबंधः ११ दातादास्यसिपारिव्राज्यंकरीष्यसीत्यर्थः १२ । १३ भोसुराइतिदेवान्प्रह्लादःसंबोधयति यस्यप्रतंस्यधर्मध्वजोधर्मचिन्हंदर्भपवित्रपाणि
त्वादि उच्छ्रितःसर्वलोकविदितः १४ । १५ । १६ मनःशुद्धिर्हिंसातोनिवृत्ति १७ विश्रंभंविश्वासं १८ । १९ । २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ बहवश्चतेमित्राणिचेतिबहुमित्राः । बहुमित्राइत्यपिपाठः । वृद्धाश्चबालाश्चतेषांसमाहारोवृद्धबालंतस्य २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५

कार्येणमहतायुक्तंदंभयुक्तेनभारत ॥ तेषांमतिरियंराजन्नासीत्तत्रविनिश्चये २१ बहुमित्रावयंसर्वेतेषांनोमातुलोह्ययम् ॥ रक्षांकरोतुसततंवृद्धबालस्यसर्वशः २२ उपगम्यतुतेसर्वेबिडालमिदमब्रुवन् ॥ भवत्प्रसादादिच्छामश्चर्तुंचैवयथासुखम् २३ भवान्नोगतिरव्यग्राभवान्नःपरमःसुहृत् ॥ तेवयंसहिताःसर्वेभवंतंशरणंगताः २४ भवान्धर्मपरोनित्यंभवान्धर्मेव्यवस्थितः ॥ सनोरक्षमहाप्रज्ञत्रिदशानिववज्रभृत् २५ एवमुक्तस्तुतैःसर्वैर्मूषिकैःसविशांपते ॥ प्रत्युवाचततःसर्वान्मूषिकान्मूषिकांतकृत् २६ द्वयोर्योगंनपश्यामितपसोरक्षणस्यच ॥ अवश्यंतुमयाकार्यंवचनंभवतांहितम् २७ युष्माभिरपिकर्तव्यंवचनंममनित्यशः ॥ तपसाऽस्मिपरिश्रांतोदृढंनियममास्थितः २८ नचापिगमनेशक्तिंकांचित्पश्यामिचिंतयन् ॥ सोस्मिनेयःसदातातानदीकूलमितःपरम् २९ तथेतितंप्रतिज्ञायमूषिकाभरतर्षभ ॥ वृद्धबालमथोसर्वंमार्जारायन्यवेदयन् ३० ततःसपापोदुष्टात्मामूषिकानथभक्षयन् ॥ पीवरश्चसुवर्णश्चदृढबंधश्चजायते ३१ मूषिकाणांगणश्चात्रभृशंसंक्षीयतेऽथसः ॥ मार्जारोवर्धतेचापितेजोबलसमन्वितः ३२ ततस्तेमूषिकाःसर्वेसमेत्यान्योन्यमब्रुवन् ॥ मातुलोवर्धतेनित्यंवयंक्षीयामहेभृशम् ३३ ततःप्राज्ञतमःकश्चिड्डिंडिकोनाममूषिकः ॥ अब्रवीद्वचनंराजन्मूषिकाणांमहागणम् ३४ गच्छतांवोनदीतीरंसहितानांविशेषतः ॥ पृष्ठतोऽहंगमिष्यामिसहैवमातुलेनतु ३५ साधुसाध्वितितेसर्वेपूजयांचक्रिरेतदा ॥ चक्रुश्चैवयथान्यायंडिंडिकस्यवचोऽर्थवत् ३६ अविज्ञानात्ततःसोथडिंडिकंह्युपभुक्तवान् ॥ ततस्तेसहिताःसर्वेमंत्रयामासुरंजसा ३७ तत्रवृद्धतमःकश्चित्कोलिकोनाममूषिकः ॥ अब्रवीद्वचनंराजन्ज्ञातिमध्येयथातथम् ३८ नमातुलोधर्मकामश्छद्ममात्रंकृताशिखा ॥ नमूलफलभक्षस्यविष्ठाभवतिलोमशा ३९ अस्यगात्राणिवर्धंतेगणश्चपरिहीयते ॥ अद्यसप्ताष्टदिवसान्डिंडिकोऽपिनदृश्यते ४० एतच्छ्रुत्वावचःसर्वेमूषिकाविप्रदुद्रुवुः ॥ बिडालोऽपिसदुष्टात्माजगामैवयथागतम् ४१ तथात्वमपिदुष्टात्मन्बैडालंव्रतमास्थितः ॥ चरसिज्ञातिषुसदाबिडालोमूषिकेष्विव ४२ अन्यथाकिलतेवाक्यमन्यथाकर्मदृश्यते ॥ दंभनार्थायलोकस्यवेदाश्चोपशमश्चते ४३ त्यक्त्वाछद्मत्विदंराजन्क्षत्रधर्मंसमाश्रितः ॥ कुरुकार्याणिसर्वाणिधर्मिष्ठोऽसिनरर्षभ ४४ बाहुवीर्येणपृथिवींलब्ध्वाभरतसत्तम ॥ देहिदानंद्विजातिभ्यःपितृभ्यश्चयथोचितम् ४५ क्लिष्टायावर्षपूगांश्चमातुर्मातृहितेस्थितः ॥ प्रमार्जाश्रुरणेजित्वासंमानंपरमावह ४६ पंचग्रामावृतायत्नान्नास्माभिरपवर्जिताः ॥ युध्यामहेकथंसंख्येकोपयेमचपांडवान् ४७

३६ । ३७ । ३८ शिखाशाखाअमित्रस्यापिमित्रभावरूपंपक्षांतरकृतास्वीकृता । 'शिखाशाखाबर्हिचूडेति शाखापक्षांतरेबाहौ ' इतिचमेदिनी ३९ गणश्चमूषिकाणां ४० । ४१ । ४२ । ४३ इदंछद्म अजातशत्रुत्वरूपं धर्मिष्ठोऽसीत्युपहासः ४४ । ४५ प्रमार्जप्रमार्जय ४६ । ४७

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ इंद्रजालंप्रसिद्धं मायाछलं कुहकाकृत्या प्रतिगर्जनाःविपरीतंकोपंवर्द्धंतिप्रापयंतिनतुभयंजनयंतीत्यर्थः । 'गर्जनंनिनदेकोपे' इतिमेदिनी ५५ । ५६ पर्यायतःपर्यायोभयप्रदर्शनादिरूपःप्रकारस्तेनसिद्धिःस्वस्यनतुभवति तथापरोऽपितेनबुद्धिंमानुषींपंथयात्मिकांनप्राप्नोति ५७ यतोमनसैवईश्वरेणैववयंवशीकर्तव्यानत्वाद्दौर्बिभीषिकयेति भावः । पूर्वश्लोकेनत्वित्यत्रनन्वितिपाठेपर्यायतः क्रमतः भावस्तुसएव । 'पर्यायःप्रकारेवसरेक्रमे' इतिमेदिनी ५८ आचचक्षेआख्यातवान् ५९ । ६० । ६१ । ६२ सशृंगकाःशृं

त्वत्कृतेदुष्टभावस्यसंत्यागोविदुरस्यच ॥ जातुपेचग्रहेदाहंस्मरतंपुरुषोभव ४८ यच्चकृष्णमवोचस्त्वमायांतंकुरुसंसदि ॥ अयमस्मिस्थितोराजन्शमायसमरायच ४९
तस्यायमागतःकालःसमरस्यनराधिप ॥ एतदर्थंमयासर्वंकृतमेतद्युधिष्ठिर ५० किंनुयुद्धात्परंलाभंक्षत्रियोबहुमन्यते ॥ किंचत्वंक्षत्रियकुलेजातःसंप्रथितोभुवि ५१
द्रोणादस्त्राणिसंप्राप्यकृपाच्चभरतर्षभ ॥ तुल्ययोनौसमबलेवासुदेवंसमाश्रितः ५२ ब्रूयास्त्वंवासुदेवंचपांडवानांसमीपतः ॥ आत्मार्थंपांडवार्थंचयत्तोमांप्रतियोधय ५३
सभामध्येचयद्रूपंमाययाकृतवानसि ॥ तत्तथैवपुनःकृत्वासार्जुनोमामभिद्रव ५४ इंद्रजालंचमायांवैकुहकावापिभीषणा ॥ आत्तशस्त्रस्यसंग्रामेवहंतिप्रतिगर्जनाः ५५
वयमप्युत्सहेमद्यांखंचगच्छेममायया ॥ रसातलंविशामोऽपिऐन्द्रंवापुरमेवतु ५६ दर्शयेमचरूपाणिस्वशरीरेबहून्यपि ॥ नतुपर्यायतःसिद्धिर्बुद्धिमाप्नोतिमानुषीम् ५७
मनसैवहिभूतानिधातैवकुरुतेवशे ॥ यद्ब्रवीषिचवार्ष्णेयधार्तराष्ट्रानहंरणे ५८ घातयित्वाप्रदास्यामिपार्थेभ्योराज्यमुत्तमम् ॥ आचचक्षेचमेसर्वंसंजयस्तवभाषितम्
५९ मद्वितीयेनपार्थेनवैरंवःसव्यसाचिना ॥ ससत्यसंगरोभूत्वापांडवार्थेपराक्रमी ६० युद्ध्यस्वाद्यरणेयत्तःपश्यामःपुरुषोभव ॥ यस्तुशत्रुमभिज्ञायशुद्धंपौरुषमा
स्थितः ६१ करोतिद्विषतांशोकंसजीवतिसुजीवितम् ॥ अकस्माच्चैवतेकृष्णख्यातंलोकेमहद्यशः ६२ अद्येदानींविजानीमःसंतिषंढाःसशृंगकाः ॥ मद्विधोनाप्यिनृप
तिस्त्वयियुक्तःकथंचन ६३ सन्नाहंसंयुगेकर्तुंकंसभृत्येविशेषतः ॥ तंचतूबरकंबालंबह्वाशिनमविद्यकम् ६४ उलूकमद्वचोब्रूहिअसकृद्भीमसेनकम् ॥ विराटनगरेपार्थ
यस्त्वंसूदोह्यभूःपुरा ६५ बल्लवोनामविख्यातस्तन्ममैवहिपौरुषम् ॥ प्रतिज्ञातंसभामध्येनतन्मिथ्यात्वयापुरा ६६ दुःशासनस्यरुधिरंपीयतांयदिशक्यते ॥ यद्ब्रवी
षिचकौन्तेयधार्तराष्ट्रानहंरणे ६७ निहनिष्यामितरसातस्यकालोऽयमागतः ॥ त्वंहिभोज्येपुरस्कार्योभक्ष्येपेयेचभारत ६८ क्वयुद्धंक्वचभोक्तव्यंयुध्यस्वपुरुषोभव ॥
शयिष्यसेहतोभूमौगदामालिंग्यभारत ६९

गंपुंस्त्वचिह्नंश्मश्रुलत्वलिंगवस्त्वादिकंतत्सहिताःषंढाःनिर्वीर्याःसंतियेपुतवशौर्यंप्रख्यातमितिभावः ६३ तूबरकंतूबरःप्रौढशृंगोऽनड्वान्तत्तुल्यं तूपरइतिपाठेऽपिसएवार्थः अश्मश्रुपुरुषमित्यन्ये । 'तूबरोऽश्मश्रुपुरुषेप्रौढशृंगानडुह्यपि' इतिमेदिनी । तेषांभीमसेनोनिःश्मश्रुकइतिकल्पनाभवति । अश्वोऽजस्तूपरोगोमृगइतिप्राजापत्याइतिश्रुतौ अश्वादिसाहचर्यात्तूपरोऽपिपशुरेव अविद्यकंमूढं ६४
६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७० । ७१ । ७२ नदृष्टेति । भर्तारःराजानः ७३ अर्थपतिभीराजभिः यतः कालात्ततआरभ्येत्यर्थः मूढायूयंमयिगुणवतिस्वामिनिनसंतुष्टास्थ मूढश्चयुधिष्ठिरोभवदादिषुनिर्गुणेष्वपितुष्यतीतिभावः ७४ ततस्मा
द्धेतोर्ममवधार्थंचप्रयुद्धयध्वमितिसंबन्धः ७५ । ७६ पापंकर्मकुरुगुरुवधाख्यं स्वार्थमितिपाठेदुष्करपदादेवायमर्थोज्ञेयः. सम्सुहृत्पार्थमितिपाठेनुक्रियाविशेषणमिदं. सुहृद्भिःपार्थैश्चसहितंयथास्यात्तथायुद्धयस्वेत्यर्थः

तद्वथाचसभामध्येवल्गितंतेवृकोदर ॥ उलूकनकुलंब्रूहिवचनान्ममभारत ७० युद्धयस्वाद्यस्थिरोभूत्वापश्यामस्तवपौरुषम् ॥ युधिष्ठिरानुरागंचद्वेषंच
मयिभारत ॥ कृष्णायाश्चपरिक्लेशंस्मरेदानींयथातथम् ७१ ब्रूयास्त्वंसहदेवंचराजमध्येवचोमम ॥ युद्धयेदानींरणेयत्तःक्लेशान्स्मरचपांडव ७२ विराटद्रुप
दौचोभौब्रूयास्त्वंवचनान्मम ॥ नदृष्टपूर्वाभर्तारोभृत्यैरपिमहागुणैः ७३ तथार्थपतिभिर्भृत्यायतःसृष्टाःप्रजास्ततः ॥ अश्लाघ्योऽयंनरपतिर्युवयोरितिचागतम्
७४ तेयूयंसंहताभूत्वातद्वधार्थममापिच ॥ आत्मार्थंपांडवार्थंचप्रयुद्धयध्वंमयासह ७५ धृष्टद्युम्नंचपांचाल्यंब्रूयास्त्वंवचनान्मम ॥ एषतेसमयःप्राप्तोलब्धव्य
श्चत्वयाऽपिसः ७६ द्रोणमासाद्यसमरेज्ञास्यसेहितमुत्तमम् ॥ युद्धयस्वससुहृत्पापंकुरुकर्मसुदुष्करम् ७७ शिखंडिनमथोब्रूहिउलूकवचनान्मम ॥ स्त्रीतिम
त्वामहाबाहुर्नहनिष्यतिकौरवः ७८ गांगेयोधन्विनांश्रेष्ठोयुद्धयेदानींसुनिर्भय ॥ कुरुकर्मरणेयत्तःपश्यामःपौरुषंतव ७९ एवमुक्त्वाततोराजाप्रहस्योलूकमब्र
वीत् ॥ धनंजयंपुनर्ब्रूहिवासुदेवस्यशृण्वतः ८० अस्मान्वात्वंपराजित्यप्रशाधिपृथिवीमिमाम् ॥ अथवानिर्जितोऽस्माभीरणेवीरशयिष्यसि ८१ राष्ट्रान्नि
र्वासनक्लेशंवनवासंचपांडव ॥ कृष्णायाश्चपरिक्लेशंसंस्मरन्पुरुषोभव ८२ यदर्थंक्षत्रियासूतेसर्वंतदिदमागतम् ॥ बलंवीर्यंचशौर्यंचपरंचाप्यस्त्रलाघवम् ८३
पौरुषंदर्शयन्युद्धेकोपस्यकुरुनिष्कृतिम् ॥ परिक्लिष्टस्यदीनस्यदीर्घकालेषितस्यच ॥ हृदयंकस्यनस्फोटेदैश्वर्याद्भ्रंशितस्यच ८४ कुलेजातस्यशूरस्यपर
वित्तेष्वगृध्यतः ॥ आस्थितंराज्यमाक्रम्यकोपंकस्यनदीपयेत् ८५ यत्तदुक्तंमहद्वाक्यंकर्मणातद्विभाव्यताम् ॥ अकर्मणाकत्थितेनसंतःकुपुरुषंविदुः ८६ अ
मित्राणांवशेस्थानंराज्यंचपुनरुद्धर ॥ द्वावर्थौयुद्धकामस्यतस्मात्तत्कुरुपौरुषम् ८७ पराजितोऽसिद्यूतेनकृष्णाचानायितासभाम् ॥ शक्योमर्षोमनुष्येणकर्तुंपु
रुषमानिना ८८ द्वादशैववतुवर्षाणिवनेधिष्ण्याद्विवासितः ॥ संवत्सरंविराटस्यदास्यमास्थायचोषितः ८९ राष्ट्रान्निर्वासनक्लेशंवनवासंचपांडव ॥ कृष्णायाश्च
परिक्लेशंसंस्मरन्पुरुषोभव ९० अप्रियाणांचवचनंप्रब्रुवत्सुपुनःपुनः ॥ अमर्षंदर्शयस्वत्वममर्षोह्येवपौरुषम् ९१ क्रोधोबलंतथावीर्यंज्ञानयोगोऽस्त्रलाघवम् ॥ इहते
दृश्यतांपार्थयुद्धयस्वपुरुषोभव ९२

अयमेवमूलपाठइतिभाति ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ राज्यमाक्रम्यमाद्दशाइतिशेषः ८५ अकर्मणाअयुद्धेन कत्थितेनस्वप्रशंसामात्रेण ८६ स्थानंस्थितिनत्स्थान
राज्ययोरुद्धरणं पौरुषंपुरुषकर्मकुरु ८७ । ८८ धिष्ण्णात्गृहाव ८९ । ९० अप्रियाणांशत्रूणांवक्तुंयोग्यंवचनं गौर्गौःनसंतिपतयोभद्रेपंढतिलाएतेइत्यादिकंप्रब्रुवत्सुदुःशासनादिषुअमर्षको
पंदर्शय ९१ । ९२

लोहाभिसारःशस्त्राणांनीराजनादिकं तेषुमंत्रेणदेवतावहनादिकंच अकर्दमर्मितियुद्धयोग्यत्वंभूमेरुक्तम् ९३ । ९४ । ९५ । ९६ वेदयोःश्रुतिधनुर्वेदयोः अंतगंपारगम् ९७ । ९८ युगंकालचक्रम् ९९ । १०० आभ्यांद्रोणभीष्माभ्यां अभिध्यातोहंतव्यत्वेननिश्चितः दारुणेनभयानकेनअस्त्रादिना पदाभूमिमितिमर्त्यउक्तः १०१ दर्दुरोमंडूकः १०२ । १०३ नागबलस्यहस्तिसैन्यस्य १०४ । १०५ पर्यायात्युद्धक्र

लोहाभिसारोनिर्वृत्तःकुरुक्षेत्रमकर्दमम् ॥ पुष्टास्तेऽश्वाभृतायोधाःश्वोयुद्धचस्वसकेशवः ९३ असमागम्यभीष्मेणसंयुगेकिंविकत्थसे ॥ आरुरुक्षुर्यथामंदःपर्वतं गंधमादनम् ९४ एवंकत्थसिकौन्तेयअकत्थन्पुरुषोभव ॥ सूतपुत्रंसुदुर्धर्षंशल्यंचबलिनांवरम् ९५ द्रोणंचबलिनांश्रेष्ठंशचीपतिसमंयुधि ॥ अजित्वासंयुगे पार्थराज्यंकथमिहेच्छसि ९६ ब्राह्मेधनुषिचाचार्यंवेदयोरंतगंद्वयोः ॥ युधिधुर्यमविक्षोभ्यमनीकचरमच्युतम् ९७ द्रोणंमहाद्युतिंपार्थजेतुमिच्छसितन्मृषा ॥ नहिशुश्रुमवातेनमेरुमुन्मथितंगिरिम् ९८ अनिलोवाऽवहेन्मेरुंद्यौर्वाऽपिनिपतेन्महीम् ॥ युगंवापरिवर्तेतयद्येवंस्याद्यथाऽऽत्थमाम् ९९ कोह्यस्तिजीविताकांक्षीप्राप्येममरिमर्दनम् ॥ पार्थोवाइतरोवापिकोऽन्यःस्वस्तिगृहान्व्रजेत् १०० कथमाभ्यामभिध्यातःसंस्पृष्टोदारुणेनवा ॥ रणेजीवन्प्रमुच्येतपदाभूमिमुपस्पृशन् १ किंदर्दुरःकूपशयोयथेमांनबुध्यसेराजचमूंसमेताम् ॥ दुराधर्षांदेवचमूप्रकाशांगुप्तांनरेन्द्रैस्त्रिदशैरिवद्याम् २ प्राच्यैःप्रतीच्यैरथदाक्षिणात्यैरुदीच्यकांबोजशकैःखशैश्च ॥ शाल्वैःसमत्स्यैःकुरुमध्यदेश्यैर्म्लेच्छैःपुलिन्दैर्द्रविडांध्रकांच्यैः १०३ नानाजनौघंयुधिसंप्रवृद्धंगांगंयथावेगमपारणीयम् ॥ मांचस्थितंनागबलस्यमध्येयुयुत्ससेमंदकिमल्पबुद्धे १०४ अक्षय्यावषुधीचैवअग्निदत्तंचतेरथम् ॥ जानीमोहिरणेपार्थकेतुंदिव्यंचभारत १०५ अकत्थमानोयुद्धचस्वकत्थसेऽर्जुनकिंबहु ॥ पर्यायात्सिद्धिरेतस्यनैतत्सिध्यतिकत्थनात् १०६ यदीदंकत्थनाल्लोकेसिध्येत्कर्मधनंजय ॥ सर्वेभवेयुःसिद्धार्थाःकत्थनेकोहिदुर्गतः १०७ जानामितेवासुदेवंसहायंजानामितेगांडिवंतालमात्रम् ॥ जानाम्यहंत्वादृशोनास्तियोद्धाजानानस्तेराज्यमेतद्धरामि १०८ नतुपर्यायधर्मेणसिद्धिंप्राप्नोतिमानवः ॥ मनसैवानुकूलानिधातैवकुरुतेवशे १०९ त्रयोदशसमाभुक्तंराज्यंविलपतस्तव ॥ भूयश्चैवप्रशासिष्येत्वांनिहत्यसबांधवम् ११० क्वतदागांडिवंतेऽभूद्यत्त्वंदासपणैर्जितः ॥ क्वतदाभीमसेनस्यबलमासीच्चफाल्गुन १११ सगदाद्भीमसेनाद्वाफाल्गुनाद्वासगांडिवात् ॥ नवैमोक्षस्तदायोऽभूद्विनाकृष्णामनिंदिताम् ११२ सावोदास्येसमापन्नान्मोचयामासपार्षती ॥ अमानुष्यंसमापन्नान्दासकर्मण्यवस्थितान् ११३ अवोचंयत्षंढतिलानहंवस्तथ्यमेवतत् ॥ धृताहिवेणीपार्थेनविराटनगरेतदा ११४

रात् १०६ । १०७ । १०८ पर्यायधर्मेणउपधर्मेणमायादिना । अन्येतुराजपुत्रोऽयंराज्यार्हइतिक्रमधर्मस्तेननर्किंतुशौर्यणैवसिद्धिमाप्नोतीत्यर्थः मनसासंकल्पेनधातैवकुरुतेनतुमनुष्यः १०९ । ११० हेदासवासवइतिपाठेइंद्रपुत्र १११ । ११२ अमानुष्यंनीचमनुष्यत्वं अलवणायवागूरितिवदस्पार्थोऽभनञ् ११३ । ११४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१.१.५ वेणींकृत्वाषंढवेषःकन्यांनर्तितवानसीत्येतस्मात्परं श्रोण्यांवेण्यांचकक्ष्यांचसंयुगेयःपलायते इत्यर्धंदृश्यते तस्यार्थः यःषंढवेषः अस्त्रीअपिस्त्रीवेषभृत् श्रोणिकक्षावेण्युपलक्षितेपुरस्यचमर्दंदंशनस्थानेषु संयुगेस्मरयुद्धेउपस्थितेसतिपलायते स्त्रीत्वस्मिन्संयुगेस्थिरीभवति अयंतुनतोऽप्यधमइतिभावः । कक्षायामित्यपेक्षितेआकारलोपआर्षः १.१.६ । १.१.७ नमायेतिव्याख्यातएवश्लोकः १.१.८ । १.१.९ भीष्मेणसहसंग्रामः गिरौशिरोभेदनादिवत्स्वनाशकरइत्यर्थः १.२० उद्वेलोवृद्धिः १.२.१ । १.२२ ओघःप्रवाहः पुरुमित्रोदुर्योधनभ्राता सएवगाधोगांभीर्यस्यपर्यन्तोयस्मिन् । गाढमितिपाठेतेनगाढंदु

सूदकर्मणिविश्रांतंविराटस्यमहानसे ॥ भीमसेनेनकौन्तेययत्तुतन्ममपौरुषम् ११५ एवमेवसदादंडंक्षत्रियाःक्षत्रियेदधुः ॥ वेणींकृत्वाषंढवेषःकन्यांनर्तितवानसि
१६ नभयाद्वासुदेवस्यनचापितवफाल्गुन ॥ राज्यंप्रतिप्रदास्यामियुद्ध्यस्वसहकेशवः १७ नमायाहींद्रजालंवाकुहकावापिभीषणा ॥ आत्तशस्त्रस्यसंग्रामेवहं
तिप्रतिगर्जनाः १८ वासुदेवसहस्रंवाफाल्गुनानांशतानिवा ॥ आसाद्यमाममोघेषुंद्रविष्यंतिदिशोदश १९ संयुगंगच्छभीष्मेणभिंधिवाशिरसागिरिम् ॥ तरस्व
वामहागाधंबाहुभ्यांपुरुषोदधिम् १२० शारद्वतमहामीनंविविंशतिमहोरगम् ॥ बृहद्बलमहोद्वेलंसौमदत्तितिमिंगिलम् २१ भीष्मवेगमपर्यंतंद्रोणग्राहदुरासदम् ॥
कर्णशल्यझषावर्तंकांबोजवडवामुखम् २२ दुःशासनौघंशलशल्यमत्स्यंसुषेणचित्रायुधनागनक्रम् ॥ जयद्रथाद्रिंपुरुमित्रगाधंदुर्मर्षणोदंशकुनिप्रपातम् २३ शस्त्रौ
घमक्षय्यमभिप्रवृद्धंयदाऽवगाह्यश्रमनष्टचेताः ॥ भविष्यसित्वंहतसर्वबांधवस्तदामनस्तेपरितापमेष्यति २४ तदामनस्तेत्रिदिवादिवाशुचेर्निवर्तितापार्थमहीप्रशा
सनात् ॥ प्रशाम्यराज्यंहिसुदुर्लभंत्वयाबुभूषितःस्वर्गइवातपस्विना १२५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिउलूकदूतागमनपर्वणिदुर्योधनवाक्येषष्टयधिकशत
तमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ संजयउवाच ॥ सेनानिवेशंसंप्राप्तःकैतव्यःपांडवस्यह ॥ समागतःपांडवेयैर्युधिष्ठिरमभाषत १ अभिज्ञोदूतवाक्यानांयथो
क्तंब्रुवतोमम ॥ दुर्योधनसमादेशंश्रुत्वानक्रोद्धुमर्हसि २ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ उलूकनभयंतेऽस्तिब्रूहित्वंविगतज्वरः ॥ यन्मतंधार्तराष्ट्रस्यलुब्धस्यादीर्घदर्शिनः ३
ततोद्युतिमतांमध्येपांडवानांमहात्मनाम् ॥ सृंजयानांचमत्स्यानांकृष्णस्यचयशस्विनः ४ द्रुपदस्यसपुत्रस्यविराटस्यचसन्निधौ ॥ भूमिपानांचसर्वेषांमध्येवाक्यंजगादह
५ ॥ उलूकउवाच ॥ इदंत्वामब्रवीद्राजाधार्तराष्ट्रोमहामनाः ॥ शृण्वतांकुरुवीराणांतन्निबोधयुधिष्ठिर ६ पराजितोऽसिद्यूतेनकृष्णाचानायितासभाम् ॥ शक्योऽम
र्षोमनुष्येणकर्तुंपुरुषमानिना ७ द्वादशैवतुवर्षाणिवनेधिष्ण्याद्विवासितः ॥ संवत्सरंविराटस्यदास्यमास्थायचोषितः ८ अमर्षंराज्यहरणंवनवासंचपांडव ॥ द्रौ
पद्याश्चपरिक्लेशंसंस्मरन्पुरुषोभव ९ अशक्तेनचयच्छप्तंभीमसेनेनपांडव ॥ दुःशासनस्यरुधिरंपीयतांयदिशक्यते १०

ष्प्रवेशं दुर्मर्षणोदं दुर्मर्षणोदकं सोपिदुर्योधनभ्रातैव२३।२४निवर्तितानिवर्तिष्यति प्रशाम्यशांतोभव । प्रशास्येतिपाठे प्रशास्यंचतद्राज्यंचेतिसमासः बुभूषितःप्राप्तुमिष्टः अतपस्विनास्वर्गइवत्वयाराज्यंदुर्लभं लब्धुमशक्यम् १.२५ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १.६० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ सेनेति १ । २ । ३ । ४ । ५ ६ । ७ । ८ । ९ शप्तं शपथःकृतः १.०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

लोहाभिसारोनिर्वृत्तःकुरुक्षेत्रमकर्दमम् ॥ समःपंथाभृतास्तेऽश्वाःश्वोयुध्यस्वसकेशवः ११ असमागम्यभीष्मेणसंयुगेकिंविकत्थसे ॥ आरुरुक्षुर्यथामंदःपर्वतं
गंधमादनम् १२ एवंकत्थसिकौन्तेयअकत्थन्पुरुषोभव ॥ सूतपुत्रंसुदुर्धर्षंशल्यंचबलिनांवरम् १३ द्रोणंचबलिनांश्रेष्ठंशचीपतिसमंयुधि ॥ अजित्वासंयुगेपा
र्थराज्यंकथमिहेच्छसि १४ ब्राह्मेधनुषिचाचार्यंवेदयोरंतगंद्वयोः ॥ युधिधुर्यमविक्षोभ्यमनीकचरमच्युतम् १५ द्रोणंमहाद्युतिंपार्थजेतुमिच्छसितन्मृषा ॥ न
हिशुश्रुमवातेनमेरुमुन्मथितंगिरिम् १६ अनिलोवावहेन्मेरुंद्यौर्वापिनिपतेन्महीम् ॥ युगंवापरिवर्तेतयद्येवंस्याद्यथाऽऽत्थमाम् १७ कोह्यस्तिजीविताकांक्षीप्रा
प्येममरिमर्दनम् ॥ गजोवाजीरथोवापिपुनःस्वस्तिगृहान्व्रजेत् १८ कथमाभ्यामभिध्यातःसंसृष्टोदारुणेनवा ॥ रणेजीवन्विमुच्येतपदाभूमिमुपस्पृशन् १९
किंदर्दुरःकूपशयोयथेमांनबुध्यसेराजचमूंसमेताम् ॥ दुराधर्षांदेवचमूप्रकाशांगुप्तांनरेन्द्रैस्त्रिदशैरिवद्याम् २० प्राच्यैःप्रतीच्यैरथदाक्षिणात्यैरुदीच्यकांबोजशकैःखशै
श्च ॥ शाल्वैःसमत्स्यैःकुरुमुख्यदेश्यैर्म्लेच्छैःपुलिंदैर्द्रविडांध्रकांच्यैः २१ नानाजनौघंयुधिसंप्रवृद्धंगांगंयथावेगमवारणीयम् ॥ मांचस्थितंनागबलस्यमध्येयुयु
त्ससेमंदकिमल्पबुद्धे २२ इत्येवमुक्त्वाराजानंधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ अभ्यावृत्त्यपुनर्जिष्णुमुलूकःप्रत्यभाषत २३ अकत्थमानोयुद्ध्यस्वकत्थसेऽर्जुनकिंबहु ॥
पर्यायात्सिद्धिरेतस्यनैतत्सिद्ध्यतिकत्थनात् २४ यदीदंकत्थनाल्लोकेसिद्ध्येत्कर्मधनंजय ॥ सर्वेभवेयुःसिद्धार्थाःकत्थनेकोहिदुर्गतः २५ जानामितेवासुदेवंसहायं
जानामितेगांडिवंतालमात्रम् ॥ जानाम्येतत्त्वादृशोनास्तियोद्धाजानानस्तेराज्यमेतद्धरामि २६ नतुपर्यायधर्मेणराज्यंप्राप्नोतिमानुषः ॥ मनसैवानुकूलानिवि
धाताकुरुतेवशे २७ त्रयोदशसमाभुक्तंराज्यंविलपतस्तव ॥ भूयश्चैवप्रशासिष्येनिहत्यत्वांसबांधवम् २८ क्वतदागांडिवंतेऽभूद्यत्त्वंदासपणैर्जितः ॥ क्वतदाभी
मसेनस्यबलमासीच्चफाल्गुन २९ सगदाद्भीमसेनाद्वापार्थाद्वाऽपिसगांडिवात् ॥ नवैमोक्षस्तदावोऽभूद्विनाकृष्णामनिंदिताम् ३० सावोदास्येसमापन्नान्मोक्ष
यामासपार्षती ॥ अमानुष्यंसमापन्नान्दासकर्मण्यवस्थितान् ३१ अवोचंयत्षंढतिलानहंवस्तथ्यमेवतत् ॥ धृताहिवेणीपार्थेनविराटनगरेतदा ३२ सूदकर्मणि
चश्रांतंविराटस्यमहानसे ॥ भीमसेनेनकौन्तेययच्चतन्ममपौरुषम् ३३ एवमेतत्सदादंडंक्षत्रियाःक्षत्रियेदधुः ॥ वेणींकृत्वाषंढवेषःकन्यांनर्तितवानसि ३४ नभ
याद्वासुदेवस्यनचापितवफाल्गुन ॥ राज्यंप्रतिप्रदास्यामियुद्ध्यस्वसहकेशवः ३५ नमायाहींद्रजालंवाकुहकावापिभीषणा ॥ आत्तशस्त्रस्यमेयुद्धेवहंतिप्रतिगर्जनाः
३६ वासुदेवसहस्रंवाफाल्गुनानांशतानिवा ॥ आसाद्यमाममोघेषुंद्रविष्यंतिदिशोदश ३७ संयुगंगच्छभीष्मेणभिंधिवाशिरसागिरिम् ॥ तरेमंवामहागाधंबा
हुभ्यांपुरुषोदधिम् ३८ शारद्वतमहामीनंविविंशतिमहोरगम् ॥ बृहद्बलमहोद्वेलंसौमदत्तितिमिंगिलम् ३९

व्याख्यातएवायमध्यायः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५।२६।२७।२८।२९।३० ।३१।३२।३३।३४।३५।३६ । ३७ । ३८ । ३९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४० । ४१ । ४२ । ४३ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे एकषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ॥ उलूकस्त्विति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

भीष्मवेगमपर्यंतंद्रोणग्राहदुरासदम् ॥ कर्णशल्यझषावर्तंकांबोजवडवामुखम् ४० दुःशासनौघंशलशल्यमत्स्यंसुषेणचित्रायुधनागनक्रम् ॥ जयद्रथाद्रिंपुरुमित्रगाधं दुर्मर्षणोदंशकुनिप्रपातम् ४१ शस्त्रौघमक्षय्यमतिप्रवृद्धंयदाऽवगाह्यश्रमनष्टचेताः ॥ भविष्यसित्वंहतसर्वबांधवस्तदामनस्तेपरितापमेष्यति ४२ तदामनस्तेत्रिदिवा दिवाशुचेर्निवर्तितापार्थमहीप्रशासनात् ॥ प्रशाम्यराज्यंहिसुदुर्लभंत्वयाबुभूषितःस्वर्गइवातपस्विना ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिउलुकदूतागमनपर्वणि उलुकवाक्येएकषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ उलूकस्त्वर्जुनंभूयोयथोक्तंवाक्यमब्रवीत् ॥ आशीविषमिवक्रुद्धंतुदन्वाक्यशला कया १ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारुषिताःपांडवाभृशम् ॥ प्रागेवभृशसंक्रुद्धाःकैतव्येनापिधर्षिताः २ आसनेषूदतिष्ठंतबाहूंश्चैवप्रचिक्षिपुः ॥ आशीविषाइवक्रुद्धावीक्षांचक्रुः परस्परम् ३ अवाक्शिराभीमसेनःसमुदैक्षतकेशवम् ॥ नेत्राभ्यांलोहितांताभ्यामाशीविषइवश्वसन् ४ आर्तंवातात्मजंदृष्ट्वाक्रोधेनाभिहतंभृशम् ॥ उत्स्मयन्निव दाशार्हःकैतव्यंप्रत्यभाषत ५ प्रयाहिशीघ्रंकैतव्यब्रूयाश्चैवसुयोधनम् ॥ श्रुतंवाक्यंगृहीतोऽर्थोमतंयत्तेतथास्तुतत् ६ एवमुक्त्वामहाबाहुःकेशवोराजसत्तम ॥ पुनरेवमहाप्राज्ञंयुधिष्ठिरमुदैक्षत ७ सृंजयानांचसर्वेषांकृष्णस्यचयशस्विनः ॥ द्रुपदस्यसपुत्रस्यविराटस्यचसन्निधौ ८ भूमिपानांचसर्वेषांमध्येवाक्यंजगादह ॥ उलूकोऽप्यर्जुनंभूयोयथोक्तंवाक्यमब्रवीत् ९ आशीविषमिवक्रुद्धंतुदन्वाक्यशलाकया ॥ कृष्णादींश्चैवतान्सर्वान्यथोक्तंवाक्यमब्रवीत् १० उलूकस्यतुतद्वाक्यंपापं दारुणमीरितम् ॥ श्रुत्वाविचुक्षुभेपार्थोललाटंचाप्यमार्जयत् ११ तदवस्थंतदादृष्ट्वापार्थंसासमितिर्नृप ॥ नामृष्यंतमहाराजपांडवानांमहारथाः १२ अधिक्षेपेणकृष्ण स्यपार्थस्यचमहात्मनः ॥ श्रुत्वातेपुरुषव्याघ्राःक्रोधाज्जज्वलुरच्युत १३ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचसात्यकिश्चमहारथः ॥ केकयाभ्रातरःपंचराक्षसश्चघटोत्कचः १४ द्रौपदे याभिमन्युश्चधृष्टकेतुश्चपार्थिवः ॥ भीमसेनश्चविक्रांतोयमजौचमहारथौ १५ उत्पेतुरासनात्सर्वेक्रोधसंरक्तलोचनाः ॥ बाहून्प्रगृह्यरुचिरान्रक्तचंदनरूषितान् ॥ अंगदैः पारिहार्यैश्चकेयूरैश्चविभूषितान् १६ दंतान्दंतेषुनिष्पिष्यसृक्किणीपरिलेलिहन् ॥ तेषामाकारभावज्ञःकुंतीपुत्रोवृकोदरः १७ उदतिष्ठत्सवेगेनक्रोधेनप्रज्वलन्निव ॥ उद्वृत्यसहसानेत्रेदंतान्कटकटाय्यच १८ हस्तंहस्तेननिष्पिष्यउलूकंवाक्यमब्रवीत् ॥ अशक्तानामिवास्माकंप्रोत्साहननिमित्तकम् १९ श्रुतंतेवचनंमूर्खयत्त्वांदुर्यो धनोऽब्रवीत् ॥ तन्मेकथयतोमंदशृणुवाक्यंदुरासदम् २०

८ । ९ । १० । ११ समितिःसभा १२ । १३ । १४ द्रौपदेयैःसहितोऽभिमन्युःद्रौपदेयाभिमन्युः १५ पारिहार्यैःपरितोहारायेषांतेपरिहाराःमौक्तिकगुच्छाःमौक्तिकादिजालानितान्येवपारि हार्याणि स्वार्थेष्यञ् १६ । १७ । १८ । १९ । २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ यश्चेति । इहदुःशासनरुधिरपानकालेमामांअभियास्यति २८ आत्मानंआलभेशपामि । अंतरात्मानंईश्वरंवास्पृष्ट्वाऽऽह आलभेइति ईश्वरंशपथंकरोमीत्यर्थः

॥१३०॥ सर्वक्षत्रस्यमध्येतंयद्वक्ष्यसिसुयोधनम् ॥ शृण्वतःसूतपुत्रस्यपितुश्चत्वंदुरात्मनः २१ अस्माभिःप्रीतिकामैस्तुभ्रातुर्ज्येष्ठस्यनित्यशः ॥ मर्षितंतेदुराचारतत्त्वंनबहु
मन्यसे २२ प्रेषितश्चहृषीकेशःशमाकांक्षीकुरून्प्रति ॥ कुलस्यहितकामेनधर्मराजेनधीमता २३ त्वंकालचोदितोनूनंगंतुकामोयमक्षयम् ॥ गच्छस्वाहवमस्माभि
स्तच्चश्वोभविताध्रुवम् २४ मयाऽपिचप्रतिज्ञातोवधःसभ्रातृकस्यते ॥ सतथाभवितापापनात्रकार्याविचारणा २५ वेलामतिक्रमेत्सद्यःसागरोवरुणालयः ॥ पर्वताश्च
विशीर्येयुर्मयोक्तंनमृषाभवेत् २६ सहायस्तेयदियमःकुबेरोरुद्रएववा ॥ यथाप्रतिज्ञंदुर्बुद्धेप्रकरिष्यंतिपांडवाः ॥ दुःशासनस्यरुधिरंपाताचास्मियथेप्सितम् २७ यश्चेह
प्रतिसंरब्धःक्षत्रियोमाऽभियास्यति ॥ अपिभीष्मंपुरस्कृत्यतंनेष्यामियमक्षयम् २८ यच्चैतदुक्तंवचनंमयाक्षत्रस्यसंसदि ॥ यथैतद्भवितासत्यंतथैवात्मानमालभे २९
भीमसेनवचःश्रुत्वासहदेवोऽप्यमर्षणः ॥ क्रोधसंरक्तनयनस्ततोवाक्यमुवाचह ३० शौटीरशूरसदृशमनीकजनसंसदि ॥ शृणुपापवचोमह्यंयद्वाच्योहिपितात्वया ३१
नास्माकंभविताभेदःकदाचित्कुरुभिःसह ॥ धृतराष्ट्रस्यसंबंधोयदिनस्यात्त्वयासह ३२ त्वंतुलोकविनाशायधृतराष्ट्रकुलस्यच ॥ उत्पन्नोवैरपुरुषःस्वकुलघ्नश्चपाप
कृत् ३३ जन्मप्रभृतिचास्माकंपितातेपापपूरुषः ॥ अहितानिनृशंसानिनित्यशःकर्तुमिच्छति ३४ तस्यवैरानुषंगस्यगंताऽस्म्यंतंसुदुर्गमम् ॥ अहमादौनिहत्यत्वां
शकुनेःसंप्रपश्यतः ३५ ततोऽस्मिशकुनिंहंतामिषतांसर्वधन्विनाम् ॥ भीमस्यवचनंश्रुत्वासहदेवस्यचोभयोः ३६ उवाचफाल्गुनोवाक्यंभीमसेनंस्मयन्निव ॥
भीमसेननतेसंतियेषांवैरंत्वयासह ३७ मंदागृहेषुसुखिनोमृत्युपाशवशंगताः ॥ उलूकश्चनतेवाच्यःपरुषंपुरुषोत्तम ३८ दूताःकिमपराध्यंतेयथोक्तस्यानुभा
षिणः ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्भीमंभीमपराक्रमम् ३९ धृष्टद्युम्नमुखान्वीरान्सुहृदःसमभाषत ॥ श्रुतंवस्तस्यपापस्यधार्तराष्ट्रस्यभाषितम् ४० कुत्सनंवासु
देवस्यममचैवविशेषतः ॥ श्रुत्वाभवंतःसंरब्धाअस्माकंहितकाम्यया ४१ प्रभावाद्वासुदेवस्यभवतांचप्रयत्नतः ॥ समग्रंपार्थिवंक्षत्रंसर्वंनगणयाम्यहम् ४२
भवद्भिःसमनुज्ञातोवाक्यमस्ययदुत्तरम् ॥ उलूकेप्रापयिष्यामियद्वक्ष्यतिसुयोधनम् ४३ श्वोभूतेकत्थितस्यास्यप्रतिवाक्यंचमूमुखे ॥ गांडीवेनाभिधास्यामि
क्लीबाहिवचनोत्तराः ४४ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेप्रशशंसुर्धनंजयम् ॥ तेनवाक्योपचारेणविस्मिताराजसत्तमाः ४५ अनुनीयचतान्सर्वान्यथामान्यंयथावयः ॥
धर्मराजंतदावाक्यंतत्प्राप्यंप्रत्यभाषत ४६

२९ । ३० शौटीरःसगर्वः शूरोविक्रांतः शौटृऋगर्वेशूरविक्रांतौइतिधातू अनीकजनःसैन्यत्रासीजनः हेपाप मह्यंमम ३१ मास्माकमिति । धृतराष्ट्रदोषादेववैरंजातंअन्यथातेनबाल्येएवत्वयित्यक्तेसतितन्नस्यादिति ॥१३०॥
भावः ३२ । ३३ तेतवपिताअस्माकंअहितानिकर्तुमिच्छतीतिसंबंधः ३४ । ३५ भीमसेनस्येतिप्राचीनपाठेश्रुत्वेत्यध्याहारः ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ पांडवेष्विति । हेपाप पांडवेषुत्वयोक्तंवैडालव्रतरूपंजिह्मंप्रवर्ततइति तुष्यतुदुर्जनन्यायेनांगीकरोति प्रवर्तसइतिपाठेतुस्पष्टोर्थः पूरयन्वाक्यंतदर्थानुष्ठानेनसमर्थयन् ५२
मान्याःभीष्मद्रोणादयः अमान्याःपुत्राःलक्ष्मणादयः बालवृद्धनाशंमाकार्षीरित्यर्थः ५३ । ५४ नपुंसकंनपुंसकत्वंतव ५५ परेषांकर्णादीनां ५६ । ५७ । ५८ जघन्यकालंचरमकालेऽपिएतन्नभवेन्मा

आत्मानमवमन्वानोनहिस्यात्पार्थिवोत्तमः ॥ तत्रोत्तरंप्रवक्ष्यामितवशुश्रूषणेरतः ४७ उलूकंभरतश्रेष्ठसामपूर्वमथोर्जितम् ॥ दुर्योधनस्यतद्वाक्यंनिशम्यभरतर्ष
भः ४८ अतिलोहितनेत्राभ्यामाशीविषइवश्वसन् ॥ स्मयमानइवक्रोधात्सृक्किणीपरिसंलिहन् ४९ जनार्दनमभिप्रेक्ष्यभ्रातृंश्चैवेदमब्रवीत् ॥ अभ्यभाषतकैत
व्यंप्रगृह्यविपुलंभुजम् ५० उलूकगच्छकैतव्यब्रूहितातसुयोधनम् ॥ कृतघ्नंवैरपुरुषंदुर्मतिंकुलपांसनम् ५१ पांडवेषुसदापापनित्यंजिह्मंप्रवर्तते ॥ स्ववीर्याद्यः
पराक्रम्यपापआह्वयतेपरान् ॥ अभीतःपूरयन्वाक्यमेषवैक्षत्रियःपुमान् ५२ सपापःक्षत्रियोभूत्वाअस्मानाहूयसंयुगे ॥ मान्यामान्यान्पुरस्कृत्ययुद्धंमागाःकुला
धम ५३ आत्मवीर्यंसमाश्रित्यभृत्यवीर्यंचकौरव ॥ आह्वयस्वरणेपार्थान्सर्वथाक्षत्रियोभव ५४ परवीर्यंसमाश्रित्ययःसमाह्वयतेपरान् ॥ अशक्तःस्वयमादा
तुमेतदेवनपुंसकम् ५५ सत्वंपरेषांवीर्येणआत्मानंबहुमन्यसे ॥ कथमेवमशक्तस्त्वमस्मान्समभिगर्जसि ५६ ॥ कृष्णउवाच ॥ मद्वचश्चापिभूयस्तेवक्तव्यःससु
योधनः ॥ श्वइदानींप्रपद्येथाःपुरुषोभवदुर्मते ५७ मन्यसेयच्चमूढत्वंनयोत्स्यतिजनार्दनः ॥ सारथ्येनवृतःपार्थैरितित्वंनबिभेषिच ५८ जघन्यकालमप्येतन्न
भवेत्सर्वपार्थिवान् ॥ निर्दहेयमहंक्रोधात्तृणानीवहुताशनः ५९ युधिष्ठिरनियोगात्तुफाल्गुनस्यमहात्मनः ॥ करिष्येयुध्यमानस्यसारथ्यंविजितात्मनः ६० य
द्युत्पतसिलोकांस्त्रीन्यद्याविशसिभूतलम् ॥ तत्रतत्रार्जुनरथंप्रभातेद्रक्ष्यसेपुनः ६१ यच्चापिभीमसेनस्यमन्यसेमोघभाषितम् ॥ दुःशासनस्यरुधिरंपीतमद्यावधा
रय ६२ नत्वांसमीक्षतेपार्थोनापिराजायुधिष्ठिरः ॥ नभीमसेनोनयमौप्रतिकूलप्रभाषिणम् ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिउलूकदूताभिगमनपर्वणिकृष्णा
दिवाक्येद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ दुर्योधनस्यतद्वाक्यंनिशम्यभरतर्षभ ॥ नेत्राभ्यामतिताम्राभ्यांकैतव्यंसमुदैक्षत १ स
केशवमभिप्रेक्ष्यगुडाकेशोमहायशाः ॥ अभ्यभाषतकैतव्यंप्रगृह्यविपुलंभुजम् २ स्ववीर्यंयःसमाश्रित्यसमाह्वयतिवैपरान् ॥ अभीतोयुध्यतेशत्रून्सवैपुरुषउच्यते ३
परवीर्यंसमाश्रित्ययःसमाह्वयतेपरान् ॥ क्षत्रबंधुरशक्तत्वाल्लोकेसपुरुषाधमः ४ सत्वंपरेषांवीर्येणमन्यसेवीर्यमात्मनः ॥ स्वयंकापुरुषोमूढपरांश्चक्षेप्तुमिच्छसि ५ य
स्त्वंवृद्धंसर्वराज्ञांहितबुद्धिंजितेंद्रियम् ॥ मरणायमहाप्रज्ञंदीक्षयित्वाविकत्थसे ६ भावस्तेविदितोऽस्माभिर्दुर्बुद्धेकुलपांसन ॥ नहनिष्यंतिगांगेयंपांडवाघृणयेतिहि ७

भूत् एतदेवाह सर्वेत्यादिनाश्लोकशेषेण ५९ । ६० । ६१ । ६२ समीक्षतेगणयति ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारते उद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ दुर्योधन
स्येति । समुदैक्षतगुडाकेशइतिसंबंधः १ । २ पूरणात्पुरुषइतिपुरुषशब्दनिर्वचनं अन्यथात्वपुरुषएवेत्यर्थः ३ क्षत्रबंधुः क्षत्रजातिरेवनतुक्षत्रकर्मेत्यर्थः ४ । ५ वृद्धंबाल्हीकंभीष्मंच ६ । ७

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus ...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मिषतांपश्यतां ८ कैतव्येति । समेत्यएकीकृत्य निशाव्यपायेश्वोभूते ९ सत्यसंधोभीष्मः भीष्मवाक्यमेवाह अहंहंतेति । हेकैतव्य अहंहंतेत्यादिमदीयंवाक्यंभरतान्पांडवान्प्रतिगत्वावदस्वकिंकृत्वासुयोधनं समेत्यमदीयंसंदेशंदुर्योधनायश्रावयित्वापांडवान्प्रतिकथयेत्यर्थः तेनदुर्योधनसुखंपांडवानांभयंचोदेष्यतीतिभावः १० द्रोणमृतेपिद्रोणंविनाप्यसहायएवाहंलोकंहन्यांततोभीष्मवाक्यात्तेतवभावएवं भूतोजातइत्यर्थः ११ हंताहनिष्यामि कुरुवृद्धंभीष्मं १२ योयुक्तसेनोध्वजीरथीतंरक्षतेतियोजना द्वीपंमज्जतामाधारं १३ । १४ । १५ । १६ अभिमानःश्रेष्ठोऽस्मीतिबुद्धिः । दर्पःपराभिभवसमर्थोऽस्मी

यस्यवीर्यंसमाश्रित्यधार्तराष्ट्रविकत्थसे ॥ हंताऽस्मिप्रथमंभीष्मंमिषतांसर्वधन्विनाम् ८ कैतव्यगत्वाभरतान्समेत्यसुयोधनंधार्तराष्ट्रंवदस्व ॥ तथेत्युवाचार्जुनःसव्यसाचीनिशाव्यपायेभविताविमर्दः ९ यद्वाऽब्रवीद्वाक्यमदीनसत्वोमध्येकुरूण्हर्षयन्सत्यसंधः ॥ अहंहंतासृंजयानामनीकंशाल्वेयकांश्चेतिममैषभारः ॥ कैतव्यगत्वाभरतान्समेत्यसुयोधनंधार्तराष्ट्रंवदस्व १० हन्यामहंद्रोणमृतेऽपिलोकंनतेभयंविद्यतेपांडवेभ्यः ॥ ततोहितेलब्धतमंचराज्यमापद्गताःपांडवाश्चेतिभावः ११ सदर्पपूर्णोनसमीक्षसेत्वमनर्थमात्मन्यपिवर्तमानम् ॥ तस्माद्हंतेप्रथमंसमूहेहंतासमक्षंकुरुवृद्धमेव १२ सूर्योदयेयुक्तसेनःप्रतीक्ष्यध्वजीरथीरक्षतसत्यसंधम् ॥ अहंहिवःपश्यतांद्वीपमेनंभीष्मंरथात्पातयिष्यामिबाणैः १३ श्वोभूतेकत्थनावाक्यंविज्ञास्यतिसुयोधनः ॥ आचितंशरजालेनमयादृष्ट्वापितामहम् १४ यदुक्तश्चसभामध्येपुरुषोह्रस्वदर्शनः ॥ क्रुद्धेनभीमसेनेनभ्रातादुःशासनस्तव १५ अधर्मज्ञोनित्यवैरीपापबुद्धिर्नृशंसवत् ॥ सत्यांप्रतिज्ञामचिराद्द्रक्ष्यसेतांसुयोधन १६ अभिमानस्यदर्पस्यक्रोधपारुष्ययोस्तथा ॥ नैष्ठुर्यस्यावलेपस्यआत्मसंभावनस्यच १७ नृशंसतायास्तैक्ष्ण्यस्यधर्मविद्वेषणस्यच ॥ अधर्मस्यातिवादस्यवृद्धातिक्रमणस्यच १८ दर्शनस्यचवक्रस्यकृत्स्नस्यापनयस्यच ॥ द्रक्ष्यसित्वंफलंतीव्रमचिरेणसुयोधन १९ वासुदेवद्वितीयेहिमयिक्रुद्धेनराधम ॥ आशातेजीवितेमूढराज्येवाकेनहेतुना २० शांतेभीष्मेतथाद्रोणेसूतपुत्रेचपातिते ॥ निराशोजीवितेराज्येपुत्रेषुचभविष्यसि २१ भ्रातृणांनिधनंश्रुत्वापुत्राणांचसुयोधन ॥ भीमसेनेननिहतोदुष्कृतानिस्मरिष्यसि २२ नद्वितीयांप्रतिज्ञांहिप्रतिजानामिकैतव ॥ सत्यंब्रवीम्यहंह्येतत्सर्वंसत्यंभविष्यति २३ युधिष्ठिरोऽपिकैतव्यमुलूकमिदमब्रवीत् ॥ उलूकमद्वचोब्रूहिगत्वातातसुयोधनम् २४ स्वेनवृत्तेनमेवृत्तंनाधिगंतुंत्वमर्हसि ॥ उभयोरंतरंवेदसूनृतानृतयोरपि २५ नचाहंकामयेपापमपिकीटपिपीलयोः ॥ किंपुनर्ज्ञातिषुवधंकामयेयंकथंचन २६ एतदर्थंमयाताततपंचग्रामावृताःपुरा ॥ कथंतवसुदुर्बुद्धेनप्रेक्ष्येव्यसनंमहत् २७ सत्वंकामपरीतात्मामूढभावाच्चकत्थसे ॥ तथैववासुदेवस्यनगृह्णासिहितंवचः २८

तिधीः । क्रोधोऽभिज्वलनं पारुष्यंनिष्ठुरवाक्यत्वं । नैष्ठुर्यंनिःस्नेहता । अवलेपोन्येषामवज्ञा । आत्मसंभावनंअहमेवज्ञाताशूरश्चास्मीतिबुद्धिः १७ नृशंसतानिर्दयत्वं । तैक्ष्ण्यंतीक्ष्णताविषदानादिबीभत्सकर्मकारित्वं । धर्मविद्वेषणंकपटद्यूतादिना । अधर्मोयथाप्रतिज्ञातराज्यामदानं । अतिवादोधर्मिष्ठेष्वधर्मिष्ठत्वारोपोवैडालव्रतिकोसीत्यादिवचनं । वृद्धातिक्रमणंविदुरादीनामवमाननं १८ दर्शनंकर्णादिषुजयनिश्चयः । वक्रंसेनायाआधिक्यं अपनयःअस्माकंदूरीकरणं एतेषांफलंद्रक्ष्यसि १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ वेदवेद्मि २५ । २६ कथमिति । हेसुदुर्बुद्धे तवव्यसनंमरणागमंकथमपिनप्रेक्ष्येइतिहेतोःपंचग्रामावृताइतिसंबंधः २७ । २८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२९ । ३० ३१ । ३२ ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ यतइमंक्लेशंश्रुत्वाहृष्टःसन्विकत्थसेतत्तोहेतोःशोचिष्यसेइतिसंबंधः ४० अश्लाघ्योऽहंनरपतिर्युवयोरितिदुर्योधनवाक्य स्योत्तरंविराटद्रुपदावाहतुरित्याह विराटेति । साधोःदासभावंनियच्छेत्नितरांयच्छेत्प्रार्थयावहे । इषुगमीतिछादेशोयमयतेर्विधिलिङ्उत्तमस्यद्विवचनं । इतिआवयोर्मतिरस्तितौचआवांदासावदासौवेतिय

किंचेदानींबहूक्तेनयुध्यस्वसहबांधवैः ॥ ममविप्रियकर्तारंकैतव्यब्रूहिकौरवम् २९ श्रुतंवाक्यंगृहीतोऽर्थोमतंयत्तेतथाऽस्तुतत् ॥ भीमसेनस्ततोवाक्यंभूयआहनृपा त्मजम् ३० उलूकमद्धवोब्रूहिदुर्मतिंपापपूरुषम् ॥ शठंनैकृतिकंपापंदुराचारंसुयोधनम् ३१ गृध्रोदरेवावस्तव्यंपुरेवानागसाह्वये ॥ प्रतिज्ञातंमयातच्चसभामध्येनरा धम ३२ कर्ताहंतद्वचःसत्यंसत्येनैवशपामिते ॥ दुःशासनस्यरुधिरंहत्वापास्याम्यहंमृधे ३३ सक्थिनीतवभंक्त्वैवहत्वाहितवसोदरान् ॥ सर्वेषांधार्तराष्ट्राणामहं मृत्युःसुयोधन ३४ सर्वेषांराजपुत्राणामभिमन्युरसंशयम् ॥ कर्मणातोषयिष्यामिभूयश्चैववचःशृणु ३५ हत्वासुयोधनत्वांवैसहितंसर्वसोदरैः ॥ आक्रमिष्येपदामूर्ध्नि धर्मराजस्यपश्यतः ३६ नकुलस्तुततोवाक्यमिदमाहमहीपते ॥ उलूकब्रूहिकौरव्यंधार्तराष्ट्रंसुयोधनम् ३७ श्रुतंतेगदतोवाक्यंसर्वमेवयथातथम् ॥ तथाकर्ताऽस्मि कौरव्ययथात्वमनुशासिमाम् ३८ सहदेवोऽपिनृपतेइदमाहवचोऽर्थवत् ॥ सुयोधनमतिर्यातेनृथैषातेभविष्यति ३९ शोचिष्यसेमहाराजसपुत्रज्ञातिबांधवः ॥ इमंचक्ले शमस्माकंहृष्टोयत्त्वंविकत्थसे ४० विराटद्रुपदौवृद्धावुलूकमिदमूचतुः ॥ दासभावंनियच्छेवसाधोरितिमतिःसदा ॥ तौचदासावदासौवापौरुषंयस्ययादृशम् ४१ शिखंडीतुततोवाक्यमुलूकमिदमब्रवीत् ॥ वक्तव्योभवताराजापापेष्वभिरतःसदा ४२ पश्यत्वंमांरणेराजन्कुर्वाणंकर्मदारुणम् ॥ यस्यवीर्यंसमासाद्यमन्यसेविजयंयुधि ४३ तमहंपातयिष्यामिरथात्तवपितामहम् ॥ अहंभीष्मवधात्सृष्टोनूनंधात्रामहात्मना ४४ सोऽहंभीष्मंहनिष्यामिमिषतांसर्वधन्विनाम् ॥ धृष्टद्युम्नोऽपिकैतव्यमुलूक मिदमब्रवीत् ४५ सुयोधनोममवचोवक्तव्योनृपतेःसुतः ॥ अहंद्रोणंहनिष्यामिसगणंसहबांधवम् ४६ अवश्यंचमयाकार्यंपूर्वेषांचरितंमहत् ॥ कर्ताचाहंतथाकर्मयथा नान्यःकरिष्यति ४७ तमब्रवीद्धर्मराजःकारुण्यार्थंवचोमहत् ॥ नाहंज्ञातिवधंराजन्कामयेयंकथंचन ४८ तवैवदोषाद्दुर्बुद्धेसर्वमेतत्त्वनावृतम् ॥ सगच्छमाचिरंतातउलू कयदिमन्यसे ४९ इहवातिष्ठभद्रंतेवयंहितवबांधवाः ॥ उलूकस्तुततोराजन्धर्मपुत्रंयुधिष्ठिरम् ५० आमंत्र्यमययौतत्रयत्रराजासुयोधनः ॥ उलूकस्ततआगम्यदुर्योधन ममर्षणम् ५१ अर्जुनस्यसमादेशंयथोक्तंसर्वमब्रवीत् ॥ वासुदेवस्यभीमस्यधर्मराजस्यपौरुषम् ५२ नकुलस्यविराटस्यद्रुपदस्यचभारत ॥ सहदेवस्यचवचोधृष्टद्युम्न शिखंडिनोः ॥ केशवार्जुनयोर्वाक्यंयथोक्तंसर्वमब्रवीत् ५३ कैतव्यस्यतुतद्वाक्यंनिशम्यभरतर्षभः ॥ दुःशासनंचकर्णंचशकुनिंचापिभारत ५४ आज्ञापयतराज्ञश्चबलं मित्रबलंतथा ॥ यथाप्रागुदयात्सर्वेयुक्तास्तिष्ठंत्यनीकिनः ५५

स्यतषयादृशंपौरुषंतत्तथैवश्वोद्रक्ष्यावइतिशेषः ४१ । ४२ । ४३ वधावधहेतोः ४४ । ४५ । ४६ पूर्वेषांचरितंद्रोणवधेनपितृवैरप्रतियातनं सर्वेषामितिपाठेऽपिसएवार्थः ४७ अनावृतंविस्पष्टं
४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५

५६ । ५७ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेत्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ ॥ ॥ उलूकस्येति १ । २ । ३ । ४ रथिनःराजन्यान्धृष्टद्युम्नःसमुपादिशदि
तिसंबंधः त्वमनेनयुध्यस्वत्वमनेनेत्येवंतत्तदंशव्यवस्थांचकारेत्यर्थः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ अंशांअकल्पयत्स्वकीयमितिशेषः १० । ११ । १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिनीलकण्ठीये भारतभावदीपे

ततःकर्णसमादिष्टादूताःसंत्वरितारथैः ॥ उष्ट्रवामीभिरप्यन्येसदश्वैश्चमहाजवैः ५६ तूर्णंपरिययुःसेनांकृत्स्नांकर्णस्यशासनात् ॥ आज्ञापयंतोराज्ञश्चयोगःप्रागुदयादिति
५७ ॥ इतिश्रीम० उ० उलूकदूतागमनप० उलूकापयानेत्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ उलूकस्यवचःश्रुत्वाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥
सेनांनिर्यापयामासधृष्टद्युम्नपुरोगमाम् १ पदातिनींनागवतींरथिनीमश्ववृंदिनीम् ॥ चतुर्विधबलांभीमामकंपांपृथिवीमिव २ भीमसेनादिभिर्गुप्तांसार्जुनैश्चमहा
रथैः ॥ धृष्टद्युम्नवशांदुर्गांसागरस्तिमितोपमाम् ३ तस्यास्त्वग्रेमहेष्वासःपांचाल्योयुद्धदुर्मदः ॥ द्रोणप्रेप्सुरनीकानिधृष्टद्युम्नोऽभ्यकर्षत ४ यथाबलंयथोत्साहंरथिनः
समुपादिशत् ॥ अर्जुनंसूतपुत्रायभीमंदुर्योधनायच ५ धृष्टकेतुंचशल्यायगौतमायोत्तमौजसम् ॥ अश्वत्थाम्नेचनकुलंशैब्यंचकृतवर्मणे ६ सैंधवायचवार्ष्णेयंयुयुधानं
समादिशत् ॥ शिखंडिनंचभीष्मायप्रमुखेसमकल्पयत् ७ सहदेवंशकुनयेचेकितानंशलायवै ॥ द्रौपदेयांस्तथापंचत्रिगर्तेभ्यःसमादिशत् ८ वृषसेनायसौभद्रंशेषाणां
चमहीक्षिताम् ॥ ससमर्थंहितंमेनेपार्थादभ्यधिकंरणे ९ एवंविभज्ययोधांस्तान्पृथक्चसहचैवह ॥ ज्वालावर्णोमहेष्वासोद्रोणमंशमकल्पयत् १० धृष्टद्युम्नोमहेष्वासः
सेनापतिपतिस्ततः ॥ विधिवद्व्यूह्यमेधावीयुद्धायधृतमानसः ११ यथोद्दिष्टानिसैन्यानिपांडवानामयोजयत् ॥ जयायपांडुपुत्राणांयत्तस्तस्थौरणाजिरे १२
॥ इतिश्रीम० उ०उलूकदूतागमनप० सेनापतिनियोगेचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ समाप्तंचोलूकदूतागमनपर्व ॥ अथरथातिरथसंख्यानपर्व ॥
॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ प्रतिज्ञातेफाल्गुनेनवधेभीष्मस्यसंयुगे ॥ किमकुर्वतमेमंदाःपुत्रादुर्योधनादयः १ हतमेवहिपश्यामिगांगेयंपितरंरणे ॥ वासुदेवसहायेनपार्थेनदृढ
धन्वना २ सचापरिमितप्रज्ञस्तच्छ्रुत्वापार्थभाषितम् ॥ किमुक्तवान्महेष्वासोभीष्मःप्रहरतांवरः ३ सैनापत्यंचसंप्राप्यकौरवाणांधुरंधरः ॥ किमचेष्टतगांगेयोमहाबुद्धि
पराक्रमः ४ ॥ वैशम्पायनउवाच ॥ ततस्तत्संजयस्तस्मैसर्वमेवन्यवेदयत् ॥ यथोक्तंकुरुवृद्धेनभीष्मेणामिततेजसा ५ ॥ संजयउवाच ॥ सैनापत्यमनुप्राप्यभीष्मः
शांतनवोनृप ॥ दुर्योधनमुवाचेदंवचनंहर्षयन्निव ६ नमस्कृत्यकुमारायसेनान्येशक्तिपाणये ॥ अहंसेनापतिस्तेऽद्यभविष्यामिनसंशयः ७ सेनाकर्मण्यभिज्ञोऽस्मिव्यू
हेषुविविधेषुच ॥ कर्मकारयितुंचैवभृतानप्यभृतांस्तथा ८ यात्रायानेचयुद्धेचतथाप्रशमनेषुच ॥ भृशंवेदमहाराजयथावेदबृहस्पतिः ९ व्यूहानांचसमारंभान्दैवगां
धर्वमानुषान् ॥ तैरहंमोहयिष्यामिपांडवान्व्येतुतेज्वरः १०

चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ॥ ॥ प्रतिज्ञातेइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ भृतान्वेतनभक्षकान् अभृतान्मैत्र्यासमागतान् ८ यात्रायांयानेप्रयाणे
युद्धेप्रशमनेषुपराक्षाणांप्रतीकारेषुविषयेषु वेदवेद्मि वेदवेत्ति ९ । १०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तत्त्वेनअकापट्येन ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ रथोदारःरथेष्वेवउदारोनतुमहारथस्तादृशाएवदुःशासनादयइतिभावः १९ । २० । २१ । २२ । २३ नत्वात्म

सोऽहंयोत्स्यामितत्त्वेनपालयंस्तववाहिनीम् ॥ यथावच्छास्त्रतोराजन्व्येतुतेमानसोज्वरः ११ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ विद्यतेमेनगांगेयभयंदेवासुरेष्वपि ॥ सम
स्तेषुमहाबाहोसत्यमेतद्ब्रवीमिते १२ किंपुनस्त्वयिदुर्धर्षेसैनापत्येव्यवस्थिते ॥ द्रोणेचपुरुषव्याघ्रेस्थितेयुद्धाभिनंदिनि १३ भवद्भ्यांपुरुषाग्र्याभ्यांस्थिताभ्यां
विजयेमम ॥ नदुर्लभंकुरुश्रेष्ठदेवराज्यमपिध्रुवम् १४ रथसंख्यांतुकार्त्स्न्येनपरेषामात्मनस्तथा ॥ तथैवातिरथानांचवेत्तुमिच्छामिकौरव १५ पितामहोहिकु
शलःपरेषामात्मनस्तथा ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहंसर्वैःसहैभिर्वसुधाधिपैः १६ ॥ भीष्मउवाच ॥ गांधारेशृणुराजेन्द्ररथसंख्यांस्वकेबले ॥ येरथाःपृथिवीपालतथै
वातिरथाश्चये १७ बहूनीहसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ रथानांतवसेनायांयथामुख्यंतुमेशृणु १८ भवानग्रेरथोदारःसहसर्वैःसहोदरैः ॥ दुःशासनप्रभृतिभिर्भ्रा
तृभिःशतसंमितैः १९ सर्वेकृतप्रहरणाश्छेदभेदविशारदाः ॥ रथोपस्थेगजस्कंधेगदाप्रासासिचर्मणि २० संयंतारःप्रहर्तारःकृतास्त्राभारसाधनाः ॥ इष्वस्त्रेद्रोण
शिष्याश्चकृपस्यचशरद्वतः २१ एतेहनिष्यंतिरणेपंचालान्युद्धदुर्मदान् ॥ कृतकिल्बिषाःपांडवेयैर्धार्तराष्ट्रामनस्विनः २२ तथाऽहंभरतश्रेष्ठसर्वसेनापतिस्तव ॥
शत्रून्विध्वंसयिष्यामिकदर्थीकृत्यपांडवान् २३ नत्वात्मनोगुणान्वक्तुमर्हामिविदितोऽस्मिते ॥ कृतवर्मात्वतिरथोभोजःशस्त्रभृतांवरः २४ अर्थसिद्धिंतवरणेक
रिष्यतिनसंशयः ॥ शस्त्रविद्भिरनाधृष्योदूरपातीदृढायुधः २५ हनिष्यतिचमूंतेषांमहेन्द्रोदानवानिव ॥ मद्रराजोमहेष्वासःशल्योमेऽतिरथोमतः २६ स्पर्ध
तेवासुदेवेननित्यंयोवैरणेरणे ॥ भागिनेयान्निजांस्त्यक्त्वाशल्यस्तेऽतिरथोमतः ॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेपांडवांश्चमहारथान् २७ सागरोर्मिसमैर्बाणैःप्लावयन्निव
शात्रवान् ॥ भूरिश्रवाःकृतास्त्रश्चतवचापिहितःसुहृत् २८ सौमदत्तिर्महेष्वासोरथयूथपयूथपः ॥ बलक्षयममित्राणांसुमहांतंकरिष्यति २९ सिंधुराजोमहा
राजमतोमेद्विगुणोरथः ॥ योत्स्यतेसमरेराजन्विक्रांतोरथसत्तमः ३० द्रौपदीहरणेराजन्परिक्लिष्टश्चपांडवैः ॥ संस्मरंस्तंपरिक्लेशंयोत्स्यतेपरवीरहा ३१ एते
नहितदाराजंस्तपआस्थायदारुणम् ॥ सुदुर्लभोवरोलब्धःपांडवान्योद्धुमाहवे ३२ सएषरथशार्दूलस्तद्वैरंसंस्मरन्रणे ॥ योत्स्यतेपांडवैस्तातप्राणांस्त्यक्त्वासु
दुस्त्यजान् ३३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानपर्वणि पंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ ॥ ॥
भीष्मउवाच ॥ सुदक्षिणस्तुकांबोजोरथएकगुणोमतः ॥ तवार्थसिद्धिमाकांक्षन्योत्स्यतेसमरेपरैः १ एतस्यरथसिंहस्यतवार्थेराजसत्तम ॥ पराक्रमंयथेन्द्रस्यद्रक्ष्यंतिकु
रवोयुधि २ एतस्यरथवंशेहितिग्मवेगप्रहारिणः ॥ कांबोजानांमहाराजशलभानामिवायतिः ३

नइतिस्वस्यासंख्येयत्वंसूचितं २४ । २५ । २६ । २७ । २८ रथयूथपामहारथाःतेषांयूथपोऽतिरथः २९ सिंधुराजोजयद्रथोद्विरथः ३० । ३१ । ३२ । ३३ ॥ ॥ इतिउद्यो
गपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे पंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ सुदक्षिणइति १ । २ । ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रथवंशेनरथसंघेनसहितइतिशेषः । 'वंशःपुंसिकुलेवेणौपृष्ठावयववर्गयोः' इतिमेदिनी ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ समुद्धततरंगिणींउच्छ्रितपताकांसेनां उच्छ्रिततरंगवतींगंगांच १० सत्यरथोनामपंचानांमुखं

नीलोमाहिष्मतीवासीनीलवर्मारथस्तव ॥ रथवंशेनकदनंशत्रूणांवैकरिष्यति ४ कृतवैरःपुराचैवसहदेवेनमारिष ॥ योत्स्यतेसततंराजंस्तवार्थेकुरुनंदन ५ विंदा

नुविंदावावंत्यौसंमतौरथसत्तमौ ॥ कृतिनौसमरेतातदृढवीर्यपराक्रमौ ६ एतौतौपुरुषव्याघ्रौरिपुसैन्यंप्रधक्ष्यतः ॥ गदाप्रासासिनाराचैस्तोमरैश्चकरच्युतैः ७

युद्धाभिकामौसमरेक्रीडंताविवयूथपौ ॥ यूथमध्येमहाराजविचरंतौकृतांतवत् ८ त्रिगर्त्ताभ्रातरःपंचरथोदारामतामम ॥ कृतवैराश्चपार्थैस्तेविराटनगरेतदा ९

मकराइवराजेंद्रसमुद्धततरंगिणीम् ॥ गंगांविक्षोभयिष्यंतिपार्थानांयुधिवाहिनीम् १० तेरथाःपंचराजेन्द्रयेषांसत्यरथोमुखम् ॥ एतेयोत्स्यंतिसंग्रामेसंस्मरंतःपु
राकृतम् ११ व्यलीकंपांडवेयेनभीमसेनानुजेनह ॥ दिशोविजयताराजन्श्वेतवाहेनभारत १२ तेहनिष्यंतिपार्थानांतानासाद्यमहारथान् ॥ वरान्वरान्महे
ष्वासान्क्षत्रियाणांधुरंधरान् १३ लक्ष्मणस्तवपुत्रश्चतथादुःशासनस्यच ॥ उभौतौपुरुषव्याघ्रौसंग्रामेष्वपलायिनौ १४ तरुणौसुकुमारौचराजपुत्रौतरस्विनौ ॥
युद्धानांचविशेषज्ञौप्रणेतारौचसर्वशः १५ रथौतौकुरुशार्दूलमतौमेरथसत्तमौ ॥ क्षत्रधर्मरतौवीरौमहत्कर्मकरिष्यतः १६ दंडधारोमहाराजरथएकोनरर्षभ ॥
योत्स्यतेतवसंग्रामेस्वेनसैन्येनपालितः १७ बृहद्बलस्तथाराजाकौसल्योरथसत्तमः ॥ रथोममतस्तातमहावेगपराक्रमः १८ एषयोत्स्यतिसंग्रामेस्वान्बन्धून्संप्रहर्षयन् ॥ उग्रायुधोमहेष्वासोधार्तराष्ट्रहितेरतः १९ कृपःशारद्वतोराजन्रथयूथपयूथपः ॥ प्रियान्प्राणान्परित्यज्यप्रधक्ष्यतिरिपूंस्तव २० गौतमस्यमह
र्षेर्यआचार्यस्यशरद्वतः ॥ कार्तिकेयइवाजेयःशरस्तंबात्सुतोऽभवत् २१ एषसेनाःसुबहुलाविविधायुधकार्मुकाः ॥ अग्निवत्समरेतातचरिष्यतिविनिर्दहन् २२ ॥
इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि रथातिरथसंख्यानपर्वणि षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ भीष्मउवाच ॥ शकुनिर्मातुलस्तेऽसौरथएकोनराधिप ॥
प्रयुज्यपांडवैर्वैरंयोत्स्यतेनात्रसंशयः १ एतस्यसेनादुर्धर्षासमरेप्रतियायिनः ॥ विकृतायुधभूयिष्ठावायुवेगसमाजवे २ द्रोणपुत्रोमहेष्वासःसर्वानेवातिधन्विनः ॥
समरेचित्रयोधीचदृढास्त्रश्चमहारथः ३ एतस्यहिमहाराजयथागांडीवधन्वनः ॥ शरासनविनिर्मुक्ताःसंसक्तायांतिसायकाः ४ नैषशक्योमयावीरःसंख्यातुंरथस
त्तमः ॥ निर्दहेदपिलोकांस्त्रीनिच्छन्नेषमहारथः ५ क्रोधस्तेजश्चतपसासंभृतोऽऽश्रमवासिनाम् ॥ द्रोणेनानुगृहीतश्चदिव्यैरस्त्रैरुदारधीः ६ दोषस्त्वस्यमहानेकोयेनैव
भरतर्षभ ॥ नमेरथोनातिरथोमतःपार्थिवसत्तमः ७ जीवितंप्रियमत्यर्थमायुष्कामःसदाद्विजः ॥ नह्यस्यसदृशःकश्चिदुभयोःसेनयोरपि ८

श्रेष्ठः ११ व्यलीकंअप्रियं १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२॥ इतिश्रीउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेषट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १६६ ॥
शकुनिरिति १ विकृतानिनानाविधानिआयुधानितैर्भूयिष्ठा २ । ३ । ४ । ५ आश्रमवासिनामृषीणांक्रोधस्तेजश्चतयोःसमुदायरूपइत्यर्थः आश्रमेत्याकारस्यपूर्वरूपमार्षं ६ । ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९ । १० पृष्ठंशेपम् ११ । १२ । १३ १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ २० सत्यश्रवाःसत्यकीर्तिः २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७

हन्यादेकरथेनैवदेवानामपिवाहिनीम् ॥ वपुष्मांस्तलघोषेणस्फोटयेदपिपर्वतान् ९ असंख्येयगुणोवीरःप्रहंतादारुणद्युतिः ॥ दंडपाणिरिवासह्यःकालवत्प्रच
रिष्यति १० युगांताग्निसमःक्रोधात्सिंहग्रीवोमहाद्युतिः ॥ एषभारतयुद्धस्यपृष्ठंसंशमयिष्यति ११ पितात्वस्यमहातेजावृद्धोऽपियुवभिर्वरः ॥ रणेकर्ममहत्क
र्ताअत्रमेनास्तिसंशयः १२ अस्त्रवेगानिलोद्भूतःसेनाकक्षेन्धनोत्थितः ॥ पांडुपुत्रस्यसैन्यानिप्रधक्ष्यतिरणेधृतः १३ रथयूथपयूथानांयूथपोऽयंनरर्षभः ॥
भारद्वाजात्मजःकर्ताकर्मतीव्रंहितंतव १४ सर्वमूर्धाभिषिक्तानामाचार्यःस्थविरोगुरुः ॥ गच्छेदंतंसृंजयानांप्रियस्त्वस्यधनंजयः १५ नैषजातुमहेष्वासःपार्थमक्लि
ष्टकारिणम् ॥ हन्यादाचार्यकंदीप्तंसंस्मृत्यगुणनिर्जितम् १६ श्लाघतेऽयंसदावीरपार्थस्यगुणविस्तरैः ॥ पुत्रादभ्यधिकंचैनंभारद्वाजोऽनुपश्यति १७ हन्यादेकर
थेनैवदेवगंधर्वमानुषान् ॥ एकीभूतानपिरणेदिव्यैरस्त्रैःप्रतापवान् १८ पौरवोराजशार्दूलस्तवराजन्महारथः ॥ मतोममरथोदारःपरवीररथारुजः १९ स्वेनसै
न्येनमहताप्रतपन्शत्रुवाहिनीम् ॥ प्रधक्ष्यतिसपंचालान्कक्षमग्निगतिर्यथा २० सत्यश्रवारथस्त्वेकोराजपुत्रोबृहद्बलः ॥ तवराजन्रिपुबलेकालवत्प्रचरिष्यति २१
एतस्ययोधाराजेंद्रविचित्रकवचायुधाः ॥ विचरिष्यंतिसंग्रामेनिघ्नंतःशात्रवांस्तव २२ वृषसेनोरथस्तेऽग्र्यःकर्णपुत्रोमहारथः ॥ प्रधक्ष्यतिरिपूणांतेबलंतुबलिनां
वरः २३ जलसंधोमहातेजाराजन्रथवरस्तव ॥ त्यक्ष्यतेसमरेप्राणान्माधवःपरवीरहा २४ एषयोत्स्यतिसंग्रामेगजस्कंधविशारदः ॥ रथेनवामहाबाहुःक्षपयन्
शत्रुवाहिनीम् २५ रथएषमहाराजमतोमेराजसत्तम ॥ त्वदर्थेत्यक्ष्यतेप्राणान्सहसैन्योमहारणे २६ एषविक्रांतयोधीचचित्रयोधीचसंगरे ॥ वीतभीश्चापितेराजन्
शत्रुभिःसहयोत्स्यते २७ बाह्लीकोऽतिरथश्चैवसमरेचानिवर्त्तनः ॥ ममराजन्मतोयुद्धेशूरोवैवस्वतोपमः २८ नह्येषसमरंप्राप्यनिवर्त्तेतकथंचन ॥ यथासततगो
राजन्सहिहन्यात्परान्रणे २९ सेनापतिर्महाराजसत्यवांस्तेमहारथः ॥ रणेष्वद्भुतकर्माचरथीपररथारुजः ३० एतस्यसमरंदृष्ट्वानव्यथाऽस्तिकथंचन ॥ उत्स्म
यन्नुत्पतत्येषपरान्रथपथेस्थितान् ३१ एषचारिषुविक्रांतःकर्मसत्पुरुषोचितम् ॥ कर्त्ताविमर्देसुमहत्त्वदर्थेपुरुषोत्तमः ३२ अलंबुषोराक्षसेन्द्रःक्रूरकर्मामहारथः ॥
हनिष्यतिपरान्राजन्पूर्ववैरमनुस्मरन् ३३ एषराक्षससैन्यानांसर्वेषांरथसत्तमः ॥ मायावीदृढवैरश्चसमरेविचरिष्यति ३४ प्राग्ज्योतिषाधिपोवीरोभगदत्तःप्रतापवान् ॥
गजांकुशधरश्रेष्ठोरथेचैवविशारदः ३५ एतेनयुद्धमभवत्पुरागांडीवधन्वनः ॥ दिवसान्सुबहून्राजन्नुभयोर्जयगृद्धिनोः ३६ ततःसखायंगांधारेमानयन्पाकशास
नम् ॥ अकरोत्संविदंतेनपांडवेनमहात्मना ३७

२८ । २९ । ३० उत्स्मयन्हृष्यन् ३१ । ३२ । ३३ । ३४ गजांकुशधरेषुगजयुद्धकुशलेषुश्रेष्ठः सप्तमीशौंडैरितिसमासः ३५ । ३६ संविदंमैत्रीम् ३७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

३८ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ॥ ॥ अचलइति १ । २ । ३ । ४ विचेतनःमूर्खः ५ घृणीर्निंदकः ६ कारणानांसहज
कवचादीनां ७ । ८ प्रमादीस्वीयंकल्पनावाक्यंविस्मरतिच ९ । १० । ११ । १२ भवान्कर्णोऽर्धरथोमह्यंममतइति गांगेयोवदेत्त्वमृषेतिसर्वस्यजगतोमतइतिसम्बन्धः त्वद्वाक्यात्सर्वेऽपिमामवमं

एषयोत्स्यतिसंग्रामेगजस्कंधविशारदः ॥ ऐरावतगतोराजादेवानामिववासवः ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानपर्वणिसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽ
ध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ अचलोवृषकश्चैवसहितौभ्रातरावुभौ ॥ रथौतवदुराधर्षौशत्रून्विध्वंसयिष्यतः १ बलवंतौनरव्या
घ्रौदृढक्रोधौप्रहारिणौ ॥ गांधारमुख्यौतरुणौदर्शनीयौमहाबलौ २ सखातेदयितोनित्यंयएषरणकर्कशः ॥ उत्साहयतिराजंस्त्वांविग्रहेपांडवैःसह ३ परुषःक
त्थनोनीचःकर्णोवैकर्त्तनस्तव ॥ मंत्रीनेताचबंधुश्चमानीचात्यंतमुच्छ्रितः ४ एषनैवरथःकर्णोनचाप्यतिरथोरणे ॥ वियुक्तःकवचेनैषसहजेनविचेतनः ॥
५ कुंडलाभ्यांचदिव्याभ्यांवियुक्तःसततंघृणी ॥ अभिशापाच्चरामस्यब्राह्मणस्यचभाषणात् ६ करणानांवियोगाच्चतेनमेऽर्धरथोमतः ॥ नैषफाल्गुनमासाद्यपुनर्जी
वन्विमोक्ष्यते ७ ततोऽब्रवीत्पुनर्द्रोणःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ एवमेतद्यथाऽऽत्थत्वंनमिथ्यास्तिकदाचन ८ रणेरणेऽभिमानीचविमुखश्चापिदृश्यते ॥ घृणीकर्णःप्र
मादीचतेनमेऽर्धरथोमतः ९ एतच्छ्रुत्वातुराधेयःक्रोधादुत्फाल्यलोचने ॥ उवाचभीष्मंराधेयस्तुदन्वाग्भिःप्रतोदवत् १० पितामहयथेष्टंमांवाक्शरैरुपकृंतसि ॥
अनागसंसदाद्वेषादेवमेवपदेपदे ११ मर्षयामिचतत्सर्वंदुर्योधनकृतेनवै ॥ त्वंतुमांमन्यसेमंदंयथाकापुरुषंतथा १२ भवानर्धरथोमह्यंमतोवैनात्रसंशयः ॥ सर्व
स्यजगतश्चैवगांगेयोनमृषावदेत् १३ कुरूणामहितोनित्यंनचराजाऽवबुध्यते ॥ कोहिनामसमानेषुराजसूदारकर्मसु १४ तेजोवधमिमंकुर्याद्विभेदयिपुराहवे ॥
यथात्वंगुणविद्वेषादपरागंचिकीर्षसि १५ नहायनैर्नपलितैर्नवित्तैर्नचबंधुभिः ॥ महारथत्वंसंख्यातुंशक्यंक्षत्रस्यकौरव १६ बलज्येष्ठंस्मृतंक्षत्रंमंत्रज्येष्ठाद्विजातयः ॥
धनज्येष्ठाःस्मृतावैश्याःशूद्रास्तुवयसाधिकाः १७ यथेच्छकंस्वयंब्रूयारथानतिरथांस्तथा ॥ कामद्वेषसमायुक्तोमोहात्प्रकुरुतेभवान् १८ दुर्योधनमहाबाहोसाधु
सम्यगवेक्ष्यताम् ॥ त्यज्यतांदुष्टभावोऽयंभीष्मःकिल्बिषकृत्तव १९ भिन्नाहिसेनानृपतेदुःसंधेयाभवत्युत ॥ मौलाहिपुरुषव्याघ्रकिमुनानासमुत्थिताः २० ए
षांद्वैधंसमुत्पन्नंयोधानांयुधिभारत ॥ तेजोवधोनःक्रियतेप्रत्यक्षेणविशेषतः २१ रथानांक्वचविज्ञानंक्वचभीष्मोऽल्पचेतनः ॥ अहमावारयिष्यामिपांडवानामनीकिनीम् ॥
२२ आसाद्यमाममोघेषुंगमिष्यंतिदिशोदश ॥ पांडवाःसहपंचालाःशार्दूलंवृषभाइव २३

स्यंतइतिभावः १३ । १४ विभेदयिपुर्भेदंकर्तुमिच्छुः अपरागंद्वेषम् १५ । १६ । १७ प्रकुरुतेप्रकारंभेदंकुरुते । 'प्रकारस्तुल्यभेदयोः' इतिविश्वः १८ । १९ मौलाः पारंपर्यागताः तेऽपिभिन्नाः
सन्तोदुःसन्धेयाभवन्ति किमुनानापृथक्भूताःसन्तएककार्यार्थंसमुत्थिताइति २० । २१ । २२ । २३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

क्वचेति । युद्धेवृद्धो मंत्रेपुमूर्वश्चअशक्तत्वान्नष्टबुद्धित्वाच्चायोग्यइतिभावः २४ । २५ येऽतिवृद्धास्तेपुनर्बालाएवमेमतास्तादृशश्चायंभीष्मइत्यर्थः २६ । २७ त्वयिहंतरिकुतोभीष्मंयशोगमिष्यतीत्याशंक्याह कृतइति । २८ । २९ । ३० । ३१ नहिछिंद्यामित्यन्वयः भेदभयादेवाहंत्वद्वधंनकुर्यामित्यर्थः आशंकायांलकारः ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ रथा

क्वचयुद्धंविमर्दोवामंत्रेसुव्याहृतानिच ॥ क्वचभीष्मोगतवयामंदात्माकालचोदितः २४ एकाकीस्पर्धतेनित्यंसर्वेणजगतासह ॥ नचान्यंपुरुषंकंचिन्मन्यतेमोघ
दर्शनः २५ श्रोतव्यंखलुवृद्धानामितिशास्त्रनिदर्शनम् ॥ नत्वेवह्यतिवृद्धानांपुनर्बालाहितेमताः २६ अहमेकोहनिष्यामिपांडवानामनीकिनीम् ॥ सुयुद्धेरा
जशार्दूलयशोभीष्मंगमिष्यति २७ कृतःसेनापतिस्त्वेषत्वयाभीष्मोनराधिप ॥ सेनापतौयशोगंतानतुयोधान्कथंचन २८ नाहंजीवतिगांगेयेयोत्स्येराजन्क
थंचन ॥ हतेभीष्मेतुयोद्धाऽस्मिसर्वैरेवमहारथैः २९ ॥ भीष्मउवाच ॥ समुद्यतोऽयंभारोमेसुमहान्सागरोपमः ॥ धार्तराष्ट्रस्यसंग्रामेवर्षपूगाभिचिंतितः
३० तस्मिन्नभ्यागतेकालेप्रतप्तेलोमहर्षणे ॥ मिथोभेदोनमेकार्यस्तेनजीवसिसूतज ३१ नह्यहंत्वद्यविक्रम्यस्थविरोऽपिशिशोस्तव ॥ युद्धश्रद्धामहंछिंद्यांजी
वितस्यचसूतज ३२ जामदग्न्येनरामेणमहास्त्राणिविमुंचता ॥ नमेव्यथाकृताकाचित्त्वंतुमेकिंकरिष्यसि ३३ कामंनैतत्प्रशंसंतिसन्तःस्वबलसंस्तवम् ॥ वक्ष्या
मितुत्वांसंतप्तोनिहीनकुलपांसन ३४ समेतंपार्थिवंक्षत्रंकाशिराजस्वयंवरे ॥ निर्जित्यैकरथेनैवयाःकन्यास्तरसाहृताः ३५ ईदृशानांसहस्राणिविशिष्टानामथो
पुनः ॥ मयैकेननिरस्तानिससैन्यानिरणाजिरे ३६ त्वांप्राप्यवैरपुरुषंकुरूणामनयोमहान् ॥ उपस्थितोविनाशाययतस्वपुरुषोभव ३७ युध्यस्वसमरेपार्थैर्ये
नविस्पर्धसेसह ॥ द्रक्ष्यामित्वांविनिर्मुक्तमस्माद्युद्धात्सुदुर्मते ३८ तमुवाचततोराजाधार्तराष्ट्रःप्रतापवान् ॥ मांसमीक्षस्वगांगेयकार्यंहिमहदुद्यतम् ३९ चिं
त्यतामिदमेकाग्रंममनिःश्रेयसंपरम् ॥ उभावपिभवन्तौमेमहत्कर्मकरिष्यतः ४० भूयश्चश्रोतुमिच्छामिपरेषांरथसत्तमान् ॥ येचैवातिरथास्तत्रयेचैवरथयूथपाः
४१ बलाबलममित्राणांश्रोतुमिच्छामिकौरव ॥ प्रभातायांरजन्यांवैइदंयुद्धंभविष्यति ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानपर्वणिभीष्मक
र्णसंवादेअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६८ ॥ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ एतेरथास्तवाख्यातास्तथैवातिरथान्नृप ॥ येचाप्यर्धरथाराजन्पांडवानामतःशृणु
१ यदिकौतूहलंतेऽद्यपांडवानांबलेनृप ॥ रथसंख्यांशृणुष्वत्वंसहैभिर्वसुधाधिपैः २ स्वयंराजारथोदारःपांडवःकुंतिनन्दनः ॥ अग्निवत्समरेतातचरिष्यतिनसंशयः
३ भीमसेनस्तुराजेन्द्ररथोऽष्टगुणसंमितः ॥ नतस्यास्तिसमोयुद्धेगदयासायकैरपि ४ नागायुतबलोमानीतेजसानसमानुषः ॥ माद्रीपुत्रौचरथिनौद्वावेवपुरुषर्षभौ ५
अश्विनाविवरूपेणतेजसाचसमन्वितौ ॥ एतेचमूमुखगताःस्मरन्तःक्लेशमुत्तमम् ६

दिसंख्यातात्पर्यंतु भीष्मद्रोणौसमर्थावपिपांडवान्नहनिष्यतः कर्णोपिकुंतीवरदानाद्भीमादीन्हंतुंशक्तोपिनहनिष्यति अर्जुनस्त्वनेनदुर्जेयएवेतिपांडवानामेवजयइति ४२ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ ॥ एतेइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७ । ८ । ९ । १० । ११ उद्यतांउद्गच्छतांक्षिपतामितियावत् उद्यंतुमितिपाठांतरं भोज्येकौटिल्येमर्मपीडनेइतियावत् भुजकौटिल्येऽस्यरूपं । पांसुविकर्षणेपांसुषुविकर्षणेभूमौमुष्टियुद्धेइत्यर्थः

रुद्रवत्प्रचरिष्यंतितत्रमेनास्तिसंशयः ॥ सर्वएवमहात्मानःशालस्तंभाइवोद्गताः ७ प्रादेशेनाधिकाःपुंभिरन्यैस्तेचप्रमाणतः ॥ सिंहसंहननाःसर्वेपांडुपुत्रामहाब
लाः ८ चरितब्रह्मचर्याश्चसर्वेतातततपस्विनः ॥ ह्रीमंतःपुरुषव्याघ्राव्याघ्राइवबलोत्कटाः ९ जवेप्रहारेसंमर्देसर्वएवातिमानुषाः ॥ सर्वैर्जितामहीपालादिग्जयेभर
तर्षभ १० नचैषांपुरुषाःकेचिदायुधानिगदाःशरान् ॥ विषहंतिसदाकर्तुमधिज्यान्यपिकौरव ११ उद्यतांवागदांगुर्वींःशरान्वाक्षेप्तुमाहवे ॥ जवेलक्ष्यस्यहरणे
भोज्येपांसुविकर्षणे १२ बालैरपिभवंतस्तैःसर्वएवविशेषिताः ॥ एतत्सैन्यंसमासाद्यसर्वएवबलोत्कटाः १३ विध्वंसयिष्यंतिरणेमास्मतैःसहसंगमः ॥ एकै
कशस्तेसंमर्देहन्युःसर्वान्महीक्षितः १४ प्रत्यक्षंतवराजेंद्रराजसूयेयथाऽभवत् ॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंद्यूतेचपरुषागिरः १५ तेस्मरंतश्चसंग्रामेचरिष्यंतिचरुद्रवत् ॥ लो
हिताक्षोगुडाकेशोनारायणसहायवान् १६ उभयोःसेनयोर्वीरोरथोनास्तीतितादृशः ॥ नहिदेवेषुवापूर्वंमनुष्येपूरगेषुच १७ राक्षसेष्वथयक्षेषुनरेषुकुतएवतु ॥
भूतोऽथवाभविष्योवारथःकश्चिन्मयाश्रुतः १८ समायुक्तोमहाराजरथःपार्थस्यधीमतः ॥ वासुदेवश्चसंयंतायोद्धाचैवधनंजयः १९ गांडीवंचधनुर्दिव्यंतेचाश्वा
वातरंहसः ॥ अभेद्यंकवचंदिव्यमक्षय्यौचमहेषुधी २० अस्त्रग्रामश्चमाहेन्द्रोरौद्रःकौबेरएवच ॥ याम्यश्चवारुणश्चैवगदाश्चोग्रप्रदर्शनाः २१ वज्रादीनिचमुख्या
निनानाप्रहरणानिच ॥ दानवानांसहस्राणिहिरण्यपुरवासिनाम् २२ हतान्येकरथेनाजौकस्तस्यसदृशोरथः ॥ एषहन्याद्धिसंरंभीबलवान्सत्यविक्रमः २३ तव
सेनांमहाबाहुःस्वांचैवपरिपालयन् ॥ अहंचैनंप्रत्युदियामाचार्योवाधनंजयम् २४ नतृतीयोऽस्तिराजेन्द्रसेनयोरुभयोरपि ॥ यएनंशरवर्षाणिवर्षंतमुदियाद्रथी ॥
२५ जीमूतइववर्मांतेमहावातसमीरितः ॥ समायुक्तस्तुकौन्तेयोवासुदेवसहायवान् ॥ तरुणश्चकृतीचैवजीर्णावावामुभावपि २६ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रु
त्वातुभीष्मस्यराज्ञांदध्वंसिरेतदा ॥ कांचनांगदिनःपीनाभुजाश्चंदनरूषिताः २७ मनोभिःसहसंवेगैःसंस्मृत्यचपुरातनम् ॥ सामर्थ्यंपांडवेयानांयथाप्रत्यक्षदर्श
नात् २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानप० पांडवरथातिरथसंख्यायामूनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ भीष्मउवाच ॥
द्रौपदेयामहाराजसर्वेपंचमहारथाः ॥ वैराटिरुत्तरश्चैवरथोदारोमतोमम १ अभिमन्युर्महाबाहूरथयूथपयूथपः ॥ समःपार्थेनसमरेवासुदेवेनचारिहा २ लब्ध
स्त्रश्चित्रयोधीचमनस्वीचदृढव्रतः ॥ संस्मरन्वैपरिक्लेशंस्वपितुर्विक्रमिष्यति ३ सात्यकिर्माधवःशूरोरथयूथपयूथपः ॥ एषवृष्णिप्रवीराणाममर्षीजितसाध्वसः ४
उत्तमौजास्तथाराजन्रथोदारोमतोमम ॥ युधामन्युश्चविक्रांतोरथोदारोमतोमम ५

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ प्रत्युदियांयुद्धेसंमुखःस्यां २४ । २५ । २६ दध्वंसिरेविगलिताः २७ । ॥ इतिश्रीउ
द्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे ऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ ॥ द्रौपदेयाइति १ । २ । ३ । ४ । ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६ । ७ । ८ वीरगतेर्वीरैरनुसृते ९ सितौबद्धौ १० । ११ एकायनगतौमरणैकशरणौ घट्टितारौघट्टनंसंघट्टंकरिष्यतः १२ । १३ त्यक्तात्मानौत्यक्तदेहौ १४ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारत

एतेषांबहुसाहस्रारथानागाह्वयास्तथा ॥ योत्स्यंतेतेतनूंस्त्यक्त्वाकुंतीपुत्रप्रियेप्सया ६ पांडवैःसहराजेन्द्रतवसेनासुभारत ॥ अग्निमारुतवद्राजन्नाह्वयंतःपरस्परम् ७
अजेयौसमरेवृद्धौविराटद्रुपदौतथा ॥ महारथौमहावीर्यौमतौमेपुरुषर्षभौ ८ वयोवृद्धावपिहितौक्षत्रधर्मपरायणौ ॥ यतिष्येतेपरंशक्त्यास्थितौवीरगतेपथि ९ संबंध
केनराजेन्द्रतौतुवीर्यबलान्वयात् ॥ आर्यवृत्तौमहेष्वासौस्नेहवीर्यसितावुभौ १० कारणंप्राप्यतुनराःसर्वएवमहाभुजाः ॥ शूरावाकातरावाऽपिभवंतिकुरुपुंगव ११ एका
यनगतावेतौपार्थिवौदृढधन्विनौ ॥ प्राणांस्त्यक्त्वापरंशक्त्याघट्टितारौपरंतप १२ पृथगक्षौहिणीभ्यांतावुभौसंयतिदारुणौ ॥ संबंधिभावंरक्षंतौमहत्कर्मकरिष्यतः
१३ लोकवीरौमहेष्वासौत्यक्तात्मानौचभारत ॥ प्रत्ययंपरिरक्षंतौमहत्कर्मकरिष्यतः १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानपर्वणिसप्तत्यधिक
शततमोध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ पंचालराजस्यसुतोराजन्परपुरंजयः ॥ शिखंडीरथमुख्योमेमतःपार्थस्यभारत १ एषयोत्स्यतिसंग्रामेनाशयन्पूर्व
संस्थितम् ॥ परंयशोविप्रथयंस्तवसेनासुभारत २ एतस्यबहुलाःसेनाःपंचालाश्चप्रभद्रकाः ॥ तेनासौरथवंशेनमहत्कर्मकरिष्यति ३ धृष्टद्युम्नश्चसेनानीःसर्वसेनासु
भारत ॥ मतोमेऽतिरथोराजन्द्रोणशिष्योमहारथः ४ एषयोत्स्यतिसंग्रामेसूदयन्वैपरान्रणे ॥ भगवानिवसंक्रुद्धःपिनाकीयुगसंक्षये ५ एतस्यतद्रथानीकंकथयंतिरण
प्रियाः ॥ बहुत्वात्सागरप्रख्यंदेवानामिवसंयुगे ६ क्षत्रधर्मातुराजेंद्रमतोमेऽर्धरथोनृप ॥ धृष्टद्युम्नस्यतनयोबाल्यान्नातिकृतश्रमः ७ शिशुपालसुतोवीरश्चेदिराजो
महारथः ॥ धृष्टकेतुर्महेष्वासःसंबंधीपांडवस्यह ८ एषचेदिपतिःशूरःसहपुत्रेणभारत ॥ महारथानांसुकरंमहत्कर्मकरिष्यति ९ क्षत्रधर्मरतोमह्यंमतःपरपुरंजयः ॥
क्षत्रदेवस्तुराजेंद्रपांडवेषुरथोत्तमः १० जयंतश्चामितौजाश्चसत्यजिच्चमहारथः ॥ महारथामहात्मानःसर्वेपांचालसत्तमाः ११ योत्स्यंतेसमरेतातसंरब्धाइवकुंजराः ॥
अजोभोजश्चविक्रांतौपांडवार्थेमहारथौ १२ योत्स्येतेबलिनौशूरौपरंशक्त्याक्षयिष्यतः ॥ शीघ्रास्त्राश्चित्रयोद्धारःकृतिनोदृढविक्रमाः १३ केकयाःपंचराजेन्द्रभ्रातरोदृढ
विक्रमाः ॥ सर्वेचैवरथोदाराःसर्वेलोहितकध्वजाः १४ काशिकःसुकुमारश्चनीलोयश्चापरोनृप ॥ सूर्यदत्तश्चशंखश्चमदिराश्वश्चनामतः १५ सर्वएवरथोदाराःसर्वेचाहवल
क्षणाः ॥ सर्वास्त्रविदुषःसर्वेमहात्मानोमतामम १६ वार्धक्षेमिर्महाराजमतोमममहारथः ॥ चित्रायुधश्चनृपतिर्मतोमेरथसत्तमः १७ सहिसंग्रामशोभीचभक्तश्चापिकिरी
टिनः ॥ चेकितानःसत्यधृतिःपांडवानांमहारथौ ॥ द्वाविमौपुरुषव्याघ्रौरथोदारौमतौमम १८ व्याघ्रदत्तश्चराजेंद्रचंद्रसेनश्चभारत ॥ मतौममरथोदारौपांडवानांनसंशयः १९

भावदीपेसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ पंचालेति १ नाशयन्पूर्वसंस्थितंप्राचीनंक्लीबत्वेनावस्थानंअदर्शयन्पौरुषंदर्शयन्नित्यर्थः यद्वा पूर्वसंस्थितंपूर्वव्यूहसंस्थानंनाशयन् सैन्यानिविद्रावयन्नित्यर्थः
२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ क्षयिष्यतःसामर्थ्यंदर्शयिष्यतः । ऐश्वर्यार्थोऽयंक्षयतिः १३ । १४ । १५ विदुषःविद्वांसः १६ । १७ । १८ । १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ॥ ॥ रोचमानइति १ भीमसेनस्येति क्रोधो

सेनाबिंदुश्चराजेंद्रक्रोधहंताचनामतः ॥ यःसमोवासुदेवेनभीमसेनेनवाविभो २० सयोत्स्यतिहिविक्रम्यसमरेतवसैनिकैः ॥ मांचद्रोणंकृपंचैवयथासंमन्यतेभवान् २१
तथाससमरश्लाघीमंतव्योरथसत्तमः ॥ काश्यःपरमशीघ्रास्त्रःश्लाघनीयोनरोत्तमः २२ रथएकगुणोमह्यंज्ञेयःपरपुरंजयः ॥ अयंचयुधिविक्रांतोमंतव्योऽष्टगुणोरथः २३
सत्यजित्समरश्लाघीद्रुपदस्यात्मजोयुवा ॥ गतःसोऽतिरथत्वंहिधृष्टद्युम्नेनसंमितः २४ पांडवानांयशस्कामःपरंकर्मकरिष्यति ॥ अनुरक्तश्चशूरश्चरथोऽयमपरोमहान्
२५ पांड्यराजोमहावीर्यःपांडवानांधुरंधरः ॥ दृढधन्वामहेष्वासःपांडवानांमहारथः २६ श्रेणिमान्कौरवश्रेष्ठवसुदानश्चपार्थिवः ॥ उभावेतावतिरथौमतौपरपुरंजयौ २७
॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि रथातिरथसंख्यानपर्वणि एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ रोचमानोमहाराजपांडवानांमहा
रथः ॥ योत्स्यतेऽमरवत्संख्येपरसैन्येषुभारत १ पुरुजित्कुंतिभोजश्चमहेष्वासोमहाबलः ॥ मातुलोभीमसेनस्यसचमेऽतिरथोमतः २ एषवीरोमहेष्वासःकृतीचनिपुण
श्चह ॥ चित्रयोधीचशक्तश्चमतोमेरथपुंगवः ३ सयोत्स्यतिहिविक्रम्यमघवानिवदानवैः ॥ योधायेचास्यविख्याताःसर्वेयुद्धविशारदाः ४ भागिनेयकृतेवीरःसकरिष्य
तिसंगरे ॥ सुमहत्कर्मपांडूनांस्थितःप्रियहितेरतः ५ भैमसेनिर्महाराजहैडिंबोराक्षसेश्वरः ॥ मतोमेबहुमायावीरथयूथपयूथपः ६ योत्स्यतेसमरेतातमायावीसमर
प्रियः ॥ येचास्यराक्षसावीराःसचिवावशवर्तिनः ७ एतेचान्येचबहवोनानाजनपदेश्वराः ॥ समेताःपांडवस्यार्थेवासुदेवपुरोगमाः ८ एतेप्राधान्यतोराजन्
पांडवस्यमहात्मनः ॥ रथाश्चातिरथाश्चैवयेचान्येऽर्धरथानृप ९ नेष्यंतिसमरेसेनांभीमांयौधिष्ठिरींनृप ॥ महेन्द्रेणेववीरेणपाल्यमानांकिरीटिना १० तैरहंसमरेवीर
मायाविद्भिर्जयैषिभिः ॥ योत्स्यामिजयमाकांक्षन्नथवानिधनंरणे ११ वासुदेवंचपार्थंचचक्रगांडीवधारिणौ ॥ संध्यागताविवार्केन्दूसमेष्येतेरथोत्तमौ १२ येचैवतेरथो
दाराःपांडुपुत्रस्यसैनिकाः ॥ सहसैन्यानहंतांश्चप्रतीयांरणमूर्धनि १३ एतेरथाश्चातिरथाश्चतुभ्यंयथाप्रधानंनृपकीर्तितामया ॥ तथाऽपरेयेऽर्धरथाश्चकेचित्तथैवतेपाम
पिकौरवेन्द्र १४ अर्जुनंवासुदेवंचयेचान्येतत्रपार्थिवाः ॥ सर्वांस्तान्वारयिष्यामियावद्द्रक्ष्यामिभारत १५ पांचाल्यंतुमहाबाहोनाहंहन्यांशिखंडिनम् ॥
उद्यतेषुमथोदृष्ट्वाप्रतियुध्यंतमाहवे १६ लोकस्तंवेदयदहंपितुःप्रियचिकीर्षया ॥ प्राप्तंराज्यंपरित्यज्यब्रह्मचर्यंव्रतेस्थितः १७ चित्रांगदंकौरवाणामाधिपत्येऽभ्यषेच
यम् ॥ विचित्रवीर्यंचशिशुंयौवराज्येऽभ्यषेचयम् १८

दीपनार्थंभीमसेनसाम्यार्थंवात्रिशेषणम् २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ रथोत्तमौउत्तमोऽग्निदत्तोरथोययोस्तौ । आहिताग्न्यादित्वादुत्तमपदस्यपरनिपातः । यद्वा रथेरथयुद्धेउत्तमौउत्कृष्ट
तमौ १२ । १३ । १४ पाठांतरेद्रक्ष्यामिशक्तिधारयामि १५ । १६ । १७ । १८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

देवव्रततत्वंब्रह्मचारित्रतवस्त्वं स्त्रीसंमुखेगमनेहिदृष्टिमैथुनंस्यात स्त्रीपूर्वदर्शनेऽपिमनसातदीयस्त्रीभावस्मरणेनविकारःस्यादितिभावः १९ । २० । २१ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्विस

देवव्रतत्वंविज्ञाप्यपृथिव्यांसर्वराजसु ॥ नैवहन्यांस्त्रियंजातुनस्त्रीपूर्वंकदाचन १९ सहिस्त्रीपूर्वकोराजन्शिखंडीयदितेश्रुतः ॥ कन्याभूत्वापुमान्जातोनयोत्स्येतेनभा
रत २० सर्वांस्त्वन्यान्हनिष्यामिपार्थिवान्भरतर्षभ ॥ यान्समेष्यामिसमरेनतुकुंतीसुतान्नृप २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानपर्वणिद्विस
प्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ रथातिरथसंख्यानपर्वसमाप्तम् ॥ अथांबोपाख्यानपर्व ॥ दुर्योधनउवाच ॥ किमर्थंभरतश्रेष्ठनैवहन्याःशिखंडि
नम् ॥ उद्यतेषुमथोदृष्ट्वासमरेष्वाततायिनम् १ पूर्वमुक्त्वामहाबाहोपंचालान्सहसोमकैः ॥ हनिष्यामीतिगांगेयतन्मेब्रूहिपितामह २ ॥ भीष्मउवाच ॥ शृ
णुदुर्योधनकथांसहैभिर्वसुधाधिपैः ॥ यदर्थंयुधिसंप्रेक्ष्यनाहंहन्यांशिखंडिनम् ३ महाराजोममपिताशांतनुर्लोकविश्रुतः ॥ दिष्टांतमापधर्मात्मासमयेभरतर्षभ ४
ततोऽहंभरतश्रेष्ठप्रतिज्ञांपरिपालयन् ॥ चित्रांगदंभ्रातरंवैमहाराज्येऽभ्यषेचयम् ५ तस्मिंश्चनिधनंप्राप्तेसत्यवत्यामतेस्थितः ॥ विचित्रवीर्यंराजानमभ्यषिंचंयथाविधि
६ मयाऽभिषिक्तोराजेंद्रयवीयानपिधर्मतः ॥ विचित्रवीर्योधर्मात्मामामेवसमुदैक्षत ७ तस्यदारक्रियांताताचिकीर्षुरहमप्युत ॥ अनुरूपादिवकुलादित्येवचम
नोदधे ८ तथाऽश्रौषंमहाबाहोतिस्रःकन्याःस्वयंवराः ॥ रूपेणाप्रतिमाःसर्वाःकाशिराजसुतास्तदा ॥ अंबांचैवांबिकांचैवतथैवांबालिकामपि ९ राजानश्चस
माहूताःपृथिव्यांभरतर्षभ ॥ अंबाज्येष्ठाऽभवत्तासामंबिकात्वथमध्यमा १० अंबालिकाचराजेन्द्रराजकन्यायवीयसी ॥ सोऽहमेकरथेनैवगतःकाशिपतेःपुरीम् ११
अपश्यंतामहाबाहोतिस्रःकन्याःस्वलंकृताः ॥ राज्ञश्चैवसमाहूतान्पार्थिवान्पृथिवीपते १२ ततोऽहंतान्नृपान्सर्वानाहूयसमरेस्थितान् ॥ रथमारोपयांचक्रेकन्या
स्ताभरतर्षभं १३ वीर्यशुल्काश्चताज्ञात्वासमारोप्यरथंतदा ॥ अवोचंपार्थिवान्सर्वानहंतत्रसमागतान् ॥ भीष्मःशांतनवःकन्याहरतीतिपुनःपुनः १४ तेयतध्वं
परंशक्त्यासर्वेमोक्षायपार्थिवाः ॥ प्रसह्यहिहराम्येषमिषतांवोनरर्षभाः १५ ततस्तेपृथिवीपालाःसमुत्पेतुरुदायुधाः ॥ योगोयोगइतिक्रुद्धाःसारथीनभ्यचोदयन् १६
तेरथैर्गजसंकाशैर्गजैश्चगजयोधिनः ॥ पुष्टैश्चाश्वैर्महीपालाःसमुत्पेतुरुदायुधाः १७ ततस्तेमांमहीपालाःसर्वएवविशांपते ॥ रथव्रातेनमहतासर्वतःपर्यवारयन् १८
तानहंशरवर्षेणसमंतात्पर्यवारयम् ॥ सर्वान्नृपांश्चाप्यजयंदेवराडिवदानवान् १९ अपातयंशरैर्दीप्तैःप्रहसन्भरतर्षभ ॥ तेषामापततांचित्रान्ध्वजान्हेमपरिष्कृतान् २०
एकैकेनहिबाणेनभूमौपातितवानहम् ॥ हयांस्तेषांगजांश्चैवसारथींश्चाप्यहंरणे २१ तेनिवृत्ताश्चभग्नाश्चदृष्ट्वातल्लाघवंमम ॥ अथाहंहास्तिनपुरमायांजित्वामहीक्षितः २२

प्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ ॥ किमर्थमिति १ । २ । ३ दिष्टांतंमरणम् ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ मिषतांपश्यतां अनाद
रेषष्ठी १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२३ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ततोहमिति । मातरंउपसंगृह्य पादयोःपतित्वा १ वीर्यशुल्का वीर्यमेवशुल्कंमौल्यंयासांताः २ । ३ । ४

ततोऽहंताश्चकन्यावैभ्रातुरर्थायभारत ॥ तच्चकर्ममहाबाहोसत्यवत्यैन्यवेदयम् २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिकन्याहरणेत्रिसप्तत्यधिक
शततमोऽध्यायः १७३ ॥ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततोऽहंभरतश्रेष्ठमातरंवीरमातरम् ॥ अभिगम्योपसंगृह्यदाशेयीमिदमब्रुवम् १ इमाःकाशिपतेः
कन्यामयानिर्जित्यपार्थिवान् ॥ विचित्रवीर्यस्यकृतेवीर्यशुल्काहृताइति २ ततोमूर्धन्युपाघ्रायपर्यश्रुनयनानृप ॥ आहसत्यवतीहृष्टादिष्ट्यापुत्रजितंत्वया ३ सत्य
वत्यास्त्वनुमतेविवाहेसमुपस्थिते ॥ उवाचवाक्यंसव्रीडाज्येष्ठाकाशिपतेःसुता ४ भीष्मत्वमसिधर्मज्ञःसर्वशास्त्रविशारदः ॥ श्रुत्वाचवचनंधर्म्यमह्यंकर्तुमिहार्हसि ५
मयाशाल्वपतिःपूर्वंमनसाभिवृतोवरः ॥ तेनचास्मिवृतापूर्वंरहस्यविदितेपितुः ६ कथंमामन्यकामांत्वंराजधर्ममतीत्यवै ॥ वासयेथागृहेभीष्मकौरवःसन्विशेषतः ७
एतद्बुद्ध्याविनिश्चित्यमनसाभरतर्षभ ॥ यत्क्षमंतेमहाबाहोतदिहारब्धुमर्हसि ८ समांप्रतीक्षतेव्यक्तंशाल्वराजोविशांपते ॥ तस्मान्मांत्वंकुरुश्रेष्ठसमनुज्ञातुमर्हसि ९
कृपांकुरुमहाबाहोमयिधर्मभृतांवर ॥ त्वंहिसत्यव्रतोवीरपृथिव्यामितिनःश्रुतम् १० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिअंबावाक्ये चतुःसप्त
त्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ ततोऽहंसमनुज्ञाप्यकालींगंधवतींतदा ॥ मंत्रिणश्चर्त्विजश्चैवतथैवचपुरोहितान्
१ समनुज्ञासिषंकन्यामंबांज्येष्ठांनराधिप ॥ अनुज्ञातायर्यौसातुकन्याशाल्वपतेःपुरम् २ वृद्धैर्द्विजातिभिर्गुप्ताधात्र्याचानुगतातदा ॥ अतीत्यचतमध्वानमासाद्य
नृपतिंतथा ३ सातमासाद्यराजानंशाल्वंवचनमब्रवीत् ॥ आगताऽहंमहाबाहोत्वामुद्दिश्यमहामते ४ तामब्रवीच्छाल्वपतिःस्मयन्निवविशांपते ॥ त्वयाऽन्यपूर्वया
नाहंभार्यार्थीवरवर्णिनि ५ गच्छभद्रेपुनस्तत्रसकाशंभीष्मकस्यवै ॥ नाहमिच्छामिभीष्मेणगृहीतांत्वांप्रसह्यवै ६ त्वंहिभीष्मेणनिर्जित्यनीताप्रीतिमतीतदा ॥
परामृश्यमहायुद्धेनिर्जित्यपृथिवीपतीन् ७ नाहंत्वय्यन्यपूर्वायांभार्यार्थीवरवर्णिनि ॥ कथमस्मद्विधोराजापरपूर्वांप्रवेशयेत् ८ नारीविदितविज्ञानःपरेषांधर्ममा
दिशन् ॥ यथेष्टंगम्यतांभद्रेमात्वांकालोऽत्यगादयम् ९ अंबातमब्रवीद्राजन्ननंगशरपीडिता ॥ नैवंवदमहीपालनैतदेवंकथंचन १० नास्मिप्रीतिमतीनीताभीष्मेणा
मित्रकर्शन ॥ बलान्नीतास्मिरुदतीविद्राव्यपृथिवीपतीन् ११ भजस्वमांशाल्वपतेभक्तांबालामनागसम् ॥ भक्तानांहिपरित्यागोनधर्मेषुप्रशस्यते १२ साऽहमामं
त्र्यगांगेयंसमरेष्वनिवर्तिनम् ॥ अनुज्ञाताचतेनैवततोऽहंभृशमागता १३ नसभीष्मोमहाबाहुर्मामिच्छतिविशांपते ॥ भ्रातृहेतोःसमारंभोभीष्मस्येतिश्रुतंमया १४
भगिन्यौममयेनीतेअंबिकाऽम्बालिकेनृप ॥ प्रादाद्विचित्रवीर्यायगांगेयोहियवीयसे १५

मह्यंमम ५ । ६ । ७ । ८ ९ सत्यव्रतोनित्यंब्रह्मचारी १० ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ ततइति ॥ १ समनुज्ञासिषं
समनुज्ञातवान् अडभावआर्षः २ । ३ । ४ । ५ ६ परामृश्यहस्तेधृत्वानीता ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ संतःसाधवः गतयःरक्षितारःसंतु २२ करुणंदीनंयथास्यात्तथापरिदेवतीशोचंती २३ । २४ अदीर्घदर्शिनेतिशाल्वस्याधर्मःसूचितः २५ । २६ वारणेनहस्ति

यथाशाल्वपतेनान्यंवरंध्यामिकथंचन ॥ त्वामृतेपुरुषव्याघ्रतथामूर्धानमालभे १६ नचान्यपूर्वाराजेन्द्रत्वामहंसमुपस्थिता ॥ सत्यंब्रवीमिशाल्वैतत्सत्येनात्मा
नमालभे १७ भजस्वमांविशालाक्षस्वयंकन्यामुपस्थिताम् ॥ अनन्यपूर्वाराजेन्द्रत्वत्प्रसादाभिकांक्षिणीम् १८ तामेवंभाषमाणांतुशाल्वःकाशिपतेःसुताम् ॥
अत्यजद्भरतश्रेष्ठजीर्णांत्वचमिवोरगः १९ एवंबहुविधैर्वाक्यैर्याच्यमानस्तयानृपः ॥ नाश्रद्दधच्छाल्वपतिःकन्यायांभरतर्षभ २० ततःसामन्युनाऽऽविष्टाज्ये
ष्ठाकाशिपतेःसुता ॥ अब्रवीत्साश्रुनयनाबाष्पविप्लुतयागिरा २१ त्वयात्यक्तागमिष्यामियत्रतत्रविशांपते ॥ तत्रमेगतयःसंतुसंतःसत्यंयथाध्रुवम् २२ एवं
तांभाषमाणांतुकन्यांशाल्वपतिस्तदा ॥ परितत्याजकौरव्यकरुणंपरिदेवतीम् २३ गच्छगच्छेतितांशाल्वःपुनःपुनरभाषत ॥ बिभेमिभीष्मात्सुश्रोणित्वंचभी
ष्मपरिग्रहः २४ एवमुक्तातुसातेनशाल्वेनादीर्घदर्शिना ॥ निश्चक्रामपुराद्दीनारुदतीकुररीयथा २५ ॥ भीष्मउवाच ॥ निष्क्रामंतीतुनगराच्चिंतयामासदुः
खिता ॥ पृथिव्यांनास्तियुवतिर्विषमस्थतरामया २६ बंधुभिर्विप्रहीणाऽस्मिशाल्वेनचनिराकृता ॥ नचशक्यंपुनर्गंतुंमयावारणसाह्वयम् २८ अनुज्ञातातु
भीष्मेणशाल्वमुद्दिश्यकारणम् ॥ किंनुगर्हाम्यथात्मानमथभीष्मंदुरासदम् २८ अथवापितरंमूढंयोमेऽकार्षीत्स्वयंवरम् ॥ मयाऽयंस्वकृतोदोषोयाऽहंभीष्मरथा
त्तदा २९ प्रवृत्तेदारुणेयुद्धेशाल्वार्थंनापतंपुरा ॥ तस्येयंफलनिर्वृत्तिर्यदापन्नास्मिमूढवत् ३० धिग्भीष्मंधिक्चमेमंदंपितरंमूढचेतसम् ॥ येनाहंवीर्यशुल्केनपण्य
स्त्रीवप्रचोदिता ३१ धिङ्मांधिक्शाल्वराजानंधिग्धातारमथापिवा ॥ येषांदुर्नीतभावेनप्राप्ताऽस्म्यापदमुत्तमाम् ३२ सर्वथाभागधेयानिस्वानिप्राप्नोतिमानवः
॥ अनयस्यास्यतुमुखंभीष्मःशांतनवोमम ३३ साभीष्मेप्रतिकर्तव्यमहंपश्यामिसांप्रतम् ॥ तपसावायुधावापिदुःखहेतुःसमेमतः ३४ कोनुभीष्मंयुधाजेतुमु
त्सहेतमहीपतिः ॥ एवंसापरिनिश्चित्यजगामनगराद्बहिः ३५ आश्रमंपुण्यशीलानांतापसानांमहात्मनाम् ॥ ततस्तामवसद्रात्रिंतापसैःपरिवारिता ३६ आ
चख्यौचयथावृत्तंसर्वमात्मनिभारत ॥ विस्तरेणमहाबाहोनिखिलेनशुचिस्मिता ॥ हरणंचविसर्गंचशाल्वेनचविसर्जनम् ३७ ततस्तत्रमहानासीद्ब्राह्मणःसंशि
तव्रतः ॥ शैखावत्यस्तपोवृद्धःशास्त्रेचारण्यकेगुरुः ३८ आर्तांतामाहसमुनिःशैखावत्योमहातपाः ॥ निःश्वसंतींसतींबालांदुःखशोकपरायणाम् ३९ एवंगते
तुकिंभद्रेशक्यंकर्तुंतपस्विभिः ॥ आश्रमस्थैर्महाभागेतपोयुक्तैर्महात्मभिः ४० सात्वेनमब्रवीद्राजन्क्रियतांमदनुग्रहः ॥ प्राव्राज्यमहमिच्छामितपस्तप्स्यामिदु
श्चरम् ४१ मयैवयानिकर्माणिपूर्वदेहेतुमूढया ॥ कृतानिनूनंपापानितेषामेतत्फलंध्रुवम् ४२

नासमानाह्वयंसमानाख्यंहस्तिनापुरं २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ शैखावत्यः शिखावान्वह्निस्तत्साध्यानिश्रौतस्मार्तकर्माणिशैखावतानितेषुसाधुःशैखावत्यः
कर्मणिनिष्णातः आरण्यकेउपनिषदिगुरुः ब्रह्मविदिसर्थः ३८ । ३९ । ४० प्राव्राज्यं प्रव्रज्यासंन्यासस्तत्रोचितंकर्मप्राव्राज्यम् ४१ । ४२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४३ तापस्यंतपसेहितंधर्मजातं ४४ दृष्टांतोलौकिकोदाहरणं आगमोवेदः हेतुर्युक्तिस्तैःप्रारब्धकर्मभोगस्यापरिहार्यत्वंज्ञात्वासमाश्वस्ताभवेत्युक्तेत्यर्थः ४५ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्तत्य

नोत्सहेतुपुनर्गंतुंस्वजनंप्रतितापसाः ॥ प्रत्याख्यातानिरानंदाशाल्वेनचनिराकृता ४३ उपदिष्टमिहेच्छामितापस्यंवीतकल्मषाः ॥ युष्माभिर्देवसंकाशैःकृपाभ
वतुवोमयि ४४ सताम्आश्वासयत्कन्यांदृष्टांतागमहेतुभिः ॥ सांत्वयामासकार्यंचप्रतिजज्ञेद्विजैःसह ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानप०
शैखावत्यांबासंवादेपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततस्तेतापसाःसर्वेकार्यवंतोऽभवंस्तदा ॥ तांकन्यांचिंतयंतस्तेकिंकार्यमितिधर्मिणः
१ केचिदाहुःपितुर्वेश्मनीयतामितितापसाः ॥ केचिदस्मदुपालंभेमतिंचक्रुर्हितापसाः २ केचिच्छाल्वपतिंगत्वानियोज्यमितिमेनिरे ॥ नेतिकेचिद्व्यवस्यंतिप्रत्या
ख्याताहितेनसा ३ एवंगतेतुकिंशक्यंभद्रेकर्तुंमनीषिभिः ॥ पुनरूचुश्चतांसर्वेतापसाःसंशितव्रताः ४ अलंप्रव्रजितेनेहभद्रेशृणुहितंवचः ॥ इतोगच्छस्वभद्रंतेपितुरे
वनिवेशनम् ५ प्रतिपत्स्यतिराजासपितातेयदनंतरम् ॥ तत्रवत्स्यसिकल्याणिसुखंसर्वगुणान्विता ६ नचतेन्यागतिर्न्याय्याभवेद्भद्रेयथापिता ॥ पतिर्वापिग
तिर्नार्याःपितावावरवर्णिनि ७ गतिःपतिःसमस्थायाविषमेचपितागतिः ॥ प्रव्रज्याहिसुदुःखेयंसुकुमार्याविशेषतः ८ राजपुत्र्याःप्रकृत्याचकुमार्यास्तवभामि
नि ॥ भद्रेदोषाहिविद्यंतेबहवोवरवर्णिनि ९ आश्रमेवैवसंत्यास्तेनभवेयुःपितुर्गृहे ॥ ततस्त्वन्येऽब्रुवन्वाक्यंतापसास्तांतपस्विनीम् १० त्वामिहैकाकिनींदृष्ट्वा
निर्जनेगहनेवने ॥ प्रार्थयिष्यंतिराजानस्तस्मान्मैवंमनःकृथाः ११ ॥ अंबोवाच ॥ नशक्यंकाशिनगरंपुनर्गंतुंपितुर्गृहान् ॥ अवज्ञाताभविष्यामिबांधवा
नांनसंशयः १२ उषिताऽस्मितथाबाल्येपितुर्वेश्मनितापसाः ॥ नाहंगमिष्येभद्रंवस्तत्रयत्रपितामम ॥ तपस्तप्तुमभीप्सामितापसैःपरिरक्षिता १३ यथापरे
ऽपिमेलोकेनस्यादेवंमहात्ययः ॥ दौर्भाग्यंतापसश्रेष्ठास्तस्मात्तप्स्याम्यहंतपः १४ ॥ भीष्मउवाच ॥ इत्येवंतेषुविप्रेषुचिंतयत्सुयथातथम् ॥ राजर्षिस्तद्व
नंप्राप्तस्तपस्वीहोत्रवाहनः १५ ततस्तेतापसाःसर्वेपूजयंतिस्मतंनृपम् ॥ पूजाभिःस्वागताद्याभिरासनेनोदकेनच १६ तस्योपविष्टस्यसतोविश्रांतस्योपशृण्व
तः ॥ पुनरेवकथांचक्रुःकन्यांप्रतिवनौकसः १७ अंबायास्तांकथांश्रुत्वाकाशिराज्ञश्चभारत ॥ राजर्षिःसमहातेजाबभूवोद्विग्नमानसः १८ तांतथावादिनींश्रुत्वादृ
ष्ट्वाचसमहातपाः ॥ राजर्षिःकृपयाऽऽविष्टोमहात्माहोत्रवाहनः १९ सवेपमानउत्थायमातुस्तस्याःपितातदा ॥ तांकन्यामंकमारोप्यपर्यश्वासयतप्रभो २० स
तामपृच्छत्कार्त्स्न्येनव्यसनोत्पत्तिमादितः ॥ साचतस्मैयथावृत्तंविस्तरेणन्यवेदयत् २१ ततःसराजार्षिरभूद्दुःखशोकसमन्वितः ॥ कार्यंचप्रतिपेदेतन्मनसासुम
हातपाः २२ अब्रवीद्वेपमानश्चकन्यामार्तांसुदुःखितः ॥ मागाःपितुर्गृहंभद्रेमातुस्तेजनकोह्यहम् २३

धिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ येदोषाविद्यंतेआश्रमेप्रव्रज्यायांतेदोषाःपितुर्गृहेनभवेयुः सुंदरींतरुणींचत्वांदृष्ट्वामुनयोवामोहंप्राप्स्यंतितत्त्वंवाधर्मात्स्खलि
ष्यसीतिभावः १० । ११ । १२ । १३ महात्ययःसुखनाशः । 'महउद्धवउत्सवः' इतिकोशः १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ तंविचित्रवीर्यं वैवाहिकंवि

दुःखंछिंद्यामहंतेवैमयिवर्तस्वपुत्रिके ॥ पर्याप्तंतेमनोवत्सेयदेवंपरिशुष्यसि २४ गच्छमद्वचनाद्रामंजामदग्न्यंतपस्विनम् ॥ रामस्तेसुमहद्दुःखंशोकंचैवापनेष्यति
२५ हनिष्यतिरणेभीष्मंनकरिष्यतिचेद्वचः ॥ तंगच्छभार्गवश्रेष्ठंकालाग्निसमतेजसम् २६ प्रतिष्ठापयितासत्वांसमेपथिमहातपाः ॥ ततस्तुसुस्वरंबाष्पमुत्सृजंती
पुनःपुनः २७ अब्रवीत्पितरंमातुःसातदाहोत्रवाहनम् ॥ अभिवादयित्वाशिरसागमिष्येतवशासनात् २८ अपिनामाद्यपश्येयमार्यंतंलोकविश्रुतम् ॥ कथं
चतीव्रंदुःखंमेनाशयिष्यतिभार्गवः ॥ एतदिच्छाम्यहंज्ञातुंयथायास्यामितत्रवै २९ ॥ होत्रवाहनउवाच ॥ रामंद्रक्ष्यसिभद्रेत्वंजामदग्न्यंमहावने ॥ उग्रेतप
सिवर्तंतंसत्यसंधंमहाबलम् ३० महेन्द्रेवैगिरिश्रेष्ठंरामोनित्यमुपास्तिह ॥ ऋषयोवेदविद्वांसोगंधर्वाप्सरसस्तथा ३१ तत्रगच्छस्वभद्रंतेब्रूयाश्चैनंवचोमम ॥ अ
भिवाद्यचतंमूर्ध्नातपोवृद्धंदृढव्रतम् ३२ ब्रूयाश्चैनंपुनर्भद्रेयत्तेकार्यंमनीषितम् ॥ मयिसंकीर्तितेरामःसर्वंतत्तेकरिष्यति ३३ ममरामःसखावत्सेप्रीतियुक्तःसुहृच्चमे ॥
जमदग्निसुतोवीरःसर्वशस्त्रभृतांवरः ३४ एवंब्रुवतिकन्यांतुपार्थिवेहोत्रवाहने ॥ अकृतव्रणःप्रादुरासीद्रामस्यानुचरःप्रियः ३५ ततस्तेमुनयःसर्वेसमुत्तस्थुःसहस्र
शः ॥ सचराजावयोवृद्धःसृंजयोहोत्रवाहनः ३६ ततोदृष्ट्वाकृतातिथ्यमन्योन्यंतेवनौकसः ॥ सहिताभरतश्रेष्ठनिषेदुःपरिवार्यतम् ३७ ततस्तेकथयामासुःक
थास्तास्तामनोरमाः ॥ धन्यादिव्याश्चराजेन्द्रप्रीतिहर्षमुदायुताः ३८ ततःकथांतेराजर्षिर्महात्माहोत्रवाहनः ॥ रामंश्रेष्ठंमहर्षीणामपृच्छदकृतव्रणम् ३९ क्व
संप्रतिमहाबाहोजामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ अकृतव्रणशक्योवैद्रष्टुंवेदविदांवर ४० ॥ अकृतव्रणउवाच ॥ भवंतमेवसततंरामःकीर्त्तयतिप्रभो ॥ सृंजयोमेप्रियस
खोराजर्षिरितिपार्थिव ४१ इहरामप्रभातेश्वोभवितेतिमतिर्मम ॥ द्रष्टाऽस्येनमिहायांतंतवदर्शनकांक्षया ४२ इयंचकन्याराजर्षेकिमर्थंवनमागता ॥ कस्य
चेयंतवचकाभवतीच्छामिवेदितुम् ४३ ॥ होत्रवाहनउवाच ॥ दौहित्रीयंममविभोकाशिराजसुताप्रिया ॥ ज्येष्ठास्वयंवरेतस्थौभगिनीभ्यांसहानघ ४४ इय
मंबेतिविख्याताज्येष्ठाकाशिपतेःसुता ॥ अंबिकांबालिकेकन्येकनीयस्यौतपोधन ४५ समेतंपार्थिवंक्षत्रंकाशिपुर्यांततोऽभवत् ॥ कन्यानिमित्तंविप्रर्षेतत्रासीदु
त्सवोमहान् ४६ ततःकिलमहावीर्योभीष्मःशांतनवोनृपान् ॥ अधिक्षिप्यमहातेजास्तिस्रःकन्याजहारताः ४७ निर्जित्यपृथिवीपालानथभीष्मोगजाह्वयम् ॥
आजगामविशुद्धात्माकन्याभिःसहभारतः ४८ सत्यवत्यैनिवेद्याथविवाहंसमनंतरम् ॥ भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्यसमाज्ञापयतप्रभुः ४९ तंतुवैवाहिकंदृष्ट्वाकन्येयंसमु
पार्जितम् ॥ अब्रवीत्तत्रगांगेयंमंत्रिमध्येद्विजर्षभ ५० मयाशाल्वपतिर्वीरोमनसाऽभिवृतःपतिः ॥ नमामर्हसिधर्मज्ञदातुंभ्रात्रेऽन्यमानसाम् ५१

बाहार्यमुद्यतंसमुपार्जितंअभ्यंगकौतुकबंधादिनासंस्कृतंदृष्ट्वा इयंकन्यागांगेयमब्रवीदितियोजना ५० । ५१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५२ । ५३ । ५४ । ५५ उत्पत्तिकारणं ५६ । ५७ । ५८ । ५९ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥ ॥ दुःखद्वयं दुःखकरद्वयं भीष्मशाल्वाख्यं यद्वा । निर्भर्तृकत्वमेकंदुःखंत्वच्छत्रोर्वधश्चेतितापसानांदुःखद्वयं तथाऽपिशत्रुद्वयमध्येकतरस्यकंप्रतिकर्तव्यंहंतुंयत्नंचिकीर्षसि यद्वा एकैकस्यगतिहानिर्मरणंवेतिदुःखद्वयंज्ञेयम्

तच्छ्रुत्वावचनंभीष्मःसंमंत्र्यसहमंत्रिभिः ॥ निश्चित्यविससर्जेमांसत्यवत्यामतेस्थितः ५२ अनुज्ञातातुभीष्मेणशाल्वंसौभपतिंततः ॥ कन्येयंमुदितातत्रकाले
वचनमब्रवीत् ५३ विसर्जिताऽस्मिभीष्मेणधर्मंमांप्रतिपादय ॥ मनसाऽभिवृतःपूर्वंमयात्वंपार्थिवर्षभ ५४ प्रत्याचख्यौचशाल्वोऽस्याश्चारित्रस्याभिशंकितः ॥
सेयंतपोवनंप्राप्तातापस्येऽभिरताभृशम् ५५ मयाचप्रत्यभिज्ञातावंशस्यपरिकीर्तनात् ॥ अस्यदुःखस्यचोत्पत्तिंभीष्ममेवेहमन्यते ५६ ॥ अंबोवाच ॥ भग
वन्नेवमेवेहयथाऽऽहपृथिवीपतिः ॥ शरीरकर्तामातुर्मेसृंजयोहोत्रवाहनः ५७ नह्युत्सहेस्वनगरंप्रतियातुंतपोधन ॥ अपमानभयाच्चैवव्रीडयाचमहामुने ५८ य
त्तुमांभगवान्रामोवक्ष्यतिद्विजसत्तम ॥ तन्मेकार्यतमंकार्यमितिमेभगवन्मतिः ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिहोत्रवाहनांबासंवादेष
ट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ अकृतव्रणउवाच ॥ दुःखद्वयमिदंभद्रेकतरस्यचिकीर्षसि ॥ प्रतिकर्तव्यमबलेतत्त्वंवत्सेवदस्वमे १ यदिसौभपतिर्भ
द्रेनियोक्तव्योमतस्तव ॥ नियोक्ष्यतिमहात्मासरामस्त्वद्धितकाम्यया २ अथापगेयंभीष्मंत्वंरामेणेच्छसिधीमता ॥ रणेविनिर्जितंद्रष्टुंकुर्यात्तदपिभार्गवः ३ सृं
जयस्यवचःश्रुत्वातवचैवशुचिस्मिते ॥ यदत्रतेभृशंकार्यंतदद्यैवविचिंत्यताम् ४ ॥ अंबोवाच ॥ अपनीताऽस्मिभीष्मेणभगवन्नविजानता ॥ नाभिजानाति
मेभीष्मोब्रह्मन्शाल्वगतंमनः ५ एतद्विचार्यमनसाभवानेतद्विनिश्चयम् ॥ विचिनोतुयथान्यायंविधानंक्रियतांतथा ६ भीष्मेवाकुरुशार्दूलेशाल्वराजेऽथवापुनः
॥ उभयोरेववाब्रह्मन्युक्तंयत्तत्समाचर ७ निवेदितंमयाह्येतद्दुःखमूलंयथातथम् ॥ विधानंतत्रभगवन्कर्तुमर्हसियुक्तितः ८ ॥ अकृतव्रणउवाच ॥ उपपन्न
मिदंभद्रेयदेवंवरवर्णिनि ॥ धर्मंप्रतिवचोब्रूयाःशृणुचेदंवचोमम ९ यदित्वामापगेयोवैननयेद्गजसाह्वयम् ॥ शाल्वस्त्वांशिरसाभीरुगृह्णीयाद्रामचोदितः १० तेन
त्वंनिर्जिताभद्रेयस्मान्नीताऽसिभाविनि ॥ संशयःशाल्वराजस्यतेनत्वयिसुमध्यमे ११ भीष्मःपुरुषमानीचजितकाशीतथैवच ॥ तस्मात्प्रतिक्रियायुक्ताभीष्मेकार
यितुंतव १२ ॥ अंबोवाच ॥ ममाप्येषसदाब्रह्मन्हृदिकामोऽभिवर्तते ॥ घातयेयंयदिरणेभीष्ममित्येवनित्यदा १३ भीष्मंवाशाल्वराजंवायंवादोषेणगच्छसि ॥
प्रशाधितंमहाबाहोयत्कृतेऽहंसुदुःखिता १४ ॥ भीष्मउवाच ॥ एवंकथयतामेवतेषांसदिवसोगतः ॥ रात्रिश्चभरतश्रेष्ठसुखशीतोष्णमारुता १५ ततोरामःप्रा
दुरासीत्प्रज्वलन्निवतेजसा ॥ शिष्यैःपरिवृतोराजन्जटाचीरधरोमुनिः १६

१ नियोक्तव्यस्तवपाणिग्रहणार्थमितिशेषः २ भीष्मस्यतुसत्यप्रतिज्ञस्यत्वत्सुखार्थंजयमात्रंकर्तव्यंनतुताडनंतातवहितमित्याशयेनाह अथेति ३ । ४ । ५ पिधानंप्रतीकारं ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११
१२ । १३ । १४ । १५ । १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७ । १८ । १९ आसातांलङिद्विवचनम् २० । २१ । २२ परमंतवविवक्षितंयत्तन्मेऽवश्यंवक्तव्यमित्यर्थः २३ शिरसौश्रेष्ठौ ।'शिरःप्रधानेसेनाग्रे' इतिमेदिनी पुंस्त्वमार्षम् २४ । २५ । २६ सृंजयस्य

धनुष्पाणिरदीनात्माखड्गंबिभ्रत्परश्वधी ॥ विरजाराजशार्दूलसृंजयंसोऽभ्ययान्नृपम् १७ ततस्तंतापसादृष्ट्वासचराजामहातपाः ॥ तस्थुःप्रांजलयोराजन्साचकन्या
तपस्विनी १८ पूजयामासुरव्यग्रामधुपर्केणभार्गवम् ॥ अर्चितश्चयथान्यायंनिषसादसहैवतैः १९ ततःपूर्वंव्यतीतानिकथयंतौस्मतावुभौ ॥ आसातांजाम
दग्न्यश्चसृंजयश्चैवभारत २० तथाकथांतेराजर्षिर्भृगुश्रेष्ठंमहाबलम् ॥ उवाचमधुरंकालेरामंवचनमर्थवत् २१ रामेयंममदौहित्रीकाशिराजसुताप्रभो ॥ अस्याः
शृणुयथातत्त्वंकार्यंकार्यविशारद २२ परमंकथ्यतांचेतितांरामःप्रत्यभाषत ॥ ततःसाऽभ्यवदद्रामंज्वलंतमिवपावकम् २३ ततोऽभिवाद्यचरणौरामस्यशिरसौ
शुभौ ॥ स्पृष्ट्वापद्मदलाभाभ्यांपाणिभ्यामग्रतःस्थिता २४ रुरोदसाशोकवतीबाष्पव्याकुललोचना ॥ प्रपेदेशरणंचैवशरण्यंभृगुनंदनम् २५ ॥ रामउवाच ॥
यथात्वंसृंजयस्यास्यतथामेत्वंनृपात्मजे ॥ ब्रूहियत्तेमनोदुःखंकरिष्येवचनंतव २६ ॥ अंबोवाच ॥ भगवन्शरणंत्वाद्यप्रपन्नाऽस्मिमहाव्रतम् ॥ शोकपंकार्ण
वान्मग्नांघोरादुद्धरमांविभो २७ ॥ भीष्मउवाच ॥ तस्याश्चदृष्ट्वारूपंचवपुश्चाभिनवंपुनः ॥ सौकुमार्यंपरंचैवरामश्चिंतापरोऽभवत् २८ किमियंवक्ष्यतीत्येवं
विममर्शभृगूद्वहः ॥ इतिदध्यौचिरंरामःकृपयाऽभिपरिप्लुतः २९ कथ्यतामितिसाभूयोरामेणोक्ताशुचिस्मिता ॥ सर्वमेवयथातत्त्वंकथयामासभार्गवे ३०
तच्छ्रुत्वाजामदग्न्यस्तुराजपुत्र्यावचस्तदा ॥ उवाचतांवरारोहांनिश्चित्यार्थविनिश्चयम् ३१ ॥ रामउवाच ॥ प्रेषयिष्यामिभीष्मायकुरुश्रेष्ठायभाविनि ॥ क
रिष्यतिवचोमह्यंश्रुत्वाचसनराधिपः ३२ नचेत्करिष्यतिवचोमयोक्तंजान्हवीसुतः ॥ धक्ष्याम्यहंरणेभद्रेसामात्यंशस्त्रतेजसा ३३ अथवातेमतिस्तत्रराजपुत्रि
नवर्तते ॥ यावच्छाल्वपतिंवीरंयोजयाम्यत्रकर्मणि ३४ ॥ अंबोवाच ॥ विसर्जिताऽहंभीष्मेणश्रुत्वैवभृगुनंदन ॥ शाल्वराजगतंभावंममपूर्वंमनीषितम् ३५
सौभराजमुपेत्याहमवोचंदुर्वचंवचः ॥ नचमांप्रत्यगृह्णात्सचारित्र्यपरिशंकितः ३६ एतत्सर्वंविनिश्चित्यस्वबुद्ध्याभृगुनंदन ॥ यदत्रौपयिकंकार्यंतच्चिंतयितुमर्हसि ३७
ममतुव्यसनस्यास्यभीष्मोमूलंमहाव्रतः ॥ येनाहंवशमानीतासमुत्क्षिप्यबलात्तदा ३८ भीष्मंजहिमहाबाहोयत्कृतेदुःखमीदृशम् ॥ प्राप्ताऽहंभृगुशार्दूलचराम्य
प्रियमुत्तमम् ३९ सहिलुब्धश्चनीचश्चजितकाशीचभार्गव ॥ तस्मात्प्रतिक्रियाकर्तुंयुक्तातस्मैत्वयाऽनघ ४० एषमेक्रियमाणायाभारतेनतदाविभो ॥
अभवद्धृदिसंकल्पोघातयेयंमहाव्रतम् ४१

दौहित्रीतिशेषः २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ लुब्धोयतोमांहृतवान् नीचोयतोमदंगीकारंस्वयंनकृतवान् अकामुकस्यकन्याहरणंदोषइतिभावः
४० क्रियमाणायाः बलादाहरणेनाहिंस्यमानायाः कृहिंसायांस्वादिः ४१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 ४२ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ ॥ ॥ एवमिति १ काश्येकाशिराजकन्ये २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

॥१४०॥ तस्मात्काममममाद्येमंरामसंपादयानघ ॥ जहिभीष्मंमहाबाहोयथावृत्रंपुरंदरः ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि अंबोपा० रामांबासंवादेसप्तसप्तत्यधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ एवमुक्तस्तदारामोजहिभीष्ममितिप्रभो ॥ उवाचरुदतींकन्यांचोदयंतींपुनःपुनः १ काश्येनकामंगृह्णा अ०
मिशस्त्रंवैवरवर्णिनि ॥ ऋतेब्रह्मविदांहेतोःकिमन्यत्करवाणिते २ वाचाभीष्मश्चशाल्वश्चममराज्ञिवशानुगौ ॥ भविष्यतोऽनवद्यांगितत्करिष्यामिमाशुच ३ नतुशस्त्रं १७८
ग्रहीष्यामिकथंचिदपिभाविनि ॥ ऋतेनियोगाद्विप्राणामेषमेसमयःकृतः ४ ॥ अंबोवाच ॥ ममदुःखंभगवताव्यपनेयंयतस्ततः ॥ तत्तुभीष्मप्रसूतंमेतंजहीश्वर
माचिरम् ५ ॥ रामउवाच ॥ काशिकन्येपुनर्ब्रूहिभीष्मस्तेचरणावुभौ ॥ शिरसावंदनार्होऽपिग्रहीष्यतिगिराम्मम ६ ॥ अंबोवाच ॥ जहिभीष्मंरणेरामगर्जंतमसुरं
यथा ॥ समाहूतोरणेराममममचेदिच्छसिप्रियम् ॥ प्रतिश्रुतंचयदपितत्सत्यंकर्तुमर्हसि ७ ॥ भीष्मउवाच ॥ तयोःसंवदतोरेवंराजन्रामांबयोस्तदा ॥ ऋषिःपरम
धर्मात्माइदंवचनमब्रवीत् ८ शरणागतांमहाबाहोकन्यांनत्यक्तुमर्हसि ॥ यदिभीष्मोरणेरामसमाहूतस्त्वयामृधे ९ निर्जितोऽस्मीतिवाब्रूयात्कुर्याद्वावचनंतव ॥ कृतम
स्याभवेत्कार्यंकन्यायाभृगुनंदन १० वाक्यंसत्यंचतेवीरभविष्यतिकृतंविभो ॥ इयंचापिप्रतिज्ञातेतदाराममहामुने ११ जित्वावैक्षत्रियान्सर्वान्ब्राह्मणेषुप्रतिश्रुता ॥
ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रश्चैवरणेयदि १२ ब्रह्मद्विड्भवितातंवैहनिष्यामीतिभार्गव ॥ शरणार्थंप्रपन्नानांभीतानांशरणार्थिनाम् १३ नशक्ष्यामिपरित्यागंकर्तुंजीवन्कथं
चन ॥ यश्चकृत्स्नंरणेक्षत्रंविजेष्यतिसमागतम् १४ दीप्तात्मानमहंतंचहनिष्यामीतिभार्गव ॥ सएवंविजयीरामभीष्मःकुरुकुलोद्वहः ॥ तेनयुध्यस्वसंग्रामेसमेत्यभृगुनंदन
१५॥रामउवाच ॥ स्मराम्यहंपूर्वकृतांप्रतिज्ञामृषिसत्तम ॥ तथैवचचरिष्यामियथासाम्नैवलप्स्यते १६ कार्यमेतन्महद्ब्रह्मन्काशिकन्यामनोगतम् ॥ गमिष्यामिस्वयंतत्र
कन्यामादाययत्रसः १७ यदिभीष्मोरणश्लाघीनकरिष्यतिमेवचः ॥ हनिष्याम्येनमुद्रिक्तमितिमेनिश्चितामतिः १८ नहिबाणामयोत्सृष्टाःसज्जंतीहशरीरिणाम् ॥ कायेषु
विदितंतुभ्यंपुराक्षत्रियसंगरे १९ एवमुक्त्वाततोरामःसहतैर्ब्रह्मवादिभिः ॥ प्रयाणायमतिंकृत्वासमुत्तस्थौमहातपाः २० ततस्तेतामुषित्वातुरजनींतत्रतापसाः ॥ हुताग्नि
योजप्तजप्याःप्रतस्थुर्मज्जिघांसया २१ अभ्यगच्छत्ततोरामःसहतैर्ब्रह्मवादिभिः ॥ कुरुक्षेत्रंमहाराजकन्ययासहभारत २२ न्यविशंततततःसर्वेपरिगृह्यसरस्वतीं ॥ तापसा
स्तेमहात्मानोभृगुश्रेष्ठपुरस्कृताः २३ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततस्तृतीयेदिवसेसंदिदेशव्यवस्थितः ॥ कुरुप्रियंसमेराजन्प्राप्तोऽस्मीतिमहाव्रतः २४ तमागतमहंश्रुत्वाविष
यांतमहाबलम् ॥ अभ्यगच्छंजवेनाशुप्रीत्यातेजोनिधिंप्रभुम् २५

ऋषिः अकृतव्रणः पाठांतरेतुस्पष्टमेवसकीर्त्यते ८ । ९ । १० । ११ । १२ १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ अवलिप्तस्यदृप्तस्य ४८ । ४९

गांपुरस्कृत्यराजेन्द्रब्राह्मणैःपरिवारितः ॥ ऋत्विग्भिर्देवकल्पैश्चतथैवचपुरोहितैः २६ समामभिगतंदृष्ट्वाजामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ प्रतिजग्राहतांपूजांवचनंचेद मब्रवीत् २७ ॥ रामउवाच ॥ भीष्मकांबुद्धिमास्थायकाशिराजसुतातदा ॥ अकामेनत्वयाऽऽनीतापुनश्चैवविसर्जिता २८ विभ्रंशितात्वयाहीयंधर्मादास्ते यशस्विनी ॥ परामृष्टांत्वयाहीमांकोहिगंतुमिहार्हति २९ प्रत्याख्याताहिशाल्वेनत्वयानीतेतिभारत ॥ तस्मादिमांमन्नियोगात्प्रतिगृह्णीष्वभारत ३० स्वधर्मं पुरुषव्याघ्रराजपुत्रीलभत्वियम् ॥ नयुक्तस्त्ववमानोऽयंराज्ञांकर्तुंत्वयाऽनव ३१ ततस्तंवैविमनसमुदीक्ष्याहमथाब्रुवम् ॥ नाहमेनांपुनर्दद्यांब्रह्मन्भ्रात्रेकथंच न ३२ शाल्वस्याहमितिप्राहपुरामामेवभार्गव ॥ मयाचैवाभ्यनुज्ञातागतेयंनगरंप्रति ३३ नभयान्नाप्यनुक्रोशान्नार्थलोभान्नकाम्यया ॥ क्षात्रंधर्ममहंजह्यामि तिमेव्रतमाहितम् ३४ अथमामब्रवीद्रामःक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ नकरिष्यसिचेदेतद्वाक्यंमेनरपुंगव ३५ हनिष्यामिसहामात्यंत्वामद्येतिपुनःपुनः ॥ संरंभाद ब्रवीद्रामःक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ ३६ तमहंगीर्भिरिष्टाभिःपुनःपुनरारिंदम ॥ अयाचंभृगुशार्दूलंनचैवप्रशशामसः ३७ प्रणम्यतमहंमूर्ध्नाभूयोब्राह्मणसत्तमम् ॥ अब्रुवंकारणंकिंतद्यत्त्वंयुद्धंमयेच्छसि ३८ इष्वस्त्रंममबालस्यभवतैवचतुर्विधम् ॥ उपदिष्टंमहाबाहोशिष्योऽस्मितवभार्गव ३९ ततोमामब्रवीद्रामःक्रोधसंरक्त लोचनः ॥ जानीषेमांगुरुंभीष्मगृह्णासीमांनचैवह ४० सुतांकाश्यस्यकौरव्यमत्प्रियार्थंमहामते ॥ नहितेविद्यतेशांतिरन्यथाकुरुनंदन ४१ गृहाणेमांमहाबा होरक्षस्वकुलमात्मनः ॥ त्वयाविभ्रंशिताहीयंभर्तारंनाधिगच्छति ४२ तथाब्रुवंतंतमहंरामंपरपुरंजयम् ॥ नैतदेवंपुनर्भाविब्रह्मर्षेकिंश्रमेणते ४३ गुरुत्वंत्वयि संप्रेक्ष्यजामदग्न्यपुरातनम् ॥ प्रसादयेत्वांभगवंस्त्यक्तैषातुपुरामया ४४ कोजातुपरभावांहिनारींव्यालीमवस्थिताम् ॥ वासयेतगृहेजानन्स्त्रीणांदोषोमहात्ययः ४५ नभयाद्वासवस्यापिधर्मंजह्यांमहाव्रत ॥ प्रसीदमावायद्वातेकार्यंतत्कुरुमाचिरम् ४६ अयंचापिविशुद्धात्मन्पुराणेश्रूयतेविभो ॥ मरुत्तेनमहाबुद्धेगीतःश्लो कोमहात्मना ४७ गुरोरप्यवलिप्तस्यकार्याकार्यमजानतः ॥ उत्पथप्रतिपन्नस्यपरित्यागोविधीयते ४८ सत्वंगुरुरितिप्रेम्णामयासंमानितोभृशम् ॥ गुरुवृत्तिंनजा नीषेतस्माद्योत्स्यामिवैत्वया ४९ गुरुंनहन्यांसमरेब्राह्मणंचविशेषतः ॥ विशेषतस्तपोवृद्धमेवंक्षांतंमयातव ५० उद्यतेषुमथोदृष्ट्वाब्राह्मणंक्षत्रबंधुवत् ॥ योहन्यात्स मरेकुद्धंयुध्यंतमपलायिनम् ५१ ब्रह्महत्यानतस्यस्यादितिधर्मेषुनिश्चयः ॥ क्षत्रियाणांस्थितोधर्मेक्षत्रियोऽस्मितपोधन ५२ योयथावर्ततेयस्मिंस्तस्मिन्नेवप्रवर्तयन् ॥ नाधर्मंसमवाप्नोतिनचाश्रेयश्चविंदति ५३

५० । ५१ । ५२ यःपुमान्यस्मिन्नरेयथाप्रीत्याद्वेषेणवावर्ततेमनरस्तस्मिन्नपितथैवप्रीतिंद्वेषंवाप्रवर्तयन् ५३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ननुत्वामेवंप्रवर्तयन्नहंत्वयिप्रीतिमेवकरोमीत्याशंक्याह अर्थेवेति । अर्थेगुरुवाक्याद्दारकरणे धर्मेपितृप्रीत्यर्थस्वीकृतेब्रह्मचर्ये विषयेदेशकालानुसारेणसमर्थोविवेककुशलः तत्रधर्मलोपेनगुरुवाक्यात्प्राप्यमाणोऽर्थःश्रेयानुतनेत्यर्थेसंशयवानुतगुरुवाक्यविरोधेनापिपाल्यमानोधर्मःश्रेयानुतनेतिधर्मेसंशयवान् । एतयोर्मध्ये अर्थेसंशयमापन्नोऽर्थमननुतिष्ठन्श्रेयान् परिशेषात्धर्मेतुनिःसंशयोधर्ममेवानुतिष्ठन्श्रेयानित्यर्थः

अर्थेवायदिवाधर्मेसमर्थोदेशकालवित् ॥ अर्थसंशयमापन्नःश्रेयान्निःसंशयोनरः ५४ यस्मात्संशयितेऽप्यर्थेऽयथान्यायंप्रवर्तसे ॥ तस्माद्योत्स्यामिसहितस्त्व
यारामममहाहवे ५५ पश्यमेबाहुवीर्यंचविक्रमंचातिमानुषम् ॥ एवंगतेऽपितुमयायच्छक्यंभृगुनंदन ५६ तत्करिष्येकुरुक्षेत्रेयोत्स्येविप्रत्वयासह ॥ द्वंद्वेराम
यथेष्टंमेसज्जीभवमहाद्युते ५७ तत्रत्वंनिहतोराममयाशरशतार्दितः ॥ प्राप्स्यसेनिर्जितांल्लोकान्शस्त्रपूतोमहारणे ५८ सगच्छविनिवर्तस्वकुरुक्षेत्रंरणप्रिय ॥ तत्रै
ष्यामिमहाबाहोयुद्धायत्वांतपोधन ५९ अपियत्रत्वयारामकृतंशौचंपुरापितुः ॥ तत्राहमपिहत्वात्वांशौचंकर्तास्मिभार्गव ६० तत्रामसमागच्छत्वरितंयुद्धदु
र्मद ॥ व्यपनेष्यामितेदर्पंपौराणंब्राह्मणब्रुवः ६१ यच्चापिकत्थसेरामबहुशःपरिवत्सरे ॥ निर्जिताःक्षत्रियालोकेमयैकेनेतितच्छृणु ६२ नतदाजातवान्भीष्मःक्ष
त्रियोवाऽपिमद्विधः ॥ पश्चाज्जातानितेजांसितृणेषुज्वलितंत्वया ६३ यस्तेयुद्धमयंदर्पंकामंचव्यपनाशयेत् ॥ सोऽहंजातोमहाबाहोभीष्मःपरपुरंजयः ॥ व्यपने
ष्यामितेदर्पंयुद्धेरामनसंशयः ६४ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततोमामब्रवीद्रामःप्रहसन्निवभारत ॥ दिष्ट्याभीष्ममयासार्धंयोद्धुमिच्छसिसंगरे ६५ अयंगच्छामिकौर
व्यकुरुक्षेत्रंत्वयासह ॥ भाषितंतेकरिष्यामितत्रागच्छपरंतप ६६ तत्रत्वांनिहतंमातामयाशरशताचितम् ॥ जान्हवीपश्यतांभीष्मगृध्रकंकबलाशनम् ६७ कृ
पणंत्वामभिप्रेक्ष्यसिद्धचारणसेविता ॥ मयाविनिहतंदेवीरोदतामद्यपार्थिव ६८ अतदर्हामहाभागाभगीरथसुतानघा ॥ यात्वामजीजनन्मन्दंयुद्धकामुकमातुरम्
६९ एहिगच्छमयाभीष्मयुद्धकामुकदुर्मद ॥ गृहाणसर्वंकौरव्यरथादिभरतर्षभ ७० इतिब्रुवाणंतमहंरामंपरपुरंजयम् ॥ प्रणम्यशिरसाराममेवमस्त्वित्यथाब्रुवम्
७१ एवमुक्त्वाययौरामःकुरुक्षेत्रंयुयुत्सया ॥ प्रविश्यनगरंचाहंसत्यवत्यैन्यवेदयम् ७२ ततःकृतस्वस्त्ययनोमात्राचप्रतिनंदितः ॥ द्विजातीन्वाच्यपुण्याहंस्व
स्तिचैवमहाद्युते ७३ रथमास्थायरुचिरंराजतंपांडुरैर्हयैः ॥ सूपस्करंस्वधिष्ठानंवैयाघ्रपरिवारणम् ७४ उपपन्नंमहाशस्त्रैःसर्वोपकरणान्वितम् ॥ तत्कुलीने
नवीरेणहयशास्त्रविदारणे ७५ युक्तंसूतेनशिष्टेनबहुशोदृष्टकर्मणा ॥ दंशितःपांडुरेणाहंकवचेनवपुष्मता ७६ पांडुरंकार्मुकंगृह्यप्रायांभरतसत्तम ॥ पांडुरेणा
तपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ७७

५४ अयथान्यायमितिच्छेदः न्यायातिक्रमेणमांप्रवर्तयसे ५५ बाहुवीर्यंबाणप्रक्षेपादौ एवंगतेएवंस्थितेत्वयि ५६ । ५७ । ५८ । ५९ अपियत्रेति । पितृबहुत्वमरणेऽप्याशौचप्राप्तौसत्यांतत्रैवतीर्थेशौचंसचै
लस्नानादिनादशमेऽह्निशुद्धिस्वस्त्ययकरिष्यामीत्यर्थः शौचंरुधिरांजलिदानमित्यर्वाचीनः ६० पौराणंपुराकृतम् ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ बलाःकाकाःतेषामशनंअन्नभूतं ६७ । ६८ । ६९
७० । ७१ । ७२ । ७३ सूपस्करंस्वंगं स्वधिष्ठानंसुचक्रं वैयाघ्रंव्याघ्रचर्मतद्देवपरिवारणंआच्छादनंयस्यतं ७४ । ७५ । ७६ । ७७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पांडुरैश्चापिव्यजनैर्वीज्यमानोनराधिप ॥ शुक्लवासाःसितोष्णीषःसर्वशुक्लविभूषणः ७८ स्तूयमानोजयाशीर्भिर्निष्क्रम्यगजसाह्वयात् ॥ कुरुक्षेत्रंरणक्षेत्रमुपायांभर
तर्षभ ७९ तेहयाश्चोदितास्तेनसूतेनपरमाहवे ॥ अवहन्मांभृशंराजन्मनोमारुतरंहसः ८० गत्वाऽहंतत्कुरुक्षेत्रंसचरामःप्रतापवान् ॥ युद्धायसहसाराजन्परा
क्रांतौपरस्परम् ८१ ततःसंदर्शनेऽतिष्ठंरामस्यातितपस्विनः ॥ प्रगृह्यशंखप्रवरंततःप्राधममुत्तमम् ८२ ततस्तत्रद्विजाराजंस्तापसाश्चवनौकसः ॥ अपश्यंत
रणंदिव्यंदेवाःसेन्द्रगणास्तदा ८३ ततोदिव्यानिमाल्यानिप्रादुरासंस्ततस्ततः ॥ वादित्राणिचदिव्यानिमेघवृंदानिचैवह ८४ ततस्तेतापसाःसर्वेभार्गवस्यानुया
यिनः ॥ प्रेक्षकाःसमपद्यंतपरिवार्यरणाजिरम् ८५ ततोमामब्रवीद्देवीसर्वभूतहितैषिणी ॥ मातास्वरूपिणीराजन्किमिदंतेचिकीर्षितम् ८६ गत्वाहंजामदग्न्यं
तुप्रयाचिष्येकुरूद्वह ॥ भीष्मेणसहमायोत्सीःशिष्येणेतिपुनःपुनः ८७ मामैवंपुत्रनिर्बंधंकुरुविप्रेणपार्थिव ॥ जामदग्न्येनसमरेयोद्धुमित्येवभर्त्सयत् ८८ किंन
वैक्षत्रियहणोहरतुल्यपराक्रमः ॥ विदितःपुत्ररामस्तेयतस्तंयोद्धुमिच्छसि ८९ ततोहमब्रुवंदेवीमभिवाद्यकृतांजलिः ॥ सर्वंतद्भरतश्रेष्ठयथावृत्तंस्वयंवरे ९०
यथाचरामोराजेन्द्रमयापूर्वंप्रचोदितः ॥ काशिराजसुतायाश्चयथाकर्मपुरातनम् ९१ ततःसाराममभ्येत्यजननीमेमहानदी ॥ मदर्थंतमृषिंवीक्ष्यक्षमयामासभार्गव
म् ९२ भीष्मेणसहमायोत्सीःशिष्येणेतिवचोऽब्रवीत् ॥ सचतामाहयाचंतींभीष्ममेवनिवर्तय ॥ नचमेकुरुतेकाममित्यहंतमुपागमम् ९३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
ततोगंगासुतस्नेहाद्भीष्मंपुनरुपागमत् ॥ नचास्याश्चाकरोद्वाक्यंक्रोधपर्याकुलेक्षणः ९४ अथादृश्यतधर्मात्माभृगुश्रेष्ठोमहातपाः ॥ आह्वयामासचतदायुद्धायद्विजसत्त
मः ९५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिपरशुरामभीष्मयोःकुरुक्षेत्रावतरणेअष्टसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ भीष्मउवाच ॥ तमहंस्मय
न्निवरणेप्रत्यभाषंव्यवस्थितम् ॥ भूमिष्ठंनोत्सहेयोद्धुंभवंतंरथमास्थितः १ आरोहस्यंदनंवीरकवचंचमहाभुज ॥ बधानसमरेरामयदियोद्धुंमयेच्छसि २ ततोमाम
ब्रवीद्रामःस्मयमानोरणाजिरे ॥ रथोमेमेदिनीभीष्मवाहावेदाःसदश्ववत् ३ सूतश्चमातरिश्वावैकवचंवेदमातरः ॥ सुसंवीतोरणेताभिर्योत्स्येऽहंकुरुनंदन ४ एवं
ब्रुवाणोगांधारेरामोमांसत्यविक्रमः ॥ शरव्रातेनमहतासर्वतःप्रत्यवारयत् ५ ततोऽपश्यंजामदग्न्यंरथमध्येव्यवस्थितम् ॥ सर्वायुधवरेश्रीमत्यद्भुतोपमदर्शने ६ मनसावि
हितेपुण्येविस्तीर्णेनगरोपमे ॥ दिव्याश्वयुजिसन्नद्धेकांचनेनविभूषिते ७ कवचेनमहाबाहोसोमार्ककृतलक्ष्मणा ॥ धनुर्धरोबद्धतूणोबद्धगोधांगुलित्रवान् ८

णिनीलकंठीये भारतभावदीपेअष्टसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ तमिति।स्मयन्निवहस्यन्निव १ । २ । ३ वेदमातरोगायत्रीसावित्रीसरस्वत्यः ४ सव्यतिक्रमइतिपाठेलंघितक्रमः ५ अद्भुतोप
मंअभूतोपमंदर्शनंयस्यतस्मिन् ६ । ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ नतुतेजयमाशासेइत्युक्तिर्भूतिमिच्छतात्वयाप्रागेवमदभिवंदनस्यजयहेतोःकृतत्वादितिभावः तच्चैवमेतत्कुरुश्रेष्ठकर्तव्यंभूतिमिच्छतेत्यनेनसूचितं १७ । १८

सारथ्यंकृतवांस्तत्रयुयुत्सोरकृतव्रणः ॥ सखावेदविदत्यंतंदयितोभार्गवस्यह ९ आह्वयानःसमांयुद्धेमनोहर्षयतीवमे ॥ पुनःपुनरभिक्रोशन्नभियाहीतिभार्गवः
१० तमादित्यमिवोद्यंतमनाधृष्यंमहाबलम् ॥ क्षत्रियांतकरंराममेकमेकःसमासदम् ११ ततोऽहंबाणपातेषुत्रिपुवाहान्निगृह्यवै ॥ अवतीर्यधनुर्न्यस्यपदाति
र्ऋषिसत्तमम् १२ अभ्यागच्छंतदाराममर्चिष्यन्द्विजसत्तमम् ॥ अभिवाद्यचैनंविधिवदब्रुवंवाक्यमुत्तमम् १३ योत्स्येत्वयारणेरामसदृशेनाधिकेनवा ॥ गुरु
णाधर्मशीलेनजयमाशास्वमेविभो १४ ॥ रामउवाच ॥ एवमेतत्कुरुश्रेष्ठकर्तव्यंभूतिमिच्छता ॥ धर्मोह्येषमहाबाहोविशिष्टैःसहयुध्यताम् १५ शपेयंत्वां
नचेदेवमागच्छेथाविशांपते ॥ युध्यस्वत्वंरणेयत्तोधैर्यमालंब्यकौरव १६ नतुतेजयमाशासेत्वांविजेतुमहंस्थितः ॥ गच्छयुध्यस्वधर्मेणप्रीतोऽस्मिचरितेनते
१७ ततोऽहंतंनमस्कृत्यरथमारुह्यसत्वरः ॥ प्राध्मापयंरणेशंखंपुनर्हेमपरिष्कृतम् १८ ततोयुद्धंसमभवन्ममतस्यचभारत ॥ दिवसान्सुबहून्राजन्परस्परजिगी
षया १९ समेतस्मिन्रणेपूर्वंप्राहरत्कंकपत्रिभिः ॥ षष्ट्याशतैश्चनवभिःशराणांनतपर्वणाम् २० चत्वारस्तेनमेवाहाःसूतश्चैवविशांपते ॥ प्रतिरुद्धास्तथैवा
हंसमरेदंशितःस्थितः २१ नमस्कृत्यचदेवेभ्योब्राह्मणेभ्योविशेषतः ॥ तमहंस्मयन्निवरणेप्रत्यभाषंव्यवस्थितम् २२ आचार्यतामानितामेनिर्मर्यादेह्यपित्वयि
॥ भूयश्चशृणुमेब्रह्मन्संपदंधर्मसंग्रहे २३ येतेवेदाःशरीरस्थाब्राह्मण्यंयच्चतेमहत् ॥ तपश्चतेमहत्तप्तंनतेभ्यःप्रहराम्यहम् २४ प्रहारेक्षत्रधर्मस्ययंत्वंसामसमाश्रि
तः ॥ ब्राह्मणःक्षत्रियत्वंहियातिशस्त्रसमुद्यमात् २५ पश्यमेधनुषोवीर्यंपश्यबाह्वोर्बलंमम ॥ एषतेकार्मुकंवीरच्छिनद्मिनिशितेषुणा २६ तस्याहंनिशितंभल्लं
चिक्षेपभरतर्षभ ॥ तेनास्यधनुषःकोटिंछित्वाभूमावपातयम् २७ तथैवचपृषत्कानांशतानिनतपर्वणाम् ॥ चिक्षेपकंकपत्राणांजामदग्न्यरथंप्रति २८ कायेविष
क्तास्तुतदावायुनासमुदीरिताः ॥ चेलुःक्षरंतोरुधिरंनागाइवचतेशराः २९ क्षतजोक्षितसर्वांगःक्षरन्सरुधिरंरणे ॥ बभौरामस्तदाराजन्मेरुर्धातुमिवोत्सृजन् ३०
हेमंतान्तेऽशोकइवरक्तस्तबकमंडितः ॥ बभौरामस्तथाराजन्प्रफुल्लइवकिंशुकः ३१ ततोऽन्यद्धनुरादायरामःक्रोधसमन्वितः ॥ हेमपुंखान्सुनिशितान्शरांस्तान्
हिववर्षसः ३२ तेसमासाद्यमांरौद्राबहुधामर्मभेदिनः ॥ अकंपयन्महावेगाःसर्पानलविषोपमाः ३३ तमहंसमवष्टभ्यपुनरात्मानमाहवे ॥ शतसंख्यैःशरैः
क्रुद्धस्तदाराममवाकिरम् ३४ सतैरग्न्यर्कसंकाशैःशरैराशीविषोपमैः ॥ शितैरभ्यर्दितोरामोमंदचेताइवाभवत् ३५ ततोऽहंकृपयाऽऽविष्टोविष्टभ्यात्मानमा
त्मना ॥ धिग्धिगित्यब्रुवंयुद्धंक्षत्रधर्मंचभारत ३६

१९ । २० । २१ । २२ मेमयामानिता २३ । २४ । २५ । २६ चिक्षेपेतिपारोक्ष्यार्थेलिट्प्रयोगोहेलयाकृतत्वसूचनार्थः २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३७ । ३८ । ३९ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ आत्मनइति १ स्नातापवृत्तैःस्नातैःपराङ्वृत्तैश्च २ । ३ । ४ । ५ सुतेजितान्सुष्ठुतीक्ष्णी

असकृच्चाब्रुवंराजन्शोकवेगपरिप्लुतः ॥ अहोबतकृतंपापंमयेदंक्षत्रधर्मणा ३७ गुरुर्द्विजातिर्धर्मात्मायदेवंपीडितःशरैः ॥ ततोनप्राहरंभूयोजामदग्न्यायभारत ३८
अथावताप्यपृथिवींपूषादिवससंक्षये ॥ जगामास्तंसहस्रांशुस्ततोयुद्धमुपारमत् ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणि रामभीष्मयुद्धेऊनाशीत्य
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ आत्मनस्तुततःसूतोहयानांचविशांपते ॥ ममचापनयामासशल्यान्कुशलसंमतः १ स्नातापवृत्तैस्तुरगैर्ल
ब्धतोयैरविह्वलैः ॥ प्रभातेचोदितेसूर्येततोयुद्धमवर्तत २ दृष्ट्वामांतूर्णमायांतंदंशितंस्यंदनेस्थितम् ॥ अकरोद्रथमत्यर्थंरामःसज्जंप्रतापवान् ३ ततोऽहंराममायांतंदृष्ट्वा
समरकांक्षिणम् ॥ धनुःश्रेष्ठंसमुत्सृज्यसहसाऽवतरंरथात् ४ अभिवाद्यतथैवाहंरथमारुह्यभारत ॥ युयुत्सुर्जामदग्न्यस्यप्रमुखेवीतभीःस्थितः ५ ततोऽहंशरवर्षेणमहता
समवाकिरम् ॥ सचमांशरवर्षेणवर्षंतंसमवाकिरत् ६ संक्रुद्धोजामदग्न्यस्तुपुनरेवसुतेजितान् ॥ संप्रैषीन्मेशरान्घोरान्दीप्तास्यानुरगानिव ७ ततोऽहंनिशितैर्भल्लैःशतशोऽ
थसहस्रशः ॥ अच्छिदंसहसाराजन्नंतरिक्षेपुनःपुनः ८ ततस्त्वस्त्राणिदिव्यानिजामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ मयिप्रयोजयामासतान्यहंप्रत्यषेधयम् ९ अस्त्रैरेवमहाबाहो
चिकीर्षन्नधिकांक्रियाम् ॥ ततोदिविमहान्नादःप्रादुरासीत्समंततः १० ततोऽहमस्त्रंवायव्यंजामदग्न्येप्रयुक्तवान् ॥ प्रत्याजघ्नेचतद्रामोगुह्यकास्त्रेणभारत ११ ततोऽहम
स्त्रमाग्नेयमनुमंत्र्यप्रयुक्तवान् ॥ वारुणेनैवतद्रामोवारयामासमेविभुः १२ एवमस्त्राणिदिव्यानिरामस्याहमवारयम् ॥ रामश्चममतेजस्वीदिव्यास्त्रविदरिंदमः १३ ततो
मांसव्यतोराजन्रामःकुर्वन्द्विजोत्तमः ॥ उरस्यविध्यत्संक्रुद्धोजामदग्न्यःप्रतापवान् १४ ततोऽहंभरतश्रेष्ठसंन्यषीदंरथोत्तमे ॥ ततोमांकश्मलाविष्टंसूतस्तूर्णमुदावहत्
१५ ग्लायंतंभरतश्रेष्ठरामबाणप्रपीडितम् ॥ ततोमामपयातंवैभृशंविद्धमचेतसम् १६ रामस्यानुचराहृष्टाःसर्वेदृष्ट्वाविचुक्रुशुः ॥ अकृतव्रणप्रभृतयःकाशिकन्याचभारत
१७ ततस्तुलब्धसंज्ञोऽहंज्ञात्वासूतमथाब्रुवम् ॥ याहिसूतयतोरामःसज्जोऽहंगतवेदनः १८ ततोमामवहत्सूतोहयैःपरमशोभितैः ॥ नृत्यद्भिरिवकौरव्यमारुतप्रतिमै
र्गतौ १९ ततोऽहंराममासाद्यबाणवर्षैश्चकौरव ॥ अवाकिरंसुसंरब्धःसंरब्धंचजिगीषया २० तानापततएवासौरामोबाणानजिह्मगान् ॥ बाणैरेवाच्छिनत्तूर्णमेकैकं
त्रिभिराहवे २१ ततस्तेसूदिताःसर्वेममबाणाःसुसंशिताः ॥ रामबाणैर्द्विधाच्छिन्नाःशतशोऽथसहस्रशः २२ ततःपुनःशरंदीप्तंसुप्रभंकालसंमितम् ॥ असृजंजामदग्न्या
यरामायाहंजिघांसया २३ तेनत्वभिहतोगाढंबाणवेगवशंगतः ॥ मुमोहसमरेरामोभूमौचनिपपातह २४ ततोहाहाकृतंसर्वंरामेभूतलमाश्रिते ॥ जगद्भारतसंविग्नंयथार्क
पतनेभवेत् २५ ततएनंसमुद्विग्नाःसर्वएवाभिदुद्रुवुः ॥ तपोधनास्तेसहसाकाश्याचकुरुनंदन २६

कृतान् ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

म.भा.टी. २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ ॥ ॥

ततएनंपरिष्वज्यशनैराश्वासयंस्तदा ॥ पाणिभिर्जलशीतैश्चजयाशीर्भिश्चकौरव २७ ततःसविह्वलंवाक्यंरामउत्थायचाब्रवीत् ॥ तिष्ठभीष्महतोऽसीतिबाणंसंधाय
कार्मुके २८ समुक्तोन्यपतत्तूर्णंसव्येपार्श्वेमहाहवे ॥ येनाहंभृशमुद्विग्नोव्याघूर्णितइवद्रुमः २९ हत्वाहयांस्ततोरामःशीघ्रास्त्रेणमहाहवे ॥ अवाकिरन्मांविस्रब्धोबाणै
स्तैर्लोमवाहिभिः ३० ततोऽहमपिशीघ्रास्त्रंसमरप्रतिवारणम् ॥ अवासृजंमहाबाहोतेऽन्तराधिष्ठिताःशराः ३१ रामस्यममचैवाशुव्योमावृत्यसमंततः ॥ नस्मसूर्यःप्रत
पतिशरजालसमावृतः ३२ मातरिश्वाततस्तस्मिन्मेघरुद्धइवाभवत् ॥ ततोवायोःप्रकंपाच्चसूर्यस्यचगभस्तिभिः ३३ अभितापप्रभावाच्चपावकःसमजायत ॥ तेशराः
स्वसमुत्थेनप्रदीप्ताश्चित्रभानुना ३४ भूमौसर्वेतदाराजन्भस्मभूताःप्रपेदिरे ॥ तदाशतसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ३५ अयुतान्यथखर्वाणिनिखर्वाणिचकौरव ॥ रामः
शराणांसंक्रुद्धोमयितूर्णंन्यपातयत् ३६ ततोऽहंतानपिरणेशरैराशीविषोपमैः ॥ संछिद्यभूमौनृपतेपातयेयंनगानिव ३७ एवंतदभवद्युद्धंतदाभरतसत्तम ॥ संध्याकाले
व्यतीतेतुव्यपायात्सचमेगुरुः ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणि रामभीष्मयुद्धेअशीत्यधिकशततमोध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ ॥
॥ भीष्मउवाच ॥ समागतस्यरामेणपुनरेवातिदारुणम् ॥ अन्येद्युस्तुमुलंयुद्धंतदाभरतसत्तम १ ततोदिव्यास्त्रविच्छूरोदिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः ॥ अयोजयत्सधर्मात्मा
दिवसेदिवसेविभुः २ तान्यहंतत्प्रतीघातैरस्त्रैरस्त्राणिभारत ॥ व्यधमंतुमुलेयुद्धेप्राणांस्त्यक्त्वासुदुस्त्यजान् ३ अस्त्रैरस्त्रेषुबहुधाहतेष्वेवचभारत ॥ अक्रुध्यतमहातेजास्त्यक्त
प्राणःससंयुगे ४ ततःशक्तिंप्राहिणोद्घोररूपामस्त्रैरुद्धेजामदग्न्योमहात्मा ॥ कालोत्सृष्टांप्रज्वलितामिवोल्कांसंदीप्ताग्रांतेजसाव्याप्यलोकम् ५ ततोऽहंतामिषुभिर्दीप्य
मानांसमायांतीमंतकालार्कदीप्ताम् ॥ छित्वात्रिधापातयामासभूमौततोववौपवनःपुण्यगंधिः ६ तस्यांछिन्नायांक्रोधदीप्तोऽथरामःशक्तीर्घोराःप्राहिणोद्द्वादशान्याः ॥
तासांरूपंभारतनोतशक्यंतेजस्वित्वाल्लाघवाच्चैववक्तुम् ७ किंत्वेवाहंविह्वलःसंप्रदृश्यदिग्भ्यःसर्वास्तामहोल्काइवाग्नेः ॥ नानारूपास्तेजसोग्रेणदीप्तायथाऽऽदित्या
द्वादशलोकसंक्षये ८ ततोजालंबाणमयंविवृत्तंसंदृश्यभित्वाशरजालेनराजन् ॥ द्वादशेषून्प्राहिणवंरणेऽहंततःशक्तीरप्यधमंघोररूपाः ९ ततोराजन्जामद
ग्न्योमहात्माशक्तीर्घोराव्याक्षिपद्धेमदंडाः ॥ विचित्रिताःकांचनपट्टनद्धायथामहोल्काज्वलितास्तथाताः १० ताश्चाप्युग्राश्चर्मणावारयित्वाखड्गेनाजौपात
यित्वानरेन्द्र ॥ बाणैर्दिव्यैर्जामदग्न्यस्यसंख्येदिव्यानश्वानभ्यवर्षंससूतान् ११ निर्मुक्तानांपन्नगानांसरूपादृष्ट्वाशक्तीर्हेमचित्रानिकृत्ताः ॥ प्रादुश्चक्रेदिव्यमस्त्रं
महात्माभाक्रोधाविष्टोहैहयेशप्रमाथी १२

समागतस्येति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ निकृत्ताःछिन्नाः हैहयेशप्रमाथीकार्तवीर्यस्यहंता १२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ शरकृत्तःबाणैश्छिन्नः १४ । १५ अस्तंमहीध्रं अस्ताचलं १७ ॥ इतिश्रीमहाभारते उद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ततइति १ अभ्रांतेमेघ

ततःश्रेण्यःशलभानामिवोग्राःसमापेतुर्विशिखानांप्रदीप्ताः ॥ समाचिनोच्चापिभृशंशरीरंहयान्सूतंसरथंचैवमह्यम् १३ रथःशरैर्मेनिचितःसर्वतोऽभूत्तथावाहाःसार
थिश्चैवराजन् ॥ युगंरथेषांचतथैवचक्रेतथैवाक्षःशरकृत्तोऽथभग्नः १४ ततस्तस्मिन्बाणवर्षेव्यतीतेशरौघेणप्रत्यवर्षंगुरुंतम् ॥ सविक्षतोमार्गणैर्ब्रह्मराशिर्देहादसक्तं
मुमुचेभूरिरक्तम् १५ यथारामोबाणजालाभितप्तस्तथैवाहंसुभृशंगाढविद्धः ॥ ततोयुद्धंव्यरमच्चापराण्हेभानावस्तंप्रतियातेमहीध्रम् १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो
गपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिएकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततःप्रभातेराजेन्द्रसूर्येविमलतांगते ॥ भार्गवस्यमयासार्धंपुनर्युद्ध
मवर्तत १ ततोऽभ्रांतेरथेतिष्ठन्रामःप्रहरतांवरः ॥ ववर्षशरजालानिमयिमेघइवाचले २ ततःसूतोममसुहृच्छरवर्षेणताडितः ॥ अपयातोरथोपस्थान्मनोममवि
षादयन् ३ ततःसूतोममात्यर्थंकश्मलंप्राविशन्महत् ॥ पृथिव्यांचशराघातान्निपपातमुमोहच ४ ततःसूतोऽजहात्प्राणान्रामबाणप्रपीडितः ॥ मुहूर्तादिव
राजेंद्रमांचभीराविशत्तदा ५ ततःसूतेहतेतस्मिन्क्षिपतस्तस्यमेशरान् ॥ प्रमत्तमनसोरामःप्राहिणोन्मृत्युसंमितम् ६ ततःसूतव्यसनिनंविप्लुतंमांसभार्गवः ॥ श
रेणाभ्यहनद्गाढंविकृष्यबलवद्धनुः ७ समेभुजांतरेराजन्निपत्यरुधिराशनः ॥ मयैवसहराजेन्द्रजगामवसुधातलम् ८ मत्वातुनिहतंरामस्ततोमांभरतर्षभ ॥ मेघ
वद्विननादोच्चैर्जहृषेचपुनःपुनः ९ तथातुपतितेराजन्मयिरामोमुदायुतः ॥ उदक्रोशन्महानादंसहतैरनुयायिभिः १० ममतत्राभवन्येतुकुरवःपार्श्वतःस्थिताः ॥
आगताअपियुद्धंतज्जनास्तत्रदिदृक्षवः ॥ आर्तिंपरमिकांजग्मुस्तेतदापतितेमयि ११ ततोपश्यंपतितोराजसिंहद्विजानष्टौसूर्यहुताशनाभान् ॥ तेमांसमंतात्परिवा
र्यतस्थुःस्वबाहुभिःपरिधार्याजिमध्ये १२ रक्ष्यमाणश्चतैर्विप्रैर्नाहंभूमिमुपास्पृशम् ॥ अंतरिक्षेधृतोह्यस्मितैर्विप्रैर्बांधवैरिव १३ श्वसन्निवांतरिक्षेचजलबिंदुभिरुक्षितः ॥
ततस्तेब्राह्मणाराजन्नब्रुवन्परिगृह्यमाम् १४ माभैरितिसमंसर्वेस्वस्तितेऽस्त्वितिचासकृत् ॥ ततस्तेषामहंवाग्भिस्तर्पितःसहसोत्थितः ॥ मातरंसरितांश्रेष्ठामपश्यंरथमा
स्थिताम् १५ हयाश्चमेसंगृहीतास्तयाऽऽसन्महानद्यासंयतिकौरवेंद्र ॥ पादौजनन्याःप्रतिगृह्यचाहंतथापितॄणांरथमभ्यरोहम् १६ ररक्षसामांसरथंहयांश्चोपस्क
राणिच ॥ तामहंप्रांजलिर्भूत्वापुनरेवव्यसर्जयम् १७ ततोऽहंस्वयमुद्यम्यहयांस्तान्वातरंहसः ॥ अयुध्यंजामदग्न्येननिवृत्तेऽहनिभारत १८ ततोऽहंभरतश्रेष्ठवे
गवंतंमहाबलम् ॥ अमुंचंसमरेबाणंरामायहृदयच्छिदम् १९ ततोजगामवसुधांममबाणप्रपीडितः ॥ जानुभ्यांधनुरुत्सृज्यरामोमोहवशंगतः २० ततस्तस्मिन्निपति
तेरामेभूरिसहस्रदे ॥ आवव्रुर्जलदाव्योमक्षरंतोरुधिरंबहु २१ उल्काश्चशतशःपेतुःसनिर्घाताःसकंपनाः ॥ अर्कंचसहसादीप्तंस्वर्भानुरभिसंवृणोत् २२

मंडलसमीपे २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ द्विजान्ब्राह्मणरूपधरान्वसून् १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० भूरिसहस्रदेस्वर्णसहस्राणांदातरि ।
‘ भूरिर्नावासुदेवेचहरेचपरमेष्ठिनि । नपुंसकंसुवर्णेचप्राज्येस्याद्वाच्यलिंगके ’ इतिमेदिनी २१ सकंपनाः सविद्युतः २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बलाःबलाकाः २३ । २४ । २५ विह्वलःव्याकुलः क्रोधावेशादेववृद्धिंगतः २६ बलसंनिभंगंधकरसवत् । ' बलंगंधरसेरूपे ' इतिमेदिनी मयिमन्निमित्तं आददानंशरमितिशेषः शरंमय्याददानमिति पाठांतरम् २७ मेमयिअहरत्संहृतवान्मुनीनांवाक्यादित्यर्थः २८ मंत्रमयाःमरीचयोमंडलंचयस्यसतथा । तथाचश्रुतिः । ' सैषात्रय्येवविद्यातपतीति ' मत्यवहारयावःसमासंकृतवंतौआवामितिशेषः

ववुश्चवाताःपरुषाश्चलिताचवसुंधरा ॥ गृध्राबलाश्चकंकाश्चपरिपेतुर्मुदायुताः २३ दीप्तायांदिशिगोमायुर्दारुणंमुहुरुन्नदत् ॥ अनाहतादुंदुभयोविनेदुर्भृशनिः
स्वनाः २४ एतदौत्पातिकंसर्वंघोरमासीद्भयंकरम् ॥ विसंज्ञकल्पेधरणींगतेराममहात्मनि २५ ततोवैसहसोत्थायरामोमामभ्यवर्तत ॥ पुनर्युद्धायकौरव्यवि
ह्वलःक्रोधमूर्छितः २६ आददानोमहाबाहुःकार्मुकंबलसन्निभम् ॥ ततोमय्याददानंतंराममेवन्यवारयन् ॥ २७ महर्षयःकृपायुक्ताःक्रोधाविष्टोऽथभार्गवः ॥ स
मेऽहरदमेयात्माशरंकालानलोपमम् २८ ततोरविर्मंत्रमरीचिमंडलोजगामास्तंपांसुपुंजावगूढः ॥ निशाव्यगाहत्सुखशीतमारुताततोयुद्धंप्रत्यवहारयावः २९ एवं
राजन्नवहारोबभूवततःपुनर्विमलेऽभूत्सुघोरम् ॥ कल्यंकल्यंविंशतिर्वैदिनानितथैवचान्यानिदिनानित्रीणि ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानप
र्वणिरामभीष्मयुद्धेद्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततोऽहंनिशिराजेन्द्रप्रणम्यशिरसातदा ॥ ब्राह्मणानांपितॄणांचदे
वतानांचसर्वशः १ नक्तंचराणांभूतानांराजन्यानांविशांपते ॥ शयनंप्राप्यरहितेमनसासमचिंतयम् २ जामदग्न्येनमेयुद्धमिदंपरमदारुणम् ॥ अहानिचबहून्यद्य
वर्ततेसुमहात्ययम् ३ नचरामंमहावीर्यंशक्तोमिरणमूर्धनि ॥ विजेतुंसमरेविप्रंजामदग्न्यंमहाबलम् ४ यदिशक्योमयाजेतुंजामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ दैवतानिप्रसन्नानि
दर्शयंतुनिशांमम ५ ततोनिशिचराजेन्द्रप्रसुप्तःशरविक्षतः ॥ दक्षिणेनेहपार्श्वेनप्रभातसमयेतदा ६ ततोऽहंविप्रमुख्यैस्तैर्यैरस्मिपतितोरथात् ॥ उत्थापितोधृतश्चैव
माभैरितिचसांत्वितः ७ तएवमांमहाराजस्वप्नदर्शनमेत्यवै ॥ परिवार्याब्रुवन्वाक्यंतन्निबोधकुरूद्वह ८ उत्तिष्ठमाभैर्गांगेयनभयंतेऽस्तिकिंचन ॥ रक्षामहेत्वांकौरव्य
स्वशरीरंहिनोभवान् ९ नत्वांरामोरणेजेताजामदग्न्यःकथंचन ॥ त्वमेवसमरेरामंविजेताभरतर्षभ १० इदमस्त्रंसुदयितंप्रत्यभिज्ञास्यतेभवान् ॥ विदितंहितवाप्येतत्पूर्वं
स्मिन्देहधारणे ११ प्राजापत्यंविश्वकृतंप्रस्वापंनामभारत ॥ नहीदंवेदरामोऽपिपृथिव्यांवापुमान्क्वचित् १२ तत्स्मरस्वमहाबाहोभृशंसंयोजयस्वच ॥ उपस्थास्यति
राजेन्द्रस्वयमेवतवानघ १३ येनसर्वान्महावीर्यान्प्रशासिष्यसिकौरव ॥ नचरामःक्षयंगंतातेनास्त्रेणनराधिप १४ एनसानतुसंयोगंप्राप्स्यसेजातुमानद ॥ स्व
प्स्यतेजामदग्न्योऽसौत्वद्बाणबलपीडितः १५ ततोजित्वात्वमेवैनंपुनरुत्थापयिष्यसि ॥ अस्त्रेणदयितेनाजौभीष्मसंबोधनेनवै १६ एवंकुरुष्वकौरव्यप्रभातेरथमा
स्थितः ॥ प्रसुप्तंवामृतंवेतितुल्यंमन्यामहेवयम् १७

२९ विमलेदिवसेनिवमसीत्यर्थः कल्यंकल्यंप्रातःप्रातः ३० ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥ ततोऽहमिति १ रहितेएकांते २ । ३ । ४ निशांनिशि दर्शयंतुआत्मानंप्रकाशयंतु ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० प्रत्यभिज्ञापरिचयस्तंप्राप्स्यसेपूर्वस्मिन्प्रसुभावे ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१८ । १९ ॥ इतिश्रीउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ ४ । ५ धिष्ण्यंनक्षत्रं । ' धिष्ण्यंस्थानाग्नि

नचरामेणमर्तव्यंकदाचिदपिपार्थिव ॥ ततःसमुत्पन्नमिदंप्रस्वापंयुज्यतामिति १८ इत्युक्त्वांतर्हितārाजन्सर्वएवद्विजोत्तमाः ॥ अष्टौसदृशरूपास्तेसर्वेभासुर
मूर्तयः १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिभीष्मप्रस्वापनास्त्रलाभेत्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥
ततोरात्रौव्यतीतायांप्रतिबुद्धोऽस्मिभारत ॥ ततःसंचिंत्यवैस्वप्नमवापंहर्षमुत्तमम् १ ततःसमभवद्युद्धंममतस्यचभारत ॥ तुमुलंसर्वभूतानांलोमहर्षणमद्भुतम् २
ततोबाणमयंवर्षंववर्षमयिभार्गवः ॥ न्यवारयमहंतच्चशरजालेनभारत ३ ततःपरमसंक्रुद्धःपुनरेवमहातपाः ॥ ह्यस्तनेनचकोपेनशक्तिंवैप्राहिणोन्मयि ४ इंद्रा
शनिसमस्पर्शांयमदंडसमप्रभाम् ॥ ज्वलंतीमग्निवत्संख्येलेलिहानांसमंततः ५ ततोभरतशार्दूलधिष्ण्यमाकाशगंयथा ॥ समामभ्यवधीत्तूर्णंजत्रुदेशेकुरूद्वह ६
अथास्रमस्रवद्घोरंगिरेर्गैरिकधातुवत् ॥ रामेणसुमहाबाहोक्षतस्यक्षतजेक्षण ७ ततोऽहंजामदग्न्यायभृशंक्रोधसमन्वितः ॥ चिक्षेपमृत्युसंकाशंबाणंसर्पविषोपमम्
८ सतेनाभिहतोवीरोललाटेद्विजसत्तमः ॥ अशोभतमहाराजसशृंगइवपर्वतः ९ ससंरब्धःसमावृत्त्यशरंकालांतकोपमम् ॥ संदधेबलवत्कृष्यघोरंशत्रुनिबर्हणम्
१० सवक्षसिपपातोग्रःशरोव्यालइवश्वसन् ॥ महींराजंस्ततश्चाहमगमंरुधिराविलः ११ संप्राप्यतुपुनःसंज्ञांजामदग्न्यायधीमते ॥ प्राहिण्वंविमलांशक्तिंज्वलंती
मशनीमिव १२ सातस्यद्विजमुख्यस्यनिपपातभुजांतरे ॥ विह्वलश्चाभवद्राजन्वेपथुश्चैनमाविशत् १३ ततएनंपरिष्वज्यसखाविप्रोमहातपाः ॥ अकृतव्रणःशु
भैर्वाक्यैराश्वासयदनेकधा १४ समाश्वस्तस्ततोरामःक्रोधामर्षसमन्वितः ॥ प्रादुश्चक्रेतदाब्राह्मंपरमास्त्रंमहाव्रतः १५ ततस्तत्प्रतिघातार्थंब्राह्ममेवास्त्रमुत्तमम् ॥
मयाप्रयुक्तंजज्वालयुगांतमिवदर्शयत् १६ तयोर्ब्रह्मास्त्रयोरासीदंतरावैसमागमः ॥ असंप्राप्यैवरामंचमांचभारतसत्तम १७ ततोव्योम्निप्रादुरभूत्तेजएवहिकेवलम्
भूतानिचैवसर्वाणिजग्मुरार्तिंविशांपते १८ ऋषयश्चसगंधर्वादेवताश्चैवभारत ॥ संतापंपरमंजग्मुरस्त्रतेजोभिपीडिताः १९ ततश्चचालपृथिवीसपर्वतवनद्रुमा ॥
संतप्तानिचभूतानिविषादंजग्मुरुत्तमम् २० प्रजज्वालनभोराजन्धूमायंतेदिशोदश ॥ नस्थातुमंतरिक्षेचशेकुराकाशगास्तदा २१ ततोहाहाकृतेलोकेसदेवासुररा
क्षसे ॥ इदमंतरमित्येवंमोक्तुकामोऽस्मिभारत २२ प्रस्वापमस्त्रंत्वरितोवचनाद्ब्रह्मवादिनाम् ॥ विचित्रंचतदस्त्रंमेमनसिप्रत्यभात्तदा २३ ॥ इतिश्रीमहाभारते
उद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिपरस्परब्रह्मास्त्रप्रयोगे चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सन्नस्तु । शक्तावृक्षेच ' इतिमेदिनी जत्रुदेशेकंठकक्षयोरंतराले ६ असृंशोणितं पाठांतरेऽसृगपितदेव ७ । ८ । ९ कृष्यआकृष्य १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९
२० । २१ । २२ । २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिनीलकण्ठीये भारतभावदीपे चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततइति। दिविदेवानामितिशेषः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ चक्रेकृतवानहं ७ हेभीष्म सुमंदबुद्धिरहंजितोऽस्मीतिसंबंधः ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ देवैर्निवारितः

॥१४५॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततोहलहलाशब्दोदिविराजन्महानभूत् ॥ प्रस्वापंभीष्ममास्राक्षीरितिकौरवनंदन १ अयुंजमेवचैवाहंतदस्त्रंभृगुनंदने ॥ प्रस्वापमांप्रयुंजा
नंनारदोवाक्यमब्रवीत् २ एतेवियतिकौरव्यदिविदेवगणाःस्थिताः ॥ तेत्वांनिवारयंत्यद्यप्रस्वापंमाप्रयोजय ३ रामस्तपस्वीब्रह्मण्योब्राह्मणश्चगुरुश्चते ॥ तस्याव
मानंकौरव्यमास्मकार्षीःकथंचन ४ ततोऽपश्यंदिविष्ठान्वैतानष्टौब्रह्मवादिनः ॥ तेमांस्मयंतोराजेन्द्रशनकैरिदमब्रुवन् ५ यथाऽऽहभरतश्रेष्ठनारदस्तत्तथाकुरु ॥ ए
तद्धिपरमंश्रेयोलोकानांभरतर्षभ ६ ततश्चप्रतिसंहृत्यतदस्त्रंस्वापनंमहत् ॥ ब्रह्मास्त्रंदीपयांचक्रेतस्मिन्युधियथाविधि ७ ततोरामोहृषितोराजसिंहदृष्ट्वातदस्त्रंविनिव
र्तितंवै ॥ जितोऽस्मिभीष्मेहसुमंदबुद्धिरित्येववाक्यंसहसाव्यमुंचत् ८ ततोऽपश्यत्पितरंजामदग्न्यःपितुस्तथापितरंचास्यमान्यम् ॥ तेतत्रचैनंपरिवार्यतस्थुरूचु
श्चैनंसांत्वपूर्वंतदानीम् ९ ॥ पितरऊचुः ॥ मास्मैवंसाहसंतातपुनःकार्षीःकथंचन ॥ भीष्मेणसंयुगंगंतुंक्षत्रियेणविशेषतः १० क्षत्रियस्यतुधर्मोऽयंयद्युद्धंभृगुनंदन ॥
स्वाध्यायोव्रतचर्याऽथब्राह्मणानांपरंधनम् ११ इदंनिमित्तेकस्मिंश्चिदस्माभिःप्रागुदाहृतम् ॥ शस्त्रधारणमत्युग्रंतच्चाकार्यंकृतंत्वया १२ वत्सपर्याप्तमेतावद्भीष्मेण
सहसंयुगे ॥ विमर्दस्तेमहाबाहोव्यपयाहिरणादितः १३ पर्याप्तमेतद्भद्रंतेतवकार्मुकधारणम् ॥ विसर्जयैतद्दुर्धर्षतपस्तप्यस्वभार्गव १४ एषभीष्मःशांतनवोदेवैः
सर्वैर्निवारितः ॥ निवर्तस्वरणादस्मादितिचैवप्रसादितः १५ रामेणसहमायोत्सीर्गुरुणेतिपुनःपुनः ॥ नहिरामोरणेजेतुंत्वयान्याय्यःकुरूद्वह १६ मानंकुरुष्वगां
गेयब्राह्मणस्यरणाजिरे ॥ वयंतुगुरवस्तुभ्यंतस्मात्त्वांवारयामहे १७ भीष्मोवसूनामन्यतमोदिष्ट्याजीवसिपुत्रक ॥ गांगेयःशांतनोःपुत्रोवसुरेषमहायशाः १८ क
थंशक्यस्त्वयाजेतुंनिवर्तस्वेहभार्गव ॥ अर्जुनःपांडवश्रेष्ठःपुरंदरसुतोबली १९ नरःप्रजापतिर्वीरःपूर्वदेवःसनातनः ॥ सव्यसाचीतिविख्यातस्त्रिषुलोकेषुवीर्यवान् ॥
भीष्ममृत्युर्यथाकालंविहितोवैस्वयंभुवा २० ॥ भीष्मउवाच ॥ एवमुक्तःसपितृभिःपितॄन्रामोऽब्रवीदिदम् ॥ नाहंयुधिनिवर्तेयमितिमेव्रतमाहितम् २१ ननिवर्ति
तपूर्वश्चकदाचिद्रणमूर्धनि ॥ निवर्त्यतामापगेयःकामंयुद्धात्पितामहाः २२ नत्वहंविनिवर्तिष्येयुद्धादस्मात्कथंचन ॥ ततस्तेमुनयोराजनृचीकप्रमुखास्तदा २३ नार
देनैवसहिताःसमागम्येदमब्रुवन् ॥ निवर्तस्वरणात्तातमानयस्वद्विजोत्तमम् २४ इत्यवोचमहंतांश्चक्षत्रधर्मव्यपेक्षया ॥ ममव्रतमिदंलोकेनाहंयुद्धात्कदाचन २५ विमु
खोविनिवर्तेयंपृष्ठतोऽभ्याहतःशरैः ॥ नाहंलोभान्नकार्पण्यान्नभयान्नार्थकारणात् २६ त्यजेयंशाश्वतंधर्ममितिमेनिश्चितामतिः ॥ ततस्तेमुनयःसर्वेनारदप्रमुखान्नृप ॥
२७ भागीरथीचमेमातारणमध्यंप्रपेदिरे ॥ तथैवात्तशरोधन्वीतथैवदृढनिश्चयः ॥ स्थिरोऽहमाहवेयोद्धुंततस्तेराममब्रुवन् २८ ॥१४५॥

इत्येतदेवाहुःनिवर्तस्वेति १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

समेत्यसहिताभूयःसमरेभृगुनंदनम् ॥ नावनीतंहिहृदयंविप्राणांशाम्यभार्गव २९ रामरामनिवर्तस्वयुद्धादस्माद्द्विजोत्तम ॥ अवध्योवैत्वयाभीष्मस्त्वंचभीष्म
स्यभार्गव ३० एवंब्रुवंतस्तेसर्वेप्रतिरुध्यरणाजिरम् ॥ न्यासयांचक्रिरेशस्त्रंपितरोभृगुनंदनम् ३१ ततोऽहंपुनरेवाथतानष्टौब्रह्मवादिनः ॥ अद्राक्षंदीप्यमाना
न्वैग्रहानष्टाविवोदितान् ३२ तेमांसप्रणयंवाक्यमब्रुवन्समरेस्थितम् ॥ प्रैहिरामंमहाबाहोगुरुंलोकहितंकुरु ३३ दृष्ट्वानिवर्तितंरामंसुहृद्वाक्येनतेनवै ॥ लो
कानांचहितंकुर्वन्नहमप्याददेवचः ३४ ततोऽहंराममासाद्यववंदेभृशविक्षतः ॥ रामश्चाभ्युत्स्मयन्प्रेम्णामामुवाचमहातपाः ३५ त्वत्समोनास्तिलोकेऽस्मिन्क्ष
त्रियःपृथिवीचरः ॥ गम्यतांभीष्मयुद्धेऽस्मिंस्तोषितोऽहंभृशंत्वया ३६ ममचैवसमक्षंतांकन्यामाहूयभार्गवः ॥ उक्तवान्दीनयावाचामध्येतेषांमहात्मनाम् ३७
॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणियुद्धनिवृत्तौपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ ॥ रामउवाच ॥ प्रत्यक्षमे
तल्लोकानांसर्वेषामेवभाविनि ॥ यथाशक्त्यामयायुद्धंकृतंवैपौरुषंपरम् १ नचैवमपिशक्नोमिभीष्मंशस्त्रभृतांवरम् ॥ विशेषयितुमत्यर्थमुत्तमास्त्राणिदर्शयन् २
एषामेपरमाशक्तिरेतन्मेपरमंबलम् ॥ यथेष्टंगम्यतांभद्रेकिमन्यद्वाकरोमिते ३ भीष्ममेवप्रपद्यस्वनतेन्याविद्यतेगतिः ॥ निर्जितोह्यस्मिभीष्मेणमहास्त्राणिप्रमुंचता ४
एवमुक्त्वाततोरामोविनिःश्वस्यमहामनाः ॥ तूष्णीमासीत्ततःकन्याप्रोवाचभृगुनंदनम् ५ भगवन्नेवमेवैतद्यथाऽऽहभगवांस्तथा ॥ अजेयोयुधिभीष्मोऽयमपिदे
वैरुदारधीः ६ यथाशक्तियथोत्साहंममकार्यंकृतंत्वया ॥ अनिवार्यंरणेवीर्यमस्त्राणिविविधानिच ७ नचैवशक्यतेयुद्धेविशेषयितुमंततः ॥ नचाहमेनंयास्या
मिपुनर्भीष्मंकथंचन ८ गमिष्यामितुतत्राहंयत्रभीष्मंतपोधन ॥ समरेपातयिष्यामिस्वयमेवभृगूद्वह ९ एवमुक्त्वाययौकन्यारोषव्याकुललोचना ॥ तापस्ये
धृतसंकल्पासामेचिंतयतीवधम् १० ततोमहेंद्रंसहितैर्मुनिभिर्भृगुसत्तमः ॥ यथागतंतथासोऽगान्मामुपामंत्र्यभारत ११ ततोरथंसमारुह्यस्तूयमानोद्विजातिभिः
॥ प्रविश्यनगरंमात्रेसत्यवत्यैन्यवेदयम् १२ यथावृत्तंमहाराजसाचमांप्रत्यनंदत ॥ पुरुषांश्चादिशंप्राज्ञान्कन्यावृत्तांतकर्मणि १३ दिवसेदिवसेह्यस्यागतिजल्पि
तचेष्टितम् ॥ प्रत्याहरंश्चमेयुक्ताःस्थिताःप्रियहितेसदा १४ यदैवहिवनंप्रायात्साकन्यातपसेधृता ॥ तदैवव्यथितोदीनोगतचेताइवाभवम् १५ नहिमांक्षत्रियःक
श्चिद्वीर्येणव्यजयद्युधि ॥ ऋतेब्रह्मविदस्ताततपसासंशितव्रतात् १६ अपिचैतन्मयाराजन्नारदेऽपिनिवेदितम् ॥ व्यासेचैवतथाकार्यंतौचोभौमामवोचताम् १७ नविषा
दस्त्वयाकार्योभीष्मकाशिसुतांप्रति १८ दैवंपुरुषकारेणकोनिवर्तितुमुत्सहेत् ॥ साकन्यातुमहाराजप्रविश्याश्रममंडलम् ॥ यमुनातीरमाश्रित्यतपस्तेपेऽतिमानुषम् १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ वार्षिकीवर्षास्वेववहतीतिवार्षिकी ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ पतितागता परिधावंतीपर्यटंती ३९

॥१४६॥ निराहाराकृशारुक्षाजटिलामलपंकिनी ॥ षण्मासान्वायुभक्षाचस्थाणुभूतातपोधना २० यमुनाजलमाश्रित्यसंवत्सरमथापरम् ॥ उदवासंनिराहारापारयामा
सभाविनी २१ शीर्णपर्णेनचैकेनपारयामाससापरम् ॥ संवत्सरंतीव्रकोपापादांगुष्ठाग्रधिष्ठिता २२ एवंद्वादशवर्षाणितापयामासरोदसी ॥ निवर्त्यमानाऽपि
चसाज्ञातिभिर्नैवशक्यते २३ ततोऽगमद्वत्सभूमिंसिद्धचारणसेविताम् ॥ आश्रमंपुण्यशीलानांतापसानांमहात्मनाम् २४ तत्रपुण्येषुतीर्थेषुसाऽऽप्लुतांगीदि
वानिशम् ॥ व्यचरत्काशिकन्यासायथाकामविचारिणी २५ नंदाश्रमेमहाराजतथोलूकाश्रमेशुभे ॥ च्यवनस्याश्रमेचैवब्रह्मणःस्थानएवच २६ प्रयागेदेव
यजनेदेवारण्येषुचैवह ॥ भोगवत्यांमहाराजकौशिकस्याश्रमेतथा २७ मांडव्यस्याश्रमेराजन्दिलीपस्याश्रमेतथा ॥ रामह्रदेचकौरव्यपैलगर्गस्यचाश्रमे २८
एतेषुतीर्थेषुतदाकाशिकन्याविशांपते ॥ आप्लावयतगात्राणिव्रतमास्थायदुष्करम् २९ तामब्रवीच्चकौरव्यममसाताजलेस्थिता ॥ किमर्थंक्लिश्यसेभद्रेतथ्यमेव
वदस्वमे ३० सैनामथाब्रवीद्राजन्कृतांजलिरनिंदिता ॥ भीष्मेणसमरेरामोनिर्जितश्चारुलोचने ३१ कोऽन्यस्तमुत्सहेज्जेतुमुद्यतेषुंमहीपतिः ॥ साऽहंभीष्म
विनाशायतपस्तप्स्येसुदारुणम् ३२ विचरामिमहींदेवियथाहन्यामहंनृपम् ॥ एतद्व्रतफलंदेविपरमस्मिन्यथाहिमे ३३ ततोऽब्रवीत्सागरगाजिह्मंचरसिभाविनि ॥
नैषकामोऽनवद्यांगिशक्यःप्राप्तुंत्वयाऽबले ३४ यदिभीष्मविनाशायकाश्येचरसिवैव्रतम् ॥ व्रतस्थाचशरीरंत्वंयदिनामविमोक्ष्यसि ३५ नदीभविष्यसिशुभेकुटि
लावार्षिकोदका ॥ दुस्तीर्थानतुविज्ञेयावार्षिकीनाष्टमासिकी ३६ भीमग्राहवतीघोरासर्वभूतभयंकरी ॥ एवमुक्त्वाततोराजन्काशिकन्यांन्यवर्तत ३७ मातास
ममहाभागास्मयमानेवभाविनी ॥ कदाचिदष्टमेमासिकदाचिद्दशमेतथा ॥ नप्राश्नीतोदकमपिपुनःसावरवर्णिनी ३८ सावत्सभूमिंकौरव्यतीर्थलोभात्ततस्ततः
॥ पतितापरिधावंतीपुनःकाशिपतेःसुता ३९ सानदीवत्सभूम्यांतुप्रथितांबेतिभारत ॥ वार्षिकीग्राहबहुलादुस्तीर्थाकुटिलातथा ४० साकन्यातपसातेनदेहार्धेन
व्यजायत ॥ नदीचराजन्वत्सेषुकन्याचैवाभवत्तदा ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिअंबातपस्यायांषडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥
॥ १८६ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततस्तेतापसाःसर्वेतपसेधृतनिश्चयाम् ॥ दृष्ट्वान्यवर्तयंस्तातकिंकार्यमितिचाब्रुवन् १ तानुवाचततःकन्यातपोवृद्धानृषीं
स्तदा ॥ निराकृताऽस्मिभीष्मेणभ्रंशितापतिधर्मतः २ वधार्थंतस्यदीक्षामेनलोकार्थंतपोधनाः ॥ निहत्यभीष्मंगच्छेयंशांतिमित्येवनिश्चयः ३ यत्कृतेदुःख
वसतिमिमांप्राप्ताऽस्मिशाश्वतीं ॥ पतिलोकाद्विहीनाचनैवस्त्रीनपुमानिह ४ नाहत्वायुधिगांगेयंनिवर्तिष्येतपोधनाः ॥ एषमेहृदिसंकल्पोयदिदंकथितंमया ५ ॥१४६॥

४० । ४१ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६ । ७ । ८ । ९ शांतंशौर्यधर्मरहितं १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ यमुनामभितः यमुनाद्वीपेइत्यर्थः ॥ १९ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेसप्ताशीत्य
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ ॥ ॥ कथंशिखंडीति १ । २ । ३ । ४ स्त्रीपुमान्पूर्वंस्त्रीसैवपश्चात्पुमान् पूर्वकालैकसर्वेतिसमासः ५ । ६ । ७ । ८ द्रुपदंप्रविवेशइतेनसहमिथुनी

स्त्रीभावेपरिनिर्विण्णापुंस्त्वार्थेकृतनिश्चया ॥ भीष्मेप्रतिचिकीर्षामिनास्मिवार्येतिवैपुनः ६ तांदेवोदर्शयामासशूलपाणिरुमापतिः ॥ मध्येतेषांमहर्षीणांस्वेनरूपेण
तापसीम् ७ छंद्यमानावरेणाथसावव्रेमत्पराजयम् ॥ हनिष्यसीतितांदेवःप्रत्युवाचमनस्विनीम् ८ ततःसापुनरेवाथकन्यारुद्रमुवाचह ॥ उपपद्येत्कथंदेवस्त्रियायुधिजयो
मम ९ स्त्रीभावेनचमेगाढंमनःशांतमुमापते ॥ प्रतिश्रुतश्चभूतेशत्वयाभीष्मपराजयः १० यथाससत्योभवतितथाकुरुवृषध्वज ॥ यथाहन्यांसमागम्यभीष्मंशांत
नवंयुधि ११ तामुवाचमहादेवःकन्यांकिलवृषध्वजः ॥ नमेवागनृतंप्राहसत्यंभद्रेभविष्यति १२ हनिष्यसिरणेभीष्मंपुरुषत्वंचलप्स्यसे ॥ स्मरिष्यसिचतत्सर्वंदेह
मन्यंगतासती १३ द्रुपदस्यकुलेजाताभविष्यसिमहारथः ॥ शीघ्रास्त्रश्चित्रयोधीचभविष्यसिसुसंमतः १४ यथोक्तमेवकल्याणिसर्वमेतद्भविष्यति ॥ भविष्यसिपुमा
न्पश्चात्कस्माच्चित्कालपर्ययात् १५ एवमुक्त्वामहादेवःकपर्दीवृषभध्वजः ॥ पश्यतामेवविप्राणांतत्रैवांतरधीयत १६ ततःसापश्यतांतेषांमहर्षीणामनिंदिता ॥
समाहृत्यवनात्तस्मात्काष्ठानिवरवर्णिनी १७ चितांकृत्वासुमहतींप्रदायचहुताशनम् ॥ प्रदीप्तेऽग्नौमहाराजरोषदीप्तेनचेतसा १८ उक्त्वाभीष्मवधायेतिप्रविविवेश
हुताशनम् ॥ ज्येष्ठाकाशिसुताराजन्यमुनामभितोनदीम् १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिअंबाहुताशनप्रवेशे सप्ताशीत्यधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १८७ ॥ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ कथंशिखंडीगांगेयकन्याभूत्वापुरातदा ॥ पुरुषोऽभूद्युधिश्रेष्ठतन्मेब्रूहिपितामह १ ॥ भीष्मउवाच ॥ भार्या
तुतस्यराजेन्द्रद्रुपदस्यमहीपतेः ॥ महिषीदयिताह्यासीदपुत्राचविशांपते २ एतस्मिन्नेवकालेतुद्रुपदोवैमहीपतिः ॥ अपत्यार्थेमहाराजतोषयामासशंकरम् ३ अस्मद्वधा
र्थेनिश्चित्यतपोघोरंसमास्थितः ॥ कृतेकन्यांमहादेवपुत्रोमेस्यादितिब्रुवन् ४ भगवन्पुत्रमिच्छामिभीष्मंप्रतिचिकीर्षया ॥ इत्युक्तोदेवदेवेनस्त्रीपुमांस्तेभविष्यति
५ निवर्तस्वमहीपालनैतज्जात्वन्यथाभवेत् ॥ सतुगत्वाचनगरंभार्यामिदमुवाचह ६ कृतोयत्नोमहादेवस्तपसाऽऽराधितोमया ॥ कन्याभूत्वापुमान्भावीइति
चोक्तोऽस्मिशंभुना ७ पुनःपुनर्याच्यमानोदिष्टमित्यब्रवीच्छिवः ॥ नतदन्यद्धिभविताभवितव्यंहितत्तथा ८ ततःसानियताभूत्वाऋतुकालेमनस्विनी ॥ पत्नीद्रुपद
राजस्यद्रुपदंप्रविवेशह ९ लेभेगर्भंयथाकालंविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ पार्षतस्यमहीपालयथामांनारदोऽब्रवीत् १० ततोदधारसादेवीगर्भंराजीवलोचना ॥ तांसराजाप्रियां
भार्यांद्रुपदःकुरुनन्दन ११ पुत्रस्नेहान्महाबाहुःसुखंपर्यचरत्तदा ॥ सर्वानभिप्रायकृतान्भार्याऽलभतकौरव १२

भावंजगाम ९ विधिदृष्टेनशास्त्रदृष्टेनकर्मणागर्भाधानाख्येन पार्षतस्यगर्भदधारइतिउत्तरेणसंबंधः १० । ११ अभिप्रायकृतान्वासनानिर्मितान्दोहदानीत्यर्थः १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ प्राजायतप्रसूतवती १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ चकारेति १ । २ । ३ शूलयुक्तःपाणिः

अपुत्रस्यसतोराज्ञोद्रुपदस्यमहीपतेः ॥ यथाकालंतुसादेवीमहिषीद्रुपदस्यह १३ कन्यांप्रवररूपांतुप्राजायतनराधिप ॥ अपुत्रस्यतुराज्ञःसाद्रुपदस्यमनस्विनी १४
ख्यापयामासराजेन्द्रपुत्रोह्येषममेतिवै ॥ ततःसराजाद्रुपदःप्रच्छन्नायानराधिप १५ पुत्रवत्पुत्रकार्याणिसर्वाणिसमकारयत् ॥ रक्षणंचैवमंत्रस्यमहिषीद्रुपदस्यसा १६
चकारसर्वयत्नेनब्रुवाणापुत्रइत्युत ॥ नचतांवेदनगरेकश्चिदन्यत्रपार्षतात् १७ श्रद्दधानोहितद्वाक्यंदेवस्याच्युततेजसः ॥ छादयामासतांकन्यांपुमानितिचसोऽब्रवीत्
१८ जातकर्माणिसर्वाणिकारयामासपार्थिवः ॥ पुंवद्विधानयुक्तानिशिखंडीतिचतांविदुः १९ अहमेकस्तुचारेणवचनान्नारदस्यच ॥ ज्ञातवान्देववाक्येनअंबायास्त
पसातथा २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिशिखंडयुत्पत्तावष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ चकार
यत्नंद्रुपदःसुतायाःसर्वकर्मसु ॥ ततोलेख्यादिषुतथाशिल्पेषुचपरंतप १ इष्वस्त्रेचैवराजेन्द्रद्रोणशिष्योबभूवह ॥ तस्यमातामहाराजराजानंवरवर्णिनी २ चोदयामास
भार्यार्थंकन्यायाःपुत्रवत्तदा ॥ ततस्तांपार्षतोदृष्ट्वाकन्यांसंप्राप्तयौवनाम् ॥ स्त्रियंमत्वाततश्चिंतांप्रपेदेसहभार्यया ३ ॥ द्रुपदउवाच ॥ कन्याममेयंसंप्राप्तायौवनंशोक
वर्धिनी ॥ मयाप्रच्छादिताचेयंवचनाच्छूलपाणिनः ४ ॥ भार्योवाच ॥ नतन्मिथ्यामहाराजभविष्यतिकथंचन ॥ त्रैलोक्यकर्ताकस्माद्धिवृथावक्तुमिहार्हति ५
यदितेरोचतेराजन्वक्ष्यामिशृणुमेवचः ॥ श्रुत्वेदानींप्रपद्येथाःस्वांमतिंपृषतात्मज ६ क्रियतामस्ययत्नेनविधिवद्दारसंग्रहः ॥ भवितातद्वचःसत्यमितिमेनिश्चितामतिः
७ ततस्तौनिश्चयंकृत्वातस्मिन्कार्येऽथदंपती ॥ वरयांचक्रतुःकन्यांदशार्णाधिपतेःसुताम् ८ ततोराजाद्रुपदोराजसिंहःसर्वान्राज्ञःकुलतःसन्निशाम्य ॥ दाशार्णकस्य
नृपतेस्तनूजांशिखंडिनेवरयामासदारान् ९ हिरण्यवर्मेतिनृपोयोऽसौदाशार्णकःस्मृतः ॥ सचप्रादान्महीपालःकन्यांतस्मैशिखंडिने १० सचराजादशार्णेषुमहानासी
त्सुदुर्जयः ॥ हिरण्यवर्मादुर्धर्षोमहासेनोमहामनाः ११ कृतेविवाहेतुतदासाकन्याराजसत्तम ॥ यौवनंसमनुप्राप्तासाचकन्याशिखंडिनी १२ कृतदारःशिखंडीचकांपिल्यं
पुनरागमत् ॥ ततःसावेदतांकन्यांकंचित्कालंस्त्रियंकिल ॥ हिरण्यवर्मणःकन्याज्ञात्वातांतुशिखंडिनीम् १३ धात्रीणांचसखीनांचव्रीडयानान्यवेदयत् ॥ कन्यां
पंचालराजस्यसुतांतांवैशिखंडिनीम् १४ ततस्ताराजशार्दूलधात्र्योदाशार्णिकास्तदा ॥ जग्मुरार्तिंपरांप्रेष्याःप्रेषयामासुरेवच १५ ततोदशार्णाधिपतेःप्रेष्याः
सर्वान्यवेदयन् ॥ विप्रलंभंयथावृत्तंसचचुक्रोधपार्थिवः १६

शूलपाणिःसोस्यास्तीतिशूलपाणीतस्यशूलपाणिनः व्रीह्यादित्वान्मत्वर्थीयइनिः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ धात्रीणांपितृगृहादागतानांसखीनांच १४ ताएवधात्र्यःस्वाःप्रेष्या
दासीःप्रेषयामासुःदशार्णपतिमितिशेषः १५ विप्रलंभंवंचनां १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शिखंड्यपिमहाराजपुंवद्राजकुलेतदा ॥ विजहारमुदायुक्तःस्त्रीत्वंनैवातिरोचयन् १७ ततःकतिपयाहस्यतच्छ्रुत्वाभरतर्षभ ॥ हिरण्यवर्माराजेन्द्ररोषादार्तिंजगामह
१८ ततोदाशार्णकोराजातीव्रकोपसमन्वितः ॥ दूतंप्रस्थापयामासद्रुपदस्यनिवेशनम् १९ ततोद्रुपदमासाद्यदूतःकांचनवर्मणः ॥ एकएकांतमुत्सार्यरहोवचनम
ब्रवीत् २० दाशार्णराजोराजंस्त्वामिदंवचनमब्रवीत् ॥ अभिषंगात्प्रकुपितोविप्रलब्धस्त्वयाऽनघ २१ अवमन्यसेमांनृपतेनूनंदुर्मंत्रितंतव ॥ यन्मेकन्यांस्वक
न्यार्थेमोहाद्याचितवानसि २२ तस्याद्यविप्रलंभस्यफलंप्राप्नुहिदुर्मते ॥ एषत्वांसजनामात्यमुद्धरामिस्थिरोभव २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपा
ख्यानपर्वणिहिरण्यवर्मदूतागमनेऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ एवमुक्तस्यदूतेनद्रुपदस्यतदानृप ॥ चोरस्येव
गृहीतस्यनप्रावर्ततभारती १ सयत्नमकरोत्तीव्रंसम्बन्धिन्यनुमानने ॥ दूतैर्मधुरसंभाषैर्नैतदस्तीतिसंदिशन् २ सराजाभूयएवाथज्ञात्वातत्वमथागमत् ॥ कन्येतिपां
चालसुतांत्वरमाणोविनिर्ययौ ३ ततःसंप्रेषयामासमित्राणाममितौजसाम् ॥ दुहितुर्विप्रलंभंतंधात्रीणांवचनात्तदा ४ ततःसमुदयंकृत्वाबलानांराजसत्तमः ॥ अ
भियानेमतिंचक्रेद्रुपदंप्रतिभारत ५ ततःसंमंत्रयामाससमंत्रिभिःसमहीपतिः ॥ हिरण्यवर्माराजेन्द्रपांचाल्यंपार्थिवंप्रति ६ तत्रवैनिश्चितंतेषामभूद्राज्ञांमहात्मनाम् ॥
तथ्यंभवतिचेदेतत्कन्याराजन्शिखंडिनी ७ बद्ध्वापंचालराजानमानयिष्यामहेगृहम् ॥ अन्यंराजानमाधायपंचालेषुनरेश्वरम् ८ घातयिष्यामनृपतिंपांचालंसशिखं
डिनम् ९ तत्तदाऽनृतमाज्ञायपुनर्दूतान्नराधिपः ॥ प्रास्थापयत्पार्षतायनिहन्मीतिस्थिरोभव १० ॥ भीष्मउवाच ॥ सहिप्रकृत्यावैभीतःकिल्बिषीचनराधिपः ॥
भयंतीव्रमनुप्राप्तोद्रुपदःपृथिवीपतिः ११ विसृज्यदूतान्दाशार्णेद्रुपदःशोकमूर्छितः ॥ समेत्यभार्यांरहितेवाक्यमाहनराधिपः १२ भयेनमहताऽऽविष्टोहृदिशोके
नचाहतः ॥ पांचालराजोदयितांमातरंवैशिखंडिनः १३ अभियास्यतिमांकोपात्संबंधीसुमहाबलः ॥ हिरण्यवर्मानृपतिःकर्षमाणोवरूथिनीम् १४ किमिदानींक
रिष्यावोमूढौकन्यामिमांप्रति ॥ शिखंडीकिलपुत्रस्तेकन्येतिपरिशंकितः १५ इतिसंचिंत्ययत्नेनसमित्रःसबलानुगः ॥ वंचितोऽस्मीतिमन्वानोमांकिलोद्धर्तुमि
च्छति १६ किमत्रतथ्यंसुश्रोणिमिथ्याकिंब्रूहिशोभने ॥ श्रुत्वात्वत्तःशुभंवाक्यंसंविधास्याम्यहंतथा १७ अहंहिसंशयंप्राप्तोबालाचेयंशिखंडिनी ॥ त्वंचराज्ञि
महत्कृच्छ्रंसंप्राप्तावरवर्णिनि १८ सात्वंसर्वविमोक्षायतत्त्वमाख्याहिपृच्छतः ॥ तथाविदध्यांसुश्रोणिकृत्यमाशुशुचिस्मिते १९

एवमिति १। २ अगमवज्ञातवान् ३। ४ समुदयंसमुदायं ५। ६। ७। ८। ९। १०। ११। १२। १३। १४। १५। १६। १७। १८। १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भार्यायाअदंडयत्वंजानन्स्वस्यनिर्दोषतांख्यापयितुमुभयकृतमप्यपराधंलोकमध्येभार्यायामेवासंजयितुंतामाह शिखंडिनीति । यद्यप्यहंशिखंडयर्थेत्वयाशिखंडिन्याचवंचितस्तथाऽपित्वंमाभैः शिखंडिनिविपये
विधास्येयुवयोर्धारणंचकरिष्येनतुहिंसिष्येइत्यर्थः यद्वा । हेशिखंडिनित्वंमाभैः हेवरारोहेभार्येत्वंचमाभैरितिद्वयोरपिअभयंदत्वाजनमध्येपृच्छति २० मयेति । विधास्येकरिष्ये २१ परस्यशत्रोर्लोक
स्यच २२ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ ५ सम्बन्धकंसमर्थ्ययुक्तमेवसांबंधिकं

शिखंडिनिचमाभैस्त्वंविधास्येतत्रतत्त्वतः ॥ कृपयाऽहंवरारोहेवंचितःपुत्रधर्मतः २० मयादाशार्णकोराजावंचितःसमहीपतिः ॥ तदाचक्ष्वमहाभागेविधास्ये
तत्रयद्धितम् २१ जानताहिनरेन्द्रेणख्यापनार्थंपरस्यवै ॥ प्रकाशंचोदितादेवीप्रत्युवाचमहीपतिम् २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणि
द्रुपदप्रश्नेनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततःशिखंडिनोमातायथातत्त्वंनराधिप ॥ आचचक्षेमहाबाहोभर्त्रेकन्यांशिखं
डिनीम् १ अपुत्रयामयाराजन्सपत्नीनांभयादिदम् ॥ कन्याशिखंडिनीजातापुरुषोवैनिवेदिता २ त्वयाचैवनरश्रेष्ठतन्मेप्रीत्याऽनुमोदितम् ॥ पुत्रकर्मकृतंचैवक
न्यायाःपार्थिवर्षभ ३ भार्याचोढात्वयाराजन्दशार्णाधिपतेःसुता ॥ मयाचप्रत्यभिहितंदेववाक्यार्थदर्शनात् ॥ कन्याभूत्वापुमान्भावीत्येवंचैतदुपेक्षितम् ४ एत
च्छ्रुत्वाद्रुपदोयज्ञसेनःसर्वंतत्त्वंमंत्रविद्भ्योनिवेद्य ॥ मंत्रंराजामंत्रयामासराजन्यथायुक्तंरक्षणेवैप्रजानाम् ५ संबंधकंचैवसमर्थ्यतस्मिन्दाशार्णकेवैनृपतौनरेन्द्र ॥ स्वयं
कृत्वाविप्रलंभंयथावन्मंत्रैकाग्रोनिश्चयंवैजगाम ६ स्वभावगुप्तंनगरमापत्कालेतुभारत ॥ गोपयामासराजेन्द्रसर्वतःसमलंकृतम् ७ आर्तिंचपरमांराजाजगामसहभार्यया ॥
दशार्णपतिनासार्धंविरोधेभरतर्षभ ८ कथंसंबंधिनासार्धंनमेस्याद्विग्रहोमहान् ॥ इतिसंचिंत्यमनसादेवतामर्चयत्तदा ९ तंतुदृष्ट्वातदाराजन्देवीदेवपरंतदा ॥ अर्चां
प्रयुंजानमथोभार्यावचनमब्रवीत् १० देवानांप्रतिपत्तिश्चसत्यंसाधुमतासताम् ॥ किमुदुःखार्णवंप्राप्यतस्मादर्चयतांगुरून् ११ दैवतानिचसर्वाणिपूज्यंतांभूरिदक्षि
णम् ॥ अग्नयश्चापिहूयंतांदाशार्णप्रतिषेधने १२ अयुद्धेननिवृत्तिंचमनसाचिंतयप्रभो ॥ देवतानांप्रसादेनसर्वमेतद्भविष्यति १३ मंत्रिभिर्मंत्रितंसार्धंत्वयापृथुल
लोचन ॥ पुरस्यास्याविनाशाययच्चराजंस्तथाकुरु १४ दैवंहिमानुषोपेतंभृशंसिद्ध्यतिपार्थिव ॥ परस्परविरोधाद्धिसिद्धिरस्तिनचैतयोः १५ तस्माद्विधाय
नगरेविधानंसचिवैःसह ॥ अर्चयस्वयथाकामंदैवतानिविशांपते १६ एवंसंभाषमाणौतुदृष्ट्वाशोकपरायणौ ॥ शिखंडिनीतदाकन्याव्रीडितेवतपस्विनी १७ ततःसा
चिंतयामासमत्कृतेदुःखितावुभौ ॥ इमावितितत्तश्चक्रेमतिंप्राणविनाशने १८ एवंसानिश्चयंकृत्वाभृशंशोकपरायणा ॥ निर्जगामगृहंत्यक्त्वागहनंनिर्जनंवनम् १९
यक्षेणर्द्धिमताराजन्स्थूणाकर्णेनपालितम् ॥ तद्भयादेवचजनोविसर्जयतितद्वनम् २०

मयाकृतंनप्रतारणाकृतेतिउपपाद्य ६ । ७ । ८ । ९ देवीराज्ञी १० साधुमताकल्याणवतापिदेवानांप्रतिपत्तिःपूजानित्यंकर्तव्येतिशेषः किमुदुःखार्णवंप्राप्यकर्तव्येति तस्मात्भवान्गुरून्देवाराध
नार्थंब्राह्मणान्अर्चयतांपूजयतु ११ भूरिदक्षिणंयथास्यात्तथा प्रतिषेधनेपरावृत्त्यर्थं १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सुधामृत्तिकलेपनंसुधाचूर्णंसैवमृत्तिकातयालेपनंयस्य लाजोल्लापिकःलाजानिउशीराणिउल्लापयतिसूचयतीतिलाजोल्लापिकः उशीरपरिमलयुक्तधूमाढ्यमित्यर्थः । 'उशीरेलाजमुद्दिष्टम्' इतिविश्वः २१
२२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥ शिखंडीति । चिंत्यचिंतयित्वा १

तत्रचस्थूणभवनंसुधामृत्तिकलेपनम् ॥ लाजोल्लापिकधूमाढ्यमुच्चप्राकारतोरणम् २१ तत्प्रविश्यशिखंडीसाद्रुपदस्यात्मजानृप ॥ अनश्नानाबहुतिथंशरीरमुदशोषयत् २२ दर्शयामासतांयक्षःस्थूणोमार्दवसंयुतः ॥ किमर्थोयंतवारंभःकरिष्येब्रूहिमाचिरम् २३ अशक्यमितिसायक्षंपुनःपुनरुवाचह ॥ करिष्यामीतिवैक्षिप्रंप्रत्युवाचाथगुह्यकः २४ धनेश्वरस्यानुचरोवरदोऽस्मिन्नृपात्मजे ॥ अदेयमपिदास्यामिब्रूहियत्तेविवक्षितम् २५ ततःशिखंडीतत्सर्वमखिलेनन्यवेदयत ॥ तस्मैयक्षप्रधानायस्थूणाकर्णायभारत २६ ॥ शिखंड्युवाच ॥ अपुत्रोमेपितायक्षनचिरान्नाशमेष्यति ॥ अभियास्यतिसक्रोधोदशार्णाधिपतिर्हितम् ॥ २७ महाबलोमहोत्साहःसहेमकवचोनृपः ॥ तस्माद्रक्षस्वमांयक्षमातरंपितरंचमे २८ प्रतिज्ञातोहिभवतादुःखप्रतिशमोमम ॥ भवेयंपुरुषोयक्षत्वत्प्रसादादनिंदितः २९ यावदेवसराजावैनोपयातिपुरंमम ॥ तावदेवमहायक्षप्रसादंकुरुगुह्यक ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिस्थूणाकर्णसमागमेएकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ भीष्मउवाच ॥ शिखंडिवाक्यंश्रुत्वाऽथसयक्षोभरतर्षभ ॥ प्रोवाचमनसाचिंत्यदैवेनोपनिपीडितः १ भवितव्यंतथातद्धिममदुःखायकौरव ॥ भद्रेकामंकरिष्यामिसमयंतुनिबोधमे २ किंचित्कालांतरेदास्येपुल्लिंगंस्वमिदंतव ॥ आगंतव्यंत्वयाकालेसत्यंचैववदस्वमे ३ प्रभुःसंकल्पसिद्धोऽस्मिकामचारीविहंगमः ॥ मत्प्रसादात्पुरंचैवत्राहिबंधूंश्चकेवलम् ४ स्त्रीलिंगंधारयिष्यामितवेदंपार्थिवात्मजे ॥ सत्यंमेप्रतिजानीहिकरिष्यामिप्रियंतव ५ ॥ शिखंड्युवाच ॥ प्रतिदास्यामिभगवन्पुल्लिंगंतवसुव्रत ॥ किंचित्कालांतरंस्त्रीत्वंधारयस्वनिशाचर ६ प्रतियातेदशार्णेतुपार्थिवेहेमवर्मणि ॥ कन्यैवहिभविष्यामिपुरुषस्त्वंभविष्यसि ७ ॥ भीष्मउवाच ॥ इत्युक्त्वासमयंतत्रचक्रातेतावुभौनृप ॥ अन्योन्यस्याभिसंदेहेतौसंक्रामयतांततः ८ स्त्रीलिंगंधारयामासस्थूणायक्षोऽथभारत ॥ यक्षरूपंचतद्दीप्तंशिखंडीप्रत्यपद्यत ९ शिखंडीपांचाल्यःपुंस्त्वमासाद्यपार्थिव ॥ विवेशनगरंहृष्टःपितरंचसमासदत् १० यथावृत्तंतुतत्सर्वमाचख्यौद्रुपदस्यतत् ॥ द्रुपदस्तस्यतच्छ्रुत्वाहर्षमाहारयत्परम् ११ सभार्यस्तच्चसस्मारमहेश्वरवचस्तदा ॥ ततःसंप्रेषयामासदशार्णाधिपतेर्नृपः १२ पुरुषोऽयंममसुतःश्रद्धत्तांमेभवानिति ॥ अथदाशार्णकोराजासहसाऽभ्यागमत्तदा १३ पंचालराजंद्रुपदंदुःखशोकसमन्वितः ॥ ततःकांपिल्यमासाद्यदशार्णाधिपतिस्ततः १४ प्रेषयामाससत्कृत्यदूतंब्रह्मविदांवरम् ॥ ब्रूहिमद्वचनाद्दूतपांचाल्यंतंनृपाधमम् १५

२ । ३ विहंगमःआकाशगामी ४ । ५ । ६ । ७ समयंशपथं संदेहेलिंगे सम्यग्दिह्येतेउपचीयेतेरतिकालेप्रथेतेइतिव्युत्पत्तेः । अभिसंदोहेइतिपाठेऽपिसंदुह्यतेप्रजा आभ्यामितिव्युत्पत्यातेएव ८ । ९
१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

 १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ उत्तरंउत्कृष्टमरं २४ । २५ । २६ आगमः परीक्षा २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ लाज्यैःउशीरजैः पाठांतरेलाजैरुशीरैः । भक्ष्यंल

॥१४९॥ यन्मेकन्यांस्वकन्यार्थेवृतवानसिदुर्मते ॥ फलंतस्यावलेपस्यद्रक्ष्यस्यद्यनसंशयः १६ एवमुक्तश्चतेनासौब्राह्मणोराजसत्तम ॥ दूतःप्रयातोनगरंदाशार्णनृपचोदि
तः १७ ततआसादयामासपुरोधाद्रुपदंपुरे ॥ तस्मैपांचालकोराजागामर्घ्यंचसुसत्कृतम् १८ प्रापयामासराजेन्द्रसहतेनशिखंडिना ॥ तांपूजांनाभ्यनंदत्सवा
क्यंचेदमुवाचह १९ यदुक्तंतेनवीरेणराज्ञाकांचनवर्मणा ॥ यत्तेऽहमधमाचारदुहित्राऽस्म्यभिवंचितः २० तस्यपापस्यकरणात्फलंप्राप्नुहिदुर्मते ॥ तेहियुद्धं
नरपतेममाद्यरणमूर्धनि २१ उद्धरिष्यामितेसद्यःसामात्यसुतबांधवम् ॥ तदुपालंभसंयुक्तंश्रावितःकिलपार्थिवः २२ दशार्णपतिनाचोक्तोमंत्रिमध्येपुरोधसा ॥
अभवद्भरतश्रेष्ठद्रुपदःप्रणयानतः २३ यदाहमांभवान्ब्रह्मन्संबंधिवचनाद्वचः ॥ अस्योत्तरंप्रतिवचोदूतोराज्ञेवदिष्यति २४ ततःसंप्रेषयामासद्रुपदोऽपिमहात्म
ने ॥ हिरण्यवर्मणेदूतंब्राह्मणंवेदपारगम् २५ तमागम्यतुराजानंदशार्णाधिपतिंतदा ॥ तद्वाक्यमाददेराजन्यदुक्तंद्रुपदेनह २६ आगमःक्रियतांव्यक्तःकुमारोऽ
यंसुतोमम ॥ मिथ्यैतदुक्तंकेनापितदश्रद्धेयमित्युत २७ ततःसराजाद्रुपदस्यश्रुत्वाविमर्षयुक्तोयुवतीर्वरिष्ठाः ॥ संप्रेषयामाससुचारुरूपाःशिखंडिनंस्त्रीपुमान्वेतिवे
त्तुम् २८ ताःप्रेषितास्तत्त्वभावंविदित्वाप्रीत्याराज्ञेतच्छशंसुर्हिसर्वम् ॥ शिखंडिनंपुरुषंकौरवेन्द्रदाशार्णराजायमहानुभावम् २९ ततःकृत्वातुराजासआगमंप्रीति
मानथ ॥ संबंधिनासमागम्यहृष्टोवासमुवासह ३० शिखंडिनेचमुदितःप्रादाद्वित्तंजनेश्वरः ॥ हस्तिनोश्वांश्चगाश्चैवदास्योऽथबहुलास्तथा ३१ पूजितश्चप्र
तिययौनिर्भर्त्सर्यतनयांकिल ॥ विनीतकिल्बिषेप्रीतेहेमवर्मणिपार्थिवे ३२ प्रतियातेदशार्णेतुहृष्टरूपाशिखंडिनी ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यकुबेरोनरवाहनः ॥
लोकयात्रांप्रकुर्वाणःस्थूणस्यागान्निवेशनम् ३३ सतद्गृहस्योपरिवर्तमानआलोकयामासधनाधिगोप्ता ॥ स्थूणस्ययक्षस्यविवेशवेश्मस्वलंकृतंमाल्यगुणैर्विचित्रैः
३४ लाज्यैश्चगंधैश्चतथावितानैरभ्यर्चितंधूपनधूपितंच ॥ ध्वजैःपाताकाभिरलंकृतंचभक्ष्यान्नपेयामिषदंतहोमम् ३५ तत्स्थानंतस्यदृष्ट्वातुसर्वतःसमलंकृतम् ॥
मणिरत्नसुवर्णानांमालाभिःपरिपूरितम् ३६ नानाकुसुमगंधाढ्यंसिक्तसंमृष्टशोभितम् ॥ अथाब्रवीद्यक्षपतिस्तान्यक्षाननुगांस्तदा ३७ स्वलंकृतमिदंवेश्मस्थूण
स्यामितविक्रमाः ॥ नोपसर्पतिमांचैवकस्मादद्यसमन्दधीः ३८ यस्माज्जानन्समन्दात्मामामसौनोपसर्पति ॥ तस्मात्तस्मैमहादंडोधार्यःस्यादितिमेमतिः ३९
॥ यक्षाऊचुः ॥ द्रुपदस्यसुताराजन्राज्ञोजाताशिखंडिनी ॥ तस्यानिमित्तेकस्मिंश्चित्प्रादात्पुरुषलक्षणम् ४०

क्ष्युकेक्षुदंडादिदंतव्यापारग्राह्यं । अन्नंअदनीयंओदनपायसखंडशर्करादिभोज्यंलेह्यरूपं । पेयंसुरासवादि । आमिषंमांसंअभ्यर्हितत्वादस्यभक्ष्यात्पृथक्करणं एतान्येवदंतहोमादन्तैर्हूयंतइतिव्युत्पत्त्याऽभ्यवहार्या
णियस्मिन्तंभक्ष्यान्नपेयामिषदंतहोमं । आमिषमप्रमेयमितिपाठस्तुमूर्खकल्पितः ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तिष्ठतेगृहेएवस्थिरोऽस्ति ४१ त्वाऽद्यत्वामद्य ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० चतुष्पादंग्रहणधा

अग्रहील्लक्षणंस्त्रीणांस्त्रीभूतोतिष्ठतेगृहे ॥ नोपसर्पतितेनासौसव्रीडःस्त्रीसरूपवान् ४१ एतस्मात्कारणाद्राजन्स्थूणोनत्वाद्यसर्पति ॥ श्रुत्वाकुरुयथान्यायंविमानमिह
तिष्ठताम् ४२ आनीयतांस्थूणइतिततोयक्षाधिपोऽब्रवीत् ॥ कर्ताऽस्मिनिग्रहंतस्यप्रत्युवाचपुनःपुनः ४३ सोऽभ्यगच्छतयक्षेन्द्रमाहूतःपृथिवीपते ॥ स्त्रीसरूपोमहा
राजतस्थौव्रीडासमन्वितः ४४ तंशशापाथसंक्रुद्धोधनदःकुरुनंदन ॥ एवमेवभवत्वद्यस्त्रीत्वंपापस्यगुह्यकाः ४५ ततोऽब्रवीद्यक्षपतिर्महात्मायस्माददास्त्ववमन्येहय
क्षान् ॥ शिखंडिनोलक्षणंपापबुद्धेःस्त्रीलक्षणंचाग्रहीःपापकर्मन् ४६ अप्रवृत्तंसुदुर्बुद्धेयस्मादेतत्त्वयाकृतम् ॥ तस्मादद्यप्रभृत्येवस्त्रीत्वंसापुरुषस्तथा ४७ ततःप्रसाद
यामासुर्यक्षावैश्रवणंकिल ॥ स्थूणस्यार्थेकुरुष्वांतंशापस्येतिपुनःपुनः ४८ ततोमहात्मायक्षेन्द्रःप्रत्युवाचानुगामिनः ॥ सर्वान्यक्षगणांस्तातशापस्यांतचिकीर्षया
४९ शिखंडिनिहतेयक्षाःस्वंरूपंप्रतिपत्स्यते ॥ स्थूणोयक्षोनिरुद्वेगोभवत्विितिमहामनाः ५० इत्युक्त्वाभगवान्देवोयक्षराजःसुपूजितः ॥ प्रययौसहितःसर्वैर्निमेषां
तरचारिभिः ५१ स्थूणस्तुशापंसंप्राप्यतत्रैवन्यवसत्तदा ॥ समयेचागमत्तूर्णंशिखंडीतंक्षपाचरम् ५२ सोऽभिगम्याब्रवीद्वाक्यंप्राप्तोऽस्मिभगवन्निति ॥ तमब्रवीत्ततः
स्थूणःप्रीतोऽस्मीतिपुनःपुनः ५३ आर्जवेनागतंदृष्ट्वाराजपुत्रंशिखंडिनम् ॥ सर्वमेवयथावृत्तमाचचक्षेशिखंडिने ५४ ॥ यक्षउवाच ॥ शप्तोवैश्रवणेनाहंत्वत्कृते
पार्थिवात्मज ॥ गच्छेदानींयथाकामंचरलोकान्यथासुखम् ५५ दिष्टमेतत्पुरामन्येनशक्यमतिवर्तितुम् ॥ गमनंतवचेतोहिपौलस्त्यस्यचदर्शनम् ५६ ॥ भीष्म
उवाच ॥ एवमुक्तःशिखंडीतुस्थूणयक्षेणभारत ॥ प्रत्याजगामनगरंहर्षेणमहतावृतः ५७ पूजयामासविविधैर्गंधमाल्यैर्महाधनैः ॥ द्विजातीन्देवताश्चैवचैत्यानथचतु
ष्पथान् ५८ द्रुपदःसहपुत्रेणसिद्धार्थेनशिखंडिना ॥ मुदंचपरमांलेभेपांचाल्यःसहबांधवैः ५९ शिष्यार्थंप्रददौचाथद्रोणायकुरुपुंगव ॥ शिखंडिनंमहाराजपुत्रंस्त्रीपूर्विणं
तथा ६० प्रतिपेदेचतुष्पादंधनुर्वेदंनृपात्मजः ॥ शिखंडीसहयुष्माभिर्धृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ६१ ममत्वेतच्चरास्तातयथावत्प्रत्यवेदयन् ॥ जडांधबधिराकारायेमुक्ताद्रुपदे
मया ६२ एवमेषमहाराजस्त्रीपुमान्द्रुपदात्मजः ॥ ससंभूतःकुरुश्रेष्ठशिखंडीरथसत्तमः ६३ ज्येष्ठाकाशिपतेःकन्याअंबानामेतिविश्रुता ॥ द्रुपदस्यकुलेजाताशिखंडी
भरतर्षभ ६४ नाहमेनंधनुष्पाणिंयुयुत्सुंसमुपस्थितम् ॥ मुहूर्तमपिपश्येयंप्रहरेयंनचाप्युत ६५ व्रतमेतन्ममसदापृथिव्यामपिविश्रुतम् ॥ स्त्रियांस्त्रीपूर्वकेचैवस्त्रीना
म्निस्त्रीसरूपिणि ६६ नमुंचेयमहंबाणमितिकौरवनंदन ॥ नहन्यामहमेतेनकारणेनशिखंडिनम् ६७ एतत्तत्त्वमहंवेदजन्मतातशिखंडिनः ॥ ततोनैनंहनिष्यामिसमरे
ष्वाततायिनम् ६८ यदिभीष्मःस्त्रियंहन्यात्संतःकुर्युर्विगर्हणम् ॥ नैनंतस्माद्धनिष्यामिदृष्ट्वापिसमरेस्थितम् ६९

रणप्रयोगप्रतीकारेश्चतुर्भिःपादैर्युक्तम् ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 युक्तंस्त्रीषुअयुद्धमितिशेषः ७० ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ प्रभातायामिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

 वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वातुकौरव्योराजादुर्योधनस्तदा ॥ मुहूर्तमिवसध्यात्वाभीष्मेयुक्तममन्यत ७० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणि
शिखंडिपुंस्त्वप्राप्तौद्विनवत्यधिकशततमोध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ प्रभातायांतुशर्वर्यांपुनरेवसुतस्तव ॥ मध्येसर्वस्यसैन्यस्यपितामहमपृच्छत १
पांडवेयस्यगांगेययदेतत्सैन्यमुद्यतम् ॥ प्रभूतनरनागाश्वंमहारथसमाकुलम् २ भीमार्जुनप्रभृतिभिर्महेष्वासैर्महाबलैः ॥ लोकपालसमैर्गुप्तंधृष्टद्युम्नपुरोगमैः ३
अप्रधृष्यमनावार्यमुद्धूतमिवसागरम् ॥ सेनासागरमक्षोभ्यमपिदेवैर्महाहवे ४ केनकालेनगांगेयक्षपयेथामहाद्युते ॥ आचार्योवामहेष्वासःकृपोवाऽऽशुमहाबलः ५ कर्णो
वासमरश्लाघीद्रौणिर्वाद्विजसत्तमः ॥ दिव्यास्त्रविदुषःसर्वेभवंतोहिबलेमम ६ एतदिच्छाम्यहंज्ञातुंपरंकौतूहलंहिमे ॥ हृदिनित्यंमहाबाहोवक्तुमर्हसितन्मम ७
॥ भीष्मउवाच ॥ अनुरूपंकुरुश्रेष्ठत्वय्येतत्पृथिवीपते ॥ बलाबलममित्राणांतेषांयदिहपृच्छसि ८ शृणुराजन्ममरणेयाशक्तिःपरमाभवेत् ॥ शस्त्रवीर्यंरणेयच्चभुजयोश्च
महाभुज ९ आर्जवेनैवयुद्धेनयोद्धव्यइतरोजनः ॥ मायायुद्धेनमायावीइत्येतद्धर्मनिश्चयः १० हन्यामहंमहाभागपांडवानामनीकिनीम् ॥ दिवसेदिवसेकृत्वाभागं
प्रागाह्निकंमम ११ योधानांदशसाहस्रंकृत्वाभागंमहाद्युते ॥ सहस्रंरथिनामेकमेषभागोमतोमम १२ अनेनाहंविधानेनसन्नद्धःसततोत्थितः ॥ क्षपयेयंमहत्सैन्यंकाले
नानेनभारत १३ मुंचेयंयदिवास्त्राणिमहांतिसमरेस्थितः ॥ शतसाहस्रघातीनिहन्यांमासेनभारत १४ ॥ संजयउवाच ॥ श्रुत्वाभीष्मस्यतद्वाक्यंराजादुर्योधनस्ततः ॥
पर्यपृच्छतराजेन्द्रद्रोणमंगिरसांवरम् १५ आचार्यकेनकालेनपांडुपुत्रस्यसैनिकान् ॥ निहन्याइतितंद्रोणःप्रत्युवाचहसन्निव १६ स्थविरोऽस्मिमहाबाहोमंदप्राणविचे
ष्टितः ॥ शस्त्राग्निनानिर्दहेयंपांडवानामनीकिनीम् १७ यथाभीष्मःशांतनवोमासेनेतिमतिर्मम ॥ एषामेपरमाशक्तिरेतन्मेपरमंबलम् १८ द्वाभ्यामेवतुमासाभ्यां
कृपःशारद्वतोऽब्रवीत् ॥ द्रौणिस्तुदशरात्रेणप्रतिजज्ञेबलक्षयम् १९ कर्णस्तुपंचरात्रेणप्रतिजज्ञेमहास्त्रवित् ॥ तच्छ्रुत्वासूतपुत्रस्यवाक्यंसागरगासुतः २० जहाससस्वनं
हासंवाक्यंचेदमुवाचह ॥ नहियावद्रणेपार्थंबाणशंखधनुर्धरम् २१ वासुदेवसमायुक्तंरथेनायांतमाहवे ॥ समागच्छसिराधेयतेनैवममभिमन्यसे ॥ शक्यमेवंचभूयश्च
त्वयावक्तुंयथेष्टतः २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिभीष्मादिशक्तिकथनेत्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
एतच्छ्रुत्वातुकौन्तेयःसर्वान्भ्रातॄनुपह्वरे ॥ आहूयभरतश्रेष्ठइदंवचनमब्रवीत् १ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ धार्तराष्ट्रस्यसैन्येषुयेचारपुरुषामम ॥ तेप्रवृत्तिं
प्रयच्छंतिममेमांव्युषितांनिशाम् २

प्रागाह्निकंअन्हःपूर्वभागकार्यं ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥
॥ एतच्छ्रुत्वेति १ व्युषितांनिशांप्रभातकाले २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० भूतमुत्पन्नंभव्यमुत्पाद्यमानं अनयोर्बीजभूतयोर्नाशेवीजाभावाद्भविष्यस्यापिनाशोममैवकर्तव्यइत्यर्थः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ वेदांताव

दुर्योधनःकिलापृच्छदापगेयंमहाव्रतम् ॥ केनकालेनपांडूनांहन्याःसैन्यमितिप्रभो ३ मासेनेतिचतेनोक्तोधार्तराष्ट्रःसुदुर्मतिः ॥ तावताचापिकालेनद्रोणोऽपिप्र
तिजज्ञिवान् ४ गौतमोद्विगुणंकालमुक्तवानितिनःश्रुतम् ॥ द्रौणिस्तुदशरात्रेणप्रतिजज्ञेमहास्त्रवित् ५ तथादिव्यास्त्रवित्कर्णःसंपृष्टःकुरुसंसदि ॥ पंचभिर्दिवसै
र्हंतुंससैन्यंप्रतिजज्ञिवान् ६ तस्मादहमपीच्छामिश्रोतुमर्जुनतेवचः ॥ कालेनकियताशत्रून्क्षपयेरितिफाल्गुन ७ एवमुक्तोगुडाकेशःपार्थिवेनधनंजयः ॥ वासुदेवं
समीक्ष्येदंवचनंप्रत्यभाषत ८ सर्वएतेमहात्मानःकृतास्त्राश्चित्रयोधिनः ॥ असंशयंमहाराजहन्युरेवनसंशयः ९ अपैतुतेमनस्तापोयथासत्यंब्रवीम्यहम् ॥ हन्या
मेकरथेनैववासुदेवसहायवान् १० सामरानपिलोकांस्त्रीन्सर्वान्स्थावरजंगमान् ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचनिमेषादितिमेमतिः ११ यत्तद्घोरंपशुपतिःप्रादादस्त्रंमहन्मम ॥
कैरातेद्वंद्वयुद्धेतुतदिदंमयिवर्तते १२ यद्युगांतेपशुपतिःसर्वभूतानिसंहरन् ॥ प्रयुङ्क्तेपुरुषव्याघ्रतदिदंमयिवर्तते १३ तन्नजानातिगांगेयोनद्रोणोनचगौतमः ॥ नचद्रो
णसुतोराजन्कुतएवतुसूतजः १४ नतुयुक्तंरणेहंतुंदिव्यैरस्त्रैःपृथग्जनम् ॥ आर्जवेनैवयुद्धेनविजेष्यामोवयंपरान् १५ तथेमेपुरुषव्याघ्राःसहायास्तवपार्थिव ॥
सर्वेदिव्यास्त्रविद्वांसःसर्वेयुद्धाभिकांक्षिणः १६ वेदांतावभृथस्नाताःसर्वएतेऽपराजिताः ॥ निहन्युःसमरेसेनांदेवानामपिपांडव १७ शिखंडीयुयुधानश्चधृष्टद्युम्न
श्चपार्षतः ॥ भीमसेनोयमौचोभौयुधामन्यूत्तमौजसौ १८ विराटद्रुपदौचोभौभीष्मद्रोणसमौयुधि ॥ शंखश्चैवमहाबाहुर्हैडिंबश्चमहाबलः १९ पुत्रोऽस्यांजनपर्वा
तुमहाबलपराक्रमः ॥ शैनेयश्चमहाबाहुःसहायोरणकोविदः २० अभिमन्युश्चबलवान्द्रौपद्याःपंचचात्मजाः ॥ स्वयंचापिसमर्थोऽसित्रैलोक्योत्सादनेऽपिच २१
क्रोधाद्यंपुरुषंपश्येस्तथाशक्रसमद्युते ॥ सक्षिप्रंनभवेद्व्यक्तमितित्वांवेद्मिकौरव २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिअर्जुनवाक्येचतुर्नवत्यधिकशत
तमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःप्रभातेविमलेधार्तराष्ट्रेणचोदिताः ॥ दुर्योधनेनराजानःप्रययुःपांडवान्प्रति १ आप्ला
व्यशुचयःसर्वेस्रग्विणःशुक्लवाससः ॥ गृहीतशस्त्राध्वजिनःस्वस्तिवाच्यहुताग्नयः २ सर्वेब्रह्मविदःशूराःसर्वेसुचरितव्रताः ॥ सर्वेकामकृतश्चैवसर्वेचाहवलक्षणाः ३
आहवेषुपराँल्लोकान्जिगीषंतोमहाबलाः ॥ एकाग्रमनसःसर्वेश्रद्दधानाःपरस्परम् ४ विंदानुविंदावावंत्यौकेकयाबाह्लिकैःसह ॥ प्रययुःसर्वएवैतेभारद्वाजपुरो
गमाः ५ अश्वत्थामाशांतनवःसैन्धवोऽथजयद्रथः ॥ दाक्षिणात्याःप्रतीच्याश्चपार्वतीयाश्चयेनृपाः ६ गांधारराजःशकुनिःप्राच्योदीच्याश्चसर्वशः ॥ शकाःकिरा
तायवनाःशिबयोऽथवसातयः ७

भृथस्नाताः वेदग्रहणांतएवदारक्रियया सहैवयागंकृतवंतइत्यर्थः १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥
ततःप्रभातेइति १ आप्लाव्यस्नात्वा २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ उत्सृज्य उत्कर्षेणमृष्ट्वा पंचयोजनंवर्तुलंपरिधिकृत्वेत्यर्थः सेनानिवेशाःसैनिकाःवणिक्शूराश्वादयः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नीलकं

 स्वैःस्वैरनीकैःसहिताःपरिवार्यमहारथम् ॥ एतेमहारथाःसर्वेद्वितीयेनिर्ययुर्बले ८ कृतवर्मासहानीकस्त्रिगर्तश्चमहारथः ॥ दुर्योधनश्चनृपतिर्भ्रातृभिःपरिवारितः
९ शलोभूरिश्रवाःशल्यःकौसल्योऽथबृहद्रथः ॥ एतेपश्चादनुगताधार्तराष्ट्रपुरोगमाः १० तेसमेत्ययथान्यायंधार्तराष्ट्रामहाबलाः ॥ कुरुक्षेत्रस्यपश्चार्धेव्यवा
तिष्ठंतदंशिताः ११ दुर्योधनस्तुशिबिरंकारयामासभारत ॥ यथैवहास्तिनपुरंद्वितीयंसमलंकृतम् १२ नविशेषंविजानंतिपुरस्यशिबिरस्यवा ॥ कुशलाअपि
राजेन्द्रनरानगरवासिनः १३ तादृशान्येवदुर्गाणिराज्ञामपिमहीपतिः ॥ कारयामासकौरव्यःशतशोऽथसहस्रशः १४ पंचयोजनमुत्सृज्यमंडलंतद्रणाजिरम् ॥
सेनानिवेशास्तेराजन्नाविशञ्छतसंघशः १५ तत्रतेपृथिवीपालायथोत्साहंयथाबलम् ॥ विविशुःशिबिराण्यत्रद्रव्यवंतिसहस्रशः १६ तेषांदुर्योधनोराजाससैन्यानां
महात्मनाम् ॥ व्यादिदेशसबाह्यानांभक्ष्यभोज्यमनुत्तमम् १७ सनागाश्वमनुष्याणांयेचशिल्पोपजीविनः ॥ येचान्येऽनुगतास्तत्रसूतमागधबंदिनः १८ वणिजो
गणिकाश्चारायेचैवप्रेक्षकाजनाः ॥ सर्वांस्तान्कौरवोराजाविधिवत्प्रत्यवैक्षत १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिकौरवसैन्यनिर्याणे पंचनवत्य
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथैवराजाकौन्तेयोधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ धृष्टद्युम्नमुखान्वीरांश्चोदयामासभारत १
चेदिकाशिकरूषाणांनेतारंदृढविक्रमम् ॥ सेनापतिममित्रघ्नंधृष्टकेतुमथादिशत् २ विराटंद्रुपदंचैवयुयुधानंशिखंडिनम् ॥ पांचाल्यौचमहेष्वासौयुधामन्यूत्तमौजसौ
३ तेशूराश्चित्रवर्माणस्तप्तकुंडलधारिणः ॥ आज्यावसिक्ताज्वलिताधिष्ण्येष्विवहुताशनाः ४ अशोभंतमहेष्वासाग्रहाःप्रज्वलिताइव ॥ अथसैन्यंयथायोगंपूजयि
त्वानरर्षभः ५ दिदेशतान्यनीकानिप्रयाणायमहीपतिः ॥ तेषांयुधिष्ठिरोराजाससैन्यानांमहात्मनाम् ६ व्यादिदेशसबाह्यानांभक्ष्यभोज्यमनुत्तमम् ॥ सगजाश्वमनु
ष्याणांयेचशिल्पोपजीविनः ७ अभिमन्युंबृहंतंचद्रौपदेयांश्चसर्वशः ॥ धृष्टद्युम्नमुखानेतान्प्राहिणोत्पांडुनंदनः ८ भीमंचयुयुधानंचपांडवंचधनंजयम् ॥ द्वितीयं
प्रेषयामासबलस्कंधंयुधिष्ठिरः ९ भांडंसमारोपयतांचरतांसंप्रधावताम् ॥ हृष्टानांतत्रयोधानांशब्दोदिवमिवास्पृशत् १० स्वयमेवततःपश्चाद्विराटद्रुपदान्वितः ॥ अ
थापरैर्महीपालैःसहप्रायान्महीपतिः ११ भीमधन्वायनीसेनाधृष्टद्युम्नेनपालिता ॥ गंगेवपूर्णास्तिमितास्यंदमानाव्यदृश्यत १२ ततःपुनरनीकानिन्ययोजयतबुद्धि
मान् ॥ मोहयन्धृतराष्ट्रस्यपुत्राणांबुद्धिनिश्चयम् १३ द्रौपदेयान्महेष्वासानभिमन्युंचपांडवः ॥ नकुलंसहदेवंचसर्वांश्चैवप्रभद्रकान् १४

ठीये भारतभावदीपे पंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥ ॥ ॥ तथैवेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ बलस्कंधंसैन्यसमुदायं ९ भांडंयुद्धोपकरणम् १०
११ भीमधन्वानःअयन्तेप्रचरन्त्यस्यामितिभीमधन्वायनी १२ । १३ । १४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१५ । १६ । १७ कृतप्रहरणाः कृतयुद्धाः १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ शकटाभांडवंतिअनांसि आपणोवणिक्समुदायः वेशोवेश्याजनः यानंयुद्धयोग्यंवाहनं युग्यंकेवलंवाहनं फल्गुवा

दशचाश्वसहस्राणिद्विसहस्राणिदंतिनाम् ॥ अयुतंचपदातीनांरथाःपंचशतंतथा १५ भीमसेनस्यदुर्धर्षंप्रथमंप्रादिशद्बलम् ॥ मध्यमेचविराटंचजयत्सेनंचपांडवः
१६ महारथौचपांचाल्यौयुधामन्यूत्तमौजसौ ॥ वीर्यवंतोमहात्मानोगदाकार्मुकधारिणौ १७ अन्वयातांतदामध्येवासुदेवधनंजयौ ॥ बभूवुरतिसंरब्धाःकृत
प्रहरणानराः १८ तेषांविंशतिसाहस्राहयाःशूरैरधिष्ठिताः ॥ पंचनागसहस्राणिरथवंशाश्चसर्वशः १९ पदातयश्चयेशूराःकार्मुकासिगदाधराः ॥ सहस्रशोऽ
न्वयुःपश्चादग्रतश्चसहस्रशः २० युधिष्ठिरोयत्रसैन्येस्वयमेवबलार्णवे ॥ तत्रतेपृथिवीपालाभूयिष्ठंपर्यवस्थिताः २१ तत्रनागसहस्राणिहयानामयुतानिच ॥
तथारथसहस्राणिपदातीनांचभारत २२ चेकितानःस्वसैन्येनमहतापार्थिवर्षभ ॥ धृष्टकेतुश्चचेदीनांप्रणेतापार्थिवोययौ २३ सात्यकिश्चमहेष्वासोवृष्णीनांप्रव
रोरथः ॥ वृतःशतसहस्रेणरथानांप्रणुदन्बली २४ क्षत्रदेवब्रह्मदेवौरथस्थौपुरुषर्षभौ ॥ जघनंपालयंतौचपृष्ठतोऽनुप्रजग्मतुः २५ शकटापणवेशाश्चयानंयुग्यं
चसर्वशः ॥ तत्रनागसहस्राणिहयानामयुतानिच ॥ फल्गुसर्वंकलत्रंचयत्किंचित्कृशदुर्बलम् २६ कोशसंचयवाहांश्चकोष्ठागारंतथैवच ॥ गजानीकेनसंगृह्यशनैःप्रा
यायुधिष्ठिरः २७ तमन्वयात्सत्यधृतिःसौचित्तिर्युद्धदुर्मदः ॥ श्रेणिमान्वसुदानश्चपुत्रःकाश्यस्यवाविभुः २८ रथाविंशतिसाहस्रायेतेषामनुयायिनः ॥ हया
नांदशकोटयश्चमहतांकिंकिणीकिनाम् २९ गजाविंशतिसाहस्राईषादंताःप्रहारिणः ॥ कुलीनाभिन्नकरटामेघाइवविसर्पिणः ३० षष्टिर्नागसहस्राणिदशान्यानि
चभारत ॥ युधिष्ठिरस्ययान्यासन्युधिसेनामहात्मनः ३१ क्षरंतइवजीमूताःप्रभिन्नकरटामुखाः ॥ राजानमन्वयुःपश्चाच्चलंतइवपर्वताः ३२ एवंतस्यबलंभीमं
कुंतीपुत्रस्यधीमतः ॥ यदाश्रित्याथयुयुधेधार्तराष्ट्रंसुयोधनम् ३३ ततोऽन्येशतशःपश्चात्सहस्रायुतशोनराः ॥ नर्दन्तःप्रययुस्तेषामनीकानिसहस्रशः ३४ तत्र
भेरीसहस्राणिशंखानामयुतानिच ॥ न्यवादयंतसंहृष्टाःसहस्रायुतशोनराः ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिपांडवसेनानिर्याणे षण्णवत्य
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ समाप्तमुद्योगपर्व ॥ ॥ अस्यानन्तरंभीष्मपर्वभविष्यति तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ जनमेजयउवाच ॥
कथंयुयुधिरेवीराःकुरुपांडवसोमकाः ॥ पार्थिवाःसुमहात्मानोनानादेशसमागताः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

लादिकं कलत्रंरुयादिकं २६ कोशोधनं कोष्ठोधान्यादिसामग्री संगृह्यएकीकृत्य २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंस
गोविंदसूरिसूनोः श्रीनीलकंठस्यकृतौ भारतभावदीपे षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व समाप्तम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ श्रीमहाभारते विराटपर्वप्रारंभः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

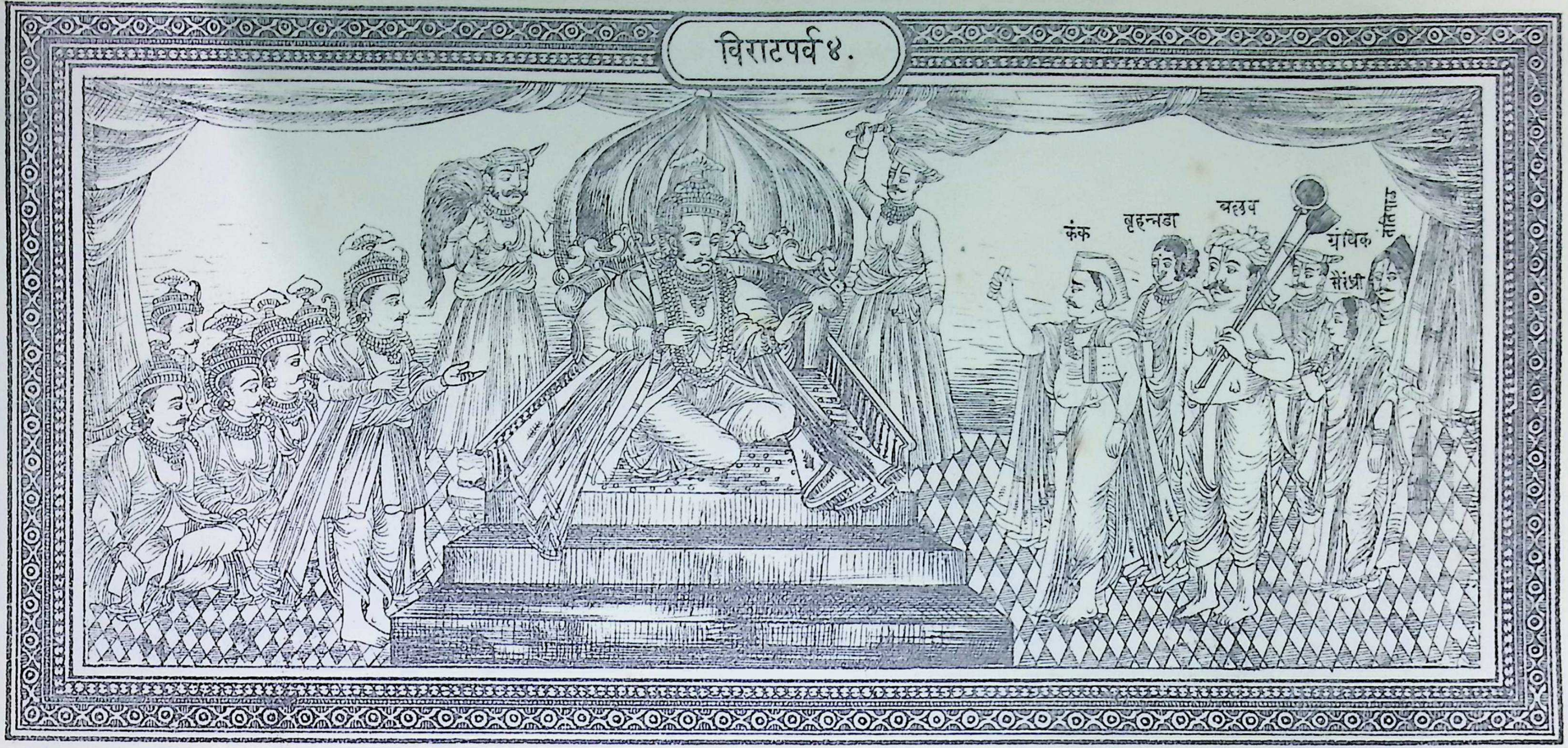

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीमल्लारयेनमः ॥ श्रीमद्गोपालमानम्यप्राचीनाचार्यवर्त्मना ॥ विराटपर्वप्रद्योतीभावदीपोवितन्यते ॥ १ ॥ तत्रपूर्वस्मिन्पर्वणि ' दिष्ट्यापंचमुरक्तोऽसिदिष्ट्यातेपट्पदीजिता । द्वेपूर्वेमध्यमेद्वेचद्वेचांत्येसांपरायिके ' इति ' शांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वाऽऽत्मन्येवात्मानंपश्यति ' इतिश्रुतिप्रसिद्धेष्वात्मदर्शनसाधनेपुशमादिपुरक्तः पडूर्मिलक्षणांपट्पदींजातमात्रस्याशनापिपासे प्ररूढस्यशोकमोहौ वृद्धस्यजरामृत्यूइति लोके ' योऽशनायापिपासेशोकंमोहंजरांमृत्युमत्येति ' इतिवेदचप्रसिद्धांजयतीत्युक्तं तांजितवतात्वव्यक्तलिंगेनस्थेयं । आत्यंतिक्यांकृतकृत्यतायांतुव्यक्तलिंगेनापिभाव्यमित्येतत्पांडवाचरणप्रदर्शनेनदर्शयितुंविराटपर्वारभते । तत्र वर्षंत्रयोदशमिदंमत्प्रसादात्कुरूद्वहाः । विराटनगरेगूढाअविज्ञाताश्चरिष्यथ ' इतिप्राक्कथितधर्मवाक्यार्थमनुवदन् जनमे

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् १ ॥ जनमेजयउवाच ॥ कथंविराटनगरेमपूर्वपितामहाः ॥ अज्ञातवासमुषितादुर्योधनभयार्दिताः २ पतिव्रतामहाभागासततंब्रह्मवादिनी ॥ द्रौपदीचकथंब्रह्मन्नज्ञातादुःखिताऽवसत् ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ यथाविराटनगरेतवपूर्वपितामहाः ॥ अज्ञातवासमुषितास्तच्छृणुष्वनराधिप ४ तथासतुवरान्लब्ध्वाधर्मोधर्मभृतांवरः ॥ गत्वाऽऽश्रमंब्राह्मणेभ्यआचख्यौसर्वमेवतत् ५ कथयित्वातुतत्सर्वंब्राह्मणेभ्योयुधिष्ठिरः ॥ अरणीसहितंतस्मैब्राह्मणायन्यवेदयत् ६ ततोयुधिष्ठिरोराजाधर्मपुत्रोमहामनाः ॥ संनिवर्त्यानुजान्सर्वानितिहोवाचभारत ७ द्वादशेमानिवर्षाणिराज्यविप्रोषितावयम् ॥ त्रयोदशोऽयंसंप्राप्तःकृच्छ्रात्परमदुर्वसः ८ ससाधुकौंतेयइतोवासमर्जुनरोचय ॥ संवत्सरमिमंयत्रवसेमाविदिताःपरैः ९ ॥ अर्जुनउवाच ॥ तस्यैववरदानेनधर्मस्यमनुजाधिप ॥ अज्ञाताविचरिष्यामोनराणांनात्रसंशयः १० तत्रवासायराष्ट्राणिकीर्त्तयिष्यामिकानिचित् ॥ रमणीयानिगुप्तानितेषांकिंचित्स्मरोचय ११ संतिरम्याजनपदाबह्वन्नाःपरितःकुरून् ॥ पंचालाश्चेदिमत्स्याश्चशूरसेनाःपटच्चराः १२ दशार्णानवराष्ट्राश्चमल्लाःशाल्वायुगंधराः ॥ कुंतिराष्ट्रंचविपुलंसुराष्ट्रावंतयस्तथा १३ एतेषांकतमोराजन्निवासस्तवरोचते ॥ यत्रवत्स्यामहेराजन्संवत्सरमिमंवयम् १४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ श्रुतमेतन्महाबाहोयथासभगवान्प्रभुः ॥ अब्रवीत्सर्वभूतेशस्तत्तथानतदन्यथा १५ अवश्यंत्वेववासार्थंरमणीयंशिवंसुखम् ॥ संमंत्र्यसहितैःसर्वैर्वस्तव्यमकुतोभयैः १६ मत्स्योविराटोबलवानभिरक्तोऽथपांडवान् ॥ धर्मशीलोवदान्यश्चवृद्धश्चसततंप्रियः १७ विराटनगरेतातसंवत्सरमिमंवयम् ॥ कुर्वंतस्तस्यकर्माणिविहरिष्यामभारत १८

जयउवाच कथमिति । पूर्वःपितापरीक्षित् तस्यपितामहाः अज्ञातवासंयथास्यात्तथाकथंउषिताः वासंकृतवंतः १ । समूलघातंन्यवधीदितिवत्कपादित्वाद्वसतेरनुप्रयोगः वासमितिणमुलंतम् २ ब्रह्मवादिनीश्रीकृष्णकीर्त्तनशीला ३ । ४ । ५ अरणीसहितंअरण्योर्मिथुनं । अरणीसहितंमंथमितिपाठे मंथोऽग्निनिर्मथनदंडस्तमरणीभ्यांसहितं ब्राह्मणायन्यवेदयदित्यर्थः ६ संनिवर्त्यएकत्रआनीय अत्रवर्त्तिगेत्यर्थः नचपुनरावर्त्ततइत्यादिप्रयोगदर्शनात् । संनिकृष्येतिपाठेऽपिसएवार्थः ७ अयंसंवत्सरः संवत्सरमिममितिवाक्यशेषात् ८ वत्स्यामइतिपाठेअविदिताइतिच्छेदः ९ नराणामज्ञाताइतिसंबंधः १० । ११ । १२ । १३ । १४ प्रभुर्धर्मः । ' यद्यपिस्वेनरूपेणचरिष्यथमहीमिमां ॥ नवोविज्ञायतेकश्चित्त्रिपुलोकेषुकश्चन ' इत्यब्रवीत् १५ यद्यप्येवंतथापि कचित्प्रच्छन्नतयावस्तव्यमेवेत्याह अवश्यंत्वेवेति १६ । १७ । १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वक्ष्यामहेनिर्वोढुंशक्ष्यामहेइति वहेरिदंरूपं प्रबूतप्रत्येकमितिशेषः १९ । २० । २१ । २२ । २३ सभास्तारःसभ्यः । ‘ सभासदःसभास्ताराः ’ इत्यमरः । कंकोनामतः । ‘ कंकश्छद्मद्विजेख्यातोलोहपृष्ठक्तांतयोः ’ इतिविश्वकोशात् । स्वस्यकृतांतसूनुत्वेमआत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेस्तदनन्यत्वात् तन्नाम्नोधारणेमिथ्यावादित्वंनभविष्यतीतिभावः । मताक्षःवृहदश्वात्ज्ञाताक्षतत्त्वः प्रियदेवनःक्रीडाप्रियः २४ दांतान्गजदंतमयान् । दंतःपर्वतसानुतत्सदृशान्वा शारीन् निर्वर्त्स्यामिचालयिष्यामि । ‘ दंतःसानुनिकथ्यते ’ इतिविश्वः । तानेवचतुर्वर्णानाह वैदूर्यान्हरितमणिमयान्नीलान् कांचनान् सौवर्णान्पीतान् ज्योतींपिचरसाश्वज्योतीरसास्तैःसह ज्योतिः शब्देनात्रलोहितंलक्ष्यते । ‘ यदग्नेरोहितंरूपंतेजसस्तद्रूपम् ’ इतिश्रुतेः ज्योतीरूपाःलोहिताः । रसःपारदःतद्रूपाःश्वेताः । तैरुभयैःसहचतुर्वर्ण

यानियानिचकर्माणितस्यवक्ष्यामहेवयम् ॥ आसाद्यमत्स्यंतत्कर्मप्रब्रूतकुरुनंदनाः १९ ॥ अर्जुनवाच ॥ नरदेवकथंतस्यराष्ट्रेकर्मकरिष्यसि ॥ विराटनगरे साधोरंस्यसेकेनकर्मणा २० मृदुर्वदान्योह्रीमांश्चधार्मिकःसत्यविक्रमः ॥ राजंस्त्वमापदाऽऽक्रृष्टःकिंकरिष्यसिपांडव २१ नदुःखमुचितंकिंचिद्राजावेदयथाजनः ॥ सइमामापदंप्राप्यकथंघोरांतरिष्यसि २२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ शृणुध्वंयत्करिष्यामिकर्मवैकुरुनंदनाः ॥ विराटमनुसंप्राप्यराजानंपुरुपर्षभाः २३ सभास्तारोभविष्यामितस्यराज्ञोमहात्मनः ॥ कंकोनामद्विजोभूत्वामत्ताक्षःप्रियदेवनः २४ वैदूर्यान्कांचनान्दांतान्फलैर्ज्योतीरसैःसह ॥ कृष्णाक्षाँल्लोहिताक्षांश्चनिर्वर्त्स्यामिमनोरमान् २५ विराटराजंरमयन्सामात्यंसहबांधवम् ॥ नचमांवेत्स्यतेकश्चित्तोषयिष्येचतंनृपम् २६ आसंयुधिष्ठिरस्याहंपुराप्राणसमःसखा ॥ इति वक्ष्यामिराजानंयदिमांसोऽनुयोक्ष्यते २७ इत्येतद्वोमयाख्यातंविहरिष्याम्यहंयथा ॥ वृकोदरविराटेत्वंरंस्यसेकेनहेतुना २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणि पांडवप्रवेशपर्वणियुधिष्ठिरादिमंत्रणेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ भीमसेनउवाच ॥ पौरोगवोब्रुवाणोऽहंबल्लवोनामभारत ॥ उपस्थास्यामिराजानंविराटमिति मेमतिः १ सूपानस्यकरिष्यामिकुशलोऽस्मिमहानसे ॥ कृतपूर्वाणियान्यस्यव्यंजनानिसुशिक्षितैः २ तान्यप्यभिभविष्यामिप्रीतिंसंजनयन्नहम् ॥ आहरिष्यामिदारूणांनिचयान्महतोऽपिच ३ यत्प्रेक्ष्यविपुलंकर्मराजासंयोक्ष्यतेसमाम् ॥ अमानुषाणिकुर्वाणस्तानिकर्माणिभारत ४ राज्ञस्तस्यपरेप्रेष्यामंस्यंतेमांयथा नृपम् ॥ भक्ष्यान्नरसपानानांभविष्यामितथेश्वरः ५ द्विपावाबलिनोराजन्वृषभावामहाबलाः ॥ विनिग्राह्यायदिमयानिग्रहीष्यामितानपि ६

संपत्तिः तथा फलैःशारीस्थापनार्थानिकोष्ठयुक्तानिकाष्ठादिमयानिफलकानितैःसह तेपांनिर्वर्तनेकरणमाह कृष्णाक्षान्कृष्णाःअक्षाःपाशाःयेपांचालनार्थमितिकृष्णाक्षास्तान् शारीनेव तथालोहिताक्षानिश्चपि २५ । २६ युधिष्ठिराख्यस्यशरीरस्ययथाप्राणउत्थापकस्तद्वच्चिदात्माऽपीतिप्राणसाम्येन युधिष्ठिरात्मैवविवक्षितइतिभावः । अनुयोक्ष्यते प्रश्नंकरिष्यति २७ । २८ ॥ इतिश्रीमहाभारते विराटपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ पौरोगवः पुरःपुरस्तात्गावोरश्मयोयस्यसपुरोगुर्वायुः पिंडोत्पत्तौहिप्रथमंरजोरेतसोःकल्के वायुरश्मिभूतःप्राणआविर्भवति पश्चादिंद्रियांतराणीतिशास्त्रप्रसिद्धं तस्यपुत्रःपौरोगवः । लोकेतुपौरोगवोमहानसाध्यक्षःवल्लवःसूपकारः एतद्देवममान्वर्थनाम १ । २ । ३ । ४ । ईश्वरःयथेष्टंविनियोगकर्त्ताऽतएवनृपोयथा तथाप्रियोऽहं लोकानांभविष्यामीत्युक्तम् ५ । ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नियोतस्यामि निहीनंयथास्यात्तथामारणवर्जंयोत्स्यामि ७ तदेवाह नत्विति ८ आरालिकोगोविकर्त्तासूपकर्त्तानियोधकइति । अरालाःमत्तगजास्तैःसहक्रीडतितान्जयतिवाआरालिकः । ‘ अरालःकुटिले सर्जरसेवैमत्तदंतिनि ’ इतिविश्वः । गोविकर्त्तागवांमहतांबलीवर्दानामपिविकर्त्ता दमनेनविकृतिजनकः । वृषभान्महाबलान्निग्रहीष्यामीत्युपक्रमात् । सूपकर्त्तामुद्गादिविकारकर्त्ता । पक्षेमुत रामुपकर्त्ता । नियोधकःमारणवर्जंमल्लयुद्धकर्ता । पक्षेनितरांयोधकः । विषमश्लोकीकृतस्तु आरालिकः प्रकृतीनांगुणदोषसूचकोहस्तिदमकोवा । तथाचविक्रमादित्यः ‘ आरालिकःसूचनकोहस्तिनांदमकस्तथा ’ इति । गोविकर्त्तागवांवाचांविकर्त्तागद्यपद्यादिभेदानांप्रयोक्तेति । केचित्तु ‘ आरालिकोऽन्नपाकीस्यात्सूपकर्त्तातुशाककृत् ॥ तैलान्नंपचतेयस्तुगोविकर्तासउच्यते ’ इत्यप्युदाहरंतितन्नमूलं

येचकेचिन्नियोत्स्यंतिसमाजेषुनियोधकाः ॥ तानहंहिनियोत्स्यामिरतिंतस्यविवर्द्धयन् ७ नत्वेतान्युद्धयमानान्वैहनिष्यामिकथंचन ॥ तथैतान्पातयिष्यामियथायास्यंतिनक्षयम् ८ आरालिकोगोविकर्त्तासूपकर्त्तानियोधकः ॥ आसंयुधिष्ठिरस्याहमितिवक्ष्यामिपृच्छतः ९ आत्मानमात्मनारक्षंश्चरिष्यामिविशांपते ॥ इत्येतत्प्रतिजानामिविहरिष्याम्यहंयथा १० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ यमग्निर्ब्राह्मणोभूत्वासमागच्छन्नृणांवरम् ॥ दिधक्षुःखांडवंदावंदाशार्हसहितंपुरा ११ महाबलंमहाबाहुमजितंकुरुनंदनम् ॥ सोऽयंकिंकर्मकौंतेयःकरिष्यतिधनंजयः १२ योऽयमासाद्यतंदावंतर्पयामासपावकम् ॥ विजित्यैकरथेनेंद्रंहत्वापन्नगराक्षसान् १३ वासुकेःसर्पराजस्यस्वसारंहृतवांश्चयः ॥ श्रेष्ठोयःप्रतियोधानांसोऽर्जुनःकिंकरिष्यति १४ सूर्यःप्रतपतांश्रेष्ठोद्विपदांब्राह्मणोवरः ॥ आशीविषश्चसर्पाणामग्निस्तेजस्विनांवरः १५ आयुधानांवरंवज्रंककुद्मीचगवांवरः ॥ ह्रदानामुदधिःश्रेष्ठःपर्जन्योवर्षतांवरः १६ धृतराष्ट्रश्चनागानांहस्तिष्वैरावणोवरः ॥ पुत्रःप्रियाणामधिकोभार्याचसुहृदांवरा १७ यथैतानिविशिष्टानिजात्यांजात्यांवृकोदर ॥ एवंयुवागुडाकेशःश्रेष्ठःसर्वधनुष्मताम् १८ सोऽयमिंद्रादनवरोवासुदेवान्महाद्युतिः ॥ गांडीवधन्वाबीभत्सुःश्वेताश्वःकिंकरिष्यति १९ उषित्वापंचवर्षाणिसहस्राक्षस्यवेश्मनि ॥ अस्त्रयोगंसमासाद्यस्ववीर्यान्मानुषाद्भुतम् ॥ दिव्यान्यस्त्राणिचाप्तानिदेवरूपेणभास्वता २० यंमन्येद्वादशंरुद्रमादित्यानांत्रयोदशम् ॥ वसूनांनवमंमन्येग्रहाणांदशमंतथा २१ यस्यबाहूसमौदीर्घौज्याघातकठिनत्वचौ ॥ दक्षिणेचैवसव्येचगवामिववहःकृतः २२ हिमवानिवशैलानांसमुद्रःसरितामिव ॥ त्रिदशानांयथाशक्रोवसूनामिवहव्यवाट् २३ मृगाणामिवशार्दूलोगरुडःपततामिव ॥ वरःसन्नह्यमानानांसोऽर्जुनःकिंकरिष्यति २४ ॥ अर्जुनउवाच ॥ प्रतिज्ञांषंढकोऽस्मीतिकरिष्यामिमहीपते ॥ ज्याघातौहिमहांतौमेसंवर्तुंनृपदुष्करौ २५ वलयैश्छादयिष्यामिबाहूकिणकृताविमौ ॥ कर्णयोःप्रतिमुच्याहंकुंडलेज्वलनप्रभे २६

द्रष्टव्यं ९ । १० । ११ । १२ । १३ वासुकेःस्वसारमुलूपींहृतवान् सौंदर्येणेतिशेषः १४ सर्पाणांसरीसृपाणां आशीविषोदंष्ट्राविषः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ मानुषेषुअद्भुतंमानुषाद्भुतं २० । २१ गवांवृषभाणांस्कंधेइव वहः युगघर्षणजःकिणःकृतः । एतस्यैवगोपनंकठिनमितिभावः २२ । २३ पततांपक्षिणां २४ षंढकोऽस्मीति षंढेगोपतिःश्रीगोपालस्तस्यप्रतिकृतिरवतारांतरंषंढकः कृष्णस्तस्वाऽस्मी
२ त्यर्थः । पक्षेक्लीबः । ‘ षंढोवर्षवरेक्लीबेगोपतौवंध्यपूरुषे ’ इतिविश्वः । संवर्तुंपिधातुं २५ । २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पिनद्धाःकंवत्रःशंखवलयानियेनसःपिनद्धकंबुः तृतीयांप्रकृतिंस्त्रीपुंसापेक्षया क्लीवत्वंतृतीयं गतःप्राप्तः नरइतिरलयोर्डलयोश्चाभेदान्नरः वृहंश्चासौनरश्चेतिनारायणवत्वआ ग्रोनरइत्यर्थः स्त्रीत्वंस्वरूपगोपनार्थम् २७ आख्यायिकाःपूर्वराजचरितानि २८ । २९ समुदाचारंसमीचीनमुत्कृष्टतरंमहावदान्यत्वादिरूपं ताभिःकृतंवहुकर्मचवदन् माययाकपटक्लीववेषेणआत्मानंशरीरं आत्मनाबुद्ध्या ३० परितश्चारयितुंशीलंयस्याः सापरिचारिणीसैवपरिचारिका द्रौपद्याःभर्तेतिगूढोऽभिसंधिः । पक्षेपरिचारिकासेवाकर्त्री ३१ । ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ इत्येवमिति

पिनद्धकंबुःपाणिभ्यांतृतीयांप्रकृतिंगतः ॥ वेणीकृतशिराराजन्नाम्नाचैवबृहन्नला २७ पठन्नाख्यायिकाश्चैवस्त्रीभावेनपुनःपुनः ॥ रमयिष्येमहीपालमन्यांश्चां तःपुरेजनान् २८ गीतंनृत्यंविचित्रंचवादित्रंविविधंतथा ॥ शिक्षयिष्याम्यहंराजन्विराटस्यपुरस्त्रियः २९ प्रजानांसमुदाचारंबहुकर्मकृतंवदन् ॥ छादयि ष्यामिकौंतेयमाययात्मानमात्मना ३० युधिष्ठिरस्यगेहेवैद्रौपद्याःपरिचारिका ॥ उषिताऽस्मीतिवक्ष्यामिपृष्टोराज्ञाचपांडव ३१ एतेनविधिनाछन्नःकृतके नयथाऽनलः ॥ विहरिष्यामिराजेंद्रविराटभवनेसुखम् ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणियुधिष्ठिरादिमंत्रणेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्येवमुक्त्वापुरुषप्रवीरस्तथाऽर्जुनोधर्मभृतांवरिष्ठः ॥ वाक्यंतथाऽसौविरराममूयोनृपोऽपरंभ्रातरमाबभाषे १ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ किं त्वंनकुलकुर्वाणस्तत्रतातचरिष्यसि ॥ कर्मतत्त्वंसमाचक्ष्वराज्येतस्यमहीपतेः ॥ सुकुमारश्चशूरश्चदर्शनीयःसुखोचितः २ ॥ नकुलउवाच ॥ अश्वबंधोभवि ष्यामिविराटनृपतेरहम् ॥ सर्वथाज्ञानसंपन्नःकुशलःपरिरक्षणे ३ ग्रंथिकोनामनाम्नाऽहंकर्मैतत्सुप्रियंमम ॥ कुशलोऽस्म्यश्वशिक्षायांतथैवाश्वचिकित्सने ॥ प्रि याश्चसततंमेऽश्वाःकुरुराजयथातव ४ येमामामंत्रयिष्यंतिविराटनगरेजनाः ॥ तेभ्यएवंप्रवक्ष्यामिविहरिष्याम्यहंयथा ५ पांडवेनपुरातातअश्वेष्वधिकृतःपु रा ॥ विराटनगरेछन्नश्चरिष्यामिमहीपते ६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ सहदेवकथंतस्यसमीपेविहरिष्यसि ॥ किंवात्वंकर्मकुर्वाणःप्रच्छन्नोविहरिष्यसि ७ ॥ सहदे वउवाच ॥ गोसंख्याताभविष्यामिविराटस्यमहीपतेः ॥ प्रतिषेद्धाचदोग्धाचसंख्यानेकुशलोगवाम् ८ तंतिपालइतिख्यातोनाम्नाऽहंविदितस्त्वथ ॥ निपु णंचचरिष्यामिव्येतुतेमानसोज्वरः ९ अहंहिसततंगोषुभवताप्रहितःपुरा ॥ तत्रमेकौशलंसर्वमवबुद्धंविशांपते १० लक्षणंचरितंचापिगवांयच्चापिमंगलम् ॥ तत्सर्वंमेसुविदितमन्यच्चापिमहीपते ११ वृषभानपिजानामिराजन्पूजितलक्षणान् ॥ येषांमूत्रमुपाघ्रायअपिवंध्याप्रसूयते १२ सोऽहमेवंचरिष्यामिप्रीतिरत्रहि मेसदा ॥ नचमांवेत्स्यतेकश्चित्तोषयिष्येचपार्थिवम् १३

१ । २ परिरक्षणेअश्वानामितिशेषः ३ ग्रंथान् आयुर्वेदंआध्वर्यवंचवेत्तीतिग्रंथिकोऽश्विनोःसुतत्वात् । ' अश्विनौवैदेवानांभिषजावश्विनावध्वर्यू ' इतिश्रुतेः ४ । ५ अश्वेषु नास्तिश्वोयेषांतेशूराःसमरेतृणीकृत प्राणास्तेषुअधिकृतोमुख्यइतिगूढाशयः । पक्षेस्पष्टोऽर्थः ६ । ७ संख्यानेपरीक्षायां ८ तंतिपालःतंतिर्बलीवर्दा यस्यांदीर्घस्थूलरज्ज्वांवर्णिग्भिरल्पैर्दामभिर्बद्ध्यंतेसा प्रकृतोपयोगिनी । गूढाभिसंधौतुतंतिर्वाक् । ' तस्यवाक्तंतिर्नामानिदामानि ' इतिश्रुतेर्वाक्पालः युष्मद्वचनार्थानुष्ठातेत्यर्थः ९ । १० । ११ । १२ । १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

इयंहीति । माताकुलवृत्तिः आदिभूमिः गौर्वा ' मातागौर्यादिजननीगोब्रह्माण्यादिभूमिषु ' इतिमेदिनी । स्वसाअंबिका पार्वतीवत्पूज्येत्यर्थः ' एषतेरुद्रभागःसहस्वस्त्रांबिकयातंजुपस्वशरद्राअस्यांबिका स्वसा ' इतिमंत्रब्राह्मणदर्शनात् । ' जायागार्हपत्यःपुत्रोऽन्वाहार्यपचनः ' इतितस्याअपिदेवतात्वेनसंस्तवात् । ' मातासत्यवतीभूमिर्धेनुर्ज्येष्ठास्वसाभवेत् ' इत्यप्युदाहरंति १४ । १५ बालानित्सनूतना १६ यतोयस्मिन्दिनेजाता ततआरभ्यमाल्यादीन्भोगानेववेत्ति नक्लेशानित्यर्थः १७ सैरंध्रीति । सीरंप्रतिसीरांतःपटःध्रियतेऽनयाऽस्येवैतिसीरंध्रासैवसैरंध्री स्वार्थेतद्धितः अंतःपुरपरिचारिकाराजभार्यावा । ' सैरंध्रीपरवेश्मस्थाशिल्पकृत्स्ववशास्त्रियां ॥ वर्णसंकरसंभूतस्त्रीमहिल्लिकयोरपि ' इतिविश्वः । मतल्लिकयोरितिमेदिनीपाठः । आद्ये महिल्लिकाराजदाराः द्वितीयेमतल्लिकाःप्रशस्तस्त्रियइति । दासी

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ इयंहिनःप्रियाभार्याप्राणेभ्योऽपिगरीयसी ॥ मातेवपरिपाल्याचपूज्याज्येष्ठेवचस्वसा १४ केनस्मद्द्रौपदीकृष्णाकर्मणाविचरिष्यति ॥ नहि किंचिद्विजानातिकर्मकर्तुंयथास्त्रियः १५ सुकुमारीचबालाचराजपुत्रीयशस्विनी ॥ पतिव्रतामहाभागाकथंनुविचरिष्यति १६ माल्यगंधानलंकारान्वस्त्राणिविविधानिच ॥ एतान्येवाभिजानातियतोजाताहिभामिनी १७ द्रौपद्युवाच ॥ सैरंध्र्योऽरक्षितालोकेभुजिष्याःसंतिभारत ॥ नैवमन्याःस्त्रियोयांतिइतिलोकस्यनिश्चयः ॥ साऽहंब्रुवाणासैरंध्रीकुशलाकेशकर्मणि १८ युधिष्ठिरस्यगेहेवैद्रौपद्याःपरिचारिका ॥ उषिताऽस्मीतिवक्ष्यामिपृष्टाराज्ञाचभारत १९ आत्मगुप्ताचरिष्यामियन्मांत्वंपरिपृच्छसि २० सुदेष्णांप्रत्युपस्थास्येराजभार्यांयशस्विनीम् ॥ सारक्षिष्यतिमांप्राप्तांमाभूत्तेदुःखमीदृशम् २१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कल्याणं भाषसेकृष्णेकुलेजाताऽसिभामिनि ॥ नपापमभिजानासिसाध्वीसाधुव्रतेस्थिता २२ यथानदुर्हृदःपापाभवंतिसुखिनःपुनः ॥ कुर्यास्तत्त्वंहिकल्याणिलक्षयेयुर्नतेतथा २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणियुधिष्ठिरादिमंत्रणेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कर्माण्युक्तानियुष्माभिर्यानियानिकरिष्यथ ॥ ममचापियथाबुद्धिरुचिताविधिनिश्चयात् १ पुरोहितोऽयमस्माकमग्निहोत्राणिरक्षतु ॥ सूदपौरोगवैःसार्द्धंद्रुपदस्यनिवेशने २ इंद्रसेनमुखाश्चेमेरथानादायकेवलान् ॥ यांतुद्वारवतींशीघ्रमितिमेवर्त्ततेमतिः ३ इमाश्चनार्योद्रौपद्याःसर्वाश्चपरिचारिकाः ॥ पंचालानेवगच्छंतुसूदपौरोगवैःसह ४ सर्वैरपिचवक्तव्यंनप्राज्ञायंतपांडवाः ॥ गताह्यस्मानपाहायसर्वेद्वैतवनादिति ५ वैशंपायनउवाच ॥ एवंतेऽन्योन्यमामंत्र्यकर्माण्युक्त्वापृथक्पृथक् ॥ धौम्यमामंत्रयामासुःसचतान्मंत्रमब्रवीत् ६ ॥ धौम्यउवाच ॥ विहितंपांडवाःसर्वंब्राह्मणेषुसुहृत्सुच ॥ यानेप्रहरणेचैवतथैवाग्निषुभारत ७

पक्षेअरक्षिताइतिच्छेदः स्ववशाइत्युक्तेःपक्षेरक्षिताइत्येव । भुजिष्यापालनीयापालयित्रीच भुजपालनाभ्यवहारयोरित्यस्यरूपं नैवमन्याःस्त्रियोरूपवतीर्यांतिप्राप्नुवंतिपश्यंतीतरेइत्यर्थः दासीइतिभावः पक्षेनैवंप्रकाशेयांतिसंचरंतीत्यर्थः १८ द्रौपद्याःपरिचारिकेति । राहोःशिरइतिवद्भेदेऽपिभेदोपचारः द्रौपदीरूपायुधिष्ठिरस्यपरिचारिकेत्यर्थः १९ । २० । २१ । २२ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेवि० नी० भा० तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ कर्माणीति १ अग्निहोत्राणिअग्निहोत्रपात्राण्यरणीमहितानि होमसाधनभूताधेनूर्वा २ । ३ । ४ नप्राज्ञायंतेतियथार्थमेव रहस्येवतैर्मत्स्यदेशेवस्तव्यमितिमंत्रितत्वात् ५ । ६ विहितं शास्त्रोक्तं ब्राह्मणादिषुउपस्थितेषु परिचर्यादिकंपांडवाःसर्वंजानंतीतिशेषः यानेविजययात्रायां प्रहरणेयुद्धे यद्यप्येवंतथाऽपिकिंचिद्वक्ष्यामीतिभावः ७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तदेवाह त्वयेति। त्वयायुधिष्ठिरेण इदंलोकवृत्तं प्राकृतजनशीलं अरक्ष्यमाणासुस्त्रीषुसाध्वीष्वपिअन्यायकल्पनं अतःकृष्णारक्ष्यैवेत्यर्थः ८ विद्वांसोऽपिसुहृद्भिःप्रीत्याऽवश्यंबोधनीयाएवेत्याह विदिते
चापीति। एवंतोहार्दप्रदर्शनेनधर्मादयोऽनुसृताभवंतीतिभावः ९ हंतेत्यनुकंपायां राजवसतिंराजकुलेवासं तद्विधिमित्यर्थः १० दुर्वसंदुःखेनवस्तुंशक्यम् ११। १२ दृष्टद्वारः प्रतीहारद्वारानिवेद्यैवराजानंद्रष्टुमि
च्छेत्नत्वननुज्ञातइत्यर्थः दिष्टेत्यपिपाठः पाठांतरे रहस्येषुमंत्रकार्येषु नविश्वसेत् संमतोऽस्मीतिबुद्ध्यातत्रनगच्छेत् पुत्रादिष्वपिअविश्वस्ताराजानोमंत्रविप्लवभयात्सद्योमारयेयुरितिभावः तदेवेति। परेणसह
वैरंमाभूदितिपरासनंनान्विच्छेत् १३ यानंपरकीयमितिशेषः १४ दुष्टचारिणोदुष्टाचाराः यत्रयत्रद्यूतमद्यवेश्यादिस्थानेपुरनगरस्थपरकीयचारमंडलेवाआसीनमेनं द्यूतादिप्रियोऽपरेभेदितोऽयमितिशंकेरंस्तत्र
नोपविशेत् राजगामिपैशुन्यभयादित्यर्थः १५ नानुशिष्यात्इदमित्थंकुर्विति नाज्ञापयेत् तूष्णींमौनेन कालेपराक्रमसमये समभिपूजयेत्स्तुवीत १६ स्तुतिरप्यभूतार्थानकर्तव्येत्याह असूयंतीति। दूषयंती

त्वयारक्षाविधातव्याकृष्णायाःफाल्गुनेनच ॥ विदितंवोयथासर्वंलोकवृत्तमिदंतव ८ विदितेचापिवक्तव्यंसुहृद्भिरनुरागतः ॥ एषधर्मश्चकामश्चअर्थश्चैवसनातनः
९ अतोऽहमपिवक्ष्यामिहेतुमत्रनिबोधत ॥ हंतेमांराजवसतिंराजपुत्राब्रवीम्यहम् १० यथाराजकुलंप्राप्यसर्वान्दोषांस्तरिष्यथ ॥ दुर्वसंचैवकौरव्यजानताराजवे
श्मनि ११ अमानितैर्मानितैर्वाअज्ञातैःपरिवत्सरम् ॥ ततश्चतुर्दशेवर्षेचरिष्यथयथासुखम् १२ दृष्टद्वारोलभेद्द्रष्टुंराजस्वेषुनविश्वसेत् ॥ तदेवासनमन्विच्छेद्यत्र
नाभिपतेत्परः १३ योनयानंनपर्यंकंनपीठंनगजंरथम् ॥ आरोहेत्संमतोऽस्मीतिसराजवसतिंवसेत् १४ यत्रयत्रैनमासीनंशंकेरन्दुष्टचारिणः ॥ नतत्रोपविशेद्योवैसराज
वसतिंवसेत् १५ नचानुशिष्याद्राजानमपृच्छंतंकदाचन ॥ तूष्णींत्वेनमुपासीतकालेसमभिपूजयेत् १६ असूयंतिहिराजानोजनाननृतवादिनः ॥ तथैवचावमन्यं
तेमंत्रिणंवादिनंमृषा १७ नैषांदारेषुकुर्वीतमैत्रींप्राज्ञःकदाचन ॥ अंतःपुरचरायेचद्वेष्टियानहिताश्चये १८ विदितेचास्यकुर्वीतकार्याणिसुलघून्यपि ॥ एवंविचरतो
राज्ञिनक्षतिर्जायतेक्वचित् १९ गच्छन्नपिपरांभूमिमपृष्टोह्यनियोजितः ॥ जात्यंधइवमन्येतमर्यादामनुचिंतयन् २० नहिपुत्रंननप्तारंनभ्रातरमरिंदमाः ॥ समति
क्रांतमर्यादंपूजयंतिनराधिपाः २१ यत्नाच्चोपचरेदेनमग्निवद्देववच्चिह ॥ अनृतेनोपचीर्णोहिहन्यादेवनसंशयः २२ यद्यद्भर्ताऽनुयुंजीततत्तदेवानुवर्त्तयेत् ॥ प्रमाद
मवलेपंचकोपंचपरिवर्जयेत् २३ समर्थनासुसर्वासुहितंचप्रियमेवच ॥ संवर्णयेत्तदेवास्यप्रियादपिहितंभवेत् २४

त्यर्थः १७ येंऽतःपुरचराः यांश्चराजाद्वेष्टि येचराज्ञोऽहिताद्वेष्टारस्तैःसर्वैःसह मैत्रींनकुर्यात् १८ राज्ञिराजसन्निधौ विचारतोविचारपूर्वकंवसतोनक्षतिर्मानहान्यादिर्नायते १९ गच्छन्निति। परांउत्कृष्टांभू
मिंनित्यंगच्छन्आसनार्थंप्राप्नुवन् राज्ञा अपृष्टोऽसंभाषितोऽनियोजितः स्वेस्थानेउपविशेत्यनाज्ञप्तो जात्यंधइवतत्स्थानमपश्यंनमिवात्मानंमन्येत यावद्राजानसंभाषतेनाप्यासनंदिशतितावत्नतीक्षेतैवेत्यर्थः २०
अन्यथादोषमाह नहीति २१ यत्नादिति। अतिसान्निध्यादग्निरिवराजादहति अवज्ञानादेवइवसर्वंहरतीत्यर्थः । अनृतेनकूटकार्षापणादिनाउपचीर्णआराधितःहन्यादेव २२ भर्त्ताराजा अनुयुंजीतआज्ञाप
येत्पृच्छेद्वा अनुवर्त्तयेत् कुर्यात्वदेद्वा। प्रमादंअनवधानतां अवलेपंशौर्यादिगर्वम् २३ समर्थनासुकार्याकार्यपरीक्षासु हितंपरिणामसुखंप्रियंश्रुतिसुखंचवदेत् उभयोःसमुच्चयासंभवे प्रियादपिहितंभवेत्
प्रियंत्यक्त्वाऽपियद्धितंभवेत्तदेववदेन्नतुहितविरोधिप्रियंवदेदित्यर्थः २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अस्यसर्वार्थेषुसर्वेष्वर्थसाधनेषु अनुकूलोयत्नवान्भवेत् नतुप्रातिकूल्यमालस्यंवाकुर्यादित्यर्थः २५ पंडितःपरिहासकः । 'पंडितःसिल्हकेकवौ' इतिविश्वः । खंडितइतिपाठेविच्छिद्यनसेवेत किंत्वविच्छेदेनेव
सेवेतेत्यर्थः । अप्रमत्तोऽवहितः २६ स्वस्थानात्राजदत्तान्नविकंपेतनचलेत् २७ पंडितोविद्यावान् राजानंकथाभीरमयन् पार्श्वेतिष्ठेत् रक्षिणांराजगोप्तृणांतुस्थानंपृष्ठतः २८ शूरेणपंडितेनवा पुरस्तात्
आसनंउपवेशनंनकर्त्तव्यमित्यर्थः । राज्ञांसंदर्शने समक्षंप्रवृत्तमपिभक्तवेतनादिदानं अहंपूर्विकयानाकारितःसन् नसंजयेत्स्वीकुर्यात् २९. एतत्तुधाष्टर्यं दरिद्राणामपिव्यलीकस्थानमप्रियपदं किमुतराज्ञामिति
भावः उत्तमंपरमंमेतिराज्ञोदितमनृतंवहिर्नप्रकाशयेत् ३० हियस्मात्अनृतवादिनोनृपान् हियतोऽन्येराजानोऽसूयंतिदोषवत्त्वेनकीर्त्तयंति तस्मात्स्वामिनोऽकीर्त्तिकरंनवदेदित्यर्थः । अवमन्यंतेराजान
इतिशेषः ३१. प्रियोभोगवांश्चभवतीतिसंबंधः ३२ । ३३ । ३४ । नचेति । क्रोधचापलयोःसूचकमोष्ठादीनांसमाक्षेपंप्रचालनंनकुर्यादित्यर्थः । वातंमुखजं अधस्तनंवा शनैरितरेणाज्ञातंयथाभवेत्तथाकुर्या

अनुकूलोभवेच्चास्यसर्वार्थेषुकथासुच ॥ अप्रियंवाहितंयत्स्यात्तदस्मैनानुवर्णयेत् २५ नाहमस्यप्रियोऽस्मीतिमत्वासेवेतपंडितः ॥ अप्रमत्तश्चसततंहितंकुर्यात्प्रियं
चयत् २६ नास्यानिष्टानिसेवेतनाहितैःसहसंवदेत् ॥ स्वस्थानान्नविकंपेतसराजवसतिंवसेत् २७ दक्षिणंवाऽथवामंवापार्श्वमासीतपंडितः ॥ रक्षिणांह्यात्तशस्त्रा
णांस्थानंपश्चाद्विधीयते २८ नित्यंहिप्रतिषिद्धंतुपुरस्तादासनंमहत् ॥ नचसंदर्शनेकिंचित्प्रवृत्तमपिसंजयेत् २९ अपिह्येतद्दरिद्राणांव्यलीकस्थानमुत्तमम् ॥ नमृपा
भिहितंराज्ञांमनुष्येषुप्रकाशयेत् ३० असूयंतिहिराजानोनरानन्नृतवादिनः ॥ तथैवचावमन्यंतेनरान्पंडितमानिनः ३१ शूरोऽस्मीतिनदृप्तःस्याद्बुद्धिमानितिवा
पुनः ॥ प्रियमेवाचरन्राज्ञःप्रियोभवतिभोगवान् ३२ ऐश्वर्यंप्राप्यदुष्प्रापंप्रियंप्राप्यचराजतः ॥ अप्रमत्तोभवेद्राज्ञःप्रियेषुचहितेषुच ३३ यस्यकोपोमहाबाधःप्रसादश्च
महाफलः ॥ कस्तस्यमनसाऽपीच्छेदनर्थंप्राज्ञसंमतः ३४ नचोष्ठौनभुजौजानूनचवाक्यंसमाक्षिपेत् ॥ सदावातंचवाचंचष्ठीवनंचाचरेच्छनैः ३५ हास्यवस्तुषुचान्यस्य
वर्तमानेषुकेषुचित् ॥ नातिगाढंप्रहृष्येतनचाप्युन्मत्तवद्धसेत् ३६ नचातिधैर्येणचरेद्गुरुतांहिव्रजेत्ततः ॥ स्मितंतुमृदुपूर्वेणदर्शयेतप्रसादजम् ३७ लाभेनहर्षयेद्यस्तु
नव्यथेद्योऽवमानितः ॥ असंमूढश्चयोनित्यंसराजवसतिंवसेत् ३८ राजानंराजपुत्रंवासंवर्णयतियःसदा ॥ अमात्यःपंडितोभूत्वासचिरंतिष्ठतेप्रियः ३९ प्रगृहीत
श्चयोऽमात्योनिगृहीतस्त्वकारणैः ॥ ननिर्वदतिराजानंलभतेसंपदंपुनः ४० प्रत्यक्षंचपरोक्षंचगुणवादीविचक्षणः ॥ उपजीवीभवेद्राज्ञोविषयेयोऽपिवाभवेत् ४१
अमात्योहिबलाद्भोक्तुंराजानंप्रार्थयेतयः ॥ नसतिष्ठेच्चिरंस्थानंगच्छेच्चप्राणसंशयम् ४२

दित्यर्थः ३५ हास्येति । अन्यस्यराजनेत्रकस्य हास्यवस्तुषुहास्यास्पदेषुअयथास्थितेषुउष्णीषादिषुवर्त्तमानेषुनिमित्तेषु तदीयवैकल्येनातिगाढंनप्रहृष्येत्नापिहसेत् तावतैवराजानएनंक्षुद्रंमन्यंतइतिभावः
नचैवंभूतेनिमित्तेसतिधैर्येणकाष्ठवत्स्थेयमित्याह नातीति ३६ गुरुतांजडतां किमप्ययंनजानातीतिवदेयुरितिभावः अतएवस्मितंमृदुपूर्वंकिंचिद्दर्शयेदेव ३७ नहर्षयेत्हृष्येत् असंमूढःसेवायामेकाग्रः ३८
राजातदाश्रिताश्चस्तोतव्याएवेत्याहराजानमिति । संवर्तयतीतिपाठेऽनुसरति तिष्ठतेप्रकाशते ३९ ननिर्वदतिनिंदति दंडितोऽप्यमात्यःपुनरभ्युदयकामोराजानंनर्निंदेदित्यर्थः ४० योराज्ञोविषयेभवेत्
देशेवसेत् योवाराज्ञउपजीवीसराज्ञोगुणवादीस्यादितिसंबंधः ४१. बलाद्धठात् भोक्तुंकुडिलीकर्त्तुं येनकेनचिद्व्याजेनलोकान्दंडयेतिशिक्षयन्यःप्रार्थयेत् सराज्ञःप्रियोऽपिबहुजनविरोधात्चिरंस्थानंपदंनाति
ष्ठेत्नाधितिष्ठेत् अवश्यंपदच्युतोभवेदित्यर्थः भोक्तुमितिभुजकौटिल्येइत्यस्यरूपम् ४२

Nepal Sanskrit University Valmeeki Campus

श्रेयइति। राज्ञःसकाशादात्मनःस्वस्यश्रेयोधनमानादिलाभंदृष्ट्वा परमन्यं मदासर्वदा राज्ञासार्थंनसंवदेन्नसंवादयेत् किंतुमहाराजोनभवादृशान्मंत्रेलक्षयतीत्येवलोकेपरंदर्शयेत् । योग्यभूमिषु युद्धे
परराष्ट्रिकैःसहसंलापेवा राजानंविशेषयेत्राज्ञोऽपेक्षया स्वीयंशौर्यं यौक्तिकत्वंवाधिकंदर्शयेत् तेनराजाप्रीयतइतिभावः ४३ अम्लानःउत्साही बलवान्धीबलयुक्तः मृदुःअनिष्ठुरः दांतो
जितेंद्रियःसुशिक्षितोवा ४४ अन्यस्मिन्पुंसिकस्यचित्कार्यस्यार्थंप्रेष्यमाणे एहिइदंकुर्वित्युच्यमानेसतियस्तदागमनात्पूर्वंसमुत्पतेत्तत्कार्यंकर्तुंसशीघ्रकारी राजवसतिंवसेत् ४५ आंतरेधनदारसंरक्षणादौ
बाह्येसामंतजये आदिष्टआज्ञप्तोनैवकंपेत नैवसंशयंभयंवाकुर्यात् अनिःसंशयोनिर्भयश्चतत्कार्यंकुर्यादेवेत्यर्थः ४६ प्रियाणांप्रियाणिस्त्रीपुत्रान्नपानादिसुखानि दुःखेनप्रवासादिना ४७ समवेषं
वस्त्रालंकारादिकं राज्ञासमानंनकुर्यात् उच्चैःअतिशयेन बहुधाबहुप्रकारं नकुर्यात्नभिद्यादित्यर्थः ४८ धनंउत्कोचादिनाप्राप्तंकिंचिदपिअत्यल्पमपिनस्पृशेत् ४९ यत्संप्रयच्छतिराजा तदेव

श्रेयःसदाऽऽत्मनोदृष्ट्वापरंराज्ञानसंवदेत् ॥ विशेषयेन्नराजानंयोग्यभूमिषुसर्वदा ४३ अम्लानोबलवान्शूरश्छायेवानुगतःसदा ॥ सत्यवादीमृदुर्दांतःसराजवसतिंवसेत्
४४ अन्यस्मिन्प्रेष्यमाणेतुपुरस्ताद्यःसमुत्पतेत् ॥ अहंकिंकरवाणीतिसराजवसतिंवसेत् ४५ आंतरेचैवबाह्येचराज्ञायश्चाथसर्वदा ॥ आदिष्टोनैवकंपेतसराजवसतिं
वसेत् ४६ योवैगृहेभ्यःप्रवसन्प्रियाणांनानुसंस्मरेत् ॥ दुःखेनसुखमन्विच्छेत्सराजवसतिंवसेत् ४७ समवेषंनकुर्वीतनोच्चैःसन्निहितोवसेत् ॥ नमंत्रंबहुधाकुर्यादेवंराज्ञः
प्रियोभवेत् ४८ नकर्मणिनियुक्तःसन्धनंकिंचिदपिस्पृशेत् ॥ प्राप्नोतिहिहरन्द्रव्यंबंधनंयदिवावधम् ४९ यानंवस्त्रमलंकारंयच्चान्यत्संप्रयच्छति ॥ तदेवधारयेन्नित्य
मेवंप्रियतरोभवेत् ५० एवंसंयम्यचित्तानियत्नतःपांडुनंदनाः ॥ संवत्सरमिमंताततथाशीलाबुभूषत ॥ अथस्वविषयंप्राप्ययथाकामंकरिष्यथ ५१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
अनुशिष्टाःस्मभद्रंतेनैतद्वक्ताऽस्तिकश्चन ॥ कुंतीमृतेमातरंनोविदुरंवामहामतिम् ५२ यदेवानंतरंकार्यंतद्भवान्कर्तुमर्हति ॥ तारणायास्यदुःखस्यप्रस्थानायजयायच
५३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्ततोराज्ञाधौम्योऽथद्विजसत्तमः ॥ अकरोद्विधिवत्सर्वंप्रस्थानेयद्विधीयते ५४ तेषांसमिध्यतानग्नीन्मंत्रवच्चजुहावसः ॥ समृ
द्धिवृद्धिलाभायपृथिवीविजयायच ५५ अग्नीन्प्रदक्षिणीकृत्यब्राह्मणांश्चतपोधनान् ॥ याज्ञसेनींपुरस्कृत्यषडेवाथप्रवव्रजुः ५६ गतेषुतेषुवीरेषुधौम्योऽथजपतांवरः ॥
अग्निहोत्राण्युपादायपांचालानभ्यगच्छत ५७ इंद्रसेनादयश्चैवयथोक्ताःप्राप्ययादवान् ॥ रथानश्वांश्चरक्षंतःसुखमूषुःसुसंवृताः ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराट
पर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिधौम्योपदेशेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥

राजदत्तंयानादिकंधारयेत् नतुतदन्यस्मैदद्यादित्यर्थः ५० संयम्यनिगृह्य इमंत्रयोदशंसंवत्सरं हेतातयुधिष्ठिर यूयंसर्वेतथाशीलाःयथोक्तसद्वृत्ताःसंतोबुभूषत ऐश्वर्यप्राप्तुमिच्छत । अथअनंतरं
स्वविषयंस्वदेशंप्राप्य यथाकामंयथेष्टंकरिष्यथ क्रीडामितिशेषः ५१ । ५२ अनंतरंअनुपदंकार्यंशांतिकंपौष्टिकंच अस्यअज्ञातवासदुःखस्यतारणाय प्रस्थानाय शत्रून्प्रतियोद्धुंगमनाय जयाय
चयत्कर्मप्रभवतितत्कर्तुमर्हति ५३ । ५४ समिद्ध्यउद्दीप्य समृद्धिर्जनाभिसंपत्तिः वृद्धिर्युद्धेविशेषः लाभोराज्यस्य लब्धायाअपिपृथिव्याविजयायवशीकरणाय ५५ षट् द्रौपद्यासहिताः
५६ । ५७ । ५८ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तेवीराइति । निस्त्रिंशःखड्गः कलापिनस्तूणवंतः ततायुधेतिपाठेसज्जीकृतधनुषः ततायुधाश्चतेकलापिनश्चेतिविग्रहः बद्धंगोधातलंज्याघातवारणाख्यमंगुलित्राणंचयैस्तैर्बद्धगोधांगुलित्राणाः 'गोधातल निहाकयोः' इतिमेदिनी १ । २ । ३ अंतरेणमध्यतः मत्स्यस्यैव राज्ञोलुब्धाव्याधाःस्मइतिब्रुवाणाः पक्षेराज्याकांक्षिणः 'लुब्धआकांक्षिणिव्याधे' इतिमेदिनी विषयंमत्स्यस्यैवदेशं लुब्धत्वाभिनया

वैशंपायनउवाच ॥ तेवीराबद्धनिस्त्रिंशास्तथाबद्धकलापिनः ॥ बद्धगोधांगुलित्राणाःकालिंदीमभितोययुः १ ततस्तेदक्षिणंतीरमन्वगच्छन्पदातयः ॥ निवृत्त वनवासाहिस्वराष्ट्रंप्रेप्सवस्तदा ॥ वसंतोगिरिदुर्गेषुवनदुर्गेषुधन्विनः २ विध्यंतोमृगजातानिमहेष्वासामहाबलाः ॥ उत्तरेणदशार्णांस्तेपंचालान्दक्षिणेनच ३ अंतरेणयकृल्लोमान्शूरसेनांश्चपांडवाः ॥ लुब्धाब्रुवाणामत्स्यस्यविषयंप्राविशन्वनात् ४ धन्विनोबद्धनिस्त्रिंशाविवर्णाःश्मश्रुधारिणः ॥ ततोजनपदंप्राप्यकृष्णा राजानमब्रवीत् ५ पश्यैकपद्योदृश्यंतेक्षेत्राणिविविधानिच ॥ व्यक्तंदूरेविराटस्यराजधानीभविष्यति ॥ वसामेहापरांरात्रिंबलवान्मेपरिश्रमः ६ ॥ युधिष्ठिरउ वाच ॥ धनंजयसमुद्यम्यपांचालींवहभारत ॥ राजधान्यांनिवत्स्यामोविमुक्ताश्चवनादितः ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तामादायार्जुनस्तूर्णंद्रौपदींगजराडिव ॥ संप्राप्यनगराभ्यासमवतारयदर्जुनः ८ सराजधानींसंप्राप्यकौंतेयोऽर्जुनमब्रवीत् ॥ क्वायुधानिसमासज्ज्यप्रवेक्ष्यामःपुरंवयम् ९ सायुधाश्चप्रवेक्ष्यामोवयंतातपुरंयदि ॥ समुद्वेगंजनस्यास्यकरिष्यामोनसंशयः १० गांडीवंचमहद्गाढंलोकेचविदितंनृणाम् ॥ तच्चेदायुधमादायगच्छामोनगरंवयम् ॥ क्षिप्रमस्मान्विजानीयुर्मनुष्यानान्नसंशयः ११ ततोद्वादशवर्षाणिप्रवेष्टव्यंवनेपुनः ॥ एकस्मिन्नपिविज्ञातेप्रतिज्ञातंहिनस्तथा १२ ॥ अर्जुनउवाच ॥ इयंकूटेमनुष्येंद्रगहनामहतीशमी ॥ भीमशाखादुरारोहाश्मशानस्यसमीपतः १३ नचापिविद्यतेकश्चिन्मनुष्यइतिमेमतिः ॥ योऽस्मान्निदधतोद्रष्टाभवेच्छस्त्राणिपांडवाः १४ उत्पथेहिवनेजातामृग व्यालनिषेविते ॥ समीपेचश्मशानस्यगहनस्यविशेषतः १५ समाधायायुधंशम्यांगच्छामोनगरंप्रति ॥ एवमत्रयथायोगंविहरिष्यामभारत १६ ॥ वैशंपायनउ वाच ॥ एवमुक्त्वासराजानंधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ प्रचक्रमेनिधानायशस्त्राणांभरतर्षभ १७ येनदेवान्मनुष्यांश्चसर्वांश्चैकरथोऽजयत् ॥ स्फीतान्जनपदांश्चान्यान जयत्कुरुपुंगवः १८ तदुदारंमहाघोषंसंपन्नबलसूदनम् ॥ अपज्यमकरोत्पार्थोगांडीवंसुभयंकरम् १९ येनवीरःकुरुक्षेत्रमभ्यरक्षत्परंतपः ॥ अमुंचद्धनुषस्त स्यज्यामक्षय्यांयुधिष्ठिरः २० पांचालान्येनसंग्रामेभीमसेनोऽजयत्प्रभुः ॥ प्रत्यषेधद्बहूनेकःसपत्नांश्चैवदिग्जये २१ निशम्ययस्यविस्फारंव्यद्रवंतरणात्परे ॥ पर्वतस्येवदीर्णस्यविस्फोटमशनेरिव २२ सैंधवंयेनराजानंपर्यामृषितवानथ ॥ ज्यापाशंधनुषस्तस्यभीमसेनोऽवतारयत् २३ अजयत्पश्चिमामाशांधनुषायेनपां डवः ॥ माद्रीपुत्रोमहाबाहुस्ताम्रास्योमितभाषिता २४

र्थंविवर्णाः ४ । ५ एकपद्यः क्षेत्रगामिनःक्षुद्रमार्गाः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ कूटेइवकूटेउच्चप्रदेशे 'मायाद्रिशृंगयोःकूटम्' इतिमेदिनी दुरारोहा श्मशानस्थत्वात् १३ । १४ उत्पथेमा र्गाद्बहिर्भूते १५ । १६ । १७ । १८ संपन्नबलानां देवाराधनप्राप्तबलानामसुरादीनामपिमूदनं १९ । २० । २१ । २२ सैंधवंजयद्रथम् २३ । २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

संक्रंदनःशत्रूणामाक्रंदनकरः २५ अपज्यंज्यारहितं २६ विपाठान्बाणविशेषान् तादृशान्क्षुरधारांश्च २७ अन्वशासत्आज्ञापितवान् २८ तस्याःशम्याःवकाशानि भागुरिमतेनअल्लोपः अवकाशाख्या निम्नुपिरस्थानानि २९ वर्षतिमेघः तिरोवर्षाणिअसंमुखानि वर्षाणिवृष्टीः यत्रापश्यत तत्रपर्यबंधतपर्यबध्नात ३० । ३१ पूतिकंअमंगलं अशीत्यधिकशतवर्षा नोऽस्माकंइयमितिशवानिर्देशः पक्षे शमीआयुधरक्षकत्वान्मातेवास्माकमित्यभिसंधिः ३२ कुलधर्मोऽयंक्षत्रधर्मोयंयदायुधसंगोपनमितिगूढआशयः पक्षे अयंमातुर्वृक्षेवंधनाख्यः ३३ । ३४ । ३५ वत्स्यंतोवस्तुमिच्छंतः ३६ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये

तस्यमौर्वीमपाकर्षच्छूरःसंक्रंदनोयुधि ॥ कुलेनास्तिसमोरूपेयस्येतिनकुलःस्मृतः २५ दक्षिणांदक्षिणाचारोदिशंयेनाजयत्प्रभुः ॥ अपज्यमकरोद्वीरःसहदेवस्तदायुधम् २६ खड्गांश्चदीप्तान्दीर्घांश्चकलापांश्चमहाधनान् ॥ विपाठान्क्षुरधारांश्चधनुर्भिर्निदधुःसह २७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथान्वशासन्नकुलंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ आरुह्येमांशमींवीरधनूंष्येतानिनिक्षिप २८ तामुपारुह्यनकुलोधनूंषिनिदधेस्वयम् ॥ यानितस्यावकाशानिदिव्यरूपाण्यमन्यत २९ यत्रचापश्यतसवैतिरोवर्षाणिवर्षति ॥ तत्रतानिदृढैःपाशैःसुगाढंपर्यबंधत ३० शरीरंचमृतस्यैकंसमबध्नंतपांडवाः ॥ विवर्जयिष्यंतिनरादूरादेवशमीमिमाम् ३१ आबद्धंशवमत्रेतिगंधमाघ्रायपूतिकम् ॥ अशीतिशतवर्षेयंमातानइतिवादिनः ३२ कुलधर्मोऽयमस्माकंपूर्वैराचरितोऽपिवा ॥ समासज्ज्याथवृक्षेऽस्मिन्निति वैव्याहरंतिते ३३ आगोपालाविपालेभ्यआचक्षाणाःपरंतपाः ॥ आजग्मुर्नगराभ्याशंपार्थाःशत्रुनिबर्हणाः ३४ जयोजयंतोविजयोजयत्सेनोजयद्बलः ॥ इतिगुह्यानिनामानिचक्रेतेषांयुधिष्ठिरः ३५ ततोयथाप्रतिज्ञाभिःप्राविशन्नगरंमहत् ॥ अज्ञातचर्यांवत्स्यंतोराष्ट्रेवर्षंत्रयोदशम् ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिपुरप्रवेशेअस्त्रसंस्थापनेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ विराटनगरंरम्यंगच्छमानोयुधिष्ठिरः ॥ अस्तुवन्मनसादेवींदुर्गांत्रिभुवनेश्वरीम् १ यशोदागर्भसंभूतांनारायणवरप्रियाम् ॥ नंदगोपकुलेजातांमंगल्यांकुलवर्धिनीम् २ कंसविद्रावणकरीमसुराणांक्षयंकरीम् ॥ शिलातटविनिक्षिप्तामाकाशंप्रतिगामिनीम् ३ वासुदेवस्यभगिनींदिव्यमाल्यविभूषिताम् ॥ दिव्यांबरधरांदेवींखड्गखेटकधारिणीम् ४ भारावतरणेपुण्येयेस्मरंतिसदाशिवाम् ॥ तान्वैतारयतेपापात्पंकेगामिवदुर्बलाम् ५ स्तोतुंप्रचक्रमेभूयोविविधैःस्तोत्रसंभवैः ॥ आमंत्र्यदर्शनाकांक्षीराजादेवींसहानुजः ६ नमोऽस्तुवरदेकृष्णेकुमारिब्रह्मचारिणि ॥ बालार्कसदृशाकारेपूर्णचंद्रनिभानने ७ चतुर्भुजेचतुर्वक्त्रेपीनश्रोणिपयोधरे ॥ मयूरपिच्छवलयेकेयूरांगदधारिणि ॥ भासिदेवियथापद्मानारायणपरिग्रहः ८

भारतभावदीपेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ गच्छमानःगच्छन् दुर्गांदुर्गमसंकटतारिणीं १ नारायणेनदत्तायेवराः उमेतिभद्रकालीतिदेवास्त्वांपूजयिष्यंतीत्येवमादयोविष्णुपुराणादौश्रुतास्तत्प्रियांमंगल्यांमंगलप्रदां २ शिलातटेकंसेनैवविनिक्षिप्तासतीआकाशंगतातां ३ खेटकंचर्म ४ । ५ स्तोत्रार्थमेवसंभवउद्भवोयेषांनाम्नांवरदेइत्यादीनां तैः आमंत्र्यसंबोध्य स्तोतुंप्रचक्रमेइतिपूर्वेणसंबंधः ६ कृष्णेकृष्णस्वरूपे ७ चतुर्भुजेचतुर्वक्त्रेइतिविष्णुब्रह्मरूपत्वमुक्तं मयूरपिच्छाभानिइंद्रनीलादिमणिखचितानिवलयानियस्यास्तथाविधे पद्मालक्ष्मीः अतएवनारायणपरिग्रहोविष्णुकांता ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ब्रह्मचर्यमित्यनन्यगामित्वंदर्शितं तेनलौकिकलक्ष्मीतोव्यावृत्तिः कृष्णच्छविर्नीलमेघस्तेनसमा कृष्णाकृष्णवर्णा ९ अष्टभुजामाह बिभ्रतीति । विपुलौवराभयप्रदत्वेनऊर्जितौद्वौबाहू ततएकःपात्रीपात्रवान् पंकजीपंकजवान् घंटीघंटावान्पंचमः १० पाशंधनुर्महाचक्रंचबिभ्रतीतिपूर्वेणान्वयः एतान्येवविविधान्यायुधानि कुंडलपूर्णौयौद्वौकर्णौताभ्यांविराजिता ११ केशबंधेनकबरीरूपेण

स्वरूपंब्रह्मचर्यंचविशदंतवखेचरि ॥ कृष्णच्छविसमाकृष्णासंकर्षणसमानना ९ बिभ्रतीविपुलौबाहूशक्रध्वजसमुच्छ्रयौ ॥ पात्रीचपंकजीघंटीस्त्रीविशुद्धाचयाभुवि १० पाशंधनुर्महाचक्रंविविधान्यायुधानिच ॥ कुंडलाभ्यांसुपूर्णाभ्यांकर्णाभ्यांचविभूषिता ११ चंद्रविस्पर्द्धिनादेविमुखेनत्वंविराजसे ॥ मुकुटेनविचित्रेणकेशबंधेन शोभिना १२ भुजंगाभोगवासेनश्रोणिसूत्रेणराजता ॥ विभ्राजसेचाबद्धेनभोगेनेवेहमंदरः १३ ध्वजेनशिखिपिच्छानामुच्छ्रितेनविराजसे ॥ कौमारंव्रतमास्थाय त्रिदिवंपावितंत्वया १४ तेनत्वंस्तूयसेदेवित्रिदशैःपूज्यसेऽपिच ॥ त्रैलोक्यरक्षणार्थायमहिषासुरनाशिनि ॥ प्रसन्नामेसुरश्रेष्ठेदयांकुरुशिवाभव १५ जयात्वंविजया चैवसंग्रामेचजयप्रदा ॥ ममापिविजयंदेहिवरदात्वंचसांप्रतम् १६ विंध्येचैवनगश्रेष्ठेतवस्थानंहिशाश्वतम् ॥ कालिकालिमहाकालिसीधुमांसपशुप्रिये १७ कृतानु यात्राभूतैस्त्वंवरदाकामचारिणि ॥ भारावतारेयेचत्वांसंस्मरिष्यंतिमानवाः १८ प्रणमंतिचयेत्वांहिप्रभातेतुनराभुवि ॥ नतेषांदुर्लभंकिंचित्पुत्रतोधनतोऽपिवा १९ दुर्गात्तारयसेदुर्गेतत्त्वंदुर्गास्मृताजनैः ॥ कांतारेष्ववसन्नानांमग्नानांचमहार्णवे २० दस्युभिर्वानिरुद्धानांत्वंगतिःपरमानृणाम् ॥ जलप्रतरणेचैवकांतारेष्वटवीषुच २१ येस्मरंतिमहादेविनचसीदंतितेनराः ॥ त्वंकीर्तिःश्रीर्धृतिःसिद्धिर्ह्रीर्विद्यासंततिर्मतिः २२ संध्यारात्रिःप्रभानिद्राज्योत्स्नाकांतिःक्षमादया ॥ नृणांचबंधनंमोहंपुत्रनाशं धनक्षयम् २३ व्याधिंमृत्युंभयंचैवपूजितानाशयिष्यसि ॥ सोऽहंराज्यात्परिभ्रष्टःशरणंत्वांप्रपन्नवान् २४ प्रणतश्चयथामूर्ध्नातवदेविसुरेश्वरि ॥ त्राहिमांपद्मपत्राक्षि सत्येसत्याभवस्वनः २५ शरणंभवमेदुर्गेशरण्येभक्तवत्सले ॥ एवंस्तुताहिसादेवीदर्शयामासपांडवम् २६ उपगम्यतुराजानमिदंवचनमब्रवीत् ॥ देव्युवाच ॥ शृणुराजन्महाबाहोमदीयंवचनंप्रभो २७ भविष्यत्यचिरादेवसंग्रामेविजयस्तव ॥ ममप्रसादान्निर्जित्यहत्वाकौरववाहिनीम् २८ राज्यंनिष्कंटकंकृत्वाभोक्ष्यसेमेदिनींपुनः ॥ भ्रातृभिःसहितोराजन्प्रीतिंप्राप्स्यसिपुष्कलाम् २९ मत्प्रसादाच्चतेसौख्यमारोग्यंचभविष्यति ॥ येचसंकीर्तयिष्यंतिलोकेविगतकल्मषाः ३० तेषांतुष्टाप्रदास्यामिराज्यमायुर्वपुःसुतम् ॥ प्रवासेनगरेचापिसंग्रामेशत्रुसंकटे ३१

१२ वेणींवर्णयतिभुजंगेति । भुजंगाभोगवासेन सर्पशरीराकारेण वासोवासना तेनतदाकारउपलक्ष्यते कटिसूत्रेणसह राजताशोभमानेन कटिसूत्रोपरिलंबमानयावेण्येत्यर्थः भोगेनभुजंगफणया तद्वताभुजंगेनेत्यर्थः भोगिनेवेतियुक्तःपाठः १३ । १४ शिवाकल्याणरूपा १५ । १६ । १७ कृतानुयात्रानित्यमनुसृता भूतैर्ब्रह्माद्यैःप्राचीनैः १८ । १९ कांतारेमहारण्ये २० कांतारेदुर्गममार्गे २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ संकीर्त्तयिष्यंतिमामितिशेषः ३० । ३१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

३२ । ३३ । ३४ । ३५ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेदुर्गास्तवःषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ वैदूर्यरूपान्कांचनांश्चशारीन् इदंश्वेतरक्तशारीणांशारिफलकस्यचोपलक्षणं अक्षान्वा शांश्चवाससाप्रतिमुच्यबद्धा कक्षेपरिगृह्य आव्रजदितिसंबंधः १ । २ । ३ नचिरेणशीघ्रमेव ४ विशोवैश्यान् ५ नतुद्विजोऽयंद्विजत्वेपोऽपिराजैवभविष्यतीत्यर्थः ६ शरीरलिंगैः आजानुबाहुत्वादिभिः तामरसीं पद्मिनीं एतेनस्वाभिभवशंकादर्शिता ७ द्विजंत्रैवर्णिकत्वात् ८ कामचरःस्वदिच्छानुवर्ती ९ प्रीत्याऽऽत्मना प्रीतिमतामनसा कामेनरागेण तातेतिश्रेष्ठत्वात्संबोधयति १० शिल्पंकौशलं किंविषयं

अटव्यांदुर्गकांतारेसागरेगहनेगिरौ ॥ येस्मरिष्यंतिमांराजन्यथाऽहंभवतास्मृता ३२ नतेषांदुर्लभंकिंचिदस्मिँल्लोकेभविष्यति ॥ इदंस्तोत्रवरंभक्त्याशृणुयाद्वापठेतवा ३३ तस्यसर्वाणिकार्याणिसिद्धिंयास्यंतिपांडवाः ॥ मत्प्रसादाच्चवःसर्वान्विराटनगरेस्थितान् ३४ नप्रज्ञास्यंतिकुरवोनरावातन्निवासिनः ॥ इत्युक्त्वावरदादेवी युधिष्ठिरमरिंदमम् ॥ रक्षांकृत्वाचपांडूनांतत्रैवांतरधीयत ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिदुर्गास्तवेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोविराटंप्रथमंयुधिष्ठिरोराजासभायामुपविष्टमाव्रजत् ॥ वैदूर्यरूपान्प्रतिमुच्यकांचनानक्षान्सकक्षेपरिगृह्यवाससा १ नराधिपोराष्ट्रपतिंयशस्विनंमहायशाःकौरववंशवर्द्धनः ॥ महानुभावोनरराजसत्कृतोदुरासदस्तीक्ष्णविषोयथोरगः २ बलेनरूपेणनरर्षभोमहानपूर्वरूपेणयथामरस्तथा ॥ महाभ्रजालैरिव संवृतोरविर्यथाऽनलोभस्मवृतश्चवीर्यवान् ३ तमापतंतंप्रसमीक्ष्यपांडवंविराटराडिंदुमिवाभ्रसंवृतम् ॥ समागतंपूर्णशशिप्रभाननंमहानुभावंनचिरेणदृष्टवान् ४ मंत्रिद्विजान्सूतमुखान्विशस्तथायेचापिकेचित्परितःसमासते ॥ पप्रच्छकोऽयंप्रथमंसमेयिवान्नृपोपमोऽयंसमवेक्षतेसभाम् ५ नतुद्विजोऽयंभवितानरोत्तमःपतिःपृथिव्याइतिमेमनोगतम् ॥ नचास्यदासोनरथोनकुंजरःसमीपतोभ्राजतिचायमिंद्रवत् ६ शरीरलिंगैरुपसूचितोह्ययंमूर्धाभिषिक्तइतिमेमनोगतम् ॥ समीपमायातिचमेगतव्यथोयथागजस्तामरसींमदोत्कटः ७ वितर्कयंतंतुनरर्षभस्तथायुधिष्ठिरोऽभ्येत्यविराटमब्रवीत् ॥ सम्राड्विजानात्विहजीवनार्थिनंविनष्टसर्वस्वमुपागतंद्विजम् ८ इहाहमिच्छामितवानघांतिकेवस्तुंयथाकामचरस्तथाविभो ॥ तमब्रवीत्स्वागतमित्यनंतरंराजाप्रहृष्टःप्रतिसंगृहाणच ९ तंराजसिंहंप्रतिगृह्यराजाप्रीत्याऽऽत्मनाचैवमिदंबभाषे ॥ कामेनताताभिवदाम्यहंत्वांकस्यासिराज्ञोविषयादिहागतः १० गोत्रंचनामापिचशंसतत्त्वतःकिंचापिशिल्पंतवविद्यतेकृतम् ११ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ युधिष्ठिरस्यासमहंपुरासखावैयाघ्रपद्यःपुनरस्मिविप्रः ॥ अक्षान्प्रयोक्तुंकुशलोऽस्मिदेविनांकंकेतिनाम्नास्मिविराटविश्रुतः १२

तवत्वया कृतंसंपादितम् ११ युधिष्ठिरस्येति । लोके पक्षेयुधिष्ठिरोऽहंतवसखास्यासंभूयासमितिसंबंधः अस्तेराशीर्लिङ्छांदसआर्द्धधातुकत्वाभावःतेनभूभावःश्नसोरित्यल्लोपाभावश्चनभवतः सलोपाभावोऽपिछांदसः युधिष्ठिरस्याहमहंसखेतिपाठेऽपि युधिष्ठिरोऽहंममसखास्याःभवेतिसंबंधः हमितितुपादपूरणार्थोनिपातः पक्षे अहमहमितिद्विरुक्तिः सार्वभौमोऽपरसेवांचिकीर्षामीतिचिंतयावैचित्र्यसूचिका । वैयाघ्रपद्यःव्याघ्रपाद्गोत्रेभवः व्याघ्रइवपततीतिव्याघ्रपात्प्रथमस्तस्यकुलेजातोवैयाघ्रपद्यः गर्गादित्वाद्यञ् यद्वा वैयाघ्रंव्याघ्रचर्मतेनपरिवृतोरथोऽपिवैयाघ्रः सएवपद्यंपादक्रमणीयं–

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वाहनमस्येतिवैयाघ्रपद्यः परिवृतोरथइत्यधिकृत्यद्वैपवैयाघ्रादित्यञ् विप्रःविशेषेणप्रातिपूरयतिब्राह्मणादीन्धनादिभिरितिविप्रः धर्मम्नुत्वाद्वाविप्रोऽहं ब्राह्मणइतिपाठेतुब्रह्मविदितिमुख्यएवार्थो ग्रहीतुंशक्यः कंकइतिकृतांतनामेतिप्रागेवोक्तं अक्षान्प्रयोक्तुंकुशलःबृहदश्वशिष्यत्वाव १२ देविनःदेवनशीलाः १३ प्राप्तोविवादइति । द्यूतिनांमध्येइतिशेषः द्यूतकृतांमध्येहीनतःहीनात्पराजितात् यंकंचकमपिप्रथमंराजानंराजपुत्रंवा मुख्यंजयवंतं प्रथमशब्दोऽत्रश्रेष्ठवाची तंप्रतिविवादःप्राप्तोनविद्यतेइतिन सत्यगंधरहितेद्यूतेपराजिताजयवद्भिःसहनित्यंकलहंकुर्वंत्येवेत्यर्थः हेविशांपतेहेमस्त्येत्यादरा र्थेद्विःसंबोधयति यस्मादेवंतस्मात्कश्चनकोऽपिमयाजितोमेमदीयंधनंनधारयेत् अहंकलहाद्भीतस्त्वमेवसत्यंज्ञात्वामदीयंधनंदापयेत्यर्थः १४ तेतत्र अप्रियमितिच्छेदः यथाऽहंविषयेदेशेप्रभुस्तथाकंकोऽपी तियोजना १५ अंतर्धनदारादीन् बहिःसैन्यारामादीन् पश्यःपर्यालोचय अपावृतंअनावृतं १६ अनुवादेऽयुः पूर्वंदेहीत्युक्त्यादत्तस्यैवक्षेत्रारामादेः प्रतिवर्षपुनर्देहीतिराजवचनंयदधिकारिणंप्रतितदनु

विराटउवाच ॥ ददामितेहंतवरंयमिच्छसिप्रशाधिमत्स्यान्वशगोह्यहंतव ॥ प्रियाश्चधूर्तामममदेविनःसदाभवांश्चदेवोपमराज्यमर्हति १३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ प्राप्तो विवादःप्रथमंविशांपतेनविद्यतेकंचनमत्स्यहीनतः ॥ नमेजितःकश्चनधारयेद्धनंवरोममैषोऽस्तुतवप्रसादजः १४ ॥ विराटउवाच ॥ हन्यामवश्यंयदितेऽप्रियं चरेत्प्रव्राजयेयंविषयाद्द्विजांस्तथा ॥ शृण्वंतुमेजानपदाःसमागताःकंकोयथाऽहंविषयेप्रभुस्तथा १५ समानयानोभविताऽसिमेसखाप्रभूतवस्त्रोबहुपानभो जनः ॥ पश्येस्त्वमंतश्चबहिश्चसर्वदाकृतंचतेद्वारमपावृतंमया १६ येत्वानुवादेऽयुरवृत्तिकर्शितान्ब्रूयाश्चतेषांवचनेनमांसदा ॥ दास्यामिसर्वंतदहंनसंशयोनतेभयं विद्यतिसन्निधौमम १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंसलब्ध्वातुवरंसमागमंविराटराजेननरर्षभस्तदा ॥ उवासधीरःपरमार्चितःसुखीनचापिकश्चिच्चरितंबुबोधतत्र १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणियुधिष्ठिरप्रवेशोनामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथापरोभीमबलःश्रियाज्वलन्नुपाययौ सिंहविलासविक्रमः ॥ खजांचदर्वींचकरेणधारयन्नसिंचकालांगमकोशमव्रणम् १ ससूदरूपःपरमेणवर्चसारविर्यथालोकमिमंप्रकाशयन् ॥ सकृष्णवासागिरिरा जसारवांस्तंमत्स्यराजंसमुपेत्यतस्थिवान् २ तंप्रेक्ष्यराजारमयन्नुपागतंततोऽब्रवीज्जानपदान्समागतान् ॥ सिंहोन्नतांसोऽयमतीवरूपवान्प्रदृश्यतेकोनुवरर्षभोयुवा ३ अदृष्टपूर्वःपुरुषोरविर्यथावितर्कयन्नास्यलभामिनिश्चयम् ॥ तथाऽस्यचित्तंह्यपिसंवितर्कयन्नरर्षभस्यास्यनयामितत्त्वतः ४ दृष्ट्वैवचैनंतुविचारयाम्यहंगंधर्वराजो यदिवापुरंदरः ॥ जानीतकोऽयंममदर्शनेस्थितोयदीप्सितंतल्लभतांचमाचिरम् ५

वादस्तन्निमित्तंयेत्वांप्रतिअयुःप्राप्नुयुस्तेषांवचनेनसदाऽनवसरेपिमांब्रूयाः क्षणमपिब्राह्मणवृत्तेःप्रतिबंधोमाभूदित्याशयः १७ वरंश्रेष्ठं समागमंप्रीतिं १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिनीलकंठीयेभा रतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ खजांमंथनदंडं अंगारावक्षेपणंवा हस्ताकारंपिष्टविकारप्रमथनार्थंवादंडं 'खजामंथप्रहस्तयोः' इतिविश्वः दर्वींशाकादिपरिवेषणार्थां असिमामाद्यवकर्त्तनार्थं खड्गं कालांगंकृष्णायासमयंतीक्ष्णमित्यर्थः अकोशंपिधानहीनम् १ गिरिराजसारःमहामेरुवत्कठिनदेहः यद्वागिरिराजसारोलोहं तेनतद्विकाररूपंपात्रजातंलक्ष्यते भक्ष्यद्रव्यपाकार्थंस्नेहपाकार्थंवातद्वान् २ । ३ तत्त्वतःतत्त्वंनयामिनप्राप्नोमि ४ । ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अवदत् उक्तवान् अच्युतोधर्मः फलमदत्त्वानच्यवतइतियोगात्तस्यानुजं ६ सूदः पाककर्ता बल्लवोनामतः ७ । ८ । ९ । १० तवकर्म नचैवसममंमन्ये इतरकर्मणेतिशेषः अतिमानुषंकर्मवदसीत्यर्थः ११ १२ । १३ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ वेल्लिताग्रान् आकुंचिताग्रान् समुत्क्षिप्यवेणीकृत्य १ जुगूहेगोपितवती २ । ३ । ४ युयुक्षतियोजयितुमिच्छति पुपूष तीतिपाठेपोषयितुमिच्छति ५ । ६ । ७ । ८ नैवंरूपात्वमसि किंतुदासान्दासीश्चप्रेषयंतीव बहूनांस्वामिन्यसीत्यर्थः ९ नोच्चौनबहिर्निर्गतौ गूढावित्यर्थः नोच्चौगुल्फौपादग्रंथीयस्याःसा तथात्रिगंभीरा

विराटवाक्येनचतेनचोदितानराविराटस्यसुशीघ्रगामिनः ॥ उपेत्यकौंतेयमथाब्रुवंस्तदायथासराजाऽवदताच्युतानुजम् ६ ततोविराटंसमुपेत्यपांडवस्त्वदीनरूपं वचनंमहामनाः ॥ उवाचसूदोऽस्मिनरेंद्रबल्लवोभजस्वमांव्यंजनकारमुत्तमम् ७ ॥ विराटउवाच ॥ नसूदतांबल्लवश्रद्दधामितेसहस्रनेत्रप्रतिमोविराजसे ॥ श्रिया चरूपेणचविक्रमेणचप्रभाससेत्वंनृवरोनरेष्विव ८ ॥ भीमउवाच ॥ नरेंद्रसूदःपरिचारकोऽस्मितेजानामिसूपान्प्रथमंचकेवलान् ॥ आस्वादितायेनृपतेपुराऽभवन्यु धिष्ठिरेणापिनृपेणसर्वशः ९ बलेनतुल्यश्चनविद्यतेमयानियुद्धशीलश्चसदैवपार्थिव ॥ गजैश्चसिंहैश्चसमेयिवानहंसदाकरिष्यामितवानघप्रियम् ॥ १० ॥ विराट उवाच ॥ ददामितेहंतवरान्महानसेतथाचकुर्याःकुशलंप्रभाषसे ॥ नचैवमन्येतवकर्मयत्समंसमुद्रनेमिंपृथिवींत्वमर्हसि ११ यथाहिकामोभवतस्तथाकृतंमहानसे त्वंभवमेपुरस्कृतः ॥ नराश्चयेतत्रसमाहिताःपुराभवांश्चतेषामधिपोमयाकृतः १२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथासभीमोविहितोमहानसेविराटराज्ञोदयितोऽभव द्दृढम् ॥ उवासराजन्नचतंपृथग्जनोबुबोधतत्रानुचराश्चकेचन १३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिभीमप्रवेशेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःकेशान्समुत्क्षिप्यवेल्लिताग्राननिंदितान् ॥ कृष्णान्सूक्ष्मान्मृदून्दीर्घान्समुद्ग्रथ्यशुचिस्मिता १ जुगूहेदक्षिणेपार्श्वेमृदूनसितलोचना ॥ वासश्चपरिधायैकंकृष्णासुमलिनंमहत् २ कृत्वावेषंचसैरंध्र्यास्ततोव्यचरदार्त्तवत् ॥ तांनराःपरिधावंतींस्त्रियश्चसमुपाद्रवन् ३ अपृच्छंश्चैवतांदृष्ट्वाकात्वंकिंचचि कीर्षसि ॥ सातानुवाचराजेंद्रसैरंध्र्यहमिहागता ४ कर्मचेच्छामिवैकर्तुंतस्ययोमांयुयुक्षति ॥ तस्यारूपेणवेषेणश्लक्ष्णयाचतथागिरा ॥ नश्रद्दधततांदासीमन्नहेतो रुपस्थिताम् ५ विराटस्यतुकैकेयीभार्यापरमसंमता ॥ आलोकयंतीददृशेप्रासादाद्द्रुपदात्मजाम् ६ सासमीक्ष्यतथारूपामनाथामेकवाससम् ॥ समाहूयाब्रवी द्भद्रेकात्वंकिंचचिकीर्षसि ७ सतामुवाचराजेंद्रसैरंध्र्यहमुपागता ॥ कर्मचेच्छाम्यहंकर्तुंतस्ययोमांयुयुक्षति ८ ॥ सुदेष्णोवाच ॥ नैवंरूपाभवंत्येवयथावदसिभा मिनि ॥ प्रेषयंतीववैदासीर्दासांश्चविविधान्बहून् ९ नोच्चगुल्फासंहतोरुस्त्रिगंभीराषडुन्नता ॥ रक्तापंचसुरक्तेषुहंसगद्गदभाषिणी १० सुकेशीसुस्तनीश्यामा पीनश्रोणिपयोधरा ॥ तेनतेनैवसंपन्नाकाश्मीरीवतुरंगमी ११

त्रिपुशब्दबुद्धिनाभीषुगहना षडुन्नता षट्सुनासिकाक्षिद्वयश्रोत्रनखस्तनकृकाटिकासुउच्चाना पंचसुस्थानेषु पादपाणितलनेत्रांतोष्ठजिव्हानखेषु एतान्येवसंज्ञयापंचरक्तानितेपुरक्ता हंसवत्गद्गदं किंचिल्लुप्ताक्षरंमधुरंवाभाषते साहंसगद्गदभाषिणी १० तेनतेनलक्षणेनमंदगतित्वादिना ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अरालेवक्रेकृष्णेवापक्ष्मणीययोस्ताद्दशेनयनेयस्याःसा तथाकंबुग्रीवा शंखवत्रेखात्रयांकितग्रीवा गूढशिरागुप्तनाडिका १२ । १३ । १४ । १५ । १६ सैरंध्रीभुजिष्यापदेप्राकृत्यर्थेव्याख्याते १७ कर्तुं संस्कर्तुम् १८ । १९कृष्णांचभार्यांपांडूनामितिस्वात्मना स्वस्याराधनंसंभवतीतिनेयंमृषोक्तिः २० । २१ राजात्वांचेन्नइच्छतितदात्वांमूर्ध्निवासये परंतुराजात्वांसर्वेणचेतसागच्छेत्स्पृहयेदेवेतिशंके २२ त्वंस्त्रीणामपिमोहकरीकिमुतपुंसामित्याह स्त्रियइति २३ वृक्षानिति । वृक्षाअपित्वांदृष्ट्वास्तब्धाःसंतीत्यर्थः २४ । २५ प्रसक्तंआसक्तियुक्तंयथास्यात्तथा २६ एवमनेनैवस्त्रीवृक्षादिस्तब्धीभावचिन्हेन २७ । २८ कर्कटीपद

अरालपक्ष्मनयनाबिंबोष्ठीतनुमध्यमा ॥ कंबुग्रीवागूढशिरापूर्णचंद्रनिभानना १२ शारदोत्पलपत्राक्ष्याशारदोत्पलगंधया ॥ शारदोत्पलसेविन्यारूपेणसदृशीश्रिया १३ कात्वंब्रूहियथाभद्रेनासिदासीकथंचन ॥ यक्षीवायदिवादेवीगंधर्वीयदिवाऽप्सराः १४ देवकन्याभुजंगीवानगरस्याथदेवता ॥ विद्याधरीकिन्नरीवायदिवारोहिणीस्वयम् १५ अलंबुषामिश्रकेशीपुंडरीकाऽथमालिनी ॥ इंद्राणीवारुणीवात्वंत्वष्टुर्धातुःप्रजापतेः ॥ देव्योदेवेषुविख्यातास्तासांत्वंकतमाशुभे १६ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ नास्मिदेवीनगंधर्वीनासुरीनचराक्षसी ॥ सैरंध्रीतुभुजिष्याऽस्मिसत्यमेतद्ब्रवीमिते १७ केशाञ्जानाम्यहंकर्तुंपिंषेसाधुविलेपनम् ॥ मल्लिकोत्पलपद्मानांचंपकानांतथाशुभे १८ ग्रथयिष्येविचित्राश्चस्रजःपरमशोभनाः ॥ आराधयंसत्यभामांकृष्णस्यमहिषींप्रियाम् १९ कृष्णांचभार्यांपांडूनांकुरूणामेकसुंदरीम् ॥ तत्रतत्रचराम्येवंलभमानासुभोजनम् २० वासांसियावंतिलभेतावत्तावद्रमेतथा ॥ मालिनीत्येवमेनामस्वयंदेवीचकारसा ॥ साऽहमद्यागतादेविसुदेष्णेत्वन्निवेशनम् २१ ॥ सुदेष्णोवाच ॥ मूर्ध्नित्वांवासयेयंवैसंशयोमेनविद्यते ॥ नचेदिच्छतिराजात्वांगच्छेत्सर्वेणचेतसा २२ स्त्रियोराजकुलेयाश्चयाश्चेमाममवेश्मनि ॥ प्रसक्तास्त्वांनिरीक्षंतेपुमांसंकंनमोहयेः २३ वृक्षांश्चावस्थितान्पश्ययइमेममवेश्मनि ॥ तेऽपित्वांसन्नमंतीवपुमांसंकंनमोहयेः २४ राजाविराटःसुश्रोणिदृष्ट्वावपुरमानुषम् ॥ विहायमांवरारोहेगच्छेत्सर्वेणचेतसा २५ यंहित्वमनवद्यांगितरलायतलोचने ॥ प्रसक्तमभिवीक्षेथाःसकामवशगोभवेत् २६ यश्चत्वांसततंपश्येत्पुरुषश्चारुहासिनि ॥ एवंसर्वानवद्यांगिसचानंगवशोभवेत् २७ अध्यारोहेद्यथावृक्षान्वधायैवात्मनोनरः ॥ राजवेश्मनितेसुभ्रुगृहेतुस्यात्तथामम २८ यथाचकर्कटीगर्भमाधत्तेमृत्युमात्मनः ॥ तथाविधमहंमन्येवासंतवशुचिस्मिते २९ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ नास्मिलभ्याविराटेननचान्येनकदाचन ॥ गंधर्वाःपतयोमह्यंयुवानःपंचभामिनि ३० पुत्रागंधर्वराजस्यमहासत्वस्यकस्यचित् ॥ रक्षंतितेचमांनित्यंदुःखाचारातथाह्यहम् ३१ योमेनदद्यादुच्छिष्टंनचपादौप्रधावयेत् ॥ प्रीणेरंस्तेनवासेनगंधर्वाःपतयोमम ३२

पादवान्जंतुः २९ मह्यंमम गंधर्वाइतिदेवतांशजत्वादमानुषत्वमात्रंविवक्षितं अतिमानुषकर्माणइत्यर्थः ३० गंधर्वतुल्योराजागंधर्वराजःपांडुस्तस्येतिगूढोऽभिसंधिः दुःखाद्दुःखवतीतिदुःखदाचाहं परपत्नीत्वात् आरासिंहीव सिंहीपरैरनाक्रमणीया 'आरःपुंसितरोर्भेदेतथाकर्कटदंष्ट्रिणोः' इतिमेदिनी आरशब्दाददंतत्वात्स्त्रियांटाप् स्वयमेवतीक्ष्णव्रताऽस्मीतिभावः दुःखाचारेति । क्लेशकालोऽयंकियान्नमनास्तीतिदर्शयति ३१ । ३२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

परांतनुंप्रविश्येत्यनेनपरलोकंगच्छेद्देवेत्युक्तम् ३३ तेऽपिदुःखशीलाः केनचिन्निमित्तेनदुःखंसहंतीत्यर्थः बलवंतश्चतेप्रियाश्च ३४ हेनंदिनिमुखदे ३५ । ३६ । ३७ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ उपयातउपायात् १ । २ । ३ । ४ वेशोरूपांतरप्रकाशनंकर्मयस्यसवैश्यः अरिष्टनेमिःअप्रतिहतचक्रोऽस्मीतिगूढोऽभिसंधिः कुरुपुंगवानांपांडवानांमध्येगो

॥ ८ ॥ योहिमांपुरुषोगृद्ध्येद्यथाऽन्याःप्राकृताःस्त्रियः ॥ तामेवनिवसेद्रात्रिंप्रविश्यचपरांतनुम् ३३ नचाऽप्यहंचालयितुंशक्याकेनचिदंगने ॥ दुःखशीलाहिगंधर्वास्तेचमे बलवत्प्रियाः ३४ प्रच्छन्नाश्चापिरक्षंतितेमांनित्यंशुचिस्मिते ॥ सुदेष्णोवाच ॥ एवंत्वांवासयिष्यामियथात्वंनंदिनीच्छसि ३५ नचपादौनचोच्छिष्टंस्प्रक्ष्यसित्वंकथं चन ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंकृष्णाविराटस्यभार्ययापरिसांत्विता ३६ उवासनगरेतस्मिन्पतिधर्मवतीसती ॥ नचैनांवेदतत्रान्यस्तत्त्वेनजनमेजय ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिद्रौपदीप्रवेशेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सहदेवोऽपिगोपानांकृत्वावेषमनुत्तमम् ॥ भाषांचैषांसमास्थायविराटमुपयादथ १ गोष्ठमासाद्यतिष्ठंतंभवनस्यसमीपतः ॥ राजाऽथदृष्ट्वापुरुषान्प्राहिणोज्जातविस्मयः २ तमायांतमभिप्रेक्ष्यभ्राजमानंनरर्षभम् ॥ समुपस्थायवैराजापप्रच्छकुरुनंदनम् ३ कस्यवात्वंकुतोवात्वंकिंवात्वंतुचिकीर्षसि ॥ नहिमेदृष्टपूर्वस्त्वंतत्त्वंब्रूहिनरर्षभ ४ संप्राप्यराजानममित्रतापनंततोऽब्रवीन्मेघमहौघनिःस्वनः ॥ वैश्योऽस्मिनाम्नाऽहमरिष्टनेमिर्गोसंख्यआसंकुरुपुंगवानाम् ५ वस्तुंत्वयीच्छामिविशांवरिष्ठतान्राजसिंहान्नहिवेद्मिपार्थान् ॥ नशक्यतेजीवितुमन्यकर्मणानचत्वदन्योममरोचतेनृपः ६ ॥ विराटउवाच ॥ त्वंब्राह्मणोयदिवाक्षत्रियोऽसिसमुद्रनेमीश्वररूपवानसि ॥ आचक्ष्वमेतत्त्वममित्रकर्शननवैश्यकर्मत्वयिविद्यतेक्षमम् ७ कस्यासिराज्ञोविषयादिहागतःकिंवाऽपिशिल्पंतवविद्यतेकृतम् ॥ कथंत्वमस्मासुनिवत्स्यसेसदावदस्वकिंचापितवेहवेतनम् ८ ॥ सहदेवउवाच ॥ पंचानांपांडुपुत्राणांज्येष्ठोभ्रातायुधिष्ठिरः ॥ तस्याष्टशतसाहस्रागवांवर्गाःशतंशतम् ९ अपरेशतसाहस्राद्विस्तावंतस्तथाऽपरे ॥ तेषांगोसंख्यआसंवैतंतिपालेतिमांविदुः १० भूतंभव्यंभविष्यंचयच्चसंख्यागतंगवाम् ॥ नमेऽस्त्यविदितंकिंचित्समंताद्दशयोजनम् ११ गुणाःसुविदिताह्यासन्ममतस्यमहात्मनः ॥ आसीच्चसमयाहृष्टःकुरुराजोयुधिष्ठिरः १२ क्षिप्रंचगावोबहुलाभवंतिनतासुरोगोभवतीहकश्चन ॥ तैस्तैरुपायैर्विदितंममैतदेतानिशिल्पानिमयिस्थितानि १३ वृषभांश्चापिजानामिराजन्पूजितलक्षणान् ॥ येषांमूत्रमुपाघ्रायअपिवंध्याप्रसूयते १४ ॥ विराटउवाच ॥ शतंसहस्राणिसमाहितानिसवर्णवर्णस्यविमिश्रितान्गुणैः ॥ पशून्सपालान्भवतेददाम्यहंत्वदाश्रयामेपशवोभवंत्विह १५

संख्यः गोइतिइंद्रियवाचित्वात्पंचानांसंख्यायस्यसगोसंख्यः पंचसंख्यः पंचमइत्यर्थः ५ तान्राजसिंहान् वर्त्तमानकाले राजमूर्धस्थान्नवेद्मिनोपलभे स्वर्गोध्वस्तइतिवद्विशेषणादर्शनाद्विशिष्टादर्शनमुक्तमित्यदोषः ६ । ७ । ८ । ९ गोसंख्येगवांपरीक्षकः तंतिपालःवचनकरः १० संख्यागतंपरीक्षायामवगतम् ११ । १२ । १३ । १४ समानोवर्णोयेषांतेसवर्णाः वर्णस्यवर्णेनविमिश्रिताश्चपाटलादयः विभक्त्यलोपआर्षः सवर्णाश्चवर्णविमिश्रिताश्चतांस्तत्तद्गुणैरुपलक्षितान् १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

राज्ञोराज्यकर्तुः विशांपतेःप्रजापालकस्य भरणंवेतनम् १६ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ अदृश्यतदृष्टः रूपसंपदाउपलक्षितः प्राकारवप्रेस्थितैःतत्समीपेवास्थितोऽ
दृश्यतदृष्टः प्रतिमुच्यपरिधाय दीर्घेकुंडलेताटंके कंबूनांशंखानामुपरिकंबुपरिहाटकेकनकमयेवलयेचपरिमुच्य १ दीर्घान्मूर्धजान्बाहूचप्रविकीर्यप्रसार्य २ । ३ । ४ । ५ । ६ परिहारकामः अमात्येपुराज्य

॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथासराज्ञोविदितोविशांपतेरुवासतत्रैवसुखंनरोत्तमः ॥ नचैनमन्येऽपिविदुःकथंचनप्रादाच्चतस्मैभरणंयथेप्सितम् १६ ॥ इतिश्रीमहाभारते विराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिसहदेवप्रवेशेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथापरोऽदृश्यतरूपसंपदास्त्रीणामलंकारधरोबृहत्पुमान् ॥ प्राकारवप्रेप्रतिमुच्यकुंडलेदीर्घेचकंबूपरिहाटकेशुभे १ बाहूचदीर्घान्प्रविकीर्यमूर्धजान्महाभुजोवारणतुल्यविक्रमः ॥ गतेनभूमिंप्रतिकंपयंस्तदाविराटमासाद्यसभासमीपतः २ तंप्रेक्ष्यराजोपगतंसभातलेव्याजात्प्रतिच्छन्नमरिप्रमाथिनम् ॥ विराजमानंपरमेणवर्चसासुतंमहेंद्रस्यगजेंद्रविक्रमम् ३ सर्वानपृच्छच्चसभानुचारिणःकुतोऽयमायातिपुरानमेश्रुतः ॥ नचैनमूचुर्विदितंतदानराःसविस्मयंवाक्यमिदंनृपोऽब्रवीत् ४ सत्वोपपन्नःपुरुषोऽमरोपमःश्यामोयुवावारणयूथपोपमः ॥ आमुच्यकंबूपरिहाटकेशुभे विमुच्यवेणीमपिनह्यकुंडले ५ स्रग्वीसुकेशःपरिधायचान्यथाशुशोभधन्वीकवचीशरीयथा ॥ आरुह्ययानंपरिधावतांभवान्सुतैःसमोमेभववामयासमः ६ वृद्धोह्यहंवैपरिहारकामःसर्वान्मत्स्यांस्तरसापालयस्व ॥ नैवंविधाःक्लीबरूपाभवंतिकथंचनेतिप्रतिभातिमेमनः ७ ॥ अर्जुनउवाच ॥ गायामिनृत्याम्यथवादयामिभद्रोऽस्मिनृत्येकुशलोऽस्मिगीते ॥ त्वमुत्तरायैप्रदिशस्वमांस्वयंभवामिदेव्यानरदेवनर्तकः ८ इदंतुरूपंममयेनकिंतवप्रकीर्तयित्वाभृशशोकवर्द्धनम् ॥ बृहन्नलांमांनरदेवविद्धिसुतंसुतांवापितृमातृवर्जिताम् ९ ॥ विराटउवाच ॥ ददामितेहंतवरंबृहन्नलेसुतांचमेनर्त्तययाश्चताद्दशीः ॥ इदंतुतेकर्मसमंनमेमतंसमुद्रनेमिंपृथिवींत्वमर्हसि १० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ बृहन्नलांतामभिवीक्ष्यमत्स्यराट्कलासुनृत्येषुतथैववादिते ॥ संमंत्र्यराजाविविधैःस्वमंत्रिभिःपरीक्ष्यचैनंप्रमदाभिराशुवै ११ अपुंस्त्वमप्यस्यनिशम्यचास्थिरंततःकुमारीपुरमुत्ससर्जतम् ॥ सशिक्षयामासचगीतवादितंसुतांविराटस्यधनंजयःप्रभुः १२ सखीश्चतस्याःपरिचारिकास्तथाप्रियश्चतासांसबभूवपांडवः १३ तथाससत्रेणधनंजयोवसन्प्रियाणिकुर्वन्सहताभिरात्मवान् ॥ तथाचतंतत्रनजज्ञिरेजनाबहिश्चरावाऽप्यथचांतरेचराः १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिअर्जुनप्रवेशोनामएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथापरोऽदृश्यतपांडवःप्रभुर्विराटराजंतरसासमेयिवान् ॥ तमापतंतंददृशेपृथग्जनोविमुक्तमभ्रादिवसूर्यमंडलम् १ सवैहयानैक्षततांस्ततस्ततःसमीक्षमाणंसददर्शमत्स्यराट् ॥ ततोऽब्रवीत्ताननुगान्नरेश्वरःकुतोऽयमायातिनरोऽमरोपमः २

भारंन्यस्तुकामः ७ देव्याउत्तरायाः ८ येनहेतुनाइदंरूपंममजातंतत्कीर्तनं तवनिकटेव्यर्थंमुक्तकरंचेत्यर्थः ९ तेसमंत्वदाकृत्यायुक्तंनइतिमेममतम् १० । ११ अपुंस्त्वंक्लीवत्वं निशम्यआलोच्य १२ । १३
सत्रेणकैतवेन ' सत्रमाच्छादनेयज्ञेसदादानेचकैतवे ' इतिविश्वः नजज्ञिरेनज्ञातवंतः १४ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ॥ ॥ १ । २

स्वयंहयानीक्षतिमामकान्दृढंध्रुवंहयज्ञोभविताविचक्षणः ॥ प्रवेश्यतामेषसमीपमाशुमेविभातिवीरोहियथाऽमरस्तथा ३ अभ्येत्यराजानममित्रहाऽब्रवीज्जयोऽस्तुतेपा
र्थिवभद्रमस्तुवः ॥ हयेषुयुक्तोनृपसंमतःसदातवाश्वसूतोनिपुणोभवाम्यहम् ४ ॥ विराटउवाच ॥ ददामियानानिधनंनिवेशनंममाश्वसूतोभवितुंत्वमर्हसि ॥ कुतोऽ
सिकस्यासिकथंत्वमागतःप्रब्रूहिशिल्पंतवविद्यतेचयत् ५ ॥ नकुलउवाच ॥ पंचानांपांडुपुत्राणांज्येष्ठोभ्रातायुधिष्ठिरः ॥ तेनाहमश्वेषुपुरानियुक्तःशत्रुकर्शन ६ अश्वा
नांप्रकृतिंवेद्मिविनयंचापिसर्वशः ॥ दुष्टानांप्रतिपत्तिंचकृत्स्नंचैवचिकित्सितम् ७ नकातरंस्यान्ममजातुवाहनंनमेऽस्तिदुष्टावडवाकुतोहयाः ॥ जनस्तुमामाहसचा
पिपांडवोयुधिष्ठिरोग्रंथिकमेवनामतः ८ ॥ विराटउवाच ॥ यदस्तिकिंचिन्ममवाजिवाहनंतदस्तुसर्वंत्वदधीनमद्यवै ॥ येचापिकेचिन्ममवाजियोजकास्त्वदाश्रयाः
सारथयश्चसंतुमे ९ इदंतवेष्टंयदिवैसुरोपमब्रवीहियत्तेप्रसमीक्षितंवसु ॥ नतेऽनुरूपंहयकर्मविद्यतेप्रभासिराजेवहिसंमतोमम १० युधिष्ठिरस्येवहिदर्शनेनमेसमंतवेदं
प्रियमत्रदर्शनं ॥ कथंतुभृत्यैःसविनाकृतोवनेवसत्यनिंद्योरमतेचपांडवः ११ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथासगंधर्ववरोपमोयुवाविराटराज्ञामुदितेनपूजितः ॥ नचैन
मन्येऽपिविदुःकथंचनप्रियाभिरामंविचरंतमंतरा १२ एवंहिमत्स्येन्यवसंतपांडवायथाप्रतिज्ञाभिरमोघदर्शनाः ॥ अज्ञातचर्यांव्यचरन्समाहिताःसमुद्रनेमीपतयोऽतिदुः
खिताः १३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिनकुलप्रवेशेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ समाप्तंचेदंप्रवेशपर्व ॥ अथसमयपालनपर्व ॥ ॥
॥ जनमेजयउवाच ॥ एवंतेमत्स्यनगरेप्रच्छन्नाःकुरुनंदनाः ॥ अतऊर्ध्वंमहावीर्याःकिमकुर्वतवैद्विज १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंमत्स्यस्यनगरेप्रच्छन्नाःकुरुनंदनाः ॥
आराधयंतोराजानंयदकुर्वततच्छृणु २ तृणबिंदुप्रसादाच्चधर्मस्यचमहात्मनः ॥ अज्ञातवासमेवंतुविराटनगरेऽवसन् ३ युधिष्ठिरःसभास्तारोमत्स्यानामभवत्प्रियः ॥
तथैवचविराटस्यसपुत्रस्यविशांपते ४ सह्याक्षहृदयज्ञस्तान्क्रीडयामासपांडवः ॥ अक्षवत्यांयथाकामंसूत्रबद्धानिवद्विजान् ५ अज्ञातंचविराटस्यविजित्यवसुधर्मराट् ॥
भ्रातृभ्यःपुरुषव्याघ्रोयथार्हंसंप्रयच्छति ६ भीमसेनोऽपिमांसानिभक्ष्याणिविविधानिच ॥ अतिसृष्टानिमत्स्येनविक्रीणीतेयुधिष्ठिरे ७ वासांसिपरिजीर्णानिलब्धान्यंतः
पुरेऽर्जुनः ॥ विक्रीणानश्चसर्वेभ्यःपांडवेभ्यःप्रयच्छति ८ सहदेवोऽपिगोपानांवेषमास्थायपांडवः ॥ दधिक्षीरंघृतंचैवपांडवेभ्यःप्रयच्छति ९ नकुलोऽपिधनंलब्ध्वा
कृतेकर्मणिवाजिनाम् ॥ तुष्टेतस्मिन्नरपतौपांडवेभ्यःप्रयच्छति १०

१२ । १३ ॥ इतिश्रीम० विराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे नकुलप्रवेशोनामद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ९ । १०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ संपादयंतोऽन्योन्यमाराधयंतः गर्भधृताइवप्रच्छन्नत्वेनसेवाश्रमेणचदुःखिताइत्यर्थः १२ । १३ ब्रह्मणउत्सवःशरदिनवधान्योत्पत्तौसर्वैःक्रियतेसचदेशविशेषेप्रसिद्धः १४ यथाब्रह्मणःसमाजेब्रह्मलोके कैलासेवापशुपतेःसमाजेइव मत्स्येषुसमापेतुरितिसंवंधः १५ । १६ स्वच्छदाताःअत्यंतनिर्मलाः मनस्विनःप्रीतमनसः लब्धलक्षाःप्राप्तविजयाः १७ । १८ सूदेनभीमेन १९ दुःखेनैव पारतंत्र्यात् प्राकट्यभयाद्वादुःखं नतुभंगभयात् विवृतेप्रकाशे २० । २१ कक्षांपरिकरं कच्छामितिपाठेऽपिसएवार्थः यद्वाकक्षांरज्जुं रज्ज्वापाटनभयान्मल्लैरंगुल्योवध्यंतइतिप्रसिद्धेरंगुलीर्वद्ध्वेत्यर्थः २२ । २३ २४ । २५ । २६ कृतंकचिद्देशेनिपीडनं प्रतिकृतंतस्यमोचनं सुसंकटैःमुष्टिग्रहणेनकृशीकृतैः संकटकैरितिपाठेसकवचैःसकिणैर्वा ' कंटकोबाहुचरणकवचेकठिनेकिणे ' इतिविश्वः संनिपातोंऽगसंघट्टनं अवधूतंतेमैवदूरीकरणं प्रमाथादयउक्तामल्लशास्त्रे ' निपात्यपेषणंभूमौप्रमाथइतिकथ्यते । यत्तूत्थायांगमथनंतदुन्मथनमुच्यते ' २७ ' क्षेपणंकथ्यतेयत्तुस्थानात्प्रच्यावनंहठात् ।

कृष्णातुसर्वान्भर्तॄंस्तान्निरीक्षंतीतपस्विनी ॥ यथापुनरविज्ञातातथाचरतिभामिनी ११ एवंसंपादयंतस्तेतदाऽन्योन्यंमहारथाः ॥ विराटनगरेचेरुःपुनर्गर्भधृता इव १२ साशंकाधार्त्तराष्ट्रस्यभयात्पांडुसुतास्तदा ॥ प्रेक्षमाणास्तदाकृष्णामूषुश्छन्नानराधिप १३ अथमासेचतुर्थेतुब्रह्मणःसुमहोत्सवः ॥ आसीत्समृद्धोमत्स्येषु पुरुषाणांसुसंमतः १४ तत्रमल्लाःसमापेतुर्दिग्भ्योराजन्सहस्रशः ॥ समाजेब्रह्मणोराजन्यथापशुपतेरिव १५ महाकायामहावीर्याःकालखंजाइवासुराः ॥ वीर्योन्मत्ताबलोदग्राराज्ञासमभिपूजिताः १६ सिंहस्कंधकटिग्रीवाःस्ववदातामनस्विनः ॥ असकृल्लब्धलक्षास्तेरंगेपार्थिवसन्निधौ १७ तेषामेकोमहानासीत्सर्वमल्लानथाह्वयत् ॥ आवल्गमानंतंरंगेनोपतिष्ठतिकश्चन १८ यदासर्वेविमनसस्तेमल्लाहतचेतसः ॥ अथसूदेनतंमल्लंयोधयामासमत्स्यराट् १९ नोद्यमानस्तदाभीमोदुःखेनैवाकरोन्मतिम् ॥ नहिशक्नोतिविवृतेप्रत्याख्यातुंनराधिपम् २० ततःसपुरुषव्याघ्रःशार्दूलशिथिलश्चरन् ॥ प्रविवेशमहारंगंविराटमभिपूजयन् २१ बबंधकक्षांकौंतेयस्ततःसंहर्षयन्जनम् ॥ ततस्तुवृत्रसंकाशंभीमोमल्लंसमाह्वयत् २२ जीमूतंनामतंतत्रमल्लंप्रख्यातविक्रमम् ॥ तावुभौसुमहोत्साहावुभौभीमपराक्रमौ २३ मत्ताविवमहाकायौवारणौषष्टिहायनौ ॥ ततस्तौनरशार्दूलौबाहुयुद्धंसमीयतुः २४ वीरौपरमसंहृष्टावन्योन्यजयकांक्षिणौ ॥ आसीत्सुभीमःसंपातोवज्रपर्वतयोरिव ॥ २५ उभौपरमसंहृष्टौबलेनातिबलावुभौ ॥ अन्योन्यस्यांतरंप्रेप्सूपरस्परजयैषिणौ २६ उभौपरमसंहृष्टौमत्ताविवमहागजौ ॥ कृतप्रतिकृतैश्चित्रैर्बाहुभिश्चसुसंकटैः ॥ सन्निपातावधूतैश्चप्रमाथोन्मथनैस्तथा २७ क्षेपणैर्मुष्टिभिश्चैववराहोद्धूतनिःस्वनैः ॥ तलैर्वज्रनिपातैश्चप्रसृष्टाभिस्तथैवच २८ शलाकानखपातैश्चपादोद्धूतैश्चदारुणैः ॥ जानुभिश्चाश्मनिर्घोषैःशिरोभिश्चावघट्टनैः २९ तद्युद्धमभवद्घोरमशस्त्रंबाहुतेजसा ॥ बलप्राणेनशूराणांसमाजोत्सवसन्निधौ ३० अरज्यतजनःसर्वःसोत्कुष्टनिनदोत्थितः ॥ बलिनोःसंयुगेराजन्वृत्रवासवयोरिव ३१

उभयोर्भुजयोर्मुष्टिरुरोमध्येनिपात्यते । मुष्टिरित्युच्यतेतज्ज्ञैर्मल्लविद्याविशारदैः । अवाङ्मुखस्कंधगतंभ्रामयित्वातथैवयः । क्षिप्तस्यशब्दःसभवेद्वराहोद्धूतनिःस्वनः ' तलैर्वज्रनिपातैर्वज्रवद्दृढपातैश्चपेटैः ' अंगुल्यःप्रसृतायास्तुताःप्रसृष्टाउदीरिताः ' २८ ' ऋज्वीःदारुपाक्षिप्ताशलाकासांगुलीस्मृता ' तस्यानखपातैः पादोद्धूतैःपादप्रसारणेनाक्षेपैः जानुभिःशिरोभिश्चकृतैरवघट्टनैरास्फालनैः अश्मनिर्घोषैरित्युभयविशेषणं २९ अशस्त्रंनिर्घ्यंयथोक्तंतत्रैव ' बाहुयुद्धंहिमल्लानामशस्त्रमृषिभिःस्मृतं । मृतस्य तस्यनस्वर्गोयशोनेहापिविद्यते ' इति बलप्राणेन बलेनशारीरबलेन प्राणेनमानसबलेनच ३० सोत्कुष्टनिनदः हींहींशब्दोच्चारणेनयज्जितस्यसमुत्थापनंतत्सहितः ३१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

' आकृष्यक्रोडीकरणंप्रकर्षणमुदाहृतं । आकर्षणंलीलयैवसंमुखीकरणंस्मृतं । पुरःपश्चात्पार्श्वयोश्चाभ्याकर्षोभ्रमणंतथा । पश्चात्प्रपातनंवेगाद्विकर्षणमुदाहृतम् ' ३२ । ३३ । ३४ । ३५ गतसत्वं

प्रकर्षणाकर्षणयोरभ्याकर्षविकर्षणैः ॥ आकर्षतुरथान्योऽन्यंजानुभिश्चापिजघ्नतुः ३२ततःशब्देनमहताभर्त्सयंतौपरस्परम् ॥ व्यूढोरस्कौदीर्घभुजौनियुद्धकुशलावुभौ ॥
बाहुभिःसमसज्जेतामायसैःपरिघैरिव ३३ चकर्षदोर्भ्यामुत्पात्यभीमोमल्लममित्रहा ॥ निनदंतमभिक्रोशन्शार्दूलइववारणम् ३४ समुद्यम्यमहाबाहुर्भ्रामयामासवी
र्यवान् ॥ ततोमल्लाश्चमत्स्याश्चविस्मयंचक्रिरेपरम् ३५ भ्रामयित्वाशतगुणंगतसत्वमचेतनम् ॥ प्रत्यपिंषन्महाबाहुर्मल्लंभुविवृकोदरः ३६ तस्मिन्विनिहतेवीरेजीमू
तेलोकविश्रुते ॥ विराटःपरमंहर्षमगच्छद्बांधवैःसह ३७ प्रहर्षात्प्रददौवित्तंबहुराजामहामनाः ॥ बल्लवायमहारंगेयथावैश्रवणस्तथा ३८ एवंससुबहून्मल्लान्पुरुषांश्च
महाबलान् ॥ विनिघ्नन्मत्स्यराजस्यप्रीतिमाहरदुत्तमाम् ३९ यदास्यतुल्यःपुरुषोनकश्चित्तत्रविद्यते ॥ ततोव्याघ्रैश्चसिंहैश्चद्विरदैश्चाप्ययोधयत् ४० पुनरंतः
पुरगतःस्त्रीणांमध्येवृकोदरः ॥ योध्यतेसविराटेनासिंहैर्मत्तैर्महाबलैः ४१ बीभत्सुरपिगीतेनस्वनृत्येनचपांडवः ॥ विराटंतोषयामाससर्वाश्चांतःपुरस्त्रियः ४२ अश्वैर्विनी
तैर्जवनैस्तत्रतत्रसमागतैः ॥ तोषयामासराजानंनकुलोनृपसत्तमम् ४३ तस्मैप्रदेयंप्रायच्छत्प्रीतोराजाधनंबहु ॥ विनीतान्वृषभान्दृष्ट्वासहदेवस्यचाभितः ॥ धनंद
दौबहुविधंविराटःपुरुषर्षभः ४४ द्रौपदीप्रेक्ष्यतान्सर्वान्क्लिश्यमानान्महारथान् ॥ नातिप्रीतमनाराजन्निःश्वासपरमाऽभवत् ४५ एवंतेन्यवसंस्तत्रप्रच्छन्नाःपुरुषर्षभाः ॥
कर्माणितस्यकुर्वाणाविराटनृपतेस्तदा४६ इतिश्रीमहा०वि०प०समयपालनपर्वणिजीमूतवधेत्रयोदशोऽध्यायः॥१३॥समाप्तंचेदंसमयपालनपर्व ॥ अथकीचकवधपर्व॥
वैशंपायनउवाच ॥ वसमानेषुपार्थेषुमत्स्यस्यनगरेतदा ॥ महारथेषुच्छन्नेषुमासादशसमाययुः १ याज्ञसेनीसुदेष्णांतुशुश्रूषंतीविशांपते ॥ आवसत्परिचाराहांसुदुःखं
जनमेजय २ तथाचरंतीपांचालीसुदेष्णायानिवेशने ॥ तांदेवींतोषयामासतथाचांतःपुरस्त्रियः ३ तस्मिन्वर्षेगतप्रायेकीचकस्तुमहाबलः ॥ सेनापतिर्विराटस्यददर्श
द्रुपदात्मजाम् ४ तांदृष्ट्वादेवगर्भाभांचरंतींदेवतामिव ॥ कीचकःकामयामासकामबाणप्रपीडितः ५ सतुकामाग्निसंतप्तःसुदेष्णामभिगम्यवै ॥ प्रहसन्निवसेनानीरिदंवच
नमब्रवीत् ६ नेयंमयाजातुपुरेहदृष्टाराज्ञोविराटस्यनिवेशनेशुभा ॥ रूपेणचोन्मादयतीवमांभृशंगंधेनजातामदिरेवभामिनी ७ कादेवरूपाहृदयंगमाशुभेह्याचक्ष्वमे
कस्यकुतोऽत्रशोभने ॥ चित्तंहिनिर्मथ्यकरोतिमांवशेनचान्यदत्रौषधमस्तिमेमतम् ८ अहोतवेयंपरिचारिकाशुभाप्रत्यग्ररूपाप्रतिभातिमामियम् ॥ अयुक्तरूपंहिक
रोतिकर्मतेप्रशास्तुमांयच्चममास्तिकिंचन ९ प्रभूतनागाश्वरथंमहाजनंसमृद्धियुक्तंबहुपानभोजनम् ॥ मनोहरंकांचनचित्रभूषणंगृहंमहच्छोभयतामियंमम १०
ततःसुदेष्णामनुमंत्र्यकीचकस्ततःसमभ्येत्यनराधिपात्मजाम् ॥ उवाचकृष्णामभिसांत्वयंस्तदामृगेंद्रकन्यामिवजंबुकोवने ११

नष्टबुद्धिं अतएवअचेतनं शवभूतम् ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ वसमानेष्विति १
२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ अन्यदौषधंएतांविना ८ प्रत्यग्ररूपादिव्यरूपा ९ । १० । ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१२ । १३ परपुष्टःकोकिलः १४ । १५ भूतिःईश्वरी ऐश्वर्याभिमानिनीदेवता १६ अनंगांगविहारिणी स्मरदेहेनक्रीडंती रतिरित्यर्थः १७ ईक्षणपक्ष्माणांनेत्रपक्ष्मणांस्मितंईषदुन्मीलनंतदेवज्योत्स्नोपमंमनसआ
ह्लादकरं लक्ष्माणमितिपाठेवक्त्रचंद्रविशेषणम् १८ । १९ सुजातौउन्नतौ निरंतरौपृथुत्वात्संश्लिष्टौ २० कुड्मलेतिमुकुलीभूतपद्माकारौ २१ कराग्रंअंगुष्ठादिमध्यमांतोवितस्तिस्तेनसंमितंकृशमित्यर्थः २२

कात्वंकस्यासिकल्याणिकुतोवात्वंवरानने ॥ प्राप्ताविराटनगरंतत्त्वमाचक्ष्वशोभने १२ रूपमग्र्यंतथाकांतिःसौकुमार्यमनुत्तमम् ॥ कांत्याविभातिवक्त्रंतेशशांकइवनि
र्मलम् १३ नेत्रेसुविपुलेसुभ्रुपद्मपत्रनिभेशुभे ॥ वाक्यंतेचारुसर्वांगिपरपुष्टरुतोपमम् १४ एवंरूपामयानारीकाचिदन्यामहीतले ॥ नदृष्टपूर्वासुश्रोणि
यादृशीत्वमनिंदिते १५ लक्ष्मीःपद्मालयाकात्वमथभूतिःसुमध्यमे ॥ ह्रीःश्रीःकीर्तिरथोकांतिरासांकात्वंवरानने १६ अतीवरूपिणीकिंत्वमनंगांगविहारिणी ॥
अतीवभ्राजसेसुभ्रुप्रभेवेंदोरनुत्तमा १७ अपिचेक्षणपक्ष्माणांस्मितज्योत्स्नोपमंशुभम् ॥ दिव्यांशुरश्मिभिर्वृत्तंदिव्यकांतिमनोरमम् १८ निरीक्ष्यवक्त्रचंद्रंतेलक्ष्म्याऽ
नुपमयायुतम् ॥ कृत्स्नेजगतिकोनेहकामस्यवशगोभवेत् १९ हारालंकारयोग्यौतुस्तनौचोभौसुशोभनौ ॥ सुजातौसहितौलक्ष्म्यापीनौवृत्तौनिरंतरौ २० कुड्
मलांबुरुहाकारौतवसुभ्रुपयोधरौ ॥ कामप्रतोदाविवमांतुदतश्चारुहासिनि २१ वलीविभंगचतुरंस्तनभारविनामितम् ॥ कराग्रसंमितंमध्यंतवेदंतनुमध्यमे २२
दृष्ट्वैवचारुजघनंसरित्पुलिनसंनिभम् ॥ कामव्याधिरसाध्योमामप्याक्रामतिभामिनि २३ जज्वालचाग्निमदनोदावाग्निरिवनिर्दयः ॥ त्वत्संगमाभिसंकल्पविवृद्धोमां
दहत्ययम् २४ आत्मप्रदानवर्षेणसंगमांभोधरेणच ॥ शमयस्ववरारोहेज्वलंतंमन्मथानलम् २५ मच्चित्तोन्मादनकरामन्मथस्यशरोत्कराः ॥ त्वत्संगमाशानिशि
तास्तीव्राःशशिनिभानने ॥ मह्यंविदार्यहृदयमिदंनिर्दयवेगिताः २६ प्रविष्टाह्यसितापांगिप्रचंडाश्चंडदारुणाः ॥ अत्युन्मादसमारंभाःप्रीत्युन्मादकरामम ॥ आत्म
प्रदानसंभोगैर्मामुद्धर्तुमिहार्हसि २७ चित्रमाल्यांबरधरासर्वाभरणभूषिता ॥ कामंप्रकामंसेवत्वंमयासहविलासिनि २८ नार्हसीहासुखंवस्तुंसुखार्हासुखवर्जिता ॥
प्राप्नुह्यनुत्तमंसौख्यंमत्तस्त्वंमत्तगामिनि २९ स्वादून्यमृतकल्पानिपेयानिविविधानिच ॥ पिबमानामनोज्ञानिरममाणायथासुखम् ३० भोगोपचारान्विविधा
न्सौभाग्यंचाप्यनुत्तमम् ॥ पानंपिबमहाभागेभोगैश्चानुत्तमैःशुभैः ३१ इदंहिरूपंप्रथमंतवानघेनिरर्थकंकेवलमद्यभामिनि ॥ अधार्यमाणास्रगिवोत्तमाशुभानशोभसे
सुंदरिशोभनासती ३२ त्यजामिदारान्ममयेपुरातनाभवंतुदास्यस्तवचारुहासिनि ॥ अहंचतेसुंदरिदासवत्स्थितःसदाभविष्येवशगोवरानने ३३ ॥ द्रौपद्युवाच ॥
अप्रार्थनीयामिहमांसूतपुत्राभिमन्यसे ॥ निहीनवर्णांसैरंध्रींबीभत्सांकेशकारिणीम् ३४ परदाराऽस्मिभद्रंतेनयुक्तंतवसांप्रतम् ॥ दयिताःप्राणिनांदाराधर्मंसमनु
चिंतय ३५ परदारेनतेबुद्धिर्जातुकार्याकथंचन ॥ विवर्जनंह्यकार्याणामेतत्सुपुरुषव्रतम् ३६

२३ अग्निमदनो मदनाग्निः २४ । २५ । २६ अत्युन्मादंमरणकालीनंसन्निपातंसमारभंतेतेअत्युन्मादसमारंभाः त्वदलाभेमरिष्याम्येवेतिभावः २७ कामंस्वैरं प्रकामममनिशमितियावत् २८ प्राप्नुहि
४ लभस्व २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ अभिमन्यसे कामयसे ३४ । ३५ । ३६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मिथ्याभिगृध्नःवितथाभिनिवेशी महद्भयंमृत्युं ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० मन्यसेलिप्ससे शिशोश्चंद्रवदहंतवदुर्लभाऽस्मीतिभावः ५१ तेषांप्रियामिति । तेषांप्रसिद्धानांगंधर्वाणांप्रियांप्रार्थयतस्तेतव भुविगत्वादिवंवागत्वा शरणंत्राता कश्चिन्नभविष्यति अतएवहेकीचक तेतवकामांधस्य साद्दशाद्दष्टिर्बुद्धिरितियावत् याशुभंस्त्रीयंअर्थयेतका मयेत शुभेच्छारूपातवनास्तीत्यर्थः तेनचशुभेनपरदारनिवृत्तिरूपेण कामितेन संजीवनंभवतीतिशेषः अन्यथामरिष्यसीत्यर्थः नमेभुवीतिपाठेतेषांप्रियांप्रार्थयतोमेममकोऽपित्रातान

मिथ्याभिगृध्नोहिनरःपापात्मामोहमास्थितः ॥ अयशःप्राप्नुयाद्धोरंमहद्वाप्राप्नुयाद्भयम् ३७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुसैरंध्र्याकीचकःकाममोहितः ॥ जानन्नपिसुदुर्बुद्धिःपरदाराभिमर्शने ३८ दोषान्बहून्प्राणहरान्सर्वलोकविगर्हितान् ॥ प्रोवाचेदंसुदुर्बुद्धिर्द्रौपदीमजितेंद्रियः ३९ नार्हस्येवंवरारोहेप्रत्याख्यातुं वरानने ॥ मांमन्मथसमाविष्टंत्वत्कृतेचारुहासिनि ४० प्रत्याख्यायचमांभीरुवशगंप्रियवादिनम् ॥ नूनंत्वमसितापांगिपश्चात्तापंकरिष्यसि ४१ अहंहिसुभ्रु राज्यस्यकृत्स्नस्यास्यसुमध्यमे ॥ प्रभुर्वासयिताचैववीर्येचाप्रतिमःक्षितौ ४२ पृथिव्यांमत्समोनास्तिकश्चिदन्यःपुमानिह ॥ रूपयौवनसौभाग्यैर्भोगैश्चानुत्त मैःशुभैः ४३ सर्वकामसमृद्धेषुभोगेष्वनुपमेष्विह ॥ भोक्तव्येषुचकल्याणिकस्माद्दास्येरताह्यसि ४४ मयादत्तमिदंराज्यंस्वामिन्यसिशुभानने ॥ भजस्वमांवरारोहेभुं क्ष्वभोगाननुत्तमान् ४५ एवमुक्तातुसासाध्वीकीचकेनाशुभंवचः ॥ कीचकंप्रत्युवाचेदंगर्हयंत्यस्यतद्वचः ॥ ४६ ॥ सैरंध्र्युवाच ॥ मासूतपुत्रमुह्यस्वमाऽद्य त्यक्षस्वजीवितम् ॥ जानीहिपंचभिर्घोरैर्नित्यंमामभिरक्षिताम् ४७ नचाप्यहंत्वयाशक्याgंधर्वाःपतयोमम ॥ तेत्वांनिहन्युःकुपिताःसाध्वलंमाव्यनीनशः ४८ अशक्यरूपंपुरुषैरध्वानंगंतुमिच्छसि ॥ यथानिश्चेतनोबालःकूलस्थःकूलमुत्तरम् ॥ तर्तुमिच्छतिमंदात्मातथात्वंकर्तुमिच्छसि ४९ अंतर्महींवायदिवो र्ध्वमुत्पतेःसमुद्रपारंयदिवाप्रधावसि ॥ तथाऽपितेषांनविमोक्षमर्हसिप्रमाथिनोदेवसुताहिखेचराः ५० त्वंकालरात्रीमिवकश्चिदातुरःकिंमांदृढंप्रार्थयसेऽद्यकीचक ॥ किंमातुरंकेशयितोयथाशिशुश्चंद्रंजिघृक्षुरिवमन्यसेहिमाम् ५१ तेषांप्रियांप्रार्थयतोनतेभुविगत्वादिवंवाशरणंभविष्यति ॥ नवर्ततेकीचकतेदृशाशुभंयातेनसंजीवन मर्थयेतसा ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिकीचककृष्णासंवादेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रत्याख्यातोराजपुत्र्यासुदेष्णांकीचकोऽब्रवीत् ॥ अमर्यादेनकामेनघोरेणाभिपरिप्लुतः १ यथाकैकेयिसैरंध्रीसमेयात्तद्विधीयताम् ॥ येनोपायेनसैरंध्रीभजेन्मांग जगामिनी ॥ तंसुदेष्णेपरीप्सस्वप्राणान्मोहात्प्रहासिषम् २

भविष्यतीति दृशबुद्धिस्तवनास्तीतिसंबंधः यातेचसंजीवनमर्थयत्तमितिपाठेतु याद्दष्टिस्तेतवसंजीवनंचभवति कीदृशंसंजीवनं अर्थयचंवस्त्वधीनं तस्माद्विनथाभिनिवेशिनस्तेजीवनंनास्तीत्यर्थः ५२ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ॥ ॥ १ समेयात् मामुपगच्छेत् माऊहादितिच्छेदः ऊहात्वितर्कात्त्वं उपायंयुक्तयापरीप्सस्वे तियोज्यं प्राणान्मामहासिषमितिच २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ कृष्णायाःप्राप्त्यर्थेउद्योगंउद्यमंचानुचिंत्येतियोज्यं ४ पर्वणिमद्यपायिनां उत्सवकालेचतुर्दश्यादौ समुद्दिश्य अद्याहंसुदेष्णार्थमन्नादिकंकारयामीतिकीर्तयित्वाख्यापयित्वा ५ विजनेएकांते निरवग्रहेनि
ष्प्रतिबंधे ६ । ७ । ८ उपमंत्रितामार्थिता ९ पानंमद्यंसुरामन्नंचेत्युपक्रमाद तस्यैवपिपासापातुमिच्छा १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० ॥ २१ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यसाबहुशःश्रुत्वावाचंविलपतस्तदा ॥ विराटमहिषीदेवीकृपांचक्रेमनस्विनी ३ स्वमंत्रमभिसंधायतस्यार्थमनुचिंत्यच ॥ उद्योगंचै वकृष्णायाःसुदेष्णासूतमब्रवीत् ४ पर्वणित्वंसमुद्दिश्यसुरामन्नंचकारय ॥ तत्रैनांप्रेषयिष्यामिसुराहारींतवांतिकम् ५ तत्रसंप्रेषितामेनांविजनेनिरवग्रहे ॥ सांत्व येथायथाकामंसांत्वमानारमेद्यदि ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तःसविनिष्क्रम्यभगिन्यावचनात्तदा ॥ सुरामाहारयामासराजार्हांसुपरिष्कृताम् ७ भक्ष्यांश्चवि विधाकारान्बहूंश्चोच्चावचांस्तदा ॥ कारयामासकुशलैरन्नंपानंसुशोभनम् ८ तस्मिन्कृतेतदादेवीकीचकेनोपमंत्रिता ॥ सुदेष्णांप्रेषयामाससैरंध्रींकीचकालयम् ९ ॥ सुदेष्णोवाच ॥ उत्तिष्ठगच्छसैरंध्रिकीचकस्यनिवेशनम् ॥ पानमानयकल्याणिपिपासामांप्रबाधते १० ॥ सैरंध्र्युवाच ॥ नगच्छेयमहंतस्यराजपुत्रिनिवेश नम् ॥ त्वमेवराज्ञिजानासियथासनिरपत्रपः ११ नचाहमनवद्यांगितववेश्मनिभामिनि ॥ कामवृत्ताभविष्यामिपतीनांव्यभिचारिणी १२ त्वंचैवदेविजानासियथा ससमयःकृतः ॥ प्रविशंत्यामयापूर्वंतववेश्मनिभामिनि १३ कीचकस्तुसुकेशांतेमूढोमदनदर्पितः ॥ सोऽवमंस्यतिमांदृष्ट्वानयास्येतत्रशोभने १४ संतिबह्व्यस्त वप्रेष्याराजपुत्रिवशानुगाः ॥ अन्यांप्रेषयभद्रंतेसहिमामवमंस्यते १५ ॥ सुदेष्णोवाच ॥ नैवत्वांजातुहिंस्यात्सइतःसंप्रेषितांमया ॥ इत्युक्त्वाप्रददौपात्रं सपिधानंहिरण्मयम् १६ साशंकमानारुदतीदैवंशरणमीयुषी ॥ प्रातिष्ठतसुराहारीकीचकस्यनिवेशनम् १७ ॥ सैरंध्र्युवाच ॥ यथाऽहमन्यंभर्तृभ्योनाभिजानामि कंचन ॥ तेनसत्येनमांप्राप्तांमाकुर्यात्कीचकोवशे १८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ उपातिष्ठतसासूर्यंमुहूर्त्तमबलाततः ॥ सतस्यास्तनुमध्यायाःसर्वंसूर्योऽवबुद्धवान् १९ अंतर्हितंततस्तस्यारक्षोरक्षार्थमादिशत् ॥ तच्चैनांनाजहात्तत्रसर्वावस्थास्वनिंदिताम् २० तांमृगीमिवसंत्रस्तांदृष्ट्वाकृष्णांसमीपगाम् ॥ उदतिष्ठन्मुदासूतो नावंलब्ध्वेवपारगः २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीसुराहरणेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ कीचकउवाच ॥ ॥ स्वागतंतेसुकेशांतेसुव्युष्टारजनीमम ॥ स्वामिनीत्वमनुप्राप्ताप्रकुरुष्वममप्रियम् १ सुवर्णमालाःकंबूश्चकुंडलेपरिहाटके ॥ नानापत्तनजेशुभ्रेमणिरत्नंचशोभ नम् २ आहरंतुचवस्त्राणिकौशिकान्यजिनानिच ॥ अस्तिमेशयनंदिव्यंत्वदर्थमुपकल्पितम् ॥ एहितत्रमयासार्द्धंपिबस्वमधुमाधवीम् ३ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ अप्रैषीद्राजपुत्रीमांसुराहारींतवांतिकम् ॥ पानमाहरमेक्षिप्रंपिपासामेऽतिचाब्रवीत् ४

इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ १ ॥ परितोहाटकेययोस्ते परिहाटकेकुंडले ताटंकेइत्यर्थः २ मधुमाधवींमधुपुष्पजांमदिराम् ३ सुराहारींसुरामाहर्तुंकामां
पिपासामेऽतिसेममअतिपिपासा ४

Nepal Sanskrit University Valmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५ । ६ । ७ । ८ विधुन्वानाकंपमाना ९ । १० अपोवाहदूरीचकार ११ । १२ । १३ । १४ धूमच्छायाःकर्म नेत्रेकर्तृणी अभजतां छायामित्येकवचनांतःपाठःस्वच्छः १५ । १६ अंगुष्टं

कीचकउवाच ॥ अन्याभद्रेनयिष्यंतिराजपुत्र्याःप्रतिश्रुतम् ॥ इत्येनांदक्षिणेपाणौसूतपुत्रःपरामृशत् ५ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ यथैवाहंनाभिचरेकदाचित्पतीन्म
दाढ्येमनसाऽपिजातु ॥ तेनैवसत्येनवशीकृतंत्वांद्रष्टास्मिपापंपरिकृष्यमाणम् ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सतामभिप्रेक्ष्यविशालनेत्रांजिघृक्षमाणःपरिभर्त्सयंतीम् ॥
जग्राहतामुत्तरवस्त्रदेशेसकीचकस्तांसहसाऽऽक्षिपंतीम् ७ प्रगृह्यमाणातुमहाजवेनमुहुर्विनिःश्वस्यचराजपुत्री ॥ तयासमाक्षिप्ततनुःसपापःपपातशाखीवनिकृत्त
मूलः ८ साग्रहीताविधुन्वानाभूमावाक्षिप्यकीचकम् ॥ सभांशरणमागच्छद्यत्रराजायुधिष्ठिरः ९ तांकीचकःप्रधावंतींकेशपाशेपरामृशत् ॥ अथैनांपश्यतो
राज्ञःपातयित्वापदाऽवधीत् १० तस्ययोऽसौतदाऽर्केणराक्षसःसंनियोजितः ॥ सकीचकमपोवाहवातवेगेनभारत ११ सपपाततदाभूमौरक्षोबलसमाहतः ॥
विघूर्णमानोनिश्चेष्टश्छिन्नमूलइवद्रुमः १२ तांचासीनौददृशतुर्भीमसेनयुधिष्ठिरौ ॥ अमृष्यमाणौकृष्णायाःकीचकेनपराभवम् १३ तस्यभीमोवधंप्रेप्सुःकीचक
स्यदुरात्मनः ॥ दंतैर्दंतांस्तदारोषान्निष्पिपेषमहामनाः १४ धूमच्छायाह्यभजतांनेत्रेचोच्छ्रितपक्ष्मणी ॥ सस्वेदाभ्रुकुटीचोग्राललाटेसमवर्तत १५ हस्तेनम
मृदेचैवललाटंपरवीरहा ॥ भूयश्चत्वरितःक्रुद्धःसहसोत्थातुमैच्छत १६ अथावमृद्नादंगुष्ठमंगुष्ठेनयुधिष्ठिरः ॥ प्रबोधनभयाद्राजाभीमंतंप्रत्यषेधयत् १७ तंमत्तमि
वमातंगंवीक्षमाणंवनस्पतिम् ॥ सतमावारयामासभीमसेनंयुधिष्ठिरः १८ आलोकयसिकिंवृक्षंसूददारुकृतेनवै ॥ यदितेदारुभिःकृत्यंबहिर्वृक्षान्निगृह्यताम् १९
सासभाद्वारमासाद्यरुदतीमत्स्यमब्रवीत् ॥ अवेक्षमाणासुश्रोणीपतींस्तान्दीनचेतसः २० आकारमभिरक्षंतीप्रतिज्ञाधर्मसंहिता ॥ दह्यमानेवरौद्रेणचक्षुषाद्रुपदा
त्मजा २१ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ येषांवैरीनस्वपितिषष्ठेऽपिविषयेवसन् ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदाऽवधीत् २२ येदद्युर्नचयाचेयुर्ब्रह्मण्याःसत्यवादिनः ॥
तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदाऽवधीत् २३ येषांदुंदुभिनिर्घोषोज्याघोषःश्रूयतेऽनिशम् ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदाऽवधीत् २४ येचतेजस्विनोदां
ताबलवंतोऽतिमानिनः ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदाऽवधीत् २५ सर्वलोकमिमंहन्युर्धर्मपाशसितास्तुये ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदाऽवधीत्
२६ शरणंयेप्रपन्नानांभवंतिशरणार्थिनाम् ॥ चरंतिलोकेप्रच्छन्नाःक्वनुतेऽद्यमहारथाः २७ कथंतेसूतपुत्रेणवध्यमानांप्रियांसतीम् ॥ मर्षयंतियथाक्लीबाबलवंतो
ऽमितौजसः २८ क्वनुतेषाममर्षश्चवीर्यंतेजश्चवर्तते ॥ नपरीप्संतियेभार्यांवध्यमानांदुरात्मना २९

पादांगुष्टं अंगुष्ठेनहस्तांगुष्ठेन आचारादेवंज्ञेयं १७ । १८ । १९ । २० अभिरक्षंतीगूहमाना धर्मसंहिताधर्मबद्धा २१ षष्ठेविषये देशपंचकव्यवधानेऽपिनस्वपिति तेषांसार्वभौमत्वात् यद्वा बाह्येंद्रियग्राह्य
पंचविषयापेक्षया षष्ठेमनोमात्रग्राह्ये स्वप्नमनोरथादिरूपेऽपिविषयेनस्वपिति भयार्दितःसन् किमुतलोकेनस्वपितीत्यर्थः २२ । २३ । २४ । २५ सिताःबद्धाः २६ । २७ २८ । २९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ कौशलं साध्वसाधुनिर्णयेइतिशेषः किंनुकथंनु ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ माऽत्रस्थाःमातिष्ठ ४० । ४१ । ४२ शैलूषीवनटीव निर्लज्जा ४३ दुःखंदुःख

मयाऽत्रशक्यंकिंकर्तुंविराटेधर्मदूषके ॥ यःपश्यन्मांमर्षयतिवध्यमानामनागसम् ३० नराजाराजवत्किंचित्समाचरतिकीचके ॥ दस्यूनामिवधर्मस्तेनहिसंसदि
शोभते ३१ नाहमेतेनयुक्तंवैहंतुंमत्स्यतवांतिके ॥ सभासदोऽत्रपश्यंतुकीचकस्यव्यतिक्रमम् ३२ कीचकोनचधर्मज्ञोनचमत्स्यःकथंचन ॥ सभासदोऽप्यधर्म
ज्ञायएनंपर्युपासते ३३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंविधैर्वचोभिःसातदाकृष्णाऽश्रुलोचना ॥ उपालभतराजानंमत्स्यानांवरवर्णिनी ३४ ॥ विराटउवाच ॥
परोक्षंनाभिजानामिविग्रहंयुवयोरहम् ॥ अर्थतत्त्वमविज्ञायकिंनुस्यात्कौशलंमम ३५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तुसभ्याविज्ञायकृष्णांभूयोऽभ्यपूजयन् ॥
साधुसाध्वितिचाप्याहुःकीचकंचव्यगर्हयन् ३६ ॥ सभ्याऊचुः ॥ यस्येयंचारुसर्वांगीभार्यास्यादायतेक्षणा ॥ परोलाभस्तुतस्यस्यान्नचशोचेत्कथंचन ३७ न
हीदृशीमनुष्येषुसुलभावरवर्णिनी ॥ नारीसर्वानवद्यांगीदेवींमन्यामहेवयम् ३८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंसंपूजयंतस्तेकृष्णांप्रेक्ष्यसभासदः ॥ युधिष्ठिरस्यकोपा
त्तुललाटेस्वेदआगमत् ३९ अथाब्रवीद्राजपुत्रींकौरव्योमहिषींप्रियाम् ॥ गच्छसैरंध्रिमाऽत्रस्थाःसुदेष्णायानिवेशनम् ४० भर्त्तारमनुरुंधंत्यःक्लिश्यंतेवीरपत्नयः ॥
शुश्रूषयाक्लिश्यमानाःपतिलोकंजयंत्युत ४१ मन्येनकालंक्रोधस्यपश्यंतिपतयस्तव ॥ तेनत्वांनाभिधावंतिगंधर्वाःसूर्यवर्चसः ४२ अकालज्ञाऽसिसैरंध्रिशैलूषी
वविरोदिषि ॥ विघ्नंकरोषिमत्स्यानांदीव्यतांराजसंसदि ४३ गच्छसैरंध्रिगंधर्वाःकरिष्यंतितवप्रियम् ॥ व्यपनेष्यंतितेदुःखंयेनतेविप्रियंकृतम् ४४ ॥ सैरंध्र्युवाच ॥
अतीवतेषांघृणिनामर्थेऽहंधर्मचारिणी ॥ तस्यतस्यैवतेवध्यायेषांज्येष्ठोऽक्षदेविता ४५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वाप्राद्रवत्कृष्णासुदेष्णायानिवेशनम् ॥
केशान्मुक्त्वाचसुश्रोणीसंरंभाल्लोहितेक्षणा ४६ शुशुभेवदनंतस्यारुदत्याःसुचिरंतदा ॥ मेघलेखाविनिर्मुक्तंदिवीवशशिमंडलम् ॥ ४७ सुदेष्णोवाच ॥ कस्त्वाऽव
धीद्वरारोहेकस्माद्रोदिषिशोभने ॥ कस्याऽद्यनसुखंभद्रेकेनतेविप्रियंकृतम् ४८ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ कीचकोमाऽवधीत्तत्रसुराहारींगतांतव ॥ सभायांपश्यतोराज्ञोयथै
वविजनेवने ४९ सुदेष्णोवाच ॥ घातयामिसुकेशांतेकीचकंयदिमन्यसे ॥ योऽसौत्वांकामसंमत्तोदुर्लभामवमन्यते ५० सैरंध्र्युवाच ॥ अन्येचैनंवधिष्यंति
येषामागःकरोतिसः ॥ मन्येचैवाद्यसुव्यक्तंयमलोकंगमिष्यति ५१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीपरिभवेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ साहतासूतपुत्रेणराजपत्नीयशस्विनी ॥ वधंकृष्णापरीप्संतीसेनावाहस्यभामिनी १ जगामावासमेवाथसातदाद्रुपदात्मजा ॥ कृत्वा
शौचंयथान्यायंकृष्णासातनुमध्यमा २

यितारं व्यपनेष्यंतिजीवितादितिशेषः ४४ घृणिनांदयावतां तेषामर्थेतस्यतस्यसर्वस्यैवतेवध्याःस्युः ४५ । ४६ । ४७ । ४८ पश्यतोराज्ञइत्यनादरेषष्ठी राजानंलक्षीकृत्येत्यर्थः ४९ । ५० । ५१
॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ॥ सेनावाहस्यसेनापतेःकीचकस्य १ । २

३ । ४ । ५ । ६ यःतत्कर्मपदाहतिरूपंकृतवान् तस्मिन्जीवति ७ । ८ । ९ संमूर्छितेवत्रृद्धिशोभारूपांप्राप्तेव प्रजज्वालअशोभत १० सर्वश्वेतेवेति । पांचालीद्रौपदी वरर्षभंवरणीयंपतिंश्रेष्ठंभीमसेनंउप
लक्ष्य वासितेवपुष्पिणीत्वेनकामातुरेव उपातिष्ठतसमीपेस्थितवती वस्तुतोनकामातुरा किंतुद्रपातुरैवेतिभावः तत्रदृष्टांतद्वयं इवशब्दःकाकाक्षिवदुभयत्रसंबध्यते सर्वश्वेतेवमाहेयीवचेति । सर्वश्वेता
बकी यथाकामातुरावरर्षभंपतिमितिएकः तस्याःकामातुरत्वेहेतुः वनेजातेति । जलेजातातेनजलसामीप्येलब्धाहारत्वेनउन्मत्तत्वंसूच्यते तथामाहेयीगौःसाऽपिवासितासतीवरर्षभंसांडबलीवर्दं तस्या
अपिवासितात्वेविशेषणं त्रिहायणीति । त्रिवर्षाहिगौर्यौवनारूढाकामातुराचभवति अन्येतु ' श्वेतःसितेराजहंसेकैलासेद्वीपभूपयोः ' इतिकोशमुदाहृत्यसर्वश्वेताहंसीतिव्याचक्षते तत्रसर्वपदंव्यर्थं हंस

गात्राणिवाससीचैवप्रक्ष्याल्यसलिलेनसा ॥ चिंतयामासरुदतीतस्यदुःखस्यनिर्णयम् ३ किंकरोमिक्वगच्छामिकथंकार्यंभवेन्मम ॥ इत्येवंचिंतयित्वासाभीमं
वैमनसाऽगमत् ४ नान्यःकर्त्ताऋतेभीमान्ममाद्यमनसःप्रियम् ॥ ततउत्थायरात्रौसाविहायशयनंस्वकम् ५ प्राद्रवन्नाथमिच्छंतीकृष्णानाथवतीसती ॥ भव
नंभीमसेनस्यक्षिप्रमायतलोचना ६ दुःखेनमहतायुक्तामानसेनमनस्विनी ॥ सैरंध्र्युवाच ॥ तस्मिन्जीवतिपापिष्ठेसेनावाहेममद्विषि ७ तत्कर्मकृतवानद्य
कथंनिद्रांनिषेवसे ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वाऽथतांशालांप्रविवेशमनस्विनी ८ यस्यांभीमस्तथाशेतेमृगराजइवश्वसन् ॥ तस्यारूपेणसाशालाभीम
स्यचमहात्मनः ९ संमूर्छितेवकौरव्यप्रजज्वालचतेजसा ॥ सावैमहानसंप्राप्यभीमसेनंशुचिस्मिता १० सर्वश्वेतेवमाहेयीवनेजातात्रिहायणी ॥ उपातिष्ठत
पांचालीवासितेववरर्षभम् ११ सालतेवमहाशालंफुल्लंगोमतितीरजम् ॥ परिष्वजतपांचालीमध्यमंपांडुनंदनम् १२ बाहुभ्यांपरिरभ्यैनंप्राबोधयदनिंदिता ॥
सिंहंसुप्तंवनेदुर्गेमृगराजवधूरिव १३ भीमसेनमुपाश्लिष्यद्धस्तिनीवमहागजम् ॥ वीणेवमधुरालापागांधारंसाधुमूर्छती ॥ अभ्यभाषतपांचालीभीमसेनमनिंदि
ता १४ उत्तिष्ठोत्तिष्ठकिंशेषेभीमसेनयथामृतः ॥ नामृतस्यहिपापीयान्भार्यामालभ्यजीवति १५ ससंप्रहायशयनंराजपुत्र्याप्रबोधितः ॥ उपातिष्ठतमेघाभः
पर्यंकेसोपसंग्रहे १६ अथाब्रवीद्राजपुत्रींकौरव्योमहिषींप्रियाम् ॥ केनास्यर्थेनसंप्राप्तात्वरितेवममांतिकम् १७ नतेप्रकृतिमान्वर्णःकृशापांडुश्चलक्ष्यसे ॥ आ
चक्ष्वपरिशेषेणसर्वंविद्यामहंयथा १८ सुखंवायदिवादुःखंद्वेष्यंवायदिवाप्रियम् ॥ यथावत्सर्वमाचक्ष्वश्रुत्वाज्ञास्यामियत्क्षमम् १९ अहमेवहितेकृष्णेविश्वा
स्यःसर्वकर्मसु ॥ अहमापत्सुचापित्वांमोक्षयामिपुनःपुनः २०

स्यलोहितलोचनास्यचरणत्वात्प्रतिकूलंच यद्यपि ' त्रिहायणीत्रिवर्षागौः ' इतिचकोशात् त्रिहायणीपदेनैवगौर्लभ्यते तथापितत्कामातुरत्वज्ञापनार्थमुपक्षीणंसद्विशेष्यसमर्पकंपदांतरमपेक्षतएवेतिन
व्यर्थविशेषणत्वं अन्येव्याख्यानप्रकाराःसर्वेऽनेनैवदोषेणग्रस्ताइत्युपेक्षिताः ११ मध्यमंपांडुनंदनंभीमसेनं यमयोःसहजातत्वेनपौर्वापर्याभावात्तौकनिष्ठावेवयुधिष्ठिरोज्येष्ठएव मध्यमत्वंभीमार्जुन
योरेवविश्रांतं तत्रापिअत्रप्रकरणात्अर्जुनस्यसंप्रतिपुंस्त्वाभावाच्च मध्यमत्वंभीमसेनेएवमुख्यमित्याशयेनैवैतदुक्तं परिष्वजतपर्यष्वजतआलिंगितवती १२ । १३ गांधारंस्वरविशेषं मूर्छतीमूर्छयंती १४
१५ सोपसंग्रहेसतूलिके १६ । १७ विद्यांजानीयां १८ ज्ञास्यामिउपायंचिंतयिष्यामि क्षमंयोग्यं १९ । २०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ १ सभाशाला तस्यां परिषत्जनसमाजस्तस्यमध्ये तदाद्यूतकाले २ । ३ सैंधवेनजयद्रथेन ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ १० प्रव्रज्यंप्रव्रजनं व्रजयजोर्भावेक्यप् तस्मैप्रव्रज्याय ११ निष्कःसुवर्णपलंतेषांसहस्रेण १२ रुक्मंस्वर्णरूपंहिरण्यं 'तस्माद्रजतःहिरण्यमश्रुजम' इतिश्रुतौ हिरण्यशब्दस्यरजतेऽपिदर्शनात् यानंग

शीघ्रमुक्त्वायथाकामंयत्तेकार्यंविवक्षितम् ॥ गच्छवैशयनायैवपुरानान्येनबुध्यते २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीभीमसंवादेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ अशोच्यत्वंकुतस्तस्यायस्याभर्तायुधिष्ठिरः ॥ जानन्सर्वाणिदुःखानिकिंमांत्वंपरिपृच्छसि १ यन्मांदासीप्रवादेनप्रातिकामीतदाऽनयत् ॥ सभापरिषदोमध्येतन्मांदहतिभारत २ पार्थिवस्यसुतानामकानुजीवतिमादृशी ॥ अनुभूयेदृशंदुःखमन्यत्रद्रौपदींप्रभो ३ वनवासगतायाश्चसैंधवेनदुरात्मना ॥ परामर्शोद्वितीयोवैसोढुमुत्सहतेतुका ४ मत्स्यराज्ञःसमक्षंतुतस्यधूर्तस्यपश्यतः ॥ कीचकेनपरामृष्टाकानुजीवतिमादृशी ५ एवंबहुविधैःक्लेशैःक्लिश्यमानांचभारत ॥ नमांजानासिकौंतेयकिंफलंजीवितेनमे ६ योऽयंराज्ञोविराटस्यकीचकोनामभारत ॥ सेनानीःपुरुषव्याघ्रश्यालःपरमदुर्मतिः ७ समांसैरंध्रिवेषेणवसंतींराजवेश्मनि ॥ नित्यमेवाहदुष्टात्माभार्यामममभवेतिवै ८ तेनोपमंत्र्यमाणायावधार्हेणसपत्नहन् ॥ कालेनेवफलंपक्वंहृदयंमेविदीर्यते ९ भ्रातरंचविगर्हस्वज्येष्ठंदुर्द्यूतदेविनम् ॥ यस्याऽस्मिकर्मणाप्राप्तादुःखमेतदनंतकम् १० कोहिराज्यंपरित्यज्यसर्वस्वंचात्मनासह ॥ प्रव्रज्यायैवदीव्येतविनादुर्द्यूतदेविनम् ११ यदिनिष्कसहस्रेणयच्चान्यत्सारवद्धनम् ॥ सायंप्रातरदेविष्यदपिसंवत्सरान्बहून् १२ रुक्मंहिरण्यंवासांसियानंयुग्यमजाविकम् ॥ अश्वाश्वतरसंघाश्चनजातुक्षयमावहेत् १३ सोऽयंद्यूतप्रवादेनश्रियःप्रत्यवरोपितः ॥ तूष्णीमास्तेयथामूढःस्वानिकर्माणिचिंतयन् १४ दशनागसहस्राणिहयानांहेममालिनाम् ॥ यंयांतमनुयांतीहसोऽयंद्यूतेनजीवति १५ रथाःशतसहस्राणिनृपाणाममितौजसाम् ॥ उपासंतमहाराजमिंद्रप्रस्थेयुधिष्ठिरम् १६ शतंदासीसहस्राणांयस्यनित्यंमहानसे ॥ पात्रीहस्तंदिवारात्रमतिथीन्भोजयन्युत १७ एषनिष्कसहस्राणिप्रदायददतांवरः ॥ द्यूतजेनह्यनर्थेनमहतासमुपाश्रितः १८ एनंहिस्वरसंपन्नाबहवःसूतमागधाः ॥ सायंप्रातरुपातिष्ठन्सुमृष्टमणिकुंडलाः १९ सहस्रमृषयोयस्यनित्यमासन्सभासदः ॥ तपःश्रुतोपसंपन्नाःसर्वकामैरुपस्थिताः २० अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकागृहमेधिनः ॥ त्रिंशद्दासीकएकैकोयान्बिभर्तियुधिष्ठिरः २१ अप्रतिग्राहिणांचैवयतीनामूर्ध्वरेतसां ॥ दशचापिसहस्राणिसोऽयमास्तेनरेश्वरः २२ आनृशंस्यमनुक्रोशंसंविभागस्तथैवच ॥ यस्मिन्नेतानिसर्वाणिसोऽयमास्तेनरेश्वरः २३ अंधान्वृद्धांस्तथाऽनाथान्बालान्राष्ट्रेषुदुर्गतान् ॥ बिभर्त्तिविविधान्राजाधृतिमान्सत्यविक्रमः ॥ संविभागमनानित्यमानृशंस्याद्युधिष्ठिरः २४

जादि युग्यंयुगोपेतंरथशकटादि अश्वावडवा १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ यतीनांदशसहस्राणिबिभर्तीतिपूर्वेणान्वयः २२ आनृशंस्यंअनैष्ठुर्यं अनुक्रोशंदयां २३ । २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

निरयंपारतंत्र्यं कंकोहमितियुधिष्ठिरोब्रूते कंकव्रतयुधिष्ठिरइतिपाठे कंकव्रतश्चासौयुधिष्ठिरश्चेतिसमासः २५ । २६ । २७ । २८ । २९ सदस्यंसभासदम् ३० । ३१ । ३२ । ३३ ॥ इतिश्रीम०विराट पर्वणी० भारतभावदीपेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ इदमिति १ हीनेनीचे अत्रमेत्रिविधे २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ प्रियसंवासात्प्रियस्यभीमसेनस्य संवासःसहवासःसंबंधस्तस्मात्

सएषनिरयंप्राप्तोमत्स्यस्यपरिचारकः ॥ सभायांदेविताराज्ञःकंकोब्रूतेयुधिष्ठिरः २५ इंद्रप्रस्थेनिवसतःसमयेयस्यपार्थिवाः ॥ आसन्बलिभृतःसर्वेसोऽद्यान्यै
र्भृतिमिच्छति २६ पार्थिवाःपृथिवीपालयस्यासन्वशवर्तिनः ॥ सवशेविवशोराजापरेषामद्यवर्तते २७ प्रताप्यपृथिवींसर्वांरश्मिमानिवतेजसा ॥ सोऽयंराज्ञो
विराटस्यसभास्तारोयुधिष्ठिरः २८ यमुपासंतराजानःसभायामृषिभिःसह ॥ तमुपासीनमद्यान्यंपश्यपांडवपांडवम् २९ सदस्यंसमुपासीनंपरस्यप्रियवादि
नम् ॥ दृष्ट्वायुधिष्ठिरंकोपोवर्द्धतेमामसंशयम् ३० अतदर्हंमहाप्राज्ञंजीवितार्थेऽभिसंस्थितम् ॥ दृष्ट्वाकस्यनदुःखंस्याद्धर्मात्मानंयुधिष्ठिरम् ३१ उपास्तेस्मस
भायांयंकृत्स्नावीरवसुंधरा ॥ तमुपासीनमप्यन्यंपश्यभारतभारतम् ३२ एवंबहुविधैर्दुःखैःपीड्यमानामनाथवत् ॥ शोकसागरमध्यस्थांकिंमांभीमनपश्यसि ३३
॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीभीमसंवादेअष्टादशोऽध्यायः १८ ॥ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ इदंतुतेमहद्दुःखंयत्प्रवक्ष्यामिभारत ॥
नमेऽभ्यसूयाकर्त्तव्यादुःखादेतद्ब्रवीम्यहम् १ सूदकर्मणिहीनेत्वमसमेभरतर्षभ ॥ ब्रुवन्बल्लवजातीयःकस्यशोकंनवर्द्धयेः २ सूपकारंविराटस्यबल्लवंत्वांविदु
र्जनाः ॥ प्रेष्यत्वंसमनुप्राप्तंततोदुःखतरंनुकिम् ३ यदामहानसेसिद्धोविराटमुपतिष्ठसि ॥ ब्रुवाणोबल्लवःसूदस्तदासीदतिमेमनः ४ यदाप्रहृष्टःसम्राट्त्वांसं
योधयतिकुंजरैः ॥ हसंत्यंतःपुरेनार्योममतूद्विजतेमनः ५ शार्दूलैर्महिषैःसिंहैरागारेयोध्यसेयदा ॥ कैकेय्याःप्रेक्षमाणायास्तदामेकश्मलंभवेत् ६ ततउत्था
यकैकेयीसर्वास्ताःप्रत्यभाषत ॥ प्रेष्याःसमुत्थिताश्चापिकैकेयींताःस्त्रियोऽब्रुवन् ७ प्रेक्ष्यमामनवद्यांगींकश्मलोपहतामिव ॥ स्नेहात्संवासजाद्धर्मात्सूदमेषाशु
चिस्मिता ८ योध्यमानंमहावीर्यमियंसमनुशोचति ॥ कल्याणरूपासैरंध्रीबल्लवश्चापिसुंदरः ९ स्त्रीणांचित्तंचदुर्ज्ञेयंयुक्तरूपौचमेमतौ ॥ सैरंध्रीप्रियसंवासा
न्नित्यंकरुणवादिनी १० अस्मिन्राजकुलेचेमौतुल्यकालनिवासिनौ ॥ इतिब्रुवाणावाक्यानिसामांनित्यमतर्जयत् ११ क्रुध्यंतींमांचसंप्रेक्ष्यसमशंकतमांत्वयि ॥
तस्यांतथाब्रुवत्यांतुदुःखंमांमहदाविशत् १२ त्वय्येवंनिरयंप्राप्तेभीमेभीमपराक्रमे ॥ शोकेयौधिष्ठिरेमग्नानाहंजीवितुमुत्सहे १३ यःसदेवान्मनुष्यांश्चसर्वांश्चै
करथोऽजयत् ॥ सोऽयंराज्ञोविराटस्यकन्यानांनर्त्तकोयुवा १४ योऽतर्पयदमेयात्माखांडवेजातवेदसम् ॥ सोंऽतःपुरगतःपार्थःकूपेऽग्निरिवसंवृतः १५ यस्मा
द्भयममित्राणांसदैवपुरुषर्षभात् ॥ सलोकपरिभूतेनवेषेणास्तेधनंजयः १६ यस्यज्याक्षेपकठिनौबाहूपरिघसन्निभौ ॥ सशंखपरिपूर्णाभ्यांशोचन्नास्तेधनंजयः १७
यस्यज्यातलनिर्घोषात्समकंपंतशत्रवः ॥ स्त्रियोगीतस्वनंतस्यमुदिताःपर्युपासते १८

तस्मिन्नहस्त्यादिभिःसहयोध्यमानेसति करुणावादिनीदीनवादिनीभवति १० संवासमेवाहअस्मिन्निति ११।१२ निरयंदुःखम् १३ । १४ । १५ लोकेपरिभूतेननिंदितेन १६ शंखपरिपूर्णाभ्यांबाहुभ्याम् १७।१८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१९ । २० । २१ स्प्रष्टुंआकलयितुंयमितिशेषः यस्येत्यपिपठंति अप्रतिमानीतिच्छेदः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ दिशोनश्यंति शोकेनआंध्यमायातीत्यर्थः ३० आर्याश्वश्रूः ३१

किरीटंसूर्यसंकाशंयस्यमूर्द्धन्यशोभत ॥ वेणीविकृतकेशांतःसोऽयमद्यधनंजयः १९ तंवेणीकृतकेशांतंभीमधन्वानमर्जुनम् ॥ कन्यापरिवृतंदृष्ट्वाभीमसीदतिमेमनः २०
यस्मिन्नस्त्राणिदिव्यानिसमस्तानिमहात्मनि ॥ आधारःसर्वविद्यानांसधारयतिकुण्डले २१ स्प्रष्टुंराजसहस्राणितेजसाऽप्रतिमानिवै ॥ समरेनाभ्यवर्तंतवेलामिवमहार्णवः
२२ सोऽयंराज्ञोविराटस्यकन्यानांनर्तकोयुवा ॥ आस्तेवेषप्रतिच्छन्नःकन्यानांपरिचारकः २३ यस्यस्मरथघोषेणसमकंपतमेदिनी ॥ सपर्वतवनाभीमसहस्थावरजंग
मा २४ यस्मिन्जातेमहाभागेकुंत्याःशोकोव्यनश्यत ॥ सशोचयतिमामद्यभीमसेनतवानुजः २५ भूषितंतमलंकारैःकुंडलैःपरिहाटकैः ॥ कंबुपाणिनमायांतंदृष्ट्वासीद
तिमेमनः २६ यस्यनास्तिसमोवीर्येकश्चिदुर्व्यांधनुर्धरः ॥ सोऽद्यकन्यापरिवृतोगायन्नास्तेधनंजयः २७ धर्मेशौर्येचसत्येचजीवलोकस्यसंमतम् ॥ स्त्रीवेषविकृतं
पार्थंदृष्ट्वासीदतिमेमनः २८ यदाह्येनंपरिवृतंकन्याभिर्देवरूपिणम् ॥ प्रभिन्नमिवमातंगंपरिकीर्णंकरेणुभिः २९ मत्स्यमर्थपतिंपार्थविराटंसमुपस्थितम् ॥ पश्यामितु
र्यमध्यस्थंदिशोनश्यंतिमेतदा ३० नूनमार्यानजानातिकृच्छ्रंप्राप्तंधनंजयम् ॥ अजातशत्रुंकौरव्यंमग्नंदुर्द्यूतदेविनम् ३१ तथादृष्ट्वायवीयांसंसहदेवंगवांपतिम् ॥
गोषुगोवेषमायांतंपांडुभूताऽस्मिभारत ३२ सहदेवस्यवृत्तानिचिंतयंतीपुनःपुनः ॥ ननिद्रामभिगच्छामिभीमसेनकुतोरतिम् ३३ नविंदामिमहाबाहोसहदेवस्य
दुष्कृतम् ॥ यस्मिन्नेवंविधंदुःखंप्राप्नुयात्सत्यविक्रमः ३४ दूयामिभरतश्रेष्ठदृष्ट्वातेभ्रातरंप्रियम् ॥ गोषुगोवृषसंकाशंमत्स्येनाभिनिवेशितम् ॥ ३५ संरब्धं
रक्तनेपथ्यंगोपालानांपुरोगमम् ॥ विराटमभिनंदंतमथमेभवतिज्वरः ३६ सहदेवंहिमेवीरंनित्यमार्याप्रशंसति ॥ महाभिजनसंपन्नःशीलवान्वृत्तवानिति ३७
ह्रीनिषेवोमधुरवाक्धार्मिकश्चप्रियश्चमे ॥ सतेऽरण्येषुवोढव्योयाज्ञसेनिक्षपास्वपि ३८ सुकुमारश्चशूरश्चराजानंचाप्यनुव्रतः ॥ ज्येष्ठापचायिनंवीरंस्वयंपांचा
लिभोजयेः ३९ इत्युवाचहिमांकुंतीरुदतीपुत्रगृद्धिनी ॥ प्रव्रजंतंमहारण्यंतंपरिष्वज्यतिष्ठती ४० तंदृष्ट्वाव्यापृतंगोषुवत्सचर्मक्षपाशयम् ॥ सहदेवंयुधांश्रेष्ठंकिन्नुजीवा
मिपांडव ४१ यस्त्रिभिर्नित्यसंपन्नोरूपेणास्त्रेणमेधया ॥ सोऽश्वबंधोविराटस्यपश्यकालस्यपर्ययम् ४२ अभ्यकीर्यंतवृंदानिदामग्रंथिमुदीक्ष्यतम् ॥
विनयंतंजवेनाश्वान्महाराजस्यपश्यतः ४३ अपश्यमेनंश्रीमंतंमत्स्यंभ्राजिष्णुमुत्तमम् ॥ विराटमुपतिष्ठंतंदर्शयंतंचवाजिनः ४४ किंनुमांमन्यसेपार्थसु
खिनीतिपरंतप ॥ एवंदुःखशताविष्टायुधिष्ठिरनिमित्ततः ४५

गोत्रेषंमहोक्षसदृशं ३२ । ३३ । ३४ दूयामिखेदंप्राप्नोमि ३५ रक्तनेपथ्यं रक्तंगैरिकादिधातुनयंनेपथ्यमलंकारोयस्य ३६ । ३७ । ३८ ज्येष्ठापचायिनंज्येष्ठपूजकम् ३९ । ४० वत्सचर्मणिक्षपायांशेतेइतितं
वत्सचर्मक्षपाशयम् ४१ । ४२ अभ्यकीर्यंतव्यशीर्यंत वृंदानिशत्रूणामितिशेषः दामग्रंथिकम् ४३ एनंनकुलं वाजिनोऽश्वान्दर्शयंतं विराटंविराटाय ४४ । ४५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४६ ध्रियमाणेषुजीवत्सु ॥ ४७ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ सैरंध्र्यावेषेणसैरंध्रीवेषेण शौचदामृज्जलादिशौचसाधनप्रदा १ । २ । ३ । ४ पुरुषस्य
दुर्योधनादेः यःकालः सएवकालएव प्रतिपालयेकालमितिशेषः ५ कालएवसर्वंविपरीतंकरोतीत्याह दत्वेति । येस्त्वयंदातारस्तएवकालेनदरिद्राःसंतोयाचकाभवंतीत्यर्थः तथाअन्यान्हत्वापरैरपिवध्यंति
॥ १९ ॥ वध्यंते पातयित्वाअन्यान् तएवान्यैःपात्यंतइति ६ अतिभारोदुष्करंदैवस्यकिमपिनास्ति अस्यदैवस्यअतिवर्त्तनंअतिक्रमणंचनास्ति केनचित्कृतमितिशेषः दैवस्यप्राधान्यप्रतिपादकमागमंप्रतिपा
लयेमानये दैवाधीनाऽस्मीतिमत्वानशोचामीत्यर्थः ७ स्थितमिति । यथारिक्तंसरःपुनःकालेनपूर्यते एवमहमपिपुनःश्रियंप्राप्स्याम्येवेतिनिश्चयेन पर्यायंकालवैपरीत्यंइच्छंती ८ यस्यपुंसोऽर्थोदैवेन अ०

२०

अतःप्रतिविशिष्टानिदुःखान्यन्यानिभारत ॥ वर्ततेमयिकौंतेयवक्ष्यामिशृणुतान्यपि ४६ युष्मासुध्रियमाणेषुदुःखानिविविधान्युत ॥ शोषयंतिशरीरंमेकिंनुदुःखमतः
परम् ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीभीमसंवादेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ अहंसैरंध्रिवेषेणचरंतीराजवे
श्मनि ॥ शौचदाऽस्मिसुदेष्णायाअक्षधूर्तस्यकरणात् १ विक्रियांपश्यमेतीव्रांराजपुत्र्याःपरंतप ॥ आत्मकालमुदीक्षंतिसर्वेदुःखांकिलांतवत् २ अनित्याकिलमर्त्या
नामर्थसिद्धिर्जयाजयौ ॥ इतिकृत्वाप्रतीक्षामिभर्तॄणामुदयंपुनः ३ चक्रवत्परिवर्ततेह्यर्थाश्चव्यसनानिच ॥ इतिकृत्वाप्रतीक्षामिभर्तॄणामुदयंपुनः ४ यएवहेतुर्भ
वतिपुरुषस्यजयावहः ॥ पराजयेचहेतुश्चसइतिप्रतिपालये ॥ किंमांनप्रतिजानीषेभीमसेनमृतामिव ५ दत्वायाचंतिपुरुषाहत्वावध्यंतिवापरे ॥ पातयित्वाचपात्यंते
परैरितिचमेश्रुतम् ६ नदैवस्यातिभारोऽस्तिनचैवास्यातिवर्त्तनम् ॥ इतिचाप्यागमंभूयोदैवस्तप्रतिपालये ७ स्थितंपूर्वंजलंयत्रपुनस्तत्रैवगच्छति ॥ इतिपर्याय
मिच्छंतीप्रतीक्षेउदयंपुनः ८ दैवेनकिलयस्यार्थःसुनीतोऽपिविपद्यते ॥ दैवस्यचागमेयत्नस्तेनकार्योविजानता ९ यत्तुमेवचनस्यास्यकथितस्यप्रयोजनम् ॥ पृच्छमां
दुःखितांतत्त्वंपृष्टाचान्नब्रवीमिते १० महिषीपांडुपुत्राणांदुहिताद्रुपदस्यच ॥ इमामवस्थांसंप्राप्तामदन्याकाजिजीविषेत् ११ कुरून्परिभवेत्सर्वान्पंचालानपिभारत ॥
पांडवेयांश्चसंप्राप्तोममक्लेशोह्यरिंदम १२ भ्रातृभिःश्वशुरैःपुत्रैर्बहुभिःपरिवारिता ॥ एवंसमुदितानारीकात्वन्यादुःखिताभवेत् १३ नूनंहिबालयाधातुर्मयावैविप्रियं
कृतम् ॥ यस्यप्रसादाद्दुर्नीतंप्राप्ताऽस्मिभरतर्षभ १४ वर्णावकाशमपिमेपश्यपांडवयादृशम् ॥ तादृशोमेनतत्रासीद्दुःखेपरमकेतदा १५ त्वमेवभीमजानीषेयन्मे
पार्थसुखंपुरा ॥ साऽहंदासीत्वमापन्नानशांतिमवशालभे १६

विपद्यतेनश्यति तेनदैवस्यैवआगमेआनुकूल्येयत्नःकार्यः दैवान्नष्टोऽर्थः पुनर्नपहोमादिनाआहर्त्तव्यइत्यर्थः ९ । १० । ११ कुरूनिति । ममभर्तसंबंधीमन्निमित्तकः कचग्रहादिरयंक्लेशः पांडवे
यान्पांडोःस्त्रीपांडवीकुंतीतस्याःपुत्रान्युष्मान्प्राप्तःसन् कुरून्भीष्मादीन्पंचालान्द्रुपदादींश्चपरिभवेत्नाशयेदित्यर्थः १२ समुदितासम्यगुदयवत्यपि एवं काऽन्यादुःखिताभवेन्नकाऽपि श्रीमतामापदोन
दृष्टाएव ममतुदृष्टाइतिमहदाश्चर्यमितिभावः १३ बालयानतुप्रौढयातं बाल्येकृतमपराधंनस्मरामि यस्यप्रसादादिदंदुर्नीतंदुरवस्थांप्राप्ताऽस्मि १४ वर्णावकाशोदीप्तिसंकोचः वन्यान्नवल्कलधारणयुक्ता ॥ १९ ॥
त्स्वातंत्र्याद्दिव्यान्नवस्त्रसंयुक्तंपारतंत्र्यमतिदुःखदामितिभावः तत्रवने इदानींयथादीप्तिसंकोचोऽस्ति मतथावनेआसीदित्यर्थः १५ अवशापराधीना १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अदैविकंनकिंतुदैविकमेव १७ विनिपातंपराभवं १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ पुराकिणवंतौनैवाऽभूतां किंत्विदानीमेवजातावित्यर्थः २४ । २५ वर्णकोविलेपनं वर्णकश्चा
रणेऽस्त्रीतुचंदने ' इतिमेदिनी ' वर्णकोऽस्त्रीविलेपनम् ' इत्यमरः २६ । २७ वाष्पकलयावाष्पेणगद्गदया मंजुलयावा घट्टयंतीकंपयंतीव २८ कर्त्तव्येमर्त्तव्ये कृहिंसायामित्यस्यरूपम् २९ । ३० ३१

नादैविकमहंमन्येयत्रपार्थोधनंजयः ॥ भीमधन्वामहाबाहुरास्तेच्छन्नइवानलः १७ अशक्यावेदितुंपार्थप्राणिनांवैगतिर्नरैः ॥ विनिपातमिमंमन्येयुष्माकंह्यविचिंतितम् १८ यस्याममसुखप्रेक्षायूयमिंद्रसमाःसदा ॥ साप्रेक्षेमुखमन्यासामवराणांवशसती १९ पश्यपांडवमेऽवस्थांयथानार्हामिवैतथा ॥ युष्मासुध्रियमाणेषुपश्यकालस्यपर्ययम् २० यस्याःसागरपर्यंतापृथिवीवशवर्तिनी ॥ आसीत्साऽद्यसुदेष्णायाभीताऽहंवशवर्तिनी २१ यस्याःपुरःसराआसन्पृष्ठतश्चानुगामिनः ॥ साऽहमद्यसुदेष्णायाःपुरःपश्चाच्चगामिनी २२ इदंतुदुःखंकौंतेयममासह्यंनिबोधतत् ॥ यानजातुस्वयंपिंषेगात्रोद्वर्त्तनमात्मनः ॥ अन्यत्रकुंत्याभद्रंतेसापिनष्म्यद्यचंदनम् २३ पश्यकौंतेयपाणीमेनैवाऽभूतांहियौपुरा ॥ इत्यस्यदर्शयामासकिणवंतौकरावुभौ २४ बिभेमिकुंत्यायानाहंयुष्माकंवाकदाचन ॥ साद्याऽग्रतोविराटस्यभीतातिष्ठामिकिंकरी २५ किंनुवक्ष्यतिसम्राण्मांवर्णकःसुकृतोनवा ॥ नान्यपिष्टंहिमत्स्यस्यचंदनंकिलरोचते २६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ साकीर्त्तयंतीदुःखानिभीमसेनस्यभामिनी ॥ रुरोदशनकैःकृष्णाभीमसेनमुदीक्षती २७ साबाष्पकलयावाचानिःश्वसंतीपुनःपुनः ॥ हृदयंभीमसेनस्यघट्टयंतीदमब्रवीत् २८ नाल्पंकृतंमयाभीमदेवानांकिल्बिषंपुरा ॥ अभाग्यायत्रजीवामिकर्त्तव्येसतिपांडव २९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तस्याःकरौसूक्ष्मौकिणबद्धौवृकोदरः ॥ मुखमानीयवैपत्न्यारुरोदपरवीरहा ३० तौगृहीत्वाचकौंतेयोबाष्पमुत्सृज्यवीर्यवान् ॥ ततःपरमदुःखार्त्तइदंवचनमब्रवीत् ३१ ॥ इतिश्रीमहा० विराटप० कीचकवधप० द्रौपदीभीमसं० विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ भीमसेनउवाच ॥ धिगस्तुमेबाहुबलंगांडीवंफाल्गुनस्यच ॥ यत्तेरक्तौपुराभूत्वापाणीकृतकिणाविमौ १ सभायांतुविराटस्यकरोमिकदनंमहत् ॥ तत्रमेकारणंभातिकौंतेयोयत्प्रतीक्षते २ अथवाकीचकस्याहंपोथयामिपदाशिरः ॥ ऐश्वर्यमदमत्तस्यक्रीडन्निवमहाद्विपः ३ अपश्यंत्वांयदाकृष्णेकीचकेनपदाहताम् ॥ तदैवाहंचिकीर्षामिमत्स्यानांकदनंमहत् ४ तत्रमांधर्मराजस्तुकटाक्षेणन्यवारयत् ॥ तदहंतस्यविज्ञायस्थितएवास्मिभामिनि ५ यच्चराष्ट्रात्प्रच्यवनंकुरूणामवधश्चयः ॥ सुयोधनस्यकर्णस्यशकुनेःसौबलस्यच ६ दुःशासनस्यपापस्ययन्मयानाहृतंशिरः ॥ तन्मेदहतिगात्राणिहृदिशल्यमिवार्पितम् ॥ माधर्मंजहिसुश्रोणिक्रोधंजहिमहामते ७ इमंतुसमुपालंभंत्वत्तोराजायुधिष्ठिरः ॥ शृणुयाद्वाऽपिकल्याणिकृत्स्नंजह्यात्सजीवितम् ८ धनंजयोवासुश्रोणियमौवातनुमध्यमे ॥ लोकांतरगतेष्वेषुनाहंशक्ष्यामिजीवितुम् ९

॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ॥ धिगिति १ सभायामिति । कारणंमाकस्त्वंमाभूदितिहेतुः प्रतीक्षतेतत्देवस्व्रचयनमामवेक्षते अन्यथातदानीमेव कदनं करोमि कृतंस्यादिसर्थः २ पोथयामिचूर्णीकरोमि ३ । ४ । ५ । ६ नाहृतंछित्वानानीतं ७ । ८ । ९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अन्वपद्यतअनुसृतवती १० । ११ । १२ १३ । १४ । १५ । १६ मादीर्घंअदीर्घंअल्पमित्यर्थः सुप्सुपेतिसमासः क्षमक्षमस्त्र मासमर्धंचेतिमार्धमासमित्यर्थः १७ । १८ अनंतरःआसन्नः सन्नद्धोभवेतियावत् १९ विरा०

म.भा.टी. कैकेयीसुदेष्णा नेयात्नगच्छेत् २० तंभावं राजाऽस्यांकीचकद्रतायांविरक्तःस्यादित्येवंरूपमभिप्रायं २१ । २२ । २३ । २४ क्षणंस्वीकारं २५ । २६ वध्यंतंवध्यमानं २७ । २८ । २९ अवर्त्तयत्कृतवान्

अ०

॥ १६ ॥ पुरासुकन्याभार्याचभार्गवंच्यवनंवने ॥ वल्मीकभूतंशाम्यंतमन्वपद्यतभामिनी १० नारायणीचेंद्रसेनारूपेणयदितेश्रुता ॥ पतिमन्वचरद्वृद्धंपुरावर्षसहस्रिणम् ११

दुहिताजनकस्यापिवैदेहीयदितेश्रुता ॥ पतिमन्वचरत्सीतामहारण्यनिवासिनम् १२ रक्षसानिग्रहंप्राप्यरामस्यमहिषीप्रिया ॥ क्लिश्यमानाऽपिसुश्रोणिराममेवा २१

न्वपद्यत १३ लोपामुद्रातथाभीरुवयोरूपसमन्विता ॥ अगस्तिमन्वयाद्धित्वाकामान्सर्वानमानुषान् १४ द्युमत्सेनसुतंवीरंसत्यवंतमनिंदिता ॥ सावित्र्यनुच

चारैकायमलोकंमनस्विनी १५ यथैताःकीर्त्तितानार्योरूपवत्यःपतिव्रताः ॥ तथात्वमपिकल्याणिसर्वैःसमुदितागुणैः १६ मादीर्घंक्षमकालंत्वंमासमर्द्धंचसंमितम् ॥

पूर्णेत्रयोदशेवर्षेराज्ञांराज्ञीभविष्यसि १७ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ आर्त्तयैतन्मयाभीमकृतंबाष्पप्रमोचनम् ॥ अपारयंत्यादुःखानिनराजानमुपालभे १८ किमुक्तेनव्यती

तेनभीमसेनमहाबल ॥ प्रत्युपस्थितकालस्यकार्यस्यानंतरोभव १९ ममेहभीमकैकेयीरूपाभिभवशंकया ॥ नित्यमुद्विजतेराजाकथंनेयादिमामिति २० तस्या

विदित्वातंभावंस्वयंचानृतदर्शनः ॥ कीचकोऽयंसुदुष्टात्मासदाप्रार्थयतेहिमाम् २१ तमहंकुपिताभीमपुनःकोपंनियम्यच ॥ अब्रुवंकामसंमूढमात्मानंरक्षकीचक

२२ गंधर्वाणामहंभार्यापंचानांमहिषीप्रिया ॥ तेत्वांनिहन्युःकुपिताःशूराःसाहसकारिणः २३ एवमुक्तःसुदुष्टात्माकीचकःप्रत्युवाचह ॥ नाहंबिभेमिसैरंध्रीगंध

र्वाणांशुचिस्मिते २४ शतंशतसहस्राणिगंधर्वाणामहंरणे ॥ समागतंहनिष्यामित्वंभीरुकुरुमेक्षणम् २५ इत्युक्तेचाब्रुवंमत्तंकामातुरमहंपुनः ॥ नत्वंप्रतिबलश्चैषांगंध

र्वाणांयशस्विनाम् २६ धर्मेस्थितास्मिसततंकुलशीलसमन्विता ॥ नेच्छामिकंचिद्वध्यंतंतेनजीवसिकीचक ॥ २७ एवमुक्तःसदुष्टात्माप्राहसत्स्वनवत्तदा ॥ अथ

मांतत्रकैकेयीप्रेषयत्प्रणयेनतु २८ तेनैवदेशितापूर्वंभ्रातृप्रियचिकीर्षया ॥ सुरामानयकल्याणिकीचकस्यनिवेशनात् २९ सूतपुत्रस्तुमांदृष्ट्वामहत्सांत्वमवर्त्तयत् ॥

सांत्वेप्रतिहतेक्रुद्धःपरामर्शमनाऽभवत् ३० विदित्वातस्यसंकल्पंकीचकस्यदुरात्मनः ॥ तथाऽहंराजशरणंजवेनैवप्रधाविता ३१ संदर्शनेतुमांराज्ञःसूतपुत्रःपरा

मृशत् ॥ पातयित्वातुदुष्टात्मापदाऽहंतेनताडिता ३२ प्रेक्षतेस्मविराटस्तुकंकस्तुबहवोजनाः ॥ रथिनःपीठमर्दाश्चहस्त्यारोहाश्चनैगमाः ३३ उपालब्धोमया

राजाकंकश्चापिपुनःपुनः ॥ ततोनवारितोराज्ञानतस्याविनयःकृतः ३४

सांत्वंप्रियवादम् ३० राजशरणंराजाधिष्ठितंस्थानम् ३१ संदर्शनेप्रत्यक्षम् ३२ पीठमर्दाःराजप्रियाः ' पीठमर्दोऽतिधृष्टेस्यान्नायकस्यप्रियेऽपिच ' इतिमेदिनी नैगमाःनागराःवणिजोवा ' नैगमःस्यादुप ॥ १६ ॥

निषद्वणिजोर्नागरेऽपिच ' इतिमेदिनी ३३ तस्यकीचकस्याविनयः नकृतःननाशितः ३४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सारथिर्युद्धेसहायः नरस्यराज्ञः स्त्रियःसुदेष्णायाश्चसंमतःसंबंधित्वात् ३५ तर्हिकथंतयोर्विप्रियंतद्वधेनकर्त्तव्यमित्याशंक्याह शूरइति । मुग्धवान्मौढ्यंगतवान् दारामर्शीतिवैवस्त्रियंमांस्पृष्टवान् ३६ तिष्ठतेस्थिरो भवति बुभूषतिप्राप्तुमिच्छति ३७ । ३८ दर्शनेदर्शनेप्रतिदर्शनं सएवंराजवल्लभःकामात्माच यदिमांहन्यात्ताडयेत् ताडनभयाद्वाऽहंयदिजीवितंजह्यां तत्तर्हिधर्मेयतमानानांभवतांधर्मोनशिष्यति शौर्यंव्यर्थं स्यादित्यर्थः ३९ एतदेवाह समयमिति । समयंमर्यादांत्रयोदशवर्षरूपां भार्यापोषणीयानभविष्यति ४० । ४१ जायात्आविर्भवेत् वदतांकथयतांब्राह्मणानांमुखात्वर्णधर्मश्चश्रुतः ४२ । ४३

योऽयंराज्ञोविराटस्यकीचकोनामसारथिः ॥ त्यक्तधर्मानृशंसश्चनरस्त्रीसंमतःप्रियः ३५ शूरोऽभिमानीपापात्मासर्वार्थेषुचमुग्धवान् ॥ दारामर्शीमहाभागलभते ऽर्थान्बहूनपि ३६ आहरेदपिवित्तानिपरेषांक्रोशतामपि ॥ नतिष्ठतेस्मसन्मार्गेनचधर्मंबुभूषति ३७ पापात्मापापभावश्चकामबाणवशानुगः ॥ अविनीतश्चदु ष्टात्माप्रत्याख्यातःपुनःपुनः ३८ दर्शनेदर्शनेहन्याद्यदिजह्यांचजीवितम् ॥ तद्धर्मेयतमानानांमहान्धर्मोनशिष्यति ३९ समयंरक्षमाणानांभार्यावोनभविष्यति ॥ भा र्यायांरक्ष्यमाणायांप्रजाभवतिरक्षिता ४० प्रजायांरक्ष्यमाणायामात्माभवतिरक्षितः ॥ आत्माहिजायतेतस्यांतेनजायांविदुर्बुधाः ४१ भर्त्तातुभार्ययारक्ष्यःकथंजा यान्ममोदरे ॥ वदतांवर्णधर्मश्चब्राह्मणानामितिश्रुतः ४२ क्षत्रियस्यसदाधर्मोनान्यःशत्रुनिबर्हणात् ॥ पश्यतोधर्मराजस्यकीचकोमांपदाऽवधीत् ४३ तवचैवसमक्षे वैभीमसेनमहाबल ॥ त्वयाह्यहंपरित्रातातस्माद्घोराज्जटासुरात् ४४ जयद्रथंतथैवत्वमजैषीर्भ्रातृभिःसह ॥ जहीममपिपापिष्ठंयोऽयंमामवमन्यते ४५ कीचकोराजवा ल्लभ्याच्छोककृन्ममभारत ॥ तमेवंकामसंमत्तंभिंधिकुंभमिवाश्मनि ४६ योनिमित्तमनर्थानांबहूनांममभारत ॥ तंचेज्जीवंतमादित्यःप्रातरभ्युदयिष्यति ४७ विष मालोड्यपास्यामिमाकीचकवशंगमम् ॥ श्रेयोहिमरणंमह्यंभीमसेनतवाग्रतः ४८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वाप्रारुदत्कृष्णाभीमस्योरःसमाश्रिता ॥ भीमश्च तांपरिष्वज्यमहत्सांत्वंप्रयुज्यच ४९ आश्वासयित्वाबहुशोभृशमार्त्तांसुमध्यमाम् ॥ हेतुतत्त्वार्थसंयुक्तैर्वचोभिर्द्रुपदात्मजाम् ५० प्रमृज्यवदनंतस्याःपाणि नाऽश्रुसमाकुलम् ॥ कीचकंमनसाऽगच्छत्स्रक्किणीपरिसंलिहन् ॥ उवाचचैनांदुःखार्तांभीमःक्रोधसमन्वितः ५१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्व णिद्रौपदीसांत्वनेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ भीमसेनउवाच ॥ तथाभद्रेकरिष्यामियथात्वंभीरुभाषसे ॥ अद्यतंसूदयिष्यामिकीचकंसहबांधवम् १ अस्याःप्र दोषेशर्वर्याःकुरुष्वानेनसंगतम् ॥ दुःखंशोकंचनिर्धूययाज्ञसेनिशुचिस्मिते २ यैषानर्तनशालेहमत्स्यराजेनकारिता ॥ दिवाऽत्रकन्यानृत्यंतिरात्रौयांतियथागृहम् ३ त त्रास्तिशयनंदिव्यंदृढांगंसुप्रतिष्ठितम्॥तत्रास्यदर्शयिष्यामिपूर्वप्रेतान्पितामहान्४यथाचत्वांनपश्येयुःकुर्वाणांतेनसंविदम्॥कुर्यास्तथात्वंकल्याणियथासन्निहितोभवेत्५

४४ । ४५ । ४६ अभ्युदयिष्यतिअभ्युदेष्यति ४७ कीचकवशंमागमंनगच्छेयम् ४८ । ४९ हेतुभिर्युक्तिभिःतत्त्वार्थैर्यथार्थभूतैश्चार्थैःसंयुक्तानितैः ५० आगच्छत्स्मृतवान् सृक्किणीगल्लयोर भ्यंतरे परिसंलिहन्जिह्वयापरामृशन् ५१ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ तथेति १ प्रदोषेरजनीमुखे संगतंसंभाषणं निर्धूयअपका श्य २ । ३ दृढांगंकाष्ठफलकमयम् ४ । ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus Library

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६ । ७ अहनंहतवान् ८ । ९ । १० नौआवयोः ११ समयंसंकेतं प्रतिपद्यस्वस्वीकुरु १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ दिवसार्द्धंअहोरात्रार्द्धं दिनमे

॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथातौकथयित्वातुबाष्पमुत्सृज्यदुःखितौ ॥ रात्रिशेषंतमत्युग्रंधारयामासतुर्हृदि ६ तस्यांरात्र्यांव्यतीतायांप्रातरुत्थायकीचकः ॥ ग अ०
 त्वाराजकुलायैवद्रौपदीमिदमब्रवीत् ७ सभायांपश्यतोराज्ञःपातयित्वापदाऽहनम् ॥ नचैवालभसेत्राणमभिपन्नाबलीयसा ८ प्रवादेनहमत्स्यानांराजानाम्ना
ऽयमुच्यते ॥ अहमेवहिमत्स्यानांराजावैवाहिनीपतिः ९ मांसुखंप्रतिपद्यस्वदासोभीरुभवामिते ॥ अह्नायतवसुश्रोणिशतंनिष्कान्ददाम्यहम् १० दासीशतं २२
चतेदद्यांदासानामपिचापरम् ॥ रथंचाश्वतरीयुक्तमस्तुनौभीरुसंगमः ११ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ एवंमेसमयंत्वद्यप्रतिपद्यस्वकीचक ॥ नत्वांसखावाभ्राताजानी
यात्संगतंमया १२ अनुप्रवादाद्भीताऽस्मिगंधर्वाणांयशस्विनाम् ॥ एवंमेप्रतिजानीहिततोऽहंवशगातव १३ ॥ कीचकउवाच ॥ एवमेतत्करिष्यामियथासुश्रो
णिभाषसे ॥ एकोभद्रेगमिष्यामिशून्यमावसथंतव १४ समागमार्थंरंभोरुत्वयामदनमोहितः ॥ यथात्वांनैवपश्येयुर्गंधर्वाःसूर्यवर्चसः १५ ॥ द्रौपद्युवाच ॥
यदेतन्नर्तनागारंमत्स्यराजेनकारितम् ॥ दिवाऽत्रकन्यानृत्यंतिरात्रौयांतियथागृहम् १६ तमिस्रेतत्रगच्छेथागंधर्वास्तन्नजानते ॥ तत्रदोषःपरिहृतोभवि
ष्यतिनसंशयः १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तमर्थमपिजल्पंत्याःकृष्णायाःकीचकेनह ॥ दिवसार्द्धंसमभवन्मासेनैवसमंनृप १८ कीचकोऽथगृहंगत्वाभृशंहर्षप
रिप्लुतः ॥ सैरंध्रीरूपिणंमूढोमृत्युंतन्नावबुद्धवान् १९ गंधाभरणमाल्येषुव्यासक्तःसविशेषतः ॥ अलंचक्रेतदात्मानंसत्वरःकाममोहितः २० तस्यतत्कुर्वतः
कर्मकालोदीर्घइवाभवत् ॥ अनुचिंतयतश्चापितामेवायतलोचनाम् २१ आसीदभ्यधिकाचापिश्रीःश्रियंप्रमुमुक्षतः ॥ निर्वाणकालेदीपस्यवर्तीमिवदिधक्षतः
२२ कृतसंप्रत्ययस्तस्याःकीचकःकाममोहितः ॥ नाजानाद्दिवसंयांतंचिंतयानःसमागमम् २३ ततस्तुद्रौपदीगत्वातदाभीमंमहानसे ॥ उपातिष्ठतकल्याणी
कौरव्यंपतिमंतिकम् २४ तमुवाचसुकेशांताकीचकस्यमयाकृतः ॥ संगमोनर्तनागारेयथाऽवोचःपरंतप २५ शून्यंसनर्तनागारमागमिष्यतिकीचकः ॥ ए
कोनिशिमहाबाहोकीचकंतंनिषूदय २६ तंसूतपुत्रंकौंतेयकीचकंमददर्पितम् ॥ गत्वात्वंनर्तनागारंनिर्जीवंकुरुपांडव २७ दर्पाच्चसूतपुत्रोऽसौगंधर्वानवमन्य
ते ॥ तंत्वंप्रहरतांश्रेष्ठह्रदान्नागमिवोद्धर २८ अश्रुदुःखाभिभूतायाममामार्जस्वभारत ॥ आत्मनश्चैवभद्रंतेकुरुमानंकुलस्यच २९ ॥ भीमसेनउवाच ॥ स्वागतंते
वरारोहेयन्मांवेदयसेप्रियम् ॥ नह्यन्यंकंचिदिच्छामिसहायंवरवर्णिनि ३० यामेप्रीतिस्त्वयाऽऽख्याताकीचकस्यसमागमे ॥ हत्वाहिडिंबंसाप्रीतिर्ममासीद्वरवर्णिनि ३१
सत्यंभ्रातॄंश्चधर्मंचपुरस्कृत्यब्रवीमिते ॥ कीचकंनिहनिष्यामिवृत्रंदेवपतिर्यथा ३२

कमपिमासेनसममौत्कंठ्यादभूत् १८ । १९ । २० । २१ । २२ कृतसंप्रत्ययःकृतविश्वासः नाजानादनज्ञातवान् २३ । २४ । २५ । २६ । २७ ह्रदात्यमुनाह्रदान्नागंकालियंकृष्णोयथोद्धृतवां
स्तद्वत्त्वमेनमिहलोकाद्दूरेपातयेतिभावः २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३३। ३४। ३५। ३६ तस्यतेमाद्दश्यमानः नागोहस्ती अलभ्यांत्वाम ३७। ३८। ३९। ४०। ४१। ४२। ४३ यत्कृतंयदर्जितंधनादितत्सर्वं तेतुभ्यंमापितंदत्तमितिसंबंधः ४४ अतःपरं

तंगन्धर्वेप्रकाशेवापोथयिष्यामिकीचकम् ॥ अथचेदपियोत्स्यंतिहिंसेमत्स्यानपिध्रुवम् ३३ ततोदुर्योधनंहत्वाप्रतिपत्स्येवसुंधराम् ॥ काममत्स्यमुपास्तांहि
कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ३४ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ यथानसंत्यजेथास्त्वंसत्यंवैमत्कृतेविभो ॥ निगूढस्त्वंतथापार्थकीचकंतंनिषूदय ३५ ॥ भीमसेनउवाच ॥ एवमे
तत्करिष्यामियथात्वंभीरुभाषसे ॥ अद्यतंसूदयिष्यामिकीचकंसहबांधवैः ३६ अदृश्यमानस्तस्याथतमस्विन्यामनिंदिते ॥ नागोबिल्वमिवाक्रम्यपोथयि
ष्याम्यहंशिरः ॥ अलभ्यामिच्छतस्तस्यकीचकस्यदुरात्मनः ३७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ भीमोऽथप्रथमंगत्वारात्रौच्छन्नउपाविशत् ॥ मृगंहरिरिवादृश्यःप्रत्या
कांक्षतकीचकम् ३८ कीचकश्चाप्यलंकृत्ययथाकाममुपागमत् ॥ तांवेलांनर्त्तनागारंपांचालीसंगमाशया ३९ मन्यमानःससंकेतमागारंप्राविशच्चतत् ॥ प्रवि
श्यचसतद्वेश्मतमसासंवृतंमहत् ४० पूर्वागतंततस्तत्रभीममप्रतिमौजसम् ॥ एकांतावस्थितंचैनमाससादसदुर्मतिः ४१ शयानंशयनेतत्रसूतपुत्रःपरामृश
त् ॥ जाज्वल्यमानंकोपेनकृष्णाधर्षणजेनह ४२ उपासंगम्यचैवैनंकीचकःकाममोहितः ॥ हर्षोन्मथितचित्तात्मास्मयमानोऽभ्यभाषत ४३ प्रापितंतेमयावि
त्तंबहुरूपमनंतकम् ॥ यत्कृतंधनरत्नाढ्यंदासीशतपरिच्छदम् ४४ रूपलावण्ययुक्ताभिर्युवतीभिरलंकृतम् ॥ गृहंचांतःपुरंसुभ्रुक्रीडारतिविराजितम् ॥ त
त्सर्वंत्वांसमुद्दिश्यसहसाऽहमुपागतः ४५ अकस्मान्मांप्रशंसंतिसदागृहगताःस्त्रियः ॥ सुवासादर्शनीयश्चनान्योऽस्तित्वादृशःपुमान् ४६ ॥ भीमसेनउवाच ॥
दिष्ट्यात्वंदर्शनीयोऽथदिष्ट्याऽऽत्मानंप्रशंससि ॥ ईदृशस्तुत्वयास्पर्शःस्पृष्टपूर्वोनकर्हिचित् ४७ स्पर्शंवेत्सिविदग्धस्त्वंकामधर्मविचक्षणः ॥ स्त्रीणांप्रीतिकरोनान्य
स्त्वत्समःपुरुषस्त्विह ४८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वातंमहाबाहुर्भीमोभीमपराक्रमः ॥ सहसोत्पत्यकौंतेयःप्रहस्येदमुवाचह ४९ अद्यत्वांभगिनीपापंकृष्य
माणंमयाभुवि ॥ द्रक्ष्यतेऽद्रिप्रतीकाशंसिंहेनेवमहागजम् ५० निराबाधात्वयिहतेसैरंध्रीविचरिष्यति ॥ सुखमेवचरिष्यंतिसैरंध्र्याःपतयःसदा ५१ ततोज
ग्राहकेशेषुमाल्यवत्सुमहाबलः ॥ सकेशेषुपरामृष्टोबलेनबलिनांवरः ५२ आक्षिप्यकेशान्वेगेनबाह्वोर्जग्राहपांडवम् ॥ बाहुयुद्धंतयोरासीत्क्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ५३
वसंतेवासिताहेतोर्बलवद्गजयोरिव ॥ कीचकानांतुमुख्यस्यनराणामुत्तमस्यच ५४ वालिसुग्रीवयोर्भ्रात्रोःपुरेवकपिसिंहयोः ॥ अन्योन्यमभिसंरब्धौपरस्परजयै
षिणौ ५५ ततःसमुद्यम्यभुजौपंचशीर्षाविवोरगौ ॥ नखदंष्ट्राभिरन्योन्यंघ्नतःक्रोधविषोद्धतौ ५६ वेगेनाभिहतोभीमःकीचकेनबलीयसा ॥ स्थिरप्रतिज्ञःसर
णेपदान्नचलितंपदम् ५७ तावन्योन्यंसमाश्लिष्यप्रकर्षंतौपरस्परम् ॥ उभावपिप्रकाशेतेप्रवृद्धौवृषभाविव ५८

त्वांसमुद्दिश्याहमत्रागतोऽस्मि ४५ प्रशंसंतित्वयाऽहंवृतइतिहेतोरित्यभिप्रायः ४६। ४७। ४८। ४९। ५०। ५१। ५२। ५३ वासिताहेतोर्हस्तिनीनिमित्तम् ५४
५५। ५६। ५७। ५८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५९ करटामुखंगंडस्थलस्थंमदनिर्गमस्थानं 'करटोगजगंडेस्यात्' इतिमेदिनी ६० । ६१ ६२ । ६३ । ६४ आकलितमाक्रांतं द्रुतपदंचलितस्थानंयथास्यात्तथास्थितम् ६५ । ६६ । ६७ । ६८
६९ सहित्वासोढ्वा वलाद्धीयतवलहीनोऽभूत् ७० वक्षस्यानीयानतंभुग्नंकृत्वा तन्नाभिनातच्छिरःसंयोज्येत्यर्थः ७१ । ७२ गृहीत्वाचेतिपाठे इवार्थेचः ७३ योक्रयामासववंध रशनयारज्ज्वा ७४ । ७५

तयोर्ह्यासीत्सुतुमुलःसंप्रहारःसुदारुणः ॥ नखदंतायुधवतोर्व्याघ्रयोरिवदृप्तयोः ५९ अभिपत्याथबाहुभ्यांप्रत्यगृह्लादमर्षितः ॥ मातंगइवमातंगंप्रभिन्नकरटामुखम्
६० सचाप्येनंतदाभीमःप्रतिजग्राहवीर्यवान् ॥ तमाक्षिपत्कीचकोऽथबलेनबलिनांवरः ६१ तयोर्भुजविनिष्पेषादुभयोर्बलिनोस्तदा ॥ शब्दःसमभवद्घोरोवेणुस्फो
टसमोयुधि ६२ अथैनमाक्षिप्यबलाद्गृहमध्येवृकोदरः ॥ धूनयामासवेगेनवायुश्चंडइवद्रुमम् ६३ भीमेनचपरामृष्टोदुर्बलोबलिनारणे ॥ प्रास्पंदतयथाप्राणंविचकर्ष
चपांडवम् ६४ ईषदाकलितंचापिक्रोधाद्द्रुतपदंस्थितम् ॥ कीचकोबलवान्भीमंजानुभ्यामाक्षिपद्भुवि ६५ पातितोभुविभीमस्तुकीचकेनबलीयसा ॥ उत्पपाताथवे
गेनदंडपाणिरिवांतकः ६६ स्पर्द्धयाचबलोन्मत्तौतावुभौसूतपांडवौ ॥ निशीथेपर्यकर्षेतांबलिनौनिर्जनेस्थले ६७ ततस्तद्भवनंश्रेष्ठंप्राकंपतमुहुर्मुहुः ॥ बलवच्चापिसं
क्रुद्धावन्योन्यंप्रतिगर्जतः ६८ तलाभ्यांसतुभीमेनवक्षस्यभिहतोबली ॥ कीचकोरोषसंतप्तःपदान्नचलितःपदम् ६९ मुहूर्तंतुसतंवेगंसहित्वाभुविदुःसहम् ॥ बलाद
हीयततदासूतोभीमबलार्दितः ७० तंहीयमानंविज्ञायभीमसेनोमहाबलः ॥ वक्षस्यानीयवेगेनममर्दैनंविचेतसम् ७१ क्रोधाविष्टोविनिःश्वस्यपुनश्चैनंवृकोदरः ॥ ज
ग्राहजयतांश्रेष्ठःकेशेष्वेवतदाभृशम् ७२ गृहीत्वाकीचकंभीमोविरराजमहाबलः ॥ शार्दूलःपिशिताकांक्षीगृहीत्वेवमहामृगम् ७३ ततएनंपरिश्रांतमुपलभ्यवृकोदरः
॥ योक्रयामासबाहुभ्यांपशुंरशनयायथा ७४ नदंतंचमहानादंभिन्नभेरीसमस्वनम् ॥ भ्रामयामाससुचिरंविस्फुरंतमचेतसम् ७५ प्रगृह्यतरसादोर्भ्यांकंठंतस्यवृ
कोदरः ॥ अपीडयतकृष्णायास्तदाकोपोपशांतये ७६ अथतंभग्नसर्वांगंव्याविद्धनयनांबरम् ॥ आक्रम्यचकटीदेशेजानुनाकीचकाधमम् ॥ अपीडयतबाहुभ्यांप
शुमारममारयत् ७७ तंविषीदंतमाज्ञायकीचकंपांडुनंदनः ॥ भूतलेभ्रामयामासवाक्यंचेदमुवाचह ७८ अद्याहमनृणोभूत्वाभ्रातुर्भार्यापहारिणम् ॥ शांतिंलब्धास्मि
परमांहत्वासैरंध्रिकंटकम् ७९ इत्येवमुक्त्वापुरुषप्रवीरस्तंकीचकंक्रोधसरागनेत्रः ॥ अस्रस्तवस्त्राभरणंस्फुरंतमुद्भ्रांतनेत्रंव्यसुमुत्ससर्ज ८० निष्पिष्यपाणिनापाणिं
संदष्टौष्ठपुटंबली ॥ समाक्रम्यचसंक्रुद्धोबलेनबलिनांवरः ८१ तस्यपादौचपाणीचशिरोग्रीवांचसर्वशः ॥ कायेप्रवेशयामासपशोरिवपिनाकधृक् ८२ तंसंमथितसर्वा
गंमांसपिंडोपमंकृतम् ॥ कृष्णायादर्शयामासभीमसेनोमहाबलः ८३ उवाचचमहातेजाद्रौपदींयोषितांवराम् ॥ पश्यैनमेहिपांचालिकामुकोऽयंयथाकृतः ८४

दोर्भ्यांपाणिभ्याम् ७६ व्याविद्धेअतिपीडनात् अधःक्षिप्ते नयनेनयनगोलकेअंबरंवस्त्रंचयस्य नयनाकाशौवा पशुमारंपशुंमारयित्वेवेतियज्ञियपशुवदित्यर्थः ७७ । ७८ सैरंध्रिकंटकंक्षुद्रस्वल्पंसमासनि
मित्तम् ७९ । ८० । ८१ तस्यपादौचेति । कायेदेहमध्यभागे तत्तन्निर्गममार्गेणैवांगान्यंतःप्रवेश्य 'योऽस्मैरेवान्नमुनोतिसोमं निररत्नौमघवातंदधाति' इतिश्रुतमरत्नौनिर्धनमेतदेववज्ञेयं रेवान्धनवान् निर्धनं
निष्कृष्यस्थापनम् ८२ कृष्णायाःद्रौपद्यै ८३ । ८४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८५ । ८६ सुकेशांते सुष्ठुकौटिल्येनविराजमानाःकेशांतायस्याः शोभतइत्युपहासः एवमेवधार्त्तराष्ट्रान्मारयिष्यामीतिभावः ८७ रोषस्यशमंअंतं फलस्यजातत्वात् ८८ । ८९ । ९० । ९१

एवमुक्त्वामहाराजभीमोभीमपराक्रमः ॥ पादेनपीडयामासतस्यकायंदुरात्मनः ८५ ततोऽग्निंतत्रप्रज्वाल्यदर्शयित्वातुकीचकम् ॥ पांचालींसतदावीरइदंवच
नमब्रवीत् ८६ प्रार्थयंतिसुकेशांतेयेत्वांशीलगुणान्विताम् ॥ एवंतेभीरुवध्यंतेकीचकःशोभतेयथा ८७ तत्कृत्वादुष्करंकर्मकृष्णायाःप्रियमुत्तमम् ॥ तथासकी
चकंहत्वागत्वारोषस्यवैशमम् ८८ आमंत्र्यद्रौपदींकृष्णांक्षिप्रमायान्महानसम् ॥ कीचकंघातयित्वातुद्रौपदीयोषितांवरा ॥ प्रहृष्टागतसंतापासभापालानुवाचह
८९ कीचकोऽयंहतःशेतेगंधर्वैःपतिभिर्मम ॥ परस्त्रीकामसंमत्तस्तत्रागच्छतपश्यत ९० तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यानर्तनागाररक्षिणः ॥ सहसैवसमाजग्मुरादायोल्काः
सहस्रशः ९१ ततोगत्वाऽथतद्वेश्मकीचकंविनिपातितम् ॥ गतासुंददृशुर्भूमौरुधिरेणसमुक्षितम् ९२ पाणिपादविहीनंतुदृष्ट्वाचव्यथिताऽभवन् ॥ निरीक्ष
तिततःसर्वेपरंविस्मयमागताः ९३ अमानुषंकृतंकर्मतंदृष्ट्वाविनिपातितम् ॥ क्वास्यग्रीवाक्वचरणौक्वपाणीक्वशिरस्तथा ॥ इतिस्मतंपरीक्षंतेगंधर्वेणहतंतदा ९४
॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिकीचकवधेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्मिन्कालेसमागम्यसर्वेत
त्रास्यबांधवाः ॥ रुरुदुःकीचकंदृष्ट्वापरिवार्यसमंततः १ सर्वेसंहृष्टरोमाणःसंत्रस्ताःप्रेक्ष्यकीचकम् ॥ तथासंभिन्नसर्वांगंकूर्मंस्थलइवोद्धृतम् २ पोथितंभीमसे
नेनतमिंद्रेणेवदानवम् ॥ संस्कारयितुमिच्छंतोबहिर्नेतुंप्रचक्रमुः ३ ददृशुस्तेततःकृष्णांसूतपुत्राःसमागताः ॥ अदूराच्चानवद्यांगींस्तंभमालिंग्यतिष्ठतीम् ४
समवेतेषुसर्वेषुतामूचुरुपकीचकाः ॥ हन्यतांशीघ्रमसतींयत्कृतेकीचकोहतः ५ अथवानैवहंतव्यादह्यतांकामिनासह ॥ मृतस्यापिप्रियंकार्यंसूतपुत्रस्यसर्वथा ६
ततोविराटमूचुस्तेकीचकोऽस्याःकृतेहतः ॥ सहानेनाद्यदह्येमतदनुज्ञातमर्हसि ७ पराक्रमंतुसूतानांमत्वाराजाऽन्वमोदत ॥ सैरंध्र्याःसूतपुत्रेणसहदाहंविशांपतिः
८ तांसमासाद्यवित्रस्तांकृष्णांकमललोचनाम् ॥ मोमुह्यमानांतेतत्रजगृहुःकीचकाभृशम् ९ ततस्तुतांसमारोप्यनिबद्ध्यचसुमध्यमाम् ॥ जग्मुरुद्यम्यतेसर्वे
श्मशानाभिमुखास्तदा १० ह्रियमाणातुसाराजन्सूतपुत्रैरनिंदिता ॥ प्राक्रोशन्नाथमिच्छंतीकृष्णानाथवतीसती ११ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ जयोजयंतोविजयोजय
त्सेनोजयद्बलः ॥ तेमेवाचंविजानंतुसूतपुत्रानयंतिमाम् १२ येषांज्यातलनिर्घोषोविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ व्यश्रूयतमहायुद्धेभीमघोषस्तरस्विनाम् १३
रथघोषश्चबलवान्गंधर्वाणांतरस्विनाम् ॥ तेमेवाचंविजानंतुसूतपुत्रानयंतिमाम् १४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यास्ताःकृपणावाचःकृष्णायाःपरिदेवितम् ॥
श्रुत्वैवाभ्यपतद्भीमःशयनादविचारयन् १५

९२ । ९३ । ९४ । ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ॥ तस्मिन्निति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०
११ । १२ । १३ । १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१६ व्यायतंव्यापरंयत्नंकृत्वा वेषंचविपरिवर्त्य गंधर्ववेषसदृशंकृत्वा १७ अभ्यवस्कंद्यनिपत्य द्रुममारुह्य ततश्चद्रौपदीनयनप्रदेशंदृष्ट्वेत्यर्थः १८ । १९ मूर्ध्निशुष्कमितिशोषणोन्मुखत्वेनातिपक्वत्वंसूच्यते २०

 परिरभ्यउपक्रम्यउत्पाटनार्थंयत्नंकृत्वा उत्पादितंचतंस्कंधेआरोपयामास व्यामंप्रसारितयोर्बाह्वोरंतरम् २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ विमुच्यमोचयित्वा २९ । ३० अन्येनमार्गेण ३१

 ॥ भीमसेनउवाच ॥ अहंशृणोमितेवाचंत्वयासैरंध्रिभाषिताम् ॥ तस्मात्तेसूतपुत्रेभ्योभयंभीरुनविद्यते १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वासमहाबाहुर्विजजृंभेजि
घांसया ॥ ततःसव्यायतंकृत्वावेषंविपरिवर्त्यच १७ अद्वारेणाभ्यवस्कंद्यनिर्जगामबहिस्तदा ॥ सभीमसेनःप्राकारादारुह्यतरसाद्रुमम् १८ श्मशानाभिमुखःप्रायाद्य
त्रतेकीचकागताः ॥ सलंघयित्वाप्राकारंनिःसृत्यचपुरोत्तमात् ॥ जवेनपतितोभीमःसूतानामग्रतस्तदा १९ चितासमीपेगत्वासतत्रापश्यद्वनस्पतिम् ॥ तालमात्रं
महास्कंधंमूर्धशुष्कंविशांपते २० तंनागवदुपक्रम्यबाहुभ्यांपरिरभ्यच ॥ स्कंधमारोपयामासदशव्यामंपरंतपः २१ सतंवृक्षंदशव्यामंसस्कंधविटपंबली ॥ प्रगृह्याभ्य
द्रवत्सूतान्दंडपाणिरिवांतकः २२ ऊरुवेगेनतस्याथन्यग्रोधाश्वत्थकिंशुकाः ॥ भूमौनिपतितावृक्षाःसंघशस्तत्रशेरते २३ तंसिंहमिवसंक्रुद्धंदृष्ट्वागंधर्वमागतम् ॥
वित्रेसुःसर्वशःसूताविषादभयकंपिताः २४ गंधर्वोबलवानेतिक्रुद्धउद्यम्यपादपम् ॥ सैरंध्रीमुच्यतांशीघ्रंयतोनोभयमागतम् २५ तेतुदृष्ट्वातदाऽऽविद्धंभीमसेनेन
पादपम् ॥ विमुच्यद्रौपदींतत्रप्राद्रवन्नगरंप्रति २६ द्रवतस्तांस्तुसंप्रेक्ष्यसवज्रीदानवानिव ॥ शतंपंचाधिकंभीमःप्राहिणोद्यमसादनम् २७ वृक्षेणैतेनराजेंद्र
प्रभंजनसुतोबली ॥ ततआश्वासयत्कृष्णांसविमुच्यविशांपते २८ उवाचचमहाबाहुःपांचालींतत्रद्रौपदीम् ॥ अश्रुपूर्णमुखींदीनांदुर्धर्षःसवृकोदरः २९
एवंतेभीरुवध्यंतेयेत्वांक्लिश्यंत्यनागसम् ॥ प्रैहित्वंनगरंकृष्णेनभयंविद्यतेतव ३० अन्येनाहंगमिष्यामिविराटस्यमहानसम् ३१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
पंचाधिकंशतंतच्चनिहतंतेनभारत ॥ महावनमिवच्छिन्नंशिश्येविगलितद्रुमम् ३२ एवंतेनिहताराजन्शतंपंचचकीचकाः ॥ सचसेनापतिःपूर्वमित्येतत्सूतषट्
शतम् ३३ तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंनरानार्यश्चसंगताः ॥ विस्मयंपरमंगत्वानोचुःकिंचनभारत ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणित्रयोविंशोऽ
ध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेदृष्ट्वानिहतान्सूतान्राज्ञेगत्वान्यवेदयन् ॥ गंधर्वैर्निहताराजन्सूतपुत्रामहाबलाः १ यथावज्रेणवैदीर्णं
पर्वतस्यमहच्छिरः ॥ व्यतिकीर्णाःप्रदृश्यंतेतथासूतामहीतले २ सैरंध्रीचविमुक्ताऽसौपुनरायातितेगृहम् ॥ सर्वंसंशयितंराजन्नगरंतेभविष्यति ३ यथारूपा
चसैरंध्रीगंधर्वाश्चमहाबलाः ॥ पुंसामिष्टश्चविषयोमैथुनायनसंशयः ४ यथासैरंध्रिदोषेणनतेराजन्निदंपुरम् ॥ विनाशमेतिवैक्षिप्रंतथानीतिर्विधीयताम् ५ तेषांत
द्वचनंश्रुत्वाविराटोवाहिनीपतिः ॥ अब्रवीत्क्रियतामेषांसूतानांपरमक्रिया ६

शिश्येशयितम् ३२ षट्शतंषडधिकंशतम् ३३ । ३४ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७ । ८ । ९ नहित्वामिति । हित्वांहातुंयोग्यां कृत्यार्थैतवैकेन्केन्यत्वनइतित्वन् जहातेश्चेतिहित्वंअक्त्वायामपिच्छांदसं पित्वोभिक्षेतेत्यादिवत् त्वांसैरंध्रीं हित्वांत्यक्तुंयोग्यामप्यहंराजागच्छेतिवक्तुंनोत्सहे
स्त्रियास्तुसुदेष्णायास्तवतांप्रत्येतद्वक्तुमदोषइतिराजावाक्यानुवादः यस्मादेवंराजामांआज्ञापितवान्तस्मादेवंत्वांप्रतिप्रब्रवीम्यहमितिसुदेष्णावचनम् १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५

एकस्मिन्नेवतेसर्वेसुसमिद्धेहुताशने ॥ दह्यंतांकीचकाःशीघ्रंरत्नैर्गंधैश्चसर्वशः ७ सुदेष्णामब्रवीद्राजामहिषींजातसाध्वसः ॥ सैरंध्रीमागतांब्रूयाममैववचनादिदम्
८ गच्छसैरंध्रिभद्रंतेयथाकामंवरानने ॥ बिभेतिराजासुश्रोणिगंधर्वेभ्यःपराभवात् ९ नहित्वामुत्सहेवक्तुंस्वयंगंधर्वरक्षिताम् ॥ स्त्रियास्त्वदोषस्तांवक्तुमतस्त्वांप्र
ब्रवीम्यहम् १० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथमुक्ताभयात्कृष्णासूतपुत्रान्निरस्यच ॥ मोक्षिताभीमसेनेनजगामनगरंप्रति ११ त्रासितेवमृगीबालाशार्दूलेनम
नस्विनी ॥ गात्राणिवाससीचैवप्रक्षाल्यसलिलेनसा १२ तांदृष्ट्वापुरुषाराजन्प्राद्रवंतदिशोदश ॥ गंधर्वाणांभयत्रस्ताःकेचिद्दृष्टीन्यमीलयन् १३ ततोमहान
सद्वारिभीमसेनमवस्थितम् ॥ ददर्शराजन्पांचालीयथामत्तंमहाद्विपम् १४ तंविस्मयंतीशनकैःसंज्ञाभिरिदमब्रवीत् ॥ गंधर्वराजायनमोयेनास्मिपरिमोचिता
१५ ॥ भीमसेनउवाच ॥ येपुराविचरंतीहपुरुषावशवर्तिनः ॥ तस्यास्तेवचनंश्रुत्वाह्यनृणाविहरंत्वतः १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसानर्त्तनागारेधनंजय
मपश्यत ॥ राज्ञःकन्याविराटस्यनर्त्तयानंमहाभुजम् १७ ततस्तानर्त्तनागाराद्विनिष्क्रम्यसहार्जुनाः ॥ कन्याददृशुरायांतींक्लिष्टांकृष्णामनागसम् १८ ॥ कन्याऊचुः ॥
दिष्ट्यासैरंध्रिमुक्तासिदिष्ट्याऽसिपुनरागता ॥ दिष्ट्याविनिहताःसूतायेत्वांक्लिश्यंत्यनागसम् १९ बृहन्नलोवाच ॥ कथंसैरंध्रिमुक्ताऽसिकथंपापाश्चतेहताः ॥
इच्छामिवैतवश्रोतुंसर्वमेवयथातथम् २० ॥ सैरंध्युवाच ॥ बृहन्नलेकिंनुतवसैरंध्र्याकार्यमद्यवै ॥ यात्वंवससिकल्याणिसदाकन्यापुरेसुखम् २१ नहिदुःखंसमा
प्नोषिसैरंध्रीयदुपाश्नुते ॥ तेनमांदुःखितामेवंपृच्छसेप्रहसन्निव २२ ॥ बृहन्नलोवाच ॥ बृहन्नलाऽपिकल्याणिदुःखमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ तिर्यग्योनिगताबालेन
चैनामवबुद्ध्यसे २३ त्वयासहोषिताचास्मित्वंचसर्वैःसहोषिता ॥ क्लिश्यंत्यांत्वयिसुश्रोणिकोनुदुःखंनचिंतयेत् २४ नतुकेनचिदत्यंतंकस्यचिद्धृदयंक्वचित् ॥
वेदितुंशक्यतेनूनंतेनमांनाववुद्ध्यसे २५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसहैवकन्याभिर्द्रौपदीराजवेश्मतत् ॥ प्रविवेशसुदेष्णायाःसमीपमुपगामिनी १५ तामब्रवीद्राज
पुत्रीविराटवचनादिदम् ॥ सैरंध्रिगम्यतांशीघ्रंयत्रकामयसेगतिम् २७

पुरुषायस्याःवशवर्तिनआज्ञाकारिणः इहविराटपुरेपुरावर्षमात्रंविहरंतिते तस्याःवचनंगंधर्वराजायनमइत्यादिरूपंश्रुत्वाऽतःपरंअनृणास्तदाज्ञासंपादनेनअज्ञातवाससमाप्त्यावाकृतकृत्याःसंतोविहरंतु १६
१७ । १८ । १९ । २० । २१ महसन्निवेतिपूर्वसंस्कारात्पुल्लिंगप्रयोगः प्रहसंतीवेत्यर्थः २२ तिर्यक्नीचंक्लीबत्वंतन्मयीयोनिःशरीरंतत्रगता २३ । २४ । २५ । २६ । २७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२८ । २९ । ३० ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ॥ ॥ 'अत्याहितंमहाभीतिःकर्मजीवानपेक्षिच' इत्यमरः १ । २ । ३ । ४ । ५

राजाबिभेतितेभद्रेगंधर्वेभ्यःपराभवात् ॥ त्वंचापितरुणीसुभ्रुरूपेणाप्रतिमाभुवि ॥ पुंसामिष्टश्चविषयोगंधर्वाश्चातिकोपनाः २८ सैरंध्र्युवाच ॥ त्रयोदशाह
मात्रंमेराजाक्षम्यतुभामिनी ॥ कृतकृत्याभविष्यंतिगंधर्वास्तेनसंशयः २९ ततोमामुपनेष्यंतिकरिष्यंतिचतेप्रियम् ॥ ध्रुवंचश्रेयसाराजायोक्ष्यतेसहबांधवैः ॥
३० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिकीचकदाहेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ समाप्तंचेदंकीचकवधपर्व ॥ ॥ अथगोहरणपर्व ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ कीचकस्यतुघातेनसानुजस्यविशांपते ॥ अत्याहितंचिंतयित्वाव्यस्मयंतपृथक्जनाः १ तस्मिन्पुरेजनपदेसंजल्पोभून्चसंघशः ॥ शौर्याद्धि
वल्लभोराज्ञोमहासत्वःसकीचकः २ आसीत्प्रहर्त्तासैन्यानांदारामर्शीचदुर्मतिः ॥ सहतःखलुपापात्मागंधर्वैर्दुष्टपूरुषः ३ इत्यजल्पन्महाराजपरानीकविनाशनम् ॥
देशेदेशेमनुष्याश्चकीचकंदुष्प्रधर्षणम् ४ अथवैधार्त्तराष्ट्रेणप्रयुक्तायेबहिश्चराः ॥ मृगयित्वाबहून्ग्रामान्राष्ट्राणिनगराणिच ५ संविधाययथादृष्टंयथादेशप्रदर्शनम् ॥
कृतकृत्यान्यवर्त्तंततेचरानगरंप्रति ६ तत्रदृष्ट्वातुराजानंकौरव्यंधृतराष्ट्रजम् ॥ द्रोणकर्णकृपैःसार्द्धंभीष्मेणचमहात्मना ७ संगतंभ्रातृभिश्चापित्रिगर्तैश्चमहा
रथैः ॥ दुर्योधनंसभामध्येआसीनमिदमब्रुवन् ८ ॥ चराऊचुः ॥ कृतोऽस्माभिःपरोयत्नस्तेषामन्वेषणेसदा ॥ पांडवानांमनुष्येंद्रतस्मिन्महतिकानने ९ नि
र्जनेमृगसंकीर्णेनानाद्रुमलताकुले ॥ लताप्रतानबहुलेनानागुल्मसमावृते १० नचविद्मोगतायेनपार्थाःसुदृढविक्रमाः ॥ मार्गमाणाःपदन्यासंतेषुतेषुतथातथा ११
गिरिकूटेषुतुंगेषुनानाजनपदेषुच ॥ जनाकीर्णेषुदेशेषुखर्वटेषुपुरेषुच १२ नरेंद्रबहुशोऽन्विष्टानैवविद्मश्चपांडवान् ॥ अत्यंतंवाविनष्टास्तेभद्रंतुभ्यंनरर्षभ १३
वर्त्मन्यन्वेष्यमाणावैरथिनांरथिसत्तम ॥ नहिविद्मोगतिंतेषांवासंहिनरसत्तम १४ किंचित्कालंमनुष्येंद्रसूतानामनुगावयम् ॥ मृगयित्वायथान्यायंवेदितार्थाः
स्मतत्त्वतः १५ प्राप्ताद्वारवतींसूताविनापार्थैःपरंतप ॥ नतत्रकृष्णाराजेंद्रपांडवाश्चमहाव्रताः १६ सर्वथाविप्रणष्टास्तेनमस्तेभरतर्षभ ॥ नहिविद्मो
गतिंतेषांवासंवापिमहात्मनाम् १७ पांडवानांप्रवृत्तिंचविद्मःकर्मापिवाकृतम् ॥ सनःशाधिमनुष्येंद्रअतऊर्ध्वंविशांपते १८ अन्वेषणेपांडवानांभूयःकिंकरवामहे ॥
इमांचनःप्रियांवीरवाचंभद्रवतींशृणु १९ येनत्रिगर्त्तानिहताबलेनमहतानृप ॥ सूतेनराज्ञोमत्स्यस्यकीचकेनबलीयसा २० सहतःपतितःशेतेगंधर्वैर्निशिभारत ॥
अदृश्यमानैर्दुष्टात्माभ्रातृभिःसहसोदरैः २१

कृतकृत्याः कीचकवधज्ञानेनात्रैवपांडवानांवासस्त्रयमेवधार्तराष्ट्राःअनुमानतोज्ञास्यंतीत्याशयः ६ । ७ । ८ । ९ । १० येनमार्गेण ११ गिरिकूटेषुगिरिशिखरेषु १२ । १३ सूतानांपां
डवीयानामिंद्रसेनादीनां १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२२ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ दुःखादुःखयितारः संरब्धाःकुपिताः ५ यथातेपुनर्वनंप्रविशेयुस्तथाबुभू षध्वं तान्प्राप्तुमिच्छतेत्यर्थः ६ तत्फलंचाह अत्यंतमित्यादिना ७ । ८ जनपदान्कुलबजनव्याप्तान् ' भवेज्जनपदोजानपदेऽपिजनदेशयोः ' इतिमेदिनी गोष्ठीषुविद्वत्सभासु सिद्धानामत्र

प्रियमेतदुपश्रुत्यशत्रूणांचपराभवम् ॥ कृतकृत्यश्चकौरव्यविधत्स्वयदनंतरम् २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिचारप्रत्यागमनेपंचविंशो ऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोदुर्योधनोराजाज्ञात्वातेषांवचस्तदा ॥ चिरमंतर्मनाभूत्वाप्रत्युवाचसभासदः १ सुदुःखाखलुकार्याणांगति र्विज्ञातुमंततः ॥ तस्मात्सर्वेनिरीक्षध्वंक्कनुतेपांडवागताः २ अल्पावशिष्टंकालस्यगतभूयिष्ठमंततः ॥ तेषामज्ञातचर्यायामस्मिन्वर्षेत्रयोदशे ३ अस्यवर्षस्य शेषंचेद्व्यतीयुरिहपांडवाः ॥ निवृत्तसमयास्तेहिसत्यव्रतपरायणाः ४ क्षरंतइवनागेंद्राःसर्वेह्याशीविषोपमाः ॥ दुःखाभवेयुःसंरब्धाःकौरवान्प्रतितेध्रुवम् ५ सर्वेकालस्यवेत्तारःकृच्छ्ररूपधराःस्थिताः ॥ प्रविशेयुर्जितक्रोधास्तावदेवपुनर्वनम् ६ तस्मात्क्षिप्रंबुभूषध्वंयथातेऽत्यंतमव्ययम् ॥ राज्यंनिर्द्वंद्वमव्यग्रंनिः सपत्नंचिरंभवेत् ७ अथाब्रवीत्ततःकर्णःक्षिप्रंगच्छंतुभारत ॥ अन्येधूर्तानरादक्षानिभृताःसाधुकारिणः ८ चरंतुदेशान्संवीताःस्फीतान्जनपदाकुलान् ॥ तत्र गोष्ठीषुरम्यासुसिद्धप्रव्रजितेषुच ९ परिचारेषुतीर्थेषुविविधेष्वाकरेषुच ॥ विज्ञातव्यामनुष्यैस्तैस्तर्कयासुविनीतया १० विविधैस्तत्परैःसम्यक्तज्ज्ञैर्निपुण संवृतैः ॥ अन्वेष्टव्याःसुनिपुणैःपांडवाश्छन्नवासिनः ११ नदीकुंजेषुतीर्थेषुग्रामेषुनगरेषुच ॥ आश्रमेषुचरम्येषुपर्वतेषुगुहासुच १२ अथाग्रजानंतरजःपापभावा नुरागवान् ॥ ज्येष्ठंदुःशासनस्तत्रभ्राताभ्रातरमब्रवीत् १३ येषुनःप्रत्ययोराजंश्चारेषुमनुजाधिप ॥ तेयांतुदत्तदेयावैभूयस्तान्परिमार्गितुम् १४ एतच्चकर्णोय त्प्राहसर्वमीहामहेतथा ॥ यथोद्दिष्टंचराःसर्वेमृगयंतुयतस्ततः १५ एतेचान्येचभूयांसोदेशाद्देशंयथाविधि ॥ नतुतेषांगतिर्वासःप्रवृत्तिश्चोपलभ्यते १६ अत्यंतं वानिगूढास्तेपारंचोर्मिमतोगताः ॥ व्यालैश्चापिमहारण्येभक्षिताःशूरमानिनः १७ अथवाविषमंप्राप्यविनष्टाःशाश्वतीःसमाः ॥ तस्मान्मानसमव्यग्रंकृत्वात्वंकु रुनंदन ॥ कुरुकार्यंमहोत्साहंमन्यसेयन्नराधिप ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिकर्णदुःशासनवाक्येषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथाब्रवीन्महावीर्योद्रोणस्तत्त्वार्थदर्शिवान् ॥ नतादृशाविनश्यंतिनप्रयांतिपराभवम् १ शूराश्चकृतविद्याश्चबुद्धिमंतोजितेंद्रियाः ॥ धर्मज्ञाश्च कृतज्ञाश्चधर्मराजमनुव्रताः २ नीतिधर्मार्थतत्त्वज्ञंपितृवच्चसमाहितम् ॥ धर्मेस्थितंसत्यधृतिंज्येष्ठंज्येष्ठानुयायिनः ३

जितंगमनंयेषुतेषुमुनीनामाश्रमेषु ९ परिअसगत्यचरंत्येषुतेपरिचाराःरजपुराणि तेषु तर्कयाकांक्षया ' तर्कःकांक्षावितर्कोहे ' इतिमेदिनी १० । ११ । १२ अग्रजानंतरजःद्वितीयोभ्राता १३ । १४ १५ । १६ ऊर्मिमतःसिंधोः १७ । १८ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ अथेति १ । २ । ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

४ विधेयानांकिंकराणां निभृतानांअत्यंतावहितानां ५ । ६ अकालिकंविलंबासहं ७ । ८ गृह्णीयादपिचक्षुषा प्रत्यक्षदृष्टोऽपिमोहयेदेवेत्यर्थः ९ । १० ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये
म.भा.टी. भारतभावदीपेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ॥ ततइति १ अभिसंदधत् तद्वाक्यानुगुणमेववदन् भारतींभरतवंशीयपांडवविषयां गिरंवाचं भारतान्कौरवान्उवाचेतिसंबंधः २ । ३ समंवदत् विरा०

॥ २१ ॥ अ० २८

अनुव्रतामहात्मानंभ्रातरोभ्रातरंनृप ॥ अजातशत्रुंश्रीमंतंसर्वभ्रातॄननुव्रतम् ४ तेषांतथाविधेयानांनिभृतानांमहात्मनाम् ॥ किमर्थंनीतिमान्पार्थःश्रेयोनैषां
करिष्यति ५ तस्माद्यत्नात्प्रतीक्षंतेकालस्योदयमागतम् ॥ नहितेनाशमृच्छेयुरितिपश्याम्यहंधिया ६ सांप्रतंचैवयत्कार्यंतच्चक्षिप्रमकालिकम् ॥ क्रियतांसा
धुसंचिंत्यवासश्चैषांप्रचिंत्यताम् ७ यथावत्पांडुपुत्राणांसर्वार्थेषुधृतात्मनाम् ॥ दुर्ज्ञेयाःखलुशूरास्तेदुरापास्तपसावृताः ८ शुद्धात्मागुणवान्पार्थःसत्यवान्नीतिमान्
शुचिः ॥ तेजोराशिरसंख्येयोगृह्णीयादपिचक्षुषा ९ विज्ञायक्रियतांतस्माद्भूयश्चमृगयामहे ॥ ब्राह्मणैश्चारकैःसिद्धैर्येचान्येतद्विदोजनाः १० ॥ इतिश्रीमहा
भारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिद्रोणवाक्येचारप्रत्याचारेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःशांतनवोभीष्मोभरतानांपितामहः ॥
श्रुतवान्देशकालज्ञस्तत्त्वज्ञःसर्वधर्मवित् १ आचार्यवाक्योपरमेतद्वाक्यमभिसंदधत् ॥ हितार्थंसमुवाचैनांभारतींभारतान्प्रति २ युधिष्ठिरेसमासक्तांधर्मज्ञे
धर्मसंवृताम् ॥ असत्सुदुर्लभांनित्यंसतांचाभिमतांसदा ३ भीष्मःसमवदत्तत्रगिरंसाधुभिरर्चिताम् ॥ यथैषब्राह्मणःप्राहद्रोणःसर्वार्थतत्त्ववित् ४ सर्वलक्षण
संपन्नासाधुव्रतसमन्विताः ॥ श्रुतव्रतोपपन्नाश्चनानाश्रुतिसमन्विताः ५ वृद्धानुशासनेयुक्ताःसत्यव्रतपरायणाः ॥ समयंसमयज्ञास्तेपालयंतःशुचिव्रताः ६
क्षत्रधर्मरतानित्यंकेशवानुगताःसदा ॥ प्रवीरपुरुषास्तेवैमहात्मानोमहाबलाः ॥ नावसीदितुमर्हंतिउद्वहंतःसतांधुरम् ७ धर्मतश्चैवगुप्तास्तेसुवीर्येणचपांडवाः ॥
ननाशमधिगच्छेयुरितिमेधीयतेमतिः ८ तत्रबुद्धिंप्रवक्ष्यामिपांडवान्प्रतिभारत ॥ नतुनीतिःसुनीतस्यशक्यतेऽन्वेषितुंपरैः ९ यत्तुशक्यमिहास्माभिस्तान्वै
संचिंत्यपांडवान् ॥ बुद्ध्याप्रयुक्तंनद्रोहात्प्रवक्ष्यामिनिबोधतत् १० नत्वियंमादृशैर्नीतिस्तस्यवाच्याकथंचन ॥ सात्वियंसाधुवक्तव्यानत्वनीतिःकथंचन ११
वृद्धानुशासनेताततिष्ठतासत्यशीलिना ॥ अवश्यंत्विहधीरेणसतांमध्येविवक्षता १२

समंपक्षपातशून्यं वदत्वदन् नुमभावआर्षः ४ श्रुतंशास्त्रं नानाश्रुतिरनेकाख्यायिका ५ । ६ महात्मानउदारचित्ताः सतांधुरंधर्मं ७ । ८ परैःअनीतिपरैः अन्वेषितुंअनुगंतुं ९ यत्तुप्रयुक्तंप्रयोगः ॥ २१ ॥
शक्यंज्ञातुंयोग्यः तदेववक्ष्यामिनतुभवतांद्रोहात् १० नत्विति । तस्यदुर्जनस्य त्वादृशस्येतिगूढोऽभिसंधिः सातु तुशब्दोहेत्वर्थेसाहि यतःनीतिरियंसाधुवाच्यासाधुष्वेववक्तव्याऽतोऽसाधौत्वयिनै
वैषावक्तव्येत्यर्थः अनीतिस्तुकथंचनसाधुष्वसाधुषुवानैववक्तव्येत्यर्थः ११ तिष्ठतावक्तव्यमितिसंबंधः १२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तत्रवक्तव्येऽति यथाइतरोजनःपांडवानांनिवासंलोकसाधारणंमन्यते तथाऽहंनमन्येइतियोजना १३ असाधारण्यमेवाहतत्रेति । तत्रपुरादौ असांप्रतमकल्याणम् १४ वदान्यःप्रियवादी ' वदान्योदानशीलेचचारुवादिनिवाच्यवत् ' इतिमेदिनी निभृतःनियतेंद्रियः भाव्यःअवश्यंभावी ओरावश्यकेइतिण्यत् १५ भव्योभविता १६ असूयकःपरगुणेषुदोषारोपकः ईर्षुः परोत्कर्षासहिष्णुः अभिमानीआत्मसंभावितः मत्सरीपरद्रोहकर्त्ता तत्रयत्रयुधिष्ठिरइत्यनुकृष्यते १७ । १८ । १९ । २० दर्शनंधर्मब्रह्मस्वरूपावेक्षणं निष्प्रतीपंपाखंडमार्गवर्जितम्

यथार्हमिहवक्तव्यंसर्वथाधर्मलिप्सया ॥ तत्रनाहंतथामन्येयथायमितरोजनः १३ निवासंधर्मराजस्यवर्षेऽस्मिन्वैत्रयोदशे ॥ तत्रतातनतेषांहिराज्ञांभाव्यमसांप्रतम् १४ पुरेजनपदेचापियत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ दानशीलोवदान्यश्चनिभृतोह्रीनिषेवकः ॥ जनोजनपदेभाव्योयत्रराजायुधिष्ठिरः १५ प्रियवादीसदादांतोभव्यःसत्यपरोजनः ॥ हृष्टःपुष्टःशुचिर्दक्षोयत्रराजायुधिष्ठिरः १६ नासूयकोनचापीर्षुर्नाभिमानीनमत्सरी ॥ भविष्यतिजनस्तत्रस्वयंधर्ममनुव्रतः १७ ब्रह्मघोषाश्चभूयांसःपूर्णाहुत्यस्तथैवच ॥ क्रतवश्चभविष्यंतिभूयांसोभूरिदक्षिणाः १८ सदाचतत्रपर्जन्यःसम्यग्वर्षीनसंशयः ॥ संपन्नसस्याचमहीनिरातंकाभविष्यति १९ गुणवंतिचधान्यानिरसवंतिफलानिच ॥ गंधवंतिचमाल्यानिशुभशब्दाचभारती २० वायुश्चसुखसंस्पर्शोनिष्प्रतीपंचदर्शनम् ॥ नभयंत्वाविशेत्तत्रयत्रराजायुधिष्ठिरः २१ गावश्चबहुलास्तत्रनकृशानचदुर्बलाः ॥ वयांसिदधिसर्पींषिरसवंतिहितानिच २२ गुणवंतिचपेयानिभोज्यानिरसवंतिच ॥ तत्रदेशेभविष्यंतियत्रराजायुधिष्ठिरः २३ रसाःस्पर्शाश्चगंधाश्चशब्दाश्चापिगुणान्विताः ॥ दृश्यानिचप्रसन्नानियत्रराजायुधिष्ठिरः २४ धर्माश्चतत्रसर्वैस्तुसेविताश्चद्विजातिभिः ॥ स्वैःस्वैर्गुणैश्चसंयुक्ताअस्मिन्वर्षेत्रयोदशे २५ देशेतस्मिन्भविष्यंतितातपांडवसंयुते ॥ संप्रीतिमान्जनस्तत्रसंतुष्टःशुचिरव्ययः २६ देवतातिथिपूजासुसर्वभावानुरागवान् ॥ इष्टदानोमहोत्साहःस्वस्वधर्मपरायणः २७ अशुभाद्धिशुभप्रेप्सुरिष्टयज्ञःशुभव्रतः ॥ भविष्यतिजनस्तत्रयत्रराजायुधिष्ठिरः २८ त्यक्तवाक्यानृतस्तातशुभकल्याणमंगलः ॥ शुभार्थेप्सुःशुभमतिर्यत्रराजायुधिष्ठिरः २९ भविष्यतिजनस्तत्रनित्यंचेष्टप्रियव्रतः ॥ धर्मात्माशक्यतेज्ञातुंनापितातद्विजातिभिः ३० किंपुनःप्राकृतैस्तातपार्थोविज्ञायतेक्वचित् ॥ यस्मिन्सत्यंधृतिर्दानंपराशांतिर्ध्रुवाक्षमा ३१ ह्रीःश्रीःकीर्त्तिःपरंतेजआनृशंस्यमथार्जवम् ॥ तस्मात्तत्रनिवासंतुच्छन्नंयत्नेनधीमतः ॥ गतिंचपरमांतत्रनोत्सहेवक्तुमन्यथा ३२

२१ । २ । २३ दृश्यानिरूपाणि २४ । २५ । २६ सर्वभावेनसर्वात्मनाऽनुरागवान् २७ अशुभात्अशुभंत्यक्त्वा २८ । २९ इष्टंयागादिप्रियंपरसुखदंचव्रतंपालनीयंयस्य एवंभूतस्यदुर्ज्ञेयत्वमप्याहधर्मात्मेति ३० । ३१ तस्मादिति । धीमतःपांडवस्यवासंछन्नंतत्रविद्धीतिशेषः परमांगतिंगमनंचतत्रैवस्वकीयंकुरु एतच्चाहमन्यथाविपरीतंवचोवक्तुंनोत्सहे वृद्धत्वात्पांडवेषुद्वेषस्याधर्मरूपत्वाच्चेतिभावः ३२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३३ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ युक्तंयुक्तिमत् प्राप्तंप्राप्तकालम् १ तत्त्वतश्चसहेतुकंयुक्त्याभासहीनम् २ तीर्थैश्चारैः ३ । ४ सत्रंकैतववेषं तररूपं छन्नेषुगुप्तेषु उदयंउद्गमनं प्रतिज्ञातेकालेऽत्क्रांतेसति सामीप्येसप्तमी कालेऽल्पावशिष्टेसतीत्यर्थः ५ परराष्ट्रेषुमित्रराष्ट्रेषु स्वराष्ट्रेषुच स्वस्यबलंसैन्यंसामर्थ्यंचयत्तज्ज्ञातव्यम् ६ । ७ नीतिर्भक्तवेतनदानचारप्रवृत्त्यादिका तथाविधीयतांयथायेनप्रकारेणतैःसहसंदधामहेशरादिसंधानंकुर्महे यद्वा बलकोशयोरल्पत्वंस्वस्य परस्यबहुत्वं नीतिर्यथाप्रतिज्ञंसामरूपाविधीयतां यथातैः सहसंदधामहेसख्यंकुर्महेइति कालोदयेमृत्यूदयरूपेयुद्धेप्राप्तेसति तेषांविधीयतइतिपाठे तेषांकालतःउदयेप्राप्तेसतियथासम्यग्विधीयतेतथानीतिर्विधीयताम् ८ नियतमचंचलं नियमेनबुद्ध्यस्व ९

एवमेतत्तुसंचिंत्ययत्कृतेमन्यसेहितम् ॥ तत्क्षिप्रंकुरुकौरव्ययथैवंश्रद्दधासिमे ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारते विराटपर्वणि गोहरणपर्वणिचारप्रत्याचारेभीष्मवाक्ये अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःशारद्वतोवाक्यमित्युवाचकृपस्तदा ॥ युक्तंप्राप्तंचवृद्धेनपांडवान्प्रतिभाषितम् १ धर्मार्थसहितंश्लक्ष्णं तत्त्वतश्चसहेतुकम् ॥ तत्रानुरूपंभीष्मेणममाप्यत्रगिरंशृणु २ तेषांचैवगतिस्तीर्थैर्वासश्चैषांप्रचिंत्यताम् ॥ नीतिर्विधीयतांचापिसांप्रतंयाहिताभवेत् ३ नावज्ञेयोरिपुस्तातप्राकृतोऽपिबुभूषता ॥ किंपुनःपांडवास्तातसर्वास्त्रकुशलारणे ४ तस्मात्सत्रंप्रविष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ गूढभावेषुच्छन्नेषुकालेचोदयमागते ५ स्वराष्ट्रेपरराष्ट्रेचज्ञातव्यंबलमात्मनः ॥ उदयःपांडवानांचप्राप्तेकालेनसंशयः ६ निवृत्तसमयाःपार्थामहात्मानोमहाबलाः ॥ महोत्साहाभविष्यंतिपांडवाह्यमितौजसः ७ तस्माद्बलंचकोशश्चनीतिश्चापिविधीयताम् ॥ यथाकालोदयेप्राप्तेसम्यक्तैःसंदधामहे ८ तातबुद्ध्याऽपितत्सर्वंबुद्ध्यस्वबलमात्मनः ॥ नियतंसर्वमित्रेषुबलवत्स्वबलेषुच ९ उच्चावचंबलंज्ञात्वामध्यस्थंचापिभारत ॥ प्रहृष्टमप्रहृष्टंचसंदधामतथापरैः १० साम्नाभेदेनदानेनदंडेनबलिकर्मणा ॥ न्यायेनाक्रम्यचपरान्बलाच्चानम्यदुर्बलान् ११ सांत्वयित्वातुमित्राणिबलंचाभाष्यतांसुखम् ॥ सुकोशबलसंवृद्धःसम्यक्सिद्धिमवाप्स्यसि १२ योत्स्यसेचापिबलिभिररिभिःप्रत्युपस्थितैः ॥ अन्यैस्त्वंपांडवैर्वापिहीनैःस्वबलवाहनैः १३ एवंसर्वंविनिश्चित्यव्यवसायंस्वधर्मतः ॥ यथाकालंमनुष्येंद्रचिरंसुखमवाप्स्यसि १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिचारप्रत्याचारेकृपवाक्येएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

बोधफलमाहउच्चेति । उच्चादिभेदेनत्रिविधमपिप्रहृष्टंवाअप्रहृष्टंवाज्ञातव्यं उच्चंसमंवास्वबलंअप्रहृष्टंचेत्प्रहृष्टबलैःशत्रुभिःसहसंदधामसंधिंकरवाम विपरीतंचेदपिसंदधामशरानितिशेषः संधनीयमितिपाठेऽपितदेवार्थद्वयं आतोधातोरित्यालोपः अनीयर्प्रत्ययेपरेभवति संधानीयामीतियुक्तःपाठः १० साम्येसामभेदौ अपरस्याधिक्येदानं स्वस्याधिक्येदंडोयुद्धेनिपातनंवा बलिकर्मवाकरदानाख्यं इतिबलज्ञानफलम् ११ बलंस्वसैन्यं सुखंयथास्यात्तथाआभाष्यतांप्रीतिप्रादेनभक्तवेतनमानदानेनसंमंत्रणीयमित्यर्थः सिद्धिंजयम् १२ । १३ अन्यैःशत्रुभिः पांडवैश्चापिसहयोत्स्यसे कीदृशैः स्वबलादिनाहीनैः १४ व्यवसायंस्वकर्त्तव्यम् १५ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथेति १ वाक्यमुवाचेत्यत्रहेतुमाह असकृदिति । निकृताःवंचितास्त्रिगर्ताइतिशेषः प्रभोहेजनमेजय २ बाधितःसुशर्मा बलवतांकौरवाणांविभौस्वामिनिभीष्मेसमीपेसति कर्णचोदीक्ष्यदुर्योधनम

॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथराजात्रिगर्तानांसुशर्मारथयूथपः ॥ प्राप्तकालमिदंवाक्यमुवाचत्वरितोबली १ असकृन्निकृताःपूर्वंमत्स्यशाल्वेयकैःप्रभो ॥ सूतेनैवचम
त्स्यस्यकीचकेनपुनःपुनः २ बाधितोबंधुभिःसार्द्धंबलाद्बलवतांविभौ ॥ सकर्णमभ्युदीक्ष्याथदुर्योधनमभाषत ३ असकृन्मत्स्यराज्ञामेराष्ट्रंबाधितमोजसा ॥ प्रणेता
कीचकस्तस्यबलवानभवत्पुरा ४ क्रूरोऽमर्षीसुदुष्टात्माभुविप्रख्यातविक्रमः ॥ निहतःसतुगंधर्वैःपापकर्मानृशंसवान् ५ तस्मिन्विनिहतेराजाहतदर्पोनिराश्रयः ॥
भविष्यतिनिरुत्साहोविराटइतिमेमतिः ६ तत्रयात्राममताथदितेरोचतेऽनघ ॥ कौरवाणांचसर्वेषांकर्णस्यचमहात्मनः ७ एतत्प्राप्तमहंमन्येकार्यमात्ययिकं
हिनः ॥ राष्ट्रंतस्याभियास्यामोबहुधान्यसमाकुलम् ८ आददामोऽस्यरत्नानिविविधानिवसूनिच ॥ ग्रामान्राष्ट्राणिवातस्यहरिष्यामोविभागशः ९ अथवागो
सहस्राणिशुभानिचबहूनिच ॥ विविधानिहरिष्यामःप्रतिपीड्यपुरंबलात् १० कौरवैःसहसंगत्यत्रिगर्तैश्चविशांपते ॥ गास्तस्यापहरामोऽद्यसर्वैश्चैवसुसंहताः
११ संविभागेनकृत्वातुनिबध्नीमोऽस्यपौरुषम् ॥ हत्वाचास्यचमूंकृत्स्नांवशमेवानयामहे १२ तंवशेन्यायतःकृत्वासुखंवत्स्यामहेवयम् ॥ भवतांबलवृद्धिश्च
भविष्यतिनसंशयः १३ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यकर्णोराजानमब्रवीत् ॥ सूक्तंसुशर्मणावाक्यंप्राप्तकालंहितंचनः १४ तस्मात्क्षिप्रंविनिर्यामोयोजयित्वावरूथिनीम् ॥
विभज्यचाप्यनीकानियथावामन्यसेऽनघ १५ प्राज्ञोवाकुरुवृद्धोऽयंसर्वेषांनःपितामहः ॥ आचार्यश्चयथाद्रोणःकृपःशारद्वतस्तथा ॥ मन्यंतेतेयथासर्वेतथाया
त्राविधीयताम् १६ संमंत्र्यचाशुगच्छामःसाधनार्थंमहीपतेः ॥ किंचनःपांडवैःकार्यंहीनार्थबलपौरुषैः १७ अत्यंतंवाप्रनष्टास्तेप्राप्तावापियमक्षयम् ॥ यामो
राजन्निरुद्विग्नाविराटनगरंवयम् ॥ आदास्यामोहिगास्तस्यविविधानिवसूनिच १८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोदुर्योधनोराजावाक्यमादायतस्यतत् ॥ वैक
र्तनस्यकर्णस्यक्षिप्रमाज्ञापयत्स्वयम् १९ शासनेनित्यसंयुक्तंदुःशासनमनंतरम् ॥ सहवृद्धैस्तुसंमंत्र्यक्षिप्रंयोजयवाहिनीम् २० यथोद्देशंचगच्छामःसहितास्त
त्रकौरवैः ॥ सुशर्माचयथोद्दिष्टंदेशंयातुमहारथः ॥ त्रिगर्तैःसहितोराजासमग्रबलवाहनः २१ प्रागेवहिसुसंवीतोमत्स्यस्यविषयंप्रति ॥ जघन्यतोवयंतत्रयास्या
मोदिवसांतरे ॥ विषयंमत्स्यराजस्यसुसमृद्धंसुसंहताः २२ तेयांतुसहितास्तत्रविराटनगरंप्रति ॥ क्षिप्रंगोपान्समासाद्यगृह्णंतुविपुलंधनम् २३ गवांशतसहस्रा
णिश्रीमंतिगुणवंतिच ॥ वयमप्यनुगृह्णीमोद्विधाकृत्वावरूथिनीम् २४

भाषत ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ निवध्नीमःनिगृह्णीमः १२ । १३ । १४ विनिर्यामःनिर्गच्छामः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० यथोद्देशंयथानिर्दिष्टांदक्षिणामुत्तरांवादिशं
यथायोग्यंबलविभागंवाउद्दिश्येत्यर्थः २१ । २२ । २३ । २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गृद्धाः लुब्धाः २५।२६ न्यगृण्हंत कालयामासुः २७ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ छद्मलिंगेनब्राह्मणादिकपटवेषेणप्रविष्टानांव्यतीतोऽतिक्रांतःसमयःसंवत्सरः १।२ संभावनां कीचकवत्अयमपिममजयकर्त्ताभविष्यतीत्येवंरूपां ३।४।५।६।७।८ मानेशुःनाशमदर्शनं दूरेऽनियावत् मागच्छेयुः ९ तनुत्राणिकवचानि भानुमंतिदीप्यमानानि वज्रायसंअशनिलोहं यद्वावज्रवदच्छेद्यमभेद्यंचयदयः भाषायां 'पोलाद' इतिसंज्ञितं तद्वज्रायसं तन्मयोगर्भोंतःकवचेतेनसहितंसवज्रायसगर्भं पाठांतरे संनाहायसज्जीभावाय सगर्भं

॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेस्मगत्वायथोद्दिष्टांदिशंवन्हेर्महीपते ॥ सन्नद्धारथिनःसर्वेसपदाताबलोत्कटाः २५ प्रतिवैरंचिकीर्षंतोगोपुगृद्धामहाबलाः ॥ आदातुंगाःसुशर्माऽथकृष्णपक्षस्यसप्तमीम् २६ अपरेदिवसेसर्वेराजन्संभूयकौरवाः ॥ अष्टम्यांतेन्यगृह्णंतगोकुलानिसहस्रशः २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिदक्षिणगोग्रहेसुशर्मादियानेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तेषांमहाराजतत्रैवामिततेजसाम् ॥ छद्मलिंगप्रविष्टानांपांडवानांमहात्मनाम् १ व्यतीतःसमयःसम्यग्वसतांवैपुरोत्तमे ॥ कुर्वतांतस्यकर्माणिविराटस्यमहीपतेः २ कीचकेतुहतेराजाविराटःपरवीरहा ॥ परांसंभावनांचक्रेकुंतीपुत्रेयुधिष्ठिरे ३ ततस्त्रयोदशस्यांतेतस्यवर्षस्यभारत ॥ सुशर्मणागृहीतंतद्गोधनंतरसाबहु ४ ततोजवेनमहतागोपःपुरमथाव्रजत् ॥ सदृष्ट्वामत्स्यराजंचरथात्प्रस्कंद्यकुंडली ५ शूरैःपरिवृतंयोधैःकुंडलांगदधारिभिः ॥ संवृतंमंत्रिभिःसार्द्धंपांडवैश्चमहात्मभिः ६ तंसभायांमहाराजमासीनंराष्ट्रवर्द्धनम् ॥ सोऽब्रवीदुपसंगम्यविराटंप्रणतस्तदा ७ अस्मान्युधिविनिर्जित्यपरिभूयसबांधवान् ॥ गवांशतसहस्राणित्रिगर्त्ताःकालयंतिते ८ तान्परीप्सस्वराजेंद्रमानेशुःपशवस्तव ॥ तच्छ्रुत्वानृपतिःसेनांमत्स्यानांसमयोजयत् ९ रथनागाश्वकलिलांपत्तिध्वजसमाकुलाम् ॥ राजानोराजपुत्राश्चतनुत्राण्यथभेजिरे १० भानुमंतिविचित्राणिशूरसेव्यानिभागशः ॥ सवज्रायसगर्भंतुकवचंतत्रकांचनम् ११ विराटस्यप्रियोभ्राताशतानीकोऽभ्यहारयत् ॥ सर्वपारसवंवर्मकल्याणपटलंदृढम् १२ शतानीकादवरजोमदिराक्षोऽभ्यहारयत् ॥ शतसूर्यंशतावर्तंशतबिंदुशताक्षिमत् १३ अभेद्यकल्पंमत्स्यानांराजाकवचमाहरत् ॥ उत्सेधेयस्यपद्मानिशतंसौगंधिकानिच १४ सुवर्णपृष्ठंसूर्याभंसूर्यदत्तोऽभ्यहारयत् ॥ दृढमायसगर्भंचश्वेतंवर्मशताक्षिमत् १५ विराटस्यसुतोज्येष्ठोवीरःशंखोऽभ्यहारयत् ॥ शतशश्चतनुत्राणियथास्वंतेमहारथाः १६

सकंटकम् 'गर्भोभ्रूणेऽर्भकेकुक्षौसंधौपनसकंटके' इतिनानार्थः 'वज्रंस्याद्धीरकेपवौ' इतिच १०।११ अभ्यहारयत्ववंध पारसवंपरान्सुनोतिपीडयति सुवतिक्षिपतिवापरसवं ऋदोरप्स्वार्थेतद्धितः पारसवंशस्त्रं सर्वशस्त्रसंहमित्यर्थः कल्याणपटलंसुवर्णपत्राच्छादितं 'कल्याणमक्षयेस्वर्णे' इतिविश्वः १२ आवर्त्ततेपुनःपुनर्म्लायतिविलसतीतियोगाद्चंद्रःपद्मंवा विंदुःसूक्ष्मचक्रं अक्षिनेत्राकारंचक्रं १३ उत्सेधेउच्छ्राये संपूर्णेविस्तारे कल्हारजातीयानि शतंपद्मानिपंक्त्यानिविष्टानि एवंविशालमित्यर्थः १४।१५।१६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अभ्यनह्यंतेतिपाठेसंधिरार्षः सूपस्करेषुशोभनरथांगेषु १७ । १८ उच्छिश्रिये उच्छ्रितोऽभूत १९ । २० गोपालस्तंतिपालाख्यः दामग्रंथिरश्वपालः २१ । २२ । २३ । २४ । २५
२६ । २७ २८ । २९ । ३० प्रभिन्नकरटामुखाः 'काकेभगंडौकरटौ' इत्यमरः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ निरीक्षंतंनिरीक्षमाणं पुल्लिंगमार्षम् ३५ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये

योत्स्यमानाअनह्यंतदेवरूपाःप्रहारिणः ॥ सूपस्करेषुशुभ्रेषुमहत्सुचमहारथाः १७ पृथक्कांचनसन्नाहान्रथेष्वश्वानयोजयन् ॥ सूर्यचंद्रप्रतीकाशेरथेदिव्येहि
रण्मये १८ महानुभावोमत्स्यस्यध्वजउच्छिश्रियेतदा ॥ अथान्यान्विविधाकारान्ध्वजान्हेमपरिष्कृतान् १९ यथास्वंक्षत्रियाःशूरारथेषुसमयोजयन् ॥ अथ
मत्स्योऽब्रवीद्राजाशतानीकंजघन्यजम् २० कंकबल्लवगोपालादामग्रंथिश्चवीर्यवान् ॥ युद्ध्येयुरितिमेबुद्धिर्वर्ततेनात्रसंशयः २१ एतेषामपिदीयंतांरथाध्वज
पताकिनः ॥ कवचानिचचित्राणिदृढानिचमृदूनिच २२ प्रतिमुंचंतुगात्रेषुदीयंतामायुधानिच ॥ वीरांगरूपाःपुरुषानागराजकरोपमाः २३ नेमेजातुनयु
द्ध्येरन्निति मेधीयतेमतिः ॥ एतच्छ्रुत्वातुनृपतेर्वाक्यंत्वरितमानसः ॥ शतानीकस्तुपार्थेभ्योरथान्राजन्समादिशत् २४ सहदेवायराज्ञेचभीमायनकुलायच ॥
तान्प्रहृष्टांस्ततःसूताराजभक्तिपुरस्कृताः २५ निर्दिष्टान्नरदेवेनरथाञ्शीघ्रमयोजयन् ॥ कवचानिविचित्राणिमृदूनिचदृढानिच २६ विराटःप्रादिशद्यानि
तेषामक्लिष्टकर्मणाम् ॥ तान्यामुच्यशरीरेषुदंशितास्तेपरंतपाः २७ रथान्हयैःसुसंपन्नानास्थायचनरोत्तमाः ॥ निर्ययुर्मुदिताःपार्थाःशत्रुसंघावमर्दिनः २८
तरस्विनश्छन्नरूपाःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ रथान्हेमपरिच्छन्नानास्थायचमहारथाः २९ विराटमन्वयुःपार्थाःसहिताःकुरुपुंगवाः ॥ चत्वारोभ्रातरःशूराःपांड
वाःसत्यविक्रमाः ३० भीमाश्चमत्तमातंगाःप्रभिन्नकरटामुखाः ॥ क्षरंतश्चैवनागेंद्राःसुदंताःषष्टिहायनाः ३१ स्वारूढायुद्धकुशलैःशिक्षिताहस्तिसादिभिः ॥
राजानमन्वयुःपश्चाच्चलंतइवपर्वताः ३२ विशारदानांमुख्यानांहृष्टानांचारुजीविनाम् ॥ अष्टौरथसहस्राणिदशनागशतानिच ३३ षष्टिश्चाश्वसहस्राणिमत्स्या
नामभिनिर्ययुः ॥ तदनीकंविराटस्यशुशुभेभरतर्षभ ३४ संप्रयातंतदाराजन्निरीक्षंतंगवांपदम् ॥ तद्बलाग्र्यंविराटस्यसंप्रस्थितमशोभत ॥ दृढायुधजनाकीर्णं
गजाश्वरथसंकुलम् ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिदक्षिणगोग्रहेमत्स्यराजरणोद्योगेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ नि
र्यायनगराच्छूराव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥ त्रिगर्तानस्पृशन्मत्स्याःसूर्येपरिणतेसति १ तेत्रिगर्त्ताश्चमत्स्याश्चसंरब्धायुद्धदुर्मदाः ॥ अन्योन्यमभिगर्जंतोगोषु
गृद्धामहाबलाः २ भीमाश्चमत्तमातंगास्तोमरांकुशनोदिताः ॥ ग्रामणीयैःसमारूढाःकुशलैर्हस्तिसादिभिः ३ तेषांसमागमोघोरस्तुमुलोलोमहर्षणः ॥ घ्नतां
परस्परंराजन्यमराष्ट्रविवर्द्धनः ४

भारतभावदीपेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ॥ निर्यायनिर्गत्य अस्पृशन्प्राप्तवंतः परिणतेपंचधाविभक्तस्याह्नश्चतुर्थभागंप्राप्ते १ । २ ग्रामणीयैःराजकीयैः 'ग्रामणीर्नापिते
पुंसित्रिष्वध्यक्षेऽधिपेऽपिच' इतिनानार्थः ३ समागमःसंग्रामः ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अवलंबति अवरोहति ५ । ६ सैन्येनसेनोत्थेन ७ व्यतिषिक्तानिहस्तात्हस्तांतरंगतानि ८ अस्यतांक्षिपताम् ९ । १० । ११ । १२ । १३ नागभोगनिकाशैः सर्पदेहोपमैः १४ । १५ । १६ कश्मलंमूर्छाआविशत् शूरानितिशेषः येषांगरुत्मतांपक्षिणांअंतरिक्षेगतिर्दर्शनंच तेऽपिशरैःप्रवेजिताःउद्वेगंप्रापिताःसंतःउपाविशन् ध्वजाग्रादौ बाण

देवासुरसमोराजन्नासीत्सूर्येऽवलंबति ॥ पदातिरथनागेंद्रहयारोहबलौघवान् ५ अन्योऽन्यमभ्यापततांनिघ्नतांचेतरेतरम् ॥ उदतिष्ठद्रजोभौमंनप्राज्ञायत किंचन ६ पक्षिणश्चापतन्भूमौसैन्येनरजसाऽऽवृताः ॥ इषुभिर्व्यतिसर्पद्भिरादित्योऽतरधीयत ७ खद्योतैरिवसंयुक्तमंतरिक्षंव्यराजत ॥ रुक्मपृष्ठानिचापानिव्यतिषिक्तानिधन्विनाम् ८ पततांलोकवीराणांसव्यदक्षिणमस्यताम् ॥ रथारथैःसमाजग्मुःपादातैश्चपदातयः ९ सादिनःसादिभिश्चैवगजैश्चापिमहागजाः ॥ असिभिःपट्टिशैःप्रासैःशक्तिभिस्तोमरैरपि १० संरब्धाःसमरेराजन्निजघ्नुरितरेतरम् ॥ निघ्नंतःसमरेऽन्योन्यंशूराःपरिघबाहवः ११ नशेकुरभिसंरब्धाःशूरान्कर्तुंपराङ्मुखान् ॥ कृत्तोत्तरोष्ठंसुनसंकृत्तकेशमलंकृतम् १२ अदृश्यतशिरश्छिन्नंरजोध्वस्तंसकुंडलम् ॥ अदृश्यंस्तत्रगात्राणिशरैश्छिन्नानिभागशः १३ शालस्कंधनिकाशानिक्षत्रियाणांमहामृधे ॥ नागभोगनिकाशैश्चबाहुभिश्चंदनोक्षितैः १४ आस्तीर्णावसुधाभातिशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ रथिनांरथिभिश्चात्रसंप्रहारोऽभ्यवर्तत १५ सादिभिःसादिनांचापिपदातीनांपदातिभिः ॥ उपाशाम्यद्रजोभौमंरुधिरेणप्रसर्पता १६ कश्मलंचाविशद्घोरंनिर्मर्यादमवर्तत ॥ उपाविशन्गरुत्मंतःशरैर्गाढंप्रवेजिताः ॥ अंतरिक्षेगतिर्येषांदर्शनंचाप्यरुध्यत १७ तेघ्नंतःसमरेऽन्योन्यंशूराःपरिघबाहवः ॥ नशेकुरभिसंरब्धाःशूरान्कर्तुंपराङ्मुखान् १८ शतानीकःशतंहत्वाविशालाक्षश्चतुःशतम् ॥ प्रविष्टौमहतींसेनांत्रिगर्त्तानांमहारथौ १९ तौप्रविष्टौमहासेनांबलवंतौमनस्विनौ ॥ आर्च्छेतांबाहुसंरब्धौकेशाकेशिरथारथि २० लक्षयित्वात्रिगर्तानांतौप्रविष्टौरथव्रजम् ॥ अग्रतःसूर्यदत्तश्चमदिराक्षश्चपृष्ठतः २१ विराटस्तत्रसंग्रामेहत्वापंचशतान्रथान् ॥ हयानांचशतान्यष्टौहत्वापंचमहारथान् २२ चरन्सविविधान्मार्गान्रथेनरथसत्तमः ॥ त्रिगर्त्तानांसुशर्माणमार्च्छद्रुक्मरथंरणे २३ तौव्यवाहरतांतत्रमहात्मानौमहाबलौ ॥ अन्योन्यमभिगर्जंतौगोष्ठेषुवृषभाविव २४ ततोराजात्रिगर्त्तानांसुशर्मायुद्धदुर्मदः ॥ मत्स्यंसमीयाद्राजानंद्वैरथेननरर्षभः २५ ततोरथाभ्यांरथिनौव्यतीयतुरमर्षणौ ॥ शरान्व्यसृजतांशीघ्रंतोयधाराघनाइव २६

पटलेनतेषांगतिर्दर्शनंचन्यरुध्यत निरुद्धम् १७ । १८ त्रिगर्त्तानांसेनांप्रविष्टावित्यन्वयः १९ प्रविश्यचतामार्च्छेतांमोहितवंतौ केशाकेशि केशेषुकेशेषुगृहीत्वाप्रवृत्तंयुद्धंकेशाकेशि एवंरथारथि पाठांतरे नखानखि नखैर्नखैश्चप्रहृत्येदंयुद्धंप्रवृत्तंनखानखि केशेषुगृहीत्वायोधान् रथेषुगृहीत्वारथांश्चप्रक्षिपतइतिभावः २० सूर्यदत्तःशतानीकः २१ । २२ । २३ तौ विराट्सुशर्माणौ २४ । २५ । २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२७ । २८ । २९ ततःसैन्यमितिश्लोकःप्राचीनपुस्तकेष्वन्यथापठ्यते 'ततःसेनाःसमाहत्यमत्स्यराजसुशर्मणौ । नजानीतांतदाऽन्योन्यंसैन्येनरजसावृतौ' इति तत्रसुशर्मणाविराटेनद्वन्द्वयुद्धमार्ग सेनाःसेना स्थानशूरान्समाहृत्यअन्योन्यसंघट्टंकारयित्वा सैन्येनसेनोत्थेन ३० ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ तमसानैशेनांधकारेण मुहूर्तं

अन्योऽन्यंचापिसंरब्धौविचेरतुरमर्षणौ ॥ कृतास्त्रौनिशितैर्बाणैरसिशक्तिगदाभृतौ २७ ततोराजासुशर्माणंविव्याधदशभिःशरैः ॥ पंचभिःपंचभिश्चास्यविव्याध चतुरोहयान् २८ तथैवमत्स्यराजानंसुशर्मायुद्धदुर्मदः ॥ पंचाशद्भिःशितैर्बाणैर्विव्याधपरमास्त्रवित् २९ ततःसैन्यंमहाराजमत्स्यराजसुशर्मणोः ॥ नाभ्यजान त्तदाऽन्योन्यंसैन्येनरजसाऽऽवृतम् ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोग्रहणपर्वणिदक्षिणगोग्रहेविराटसुशर्मयुद्धेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तमसाऽभिप्लुतेलोकेरजसाचैवभारत ॥ अतिष्ठन्वैमुहूर्तंतुव्यूढानीकाःप्रहारिणः १ ततोंऽधकारंप्रणुदन्नुदतिष्ठतचंद्रमाः ॥ कुर्वाणोविमलां रात्रिंनंदयन्क्षत्रियान्युधि २ ततःप्रकाशमासाद्यपुनर्युद्धमवर्तत ॥ घोररूपंततस्तेस्मनावेक्षंतपरस्परम् ३ ततःसुशर्मात्रैगर्त्तःसहभ्रात्रायवीयसा ॥ अभ्यद्रवन्म त्स्यराजंरथव्रातेनसर्वशः ४ ततोरथाभ्यांप्रस्कंद्यभ्रातरौक्षत्रियर्षभौ ॥ गदापाणीसुसंरब्धौसमभ्यद्रवतांरथान् ५ तथैवतेषांतुबलानितानिक्रुद्धान्यथान्योऽन्यमभि द्रवंति ॥ गदासिखड्गैश्चपरश्वधैश्चप्रासैश्चतीक्ष्णाग्रसुपीतधारैः ६ बलंतुमत्स्यस्यबलेनराजासर्वंत्रिगर्ताधिपतिःसुशर्मा ॥ प्रमथ्यजित्वाचप्रसह्यमत्स्यंविराटमोज स्विनमभ्यधावत् ७ तौनिहत्यपृथक्धुर्यावुभौतौपार्ष्णिसारथी ॥ विरथंमत्स्यराजानंजीवग्राहमगृण्हताम् ८ तमुन्मथ्यसुशर्माऽथयुवतीमिवकामुकः ॥ स्यंदनं स्वंसमारोप्यप्रययौशीघ्रवाहनः ९ तस्मिन्गृहीतेविरथेविराटेबलवत्तरे ॥ प्राद्रवंतभयान्मत्स्यास्त्रिगर्तैरर्दिताभृशम् १० तेषुसंत्रस्यमानेषुकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ प्रत्य भाषन्महाबाहुंभीमसेनमरिंदमम् ११ मत्स्यराजःपरामृष्टस्त्रिगर्तेनसुशर्मणा ॥ तंमोचयमहाबाहोनगच्छेद्द्विषतांवशम् १२ उषिताःस्मसुखंसर्वेसर्वकामैःसुपूजिताः ॥ भीमसेनत्वयाकार्यातस्यवासस्यनिष्कृतिः १३ ॥ भीमसेनउवाच ॥ अहमेनंपरित्रास्येशासनात्तवपार्थिव ॥ पश्यमेसुमहत्कर्मयुध्यतःसहशत्रुभिः १४ स्वबाहु बलमाश्रित्यतिष्ठत्वंभ्रातृभिःसह ॥ एकांतमाश्रितोराजन्पश्यमेऽद्यपराक्रमम् १५

आचंद्रोदयकालं नतुघटीद्वयमात्रं कृष्णपक्षस्यसप्तमीमिति सप्तम्यांगोग्रहणस्योक्तत्वात् १ । २ । ३ । ४ प्रस्कंद्यअवरुह्य ५ तीक्ष्णानिअग्राणि सुपीताःसुतरांपीताः शोषिताःकृशीकृताः अनायासेनशीघ्रंपरशरीरप्रवेशक्षमाःधाराश्चयेषांतैतीक्ष्णाग्रसुपीतधारास्तैः तीक्ष्णायसपीतेतिपाठेऽपि पीतशब्दस्योक्तएवार्थः ६ बलंजित्वाचेतिसंबंधः ७ । ८ । ९ । १० । ११ १२ । १३ । १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अपारुज्यउत्पाट्य १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ विराटंसमवीक्ष्यैनं हेसमेहसाचो इतिविराटंवीक्ष्यवाचादृशाचसंभाव्य एनंसुशर्माणंतिष्ठतिष्ठेतिचावददितिसंबंधः ' सर्वसाधु समानेपुसमंस्यादभिधेयवत् ' इतिमेदिनी २४ रथपुंगवःतिष्ठतिष्ठेतिभाषमाणः महत्कर्मान्योन्ययुद्धंपश्यतां कर्तव्यतिहारेतङ् अयंमांमहत्कर्मकुर्वाणंपश्यतु अहंचैनंद्रक्ष्येइत्यर्थः २९ रथाःसंगता

सुस्कंधोऽयंमहावृक्षोगदारूपइवस्थितः ॥ अहमेनमारुज्यद्रावयिष्यामिशात्रवान् १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तंमत्तमिवमातंगंवीक्षमाणंवनस्पतिम् ॥ अत्र वीद्भ्रातरंवीरंधर्मराजोयुधिष्ठिरः १७ माभीमसाहसंकार्षीस्तिष्ठत्वेषवनस्पतिः ॥ मात्वंवृक्षेणकर्माणिकुर्वाणमतिमानुषम् १८ जनाःसमवबुध्येरन्भीमोऽयमिति भारत ॥ अन्यदेवायुधंकिंचित्प्रतिपद्यस्वमानुषम् १९ चापंवायदिवाशक्तिंनिस्त्रिंशंवापरश्वधम् ॥ यदेवमानुषंभीमभवेदन्यैरलक्षितम् २० तदेवायुधमादाय मोक्षयाशुमहीपतिम् ॥ यमौचचक्ररक्षौतेभवितारौमहाबलौ २१ सहिताःसमरेतत्रमत्स्यराजंपरीप्सत ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुवेगेनभीमसेनोमहा बलः २२ गृहीत्वातुधनुःश्रेष्ठंजवेनसुमहाजवः ॥ व्यमुंचच्छरवर्षाणिसतोयइवतोयदः २३ तंभीमोभीमकर्माणंसुशर्माणमथाद्रवत् ॥ विराटंसमवीक्ष्यैनंति ष्ठतिष्ठेतिचावदत् २४ सुशर्माचिंतयामासकालांतकयमोपमम् ॥ तिष्ठतिष्ठेतिभाषंतंपृष्ठतोरथपुंगवः ॥ पश्यतांसुमहत्कर्ममहद्युद्धमुपस्थितम् २५ परावृत्तो धनुर्गृह्यसुशर्माभ्रातृभिःसह ॥ निमेषांतरमात्रेणभीमसेनेनतेरथाः २६ रथानांचगजानांचवाजिनांचससादिनाम् ॥ सहस्रशतसंघाताःशूराणामुग्रधन्विनाम् २७ पातिताभीमसेनेनविराटस्यसमीपतः ॥ पत्तयोनिहतास्तेषांगदांगृह्यमहात्मना २८ तद्दृष्ट्वातादृशंयुद्धंसुशर्मायुद्धदुर्मदः ॥ चिंतयामासमनसाकिंशेषं हिबलस्यमे ॥ अपरोदृश्यतेसैन्येपुरामग्नोमहाबले २९ आकर्णपूर्णेनतदाधनुषाप्रत्यदृश्यत ॥ सुशर्मासायकांस्तीक्ष्णान्क्षिपतेचपुनःपुनः ३० ततःसम स्तास्तेसर्वेतुरगानभ्यचोदयन् ॥ दिव्यमस्त्रंविकुर्वाणास्त्रिगर्तान्प्रत्यमर्षणाः ३१ तान्निवृत्तरथान्दृष्ट्वापांडवान्सामहाचमूः ॥ वैराटिःपरमक्रुद्धोयुयुधेपरमाद्भुतम् ३२ सहस्रमवधीत्तत्रकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ भीमःसप्तसहस्राणियमलोकमदर्शयत् ३३ नकुलश्चापिसप्तैवशतानिप्राहिणोच्छरैः ॥ शतानित्रीणिशूराणांसह देवःप्रतापवान् ३४ युधिष्ठिरसमादिष्टोनिजघ्नेपुरुषर्षभः ॥ ततोऽभ्यपतदत्युग्रःसुशर्माणमुदायुधः ३५ हत्वातांमहतींसेनांत्रिगर्तानांमहारथः ॥ ततोयुधिष्ठि रोराजात्वरमाणोमहारथः ३६ अभिपत्यसुशर्माणंशरैरभ्याहनद्भृशम् ॥ सुशर्माऽपिसुसंरब्धस्त्वरमाणोयुधिष्ठिरम् ३७ अविध्यन्नवभिर्बाणैश्चतुर्भिश्चतुरोह यान् ॥ ततोराजन्नाशुकारीकुंतीपुत्रोवृकोदरः ३८

इतिशेषः २६ । २७ । २८ चिंतयामासेति । सुशर्मा बलस्यसैन्यस्यकिंशेषंकुतिसतंवधंचिंतयामास 'शेषःसंकर्षणेवधे' इतिमेदिनी तत्रहेतुः हियस्मात्मेममअपरोभ्राताममहाबलेसैन्येपुरामग्नो दृश्यते भ्रातुःसंकटंदृष्ट्वा सैन्यनाशंचिंतयामासेत्यर्थः २९ धनुषाशोभमानइतिशेषः ३० तेसर्वेमत्स्याः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ अत्युग्रोयुधिष्ठिरः वाक्यशेषात् ३५ । ३६ । ३७ । ३८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३९ । ४० । ४१ । ४२ त्रैगर्तंत्रिगर्ताधिपतिं ४३ । ४४ । ४५ भीमसंकाशःभीमोपमः ' रामरावणयोर्युद्धंरामरावणयोरिव ' इतिवदनुपमइत्यर्थः ४६ । ४७ केश पक्षेकेशकलापे ' पाशःपक्षश्चहस्तश्चकलापार्थाःकचात्परे ' इति पक्षोमासार्धकेइत्युपक्रम्यकेशादेःपरतोवृंदइतिमेदिनी अत्रोक्तंनीतिशास्त्रे ' वामपाणिकचोत्पीडा १ भूमौनिष्पेषणं

समासाद्यसुशर्माणमश्वानस्यव्यपोथयत् ॥ पृष्ठगोपांश्चतस्याथहत्वापरमसायकैः ३९ अथास्यसारथिंक्रुद्धोरथोपस्थादपातयत् ॥ चक्ररक्षश्चशूरोवैमदिराक्षोऽतिविश्रुतः ४० समायाद्विरथंदृष्ट्वात्रिगर्तंप्राहरत्तदा ॥ ततोविराटःप्रस्कंद्यरथादथसुशर्मणः ४१ गदांतस्यपरामृश्यतमेवाभ्यद्रवद्बली ॥ सचचारगदापाणिर्वृद्धोऽपितरुणोयथा ४२ पलायमानंत्रैगर्तंदृष्ट्वाभीमोऽभ्यभाषत ॥ राजपुत्रनिवर्तस्वनतेयुक्तंपलायनम् ४३ अनेनवीर्येणकथंगास्त्वंप्रार्थयसेबलात् ॥ कथंचानुचरांस्त्यक्त्वाशत्रुमध्येविषीदसि ४४ इत्युक्तःसतुपार्थेनसुशर्मारथयूथपः ॥ तिष्ठतिष्ठेतिभीमंससहसाऽभ्यद्रवद्बली ४५ भीमस्तुभीमसंकाशोरथात्प्रस्कंद्यपांडवः ॥ प्राद्रवत्तूर्णमव्यग्रोजीवितेप्सुःसुशर्मणः ४६ तंभीमसेनोधावंतमभ्यधावतवीर्यवान् ॥ त्रिगर्तराजमादातुंसिंहःक्षुद्रमृगंयथा ४७ अभिद्रुत्यसुशर्माणंकेशपक्षेपरामृशत् ॥ समुद्यम्यतुरोषात्तंनिष्पिपेषमहीतले ४८ पदामूर्ध्निमहाबाहुःप्राहरद्विलपिष्यतः ॥ तस्यजानुंददौभीमोजघ्नेचैनमरत्निना ॥ समोहमगमद्राजाप्रहारवरपीडितः ४९ तस्मिन्गृहीतेविरथेत्रिगर्तानांमहारथे ॥ अभज्यतबलंसर्वंत्रैगर्तंतद्भयातुरम् ५० निवर्त्यगास्ततःसर्वाःपांडुपुत्रामहारथाः ॥ अवजित्यसुशर्माणंधनंचादायसर्वशः ५१ स्वबाहुबलसंपन्नाह्रीनिषेवायतव्रताः ॥ विराटस्यमहात्मानःपरिक्लेशविनाशनाः ५२ स्थिताःसमक्षंतेसर्वेत्वथभीमोऽभ्यभाषत ५३ नायंपापसमाचारोमत्तोजीवितुमर्हति ॥ किंतुशक्यंमयाकर्तुंयद्राजासततंघृणी ५४ गलेगृहीत्वाराजानमानीयविवशंवशम् ॥ ततएनंविचेष्टंतंबद्ध्वापार्थोवृकोदरः ५५ रथमारोपयामासविसंज्ञंपांसुगुंठितम् ॥ अभ्येत्यरणमध्यस्थमभ्यगच्छद्युधिष्ठिरम् ५६ दर्शयामासभीमस्तुसुशर्माणंनराधिपम् ॥ प्रोवाचपुरुषव्याघ्रोभीममाहवशोभिनम् ५७ तंराजाप्राहसद्दृष्ट्वामुच्यतांवैनराधमः ॥ एवमुक्तोऽब्रवीद्भीमःसुशर्माणंमहाबलम् ५८ ॥ भीमउवाच ॥ जीवितुंचेच्छसेमूढहेतुंमेगदतःशृणु ॥ दासोऽस्मीतित्वयावाच्यंसंसत्सुचसभासुच ५९ एवंतेजीवितंदद्यामेषयुद्धजितोविधिः ॥ तमुवाचततोज्येष्ठोभ्रातासप्रणयंवचः ६०

बलात् २ मूर्ध्निपादप्रहरणम् ३ जानुनोदरमर्दनम् ४ मालूराकारयामुष्ट्या कपोलेदृढताडनम् ५ कफोणिपातोऽप्यसकृत् ६ सर्वतस्तलताडनं ७ तालेनयुद्धेभ्रमणंमारणम् ८ स्मृतमष्टधा ॥ चतुर्भिःक्षत्रियंहन्यात्पंचभिःक्षत्रियाधमम् ॥ षड्भिर्वैश्यंसप्तभिस्तुशूद्रंसंकरमष्टभिः ' इति एतेषांमध्येतंकेशग्रहादिभिःपंचभिर्घ्नतःस्यक्षत्रियाधमत्वंदर्शितम् ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ घृणीदयालुः ५४ । विवशंअचित्तं वशंपराधीनम् ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 ६१ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । प्रतीताःहृष्टाः ८ । ९ । १० नःअस्मत्संबंधि

 ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ मुंचमुंचाधमाचारंप्रमाणंयदितेवयम् ॥ दासभावंगतोह्येषविराटस्यमहीपतेः ॥ अदासोगच्छमुक्तोऽसिमैवंकार्षीःकदाचन ६१ ॥ इतिश्री
महाभारतेविराटपर्वणिगोग्रहणपर्वणिदक्षिणगोग्रहेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तेतुसव्रीडःसुशर्माऽऽसीदधोमुखः ॥ समुक्तोऽभ्येत्यरा
जानमभिवाद्यप्रतस्थिवान् १ विसृज्यतुसुशर्माणंपांडवास्तेहतद्विषः ॥ स्वबाहुबलसंपन्नाह्रीनिषेवायतव्रताः ॥ संग्रामशिरसोमध्येतांरात्रिंसुखिनोऽवसन् २
ततोविराटःकौंतेयानतिमानुषविक्रमान् ॥ अर्चयामासवित्तेनमानेनचमहारथान् ३ ॥ विराटउवाच ॥ यथैवममरत्नानियुष्माकंतानिवैतथा ॥ कार्यंकुरुतवैसर्वे
यथाकामंयथासुखम् ४ ददाम्यलंकृताःकन्यावसूनिविविधानिच ॥ मनसश्चाप्यभिप्रेतंयुद्धःशत्रुनिबर्हणाः ५ युष्माकंविक्रमादद्यमुक्तोऽहंस्वस्तिमानिह ॥ तस्माद्भ
वंतोमत्स्यानामीश्वराःसर्वएवहि ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथेतिवादिनंमत्स्यंकौरवेयाःपृथक्पृथक् ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेयुधिष्ठिरपुरोगमाः ७ प्रतिनंदामतेवाक्यंस
र्वंचैवविशांपते ॥ एतेनैवप्रतीताःस्मयत्त्वंमुक्तोऽद्यशत्रुभिः ८ ततोऽब्रवीत्प्रीतमनामत्स्यराजोयुधिष्ठिरम् ॥ पुनरेवमहाबाहुर्विराटोराजसत्तमः ९ एहित्वामभिषेक्ष्या
मिमत्स्यराजस्तुनोभवान् १० मनसश्चाप्यभिप्रेतंयथेष्टंभुविदुर्लभम् ॥ तत्तेहंसंप्रदास्यामिसर्वमर्हतिनोभवान् ११ रत्नानिगाःसुवर्णंचमणिमुक्तमथापिच ॥ वैयाघ्र
पद्यविप्रेंद्रसर्वथैवनमोस्तुते १२ त्वत्कृतेह्यद्यपश्यामिराज्यंसंतानमेवच ॥ यतश्चजातसंरंभोनचशत्रुवशंगतः १३ ततोयुधिष्ठिरोमत्स्यंपुनरेवाभ्यभाषत ॥ प्रतिनंदा
मितेवाक्यंमनोज्ञंमत्स्यभाषसे १४ आनृशंस्यपरोनित्यंसुसुखीसततंभव ॥ गच्छंतुदूतास्त्वरितंनगरंतवपार्थिव १५ सुहृदांप्रियमाख्यातुंघोषयंतुचतेजयम् ॥
ततस्तद्वचनान्मत्स्योदूतान्राजासमादिशत् ॥ १६ आचक्षध्वंपुरंगत्वासंग्रामविजयंमम ॥ कुमार्यःसमलंकृत्यपर्यागच्छंतुमेपुरात् १७ वादित्राणिचसर्वाणिगणि
काश्चस्वलंकृताः ॥ एतांचाज्ञांततःश्रुत्वाराज्ञामत्स्येननोदिताः ॥ तामाज्ञांशिरसाकृत्वाप्रस्थिताहृष्टमानसाः १८ तेगत्वातत्रतांरात्रिमथसूर्योदयंप्रति ॥ विराटस्यपुरा
भ्याशेदूताजयमघोषयन् १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिदक्षिणगोग्रहेविराटजयघोषेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
यातेत्रिगर्तान्मत्स्येतुपशूंस्तान्वैपरीप्सति ॥ दुर्योधनःसहामात्योविराटमुपयादथ १ भीष्मोद्रोणश्चकर्णश्चकृपश्चपरमास्त्रवित् ॥ द्रौणिश्चसौबलश्चैवतथादुः
शासनःप्रभो २ विविंशतिर्विकर्णश्चचित्रसेनश्चवीर्यवान् ॥ दुर्मुखोदुःशलश्चैवयेचैवान्येमहारथाः ३

सर्वंभवान्ग्रहीतुमर्हति ११ । १२ यतोनिगृहीतः जातसंरंभोजातभयोऽपित्वद्बलान्नचशत्रुवशंगतोऽस्मि १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ १९ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे चतुस्त्रिंशो
ऽध्यायः ॥ ३४ ॥ परीप्सतिलिप्सति यतः अथ अतः विराटंविराटदेशंउपयात्उपायात् १ । २ । ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ कालयंतिनयंति रथवंशेनरथसमूहेन ५ घोषस्यघोपस्थानांगवांगोपालानांच हन्यतांहन्यमानानामारावःशब्दोमहानभूत् ६ । ७ । ८ भूमिंजयमित्युत्तरस्यैवनामांतरं ९ । १० शून्यपालंराज्ञो सन्निधानेपालकम् ११ । १२ । १३ । १४ यूथपोगंधहस्ती १५ पाशोपधानामिति । पाशौमौर्व्याप्रांतद्वयगतौ तावेवउपधानेवीणायांतंत्रीसंधानार्थकीलविशेषौयस्यांसापाशोपधानातां ज्यातंत्रींमौर्व्येव तंत्रीकार्ष्णायसतंतवोयस्यांतां चापोधनुर्यष्टिः सैवअलाबुसहितोदंडोयस्यास्तां महास्वनामित्युभयत्रतुल्यं शरास्ततोनिःसरंतस्तएववर्णाः शब्दवत्त्वसामान्यात्स्वरस्पर्शादयोयस्यां धनुःशब्दोऽत्रस

एतेमत्स्यानुपागम्यविराटस्यमहीपतेः ॥ घोषान्विद्राव्यतरसागोधनंजह्रुरोजसा ४ षष्टिंगवांसहस्राणिकुरवःकालयंतिच ॥ महतारथवंशेनपरिवार्यसमंततः ५ गोपालानांतुघोषस्यहन्यतांतैर्महारथैः ॥ आरावःसुमहानासीत्संप्रहारेभयंकरे ६ गोपाध्यक्षोभयत्रस्तोरथमास्थायसत्वरः ॥ जगामनगरायैवपरिक्रोशंस्तदा त्तवत् ७ सप्रविश्यपुरंराज्ञोनृपवेश्माभ्ययात्ततः ॥ अवतीर्यरथात्तूर्णमाख्यातुंप्रविवेशह ८ दृष्ट्वाभूमिंजयंनामपुत्रंमत्स्यस्यमानिनम् ॥ तस्मैतत्सर्वमाचष्टराष्ट्र स्यपशुकर्षणम् ९ षष्टिंगवांसहस्राणिकुरवःकालयंतिते ॥ तद्विजेतुंसमुत्तिष्ठगोधनंराष्ट्रवर्धन १० राजपुत्रहितप्रेप्सुःक्षिप्रंनिर्याहिचस्वयम् ॥ त्वांहिमत्स्यो महीपालःशून्यपालमिहाकरोत् ११ त्वयापरिषदोमध्येश्लाघतेसनराधिपः ॥ पुत्रोममानुरूपश्चशूरश्चेतिकुलोद्वहः १२ इष्वस्त्रेनिपुणोयोधःसदावीरश्चमेसुतः ॥ तस्यतत्सत्यमेवास्तुमनुष्येंद्रस्यभाषितम् १३ आवर्त्तयकुरूञ्जित्वापशूनपशुमतांवर ॥ निर्दहैषामनीकानिभीमेनशरतेजसा १४ धनुश्च्युतैरुक्मपुंखैःशरैः सन्नतपर्वभिः ॥ द्विषतांभिंध्यनीकानिगजानामिवयूथपः १५ पाशोपधानांज्यातंत्रींचापदंडांमहास्वनाम् ॥ शरवर्णांधनुर्वीणांशत्रुमध्येप्रवादय १६ श्वेतार जतसंकाशारथेयुज्यंतुतेहयाः ॥ ध्वजंचसिंहंसौवर्णमुच्छ्रयंतुतवप्रभो १७ रुक्मपुंखाःप्रसन्नाग्राःमुक्ताहस्तवतात्वया ॥ छादयंतुशराःसूर्यराज्ञांमार्गनिरोधकाः १८ रणेजित्वाकुरून्सर्वान्वज्रपाणिरिवासुरान् ॥ यशोमहदवाप्यत्वंप्रविशेदंपुरंपुनः १९ त्वंहिराष्ट्रस्यपरमागतिर्मत्स्यपतेःसुतः ॥ यथाहिपांडुपुत्राणामर्जुनोजय तांवरः २० एवमेवगतिर्नूनंभवान्विषयवासिनाम् ॥ गतिमंतोवयंत्वद्यसर्वेविषयवासिनः २१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ स्त्रीमध्यउक्तस्तेनासौतद्वाक्यमभयं करम् ॥ अंतःपुरेश्लाघमानइदंवचनमब्रवीत् २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेगोपवाक्येपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ उत्तर उवाच ॥ अद्याहमनुगच्छेयंदृढधन्वागवांपदम् ॥ यदिमेसारथिःकश्चिद्भवेदश्वेषुकोविदः १ तंत्वहंनावगच्छामियोमेयंताभवेन्नरः ॥ पश्यध्वंसारथिंक्षिप्रंममयुक्तंप्र यास्यतः २ अष्टाविंशतिरात्रंवामासंवानूनमंततः ॥ यत्तदासीन्महद्युद्धंतत्रमेसारथिर्हतः ३

ज्यचापयाची तामेवत्रीणांशत्रूणांमध्येप्रवादय १६ युज्यंतुयुज्यंतां सिंहंसिंहाकारंसौवर्णं १७ हस्तवताद्दृढहस्तेन प्रशंसायांमतुप् १८ । १९ । २० । २१ । २२ ॥ इतिविराटपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ १ । २ । ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

हययानविदं अश्वगतिज्ञम् ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ नर्तनागृहं ण्यामश्रंयोयुजितिण्यंताद्युचिद्यवंतं सत्रेण च्छद्मना २४ ॥ इति० वि० प० नी० भा० भा० षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ माल्यंमाला 'माल्यंकुसुमतत्स्रजोः' इति मेदिनी सुदक्षिणाभ्रातृच्छंदानुवर्तिनी 'दक्षिणादक्षिणोद्भूतसरलच्छंदवर्तिषु'

सलभेयंयदात्वन्यंहययानविदंनरम् ॥ त्वरावानद्ययात्वाऽहंसमुच्छ्रितमहाध्वजम् ४ विगाह्यतत्परानीकंगजवाजिरथाकुलम् ॥ शस्त्रप्रतापनिर्वीर्यान्कुरून्जित्वाऽऽनये पशून् ५ दुर्योधनंशांतनवंकर्णंवैकर्त्तनंकृपम् ॥ द्रोणंचसहपुत्रेणमहेष्वासान्समागतान् ६ वित्रासयित्वासंग्रामेदानवानिववज्रभृत् ॥ अनेनैवमुहूर्तेनपुनःप्रत्यानये पशून् ७ शून्यमासाद्यकुरवःप्रयांत्यादायगोधनम् ॥ किंतुशक्यंमयाकर्तुंयदहंतत्रनाभवम् ८ पश्येयुरद्यमेवीर्यंकुरवस्तेसमागताः ॥ किंनुपार्थोऽर्जुनःसाक्षादय मस्मान्प्रबाधते ९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रुत्वातदर्जुनोवाक्यंराज्ञःपुत्रस्यभाषतः ॥ अतीतसमयेकालेप्रियांभार्यामनिंदिताम् १० द्रुपदस्यसुतांतन्वींपांचालीं पावकात्मजाम् ॥ सत्यार्जवगुणोपेतांभर्तुःप्रियहितेरताम् ११ उवाचरहसिप्रीतःकृष्णांसर्वार्थकोविदः ॥ उत्तरंब्रूहिकल्याणिक्षिप्रंमद्वचनादिदम् १२ अयंवैपांड वस्यासीत्सारथिःसंमतोदृढः ॥ महायुद्धेषुसंसिद्धःसतेयंताभविष्यति १३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यतद्वचनंस्त्रीषुभाषतश्चपुनःपुनः ॥ नसाऽमर्षतपांचालीबी भत्सोःपरिकीर्त्तनम् १४ अथैनमुपसंगम्यस्त्रीमध्यात्सातपस्विनी ॥ व्रीडमानेवशनकैरिदंवचनमब्रवीत् १५ योऽसौबृहद्वारणाभोयुवासुप्रियदर्शनः ॥ बृहन्नले तिविख्यातःपार्थस्यासीत्ससारथिः १६ धनुष्यनवरश्चासीत्तस्यशिष्योमहात्मनः ॥ दृष्टपूर्वोमयावीरचरंत्यापांडवान्प्रति १७ यदातत्पावकोदावमदहत्खांडवंमहत् ॥ अर्जुनस्यतदाऽनेनसंगृहीताहयोत्तमाः १८ तेनसारथिनापार्थःसर्वभूतानिसर्वशः ॥ अजयत्खांडवप्रस्थेनहियंताऽस्तितादृशः १९ ॥ उत्तरउवाच ॥ सैरंध्रिजानासि तथायुवाननपुंसकोनैवभवेद्यथाऽसौ ॥ अहंनशक्नोमिबृहन्नलांशुभेवक्तुंस्वयंयच्छहयान्ममेतिवै ॥ २० ॥ द्रौपद्युवाच ॥ येयंकुमारीसुश्रोणीभगिनीतेयवीयसी ॥ अस्याःसावीरवचनंकरिष्यतिनसंशयः २१ यदिवैसारथिःसस्यात्कुरून्सर्वान्नसंशयः ॥ जित्वागाश्चसमादायध्रुवमागमनंभवेत् २२ एवमुक्तःसस्वसारंध्याभगिनीं प्रत्यभाषत ॥ गच्छत्वमनवद्यांगितामानयबृहन्नलाम् २३ साभ्रात्राप्रेषिताशीघ्रमगच्छन्नर्तनागृहम् ॥ यत्रास्तेसमहाबाहुश्छन्नःसत्रेणपांडवः २४ ॥ इतिश्रीमहाभारते विराटपर्वणिगोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेबृहन्नलासारथ्यकथनेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ साप्राद्रवत्कांचनमाल्यधारिणीज्येष्ठेनभ्रात्राप्र हितायशस्विनी ॥ सुदक्षिणावेदिविलग्नमध्यासापद्मपत्राभनिभाशिखंडिनी १

इतिमेदिनी वेदिवद्विलग्नःकृशोमध्योयस्याःसा पद्मपत्राभिनवाशिखंडिनीतिप्राचीनपाठः पद्मपत्राभनिभा पद्मपत्रेषुआभातीतिपद्मपत्राभालक्ष्मीःतद्वत्निभादीप्तिर्यस्याःसा येतु पद्मपत्राभंमरकतंतन्निभांग्या मामितिव्याचख्युस्तेपांकनकोज्ज्वलत्वचमितिवाक्यशेषेणविरोधःस्पष्टः शिखंडिनी मयूरपिच्छालंकारवती १

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अरालपक्ष्मात्रक्कालिपक्ष्मा शतन्हदाविद्युत् २ । ३ प्रमुखेअंग्रे ४ । ५ किंकिमर्थमागमनम् ६ प्रणयेविनयं भावयंतीदर्शयंती ७ । ८ । ९ । १० । ११ यावत्नगावोदूरतरंन्हियंते ननः

तन्वीशुभांगीमणिचित्रमेखलामत्स्यस्यराज्ञोदुहिताश्रियावृता ॥ तन्नर्तनागारमरालपक्ष्माशतह्रदामेघमिवान्वपद्यत २ साहस्तिहस्तोपमसंहितोरूःस्वनिंदिताचा
रुदतीसुमध्यमा ॥ आसाद्यतंवैवरमाल्यधारिणीपार्थंशुभानागवधूरिवद्विपम् ३ सारत्नभूतामनसःप्रियाऽर्चितासुताविराटस्ययथेंद्रलक्ष्मीः ॥ सुदर्शनीयाप्रमुखे
यशस्विनोप्रीत्याऽब्रवीदर्जुनमायतेक्षणा ४ सुसंहतोरुंकनकोज्ज्वलत्वचंपार्थःकुमारींसतदाऽभ्यभाषत ॥ किमागमःकांचनमाल्यधारिणिमृगाक्षिकिंत्वंत्वरितेवभामि
नि ॥ किंतेमुखंसुंदरिनप्रसन्नमाचक्ष्वतत्त्वंममशीघ्रमंगने ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सतांदृष्ट्वाविशालाक्षींराजपुत्रींसखींतथा ॥ प्रहसन्नब्रवीद्राजन्किमागमनमित्यु
त ६ तमब्रवीद्राजपुत्रीसमुपेत्यनरर्षभम् ॥ प्रणयंभावयंतीसासखीमध्यइदंवचः ७ गावोराष्ट्रस्यकुरुभिःकाल्यंतेनोबृहन्नले ॥ ताविजेतुंममभ्रातापयास्यतिधनुर्धरः
८ नाचिरंनिहतस्तस्यसंग्रामेरथसारथिः ॥ तेननास्तिसमःसूतोयोऽस्यसारथ्यमाचरेत् ९ तस्मैप्रयतमानायसारथ्यर्थंबृहन्नले ॥ आचक्षेहयज्ञानेसैरंध्रीकौशलं
तव १० अर्जुनस्यकिलासीस्त्वंसारथिर्दयितःपुरा ॥ त्वयाऽजयत्सहायेनपृथिवींपांडवर्षभः ११ सासारथ्यंममभ्रातुःकुरुसाधुबृहन्नले ॥ पुरादूरतरंगावोह्रियंते
कुरुभिर्हिनः १२ अथैतद्वचनंमेऽद्यनियुक्तानकरिष्यसि ॥ प्रणयादुच्यमानात्वंपरित्यक्ष्यामिजीवितम् १३ एवमुक्तस्तुसुश्रोण्यातयासख्यापरंतपः ॥ जगाम
राजपुत्रस्यसकाशममितौजसः १४ तमाव्रजंतंत्वरितंप्रभिन्नमिवकुंजरम् ॥ अन्वगच्छद्विशालाक्षीशिशुंगजवधूरिव १५ दूरादेवतुतांप्रेक्ष्यराजपुत्रोऽभ्यभाषत ॥
त्वयासारथिनापार्थःखांडवेऽग्निमतर्पयत् १६ पृथिवीमजयत्कृत्स्नांकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ सैरंध्रीत्वांसमाचष्टेसाहिजानातिपांडवान् १७ संयच्छमामकानश्वांस्तथैव
त्वंबृहन्नले ॥ कुरुभिर्योत्स्यमानस्यगोधनानिपरीप्सतः १८ अर्जुनस्यकिलासीस्त्वंसारथिर्दयितःपुरा ॥ त्वयाऽजयत्सहायेनपृथिवींपांडवर्षभः १९ एवमुक्ताप्रत्युवा
चराजपुत्रंबृहन्नला ॥ काशक्तिर्ममसारथ्यंकर्तुंसंग्राममूर्धनि २० गीतंवायदिवानृत्यंवादित्रंवापृथग्विधम् ॥ तत्करिष्यामिभद्रंतेसारथ्यंतुकुतोमम २१ ॥ उत्तर
उवाच ॥ बृहन्नलेगायनोवानर्तनोवापुनर्भव ॥ क्षिप्रंमेरथमास्थायनिगृह्णीष्वहयोत्तमान् २२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सतत्रनर्मसंयुक्तमकरोत्पांडवोबहु ॥ उत्त
रायाःप्रमुखतःसर्वंजानन्नरिंदमः २३ ऊर्ध्वमुत्क्षिप्यकवचंशरीरेप्रत्यमुंचत ॥ कुमार्यस्तत्रतंदृष्ट्वाप्राहसन्पृथुलोचनाः २४ सतुदृष्ट्वाविमुह्यंतंस्वयमेवोत्तरस्ततः ॥ क
वचेनमहार्हेणसमनह्यद्बृहन्नलाम् २५ सबिभ्रत्कवचंचाग्र्यंस्वयमप्यंशुमत्प्रभम् ॥ ध्वजंचसिंहमुच्छ्रित्यसारथ्येसमकल्पयत् २६ धनूंषिचमहार्हाणिबाणांश्चरुचिरा
न्बहून् ॥ आदायप्रययौवीरःसबृहन्नलसारथिः २७ अथोत्तराचकन्याश्चसख्यस्तामब्रुवंस्तदा ॥ बृहन्नलेआनयेथावासांसिरुचिराणिच २८

भागेवसारथ्यंकुरु १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पांचालिकार्थे ' पांचालिकापुत्तिकास्याद्वस्त्रदंतादिभिःकृता ' इत्यमरः २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ॥ सइति १ । २ । ३ । ४ । ५ अतिवेगेनआकाशे ६ । ७ । ८ हृष्टरोमारोमांचितः ९ नोत्सहेइत्यत्रहेतुमाहवद्धिनि १० । ११ कलिलंगहनम् १२

पांचालिकार्थेचित्राणिसूक्ष्माणिचमृदूनिच ॥ विजित्यसंग्रामगतान्भीष्मद्रोणमुखान्कुरून् २९ एवंतान्ब्रुवतीःकन्याःसहिताःपांडुनंदनः ॥ प्रत्युवाचहसन्पार्थोमेघदुंदुभिनिःस्वनः ३० ॥ बृहन्नलोवाच ॥ यद्युत्तरोऽयंसंग्रामेविजेष्यतिमहारथान् ॥ अथाहरिष्येवासांसिदिव्यानिरुचिराणिच ३१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वातुबीभत्सुस्ततःप्राचोदयद्धयान् ॥ कुरूनभिमुखःशूरोनानाध्वजपताकिनः ३२ तमुत्तरंवीक्ष्यरथोत्तमेस्थितंबृहन्नलायाःसहितंमहाभुजम् ॥ स्त्रियश्चकन्याश्चद्विजाश्चसुव्रताःप्रदक्षिणंचक्रुरथोचुरंगनाः ३३ यदर्जुनस्यर्षभतुल्यगामिनःपुराऽभवत्खांडवदाहमंगलम् ॥ कुरून्समासाद्यरणेबृहन्नलेसहोत्तरेणाद्यतदस्तुमंगलम् ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेउत्तरनिर्याणंनामसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सराजधान्यानिर्यायवैराटिरकुतोभयः ॥ प्रयाहीत्यब्रवीत्सूतंयत्रतेकुरवोगताः १ समवेतान्कुरून्सर्वान्जिगीषूनवजित्यवै ॥ गास्तेषांक्षिप्रमादायपुनरेष्याम्यहंपुरम् २ ततस्तांश्चोदयामाससदश्वान्पांडुनंदनः ॥ तेहयानरसिंहेननोदितावातरंहसः ॥ आलिखंतइवाकाशमूहुःकांचनमालिनः ३ नातिदूरमथोगत्वामत्स्यपुत्रधनंजयौ ॥ अवेक्षेतामभित्रघ्नौ कुरूणांबलिनांबलम् ४ श्मशानमभितोगत्वाआससादकुरूनथ ॥ तांशमीमन्ववीक्षेतांव्यूढानीकांश्चसर्वशः ५ तदनीकंमहत्तेषांविबभौसागरोपमम् ॥ सर्पमाणमिवाकाशेवनंबहुलपादपम् ६ ददृशेपार्थिवोरेणुर्जनितस्तेनसर्पता ॥ दृष्टिप्रणाशोभूतानांदिवस्पृक्कुरुसत्तम ७ तदनीकंमहद्दृष्ट्वागजाश्वरथसंकुलम् ॥ कर्णदुर्योधनकृपैर्गुप्तंशांतनवेनच ८ द्रोणेनचसपुत्रेणमहेष्वासेनधीमता ॥ हृष्टरोमाभयोद्विग्नःपार्थंवैराटिरब्रवीत् ९ ॥ उत्तरउवाच ॥ नोत्सहेकुरुभिर्योद्धुंरोमहर्षंहिपश्यमे ॥ बहुप्रवीरमत्युग्रंदेवैरपिदुरासदम् १० प्रतियोद्धुंनशक्ष्यामिकुरुसैन्यमनंतकम् ॥ नाशंसेभारतींसेनांप्रवेष्टुंभीमकार्मुकाम् ११ रथनागाश्वकलिलांपत्तिध्वजसमाकुलाम् ॥ दृष्ट्वैवहिपरानाजौमनःप्रव्यथतीवमे १२ यत्रद्रोणश्चभीष्मश्चकृपःकर्णोविविंशतिः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसोमदत्तश्चबाल्हिकः १३ दुर्योधनस्तथावीरोराजाचरथिनांवरः ॥ द्युतिमंतोमहेष्वासाःसर्वेयुद्धविशारदाः १४ दृष्ट्वैवहिकुरूनेतान्व्यूढानीकान्प्रहारिणः ॥ हृषितानिचरोमाणिकश्मलंचागतंमम १५ वैशंपायनउवाच ॥ अविजातोविजातस्यमौर्ख्याद्धूर्त्तस्यपश्यतः ॥ परिदेवयतेमंदःसकाशेसव्यसाचिनः १६ त्रिगर्त्तान्मेपितायातःशून्येसंप्रणिधायमाम् ॥ सर्वांसेनामुपादायनमेसंतीहसैनिकाः १७ सोहमेकोबहून्बालःकृतास्त्रानकृतश्रमः ॥ प्रतियोद्धुंनशक्ष्यामिनिवर्त्तस्वबृहन्नले १८

१३ । १४ कश्मलंमूर्च्छा १५ अविजातः जातंसाप्राग्ल्भ्यंविगतंयस्यात्सविजातोऽसाधारणस्तदन्योऽविजातः साधारणःप्राकृतः मौर्ख्यातुलयकारःपाठः तदा वियातोधृष्टः ' धृष्टेधृष्णुर्वियातश्च ' इत्यमरः अवियातोऽप्रगल्भः धूर्त्तस्यछद्मनेपथ्यधारिणः १६ । १७ । १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९ । २० आमिषंमांसं तत्रयथागृध्राःपतंति तत्तुल्यानांगोलुब्धानां पृथिव्यांनिमित्तभूतायां एतेनाग्रेभात्रिसंग्रामेष्वपित्वांनेष्यामीत्युक्तम् अभिनिर्यायाभिनिर्गत्य नयुयुत्ससेयोद्धुंनेच्छसि

॥ बृहन्नलोवाच ॥ भयेनदीनरूपोऽसिद्विषतांहर्षवर्द्धनः ॥ नचतावत्कृतंकर्मपरैःकिंचिद्रणाजिरे १९ स्वयमेवचमामात्थवहमांकौरवान्प्रति ॥ सोऽहंत्वांतत्रने
ष्यामियत्रैतेबहुलाध्वजाः २० मध्यमामिषगृध्राणांकुरूणामाततायिनाम् ॥ नेष्यामित्वांमहाबाहोपृथिव्यामपियुध्यताम् २१ तथास्त्रीषुप्रतिश्रुत्यपौरुषंपुरुषे
षुच ॥ कत्थमानोभिनिर्यायकिमर्थंनयुयुत्ससे २२ नचेद्विजित्यगास्तास्त्वंगृहान्वैप्रतियास्यसि ॥ प्रहसिष्यंतिवीरास्त्वांनरानार्यश्चसंगताः २३ अहमप्यत्रसै
रंध्याख्यातासारथ्यकर्मणि ॥ नचशक्ष्याम्यनिर्जित्यगाःप्रयातुंपुरंप्रति २४ स्तोत्रेणचैवसैरंध्यास्तववाक्येनतेनच ॥ कथंनयुध्येयमहंकुरून्सर्वान्स्थिरोभव २५
उत्तरउवाच ॥ कामंहरंतुमत्स्यानांभूयांसःकुरवोधनम् ॥ प्रहसंतुचमांनार्योनरावाऽपिबृहन्नले २६ संग्रामेनचकार्यंमेगावोगच्छंतुचापिमे ॥ शून्यंमेनगरंचापि
पितुश्चैवबिभेम्यहम् २७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वाप्राद्रवद्भीतोरथात्प्रस्कंद्यकुंडली ॥ त्यक्त्वामानंचदर्पंचविसृज्यसशरंधनुः २८ ॥ बृहन्नलोवाच ॥ नैष
शूरैःस्मृतोधर्मःक्षत्रियस्यपलायनम् ॥ श्रेयस्तुमरणंयुद्धेनभीतस्यपलायनम् २९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वातुकौंतेयःसोऽवप्लुत्यरथोत्तमात् ॥ तमन्वधा
वद्धावंतंराजपुत्रंधनंजयः ३० दीर्घांवेणींविधुन्वानःसाधुरक्तेचवाससी ॥ विधूयवेणींधावंतमजानंतोऽर्जुनंतदा ३१ सैनिकाःप्राहसन्केचित्तथारूपमवेक्ष्यतम् ॥
तंशीघ्रमभिधावंतंसंप्रेक्ष्यकुरवोऽब्रुवन् ३२ कएषवेषसंच्छन्नोभस्मन्येवहुताशनः ॥ किंचिदस्ययथापुंसःकिंचिदस्ययथास्त्रियः ३३ सारूप्यमर्जुनस्येवक्लीबरूपंबि
भर्तिच ॥ तदेवैतच्छिरोग्रीवंतौबाहूपरिघोपमौ ॥ तद्वदेवास्यविक्रांतंनायमन्योधनंजयात् ३४ अमरेष्विवदेवेंद्रोमानुषेषुधनंजयः ॥ एकःकोऽस्मानुपायायाद
न्योलोकेधनंजयात् ३५ एकःपुत्रोविराटस्यशून्येसन्निहितःपुरे ॥ सएषकिलनिर्यातोबालभावान्नपौरुषात् ३६ सत्रेणनूनंछन्नंहिचरंतंपार्थमर्जुनम् ॥ उत्तरःसार
थिंकृत्वानिर्यातोनगराद्बहिः ३७ सनोमन्यामहेदृष्ट्वाभीतएषपलायते ॥ तंनूनमेषधावंतंजिघृक्षतिधनंजयः ३८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इतिस्मकुरवःसर्वेविमृशं
तःपृथक्पृथक् ॥ नचव्यवसितुंकिंचिदुत्तरंशक्नुवंतिते ३९ छन्नंतथातंसत्रेणपांडवंप्रेक्ष्यभारत ॥ उत्तरंतुप्रधावंतमभिद्रुत्यधनंजयः ॥ गत्वापदशतंतूर्णंकेशपक्षेप
रामृशत् ४० सोऽर्जुनेनपरामृष्टःपर्यदेवयदार्त्तवत् ॥ बहुलंकृपणंचैवविराटस्यसुतस्तदा ४१ ॥ उत्तरउवाच ॥ शृणुयास्त्वंहिकल्याणिबृहन्नलेसुमध्यमे ॥ निवर्त्त
यरथंक्षिप्रंजीवन्भद्राणिपश्यति ४२ शातकुंभस्यशुद्धस्यशतंनिष्कान्ददामिते ॥ मणीनष्टौचवैदूर्यान्हेमबद्धान्महाप्रभान् ४३ हेमदंडप्रतिच्छन्नंरथंयुक्तंचसुव्रतैः ॥ म
त्तांश्चदशमातंगान्मुंचमांत्वंबृहन्नले ४४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमादीनिवाक्यानिविलपंतमचेतसम् ॥ प्रहस्यपुरुषव्याघ्रोरथस्यांतिकमानयत् ४५

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ तमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ वैशसंवैरं युद्धेकदनंवा ८
९ नदीजेति । हेनदीजगांगेयहेभीष्म लंकेशस्यरावणस्य वनंतस्यारिर्नाशकोहनूमान् सःकेतुर्ध्वजोयस्यसः लंकेशवनारिकेतुः नगोवृक्षस्तदाह्वयःवृक्षनामा नामेतिवितर्के निश्चितंवाअर्जुनइत्यर्थः

॥ २९ ॥ अथैनमब्रवीत्पार्थोभयार्त्तंनष्टचेतसम् ॥ यदिनोत्सहसेयोद्धुंशत्रुभिःशत्रुकर्षण ॥ एहिमेत्वंहयान्यच्छयुध्यमानस्यशत्रुभिः ४६ प्रयाह्येतद्रथानीकंमद्बाहुबलरक्षि अ०
तः ॥ अप्रधृष्यतमंघोरंगुप्तंवीरैर्महारथैः ४७ माभैस्त्वंराजपुत्राग्र्यक्षत्रियोऽसिपरंतप ॥ कथंपुरुषशार्दूलशत्रुमध्येविषीदसि ४८ अहंवैकुरुभिर्योत्स्येविजेष्यामि ३९
चतेपशून् ॥ प्रविश्यैतद्रथानीकमप्रधृष्यंदुरासदम् ४९ यंताभवनरश्रेष्ठयोत्स्येऽहंकुरुभिःसह ॥ एवंब्रुवाणोबीभत्सुर्वैराटिमपराजितः ॥ समाश्वास्यमुहूर्तंतमु
त्तरंभरतर्षभ ५० ततएनंविचेष्टंतमकामंभयपीडितम् ॥ रथमारोपयामासपार्थःप्रहरतांवरः ५१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेउत्त
राश्वासनेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तंदृष्ट्वाक्लीबवेषेणरथस्थंनरपुंगवम् ॥ शमीमभिमुखंयांतंरथमारोप्यचोत्तरम् १ भीष्मद्रोणमुखा
स्तत्रकुरूणांरथिसत्तमाः ॥ वित्रस्तमनसःसर्वेधनंजयकृताद्भयात् २ तानवेक्ष्यहतोत्साहानुत्पातानपिचाद्भुतान् ॥ गुरुःशस्त्रभृतांश्रेष्ठोभारद्वाजोऽभ्यभाषत ३ चं
डाश्ववाताःसंवांतिरूक्षाःशर्करवर्षिणः ॥ भस्मवर्णप्रकाशेनतमसासंवृतंनभः ४ रूक्षवर्णाश्चजलदादृश्यंतेऽद्भुतदर्शनाः ॥ निःसरंतिचकोशेभ्यःशस्त्राणिविविधानिच
५ शिवाश्चविनदंत्येतादीप्तायांदिशिदारुणाः ॥ हयाश्चाश्रूणिमुंचंतिध्वजाःकंपंत्यकंपिताः ६ यादृशान्यत्ररूपाणिसंदृश्यंतेबहूनिच ॥ यत्ताभवंतस्तिष्ठंतुसाध्वसं
समुपस्थितम् ७ रक्षध्वमपिचात्मानंव्यूहध्वंवाहिनीमपि ॥ वैशसंचप्रतीक्षध्वंरक्षध्वंचापिगोधनम् ८ एषवीरोमहेष्वासःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ आगतःक्लीबवेषे
णपार्थोनास्त्यत्रसंशयः ९ नदीजलंकेशवनारिकेतुर्नगाह्वयोनामनगारिसूनुः ॥ एषोंऽगनावेषधरःकिरीटीजित्वाऽवयंनेष्यतिचाद्यगावः १० सएषपार्थोविक्रांतः
सव्यसाचीपरंतपः ॥ नायुद्धेननिवर्तेतसर्वैरपिसुरासुरैः ११ क्लेशितश्चवनेशूरोवासवेनापिशिक्षितः ॥ अमर्षवशमापन्नोवासवप्रतिमोयुधि ॥ नेहास्यप्रतियोद्धारम
हंपश्यापिकौरवाः १२ महादेवोऽपिपार्थेनश्रूयतेयुधितोषितः ॥ किरातवेषप्रच्छन्नोगिरौहिमवतिप्रभुः १३ ॥ कर्णउवाच ॥ सदाभवान्फाल्गुनस्यगुणैर
स्मान्विकत्थसे ॥ नचार्जुनःकलापूर्णोममदुर्योधनस्यच १४ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ यद्येषपार्थोराधेयकृतंकार्यंभवेन्मम ॥ ज्ञाताःपुनश्चरिष्यंतिद्वादशाब्दान्वि
शांपते १५ अथैषकश्चिदेवान्यःक्लीबवेषेणमानवः ॥ शरैरेनंसुनिशितैःपातयिष्यामिभूतले १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्मिन्ब्रुवतितद्वाक्यंधार्त्तराष्ट्रेपरंतप ॥
भीष्मोद्रोणःकृपोद्रौणिःपौरुषंतदपूजयन् १७ ॥ इतिश्रीम० वि० प० गो० प० उत्तरगोग्रहेअर्जुनप्रशंसायामेकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

'शैलवृक्षौनगावगौ' इत्यमरः नगारिरिंद्रस्तस्यसूनुः एषःअंगनावेषधरः किरीटीएतन्नामा यं जित्वा वःयुष्माकंगाःधेनूःनेष्यति तंदुर्योधनंअवपालय १० । ११ । १२ । १३ कलापोडंशो
ऽशः पूर्णःकृत्स्नः १४ । १५ । १६ । १७ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तामिति १ अवहरअवतारय २ बाहुविक्षेपंसोढुंनशक्ष्यंतीतिसंबंधः भूमिंजयहेउत्तर पलाशिनींबहुपत्रवतीम् ३ । ४ । ५ तृणराजस्तालस्तत्समम् ६ महामात्रंअतिप्रमाणम् ७ । ८ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ अस्मिन्निति १ आलब्धुंस्प्रष्टुं २ । ३ । ४ दायादंपुत्रम् ५ । ६ । ७ अपहृत्यवृक्षादधआनीय ८ संनहनानि धनुर्पाशबंधनानि ९ । १० । ११ । १२

॥ वैशंपायनउवाच ॥ तांशमीमुपसंगम्यपार्थोवैराटिमब्रवीत् ॥ सुकुमारंसमाज्ञायसंग्रामेनातिकोविदम् १ समादिष्टोमयाक्षिप्रंधनूंष्यवहरोत्तर ॥ नेमानिहित्वदीयानिसोढुंशक्ष्यंतिमेबलम् ॥ भारंचापिगुरुंवोढुंकुंजरंवाप्रमर्दितुम् २ ममवाबाहुविक्षेपंशत्रूनिहविजेष्यतः ॥ तस्माद्भूमिंजयारोहशमीमेतांपलाशिनीम् ३ अस्यांहि पांडुपुत्राणांधनूंषिनिहितान्युत ॥ युधिष्ठिरस्यभीमस्यबीभत्सोर्यमयोस्तथा ४ ध्वजाःशराश्चशूराणांदिव्यानिकवचानिच ॥ अत्रचैतन्महावीर्यंधनुःपार्थस्यगांडिवम् ५ एकंशतसहस्रेणसंमितंराष्ट्रवर्धनम् ॥ व्यायामसहमत्यर्थंतृणराजसमंमहत् ६ सर्वायुधमहामात्रंशत्रुसंबाधकारकम् ॥ सुवर्णविकृतंदिव्यंश्लक्ष्णमायतमव्रणम् ७ अलंभारंगुरुंवोढुंदारुणंचारुदर्शनम् ॥ तादृशान्येवसर्वाणिबलवंतिदृढानिच ॥ युधिष्ठिरस्यभीमस्यबीभत्सोर्यमयोस्तथा ८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणि उत्तरगोग्रहेअर्जुनास्त्रकथनेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ उत्तरउवाच ॥ अस्मिन्वृक्षेकिलोद्बद्धंशरीरमितिनःश्रुतम् ॥ तदहंराजपुत्रःसन्स्पृशेयंपाणिना कथम् १ नैवंविधंमयायुक्तमालब्धुंक्षत्रयोनिना ॥ महताराजपुत्रेणमंत्रयज्ञविदासता २ स्पृष्टवंतंशरीरंमांशववाहमिवाशुचिम् ॥ कथंवाव्यवहार्यंवैकुर्वीथास्त्वंबृहन्नले ३ ॥ बृहन्नलोवाच ॥ व्यवहार्यश्चराजेंद्रशुचिश्चैवभविष्यसि ॥ धनूंष्येतानिमाभैस्त्वंशरीरंनात्रविद्यते ४ दायादंमत्स्यराजस्यकुलेजातंमनस्विनाम् ॥ त्वांकथंनिंदितंकर्मकारयेयंनृपात्मज ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःसपार्थेनरथात्प्रस्कंद्यकुंडली ॥ आरुरोहशमीवृक्षंवैराटिरवशस्तदा ६ तमन्वशासच्छत्रुघ्नोरथेतिष्ठन्धनंजयः ॥ अवरोपयवृक्षाग्राद्धनूंष्येतानिमाचिरम् ७ परिवेष्टनमेतेषांक्षिप्रंचैवव्यपानुद ॥ सोपहृत्यमहार्हाणिधनूंषिपृथुवक्षसाम् ॥ परिवेष्टनपत्राणिविमुच्यसमुपानयत् ८ तथासंनहनान्येषांपरिमुच्यसमंततः ॥ अपश्यद्गांडिवंतत्रचतुर्भिरपरैःसह ९ तेषांविमुच्यमानानांधनुषामर्कवर्चसाम् ॥ विनिश्चेरुःप्रभादिव्याग्रहाणामुदयेष्विव १० सतेषांरूपमालोक्यभोगिनामिवजृंभताम् ॥ हृष्टरोमाभयोद्विग्नःक्षणेनसमपद्यत ११ संस्पृश्यतानिचापानिभानुमंतिबृहंतिच ॥ वैराटिरर्जुनंराजन्निदंवचनमब्रवीत् १२ इ० म० वि० गो० उत्तरगोग्रहेअस्त्रारोपणेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ उत्तरउवाच ॥ बिंदवोजातरूपस्यशतंयस्मिन्निपातिताः ॥ सहस्रकोटिसौवर्णाःकस्यैतद्धनुरुत्तमम् १ वारणायत्रसौवर्णाःपृष्ठेभासंतिदंशिताः ॥ सुपार्श्वंसुग्रहंचैवकस्यैतद्धनुरुत्तमम् २

॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ कस्यजातरूपस्यजातकीर्त्तेः 'रूपंस्वभावेसौंदर्येनाणकेपशुशब्दयोः । ग्रंथावृत्तौनाटकादावाकारश्लोकयोरपि ' इतिमेदिनी बिंदवःसौवर्णाइतिसंबंधः सहस्रेसहस्रत्योबलवत्योदीप्तिमत्योवाकोटीप्रांतौयस्यतत्सहस्रकोटि 'सहोबलेज्योतिषिच ' इतिमेदिनी सहश्शब्दान्मत्वर्थीयोरप्रत्ययः १ दंशिताःभासमानाः सुग्रहं गृह्यतेऽस्मिन्निति ग्रहोमध्यं २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तपनीयस्यसुवर्णस्य इंद्रगोपकाःकीटविशेषाःरक्तपीतभास्वरवर्णाः ३ । ४ सौवर्णाःशलभाः सुवर्णःकृष्णागुरुवर्णद्रव्यं 'मीना' इतिसंज्ञितं तन्मयाः तेषुहिनीलवर्णेषुतपनीयाख्यस्वर्णभूषणानिशोभंते 'सुवर्णश्चसुवर्णाचकृष्णागुरुमखांतरे' इतिविश्वः सुवर्णमणयःस्वर्णबिंदवः शोभनवर्णमणिखचितत्वाद्वासुवर्णमणिचित्रत्वं ५ साहस्राःसहस्रशःसंख्याताः लोमवाहिनःपत्रवंतः लोमच्छेदिनइत्यन्ये उपासंगेनिषंगे ६ विपाठाःस्थूलदंडाबाणविशेषाः 'विपाठःस्थूलदंडःस्यात्' इतिकल्पद्रुः गार्ध्रपत्राःगृध्रपत्रवाहिनः शिलाशिताःशिलायांतीक्ष्णीकृताः पीताःकर्मारेणतेजनजलंपायिताः सर्वायसाःकेवलंलोहमयाः काष्ठदंडरहिताइत्यर्थः ७ वराहकर्णाकारैःशल्यैः व्यामिश्रान्युक्तान् धारयते शरान्नचित्ररूपानेवेतिभावः ८ चंद्रार्विबार्धवद्दर्शनंयेषां अर्धचंद्राकाराइत्यर्थः ९ पूर्वैरूपरिस्थैरर्धैःउपलक्षिताः सुवाससःसुपुंखाबाणाएव उत्तरैरग्रभागैर्हेमपुंखैः सुवर्णधाराचित्रितैः १० शिलीभेकी पृष्ठेचित्ररूपेणयस्यपरिचयार्थं शिलीमुखोभेक्यासुखमिवमुखंयस्य सायकःखड्गः 'शरेखड्गेचसायकः' इत्यमरः ११ वैयाघ्रकोशेव्याघ्रचर्मकोशे

तपनीयस्यशुद्धस्यपृष्ठेयस्येंद्रगोपकाः ॥ पृष्ठेविभक्ताःशोभंतेकस्यैतद्धनुरुत्तमम् ३ सूर्यायत्रचसौवर्णास्त्रयोभासंतिदंशिताः ॥ तेजसाप्रज्वलंतोहिकस्यैतद्धनुरुत्तमम् ४ शलभायत्रसौवर्णास्तपनीयविभूषिताः ॥ सुवर्णमणिचित्रंचकस्यैतद्धनुरुत्तमम् ५ इमेचकस्यनाराचाःसहस्रालोमवाहिनः ॥ समंतात्कलधौताग्राउपासंगेहिरण्मये ६ विपाठाःपृथवःकस्यगार्ध्रपत्राःशिलाशिताः ॥ हारिद्रवर्णाःसुमुखाःपीताःसर्वायसाःशराः ७ कस्यायमसितश्चापःपंचशार्दूललक्षणः ॥ वराहकर्णव्यामिश्राञ्शरान्धारयतेदश ८ कस्येमेपृथवोदीर्घाश्चंद्रबिंबार्धदर्शनाः ॥ शतानिसप्ततिष्ठंतिनाराचारुधिराशनाः ९ कस्येमेशुकपत्राभैःपूर्वैरर्धैःसुवाससः ॥ उत्तरैरायसैःपीतैर्हेमपुंखैःशिलाशितैः १० गुरुभारसहोदिव्यःशात्रवाणांभयंकरः ॥ कस्यायंसायकोदीर्घःशिलीपृष्ठःशिलीमुखः ११ वैयाघ्रकोशेनिहितोहेमचित्रत्सरुर्महान् ॥ सुफलश्चित्रकोशश्चकिंकिणीसायकोमहान् १२ कस्यहेमत्सरुर्दिव्यःखड्गःपरमनिर्मलः ॥ कस्यायंविमलःखड्गोगव्येकोशेसमर्पितः १३ हेमत्सरुरनाधृष्योनैषध्योभारसाधनः ॥ कस्यपांचनखेकोशेसायकोहेमविग्रहः १४ प्रमाणरूपसंपन्नःपीतआकाशसन्निभः ॥ कस्यहेममयेकोशेसुतप्तेपावकप्रभे १५ निस्त्रिंशोऽयंगुरुःपीतःसायकःपरनिर्व्रणः ॥ कस्यायमसितःखड्गोहेमबिंदुभिरावृतः १६ आशीविषसमस्पर्शःपरकायप्रभेदनः ॥ गुरुभारसहोदिव्यःसपत्नानांभयप्रदः १७ निर्दिशस्वयथातत्त्वंमयापृष्टाबृहन्नले ॥ विस्मयोमेपरोजातोदृष्ट्वासर्वमिदंमहत् ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिउत्तरवाक्यंनामद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ॥ ॥ बृहन्नलोवाच ॥ यन्मांपूर्वमिहापृच्छःशत्रुसेनापहारिणम् ॥ गांडीवमेतत्पार्थस्यलोकेषुविदितंधनुः १ सर्वायुधमहामात्रंशातकुंभपरिष्कृतम् ॥ एतत्तदर्जुनस्यासीद्गांडीवंपरमायुधम् २

'त्सरुःखड्गादिमुष्टौस्यात्' इत्यमरः सुफलःशोभनभल्लिकः 'फलंशस्त्राग्रेव्युष्टिलाभयोः' इतिविश्वः किंकिणीयुक्तः सायकः १२ गव्येगोचर्मजे १३ नैषध्योनिषधदेशजः पांचनखेअजचर्मजे 'पंचनखोऽजेकूर्मे' इति विश्वः हेमविग्रहःसुवर्णेनालंकृतदेहः १४ आकाशसन्निभःकृष्णभास्वरः १५ निस्त्रिंशःत्रिंशतोंऽगुलिभ्योनिर्गतः त्रिंशदंगुलाधिकःसायकःखड्गः परेषांशस्त्रेणनिर्गतोव्रणोयस्य परानभिभूतः शिक्यइतिपाठे पुरुषद्वयेनोह्यमाना सांगीतिप्रसिद्धातद्योग्यः १६ । १७ । १८ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ अपहरतीत्यपहारीकालः सोऽस्त्यस्मिन्नित्यपहारिणं पामादित्वान्मत्वर्थीयोनप्रत्ययः कालरूपीत्यर्थः १ । २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

धनुषांशतसहस्रेणलक्षेणसंमितं ३ । ४ । ५ त्रीणिवर्षाणिपंचशतंवर्षाणि प्रजापतिरधारयदितिसंबंधः अत्रब्रह्मादीनांवर्षाणिदेवमानेनैवज्ञेयानि योह्यस्माकंसौरःसंवत्सरः सतेषामेकंदिनमितिशास्त्र
प्रसिद्धं पार्थःपंचषष्टिंचेत्यत्रतुवर्षशब्दोवृष्टिपरः तथाचसंवत्सरे वर्षद्वयंजायते ‘ तथाहिएकेनवर्षेणतृप्तःशरदिव्रीह्याग्रयणंकरोति अपरेणतृप्तोवसंतेयवाग्रयणंकरोति ’ तथाचाचाग्रयणंप्रकृत्य
आश्वलायनःश्रुतिमुदाहरति ‘ अपिहिदेवाआहुस्तृप्तोनूनं वर्षस्याग्रयणेनहियजते ’ इति तथान्यत्रापितदेवप्रकृत्यश्रुतं ‘ व्रीहिभिरिष्ट्वाव्रीहिभिरेवयजेताथयवेभ्योयवैरिष्ट्वायवैरेवयजेतव्रीहिभ्यः ’ इति
एवंचैकस्मिन्संवत्सरे कर्कायनाद्येकंवर्षमपरंमकरायनादीतिद्वेवर्षे ततश्चसार्द्धद्वात्रिंशतासंवत्सरैःपंचषष्टिर्वर्षाणिभवंतीतियुक्तमुक्तं पार्थःपंचचषष्टिंचवर्षाणिएतद्धनुर्दधारेति अन्येतुअतीतमनागतंचकालमे
कीकृत्य पंचषष्टिसंवत्सरंधनुर्द्धारणंवर्णयंति ‘ वर्षोऽस्त्रीभारतादौतुजंबूद्वीपाब्दवृष्टिषु ’ इतिमेदिनी ‘ वृष्टिर्वर्षे ’ इत्यमरश्च तत्रप्राचांमतेऽधारयदितिभूतकालानुपपत्तिः वक्तुःकदाचिदायु

यत्तच्छतसहस्रेणसंमितंराष्ट्रवर्द्धनम् ॥ येनदेवान्मनुष्यांश्चपार्थोविजयतेमृधे ३ चित्रमुच्चावचैर्वर्णैःश्लक्ष्णमायतमव्रणम् ॥ देवदानवगंधर्वैःपूजितंशाश्वतीःसमाः
४ एतद्वर्षसहस्रंतुब्रह्मापूर्वमधारयत् ॥ ततोऽनंतरमेवाथप्रजापतिरधारयत् ५ त्रीणिपंचशतंचैवशक्रोऽशीतिचपंचच ॥ सोमःपंचशतंराजातथैववरुणःशतम् ॥
पार्थःपंचचषष्टिंचवर्षाणिश्वेतवाहनः ६ महावीर्यंमहादिव्यमेतत्तद्धनुरुत्तमम् ॥ एतत्पार्थमनुप्राप्तंवरुणाच्चारुदर्शनम् ७ पूजितंसुरमर्त्येषुबिभर्तिपरमंवपुः ॥
सुपार्श्वंभीमसेनस्यजातरूपग्रहंधनुः ॥ येनपार्थोऽजयत्कृत्स्नांदिशंप्राचींपरंतपः ८ इंद्रगोपकचित्रंचयदेतच्चारुदर्शनम् ॥ राज्ञोयुधिष्ठिरस्यैतद्वैराटेधनुरुत्तमम् ९
सूर्यायस्मिंस्तुसौवर्णाःप्रकाशन्तेप्रकाशिनः ॥ तेजसाप्रज्वलंतोवैनकुलस्यैतदायुधम् १० शलभायत्रसौवर्णास्तपनीयविचित्रिताः ॥ एतन्माद्रीसुतस्यापिसहदेवस्य
कार्मुकम् ११ येत्विमेक्षुरसंकाशाःसहस्रालोमवाहिनः ॥ एतेऽर्जुनस्यवैराटेशराःसर्पविषोपमाः १२ एतेज्वलंतःसंग्रामेतेजसाशीघ्रगामिनः ॥ भवंतिवीरस्या
क्षय्याव्यूहतःसमरेरिपून् १३ येचेमेपृथवोदीर्घाश्चंद्रबिंबार्धदर्शनाः ॥ एतेभीमस्यनिशितारिपुक्षयकराःशराः १४ हारिद्रवर्णायेत्वेतेहेमपुंखाःशिलाशिताः ॥
नकुलस्यकलापोऽयंपंचशार्दूललक्षणः १५ येनासौव्यजयत्कृत्स्नांप्रतीचींदिशमाहवे ॥ कलापोह्येषतस्यासीन्माद्रीपुत्रस्यधीमतः १६ येत्विमेभास्कराकाराः
सर्वपारसवाःशराः ॥ एतेचित्रक्रियोपेताःसहदेवस्यधीमतः १७ येत्विमेनिशिताःपीताःपृथवोदीर्घवाससः ॥ हेमपुंखास्त्रिपर्वाणोराज्ञएतेमहाशराः १८ यस्त्वयं
सायकोदीर्घःशिलीपृष्ठःशिलीमुखः ॥ अर्जुनस्यैषसंग्रामेगुरुभारसहोदृढः १९ वैयाघ्रकोशःसुमहान्भीमसेनस्यसायकः ॥ गुरुभारसहोदिव्यःशात्रवाणांभयंकरः
२० सुफलश्चित्रकोशश्चहेमत्सरुरनुत्तमः ॥ निस्त्रिंशःकौरवस्यैषधर्मराजस्यधीमतः २१

र्ज्ञानकल्पनेऽपि प्रतिपत्तुःपारोक्ष्येणार्जुनवयोविदोऽप्रतिपत्तिश्चेतिविचारणीयं अस्माकंतुगांडीवलाभानंतरंगतेषुसार्द्धद्वात्रिंशद्वर्षेषु त्रयोदशवर्षाणिवनवासे ब्राह्मणकार्यार्थमायुधागारंप्रविष्टस्या
र्जुनस्य द्रौपदीधर्मराजयोः सहासनकालेऽनुप्रवेशनिमित्ते द्वादशवर्षाणि इतिपंचविंशतिर्गतानि अन्यान्यपिदिग्विजयराजसूयराज्यकरणादिकाले प्रागेवसार्द्धसप्तवर्षाणिगतानीतिसमुन्नेयं ६ । ७ । ८
९ । १० । ११ सहस्राःतेजस्विनोदृढाः सहस्रशःसंमितावा १२ व्यूहतःक्षिपतः १३ । १४ । १५ । १६ सर्वपारसवाः सर्वंचतत्पारंपरसमूहंप्लुवतेहिंसंतितेसर्वपारसवाः सर्वशत्रुसमूहनाशकराः
१७ । १८ । १९ । २० । २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चित्रयोधने विचित्रयुद्धनिमित्तं निहितःपालितः २२ । २३ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ सुवर्णेति १ । २ पराकीर्यअपास्य
३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ नररूपस्यममहाविष्णोर्नामानि संकटेस्मर्यमाणानि विजयावहानीत्यभिप्रेत्याह एकाग्रेति ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ नक्षत्राभ्यांताराभ्यां

यस्तुपांचनखेकोशेनिहितश्चित्रयोधने ॥ नकुलस्यैषनिस्त्रिंशोगुरुभारसहोदृढः २२ यस्त्वयंविपुलःखड्गोगव्येकोशेसमर्पितः ॥ सहदेवस्यविद्ध्येनंसर्वभारसहंदृढम् २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेआयुधवर्णनंनामत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ॥ उत्तरउवाच ॥ सुवर्णविकृतानीमान्यायुधानिमहात्मनः ॥ रुचिराणिप्रकाशंतेपार्थानामाशुकारिणाम् १ क्वनुस्विदर्जुनःपार्थःकौरव्योवायुधिष्ठिरः ॥ नकुलःसहदेवश्चभीमसेनश्चपांडवः २ सर्वएवमहात्मानःसर्वामित्रविनाशनाः ॥ राज्यमक्षैःपराकीर्यनश्रूयंतेकथंचन ३ द्रौपदीक्वचपांचालीस्त्रीरत्नमितिविश्रुता ॥ जितानक्षैस्तदाकृष्णातानेवान्वगमद्वनम् ४ ॥ अर्जुनउवाच ॥ अहमस्म्यर्जुनःपार्थःसभास्तारोयुधिष्ठिरः ॥ बल्लवोभीमसेनस्तुपितुस्तेरसपाचकः ५ अश्वबंधोऽथनकुलःसहदेवस्तुगोकुले ॥ सैरंध्रींद्रौपदींविद्धियत्कृतेकीचकाहताः ६ ॥ उत्तरउवाच ॥ दशपार्थस्यनामानियानिपूर्वंश्रुतानिमे ॥ प्रब्रूयास्तानियदिमेश्रद्दध्यांसर्वमेवते ७ अर्जुनउवाच ॥ हंततेऽहंसमाचक्षेदशनामानियानिमे ॥ वैराटेशृणुतानित्वंयानिपूर्वंश्रुतानिते ८ एकाग्रमानसोभूत्वाशृणुसर्वंसमाहितः ॥ अर्जुनःफाल्गुनोजिष्णुःकिरीटीश्वेतवाहनः ॥ बीभत्सुर्विजयःकृष्णःसव्यसाचीधनंजयः ९ ॥ उत्तरउवाच ॥ केनासिविजयोनामकेनासिश्वेतवाहनः ॥ किरीटीनामकेनासिसव्यसाचीकथंभवान् १० अर्जुनःफाल्गुनोजिष्णुःकृष्णोबीभत्सुरेवच ॥ धनंजयश्चकेनासिब्रूहितन्ममतत्त्वतः ११ श्रुतामेतस्यवीरस्यकेवलानामहेतवः ॥ तत्सर्वंयदिमेब्रूयाःश्रद्दध्यांसर्वमेवते १२ अर्जुनउवाच ॥ सर्वान्जनपदान्जित्वावित्तमादायकेवलम् ॥ मध्येधनस्यतिष्ठामितेनाहुर्मांधनंजयम् १३ अभिप्रयामिसंग्रामेयदहंयुद्धदुर्मदान् ॥ नाजित्वाविनिवर्त्तामितेनमांविजयंविदुः १४ श्वेताःकांचनसन्नाहारथेयुज्यंतिमेहयाः ॥ संग्रामेयुद्ध्यमानस्यतेनाहंश्वेतवाहनः १५ उत्तराभ्यांफल्गुनीभ्यांनक्षत्राभ्यामहंदिवा ॥ जातोहिमवतःपृष्ठेतेनमांफाल्गुनंविदुः १६ पुराशक्रेणमेदत्तंयुध्यतोदानवर्षभैः ॥ किरीटंमूर्ध्निसूर्याभंतेनाहुर्मांकिरीटिनम् १७ नकुर्यांकर्मबीभत्संयुध्यमानःकथंचन ॥ तेनदेवमनुष्येषुबीभत्सुरितिविश्रुतः १८ उभौमेदक्षिणौपाणीगांडीवस्यविकर्षणे ॥ तेनदेवमनुष्येषुसव्यसाचीतिमांविदुः १९ पृथिव्यांचतुरंतायांवर्णोमेदुर्लभःसमः ॥ करोमिकर्मशुक्लंवतस्मान्मामर्जुनंविदुः २० ॥ अहंदुरापोदुर्धर्षोदमनःपाकशासनिः ॥ तेनदेवमनुष्येषुजिष्णुर्नामास्मिविश्रुतः २१

तत्रस्थितेचंद्रेइत्यर्थः उत्तराभ्यांच पूर्वाभ्यामितिपाठे नक्षत्रसंधावित्यर्थः १६ । १७ बीभत्सुरिति । भद्रकल्याणेसुखेचेत्यस्यमनिरूपं १८ विकर्षणेशक्ताविति शेषः सव्येनवामेनापिहस्तेनसचितुंज्याकर्षणादि क्रियायांसंवक्तुंशीलमस्येतिसव्यसाचीत्यर्थः १९ अर्जुनइति । ऋजगतिस्थानार्जनोपार्जनेष्वित्यस्यतउननप्रत्ययेभवति वर्णोदीप्तिःसमऋजुःदीप्तिमत्त्वात्सपत्नात्शुद्धकर्मकरत्वाच्चार्जुनइत्यर्थः २० जिष्णुर्जयशीलः २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कृष्णावदातस्यकृष्णभास्वरवर्णस्य कर्षतिचित्तमितिमनोहरत्वाद्वाकृष्णइत्याह प्रियत्वादिति २२ । २३ नागराजऐरावतस्तस्येवकरोपमा हस्तयोःसादृश्यंयस्य हस्तिहस्तोपमकरेत्यर्थः २४ कर्मदिग्विजयादि
२५ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ आस्थायेति १ नुदामिदूरीकरोमि २ भैरवंभयानकंमहत्कर्मकुर्वाणम् ३ उपासंगान्तूणीरान् ४ गृह्यगृहीत्वा
शीघ्रेणवेगेन ततःशमीतोऽवातरत् इतरेषामायुधानितत्रनिधायेतिशेषः ५ अवजेष्यामिहेलयाजेष्यामि ६ त्वंतुभयंत्यजेत्याह संकल्पेतित्रिभिः । इदंमयागुप्तंरक्षितंरथोपस्थं रथोपरिभागस्तेनवनगरंनगर
वद्रक्षकंभविष्यति तत्ररथांगेषुनगरांगसंपत्तिमाह संकल्पपक्षविक्षेपमिति । संकल्पःसम्यक्कल्पनंचक्राक्षध्वजकूबरयुगादीनामंगानांदार्ढ्येनसमर्थनं तदेवपक्षयोर्वीथीनांपार्श्वयोर्विक्षेपोविस्तारोयस्मिन् बाहूरवस्थी

कृष्णइत्येवदशमंनामचक्रेपितामम ॥ कृष्णावदातस्यततःप्रियत्वाद्बालकस्यवै २२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसपार्थंवैराटिरभ्यवादयदंतिकात् ॥ अहंभूमिंजयो
नामनाम्नाहमपिचोत्तरः २३ दिष्ट्यात्वांपार्थपश्यामिस्वागतंतेधनंजय ॥ लोहिताक्षमहाबाहोनागराजकरोपम २४ यदज्ञानादवोचंत्वांक्षंतुमर्हसितन्मम ॥ यत
स्त्वयाकृतंपूर्वंचित्रंकर्मसुदुष्करम् ॥ अतोभयंव्यतीतंमेप्रीतिश्चपरमात्वयि २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेअर्जुनपरिचयेचतुश्चत्वा
रिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ॥ ॥ उत्तरउवाच ॥ आस्थायरुचिरंवीररथंसारथिनामया ॥ कतमंयास्यसेऽनीकमुक्तोयास्याम्यहंत्वया १ ॥ अर्जुनउवाच ॥
प्रीतोऽस्मिपुरुषव्याघ्रनभयंविद्यतेतव ॥ सर्वान्नुदामितेशत्रून्रणेरणविशारद २ स्वस्थोभवमहाबाहोपश्यमांशत्रुभिःसह ॥ युध्यमानंविमर्देऽस्मिन्कुर्वाणंभैरवंमहत्
३ एतान्सर्वानुपासंगान्क्षिप्रंबध्नीहिमेरथे ॥ एकंचाहरनिस्त्रिंशंजातरूपपरिष्कृतम् ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अर्जुनस्यवचःश्रुत्वात्वरावानुत्तरस्तदा ॥ अर्जुनस्यायु
धान्गृह्यशीघ्रेणावातरत्ततः ५ ॥ अर्जुनउवाच ॥ अहंवैकुरुभिर्योत्स्याम्यवजेष्यामितेपशून् ६ संकल्पपक्षविक्षेपंबाहुप्राकारतोरणम् ॥ त्रिदंडतूणसंबाधमनेकध्वजसं
कुलम् ७ ज्याक्षेपणंक्रोधकृतंनेमीनिनददुंदुभिः ॥ नगरंतेमयागुप्तंरथोपस्थंभविष्यति ८ अधिष्ठितोमयासंख्येरथोगांडीवधन्वना ॥ अजेयःशत्रुसैन्यानांवैराटेव्येतु
तेभयम् ९ ॥ उत्तरउवाच ॥ बिभेमिनाहमेतेषांजानामित्वांस्थिरंयुधि ॥ केशवेनापिसंग्रामेसाक्षादिंद्रेणवासमम् १० इदंतुचिंतयन्नेवंपरिमुह्यामिकेवलम् ॥ नि
श्चयंचापिदुर्मेधानगच्छामिकथंचन ११ एवंयुक्तांगरूपस्यलक्षणैःसूचितस्यच ॥ केनकर्मविपाकेनक्लीबत्वमिदमागतम् १२ मन्येत्वांक्लीबवेषेणचरंतंशूलपाणि
नम् ॥ गंधर्वराजप्रतिमंदेवंवाऽपिशतक्रतुम् १३

यौवाहुतुल्यत्वाद्वांधवाएववा प्राकारःपुरपरिधिभित्तिस्तस्मिंस्तोरणंपुरद्वारंयस्मिन् रथिसारथ्योरपिरथांगत्वविवक्षयाएतदुक्तं त्रिदंडः ईषातदुभयपार्श्वदारुणीचेतिमिलित्वात्रिदंडउच्यते सचतूणोनिषंगश्चताभ्यां
संबाधंसंकटंदुष्प्रवेशं पक्षेत्रिदंडंसैन्यत्रयं रथिनांहस्तिसादिनांहयसादिनांचेतित्रीणिसैन्यानि तेषांतूणोपलक्षितानिआयुधानितैःसंबाधं अनेकध्वजसंकुलंबहुध्वजव्याप्तं अनेकेनअनन्येनध्वजेनवानरेण संकुलं
भयंकरं 'एकेमुख्यान्यकेवलाः' इतिनानार्थः ७ ज्याधनुर्मौर्वीतैवक्षेपणानिगोलासनानि नालिकाख्यानियस्मिन् क्रोधेनपरजिघांसाहेतुनाचित्तवृत्तिविशेषेणनिमित्तभूतेन कृतंपरिष्कृतंद्वयमपि ८ फलितमाह
११ अधिष्ठितइति ९ केशवेनइंद्रेणवा समंसार्धं संग्रामेत्वांस्थिरंजानामि १० । ११ युक्तांगरूपस्य युक्तानिसमीचीनान्यंगानियुद्धांगानि शस्त्रास्त्रनैपुणादीनि रूपमाकृतिश्चयस्य लक्षणैःपंचरक्तत्वादिभिः १२ । १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१४ परवान्नाथवान् उत्तीर्णआपद्भयइतिशेषः १५ । १६ । १७ शत्रुरथारुजानशत्रुरथभंजकान् मूढविभुनादित्यात्कः तीर्थतोगुरुतः १८ । १९ यातिगमने पदंपदंसर्वमपिपदं भूमौक्षिप्तं तन्दृष्टीनंना
उपश्यंतिवेगवत्त्वात् सुग्रीवमेघपुष्पशैब्यवलाहकाभगवतोऽश्वास्तत्साम्यमेवांवाहानामुक्तम् २० । २१ पार्ष्णिगुरुःस्थितयोरश्वयोःपृष्ठभागं पाश्वासंयुगमितियावत् 'पार्ष्णिःस्यादुन्मदस्त्रियां स्त्रियांद्वयोः

॥ अर्जुनउवाच ॥ भ्रातुर्नियोगाज्ज्येष्ठस्यसंवत्सरमिदंव्रतम् ॥ चरामिव्रतचर्यंचसत्यमेतद्ब्रवीमिते १४ नास्मिक्लीबोमहाबाहोपरवान्धर्मसंयुतः ॥ समाप्तव्रतमुत्ती र्णंविद्धिमांत्वंनृपात्मज १५ ॥ उत्तरउवाच ॥ परमोऽनुग्रहोमेऽद्ययतस्तर्कोनमेवृथा ॥ नहीदृशाःक्लीबरूपाभवंतितुनरोत्तम १६ सहायवानस्मिरणेयुध्येयममरै रपि ॥ साध्वसंहिप्रनष्टंमेकिंकरोमिब्रवीहिमे १७ अहंतेसंग्रहीष्यामिहयान्शत्रुरथारुजान् ॥ शिक्षितोह्यस्मिसारथ्येतीर्थतःपुरुषर्षभ १८ दारुकोवासुदेवस्ययथा शक्रस्यमातलिः ॥ तथामांविद्धिसारथ्येशिक्षितंनरपुंगव १९ यस्ययातेनपश्यंतिभूमौक्षिप्तंपदंपदम् ॥ दक्षिणांयोधुरंयुक्तःसुग्रीवसदृशोहयः २० योऽयंधुरंधुर्यवरो वामांवहतिशोभनः ॥ तंमन्येमेघपुष्पस्यजवेनसदृशंहयम् २१ योऽयंकांचनसंनाहःपार्ष्णिंवहतिशोभनः ॥ समंशैब्यस्यतंमन्येजवेनबलवत्तरम् २२ योऽयंवहतिमे पार्ष्णिंदक्षिणामभितःस्थितः ॥ बलाहकादपिमतःसजवेवीर्यवत्तरः २३ त्वामेवायंरथोवोढुंसंग्रामेऽर्हतिधन्विनम् ॥ त्वंचेमंरथमास्थाययोद्धुमर्होमतोमम २४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोविमुच्यबाहुभ्यांवलयानिसवीर्यवान् ॥ चित्रेकांचनसन्नाहेप्रत्यमुंचत्तदातले २५ कृष्णान्भंगिमतःकेशान्श्वेतेनोद्ग्रथ्यवाससा ॥ अथासौ प्राङ्मुखोभूत्वाशुचिःप्रयतमानसः ॥ अभिदध्यौमहाबाहुःसर्वास्त्राणिरथोत्तमे २६ ऊचुश्चपार्थंसर्वाणिप्रांजलीनिनृपात्मजम् ॥ इमेस्मपरमोदाराःकिंकराःपांडुनंदन २७ प्रणिपत्यततःपार्थःसमालभ्यचपाणिना ॥ सर्वाणिमानसानीहभवतेत्यभ्यभाषत २८ प्रतिगृह्यततोऽस्त्राणिप्रहृष्टवदनोऽभवत् ॥ अधिज्यंतरसाकृत्वागांडीवंव्या क्षिपद्धनुः २९ तस्यविक्षिप्यमाणस्यधनुषोऽभून्महाध्वनिः ॥ यथाशैलस्यमहतःशैलेनैवावजघ्नतः ३० सनिर्घातोऽभवद्भूमिर्दिक्षुवायुर्ववौभृशम् ॥ पपातमहती चोल्कादिशोनप्रचकाशिरे ॥ भ्रांतध्वजंखंतदासीत्प्रकंपितमहाद्रुमम् ३१ तंशब्दंकुरवोऽजानन्विस्फोटमशनेरिव ॥ यदर्जुनोधनुःश्रेष्ठंबाहुभ्यामाक्षिपद्रथे ३२ ॥ उत्तरउवाच ॥ एकस्त्वंपांडवश्रेष्ठबहूनेतान्महारथान् ॥ कथंजेष्यसिसंग्रामेसर्वशस्त्रास्त्रपारगान् ३३ असहायोऽसिकौंतेयससहायाश्चकौरवाः ॥ अतएवमहाबा होभीतस्तिष्ठामितेऽग्रतः ३४ उवाचपार्थोमाभैषीःप्रहस्यस्वनवत्तदा ३५

सैन्यपृष्ठे' इतिमेदिनी २२ । २३ । २४ पर्यमुंचत्तदाशुभेइतिपाठेतु कुंडलेइतिशेषः २५ भंगिमतःकौटिल्यवतः अभिदध्यौस्मृतवान् २६ । २७ मानसानिमयोजनकालेस्मृतिगोचराणि २८ प्रतिगृह्यअनुकूला निकृत्वा व्याक्षिपत्टणत्कारितवान् २९ अवजघ्नतःअवहन्यमानस्य अभिनिघ्नतइतिपाठांतरम् ३० भूमिर्भूविदारकः प्रचकाशिरेप्रकाशवत्योऽभूवन् भ्रांताइतस्ततश्चलिताध्वजायस्मिन् एतेनपरसैन्यवाहेषुशब्दजा त्रासाद्उत्पथगामित्वंव्यज्यते प्रकंपितमहाद्रुममित्यनेनभूमिकंपोव्यज्यते ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ ॥ ३२ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ उत्तरमिति १ सिंहंसिंहाकारं २ दैवींमायामित्यद्भुतत्वंध्वजस्य दर्शितम् मायामय इत्रध्वजोऽद्भुतइत्यर्थः विश्वकर्मणाब्रह्मणाभौमनेनवा कांचनंकांचनवर्णं सिंहहिंसंलांगूलं यस्यपुच्छविक्षेपणेनैवबहून्हस्त्यादीन्पोथयंतमित्यर्थः वानरलक्षणंवानरस्वरूपम् ३ प्रसादंप्रसादमासं सःपावकः

युध्यमानस्यमेवीरगंधर्वैःसुमहाबलैः ॥ सहायोघोषयात्रायांकस्तदाऽऽसीत्सखामम ३६ तथाप्रतिभयेतस्मिन्देवदानवसंकुले ॥ खांडवेयुध्यमानस्यकस्तदासीत्सखा मम ३७ निवातकवचैःसार्धंपौलोमैश्चमहाबलैः ॥ युध्यतोदेवराजार्थेकःसहायस्तदाऽभवत् ३८ स्वयंवरेतुपांचाल्याराजभिःसहसंयुगे ॥ युध्यतोबहुभिस्तातकःस हायस्तदाऽभवत् ३९ उपजीव्यगुरुंद्रोणंशक्रंवैश्रवणंयमम् ॥ वरुणंपावकंचैवकृपंकृष्णंचमाधवम् ४० पिनाकपाणिनंचैवकथमेतान्नयोधये ॥ रथंवाहयमेशीघ्रंव्येतु तेमानसोज्वरः ४१ इतिश्रीमहाभारतेविरा०गोहरणप०उत्तरगोग्रहेउत्तरार्जुनयोर्वाक्यंनामपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ उत्तरंसारथिंकृ त्वाशमींकृत्वाप्रदक्षिणम् ॥ आयुधंसर्वमादायप्रययौपांडवर्षभः १ ध्वजंसिंहंरथात्तस्मादपनीयमहारथः ॥ प्रणिधायशमीमूलेप्रायादुत्तरसारथिः २ दैवींमायांरथेयु क्तांविहितांविश्वकर्मणा ॥ कांचनंसिंहलांगूलंध्वजंवानरलक्षणम् ३ मनसाचिंतयामासप्रसादंपावकस्यच ॥ सचतच्चिंतितंज्ञात्वाध्वजेभूतान्यदेशयत् ४ सपताकंवि चित्रांगंसोपासंगंमहाबलम् ॥ खात्पपातरथेतूर्णंदिव्यरूपंमनोरमम् ५ रथंतमागतंदृष्ट्वादक्षिणंप्राकरोत्तदा ॥ रथमास्थायबीभत्सुःकौंतेयःश्वेतवाहनः ६ बद्धगोधांगु लित्राणःप्रगृहीतशरासनः ॥ ततःप्रायादुदीचींचकपिप्रवरकेतनः ७ स्वनवंतंमहाशंखंबलवानरिमर्दनः ॥ प्राधमद्बलमास्थायद्विषतांलोमहर्षणम् ८ ततस्तेजवनाधु र्याजानुभ्यामगमन्महीम् ॥ उत्तरश्चापिसंत्रस्तोरथोपस्थउपाविशत् ९ संस्थाप्यचाश्वान्कौंतेयःसमुद्यम्यचरश्मिभिः ॥ उत्तरंचपरिष्वज्यसमाश्वासयदर्जुनः १० अर्जुनउवाच ॥ माभैस्त्वंराजपुत्राग्र्यक्षत्रियोऽसिपरंतप ॥ कथंतुपुरुषव्याघ्रशत्रुमध्येविषीदसि ११ श्रुतास्तेशंखशब्दाश्चभेरीशब्दाश्चपुष्कलाः ॥ कुंजराणांचनद तांव्यूढानीकेषुतिष्ठताम् १२ सत्वंकथमिहानेनशंखशब्देनभीषितः ॥ विवर्णरूपोवित्रस्तःपुरुषःप्राकृतोयथा १३ उत्तरउवाच ॥ श्रुतामेशंखशब्दाश्चभेरीशब्दाश्च पुष्कलाः ॥ कुंजराणांनिनदतांव्यूढानीकेषुतिष्ठताम् १४ नैवंविधःशंखशब्दःपुराजातुमयाश्रुतः ॥ ध्वजस्यचापिरूपंमेदृष्टपूर्वंनहीदृशम् १५ धनुषश्चैवनिर्घोषःश्रुत पूर्वोनमेक्वचित् ॥ अस्यशंखस्यशब्देनधनुषोनिःस्वनेनच १६ अमानुषाणांशब्देनभूतानांध्वजवासिनाम् ॥ रथस्यचनिनादेनमनोमुह्यतिमेभृशम् १७ व्याकुला श्चदिशःसर्वाहृदयंव्यथतीवमे ॥ ध्वजेनपिहिताःसर्वादिशोनप्रतिभांतिमे १८ गांडीवस्यचशब्देनकर्णौमेबधिरीकृतौ ॥ समुहूर्तंप्रयातंतुपार्थोवैराटिमब्रवीत् १९ अर्जुनउवाच ॥ एकांतंरथमास्थायपद्भ्यांत्वमवपीडयन् ॥ दृढंचरश्मीन्संयच्छशंखंध्मास्याम्यहंपुनः २०

तच्चिंतितंअर्जुनचिंतितं अदेशयत्अयोजयत् ४ । ५ । ६ । ७ । ८ तेजवनाःप्रसिद्धाः वेगवंतोऽपिदृष्टरथस्थाः ९ संस्थाप्ययथावत्कृत्वा १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ एकांतंसुदृढं सप्तम्यंतपाठस्तुलेखकप्रमादः रथंसुदृढंअवलंब्येत्यर्थः २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ अनाहतः अक्षतोधावति २८ । २९ ज्योतींषि सूर्यचक्षुर्वाङ्मनांसि ३० । ३१ । ३२ । ३३ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥
अथेति १ आचार्यैर्द्रोणं कृपंचप्रतिमयाऽयमर्थउक्तः पाठांतरेऽयमाचार्योऽस्मिन्नर्थेविपर्ययेमयाकर्णेनचोक्तइतियोजना २ । ३ । ४ । ५ हीनेति । नजातमधिकंवाऽज्ञातवासकालं ज्ञातुमर्हति ६ तत्रऊनपक्षे
इष्टमेवसिद्धं अधिकपक्षेऽपिदोषमाह अर्थानामिति । द्वैधेद्विप्रकारत्वेसंशयोभवति अर्थानांप्रयोजनानां अयंभावः यदितेनिस्तीर्णप्रतिज्ञाःस्तर्हितेपांस्वांशलाभार्थमागमुपगतानांमत्प्रसादतस्ततत्नाप्तिर्वैतिद्वैधेसंभ

॥ ३३ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःशंखमुपाध्मासीद्दारयन्निवपर्वतान् ॥ गुहागिरीणांचतदादिशःशैलांस्तथैवच ॥ उत्तरश्चापिसंलीनोरथोपस्थउपाविशत् २१ तस्यशंख
स्यशब्देनरथनेमिस्वनेनच ॥ गांडीवस्यचघोषेणपृथिवीसमकंपत २२ तंसमाश्वासयामासपुनरेवधनंजयः २३ ॥ द्रोणउवाच ॥ यथारथस्यनिर्घोषोयथामेघउदी
र्यते ॥ कंपतेचयथाभूमिर्नैषोऽन्यःसव्यसाचिनः २४ शस्त्राणिनप्रकाशंतेनप्रहृष्यंतिवाजिनः ॥ अग्नयश्चनभासंतेसमिद्धास्तन्नशोभनम् २५ प्रत्यादित्यंचनःसर्वे
मृगाघोरप्रवादिनः ॥ ध्वजेषुचनिलीयंतेवायसास्तन्नशोभनम् २६ शकुनाश्चापसव्यानोवेदयंतिमहद्भयम् २७ गोमायुरेषसेनायांरुदन्मध्येनधावति ॥ अनाहतश्च
निष्क्रांतोमहद्वेदयतेभयम् २८ भवतांरोमकूपाणिप्रहृष्टान्युपलक्षये ॥ ध्रुवंविनाशोयुद्धेनक्षत्रियाणांप्रदृश्यते २९ ज्योतींषिनप्रकाशंतेदारुणामृगपक्षिणः ॥ उत्पा
ताविविधाघोरादृश्यंतेक्षत्रनाशनाः ३० विशेषतइहाऽस्माकंनिमित्तानिविनाशने ॥ उल्काभिश्चप्रदीप्ताभिर्बाध्यतेपृतनातव ॥ वाहनान्यप्रहृष्टानिरुदंतीवविशांपते ३१
उपासतेचसैन्यानिगृध्रास्तवसमंततः ॥ तप्स्यसेवाहिनींदृष्ट्वापार्थबाणप्रपीडिताम् ॥ पराभूताचवःसेनानकश्चिद्योद्धुमिच्छति ३२ विवर्णमुखभूयिष्ठाःसर्वेयोधावि
चेतसः ॥ गाःसंप्रस्थाप्यतिष्ठामोव्यूढानीकाःप्रहारिणः ३३ इति० म० विरा० गो० उत्तरगोग्रहेऔत्पातिकोनामषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ वैशंपायनउवा
च ॥ अथदुर्योधनोराजासमरेभीष्ममब्रवीत् ॥ द्रोणंचरथशार्दूलंकृपंचसुमहारथम् १ उक्तोऽयमर्थआचार्यौमयाकर्णेनचासकृत् ॥ पुनरेवप्रवक्ष्यामिनहितृप्यामितं
ब्रुवन् २ पराभूतैर्हिवस्तव्यंतैश्चद्वादशवत्सरान् ॥ वनेजनपदेज्ञातैरेषएवपणोहिनः ३ तेषांनतावन्निर्वृत्तंवर्त्ततेतुत्रयोदशम् ॥ अज्ञातवासोबीभत्सुरथास्माभिःस
मागतः ४ अनिवृत्तेतुनिर्वासेयदिबीभत्सुरागतः ॥ पुनर्द्वादशवर्षाणिवनेवत्स्यंतिपांडवाः ५ लोभाद्वातेनजानीयुरस्मान्वामोहआविशत् ॥ हीनातिरिक्तमेतेषांबी
भत्सोवेदितुमर्हति ६ अर्थानांचपुनर्द्वैधेनित्यंभवतिसंशयः ॥ अन्यथाचिंतितोह्यर्थःपुनर्भवतिसोऽन्यथा ७ उत्तरंमार्गमाणानांमत्स्यानांचयुयुत्सताम् ॥ यदिबीभत्सु
रायातस्तदाकस्यापराङ्मुखः ८ त्रिगर्त्तानांवयंहेतोर्मत्स्यान्योद्धुमिहागताः ॥ मत्स्यानांविप्रकारांस्तेबहूनस्मानकीर्त्तयन् ९

वति संशयाक्रांतानामकस्माद्युद्धार्थमागमनंदोषएवेति पूर्ववैरेणसत्यपिसंशयेऽस्मज्जिघांसयाआगतानांपराजयोऽपिसंभाव्यतइत्याहान्यथेति । अन्यायेनयुध्यतःपराजयेऽप्यधिकैवनःट्रिरस्तीतिभावः ७
उत्तरंगोग्रहंमार्गमाणानामिच्छतामस्माकं अनादरेषष्ठी अस्माननादृत्येत्यर्थः वालिसुग्रीवयोर्युद्धेप्रविशन् रामइवार्जुनोऽपिकुरुमत्स्यसंनिपातेप्रविशन्नपराधीस्यादित्यर्थः ८ ननुतर्हिमत्स्यत्रिगर्त्तविमर्देकुरुभिर ॥ ३३ ॥
पिकिमर्थंगंतव्यमित्याशंक्याह त्रिगर्तानामित्यादिना । तेतवसमक्षमितिशेषः ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तेषांत्रिगर्त्तानामर्थे तत्मत्स्यैःसहयुद्धंप्रतिश्रुतं १.० नकेवलंमित्रपक्षपातमात्रमस्माकमस्ति अपितुस्वार्थोऽप्यस्तीत्याह अष्टम्यामिति। तथाचस्वार्थंयुद्ध्यतांनास्माकमपराधोस्ति मत्स्येगवांत्रिगर्त्तैर्हृतानां पदंमार्गंगतेसतिअस्माभिरिमागावोगृहीतव्याः १.१ तेत्रिगर्त्ताः उपसंधायवंचयित्वा मत्स्येनसंगतंस्नेहंकुर्युः सर्वथापक्षत्रयेऽपिअस्माभिरिदानींयोद्धव्यमेवेत्यर्थः १.२ तान्त्रिगर्त्तान् अपाहायगोभिःसहउपेक्ष्य केवलंरात्रिरात्रौस्वगृहमायातइदानींप्रातरस्मान्योद्धुमिहागतइतिसंबंधः १.३ पक्षांतरमाह तेषामिति १.४ फलितमाह सर्वैरिति। सर्वैरस्माभिरेकीभूययेआगतास्तैःसहयोद्धव्यमेवेत्यर्थः १.५ । १.६ आत्माचित्तं प्रणिधीयतांसावधानंक्रियतां १.७ लब्धस्यगोधनस्यनाशेअस्माभिःस्वपुरंनप्रवेष्टव्यमितिप्रतिजानीते आच्छिन्नइति। पदातयस्त्वस्मिन्युद्धेनंक्ष्यंत्येवाश्वास्तुकदाचिज्जीविष्यंत्यपीत्याह शरैरिति। प्राचांव्याख्यात्रकुरपकर्षसूचिका वस्तुतस्तु आच्छिन्नेऽपहृतेगोधनेनिमित्ते देवेनवासहसंग्रामेउपस्थितेसतिअस्माकंभीष्मादीनांमध्ये ह इतिप्रसिद्धः कोऽस्तियोनपुरंव्रजेत् अपितुमत्येकंसर्वेएवस्वंपुरंग

तेषांभयाभिभूतानांतदस्माभिःप्रतिश्रुतम् ॥ प्रथमंतैर्गृहीतव्यंमत्स्यानांगोधनंमहत् ॥ सप्तम्यामपराह्णेवैतथातैस्तुसमाहितम् १० अष्टम्यांपुनरस्माभिरादित्यस्योदयंप्रति ॥ इमागावोग्रहीतव्यागतेमत्स्येगवांपदम् ११ तेवागाश्चानयिष्यंतियदिवास्युःपराजिताः ॥ अस्मान्वाप्युपसंधायकुर्युर्मत्स्येनसंगतम् १२ अथ वातानपाहायमत्स्योजनपदैःसह ॥ सर्वयासेनयासार्धंसंवृतोभीमरूपया ॥ आयातःकेवलंरात्रिमस्मान्योद्धुमिहागतः १३ तेषामेवमहावीर्यःकश्चिदेषपुरःसरः ॥ अस्मान्जेतुमिहायातोमत्स्योवापिस्वयंभवेत् १४ यद्येषराजामत्स्यानांयदिबीभत्सुरागतः ॥ सर्वैर्योद्धव्यमस्माभिरितिनःसमयःकृतः १५ अथकस्मात्स्थिताह्येतेरथेषुरथसत्तमाः ॥ भीष्मोद्रोणःकृपश्चैवविकर्णोद्रौणिरेवच १६ संभ्रांतमनसःसर्वेकालेह्यस्मिन्महारथाः ॥ नान्यत्रयुद्धाच्छ्रेयोऽस्तितथाऽऽत्माप्रणिधीयताम् १७ आच्छिन्नेगोधनेऽस्माकमपिदेवेनवज्रिणा ॥ यमेनवाऽपिसंग्रामेकोहास्तिनपुरंव्रजेत् १८ शरैरेभिःप्रणुन्नानांभग्नानांगहनेवने ॥ कोहिजीवेत्पदातीनांभवेदश्वेषुसंशयः १९ दुर्योधनवचःश्रुत्वाराधेयस्त्वब्रवीद्वचः ॥ आचार्यंपृष्ठतःकृत्वातथानीतिर्विधीयताम् २० जानातिहिमतंतेषामतस्त्रासयतीहनः ॥ अर्जुनेचास्यसंप्रीतिमधिकामुपलक्षये २१ तथाहिदृष्ट्वाबीभत्सुमुपायांतंप्रशंसति ॥ यथासेनानभज्येततथानीतिर्विधीयताम् २२ हेषितंह्युपशृण्वानेद्रोणेसर्वंविघट्टितम् अदेशिकामहारण्येग्रीष्मेशत्रुवशंगताः ॥ यथानविभ्रमेत्सेनातथानीतिर्विधीयताम् २३ इष्टाहिपांडवानित्यमाचार्यस्यविशेषतः ॥ आसयन्परार्थांश्चकथ्यतेस्म स्वयंतथा २४ अश्वानांहेषितंश्रुत्वाकःप्रशंसापरोभवेत् ॥ स्थानेवाऽपिव्रजंतोवासदाह्रेषंतिवाजिनः २५ सदाचवायवोवांतिनित्यंवर्षतिवासवः ॥ स्तनयित्नोश्चनिर्घोषःश्रूयतेबहुशस्तथा २६

तुंदेवानपिजेतुंगाश्चाच्छेत्तुंसमर्थाःस्मेत्यर्थः १.८ शरैरिति। एभिरितिस्वकीयशरप्रदर्शनं १.९ आचार्यंरणाद्भीतंपृष्ठतःकृत्वा सेनामुखादपसार्य अस्मिन्भीतेसर्वेऽपिभीताःस्युरितिभावः २० तेषांपांडवानांमतंसंमतं अस्मत्तेजोवधकरणंजानातीति २१ । २२ द्रोणेभीतेसतिसर्वंविघट्टितंविचलितंभवेत् सामर्थ्यमितिशेषः ग्रीष्मेघर्मकालेवसंतेइत्यर्थः इतःषण्मासानंतरंयुद्धारंभस्यशरदिदृष्टत्वात् अदेशिकाःस्वदेशात्च्युताः व्यूहभंगोमाभूदित्यर्थः २३ इष्टाहीति। पांडवाःअपरार्थाः नास्तिपरार्थोयेषांतेऽपरार्थाःस्वार्थपराः आसयन्द्रोणंत्वत्समीपेस्थापितवंतः परकीयोऽयमित्यर्थः तत्रहेतुमाह स्वयंद्रोणेनतथाकथ्यते यथापांडवीयत्वंस्वस्यप्रकाशतेतथेत्यर्थः २४ एतदेवविवृणोति। अश्वानामित्यादिना २५ २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दार्थस्यार्जुनस्यागमनेऽत्रकिंकार्यं किमर्थंवासोऽनेनप्रशस्यते तत्रहेतुः अत्रपार्थश्रेयसि कामादभिलाषात् अस्यासुत्राद्देषात् जिघांसातःरोषात्तन्मूलादभिज्वलनात् २७ द्रोणमुपहसतिभाचार्याइत्यादिना। कारुणिकाइत्यनेनयुद्धधर्मानभिज्ञत्वमुक्तं अपापंअहिंसातद्दर्शिनः २८ । २९ आश्चर्यरूपाणिविनोदादीनि इज्याखेयज्ञायुधेकपाल्कादौ तेषामुपसंधानेआसादनप्रोक्षणादौ परेषांइज्याखज्ञानांयाज्ञिकानां विवरज्ञानेछिद्रदर्शने ३० मनुष्यचरितेषुस्नानाचमनभोजनादिषु हस्त्यश्वरथचर्यासु हस्त्यादिनात्राहनेनचर्यागमनं खरादीनांकर्मणिचिकित्सादौ ३१ प्रतोलीषुगृहवाद्यावयवेषु प्रदीयमानबलिदानादावि

किमत्रकार्यंपार्थस्यकथंवासप्रशस्यते ॥ अन्यत्रकामाद्वेषाद्वारोषादस्मात्सुकेवलात् २७ आचार्यावैकारुणिकाःप्राज्ञाश्चापापदर्शिनः ॥ नैतेमहाभयेप्राप्तेसंप्रष्टव्याः कथंचन २८ प्रासादेषुविचित्रेषुगोष्ठीषूपवनेषुच ॥ कथाविचित्राःकुर्वाणाःपंडितास्तत्रशोभनाः २९ बहून्याश्चर्यरूपाणिकुर्वाणाजनसंसदि ॥ इज्यास्त्रेचोपसंधानेपंडितास्तत्रशोभनाः ३० परेषांविवरज्ञानेमनुष्यचरितेषुच ॥ हस्त्यश्वरथचर्यासुखरोष्ट्राजाविकर्मणि ३१ गोधनेषुप्रतोलीषुवरद्वारमुखेषुच ॥ अन्नसंस्कारदोषेषुपंडितास्तत्रशोभनाः ३२ पंडितान्पृष्ठतःकृत्वापरेषांगुणवादिनः ॥ विधीयतांतथानीतिर्यथावध्योभवेत्परः ३३ गावश्चसंप्रतिष्ठाप्यसेनांव्यूह्यसमंततः ॥ आरक्षाश्चविधीयंतांयत्रयोत्स्यामहेपरान् ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेदुर्योधनवाक्येसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ कर्णउवाच ॥ सर्वानायुष्मतोभीतान्संत्रस्तानिवलक्षये ॥ अयुद्धमनसश्चैवसर्वांश्चैवानवस्थितान् १ यद्येषराजामत्स्यानांयदिवीभत्सुरागतः ॥ अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयम् २ ममचापप्रयुक्तानांशराणांनतपर्वणाम् ॥ नावृत्तिर्गच्छतांतेषांसर्पाणामिवसर्पताम् ३ रुक्मपुंखाःसुतीक्ष्णाग्रामुक्ताहस्तवतामया ॥ छादयंतुशराःपार्थंशलभाइवपादपम् ४ शराणांपुंखसक्तानांमौर्व्याभिहतयादृढम् ॥ श्रूयतांतलयोःशब्दोभेर्योराहतयोरिव ५ समाहितोहिबीभत्सुर्वर्षाण्यष्टौचपंचच ॥ जातस्नेहश्चयुद्धेऽस्मिन्मयिसंप्रहरिष्यति ६ पात्रीभूतश्चकौंतेयोब्राह्मणोगुणवानिव ॥ शरौघान्प्रतिगृह्णातुमयामुक्तान्सहस्रशः ७ एषचैवमहेष्वासस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ अहंचापिनरश्रेष्ठादर्जुनान्नावरःक्वचित् ८ इतश्चेतश्चनिर्मुक्तैःकांचनैर्गार्ध्रवाजितैः ॥ दृश्यतामद्यवैव्योमखद्योतैरिवसंवृतम् ९ अद्याहमृणमक्षय्यंपुरावाचाप्रतिश्रुतम् ॥ धार्त्तराष्ट्रायदास्यामिनिहत्यसमरेऽर्जुनम् १० अंतराच्छिद्यमानानांपुंखानांव्यतिशीर्यताम् ॥ शलभानामिवाकाशेप्रचारःसंप्रदृश्यताम् ११ इंद्राशनिसमस्पर्शंमहेंद्रसमतेजसम् ॥ अर्दयिष्याम्यहंपार्थमुल्काभिरिवकुंजरम् १२ रथादतिरथंशूरंसर्वशस्त्रभृतांवरम् ॥ विवशंपार्थमादास्येगरुत्मानिवपन्नगम् १३ तमग्निमिवदुर्धर्षमसिशक्तिशरेंधनम् ॥ पांडवाग्निमहंदीप्तंप्रदहंतमिवाहितम् १४

त्यर्थः संस्कारोवैश्वदेवादिना दोषःकेशकीटपातादिना ३२ । ३३ गाःवइतिच्छेदः गावश्चसंप्रतिष्ठंतामितिपाठांतरे गावइत्येकंपदं आरक्षाःरक्षकाः ३४ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ सर्वानिति । सर्वान्भीष्मादीन्अनवस्थितान्चंचलान् १ । २ आवृत्तिर्लक्ष्यच्युतिर्न ३ । ४ पुंखसक्तानांसक्तपुंखानां ५ । ६ । ७ । ८ गार्ध्रवाजितःगृध्रपक्षैर्वाजोवेगःशब्दः पक्षोवा संजातोयेषान्तैः 'वाजोनिःस्वनपक्षयोः वेगेपुमान्' इतिमेदिनी ९ अक्षय्यमितरैःक्षपयितुमशक्यम् १० पुंखानांपुंखवतांशराणाम् ११ । १२ । १३ । १४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१५ । १६ नतपर्वभिःसमीकृतग्रंथिप्रदेशैः १७ । १८ । १९ विपन्नानांभ्रंशितानाम् २० । २१ । २२ धनंगोधनम् २३ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥
अर्थानांगवादीनां प्रकृतिप्राप्तकारणं अनुबंधंप्राप्तौघाफलं नहिद्यूतमर्थप्राप्तेर्मुख्यंकारणं नापिततःप्राप्तानामर्थानांपरिणामेसुखकरत्वंचास्तीत्यभिसंधिः १ मायाइति । येषांशकुन्यादीनांमायाःकपटानि बहवःबह्व्यःसंति तेषांदृष्ट्यायुद्धंपापिष्ठं नाशकरत्वात् नहीदानीमर्जुनोद्यूतेनेवमायामात्रेणजेतुंशक्यइतिभावः पाठांतरे नयाःनीतयःसामाद्यास्तेषांमध्येयुद्धंपापिष्ठम् २ देशेति । इदानींग्रीष्मोनयुद्धकालः श्रांत्याजलाभावेनचसद्योवाहनानांनाशापत्तेः नापिदेशोगिरिदुर्गाद्याश्रितोऽस्तीतिभावः इदंयुद्धंफलंनलभतेफलंनलंभयेत् परस्यतुदेशकालावनुकूलाववर्तेतेइतिभावः त्रिक्रांतंपराक्रमः ३

अश्ववेगपुरोवातोरथौघस्तनयित्नुमान् ॥ शरधारोमहामेघःशमयिष्यामिपांडवम् १५ मत्कार्मुकविनिर्मुक्ताःपार्थमाशीविषोपमाः ॥ शराःसमभिसर्पंतुवल्मीकमिव पन्नगाः १६ सुतेजनैरुक्मपुंखैःसुधौतैर्नतपर्वभिः ॥ आचितंपश्यकौंतेयंकर्णिकारैरिवाचलम् १७ जामदग्न्यान्मयाह्यस्त्रंयत्प्राप्तमृषिसत्तमात् ॥ तदुपाश्रित्यवीर्यंच युद्धेयमपिवासवम् १८ ध्वजाग्रेवानरस्तिष्ठन्भल्लेननिहतोमया ॥ अद्यैवपततांभूमौविनदन्भैरवान्रवान् १९ शत्रोर्मयाविपन्नानांभूतानांध्वजवासिनाम् ॥ दिशः प्रतिष्ठमानानामस्तुशब्दोदिवंगमः २० अद्यदुर्योधनस्याहंशल्यंहृदिचिरस्थितम् ॥ समूलमुद्धरिष्यामिबीभत्सुंपातयन्रथात् २१ हताश्वंविरथंपार्थंपौरुषेपर्यव स्थितम् ॥ निःश्वसंतंयथानागमद्यपश्यंतुकौरवाः २२ कामंगच्छंतुकुरवोधनमादायकेवलम् ॥ रथेषुवापितिष्ठंतोयुद्धंपश्यंतुमामकम् २३ इतिश्रीमहाभारतेविराट पर्वणिगोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेकर्णविकत्थने अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ॥ कृपउवाच ॥ सदैवतवराधेययुद्धेक्रूरतरामतिः ॥ नार्थानांप्रकृतिं वेत्सिनानुबंधमवेक्षसे १ मायाहिबहवःसंतिशास्त्रमाश्रित्यचिंतिताः ॥ तेषांयुद्धंतुपापिष्ठंवेदयंतिपुराविदः २ देशकालेनसंयुक्तंयुद्धंविजयदंभवेत् ॥ हीनकालंतदे वेहफलंनलभतेपुनः ॥ देशेकालेचविक्रांतंकल्याणायविधीयते ३ आनुकूल्येनकार्याणामंतरंसंविधीयते ॥ भारंहिरथकारस्यनव्यवस्यंतिपंडिताः ४ परिचिंत्यतु पार्थेनसंनिपातोननःक्षमः ॥ एकःकुरूनभ्यगच्छदेकश्चाग्निमतर्पयत् ५ एकश्चपंचवर्षाणिब्रह्मचर्यमधारयत् ॥ एकःसुभद्रामारोप्यद्वैरथेकृष्णमाह्वयत् ६ एकः किरातरूपेणस्थितंरुद्रमयोधयत् ॥ अस्मिन्नेववनेपार्थोहृतांकृष्णामवाजयत् ७ एकश्चपंचवर्षाणिशक्रादस्त्राण्यशिक्षत ॥ एकःसोऽयमरिंजित्वाकुरूणामकरोद्यशः ८ एकोगंधर्वराजानंचित्रसेनमरिंदमः ॥ विजिग्येतरसासंख्येसेनांप्राप्यसुदुर्जयाम् ९ तथानिवातकवचाःकालखंजाश्चदानवाः ॥ दैवतैरप्यवध्यास्तेएकेनयुधि पातिताः १०

देशादेरानुकूल्येनहेतुना कार्याणांयुद्धादीनामंतरंतादर्थ्यंफलवत्त्वमितियावत् संविधीयतेसम्यक्क्रियते ‘ अंतरमवकाशावधिपरिधानांतर्द्धिभेदतादर्थ्ये ’ इतिमेदिनी मंत्राणामितिपाठे देशाद्यानुकूल्येनकार्यं विचार्यमित्यर्थः तत्राभाणकमाह भारमिति । यथारथकारेणदिव्योऽयंमयानिर्मितोरथः सुदृढांगोऽनेनत्वंदेवानपिसर्वथाजेष्यसीत्युक्ते तद्वचसिभारंदत्त्वादेशकालानुकूल्यमनपेक्ष्यैव पंडितानव्यवस्यंति यो द्धुमितिशेषः एवंत्वद्वचसिभारंदत्त्वा देशाद्यानुकूल्यमनवेक्ष्य कथमस्माभिर्योद्धव्यं तवतुवचनंरथकारवचनवदर्थशून्यमितिभावः ‘ सर्वानायुष्मतोभीतान्संत्रस्तानिवलक्षये ’ इतियत्कर्णेनोक्तंतस्यैतदुत्तरम् ४ विचारफलमाह परिचिंत्येति ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ । १२ प्रदेशिन्यातर्जन्या १३ । १४ मध्येनमध्यतउत्सर्तुउत्सर्पितुम् १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ यत्तूक्तं ' कामंगच्छंतुकुरवोधनमादायकेवलं ॥ रथेषुवाऽपितिष्ठंतोयुद्धंपश्यंतुमामकम् '
इतितत्राह षड्रथाइति । संहताःषडपिएकीभूयतेनैकेनयोद्धुंकथंचिच्छक्ष्यामोनत्वेकैकशइतिभावः २२ । २३ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ नचेति । शूराःपर
वित्तंजित्वापरसीमामुल्लंघ्यस्वनगरंप्रतिनीत्वाऽपिनश्लाघंते त्वंत्वेतेषामेकतममप्यकृत्वाकत्थसेऽतोनिर्लज्जोऽसीतिभावः १ । २ । ३ यदुक्तं ' नैतेमहाभयेप्राप्तेसंप्रष्टव्याः ' इत्यादिना ब्राह्मणानांभोजनादावेव

एकेनहित्वयाकर्णकिंनामेहकृतंपुरा ॥ एकैकेनयथातेषांभूमिपालावशेकृताः ११ इंद्रोऽपिहिनपार्थेनसंयुगेयोद्धुमर्हति ॥ यस्तेनाशंसतेयोद्धुंकर्तव्यंतस्यभेषजम् १२
आशीविषस्यक्रुद्धस्यपाणिमुद्यम्यदक्षिणम् ॥ अवमुच्यप्रदेशिन्यादंष्ट्रामादातुमिच्छसि १३ अथवाकुंजरंमत्तमेकएवचरन्वने ॥ अनंकुशंसमारुह्यनगरंगंतुमिच्छसि
१४ समिद्धंपावकंचैवघृतमेदोवसाहुतम् ॥ घृताक्तश्चीरवासास्त्वंमध्येनोत्सर्तुमिच्छसि १५ आत्मानंकःसमुद्बध्यकंठेबध्वामहाशिलाम् ॥ समुद्रंतरतेदोर्भ्यांतत्रकिं
नामपौरुषम् १६ अकृतास्त्रःकृतास्त्रंवैबलवंतंसुदुर्बलः ॥ तादृशंकर्णयःपार्थंयोद्धुमिच्छेत्सदुर्मतिः १७ अस्माभिर्ह्येषनिकृतोवर्षाणीहत्रयोदश ॥ सिंहःपाशविनिर्मु
क्तोननःशेषंकरिष्यति १८ एकांतेपार्थमासीनंकूपेऽग्निमिवसंवृतम् ॥ अज्ञानादभ्यवस्कंद्यप्राप्ताःस्मोभयमुत्तमम् १९ सहयुध्यामहेपार्थमागतंयुद्धदुर्मदम् ॥ सैन्या
स्तिष्ठंतुसन्नद्धाव्यूढानीकाःप्रहारिणः २० द्रोणोदुर्योधनोभीष्मोभवान्द्रौणिस्तथावयम् ॥ सर्वेयुध्यामहेपार्थंकर्णमासाहसंकृथाः २१ वयंव्यवसितंपार्थंवज्रपाणिमि
वोद्यतम् ॥ षड्रथाःप्रतियुध्येमतिष्ठेमयदिसंहताः २२ व्यूढानीकानिसैन्यानियत्ताःपरमधन्विनः ॥ युध्यामहेऽर्जुनंसंख्येदानवाइववासवम् २३ ॥ इतिश्रीविराटपर्व
णिगोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेकृपवाक्यंनामएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ अश्वत्थामोवाच ॥ नचतावज्जितागावोनचसीमांतरंगताः ॥ नहास्तिनपुरंप्राप्ता
स्त्वंचकर्णविकत्थसे १ संग्रामांश्चबहूञ्जित्वालब्ध्वाचविपुलंधनम् ॥ विजित्यचपरांसेनांनाहुःकिंचनपौरुषम् २ दहत्यग्निरवाक्यस्तुतूष्णींभातिदिवाकरः ॥
तूष्णींधारयतेलोकान्वसुधासचराचरान् ३ चातुर्वर्ण्यस्यकर्माणिविहितानिस्वयंभुवा ॥ धनंयैरधिगंतव्यंयच्चकुर्वन्नदुष्यति ४ अधीत्यब्राह्मणोवेदान्याजयेतय
जेतवा ॥ क्षत्रियोधनुराश्रित्ययजेच्चैवनयाजयेत् ५ वैश्योधिगम्यवित्तानिब्रह्मकर्माणिकारयेत् ॥ शूद्रःशुश्रूषणंकुर्यात्त्रिषुवर्णेषुनित्यशः ॥ वंदनायोगवि
धिभिर्वैतसींवृत्तिमास्थितः ६ वर्तमानायथाशास्त्रंप्राप्यचापिमहीमिमाम् ॥ सत्कुर्वंतिमहाभागागुरून्सुविगुणानपि ७ प्राप्यद्यूतेनकोराज्यंक्षत्रियस्तोष्टुमर्हति ॥
तथानृशंसरूपोऽयंधार्त्तराष्ट्रश्चनिर्घृणः ८

कौशलंनयुद्धेइति तत्रतत्रापिवैश्यत्वान्नयुद्धेसामर्थ्यमस्तीतिदर्शयिष्यन्नवर्णानांकर्माणिविभजते चातुर्वर्ण्यस्येत्यादिना ४ । ५ वित्तान्यधिगम्यकृष्यादिनेतिशेषः ब्रह्मकर्माणिवेदोक्तकर्माण्याधानादीनिकारयेत्
स्वार्थेणिच् ६ वर्त्तमानाइति । न्यायेनपृथिवींजित्वाऽपिसंतोविगुणानपिगुरून्सत्कुर्वंति त्वंत्वन्यायेनपांडवंजित्वासाधूनपिगुरूनिंदसीतिभावः ७ एतदेवाहप्राप्येति । निर्घृणोनिर्लज्जः ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

निकृत्त्याशाठ्येन वंचनायोगैश्छद्मोपायैः वितंसोवंधनोपायस्तेनजीवतीतिवैतंसिकोव्याधः ९ । १० इंद्रप्रस्थंमतस्थाःपांडवाः ११ । १२ मूलमिति । एषांपांडवानांमूलं महत्‌महच्छब्दवाच्यंब्रह्मश्रीकृष्णाख्यं वेद वाक्यंब्राह्मणाश्चयथोक्तमादिपर्वणि ‘ मूलंकृष्णोब्रह्मचब्राह्मणाश्च ’ इति तदेतद्वेदविरुद्धमनृतंद्यूतंकुर्वता धार्तराष्ट्रेणधर्मस्यमूलंकृत्तंछिन्नं इदानींचब्राह्मणानवजानतात्वयाऽपितदेवकृतं अतोधर्मनाशाद्भवतां नाशोऽवश्यंभावीत्यर्थः मूलंकीदृशं चंदनंयथाशांतंशीतलं नतुदाहकंक्रोधरूपं तथाचदुर्योधनःकेवलंक्रोधमयइत्युक्तंप्राक्‌ ‘ दुर्योधनोमन्युमयोमहाद्रुमः ’ इति सारार्थीकर्मकारयिथा इतिव्यवहितेनसंबंधः सारार्थीधनार्थी ‘ धनेचसारम्‌ ’ इतिमेदिनी पांडवान्कर्मकारानिवकृतवानसियत्रकालेतत्रतदाविदुरःकिमब्रवीत्‌ क्षयमूलंद्यूतमिति तदिदानींस्मरेतिभावः सूतेतिसंबोधयन्नक्षत्रियत्वादस्ययुद्धेष्व कौशलंव्यनक्ति ‘ नन्वादिसोवैदेवंक्षत्रम्‌ ’ इतिश्रुतेर्दिव्यात्क्षत्रात्कुंत्यांजातस्यास्यकथमक्षत्रत्वंयुद्धाकौशलंचेति विदुषाऽप्यश्वत्थाम्नावक्तुंयुक्तमितिचेच्छृणु सर्वेषांहिवर्णानांद्विविधंजन्म योनिजंसंस्कारजंच तत्रयएवयोनिःसएवसंस्कर्ताचेत्सएकजोनप्रकृतितश्च्यवते कर्णस्तुदैवक्षत्रजोऽप्यक्षत्रियेणसूतेनसंस्कृतइतिद्विजातत्वात्‌ क्षत्रियत्वेनप्रहर्तुंकुशलोऽपिसूतत्वेनपरकीयप्रहारंसोढुमशक्तइतियुद्धात्पलायते इत्याशये नैनंसूर्यपुत्रंजानन्नपिसूतेतिसंबोधयति तथाचमंत्रवर्णः ‘ सहस्वमन्योअभिमातिमस्मे रुजन्मृणन्प्रमृणन्प्रेहिशत्रून्‌ ॥ उग्रंतेपाजोनन्वारुरुध्रे वशीवशंनयसएकजत्वम्‌ ’ इतिअस्यार्थः तापसोमन्युर्ऋषिःसंकल्पाधिष्ठात्रीं देवतांमन्युसंज्ञांप्रार्थयते त्वयामन्योइतिसूक्तेतृतीयेयमृक्‌ यस्तेमन्यविधिमध्यंदिनइतिमाध्यंदिनेसवनेश्येनयागेशत्रुमारणार्थेऽस्यसूक्तस्यविनियोगः हेमन्योअस्मैशरणागतायराज्यायवा एतद्रक्षणार्थमितियावत्‌

तथाऽधिगम्यवित्तानिकोविकत्थेद्विचक्षणः ॥ निकृत्यावंचनायोगैश्चरन्वैतंसिकोयथा ९ कतमंद्वैरथंयुद्धंयत्राजैषीर्धनंजयम्‌ ॥ नकुलंसहदेवंवाधनंयेषांत्वयाहृतम्‌ १० युधिष्ठिरोजितःकस्मिन्भीमश्चबलिनांवरः ॥ इंद्रप्रस्थंत्वयाकस्मिन्संग्रामेनिर्जितंपुरा ११ तथैवकतमद्युद्धंयस्मिन्कृष्णाजितात्वया ॥ एकवस्त्रासभांनीता दुष्टकर्मन्रजस्वला १२ मूलमेषांमहत्कृत्तंसारार्थीचंदनंयथा ॥ कर्मकारयिथाःसूतयत्रकिंविदुरोऽब्रवीत्‌ १३ यथाशक्तिमनुष्याणांशममालक्षयामहे ॥ अन्येषामपिस त्वानामपिकीटपिपीलिके ॥ द्रौपद्याःसंपरिक्लेशंनक्षंतुंपांडवोऽर्हति १४ क्षयायधार्तराष्ट्राणांप्रादुर्भूतोधनंजयः ॥ त्वंपुनःपंडितोभूत्वावाचंवक्तुमिहेच्छसि १५ वैरांत करणोजिष्णुर्नेनःशेषंकरिष्यति १६ नैषदेवान्नगंधर्वान्नासुरान्नचराक्षसान्‌ ॥ भयादिहनयुध्येतकुंतीपुत्रोधनंजयः १७

अभिमातिंसर्वतःपीडांपित्रादिभिःसहविरोधंज्ञातिवधदोषंवासहस्वक्षमस्व कथंतेषांरक्षणंस्यादतआह रुजन्रोगंप्राप्नुवन्‌ मृणन्म्रियमाणोजराग्रस्तइत्यर्थः प्रमृणन्‌ भृशंतंआसन्नमृत्युर्वाशत्रून्प्रेहिप्रकर्षेणजेतुंगच्छ अत्रशरीरगतंरोगादितदभिमानिनिचेतसिउपचर्यते नन्वशक्तेनरोगाद्याक्रांतेनमयाकथंशत्रवोजेतुंशक्याइत्याशंक्याह उग्रमिति । उग्रंपरमर्दनक्षमंतेतवपाजस्तेजोननुनिश्चितंआरुरुध्रेआरोद्धुंशत्रून्नसमर्थमस्ति दृष्टसं कल्पस्यहितेजःपरानवश्यंनाशयेदेवेत्यर्थः एतदेवाह वशीसर्वमस्यवशेस्तीतिवशी संकल्पदार्ढ्यादेवह्यगस्त्यादिभिःसमुद्रपानादीन्यपिकृतानि अतएवसर्वंजगत्त्वमेववशंनयसे वशित्वेहेतुः हेएकजएकस्माज्जात नन्वे कमेवमनःसंकल्पस्योपादानमितिव्यर्थंविशेषणमितिचेन्न कुंडव्यावृत्त्यर्थत्वात्‌ सह्यन्येनजातोऽन्येनचआत्मीयबुद्ध्यासंस्कृतइतिनदृढसंकल्पोभवति नचपरांस्त्रातुंशक्नोतिद्विजत्वात्‌ तथाचलोकेआभाणकः यस्यदेवच नेसद्विपितृकइतिवक्तारोभवंति अतएकजेत्यर्थवद्वचनं दत्तक्रीतादौतुशास्त्रीयंएकस्यैवस्वत्वमस्तीतिनासौकुंडतुल्यइतिदिक्‌ १३ ननुममसूतत्वाद्दोषवक्तृत्वंचेत्‌ सुजाताअपितेकुतोनशाम्यंति कुतोवापरस्माहात्म्यार्थं मस्मान्योद्धुमागता वालिवधेरामइवेत्याशंक्याहयथाशक्तीतिद्वाभ्यां । पिपीलिकैरपिकृतंशमंलक्षयामहे इतियोज्यं वालिरामयोर्विरोधाभावेऽपिरामेणवालीहतहातिसोऽपराधी पांडवास्तुयुष्माभिरपकृताद्वातियुष्मान्‌ जिघांसंतोनापराध्यंतीतिभावः १४ । १५ । १६ नैषनयुध्येत अपितुयुद्ध्यंतैवेत्यर्थः १७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

एष्यतिगमिष्यति १८ । १९ देवेनदेवयोग्येनयुध्येत २० । २१ अहरःहृतवानसि आनैषीःआनीतवानसि यथाउत्साहपूर्वकमेतत्कर्मत्वयाकृतंतथैवेदानीमपरावृत्तोयुध्यस्वेत्यर्थः २२ । २३ नचेति । चकारात् त्रेताऽपिनभवतीत्यध्याहार्यं अयमर्थः क्रमेणएकद्वित्रिचतुरंकांकितैःषड्भिःअक्षैरंकचतुष्टयवान्पाशोभवति तत्रएकांकःकलिः द्व्यंकोद्वापरः त्र्यंकस्त्रेता चतुरंकःकृतं तत्रद्यूतेपंचस्वीयाःपंचपरकीयाश्चदीनारादयःस्थाप्यंते तदितःपाशप्रक्षेपेयद्येकांकउपर्यायातितर्हि स्वीयेष्वेकएवजितोभवति यदिद्व्यौतदापरकीयंदीनारद्वयंस्वीयश्चैकोजितः यदित्र्यंकउपरिपतेत्तदापरकीयंत्रयंस्वीयंचत्रयंजितं चतुरंकस्योपरिपतनेसर्वेऽपिस्वीयाः

यंयमेषोऽतिसंक्रुद्धःसंग्रामेनिपतिष्यति ॥ वृक्षंगरुत्मान्वेगेनविनिहत्यतमेष्यति १८ त्वत्तोविशिष्टंवीर्येणधनुष्यमरराट्समम् ॥ वासुदेवसमंयुद्धेतंपार्थंकोनपूजयेत् १९ देवंदेवेनयुध्येतमानुषेणचमानुषम् ॥ अस्त्रेणास्त्रंणयोहन्यात्कोऽर्जुनेनसमःपुमान् २० पुत्रादनंतरंशिष्यइतिधर्मविदोविदुः ॥ एतेनापिनिमित्तेनप्रियोद्रोणस्य पांडवः २१ यथात्वमकरोर्द्यूतमिंद्रप्रस्थंयथाऽहरः ॥ यथाऽऽनैषीःसभांकृष्णांतथायुध्यस्वपांडवम् २२ अयंतेमातुलःप्राज्ञःक्षत्रधर्मस्यकोविदः ॥ दुर्द्यूतदेवीगांधारः शकुनिर्युध्यतामिह २३ नाक्षान्क्षिपतिगांडीवंनकृतंद्वापरंनच ॥ ज्वलतोनिशितान्बाणांस्तांस्तान्क्षिपतिगांडिवम् २४ नहिगांडीवनिर्मुक्तागार्ध्रपक्षाःसुतेजनाः ॥ नांतरेष्ववतिष्ठंतेगिरीणामपिदारणाः २५ अंतकःपवनोमृत्युस्तथाऽग्निर्वडवामुखः ॥ कुर्युरेतेक्वचिच्छेषंनतुक्रुद्धोधनंजयः २६ यथासभायांद्यूतंत्वंमातुलेनसहाकरोः ॥ तथायुध्यस्वसंग्रामेसौबलेनसुरक्षितः २७ युध्यंतांकामतोयोधानाहंयोत्स्येधनंजयम् ॥ मत्स्योह्यस्माभिरायोध्योयद्यागच्छेद्गवांपदम् २८ ॥ इतिश्रीम० भा० वि० गोहरणपर्वणिउ० द्रौणिवाक्यंनामपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ भीष्मउवाच ॥ साधुपश्यतिवैद्रोणिःकृपःसाध्वनुपश्यति ॥ कर्णस्तुक्षत्रधर्मेणकेवलंयोद्धुमिच्छति १ आचार्योनाभिवक्तव्यःपुरुषेणविजानता ॥ देशकालौतुसंप्रेक्ष्ययोद्धव्यमितिमेमतिः २ यस्यसूर्यसमाःपंचसपत्नाःस्युःप्रहारिणः ॥ कथमभ्युदयेतेषांनप्रमुह्येतपंडितः ३ स्वार्थेसर्वेविमुह्यंतियेऽपिधर्मविदोजनाः ॥ तस्माद्राजन्ब्रवीम्येषवाक्यंतेयदिरोचते ४ कर्णोहियदवोचत्त्वांतेजःसंजननायतत् ॥ आचार्यपुत्रःक्षमतांमहत्कार्यमुपस्थितम् ५ नायंकालोविरोधस्यकौंतेयेसमुपस्थिते ॥ क्षंतव्यंभवतासर्वमाचार्येणकृपेणच ६ भवतांहिकृतास्त्रत्वंयथाऽऽदित्येप्रभातथा ॥ यथाचंद्रमसोलक्ष्मीःसर्वथा नापकृष्यते ७ एवंभवत्सुब्राह्मण्यंब्रह्मास्त्रंचप्रतिष्ठितम् ॥ चत्वारएकतोवेदाःक्षात्रमेकत्रदृश्यते ८ नैतत्समस्तमुभयंकस्मिंश्चिदनुशुश्रुम ॥ अन्यत्रभारताचार्यात्सपुत्रादितिमेमतिः ९ वेदांताश्चपुराणानिइतिहासंपुरातनम् ॥ जामदग्न्यमृतेराजन्कोद्रोणादधिकोभवेत् १० ब्रह्मास्त्रंचैववेदाश्चनैतदन्यत्रदृश्यते ॥ आचार्यपुत्रःक्षमतांनायंकालोविभेदने ११ सर्वेसंहत्ययुध्यामःपाकशासनिमागतम् १२

परकीयाश्चजिताभवंति तथाचकलिपातेजयोनास्ति द्वापरादिपातेषूत्तरोत्तरवृद्ध्याजयोऽस्ति तेनगांडीवस्थाःशराःसर्वथानजयावहाइत्यर्थः २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ साध्विति १ । २ यस्यदुर्योधनस्यपंचपांडवाः ३ । ४ यत्अवोचदाचार्यस्यनिंदारूपं तत्तस्यैवतेजःसंजननायैव नतुद्वेषात् ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बलस्यसैन्यस्यव्य सनानिविनाशकानि १३ नैवेति । अस्माकमिदंन्याय्यंवचनंत्वयानैवनिंद्यं रोषेणदुर्द्यूतादिदर्शनजेनपरीतस्तेनगुरुणाद्रोणेन गुणाअर्जुनस्य १४ हितंबलवतामह निर्बलैर्भवद्भिर्वि चार्ययोद्धव्यमित्येवंरूपं १५ आचार्यइति । रोषादेतद्वचनमाचार्येणोक्तं नतुभेदार्थमितिभावः पाठांतरे अभिषह्यमाणेअभिमृष्यमाणे उपालभ्यमानेइतियावत् शेषकारितंशेषंकर्त्तव्यकारणीयंचतत्सर्वंन कृतंस्यात् प्रस्तुतकार्यनाशोभवेदित्यर्थः १६ । १७ प्रथमंमुख्यंभेदोनकार्यः क्षंतव्यंचेतियदुक्तंतेनैवाहंवाक्येनप्रसन्नोऽस्मि १८ । १९ धनंचेति। धनंलब्ध्वाअस्मानुपेक्ष्यगृहंगमिष्यति गोधनेअत्यंतंद् रतोऽन्यैर्नीते युध्यतामस्माकंअंतमेवायंकरिष्यतीतिभावः २० समायुंज्यात्संप्राप्नुयात् पराजय्यात्पराजयंप्राप्नुयात् २१ पुरस्ताद्वाक्यमुक्तं अज्ञानवासकालःपूर्णोनवेतिप्रथमंविचार्यमित्येवंरूपं २२ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ॥ कलाकाष्ठाश्चेति १ । २ अत्रचतुर्विंशसापक्षैश्चांद्रःसंवत्सरः चतुष्पंचाशदधिकशतत्रयदि

बलस्यव्यसनानीहयान्युक्तानिमनीषिभिः ॥ मुख्योभेदोहितेषांतुपापिष्ठोविदुषांमतः १३ ॥ अश्वत्थामोवाच ॥ नैवन्याय्यमिदंवाच्यमस्माकंपुरुषर्षभ ॥ किंतुरोषपरीतेनगुरुणाभाषितागुणाः १४ शत्रोरपिगुणाग्राह्यादोषावाच्यागुरोरपि ॥ सर्वथासर्वयत्नेनपुत्रेशिष्येहितंवदेत् १५ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ आचार्यएषक्षमतां शांतिरत्रविधीयताम् ॥ अभिद्यमानेतुगुरौतद्वृत्तंरोषकारितम् १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोदुर्योधनोद्रोणंक्षमयामासभारत ॥ सहकर्णेनभीष्मेणकृपेणचमहात्मना १७ ॥ द्रोणउवाच ॥ यदेतत्प्रथमंवाक्यंभीष्मःशांतनवोऽब्रवीत् ॥ तेनैवाहंप्रसन्नोवैनीतिरत्रविधीयताम् १८ यथादुर्योधनंपार्थोनोपसर्पतिसंगरे ॥ साहसाद्यदिवामोहात्तथानीतिर्विधीयताम् १९ वनवासेह्यनिर्वृत्तेदर्शयेन्नधनंजयः ॥ धनंचालभमानोऽत्रनाद्यतत्क्षंतुमर्हति २० यथानायंसमायुंज्याद्धार्त्तराष्ट्रान्कथंचन ॥ नचसेनाःपराजय्यात्तथानीतिर्विधीयताम् २१ उक्तंदुर्योधनेनापिपुरस्ताद्वाक्यमीदृशम् ॥ तदनुस्मृत्यगांगेययथावद्वक्तुमर्हसि २२ ॥ इतिश्रीमहाभारते विराटपर्वणिगोहरणपर्वणिद्रोणवाक्येएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ कलाकाष्ठाश्चयुज्यंतेमुहूर्त्ताश्चदिनानिच ॥ अर्धमासाश्चमासाश्चनक्षत्राणिग्रहास्तथा १ ऋतवश्चापियुज्यंतेतथासंवत्सराअपि ॥ एवंकालविभागेनकालचक्रंप्रवर्तते २ तेषांकालातिरेकेणज्योतिषांचव्यतिक्रमात् ॥ पंचमेपंचमेवर्षेद्वौमासावुपजायतः ३ एषामभ्यधिकामासाःपंचचद्वादशक्षपाः ॥ त्रयोदशानांवर्षाणामितिमेवर्त्ततेमतिः ४

नात्मकः षष्ट्यधिकशतत्रयदिनात्मासावनः सएव द्वादशवार्षिकादिप्रतिज्ञासु गवामयनादिसत्रादिषुचउपयुज्यते त्रीणिशतानिपंचषष्टिश्चदिनानि पंचदशघटिकाएकत्रिंशत्पलानित्रिंशदक्षराणि सौरस्यसंवत्सरस्यमानं तत्रप्रायेणज्योतिर्विदःसौरसंवत्सरानुरोधेनैववर्षप्रवेशादिकंकुर्वंति स्मार्तैस्तद्वर्द्धापनादौतुचांद्रेणेतिविशेषेसत्यपि यदाएतयोरांतरालिकःसावनाब्दोगण्यते तदासौरगतावृद्धिस्तत्रगण्यते एवंगणनायांक्रियमाणायां त्रयोदशस्वब्देषु पंचचांद्रामासाः द्वेदिनेसप्तत्रिंशन्नाडयःपंचचत्वारिंशत्पलानिपंचदशाक्षराणिच तथाचकिंचिदधिकानिनवदिनान्यवधिपूर्तेरधिकानिजातानि ज्योतिषांनक्षत्राणांव्यतिक्रमात् सूर्येणचंद्रेणचलंघनात् उपजायतःअधिकौभवतः ३ अत्रतुअर्धमासाश्चमासाश्चयुज्यंतइतिग्रहणात् त्रयोदशानांवर्षाणांचांद्रमासाःषट्पंचाशदधिकंशतंभवंतीति तएवगृहीता इतिज्ञेयं तथाचविजयदशम्यां द्यूते पांडवपराजयः लोकेतस्यैवप्रायेणद्यूतकालत्वात् ग्रीष्मेचगोग्रहार्थंप्रवृत्ताइत्युक्तं तेनविजयदशम्यामागामिन्यांत्रयोदशाब्दपूरणंभविष्यतीतिदुर्योधनप्रत्याशा–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

पांडवास्तुचांद्राब्दमानेनत्रयोदशवत्सरानतिवाह्य कृतकृत्याअभूवन् तत्रविजयदशमीतःपूर्वंपंचमासाःद्वादशदिनानिप्रकटीभवितव्यं तत्रदर्शांतमासे चैत्रकृष्णसप्तम्यामाविर्भूताः प्रतिज्ञांनिस्तीर्यैवका
निचिदधिकान्यपिदिमानिअतिवाह्यआविर्भूताइत्यर्थः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ यच्चयदिचपांडवमनृतोऽयमर्जुनइतिख्यायात्कथयेत्सपराभवंगच्छेत् ९ । १० । ११ । १२ । १३ धर्मसंहितंकर्म अयुद्धेन

सर्वंयथावच्चरितंयद्यदेभिःप्रतिश्रुतम् ॥ एवमेतद्ध्रुवंज्ञात्वाततोबीभत्सुरागतः ५ सर्वेचैवमहात्मानःसर्वेधर्मार्थकोविदाः ॥ येषांयुधिष्ठिरोराजाकस्माद्धर्मेऽपराध्नुयुः
६ अलुब्धाश्चैवकौंतेयाःकृतवंतश्चदुष्करम् ॥ नचापिकेवलंराज्यमिच्छेयुस्तेऽनुपायतः ७ तदैवतेहिविक्रांतुमीषुःकौरवनंदनाः ॥ धर्मपाशनिबद्धास्तुनचेलुःक्ष
त्रियव्रतात् ८ यच्चानृतइतिख्यायाद्यःसगच्छेत्पराभवम् ॥ वृणुयुर्मरणंपार्थानानृतत्वंकथंचन ९ प्राप्तकालेतुप्राप्तव्यंनोत्सृजेयुर्नरर्षभाः ॥ अपिवज्रभृतागुप्तं
तथावीर्याहिपांडवाः १० प्रतियुध्येमसमरेसर्वशस्त्रभृतांवरम् ॥ तस्माद्यदत्रकल्याणंलोकेसद्भिरनुष्ठितम् ॥ तत्संविधीयतांशीघ्रंमावोह्यर्थोऽभ्यगात्परम् ११ नहि
पश्यामिसंग्रामेकदाचिदपिकौरव ॥ एकांतसिद्धिंराजेंद्रसंप्राप्तश्चधनंजयः १२ संप्रवृत्तेतुसंग्रामेभावाभावौजयाजयौ ॥ अवश्यमेकंस्पृशतोदृष्टमेतदसंशयम् १३
तस्माद्युद्धोचितंकर्मकर्मवाधर्मसंहितम् ॥ क्रियतामाशुराजेंद्रसंप्राप्तश्चधनंजयः १४ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ नाहंराज्यंप्रदास्यामिपांडवानांपितामह ॥ युद्धोप
चारिकंयत्तुतच्छीघ्रंप्रविधीयताम् १५ भीष्मउवाच ॥ अत्रयामामिकाबुद्धिःश्रूयतांयदिरोचते ॥ सर्वथाहिमयाश्रेयोवक्तव्यंकुरुनंदन १६ क्षिप्रंबलचतुर्भागंगृ
ह्यगच्छपुरंप्रति ॥ ततोऽपरश्चतुर्भागोगाःसमादायगच्छतु १७ वयंचार्धेनसैन्यस्यप्रतियोत्स्यामपांडवम् ॥ अहंद्रोणश्चकर्णश्चअश्वत्थामाकृपस्तथा ॥ प्रतियो
त्स्यामबीभत्सुमागतंकृतनिश्चयम् १८ मत्स्यंवापुनरायातमागतंवाशतक्रतुम् ॥ अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयम् १९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तद्वाक्यं
रुरुचेतेषांभीष्मेणोक्तंमहात्मना ॥ तथाहिकृतवान्राजाकौरवाणामनंतरम् २० भीष्मःप्रस्थाप्यराजानंगोधनंतदनंतरम् ॥ सेनामुख्यान्व्यवस्थाप्यव्यूहितुंसंप्र
चक्रमे २१ ॥ भीष्मउवाच ॥ आचार्यमध्येतिष्ठत्वमश्वत्थामातुसव्यतः ॥ कृपःशारद्वतोधीमान्पार्श्वंरक्षतुदक्षिणम् २२ अग्रतःसूतपुत्रस्तुकर्णस्तिष्ठतुदं
शितः ॥ अहंसर्वस्यसैन्यस्यपश्चात्स्थास्यामिपालयन् २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिभीष्मसैन्यव्यूहेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथाव्यूढेष्वनीकेषुकौरवेयेषुभारत ॥ उपायादर्जुनस्तूर्णंरथघोषेणनादयन् १ ददृशुस्तेध्वजाग्रंवैशुश्रुवुश्चमहास्वनम् ॥ दोधूयमानस्य
भृशंगांडीवस्यचनिःस्वनम् २ ततस्तुसर्वमालोक्यद्रोणोवचनमब्रवीत् ॥ महारथमनुप्राप्तंदृष्ट्वागांडीवधन्विनम् ३ ॥ द्रोणउवाच ॥ एतद्ध्वजाग्रंपार्थस्यदूरतःसंप्र
काशते ॥ एषघोषःसरथजोरोरवीतिचवानरः ४

एतैःसहऐक्यंमत्वाराज्यप्रदानम् १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ अनंतरंअविलंबितम् २० । २१ । २२ । २३ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥
तथेति १ । २ । ३ । ४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५ मेममकर्णौसंस्पृश्यअतिक्रांतौ ६ । ७ । ८ चारुतलंहस्तावापश्चारुतलं तद्वान्चारुतली स्रुग्भिःजुहूप्रभृतिभिः ९ इषुपातेइषुपातप्रमितेदेशे असौदुर्योधनः १० । ११ महेष्वासाःमहनीयध

एषतिष्ठन्रथश्रेष्ठेरथेचरथिनांवरः ॥ उत्कर्षतिधनुःश्रेष्ठंगांडीवमशनिस्वनम् ५ इमौचबाणौसहितौपादयोर्मेव्यवस्थितौ ॥ अपरौचाप्यतिक्रांतौकर्णौसंस्पृश्यमे
शरौ ६ निरुष्यहिवनेवासंकृत्वाकर्मातिमानुषम् ॥ अभिवादयतेपार्थःश्रोत्रेचपरिपृच्छति ७ चिरदृष्टोऽयमस्माभिःप्रज्ञावान्बांधवप्रियः ॥ अतीवज्वलितोल
क्ष्म्यापांडुपुत्रोधनंजयः ८ रथीशरीचारुतलीनिषंगीशंखीपताकीकवचीकिरीटी ॥ खड्गीचधन्वीचविभातिपार्थःशिखीवृतःस्रुग्भिरिवाज्यसिक्तः ९ ॥ अर्जुन
उवाच ॥ इषुपातेचसेनायाहयान्संयच्छसारथे ॥ यावत्समीक्षेसैन्येऽस्मिन्क्वासौकुरुकुलाधमः १० सर्वानेताननादृत्यदृष्ट्वातमतिमानिनम् ॥ तस्यमूर्ध्निपतिष्या
मिततएतेपराजिताः ११ एषव्यवस्थितोद्रोणोद्रौणिश्चतदनंतरम् ॥ भीष्मःकृपश्चकर्णश्चमहेष्वासाःसमागताः १२ राजानंनात्रपश्यामिगाःसमादायगच्छति ॥
दक्षिणंमार्गमास्थायशंकेजीवपरायणः १३ उत्सृजैतद्रथानीकंगच्छयत्रसुयोधनः ॥ तत्रैवयोत्स्येवैराटेनास्तियुद्धंनिरामिषम् ॥ तंजित्वाविनिवर्तिष्येगाःसमा
दायवैपुनः १४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःसवैराटिर्हयान्संयम्ययत्नतः ॥ नियम्यचततोरश्मीन्यत्रतेकुरुपुंगवाः ॥ अचोदयत्ततोवाहान्यत्रदुर्योधनोगतः
१५ उत्सृज्यरथवंशंतुप्रयातेश्वेतवाहने ॥ अभिप्रायंविदित्वाचकृपोवचनमब्रवीत् १६ नैषोऽन्तरेणराजानंबीभत्सुःस्थातुमिच्छति ॥ तस्यपार्ष्णिंग्रहीष्यामोजवे
नाभिप्रयास्यतः १७ नह्येनमतिसंक्रुद्धमेकोयुध्येतसंयुगे. ॥ अन्योदेवात्सहस्राक्षात्कृष्णाद्वादेवकीसुतात् ॥ आचार्याच्चसपुत्राद्वाभारद्वाजान्महारथात् १८
किंनोगावःकरिष्यंतिधनंवाविपुलंतथा ॥ दुर्योधनःपार्थजलेपुरानौरिवमज्जति १९ तथैवगत्वाबीभत्सुर्नामविश्राव्यचात्मनः ॥ शलभैरिवतांसेनांशरैःशीघ्रमवा
किरत् २० कीर्यमाणाःशरौघैस्तुयोधास्तेपार्थचोदितैः ॥ नापश्यन्नावृतांभूमिंनांतरिक्षंचपत्रिभिः २१ तेषामापततांयुद्धेनापयानेऽभवन्मतिः ॥ शीघ्रत्वमेवपा
र्थस्यपूजयंतिस्मचेतसा २२ ततःशंखंप्रदध्मौसद्विषतांलोमहर्षणम् ॥ विस्फार्यचधनुःश्रेष्ठंध्वजेभूतान्यचोदयत् २३ तस्यशंखस्यशब्देनरथनेमिस्वनेनच ॥
गांडीवस्यचघोषेणपृथिवीसमकंपत २४ अमानुषाणांभूतानांतेषांचध्वजवासिनाम् ॥ ऊर्ध्वपुच्छान्विधुन्वानारेभमाणाःसमंततः ॥ गावःप्रतिन्यवर्तंतदिशमा
स्थायदक्षिणाम् २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेगोनिवर्तनेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सश
त्रुसेनांतरसाप्रणुद्यगास्ताविजित्याथधनुर्धराग्र्यः ॥ दुर्योधनायाभिमुखंप्रयातोभूयोरणंसोऽभिचिकीर्षमाणः १ गोषुप्रयातासुजवेनमत्स्यान्किरीटिनंकृतकार्यंच
मत्वा ॥ दुर्योधनायाभिमुखंप्रयातंकुरुप्रवीराःसहसाऽभिपेतुः २

नुषः १२ । १३ । १४ । १५ रथवंशंरथसमूहं १६ । १७ । १८ । १९ । २० आवृतांभूमिंनापश्यन्निति न अपितुशरैरावृतामेवापश्यन् २१ । २२ । २३ । २४ रेभमाणाःहंभारवंकुर्वाणाः २५
॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ सइति १ । २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३ एतेनपथा कांचनमयारश्मयोरज्जवस्ताएवयोक्त्राणिवंधनानियेषांतान् कुरुसिंहस्यदुर्योधनस्यवृंदंमुख्यं वृंहिवृद्धौअस्मात्कप्रत्ययेहस्यदः ४ । ५ सुवर्णकक्षैःस्वर्णमयोकक्षौपल्याणस्यपश्चादंचलपल्ल
वौयेषान्तैः ६ ‘ कक्षःस्यादंतरीयस्यपश्चादंचलपल्लवे ’ इतिमेदिनी अभीप्समानाःकर्णजीवंतमिच्छंतः ७ व्रातंसमूहम् ८ विपाठःस्थूलदंडोबाणः ९ विकृष्यविलिख्यछित्त्वेत्यर्थः अस्य तंमसिद्धं
ध्वजंचमध्यउन्मथ्यापातयत् अपयात्अपायात् १० गणस्यवाधितारंतेजोहरं शत्रुंतपनामा ११ । १२ नगोवृक्षः नगाग्रात्पर्वताग्रात् ‘ शैलवृक्षौनगावगौ ’ इत्यमरः १३ । १४ गतासवः

तेषामनीकानिबहूनिगाढंव्यूढानिदृष्ट्वाबहुलध्वजानि ॥ मत्स्यस्यपुत्रंद्विषतांनिहंतावैराटिमामंत्र्यततोऽभ्युवाच ३ एतेनतूर्णंप्रतिपादयेमान्श्वेतान्हयान्कांचन
रश्मियोक्त्रान् । जवेनसर्वेणकुरुप्रयत्नमासादयेऽदंकुरुसिंहवृंदम् ४ गजोगजेनेवमयादुरात्मायोद्धुंसमाकांक्षतिसूतपुत्रः ॥ तमेवमांप्रापयराजपुत्रदुर्योधनापाश्रय
जातदर्पं ५ सतैर्हयैर्वातजवैर्बृहद्भिःपुत्रोविराटस्यसुवर्णकक्षैः ॥ व्यध्वंसयत्तद्रथिनामनीकंततोऽवहत्पांडवमाजिमध्ये ६ तंचित्रसेनोविशिखैर्विपाठैःसंग्रामजिच्छ
त्रुसहोजयश्च ॥ प्रत्युद्ययुर्भारतमापतंतंमहारथाःकर्णमभीप्समानाः ७ ततःसतेषांपुरुषप्रवीरःशरासनार्चिःशरवेगतापः ॥ व्रातंरथानामदहत्समन्युर्वनंयथा
ग्निःकुरुपुंगवानाम् ८ तस्मिंस्तुयुद्धेतुमुलेप्रवृत्तेपार्थंविकर्णोऽतिरथंरथेन ॥ विपाठवर्षेणकुरुप्रवीरोभीमेनभीमानुजमाससाद ९ ततोविकर्णस्यधनुर्विकृष्यजां
बूनदाग्र्योपचितंदृढज्यम् ॥ आपातयत्तंध्वजमस्यमध्यच्छिन्नध्वजःसोऽप्यपयाज्जवेन १० तंशात्रवाणांगणबाधितारंकर्माणिकुर्वंतममानुषाणि ॥ शत्रुंतपःपार्थ
ममृष्यमाणःसमार्दयच्छरवर्षेणपार्थं ११ सतेनराज्ञाऽतिरथेनविद्धोविगाहमानोध्वजिनींकुरूणां ॥ शत्रुंतपंपंचभिराशुविध्वाततोऽस्यसूतंदशभिर्जघान १२ ततः
सविद्धोभरतर्षभेणबाणेनगात्रावरणातिगेन ॥ गतासुराजौनिपपातभूमौनगोनगाग्रादिववातरुग्णः १३ नरर्षभास्तेननरर्षभेणवीरारणेवीरतरेणभग्नाः ॥ चकंपिरे
वातवशेनकालेप्रकंपितानीवमहावनानि १४ हतास्तुपार्थेननरप्रवीरागतासवोर्व्यांसुषुपुःसुवेषाः ॥ वसुप्रदावासवतुल्यवीर्याःपराजितावासवजेनसंख्ये १५ सुव
र्णकार्ष्णायसवर्मनद्धानागायथाहैमवताःप्रवृद्धाः ॥ तथासशत्रून्समरेविनिघ्नन्गांडीवधन्वापुरुषप्रवीरः १६ चचारसंख्येविदिशोदिशश्चदहन्निवाग्निर्वनमातपांते ॥
प्रकीर्णपर्णानियथावसंतेविशातयित्वापवनोऽम्बुदांश्च १७ तथासपत्नान्विकिरन्किरीटीचचारसंख्येऽतिरथोरथेन ॥ शोणाश्ववाहस्यहयान्निहत्यवैकर्तनभ्रातुरदीन
सत्वः ॥ एकेनसंग्रामजितःशरेणाशिरोजहाराथकिरीटमाली १८ तस्मिन्हतेभ्रातरिसूतपुत्रोवैकर्त्तनोवीर्यमथाददानः ॥ प्रगृह्यदंताविवनागराजोमहर्षभंव्याघ्रइवा
भ्यधावत् १९ सपांडवंद्वादशभिःपृषत्कैर्वैकर्त्तनःशीघ्रमथोजघान ॥ विव्याधगात्रेषुहयांश्चसर्वान्विराटपुत्रंचकरेनिजघ्ने २०

उर्व्यामितिच्छेदः संधिरार्षः १५ । १६ आतपांतेघर्मस्वरूपेनिदाघे अंतःस्वरूपेनाशेना ’ इतिमेदिनी १७ शोणाश्वाःवाहेवाहकेरथेयस्यतस्य १८ आददानआदातुमिच्छन्प्रगृह्यआग्रहेणदंता
वित्रपर्वतशिखरतुल्यौअर्जुनोत्तरौप्रतिअभ्यधावत् ‘ दंतःसानुनिकथ्यते ’ इतिविश्वः ‘ दंतोऽद्रिकटकेकुंजे ’ इतिमेदिनी १९ । २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वेगंप्रगृह्यस्वीकृत्य २१ निशम्ययुद्धादुपरम्य दिदृक्षमाणास्तस्थुः २२ । २३ कर्णस्यांतर्धानानंतरमितरेऽपिशरैरंतर्हिताःकृताः २४ । २५ प्रक्ष्वेडितोमुक्तोज्यातलयोर्निःस्वनोयेनतंपूजयतां तलतालशब्दः तलेनचपेटयातालःकरास्फालनंतज्जःशब्दोऽभूत् 'तलश्चपेटेतालद्रौ । तालःकरास्फाले' इतिचमेदिनी २६ उद्धूतमुपरिकृतंलांगूलमेवमहतीपताकाध्वजोवलोयस्मिंस्तस्यध्वजस्यउत्तमौअंसौ उपरिस्थतिर्यक्

तमापतंतंसहसाकिरीटीवैकर्तनंवैतरसाऽभिपत्य ॥ प्रगृह्यवेगंन्यपतज्जवेननागंगरुत्मानिवचित्रपक्षः २१ तावुत्तमौसर्वधनुर्धराणांमहाबलौसर्वसपत्नसाहौ ॥ कर्णस्यपार्थस्यनिशम्ययुद्धंदिदृक्षमाणाःकुरवोऽभितस्थुः २२ सपांडवस्तूर्णमुदीर्णकोपःकृतागसंकर्णमुदीक्ष्यहर्षात् ॥ क्षणेनसाश्वंसरथंससारथिमंतर्दधेघोरशरौघवृष्ट्या २३ ततःसुविद्धाःसरथाःसनागायोधाविनेदुर्भरतर्षभाणाम् ॥ अंतर्हिताभीष्ममुखाःसहाश्वाःकिरीटिनाकीर्णरथाःपृषत्कैः २४ सचापितानर्जुनबाहुमुक्ताञ्छरान्शरौघैःप्रतिहत्यवीरः ॥ तस्थौमहात्मासधनुःसबाणःसविस्फुलिंगोऽग्निरिवाशुकर्णः २५ ततस्त्वभूद्वैतलतालशब्दःसशंखभेरीपणवप्रणादः ॥ प्रक्ष्वेडितज्यातलनिःस्वनंतंवैकर्तनंपूजयतांकुरूणाम् २६ उद्धूतलांगूलमहापताकध्वजोत्तमांसाकुलभीषणांतम् ॥ गांडीवनिर्ह्रादकृतप्रणादंकिरीटिनंप्रेक्ष्यननादकर्णः २७ सचापिवैकर्तनमर्दयित्वासाश्वंससूतंसरथंपृषत्कैः ॥ तमाववर्षप्रसभंकिरीटीपितामहंद्रोणकृपौचदृष्ट्वा २८ सचापिपार्थंबहुभिःपृषत्कैर्वैकर्तनोमेघइवाभ्यवर्षत् ॥ तथैवकर्णंचकिरीटमालीसंछादयामासशितैःपृषत्कैः २९ तयोःसुतीक्ष्णान्सृजतोःशरौघान्महाशरौघास्त्रविवर्द्धनेरणे ॥ रथेविलग्नाविवचंद्रसूर्यौघनांतरेणानुददर्शलोकः ॥ ३० अथाशुकारीचतुरोहयांश्चविव्याधकर्णोनिशितैःकिरीटिनः ॥ त्रिभिश्चयंतारममृष्यमाणोविव्याधतूर्णंत्रिभिरस्यकेतुम् ३१ ततोऽभिविद्धःसमरावमर्दीप्रबोधितःसिंहइवप्रसुप्तः ॥ गांडीवधन्वाऋषभःकुरूणामजिह्मगैःकर्णमियायजिष्णुः ३२ शरास्त्रवृष्ट्यानिहतोमहात्माप्रादुश्चकारातिमनुष्यकर्म ॥ प्राच्छादयत्कर्णरथंपृषत्कैर्लोकानिमान्सूर्यइवांशुजालैः ३३ सहस्तिनेवाभिहतोगजेंद्रःप्रगृह्यभल्लान्निशितान्निषंगात् ॥ आकर्णपूर्णंचधनुर्विकृष्यविव्याधगात्रेष्वथसूतपुत्रम् ३४ अथास्यबाहूरुशिरोललाटंग्रीवांवरांगानिपरावमर्दी ॥ शितैश्चबाणैर्युधिनिर्बिभेदगांडीवमुक्तैरशनिप्रकाशैः ३५ सपार्थमुक्तैरिषुभिःप्रणुन्नोगजोगजेनेवजितस्तरस्वी ॥ विहायसंग्रामशिरःप्रयातोवैकर्तनःपांडवबाणतप्तः ३६ ॥ इतिश्रीविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेकर्णापयानेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अपयातेतुराधेयेदुर्योधनपुरोगमाः ॥ अनीकेनयथास्वेनशनैराच्छंतपांडवम् १ बहुधातस्यसैन्यस्यव्यूढस्यापततःशरैः ॥ अधारयतवेगंसवेलेवतुमहोदधेः १

फलकाग्रभागौ तत्रआकुलाव्यग्राः येभीषणाःभूतादयःतेअंतेसमीपेयस्यतं गांडीवनिर्ह्रादेनसहकृतःप्रणादोयेनतं गांडीवनिर्ह्रादकृतप्रणादंकिरीटिनं ध्वजोपरिस्थभूतनादैः संवर्द्धितनादमित्यर्थः २७ द्रोणकृपौचदृष्ट्वाववर्षेतिअनुकृष्यते २८ । २९ महद्भिःशरौघैश्चविवर्धनंछेदनंयत्रतस्मिन्रणेविलग्नौसंनिहितौचंद्रसूर्यौघनमध्यादिवतौ बाणसंघमध्याल्लोकोऽनुददर्श ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ आर्छंतआगताः १ । २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रत्यायात्प्रातिकूल्येनाभिमुखोऽगादित्यर्थः ३ दिशोदशप्रच्छादितवान् ४ अनिविद्धंअंतरंअवकाशः ५ उत्तरस्यहयानांशिक्षाशिल्पोपपन्नत्वादितिसंबंधः द्रुतंवेगं अपूजयन्अरयइत्यपकृष्यते ६ । ७ शैलं प्रतिशैलसमीपे वलाभ्राणिवलंतिअचंचलानिअभ्राणि सूर्यरश्मिव्याप्तानियथातथातान्यनीकानि शरव्याप्तान्यर्जुनसमीपेरेजुरित्यर्थः ८ शुभैःपुष्पैःफलसूचकत्वात्तेपांशुभत्वम् ९ स्रजःपुष्पं हिरण्मयंस्वर्णं चंपकजं शुष्यत्शरेःशीर्णंच तद्वच्छत्रादीनिच सदागतिःवायुः खेदधार बाणजालांतर्हितत्वात्तेषामधःपतनंनाभूदित्यर्थः १० रथांगदेशान्युगस्यैकदेशान्आदायहयाःपरिपेतुरित्यन्वयः ११ गजान्कर्णादिप्रदेशेषुआहत्य विध्वाऽपातयत्पातयतिस्म १२ अग्रजानांतेनाग्रगाभिनांगजानां गतचेतसांमृतानाम् १३ कालक्षयंकालस्यऐश्वर्यंजगदित्यर्थः अग्रशिखःअग्रवर्तीज्वालाशिखायस्य १४ । १५ दैवारिपात्

ततःप्रहस्यबीभत्सुःकौंतेयःश्वेतवाहनः ॥ दिव्यमस्त्रंप्रकुर्वाणःप्रत्यायाद्रथसत्तमः ३ यथारश्मिभिरादित्यःप्रच्छादयतिमेदिनीम् ॥ तथागांडीवनिर्मुक्तैःशरैःपार्थोदिशोदश ४ नरथानांनचाश्वानांनगजानांनवर्मणाम् ॥ अनिविद्धंशितैर्बाणैरासीद्व्द्यंगुलमंतरम् ५ दिव्ययोगाच्चपार्थस्यहयानामुत्तरस्यच ॥ शिक्षाशिल्पोपपन्नत्वादस्त्राणांचपरिक्रमात् ॥ वीर्यवत्त्वंद्रुतंचाग्र्यंदृष्ट्वाजिष्णोरपूजयन् ६ कालाग्निमिवबीभत्सुंनिर्दहंतमिवप्रजाः ॥ नारयःप्रेक्षितुंशेकुर्ज्वलंतमिवपावकम् ७ तानिग्रस्तान्यनीकानिरेजुरर्जुनमार्गणैः ॥ शैलंप्रतिबलाभ्राणिव्याप्तानीवार्करश्मिभिः ८ अशोकानांवनानीवच्छन्नानिबहुशःशुभैः ॥ रेजुःपार्थशरैस्तत्रतदासैन्यानिभारत ९ स्रजोऽर्जुनशरैःशीर्णंशुष्यत्पुष्पंहिरण्मयम् ॥ छत्राणिचपताकाश्चखेदधारसदागतिः १० स्वबलत्रासनात्त्रस्ताःपरिपेतुर्दिशोदश ॥ रथांगदेशानादायपार्थच्छिन्नयुगाहयाः ११ कर्णकक्षविषाणेषुअंतरोष्ठेषुचैवह ॥ मर्मस्वंगेषुचाहत्यपातयत्समरेगजान् १२ कौरवाग्रगजानांतुशरीरैर्गतचेतसाम् ॥ क्षणेनसंवृताभूमिर्मेघैरिवनभस्तलम् १३ युगांतसमयेसर्वंयथास्थावरजंगमम् ॥ कालक्षयमशेषेणदहत्यग्रशिखःशिखी ॥ तद्वत्पार्थोमहाराजददाहसमरेरिपून् १४ ततःसर्वास्त्रतेजोभिर्धनुषोनिःस्वनेनच ॥ शब्देनामानुषाणांचभूतानांध्वजवासिनाम् ॥ भैरवंशब्दमत्यर्थंवानरस्यचकुर्वतः १५ दैवारिपाच्चबीभत्सुस्तस्मिन्दौर्योधनेबले ॥ भयमुत्पादयामासबलवानरिमर्दनः १६ रथशक्तिममित्राणांप्रागेवनिपतद्भुवि ॥ सोऽपयात्सहसापश्चात्साहसाच्चाभ्युपेयिवान् १७ शस्त्रातैःसुतीक्ष्णाग्रैःसमादिष्टैःखगैरिव ॥ अर्जुनस्तुखमावव्रेलोहितप्राशनैःखगैः १८ अत्रमध्येयथार्कस्यरश्मयस्तिग्मतेजसः ॥ दिशासुचतथाराजन्नसंख्याताःशरास्तदा १९

देवारीनसुरान्पातीतिदेवारिपः समुद्रस्तत्रजातोदैवारिपःशंखस्तस्मात् चात्भैरवंशब्दंकुर्वतइत्यनुकृष्यते १६ अमित्राणांवैरिणांरथशक्तिंशरीरसामर्थ्यं ' रथःस्यंदनदेहयोः ' इतिकोशः प्रागेवसहसादर्शनमात्रादेवनिपतत्न्यपातयत् शक्तिरितिपाठेन्यपतत् अडभावादिरार्षः सोऽर्जुनःअपयात् पयगतौ गत्यभावादित्यर्थः साहसाच्चअशक्तवधरूपात्पश्चात्तान्युद्धार्थंउपेयिवान् १७ खगैःपक्षिभिरिव खगैर्बाणैः १८ अत्रमध्येअत्रंअमत्रं ' अत्राण्यस्मैपड्भिःसंभरंति ' इत्यादाविवात्रापिमध्यमवर्णलोपश्छांदसः यदाहशौनकोबृहद्देवतायां ' वर्णस्यवर्णयोर्लोपोवहूनांव्यंजनस्यवा ॥ अत्राणीतिकपिर्नाभादनोयामीत्यघासुघ ' इति अत्राण्यस्मैपड्भिःअमत्राणीत्यपेक्षितेवर्णस्यलोपः भियानष्टानिमेकपिः वृषाकपिरित्यपेक्षिते वृषाइत्येतयोर्वर्णयोर्लोपः अयंनाभावदाति नाभानेदिष्ठइत्यपेक्षितेवर्णत्रयलोपः दनोविशइंद्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दनोदानमनसइत्यपेक्षितेवहूनांवर्णानांलोपः 'दनोदानमनसः' इतियास्कः तस्वायामियाचामीत्यपेक्षिते अघासुहन्यंतेगावः मघास्विअपेक्षितेव्यंजनलोपः यथापात्रेप्रविष्टाःसूर्यरश्मयोऽवकाशाभावात्संकुचंति तद्वद्गगनेऽर्जुनवाणानमांतीत्यर्थः १९ सकृदेवतत्क्षणमेव आनतमुपगतं रथमर्जुनरथं परेरिपवः अभ्यसितुंपरिचेतुंशेकुः तुशब्दोहेत्वर्थेऽतःसपुनःक्षणांतरेअलभ्यःपरैर्ज्ञातुमशक्यः तत्रहेतुमाह अश्वैरिति। सः अश्वैःसह परान्रथात् अतिप्रपादयेत् इमंलोकमतिहापयित्वाऽमुंलोकंनयेत् दृष्टमात्रोर्जुनःशरैःपरान्परलोकंप्रापयतीत्यर्थः २० नससज्जिरेनशक्ताः किंतुभित्त्वापरतएवगताः एवंरथोऽपिद्विषांअनीकेष्वि त्यर्थः शराणांरथस्यचगतिर्नकुंठिताभवतीत्यर्थः २१ अनंतभोगःबहुफणःशेषइत्यर्थः २२ सर्वमेवातिगःसर्वाधिकः सर्वशब्दाभिभावीत्यर्थः २३ तत्ररणभूमौ अल्पांतरांतरेअल्पेअन्यांतरेपदेपदेसंतता

सकृद्देवानतंशेकूरथमभ्यसितुंपरे ॥ अलभ्यःपुनरश्वैस्तुरथात्सोऽतिप्रपादयेत् २० तेशराद्विटशरीरेषुयथैवनससज्जिरे ॥ द्विडनीकेषुबीभत्सोर्नससज्जेरथस्तदा २१
सतद्विक्षोभयामासह्यरातिबलमंजसा ॥ अनंतभोगोभुजगःक्रीडन्निवमहार्णवे २२ अस्यतोनित्यमत्यर्थंसर्वमेवातिगस्तथा ॥ अश्रुतःश्रूयतेभूतैर्धनुर्घोषःकिरीटिनः २३
संततास्तत्रमातंगाबाणैरल्पांतरांतरे ॥ संवृतास्तेनदृश्यंतेमेघाइवगभस्तिभिः २४ दिशोऽनुभ्रमतःसर्वाःसव्यदक्षिणमस्यतः ॥ सततंदृश्यतेयुद्धेसायकासनमंडलम् २५
पतंत्यरूपेषुयथाचक्षूंषिनकदाचन ॥ नालक्ष्येषुशराःपेतुस्तथागांडीवधन्वनः २६ मार्गोगजसहस्रस्ययुगपद्वच्छतोवने ॥ यथाभवेत्तथाजज्ञेरथमार्गःकिरीटिनः २७
नूनंपार्थजयैषित्वाच्छक्रःसर्वामरैःसह ॥ हंत्यस्मानित्यमन्यंतपार्थेननिहताःपरे २८ घ्नंतमत्यर्थमहितान्विजयंतत्रमेनिरे ॥ कालमर्जुनरूपेणसंहरंतमिवप्रजाः २९
कुरुसेनाशरीराणिपार्थेनैवाहतान्यपि ॥ सेदुःपार्थहतानीवपार्थकर्मानुशासनात् ३० ओषधीनांशिरांसीवद्विषच्छीर्षाणिसोऽन्वयात् ॥ अवनेशुःकुरूणांहिवीर्याण्य
र्जुनजाद्भयात् ३१ अर्जुनानिलभिन्नानिवनान्यर्जुनविद्विषाम् ॥ चक्रुर्लोहितधाराभिर्धरणींलोहितांतराम् ३२ लोहितेनसमायुक्तैःपांसुभिःपवनोद्धतैः ॥ बभूवुर्लो
हितास्तत्रभृशमादित्यरश्मयः ३३ सार्कंखंतत्क्षणेनासीत्संध्यायामेवलोहितम् ॥ अप्यस्तंप्राप्यसूर्योऽपिनिवर्त्ततेनपांडवः ३४ तान्सर्वान्समरेशूरःपौरुषेसमवस्थि
तान् ॥ दिव्यैरस्त्रैरचिंत्यात्मासर्वानार्च्छद्धनुर्धरान् ३५ सतुद्रोणंत्रिसप्तत्याक्षुरप्राणांसमार्पयत् ॥ दुःसहंदशभिर्बाणैर्द्रौणिमष्टाभिरेवच ३६ दुःशासनंद्वादशभिः
कृपंशारद्वतंत्रिभिः ॥ भीष्मंशांतनवंषष्ट्याराजानंचशतेनह ॥ कर्णंचकर्णिनाकर्णेविव्याधपरवीरहा ३७

इत्यर्थः तेनकारणेन तेगभस्तिभिःसूर्यरश्मिभिःसंवृतामेघाइवदृश्यंते २४ सायकासनंधनुस्तस्यमंडलमतिवेगात्अलातचक्रसदृशमित्यर्थः २५ । २६ मार्गइति। गजसहस्रेणवनमिवार्जुनरथेनपरसैन्यमुपमृद्यतइत्यर्थः २७ । २८ विजयमर्जुनंकालमिवमेनिरे २९ पार्थेनवहतानिपार्थहतानीव सेदुर्विशीर्णानिवभूवुरिति रामरावणयोर्युद्धंरामरावणयोरिवेतिवदभूतोपमेयमित्यर्थः यतोऽत्रपार्थकर्मैवानुशासनमुपमार्थकर्तव्यं नान्यकर्म अतःपार्थहतानीवसेदुरित्यर्थः ३० ओषधीनांव्रीह्यादीनांशिरांसिकणिशानि अन्वयात्अनुक्रमात् अवनेशुःनष्टानि अर्जुनजात्अर्जुनकृतात्भयात्छेदरूपात् ३१ अर्जुनविद्विषांस्थाणुभूतानां वनानिआलयानिशरीराणीतियावत् 'वनंनपुंसकंनीरेनिवासालयकानने' इतिमेदिनी ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ कर्णिनावाणेन कर्णेकर्णदेशे ३७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

३८ । ३९ । ४० अरिष्टंशुभं वैय्याघ्रंव्याघ्रचर्मपरिवृतम् ४१ । ४२ । ४३ । ४४ अत्रैवसमयेएनंअत्र मानय अवरोहच अध्यारूढोभवयुद्धायसज्जोभव एनंअनुलक्षीकृत्येत्यर्थः एतदेवद्रयमंक दर्यति यदिमेइति । प्रथमंअप्रहारान्माननं पश्चात्प्रहारेणाधिरोहणंचेत्यर्थः ४५ । ४६ । ४७ व्यावहार्येणव्यवहारयोग्येनअश्रान्तेनेत्यर्थः ४८ । ४९ । ५० । ५१ नागकक्षाहस्त्यंकितपताकांच

॥ ४० ॥ तस्मिन्विद्धेमहेष्वासेकर्णेसर्वास्त्रकोविदे ॥ हताश्वसूतेविरथेततोऽनीकमभज्यत ३८ तत्प्रभग्नंबलंदृष्ट्वापार्थमाजिस्थितंपुनः ॥ अभिप्रायंसमाज्ञायवैराटिरिदमब्रवीत् ३९ आस्थायरुचिरंजिष्णोरथंसारथिनामया ॥ कतमंयास्यसेऽनीकमुक्तोयास्याम्यहंत्वया ४० ॥ अर्जुनउवाच ॥ लोहिताश्वमरिष्टंयंवैयाघ्रमनुपश्यसि ॥ नीलांपताकामाश्रित्यरथेतिष्ठंतमुत्तर ४१ कृपस्यैतदनीकाग्र्यंप्रापयस्वैतदेवमाम् ॥ एतस्यदर्शयिष्यामिशीघ्रास्त्रंदृढधन्विनः ४२ ध्वजेकमंडलुर्यस्यशातकौंभमयःशुभः ॥ आचार्यएषहिद्रोणःसर्वशस्त्रभृतांवरः ४३ सदाममैषमान्यस्तुसर्वशस्त्रभृतामपि ॥ सुप्रसन्नंमहावीरंकुरुष्वैनंप्रदक्षिणम् ४४ अत्रैवावावरोहैनमेषधर्मःसनातनः ॥ यदिमेप्रथमंद्रोणःशरीरेप्रहरिष्यति ॥ ततोऽस्यप्रहरिष्यामिनास्यकोपोभवेदिति ४५ अस्याविदूरेहिधनुर्ध्वजाग्रेयस्यदृश्यते ॥ आचार्यस्यैषपुत्रोवैअश्वत्थामामहारथः ४६ सदाममैषमान्यस्तुसर्वशस्त्रभृतामपि ॥ एतस्यत्वंरथंप्राप्यनिवर्तेथाःपुनःपुनः ४७ यएषतुरथानीकेसुवर्णकवचावृतः ॥ सेनाग्र्येणतृतीयेनव्यावहार्येणतिष्ठति ४८ यस्यनागोध्वजाग्रेऽसौहेमकेतनसंवृतः ॥ धृतराष्ट्रात्मजःश्रीमानेषराजासुयोधनः ४९ एतस्याभिमुखंवीररथंपररथारुजम् ॥ प्रापयस्वैषराजाहिप्रमाथीयुद्धदुर्मदः ५० एषद्रोणस्यशिष्याणांशीघ्रास्त्रेप्रथमोमतः ॥ एतस्यदर्शयिष्यामिशीघ्रास्त्रंविपुलंरणे ५१ नागकक्षातुरुचिराध्वजाग्रेयस्यतिष्ठति ॥ एषवैकर्तनःकर्णोविदितःपूर्वमेवते ५२ एतस्यरथमास्थायराधेयस्यदुरात्मनः ॥ यत्तोभवेथाःसंग्रामेस्पर्द्धतेहिसदामया ५३ यस्तुनीलानुसारेणपंचतारेणकेतुना ॥ हस्तावापीबृहद्धन्वारथेतिष्ठतिवीर्यवान् ५४ यस्यतारार्कचित्रोऽसौध्वजोरथवरेस्थितः ॥ यस्यैतत्पांडुरंछत्रंविमलंमूर्ध्नितिष्ठति ५५ महतोरथवंशस्यनानाध्वजपताकिनः ॥ बलाहकाग्रेसूर्योवायएषप्रमुखेस्थितः ५६ हैमंचंद्रार्कसंकाशंकवचंयस्यदृश्यते ॥ जातरूपशिरस्त्राणंमनस्तापयतीवमे ५७ एषशांतनवोभीष्मःसर्वेषांनःपितामहः ॥ राजश्रियाऽभिवृद्धश्चसुयोधनवशानुगः ५८ पश्चादेषप्रयातव्योनमेविघ्नकरोभवेत् ॥ एतेनयुध्यमानस्ययत्तःसंयच्छमेहयान् ५९ ततोऽभ्यवहदव्यग्रोवैराटिःसव्यसाचिनम् ॥ यत्रातिष्ठत्कृपोराजन्योत्स्यमानोधनंजयम् ६० इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिअर्जुनकृपसंग्रामेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ५५ वैशंपायनउवाच ॥ तान्यनीकान्यदृश्यंतकुरूणामग्र्यधन्विनाम् ॥ संसर्पंतेयथामेघाघर्मांतेमंदमारुताः १ अभ्याशेवाजिनस्तस्थुःसमारूढाःप्रहारिणः ॥ भीमरूपाश्चमातंगास्तोमरांकुशनोदिताः ॥ महामात्रैःसमारूढाविचित्रकवचोज्ज्वलाः २

लः हस्तिशृंखलेत्यन्ये ५२ । ५३ नीलानुसारेणनीलपताकावता ताराःसुवर्णमंडलानि हस्तावापोहस्तत्राणंतद्वान् ५४ । ५५ सूर्योवासूर्यइव ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० ॥ ॥ इतिविराटपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ तानीति । घर्मांतेप्रावृट्काले १ । २

समारुह्य षिमानमितिशेषः सुदर्शनंशत्रुसमागमंउपायात् ‘ सुदर्शनोहरेश्चक्रेद्वीपेशत्रुसमागमे ’ इतिमेदिनी सुदर्शनंयानमित्यन्ये ३ तत्मंडलंसभूमिभागः ग्रहाणांमंडलमिवत्तृतंशुशुभे ४ । ५ शतसहस्राणां शतंलक्षशतं कोटिसंख्याःस्थूणाः एकाहिरण्मयीस्थूणाचयदधारयत ६ । ७ त्रयस्त्रिंशत अष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चेतिब्राह्मणम ८ । ९ । १० । ११ अलंबुषोग्रसेन,

ततःशक्रःसुरगणैःसमारुह्यसुदर्शनम् ॥ सहोपायात्तदाराजन्विश्वाश्विमरुतांगणैः ३ तद्देवयक्षगंधर्वमहोरगसमाकुलम् ॥ शुशुभेऽभ्रविनिर्मुक्तंग्रहाणामिवमंडलम् ४ अस्त्राणांचबलंतेषांमानुषेपुप्रयुंजताम् ॥ तच्चभीमंमहद्युद्धंकृपार्जुनसमागमे ॥ द्रष्टुमभ्यागतादेवाःस्वविमानैःपृथक्पृथक् ५ शतंशतसहस्राणांयत्रस्थूणाहिरण्मयी ॥ मणिरत्नमयीचान्याप्रासादंतदधारयत ६ ततःकामगमंदिव्यंसर्वरत्नविभूषितम् ॥ विमानंदेवराजस्यशुशुभेखेचरंतदा ७ तत्रदेवास्त्रयस्त्रिंशत्तिष्ठंतिसहवासवाः ॥ गंधर्वाराक्षसाःसर्पाःपितरश्चमहर्षिभिः ८ तथाराजावसुमनाबलाक्षःसुप्रतर्दनः ॥ अष्टकश्चशिबिश्चैवययातिर्नहुषोगयः ९ मनुःपूरूरघुर्भानुःकृशाश्वःसगरोनलः ॥ विमानेदेवराजस्यसमदृश्यंतसुप्रभाः १० अग्नेरीशस्यसोमस्यवरुणस्यप्रजापतेः ॥ तथाधातुर्विधातुश्चकुबेरस्ययमस्यच ११ अलंबुषोग्रसेनानांगंधर्वस्यचतुंबुरोः ॥ यथाभागंयथोद्देशंविमानानिचकाशिरे १२ सर्वदेवनिकायाश्चसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ अर्जुनस्यकुरूणांचद्रष्टुंयुद्धमुपागताः १३ दिव्यानांसर्वमाल्यानांगंधःपुण्योऽथसर्वशः ॥ प्रससारवसंताग्रेवनानामिवभारत १४ तत्ररत्नानिदेवानांसमदृश्यंततिष्ठताम् ॥ आतपत्राणिवासांसिस्रजश्चव्यजनानिच १५ उपाशाम्यद्रजोभौमंसर्वंव्याप्तंमरीचिभिः ॥ दिव्यगंधानुपादायवायुर्योधानसेवत १६ प्रभासितमिवाकाशंचित्ररूपमलंकृतम् ॥ संपतद्भिःस्थितैश्चापिनानारत्नावभासितैः १७ विमानैर्विविधैश्चित्रैरुपानीतैःसुरोत्तमैः ॥ वज्रभृच्छुशुभेतत्रविमानस्थैःसुरैर्वृतः १८ बिभ्रन्मालांमहातेजाःपद्मोत्पलसमायुताम् ॥ विप्रेक्ष्यमाणोबहुभिर्नातृप्यत्सुमहाहवम् १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिदेवागमनेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ दृष्ट्वाव्यूढान्यनीकानिकुरूणांकुरुनंदन ॥ तत्रवैराटिमामंत्र्यपार्थोवचनमब्रवीत् १ जांबूनदमयीवेदीध्वजेयस्यप्रदृश्यते ॥ तस्यदक्षिणयतोयाहिकृपःशारद्वतोयतः २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ धनंजयवचःश्रुत्वावैराटिस्त्वरितस्ततः ॥ हयान्रजतसंकाशान्हेमभांडानचोदयत् ३ आनुपूर्व्यात्तुतत्सर्वमास्थायजवमुत्तमम् ॥ प्राहिणोच्चंद्रसंकाशान्कुपितानिवतान्हयान् ४ सगत्वाकुरुसेनायाःसमीपंहयकोविदः ॥ पुनरावर्तयामासतान्हयान्वातरंहसः ५ प्रदक्षिणमुपावृत्यमंडलंसव्यमेवच ॥ कुरून्संमोहयामासमत्स्योयानेनतत्त्ववित् ६ कृपस्यरथमास्थायवैराटिरकुतोभयः ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यतस्थौतस्याग्रतोबली ७ ततोऽर्जुनःशंखवरंदेवदत्तंमहारवम् ॥ प्रदध्मौबलमास्थायनामविश्राव्यचात्मनः ८ तस्यशब्दोमहानासीद्धम्यमानस्यजिष्णुना ॥ तथावीर्यवतासंख्येपर्वतस्येवदीर्यतः ९

नांतत्प्रभृतीनांगंधर्वाणां १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ दृष्ट्वेति १ । २ हेमभांडावस्वर्णालंकारान् ३ । ४ । ५ मत्स्यःउत्तरः ६ । ७ । ८ । ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पूजयांचक्रिरेशंखंकुरवःसहसैनिकाः ॥ अर्जुनेनतथाध्मातःशतधायन्नदीर्यते १० दिवमावृत्यशब्दस्तुनिवृत्तःशुश्रुवेपुनः ॥ सृष्टोमघवनावज्रःप्रपतन्निवपर्वते ११ एतस्मिन्नंतरेवीरोबलवीर्यसमन्वितः ॥ अर्जुनंप्रतिसंरब्धःकृपःपरमदुर्जयः ॥ अमृष्यमाणस्तंशब्दंकृपःशारद्वतस्तदा १२ अर्जुनंप्रतिसंरब्धोयुद्धार्थीसमहारथः ॥ महोदधिजमादायदध्मौवेगेनवीर्यवान् १३ सतुशब्देनलोकांस्त्रीनावृत्यरथिनांवरः ॥ धनुरादायसुमहज्ज्याशब्दमकरोत्तदा १४ तौरथौसूर्यसंकाशौयोत्स्यमानौमहाबलौ ॥ शारदाविवजीमूतौव्यरोचेतांव्यवस्थितौ १५ ततःशारद्वतस्तूर्णंपार्थंदशभिराशुगैः ॥ विव्याधपरवीरघ्नंनिशितैर्मर्मभेदिभिः १६ पार्थोऽपिविश्रुतंलोकेगांडीवंपरमायुधम् ॥ विकृष्यचिक्षेपबहून्नाराचान्मर्मभेदिनः १७ तानप्राप्तान्शितैर्बाणैर्नाराचान्रक्तभोजनान् ॥ कृपश्चिच्छेदपार्थस्यशतशोऽथसहस्रशः १८ ततःपार्थस्तुसंक्रुद्धश्चित्रान्मार्गान्प्रदर्शयन् ॥ दिशःसंछादयन्बाणैःप्रदिशश्चमहारथः ॥ एकच्छायमिवाकाशमकरोत्सर्वतःप्रभुः १९ प्राच्छादयदमेयात्मापार्थःशरशतैःकृपम् ॥ सशरैरर्दितःक्रुद्धःशितैरग्निशिखोपमैः २० तूर्णंदशसहस्रेणपार्थमप्रतिमौजसम् ॥ अर्दयित्वामहात्मानंननर्दसमरेकृपः २१ ततःकनकपर्वाग्रैर्वीरःसन्नतपर्वभिः ॥ त्वरन्गांडीवनिर्मुक्तैरर्जुनस्तस्यवाजिनः २२ चतुर्भिश्चतुरस्तीक्ष्णैरविध्यत्परमेषुभिः ॥ तेहयानिशितैर्बाणैर्ज्वलद्भिरिवपन्नगैः ॥ उत्पेतुःसहसासर्वेकृपःस्थानादथाच्यवत् २३ च्युतंतुगौतमंस्थानात्समीक्ष्यकुरुनंदनः ॥ नाविध्यत्परवीरघ्नोरक्षमाणोऽस्यगौरवम् २४ सतुलब्ध्वापुनःस्थानंगौतमःसव्यसाचिनम् ॥ विव्याधदशभिर्बाणैस्त्वरितःकंकपत्रिभिः २५ ततःपार्थोधनुस्तस्यभल्लेननिशितेनह ॥ चिच्छेदैकेनभूयश्चहस्तावापमथाहरत् २६ अथास्यकवचंबाणैर्निशितैर्मर्मभेदिभिः ॥ व्यधमन्नचपार्थोऽस्यशरीरमवपीडयत् २७ तस्यनिर्मुच्यमानस्यकवचात्कायआबभौ ॥ समयेमुच्यमानस्यसर्पस्येवतनुर्यथा २८ छिन्नेधनुषिपार्थेनसोऽन्यदादायकार्मुकम् ॥ चकारगौतमःसज्यंतदद्भुतमिवाभवत् २९ सतदप्यस्यकौंतेयश्चिच्छेदनतपर्वणा ॥ एवमन्यानिचापानिबहूनिकृतहस्तवत् ॥ शारद्वतस्यचिच्छेदपांडवःपरवीरहा ३० सछिन्नधनुरादायरथशक्तिंप्रतापवान् ॥ प्राहिणोत्पांडुपुत्रायप्रदीप्तामशनीमिव ३१ तामर्जुनस्तदायांतींशक्तिंहेमविभूषिताम् ॥ वियद्गतांमहोल्काभांचिच्छेददशभिःशरैः ३२ साऽपतद्दशधाछिन्नाभूमौपार्थेनधीमता ३३ युगपच्चैवभल्लैस्तुततःसज्यधनुःकृपः ॥ तमाशुनिशितैःपार्थंबिभेददशभिःशरैः ३४ ततःपार्थोमहातेजाविशिखानग्नितेजसः ॥ चिक्षेपसमरेक्रुद्धस्त्रयोदशशिलाशितान् ३५ अथास्ययुगमेकेनचतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ षष्ठेनचशिरःकायाच्छरेणरथसारथेः ३६ त्रिभिस्त्रिवेणुंसमरेद्वाभ्यामक्षंमहारथः ॥ द्वादशेनतुभल्लेनचकर्तास्यध्वजंतदा ३७

स्थानंस्थैर्यं संग्राममिति यावत् २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३८ । ३९ नुन्नादूरीकृता प्रतिमार्गंअगमत् परावृत्तेत्यर्थः ४० । ४१ असव्यंआवृत्यअप्रदक्षिणंकृत्वेत्यर्थः यमकंशत्रूणांनिरोधकंमंडलंकृत्वा यस्मिन्कृतेशत्रुरपमानितोलज्जितस्तिष्ठति ४२ अपजग्मुर्नीतवंतः ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ कृपइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ प्रतिद्वंद्विनोर्द्रोणार्जुनयोर्वाजिनांमिश्रणेनातिसान्नि

ततोवज्रनिकाशेनफाल्गुनःप्रहसन्निव ॥ त्रयोदशेनेंद्रसमःकृपंवक्षस्यविध्यत ३८ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः ॥ गदापाणिरवप्लुत्यतूर्णंचिक्षेपतांगदाम् ३९ साचमुक्तागदागुर्वीकृपेणसुपरिष्कृता ॥ अर्जुनेनशरैर्नुन्नाप्रतिमार्गमथागमत् ४० ततुयोधाःपरीप्संतःशारद्वतममर्षणम् ॥ सर्वतःसमरेपार्थंशरवर्षैरवाकिरन् ४१ ततोविराटस्यसुतोऽसव्यमावृत्यवाजिनः ॥ यमकंमंडलंकृत्वातान्योधान्प्रत्यवारयत् ४२ ततःकृपमुपादायविरथंतेनरर्षभाः ॥ अपजग्मुर्महावेगाःकुंतीपुत्राद्धनंजयात् ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहणेकृपापयानेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कृपेऽपनीतेद्रोणस्तुप्रगृह्यसशरंधनुः ॥ अभ्यद्रवदनाधृष्यःशोणाश्वःश्वेतवाहनम् १ सतुरुक्मरथंदृष्ट्वागुरुमायांतमंतिकात् ॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठउत्तरंवाक्यमब्रवीत् २ ॥ अर्जुनउवाच ॥ यत्रैषाकांचनीवेदीध्वजेयस्यप्रकाशते ॥ उच्छ्रिताप्रवरेदंडेपताकाभिरलंकृता ॥ अत्रमांवहभद्रंतेद्रोणानीकायसारथे ३ अश्वाःशोणाःप्रकाशंतेबृहंतश्चारुवाहिनः ॥ स्निग्धविद्रुमसंकाशास्ताम्रास्याःप्रियदर्शनाः ॥ युक्तारथवरेयस्यसर्वशिक्षाविशारदाः ४ दीर्घबाहुर्महातेजाबलरूपसमन्वितः ॥ सर्वलोकेषुविक्रांतोभारद्वाजःप्रतापवान् ५ बुद्ध्यातुल्योह्युशनसाबृहस्पतिसमोनये ॥ वेदास्तथैवचत्वारोब्रह्मचर्यंतथैवच ६ ससंहाराणिसर्वाणिदिव्यान्यस्त्राणिमारिष ॥ धनुर्वेदश्चकार्त्स्न्येनयस्मिन्नित्यंप्रतिष्ठितः ७ क्षमादमश्चसत्यंचआनृशंस्यमथार्जवम् ॥ एतेचान्येचबहवोयस्मिन्नित्यंद्विजेगुणाः ८ तेनाहंयोद्धुमिच्छामिमहाभागेनसंयुगे ॥ तस्मात्त्वंप्रापयाऽऽचार्यंक्षिप्रमुत्तरवाहय ९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अर्जुनेनैवमुक्तस्तुवैराटिर्हेमभूषणान् ॥ चोदयामासतानश्वान्भारद्वाजरथंप्रति १० तमापतंतंवेगेनपांडवंरथिनांवरम् ॥ द्रोणःप्रत्युद्ययौपार्थंमत्तोमत्तमिवद्विपम् ११ ततःप्राध्मापयच्छंखंभेरीशतनिनादिनम् ॥ प्रचुक्षुभेबलंसर्वमुद्धूतइवसागरः १२ अथशोणान्सदश्वांस्तान्हंसवर्णैर्मनोजवैः ॥ मिश्रितान्समरेदृष्ट्वाव्यस्मयंतरणेनराः १३ तौरथौवीरसंपन्नौदृष्ट्वासंग्राममूर्धनि ॥ आचार्यशिष्यावजितौकृतविद्यौमनस्विनौ १४ समाश्लिष्टौतदाऽन्योन्यंद्रोणपार्थौमहाबलौ ॥ दृष्ट्वाप्राकंपतमुहुर्भरतानांमहद्बलम् १५ हर्षयुक्तस्ततःपार्थःप्रहसन्निववीर्यवान् ॥ रथंरथेनद्रोणस्यसमासाद्यमहारथः १६ अभिवाद्यमहाबाहुःसामपूर्वमिदंवचः ॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचाकौंतेयःपरवीरहा १७ उषिताःस्मोवनेवासंप्रतिकर्मचिकीर्षवः ॥ कोपंनार्हसिनःकर्तुंसदासमरदुर्जय १८ अहंतुप्रहृतेपूर्वंप्रहरिष्यामितेऽनघ ॥ इतिमेवर्तंतेबुद्धिस्तद्भवान्कर्तुमर्हति १९

ध्याद्विस्मयोजातः १३ । १४ यदातुतौसमाश्लिष्टौ परस्परंरथस्थावेवालिंगितवंतौ तदाभरतानांबलंप्राकंपत द्रोणोऽर्जुनेनसख्यंगतोऽस्मानेवप्रहरिष्यतीतिशंकया १५ । १६ । १७ प्रतिकर्मशत्रूणामपकारं १८ । १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कृतहस्तवत्सुशिक्षितहस्तयुक्तंयथास्यात्तथाचिच्छेद २० । २१ । २२ सममविशेषेण २३ विदुषौविद्वांसौ २४ । २५ । २६ । २७ । २८ शिलाधौतैर्दर्पदितेजितैः २९ । ३० भारसाधनंशत्रुमर्दनक्षमं अच्छेद्य

ततोऽस्मैप्राहिणोद्द्रोणःशरानधिकविंशतिम् ॥ अप्राप्तांश्चैवतान्पार्थश्चिच्छेदकृतहस्तवत् २० ततःशरसहस्रेणरथंपार्थस्यवीर्यवान् ॥ अवाकिरत्ततोद्रोणःशीघ्रमस्त्रं
विदर्शयन् २१ हयांश्चरजतप्रख्यान्कंकपत्रैःशिलाशितैः ॥ अवाकिरदमेयात्मापार्थसंकोपयन्निव २२ एवंप्रववृतेयुद्धंभारद्वाजकिरीटिनोः ॥ समंविमुंचतोःसंख्ये
विशिखान्दीप्ततेजसः २३ तावुभौख्यातकर्माणावुभौवायुसमौजवे ॥ उभौदिव्यास्त्रविदुषावुभावुत्तमतेजसौ ॥ क्षिपंतौशरजालानिमोहयामासतुर्नृपान् २४ व्यस्मयं
ततोयोधायेतत्रासन्समागताः ॥ शरान्विसृजतोस्तूर्णंसाधुसाध्वित्यपूजयन् २५ द्रोणंहिसमरेकोऽन्योयोद्धुमर्हतिफाल्गुनात् ॥ रौद्रःक्षत्रियधर्मोऽयंगुरुणायदयुध्यत ॥
इत्यब्रुवन्जनास्तत्रसंग्रामशिरसिस्थिताः २६ वीरौतावभिसंरब्धौसंनिकृष्टौमहाभुजौ ॥ छादयेतांशरव्रातैरन्योन्यमपराजितौ २७ विस्फार्यसुमहच्चापंहेमपृष्ठंदुरासदम् ॥
भारद्वाजोऽथसंक्रुद्धःफाल्गुनंप्रत्यविध्यत २८ ससायकमयैर्जालैरर्जुनस्यरथंप्रति ॥ भानुमद्भिःशिलाधौतैर्भानोराच्छादयत्प्रभाम् २९ पार्थंचसुमहाबाहुर्महावेगैर्म
हारथः ॥ विव्याधनिशितैर्बाणैर्मेघोवृष्ट्येवपर्वतम् ३० तथैवदिव्यंगांडीवंधनुरादायपांडवः ॥ शत्रुघ्नंवेगवान्हृष्टोभारसाधनमुत्तमम् ३१ विससर्जशरांश्चित्रान्सु
वर्णविकृतान्बहून् ॥ नाशयन्शरवर्षाणिभारद्वाजस्यवीर्यवान् ॥ तूर्णंचापविनिर्मुक्तैस्तदद्भुतमिवाभवत् ३२ सरथेनचरन्पार्थःप्रेक्षणीयोधनंजयः ॥ युगपद्दिक्षुसर्वा
सुसर्वतोऽस्त्राण्यदर्शयत् ३३ एकच्छायमिवाकाशंबाणैश्चक्रेसमंततः ॥ नादृश्यततदाद्रोणोनीहारेणेवसंवृतः ३४ तस्याभवत्तदारूपंसंवृतस्यशरोत्तमैः ॥ जाज्वल्यमा
नस्यतदापर्वतस्येवसर्वतः ३५ दृष्ट्वातुपार्थस्यरणेशरैःस्वरथमावृतम् ॥ सविस्फार्यधनुःश्रेष्ठंमेघस्तनितनिःस्वनम् ३६ अग्निचक्रोपमंघोरंव्यकर्षत्परमायुधम् ॥ व्यशा
तयच्छरांस्तांस्तुद्रोणःसमितिशोभनः ३७ महानभूत्ततःशब्दोवंशानामिवदह्यताम् ३८ जांबूनदमयैःपुंखैश्चित्रचापविनिर्गतैः ॥ प्राच्छादयदमेयात्मादिशःसूर्यस्यच
प्रभाम् ३९ ततःकनकपुंखानांशराणांनतपर्वणाम् ॥ वियच्चराणांवियतिदृश्यंतेबहवोव्रजाः ४० द्रोणस्यपुंखसक्ताश्चप्रभवंतःशरासनात् ॥ एकोदीर्घइवादृश्यदाकाशे
संहतःशरः ४१ एवंतौस्वर्णविकृतान्विमुंचंतौमहाशरान् ॥ आकाशंसंवृतंवीरावुल्काभिरिवचक्रतुः ४२ शरास्तयोस्तुविबभुःकंकबर्हिणवाससः ॥ पंक्तयःशरदिख
स्थानांहंसानांचरतामिव ४३ युद्धंसमभवत्तत्रसुसंरब्धंमहात्मनोः ॥ द्रोणपांडवयोर्घोरंवृत्रवासवयोरिव ४४ तौगजाविवचासाद्यविषाणाग्रैःपरस्परम् ॥ शरैःपूर्णायतो
त्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ४५ तौव्यवाहरतांयुद्धेसंरब्धौरणशोभिनौ ॥ उदीरयंतौसमरेदिव्यान्यस्त्राणिभागशः ४६ अथत्वाचार्यमुख्येनशरान्सृष्टान्शिलाशितान् ॥
न्यवारयच्छितैर्बाणैरर्जुनोजयतांवरः ४७ दर्शयन्वीक्षमाणानामस्त्रमुग्रपराक्रमः ॥ इषुभिस्तूर्णमाकाशंबहुभिश्चसमावृणोत् ४८

मित्यर्थः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ विषाणाग्रैर्दंताग्रैः ४५ व्यवाहरतां व्यवहारंधर्मयुद्धंकृतवंतौ ४६ । ४७ । ४८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जिघांसंतंनरव्याघ्रमर्जुनंतिग्मतेजसम् ॥ आचार्यमुख्यःसमरेद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ अर्जुनेनसहाक्रीडच्छरैःसन्नतपर्वभिः ४९ दिव्यान्यस्त्राणिवर्षंतंतस्मिन्वैतुमु लेरणे ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यफाल्गुनंसमयोधयत् ५० तयोरासीत्संप्रहारःक्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ॥ अमर्षिणोस्तदाऽन्योन्यंदेवदानवयोरिव ५१ ऐंद्रंवायव्यमाग्नेय मस्त्रमस्त्रेणपांडवः ॥ द्रोणेनमुक्तमात्रंतुग्रसतिस्मपुनःपुनः ५२ एवंशूरौमहेष्वासौविसृजंतौशितान्शरान् ॥ एकच्छायंचक्रतुस्तावाकाशंशरवृष्टिभिः ५३ तत्रा र्जुनेनमुक्तानांपततांवैशरीरिषु ॥ पर्वतेष्विववज्राणांशराणांश्रूयतेस्वनः ५४ ततोनागारथाश्चैववाजिनश्चविशांपते ॥ शोणिताक्ताव्यदृश्यंतपुष्पिताइवकिंशुकाः ५५ बाहुभिश्चसकेयूरैर्विचित्रैश्चमहारथैः ॥ सुवर्णचित्रैःकवचैर्ध्वजैश्चविनिपातितैः ५६ योधैश्चनिहतैस्तत्रपार्थबाणप्रपीडितैः ॥ बलमासीत्समुद्भ्रांतंद्रोणार्जुन समागमे ५७ विधुन्वानौतुतौतत्रधनुषीभारसाधने ॥ आच्छादयेतामन्योन्यंततक्षतुरथेषुभिः ५८ तयोःसमभवद्युद्धंतुमुलंभरतर्षभ ॥ द्रोणकौंतेययोस्तत्रब लिवासवयोरिव ५९ अथपूर्णायतोत्सृष्टैःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ व्यदारयेतामन्योन्यंप्राणद्यूतप्रवर्तते ६० अथांतरिक्षेनादोऽभूद्द्रोणंतत्रप्रशंसतां ॥ दुष्करंकृतवा न्द्रोणोयदर्जुनमयोधयत् ६१ प्रमाथिनंमहावीर्यंदृढमुष्टिंदुरासदम् ॥ जेतारंदेवदैत्यानांसर्वेषांचमहारथम् ६२ अविभ्रमंचशिक्षांचलाघवंदूरपातिताम् ॥ पार्थ स्यसमरेदृष्ट्वाद्रोणस्याभूच्चविस्मयः ६३ अथगांडीवमुद्यम्यदिव्यंधनुरमर्षणः ॥ विचकर्षरणेपार्थोबाहुभ्यांभरतर्षभ ६४ तस्यबाणमयंवर्षंशलभानामिवायतिम् ॥ दृष्ट्वातेविस्मिताःसर्वेसाधुसाध्वित्यपूजयन् ६५ नचबाणांतरेवायुरस्यशक्नोतिसर्पितुम् ॥ अनिशंसंदधानस्यशरानुत्सृजतस्तथा ६६ ददर्शनांतरंकश्चित्पार्थस्या ददतोऽपिच ६७ तथाशीघ्रास्त्रयुद्धेतुवर्तमानेसुदारुणे ॥ शीघ्रंशीघ्रतरंपार्थःशरानन्यानुदीरयत् ६८ ततःशतसहस्राणिशराणांनतपर्वणाम् ॥ युगपत्प्रापतं स्तत्रद्रोणस्यरथमंतिकात् ६९ कीर्यमाणेतदाद्रोणेशरैर्गांडीवधन्वना ॥ हाहाकारोमहानासीत्सैन्यानांभरतर्षभ ७० पांडवस्यतुशीघ्रास्त्रंमघवाप्रत्यपूजत् ॥ गं धर्वाप्सरसश्चैवयेचतत्रसमागताः ७१ ततोवृंदेनमहतारथानांरथयूथपः ॥ आचार्यपुत्रःसहसापांडवंपर्यवारयत् ७२ अश्वत्थामातुतत्कर्महृदयेनमहात्मनः ॥ पूज यामासपार्थस्यकोपंचास्याकरोद्भृशम् ७३ समन्युवशमापन्नःपार्थमभ्यद्रवद्रणे ॥ किरञ्छरसहस्राणिपर्जन्यइववृष्टिमान् ७४ आवृत्यतुमहाबाहुर्यतोद्रौणिस्त तोहयान् ॥ अंतरंप्रददौपार्थोद्रोणस्यव्यपसर्पितुम् ७५ सतुलब्ध्वांऽतरंतूर्णमपायाज्जवनैर्हयैः ॥ छिन्नवर्मध्वजःशूरोनिकृत्तःपरमेषुभिः ७६ ॥ इतिश्रीमहाभारते विराटपर्वणिगोहरणपर्वणिद्रोणापयानेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

म.भा.टी. तनइति । १ । २ । ३ । ४ नप्रजानंत अडभावआर्षः नचज्ञातवंतः ५ विवरैरंध्रं ६ । ७ अपकृष्यआकृष्य ८ । ९ अर्धचंद्रंअर्धचंद्राकारंललाटं आवृत्यप्रमृज्य स्वेदेनज्यांप्रमृज्येत्य
र्थः तेनअश्वत्थाम्ना १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ चक्षुर्देवेकृतवान् १७ । १८ । १९ । २० कामयन्कामयमानः २१ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोद्रौणिर्महाराजप्रययावर्जुनंरणे ॥ तंपार्थःप्रतिजग्राहवायुवेगमिवोद्धतम् ॥ शरजालेनमहतावर्षमाणमिवांबुदम् १ तयोर्देवासुरसमः
सन्निपातोमहानभूत् ॥ किरतोःशरजालानिवृत्रवासवयोरिव २ नस्मसूर्यस्तदाभातिनचवातिसमीरणः ॥ शरजालावृतेव्योम्निच्छायाभूतेसमंततः ३ महांश्च
टचटाशब्दोयोधयोर्हन्यमानयोः ॥ दह्यतामिववेणूनामासीत्परपुरंजय ४ हयानस्यार्जुनःसर्वान्कृतवानल्पजीवितान् ॥ तेराजन्नप्रजानंतदिशंकांचनमोहिताः
५ ततोद्रौणिर्महावीर्यःपार्थस्यविचरिष्यतः ॥ विवरंसूक्ष्ममालोक्यज्यांचिच्छेदक्षुरेणह ॥ तदस्यापूजयन्देवाःकर्मदृष्ट्वाऽतिमानुषम् ६ द्रोणोभीष्मश्चकर्णश्च
कृपश्चैवमहारथाः ॥ साधुसाध्वितिभाषंतोऽपूजयन्कर्मतस्यतत् ७ ततोद्रौणिर्धनुःश्रेष्ठमपकृष्यरथर्षभम् ॥ पुनरेवाहनत्पार्थंहृदयेकंकपत्रिभिः ८ ततःपार्थोम
हाबाहुःप्रहस्यस्वनवत्तदा ॥ योजयामासनवयामौर्व्यागांडीवमोजसा ९ ततोऽर्धचंद्रमावृत्यतेनपार्थःसमागमत् ॥ वारणेनेवमत्तेनमत्तोवारणयूथपः १० ततःप्रव
वृतेयुद्धंपृथिव्यामेकवीरयोः ॥ रणमध्येद्वयोरेवंसुमहल्लोमहर्षणम् ११ तौवीरौददृशुःसर्वेकुरवोविस्मयान्विताः ॥ युध्यमानौमहावीर्यौयूथपाविवसंगतौ १२
तौसमाजघ्नतुर्वीरावन्योन्यंपुरुषर्षभौ ॥ शरैराशीविषाकारैर्ज्वलद्भिरिवपन्नगैः १३ अक्षयाविषुधीदिव्यौपांडवस्यमहात्मनः ॥ तेनपार्थोरणेशूरस्तस्थौगिरिरिवा
चलः १४ अश्वत्थाम्नःपुनर्बाणाःक्षिप्रमभ्यस्यतोरणे ॥ जग्मुःपरिक्षयंतूर्णमभूत्तेनाधिकोऽर्जुनः १५ ततःकर्णोमहाचापंविकृष्याभ्यधिकंतथा ॥ अवाक्षिपत्ततःश
ब्दोहाहाकारोमहानभूत् १६ ततश्चक्षुर्दधेपार्थोयत्रविस्फार्यतेधनुः ॥ ददर्शतत्रराधेयंतस्यकोपोऽव्यवर्धत १७ सरोषवशमापन्नःकर्णमेवजिघांसया ॥ तमैक्षत
विवृत्ताभ्यांनेत्राभ्यांकुरुपुंगवः १८ तथातुविमुखेपार्थेद्रोणपुत्रस्यसायकान् ॥ त्वरिताःपुरुषाराजन्नुपाजह्रुःसहस्रशः १९ उत्सृज्यचमहाबाहुर्द्रोणपुत्रंधनंजयः ॥ अभि
दुद्रावसहसाकर्णमेवसपत्नजित् २० तमभिद्रुत्यकौंतेयःक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ कामयन्द्वैरथंतेनयुद्धंवचनमब्रवीत् २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगो
हरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेअर्जुनाश्वत्थामयुद्धेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ कर्णयत्तेसभामध्येबहुवाचाविकत्थितम् ॥ न
मेयुधिसमोऽस्तीतितदिदंसमुपस्थितम् १ सोऽद्यकर्णमयासार्धंव्यवहृत्यमहामृधे ॥ ज्ञास्यस्यबलमात्मानंनचान्यानवमन्यसे २ अवोचःपरुषावाचोधर्ममुत्सृ
ज्यकेवलम् ॥ इदंतुदुष्करंमन्येयदिदंतेचिकीर्षितम् ३ यत्त्वयाकथितंपूर्वंमामनासाद्यकिंचन ॥ तदद्यकुरुराधेयकुरुमध्येमयासह ४ यत्सभायांसपांचालींक्लि
श्यमानांदुरात्मभिः ॥ दृष्टवानसितस्याद्यफलमाप्नुहिकेवलम् ५

एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ कर्णेति । तेत्वया १ । २ । ३ । ४ । ५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६ । ७ । ८ तेतववाक्यंकर्तृ कर्मअतिशेते अल्पंकर्म वाक्यंतुवहुलमित्यर्थः ९ इतःपरंतवपराक्रमं गृण्हीमहेअंगीकुर्महे १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

धर्मपाशनिबद्धेनयन्मयामर्षितंपुरा ॥ तस्यराधेयकोपस्यविजयंपश्यमेमृधे ६ वनेद्वादशवर्षाणियानिसोढानिदुर्मते ॥ तस्याद्यप्रतिकोपस्यफलंप्राप्नुहिसंप्रति ७ एहिकर्णमयासार्धंप्रतियुध्यस्वसंगरे ॥ प्रेक्षकाःकुरवःसर्वेभवंतुतवसैनिकाः ८ ॥ कर्णउवाच ॥ ब्रवीषिवाचायत्पार्थकर्मणातत्समाचर ॥ अतिशेतेहितेवाक्यंकर्मैतत्प्रथितंभुवि ९ यत्त्वयामर्षितंपूर्वंतदशक्तेनमर्षितम् ॥ इतोगृह्णीमहेपार्थतवदृष्ट्वापराक्रमम् १० धर्मपाशनिबद्धेनयत्त्वयामर्षितंपुरा ॥ तथैवबद्धमात्मानमबद्धमिवमन्यसे ११ यदितावद्वनेवासोयथोक्तश्चरितस्त्वया ॥ तत्त्वंधर्मार्थवित्क्लिष्टःसमयायोद्धुमिच्छसि १२ यदिशक्रःस्वयंपार्थयुध्यतेतवकारणात् ॥ तथापिनव्यथाकाचिन्ममस्याद्विक्रमिष्यतः १३ अयंकौंतेयकामस्तेनचिरात्समुपस्थितः ॥ योत्स्यसेहिमयासार्द्धमद्यद्रक्ष्यसिमेबलम् १४ ॥ अर्जुनउवाच ॥ इदानीमेवतावत्त्वमपयातोरणान्मम ॥ तेनजीवसिराधेयनिहतस्त्वनुजस्तव १५ भ्रातरंघातयित्वाकस्त्यक्त्वारणशिरश्चकः ॥ त्वदन्यःकःपुमान्सत्सुब्रूयादेवंव्यवस्थितः १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इतिकर्णंब्रुवन्नेवबीभत्सुरपराजितः ॥ अभ्ययाद्विसृजन्बाणान्कायावरणभेदिनः १७ प्रतिजग्राहतंकर्णःप्रीयमाणोमहारथः ॥ महताशरवर्षेणवर्षमाणमिवांबुदम् १८ उत्पेतुःशरजालानिघोररूपाणिसर्वशः ॥ अविध्यदश्वान्बाह्वोश्चहस्तावापंपृथक्पृथक् १९ सोऽमृष्यमाणःकर्णस्यनिषंगस्यावलंबनम् ॥ चिच्छेदनिशिताग्रेणशरेणनतपर्वणा २० उपासंगादुपादायकर्णोबाणानथापरान् ॥ विव्याधपांडवंहस्तेतस्यमुष्टिरशीर्यत २१ ततःपार्थोमहाबाहुःकर्णस्यधनुरच्छिनत् ॥ सशक्तिंप्राहिणोत्तस्मैतांपार्थोव्यधमच्छरैः २२ ततोऽनुपेतुर्बहवोराधेयस्यपदानुगाः ॥ तांश्चगांडीवनिर्मुक्तैःप्राहिणोद्यमसादनम् २३ ततोऽस्याश्वाञ्शरैस्तीक्ष्णैर्बीभत्सुर्भारसाधनैः ॥ आकर्णमुक्तैरभ्यघ्नंस्तेहताःप्रापतन्भुवि २४ अथापरेणबाणेनज्वलितेनमहौजसा ॥ विव्याधकर्णंकौंतेयस्तीक्ष्णेनोरसिवीर्यवान् २५ तस्यभित्वातनुत्राणंकायमभ्यगमच्छरः ॥ ततःसतमसाऽऽविष्टोनस्मकिंचित्प्रजज्ञिवान् २६ सगाढवेदनोहित्वारणंप्रायादुदङ्मुखः ॥ ततोऽर्जुनउदक्रोशदुत्तरश्चमहारथः २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिकर्णापयानेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोवैकर्तनंजित्वापार्थोवैराटिमब्रवीत् ॥ एतन्मांप्रापयानीकंयत्रतालोहिरण्मयः १ अत्रशांतनवोभीष्मोरथेऽस्माकंपितामहः ॥ कांक्षमाणोमयायुद्धंतिष्ठत्यमरदर्शनः २ अथसैन्यंमहद्दृष्ट्वारथनागहयाकुलम् ॥ अब्रवीदुत्तरःपार्थमपविद्धःशरैर्भृशम् ३ नाहंशक्ष्यामिवीरेहनियंतुंतेहयोत्तमान् ॥ विषीदंतिममप्राणामनोविह्वलतीवमे ४

१८ । १९ अवलंबनंसूत्रंचिच्छेद २० ततोनिषंगेमहातूणीरेपतितेसति उपासंगात्क्षुद्रतूणीरात्स्वदेहवाह्यात् २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० नसंधानं नसंदधानं वर्णलोपआर्षः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ निशामयपश्य शतन्हदांविद्युतम् १८ । १९ । २० । २१ शतंमार्गाइतिसर्वतो

अस्त्राणामिवदिव्यानांप्रभावःसंप्रयुज्यताम् ॥ त्वयाचकुरुभिश्चैवद्रवंतीवदिशोदश ५ गंधेनमूर्छितश्चाहंवसारुधिरमेदसाम् ॥ द्वैधीभूतंमनोमेऽद्यतवचैवप्रपश्यतः ६
अदृष्टपूर्वःशूराणांमयासंख्येसमागमः ॥ गदापातेनमहताशंखानांनिःस्वनेनच ७ सिंहनादैश्चशूराणांगजानांबृंहितैस्तथा ॥ गांडीवशब्देनभृशमशनिप्रतिमेनच ॥
श्रुतिःस्मृतिश्चमेवीरप्रनष्टामूढचेतसः ८ अलातचक्रप्रतिमंमंडलंसततंत्वया ॥ व्याक्षिप्यमाणंसमरेगांडीवंचप्रकर्षता ॥ दृष्टिःप्रचलितावीरहृदयंदीर्यतीवमे ९ वपुश्चो
ग्रंतवरणेकुद्धस्येवपिनाकिनः ॥ व्यायच्छतस्तवभुजंदृष्ट्वाभीर्मेभवत्यपि १० नाददानंनसंधानंनमुंचंतंशरोत्तमान् ॥ त्वामहंसंप्रपश्यामिपश्यन्नपिनचेतनः ११ अव
सीदंतिमेप्राणाभूरियंचलतीवच ॥ नचप्रतोदंरश्मींश्चसंयंतुंशक्तिरस्तिमे १२ ॥ अर्जुनउवाच ॥ माभैषीःस्तंभयात्मानंत्वयाऽपिनरपुंगव ॥ अत्यद्भुतानिकर्माणिकृ
तानिरणमूर्धनि १३ राजपुत्रोऽसिभद्रंतेकुलेमत्स्यस्यविश्रुते ॥ जातस्त्वंशत्रुदमनेनावसीदितुमर्हसि १४ धृतिंकृत्वासुविपुलांराजपुत्ररथेमम ॥ युध्यमानस्यसमरेह
यान्संयच्छशत्रुहन् १५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्वैराटिंनरसत्तमः ॥ अर्जुनोरथिनांश्रेष्ठउत्तरंवाक्यमब्रवीत् १६ सेनाग्रमाशुभीष्मस्यप्रापयस्वैत
देवमाम् ॥ आच्छेत्स्याम्यहमेतस्यधनुर्ज्यामपिचाहवे १७ अस्यंतंदिव्यमस्त्रंमांचित्रमद्यनिशामय ॥ शतह्रदामिवायांतींस्तनयित्नोरिवांबरे १८ सुवर्णपृष्ठंगांडीवं
द्रक्ष्यंतिकुरवोमम ॥ दक्षिणेनाथवामेनकतरेणस्विदस्यति १९ इतिमांसंगताःसर्वेतर्कयिष्यंतिशत्रवः ॥ शोणितोदांरथावर्त्तांनागनक्रांदुरत्ययाम् ॥ नदींप्रस्कंद
यिष्यामिपरलोकप्रवाहिनीम् २० पाणिपादशिरःपृष्ठबाहुशाखानिरंतरम् ॥ वनंकुरूणांछेत्स्यामिशरैःसन्नतपर्वभिः २१ जयतःकौरवींसेनामेकस्यममधन्विनः ॥
शतंमार्गाभविष्यंतिपावकस्येवकानने २२ मयाचक्रमिवाविद्धंसैन्यंद्रक्ष्यसिकेवलम् ॥ इष्वस्त्रेशिक्षितंचित्रमहंदर्शयिताऽस्मिते २३ असंभ्रांतोरथेतिष्ठसमेषुविषमे
षुच ॥ दिवमावृत्यतिष्ठंतंगिरिंभिंद्यांस्वपत्रिभिः २४ अहमिंद्रस्यवचनात्संग्रामेऽभ्यहनंपुरा ॥ पौलोमान्कालखंजांश्चसहस्राणिशतानिच २५ अहमिंद्राद्दृढांमुष्टिंब्रह्मणः
कृतहस्तताम् ॥ प्रगाढेतुमुलंचित्रमितिविद्धिप्रजापतेः २६ अहंपारेसमुद्रस्यहिरण्यपुरवासिनाम् । जित्वाषष्टिंसहस्राणिरथिनामुग्रधन्विनाम् २७ शीर्यमाणानि
कूलानिप्रवृद्धेनेववारिणा ॥ मयाकुरूणांवृंदानिपात्यमानानिपश्यवै २८ ध्वजवृक्षंपत्तितृणंरथसिंहगणायुतम् ॥ वनमादीपयिष्यामिकुरूणामस्त्रतेजसा २९ तानहंर
थनीडेभ्यःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ यत्तान्सर्वानतिबलान्योत्स्यमानानवस्थितान् ॥ एकःसंकालयिष्यामिवज्रपाणिरिवासुरान् ३०

मार्गस्यानिरोधउक्तः सर्वतोवाममवाणागमिष्यंतीत्यर्थः २२ आविद्धंभ्राम्यमाणं शिक्षितंशिक्षाम् २३ । २४ । २५ प्रगाढेसंकटे चित्रंनानाविधं तुमुलंसंकटयुद्धं सर्वत्रवेद्मीतिशेषः २६ जित्वाजे
तुंशक्तः २७ । २८ रथसिंहगणैःआसमंतावृतम् २९ । ३०

३१ । ३२ व्यवागाहत्आलोडितवान् ३३ । ३४ उपावृत्यसंमुखीभूय विकृष्यच्छित्वा कलधौताग्रैःस्वर्णरंजितफलकैर्बाणैः ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ एनंदुःशासनम् ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४

रौद्रंरुद्रादहंह्यस्त्रंवारुणंवरुणादपि ॥ अस्त्रमाग्नेयमग्नेश्चवायव्यंमातरिश्वनः ॥ वज्रादीनितथाऽस्त्राणिशक्रादहमवाप्तवान् ३१ धार्त्तराष्ट्रवनंघोरंनरसिंहाभिरक्षितम् ॥
अहमुत्पाटयिष्यामिवैराटेव्येतुतेभयम् ३२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमाश्वासितस्तेनवैराटिःसव्यसाचिना ॥ व्यवागाहद्रथानीकंभीमंभीष्माभिरक्षितम् ३३
तमायांतंमहाबाहुंजिगीषंतंरणेकुरून् ॥ अभ्यवारयदव्यग्रःक्रूरकर्माऽऽपगासुतः ३४ तस्यजिष्णुरुपावृत्यध्वजंमूलादपातयत् ॥ विकृष्यकलधौताग्रैःसविद्धःप्रापत
द्भुवि ३५ तंचित्रमाल्याभरणाःकृतविद्यामनस्विनः ॥ आगच्छन्भीमधन्वानंचत्वारश्चमहाबलाः ३६ दुःशासनोविकर्णश्चदुःसहोऽथविविंशतिः ॥ आगत्यभीमध
न्वानंबीभत्सुंपर्यवारयन् ३७ दुःशासनस्तुभल्लेनविद्ध्वावैराटिमुत्तरम् ॥ द्वितीयेनार्जुनंवीरःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ३८ तस्यजिष्णुरुपावृत्यपृथुधारेणकार्मुकम् ॥ चकर्त्त
गार्ध्रपत्रेणजातरूपपरिष्कृतम् ३९ अथैनंपंचभिःपश्चात्प्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ सोऽपयातोरणंहित्वापार्थबाणप्रपीडितः ४० तंविकर्णःशरैस्तीक्ष्णैर्गृध्रपत्रैरजिह्मगैः ॥
विव्याधपरवीरघ्नमर्जुनंधृतराष्ट्रजः ४१ ततस्तमपिकौंतेयःशरेणानतपर्वणा ॥ ललाटेऽभ्यहनत्तूर्णंसविद्धःप्रापतद्रथात् ४२ ततःपार्थमभिद्रुत्यदुःसहःसविविंशतिः ॥
अवाकिरच्छरैस्तीक्ष्णैःपरीप्सुर्भ्रातरंरणे ४३ तावुभौगार्ध्रपत्राभ्यांनिशिताभ्यांधनंजयः ॥ विध्वायुगपदव्यग्रस्तयोर्वाहानसूदयत् ४४ तौहताश्वौविभिन्नांगौधृतराष्ट्रा
त्मजावुभौ ॥ अभिपत्यरथैरन्यैरपनीतौपदानुगैः ४५ सर्वादिशश्चाभ्यपतद्बीभत्सुरपराजितः ॥ किरीटमालीकौंतेयोलब्धलक्षोमहाबलः ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारते
विराटपर्वणिगो०प०अर्जुनदुःशासनादियुद्धेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथसंगम्यसर्वेतेकौरवाणांमहारथाः ॥ अर्जुनंसहितायत्ताःप्रत्ययुध्यंत
भारत १ ससायकमयैर्जालैःसर्वतस्तान्महारथान् ॥ प्राच्छादयदमेयात्मानीहारेणेवपर्वतान् २ नदद्भिश्चमहानागैर्हेषमाणैश्चवाजिभिः ॥ भेरीशंखनिनादैश्चसशब्द
स्तुमुलोऽभवत् ३ नराश्वकायान्निर्भिद्यलौहानिकवचानिच ॥ पार्थस्यशरजालानिविनिष्पेतुःसहस्रशः ४ त्वरमाणःशरानस्यन्पांडवःप्रबभौरणे ॥ मध्यंदिनगतोऽ
र्चिष्मान्शरदीवदिवाकरः ५ उपप्लवंतिवित्रस्तारथेभ्योरथिनस्तथा ॥ सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्योभूमौचैवपदातयः ६ शरैःसंछिद्यमानानांकवचानांमहात्मनाम् ॥ ताम्रराज
तलौहानांप्रादुरासीन्महास्वनः ७ छन्नमायोधनंसर्वंशरीरैर्गतचेतसाम् ॥ गजाश्वसादिनांतत्रशितबाणात्तजीवितैः ८ रथोपस्थाभिपतितैरास्तृतामानवैर्मही ॥ प्रनृत्य
तीवसंग्रामेचापहस्तोधनंजयः ९ श्रुत्वागांडीवनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ त्रस्तानिसर्वसैन्यानिव्यपागच्छन्महाहवात् १०

४५ लब्धलक्षः अप्रच्युतलक्षः ४६ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ अथेति १ नीहारेणधूमोष्मणा २ । ३ । ४ । ५ उपप्लवंति
इतस्ततोधावंति ६ । ७ आयोधनंरणभूः गतचेतसांमूढानां आत्तजीवितैर्मृतैःशरीरैः ८ रथोपस्थेभ्योऽभितःपतितैः ९ । १०

धारीणिशिरांसि स्रजश्चपतितानिदृश्यंते ११ । १२ । १३ त्रीणिचदशचेतित्रिदशानिवर्षाणि अवरुद्धःपार्थस्तदानींस्वेच्छयाऽचरदित्यर्थः १४ । १५ । १६ । १७ नागाहस्तिनएवकूर्माःमहाद्रिपाजउगजा

कुंडलोष्णीषधारीणिजातरूपस्रजस्तथा ॥ पतितानिस्मदृश्यंतेशिरांसिरणमूर्धनि ११ विशिखोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिश्चसकार्मुकैः ॥ सहस्ताभरणैश्चान्यैःप्रच्छन्नाभाति
मेदिनी १२ शिरसांपात्यमानानामंतरानिशितैःशरैः ॥ अश्मवृष्टिरिवाकाशादभवद्भरतर्षभ १३ दर्शयित्वातथाऽऽत्मानंरौद्रंरुद्रपराक्रमः ॥ अवरुद्धोऽचरत्पार्थोवर्षा
णित्रिदशानिच ॥ क्रोधाग्निमुत्सृजन्वीरोधार्त्तराष्ट्रेषुपांडवः १४ तस्यतद्दहतःसैन्यंदृष्ट्वाचैवपराक्रमम् ॥ सर्वेशांतिपरायोधाधार्त्तराष्ट्रस्यपश्यतः १५ वित्रासयित्वातत्सै
न्यंद्रावयित्वामहारथान् ॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठःपर्यवर्त्ततभारत १६ प्रावर्त्तयन्नदींघोरांशोणितोदांतरंगिणीम् ॥ अस्थिशैवालसंबाधांयुगांतेकालनिर्मिताम् १६ शरचा
पप्लवांघोरांकेशशैवलशाद्वलाम् ॥ तनुत्रोष्णीषसंबाधांनागकूर्ममहाद्विपाम् १८ मेदोवसासृक्प्रवहांमहाभयविवर्धिनीम् ॥ रौद्ररूपांमहाभीमांश्वापदैरभिनादिताम् १९
तीक्ष्णशस्त्रमहाग्राहांक्रव्यादगणसेविताम् ॥ मुक्ताहारोर्मिकलिलांचित्रालंकारबुद्बुदाम् २० शरसंघमहावर्तांनागनक्रांदुरत्ययाम् ॥ महारथमहाद्वीपांशंखदुंदुभिनिः
स्वनाम् ॥ चकारचतदापार्थोनदींदुस्तरशोणिताम् २१ आददानस्यहिशरान्संधायचविमुंचतः ॥ विकर्षतश्चगांडीवंनकश्चिद्ददृशेजनः २२ इतिश्रीमहाभारते
विराटपर्वणिगोहरणपर्वणिअर्जुनसंकुलयुद्धेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोदुर्योधनःकर्णोदुःशासनविविंशती ॥ द्रोणश्चसहपुत्रेणकृप
श्चापिमहारथः १ पुनर्ययुश्चसंरब्धाधनंजयजिघांसवः ॥ विस्फारयंतश्चापानिबलवंतिदृढानिच २ तान्विकीर्णपताकेनरथेनादित्यवर्चसा ॥ प्रत्युद्ययौमहाराजसमं
ताद्वानरध्वजः ३ ततःकृपश्चकर्णश्चद्रोणश्चरथिनांवरः ॥ तंमहास्त्रैर्महावीर्यंपरिवार्यधनंजयम् ४ शरौघान्सम्यगस्यंतोजीमूताइववार्षिकाः ॥ ववर्षुःशरवर्षाणि
पातयंतोधनंजयम् ५ इषुभिर्बहुभिस्तूर्णंसमरेलोमवाहिभिः ॥ अदूरात्पर्यवस्थाप्यपूरयामासुराहताः ६ तथातैरवकीर्णस्यदिव्यैरस्त्रैःसमंततः ॥ नतस्यद्व्यंगुलम
पिविवृतंसंप्रदृश्यते ७ ततःप्रहस्यबीभत्सुर्दिव्यमैंद्रंमहारथः ॥ अस्त्रमादित्यसंकाशंगांडीवेसमयोजयत् ८ शररश्मिरिवादित्यःप्रतस्थेसमरेबली ॥ किरीटमाली
कौंतेयःसर्वान्प्राच्छादयत्कुरून् ९ यथाबलाहकेविद्युत्पावकोवाशिलोच्चये ॥ तथागांडीवमभवदिंद्रायुधमिवानतम् १० यथावर्षतिपर्जन्येविद्युद्विभ्राजते
दिवि ॥ द्योतयंतीदिशःसर्वाःपृथिवींचसमंततः ११ तथादशदिशःसर्वाःपतद्गांडीवमावृणोत् ॥ नागाश्चरथिनःसर्वेमुमुहुस्तत्रभारत १२ सर्वेशांतिपरायोधाः
स्वचित्तानिनलेभिरे ॥ संग्रामेविमुखाःसर्वेयोधास्तेहतचेतसः १३

श्रयस्यांतां १८ । १९ । २० । २१ । २२ ॥ इतिविराटपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ १ ततइति २ विकीर्णाविस्तारितापताकाध्वजांचलोयस्यतेन ३ । ४ पातयंतः
पीडयंतः ५ पर्यवस्थाप्यस्तब्धीकृत्य इषुभिःपूरयामासुःआवृतवंतः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ स्वचित्तानिअयमहमितिनज्ञातवंतः १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२४ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ अग्निचक्रंअलातचक्रं

एवंसर्वाणिसैन्यानिभग्नानिभरतर्षभ ॥ व्यद्रवंतिदिशःसर्वानिराशानिस्वजीविते १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेअर्जुनसंकुलयुद्धेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःशांतनवोभीष्मोभारतानांपितामहः ॥ वध्यमानेषुयोधेषुधनंजयमुपाद्रवत् १ प्रगृह्यकार्मुकश्रेष्ठंजातरूपपरिष्कृतम् ॥ शरानादायतीक्ष्णाग्रान्मर्मभेदान्प्रमाथिनः २ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ शुशुभेसनरव्याघ्रोगिरिःसूर्योदयेयथा ३ प्रध्मायशंखंगांगेयोधार्त्तराष्ट्रान्प्रहर्षयन् ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यबीभत्सुंसमवारयत् ४ तमुदीक्ष्यसमायांतंकौंतेयःपरवीरहा ॥ प्रत्यगृह्णात्प्रहृष्टात्माधाराधरमिवाचलः ५ ततोभीष्मःशरानष्टौध्वजेपार्थस्यवीर्यवान् ॥ समार्पयन्महावेगान्श्वसमानानिवोरगान् ६ तेध्वजंपांडुपुत्रस्यसमासाद्यपतत्रिणः ॥ ज्वलंतंकपिमाजघ्नुर्ध्वजाग्रनिलयांश्चतान् ७ ततोभल्लेनमहतापृथुधारेणपांडवः ॥ छत्रंचिच्छेदभीष्मस्यतूर्णंतदपतद्भुवि ८ ध्वजंचैवास्यकौंतेयःशरैरभ्यहनद्दृशम् ॥ शीघ्रकृद्रथवाहांश्चतथोभौपार्ष्णिसारथी ९ अमृष्यमाणस्तद्भीष्मोजानन्नपिसपांडवम् ॥ दिव्येनास्त्रेणमहताधनंजयमवाकिरत् १० तथैवपांडवोभीष्मेदिव्यमस्त्रमुदीरयन् ॥ प्रत्यगृह्णादमेयात्मामहामेघमिवाचलः ११ तयोस्तदभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ भीष्मेणसहपार्थेनबलिवासवयोरिव १२ प्रैक्षंतकुरवःसर्वेयोधाश्चसहसैनिकाः ॥ भल्लेभल्लाःसमागम्यभीष्मपांडवयोर्युधि ॥ अंतरिक्षेव्यराजंतखद्योताःप्रावृषीवहि १३ अग्निचक्रमिवाविद्धंसव्यदक्षिणमस्यतः ॥ गांडीवमभवद्राजन्पार्थस्यसृजतःशरान् १४ ततःसंछादयामासभीष्मंशरशतैःशितैः ॥ पर्वतंवारिधाराभिश्छादयन्निवतोयदः १५ तांसवेलामिवोद्भूतांशरवृष्टिंसमुत्थिताम् ॥ व्यधमत्सायकैर्भीष्मःपांडवंसमवारयत् १६ ततस्तानिनिकृत्तानिशरजालानिभागशः ॥ समरेचव्यशीर्यंतफाल्गुनस्यरथंप्रति १७ ततःकनकपुंखानांशरवृष्टिंसमुत्थिताम् ॥ पांडवस्यरथात्तूर्णंशलभानामिवायतिम् ॥ व्यधमत्तांपुनस्तस्यभीष्मःशरशतैःशितैः १८ ततस्तेकुरवःसर्वेसाधुसाध्वितिचाब्रुवन् ॥ दुष्करंकृतवान्भीष्मोयदर्जुनमयोधयत् १९ बलवांस्तरुणोदक्षःक्षिप्रकारीधनंजयः ॥ कोऽन्यःसमर्थःपार्थस्यवेगंधारयितुंरणे २० ऋतेशांतनवाद्भीष्मात्कृष्णाद्वादेवकीसुतात् ॥ आचार्यप्रवराद्वाऽपिभारद्वाजान्महाबलात् २१ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यक्रीडंतौभरतर्षभौ ॥ चक्षूंषिसर्वभूतानांमोहयंतौमहाबलौ २२ प्राजापत्यंतथैवैंद्रमाग्नेयंरौद्रदारुणम् ॥ कौबेरंवारुणंचैवयाम्यंवायव्यमेवच ॥ प्रयुंजानौमहात्मानौसमरेतौविचेरतुः २३ विस्मितान्यथभूतानितौदृष्ट्वासंयुगेतदा ॥ साधुपार्थमहाबाहोसाधुभीष्मेतिचाब्रुवन् २४ नायंयुक्तोमनुष्येषुयोऽयंसंदृश्यतेमहान् ॥ महास्त्राणांसंप्रयोगःसमरेभीष्मपार्थयोः २५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंसर्वास्त्रविदुषोरस्त्रयुद्धमवर्त्तत ॥ अस्त्रयुद्धेतुनिर्वृत्तेशरयुद्धमवर्त्तत २६ अथजिष्णुरुपावृत्यक्षुरधारेणकार्मुकम् ॥ चकर्त्तभीष्मस्यतदाजातरूपपरिष्कृतम् २७

आविद्धंभ्राम्यमाणम् १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ उपावृत्यसमीपमेत्य २७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

 २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ अस्त्रंबाणानांक्षेपणंकर्म ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ कूबरंरथयुगंधरं ४८

निमेषांतरमात्रेणभीष्मोऽन्यत्कार्मुकंरणे ॥ समादायमहाबाहुःसज्यंचक्रेमहारथः ॥ शरांश्चसुबहून्क्रुद्धोमुमोचाशुधनंजये २८ अर्जुनोऽपिशरांस्तीक्ष्णान्भीष्मा
॥ ४६ ॥ यनिशितान्बहून् ॥ चिक्षेपसुमहातेजास्तथाभीष्मश्चपांडवे २९ तयोर्दिव्यास्त्रविदुषोरस्यतोर्निशितान्शरान् ॥ नविशेषस्तदाराजन्लक्ष्यतेस्ममहात्मनोः ३०
अथावृणोद्दशदिशःशरैरतिरथस्तदा ॥ किरीटमालीकौंतेयःशूरःशांतनवस्तथा ३१ अतीवपांडवोभीष्मंभीष्मश्चातीवपांडवम् ॥ बभूवतस्मिन्संग्रामेराजन्लोकेतद
द्भुतम् ३२ पांडवेनहताःशूराभीष्मस्यरथरक्षिणः ॥ शेरतेस्मतदाराजन्कौंतेयस्याभितोरथम् ३३ ततोगांडीवनिर्मुक्तानिरमित्रंचिकीर्षवः ॥ आगच्छन्पुंखसं
श्लिष्टाःश्वेतवाहनपत्रिणः ३४ निष्पतंतोरथात्तस्यधौताहैरण्यवाससः ॥ आकाशेसमदृश्यंतहंसानामिवपंक्तयः ३५ तस्यतद्दिव्यमस्त्रंहिविगाढंचित्रमस्यतः ॥ प्रे
क्षंतेस्मांतरिक्षस्थाःसर्वेदेवाःसवासवाः ३६ तंदृष्ट्वापरमप्रीतोगंधर्वश्चित्रमद्भुतम् ॥ शशंसदेवराजायचित्रसेनःप्रतापवान् ३७ पश्येमान्पार्थनिर्मुक्तान्संसक्तानिव
गच्छतः ॥ चित्ररूपमिदंजिष्णोर्दिव्यमस्त्रमुदीर्यतः ३८ नेदंमनुष्याःसंदध्युर्नहीदंतेषुविद्यते ॥ पौराणानांमहास्त्राणांविचित्रोऽयंसमागमः ३९ आददानस्यहि
शरान्संधायचविमुंचतः ॥ विकर्षतश्चगांडीवंनांतरंसमदृश्यत ४० मध्यंदिनगतंसूर्यंप्रतपंतमिवांबरे ॥ नाशक्नुवंतसैन्यानिपांडवंप्रतिवीक्षितुम् ४१ तथैवभीष्मंगां
गेयंद्रष्टुंनोत्सहतेजनः ४२ उभौविश्रुतकर्माणावुभौतीव्रपराक्रमौ ॥ उभौसदृशकर्माणावुभौयुधिसुदुर्जयौ ४३ इत्युक्तोदेवराजस्तुपार्थभीष्मसमागमम् ॥ पूजया
मासदिव्येनपुष्पवर्षेणभारत ४४ ततःशांतनवोभीष्मोवामंपार्श्वमताडयत् ॥ पश्यतःप्रतिसंधायविध्यतःसव्यसाचिनः ४५ ततःप्रहस्यबीभत्सुःपृथुधारेणकार्मुक
म् ॥ चिच्छेदगार्ध्रपत्रेणभीष्मस्यादित्यतेजसः ४६ अथैनंदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ यतमानंपराक्रांतंकुंतीपुत्रोधनंजयः ४७ सपीडितोमहाबाहुर्गृहीत्वा
रथकूबरम् ॥ गांगेयोयुद्धदुर्धर्षस्तस्थौदीर्घमिवांतरम् ४८ तंविसंज्ञमपोवाहसंयंतारथवाजिनाम् ॥ उपदेशमनुस्मृत्यरक्षमाणोमहारथम् ४९ ॥ इतिश्रीम०
विराटपर्वणिगोहरणपर्वणिभीष्मापयानेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ भीष्मेतुसंग्रामशिरोविहायपलायमानेधृतराष्ट्रपुत्रः ॥ उत्सृज्य
केतुंविनदन्महात्माधनुर्विगृह्यार्जुनमाससाद १ सभीमधन्वानमुदग्रवीर्यंधनंजयंशत्रुगणेचरंतम् ॥ आकर्णपूर्णायतचोदितेनविव्याधभल्लेनललाटमध्ये २ सतेनबाणे
नसमर्पितेनजांबूनदाग्रेणसुसंहितेन ॥ रराजराजन्महनीयकर्मायथैकपर्वारुचिरैकशृंगः ३ अथास्यबाणेनविदारितस्यप्रादुर्बभूवासृगजस्रमुष्णम् ॥ सतस्यजांबून
दपुंखचित्रोभित्वाललाटंसुविराजतेस्म ४ दुर्योधनश्चापितमुग्रतेजाःपार्थश्चदुर्योधनमेकवीरः ॥ अन्योन्यमाजौपुरुषप्रवीरौसमौसमाजग्मतुराजमीढौ ५

अपोवाहअपसारयामास ४९ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ धृतराष्ट्रपुत्रोदुर्योधनः उत्सृज्यउन्मुच्य केतुंपताकां १ । २ एकशृंगः
पर्वतोयथाएकेनपर्वणतादीर्घवंशेन एकःपर्वायस्मिन्निति समासः मतुब्लोपआर्षः ३ असृक्रक्तं ४ । ५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६ । ७ महायसेनमहाफलकेन ८ । ९ । १० । ११ अपजग्मुःपलायनंकृतवंतः १२ । १३ अभिषंगात्पराभवात्द्रवंतंआलक्ष्य प्रास्फोटयत्आस्फोटंबाहुशब्दंकृतवान् १४ तूर्याणिजयवाद्यानि तथैवेया

ततःप्रभिन्नेनमहागजेनमहीधराभेनपुनर्विकर्णः ॥ रथैश्चतुर्भिर्गजपादरक्षैःकुंतीसुतंजिष्णुमथाभ्यधावत् ६ तमापतंतंत्वरितंगजेंद्रंधनंजयःकुंभविभागमध्ये ॥ आ
कर्णपूर्णेनमहायसेनबाणेनविव्याधमहाजवेन ७ पार्थेनसृष्टःसतुगार्ध्रपत्रआपुंखदेशात्प्रविवेशनागम् ॥ विदार्यशैलप्रवरंप्रकाशंयथाऽशनिःपर्वतमिंद्रसृष्टः ८ शर
प्रतप्तःसतुनागराजःप्रवेपितांगोव्यथितांतरात्मा ॥ संसीदमानोनिपपातमह्यांवज्राहतंशृंगमिवाचलस्य ९ निपातितेदंतिवरेपृथिव्यांत्रासाद्विकर्णःसहसाऽवतीर्य ॥
तूर्णंपदान्यष्टशतानिगत्वाविविंशतेःस्यंदनमारुरोह १० निहत्यनागंतुशरेणतेनवज्रोपमेनाद्रिवरांबुदाभम् ॥ तथाविधेनैवशरेणपार्थोदुर्योधनंवक्षसिनिर्बिभेद ११
ततोगजेराजनिचैवभिन्नेभग्नेविकर्णेचसपादरक्षे ॥ गांडीवमुक्तैर्विशिखैःप्रणुन्नास्तेयोधमुख्याःसहसाऽपजग्मुः १२ दृष्ट्वैवपार्थेनहतंचनागंयोधांश्चसर्वान्द्रवतोनिश
म्य ॥ रथंसमावृत्यकुरुप्रवीरोरणात्प्रदुद्रावयतोनपार्थः १३ तंभीमरूपंत्वरितंद्रवंतंदुर्योधनंशत्रुसहोऽभिषंगात् ॥ प्रास्फोटयद्योद्धुमनाःकिरीटीबाणेनविद्धंरुधिरं
वमंतं १४ ॥ अर्जुनउवाच ॥ विहायकीर्तिंविपुलंयशश्चयुद्धात्परावृत्यपलायसेकिम् ॥ नतेऽद्यतूर्याणिसमाहतानितथैवराज्यादवरोपितस्य १५ युधिष्ठिरस्या
स्मिनिदेशकारीपार्थस्तृतीयोयुधिसंस्थितोऽस्मि ॥ तदर्थमावृत्यमुखंप्रयच्छनरेंद्रवृत्तंस्मरधार्तराष्ट्र १६ मोघंतवेदंभुविनामधेयंदुर्योधनेतीहकृतंपुरस्तात् ॥ नहीह
दुर्योधनतातवास्तिपलायमानस्यरणंविहाय १७ नतेपुरस्तादथपृष्ठतोवापश्यामिदुर्योधनरक्षितारम् ॥ अपेहियुद्धात्पुरुषप्रवीरप्राणान्प्रियान्पांडवतोऽद्यरक्ष १८
॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणप० दुर्योधनापयानेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ आहूयमानश्चसतेनसंख्येमहात्मनावैधृतराष्ट्रपुत्रः ॥
निवर्तितस्तस्यगिरांकुशेनमहागजोमत्तइवांकुशेन १ सोऽमृष्यमाणोवचसाऽभिमृष्टोमहारथेनातिरथस्तरस्वी ॥ पर्याववर्ताथरथेनवीरोभोगीयथापादतलाभिमृष्टः
२ तंप्रेक्ष्यकर्णःपरिवर्त्तमानंनिवर्त्यसंस्तभ्यचविद्धगात्रम् ॥ दुर्योधनस्योत्तरतोऽभ्यगच्छत्पार्थंनृवीरोयुधिहेममाली ३ भीष्मस्ततःशांतनवोविवृत्यहिरण्यकक्ष
स्त्वरयाऽभिषंगी ॥ दुर्योधनंपश्चिमतोऽभ्यरक्षत्पार्थान्महाबाहुरधिज्यधन्वा ४ द्रोणःकृपश्चैवविविंशतिश्चदुःशासनश्चैवविवृत्यशीघ्रम् ॥ सर्वेपुरस्ताद्वितता
रुचापादुर्योधनार्थंत्वरिताऽभ्युपेयुः ५ सतान्यनीकानिनिवर्त्तमानान्यालोक्यपूर्णौघनिभानिपार्थः ॥ हंसोयथामेघमिवापतंतंधनंजयःप्रत्यपतत्तरस्वी ६ तेसर्वतःसं
परिवार्यपार्थमस्त्राणिदिव्यानिसमाददानाः ॥ ववर्षुरभ्येत्यशरैःसमंतान्मेघायथाभूधरमंबुवर्गैः ७ ततोऽस्त्रमस्त्रेणनिवार्यतेषांगांडीवधन्वाकुरुपुंगवानाम् ॥ संमोह
नंशत्रुसहोऽन्यदस्त्रंप्रादुश्चकारैंद्रिरपारणीयम् ८

दिङुत्तरान्नयि १५ तृतीयःपार्थःपृथासुतोऽर्जुनोऽस्मि वृत्तंद्यूतादिष्वधर्मम् १६ । १७ । १८ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ आहूयेति १
१६ पर्याववर्तपरावृत्तवान् २ नृवीरोदुर्योधनः ३ अभिषंगीशत्रुपराजयसमर्थः ४ त्वरिताःअभ्युपेयुः संधिरार्षः ५ हंसःसूर्यः प्रसन्नपत्रप्रतिनापितवान् ६ । ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विगृत्यव्याप्य ९ । १० शांतिपराःउपरतचित्ताः ११ । १२ । १३ अमूढसंज्ञैर्भीष्मादिभिः मन्यतःकृतरूपलक्षितेनभवतायातव्यंगंतव्यं १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ अयमर्जुनोभवतोविमं
ज्ञानयुष्मान्यथानमुच्येत् नमोचनंस्यात्तथाप्रमध्नीतउपमृद्यात् नतुमृदितवानितिभावः २० शांतिनष्टचित्तानां नृशंसंकर्तुंसंमूढान्मारयितुं नअलंनयोग्यः अत्रहेतुः नपापेऽस्यमनोस्तियतोविशिष्टंश्रेष्ठं २१

ततोदिशश्चानुदिशोविवृत्यशरैःसुधारैर्निशितैःसुपत्रैः ॥ गांडीवघोषेणमनांसितेषांमहाबलःप्रव्यथयांचकार ९ ततःपुनर्भीमरवंप्रगृह्यदोर्भ्यांमहाशंखमुदारघोषं ॥
व्यनादयत्सप्रदिशोदिशःखंभुवंचपार्थोद्विषतांनिहंता १० तेशंखनादेनकुरुप्रवीराःसंमोहिताःपार्थसमीरितेन ॥ उत्सृज्यचापानिदुरासदानिसर्वेतदाशांतिपराबभूवुः
११ तथाविसंज्ञेषुचतेषुपार्थःस्मृत्वाचवाक्यानितथोत्तरायाः ॥ निर्याहिमध्यादितिमत्स्यपुत्रमुवाचयावत्कुरवोविसंज्ञाः १२ आचार्यशारद्वतयोःसुशुक्लेकर्णस्य
पीतंरुचिरंचवस्त्रम् ॥ द्रौणेश्चराज्ञश्चतथैवनीलेवस्त्रेसमादत्स्वनरप्रवीर १३ भीष्मस्यसंज्ञांतुतथैवमन्येजानातिसोऽस्त्रप्रतिघातमेषः ॥ एतस्यवाहान्कुरुसव्यतस्त्व
मेवंहियातव्यममूढसंज्ञैः १४ रश्मीन्समुत्सृज्यततोमहात्मारथादवप्लुत्यविराटपुत्रः ॥ वस्त्राण्युपादायमहारथानांतूर्णंपुनःस्वंरथमारुरोह १५ ततोऽन्वशासच्चतुरःसद
श्वान्पुत्रोविराटस्यहिरण्यकक्षान् ॥ तेतद्व्यतीयुर्ध्वजिनामनीकंश्वेतावहंतोऽर्जुनमाजिमध्यात् १६ तथाऽनुयांतंपुरुषप्रवीरंभीष्मःशरैरभ्यहनत्तरस्वी ॥ सचापिभी
ष्मस्यहयान्निहत्यविव्याधपार्थोदशभिःपृषत्कैः १७ ततोऽर्जुनोभीष्ममपास्ययुद्धेविद्ध्वाऽस्ययंतारमरिष्टधन्वा ॥ तस्थौविमुक्तोरथवृंदमध्यान्मेघंविदार्येवसहस्ररश्मिः
१८ लब्ध्वाहिसंज्ञांतुकुरुप्रवीराःपार्थंनिरीक्ष्याथसुरेंद्रकल्पम् ॥ रणेविमुक्तंस्थितमेकमाजौसधार्त्तराष्ट्रस्त्वरितंबभाषे १९ अयंकथंवैभवतोविमुक्तस्तथाप्रमथ्नीत
यथानमुच्येत ॥ तमब्रवीच्छांतनवःप्रहस्यक्वतेगताबुद्धिरभूत्क्ववीर्यम् २० शांतिंपरांप्राप्ययदास्थितोऽभूरुत्सृज्यबाणांश्चधनुर्विचित्रम् । नत्वेषबीभत्सुरलंनृ
शंसंकर्तुंनपापेऽस्यमनोविशिष्टम् २१ त्रैलोक्यहेतोर्नजहेत्स्वधर्मंसर्वेनतस्मान्निहतारणेऽस्मिन् ॥ क्षिप्रंकुरून्याहिकुरुप्रवीरविजित्यगाश्चप्रतियातुपार्थः ॥ माते
स्वकोऽर्थोनिपतेतमोहात्तत्संविधातव्यमरिष्टबंधम् २२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ दुर्योधनस्तस्यतुतन्निशम्यपितामहस्यात्महितंवचोऽथ ॥ अतीतकामोयुधिसोऽत्यमर्षी
राजाविनिःश्वस्यबभूवतूष्णीम् २३ तद्भीष्मवाक्यंहितमीक्ष्यसर्वेधनंजयाग्निंचविवर्धमानम् ॥ निवर्त्तनायैवमनोनिदध्युर्दुर्योधनंतेपरिरक्षमाणाः २४ तान्प्रस्थिता
न्प्रीतमनाःसपार्थोधनंजयःप्रेक्ष्यकुरुप्रवीरान् ॥ अभाषमाणोऽनुनयंमुहूर्त्तंवचोऽब्रवीत्संपरिहृत्यभूयः २५ पितामहंशांतनवंचवृद्धंद्रोणंगुरुंचप्रणिपत्यमूर्ध्ना ॥ द्रौ
णिंकृपंचैवकुरूंश्चमान्याञ्छरैर्विचित्रैरभिवाद्यचैव २६ दुर्योधनस्योत्तमरत्नचित्रंचिच्छेदपार्थोमुकुटंशरेण ॥ आमंत्र्यवीरांश्चतथैवमान्यान्गांडीवघोषेणविनाद्य
लोकान् २७ सदेवदत्तंसहसाविनाद्यविदार्यवीरोद्विषतांमनांसि ॥ ध्वजेनसर्वानभिभूयशत्रून्सहेममालेनविराजमानः २८

अरिष्टबंधंकल्याणानुबंधिकर्म २२ । २३ । २४ परिहृत्यपरिवृत्य २५ शरैरेवपाददेशेपातितैरभिवाद्य माम्यान्बाल्हीकसोमदत्तादीन् २६ मुकुटंचिच्छेदेतिदुर्योधनस्यमरणमेवसूचितं २७ हेममा
ल्यासहितेनसहेममालेनध्वजेन २८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२९ । ३० ॥ ॥ इतिविराटप० नील० भा० षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ॥ ॥ वृषभेक्षणःश्रेष्ठदृष्टिः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ आपतंतं पुंस्त्वमार्षम ८ । ९ । १० । ११ । १२

दृष्ट्वाप्रयातांस्तुकुरून्किरीटीत्हृष्टोऽब्रवीत्तत्रसमत्स्यपुत्रम् ॥ आवर्त्तयाश्वान्पशवोजितास्तेयाताःपरेयाहिपुरंप्रहृष्टः २९ देवास्तुदृष्ट्वामहदद्भुतंतद्युद्धंकुरूणांसहफा
ल्गुनेन ॥ जग्मुर्यथास्वंभवनंप्रतीताःपार्थस्यकर्माणिविचिंतयंतः ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटप० गोहरण प० समस्तकौरव पलायनेष ट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोविजित्यसंग्रामेकुरून्सवृषभेक्षणः ॥ समानयामासतदाविराटस्यधनंमहत् १ गतेषुचप्रभग्नेषुधार्त्तराष्ट्रेषुसर्वतः ॥ वनान्निष्क्रम्यगहनाद्बहवः
कुरुसैनिकाः २ भयात्संत्रस्तमनसःसमाजग्मुस्ततस्ततः ॥ मुक्तकेशास्त्वदृश्यंतस्थिताःप्रांजलयस्तदा ३ क्षुत्पिपासापरिश्रांताविदेशस्थाविचेतसः ॥ ऊचुःप्रणम्य
संभ्रांताःपार्थकिंकरवामते ४ ॥ अर्जुनउवाच ॥ स्वस्तिव्रजतवोभद्रंनभेतव्यंकथंचन ॥ नाहमार्तान्जिघांसामिभृशमाश्वासयामिवः ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्य
तामभयांवाचंश्रुत्वायोधाःसमागताः ॥ आयुःकीर्तियशोदाभिस्तमाशीर्भिरनंदयन् ६ ततोऽर्जुनंनागमिवप्रभिन्नमुत्सृज्यशत्रून्विनिवर्तमानम् ॥ विराटराष्ट्राभिमुखं
प्रयांतंनाशक्नुवंस्तंकुरवोऽभियातुम् ७ ततःसतन्मेघमिवापतंतंविद्राव्यपार्थःकुरुमेघसैन्यम् ॥ मत्स्यस्यपुत्रंद्विषतांनिहंतावचोऽब्रवीत्संपरिरभ्यभूयः ८ पितुः
सकाशेतवतातसर्वेवसंतिपार्थाविदितंतवैव ॥ तान्माप्रशंसेर्नगरंप्रविश्यभीतःप्रणश्येद्धिसमत्स्यराजः ९ मयाजितासाध्वजिनीकुरूणांमयाचगावोविजिताद्विषद्भ्यः ॥
पितुःसकाशंनगरंप्रविश्यत्वमात्मनःकर्मकृतंब्रवीहि १० ॥ उत्तरउवाच ॥ यत्तेकृतंकर्मनपारणीयंतत्कर्मकर्तुंममनास्तिशक्तिः ॥ नत्वांप्रवक्ष्यामिपितुःसकाशेयावन्न
मांवक्ष्यसिसव्यसाचिन् ११ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सशत्रुसेनामवजित्यजिष्णुराच्छिद्यसर्वंचधनंकुरुभ्यः ॥ श्मशानमागत्यपुनःशमींतामभ्येत्यतस्थौशरविक्षतांगः
१२ ततःसवन्हिप्रतिमोमहाकपिःसहैवभूतैर्दिवमुत्पपात ॥ तथैवमायाविहिताबभूवध्वजंचसैंहंयुयुजेरथेपुनः १३ विधायतच्चायुधमाजिवर्धनंकुरूत्तमानामि
षुधीःशरांस्तथा ॥ प्रायात्समत्स्योनगरंप्रहृष्टःकिरीटिनासारथिनामहात्मना १४ पार्थस्तुकृत्वापरमार्यकर्मनिहत्यशत्रून्द्विषतांनिहंता ॥ चकारवेणींचतथैवभूयो
जग्राहरश्मीन्पुनरुत्तरस्य ॥ विवेशहृष्टोनगरंमहामनाबृहन्नलारूपमुपेत्यसारथिः १५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोनिवृत्ताःकुरवःप्रभग्नावशमास्थिताः ॥
हस्तिनापुरमुद्दिश्यसर्वेदीनाययुस्तदा १६ पंथानमुपसंगम्यफाल्गुनोवाक्यमब्रवीत् १७ राजपुत्रप्रत्यवेक्षसमानीतानिसर्वशः ॥ गोकुलानिमहाबाहोवीर
गोपालकैःसह १८ ततोऽपराह्णेयास्यामोविराटनगरंप्रति ॥ आश्वास्यपाययित्वाचपरिप्लाव्यचवाजिनः १९ गच्छंतुत्वरिताश्चैमेगोपालाःप्रेषितास्त्वया ॥
नगरेप्रियमाख्यातुंघोषयंतुचतेजयम् २०

सैंहंध्वजंविराटीयं पूर्वंतत्रस्थापितं १३ विधायययथाव्यवस्थापयित्वा १४ । १५ वशंपरवशतां आस्थिताःप्राप्ताः १६ । १७ । १८ । १९ । २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२२ विजये नतृप्तौ इतोऽप्यधिकंयुद्धंप्रार्थयानौ यद्वा जयेनस्वीयेनतृप्तौआनंदिनौ स्वस्यभांडंअलंकारादिकंयत्पूर्वमुत्सृष्टंतत्तथैवशरीरेरथेचआरोपयतांआरोपितवंतौ २२ धनंमोधनं प्रतीतोहृष्टः २३

॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथोत्तरस्त्वरमाणःसदूतानाज्ञापयद्वचनात्फाल्गुनस्य ॥ आचक्षध्वंविजयंपार्थिवस्यभग्नाःपरेविजिताश्चापिगावः २१ इत्येवंतौभारतमत्स्य वीरौसंमंत्र्यसंगम्यततःशमींताम् ॥ अभ्येत्यभूयोविजयेनतृप्तावुत्सृष्टमारोपयतांस्वभांडम् २२ सशत्रुसेनामभिभूयसर्वामाच्छिद्यसर्वंचधनंकुरुभ्यः ॥ वैराटिरायान्न गरंप्रतीतोबृहन्नलासारथिनाप्रवीरः २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिउत्तरागमनेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ धनंचापिविजित्याशुविराटोवाहिनीपतिः ॥ विवेशनगरंहृष्टश्चतुर्भिःपांडवैःसह १ जित्वात्रिगर्त्तान्संग्रामेगाश्चैवादायसर्वशः ॥ अशोभतमहाराजसहपार्थैःश्रियावृतः २ तमासनगतंवीरंसुहृदांहर्षवर्द्धनम् ॥ उपासांचक्रिरेसर्वेसहपार्थैःपरंतपाः ३ उपतस्थुःप्रकृतयःसमस्ताब्राह्मणैःसह ॥ सभाजितःससैन्यस्तुप्रतिनंद्याथमत्स्यराट् ४ विसर्जयामासतदाद्विजांश्चप्रकृतीस्तथा ॥ तथासराजामत्स्यानांविराटोवाहिनीपतिः ५ उत्तरंपरिपप्रच्छक्वयातइतिचाब्रवीत् ॥ आचख्युस्तस्यतत्सर्वंस्त्रियःकन्याश्च वेश्मनि ६ अंतःपुरचराश्चैवकुरुभिर्गोधनंहृतम् ॥ विजेतुमभिसंरब्धएकएवातिसाहसात् ॥ बृहन्नलासहायश्चनिर्गतःपृथिवींजयः ७ उपयातानतिरथान्भीष्मंशांत नवंकृपम् ॥ कर्णंदुर्योधनंद्रोणंद्रोणपुत्रंचषड्रथान् ८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ राजाविराटोऽथभृशाभितप्तःश्रुत्वासुतंत्वेकरथेनयातम् ॥ बृहन्नलासारथिमाजिवर्धनं प्रोवाचसर्वानथमंत्रिमुख्यान् ९ सर्वथाकुरवस्तेहियेचान्येवसुधाधिपाः ॥ त्रिगर्तान्निःसृतान्श्रुत्वानस्थास्यंतिकदाचन १० तस्माद्गच्छंतुमेयोधाबलेनमहतावृताः ॥ उत्तरस्यपरीप्सार्थंयेत्रिगर्तैरविक्षताः ११ हयांश्चनागांश्चरथांश्चशीघ्रंपदातिसंघांश्चततःप्रवीरान् ॥ प्रस्थापयामाससुतस्यहेतोर्विचित्रशस्त्राभरणोपपन्नान् १२ एवंस राजामत्स्यानांविराटोवाहिनीपतिः ॥ व्यादिदेशाथतांक्षिप्रंवाहिनींचतुरंगिणीम् १३ कुमारमाशुजानीतयदिजीवतिवानवा ॥ यस्ययंतागतःषंढोमन्येऽहंसनजीवति १४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तमब्रवीद्धर्मराजोविहस्यविराटराजंतुभृशाभितप्तम् ॥ बृहन्नलासारथिश्चेन्नरेंद्रपरेननेष्यंतितवाद्यगास्ताः १५ सर्वान्महीपान्सहितान्कुरूंश्च तथैवदेवासुरसिद्धयक्षान् ॥ अतीवजेतुंसमरेसुतस्तेस्वनुष्ठितःसारथिनाहितेन १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथोत्तरेणप्रहितादूतास्तेशीघ्रगामिनः ॥ विराटनगरंप्राप्य विजयंसमवेदयन् १७ राज्ञस्तत्सर्वमाचख्यौमंत्रीविजयमुत्तमम् ॥ पराजयंकुरूणांचाप्युपायांतंतथोत्तरम् १८ सर्वाविनिर्जितागावःकुरवश्चपराजिताः ॥ उत्तरःसह सूतेनकुशलीचपरंतपः १९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ दिष्ट्याविनिर्जितागावःकुरवश्चपलायिताः ॥ नाद्भुतंत्वेवमन्येऽहंयत्तेपुत्रोऽजयत्कुरून् २०

॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ॥ ॥ दक्षिणगोग्रहवृत्तांतमाह धनंचेति १ । २ । ३ सभाजितः पूजितः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ १९ । २०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ आच्छादयित्वावस्त्रादिभिरभ्यर्च्य २२ । २३ । २४ शृंगाटकेषुचतुष्पथेषु 'शृंगाटकंभवेद्वारिकंटकेचचतुष्पथे' इतिमेदिनी २५ शृंगारवेषाभरणानाट्यरसवेषाभरणा 'शृंगारःसुरतेनाट्ये'
इतिमेदिनी २६ स्वस्तिकंमंगलारार्त्तिकादिदधिदूर्वादिपाणौयस्यतत्स्वस्तिकपाणिभूतंऋद्धिमत् वारिजाःशंखाः २७ नांदीवाद्याःमंगलवाद्यानि तूर्यवाद्याजयवाद्यानि २८ । २९ । ३०

ध्रुवएवजयस्तस्ययस्ययंताबृहन्नला ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोविराटोनृपतिःसंप्रहृष्टतनूरुहः २१ श्रुत्वासविजयंतस्यकुमारस्यामितौजसः ॥ आच्छादयित्वा
दूतांस्तान्मंत्रिणंसोऽभ्यचोदयत् २२ राजमार्गाःक्रियंतांमेपताकाभिरलंकृताः ॥ पुष्पोपहारैरर्च्यंतांदेवताश्चापिसर्वशः २३ कुमारायोधमुख्याश्चगणिकाश्चस्व
लंकृताः ॥ वादित्राणिचसर्वाणिप्रत्युद्यांतुसुतंमम २४ घंटावान्मानवःशीघ्रंमत्तमारुह्यवारणम् ॥ शृंगाटकेषुसर्वेषुआख्यातुविजयंमम २५ उत्तराचकुमारीभिर्ब
ह्वीभिःपरिवारिता ॥ शृंगारवेषाभरणाप्रत्युद्यातुसुतंमम २६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रुत्वाचेदंवचनंपार्थिवस्यसर्वेपुरंस्वस्तिकपाणिभूतम् ॥ भेर्यश्चतूर्याणि
चवारिजाश्चवेषैःपरार्ध्यैःप्रमदाःशुभाश्च २७ तथैवसूतैःसहमागधैश्चनांदीवाद्याःपणवास्तूर्यवाद्याः ॥ पुराद्विराटस्यमहाबलस्यप्रत्युद्ययुःपुत्रमनंतवीर्यम् २८
॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रस्थाप्यसेनांकन्याश्चगणिकाश्चस्वलंकृताः ॥ मत्स्यराजोमहाप्राज्ञःप्रहृष्टइदमब्रवीत् २९ अक्षानाहरसैरंध्रिकंकद्यूतंप्रवर्त्तताम् ॥ तंतथा
वादिनंदृष्ट्वापांडवःप्रत्यभाषत ३० नदेविनव्यंहृष्टेनकितवेनेतिनःश्रुतम् ॥ तंत्वामद्यमुदायुक्तंनाहंदेवितुमुत्सहे ॥ प्रियंतुतेचिकीर्षामिवर्त्ततांयदिमन्यसे ३१
॥ विराटउवाच ॥ स्त्रियोगावोहिरण्यंचयच्चान्यद्वसुकिंचन ॥ नमेकिंचित्त्वयारक्ष्यंतेअंतरेणापिदेवितुम् ३२ ॥ कंकउवाच ॥ किंतेद्यूतेनराजेंद्रबहुदोषेणमानद ॥
देवनेबहवोदोषास्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ३३ श्रुतस्तेयदिवादृष्टःपांडवेयोयुधिष्ठिरः ॥ सराष्ट्रंसुमहत्स्फीतंभ्रातॄंश्चत्रिदशोपमान् ३४ राज्यंहारितवान्सर्वंतस्माद्द्यूतं
नरोचये ॥ अथवामन्यसेराजन्दीव्यामयदिरोचते ३५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रवर्त्तमानेद्यूतेतुमत्स्यःपांडवमब्रवीत् ॥ पश्यपुत्रेणमेयुद्धेतादृशाःकुरवोजिताः ३६
ततोऽब्रवीन्महात्मासएनंराजायुधिष्ठिरः ॥ बृहन्नलायस्ययंताकथंसनजयेद्युधि ३७ इत्युक्तःकुपितोराजामत्स्यःपांडवमब्रवीत् ॥ समंपुत्रेणमेषंढंब्रह्मबंधोप्रशंससि
३८ वाच्यावाच्यंनजानीषेनूनंमामवमन्यसे ॥ भीष्मद्रोणमुखान्सर्वान्कस्मान्नसविजेष्यति ३९ वयस्यत्वात्तुतेब्रह्मन्नपराधमिमंक्षमे ॥ नेदृशंतुपुनर्वाच्यंयदिजी
वितुमिच्छसि ४० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ यत्रद्रोणस्तथाभीष्मोद्रौणिर्वैकर्त्तनःकृपः ॥ दुर्योधनश्चराजेंद्रस्तथाऽन्येचमहारथाः ४१ मरुद्गणैःपरिवृतःसाक्षादपिमरु
त्पतिः ॥ कोऽन्योबृहन्नलायास्तान्प्रतियुध्येतसंगतान् ४२ यस्यबाहुबलेतुल्योनभूतोनभविष्यति ॥ अतीवसमरंदृष्ट्वाहर्षोयस्योपजायते ४३ योऽजयत्संगतान्सर्वान्ससु
रासुरमानवान् ॥ तादृशेनसहायेनकस्मात्सनविजेष्यते ४४ ॥ विराटउवाच ॥ बहुशःप्रतिषिद्धोऽसिनचवाचंनियच्छसि ॥ नियंताचेन्नविद्येतनकश्चिद्धर्ममाचरेत् ४५

हृष्टेनत्वयासह कितवेनमयानदेवितव्यम् ३१ अंतरेणविनाऽपिद्यूतम् ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ ब्रह्मबंधोब्राह्मणाधम ३८ । ३९ वयस्यत्वात्सख्यात् ४० । ४१ । ४२ । ४३
४४ नियच्छसिनिगृह्णासि ४५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 नैवंवाच्यमिति ४६ नस्तःनासिकातः ४७ । ४८ नस्ततःनासिकानाडीतः वनोतिदेहंप्रथयतीतितच्छब्दोनाडीवचनः पुरीनतिशेतेइत्यादिप्रयोगदर्शनात् ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३
कुरुराजोयुधिष्ठिरः कर्णंकर्णे उपाजपतउपांशुउक्तवान् ५४ । ५५ । ५६ । ५७ अनेकाग्रंव्यग्रं ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ हेराजन् तेनत्वतत्कर्मनदूषयामि यत्अद्
 पकंपरापवादहीनं हन्यादन्यायितवद्दूष्यमपिनदूषयामि यतःबलवंतंप्रभुं क्षिप्रंशीघ्रं दारुणंनृशंसं कर्मप्राप्नुयादेव 'हृष्टोदृप्यतिदृप्तोधर्ममतिक्रामति' इतिस्मृतेः कलयंतमितिपाठेजानंतमपि ६५ । ६६

वैशंपायनउवाच ॥ ततःप्रकुपितोराजातमक्षेणाहनद्भृशम् ॥ मुखेयुधिष्ठिरंकोपान्नैवमित्येवभर्त्सयन् ४६ बलवत्प्रतिविद्धस्यनस्तःशोणितमावहत् ॥ तदप्रा
प्तंमहींपार्थःपाणिभ्यांप्रत्यगृह्णत ४७ अवैक्षतसधर्मात्माद्रौपदींपार्श्वतःस्थिताम् ॥ साज्ञात्वातमभिप्रायंभर्तुश्चित्तवशानुगा ४८ पात्रंगृहीत्वासौवर्णंजलपूर्णमनिं
दिता ॥ तच्छोणितंप्रत्यगृह्णाद्यत्प्रसुस्रावनस्ततः ४९ अथोत्तरःशुभैर्गंधैर्माल्यैश्चविविधैस्तथा ॥ अवकीर्यमाणःसंहृष्टोनगरंस्वैरमागतः ५० सभाज्यमानः
पौरैश्चस्त्रीभिर्जानपदैस्तथा ॥ आसाद्यभवनद्वारंपित्रेसंप्रत्यवेदयत् ५१ ततोद्वास्थःप्रविश्यैवविराटमिदमब्रवीत् ॥ बृहन्नलासहायश्चपुत्रोद्वार्युत्तरःस्थितः ५२
ततोहृष्टोमत्स्यराजःक्षत्तारमिदमब्रवीत् ॥ प्रवेश्यतामुभौतूर्णंदर्शनेप्सुरहंतयोः ५३ क्षत्तारंकुरुराजस्तुशनैःकर्णमुपाजपत् ॥ उत्तरःप्रविशत्वेकोनप्रवेश्याबृहन्नला
५४ एतस्यहिमहाबाहोव्रतमेतत्समाहितम् ॥ योममांगेव्रणंकुर्याच्छोणितंवाऽपिदर्शयेत् ॥ अन्यत्रसंग्रामगतान्नसजीवेत्कथंचन ५५ नमृष्याद्भृशसंक्रुद्धोमांदृ
ष्ट्वातुसशोणितम् ॥ विराटमिहसामात्यंहन्यात्सबलवाहनम् ५६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोराज्ञःसुतोज्येष्ठःप्राविशत्पृथिवींजयः ॥ सोऽभिवाद्यपितुःपादौ
कंकंचाप्युपतिष्ठत ५७ ततोरुधिरसंयुक्तमनेकाग्रमनागसम् ॥ भूमावासीनमेकांतेसैरंध्र्याप्रत्युपस्थितम् ५८ ततःपप्रच्छपितरंत्वरमाणइवोत्तरः ॥ केनायंता
डितोराजन्केनपापमिदंकृतम् ५९ ॥ विराटउवाच ॥ मयाऽयंताडितोजिह्मोनचाप्येतावदर्हति ॥ प्रशस्यमानेयच्छूरेत्वयिषंढंप्रशंसति ६० ॥ उत्तरउवाच ॥ अ
कार्यंतेकृतंराजन्क्षिप्रमेवप्रसाद्यताम् ॥ मात्वांब्रह्मविषंघोरंसमूलमिहनिर्दहेत् ६१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सपुत्रस्यवचःश्रुत्वाविराटोराष्ट्रवर्धनः ॥ क्षमयामा
सकौंतेयंभस्मच्छन्नमिवानलम् ६२ क्षमयंतंतुराजानंपांडवःप्रत्यभाषत ॥ चिरंक्षांतमिदंराजन्नमन्युर्विद्यतेमम ६३ यदिह्येतत्पतेद्भूमौरुधिरंममनस्ततः ॥ सरा
ष्ट्रस्त्वंमहाराजविनश्येथानसंशयः ६४ नदूषयामितेराजन्यद्वैहन्याददूषकम् ॥ बलवंतंप्रभुंराजन्क्षिप्रंदारुणमाप्नुयात् ६५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ शोणिते
तुव्यतिक्रांतेप्रविवेशबृहन्नला ॥ अभिवाद्यविराटंतुकंकंचाप्युपतिष्ठत ६६ क्षामयित्वातुकौरव्यंरणादुत्तरमागतम् ॥ प्रशशंसततोमत्स्यःशृण्वतःसव्यसाचिनः
६७ त्वयादायादवानस्मिकैकेयीनंदिवर्धन ॥ त्वयामेसदृशःपुत्रोनभूतोनभविष्यति ६८ पदंपदसहस्रेणयश्चरन्नपराध्नुयात् ॥ तेनकर्णेनतेतातकथमासीत्समागमः ६९

६७ दायादवान्पुत्रवान् ६८ पदमिति । पदंबाणनिपातस्थानं पदसहस्रेणलक्ष्यसहस्रार्थं हेत्वर्थेतृतीया सहस्रलक्ष्याणिवेद्धुमित्यर्थः चरन्बाणैःप्रचरन्नेकमपिस्थानंनापराध्नुयात् नरिक्तंकुर्यात् युग
पल्लक्ष्यसहस्रमुद्दिश्यबाणैश्चरन्नेकमपिलक्ष्यंनजह्यादित्यर्थः पदंपदमितिपाठे सर्वपदंनापराध्नुयात् सहस्रेणचरन्नित्यर्थात्पदसहस्रेणोद्देशेनेतिबोध्यं समागमःसंग्रामः ६९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७० । ७१ । ७२ हृतस्वाःहृतधनाःवणिजइवसीदंतिशूराइतिशेषः ७३ । ७४ अवगाढाःपराभूताः ७५ प्रकाल्यनिर्जित्य ७६ ॥ इतिविराटप०नीलकंठीये भा०अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ॥

मनुष्यलोकेसकलेयस्यतुल्योनविद्यते ॥ तेनभीष्मेणतेतातकथमासीत्समागमः ७० आचार्योवृष्णिवीराणांकौरवाणांचयोद्विजः ॥ सर्वक्षत्रस्यचाचार्यःसर्वशस्त्रभृ तांवरः ॥ तेनद्रोणेनतेतातकथमासीत्समागमः ७१ आचार्यपुत्रोयःशूरःसर्वशस्त्रभृतामपि ॥ अश्वत्थामेतिविख्यातस्तेनासीत्संगरःकथम् ७२ रणेयंप्रेक्ष्यसीदंतिहृ तस्वावणिजोयथा ॥ कृपेणतेनतेतातकथमासीत्समागमः ७३ पर्वतंयोऽभिविध्येतराजपुत्रोमहेषुभिः ॥ दुर्योधनेनतेतातकथमासीत्समागमः ७४ अवगाढाद्विषं तोमेसुखोवातोऽभिवातिमाम् ॥ यस्त्वंधनमथाजैषीःकुरुभिर्ग्रस्तमाहवे ७५ तेषांभयाभिपन्नानांसर्वेषांबलशालिनाम् ॥ नूनंप्रकाल्यतान्सर्वांस्त्वयायुधिनरर्षभ ॥ आ च्छिन्नंगोधनंसर्वंशार्दूलेनामिषंयथा ७६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिविराटोत्तरसंवादेऽष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ उत्तरउवाच ॥ नमयानिर्जि तागावोनमयानिर्जिताःपरे ॥ कृतंतत्सकलंतेनदेवपुत्रेणकेनचित् १ सहिभीतंद्रवंतंमांदेवपुत्रोन्यवर्त्तयत् ॥ सचातिष्ठद्रथोपस्थेवज्रसंहननोयुवा २ तेनतानिर्जितागावः कुरवश्चपराजिताः ॥ तस्यतत्कर्मवीरस्यनमयाताततत्कृतम् ३ सहिशारद्वतंद्रोणंद्रोणपुत्रंचषड्रथान् ॥ सूतपुत्रंचभीष्मंचचकारविमुखाञ्शरैः ४ दुर्योधनंविकर्णंच सनागमिवयूथपम् ॥ प्रभग्नमब्रवीद्भीतंराजपुत्रंमहाबलः ५ नहास्तिनपुरेत्राणंतवपश्यामिकिंचन ॥ व्यायामेनपरीप्सस्वजीवितंकौरवात्मज ६ नमोक्ष्यसेपलायं स्त्वंराजन्युद्धेमनःकुरु ॥ पृथिवींभोक्ष्यसेजित्वाहतोवास्वर्गमाप्स्यसि ७ सनिवृत्तोनरव्याघ्रोमुंचन्वज्रनिभाञ्शरान् ॥ सचिवैःसंवृतोराजारथेनागइवश्वसन् ८ तंदृष्ट्वा रोमहर्षोऽभूद्रुरुकंपश्चमारिष ॥ सतत्रसिंहसंकाशमनीकंव्यधमच्छरैः ९ तत्प्रणुद्यरथानीकंसिंहसंहननोयुवा ॥ कुरूंस्तान्प्रहसन्राजन्संस्थितान्हृतवाससः १० एकेन तेनवीरेणषड्रथाःपरिनिर्जिताः ॥ शार्दूलेनेवमत्तेनयथावनचरामृगाः ११ ॥ विराटउवाच ॥ क्कसवीरोमहाबाहुर्देवपुत्रोमहायशाः ॥ योमेधनमथाजैषीत्कुरुभिर्ग्रस्तमा हवे १२ इच्छामितमहंद्रष्टुमर्चितुंचमहाबलम् ॥ येनमेत्वंचगावश्चरक्षितादेवसूनुना १३ ॥ उत्तरउवाच ॥ अंतर्धानंगतस्तत्रदेवपुत्रोमहाबलः ॥ सतुश्वोवापरश्वो वामन्येप्रादुर्भविष्यति १४ वैशंपायनउवाच ॥ एवमाख्यायमानंतुच्छन्नंसत्रेणपांडवम् ॥ वसंतंतत्रनाज्ञासीद्विराटोवाहिनीपतिः १५ ततःपार्थोऽभ्यनुज्ञातोविराटे नमहात्मना ॥ प्रददौतानिवासांसिविराटदुहितुःस्वयम् १६ उत्तरातुमहार्हाणिविविधानिनवानिच ॥ प्रतिगृह्याभवत्प्रीतातानिवासांसिभामिनी १७

नमयेति १ । २ । ३ । ४ । ५ व्यायामेननित्यंदेशांतरसंचारेण एतेनसदेवपुत्रस्तेषामग्रेऽपिनाशंकरिष्यतीतिसूचितं । ६ । ७ । ८ रोमहर्षोऽभून्ममेतिशेषः । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ सत्रेणव्याजेन १५ । १६ । १७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 मंत्रयित्वेति । युधिष्ठिरेयुधिष्ठिरविषये इतिकर्त्तव्यतांअग्रेकर्तुमिष्टां भद्रासनेराज्ञउपवेशनादिरूपांक्रियामुत्तरेणसहमंत्रयित्वा तथायथामंत्रं तत्तांव्यदधादित्युभयोरन्वयः हेराजन्जनमेजय १८ प्रहृष्टाअभूवन्नि
तिशेषः १९ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ततइति । १ । २ धिष्ण्येषुआयतनेषु ३ । ४ । ५ । ६ अक्षातिवापःअक्षान्प्रतिवपतीतितथा द्यूतकारी ७

 मंत्रयित्वातुकौंतेयउत्तरेणमहात्मना ॥ इतिकर्तव्यतांसर्वांराजन्पार्थेयुधिष्ठिरे १८ ततस्तथातद्व्यदधाद्यथावत्पुरुषर्षभ ॥ सहपुत्रेणमत्स्यस्यप्रहृष्टाभरतर्षभाः १९
इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिविराटोत्तरसंवादेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ समाप्तंगोहरणपर्व ॥ अथवैवाहिकपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तत
स्तृतीयेदिवसेभ्रातरःपंचपांडवाः ॥ स्नाताःशुक्लांबरधराःसमयेचरितव्रताः १ युधिष्ठिरंपुरस्कृत्यसर्वाभरणभूषिताः ॥ द्वारिमत्तायथानागाभ्राजमानामहारथाः २
विराटस्यसभांगत्वाभूमिपालासनेष्वथ ॥ निषेदुःपावकप्रख्याःसर्वेधिष्ण्येष्विवाग्नयः ३ तेषुतत्रोपविष्टेषुविराटःपृथिवीपतिः ॥ आजगामसभांकर्तुंराजकार्याणिस
र्वशः ४ श्रीमतःपांडवान्दृष्ट्वाज्वलतःपावकानिव ॥ मुहूर्तमिवचध्यात्वासरोषःपृथिवीपतिः ५ अथमत्स्योऽब्रवीत्कंकंदेवरूपमिवस्थितम् ॥ मरुद्गणैरुपासीनंत्रिद
शानामिवेश्वरम् ६ सकिलाक्षातिवापस्त्वंसभास्तारोमयावृतः ॥ अथराजासनेकस्मादुपविष्टस्त्वलंकृतः ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ परिहासेप्सयावाक्यंविराटस्य
निशम्यतत् ॥ स्मयमानोऽर्जुनोराजन्निदंवचनमब्रवीत् ८ ॥ अर्जुनउवाच ॥ इंद्रस्याप्यर्धासनंराजन्नयमारोढुमर्हति ॥ ब्रह्मण्यःश्रुतवांस्त्यागीयज्ञशीलोदृढव्रतः ९ एष
विग्रहवान्धर्मएषवीर्यवतांवरः ॥ एषबुद्ध्याऽधिकोलोकेतपसांचपरायणम् १० एषोऽस्त्रंविविधंवेत्तित्रैलोक्येसचराचरे ॥ नचैवान्यःपुमान्वेत्तिनवेत्स्यतिकदाचन
११ नदेवानासुराःकेचिन्नमनुष्यानराक्षसाः ॥ गंधर्वयक्षप्रवराःसकिन्नरमहोरगाः १२ दीर्घदर्शीमहातेजाःपौरजानपदप्रियः ॥ पांडवानामतिरथोयज्ञधर्मपरोवशी १३
महर्षिकल्पोराजर्षिःसर्वलोकेषुविश्रुतः ॥ बलवान्धृतिमान्दक्षःसत्यवादीजितेंद्रियः ॥ धनैश्चसंचयैश्चैवशक्रवैश्रवणोपमः १४ यथामनुर्महातेजाःलोकानांपरिर
क्षिता ॥ एवमेषमहातेजाःप्रजानुग्रहकारकः १५ अयंकुरूणामृषभोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ अस्यकीर्तिःस्थितालोकेसूर्यस्येवोद्यतःप्रभा १६ संसरंतिदिशःसर्वाय
शसोऽस्यइवांशवः ॥ उदितस्येवसूर्यस्यतेजसोऽनुगभस्तयः १७ एनंदशसहस्राणिकुंजराणांतरस्विनाम् ॥ अन्वयुःपृष्ठतोराजन्यावदध्यावसत्कुरून् १८ त्रिंशदे
वंसहस्राणिरथाःकांचनमालिनः ॥ सदश्वैरुपसंपन्नाःपृष्ठतोऽनुययुस्तदा १९ एनमष्टशताःसूताःसुमृष्टमणिकुंडलाः ॥ अब्रुवन्मागधैःसार्धंपुराशक्रमिवर्षयः २० एनं
नित्यमुपासंतकुरवःकिंकरायथा ॥ सर्वेचराजन्राजानोधनेश्वरमिवामराः २१ एषसर्वान्महीपालान्करदान्समकारयत् ॥ वैश्यानिवमहाभागोविवशान्स्ववशानपि
२२ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकानांमहात्मनाम् ॥ उपजीवंतिराजानमेनंसुचरितव्रतम् २३

परिहासेप्सयासानिंदोपालंभमपेक्ष्य यद्विराटस्यवाक्यंतन्निशम्य ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ अस्यइवेत्यत्रसंधिरविवक्षितः उपमेयद्वयस्योपमाद्वयसूचनंएकेनापिइवशब्देनभवति
तथाऽप्यत्रस्पष्टार्थंपुनरिवग्रहणम् १७ । १८ । १९ अब्रुवन्अस्तुवन् २० । २१ । २२ । २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२४ । २५ शीघ्रंतीव्रं २६ । २७ । २८ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ॥ ॥ १ । २ । ३ । ४ । ५

एषवृद्धाननाथांश्चपंगूनंधांश्चमानवान् ॥ पुत्रवत्पालयामासप्रजाधर्मेणवैविभुः २४ एषधर्मेदमेचैवक्रोधेचापिजितव्रतः ॥ महाप्रसादोब्रह्मण्यःसत्यवादीचपार्थिवः २५
शीघ्रंतापेनचैतस्यतप्यतेससुयोधनः ॥ सगणःसहकर्णेनसौबलेनापिवाविभुः २६ नशक्यंतेह्यस्यगुणाःप्रसंख्यातुंनरेश्वर ॥ एषधर्मपरोनित्यमानृशंस्यश्चपांडवः
२७ एवंयुक्तोमहाराजःपांडवःपार्थिवर्षभः ॥ कथंनार्हतिराजार्हमासनंपृथिवीपते २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिवैवाहिकपर्वणिपांडवप्रकाशेसप्ततितमोऽ
ध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ विराटउवाच ॥ यद्येषराजाकौरव्यःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ कतमोऽस्यार्जुनोभ्राताभीमश्चकतमोबली १ नकुलःसहदेवोवाद्रौपदीवायश
स्विनी ॥ यदाद्यूतजिताःपार्थानप्राज्ञायंततेक्वचित् २ ॥ अर्जुनउवाच ॥ यएषबल्लवोब्रूतेसूदस्तवनराधिप ॥ एषभीमोमहाराजभीमवेगपराक्रमः ३ एषक्रोधवशान्हत्वा
पर्वतेगंधमादने ॥ सौगंधिकानिदिव्यानिकृष्णार्थेसमुपाहरत् ४ गंधर्वएषवैहंताकीचकानांदुरात्मनाम् ॥ व्याघ्रानृक्षान्वराहांश्चहतवांस्त्रीपुरेतव ५ यश्चासीदश्वबंधस्ते
नकुलोऽयंपरंतपः ॥ गोसंख्यःसहदेवश्चमाद्रीपुत्रौमहारथौ ६ शृंगारवेषाभरणौरूपवंतौयशस्विनौ ॥ महारथसहस्राणांसमर्थौभरतर्षभौ ७ एषापद्मपलाशाक्षी
सुमध्याचारुहासिनी ॥ सैरंध्रीद्रौपदीराजन्यस्यार्थेकीचकाहताः ८ अर्जुनोऽहंमहाराजव्यक्तंतेश्रोत्रमागतः ॥ भीमादवरजःपार्थोयमाभ्यांचापिपूर्वजः ९ उषिताःस्मो
महाराजसुखंतवनिवेशने ॥ अज्ञातवासमुषितागर्भवासइवप्रजाः १० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ यदाऽर्जुनेनतेवीराःकथिताःपंचपांडवाः ॥ तदाऽर्जुनस्यवैराटिःकथयामास
विक्रमम् ११ पुनरेवचतान्पार्थान्दर्शयामासचोत्तरः १२ ॥ उत्तरउवाच ॥ यएषजांबूनदशुद्धगौरतनुर्महान्सिंहइवप्रवृद्धः ॥ प्रचंडघोणःपृथुदीर्घनेत्रस्ताम्रायताक्षः
कुरुराजएषः १३ अयंपुनर्मत्तगजेंद्रगामीप्रतप्तचामीकरशुद्धगौरः ॥ पृथ्वायतांसोगुरुदीर्घबाहुर्वृकोदरःपश्यतपश्यतैनम् १४ यस्त्वेवपार्श्वेऽस्यमहाधनुष्मान्श्यामोयुवा
वारणयूथपोपमः ॥ सिंहोन्नतांसोगजराजगामीपद्मायताक्षोऽर्जुनएषवीरः १५ राज्ञःसमीपेपुरुषोत्तमौतुयमाविमौविष्णुमहेंद्रकल्पौ ॥ मनुष्यलोकेसकलेसमोऽस्तिययो
र्नरूपेनबलेनशीले १६ आभ्यांतुपार्श्वेकनकोत्तमांगीयैषाप्रभामूर्तिमतीवगौरी ॥ नीलोत्पलाभासुरदेवतेवकृष्णास्थितामूर्तिमतीवलक्ष्मीः १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
एवंनिवेद्यतान्पार्थान्पांडवान्पंचभूपतेः ॥ ततोऽर्जुनस्यवैराटिःकथयामासविक्रमम् १८ ॥ उत्तरउवाच ॥ अयंसद्विषतांहंतामृगाणामिवकेसरी ॥
अचरद्रथवृंदेषुनिघ्नंस्तांस्तान्वरान्रथान् १९

६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ प्रचंडघोणःपृथुनासिकः घोणाकंधरेत्यपि १३ । १४ १५ । १६ । १७ । १८ । १९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२० । २१ अभिपन्नोऽपराधंकृतवान् २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ समेत्यपुत्रेणसहसमर्थनिश्चयंचकार विससर्जददौ २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ औपयिकःउचितः ३४ । ३५
३६ ॥ इतिविराटपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ किमर्थमिति १ । २ । ३ याशंकाभवेत् सास्थानेउचिता अयमहंतेतवदुहितांनिमंत्रयेस्नुषात्वेनयाचे

अनेनविद्धोमातंगोमहानेकेषुणाहतः ॥ सुवर्णकक्षःसंग्रामेदंताभ्यामगमन्महीम् २० अनेनविजितागावोजिताश्वकुरवोयुधि ॥ अस्यशंखप्रणादेनकर्णौमेबधिरीकृतौ
२१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वामत्स्यराजःप्रतापवान् ॥ उत्तरंप्रत्युवाचेदमभिपन्नोयुधिष्ठिरे २१ प्रसादनंपांडवस्यप्राप्तकालंहिरोचये ॥ उत्तरांचप्रयच्छा
मिपार्थाययदिमन्यसे २३ ॥ उत्तरउवाच ॥ आर्याःपूज्याश्चमान्याश्चप्राप्तकालंचमेमतम् ॥ पूज्यंतांपूजनार्हाश्चमहाभागाश्चपांडवाः २४ ॥ विराटउवाच ॥ अहंखल्व
पिसंग्रामेशत्रूणांवशमागतः ॥ मोक्षितोभीमसेनेनगावश्चापिजितास्तथा २५ एतेषांबाहुवीर्येणअस्माकंविजयोमृधे ॥ एवंसर्वेसहामात्याःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥
प्रसादयामोभद्रंतेसानुजंपांडवर्षभम् २६ यदस्माभिरजानद्भिःकिंचिदुक्तोनराधिपः ॥ क्षंतुमर्हतितत्सर्वंधर्मात्माह्येषपांडवः २७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोविराटःपर
माभितुष्टःसमेत्यराजासमयंचकार ॥ राज्यंचसर्वंविससर्जतस्मैसदंडकोशंसपुरंमहात्मा २८ पांडवांश्चततःसर्वान्मत्स्यराजःप्रतापवान् ॥ धनंजयंपुरस्कृत्यदिष्ट्यादिष्ट्ये
तिचाब्रवीत् २९ समुपाघ्रायमूर्द्धानंसंश्लिष्यचपुनःपुनः ॥ युधिष्ठिरंचभीमंचमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ३० नातृप्यद्दर्शनेतेषांविराटोवाहिनीपतिः ॥ सप्रीयमाणोराजानं
युधिष्ठिरमथाब्रवीत् ३१ दिष्ट्याभवंतःसंप्राप्ताःसर्वेकुशलिनोवनात् ॥ दिष्ट्यासंपालितंकृच्छ्रमज्ञातंवैदुरात्मभिः ३२ इदंचराज्यंपार्थाययच्चान्यदपिकिंचन ॥ प्रति
गृह्णंतुतत्सर्वंपांडवाअविशंकया ३३ उत्तरांप्रतिगृह्णातुसव्यसाचीधनंजयः ॥ अयंह्यौपयिकोभर्त्तातस्याःपुरुषसत्तमः ३४ एवमुक्तोधर्मराजःपार्थमैक्षद्धनंजयम् ॥
ईक्षितश्चार्जुनोभ्रात्रामत्स्यंवचनमब्रवीत् ३५ प्रतिगृह्णाम्यहंराजन्स्नुषांदुहितरंतव ॥ युक्तश्चावांहिसंबंधोमत्स्यभारतयोरपि ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिवै
वाहिकपर्वणिउत्तराविवाहप्रस्तावेएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ विराटउवाच ॥ किमर्थंपांडवश्रेष्ठभार्यांदुहितरंमम ॥ प्रतिग्रहीतुंनेमांत्वंमयादत्तामिहेच्छसि
१ ॥ अर्जुनउवाच ॥ अंतःपुरेऽहमुषितःसदापश्यन्सुतांतव ॥ रहस्यंचप्रकाशंचविश्वास्तांपितृवन्मयि २ प्रियोबहुतमश्चासंनर्त्तकोगीतकोविदः ॥ आचार्यवच्चमां
नित्यंमन्यतेदुहितातव ३ वयस्थयातयाराजन्सहसंवत्सरोषितः ॥ अतिशंकाभवेत्स्थानेतवलोकस्यवाविभो ४ तस्मान्निमंत्रयेऽयंतेदुहितांमनुजाधिप ॥ शुद्धो
जितेंद्रियोदांतस्तस्याःशुद्धिःकृतामया ५ स्नुषायांदुहितुर्वापिपुत्रेचात्मनिवापुनः ॥ अत्रशंकांनपश्यामितेनशुद्धिर्भविष्यति ६ अभिशापादहंभीतोमिथ्यावादात्परं
तप ॥ स्नुषार्थमुत्तरांराजन्प्रतिगृह्णामितेसुताम् ७

‘ दुहितादुर्हितादूरेहिता ’ इतियास्केननिरुक्तत्वात् वर्णविकारेण दुहिताशब्दआकारांतोऽप्यस्ति ४ एवंचस्नुषात्वेनएनांवरयतोमेब्रह्मचर्यशुद्धिरपिभविष्यतीत्याह शुद्धइति ५ । ६ अभिशापात्भार्यायेंप्र
तिग्रहेऽनयोःप्रागेवसंबंधआसीदितिकल्पयतोलोकस्यदुर्वाक्यभयात् ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८ । ९ । १० । ११ अन्वशासत् आज्ञापितवान् संयोगं विवाहसंबंधम् १२ प्रेषयामास आह्वानार्थं दूतानितिशेषः १३ उपप्लव्यं विराटनगरसमीपस्थनगरांतरम् १४ । १५ । १६ १७ वेदाध्ययन

स्वस्रीयो वासुदेवस्य साक्षाद्देवशिशुर्यथा ॥ दयितश्चक्रहस्तस्य सर्वास्त्रेषु च कोविदः ८ अभिमन्युर्महाबाहुः पुत्रो मम विशांपते ॥ जामाता तव युक्तो वै भर्ता च दुहितुस्तव
९ ॥ विराट उवाच ॥ उपपन्नं कुरुश्रेष्ठे कुंतीपुत्रे धनंजये ॥ य एवं धर्मनित्यश्च जातज्ञानश्च पांडवः १० यत्कृत्यं मन्यसे पार्थ क्रियतां तदनंतरम् ॥ सर्वे कामाः समृद्धा
मे संबंधी यस्य मेऽर्जुनः ११ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ एवं ब्रुवति राजेंद्रे कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ अन्वशासत्स संयोगं समये मत्स्यपार्थयोः १२ ततो मित्रेषु सर्वेषु वासु
देवे च भारत ॥ प्रेषयामास कौंतेयो विराटश्च महीपतिः १३ ततस्त्रयोदशे वर्षे निवृत्ते पंच पांडवाः ॥ उपप्लव्ये विराटस्य समपद्यंत सर्वशः १४ अभिमन्युं च बीभत्सुरा
निनाय जनार्दनम् ॥ आनर्तेभ्योऽपि दाशार्हानानयामास पांडवः १५ काशिराजश्च शैब्यश्च प्रीयमाणौ युधिष्ठिरे ॥ अक्षौहिणीभ्यां सहितावागतौ पृथिवीपती १६
अक्षौहिण्या च सहितो यज्ञसेनो महाबलः ॥ द्रौपद्याश्च सुता वीराः शिखंडी चापराजितः १७ धृष्टद्युम्नश्च दुर्धर्षः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ समस्ताक्षौहिणीपाला यज्वानो
भूरिदक्षिणाः ॥ वेदावभृथसंपन्नाः सर्वे शूरास्तनुत्यजः १८ तानागतानभिप्रेक्ष्य मत्स्यो धर्मभृतां वरः ॥ पूजयामास विधिवत्सभृत्यबलवाहनान् १९ प्रीतोऽ
भवद्दुहितरं दत्वा तामभिमन्यवे ॥ ततः प्रत्युपयातेषु पार्थिवेषु ततस्ततः २० तत्रागमद्वासुदेवो वनमाली हलायुधः ॥ कृतवर्मा च हार्दिक्यो युयुधानश्च सा
त्यकिः २१ अनाधृष्टिस्तथाऽक्रूरः सांबो निशठ एव च ॥ अभिमन्युमुपादाय सह मात्रा परंतपाः २२ इंद्रसेनादयश्चैव रथैस्तैः सुसमाहितैः ॥ आययुः सहिताः सर्वे
परिसंवत्सरोषिताः २३ दश नागसहस्राणि हयानां च दशायुतम् ॥ रथानामर्बुदं पूर्णं निखर्वं च पदातिनाम् २४ वृष्ण्यंधकाश्च बहवो भोजाश्च परमौजसः ॥ अन्व
युर्वृष्णिशार्दूलं वासुदेवं महाद्युतिम् २५ पारिबर्हं ददौ कृष्णः पांडवानां महात्मनाम् ॥ स्त्रियो रत्नानि वासांसि पृथक्पृथगनेकशः ॥ ततो विवाहो विधिवद्ववृते म
त्स्यपार्थयोः २६ ततः शंखाश्च भेर्यश्च गोमुखाडंबरास्तथा ॥ पार्थैः संयुज्यमानस्य नेदुर्मत्स्यस्य वेश्मनि २७ उच्चावचान्मृगाञ्जघ्नुर्मेध्यांश्च शतशः पशून् ॥ सुरामै
रेयपानानि प्रभूतान्यभ्यहारयन् २८ गायनाख्यानशीलाश्च नटवैतालिकास्तथा ॥ स्तुवंतस्तानुपातिष्ठन्सूताश्च सह मागधैः २९ सुदेष्णां च पुरस्कृत्य मत्स्यानां च
वरस्त्रियः ॥ आजग्मुश्चारुसर्वांग्यः सुमृष्टमणिकुंडलाः ३०

१७ संपन्ना इत्यपि पाठः १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ सुरा नानाद्रव्यमारूपं मद्यं मैरेयं तृणरसरूपं मद्यम् २८ । २९ । ३०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अभ्यभवन्अभिभूताः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ आत्मानमेवच मादादितिपूर्वेणान्वयः ३६ । ३८ । ३९ । ४० ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौ भारतभावदीपे विराटपर्वार्थप्रकाशे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वर्णोपपन्नास्तानार्योरूपवत्यःस्वलंकृताः ॥ सर्वाश्चाभ्यभवन्कृष्णारूपेणयशसाश्रिया ३१ परिवार्योत्तरांतास्तुराजपुत्रीमलंकृताम् ॥ सुतामिवमहेंद्रस्यपुरस्कृत्योपतस्थिरे ३२ तांप्रत्यगृह्णात्कौंतेयःसुतस्यार्थेधनंजयः ॥ सौभद्रस्यानवद्यांगींविराटतनयांतदा ३३ तत्रातिष्ठन्महाराजोरूपमिंद्रस्यधारयन् ॥ स्नुषांतांप्रतिजग्राहकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ३४ प्रतिगृह्यचतांपार्थःपुरस्कृत्यजनार्दनम् ॥ विवाहंकारयामाससौभद्रस्यमहात्मनः ३५ तस्मैसप्तसहस्राणिहयानांवातरंहसाम् ॥ द्वेचनागशतेमुख्येप्रादाद्बहुधनंतदा ३६ हुत्वासम्यक्समिद्धाग्निमर्चयित्वाद्विजन्मनः ॥ राज्यंबलंचकोशंचसर्वमात्मानमेवच ३७ कृतेविवाहेतुतदाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ब्राह्मणेभ्योददौवित्तंयदुपाहरदच्युतः ३८ गोसहस्राणिरत्नानिवस्त्राणिविविधानिच ॥ भूषणानिचमुख्यानियानानिशयनानिच ३९ भोजनानिचहृद्यानिपानानिविविधानिच ॥ तन्महोत्सवसंकाशंहृष्टपुष्टजनायुतम् ॥ नगरंमत्स्यराजस्यशुशुभेभरतर्षभ ४० ॥ इतिश्रीमन्महाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासिक्यांविराटपर्वणिवैवाहिकपर्वणिउत्तराविवाहे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ॥ ॥ समाप्तंचेदंविराटपर्व ॥ अतःपरमुद्योगपर्व ॥ तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कृत्वाविवाहंतुकुरुप्रवीरास्तदाभिमन्योर्मुदिताःस्वपक्षाः ॥ विश्रम्यरात्रावुषसिप्रतीताःसभांविराटस्यततोऽभिजग्मुः ॥ १ ॥ श्रुत्वावैराटकंपर्ववासांसिविविधानिच ॥ हिरण्यंधान्यंगावश्चदद्याद्वित्तानुसारतः ॥ १ ॥ प्रीतयेदेवतानांवैदद्याद्वैद्विजमुख्यके ॥ वाचकेतुसुसंतुष्टेतुष्टाःस्युःसर्वदेवताः ॥ २ ॥ ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्यापायसैःसर्पिषासितैः ॥ एवंश्रुतेचवैराटेसम्यक्फलमवाप्नुयात् ॥ ३ ॥ ॥ ॥ अस्मिपर्वणिवृत्तांताः ॥ अज्ञातवासमंत्रः । धौम्यवाक्यं । आयुधन्यासः । विराटनगरेप्रवेशः । जीमूतवधः । कीचकवधः । दक्षिणगोग्रहः । उत्तरगोग्रहः । अभिमन्युविवाहश्च ॥

॥ अत्र विराटपर्वण्यध्यायानां श्लोकानां च व्यासोक्तसंख्याधिकसंख्यादृश्यते लिपिकरप्रमादात्कुत्रकुत्राधिक्यंजातं तन्निश्चयो न भवतीति ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ इति श्रीमहाभारते विराटपर्व समाप्तम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ श्रीमहाभारते भीष्मपर्वप्रारंभः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

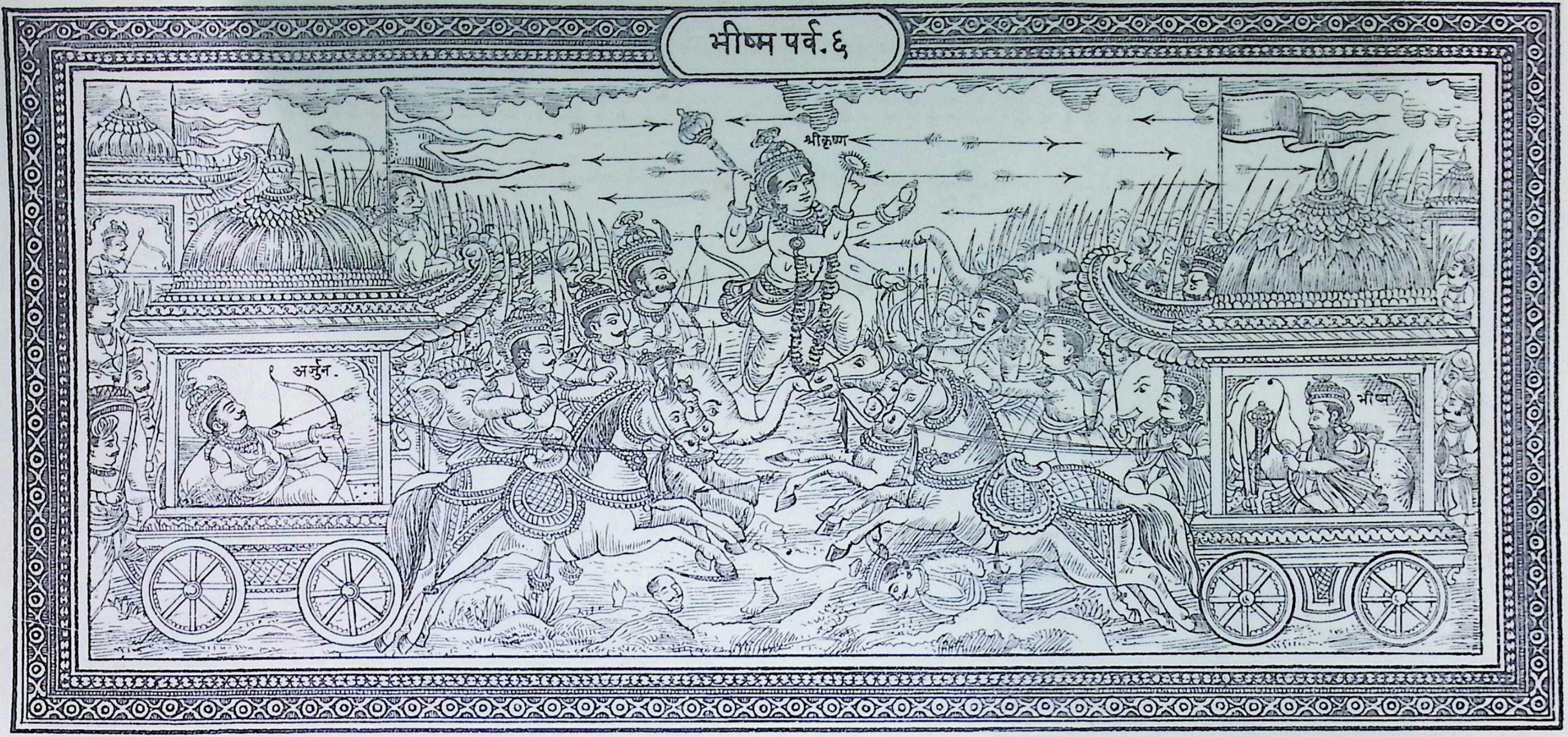

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ अथ श्रीमहाभारते भीष्मगपर्वं प्रारभ्यते ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीलक्ष्मणार्यगुरवेजडजन्तुचक्षुर्बन्धापनोदनमृतेनहिरोचतेऽन्यत् ॥ पादावनेजनसुखाऽपचितिस्ततस्तुश्रीभीष्मपर्वणिविदध्महिभावदीपम् ॥ १. ॥ पूर्वस्मिन्पर्वणिभगवद्भक्तःसत्य
पिसामर्थ्येयःसत्यंपालयत्यैश्वर्यंचनप्रकाशयतिकालेप्राप्तेऽन्यस्मैउपकरोतिचेतिपांडवाचारप्रदर्शनव्याजेनदर्शितं । तमेवंभूतंस्वयंभगवान्हितोपदेशेनानुगृह्णातितदीयांप्रतिज्ञांचस्वप्रतिज्ञाबाधेनैवसत्यांकरोतीत्यर्जु
नोपदेशेनभीष्मवधार्थंभगवतःशस्त्रधारणेनचदर्शयिष्यन्भीष्मपर्वारभते । पूर्वप्रयुद्धोद्योगंश्रुत्वायुद्धंश्रोतुकामोजनमेजयउवाच कथंयुयुधिरेवीराइति १. तपःक्षेत्रेइति । खड्गधारातीर्थेऽस्मिन्स्नानमत्युचितमिति

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ जनमेजयउवाच ॥
कथंयुयुधिरेवीराःकुरुपांडवसोमकाः ॥ पार्थिवाःसुमहात्मानोनानादेशसमागताः १ ॥ वैशम्पायनउवाच ॥ यथायुयुधिरेवीराःकुरुपांडवसोमकाः ॥ कुरुक्षेत्रे
तपःक्षेत्रेशृणुत्वंपृथिवीपते २ तेऽवतीर्यकुरुक्षेत्रंपांडवाःसहसोमकाः ॥ कौरवाःसमवर्तन्तजिगीषंतोमहाबलाः ३ वेदाध्ययनसंपन्नाःसर्वेयुद्धाभिनंदिनः ॥ आशं
संतोजयंयुद्धेबलेनाभिमुखारणे ४ अभियायचदुर्धर्षांधार्तराष्ट्रस्यवाहिनीम् ॥ प्राङ्मुखाःपश्चिमेभागेन्यविशंतससैनिकाः ५ समंतपंचकाद्बाह्यंशिबिराणिसहस्र
शः ॥ कारयामासविधिवत्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ६ शून्याचपृथिवीसर्वाबालवृद्धावशेषिता ॥ निरश्वपुरुषेवासीद्रथकुंजरवर्जिता ७ यावत्तपतिसूर्योहिजंबूद्वीप
स्यमंडलम् ॥ तावदेवसमायातंबलंपार्थिवसत्तम ८ एकस्थाःसर्ववर्णास्तेमंडलंबहुयोजनम् ॥ पर्याक्रामंतदेशांश्चनदीःशैलान्वनानिच ९ तेषांयुधिष्ठिरोराजा
सर्वेषांपुरुषर्षभ ॥ व्यादिदेशसबाह्यानांभक्ष्यभोज्यमनुत्तमम् १० शय्याश्चविविधास्ताततेषांरात्रौयुधिष्ठिरः ॥ एवंवेदीवेदितव्यःपांडवेयोऽयमित्युत ११
अभिज्ञानानिसर्वेषांसंज्ञाश्चाभरणानिच ॥ योजयामासकौरव्योयुद्धकालउपस्थिते १२ दृष्ट्वाध्वजाग्रंपार्थस्यधार्तराष्ट्रोमहामनाः ॥ सहसर्वैर्महीपालैःप्रत्यव्यूहतपां
डवम् १३ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्द्धनि ॥ मध्येनागसहस्रस्यभ्रातृभिःपरिवारितः १४ दृष्ट्वादुर्योधनंहृष्टाःपंचालायुद्धनंदिनः ॥ दध्मुःप्रीतामहाशंखान्भे
रीश्चमधुरस्वनाः १५ ततःप्रहृष्टांतांसेनामभिवीक्ष्याथपांडवाः ॥ बभूवुर्हृष्टमनसोवासुदेवश्चवीर्यवान् १६ ततोहर्षंसमागम्यवासुदेवधनंजयौ ॥ दध्मतुःपुरुषव्या
घ्रौदिव्यौशंखौरथेस्थितौ १७ पांचजन्यस्यनिर्घोषंदेवदत्तस्यचोभयोः ॥ श्रुत्वातुनिनदंयोधाःशकृन्मूत्रंप्रसुस्रुवुः १८ यथासिंहस्यनदतःस्वनंश्रुत्वेतरेमृगाः ॥
त्रसेयुर्निनदंश्रुत्वातथासीदततद्बलम् १९ उदतिष्ठद्रजोभौमंनप्राज्ञायततकिंचन ॥ अस्तंगतइवादित्यःसैन्येनसहसाऽऽवृते २० ववर्षतत्रपर्जन्योमांसशोणितवृष्टिमान् ॥
दिक्षुसर्वाणिसैन्यानितदद्भुतमिवाभवत् २१

भावः २ जिगीषंतोऽन्योन्यंजेतुमिच्छंतः ३ । ४ अभियायअभ्येत्य न्यविशंतपांडवीयाइतिशेषः ५ बाह्यंवहिः ६ । ७ यावत्तपतिसूर्यइत्यनेनकृत्स्नंसप्तद्वीपात्मकंभूवलयंजंबूद्वीपशब्देनोच्यते लिंग
समवायाच्छत्रिणोगच्छंतीतिवत् ८ । ९ सबाह्यानांकैवर्त्तम्लेच्छांत्रादिप्रांत्यदेशवासिनोबाह्यास्तत्सहितानां १० भक्ष्यादिदानफलमाह एवमिति । एवंवेदीविद्वानइतिअन्येःपांडवेयोज्ञातव्यइत्येतदर्थमि
त्यर्थः ११ अभिज्ञानानिस्वकीयचिह्नानि स्वीयाएवस्वीयान्माविहन्युरित्येतदर्थं १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ शकृत्पुरीषं १८ असीदतअवसन्नमभूत् १९ । २० । २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

शर्कराः स्थूलवालुकाः कर्षयतीति तथा विनिघ्नन् शर्कराभिरित्यर्थः २२ सागरक्षुभितोपमे क्षुभितसागरोपमे २३ । २४ २५ । २६ धर्मान् पराङ्मुखस्त्यक्तशस्त्रः शरणागतोऽन्येन संयुक्तश्च न हंतव्य इत्यादीन् २७ धर्मसंस्थापनमेवाह यथापरमिति । यथायोगं तुल्ययोर्योगस्यानतिक्रमणं यथायेन प्रकारेण अपरं अनुत्कृष्टं अन्याय्यमित्यर्थः । तथा न कस्यचित्तुल्ययोगातिक्रमः स्यादिति भावः २८ गजधूर्गतः गजस्कंधगतः २९ । ३०

वायुस्ततः प्रादुरभून्नीचैः शर्करकर्षणः ॥ विनिघ्नंस्तान्यनीकानि शतशोऽथ सहस्रशः २२ उभे सैन्ये च राजेन्द्र युद्धाय मुदिते भृशम् ॥ कुरुक्षेत्रे स्थिते यत्ते सागरक्षुभितोपमे
२३ तयोस्तु सेनयोरासीदद्भुतः स तु संगमः ॥ युगांते समनुप्राप्ते द्वयोः सागरयोरिव २४ शून्याऽऽसीत्पृथिवी सर्वा वृद्धबालावशेषिता ॥ निरश्वपुरुषेवासिद्रथकुंजरवर्जिता
२५ तेन सेनासमूहेन समानीतेन कौरवैः ॥ ततस्ते समयं चक्रुः कुरुपांडवसोमकाः २६ धर्मान्संस्थापयामासुर्युद्धानां भरतर्षभ ॥ निवृत्ते विहिते युद्धे स्यात्प्रीतिर्नः परस्परम्
२७ यथापरं यथायोगं न च स्यात्कस्यचित्पुनः ॥ वाचा युद्धप्रवृत्तानां वाचैव प्रतियोधनम् ॥ निष्क्रांताः पृतनामध्यान्न हंतव्याः कदाचन २८ रथी च रथिना योध्यो गजेन
गजधूर्गतः ॥ अश्वेनाश्वी पदातिश्च पादातेनैव भारत २९ यथायोगं यथाकामं यथोत्साहं यथाबलम् ॥ समाभाष्य प्रहर्तव्यं न विश्वस्ते न विह्वले ३० एकेन सह संयुक्तः प्रपन्नो
विमुखस्तथा ॥ क्षीणशस्त्रो विवर्मा च न हंतव्यः कदाचन ३१ न सूतेषु न धुर्येषु न च शस्त्रोपनायिषु ॥ न भेरीशंखवादेषु प्रहर्तव्यं कथंचन ३२ एवं ते समयं कृत्वा कुरुपांडव
सोमकाः ॥ विस्मयं परमं जग्मुः प्रेक्षमाणाः परस्परम् ३३ निविश्य च महात्मानस्ततस्ते पुरुषर्षभाः ॥ हृष्टरूपाः सुमनसो बभूवुः सहसैनिकाः ३४ ॥ इति श्रीमहाभारते
भीष्मपर्वणि जंबूखंडविनिर्माणपर्वणि सैन्यशिक्षणे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः पूर्वापरे सैन्ये समीक्ष्य भगवानृषिः ॥ सर्ववेदविदां
श्रेष्ठो व्यासः सत्यवतीसुतः १ भविष्यति रणे घोरे भरतानां पितामहः ॥ प्रत्यक्षदर्शी भगवान्भूतभव्यभविष्यवित् २ वैचित्रवीर्यं राजानं स रहस्यं ब्रवीदिदम् ॥ शोचंतमार्तं
ध्यायंतं पुत्राणामनयं तदा ३ ॥ व्यास उवाच ॥ राजन्परीतकालास्ते पुत्राश्चान्ये च पार्थिवाः ॥ ते हिंसंतीव संग्रामे समासाद्येतरेतरम् ४ तेषु कालपरीतेषु विनश्यत्स्वेव
भारत ॥ कालपर्यायमाज्ञाय मा स्म शोके मनः कृथाः ५ यदि चेच्छसि संग्रामे द्रष्टुमेतान्विशांपते ॥ चक्षुर्ददानि ते पुत्र युद्धं तत्र निशामय ६ ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ न रोचये
ज्ञातिवधं द्रष्टुं ब्रह्मर्षिसत्तम ॥ युद्धमेतत्त्वशेषेण शृणुयां तव तेजसा ७ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेच्छति द्रष्टुं संग्रामं श्रोतुमिच्छति ॥ वराणामीश्वरो व्यासः संजया
य वरं ददौ ८ ॥ व्यास उवाच ॥ एष ते संजयो राजन्युद्धमेतद्वदिष्यति ॥ एतस्य सर्वसंग्रामे न परोक्षं भविष्यति ९ चक्षुषा संजयो राजन्दिव्येनैव समन्वितः ॥ कथयिष्यति
ते युद्धं सर्वज्ञश्च भविष्यति १० प्रकाशं वाऽप्रकाशं वा दिवा वा यदि वा निशि ॥ मनसा चिंतितमपि सर्वं वेत्स्यति संजयः ११ नैनं शस्त्राणि छेत्स्यंति नैनं बाधिष्यते श्रमः ॥ गाव
ल्गणिरयं जीवन्युद्धादस्माद्विमोक्ष्यति १२

३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ इति भीष्मपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ तत इति १ भविष्यति भाविनि २ । ३ । ४ हिंसंतीव नाशयिष्यंत्येव ४ पर्यायं वैपरीत्यं ५ निशामय पश्य ६ न परोक्षमिति पाठे प्रत्यक्षं ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ । १४ । १५ । १६ नगाग्रेपुवृक्षाग्रेपुसंपतंतिएकीभूयपतंति समवायान्संघान् १७ अभ्यग्रंसमीपं क्रव्यादामांसभक्षकाःसृगालकाकादयः १८ वाशंतःशब्दंकुर्वन्तः १९ । २० परिघाःपरिवेपाः कृष्णग्रीवाः श्वेतलोहितपर्यंताश्च मध्येकृष्णास्ततोवहिःश्वेतास्ततोवहिर्लोहिताइतित्रिवर्णाः संध्यौसंध्यायां अवारयन्अवेष्टयन् २१ निर्विशेपदिनक्षयंअहोरात्रं निश्चयेनविगतःशेपोयस्यतस्यदिनस्यतिथेः क्षयोयस्मिन् सूर्योदयद्वयास्पर्शिनीक्षयतिथिर्यस्मिन्अहोरात्रे तन्मयादृष्टं । तदेवविशिनष्टि ज्वलितेति । अर्केन्द्वोर्नक्षत्रममावास्यायामुभाभ्यामाक्रांतंनक्षत्रंतदेवज्वलितंपापग्रहाक्रांतं यस्मिन्दर्शेक्षयतिथिःतन्नक्ष

अहंतुकीर्तिमेतेषांकुरूणांभरतर्षभ ॥ पांडवानांचसर्वेषांप्रथयिष्यामिमाशुचः १३ दिष्टमेतन्नरव्याघ्रनाभिशोचितुमर्हसि ॥ नचैवशक्यंसंयंतुंयतोधर्मस्ततोजयः १४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वासभगवान्कुरूणांप्रपितामहः ॥ पुनरेवमहाभागोधृतराष्ट्रमुवाचह १५ इहयुद्धेमहाराजभविष्यतिमहान्क्षयः ॥ तथे हचनिमित्तानिभयदान्युपलक्षये १६ श्येनागृध्राश्चकाकाश्चकंकाश्चसहिताबकैः ॥ संपतंतिनगाग्रेषुसमवायांश्चकुर्वते १७ अभ्यग्रंचप्रपश्यंतियुद्धमानंदिनो द्विजाः ॥ क्रव्यादाभक्षयिष्यंतिमांसानिगजवाजिनाम् १८ निर्दयंचाभिवाशंतोभैरवाभयवेदिनः ॥ कंकाःप्रयांतिमध्येनदक्षिणामभितोदिशम् १९ उभेपूर्वा परेसंध्येनित्यंपश्यामिभारत ॥ उदयास्तमनेसूर्यंकबंधैःपरिवारितम् २० श्वेतलोहितपर्यंताःकृष्णग्रीवाःसविद्युतः ॥ त्रिवर्णाःपरिघाःसंधौभानुमंतमवारयन् २१ ज्वलितार्केन्दुनक्षत्रंनिर्विशेषदिनक्षयम् ॥ अहोरात्रंमयादृष्टंतद्भयायभविष्यति २२ अलक्ष्यःप्रभयाहीनःपौर्णमासींचकार्तिकीम् ॥ चंद्रोऽभूदग्निवर्णश्चपद्मव र्णनभस्तले २३ स्वप्स्यंतिनिहतावीराभूमिमावृत्यपार्थिवाः ॥ राजानोराजपुत्राश्चशूराःपरिघबाहवः २४ अंतरिक्षेवराहस्यवृषदंशस्यचोभयोः ॥ प्रणादंयु ध्यतोरात्रौरौद्रंनित्यंप्रलक्षये २५ देवताप्रतिमाश्चैवकंपंतिचहसंतिच ॥ वमंतिरुधिरंचास्यैःखिद्यंतिप्रपतंतिच २६ अनाहतादुंदुभयःप्रणदंतिविशांपते ॥ अयुक्ताश्चप्रवर्तंतेक्षत्रियाणांमहारथाः २७ कोकिलाःशतपत्राश्चचाषाभासाःशुकास्तथा ॥ सारसाश्चमयूराश्चवाचोमुंचंतिदारुणाः २८ गृहीतशस्त्राःक्रोशंतिच र्मिणोवाजिपृष्ठगाः ॥ अरुणोदयेप्रदृश्यंतेशतशःशलभव्रजाः २९ उभेसंध्येप्रकाशेतेदिशोदाहसमन्विते ॥ पर्जन्यःपांसुवर्षीचमांसवर्षीचभारत ३० याचैषा विश्रुताराजंस्त्रैलोक्येसाधुसंमता ॥ अरुंधतीतयाऽप्येषवसिष्ठःपृष्ठतःकृतः ३१ रोहिणींपीडयन्नेषस्थितोराजन्शनैश्चरः ॥ व्यावृत्तंलक्ष्मसोमस्यभविष्यतिमहद्भ यम् ३२ अनभ्रेचमहाघोरःस्तनितःश्रूयतेस्वनः ॥ वाहनानांचरुदतांनिपतंत्यश्रुबिंदवः ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिश्रीवेदव्या सदर्शनेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

त्रेचपापग्रहइत्ययंमहान्दुर्योगइत्यर्थः २२ पद्मवर्णेरक्तपद्मवर्णे । 'लोहिनीद्यौर्भवतियथामंजिष्ठा' इतिश्रुतेर्दिवोरक्तत्वमशुभसूचकं २३ । २४ वराहोगृहकोलो वृषदंशोमार्जारस्तयोर्भूचरयोरप्यंतरिक्षेउत्प्लु त्ययुद्धयतोःप्रणादं २५ । २६ अयुक्ताअश्वैरयोजिताअपिप्रवर्ततेचलंति महांतोरथामहारथाः २७ । २८ गृहीतशस्त्राःआत्तलोहालोहतुंडाइतियावत् । 'शस्त्रमायुधलोहयोः' इत्यमरः । चर्मिणोभृंग रिटिसंज्ञाःकृष्णशलभविशेषाः । 'चर्मीफलकपाणौस्याद्भूर्जेभृंगरिटावपि' इतिमेदिनी । तेवाजिपृष्ठगाअश्वांस्तुदंतोदृश्यंतइत्यर्थः २९ । ३० । ३१ व्यावृत्तंनष्टं लक्ष्महीनश्चंद्रोदृश्यतइत्यर्थः ३२ स्त नितःस्वनो गर्जितरूपःशब्दः ३३ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

खराः प्रजायंतेमिथुनीभवंति उत्पद्यंतइतिवा १. क्रव्यादाःसारमेयादयः २ । ३ विषाणिनःशृंगवंतस्ताश्चाएव ४ । ५. वडवाअश्वा श्वाशुनी करभोमृगविशेषः । 'करभःकलभोवाष्टापदेप्रोक्तोमृगांतरे'इतिविश्वः ६ प्रजायंतेजनयंति ७ पृथग्जनस्यनीचजनस्यश्वंधिनःक्षुद्रकाःव्यंगाःचंडालादिषुजाताःकाणकुब्जादयइत्यर्थः । 'क्षुद्राव्यंगानटी'इत्यादिमेदिनी ८ । ९ नगराणिकृत्रिमाणिशिशवएवाभिमृद्नंति पद्मानिमहांतिउत्पलानिक्षुद्राणीतिभेदः कुमुदानिचंद्रोदयविकासीनितान्येव १० वर्त्ततेवर्त्तयतिदीप्यतइत्यर्थः नित्यंदावदाहोभवतीतियावत् कल्पतइतिपाठेपिसएवार्थः । कार्तिक्याःपरंहिंसाप्रागारंभस्तत्रतुलास्थमर्कंराहुरुपैति ११. तदैवश्वेतोग्रहःकेतुश्चित्रामतिक्रम्यतिस्वात्यादौवर्त्तते नित्यंसमसप्तकस्थौराहुकेतूइदानीमेकराशिगतौमहानिष्टसूचकावितिभावः १२ धूमकेतुरुपग्रहविशेषःसपुष्यंक्षत्रियनक्षत्रमाक्रम्यतिष्ठति तथावक्ष्यमाणरीत्याज्येष्ठास्थेनापिकेतुनापुष्योविद्धस्तथाचस्वनक्षत्रेक्रूराक्रांतेक्रूरविद्धेचसत्यवश्यंक्षत्रियाणांनाशोभवतीत्यर्थः यथोक्तं । 'कृत्तिकायांतथापुष्येरेवत्यांचपुनर्वसौ ॥ वेधे

व्यासउवाच ॥ खरागोषुप्रजायंतेरमन्तेमातृभिःसुताः ॥ अनार्तवंपुष्पफलंदर्शयंतिवनद्रुमाः १ गर्भिण्योऽजातपुत्राश्चजनयंतिविभीषणान् ॥ क्रव्यादाःपक्षिणिश्चापिसहाश्नंतिपरस्परम् २ त्रिविषाणाश्चतुर्नेत्राःपंचपादाद्विमेहनाः ॥ द्विशीर्षाश्चद्विपुच्छाश्चदंष्ट्रिणःपशवोऽशिवाः ३ जायंतेविवृतास्याश्चव्याहरंतोऽशिवागिरः ॥ त्रिपदाःशिखिनस्तार्क्ष्याश्चतुर्दंष्ट्राविषाणिनः ४ तथैवान्याश्चदृश्यंतेस्त्रियोवैब्रह्मवादिनाम् ॥ वैनतेयान्मयूरांश्चजनयंतिपुरेतव ५ गोवत्संवडवासूतेश्वासृगालंमहीपते ॥ कुक्कुरान्करभाश्चैवशुकाश्चाशुभवादिनः ६ स्त्रियःकाश्चित्प्रजायंतेचतस्रःपंचकन्यकाः ॥ जातमात्राश्चनृत्यंतिगायंतिचहसंतिच ७ पृथग्जनस्यसर्वस्यक्षुद्रकाःप्रहसंतिच ॥ नृत्यंतिपरिगायंतिवेदयंतोमहद्भयम् ८ प्रतिमाश्चालिखंत्येताःसशस्त्राःकालचोदिताः ॥ अन्योन्यमभिधावंतिशिशवोदंडपाणयः ९ अन्योन्यमभिमृद्नंतिनगराणियुयुत्सवः ॥ पद्मोत्पलानिवृक्षेषुजायंतेकुमुदानिच १० विष्वग्वाताश्चवांत्युग्रारजोनाप्युपशाम्यति ॥ अभीक्ष्णंवर्त्ततेभूमिरर्कंराहुरुपैतिच ११ श्वेतोग्रहस्तथाचित्रांसमतिक्रम्यतिष्ठति ॥ अभावंहिविशेषेणकुरूणांतत्रपश्यति १२ धूमकेतुर्महाघोरःपुष्यंचाक्रम्यतिष्ठति ॥ सेनयोरशिवंघोरंकरिष्यतिमहाग्रहः १३ मघास्वंगारकोवक्रःश्रवणेचबृहस्पतिः ॥ भगंनक्षत्रमाक्रम्यसूर्यपुत्रेणपीड्यते १४ शुक्रःप्रोष्ठपदेपूर्वेसमारुह्यविरोचते ॥ उत्तरेतुपरिक्रम्यसहितःसमुदीक्षते १५ श्वेतोग्रहःप्रज्वलितःसधूमइवपावकः ॥ ऐन्द्रंतेजस्विनक्षत्रंज्येष्ठामाक्रम्यतिष्ठति १६ ध्रुवंप्रज्वलितोघोरमपसव्यंप्रवर्त्तते ॥ रोहिणींपीडयत्येवमुभौचशशिभास्करौ ॥ चित्रास्वात्यंतरेचैवविष्ठितःपरुषग्रहः १७ वक्रानुवक्रंकृत्वाचश्रवणंपावकप्रभः ॥ ब्रह्मराशिंसमावृत्यलोहितांगोव्यवस्थितः १८

सतिक्रमाद्वेधोवर्णेषुब्राह्मणादिषु'इतिनरपतिविजये १३ भगंनक्षत्रंपूर्वाफल्गुनी श्रुतिमतेतूत्तराफल्गुनी १४ पूर्वेप्रोष्ठपदेपूर्वाभाद्रपदानक्षत्रं समारुह्यपरिक्रम्यपरिघाख्यउपग्रहस्तेनसहितः उत्तरेउत्तराभाद्रपदानक्षत्रं उदीक्षतेआक्रांतुमिच्छति १५ श्वेतोद्वितीयउपग्रहःकेतुसंज्ञः ऐन्द्रंज्येष्ठानक्षत्रमितियोज्यं १६ ध्रुवमिति । परुषग्रहोराहुरेकनक्षत्रस्थौशशिभास्करौपीडयति अपसव्यंप्रवर्त्ततेसर्वदावक्रीसन्सर्वतोभद्रचक्रेवेधेनस्वातीस्थःसन्रोहिणीनक्षत्रंचपीडयतीत्यर्थः १७ वक्रेति । तत्रैवसर्वतोभद्रचक्रेमघास्थोलोहितांगोऽङ्गारकोवक्रानुवक्रंकृत्वापुनःपुनर्वक्रीभूय ब्रह्मणाबृहस्पतिनाऽऽक्रांतंराशिंनक्षत्रंश्रवणंसमावृत्यसम्यक्पूर्णदृष्ट्याविद्धातिष्ठति १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

परिच्छन्ना आच्छादिता पंचशीर्षाणि शिखीसदृशानि येषां ते पंचशीर्षाः १९ । २० । २१ २२ शोणितमया आवर्ताः यस्यां रक्तप्रवाहवतीत्यर्थः अतएव ध्वजा एव उडुपानि क्षुद्रनावस्तैः समाकुला वैशसे विरोधे २३ । २४ छर्दयन् श्रोतॄणां क्लेशकरत्वेन रक्तवमनं कारयन्निव २५ शस्त्राणि प्रभया ज्वलंतीव २६ संवत्सरेति। पूर्वं श्रवणस्थो बृहस्पतिर्भगनक्षत्रस्थः सूर्यपुत्र इत्युक्तं तावुभौ विशाखासमीपे तिर्यग्वेधे नशतपदे चक्रे विशाखानक्षत्रं विध्यत इत्यर्थः तथाहि तस्मिंश्चक्रे खुखेखो इति श्रवणांत्यपादत्रयं व्युत्क्रमेण विशाखाद्यपादत्रयेण तितुते इत्यनेन विद्धयते तृतीयेन चतुर्थो द्वितीयेन तृतीयः प्रथमेन द्वितीय इति । तथा उत्तराफल्गुन्या अंत्यपादत्रयेण टोपापी इत्यनेन क्रमेण तितुते इति विशाखाद्यपादत्रयं तत्रैव चक्रे विध्यत इति तच्चक्रविदां प्रत्यक्षं २७ चंद्रादित्याविति । अपर्वणि पर्व दर्शाख्यं पंचदशेऽह्नि भवति एकतिथिवृद्धौ षोडशे वा एकतिथिक्षये चतुर्दशे वाह्नि भवति । तिथिद्वयक्षयस्तु लोकेऽत्यंतमप्रसिद्ध इत्यपर्वणीत्युक्तं ग्रहं यातौ राहुणा ग्रहणं प्राप्तौ एतदेव प्रजासंक्षयहेतुत्वेन शास्त्रे दृष्टमित्याह प्रजेति २८ अशोभिता अमंगलाः २९ चित्रास्वात्यंतरस्थः परुषो ग्रहो रोहिणीं पीडयतीत्युक्तं तत्र चित्रांशे स्थित्वा रोहिणीमष्टादशत्वेन सामुदायिकनक्षत्रं पीडयति स्वात्यंशे स्थित्वा कृत्तिकां षोडशकत्वेन सांघातिकनक्षत्रं पीडयति सर्वतोभद्रचक्रे तथा दर्शनात् तदे

सर्वसस्यपरिच्छन्ना पृथिवी सस्यमालिनी ॥ पंचशीर्षा यवाश्चापि शतशीर्षाश्च शालयः १९ प्रधानाः सर्वलोकस्य यास्वायत्तमिदं जगत् ॥ ता गावः प्रस्नुता वत्सैः शोणितं प्रक्षरंत्युत २० निश्चेरुरर्चिषश्चापात्खड्गाश्च ज्वलिता भृशम् ॥ व्यक्तं पश्यंति शस्त्राणि संग्रामं समुपस्थितम् २१ अग्निवर्णा यथा भासः शस्त्राणामुदकस्य च ॥ कवचानां ध्वजानां च भविष्यति महाक्षयः २२ पृथिवी शोणितावर्ता ध्वजोडुपसमाकुला ॥ कुरूणां वैशसे राजन् पांडवैः सह भारत २३ दिक्षु प्रज्वलितास्याश्च व्याहरंति मृगद्विजाः ॥ अत्याहितं दर्शयंतो वेदयंति महद्भयम् २४ एकपक्षाक्षिचरणः शकुनिः खचरो निशि ॥ रौद्रं वदति संरब्धः शोणितं छर्दयन्निव २५ शस्त्राणि चैव राजेन्द्र प्रज्वलंतीव संप्रति ॥ सप्तर्षीणामुदाराणां समवच्छाद्यते प्रभा २६ संवत्सरस्थायिनौ च ग्रहौ प्रज्वलितावुभौ ॥ विशाखायाः समीपस्थौ बृहस्पतिशनैश्चरौ २७ चंद्रादित्यावुभौ ग्रस्तावेकाह्ना हि त्रयोदशीम् ॥ अपर्वणि ग्रहं यातौ प्रजासंक्षयमिच्छतः २८ अशोभिता दिशः सर्वाः पांसुवर्षैः समंततः ॥ उत्पातमेघा रौद्राश्च रात्रौ वर्षंति शोणितम् २९ कृत्तिकां पीडयंस्तीक्ष्णैर्नक्षत्रं पृथिवीपते ॥ अभीक्ष्णवाता वायंते धूमकेतुमवस्थिताः ३० विषमं जनयंत्येत आक्रंदजननं महत् ॥ त्रिषु सर्वेषु नक्षत्रनक्षत्रेषु विशांपते ॥ गृध्रः संपतते शीर्षे जनयन्भयमुत्तमम् ३१

तदाह कृत्तिकामित्यर्धेन । तीक्ष्णैः क्रूरैः कर्मभिरुपलक्षितो राहुरित्यर्थः धूमकेतुमुत्पातविशेषमनुलक्ष्यावस्थिताः ३० एते वायवः विषमं वैरं युद्धमिति यावत् त्रिष्विति । त्रिष्वपि छत्रेषु नरपतिविजयप्रोक्तेषु यथाऽश्विन्यादिभिर्नवभिर्नक्षत्रैरौदीच्यस्याश्वपतेश्छत्रे चामरं कलशो वीणा छत्रं दंडः पतद्ग्रह आसनं कीलकं रज्जुरित्यवयवाः कल्प्यंते । एवं मघादिनवकेन प्राच्यस्य गजपतेः तथा मूलादिनवकेन दक्षिणस्य नरपतेः एवंविधेषु त्रिष्वपि छत्रेषु तत्रापि सर्वेषु नक्षत्रेषु नास्ति क्षत्रमेभिरिति योगेन क्षत्रविरोधिषु नक्षत्रेषु नक्षत्राणि च तानि नक्षत्राणि भानि तेषु क्रूराक्रांतत्वादिना क्षत्रियाभावकरेषु नक्षत्रेषु गृध्रः पापग्रहः शीर्षे कलशस्थानं संपतते तेन छत्रत्रयस्य तदंतर्गतानामन्येषां च मांडलिकानां राज्ञां नाशः सूच्यते । तत्रैवं सति मघासु कुजोऽस्ति तथा यदा भगनक्षत्रं पूर्वाफल्गुनी तदा तत्रस्थः शनैश्चरोऽवश्यं युद्धादिना गजपतेर्महद्भयं करिष्यति यथो क्तं तत्रैव ।' कलशस्थे भवेद्युद्धं रणे रोगे महद्भयम् । घातपातादिकं सर्वं जायते नात्र संशयः ' इति कलशस्थे शनैश्चरे इति शेषः । तथा विशाखा ज्येष्ठे अप्यत्रैव छत्रे क्रूरविद्धे क्रूराक्रांते वर्तेते इत्यवश्यं गजपते

२ श्छत्रभंगः । एवं प्रथमच्छत्रेऽपि कृत्तिकारोहिण्योः पुष्यस्य च पीडास्ति । तथांतिमच्छत्रे श्रवणप्रोष्ठपदयोर्बृहस्पतिभौमौ वर्तेते इति तथाऽपि नावनिष्टफलावेव । एवं पूर्वस्य निरन्वयो नाशः । इतरयोश्छत्रयो–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

राजनाशेऽपितत्पुत्राणांच्छत्रप्राप्तिरस्तीतिविशेषः । तथाचमध्यमछत्रे मघासुभौमः स्वात्यांसूर्यचंद्रराहवः पूर्वस्यामुत्तरस्यांवाफल्गुन्यांशनैश्वरः विशाखायांवेधेनबृहस्पतिश्चास्ति तेषांफलं तत्रैवोक्तं । 'क्रूरग्रहचतुष्कंचबुधचंद्रेणसंयुतम् । पूर्वच्छत्रविनाशायकथितंपूर्वसूरिभिः'इति । तत्रसिंधुसागरसंगमाद्गोदावरीसागरसंगमपर्यंतमेकारेखा तद्दक्षिणेनरपतिः । ततएवकर्णप्रावरणपर्यंतंद्वितीया तदुत्तरेगजपतिः । तयोरेखयोर्मध्येऽश्वपतिः । हस्तिनापुरंतुईशानदेशस्थत्वाद्गंगाद्वारात्पूर्वभागेऽस्तीतिगजपतिच्छत्रांतर्गतमेव । हरिद्वारंतुदेहलीदीपन्यायेनाश्वपतिगजपत्योरंतर्गतमितितेनहस्तिनापुरस्या नंप्राच्यत्वादत्यंतंक्षयस्तथैवपांचालादीनामपीति । एतच्चनरपतिविजयदर्शिनांस्पष्टं । ईशानदेशाःकूर्मचक्रेप्रोक्ताः । 'रेवतीअश्विनीयाम्येपादेईशानगोचरे । गंगाद्वारंकुरुक्षेत्रंश्रीकंठंहस्तिनापुरम् । अश्वत्रैकपादाश्वकर्णप्रावरणास्तथा । विनश्यंतिचतेसर्वेदेशास्त्वीशानगोचरे'इतिदिक् ३१ चंद्रादित्यावुभौग्रस्तावित्येतेनश्लोकेनोक्तमर्थंविशदयतिद्वाभ्यां चतुर्दशीमिति । त्रयोदशीं त्रयोदशानामन्हांपूरणीं अमावास्यां भूतपूर्वांनाभिजानेनजानामि अतिभूयसाकालेनायंदुर्योगआगतइतिभावः । एकमासीएकस्मिन्नेवमासेभवांपूर्वंत्रयोदश्यांरात्रौपक्षसमाप्त्यासूर्यग्रहणमेवोक्तं इदानींतुएकस्मिन्मासेचंद्रःपूर्णमास्यांराहुणा

चतुर्दशींपंचदशींभूतपूर्वांचषोडशीम् ॥ इमांतुनाभिजानेऽहममावास्यांत्रयोदशीम् ॥ चंद्रसूर्यावुभौग्रस्तावेकमासींत्रयोदशीम् ३२ अपर्वणिग्रहेणैतौप्रजाःसंक्षपयिष्यतः ॥ मांसवर्षंपुनस्तीव्रमासीत्कृष्णचतुर्दशीम् ॥ शोणितैर्वक्त्रसंपूर्णाअतृप्तास्तत्रराक्षसाः ३३ प्रतिस्रोतोमहानद्यःसरितःशोणितोदकाः ॥ फेनायमानाःकूपाश्चकूर्दन्तिवृषभाइव ३४ पतंत्युल्काःसनिर्घाताःशक्राशनिसमप्रभाः ॥ अद्यचैवनिशांव्युष्टामनयंसमवाप्स्यथ ३५ विनिःसृत्यमहोल्काभिस्तिमिरंसर्वतोदिशम् ॥ अन्योन्यमुपतिष्ठद्भिस्तत्रचोक्तंमहर्षिभिः ३६ भूमिपालसहस्राणांभूमिःपास्यतिशोणितम् ॥ कैलासमंदराभ्यांतुतथाहिमवताविभो ३७ सहस्रशोमहाशब्दःशिखराणिपतंतिच ॥ महाभूताभूमिकंपेचत्वारःसागराःपृथक् ॥ वेलामुद्वर्त्तयंतीवक्षोभयंतोवसुंधराम् ३८ वृक्षानुन्मथ्यवांत्युग्रावाताःशर्करकर्षिणः ॥ आभग्नाःसुमहावातैरशनीभिःसमाहताः ३९ वृक्षाःपतंतिचैत्याश्चग्रामेषुनगरेषुच ॥ नीललोहितपीतश्चभवत्यग्निर्हुतोद्विजैः ४० वामार्चिर्दुष्टगंधश्चमुंचन्वैदारुणंस्वनम् ॥ स्पर्शागंधारसाश्चैवविपरीतामहीपते ४१ धूमंध्वजाःप्रमुंचंतिकंपमानामुहुर्मुहुः ॥ मुंचंत्यंगारवर्षंचभेर्यश्चपटहास्तथा ४२ शिखराणांसमृद्धानामुपरिष्टात्समंततः ॥ वायसाश्चरुवंत्युग्रंवामंमंडलमाश्रिताः ४३ पक्कापक्केतिसुभृशंवावाश्यंतेवयांसिच ॥ निलीयंतेध्वजाग्रेषुक्षयायपृथिवीक्षिताम् ४४

ग्रहेणग्रस्तः सूर्योऽमावास्यायां यदासूर्योग्रस्तस्तदाचंद्रोऽपिग्रस्तएव दर्शेतयोःसंहतत्वात् ३२ अपर्वणीति । लोकाप्रसिद्धपर्वणीतिपूर्ववत्ज्ञेयं ३३ प्रतिस्रोतसोमहानद्यःविपरीतप्रवाहाः विभक्तिलोपआर्षः विशेषणंविशेष्येणबहुलमितिसमासोवा क्रियाविशेषणंवा । कूपाजलाशयाः कूर्दंतिक्रीडंति वातैःक्षुभ्यंतइत्यर्थः ३४ अनयंअनीतिफलं ३५ महोल्काभिःदीपाभावात्क्षणकाष्ठज्वालयारात्रौनिनिःसृत्यगृहाद्बहिर्निर्गत्य ३६ । ३७ महाशब्दःक्रियतइतिशेषः महाभूताबृद्धीभूताः अभूततद्भावेमहच्छब्दाद्भवतौपरेडाच् मर्यादामुल्लंघितवंतइवेत्यर्थः ३८ अशनीभिः अशनिर्द्वयोरितिकोशात्स्त्रीत्वं ३९ । ४० । ४१ । ४२ शिखराणांद्रुमाग्राणां । 'शिखरोऽस्त्रीद्रुमाग्रेच'इतिमेदिनी ४३ पक्कापक्केति । विनाशाभिमुखानांपरस्परंयुद्धमिति 'पक्कंपरिणतेऽपिस्याद्विनाशाभिमुखेत्रिषु' इतिमेदिनी । पक्कापक्केतिपक्षिरुतानुकरणं वावाश्यंतेअतिशयेनशब्दंकुर्वंति ४४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रकिरंतःशकृन्मूत्रमितिशेषः । व्यालाःदुष्टहस्तिनः सलिलाश्रयाः अत्यंतप्रस्वेदयुक्ताः ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ मुनिःएवंतथेत्युक्त्वेतिसंबंधः धृतराष्ट्रेणहेतुनातदर्थमित्यर्थः । ध्यानंचितां ५० सं
क्षयतेक्षिणोति ५१ । ५२ धर्म्यंधर्मादनपेतंपंथानंदेशयशिक्षय ५३ अयंदुर्योधनः ५४ सःधर्मः एनंधर्महंतारं शक्येऽनापदिसत्यांकिमर्थमापदीवउन्मार्गगामीभवसीत्यर्थः ५५ । ५६ परेणअति

ध्यायंतःप्रकिरंतश्चव्यालावेपथुसंयुताः ॥ दीनास्तुरंगमाःसर्वेवारणाःसलिलाश्रयाः ४५ एतच्छ्रुत्वाभवानत्रप्राप्तकालंव्यवस्यताम् ॥ यथालोकःसमुच्छेदंनायं
गच्छेतभारत ४६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ पितुर्वचोनिशम्यैतद्धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ॥ दिष्टमेतत्पुरामन्येभविष्यतिनरक्षयः ४७ राजानःक्षत्रधर्मेणयदिवध्यं
तिसंयुगे ॥ वीरलोकंसमासाद्यसुखंप्राप्स्यंतिकेवलम् ४८ इहकीर्तिंपरेलोकेदीर्घकालंमहत्सुखम् ॥ प्राप्स्यंतिपुरुषव्याघ्राःप्राणांस्त्यक्त्वामहाहवे ४९
॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंमुनिस्तथेत्युक्त्वाकवीन्द्रोराजसत्तम ॥ धृतराष्ट्रेणपुत्रेणध्यानमन्वगमत्परम् ५० समुहूर्तंतथाध्यात्वापुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ असंशयंपा
र्थिवेन्द्रकालःसंक्षयतेजगत् ५१ सृजतेचपुनर्लोकान्नेहविद्यतिशाश्वतम् ॥ ज्ञातीनांवैकुरूणांचसंबंधिसुहृदांतथा ५२ धर्म्यंदेशयपंथानंसमर्थोह्यसिवारणे ॥ क्षुद्रं
ज्ञातिवधंप्राहुर्मांकुरुष्वममाप्रियम् ५३ कालोऽयंपुत्ररूपेणतवजातोविशांपते ॥ नवधःपूज्यतेवेदेहितंनैवकथंचन ५४ हन्यात्सएनंयोहन्यात्कुलधर्मंस्विकांत
नुम् ॥ कालेनोत्पथगंताऽसिशक्येसतियथाऽऽपदि ५५ कुलस्यास्यविनाशायतथैवचमहीक्षिताम् ॥ अनर्थोराज्यरूपेणतवजातोविशांपते ५६ लुप्तधर्मापरेणा
सिधर्मंदर्शयवैसुतान् ॥ किंतेराज्येनदुर्धर्षयेनप्राप्तोऽसिकिल्बिषम् ५७ यशोधर्मंचकीर्तिंचपालयन्स्वर्गमाप्स्यसि ॥ लभंतांपांडवाराज्यंशमंगच्छंतुकौरवाः
५८ एवंब्रुवतिविप्रेन्द्रेधृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ॥ आक्षिप्यवाक्यंवाक्यज्ञोवाक्यंचैवाब्रवीत्पुनः ५९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ यथाभवान्वेत्तितथैववेत्ताभावाभावौविदितौमे
यथार्थौ ॥ स्वार्थेहिसंमुह्यतितातलोकोमांचापिलोकात्मकमेवविद्धि ६० प्रसादयेत्वामतुलप्रभावंत्वंनोगतिर्दर्शयिताचधीरः ॥ नचापितेमद्वशगामहर्षेनचाधर्मं
कर्तुमर्हाहिममेमतिः ६१ त्वंहिधर्मप्रवृत्तिश्चयशःकीर्तिश्चभारती ॥ कुरूणांपांडवानांचमान्यश्चापिपितामहः ६२ ॥ व्यासउवाच ॥ वैचित्रवीर्यनृपतेयत्तेमनसिव
र्तते ॥ अभिधत्स्वयथाकामंछेत्ताऽस्मितवसंशयम् ६३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ यानिलिंगानिसंग्रामेभवंतिविजयिष्यताम् ॥ तानिसर्वाणिभगवञ्श्रोतुमिच्छामितत्त्वतः
६४ ॥ व्यासउवाच ॥ प्रसन्नभाःपावकऊर्ध्वरश्मिःप्रदक्षिणावर्तशिखोविधूमः ॥ पुण्यागंधाश्चाहुतीनांप्रवांतिजयस्यैतद्भाविनोरूपमाहुः ६५ गंभीरघोपाश्चमहास्वना
श्चशंखामृदंगाश्चनदंतियत्र ॥ विशुद्धरश्मिस्तपनःशशीचजयस्यैतद्भाविनोरूपमाहुः ६६ इष्टावाचःप्रसृतावायसानांसंप्रस्थितानांचगमिष्यतांच ॥ येपृष्ठतस्तेत्वरयंति
राजन्येचाग्रतस्तेप्रतिषेधयंति ६७ कल्याणवाचःशकुनाराजहंसाःशुकाःक्रौंचाःशतपत्राश्चयत्र ॥ प्रदक्षिणाश्चैवभवंतिसंख्येध्रुवंजयस्तत्रवदंतिविप्राः ६८

शयेन ५७ । ५८ आक्षिप्यवाक्यंब्रुवतीतिसंबंधः ५९ वेत्ताज्ञाताऽस्मीतिशेषः भावाभावौस्थितिविनाशौपरेषांस्वेषांच ६० गतिःपरायणं दर्शयिताउपदेष्टा ६१ त्वंहिधर्मादौहेतुरित्यर्थः ६२ । ६३
६४ रूपंगमकंचिह्नं ६५ । ६६ इष्टाइति । येपृष्ठतोभाषमाणावायसास्तेगंतारंत्वरयंति सिद्धिसूचकाइत्यर्थः येपुरतोभाषमाणास्तेगमनंनिषेधंतीत्यर्थः ६७ । ६८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६९ । ७० प्रविष्टस्यपरसैन्यमिनिशेषः इष्टामारितोमारितइति । दक्षिणाःदाक्ष्ययुक्ताहतोसिहतोसीत्याद्याः । पश्चादर्थपाश्चात्यंप्रयोजनंजयाख्यंसंधारयंतिनिश्चिन्वंति याश्चाग्रेप्रतिषेधिका मायुद्धयस्वमरिष्य सीत्येवंजातीयकास्ताअपिमरणस्यैवसूचिकास्ताश्चदुर्योधनंप्रत्येवप्रवर्त्तंतइतिभावः ७१ । ७२ अनुगाः अनुकूलाः ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० उपायविजयंलाभपूर्वकंजयं साम्नाप्रार्थनयादानेनवा शत्रुणावाचाप्रार्थितस्यधनेनवासंतर्पितस्यमुख्योजयः शत्रुंभेदयतोमध्यमः निघ्नतोऽधमइत्यर्थः ८१ सन्निपातोयोधानांसंघर्षः व्यवधूताःदारादिष्वनासक्ताः ८२ । ८३ शूरा

अलंकारैःकवचैःकेतुभिश्चसुखप्रणादैर्हेषितैर्वाहयानाम् ॥ भ्राजिष्मतीदुष्प्रतिवीक्षणीयायेषांचमूस्तेविजयंतिशत्रून् ६९ हृष्टावाचस्तथासत्वंयोधानांयत्रभारत ॥ नम्लायंतिस्रजश्चैवतेतरंतिरणोदधिम् ७० इष्टावाचःप्रविष्टस्यदक्षिणाःप्रविविक्षतः ॥ पश्चात्संधारयंत्यर्थमग्रेचप्रतिषेधिकाः ७१ शब्दरूपरसस्पर्शगंधाश्चाविकृताःशुभाः ॥ सदाहर्षश्चयोधानांजयतामिहलक्षणम् ७२ अनुगावायवोवांतितथाऽभ्राणिवयांसिच ॥ अनुप्लवंतिमेघाश्चतथैवेन्द्रधनूंषिच ७३ एतानिजयमानानांलक्षणानिविशांपते ॥ भवंतिविपरीतानिमुमूर्षूणांजनाधिप ७४ अल्पायांवामहत्यांवासेनायामितिनिश्चयः ॥ हर्षोयोधगणस्यैकोजयलक्षणमुच्यते ७५ एकोदीर्णोदारयतिसेनांसुमहतीमपि ॥ तांदीर्णामनुदीर्यंतेयोधाःशूरतराअपि ७६ दुर्निवर्त्यातदाचैवप्रभग्नामहतीचमूः ॥ अपामिवमहावेगास्त्रस्तामृगगणाइव ७७ नैवशक्यासमाधातुंसन्निपातेमहाचमूः ॥ दीर्णामित्येवदीर्यंतेसुविद्वांसोऽपिभारत ७८ भीतान्भग्नांश्चसंप्रेक्ष्यभयंभूयोऽभिवर्द्धते ॥ प्रभग्नासहसाराजन्दिशोविद्रवतेचमूः ७९ नैवस्थापयितुंशक्याशूरैरपिमहाचमूः ॥ सत्कृत्यमहतींसेनांचतुरंगांमहीपतिः ॥ उपायपूर्वंमेधावीयतेतसततोत्थितः ८० उपायविजयंश्रेष्ठमाहुर्भेदेनमध्यमम् ॥ जघन्यएषविजयोयोयुद्धेनविशांपते ८१ महान्दोषःसन्निपातस्तस्याद्यःक्षयउच्यते ॥ परस्परज्ञाःसंहृष्टाव्यवधूताःसुनिश्चिताः ८२ अपिपंचाशतंशूराम्नृद्नंतिमहतींचमूम् ॥ अपिवापंचषट्सप्तविजयंत्यनिवर्त्तिनः ८३ नवैनतेयोगरुडःप्रशंसतिमहाजनम् ॥ दृष्ट्वासुपर्णोऽपचितिंमहत्याअपिभारत ८४ नबाहुल्येनसेनायाजयोभवतिनित्यशः ॥ अध्रुवोहिजयोनामदैवंचात्रपरायणम् ॥ जयवंतोहिसंग्रामेकृतकृत्याभवंतिहि ८५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिनिमित्ताख्यानेतृतीयोऽध्यायः ३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वाययौव्यासोधृतराष्ट्रायधीमते ॥ धृतराष्ट्रोऽपितच्छ्रुत्वाध्यानमेवान्वपद्यत १ समुहूर्त्तमिवध्यात्वाविनिःश्वस्यमुहुर्मुहुः ॥ संजयंसंशितात्मानमपृच्छद्भरतर्षभ २ संजयेमेमहीपालाःशूरायुद्धाभिनंदिनः ॥ अन्योन्यमभिनिघ्नंतिशस्त्रैरुच्चावचैरिह ३ पार्थिवाःपृथिवीहेतोःसमभित्यज्यजीवितम् ॥ नवाशाम्यंतिनिघ्नंतोवर्धयंतियमक्षयम् ४ भौममैश्वर्यमिच्छंतोनमृष्यंतेपरस्परम् ॥ मन्येबहुगुणाभूमिस्तन्ममाचक्ष्वसंजय ५ बहूनिचसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ कोटयश्चलोकवीराणांसमेताःकुरुजांगले ६

णांसहायसंपत्तिर्नापेक्षितेत्यत्रदृष्टांतमाह नवैनतेयइति । महत्याअपिसेनायाअपचितिंप्रतिकारंनाशंवा एकेनैवात्मनाकर्त्तुंशक्यंदृष्ट्वाआलोच्य सुपर्णःशोभनपतत्रोगरुडोनामतोवैनतेयोविनतायाःपुत्रो महाजनंबहुजनसमूहंनप्रशंसतिनकामयतेइत्यर्थः । 'भवेदपचितिःपूजाव्ययनिष्कृतिहानिषु'इतिमेदिनी । शूराणांनसहायापेक्षास्तीत्यक्षौहिणीबाहुल्यान्मत्पुत्राणांजयोऽवश्यंभावीतित्वयानमंतव्यमितिभावः ८४ । ८५ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ एवमुक्त्वेति १ । २ । ३ नवाशाम्यंतिनैवशाम्यंति यमक्षयंयमलोकम् ४ । ५ । ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७ दिव्येति । यथादीपेनांधकारेनाशितेचक्षुषाघटोदृश्यते एवंधीवृत्त्यासर्वविषयावरकाज्ञानतमसिनाशितेसतिचिदात्मरूपेणचक्षुषासर्वप्रकाशमइत्यर्थः ८ शास्त्रचक्षुरिति । यदाऽहंब्रह्मास्मीतिवाक्योत्थयाधिया
ऽऽत्मानंयोगीपश्यतितदाऽन्धोऽप्यनंधोभवति तथाचश्रुतिः । ‘ तंवाएतंसेतुंतीर्त्वाऽन्धःसन्ननंधोभवति ’ इति सेतुंमर्यादाविधारकंपरमेश्वरंतीर्त्वाप्राप्येतिश्रुतिपदयोरर्थः । अनेनैवाभिप्रायेणाक्षस्वेत्याह
नमस्तइति । विनयः स्वस्योपदेष्टृत्ववारणायव्यासेनैवत्वमुपदिष्टोऽसीतिभावः ९ त्रसानांजंगमानांयोनिरुत्पत्तिस्थानं अंडजाःपक्षिसरीसृपाद्याः स्वेदजाःयूकालिक्षाद्याः जरायुजाः मनुष्यपश्वाद्याः १०
येषुचतुर्दशस्वयज्ञाःप्रतिष्ठिताः तेमानवास्त्रैवर्णिकाः पशवश्वगोऽजाद्याजरायुजानांमध्येप्रवराइतियोजना ११ । १२ ग्राम्याणांवक्ष्यमाणानांपशूनांमध्ये तथाऽरण्यवासिनामित्यपि । ‘ पुरुषंवैदेवाःपशुमा
लभंततस्मात्त्रयःपशूनांहस्तादानाःपुरुषोहस्तीमर्कटः ’ इति विध्यर्थवादादिषुपुरुषेऽपिपशुत्वमस्त्येवेतिग्राम्यपशुषुपुरुषस्यगणनम् १३ उद्भिज्जाः भूमिमुद्भिद्यजाताः वृक्षाअश्वत्थादयः गुल्माःकुशका
शादिस्तंबाः लतावृक्षाद्यारूढागुडूच्यादयः वल्ल्योभूमिप्रसारावर्षमात्रस्थायिन्यःकूष्मांडयाद्याः त्वक्सारावेण्वादयः तएवतृणजातयोनतुवृक्षाः १४ तेषामिति । सप्तग्राम्याःपशवःसप्तारण्याःपंचोद्भि

देशानांचपरीमाणंनगराणांचसंजय ॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वेनयतएतेसमागताः ७ दिव्यबुद्धिप्रदीपेनयुक्तस्त्वंज्ञानचक्षुषा ॥ प्रभावात्तस्यविप्रर्षेर्व्यासस्यामिततेजसः
८ ॥ संजयउवाच ॥ यथाप्रज्ञंमहाप्राज्ञभौमान्वक्ष्यामितेगुणान् ॥ शास्त्रचक्षुरवेक्षस्वनमस्तेभरतर्षभ ९ द्विविधानीहभूतानिचराणिस्थावराणिच ॥ त्रसानांत्रिवि
धायोनिरंडस्वेदजरायुजाः १० त्रसानांखलुसर्वेषांश्रेष्ठाराजन्जरायुजाः ॥ जरायुजानांप्रवरामानवाःपशवश्चये ११ नानारूपधराराजंस्तेषांभेदाश्चतुर्दश ॥ वेदोक्ताः
पृथिवीपालयेषुयज्ञाःप्रतिष्ठिताः १२ ग्राम्याणांपुरुषाःश्रेष्ठाःसिंहाश्चारण्यवासिनाम् ॥ सर्वेषामेवभूतानामन्योन्येनोपजीवनम् १३ उद्भिज्जाःस्थावराःप्रोक्तास्तेषां
पंचैवजातयः ॥ वृक्षगुल्मलतावल्लयस्त्वक्सारास्तृणजातयः १४ तेषांविंशतिरेकोनामहाभूतेषुपंचसु ॥ चतुर्विंशतिरुद्दिष्टागायत्रीलोकसंमता १५ यएतांवेदगाय
त्रींपुण्यांसर्वगुणान्विताम् ॥ तत्त्वेनभरतश्रेष्ठसलोकेनप्रणश्यति १६ अरण्यवासिनःसप्तसप्तैषांग्रामवासिनः ॥ सिंहाव्याघ्रावराहाश्चमहिषावारणास्तथा १७ ऋ
क्षाश्चवानराश्चैवसप्तारण्याःस्मृतानृप ॥ गौरजाविमनुष्याश्चअश्वाश्वतरगर्दभाः १८ एतेग्राम्याःसमाख्याताःपशवःसप्तसाधुभिः ॥ एतेवैपशवोराजन्ग्राम्यारण्याश्चतु
र्दश १९ भूमौचजायतेसर्वंभूमौसर्वंविनश्यति ॥ भूमिःप्रतिष्ठाभूतानांभूमिरेवसनातनम् २० यस्यभूमिस्तस्यसर्वंजगत्स्थावरजंगमम् ॥ तत्रातिगृद्धाराजानोविनि
घ्नन्तीतरेतरम् २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिभौमगुणकथनेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

ज्जाइत्येकोनविंशतिसंख्यानांविकाराणांप्रकृतिभूतेषुपंचसुमहाभूतेषुप्रक्षेपेसति चतुर्विंशत्यक्षरसंख्यासाम्यात्प्रकृतिविकृत्यात्मिकागायत्रीयंभवति अत्रस्वेदजानामुद्भिज्जेष्वंतर्भावः तेहिभूमिमुद्भिद्यजायंते
स्वेदजास्तुजलमुद्भिद्यजायंतइतिसाम्यात् । तृतीयेनावरोधःसंशोकजस्येतिन्यायाच्च अंडजानामपिमैथुनजत्वसाम्याज्जरायुजेष्वेवांतर्भावः जरायुर्गर्भवेष्टनंतद्रूपस्यअंडस्यैवतत्रसत्त्वादित्याशयेनचतुर्विंशतिः
तदिदंकार्यकारणसमुदायात्मकंगायत्र्याख्यंब्रह्म । ‘ गायत्रीवाइदंसर्वंभूतम् ’ इत्युपक्रम्य ‘ सैषाचतुष्पदाषड्विधागायत्रीतदेतदृचाभ्यनूक्तं तावानस्यमहिमाततोज्यायांश्चपूरुषः । पादोस्यसर्वाभू
तानित्रिपादस्यामृतंदिवि ’ इतिच्छांदोग्येउपसंहारदर्शनात् १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० यस्यभूमिरिति । राजाहिसार्वभौमोराजसूयेनेष्ट्वास्वाराज्यंप्राप्नोति अश्वमेधेनेष्ट्वाक्रममुक्तिस्थानंप्रा
प्नोतीति यस्य कृत्स्नाभूमिस्तस्यइदंसर्वंयज्ञद्वारावशेभवति तथाचवाजसनेयकेश्रूयते । ‘ पुरुषोहवैनारायणोऽकामयतात्प्रतिष्ठेयंसर्वाणिभूतान्यहमेवेदंसर्वंस्यामिति सएतंपुरुषमेधं पंचरात्रयज्ञक्रतुमप
श्यत् ’ इत्यादिना २१ ॥ इतिभीष्मपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंवक्ष्यमाणभगवद्गीतोपनिषदर्थज्ञानाधिकारार्थंकर्मणामनुष्ठेयत्वंप्रकारांतरेणोपपाद्याधिकृतानामुत्पन्नात्मविविदिषाणामपिसूक्ष्मतमात्मतत्त्वग्रहणयोग्यतासिद्ध्यर्थंस्थूलेभगवतोरूपेकृत्स्नब्रह्मांडात्मकेचित्तसंयमः
कर्तव्यइत्याशयेनभुवनकोशंवर्णयति नदीनांपर्वतानांचेत्यादिना तत्सर्वंश्रुतवानसीत्यंतेनाध्यायाष्टकेन १ । २ तत्रतावत्पंचेमानिमहाराजेत्यादिना तदेषांरूपमैश्वरमित्यंतेन सर्वेत्रियदादिकंभग
वदुपादानकत्वात्कुंडलकनकन्यायेनभगवतएवरूपमितिप्रतिपादयति । महाभूतानिपृथिव्यादीनितान्येवजगतीकृत्स्नब्रह्मांडरूपाणिपिंडरूपाणिचतत्स्थानिचसर्वाणिचैतन्यपदवाच्यानिसमानितुल्यान्येव बहु
त्वमुपाधिभेदाभिप्रायेण नहिकुंभद्रोण्याद्युपाधिष्वाकाशस्येवमशकमतंगजादिशरीरेषुचैतन्यस्यस्वतोविषमत्वंदृश्यते तस्मात्सर्वाणिजगतीस्थानिसमान्येववक्ष्यतिचभगवान् ‘ पंडिताःसमदर्शिनः ’ इति ३
भूमिरिति । वायोरग्निरितिश्रुतेरग्निहेतुर्वायुरग्नेःपरोद्रष्टव्यः गुणोत्तराणिपूर्वपूर्वापेक्षयाउत्तरमुत्तरमेकैकगुणाधिकं इदंच । ‘ आकाशाद्वायुर्वायोरग्निरग्नेरापोद्भ्यःपृथिवी ’ इतिश्रूयमाणजन्मक्रमाभिप्राये
णोक्तम् ४ शब्दादयोगुणाःप्रसिद्धाः ५ । ६ एतेपंचेति । महाभूतेषुपंचमहाभूतात्मकेषुसर्वेषुलोकेषुभोग्यवस्तुषुशरीरादिघटांतेषुएतेपंचगुणाः संति । एतेके येषुगुणेषुभोक्तारोभूताःनिसनिर्वृत्ताश्चे
तनाःपुरुषाःप्रतिष्ठिताः देहेंद्रियादीन्भोग्यानधिष्ठाय चेतनाःशब्दादीनिभोग्यांतराणिभुंजते देहादीनामपिभोगोपकरणत्वाद्भोग्यत्वमेव नभोक्तृत्वमित्यर्थः ७ अन्योन्यमिति । समस्यभावःसाम्यंब्रह्म

धृतराष्ट्रउवाच ॥ नदीनांपर्वतानांचनामधेयानिसंजय ॥ तथाजनपदानांचयेचान्येभूमिमाश्रिताः १ प्रमाणंचप्रमाणज्ञपृथिव्यामममसर्वतः ॥ निखिलेनस
माचक्ष्वकाननानिचसंजय २ ॥ संजयउवाच ॥ पंचेमानिमहाराजमहाभूतानिसंग्रहात् ॥ जगतीस्थानिसर्वाणिसमान्याहुर्मनीषिणः ३ भूमिरापस्तथावायु
रग्निराकाशमेवच ॥ गुणोत्तराणिसर्वाणितेषांभूमिःप्रधानतः ४ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचरसोगंधश्चपंचमः ॥ भूमेरेतेगुणाःप्रोक्ताऋषिभिस्तत्त्ववेदिभिः ५ चत्वा
रोऽप्सुगुणाराजन्गंधस्तत्रनविद्यते ॥ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचतेजसोऽथगुणास्त्रयः ॥ शब्दःस्पर्शश्चवायोस्तुआकाशेशब्दएवतु ६ एतेपंचगुणाराजन्महाभूतेषुपंचसु ॥
वर्ततेसर्वलोकेषुयेषुभूताःप्रतिष्ठिताः ७ अन्योन्यंनाभिवर्ततेसाम्यंभवतिवैयदा ८ यदातुविषमीभावमाविशंतिपरस्परम् ॥ तदादेहैर्देहवंतोव्यतिरोहंतिनान्यथा ९
आनुपूर्व्याविनश्यंतिजायंतेचानुपूर्वशः ॥ सर्वाण्यपरिमेयाणितदेषांरूपमैश्वरम् १०

भावः । ‘ समआत्मेतिविद्यात् निर्दोषंहिसमंब्रह्म ’ इतिश्रुतिस्मृत्योर्ब्रह्मणिसमशब्ददर्शनात् । भोक्तृभोग्ययोर्यदासुषुप्तिप्रलयसमाधिमोक्षेषुब्रह्मभावोभवतितदातेउभेअन्योन्यंनाभिवर्तेते व्यवहारतो
विद्यमानमपिभोग्यंभोक्तारंनोपसर्पति नापिभोक्ताऽलुप्तदृगपिभोगायतनस्यदेहेंद्रियादेरभावाद्भोग्यजातमुपसर्पतीत्यर्थः ८ यदात्विति । भोगप्रदकर्मोद्भवकालेविषमीभावंसाम्यात्प्रच्युतिआविशंतिप्राप्नुवंति
तदातएवभोक्तारोभोग्यपदार्थाश्चदेहैःस्वस्वरूपैःदेहवंतःलब्धस्वरूपाभूत्वातैरेवस्वैरूपैःपरस्परंव्यतिरोहंति भोक्तारोभोग्येषुनिपतंति भोग्यार्थाश्चभोक्तरिसूक्ष्मरूपेणस्ववासनांजनयंतीत्यर्थः ९ आनुपूर्व्याभू
म्यादिक्रमेणविनश्यंति जायंतेचआनुपूर्वशआकाशादिक्रमेण । विपर्ययेणक्रमोऽतउपपद्यतेचेतिन्यायेनसृष्टिक्रमविपरीतत्वात्संहारक्रमस्य अतएवउत्पत्तिविनाशशीलत्वादेवसर्वाण्येतानिभोक्तृभोग्यान्यप
रिमेयाणिअनंतानिमरीचकोदकहृदतुल्यत्वात् । नहिमरीचिकोदकमियत्प्रमाणमितिपरिमातुंशक्यं यतएतान्यपरिमेयाणि तत्तस्माद्धेतोःएषांरूपंऐश्वरमेव नतुभौतिकं नह्यध्यस्तस्याधिष्ठातादन्यद्रूपमस्ति
अतएव ‘ सर्वंखल्विदंब्रह्म आत्मैवेदंसर्वं ब्रह्मैवेदंसर्वम् ’ इतिसर्वस्यब्रह्मभावश्रवणमुपपद्यतेइत्यर्थः १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अपरिमेयत्वमेवाह तत्रतत्रेति । सिद्धाअपियत्रब्रह्मांडंभित्वागच्छंतितत्रापित्रासनामयाधातवोऽव्यक्तयःपांचभौतिकाद्दृश्यंतेऽतोऽपरिमेयाएवते । एवंसत्यपिमनुष्यागणकादयस्तर्केणसूर्यगत्यादेशभेदेनदिनमान भेदपादच्छायाभेदादिनाचतेषांप्रमाणानि। एतच्चोपलक्षणंआकारभेदस्यापि तथाहि । केचित्कंदुकाकारं केचिच्चतुरस्रं केचित्त्रिकोणं केचिच्चक्राकारंचभूमिसंस्थानंकल्पयंति तथाप्रमाणभेदोऽपि जंबूद्वीपपरिणाह गणकाः'तद्व्यासःकुभुजंगसायकभुवःसिद्धांशकेनाधिका'इतिवदंति । पंचदशशतान्येकाशीतियोजनानि योजनचतुर्विंशांशसहितानि । तथालक्षयोजनंतत्परिणाहइतिपुराणांतरे अत्रापिअष्टादशसहस्राणिपंचदश तानिचेतिवक्ष्यति ११ कस्तर्ह्यत्रसिद्धांतइत्याशंक्यानिर्वचनीयएवायमर्थोनतर्केणसाधयितुंयोग्यइत्याह अचिंत्याइति। येभावाःजगज्जन्मोपादाननिमित्तपरिमाणधर्माधर्मादयःपदार्थाश्चिंतयितुमयोग्यास्तान्नतर्केण साधयेत् नहितेतर्केणसाधयितुंशक्यंते तर्कांतरेणतस्यबाधसंभवात्तर्काप्रतिष्ठानादितिन्यायाच्च अतएवास्यश्लोकस्योत्तरार्द्धमन्यत्रपठंति । 'नाप्रतिष्ठिततर्केणगंभीरार्थस्यनिश्चयः' इति। तथाहि कंदुकाकारे भुवनकोशेकल्प्यमानेयेकंदुकपृष्ठेकमठपृष्ठोपमेतिष्ठंति तेषांकियानपिदेशोजलपशुमनुष्याश्रययोग्योऽस्तीतिवक्तुंयुक्तं येतुतन्निम्नेतदधश्चवसंतितेषांगुरुत्ववतामर्थानामधस्तादाश्रयाभावेनावश्यंपतनंभवतीतितावान्देशोरिक्तएवास्तीतिवक्तव्यं । तथाचतदाश्रयातत्कृताद्वीपांतरकल्पनालोकदृष्टिविरुद्धेतिपामराअपिप्रतियंति । ननुयथापृथिव्याअंतरिक्षेऽवस्थानशक्तिर्दिगंबरादन्यैःसर्वैर्वादिभिःकल्प्यते तथावयमपितस्याआकर्षणशक्तिमन्यांकल्पयामहे । ययासर्वदिक्स्थाःप्राणिनःपृथिवीपादाधस्थामेवमन्यंतेस्वंचोपरिस्थमिति। तर्हिलोकदृष्टिविरुद्धकल्पनापेक्षयासर्वप्राणिप्रत्यक्षस्वप्रमायेन्द्रजालादितुल्यतैवास्याःकुतोनकल्प्यते ।

तत्रतत्रहिदृश्यंतेधातवःपांचभौतिकाः ॥ तेषांमनुष्यास्तर्केणप्रमाणानिप्रचक्षते ११ अचिन्त्याःखलुयेभावानतांस्तर्केणसाधयेत् ॥ प्रकृतिभ्यःपरंयत्तुतदचिंत्यस्य लक्षणम् १२ सुदर्शनंप्रवक्ष्यामिद्वीपंतुकुरुनंदन ॥ परिमंडलोमहाराजद्वीपोऽसौऽचक्रसंस्थितः १३ नदीजलप्रतिच्छन्नःपर्वतैश्चाभ्रसन्निभैः ॥ पुरैश्चविविधाकारैरम्यैर्जनपदैस्तथा १४ वृक्षैःपुष्पफलोपेतैःसंपन्नधनधान्यवान् ॥ लवणेनसमुद्रेणसमंतात्परिवारितः १५

ननुस्वप्नादिवदस्याबाधोनदृश्यतइतिचेत् प्राक्ब्रह्मात्मज्ञानात्प्रमादार्शीकेंनच्छिछन्नंश्रुत्यातुज्ञातेद्वैतंनविद्यते । नेहनानाऽस्तिकिंचनेत्यादिकयाब्रह्मदर्शनेनरज्जुदर्शनेनसर्पस्येवप्रपंचबाधआम्नायते । तथाचनिष्कलंकात्श्रुतिप्रमाणाद्ब्रह्माद्वैतमेवादर्तव्यंनतुसकलंकात्तर्काज्जगतोऽनिर्वचनीयत्वमितिभावः १२ तर्हिकिमस्यप्रमाणंकावाआकृतिस्तत्राभिमतेत्याशंक्याह सुदर्शनमिति । सुदर्शनोनामजंबूवृक्षविशेषस्तन्नामांकितोऽयंद्वीपःसुदर्शनद्वीपः कृत्स्नंब्रह्मांडमित्यर्थः तंप्रमाणतआकृतितश्चप्रकर्षेणवक्ष्यामि तुशब्दःपक्षांतरव्यावृत्त्यर्थः परिमंडलःपरमाणुमात्रंपरिमाणतोदुर्लक्ष्यइत्यर्थः। 'एषोऽणुरात्माचेतसावेदितव्यः' इत्यात्मवदितिभावः परिमंडलइत्यस्यसर्वतोवृत्तरूपःकंदुकाकारइतिव्याख्यानेप्रागेवदोषउक्तः अथचक्राकारइत्युच्यतेचेन्न चिपिटाकारेतस्मिन्परिमंडलशब्दस्यायोगात् चक्रसंस्थितइत्यनेनचक्रवत्संस्थितंसंस्थानमाकारोऽस्येत्यनेनैवसिद्धत्वाच्च । अयंहिशब्दस्तार्किकाणांपरमाणुपरिमाणेप्रसिद्धः । नचानेनपरिमाणेनोपेतंनिरंशंवस्तुसिद्ध्यति यस्यकस्याप्यल्पपरिमाणस्य दशदिगवच्छेद्यप्रदेशभेदवत्त्वेनतस्यापि निरंशत्वायोगात् नहिपरिमाणोःपूर्वदिगवच्छिन्नोदेशःप्रतीच्याप्यवच्छिद्यतइतिवक्तुंशक्यं दृष्टविरोधात् तस्मात्परिमंडलशब्दोदुर्लक्ष्यसद्वस्तुमात्रवचनः तार्किकाणांपरमाणुरपितादृशएव तत्रपारिभाषिकपरिमाणकल्पनंप्रस्थानभेदापादनार्थंशून्यकारणतानिरासार्थंचेतिदिक् । एवंसुदर्शनद्वीपस्यपरिमाणमुक्त्वाआकारमाह चक्रसंस्थितइति। परिदृश्यमानराष्ट्राकारइत्यर्थः । 'चक्रंराष्ट्राऽस्त्रयोरपि' इतिविश्वः १३ तदेवसंस्थानमाहद्वाभ्यां नदीति १४। १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नन्वेवंविधस्यकथमतिसूक्ष्मत्वमुच्यतेऽतआह यथाहीति । चंद्रमंडलेचंद्राधिष्ठितेमनसीत्यर्थः यद्येतद्ब्रह्मांडंमहाप्रमाणंस्यात्कथंतर्हिगिरिगुहैकदेशस्थोयोगीस्वीयेसूक्ष्मेहृदयावकाशेतत्कृत्स्नमादर्शेमुखवत्पश्येत् । नह्यल्पप्रमाणेसर्षपादौमहाप्रमाणानांमेर्वादीनांसंनिवेशोयुज्यते प्रपंचस्यस्वप्नादिवदनिर्वचनीयत्वांगीकारंविनेतिभावः १६ द्विरंशइति । तत्रचंद्रमंडलाख्येमनसि अंशेएकदेशे वृत्त्यानंत्यादनन्तस्यमनसएकदेशए कारासूक्ष्मावृत्तिरंशस्तत्रद्विःकार्यकारणरूपेणस्थूलसूक्ष्मरूपेणवाद्विरावृत्तः पिप्पलोगीतासुवक्ष्यमाणःसंसाराश्वत्थोस्ति सर्वमेतन्मनोमात्रमित्यर्थः द्विरंशेचशशोमहान् चकारात्तत्रेत्यनुवर्तते तस्मिन्नेवमनसिमहान् परमात्माशशइवशशः प्लुतगतिःशीघ्रगामी मनसोजवीयइति । 'तद्धावतोऽन्यानत्येति' इतिचश्रुतेः । अंशेएकदेशेद्विर्वर्त्ततेनियम्यनियामकभावेनेत्यर्थः । तथाचकार्यकारणप्रपंचोजीवईश्वरश्चपरब्रह्मण्यधिष्ठाने मनसैवकल्पितइत्यर्थः १७ अस्यशशस्यप्रत्यगभेदंवक्ष्यन्प्रपंचादिभ्यःपृथक्त्वमाह आपइति । आपइत्यंबूपलक्षितंभूतपंचकमुच्यते । आपःपुरुषवचसोभवंतीत्यादिश्रुतौतथादर्शनात् । एतेनकृत्स्नंभूतभौतिकं कार्यंततःशशादन्यत् । तर्हिकारणंवस्तुतदभिन्नंस्यादित्याशंक्याह शेषःसंक्षेपउच्यतेइति । समस्तकार्यप्रलयेसतिशिष्यतइतिशेषः कारणंतदपिसंक्षेपः कार्यस्यैवसूक्ष्मंरूपमाकुंचितावयवकूर्मसमानमुच्यतेऽतो व्याकृतंकारणमप्यापइवानात्मैवेत्यर्थः । ततोव्याकृताव्याकृताद्द्वयादन्यःशशःशुद्धंब्रह्म तदेवअयंप्रत्यगात्माजीवइत्युच्यते वेदे 'तत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मिअयमात्माब्रह्म' इत्यादौपरमात्मनएवप्रत्यगात्मत्वमुच्यते नततोऽन्योजीवोनामकश्चिच्चिद्धातुरस्तीत्यर्थः । एवंप्रत्यगभिन्नंपरमेश्वरंशशाख्यं संक्षेपतोमयाप्रोच्यमानंशृणु १८ इतिकरणे जंबूइतिजंबूद्वीपः खंडएकदेशोयस्यतस्यब्रह्मांडस्यनिर्माणेविस्तारेइत्यर्थः

यथाहिपुरुषःपश्येदादर्शेमुखमात्मनः ॥ एवंसुदर्शनद्वीपोदृश्यतेचंद्रमंडले १६ द्विरंशेपिप्पलस्तत्रद्विरंशेचशशोमहान् ॥ सर्वौषधिसमावायःसर्वतःपरिवारितः १७ आपस्ततोऽन्याविज्ञेयाःशेषःसंक्षेपउच्यते ॥ ततोऽन्यउच्यतेचायमेनंसंक्षेपतःशृणु १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडनिर्माणपर्वणिसुदर्शनद्वीपवर्णने पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ उक्तोद्वीपस्यसंक्षेपोविधिवद्बुद्धिमंस्त्वया ॥ तत्त्वज्ञश्चासिसर्वस्यविस्तरंब्रूहिसंजय १ यावान्भूम्यव काशोऽयंदृश्यतेशशलक्षणे ॥ तस्यप्रमाणंप्रब्रूहिततोवक्ष्यसिपिप्पलम् २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंराज्ञासपृष्टस्तुसंजयोवाक्यमब्रवीत् ॥ ॥ संजयउवाच ॥ प्रागायतामहाराजषडेतेवर्षपर्वताः ॥ अवगाढाह्युभयतःसमुद्रौपूर्वपश्चिमौ ३

॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ पिप्पलशशयोःस्वरूपश्रवणेस्वस्यानधिकारंपश्यन् स्थूलमेवतावत्भगवतोरूपंश्रोतुमिच्छन् धृतराष्ट्रउवाच उक्तोद्वीपस्येति । द्वीपस्यविस्तरमितिसंबंधः १ यावानिति । शशलक्षणेपरमात्मनोज्ञापकेमायाशबलेहार्देब्रह्मणि मायाकल्पितोभूम्यवकाशो यावान्व्यवहारदृष्ट्यासत्यवत्प्रतीयमानोयोगिवरैर्दृश्यतेतस्यप्रमाणंप्रब्रूहि । ननुकारणमेवादौज्ञातव्यंयज्ज्ञानात्सार्वज्ञ्यंभवतीतिवेदेप्रसिद्धं किंद्वीपज्ञानेनेत्याशंक्याह ततोवक्ष्यसिपिप्पलमिति शशंचवक्ष्यसीतिशेषः । प्रागेवकारणज्ञानात्तद्विभूतिकार्यमेववदेस्तेनतत्रात्यंतमादरोभवती तिभावः २ प्रागायताः पूर्वपश्चिमसमुद्रस्पर्शिनः अत्रेयंशास्त्रानुभवयोरविरोधेनभूकल्पनाप्रतिभाति । यथाहस्तमात्रस्यचतुरस्रस्य चतुर्विंशत्यंगुलानिपरिणाहः षण्णवत्यंगुलानिपरिधिः किंचिन्न्यूनानिचतुस्त्रिंशदंगुलानिकर्णोभवति । एवंअष्टादशसहस्राणिषट्शतानिचजंबूपर्वसंज्ञितायाभुवःप्रमाणमुक्तं । तदेवात्रपरिधित्वेनकल्पितंतच्चतुर्थांशत्वेनचत्वारिसहस्राणिषट्शतानिपंचाशच्चयोजनान्ये कैकोभुजइतितदेवसमचतुरस्रस्यविष्कंभप्रमाणं अस्यकर्णःशुल्वशास्त्रोक्तरीत्याषट्सहस्राणिपंचशतानिषट्सप्ततिश्चयोजनानितस्यास्यभूचतुरस्रस्य चतुर्भिःसमुद्रैर्वेष्टितस्यकोणादिक्षुवर्त्तते तेनदक्षिणस्यांदि शिरामसेतौद्वयोःसमुद्रयोःसंधिः एवमितरास्वपिदिक्षुसमुद्रसंधयोज्ञेयाः । यस्त्वत्रज्योतिर्विदांभूपरिधिःसप्तांगनंदाब्धियोजन ४९६७ संमितोऽभिमतः सएवास्माकंचतुरस्रविष्कंभः खबाणरसवेदमितः ४६५० यत्तुएतयोरंतरंसप्तेंदुरामाः ३१७ तदपियजमानेनोर्ध्वबाहुनाप्रपदोच्छ्रितेन समपादस्थितेनवाउन्मितस्यसूत्रस्ययःपंचमोंशःसहस्तइति विकल्पस्यकात्यायनादिभिरुक्तत्वाद्धस्तप्रमाण–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भेदकल्पनयायोजनवहुत्वाल्पत्ववचनेनसमाधेयं । तथाभूमेश्चतुरस्रत्वेऽपितन्मध्यस्थमत्युच्छ्रितंमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वतःसूर्यस्यमार्गोमंडलाकारोस्तीतिनवौद्धाभिमतंसूर्यद्वयंकल्प्यंभवति अन्यत्सर्वंयुक्त्यविरुद्धंज्यो
तिर्विन्मतमेवात्रानुसर्त्तव्यं । यत्तुपुराणेपंचाशत्कोटियोजनंभूगोलप्रमाणमित्युक्तंतदप्यचिंत्याःखलुयेभावानतांस्तर्केणसाधयेदित्यनेनैवप्रत्युक्तं । अव्यवस्थितत्वान्मतानामनिर्वचनीयवादएवशरणीकरणीयइत्ये
ववरं । यद्वा सर्वत्रयत्प्रमाणंदृष्टंतद्विंशांशेनतद्बोध्यं तेनपंचाशत्कोटिस्थानेसार्द्धकोटिद्वयविस्ताराभूमिः । लक्षस्थानेपंचसहस्रविस्तारोजम्बूद्वीपः । नवसहस्रस्थानेसार्द्धचतुःशतयोजनायामंभरतखंडमि
ति । अस्मिन्पक्षेउदाहरिष्यमाणवैष्णवादिवाक्येभ्योजंबूद्वीपश्चतुर्दलकमलाकारः तस्याश्चांतःपरिधिः षट्शताधिकान्यष्टादशयोजनसहस्राणि । त्रयस्त्रिंशच्छतानिमध्यन्यासः । तेनफलतःपंचसहस्र
व्यासताज्ञेया । एवंसतियदाप्रागायतोहिमाचलःपूर्वपश्चिमसमुद्रौस्पृष्ट्वाऽस्ति तदायंभरतवर्षस्त्रिकोणोभवति तेनपृथिवीत्रिकोणेतिलोकप्रवादोऽनुभवश्चानुसृतोभवति । अन्यथाभरतवर्षस्यधनुराकारत्वे
भूमध्यरेखाया लंकातःसेतुमार्गेणप्रस्थितायाः । ' पुरीरक्षसांदेवकन्याऽथकांचीसितःपर्वतःपर्यलीवत्सगुल्मं । पुरीचोज्जयिन्याह्वयागर्गराटंकुरुक्षेत्रमेपाभुवोमध्यरेखा , इतिस्मर्यमाणयामध्यरेखयाकुरुक्षे
त्रस्यरामसेतुःसन्निहितोद्वारकाचदूरेस्यात् । द्वारकासमीपेसेतुश्चदूरेइतिप्रत्यक्षमुपलभ्यते । भरतवर्षस्यत्रिकोणत्वमित्येषैवकल्पनासाधीयसीतिदिक् ३ । ४ । ५ एवंदक्षिणांदिशमारभ्य यावदुत्तरसमाप्ति

हिमवान्हेमकूटश्चनिषधश्चनगोत्तमः ॥ नीलश्चवैदूर्यमयःश्वेतश्चशशिसन्निभः ४ सर्वधातुविचित्रश्चशृंगवान्नामपर्वतः ॥ एतेवैपर्वताराजन्सिद्धचारणसेविताः ५
एषामंतरविष्कंभोयोजनानिसहस्रशः ॥ तत्रपुण्याजनपदास्तानिवर्षाणिभारत ६ वसंतितेषुसत्वानिनानाजातीनिसर्वशः ॥ इदंतुभारतंवर्षंततोहैमवतंपरम् ७
हेमकूटात्परंचैवहरिवर्षंप्रचक्षते ॥ दक्षिणेनतुनीलस्यनिषधस्योत्तरेणतु ८ प्रागायतोमहाभागमाल्यवान्नामपर्वतः ॥ ततःपरंमाल्यवतःपर्वतोगंधमादनः ९ प
रिमंडलस्तयोर्मध्येमेरुःकनकपर्वतः ॥ आदित्यतरुणाभासोविधूमइवपावकः १० योजनानांसहस्राणिचतुरशीतिरुच्छ्रितः ॥ अधस्ताच्चतुरशीतिर्योजनानांमही
पते ११ ऊर्ध्वमधश्चतिर्यक्चलोकानावृत्यतिष्ठति ॥ तस्यपार्श्वेष्वमीद्वीपाश्चत्वारःसंस्थिताविभो १२ भद्राश्वःकेतुमालश्चजंबूद्वीपश्चभारत ॥ उत्तराश्चैवकुरवःकृत
पुण्यप्रतिश्रयाः १३ विहगःसुमुखोयस्तुसुपर्णस्यात्मजःकिल ॥ सवैविचिंतयामाससौवर्णान्वीक्ष्यवायसान् १४

षट्प्राक्पश्चिमायताःपर्वतास्तैश्चसप्तवर्षाणिभवंति मध्येमध्येवासयोग्यानिस्थानानिभवंति तेषांस्थानानांवर्षाख्यानामंतरमाह एषामिति । विष्कंभोविस्तारः सहस्रशःशब्दएषशतशःशब्दपरःकर्त्तव्यः लंकाहिमाचल
योरनेकसहस्रयोजनांतराभावात् षष्ट्यधिकशतचतुष्कयोजनसंमितस्यैवांतरस्यप्रसिद्धेः । तत्रापिशतंसेतोःपरतःषष्ट्यधिकत्रिशतंयोजनानिसेतुतोहिमालयइतिप्रत्यक्षसिद्धं । वर्षाणिवर्षंतिकामैःसिंचंतिपूरयं
तीतिवर्षाणिरम्यस्थानानि ६ वसंत्येषुतानिवर्षाणीतियोगांतरमाह वसंतीति । हिमावतोदक्षिणेभारतंवर्षं उत्तरतोहैमवतंवर्षंद्वितीयम् ७ हेमकूटनिषधयोर्मध्येहरिवर्षं । निषधनीलयोर्मध्येवर्षविभागमाह
दक्षिणेनेति । दक्षिणेनदक्षिणतःसमीपइत्यर्थः एवमुत्तरेणेत्यादौज्ञेयम् ८ नीलनिषधयोर्मध्येमेरुस्तस्यप्राक्माल्यवान्पूर्वसमुद्रावधिः पश्चिमसमुद्रावधिर्गंधमादनइत्यर्थः ९ परिमंडलशब्दस्यपूर्वोक्तएवार्थः
अत्याश्चर्यमयोमेरुःप्रतिक्षणंनवोनवइत्यर्थः आदित्यतरुणोबालादित्यः १० चतुरशीतिसहस्रस्थानेद्विचत्वारिंशच्छतीउच्छ्रायोबोध्यः अधस्ताद्भूमेर्गर्भे ११ तस्यपार्श्वेष्विति । पार्श्वेषुचतुर्दिक्षु द्वीपाइवद्वीपाः
नद्यंतरत्वाद्वर्षाणि १२ भद्राश्वादिसाहचर्याज्जंबूद्वीपशब्दोऽत्रभरतवर्षपरस्तस्यतत्सारत्वज्ञापनार्थः तानेवस्तौति कृतपुण्यप्रतिश्रयाइत्यादिना । कृताविहिताः । पुण्यैःपुण्यवद्भिः प्रतिश्रयाआश्रमायेषुते १३
तत्रसुमुखाख्येनपक्षिणामेरुंत्यक्त्वाप्रश्रयःकृतइत्याह विहगइतिद्वाभ्याम् १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एनंत्यजामित्युक्त्वाउत्तरान्कुरूनेवगच्छामीतिशेषः १५ तंमेरुमादित्योऽनुपर्येतिप्रदक्षिणीकरोति १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ काव्यःकविश्रेष्ठःशुक्रोरमनङ्गतिशेषः तस्यकाव्यस्य २२ तस्मात्काव्यात् ततःकुबेरात् कलांशंषोडशभागस्यापिलेशं २३ कर्णिकाराराजवृक्षास्तेषांवनं २४ । २५ । २६ । २७ क्षीरवत्श्वेताधारायस्याःसागंगा त्रिश्वरूपात्रिभ्योविष्णुस्तद्रूपा तथाचस्म रंति । ' योऽसौसर्वगतोविष्णुश्चित्स्वरूपीनिरंजनः । सएवद्रवरूपेणगंगांभोनात्रसंशयः ' इति २८ । २९ तयैवप्रवेगेनमेरुप्राकारात्पतनजनितबलेनखनन्त्यासह्रदउत्पादितइतिसंबंधः ३० । ३१

मेरुरुत्तममध्यानामधमानांचपक्षिणाम् ॥ अविशेषकरोयस्मात्तस्मादेनंत्यजाम्यहम् १५ तमादित्योऽनुपर्येतिसततंज्योतिषांवरः ॥ चंद्रमाश्चसनक्षत्रोवायुश्चैवप्रदक्षिणः १६ सपर्वतोमहाराजदिव्यपुष्पफलान्वितः ॥ भवनैरावृतःसर्वैर्जांबूनदपरिष्कृतैः १७ तत्रदेवगणाराजन्गंधर्वासुरराक्षसाः ॥ अप्सरोगणसंयुक्ताःशैलेक्रीडंतिसर्वदा ॥ १८ तत्रब्रह्माचरुद्रश्चशक्रश्चापिसुरेश्वरः ॥ समेत्यविविधैर्यज्ञैर्यजंतेऽनेकदक्षिणैः १९ तुंबुरुर्नारदश्चैवविश्वावसुर्हहाहुहूः ॥ अभिगम्यामरश्रेष्ठांस्तुष्टुवुर्विविधैःस्तवैः २० सप्तर्षयोमहात्मानःकश्यपश्चप्रजापतिः ॥ तत्रगच्छंतिभद्रंतेसदापर्वणिपर्वणि २१ तस्यैवमूर्धन्युशनाःकाव्योदैत्यैर्महीपते ॥ इमानितस्यरत्नानितस्येमेरत्नपर्वताः २२ तस्मात्कुबेरोभगवांश्चतुर्थंभागमश्नुते ॥ ततःकलांशंवित्तस्यमनुष्येभ्यःप्रयच्छति २३ पार्श्वेतस्योत्तरेदिव्यंसर्वर्तुकुसुमैश्चितम् ॥ कर्णिकारवनंरम्यंशिलाजालसमुद्गतम् २४ तत्रसाक्षात्पशुपतिर्दिव्यैर्भूतैःसमावृतः ॥ उमासहायोभगवान्रमतेभूतभावनः २५ कर्णिकारमयींमालांबिभ्रत्पादावलंबिनीम् ॥ त्रिभिर्नेत्रैःकृतोद्योतस्त्रिभिःसूर्यैरिवोदितैः २६ तमुग्रतपसःसिद्धाःसुव्रताःसत्यवादिनः ॥ पश्यंतिनहिदुर्वृत्तैःशक्योद्रष्टुंमहेश्वरः २७ तस्यशैलस्यशिखरात्क्षीरधारानरेश्वर ॥ विश्वरूपापरिमिताभीमनिर्घातनिःस्वना २८ पुण्यापुण्यतमैर्जुष्टागंगाभागीरथीशुभा ॥ प्लवंतीप्रवेगेनह्रदेचंद्रमसःशुभे २९ तयाह्युत्पादितःपुण्यःसह्रदःसागरोपमः ॥ तांधारयामासतदादुर्धरांपर्वतैरपि ३० शतंवर्षसहस्राणांशिरसैवपिनाकधृक् ॥ मेरोस्तुपश्चिमेपार्श्वेकेतुमालोमहीपते ३१ जंबूखंडेतुतत्रैवमहाजनपदोनृप ॥ आयुर्दशसहस्राणिवर्षाणांतत्रभारत ३२ सुवर्णवर्णाश्चनराःस्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ॥ अनामयावीतशोकानित्यंमुदितमानसाः ३३ जायंतेमानवास्तत्रनिष्टप्तकनकप्रभाः ॥ गंधमादनशृंगेषुकुबेरःसहराक्षसैः ३४ संवृतोऽप्सरसांसंघैर्मोदतेगुह्यकाधिपः ॥ गंधमादनपार्श्वेतुपरेत्वपरगंडिकाः ३५ एकादशसहस्राणिवर्षाणांपरमायुषः ॥ तत्रहृष्टानराराजंस्तेजोयुक्तामहाबलाः ॥ स्त्रियश्चोत्पलवर्णाभाःसर्वाःसुप्रियदर्शनाः ३६ नीलात्परतरंश्वेतंश्वेताद्धैरण्यकंपरम् ॥ वर्षमैरावतंराजन्नानाजनपदावृतम् ३७

३२ सुवर्णवर्णाःगौराः ३३ निष्टप्तेति । पीतभास्वराइत्यर्थः ३४ अपरगंडिकाः अन्येगंधमादनस्यैवावयवभूताबुद्बुदोपमाःक्षुद्रशैलाः । ' गंडोभूषणबुद्बुदे ' इतिमेदिनी स्वार्थिकःकः ३५ उत्पलवर्णेनआभांतिताः उत्पलवर्णाभाः ३६ नीलात्परतरमिति । नीलोत्पलधरमित्यपपाठः । एवंहिमवतोदक्षिणेभरतवर्षं तदुत्तरेहैमवतंवर्षं हेमकूटादुत्तरेहरिवर्षं । निषधादुत्तरेनीलाच्चदक्षिणेमेरोःपरितइलावृत्तमेकमेवचतुर्थवर्षं । अत्रैवकेचिद्भद्राश्वकेतुमालयोर्वर्षांतरत्वंप्रकल्प्यनववर्षाणीत्याचक्षते । ततोनीलात्पर्वतादुत्तरतःश्वेतंपंचमंवर्षं श्वेतात्पर्वतादुत्तरतोहैरण्यकंवर्षंषष्ठं । ततः शृंगवत्पर्वतादैरावतंसप्तमंवर्षम् ३७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

धनुःसंस्थेधनुष्कोटी संस्थाशब्दःसमाप्तिवचनः । संतिष्ठतेऽग्निष्टोमइत्यादिप्रयोगदर्शनात् । तेनमिश्रितधनुष्कोटिद्वयाकारेइत्यर्थः । शार्ङ्गस्यहिधनुषोद्वेकोटीएकीकृतेभवतस्तदामध्येकिंचिन्नतंत्रिकोणंभव
तिअतएवरामसेतौधनुष्कोटिशब्देनैवरत्नाकरमहोदध्याख्यसमुद्रद्वयसंगमप्रदेशोव्यवह्रियते एवमाकारंदक्षिणेभरतवर्षमुत्तरेऐरावतंचमध्येपंचेतिसप्तवर्षाणि ३८ । ३९ समन्वितानिभिन्नभावेनसंगतानि
४० हेमेति । हेमकूटएवकैलासस्तस्योत्तरेमैनाकस्तस्योत्तरतोहिरण्यशृंगः एतयोरंतरालेबिंदुसरोस्तीतिश्लोकत्रयार्थः ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ भूतपतीरुद्रः ४६ । ४७ पावनीसरस्वती
स्येका ४८ प्रभोरीश्वरस्यैषसप्तनद्यात्मकःसंविधिःसमीचीनंलोकोपकारार्थविधानं एषैवेतिसंधिरार्षः कारुण्यात्परमेश्वरेणपावनाःपदार्थानिर्मिताइत्यर्थः ४९ । ५० । ५१ श्वेतपर्वतःस्थानमितिशेषः
गंधर्वावसंतीतिशेषः प्रतिसंचरःव्यवहारस्थानं ५२ इतीति । वर्षाणितत्रउपनिविष्टानि गतिमंतिजंगमानि ध्रुवाणिस्थावराणिचसर्वाणिभूतान्येवसर्वंदृश्यमाश्रयाश्रितरूपंपांचभौतिकमेवेत्यर्थः ५३ बुभू

धनुःसंस्थेमहाराजद्वेवर्षेदक्षिणोत्तरे ॥ इलावृत्तंमध्यमंतुपंचवर्षाणिचैवहि ३८ उत्तरोत्तरमेतेभ्योवर्षमुद्रिच्यतेगुणैः ॥ आयुःप्रमाणमारोग्यंधर्मतःकामतोऽर्थतः
३९ समन्वितानिभूतानितेषुवर्षेषुभारत ॥ एवमेषामहाराजपर्वतैःपृथिवीचिता ४० हेमकूटस्तुसुमहान्कैलासोनामपर्वतः ॥ यत्रवैश्रवणोराजन्गुह्यकैःसहमोदते
४१ अस्त्युत्तरेणकैलासंमैनाकंपर्वतंप्रति ॥ हिरण्यशृंगःसुमहान्दिव्योमणिमयोगिरिः ४२ तस्यपार्श्वेमहद्दिव्यंशुभ्रंकांचनवालुकम् ॥ रम्यंबिंदुसरोनामयत्र
राजाभगीरथः ४३ दृष्ट्वाभागीरथींगंगामुवासबहुलाःसमाः ॥ यूपामणिमयास्तत्रचैत्याश्चापिहिरण्मयाः ४४ तत्रेष्ट्वातुगतःसिद्धिंसहस्राक्षोमहायशाः ॥ स्रष्टा
भूतपतिर्यत्रसर्वलोकैःसनातनः ४५ उपास्यतेतिग्मतेजायत्रभूतैःसमंततः ॥ नरनारायणौब्रह्मामनुःस्थाणुश्चपंचमः ४६ तत्रदिव्यात्रिपथगाप्रथमंतुप्रतिष्ठिता
॥ ब्रह्मलोकादपक्रांतासप्तधाप्रतिपद्यते ४७ वस्वौकसारानलिनीपावनीचसरस्वती ॥ जंबूनदीचसीताचगंगासिंधुश्चसप्तमी ४८ अचिंत्यादिव्यसंकाशाप्रभो
रेषैवसंविधिः ॥ उपासतेयत्रसत्रंसहस्रयुगपर्यये ४९ दृश्याऽदृश्याचभवतितत्रतत्रसरस्वती ॥ एतादिव्याःसप्तगंगास्त्रिषुलोकेषुविश्रुताः ५० रक्षांसिवैहिमव
तिहेमकूटेतुगुह्यकाः ॥ सर्पानागाश्चनिषधेगोकर्णंचतपोवनम् ५१ देवासुराणांसर्वेषांश्वेतपर्वतउच्यते ॥ गंधर्वानिषधेनित्यंनीलेब्रह्मर्षयस्तथा ॥ शृंगवांस्तुमहा
राजदेवानांप्रतिसंचरः ५२ इत्येतानिमहाराजसप्तवर्षाणिभागशः ॥ भूतान्युपनिविष्टानिगतिमंतिध्रुवाणिच ५३ तेषामृद्धिर्बहुविधादृश्यतेदैवमानुषी ॥ अशक्या
परिसंख्यातुंश्रद्धेयातुबुभूषता ५४ यांतुपृच्छसिमांराजन्दिव्यामेतांशशाकृतिम् ॥ पार्श्वेशशस्यद्वेवर्षेउक्तेयेदक्षिणोत्तरे ॥ कर्णौतुनागद्वीपश्चकाश्यपद्वीपएवच ५५

षताश्रेयःप्राप्तुमिच्छताश्रद्धेया अदृष्टेष्वर्थेषुश्रद्धावान्हितप्राप्त्यर्थंचोदितानिकर्माणिकरोतिनत्वश्रद्दधानइत्यर्थः ५४ एवंभूसंस्थानमुक्त्वाएतदेवपरमात्मनःशरीरमितिचिंतनीयमित्याशयेनाह यांत्विति
दिविमायाशबलेभवांदिव्यांमायिकींशशस्यचिदात्मनःआकृतिंपिप्पलाख्यां । ततोवक्ष्यसिपिप्पलमितिपूर्वंत्वयैवोक्तत्वातइदानींपृच्छसिअवसरंप्राप्यवक्ष्यसिवर्त्तमानसामीप्येवर्त्तमानवन्निर्देशः तामहंत्वयाऽपृ
ष्टामपिवक्ष्यामीतिशेषः । तामेवाह पार्श्वेइति । भुक्तस्यान्नादेःसंग्रहस्थानंपार्श्वद्वयंयथाएवंकर्मसंचयस्थानंभरतवर्षमेकंपरमेश्वरस्यदक्षिणपार्श्वत्वेनज्ञेयं । तथाऐरावतवर्षमपियोगसंचयस्थानमुत्तरपार्श्वत्वेनज्ञेयं
तत्रहिब्रह्मलोकच्युतायोगभ्रष्टाविदेहप्रकृतिलयाख्याएवजायंते तेचपूर्वसंस्कारात्पुनर्योगमभ्यस्यंति । भरतवर्षंतुकर्मयोगयोर्द्वयोरप्यनुष्ठानाययोग्यमितिदक्षिणकुक्षित्वेनाभ्यर्हितत्वमस्यसूचितं । यथालौ
किकेशशशरीरेकर्णावत्युच्छ्रितंस्थानंतत्तुल्यौपरमेश्वरशरीरेनागद्वीपकाश्यपद्वीपौ क्रमेणदक्षिणोत्तरौ । अर्चिरादिमार्गप्राप्यःसत्यलोकोयोगिप्राप्यः । धूमादिमार्गप्राप्योदेवलोकःकर्मप्राप्यश्च विश्वकोशे ।—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

'नागंतुसीसकेरंगेइत्युपक्रम्य श्रेष्ठेस्याद्गुत्तरस्थिते'इति सर्वोपरिस्थेश्रेष्ठेहिरण्यगर्भेनागशब्दप्रयोगदर्शनात्तस्यद्वीपइवद्वीपोलोकइतरैरगम्यइतिनागद्वीपःसत्यलोकः । तथाकश्यंमद्यंसुरासोमादिरूपंमादकंक्रतौयेपि बंतितेकश्यपाःकर्मिणस्तेषामयंकाश्यपद्वीपःस्वर्गः । एवंशशस्यकुक्षिकर्णानुसारेणयेब्रह्मांडेउच्चप्रदेशास्तेकुक्ष्युपरिभागत्वेन । येवाधःप्रदेशास्तेकुक्षेरधोभागत्वेनचकल्पनीयाः तथाचश्रुतिः । 'अग्निर्मूर्द्धाच क्षुषीचंद्रसूर्यौदिशःश्रोत्रेवाग्विवृताश्चवेदाः ॥ वायुःप्राणोहृदयंविश्वमस्यपद्भ्यांपृथिवीह्येपसर्वभूतांतरात्मा'इति । अत्रापिचंद्रसूर्यपदेनकृष्णशुक्लमार्गाविवक्ष्येते । दिक्शब्देनचतत्प्राप्यौशशकर्णस्थानीयौदे शभेदावितिज्ञेयं ५५ एवंशशस्यमायिकंवाद्यंप्रथमंरूपमुक्तं तद्वासनोत्थंद्वितीयमांतररूपमाह ताम्रेति ' रंजनात्मकत्वाद्रक्तंरजस्ताम्रशब्दितंतत्प्रधानंमनोऽपिताम्रमेव तन्मयानिपर्णोपलक्षितानिवस्त्रान्नपान

ताम्रपर्णशिलोराजञ्छ्रीमान्मलयपर्वतः ॥ एतद्द्वितीयंद्वीपस्यदृश्यतेशशसंस्थितम् ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिभूम्यादिपरि माणविवरणेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ मेरोरथोत्तरंपार्श्वेपूर्वंचाचक्ष्वसंजय ॥ निखिलेनमहाबुद्धेमाल्यवंतंचपर्वतम् १ ॥ संजयउवाच ॥ दक्षिणेनतुनीलस्यमेरोःपार्श्वेतथोत्तरे ॥ उत्तराःकुरवोराजन्पुण्याःसिद्धनिषेविताः २ तत्रवृक्षामधुफलानित्यपुस्पफलोपगाः ॥ पुष्पाणिच सुगंधीनिरसवंतिफलानिच ३ सर्वकामफलास्तत्रकेचिद्वृक्षाजनाधिप ॥ अपरेक्षीरिणोनामवृक्षास्तत्रनराधिप ४ येक्षरंतिसदाक्षीरंषड्रसंचामृतोपमम् ॥ वस्त्रा णिचप्रसूयंतेफलेष्वाभरणानिच ५ सर्वामणिमयीभूमिःसूक्ष्मकांचनवालुका ॥ सर्वर्तुसुखसंस्पर्शानिष्पंकाचजनाधिप ॥ पुष्करिण्यःशुभास्तत्रसुखस्पर्शामनो रमाः ६ देवलोकच्युताःसर्वेजायंतेतत्रमानवाः ॥ शुक्लाभिजनसंपन्नाःसर्वेसुप्रियदर्शनाः ७ मिथुनानिचजायंतेस्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ॥ तेषांतेक्षीरिणांक्षीरंपि बंत्यमृतसन्निभम् ८ मिथुनंजायतेकालेसमंतच्चप्रवर्धते ॥ तुल्यरूपगुणोपेतंसमवेषंतथैवच ९ एवमेवानुरूपंचचक्रवाकसमंविभो ॥ निरामयाश्चतेलोका नित्यंमुदितमानसाः १० दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ जीवंतितेमहाराजनचान्योऽन्यंजहत्युत ११ भारुंडानामशकुनास्तीक्ष्णतुंडामहाबलाः ॥ तान्निर्हरंतीहमृतान्दरीषुप्रक्षिपंतिच १२ उत्तराःकुरवोराजन्व्याख्यातास्तेसमासतः ॥ मेरोःपार्श्वमहंपूर्वंवक्ष्याम्यथयथातथम् १३ तस्यमूर्धाभिषेकस्तुभद्रा श्वस्यविशांपते ॥ भद्रसालवनंयत्रकालाम्रश्चमहाद्रुमः १४

फलपुष्पादीनि शिलोपलक्षितानिहर्म्यादीनिचयत्रासौताम्रपर्णशिलः अतएवश्रीमान्मलयपर्वतः मलयेपुआरामेपुपर्वतइवउच्छ्रितःश्रेष्ठतमआरामइत्यर्थः 'मलयोदेशआरामः'इतिविश्वः । आराममस्यपश्यं तिनतंपश्यतिकश्चन' इतिवृहदारण्यकषष्ठेस्वाप्नप्रपंचेआरामपदप्रयोगदर्शनात् । एतत्मलयरूपंद्वीपस्यजंबूखंडस्यद्वितीयंवासनामयंशशसंस्थितंशशस्वरूपं । एतेन 'द्वेवावब्रह्मणोरूपेमूर्तंचैवामूर्तंच' इतिश्रु तिप्रसिद्धेस्थूलसूक्ष्मेपरमेश्वरस्यद्वेरूपेचिंत्यत्वेनदर्शिते । तेउभेधृतराष्ट्रेणापिचिंतनीयेइतिवक्तुराशयः ५६ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ॥ एवमुक्तेऽपि ध्यानमार्गेचित्तदोषेणानधिकारात्कर्मप्राप्याण्येवस्वर्गच्युतानांस्थानानिपृच्छति मेरोरिति १ । २ मधुफलाःस्वादुफलाः ३ । ४ । ५ । ६ शुक्लाभिजनोविष्णुभक्तजनस्तेनसंपन्नास्तत्संगिनः ७ ८ । ९ चक्रवाकौसहचरौपक्षिदंपती १० नजहतिसममेवद्वावपिशरीरंत्यजतइत्यर्थः ११ । १२ । १३ मूर्धाभिषेकोमूर्धाभिषिक्तंमुख्यमितियावत् १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१५ । १६ ।। १७ । १८ । १९ । २० योजनानामिति । अत्राप्येकादशशत्यार्विंशोंऽशः पंचपंचाशत् २१ एवंसतिमार्धसहस्रद्वयमरत्नीनांतस्यपरिणाहोयत्रतत्रसपादशतंअरत्नयःफलपरिणाहोयुच्यते रसभेदिनांकर्कटीफलवत्पक्कतादशायांभेदशीलानां २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ गंडिकाक्षुद्रपर्वतः २८ पंचषट्पंचाधिकाःषट्एकादशेत्यर्थः महारजतंकांचनंतत्संकाशाः २९ ब्रह्मलोकेति । येइतःकर्मणाब्रह्मलोकंगतास्तेततश्च्युताःसंतोमाल्यवतिपर्वतेजन्मलब्ध्वाभूतानांरक्षणार्थंतपस्तप्त्वा दिवाकरंप्रविशंतेतत्समीपंप्राप्नुवंति ३० । ३१ तत्रापिआदित्यलोकेनक्तस्तंनंविराट्पुरुषंच

कालाम्रस्तुमहाराजनित्यपुष्पफलःशुभः ॥ द्रुमश्चयोजनोत्सेधःसिद्धचारणसेवितः १५ तत्रतेपुरुषाःश्वेतास्तेजोयुक्तामहाबलाः ॥ स्त्रियःकुमुदवर्णाश्चसुंदर्यः प्रियदर्शनाः १६ चंद्रप्रभाश्चंद्रवर्णाःपूर्णचंद्रनिभाननाः ॥ चंद्रशीतलगात्र्यश्चनृत्यगीतविशारदाः १७ दशवर्षसहस्राणितत्रायुर्भरतर्षभ ॥ कालाम्ररसपीतास्तेनित्यंसंस्थितयौवनाः १८ दक्षिणेनतुनीलस्यनिषधस्योत्तरेणतु ॥ सुदर्शनोनाममहान्जंबूवृक्षःसनातनः १९ सर्वकामफलःपुण्यःसिद्धचारणसेवितः ॥ तस्यनाम्नासमाख्यातोजंबूद्वीपःसनातनः २० योजनानांसहस्रंचशतंचभरतर्षभ ॥ उत्सेधोवृक्षराजस्यदिवस्पृङ्मनुजेश्वर २१ अरत्नीनांसहस्रंचशतानिदशपंचच ॥ परिणाहस्तुवृक्षस्यफलानांरसभेदिनाम् २२ पतमानानितान्युर्वींकुर्वन्तिविपुलंस्वनम् ॥ मुंचंतिचरसंराजंस्तस्मिन्रजतसन्निभम् २३ तस्याजंब्वाःफलरसोनदीभूत्वाजनाधिप ॥ मेरुंप्रदक्षिणंकृत्वासंप्रयात्युत्तरान्कुरून् २४ तत्रतेषांमनःशांतिर्नपिपासाजनाधिप ॥ तस्मिन्फलरसेपीतेनजराबाधतेचतान् २५ तत्रजांबूनदंनामकनकंदेवभूषणम् ॥ इंद्रगोपकसंकाशंजायतेभास्वरंतुतत् २६ तरुणादित्यवर्णाश्चजायंतेतत्रमानवाः ॥ तथामाल्यवतःशृंगेदृश्यतेहव्यवाट्सदा २७ नाम्नासंवर्तकोनामकालाग्निर्भरतर्षभ ॥ तथामाल्यवतःशृंगेपूर्वेपूर्वानुगंडिका २८ योजनानांसहस्राणिपंचषण्माल्यवानथ ॥ महारजतसंकाशाजायंतेतत्रमानवाः २९ ब्रह्मलोकच्युताःसर्वेसर्वेसर्वेषुसाधवः ॥ तपस्तप्यंतितेतीव्रंभवंतिह्यूर्ध्वरेतसः ॥ रक्षणार्थंतुभूतानांप्रविशंतेदिवाकरम् ३० षष्टिस्तानिसहस्राणिषष्टिरेवशतानिच ॥ अरुणस्याग्रतोयांतिपरिवार्यदिवाकरम् ३१ षष्टिंवर्षसहस्राणिषष्टिमेवशतानिच ॥ आदित्यतापतप्तास्तेविशंतिशशिमंडलम् ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिमाल्यवद्वर्णनेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ वर्षाणांचैवनामानिपर्वतानांचसंजय ॥ आचक्ष्वमेयथातत्त्वंयेचपर्वतवासिनः १ ॥ संजयउवाच ॥ दक्षिणेनतुश्वेतस्यनिषधस्योत्तरेणतु ॥ वर्षंरमणकंनामजायंतेतत्रमानवाः २ शुक्लाभिजनसंपन्नाःसर्वेसुप्रियदर्शनाः ॥ निःसपत्नाश्चतेसर्वेजायंतेतत्रमानवाः ३ दशवर्षसहस्राणिशतानिदशपंचच ॥ जीवंतितेमहाराजनित्यंमुदितमानसाः ४

हुकालमुपास्य चंद्रंमनसोधिष्ठातारंप्रविशंति सूत्रात्मभावंप्राप्नुवंतीत्यर्थः ३२ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ वर्षाणामिति १ दक्षिणेनत्विति । यद्यपिश्वेतस्यदक्षिणेनीलस्तस्यदक्षिणेनिषधस्तथाऽपिनिषधोत्तरत्वमस्त्येवेत्यविरोधः । रमणकंयत्पूर्वंनीलादुत्तरतःश्वेताद्दक्षिणतश्चश्वेतवर्षमित्युक्तंतस्यैवरमणकमितिसंज्ञांतरं । दक्षिणेनतुनीलस्यनीलमाल्यवतोर्नीलगंधमादनयोश्चसंधावित्यर्थः निषधस्योत्तरेणतथैवतयोरेवसंधिर्द्वयेइत्यर्थः २ । ३ । ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५ । ६ । ७ शृंगाणिशृंगवतःपश्चस्यवर्षपर्वतस्यसानूनि ८ । ९ शृंगस्यशृंगवतः १० शृंगंशृंगवत् यस्मात्सर्वधातुविचित्रश्चशृंगवान्नामपर्वतइत्युक्तमहिम्नापर्वतेनपरिच्छिन्नंइदंऐरावताख्यंवर्षं तस्मात् अतःपूर्वोक्ताद्वर्षगणात्परंश्रेष्ठमिदंवर्षमित्यर्थः एतदेवाह नवत्रेत्यादिना ११ । १२ अनिष्यंदाअस्वेदाः देवतुल्याइत्यर्थः १३ । १४ आदित्यतापनमाप्नेतित्रिशंतिशशिमंडलमितिविराड्भावं त्यक्त्वासूत्रात्मभावंगच्छंतीत्युक्तं स्थूलसूक्ष्मरूपंकार्यद्वयं । इदानींपिप्पलंतुवदिष्यसीत्युक्तःसंजयोऽवसरंप्राप्यपिप्पलाख्यंकारणमप्याह क्षीरोदस्येति । तत्राधिदैवंलवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिक्षीरशुद्धोदकानां सप्तसमुद्राणामुपांत्यःक्षीरोदःअध्यात्मं । अन्नमयःकोशआत्मा प्राणमयस्तुइंद्रियमयप्राणमयभेदेनद्विविधइतिद्वौ चतुर्थोमनोमयः । पंचमोविज्ञानमयः । षष्ठआनंदमयः । सर्वकारणभूतःसप्तमः शुद्धंब्रह्मेति । तत्रक्षीरोदात्परतोमहाविष्णोर्जगज्जन्मादिहेतोःस्थानमस्ति यदिदंदहराद्युपासकैःप्राप्यते । यत्रारण्यश्चार्णवौयत्रप्रभुविमितंहिरण्मयंवेश्मयत्राश्वत्थःसोमसवनइत्यादिचिन्हमुक्तंश्रुतिप्र सिद्धं सप्रभुरंतर्यामी हरिःसर्वसंहर्त्ता वैकुंठोऽकुंठितसामर्थ्यः शकटेशकटवदचेतनेकनकामयेकनकवद्भास्वरज्योतिर्मये अन्येभ्योऽपिदृश्यतेइतिदीर्घः चिन्मयेशरीरेवसति १५ अस्यवस्तुतूत्वायद्य

दक्षिणेनतुनीलस्यनिषधस्योत्तरेणतु ॥ वर्षंहिरण्मयंनामयत्रहैरण्वतीनदी ५ यत्रचायंमहाराजपक्षिराट्पतगोत्तमः ॥ यक्षानुगामहाराजधनिनःप्रियदर्शनाः ६ महाबलास्तत्रजनाराजन्मुदितमानसाः ॥ एकादशसहस्राणिवर्षाणांतेजनाधिप ७ आयुःप्रमाणंजीवंतिशतानिदशपंचच ॥ शृंगाणिचविचित्राणित्रीण्येवमनुजाधिप ८ एकंमणिमयंतत्रतथैकंरौक्ममद्भुतम् ॥ सर्वरत्नमयंचैकंभवनैरुपशोभितम् ९ तत्रस्वयंप्रभादेवीनित्यंवसतिशांडिली ॥ उत्तरेणतुशृंगस्यसमुद्रांतेजनाधिप १० वर्षमैरावतंनामतस्माच्छृंगमतःपरम् ॥ नतत्रसूर्यस्तपतिनजीर्यंतेचमानवाः ११ चंद्रमाश्चसनक्षत्रोज्योतिर्भूतइवावृतः ॥ पद्मप्रभाःपद्मवर्णाःपद्मपत्रनिभेक्षणाः १२ पद्मपत्रसुगंधाश्चजायंतेतत्रमानवाः ॥ अनिष्यंदाइष्टगंधानिराहाराजितेन्द्रियाः १३ देवलोकच्युताःसर्वेतथाविरजसोनृप ॥ त्रयोदशसहस्राणिवर्षाणांतेजनाधिप १४ आयुःप्रमाणंजीवंतिनराभरतसत्तम ॥ क्षीरोदस्यसमुद्रस्यतथैवोत्तरतःप्रभुः ॥ हरिर्वसतिवैकुंठःशकटेकनकामये १५ अष्टचक्रंहितद्यानंभूतयुक्तंमनोजवम् ॥ अग्निवर्णंमहातेजोजांबूनदविभूषितम् १६ सप्रभुःसर्वभूतानांविभुश्चभरतर्षभ ॥ संक्षेपोविस्तरश्चैवकर्त्ताकारयितातथा १७ पृथिव्यापस्तथाकाशंवायुस्तेजश्चपार्थिव ॥ सयज्ञःसर्वभूतानामास्यंतस्यहुताशनः १८

पिचिन्मयत्वं तथापिहिलोकप्रसिद्धं अष्टचक्रंअष्टाभिर्भगवत्तनुभिरुह्यतइतिअष्टचक्रं यानंइहलोकपरलोकगतिसाधनं अष्टौचक्राणितु कर्मेन्द्रियपंचकं ज्ञानेन्द्रियपंचकं मनआदिचतुष्कं प्राणपञ्चकं सूक्ष्मभूतपंचकं अविद्या कामःकर्मचेति पुर्यष्टकात्मकं लिंगंशकटवदचेतनमचलमपि भूतयुक्तंभूतेननित्यसिद्धेनब्रह्मणाअनुप्रविष्टंसत् मनोजवंशीघ्रगंभवति प्राणनादिक्रियाःकरोतीत्यर्थः अतएवश्रूयते ' कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात्यदेषआकाशआनंदोनस्यात् ' इति । अग्निवर्णंअग्निवत्वर्णोवर्णनायस्यअत्यंतंसंसारदुःखप्रदमित्यर्थः । महातेजःअनेकविधज्ञानेंद्रियप्रधानं जांबूनदंदिव्यसुवर्णंचेतोहरणं वासनाजालं तेनविभूषितंतन्मयमित्यर्थः अधिदैवंतुस्पष्टएवार्थः १६ सप्रभुरिति । योऽस्मिन्शकटेवसति सएवसर्वेषांजीवानांप्रभुर्नियंता विभुर्व्यापकः संक्षेपःसंहर्त्ता विस्तरःसम्यक्विरचयिता । कर्त्ताजीवरूपेण कारयिताईश्वररूपेण १७ एवमध्यात्मादिदैवरूपत्वमुक्त्वा अधिभूताधियज्ञरूपत्वमपितस्यैवाह पृथिवीति । सर्वेषांभूतानांसंबंधीयथाधिकारंनिर्वर्त्योयज्ञःसएव आस्यंतस्यहुताशनः विशेषतस्तुसयज्ञेनैवतृप्यतीतिभावः १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंसंजयेनउक्तःउपदिष्टोधृतराष्ट्रोमहामनाः महत्पिप्पलापरंपर्यायविश्वरूपदर्शनयोग्यंमनोयस्यसएवंभूतो ध्यानंसविकल्पसमाधिंअन्वगमत् संजयवाक्यश्रवणमनुप्राप्तवान् १९ तत्रचयथाऽर्जुनेनविश्वरूपदर्शनकाले भावीक्षत्रक्षयोदृष्टस्तद्वत्सोऽपि नरनारायणाभ्यांक्रियमाणंसर्वक्षत्रक्षयंदृष्ट्वास्वपुत्रान्प्रतिविचिन्त्यपुनरेवाब्रवीत् । तदेववचनमाह असंशयमिति २० इहलोकंत्वदुक्तेजंबूखंडे शाश्वतंशश्वद्भवंमेर्वादिकमपिनास्ति किंतुसर्वंदृष्टनष्टस्वभावंसंकल्पमात्रोत्थं । किंतर्हिशाश्वतमस्ति नरोनारायणश्चेतिजीवेश्वरावेवशाश्वतौ नेत्याह उभयंमिलित्वाएकएवसर्वज्ञःसर्वभूतहृच्च तमेवेश्वरंदेवावैकुंठमाहुः अभिदैवंस

वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःसंजयेनधृतराष्ट्रोमहामनाः ॥ ध्यानमन्वगमद्राजन्पुत्रान्प्रतिजनाधिप १९ सविचिंत्यमहातेजाःपुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ असंशयंसूतपुत्र कालःसंक्षिपतेजगत् २० सृजतेचपुनःसर्वंनेहविद्यतिशाश्वतम् ॥ नरोनारायणश्चैवसर्वज्ञःसर्वभूतहृत् २१ देवावैकुंठमित्याहुर्नराविष्णुमितिप्रभुम् २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि जंबूखंडविनिर्माणपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्येऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ यदिदंभारतंवर्षयत्रेदंमूर्च्छितंबलम् ॥ यत्रातिमात्रलुब्धोऽयंपुत्रोदुर्योधनोमम १ यत्रगृद्धाःपांडुपुत्रायत्रमेसज्जतेमनः ॥ एतन्मेतत्त्वमाचक्ष्वत्वंहिमेबुद्धिमान्मतः २ ॥ संजयउवाच ॥ नतत्रपांडवागृद्धाः शृणुराजन्वचोमम ॥ गृद्धोदुर्योधनस्तत्रशकुनिश्चापिसौबलः ३ अपरेक्षत्रियाश्चैवनानाजनपदेश्वराः ॥ येगृद्धाभारतेवर्षेनमृष्यंतिपरस्परम् ४ अत्रतेकीर्तयिष्यामिवर्षंभारतभारतम् ॥ प्रियमिंद्रस्यदेवस्यमनोर्वैवस्वतस्यच ५ पृथोस्तुराजन्वैन्यस्यतथेक्ष्वाकोर्महात्मनः ॥ ययातेरंबरीषस्यमांधातुर्नहुषस्यच ६ तथैवमुचुकुंदस्यशिबेरौशीनरस्यच ॥ ऋषभस्यतथैलस्यनृगस्यनृपतेस्तथा ७ कुशिकस्यचदुर्द्धर्षगाधेश्चैवमहात्मनः ॥ सोमकस्यचदुर्द्धर्षदिलीपस्यतथैवच ८ अन्येषांचमहाराजक्षत्रियाणांबलीयसाम् ॥ सर्वेषामेवराजेन्द्रप्रियंभारतभारतम् ९ तत्तेवर्षंप्रवक्ष्यामियथायथमरिन्दम ॥ शृणुमेगदतोराजन्यन्मांत्वंपरिपृच्छसि १० महेन्द्रोमलयःसह्यःशुक्तिमानृक्षवानपि ॥ विंध्यश्चपारियात्रश्चसप्तैतेकुलपर्वताः ११ तेषांसहस्रशोराजन्पर्वतास्तेसमीपतः ॥ अविज्ञाताःसारवंतोविपुलाश्चित्रसानवः १२ अन्येततोऽपरिज्ञाताह्रस्वाह्रस्वोपजीविनः ॥ आर्याम्लेच्छाश्चकौरव्यतैर्मिश्राःपुरुषाविभो १३ नदींपिबंतिविपुलांगंगांसिंधुंसरस्वतीम् ॥ गोदावरींनर्मदांचबाहुदांचमहानदीम् १४ शतद्रूंचंद्रभागांचयमुनांचमहानदीम् ॥ दृषद्वतींविपाशांचविपापांस्थूलवालुकाम् १५ नदींवेत्रवतींचैवकृष्णवेणांचनिम्नगाम् ॥ इरावतींवितस्तांचपयोष्णींदेविकामपि १६ वेदस्मृतांवेदवतींत्रिदिवामिक्षुलांकृमिम् ॥ करीषिणींचित्रवाहांचित्रसेनांचनिम्नगाम् १७ गोमतींधूतपापांचवंदनांचमहानदीम् ॥ कौशिकींत्रिदिवांकृत्यांनिचितांलोहितारणीम् १८

एववैकुंठाधिपतिरित्युच्यतइत्यर्थः नराजीवास्तुतमेवविष्णुंअध्यात्मंअंतःप्रविष्टं जनानांशास्तारं भ्रष्टचक्रस्यशकटस्यघालकमाहुः तथापिप्रभुंकृत्वाऽपिलेपशून्यं अतईश्वरस्यचिकीर्षितःक्षत्रक्षयोनास्मद्दोषजइतिभावः २१ । २२ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ यदिदमिति १ गृद्धाःलोभयुक्ताः एतत् एतस्य मेमत्रं तत्त्वंयाथार्थ्यम् २ । ३ । ४ प्रियमिति । कर्मभूमित्वादिंद्रादीनामिदंप्रियम् ५ अग्रेस्पष्टार्थोग्रंथः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

रहस्यांशतकुंभांचसरयूंचतथैवच ॥ चर्मण्वतींवेत्रवतींहस्तिसोमांदिशंतथा १९ शरावतींपयोष्णींचवेणांभीमरथीमपि ॥ कावेरींचुलुकांचापिवाणींशतबलामपि
२० नीवारामहितांचापिसुप्रयोगांजनाधिप ॥ पवित्रांकुंडलींसिंधुंराजनींपुरमालिनीम् २१ पूर्वाभिरामांवीरांचभीमामोघवतींतथा ॥ पाशाशिनींपापहरांमहेन्द्रांपाट
लावतीम् २२ करीषिणीमसिक्नींचकुशचीरांमहानदीम् ॥ मकरींप्रवरांमेनांहेमांघृतवतींतथा २३ पुरावतीमनुष्णांचशैब्यांकापींचभारत ॥ सदानीरामधृष्यांचकुशधारां
महानदीम् २४ सदाकांतांशिवांचैवतथावीरवतीमपि ॥ वस्त्रांसुवस्त्रांगौरींचकंपनांसहिरण्वतीम् २५ वरांवीरकरांचापिपंचमींचमहानदीम् ॥ रथचित्रांज्योतिरथांविश्वा
मित्रांकपिंजलाम् २६ उपेंद्रांबहुलांचैवकुवीरामंबुवाहिनीम् ॥ विनर्दींपिंजलांवेणांतुंगवेगांमहानदीम् २७ विदिशांकृष्णवेणांचताम्रांचकपिलामपि ॥ खलुंसुवामांवेदा
श्वांहरिश्रावांमहापगाम् २८ शीघ्रांचपिच्छिलांचैवभारद्वाजींचनिम्नगाम् ॥ कौशिकींनिम्नगांशोणांबाहुदामथचंद्रमाम् २९ दुर्गांचित्रशिलांचैवब्रह्मवेध्यांबृहद्वतीम् ॥
यवक्षामथरोहींचतथाजांबूनदीमपि ३० सुनसांतमसांदासींवसामन्यांवराणसीम् ॥ नीलांधृतवतींचैवपर्णाशांचमहानदीम् ३१ मानवींवृषभांचैवब्रह्ममेध्यांबृहद्धनीम् ॥
एताश्चान्याश्चबहुधामहानद्योजनाधिप ३२ सदानिरामयांकृष्णांमंदगांमंदवाहिनीम् ॥ ब्राह्मणींचमहागौरींदुर्गामपिचभारत ३३ चित्रोपलांचित्ररथांमंजुलांवाहिनीं
तथा ॥ मंदाकिनींवैतरणींकोषांचापिमहानदीम् ३४ शुक्तिमतीमनंगांचतथैववृषसाह्वयाम् ॥ लोहित्यांकरतोयांचतथैववृषकाह्वयाम् ३५ कुमारीमृषिकुल्यांचमारिषां
चसरस्वतीम् ॥ मंदाकिनींसुपुण्यांचसर्वांगंगांचभारत ३६ विश्वस्यमातरःसर्वाःसर्वाश्चैवमहाफलाः ॥ तथानद्यस्त्वप्रकाशाःशतशोऽथसहस्रशः ३७ इत्येताःसरितो
राजन्समाख्यातायथास्मृति ॥ अतऊर्ध्वंजनपदान्निबोधगदतोमम ३८ तत्रेमेकुरुपांचालाःशाल्वामाद्रेयजांगलाः ॥ शूरसेनाःपुलिंदाश्चबोधामालास्तथैवच ३९
मत्स्याःकुशल्याःसौशल्याःकुंतयःकांतिकोसलाः ॥ चेदिमत्स्यकरूषाश्चभोजाःसिंधुपुलिंदकाः ४० उत्तमाश्चदशार्णाश्चमेकलाश्चोत्कलैःसह ॥ पंचालाःकोसलाश्चैव
नैकपृष्ठाधुरंधराः ४१ गोधामद्रकलिंगाश्चकाशयोऽपरकाशयः ॥ जठराःकुकुराश्चैवसदशार्णाश्चभारत ४२ कुंतयोऽवंतयश्चैवतथैवापरकुंतयः ॥ गोमंतामंडकाःसंडा
विदर्भारूपवाहिकाः ४३ अश्मकाःपांडुराष्ट्राश्चगोपराष्ट्राःकरीतयः ॥ अधिराज्यकुशाद्याश्चमल्लराष्ट्रंचकेवलम् ४४ वारवास्यायवाहाश्चचक्राश्चक्रातयःशकाः ॥ विदेहा
मगधाःस्वक्षामलजाविजयास्तथा ४५ अंगावंगाःकलिंगाश्चयकृल्लोमानएवच ॥ मल्लाःसुदेष्णाःप्रह्लादामाहिकाःशशिकास्तथा ४६ बाह्लिकावाटधानाश्चआभीराः
कालतोयकाः ॥ अपरांताःपरांताश्चपंचालाश्चर्ममंडलाः ४७ अटवीशिखराश्चैवमेरुभूताश्चमारिष ॥ उपावृत्तानुपावृत्ताःस्वराष्ट्राःकेकयास्तथा ४८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० यथागुणबलमिति । यथागुणं सत्त्वादिगुणान्

कुंदापरांतामाहेयाःकक्षाःसामुद्रनिष्कुटाः ॥ अंध्राश्चबहवोराजन्नंतर्गिर्यास्तथैवच ४९ बहिर्गिर्यांगमलजामगधामानवर्जकाः ॥ समंतराःप्रावृषेयाभार्गवाश्चजनाधिप
५० पुंड्राभर्गाःकिराताश्चसुदृष्टायामुनास्तथा ॥ शकानिषादानिषधास्तथैवानर्त्तनैर्ऋताः ५१ दुर्गालाःप्रतिमत्स्याश्चकुंतलाःकोसलास्तथा ॥ तीरग्रहाःशूरसेना
ईजिकाःकन्यकागुणाः ५२ तिलभारामसीराश्चमधुमंतःसुकंदकाः ॥ काश्मीराःसिंधुसौवीरागांधारादर्शकास्तथा ५३ अभीसाराउलूताश्चशैवलाबाह्लिकास्तथा ॥
दार्वीचवानवादर्वावातजामरथोरगाः ५४ बहुवाद्याश्चकौरव्यसुदामानःसुमल्लिकाः ॥ वध्राःकरीषकाश्चापिकुलिंदोपत्यकास्तथा ५५ वनायवोदशापार्श्वारोमाणःकुश
बिंदवः ॥ कच्छागोपालकक्षाश्चजांगलाःकुरुवर्णकाः ५६ किराताबर्बराःसिद्धावैदेहास्ताम्रलिप्तकाः ॥ ओंड्राम्लेच्छाःसैसिरिध्राःपार्वतीयाश्चमारिष ५७ अथापरे
जनपदादक्षिणाभरतर्षभ ॥ द्रविडाःकेरलाःप्राच्याभूषिकावनवासिकाः ५८ कर्णाटकामहिषकाविकल्पामूषकास्तथा ॥ झिल्लिकाःकुंतलाश्चैवसौहृदानभकाननाः ५९
कौकुट्टकास्तथाचोलाःकोंकणामालवानराः ॥ समंगाःकरकाश्चैवकुकुरांगारमारिषाः ६० ध्वजिन्युत्सवसंकेतास्त्रिगर्त्ताःशाल्वसेनयः ॥ व्यूकाःकोकबकाःप्रोष्ठाःसम
वेगवशास्तथा ६१ तथैवविंध्यचुलिकाःपुलिंदावल्कलैःसह ॥ मालवाबल्लवाश्चैवतथैवापरबल्लवाः ६२ कुलिंदाःकालदाश्चैवकुंडलाःकरटास्तथा ॥ मूषकास्तनबाला
श्चसनीपाघटसृंजयाः ६३ अठिदापाःशिवाटाश्चतनयासुनयास्तथा ॥ ऋषिकाविदभाःकाकास्तंगणाःपरतंगणाः ६४ उत्तराश्चापरम्लेच्छाःक्रूराभरतसत्तम ॥ यवना
श्चीनकांबोजादारुणाम्लेच्छजातयः ६५सक्रुद्ग्रहाःकुलत्थाश्चहूणाःपारसिकैःसह ॥ तथैवरमणाश्चीनास्तथैवदशमालिकाः ६६ क्षत्रियोपनिवेशाश्चवैश्यशूद्रकुलानिच ॥
शूद्राभीराश्चदरदाःकाश्मीराःपशुभिःसह ६७ खाशीराश्चांतचाराश्चपह्लवागिरिगह्वराः ॥ आत्रेयाःसभरद्वाजास्तथैवस्तनपोषिकाः ६८ प्रोषकाश्चकलिंगाश्चकिरा
तानांचजातयः ॥ तोमराहन्यमानाश्चतथैवकरभंजकाः ६९ एतेचान्येजनपदाःप्राच्योदीच्यास्तथैवच ॥ उद्देशमात्रेणमयादेशाःसंकीर्तिताविभो ७० यथागुणबलं
चापित्रिवर्गस्यमहाफलम् ॥ दुह्येतधेनुःकामधुक्भूमिःसम्यगनुष्ठिता ७१ तस्यांगृद्ध्यंतिराजानःशूराधर्मार्थकोविदाः ॥ तेत्यजंत्याहवेप्राणान्वसुगृद्धास्तरस्विनः
७२ देवमानुषकायानांकामंभूमिःपरायणम् ॥ अन्योन्यस्यावलुंपंतिसारमेयायथाऽऽमिषम् ७३ राजानोभरतश्रेष्ठभोक्तुकामावसुंधराम् ॥ नचापितृप्तिःकामानां
विद्यतेऽद्यापिकस्यचित् ७४ तस्मात्परिग्रहेभूमेर्यतंतेकुरुपांडवाः ॥ साम्नाभेदेनदानेनदंडेनैवचभारत ७५

अनतिक्रम्य तद्द्रव्यथाबलंशौर्यंचानतिक्रस्य त्रिवर्गस्यधर्मार्थकामात्मकस्य महाफलंउत्कृष्टफलंहैरण्यगर्भपदप्राप्त्यंतं सम्यमनुष्ठितासम्यक्पालिताभूमिर्दुह्येतप्रपूरयेत्धेनुरिवकामान् अन्यांश्चदुग्धेइतिकामधुक् ७१
गृद्ध्यंतिअभिकांक्षांकुर्वंति वसुगृद्धाः धनलुब्धाः ७२ देवकायानांयज्ञेन मानुषकायानामन्नप्रसवेन भूमिःपरायणंशरणं ७३ । ७४ तस्मात् अतृप्तत्वात् ७५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवमाधिदैविकंभूमिजयफलमुक्तं अथाध्यात्मंभूमिजयफलमाह पितेति । अच्छिद्रंसंपूर्णंदर्शनंयस्याःसाभूमिः योगमार्गरीत्याकार्त्स्न्येनदृष्टासतीपित्रादिवदिहभौतिकेभ्यभयात्तेभ्यःपाति वज्रकायत्वंप्रयच्छ तीत्यर्थः खंखस्थंसूर्यादीनांपदंद्यौःस्वर्गपदंचसैवभवति तत्तत्प्रापयतीत्यर्थः ७६ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ भारतस्येति १ । २ तिष्यंकलियुगं ३ ४ । ५ । ६ । ७ प्रजायंतेप्रजांजनयंति ८ । ९ वपुष्मंतःप्रशस्तदेहाः १० । ११ सर्वेवर्णाःपरस्परजयैषिणोजायंतइतिसंबंधः १२ । १३ ईर्ष्यापरोत्कर्षासहिष्णुत्वं । मानःस्वस्मिन्पूज्यताबुद्धिः

पिताभ्राताचपुत्राश्चखंद्यौश्चनरपुंगव ॥ भूमिर्भवतिभूतानांसम्यगच्छिद्रदर्शना ७६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणि भारतीयनदीदेशा दिनामकथनेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ भारतस्यास्यवर्षस्यतथाहैमवतस्यच ॥ प्रमाणमायुषःसूतबलंचापिशुभाशुभम् १ अनागतमतिक्रांतंवर्त्तमानंचसंजय ॥ आचक्ष्वमेविस्तरेणहरिवर्षंतथैवच २ ॥ संजयउवाच ॥ चत्वारिभारतेवर्षेयुगानिभरतर्षभ ॥ कृतंत्रेताद्वापरंचतिष्यंचकुरु वर्द्धन ३ पूर्वंकृतयुगंनामततस्त्रेतायुगंप्रभो ॥ संक्षेपाद्द्वापरस्याथततस्तिष्यंप्रवर्त्तते ४ चत्वारितुसहस्राणिवर्षाणांकुरुसत्तम ॥ आयुःसंख्याकृतयुगेसंख्याताराजसत्तम ५ तथात्रीणिसहस्राणित्रेतायांमनुजाधिप ॥ द्वेसहस्रेद्वापरेतुभुवितिष्ठंतिसांप्रतम् ६ नप्रमाणस्थितिर्ह्यस्तितिष्येऽस्मिन्भरतर्षभ ॥ गर्भस्थाश्चम्रियंतेऽत्रतथाजाता म्रियंतिच ७ महाबलामहासत्वाःप्रज्ञागुणसमन्विताः ॥ प्रजायंतेचजाताश्चशतशोऽथसहस्रशः ८ जाताःकृतयुगेराजन्धनिनःप्रियदर्शनाः ॥ प्रजायंतेचजाताश्चमु नयोवैतपोधनाः ९ महोत्साहामहात्मानोधार्मिकाःसत्यवादिनः ॥ प्रियदर्शनावपुष्मंतोमहावीर्याधनुर्द्धराः १० वरार्हायुधिजायंतेक्षत्रियाःशूरसत्तमाः ॥ त्रेतायां क्षत्रियाराजन्सर्वेवैचक्रवर्तिनः ११ सर्ववर्णाश्चजायंतेसदाचैवचद्वापरे ॥ महोत्साहावीर्यवंतःपरस्परजयैषिणः १२ तेजसाल्पेनसंयुक्ताःक्रोधनाःपुरुषानृप ॥ लुब्धा अनृतकाश्चैवतिष्येजायंतिभारत १३ ईर्ष्यामानस्तथाक्रोधोमायाऽसूयातथैवच ॥ तिष्येभवतिभूतानांरागोलोभश्चभारत १४ संक्षेपोवर्त्ततेराजन्द्वापरेऽस्मिन्न राधिप ॥ गुणोत्तरंहैमवतंहरिवर्षंततःपरम् १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिभारतवर्षेकृताद्यनुरोधेनायुर्निरूपणेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ समाप्तंचजंबूखंडविनिर्माणपर्व ॥ अथभूमिपर्व ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ जंबूखंडस्त्वयाप्रोक्तोयथावदिहसंजय ॥ विष्कंभमस्यप्रब्रूहिपरिमाणंतुतत्त्वतः १ समुद्रस्य प्रमाणंचसम्यगच्छिद्रदर्शनम् ॥ शाकद्वीपंचमेब्रूहिकुशद्वीपंचसंजय २ शाल्मलिंचैवतत्त्वेनक्रौञ्चद्वीपंतथैवच ॥ ब्रूहिगावल्गणेसर्वंराहोःसोमार्कयोस्तथा ३ ॥ संजयउवाच ॥ राजन्सुबहवोद्वीपायैरिदंसंततंजगत् ॥ सप्तद्वीपान्प्रवक्ष्यामिचंद्रादित्यौग्रहंतथा ४

क्रोधोऽभिज्वलनं । मायाकपटं । असूयापरगुणेषुदोषाविष्करणं । रागोविषयेषुप्रीतिः । लोभस्तल्लिप्सा १४ संक्षेपोगुणानामितिशेषः १५ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ जंबूखंडइति १ । २ । ३ ग्रहंराहुं ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अष्टादशसहस्राणिषट्शतानिचयोजनानिविष्कंभश्चतुर्दलकमलाकारस्यजंबूद्वीपस्यपत्रांतपरिधिः ताहशविस्तारएवपिंडप्रमाणमन्तर्भाव्यपर्वताकृतित्वाज्जंबूपर्वतइत्युच्यते ५ लावणस्येति क्षेत्रफलतःपंचसहस्रा यामत्वाज्जंबूद्वीपस्यतदुभयतःपंचपंचभिःसहस्रैःसमुद्रस्यविष्कंभोविस्तारः तेनससमुद्रस्यद्वीपस्यपंचदशसहस्रयोजनोव्यासः । द्विगुणःदशसहस्रयोजनःपरिमंडलश्चेदुभयतःसमुद्रवेष्टनेनसहचत्वारिंशत्सहस्रः । एवंतृतीयोऽशीतिसहस्रः । चतुर्थःषष्टिसहस्राधिकंलक्षं । पंचमोलक्षत्रयंविंशतिसहस्राणि । षष्ठोलक्षषट्कंचत्वारिंशत्सहस्राणि सप्तमोद्वादशलक्षाण्यशीतिसहस्राणि । एतेषांसंकलनेपंचविंशतिलक्षा

अष्टादशसहस्राणियोजनानिविशांपते ॥ षट्शतानिचपूर्णानिविष्कंभोजम्बुपर्वतः ५ लावणस्यसमुद्रस्यविष्कंभोद्विगुणःस्मृतः ॥ नानाजनपदाकीर्णोमणिविद्रुम चित्रितः ६ नैकधातुविचित्रैश्चपर्वतैरुपशोभितः ॥ सिद्धचारणसंकीर्णःसागरःपरिमंडलः ७ शाकद्वीपंचवक्ष्यामियथावदिहपार्थिव ॥ शृणुमेत्वंयथान्यायंब्रुवतः कुरुनंदन ८ जंबूद्वीपप्रमाणेनद्विगुणःसनराधिप ॥ विष्कंभेणमहाराजसागरोऽपिविभागशः ९ क्षीरोदोभरतश्रेष्ठयेनसंपरिवारितः ॥ तत्रपुण्याजनपदास्तत्रन म्रियतेजनः १० कुतएवहिदुर्भिक्षंक्षमातेजोयुताहिते ॥ शाकद्वीपस्यसंक्षेपोयथावद्भरतर्षभ ११ उक्तएषमहाराजकिमन्यत्कथयामिते ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ शाक द्वीपस्यसंक्षेपोयथावदिहसंजय १२ उक्तस्त्वयामहाप्राज्ञविस्तरंब्रूहितत्त्वतः ॥ संजयउवाच ॥ तथैवपर्वताराजन्सप्तात्रमणिभूषिताः १३ रत्नाकरास्तथानद्यस्ते षांनामानिमेशृणु ॥ अतीवगुणवत्सर्वंतत्रपुण्यंजनाधिप १४ देवर्षिगंधर्वयुतःप्रथमोमेरुरुच्यते ॥ प्रागायतोमहाराजमलयोनामपर्वतः १५ ततोमेघाःप्रवर्तंते प्रभवंतिचसर्वशः ॥ ततःपरेणकौरव्यजलधारोमहागिरिः १६ ततोनित्यमुपादत्तेवासवःपरमंजलम् ॥ ततोवर्षंप्रभवतिवर्षकालेजनेश्वर १७ उच्चैर्गिरीरैवतकोयत्र नित्यंप्रतिष्ठिता ॥ रेवतीदिविनक्षत्रंपितामहकृतोविधिः १८ उत्तरेणतुराजेन्द्रश्यामोनाममहागिरिः ॥ नवमेघप्रभःप्रांशुःश्रीमानुज्ज्वलविग्रहः १९ यतःश्याम त्वमापन्नाःप्रजाजनपदेश्वर ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ सुमहान्संशयोमेऽद्यप्रोक्तोयंसंजयत्वया २० प्रजाःकथंसूतपुत्रसंप्राप्ताःश्यामतामिह ॥ संजयउवाच ॥ सर्वे ष्वेवमहाराजद्वीपेषुकुरुनंदन २१ गौरःकृष्णश्चपतगस्तयोर्वर्णांतरेनृप ॥ श्यामोयस्मात्प्रवृत्तोवैतस्माच्छ्यामोगिरिःस्मृतः २२ ततःपरंकौरवेन्द्रदुर्गशैलोमहोदयः ॥ केसरःकेसरयुतोयतोवातःप्रवर्त्तते २३ तेषांयोजनविष्कंभोद्विगुणःप्रविभागशः ॥ वर्षाणितेषुकौरव्यसप्तोक्तानिमनीषिभिः २४ महामेरुर्महाकाशोजलदःकुमु दोत्तरः ॥ जलधारोमहाराजसुकुमारइतिस्मृतः २५ रेवतस्यतुकौमारःश्यामस्यमणिकांचनः ॥ केसरस्याथमोदाकीपरेणतुमहापुमान् २६

णिपंचत्रिंशत्सहस्राणियोजनानिसप्तानांद्वीपानांससमुद्राणांविस्तारः ६ । ७ । ८ । ९ । । १० । ११ १२ । १३ । १४ । । १५ । १६ । १७ रेवतीज्योतिर्मंडलरूपेणदि विविभ्रम्यमाणाऽपिदिव्येनरूपेणात्रापिवर्ततेएवंविधिर्मर्यादापितामहेनकृता १८ । १९ । २० । २१ पतगवर्णंव्याचष्टे तयोरिति । मिश्रोवर्णःपतगइत्यर्थः । कारणगुणाःकार्यगुणानारभंतइ तिन्यायेनश्यामपर्वतभवःश्यामवर्णः शाकाद्यन्नपरिणामेनमनुष्याअपिश्यामत्वंगताइत्यर्थः । यस्माच्छ्यामोगिरिस्तस्मात्तत्स्थानांश्यामोवर्णःप्रवृत्तइत्यर्थः २२ । २३ । २४ । २५ । २६

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ १२ ॥ परिवार्यतुकौरव्यदैर्घ्यंह्रस्वत्वमेवच ॥ जंबूद्वीपेनसंख्यातस्तस्यमध्येमहाद्रुमः २७ शाकोनाममहाराजप्रजातस्यसदानुगा ॥ तत्रपुण्याजनपदाःपूज्यतेतत्र
शंकरः २८ तत्रगच्छंतिसिद्धाश्चचारणादैवतानिच ॥ धार्मिकाश्चप्रजाराजंश्चत्वारोतीवभारत २९ वर्णाःस्वकर्मनिरतानचस्तेनोऽत्रदृश्यते ॥ दीर्घायुषोम
हाराजजरामृत्युविवर्जिताः ३० प्रजास्तत्रविवर्द्धंतेवर्षास्विवसमुद्रगाः ॥ नद्यःपुण्यजलास्तत्रगंगाचबहुधागता ३१ सुकुमारीकुमारीचशीताशीवेणिकातथा ॥ महा
नदीचकौरव्यतथामणिजलानदी ३२ चक्षुर्वर्धनिकाचैवनदीभरतसत्तम ॥ तत्रप्रवृत्ताःपुण्योदानद्यःकुरुकुलोद्वह ३३ सहस्राणांशतान्येवयतोवर्षतिवासवः ॥ नता
सांनामधेयानिपरिमाणंतथैवच ३४ शक्यंतेपरिसंख्यातुंपुण्यास्ताहिसरिद्वराः ॥ तत्रपुण्याजनपदाश्चत्वारोलोकसंमताः ३५ मंगाश्चमशकाश्चैवमानसामंदगा
स्तथा ॥ मंगाब्राह्मणभूयिष्ठाःस्वकर्मनिरतानृप ३६ मशकेषुतुराजन्याधार्मिकाःसर्वकामदाः ॥ मानसाश्चमहाराजवैश्यधर्मोपजीविनः ३७ सर्वकामसमायुक्ताः
शूराधर्मार्थनिश्चिताः ॥ शूद्रास्तुमंदगानित्यंपुरुषाधर्मशीलिनः ३८ नतत्रराजाराजेन्द्रनदंडोनचदंडिकः ॥ स्वधर्मेणैवधर्मज्ञास्तेरक्षंतिपरस्परम् ३९ एतावदेव
शक्यंतुतत्रद्वीपेप्रभाषितुम् ॥ एतदेवचश्रोतव्यंशाकद्वीपेमहौजसि ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभूमिपर्वणिशाकद्वीपवर्णनेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥
॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ उत्तरेषुचकौरव्यद्वीपेषुश्रूयतेकथा ॥ एवंतत्रमहाराजब्रुवतश्चनिबोधमे १ घृततोयःसमुद्रोऽत्रदधिमंडोदकोऽपरः ॥ सुरोदः
सागरश्चैवतथाऽन्योजलसागरः २ परस्परेणद्विगुणाःसर्वेद्वीपानराधिप ॥ पर्वताश्चमहाराजसमुद्रैःपरिवारिताः ३ गौरस्तुमध्यमेद्वीपेगिरिर्मानःशिलोमहान् ॥
पर्वतःपश्चिमेकृष्णोनारायणसखोनृप ४ तत्ररत्नानिदिव्यानिस्वयंरक्षतिकेशवः ॥ प्रसन्नश्चाभवत्तत्रप्रजानांव्यदधत्सुखम् ५ कुशस्तंबःकुशद्वीपेमध्येजनपदैःसह ॥
संपूज्यतेशाल्मलिश्चद्वीपेशाल्मलिकेनृप ६ क्रौंचद्वीपेमहाक्रौंचोगिरीरत्नचयाकरः ॥ संपूज्यतेमहाराजचातुर्वर्ण्येननित्यदा ७ गोमंतःपर्वतोराजन्सुमहान्सर्वधातु
कः ॥ यत्रनित्यंनिवसतिश्रीमान्कमललोचनः ८ मोक्षिभिःसंगतोनित्यंप्रभुर्नारायणोहरिः ॥ कुशद्वीपेतुराजेन्द्रपर्वतोविद्रुमैश्चितः ९ स्वनामनामादुर्द्ध
र्षोद्वितीयोहेमपर्वतः ॥ द्युतिमान्नामकौरव्यतृतीयःकुमुदोगिरिः १० चतुर्थःपुष्पवान्नामपंचमस्तुकुशेशयः ॥ षष्ठोहरिगिरिर्नामषडेतेपर्वतोत्तमाः ११ तेषा
मंतरविष्कंभोद्विगुणःसर्वभागशः ॥ औद्भिदंप्रथमंवर्षंद्वितीयंवेणुमंडलम् १२ तृतीयंसुरथाकारंचतुर्थंकंबलंस्मृतम् ॥ धृतिमत्पंचमंवर्षंषष्ठंवर्षंप्रभाकरम् १३
सप्तमंकापिलंवर्षंसप्तैतेवर्षलंभकाः ॥ एतेषुदेवगंधर्वाःप्रजाश्चजगतीश्वर १४

उत्तरेष्विति १ । २ । ३ मानःशिलोमनःशिलामयः ४ । । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ चतुरस्रंचतुर्दलकमलाकारंजंबूमंडलमितिशेषः तस्यपूर्वअश्रांतपरिधिरुक्तः । अ
ष्टादशसहस्राणिषट्शतानिचभारतेति इहयत्रमध्यममंडलपरिधिस्त्र्यस्त्रिंशच्छतयोजनइत्युच्यते । ततश्चपंचसहस्रीतोयावान्यत्राग्रभागोवहिर्वृद्धस्तावानेवत्रयस्त्रिंशतोऽग्रेपंचसहस्रीतोगर्भभागऊनइतिज्ञेयम् ३२

विहरंतेरमंतेचनतेषुम्रियतेजनः ॥ नतेषुदस्यवःसंतिम्लेच्छजात्योऽपिवान्नृप १५ गौरप्रायोजनःसर्वःसुकुमारश्चपार्थिव ॥ अवशिष्टेपुसर्वेपुवक्ष्यामिमनुजेश्वर
१६ यथाश्रुतंमहाराजतदव्यग्रमनाःशृणु ॥ क्रौंचद्वीपेमहाराजक्रौंचोनाममहागिरिः १७ क्रौंचात्परोवामनकोवामनादंधकारकः ॥ अंधकरात्परोराजन्मैनाकः
पर्वतोत्तमः १८ मैनाकात्परतोराजन्गोविंदोगिरिरुत्तमः ॥ गोविंदात्परतोराजन्निबिडोनामपर्वतः १९ परस्तुद्विगुणस्तेषांविष्कंभोवंशवर्द्धन ॥ देशांस्तत्रप्रवक्ष्या
मितन्मेनिगदतःशृणु २० क्रौंचस्यकुशलोदेशोवामनस्यमनोनुगः ॥ मनोनुगात्परश्चोष्णोदेशःकुरुकुलोद्वह २१ उष्णात्परःप्रावरकःप्रावारादंधकारकः ॥ अं
धाकारकदेशात्तुमुनिदेशःपरःस्मृतः २२ मुनिदेशात्परश्चैवप्रोच्यतेदुंदुभिस्वनः ॥ सिद्धचारणसंकीर्णोगौरप्रायोजनाधिप २३ एतेदेशामहाराजदेवगंधर्वसेविताः ॥
पुष्करेपुष्करोनामपर्वतोमणिरत्नवान् २४ तत्रनित्यंप्रभवतिस्वयंदेवःप्रजापतिः ॥ तंपर्युपासतेनित्यंदेवाःसर्वेमहर्षयः २५ वाग्भिर्मनोनुकूलाभिःपूजयंतोजना
धिप ॥ जंबूद्वीपात्प्रवर्तन्तेरत्नानिविविधान्युत २६ द्वीपेषुतेषुसर्वेषुप्रजानांकुरुसत्तम ॥ ब्रह्मचर्येणसत्येनप्रजानांहिदमेनच २७ आरोग्यायुःप्रमाणाभ्यांद्वि
गुणंद्विगुणंततः ॥ एकोजनपदोराजन्द्वीपेष्वेतेषुभारत ॥ उक्ताजनपदायेषुधर्मश्चैकःप्रदृश्यते २८ ईश्वरोदंडमुद्यम्यस्वयमेवप्रजापतिः ॥ द्वीपानेतान्म
हाराजरक्षंस्तिष्ठतिनित्यदा २९ सराजासशिवोराजन्सपिताप्रपितामहः ॥ गोपायतिनरश्रेष्ठप्रजाःसजडपंडिताः ३० भोजनंचात्रकौरव्यप्रजाःस्वयमुपस्थितम् ॥
सिद्धमेवमहाबाहोतद्धिभुंजंतिनित्यदा ३१ ततःपरंसमानामदृश्यतेलोकसंस्थितिः ॥ चतुरस्रंमहाराजत्रयस्त्रिंशत्तुमंडलम् ३२ तत्रतिष्ठंतिकौरव्यचत्वारोलोकसं
मताः ॥ दिग्गजाभरतश्रेष्ठवामनैरावतादयः ३३ सुप्रतीकस्तथाराजन्प्रभिन्नकरटामुखः ॥ तस्याहंपरिमाणंतुनसंख्यातुमिहोत्सहे ३४ असंख्यातःसनित्यं
हितिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥ तत्रवैवायवोवांतिदिग्भ्यःसर्वाभ्यएवहि ३५ असंबद्धामहाराजतान्निगृह्णंतितेगजाः ॥ पुष्करैःपद्मसंकाशैर्विकसद्भिर्महाप्रभैः ३६ शत
धापुनरेवाशुतेतान्मुंचंतिनित्यशः ॥ श्वसद्भिर्मुच्यमानास्तुदिग्गजैरिहमारुताः ३७ आगच्छंतिमहाराजततस्तिष्ठंतिवैप्रजाः ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ परोवैविस्तरो
ऽत्यर्थंत्वयासंजयकीर्तितः ३८ दर्शितंद्वीपसंस्थानमुत्तरंब्रूहिसंजय ॥ संजयउवाच ॥ उक्ताद्वीपामहाराजग्रहंवैशृणुतत्त्वतः ३९ स्वर्भानोःकौरवश्रेष्ठयावदेवप्रमा
णतः ॥ परिमंडलोमहाराजस्वर्भानुःश्रूयतेग्रहः ४०

तत्रपञ्चसंधिस्थानेषुचतुर्षु ३३ तस्यगजचतुष्टयस्यपृथिव्याआश्रयभूतस्यतत्कस्योपरिवर्त्ततेइतिदुर्वचं तेनईश्वरशक्त्यैवदिग्गजाध्रियंतइतिभावः ३४ सःगजसमूहः वातरज्जुभिर्गजावद्धाइत्येतन्मतांतरं
तदपिदूषयति तत्रेति ३५ प्रत्युतवायोरेवनिग्रहंतेकुर्वंतीत्याह तानिति । पुष्करैःशुंडाग्रैः ३६ । ३७ । ३८ उत्तरंसूर्येन्दुराहुप्रमाणम् ३९ । ४०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

परिणाहेनपरिधिनाषट्त्रिंशत्सहस्राणि विपुलत्वेनततोऽप्याधिक्येन इदमुत्तरान्वयि ४१ षष्टियोजनानिपरिणाहएवेत्यर्थः ४२ । ४३ । ४४ पतगःशीघ्रगः विभावसुःसूर्यः ४५ । ४६ । ४७ । ४८ ४९ । ५० । ५१ । ५२ । इतिभीष्मपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे भूमिपर्वार्थप्रकाशेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ अथेति ॥ १ । २ । ३ ककुदंराज्ञांमध्येध्वजतुल्यं । ' ककुदोऽस्य

॥ १३ ॥ योजनानांसहस्राणिविष्कंभोद्वादशास्यवै ॥ परिणाहेनषट्त्रिंशद्विपुलत्वेनचानघ ४१ षष्टिमाहुःशतान्यस्यबुधाःपौराणिकास्तथा ॥ चंद्रमास्तुसहस्राणिराज
न्नेकादशस्मृतः ४२ विष्कंभेणकुरुश्रेष्ठत्रयस्त्रिंशत्तुमंडलम् ॥ एकोनषष्टिविष्कंभंशीतरश्मेर्महात्मनः ४३ सूर्यस्त्वष्टौसहस्राणिद्वेचान्येकुरुनंदन ॥ विष्कंभेण
ततोराजन्मंडलंत्रिंशतासमम् ४४ अष्टपंचाशतंराजन्विपुलत्वेनचानघ ॥ श्रूयतेपरमोदारःपतगोऽसौविभावसुः ४५ एतत्प्रमाणमर्कस्यनिर्दिष्टमिहभारत ॥ स
राहुश्छादयत्येतौयथाकालंमहत्तया ४६ चंद्रादित्यौमहाराजसंक्षेपोऽयमुदाहृतः ॥ इत्येतत्तेमहाराजपृच्छतःशास्त्रचक्षुषा ४७ सर्वमुक्तंयथातत्त्वंतस्माच्छममवा
प्नुहि ॥ यथोद्दिष्टंमयाप्रोक्तंसनिर्माणमिदंजगत् ४८ तस्मादाश्वसकौरव्यपुत्रंदुर्योधनंप्रति ॥ श्रुत्वेदंभरतश्रेष्ठभूमिपर्वमनोनुगम् ४९ श्रीमान्भवतिराजन्यःसि
द्धार्थःसाधुसंमतः ॥ आयुर्बलंचकीर्तिश्चतस्यतेजश्चवर्धते ५० यःशृणोतिमहीपालपर्वणीदंयतव्रतः ॥ प्रीयंतेपितरस्तस्यतथैवचपितामहाः ५१ इदंतुभारतंव
र्षंयत्रवर्तामहेवयम् ॥ पूर्वैःप्रवर्तितंपुण्यंतत्सर्वंश्रुतवानसि ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि उत्तरद्वीपादिसंस्थानवर्णनेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥
समाप्तमिदंभूमिपर्व ॥ ॥ अथभगवद्गीतापर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथगावल्गणिर्विद्वान्संयुगादेत्यभारत ॥ प्रत्यक्षदर्शीसर्वस्यभूतभव्यभविष्य
वित् १ ध्यायतेधृतराष्ट्रायसहसोत्पत्यदुःखितः ॥ आचष्टनिहतंभीष्मंभरतानांपितामहम् २ ॥ संजयउवाच ॥ संजयोऽहंमहाराजनमस्तेभरतर्षभ ॥ हतोभी
ष्मःशांतनवोभरतानांपितामहः ३ ककुदंसर्वयोधानांधामसर्वधनुष्मताम् ॥ शरतल्पगतःसोऽद्यशेतेकुरुपितामहः ४ यस्यवीर्यंसमाश्रित्यद्यूतंपुत्रस्तवाकरोत् ॥
सशेतेनिहतोराजन्संख्येभीष्मःशिखंडिना ५ यःसर्वान्पृथिवीपालान्समवेतान्महामृधे ॥ जिगायैकरथेनैवकाशिपुर्यांमहारथः ६ जामदग्न्यंरणेरामंयोयुध्यदसं
भ्रमः ॥ नहतोजामदग्न्येनसहतोऽद्यशिखंडिना ७ महेन्द्रसदृशःशौर्येस्थैर्येचहिमवानिव ॥ समुद्रइवगांभीर्येसहिष्णुत्वेधरासमः ८ शरदंष्ट्रोधनुर्वक्त्रःखड्गजिह्वोदुरा
सदः ॥ नरसिंहःपिताते्ऽद्यपांचाल्येननिपातितः ९ पांडवानांमहासैन्यंयंदृष्ट्वोद्यतमाहवे ॥ प्रावेपतभयोद्विग्नंसिंहंदृष्ट्वेवगोगणः १० परिरक्ष्यससेनांतेदशरात्रमनी
कहा ॥ जगामास्तमिवादित्यःकृत्वाकर्मसुदुष्करम् ११ यःसशक्रइवाक्षोभ्योवर्षन्बाणान्सहस्रशः ॥ जघानयुधियोधानामर्बुदंदशभिर्दिनैः १२ सशेतेनिहतो
भूमौवातभग्नइवद्रुमः ॥ तवदुर्मंत्रितेराजन्यथानार्हःसभारत १३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतापर्वणिभीष्ममृत्युश्रवणेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

स्त्रीवृषांगेराद्ध्वजेवरे ' इतिमेदिनी । धामतेजः ४ । ५ । ६ अपसंभ्रमोनिर्भयः ७ । ८ । ९ । १० । ११ अर्बुदंकोटिदशकंलक्षंवा पूर्वमयुतस्यप्रत्यहंप्रतिज्ञानात् १२ । १३ ॥
॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कथमिति १ । २ ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ अस्थत्वमंतिकेस्थित्वासर्वंद्दष्टवानसीतिशेषः ९ । १० । ११ प्रचिन्वंतंपुष्पवदाददानम् १२ समचेष्टतम्रियमाणपशुवद्धस्तपादविक्षेपंकृतवत् १३ । १४

धृतराष्ट्रउवाच ॥ कथंकुरूणामृषभोहतोभीष्मःशिखंडिना ॥ कथंरथात्सन्यपतत्पितामेवासवोपमः १ कथमाचक्ष्वमेयोधाहीनाभीष्मेणसंजय ॥ बलिनादेवकल्पेन
गुर्वर्थेब्रह्मचारिणा २ तस्मिन्हतेमहाप्राज्ञेमहेष्वासेमहाबले ॥ महासत्वेनरव्याघ्रेकिमुआसीन्मनस्तव ३ आर्त्तिपरामाविशतिमनःशंससिमेहतम् ॥ कुरूणामृषभंवीर
मकंपंपुरुषर्षभम् ४ केतंयांतमनुप्राताःकेवाऽस्यासन्पुरोगमाः ॥ केतिष्ठन्केन्यवर्त्तंतकेन्ववर्त्तंतसंजय ५ केशूराररथशार्दूलमच्युतंक्षत्रियर्षभम् ॥ तथाऽनीकंगाहमानं
सहसापृष्ठतोऽन्वयुः ६ यस्तमोर्कइवापोहन्परसैन्यममित्रहा ॥ सहस्ररश्मिप्रतिमःपरेषांभयमादधत् ७ अकरोद्दुष्करंकर्मरणेपांडुसुतेपुयः ॥ ग्रसमानमनीकानिय
एनंपर्यवारयन् ८ कृतिनंतंदुराधर्षंसंजयास्यत्वमंतिके ॥ कथंशांतनवंयुद्धेपांडवाःप्रत्यवारयन् ९ निकृंतंतमनीकानिशरदंष्ट्रंमनस्विनम् ॥ चापव्यात्ताननंघोरमसि
जिह्वंदुरासदम् १० अनर्हंपुरुषव्याघ्रंह्रीमंतमपराजितम् ॥ पातयामासकौन्तेयःकथंतमजितंयुधि ११ उग्रधन्वानमुग्रेषुंवर्त्तमानंरथोत्तमे ॥ परेषामुत्तमांगानिप्रचिन्वं
तमथेषुभिः १२ पांडवानांमहत्सैन्यंयंदृष्ट्वोद्यतमाहवे ॥ कालाग्निमिवदुर्धर्षंसमचेष्टतनित्यशः १३ परिकृष्यससेनांतुदशरात्रमनीकहा ॥ जगामास्तमिवादित्यःकृत्वा
कर्मसुदुष्करम् १४ यःसशक्रइवाक्षय्यवर्षंशरमयंक्षिपन् ॥ जघानयुधियोधानामर्बुदंदशभिर्दिनैः १५ सशेतेनिहतोभूमौवातभुग्नइवद्रुमः ॥ ममदुर्मंत्रितेनाजौयथानार्ह
तिभारतः १६ कथंशांतनवंदृष्ट्वापांडवानामनीकिनी ॥ प्रहर्तुमशकत्तत्रभीष्मंभीमपराक्रमम् १७ कथंभीष्मेणसंग्रामंप्राकुर्वन्पांडुनंदनाः ॥ कथंचनाजयद्भीष्मो
द्रोणेजीवतिसंजय १८ कृपेसन्निहितेतत्रभरद्वाजात्मजेतथा ॥ भीष्मःप्रहरतांश्रेष्ठःकथंसनिधनंगतः १९ कथंचातिरथस्तेनपांचाल्येनशिखंडिना ॥ भीष्मोविनि
हतोयुद्धेदेवैरपिदुरासदः २० यःस्पर्द्धतेरणेनित्यंजामदग्न्यंमहाबलम् ॥ अजितंजामदग्न्येनशक्रतुल्यपराक्रमम् २१ तंहतंसमरेभीष्मंमहारथकुलोदितम् ॥ संजयाच
क्ष्वमेवीरंयेनशर्मनविद्महे २२ मामकाःकेमहेष्वासानाजहुःसंजयाच्युतम् ॥ दुर्योधनसमादिष्टाःकेवीराःपर्यवारयन् २३ यच्छिखंडिमुखाःसर्वेपांडवाभीष्ममभ्ययुः ॥
कच्चित्तेकुरवःसर्वेनाजहुःसंजयाच्युतम् २४ अश्मसारमयंनूनंहृदयंसुदृढंमम ॥ यच्छ्रुत्वापुरुषव्याघ्रंहतंभीष्मंनदीर्यते २५ यस्मिन्सत्यंचमेधाचनीतिश्चभरतर्षभे ॥
अप्रमेयाणिदुर्धर्षेकथंसनिहतोयुधि २६ मौर्वीघोषस्तनयित्नुःपृषत्कपृषतोमहान् ॥ धनुर्ह्रादमहाशब्दोमहामेघइवोन्नतः २७ योऽभ्यवर्षतकौन्तेयान्सपांचालान्स
सृंजयान् ॥ निघ्नन्पररथान्वीरोदानवानिववज्रभृत् २८ इष्वस्त्रसागरंघोरंबाणग्राहंदुरासदम् ॥ कार्मुकोर्मिणमक्षय्यमद्वीपंचलमप्लवम् २९

१५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ अजहुस्त्यक्तवंतः २३ । २४ । २५ । २६ मौर्वीघोषेणस्तनयित्नुर्गर्जन्मेघइव पृषत्कपृषतोवाणबिंदुः धनुर्ह्रादरूपोमहाशब्दो
ऽशनिध्वनिरूपोयस्य २७ । २८ कार्मुकोर्मिणंचापोर्मिमंतं अद्वीपंनिराश्रयं अप्लवंतरणोपायहीनम् २९

Nepal Sanskrit University

॥१४॥ गदासिमकरावासंहयावर्त्तगजाकुलम् ॥ पदातिमत्स्यकलिलंशंखदुंदुभिनिःस्वनम् ३० हयान्गजपदातींश्चरथांश्चतरसाबहून् ॥ निमज्जयंतंसमरेपरवीरापहारिणम् अ०
३१ विद्ह्यमानंकोपेनतेजसाचपरंतपम् ॥ वेलेवमकरावासंकेवीराःपर्यवारयन् ३२ भीष्मोयदकरोत्कर्मसमरेसंजयारिहा ॥ दुर्योधनहितार्थायकेतस्यास्यपुरोऽ
भवन् ३३ केरक्षन्दक्षिणंचक्रंभीष्मस्यामिततेजसः ॥ पृष्ठतःकेपरान्वीरानपासेधन्यतव्रताः ३४ केपुरस्तादवर्ततरक्षंतोभीष्ममंतिके ॥ केऽरक्षन्नुत्तरंचक्रंवीरावीरस्ययुध्यतः १४
३५ वामेचक्रेवर्त्तमानाःकेऽघ्नन्संजयसृंजयान् ॥ अग्रतोऽग्र्यमनीकेषुकेऽभ्यरक्षन्दुरासदम् ३६ पार्श्वतःकेऽभ्यरक्षंतगच्छंतोदुर्गमांगतिम् ॥ समूहेकेपरान्वीरान्प्रत्ययुध्यंत
संजय ३७ रक्ष्यमाणःकथंवीरैर्गोप्यमानाश्चतेनते ॥ दुर्जयानामनीकानिनाजयंस्तरसायुधि ३८ सर्वलोकेश्वरस्येवपरमेष्ठीप्रजापतेः ॥ कथंप्रहर्तुमपितेशेकुःसंजय
पांडवाः ३९ यस्मिन्द्वीपेसमाश्वस्ययुध्यंतेकुरवःपरैः ॥ तंनिमग्नंनरव्याघ्रंभीष्मंशंससिसंजय ४० यस्यवीर्यंसमाश्रित्यममपुत्रोबृहद्बलः ॥ नपांडवानगणयत्कथं
सनिहतःपरैः ४१ यःपुराविबुधैःसर्वैःसहायेयुद्धदुर्मदः ॥ कांक्षितोदानवान्घ्नद्भिःपितामममहाव्रतः ४२ यस्मिन्जातेमहावीर्येशांतनुर्लोकविश्रुतः ॥ शोकंदैन्यंचदुःखंचप्रा
जहात्पुत्रलक्ष्मणि ४३ प्रोक्तंपरायणंप्राज्ञंस्वधर्मनिरतंशुचिम् ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञंकथंशंससिमेहतम् ४४ सर्वास्त्रविनयोपेतंशांतंदांतंमनस्विनम् ॥ हतंशांतनवंश्रुत्वा
मन्येशेषंहतंबलम् ४५ धर्मादधर्मोबलवान्संप्राप्तइतिमेमतिः ॥ यत्रवृद्धंगुरुंहत्वाराज्यमिच्छंतिपांडवाः ४६ जामदग्न्यःपुरारामःसर्वास्त्रविदनुत्तमः ॥ अंबार्थमुद्यतःसंख्ये
भीष्मेणयुधिनिर्जितः ४७ तमिंद्रसमकर्माणंककुदंसर्वधन्विनाम् ॥ हतंशंससिमेभीष्मंकिंनुदुःखमतःपरम् ४८ असकृत्क्षत्रियव्राताःसंख्येयेनविनिर्जिताः ॥ जाम
दग्न्येनवीरेणपरवीरनिघातिना ४९ नहतोयोमहाबुद्धिःसहतोऽद्यशिखंडिना ॥ तस्मान्नूनंमहावीर्याद्भार्गवाद्युद्धदुर्मदात् ५० तेजोवीर्यबलैर्भूयान्शिखंडीद्रुपदात्मजः ॥
यःशूरंकृतिनंयुद्धेसर्वशास्त्रविशारदम् ५१ परमास्त्रविदंवीरंजघानभरतर्षभम् ॥ केवीरास्तममित्रघ्नमन्वयुःशत्रुसंसदि ५२ शंसमेतद्यथाचासीद्युद्धंभीष्मस्यपांडवैः ॥
योषेवहतवीरामेसेनापुत्रस्यसंजय ५३ अगोपमिवचोद्भ्रांतंगोकुलंतद्बलंमम ॥ पौरुषंसर्वलोकस्यपरंयस्मिन्महाहवे ५४ परासक्तेचवस्तस्मिन्कथमासीन्मनस्तदा ॥
जीवितेऽप्यद्यसामर्थ्यंकिमिवास्मासुसंजय ५५ घातयित्वामहावीर्यंपितरंलोकधार्मिकम् ॥ अगाधेसलिलेमग्नांनावंदृष्ट्वेवपारगाः ५६ भीष्मेहतेभृशंदुःखान्मन्ये
शोचंतिपुत्रकाः ॥ अद्रिसारमयंनूनंहृदयंममसंजय ५७

पुत्रलक्ष्मणिपुत्रोत्तमे । 'लक्ष्मचिह्नेप्रधानेच' इतिविश्वः ४३ प्रोक्तंलोकेख्यातम् ४४ सर्वास्त्रविनयोपेतंसर्वास्त्रशिक्षायुक्तं । 'विनयातुवलायांस्त्रीशिक्षायांप्रणतौपुमान्' इतिमेदिनी ४५ । ४६ । ४७ ॥१४॥
४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ परासक्तेपरलोकंप्रिये ५५ । ५६ । ५६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० ॥ इति भीष्मपर्वणि नीलकंठीये भारत

यच्छ्रुत्वापुरुषव्याघ्रंहतंभीष्मंनदीर्यते । यस्मिन्नस्त्राणिमेधाचनीतिश्चपुरुषर्षभे ५८ अप्रमेयाणिदुर्धर्षेकथंसनिहतोयुधि ॥ नचास्त्रेणनशौर्येणतपसामेधयानच ५९
नधृत्यानपुनस्त्यागान्मृत्योःकश्चिद्विमुच्यते ॥ कालोनूनंमहावीर्यःसर्वलोकदुरत्ययः ६० यत्रशांतनवंभीष्मंहतंशंससिसंजय ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तोमहद्दुःखमचिंत
यम् ६१ आशंसेऽहंपरंत्राणंभीष्माच्छांतनुनंदनात् ॥ यदाऽऽदित्यमिवापश्यत्पतितंभुविसंजय ६२ दुर्योधनःशांतनवंकिंतदाप्रत्यपद्यत ॥ नाहंस्वेषांपरेषांवाबुद्ध्या
संजयचिंतयन् ६३ शेषंकिंचित्प्रपश्यामिप्रत्यनीकेमहीक्षिताम् ॥ दारुणःक्षत्रधर्मोऽयमृषिभिःसंप्रदर्शितः ६४ यत्रशांतनवंहत्वाराज्यमिच्छंतिपांडवाः ॥ वयंवारा
ज्यमिच्छामोघातयित्वामहाव्रतम् ६५ क्षत्रधर्मेस्थिताःपार्थानापराध्यंतिपुत्रकाः ॥ एतदार्येणकर्तव्यंकृच्छ्रास्वापत्सुसंजय ६६ पराक्रमःपराशक्तिस्तत्तुतस्मिन्प्रतिष्ठि
तम् ॥ अनीकानिविनिघ्नन्तंह्रीमंतमपराजितम् ६७ कथंशांतनवंतातंपांडुपुत्रान्यवारयन् ॥ यथायुक्तान्यनीकानिकथंयुद्धंमहात्मभिः ६८ कथंवानिहतोभीष्मःपि
तासंजयमेपरैः ॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चशकुनिश्चापिसौबलः ६९ दुःशासनश्चकितवोहतेभीष्मेकिमब्रुवन् ॥ यच्छरीरैरुपास्तीर्णांनरवारणवाजिनाम् ७० शरशक्तिमहा
खड्गतोमराक्षांमहाभयाम् ॥ प्राविशन्कितवामंदाःसभांयुद्धदुरासदाम् ७१ प्राणद्यूतेप्रतिभयेकेऽदीव्यंतनरर्षभाः ॥ केऽजीयंतेजितास्तत्रकृतलक्ष्यानिपातिताः ७२ अ
न्येभीष्माच्छांतनवात्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ नहिमेशांतिरस्तीहश्रुत्वादेवव्रतंहतम् ७३ पितरंभीमकर्माणंभीष्ममाहवशोभिनम् ॥ आर्तिर्मेहृदयेरूढांमहतींपुत्रहानि
जाम् ७४ त्वंहिमेसर्पिषेवाग्निमुद्दीपयसिसंजय ॥ महांतंभारमुद्यम्यविश्रुतंसार्वलौकिकम् ७५ दृष्ट्वाविनिहतंभीष्मंमन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ श्रोष्यामितानिदुःखानि
दुर्योधनकृतान्यहम् ७६ तस्मान्मेसर्वमाचक्ष्वयद्वृत्तंतत्रसंजय ॥ यद्वृत्तंतत्रसंग्रामेमंदस्याबुद्धिसंभवम् ७७ अपनीतंसुनीतंयत्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ यत्कृतंतत्रसंग्रामे
भीष्मेणजयमिच्छता ७८ तेजोयुक्तंकृतास्त्रेणशंसतच्चाप्यशेषतः ॥ तथातदभवद्युद्धंकुरुपांडवसेनयोः ७९ क्रमेणयेनयस्मिंश्चकालेयच्चयथाऽभवत् ८० ॥ इतिश्रीम
हाभारते भीष्मपर्वणिभगवद्गीतापर्वणि धृतराष्ट्रप्रश्नेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ त्वद्युक्तोऽयमनुप्रश्नोमहाराजयथाऽर्हसि ॥ नतुदुर्योधनेदोषमि
ममासंक्तुमर्हसि १ यआत्मनोदुश्चरितादशुभंप्राप्नुयान्नरः ॥ एनसातेननान्यंसउपाशंकितुमर्हति २ महाराजमनुष्येषुनिंद्यंयःसर्वमाचरेत् ॥ सवध्यःसर्वलोकस्यनिंदिता
निसमाचरन् ३ निकारोनिकृतिप्रज्ञैःपांडवैस्त्वत्प्रतीक्षया ॥ अनुभूतःसहामात्यैःक्षांतश्चसुचिरंवने ४ हयानांचगजानांचराज्ञांचामिततेजसाम् ॥ प्रत्यक्षंयन्मयादृष्टं
दृष्टंयोगबलेनच ५ शृणुतत्पृथिवीपालमाचशोकेमनःकृथाः ॥ दिष्टमेतत्पुरानूनमिदमेवनराधिप ६ नमस्कृत्वापितुस्तेऽहंपाराशर्यायधीमते ॥ यस्यप्रसादा
द्दिव्यंतत्प्राप्तंज्ञानमनुत्तमम् ७

भावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ त्वद्युक्तइति । आसंक्तुंआसंजयितुम् १ एनसापापेन २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८ व्युत्थितस्यउच्छास्त्रवर्तिनउत्पत्तिःकारणंतस्यविज्ञानम् ९। १० व्यूढेपुव्यूहरचनयास्थितेषु ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनील

दृष्टिश्चातींद्रियाराजन्दूराच्छ्रवणमेवच ॥ परचित्तस्यविज्ञानमतीतानागतस्यच ८ व्युत्थितोत्पत्तिविज्ञानमाकाशेचगतिःशुभा ॥ अस्त्रैरसंगोयुद्धेषुवरदानान्महात्मनः
९ शृणुमेविस्तरेणेदंविचित्रंपरमाद्भुतम् ॥ भरतानामभूद्युद्धंयथातल्लोमहर्षणम् १० तेष्वनीकेषुयत्तेषुव्यूढेषुचविधानतः ॥ दुर्योधनोमहाराजदुःशासनमथाब्रवीत् ११
दुःशासनरथास्तूर्णंयुज्यंतांभीष्मरक्षिणः ॥ अनीकानिचसर्वाणिशीघ्रंत्वमनुचोदय १२ अयंसमामभिप्राप्तोवर्षपूगाभिचिंतितः ॥ पांडवानांससैन्यानांकुरूणांचसमाग
मः १३ नातःकार्यतमंमन्येरणेभीष्मस्यरक्षणात् ॥ हन्याद्गुप्तोह्यसौपार्थान्सोमकांश्चससृंजयान् १४ अब्रवीच्चविशुद्धात्मानाहंहन्यांशिखंडिनम् ॥ श्रूयतेस्त्रीह्यसौपूर्वंत
स्माद्वर्ज्योरणेमम १५ तस्माद्भीष्मोरक्षितव्योविशेषेणेतिमेमतिः ॥ शिखंडिनोवधेयत्ताःसर्वेतिष्ठंतुमामकाः १६ तथाप्राच्याःप्रतीच्याश्चदाक्षिणात्योत्तरापथाः ॥ सर्व
थाऽस्त्रेषुकुशलास्तेरक्षंतुपितामहम् १७ अरक्ष्यमाणंहित्वकोहन्यात्सिंहंमहाबलम् ॥ मासिंहंजंबुकेनेवघातयामःशिखंडिना १८ वामंचक्रंयुधामन्युरुत्तमौजाश्चदक्षि
णम् ॥ गोप्तारौफाल्गुनंप्राप्तौफाल्गुनोऽपिशिखंडिनः १९ संरक्ष्यमाणःपार्थेनभीष्मेणचविवर्जितः ॥ यथानहन्याद्गांगेयंदुःशासनतथाकुरु २० ॥ इतिश्रीम० भीष्म
पर्वणिभगवद्गीताप० दुर्योधनदुःशासनसंवादेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ततोरजन्यांव्युष्टायांशब्दःसमभवन्महान् ॥ क्रोशतांभूमिपालानांयुज्य
तांयुज्यतामिति १ शंखदुंदुभिनिर्घोषैश्चसिंहनादैश्चभारत ॥ हयहेषितनादैश्चरथनेमिस्वनैस्तथा २ गजानांबृंहतांचैवयोधानांचापिगर्जताम् ॥ क्ष्वेलितास्फोटितोत्क्रुष्टैस्तु
मुलंसर्वतोऽभवत् ३ उदतिष्ठन्महाराजसर्वंयुक्तमशेषतः ॥ सूर्योदयेमहत्सैन्यंकुरुपांडवसेनयोः ४ राजेंद्रतवपुत्राणांपांडवानांतथैवच ॥ दुष्प्रधृष्याणिचास्त्राणिसशस्त्र
कवचानिच ५ ततःप्रकाशेसैन्यानिसमदृश्यंतभारत ॥ त्वदीयानांपरेषांचशस्त्रवंतिमहांतिच ६ तत्रनागारथाश्चैवजांबूनदपरिष्कृताः ॥ विभ्राजमानादृश्यंतेमेघाइव
सविद्युतः ७ रथानीकान्यदृश्यंतनगराणीवभूरिशः ॥ अतीवशुशुभेतत्रपितातेपूर्णचंद्रवत् ८ धनुर्भिर्ऋष्टिभिःखड्गैर्गदाभिःशक्तितोमरैः ॥ योधाःप्रहरणैःशुभ्रैस्तेष्वनी
केष्ववस्थिताः ९ गजाःपदातारथिनस्तुरगाश्चविशांपते ॥ व्यतिष्ठन्वागुराकाराःशतशोऽथसहस्रशः १० ध्वजाबहुविधाकाराव्यदृश्यंतसमुच्छ्रिताः ॥ स्वेषांचैवप
रेषांचद्युतिमंतःसहस्रशः ११ कांचनामणिचित्रांगाज्वलंतइवपावकाः ॥ अर्चिष्मंतोव्यरोचन्तगजारोहाःसहस्रशः १२ महेन्द्रकेतवःशुभ्रामहेन्द्रसदनेष्विव ॥ सन्नद्धास्ते
प्रवीराश्चददृशुर्युद्धकांक्षिणः १३ उद्यतैरायुधैश्चित्रास्तलबद्धाःकलापिनः ॥ ऋषभाक्षामनुष्येंद्राश्चमूमुखगताबभुः १४

कंठीये भारतभावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ युक्तंसन्नद्धं अशेषतः सर्वप्रकारैः ४ । ५ ६ । ७ । ८ । ९ वागुराकाराः परेषांबंधनार्थमित्य
र्थः १० । ११ । १२ । १३ तलबद्धाःतलंज्याघातत्राणंबद्धंयैस्ते कलापिनःतूणवंतः १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१५ । १६ । १७ । १८ बद्धकृष्णाजिनाइति युद्धेमरणदीक्षांकृतवंतइत्यर्थः १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ तथाविधःसंमर्दइतिशेषः २७ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभाव
दीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ यथासइति १. मघाविषयगःसोमस्तद्दिनंप्रत्यपद्यतेति । मघापित्र्यंनक्षत्रंतस्यविषयोदेशःपितृलोकस्तद्गतःसोमः कुरुपांडवयुद्धारंभदिनमुक्तंभारतसावित्र्यां । 'हेमंते
प्रथमेमासिशुक्लपक्षेत्रयोदशीं प्रवृत्तंभारतंयुद्धंनक्षत्रेयमदैवते' । प्रथमेमार्गशीर्षे अत्रत्रयोदशीशब्देनतद्युक्ताचतुर्दश्येवग्राह्या । अर्जुनेनहतोभीष्मोमाघमासेऽसिताष्टमी' इति 'त्रयोदश्यांतुमध्याह्नेभारद्वाजो
निपातितः'इति तत्रैवयुद्धस्यदशमेपंचदशेचाह्निहतयोर्भीष्मद्रोणयोरष्टमीत्रयोदशीसंयोगदर्शनात् अत्रपौषेऽपिमाघशब्दोमकरायनाभिप्रायेण तदानींतत्संभवात् असिताष्टमीतिच्छेदःअन्यथासप्तमीद्वादश्योरेवत
योर्हननंप्राप्नोति यत्तुअमावास्यायांदुर्योधनहननंतत्रैवोक्तं तत्राप्यमावास्याशब्दइष्टिदिनेप्रतिपद्येवप्रयुक्तोवेदितव्यः । यमदैवतेतिभरणीनग्राह्या किंतुयुग्मदैवतंमृगशीर्षमेवग्राह्यं तस्यहिपूर्वदलंशुक्रदेवत्यत्वादामुरं

शकुनिःसौबलःशल्यआवंत्योऽथजयद्रथः ॥ विंदानुविंदौकैकेयाःकांबोजश्चसुदक्षिणः १५ श्रुतायुधश्चकालिंगोजयत्सेनश्चपार्थिवः ॥ बृहद्बलश्चकौशल्यःकृतवर्मा च
सात्वतः १६ दशैतेपुरुषव्याघ्राःशूराःपरिघबाहवः ॥ अक्षौहिणीनांपतयोयज्वानोभूरिदक्षिणाः १७ एतेचान्येचबहवोदुर्योधनवशानुगाः ॥ राजानोराजपुत्राश्चनी
तिमंतोमहारथाः १८ सन्नद्धाःसमदृश्यंतस्वेष्वनीकेष्ववस्थिताः ॥ बद्धकृष्णाजिनाःसर्वेबलिनोयुद्धशालिनः १९ हृष्टादुर्योधनस्यार्थेब्रह्मलोकायदीक्षिताः ॥ सम
र्थादशवाहिन्यःपरिगृह्यव्यवस्थिताः २० एकादशीधार्त्तराष्ट्रीकौरवाणांमहाचमूः ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांयत्रशांतनवोऽग्रणीः २१ श्वेतोष्णीषंश्वेतहयंश्वेतवर्माणमच्युतम्
॥ अपश्याममहाराजभीष्मंचंद्रमिवोदितम् २२ हेमतालध्वजंभीष्मंराजतेस्यंदनेस्थितम् ॥ श्वेताभ्रइवतीक्ष्णांशुंददृशुःकुरुपांडवाः २३ संजयाश्चमहेष्वासा
धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ जृंभमाणंमहासिंहंदृष्ट्वाक्षुद्रमृगायथा २४ धृष्टद्युम्नमुखाःसर्वेसमुद्विविजिरेमुहुः ॥ एकादशैताःश्रीजुष्टावाहिन्यस्तवपार्थिव २५ पांडवानांतथास
प्तमहापुरुषपालिताः ॥ उन्मत्तमकरावर्तौमहाग्राहसमाकुलौ २६ युगांतेसमवेतौद्वौदृश्येतेसागराविव ॥ नैवनस्तादृशोराजन्दृष्टपूर्वोनचश्रुतः ॥ अनीकानांसमे
तानांकौरवाणांतथाविधः २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीताप० सैन्यवर्णनेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ संजयउवाच ॥ यथासभगवान्व्यासःकृष्णद्वै
पायनोऽब्रवीत् ॥ तथैवसहिताःसर्वेसमाजग्मुर्महीक्षितः १ मघाविषयगःसोमस्तद्दिनंप्रत्यपद्यत ॥ दीप्यमानाश्चसंपेतुर्दिविसप्तमहाग्रहाः २

उत्तरार्द्धंबुधदैवत्यत्वाद्दैवं तेनतत्रासुराणामुपरमोदेवानामभ्युदयश्चसिद्ध्यति किंच । 'चत्वारिंशदहान्यद्यद्वेचमेनिःसृतस्यवै । पुष्येणसंप्रयातोऽस्मिश्रवणेपुनरागतः'इतियुद्धारंभादष्टादशेऽह्नितीर्थयात्रातआग
तस्यबलदेवस्यवचनात्श्रवणेयुद्धसमाप्तिर्दृश्यते ततःप्राचीनेऽष्टादशर्क्षेमृगशीर्षएवयुद्धारंभःसंभवति । नत्वेकविंशेभरण्यां अष्टादशदिनमध्येनक्षत्रत्रयक्षयस्यकल्पयितुमयुक्तत्वात् । कार्त्तिकीकृत्तिकायो
गानुपातेनचतुर्दश्यांमृगस्यैवसंभावनाच्च एतेनयुद्धारंभंप्रकृत्यमघाविषयगःसोमस्तद्दिनंप्रत्यपद्यतेतिभीष्मपर्वणिसंजयवाक्यान्मघायांयुद्धारंभइत्यपिनिरस्तं बलदेववाक्यविरुद्धत्वात् शब्दार्थस्तुमघापदे
नतत्सहचराःपितरोलक्ष्यंते तेनयुद्धेमृतानामुत्तमदेहप्रदानार्थंचंद्रस्तदापितृलोकेसन्निहितोऽभूदितिस्वर्गिणांदिव्यदेहलाभश्चंद्राधीनइतिशास्त्रप्रसिद्धेः । तथाद्वादश्यांरात्रियुद्धेचंद्रोदयकालेत्रिभागमात्रशे
षायांरात्रौयुद्धमवर्त्ततेत्युक्तं तत्रत्रिभागेत्यस्यत्रिमुहूर्त्तशेषायामित्यर्थः । तथा 'अष्टपंचाशतंरात्र्यःशयानस्याद्यमेगताः' इतिभीष्मवचनंतु माघोऽयंसमनुप्राप्तः. त्रिभागमात्रःपक्षोऽयमितिवाक्यशेषानुसाराद्–

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

—अशतंशतहीनंयथास्यात्तथा अष्टपंच अष्टपंचाशद्रात्रयोव्यतीताइतिव्याख्येयंविलोमशोधनात् अष्टपंचाशदूनंशतंरात्रयोद्वाचत्वारिंशद्रात्रयोव्यतीताइत्यर्थः तथाचपौषकृष्णाष्टमीतोमाघशुक्लपंचम्यांतावतीदिनसंख्या पूर्यते पक्षस्यचतृतीयोभागोगतोभवति तत्राप्येकतिथिक्षयात्पंचम्याःद्विचत्वारिंशत्तमत्वंज्ञेयं शेषोभवितुमर्हतीत्यत्रकार्यशेषोदेहत्यागादिरेवशेषोनतुपक्षशेषइतिव्याख्याज्ञेया तत्रायंनिष्कर्षः कार्त्तिकशुक्लद्वादश्यां रेवत्यांकृष्णप्रयाणंततोमार्गशीर्षकृष्णपंचम्यांपुष्येसेनयोर्निर्याणं ततःपंचम्याउपरिषष्ठीमारभ्यसप्तदिनानिगणयित्वातदुपर्यष्टमेऽह्नि अमावास्याभविष्यतीत्यनेन त्रयोदशदिनात्मकोऽयंकृष्णपक्षोमहोत्पातजनक इतिसूचितं क्षीणयोश्वतिथ्योःपक्षांतरेपुनर्वृद्ध्यासंख्यापूरणंभवतीतिमार्गशीर्षकृष्णपंचमीमारभ्यपौषशुक्लप्रतिपत्द्विचत्वारिंशीतिथिर्भवतीतिबलदेववाक्योक्तादिनसंख्यानक्षत्रसंख्याचानुगृहीताभवति । यत्तु

द्विधाभूतइवादित्यउदयेप्रत्यदृश्यत ॥ ज्वलंत्याशिखयाभूयोभानुमानुदितोरविः ३ ववाशिरेचदीप्तायांदिशिगोमायुवायसाः ॥ लिप्समानाःशरीराणिमांसशोणित भोजनाः ४ अहन्यहनिपार्थानांवृद्धःकुरुपितामहः ॥ भरद्वाजात्मजश्चैवप्रातरुत्थायसंयतौ ५ जयोस्तुपांडुपुत्राणामित्यूचतुररिंदमौ ॥ युयुधातेतवार्थाययथासस मयःकृतः ६ सर्वधर्मविशेषज्ञःपितादेवव्रतस्तव ॥ समानीयमहीपालानिदंवचनमब्रवीत् ७ इदंवःक्षत्रियाद्वारंस्वर्गायापावृतंमहत् ॥ गच्छध्वंतेनशक्रस्यब्रह्मणः सहलोकताम् ८ एषवःशाश्वतःपंथाःपूर्वैःपूर्वतरैःकृतः ॥ संभावयध्वमात्मानमव्यग्रमनसोयुधि ९ नाभागोऽथययातिश्चमांधातानहुषोनृगः ॥ संसिद्धाःपरमंस्था नंगताःकर्मभिरीदृशैः १० अधर्मःक्षत्रियस्यैषयद्व्याधिमरणंगृहे ॥ यदयोनिधनंयातिसोऽस्यधर्मःसनातनः ११ एवमुक्तामहीपालाभीष्मेणभरतर्षभ ॥ निर्ययुः स्वान्यनीकानिशोभयंतोरथोत्तमैः १२ सतुवैकर्त्तनःकर्णःसामात्यःसहबंधुभिः ॥ न्यासितःसमरेशस्त्रंभीष्मेणभरतर्षभ १३ अपेतकर्णाःपुत्रास्तेराजानश्चैवतावकाः ॥ निर्ययुःसिंहनादेननादयंतोदिशोदश १४ श्वेतैश्छत्रैःपताकाभिर्ध्वजवारणवाजिभिः ॥ तान्यनीकानिशोभंतेगजैरथपदातिभिः १५ भेरीपणवशब्दैश्चदुंदुभीनांच निःस्वनैः ॥ रथनेमिनिनादैश्चबभूवाकुलितामही १६ कांचनांगदकेयूरैःकार्मुकैश्चमहारथाः ॥ भ्राजमानाव्यराजंतसाग्नयःपर्वताइव १७ तालेनमहताभीष्मःपं चतारेणकेतुना ॥ विमलादित्यसंकाशस्तस्थौकुरुचमूपरि १८ येत्वदीयामहेष्वासाराजानोभरतर्षभ ॥ अवर्त्तंतयथादेशंराजन्शांतनवस्यते १९ सतुगोवासनः शैब्यःसहितःसर्वराजभिः ॥ ययौमातंगराजेनराजार्हेणपताकिना ॥ पद्मवर्णस्त्वनीकानांसर्वेषामग्रतःस्थितः २० अश्वत्थामाययौयत्तःसिंहलांगूलकेतुना ॥ श्रुतायुधश्चित्रसेनःपुरुमित्रोविविंशतिः २१ शल्योभूरिश्रवाश्चैवविकर्णश्चमहारथः ॥ एतेसप्तमहेष्वासाद्रोणपुत्रपुरोगमाः २२ स्यंदनैर्वरवर्माणोभीष्मस्यास न्पुरोगमाः ॥ तेषामपिमहोत्सेधाःशोभयंतोरथोत्तमान् २३

'सप्तमाच्चापिदिवसादमावास्याभविष्यति । संग्रामंयोजयेत्तत्रतांह्याहुःशक्रदैवतां । मयाध्वंचैवकुरुक्षेत्रंपुष्योयंद्येतिपुनःपुनः' इतिदुर्योधनवाक्यं तत्रसंग्राममित्यनेनसंग्रामेजयसाधनं धारावंधादिकंतस्यांयोजयेदित्यु क्तं । शक्रदैवतामित्यनेनतस्यांज्येष्ठानक्षत्रयोगउच्यते सचतिथिद्वयक्षयात्तत्रासंभवन्नपितत्रतिथिवदेवनक्षत्रक्षयाद्रातिथिनक्षत्रयोराद्यंतयोगाद्राज्ञेयं इतिसर्वंसमंजसं महाग्रहाःराहुकेत्वोरुपग्रहत्वात्सप्तैव २ । ३ ववाशिरेशब्दंकृतवंतः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० अयोनिधनंअयसाशस्त्रेणमरणम् ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ तालेनध्वजभूतेन १८ । १९ गोवासनःतद्देश्यः २० । २१ । २२ । २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२४ । २५ । २६ । २७ अंगपतिनाकर्णपुत्रेणवृषकेतुना २८ वराहेणकेतुमुख्येनेतिसंबंधः २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ निष्केणकंठाभरणेन ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९

भ्राजमानाव्यरोचंतजांबूनदमयाध्वजाः ॥ जांबूनदमयीवेदीकमंडलुविभूषिता २४ केतुराचार्यमुख्यस्यद्रोणस्यधनुपासह ॥ अनेकशतसाहस्रमनीकमनुक
र्षतः २५ महान्दुर्योधनस्यासीन्नागोमणिमयोध्वजः ॥ तस्यपौरवकालिंगकांबोजाःससुदक्षिणाः २६ क्षेमधन्वाचशल्यश्चतस्थुःप्रमुखतोरथाः ॥ स्यंदने
नमहार्हेणकेतुनावृषभेणच ॥ प्रकर्षन्नेवसेनाग्रंमागधस्यकृपोययौ २७ तदंगपतिनागुप्तंकृपेणचमनस्विना ॥ शारदांबुधरप्रख्यंप्राच्यानांसुमहद्बलम् २८
अनीकप्रमुखेतिष्ठन्वराहेणमहायशाः ॥ शुशुभेकेतुमुख्येनराजतेनजयद्रथः २९ शतंरथसहस्राणांतस्यासन्वशवर्त्तिनः ॥ अष्टौनागसहस्राणिसादिनामयुतानिषट्
३० तत्सिंधुपतिनाराज्ञापालितंध्वजिनीमुखम् ॥ अनंतरथनागाश्वमशोभतमहद्बलम् ३१ षष्ट्याग्रथसहस्रैस्तुनागानामयुतेनच ॥ पतिःसर्वकालिंगानांययौकेतुमता
सह ३२ तस्यपर्वतसंकाशाव्यरोचंतमहागजाः ॥ यंत्रतोमरतूणीरैःपताकाभिःसुशोभिताः ३३ शुशुभेकेतुमुख्येनपावकेनकलिंगकः ॥ श्वेतच्छत्रेणनिष्केण
चामरव्यजनेनच ३४ केतुमानपिमातंगंविचित्रपरमांकुशम् ॥ आस्थितःसमरेराजन्मेघस्थइवभानुमान् ३५ तेजसादीप्यमानस्तुवारणोत्तममास्थितः ॥ भग
दत्तोययौराजायथावज्रधरस्तथा ३६ गजस्कंधगतावास्तांभगदत्तेनसंमितौ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकेतुमंतमनुव्रतौ ३७ सरथानीकवान्व्यूहोहस्त्यंगोनृपशीर्षवान् ॥
वाजिपक्षःपतत्युग्रःप्रहसन्सर्वतोमुखः ३८ द्रोणेनविहितोराजन्राज्ञाशांतनवेनच ॥ तथैवाचार्यपुत्रेणबाल्हीकेनकृपेणच ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्व
णिभगवद्गीताप० सैन्यवर्णनेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ संजयउवाच ॥ ततोमुहूर्त्तात्तुमुलःशब्दोहृदयकंपनः ॥ अश्रूयतमहाराजयोधानांप्रयुयुत्सताम् १
शंखदुंदुभिघोषैश्चवारणानांचबृंहितैः ॥ नेमिघोषैरथानांचदीर्यतीववसुंधरा २ हयानांहेषमाणानांयोधानांचैवगर्जताम् ॥ क्षणेनैवनभोभूमिःशब्देनापूरितंतदा ३
पुत्राणातवदुर्धर्षपांडवानांतथैवच ॥ समकंपंतसैन्यानिपरस्परसमागमे ४ तत्रनागारथाश्चैवजांबूनदविभूषिताः ॥ भ्राजमानाव्यदृश्यंतमेघाइवसविद्युतः ५
ध्वजाबहुविधाकारास्तावकानांनराधिप ॥ कांचनांगदिनोरेजुर्ज्वलिताइवपावकाः ६ स्वेषांचैवपरेषांचसमदृश्यंतभारत ॥ महेन्द्रकेतवःशुभ्रामहेन्द्रसदनेष्विव
७ कांचनैःकवचैर्वीराज्वलनार्कसमप्रभैः ॥ सन्नद्धाःसमदृश्यंतज्वलनार्कसमप्रभाः ८ कुरुयोधवराराजन्विचित्रायुधकार्मुकाः ॥ उद्यतैरायुधैश्चित्रैस्तलबद्धाःप
ताकिनः ९ ऋषभाक्षामहेष्वासाश्चमूमुखगताबभुः ॥ पृष्ठगोपास्तुभीष्मस्यपुत्रास्तवनराधिप ॥ दुःशासनोदुर्विषहोदुर्मुखोदुःसहस्तथा १० विविंशतिश्चित्र
सेनोविकर्णश्चमहारथः ॥ सत्यव्रतःपुरुमित्रोजयोभूरिश्रवाःशलः ११ रथाविंशतिसाहस्रास्तथैषामनुयायिनः ॥ अभीषाहाःशूरसेनाःशिबयोऽथवसातयः १२

॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

१३ । १४ । १५ शतानामयुतानिपट् पट्शतान्ययुतगुणानिपष्टिलक्षाणीतियावत् १६ । १७ । १८ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेअष्टमोऽध्यायः ॥ १८ ॥ अक्षौहिण्यइति १ । २ । ३

शाल्वामत्स्यास्तथांबष्ठास्त्रैगर्त्ताःकेकयास्तथा ॥ सौवीराःकैतवाःप्राच्याःप्रतीच्योदीच्यवासिनः १३ द्वादशैतेजनपदाःसर्वेशूरास्तनुत्यजः ॥ महतारथवंशेन
तेररक्षुःपितामहम् १४ अनीकंदशसाहस्रंकुंजराणांतरस्विनाम् ॥ मागधोयत्रनृपतिस्तद्रथानीकमन्वयात् १५ रथानांचक्ररक्षाश्चपादरक्षाश्चदंतिनाम् ॥ अभ
वन्वाहिनीमध्येशतानामयुतानिपट् १६ पादाताश्चाग्रतोऽगच्छन्धनुश्चर्मासिपाणयः ॥ अनेकशतसाहस्रानखरप्रासयोधिनः १७ अक्षौहिण्योदशैकाचतवपु
त्रस्यभारत ॥ अदृश्यंतमहाराजगंगेवयमुनांतरा १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतापर्वणि सैन्यवर्णनेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ अक्षौहिण्योदशैकाचव्यूढादृष्ट्वायुधिष्ठिरः ॥ कथमल्पेनसैन्येनप्रत्यव्यूहतपांडवः १ योवेदमानुषंव्यूहंदैवंगांधर्वमासुरम् ॥ कथंभीष्मंस
कौन्तेयःप्रत्यव्यूहतसंजय २ ॥ संजयउवाच ॥ धार्तराष्ट्राण्यनीकानिदृष्ट्वाव्यूढानिपांडवः ॥ अभ्यभाषतधर्मात्माधर्मराजोधनंजयम् ३ महर्षेर्वचनात्तातवेद
यंतिबृहस्पतेः ॥ संहतान्योधयेदल्पान्कामंविस्तारयेद्बहून् ४ सूचीमुखमनीकंस्यादल्पानांबहुभिःसह ॥ अस्माकंचतथासैन्यमल्पीयःसुतरांपरैः ५ एतद्व
चनमाज्ञायमहर्षेर्व्यूहपांडव ॥ एतच्छ्रुत्वाधर्मराजंप्रत्यभाषतपांडवः ६ एषव्यूहामितेव्यूहंराजसत्तमदुर्जयम् ॥ अचलंनामवज्राख्यंविहितंवज्रपाणिना ७ यःस
वातइवोद्धूतःसमरेदुःसहःपरैः ॥ सनःपुरोयोत्स्यतेवैभीमःप्रहरतांवरः ८ तेजांसिरिपुसैन्यानांमृद्नन्पुरुषसत्तमः ॥ अग्रेऽग्रणीर्योत्स्यतिनोयुद्धोपायविचक्षणः ९
यंदृष्ट्वाकुरवःसर्वेदुर्योधनपुरोगमाः ॥ निवर्तिष्यंतिसंत्रस्ताःसिंहंक्षुद्रमृगायथा १० तंसर्वेसंश्रयिष्यामःप्राकारमकुतोभयाः ॥ भीमंप्रहरतांश्रेष्ठंदेवराजमिवामराः
११ नहिसोऽस्तिपुमाँल्लोकेयःसंक्रुद्धंवृकोदरम् ॥ द्रष्टुमत्युग्रकर्माणंविषहेतनरर्षभम् १२ एवमुक्त्वामहाबाहुस्तथाचक्रेधनंजयः ॥ व्यूह्यतानिबलान्याशुप्रय
यौफाल्गुनस्तथा १३ संप्रयातान्कुरून्दृष्ट्वापांडवानांमहाचमूः ॥ गंगेवपूर्णास्तिमितास्पंदमानाव्यदृश्यत १४ भीमसेनोऽग्रणीस्तेषांधृष्टद्युम्नश्चवीर्यवान् ॥
नकुलःसहदेवश्चधृष्टकेतुश्चपार्थिवः १५ विराटश्चततःपश्चाद्राजाऽथाक्षौहिणीवृतः ॥ भ्रातृभिःसहपुत्रैश्चसोऽभ्यरक्षतपृष्ठतः १६ चक्ररक्षौतुभीमस्यमाद्रीपुत्रौम
हाद्युती ॥ द्रौपदेयाःससौभद्राःपृष्ठगोपास्तरस्विनः १७ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यस्तेषांगोप्तामहारथः ॥ सहितःपृतनाशूरैरथमुख्यैःप्रभद्रकैः १८ शिखंडीतुततः
पश्चादर्जुनेनाभिरक्षितः ॥ यत्तोभीष्मविनाशायप्रययौभरतर्षभ १९ पृष्ठतोऽप्यर्जुनस्यासीद्युयुधानोमहाबलः ॥ चक्ररक्षौतुपांचाल्यौयुधामन्यूत्तमौजसौ २०
कैकेयोधृष्टकेतुश्चचेकितानश्चवीर्यवान् ॥ भीमसेनोगदांबिभ्रद्वज्रसारमयींदृढाम् ॥ चरन्वेगेनमहतासमुद्रमपिशोषयेत् २१ एतेतिष्ठंतिसामात्याःप्रेक्षंतस्तेजना
धिप ॥ धृतराष्ट्रस्यदायादाइतिबीभत्सुरब्रवीत् २२ भीमसेनंतदाराजन्दर्शयस्वमहाबलम् ॥ ब्रुवाणंतुतथापार्थंसर्वसैन्यानिभारत २३

संहतानिति । अल्पैःसंहत्यैवयोद्धव्यंबहुभिस्तुविशकलितैरपियोद्धुंशक्यमित्यर्थः ४ । ५ व्यूहव्यूहंकुरु ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ स्पंदमानाकिंचिच्चलंती १४ । १५ । १६ । १७
१८ । १९ । २० । २१ धृतराष्ट्रस्यदायादाइत्यनेनतवैवैतेभागइतिसूचयति । २२ । २३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ वारणाराजानमन्वयुरितिसंबंधः अचलाःनिष्कंपाः ३० जीमूताःपर्वताः 'जीमूतोऽद्रौ' इतिमेदिनी ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ प्रावात्प्रववौ सपृषतःमार्द्रं
दुः ३६ वाताःरूक्षावायवः ३७ आहत्यआस्फाल्य ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ मज्जानइति। नोऽस्माकंयोधानांमज्जाःधातुविशेषान्ग्रसंतइवेतियोज्यं ४४ भीमसेनंदृष्ट्वाव्यवस्थिता

अपूजयंस्तदावाग्भिरनुकूलाभिराहवे ॥ राजातुमध्यमानीकेकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः २४ बृहद्भिःकुंजरैर्मत्तैश्चलद्भिरचलैरिव ॥ अक्षौहिण्याऽथपांचाल्योयज्ञसेनोमहामनाः ॥
विराटमन्वयात्पश्चात्पांडवार्थेपराक्रमी २५ तेषामादित्यचंद्राभाःकनकोत्तमभूषणाः ॥ नानाचित्रधराराजत्रथेष्वासन्महाध्वजाः २६ समुत्सार्यततःपश्चाद्धृष्टद्युम्नोमहा
रथः ॥ भ्रातृभिःसहपुत्रैश्चसोऽभ्यरक्षद्युधिष्ठिरम् २७ त्वदीयानांपरेषांचरथेषुविपुलान्ध्वजान् ॥ अभिभूयार्जुनस्यैकोरथेतस्थौमहाकपिः २८ पदातास्त्वग्रतोऽगच्छ
न्नसिशक्त्यृष्टिपाणयः ॥ अनेकशतसाहस्राभीमसेनस्यरक्षिणः २९ वारणादशसाहस्राःप्रभिन्नकरटामुखाः ॥ शूराहेममयैर्जालैर्दीप्यमानाइवाचलाः ३० क्षरंतइवजी
मूतामहार्हाःपद्मगंधिनः ॥ राजानमन्वयुःपश्चाज्जीमूताइववार्षिकाः ३१ भीमसेनोगदांभीमांप्रकर्षन्परिघोपमाम् ॥ प्रचकर्षमहासैन्यंदुराधर्षोमहामनाः ३२ तमर्क
मिवदुष्प्रेक्ष्यंतपंतमिववाहिनीम् ॥ नशेकुःसर्वयोधास्तेप्रतिवीक्षितुमंतिके ३३ वज्रोनामैषसव्यूहोनिर्भयःसर्वतोमुखः ॥ चापविद्युद्ध्वजोघोरोगुप्तोगांडीवधन्वना ३४ यंप्र
तिव्यूह्यतिष्ठंतिपांडवास्तववाहिनीम् ॥ अजेयोमानुषेलोकेपांडवैरभिरक्षितः ३५ संध्यांतिष्ठत्सुसैन्येषुसूर्यस्योदयनंप्रति ॥ प्रावात्सपृषतोवायुर्निरभ्रेस्तनयित्नुमान् ३६
विष्वग्वाताश्चविववुर्नीचैःशर्करकर्षिणः ॥ रजश्चोद्धूयतमहत्तमआच्छादयज्जगत् ३७ पपातमहतीचोल्काप्राङ्मुखीभरतर्षभ ॥ उद्यंतंसूर्यमाहत्यव्यशीर्यतमहास्वना
३८ अथसंनह्यमानेषुसैन्येषुभरतर्षभ ॥ निष्प्रभोऽभ्युद्ययौसूर्यःसघोषंभूश्चचालच ३९ व्यशीर्यतसनादाचभूस्तदाभरतर्षभ ॥ निर्घाताबहवोराजन्दिक्षुसर्वासुचाभवन्
४० प्रादुरासीद्रजस्तीव्रंनप्राज्ञायतकिंचन ॥ ध्वजानांधूयमानानांसहसामातरिश्वना ४१ किंकिणीजालबद्धानांकांचनस्रग्वरांबरैः ॥ महतांसपताकानामादित्यसमते
जसाम् ४२ सर्वंझणझणीभूतमासीत्तालवनेष्विव ॥ एवंतेपुरुषव्याघ्राःपांडवायुद्धनंदिनः ४३ व्यवस्थिताःप्रतिव्यूह्यतवपुत्रस्यवाहिनीम् ॥ ग्रसंतइवमज्जानोयोधानां
भरतर्षभ ४४ दृष्ट्वाऽग्रतोभीमसेनंगदापाणिमवस्थितम् ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि भगव० पांडवसैन्यव्यूहेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ धृतराष्ट्र
उवाच ॥ सूर्योदयेसंजयकेनुपूर्वंयुयुत्सवोहृष्यमाणाइवासन् ॥ मामकावाभीष्मनेत्राःसमीपेपांडवावाभीमनेत्रास्तदानीम् १ केषांजघन्यौसोमसूर्यौसवायूकेषांसे
नांश्वापदाश्चाभषंत ॥ केषांयूनांमुखवर्णाःप्रसन्नाःसर्वमेतद्ब्रूहिमेतंयथावत् २ ॥ संजयउवाच ॥ उभेसेनेतुल्यमित्रोपयातेउभेव्यूहेहृष्टरूपेनरेन्द्र ॥ उभेचित्रेवनराजिप्रका
शेतथैवोभेनागरथाश्वपूर्णे ३

इतिसंबंधः ४५ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ भीष्मोनेतानिर्वोढायेषांतेभीष्मनेत्राः १ मेवंपुष्कलंयथास्यात्तथाब्रूहि । मेवमितिमीवतेःपुष्टयर्थस्ययज्निवाहु
लकादुपधाहस्वेततोगुणेरूपं । गौडास्त्विदंपाठांतरंकल्पयंति सर्वमेतद्ब्रूहिमेत्वंयथावदिति २ व्यूहेस्वेस्वेइतिशेषः ३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० भूमींद्रइवपर्वतइवअप्रकंप्यइत्यर्थः ११ । १२ । १३ । १४ येनयत्रतेनतत्र १५ । १६ । १७ । १८ । १९ अनंतरूपावहीत्वदीया नतुपांडवानांमेनावही

उभेसेनेबृहत्यौभीमरूपेतथैवोभेभारतदुर्विषह्ये ॥ तथैवोभेस्वर्गजयायसृष्टेतथैवोभेसत्पुरुषोपजुष्टे ४ पश्चान्मुखाःकुरवोधार्तराष्ट्राःस्थिताःपार्थाःप्राङ्मुखायोत्स्य
 मानाः ॥ दैत्येन्द्रसेनेवचकौरवाणांदेवेन्द्रसेनेवचपांडवानाम् ५ चक्रेवायुःपृष्ठतःपांडवानांधार्त्तराष्ट्रान्श्वापदाव्याहरंत ॥ गजेन्द्राणांमदगंधांश्वतीव्रान्नसेहिरेतवपुत्रस्य
नागाः ६ दुर्योधनोहस्तिनंपद्मवर्णंसुवर्णकक्षंजालवंतंप्रभिन्नम् ॥ समास्थितोमध्यगतःकुरूणांसंस्तूयमानोबंदिभिर्मागधैश्च ७ चंद्रप्रभंश्वेतमथातपत्रंसौवर्णस्र
ग्भ्राजतिचोत्तमांगे ॥ तंसर्वतःशकुनिःपार्वतीयैःसार्द्धंगांधारैर्यातिगांधारराजः ८ भीष्मोऽग्रतःसर्वसैन्यस्यवृद्धःश्वेतच्छत्रःश्वेतधनुःसखड्गः ॥ श्वेतोष्णीषःपांडुरेण
ध्वजेनश्वेतैरश्वैःश्वेतशैलप्रकाशैः ९ तस्यसैन्येधार्त्तराष्ट्राश्वसर्वेबाल्हीकानामेकदेशःशलश्च ॥ येचांबष्ठाःक्षत्रियायेचसिंधोस्तथासौवीराःपंचनदाश्वशूराः १० शोणैर्ह
येरुक्मरथोमहात्माद्रोणोधनुष्पाणिरदीनसत्वः ॥ आस्तेगुरुःप्रायशःसर्वराज्ञांपश्चाच्चभूमींद्रइवाभियाति ११ वार्द्धक्षत्रिःसर्वसैन्यस्यमध्येभूरिश्रवाःपुरुमित्रोजयश्च ॥
शाल्वामत्स्याःकेकयाश्चेतिसर्वेगजानीकैर्भ्रातरोयोत्स्यमानाः १२ शारद्वतश्चोत्तरधूर्महात्मामहेष्वासोगौतमश्चित्रयोधी ॥ शकैःकिरातैर्यवनैःपल्हवैश्चसार्धंचमू
मुत्तरतोऽभियाति १३ महारथैर्वृष्णिभोजैःसुगुप्तंसुराष्ट्रकैर्विहितैरात्तशस्त्रैः ॥ बृहद्बलंकृतवर्माभिगुप्तंबलंत्वदीयंदक्षिणेनाभियाति १४ संशप्तकानामयुतंरथानांमृ
त्युर्जयोवाऽर्जुनस्येतिसृष्टाः ॥ येनार्जुनस्तेनराजन्कृतास्त्राःप्रयातारस्तेत्रिगर्ताश्चशूराः १५ साग्रंशतसहस्रंतुनागानांतवभारत ॥ नागेनागेरथशतंशतमश्वारथे
रथे १६ अश्वेऽश्वेदशधानुष्काधानुष्केशतचर्मिणः ॥ एवंव्यूढान्यनीकानिभीष्मेणतवभारत १७ संव्यूह्यमानुषंव्यूहंदैवंगांधर्वमासुरम् ॥ दिवसेदिवसेप्राप्तेभीष्मः
शांतनवोग्रणीः १८ महारथौघविपुलःसमुद्रइवघोषवान् ॥ भीष्मेणधार्त्तराष्ट्राणांव्यूहःप्रत्यङ्मुखोयुधि १९ अनंतरूपाध्वजिनीनरेंद्रभीमात्वदीयानतुपांडवा
नाम् ॥ तांचैवमन्येबृहतींदुष्प्रधर्षांयस्यानेताकेशवश्चार्जुनश्च २० ॥ इतिश्री० भी० भ० सैन्यवर्णनेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ॥ ॥ संजय
उवाच ॥ बृहतींधार्त्तराष्ट्रस्यसेनांदृष्ट्वासमुद्यताम् ॥ विषादमगमद्राजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः १ व्यूहंभीष्मेणचाभेद्यंकल्पितंप्रेक्ष्यपांडवः ॥ अभेद्यमिवसंप्रेक्ष्यविव
र्णोऽर्जुनमब्रवीत् २ धनंजयकथंशक्यमस्माभिर्योद्धुमाहवे ॥ धार्त्तराष्ट्रैर्महाबाहोयेषांयोद्धापितामहः ३ अक्षोभ्योऽयमभेद्यश्चभीष्मेणामित्रकर्षिणा ॥ कल्पि
तःशास्त्रदृष्टेनविधिनाभूरिवर्चसा ४ तेवयंसंशयंप्राप्ताःससैन्याःशत्रुकर्षण ॥ कथमस्मान्महाव्यूहादुत्थानंनोभविष्यति ५ अथार्जुनोऽब्रवीत्पार्थंयुधिष्ठिरममि
त्रहा ॥ विषण्णमिवसंप्रेक्ष्यतवराजन्ननीकिनीम् ६ प्रज्ञयाऽभ्यधिकान्शूरान्गुणयुक्तान्बहूनपि ॥ जयंत्यल्पतरायेनतन्निबोधविशांपते ७ तत्रतेकारणंराजन्प्रव
क्ष्याम्यनसूयवे ॥ नारदस्तमृषिर्वेदभीष्मद्रोणौचपांडव ८

तथापितांबृहतीमेवमन्येइतिसंबंधः २० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ बृहतीमिति १ । २ । ३ । ४ उत्थानंजयः ५ । ६ । ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९ । १० । ११ । १२ गुणभूतोदासभूतः १३ । १४ अकुंठसायकः अप्रतिहतायुधः १५ । १६ । १७ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ॥

एनमेवार्थमाश्रित्ययुद्धेदेवासुरेऽब्रवीत् ॥ पितामहःकिलपुरामहेन्द्रादीन्दिवौकसः ९ नतथाबलवीर्याभ्यांजयंतिविजिगीषवः ॥ यथासत्यानृशंस्याभ्यांधर्मेणै
वोद्यमेनच १० ज्ञात्वाधर्ममधर्मंचलोभंचोत्तममास्थिताः ॥ युद्धयध्वमनहंकारायतोधर्मस्ततोजयः ११ एवंराजन्विजानीहिध्रुवोऽस्माकंरणेजयः ॥ यथातुनारदः
प्राहयतःकृष्णस्ततोजयः १२ गुणभूतोजयःकृष्णेपृष्ठतोऽभ्येतिमाधवम् ॥ तद्यथाविजयश्चास्यसन्नतिश्चापरोगुणः १३ अनंततेजागोविंदःशत्रुपूगेषुनिर्व्यथः ॥
पुरुषःसनातनमयोयतःकृष्णस्ततोजयः १४ पुराह्येषहरिर्भूत्वाविकुंठोऽकुंठसायकः ॥ सुरासुरानवस्फूर्जन्नब्रवीत्केजयंत्विति १५ कथंकृष्णजयेमेतियैरुक्तंतत्रतैर्जितम् ॥
तत्प्रसादाद्धित्रैलोक्यंप्राप्तंशक्रादिभिःसुरैः १६ तस्यतेनव्यथांकांचिदिहपश्यामिभारत ॥ यस्यतेजयमाशास्तेविश्वभुक्त्रिदिवेश्वरः १७ ॥ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेभीष्मपर्वणिभवद्गीताप० युधिष्ठिरार्जुनसंवादेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजास्वांसेनां
समनोदयत् ॥ प्रतिव्यूहन्ननीकानिभीष्मस्यभरतर्षभ १ यथोद्दिष्टान्यनीकानिप्रत्यव्यूहंतपांडवाः ॥ स्वर्गंपरममिच्छंतःसुयुद्धेनकुरूद्वहाः २ मध्येशि
खंडिनोऽनीकंरक्षितंसव्यसाचिना ॥ धृष्टद्युम्नश्चरन्नग्रेभीमसेनेनपालितः ३ अनीकंदक्षिणंराजन्युयुधानेनपालितम् ॥ श्रीमतासात्वताग्र्येणशक्रेणेवधनुष्मता ४
महेंद्रयानप्रतिमंरथंतुसोपस्करंहाटकरत्नचित्रम् ॥ युधिष्ठिरःकांचनभांडयोक्त्रंसमास्थितोनागपुरस्यमध्ये ५ समुच्छ्रितंदंतशलाकमस्यसुपांडुरंछत्रमतीवभा
ति ॥ प्रदक्षिणंचैनमुपाचरंतमहर्षयःसंस्तुतिभिर्महेन्द्रम् ६ पुरोहिताःशत्रुवधंवदंतोब्रह्मर्षिसिद्धाःश्रुतवंतएनम् ॥ जप्यैश्चमंत्रैश्चमहौषधीभिःसमंततःस्वस्त्य
यनंब्रुवंतः ७ ततःसवस्त्राणितथैवगाश्चफलानिपुष्पाणितथैवनिष्कान् ॥ कुरूत्तमोब्राह्मणसान्महात्माकुर्वन्ययौशक्रइवामरेशः ८ सहस्रसूर्यःशतकिंकिणीकः
परार्घ्यजांबूनदहेमचित्रः ॥ रथोऽर्जुनस्याग्निरिवार्चिमालीविभ्राजतेश्वेतहयःसुचक्रः ९ तमास्थितःकेशवसंग्रहीतंकपिध्वजोगांडिवबाणपाणिः ॥ धनुर्धरोयस्य
समःपृथिव्यांनविद्यतेनोभविताकदाचित् १० उद्वर्तयिष्यंस्तवपुत्रसेनामतीवरौद्रंसबिभर्तिरूपम् ॥ अनायुधोयःसुभुजोभुजाभ्यांनराश्वनागान्युधिभस्मकु
र्यात् ११ सभीमसेनःसहितोयमाभ्यांवृकोदरोवीररथस्यगोप्ता ॥ तंतत्रसिंहर्षभमत्तखेलंलोकेमहेन्द्रप्रतिमानकल्पम् १२ समीक्ष्यसेनाग्रगतंदुरासदंसंविव्यथुः
पंकगतायथाद्विपाः ॥ वृकोदरंवारणराजदर्पंयोधास्त्वदीयाभयविग्नसत्वाः १३ अनीकमध्येतिष्ठंतंराजपुत्रंदुरासदम् ॥ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठंगुडाकेशंजनार्दनः १४
वासुदेवउवाच ॥ यएषरोषात्प्रतपन्बलस्थोयोनःसेनांसिंहइवेक्षतेच ॥ सएषभीष्मःकुरुवंशकेतुर्येनाहृतास्त्रिशतंवाजिमेधाः १५

ततइति १ । २ । ३ । ४ पुरस्यमध्येस्थितंइदानीमानीतमितिभावः ५ । ६ । ७ । ८ सहस्रंसूर्यतुल्यान्यादर्शचक्राणियस्मिन्ससहस्रसूर्यः ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ पाठांतरे योनः
सेनांयोभीष्मोनोऽस्मभ्यंअस्मत्तःसेनांस्वांआररक्ष अभेद्यव्यूहरचनयारक्षितवान् १५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गृहंतिपरिवारयंति । भरतर्षभेणभीष्मेण १६ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ॥ इदानींस्वस्यदिव्यंज्ञानमस्तीतिदर्शयन्संजयउवाच धार्त्त राष्ट्रबलमिति । हितार्थायहितश्चासावर्थश्चहितार्थोजयस्तदर्थं १ दुर्गायाःअसुरविहंतृत्वेनप्रसिद्धायाःस्तोत्रंउदीरय असुरांशानांशत्रूणांपराजयाय २ संख्येसंग्रामे ३ हेसिद्धसेनानि सिद्धानांयोगिनां सेनासमुदायस्तस्यनेत्री परमपदप्रापिकायोगसिद्धिकरीत्यर्थः । आर्ये ऋगतौअस्मात्ऋहलोर्ण्यत् प्राप्यब्रह्मस्वरूपेइत्यर्थः । मंदरेमंदराचलेनवसतीतितथा कुमारिअविप्लुतब्रह्मचर्ये जरादिहीनेइतिवा । कालिकालशक्ते । कापालि कपालस्यायंपतिःकापालोरुद्रस्तत्पत्नि । कपिलःकृष्णपिंगलश्चवर्णविशेषौतद्वति ४ भद्रंकल्याणंकालयतिभक्तान्प्रत्यानयतिसाभद्रकाली । महतीचासौकाली चकालयित्रीसंहर्त्रीकालरूपामहाकाली । चंडिचंडस्यकालांतकस्यभार्ये । चंडेप्रगल्भे । तारिणिसंकटोत्तरणकर्त्रि । वरवर्णिनीसर्वसौभाग्यलक्षणोपेतास्त्रीतद्रूपे ५ कात्यायनिकतगोत्रोद्भवे । महाभागेअ

एतान्यनीकानिमहानुभावंगूहंतिमेघाइवरश्मिमंतम् ॥ एतानिहत्वापुरुषप्रवीरकांक्षस्वयुद्धंभरतर्षभेण १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गी० श्रीकृष्णार्जुनसंवादेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ धार्त्तराष्ट्रबलंदृष्ट्वायुद्धायसमुपस्थितम् ॥ अर्जुनस्यहितार्थायकृष्णोवचनमब्रवीत् १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ शुचिर्भूत्वामहाबाहोसंग्रामाभिमुखेस्थितः ॥ पराजयायशत्रूणांदुर्गास्तोत्रमुदीरय २ ॥ संजयउवाच ॥ एवमुक्तोऽर्जुनःसंख्येवासुदेवेनधीमता ॥ अवतीर्यरथात्पार्थःस्तोत्रमाहकृतांजलिः ३ ॥ अर्जुनउवाच ॥ नमस्तेसिद्धसेनानिआर्येमंदरवासिनि ॥ कुमारिकालिकापालिकपिलेकृष्णपिंगले ४ भद्रकालि नमस्तुभ्यंमहाकालिनमोऽस्तुते ॥ चंडिचंडेनमस्तुभ्यंतारिणिवरवर्णिनि ५ कात्यायनिमहाभागेकरालिविजयेजये ॥ शिखिपिच्छध्वजधरेनानाभरणभूषिते ६ अट्टशूलप्रहरणेखड्गखेटकधारिणि ॥ गोपेन्द्रस्यानुजेज्येष्ठेनंदगोपकुलोद्भवे ७ महिषासृक्प्रियेनित्यंकौशिकिपीतवासिनि ॥ अट्टहासेकोकमुखेनमस्तेऽस्तुरणप्रिये ८ उमेशाकंभरिश्वेतेकृष्णेकैटभनाशिनि ॥ हिरण्याक्षिविरूपाक्षिसुधूम्राक्षिनमोऽस्तुते ९ वेदश्रुतिमहापुण्येब्रह्मण्येजातवेदसि ॥ जंबूकटकचैत्येषुनित्यंसन्निहितालये १० त्वंब्रह्मविद्याविद्यानांमहानिद्राचदेहिनाम् ॥ स्कंदमातर्भगवतिदुर्गेकांतारवासिनि ११ स्वाहाकारःस्वधाचैवकलाकाष्ठासरस्वती ॥ सावित्रिवेदमाताचतथावेदांतउच्यते १२ स्तुताऽसित्वंमहादेविविशुद्धेनांतरात्मना ॥ जयोभवतुमेनित्यंत्वत्प्रसादाद्रणाजिरे १३ कांतारभयदुर्गेषुभक्तानांचालयेषुच ॥ नित्यंवससिपातालेयुद्धेजयसिदानवान् १४

तिपूज्ये । करालिक्रूरे । विजयेविशिष्टोजयोययासा जयप्रदेइत्यर्थः । विजयेजयस्वरूपे ६ अट्टंअत्युत्कटंशूलंतदेवप्रहरणमायुधंयस्याः । खेटकंचर्म ७ कौशिकिकुशिककुलोत्पन्ने । अट्टहासेप्रहास्त स्मिते । कोकंचक्रवत्वृत्तंवारक्तवीजवधेऽसुरादानशीलंवामुखंयस्याःसाकोकमुखा ८ श्वेतेमहेश्वररूपे । कृष्णेवासुदेवरूपे । हिरण्याक्षिपीतनेत्रे । विरूपाक्षिविविधरूपयुक्तनेत्रेमनुष्यादौ । सुधूम्राक्षिमार्जारादौ । एतेनसार्वात्म्यमुक्तंभवति ९ ब्रह्मण्येयज्ञकर्मविप्रादिपुसाध्वीब्रह्मण्या । जातवेदसिअतीतज्ञेअतीतैर्ज्ञातेवा । जंबूकटकेषुजंबूद्वीपराजधानीषु चैत्येषुदेवतालयेषु नित्यंसन्निहितआलयःस्थानं यस्याःसातथा १० महानिद्राब्रह्मविद्याफलभूतामुक्तिः । स्कंदमातरीतिसर्वदेवतारूपत्वोपलक्षणं ११ स्वाहेतिसर्वकर्मरूपत्वं । कलेतिसर्वस्थूलसूक्ष्मकालरूपत्वं । सावित्रीतिसर्ववाङ्मयरूपत्वंचउच्यते १२ रणाजिरेयुद्धांगने १३ । १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जंभनीतंद्रा । मोहिनीनिद्रा । मायाअद्भुतप्रदर्शनं । ह्रीर्लज्जाख्याचेतोवृत्तिः एतच्चकामादिवृत्तीनामप्युपलक्षणं । श्रीर्लक्ष्मीः विद्यातपोधनादिसमृद्धिरूपा । संध्यासंधौआदावंतेचभवासंध्या सृष्टिप्रलयकर्त्रीत्यर्थः । प्रभावतीचंद्रसूर्यप्रभायुक्ताऽहोरात्ररूपा । सावित्रीसवितुःसूर्यस्यसंबंधिनीप्रभाप्रकाशनशक्तिस्तद्रूपा । जननीमातृवत्पालयित्री १५ तुष्टिःसंतोषः । पुष्टिरुपचयः । धृतिर्धैर्यम् । दीप्तिर्ज्योतिः । ययाकांत्याचंद्रादित्यौवर्धेतेअसंतंकांतिमंतौभवतः वक्ष्यतिच । 'यदादित्यगतंतेजोजगद्भासयतेऽखिलं । यच्चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकम्' इति । 'येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धः' इतिश्रुतिश्च । परंचिन्मात्रंब्रह्मैवेत्यर्थः । भूतिःऐश्वर्यं भूतिमतांमहेश्वरादीनां । 'एषाऽस्यपरमासंपत्' इतिश्रुतेर्ब्रह्मरूपैव । संख्येसम्यक्ख्यानंप्रकाशनंयत्रतस्मिन्नात्मानात्मविवेकरूपेसमाधौसिद्धैर्जीवन्मुक्तैश्चारणैराजानसिद्धैश्चवीक्ष्यसेऽनुभूयसेप्रत्यगात्मत्वेन तदेवमाकारविशेषोपहितंब्रह्माभिध्यातंसत्सर्वामोक्षादर्वाचीनाराज्यविजयादिसिद्धीःप्रयच्छतीतिप्रदर्शितं तदेववक्ष्यतिभगवान् । 'येऽप्यन्यदेवताभक्तायजंतेश्रद्धयान्विताः । तेऽपिमामेवकौन्तेययजंत्यविधिपूर्वकं । लभंतेचततःकामान्मयैवविहितान्हितान्' इतिच । तथामहतीविमोक्षाख्यासिद्धिरपिसर्वाकारानुपहितब्रह्मज्ञानादेवभवतीतिप्रतिपादनायगीताशास्त्रमारीप्समानेनतत्रविश्वासोत्पत्त्यर्थंसद्यःप्रत्ययकरंदेवीस्तोत्रंकुर्वितिनियुक्तोऽर्जुनोदेवींप्रत्यक्षतोदृष्ट्वाजातप्रत्ययोगीतास्वपिश्रद्धांबध्नीयादित्याशयवताभगवताएतदुक्तमितिप्रघट्टकार्थः । एवमेववेदेऽपिकारीर्यादीनांसद्योवृष्ट्यादिफलानांकर्मणांविधानमदृष्टार्थेषुकर्मसुश्रद्धोत्पादनार्थमेवेतिनिर्णीतंपूर्वाचार्यैः १६ ततःपार्थस्येति । अंतरिक्षगतेत्यैश्वर्यप्रदर्शनार्थंविशेषणं १७ नरस्त्वमित्यर्जुनायपूर्वंनरनारायणात्मकंरूपंस्मारयति तेनचतत्स्मृत्यैवसर्वभयनिवृत्तिर्भवतितद्विस्मरणादेवतुपराजयभयमित्यपिदर्शितं । एवमयंगीताशास्त्रस्यवक्ष्यमाणस्योपोद्घातोदर्शितः १८ । १९ कथामनुसंधत्तेलब्ध्वेत्यादिना २० एतत्स्तोत्रपाठफलमाह यइदमिति । कल्येप्रभाते २१ तेभ्योनभयमितिपूर्वेणसंबंधः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७

त्वंजंभनीमोहिनीचमायाह्रीःश्रीस्तथैवच ॥ संध्याप्रभावतीचैवसावित्रीजननीतथा १५ तुष्टिःपुष्टिर्धृतिर्दीप्तिश्चंद्रादित्यविवर्धिनी ॥ भूतिर्भूतिमतांसंख्येवीक्ष्यसेसिद्धचारणैः ॥ १६ ॥ संजयउवाच ॥ ततःपार्थस्यविज्ञायभक्तिंमानववत्सला ॥ अंतरिक्षगतोवाचगोविंदस्याग्रतःस्थिता ॥ १७ ॥ देव्युवाच ॥ स्वल्पेनैवतुकालेनशत्रूनजेष्यसिपांडव ॥ नरस्त्वमसिदुर्धर्षनारायणसहायवान् ॥ १८ ॥ अजेयस्त्वंरणेऽरीणामपिवज्रभृतःस्वयम् ॥ इत्येवमुक्त्वावरदाक्षणेनांतरधीयत ॥ १९ ॥ लब्ध्वावरंतुकौन्तेयोमेनेविजयमात्मनः ॥ आरुरोहततःपार्थोरथंपरमसंमतम् ॥ २० ॥ कृष्णार्जुनावेकरथौदिव्यौशंखौप्रदध्मतुः ॥ यइदंपठतेस्तोत्रंकल्यउत्थायमानवः २१ ॥ यक्षरक्षःपिशाचेभ्योनभयंविद्यतेसदा ॥ नचापिरिपवस्तेभ्यःसर्पाद्यायेचदंष्ट्रिणः ॥ २२ ॥ नभयंविद्यतेतस्यसदाराजकुलादपि ॥ विवादेजयमाप्नोतिबद्धोमुच्यतिबंधनात् ॥ २३ ॥ दुर्गंतरतिचावश्यंतथाचोरैर्विमुच्यते ॥ संग्रामेविजयेन्नित्यंलक्ष्मींप्राप्नोतिकेवलाम् ॥ २४ ॥ आरोग्यबलसंपन्नोजीवेद्वर्षशतंतथा ॥ एतद्दृष्टंप्रसादात्तुमयाव्यासस्यधीमतः ॥ २५ ॥ मोहादेतौनजानंतिनरनारायणावृषी ॥ तवपुत्रादुरात्मानःसर्वेमन्युवशानुगाः ॥ २६ ॥ प्राप्तकालमिदंवाक्यंकालपाशेनगुंठिताः ॥ द्वैपायनोनारदश्चकण्वोरामस्तथाऽनघः ॥ अवारयंस्तवसुतंनचासौतद्गृहीतवान् ॥ २७ ॥

Nepal Sanskrit ...

यत्रेति । धर्मफलंद्युतिप्रभृतयः तर्हिमत्पक्षेऽपिधर्मोऽस्त्येवेतिमन्वानंप्रत्याह यत्रधर्मस्तत्रकृष्णः त्वत्पक्षेकृष्णाभावाद्धर्मोऽपिनास्ति तत्फलभूताद्युत्यादयोऽपिनसंतीत्यर्थः । फलितमाह यतःकृष्णस्ततोजयइति २८ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ केपामित्यध्यायःस्पष्टार्थः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोः श्रीनीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपे भीष्मपर्वणि जंबूखंडनिर्माणकात्यायनीस्तवांतग्रंथार्थप्रकाशे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ओंनमोब्रह्मादिभ्योब्रह्मविद्यासंप्रदायकर्तृभ्योवंशऋषिभ्योनमोगुरुभ्यः । प्रणम्यभगवत्पादान्श्रीधरादींश्चसद्गुरून् ॥ संप्रदायानुसारेणगीताव्याख्यांसमारभे ॥ १ ॥ भारतेसर्ववेदार्थोभारतार्थश्चकृत्स्नशः ॥ गीतायामस्तितेनेयंसर्वशास्त्रमयीमता ॥ २ ॥ कर्मोपास्तिज्ञानभेदैःशास्त्रंकांडत्रयात्मकं ॥ अन्येतूपासनाकांडात्तृतीयोनातिरिच्यते ॥ ३ ॥ तदेवब्रह्मविद्धित्वंनेदंयत्तदुपासते ॥ इतिश्रुत्यैववेद्यस्यह्युपास्यादन्यतेरिता ॥ ४ ॥ इयमष्टादशाध्यायीक्रमात्षट्कत्रिकेणहि ॥ कर्मोपा

यत्रधर्मोद्युतिःकांतिर्यत्रह्रीःश्रीस्तथामतिः ॥ यतोधर्मस्ततःकृष्णोयतःकृष्णस्ततोजयः २८ ॥ इति श्रीम० भीष्मपर्वणिभगवद्गी० दुर्गास्तोत्रेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ केषांप्रहृष्टास्तत्राग्रेयोधायुध्यंतिसंजय ॥ उदग्रमनसःकेवाकेवादीनाविचेतसः ॥ १ ॥ केपूर्वंप्राहरंस्तत्रयुद्धेहृदयकंपने ॥ मामकाःपांडवेयावातन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २ ॥ कस्यसेनासमुदयेगंधमाल्यसमुद्भवः ॥ वाचःप्रदक्षिणाश्चैवयोधानामभिगर्जताम् ॥ ३ ॥ संजयउवाच ॥ उभयोःसेनयोस्तत्रयोधाजहृषिरेतदा ॥ स्रजःसमाःसुगंधानामुभयत्रसमुद्भवः ४ संहतानामनीकानांव्यूढानांभरतर्षभ ॥ संसर्गात्समुदीर्णानांविमर्दःसुमहानभूत् ॥ ५ ॥ वादित्रशब्दस्तुमुलःशंखभेरीविमिश्रितः ॥ शूराणांरणशूराणांगर्जतामितरेतरम् ॥ ६ ॥ उभयोःसेनयोराजन्महान्व्यतिकरोऽभवत् ॥ अन्योन्यंवीक्ष्यमाणानांयोधानांभरतर्षभ ॥ कुंजराणांचनदतांसैन्यानांचप्रहृष्यताम् ॥ ७ ॥ इ० म० भी० प० भगवद्गीताप० धृतराष्ट्रसंजयसंवादेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ धर्मक्षेत्रेकुरुक्षेत्रेसमवेतायुयुत्सवः ॥ मामकाःपांडवाश्चैवकिमकुर्वतसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच ॥ दृष्ट्वातुपांडवानीकंव्यूढंदुर्योधनस्तदा ॥ आचार्यमुपसंगम्यराजावचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ पश्यैतांपांडुपुत्राणामाचार्यमहतींचमूम् ॥ व्यूढांद्रुपदपुत्रेणतवशिष्येणधीमता ॥ ३ ॥ अत्रशूरामहेष्वासाभीमार्जुनसमायुधि ॥ युयुधानोविराटश्चद्रुपदश्चमहारथः ॥ ४ ॥ धृष्टकेतुश्चेकितानःकाशिराजश्चवीर्यवान् ॥ पुरुजित्कुंतिभोजश्चशैब्यश्चनरपुंगवः ॥ ५ ॥

स्तिज्ञानकांडत्रितयात्मानिगद्यते ॥ ५ ॥ तत्रयुद्धोद्यमंश्रुत्वौत्सुक्यादग्रिमंवृत्तांतंबुभुत्सुःधृतराष्ट्रउवाच धर्मक्षेत्रइति । तत्रवेदे 'तेषांकुरुक्षेत्रंदेवयजनमास' इतिकर्मकांडप्रसिद्धंकुरुक्षेत्रमन्यत् । 'अविमुक्तंवैकुरुक्षेत्रंदेवानांदेवयजनंसर्वेषांभूतानांब्रह्मसदनम्' इत्यविमुक्ताख्यंब्रह्मप्राप्तिस्थानभूतंकुरुक्षेत्रमन्यत् । ब्रह्मसदनत्वंचास्यात्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवतीतिवाक्यशेषेणव्युत्पादितं एतद्व्यावृत्त्यर्थंधर्मक्षेत्रेइतिविशेषणं । कुरुदेशांतरगतंहिकुरुक्षेत्रंधर्मक्षेत्रमेवनतुतद्ब्रह्मसदनं प्रवर्ग्यकांडेतस्यधर्मक्षेत्रत्वमात्रश्रवणात् । तत्रसमवेताःमिलिताः युयुत्सवोयोद्धुमिच्छवः । पांडवानांपृथग्ग्रहणंतेषुममत्वाभावसूचनार्थम् १ व्यूढंव्यूहरचनयास्थितं आचार्यंद्रोणंराजादुर्योधनः राजाऽब्रवीदित्येवसिद्धेवचनपदेनसंक्षिप्तबह्वर्थत्वादिगुणवत्त्वंवाक्यस्यसूच्यते २ द्रुपदपुत्रेणेति । पूर्ववैरसूचनेनक्रोधोद्दीपनार्थंविशेषणम् ३ महेष्वासामहांतइष्वासाःधनूंषियेषांते युयुधानःसात्यकिः द्रुपदश्चमहारथइत्येकः ४ धृष्टकेत्वादयःषट् ५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

युधामन्यूत्तमौजसौ सौभद्रोऽभिमन्युः पंचद्रौपदेयाःप्रतिविंध्यादयश्चेत्यष्टौ चकारात्पांडवाघटोत्कचादयश्चातिप्रसिद्धाग्राह्याः सर्वेऽपिमहारथाएव तल्लक्षणंतु 'एकादशसहस्राणियोधयेद्यस्तुधन्विनां ॥ शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्चसवैप्रोक्तोमहारथः ॥ अमितान्योधयेद्यस्तुसंप्रोक्तोऽतिरथस्तुसः ॥ रथस्त्वेकेनयोद्धास्यात्तन्न्यूनोऽर्धरथःस्मृतः'इति ६ विशिष्टाःश्रेष्ठाः निबोधबुध्यस्व । भौवादिकस्यपरस्मैपदिनोबुधेरिदंरूपं संज्ञार्थं अस्मत्पक्षेपिशूराःसंतीतिज्ञापनार्थं । परेषुप्राबल्यंदृष्ट्वातवोत्साहभंगोमाभूदित्यर्थः ७ विकर्णःस्वभ्राता सौमदत्तिर्भूरिश्रवाः । जयद्रथपदस्थाने तथैवचेतिकचित्पाठः ८ अन्येशल्यकृतवर्मप्रभृतयः । शस्त्राणिविदारकाणिखड्गादीनि प्रहरणानिकेवलंप्रहारार्थानिगदादीनिनानाविधानियेषांतेनानाशस्त्रप्रहरणाः ९ पर्याप्तंपरितआप्तंपरिवेष्टितं पांडवसैन्यंहिसप्ताक्षौहिणीमितत्वादल्पंबहुनैकादशाक्षौहिणीमितेनास्मत्सैन्येनवेष्टयितुंशक्यं नतुतदीयेनास्मदीयमित्यर्थः एवंचपर्याप्तमित्यस्यपारणीयमित्यर्थः १० अयनेषु व्यूहरचनयास्थितेसैन्येप्रवेशमार्गेषु स्वेस्वेस्थानेस्थितायूयंमध्यस्थंभीष्ममेवाभिरक्षंतु । अस्यसेनापतेश्चांचल्येसर्वाऽपिसेना

युधामन्युश्चविक्रांतउत्तमौजाश्चवीर्यवान् ॥ सौभद्रोद्रौपदेयाश्चसर्वएवमहारथाः ६ अस्माकंतुविशिष्टायेतान्निबोधद्विजोत्तम ॥ नायकाममसैन्यस्यसंज्ञार्थंतान्ब्रवीमिते ७ भवान्भीष्मश्चकर्णश्चकृपश्चसमितिंजयः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसौमदत्तिर्जयद्रथः ८ अन्येचबहवःशूरामदर्थेत्यक्तजीविताः ॥ नानाशस्त्रप्रहरणाःसर्वेयुद्धविशारदाः ९ अपर्याप्तंतदस्माकंबलंभीष्माभिरक्षितम् ॥ पर्याप्तंत्विदमेतेषांबलंभीमाभिरक्षितम् १० अयनेषुचसर्वेषुयथाभागमवस्थिताः ॥ भीष्ममेवाभिरक्षंतुभवंतःसर्वएवहि ११ तस्यसंजनयन्हर्षंकुरुवृद्धःपितामहः ॥ सिंहनादंविनद्योच्चैःशंखंदध्मौप्रतापवान् १२ ततःशंखाश्चभेर्यश्चपणवानकगोमुखाः ॥ सहसैवाभ्यहन्यन्तसशब्दस्तुमुलोऽभवत् १३ ततःश्वेतैर्हयैर्युक्तेमहतिस्यंदनेस्थितौ ॥ माधवःपांडवश्चैवदिव्यौशंखौप्रदध्मतुः १४ पांचजन्यंहृषीकेशोदेवदत्तंधनंजयः ॥ पौण्ड्रंदध्मौमहाशंखंभीमकर्मावृकोदरः १५ अनंतविजयंराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ नकुलःसहदेवश्चसुघोषमणिपुष्पकौ १६ काश्यश्चपरमेष्वासःशिखंडीचमहारथः ॥ धृष्टद्युम्नोविराटश्चसात्यकिश्चापराजितः १७ द्रुपदोद्रौपदेयाश्चसर्वशःपृथिवीपते ॥ सौभद्रश्चमहाबाहुःशंखान्दध्मुःपृथक्पृथक् १८ सघोषोधार्त्तराष्ट्राणांहृदयानिव्यदारयत् ॥ नभश्चपृथिवींचैवतुमुलोव्यनुनादयन् १९ अथव्यवस्थितान्दृष्ट्वाधार्तराष्ट्रान्कपिध्वजः ॥ प्रवृत्तेशस्त्रसंपातेधनुरुद्यम्यपांडवः २० हृषीकेशंतदावाक्यमिदमाहमहीपते ॥ अर्जुनउवाच ॥ सेनयोरुभयोर्मध्येरथंस्थापयमेऽच्युत २१ यावदेतान्निरीक्षेऽहंयोद्धुकामानवस्थितान् ॥ कैर्मयासहयोद्धव्यमस्मिन्रणसमुद्यमे २२ योत्स्यमानानवेक्षेऽहंयएतेऽत्रसमागताः ॥ धार्त्तराष्ट्रस्यदुर्बुद्धेर्युद्धेप्रियचिकीर्षवः २३ ॥ ॥

आकुलीभवेत् तत्स्थैर्येस्थिराचभवेदतःसएवरक्ष्यइत्यर्थः ११ तस्यैवंवदतोदुर्योधनस्य संजयवाक्यमिदं सिंहनादमितिणमुलंतं तेनविनद्येत्यस्यानुप्रयोगःकषादित्वात् समूलकाषंकषतिस्मदैत्यानित्यादिवत् । कुरुवृद्धोभीष्मः प्राग्विराटनगरादौदृष्टप्रभावान्पांडवान्दृष्ट्वाराज्ञोभयंमाभूदितिशंखंदध्मौ हर्षंयुद्धोत्साहंजनयन् हेत्वर्थेशतृप्रत्ययः हर्षजननार्थमित्यर्थः १२ अभ्यहन्यंतअभिहताः कर्मकर्तरिप्रयोगः १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ व्यवस्थितान् भयोद्विग्नतयावैपरीत्येणावस्थितान् कपिध्वजपांडवपदाभ्यांभीषणध्वजत्वंशौर्यंचप्रदर्श्यते २० हृषीकेशंसर्वेषामिंद्रियाणांप्रवर्तकत्वेनपरचित्ताभिज्ञं । वाक्यमेवाहनतुकंचिदर्थमितिद्योतनार्थंवाक्यपदं वाक्यमेवाह सेनयोरिति २१ रथस्थापनप्रयोजनमाह यावदिति । कैःसहमयायोद्धव्यंमयासहवाकैर्योद्धव्यमित्युभयत्रसहशब्दसंबंधः । केवामांजेतुंयतंतेमयावाकेजेतव्याइत्यालोचनार्थमित्यर्थः २२ योत्स्यमानान् नतुशांतिकामान् यतोदुर्बुद्धेःप्रियंचिकीर्षन्ति तेनतेषामपितत्तुल्यत्वंसूचितम् २३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रथोत्तमंस्थापयित्वाउवाचेतिद्वयोःसंबंधः २४ महीक्षितांपृथिवीश्वराणाम २५ पितॄन् पितृव्यादीन्भूरिश्रवःप्रभृतीन् पितामहान्भीष्मादीन् मातुलान्शल्यादीन् भ्रातॄन्दुर्योधनादीन् पुत्रान्लक्ष्मणा
दीन् पौत्रान्लक्ष्मणादिपुत्रान् सखीन्अश्वत्थामादीन् २६ सुहृदःकृतवर्मादीन् २७ कृपयास्नेहेन सचस्वजनमितिविशेषणेनप्रदर्श्यते २८ सीदंतिनिश्चेष्टानिभवंति रोमहर्षोरोमांचः २९ । ३०
निमित्तानिलोकक्षयकराणिभूमिकंपादीनि ३१ । ३२ । ३३ स्यालाइति । स्यालशब्दोदंत्यादिः । ‘ विजामातुरुतवायास्यालाव’ इतिमंत्रवर्णात । स्याल्लाँजानावपतीतिवा लाजालाजतेःस्यंशूर्पस्य
तेरितियास्कः ३४ हंतुमिच्छाऽपिममनभवति किमुतहंतृत्वमित्यर्थः । महीकृतेपृथिव्यर्थे ३५ आततायिनः ‘ अग्निदोगरदश्चैवशस्त्रपाणिर्धनापहः ॥ क्षेत्रदारहरश्चैवषडेतेआततायिनः ॥ आततायिन
मायांतंहन्यादेवाविचारयन् ॥ नाततायिवधेदोषोहंतुर्भवतिकश्चन ’ इति यद्यप्येवं तथापि एतान्हत्वाअस्मान्पापमेवआश्रयेत आततायिवधोहिअर्थशास्त्रविहितः । ‘नहिंस्यात्सर्वभूतानि’इतितुधर्मशास्त्रंत

॥ संजयउवाच ॥ एवमुक्तोहृषीकेशोगुडाकेशेनभारत ॥ सेनयोरुभयोर्मध्येस्थापयित्वारथोत्तमम् २४ भीष्मद्रोणप्रमुखतःसर्वेषांचमहीक्षिताम् ॥ उवाचपार्थ
पश्यैतान्समवेतान्कुरूनिति २५ तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थःपितॄनथपितामहान् ॥ आचार्यान्मातुलान्भ्रातॄन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा २६ श्वशुरान्सुहृदश्चैवसे
नयोरुभयोरपि ॥ तान्समीक्ष्यसकौन्तेयःसर्वान्बन्धूनवस्थितान् २७ कृपयापरयाऽऽविष्टोविषीदन्निदमब्रवीत् ॥ अर्जुनउवाच ॥ दृष्ट्वेमंस्वजनंकृष्णयुयुत्सुंसमुपस्थि
तम् २८ सीदन्तिममगात्राणिमुखंचपरिशुष्यति ॥ वेपथुश्चशरीरेमेरोमहर्षश्चजायते २९ गाण्डीवंस्रंसतेहस्तात्त्वक्चैवपरिदह्यते ॥ नचशक्नोम्यवस्थातुंभ्रमतीवचमे
मनः ३० निमित्तानिचपश्यामिविपरीतानिकेशव ॥ नचश्रेयोऽनुपश्यामिहत्वास्वजनमाहवे ३१ नकांक्षेविजयंकृष्णनचराज्यंसुखानिच ॥ किंनोराज्येनगोविंद
किंभोगैर्जीवितेनवा ३२ येषामर्थेकांक्षितंनोराज्यंभोगाःसुखानिच ॥ तइमेऽवस्थितायुद्धेप्राणांस्त्यक्त्वाधनानिच ३३ आचार्याःपितरःपुत्रास्तथैवचपितामहाः ॥
मातुलाःश्वशुराःपौत्राःस्यालाःसम्बन्धिनस्तथा ३४ एतान्नहन्तुमिच्छामिघ्नतोऽपिमधुसूदन ॥ अपित्रैलोक्यराज्यस्यहेतोःकिन्नुमहीकृते ३५ निहत्यधार्त्तराष्ट्रान्नः
काप्रीतिःस्याज्जनार्दन ॥ पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ३६ तस्मान्नार्हावयंहन्तुंधार्त्तराष्ट्रान्सबान्धवान् ॥ स्वजनंहिकथंहत्वासुखिनःस्याममाधव ३७
यद्यप्येतेनपश्यन्तिलोभोपहतचेतसः ॥ कुलक्षयकृतंदोषंमित्रद्रोहेचपातकम् ३८ कथंनज्ञेयमस्माभिःपापादस्मान्निवर्त्तितुम् ॥ कुलक्षयकृतंदोषंप्रपश्यद्भिर्जनार्दन
३९ कुलक्षयेप्रणश्यन्तिकुलधर्माःसनातनाः ॥ धर्मेनष्टेकुलंकृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ४० ॥ ॥ ॥

त्पूर्वस्मात्प्रबलं यथोक्तंयाज्ञवल्क्येन । ‘ स्मृत्योर्विरोधेन्यायस्तुबलवान्व्यवहारतः ॥ अर्थशास्त्रात्तुबलवद्धर्मशास्त्रमितिस्थितिः’ इति । अस्मान्हत्वाएतान्आततायिनःपापमेवाश्रयेदित्यपरायोजना तथाच
एतएवास्मद्वधेननश्यंतुनतुवयमेतेषांवधेननंक्ष्यामइतिभावः ३६ । ३७ । ३८ ननु‘आहूतोननिवर्त्तेतद्यूतादपिरणादपि’इतिविजितंक्षत्रियस्येतिचयुद्धादनिवृत्तिर्हिंसयाचवृत्तिःक्षत्रियस्येष्टा तत्कथंयुद्धान्नि
वृत्तिमिच्छसीत्याशंक्याह कथमिति । साहिलोभमूलिकास्मृतिःकुलक्षयदोषविधिनाबाध्यते यथा औदुंबरींस्पृष्ट्वोद्गायेदितिस्पर्शनविधिनाविरुद्धासतीऔदुंबरीसर्वावेष्टयितव्येतिसर्ववेष्टनस्मृतिर्बाध्यते लोभमू
लकत्वात्तद्वत् । नहिविधिमात्राद्यत्किंचित्कर्त्तव्यं श्येनादीनामधर्मरूपाणामप्यवश्यानुष्ठेयत्वापत्तेः तस्माद्यत्फलतोनदुष्यतितदेवविहितंधर्मरूपमनुष्ठेयं यथोक्तम ‘ फलतोऽपिचयत्कर्मनानर्थे
नानुबध्यते । केवलंप्रीतिहेतुत्वात्तद्धर्मइतिकथ्यते’ इति । श्येनादिवत्पापानुबंधित्वाद्युद्धंत्याज्यमेवेत्यर्थः ३९ प्रणश्यंति अनुष्ठातॄणांवृद्धानामभावात् अवशिष्टंबालादिरूपंवंशं धर्मलोपादधर्मोऽभिभवति ४०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दुष्टासुपुत्रार्थंवर्णांतरमुपासीनासु ४१ कथंतर्हिजामदग्न्येनरामेणक्षत्रियेषुहतेषुतत्स्त्रियः पुनःपुनर्ब्राह्मणेभ्यःपुत्रान्जनयामासुरित्युपाख्यायते कथंवाधृतराष्ट्रादीनांअसंकरजत्वमित्याशंक्याहपतंतीति । हिशब्दो वैदिकींप्रसिद्धिंद्योतयति । साहि'नशेषोअग्नेअन्यजातमस्ति'इतिश्रुतिः अन्यस्माज्जातंशेषोऽपत्यंनास्तीतितदर्थः । अन्योदर्योमनसाऽपिनमंतव्योममायंपुत्रइतियास्कवचनाच्च । येयजामहइतिशास्त्रात् येवयंस्मस्तेवयंयजामहइत्यर्थकाद्दृश्यमानस्यपित्रादेःसंशयग्रस्तत्वादयंममपितैवेतिनिश्चयस्यदुःसाध्यत्वात् मंत्रश्च'योऽहमस्मिससन्यजे' ब्राह्मणेऽर्थवादश्च । नचैतद्विद्मोब्राह्मणाःस्मोवयमब्राह्मणावेति । तस्माद्बीजपतेरेवपिंडादिप्राप्तिर्नतुक्षेत्रपतेरितिलुप्तपिंडोदकक्रियत्वादवश्यंपितॄणांपातोभवति क्षेत्रजपुत्रस्मृतिस्तुइहलोकेवंशस्थापनमात्रपरानतुतेनक्षेत्रपतेःकश्चिदामुष्मिकउपकारोऽस्ति उदाहृतश्रुतिविरोधात् । अयंचसंकरोऽस्माभिःस्वयंकृतश्चेदवश्यमस्मान्बाधिष्यतएवेतिभावः ४२ एतदेवविवृणोतिद्वाभ्यां दोषैरिति ४३ । ४४ । ४५ । ४३ संख्येसंग्रामे ४७ ॥ इतिश्रीनीलकंठीयेभारतभावदीपे भीष्मपर्वप्रकाशेभगवद्गीतासुप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ पर्वणितुपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ अर्जुनेयुद्धादुपरतेमत्पुत्रानिष्कंटकंराज्यंप्राप्स्यंतीत्याशावंतंराजानंप्रतिसंजयउवाच तंतथेति । तमर्जुनं तथा 'स्वजनंहिकथंहत्वासुखिनःस्याममाधव'इत्युक्तप्रकारेण कृपयास्नेहेन नतुदययापरदुःखप्रहाणेच्छारूपया तस्याःपरदौर्बल्यनिश्चयोत्तरभाविन्याःअर्जुनेयदिवानोजयेयुरिति

अधर्माभिभवात्कृष्णप्रदुष्यंतिकुलस्त्रियः ॥ स्त्रीषुदुष्टासुवार्ष्णेयजायतेवर्णसंकरः ४१ संकरोनरकायैवकुलघ्नानांकुलस्यच ॥ पतंतिपितरोह्येषांलुप्तपिंडोदकक्रियाः ४२ दोषैरेतैःकुलघ्नानांवर्णसंकरकारकैः ॥ उत्साद्यन्तेजातिधर्माःकुलधर्माश्चशाश्वताः ४३ उत्सन्नकुलधर्माणांमनुष्याणांजनार्दन ॥ नरकेनियतंवासो भवतीत्यनुशुश्रुम ४४ अहोबतमहत्पापंकर्तुंव्यवसितावयम् ॥ यद्राज्यसुखलोभेनहंतुंस्वजनमुद्यताः ४५ यदिमामप्रतीकारमशस्त्रंशस्त्रपाणयः ॥ धार्त्तराष्ट्रा रणेहन्युस्तन्मेक्षेमतरंभवेत् ४६ ॥ संजयउवाच ॥ एवमुक्त्वाऽर्जुनःसंख्येरथोपस्थउपाविशत् ॥ विसृज्यसशरंचापंशोकसंविग्नमानसः ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेश्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादेऽर्जुनविषादयोगोनामप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ पर्वणितुपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ तंतथाकृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ॥ विषीदंतमिदंवाक्यमुवाचमधुसूदनः १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कुतस्त्वाकश्मलमिदंविषमेसमुपस्थितम् ॥ अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन २ क्लैब्यंमास्मगमःपार्थनैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ क्षुद्रंहृदयदौर्बल्यंत्यक्त्वोत्तिष्ठपरंतप ३ ॥ अर्जुनउवाच ॥ कथंभीष्ममहंसंख्येद्रोणंचमधुसूदन ॥ इषुभिःप्रतियोत्स्यामिपूजार्हावरिसूदन ४ ॥ ॥ ॥

स्वपराजयमाशंकमानेदुर्भणत्वात् । यानेवहत्वानजिजीविषामइतिस्नेहातिशयसूचकवाक्यशेषविरोधाच्च आविष्टंव्याप्तंविषीदंतंसीदंतिममगात्राणीत्यादिनाउक्तरूपंविषादंप्राप्नुवंतं इदंवक्ष्यमाणंवाक्यंवचनीयमुवाच मधुसूदनइतिदुष्टहंतृत्वादेवार्जुनंनिमित्तीकृत्यत्वत्पुत्रानपिहनिष्यत्येवेतित्वयाजयाशानकार्येतिभावः १ अर्जुनमुद्योजयन्श्रीभगवानुवाच कुतइति ।कश्मलंवैक्लव्यं विषमेयुद्धसंकटे अनार्यैर्भीरुभिर्जुष्टंसेवितंनतुत्वादृशैःशूरैः नआर्यैर्जुष्टमितिवा यत्तु आर्यैरजुष्टमितिविग्रहोदर्शितस्तदर्थैक्येऽपिपदव्युत्क्रमदोषादुपेक्ष्यं अतएवास्वर्ग्यमकीर्त्तिकरंच हेअर्जुन स्वच्छस्वभाव तवनैतद्युक्तमितिभावः २ तदेवाह क्लैब्यमिति । क्लैब्यंनिर्वीर्यत्वंनचशक्नोम्यवस्थातुमित्युक्तरूपं मागाः नैतत्त्वयिमहादेवप्रतिभटेयुक्तं अतःक्षुद्रंतुच्छंहृदयकृतमेवतवदौर्बल्यंनतुशक्तिसहायाद्यभावकृतं तत्त्यक्त्वाउत्तिष्ठयुद्धाय परंतपशत्रुतापन ३ ननुशत्रवोवास्वभावदुष्टावातापनीयाःनतुबान्धवाःसाधवश्चेत्अर्जुनउवाच कथमिति । मधुसूदनारिसूदनेतिसंबोधयन् तत्रापिदुष्टानपिशत्रूनेवतापयतःपूजार्हौअदुष्टौगुरूचभीष्मद्रोणौजहीतिवक्तुमयुक्तमितिसूचयति समानार्थकमिदंसंबोधनद्वयंवक्तुःशोकेनविक्लवत्वात्पौनरुक्त्यदोषावहमित्यन्ये इषुभिरितिताभ्यांसहवाचापियोद्धुमशक्यंकिमुतबाणैरितिभावः ४

ननुयुद्धोद्यतानांगुरूणामपिवधःश्रेयानित्याशंक्याह गुरूनिति । यद्यपित्वदुक्तंप्रशस्तमेवतथापिमहानुभावान्गुरूनहत्वाभैक्षमेवभोक्तुंश्रेयःप्रशस्ततरं । एवंतर्हिगुरूंस्त्यक्त्वादुर्योधनादीनेवदुष्टान्जहीत्याशंक्याह अर्थकामानिति । धनार्थिनोगुरवोऽवश्यंदुर्योधनसाहाय्यंकरिष्यंतितिनतद्वधोऽपिप्रसक्तएवेत्यर्थः तुशब्दःपक्षांतरोपन्यासार्थः इहैवनतुपरलोके भुंजीयेतिसंप्रश्नेलिङ् गुरूनहत्वाभैक्षंश्रेयः उतहत्वाभोगसंपादनंश्रेयइतिसंप्रश्नेस्वयमेवांत्यपक्षेदूषणमाह रुधिरप्रदिग्धानिति ५ एवंतर्हिभैक्षमेवतवश्रेयइत्याशंक्याह नचैतदिति । यद्यप्यक्षत्रियस्यभैक्षमेवेष्टंतथापिनःअस्माकंक्षत्रियाणांभैक्षभोगयोर्मध्येकतरत् गरीयइतिवयंनविद्मः । ननूक्तंयुद्धमेवगरीयइतितत्राह यद्वेति । यदिवावयंजयेमशत्रून् यदिवानोऽस्मान्शत्रवएवजयेयुः इदमपिनविद्मः अंत्यपक्षेपुनर्मरणमप्रार्थितंभैक्षमेववाऽऽपद्यतइतिभावः । ननुमयिसहायेसतितवजयएवनिर्श्चितइत्यतआह यानेवेति । इष्टनाशाज्जयोऽपिपराजयरूपएवेत्यर्थः । यत्तुमिश्रितेऽपिभैक्षश्रेयस्त्वेपुनर्युद्धभैक्षयोःकतरत्श्रेयइतिसंशयोनोचितः अतोनःअस्माकंमध्येकतरत्सैन्यंगरीयइतिव्याख्येयमिति तदसत् । धर्मसंमूढचेताइतिवाक्यशेषादुक्तसंशयस्यैवोचितत्वात् सैन्यगरीयस्त्वसंशयेनैवजयसंशयेऽन्यथासिद्धेऽन्यतरसंशयस्यवैयर्थ्यात् विशेषाध्याहारदोषाच्च ६ उक्तसंशयवानेवपृच्छति कार्पण्येति । कार्पण्यंदीनत्वं स्वभावःशौर्यंतेजोधृतिर्दाक्ष्यमित्यादिनावक्ष्यमाणलक्षणः शेषंस्पष्टम् ७ ननुक्षुद्रंहृदयदौर्बल्यंत्यक्त्वोत्तिष्ठपरंतपेतियुद्धमेवश्रेयइत्युक्तंकिंपुनः

गुरूनहत्वाहिमहानुभावान्श्रेयोभोक्तुंभैक्षमपीहलोके ॥ हत्वाऽर्थकामांस्तुगुरूनिहैवभुंजीयभोगान्रुधिरप्रदिग्धान् ५ नचैतद्विद्मःकतरन्नोगरीयोयद्वाजयेमयदिवा नोजयेयुः ॥ यानेवहत्वानजिजीविषामस्तेऽवस्थिताःप्रमुखेधार्त्तराष्ट्राः ६ कार्पण्यदोषोपहतस्वभावःपृच्छामित्वांधर्मसंमूढचेताः ॥ यच्छ्रेयःस्यान्निश्चितंब्रूहितन्मे शिष्यस्तेऽहंशाधिमांत्वांप्रपन्नम् ७ नहिप्रपश्यामिममापनुद्याद्यच्छोकमुच्छोषणमिंद्रियाणाम् ॥ अवाप्यभूमावसपत्नमृद्धंराज्यंसुराणामपिचाधिपत्यम् ८ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्त्वाहृषीकेशंगुडाकेशःपरंतप ॥ नयोत्स्यइतिगोविंदमुक्त्वातूष्णींबभूवह ९ तमुवाचहृषीकेशःप्रहसन्निवभारत ॥ सेनयोरुभयोर्मध्येविषीदंतमिदंवचः १० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अशोच्यानन्वशोचस्त्वंप्रज्ञावादांश्चभाषसे ॥ गतासूनगतासूंश्चनानुशोचंतिपंडिताः ११ ॥

पृच्छसीत्यतआह नहीति । बंधुनाशनिमित्तःशोकोराज्यलाभेनस्वर्गाधिपत्यलाभेनवाननिवर्त्तयिष्यतइतियुद्धादन्यंकंचित्निवृत्तिरूपंशमोपायंब्रूहीत्याशयः अत्रार्जुनविषादव्याजेनब्रह्मविद्याधिकारिविशेषणंभैक्षचर्याइहामुत्रार्थफलभोगविरागश्चदर्शितः ८ । ९ तमिति । मूढोऽप्ययममूढवद्वदतीतिप्रहसन्निव इदंवक्ष्यमाणं १० अर्जुनस्यदेहनाशेआत्मनाशधीः स्वधर्मेयुद्धेचाधर्मधीरितिमोहद्वयं तत्राद्यंब्रह्मविद्यासूत्रभूतैर्विंशत्याश्लोकैरपनिनीपन्श्रीभगवानुवाच अशोच्यानन्वशोचस्त्वमिति । 'जीवापेतंवावकिलेदंम्रियतेनजीवोम्रियते' इतिश्रुतेर्देहाद्युपाधिनाशेऽप्याकाशवन्नाशरहितत्वेनअशोचनीयान्भीष्मादीनन्वशोचः कथमेतेगुरवोमयाहंतव्याःकथंवातैर्विनाऽहंजीविष्यामीतिशोकंकृतवानसि एवंमूढोऽपित्वंप्रज्ञावादान्प्रज्ञावतांदेहादन्यमात्मानंजानतांवादान्शब्दान् नरकेनियतंवासः पतंतिपितरोह्येपामित्यादीनभाषसे परंतुप्रज्ञावानसि तत्रहेतुः गतासूनिति । गतासून्गतप्राणान्देहाद्यनुशोचंतिप्रत्युतनिर्हरंत्येव एतेनप्राणएवेष्टोनतुदेहः तथाचश्रुतिः । 'प्राणोहपिताप्राणोमाताप्राणआचार्यः'इत्यादिः अतएवसप्राणानेतानवगणयंतंनरंपित्रादिहंतात्वमसिधिक्त्वामितिवदंतिउत्क्रान्तप्राणान्दहंतमपिनैवंवदंतीतिलोकवेदप्रसिद्धिः तस्मात्आत्मादेहादन्यः चेतनत्वात् व्यतिरेकेणघटवत्देहोनचेतनः दृश्यत्वात्घटवत् यदिदेहश्चेतनःस्यात्मृतेऽपितत्रचैतन्यमुपलभ्येत तस्माद्देहनाशेनात्मनाशंमन्वानोमूर्खएवासीत्यर्थः । यत्तुप्रज्ञानांपंडितानांअवादान्वक्तुमयोग्यान्भाषसेइतितार्किकव्याख्यानंतत्अर्हार्थेयत्रोदुर्लभत्वाद्विशेषाध्याहारसापेक्षत्वाच्चोपेक्ष्यम् ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ननुदेहादन्योऽपिदेहनाशेननश्यतांकोशकारइवकोशनाशेनेतितत्राह नत्वेवाहमिति । त्वमहमिमेचसर्वेअनाद्योऽनंताश्चस्मइत्यर्थः । जातुकदाचित्अहंनआसंइतिनअपितुआसमेव । तथात्वमपिनासीरि तिनअपित्वासीरेव । इमेजनाधिपाःराजानइत्युपलक्षणं सर्वस्यजंतुजातस्यनासन्नितिनअपित्वासन्नेवेतियोजना अनादित्वादनंताश्चेत्याह नचेति । नभविष्यामइतिनैवकिंतुसर्वेभविष्यामएव । ननुदेह स्यानात्मत्वेकथंतत्पीडयाऽयंपीड्यतइतिचेद्यक्षवत्तदभिमानमात्रादितिब्रूमः । यदाहियक्षःपरशरीरेविशतितदातत्पीडयादेहपतिर्नबाध्यतेतस्यतदानींदेहाभिमानाभावात् । यक्षस्तुबाध्यतेऽभिमानसत्वादिति लोकेप्रसिद्धम् । किंचप्राचीनकर्मव्यतिरेकेणजीवनंनोपपद्यतेकृतहानाकृताभ्यागमप्रसंगात् वृक्षादिष्वपिप्राक्कर्मास्तीत्यनुमेयम् स्थावरजीविकाप्राक्कर्मपूर्विकाजीविकात्वात् पाकादिक्रियापूर्वकास्मदादि जीविकावत् । अपिचक्रियावैचित्र्यात्कार्यवैचित्र्यंदृष्टंघटशरावोदंचनादिषुतद्वदिहापिसुखदुःखादिवैचित्र्यंप्राक्कर्मवैचित्र्यादनुमेयम् । तथासद्योजातस्यगोवत्सस्यस्तनपानादौप्रवृत्तिर्जन्तुमात्रस्यमरणात्रासश्च प्राग्भवीयानुभवजनितसंस्कारजन्यौ भोजनादिप्रवृत्तिश्वोच्छ्वासादिवदित्यतोऽस्तिप्राचीनंकर्म । अपिचकौलिकशास्त्रप्रसिद्धमेतत् यथादेवदत्तःस्वशरीरेकंटकवेधनखिद्यते एवंशत्रुकृतायांदेवदत्तप्रतिमायां कंटकेनविद्धायांदेवदत्तोव्यथते । तत्रव्यथाहेतुर्नांतरंधातुवैषम्यंनापिबाह्यंकंटकवेधादि किंतुकेवलंप्राक्कर्ममात्रम् । एवंचबीजांकुरन्यायेनकर्मतज्जन्यसंस्कारपरंपरयाऽनादिःसंसारइतिनदेहनाशादात्मनाशोऽ स्तीतिनभीष्मादयःशोचनीयाः । अत्रपूर्वस्मिन्श्लोकेआत्मनोदेहादन्यत्वमुक्तंगतासूनदेहानितिविशेषणेन । अत्रसूक्ष्मशरीरविशिष्टस्यात्मनोव्यवहारदृष्ट्यानित्यत्वंसाधितमितिभेदः १२ यद्यप्येवंतथा पीष्टदेहवियोगजःशोकोभवत्येवेत्याशंक्याह देहिनइति । देहौस्थूलसूक्ष्मौविद्येतेअस्यसदेहीचिदात्मा तस्ययथास्मिन्स्थूलशरीरेकौमाराद्यवस्थासुदेहभेदेऽपिएकएवाहंबालआसमिदानींवृद्धोऽस्मीत्यभेद प्रत्यभिमानादैक्यंबालादिशरीरेभ्योऽन्यत्वंच । व्यावृत्तेभ्योऽनुवृत्तंभिन्नंकुसुमेभ्यःसूत्रमिवेतिन्यायात् । एवंदेहांतरप्राप्तिरपिस्थूलाच्छरीरादन्येषांलिंगशरीराणांसूक्ष्माणांस्थूलशरीरानुकारिणांप्राप्तिः अय

नत्वेवाहंजातुनासंनत्वंनेमेजनाधिपाः ॥ नचैवनभविष्यामःसर्वेवयमतःपरम् १२ देहिनोऽस्मिन्यथादेहेकौमारंयौवनंजरा ॥ तथादेहांतरप्राप्तिर्धीरस्तत्रनमुह्य
ति १३ मात्रास्पर्शास्तुकौन्तेयशीतोष्णसुखदुःखदाः ॥ आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्वभारत १४ ॥

मर्थः । यथाएकमपिस्थूलंशरीरंकौमाराद्यवस्थाभेदादनेकरूपम् एवंनित्यमपिलिंगशरीरंप्राणिकर्मभेदात्सुरनरतिर्यगाद्यवस्थाभेदादनेकंभवति । ततश्चोक्तन्यायेनस्थूलादिवत्सूक्ष्मादपिशरीरादात्माविविक्त एव एवंचशोकादिधर्मिणोलिंगादपिविभिन्नस्यतवइष्टवियोगजःशोकोऽपिनयुक्तः । अतएवतत्रतस्मिन्विषयेधीरोनमुह्यति । आभिमानिकौशोकमोहौदेहद्वयाभिमानत्यागाद्धीरंनबाधेते अतस्त्वमपिधीरोभ वेतिभावः । पूर्वश्लोकयोर्गतासूनितिवयमितिचबहुवचनंउपाधिभेदाभिप्रायम् । अत्रतुदेहिनइत्येकवचनंउपधेयचिदात्मैक्याभिप्रायमितिज्ञेयम् तथाचश्रुतिरेकस्यात्मनऔपाधिकंभेदमाह । 'यथाह्ययंज्यो तिरात्माविवस्वानपोभिन्नाबहुधैकोऽनुगच्छन् ॥ उपाधिनाक्रियतेभेदरूपोदेवःक्षेत्रेष्वेवमजोऽयमात्मा'इति । क्षेत्रेषुवक्ष्यमाणलक्षणेषुस्थूलसूक्ष्मदेहद्वयात्मकेषु । 'एकोदेवःसर्वभूतेषुगूढःसर्वव्यापीसर्वभू तांतरात्मा'इतिच एकत्वाच्चविभुत्वमप्यस्यसिद्धम् तेनदेहादीनामनित्यानामविभूनांचपराभिमतमात्मत्वंप्रत्याख्यातंवेदितव्यम् १३ ननुआत्मनोलिंगशरीरादन्यत्वेऽप्यहंदुःखीत्याद्यनुभवाद्दुःखादिधर्माश्रयत्वं दुर्वारं ततश्चभीष्मादिबंधुवर्गनाशेसतिदुःखसंबंधोभवत्येवेत्याशंक्याह मात्रास्पर्शाइति । मीयंतेविषयाआभिस्तामात्राइंद्रियवृत्तयः । यद्वा दशप्रज्ञामात्राःवागादयः दशभूतमात्राःनामादयःकौषीतकि प्रसिद्धाइंद्रियविषयरूपाग्राह्याः तासांस्पर्शाःपरस्परंविषयविषयिभावेनसंबंधाइतिव्याख्येयम् । यद्वा मात्राप्रमात्रासहस्पर्शाःविषयेन्द्रियसंबंधाः स्पर्शशब्दस्यतद्वाचित्वंस्पर्शान्कृत्वाबहिर्बाह्यानित्यत्रदृष्टम् तत्रस्पर्शपदेनतद्वतोर्विषयेन्द्रिययोरपिलाभः तेनप्रमातुःप्रमाणद्वाराप्रमेयेणसहसंबंधाःसर्वेशीतोष्णादिवदागमापायिनउत्पत्तिविनाशशीलाअतएवानित्याश्चतद्वदेवसुखदुःखदाश्च अतस्तान्तितिक्षस्वसहस्व हेकौ न्तेयभारतेत्युत्तमवंश्यत्वेनधीरत्वमस्यसूचयति प्रमातृत्वादिरनर्थोहिसुप्तिसमाधिग्रहावेशादिष्वभावाज्जाग्रत्स्वप्नादौभावाच्चकादाचित्कतयाआत्मनिप्रतीयमानोऽपिरज्जूरगादिवन्मिथ्याभूतःसन्नतद्धर्मत्वंभजते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki ...

यद्धियत्राभेदेनकदाचिद्भातिकदाचिन्नतत्त्वाध्यस्तंरज्ज्वामिवसर्पः । प्रमात्रादिश्चप्रतीचिप्रत्यगभेदेनकदाचिद्भातिअतोमिथ्यैतिनिश्चितम् तेनप्रतीचिप्रमातृसंबंधएवनास्ति सत्यमिथ्यावस्तुनोर्वास्तवसंबंधा योगात् । प्रमातृधर्माणांदुःखादीनांतुप्रतीचिसंबन्धोदूरापेतएव । कथंतर्ह्यात्मनिदुःखित्वप्रत्ययः तत्तदुपाधितादात्म्याद्ध्यासादितिब्रूमः अतएवजाग्रतिदृष्टंदुःखंस्वप्नेनानुवर्त्तते स्वप्नदृष्टंवाजाग्रतिनदृश्यते तथाचश्रुतिः । 'सयत्तत्रपश्यतिपुण्यंचपापंचानन्वागतस्तेनभवत्यसंगोह्ययंपुरुषः' इति । 'कामःसंकल्पोविचिकित्सा' इत्यादिश्रुतिरेतत्सर्वंमनएवेतिअभेदनिर्देशात्कामादिसर्वविकारोपादानत्वंमनसएवाह । तस्मात्स्वप्नइवात्मनिदुःखित्वप्रतीतिर्भ्रांतिरेवेतीष्टवियोगजनितांतांतितिक्षस्वेतिभावः १४ तितिक्षाफलंप्रत्यक्षमेवेत्याह यंहीति । एतेमात्रास्पर्शाःप्राक्व्याख्यातरीत्यात्रिविधाअपि यंजाग्रतिस्वप्नेऽसंप्रज्ञातसमाधौवानव्यथयंतिस्वास्थ्यान्नप्रच्यावयंति । पुरुषंपूर्षुअष्टासुवसतीतिपुरुषस्तं पुरश्च । 'कर्मेन्द्रियाणिखलुपंचतथापराणिज्ञानेन्द्रियाणिमनआदिचतुष्टयंच ॥ प्राणादिपंचकमथोवियदादिकंचकामश्च कर्मचतमःपुनरष्टमीपूः' इतिप्रसिद्धाः । यद्वास्थूलसूक्ष्मोपाधिमध्येएवइतरासामंतर्भावादत्रपूरितितमएवग्राह्यं तेनकारणोपाधेरप्यात्मनोविविक्तत्वंदर्शितम् पुरुषर्षभेतित्वमप्येतदनुभवितुंयोग्योऽसिसर्वपुरुषश्रेष्ठत्वादितिसूचयति उपाधित्रयत्यागादेवसमेदुःखसुखेयस्यतं नहिसमाधिस्थस्यसुखायदुःखायवाशीतोष्णस्पर्शौभवतइतियुक्तमस्यसमदुःखसुखत्वं धीरंध्यायिनंयोगिनंनव्यथयंतिसोऽमृतत्वायमोक्षायकल्पतेयोग्योभवति १५ ननुसुप्तिसमाध्यादौत्यक्तोपाधेरात्मनःसमदुःखसुखत्वेऽपिसोपाधिकदशायांतप्तायःपिंडस्यदग्धृत्वमिवतस्यदुःखित्वंदुर्वारम् । उपाधिश्चमूलप्रकृतेर्व्यापिकायामात्रारूपइतितत्सत्त्वेतुननिर्मूलोच्छेदमर्हत्यतःसोऽमृतत्वायकल्पतइत्यनुपपन्नमित्याशंक्याह नासतइति । प्रमात्रादेरागमापायित्वेनकादाचित्कत्वाद्रज्जूरगादिवद्असतःभावःसत्ताकालत्रयेऽपिनास्ति । अयमर्थः प्रमात्रादिर्मूलाज्ञानेनचिदात्मनिकल्पितः मूलाज्ञानस्यचात्मज्ञानेननिवृत्तौकारणाभावान्नपुनःप्रमात्राद्युद्भवोऽस्तीतिनिष्प्रत्यूहममृतत्वंज्ञानात्सिद्ध्यतीति । नन्वप्रतीतिमात्रात्प्रमात्रादेर्मिथ्यात्वोपगमेआत्मनोऽपिसुषुप्त्यादाव

यंहिनव्यथयन्त्येतेपुरुषंपुरुषर्षभ ॥ समदुःखसुखंधीरंसोऽमृतत्वायकल्पते १५

नासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः ॥ उभयोरपिदृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः १६

प्रतीयमानत्वाविशेषान्मिथ्यात्वमस्तुउभयोर्वासत्यत्वमस्तुइत्याशंक्याह नाभावोविद्यतेसतइति । सद्वस्तुनःअभावोऽसत्त्वंकदाचिदपिनविद्यते सुषुप्त्यादावप्यनुभूतयोःसुखाज्ञानयोः सुखमहमस्वाप्संनकिंचिदवेदिषमित्युत्थानेपरामर्शदर्शनात् तदनुभवमंतरेणतयोःपरामर्शासंभवात् अतःसतोऽसत्त्वंनास्ति श्रुतिरपिसुप्तिकैवल्ययोःप्रमात्राद्यभावेदृशोनित्यत्वंचाह 'यद्वैतन्नपश्यतिपश्यन्वैतन्नपश्यतिनहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेऽविनाशित्वान्नतुतद्द्वितीयमस्तिततोऽन्यद्विभक्तंयत्पश्येदिति' । यदिप्रमात्रादिःसत्यस्तर्हिसतोऽर्थस्यसुषुप्त्यादावदर्शनंसान्निध्याभावाद्वाद्रष्टुर्दृग्लोपाद्वावक्तव्यं नाद्यः आत्मनिदृष्टनष्टस्वभावस्यान्यत्रसद्भावकल्पनायोगात् नांत्यः उदाहृतयाश्रुत्यैवतन्निषेधात् तस्मादुभयोरपिसत्यत्वेनमिथ्यात्वेनवासाम्यंदुर्वचं । ननुसतआकाशादेःक्वचिदपिदेशेकालेचाभावोयद्यपिनास्तितथापिसतएवपरमाणोर्देशांतरेऽभावोऽस्तिप्रागसतोऽपिघटादेर्भावश्चदृष्टः तत्कथमुच्यतेनासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतइत्याशंक्यधिद्वदनुभवेननिरस्यति उभयोरपीति । अंतोयाथात्म्यं । यथास्वप्नेनभःकुंभरज्जूरगादयोनित्यत्वानित्यत्वसत्यत्वासत्यत्वादिधर्मोपेततयानिश्चिताअपिप्रबोधेनबाध्यंते तद्वज्जाग्रद्दृष्टाअपितेतत्वज्ञानेनबाध्यंते । ननुजाग्रद्वासनावशात्स्वप्नगतनभआदौनित्यत्वादिनिश्चयोभ्रमइतिचेत् अनादिकालप्रवृत्तप्राग्भवीयसंस्कारवशात्जाग्रन्नभआदावपिसभ्रमएवेतितुल्यं । ननुस्वरूपसदेवरजतादिकंशुक्त्यादावध्यस्यतेनत्वसत्शशशृंगादिकं गगनादिकंतुत्वद्रीत्यास्वरूपेणासदपिकथमात्मन्यध्यस्यतइतिचेन्न अध्यासेहिपूर्वानुभवमात्रमपेक्षतेनत्वनुभूतस्यस्वरूपेणसत्त्वमपि दर्पणप्रतिबिंबितेगगनेऽपिनैल्याध्यासदर्शनात् । नचगगनेनैल्यंस्वरूपेणसत्यमस्तिअथचान्यत्राध्यस्यतेतस्मात्भ्रमपरंपरायाःसंभवात्स्वप्नद्रष्टृभिरिवास्माभिरदृष्टमपिसदसतोर्याथात्म्यंप्रबुद्धैर्द्रष्टुंशक्यमेव तथाचश्रुतयः । 'नेहनानाऽस्तिकिंचन । अस्तीत्येवोपलब्धव्यः । अतोऽन्यदार्त्तम्'इत्याद्याःअनात्मनोऽसत्त्वंचात्मनश्चसत्त्वंप्रतिपादयंति । एवंसतोज्ञानेनासतोबाधात्कैवल्यंसिद्ध्यतीतिभावः १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यस्याभावोनास्तितस्यसतःसत्त्वेकिंमानमित्याशंक्याह अविनाशीति । तच्छब्देनप्रकृतंसत्परामृश्यते येनसताइदंसर्वंवियदादिततंव्याप्तंघटःसन्पटःसन्नितिसर्वस्यसदभेदानुभवात् । यथाघटोमृन्नशरावोमृ
दितिघटादीनांमृदभेदानुभवान्मृदुपादानकत्वंतद्वत्सर्वस्यापिसदुपादानकत्वंबोध्यम् । ननुमृद्वत्सदपिकिंविकारवद्भवतीत्याशंक्याह अविनाशीति । तत्सत् अविनाशिविद्धि । अयमर्थः पूर्वावस्थापरित्या
गोऽत्रविनाशः मृद्धिपिंडाकारतांत्यक्त्वाघटीभवति अतःसाविनाशशीला विकारधाराश्रयत्वात् ब्रह्मतुनतथा । किंतर्हिरज्जुवत्स्वयमविनश्यदेवकार्याकारंभवति स्वकीयेचसत्तास्फुरणेकार्येऽर्पयति
अतोऽविनाशि तथाचश्रुतयः । 'अजायमानोबहुधाविजायते' । 'जातएवनजायतेकोन्वेनंजनयेत्पुनः' अजायमानोजन्माख्यंविकारमलभमानोऽपिविजायतेवियदादिरूपेणाविर्भवति । तथालोकदृष्ट्या
जातोघटादिःपरमार्थदृष्ट्यानजायते परिणाम्युपादानस्याभावात् मृदादेस्तुस्वाप्नमृदादिवत्तुच्छत्वात् अतएनंघटादिंकोनुजनयेन्नकोपि । कुतस्तर्हिभासनइतिचेत्रज्जूरगादिवदितिदत्तोत्तरमेतत् । तथा
'प्राणावैसत्यंतेषामेषसत्यम्' । 'तस्यभासासर्वमिदंविभाति' इति सतःसत्यत्वेनप्राणोपलक्षितस्यप्रपंचस्यसत्यत्वंसतोभानमेवप्रपंचस्यभानमिति तथाचप्रपंचगतेसत्तास्फूर्तीसतःसत्त्वेप्रमाणमित्यर्थः । श्रुतिश्च
'अन्नेनसोम्यशुंगेनापोमूलमन्विच्छअद्भिःसोम्यशुंगेनतेजोमूलमन्विच्छतेजसासोम्यशुंगेनसन्मूलमन्विच्छसन्मूलाःसोम्येमाःप्रजाःसदायतनाःसत्प्रतिष्ठाः' इतिसतोजगदुपादानत्वंकार्यलिंगेनद्रढयति । सतोऽ
विनाशित्वंचविनाशहेत्वभावादित्याह विनाशमिति । नव्येतिनापक्षीयतइत्यव्ययम् । एतेनसर्वविकारशून्यस्यविनाशोनास्तीत्यर्थः । अपक्षयोहिजन्मादिविकारवतएवभवतीतिसएवात्रसर्वविकारोपलक्षण
तयाबोध्यः । नकश्चिदित्यनेनतदन्यस्यविनाशहेतोरभावोदर्शितः । 'द्वितीयाद्वैभयंभवति' इतिश्रुतेः १७ एवंसतआत्मनोनित्यत्वमसतोदेहादेरनित्यत्वंचोक्तमुपसंहरन्नेनंयुद्धाभिमुखंकरोति अंतवन्त
इति । यद्यपिनासतोविद्यतेभावइत्यसतांदेहानांकालत्रयेऽपिसत्त्वंनास्तीतिपरमार्थदृष्ट्योक्तंतथापितांदृष्टिमप्रतिपद्यमानस्यनरकादिभयमनुरुध्यमानस्यव्यवहाराभिप्रायेणनित्यानित्यविभागमभिप्रेत्यदेहानामंत

अविनाशितुतद्विद्धियेनसर्वमिदंततम् ॥ विनाशमव्ययस्यास्यनकश्चित्कर्तुमर्हति १७ अन्तवन्तइमेदेहानित्यस्योक्ताःशरीरिणः ॥ अनाशिनोऽप्रमेयस्यतस्माद्यु
ध्यस्वभारत १८ यएनंवेत्तिहंतारंयश्चैनंमन्यतेहतम् ॥ उभौतौनविजानीतोनायंहन्तिनहन्यते १९ ॥ ॥ ॥

वत्त्वमुच्यतइतिनदोषः । नित्यत्वंकालापरिच्छेद्यत्वंतच्चव्यवहारेसंभवसोऽप्यस्तीत्यतउक्तमनाशिनइति । नाशःअदर्शनंतद्वान्नहिआकाशः 'नभआत्मनिलीयते'इतिस्मृतेः अयंतुनतथेत्यनाशी सर्वदैवप्रका
शमानइत्यर्थः । एतदपिनघटादिवद्दृश्यत्वेनेत्याह अप्रमेयस्येति । तथाचश्रुतिरात्मनोऽप्रमेयत्वमाह । एतदप्रमयंध्रुवमिति अप्रमयमित्यस्याप्रमेयमित्यर्थः एतच्चात्मनिप्रमाणाप्रसराज्ज्ञेयं तथाचश्रुतिः
'येनेदंसर्वंविजानातितंकेनविजानीयाद्विज्ञातारमरेकेनविजानीयात्'इतिप्रसिद्धिस्त्वस्यप्रत्यगात्मत्वादेव । 'यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मयआत्मासर्वांतरः' इतिश्रुतेः उक्तंच । 'प्रमाणमप्रमाणंचप्रमाभासस्तथैवच ॥
यत्प्रसादात्प्रसिद्ध्यंतितदसंभावनाकुतः'इति तस्माद्युद्ध्यस्वभारत भीष्मादिदेहानांमिथ्यात्वादनित्यत्वाच्चस्वयमेवनष्टप्रायतयाहननान्निवृत्त्यात्वयास्वधर्मोननाशनीयइतिभावः १८ ननुनासतोविद्यतेभावइति
न्यायेनासतोमात्रादेर्मिथ्यात्वेननिःस्वरूपत्वात्कर्तृत्वंनसंभवति अतःसतएवकर्तृत्वंबंधमोक्षभाक्त्वंचवाच्यम् अन्यथाऽन्तःकरणेबंधआत्मनश्चमोक्षइतितयोर्वैयधिकरण्यंस्यात् तथायेनसर्वमिदंततमितिसतोदेहाद्युपा
दानत्वंचोक्तम् । तथाचहननक्रियांप्रत्येकस्यैवकर्तृत्वंकर्मत्वंचापततितच्चविरुद्धम् स्वात्मनिस्वव्यापारायोगात् नहिवन्हिर्वन्हिंदहतीतियुक्तमित्याशंक्याह यएनमिति । यश्चतार्किकादिरेनमात्मानंहंतारं
हननक्रियायाःकर्त्तारंमन्यते । यंश्चचार्वाकादिरेनंहतंहननक्रियायाःकर्मीभूतंमन्यते तावुभावपिनजानीतःआत्मतत्त्वमितिशेषः यस्मान्नायंहंतिनहन्यते । नहियःकर्त्तासआत्मानापिदेहआत्मा तयोःभागे
वानात्मत्वावधारणात् अयंभावः । यथाऽयःपिंडेवन्हिसंबंधादेवदग्धृत्वंनतुस्वतः एवंमात्राद्युदयसमनियतंकर्तृत्वंमात्रादिधर्मएवनात्मनः । आत्मनितुकर्तृत्वप्रतीतिर्मात्रादिसंबंधादेव अतोमात्रादिविशि
ष्टस्यैवबंधोनकेवलस्य । मोक्षश्चमात्रादिवियोगएवेतिनबंधमोक्षयोर्वैयधिकरण्यम् । नचमात्रादेर्निःस्वरूपत्वमस्तिसत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वचनीयस्यव्यवहारयोग्यस्यब्रह्मज्ञानैकबाध्यस्यस्वप्नमायागंधर्वनगरादि

तुल्यस्यतत्स्वरूपस्याभ्युपगमात् तस्मादकर्तृत्वमात्मधर्मः यथोक्तम् । 'आत्माकर्त्रादिरूपश्चेन्माकांक्षीस्तर्हिमुक्तताम् ॥ नहिस्वभावोभावानांव्यावर्तेतौष्ण्यवद्रवेः'इति । किंच कर्तृत्वंरागद्वेषादिविका
रवतएवसंभवति तद्वांश्चदुःखीत्यात्मनोऽनुभूयमानंसाक्षित्वंबाध्येत यथोक्तम् । 'नर्तेस्याद्विक्रियांदुःखीसाक्षिताकाविकारिणः ॥ धीविक्रियासहस्राणांसाक्ष्यतोऽहमविक्रियः'इति । नचसतोदेहाद्युपा
दानत्वेनहननक्रियाकर्मत्वंसंभवति विवर्तवादाभ्युपगमात् । नह्यध्यस्तस्यधर्मैरधिष्ठानेविकारोदृश्यते यथोक्तंभाष्ये । 'यत्रयदध्यस्तंसत्तत्कृतेनगुणेनदोषेणवाऽणुमात्रेणापिनसंबध्यते'इति विष्टंचैतद्वृद्धैः
'नहिभूमिरूषरवतीमृगतृट्जलवाहिनींसरितमुद्वहति ॥ मृगवारिपूरपरिपूरवतीननदीतथोपरभुवंस्पृशतीति' । एतेनकर्तृत्वकर्मत्वयोरनात्मधर्मत्वादनात्मनश्चानेकरूपत्वादेकत्रात्मनितदुभयविरोधोद्भावनमपिनि
रस्तंवेदितव्यं । एवंचार्वाकतार्किकाभिमतौदेहात्मकर्त्रात्मवादौ 'हंताचेन्मन्यतेहंतुंहतश्चेन्मन्यतेहतं ॥ उभौतौनविजानीतोनायंहंतिनहन्यते'इतिकाठकोक्तेनमंत्रेणपूर्वार्धपाठभेदात्पठितेनपरिहृतौवेदितव्यौ १९
नायंहंतिनहन्यतइत्युक्तंतत्रनहन्यतइत्येतदुपपादयतितत्रस्थेनैवद्वितीयेनमंत्रेण नजायतइति । अयंआत्माकदाचिवनजायतेअभिनवोनोत्पद्यते । नवाम्रियतेनिरन्वयोननश्यति तार्किकाभिमतघटवत् । तत्र
क्रमेणहेतुद्वयं अजोनित्यइति । अजत्वान्नजायतेनित्यत्वाच्चनवाम्रियतइत्यर्थः । अस्तुतर्हिक्षणिकविज्ञानधारारूपः तस्याविज्ञानवादिभिरजत्वनित्यत्वाभ्युपगमादित्याशंक्याह भूत्वाभवितावानभूयइति ।
अयमित्यनुवर्तते अयंभूत्वाभूयोभविताान भूयोऽसकृद्भूत्वाभवितेतिभवनक्रियाद्वयस्यक्त्वाप्रत्ययोक्तंसमानकर्तृत्वंधारैक्याभिप्रायेण भूत्वैवभवितानतुभूत्वास्थित्वाविनश्यति । तार्किकाणांहिविज्ञानमु
त्पत्तिस्थितिनाशक्षणत्र्यापित्वात्त्रिक्षणावस्थायि । विज्ञानवादिनांतुपूर्वस्यनाशक्षणएवोत्तरस्योत्पत्तिक्षणः सएवतस्यस्थितिक्षणश्चेतिक्षणिकत्वाद्विज्ञानानांभवनक्रियाद्वयस्याव्यवधानाद्भूत्वाभवितेत्युक्तम् ।
सदृशोऽप्ययंनयतः शाश्वतः शश्वदेकरूपःयोऽहंबाल्येपितरावन्वभूवंसोऽहंस्थाविरेप्रणप्तृननुभवामीतिबाल्यस्थाविरयोरात्मैक्यप्रत्यभिज्ञानात् । नचसादृश्यात्प्रत्यभिज्ञानंसादृश्यग्रहीतुःस्थिरस्याभावात् ।

नजायतेम्रियतेवाकदाचिन्नायंभूत्वाभवितावानभूयः ॥ अजोनित्यःशाश्वतोऽयंपुराणोनहन्यतेहन्यमानेशरीरे २०
वेदाविनाशिनंनित्यंयएनमजमव्ययम् ॥ कथंसपुरुषःपार्थकंघातयतिहन्तिकम् २१

यद्वा जन्ममरणहीनोऽपिधर्मांतरविशिष्टःपूर्वंभूत्वापुनर्धर्मांतरविशिष्टोभविताइत्यपिन भूत्वैवभवितानत्वभूत्वेतियोजना । आर्हताहिशरीरपरिमाणमात्मानमभ्युपगच्छंतोनित्यस्यैवात्मनःक्रमेणव्युत्क्रमेणवामश
कमनुजमतंगजशरीरमाप्तौपरिमाणभेदंमन्यमानाभूतस्यैवात्मनोविशेषणीभूतपरिमाणभवनादौपचारिकंभवनमभ्युपगच्छंति तदपिन शाश्वतत्वादेवउपचयापचयवतोमध्यमपरिमाणस्यवस्तुनोनित्यत्वायोगात् ।
अनेनैवसुखदुःखादिधर्मांतरोत्पत्त्याऽऽत्मनोभाक्तंभूत्वाभवनंप्रत्याख्येयम् नहिदुःखादिधर्मिणःस्वनाशमंतरेणात्यंतिकदुःखोच्छेदःसंभवति घटादौयावद्रूपनाशादर्शनात् । नन्वजत्वंनित्यत्वंशाश्वतत्वंचाका
शेऽप्यस्तिअतआह पुराणइति । पुरावियदादिसृष्टेःप्रागपिनवएव एतेनअपक्षयादिधर्मराहित्यान्मुख्यमजत्वादिकंआत्मनएववियदादेस्त्वमुख्यंतदिनिदर्शितं । अतएवशरीरेहन्यमानेनहन्यते । भाष्येतु
वाशब्दश्चार्थेनजायतेम्रियतेचेत्यर्थः तत्रोपपत्तिः । अयंनभूत्वाअनुत्पद्यनभविताघटादिवदतोनजायते । अथवानञः पूर्वान्वयित्वंनजायतेनवाम्रियतइति । यतोभूत्वाअभविताघटवद्विनाशीनअतोनम्रि
यतइति । शाश्वतःपुराणइत्येताभ्यामुपचयापचयौनिषिध्येतेइतिनहन्यतेनविपरिणम्यतइतिचव्याख्यातं । केचिदेवमाहुः नजायतेम्रियतइतिप्रतिज्ञा । कदाचिदित्यादिनातस्याउपपादनंअजइत्या
दिरुपसंहारइति २० नायंहंतीत्येतदुपपादयति वेदेति। विनष्टुंअदर्शनंगंतुंशीलमस्येतिविनाशिरज्जूरगतुल्यमुपाधित्रयंस्थूलसूक्ष्मकारणशरीराख्यंततोऽन्यंअविनाशिनं अतएवनित्यंनाशहीनं तत्रहेतुः अजं
जन्मवान्हिअनित्यःअयंतुअजत्वान्नित्यश्चेत्यर्थः । ननुविनाशिनःस्वकार्यापेक्षयाअन्यत्वमजत्वंनित्यत्वंचसांख्याभिमतेप्रधानेतार्किकाभिमतेनभसिचास्ति अतउक्तंअव्ययमिति । नव्येतिपूर्वावस्थांत्यजतीत्य
व्ययमपरिणामिप्रधानंतुचलं गुणवृत्तमितिन्यायेनगुणसाम्यावस्थायामपिपरिणममाणमेवसर्वदास्तीतितेषामभ्युपगमात् । आकाशस्यापि 'तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतः' इतिउत्पत्तिश्रवणादजत्वा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भावादेवनाश्यत्वं ताद्दशंआत्मानंयोवेदअपरोक्षीकरोतिसपुमान्कथंकेनप्रकारेणकमन्यंघातयतिहननक्रियायांप्रवर्त्तयति कंवाहंति नकेनचित्प्रकारेणकमपिघातयतिनवाहंतीत्यर्थः द्वैताभावात् तथाहि श्रुतिर्विद्यावस्थायांसर्वकारकव्यापारंनिषेधति । यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदित्यादि अविद्यावस्थायामेवचसर्वकारकव्यवहारंदर्शयति । 'यत्रहिद्वैतमिवभवतितदितरइतरंपश्यति' इत्यादि एतेनसर्वकारकोपमर्दिन्याविद्यायाःसर्वकारसापेक्षैःकर्मभिःसहसमुच्चयोनिरस्तः परस्परविरुद्धस्वभावत्वेनशीतोष्णयोरिवद्वयोरेककार्यकारित्वस्यरथाश्वन्यायेनासंभवादित्यन्यत्रविस्तरः । माद्दशा नांज्ञानिनांव्युत्थानकालेऽविद्यालेशानुवृत्त्याघातयितृत्वादेःप्रसक्तावपिविद्ययातस्यबाधितत्वादागामिकर्मणामश्लेषाच्चनदोषः तथाचवक्ष्यते । 'हत्वाऽपिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबध्यते'इति २१ ननुब्राह्म णोयजेतजातपुत्रःकृष्णकेशोऽग्नीनादधीतेतिआत्मानंवयोवर्णादिविशेषणवंतमेवाधिकृत्यकर्मविधयःप्रवर्त्तंतेतेननीलादुत्पलमिवदेहादन्यआत्माऽवधारयितुंनशक्यतइत्याशंक्याह वासांसीति । दण्डीप्रैषानन्वाहेतिदण्डस्यविशेषणत्वेऽपि नप्रैषानुवक्तृस्वरूपांतर्गतत्वम् एवंब्राह्मणत्वादेरपिनस्वर्गकामस्वरूपांतर्गतत्वमितिवस्त्रदेवदत्तयोरिवजडाजडयोर्देहात्मनोरत्यंतविलक्षणत्वमस्तीतिवस्त्रनाशेनदेवदत्तनाशंमन्वानस्येवतद्देहनाशादात्मनाशंमन्वानस्यात्यंतमौढ्यंस्पष्टमितिभावः स्पष्टार्थश्चश्लोकः २२ कीद्दशोऽसौदेहीत्यतआह नैनमिति । एनंशस्त्राणिनच्छिंदंतिनद्वेधाकुर्वंतिअस्थूलत्वात् । तर्हिपार्थिवपरमाणुवत्पाकजरूपाद्याश्रयोभविष्यतिइत्याशंक्याह नैनंदहतिपावकइति । अनणुत्वात् । आपश्चैनंनक्लेदयंति अस्पर्शत्वात् । स्पर्शवद्धिद्रव्यमद्भिरार्द्रीकर्त्तव्यंनत्वस्पर्शम् । नशोषयतिमारुतः अस्नेहत्वात् । एतेन 'अदीर्घमस्थूलमनणुअशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययंतथाऽरसंनित्यमगंधवच्चयत्' इतिश्रुतिप्रसिद्धानामदीर्घत्वाशब्दत्वादीनामपिसंग्रहोज्ञेयः २३ कुतोहेतोरस्यशस्त्रादीनिच्छेदादीन्नकुर्वंतीत्याशंक्यतस्य

वासांसिजीर्णानियथाविहायनवानिगृह्णातिनरोऽपराणि ॥ तथाशरीराणिविहायजीर्णान्यन्यानिसंयातिनवानिदेही २२ नैनंछिन्दन्तिशस्त्राणिनैनंदहतिपावकः ॥ नचैनंक्लेदयन्त्यापोनशोषयतिमारुतः २३ अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्यएवच ॥ नित्यःसर्वगतःस्थाणुरचलोऽयंसनातनः २४ अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ॥ तस्मादेवंविदित्वैनंनानुशोचितुमर्हसि २५ ॥ ॥ ॥

च्छेदाद्ययोग्यत्वादित्याह अच्छेद्योऽयमिति ।अत्राच्छेद्यत्वादौ पूर्वोक्तान्येवअस्थूलत्वादीनिकारणानिज्ञेयानि । एवमच्छेद्यत्वादिनास्थूलादीनभावरूपान्गुणानुक्त्वाभावरूपानपिगुणानाह नित्यइति । सर्वैर्विशेषणैरखंडैकरसस्यैववस्तुनोलक्ष्यत्वात्अनित्यत्वादिभिरुत्पाद्यत्वादिकंनिराक्रियते । यतोनित्यःअतोघटवदनुत्पाद्यः । यतःसर्वगतःअतोग्रामवदप्राप्यः । यतःस्थाणुःपूर्वरूपापरित्यागेनस्थिरस्वभावः अतःक्षीरादिवदविकार्यः । अचलःयथादर्पणःस्वतःस्वाच्छयादप्रच्युतोऽपिमलरूपेणावरणेनस्वाच्छयात्प्रच्याव्यतेएवंस्वयंस्थाणुरपिअन्यसंयोगाच्चांचल्यमश्नुवीतसचदोषापकर्षणलक्षणंसंस्कारमपेक्षते । अयंतुअचलत्वान्नतथा । एवंचउत्पत्त्याप्तिविकृतिसंस्कृतिरूपंचतुर्विधंक्रियाफलमात्मनिनसंभवतीत्युक्तम् तत्रहेतुः सनातनइति । सनाइत्यव्ययंनैरंतर्य तच्चदेशतःकालतोवस्तुतश्चपरिच्छेदराहित्यम् । परमतेपरमाणूनांकालतःपरिच्छेदाभावेपिदेशतःपरिच्छेदोस्ति आकाशस्यतदुभयाभावेऽपिवस्तुतःपरिच्छेदोऽस्ति सोऽपित्रिविधः सजातीयविजातीयस्वगतभेदरूपः यथा । 'वृक्षस्यस्वगतोभेदःपत्रपुष्पफलादितः । वृक्षांतरात्सजातीयोविजातीयःशिलादितः' । ततश्चसनानैरंतर्येणत्रिविधपरिच्छेदराहित्येनभवतिअस्तीतिसनातनोऽखंडैकरसोयस्मात्तस्मान्नोत्पत्त्याद्याश्रयइत्यर्थः २४ एवंज्ञेयंवस्तूक्तंतत्रचात्राध्यस्तदेहत्रयनिरासेनअपरोक्षीकर्त्तव्यमित्याह अव्यक्तोऽयमिति । व्यक्तंस्थूलशरीरंप्रत्यक्षगम्यंतदन्योऽयंप्रत्यगात्मा । तथाअचिन्त्योऽयंचिन्त्यंचिन्तायोग्यंरूपादिप्रकाशकार्येणानुमेयंचक्षुरादिसमुदायात्मकंलिंगशरीरंअप्रत्यक्षंततोऽप्यन्योऽयम् । तथाअविकार्योऽयंविकारंस्थूलसूक्ष्मकार्यभावेनावस्थानमर्हतीतिविकार्यंत्रिगुणात्मकंमूलाज्ञानंकारणशरीरंसुप्तोत्थितस्यनकिंचिदवेदिषमितिपरामर्शदर्शनादहंनजानामीत्यनुभवाच्चसाक्ष्येकगम्यंततोऽप्यन्योऽयम् । उच्यतेअव्यक्तादिनिषेधमुखेननतुशृंगग्राहिकयाऽयमेवंविधइतिविधिमुखेनोच्यते । यस्मादेवमयमुच्यते । तस्मादेनंवि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दित्वानानुशोचितुमर्हसि । 'तरतिशोकमात्मवित्' इतिश्रुतेरात्मविद्भूत्वाबंधुवियोगजंशोकंमाकार्षीरित्यर्थः उक्तंचात्मनोऽवस्थात्रयातीतत्वम् । 'स्वप्ननिद्रायुतावाद्यौप्राज्ञस्त्वस्वप्ननिद्रया । ननिद्रां नैवचस्वप्नंतुर्येपश्यंतिनिश्चिताः'इति २५ एवंतत्त्वदृष्ट्याशोकोनोचितइत्युक्तंइदानींप्राकृतजनदृष्ट्याऽपिशोकोनोचितइत्याह अथचेति । नित्यंनियमेनजातंनित्यजातमितिचार्वाकपक्षः । नित्यंसर्वदाजात मितिक्षणिकविज्ञानवादिपक्षः । नित्यश्चासौअपूर्वदेहेन्द्रियसंबंधाज्जातश्चेतितार्किकादिपक्षः । एवंनित्यंवामन्यसेमृतमित्यपियोज्यम् पक्षत्रयेऽपिशोकोनयुक्तः महाबाहोइतियुद्धार्थमुत्साहयति २६ शोचितुंनार्हसीत्युक्तंतत्रहेतुमाह जातस्येति । ध्रुवोऽपरिहार्यः मृत्युर्मरणंअपरिहार्येअर्थेमरणाख्येत्वदुद्योगंविनापिअवश्यंभाविनिविषयेनत्वंशोचितुमर्हसि वक्ष्यतिच मयैवैतेनिहताःपूर्वमेवेति २७ अस्त्वा त्मनोऽशोच्यत्वंतथापिइष्टदेहविनाशजःशोकोभवत्येवेत्याशंक्यसकारणस्यदेहादेर्मिथ्यात्वंसाधयति अव्यक्तादीनीति । भूतानिवियदादीनितद्विकारभूतानिजरायुजादीनिचनव्यक्तमव्यक्तमज्ञानंआदिर्येषांतथाविधा नि । व्यक्तःस्पष्टःमध्यःउत्पत्तिमारभ्यमरणात्प्रागवस्थायेषाम् । अव्यक्तेएवनिधनंलयोयेषामिति । अयमर्थः रज्जूरगादिकारणमज्ञानंनरज्जुवत्उरगवद्वाव्यक्तमस्ति । परीक्ष्यमाणंचनदृष्टिपथमवतरति । अतस्तदव्यक्तम् ततउत्पन्नःसर्पस्तत्रैवलीयतेनरज्ज्वाम् । एवंआत्मनिकल्पितानांभूतानांआदिरंतश्चाव्यक्तमेव तेनआदावंतेचयन्नास्तिवर्त्तमानेऽपितत्तथेतिन्यायेनमध्येभासमानान्यपितानिरज्जूरगवत्अ संत्येव एवंविधेतत्रतस्मिन्विषयेकापरिदेवनाकोवाविलापः नहिमरुमरीचिकाह्रदोनष्टइतिकश्चित्तत्त्वविद्विलपति । अतएवभूतानांरज्जूरगादीनामिवप्रतीतिसमकालिकींसृष्टिमभिप्रेत्यकौषीतकिब्राह्मणेस्वापप्र बोधयोर्जगल्लयोदयौपठ्येते ; 'सयदास्वपितितदैनंवाक्सर्वैर्नामभिःसहाप्येतिचक्षुःसर्वैरूपैःसहाप्येतिश्रोत्रंसर्वैःशब्दैःसहाप्येतिमनःसर्वैर्ध्यानैःसहाप्येतिसयदाप्रबुध्यतेऽथैतस्मादात्मनःसर्वेप्राणायथायतनंविप्र

अथचैनंनित्यजातंनित्यंवामन्यसेमृतम् ॥ तथापित्वंमहाबाहोनैनंशोचितुमर्हसि २६ जातस्यहिध्रुवोमृत्युर्ध्रुवंजन्ममृतस्यच ॥ तस्मादपरिहार्येऽर्थेनत्वंशोचितुमर्हसि २७ अव्यक्तादीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत ॥ अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवना २८ आश्चर्यवत्पश्यतिकश्चिदेनमाश्चर्यवद्वदतितथैवचान्यः ॥ आश्चर्यवच्चै नमन्यःशृणोतिश्रुत्वाऽप्येनंवेदनचैवकश्चित् २९ ॥ ॥ ॥ ॥

तिष्ठन्तेप्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाः' इति प्राणाश्चक्षुरादींद्रियाणि । देवास्तदनुग्राहकाःसूर्यादयः । लोकाःरूपादयः । नन्विहान्यत्रच आत्मैवसर्वभूतानांलयोदयस्थानमित्युच्यतेनान्यत् । तत्कथमेषा मव्यक्तंलयोदयस्थानमित्युच्यते सत्यम् अज्ञानाश्रयत्वाद्ब्रह्मणितथात्वव्यपदेशोनवस्तुगत्या नहिअपरिणामिनःकूटस्थस्यमृद्वत्कार्यप्रविलयोदयस्थानत्वंसंभवति यथोक्तम् । 'अस्यद्वैतेन्द्रजालस्ययदुपादानका रणम् । अज्ञानंतदुपाश्रित्यब्रह्मकारणमुच्यते'इति २८ ननुवज्रपंजरतुल्यस्यसर्वप्रमाणसिद्धस्यवियदादिप्रपंचस्यकथंरज्जूरगादिवदज्ञानप्रभवत्वेनात्यंततुच्छत्वमुच्यते । कथंवाकर्मज्ञानकांडापेक्षितमा त्मनोयज्ञादिकर्तृत्वंश्रवणादिकर्तृत्वंचापन्हूयतइत्याशंक्याह आश्चर्यवदिति । कश्चिद्वज्ञातात्मतत्त्वएनमतीतानंतरश्लोकोक्तंभूतग्राममाश्चर्यवत्आश्चर्यमद्भुतंस्वप्नमायेन्द्रजालादिकंतेनतुल्यंआश्चर्यवत्तथाभूतंप श्यति । तथाकश्चिदेनंआश्चर्यवद्वदतिसत्त्वेनअसत्वेनवानिर्वक्तुमशक्यमपिअनिर्वचनीयेनैवलोकाप्रसिद्धेनरूपेणोपपादयति । तथाहिरज्जूरगवत्प्रपंचःसंश्चेत् 'नेहनानाऽस्तिकिंचन'इतिश्रुत्यानबाध्येत । असं श्चेन्नप्रतीयेततस्मादनिर्वचनीयोऽयमिति । तदिदंसर्वव्यवहारास्पदस्यापिप्रपंचस्यमिथ्यात्वोपपादनमत्याश्चर्यमित्यर्थः । तथाएनंप्रपंचमन्यआश्चर्यवत्शृणोति । इमेलोकाइमेदेवाइमेवेदाइदंसर्वयदयमा त्मेतिप्रत्यक्षेणानात्मतयाउपलभ्यमानस्यापिप्रपंचस्ययत्प्रत्यगभिन्नत्वेनश्रवणंतदत्यन्तमाश्चर्यम् । नहीयंश्रुतिर्यजमानःप्रस्तरइत्यादिवदुपचरितार्था प्रपंचस्यात्मनःपृथक्त्वे'आत्मनोवाअरेदर्शनेनश्रवणेनमत्या विज्ञानेनेदंसर्वंविदितंभवति'इत्येकविज्ञानात्सर्वविज्ञानप्रतिज्ञोपरोधापत्तेः।नचप्रतिज्ञाऽप्यौपचारिकी प्रदेशांतरेश्रुतस्य'यथासौम्यैकेनमृत्पिंडेनसर्वंमृन्मयंविज्ञातंस्यात्'इतिदृष्टांतस्योपरोधापत्तेः। तस्मात्प्रतिज्ञादृष्टान्त निगमनानामेकवाक्यत्वात्नप्रपंचस्यात्मान्यत्वम् । तच्चभेदग्राहिप्रत्यक्षविरोधादाश्चर्यमिवशृणोति । तथाकश्चिदेनंप्रपंचंप्रत्यगनन्यत्वेनश्रुत्वाअपिशब्दात्उक्त्वास्वप्नादिदृष्टान्तैरुपपाद्यदृष्ट्वाध्यानेनचसाक्षा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

त्कृत्वाऽपितस्त्वतोनवेदनजानाति तथाहि । प्राप्ताऽपिप्रज्ञातीव्रविक्षेपवतःपरिहीयतइतिवक्ष्यति तस्मादात्मैक्यासंभवत्येवप्रपंचस्यरज्जूरगादितुल्यत्वेनतुच्छत्वम । यद्वा एनंआत्मानंकर्तृत्वभोक्तृत्वदुःखित्वानित्यत्वजडत्वसंगित्वपरिच्छिन्नत्वादिधर्मवत्तयाप्रसिद्धमपितत्त्वमसीत्यागमोत्थयाब्रह्माकारान्तःकरणवृत्त्याब्रह्मविद्याख्ययांअकर्त्तारमभोक्तारमानंदघनंसत्यचिद्रूपमसंगमनंतमपरोक्षीकरोतीतिमद्दाश्चर्यम्। यत्पश्यतितदाश्चर्यवदितिक्रियाविशेषणंवा आविद्यकमपिदर्शनमविद्यांस्वात्मानंचकतकरजोवन्निवर्त्तयतीति । यद्वा यःपश्यतिसआश्चर्यवदितिकर्तृविशेषणंयतएकएवविद्वान्समाधिव्युत्थानयोःपरस्परविरुद्धमात्मनोब्रह्मभावंजीवभावंचयावदारब्धकर्मक्षयमनुभवतीतितथावाङ्मनसातीतमप्यात्मानंयद्वाचावदतितदप्याश्चर्यम् । अगृहीतसंगतिकेनापिशब्देनयथासुप्तःप्रबोध्यतेतद्वत् यथोक्तंवार्तिके । 'अगृहीत्वैवसंबन्धमभिधानाभिधेययोः ॥ हित्वानिद्रांप्रबुध्यन्तेसुषुप्तेबोधिताःपरैः ॥ जाग्रद्वन्नयतःशब्दंसुषुप्तेवेत्तिकश्चन ॥ ध्वस्तेऽतोज्ञानतोज्ञानेब्रह्मास्मीतिभवेत्फलम् ॥ अविद्याघातिनःशब्दाद्याहंब्रह्मेतिधीर्भवेत् ॥ नश्यत्सविद्ययासार्द्धंहत्वारोगमिवौषधम्'इति । तथायःशृणोतिसोऽपिआश्चर्यवत् अतिदुर्लभइत्यर्थः । 'श्रवणायापिवहुभिर्योनलभ्यः'इतिश्रुतेः । 'शृण्वन्तोऽपिवहवोयन्नविद्युः'इतिश्रुतिद्वितीयपादार्थमंगृह्णाति श्रुत्वाप्येनमिति । 'आश्चर्योवक्ताकुशलोस्यलब्धाआश्चर्योज्ञाताकुशलेनानुशिष्टः' इतिउत्तरार्द्धस्तुश्लोकपूर्वार्द्धेनसंगृहीतइतिज्ञेयम दुर्विज्ञेयोऽयमात्मातस्त्वंतज्ज्ञानार्थयतस्वेतिभावः २९ प्रकृतमर्थमुपसंहरति देहीति । सर्वाणिभूतानिकथमेतेदीनाअल्पबलाबलवत्तरेणमयाहंतव्याःकथमेषांपुत्रादयएतैर्विनाजीविष्यन्ति कथंवाहंभीष्मादिभिर्गुरुभिर्विनाजीविष्यामीतिशोचितुंनार्हसीत्यर्थः ३० अर्जुनस्यअना

देहीनित्यमवध्योयंदेहेसर्वस्यभारत ॥ तस्मात्सर्वाणिभूतानिनत्वंशोचितुमर्हसि ३० स्वधर्ममपिचावेक्ष्यनविकम्पितुमर्हसि ॥ धर्म्याद्धियुद्धाच्छ्रेयोन्यत्क्षत्रियस्यन
विद्यते ३१ यदृच्छयाचोपपन्नंस्वर्गद्वारमपावृतम् ॥ सुखिनःक्षत्रियाःपार्थलभन्तेयुद्धमीदृशम् ३२ अथचेत्त्वमिमंधर्म्यंसंग्रामंनकरिष्यसि ॥ ततःस्वधर्मंकीर्तिंचहि
त्वापापमवाप्स्यसि ३३ अकीर्तिंचापिभूतानिकथयिष्यन्तितेऽव्ययाम् ॥ संभावितस्यचाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ३४ भयाद्रणादुपरतंमंस्यन्तेत्वांमहारथाः॥ येषां
चत्वंबहुमतोभूत्वायास्यसिलाघवम् ३५ अवाच्यवादांश्चबहून्वदिष्यन्तितवाहिताः ॥ निन्दन्तस्तवसामर्थ्यंततोदुःखतरंनुकिम् ३६ हतोवाप्राप्स्यसिस्वर्गंजित्वावा
भोक्ष्यसेमहीम् ॥ तस्मादुत्तिष्ठकौन्तेययुद्धायकृतनिश्चयः ३७ सुखदुःखेसमेकृत्वालाभालाभौजयाजयौ ॥ ततोयुद्धाययुज्यस्वनैवंपापमवाप्स्यसि ३८ ॥

त्मनिदेहेआत्मधीरूपोमोहोनिवारितः । इदानींस्वधर्मेयुद्धेअधर्मधीरूपंमोहंनिवारयति स्वधर्ममपीत्यादिना। युद्धंक्षत्रियस्यस्वोधर्मःतमवेक्ष्यापिविकंपितुंचलितुंनार्हसि हियस्मात्धर्म्याद्धर्मादनपेतायुद्धादन्यत्क्षत्रियस्यश्रेयःप्रशस्ततरंनास्ति ३१ किंचयदृच्छयाअप्रार्थितमप्युपपन्नमुपस्थितंस्वर्गद्वारमपावृतमुद्घाटितंयेक्षत्रियालभंतेतेसुखिनोधन्याभवंतीतिसंबन्धः ३२ युद्धत्यागेइष्टनाशोऽनिष्टप्राप्तिश्चभवतीत्याह अथचेदिति ३३ अव्ययांदीर्घकालाम् ३४ अकीर्तिमेवाह भयादिति । त्वंबहुमतोभूत्वास्वतएवअतिश्लाघ्यवृत्तःसन्लाघवंलघुभावंकातर्याख्यंयेषांपुरतोयास्यसितेमहारथास्त्वांभयाद्रणादुपरतंमंस्यंतइतियोजना ३५ किंचअवाच्यवादानवक्तुमयोग्यान्शब्दान्षंढतिलोऽर्जुनइत्यादीन् सामर्थ्यंनिन्दन्तःधिगस्यशौर्यंयोभीष्मादिभयात्पलायितइतिइदंवचनंमरणादप्यधिकंदुःखंइतोऽन्यदुःखतरमधिकदुःखंकिंनकिमपीत्यर्थः ३६ यद्वाजयेमयदिवानोजयेयुरित्युक्तंतत्राह हतोवेति । रणेस्थितस्यस्वर्गोवाराज्यंवासिद्धमस्तीतिपक्षद्वयमपिहितावहमित्यर्थः ३७ स्वधर्मस्ययुद्धस्याकरणेधर्मकीर्त्योर्नाशःपापावाप्तिश्चायचेदितिश्लोकेनभगवतायद्यप्युक्तातथापियुद्धस्यअर्जुनाभिमतेकाम्यत्वपक्षे । 'अहोवतमहत्पापंकर्तुंव्यवसितावयम् ॥ यद्राज्यसुखलोभेनहन्तुंस्वजनमुद्यताः' इतितत्करणेपापप्रसक्तिरस्तितांनिवारयितुंसिद्ध्यसिद्ध्योःसमत्वलक्षणंयोगमाह सुखदुःखेइति । समेकृत्वासुखदुःखयोस्तद्धेत्वोःराज्यलाभालाभयोस्तद्धेत्वोश्चजयाजययोःरागद्वेषावकृत्वेत्यर्थः । केवलंस्वधर्मोऽयमितिमत्वायुद्धाययुज्यस्वघटस्व एवंकुर्वंस्त्वंपापंनावा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्यसि । यस्तुराज्यलोभेनसुहृद्वधंकरोतितस्यास्त्येवपापमितिभावः । कथंतर्हिस्वधर्मत्वेनानुष्ठितेऽपियुद्धेहतोवाप्राप्स्यसिस्वर्गमित्यादिफलस्मरणंआनुषंगिकमितिब्रूमः तथाचापस्तंबः । 'तद्यथाऽऽम्रेफलार्थेनिर्मितेछायागंधइत्यनूत्पद्येतेएवंधर्मंचर्यमाणमर्थाअनूत्पद्यंतेनचधर्महानिर्भवति'इतिआम्रनिदर्शनेनप्रतिपादयति ३८ एवमर्जुनस्यपूर्वोक्तौद्वावपिमोहावपनीतौतत्रकथंघातयतिहन्तिकमितिकर्तृत्वकारयितृत्वयोरात्मन्यसंभवउक्तः । ततोयुद्धाययुज्यस्वेतिनियोगश्चोक्तः । नह्यकर्तुराकाशवत्सर्वगतस्यनियोज्यत्वंसंभवतीतिपरस्परव्याहतमेतदितीमामाशंकांअधिकारिभेदेनोभयंव्यवस्थापयन्परिहरति एषातेइति । एषातेतुभ्यंअभिहिता अशोच्यानन्वशोचस्त्वमित्यादिनास्वधर्ममपिचावेक्ष्येत्यतःप्राक्तनेनसंदर्भेणउक्ता । सांख्येसम्यक्ख्यायतेप्रकथ्यतेवस्तुतत्त्वमनयेतिसंख्याउपनिषत्तत्रविदितेसांख्येऔपनिषदेब्रह्मणिविषयेबुद्धिर्ज्ञानंसंसारनिवर्त्तकंएषातेसांख्येबुद्धिरभिहितेतिसंबन्धः । योगेसिद्ध्यसिद्ध्योःसमोभूत्वासमत्वंयोगउच्यतइतिवक्ष्यमाणलक्षणेविषये तुशब्दःपूर्ववैलक्षण्यद्योतनार्थः । वक्ष्यतिचज्ञानकर्मनिष्ठयोर्विभिन्नाधिकारिकत्वम् । 'लोकेऽस्मिन्द्विविधानिष्ठापुराप्रोक्तामयाऽनघ ॥ ज्ञानयोगेनसांख्यानांकर्मयोगेनयोगिनां'इति एतेनज्ञानकर्मणोःसमुच्चयशंकाऽप्यपास्ता । इमांस्वधर्ममपिचावेक्ष्येत्यादिनाऽनंतरग्रंथेनोक्तामपिविस्तरेणाभिधीयमानांशृणुइमामेवबुद्धिंस्तौतिसार्धेन बुद्ध्येत्यादिना । ननुकर्मबंधप्रहाणमात्मज्ञानेनैवश्रूयते । 'तस्यैवात्मपदंवित्त्वानलिप्यतेकर्मणापापकेन'इतिश्रुतेः कर्मयोगस्तुकर्मबंधंदृढीकरिष्यत्येवेतिकथमुच्यतेकर्मबन्धंप्रहास्यसीतिचेत्श्रुतिबलादितिब्रूमः तथाहि । 'ईशावास्यमिदंसर्वंयत्किंचिज्जगत्यांजगत् ॥ तेनत्यक्तेनभुंजीथामागृधःकस्यचिद्धनम्' । 'कुर्वन्नेवेहकर्माणिजिजीविषेच्छतंसमाः । एवंत्वयिनान्यथेतोऽस्तिनकर्मलिप्यतेनरे'इतिश्रुतिरीश्वरेणेदंसर्वंस्तंभितमस्तीतिनकश्चित्किंचित्स्वेच्छयाकर्तुंप्रभवति । अतः सर्वत्रममताहीनःसन्भोक्तृत्वकर्तृत्वाभिमानत्यागेनैवभोगान्भुंक्ष्वकर्माणिचकुरु । एवंकुर्वतित्वयिकर्मलेपोनास्तिइतोऽन्यदुपायान्तरंचनास्तीतिवदति ।

एषातेऽभिहितासांख्येबुद्धिर्योगेत्विमांशृणु ॥ बुद्ध्यायुक्तोयथापार्थकर्मबन्धंप्रहास्यसि ३९
नेहाभिक्रमनाशोऽस्तिप्रत्यवायोनविद्यते ॥ स्वल्पमप्यस्यधर्मस्यत्रायतेमहतोभयात् ४०

तस्मात्कनककार्ष्णायसादिवत्केनचिद्विशेषरूपेणोपेतंकर्मैवसजातीयोच्छेदनिमित्तंभविष्यतीतियुक्तमुक्तम् कर्मयोगेनापिकर्मबन्धंप्रहास्यसीति ३९ एतदेवोपपादयति नेहेति । इहकर्मबन्धप्रहाणार्थेकर्मयोगेऽनुष्ठीयमाने अभिक्रम्यतेव्याप्यतइत्यभिक्रमःकर्मारंभःकर्मैवतस्यनाशोनास्तिअन्यत्फलंदत्वानश्यतिनत्विदमिष्टफलस्याजननात् । नन्वेतस्यापिकाम्यांतःपातितयानित्याकरणजनितःप्रत्यवायउत्पद्येतैवसकृदनुष्ठितस्यबन्धप्रहाणप्रत्यवायपरिहाराख्यफलद्वयहेतुत्वायोगादित्याशंक्याह प्रत्यवायोनविद्यतइति । 'तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसाऽनाशकेन' इतिश्रुत्यासंयोगपृथक्त्वन्यायेनदध्नेन्द्रियकामस्यजुहुयादित्यनेननित्यस्यदध्नोवीर्यार्थत्वमिवनित्यानामपिकर्मणांविविदिषार्थत्वंविनियोगबलात्सिद्ध्यति । ततश्चकाम्येनैवप्रयोगेणनित्यस्यापिसिद्धेर्ननित्याकरणनिमित्तोवाऽकाम्यत्वात्सर्वांगानुपसंहारनिमित्तोवाप्रत्यवायोविद्यते नित्यानामेवविनियोगात् । नित्येषुचयथाशक्त्युपबन्धस्यानुज्ञानात् वार्तिकेतुकाम्यानामप्यत्रविनियोगोदृष्टः यथा । 'वेदानुवचनादीनामैकात्म्यज्ञानजन्मने ॥ तमेतमितिवाक्येननित्यानांवक्ष्यतेविधिः ॥ यद्वाविविदिषार्थत्वंकाम्यानामपिकर्मणाम् ॥ तमेतमितिवाक्येनसंयोगस्यपृथक्त्वतः'इति । अस्मिन्पक्षेकाम्यानामपितुल्यफलत्वात्नित्यवद्यथाशक्त्युपबन्धोभविष्यतीतिनसर्वांगानुपसंहारजनितःप्रत्यवायोविद्यतेस्वल्पमपिअस्ययोगधर्मस्यानुष्ठितंअनुपभुक्तबीजकल्पम् । 'जन्मजन्मांतराभ्यस्तंदानमध्ययनंतपः ॥ तेनैवाभ्यासयोगेनतच्चैवाभ्यसतेपुनः'इतिस्मृतेरुत्तरोत्तरसंस्काराधानद्वारास्वसजातीयवृद्धेर्निमित्तंसत्कामादिदोषक्षपणद्वारामहतोभयात्संसारात्त्रायते । तस्मात्सांख्यानधिकारिणाकर्मयोगएवानुष्ठेयइतिभावः ४० ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नत्वेवंसांख्ययोगयोर्महाभयात्त्राणहेतुत्वंतुल्यंचेत्कोऽनयोर्विशेषइत्याशंक्यसांख्यानांपातशंकानास्तियोगिनांतुयावद्विदेहकैवल्यंपातशंकाऽस्तीत्याह व्यवसायात्मिकेति । व्यवसायस्तत्त्वनिश्चयस्तदात्मिकातदाकाराबुद्धिरन्तःकरणवृत्तिःअहंब्रह्मास्मीतिवाक्यजन्याब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिर्ब्रह्मविद्याभिधानासमस्तवृत्त्यंतरबाधेनसम्यगभ्युदिताएकाएकैव 'सकृद्विभातोह्येषब्रह्मलोकः'इतिश्रुतेः ब्रह्मैवलोकोब्रह्मलोकःइहब्रह्मैव नहिसकृद्ब्रह्मज्ञातेब्रह्मणिज्ञातव्यंकर्त्तव्यंवाकिंचिदवशिष्यते कृतकृत्यत्वाद्ब्रह्मविदोऽतोऽस्यपातशंकानास्ति । अव्यवसायिनामज्ञानिनांतुबुद्धयोऽनन्ताः ताश्चप्रत्येकंबहुशाखाइतिइदमेवममश्रेयइतिनिश्चयस्यदुर्लभत्वात्कदाचिदश्रेयस्यापिश्रेयोबुद्धौसत्यांपातशंकास्तीतिमहांस्तयोर्विशेषइतिभावः ४१ उत्तरार्धमेवविवृणोति यामिमामित्यादिना । यांपुष्पितांपुष्पितद्रुमवद्दूरतोरमणीयांवाचम् । 'अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवति' 'अपामसोमममृताअभूम'इत्येवंरूपांप्रवदंति अविपश्चितःअव्यवसायिनोमूढाः यतोवेदवादरताः वेदांतर्गतेषुअर्थवादेषु 'यस्यपर्णमयीजुहूर्भवतिनपापःश्लोकःशृणोति'इत्येवमादिषुरताःबद्धश्रद्धाः अतएवकर्मणोऽन्यत्आत्मज्ञानंतत्फलंमोक्षश्चनास्तीतिवादिनोवदनशीलाः ४२ तथाभोगश्चऐश्वर्यंचतयोर्गतिःप्राप्तिस्तांप्रतितदर्थमित्यर्थः कामात्मानःकामग्रस्तचित्ताः अतएवस्वर्गपराः । कीदृशींभोगैश्वर्यगतिम् जन्मकर्मफलप्रदाम् प्राप्तभोगैश्वर्योहिपुरुषस्तद्वासनावासितःपुनर्भोगैश्वर्यप्राप्तयेजन्मलभतेतदर्थंकर्माणिचकुरुतेफलंचततोभोगादिकंप्राप्नोतीतिचक्रमनिशमावर्त्तते तेननिष्ठातश्च्युतोभवतीत्यर्थः । किंचक्रियाविशेषेणबहुलां यथायथावित्तव्ययायासाद्याधिक्यम् तथातथाभोगैश्वर्यप्राप्तेरप्याधिक्यमित्यर्थः । एतेनात्यंतायाससाध्येष्वपिकर्मसुफललोभात्सज्जंतइत्युक्तम् । भाष्येभोगैश्वर्यगतिंप्रतिसाधनभूताःयेक्रियाविशेषाअग्निहोत्रादयःतद्बहुलांजन्मरूपंयत्कर्मफलंतत्प्रदांचवाचमेवेतिव्याख्यातम् ४३ भोगेति । तयापुष्पितयावाचाअपहृतचेतसांपुंसांबुद्धिःसमाधौसमाध्यनुष्ठानका

व्यवसायात्मिकाबुद्धिरेकेहकुरुनन्दन ॥ बहुशाखाह्यनन्ताश्चबुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ४१ यामिमांपुष्पितांवाचंप्रवदन्त्यविपश्चितः॥ वेदवादरताःपार्थनान्य
दस्तीतिवादिनः ४२ कामात्मानःस्वर्गपराजन्मकर्मफलप्रदाम् ॥ क्रियाविशेषबहुलांभोगैश्वर्यगतिंप्रति ॥ ४३ भोगैश्वर्यप्रसक्तानांतथाऽपहृतचेतसाम् ॥
व्यवसायात्मिकाबुद्धिःसमाधौनविधीयते ४४ त्रैगुण्यविषयावेदानिस्त्रैगुण्योभवार्जुन ॥ निर्द्वन्द्वोनित्यसत्वस्थोनिर्योगक्षेमआत्मवान् ४५ यावानर्थउदपा
नेसर्वतःसम्प्लुतोदके ॥ तावान्सर्वेषुवेदेषुब्राह्मणस्यविजानतः ४६ ॥ ॥ ॥

लेव्यवसायात्मिकाव्यवसायोज्ञानंतदात्मिकाशुद्धचिन्मात्राकारानविधीयतेनभवति कर्मकर्त्तरिलकारः । विरक्तस्यहिबुद्धिःसमाधौचिन्मात्राकाराभवतिनतुभोगाद्यासक्तस्येतिस्पष्टमेव । भाष्येतु समाधौअंतःकरणेव्यवसायात्मिकाबुद्धिर्नभवतीतिव्याख्यातम् यद्वा समाध्यनुष्ठानार्थमेवनिश्चयात्मिकातेषांबुद्धिर्नभवतीतिव्याख्येयम् ४४ कस्यतर्हिसमाधौबुद्धिर्भवतीत्यतआह त्रैगुण्येति । त्रैगुण्यंगुणत्रयकार्यमूर्ध्वमध्याधोगतिरूपंसंसरणंतदेवप्रकाश्यत्वेनविषयोयेषांतादृशाःकर्मकांडपरावेदाः । त्वंतुनिस्त्रैगुण्योभव ऊर्ध्वगतावपिविरक्तोभवेत्यर्थः । वक्ष्यतिचतत्तद्गुणप्रधानंगतित्रयम् ऊर्ध्वंगच्छन्तिसत्वस्थाइति । दिव्येभ्योपिविषयेभ्योविरक्तःसमाधावधिक्रियतइतिभावः । किंलक्षणोऽसौनिस्त्रैगुण्यइत्यतआह निर्द्वन्द्वइति । सुखदुःखेमानापमानौशत्रुमित्रेशीतोष्णेइत्यादीनिद्वन्द्वानिसप्रतिपक्षपदार्थरूपाणितेभ्योनिर्गतोनिर्द्वन्द्वः सर्वत्रसमबुद्धिरित्यर्थः । ननुबाधमानमुष्णादिकंकथंशीतादिवत्क्षंतुंशक्यमतआह नित्यसत्वस्थइति । नित्यंसर्वदासत्वंधैर्यंसत्वगुणोवातदाश्रितोभूत्वाधीरोहिसर्वंसोढुंशक्तः । सात्विकोवाप्रारब्धकर्मोपस्थापितमिदंदुःखमपरिहार्यंकिमुतप्ततयेतिजानन्सर्वंसोढुंशक्नोत्येव । नन्वत्यन्तदुःसहंक्षुधादिदुःखंकथंनिस्त्रैगुण्येनसर्वथाप्रवृत्तिशून्येनसोढुंशक्यमतआह निर्योगक्षेमइति । अप्राप्तस्यप्राप्तिर्योगःप्राप्तसंरक्षणंक्षेमः एतद्द्वयमपिप्रारब्धकर्माधीनमितिततोऽपिनिर्गतइत्यर्थः तत्रहेतुः यतआत्मवान्जितचित्तः । सहिसर्वास्वप्यापत्स्वनाकुलोनित्यतृप्ततयानिरुद्यमश्चभवतीतित्वमप्येतादृशोनिस्त्रैगुण्योभवेत्यर्थः ४५ नन्वात्मवत्त्वंचित्तशुद्धौसत्यामेवभवतिसाचसकलवेदोक्तकर्मानुष्ठानसाध्या अतोनिस्त्रैगुण्यत्वंदुर्लभमित्याशंक्याह यावानिति । सर्वतःसंप्लुतोदकेमहतिउदपानेजलाशयेपुरुषस्ययावान्अर्थोयावत्स्नानपानादि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कंमयोजनंघटमात्रजलनिर्वर्त्यंभवतिनकृत्स्नजलाशयव्ययनिर्वर्त्यम् तावानेवार्थोविजानतोव्युत्पन्नचित्तस्यब्राह्मणस्यब्रह्मबुभूषोःसर्वेषुवेदेषुवेदैकदेशोपनिषच्छ्रवणमात्रनिर्वर्त्योभवति नकृत्स्नवेदार्थानुष्ठानंस्व
सिद्ध्यर्थमपेक्षते एकेनजन्मनाकृत्स्नवेदार्थानुष्ठानासंभवात् । ऐहिकेनजन्मांतरीयेणवाजपादिनाचित्तशुद्धौसत्यामुपनिषच्छ्रवणान्निस्त्रैगुण्यतासंभवतीतिभावः । वृद्धास्तुसर्वतःसंप्लुतोदकस्थानीयेआत्मज्ञाने
पुरुषस्यतावानर्थःकृत्स्नोऽपिभवतियावान् अनेककूपरूपोदपानस्थानीयेषुसकलवेदोक्तकर्मस्वनुष्ठितेषुभवति ब्रह्मानन्देक्षुद्रानंदानामंतर्भावात् । तथाचश्रुतिर्ज्ञानेसर्वकर्मफलांतर्भावंदर्शयति । यथा 'कृता
याविजितायाधरेयाःसंयंत्येवमेनंसर्वंतदभिसमेतियत्किंचप्रजाःसाधुकुर्वंतियस्तद्वेदयत्सवेदेति' । वक्ष्यतिच 'सर्वंकर्माखिलंपार्थज्ञानेपरिसमाप्यते'इति । गंगातुल्यज्ञानोदयात्प्रागेवकूपोपमानिकर्माणिकर्त्तव्या
नीतिभावइतिव्याचख्युः । अस्मिन्पक्षेपूर्वार्धेअनेकस्मिन्यथातथाभवतीतिपदचतुष्टयाध्याहारः यावान्तावान्पदयोरनुषंगश्चदार्ष्टान्तिकेद्रष्टव्यः ४६ ननुममाप्यौपनिषदात्मज्ञानार्थिनःशमएवेष्टस्तत्कथंमां
युद्धयस्वेतिप्रेरयसीत्याशंक्याह कर्मण्येवेति । कर्मण्येवाधिकारोनज्ञाननिष्ठायाम् माफलेषुसंगोऽस्त्वित्यपकृष्यते कर्मफलंस्वर्गपश्वादिहेतुःकर्मसुप्रवर्त्तकंयस्यतादृशोमाभूः । अकर्मणिकर्माकरणेऽपितवसंगोमाऽस्तु
४७ एतदेवविवृणोति योगस्थइति । योगस्थःसन्संगंफलतृष्णांकर्तृत्वाभिमानंचत्यक्त्वाकर्माणिज्ञानार्थंकुरु हेधनंजय सिद्ध्यसिद्ध्योःकर्मफलस्यविविदिषादेःसिद्धावसिद्धौवासमोहर्षविषादशून्योभूत्वाकर्मा
णिकुर्वितिसम्बन्धः इदमेवसिद्ध्यसिद्ध्योःसमत्वंयोगइत्युच्यते ४८ इममेवबुद्धियोगंस्तौति दूरेणेति । कर्मफलकामेनक्रियमाणंबुद्धियोगात्पूर्वोक्तान्निष्कामात्कर्मणःदूरेण हिप्रसिद्धम् अवरंअत्यंतनिकृ
ष्टं अतोबुद्धौयोगरूपायांतत्फलभूतायांसांख्यरूपायांवातन्निमित्तंशरणंरक्षितारंआश्रयंत्राईश्वरंअन्विच्छप्रार्थयस्व तत्प्रीत्यर्थंकर्माणिकुर्वित्यर्थः । यतःफलहेतवःफलमेवहेतुःप्रवर्त्तकंयेषांतादृशाः फलतृष्णाव

कर्मण्येवाधिकारस्तेमाफलेषुकदाचन ॥ माकर्मफलहेतुर्भूर्मातेसंगोऽस्त्वकर्मणि ४७ योगस्थःकुरुकर्माणिसंगंत्यक्त्वाधनंजय ॥ सिद्ध्यसिद्ध्योः
समोभूत्वासमत्वंयोगउच्यते ४८ दूरेणह्यवरंकर्मबुद्धियोगाद्धनंजय ॥ बुद्धौशरणमन्विच्छकृपणाःफलहेतवः ४९ बुद्धियुक्तोजहातीहउभेसुकृतदु
ष्कृते ॥ तस्माद्योगाययुज्यस्वयोगःकर्मसुकौशलम् ५० कर्मजंबुद्धियुक्ताहिफलंत्यक्त्वामनीषिणः ॥ जन्मबन्धविनिर्मुक्ताःपदंगच्छन्त्यनामयम् ५१
यदातेमोहकलिलंबुद्धिर्व्यतितरिष्यति ॥ तदागन्तासिनिर्वेदंश्रोतव्यस्यश्रुतस्यच ५२ श्रुतिविप्रतिपन्नातेयदास्थास्यतिनिश्चला ॥ समाधावचलाबु
द्धिस्तदायोगमवाप्स्यसि ५३ ॥ ॥ ॥

न्तःकृपणादीनाभवंति 'योवाएतदक्षरंगार्ग्यविदित्वाऽस्माल्लोकात्प्रैतिसकृपणः' इतिश्रुतेः ४९ किंच बुद्धीति । बुद्धियुक्तःसमत्वबुद्धियुक्तोयोगायसमत्वबुद्धियोगाययुज्यस्वघटस्व योगःसिद्ध्यसि
द्ध्योःसमत्वबुद्धिः कर्मसुबंधकेष्वपिकौशलंबंधनिवर्त्तकत्वसंपादनम् । ननुबुद्धियुक्तःकर्मभिर्दुष्कृतंसजतु 'धर्मेणपापमपनुदति' इतिश्रुतेः । सुकृतंतुसजातीयत्वात्तैर्दुष्परिहरमितिकथमुभेसुकृतदुष्कृतेजहा
तीत्युच्यते । सत्वशुद्धिज्ञानोत्पत्तिद्वारेतिप्राञ्चः अर्वाञ्चस्तुदुष्कृतत्यागमुक्तरीत्याऽभ्युपेत्यफलत्यागात्सुकृतत्यागोऽपिकर्मयोगिनोभवति दुष्कृतफलवन्मोक्षप्रतिबंधकतत्फलस्यानुत्पादात् । यत्तुआप
स्तंबोक्ताम्रदृष्टान्तनिदर्शनेननांतरीयकंसुकृतफलमुक्तंनतत्फलत्वेनोपपद्यते नांतरीयकत्वादेव तस्मात्फलद्वारामोक्षप्रतिबंधकेक्रियमाणेएवसुकृतदुष्कृतेकर्मयोगीजहाति ज्ञानीतुसंचितेअपितेजहातीतितयोर्विशेषइ
त्याहुः ५० एतदेवाह कर्मजमिति । बुद्धियुक्ताःसमत्वबुद्धियुक्ताः क्रियमाणकर्मजंफलंत्यक्त्वा मनीषिणोमनोनिग्रहसमर्थाभूत्वा जन्मरूपेणबंधेनमुक्ताःसन्तोऽनामयंनिरुपद्रवंपदंमोक्षाख्यंगच्छन्ति ५१
कदामनीषिणोभवंतीत्यतआह यदेति । तेतवमोहइष्टानिष्टवियोगसंयोगजपरितापजन्यंवैचित्यंतदेवकलिलमिवकलिलंकालुष्यंबुद्धिगतं बुद्धिर्व्यतितरिष्यतिव्यतिक्रमिष्यति बुद्धिःप्रसन्नाभविष्यति तदा
श्रोतव्यस्यशास्त्रभागस्यश्रुतस्यचनिर्वेदंवैराग्यंगंताऽसि । अयंभावः । मलिनायांबुद्धावसकृद्गृहीतस्यापिशास्त्रार्थस्यास्फुरणात्श्रोतव्यंश्रुतंचवृथैव तद्वत्शुद्धायामपिबुद्धौसद्यःशास्त्रार्थस्फुरणात्तयोर्वैयर्थ्य
मित्युभयथाऽपितत्रनिर्वेदउचितः । प्रसन्नाचबुद्धिर्निग्रहीतुंयोग्याभवतीतिश्रवणादिकंत्यक्त्वाध्याननिष्ठएवभवेदिति ५२ ननुबुद्धिप्रसादोऽपिकेनलिंगेनज्ञेयइत्यतआह श्रुतीति । श्रुतिभिर्नानाविध

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शास्त्रश्रवणैर्विप्रतिपन्नाआत्मानित्योऽनित्योवानित्योऽपिकर्ताऽकर्त्तावाअकर्त्ताऽप्येकोऽनेकोवेत्येवमादिसंशयग्रस्तासतीयदाअसंभावनाविपरीतभावनानिरासपूर्वकं श्रुतितात्पर्यविषयीभूतेब्रह्माद्वैतेनिश्चला पुनः कुतर्कैरनास्कंदनीयानिर्विचिकित्साऽपरोक्षनिश्चयवतीभूत्वा समाधौनिर्विकल्पकेप्रत्यगात्मनि अचलालयविक्षेपशून्या स्थास्यतिस्थिराभविष्यति तदायोगंविवेकप्रज्ञांप्राप्स्यसि । निश्चलसमाधिलाभएवबुद्धि प्रसादलिंगमितिभावः ५३ लब्धसमाधेःस्थितप्रज्ञापरनाम्नोलक्षणानिबुभुत्सुरर्जुनउवाच स्थितप्रज्ञस्येति । स्थिताप्रत्यगात्मनिप्रतिष्ठिताप्रज्ञायस्यतस्यस्थितप्रज्ञस्यसमाधिस्थस्यसमाधौस्थितस्यकाभाषाभाष णंवचनं कथमसौपरैर्भाष्यतेइत्येकःप्रश्नः । स्थितधीःस्थितप्रज्ञःअर्थाद्व्युत्थितःसन्किंप्रभाषेतकथंवदति।कथमास्ते। कथंवाव्रजतिविषयान्भुंक्ते इतिप्रश्नत्रयम् ५४ एतेषांक्रमेणोत्तराण्याहभगवान् प्रज हातीत्यादिना । अत्रयान्येवकृतार्थलक्षणानितानिज्ञानसाधनानीतिमत्वाउपदिश्यन्तेस्थितप्रज्ञलक्षणानितेषामकृतार्थेषुयत्नसाध्यत्वात्कृतार्थेषुस्वाभाविकत्वात् यथोक्तम् 'उत्पन्नात्मप्रबोधस्यत्वद्वेष्टृत्वादयोगु णाः ॥ भवन्त्ययत्नतस्तस्यनतुसाधकरूपिणः' इति यदाऽयंयोगीसर्वान्स्थूलसूक्ष्मकारणशरीरभोग्यान्कामान्काम्यमानान्विषयान्प्रकर्षेणसमूलंजहातित्यजति कीदृशान्कामान् मनोगतान्मनस्येवसंक ल्पविकल्पात्मकेस्थितान्नतुवहिः यथोक्तमक्षपादाचार्यैः । 'दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताइति' । तत्रस्थूलानांकामानांत्यागएकांतसेवनमात्राद्भवतीतिसस्थवीयानेव विलीनकरणग्रामस्यसम नस्कस्यजाग्रद्वासनामयाःस्वप्नेयेकामाःस्फुरन्तितेषामपित्यागोभगवद्ध्यानादिरूपसद्वासनाभ्यासबलेनभवति येतूपसंहृतकरणस्यसंप्रज्ञातसमाधिकालेदिव्याःकामाःसंकल्पमात्रोपनतादहरविद्यादिषुप्रसिद्धास्तेषाम पित्यागोऽसंप्रज्ञातसमाध्यभ्यासबलेनभवति । एवंत्रिविधान्कामान्त्यक्त्वाआत्मन्येवाखंडैकरसेआत्मनास्वेनैवस्वरूपानंदेनतुष्टोबाह्यविषयनिरपेक्षोयदाभवतितदाऽयंस्थितप्रज्ञइत्युच्यते ५५ दुःखेषुराजसा

॥ अर्जुनउवाच ॥ स्थितप्रज्ञस्यकाभाषासमाधिस्थस्यकेशव ॥ स्थितधीःकिंप्रभाषेतकिमासितव्रजेतकिम् ५४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रजहातियदाका मान्सर्वान्पार्थमनोगतान् ॥ आत्मन्येवात्मनातुष्टःस्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ५५ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाःसुखेषुविगतस्पृहः ॥ वीतरागभयक्रोधःस्थितधीर्मुनिरु च्यते ५६ यःसर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्यशुभाशुभम् ॥ नाभिनन्दतिनद्वेष्टितस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ५७ यदासंहरतेचायंकूर्मोऽङ्गानीवसर्वशः॥ इन्द्रियाणीन्द्रियार्थे भ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ५८ विषयाविनिवर्तन्तेनिराहारस्यदेहिनः ॥ रसवर्जंरसोऽप्यस्यपरंदृष्ट्वानिवर्त्तते ५९ ॥ ॥

तादिषुदुःखसाधनेषुप्राप्तेष्वपिअनुद्विग्नमनाअचंचलमानाः वक्ष्यतिच 'यस्मिन्स्थितोनदुःखेनगुरुणाऽपिविचाल्यते' इति। सुखेषुसुखसाधनेषुस्रक्चंदनादिषुप्राप्तेष्वपिविगतस्पृहोनिर्वृत्तिकत्वाद्भवति । अत एववीताःरागभयक्रोधायस्मात्सतथा नहितस्यामवस्थायांरागादयोदुःखादयोवासंभवंति एवंविधःसमाधिस्थःस्थितधीःस्थितप्रज्ञउच्यते ५६ स्थितधीःकिंप्रभाषेतेत्यस्योत्तरमाह यःसर्वत्रेति । सर्वेषुधनदा रदेहजीवनादिषुअनभिस्नेहः अभिस्नेहवान्हिधनदारादिषुविकलेषुसकलेषुवाऽहमेवविकलःसकलोऽस्मीतिदैन्यदर्पोपेतःपूर्वापरानुसंधानरहितोजल्पति अयंतुनतथेतिभावः । तथाशुभंप्राप्यनाभिनंदति संतुष्टोभूत्वाशुभप्रापयितारंनप्रशंसति । तथाअशुभंप्राप्यनद्वेष्टिदुःखीभूत्वाअशुभप्रापयितारंननिन्दतियस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ५७ किमासीतेत्यस्योत्तरमाह यदेति। इंद्रियार्थेभ्यःशब्दादिविषयेभ्यःप्रारब्धकर्म वशेनव्युत्थितोऽपियोगीद्वैतदर्शनादुद्विग्नःसन्निरोधसंस्कारप्राबल्यात्प्रीत्यासमाधिमनुतिष्ठन्नेवास्तेइत्यर्थः शेषंस्पष्टम् ५८ ननुविषयेभ्यइन्द्रियाणांनिवृत्तिश्चेत्स्थितप्रज्ञताहेतुस्तर्हिसुषुप्तिमूर्च्छालयग्रहावेशादा वपिसाऽस्तीतिसर्वोऽपिस्थितप्रज्ञएवेत्याशंक्याह विषयाइति। सत्यंदेहिनोदेहाभिमानवतोमूढस्यसुप्त्यादौनिराहारस्यइन्द्रियैर्विषयानाहरतोऽभुंजानस्यविषयाविनिवर्तन्तएव तथापिरसवर्जंरसोरागस्तद्वर्जंनिवर्तन्ते तदाऽपिसूक्ष्मरूपेणरागोऽस्ति रागमूलस्यात्माज्ञानस्यादाहान्नासौस्थितप्रज्ञइत्यर्थः । अस्यैवपुनःपरंदृष्ट्वाआत्मानंसाक्षात्कृत्यनिराहारस्यशब्दादीनगृह्णतोरसोऽपिनिवर्त्ततेमूलाज्ञानदाहादित्यस्तिसुप्त्यादेःसमाधि स्थस्यचमहान्विशेषइतिभावः । प्राञ्चस्तुरोगिणःकाष्ठतपस्विनोवामूढस्यापिविषयाननाहरतोरसवर्जंविषयाविनिवर्तन्ते तस्यैवपरंदृष्ट्वास्थितस्यरसोऽपिनिवर्त्ततइतिव्याचख्युः ५९ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

किंचसुप्तादेरिन्द्रियाणिश्रांत्यास्वयमेवलीयन्ते समाहितेनतुतानिकूर्मेणांगानीवस्वेच्छयासंहियन्ते एतच्चासंतायाससाध्यमित्याह यततइति । विपश्चितःशास्त्राचार्योपदेशवतोयततोऽपिसमाधिसिद्ध्यर्थंयतमान स्यापिपुरुषस्यइन्द्रियाणिकर्तॄणिमनःप्रतीचिस्थिरीक्रियमाणंकर्मीभूतंहरन्तिविषयप्रवणंकुर्वन्ति यतःप्रमाथीनि यथावहवश्चोरावनेएकंपुरुषंप्रमथ्यतस्यवित्तंहरन्ति एवमिन्द्रियाणियततोमनोहरन्ति यतःप्रस भमतिशयेनप्रमथनशीलानि ६० यद्यप्येवंतथाऽपितानिनियन्तव्यान्येवान्यथास्थितप्रज्ञत्वस्यैवासिद्धेरित्याह तानीति । संयम्यवशीकृत्य युक्तःसंनद्धो मत्परःअहमेवसर्वेषांप्रत्यगात्मापरःरूपादिभ्योवाह्येभ्योदे हेन्द्रियादिभ्यआंतरेभ्यश्चउत्कृष्टःप्रियतमोयस्यसमत्परःसन्नासीत हियस्माव वशेआज्ञायां शेषंस्पष्टम् ६१ 'यदापंचावतिष्ठन्तेज्ञानानिमनसासह ॥ बुद्धिश्चनविचेष्टतितामाहुःपरमांगतिम्' इतिश्रुतौइन्द्रि यमनोबुद्धीनांनिग्रहेपरमपदप्राप्तिरित्युक्तंतत्रउपसंहृतकरणस्यवाह्यान्शब्दादीनगृण्हतोमनोमात्रेणावस्थितस्ययोगिनोमनसोऽनिग्रहेकिंस्यादित्याह ध्यायतइतिद्वाभ्याम । विषयान्शब्दादीन्ध्यायतश्चिन्तयतः पुंसःपुरुषस्य तेषुशब्दादिषुसंगःसंबन्धोजायते । वाह्यार्थेभ्योनिगृहीतान्यपिइन्द्रियाणिमनोदोषात्पुनर्वाह्यार्थान्गृण्हन्तीत्यर्थः । ततःसंगात्कामस्तस्मिन्विषयेऽभिलाषःसंजायते । कामात्कुतश्चिद्धेतोःप्रतिह तादभिज्वलनात्माक्रोधोऽभिजायते ६२ ततःक्रोधात्संमोहःकार्याकार्यविवेकाभावोभवति । ततःस्मृतिविभ्रमःशास्त्रार्थानुसंधानस्यविभ्रंशरूपंचलनंभवति । स्मृतिभ्रंशात्बुद्धिनाशःशास्त्रार्थस्यनिश्चित स्यापितिरोधानंभवति । तस्मिंश्चशास्त्रजेपरोक्षज्ञानेऽपिनष्टेपुरुषोनश्यतिपुरुषार्थायोग्योभवति योहिताद्दशःसनष्टएवेतिलोकेवदन्ति ६३ ननुविषयानध्यायतोऽपियोगिनोव्युत्थानेप्रमाणस्वाभाव्यादिन्द्रिया

यततोह्यपिकौन्तेयपुरुषस्यविपश्चितः ॥ इन्द्रियाणिप्रमाथीनिहरन्तिप्रसभंमनः ६० तानिसर्वाणिसंयम्ययुक्तआसीतमत्परः ॥ वशेहियस्येन्द्रियाणित स्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ६१ ध्यायतोविषयान्पुंसःसंगस्तेषूपजायते ॥ संगात्संजायतेकामःकामात्क्रोधोऽभिजायते ६२ क्रोधाद्भवतिसम्मोहःसम्मोहात्स्मृति विभ्रमः ॥ स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशोबुद्धिनाशात्प्रणश्यति ६३ रागद्वेषवियुक्तैस्तुविषयानिन्द्रियैश्चरन् ॥ आत्मवश्यैर्विधेयात्माप्रसादमधिगच्छति ६४ प्रसादेसर्वदुःखानांहानिरस्योपजायते ॥ प्रसन्नचेतसोह्याशुबुद्धिःपर्यवतिष्ठते ६५ नास्तिबुद्धिरयुक्तस्यनचायुक्तस्यभावना ॥ नचाभावयतःशा न्तिरशान्तस्यकुतःसुखम् ६६ इन्द्रियाणांहिचरतांयन्मनोऽनुविधीयते ॥ तदस्यहरतिप्रज्ञांवायुर्नावमिवाम्भसि ६७ ॥

णांविषयेपुसंगोदुष्परिहरस्ततश्चोक्तरीत्यातस्यापिनाशप्रसक्तिरित्याशंक्याह रागद्वेषेति । विधेयात्माकिंकरीकृतमनास्तु आत्मवश्यैर्मनोऽधीनैरिन्द्रियैःस्वामिनश्चित्तस्यकिंकरीकृतस्यकामक्रोधहीनत्वात्स्वयमपि रागद्वेषवियुक्तैःविषयान्पथिपतिततृणादीनीवानास्थयाचरन्पश्यन्नपिपुमान्तत्रकामाद्यनुदयात्प्रसादंसंकल्पविकल्पपंकलेपप्रक्षालनेनमनसःस्वाच्छ्यंअधिगच्छति । मनसःस्वाच्छ्यमेवप्रसगात्मनःस्वाच्छ्यं तस्यतद्गुणसारत्वात् । अजितमनस्कमिवजितमनस्कंविषयसंगोनवाधतेऽतोमनोजयोऽवश्यंकर्त्तव्यइत्यर्थः ६४ किंच चित्तस्यप्रसादेहिअस्यपुंसःसर्वदुःखानांकाममूलकानांकामाभावात्हानिःपरिहारोजायते । कामानुदयेहेतुमाह प्रसन्नेति। हियस्मात्प्रसन्नचेतसःपुंसोबुद्धिर्ब्रह्मात्मैक्यनिश्चयआशुशीघ्रंपर्यवतिष्ठतेसुदृढोभवति तस्मिंश्चसतिप्राप्याभावात्नकामोदयइत्यर्थः ६५ समनस्कानामिन्द्रियाणामनिग्रहेदोषउक्तः बुद्धेरपर्यवस्थानेकोदोषइत्यतआह नास्तीति । अयुक्तस्यश्रवणमननयोरनासक्तस्यबुद्धिर्ब्रह्मात्मैक्यनिश्चयोनास्ति प्रमाणविषयासंभावनायाःप्रमेयविषयासंभावनायाश्चानिरासात् । तथाअयुक्तस्यासमाहित मनसोभावनाब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिप्रवाहोनास्ति मनसश्चांचल्येनबुद्धेरपिचांचल्यात । अभावयतोध्यानमकुर्वतः शांतिःसर्वदुःखोपरमश्चनास्ति चेतसोऽनवस्थितत्वेनदुःखावश्यंभावात् । अशांतस्या नुपरतसर्वदुःखस्यसुखंप्रत्यगद्वयानंदात्मकंकुतोनकुतश्चित् दुःखित्वादेव । आद्यमयुक्तस्येतिपदंयुजियोगेइत्यस्यरूपम द्वितीयंयुजसमाधावित्यस्य तस्माद्बुद्धेःपर्यवस्थानमावश्यकम ६६ तदभावेदोषमाह इन्द्रियाणांहीति । हियस्मादिन्द्रियाणांचरतांस्वस्वविषयेप्रवर्त्तमानानाम कर्मणिषष्ठी यत्रागादिकलुषितंमनः तान्यनुलक्षीकृत्यविधीयतेप्रवर्त्यते कर्मकर्त्तरिलकारः प्रवर्त्ततइत्यर्थः । तत्इन्द्रियानुसारि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मनोऽस्यसाधकस्यप्रज्ञामात्मतत्त्वाविषयांबुद्धिंहरति तस्यामनोनुसारित्वात्।दृष्टान्तःस्पष्टार्थः। अन्येतुइन्द्रियाणांमध्येयदिन्द्रियमनुलक्षीकृत्यमनःप्रवर्त्ततेतदिन्द्रियमस्यसाधकस्यमनसोवाप्रज्ञांहरतीतियोजयन्तिआ त्मविषयांप्रज्ञांहृत्वामनोविषयविषयांकरोतीतिभाष्यमप्यालोचनीयम् ६७ यततोह्यपीत्यत्रोपक्रांतमर्थंबहुधाउपपाद्यउपसंहरति तस्मादिति। यस्मादिन्द्रियाधीनंमनोमनोनुगाचप्रज्ञातस्मात्हेमहाबाहोयस्ययतेरिन्द्रि याणिसर्वशःसर्वप्रकारेणस्वकारणेनमनसासहितानीतियावत् इन्द्रियार्थेभ्यःशब्दादिभ्योनिगृहीतानिभवन्ति तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठितेतिविद्धि ६८ यदापंचावतिष्ठन्तइत्युदाहृतश्रुतेस्तामाहुःपरमांगतिमित्येतंचतुर्थ पादंव्याचष्टे यानिशेति। सर्वेषांभूतानामज्ञानांयानिशेवनिशायस्यांमध्यंदिनेउलूकाइवानंधाअप्यंधाएवसर्वेप्राणिनोभवन्तितस्यांतस्मिन्प्रत्यग्ज्योतिषि संयमीइन्द्रियमनोबुद्धीनांनिग्रहणशीलोयोगीजागर्ति इन्द्रिया दीनांदृक्शक्तिलोपेऽप्यनुपरतदृक्शक्तिरेवास्ते तथाचश्रुतिः। 'नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेऽविनाशित्वात्' इति। यस्यामविद्याख्यायांनिशायांक्रियाकारकादिद्वैतस्वप्नप्रवर्तिकायांसर्वाणिभूतानिजाग्र तिनिशीथेउलूकाइवस्वस्वव्यापारेप्रवर्त्तन्ते साअविद्या पश्यतोमुनेः आत्मदर्शनवतोयोगिनःप्रारब्धकर्मणाविदेहकैवल्यप्रतिबन्धात्लेशतोऽनुवर्त्तमानाव्युत्थानकालेव्यवहरतोऽस्यगाढान्धकारवतीनिशेवक्लेशकरी भवति। अतिसुकुमाराहियोगिनोबाह्यव्यवहारादुद्विजन्ते नराइवगाढान्धकारेसंचारात् यथोक्तम् योगभाष्ये अक्षिमात्रकल्पोहिविद्वानत्यल्पदुःखलेशेनाप्युद्विजतइति अत्रवार्तिकानि। 'कारकव्यव हारेहिशुद्धंवस्तुनवीक्ष्यते ॥ शुद्धेवस्तुनिसिद्धेचकारकव्यापृतिस्तथा ॥ कालोलूकनिशेवायंसंसारोऽज्ञात्मवेदिनोः ॥ यानिशासर्वभूतानामित्यवोचत्स्वयंहरिः'इति। 'बुद्धतत्त्वस्यलोकोऽयंजडोन्मत्तपि शाचवत्। बुद्धतत्त्वोऽपिलोकस्यजडोन्मत्तपिशाचवत्'इति। तदेवंकिमासीतेत्यस्योत्तरं यदासंहरतेचायमित्यादिनाएतदन्तेनग्रन्थेन स्थितप्रज्ञःसदासमाधिमनुतिष्ठन्परमांगतिंप्राप्यास्तइत्युक्तम् ६९ ननुप्र जहातियदाकामान्इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्योनिगृहीतानीत्यादिनाऽसकृद्विषयाणांप्रहाणंतेभ्यश्चइन्द्रियादीनांप्रत्याहरणमुक्तम् तेनतेषामात्मनःपृथक्सत्त्वमस्तीतिसिद्धम् नचनेहनानास्तिकिंचनेत्यादिश्रुत्याते

तस्माद्यस्यमहाबाहोनिगृहीतानिसर्वशः ॥ इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ६८ यानिशासर्वभूतानांतस्यांजागर्तिसंयमी ॥ यस्यांजाग्रति
भूतानिसानिशापश्यतोमुनेः ६९ आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठंसमुद्रमापःप्रविशन्तियद्वत् ॥ तद्वत्कामायंप्रविशन्तिसर्वेसशान्तिमाप्नोतिनकामकामी ७०
विहायकामान्यःसर्वान्पुमांश्चरतिनिःस्पृहः ॥ निर्ममोनिरहंकारःसशान्तिमधिगच्छति ७१ ॥ ॥

षांबाधान्नतदस्तीतिवाच्यम् इहेतिप्रतीच्येवतन्निषेधात् नहिइहभूतलेघटोनास्तीत्युक्तेघटस्यस्वरूपंनिषिध्यते किंतुतस्यभूतलसंबन्धमात्रम् तस्मात्कामानांपृथक्सत्त्वमस्त्यतोनाद्वैतसिद्धिरित्याशंक्यसदृ ष्टान्तंपरिहरति आपूर्यमाणमिति। प्रविशन्तीभिरद्भिरापूर्यमाणमप्यचलप्रतिष्ठमनुद्रिक्तम् वृद्धिहीनत्वात् एवंनिर्गच्छन्तीभिरद्भीरिच्यमानमप्यचलप्रतिष्ठमरिक्तंह्रासहीनत्वादित्यपिबोध्यम् एवंविधंस मुद्रंयद्वत्आत्मप्रभवाआपःप्रविशंति तद्वत्यंपुरुषंकामैरापूर्यमाणंहीयमानंवाअचलप्रतिष्ठंनिर्विकारंवृद्धिह्रासहीनत्वात् आत्मप्रभवाःसर्वेकामाःप्रविशन्तिसएवशान्तिंमोक्षमात्यन्तिकंदुःखोपरमंप्राप्नोतिनतुकामकामी विषयार्थी। अयंभावः। कूटस्थादात्मनःसर्वस्योत्पत्तिस्तत्रैवचलयइतिसर्वश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धम् तेनकामानांप्रहाणंतेभ्यश्चेन्द्रियाणांप्रत्याहरणंस्मर्यमाणंनतेषांपरमार्थतःपृथक्सत्त्वंसाधयति बहुप्रमाणविरोधात्। किंतुपामरप्रसिद्धंपृथक्सत्त्वमभिप्रेत्यप्रहाणादिकमुक्तम् प्रविलापनंत्वेवमेवव्याख्येयम्। यथा 'अग्नयेपथिकृतेऽष्टाकपालंनिर्वपेत्' इत्यादौनिर्वपतिनायागउच्यतेनतुश्रौतार्थमात्रंतद्वदिहापिज्ञेयम्। नेहनाना स्तीत्यपीहपरिदृश्यमानेप्रपंचेआत्मातिरिक्तंनानाकिमपिनास्तीत्येवंपरतयाव्याख्येयम् तथाच 'आत्मैवेदंसर्वं ब्रह्मैवेदंसर्वं सर्वंखल्विदंब्रह्म'इत्यादयःश्रुतिवादाःसंगच्छन्ते। आत्मनिकल्पितस्यास्यतत्रैवनिषेधे नान्यत्रसत्वानुपपत्तेर्नकामानांपृथक्सत्त्वमस्तीतियुक्तएवसमुद्रदृष्टान्तः। यत्तुसमुद्रात्पृथग्गंगायाःसत्त्वमस्तीतितन्न कार्यकारणसत्तातिरिक्तसत्ताया अभावात् वाचारंभणंविकारोनामधेयमितिकार्यस्यवा गालम्बनमात्रत्वश्रवणादित्यन्यत्रविस्तरः ७० प्रासंगिकीमाशंकांपरिहृत्यव्रजेतकिमित्यस्यप्रश्नस्योत्तरमाह विहायेति। पूर्वोक्तान्त्रिविधान् कामान्विहायश्चरतिविषयान्भुंक्तेनिस्पृहश्चयतोनिर्ममः ममना वान्हिइदंममभूयादित्यन्यधनाद्यर्थस्पृहांकरोति निर्ममोऽपिकुतः यतोनिरहंकारः नह्यहंकारशून्यस्यसुखाद्यौममताहृष्टा तस्मादहंकारप्रविलयात्शान्तिंमोक्षंप्राप्नोति। अत्रयःसर्वत्रानभिस्नेहइति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सर्वत्रयच्छब्ददर्शनादसाधनविधिपरएवायंग्रन्थः अन्यथास्थितप्रज्ञस्यप्रकृतत्वात्तदनुवादार्थोयच्छब्दोऽनर्थकःप्राप्नोति लोकेऽपिद्विपरस्वभावकथनेसएवंकरोतीतितच्छब्दएवप्रयुज्यतेनतुयच्छब्दः विधौतु
यएवंकरोतिसइदंप्राप्नोतीतिद्वयोरपिप्रयोगोदृश्यते लक्षणकथनार्थत्वेऽपितत्रतात्पर्याभावाद्विधावेवपर्यवस्यतीतिदिक् ७१ प्रतिपादितांकर्मयोगप्राप्यांसांख्ययोगनिष्ठांफलेनस्तुवन्नुपसंहरति एषेति । एषा
स्थितप्रज्ञलक्षणप्रसंगात्कथिताब्राह्मी ब्रह्मशब्देनात्रब्रह्मविदुच्यते 'ब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवति'इतिश्रुतेः तस्येयंब्राह्मीस्थितिर्निष्ठा एनांनिष्ठांप्राप्यनरोनविमुह्यतिपुनर्मोहंनप्राप्नोति । अस्यामंतकालेऽपिस्थित्वेतिसकृ
ज्ज्ञातापीयंफलवतीनतूपासनावच्चिराभ्याससापेक्षेत्युक्तं । ब्रह्मऋच्छतिप्राप्नोति । किंलोकांतरवद्गतिप्राप्यंब्रह्मनेत्याह निर्वाणमिति । निर्गतंवानंगमनंयस्मिन्प्राप्येब्रह्मणितन्निर्वाणम् तथाचश्रुतिः ।
'नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतेब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येति'इति । गतिमंतरेणप्राणरूपोपाधिप्रविलयमात्राद्घटाकाशस्यमहाकाशत्वप्राप्तिवज्जीवस्यब्रह्मप्राप्तिमाह अंतकालेऽपीत्यपिशब्दाद्वयोब्रह्मचर्यादा
रभ्यात्रतिष्ठतिसब्रह्मनिर्वाणंकैमुतिकन्यायेनप्राप्नोतीतिगम्यते । अस्याध्यायस्यार्थःसंगृहीतोमधुसूदनश्रीपादैः ' ज्ञानंतत्साधनंकर्मसत्त्वशुद्धिश्चतत्फलम् ॥ तत्फलंज्ञाननिष्ठैवेत्यध्यायेऽस्मिन्प्रकीर्त्ति
तम् ' ७२ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्य० मर्या० चतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभार० भगवद्गीताप्रकाशेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ पर्वणि० ॥ २६ ॥ ॥ पूर्व
स्मिन्नध्यायेएषातेऽभिहितासांख्येबुद्धिर्योगेत्विमांशृण्वितिद्वेबुद्धीप्रदर्श्यव्यवसायात्मिकाबुद्धिरितिश्लोकेनसांख्यनिष्ठावतांपातशंकानास्तिकर्मयोगनिष्ठावतांतुसाऽस्तीत्युक्त्वा यावानर्थउदपानेइतिसांख्यनिष्ठा
यांसर्वकर्मफलांतर्भावश्रवणात्तामेवप्रशमात्मिकांस्वाशयानुकूलांमन्वानोऽर्जुनउवाच ज्यायसीति । हेजनार्दन कर्मणोनिष्कामकर्मयोगापेक्षयाबुद्धिःसांख्यनिष्ठालक्षणंज्ञानंज्यायसीप्रशस्ततराचेत्तेतवमतातर्हि

एषाब्राह्मीस्थितिःपार्थनैनांप्राप्यविमुह्यति ॥ स्थित्वाऽस्यामन्तकालेऽपिब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ७२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीता
सू० सांख्ययोगोनामद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ पर्वणितुषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ ज्यायसीचेत्कर्मणस्तेमताबुद्धिर्जना
र्दन ॥ तत्किंकर्मणिघोरेमांनियोजयसिकेशव १ व्यामिश्रेणेववाक्येनबुद्धिंमोहयसीवमे ॥ तदेकंवदनिश्चित्ययेनश्रेयोऽहमाप्नुयाम् २ ॥ श्रीभगवानु
वाच ॥ लोकेऽस्मिन्द्विविधानिष्ठापुराप्रोक्तामयाऽनघ ॥ ज्ञानयोगेनसांख्यानांकर्मयोगेनयोगिनाम् ३ ॥ ॥ ॥

मांभैक्ष्यवृत्त्याऽपितुष्यंतंघोरेबंधुवधाख्येकर्मणिकिंकुतोहेतोर्नियोजयसिपुनःपुनर्युध्यस्वेतिवदन् १ ननुतवज्ञाननिष्ठायामनधिकारात्कर्मैवकुर्वितित्वांब्रवीमीत्याशंक्याह व्यामिश्रेणेति । व्यामिश्रेण अविविक्तेन
इवशब्दोविविक्तेपितुबुद्धिदोषादविविक्ततांगृह्णामीतिसूचयति । तेनवाक्येनत्रैगुण्यविषयावेदानिस्त्रैगुण्योभवार्जुनेतिक्वचिद्वेदनिष्ठांत्याजयसि । कर्मण्येवाधिकारस्तेइतितामेवचग्राहयसि । तथानिर्द्वंद्वोनित्यसत्त्वस्थो
निर्योगक्षेमआत्मवान्भवेतिनिवृत्तिमार्गमुपदिशसि । धर्म्याद्धियुद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्यनविद्यतइतिप्रवृत्तिमप्युपदिशसि । नह्येकेनमयायुगपदुभयंस्थितिगतिवदनुष्ठातुंशक्यमतोमेममबुद्धिंमोहयसीववस्तुतस्तुमम
मोहंनाशयितुंप्रवृत्तोऽसीतिइवशब्देनोच्यते । तत्तयोर्मध्येयदेकंप्रधानंमद्योग्यंतत्वंनिश्चित्यवद येनानुष्ठितेनाहंश्रेयःकल्याणमाप्नुयाम् २ अत्रोत्तरंश्रीभगवानुवाच लोकेऽस्मिन्निति । पुरापूर्वाध्यायेमयानि
ष्ठाएकैवप्रोक्तापरंतुसाद्विविधाद्विप्रकारा एकस्याएवब्रह्मनिष्ठायाःप्रकारद्वयमुक्तमधिकारिभेदेन नतुब्रह्मप्राप्तयेपरस्परनिरपेक्षमार्गद्वयमुक्तमितिभावः । हेऽनघविशुद्धांतःकरण मद्वचनस्यार्थंसम्यगालोचये
त्यर्थः । तदेवप्रकारद्वयमाह ज्ञानयोगेनेति । सांख्यानांप्रकृतिपुरुषयोर्विविक्तत्वंजानतामात्मानात्मविवेकज्ञानवतां ज्ञानार्थंयुज्यतेइतिज्ञानयोगःज्ञानोपायोवेदांतश्रवणमनननिदिध्यासनात्मकःतेनज्ञानयोगेनब्र
ह्मणिनिष्ठांपरिसमाप्तिंसांख्याःप्राप्नुवंतीत्यर्थः । योगिनां'सिद्ध्यसिद्ध्योःसमोभूत्वासमत्वंयोगउच्यते'इत्युक्तलक्षणयोगवतांकर्मयोगेनसंध्योपासनादिनिर्विकल्पसमाध्यनुष्ठानांतमिहकर्मयोगपदार्थःतेनयोगिनो
ब्रह्मनिष्ठांप्राप्नुवंतीत्यर्थः अयंभावः इहजन्मनिजन्मांतरेवाईश्वरप्रीत्यर्थमनुष्ठितैःकर्मभिर्विशुद्धसत्त्वोविवेकवैराग्यशमादिषट्कोपेतोमुमुक्षुःप्रत्यक्प्रवणचित्तःश्रवणमननाभ्यामेवकृतकृत्योभवति । सचेच्छ्रवणादेः-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रागसमाहितचित्तस्तर्हिनिदिध्यासनमस्यापेक्षितं अतएव'सहकार्यंतरविधिःपक्षेण'इतिसूत्रकृतानिदिध्यासनस्यपाक्षिकत्वमुक्तंसोऽयंसांख्यमार्गः। तथासर्वाणिकर्माणिपरमगुरावर्पयन्श्रवणमननात्मकंविचारमं
तरेणैवकेवलंश्रद्धामात्रात्प्रतीचोनिर्विशेषब्रह्मरूपत्वंगुरुवाक्यतोनिश्चित्यासंभावनादिदोषरहितआचार्यान्निर्गुणब्रह्मोपास्तिप्रकारमधिगम्यकर्मच्छिद्रेषुसमाध्यभ्यासंकुर्वन्निष्कलंप्रत्यगात्मस्वरूपंसाक्षात्करोति
सोऽयंयोगमार्गः। तेनऊहापोहकौशलंयेषामस्तितेसांख्याः येषांतन्नास्तितेयोगिनइति अतइयंद्विप्रकारानिष्ठानतुद्वेनिष्ठेइतिभ्रमितव्यं यथोक्तंवसिष्ठेन । 'द्वौक्रमौचित्तनाशस्ययोगोज्ञानंचराघव ॥ योगो
वृत्तिनिरोधोहिज्ञानंसम्यगवेक्षणं ॥ असाध्यःकस्यचिद्योगःकस्यचित्तत्त्वनिश्चयः ॥ प्रकारौद्वौततोदेवोजगादपरमःशिवः'इति । चित्तादर्शनोपलक्षितस्यब्रह्मसाक्षात्कारस्यद्वौक्रमौ चित्तादेर्मिथ्यात्वप
क्षेज्ञानमेवयथारज्जूरगादिसम्यगवेक्षणेनैवनश्यतितद्वत् । तस्यसत्यत्वपक्षेयोगएव यथासत्यउरगोमंत्रादिनानिरुद्धप्रचारःस्वयमेवनश्यति तद्वच्चित्तमपियोगेननिबद्धयमानंनश्यति तस्यनिरन्वयोच्छेदस्तु
प्रारब्धकर्मांतेपक्षद्वयेऽपितुल्यइति ३ अनयोःप्रकारयोरंगांगिभावमाह नकर्मणामिति। कर्मणांयज्ञादीनामनारंभादननुष्ठानात् नैष्कर्म्यंज्ञाननिष्ठांनाश्नुतेनप्राप्नोति । विविदिषंतियज्ञेनेतिश्रुत्यायज्ञादीनां
विद्यांगत्वेनविधानात् । ननुसन्प्रत्ययप्राधान्यात्कर्मणांविविदिषांगत्वमत्रगम्यते। तेर्नार्वविदिषायांयज्ञादिनासिद्धायांएतमेवप्रव्राजिनोलोकमिच्छंतःप्रव्रजंति'इतिश्रुतेःप्रव्रज्यारूपमेवनैष्कर्म्यमिहज्ञाननिष्ठासा
धनंग्राह्यं । नज्ञानंनैष्कर्म्यसिद्धिपरमामित्यादाविवात्रतद्ग्राहकस्यपरमत्वविशेषणस्याभावात् । ननुकर्मयोगजनितचित्तशुद्ध्यभावेकेवलात्संन्यासात्सिद्धिंसमधिगच्छतीतियोजनायांविप्रकृष्टयोर्ज्ञानकर्मणोः
समुच्चयासंभवस्याभीष्टस्यसिद्धेः किमितिनैष्कर्म्यशब्देननिष्ठागृह्यतइतिचेत्सत्यं गुणैःकर्मकार्यतइतिवाक्यशेषान्नैर्गुण्यहेतुकं मुख्यंज्ञानमेवेहनैष्कर्म्यपदार्थोनतुप्रव्रज्या । विविदिषंतियज्ञेनेत्यत्रापिजिगमिषत्य

नकर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यंपुरुषोऽश्नुते ॥ नचसंन्यसनादेवसिद्धिंसमधिगच्छति ४ नहिकश्चित्क्षणमपिजातुतिष्ठत्यकर्मकृत् ॥ कार्यतेह्यवशःकर्मसर्वःप्रकृ
तिजैर्गुणैः ५ कर्मेन्द्रियाणीसंयम्ययआस्तेमनसास्मरन् ॥ इन्द्रियार्थान्विमूढात्मामिथ्याचारःसउच्यते ६ ॥ ॥

श्वेनजिघांसत्यसिनेत्यादाविवतृतीयांतस्यधात्वर्थेनैवान्वयादश्वादीनांगमनादाविवयज्ञादीनांवेदनएवान्वयोज्ञेयः। एतमेवेतिश्रुतिस्तुविविदिषासंन्यासाभिप्रायेणप्रवृत्ता । 'एतंवैतमात्मानंविदित्वाब्राह्मणाः
पुत्रैषणायाश्चवित्तैषणायाश्चलोकैषणायाश्चव्युत्थायाथभिक्षाचर्यंचरंति'इतिज्ञानपरिपाकार्थस्यजीवन्मुक्तिसुखार्थस्यवायाज्ञवल्क्यादिभिरनुष्ठितस्यविद्वत्संन्यासस्यापिशास्त्रेदर्शनात् । असंन्यासिनोज्ञानमेवनोत्प
द्यतइतिप्राचामाग्रहोविक्षेपककर्मत्यागरूपसंन्यासविषयोनतुकाषायपरिधानमात्रविषयः । गर्गीव्याधवासिष्ठादीनामतथाविधानामपिज्ञानोत्पत्त्यवगमादित्यास्तांतावत् । कर्मभिरशोधितचित्तस्यमंदबुद्धेःराग
द्वेषादिग्रस्तस्यात्मानात्मविवेकद्वाराचित्तरोधद्वारावानैष्कर्म्यप्राप्तिर्नास्तीतिपूर्वार्द्धार्थः । नन्वभयंसर्वभूतेभ्योदत्वानैष्कर्म्यमाचरेदितिकेवलात्कर्मसंन्यासादपिनैष्कर्म्यसिद्धिःस्मर्यते तत्कथमुच्यतेनकर्मणाम
नारंभान्नैष्कर्म्यमस्तीतितत्राह नचेति । कर्मजचित्तशुद्ध्यभावेकृतादपिसंन्यासान्नमोक्षसिद्धिः । उदाहृतस्मृतिस्तुचित्तशुद्धिपूर्वकसंन्यासाभिप्राया । नहिरागादिग्रस्तःसर्वभूतेभ्यःसर्वात्मनाऽभयंदातु
मीष्टेऽतोयुक्तमुक्तंनचसंन्यसनादेवेति ४ एतदेवप्रपंचयति नहीति अवशःकर्मजशुद्ध्यभावादजितचित्तः कश्चिदपिजातुकदाचित्समाधिकालेऽपिक्षणमपिअकर्मकृत्कर्माणिदुर्मनोरथादीनिअकुर्वन्द्विम्भि
द्धंनतिष्ठति । हियस्मात्सर्वोऽपिलोकः प्रकृतिजैर्गुणैः सत्त्वरजस्तमोभिः स्वभावप्रभवैःरागद्वेषादिभिर्वा कर्मकायिकंवाचिकंमानसिकंवा कार्यतेऽवश्यंतत्रप्रवर्त्यते ५ ननुसंन्यासपूर्वकंध्यानेनैवचित्त
शुद्धिमपिसंपादयिष्यामिकिंकर्मभिरित्याशंक्याह कर्मेन्द्रियाणीति । योविमूढात्मारागाद्याक्रांतचित्तः कर्मेन्द्रियाणिवागादीनिसंयम्यनिगृह्यआस्तेएकांतेध्यानापदेशेनोपविशतिसमिथ्याचारः तस्यतदा
सननियमनादिकमाचरणंमिथ्याअलीकमेवनिष्फलत्वात् तत्रहेतुः इंद्रियार्थान्मनसास्मरन्निति यतःइंद्रियार्थान्शब्दादीन्श्रोत्रादिभिर्गृह्यातिमनसानस्मरतिअतोमिथ्याचारःसविपर्याश्रितयन्योगनिष्ठामा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kat

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

त्मनोलोकेऽभिव्यनक्त्यतःकपटीत्यर्थः तस्मात्कर्मव्यतिरिक्तश्चित्तशुद्ध्युपायोनास्तीतिभावः ६ यस्तुपूर्वस्मान्मिथ्याचाराद्विलक्षणःपुरुषधौरेयइंद्रियाणिमनसासहनियम्यरागद्वेषविमुक्तानिकृत्वाकर्मेन्द्रियैः कर्मयोगंआरभते हेअर्जुनसःकर्मफलेस्वर्गादावैहिकेवाशब्दादावसक्तोऽनासक्तोऽतोविशिष्यते पूर्वस्मादधीकोभवतीत्यर्थः ७ नियतमिति । यस्मादेवंतस्मात्त्वंनियतंसंध्योपासनादिकर्मैवकुरु । यद्वा नियतंनियमेनत्वंकर्मनित्यकाम्यसाधारणंयत्पापनिवर्त्तकस्वभावंतत्तदेवकुरु हियस्मात्अकर्मणःसकलकर्मेन्द्रियनिग्रहेणतदकरणात्चित्तजयशून्यात्कर्मैवज्यायःप्रशस्ततरम् । अपिचतेतवक्षत्रियस्यअकर्मणः सत्यामपिचित्तशुद्धौसर्वकर्मत्यागिनःशरीरयात्रादेहव्यवहारोनप्रसिद्ध्येत् भैक्ष्यचर्यायामनधिकारात् । ब्राह्मणाःपुत्रैषणायाश्चवित्तैषणायाश्चलोकैषणायाश्चव्युत्थायाथभिक्षाचर्यंचरंतीतिसंन्यासविधायकेवाक्ये राजसूयेनस्वाराज्यकामोयजेतेत्यत्रराजपदवद्ब्राह्मणपदस्याविवक्षितस्वार्थत्वात् 'चत्वारआश्रमाब्राह्मणस्यत्रयोराजन्यस्यद्वौवैश्यस्य'इतिस्मृतेश्च । अन्यत्राप्युक्तंपारिव्राज्यंप्रकृत्य'मुखजानामयंधर्मोवैष्णवंलिंगधारणं ॥ बाहुजातोरुजातानांनायंधर्मोविधीयते'इति ८ ननुकर्मणाबध्यतेजंतुरितिकर्मणांबंधकत्वस्मृतेःकथंमुमुक्षुंमांतत्रनियोजयसीत्याशंक्याह यज्ञार्थादिति । यज्ञःपरमेश्वराराधनं । यजदेवपूजायामिति धात्वर्थानुगमात् तदर्थं'यज्ञोवैविष्णुः'इतिश्रुतेर्विष्णुर्वातदाराधनार्थंयत्कर्मततोऽन्यत्रकर्मणिस्वर्गाद्यर्थेप्रवृत्तोऽयंलोकःकर्मबंधनःकर्मणाबध्यतेनत्वीश्वराराधनार्थेन अतस्तदर्थंईश्वराराधनार्थंकर्मवर्णाश्रमोचितं हेकौं

यस्त्विन्द्रियाणिमनसानियम्यारभतेऽर्जुन ॥ कर्मेन्द्रियैःकर्मयोगमसक्तःसविशिष्यते ७ नियतंकुरुकर्मत्वंकर्मज्यायोह्यकर्मणः ॥ शरीरयात्राऽपिचतेनप्रसिद्ध्येदकर्मणः ८ यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्रलोकोऽयंकर्मबंधनः ॥ तदर्थंकर्मकौन्तेयमुक्तसंगःसमाचर ९ सहयज्ञाःप्रजाःसृष्ट्वासहोवाचप्रजापतिः ॥ अनेनप्रसविष्यध्वमेषवोऽस्त्विष्टकामधुक् १० देवान्भावयताऽनेनतेदेवाभावयंतुवः ॥ परस्परंभावयंतःश्रेयःपरमवाप्स्यथ ११ इष्टान्भोगान्हिवोदेवादास्यंतेयज्ञभाविताः ॥ तैर्दत्तानप्रदायैभ्योयोभुंक्तेस्तेनएवसः १२ यज्ञशिष्टाशिनःसंतोमुच्यंतेसर्वकिल्बिषैः ॥ भुंजतेतेत्वघंपापायेपचंत्यात्मकारणात् १३ अन्नाद्भवंतिभूतानिपर्जन्यादन्नसंभवः ॥ यज्ञाद्भवतिपर्जन्योयज्ञःकर्मसमुद्भवः १४ ॥ ॥ ॥

तेयमुक्तसंगःफलाभिलाषशून्यःसन्समाचरसम्यक्कुरु ९ एतदेवार्थवादेनद्रढयति सहेति । यज्ञैःसहेतिसहयज्ञाः वोपसर्जनस्येतिपक्षेसादेशाभावः कर्माधिकृताइतियावत् प्रजास्त्रैवर्णिकाः अनेनयज्ञेन प्रसविष्यध्वंप्रसवोवृद्धिस्तांलभध्वं एषयज्ञोवोयुष्माकमिष्टकामधुक्इष्टार्थपूरकोऽस्तु १० इष्टार्थपूरकत्वमेवाह देवानिति । भावयततर्पयत अनेनदेवताप्रजात्मकेनयज्ञेनवःयुष्मान्भावयंतुवृष्ट्यादिदानेन परस्परं भावयंतोदेवाश्चयूयंचश्रेयःपरंप्राप्स्यथ ११ किंचइष्टान्पुत्रपश्वादीन् वःयुष्मभ्यं एभ्योदेवेभ्यस्तद्दत्तानेवव्रीहिपश्वाज्यादीन्अप्रदायअदत्वादेवतोद्देशेनद्रव्यत्यागात्मकंयागंनित्यनैमित्तिकरूपंवैश्वदेवाग्निहोत्रजातेष्ट्यादिरूपमकृत्वेत्यर्थः अदत्वायोभुंक्तेसस्तेनएव १२ येतुयज्ञशिष्टाशिनःवैश्वदेवादिशेषान्नभोजनशीलाःसंतःऋणापाकरणात्तेमुच्यंतेसर्वकिल्बिषैःप्रमादकृतैर्विहिताकरणनिमित्तैःपंचसूनानिमित्तैर्वा । येत्वात्मकारणात्स्वार्थमेवपचंतिनतुपंचमहायज्ञार्थंतेपापाःस्वयंपापरूपाएवसंवःपापमेवभुंजते तथाचस्मृतिः 'कंडनीपेषणीचुल्लीउदकुंभीचमार्जनी ॥ पंचसूनागृहस्थस्यताभिःस्वर्गंनविंदति'इति'पंचसूनाकृतंपापंपंचयज्ञैर्व्यपोहति'इतिच । श्रुतिश्च'इदमेवास्यतत्साधारणमन्नंयदिदमद्यतेसयएतदुपास्तेनसपाप्मनोव्यावर्त्ततेमिश्रंह्येतदिति' । मंत्रवर्णोऽपि 'मोघमन्नंविंदतेअप्रचेताः सत्यंब्रवीमिवधइत्सतस्य ॥ नार्यमणंपुष्यतिनोसखायं केवलाघोभवतिकेवलादी'इति १३ जगच्चक्रप्रवृत्तिहेतुत्वादपिकर्मकर्त्तव्यमित्याह अन्नादिति । अन्नाद्रेतोरूपेणपरिणताद्भूतानीप्राणिशरीराणिभवंति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अन्नंचपर्जन्यात् एतत्प्रसिद्धमेव यज्ञाद्भवतिपर्जन्यः । 'अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥ आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाः'इतिस्मृतेः यज्ञोदेवताराधनजोधर्मः कर्मभ्योयागहोमदानादिभ्यःसमुद्भवतीतिकर्मसमुद्भवः १४ कर्मब्रह्मोद्भवंवेदोद्भवं वेदएवधर्मेप्रमाणंनतुपाखंडादिप्रणीतागमः ब्रह्मवेदोऽपिअक्षरसमुद्भवं । 'अस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदः'इत्यादिश्रुतेः साक्षात्परमेश्वरादेवोत्पन्नोऽतोनतत्रभ्रमविप्रलंभकत्वादिदोषाक्रांतपाखंडादिवाक्यवदप्रामाण्यशंकाऽस्तीतिभावः । यस्मादेवंतस्मात्सर्वस्मिन्देशेकालेचवर्त्तमानंब्रह्मवेदः एतेनवेदस्यनित्यत्वंशब्दस्यविभुत्वंचदर्शितं नित्यंनियमेनयज्ञेप्रतिष्ठितंतात्पर्येणपर्यवसन्नम् १५ भवत्वेवंततःकिंफलितमित्यतआह एवमिति । भूतानामादौवेदाधिगमस्ततःकर्मानुष्ठानंततोदेवानांतृप्तिस्ततोवृष्टिस्ततोऽन्नंततोभूतानितेषांवेदाधिगमइत्येवंरूपंचक्रमिवचक्रंनिरंतरमावर्त्तमानंजगद्यात्रानिर्वाहकंनानुवर्त्तयतिनानुतिष्ठतिसःअघायुःपापंजीवनः इंद्रियारामोनतुधर्मारामआत्मारामोवा मोघंव्यर्थंदंशमशकादिवत्जीवति यस्त्वेतदनुवर्तयतिसजगदुपकारकोधन्यइतिभावः तथाचश्रुतिः । 'अथोअयंवाआत्मासर्वेषांभूतानांलोकःसयज्जुहोतियद्यजतेतेनदेवानांलोकोऽथयदनुब्रूतेतेनऋषीणामथयत्पितृभ्योनिपृणातियत्प्रजामिच्छतितेनपितॄणामथयन्मनुष्यान्वासयतेयदेभ्योऽशनंददातितेनमनुष्याणामथयत्पशुभ्यस्तृणोदकंविंदतितेनपशूनांयदस्यगृहेषुश्वापदावयांस्यापिपीलिकाभ्यउपजीवंतितेनतेषांलोकइति' १६ एवमीश्वरेणवेदयज्ञपूर्वकंजगच्चक्रंप्रवर्त्तितमेतैरधिकृतैरनुवर्तितव्यमित्युक्तं । अस्याननुवर्त्तनेचमहान्प्रत्यवायउक्तः सब्रह्मविदमपिस्पृशेदितिसंभाविताशंकांपरिहरति यस्त्विति । आत्मन्येवरतिःप्रीतिर्यस्यनतुरूपादौसतथा ।

कर्मब्रह्मोद्भवंविद्धिब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ॥ तस्मात्सर्वगतंब्रह्मनित्यंयज्ञेप्रतिष्ठितम् १५ एवंप्रवर्तितंचक्रंनानुवर्त्तयतीहयः ॥ अघायुरिन्द्रियारामोमोघंपार्थसजीवति १६ यस्त्वात्मरतिरेवस्यादात्मतृप्तश्चमानवः ॥ आत्मन्येवचसंतुष्टस्तस्यकार्यंनविद्यते १७ नैवतस्यकृतेनार्थोनाकृतेनेहकश्चन ॥ नचास्यसर्वभूतेषुकश्चिदर्थव्यपाश्रयः १८ तस्मादसक्तःसततंकार्यंकर्मसमाचर ॥ असक्तोह्याचरन्कर्मपरमाप्नोतिपूरुषः १९ ॥ ॥ ॥

नत्वात्मनिप्रीतिःप्राणिमात्रस्यानौपाधिकीअस्तिप्रत्युततदर्थत्वेनैवरूपादिष्वपिप्रीतिर्भवतीत्यतउक्तं आत्मतृप्तइति । आत्मनैवपरमानंदरूपेणतृप्तोनमिष्टान्नादिना । ननुमंदाग्निरपिरूपादौनरमतेनापिमिष्टान्नेनतृप्यतिअतउक्तं आत्मन्येवचसंतुष्टइति मंदाग्निर्हिधातुवृद्धिंजाठरोद्दीपनंचकामयमानऔषधाद्यर्थमितस्ततोधावतिनत्वात्मन्येवतुष्यति विद्वांस्तुरतितृप्तितुष्टीरात्मनैवानुभवति नरूपान्नधनादिभिरितितस्यकार्यंकर्त्तव्यंकिमपिनास्ति क्रियाप्राप्यस्यकस्यचिदप्यर्थस्याभावात् १७ एतदेवाह नैवेति । तस्यात्मरतेःकृतेनकर्मणाअर्थःप्रयोजनंनास्तिस्वर्गादौलिप्साभावात् मोक्षस्यचाक्रियासाध्यत्वात् 'नास्त्यकृतःकृतेन' इतिश्रुतेः अकृतोमोक्षःकृतेनकर्मणानास्तीतिश्रुत्यर्थः । अकृतेनविरुद्धकर्मणाऽपिअर्थोनरकादिरस्यनास्तिअत्रकृताकृतशब्दौमित्रामित्रपदवत्परस्परविरुद्धार्थवाचितयापुण्यपापवचनौ येतुअकृतेनेतिभावेनिष्ठा नित्याकरणात्गर्हितत्वरूपोवाप्रत्यवायप्राप्तिरूपोवाकश्चनार्थोविदुषोनास्तीतिव्याचक्षते तेषामप्यभावात्भावोत्पत्तेरनभ्युपगमान्नित्यानांकालेयदन्यद्विहितंक्रियतेतत्तएवप्रत्यवायोत्पादोवक्तव्यइतिघट्टकुट्यांप्रभातवृत्तांतआपद्यते । अत्रोपपत्तिमाह नचेति । चोहेतौ यस्मात्आत्मरतेःसर्वभूतेषुचेतनाचेतनेषुउत्तममध्यमाधमेषुकश्चिदपिअर्थव्यपाश्रयःसुखभोगात्मकप्रयोजनाभिसंबंधोनास्ति आत्मरतित्वादेव निष्कामत्वाद्विदुषःपुण्यपापफलसंबंधोनास्तीत्यर्थः १८ यस्मान्निष्कामस्यकर्मलेपोनास्तितस्मात्त्वमपिअसक्तःफलासक्तिशून्यःसततंसर्वदाकार्यंअवश्यकर्त्तव्यंकर्मनित्यनैमित्तिकंसमाचर हियस्मात् असक्तःकर्माचरन्परंमोक्षंसत्त्वशुद्धिद्वारेणाप्नोति १९ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal ... sity, Balmeeki Campus

अत्रशिष्टाचारंप्रमाणयति कर्मणेति कर्मणैवमहसंसिद्धिंश्रवणादिसाध्यांज्ञाननिष्ठांगन्तुंआस्थिताःप्रवृत्ताःजनकादयस्त्वादृशाःक्षत्रियाःनतुसंन्यासेन। ननुशुद्धचित्तस्यममनास्तिकर्मापेक्षेत्याशंक्याह लोकेतिलोकस्य संग्रहःस्वधर्मेप्रवर्त्तनम् । ननुस्वप्रयोजनाभावेऽपिकेवलंलोकसंग्रहार्थंचेत्कर्मकर्त्तव्यंतदाविदुषांब्राह्मणानामपिसंन्यासोनस्यात् यतीनेवसंन्यासधर्मान्ग्राहयितुंतेषांसंन्यासइतिचेत् अर्जुनेऽपिनतद्दण्डवारितम स्ति । ननुक्षत्रियस्यसंन्यासेऽधिकारोनास्तीतिचेत्लिंगधारणेऽधिकाराभावेपिभरतऋषभादिवद्विक्षेपकर्मत्यागमात्रेऽधिकारात् वार्तिके 'सर्वाधिकारविच्छेदिज्ञानंचेदभ्युपेयते ॥ कुतोऽधिकारनियमो व्युत्थानेक्रियतेबलात्' इतिविद्वत्संन्यासेक्षत्रियादेरपिअधिकारस्यसाधितत्वात् अतोलोकसंग्रहोनमुख्यंकर्मप्रयोजनमितिचेत्सत्यम् । नमेपार्थास्तिकर्त्तव्यमितिस्वदृष्टान्तेनाधिकारिकत्वादर्जुनएवैवंनियोज्यते नक्षत्रियमात्रमितितुष्यतुभवान् २० । २१ कर्मणिवर्तेएवअहंकरोम्येवेत्यर्थः २२ यद्यहंकर्मणिनवर्तेयंतर्हिमनुष्याःममैववर्त्मानुवर्त्तन्तेअनुवर्त्तेरन् कर्मनकुर्वीरन्नित्यर्थः अतन्द्रितोऽनलसः सर्वशःसर्वप्रकारैः २३ ततश्चकिमियतआह उत्सीदेयुरिति। यद्यदाचरतीत्यादेरपरायोजना नकेवलंलोकसंग्रहंपश्यन्कर्त्तुमर्हसिअपितुश्रेष्ठाचारत्वादपीत्याह यद्यदिति। तथाचममश्रेष्ठस्ययादृशआचारस्तादृशएवमदनुवर्त्तिना त्वयाऽनुष्ठेयः नस्वातंत्र्येणान्यइत्यर्थः । कीदृशस्तवाचारोयोमयाऽनुवर्त्तनीयइत्याकांक्षायांनमेपार्थेत्यादिभिस्त्रिभिःश्लोकैस्तत्प्रदर्शनमितिमधुसूदनश्रीपादाः २४ यदिमादृशएवत्वंकृतार्थोऽसितथापिपरा नुग्रहार्थंकर्माणिकुर्वित्याह सक्ताइति। कर्मणिकर्मफले कुर्वंतिकर्माणीतिशेषः असक्तइतिच्छेदः २५ विद्वान्अज्ञानांकर्मस्वासक्तानांबुद्धिभेदंबुद्धेश्चालनंनजनयेत्नोत्पादयेत्किंतुतान्सर्वाणिकर्माणिजो

कर्मणैवहिसंसिद्धिमास्थिताजनकादयः ॥ लोकसंग्रहमेवापिसंपश्यन्कर्तुमर्हसि २० यद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनः ॥ सयत्प्रमाणंकुरुतेलोकस्तद नुवर्त्तते २१ नमेपार्थास्तिकर्तव्यंत्रिषुलोकेषुकिंचन ॥ नानवाप्तमवाप्तव्यंवर्त्तएवचकर्मणि २२ यदिह्यहंनवर्तेयंजातुकर्मण्यतन्द्रितः ॥ ममवर्त्मानुवर्त्तन्ते मनुष्याःपार्थसर्वशः २३ उत्सीदेयुरिमेलोकानकुर्यांकर्मचेदहम् ॥ संकरस्यचकर्त्तास्यामुपहन्यामिमाःप्रजाः २४ सक्ताःकर्मण्यविद्वांसोयथाकुर्वन्तिभारत ॥ कुर्याद्विद्वांस्तथाऽसक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् २५ नबुद्धिभेदंजनयेदज्ञानांकर्मसंगिनाम् ॥ जोषयेत्सर्वकर्माणिविद्वान्युक्तःसमाचरन् २६ प्रकृतेःक्रियमाणा निगुणैःकर्माणिसर्वशः ॥ अहंकारविमूढात्माकर्त्ताऽहमितिमन्यते २७ तत्त्ववित्तुमहाबाहोगुणकर्मविभागयोः ॥ गुणागुणेषुवर्त्तन्तइतिमत्त्वानसज्जते २८

पयेत्सेवयेत् कथं युक्तआदृतोभूत्वासमाचरन् २६ अविद्वान्कथंकर्मसुसज्जतइत्यतआह प्रकृतेरिति । प्रकृतेःपारमेश्वर्याःसत्वरजस्तमोगुणात्मिकाया 'देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढां' इतिश्रुतिप्रसिद्धायाः शक्तेर्गुणैः कार्यकारणसंघातात्मकैःक्रियमाणानिकर्माणिअहंकारेणस्वस्मिन्नध्यस्तेनविमूढः तदीयान्कर्तृत्वादीनात्मधर्मत्वेनपश्यन्आत्मनश्चअसंगानंदसंविद्रूपतामपश्यन्आत्माअहंकारेणविमूढश्चासावात्माचेति विग्रहः अहंकर्माणिकर्मणांकर्त्तेतिमन्यतेकर्त्रध्यासेन । कर्ताऽहमितितृन्प्रत्ययस्तेन नलोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनामितिषष्ठीनिषेधः अन्यथातृचप्रत्ययेकर्मणांकर्त्ताहमितिषष्ठ्याभाव्यम् २७ एवंसक्तस्यकर्मा चरणंप्रदर्श्यासक्तस्यतत्प्रदर्शयति तत्त्वविदिति। गुणकर्मविभागयोःगुणविभागस्यकर्मविभागस्यचतत्त्वविदितिभाष्यम् । नाहंगुणात्मकइतिगुणेभ्यआत्मनोविभागः नाहंकर्मात्मकइतिकर्मभ्यश्चात्मनोविभागः तयोर्गुणकर्मविभागयोस्तत्त्वंवेत्तीतिश्रीधरः । मधुसूदनस्तु गुणाःदेहेन्द्रियांतःकरणानिअहंकारास्पदानि कर्माणिचतेषांव्यापारभूतानिममकारास्पदानि गुणकर्मेतिद्वन्द्वैकवद्भावः विभज्यतेसर्वेषांजडानां भासकत्वेनपृथक्भवतीतिविभागःस्वप्रकाशज्ञानरूपोऽसंगआत्मा गुणकर्मचविभागश्चेतिद्वन्द्वः तयोर्जडाजडयोस्तत्त्वंयोवेत्तिसः गुणाःकरणात्मकाःगुणेषुविषयेषुवर्त्तन्तेइतिमत्वानसज्जतेकर्त्तृत्वाभिनिवेशंनक रोतीत्यर्थः । गुणविभागस्यकर्मविभागस्यचतत्त्वविदितिपक्षेगुणकर्मणोरित्येवसिद्धेविभागपदंव्यर्थमिति । यद्वा यस्तत्त्ववित्सगुणाःगुणेषुवर्त्ततइतिमत्वागुणविभागेकर्मविभागेचनसज्जतेइतियोजना गुणानां

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सत्त्वरजस्तमसांविभागोबुद्ध्यहंकारज्ञानेन्द्रियकर्मेन्द्रियविषयरूपेणविभज्यावस्थानंतस्मिन्नसज्जतेइदमहमितिनमन्यते तथाहि । शरीरेगौरेऽहंगौरोऽस्मिहस्ताभ्यामात्तेमयेदमात्तमितिचक्षुषादृष्टेमयेदंदृष्टमिति अहंकारेणाभिमतेममेदमित्यभिमन्यते । बुद्धौविक्रियमाणायामहंसुखीतिचसर्वेषुबुद्ध्यादिषुविभज्यगृह्यमाणेष्वपिप्रत्येकंप्रत्यक्त्वमध्यस्याहमिदमितिममेदंकर्मेतिचमन्यते एतेनकर्मविभागोऽप्यावश्यकत्वेनव्याख्यातः । अन्यथाचिदात्मन्येवआदानादिकर्तृत्वंदुःखादिमत्त्वंचापतति अयंचकर्मविभागःश्रुत्यापिदर्शितः । 'अंधोमणिमविदत् तमनंगुलिरावयत् अग्रीवःप्रत्यमुंचत् तमजिह्वोअसश्चत'इति । अंधः स्वयंप्रकाशहीनोऽपिचक्षुरादिर्मणिरूपादिकंविषयमविदत्प्रकाशयति । अनंगुलिःकाष्ठलोष्ठादिवत्जडत्वात्स्वयंकर्मकर्तुमशक्तोऽपिपाण्यादिः आवयत् आसीव्यत् विपर्ययंउपादत्ते । अग्रीवःछिन्नशिरस्कवन्निर्जीवोऽहंकारस्तंप्रत्यमुंचत्ग्रीवायांधारयतिमयेदंलब्धमितिमन्यते । अजिह्वोधीधातुःजडत्वात्स्वयंस्वगतसुखदुःखयोःपटइवस्वगतरूपादेःप्रकाशनेअसमर्थोऽपिअहंसुखीदुःखीतिचानुभवति । तथाचआत्मानात्मनोर्याथात्म्यज्ञोन्यावृत्तेष्वहंकारादिषुतत्कर्मसुचाभिमानादिषुकुसुमेषुसूत्रमिवानुवर्त्तमानमात्मानंतेभ्यःपृथक्भूतंजानन्गुणाधीचक्षुरादयोगुणेषुदुःखरूपादिषुवर्त्तन्तेनत्वात्मेतिमत्वानसज्जतेऽहमेवहस्तादिसंघातरूपोममैवेदमादानादिकंकर्मेतिनसक्तोभवतीत्यर्थः २८ एवंसक्तासक्तयोःकर्माणिविभज्यसक्तकर्मानुवादपूर्वकंनबुद्धिभेदंजनयेदज्ञानामित्युपक्रांतमुपसंहरति प्रकृतेरिति । गुणैरहंकारादिभिःस्वस्मिन्नध्यस्तैःसंमूढाःएकीभावेनअभेदाध्यासेनमूढास्तुप्रकृतेःप्रकृतिसंबंधिषुगुणेषुदेहादिषुकर्मसुगमनादिषुचसज्जन्तेअहमयंब्राह्मणोममैवेदंयज्ञादिकंकर्मेतिसज्जन्तेसक्ताभवंतितान्मूढत्वात्अकृत्स्नविदःआत्मज्ञानहीनान्

प्रकृतेर्गुणसंमूढाःसज्जन्तेगुणकर्मसु ॥ तानकृत्स्नविदोमन्दान्कृत्स्नविन्नविचालयेत् २९ मयिसर्वाणिकर्माणिसंन्यस्याध्यात्मचेतसा ॥ निराशीर्निर्ममोभूत्वायुध्यस्वविगतज्वरः ३० येमेमतमिदंनित्यमनुतिष्ठन्तिमानवाः ॥ श्रद्धावन्तोनसूयन्तोमुच्यन्तेतेऽपिकर्मभिः ३१ येत्वेतदभ्यसूयन्तोनानुतिष्ठन्तिमेमतम् ॥ सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धिनष्टानचेतसः ३२ सदृशंचेष्टतेस्वस्याःप्रकृतेर्ज्ञानवानपि ॥ प्रकृतिंयान्तिभूतानिनिग्रहःकिंकरिष्यति ३३ इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थेरागद्वेषौव्यवस्थितौ ॥ तयोर्नवशमागच्छेत्तौह्यस्यपरिपंथिनौ ३४ ॥ ॥

'आत्मविद्धिकृत्स्नवित् । आत्मनोवाअरेदर्शनेनश्रवणेनमत्याविज्ञानेनेदंसर्वंविदितम्' इतिश्रुतेः . मंदान्शास्त्रार्थग्रहणासमर्थान्कृत्स्नवित्आत्मविन्नविचालयेत्कर्मनिष्ठातोनप्रच्यावयेत्तेषामुभयभ्रष्टत्वापत्तेः प्रकृतेर्गुणैःसंमूढाःगुणानांकर्मसुसज्जन्तइतिप्राचांयोजना २९ मयीति । त्वंतुअज्ञोमुमुक्षुश्चमयिसर्वान्तर्यामिणिसर्वाणिकर्माणिसंन्यस्यसमर्प्यअध्यात्मचेतसाआत्मानमधिकृत्यप्रवृत्तंशास्त्रंअध्यात्मंतत्रप्रवणेनचेतसा शाकपार्थिवादिवन्मध्यमपदलोपीसमासः आत्मानात्मविवेकवतेत्यर्थः ईश्वरप्रेरितोऽहंकरोमीत्यनयाबुद्ध्यानिराशीःफलमनिच्छन्निर्ममोलब्धेममत्वाभिमानशून्यश्चभूत्वायुद्धयस्वविगतज्वरोविशोकःसन् ३० येमइति । येऽन्येऽपित्वादृशाःमेममतंअसत्तयाकर्मानुष्ठानंअनुतिष्ठंतिअनुवर्त्तन्तेमानवाःश्रद्धावन्तःअनसूयन्तः अत्रदोषमपश्यन्तः तेऽपिस्वकर्मभिर्धर्माधर्माख्यैःमुच्यन्ते ३१ विपक्षेदोषमाह येत्विति । सर्वशब्दईश्वरवाची 'सर्वंसमाप्नोषिततोसिसर्वः'इतिनिर्वचनात्तस्यज्ञानेविषयेविशेषेणमूढान्पारोक्ष्येणापितेईश्वरमजानंतोदेहमात्रनिष्ठास्तान्नष्टान्स्वर्गापवर्गभ्रष्टान्अचेतसःविवेकशून्यान् ३२ ननुतेचेत्तवमतंनानुतिष्ठंतितर्हिकथंतवांतर्यामित्वमित्यतआह सदृशमिति । स्वस्याःप्रकृतेःस्वकीयस्यप्राग्भवीयधर्माधर्मसंस्कारस्यसदृशमनुरूपंज्ञानवानपिचेष्टतेकिमुमूर्खः पश्वादिभिश्चाविशेषादितिन्यायात् तस्मात्प्रकृतिंयांतिअनुसरंतिभूतानिप्राणिनस्तत्रममवान्यस्यवानिग्रहःकिंकरिष्यतिनकिमपि अहमपिपूर्वकर्मापेक्षयैवतान्प्रवर्त्तयामीतिभावः ३३ एवंतर्हिपुरुषस्यस्वातंत्र्याभावाद्विधिनिषेधशास्त्रंव्यर्थमित्याशंक्याह इंद्रियस्येति । इंद्रियस्येन्द्रियस्येतिद्विर्वचनंवीप्सायां प्रतींद्रियंस्वेस्वेऽर्थेशब्दादौवचनादौचविषयेरागद्वेषौअनुकूलेरागःप्रतिकूलेद्वेषश्चव्यवस्थितौनित्यसंबद्धौ तत्रतयोर्वशंनागच्छेदितिशास्त्रस्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, ...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भ्यनुज्ञा पुरुषस्यचतदनुष्ठानेस्वातंत्र्यमस्तिहियतःतौरागद्वेषावेवास्यप्राणिनःपरिपंथिनौविरोधिनौदृष्टद्वारेणप्रवर्त्तकत्वात्‌नतुप्रकृत्यनुसारीईश्वरोऽस्यपरिपंथी तस्यवैषम्यादिदोषापत्तेः अयंभावः । यथाहस्त
नेनस्वाज्ञोल्लंघनजेनापराधेनकुपितोराजाऽपराधिनंहिनिगडादौनिग्रहीतुंस्वीयान्‌भटान्‌प्रवर्त्तयतिसएवाद्यतनेनदानमानेनप्रसादितएनंतेषामेवभटानामाधिपत्येनियुंक्ते । एवंपूर्वकर्मानुसारीईश्वरोरागादिद्वारा
पुरुषंबाधमानोऽपिविधिप्रतिषेधशास्त्रानुसारिणातेनैवभक्तिध्यानप्रणिधानेनावर्जितःएनंरागादिजयेनियुंक्तेतस्माद्विधिप्रतिषेधशास्त्रस्यनानर्थक्यं पुरुषस्यस्वातंत्र्यसत्त्वात्‌ नापीश्वरेवैषम्यादिकं प्राणिकर्मा
यत्तत्वादिति ३४ यस्मादेवंतस्मात्‌श्रेयान्‌प्रशस्ततरःस्वधर्मः स्वस्यवर्णाश्रमानुरूप्येणईश्वरेणविहितत्वात्‌ विगुणोहिंसादिमिश्रोऽपिकिंचिदंगहीनोऽपिपरधर्मात्‌अहिंसादिदोषरहितपरधर्मापेक्षयास्वनुष्ठिता
त्सर्वांगोपसंहारेणसम्यगनुष्ठितादपिसएवश्रेयान्‌ स्वधर्मेयुद्धादौनिधनंमरणमपिश्रेयः विहितत्वात्‌ परस्यधर्मोभैक्षचर्यादिर्भयावहः क्षत्रियस्यतत्रनिषिद्धत्वात्‌ । तस्मात्स्वतंत्रेणत्वयास्वधर्मएवानुष्ठेयइति
भावः ३५ ईश्वरोधर्माधर्मौरागद्वेषौवापुरुषस्यप्रवर्त्तकौभवतइत्यात्मनोऽस्वातंत्र्यंमन्वानोऽर्जुनउवाच अथकेनेति । केनईश्वरादीनामन्यतमेनान्येनवाप्रयुक्तःप्रवार्तितःसन्नयंपुरुषःपापमनिष्टंचरतिकरोति अनिच्छन्नि
त्यनेनरागद्वेषयोःप्रवर्त्तकत्वंनिरस्तं सतिहिरागेइच्छाभवतिअतइच्छायाअभावाद्रागाभावः रागस्याप्रवर्त्तकत्वेतन्मूलभूतसंस्कारहेत्वोर्धर्माधर्मयोरप्रवर्त्तकत्वंततश्चतत्सापेक्षस्यईश्वरस्यापीतिसर्वेषामाक्षेपः तस्मान्मुख्यं
प्रवर्त्तकंयत्तद्वाच्यमित्यर्थः बलादिवनियोजितःविष्टिगृहीतइवेत्यर्थः ३६ अत्रोत्तरंकाममयएवायंपुरुषइत्यादिश्रुतिसिद्धंभगवानुवाच कामएषइति । एषप्रसिद्धःकामः ‘सोऽकामयतजायामेस्यादथप्रजायेयाथवित्तं
मेस्यादथकर्मकुर्वीय’इतिश्रुतेरिदंमेभूयादिदंमेभूयादितितीव्राभिलाषहेतुभूतश्चेतसोऽनवस्थितत्वापादकोवृत्तिविशेषःसचचेतोरूपएव।कामःसंकल्पइत्युपक्रम्यैतत्सर्वंमनइत्युपसंहारात्‌ सएषकामःकेनचिन्निमित्तेनप्रति

श्रेयान्स्वधर्मोविगुणःपरधर्मात्स्वनुष्ठितात्‌ ॥ स्वधर्मेनिधनंश्रेयःपरधर्मोभयावहः ३५ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ अथकेनप्रयुक्तोऽयंपापंचरतिपूरुषः ॥ अनि
च्छन्नपिवार्ष्णेयबलादिवनियोजितः ३६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कामएषक्रोधएषरजोगुणसमुद्भवः ॥ महाशनोमहापाप्माविद्ध्येनमिहवैरिणम्‌ ३७ धूमेनाव्रियते
वह्निर्यथाऽऽदर्शोमलेनच ॥ यथोल्बेनावृतोगर्भस्तथातेनेदमावृतम्‌ ३८ आवृतंज्ञानमेतेनज्ञानिनोनित्यवैरिणा ॥ कामरूपेणकौन्तेयदुष्पूरेणानलेनच ३९

हतःक्रोधरूपेणपरिणमतेऽतःक्रोधोभिज्वलनात्माऽप्येषएवतमेनमिहशरीरेऽन्तःस्थितंवैरिणंविद्धि कुतोवैरी यतःरजोगुणसमुद्भवःरजोरंजनात्मकःप्राकृतोगुणस्तस्यगुणौकार्यभूतौतृष्णासंगौताविवउद्भवोयस्यसः
रजःकार्यत्वाद्दुःखैकफलोऽयमतोवैरी । यद्वा रजोगुणस्यलोभप्रवृत्त्यादिलक्षणस्यसमुद्भवोयस्मात्‌ । ननुविषयाभिलाषात्मकःकामोविषयार्पणेनशाम्यतिविषयस्यदौर्लभ्यनिश्चयेस्वतएववानिवर्त्तते अंधइ
वरूपदर्शनाभिलाषादित्याशंक्याह महाशनोमहापाप्मेति । महद्दातुमपारणीयंअशनमस्यसतथा यथोक्तं । ‘नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति ॥ हविषाकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिवर्धते’इति ।
यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः ॥ नालमेकस्यतत्सर्वमितिमत्वाशमंव्रजेत्‌’इति । तथामहापाप्माअत्युग्रः सहिसहस्रशःप्रबोधितोऽपिननिवर्त्ततेतद्धृदयमपिदुश्चिकित्स्यः महाशनत्वान्नायंवैरी
दानसाध्यः नापिसामभेदसाध्यः अत्युग्रत्वात्‌ अतोहंतव्यएवेति ३७ अस्यवैरित्वमेवविवृणोति ‘धूमेनेत्यादिना । उल्बेनगर्भवेष्टनेनजरायुणातेनकामेनइदंवक्ष्यमाणंज्ञानमावृतं आवरणीयस्यत्रैवि
ध्यात्तदनुगुणंदृष्टांतत्रयंज्ञेयम्‌ ३८ आवृतमिति।ज्ञानंअंतःकरणसत्त्वं । ‘ह्रीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वंमनएव’इतिश्रुतेः एतेनकामेनरजोगुणात्मकेनआवृतं ज्ञानिनःअंतःकरणविशिष्टस्यप्रमातुर्नित्यवैरिणाकाम
रूपेणदुष्पूरयितुमयोग्येन । अयंहिपूर्यमाणोऽनर्थानेवप्रसवेत्‌ अनलेन अथापिपूर्यनेचेत्‌अनलःनास्त्यलंपर्याप्तिर्यस्यसतथातेनानलेन नह्यनलःकाष्ठैस्तर्पयितुंशक्यःकिंतुवर्धतएवतद्वदयमपीत्यर्थः अयं
भावः । अंतःकरणसत्त्वंहिवह्निवत्प्रकाशात्मकंतत्सहजेनकामेनवह्निरिवधूमेनावृतंचेत्प्रमातारमनर्थेपातयति अन्यथातदेवस्वभावशुद्धत्वात्‌विवेकवैराग्योपगंभूत्वातमुद्धरेत्‌ अतोऽयंकामोज्ञानिनोनित्यवैरीति ३९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

किंच इंद्रियाणीति । अयमर्थः इंद्रियमनोबुद्धयोहिकामेनाधिष्ठितावाह्यार्थप्रवणाभवंति तैश्चतथाभूतैरयंकामो ज्ञानंचिदाकाशरूपमादर्शतलप्रख्यं यत्रयोगिनोव्यवहितंविप्रकृष्टमतीतमनागतंवा पश्यंति यथोक्तमाचार्यैः । 'विश्वंदर्पणदृश्यमाननगरीतुल्यंनिजांतर्गतं पश्यंत्यात्मनि'इति निजांतर्गतंशरीरांतर्गतं आत्मनिहार्दाकाशाख्येब्रह्मणि । ततमलेनादर्शमिवावृत्यदेहिनंदेहाभिमानिनंविशेषेणमोहयति विशब्दाद्देहाभिमानशून्यंयोगिनमपिव्युत्थानावस्थायांकिंचिन्मोहयतीतिगम्यतइति अक्षरयोजनास्पष्टा ४० तस्मादिति । यस्मादिंद्रियाण्यस्याधिष्ठानंसामंतस्येवगिरिदुर्गादिकंतस्मात्तान्येवनिय म्यवशीकृत्यएनंकामंहिनिश्चयेनप्रजहिप्रकर्षेणनाशय । गिरिदुर्गादीनस्वायत्तीकृत्यैवतत्स्थंसामंतंघ्नंतिराजानस्तद्वत् । हंतव्यत्वेहेतुः पाप्मानमत्युग्रं तत्रापिहेतुः ज्ञानविज्ञाननाशनमिति ज्ञानस्यशास्त्रा चार्योपदेशजस्यपरोक्षस्यविज्ञानस्यनिदिध्यासनपरिपाकजस्यापरोक्षस्यचनाशनम् ४१ नकेवलंवाह्येन्द्रियजयेनैवकृतार्थत्वंकिंतुमनोबुद्ध्योरपिजयःकर्तव्यःकामस्यसमूलोच्छेदाय त्रिप्राकारदुर्गस्थस्यसामं तस्येवाभ्यंतरप्राकारद्वयजयेन । अतोमनोबुद्ध्योर्जयार्थयोगंदर्शयति इंद्रियाणीति । अत्रपरत्वंसूक्ष्मत्वेनकारणत्वेनवाबोद्धव्यम् । इंद्रियाणिचक्षुरादीनि पराणिस्वविषयेभ्यः पृथिव्यादिस्वाश्रयस हितेभ्योगंधादिभ्योवित्तपुत्रशरीरेभ्यश्च तेषांतत्कारणत्वात् तथाचकौषीतकिनःसमामनंतिब्राह्मणे 'प्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाइति' व्युच्चरंतीत्यनुषज्जते प्राणेभ्यइंद्रियेभ्योदेवास्तदधिष्ठात्र्योदे वताउत्पद्यंते देवेभ्यश्चलोकाभूतभौतिकाउत्पद्यंतइतिश्रुत्यर्थः । इंद्रियेभ्यःपरंमनः'मनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोति'इतिश्रुतेरिंद्रियाणांमनोविकारत्वात् । तेनवाह्यार्थेभ्यइंद्रियाण्याकृष्यमनसिप्रविलापनी

इन्द्रियाणिमनोबुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ॥ एतैर्विमोहयत्येषज्ञानमावृत्यदेहिनम् ४० तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौनियम्यभरतर्षभ ॥ पाप्मानंप्रजहिह्येनंज्ञा नविज्ञाननाशनम् ४१ इन्द्रियाणिपराण्याहुरिन्द्रियेभ्यःपरंमनः ॥ मनसस्तुपराबुद्धिर्योबुद्धेःपरतस्तुसः ४२ एवंबुद्धेःपरंबुद्ध्वासंस्तभ्यात्मानमात्मना ॥ जहिशत्रुंमहाबाहोकामरूपंदुरासदम् ४३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेकर्म योगोनामतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ पर्वणितुसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ इमंविवस्वतेयोगंप्रोक्तवानहमव्ययम् ॥ विवस्वान्मनवेप्राहमनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् १ ॥ ॥ ॥ ॥

यानीतिदर्शितम् । केवलंपरत्वमात्रप्रतिपादनेप्रयोजनाभावात् मनसस्तुपराबुद्धिः 'तस्माद्वाएतस्मान्मनोमयात् अन्योऽन्तरआत्माविज्ञानमयः' इतिश्रुतेः मनसःप्रविलापनंतत्कारणेबुद्धौकर्तव्यमित्यर्थः समष्टिबुद्धेरप्यत्रैवांतर्भावः । योबुद्धेःपरतस्तुसः यस्तुतुशब्दोभास्यवर्गात्बुद्ध्यादेर्भासकस्यज्ञानस्यवैलक्षण्यंगमयति योबुद्धेरपिपरतःसज्ञानपदाभिधेयःकामेनउल्वेनगर्भइवआवृतइतिव्यवहितेनसंबन्धः । तथाच श्रुतिः 'यच्छेद्वाङ्मनसीप्राज्ञस्तद्यच्छेज्ज्ञानआत्मनि । ज्ञानमात्मनिमहतितद्यच्छेच्छान्तआत्मनि'इति एतदुक्तंभवति वागादिवाह्येन्द्रियव्यापारमुत्सृज्यमनोमात्रेणावतिष्ठेत मनोऽपिविषयविकल्पाभि मुखंज्ञानात्मशब्दोदितायांबुद्धौधारयेत् तामपिमहत्यात्मनिसमष्टिबुद्धौधारयेत् तत्तंमहांतमात्मानंशांतेनिष्कलेपरस्मिन्ज्योतिषिप्रत्यगात्मनिधारयेदिति ४२ योगफलमाह एवमिति । आत्मानंमनः हार्दा काशेऽपितत्स्थान्नित्यान्कामान्कामयानम् श्रूयतेहिदहरविद्यायांहार्दाकाशंप्रकृत्य 'यच्चास्येहास्तियच्चनास्तिसर्वंतदत्रगत्वाविंदतइतितत्रत्यानांकामानांसत्त्वंतेषांचसत्यत्वम् । तइमेसत्याःकामाः'इतिश्रुतेः आत्मानंमनःआत्मनामनसैवबुद्ध्यैववासंस्तभ्यनिर्वृत्तिकंकृत्वाबुद्धेःपरंपरमात्मानंबुद्ध्वासमूलघातंकामरूपंशत्रुंशातयितारंजहिनाशय हेमहाबाहोइतिसंबोधयंस्तन्नाशेतवसामर्थ्यमस्तीतिदर्शयति अयमर्थः याव त्काममूलस्याज्ञानस्योच्छेदआत्मतत्त्वज्ञानेनक्रियतेतावत्पर्यन्तंकामस्यनिर्मूलोच्छेदोनभवतीतिबुद्धेःपरंबुद्ध्वाकामोनाशनीयः तस्मिंश्चनष्टेसंसारानर्थोच्छेदोभवतीति । दुरासदंपरबोधंविनादुःखेनापिनाश यितुमशक्यम् । उपायःकर्मनिष्ठाऽत्रप्राधान्येनोपसंहृता ॥ उपेयाज्ञाननिष्ठातुतद्गुणत्वेनकीर्तिता ॥ ४३ ॥ इतिनीलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ अध्यायद्वयोक्तेर्यमामान्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शंकामाभूदितिविद्यावंशसंप्रदायमात्मनश्चश्रमविप्रलंभकत्वादिनिरासायेश्वरत्वंसर्वज्ञत्वंचदर्शयति । इममित्यादिना । इमंसांख्ययोगंकर्मयोगरूपोपायसहितम् ससंन्यासमितिभाष्यं इमंसंध्योपासनादिनिर्वि
कल्पकसमाध्यनुष्ठानांतंकर्मयोगंज्ञाननिष्ठोपसर्जनंपारिव्राज्यानधिकारिणांराज्ञामेवयोग्यम् । विवस्वतेसूर्यायमंडलाभिमानिनेसर्वेषांक्षत्रियाणामादिभूतायाहमादित्यांतर्यामी'यएषोऽन्तरादित्येहिरण्मयःपुरु
षोदृश्यतेहिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेशआप्रणखात्सर्वएवसुवर्णस्तस्ययथाकप्यासंपुंडरीकमेवमक्षिणीतस्योदितिनाम'इत्यादिश्रुतिप्रसिद्धःप्रोक्तवान्पुरा अव्ययंअविच्छिन्नसंप्रदायम् तेनानादित्वमपि मनवेस्वपु
त्रायविवस्वान्प्राह इक्ष्वाकवेमनुःस्वपुत्रायाब्रवीत् १ एवमिति । एवंपरंपराप्राप्तमिक्ष्वाकोर्निमिनाभागादिक्रमेण राजर्षयःजनकाजातशत्रुकैकेयप्रभृतयोराजानः ऋषयश्चसनकवसिष्ठाद्याःसूक्ष्मार्थदर्शि
नस्ते राजानएवऋषयइतिवा अविदुर्ज्ञातवन्तः । सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेतिलङोझेर्जुस् । नष्टःअदर्शनंगतः २ सइति । अद्यसंप्रदायविच्छेदेसति भक्तःशरणागतः सखामीतिविषयः रहस्यंगोप्यंअ
भक्तादिभ्योनदेयम् अन्यथानिर्वीर्याविद्याभवेदित्यर्थः तथाचमंत्रवर्णः । 'विद्याहवैब्राह्मणमाजगामगोपायमाशेवधिष्टेऽहमस्मि । असूयकायानृजवेऽयतायनमाब्रूयावीर्यवतीतथास्याम्'इति ३ भगवद्देह
स्यवसुदेवादुत्पत्तिमन्वानोऽर्जुनउवाच अपरमिति । अपरंअर्वाक्कालिकं परंबहुकालिकं विजानीयाम् । यद्यपिशब्दादयमर्थोज्ञातस्तथाऽपिविरुद्धस्यवाक्यस्याबोधकत्वात्कथमेतद्विजानीयामित्युक्तम् पद
योजनास्पष्टा ४ स्वदेहस्याजत्वंसाधयितुंस्वस्यसर्वज्ञत्वंतावदाह बहूनीति । स्पष्टार्थःश्लोकः ५ किंतर्हियोगिनांसर्वज्ञत्वप्रसिद्धेस्त्वंजातिस्मरोजीवोसीत्याशंक्याह अजइति । देहान्निष्क्रष्टस्याजत्वाव्यय
त्वेनत्वेवाहंजातुनासमित्यत्रसाधिते इहतुदेहविशिष्टस्यैवतेउच्येते ईश्वरोऽपीत्यनेनदेहान्निष्क्रष्टस्यास्मदादेरपीश्वरत्वंतत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मीत्यादिश्रुतिप्रसिद्धमतोदेहविशिष्टस्यैवाजत्वनित्यत्वेदृढीक्रियेतेऽन्यथाऽ

एवंपरंपराप्राप्तमिमंराजर्षयोऽविदुः ॥ सकालेनेहमहतायोगोनष्टःपरंतप २ सएवायंमयातेऽद्ययोगःप्रोक्तःपुरातनः ॥ भक्तोऽसिमेसखाचेतिरहस्यंह्येतदुत्त
मम् ३ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ अपरंभवतोजन्मपरंजन्मविवस्वतः ॥ कथमेतद्विजानीयांत्वमादौप्रोक्तवानिति ४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥
बहूनिमेव्यतीतानिजन्मानितवचार्जुन ॥ तान्यहंवेदसर्वाणिनत्वंवेत्थपरंतप ५ अजोऽपिसन्नव्ययात्माभूतानामीश्वरोऽपिसन् ॥ प्रकृतिंस्वाम
धिष्ठायसंभवाम्यात्ममायया ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नीश्वरत्वप्रसंगात् । नह्यादित्यांतर्यामिणःपरमेश्वरस्यहिरण्यश्मश्रुत्वादिविशिष्टोदेहोजन्मव्ययवानितिवक्तुंशक्यम् अकर्मजत्वात्कर्मफलस्यहिपराकाष्ठाहैरण्यगर्भशरीरप्राप्तिः नच'पुरुषोहवैनारायणोऽकाम
यतअत्यतिष्ठेयंसर्वाणिभूतानिअहमेवेदंसर्वंस्यामितिसएतंपुरुषमेधंपंचरात्रंयज्ञक्रतुमपश्यत्' इत्यादिनाशतपथेनारायणाख्यस्यपरमात्मनः 'सहस्रशीर्षापुरुषःसहस्राक्षःसहस्रपात् । सभूमिंविश्वतोवृत्वाऽत्यतिष्ठ
द्दशांगुलमिति पादोऽस्यसर्वाभूतानित्रिपादस्यामृतंदिवि'इतिचपुरुषसूक्तप्रतिपाद्यस्यसर्वाणिभूतान्यतिक्रम्यस्थितस्येश्वरस्यापिशरीरंपंचरात्राख्यकर्मविशेषफलमितिश्रूयतेइतिवाच्यम् तत्रनारायणशब्देनहि
रण्यगर्भस्यैवविवक्षितत्वात् । नहिपरमेश्वरस्यपूर्णकामस्यसर्वानतिक्रम्यस्थितस्यपुनरत्यतिष्ठेयंसर्वाणिभूतानीतिकामनाभवति । ननुपरमेश्वरेऽपिकामनादृष्टा'सोऽकामयतबहुस्यांप्रजायेयेति' इतिचेत् श्लाघनीयप्रज्ञो
देवानांप्रियोयत'आप्तकामस्यकास्पृहा' इतिश्रुतेः'लोकवत्तुलीलाकैवल्यम्'इतिन्यायाच्चनिस्पृहस्यलीलयैवब्रह्मांडकोटीःसृजतोभगवतोराजगोपालस्यकर्मकिंकरेणकर्मणासार्वात्म्यंप्रार्थयतासाम्यमापादयति ।
तस्मान्नकर्मफलंभगवतःशरीरं अतएवनभौतिकं विराट्सूत्रात्मातिरिक्तस्यभौतिकस्याभावात् तस्माद्युक्तमजोऽपिसन्निति । ननुतर्हिभगवच्छरीरस्यकिमुपादानमविद्येतिचेन्न परमेश्वरेतदभावात् । जीवा
विद्याचेन्न शुक्तिरजतादेरिवतुच्छत्वापत्तेः । चिन्मात्रंचेन्न चितःसाकारत्वायोगात् तथात्वेवातस्यातीन्द्रियत्वापत्तिः । तस्मात्किमालंबोभगवद्देहोदेवकीगर्भप्रवेशजननबाल्यकौमारपौगंडयौवनादिमता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तिविषयइतिचेत् शृणु प्रकृतिंस्वामधिष्ठायसंभवाम्यात्ममाययेति अयमर्थः । जीवात्मानोहिअनात्मभूतांप्रकृतिंतेजोबन्नात्मिकांपंचभूतात्मिकांवाअधिष्ठायसंभवंतिजन्मादींश्चलभन्ते अहंतुस्वांप्रत्यगनन्यां प्रकृतिंप्रत्यक्चैतन्यमेवेत्यर्थः तदेवाधिष्ठायनतूपादानांतरम् आत्ममाययास्वीयमाययासंभवामि । यथाकश्चिन्मायावीस्वयंस्वस्थानादप्रच्युतस्वभावोऽप्यदृश्योभूत्वास्थूलसूक्ष्मभूतान्यनुपादायैवकेवलयामाय याद्वितीयंमायाविनंस्वसदृशमेवसूत्रमार्गेणगगनमारोहंतंसृजति एवमहंकूटस्थचिन्मात्रोग्राह्यःस्वमाययाचिन्मयमात्मनःशरीरंसृजामितस्यबाल्याद्यवस्थाश्चसूत्रारोहणवद्दर्शयामि । एतावांस्तुविशेषः लौकिक मायावीमायामुपसंहरन्द्वितीयंमायाविनमप्युपसंहरति अहंतुतामनुपसंहरन्स्वविग्रहमपिनोपसंहरामीति । एवंहिसतिहिरण्यश्मश्रुत्वादिलक्षणविग्रहयोगिनश्चैतन्यस्य'अंतस्तद्धर्मोपदेशात्'इत्यादिन्यायसिद्धंवियदा द्युपादानत्वलक्षणंसर्वेश्वरत्वंयुज्यतेनान्यथेति । तस्मात्सिद्धंपरमेश्वरस्यमायामयंशरीरंनित्यमित्येकेनैवदेहेनविवस्वंतमुपदिश्यत्वामप्युपदिशामीति । अन्यत्रापिनित्यैवसाजगन्मूर्तिरितिसावधारणंप्रतिज्ञा यते । 'देवानांकार्यसिद्ध्यर्थमाविर्भवतिसायदा । उत्पन्नेतितदालोकेसानित्याप्यभिधीयते' इति नित्यायाअप्याविर्भावापेक्षयासूर्यस्येवबाल्यादिकमुत्पत्त्याद्युपगम्यते । भाष्येतु स्वांप्रकृतिंवैष्णवींत्रिगुणा त्मिकांमायांअधिष्ठायवशीकृत्यआत्ममाययासंभवामिदेहवानूजातइवात्मनोमाययानपरमार्थतोलोकवदितिव्याख्यातम् ६ कदासंभवसीत्यपेक्षायामाह यदेति । ग्लानिर्ह्रासः अभ्युत्थानंवृद्धिः
७ किमर्थमात्मानंमाययासृजसीत्यतआह परित्राणायेति । दुष्कृतांदुष्टंकर्मकुर्वतांपापिनां संभवामिआविर्भवामि
८ जन्ममायामयं कर्मसाधुत्राणं दिव्यंअप्राकृतं योवेत्तिसत्यक्त्वादेहंपुनः

यदायदाहिधर्मस्यग्लानिर्भवतिभारत ।। अभ्युत्थानमधर्मस्यतदाऽऽत्मानंसृजाम्यहम् ७ परित्राणायसाधूनांविनाशायचदुष्कृताम् ।। धर्म
संस्थापनार्थायसंभवामियुगेयुगे ८ जन्मकर्मचमेदिव्यमेवंयोवेत्तितत्त्वतः ।। त्यक्त्वादेहंपुनर्जन्मनैतिमामेतिसोऽर्जुन ९ वीतरागभयक्रोधा
मन्मयामामुपाश्रिताः ।। बहवोज्ञानतपसापूतामद्भावमागताः १० येयथामांप्रपद्यन्तेतांस्तथैवभजाम्यहम् ।। ममवर्त्मानुव
र्तन्तेमनुष्याःपार्थसर्वशः ११ ।। ।। ।। ।। ।।

जन्मनप्राप्नोति किंतुमामेतिमामेवप्राप्नोति । एतेनभगवतोजन्मानिकर्माणिचभगवत्प्राप्तिकामेनगेयानीतिदर्शितम् ९ एतस्यापिभगवत्प्राप्तेर्द्वारमाह वीतेति । रागोविषयेषुप्रीतिः भयंस्वो च्छेदाशंका क्रोधःस्वपरपीडाहेतुरभिज्वलनं तेत्रयोवीताःयेभ्यस्तेवीतरागभयक्रोधाः अतएवमन्मयाः मदेकप्रधानाः किंजारिणीयथाजारमपिभर्त्तारंचाश्रितायोगक्षेमार्थंनद्वेत्याह मामुपाश्रिताः ज्ञानतपसाज्ञानमयंतपआलोचनंममजन्मकर्मणोःस्वरूपस्यचनिरंतरांचिंतनं 'यस्यज्ञानमयंतपः' इतिश्रुतिप्रसिद्धंज्ञानतपः तेनपूताःसंतोमद्भावंमत्तादात्म्यंप्राप्ताइत्यर्थः १० ननुसाध्वसाध्वोस्त्राण विनाशौकुर्वतस्तववैषम्यनैर्घृण्येस्तोऽतःकिंतवास्मदादितुल्यस्यजन्मकर्मस्वरूपाणांचिंतनेनेत्याशंक्याह येयथेति । येमनुष्याःमांसर्वशरीरस्थंयथायेनप्रकारेणशत्रुत्वेनमित्रत्वेनवाप्रपद्यंतेप्राप्नुवंतितांस्तेनै वप्रकारेणाहमपिभजामिअनुसरामि । येतुममवर्त्मभक्तिध्यानप्रणिधानात्मकमनुवर्त्ततेतान्ममात्मभूतांस्तथैवसर्वशःसर्वैःप्रकारैरनुवर्त्तेऽहमितियोजना । ततश्चमद्बिंबभूतेप्राणिजातेयथायःप्रीतिंद्वेषं वाकरोतितस्मिन्मत्प्रतिबिंबभूतेऽहमपितथैवप्रीतिंद्वेषंचकरोमि । बिंबपूजापरिभवौप्रतिबिंबेएवसंक्रामतोऽतोनममवैषम्यनैर्घृण्येस्तः । तस्मात्श्रेयोर्थिनासर्वस्यकल्याणायैवयतितव्यमितिभावः । भाष्येतु येयथा येनप्रकारेणयेनप्रयोजनेनआर्ताजिज्ञासवोऽर्थार्थिनोज्ञानिनोवाप्रतिपद्यंतेतांस्तथैवपीडापरिहारेणज्ञानदानेनअर्थदानेनमोक्षदानेनवाऽनुगृह्णामि। सर्वथातेममैववर्त्मानुवर्त्तंतइतिअन्यदेवताभक्ताइतिचैतद्व्याचख्यते ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kath

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कांक्षंतइति । हियस्मात्मानुषेलोकेकर्मसिद्धिःकाम्यकर्मफलंपुत्रपश्वादिकंक्षिप्रंभवति नतुनिष्कामकर्मजाचित्तशुद्धिः । अतोयेकर्मणांसिद्धिंफलंइहैवक्षिप्रंकांक्षंतःकांक्षमाणाः देवताःइंद्रादीन्यजंते तेऽपिममैववर्त्मानुवर्त्तंतइतिपूर्वेणान्वयः । वक्ष्यतिचयेऽप्यन्यदेवताभक्ताइत्यादि १२ अन्यदेवताभक्ताअपिकस्मात्पुनःकारणात्त्वैववर्त्मानुवर्त्तंतेनान्यस्येत्यतआह चातुर्वर्ण्यमिति । चतुर्णांवर्णानांहितंचातुर्वर्ण्यं गुणाश्चकर्माणिचेतिगुणकर्म द्वंद्वैकवद्भावः । कर्माणिअग्निहोत्रादीनि गुणाश्चद्रव्यदेवतादिरूपाः विभागशःसाधारणासाधारणविभागेन तथाहि । दानजपादिकंसर्वसाधारणं । अग्निहोत्रादिकंत्रैवर्णिकस्यैवनशूद्रस्य । राजसूयादिकंराज्ञएवनेतरेषामितिविभागोदृश्यते । यतश्चातुर्वर्ण्यगुणकर्ममयासृष्टंततोऽन्यदेवतानामपिमदुत्थत्वात्पुत्रप्रीत्यापितुरिवतत्प्रीत्याममैवतृप्तिरस्तीत्यर्थः । यद्वा गुणविभागशःकर्मविभागशइतियोज्यं तथाहि सत्वप्रधानाब्राह्मणास्तेषांकर्मशमदमादिकं । सत्वोपसर्जनरजःप्रधानाःक्षत्रियास्तेषांकर्मशौर्यादि । तमउपसर्जनरजःप्रधानावैश्यास्तेषांकर्मकृष्यादि । रजउपसर्जनतमःप्रधानाःशूद्रास्तेषांकर्मशुश्रूषैवेतिगुणकर्मविभागोदृश्यते । तदाचातुर्वर्ण्यमितिस्वार्थेष्यञ् चत्वारोवर्णाःगुणकर्मविभागशोमयासृष्टाइत्यर्थः । अन्यदेवताभक्ताअपिमदुक्तकर्मकारित्वान्मद्भक्ताएवेतिभावः ननुयद्येवंत्वंस्वसंततितर्पणेनस्वाज्ञाकरणेनप्रीयसेतदर्थंचत्वयाचातुर्वर्ण्यंसृष्टंतर्हिमहान्संसारीत्वमसीत्याशंक्याह तस्येति । कर्त्तारंमायायोगात् वस्तुतोऽकर्त्तारं अतएवाव्ययंअविकारिणं १३ ननुकर्त्तुरपिकथमकर्त्तृत्वमतआह नमामिति । कर्मलेपोऽपिकुतोनास्तीत्यतआह नमेइति । यःकर्त्तृत्वाभिमानीसलिप्यतेयस्तुफलेच्छुःसएवात्मनःकर्तृत्वंमनुतइति फलेच्छाभावादकर्त्ताअकर्तृत्वाच्चनलिप्यतेऽयंइतिमांयोऽभिजानातिसकर्मफलस्पृहात्यागात्कर्मभिर्नबध्यते १४ एतदेवशिष्टाचारप्रदर्शनपूर्वकंग्राहयति एवंज्ञात्वेति । पूर्वतरंवेदोक्तत्वात् नत्वधुनाकेनचि

कांक्षन्तःकर्मणांसिद्धिंयजन्तइहदेवताः॥ क्षिप्रंहिमानुषेलोकेसिद्धिर्भवतिकर्मजा १२ चातुर्वर्ण्यंमयासृष्टंगुणकर्मविभागशः॥ तस्यकर्त्तारमपिमांविद्ध्यकर्त्तारमव्ययम् १३ नमांकर्माणिलिम्पन्तिनमेकर्मफलेस्पृहा ॥ इतिमांयोऽभिजानातिकर्मभिर्नसबध्यते १४ एवंज्ञात्वाकृतंकर्मपूर्वैरपिमुमुक्षुभिः ॥ कुरुकर्मैवतस्मात्त्वंपूर्वैःपूर्वतरंकृतम् १५ किंकर्मकिमकर्मेतिकवयोऽप्यत्रमोहिताः ॥ तत्तेकर्मप्रवक्ष्यामियज्ज्ञात्वामोक्ष्यसेऽशुभात् १६ कर्मणोह्यपिबोद्धव्यंबोद्धव्यंचविकर्मणः ॥ अकर्मणश्चबोद्धव्यंगहनाकर्मणोगतिः १७ कर्मण्यकर्मयःपश्येदकर्मणिचकर्मयः ॥ सबुद्धिमान्मनुष्येषुसयुक्तःकृत्स्नकर्मकृत् १८

त्कल्पितमित्यर्थः पूर्वतरंप्रथमतरंकृतंअत्यावश्यकत्वादितिवार्थः १५ आवश्यकत्वेऽपिनकर्मणोगतानुगतिकतयाऽनुष्ठानंकर्त्तव्यंकिंतुज्ञात्वाकर्माणिकुर्वीतेतिवचनात्कर्माश्रितंकिंचिद्विशेषंज्ञापयितुमुपोद्घातयति किंकर्मेति । यतः कर्माकर्मणीकवीनामपिदुर्निरूपेतत्तस्मात्तेतुभ्यंकर्मअकर्मचाकारप्रश्लेषेणग्राह्यं तेउभेप्रवक्ष्यामियद्द्वयंज्ञात्वाऽशुभात्संसारात्मोक्ष्यसे १६ एतज्ज्ञानमावश्यकमित्याह कर्मणइति । तत्त्वंबोद्धव्यमस्तीतिस्थलत्रयेऽपितत्वमस्तीतिपदद्वयाध्याहारः कर्मणःशास्त्रविहितस्य विकर्मणःप्रतिषिद्धस्य अकर्मणस्तूष्णींभावस्य गहनाकर्मणइत्यत्रकर्मणइतित्रितयोपलक्षणं कर्मविकर्माकर्मणांगतिर्याथात्म्यंतत्त्वंगहनं १७ यत्कर्मादेस्तत्त्वंवक्ष्यामीतिप्रतिज्ञातंतदाह कर्मणीति । कर्मणिकर्माकर्मविकर्मात्मकेदेहेंद्रियादिव्यापारेअविद्ययाप्रत्यगात्मनिआरोपितेसतितत्रअकर्मकर्माभावंनौस्थेनतीरतरौचलनेआरोपितेसतितत्त्वबुद्ध्यातत्रचलनाभावमिवयःपश्येत् । तथाचलंगुणवृत्तमितिन्यायेनत्रिगुणात्मकेषुदेहेंद्रियादिषुनित्यकर्मवत्सुयश्चंद्रतारकादौगत्यभावमिवतूष्णींभूतोऽहमस्मिनकिंचित्करोमीत्यध्यस्तेअकर्मणिकर्माभावेकर्मतन्निग्रहाख्यप्रयत्नरूपंयःपश्यतिसमनुष्येषुबुद्धिमान्तत्त्वदर्शी । आत्मनिभ्रांतिजनितव्यापारस्यअनात्मनिचताद‍ृशनिर्व्यापारत्वस्यबाधात्सएवचयुक्तोयोगीकृत्स्नकर्मकृच्चकर्मयोगफलस्यतत्त्वज्ञानस्यप्राप्तत्वादितिस्तुतिमात्रं । आत्मनोऽकर्तृत्वंसंघातस्यैवकर्तृत्वमितिभावयताकर्माणिकर्त्तव्यानीत्यर्थः । यद्यप्येतद्बहुधाप्रपंचितंअव्यक्तोऽयमित्यादौतथापितत्त्वस्यदुर्ज्ञेयत्वात्पुनःपुनरुच्यतइतिप्रांचः । यत्तुकर्मणिनित्येपरमेश्वरार्थेऽनुष्ठीयमानेबंधहेतुत्वाभावादकर्मेदमितियःपश्येत्तथाऽकर्मणिनित्यकर्माकरणेप्रत्यवायहेतुत्वेनकर्मेदमितिचयःपश्येत्सबुद्धिमानितितदसंगतमेव । नित्यकर्मणि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अकर्मैदमितिज्ञानस्याशुभमोक्षहेतुत्वाभावान्मिथ्याज्ञानत्वेनतस्यैवाशुभत्वाच्च नचैतादृशंमिथ्याज्ञानंबोद्धव्यंतत्त्वंनाप्येतादृशज्ञानेबुद्धिमत्त्वादिस्तुत्युपपत्तिरितिदिक् । येतुकर्मणिज्ञानकर्मणिदृश्येजडेसद्रूपेणस्फुर
णरूपेणवाऽनुस्यूतंसर्वभ्रमाधिष्ठानंअकर्मअवेद्यंस्वप्रकाशचैतन्यंपरमार्थदृष्ट्यायःपश्येत् तथाअकर्मणिस्वप्रकाशेदृग्वस्तुनिकल्पितंकर्मदृश्यंमायामयंनपरमार्थसदितियःपश्यतिसबुद्धिमानितिपरमार्थदर्शित्वाद्रास्तवैरे
वगुणैःस्तूयतइत्यपिव्याचख्युः तदप्यसंगतमेव कर्मकुरुकर्मप्रवक्ष्यामीत्यनुष्ठेयकर्मप्रस्तावेतत्त्वज्ञानानवसरात् नापिकर्तुरीप्सिततमंकर्मेतिपारिभाषिक्याकर्मसंज्ञयादृश्यस्यकर्मशब्दार्थत्वंग्रहीतुंशक्यं तस्यावु
टिभादिसंज्ञानामिवागमार्थनिर्णयानर्हत्वादितिसंक्षेपः । वस्तुतस्तु कर्मणोह्यपीतिश्लोकेकर्मविकर्माकर्मणांगतिशब्दितंपर्यवसानंगहनत्वाद्बोद्धव्यमित्युपक्षिप्तंतद्व्याख्यानंकर्मण्यकर्मयःपश्येत्समनुष्येषुबुद्धिमानिति
तथाहि कर्मणिकर्माकर्मविकर्मरूपेअकर्मतद्वैपरीत्यंशास्त्रतोदृश्यते यथाक्रतुःकर्मणिश्रद्धाहीनस्यकृतोऽप्यकृतएवभवतीत्यकर्मणिपर्यवस्यति । दांभिकस्यतुविकर्मणिपर्यवस्यति यथोक्तं'अश्रद्धयाहुतंदत्तं
तपस्तप्तंकृतंचयत् । असदित्युच्यतेपार्थनचतत्प्रेत्यनोइह' इति 'चत्वारिकर्माण्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथाकृतानि ॥ मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतमुतमानयज्ञः'इतिच । एवमौदासीन्यमकर्मापिशक्त
स्यार्त्तपरित्राणाभावाद्विकर्मणिपर्यवस्यति। दीक्षितस्यभगवद्ध्यानाद्यासक्तस्यवास्वकालेपंचयज्ञाद्यकरणंदीक्षितोनददातीत्यादिवचनात्सर्वधर्मान्परित्यज्येत्यादिवचनाच्चकर्मण्येवपर्यवस्यति। नित्यकर्मकालेप्रत्य
वायहेतोरन्यस्याविहितस्याकरणात् । एवंविकर्मापिहिंसा'अग्नीषोमीयंपशुमालभेत'इतिवचनाद्यज्ञेकर्मैवभवति । सैवदृष्टथानष्टेपशौनकर्म विध्यर्थानिष्पत्तेः । नापिविकर्म कामकारेणाकृतत्वात् ।किंतुपरिशेषात्कृता
ऽप्यकृतैवेत्यकर्मणिपर्यवस्यति । एवंस्तेनप्रमोचनंतत्सयूथ्यानांकर्मापिराज्ञोविकर्म । स्तेनःप्रमुक्तोराजनिपापंमार्ष्टीतिवचनात् तदेवयतीनामुपेक्षणीयत्वादकर्म । एवंहिंसाफलकेसत्यादौदानफलकेअनृता
दौचविकर्मत्वकर्मत्वेबोध्ये । तस्मात्कर्माकर्मविकर्माख्येकर्मणिअकर्मतद्वैपरीत्यंयःपश्येत्सकार्याकार्यविभागज्ञोबोद्धव्यानामेषांप्रबोधात्बुद्धिमानित्युच्यते । तथाकिंकर्मेतिश्लोकेयत्रकवीनामपिमोहोस्तिययो
श्चज्ञानमशुभमोक्षहेतुस्तेकर्माकर्मणीप्रवक्ष्यामीत्युपक्षिप्तंतद्व्याख्यानमकर्मणिचकर्मयःपश्येत्सयुक्तइति । चकारोदर्शनद्वयसमुच्चयार्थः तेनयोबुद्धिमान्युक्तश्चसएवकृत्स्नकर्मकृत्वनत्वेकैकइत्यपिज्ञेयम् तथाहि ।
अकर्मणिस्पंदशून्येकूटस्थेवस्तुनिकर्मसस्पंदंबाह्यंवियदादिआभ्यंतरंप्रमात्रादिकंचाधाराधेयभावेनवाउपादानोपादेयभावेनवाअधिष्ठानाध्यस्तभावेनवापश्यंतःशास्त्रविदःकर्माणिकुर्वन्ति । तत्राद्यःसांख्यःअसंगे
मयिसंघातधर्मएवसन्कर्त्रादिरविवेकात्स्फटिकेलौहित्यमिवभातीतिमन्यते द्वितीयस्तुकनककुंडलवत्ब्रह्मोद्भवंसर्वंब्रह्मैवेतिकर्मतत्साधनादिकंअहंचब्रह्मैवेतिभावयन्करोति । एतौयुक्तावप्यतिबुद्धिमानप्ययुक्तः
करोतितस्यसर्वंअसदेवभवतिनस्वशुभमोक्षाय । 'योवाएतदक्षरंगार्ग्यविदित्वाऽस्मिन्लोकेयजतिददातितपस्तप्यतेऽपिबहूनिवर्षसहस्राण्यंतवदेवास्यतद्भवति'इतिश्रुतेः । यस्तुयुक्तोऽपिनिर्बुद्धित्वादकार्यमपि
करोतिसप्रत्यवेति पापाश्लेषनिमित्तस्यापरोक्षज्ञानस्याभावात् । अनयोश्चाविद्याविद्याशब्दितयोःकर्मपरोक्षज्ञानयोःसमुच्चयःश्रूयतेविद्यांचाविद्यांचेतिमंत्रे यद्वा । द्विविधंकर्मणिकर्मदर्शनंपरोक्षमपरोक्षंच ।
तत्राद्यवान्ज्ञानकर्मसमुच्चयानुष्ठाताबुद्धिमानुच्यते । अपरोक्षमपिद्विविधं उपास्यसाक्षात्काररूपंतत्त्वसाक्षात्काररूपंच । तत्राद्यमपिव्याकृताव्याकृतरूपोपास्यभेदेनद्विविधम् । तत्रापिव्याकृतंसूत्रंकार्यम्
तद्दर्शीविगतदेहाहंकारत्वात्योगशास्त्रेविदेहउच्यते । अव्याकृतंकारणंतद्दर्शीप्रकृतिलयउच्यते अनयोरुपासनयोःसंभवासंभवसंज्ञयोःसमुच्चयोविधीयते । अन्यदेवाहुःसंभवादित्यादिना सोयंयुक्तइत्यु
च्यते अस्याप्यग्रेकर्त्तव्यमवशिष्टमस्तीतिनायमपिकृत्स्नकर्मकृत् । किंतुयस्यकर्मबाधेनाकर्मदर्शनंमुख्यमस्तिसएवकृतकृत्यत्वान्मुख्यःकृत्स्नकर्मकृदिति एतेष्वाद्योमनुष्येषुदेहाभिमानिष्वेवबुद्धिमानित्यकान्त
दर्शित्वादकविरेव । मध्यमौकान्तदर्शिनावपितत्त्वविषयेमूढत्वात्कवयोप्यत्रमोहिताइत्युक्तौ । एतयोर्व्यवधानेनाशुभान्मुक्तिः । उत्तमस्तुजीवन्नेवाशुभान्मुक्तइतिश्लोकार्थःप्रतिभाति । 'व्याख्यातु
र्पमेनास्तिभाष्यकारेणतुल्यता ॥ गुहावद्योतिनोऽप्यस्तिकिंदीपस्यार्कतुल्यता' । यद्वा कर्माकर्मणीवक्तव्यत्वेनबोद्धव्यत्वेनचोपक्षिप्यात्रतयोर्लक्षणप्रदर्शनमुचितम् अतोयदकर्मणाविशेषितंतदेवकर्मनान्य
दितिकर्मलक्षणम् । यच्चकर्मणाविशेषितंतदेवाकर्मेत्यकर्मलक्षणमितिव्याख्येयम् । अक्षरार्थस्तु कर्मयज्ञादिकंससाधनं तत्राकर्मस्पंदशून्यंकूटस्थंब्रह्मयःपश्येत् कर्मतदंगेषुब्रह्मदृष्टिमध्यस्येत् । 'अहंक्रतुरहंयज्ञः
स्वधाऽहमहमौषधम् ॥ मन्त्रोहमहमेवाज्यमहमग्निरहंहुतम्'इत्युक्तप्रकारेण । अन्यथायत्कृतंतद्वृथाचेष्टारूपमेवातोगहनाकर्मणोगतिः । किंतदकर्मयत्कर्मण्यध्यस्यतइत्याकांक्षायांयत्रैतत्कर्मपुण्यपापात्मकंदृश्यते ।
पुण्योवैपुण्येनकर्मणाभवतिपापःपापेनेतितत्फलंचसुखदुःखादिकम् अहंसुखीअहंदुःखीतिसप्रसक्चेतनोऽकर्म तत्रैवेदंकर्म अस्पंदेस्पंदात्मकमसर्पेसर्पइवाध्यस्तमितियःपश्येदिति अयंभावः यथारज्ज्वामध्यस्तंसर्पप
श्यन्नायंसर्पोरज्जुरियमितिवाक्यात्तस्यरज्जुत्वंविक्षेपप्राबल्यादप्रतिपद्यमानोनरःसर्पमिमंरज्जुदृष्ट्योपास्वेतिनियोज्यते । सचोपासनादार्ढ्येसर्पंविस्मृत्यरज्जुतत्त्वमेवाविंदति । यस्तुवाक्यादेवरज्जुतत्त्वंविंदतिनतस्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kath...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रत्ययावृत्तिलक्षणयाउपास्त्याप्रयोजनमस्ति । एवमकर्मण्यध्यस्तंकर्त्रादितत्त्वमसीतिवाक्याद्बाधित्वाऽकर्मप्रतिपत्तिर्भवतिशुद्धसत्त्वस्य । अन्यस्यतुकर्त्रादीनेवाकर्मदृष्ट्याउपासीनस्यभावनादार्ढ्यात्कर्त्रादिरूपति
रोधानेनाकर्मतत्त्वप्रतिपत्तिरिति । यद्वा कर्मणीवअकर्मण्यपिविकर्मसहितेअकर्मदृष्टिर्माभूदित्याशंक्याह कर्मणीति । विहिताकरणेप्रतिपिद्धाचरणेचकर्मदृष्टिरेवभवेत् अकर्मतोविभ्यत्कर्मब्रह्मदृष्ट्याकुर्यान्नत्वकर्मापि
तादृशदृष्ट्याकुर्यादित्यर्थः१८ अविदुषांकर्मण्यकर्मभावनांद्रढयितुंविदुषांकर्मदर्शनंस्तौति यस्यसर्वेसमारंभाइत्यादिभिःपड्भिः।यस्यविदुषःसर्वेसमारभ्यंतइतिसमारंभाः कर्माणि कामेनफलेच्छयासंकल्पेनअहमिदंकरो
मीत्यभिमानेनचवर्जिताःतंज्ञानाग्निनाकर्मादावकर्मादिदर्शनेनदग्धानिअंकुरीभावाच्च्याविताानिकर्माणिशुभाशुभानियेनतंपंडितंबुधाआहुः१९ननुप्रायश्चित्तेनेवज्ञानाग्निनापूर्वकर्मदाहेपिक्रियमाणंतत्फलायभवेदित्य
तआह । त्यक्त्वेति ।आत्मलाभेर्नित्यतृप्तत्वात्फलासंगंत्यक्त्वानिराश्रयत्वात् अहंकाराद्याश्रयेणहिकर्मक्रियते निराश्रयोनिरहंकारोयस्मात्ततःकर्मसंगंअहंकरोमीत्यभिमानंचत्यक्त्वाकर्मणिलौकिकेवैदिकेवा अभि
तःसर्वांगोपसंहारेणप्रवृत्तोऽपिसनैवकिंचित्करोति अतोऽस्यक्रियमाणमपिकर्मनफलायप्रभवतीत्यर्थः २० नन्वेतस्माद्गौणात्कर्मकरणादकरणंमुख्यमेवतद्वरमित्याशंक्यगृहस्थस्यतत्प्रत्यवायावहमितिव्यतिरेकमुखेनाह
निराशीरिति । योनिष्परिग्रहःस्त्र्यादिपरिग्रहरहितःसंन्यासीसचेन्निराशीर्योगैश्वर्यमप्यनिच्छन् यतंचित्तंबुद्धिःआत्माचदेहेंद्रियसंघातोयेनसयतचित्तात्मा समाधिकालेनिरुद्धवाह्याभ्यंतरवृत्तिरित्यर्थः । सव्युत्थानका
लेशारीरंशरीरस्थितिमात्रप्रयोजनंभिक्षाटनादितदपिकेवलंकर्तृत्वाभिमानशून्यंपराध्यारोपितकर्तृत्वेनकुर्वन्नपिकिल्बिषंयावज्जीवमग्निहोत्रंजुहुयादितियावज्जीवाधिकारचोदिताग्निहोत्राद्यकरणजंप्रत्यवायंनाप्नोति
विधितस्तेषांत्यागात् यस्तुसपरिग्रहःसनिराशीरपियतचित्तात्माऽपिकेवलमपिशारीरंकर्मकुर्वन्विहिताकरणात्किल्बिषंप्राप्नोत्येवेत्यर्थः २१ ननुसपरिग्रहःकुटुंबभरणव्यग्रतयाकथंवित्तव्ययायाससाध्यान्यग्निहो
त्रादीन्यनुतिष्ठेदित्याशंक्याह यदृच्छेति । यदृच्छयाअप्रार्थितोपनतोलाभोयदृच्छालाभस्तेनसंतुष्टः तथाहि । ऋतामृताभ्यांजीवनंब्राह्मणस्यविधायव्याख्यातं ' ऋतमुंछशिलंप्रोक्तममृतंस्यादयाचितं' इति ।

यस्यसर्वेसमारंभाःकामसंकल्पवर्जिताः ॥ ज्ञानाग्निदग्धकर्माणंतमाहुःपंडितंबुधाः १९ त्यक्त्वाकर्मफलासंगंनित्यतृप्तोनिराश्रयः ॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽ
पिनैवकिंचित्करोतिसः २० निराशीर्यतचित्तात्मात्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥ शारीरंकेवलंकर्मकुर्वन्नाप्नोतिकिल्बिषम् २१ यदृच्छालाभसंतुष्टोद्वन्द्वातीतोविम
त्सरः ॥ समःसिद्धावसिद्धौचकृत्वाऽपिननिबध्यते २२ गतसंगस्यमुक्तस्यज्ञानावस्थितचेतसः ॥ यज्ञायाचरतःकर्मसमग्रंप्रविलीयते २३

द्वंद्वातीतःबहुलाभेऽलाभेवासुखदुःखाद्यतीतः विमत्सरःपरस्यलाभंदृष्ट्वासंतापहीनः समःयदृच्छालाभेनैवेष्टिपशुचातुर्मास्यादेर्नित्यकर्मणःसिद्धौअसिद्धौवासमोनिर्विकारएवंभूतइष्ट्यादीनिकृत्वाऽपितत्फ
लेनस्वर्गादिनाननिबध्यते । अपिशब्दात्तज्जेनप्रत्यवायेनननिबध्यते बंधहेतोःकर्मणस्तत्त्वज्ञानेनैवदाहात् तथाचस्मृतिः । ' न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः ॥ श्राद्धकृत्सत्यवादीचगृहस्थो
ऽपिविमुच्यते ' इति । भाष्येत्वयंश्लोकःसंन्यासिपरत्वेनैवव्याख्यातः २२ त्यक्त्वाकर्मफलासंगमित्यादिनाश्लोकत्रयेणविद्वान्कर्माणिकुर्वन्नपिनकरोतिअतोनलिप्यतेलेपाभावाच्चनबध्यतइत्युक्तं तत्किं
कर्मणांफलदानशक्तिप्रतिबंधोवाज्ञानेनक्रियतेउतनिरन्वयोच्छेदएवेत्याशंक्याद्येमुक्तस्यापिपुनःसंसारप्रसक्तिंपश्यन्द्वितीयमभ्युपगच्छति गतसंगस्येति । यतोविद्वान्गतसंगःकर्तृत्वाभिमानशून्योऽतोनकरोती
त्युक्तं । यतोमुक्तःफलकामनामुक्तःअतोनलिप्यतइत्युक्तं यतोयज्ञायैवयज्ञेश्वरप्रीत्यर्थमेवाचरतिनफलांतरार्थं प्राप्याभावात् अतस्तामेवोत्पाद्यकृतार्थैःकर्मभिर्नबध्यतइत्युक्तं । यतोऽयंज्ञानेसम्यग्दर्शनेऽ
वस्थितचेताःप्रतिष्ठितप्रज्ञः अतईश्वरप्रीतिफलस्यज्ञाननिष्ठाप्राप्तिरूपस्यापिप्रागेवलाभात् अस्यगतसंगस्यमुक्तस्ययज्ञायकर्माचरतोज्ञानावस्थितस्यसर्वंकर्मक्रियमाणादिकंसर्वप्रकारेणनिष्प्रयोजनंसत्समग्रंअग्रेण
फलेनवासनयावासहसमग्रं प्रकर्षेणनिरन्वयंविलीयतेनश्यत्यतोनकदाचिदपिप्रादुर्भवति । अयंचक्रियमाणकर्मप्रलयोविद्वद्दृष्ट्यैव स्वाभाविकस्यतेषांफलजननसामर्थ्यस्यवह्न्यौष्ण्यवदप्रत्याख्येयत्वात् । अत
एवज्ञानेनपूर्वकर्मणांदाहउत्तरेषामश्लेषश्चश्रूयतेनतूत्तरेषामपिदाहः । तद्यथैषीकतूलमग्नौप्रोतंप्रदूयेतैवंहास्यसर्वेपाप्मानःप्रदूयंतेइति । तंविदित्वानकर्मणालिप्यतेपापकेनेतिच । तस्यपुत्रादायमुपयंतिसुहृ
दःसाधुकृत्यांद्विषन्तःपापकृत्यामिति । विदुषोधनस्यैवकर्मणामप्यन्यत्रगमनदर्शनान्नतेषांवस्तुवृत्त्याप्रलयोऽस्तीतिध्येयम् २३ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कुतोविदुषांकर्माणिप्रविलीयंतइत्याशंक्याह ब्रह्मार्पणमिति । यतस्तेविद्वांसःसविकल्पसमाधौसर्वंजगत्प्रत्यक्चितिशक्तिनिर्मितंपश्यंति तथाचश्रुतिः किंकारणमित्युपक्रम्यकालःस्वभावइतिकालादीनिलो
कदृष्ट्याऽनेकानिकारणान्युपक्षिप्यकारणंनिर्णीय'तेध्यानयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढाम्'इतिसमाधिनादर्शयति । तथाचसमाधिनासर्वस्यब्रह्मणिकल्पितत्वंपश्यतांतेषांयदर्पणंअर्पणसाधनंमं
त्रजुह्वादितद्ब्रह्मैव । एवशब्दःसर्वत्रानुपंजनीयः यदर्पणीयंहविस्तदपिब्रह्मैव । यत्हुतंहवनक्रियाहुतंतर्पितंदेवब्राह्मणादिवातदपिब्रह्मैव । यत् अग्नौहुतंतदपिब्रह्मण्येवहुतं अत्रब्रह्मणीतिपदमध्या
हर्तव्यं । यत्यजमानेनहुतंतद्ब्रह्मणैवहुतं । यत्तेनकर्मणागंतव्यंप्राप्तव्यंफलंतदपिब्रह्मैव किंबहुना यत्किंचित्तस्यकर्मशयनासनादिकंतत्सर्वंब्रह्मैव । तत्रकारणंसमाधिनासमाधिजेनात्मसाक्षात्कारेण । यतः
सर्वमस्यब्रह्मात्मकंब्रह्मचप्रत्यगनन्यत्अतःप्रदेयस्यफलस्याभावात्कर्माणिप्रविलीयंतेदाह्याभावाद्दहनइवेतिभावः । यत्तुकर्मणितदंगेषुचनामादिष्विवब्रह्मदृष्टिरत्रविधीयतइतिव्याख्यानंतत्उपक्रमादिविरोधात्
ब्रह्मविद्यायाःप्रकृतत्वाच्चासंगतमितिभाष्येएवनिरस्तं । याहिब्रह्मविदांकर्मांगेषुतात्त्विकीब्रह्मदृष्टिःकीर्तितासास्थितप्रज्ञलक्षणवद्ब्रह्मविदामनुष्ठानायैवफलतोभवतीतिनतत्रतस्यास्तात्पर्यंवर्णनीयमितिदिक्
२४ एवंसम्यग्दर्शनस्ययज्ञत्वंसंपाद्यतत्स्तुत्यर्थंयज्ञांतराण्युपक्षिपति दैवमेवेत्यादिना । दैवंदेवताप्रधानमेवदर्शपूर्णमासादियज्ञंनान्यंएकेयोगिनःकर्मयोगिनःपर्युपासतेअपरेतुब्रह्मैवसत्यज्ञानानंतानंदात्मकमखं
डैकरसंवस्तुतदेवज्ञातंसद्सर्वकर्मदग्धृत्वादग्निरिवाग्निर्ब्रह्माग्निस्तत्र यज्ञंजीवं यज्ञशब्दस्यात्मनामसुपाठात् सोपाधियज्ञेनैवआत्मनैवनिरुपाधिकेनरूपेणजुह्वतिघटाकाशमिवमहाकाशेउपाधिप्रहाणेनप्रविलापयं
तिसोऽयंज्ञानयज्ञोमुख्यः २५ यज्ञांतरमाह श्रोत्रादीनीति । तत्रकंचिद्बाह्यमाभ्यंतरंवाविशेषमुपादायतत्रचेतसोनियमनंक्रियते । तेचसंयमाः अनेकविषयत्वादनेकेपृथक्फलाश्च तथाचयोगसूत्रकृता

ब्रह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतम् ॥ ब्रह्मैवतेनगंतव्यंब्रह्मकर्मसमाधिना २४ दैवमेवापरेयज्ञंयोगिनःपर्युपासते ॥ ब्रह्माग्नावपरेयज्ञंयज्ञेनैवोपजुह्वति
२५ श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्येसंयमाग्निषुजुह्वति ॥ शब्दादीन्विषयानन्येइन्द्रियाग्निषुजुह्वति २६ सर्वाणींद्रियकर्माणिप्राणकर्माणिचापरे ॥ आत्म
संयमयोगाग्नौजुह्वतिज्ञानदीपिते २७ द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञायोगयज्ञास्तथाऽपरे ॥ स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्चयतयःसंशितव्रताः २८ ॥ ॥

प्रोक्तं । 'भुवनज्ञानंसूर्येसंयमात्चंद्रेताराव्यूहज्ञानंकंठकूपेक्षुत्पिपासानिवृत्तिः'इत्यादि । तएवाग्नयइंद्रियेन्धनसंहारहेतुत्वात्तेषुसंयमाग्निषुश्रोत्रादीनिजुह्वतिप्रक्षिपंति । तत्रश्रोत्रंअनाहतेध्वनौसंनियम्यदं
सोपनिषदुक्तरीत्याघंटानादादीन्दशनादाननुभवंति । नहितत्रसंनियतेचेतसिशब्दांतरग्रहणंतदाभवति सोऽयंश्रोत्रस्यसंयमाग्नौहोमोबोध्यः । एवमन्यत्रापितद्द्वाराचनिष्कलंतत्त्वंप्रतिपद्यंते । तथाऽ
न्येविषयेभ्यःप्रत्याहृतकरणाःधारणाध्यानसमाध्यात्मकंमनसःसंयमंएकत्रमूलाधाराद्यन्यतमचक्रेकर्तुमशक्ताः समनस्केन्द्रियेषुविषयवियोगाद्दग्धेन्धनानलवत्स्वयंविलीनेषुयेषांसमाधिबुद्धिस्तैरिंद्रियेषुविषया
वोपसंहृतानत्विंद्रियादीनिमनआदिषुपूर्वोक्तरीत्याउपसंहृतानि तानेतानिंद्रियचिंतकान्प्रकृत्योक्तंवायवीये । 'दशमन्वंतराणीहतिष्ठंतींद्रियचिंतकाः'इति २६ इतोविशिष्टंयोगांतरमाह सर्वाणीति ।
इंद्रियाणांकर्माणिशब्दादिग्रहणानि । प्राणकर्माणिआकुंचनप्रसारणश्वासप्रश्वासादीनि । अपरेयोगिनःआत्मनिबुद्धौसंयमःसएवयोगोग्निश्चतस्मिन् ज्ञानेनदेहेन्द्रियप्राणमनोव्यतिरिक्तात्मज्ञानेनदीपितेप्रका
शितेजुह्वतिप्रविलापयंति । इंद्रिययोगिनांहिसुप्ताविवप्राणोनुपसंहृतएवास्तेतत्सहचरस्यमनसोऽनुपसंहारात् । बुद्धियोगिनांतुमनसोऽप्युपसंहारात्तदायत्तस्यप्राणस्याप्युपसंहारोभवतीतिविशेषः ।
एतेषामपिबुद्धौबोद्धव्याभावात्पूर्ववल्लीनायांसमाधिबुद्धिरस्तिनत्वेतैर्बुद्धेरन्यत्वेनआत्माज्ञातोनापितस्मिन्बुद्धिरुपसंहृता अतएवैतान्प्रकृत्योक्तंवायवीये । 'बौद्धादशसहस्राणितिष्ठंतिविगतज्वराः' इति
बौद्धाबुद्धौलीनाः दशसहस्राणिमन्वंतराणीत्यनुषंगात् २७ एवंयज्ञपंचकंश्लोकत्रयेणोक्तं अथैकेनैवश्लोकेनपंचयज्ञानाह द्रव्येति । द्रव्यसाध्याःवापीकूपारामाःतीर्थेबहिर्वेदिकादानंश्रौतयज्ञानांभागे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वग्रहणाव तएवयज्ञायेषांतेद्रव्ययज्ञाः । तथातपःकृच्छ्रचांद्रायणमासोपवासादितदेवयज्ञस्थानीयंयेषांतेतपोयज्ञाः । तथायोगयज्ञाःसंगफलत्यागपूर्वकंसंध्योपासनादिनिर्विकल्पसमाध्यंतानांकर्मणाम
नुष्ठानंतृतीयाध्यायोक्तंयोगः सएवयज्ञोयेषांतेयोगयज्ञाः । यद्वा यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिरूपोऽष्टांगोयेनोयोगश्चित्तवृत्तिनिरोधइतिसूत्रितोयोगएवयज्ञोयेषांतइति । तथास्वा
ध्याययज्ञाः नित्यंवेदाध्ययनरतास्तेस्वाध्याययज्ञाः । ज्ञानंस्वाध्यायार्थस्यपूर्वोत्तरमीमांसाविचारःसएवयज्ञोयेषां स्वाध्याययज्ञाज्ञानयज्ञाश्चेतिस्वाध्यायज्ञानयज्ञाइतिसमासः । यतयोयतनशीलाः संशि
तव्रताःसम्यक्शितंतीक्ष्णंव्रतंअहिंसादिकंयेषांतेइतिसर्वेषांविशेषणं २८ एकादशंयज्ञमाह अपानेइति । अपरेअपानेअपानवृत्तौजुह्वतिप्रक्षिपंतिप्राणंप्राणवृत्तिं पूरकाख्यंप्राणायामंकुर्वंतीत्यर्थः । तथा
प्राणेचअपानंप्रक्षिपंतिरेचकाख्यंप्राणायामंकुर्वंतीत्यर्थः प्राणापानगतीरुद्ध्वा मुखनासिकाभ्यांवायोर्निर्गमनंप्राणस्यगतिः तद्विपर्ययेणाधोगमनमपानस्यगतिः तेप्राणापानगतीएतेनिरुध्य प्राणाया
मपरायणाः प्राणायामतत्पराः कुंभकाख्यंप्राणायामंकुर्वंतीत्यर्थः २९ द्वादशंयज्ञमाह अपरेइति । नियतोनिगृहीतआहारोविषयभोगोयैस्तेनियताहारावैराग्यादिमंतः प्राणान् अत्रसमनस्कानीं
द्रियाणिप्राणशब्देनगृह्यंते तान्प्राणेषुमनश्चित्ताहंकारेष्वंतःकरणवृत्तिभेदेषुबुद्धेःप्राग्गृहीतत्वादग्रहणं जुह्वतिप्रविलापयंति । इंद्रियाणिसंकल्पात्मकेमनसिसंहृत्यमनोऽपिस्मरणात्मकेचित्तेसंहृत्यतदपिअ
हंकारेसंहरंति सचाभिमानरूपोऽहंकारोऽभिमंतव्याभावात्स्वयमेवदग्धेन्धनानलवद्विलीयते । तत्रयेषांसमाधिबुद्धिरस्तितेआभिमानिकाबुद्धियोगिभ्यःपूर्वोक्तेभ्योनिकृष्टाः अतएवएतान्प्रकृत्योक्तंवाय

अपानेजुह्वतिप्राणंप्राणेऽपानंतथाऽपरे ॥ प्राणापानगतीरुद्ध्वाप्राणायामपरायणाः २९ अपरेनियताहाराःप्राणान्प्राणेषुजुह्वति ॥ सर्वेऽप्येतेयज्ञविदोयज्ञ
क्षपितकल्मषाः ३० यज्ञशिष्टामृतभुजोयांतिब्रह्मसनातनम् ॥ नायंलोकोऽस्त्ययज्ञस्यकुतोऽन्यःकुरुसत्तम ३१ एवंबहुविधायज्ञावितताब्रह्मणोमुखे ॥
कर्मजान्विद्धितान्सर्वानेवंज्ञात्वाविमोक्ष्यसे ३२ श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञःपरंतप ॥ सर्वंकर्माखिलंपार्थज्ञानेपरिसमाप्यते ३३ तद्विद्धिप्रणिपा
तेनपरिप्रश्नेनसेवया ॥ उपदेक्ष्यंतितेज्ञानंज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ३४ यज्ज्ञात्वानपुनर्मोहमेवंयास्यसिपांडव ॥ येनभूतान्यशेषेणद्रक्ष्यस्यात्मन्यथोमयि ३५

वीये 'सहस्रंत्वाभिमानिकाः'इति सहस्रंमन्वंतराणिइत्यनुषंगः । भौतिकस्तुयोगोऽत्रनोक्तःयदनुष्ठातॄन्प्रकृत्यतत्रैवोक्तं । 'भौतिकास्तुशतंपूर्णं'इति अत्रापिशतंमन्वंतराणीत्यनुषंजनीयं । सर्वेऽ
प्येतेयज्ञविदोयज्ञलब्धारोयज्ञेनक्षपितंकल्मषंयेषांतेतथात्रिधाभवंति । सर्वेयज्ञाःकल्मषक्षयायैवभवंतिनपुनःसाक्षान्मोक्षायेत्यर्थः ३० सर्वेषामेतेषांमध्येऽन्यतममप्यनुष्ठातुमशक्तंप्रतिप्राह यज्ञेति ।यज्ञाःपंचम
हायज्ञाःतेभ्यःशिष्टमवशिष्टमन्नममृताख्यंयेभुंजतेतेऽपिचित्तशुद्धिद्वारासनातनंब्रह्मयांतिप्राप्नुवंति । अयज्ञस्यपूर्वोक्तेषुद्वादशस्वन्यतमोवानित्याःपंचवायस्ययज्ञानसंतिसअयज्ञस्तस्यअयमपिलोकोनास्ति अन्यः
परलोकआत्मलोकोवाकुतोभवेन्नकुतश्चिदित्यर्थः ३१ एवमिति । ब्रह्मणोवेदस्यमुखेद्वारे वेदद्वारेणैववितताविस्तारिताःगुरुभिरुपदिष्टाइत्यर्थः । कर्मजान्कायिकवाचिकमानसिककर्मजान्नतुनैष्कर्म्यरूपान् ।
एवंज्ञात्वाअस्मादशुभात्मोक्ष्यसे तत्त्वज्ञानोत्पत्तिद्वारेणेत्यर्थः ३२ यदर्थमेतेयज्ञाउपन्यस्तास्तंज्ञानयज्ञंस्तौति श्रेयानिति । द्रव्यंबाह्यमाभ्यंतरंचदेहेंद्रियादि तत्साध्याद्द्रव्यमयात्यज्ञात् ज्ञानयज्ञःनिः
शेषवाङ्मनःकायप्रवृत्त्युपरमात्मकःश्रेयान्प्रशस्ततरः । ईयसुन्प्रत्ययेनतेषामपिप्रशस्ततरत्वंद्योत्यते । तत्रहेतुः सर्वमिति । कर्मकर्मफलंसर्वंअखिलंसर्वांगोपसंहारयुक्तंज्ञानेपरिसमाप्यतेअंतर्भवति । 'यथा
कृतायाविजितायाधरेयाः संयंत्येवमेवैनंवसर्वंतदभिसमेति यत्किंचप्रजाःसाधुकुर्वंतियस्तद्वेदयत्सवेद'इति ३३ तद्विद्धीति । ज्ञानिनःग्रंथज्ञाः तत्त्वदर्शिनःअनुभववंतः ज्ञानंब्रह्म स्पष्टार्थःश्लोकः ३४ ॥ ३६ ॥
यज्ज्ञात्वेति । यत्चिन्मात्रस्वरूपंब्रह्मज्ञात्वा एवंइदानीमिवपुनर्मोहंनयास्यसि अथोअपिचयेनज्ञानेन भूतानिब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानिआत्मनिमयित्वंपदलक्ष्यार्थादनन्यभूतेपरमेश्वरे द्रक्ष्यसिनान्योऽतोऽस्ति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

द्रष्टेतिप्रतीचोऽन्यस्यद्रष्टुर्निषेधात् । भाष्येतुसाक्षादात्मनिमत्स्थानीमानीतिद्रक्ष्यसि । अथोअपिमयिवासुदेवेपरमेश्वरेचात्मनीतिक्षेत्रज्ञेश्वरैकत्वंसर्वोपनिषत्प्रसिद्धंद्रक्ष्यसीत्यर्थइति ३५ अपिचेदिति । वृजिनंवृजिनार्णवं धर्मोऽपीहमुमुक्षोःपापमित्युच्यते ३६ यथेति । एधांसिकाष्ठानि कर्माणिप्रारब्धादन्यानि ३७ नहीति । योगेननिष्कामकर्मानुष्ठानेनसमाधियोगेनवासंसिद्धःसंस्कृतोयोग्यतामापन्नः कालेनेतिचिरप्रयत्नसाध्यत्वंज्ञानस्योच्यते ३८ श्रद्धावानज्ञानंलभते । श्रद्धावानपिमंदप्रयत्नोमाभूदतआह तत्परइति । तत्परोऽप्यजितेंद्रियोमाभूदतआह संयतेंद्रियइति । परांशांतिंविदेहकैवल्यंअचिरेणप्रारब्धकर्मसमाप्तौसत्यां ३९ अज्ञइति । अज्ञःसुखेनचिकित्सितुंशक्यः । अश्रद्दधानोयत्नेन । संशयात्मात्वसाध्यएव । यतोमित्रादिष्वपिसंशयंकुर्वतोऽस्यायंलोकोऽपिनास्तिनापिपरःवेदवाक्येऽपिसंशयात् अतएवसर्वदासंशयाकुलत्वात्सुखमपितस्यनास्तितस्मात्संशयोनकर्त्तव्यः ४० किंच योगेति । योगेनकर्मण्यकर्मदर्शनात्मकेनसंन्यस्तानिफलतःस्वरूपतोवात्यक्तानिकर्माणियेनतंयोगसंन्यस्तकर्माणंज्ञानेनसम्यक्दर्शनेनसम्यक्छिन्नाःसंशयाःआत्मादेहोऽन्योवाअन्योऽपिविभुरविभुर्वाविभुरपिकर्त्ताऽकर्त्तावाअकर्त्ताप्येकोऽनेकोवाएकोऽपिसगुणोनिर्गुणोवेत्येवमादयःयस्यसज्ञानसंछिन्नसंशयस्तं आत्मवंतंशमदमादिपरं कर्माणिकृतानिननिबध्नंति हेधनंजय ४१ तस्मादिति । हृत्स्थंबुद्धिस्थं ज्ञानासिनाज्ञानखड्गेन योगंसम्यग्दर्शनोपायं निष्कामकर्म

अपिचेदसिपापेभ्यःसर्वेभ्यःपापकृत्तमः ॥ सर्वंज्ञानप्लवेनैववृजिनंसंतरिष्यसि ३६ यथैधांसिसमिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ॥ ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मसात्कुरुतेतथा ३७ नहिज्ञानेनसदृशंपवित्रमिहविद्यते ॥ तत्स्वयंयोगसंसिद्धःकालेनात्मनिविंदति ३८ श्रद्धावाँल्लभतेज्ञानंतत्परःसंयतेन्द्रियः ॥ ज्ञानंलब्ध्वापरांशांतिमचिरेणाधिगच्छति ३९ अज्ञश्चाश्रद्दधानश्चसंशयात्माविनश्यति ॥ नायंलोकोऽस्तिनपरोनसुखंसंशयात्मनः ४० योगसंन्यस्तकर्माणंज्ञानसंछिन्नसंशयम् ॥ आत्मवंतंनकर्माणिनिबध्नंतिधनंजय ४१ तस्मादज्ञानसंभूतंहृत्स्थंज्ञानासिनाऽऽत्मनः ॥ छित्वैनंसंशयंयोगमातिष्ठोत्तिष्ठभारत ४२ ॥ इतिश्रीम० भी० भ० ब्र० यो० श्रीकृष्णार्जुनसंवादेयज्ञविभागयोगोनामचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ पर्वणितुअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ संन्यासंकर्मणांकृष्णपुनर्योगंचशंससि ॥ यच्छ्रेयएतयोरेकंतन्मेब्रूहिसुनिश्चितम् १ ॥ ॥

आतिष्ठकुरु उत्तिष्ठ युद्धायेतिशेषः ४२ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिभगवद्गीता० नीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ तृतीयेऽध्यायेलोकेऽस्मिन्द्विविधानिष्ठेतिविभिन्नाधिकारिकंनिष्ठाद्वयंप्रस्तुत्य नकर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यंपुरुषोऽश्नुतइत्यादिनाकर्मनिष्ठायाज्ञाननिष्ठांगत्वेनभूयसानिर्बंधेनानुष्ठेयत्वमुक्तं । कर्मण्येवाधिकारस्तइत्यादिनाचतुर्थेतूत्पन्नसम्यग्दर्शनैःकृतमपिकर्माकृतमेवभवतिज्ञानेनकर्तृत्वादिबाधात् अतस्तैर्यथाचेष्टावत्कर्मवाकर्तव्यंसंन्यासोवाकर्त्तव्यइत्यनास्थयाप्रोक्तं । अथेदानींपंचमषष्ठयोरज्ञानिनाज्ञानार्थिनावैराग्योत्पत्तेःप्राक्कर्मैवानुष्ठेयं । संपन्नेतुवैराग्येदृष्टविक्षेपनिवृत्त्यर्थंकर्मसंन्यासंकृत्वाज्ञानोत्पत्त्यर्थंयोगोऽनुष्ठेयइत्युच्यते । तत्रचतुर्थेत्यक्तसर्वपरिग्रहइतिसंन्यासोयोगमातिष्ठेतिकर्मयोगश्चैकंप्रतिविहितः । नचैतयोःस्थितिगतिवद्युगपदेकेनप्रयाऽनुष्ठानंकर्तुंशक्यतेपरस्परविरुद्धत्वादितिमन्वानोऽर्जुनउवाच । संन्यासमिति । हेकृष्णपापकर्षण मेमह्यंज्ञानार्थिनेसंन्यासंकर्मयोगंचेतिद्वयंपरस्परविरुद्धंकथंशंससिकथयसि पुनरित्यनेनप्रागपित्वयावेदकर्त्राइदंद्वयंविहितमस्तीतिगम्यते तथाचश्रुतिस्मृतीभवतः । ‘एतमेवप्रव्राजिनोलोकमिच्छंतःप्रव्रजंति । संसारमेवंनिःसारंदृष्ट्वासारदिदृक्षया ॥ प्रव्रजंत्यकृतोद्वाहाःपरंवैराग्यमास्थिताः’ इतिच । तथा ‘तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसाऽनाशकेन’ इति । ‘महायज्ञैश्चयज्ञैश्चब्राह्मीयंक्रियतेतनुः’ इतिच ब्राह्मीब्रह्मदर्शनयोग्या अतएतयोःश्रुतिविहितत्वेनप्रशस्तयोर्मध्येएकंश्रेयःप्रशस्ततरंयत्तन्मेसुनिश्चितंब्रूहीतिप्रश्नः १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अस्योत्तरंभगवानुवाच संन्यासइति । निःश्रेयसकरौज्ञानोत्पत्तिहेतुतया । तथापिकर्मसंन्यासादविरक्तकृतात्कर्मयोगएवविशिष्यते चित्तशुद्धिद्वारावैराग्यादिहेतुत्वात् २ ननुप्रत्यक्षःकर्मयोगिनां भीष्म० ६
म.भा.टी. विक्षेपःसंन्यासिनांतुसनास्तीतिकथमुच्यतेकर्मयोगोविशिष्यतइत्याशंक्याह ज्ञेयइति । योरागद्वेषरहितःसकर्मसुस्वरूपतस्त्यक्तेष्वत्यक्तेपुवानित्यंसंन्यास्येव एतेनसाधनभूतयोःसांख्ययोगयोरागद्वेषराहित्यकृ
॥ ३७ ॥ तंसाम्यमुक्तम् । फलभूतयोस्तुसर्वविकल्पराहित्यरूपसाम्यमनंतरश्लोकाभ्यामुच्यते । तथापिचित्तस्वाभाव्यात्कदाचित्संन्यासिनोरागोदयेपाताशंकास्तिनेतरस्येतिसएवश्रेयानितिभावः । यद्यप्येवं अ०
तथाऽपिहिप्रसिद्धं निर्द्वंद्वोद्वंद्वसत्यानृतयोरात्मानात्मनोर्मिथुनंपरस्पराध्यासस्तद्रहितःसांख्योरागाद्युदयेहेतोरज्ञानस्यात्यंतोच्छेदात् सुखंकर्मकरणायासंविनाऽपिबंधात्संसारात्केवलज्ञानेनैवमुच्यतेनकर्माण्यपेक्षते।
यद्वा निर्द्वंद्वो'द्वंद्वंवैमिथुनंतस्माद्द्वंद्वान्मिथुनंप्रजायते'इतिश्रुतेर्द्वंद्वंस्त्रीपुंसयोर्मिथुनंतद्रहितःस्त्र्यादित्यागीसंन्यासीअनायासेनमुच्यते रागादिजयस्योभयत्रतुल्यत्वात् अत्रचकुटुंबभरणवैयग्र्याभावात्सुखंमुच्यतइत्यर्थः ३ ५
नन्वेकत्रपाताशंकाएकत्रकर्मश्रमस्तदनयोःपथोःकतरःश्रेयानित्याशंक्यद्वयोरपिफलतःसाम्यमित्याह सांख्ययोगाविति । सांख्यं समित्येकीभावेइतियास्कः एकीभावेनात्मानन्यत्वेनख्यायतेप्रकाश्यतेवस्तु
स्वरूपमनयेतिसंख्यास्थूलसूक्ष्मकारणप्रपंचस्यनिर्विकल्पेप्रत्यगात्मनिप्रविलापनेनोदिताचेतोवृत्तिस्तत्साधनभूतोऽयंसांख्यःसंन्यासः । सचदारादिबुद्ध्यंतानांपदार्थानामात्मन्येकीभावेनन्यसनंत्यागःप्रवि
लापनम् । तथायोगोप्यग्निहोत्रसंध्योपासनादिनिर्विकल्पसमाध्यंतमनुष्ठानम् । तत्रमुख्यस्ययोगस्यलक्षणंयोगश्चित्तवृत्तिनिरोधइति । वृत्तयश्चप्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयइतिपंच । तत्रप्र
त्यक्षानुमानागमाःप्रमाणानि । तेषुप्रत्यक्षमिंद्रियंतज्जावृत्तिःशुक्तयादिविषयंयाथार्थ्येनज्ञानम् । विपर्ययस्तुतत्रैवरजतादिविषयंभ्रांतिरूपंज्ञानम् संशयोऽपिइयंशुक्तिर्वारजतंवेतिअनिर्धारितान्यतरकोटि

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ संन्यासःकर्मयोगश्चनिःश्रेयसकरावुभौ ॥ तयोस्तुकर्मसंन्यासात्कर्मयोगोविशिष्यते २ ज्ञेयःसनित्यसंन्यासीयोनद्वेष्टिनकां
क्षति ॥ निर्द्वंद्वोहिमहाबाहोसुखंबंधात्प्रमुच्यते ३ सांख्ययोगौपृथग्बालाःप्रवदंतिनपंडिताः ॥ एकमप्यास्थितःसम्यगुभयोर्विंदतेफलम् ४ यत्सांख्यैः
प्राप्यतेस्थानंतद्योगैरपिगम्यते ॥ एकंसांख्यंचयोगंचयःपश्यतिसपश्यति ५ संन्यासस्तुमहाबाहोदुःखमाप्तुमयोगतः ॥ योगयुक्तोमुनि
र्ब्रह्मनचिरेणाधिगच्छति ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कंज्ञानं सविपर्ययएवांतर्भवति । विकल्पस्तुशब्दज्ञानानुपातीवस्तुशून्यः । यथापुरुषस्यचैतन्यंवंध्यापुत्रइति । नहिपुरुषचैतन्ययतसंबधानांपृथक्त्वमस्तिकिंतुचैतन्यमेवहिशब्दत्रयेणोच्यते । नापि
वंध्यासुतस्यस्वरूपमस्त्यथापिशब्देनाभिलप्यतेसोऽयंविकल्पःशब्दज्ञानानुपातीवस्तुशून्यः । एकस्मिन्ननेकबुद्धिरसतिचसद्बुद्धिरिति । निद्रास्मृतीलोकप्रसिद्धे । एतासांनिरोधेऽपिनिर्विकल्पःप्रत्यगा
त्मैवावशिष्यते । तावेतौफलभूतौसांख्ययोगौ । साधनभूतौतावेवसंन्यासकर्मयोगाख्यौ । तत्रांत्ययोःसाम्यंज्ञेयःसनित्यसंन्यासीत्यनेनसूचितम् । आद्ययोस्त्वैक्यमत्रोच्यते आस्थितःअनुति
ष्ठन् फलंनिर्विकल्पात्मनाऽवस्थितिरूपम् ४ योगैर्योगिभिः अर्शआद्यच्प्रत्ययांतोऽयंयोगशब्दः स्थानंमोक्षाख्यं एकमभिन्नं स्पष्टायोजनाश्लोकद्वयस्य ५ नन्वेवंनिर्विकल्पस्थानप्राप्तयेद्वौमा
र्गावुक्तौस्यातांतच्च'नान्यःपंथाविद्यतेऽयनाय'इतिश्रुतिविरुद्धमित्याशंक्याह संन्यासस्त्विति । संन्यासोनैष्कर्म्यं अयोगतोयोगंविनाअवाप्तुंदुःखं हेमहाबाहो अयमर्थः । निर्विकल्पकसमा
धिरपितत्त्वमसीत्येतद्वाक्यार्थप्रतिपत्त्युपायभूतएवनस्वतःपुरुषार्थइतिद्वितीयमार्गस्याभावान्नोदाहृतश्रुतिविरोधः । 'शांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वाऽऽत्मन्येवात्मानंपश्यति'इतिश्रुत्यैवश
मादिवत्समाधेरप्यात्मदर्शनार्थत्वस्यदर्शितत्वात् तथाचसमाहितपदंवार्त्तिककारैर्व्याख्यातम् । 'स्वातंत्र्यंयेषुकर्त्तुःस्यात्करणाकरणंप्रति ॥ तान्येवतुनिषिद्धानिकर्माणीहशमा
दिभिः' शमादिश्रुत्या । 'अस्वातंत्र्यंतुयेषुस्यात्करणाकरणंप्रति ॥ समाहितोक्त्याऽथेदानींतन्निरोधोविधीयते' अस्वातंत्र्यंगुरूपदेशापेक्षत्वम् येषुमानमेयव्य ॥ ३७ ॥
वहारनिरोधेषु'पिंडीकृत्येन्द्रियग्रामंबुद्धावारोप्यनिश्चलम् ॥ विषयांस्तत्स्मृतीस्त्यक्त्वातिष्ठेच्चिदनुरोधतः ॥ एषोऽभ्युपायःसर्वत्रवेदांतेषुप्रतिष्ठितः ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थज्ञानोत्पत्त्यर्थमादरात्' इति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंव्यतिरेकमुक्त्वाऽन्वयमाह योगयुक्तइति । मुनिःसंन्यासीनचिरेणशीघ्रमेवब्रह्माधिगच्छतिवाक्यश्रवणमात्रेण नतुकेवलसंन्यासी यथोक्तम् । 'नचसंन्यसनादेवसिद्धिंसमधिगच्छति'इति ६ योगेति । योगेननिर्विकल्पसमाधिनायुक्तोयोगयुक्तः अतएवविशुद्धात्मा वृत्तिसारूप्यदोषेणहीनआत्माप्रत्यक्चेतनोयस्य । निर्विकल्पावस्थायांकेवलएवचेतनोऽस्तिनान्यदेत्युक्तम् । 'तदाद्रष्टुःस्वरूपेऽवस्थानंवृत्ति सारूप्यमितरत्र'इति । तदावृत्त्यभावेइतरत्रवृत्तिकालेइतिसौत्रपदद्वयार्थः अत्रहेतुः यतोऽयंविजितात्माविजितचित्तोजितेन्द्रियश्च । एवंशुद्धस्त्वंपदार्थउक्तस्तस्यतत्पदार्थाभेदमाह सर्वभूतात्मेति । सर्वेषांभूतानांब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानांवियदादीनांचचेतनाचेतनानामात्मभूतःउपादानत्वेनस्वरूपभूतः कनकमिवकुंडलादीनांस्वरूपभूतं कारणानन्यत्वात्कार्यस्य सर्वभूतात्मभूतआत्माप्रत्यक्चेतनोयस्यसर्वभूतात्मभूतात्मा । यत्तुसर्वेषांभूतानामात्मभूतआत्मायस्येतिभाष्यंसर्वभूतात्मेत्येतावतैवार्थलाभादात्मभूतइत्यधिकमितिदूषितंस्वयंचसर्वभूतआत्मभूतश्चात्मायस्येतिविग्रहोदर्शितः तत्रसंकोचेकारणाभावात्सर्वपदेनैव चिज्जडयोर्ग्रहेपरस्याप्यात्मभूतेत्यधिकमेव सर्वभूतश्चेतनाचेतनप्रपंचभूतआत्मायस्येतितत्रापीष्टार्थलाभाव । सर्वंचआत्मानश्चतद्भूतआत्मायस्येतिविगृह्यसर्वात्मभूतात्मेत्येतावतैवसिद्धेप्रथमभूतपदस्यवैयर्थ्यंचभाष्यमतेब्रह्मादीनांप्रत्यग्भूतआत्मायस्येतिश्रुत्यैवजीवेशाभेदउच्यते । परस्यतुउपादानत्वलिंगेनजडसाधारण्येनजीवस्यब्रह्माभेदोऽवगम्यतइतिविद्वद्भिरविनयःक्षंतव्यः । यतोऽयंसर्वेषांप्रत्यगात्माअतोहमिव सोऽपिकुर्वन्नपिनलिप्यतेअसंगात्मज्ञानात्कर्त्रादेर्बाधितत्वाच्च व्युत्थानेतत्प्रतीतावप्युत्खातदंष्ट्रोरगवदबाधकत्वाच्चेत्यर्थः ७ नलिप्यतइत्येतदुपपादयति नैवेतिद्वाभ्याम् । तत्त्ववित्अहंनैवकिंचित्करोमीतिमन्येतमन्यते तत्रहेतुः इन्द्रियाणिउपलक्षणमिदंप्राणादेरपि इंद्रियादयइंद्रियार्थेषुस्वेषुविषयेषुवर्त्तंतेइतिधारयन्निश्चिन्वन्नत्वहंविषयेषुवर्त्तेइतिमन्यते धारयन्नितिहेतौशतृप्रत्ययः । अत्रदर्शनादयःपंचज्ञानेन्द्रि

योगयुक्तोविशुद्धात्माविजितात्माजितेन्द्रियः ॥ सर्वभूतात्मभूतात्माकुर्वन्नपिनलिप्यते ७ नैवकिंचित्करोमीतियुक्तोमन्येततत्त्ववित् ॥ पश्यन्शृण्वन्स्पृशन्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपन्श्वसन् ८ प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ॥ इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषुवर्त्तंतइतिधारयन् ९ ब्रह्मण्याधायकर्माणिसंगंत्यक्त्वाकरोतियः ॥ लिप्यतेनसपापेनपद्मपत्रमिवांभसा १० कायेनमनसाबुद्ध्याकेवलैरिन्द्रियैरपि ॥ योगिनःकर्मकुर्वंतिसंगंत्यक्त्वाऽऽत्मशुद्धये ११ युक्तःकर्मफलंत्यक्त्वाशांतिमाप्नोतिनैष्ठिकीम् ॥ अयुक्तःकामकारेणफलेसक्तोनिबध्यते १२ सर्वकर्माणिमनसासंन्यस्यास्तेसुखंवशी ॥ नवद्वारेपुरेदेहीनैवकुर्वन्नकारयन् १३

याणांव्यापाराःगमनविसर्गप्रलपनग्रहणानिकर्मेन्द्रियाणां तानिचानंदस्योपलक्षणानि श्वसन्नितिप्राणस्य स्वपन्नितिबुद्धेः उन्मेषणनिमेषणेकूर्माख्यप्राणस्येतिविभागः क्रमस्त्वविवक्षितः एतानिकुर्वन्नप्यभिमानाभावान्नलिप्यतेइत्यर्थः ८ । ९ ब्रह्मणीति । यतोविद्वानसंगत्वात्कुर्वन्नपिनलिप्यते तस्माद्विद्वानपिब्रह्मणिसर्वांतर्यामिणिकर्माण्याधायअयमेवकारयितानत्वहंकर्त्तेतिसमर्प्ययःकर्माणिकरोतिसपापेन नलिप्यतेऽम्भसापद्मपत्रमिव १० कायेनेति । केवलैरितिविपरिणामेनसर्वत्रसंबन्धनीयम् । केवलेनकायेनअहमयंब्राह्मणोयुवेत्यात्माध्यासशून्येन एवमन्यत्रापि संगंत्यक्त्वादेहादिभ्योविविक्तेऽप्यात्मनि तार्किकादिवदहंकरोमीत्यभिनिवेशंत्यक्त्वायोगिनःकर्मकुर्वन्ति आत्मशुद्धयेचित्तशुद्ध्यर्थं तस्मात्त्वापितदेवाधिकारोऽस्तीतितदेवत्वंकुरु ११ किंच युक्तइति । युक्तोब्रह्मण्याधायकर्माणीत्यादिनाउक्तलक्षणःकर्मणांफलंत्यक्त्वाईश्वरेसमर्प्यशांतिंकैवल्यम् । नैष्ठिकींसत्वशुद्ध्यादिक्रमप्राप्तब्रह्मनिष्ठाफलभूतांप्राप्नोति अयुक्तस्तद्विपरीतःकामकारेणस्वैरवृत्त्याफलेसक्तःसन्नितरांबध्यते १२ एवमविद्वान्फलासक्त्यनासक्तिवशात्कर्मभिर्बध्यतेनबध्यतेचेत्युक्तम् । विद्वांस्तुतद्विपरीतइत्याह सर्वकर्माणीति । वशीजितचित्तःसमाधिस्थोयोगीनवद्वारेनवैवपंचज्ञानेन्द्रियाणिषष्ठःप्राणस्तेनैवतत्प्रवर्त्यानांकर्मेन्द्रियाणांसंग्रहः बुद्ध्यहंकारचित्तानीतिनव एतानिद्वाराणीवपुरपतेर्जीवस्यभोगार्थंविषयप्रवेशस्थानानियस्मिन्नवद्वारेशरीराख्येपुरेविचित्रवासनाकल्पितानंतविषयवतिअनेकैःकर्मसचिवैरधिष्ठितेसुखदुःखादिनानापण्यवतिमनसासर्वद्वारोद्घाटनकुंचिकयासहसर्वाणिकर्माणिपुरपतिरिवराजकार्याणिसंन्यस्यसुखंनिर्विकल्पसंविन्मात्ररूपेणास्ते । कर्माणिक्षेत्रस्यैवधर्मोनत्वात्मनइतिक्षेत्रेत्यक्त्वंशवयान्येव तथाचश्रुतिः । 'शरीरेपाप्म

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नोहित्वा'इति । 'यत्रसुहार्दःसुकृतोमदंतेविहायरोगंतन्वाऽस्वायां'इतिच देहीसन्देहाभिमानकालेव्युत्थानेऽपीत्यर्थः । तदापिनैवकुर्वन्नास्तेनापिकारयन्नास्तेराजेवामात्येषुनिहितभारःसमार्यौक्षेत्रेणमहात्म
नःसंबन्धाभावदर्शनात् यद्वा । नवद्वाराणिचक्षुःश्रोत्रनासाबिलद्वंद्वानिषट्सप्तमंमुखंअधस्तनेद्वेइति । अस्मिन्पक्षेइन्द्रियाणिपरिचारिकाबुद्धिरमात्योऽहंकारोयुवराजइत्यादिकमूह्यम् । विदुषःकर्मसंबन्धए
वनास्तिदूरेतत्फलासक्त्यनासक्तीइतिभावः १३ नन्वेवंभृत्यवत्कर्तृत्वंस्वामिवत्कार[illegible]त्वंवाऽस्यमास्तु । अयस्कांतवदविकारस्यैवसतःकर्त्रादिधर्मकाहंकारादिप्रवर्त्तकत्वमस्त्वित्याशंक्याह नकर्तृत्वमिति।
कर्तृत्वमहंकारस्य । कर्माणिइन्द्रियाणांवचनादानादीनिश्रवणदर्शनादीनिच । लो[illegible]लोक्यतेप्रकाश्यतइतिलोकोजडवर्गः प्रभुश्चिदात्मासूर्यइवास्मदादीनांप्रकाशकोऽपिनकर्मादौप्रवर्त्तकस्तद्वत् । अस्य
कर्मफलसंयोगंवानसृजतिकिंतुयोयादृक्यस्यस्वभावःसतथाप्रवर्त्तते । यथासूर्येऽभ्युदिते[illegible]नांविकसनंकुमुदानामुन्मुद्रणंचेति तद्वदेवमात्मनिप्रकाशमानेघटादयोनचेष्टन्तेमनुष्यादयस्तुचेष्टन्ते । नत्वा
त्माकस्यचित्प्रवर्त्तकोनिवर्तकोवा लोहायस्कांतयोरिवसत्यानृतयोरात्मानात्मनोःसंबन्धाभावादितिभावः १४ ननु 'एषह्येवसाधुकर्मकारयतितंयमेभ्योलोकेभ्यउन्निनीषतएषउएवासाधुकर्मकारयतितंयमधो
निनीषते'इतिश्रुत्यापरमेश्वरेकारयितृत्वंबोध्यते । तत्कथमुच्यतेस्वभावस्तुप्रवर्त्ततइतितत्राह नादत्तइति। कस्यचित्कर्तुःपापंअयंनादत्तेनापिसुकृतं कारयितृत्वाभावात् यतोविभुर्व्यापकःनिष्क्रियइतिया
वत् । सक्रियोह्यन्यंप्रवर्तयतितदीयंपापंपुण्यंवालभेतअयंतुनतथा किंतुसूर्यवत्प्रकाशतएवनतुस्वप्रकाश्यानांकर्त्रादीनांकर्मणासंबध्यतेइतिभावः कारयितृत्वमप्यस्यसत्तामात्रेणसूर्यवत् यथाघटःप्रकाशतेसविता

नकर्तृत्वंनकर्माणिलोकस्यसृजतिप्रभुः ॥ नकर्मफलसंयोगंस्वभावस्तुप्रवर्तते १४ नादत्तेकस्यचित्पापंनचैवसुकृतंविभुः ॥ अज्ञानेनावृतंज्ञानंतेनमुह्य
न्तिजंतवः १५ ज्ञानेनतुतदज्ञानंयेषांनाशितमात्मनः ॥ तेषामादित्यवज्ज्ञानंप्रकाशयतितत्परम् १६ तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ॥
गच्छंत्यपुनरावृत्तिंज्ञाननिर्धूतकल्मषाः १७ विद्याविनयसंपन्नेब्राह्मणेगविहस्तिनि ॥ शुनिचैवश्वपाकेचपंडिताःसमदर्शिनः १८ इहैवतैर्जितःसर्गोयेषांसा
म्येस्थितंमनः ॥ निर्दोषंहिसमंब्रह्मतस्माद्ब्रह्मणितेस्थिताः १९ ॥ ॥ ॥

प्रकाशयतीतिनोदाहृतश्रुतिविरोधः कथंतर्हिईश्वराराधनार्थंकर्माणिकुर्वंतितदकरणाच्चबिभ्यतीत्याशंक्याह । अज्ञानेनेति यथाहिमहाराजस्यसार्वभौमस्याहंसर्वेश्वरोनिर्वृतोऽस्मीतिज्ञानंअज्ञानेनसौषुप्तेनावृतंचे
त्सतत्रविविधानिपरचक्रादीनिमहांतिसंकटशतानिपश्यतिअहोअहंदीनोऽस्मिदुःख्यस्मीतिचमुह्यति तद्वदेतेजंतवःस्वस्याहंब्रह्मास्मीतिप्रमाणेनब्रह्मभावमजानंतईश्वरादात्मानंपृथङ्मन्यमानाईशात्मनोःसेव्यसेवक
भावंचपश्यंतोमुह्यंति तथाचश्रुतिः 'अथयोऽन्यांदेवतामुपास्तेऽन्योऽसावन्योहमितिनसवेदयथापशुरेवसदेवानां'इति एषह्येवेतिश्रुतिरपिभ्रांतजनव्यवहारविषयैवेतिभावः १५ तदात्मनआवरकमज्ञानंयेषां
ज्ञानेनब्रह्मास्मीतिप्रमाणजेननाशितंतेषांतज्ज्ञानंकर्तृआदित्यवदादित्योयथाकृत्स्नंदृश्यंप्रकाशयतितद्वत्परंपरमार्थवस्तुप्रकाशयति अज्ञानजानर्थनिवृत्त्यर्थंज्ञानमेष्टव्यमितिभावः १६ तद्बुद्धयइति। यत्परंब्रह्म
प्रशांततत्रैवबुद्धिःअस्तिब्रह्मेतिनिश्चयोयेषामापाततःश्रुत्यर्थविदांतेतद्बुद्धयः तदेवआत्माप्रत्यक्तत्त्वंयेषांश्रवणमननात्मकविचारेणप्रमाणप्रमेयगतासंभावनाविहीनानांतेतदात्मानः । तत्रैवनिष्ठाविजातीयवृत्त्य
नंतरितसजातीयवृत्तिप्रवाहोयेषांदेहादावनात्मनिआत्मधीरूपविपरीतभावनारहितानांतेतन्निष्ठाः । तदेवपरंअयनंअज्ञानरूपोपाधिनिरासेनप्राप्यंयेषामखंडानंदमग्नानांतेतत्परायणाः अपुनरावृत्तिमोक्षंगच्छन्ति
यतःज्ञानेननिर्धूतंकल्मषंमूलाज्ञानंसंसारबीजभूतंयेषांतेज्ञाननिर्धूतकल्मषाः १७ एतेषांजगतिदृष्टिमाह विद्येति । उत्तमब्राह्मणेचंडालादौवासमंब्रह्मैवसद्रूपेणस्फुरणरूपेणचभासमानंद्रष्टुंशीलंयेषांतेसमदर्शिनः
यथोक्तम् । 'अस्तिभातिप्रियंरूपंनामचेत्यंशपंचकम् ॥ आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयं'इतिचराचरंजगद्ब्रह्मदृष्ट्यैवपश्यंतीत्यर्थः १८ ननुसमासमाभ्यांविषमसमेपूजातइतितुल्यश्रुतशीलायब्राह्मणद्वयायविष

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मांपूजांप्रयुक्तवतः तथाअतुल्यश्रुतशीलायब्राह्मणद्वयायसमांपूजांप्रयुक्तवतश्चाभोज्यान्नत्वंगौतमेनस्मर्यतेतत्कथंब्राह्मणचंडालयोःसमदर्शित्वंयुक्तमित्याशंक्याह इहैवेति । येषांमनःसर्वभूतेषुसाम्येब्रह्मभावेस्थितंनिश्चलंतैरिहैवजीवद्भिरेवसर्गोजन्मजितोवशीकृतः । हियस्मान्निर्दोषंसमंसर्वत्राविषमंब्रह्मास्तियथाहिरण्मययोर्देवतातत्पीठयोःस्वर्णदृक्साम्यंपश्यतिपूजकस्तुआकारदृक्तारतम्यंपश्यतितद्वत् । पूजास्मृतिर्भ्रांतिकृततारतम्यविषया । साम्यदृष्टिस्तुतत्त्वविषयेतिभावः । यस्मादेवंतेसाम्यंपश्यंतितस्माद्ब्रह्मणिअखंडैकरसेतेद्रष्टारःस्थिताएकीभावेनसमाप्तिंगताः १९ नप्रहृष्येदिति । यस्मान्निर्दोषंसमंब्रह्मतस्मात्प्रियंपुत्रादिंप्राप्यनप्रहृष्येत् । अप्रियंशत्रुंदुःखदंप्राप्यनोद्विजेत् । बुद्धस्थितिरबुद्धेनानुष्ठेयेतिज्ञापयितुमुभयत्रलिङ्प्रयोगः । स्थिरबुद्धिःप्रत्यगद्वैतेश्रुतियुक्तिभ्यांस्थिरीकृतप्रज्ञः असंमूढोध्यानजसाक्षात्कारेणनिर्गतमोहःअतएवब्रह्मवित्ब्रह्मभावस्यलब्धा ब्रह्मभावंगतइत्यर्थः । ब्रह्मण्येवप्रत्यगद्वयेव्युत्थानावस्थायामपिस्थितः सर्वंब्रह्मेत्येवपश्यन्नित्यर्थः २० नन्वननुभूतात्मसुखेप्सयाप्रसिद्धंबाह्यंसुखंत्यक्तुमशक्यमतोनप्रहृष्येदित्यसंगतमतआह बाह्येति । बहिर्भवाःबाह्याःस्पर्शाविषयेन्द्रियसंबंधास्तेषु असक्तात्माअनासक्तचित्तःसन्नात्मनिप्रत्यगद्वयानंदेसुषुप्तिकालेस्थित्वायत्सुखंविंदतिलभतेसतदेवसुखम् । विधेयापेक्षंपुंस्त्वं । कस्तत्सुखंयोब्रह्मयोगेब्रह्मणियोगःसमाधिस्तत्रयुक्तोयोजितआत्माबुद्धिर्येनसब्रह्मयोगयुक्तात्मा ब्रह्मविदित्यर्थः । 'ब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवति' इतिश्रुतेः । ब्रह्मयोगयुक्तात्मातदेवसुखंविन्दतीतिवक्तव्येब्रह्मविदेवतत्सुखमितितस्यसुखाभिन्नत्वविवक्षयाइदमुक्तम् । ननूभयत्रएकमेवसुखंचेत्कःसुप्तसमाधिस्थयोर्विशेषइत्याशंक्याह सुखमिति । अक्षय्यंसुखंमोक्ष

नप्रहृष्येत्प्रियंप्राप्यनोद्विजेत्प्राप्यचाप्रियम् ॥ स्थिरबुद्धिरसंमूढोब्रह्मविद्ब्रह्मणिस्थितः २० बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्माविन्दत्यात्मनियत्सुखम् ॥ सब्रह्मयोगयुक्तात्मासुखमक्षय्यमश्नुते २१ येहिसंस्पर्शजाभोगादुःखयोनयएवते ॥ आद्यन्तवन्तःकौन्तेयनतेषुरमतेबुधः २२ शक्नोतीहैवयःसोढुंप्राक्शरीरविमोक्षणात् ॥ कामक्रोधोद्भवंवेगंसयुक्तःससुखीनरः २३ योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथाऽन्तर्ज्योतिरेवयः ॥ सयोगीब्रह्मनिर्वाणंब्रह्मभूतोऽधिगच्छति २४ लभन्तेब्रह्मनिर्वाणमृषयःक्षीणकल्मषाः ॥ छिन्नद्वैधायतात्मानःसर्वभूतहितेरताः २५ ॥ ॥ ॥

स्तमश्नुतेव्याप्नोतिद्वैतादर्शनस्यतुल्यत्वादुभयत्रैकमेवसुखंतथापियोगीमूलाविद्यायानष्टत्वादक्षय्यंसुखमश्नुतेनसुप्तःअविद्यानुच्छेदात् । तथाचमोक्षसुखस्य मुख्यस्याप्यनुभूतत्वात्तदर्थंबाह्यंसुखंमुत्यजमित्यर्थः २१ ननुसुषुप्तितुल्यस्यमोक्षसुखस्यार्थेकःप्राप्तमेवबाह्यंदिव्यरूपयन्नपानगीतवाद्यादिसुखंत्यजेदित्याशंक्यबाह्यसुखमनित्यत्वान्निन्दति येहीति । संस्पर्शजाविषयसंबंधजाः । दुःखयोनित्वेहेतुः आद्यन्तवन्त इति । जातेपुत्रेयत्सुखंतस्मिन्नष्टेनश्यतिदुःखंचमहत्प्रयच्छतीतितेषुभोगेषुबुधःपरिपाकदर्शीनरमते २२ कःपुनर्मुख्यःसुखीत्याह शक्नोतीति । इहैवजीवत्येवदेहेप्राक्शरीरविमोक्षणात्यावद्देहपातंमयाकामक्रोधौजिताविितिविस्रंभोनकर्त्तव्यइत्यर्थः । श्रुतेदृष्टेअनुमितेवाविषयेयोगर्द्धस्तृष्णारूपोऽतृप्तिश्चसकामः क्रोधस्तादृशेएवविषयेद्वेषस्तौकामक्रोधौ उद्भवोयस्यवेगस्य सरोमांचहृष्टनेत्रवक्त्रादिलिंगोऽन्तःकरणप्रक्षोभरूपःकामोद्भवोवेगः गात्रप्रकंपप्रस्वेदसंदष्टौष्ठपुटरक्तनेत्रादिलिंगःक्रोधोद्भवोवेगस्तंकामक्रोधोद्भवंवेगंसोढुंयःशक्नोतिसएवयुक्तोयोगीमुख्यःसुखीचनान्यः २३ कोऽसौयोगीयोमुख्यःसुखीत्युक्तंतत्राह यइति । सुखंविषयसंगजाप्रीतिः । आरामःप्रीतिहेतुःरूयादिभिःसहक्रीडा । ज्योतिःक्रीडोपकरणानांप्रकाशः । तदेतत्त्रयंयस्यान्तरेवसोन्तःसुखोन्तरारामोऽन्तर्ज्योतिश्चनात्विन्द्रियद्वारकमितिएवशब्दार्थः । यएवंभूतःसयोगीकिमतोयद्येवंब्रह्मनिर्वाणंगत्यप्राप्यपरमानंदंब्रह्मइहैवाधिगच्छति यतोब्रह्मभूतोजीवन्नेवब्रह्मदर्शनेब्रह्मभावंगतः २४ लभन्तइति । ऋषयःसम्यग्दर्शिनः छिन्नद्वैधाश्छिन्नसंशयाः यतात्मानोजितचित्ताः २५ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

किंस्वकामेति । अभितोजीवतांमृतानांच विदितात्मनांज्ञातात्मतत्त्वानाम् २६ एवंसम्यग्दर्शननिष्ठानांसद्योमुक्तिरुक्ता । कर्मयोगश्चसंगफलत्यागेनईश्वरप्रीत्यर्थमनुष्ठितःसत्वशुद्धिज्ञानप्राप्तिद्वारेणमोक्षा
यभवतीत्यप्युक्तम् । अथेदानींसम्यग्दर्शनस्यांतरंगसाधनंध्यानयोगंविस्तरेणवक्ष्यामीतितत्सूत्रभूतांस्त्रीन्श्लोकानुपदिशति स्पर्शानिति । अत्रोत्तरार्धेनप्राणायामउक्तः । स्पर्शान्कृत्वाबहिर्बाह्यानिति
प्रत्याहारउक्तः । भ्रुवोरंतरेचक्षुःकृत्वेतिधारणाउक्ता । विगतेच्छाभयक्रोधइतिसाधनभूताःफलभूताश्चद्विविधायमानियमाश्चोक्ताः । यतेन्द्रियइतिवितर्काख्यःसंप्रज्ञातःयतमानइतिविचाराख्यः यतबुद्धिरि
त्यानंदास्मिताख्यौ मोक्षपरायणइत्यसंप्रज्ञातउक्तः शेषेणयोगफलमितिविभागः । पाठक्रममननुरुध्यार्थक्रमेणाक्षरार्थःस्पष्टीक्रियते । तत्रविगतेच्छोविगतभयोविगतक्रोधइतिसंबंधः । योहिइच्छावा
न्सइष्टसिद्ध्यर्थंहिंसानृतस्तेयस्त्रीपरिग्रहानिच्छेदतोविगतेच्छपदेनतद्विपर्ययानहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहायमाइतिसूत्रोक्तान्यमान्लक्षयति । तथाभयंस्त्रोच्छेदशंकातयाबुद्धिग्रोनशौचसंतोषतपःस्वाध्याये
श्वरप्रणिधानानिनियमाइतिसूत्रोक्तान्नियमान्स्वीकर्तुमिच्छेदतोविगतभयइत्यनेनतेषांग्रहणम् । तथाक्रोधाक्रान्तोमैत्र्यादीन्भावयितुमशक्तश्चित्तप्रसाधनंकर्तुंनशक्नोतितच्च'मैत्रीकरुणामुदितोपेक्षाणांसुखदुःख
पुण्यापुण्यविषयाणांभावनातश्चित्तप्रसाधनम्'इतिसूत्रितम् तत्रविगतक्रोधःशांतप्रकृतित्वात्सुखितेषुमैत्रींपरस्येष्टेनममैवेष्टमिदंजातमितिभावयेत् तथादुःखितेषुकरुणांपुण्यवत्सुमुदितःपापवत्सूपेक्षांचभावयेत् ।
नह्येतेनप्रसाधनेनविनाचित्तादर्शस्यनैर्मल्यंभवति । एवंसाधनावस्थायांयमनियमचित्तप्रसाधनानांसिद्ध्यर्थंविगतेच्छाभयक्रोधत्वमीप्सितम् । एवंफलावस्थायामपितदीप्सितं तथाहि । संप्रज्ञातसमाधिफ
लभूतायांमधुमत्यांयोगभूमौस्थितंयोगिनंप्रतिदिव्याःकामाउपतिष्ठंतेतत्रापिविगतेच्छत्वमिष्टम् । तथाहि 'स्थान्युपनिमंत्रणेसंगस्मयाकरणंपुनरनिष्टप्रसंगात्'इतिसूत्रम् । स्थानिनोदेवास्तैरुपनिमंत्रणेइहा
स्यतांइमेरम्यावसथाइमारम्याराामाइमानिजरामरणहराणिरसायनानिइमेवयंकिंकराःस्वपुण्यार्जितमिदंस्थानंत्वयाभुज्यतामितिप्रार्थनायांक्रियमाणायांसंगोलिप्सातत्रनकर्तव्या । नापितल्लाभेनात्मनोमहाभा

कामक्रोधवियुक्तानांयतीनांयतचेतसाम् ॥ अभितोब्रह्मनिर्वाणंवर्ततेविदितात्मनाम् २६
स्पर्शान्कृत्वाबहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवान्तरेभ्रुवोः ॥ प्राणापानौसमौकृत्वानासाभ्यन्तरचारिणौ २७

गत्वंदेवप्रार्थ्यत्वंमत्वागर्वोऽपिकर्त्तव्यस्तयोःसंगस्मययोर्भ्रंशहेतुत्वादितिसूत्रार्थः । तथाभयमपिद्विविधं योगान्तरायजं वितर्कजंच तत्राद्यम् । व्याधिस्त्यानसंशयप्रमादालस्याविरतिभ्रांतिदर्शनालब्ध
भूमिकत्वानवस्थितत्वानिचित्तविक्षेपास्तेऽन्तरायाःदुःखदौर्मनस्यांगमेजयत्वश्वासप्रश्वासाविक्षेपसहभुवइतिसूत्राभ्यामुक्तंस्त्यानमकर्मण्यता अविरतिरवैराग्यं अंगमेजयत्वंकंपवायुः वितर्काहिंसादयस्तज्जं
चभयम् । आद्यस्यनिवारणमीश्वरप्रणिधानेन तथाचसूत्रितम् । 'ततःप्रत्यक्चेतनाधिगमोऽन्तरायाभावश्च'इति ततईश्वरप्रणिधानात् । द्वितीयस्यप्रतिपक्षभावनेन तथाचसूत्रितम् । वितर्कबाधने
प्रतिपक्षभावनमिति वितर्काहिंसादयःकृतकारितानुमोदितालोभक्रोधमोहमूलामृदुमध्याधिमात्रादुःखाज्ञानानंतफलाइतिप्रतिपक्षभावनमितिच आदिपदादनृतस्तेयादयः । हिंसादयःप्रत्येकंकृतकारितानुमो
दितभेदेनत्रिविधाः । तेऽपिप्रत्येकंलोभादिमूलकत्वेनत्रिविधाः । तेऽपिमृदुमध्यमाधिमात्रभेदेनप्रत्येकंत्रिविधाः । तेचमूलभूतावितर्कास्त्रयश्चत्वारःपंचअधिकावात्रिस्त्रिगुणिताएकाशीतिरष्टोत्तरशतंपंच
त्रिंशदधिकंशतंअधिकावाभवन्ति शाखाप्रशाखाभेदेनानंताश्च । दुःखरूपंअज्ञानरूपंचअनंतफलंयेषांतेदुःखाज्ञानानंतफलाइत्यनयाप्रतिपक्षभावनयातेनिवर्त्तनीयाइति । एवंयमनियमचित्तप्रसाधनप्रतिपक्ष
भावनैर्निरंतरायंमृदूकृतचित्तोयोगीविविक्तेदेशेआसीनःसंभवादितिन्यायेनस्थिरसुखमासनमध्यासीत । तत्रदेशासनेश्रूयेते । 'समेशुचौशर्करवन्हिवालुकाविवर्जितेशब्दजलाश्रयादिभिः ॥ मनोनुकूलेन
तुचक्षुपीडनेगुहानिवाताश्रयणेप्रयोजयेत् ॥ त्रिरुन्नतंस्थाप्यसमंशरीरंहृदीन्द्रियाणिमनसासंनिरुध्य ॥ ब्रह्मोडुपेनप्रतरेतविद्वान्स्रोतांसिसर्वाणिभयावहानि'इति । चक्षुरित्यत्रविसर्गलोपश्छांदसः ।
त्रिरुन्नतंकटिवक्षःकंधराप्रदेशेषून्नतम् । ततोजितासनःप्राणायाममभ्यसेत् । तेनहिमंदगतौप्राणेसवितदनुसारिमनोऽपिचांचल्यंत्यजति नोचेद्वायुविक्षेपेणविक्षिप्यते तत्रप्राणजयप्रमाणं 'प्राणान् ॥ ३९ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मपीड्येद्दसयुक्तचेष्टः क्षीणेमाणेनासिकयोच्छ्वसीत' इतिश्रुत्युक्तमेवसंगृह्णाति । 'माणापानौसमौकृत्वानासाभ्यंतरचारिणौ' इति । माणापानौसमौतुल्यौऊर्ध्वाधोगतिविच्छेदेननासाभ्यंतरचारिणौकुंभकेन कृत्वाततोबाह्यान्बहिर्भवान्स्पर्शान्विषयसंबंधानिंद्रियद्वारानित्यंअंतर्बुद्धौक्रियमाणान्योगीन्द्रियाणांप्रत्याहरणेनतान्बहिरेवकुर्यात् । ततोविषयेभ्योव्यावृत्तेषुकरणेषुस्वप्नकालेइवांतर्मनोमात्रेणावतिष्ठते इत्यर्थः । इमंप्रत्याहारंकर्तुमशक्तस्याविरक्तस्यकागतिरित्यतआह चक्षुश्चैवांतरेभ्रुवोरिति । चशब्दोवाऽर्थे चक्षुरेववाभ्रुवोरन्तरेकुर्यात्खेचरींमुद्रामभ्यसेदित्यर्थः । साचोक्तायोगसारे'लंबिकोर्ध्वस्थितेगर्त्तेजिह्वांव्यावृत्त्यधारयेत् ॥ दृढासनश्चिरंतिष्ठेन्मुद्रैषाखेचरीमता ॥ भ्रूमध्यदृष्टिरप्येषामहादेवेनकीर्तिता' इति । यएवंसर्वोऽपिबाह्येविषयेसूर्यादौसंयमोयथोक्तंप्रत्याहारमनुष्ठातुमशक्तान्प्रत्येवोपदिश्यतइतिज्ञेयम् २७ यतेन्द्रियेति । यस्मिन्कस्मिंश्चित्स्थूलेविषयेसूर्येतद्रश्मिषुवाविष्णुप्रतिमायांवाऽनाहतध्वनौवाऽन्यत्रवाचक्षुराद्यन्यतमद्वारामनोधारयेत्तत्रमनस्तद्विषयाकारतांप्राप्तंतत्रैवस्थिराभ्यासेनविश्रांतंस्वदेहमपिनपश्यतिसेयंमहाविदेहानामधारणा अस्यांसिद्धायामिन्द्रियगणःस्वंस्वंविषयंनतुगृह्णाति सोऽयंबहिर्विषयप्रत्याहारः पूर्वोक्तस्त्वांतरइतिभेदः । अतएवतयोस्तुल्यफलत्वंसूत्रितम् । ततःक्षीयतेप्रकाशावरणमिति । ततःअभ्यंतरप्रत्याहारात् तथाबहिरकल्पितावृत्तिर्महाविदेहातत्संयमात्प्रकाशावरणक्षयइति । यदाचित्तंदेहमविस्मृत्यैवहठेनपुरःस्थितमूर्त्याद्याकारंक्रियतेतदासाचित्तस्यमूर्त्याकारतारूपावृत्तिःकल्पिता यदातुनिरवशेषेणदेहंविस्मृत्यचेतःकेवलंध्येयाकारमात्रंभवतितदासामहाविदेहानामधारणा तस्याअपिफलंतदेव । तत्संयमाचस्यांचेतसोनिग्रहात्प्रकाशावरणक्षयोभवतिसोऽयंबाह्यविषयःसमाधिः वितर्काख्योद्विविधः सवितर्कनिर्वितर्कभेदात् तत्राद्यस्यलक्षणंसूत्रितम् शब्दार्थज्ञानविकल्पैःसंकीर्णासवितर्केति सवितर्कानामसमापत्तिःसमाधिरित्यर्थः । यदाविष्णुप्रतिमादौपूर्वापरानुसंधानेनशब्दार्थोल्लेखेनचभावनाप्रवर्त्ततेतदासवितर्कासमापत्तिः । अस्मिन्नेवालंबनेपूर्वापराननुसंधानेनशब्दार्थोल्लेखनमन्तरेणभावनाप्रवर्त्ततेतदानिर्वितर्कानामसमापत्तिः । तथाचसूत्रं स्मृतिपरिशु

यतेन्द्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ॥ विगतेच्छाभयक्रोधोयःसदामुक्तएवसः २८

द्धौस्वरूपशून्येवार्थमात्रनिर्भासानिर्वितर्का । स्मृतेःशब्दार्थस्मरणस्यपरिशुद्धौवर्जनेसतिभावयितुःस्वरूपेणशून्यातदाऽहमिदंभावयामीत्येवमाकारावृत्तिरपिभावयितुर्नास्तीवेतिभाति । यतोऽर्थमात्रनिर्भासाध्येयार्थमात्रमस्यांभासतेनत्वन्यदितिसूत्रार्थः । अस्यांसिद्धायांयोगीजितेन्द्रियइत्युच्यते जितमनाइति । आभ्यंतरप्रत्याहारपूर्वकंयदामनःकल्पितेसूक्ष्मेविषयेपूर्ववत्शब्दार्थोल्लेखपूर्वकंतद्वर्जंचमनसोभावनाप्रवर्त्ततेतदातेउभेसमापत्तीसविचारनिर्विचाराख्येभवतः । तथाचसूत्रं एतयैवसविचारानिर्विचाराचसूक्ष्मविषयाव्याख्याताइति । अत्रसूक्ष्मविषयेतिग्रहणात्पूर्वस्यांस्थूलविषयत्वंगम्यते एतयैवद्विविधवितर्कसमापत्त्यैवनिर्विचारसमापत्तौदृढायांयोगीजितमनाइत्युच्यते यदापुनश्चेतसोमूर्त्याकारतांपरित्यज्यसत्त्वोद्रेकात्समष्टिमनोमयविषयाअहमेवेदंसर्वोऽस्मीत्येवमाकाराभावनाप्रवर्त्ततेसोऽयंसानंदःसमाधिः । यदातुतामपिभावनांपरित्यज्यविषयवेदनमंतरेणास्मीत्येतावन्मात्राकाराभावनाप्रवर्त्ततेसाऽस्मिता । अस्मिताहंकारयोर्भेदस्तुक्रमेणविषयवैमुख्यतदाभिमुख्यमात्रकृतः । यथैकएवपूर्वाभिमुखःपश्चिमाभिमुखश्चेतितद्वत् । अस्यामवस्थायांयोगीबुद्धितोविविक्तस्यत्वंपदार्थस्यसाक्षात्कारात्जितबुद्धिरित्युच्यतेतदेतदुक्तंयतेन्द्रियमनोबुद्धिरिति । एतान्येवप्रसाधनानिगुणपर्वाण्युच्यन्ते तथाचसूत्रम् । विशेषाविशेषलिङ्गमात्रालिङ्गानिगुणपर्वाणीति । तत्रविशेषाःस्थूलभूतानिएकादशेन्द्रियाणिच । अविशेषाःपंचतन्मात्राणिअहंकारश्च । लिङ्गमात्रंमहत्तत्त्वम् । अलिङ्गंप्रधानंतत्रविशेषादविशेषंप्रविविक्ततोयोगिनोदिनंदिनलयाभ्यासात्समनस्कानीन्द्रियाणिलीयन्तेसलयः । बहिर्मुखान्येववाभवन्तिसविक्षेपः । एवंअविशेषेभ्योलिङ्गमात्रंविविक्ततोऽपिलयविक्षेपौस्तः । लिङ्गमात्रात्परंपुरुषंप्रविविक्ततोऽपितौस्तः तावेतौलयविक्षेपौहेयौश्रूयेते । 'लयविक्षेपरहितंमनःकृत्वासुनिश्चलम् ॥ यदायात्युन्मनीभावंतदातत्परमंपदं' इति एतेषुत्रिपुलीनेष्वाद्यःसुप्तएव । द्वितीयोविगलितदेहाहंकारत्वाद्विदेहसंज्ञः । तृतीयःप्रकृतिलयइति एतयोःसमाधिर्गौणः अतएवसूत्रितम् । भवप्रत्ययोविदेहप्रकृतिलयानामिति । भवप्रत्ययोजन्मांतरहेतुरेषांसमाधिर्भवति यद्वा जन्मांतरएतेषांजन्मनैवसमाधि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सिद्धिः पक्षिणामाकाशगमनसिद्धिवद्भवतीतिसूत्रार्थः । सर्वथाऽपितेषांसद्योमुक्तिर्नास्तीतिसिद्धं । यदातुअस्मितामात्रस्यापिनिर्विकल्पेचिन्मात्रेलयोभवतितदाऽयंविद्वान्कैवल्यंधर्ममेघसमाध्याख्यमनु भवति । यमधिकृत्यश्रूयते क्षणमेकंक्रतुशतस्यचतुःसप्तत्यायत्फलंतदवाप्नोतीति । अयमेवमोक्षाख्यः । परंअयनंप्राप्यंस्थानंयस्यसमुनिर्मोक्षपरायणइत्युच्यते । यतोस्यामेवावस्थायांयोगीजी वन्मुक्तइत्युच्यते । विगतेच्छाभयक्रोधइतिपादःप्रागेवव्याख्यातः । यएवंभूतःससदामुक्तःबंधप्रतीतिकालेऽपिसमुक्तएवास्ति अज्ञानमात्रव्यवधानान्मुक्तेः । एतेनाहंकारादेर्बंधस्यकालत्रयेऽपिअस त्त्वोक्त्यामिथ्यात्वंदर्शितम् २८ एवंसमाहितचित्तेनकिंविज्ञेयमित्युच्यते भोक्तारमिति । सोपाधिकेनरूपेणयज्ञानांतपसांचकर्तृरूपेणदेवतारूपेणचभोक्तारं । तथासर्वेषांभूतानांहिरण्यगर्भादीनामपिमहांतं व्यापकमीश्वरमीशितारमन्तर्यामिणं । सुहृदंसर्वभूतानांप्राणिनांप्रत्युपकारनिरपेक्षतयोपकारिणंसर्वप्रत्ययसाक्षिणंनारायणंमांप्रत्यगभेदेनज्ञात्वासाक्षात्कृत्यतद्भावंप्राप्यशांतिमनुपाख्यवस्थांनिरुपाख्यांकैवल्य संज्ञांऋच्छतिप्राप्नोति । एवंचसोपाधिब्रह्मभावप्राप्तिपूर्वकैवनिरुपाधिप्राप्तिरितिगम्यते यथोक्तंवार्त्तिकसारे । ‘ सोपाधिर्निरुपाधिश्चद्वेधाब्रह्मविदुच्यते ॥ सोपाधिकःस्यात्सर्वात्मानिरुपाख्योऽनुपा धिकः ॥ जक्षन्क्रीडन्रतिंप्राप्तइतिसोपाधिकस्यतु ॥ छांदोग्येसर्वकामाप्तिःसार्वात्म्यात्सप्तमीरिता ॥ अहमन्नंतथाऽन्नादःश्लोककार्यप्यहोअहं ॥ इतितत्त्वविदःसामगानेसर्वात्मताश्रुता ॥ अत्रा पिचक्रदृष्टांतात्सोपाधिस्तत्त्वविच्छुतः ॥ अपूर्वानपराद्युक्त्याश्रोष्यतेनिरुपाधिकः ’ इति २९ ॥ इति श्री० नीलकंठीये भारतभावदीपे श्रीमद्भगवद्गीतार्थप्रकाशे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ पर्वणि०

भोक्तारंयज्ञतपसांसर्वलोकमहेश्वरम् ॥ सुहृदंसर्वभूतानांज्ञात्वामांशांतिमृच्छति २९ ॥ इतिश्रीमहाभा० भीष्मप० श्रीमद्भगव० संन्यासयोगोनामपं चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ पर्वणितुएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अनाश्रितःकर्मफलंकार्यंकर्मकरोतियः ॥ ससंन्यासीचयोगीचन निरग्निर्नचाक्रियः १ यंसंन्यासमितिप्राहुर्योगंतंविद्धिपांडव ॥ नह्यसंन्यस्तसंकल्पोयोगीभवतिकश्चन २ आरुरुक्षोर्मुनेर्योगंकर्मकारणमुच्यते ॥ योगा रूढस्यतस्यैवशमःकारणमुच्यते ३ यदाहिनेन्द्रियार्थेषुनकर्मस्वनुषज्जते ॥ सर्वसंकल्पसंन्यासीयोगारूढस्तदोच्यते ४ ॥ ॥

॥ २९ ॥ ॥ ॥ पूर्वाध्यायांतेसूत्रितंध्यानयोगंविवरीतुमिच्छंस्तत्राधिकारहेतुत्वात्कर्मयोगंतावत्स्तौतिद्वाभ्यां अनाश्रितइति । यःकर्मणांफलमनाश्रितोऽनपेक्षमाणःकार्यमवश्यकर्त्तव्यंनित्यंक र्मकरोतिसएवफलसंकल्पत्यागात्संन्यासीचयोगीचभवति । नतुनिरग्निर्योविधितःश्रौतस्मार्त्तकर्मत्यागीसएवसंन्यासीनापिअक्रियस्त्यक्तवाङ्मनःकायक्रियएववायोगीति १ केनसाम्येनायंसंन्यासीयोगी चेतिस्तूयतेअतआह यमिति । योहित्यक्तसर्वसंकल्पःससंन्यासीतादृशश्चध्यानयोगीअतोनतयोर्भेदःनिःसंकल्पस्तटस्थःस्वस्थोदेतन्मोक्षलक्षणमितिमैत्रायणीयोपनिषच्छ्रुतस्यमोक्षलक्षणस्यनिःसंकल्पत्वस्योभयत्रापि तुल्यत्वात् । अतोऽयमपिकर्मयोगीफलसंकल्पत्यागान्निःसंकल्पत्वसाम्यात्संन्यासीयोगीचभवतीतिस्तूयतइत्यर्थः । योगाधिकारसिद्धयेनिष्कामकर्माण्यनुष्ठेयानीतिश्लोकद्वयतात्पर्यार्थः २ तत्रकर्मानुष्ठा नस्यावधिमाह आरुरुक्षोरिति । यावद्धियोगंयमनियमाद्यष्टांगोपेतमत्यौत्कंठ्यादारोढुमिच्छतितावत्कर्माण्यनुतिष्ठेत् तस्यारुरुक्षोर्मुनेरारुरुक्षाकारणंतीव्रवैराग्योत्पादनद्वाराकर्मभवति । तस्यैवयोगारू ढस्ययोगांगानुष्ठानेप्रवृत्तस्यविक्षेपासहस्ययोगारोहेकर्मणांशमःसंन्यासःकारणमुच्यते । नहिकर्मसुव्यापृतोऽनन्यचित्ततयायोगमनुष्ठातुमीष्टे ३ ननुयोगपदेनमुख्ययावृत्त्यानिर्बीजःसमाधिरुच्यतेतमारूढस्य कर्मणांत्यागःस्वतःसिद्धत्वादविधेयइत्याशंक्यप्रकृतेयोगारूढपदस्यार्थमाह यदाहीति । इंद्रियार्थेषुशब्दादिषुरमणीयेषुकर्मसुचतत्प्राप्तिसाधनेषुनदर्शनमनुनसज्जतेवैराग्यदार्ढ्यात्सक्तोनभवति । नापिमनसा इदंमेभूयादेतदर्थमहमिदंकर्मकुर्यामितिसंकल्पयति । तादृशश्चसर्वसंकल्पसंन्यासीयदाभवतितदायोगारूढइत्युच्यते । यथातीव्रबुभुक्षयोपेतोऽन्यत्रनीरागोव्यासंगांतरंत्यक्त्वाभोजनारूढएवभवतितथातीव्रारु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रुक्षावान्सर्वत्रवीतरागस्त्यक्तसर्वकर्मायोगारूढएवभवतितावत्कर्माणिकर्तव्यानिततःपरंत्याज्यानीत्यर्थः ४ उद्धरेदिति । एवंक्रमेणकर्मद्वाराचित्तशुद्धिंसंपाद्ययोगारूढोऽभ्यासवैराग्यबलेनात्मानमुद्धरेत् । हियस्मादात्मैवात्मनोबंधुर्नपुत्रादयउद्धर्तुंक्षमाः । आत्मैवरिपुरात्मनःनत्वन्येशत्रवःसंसारेमज्जयितुमेनंक्षमाइत्यर्थः ५ आत्मामनः आत्मनामनसा अनात्मनोऽजितचेतसः आत्मामनएवशत्रुः ६ मनसोजयेफलमाह जितात्मनइति । शीतोष्णादिषुप्राप्तेषुजितात्मनोनिर्विकारचित्तस्यात्माचित्तंपरमुत्कर्षेणसमाहितःसमाधिंप्राप्तोभवति । अतःसमाधिसिद्ध्यर्थंमनोजेतव्यमेवेत्यर्थः ७ समाधिसिद्धेरपिकिंफलमतआह ज्ञानेति । ज्ञानंशास्त्रोपदेशजाबुद्धिः । विज्ञानंशास्त्रार्थध्यानजःप्रमारूपोऽनुभवस्ताभ्यांतृप्तःसंजातालंप्रत्ययआत्माचित्तंयस्यसज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा । यतस्तृप्तात्माऽतःकूटस्थोऽप्रकंप्यःसंसारतापानास्कंदितोभवतीतिसमाधिफलम् । अस्यलोकप्रसिद्धंलक्षणमाह विजितेन्द्रियइति । समलोष्टाश्मकांचनइत्येवंविधोयोगीसयुक्तःप्राप्तयोगइत्युच्यतेविद्वद्भिः ८ समत्वमेवस्तौति सुहृदिति। सुहृवमत्युपकारमनपेक्ष्योपकर्त्ता । मित्रंस्नेहवान् । अरिःशत्रुः । उदासीनउभयत्रपक्षपातशून्यः । मध्यस्थउभयहितैषी । द्वेष्यआत्मनोऽप्रियः । बंधुःसंबंधी । तेषुसाधुषुपुण्यकृत्सुपापेषुपापाचारेषुकस्यकिंकर्मेत्यनालोचयन्तेषुसर्वेषुयःसमबुद्धिःसविशिष्यते ९ योगीयोगाभ्यासपरोरहसिएकांतेस्थितःसन्आत्मानंबुद्धिंयुंजीतसमादध्यात् सततमितिनैरंतर्यमुक्तं । निराशीर्योगसिद्धेरन्यदप्रार्थयानस्तदेकनिष्ठइतियावत्तेनसत्कारउक्तः । एकाकीअसहायःसंन्यासीत्यर्थः यतौस्थिरीकृतौचित्तंमनआत्मासेन्द्रियंशरीरंयेनसयतचित्तात्मा । तथाअपरिग्रहःएकाकित्वेऽपिकंथापुस्त

उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानंनात्मानमवसादयेत् ॥ आत्मैवह्यात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मनः ५ बंधुरात्माऽऽत्मनस्तस्ययेनात्मैवाऽऽत्मनाजितः ॥ अनात्मनस्तुशत्रुत्वेवर्तेताऽऽत्मैवशत्रुवत् ६ जितात्मनःप्रशांतस्यपरमात्मासमाहितः ॥ शीतोष्णसुखदुःखेषुतथामानापमानयोः ७ ज्ञानविज्ञानतृप्तात्माकूटस्थोविजितेन्द्रियः ॥ युक्तइत्युच्यतेयोगीसमलोष्टाश्मकांचनः ८ सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबंधुषु ॥ साधुष्वपिचपापेषुसमबुद्धिर्विशिष्यते ९ योगीयुंजीतसततमात्मानंरहसिस्थितः ॥ एकाकीयतचित्तात्मानिराशीरपरिग्रहः १० शुचौदेशेप्रतिष्ठाप्यस्थिरमासनमात्मनः ॥ नात्युच्छ्रितंनातिनीचंचैलाजिनकुशोत्तरम् ११ तत्रैकाग्रंमनःकृत्वायतचित्तेन्द्रियक्रियः ॥ उपविश्यासनेयुंज्याद्योगमात्मविशुद्धये १२ समंकायशिरोग्रीवंधारयन्नचलंस्थिरः ॥ संप्रेक्ष्यनासिकाग्रंस्वंदिशश्चानवलोकयन् १३ ॥ ॥ ॥

कादिबहुपरिग्रहशून्यः १० योगंयुंजीतेत्युक्तंतत्कथमित्याकांक्षायांतदंगान्यासनादीन्याह । शुचौदेशेइत्यादिना । शुचौस्वभावतःसंस्कारतोवापुण्येदेशेस्थानेप्रतिष्ठाप्यसुस्थिरंकृत्वास्थिरंनिश्चलं आस्तेऽस्मिन्नित्यासनंस्थंडिलं निश्चलमित्यनेनमृन्मयमेवस्थंडिलंनतुकाष्ठमयंपीठं आसनमितिपरासनव्यावृत्त्यर्थं नात्युच्छ्रितंनात्युच्चं नातिनीचं चैलाजिनकुशाउत्तरेउपर्युपरियस्यतच्चैलाजिनकुशोत्तरं अजिनादुपरिचैलंकुशेभ्यउपरिअजिनंस्थंडिलस्योपरिकुशाइत्यर्थः ११ प्रतिष्ठाप्यकिंकुर्यादितितत्राह तत्रेति । तत्रासनेपद्मस्वस्तिकाद्यन्यतमेनासनेनोपविश्य । यताःनिगृहीताश्चित्तस्यक्रियाविषयाणांस्मरणानिइन्द्रियक्रियास्तेषांग्रहणंयेनासौयतचित्तेन्द्रियक्रियः । अतएवमनोबाह्याभ्यंतरविषयानुपरक्ततयाएकंध्येयमेवप्रसक्ततत्वमग्रेयस्यस्फुरतिनान्यत् तदेकाग्रंत्वन्यंतरानंतरितब्रह्मैकाकारवृत्तिप्रवाहिकृत्वाआत्मविशुद्धयेचित्तशुद्ध्यर्थंयोगंवृत्तिप्रवाहस्यापिनिरोधंयुंजादनुतिष्ठेच्चित्तस्यस्थैर्यतापादनेन १२ आसनउपविश्येत्युक्तंतत्कथमित्यतआह सममिति । कायःशरीरमध्यंशिरोग्रीवाचकायशिरोग्रीवंसमंमूलाधारमारभ्यमूर्धांतंअवक्रंअचलंनिष्कंपंधारयन्स्थिरोभूत्वासंप्रेक्ष्यनासिकाग्रंस्वमितिनासिकाग्रावेक्षणंनविधीयतेकिंतुनिमीलनेलयभयमुन्मीलनेविक्षेपभयमतोदिशोऽपिवृत्यादिविक्षेपकविषयदर्शनभयादनवलोकयन्नर्धोन्मीलितनेत्रआसीतेतिउत्तरेणान्वयः १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवमासनेउपविष्टेनयत्कर्त्तव्यंतदाह प्रशांतात्मेति । योगयुक्तोयोगीब्रह्मचारिव्रतेभैक्षचर्यायांस्थितः संन्यासीत्यर्थः मच्चित्तोमयिपरमेचित्तंयस्यसएवंभूतोमय्येवमनःसंयम्यमत्परआसीतसप्रशांतात्माभूत्वा विगतभीर्भवतीतियोजना । भवतिहिकश्चिदात्मनोऽन्यमीश्वरंमत्वातच्चित्तस्तमेवाराध्यत्वेनाभिगतस्तत्रैवचमनसःसंयमंकरोतिनतुमतत्परस्तमेवपरमपुरुषार्थतयाप्राप्यत्वेनमन्यतेकिंतुतत्प्रीत्यान्यदेवफलंकामयते अयंतुमच्चित्तोमय्येवमनःसंयम्यमत्परोमामेवसर्वांतरंप्रत्यगद्वयंकामयतइति । यतोमत्परोऽतएवप्रशांतात्माप्रकर्षेणबाह्याभ्यंतरविषयत्यागेनसमाधिसुखास्वादत्यागेनचशांतउपरतःआत्माचित्तंयस्यसोऽस्मितामात्रावशेषोविगतभीर्भवति । इयमेवावस्थासत्वपुरुषान्यताख्यातिरितिब्रह्मसाक्षात्कारइतिचविकल्प्यते । सर्वथातस्यांसिद्धायांपुरुषःपरमपुरुषार्थभाग्भवति १४ अस्याःफलमाह युंजन्निति । एवमनेनप्रकारेणसदानिरंतरंदीर्घकालंचात्मानंमनोयुञ्जन्समादधानोयोगी नियतंख्यातिफलादपिनिगृहीतंमानसंयेनसनियतमानसः शान्तिपरमवैराग्यबलात्ख्यातिमपिनिरुध्यनिर्विकल्पंपदंनिर्वाणंमोक्षस्तदेवपरमानिष्ठायस्याःशान्तेस्तांमत्संस्थांमय्येवसंस्थाएकीभावेनावस्थानंसमाप्तिर्वायस्यास्तामधिगच्छतिप्राप्नोति । ख्यातिफलंचसूत्रकृतादर्शितंप्रसंख्यानेऽप्यकुसीदस्यसर्वथाविवेकख्यातेर्धर्ममेघःसमाधिरितितत्परंपुरुषख्यातेर्गुणवैतृष्ण्यमितिसत्वपुरुषान्यताख्यातिमात्रात्सर्वज्ञातृत्वंसर्वभावाधिष्ठातृत्वंचेतिसूत्रत्रयेणप्रसंख्यानेध्याने अकुसीदस्यवणिजइवफलानिच्छोःसर्वथाविवेकख्यातिरेवभवतितस्याश्चफलंधर्ममेघःसमाधिःसचप्रागेवव्याख्यातः । तद्वैराग्यंपरंपरसंज्ञंपुरुषख्यातेःफलम् । तस्यलक्षणंगुणेषुदिव्यादिव्यविषयेषुवैतृष्ण्यम । एतस्यैवाविनांतरीयकंफलंकैवल्यमितियोगावदन्ति । तृतीयसूत्रोक्तंफलंसार्वज्ञ्यादिकंत्वभिप्रेत्यश्रूयते । कस्मिन्नुभगवोविज्ञातेसर्वमिदंविज्ञातंभवतीतिसर्वस्यवशीसर्वस्येशानःसर्वस्याधिपतिरित्यादिकम् १५ एवंयोगाभ्यासनिष्ठस्याहारादिनियममाहद्वाभ्यां नात्यश्नतइति । एकान्तमतिशयेन जाग्रतइत्यत्राप्यतिशब्दोयोज्यः १६ युक्ताःपरिमिताआहारादयोयस्यसतथा १७ निर्वाणपरमांशान्तिंप्राप्तस्यलक्षणान्याह यदेत्यादिभिःषड्भिः । विनियतंविशेषेणएकाग्रताभूमेरपिनिरुद्धमात्मनिप्रत्यगात्मन्येवावतिष्ठतेनत्वस्मितादिरूपेणउद्रिच्यतेतदायोगीसर्वेभ्योजाग्रत्स्वप्नसबीजसमाधिषूपस्थितेभ्यः ल्यब्लोपेपंचमी सार्वात्म्यप्राप्त्यैवतान्प्राप्यतेषुनिःस्पृहोभवतितदायुक्तोनिर्विकल्पकइत्युच्यते १८ एकाग्रतावस्थायांयोगिचित्तस्योपमामाह यथेति । नेंगतेनचलतितद्वत् यतंचतच्चित्तंचयतचित्तंतस्य एकाग्रतांप्राप्तंचित्तंनिवातप्रदीपवन्नचलतीत्यर्थः आत्मनोयोगंसमाधियुञ्जतोऽनुतिष्ठतः १९ यत्रेति । एवंचित्तमेकाग्रीभूतंसत्योगसेवयानिरुद्धंयत्रयस्यामवस्थायामुपरमतेविलीनंभवतियत्रचआत्मनाचित्तेनात्मानंनिर्विकल्पंपश्यन्नात्मनितुष्यतिनबाह्यार्थेतुष्टिंभजते २० किंच सुखमिति । आत्यन्तिकमनंतंयत्सुखंतत्केवलंबुद्धिग्राह्यंसौषुप्तसुखवद्यतोऽतीन्द्रियमिन्द्रियागोचरंयत्रसुखेस्थितोऽयंनवेत्तिवेद्याभावान्नकिञ्चिदनुभवतिनापितत्त्वतश्चलति । बुद्धितादात्म्याध्यासकालेचलतीवेतिभातिपरंतुतत्त्वतोनचलति । तथाचश्रुतिर्ध्यायतीवलेलायतीवेतीवशब्दंप्रयुंजानाध्यानादेरवास्तवकत्वंदर्शयति बुद्धौध्यायंत्यांध्यायतीवेतिलेलायन्त्यांलेलायतीवेतिश्रुत्यर्थः । यद्वातत्सुखंयत्रायंनचैववेत्तिकिमपिनैवानुभवति यत्रेत्यादिभिन्नंवाक्यम २१

प्रशान्तात्माविगतभीर्ब्रह्मचारिव्रतेस्थितः ॥ मनःसंयम्यमच्चित्तोयुक्तआसीतमत्परः १४ युंजन्नेवंसदाऽत्मानंयोगीनियतमानसः ॥
शान्तिंनिर्वाणपरमांमत्संस्थामधिगच्छति १५ नात्यश्नतस्तुयोगोऽस्तिनचैकांतमनश्नतः ॥ नचातिस्वप्नशीलस्यजाग्रतोनैवचार्जुन १६
युक्ताहारविहारस्ययुक्तचेष्टस्यकर्मसु ॥ युक्तस्वप्नावबोधस्ययोगोभवतिदुःखहा १७ यदाविनियतंचित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ॥ निस्पृहःसर्वकामेभ्यो
युक्तइत्युच्यतेतदा १८ यथादीपोनिवातस्थोनेङ्गतेसोपमास्मृता ॥ योगिनोयतचित्तस्ययुंजतोयोगमात्मनः १९ यत्रोपरमतेचित्तंनिरुद्धंयोगसेवया ॥
यत्रचैवात्मनाऽत्मानंपश्यन्नात्मनितुष्यति २० सुखमात्यन्तिकंयत्तद्बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् ॥ वेत्तियत्रनचैवायंस्थितश्चलतितत्त्वतः २१ ॥

॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दुःखेनशस्त्रपातादिलक्षणेन गुरुणामहता २२ तमिति। यत्रोपरमतेचित्तमित्यादिनाउक्तलक्षणंतंदुःखसंयोगस्याप्यंतःकरणसंबंधस्यवियोगमेवसंतंविरुद्धलक्षणयायोगसंज्ञितंविद्यात् । योगफलमुपसंहृत्य
पुनर्निश्चयानिर्वेदयोःसाधनत्वविधानपूर्वकंतमेवशतकृत्वोऽपिपथ्यंवदितव्यमितिन्यायेनविधत्तेसइत्यादिनासयोगोनिश्चयेनाध्यवसायेनानिर्विण्णंनिर्वेदरहितंचेतोयस्यतेनयोक्तव्योऽभ्यसनीयः । यद्वा'शांतो
दांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वाऽऽत्मन्येवात्मानंपश्येत्'इतिश्रुतिविहितंश्रुत्यंतरदृष्टंश्रद्धावित्तपदोपेतंशमादिषट्कमत्रक्रमतोविधीयते । तत्रनिश्चयेनेतिगुरुवेदवाक्यादौफलावश्यंभावनिश्चयलक्षणाश्रद्धाऽ
त्रनिश्चयपदेनगृह्यते । तथानिर्विण्णचेतसेतिवैराग्येणद्वंद्वसहिष्णुत्वलक्षणातितिक्षाविधीयतेइतिद्वयम् २३ अथशमदमोपरमसमाधानानिक्रमेणश्लोकद्वयेनविधत्ते संकल्पेति । संकल्पइदंमेभूयादितिचेतोवृ
त्तिस्ततउद्भवोयेषांतान्कामान्काम्यमानान्विषयानशेषतोवासनोच्छेदपूर्वकंसंकल्पनिरोधेनत्यक्त्वा । एतेनांतरिंद्रियनिग्रहलक्षणःशमउक्तः। बाह्येन्द्रियनिग्रहलक्षणंदममाह मनसैवेति । विषयदोषदर्शि
नामनसैवसर्वतःसर्वप्रकारेणश्रोत्रादिकमिंद्रियग्रामंसमंततःसर्वेभ्योविषयेभ्योविनियम्यउपरमेदित्युत्तरेणान्वयः २४ शनैःशनैरिति। भूमिकाजयक्रमेणदिव्यादिव्यविषयेभ्यउपरमेत् व्यावृत्तोभवेत् कथं
धृतिगृहीतयाबुद्ध्येति। धृतिः 'धृत्याययाधारयतेमनःप्राणेन्द्रियक्रियाः ॥ योगेनाव्यभिचारिण्याधृतिःसापार्थसात्त्विकी'इत्युक्तलक्षणातयागृहीतयावशीकृतयाबुद्ध्याउपरमेत् । तथाएनमुपरतंमनःआत्म
निस्वरूपेसंस्थास्थितिर्यस्यनतुदृश्येद्रष्टरिवातत्तथाआत्मैकाकारमेकाग्रमित्यर्थः । द्रष्टृदृश्योपरक्तंचित्तंसर्वार्थंसर्वार्थतैकार्थतयोःक्षयोदयौचित्तस्यैकाग्रतापरिणामइतिसूत्रितमैकाग्र्यंप्रापयेत् । सूत्रार्थस्तुअहमि

यंलब्ध्वाचापरंलाभंमन्यतेनाधिकंततः ॥ यस्मिन्स्थितोनदुःखेनगुरुणाऽपिविचाल्यते २२ तंविद्याद्दुःखसंयोगवियोगंयोगसंज्ञितम् ॥ सनिश्चये
नयोक्तव्योयोगोनिर्विण्णचेतसा २३ संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वासर्वानशेषतः ॥ मनसैवेन्द्रियग्रामंविनियम्यसमंततः २४ शनैःशनैरुपरमेद्बुद्ध्या
धृतिगृहीतया ॥ आत्मसंस्थंमनःकृत्वानकिंचिदपिचिन्तयेत् २५ यतोयतोनिश्चरतिमनश्चंचलमस्थिरम् ॥ ततस्ततोनियम्यैतदात्मन्येववशंनयेत्
२६ प्रशान्तमनसंह्येनंयोगिनंसुखमुत्तमम् ॥ उपैतिशांतरजसंब्रह्मभूतमकल्मषम् २७ ॥ ॥ ॥

दंपश्यामीत्यनुभवेहिद्रष्टादृश्यंदर्शनंचभासते तत्रदर्शनप्रमानममत्याख्येयमतोद्रष्टरिदृश्येचोपरक्तंचित्तंसर्वार्थमिति । ननुदर्शनोपरक्तवाऽपिसर्वार्थतायांगणिता तदभावेचित्तस्यनाशापत्तेः द्रष्टृदृश्योपरागा
भावेतुएकार्थतवुच्यते । यथास्वप्ने तत्रहिदृश्यंनास्तीतिपामराणामपिप्रसिद्धं द्रष्टाऽपिनास्ति तदाइंद्रियाणामभावात् । आत्मेन्द्रियमनोयुक्तंभोक्तेतिश्रुत्यैवभोक्तृत्वस्येन्द्रियसंनियोगविशिष्टत्वात् ।
किंचद्रष्टृदृश्यवासनावासितंचित्रपटसदृशमेकंमनएवास्ति तच्चस्वयंज्योतिषापुरुषेणभास्यमानंजाग्रद्वत्स्वप्नेऽपिद्रष्टृदृश्योपरागंप्रकाशयति तद्वासनावासितत्वात् । एवंसतियदासर्वार्थतायाःक्षयःएकार्थताया
उदयश्चतदाचित्तस्यैकाग्रतारूपःपरिणामोभवतीति । तदेवमात्मसंस्थंमनःकृत्वेतिसंप्रज्ञातसमाधिरुक्तः । तत्रापिपूर्वाभ्यासवशाच्चित्तस्यद्रष्टृदृश्योपरागोवासनामयोभातीतितन्निवारणेनअसंप्रज्ञातसमाधिमाह
नकिंचिदपिचिंतयेदिति। ध्यातृध्यानध्येयविभागमपिनस्मरेत्किंतुअखंडैकरससंविदात्मनासुषुप्तवत्तिष्ठेदित्यर्थः २५ शनैःशनैरित्येतंश्लोकंव्याचष्टे यतोयतइतित्रिभिः। यतोयतोहेतोर्यंयंविषयंग्रहीतुंमनोनि
श्चरतिबहिर्गच्छतिततस्ततस्तत्रतत्रदोषदर्शनेनततस्ततोविषयात्एतन्मनोनियम्यप्रत्याहृत्यआत्मनिस्वरूपेएववशंनयेत्पर्यवस्थापयेत् एतेनपूर्वार्धंव्याख्यातम् २६ एवमात्मवशेमनसिकिंस्यादित्याशंक्याह
प्रशांतेति । हियस्मात्एनंप्रशांतमनसंप्रकर्षेणउपरतचेतसंयोगिनंएकाग्रताभूमौउत्तमंसुखंसंप्रज्ञानसमाधिफलभूतंउपैति भौतिकानांबाह्यानांमानोरथिकानामांतराणांचविषयाणांत्यागात्शांतरजसंप्रक्षीणमोहादि
क्लेशंब्रह्मभूतंसद्वस्तुरूपं अकल्मषंधर्माधर्मवर्जितं यथोक्तंयोगभाष्ये यस्त्वेकाग्रेचेतसिसद्भूतमर्थंप्रद्योतयतिकर्मबंधनानिश्लथयतिनिरोधमभिमुखीकरोतिक्षिणोतिचक्लेशान्ससंप्रज्ञातोयोगइत्याख्यायतइति एते

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नात्मसंस्थंमनःकृत्वेतिव्याख्यातम् २७ अस्यफलमाह युंजन्निति । एवमनेनप्रकारेणयोगीआत्मानंमनोयुंजन्समादधानःविगतकल्मषोनिरस्ताविद्यादिक्लेशःसुखेनअनायासेनब्रह्मसंस्पर्शं निर्विशेषंब्रह्मणाऐक्यंत्रिविधोपाधिप्रविलयात्अश्नुतेप्राप्नोति कीदृशंब्रह्मसंस्पर्शंअत्यंतंअंतोद्रष्टृदृश्यभावेनपरिच्छेदस्तमतिक्रांतंनिर्विशेषंसुखंपरमानंदैकरूपं एतेननकिंचिदपिचिंतयेदितिचतुर्थपादोव्याख्यातः २८ द्विविधस्यापियोगस्यफलमाह सर्वेति । 'सोपाधिर्निरुपाधिश्चद्वेधाब्रह्मविदुच्यते ॥ सोपाधिकःस्यात्सर्वात्मानिरुपाख्योऽनुपाधिकः'इतिवार्त्तिकोक्तरीत्यासंप्रज्ञातेआत्मनःसार्वात्म्यमनुभवन्योगीसर्वेषुभूतेषुउपादानतयास्थितंआत्मानंईक्षतेपश्यति । तथाअसंप्रज्ञातेसर्वाणिभूतानिब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानिआत्मन्येकतांगतानिरज्ज्वामिवाध्यस्तसर्पदंडधारादीनितद्वत्पश्यति । योगयुक्तात्मायोगेनसमाहितचित्तः । अस्यैवव्युत्थानावस्थामाह सर्वत्रेति । सर्वेषुब्रह्मादिस्थावरांतेषुविषमेषुभूतेषुसमंनिर्विशेषंब्रह्मात्मैकत्वविषयंदर्शनंयस्यससर्वत्रसमदर्शनः तथाचश्रुतयः 'यस्तुसर्वाणिभूतानिआत्मन्येवानुपश्यति ॥ सर्वभूतेषुचात्मानंततोनविजुगुप्सते । सर्वस्यात्माभवति । ब्रह्मदाशाब्रह्मदासाब्रह्मेमेकितवाउत । इदंसर्वंयदयमात्मा'इत्यादयएतमर्थंप्रतिपादयंति । यत्तुयोयोगयुक्तात्मायोवासर्वत्रसमदर्शनःसआत्मानमीक्षतइतियोगिसमदर्शिनावाऽऽत्मेक्षणाधिकारिणायुक्तौ । यथाहिचित्तवृत्तिनिरोधःसाक्षिसाक्षात्कारहेतुस्तथाजडविवेकेनसर्वानुस्यूतचैतन्यपृथक्करणमपि नावश्यंयोगएवापेक्षितइति तन्न । ' समाहितोभूत्वाऽऽत्मन्येवात्मानंपश्यति । ततस्तुतंपश्यतिनिष्कलंध्यायमानः'इत्यादिश्रुतिभिःसमाधिध्यानापरपर्याययोगस्यैवात्मदर्शनहेतुत्वप्रतिपादनात् । तत्कारणंसांख्ययोगाभिपन्नंविद्यामेतांयो

युंजन्नेवंसदाऽऽत्मानंयोगीविगतकल्मषः ॥ सुखेनब्रह्मसंस्पर्शमत्यन्तंसुखमश्नुते २८ सर्वभूतस्थमात्मानंसर्वभूतानिचात्मनि ॥ ईक्षतेयोगयुक्ता
त्मासर्वत्रसमदर्शनः २९ योमांपश्यतिसर्वत्रसर्वंचमयिपश्यति ॥ तस्याहंनप्रणश्यामिसचमेनप्रणश्यति ३० ॥

गविधिंचकृत्स्नमितिलिंगाच्चज्ञानयोगयोःसमुच्चयावगमात् । नचश्रौतंयौक्तिकविवेकमात्राज्जडाजडयोर्देहात्मनोःपृथक्करणंसंभवति सोपाधिकस्यभ्रमस्यउपाधिनिवृत्तिमंतरेणनिवृत्त्यसंभवात् । आदर्शाद्यनिवृत्तावपिप्रतिबिंबादिभ्रमनिवृत्त्यापत्तेः अतएवाधिष्ठानज्ञानदार्ढ्येसतितत्रकल्पितस्यचित्तस्यतद्दृश्यस्यचादर्शनमनायासेनैवोपपद्यतइतिनिरस्तं । योगंविनाऽधिष्ठानज्ञानस्यैवासंभवात् यदाहदक्षः 'स्वसंवेद्यंहितद्ब्रह्मकुमारीस्त्रीसुखंयथा ॥ अयोगीनैवजानातिजात्यंधोहियथाघटं'इति । यत्तूक्तंभगवत्पूज्यपादैः ब्रह्मविदःकुत्रापियोगापेक्षांनव्युत्पादयांबभूवुरिति । तदथातोब्रह्मजिज्ञासेत्यत्राथशब्दसूचितमुमुक्षुविशेषणीभूतसाधनचतुष्टयांतर्गतशमाद्युपेतसमाधिमद्दृष्टोक्तमितिनदोषः । द्वौक्रमावितिवसिष्ठवाक्यतात्पर्यंतुपरस्परनिरपेक्षमार्गद्वयोपगमेनान्यःपंथाइतिश्रुतिबाधापत्त्याप्रतिपत्तिक्रमभेदमात्रपरतयाप्रागेववर्णितमितिदिक् । किंचयोगप्रकरणेयोगानपेक्षमार्गांतरप्रतिपादनमसंगतं नचतत्सूचकोऽत्रकश्चिच्छब्दोवर्त्तते । संभवतिवाउक्तयुक्तेरतोयोवासमदर्शनइतिवापदाध्याहारोऽप्यसंगतइतिदिक् २९ अस्यात्मैकत्वदर्शनस्यापिफलमाह योमामिति । सर्वत्रास्मच्छब्दःप्रत्यगात्मपरः योयोगीआत्मानंसर्वत्रपश्यतिसर्वंचात्मनिपश्यतितस्ययोगिनःज्ञातआत्मानप्रणश्यतिअदर्शनंनगच्छतिज्ञातआत्मानपुनस्तिरोभवति । सकृन्नष्टस्यमूलाज्ञानस्यबीजाभावेनपुनरुदयासंभवादित्यर्थः । ननुकार्यकारणसंघाताभिमानिनाशुक्तिरूप्यवद्ब्रह्मण्यध्यस्तेनतदभिमानत्यागपूर्वकंज्ञातंस्वाधिष्ठानभूतंब्रह्मप्रातिरोधायि बुद्धेस्तस्यपक्षपातित्वात् । ब्रह्मदृष्ट्यातुमुक्तजीवस्यनिरन्वयोच्छेदोभवतीत्याशंक्याह सचमेनप्रणश्यतीति । सचविद्वान्मेममनप्रणश्यतिनतिरोभवतिमदभिन्नत्वात् । भवेदेतदेवंयदिजीवोमयिअध्यस्तोवाममविकारोवाभवेत्तदानिरन्वयोच्छेदंप्राप्नुयात् । अहमेवतुसः । तत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मिअयमात्माब्रह्मेत्यादिशास्त्रात् तस्माद्युक्तमुक्तंसचमेनप्रणश्यतीति ३० ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यस्मात्सर्वात्मैकत्वदर्शी अहमेवातोनास्यमोक्षःप्रतिबध्यतइत्याह सर्वभूतेति । सर्वोपादानतयासर्वेषुभूतेषुसत्तारूपेणस्फुरणरूपेणचस्थितंमांपरमात्मानमेकत्वंजीवब्रह्मणोरैक्यमास्थितःसन्भजतिनिर्विकल्पेनस माधिनासेवतेसयोगीव्युत्थानदशायांप्रारब्धकर्मवशात्बाधितानुवृत्त्यादेहमारूढःसर्वथासर्वप्रकारेणयाज्ञवल्क्यादिवत्कर्मत्यागेनवावसिष्ठजनकादिवद्विहितकर्मणावादत्तात्रेयादिवन्निषिद्धकर्मणावावर्त्तमानोऽपि व्यवहरन्नपिमय्येववर्त्ततेनमत्तश्च्युतोभवति । यतोदेवेभ्योऽपिनास्यभयमितिश्रूयते । 'तस्यहनदेवाश्चनाभूत्याईशतआत्माह्येषांसभवति'इतिच । नेत्यव्ययमप्यर्थे देवाअपितस्यब्रह्मविदःअभूत्यै अनैश्वर्यायनईशतेनसमर्थाभवंति यतोऽयमेषामात्मेतिश्रुत्यर्थः सनपुनःसंसारीपूर्ववद्भवतीत्यर्थः ३१ यद्यपिनिषिद्धकर्मणाऽध्यात्मविन्नबध्यतेतथापिशीलवानेवयोगीश्रेष्ठइत्याह आत्मौपम्येनेति । यथास्वस्यसुखमिष्टंदुःखमनिष्टंतद्वत्परस्यापीतिबुद्ध्यायोऽन्यस्मैदुःखंनप्रयच्छतिसोऽहिंसकःपरमयोगीमतइत्यर्थः ३२ साम्ययोगमशक्यंमन्वानउपायांतरबुभुत्सयाऽर्जुनउवाच योऽयमिति । योऽयंयोगस्त्व यासाम्येनप्रोक्तोऽहिंसाप्राधान्येनसंन्यासपूर्वकतयावर्णितः हेमधुसूदन तस्ययोगस्यसर्ववृत्तिनिरोधरूपस्यस्थिरांस्थितिंनपश्यामि मनसश्चंचलत्वादितिशेषः ३३ एतदेवोपपादयति चंचलंहीति । प्रमा

सर्वभूतस्थितंयोमांभजत्येकत्वमास्थितः ॥ सर्वथावर्त्तमानोऽपिसयोगीमयिवर्त्तते ३१ आत्मौपम्येनसर्वत्रसमंपश्यतियोऽर्जुन ॥ सुखंवायदिवा दुःखंसयोगीपरमोमतः ३२ ॥ योऽयंयोगस्त्वयाप्रोक्तःसाम्येनमधुसूदन ॥ एतस्याहंनपश्यामिचंचलत्वात्स्थितिंस्थिराम् ३३ चञ्चलंहिमनःकृष्ण प्रमाथिबलवद्दृढम् ॥ तस्याहंनिग्रहंमन्येवायोरिवसुदुष्करम् ३४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ असंशयंमहाबाहोमनोदुर्निग्रहंचलम् ॥ अभ्यासेनतु कौन्तेयवैराग्येणचगृह्यते ३५ असंयतात्मनायोगोदुष्प्रापइतिमेमतिः ॥ वश्यात्मनातुयतताशक्योऽवाप्तुमुपायतः ३६ ॥ अर्जुनउवाच ॥ अय तिःश्रद्धयोपेतोयोगाच्चलितमानसः॥अप्राप्ययोगसंसिद्धिंकांगतिंकृष्णगच्छति३७ कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिवनश्यति ॥ अप्रतिष्ठोमहाबाहोविमूढो ब्रह्मणःपथि ३८ एतन्मेसंशयंकृष्णछेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥ त्वदन्यःसंशयस्यास्यछेत्तानह्युपपद्यते ३९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पार्थनैवेहनामुत्रवि नाशस्तस्यविद्यते ॥ नहिकल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिंतातगच्छति ४० ॥ ॥ ॥ ॥

थिबहुदस्युवदेकस्यप्रमथनशीलम् ३४ मनसोदुर्ग्रहत्वमभ्युपेत्यभगवानुवाच यद्यप्येवंतथाप्यभ्यासवैराग्याभ्यांसमुच्चिताभ्यांदुर्निग्रहमपिमनोनिगृह्यते । तत्राभ्यासोनामकस्यांचिच्चित्तभूमौसमानप्र त्ययावृत्तिः । वैराग्यंतुदृष्टादृष्टेष्टभोगेषुससाधनेषुदोषदर्शनेनवैतृष्ण्यं । तत्रयथाकैदारिकःकेदारेषुकुल्याजलंसंचारयन्नेकस्यद्वारंपिधायापरस्योद्घाटयतितद्वद्वैराग्येणविषयस्रोतःखिलीक्रियतेअभ्यासेन कल्याणस्रोतउद्घाट्यतइतिद्वयोरप्यावश्यकत्वं तथाचसूत्रम् । अभ्यासवैराग्याभ्यांतन्निरोधइति ३५ असंयतात्मनाअजितचित्तेन वश्यात्मनाजितचित्तेन उपायतोऽभ्यासवैराग्यरूपात् ३६ मनसोदुर्निग्रहत्वाद्योगसिद्धौविघ्नंपश्यन्नर्जुनउवाच हेकृष्ण योगात्कर्मयोगाच्चलितमानसस्त्यक्तकर्मासंन्यासीत्यर्थः श्रद्धयोपेतोयोगमार्गेप्रविष्टोऽपिअयतिःआयुषोल्पत्वाद्वावैराग्यदौर्बल्याद्वाअ ल्पप्रयत्नः । अलवणायवागूरितिवदत्राल्पार्थेनञ् । सकदाचिद्योगसंसिद्धिंयोगफलंसम्यक्दर्शनमप्राप्यमृतश्चेत्कांगतिंगच्छति ३७ कच्चिदिति । कच्चिन्नोभयविभ्रष्टःकर्ममार्गाद्योगमार्गाच्चविभ्रष्टश्छिन्ना भ्रमिवपूर्वमपरंवामेघसंघमप्राप्यमध्येएवनश्यतितद्वत् अप्रतिष्ठोनिराश्रयः हेमहाबाहो विमूढोब्रह्मणःपथिब्रह्मप्राप्तिमार्गे ३८ एतत्एतं स्पष्टमन्यत् ३९ अत्रोत्तरंभगवानुवाच पार्थेति । हेतातेतिवात्सल्यात्संबोधयति तस्येहविनाशोनीचयोनिप्राप्तिः अमुत्रविनाशोनरकप्राप्तिस्तदुभयमपिनजायते । हियतःकल्याणकृच्छुभकृत्दुर्गतिंनैवप्राप्नोति ४० ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

इहामुत्रचतस्यमहत्त्वमेवास्तीत्याह प्राप्येति । उषित्वावासंकृत्वा शाश्वतीःसमाःनित्यानवत्सरान्योगभ्रष्टोरागीचेदल्पकालाभ्यस्तयोगश्चेत्श्रीमतांगेहेजायते । तत्रापिश्रीमानयोगच्छतीत्याशंक्यशुची नामित्युक्तं । शुचयोहिसत्कार्येष्वेवश्रियमुपयुंजानाःपूर्वापेक्षयामहत्तरंस्थानमासादयंतीत्यर्थः ४१ सयोगीविरक्तश्चिराभ्यस्तयोगोवाचेत्तस्यगतिमाह । अथवेति ४२ तत्रद्विविधेऽपिजन्मनिपौर्वदेहिकंपूर्वदेह प्राप्तंबुद्धिसंयोगम् । यावतीचयोगभूमिःपूर्वजन्मनिजितातत्रचयावान्बुद्धिलाभोजातस्तावंतंबुद्धिसंयोगंपूर्वाभ्यासादल्पेनैवाभ्यासेनलभतेतस्मादपिभूयस्यांबहुयांसंसिद्धौऊर्ध्वभूमिलाभार्थमित्यर्थः यततेयत्नं करोति ४३ कुतोयततेऽशिक्षितोपीत्यतआह पूर्वेति । अवशोऽपिमहादाविवत्पित्रादिभिरन्यथानीयमानोऽपितेनैवपूर्वाभ्यासेनबलवताहियतेयोगप्रवणःक्रियते । यतोयोगस्यजिज्ञासुर्ज्ञानमात्रमिच्छ न्योभवतिसोपिशब्दब्रह्मकर्मकांडंवेदमप्यतिक्रम्यवर्त्ततेकिंपुनःपित्राद्याज्ञाम् । इत्थंपूर्वाभ्यासबलंयन्महांतमपिपित्रादियत्नंवृथाकरोतीत्यर्थः ४४ एवंयोगभ्रष्टगतिमुक्त्वायोविषयैर्ह्रियमाणोऽपिप्रयत्नेनयो गमेवाभ्यसितुंप्रवर्ततेतस्यगतिमाह प्रयत्नादिति । प्रयत्नात्प्रकृष्टाद्धठाद्वायुनिरोधादिरूपाद्खेचर्यादिमुद्राविशेषाभ्यासाद्योयतमानःसंशुद्धकिल्बिषोनिष्पापोभवति यदाहमनुः 'प्राणायामैर्दहेद्देनः' इति । हठयोगानांसर्वेषांपापनिवृत्त्युपयोगित्वंनतत्त्वसाक्षात्कारेसाक्षात्साधनत्वमित्यर्थः । अतएवसःअनेकैर्जन्मभिःसंसिद्धः प्राप्तयोगोभूत्वाततःपरांगतिंमोक्षंयाति । एतेनचक्षुश्चैवांतरेभ्रुवोरि

प्राप्यपुण्यकृताँल्लोकानुषित्वाशाश्वतीःसमाः ॥ शुचीनांश्रीमतांगेहेयोगभ्रष्टोऽभिजायते ४१ अथवायोगिनामेवकुलेभवतिधीमताम् ॥ एतद्धिदुर्लभतरंलोकेज न्मयदीदृशम् ४२ तत्रतंबुद्धिसंयोगंलभतेपौर्वदेहिकम् ॥ यततेचततोभूयःसंसिद्धौकुरुनन्दन ४३ पूर्वाभ्यासेनतेनैवह्रियतेह्यवशोऽपिसः ॥ जिज्ञासुरपियोग स्यशब्दब्रह्मातिवर्त्तते ४४ प्रयत्नाद्यतमानस्तुयोगीसंशुद्धकिल्बिषः ॥ अनेकजन्मसंसिद्धस्ततोयातिपरांगतिम् ४५ तपस्विभ्योऽधिकोयोगीज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ॥ कर्मिभ्यश्चाधिकोयोगीतस्माद्योगीभवार्जुन ४६ योगिनामपिसर्वेषांमद्गतेनान्तरात्मना ॥ श्रद्धावान्भजतेयोमांसमेयुक्ततमोमतः ४७ ॥ इति श्री०भीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीता०अध्यात्मयोगोनामषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ पर्वणितुत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मय्यासक्तमनाःपार्थ योगंयुंजन्मदाश्रयः ॥ असंशयंसमग्रंमांयथाज्ञास्यसितच्छृणु १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तिपंचमांतेयत्सूत्रितंतद्व्याख्यातम् ४५ एवंयोगिनंस्तौति तपस्विभ्यइति । तपस्विनोऽत्रकृच्छ्रचांद्रायणमासोपवासादिकर्त्तारः । ज्ञानिनश्चशास्त्रीयपांडित्यवंतः । कर्मिणोऽग्निहोत्राद्यनुष्ठातारः तेभ्यःसर्वेभ्योयोगीयतोऽधिकोमतस्तस्माद्योगीभवार्जुन ४६ समाप्तःकर्मप्रधानस्त्वंपदार्थविवेकः । अतःपरमुपासनाप्राधान्येनतत्पदार्थंनिरूपयितुकामस्तदुपासनांमहाफलत्वेनस्तौति योगिनामिति । दैव मेवापरेयज्ञमित्यादिनाचतुर्थाध्यायप्रोक्ताद्वादशयोगास्तद्वतांयोगिनांसर्वेषांमध्येयोमद्गतेनमयिवासुदेवेसमर्पितेनांतरात्मनाचित्तेनश्रद्धावान्सन्मांभजतेसमेममयुक्ततमोऽतिशयेनयुक्तःश्लाघ्योमतोऽभिप्रेतः । तस्मान्मद्भक्तोभवेतिभावः ४७ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधर०नीलकंठकृतौभार० भीष्मपर्वणिभगवद्गीता०षष्ठोध्यायः । त्वंपदार्थविवेकश्चसमाप्तिमगमत् ॥ ६ ॥ पर्वणि ॥ ३० ॥ पूर्वाध्या यांतेयोमांभजतेसमेयुक्ततमोमतइत्युक्तं तत्रकीदृशंपूर्वोक्तनिष्कामकर्मयोगापेक्षयाविलक्षणंतवभजनंकेनवागुणेनपूर्वयोगापेक्षयातस्ययुक्ततमत्वमित्येतामर्जुनस्याशंकांस्वयमेवपरिहरन्भगवानुवाच मयीति । कश्चिद्राजाश्रयोधनमानासक्तमनाभवति । अयंतुमदाश्रयेणमामेवपरमपुरुषार्थभूतंप्राप्तुमिच्छन्नित्यर्थः । ईदृशोयोगंयुंजन्समाधिमनुतिष्ठन् । त्वंपदार्थविवेककालेयद्यपिसार्वज्ञ्यमस्त्विसर्वभूतस्थमात्मान मित्यादिवचनात्तथापिस्वस्मादन्यईश्वरोऽस्तिनवेतिपातंजलकापिलयोस्तार्किकमीमांसकयोर्वासेश्वरानीश्वरयोर्मतभेदात्संशयःकारणाज्ञानाच्चासमग्रंतत्सार्वज्ञ्यमितिमत्वाआह असंशयंसमग्रमिति । मांतत्पदार्थ मीश्वरंयथाज्ञास्यसितथातंप्रकारंशृणु । अत्रवक्ष्यमाणरीत्यासर्वंब्रह्मवासुदेवात्मकमितिभजनेवैलक्षण्यंकारणज्ञातृत्वमस्ययोगिनःपूर्वयोग्यपेक्षयाऽऽधिक्यमितिभावः १ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एतदेवाह ज्ञानमिति । ज्ञानंशुद्धप्रज्ञानघनंब्रह्म । 'सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्म विज्ञानमानंदंब्रह्म'इतिश्रुतेः । तेतुभ्यमहंवक्ष्यामि अशेषतःसाधनकलापसहितं । किंवचनमात्रजेनपरोक्षज्ञानेनशब्दस्यस्वविषयेपरोक्षज्ञान
अनकत्वनियमादित्याशंक्याह सविज्ञानंअनुभवसहितं दशमस्त्वमसीत्यादौशब्दादप्यपरोक्षज्ञानोत्पत्तिदर्शनात् । कस्मिन्नुभगवोविज्ञातेसर्वमिदंविज्ञातमित्येकविज्ञानात्सर्वविज्ञानप्रतिज्ञांश्रौतीमेववर्णयति
यज्ज्ञात्वेति । जगत्कारणाधिष्ठानस्यज्ञानरूपस्यब्रह्मणोज्ञानेसंशयोच्छेदात्सर्वस्यात्ममात्रत्वेनज्ञातव्यानवशेषोयुक्तइत्यर्थः २ एतदेवज्ञानंदौर्लभ्यप्रदर्शनेनस्तौति मनुष्याणामिति । यततांयतमानानाम् ३
एवमेकविज्ञानात्सर्वविज्ञानंप्रतिज्ञायतदुपपत्तयेसर्वस्यजडाजडप्रपंचस्यज्ञानात्मकब्रह्मप्रभवत्वमाहत्रिभिः भूमिरिति । अत्रभूम्यादिपदैस्तत्तत्कारणान्येवगृह्यंते प्रकृतिरित्यधिकारात्स्थूलभूम्यादेश्चविकृतिमा
त्रत्वात् । तथाचभूमिरितिगंधतन्मात्रं । आपइतिरसतन्मात्रं । अनलइतिरूपतन्मात्रं । वायुरितिस्पर्शतन्मात्रं । खमितिशब्दतन्मात्रं । मनइतितत्कारणमहंकारः । बुद्धिरितिसमष्टिबुद्धिर्म
हत्तत्त्वं । अहंकरोत्यनयेत्यहंकारोमूलप्रकृतिः । करणेघञोदुर्लभत्वेऽप्यगत्याबाहुलकात्तद्बोध्यम् । इयंमेममतोऽभिन्नाऽपृथक्सिद्धाशुक्तिशकलादिवरजतं अष्टधाअष्टप्रकाराप्रकृतिर्जडप्रपंचोपादान
भूता । यद्वा नात्राव्यक्तमहदहंकारपंचतन्मात्राण्येवाष्टौसांख्याभिमताएवप्रकृतयोग्राह्याइतिनियमोऽस्ति । 'मनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोति'इतिमनसइंद्रियांतरप्रकृतित्वश्रवणेनसंतुनवापिप्रकृतयः ।
तथाचैवंयोज्यं इयंमेमदभिन्नाप्रकृतिरव्याकृताख्याभूम्यादिभेदेनाष्टधेतिमूलप्रकृतेरत्रभूम्यादिभिःसहपाठाज्जन्यत्वमवगम्यतेनसांख्यानामिवाजन्यत्वं । 'तस्मादव्यक्तमुत्पन्नंत्रिगुणंद्विजसत्तम'इति ।

ज्ञानंतेऽहंसविज्ञानमिदंवक्ष्याम्यशेषतः ।। यज्ज्ञात्वानेहभूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते २ मनुष्याणांसहस्रेषुकश्चिद्यततिसिद्धये ।। यततामपिसि
द्धानांकश्चिन्मांवेत्तितत्त्वतः ३ भूमिरापोऽनलोवायुःखंमनोबुद्धिरेवच ।। अहंकारइतीयंमेभिन्नाप्रकृतिरष्टधा ४ अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमे
पराम् ।। जीवभूतांमहाबाहोययेदंधार्यतेजगत् ५ एतद्योनीनिभूतानिसर्वाणीत्युपधारय ।। अहंकृत्स्नस्यजगतःप्रभवःप्रलयस्तथा ६ मत्तःपरत
रंनान्यत्किंचिदस्तिधनंजय ।। मयिसर्वमिदंप्रोतंसूत्रेमणिगणाइव ७ रसोऽहमप्सुकौन्तेयप्रभास्मिशशिसूर्ययोः ।। प्रणवःसर्ववेदेषुशब्दःखेपौरुषंनृषु ८

अव्यक्तंपुरुषेब्रह्मन्निष्कलेप्रविलीयते'इतिचतस्याअपिप्रभवप्रलययोःस्मरणात् ४ एवंक्षेत्रात्मिकांप्रकृतिमुक्त्वाक्षेत्रज्ञात्मिकांतामाह अपरेयमिति । इयंप्रागुक्तासाऽपराअश्रेष्ठाजडत्वात् । इतस्तुविलक्षणा
मन्यांपरांचेतनत्वेनमदनन्यत्वादुत्कृष्टांमेमत्संबंधिनींप्रकृतिंजीवभूतांप्राणधारणनिमित्तभूतांक्षेत्रज्ञाख्यांविद्धिजानीहि हेमहाबाहो ययाप्रकृत्याऽन्तःप्रविष्टयेदंजगत्स्थावरजंगमशरीरात्मकंधार्यते ५ एतदिति ।
एतेपरापरेक्षेत्रक्षेत्रज्ञरूपेप्रकृतीयोनिरुत्पत्तिलयस्थानंयेषांभूतानांतान्येतद्योनीनिभूतानिचतुर्विधानीत्येतदुपधारयसम्यग्जानीहि । किंपातंजलानामिवएतेप्रकृतीईश्वरादन्येइत्याशंक्याह अहमिति । कृत्स्न
स्यस्वस्वप्रकृतिसहितस्यजगतोजडाजडरूपस्यप्रभवःप्रभवत्यस्मादितिप्रभवउत्पत्तिकारणं । तथाप्रलीयतेऽस्मिन्नितिप्रलयःलयस्थानंच । अतस्तेउभेअपिप्रकृतीमत्तोनातिरिच्येते ६ एवमेकविज्ञानात्सर्व
विज्ञानंप्रकृतमात्मनोजगदुपादानत्वेनोपपाद्यततएवात्मनोनिर्विकारत्वहानेप्राप्तेआह मत्तइति । कारणान्मृदादेःपरंपृथग्भूतंघटादि व्यवहारेतयोर्भेदानुभवात् । परतरंतुगवाश्वादिमदनुपादानकत्वात् ।
एवंब्रह्मणःपरतरंतदनुपादानकंकिंचिदपिनास्ति हेधनंजय । एवंप्रपंचेब्रह्माव्यतिरेकंप्रदर्श्यब्रह्मणिप्रपंचव्यतिरेकंसदृष्टांतमाह मयीति । मयिसद्रूपेणस्फुरणरूपेणचसूत्रवत्सर्वत्रानुस्यूते । यदिदंसर्वंमणिग
णवत्परस्परव्यावृत्तंतत्प्रोतंतेनव्यावृत्तेभ्योऽनुवृत्तंभिन्नमितिन्यायेनप्रपंचातीतोऽहमतोनममविकारित्वमित्यर्थः ७ नन्वेवंप्रपंचपरमात्मनोर्मणिसूत्रवदुपादानोपादेयभावोऽपिनस्यात् । नह्युपादानंचानानु
वृत्तंचेतिघटते । मृद्घटादावदर्शनादित्याशंक्यस्वप्नमायेन्द्रजालरज्जूरगतुल्यत्वंप्रपंचस्योपपाद्योभयमप्यविरुद्धमित्युपदिष्टंचेदयमकस्माद्बुद्धिभ्रमोभविष्यतीतिमत्वादृष्टांतांतरैरेवानुवृत्तिंव्यावृत्तिंचजडयोर्दर्शयति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

रसइति । यथारसोऽप्सुएकमप्यप्परमाणुमपरित्यज्यानुस्यूतोहश्यतेऽतोरसरूपेमयिआपःप्रोताः एवंप्रभायांचंद्रादयःप्रोताःप्रणवेसर्वेवेदाःप्रोताः । तद्यथा'शंकुनासर्वाणिपर्णानिसंतृण्णान्येवमोङ्कारेणसर्वावा
क्संतृण्णा'इतिवाङ्मात्रेप्रणवानुस्यूतिश्रवणात् । संतृण्णानिसंग्रथितानि । एवमाकाशेशब्दःसारभूतस्तस्मिन्मयिखंप्रोतं । सर्वपुरुषेषुसारंपौरुषंशौर्यधैर्यादिरूपंतत्रपुरुषाःप्रोताः। एवमग्रेऽपिद्रष्ट
व्यम् ८ पुण्यइति । रसादिष्वपिद्रष्टव्यं अपुण्यस्यसर्वस्याविद्यामात्रविलसितत्वात् विभावसौवन्हौतेजःदहनशक्तिः । जीवंत्यनेनेतिजीवनमन्नंविराजं तत्रहिसर्वाणिभूतानिप्रोतानि । अन्येतुजीव
नमायुरितिव्याचक्षते । तपश्चेति । तपोधर्मस्तद्रूपेमयितपस्विनःप्रोताः ९ बीजंकारणं सर्वभूतानांपिंडब्रह्मांडात्मकानांबीजमयिपिंडादिकंप्रोतं कनकेकुंडलादिवत् । सनातनंनित्यंबीजांतरादनु
त्पन्नं । बुद्धिरूपेमयिबुद्धिमंतःप्रोताः तेजःप्रागल्भ्यंतद्रूपेमयिप्रगल्भाःप्रोताः १० बलरूपेमयिबलवंतःप्रोताः कामरागविवर्जितं कामस्तृष्णा रागोरंजना तौहिअविषयकौ अतोनिरविषयस्य
बलंतद्वर्जितं एवंधर्माविरुद्धकामरूपेमयिईदृशाःकामवंतःप्रोताः ११ सात्विकाधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यादयः राजसालोभप्रवृत्त्यादयः तामसानिद्रालस्यादयः तान्सर्वान्मत्तएवरसतन्मात्रादिरूपात्सूत्रात्म
नोनिर्गताइतिविद्धि । नन्वेवंतवसर्वजगदात्मनोविकारित्वापत्त्याकौटस्थ्यहानिरित्याशंक्याह नत्वहंतेषुतेमयीति । येष्वबादयःप्रोतास्तेषुसूत्रावयवभूतेषुरसादिष्वनृतजडरूपेष्वबाधितात्मीचिन्मात्ररूपोवट
शरावोदंचनादाविवमृन्नास्मि । अनृतस्यास्यसत्तास्फुरणेएवस्वकीयेप्रयच्छामिनत्वनृतात्माभवामीत्यर्थः । तेतुमय्येवाध्यस्तामदनन्याः यथारज्ज्वामध्यस्ताःसर्पादयोरज्ज्वनन्याः । तदनन्यत्व

पुण्योगन्धःपृथिव्यांचतेजश्चास्मिविभावसौ ॥ जीवनंसर्वभूतेषुतपश्चास्मितपस्विषु ९ बीजंमांसर्वभूतानांविद्धिपार्थसनातनम् ॥ बुद्धिर्बुद्धिमता
मस्मितेजस्तेजस्विनामहम् १० बलंबलवतांचाहंकामरागविवर्जितम् ॥ धर्माविरुद्धोभूतेषुकामोऽस्मिभरतर्षभ ११ येचैवसात्विकाभावाराजसा
स्तामसाश्चये ॥ मत्तएवेतितान्विद्धिनत्वहंतेषुतेमयि १२ त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिःसर्वमिदंजगत् ॥ मोहितंनाभिजानातिमामेभ्यःपरमव्ययम् १३
दैवीह्येषागुणमयीमममायादुरत्यया ॥ मामेवयेप्रपद्यन्तेमायामेतांतरन्तिते १४ ॥ ॥ ॥

मारंभणशब्दादिभ्यइतिन्यायात् । अनन्यत्वंव्यतिरेकेणाभावः । नखल्वनन्यत्वमित्यभेदंब्रूमःकिंतुभेदंनिषेधामः कुतः आरंभणशब्दात् । वाचाऽऽरंभणंविकारोनामधेयमितिविकारस्यवागा
लंबनत्वेनस्वप्रप्रायेन्द्रजालिकविषयसाम्यश्रुतेः । नह्यात्मनोविचित्रप्रपंचात्मत्वेतेमयीत्यंशाविरोधेऽपिनत्वहंतेष्वित्यंशेविरोधपरिहारोयुज्यतेकार्यस्यकारणात्मकत्वावश्यंभावात् । तस्माद्विवर्तवादाश्र
येणैवब्रह्मणोजगदुपादानत्वकूटस्थत्वेनिर्वहतइतिसाधूक्तंनत्वहंतेषुतेमयीति १२ कथंतर्हिस्थूलसूक्ष्मप्रपंचबाधेनजनाआत्मानंनावगच्छंतीत्याशंक्याह त्रिभिरिति । एभिःपूर्वोक्तैस्त्रिभिस्त्रिविधैर्भावैःप्रकाश
प्रवृत्तिनियमात्मैर्गुणमयैःसत्वरजस्तमोगुणविकारैरिदंचराचरंप्राणिजातंजगच्छब्दवाच्यंमोहितंसदेभ्योगुणेभ्यःपरंमांनजानाति । यथारज्ज्वांसर्पभ्रमेणव्याकुलःसर्पात्परांरज्जुंनजानातितद्वत् । पर
त्वेहेतुः अव्ययं एतेभावाःपरिणामित्वात्व्ययवंतः अहंतुतद्विपरीतःसाक्षीइत्यव्ययः १३ देवस्यजीवरूपेणलीलयाक्रीडतोममसंबंधिनीयंदेवी हिंप्रसिद्धा पिंडब्रह्मांडरूपेणविततैषाममचिन्मात्रस्य
मायामामहंनजानामीतिसाक्षिप्रत्यक्षत्वेनापलापानर्हाऽनृतस्यप्रपंचस्येन्द्रजालादेरिवप्रकाशिका गुणमयीसत्वरजस्तमोगुणमयी दुरत्ययादुरतिक्रमायेमामेवसर्वभूतस्थंभगवंतंवासुदेवंप्रपद्यंतेविषयीकुर्वंतितएवै
तांमायांतरंति । अधिष्ठानज्ञानेनैवसमूलस्यभ्रमस्योच्छेदोभवतिनतुज्ञानांतरेणवावृत्तिनिरोधेनवेत्यर्थः । अयमर्थः जीवेश्वरविभागशून्येशुद्धचिन्मात्रेकल्पितोमायादर्पणश्चित्प्रतिबिंबरूपंजीवंवशीकृत्य
बिंबचैतन्यमनुरुध्यप्रचलति अयस्कांतमनुरुध्येवलोहशलाका इदमेवईश्वराधीनत्वंमायायाः ईश्वरस्यचमायाद्वारासर्वस्रष्टृत्वमपि तथाचश्रुतिः 'अस्मान्मायीसृजतेविश्वमेतत्तस्मिंश्चान्योमाययासंनिरुद्धः'

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

इति । तथाचैकैवमायाजीवेश्वरयोरुपाधिर्दर्पणइवाबिंबप्रतिबिंबयोर्बिंबप्रतिबिंबभावानाक्रांतमुभयानुस्यूतंशुद्धचिन्मात्रमन्यत्तृतीयं मुक्तप्राप्यंजीवेश्वरौचोपाधिपक्षपातदशायामल्पज्ञत्वसर्वज्ञत्वशास्यत्वशासितृत्वादिभावंभजेते । तावेवतदभावेउपाधिप्रचारदर्शिनावुदासीनबोधरूपतयाजीवसाक्षीश्वरसाक्षीतिशब्दाभ्यांव्यवह्रियेते । एवंचजीवईश्वराराधनावाप्तप्रत्यक्तत्त्वज्ञानेनमायायांनष्टायांतत्कार्यस्यापिनाशेनसाक्ष्याभावात्साक्षित्वमपिपरित्यज्यबिंबप्रतिबिंबानुस्यूतंशुद्धंतृतीयंचैतन्यंप्राप्नोतीतितदिदमुक्तंदैवीमायेति । ममभायेतिचैकस्याएवजीवेश्वरसंबंधित्वंजीवस्येश्वरभजनेनमायातरणमितिच १४ कुतस्तर्हिसर्वेत्वांप्रपद्यमायांनतरंतीत्याशंक्याह । नमामिति । यतोदुष्कृतिनोऽतश्चित्तशुद्ध्यभावान्मूढाःआत्मानात्मविवेकहीनाः अतएवनराधमामांनप्रपद्यंते । कुतोदुष्कृतिनः । यतोमाययाऽपहृतंतिरस्कृतंज्ञानमखंडसंविद्रूपंब्रह्मयेषांतेअपहृतज्ञानाः । एतेनमायायाआवरणशक्तिरुक्ता । किंच आसुरंअसुराणांविरोचनादीनांभावंचित्ताभिप्रायमात्मैवेहमहाय्यइत्यादिनाश्रुतंदेहेन्द्रियसंघातएवसम्यक्संतर्पणीयइत्येवंविधमाश्रिताः । एतेनमायायाविक्षेपशक्तिरुक्ता । तदेवंमाययास्वरूपानंदमावृत्यदेहात्मभ्रमेजनितेसतितदभिमानाद्देहादिपुष्ट्यर्थंदुष्कृतंकुर्वंतितेनचमूढाःसंतोनराधमामांनप्रपद्यंते । सर्वानर्थमूलंमायैवेत्यर्थः १५ येतुसत्यपिदेहाद्यध्यासेमत्तोबिभ्यतिमत्प्रीत्यर्थंसुकृतमेवाचरन्तितेऽपिचतुर्विधानकेवलंसर्वेमदेककामाइत्याशयेनाह । चतुर्विधाइति । आर्त्तःपीडितःपीडापरिहारार्थी । जिज्ञासुःस्वाज्ञातनाशार्थी । अर्थार्थीधनाद्यर्थी । ज्ञानीचेतिचतुर्विधामांभजंते १६ किंसर्वेऽपिसमाएतेसुकृतिनइतिसाधारण्येनविशेषणादतआह तेषामिति । तेषांमध्येज्ञानीविशिष्यते यतोनित्ययुक्तः आर्त्ता

नमांदुष्कृतिनोमूढाःप्रपद्यंतेनराधमाः ॥ माययाऽपहृतज्ञानाआसुरंभावमाश्रिताः १५ चतुर्विधाभजंतेमांजनाःसुकृतिनोऽर्जुन ॥ आर्तोजिज्ञासुरर्थार्थीज्ञानीचभरतर्षभ १६ तेषांज्ञानीनित्ययुक्तएकभक्तिर्विशिष्यते ॥ प्रियोहिज्ञानिनोऽत्यर्थमहंसचममप्रियः १७ उदाराःसर्वएवैतेज्ञानीत्वात्मैवमेमतम् ॥ आस्थितःसहियुक्तात्मामामेवानुत्तमांगतिम् १८ बहूनांजन्मनामन्तेज्ञानवान्मांप्रपद्यते ॥ वासुदेवःसर्वमितिसमहात्मासुदुर्लभः १९ कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाःप्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ॥ तंतंनियममास्थायप्रकृत्यानियताःस्वया २० योयोयांयांतनुंभक्तःश्रद्धयाऽर्चितुमिच्छति ॥ तस्यतस्याचलांश्रद्धांतामेवविदधाम्यहम् २१ ॥ ॥ ॥ ॥

दयोहिकामिनःकामपूर्त्तौनमद्भजनेयुक्ताभवंति अयंतुनित्ययुक्तएकभक्तिश्चैकभावेनभजनंकरोति । तथाहि आर्त्तारोगिणःसूर्यंभजंते । जिज्ञासवःसरस्वतीम् । अर्थार्थिनःकुबेरादीनितितेषांतत्तत्कामार्थित्वेनानेकभक्तित्वंदृश्यते । तस्यनित्ययुक्तत्वेचहेतुः हियतः ज्ञानिनोऽहमत्यर्थंप्रियः आत्मत्वादेव आत्माचप्रियः निरुपाधिप्रेमगोचरत्वात् । 'तदेतत्प्रेयःपुत्रात्प्रेयोवित्तात्प्रेयोऽन्यस्मात्सर्वस्मादांतरंयदयमात्मा'इतिश्रुतेश्च सचज्ञानीममप्रियोभक्तानांदुर्लभत्वादितिभावः १७ उदाराइति । सर्वेऽप्येतेउदाराउत्कृष्टाएव । ज्ञानीतुममात्मैवेतिममम‌तंनिश्चितं हियतःसयुक्तात्माअहमेवभगवान्वासुदेवइत्यभेदेनमयिसमाहितचित्तोमामेवानुत्तमांश्रेष्ठांगतिमास्थितोनतुमत्तोऽन्यदारोग्यादिकंकामयानोमद्भक्तिंकरोति किंतर्हिमत्प्राप्त्यर्थमेवमांभजतइत्यर्थः १८ किंच वासुदेवःसर्वमितिज्ञानवान्योबहूनांजन्मनामन्तेचरमजन्मनिमांप्रपद्यतेसम्यग्दर्शनेनापरोक्षीकरोति समहात्माब्रह्मभूतःसुदुर्लभइतियोजना १९ अन्येतुतैस्तैःकामैःपुत्रपश्वादिविषयैः हृतज्ञानाः हृतंदूरीकृतंज्ञानंविवे
१६ कोयेषांते अन्यदेवताः अहमेतस्याआराधनेनेदंफलमवाप्स्यामीतिभेदबुद्ध्याप्रपद्यंतेइंद्रादीन् तंतंनियमंचतुर्दश्युपवासादिकमास्थाय स्वयाप्रकृत्यावक्ष्यमाणविभयादैव्याआसुर्यावानियताःनिगृहीताः
२० किंच योयोभक्तःसात्विकोराजसस्तामसोवायांयांतनुंतादृशीमेवदेवादिरूपांयक्षरक्षोरूपांभुतप्रेतरूपांवामूर्तिंश्रद्धयातादृश्यैवार्चितुमिच्छतितस्यतस्यभक्तस्यतामेवश्रद्धांमात्त्विकींराजसींतामसींवाऽहंसर्वे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्वरोऽचलांविदधामि २१ ततश्चसतयाश्रद्धयायुक्तःसन्तस्यामूर्त्तेराराधनंससाधनंवशीकरणमीहतेइच्छति ततश्चकामान्विषयान्लभते मयैवविहितानाज्ञापितान् हितान् ईप्सितान् एतेनसर्वासां
देवतानांस्वाज्ञावशवर्त्तित्वंदर्शितम् २२ अल्पमेधसां 'अथयत्रान्यत्पश्यत्यन्यच्छृणोतिअन्यन्मनुतेऽन्यद्विजानातितदल्पम्'इतिश्रुतेः द्वैतमल्पंतत्रैवमेधायेषांतेबाह्यार्थाभिलाषिणामित्यर्थः । तेषांतत्फ
लमंतवत्सर्वस्यबाह्यार्थस्यांतवत्त्वादेव । तुशब्दोऽभेदेनेश्वरभक्तेभ्योविभेदार्थः यतोदेवयजोदेवान्यजंतेइतिदेवयजस्तेदेवानंतयुक्तानेवयांति । एवंयक्षरक्षोभक्तायक्षादीनेवयांति भूतप्रेतभक्ताश्चभू
तादीनेवेत्यपिद्रष्टव्यं । मद्भक्तास्तुमामेवानंतंयांति । अतस्तेऽनंतफलभाजइत्यर्थः २३ एवंतर्हिकुतस्त्वामेवसर्वेनप्रतिपद्यंतइत्याशंक्याज्ञानादित्याह अव्यक्तमिति । अव्यक्तंसर्वोपाधिशून्यत्वेना
स्पष्टमपिवासुदेवशरीरेणव्यक्तिमापन्नं अस्मदादिवच्छरीराभिमानिनंमामबुद्धयोमन्यंते । यतोममपरंभावंपरत्वमुत्कृष्टत्वमजानंतः । उत्कृष्टत्वमेवविशिनष्टि अव्ययंनव्येतीत्यव्ययमविनाशिनं अनु
त्तमंयस्मादन्यदुत्कृष्टंचनास्ति निरतिशयमखंडैश्वर्यरूपमित्यर्थः २४ कुतस्त्वद्विषयमज्ञानंलोकस्येत्यतआह नाहमिति। हेयोगयोगिन् अर्शआद्यच्प्रत्ययांतोऽयंयोगशब्दः अहंतत्पदार्थःसर्वस्ययोगिनस्त्वंपदा
र्थमात्राभिज्ञस्यनप्रकाशोस्मि तत्रहेतुः मायासमावृतइति । भाष्येतुयोगोयुक्तिर्गुणानांघटनंसैवयोगमायाचित्तसमाधिर्वायोगोभगवतस्तत्कृतामायेति भगवत्संकल्पवशवर्त्तिनीमायेत्यर्थः उत्तरार्धःस्प
ष्टार्थः २५ ननुत्वदभिन्नंलोकंत्वन्मायामोहयतिचेत्त्वन्मायात्वांकुतोनमोहयतीत्यतआह वेदाहमिति। सत्यं सत्यपिलोकस्यममचाभेदेऔपाधिकभेदस्यसत्त्वादुपाधिधर्माभिमानित्वाल्लोकोमूढः। तदभावाच्चाहंसर्वज्ञ

सतयाश्रद्धयायुक्तस्तस्याराधनमीहते ॥ लभतेचततःकामान्मयैवविहितान्हितान् २२ अंतवत्तुफलंतेषांतद्भवत्यल्पमेधसाम् ॥ देवान्देवयजोयांति
मद्भक्तायांतिमामपि २३ अव्यक्तंव्यक्तिमापन्नंमन्यन्तेमामबुद्धयः ॥ परंभावमजानंतोममाव्ययमनुत्तमम् २४ नाहंप्रकाशःसर्वस्ययोगमायासमा
वृतः ॥ मूढोऽयंनाभिजानातिलोकोमामजमव्ययम् २५ वेदाहंसमतीतानिवर्तमानानिचार्जुन ॥ भविष्याणिचभूतानिमांतुवेदनकश्चन २६ इच्छा
द्वेषसमुत्थेनद्वंद्वमोहेनभारत ॥ सर्वभूतानिसंमोहंसर्गेयांतिपरंतप २७ येषांत्वंतगतंपापंजनानांपुण्यकर्मणाम् ॥ तेद्वंद्वमोहनिर्मुक्ताभजंतेमांदृढ
व्रताः २८ जरामरणमोक्षायमामाश्रित्ययतंतिये ॥ तेब्रह्मतद्विदुःकृत्स्नमध्यात्मंकर्मचाखिलम् २९ ॥ ॥

इतिविशेषः अक्षरार्थःस्पष्टः २६ केनपुनर्निमित्तेनातीतादीनिभूतानिनजानंतीत्याशंक्याह इच्छेति । इच्छारागःद्वेषस्ताभ्यांसमुत्थितोद्वंद्वमोहःशोभनाशोभनसत्यासत्यनित्यानित्यात्मसुविपर्ययःअशोभने
शोभनबुद्धिःशोभनेवाअशोभनबुद्धिरित्येवंरूपस्तेन । हेभारतभरतान्वय । सर्वभूतानिसर्गेसृष्टिविषयेमोहंअविवेकंयांति हेपरंतप । अयंभावः योहिस्रष्टेरुपादानंस्वरूपंचतत्त्वतोजानातिसब्रह्मविवसर्वज्ञ
त्वादतीतादीन्जानाति । सृष्टौचसर्वेषांमोहोऽस्ति अशोभनेस्त्र्यादौशोभनाध्यासात् । असत्येप्रपंचेसत्यत्वाध्यासात् । सत्येचात्मनोऽसंगत्वेऽसत्यत्वाध्यासात् । अनित्येस्वर्गादौनित्यत्वा
ध्यासात् । अनात्मनिदेहादावात्माध्यासात् । अतोविपर्ययेणसृष्टिज्ञानंप्रतिबद्धंतेनचसार्वज्ञ्यंनजायतेऽस्मदादीनामिति २७ केषांतर्हिसार्वज्ञ्यंभवतीत्याशंक्याह येषांत्वितिद्वाभ्यां । येषांपुनर्ज
नानांपुण्यकर्मणांपापं अंतगतंअंतंनाशंप्राप्तं द्वितीयाश्रितेतिसमासः तेद्वंद्वमोहउक्तलक्षणस्तेननिर्मुक्ताःसंतःप्रथमंदृढव्रताःशमदमादिदार्ढ्यभाजोभूत्वामांभजंते २८ ततश्चजरामरणयोःप्रवाहादात्मनोमोक्ष
यमामाश्रित्यमयिसमाहितचेतसोभूत्वायेयतंतियतंतेज्ञानलाभायवेदांतश्रवणादौ तेतत्सर्ववेदांतप्रसिद्धंकृत्स्नंब्रह्मविदुः विराडाद्युपासकास्त्वकृत्स्नब्रह्मविदःसूत्रकारणयोर्निष्कलस्यचाज्ञानात् । श्रीगो
पालबालोपासकास्तुतत्पदलक्ष्यकृत्स्नब्रह्मविदोऽतस्तेध्यात्मादिकंकात्स्न्र्येनजानंतिसर्वविदोभवंतीत्यर्थः । अनेन'यज्ज्ञात्वानेहभूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते'इत्येकविज्ञानात्सर्वविज्ञानप्रतिज्ञायापूर्वंकृतातस्या ॥ ४९ ॥
उपसंहारोदर्शितः । अध्यात्मंआत्मनिशरीरेस्थितंप्रत्यगात्मविषयंवस्तुशुद्धंत्वंपदार्थमित्यर्थः । कर्मचतत्त्वंपदार्थज्ञानयोःसाधनंश्रवणादिकंसर्वंविदुः २९ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंतत्पदार्थविवेकंसद्योमुक्तिहेतुंसमाप्यतत्प्राप्त्युपायभूतान्युपासनानिक्रममुक्तिफलानिविस्तरेणवक्तुकामःसंक्षेपेणसूत्रयति साधिभूतेति । अधिभूतंचअधिदैवंचताभ्यांसहितंसाधिभूताधिदैवं तथाऽधियज्ञे नसहितंसाधियज्ञंचमांयेविदुःउपासतेतेयुक्तचेतसः । यतोनित्यंसमाहितचित्तास्ततोमांप्रयाणकालेऽपिसर्वजनव्यामोहकेविदुरेव । भावनादार्ढ्यान्मरणकालेपितस्यज्ञानस्यप्रमोषोनभवत्यतोभगवतिनैरंत र्येणदृढाभावनाकर्तव्येतिभावः । अधिभूतादिपदार्थंतुभगवानेवव्याख्यास्यतीतिनोक्तवंतोवयम् ३० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ पर्वणि० ॥ ३१ ॥

॥ पूर्वस्मिन्नध्यायेमायोपहितंब्रह्मजगत्कारणमुक्तंतच्चउत्तमानामनुपाधिब्रह्मप्रतिपत्तावुपलक्षणंमध्यमानामुपास्यंचेतिमत्त्वाप्रतिपत्तव्यंब्रह्मतद्विषयएकःउपासनात्रिपयाश्चषट् एवंसप्तप्रश्नविषयास्तेब्रह्मतद्विदु रित्यध्यायांतेसार्धश्लोकेनभगवतासूत्रितास्तद्वृत्तिरूपोऽयमध्यायआरभ्यते । तत्रसूत्रितानांब्रह्मादिशब्दानामर्थंबुभुत्सुरर्जुनउवाच किंतदकृत्स्नंब्रह्मेतिप्रथमःप्रश्नः शेषःस्पष्टार्थःश्लोकः १ अधियज्ञः कथंकोऽत्रकइतिस्वरूपप्रश्नः कथंज्ञेयइतिपदाकर्षेणतत्तदुपासनाप्रकारप्रश्नश्चेतिद्वयंमिलित्वाएकएवप्रश्नः शेषंस्पष्टम् २ क्रमेणैषांप्रश्नानामुत्तरमाह अक्षरमित्यादिभिस्त्रिभिः । तत्रकिंतद्ब्रह्मेत्यस्योत्तरमक्ष रंपरमंब्रह्मेति यत्परममक्षरंतद्ब्रह्मेतियोजना अक्षरशब्दस्यवर्णेषुरूढत्वात् ओमित्येतदक्षरमित्यादिश्रुतौओमित्येकाक्षरंब्रह्मेतिस्मृतौचदर्शनेनात्रापिप्रणवस्याक्षरशब्देनग्रहणेपरममितिविशेषणं प्रणव स्यपरब्रह्मत्वासंभवात् । अतश्च'एतद्वैतदक्षरंगार्गिब्राह्मणाअभिवदंत्यस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घम्'इतिश्रुतिप्रसिद्धमखंडैकरसंवस्तुअक्षरशब्दितंतद्ब्रह्मेतिप्राञ्चः यद्वा । अक्षरशब्देनजीवः 'कूटस्थोऽक्ष

साधिभूताधिदैवंमांसाधियज्ञंचयेविदुः ॥ प्रयाणकालेऽपिचमांतेविदुर्युक्तचेतसः ३० ॥ इतिश्रीम० भीष्मपर्वणिभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानयोगोनामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ पर्वणितुएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ अर्जुनउवाच ॥ किंतद्ब्रह्मकिमध्यात्मंकिं कर्मपुरुषोत्तम ॥ अधिभूतंचकिंप्रोक्तमधिदैवंकिमुच्यते १ अधियज्ञःकथंकोऽत्रदेहेऽस्मिन्मधुसूदन ॥ प्रयाणकालेचकथंज्ञेयोऽसिनियतात्मभिः २ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अक्षरंब्रह्मपरमंस्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ॥ भूतभावोद्भवकरोविसर्गःकर्मसंज्ञितः ३ अधिभूतंक्षरोभावःपुरुषश्चाधिदैवतम् ॥ अधियज्ञोऽहमेवात्रदेहेदेहभृतांवर ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रउच्यतेउत्तमःपुरुषस्त्वन्यः'इतिगीतासु । 'क्षरंप्रधानममृताक्षरंहरःक्षरात्मानावीशतेदेवएकः'इतिश्रुतौचकूटस्थपदेनामृतपदेनचविशेषितस्याक्षरपदस्यजीववाचित्वदर्शनात् अमृतोऽक्षरमित्यपेक्षितेउक्त्वा भावश्छांदसः यथाचाक्षरंजीवाख्यंपरमंब्रह्म परममितिविशेषणेनसोपाधिकस्यपूर्वाध्यायोक्तस्यव्यावृत्तिः नहिजीवस्यसोपाधिकस्यब्रह्मभावःसंभवति व्यावर्तकोपाधौमायादर्पणेजाग्रतितयोरभेदायो गात् । किंतद्ब्रह्मेतिप्रश्नेपरममितिविशेषणाभावेऽपितेब्रह्मतद्विदुःकृत्स्नमितिप्रश्नोत्थापकेसूत्रेपरमत्ववाचिनाकृत्स्नपदेनब्रह्मणोविशेषितत्वादुत्तरेपिब्रह्मगएवपरममितिविशेषणंयुज्यतएव प्रश्नेपितच्छब्दे नकृत्स्नत्वस्यैवग्रहात् । ततश्चकिंतत्कृत्स्नंब्रह्मेतिप्रश्नेयदक्षरंजीवाख्यंतदेवापेतोपाधिसंबंधंसत्कृत्स्नंब्रह्मेतितत्त्वमसीतिमहावाक्यार्थःप्रतीचोब्रह्मभावःप्रतिपादितोभवतीतिहृदयम् । तथास्त्वोऽनागंतु कोभावःस्वरूपंस्वभावःशुद्धस्त्वंपदार्थःसोध्यात्ममुच्यते । भाष्येतुतस्यैवपदस्यब्रह्मणःप्रतिदेहंप्रत्यगात्मभावःस्वभावोऽध्यात्ममुच्यते अध्यात्मशब्देनाभिधीयतइति । विसर्गोदेवतोद्देशेनद्रव्यत्यागा त्मकोयागःसकर्मसंज्ञितः । तमेवशिनष्टि भूतेति । भूतानांभावःसात्त्विकादिःस्वभावःउद्भवश्चतयोःकरणाद्भूतभावोद्भवकरः तथाहि बुद्धिःकर्मानुसारिणीतिकर्मानुसारित्वंभावस्यस्मर्यते । तथाउद्भवोऽपिकर्मतएवस्मर्यते । 'अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाः'इति ३ क्षरोभावोजनिमद्वस्तुकर्मफलभूतंतत्साधनभूतंचतदधिभूतमित्युच्यते । अधिदैवतंपुरुषःसर्वासुपूर्षुवसतीतिसर्वकरणानुग्राहकःसकलदेवतात्माहिरण्यगर्भः ; अधियज्ञोयज्ञाभिमानीविष्णुरन्तर्यामीसोऽहमेवदेवास्मिअत्रास्मिन्देहे देहभृतांवर ४ अत्रपट्प्रश्नोत्तरेपुप्रथमेजीवस्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ब्रह्मभावउक्तः तंजानतांप्रयाणमेवनास्ति । 'नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंते ब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येति'इतिश्रुतेः । द्वितीयेशुद्धस्त्वंपदार्थउक्तस्तज्ज्ञानस्यापिवस्तुतत्त्वविषयत्वान्नतत्रभावनापेक्षा ऽस्तीतिनभावनाफलभूतकालेतत्प्रत्ययोऽपेक्षते । तृतीयचतुर्थयोस्तुकर्मतत्साधनभूतंचजन्यवस्तूक्तं तत्रापिनभावनापेक्षाऽस्ति अंतकालेप्रबलेनैवकर्मणाचित्तस्यावरोधात्तत्साधनफलभूतस्यैवस्मरणा वश्यंभावेनतत्रभावनायावैयर्थ्यात् । परिशेषादंत्ययोरेवकार्यकारणब्रह्मणोःसोपाधिकनिरुपाधिकयोरन्यतरस्यभावनासुदृढाचेदंतकालेतत्प्रत्ययोऽवश्यंभावीतितयोरन्यतररूपंपरमात्मानंस्मरन्यःकलेवरंमु क्त्वार्चिरादिमार्गेणप्रयातिसब्रह्मलोकप्राप्तिद्वाराक्रमेणमद्भावंमोक्षंयातीत्याह । अंतकालेचेति । स्पष्टायोजना । नास्त्यत्रसंशयइतिसोपाधिकब्रह्मोपास्तिप्रकृत्य 'शतंचैकाचहृदयस्यनाड्यस्तासांमूर्द्धानम भिनिःसृतैका ॥ तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेतिविष्वङ्ङन्याउत्क्रमणेभवंति' इतितदुपासकस्यगतिपूर्वकस्यामृतत्वस्यश्रवणात् । यस्तुशुद्धत्वंपदार्थरूपमध्यात्मवस्तुमात्रंवेद असौब्रह्मात्मैक्यज्ञानाभावान्नत स्यप्राणउत्क्रामंतीत्येतद्वाक्यविषयोनभवतिकिंतुशतंचैकाचेत्येतस्यैवविषयः । ननुतस्यानुपासकत्वात्कथमेतदितिचेन्न । नहिकल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिंतातगच्छतीतिन्यायेनतस्योभयभ्रष्टत्वासंभवात् । कठवल्लीपुनिष्कलप्रत्यगात्मविदंकेवलयोगिनंप्रकृत्यशतंचैकाचेत्याम्नानाच्च । 'वेदांतविज्ञानसुनिश्चितार्थाः संन्यासयोगाद्यतयःशुद्धसत्वाः ॥ तेब्रह्मलोकेतुपरांतकालेपरामृतात्परिमुच्यन्तिसर्वे'इतिश्रुतेर्निश्चि तार्थानांशोधितत्वंपदार्थानामेवक्रममुक्तिरवगम्यते नचात्रसुनिश्चितार्थाइत्यनेनब्रह्मात्मैक्यनिश्चयवंतोग्रहीतुंशक्याः तेषांगत्यभावस्यप्रोक्तत्वात् । नाप्युपासकाः असंभवात् । उपासनाहिनाम अतस्मिंस्तद्बुद्धिः यथाशालग्रामेविष्णुबुद्धिरेवंसूत्रविराडंतर्यामिष्वात्मबुद्धिरितिनतद्वंतःसुनिश्चितार्थाइतिवक्तुंशक्यम् । तस्माद्ध्यात्मविदांब्रह्मात्मैक्यानवगमादनुपासकत्वेनांत्यप्रत्ययाभावेऽप्यर्चिरादि

अंतकालेचमामेवस्मरन्मुक्त्वाकलेवरम् ॥ यःप्रयातिसमद्भावंयातिनास्त्यत्रसंशयः ५ यंयंवापिस्मरन्भावंत्यजत्यंतेकलेवरम् ॥ तंतमेवैतिकौन्तेयसदा तद्भावभावितः ६ तस्मात्सर्वेषुकालेषुमामनुस्मरयुध्यच ॥ मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयम् ७ अभ्यासयोगयुक्तेनचेतसानान्यगामिना ॥ परमंपुरुषंदिव्यंयातिपार्थानुचिंतयन् ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गतिप्राप्तिरस्तीतिसर्वमनवद्यम् ५ नकेवलंकार्यकारणब्रह्मणोरेवभावनांत्यप्रत्ययवशात्तद्भावप्राप्तिहेतुरपितुकीटस्यजीवतएवभावनाबलाद्भाव्यवस्तुभावप्राप्तिर्दृश्यते नंदिकेश्वरस्यचस्मर्यते सहिमहादेवंभाव यंस्तत्सारूप्यंदेहान्तरंविनैवप्राप्तइतियोगशास्त्रेऽपिप्रसिद्धम् तत्रकिमुवक्तव्यमंतप्रत्ययवशाद्देहांतरेभाव्यभावप्राप्तिरस्तीतिमत्वातमेवार्थमन्यत्रापिदर्शयति यंयमिति । तद्भावभावितःभाव्याकारवासनया रंजितइत्यर्थः ६ यस्मादेवंतस्मात्सर्वेषुकालेषुमामनुस्मरअंतकालेमत्स्मृत्यामद्भावप्राप्त्यर्थम् । युध्यचेतिचकारात्कर्मोपास्त्योःसमुच्चयोऽवगम्यते । ज्ञानकर्मसमुच्चयकर्त्तरीवतदुभयानुष्ठातर्येकस्मि न्नेवाधिकारिणिकर्तृत्वाकर्तृत्वप्रत्ययकृतविरोधाभावात् । मयिअर्पितेमदेकनिष्ठतांनीतेमनोबुद्धीयेनसमय्यार्पितमनोबुद्धिस्त्वंअसंशयंमामेवैष्यसिप्राप्स्यसि अंतकालेस्मरणेनेतिशेषः ७ एतदेवश्लोक त्रयेणविवृणोति । अभ्यासेति । अभ्यासयोगयुक्तेन तत्रस्थितौयत्नोऽभ्यासइतिसूत्रितोऽभ्यासः तत्रध्येयेवस्तुनिचित्तस्यस्थिरीकरणार्थोयत्नःसचविजातीयप्रत्ययानंतरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहीकरणरू पःसोऽत्राभ्यासः । तत्रभाव्योविषयःसिद्धःविष्णुप्रतिमादिर्विराडादिर्वा । असिद्धस्तुमानसप्रतिमादिः । तत्रासिद्धेमनसःप्रतिमाकारतासंपादनेतत्रस्थैर्यसंपादनेचेतिविषयभेदाद्द्विगुणोयत्नःकर्त्त व्योभवति । सिद्धेतुचित्तस्थिरीकरणार्थएकएवयत्नः । तत्रयथास्वतःस्वच्छःस्फटिकोजपाकुसुमोपरागाल्लोहितःस्फटिकइतितत्रलौहित्याध्यासः । तत्प्राबल्यात्तत्रैवस्फटिकधीप्रमोषेपद्मरागत्वा ध्यासः । पद्मरागेऽपिचंद्रिकायामिंद्रनीलत्वाध्यासस्तत्रैवतदानीमेवकिंचिद्दूरस्थेनिहीनोपलत्वाध्यासइत्युत्तरोत्तराध्यासक्रमेणशुद्धएकएवस्फटिकःपंचविधोभवति । एवंस्वतःशुद्धंचैतन्यंमायोपरागात्तदेवेश्वरः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मायाप्राबल्येतस्यैवेश्वरत्वांशप्रमोपेतत्रैवसूत्रात्माध्यासःसूत्रेऽप्यज्ञानदार्ढ्याद्विराडध्यासः । ततएवविराडेकदेशेषुशरीरादिषुआत्मत्वभ्रमः । तत्रयथाघटांतर्गतःप्रदीपोघटमात्रंभासयतिघटच्छिद्राद्बहिर्गतःकिंचित्स्वप्रभयासंसृष्टंविषयमवभासयति सर्वात्मनाघटाद्बहिर्गतस्तुकृत्स्नंभवनोदरवर्त्तिपदार्थजातंप्रकाशयति । तद्वद्देहांतर्गताचितिर्देहमात्रंभासयति । देहच्छिद्राच्चक्षुरादेर्बहिर्गतासतीतत्संनिकृष्टंकंचिद्विषयंरूपादिकमवभासयति । सर्वात्मनागुरूक्तयुक्त्यादेहकृतपरिच्छेदाभिमानेसक्तेत्वपरिच्छिन्नासतीकृत्स्नंविराडात्मानमवभासयति यथोक्तंवाह्यग्रंथेष्वपि । 'मणिहुतवहतारासोमसूर्यादयोऽपिक्षितिविषयमिहाल्पंवाह्यमुद्योतयंति ॥ सहजलयसमुत्थंद्योतयेज्ज्योतिरंतस्त्रिभुवनमपिसूक्ष्मस्थूलभेदक्रमेण'इति । सहजलयसमुत्थंसहजःस्वाभाविकोदेहकृतपरिच्छेदाभिमानस्तस्यलयमात्रादेवउत्थितंक्रमेणसंकल्पक्रमेण सदीक्षणमात्राभिनिर्वृत्तत्वात्सर्वस्यप्राक्संकल्पादसत्त्वाव तथाचश्रुतिः । 'सयदिपितृलोककामोभवतिसंकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंति'इति । दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताइत्यक्षपादसूत्राच्च । दोषारागादयः तदेवंप्रकाशमानेविराजिअहमेवेदंसर्वोऽस्मीतिमन्यतेसोऽस्यपरमोलोकइतिशास्त्रप्रामाण्यादुपासकेनगृहीतोऽहंग्रहोयद्यपिवस्तुतत्त्वापेक्षयाभ्रांतिरूपस्तथाऽपिस्वाभाविकाद्देहाहंग्रहात्सत्यरूपः । यथास्फटिकेहीनोपलत्वग्रहापेक्षयाइंद्रनीलत्वग्रहस्तद्वद्यथाचस्फटिकेप्रणिधीयमानंचक्षुरुत्तरोत्तरपाटवविवृद्धाविंद्रनीलत्वंबाधित्वापद्मरागत्वंतद्बाधेनलोहितस्फटिकत्वंतद्बाधेनशुद्धत्वंचावगच्छति । एवंगुरूक्तयुक्त्याप्रत्यगात्मनिप्रणिधीयमानंमनोऽस्यवाह्यंवाह्यंरूपमपोह्यआंतरेआंतरेअवतिष्ठते । चरमंविशुद्धंरूपंप्राप्यतुस्वयमेवविलीयते यथोक्तं । 'येनत्यजसितत्त्यजेति' येनमनसात्यजसिविराडादिभावंतदपिमनस्त्यजेत्यर्थः । तदेवंव्यवहारापेक्षयासिद्धेषुविराट्सूत्रांतर्यामिषुमनसःस्थिरीकरणार्थोयत्नोऽभ्यासस्तत्फलभूतोयोगः । समाधिर्ध्येयवस्तुन्येवचेतसःस्थैर्यंतेनगुणेन

कविंपुराणमनुशासितारमणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः ॥ सर्वस्यधातारमचिंत्यरूपमादित्यवर्णंतमसःपरस्तात् ९ प्रयाणकालेमनसाऽचलेनभक्त्यायुक्तोयोगबलेनचैव ॥ भ्रुवोर्मध्येप्राणमावेश्यसम्यक्सतंपरंपुरुषमुपैतिदिव्यम् १० ॥ ॥ ॥ ॥

युक्तंयच्चेतस्तेन नान्यगामिनाअनन्यगामिना नैकधेतिवत्समासः तेनचेतसापरमंसर्वोत्कृष्टंपुरुषंनिरस्ताशेषदोषं । यत्सर्वेषांपुरस्तात्सर्वान्पाप्मनऔषत्तस्मात्पुरुषइतिनिर्वचनात् । दिव्यंद्योतमानमनुचिंतयन्नहमेवभगवान्सर्वात्मावासुदेवइतिसततमाचार्योपदेशमनुध्यायन्तमेवनदीसमुद्रन्यायेनयातिहेपार्थ तथाचश्रुतिः । 'यथानद्यःस्यंदमानाःसमुद्रेऽस्तंगच्छंतिनामरूपेविहाय ॥ तथाविद्वान्पुण्यपापेविधूयपरात्परंपुरुषमुपैतिदिव्यं'इति परात्सूत्रात्परंअंतर्यामिणं ८ तदेवमुपासनायाःस्वरूपमुक्त्वाउपास्यस्यस्वरूपमाह कविमिति । कविंक्रांतदर्शिनंसर्वज्ञं पुराणंचिरंतनं अनुशासितारंजगतोऽन्तर्यामिणं अणोःसूक्ष्मादप्याकाशादेरणीयांसंसूक्ष्मतरं योऽनुस्मरेत्अनुचिंतयेत् । सर्वस्यकर्मफलस्यधातारंविभागेनप्रदातारं । अचिंत्यरूपंविद्यमानमपिकेनचिच्चिंतयितुंशक्यं । आदित्यवर्णंआदित्यस्येवनित्यप्रकाशरूपोवर्णोदीप्यमानतायस्यतंआदित्यवर्णंसर्वजगदवभासकमित्यर्थः । तमसोदेहेन्द्रियादावनात्मन्यात्माभिमानरूपाऽविद्यातःपरस्तात्पराचीनंसतिदेहाभिमानेप्रकाशनेयोगयुक्त्यात्यक्तेतुतस्मिन्स्वयमेवप्रकाशतइत्यर्थः ९ उपासनायाःफलमाह प्रयाणेति । प्रयाणकालेमनसाऽचलेनवृत्त्यंतरवर्जितेन । भक्त्याभगवतिवासुदेवेआराध्यत्वबुद्ध्यायुक्तोयोगबलेनयोगोमनःप्राणेन्द्रियक्रियानिरोधोहृदयपुंडरीकेतेषांवशीकरणमित्यर्थः । तस्यैवबलेनचयुक्तोभूमिकाजयक्रमेणप्रागेवमूलाधारादिब्रह्मरंध्रांतःस्थानेष्वारोहावरोहक्रमेणसंचारितपवनोऽन्तकाले भ्रुवोर्मध्येआज्ञाचक्रेप्राणंआवेश्यसुषुम्नयानाड्यामूलाधारादुत्थापनपूर्वकंसम्यक्निवेश्यस्थापयित्वा स्थापनप्रयोजनंतुअन्यविस्मरणपूर्वकंदिव्यपुरुषचिंतनं तत्रभ्रूमध्यादुपर्युन्नीयमानेवायौमनोमूर्च्छामापद्यतइति तस्यामवस्थायांनभवतीत्यंत्यप्रत्ययस्तत्रैवसंपाद्यस्ततोऽर्चिरादिमार्गपर्वणाअमानवस्यपुरुषस्यस्थानविशेषप्रापकस्यप्राप्यस्थानस्यचतस्मिन्नेवस्मरणंकर्त्तव्यं । तद्वासनावासितंमनोभ्रूमध्याद्योगिनाऊर्ध्वयानाड्याउत्क्षिप्तेप्राणेमुक्तेपुन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ब्रह्मांडखर्परंभित्वाप्रचलितेसतिलब्धवृत्तिकंभूत्वापूर्वसंस्कारप्राबल्याद्योगमहात्म्याद्वदिव्योपाध्युपेतमर्चिरादिपर्वदेवताभिरभिपूज्यमानमुत्तरोत्तरंस्थानंप्रत्यतिवाह्यमानममानवेनचपुरुषेणसंगच्छमानंतेनचयथा
भिलषितंस्थानंप्रापितमात्मानंपश्यति । तदिदमुक्तंभ्रुवोर्मध्येसम्यक्प्राणमावेश्येति । सएवंकृत्वायोगीकविंपुराणमित्युक्तलक्षणंपरंपुरुषंहिरण्यगर्भाख्यंसर्वस्यभूतजातस्यजनयितारंनारायणादिशब्दप्र
तिपाद्यमुपैतिसमीपेप्राप्नोति तल्लोकंप्राप्नोतीत्यर्थः । नहिपौराणिकानामिववैदिकानांमतेब्रह्मविष्णुरुद्रलोकानामुपर्युपरिकल्पनाऽस्ति । किंतर्हिसर्वेहिरण्यगर्भलोकाख्येसत्यलोकएवांतर्भवंति ।
पराहिसोपासनकर्मोर्जितिर्हिरण्यगर्भप्राप्यंतेतिवृहदारण्यकेतद्भाष्यादौचस्पष्टम् १० भ्रुवोर्मध्येप्राणमावेश्येत्युक्तंतत्किंकृत्वाकर्त्तव्यंतत्कृत्वाचकिंकर्त्तव्यमित्येतद्वयंवदिष्यंस्तत्रप्रतीकत्वेनाचिंत्यंप्रणवंतावद्वा
च्यवाचकयोरभेदविवक्षयास्तौति यदक्षरंप्रणवाख्यंवाचकंवेदविदोवेदादौवदंति । यद्वायदक्षरंब्रह्मतद्वाच्यम् । 'एतद्वैतदक्षरंगार्गिब्राह्मणाअभिवदंत्यस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घम्'इत्येवंलक्षणंवावेदवि
दउपनिषद्विदोवदंति । यच्चयतयोविशंतिब्रह्मप्रतीकत्वेनशरणीकुर्वंति । पक्षे सम्यग्दर्शनेसतिसरित्सागरन्यायेनयत्प्रविशंतियतयः यदक्षरमिच्छंतोब्रह्मचर्यंचरंतीतिपक्षद्वयेऽपिसमानम् । तत्तेपदं
वर्णत्रयात्मकंपदनीयंवास्थानंविष्णोःपरमंपदंसंग्रहेणप्रवक्ष्ये अयंचवाच्यवाचकयोरभेदःश्रुतिच्छाययागम्यते । अन्यत्रधर्मादन्यत्राधर्मादितिसर्वधर्मातीतंब्रह्मप्रकृत्य । 'सर्वेवेदायत्पदमामनंतितपां
सिसर्वाणिचयद्वदंति ॥ यदिच्छंतोब्रह्मचर्यंचरंतितत्तेपदंसंग्रहेणब्रवीम्योमित्येतत्'इत्योंकारेणोपसंहारात्तत्फलंचप्रतीकभावात् । ओंकारंप्रतीकत्वेनप्रकल्प्यतद्वाराशुद्धंशबलंवाब्रह्मप्रतिपत्तव्यं त
थाचश्रुत्यंतरे । एतद्वैसत्यकामपरंचापरंचब्रह्मयदोंकारइत्युपक्रम्यतस्मादेवंविद्वानेतेनैवायतनेनैकतरमन्वेतीतिदृष्टम् । आयतनंशालग्रामवत्प्रतीकंतेन ११ भ्रुवोर्मध्येकथंप्राणमावेशयेदित्यतआह सर्वेति ।

यदक्षरंवेदविदोवदंतिविशंतियद्यतयोवीतरागाः ॥ यदिच्छंतोब्रह्मचर्यंचरंतितत्तेपदंसंग्रहेणप्रवक्ष्ये ११ सर्वद्वाराणिसंयम्यमनोहृदिनिरुध्यच ॥ मू
र्ध्न्याधायात्मनःप्राणमास्थितोयोगधारणाम् १२ ओमित्येकाक्षरंब्रह्मव्याहरन्मामनुस्मरन् ॥ यःप्रयातित्यजन्देहंसयातिपरमांगतिम् १३ अन
न्यचेताःसततंयोमांस्मरतिनित्यशः ॥ तस्याहंसुलभःपार्थनित्ययुक्तस्ययोगिनः १४ मामुपेत्यपुनर्जन्मदुःखालयमशाश्वतम् ॥ नाप्नुवंतिमहा
त्मानःसंसिद्धिंपरमांगताः १५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सर्वाणिशब्दादिविषयग्रहणद्वाराणींद्रियाणिसंयम्यनिगृह्यतथाहृदिमनोऽपिनिरुध्य तेषांकंचुकभूतंप्राणंमूर्द्धन्यनाड्यासुषुम्नाख्ययामूर्ध्निभ्रुवोर्मध्येआधाय कथं योगधारणांयोगशास्त्रोक्तांधारणांमनसोदेशविशेष
निबंधिनीमास्थितः अनुतिष्ठन्सन् १२ मूर्ध्निप्राणमाधायकिंकुर्यादतआह ओंकाररूपंएकाक्षरंएकंचतदक्षरंचवर्णोब्रह्मचतद्व्याहरन्उच्चरन्मांचब्रह्मभूतंअनुस्मरन् योहिदेवदत्तंस्मृत्वातन्नामव्याहरतितस्मै
देवदत्तोऽभिमुखोभवत्येवंब्रह्मणोनामोच्चारणेनसन्निहिततरंव्यापकंब्रह्मसाधकस्यसन्निधीयते सन्निहितेचब्रह्मणियोदेहंत्यजन्म्रियमाणःप्रयातिऊर्ध्वनाड्याउत्क्रामतिसपरमांगतिंसन्निकृष्टंब्रह्मरूपांयाति ब्रह्मै
वप्रकृत्यश्रूयते 'एषाऽस्यपरमागतिरेषाऽस्यपरमासंपदेषोस्यपरमआनंदः'इति । तामेवगतिंशुद्धंब्रह्मैवप्राप्नोतिब्रह्मलोकप्राप्तिद्वारा १३ इयंगतिरतीवदुर्लभेतिमामंस्थाइत्याह अनन्येति । नास्ति
अन्यत्रचेतोयस्यासौअनन्यचेताइत्यनेनस्मरणेआदरउच्यते । सततमितिनैरंतर्यम् । योमांस्मरतिनित्यशइतिदीर्घकालत्वंयावज्जीवंस्मरतीत्यर्थः तस्याहंसुलभःपार्थनित्ययुक्तस्यनित्येयोगिनामाव
श्यकेयुक्ताहारविहारादौयमनियमादौचयुक्तस्यावहितस्य योगिनःयोगमनुतिष्ठतः १४ त्वल्लाभेऽपिकिंस्यादतआह मामिति । मामुपेत्यपुनर्द्वितीयवारंजन्मनाप्नुवंति । यज्जन्मदुःखानामालयभू
तंमूढदृष्ट्याकिंचित्सुखालयत्वेऽपिअशाश्वतंनश्वरंतुच्छमित्यर्थः । केनाप्नुवंति महात्मानोयोगेनजितचित्ताः अतएव परमांसंसिद्धिंमोक्षंगताःअगताअपिप्रत्यासन्नत्वाद्गताएव । तथाब्रह्मलोकगतान्प्र
कृत्यस्मर्यते । 'ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे ॥ परस्यांतेकृतात्मानःप्रविशंतिपरंपदम्'इति प्रतिसंचरेब्राह्मेप्रलये परस्यचतुर्मुखस्यअंतेनाशे १५ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

त्वदलाभेऽपिकिंस्यादतआह आब्रह्मेति । आब्रह्मभुवनात्ब्रह्मलोकमभिव्याप्यब्रह्मलोकेनसहैवेत्यर्थः लोकाःपुनरावर्त्तिनः पुनरावृत्तिस्वभावाः हेअर्जुन। शेषंस्पष्टं । अत्रेयंव्यवस्था येक्रममुक्तिफलाभिर्दहरादिविद्याभिर्ब्रह्मलोकंगतास्तेतत्रैवज्ञानंप्राप्यब्रह्मणासहमुच्यन्ते । येतुपंचाग्निविद्याभिर्ब्रह्मलोकंगतास्तेऽनुपासितपरमेश्वराःपुनरावर्त्तंतइति १६ आवृत्तिभाजांकालपरिच्छेदमाह सहस्रेति । युगशब्दोऽत्रचतुर्युगपर्यायः । 'चतुर्युगसहस्रंतुब्रह्मणोदिनमुच्यते'इतिपुराणांतरदर्शनात् सहस्रंचतुर्युगानिपर्यन्तोऽवसानंयस्य चतुर्युगसहस्रंब्रह्मणोदिनंरात्रिरपितावतीत्याह रात्रिमिति । अत्रापिचतुर्युगसहस्राणांअंतेभवतितांचतुर्युगसहस्रांतां तेप्रसिद्धाअहोरात्रविदोजनाविदुः १७ किंब्रह्मणोऽह्निजायतेकिंवारात्राविस्यतआह अव्यक्तादिति । अत्रदैनंदिनसृष्टिप्रलययोःप्रकृतत्वाद व्यक्तशब्देननाव्याकृतंवियदादिकारणमिहग्राह्यं तदाआकाशादीनांसत्वात् । किंतर्हिप्रजापतेःस्वापावस्थैवेहाव्यक्तशब्दार्थः । अयंभावः । प्रजापतेःस्वापकालेतत्कल्पितःस्थावरजंगमप्रपंचःसर्वोऽपितदीयेऽज्ञानेऽव्याकृताख्येलीयतेरात्र्यागमे । तथादिवसागमेपुनस्ततएवयथापूर्वमाविर्भवति । एवंदृष्टिसृष्टिन्यायेनास्मत्कल्पितोऽप्ययंवियदादिप्रपंचोऽस्मत्सुषुप्तौलीयतेअस्मत्प्रबोधेयथापूर्वंप्रादुर्भवतीति
१८ कृतहानाकृताभ्यागमदोषापत्तयेबंधमोक्षशास्त्रप्रवृत्तिसाफल्यायचअविद्यादिवशादवशोऽयंभूतग्रामःपुनःपुनर्भूत्वापुनःपुनःप्रलीयतइत्याहवैराग्योत्पादनार्थं भूतग्रामइति । अहरागमेभूत्वाभूत्वारात्र्यागमेप्रलीयतइतियोजना सएवभूत्वाप्रलीयतेनान्योऽभिनवोभवतीत्यर्थः । कुतः यतोऽवशःअविद्याकामकर्माधीनस्तस्मात्सर्वानर्थबीजभूतायाअविद्यायाविद्ययाउच्छेदेजन्ममरणप्रवाहविच्छेदायावश्यंयतितव्यमित्यर्थः
१९ एवंब्रह्मभुवनांतानामावृत्तिंव्याख्यायतत्प्राप्तानामावृत्तिर्नास्तितदक्षरंपरमंब्रह्मेत्युपक्रांतंवस्तुलक्षयति परस्तस्मादितित्रिभिः परइति । तस्मादव्यक्तात्भूतग्रामबीजभूतादवि

आब्रह्मभुवनाल्लोकाःपुनरावर्तिनोऽर्जुन ॥ मामुपेत्यतुकौन्तेयपुनर्जन्मनविद्यते १६ सहस्रयुगपर्यन्तमहर्यद्ब्रह्मणोविदुः ॥ रात्रिंयुगसहस्रांतांतेऽहोरात्रविदोजनाः १७ अव्यक्ताद्व्यक्तयःसर्वाःप्रभवंत्यहरागमे ॥ रात्र्यागमेप्रलीयंतेतत्रैवाव्यक्तसंज्ञके १८ भूतग्रामःसएवायंभूत्वाभूत्वाप्रलीयते ॥ रात्र्यागमेऽवशःपार्थप्रभवत्यहरागमे
१९ परस्तस्मात्तुभावोऽन्योऽव्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः ॥ यःससर्वेषुभूतेषुनश्यत्सुनविनश्यति २० अव्यक्तोऽक्षरइत्युक्तस्तमाहुःपरमांगतिम् ॥ यंप्राप्यननिवर्त्तंतेतद्धामपरमंमम २१ पुरुषःसपरःपार्थभक्त्यालभ्यस्त्वनन्यया ॥ यस्यान्तःस्थानिभूतानियेनसर्वमिदंततम् २२ यत्रकालेत्वनावृत्तिमावृत्तिंचैवयोगिनः ॥ प्रयातायांतितंकालंवक्ष्यामिभरतर्षभ २३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

द्यालक्षणादनृतात् अन्योऽत्यंतविलक्षणोभावःसत्ता तुशब्दात्पराभिमतंसत्तासामान्यंवारयति । तस्यसामान्यादिभ्योव्यावृत्तत्वात् अस्यचसर्वानुगतत्वात् । सनातनोनित्यैकरूपः उपाधिमान्हिउपाधिविक्रिययानित्यंविक्रियतइवभाति । अयंत्वनुपाधित्वान्नित्यैकरूपएव । यःसभावःसर्वेषुभूतेषुवियदादिषुनश्यत्सुनविनश्यतिकेवलसत्तारूपत्वात् । एतेनतस्यकालत्रयाबाध्यत्वंनित्यत्वंचोक्तम् २० अव्यक्तोनव्यज्यतइतिदृश्यत्वंनिरस्तं । अक्षरोऽश्नुतेव्याप्नोतीतित्रिविधपरिच्छेदशून्यत्वमुक्तं । तंभावंपरमांगतिं ब्रह्मलोकांतागतिरपरमा कार्यत्वात् इयंतुपरमा कार्यकारणातीतत्वात् आहुः एषाऽस्यपरमागतिरित्यादयःश्रुतयः । यंभावंप्राप्यननिवर्त्तंतेपुनःसंसारेनपतंति । तदितिविधेयापेक्षंक्लीबत्वं । सएवममविष्णोःपरमंउपाध्यस्पृष्टंधामप्रकाशः तद्विष्णोःपरमंपदमितिश्रुतिप्रसिद्धंनिष्कलंब्रह्म २१ एवंज्ञेयंप्रत्यगभिन्नंब्रह्मोक्त्वाजगत्कारणमुपासनीयमितोऽन्यदित्याह पुरुषइति । तुशब्दःपूर्ववैलक्षण्यद्योतनार्थः हेपार्थ योऽयंभक्त्याआराधनेनउपासनेनेतियावत् कीदृश्या अनन्ययानास्त्यन्योयस्यांसातया उपास्योपासकभेदमंतरेणअहंग्रहरूपयेत्यर्थः । तयाभक्त्यायोलभ्यःसपरःपूर्वोक्तादव्यावृत्तानानुगतादक्षरादन्यःकारणात्मेतियावत् । लभ्यत्वादेवास्यान्यत्वमपिनह्यात्माचलभ्यश्चेतियुज्यते । अस्यकारणत्वमेवाह यस्येति । यस्यपुरुषस्यांतःस्थानिबीजेद्रुमइवसर्वाणिवियदादीनिस्थावरजंगमानिचयेनचइदंसर्वंततंव्याप्तमुपादानत्वात्सभक्त्यालभ्यतइतियोजना २२ पूर्वोक्तानामोंकारद्वारासगुणब्रह्मविदांक्रममुक्तिभाजांब्रह्मप्रतिपत्तयेउत्तरोमार्गोवक्तव्यइत्यतआह यत्रेति । आवृत्तिमार्गोपन्यासोऽनावृत्तिमार्गस्तुत्यर्थः। योगिनइति । योगिनः कर्मिणश्चोच्यंतेतेषांयथायोगंमार्गद्वयविभागः शेषंस्पष्टम् २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तत्रोपासकानांदेवयानंपंथानमाह अग्निरिति । अग्निर्ज्योतिरित्यर्चिरभिमानिनीदेवतालक्ष्यते । एवंअहरित्यहरभिमानिनी । एवंशुक्लपक्षस्यषण्मासमंमितोत्तरा यणस्यचाभिमानिन्यौदेवतेएव । एतच्चान्यासामप्युपलक्षणम् । तत्रप्रयाताउत्क्रांताब्रह्मकार्यंब्रह्मतद्द्वारापरंचगच्छंति ब्रह्मविदोब्रह्मोपासकाजनाः २४ एतेनचधूमोरात्रिरित्येषोऽपिधूमादिमा र्गःकर्मिणामपक्वयोगिनांचउचितआवृत्तिफलश्चव्याख्यातः २५ उक्तौमार्गावुपसंहरति शुक्लेति । शुक्लाज्ञानहेतुत्वादर्चिरादिगतिः तदभावात्कृष्णाधूमादिगतिः एकयाशुक्लया अन्ययाकृ ष्णया २६ एतेसृतीमार्गौआवृत्त्यनावृत्तिफलेजानन्योगीनमुह्यतियोगभ्रष्टोऽयतिरल्पप्रयत्नश्चयोगीनभवति कश्चनकोऽपि यस्मादेवंतस्मात्सर्वेष्वित्यादिस्पष्टम् २७ पुनःश्रद्धाभिवृद्ध्येयोगंस्तौति वेदेष्विति । वेदेषुसम्यगधीतेषु यज्ञेषुतपःसुचसम्यगनुष्ठितेषु दानेषुचसम्यग्दत्तेषुयत्पुण्यंतत्फलंचेतिपुण्यफलंसर्वेषुसमुच्चितेषुयत्प्रदिष्टंशास्त्रेषुतत्सर्वंयोगीअत्येतिअतिक्रामतिकार्यब्रह्मलोकप्राप्नोतीत्यर्थः किं कृत्वा इदंपूर्वोक्तमुपासनंविदित्वाज्ञात्वाऽनुष्ठायच । ततश्चकिमितआह यत्स्थानंनिर्विशेषंब्रह्मउपैतिप्राप्नोतिचक्रमेणेत्यर्थः । आद्यंनतुकेनचिन्निर्मितं तदनेनाध्यायेनध्येयस्तत्पदार्थोव्याख्या तः अग्रिमेऽध्यायेज्ञेयंब्रह्मव्याख्यास्यति २८ ॥ इतिभीष्मपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे गीतार्थप्रकाशे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ पर्वणि० ॥ ३२ ॥ ॥ पूर्वाध्यायेकिंतद्ब्रह्मेत्यादिसप्तप्रश्न्यामक्षरंब्रह्मपरममित्यादिनासंक्षिप्यव्याख्यातायांतज्ज्ञानस्यपृथक्प्रयोजनाकांक्षायांकर्मविदआदिभौतिकंधूमादिमार्गप्राप्यंस्थानमितिनिरूपणेनप्राप्यप्रापकादिविभागोद

अग्निर्ज्योतिरहःशुक्लःषण्मासाउत्तरायणम् ॥ तत्रप्रयातागच्छंतिब्रह्मब्रह्मविदोजनाः २४ धूमोरात्रिस्तथाकृष्णःषण्मासादक्षिणायनम् ॥ तत्रचांद्रमसंज्योतिर्योगीप्राप्य निवर्त्तते २५ शुक्लकृष्णेगतीह्येतेजगतःशाश्वतेमते ॥ एकयायात्यनावृत्तिमन्ययाऽऽवर्त्ततेपुनः २६ नैतेसृतीपार्थजानन्योगीमुह्यतिकश्चन ॥ तस्मात्सर्वेषुकालेषुयो गयुक्तोभवार्जुन २७ वेदेषुयज्ञेषुतपःसुचैवदानेषुयत्पुण्यफलंप्रदिष्टम् ॥ अत्येतितत्सर्वमिदंविदित्वायोगीपरंस्थानमुपैतिचाद्यम् २८ ॥ इतिश्रीम० भीष्मपर्वणिश्री मद्भगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ पर्वणितुद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ इदंतुते गुह्यतमंप्रवक्ष्याम्यनसूयवे ॥ ज्ञानंविज्ञानसहितंयज्ज्ञात्वामोक्ष्यसेऽशुभात् १ राजविद्याराजगुह्यंपवित्रमिदमुत्तमम् ॥ प्रत्यक्षावगमंधर्म्यंसुसुखंकर्तुमव्ययम् २

र्शितः तेनंकर्माधिभूतेव्याख्याते । तथासूत्रांतर्यामिणोरुपासकस्यार्चिरादिमार्गेणक्रममुक्तिस्थानप्राप्तिरित्युक्तंतेनाधिदैवाधियज्ञौव्याख्यातौ । ओमित्येकाक्षरमित्यादिनाअंत कालेकथंज्ञेयोऽसीत्यस्योत्तरंव्याख्यातम् । तदेवंध्येयब्रह्मविद्यासांगानिरूपिता । परिशिष्टमाद्यंज्ञेयब्रह्मविषयंप्रश्नद्वयंकिंतद्ब्रह्मकिमध्यात्ममितितद्विवरणायनवमोऽध्यायआरभ्यते । नकेवलमर्चिरादिगतिप्राप्याकालांतरएवमुक्तिरस्तिकिंत्विहैवसद्योमुक्तिरस्तीतिविशेषंवक्तुं श्रीभगवानुवाच इदंतुतेइति । इदंवक्ष्यमाणं तुपूर्वस्माद्ध्येयाद्विलक्षणंज्ञेयंते तुभ्यंगुह्यतममतिगोप्यंप्रवक्ष्यामि । अनसूयवेअसूयागुणेषुदोषाविष्करणंतद्रहिताय । ज्ञानंज्ञप्तिमात्रस्वरूपंब्रह्म । विज्ञानेनानुभवेनसहितंनतुकेवलंपारोक्ष्येणयत्ज्ञानंज्ञात्वासाक्षा त्कृत्यअशुभात्संसारान्मोक्ष्यसे । अत्रयत्सप्तमादौ ज्ञानंतेऽहंसविज्ञानमिदंवक्ष्याम्यशेपतइतिप्रतिज्ञातं यस्यचविज्ञानायशाखाचंद्रन्यायेनोपलक्षणीभूतंजगत्कारणंब्रह्मतत्रैवनिरूपितं । यद्विज्ञानेऽ धिकारसंपत्त्यर्थंतस्यैवसगुणस्योपासनमुक्तंतदिहसर्वशेषीभूतंब्रह्मवक्तव्यमितितथैवप्रतिजानीतेवचनमात्रेणैवात्रापरोक्षंज्ञानंजायतइतितच्चतत्रैवव्युत्पादितंनविस्मर्त्तव्यं १ एतदेवस्तौति राजविद्येति । विद्या नांराजाइतिराजविद्याअध्यात्मविद्या गुह्यानांराजाइतिराजगुह्यं । राजदंतादिषुपरमित्युपसर्जनस्यपरनिपातः । पवित्रंपावनं उत्तमंपूर्वापरदुरितनाशश्लेषहेतुत्वात्प्रायश्चित्ताद्यपेक्षयाश्रेष्ठं । प्रत्यक्षावगमं प्रत्यक्षंनित्यापरोक्षंयत्प्रत्यगात्मवस्तुतदेवयाथात्म्येनावगम्यतेऽनेनेतिप्रत्यक्षावगमं प्रत्यक्षेणसुखादिवदवगमोयस्येतिवा । अस्मिन्पक्षेविज्ञानसहितमितिविशेषणस्यश्लोकांतरस्थत्वान्नतेन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पौनरुक्त्यदोषः । तर्ह्यपूर्वत्वाभावान्निष्फलंस्यादतआह धर्म्यंधर्मादनपेतं । तथाहि क्षणमपिप्रत्यगात्माकारवृत्तौसत्यांश्रूयते । क्षणमेकंक्रतुशतस्यचतुःसप्तत्यायत्फलंतदवा
प्नोतीति । तर्हिदुःसाध्यंस्यान्नेत्याह सुसुखंकर्तुमिति । कर्त्तुंसंपादयितुंआविष्कर्त्तुंसुसुखंअनायाससाध्यं अज्ञानापनयमात्रसिद्धत्वात् । तर्हिआशुविनाशिफलंचेत् अव्ययं वस्तु
मात्रविषयत्वादनंतफलंनतुकर्मफलवन्नश्यति २ तर्हिकुतएतज्ज्ञानंसर्वेनसंपादयंतीत्याह अश्रद्दधानाइति । स्पष्टार्थःश्लोकः ३ एवंस्तुत्याऽभिमुखीकृत्ययद्वक्तव्यंतदाह मयेति । मयाइदंसर्वंजगत्ततं
व्याप्तंउपादानत्वात् कनकेनेवकुंडलादीनि । ननुप्रागेवैतदुक्तंअहंसर्वस्यजगतःप्रभवःप्रलयस्तथेति तथाचराजविद्येत्यादिस्तुतिरस्थानेएवकृतास्यात् वक्तव्यविशेषाभावादितिचेत् अत्रब्रूमः
यथा ‘ यतोवाइमानिभूतानिजायंते येनजातानिजीवंति यत्प्रयंत्यभिसंविशंति तद्विजिज्ञासस्व तद्ब्रह्मेति’ इति ज्ञेयस्यब्रह्मणोलक्षणंजगज्जन्मादिहेतुत्वमुक्त्वातस्यानुगममन्नादिशब्दशब्दितेषुविराडादिषु
दर्शयति । ‘अन्नाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंते प्राणाद्ध्येव’इत्यादिना । तस्यनिर्णयवाक्यंतु । ‘आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंते’इति ‘सैषाभार्गवीवारुणीविद्या’इति । तत्रैवविद्या
याःपर्यवसानाभिधानात् । एवमिहापिसप्तमे भूमिरापोऽनलोवायुरित्यादिनासर्वभूतात्मकस्यविराजोजगज्जन्मादिहेतुत्वंप्रदर्श्यपश्चादहंसर्वस्यजगतःप्रभवःप्रलयस्तथेत्यनेनमायाशबलेऽपितत्प्रदर्श्येदानींशु
द्धेप्रत्यगात्मन्येवतद्दर्शयतिस्थूलारुंधतीन्यायेनप्रतिपपत्तिसौकर्यार्थमितिगम्यते राजविद्येत्यादिनास्तुतत्वात् । यथाकश्चिद्दुर्लक्ष्यांसूक्ष्मामरुंधतींदिदर्शयिषुस्तत्समीपस्थांस्थूलांतारामरुंधतीतिग्राहयतिप्र
तिपद्यतेचानेनैवक्रमेणप्रतिपत्तिः एवमिहापिकार्यकारणप्रतिपत्तिद्वाराअकार्यकारणस्यशुद्धस्यप्रतिपत्तिर्युक्ता अतएवभगवान्भाष्यकारोमयाततमिदंसर्वमित्यत्रमयाममयःपरोभावस्तेनततंव्याप्तमितिव्याच
ख्यौ । नत्वहंसर्वस्यजगतःप्रभवइत्यत्रममयःपरोभावःससर्वस्यजगतःप्रभवइति । सचभगवतःकारणात्मनःपरोभावःपरमानंदएवतेनैवचेदंततं । आनंदाद्ध्येवेत्युदाहृतश्रुतेस्तस्यैवजगदुपादनत्वेन

अश्रद्दधानाःपुरुषाधर्मस्यास्यपरंतप ॥ अप्राप्यमांनिवर्त्तंतेमृत्युसंसारवर्त्मनि ३ मयाततमिदंसर्वंजगदव्यक्तमूर्तिना ॥ मत्स्थानिसर्वभूतानिनचाहंतेष्ववस्थितः ४
नचमत्स्थानिभूतानिपश्यमेयोगमैश्वरम् ॥ भूतभृन्नचभूतस्थोममात्माभूतभावनः ५ ॥ ॥ ॥ ॥

तदीयसत्तास्फूर्तिभ्यांजगतोव्याप्तत्वात् । अतएवाव्यक्तमूर्तिनेतिविशेषणं । मायाशबलंहिकारणंबुद्धिग्राह्यत्वात्करणगोचरःशुद्धंहिबुद्धेःपरत्वात्करणागोचरइति । किंभूताकारेणानंदःपरिणमतइ
त्यतआह मत्स्थानीति । मयिप्रत्यगानंदेरज्ज्वांस्रक्सर्पदंडधारादयइवसर्वभूतानिस्थितान्यतोमत्स्थानीत्युपचारादुच्यंतेअधिष्ठानाध्यस्तयोर्वास्तवसंबंधायोगात् । एतदेवाह नचेति । नचाहंपरमानंदस्ते
षुभूतेष्ववस्थितोऽस्मिघटादाविवमृत्अपरिणामित्वादेव ४ एवमभ्युपगतमानंदस्यजगद्विवर्त्ताधिष्ठानत्वंतदप्यपवदति नचमत्स्थानीति । अयंभावः । ‘ अस्यद्वैतेंद्रजालस्ययदुपादानकारणम् । अज्ञा
नंतदुपाश्रित्यब्रह्मकारणमुच्यते’इतिवार्तिकोक्तेरज्ञानमेवजगत्कारणंतच्चतुच्छं । अहंचासंगः । ततश्चतुच्छतरेणतत्कार्येणभूतसंघेननममासंगस्याधाराधेयभावसंबंधोऽनिर्वचनीयोऽप्यस्ति । आवृतंहिरज्ज्वा
दिकमनिर्वचनीयेनसर्पादिनासंबध्यते । अहंतुसर्वदाऽनावृतःसाक्षिरूपत्वात्तत्संबंधशून्यइतिनचमत्स्थानिभूतानीत्युक्तमिति । ननुसाक्षिणस्तवब्रह्म गोयुवासुखीचेतिप्रतीत्यैवभूतसंबंधानुभवात्कथंनचम
त्स्थानीत्युक्तिरित्याशंक्याह पश्यमेयोगमैश्वरमिति । मेममभूतैःसहयोगंयुक्तिघटनांपश्य ऐश्वरंईश्वरेणमायाविनानिर्मितं गगनेगंधर्वनगरमिव । अतएवममकारणशरीरस्यात्माप्रत्यगानंदोभूतभृदपिभूत
स्थोन चकारोऽप्यर्थेऽभिन्नक्रमश्च खमिवगंधर्वनगरभृदपितत्स्थंन तस्यतदाकारेणपरिणामासंभवात् । एवंरूपोऽपिपरानंदरूपोममात्मासभूतभावनःभूतानांवृद्धिकरः । ‘एतस्यैवानंदस्यान्यानि
भूतानिमात्रामुपजीवंति कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेषआकाशआनंदोनस्यात्’इत्यादिश्रुतिभ्यः आकाशेअव्याकृताख्येस्वाधिष्ठानभूतआनंदोऽनुस्यूतोनस्यात्तर्हिप्राणापानक्रियांकश्चिदपिनकुर्यात्
कारणगतजाड्यंकार्येऽपिस्यात् । आकाशेआनंदानुबंधेतुकारणस्यचेतनत्वात्कार्यमपिचेतनावत्स्यादितिश्रुत्यर्थः । बृहदारण्यकेऽपि । ‘यदूर्ध्वंगार्गिदिवोयदवाक्पृथिव्यायदंतराद्यावापृथिवीइमे ॥ यद्भू
तंचभवच्चभविष्यच्चेत्याचक्षतआकाशएवतदोतंचप्रोतंच’इति मायाविनिसर्वस्योतप्रोतत्वमुक्त्वाकस्मिन्नुखल्वाकाशओतश्चप्रोतश्चेत्यस्योत्तरमेतस्मिन्खल्वक्षरेगार्गिआकाशओतश्चप्रोतश्चेत्यस्यसूत्रादिलक्षणस्याक्षर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्याकाशाधारत्वमुक्तं । तस्मादुक्तमुक्तमाकाशशरीरेणभगवताकारणोपाधिनिष्कृष्टचिन्मात्राभिप्रायेणममात्माभूतभावनइति ५ श्लोकद्वयोक्तेऽर्थेदृष्टांतमाह यथेति । यथालोकेआकाशेस्थितोनित्यंसदा वायुःसर्वत्रगःपरिमाणतश्चमहान् । तथासर्वाणिभूतानिसर्वगतेमयिअसंश्लेषेणैवस्थितानीत्येवमुपधारयेतिप्राञ्चः । किंतद्ब्रह्मेतिप्रश्नस्योत्तरमुक्तंअक्षरंपरमंब्रह्मेति अक्षरसंज्ञंशुद्धस्त्वंपदार्थएवनिरुपाधिकंब्रह्मेत्युक्तं । तत्रनिरुपाधिकंब्रह्मश्लोकद्वयेनव्याख्यातं । इदानींतस्यक्षराख्येनजीवेनाभेदंसदृष्टांतमाह यथेति । वायुःसूत्रात्मा । 'वायुर्वैगोतमतत्सूत्रं'इतिश्रुतेः । सर्वत्रगइतिसमष्टिलिंगत्वात्तस्यसर्वगतत्वं । महानितित्राद्यवायुव्यावृत्त्यर्थं । सयथाआकाशस्थितःअव्याकृताकाशेस्वकारणेस्थितः । नित्यमितिकालत्रयेऽपितस्याकाशसंबंधउक्तः । सर्वाणिभूतानिउपाधिनिष्कृष्टत्वंपदार्थरूपीचेतनवर्गः । बहुत्वंलोकाभिप्रायेण । यथाकार्यसर्वमुत्पत्तेःप्राक्नाशादूर्ध्वंमध्येचस्वकारणएवाभेदेनतिष्ठति । एवंसर्वोऽपिजीववर्गउपाध्युत्पत्तेःप्राक्तन्नाशादूर्ध्वंमध्येवाघटाकाशोमहाकाशादिवपरस्माद्ब्रह्मणःकालत्रयेऽपिनातिरिच्यतइत्यर्थः । एतेनजीवब्रह्माभेदकथनेनस्वभावोऽध्यात्ममुच्यतइतियत्प्रागुक्तंब्रह्मैवजीवइतितद्विवृतम् ६ नन्वेवमुपाधिरहितस्यैवब्रह्मणिलयश्चेदुपाधेःकागतिरित्याशंक्याह सर्वेति । सर्वाणिभूतानिस्थावरजंगमशरीराणिमामिकांममयाविनःप्रकृतिंत्रिगुणात्मिकामपरांसूक्ष्मभूम्याद्यात्मिकांयांतिप्रविशंति कदायांतिकल्पक्षये । पुनश्चतान्येवभूतानिप्रकृतौसुप्तावित्रसंस्कारात्मनास्थितानिएकतांगतानि कल्पादौविसृजामिविविधरूपेणसृजाम्यहंकारणात्मामायावी ७ एतदेवाह प्रकृतिमिति । एवमविद्यालक्षणांस्वांप्रकृतिमवष्टभ्यआश्रित्यतांविनाकेवलस्यस्रष्टृत्वासंभवात् इमंभूतग्रामंपुनःपुनर्विवि

यथाऽऽकाशस्थितोनित्यंवायुःसर्वत्रगोमहान् ॥ तथासर्वाणिभूतानिमत्स्थानीत्युपधारय ६ सर्वभूतानिकौन्तेयप्रकृतिंयांतिमामिकाम् ॥ कल्पक्षयेपुनस्तानिकल्पादौविसृजाम्यहम् ७ प्रकृतिंस्वामवष्टभ्यविसृजामिपुनःपुनः ॥ भूतग्राममिमंकृत्स्नमवशंप्रकृतेर्वशात् ८ नचमांतानिकर्माणिनिबध्नंतिधनंजय ॥ उदासीनवदासीनमसक्तंतेषुकर्मसु ९ मयाऽध्यक्षेणप्रकृतिःसूयतेसचराचरम् ॥ हेतुनाऽनेनकौन्तेयजगद्विपरिवर्त्तते १० अवजानंतिमांमूढामानुषींतनुमाश्रितम् ॥ परंभावमजानंतोममभूतमहेश्वरम् ११ मोघाशामोघकर्माणोमोघज्ञानाविचेतसः ॥ राक्षसीमासुरींचैवप्रकृतिंमोहिनींश्रिताः १२ महात्मानस्तुमांपार्थदैवींप्रकृतिमाश्रिताः ॥ भजंत्यनन्यमनसोज्ञात्वाभूतादिमव्ययम् १३ सततंकीर्त्तयन्तोमांयतन्तश्चदृढव्रताः ॥ नमस्यन्तश्चमांभक्त्यानित्ययुक्ताउपासते १४ ॥ ॥

धंसृजामि किंभूतंप्रकृतेर्वशात्स्वभाववशात् अवशंरागद्वेषाद्यधीनम् ८ ननुविषमांसृष्टिंकुर्वतस्तववैषम्यनैर्घृण्येस्यातामतआह नचेति । तानिविषमसृष्टिरूपाणिकर्माणिमांननिबध्नंति तत्रहेतुः उदासीनवदासीनमिति । यथापर्जन्योबीजविशेषेषुरागं केषुचिद्द्वेषंचाकृत्वाउदासीनःसन्वर्षति एवमीश्वरोऽपिपुण्यवत्सुरागंपापिषुद्वेषंचाकुर्वन्जगत्सृजति । तत्तदसाधारणकर्मबीजवशात्तेतेविभिन्नंफलंप्राप्नुवंतीतिनेश्वरवैषम्यादीत्यर्थः ९ ननुविसृजामिउदासीनवदासीनमितिपरस्परविरुद्धमुच्यतइत्याशंक्याह मयेति । मयाकूटस्थेनअध्यक्षेण अयस्कांतकल्पेनप्रवर्त्तकेनप्रकृतिश्चराचरंजगत्सूयतेउत्पादयति । अनेनअध्यक्षत्वेनैवहेतुना हेकौन्तेय जगद्विपरिवर्त्ततेजन्माद्यवस्थासुभ्रमति । अयस्कांतवदहमुदासीनश्चसृष्टिप्रवर्त्तकश्चभवामीतिभावः । तथाचमंत्रवर्णः । 'एकोदेवःसर्वभूतेषुगूढःसर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्मा ॥ कर्माध्यक्षःसर्वभूताधिवासःसाक्षीचेताकेवलोनिर्गुणश्च'इति एकस्यैवदेवस्यसर्वाध्यक्षत्वंसाक्षित्वंचप्रतिपादयति१० एवंभूतंमांसंमूढाःअवजानंति यतोमानुषींतनुंआश्रितंमनुष्यदेहेनव्यवहरंतं । ममपरंप्रकृष्टंभावंतत्त्वंअजानंतःभूतानांमहेश्वरंमामवजानंतीतिसंबंधः ११ मदवज्ञानाच्चतेमोघाशाःवृथैवआशाआशिषोयेषांतेमोघाशाः तथामोघकर्माणःनिष्फलोद्योगाः मोघज्ञानाःनिष्फलज्ञानाः यतोविचेतसःनिर्विवेकाः यतोराक्षसींआसुरींचरजस्तमःप्रधानांमोहिनींमोहकरींप्रकृतिंश्रिताः छिंधिभिंधिपिबखादपरस्वमपहरेत्येवंशीलाःक्रूरकर्माणोभवंतीत्यर्थः १२ तथा येमहात्मानःअक्षुद्रचित्ताः तुपूर्वेभ्योऽत्यंतंविलक्षणाःमांभजंति यतोदैवींप्रकृतिंसत्वप्रधानांआश्रिताः अनन्यमनसःएकाग्रचेतसः । किंगतानुगतिकतयादंभेनवाभजंतिन किंतर्हिमांभूतादिंसर्वभूतकारणंअव्ययंज्ञात्वामत्वाभजंति १३ भजनस्वरूपमाह सततमिति । यतंतःइंद्रियोपसंहारशमदमादिषुप्रयतमानाःदृढान्यहिंसादीनिव्रतानियेषांतेदृढव्रताःनमस्यंतश्चमांहृदयेशयंप्रतिमादिरूपंवाभक्त्यानित्ययुक्ताःनित्यमवहिताःसंतउपासते १४ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ज्ञानयज्ञेननिर्विकल्पसमाधिनापातंजलाः । एकत्वेनअहमेवभगवान्वासुदेवइत्यभेदेनौपनिषदाः । पृथक्त्वेनअयमीश्वरोममस्वामीतिबुद्धयाप्राकृताः । अन्येपुनर्बहुधाबहुप्रकारंविश्वतोमुखंसर्वंद्वारैर्यत्किंचिद्दृष्टंतद्भ
गवत्स्वरूपमेवयच्छ्रुतंतन्नामैव यद्दत्तंभुक्तंवातत्तदर्पितमेवेत्येवंविश्वतोमुखंयथास्यात्तथामांउपासते १५ इदमेवोपासनंविवृणोति अहमिति । क्रतुःसंकल्पोदेवताध्यानरूपः । यज्ञःश्रौतःस्मार्त्तश्चदेवतोद्देशे
नद्रव्यत्यागः । स्वधापितॄणामन्नं । औषधंमनुष्याणामन्नं । मंत्रोयेनदीयतेसः । आज्यंहविः । अग्निः । हुतंप्रक्षेपक्रिया । इदंसर्वंयस्मादहमेवातस्तेषांविश्वतोमुखमुपासनंयुक्त
तरमित्यर्थः १६ धाताकर्मफलानांविकर्ता वेद्यंवेदितव्यंब्रह्म । पवित्रंपावनंतपआदिकं १७ गतिर्मुक्तप्राप्यंस्थानं । भर्ताकर्मफलदानेनपोषकः । प्रभुःअंतर्यामी । साक्षीकृता
कृतावेक्षकः । निवसंत्यस्मिन्नितिनिवासआश्रयोयजमानादिः । शरणंरक्षकः । सुहृदुपकारमनपेक्ष्यउपकर्ता । प्रभवउत्पत्तिस्थानं । प्रलयोलयस्थानं । स्थानंस्थितिस्थानं ।
निधानंकर्मफलसमर्पणस्थानंकालांतरेफलप्रसवार्थं । बीजंप्ररोहकारणंप्ररोहधर्मिणां । अव्ययंयावत्संसारभावित्वाव १८ अहंतपामि आदित्योभूत्वा । अहंवर्षंवृष्टिःतांनिगृह्णामिअष्टसुमासेषुकैश्चिद्र
श्मिभिःउत्सृजामिचचतुर्षुमासेषुकैश्चिदिति । अमृतंजीवनं । मृत्युर्मरणं । अमृतंदेवान्नंवा । सत्साधु असत्असाधु एतत्सर्वमहमेव अतस्तेषांविश्वतोमुखंममभजनंकुर्वतांसर्वरूपेणाहम

ज्ञानयज्ञेनचाप्यन्येयजन्तोमामुपासते ॥ एकत्वेनपृथक्त्वेनबहुधाविश्वतोमुखम् १५ अहंक्रतुरहंयज्ञःस्वधाऽहमहमौषधम् ॥ मंत्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहंहुतम् १६
पिताहमस्यजगतोमाताधातापितामहः ॥ वेद्यंपवित्रमोंकारऋक्सामयजुरेवच १७ गतिर्भर्त्ताप्रभुःसाक्षीनिवासःशरणंसुहृत् ॥ प्रभवःप्रलयःस्थानंनिधानंबीजमव्य
यम् १८ तपाम्यहमहंवर्षंनिगृह्णाम्युत्सृजामिच ॥ अमृतंचैवमृत्युश्चसदसच्चाहमर्जुन १९ त्रैविद्यामांसोमपाःपूतपापायज्ञैरिष्ट्वास्वर्गतिंप्रार्थयन्ते ॥ तेपुण्यमासाद्यसुरेन्द्र
लोकमश्नंतिदिव्यान्दिविदेवभोगान् २० तेतंभुक्त्वास्वर्गलोकंविशालंक्षीणेपुण्येमर्त्यलोकंविशंति ॥ एवंत्रयीधर्ममनुप्रपन्नागतागतंकामकामालभन्ते २१ अनन्याश्चिं
तयंतोमांयेजनाःपर्युपासते ॥ तेषांनित्याभियुक्तानांयोगक्षेमंवहाम्यहम् २२ येऽप्यन्यदेवताभक्तायजंतेश्रद्धयाऽन्विताः ॥ तेऽपिमामेवकौन्तेययजंत्यविधिपूर्वकम् २३
अहंहिसर्वयज्ञानांभोक्ताचप्रभुरेवच ॥ नतुमामभिजानंतितत्त्वेनातश्च्यवंतिते २४ यांतिदेवव्रतादेवान्पितॄन्यांतिपितृव्रताः ॥ भूतानियांतिभूतेज्यायांतिमद्याजिनो
ऽपिमाम् २५ पत्रंपुष्पंफलंतोयंयोमेभक्त्याप्रयच्छति ॥ तदहंभक्त्युपहृतमश्नामिप्रयतात्मनः २६ ॥ ॥ ॥

नुग्रहंकरोमीतिभावः१९ येपुनरुक्तेषुप्रकारेष्वन्यतमेनापिमांनभजंतेतेकेवलकर्मठाःकांगतिंप्राप्नुवंतीतिशृणु त्रैविद्याइति । तिस्रःऋग्यजुःसामरूपाःविद्यायेषांतेत्रिविद्याः तएवत्रैविद्याः। सोमपाः सोमपायिनोयाज्ञि
काः यज्ञैर्मामिष्ट्वास्वर्गतिंफलंप्रार्थयंते दिव्यान्अप्राकृतान्संकल्पमात्रोपनतान्दुःखासंभिन्नान् २० त्रयीवेदत्रयीतस्यामुक्तंधर्मंत्रयीधर्मंकाम्ययज्ञं कामकामाःविषयकामुकाःगतागतंयातायातंसातत्येनल
भंते तथाचश्रुतिः । ‘ प्लवाह्येतेअदृढायज्ञरूपाअष्टादशोक्तमवरंयेषुकर्म ॥ एतच्छ्रेयोयेऽभिनंदन्तिमूढाजरामृत्युंतेपुनरेवापियंति ’ इति अष्टादशषोडशर्त्विजःयाजमानःपत्नीचेतिद्वौ २१
एवंकर्मिणामावृत्तिफलंचोक्ताभक्तानामपिमद्भजनेनैवसर्वसिद्धिरित्याह अनन्याइति । नास्तिअन्यउपास्योयेषांअहमेवभगवान्वासुदेवइतिअभेदेनचिंतयंतइत्यर्थः । येजनाःपर्युपासतेपरितःसाकल्येन
कात्स्न्येनाद्वैतदृष्ट्येत्यर्थः उपासते तेषांनित्याभियुक्तानांसतताभियोगिनां योगःअप्राप्तस्यअन्नादेर्योगभूमिकायावाप्रापणं । क्षेमःतस्यैवप्राप्तस्यसंरक्षणंतदुभयंअहमेववहामिनिर्वहामि ।
तैरन्नाद्यर्थंवायोगभूमिपूर्वोर्ध्वभूमिलाभार्थंवाचिंतानकर्त्तव्येत्यर्थः । अनन्यचेतसांतेषांमदभिन्नत्वात्सर्वंसेत्स्यतीत्यर्थः तथाचोक्तं ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमिति २२ अविधिपूर्वकंविधिरभेदबुद्धिस्तद्रा
हित्यादविधिपूर्वकत्वंतदीयभजनस्य २३ हियतःसर्वयज्ञानामहमेवसर्वदेवतारूपेणभोक्ताप्रभुःफलदाताच । एवंसतितेमांप्रत्यगभिन्नंतत्त्वेनयाथातथ्येननजानंति अतश्च्यवंतिज्ञाननिष्ठामलब्ध्वा
संसारगर्तंपतंति २४ सर्वेभक्तायथाभजनंप्राप्नुवंतिस्वाराध्यसान्निध्यमित्याह यांतीति । भूतार्थमिज्यायेषांतेभूतेज्याः २५ मद्भक्तिरतिसुकरादेवतांतरभक्तिस्तुबहुवित्तव्ययायास

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

साध्येत्याशयेनाह पत्रमिति । भक्तिरेवकेवलंममापेक्षितानान्यदितिभावः भक्त्युपहृतंभक्त्यासमर्पितम् २६ अतःसर्वंमदर्पणंकुर्वित्याह यदिति । कत्करोपिगमनादिकंतद्भगवतएवप्रदक्षिणादिकंकरोमी
तिमत्प्रीत्यर्थमेवतदर्पणंकुर्वित्ति । एवंवचनादिष्वपिनामकीर्तनादिदृष्ट्याऊह्यम् २७ एवंकुर्वतःफलमाह शुभाशुभेति । शुभाशुभफलैःइष्टानिष्टफलैःकर्मरूपैर्बंधनैः एवंकुर्वन्त्वंमोक्ष्यसे भगवदर्पणबुद्ध्यायत्किं
चित्कर्मकुर्वतःकर्मलेपोनास्तीत्यर्थः । अयमेवोक्तलक्षणःकर्मफलसंन्यासरूपोमार्गस्तत्रयुक्तात्मासमाहितचित्तःसन्विमुक्तःकर्मबंधनैर्विमुक्तःसन् मांसर्वेषांप्रत्यगात्मानंउपैष्यसि २८ यतोभक्तानेवानुगृह्णातिनेतरानित्यतोरागद्वेषवान्भगवानित्यतआह समोहमिति । यथाऽग्निःरागादिशून्योऽपिसमीपस्थानामेवशीतंनाशयतिनदूरस्थानांतद्वत्सर्वत्रसमोऽप्यहंशरणागतानामेवबंधनाशया
मिनान्येपामित्यर्थः । अतोममनरागद्वेषावितिभावः । मयितेतेपुचाप्यहंभक्ताअनन्यशरणतयामय्येववर्त्तन्तेअहमपितेष्वेववर्ते । अभक्तचित्तानांरागाद्याक्रांतत्वेनतत्रममविशेषतोऽभिव्यक्तिर्नास्ती
तिभावः २९ भक्तेर्माहात्म्यमाह अपिचेदिति । अत्यंतपापिष्ठोऽपिमांयद्यनन्यचेताःसन्भजतेतथापिससाधुरेवमंतव्यः हियतःसम्यग्व्यवसितःसम्यग्वृत्तः ३० सम्यग्व्यवसितत्वादेवक्षिप्रंशीघ्रं
धर्मात्माभवति शांतिंचशश्वन्निगच्छतिप्राप्नोति । हेकौन्तेय त्वमेवमदाज्ञयाप्रतिजानीहिप्रतिज्ञांकुरु मेममभगवतोहरेर्भक्तोननश्यतीति ३१ किंचहेपार्थ हिप्रसिद्धंमांव्यपाश्रित्यआश्रित्ययेऽत्यंतपापयोन
यःश्व्यादयस्तेऽपिपरांगतियांति ३२ ब्राह्मणादयःपुनःपुण्याःमदाश्रयेणपरांगतियांतीत्यत्रकिंचित्रं अतस्त्वंइमंमर्त्यलोकंअनित्यंनश्वरंअसुखंसुखलेशहीनंप्राप्यमांपरमात्मानंभजस्व लोकांतरेभजनंन

यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत् ॥ यत्तपस्यसिकौन्तेयतत्कुरुष्वमदर्पणम् २७ शुभाशुभफलैरेवंमोक्ष्यसेकर्मबन्धनैः॥ संन्यासयोगयुक्तात्माविमुक्तोमामुपैष्यसि
२८ समोऽहंसर्वभूतेषुनमेद्वेष्योऽस्तिनप्रियः॥ येभजंतितुमांभक्त्यामयितेतेषुचाप्यहम् २९ अपिचेत्सुदुराचारोभजतेमामनन्यभाक् ॥ साधुरेवसमंतव्यःसम्यग्व्य
वसितोहिसः ३० क्षिप्रंभवतिधर्मात्माशश्वच्छांतिंनिगच्छति ॥ कौन्तेयप्रतिजानीहिनमेभक्तःप्रणश्यति ३१ मांहिपार्थव्यपाश्रित्ययेऽपिस्युःपापयोनयः ॥ स्त्रियोवै
श्यास्तथाशूद्रास्तेऽपियांतिपरांगतिम् ३२ किंपुनर्ब्राह्मणाःपुण्याभक्ताराजर्षयस्तथा ॥ अनित्यमसुखंलोकमिमंप्राप्यभजस्वमाम् ३३ मन्मनाभवमद्भक्तोमद्याजीमांन
मस्कुरु ॥ मामेवैष्यसियुक्त्वैवमात्मानंमत्परायणः ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीतासू० राजविद्याराजगुह्ययोगोनामनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ पर्व
णितुत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भूयएवमहाबाहोश्रृणुमेपरमंवचः ॥ यत्तेहंप्रीयमाणायवक्ष्यामिहितकाम्यया १ ॥ ॥

भविष्यतीत्यर्थः तथाचश्रुतिः । 'इहचेदवेदीदथसत्यमस्तिनचेदवेदीन्महतीविनष्टिः' इति ३३ भजनप्रकारंदर्शयति मन्मनाइति । मय्येवमनोयस्यनपुत्रादौसम
न्मनाः । ममैवभक्तोनराजादेर्धनाद्यर्थंसमद्भक्तः । मद्याजीमदर्थमेवयजतेनस्वर्गाद्यर्थंसमद्याजीताहशोभव । मामेवनमस्कुरुशरणंव्रजनत्वन्यान् । एवमनेनप्रकारेणयुक्त्वायोगंकृत्वामामेवात्मानं
सर्वांतरंएष्यसिप्राप्स्यसि अभेदेनघटाकाशइवमहाकाशं । यतोमत्परायणःअहमेवसर्वोपाधिशून्यश्चिदात्मापरंसर्वोत्कृष्टंअयनंप्राप्यंयस्यसमत्परायणः तथाचश्रूयते । 'यथानद्यःस्यंदमानाःसमुद्रेऽस्तंग
च्छंतिनामरूपेविहाय । तथाविद्वान्नामरूपाद्विमुक्तःपरात्परंपुरुषमुपैतिदिव्यम्' इति ३४ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे गी० नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ पर्वणितु० ॥ ३३ ॥
॥ ॥ ॥ ॥ सप्तमेत्वंपदवाच्योर्थोनिरूपितःतदुपासनाच्चक्रममुक्तिरित्यष्टमेप्रोक्तं नवमेतत्पदलक्ष्यार्थउक्तस्तत्प्राप्तयेचविश्वतोमुखंसर्वत्रभगवद्भावभावनात्मकंभगवद्भजनमुक्तं तद्रागद्वेषकलु
षितमनसामशक्यमितिमन्वानोभगवांस्तत्तिसिद्धयेस्वविभूतीःकेषुचिदेवपदार्थेषुभगवद्बुद्धिविधानार्थास्तावद्दर्शयतिदशमे । तत्फलभूतंविश्वतोमुखस्योपासनंतेनचविश्वरूपदर्शनमेकादशे । द्वादशेपुनस्तत्पद
लक्ष्यस्याव्यक्तस्योपासनंतदुपासकलक्षणानिचोक्त्वाउपासनाकांडंतत्पदार्थशोधनार्थंसमापयिष्यति तत्रवात्सल्यात्स्वयमेवश्रीभगवानुवाच भूयएवेति । हेमहाबाहो भूयःपागुक्तमपिपुनर्मेपरमंनिरतिशयवस्तुनः

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रकाशकंवचःशृणु प्रीयमाणायअमृतपानादिवन्मद्वचनात्प्रीतिमनुभवतेवक्ष्यामि हितकाम्ययातवहितेच्छया १ दुर्ज्ञेयत्वाच्चमत्स्वरूपस्याहंत्वांब्रवीमीत्याह नमेइति । प्रभवंप्रकृष्टंभवंऐश्वर्यंवियदादिसृष्टि
सामर्थ्यंनविदुः तत्रहेतुः अहमिति । अयंभावः । देहोत्पत्त्यनंतरंहिदेवादीनांबुद्ध्यादिलाभोनचार्वाचीनैर्बुद्ध्यादिभिःस्वोत्पत्तिप्राक्कालीनोर्थःपरिच्छेत्तुंशक्यतइति पदार्थःस्पष्टः २
कस्तर्हित्वांवेत्तीत्यतआह यइति । यःअसंमूढःसमांवेत्तिसएवचसर्वपापैःप्रमुच्यतइतिसंबंधः जडाजडयोर्बुद्ध्यात्मनोरेकीभावेनान्योन्याध्यासलक्षणेनमूढःसंमूढस्तद्विपरीतोऽसंमूढस्तत्त्वज्ञानेनबाधिताध्या
सःसएवात्मवित्त्वादितरस्यजनिमनुभवन्मांप्रत्यगात्मानंलोकमहेश्वरमनादिंआदिःकारणंतच्छून्यमतएवाजमजातंवेत्तिससर्वैःकृतैःक्रियमाणैर्वापापैःप्रमुच्यते मर्त्येषुमध्ये ३ ममहेश्वरत्वादेवमत्तोबुद्ध्या
दयोभवंतीत्याह बुद्धिरिति । बुद्धिःअंतःकरणस्यसूक्ष्मार्थाववोधनेसामर्थ्यं । ज्ञानंआत्मानात्मादिपदार्थाववोधः । असंमोहःप्रत्युत्पन्नेषुबोद्धव्येष्वव्याकुलतयाविवेकपूर्विकाप्रतिपत्तिः । क्षमा
आक्रुष्टस्यताडितस्यवाअविकृतचित्तता । सत्यंप्रमाणेनावगतस्यार्थस्ययथार्थत्वेनभाषणं । दमोबाह्येंद्रियनियमः । शमोमनोनिग्रहः । सुखमाह्लादः । दुःखंतापः । भवउत्पत्तिः । भावः
सत्ता । अभावस्तद्विपर्ययः । भयंत्रासः । अभयमेवचतद्विपरीतम् ४ अहिंसाप्राणिनामपीडा । समतामित्रामित्रादौसमचित्तता । तुष्टिःसंतोषोलब्धेपर्याप्तबुद्धिः । तपइंद्रियसंयमपूर्वंकश
रीरपीडनं । दानंयथाशक्तिसंविभागः यशोधर्मनिमित्ताकीर्तिः । अयशोऽधर्मनिमित्ताअकीर्तिः । एतेबुद्ध्यादयोविंशतिभावामत्तएवप्राणिनांभवंति । पृथग्विधाःप्रत्येकंनानाप्रकाराः । ततउत्तम
गुणलाभायाहमेवत्वयाशरणीकरणीयइतिभावः ५ एतदेवशिष्टाचारप्रदर्शनेनद्रढयति महर्षयइति । सप्तभृग्वाद्याश्चत्वारःसनकादयश्चपूर्वेप्रसिद्धामहर्षयइतिसंबंधः तथामनवश्चतुर्दशप्रसिद्धाः तेसर्वेमानसाहिरण्यग

नमेविदुःसुरगणाःप्रभवंनमहर्षयः ॥ अहमादिर्हिदेवानांमहर्षीणांचसर्वशः २ योमामजमनादिंचवेत्तिलोकमहेश्वरम् ॥ असंमूढःसमर्त्येषुसर्वपापैःप्रमुच्यते ३ बुद्धि
र्ज्ञानमसंमोहःक्षमासत्यंदमःशमः ॥ सुखंदुःखंभवोभावोभयंचाभयमेवच ४ अहिंसासमतातुष्टिस्तपोदानंयशोऽयशः ॥ भवंतिभावाभूतानांमत्तएवपृथग्विधाः ५
महर्षयःसप्तपूर्वेचत्वारोमनवस्तथा ॥ मद्भावामानसाजातायेषांलोकइमाःप्रजाः ६ एतांविभूतिंयोगंचममयोवेत्तितत्त्वतः ॥ सोऽविकम्पेनयोगेनयुज्यतेनात्रसंशयः ७
अहंसर्वस्यप्रभवोमत्तःसर्वंप्रवर्त्तते ॥ इतिमत्वाभजन्तेमांबुधाभावसमन्विताः ८ मच्चित्तामद्गतप्राणाबोधयन्तःपरस्परम् ॥ कथयन्तश्चमांनित्यंतुष्यंतिचरमंतिच ९
तेषांसततयुक्तानांभजतांप्रीतिपूर्वकम् ॥ ददामिबुद्धियोगंतंयेनमामुपयान्तिते १० ॥ ॥ ॥

र्भरूपस्यममनसएवोद्भूताअयोनिजाजाताउत्पन्नाः इमाःप्रजाश्चतुर्विधाअयंलोकश्चतदाधारभूतः तदुभयंयेषांयत्संबंधिसंततिर्येषांसंततिरित्यर्थः यद्वा येषामितिषष्ठीपंचम्यर्थे येभ्यइमाःप्रजाअयंलोकश्चजात
इत्यर्थः । तेऽपिमद्भावामय्येवभावोमनोयेषांते । प्रसिद्धमहिमानोऽप्येतेयतोमामेवोपासतेऽतस्त्वमपिमामुपास्वेतिभावः ६ उपास्तावधिकारिणमाह एतामिति । एतांवक्ष्यमाणांविभूतिंयोगंचविश्वतो
मुखेभगवतिमनःसमाधानंयस्तत्त्वतोवेत्तिसम्यगनुष्ठातुंज्ञातुंचसमर्थोभवतिसोऽविकंपेनाचलेननिर्विकल्पकेनषष्ठाध्यायोक्तेनयोगेनमद्विषयेणसमाधिनायुज्यते ततश्चकृतकृत्योभवति । नात्रसंशयइतिप्रवृत्त्यतिशयार्थमु
च्यते भगवद्वचसिसंशयासंभवात् ७ उपासनास्वरूपमाहद्वाभ्यां अहमिति । बुधामांप्रत्यगात्मानमितिमत्वाभजंते इतिकथं अहमेवसर्वस्यजगतःप्रभवउत्पत्तिः मत्तोमदनुग्रहंप्राप्यैवसर्वंबुद्ध्या
दिकंस्वस्वकार्यायप्रवर्त्तते । अहमेवजगतःकर्त्तान्तर्यामीचेत्यहंग्रहेणात्मानमुपासीतेतिभावः भावसमन्विताःभावनायुक्ताः एतच्चोत्तरार्थम् ८ एवंध्यानेभावनाप्रकारमुक्त्वाव्युत्थानेतमाह मच्चित्ताइति ।
अहमेवचित्तेयेषांतेमच्चित्ताः तथाऽहमेवगतोविद्यमानोयेषुतेमद्गतास्तथाविधाःप्राणाइंद्रियाणियेषांतेमद्गतप्राणाः । चित्तेनेंद्रियैर्वायद्गृह्यतेतत्सर्वंप्रत्यगात्मावासुदेवइतिभावयंतइत्यर्थः । इममेवार्थंप
रस्परंबोधयंतःश्रुतियुक्तिप्रदर्शनेनसमानानांसमुदायंज्ञापयंतः कथयंतश्चशिष्यान्प्रति तुष्यंतितेनैवज्ञानेननतुमिष्टान्नादिना रमंतिचतत्रैवनतुरूयादावित्यर्थः ९ उपासनायाःफलमाह तेषामिति । सततयुक्तानां
१८ नित्योत्साहवतां प्रीतिःप्रेमातत्पूर्वकंभजतांसेवमानानां तेभ्योददामि तंबुद्धियोगंज्ञानरूपंयोगंसमाधिज्ञाननिष्ठामित्यर्थः तांददामियेनययानिष्ठयातेमामुपयांतिसमुद्रमिवनद्योऽभेदेनप्रविशंति १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

किंच । तेषांभक्तानामुपर्यनुकंपार्थंनस्वप्रयोजनसिद्ध्यर्थंराजवत् । बुद्धियोगप्रदानेनाज्ञानजमविवेकादुत्थितंमिथ्याप्रत्ययलक्षणंमोहांधकारंतमोनामकंसर्वानर्थनिदानमूलाज्ञाननाशेननाशयामिधात्मभा वस्थःआत्मनोभावोऽन्तःकरणगृहंतत्स्थः ज्ञानरूपेणदीपेन भास्वताप्रबलेन अयंभावः । तत्त्वमसीतिवाक्यजाब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिः स्वोत्पत्तयेश्रवणमननध्यानानिशमादीनिकर्माणिचा पेक्षते यथादीपःस्वोत्पत्तयेतैलवर्त्यग्न्यादीन् । उत्पन्नातुतमोनाशेनस्वविषयप्रकाशनार्थंप्रत्ययावृत्तिलक्षणंप्रसंख्यानंचकर्मभिरुपकारंवानापेक्षते । नहिज्ञातेघटेतदाकारप्रत्ययावृत्तिर्नाकर्मापेक्षावा तज्ज्ञानदार्ढ्यायापेक्षतेप्रमाणव्याप्तिमात्रसापेक्षत्वाज्ज्ञानस्य । तस्माद्येउत्पन्नज्ञानानामपिप्रसंख्यानापेक्षांकर्मभिरुपकारापेक्षांचवदंतितेबलादेवमोक्षस्यकृतकतामनित्यतांचप्रार्थयंतइतिदिक् ११ एवमेतांविभूतियोगं चेत्यादिनाविभूतिज्ञानस्यफलोदर्कंश्रुत्वातत्प्राप्त्युत्सुकःप्रथमंस्तुत्याभगवंतमार्जवयन्नर्जुनउवाच परमिति । परंब्रह्मनत्वपरमुपास्यं 'तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासते' इतिश्रुतेः परंधामज्योतिर्नत्वपरंवृत्तिरूपं ज्ञानं । 'एतस्यह्रीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वंमनएव' इतिश्रुतेर्वृत्तिरूपत्वात् परमंपवित्रंनतुतीर्थादिवदपरमंभवान् । तत्रमानमाह पुरुषमितिसार्धेन । पुरुषंदेहांतरस्थं शाश्वतंनित्यं दिव्यंदिविहार्दाकाशेआ विर्भूतं आदिदेवंसूत्रात्मनोऽप्याद्यं अतएवअजं विभुंव्यापकं त्वांऋषयआहुरितिसंबंधः १२ । १३ व्यक्तिंप्रभवं १४ हेभूतभावनभूतानांभावक १५ एवंस्तुत्वात्मनोबुभुत्सितमाह वक्तुमिति १६

तेषामेवानुकंपार्थमहमज्ञानजंतमः ॥ नाशयाम्यात्मभावस्थोज्ञानदीपेनभास्वता ११ ॥ अर्जुनउवाच ॥ परंब्रह्मपरंधामपवित्रंपरमंभवान् ॥ पुरुषंशाश्वतंदिव्यमा दिदेवमजंविभुम् १२ आहुस्त्वामृषयःसर्वेदेवर्षिर्नारदस्तथा ॥ असितोदेवलोव्यासःस्वयंचैवब्रवीषिमे १३ सर्वमेतदृतंमन्येयन्मांवदसिकेशव ॥ नहितेभगवन्व्यक्तिं विदुर्देवानदानवाः १४ स्वयमेवात्मनाऽत्मानंवेत्थत्वंपुरुषोत्तम ॥ भूतभावनभूतेशदेवदेवजगत्पते १५ वक्तुमर्हस्यशेषेणदिव्याह्यात्मविभूतयः ॥ याभिर्विभूतिभिर्लो कानिमांस्त्वंव्याप्यतिष्ठसि १६ कथंविद्यामहंयोगिंस्त्वांसदापरिचिंतयन् ॥ केषुकेषुचभावेषुचिन्त्योऽसिभगवन्मया १७ विस्तरेणात्मनोयोगंविभूतिंचजनार्दन ॥ भूयःकथयतृप्तिर्हिशृण्वतोनास्तिमेऽमृतम् १८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ हन्ततेकथयिष्यामिदिव्याह्यात्मविभूतयः ॥ प्राधान्यतःकुरुश्रेष्ठनास्त्यन्तोविस्तरस्यमे १९ अहमात्मागुडाकेशसर्वभूताशयस्थितः॥अहमादिश्चमध्यंचभूतानामंतएवच२०आदित्यानामहंविष्णुर्ज्योतिषांरविरंशुमान्॥ मरीचिर्मरुतामस्मिनक्षत्राणामहंशशी२१

योगंऐश्वर्यंतद्वन्तहेयोगिन् त्वांकथंचर्मचक्षुषाविद्यांनकथमपीतिविश्वरूपदर्शनस्यदौर्लभ्यंमन्वानःकतिपयेष्वेवस्थानेषुभगवंतंचिंतयिष्यामिविश्वरूपदर्शनेऽधिकारसिद्ध्यर्थमित्याशयेनाह केष्विति १७ योगंवैश्वरूप्यं विभूतिंध्यानालंबनं अमृतममृतस्यमोक्षस्यसाधनम् १८ अत्रोत्तरंश्रीभगवानुवाच हंतेति । हंतइदानीं हंतेत्यनुमतौवा दिव्याःपुराणांतरेष्वपिश्रेष्ठत्वेनप्रसिद्धायाआत्मविभूतयस्ताः कथयामीतियोजना । प्राधान्यतइति योगोपकारित्वेनविभूतयइहप्राधान्येन योगस्तुसंक्षेपेणैवोच्यते तस्याग्रेवक्ष्यमाणत्वादितिभावः । अन्यथायोगंविभूतिंचकथयेतिपृष्टेविभूतिमात्रकथनेना नवहितचित्तत्वंभगवतःस्यात् । नास्त्यंतोविस्तरस्यमेविभूतीनामितिविपरिणामेनानुषंजनीयं १९ संक्षेपेणयोगमाह अहमिति । हेगुडाकेशहेजितनिद्र घनकेशेतिवा । अहंवासुदेवआत्माअतती त्यात्माव्यापकःअतएवसर्वेषांभूतानामाशयएकीभावस्थानं जलानामिवकासारोजलाशयस्तद्वदहंसर्वभूताशयः स्थितोऽचलः । खर्परेशरिवाविसर्गलोपोवक्तव्यइतिवार्तिकेनपक्षेविसर्गलोपः । भाष्येतुसर्वेषांभूतानामाशयेऽन्तर्हृदिस्थितइतिव्याख्यातं । सर्वभूताशयत्वादेवाहंआदिर्जन्मकारणं । मध्यंस्थितिकारणं । भूतानामंतोलयस्थानं । सर्वमिदंब्रह्मांडमय्येवास्तीतिभावः २० योगमुक्त्वाविभूतीराह आदित्यानामित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति । आदित्यानांद्वादशानांमध्येविष्णुनामाऽदित्योऽहं वामनावतारोवा । ज्योतिषामग्न्यादीनांमध्येरविरंशुमान्अत्यंतं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रतपनशीलोनिदाघमध्याह्नेतीव्रातपवान्रविरहमेवेत्यर्थः । मरुतां सप्तसप्तकानांमध्येमरीचिरहम् । नक्षत्राणांताराणां । अत्रप्रायेणनिर्द्धारणेषष्ठी भूतानामस्मिचेतनेत्यादौसंबंधेऽपि । शशीचंद्रमाः
२१ सामवेदोगानेनरमणीयत्वात् वासवोदेवराजत्वात् मनइंद्रियांतरप्रवर्त्तकत्वात् चेतनाधीवृत्तिःचिदभिव्यक्तिहेतुत्वात् एतेवेदादीनांमध्येश्रेष्ठाः २२ रुद्राणामेकादशानां वसूनामष्टानां ।
शिखराणिरत्नविशेषास्तद्वतांमध्येमेरुरहम् २३ पुरोधसांपुरोहितानांबृहस्पतिं देवराजपुरोहितत्वात् । सेनानीनांसेनापतीनांस्कंदःकार्त्तिकेयः सरसांजलाशयानाम् २४ एकमक्षरंओंकारा
ख्यं जपयज्ञोहिंसाशून्यत्वात् स्थावराणांस्थितिमताम् २५ । २६ अमृतोद्भवंअमृतमथनावसरेउद्भवोयस्यतम् २७ प्रजनोऽपत्यजनयिताकंदर्पःकामःनतुवृथामैथुनरूपः २८ नागानांस
र्पावांतरभेदानां यादसांजलचारणां संयमतांनियमनकर्तॄणाम् २९ कलयतांगणनंकुर्वताम् ३० पवतांपावयितॄणांवेगवतांवा रामोदाशरथिः रामादीनांपरमेश्वराणामपिविभूतिमध्येगण
नंध्यानार्थं । झषाणांमत्स्यादीनां मकरोजातिभेदः स्रोतसांनदीनाम् ३१ सर्गाणांभौतिकानांभूतानामादिरंतश्चेतिप्रागेवोक्तत्वात् विद्यानांचतुर्दशसंख्यानांमध्येअध्यात्मविद्या बंधच्छेदहे

वेदानांसामवेदोऽस्मिदेवानामस्मिवासवः ॥ इंद्रियाणांमनश्चास्मिभूतानामस्मिचेतना २२ रुद्राणांशंकरश्चास्मिवित्तेशोयक्षरक्षसाम् ॥ वसूनांपावकश्चास्मिमेरुः
शिखरिणामहम् २३ पुरोधसांचमुख्यंमांविद्धिपार्थबृहस्पतिम् ॥ सेनानीनामहंस्कंदःसरसामस्मिसागरः २४ महर्षीणांभृगुरहंगिरामस्म्येकमक्षरम् ॥ यज्ञानांजप
यज्ञोऽस्मिस्थावराणांहिमालयः २५ अश्वत्थःसर्ववृक्षाणांदेवर्षीणांचनारदः ॥ गंधर्वाणांचित्ररथःसिद्धानांकपिलोमुनिः २६ उच्चैःश्रवसमश्वानांविद्धिमाममृतोद्भवम् ॥
ऐरावतंगजेन्द्राणांनराणांचनराधिपम् २७ आयुधानामहंवज्रंधेनूनामस्मिकामधुक् ॥ प्रजनश्चास्मिकंदर्पःसर्पाणामस्मिवासुकिः २८ अनंतश्चास्मिनागानांवरुणोया
दसामहम् ॥ पितॄणामर्यमाचास्मियमःसंयमतामहम् २९ प्रह्लादश्चास्मिदैत्यानांकालःकलयतामहम् ॥ मृगाणांचमृगेन्द्रोऽहंवैनतेयश्चपक्षिणाम् ३० पवनःपवता
मस्मिरामःशस्त्रभृतामहम् ॥ झषाणांमकरश्चास्मिस्रोतसामस्मिजाह्नवी ३१ सर्गाणामादिरन्तश्चमध्यंचैवाहमर्जुन ॥ अध्यात्मविद्याविद्यानांवादःप्रवदतामहम् ३२
अक्षराणामकारोऽस्मिद्वन्द्वःसामासिकस्यच ॥ अहमेवाक्षयःकालोधाताऽहंविश्वतोमुखः ३३ मृत्युःसर्वहरश्चाहमुद्भवश्चभविष्यताम् ॥ कीर्तिःश्रीर्वाक्चनारीणांस्मृति
र्मेधाधृतिःक्षमा ३४ बृहत्सामतथासाम्नांगायत्रीछंदसामहम् ॥ मासानांमार्गशीर्षोऽहमृतूनांकुसुमाकरः ३५ ॥ ॥ ॥

तुत्वात् । प्रवदतांप्रवक्तृद्वारेणवदनभेदाएववादजल्पवितंडाइहगृह्यंते तेषांमध्येवादस्तत्त्वनिर्णयार्थत्वादहम् ३२ अक्षराणांमध्येअकारः । 'अकारोवैसर्वावाक्'इतिश्रुतेः । सामासिकस्यसमाससमुदायस्यमध्येऽ
हंद्वंद्वोऽस्मिउभयपदार्थप्रधानत्वादितिप्राञ्चः । समंएकत्रासनंसमासोविदुषांवागुरुशिष्याणांवामंत्रार्थकथनार्थंवाएकत्रावस्थानंतत्रविदितमर्थजातंसामासिकम् । चातुरर्थिकष्ठक् ठस्येकइतीकादेशः यस्येतिचेत्य
लोपः । तस्यमध्येद्वंद्वोरहस्योऽर्थोऽहम् । द्वंद्वंरहस्येतिसूत्रेद्वंद्वशब्दस्यरहस्यवाचित्वंशाब्दिकप्रसिद्धं । अक्षयःक्षयहीनः कालःक्षणादिःपरोवाईश्वरः कालस्यापिकालोऽस्मि । धाताकर्मफलप्रदः विश्वतोमु
खः सर्वप्राणितृप्त्यातृप्यामीत्यर्थः ३३ सर्वहरःप्रलयकालिकोमृत्युरस्मि भविष्यतांभाविकल्याणानामुद्भवऐश्वर्योत्कर्षोऽहं कीर्त्यादिसप्तकमप्यहं यासांसंश्रयमात्रेणमनुष्येपुकृतार्थताबुद्धिर्भवति ३४
बृहत्साम'त्वामिद्धिहवामहे'इत्यस्यामृचिगीयमानंसामपृष्ठयस्तोत्रेविनियुक्तमिंद्रदेवत्यंतत्साम्नांमध्येऽहमस्मि । छंदसांमध्येगायत्रीद्विजत्वसंपादनात्सोमाहरणाच्चश्रेष्ठाऽहमस्मि । कुसुमाकरोवसंतः ३५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

व्यवसायोनिश्चयउद्यमोवा ३६ वृष्णीनांयादवानां उशनाशुक्रः ३७ दमयतांराजादीनांदमनसाधनंदंडोऽहमस्मि । जिगीषतांजेतुमिच्छतांजयसाधनंनीतिरस्मि । मौनंवाचोनिग्रहः ३८ सर्वभूतानांबीजमित्यनेनसर्वभूतानिमद्विभूतिरितिदर्शितं । तदेवोपपादयति । नतदस्तीति । मयाविनाभूतंकिमपिनास्ति उपादेयस्योपादानमंतरेणस्थित्यसंभवात् ३९ नांतोऽस्तीति उद्देशतएकदेशेनविभूतेर्विस्तरोविस्तारोमयाप्रोक्तः ४० सर्वभूतानांबीजमहमित्युक्त्यास्वस्यसार्वात्म्योक्तेःसर्वस्वविभूतिरित्युक्तमेवतथापितद्ग्रहणाशक्तंप्रतिप्राह यद्यदिति । यद्यत्सत्त्वंप्राणि विभूतिमदैश्वर्ययुक्तं श्रीर्लक्ष्मीःशोभावातद्युक्तं ऊर्जितंबलाद्यतिशययुक्तं तत्तत्सर्वंममतेजसश्चिच्छक्तेरंशसंभवंअंशात्संभूतंत्वमवगच्छजानीहि । लोकेयदतिरमणीयंतद्भगवतोरूपमितिध्यायेदित्यर्थः ४१ उत्तमाधिकारिणमुद्दिश्याह अथवेति । मूढान्प्रत्येतदुक्तंत्वंतुएतावदेवविद्धि एकांशेनएकदेशेनाहमिदंविष्टभ्यव्याप्यस्थितोऽस्मि । 'पादोऽस्यविश्वाभूतानि'इतिश्रुतेः । तस्मात्परिच्छिन्नंदर्शनंत्यक्त्वासर्वत्रब्रह्मबुद्धिमेवकुर्वित्याशयः ४२ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे श्रीमद्गीतार्थप्र० दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ पर्वणि० ॥ ३४ ॥ ॥ ॥ पूर्वस्मिन्नध्यायेयोगोविभूतिश्चव्याख्येयत्वेनप्रतिज्ञातौ एतांविभूतिंयोगंचममयोवेत्तीति । आत्मनोयोगंविभूतिंचजनार्दन भूयःकथयेतीतरेणचश्रोतव्यत्वेनप्रार्थितौ । तत्राहमात्मागुडाकेशसर्वभूताशयस्थितइतिसंक्षेपेणयोगो

द्यूतंछलयतामस्मितेजस्तेजस्विनामहम् ॥ जयोऽस्मिव्यवसायोऽस्मिसत्त्वंसत्त्ववतामहम् ३६ वृष्णीनांवासुदेवोऽस्मिपांडवानांधनंजयः ॥ मुनीनामप्यहंव्यासः कवीनामुशनाकविः ३७ दंडोदमयतामस्मिनीतिरस्मिजिगीषताम् ॥ मौनंचैवास्मिगुह्यानांज्ञानंज्ञानवतामहम् ३८ यच्चापिसर्वभूतानांबीजंतदहमर्जुन ॥ नतदस्ति विनायत्स्यान्मयाभूतंचराचरम् ३९ नान्तोस्तिममदिव्यानांविभूतीनांपरंतप ॥ एषतूद्देशतःप्रोक्तोविभूतेर्विस्तरोमया ४० यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वंश्रीमदूर्जितमेववा ॥ तत्तदेवावगच्छत्वंममतेजोंऽशसंभवम् ४१ अथवाबहुनैतेनकिंज्ञातेनतवार्जुन ॥ विष्टभ्याहमिदंकृत्स्नमेकांशेनस्थितोजगत् ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि भगवद्गीतासू० विभूतियोगोनामदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ पर्वणितुचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ३४ ॥ ॥ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ मदनुग्रहायपरमंगुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ॥ यत्त्वयोक्तंवचस्तेनमोहोऽयंविगतोमम १ भवाप्ययौहिभूतानांश्रुतौविस्तरशोमया ॥ त्वत्तःकमलपत्राक्षमाहात्म्यमपिचाव्ययम् २ एवमेतद्यथात्थत्वमात्मानंपरमेश्वर ॥ द्रष्टुमिच्छामितेरूपमैश्वरंपुरुषोत्तम ३ ॥ ॥ ॥ ॥

भगवतःसर्वभूताधारत्वलक्षणउक्तःप्राग्विभूतिकथनात् । तदंतेचविष्टभ्याहमिदंकृत्स्नमेकांशेनस्थितोजगदितिकुसूलेनधान्यमिवमयेदंजगद्विष्टब्धमित्युक्त्यासएवस्मारितस्तदेवभगवतःसर्वभूताधारत्वंसाक्षात्कर्तुकामोऽर्जुनउवाच मदनुग्रहायेति । मयिअनुग्रहोऽनुकम्पातदर्थंमदनुग्रहाय परमंसद्यःशोकमोहनिवर्त्तकत्वेनोत्कृष्टंगुह्यंगोप्यं । अध्यात्मसंज्ञितमात्मानात्मविवेकार्थशास्त्रमध्यात्मंतत्संज्ञितं । यत्त्वयावचः अशोच्यानन्वशोचइत्यादिनाषष्ठाध्यायपर्यंतंत्वंपदार्थशुद्धिप्रधानंनायंहंतिनहन्यतइत्यात्मनोऽकर्त्तृत्वाभोक्तृत्वप्रतिपादकंतेनममोहःअविवेकोऽयंविशेषेणगतोनष्टः अत्रप्रथमेपादेऽक्षराधिक्यमार्षम् १ भवेति । तथासप्तमाध्यायमारभ्यदशमपर्यन्तंत्वयाभूतानांभवाप्ययावप्युक्तौअहंसर्वस्यप्रभवोमत्तःसर्वंप्रवर्त्ततइति । तावपिमयाविस्तरशस्त्वत्तःश्रुतौहेकमलपत्राक्ष अव्ययंमाहात्म्यमपिनचमांतानिकर्माणिलिंपन्तीतिविषमसृष्टिकर्त्तुरपिवैषम्यनैर्घृण्यदोषोनास्तिजगत्कर्त्तुरपिविकारगंधोनास्तीत्येवमादिरूपतत्पदार्थशुद्धिप्रधानंश्रुतमित्यनुषंगः २ एवमिति । यच्चत्वंविष्टभ्याहमिदंकृत्स्नमेकांशेनस्थितोजगदितिआत्मानंजगदाधारमात्थतदपिइत्थमेवनममात्रासंभावनाऽस्ति । हेपरमेश्वरतेतवरूपंऐश्वरमीश्वरस्येदंविश्वात्मकंमायामयमित्यर्थः । हेपुरुषोत्तमक्षराक्षरातीत विश्वरूपंमायामयंवास्तवंतुरूपंमायातीतमित्यैश्वरमितिपुरुषोत्तमेतिचपदाभ्यांलभ्यते तथाचवक्ष्यति । 'मायाह्येषामयासृष्टायन्मांपश्यसिनारद ॥ सर्वभूतगुणैर्युक्तंनैवंमांज्ञातुमर्हसि'इति । उक्तंच शुद्धंरूपमभिप्रेत्य अव्यक्तोऽयमचिंत्योऽयमिति ३ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मन्यसइति । हेयोगेश्वरयोगिनांयोगानामीश्वर । तद्रूपंयदिमयाद्रष्टुंशक्यमितिमन्यसेयदिमयितद्दर्शनाधिकारंपश्यसिततस्तर्हिमेमह्यमव्ययंमायामयमात्मानंदर्शय । मायामयत्वादेवास्याव्ययत्वं मायायांहिसर्वंस वीत्मकंसर्वदाऽस्तीतिप्रसिद्धंयथोक्तंवसिष्ठेन । 'वर्त्तमानमतीतंचभविष्यत्स्थूलमण्वपि ॥ तथादूरमदूरंचनिमेषःकल्पइत्यपि ॥ चिदात्मनिस्थितान्येत्रपश्यमायाविजृंभितम्' इति । नहिमरुमरीचि सरसीक्रमशःशुष्यति । अतोमायामयत्वादेवास्यैश्वरस्यरूपस्याप्यव्ययत्वं ४ एवंप्रार्थितःसन्भगवानुवाच पश्येति । शतशइत्यादिनाअनंतानीत्युक्तं नानावर्णानिनानाकृतीनिच ५ दिव्यानितावदाह पश्यादित्यानिति । अदृष्टपूर्वाण्याश्चर्याण्यद्भुतानिचतुर्मुखपंचमुखषण्मुखादीनि ६ हेगुडाकेशजितनिद्र इहममदेहेएकस्थमेकस्मिन्नेवावयवेनखाग्रमात्रेस्थितंकृत्स्नंवर्त्तमानंजगत्पश्य यच्चान्यत्अतीतमना गतंविप्रकृष्टंव्यवहितंस्थूलंसूक्ष्मंवातत्सर्वमिहपश्य ७ यत्तूक्तंमन्यसेयदितच्छक्यंमयाद्रष्टुमितितत्राह नत्विति । शक्यसेशक्नोषि पदविकरणव्यत्ययआर्षः अनेनप्राकृतेन दिव्यमप्राकृतं ऐश्वरमीश्वरसं बंधिनंयोगंविश्वाश्रयत्वलक्षणंसामर्थ्यम् ८ एवमुक्त्वाभगवानर्जुनायदिव्यंरूपंदर्शितवान्सचदृष्ट्वाविस्मयाविष्टोभगवंतंविज्ञापितवानितीमंवृत्तांतमेवमुक्त्वेत्यादिषड्भिःश्लोकैर्धृतराष्ट्रंप्रतिसंजयउवाच एवमुक्त्वे त्यादि । ततःदिव्यचक्षुःप्रदानानंतरं राजन्हेधृतराष्ट्र महांश्चासौयोगेश्वरश्चेतिविग्रहः महतोयोगस्यवाईश्वरः परमंदिव्यंरूपं ऐश्वरंमायाविसंबंधिनतुमायातीतं दर्शयामास ९ तदेवरूपं विशिनष्टिद्वाभ्यां अनेकेत्यादिना । अनेकान्यनंतानिवक्त्राणिनयनानिचयस्मिन्नतदनेकवक्त्रनयनं । अनेकान्यद्भुतानिदर्शनानियस्मिंस्तदनेकाद्भुतदर्शनं । अनेकानिदिव्यान्याभरणानिय

मन्यसेयदितच्छक्यंमयाद्रष्टुमितिप्रभो ॥ योगेश्वरततोमेत्वंदर्शयात्मानमव्ययम् ४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पश्यमेपार्थरूपाणिशतशोऽथसहस्रशः ॥ नानाविधानि दिव्यानिनानावर्णाकृतीनिच ५ पश्यादित्यान्वसून्रुद्रानश्विनौमरुतस्तथा ॥ बहून्यदृष्टपूर्वाणिपश्याश्चर्याणिभारत ६ इहैकस्थंजगत्कृत्स्नंपश्याद्यसचराचरम् ॥ ममदेहेगुडाकेशयच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ७ नतुमांशक्यसेद्रष्टुमनेनैवस्वचक्षुषा ॥ दिव्यंददामितेचक्षुःपश्यमेयोगमैश्वरम् ८ ॥ संजयउवाच ॥ एवमुक्त्वाततोराजन्महा योगेश्वरोहरिः ॥ दर्शयामासपार्थायपरमंरूपमैश्वरम् ९ अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ॥ अनेकदिव्याभरणंदिव्यानेकोद्यतायुधम् १० दिव्यमाल्यांबरधरंदिव्य गंधानुलेपनम् ॥ सर्वाश्चर्यमयंदेवमनंतंविश्वतोमुखम् ११ दिविसूर्यसहस्रस्यभवेद्युगपदुत्थिता ॥ यदिभाःसदृशीसास्याद्भासस्तस्यमहात्मनः १२ तत्रैकस्थंजगत्कृत्स्नंप्र विभक्तमनेकधा ॥ अपश्यद्देवदेवस्यशरीरेपाण्डवस्तदा १३ ततःसविस्मयाविष्टोहृष्टरोमाधनंजयः ॥ प्रणम्यशिरसादेवंकृतांजलिरभाषत १४ ॥

स्मिन् । दिव्यान्यनेकानिचउद्यतानिआयुधानिचक्रादीनियस्मिन् १० विश्वतोमुखमिति । पूर्वोक्तस्यएकत्वेनपृथक्त्वेनबहुधाविश्वतोमुखमित्यस्यायंपरामर्शः अनंतंसर्वतःपरिच्छेदरहितम् ११ दिविअंतरिक्षे भाःदीप्तिः भासःदीप्तेः अभूतोपमेयं निरुपमतामेवतस्यदीप्तेर्दर्शयति । उभौयदिव्योम्निपृथक्प्रवाहावित्यादिवत् १२ इहैकस्थंजगत्कृत्स्नंपश्येतियत्प्राक्भगवताउक्तंतदप्यप श्यदित्याह तत्रेति । अनेकधाप्रविभक्तमित्येतत्वर्षासुस्थितातितिणिबीजेसूक्ष्मरूपेणतरुर्दृश्यतेतद्वन्माभूदितिदर्शयितुंसावकाशं अनेकधाविभागयुक्तंविविक्तंअपश्यत् एकस्थंएकावयवस्थं अयमर्थः । यदाभगवतश्चतुर्भुजेरूपेचिंत्यतेतत्रचचेतसिलब्धपदेसतिक्रमशस्तदीयावयवांस्त्यक्त्वामुखेस्मितेवापदन्नखेवाचित्तंध्रियते तत्रापिलब्धपदेतस्मिंस्तदपित्यक्त्वाविश्वरूपमारोहतिदिव्यंचक्षुर पिएवंसूक्ष्मतामापादितंमनएव । 'मनोस्यदैवंचक्षुःसएतेनदैवेनचक्षुषामनसैतान्कामान्पश्यन्रमते' इतिश्रुतेः । कामान्विषयान् एतान्हार्दाकाशाख्यसगुणब्रह्मगतानितिश्रुतिपदयोरर्थः यथोक्तं श्रीभागवते । 'तत्रलब्धपदंचित्तमाकृष्यैकत्रधारयेत् ॥ नान्यानिचिंतयेद्भूयःसुस्मितंभावयेन्मुखम् ॥ तत्रलब्धपदंचित्तमाकृष्यव्योम्निधारयेत् ॥ तच्चत्यक्त्वामदारोहोनकिंचिदपिचिंतयेत्' इति तत्रमूर्त्तौ एकत्रअंगे व्योम्निकारणे मदारोहोनिर्विकल्पेब्रह्मण्यारूढः तदिदमुक्तं देवदेवस्यशरीरेकृत्स्नंजगदेकस्थंपांडवोऽपश्यदिति १३ हृष्टरोमारोमांचितगात्रः १४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

देवानादित्यादीन्भूतविशेषाश्चतुर्विधाजरायुजादयस्तेषांसंघान्समूहान् ब्रह्माणंचतुर्मुखं ईशंईशितारं कमलासनस्थमित्यनेनदूरदर्शनमुक्तं उरगान्पातालस्थाननंतादीन्दिव्यान्कैलासादौस्थितान्वासुकिप्रमु
खान्एतेनव्यवहितदर्शनमुक्तम् १५ अनेकेअनंताःबाहवःउदाराणिवक्राणिनेत्राणिचयस्मिंस्तदनेकबाहूदरवक्रनेत्रं सर्वतश्चतुर्दिक्षुउपर्यधश्चअनंतमपरिच्छिन्नंरूपमस्यतं । अनंतत्वमेवाह नांतमिति ।
दीर्घरज्ज्वाइवतवाद्यन्तौदैशिकौनस्तइत्यर्थः १६ किरीटगदाचक्रधारिणं दीप्तिमत्वादेवदुर्निरीक्ष्यंद्रष्टुमशक्यं समंतात्सर्वतोयेदीप्ताअनलाअर्काश्चतद्वत्द्युतिर्यस्यतंसमन्तादीप्तानलार्कद्युतिमित्येकंपदं
अतएवाप्रमेयंद्रष्टुमशक्यपरिच्छेदं १७ एवंतवयोगैश्वर्यदर्शनात्त्वामेवमवैमीतिवदन्नप्रमेयत्वमेवविवृणोति त्वमिति । परममक्षरमस्थूलादिलक्षणं अक्षरंब्रह्मपरममित्यत्रप्रागुक्तंनिष्कलंब्रह्मतदेवत्वमसि
एतेनसगुणरूपस्यनिर्गुणज्ञापकत्वमुक्तं शाखाग्रस्येवचंद्रज्ञापकत्वं अतएववेदितव्यंवेदांतप्रमाणेनज्ञातुंयोग्यंनतूपासनीयं । सगुणंब्रह्मापित्वमेवेत्याह त्वमस्येति । निधानंलयस्थानं एतेनकारणत्वमुक्तं अव्ययःअ
मृतः देवत्वात् शाश्वतस्यवैदिकस्यधर्मस्यगोप्तेत्यनेनकार्यब्रह्मभूतहिरण्यगर्भरूपत्वमुक्तं । सनातनश्चिरंतनोऽनादिपुरुषोजीवात्मासोऽपित्वमेवमेममतः । एवंविश्वरूपदर्शनेजीवब्रह्मणोरैक्यं
शाखयाचंद्रइवाधिगम्यतइत्युक्तं १८ एतदेवाह अनादीति । देशतःकालतश्चादिमध्यांतहीनत्वादनादिमध्यांतं । दीप्तोहुताशोवक्रेयस्येतिभास्वरदंतत्वंव्यज्यते । स्वतेजसाचैतन्यज्योतिषाइदं

॥ अर्जुनउवाच ॥ पश्यामिदेवांस्तवदेवदेहेसर्वांस्तथाभूतविशेषसंघान् ॥ ब्रह्माणमीशंकमलासनस्थमृषींश्चसर्वानुरगांश्चदिव्यान् १५ अनेकबाहूदरवक्रनेत्रंपश्यामित्वां
सर्वतोनन्तरूपम् ॥ नान्तंनमध्यंनपुनस्तवादिंपश्यामिविश्वेश्वरविश्वरूप १६ किरीटिनंगदिनंचक्रिणंचतेजोराशिंसर्वतोदीप्तिमन्तम् ॥ पश्यामित्वांदुर्निरीक्ष्यंसमन्ताद्दी
प्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम् १७ त्वमक्षरंपरमंवेदितव्यंत्वमस्यविश्वस्यपरंनिधानम् ॥ त्वमव्ययःशाश्वतधर्मगोप्तासनातनस्त्वंपुरुषोमतोमे १८ अनादिमध्यांतमनन्तवीर्य
मनन्तबाहुंशशिसूर्यनेत्रम् ॥ पश्यामित्वांदीप्तहुताशवक्रंस्वतेजसाविश्वमिदंतपन्तम् १९ द्यावापृथिव्योरिदमन्तरंहिव्याप्तंत्वयैकेनदिशश्चसर्वाः ॥ दृष्ट्वाऽद्भुतंरूपमुग्रंतवेदं
लोकत्रयंप्रव्यथितंमहात्मन् २० अमीहित्वाऽसुरसंघाविशंतिकेचिद्भीताःप्रांजलयोगृणंति॥स्वस्तीत्युक्त्वामहर्षिसिद्धसंघाःस्तुवंतित्वांस्तुतिभिःपुष्कलाभिः २१ रुद्रादित्याव
सवोयेचसाध्याविश्वेऽश्विनौमरुतश्चोष्मपाश्च ॥ गंधर्वयक्षासुरसिद्धसंघावीक्षंतेत्वांविस्मिताश्चैवसर्वे २२ रूपंमहत्तेबहुवक्रनेत्रंमहाबाहोबहुबाहूरुपादम् ॥ बहूदरंबहुदं
ष्ट्राकरालंदृष्ट्वालोकाःप्रव्यथितास्तथाऽहम् २३ नभःस्पृशंदीप्तमनेकवर्णंव्यात्ताननंदीप्तविशालनेत्रम् ॥ दृष्ट्वाहित्वांप्रव्यथितान्तरात्माधृतिंनविंदामिशमंचविष्णो २४

विश्वंविश्वरूपंतपंतंप्रकाशयंतं । अनादित्वादिसर्वविशेषणविशिष्टंविश्वंतपिकर्मीभूतं तापयंतंत्वांपरज्योतीरूपंपश्यामिजानामि । चित्रपटस्थानीयंविश्वरूपंसकलकारकात्मकधीवासनोपेतं । येन
ज्योतिषाप्रकाशतेतदेवत्वमसीतिजानामीतिभावः १९ एवंस्वयंकृतविश्वरूपदर्शनेनकृतकृत्योभूत्वातदुपसंहारामिच्छन्स्तौति द्यावापृथिव्योरिति । हेमहात्मन् हिप्रत्यक्षं त्वयाएकेनइदंद्यावापृथिव्योरंतरंमध्यं
सर्वाःदिशश्चव्याप्ताः अतस्तवेदंअद्भुतंउग्रंरूपंदृष्ट्वालोकत्रयंप्रकर्षेणव्यथितं अतःपरमिदमुपसंहरेत्यभिप्रायः २० व्यथामेवाह अमीति । हियतःअमीत्वात्वांअसुरसंघाःअसुरांशाःदुर्योधनादयःत्वांपतं
गाःपावकमिवअदृष्टप्रेरिताःविशंतिमरणायेत्यर्थः । केचिद्भीताःप्रांजलयोबद्धांजलयोगृणंतिस्तुवंति २१ किंच । येत्वदनुगृहीताःरुद्रादयस्तेपिविस्मिताःसंतःसर्वेत्वांवीक्षंतइत्याह रुद्रादित्या
इति । साध्याविश्वेचदेवगणविशेषौरुद्रादित्यवज्ज्ञेयौ ऊष्मपाःपितरः गंधर्वाणांयक्षाणामसुराणांसिद्धानांजातिभेदानांसंघाःसमूहाः शेषंस्पष्टम् २२ पुनर्लोकानामात्मनश्चव्यथामाह रूपमि
ति । महत्आदिमध्यांतहीनं हेमहाबाहो तेतवकरालंमहारूपंदृष्ट्वालोकाव्यथितास्तथाऽहंचव्यथितइतियोजना २३ करालत्वप्रपंचनेनस्वव्यथामेवाह नभइति । नभःस्पृशंव्योमव्यापिनं
दीप्तमग्निवज्जाज्वल्यमानं व्यात्ताननंविस्तारितमुखं दीप्तविशालनेत्रंरक्तनेत्रमित्यर्थः । हिप्रत्यक्षंत्वात्वांदृष्ट्वाप्रव्यथितांतरात्माप्रकर्षेणव्यथितचित्तोधृतिंधैर्यंनाविंदामिनलभेशमंचशांतिंस्वास्थ्यंचनलभे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हेविष्णोव्यापक । भयानकंत्वदाक्रांतंदेशंत्यक्त्वाऽन्यत्रगंतुमशक्यंतवव्यापकत्वादितिभावः २४ कालानलःप्रलयाग्निस्तत्तुल्यानि । प्रसीदप्रसन्नःसुखदोभवेत्यर्थः २५ अमीत्वांविशंतीत्यग्रिमश्लोकाद
पकृष्यते २६ तेभीष्मादयः उत्तमांगैःशिरोभिः । अयंभावः । धृतराष्ट्रस्यपुत्राःपापिष्ठाःभवंतमेवत्रैलोक्यशरीरंविशंति पापानुरूपंतस्यपायुस्थानस्थितान्नरकानेवगच्छंतीतितत्रत्वांविशंतीत्येवोक्तं ।
भीष्मादयस्तुभक्तायतोऽग्निर्ब्राह्मणावेदाश्चप्रसूतास्तद्भगवतोमुखंप्रविशंतीतिवैषम्यगतिसूचनार्थंत्वांधृतराष्ट्रस्यपुत्राविशंतिभीष्मादयस्तेवक्त्राणिविशंतीतिविभागदर्शनंयुक्तमिति २७ इदमेवसदृष्टांतमाह यथेति ।
तववक्त्राणिविशंतीतिसंबंधः अभिविज्वलंतिसर्वतःजाज्वल्यमानानि २८ बुद्धिपूर्वकमेवतेत्वद्वक्त्राणिप्रविशंतीतिसदृष्टांतमाह यथाप्रदीप्तमिति २९ येचपतंतस्तांस्त्वंकरुणावानपिनवारयसिप्रत्युतग्र
सितुमिच्छस्येवेत्याह लेलिह्यसेभूयोभूयोऽतिशयेनवाऽऽस्वादयसि कीदृशस्त्वं समंताज्ज्वलद्भिर्वदनैर्लोकान्समग्रान्ग्रसमानः एवंनिर्घृणस्यापितवतेजोनहीयतेप्रत्युतवर्द्धतएवेत्याह तेजोभिरिति । हेविष्णोव्या
पनशीलसमग्रंजगत्तवतेजोभिरापूर्यतवउग्राःस्प्रष्टुमशक्याभासोदीप्तयःप्रतपंतीतियोजना पदार्थःस्पष्टः ३०एवंदीप्त्याऽऽकुलीभूतोऽर्जुनोभगवानयमितिविस्मृत्याह आख्याहीति।एवमुग्ररूपःक्रूरकर्माभवान्कोऽसीत्या

दंष्ट्राकरालानिचतेमुखानिदृष्ट्वैवकालानलसन्निभानि ॥ दिशोनजानेनलभेचशर्मप्रसीददेवेशजगन्निवास २५ अमीचत्वांधृतराष्ट्रस्यपुत्राःसर्वेसहैवावनिपालसंघैः॥ भीष्मो
द्रोणःसूतपुत्रस्तथाऽसौसहास्मदीयैरपियोधमुख्यैः २६ वक्त्राणितेत्वरमाणाविशंतिदंष्ट्राकरालानिभयानकानि ॥ केचिद्विलग्नादशनांतरेषुसंदृश्यन्तेचूर्णितैरुत्तमांगैः
२७ यथानदीनांबहवोऽम्बुवेगाःसमुद्रमेवाभिमुखाद्रवंति ॥ तथातवामीनरलोकवीराविशन्तिवक्त्राण्यभिविज्वलंति २८ यथाप्रदीप्तंज्वलनंपतंगाविशंतिनाशायसमृद्ध
वेगाः ॥ तथैवनाशायविशन्तिलोकास्तवापिवक्त्राणिसमृद्धवेगाः २९ लेलिह्यसेग्रसमानःसमंताल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः ॥ तेजोभिरापूर्यजगत्समग्रंभासस्तवोग्राः
प्रतपंतिविष्णो ३० आख्याहिमेकोभवानुग्ररूपोनमोऽस्तुतेदेववरप्रसीद ॥ विज्ञातुमिच्छामिभवंतमाद्यंनहिप्रजानामितवप्रवृत्तिम् ३१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कालो
ऽस्मिलोकक्षयकृत्प्रवृद्धोलोकान्समाहर्तुमिहप्रवृत्तः ॥ ऋतेऽपित्वानभविष्यंतिसर्वेयेऽवस्थिताःप्रत्यनीकेषुयोधाः ३२ तस्मात्त्वमुत्तिष्ठयशोलभस्वजित्वाशत्रून्भुंक्ष्वरा
ज्यंसमृद्धम् ॥ मयैवैतेनिहताःपूर्वमेवनिमित्तमात्रंभवसव्यसाचिन् ३३ द्रोणंचभीष्मंचजयद्रथंचकर्णंतथान्यानपियोधवीरान् ॥ मयाहतांस्त्वंजहिमाव्यथिष्ठायुध्यस्व
जेतासिरणेसपत्नान् ३४ ॥ संजयउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वावचनंकेशवस्यकृतांजलिर्वेपमानःकिरीटी ॥ नमस्कृत्वाभूयएवाहकृष्णंसगद्गदंभीतभीतःप्रणम्य ३५

ख्याहि असुकोऽस्मीतिकथय प्रसीदशांतोभव त्वामहंविज्ञातुमिच्छामि यतस्तवप्रवृत्तिंचेष्टांनजानामि ३१ एवमर्जुनेनप्रार्थितोभगवानुवाच कालइति । इहास्मिन्संग्रामेलोकान्समाहर्तुंभक्षितुंप्रवृत्तः
प्रवृद्धोमहान्लोकक्षयकृत्कालोनामपरमेश्वरोऽस्मि यस्मादेवंतस्मात्ऋतेऽपित्वात्वांविनाऽपिसर्वेनभविष्यंतिमरिष्यंति केते सर्वेयेप्रत्यनीकेषुशत्रुसैन्येषु योधाःशूराभीष्मादयोऽवस्थितास्ते ३२
तस्मादिति । यस्मात्त्वांविनाऽप्येतेमरिष्यंतितस्मात्त्वमुत्तिष्ठयुद्धाय शेषंस्पष्टम् ३३ माव्यथिष्ठाःएतेमहांतःकथंहंतुंशक्याइत्याकुलीभावंमागाइत्यर्थः जेतासिजेष्यसि सपत्नान्शत्रून् ३४ भगवतैवमु
क्तेसतिपश्चात्किंवृत्तमित्यपेक्षायांसंजयउवाच अत्रकृतांजलित्वादिनाचिह्नेनभगवद्वाक्योल्लंघनंकिरीटीनकरिष्यतीतिसूच्यते सगद्गदंभयहर्षाद्यावेशेनगद्गदेनकंठाकंपनेनसहवर्त्ततइतिसगद्गदंयथाभवतितथाआहउक्त
१९ वान् भीतभीतोऽत्यंतंभीतःसन्नाहेतिसंबंधः । अत्रआहेतिपदच्छेदेपुनरर्जुनउवाचेतिपुनरुक्तंस्यात् अतःप्रणम्यअर्जुनउवाचेत्येवसंबंधोनतुप्रणम्यआहेति । कार्तर्हिआहेतिक्रियायागतिः नेयंक्रिया

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

किंतुआहेतिप्रसिद्ध्यर्थमव्ययमित्यदोषः ३५ एकादशभिःश्लोकैरर्जुनउवाच स्थानेइति । हेहृषीकेशसर्वेंद्रियप्रवर्तकअंतर्यामिन् तवप्रकीर्त्यानामसंकीर्तनेनजगत्प्रहृष्यतियत्तत्स्थानेयुक्तम् ।
स्थानेइत्यव्ययंयुक्तमित्यर्थे । यत्तवप्रकीर्त्याजगदनुरज्यतेतदपिस्थानेयुक्तम् । यत्तवप्रकीर्त्यारक्षांसिभीतानिसंतिदिशोद्रवंतिपलायंतेतदपिस्थानेयुक्तम् । यच्चत्वांसर्वेसिद्धसंघाःकपिलादीनांसमुदायानम
स्यंतितदपिस्थाने । अयंश्लोकोरक्षोघ्नमंत्रत्वेनमंत्रशास्त्रेप्रसिद्धः सचनारायणाष्टाक्षरसुदर्शनास्त्रमंत्राभ्यांसंपुटितोज्ञेयइतिरहस्यम् ३६ कुतोमांसिद्धसंघानमस्यंतियतस्तेऽप्यहमिवब्रह्मांडश्चतानिस्रष्टुम
ईतीत्यतआह कस्मादिति । हेमहात्मन्कस्माद्धेतोस्तेत्वांननमेरन्नपितुनमेरन्नेव । तत्रहेतुः गरीयसे तेऽपिगुरवस्त्वमपिगुरुस्तथाऽपित्वमतिशयितोगुरुरसीत्यर्थः । कुतोममैवातिशयस्तेषांममचस
मानेऽपिसत्यसंकल्पत्वादौसत्यतश्चाह ब्रह्मणोहिरण्यगर्भस्यापिआदिकर्त्रेपितामहाय पंचमहाभूतसृष्टिद्वाराब्रह्माणंसृजतेइत्यर्थः । जगद्व्यापारवर्जं प्रकरणादसन्निहितत्वाच्चेतिन्यायेननित्यसिद्धेश्वरस्यतवाज्ञ
यातेसर्वेऽप्यैश्वर्यभाजोभवंतिनतुत्वत्समास्ते अतएवहेअनंत हेदेवानांईश जगन्निवासजगतामालयभूत त्वमक्षरंशुद्धंब्रह्म कीदृशमक्षरं यत्सदसत्तत्परं सच्चअसच्चसदसतीताभ्यांपरंचसदसत्तत्परं कार्यं
कारणंतदुभयातीतंचेतित्रिविधमित्यर्थः ३७ पुनरपिस्तौति त्वमिति । आदिदेवोजगतःस्रष्टृत्वात् पुरुषःसर्वशरीरशायी पुराणःशरीरनाशादिनाऽप्यविनश्यन् विश्वस्यास्यत्वंपरंनिधानंनिधीयतेऽस्मि

॥ अर्जुनउवाच ॥ स्थानेहृषीकेशतवप्रकीर्त्याजगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यतेच ॥ रक्षांसिभीतानिदिशोद्रवंतिसर्वेनमस्यंतिचसिद्धसंघाः ३६ कस्माच्चतेननमेरन्महात्मन्गरीय
सेब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ॥ अनन्तदेवेशजगन्निवासत्वमक्षरंसदसत्तत्परंयत् ३७ त्वमादिदेवःपुरुषःपुराणस्त्वमस्यविश्वस्यपरंनिधानम् ॥ वेत्तासिवेद्यंचपरंच
धामत्वयाततंविश्वमनन्तरूप ३८ वायुर्यमोऽग्निर्वरुणःशशांकःप्रजापतिस्त्वंप्रपितामहश्च ॥ नमोनमस्तेऽस्तुसहस्रकृत्वःपुनश्चभूयोऽपिनमोनमस्ते ३९ नमःपुरस्ताद
थपृष्ठतस्तेनमोऽस्तुतेसर्वतएवसर्व ॥ अनंतवीर्यामितविक्रमस्त्वंसर्वंसमाप्नोषिततोऽसिसर्वः ४० सखेतिमत्वाप्रसभंयदुक्तंहेकृष्णहेयादवहेसखेति ॥ अजानतामहिमानं
तवेदंमयाप्रमादात्प्रणयेनवाऽपि ४१ यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसिविहारशय्यासनभोजनेषु ॥ एकोऽथवाऽप्यच्युततत्समक्षंतत्क्षामयेत्वामहमप्रमेयम् ४२ पितासिलो
कस्यचराचरस्यत्वमस्यपूज्यश्चगुरुर्गरीयान् ॥ नत्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकःकुतोऽन्योलोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभाव ४३ तस्मात्प्रणम्यप्रणिधायकायंप्रसादयेत्वामहमीशमी
ड्यम् ॥ पितेवपुत्रस्यसखेवसख्युःप्रियःप्रियायाऽर्हसिदेवसोढुम् ४४ अदृष्टपूर्वंहृषितोऽस्मिदृष्ट्वाभयेनचप्रव्यथितंमनोमे ॥ तदेवमेदर्शयदेवरूपंप्रसीददेवेशजगन्निवास ४५

न्तितिलयस्थानम् । सांख्यानांजडांप्रकृतिंवारयति वेत्ताज्ञाता वेद्यंतद्दृश्यंचत्वमेवपरंवेत्तृवेद्याभ्यामन्यत्धामचैतन्यं त्वयाविश्वंततंव्याप्तंस्वसत्तास्फूर्तिभ्यां हेअनंतरूपत्रिविधपरिच्छेदशून्यस्वरूप ३८
सर्वदेवतात्मत्वेनस्तौति वायुरिति । प्रजापतिर्दक्षादिश्चतुर्मुखोवा प्रपितामहश्चतुर्मुखपिता ३९ हेअनंतवीर्ययतःसर्वंसमाप्नोषिएकीभावेनासमंताद्व्याप्नोषिततोहेतोःसर्वइतितवनाम । पुरस्तात्कर्मणा
मादौ पृष्ठतस्तेषांसमाप्तौ सर्वतोमध्येऽपितेनमोस्तु ४० एवंस्तुत्वास्वापराधान्क्षमापयते सखेतीति । अयंममसखाइतिमत्वाप्रसभंस्त्वोत्कर्षाविष्करणपूर्वकंयत्मयाउक्तंहेकृष्णहेयादवहेसखेइति इतिशब्दे
नसंधिरार्षः । कुतउक्तंतवेदमेवंविधंमहिमानंमाहात्म्यंअजानताकदाचित्प्रमादाच्चित्तविक्षेपात्कदाचित्प्रणयेनस्नेहेनच ४१ तथायच्चअवहासार्थंविहारादिष्वसत्कृतोऽसिपरिभूतोऽसि । एकोवासखीनांनि
योगकालेवातत्समक्षंसखिजनसमक्षंवाऽसत्कृतोऽसितत्क्षामयेक्षमापये यतस्त्वमप्रमेयोऽचिंत्यस्वभावःकरुणापरः । यतःशत्रुभ्योऽपिशिशुपालादिभ्यउत्तमांगतिंदत्तवानसीत्यर्थः ४२ अप्रमेयत्वमेवाह
पिताऽसीति यतस्त्वमस्माकंपिताऽसिअतोऽस्माभिःशिशुभिःकृताअपराधास्त्वयाक्षंतव्याएवेतिभावः ४३ एतदेवाह तस्मादिति । यस्मात्त्वंपितागुरुश्चतस्मात्कायंशरीरंप्रणिधायभूमौकृत्वादंडवत्प्रण
म्यत्वांप्रसादये ईड्यंस्तुत्यं स्पष्टमन्यत् ४४ एवंस्तुत्वास्वेष्टंप्रार्थयते अदृष्टपूर्वमिति । हेदेव कदाचिदपिपूर्वंनदृष्टंतादृशमदृष्टपूर्वंतवरूपंदृष्ट्वाहृषितउत्फुल्लोऽस्मि । तथाविकरालरूपदर्शनजेनभयेनचमेममनःप्रव्यथितं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अतस्तदेवधारणाविषयभूतंरूपंमेमह्यंदर्शय ४५ तदेवरूपमाह किरीटिनमिति। एतेनार्जुनस्यचक्रगदाकिरीटोपेतंचतुर्भुजंभगवतोरूपंधारणाविषयइतिदर्शितं । हेसहस्रबाहो हेविश्वमूर्ते सहस्रबाहुत्वादिक
मुपसंहृत्यतेनैवरूपेणभक्तप्रकटोभव ४६ एवमर्जुनेनप्रार्थितस्तंस्तुवन्भगवानुवाच मयेतित्रिभिः। हेअर्जुन प्रसन्नेनमयातवतुभ्यमिदंपररूपंदर्शितं आत्मयोगात्स्वसामर्थ्यादेवकरुणया । नतुतवदश
नेऽधिकारोस्ति तथाचप्रागुक्तं कर्मण्येवाधिकारस्तइति । तेजोमयंचिद्रूपंदिव्यंविश्वंविश्वात्मकंआद्यमनादिअनंतंचयद्रूपंत्वदन्येनकदाचिदपिनपूर्वंदृष्टंदृष्टपूर्वम् ४७ योगैकगम्यमेतत्कर्मिणांदुष्प्राप
मित्याह नवेदेति । वेदानांयज्ञानांचाध्ययनैरधिगमैःनचदानैर्नचक्रियाभिःस्मृत्युक्ताभिरग्निहोत्रादिभिर्वापीकूपारामादिभिस्तपोभिःकृच्छ्रचांद्रायणाद्यैः उग्रैर्मासोपवासाद्यैः नृलोकेएवंरूपोऽहंद्रष्टुंनश
क्यः शेरुत्वाभावआर्षः त्वदन्येनकुरुप्रवीर ४८ इदमतिदुर्लभदर्शनंरूपंदृष्ट्वाऽपिचेद्भयसेतर्हिउपसंहरामीदमित्याशयेनाह मातेइति । ममेदंईदृक्घोरंरूपंदृष्ट्वातेतवव्यथामाभूदितिशेषः विमूढभा
वोमोहश्चतेमाभूत् व्यपेतभीर्निर्भयःप्रीतमनाश्चपुनस्त्वंभूत्वातदेवयत्त्वयाद्रष्टुंप्रार्थितंमेममेदंरूपंप्रपश्य ४९ संजयउवाच इतीति । वासुदेवोअर्जुनंप्रतिइतिपूर्वोक्तरीत्याउक्त्वायथापूर्वमासीत्तथास्वकंमानु
षंरूपंभूयःपुनर्दर्शयामास । यदर्जुनेनप्रार्थितंचतुर्भुजंधारणाविषयंरूपंतदपितिरोदधेइत्यर्थः । तथामहात्माव्यापकोऽपिसन्सौम्यवपुरनुग्रहदेहोभूत्वाभीतमेनमाश्वासयामासच ५०

किरीटिनंगदिनंचक्रहस्तमिच्छामित्वांद्रष्टुमहंतथैव ॥ तेनैवरूपेणचतुर्भुजेनसहस्रबाहोभवविश्वमूर्ते ४६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मयाप्रसन्नेनतवार्जुनेदंरूपंपरंदर्शितमा
त्मयोगात् ॥ तेजोमयंविश्वमनन्तमाद्यंयन्मेत्वदन्येननदृष्टपूर्वम् ४७ नवेदयज्ञाध्ययनैर्नदानैर्नचक्रियाभिर्नतपोभिरुग्रैः ॥ एवंरूपःशक्यअहंनृलोकेद्रष्टुंत्वदन्येनकुरुप्र
वीर ४८ मातेव्यथामाचविमूढभावोदृष्ट्वारूपंघोरमीदृङ्ममेदम् ॥ व्यपेतभीःप्रीतमनाःपुनस्त्वंतदेवमेरूपमिदंप्रपश्य ४९ ॥ संजयउवाच ॥ इत्यर्जुनंवासुदेवस्तथो
क्त्वास्वकंरूपंदर्शयामासभूयः ॥ आश्वासयामासचभीतमेनंभूत्वापुनःसौम्यवपुर्महात्मा ५० ॥अर्जुनउवाच ॥ दृष्ट्वेदंमानुषंरूपंतवसौम्यंजनार्दन ॥ इदानीमस्मिसंवृत्तः
सचेताःप्रकृतिंगतः ५१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ सुदुर्दर्शमिदंरूपंदृष्टवानसियन्मम ॥ देवाअप्यस्यरूपस्यनित्यंदर्शनकांक्षिणः ५२ नाहंवेदैर्नतपसानदानेननचेज्य
या ॥ शक्यएवंविधोद्रष्टुंदृष्टवानसिमांयथा ५३ भक्त्यात्वनन्ययाशक्यअहमेवंविधोऽर्जुन ॥ ज्ञातुंद्रष्टुंचतत्त्वेनप्रवेष्टुंचपरंतप ५४ मत्कर्मकृन्मत्परमोमद्भक्तःसंगवर्जि
तः ॥ निर्वैरःसर्वभूतेषुयःसमामेतिपांडव ५५ ॥ इतिश्रीमहाभारते भीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीतासु० विश्वरूपदर्शनंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ पर्वणि० ॥ ३५

ततोनिर्भयःसन्नर्जुनउवाच दृष्ट्वेति । सचेताअव्याकुलः प्रकृतिंगतःस्वास्थ्यंप्राप्तः संवृत्तोजातोऽस्मि ५१ अस्यविश्वरूपदर्शनस्यदौर्लभ्यंदर्शयन्श्रीभगवानुवाच सुदुर्दर्शमिति । दर्शनकांक्षिणः दर्शनं
कांक्षंतेएवनतुलभंते ५२ नाहमिति । नवेदयज्ञाध्ययनैरित्यनेनोक्तएवार्थःपुनरुच्यतेविश्वरूपदर्शनस्यातिदौर्लभ्यसूचनाय स्पष्टार्थश्चश्लोकः ५३ कथंतर्हिद्रष्टुंशक्यस्त्वमतआह भक्त्येति । भक्त्याआराधनेन
अनन्ययाअव्यभिचरितयाअखंडयेत्यर्थः । अहमेवंविधोज्ञातुंशक्यस्त्वंपदार्थशोधकशास्त्रतः । द्रष्टुंशक्योध्यानतः । तत्त्वेनयाथात्म्येनप्रवेष्टुंशक्यस्तत्त्वमसिवाक्यार्थजज्ञानतः । हेपरंअज्ञानशत्रुंतापयतीतिपरं
तप ५४ शास्त्रसर्वस्वंसंगृह्णाति मत्कर्मकृदिति । मदर्थमेवकर्माणिकरोतीतिमत्कर्मकृत् अहमेवपरमोनिष्कलःप्राप्योयस्येतिसमत्परमः । एतेनकृत्स्नःकर्मयोगोध्यानयोगश्चत्वंपदार्थशोधकउक्तः ।
ममभक्तआराधनकृदित्युपासनाकांडार्थसंग्रहः । संगवर्जितइत्यनेनएकतोभगवद्ध्याननिष्ठइत्युक्तं । निर्वैरइतिविश्वंभगवदात्मनापश्येदित्युक्तं । अन्यथाभेदबुद्धिमतोनिर्वैरत्वासंभवात् । एवंभूतो
यःसमांतत्पदलक्ष्यार्थभूतमखंडानंदैकघनमेतिप्राप्नोतिप्रत्यगभेदेन हेपांडवविशुद्धवंशज त्वमेवैतज्ज्ञातुंशक्नोषीतिभावः ५५ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भा०गी०एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ प० ॥३५॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सप्तममारभ्यंतावताग्रंथेनतत्पदवाच्यार्थोनिरूपितः इदानींतत्पदार्थशोधनमुपासनाकांडंचसमापयिष्यन्निहार्थतःप्राधान्येनतत्पदलक्ष्यमर्थंतद्विदांलक्षणानिचप्रदर्श्यन्ते । शब्दतस्तुलौ
किकबुद्ध्यनुसारेणतत्पदवाच्यस्यैवोपासनादिकंप्रपंच्यते तत्रपूर्वाध्यायांतेमत्कर्मकृन्मत्परमइत्यादिनास्वभजनमुक्तं । तत्रमच्छब्दार्थःकिंसगुणमुतनिर्गुणंब्रह्म उभयत्राप्यस्मच्छब्दस्यपूर्वंप्रयोगदर्शनात्संदि
हानःपृच्छति एवमिति । एवमित्यव्यवहितंमत्कर्मकृदित्यादिनोक्तंप्रकारंपरामृशति । अनेनप्रकारेणयेसततयुक्तानित्यंसमाहितचित्ताभक्ताः सगुणवेदिनस्त्वांपर्युपासतेयेचाप्यक्षरमस्थूलादिलक्षणमव्य
क्तंबुद्ध्याद्यगोचरमुपासते तेषांमध्येयोगवित्तमाःकेकतरेइत्यर्थः १ निर्गुणस्यदुष्प्रापत्वोक्त्यैवश्रेष्ठत्वंसूचयन्सगुणप्राशस्त्यंचशब्दतोदर्शयन्श्रीभगवानुवाच मयीति । मयिसगुणेब्रह्मणिमनआवेश्यप्रवे
श्य येनित्ययुक्ताःसदोद्युक्तामांपरमेश्वरमुपासतेचिंतयंति श्रद्धयाआस्तिक्यबुद्ध्यापरयासात्विक्या अवश्यंपरमात्माऽयमाराधितोऽस्मांस्तारयिष्यतीत्येवंनिश्चयरूपयाश्रद्धयाउपेतास्तेमेममज्ञानीत्वात्मैवमेमतमि
तिज्ञानिनमात्मत्वेनैवपश्यतोमूर्खेष्वपिकारुण्यात्पक्षपातवतःसर्वज्ञस्ययुक्ततमामताः २ एवमुपासकान्स्तुत्वाअव्यक्तविदांज्ञानिनांदौर्लभ्यंश्लोकत्रयेणाह येत्विति । तुशब्दःसगुणाद्वैलक्षण्यार्थः अक्ष
रं'एतद्वैतदक्षरंगार्गिब्राह्मणाअभिवदंत्यस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घं'इत्यादिश्रुत्यासर्वधर्मशून्यंनिरूपितं अतएवानिर्देश्यंनिर्देष्टुमशक्यंवाचा अव्यक्तंचवाचामगोचरत्वाद्बुद्धेरप्यविषयइत्यर्थः । तथाचश्रुतिः
'यतोवाचोनिवर्त्तंते अप्राप्यमनसासह'इतिब्रह्मणोवाङ्मनसातीतत्वंदर्शयति पर्युपासतेसर्वप्रकारेणोपासते उपासनमिहानात्मनामदर्शनमेव यथोक्तं। 'अनात्मादर्शनेनैवपरात्मानमुपास्महे'इति । ननु
तर्ह्येवंविधस्यशून्यकल्पस्यसत्त्वेकिंमानमतआह सर्वत्रगमिति । सत्तारूपेणस्फुरणरूपेणचसर्वत्रगतं यत्सत्तयासर्वंसत्तावद्भवतिकथंतस्यासत्त्वंवाच्यमितिभावः । नन्वेवंतार्किकाभिमतंसत्तासामान्यमु
क्तंस्यात् तद्धिघटःसन्पटःसन्नितिसर्वत्रानुगतंदृश्यतइत्याशंक्याह अचिंत्यमिति। सत्तासामान्यंहिप्रत्यक्षंतदपिब्रह्मसत्तानुवेधेनैवात्मानंलभतेनस्वतःसिद्धंसामान्यंसत्वजातिःसतीघटत्वंसदितिप्रत्ययात् ।

॥ अर्जुनउवाच ॥ एवंसततयुक्तायेभक्तास्त्वांपर्युपासते ॥ येचाप्यक्षरमव्यक्तंतेषांकेयोगवित्तमाः १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मय्यावेश्यमनोयेमांनित्ययु
क्ताउपासते ॥ श्रद्धयापरयोपेतास्तेमेयुक्ततमामताः २ येत्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तंपर्युपासते ॥ सर्वत्रगमचिन्त्यंचकूटस्थमचलंध्रुवम् ३ संनियम्येन्द्रियग्रामंसर्वत्रसम
बुद्धयः ॥ तेप्राप्नुवन्तिमामेवसर्वभूतहितेरताः ४ ॥ ॥ ॥ ॥

सामान्यस्यसदितिप्रत्ययागोचरत्वेतुतस्यासत्त्वापत्त्यापदार्थत्वमेवनस्यात् । तस्मात्सर्वाधिष्ठानभूतंब्रह्मरूपादिहीनत्वाच्चिंतयितुमशक्यंदूरेतस्यसर्वगतत्वेनप्रत्यक्षगोचरत्वमित्यर्थः । ननुसत्सदितिप्रत्ययस्या
न्यथाप्युपपत्तौसत्तासामान्यवादिनंप्रतितेनाधिष्ठानभूतंब्रह्मनसाधयितुंशक्यमतआह कूटस्थमिति । वस्तुतोसदपिसदिवावभासमानंकूटंयथाकूटकार्षापणंकूटतुलेतितद्वत्कूटःअहंकारःप्रतीच्यभेदेनभासमान
त्वेसतिकादाचित्कत्वाद्योयद्भेदेनकदाचिद्भातिसतत्रमिथ्याकल्पितोयथारज्जूरगस्तथाचायमहंकारोमिथ्यात्वात्कूटसंज्ञस्तत्रतिष्ठतितद्भासकत्वेनेतिकूटस्थंचैतन्यं अहमनुभवेह्यहंकारोदृश्यतयाभातितद्भासकंच
चैतन्यंततोऽन्यत् यथाघटभासकोऽर्कोघटादन्यस्तद्वत् एतेननित्यापरोक्षत्वंब्रह्मणःसाधितं नन्वहमनुभवएवात्मविषयोऽतोऽहमर्थएवात्मानततोऽन्यआत्माऽस्तीत्याशंक्याह अचलमिति। अहमर्थोहिसुखी
दुःखीपरिणाम्याविर्भावतिरोभावशीलश्चातश्चंचलः आत्मातुनतथा तस्यतथात्वेऽनिर्मोक्षापत्तेः वन्ह्यौष्ण्यवद्दुःखादिधर्मिणआत्यंतिकदुःखनाशस्यमोक्षस्यधर्मिनाशमंतरेणासंभवात् । घटेयावद्रूपनाशादर्श
नात् । आत्मनस्तिरोभावेचजगदांध्यंप्रसज्येत सुषुप्तावपितत्रस्यसुखाज्ञानसाक्षित्वेनाविर्भूतस्वरूपएवात्माऽस्ति अन्यथासुप्तोत्थितस्यसुखमहमस्वाप्समितिपरामर्शायोगात् । ननुसुषुप्तौसन्नप्यात्मान
प्रकाशतेतत्प्रकाशकस्यमनःसंयोगस्याभावात्कर्त्राव्याप्रियमाणंहिकरणंक्रियांसाधयति नचसुषुप्तौकरणव्यापारोऽस्ति तस्मात्स्वयंस्तत्रास्यस्तत्क्षेवात्मासुषुप्तौज्ञानादिगुणहीनोऽप्रकाशमानोऽस्त्येवेत्याशंक्याह
ध्रुवमिति । नन्वात्माकिंसत्तामात्रेणायस्कांतवत्कारणानिप्रवर्त्तयतिउतव्यापाराविष्टःसन् नाद्यःइष्टापत्तेः स्वन्मतेचआत्मनःकर्तृत्वासिद्धेः । नांत्यः अनित्यत्वापत्तेः व्यापारोहिस्पंदः सचप
रिच्छिन्नस्यैवयुज्यतेनविभोः विभुत्वहानेचाणुत्वानभ्युपगमात् मध्यमपरिमाणत्वेघटादिवदनित्यतापत्तिः । तस्माद्ध्रुवमप्रच्युतस्वभावमक्षरमित्यर्थः ३ एवंविधमक्षरंकथमुपासनीयमित्यतआह

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

संनियम्येति । सर्वत्रकालेसर्वदा एतेनध्यानस्यनैरंतर्यमुक्तं इंद्रियग्रामंसमनस्कान्नींद्रियाणिसंनियम्यएकीभावेनात्मनिवशेकृत्वा स्वकारणेप्रविलाप्येत्यर्थः समाचांचल्यहीनाबु
द्धिर्येषांतेसमबुद्धयोयेभवंति । तेऽपिमामेवनिर्विकल्पंपरंब्रह्मपरांकाष्ठांप्राप्नुवंति श्रुतिश्च । ‘यदापंचावतिष्ठंतेज्ञानानिमनसासह ॥ बुद्धिश्चनविचेष्टतितामाहुःपरमांगतिम्’इति सर्व
भूतहितेरताइत्यनेनसर्वभूताभयदानेनसंन्यासोऽपिध्यानांगमितिविधीयते ४ अस्यागतेर्दुष्प्रापत्वमाह क्लेशइति । यद्यपिसगुणविदामधिकःक्लेशोऽस्त्येवतथापितेसालंबनाध्यायंति सो
पानारोहक्रमेणपरांकाष्ठांप्रविशंति । येषांतुनिरालंबंध्यानमाकाशयुद्धसमंतेषांनिर्विषयेचेतःस्थिरीकरणेऽधिकतरःक्लेशोऽस्ति । तत्रक्रमिकध्यानप्रयोगः शुद्धेचिन्मात्रेविश्वरूपंमा
ययाऽध्यस्तं तत्रचकेवलमातिवाहिकंकृत्स्नंजडमाधिभौतिकमध्यस्तं यथोक्तंवसिष्ठेन । ‘आतिवाहिकएवायंत्वादृशैश्चित्तदेहकः ॥ आधिभौतिकयाबुद्ध्यागृहीतश्चिरभा
वनात्’इति । अतिक्रम्यपाषाणादीन्वहतिइष्टदेशंनयत्यभिमानिनमित्यतिवाहिसर्वत्राप्रतिहतगतिकंभूतसूक्ष्मंतेननिर्वृत्तआतिवाहिकोऽयंकृत्स्नःप्रपंचोयतश्चित्तदेहकःचित्तमेवदेहःस्वरूपमस्येति
स्वप्नतुल्यएवसन् चिरभावनात्वज्रपंजरवत्काठिन्येनोपेतआधिभौतिकयास्थूलभूतप्रभवयाबुद्ध्यागृहीतइतिश्लोकार्थः । एवंचयथातीव्राभिनिवेशेननिरीक्ष्यमाणोरज्जूरगःस्वयंशाम्यतितदधिष्ठा
नभूतारज्जुश्चाविर्भवति । तथावस्तुतश्चिद्रूपायामपिमायवादिमूर्त्तौजाड्यमध्यस्तं । तामेवाभिनिवेशेनचिरकालंचर्मचक्षुषैवपश्यतस्तस्यामूर्त्तेर्जाड्यंतिरोधीयतेचैतन्यमाविर्भवति
अतएवबाणादयःस्वाराध्यैःसार्द्धंस्वामिभृत्यन्यायेनव्यवहरंतीतिसर्वत्रोपाख्यायते । एवमचेतनायामूर्त्तेरपितत्त्वंविश्वरूपमेवेतिमूर्तिमेवात्यादरेणपश्यंस्तस्यास्तत्त्वंविश्वरूपमवगच्छति यदपश्यदर्जुनोवासुदे

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ॥ अव्यक्ताहिगतिर्दुःखंदेहवद्भिरवाप्यते ५ येतुसर्वाणिकर्माणिमयिसंन्यस्यमत्पराः ॥ अनन्येनैवयोगेनमांध्यायन्तउपा
सते ६ तेषामहंसमुद्धर्त्तामृत्युसंसारसागरात् ॥ भवामिनचिरात्पार्थमय्यावेशितचेतसाम् ७ मय्येवमनआधत्स्वमयिबुद्धिंनिवेशय ॥ निवसिष्यसिमय्येवअतऊ
र्ध्वंनसंशयः ८ अथचित्तंसमाधातुंनशक्नोषिमयिस्थिरम् ॥ अभ्यासयोगेनततोमामिच्छाप्तुंधनंजय ९ ॥ ॥ ॥

वदेहे । एतदेववितर्कजंप्रत्यक्षंप्रकृत्योक्तंभगवतायोगभाष्यकारेणवादरायणेन । तत्परंप्रत्यक्षंतच्चश्रुतानुमानयोर्बीजमिति । स्थूलालंबनसमाधिर्वितर्कः विश्वरूपस्याप्यस्मितामात्रेऽध्यासात्तस्यावलो
कनेऽस्मितामात्रमवशिष्यते । अस्मितायाअपिशुद्धायांचितावध्यस्तत्वात्तस्यामपिसमाहितेमनसिसहैवमनसाऽस्मितातिरोधीयतेशुद्धाचितिरेवावशिष्यतेइति । एवंव्यक्तासक्ताःसोपानारोहक्रमेणप
रांकाष्ठांप्रतिपद्यंते । येतुअव्यक्तासक्ताःपक्षिवदकस्मादूर्ध्वंपदमारुरुक्षंतितेलयेनविक्षेपेणचभृशंबाध्यंते लयमेवचकदाचित्समाधित्वेनाभ्युपगच्छंतीतितेषांपराभवसंभावनाऽप्यस्तीत्यतउक्तं क्लेशोऽधिकत
रस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसामिति । हियस्मादव्यक्तानिरालंबनागतिःपदप्राप्तिर्देहवद्भिर्देहाभिमानिभिर्दुःखंयथास्यात्तथाअवाप्यते नतुसासुखप्राप्येतिभावः ५ नन्वव्यक्तासक्तचेतसांक्लेशाधिक्येऽपिक्ले
शांतेसद्यःकैवल्यसिद्धिरस्तीतिकिंविलंबसाध्येनव्यक्तभावनेनेत्याशंक्याह येत्विति द्वाभ्यां । सर्वाणिनित्यनैमित्तिकस्वाभाविकादीनिसंन्यस्यसमर्प्य मत्पराअहमेवपरःसर्वकर्मभिःप्राप्योयेषांतेमत्परामद्या
नपरावा अनन्येनभेदशून्येनअहमेवभगवान्वासुदेवइतिपरमेश्वरेऽहंग्रहलक्षणेनयोगेनचेतःसमाधानेनमांध्यायंतउपासतेतत्रैवध्यानेस्थैर्यंलभंते ६ तेषांध्यायिनांनचिरात्शीघ्रमेवाहंसमुद्धर्त्तासमुद्धरण
कर्त्ता यतस्तेमयिसगुणेविश्वरूपेआवेशितचेतसोभवंति अतोव्यक्तासक्ताअपिशीघ्रमेवपरंपदमारोढुमर्हाइतिनाव्यक्तेऽत्यन्ताभिनिवेष्टव्यमितिभावः ७ यस्मादेवंतस्मान्मय्येवविश्वरूपेईश्वरेमनःसंकल्प
विकल्पात्मकमाधत्स्वस्थापय मय्येवाध्यवसायंकुर्वतींबुद्धिंनिवेशय तत्फलंच निवसिष्यसिनिवत्स्यसिनिश्चयेन मदात्मनामयिवासंकरिष्यसि । अतःशरीरपातादूर्ध्वंनसंशयःकर्तव्यः ८
विश्वरूपधारणायामशक्तंप्रतिप्राह अथेति । मयिविश्वेश्वरेविश्वरूपे अथयदिचित्तंसमाधातुंनिवेशितुमचलंधारयितुं नशक्नोषि ततस्तर्ह्यभ्यासयोगेनचित्तस्यैकस्मिन्नाभ्यंतरेबाह्येवाप्रतिमादावालंबने

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सर्वतःसमाहृत्यपुनःपुनःस्थापनमभ्यासस्तत्पूर्वकोयोगःसमाधानलक्षणस्तेनाभ्यासयोगेनमांविश्वरूपमाप्तुमिच्छप्रार्थयस्व हेधनंजय ९ अभ्यासेऽपीति । अभ्यासेपूर्वश्लोकोक्ते मत्कर्म । 'श्रवणं कीर्त्तनंविष्णोःस्मरणंपादसेवनं । अर्चनंवंदनंदास्यंसख्यमात्मनिवेदनं'इतिनवविधभजनात्मकंभगवत्प्रीत्यर्थंकर्ममत्कर्मशब्दितं तदेवपरममावश्यकंयस्यतादृशोभव । कर्माणिश्रवणादीनि सिद्धिंसत्त्वशुद्धिं १० मद्योगंश्रवणादौनिष्ठां तर्हिपूर्वोक्तंश्रौतस्मार्त्तसर्वकर्मफलत्यागंकुर्वित्यर्थः । यतात्मवान्यतश्चनियमादिमांश्चआत्मवान्जितचित्तश्चेतियतात्मवान् ११ इममेवत्यागंसर्वपुरुषार्थमूलत्वात्स्तौति श्रेयोहीति । अभ्यासान्निदिध्यासनाद्वज्ञानंश्रवणमननजंपरोक्षंश्रेयः । ज्ञानादपिध्यानंविष्णोःश्रवणकीर्त्तनादिविशिष्यते । ततोऽपिकर्मफलत्यागःश्रेयान् । यस्मादनंतरमव्यवधानेनशान्तिर्मोक्षोऽस्तिचित्तशुद्ध्याद्युत्पादनद्वारेण । अत्रवाग्रंसाधनंसुकरत्वात्पूर्वपूर्वापेक्षयाप्रशस्तमित्युच्यतेतत्रैवप्रवृत्त्यतिशयाय । यद्वा श्रवणाद्यभ्यासात्तज्जंज्ञानंतत्त्वनिश्चयात्मकंश्रेयः । ततोऽपिज्ञातस्यार्थस्यसाक्षात्कारार्थंध्यानंश्रेयः । ततोपिकर्मफलत्यागः । योगीहिसर्वकर्मत्यागीप्रजहातियदाकामानितिप्रोक्तः । अयमपिकर्मफलत्यागेनकामान्जहात्येवेतितेनसमइतिस्तूयते १२ परमप्रकृतस्याक्षरस्योपासकंस्तौति तद्गुणकथनेहिसाधकानांतेषुगुणेष्वादरोभविष्यतीतिबुद्ध्याऽऽह अद्वेष्टेति । अद्वेष्टाचेदुदासीनःस्यान्नेत्याह मैत्रःमित्रमेवमैत्रोनतूदासीनःकदाचिदपि । नन्वन्यस्मिन्शत्रौसतिकथंमैत्रत्वंस्यात्तत्राह करुणइति । दुःखदातारमपिकरुणयानबाधितुमीष्टेअपितुत्रातुमेवेच्छति एतेनसर्वभूताभयप्रदःसंन्यासीउक्तः । अतएवतस्यनिर्ममइतिविशेषणं युज्यते । मुख्यमक्षरविदोलक्षणं निरहंकारइति । अहंकारोहिसर्वानर्थनिदानंसएवनिर्गतोयस्मात्सनिरहंकारः अतएवसमेदुःखसुखेयस्य । 'तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतः'इतिश्रुतेः ।

अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसिमत्कर्मपरमोभव ॥ मदर्थमपिकर्माणिकुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि १० अथैतदप्यशक्तोसिकर्त्तुंमद्योगमाश्रितः ॥ सर्वकर्मफलत्यागंततःकुरुयता
त्मवान् ११ श्रेयोहिज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानंविशिष्यते ॥ ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छांतिरनंतरम् १२ अद्वेष्टासर्वभूतानांमैत्रःकरुणएवच ॥ निर्ममोनिरहं
कारःसमदुःखसुखःक्षमी १३ संतुष्टःसततंयोगीयतात्मादृढनिश्चयः ॥ मय्यर्पितमनोबुद्धिर्योमेभक्तःसमेप्रियः १४ यस्मान्नोद्विजतेलोकोलोकान्नोद्विजतेचयः ॥
हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तोयःसचमेप्रियः १५ अनपेक्षःशुचिर्दक्षउदासीनोगतव्यथः ॥ सर्वारंभपरित्यागीयोमद्भक्तःसमेप्रियः १६ योनहृष्यतिनद्वेष्टिनशोचतिनकां
क्षति ॥ शुभाशुभपरित्यागीभक्तिमान्यःसमेप्रियः १७ ॥ ॥ ॥

क्षमीक्षमावान्परिभवप्राप्तावपिस्वस्थचित्तः । अन्योऽपिमुमुक्षुरेतान्धर्माननुतिष्ठेदित्यर्थः १३ संतुष्टोयदृच्छालाभेनैवसंजातालंप्रत्ययः । सततंसर्वदा योगीश्रवणादौसमाहितचित्तः । यतात्मासंयतशरीरेंद्रियादिसंघातः । दृढःस्थिरआत्मतत्त्वविषयेनिश्चयोयस्यसदृढनिश्चयोऽसंभावनाशून्योदृढश्रद्धावान् । मयिनिर्गुणेब्रह्मण्यर्पितेनिहितेप्रविलापितेवामनःसंकल्पादिरूपंबुद्धिरध्यवसायस्तेउभेयेनसमर्प्यर्पितमनोबुद्धिः । एतादृशोयोमेममभक्तःसमेममप्रियःआत्मत्वादेवसपरमप्रेमास्पदं ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमित्युक्तं । एतेनपूर्वश्लोकोक्तायानिरहंकारतायाःसाधनान्युक्तानि १४ सचनिरहंकारोद्विविधः समाधिस्थोव्युत्थितश्च तयोर्लक्षणंक्रमेणाहद्वाभ्यां यस्मादिति । यस्मात्समाधिस्थत्वेनकाष्ठसमाल्लोकोनोद्विजतेनत्रस्यति लोकादपियोनिर्मनस्कत्वान्नोद्विजते । अतएवहर्षइष्टलाभेसतिमनसउत्फुल्लता । अमर्षःअसहिष्णुता । भयमात्मोच्छेदशंका । उद्वेगस्तत्कृतैवव्याकुलता । एतैर्निर्मनस्कत्वादेवस्वयमेवमुक्तस्त्यक्तः नत्वेतान्स्वयंत्यक्तुंयततेसाधकवत् ईदृशोयोमद्भक्तःसचमेप्रियः १५ अस्यैवव्युत्थानावस्थामाह अनपेक्षइति । सुखप्राप्तौदुःखहानेवातत्साधनेवालिप्साशून्योऽनपेक्षः । शुचिःबाह्याभ्यंतरशौचवान् पुण्यापुण्याभ्यामलिप्तोवा । दक्षःभगवद्भजनादावनलसः । उदासीनोमानापमानादौसमवृत्तिः । अतएवगताव्यथाचेतःपीडायस्यसगतव्यथः । सर्वारंभपरित्यागीसंन्यासित्वादेव योमद्भक्तः समेप्रियः १६ एतमेवश्लोकंव्याचष्टेत्रिभिःश्लोकैः योनेति । इष्टलाभेसतिनहृष्यति । अनिष्टप्राप्तौनद्वेष्टि । इष्टवियोगेसतिनशोचति । इष्टसंयोगमनिष्टपरिहारंवानकांक्षति अनपेक्षत्वात् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

शुभंकल्याणंपुण्यंचअशुभममंगलंपापंचतेउभेपरित्यक्तुंशीलमस्यसशुभाशुभपरित्यागी एतेनशुचित्वंव्याख्यातं । भक्तिमान्भक्तौसततोद्युक्तइतिदक्षइत्यर्थः १७ उदासीनत्वंव्याचष्टे समइति । गतव्य
थत्वमुपपादयति संगविवर्जितइति । संगीहिव्यथतेनतुतद्वर्जितइत्यर्थः १८ सर्वारंभपरित्यागीत्येतद्व्याचष्टे तुल्येति । शिष्टेषुविगीतोनस्यामितिवालोकेषुप्रख्यातःस्यामितिवाइदंमेभूयादितिवाकामय
मानःकिंचिदारभतेनत्वयं तुल्यनिंदास्तुतित्वात्संतुष्टत्वाच्च मौनीसंन्यासी अतएवानिकेतोगृहशून्यः कुटीमपिवासार्थंनारभते यतःस्थिरमतिःस्थितप्रज्ञोभक्तिमान्योगीमेममप्रियोनरःपुरुषः १९
मुक्तलक्षणान्येवमुमुक्षोःसाधनत्वेनविधत्ते येत्विति । येमुमुक्षवः तुपूर्वोक्तमुक्तापेक्षयाविलक्षणाः इदमद्वेष्टासर्वभूतानामित्यादिनाग्रन्थेनप्रतिपादितंधर्मजातंतदेवामृतस्यमोक्षस्यासाधनत्वादमृतंधर्म्या
मृतं यथोक्तमुक्तानतिक्रमेणपर्युपासतेसाकल्येनानुतिष्ठंति श्रद्दधानाःश्रद्धायुक्ताः मत्परमाः अहमेवभगवान्वासुदेवोऽक्षराख्यसर्वविशेषरहितःपरमानंदरूपःपरमःपार्यन्तिकःप्राप्योयेषांतेमत्परमाः
भक्ताःशांतिदांत्यादिमंतोमद्भजनशीलास्तेऽतीवमेममप्रियाः ज्ञानीतुभगवतआत्मैव परिशेषादतीवप्रियत्वंभक्तेष्वेवपर्यवसन्नं योमुक्तानांस्वाभाविकोधर्मःसमुमुक्षुणायत्नतोऽनुष्ठेयइत्यर्थः यथोक्तंवार्तिके
'उत्पन्नात्मप्रबोधस्यत्वद्वेष्टृत्वादयोगुणाः ॥ अयत्नतोभवंत्येवनतुसाधनरूपिणः' इति । समाप्तउपासनाप्रधानस्तत्पदार्थविवेकः । अतःपरंवाक्यार्थविचारोजीवब्रह्माभेदप्रतिपादकोभ
विष्यति २० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेगी० द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ समाप्तश्चायमुपासनाकांडः ॥ प० ३६ ॥ ॥ ननु 'अव्यक्तोऽयमचिंत्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ॥
नित्यःसर्वगतःस्थाणुरचलोयंसनातनः'इतिद्वितीयेत्वंपदार्थस्वरूपमुक्तम् । तथाद्वादशे 'येत्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तंपर्युपासते ॥ सर्वत्रगमचिंत्यंचकूटस्थमचलंध्रुवम्'इतितत्पदार्थस्वरूपमुक्तम् । नचतयो

समःशत्रौचमित्रेचतथामानापमानयोः ॥ शीतोष्णसुखदुःखेषुसमःसंगविवर्जितः १८ तुल्यनिंदास्तुतिर्मौनीसंतुष्टोयेनकेनचित् ॥ अनिकेतःस्थिरमतिर्भक्तिमान्मे
प्रियोनरः १९ येतुधर्म्यामृतमिदंयथोक्तंपर्युपासते ॥ श्रद्दधानामत्परमाभक्तास्तेऽतीवमेप्रियाः २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीता० द्वादशोऽध्यायः ॥
॥ १२ ॥ पर्वणिषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ अत्रक्षिप्तोऽयंटीकायाअभावात् ॥ अर्जुनउवाच ॥ प्रकृतिंपुरुषंचैवक्षेत्रंक्षेत्रज्ञमेवच ॥ एतद्वेदितुमिच्छामिज्ञानं
ज्ञेयंचकेशव १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ इदंशरीरंकौन्तेयक्षेत्रमित्यभिधीयते ॥ एतद्योवेत्तितंप्राहुःक्षेत्रज्ञइतितद्विदः १ ॥ ॥

भेदःसंभवति लक्षणैक्यात् लक्षणंहितयोरव्यक्तत्वमचिंत्यत्वमचलत्वंसर्वगतत्वंचेत्यादिसमानम् । नचद्वयोःसर्वगतत्वंसंभवति अन्योन्यव्यावृत्तत्वेनासर्वगतत्वापत्तेः नचलक्षणभेदाभावेऽपितत्त
दात्मगतविशेषाःसंतियेमुक्तात्मनांजीवेशयोश्चान्योन्यंभेदमावहंतिस्वात्मानंचस्वाश्रयात्स्वयमेवव्यावर्त्तयंतीतिवाच्यं विशेषाणांसत्त्वेप्रमाणाभावात् । ननुमासंतुविशेषाः बंधमोक्षादिव्यवस्थान्यथा
नुपपत्त्यातुनिर्विशेषेष्वपिपुरुषेषुभेदःसिध्यति यथोक्तंसांख्यवृद्धैः । जन्ममरणकरणानांप्रतिनियमादयुगपत्प्रवृत्तेश्च पुरुषबहुत्वंसिद्धंत्रैगुण्यविपर्ययाच्चैवेतिजन्मादिव्यवस्थातोयुगपत्प्रवृत्त्यदर्शना
त्सात्विकराजसादिभेदाच्चनपुरुषैक्यमित्यर्थइतिचेन्न व्यापकानेकात्मवादेभोगसांकर्यप्रसंगात् । नह्येकत्रांतःकरणेसुखादिरूपेणपरिणतेतत्प्रतिसंवेदीएकएवचेतनइतिनियंतुंशक्यं सर्वेषांसान्निध्याविशेषेणप्रति
वेदनापत्तेरवर्जनीयत्वात् । श्रोत्रस्यैकस्यापिकर्णशष्कुलीरूपोपाधिभेदादिवान्तःकरणरूपोपाधिभेदादेकस्याप्यात्मनःशब्दग्रहव्यवस्थावज्जन्मादिव्यवस्थाऽपिसेत्स्यतीतिनपुरुषबहुत्वंवक्तव्यम् । ततश्चजीवेशयो
र्लक्षणैक्यादभेदेसिद्धेकिमुत्तरग्रंथेनतत्प्रतिपादनार्थेनेतिचेत्सत्यम् । यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदितिश्रुतेर्विद्यावस्थायांभेदाभावेऽप्यविद्यावस्थायां'अंतःप्रविष्टःशास्ताजनानाम् एषह्येवसा
धुकर्मकारयति तंयमेभ्योलोकेभ्यउन्निनीषते'इतिव्यवहारदशायांशास्यशासितृभावेनकर्तृकारयितृभावेनचप्रसक्तस्यजीवेश्वरयोर्भेदस्यनिरासार्थत्वादुत्तरग्रंथस्यारंभउपपद्यते । तत्रानुपदोक्तेनतत्पदार्थेनसहास्यामे
दंवक्तुंयोग्यतायै भास्यभासकभावेनक्षेत्रात्क्षेत्रज्ञस्यकुंभाद्वारुवतइवविवेकंदर्शयति इदमिति । इदमनात्मत्वेनभास्यंघटाद्यहंकारांतंशरीरंविशरणधर्मि हेकौंतेय क्षेत्रंक्षिणोत्यात्मानमविद्ययात्रायतेचविद्ययेतिक्षेत्रं कर्म
 बीजप्ररोहस्थानंक्षेत्रशब्देनोच्यते एतद्योवेत्तिभासयतितंचिदात्मानंक्षेत्रज्ञइत्यन्वर्थसंज्ञंप्राहुः केप्राहुः तद्विदः क्षेत्रक्षेत्रज्ञविदः एतेनगच्छामिपश्यामिभुंजेइतिअनुभवादेहेंद्रियाहंकाराःप्रतीतिनोभासक

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कोटिनिविष्टाइवभांति तथापितेषांतत्त्वतोभास्यत्वलक्षणोऽनात्मभावःसिद्धः १ तमेवंलक्षणमुपाधितोनिष्कृष्टंक्षेत्रज्ञंचातक्षेत्रमपिमांपरमेश्वरमेवउभयरूपेणसंतंविद्धि ‘तत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मिब्रह्मैवेदंसर्वंसर्वं
खल्विदंब्रह्म’इतिशास्त्रात् । यस्मादुभयात्माऽहंतस्मात्क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्यज्ज्ञानंक्षेत्रस्यबाध्यत्वेनक्षेत्रज्ञस्यसर्वबाधावधिभूतत्वेनचयज्ज्ञानमापरोक्ष्येणतत्त्वनिश्चयस्तदेवज्ञानंममपद्विपयंसम्यग्ज्ञानंएतयोरेवज्ञा
नंब्रह्मज्ञानमितिमतंनिश्चितंब्रह्मविद्भिः । नेहनानास्तिकिंचनेतिक्षेत्रस्यबाधान्नान्योतोऽस्तिद्रष्टेतिक्षेत्रज्ञादन्यस्यद्रष्टुर्निषेधाच्च । यद्यपिसर्वस्यब्रह्माभिन्नत्वाद्यत्किंचिदपिज्ञानंतत्सर्वंब्रह्मविषयमेवभवति
तथापिरज्जुंसर्पात्मनापश्यतोनतुरज्जुविपयंसर्पविपयंवासम्यग्ज्ञानमस्ति । नापितस्यज्ञानस्यरज्जुव्यतिरेकेणविपयांतरंवास्तवमस्ति । किंतुयदासर्पबाधेनरज्जुतत्त्वमधिगच्छतितदैवसर्पमिथ्यात्वमभितिसम्य
ग्जानातिरज्जुंच । तद्वदिहाप्युभयविदेवसम्यग्ज्ञानीत्यर्थः । नह्यन्यतरस्यतत्त्वेज्ञातेकृतकृत्यताऽस्ति । नहिसांख्योनिर्विशेषात्मविदपिप्रपंचमबाधमानःशून्यवादीवाप्रपंचंतुच्छत्वेनपश्यन्नधिष्ठानं
ब्रह्मनास्तीतिब्रुवाणःकृतकृत्योभवतीतिवक्तुंयुक्तमतोद्वयोरपितत्त्वंबोध्यमेव २ क्षेत्रक्षेत्रज्ञपदेविवरीतुमारभते तदिति । यच्चेदंक्षेत्रंनिर्दिष्टंतद्याद्दृक्याद्दृशंस्वकीयैर्धर्मैरस्ति । यद्विकारियेचतस्यविकारा
यतश्चयत्यस्माद्विकाराद्यज्जायतइतिप्राश्नः । तत्पूर्वोक्तंक्षेत्रंयच्चयत्स्वरूपंयादृक्यत्प्रकारकंयद्विकारियेचतस्यविकाराःयतश्चक्षेत्रावयवाद्यज्जायतेतच्छृणुतथासचक्षेत्रज्ञःयोयत्स्वरूपःयत्प्रभावश्चतदपिमत्तः
शृणु ३ वक्ष्यमाणेऽर्थेप्रमाणमाह ऋषिभिरिति । ऋषिभिर्वसिष्ठाद्यैर्बहुधागीतंयोगवासिष्ठादौप्रतिपादितं । छंदोभिर्वेदैर्मंत्रैर्वापृथक्प्रतिशाखमनेकप्रकारंगीतं । ब्रह्मसूत्रपदैःब्रह्मणःसूचका
निपदानिसमुच्चित्यवाक्यभावमापन्नानितैर्ब्रह्मसूचकैर्ब्राह्मणवाक्यैस्तत्त्वमसीत्याद्यैरित्यर्थः । हेतुमद्भिः‘अन्नेनसोम्यशुंगेनापोमूलमन्विच्छअद्भिःसोम्यशुंगेनतेजोमूलमन्विच्छतेजसासोम्यशुंगेनसन्मूलमन्वि
च्छसन्मूलाःसोम्येमाःप्रजाः’ इत्यादिनाकार्यलिंगान्यनुमानानिब्रह्माधिगमायप्रदर्शयंतोहेतवस्तद्वद्भिः । विनिश्चितैःअसकृदभ्यासेनसकलशंकापंकक्षालनेननिश्चितार्थैःक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोःस्वरूपमेतैःसर्वैर्यद्गी

क्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धिसर्वक्षेत्रेषुभारत ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानंयत्तज्ज्ञानंमतंमम २ तत्क्षेत्रंयच्चयादृक्चयद्विकारियतश्चयत् ॥ सचयोयत्प्रभावश्चतत्समासेनमेशृणु ३ ऋ
षिभिर्बहुधागीतंछंदोभिर्विविधैःपृथक् ॥ ब्रह्मसूत्रपदैश्चैवहेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ४ महाभूतान्यहंकारोबुद्धिरव्यक्तमेवच ॥ इंद्रियाणिदशैकंचपंचचेंद्रियगोचराः ५ इ
च्छाद्वेषःसुखंदुःखंसंघातश्चेतनाधृतिः ॥ एतत्क्षेत्रंसमासेनसविकारमुदाहृतम् ६ ॥ ॥ ॥

तंतच्छृणुइतिपूर्वेणसंबंधः४ तच्चयच्चयादृक्चयद्विकारिचेत्येतद्व्याचष्टे महाभूतानीति। चकारोभिन्नक्रमोबुद्धिश्चेतिबुद्धिपदादुपरिद्रष्टव्यः।यत्क्षेत्रंशरीराख्यमुक्तंतदव्यक्तमेव । शरीरंरथमेवत्वितिश्रुतौअव्य
क्तपदेनतस्यैवग्रहणात् । क्षेत्रस्वरूपमुक्तातत्प्रकारमाह महाभूतान्यहंकारोबुद्धिश्चेतिसप्तप्रकारैरंकुरितं । महाभूतशब्देनपंचतन्मात्राउच्यंतेअहंकारोबुद्धिरितिमहत्तत्त्वमुच्यते । स्वप्नेहिएतान्येव
वकरणानिभासंतेतत्प्रकारकएवभूतगणइतितावत्प्रकारकमेवक्षेत्रमित्युक्तं । यद्विकारीत्यस्योत्तरमाह इंद्रियाणीति। इंद्रियाणिदशैकंचेत्येकादश । पंचज्ञानेंद्रियाणिश्रोत्रत्वक्चक्षुरसनघ्राणानिपं
चकर्मेन्द्रियाणिवाक्पाणिपादपायूपस्थाख्यानिमनश्चेत्येकादश । इंद्रियाणांगोचराविपयाःस्थूलावियदादयःपंच । अयंपोडशकोविकारएव एतान्येवसांख्यैश्चतुर्विंशतितत्त्वानिगण्यंते एतावांस्त्व
स्माकंविशेषः तैःस्वतंत्रासत्याचप्रकृतिरुच्यतेअस्माभिर्मायारूपामिथ्याईश्वराधीनाचोच्यतेइति तथाचश्रुतिः ‘मायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरम्’इति तस्मात्सांख्यप्रक्रियाऽत्रभगवताऽऽ
श्रितेतिनभ्रमितव्यं ५ यतश्चविकाराद्यज्जायतइत्युक्तंतदाह इच्छेति। इच्छासुखेतत्साधनेवास्पृहारूपाचित्तवृत्तिरिदंमेभूयादितिसाकामइतिरागइतिचोच्यते । द्वेषोदुःखेतत्साधनेचेदंमेमाभूदितिस्पृहाविरोधिनी
चेतोवृत्तिः।सुखदुःखेप्रसिद्धे । संघातः‘आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणः’इतिश्रुतोरिंद्रियमनाश्चिदात्मनामेकलोलीभावरूपोभोक्ता । चेतनायापूर्वोक्ताबुद्धिःसैवशुद्धासत्त्वमयत्वाद्विमलादर्शवच्चित्प्र ॥ ९७ ॥
तिबिंबग्राहिणीतप्तायःपिंडेवह्नित्वमिवस्वयमचेतनापिचेतनात्वंप्राप्तायायाव्याप्तःस्थूलपिंडोऽपिचेतनएवप्रतीयतेसेयंचेतनामनःसंज्ञितासैवइच्छादिरूपापरिणमते तथाचश्रुतिः ‘कामःसंकल्पोविचिकित्साश्रद्धाऽ
श्रद्धाधृतिरधृतिर्ह्रीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वंमनएव’इति कामादीनांमनोवृत्तित्वमाह। एतत्क्षेत्रमव्यक्ताख्यंसविकारंविकारेणमहदादिनातद्विकारेणचेच्छादिनासहितमुदाहृतमुक्तं। नन्विच्छादयोहंप्रत्ययविपयस्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

त्मनोधर्माइतिकाणादाश्वदंति । सत्यमेववदंतितेपरंतुसोऽस्माकंमुख्यआत्मैवनभवतितस्यशुद्धायांचितिअभेदेनाध्यस्तत्वादितिप्रागेवोक्तं । अतःक्षेत्रांतर्गतस्याहमर्थस्यदृश्यस्यताहशाएवदृश्याइच्छादयोधर्माः संतुननःकिंचिच्छिन्नंआत्मनोऽसंगत्वमहंकारस्यानृतत्वंचानुभवसिद्धंश्रुतीअप्यनुवदतः । असंगोह्ययंपुरुषइतिअमृतेनहिप्रत्यूढाइति ६ इदानींज्ञानसाधनानिविधत्ते अमानित्वमिति । अमानित्वादयोऽपिचेतोवृत्तिविशेषाद्दृश्यत्वाच्चतत्क्षेत्रविकाराएवसंतःसत्त्वगुणकार्यत्वात्ज्ञानस्यसाधनभूताअप्युपचाराज्ज्ञानपदवाच्याभवंति । एतज्ज्ञानमितिप्रोक्तमित्युपसंहारात् । तत्रविद्यमानैरविद्यमानैर्वागुणैरात्मनःश्लाघित्वंमानित्वं । लाभपूजाख्यात्यर्थंस्वधर्मस्यप्रकटीकरणंदंभित्वं । कायवाङ्मनोभिःप्राणिनांपीडनंहिंसा । तेषांवर्जनममानित्वमदंभित्वमहिंसाच । परेणापकृतेऽपिचित्तस्यानिर्विकारत्वंक्षांतिः । आर्जवमकौटिल्यं । आचार्योपासनंस्पष्टं । शौचंमृज्जलाभ्यांबाह्यं । भावशुद्धिरांतरं । स्थैर्यमोक्षसाधनेप्रवृत्तस्यविघ्नसद्भावेपितदगणनं । आत्मविनिग्रहोदेहेंद्रियादिप्रचारसंकोचः ७ इंद्रियार्थेषुदृष्टेषुआनुश्रविकेषुवाशब्दादिषुवैराग्यंरागाभावः । अनहंकारोदर्पराहित्यं । अयोगव्यवच्छेदार्थएवकारः समुच्चयार्थश्चकारः । जन्मादिषुयज्जायमानंदुःखंपरस्यव्यथादोषाश्चदैन्यादयस्तेषामनुदर्शनं ८ असक्तिरिति । सक्तिःपुत्रादौममतामात्रं । अभिष्वंगस्तेनसहतादात्म्याभिमानोऽयमेवाहमितिच । पुत्रादेःसुखेऽहमेवसुखीतस्यदुःखेऽहमेवदुःखीतिसंगाभिष्वंगौतद्वर्जनमित्यर्थः । समचित्तत्वंहर्षविषादराहित्यं । कुत्र इष्टानिष्टोपपत्तिषुइष्टप्राप्तौहर्षाभावोऽनिष्टप्राप्तौविषादाभावः ९ मयीतिश्लोकःस्पष्टार्थः १० अध्यात्मशास्त्रजेज्ञानेनिष्ठावहमध्यात्मज्ञाननित्यत्वं । तत्त्वज्ञानस्यार्थःप्रयोजनमविद्यानिवृत्तिरानंदावाप्तिश्चतयोर्दर्शनं । एतदमानित्वादितत्त्वज्ञानार्थदर्शनांतंविंशकंज्ञानंज्ञानसाधनमितिप्रोक्तंवेदेषु । अज्ञानंज्ञा

अमानित्वमदंभित्वमहिंसाक्षांतिरार्जवम् ॥ आचार्योपासनंशौचंस्थैर्यमात्मविनिग्रहः ७ इंद्रियार्थेषुवैराग्यमनहंकारएवच ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ८ असक्तिरनभिष्वंगःपुत्रदारगृहादिषु ॥ नित्यंचसमचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ९ मयिचानन्ययोगेनभक्तिरव्यभिचारिणी ॥ विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि १० अध्यात्मज्ञाननित्यत्वंतत्वज्ञानार्थदर्शनम् ॥ एतज्ज्ञानमितिप्रोक्तमज्ञानंयदतोऽन्यथा ११ ज्ञेयंयत्तत्प्रवक्ष्यामियज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ॥ अनादिमत्परंब्रह्मनसत्तन्नासदुच्यते १२ सर्वतःपाणिपादंतत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ॥ सर्वतःश्रुतिमल्लोकेसर्वमावृत्यतिष्ठति १३ ॥ ॥

नविरोधिइतोऽन्यथायत्तत्अमानित्वादिकमित्यर्थः । तस्मात्तत्परित्यागेनामानित्वादिकमेवोपादेयमितिभावः ११ एवंक्षेत्रंव्याख्यायसचयोयत्प्रभावश्चेत्युक्तंक्षेत्रज्ञस्वरूपंतस्यमायिकंप्रभावंव्याचष्टेज्ञेयमिति । एतैर्ज्ञानसाधनैर्यत्ज्ञेयंतत्प्रवक्ष्यामि । यज्ज्ञेयंज्ञात्वाअमृतंमोक्षमश्नुतेप्राप्नोति । तस्यस्वरूपंतावदाह अनादिमदिति । आदिमदव्यक्तंतस्मादव्यक्तमुत्पन्नमितितदुत्पत्तिस्मरणात् तदन्यदनादिमत् । अनादीत्येतावत्युक्तेप्रवाहनित्यत्वमव्यक्तादीनामप्यस्तीतितेषामप्यनादितायांप्राप्तायांतत्प्रतिषेधार्थमनादिमदित्युक्तं । यद्वा आदिमच्चततःपरंचआदिमत्परेकार्यकारणेताभ्यामन्यदनादिमत्परमिति । अतएवपरंनिर्विशेषंनत्वपरंसविशेषं ब्रह्मत्रिविधपरिच्छेदशून्यं । नसत्प्रधानपरमाण्वादिवत्सदितिनोच्यते नाप्यसत्शून्यवदसदपिनोच्यते । तथाचश्रुतिः'नासदासीन्नोसदासीत्तदानीं नासीद्रजोनोव्योमापरोयत्'इति । असच्छब्दितस्यशून्यस्यसच्छब्दितस्यप्रधानस्यरजःशब्दितानांपरमाणूनांपरव्योमशब्दितस्यास्मदभिमतस्याव्यक्तस्यापिसृष्टेःप्राक्निषेधंदर्शयति १२ एवंसत्त्वःत्येतत्क्षेत्रज्ञस्वरूपमपास्तसमस्तविशेषमुपपाद्ययत्प्रभावइतिप्रतिज्ञातंतस्यप्रभावंवैश्वरूप्यलक्षणमुपपादयाति सर्वतइति । सर्वतःसर्वासुदिक्षुअंतर्बहिश्चपाणयःपादाश्चास्यसंतीतिसर्वतःपाणिपादं । एवंसर्वतःअक्षीणिशिरांसिमुखानिचयस्यतत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखं । सर्वतःश्रुतिमत्श्रवणवत् । लोकेसर्वमावृत्यव्याप्यतिष्ठति यथास्वप्नदृक्तैजसोवासनामयेनैवपाणिपादादिनास्वाप्नंप्रपंचमनुभवति तस्यचजाग्रत्कालेउपाधिभूतंपिंडगतमेवपाणिपादादिकंतदेवस्थूलप्रपंचानुभवसंस्काराधानद्वारावासनामयस्यप्रपंचस्यकारणं वासनामयश्चस्थूलप्रपंचस्यकारणमितिबीजांकुरन्यायेनानयोरन्योन्यासगन्नन्योन्यसद्भावोऽन्योन्यकारणत्वंचास्तीति । एवंसकलप्राणिधीवासनोपरक्ताज्ञानोपाधिकंचैतन्यंसकलप्राणिधीवासनामयंसमष्टिसूक्ष्मप्रपंचमवभासयति । अस्यचोपाधिभूतंब्रह्मांडगतसकल

 प्राणिपाणिपादादिकमेव । एवंचपूर्ववत्स्थूलसूक्ष्मयोरपिसमष्टिप्रपंचयोरन्योन्यंबीजांकुरन्यायेनकार्यकारणभावमन्योन्यस्यान्योन्यस्मिन्सद्भावंचाभिप्रेत्योक्तंभगवताभाष्यकारेणसकलप्राणिकरणोपाधिद्वा
रेणज्ञेयब्रह्मणोऽस्तित्वंप्रतिपाद्यतइतिकार्यद्वाराकारणास्तित्वसिद्धौचकारणाभावोऽप्यपोह्यते । 'अनादिमत्परंब्रह्मनसत्तन्नासदुच्यते'इति । ननुप्रक्षालनाद्धिपंकस्यदूरादस्पर्शनंवरमितिन्यायेनव्यर्थस्तर्हिका
 रणोपन्यासइतिचेन्न तंविनाशुद्धाधिगमायोगात् शाखाचंद्रन्यायेनहिसगुणंनिर्गुणस्यवस्तुनोज्ञापकं यथोक्तंभाष्ये । उपाधिकृतमिथ्यारूपमप्यस्तित्वाधिगमायज्ञेयधर्मवत्परिकल्प्योच्यते सर्वतःपा
णिपादमित्यादि । तथाहिसंप्रदायविदांवचनमध्यारोपापवादाभ्यांनिष्प्रपंचंप्रपंच्यतइति १३ ननुयूपाहवनीयादिवदलौकिकमपित्रह्मकार्यकारणप्रपंचविशिष्टंचित्रमेवसर्वतःपाणिपादंतदित्यादिनावाक्येणकार्य
शेषतयासमर्थ्यते । नचवाच्यंउपासनापरंशास्त्रंनब्रह्मणोवैचित्र्यंप्रतिपादयितुमीष्टेइति । देवताधिकरणन्यायेनदेवताविग्रहादिवत्तद्वैचित्र्यस्याप्यवांतरतात्पर्यविषयतयासिद्धेः । नचदेवताविग्रहादे
र्व्यावहारिकमेवसत्त्वंनपारमार्थिकंब्रह्मज्ञानेनतस्यबाधादितिवाच्यं सत्ताद्वैविध्यस्यासिद्धेः । तस्मात्सर्वतःपाणिपादत्वादिकंब्रह्मणोवास्तवमेवेतिनापवादमर्हतीत्याशंक्याह सर्वेंद्रियेति । सर्वाण्यांतरा
णिबाह्यानिचेंद्रियाणिमनोबुद्ध्यहंकारचित्ताख्यानिश्रोत्रादीनिचेतिग्राहकमात्रंसंगृहीतं । गुणाश्चविषयास्तेनग्राह्यमात्रंगृह्यते समस्तग्राह्यग्राहकवदाभासतेनतुग्राह्यग्राहकस्वरूपंविचित्रं यथाजलसूर्योऽ
धःस्थइवकंपतइवाभासतेनतुवस्तुतोऽधःस्थःकंपतेवातद्वदात्मनोग्राह्यग्राहकाकारत्वंमिथ्येत्यर्थः । कुतएतत् यतःसर्वेंद्रियविवर्जितं इंद्रियेतिगुणानामप्युपलक्षणं । नहिब्रह्मणिकिंचिद्ग्राह्यंरूपादिग्राह
कंवामनआदिवर्तते । 'अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं । अप्राणोह्यमनाःशुभ्रः । यत्तदद्रेश्यमग्राह्यमचक्षुःश्रोत्रंतदपाणिपादम्'इत्यादिशास्त्रात्तस्मान्नप्रपंचविशिष्टंविचित्रंब्रह्म । कथंतर्हिसर्वंब्रह्मे
तिशास्त्रमित्याशंक्याह असक्तंसर्वभृच्चैवेति । अत्रसर्वभृदितिसर्वाधारत्वोक्त्यासर्वस्मात्पृथग्भूतमित्युक्तं । सर्वस्यब्रह्मणासहाधाराधेयभावोऽपिकिंघटरूपयोरिवसमवायसंबंधेनकुंडबदरयोरिवसंयोगसंबंधेनवे
त्याशंक्यसंबंधंविनैवसर्वभृत्त्वंब्रह्मणइत्याह असक्तमिति । ननुव्याहतमेतत् असक्तमितिसर्वभृदितिचेति नैषदोषः नह्यूपरभूमिर्मरीचिकोदकेनसंसक्ताअथचतदाधारभूताऽपिभवतितद्वदेतद्भविष्यति । नन्वेवंप्रपंच

सर्वेन्द्रियगुणाभासंसर्वेंद्रियविवर्जितम् ॥ असक्तंसर्वभृच्चैवनिर्गुणंगुणभोक्तृच १४ बहिरंतश्चभूतानामचरंचरमेवच ॥ सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयंदूरस्थंचान्तिकेचतत् १५

स्यमिथ्यात्वमापततीति तथाचकर्मोपास्तिविधयउपरुध्येरन् न ब्रह्मात्मैकत्वज्ञानेनयावद्द्वैतंनबाध्यतेतावत्क्रियाकारकादिसर्वव्यवहारस्यसत्यत्वोपगमात्प्राणावैसत्यंतेषामेषसत्यमितिश्रुत्याऽपिप्राणोपलक्षित
स्यकृत्स्नस्यप्रपंचस्यव्यावहारिकंसत्यत्वमुक्त्वाततोऽप्यधिकंपरमार्थसत्यंब्रह्मदर्शितं । सत्यत्वंचाबाध्यत्वंतत्किंचित्कालंप्राणानामस्तिब्रह्मणस्तुसार्वदिकमितियथाभूपतीनांभूपतिरित्युक्तेऐश्वर्यालपत्वभूयस्त्वकृतो
भेदःस्पष्टएवमिहापिद्रष्टव्यं तस्माद्ब्रह्मणःसविशेषत्वंनिष्कलात्मबोधात्प्रागेवनतूर्ध्वमित्यवश्यंतत्त्वज्ञानेनबाधितुंशक्यमित्यनुपाधिकंब्रह्मनकेनचित्कार्यशेषतांनेतुंशक्यं । तदधिगमेक्रियाकारकादिद्वैतोपमर्दादुपा
स्योपासकोपासनाभेदस्यबाधितत्वात् । तस्माद्युक्तमुक्तमुपाधिकृतंरूपंमिथ्येति । किंच निर्गुणंगुणभोक्तृच ग्राह्यग्राहकसंबंधशून्यमपिग्राहकेषुबुद्ध्यादिषुग्राह्यसंबंधात्सुखाद्याकारेणपरिणतेषुसत्सुकेवलं
तत्प्रकाशकत्वमात्रेणगुणभोक्तृत्वमप्यस्यचिदाभासरूपस्योपपद्यते । यथाप्रतिबिंबरूपेरवावुपाधिगतंचलनादिकं तथाचश्रुतिः । ध्यायतीवलेलायतीवेतिबुद्धौध्यायंत्यांतत्रप्रविष्टश्चिदाभासोध्यायतीवविषयान्
बुद्धौलेलायंत्यांविषयप्रदेशंगच्छंत्यांसोऽपिलेलायतीवनतुस्वतोध्यायतिलेलायतिवेतिप्रतिपादयति । एतेन'अपाणिपादोजवनोग्रहीतापश्यत्यचक्षुःसशृणोत्यकर्णः'इत्यपिब्रह्मणउपाधिगुणानुगुण्यभजनश
क्तिमत्त्वेनैवव्याख्येयं । अयमपादोऽपिपादेजववतिजववान्भवतीति । अंधोमणिमविंददित्यादिकंवचनजातंचात्रानुसंधेयं । तस्माद्युक्तमुक्तंनिर्गुणंगुणभोक्तृचेति । भाष्येतु निर्गुणंसत्वादिगुणरहि
तमपितेषांगुणानांसुखदुःखमोहात्मकत्वेनपरिणतानांभोक्तृचउपलब्धृचेतिव्याख्यातम् १४ नन्वसक्तमसंबद्धंचेत्कथमुपलब्धंस्यादित्याशंक्याह बहिरिति । भूतानांप्राणिनामेकादशेंद्रियाणिस्थूलभूता
निचकेवलविकारत्वेनव्यवहितत्वात्बहिरित्युच्यंते । महदहंकारपंचतन्मात्राव्यक्तानिप्रकृतिरूपत्वेनसंनिहितत्वादंतरित्युच्यंतेचराचरमिति । उभयनिकृष्टाश्चराचरोपाध्युपलक्षिताअवधिभूताःपुरुषाश्च
रमचरंचेत्यनेनोच्यंते । तत्रचराचरंज्ञेयमितिसामानाधिकरण्यात्पुरुषाणांज्ञेयब्रह्मभावउक्तः । बहिरंतश्चज्ञेयमितिषोडशसुविकारेष्वष्टासुप्रकृतिषुचज्ञेयस्यसंबंधउक्तः सचसंबंधोयादृशोयक्षस्तादृशो-

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बलिरितिन्यायेनाध्यस्तप्रकृतिविकृतिनिरूपितत्वेनाध्यस्तएव । एवंचपुरुषस्योपलब्धिमात्रशरीरस्यगुणैःसहाध्यासिकसंबंधसत्त्वाद्गुणोपलब्धृत्वंयुज्यते । यथाप्रकाशमात्रस्वरूपस्यरवेःप्रकाश्यसं
बंधापेक्षंप्रकाशयितृत्वंतद्वदित्यर्थः । ननुनित्यापरोक्षःपुरुषप्रकृतिविकारसंबद्धश्चतर्हिकुतोनसर्वैर्गृह्यतइत्याशंक्याह सूक्ष्मत्त्वाद्दुर्लक्षत्वात्तज्ज्ञेयं अविज्ञेयंदुर्विज्ञेयं । यथाजपाकुसुमोपहितस्यस्फ
टिकस्यशौक्ल्यंसन्निहितमपिरूपांतरविक्षेपेणतिरोहितंसन्नगृह्यते । एवंनित्यापरोक्षमप्यसंगंब्रह्मोपाध्युपधानाद्विविक्ततयानग्रहीतुंशक्यंकिंत्वौपाधिकधर्मोपेतमेवगृह्यतेमूढैः । विद्वद्भिस्तूपाधिप्रविलापनेन
सुग्रहमित्याशयः । एतदेवाह दूरस्थंचांतिकेचतदिति । यथामूढोजलसूर्यंबिंबसूर्याद्दूरस्थंमन्यते । विद्वांस्तुउपाधिप्रतिहतनयनरश्मीनामुपर्युत्प्लुत्यगतानांबिंबग्राहित्वंस्पष्टं । बिंबस्याधस्थत्वग्रह
णंतुपूर्वप्रवृत्ताधोमुखवृत्तिसंस्कारापेक्षमितिजानन्बिंबदेशेएवप्रतिबिंबंपश्यति । बिंबेएवजलस्थत्वमध्यस्यतेनतुजलेप्रतिबिंबइति उपाधौधर्म्यध्यासकल्पनातोविषयस्योपाधिसंसर्गमात्राध्यासकल्पनेलाघ
वात् । एवंबिंबभूतंब्रह्मप्रतिबिंबभूताज्जीवान्मूढानांविप्रकृष्टंविदुषांत्वत्यंतंसंनिकृष्टमिति १५ एतदेवोपपादयत्यर्द्धेन अविभक्तंचेति । 'एकएवतुभूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थितः ॥ एकधाबहुधाचै
वदृश्यतेजलचंद्रवत्' इतिश्रुतेर्भूतेषुकार्यकारणसंघातापन्नेषुजलपात्रेषुचंद्रस्येवब्रह्मणःप्रतिबिंबाजीवास्तेचोक्तरीत्याबिंबादनन्याइतितद्रूपेणभूतेष्वविभक्तंचविभागमप्राप्तमपिज्ञेयवस्तुमूढदृष्ट्याविभक्तमिवदूरदेशस्थ
मिवचाद्विभिन्नमिवचस्थितं । एवंतर्हिचंद्रादुदपात्राणामिवभूतानांपृथक्सत्त्वापत्तिरित्याशंक्याह भूतभर्तृचेति । अधिष्ठानत्वेनसर्वाणिभूतानिधारयतीतिनततस्तेषांपृथक्सत्ताऽस्तिरज्जुतइवतदध्यस्ता
नांसर्पदंडधारादीनामित्यर्थः । एतदेवाह ग्रसिष्णुप्रभविष्णुच यथारज्जुस्तत्त्वज्ञानदशायांसर्पादीन्ग्रसति अज्ञानदशायांचतानेवप्रसूते तद्वदज्ञातंब्रह्मसर्वभूतानिग्रसिष्णुग्रसनशीलमज्ञातंच ।
सर्वभूतानांप्रभविष्णुउत्पादनशीलम् १६ एवंज्ञेयस्यतटस्थलक्षणमुक्त्वास्वरूपलक्षणमाह ज्योतिषामिति । ज्योतिषांबाह्यानामादित्यादीनामांतराणांचबुद्ध्यादीनामितरावभासकानामपितज्ज्ञेयं

अविभक्तंचभूतेषुविभक्तमिवचस्थितम् ॥ भूतभर्तृचतज्ज्ञेयंग्रसिष्णुप्रभविष्णुच १६ ज्योतिषामपितज्ज्योतिस्तमसःपरमुच्यते ॥ ज्ञानंज्ञेयंज्ञानगम्यंहृदिसर्वस्यधि
ष्ठितम् १७ इतिक्षेत्रंतथाज्ञानंज्ञेयंचोक्तंसमासतः ॥ मद्भक्तएतद्विज्ञायमद्भावायोपपद्यते १८ प्रकृतिंपुरुषंचैवविद्ध्यनादीउभावपि ॥ विकारांश्चगुणांश्चैव
विद्धिप्रकृतिसंभवान् १९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ब्रह्म ज्योतिरवभासकं चैतन्यज्योतिषोजडज्योतिरवभासकत्वोपपत्तेः तथाचश्रुतयः 'येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धः । तस्यभासासर्वमिदंविभाति'इत्याद्याः । वक्ष्यतिच यदादित्यगतंतेजइत्यादितमसोऽ
ज्ञानात्तद्भूतग्रासप्रसवहेतोःपरंदूरस्थंतदुच्यते । ननुयथाचांद्रस्यज्योतिषोऽवभासकंतत्सजातीयंसौरंज्योतिरितिज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धं । एवंसौरादिज्योतिषामप्यवभासकंकिंचित्तत्सजातीयंज्योतिर्लौकि
कंस्यादित्याशंक्याह ज्ञानमिति । केवलज्ञप्तिमात्रशरीरंयज्ज्योतिर्नतुभौतिकंतदेवज्ञेयंवस्तु आप्ततत्वात्ज्ञानेनप्राप्तुमिष्टतमं । कुतस्तर्हितज्ज्ञानमतआह ज्ञानगम्यमिति । यतस्तज्ज्ञानेनामानित्वादि
नाज्ञानसाधनेनगम्यंप्राप्यं । किंतर्हिग्रामांतरवद्देशव्यवहितंवाबाल्ययौवनाद्यवस्थांतरवत्कालव्यवहितंवातत्प्राप्यमस्तीत्यतआह हृदिसर्वस्यधिष्ठितमिति । स्वात्मभूतमेवतद्दंतदृष्टीनांसम्यक्प्रकाशतइ
त्यर्थः १७ उक्तमर्थजातमुपसंहरति इतीति । क्षेत्रंमहाभूतादिधृत्यंतं । ज्ञानंज्ञानसाधनममानित्वादितत्त्वज्ञानार्थदर्शनांतं । ज्ञेयमनादिमत्परमित्यादिधिष्ठितमित्यंतं श्रुतिभ्यःस्मृतिभ्यश्च
समासतःसंक्षेपतउक्तं । मद्भक्तएतत्त्रयंविज्ञायमद्भावायब्रह्मभावायोपपद्यतेयुक्तोभवति भक्त्यैवप्राप्यंब्रह्मयत्प्राप्यब्रह्मैवभवति तथाचश्रुतिः 'यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ ॥ तस्यैतेकथिताह्यर्थाः
प्रकाशंतेमहात्मनः'इति । 'ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवति'इतिच १८ एवंक्षेत्रंशरीराख्यमव्यक्तमुक्तंतत्प्रकाराश्चमहदाद्यास्त्रयोविंशतिस्तद्विकाराइच्छादयोज्ञानाज्ञानशब्दिताअमानित्वमानित्वादयः । पुरुषश्च
उक्तः । इदानींक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्मध्येयस्माद्यज्जायतेतच्चक्षेत्रज्ञस्यप्रभावश्चेतिद्वयंवक्तव्यंतत्राद्यंविवृणोतित्रिभिः प्रकृतिमिति । सप्तमाध्यायेऽष्टधायाप्रकृतिरपराउक्तासाऽत्रप्रकृतिः । यातुजीवभूतापराप्र
कृतिरुक्तासाऽत्रपुरुषशब्देनोच्यते । एतौहिसंपृक्तौसंसारंजनयतःवियोगश्चतयोर्मोक्षः । तत्रताबुभावप्यनादीविद्धि तयोरादिमत्त्वेसंसारस्याकस्मिकत्वापातात्कृतहानाकृताभ्यागमप्रसंगश्चेत्यन्यत्रविस्तरः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विकारानइच्छादीन् गुणानबुद्धींद्रियादींश्च प्रकृतिसंभवान्विद्धि १९ उभयोरपिसंसारंप्रतिकारणत्वेद्वारमाह कार्येति । कार्यंशरीरंतदारंभकाणिभूतानिविषयाश्च । कारणंत्रयोदशेंद्रियाणितदाश्रिताश्चसुखदुःखमोहात्मकागुणाश्च । करणेतिपाठेऽपिसएवार्थः एतयोःकार्यकारणयोःकर्तृत्वेनिमित्तेसतिकर्तृत्वेनेत्यर्थः । हेतुःसंसारस्यकारणंप्रकृतिर्भवति । तथापुरुषःसुखदुःखानांभोक्तृत्वेन संसारस्यहेतुरिति । यदिहिकार्यकारणसुखदुःखस्वरूपहेतुफलात्मनाप्रकृतिर्नपरिणमेततदापुरुषःकिमुपलभेत अनुपलब्ध्वावाकथंसंसारीस्यात् । अनुपलब्धृकावाप्रकृतिःकुत्रोपयुज्येत । तस्मादुपलभ्योपलब्धृसंयोगःसंसारकारणमितियथाभाष्यंव्याख्यातं । यद्वा पुरुषस्यकार्यत्वेकारणत्वेकर्तृत्वेचप्रकृतिरेवपुरुषतादात्म्यंप्राप्ताहेतुर्भवति । वह्नितादात्म्यंप्राप्तंलोहंवन्देश्चतुष्कोणत्वादाविव हेतुर्भवति । तथाप्रकृतेःसुखदुःखभोक्तृत्वेस्वच्छायाप्रदानेनपुरुषःकारणं । वन्हिरिवलोहस्यस्वच्छायाप्रदानेनदग्धृत्वे तथाहि । कार्यत्वादयःप्राकृतदेहेंद्रियबुद्धिधर्माःअंतश्चिदात्मन्यारोप्यंतेगौरोऽहंमनुष्यपुत्रोऽहंकाणोऽहंखंजोऽहंकरोम्यहमकार्षमहमिति । तथाचिच्छायापन्नाबुद्धिश्चेतयाम्यहंसुखदुःखादीनुपलभेऽहमितिमन्यते । सोऽयंप्रकृतिपुरुषयोरन्योन्यधर्माध्यासःसंसारस्यकारणमित्युपपादितंभवति । सांख्याभिमतंपुरुषस्यभोक्तृत्वमपिनिरस्तंभवति । अन्यथाप्रकृतिःकर्त्रीपुरुषोभोक्तेतिकर्तृत्वभोक्तृत्वयोर्वैयधिकरण्यमापद्येत । नचभोक्तुःपुरुषस्यनिर्विकारत्वमपिवक्तुंशक्यमित्यन्यत्रविस्तरः । द्वंद्वांतेश्रूयमाणंपदंप्रत्येकमभिसंबध्यतइतित्वप्रत्ययस्यपूर्वाभ्यामपिसंबंधेकार्यत्वंकारणत्वंकर्तृत्वंचेतिविग्रहः । द्वंद्वैकवद्भावश्चप्रातिपदिकार्थलिंगपरिमाणवचनमात्रेप्रथमेत्यादिवत् २० ननुयथाबौद्धंकर्तृत्वंपुंस्यारोप्यतेएवंपौंस्नंभोक्तृत्वंबुद्धावस्त्वित्यतेतंभ्रमंवारयति पुरुषइति । हिप्रसिद्धं प्रकृतिस्थःदेहेंद्रियमनःसंघातमध्यारूढस्तत्तादात्म्यंगतइत्यर्थः । प्रकृतिजान्सुखदुःखमोहात्मकान्गुणान्भुंक्ते उपलभते । यदातुसुप्तिसमाधिमूर्च्छादौप्रकृतिस्थत्वंनास्तितदानसुखादीनुपलभते । तेनोपाधिगतान्येवसुखादीनितदभावेनप्रतीयंतइतिसिद्धं । श्रुतिरपि'आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणः'इतीं

कार्यकारणकर्तृत्वेहेतुःप्रकृतिरुच्यते ॥ पुरुषःसुखदुःखानांभोक्तृत्वेहेतुरुच्यते २० पुरुषःप्रकृतिस्थोहिभुंक्तेप्रकृतिजान्गुणान् ॥ कारणंगुणसंगोऽस्यसदसद्योनिजन्मसु २१ उपद्रष्टाऽनुमंताचभर्ताभोक्तामहेश्वरः ॥ परमात्मेतिचाप्युक्तोदेहेऽस्मिन्पुरुषःपरः २२ ॥ ॥ ॥

द्रियमनोयोगादेवात्मनिभोक्तृत्वंदर्शयंतीशुद्धस्यकेवलस्यभोक्तृत्वंनास्तीतिदर्शयति । कुतस्तर्ह्यभोक्तुरप्यस्यप्राकृतोवंधइतितत्राह कारणमिति । अस्यपुरुषस्यसदसद्योनिजन्मसु । तत्रसद्योनिजन्मानोदेवाः । असद्योनिजन्मभाजस्तिर्यंचःस्थावराश्च । सदसद्योनिजन्मानोमनुष्याः एतेषुत्रिष्वपिजन्मसुप्राप्येषुअस्यपुंसोगुणसंगःसुखादिष्वभिष्वंगःकारणंहेतुः तथाहि । सात्विकादेवाभवंतिराजसामनुष्यास्तामसाश्चपशवस्तेषांतत्तद्योनिप्राप्तौतद्गुणप्राधान्यमेवकारणं वक्ष्यतिच ऊर्ध्वंगच्छंतिसत्वस्थाइत्यादि । यद्वा प्रकृतिस्थोविद्वानविद्वान्वागुणान्भुंक्ते पश्वादिभिश्चाविशेषादितिन्यायात् । तत्किंविद्वानिवाविद्वानपिकुतोनमुच्यतेअविद्वानिवविद्वान्वाकुतोनबध्यतेइत्याशंक्याह कारणमिति । गुणेषुदेहेंद्रियविषयेषुसंगःअहमिदंममेदमित्यभिनिवेशःसएवजन्मकारणं । विदुषांतुतदभावान्नजन्म समानेऽपिदेहसंबंधेयदायक्षोदेहाभिमानंधत्तेतदासएवदेहपीडयापीड्यतेनतुदेहपतिर्जीवः । यदात्वयंदेहाभिमानंधत्तेतदानेतरइतिप्रसिद्धं । संगस्यवंधकत्वंनतुसांनिध्यमात्रंबंधकं । अतोविद्वदविदुषोःसमानेऽपिदेहसंबंधेसंगतदभावकृतोमहान्विशेषइतिभावः २१ सचयोयत्प्रभावश्चेतिक्षेत्रज्ञतत्प्रभावौव्याख्येयत्वेनप्रतिज्ञातौ तत्रक्षेत्रज्ञःप्रागेववर्णितस्तस्येदानींप्रभावमाह उपद्रष्टेति । तत्रपूर्वंगुणसंगोजन्मकारणमित्युक्तं तत्रसंगश्चतुर्विधः पुरुषापलापेनगुणमात्रप्राधान्येनवातमंतर्भाव्यगुणप्राधान्येनवागुणानांसमप्राधान्येनवाअप्राधान्येनवेति । तत्राद्येदेहेंद्रियमनआदिरूपंगुणसंघातमेवआत्मत्वेनपश्यन्भोक्ताभवति यथाचार्वाकादिः । द्वितीयेगुणानांप्राधान्यादात्मनिवास्तवकर्तृत्वाद्यभिमानेनकर्मफलानांभर्त्तासंचेताभवति यथातार्किकादिः । तृतीयेगुणानांसमप्राधान्येनगुणगतमपिभोक्तृत्वमसंगेऽप्यात्मनिवस्त्रेभल्लातकांकवदनुमन्यतेयथासांख्यः । चतुर्थेसर्वथाऽपिगुणधर्माणामात्मनिसंक्रममपश्यन्नुदासीनबोधरूपत्वेनगुणप्रचारदर्शीउपद्रष्टाभवति यथाऽस्माकंसाक्षी । एतेषुचतुर्ष्वपिगुणसंगिषूपद्रष्टोत्तमः । अनुमंतामध्यमः । भर्त्ताअधमः । भोक्ताअधमाधमः । सएवगुणान्वशीकृत्ययदाक्रीडतितदामहेश्वरइत्युच्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यःसर्गस्थित्यंतकर्त्ताप्रभुर्जगदंतर्यामीसएवगुणानपहायस्थितःपरमात्मेतिचाप्युक्तोभवति । यद्यप्युपद्रष्टाऽपिगुणानपहायतत्साक्षित्वेनस्थितोभवति तथापितस्यैवसंघातोपहितस्यसंघातांतरप्रचारदर्शित्वा भावादयंसकलसंघातप्रचारदर्शीतिसर्वोत्कृष्टत्वात्परमोऽयमात्मा । तमेनंवक्ष्यति 'उत्तमःपुरुषस्त्वन्यःपरमात्मेत्युदाहृतः । योलोकत्रयमाविश्यबिभर्त्यव्ययईश्वरः'इति। एतावपिगुणसंगिनौ एव मेकएवदेहेस्मिन्विद्यमानःपरोगुणातीतःस्वात्मनिगुणान्प्रविलाप्यस्थितोऽखंडैकरसआत्मागुणसंगेनषड्विधोभवति अयमेवास्यप्रभावः तत्रअनुमंतृभर्तृभोक्तृभिस्त्रिभीरूपैरयंबध्यतेउपद्रष्टृमहेश्वरपरमात्मरूपैस्तु नित्यमुक्तएकएवेतिज्ञेयम् । अत्रभाष्यार्थोऽप्यनुसंधेयोविस्तरभयात्तुनप्रदर्शितः २२ एवंयथोक्तलक्षणात्मज्ञानेफलमाह एवमिति। गुणैःस्वविकारैःसर्वथाविहितेननिषिद्धेनवाकर्मणावर्तमानोऽपि नसभूयोऽभिजायतेपुनर्जन्मनलभतेमुक्तोभवतीत्यर्थः २३ एवंविधात्मदर्शनेऽधिकारिभेदेनोपायविकल्पानाह ध्यानेनेति । अत्रयेआत्मानंविविदिषंतितेनिष्कामकर्मणापरमेश्वरमाराधयंतितेकर्मयो गिनः । ततएवोत्पन्नविविदिषावेदांतश्रवणेप्रवर्तंते ततःप्रमाणगतासंभावनानिवृत्तौसत्यांतस्यैवार्थस्यमननेप्रवर्त्ततेप्रमेयगतासंभावनानिवृत्त्यर्थंतेसांख्याः । ततःप्रमाणप्रमेयगतासंभावनाया निवृत्त्यनंतरमनात्मनिदेहादावात्मबुद्धिरूपायाविपरीतभावनायानिवृत्त्यर्थंनिदिध्यासनंविजातीयप्रत्ययतिरस्कारपूर्वकसजातीयप्रत्ययप्रवाहीकरणलक्षणंकर्तुंप्रवर्तन्ते ततस्तत्परिपाकेआत्मनिबुद्धिवृत्तौआत्मा नंपरमेश्वरंपश्यंतितेध्यायिनः । तत्रयेकर्मसांख्ययोर्निष्णातास्तेध्यानेनात्मनिदेहेआत्मानंपरमेश्वरंआत्मनाबुद्ध्यापश्यंति । अन्येत्वकृतकर्माणःसांख्येनयोगेनविचारात्मकेनयोगेनध्यानद्वारापश्यंति । अन्येपुनःकर्मयोगेनैवपूर्वोक्तलक्षणेनसांख्याध्यानद्वारापश्यंतीतिसाधनत्रयस्यसमुच्चयोनतुविकल्पः २४ पक्षांतरमाह अन्येत्विति । अन्येऊहापोहकौशलहीनाः तुशब्देनपूर्वोक्तेभ्योविलक्षणाः

यएवंवेत्तिपुरुषंप्रकृतिंचगुणैःसह ॥ सर्वथावर्तमानोऽपिनसभूयोऽभिजायते २३ ध्यानेनात्मनिपश्यंतिकेचिदात्मानमात्मना ॥ अन्येसांख्येनयोगेनकर्मयोगेनचापरे २४ अन्येत्वेवमजानंतःश्रुत्वाऽन्येभ्यउपासते ॥ तेऽपिचातितरन्त्येवमृत्युंश्रुतिपरायणाः २५ यावत्संजायतेकिंचित्सत्त्वंस्थावरजंगमम् ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ २६ समंसर्वेषुभूतेषुतिष्ठन्तंपरमेश्वरम् ॥ विनश्यत्स्वविनश्यन्तंयःपश्यतिसपश्यति २७ ॥ ॥ ॥ ॥

एवंपूर्वोक्तप्रकारमजानंतोऽन्येभ्यआचार्येभ्यःश्रुत्वाआत्मनोनिर्विशेषब्रह्मचैतन्यरूपत्वंतदुपासनमार्गंचाधिगत्यउपासतेयथोक्तप्रकारेणध्यायंतितेऽपिचमृत्युंसंसारंतरंत्येव । अपिशब्दात्पूर्वश्लोकोक्तास्त रंतीत्यत्रकिमाश्चर्यमितिगम्यते । एवशब्दात्तेषांमुख्यक्रमाभावेऽपितरणेसंशयोनास्ति । यतस्तेश्रुतिपरायणाःश्रुतिःश्रवणंतदेवपरंअयनंमोक्षसाधनंयेषांतेतथा । ध्यानेप्रवृत्त्यतिशयात्तेषांचित्त शुद्ध्यर्थंकर्मापेक्षा । वेदोक्ततत्त्वेदृढनिश्चयाच्चासंभावनानिवृत्त्यर्थंश्रवणमननापेक्षेतिभावः । अयंचब्रह्मसाक्षात्कारःसंवादिभ्रमरूपइतिकेचित् प्रमारूपइत्यन्ये । तथाहि यथाकश्चिन्मणि प्रभांमणिबुद्ध्यापश्यन्भ्रांतएवतथाऽपितद्ग्रहणकालेमणिंलभतेऽतःससंवादिभ्रमः । एवंत्वंपदार्थंतत्पदार्थमणिप्रभाभूतंतत्पदार्थबुद्ध्याभावयन्व्यवहारतोभ्रांतएवतथापितत्साक्षात्कारकालेतदनन्यस्यत त्पदार्थस्यसाक्षात्कारोऽपिसंवादिभ्रमन्यायेनजायतेइति । तथाचवसिष्ठः 'असत्येसत्यतासाधोशाश्वतीपरिदृश्यते । शून्येनध्यानयोगेनशाश्वतंप्राप्यतेपदं'इति व्यवहारतोनिर्विशेषस्वरूपत्वेनासत्येआ त्मनितत्रनिर्विशेषत्वभावनंशून्योनिर्विषयोऽयंध्यानयोगोयोषित्यग्निध्यानवत्तथाऽपितेनशाश्वतीसत्यताप्राप्यतेदृश्यतइतिवसिष्ठवाक्यार्थः । कल्पद्रुमाचार्यास्तु वेदांतवाक्यजध्यानभावनाजाऽपरोक्षधीर्मूल प्रमाणदार्ढ्येनभ्रमत्वंप्रतिपद्यतेइतिप्राहुः २५ पूर्वंकार्यकारणकर्तृत्वेइत्यत्रचिदचितोःपुंप्रकृत्योरन्योन्यधर्माध्यासउक्तस्तस्यैवगुणसंगरूपस्यकारणंगुणसंगोऽस्येतिनानाजन्महेतुत्वंचोक्तंतद्विशदयति याव दिति । सत्त्वंजीवरूपं गुणसंगोऽत्ररूपाद्यासक्तिर्नकिंतुक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोःसंयोगोऽन्योन्यस्मिन्नन्योन्यात्मकताध्यासलक्षणोबोध्यः शेषंस्पष्टम् २६ तन्नाशोपायमाह सममिति । सममपरिणामिनंकूटस्थंनित्यं सर्वेषुभूतेषुदेहाद्याकारेणपरिणतेषुतिष्ठंतं । एतेनदेहएवतदधिगमस्थानमित्युक्तं । परमेश्वरमंतर्यामिणंसर्गस्थित्यंतकर्तारं । अतएवांतर्मुखदृष्ट्याविनश्यत्सुतेषुभूतेषुरज्जूरगादिवत्कल्पितत्वाददर्शनंगच्छत्सु

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विभुत्वादात्मत्वान्नित्यदृग्रूपत्वाच्चाविनश्यंतंसर्वास्वप्यवस्थास्वदर्शनमगच्छंतंयःपश्यतिसएवपश्यति । अन्येऽन्धाइत्यर्थः २७ दर्शनफलमाह सममिति । स्वदेहेइवसर्वत्रदेहमात्रेसमवस्थितंसम्यगवस्थितमीश्वरं समंसमतयापश्यन्हियतःससर्वाभेददर्शीआत्मनादेहादिनाआत्मानंईश्वरंनहिनस्तिनानायोनिसंकटेपुपातनेननपीडयतिकिंतुततःपरांगतिंमोक्षंयाति यद्वा ऐकात्म्यदर्शित्वात्स्वात्मानमिवान्यमपिनहिनस्ति सर्वत्रदयालुर्भवतीतिभावः । ततश्चपरांगतिंयाति २८ ननुविषमस्वभावानिभूतानिकःसमबुद्ध्यापश्यत्यग्निमिवशीतबुद्ध्येत्याशंक्याह प्रकृत्यैवेति । सर्वशःसर्वप्रकारेणकर्माणिवाङ्मनःकायैरारब्धानिप्रकृत्यैवक्रियमाणानीतियःपश्यति तथाआत्मानंचाकर्तारंयःपश्यतिपूर्वोक्तरीत्यासएवसर्वत्रसमंपश्यतीतिपूर्वेणान्वयः २९ ननुकथंप्रकृतेरेवकर्तृत्वंनत्वात्मनइत्याशंक्याह यदेति । भूतानांविषयदादीनांजरायुजादीनांचपृथग्भावंनानाभावेनावस्थानंपरिदृश्यमानमिदंयदाएकस्थंएकस्मिन्नात्मनिस्थितंरज्ज्वांसर्पादिवत्कनकेवाकुंडलादिवद्विलीनंशास्त्राचार्योपदेशमनुपश्यति । ततएवैकस्माद्विस्तारंचभूतपृथग्भावस्यव्युत्थानावस्थामनुस्वप्रादिवत्पश्यतितदाब्रह्मसंपद्यतेब्रह्मैवभवति । अयंभावः कर्तृत्वंहिक्रियावत्त्वंक्रियाचपरिस्पंदःसचपरिच्छिन्नस्यपृथग्भूतस्यप्राकृतस्यबुद्ध्यादेरेवसंभवतिनतुव्यापकस्यसर्वभूतपृथग्भावग्रसिष्णोरात्मनइति ३० नन्वात्मनोविभुत्वेनरूपेणकर्तृत्वंमास्त्वीकारिदेहाद्यवच्छिन्नेनतुरूपेणतद्वक्तव्यमन्यथाऽनुभवविरोधादित्याशंक्याह अनादित्वादिति । अयंसर्वेषांप्राणिनांनित्यापरोक्षः । परमोदेहादिभ्योऽपरमेभ्यआत्मभ्योऽन्यःकोशपंचकातीतआत्मापरमात्मा । अव्ययःनव्येतिपरिच्छिद्यतेदेशतःकालतोवस्तुतश्चेत्यव्ययः । अव्ययत्वेहेतुः अनादित्वादिति । यद्धिआदिमदाकाशादितद्व्येतिनत्वयंव्येतिअनादित्वात् । नन्वनादिभावस्यानंत्यनियमेनात्मनःकालतःपरिच्छेदोमाऽस्तु । तथादेशतःपरिच्छिन्नस्यनाशावश्यंभावादनादित्वायोगाच्चदेशतो

समंपश्यन्हिसर्वत्रसमवस्थितमीश्वरम् ॥ नहिनस्त्यात्मनाऽऽत्मानंततोयातिपरांगतिम् २८ प्रकृत्यैवचकर्माणिक्रियमाणानिसर्वशः ॥ यःपश्यतितथाऽऽत्मानमकर्त्तारंसपश्यति २९ यदाभूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ॥ ततएवचविस्तारंब्रह्मसंपद्यतेतदा ३० अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्माऽयमव्ययः ॥ शरीरस्थोपिकौन्तेयनकरोतिनलिप्यते ३१ यथासर्वगतंसौक्ष्म्यादाकाशंनोपलिप्यते ॥ सर्वत्रावस्थितोदेहेतथाऽऽत्मानोपलिप्यते ३२ यथाप्रकाशयत्येकःकृत्स्नंलोकमिमंरविः ॥ क्षेत्रंक्षेत्रीतथाकृत्स्नंप्रकाशयतिभारत ३३ ॥ ॥ ॥ ॥

ऽपिपरिच्छेदोब्रह्मणोमाऽस्तु । ननुपरमाणुवद्भविष्यतीतिचेन्न दशदिगवच्छेद्यप्रदेशभेदवतोद्रव्यस्यनिरवयवत्वरूपाणुत्वासिद्धेः । नहिपरमाणोःपूर्वदिगवच्छिन्नोभागःपश्चिमपाव्यवच्छेत्तुंशक्यतेअनुभवविरोधात् । देशतःपरिच्छेदाभावादेवसजातीयविजातीयवस्तुसद्भावकृतःपरिच्छेदोऽपिमास्तुतथापिविचित्रशक्तियुक्तस्याभिनवप्रपंचरचनापटीयसःपरस्यसर्वेश्वरत्वसर्वज्ञत्वादिगुणयुक्तस्यस्वगतभेदोऽवश्यंभावी स्वशक्तिमायावच्छिन्नेनरूपेणजगत्कर्तृत्वंदेहावच्छेदेनाग्निहोत्रादिकर्तृत्वंचावश्यंवक्तव्यमित्याशंक्याह निर्गुणत्वादिति । योहिगुणवानाकाशादिःससंयोगंविभागंवोपाधिंप्राप्यस्वगुणंशब्दमाविष्करोतिनतुस्वस्मिन्नसंतंस्पर्शंकेनचिदपिउपाधिनादर्शयितुमीष्टे । एवंआत्मासर्वगुणहीनःसत्यप्यवच्छेदलाभेकर्तृत्वादिकंगुणमाविष्कर्तुंनसमर्थइति । फलितमाह शरीरस्थोऽपीति । स्पष्टार्थमेतत् ३१ निर्गुणत्वान्नकरोतीतिसिद्धंअसंगत्वान्नोपलिप्यतइत्याह यथेति । यथाआकाशोधूमादिनानलिप्यतेसौक्ष्म्यादसंगस्वभावत्वात् । एवमात्मापुण्यपापादिनानोपलिप्यतइत्यर्थः ३२ नकरोतिनलिप्यतइतिद्वयमपिदृष्टांतांतरेणप्रतिपादयति यथेति । यथासूर्यःस्वसत्तामात्रेणविश्वंप्रकाशयतिनतुव्यापाराविष्टतयाकुविंदइवपटं । यथाचैषप्रकाशधर्मैर्दुर्गंधादिभिर्नलिप्यतेएवमयंक्षेत्रीक्षेत्रज्ञःसूर्यवदेकएवसन्ननेकधाभूतंक्षेत्रंमहाभूतानीत्यादिनाचतुर्विंशतितत्त्वात्मकमिच्छाद्वेषादिविकारयुक्तमुक्तंतत्स्वसत्तामात्रेणप्रकाशयतिहेभारतनतुव्यापाराविष्टतयातत्संपादयति । तद्धर्मैर्वापुण्यपापादिभिर्नलिप्यते । सूर्यदृष्टांतेनैकत्वमकर्तृत्वमयुक्तमलेपत्वंचदर्शितं तथाचश्रुतयः 'यथाह्ययंज्योतिरात्माविवस्वानपोभिन्नाबहुरूपोऽनुगच्छन् ॥ उपाधिनाक्रियतेभेदरूपोदेवःक्षेत्रेष्वेवमजोऽयमात्मा ॥ सूर्योयथासर्वलोकस्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चक्षुर्नलिप्यतेचाक्षुषैर्बाह्यदोषैः ॥ एकस्तथासर्वभूतांतरात्मानलिप्यतेलोकदुःखेनबाह्यः’इति ३३ अध्यायार्थंकृत्स्नमुपसंहरति क्षेत्रेति । क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोःपूर्वोक्तयोरेवमुक्तरीत्याअंतरंभेदंजडत्वाजडत्व कर्तृत्वाकर्तृत्वविकारित्वाविकारित्वकृतंवैलक्षण्यंज्ञानचक्षुःशास्त्राचार्योपदेशात्मप्रत्ययजनितेनज्ञानचक्षुषायेविदुस्तेपरंमोक्षंयांतिप्राप्नुवंति । किंसांख्यानामिवास्माकमपिगुणपुरुषांतरज्ञानादेवकैवल्यमु च्यतेइत्याशंक्याह भूतप्रकृतिमोक्षमिति । भूतानांवियदादीनांप्रकृतिरुपादानंत्रिगुणात्मिकाअविद्यातस्याविद्ययामोक्षंनिरन्वयोच्छेदंचयेविदुस्तएवपरंयांतिनतुक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरंतरमात्रविदइत्यर्थः । यद्ये कासत्याविभ्वीचप्रकृतिस्तर्हिविभूनामलिप्तदृशांबहूनांपुरुषाणांमुक्तानामपितद्दर्शनमपरिहार्यंतथांचतेषामपिबंधप्रसक्तिः । यदितुमिथ्यातर्हियस्यैवात्मसाक्षात्कारोजातस्तद्दृष्ट्यासर्वथैवरज्जूरगवद्बाधिताका लत्रयेऽपिनास्ति । इतरेषांत्वनादिरनंतास्त्येवेतिवक्तुंशक्यम् । तस्मान्नप्रकृतिपुरुषांतरज्ञानमात्रात्कैवल्यंकिंतुप्रकृतिबाधेनपुरुषज्ञानात्सर्पबाधेनरज्जुदर्शनाद्भयनिवृत्तिवद्बंधनिवृत्तिरितिसिद्धम् ३४ ॥ इतिभीष्मपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ पर्वणि ॥ ३७॥ पूर्वाध्यायांतेभूतप्रकृतिमोक्षंचयेविदुस्तेपरंयांतीत्युक्तंतत्रकावाभूतप्रकृतिःकिमाश्रये णतस्याभूतजनकत्वंकथंवाबंधकत्वंकथंचततोमोक्षः किंचमुक्तानांलक्षणमित्येतदर्थजातंविवरीतुंचतुर्दशोऽध्यायआरभ्यते । तत्ररुच्युत्पादनार्थंपरंज्ञानंस्तुवन्श्रीभगवानुवाच परमिति । परंसर्वो त्कृष्टंब्रह्मविषयत्वात्ज्ञानंभूयःपुनःअसकृदुक्तमपिप्रवक्ष्यामि । किंतत्स्वरूपं आह ज्ञानानाममानित्वादीनांयज्ञादीनांज्ञानसाधनानांमध्येयदुत्तमंमोक्षफलत्वादंतरंगंतदेवतत् । अहंघटंजानामीत्यत्रा हमर्थस्यघटाकारवृत्तेर्घटस्यचज्ञानमस्तीतिविषयभेदात्ज्ञानत्रयमस्ति । तत्राद्यद्वयंनांतरीयकंयच्चउत्तमंचरमंघटप्रकाशफलरूपंज्ञानंतदेवपरंब्रह्मेत्यर्थः । यथोक्तंवार्तिककारैः ‘परागर्थप्रमेयेषुयाफलत्वे

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमंतरंज्ञानचक्षुषा ॥ भूतप्रकृतिमोक्षंचयेविदुर्यान्तितेपरम् ३४ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीतासू० क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगोनामत्रयो दशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ पर्वणितुसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ परंभूयःप्रवक्ष्यामिज्ञानानांज्ञानमुत्तमम् ॥ यज्ज्ञात्वामुनयःसर्वेपरां सिद्धिमितोगताः १ इदंज्ञानमुपाश्रित्यममसाधर्म्यमागताः ॥ सर्गेऽपिनोपजायन्तेप्रलयेनव्यथंतिच २ ममयोनिर्महद्ब्रह्मतस्मिन्गर्भंदधाम्यहम् ॥ संभवःसर्वभूतानां ततोभवतिभारत ३ सर्वयोनिषुकौन्तेयमूर्तयःसंभवंतियाः ॥ तासांब्रह्ममहद्योनिरहंबीजप्रदःपिता ४ ॥ ॥ ॥ ॥

नसंमता ॥ सवित्सैवेहज्ञेयोऽर्थोवेदांतोक्तिप्रमाणतः’ इति । यत्ज्ञानंज्ञात्वावेदांतवाक्यजन्ययाधीवृत्त्याअपरोक्षीकृत्यपरांसिद्धिंमोक्षमितःसंसारात्संसारंविहायगताःप्राप्ताः १ इदंज्ञानंविषयविषयिरूपविकल्पविनिर्मुक्तमुपाश्रित्यममईश्वरस्यसाधर्म्यंसर्वात्मत्वंसर्वनियंतृत्वंसर्वभावाधिष्ठातृत्वमित्यादिधर्मसाम्यंसाधर्म्यमागताः । तथाचश्रुतयो‘यएवंवेदाहंब्रह्मास्मीति सइदंसर्वंभवति स र्वस्यवशीसर्वस्येशानःसर्वस्याधिपतिःसनसाधुनाकर्मणाभूयान्नोएवासाधुनाकनीयान्’इतिज्ञानफलमीश्वरसाधर्म्यप्राप्तिमाहुः । किंच भुशुंडिप्रभृतयोज्ञानबलादेवसर्गेऽपिनजायंतेप्रलयकालेचतत्तद्भू तभावंगच्छंतोनप्रलयाग्न्यादिभिर्व्यथंतेव्यथांप्राप्नुवंति । इदंश्लोकद्वयंभाष्येवक्ष्यमाणज्ञानस्तुत्यर्थत्वेनैवव्याख्यातम् । तज्ज्ञानमुपाश्रित्यज्ञानसाधनमनुष्ठायेतिपदार्थः शेषंस्पष्टम् २ अथेदानींकावा भूतप्रकृतिःकिमाश्रयेणतस्याभूतजनकत्वंतदाह ममेति । ममशुद्धचिन्मात्रस्ययोनिःप्रवेशस्थानं महद्ब्रह्ममहत्तत्त्वस्यप्रथमकार्यस्यब्रह्मबृंहकंकारणमव्यक्ताव्याकृतापरपर्यायंत्रिगुणात्मकमायाख्यंतस्मिन्गर्भंस्वम तिबिंबरूपंदधामिअर्पयामि अहंचिदात्माततोमत्प्रतिबिंबगर्भितायामायाततःसर्वेषांभूतानांभवनधर्माणांमहदादीनांहिरण्यगर्भादीनांचसंभवउत्पत्तिर्भवति हेभारत । एतेनचित्प्रतिबिंबसापेक्षत्वोपपादनेनप्रकृतेः सांख्याभिमतंस्वातंत्र्यंनिरस्तम् ३ किंच सर्वेषुभूतेषुयोनिषुउपादानभूतेषुपृथिव्यामोषधयइवयामूर्तयःशरीराणिसुरनरतिर्यक्स्थावरात्मकानिचतुर्विधानिसंभवंतितासांमूर्तीनांब्रह्ममहत्पूर्वोक्तंमहतो ब्रह्मब्रह्ममहत् राजदंतादित्वादुपसर्जनस्यपरनिपातः । मायैवयोनिरित्यर्थः । अहंतुतासांबीजप्रदःपितातास्वपिस्वप्रतिबिंबस्यार्पयिता । यथापुरुषोभार्यायामनुशयिसंपृक्तंरेतोनिषिंचतितद्वोभायांतः

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पिंडोत्पत्तिःरेतोंशतस्तत्रचैतन्योत्पत्तिरितिचैतन्यविशिष्टस्यापिताऽहंमाताचमायेत्यर्थः ४ एवमीश्वराश्रयेणप्रकृतिर्भूतानिसृजतीत्युक्तम् इदानींसाकथंभूतानिबध्नातीतितदुच्यते सत्त्वमिति । प्रकृतिःसत्त्वरजस्तमसांसाम्यावस्था ततःसकाशात्परस्परांगांगीभावेनवैषम्येणोद्रिच्यमानाःप्रकृतिसंभवाइत्युच्यंतेनतुप्रकृतितोऽशेषिकाणामिवद्रव्याद्गुणाअन्येएते हेमहाबाहो ! देहेअव्ययमविकारिणमपिदेहिनंस्थूणायांवत्समिवरशनाभूतागुणानिबध्नंति ५ तत्रकःकेनसंगेनबध्नातीत्युच्यते तत्रेति । तत्रतेषुगुणेषुसत्त्वंनिर्मलत्वात्दुःखमोहाख्यमलराहित्यात्प्रकाशकमालोकवत्सर्वार्थावद्योतकम् । यतोऽनामयंरजस्तमोभ्यामनभिभूतंतत्सुखसंगेनज्ञानसंगेनचचरमविषयातिरोहितस्वरूपज्ञानानंदमहंसुख्यहंज्ञानीत्यभिमानेनांतःकरणवृत्तिधर्मयोःसुखज्ञानयोरात्मन्यारोपेणबध्नाति हेअनघअव्यसनिन् ६ रजोगुणोरागोरंजनात्तदात्मकंविद्धि । तृष्णा प्राप्यमाणेष्वप्यर्थेष्वतृप्तिः । संगः प्राप्तेविषयेमनसःप्रीतिलक्षणःसंश्लेषस्तयोःसमुद्भवंनिदानभूतंतद्रजो हेकौंतेय । कर्मसंगेदृष्टादृष्टार्थेषुकर्मसुसंगस्तत्परतातेननिबध्नाति देहिनंदेहाभिमानिनम् ७ तमोगुणः तुपूर्वाभ्यांविलक्षणः अज्ञानंमायायाआवरणशक्तिस्ततउद्भूतमज्ञानजंविद्धि अतःसर्वेषांदेहिनांमोहनंभ्रांतिहेतुः । प्रमादोऽनवहितत्वंसचसत्त्वकार्यप्रकाशविरोधी । आलस्यंजडतातच्चरजःकार्यप्रवृत्तिविरोधि । उभयकार्यनिरोधिनीतमोगुणालंबनावृत्तिर्निद्रा ताभिस्तत्तमोनितरां

सत्त्वंरजस्तमइतिगुणाःप्रकृतिसंभवाः ॥ निबध्नन्तिमहाबाहोदेहेदेहिनमव्ययम् ५ तत्रसत्त्वंनिर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ॥ सुखसंगेनबध्नातिज्ञानसंगेनचानघ ६
रजोरागात्मकंविद्धितृष्णासंगसमुद्भवम् ॥ तन्निबध्नातिकौन्तेयकर्मसंगेनदेहिनम् ७ तमस्त्वज्ञानजंविद्धिमोहनंसर्वदेहिनाम् ॥ प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नातिभा
रत ८ सत्त्वंसुखेसंजयतिरजःकर्मणिभारत ॥ ज्ञानमावृत्त्यतुतमःप्रमादेसंजयत्युत ९ रजस्तमश्चाभिभूयसत्त्वंभवतिभारत ॥ रजःसत्त्वंतमश्चैवतमःसत्त्वंरजस्तथा
१० सर्वद्वारेषुदेहेस्मिन्प्रकाशउपजायते ॥ ज्ञानंयदातदाविद्याद्विवृद्धंसत्त्वमित्युत ११ लोभःप्रवृत्तिरारंभःकर्मणामशमःस्पृहा ॥ रजस्येतानिजायंतेविवृद्धेभरतर्षभ १२
अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्चप्रमादोमोहएवच ॥ तमस्येतानिजायंतेविवृद्धेकुरुनंदन १३ यदासत्त्वेप्रवृद्धेतुप्रलयंयातिदेहभृत् ॥ तदोत्तमविदांलोकानमलान्प्रतिपद्यते १४
रजसिप्रलयंगत्वाकर्मसंगिषुजायते ॥ तथाप्रलीनस्तमसिमूढयोनिषुजायते १५ ॥ ॥ ॥

बध्नाति हेभारत देहिनमित्यनुवर्तते ८ सत्त्वमुत्कृष्टंसत्सुखदुःखकारणमभिभूयसंजयतिसंश्लेषंजनयति एवमुत्तरत्रापि । ज्ञानंप्रकाशमावृत्यप्रमादेअवश्यकर्तव्यस्याकरणे ९ सत्त्वादयःकदास्वस्वकार्यंप्रभवंतीत्याशंक्येतरेतरयोरभिभवेसतीत्याह रजइति । रजस्तमसीअभिभूयसत्त्वंभवतिवर्धते । एवंरजोऽपिसत्त्वतमसीअभिभूयभवति । तथातमोऽपिसत्त्वरजसीअभिभूयभवतीत्यर्थः १० तत्तद्गुणोद्भवलिंगान्याहत्रिभिः सर्वेति । अस्मिन्देहेयदासर्वेषुद्वारेषुबाह्याभ्यंतरविषयोपलब्धिसाधनेषुबाह्याभ्यंतरकरणेषु प्रकाशःस्वस्वविषयावरणविरोधीपरिणामविशेषोजायतेतेनचज्ञानंशब्दादिविषयस्ययाथात्म्येनप्रकाशोयदाजायतेतदासत्त्वंविवृद्धमितिविद्याज्जानीयात् । उतअपि सुखादिलिंगेनापिजानीयादित्यर्थः ११ लोभःप्राप्ताधिकेगर्धः । प्रवृत्तिरग्निहोत्रादौ । आरंभोगृहादेः । कर्मणामशमःसतामसतांत्ताकार्याणामनुपरमः । स्पृहादृष्टेपरधनादावुपादित्सा । रजसिविवृद्धेसतिएतानिलिंगानिजायंते हेभरतर्षभ १२ सत्यपिबोधकेगुर्वादावप्रकाशःसत्त्वकार्यप्रकाशानुदयः । अप्रवृत्तिःसत्यपिप्रवृत्तिनिमित्तेरजःकार्यप्रवृत्त्यनुदयः । प्रमादःकार्याकार्यविवेकराहित्यं । मोहोनिद्रालस्यादिरूपः १३ प्रलयंमरणं उत्तमविदांहिरण्यगर्भाद्युपासकानांदेवानांवालोकान् अमलान्निर्दुःखान् १४ कर्मसंगिषुश्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठातृषुमनुष्येषु मूढयोनिषुतिर्यक्स्थावरचांडालादिषु १५ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सुकृतस्यसात्विकस्यकर्मणःफलंनिर्मलंदुःखाज्ञानमलशून्यंसात्विकंज्ञानवैराग्यादिकं । रजसोराजसस्यकर्मणःफलंदुःखं । तमसस्तामसस्यकर्मणःफलमज्ञानं । सात्विकादिकर्मलक्षणंचनियतंसंगरहि
तमित्यादिनाऽष्टादशेवक्ष्यति १६ एतादृशफलवैचित्र्येपूर्वोक्तमेवहेतुमाह सत्त्वादिति १७ यतःसत्त्वादिभ्योज्ञानादीनिजायंतेऽतःसत्त्वादिवृद्धिकालेप्रलयंगच्छंतःक्रमेणोत्तममध्यमाधमा
सुयोनिषुजायंतइत्याह ऊर्ध्वमिति । ऊर्ध्वंदेवभावे । मध्येमानुषभावे । अधोनरकतिर्यक्स्थावरभावे । जघन्यंनिंद्यंयद्गुणवृत्तंनिद्रालस्यप्रमादादितत्स्थास्तामसाः १८ कथंप्रकृतिःपु
रुषंबध्नातीत्यस्योत्तरमुक्तं । कथंवाततोऽस्यमुक्तिरित्यस्योत्तरमाह नान्यमिति । गुणेभ्यःकार्यकारणविषयाकारपरिणतेभ्योऽन्यंदृशिमात्रमात्मानंद्रष्टाजीवःकर्तारंनानुपश्यतिविवेकमनुनप
श्यति किंतुगुणाएवकर्तारइत्येवपश्यतिनत्वहंकर्त्तेति । तथागुणेभ्यःपरंगुणव्यापारसाक्षिभूतंमांयदावेत्तितदासवेदितामद्भावंब्रह्मभावंगच्छति अन्यदातुगुणभावंगतोभवति १९ कथंत्वद्भा
वंगच्छतीतितत्राह गुणानिति । एतान्गुणान्महदादित्रयोविंशतिविकारात्मनापरिणतान् देहसमुद्भवान्स्थूलदेहस्यसमुद्भवोयेभ्यस्तानतीत्यजीवन्नेवातिक्रम्यनिर्विकल्पकसमाध्यभ्यासेनबा
धित्वाऽमृतंमोक्षमश्नुतेप्राप्नोति । एतेनानंदावाप्तिर्गुणात्ययप्रयोजनमुक्तं । यतोमुक्तोजन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तःसन्नितितुअनर्थनिवृत्तिरुक्ता २० प्रकृतितोमुक्तिप्रकारेउक्तेऽथमुक्तलक्षणा
निपृच्छन्नर्जुनउवाच कैरिति । कैर्लिंगैश्चिन्हैस्त्रीन्गुणानेतान्व्याख्यातानतीतोभवतिपुमान् हेप्रभो । सचकिमाचारःकोऽस्याचारःकथंकेनचप्रकारेणैतांस्त्रीन्गुणानतिक्रम्यवर्तते २१ तत्राद्य

कर्मणःसुकृतस्याहुःसात्विकंनिर्मलंफलम् ॥ रजसस्तुफलंदुःखमज्ञानंतमसःफलम् १६ सत्वात्संजायतेज्ञानंरजसोलोभएवच ॥ प्रमादमोहौतमसोभवतोऽज्ञान
मेवच १७ ऊर्ध्वंगच्छंतिसत्त्वस्थामध्येतिष्ठंतिराजसाः ॥ जघन्यगुणवृत्तस्थाअधोगच्छंतितामसाः १८ नान्यंगुणेभ्यःकर्तारंयदाद्रष्टाऽनुपश्यति ॥ गुणेभ्यश्च
परंवेत्तिमद्भावंसोऽधिगच्छति १९ गुणानेतानतीत्यत्रीन्देहीदेहसमुद्भवान् ॥ जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते २० ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ कै
र्लिंगैस्त्रीन्गुणानेतानतीतोभवतिप्रभो ॥ किमाचारःकथंचैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते २१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रकाशंचप्रवृत्तिंचमोहमेवचपांडव ॥ नद्वेष्टिसंप्रवृत्तानि
ननिवृत्तानिकांक्षति २२ उदासीनवदासीनोगुणैर्योनविचाल्यते ॥ गुणावर्तन्तइत्येवयोऽवतिष्ठतिनेङ्गते २३ ॥ ॥ ॥

स्योत्तरमाह प्रकाशमिति । प्रकाशप्रवृत्तिमोहाःसत्वरजस्तमसांकार्याणिव्युत्थानावस्थायांतानि सम्यक्प्रवृत्तानि सामान्येनपुंसकं तान्संप्रवृत्तान्नद्वेष्टि । नापिसमाध्यवस्थायांतानिनिवृत्तानि संति कांक्षति ।
सोऽयंनित्यसमाधिस्थोब्रह्मविद्वरिष्ठः यंप्रकृत्यश्रीभागवतेस्मर्यते ‘ देहंचनश्वरमवस्थितमुत्थितंवासिद्धोनपश्यति’ इति । अत्रवासिष्ठेसप्तयोगभूमयउक्ताः ‘ ज्ञानभूमिःशुभेच्छाख्याप्रथमासमु
दाहृता ॥ विचारणाद्वितीयातुतृतीयातनुमानसा ॥ सत्त्वापत्तिश्चतुर्थीस्यात्ततोऽसंसक्तिनामिका ॥ पदार्थाभावनीषष्ठीसप्तमीतुर्यगास्मृता’इति । तत्रयथोक्तासाधनसंपन्मुमुक्षांताप्रथमा ।
श्रवणमननाख्यविचारात्मिकाद्वितीया । निदिध्यासनरूपातृतीया । एताःसाधनभूमयः । सत्त्वापत्तिर्ब्रह्मसाक्षात्काररूपाचतुर्थीफलभूता यस्यांयोगीकृतार्थोऽपिजीवन्मुक्तिसुखंपुष्कलंनानुभ
वति । परास्तिस्रोजीवन्मुक्तेरवांतरभेदाः । तत्रापिपंचम्यांभूमौस्वयंस्थितःस्वयमेवव्युत्तिष्ठति षष्ठ्यांपरप्रयत्नेन सप्तम्यांतुनस्वतःपरतोवाव्युत्तिष्ठतिसोऽयंनित्यसमाधिस्थःप्रकाशमित्यनेनश्लो
केनोक्तः २२ अथषष्ठ्यांपदार्थाभावन्यांगतोब्रह्मविद्वरीयानुच्यते उदासीनवदिति । योऽयंसमाधावुदासीनइवास्तेव्युत्थानेकिमपिप्रयोजनमपश्यन्इदंममकर्तव्यमस्तीतिवासनाशून्यत्वात् यश्च
स्तेएवनतुपरप्रयत्नमंतरेणकदाचिदपिगुणैर्विचाल्यते । परेणव्युत्थापितोऽपिगुणान्पश्यन्गुणावर्ततइत्येवज्ञात्वायोऽवतिष्ठतिस्तब्धएववर्ततेनतुगुणकृतैरिष्टानिष्टस्पर्शैरिंगतेचलति अयमर्थः यथा
कश्चिद्भुंजानोरसनामौढ्यात्स्वयंशाकादिरसंनविंदति परेणज्ञापितोऽपिकंचिद्रसविशेषमुपलभ्यापितत्रोदासीनएवास्ते झटित्येवविशेषदर्शनस्यतिरोधानादनतत्कृतंसुखंदुःखंवापश्यतितद्वदयंज्ञेयः २३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथपंचम्यांभूमावसंसक्तिनामिकायांस्थितोब्रह्मविद्वरउच्यते समेति । समाधौसमेदुःखसुखेयस्यससमदुःखसुखः स्वस्थःस्वेनैवस्वेच्छयैवतिष्ठतीतिस्वस्थः । यदातुनसमाधाविच्छातदास्वयमेवव्युत्तिष्ठतीति
भावः । सोऽपिव्युत्थानावस्थायांसमलोष्टाश्मकांचनोविरक्तइत्यर्थः । तुल्यप्रियाप्रियःतुल्यनिंदात्मसंस्तुतिश्च प्रियाप्रिययोर्निंदास्तुत्योश्चप्राप्तौतुल्योहर्षविषादशून्यः अत्रहेतुर्धीरइति । यथाकश्चिच्छूरस्तीव्र
प्रहारवेदनार्त्तोऽपिनव्यामुह्यतिधैर्याद्वेदनांचानुभवति तद्वदयंहर्षविषादावनुभवन्नपिधैर्यान्नचलति । पूर्वस्यतुजातायामपिवेदनायांहर्षाद्युदयएवनास्ति तत्पूर्वस्यतुवेदनैवनास्तीतिभेदः । एतेनश्लोकत्रयेणसर्वेषां
जीवन्मुक्तानांसमाधौलिंगानितत्संवेद्यान्याचाराश्चपरसंवेद्यानिलिंगान्युक्तानि २४ अथचतुर्थ्यांभूमौसत्त्वापत्तिसंज्ञायांस्थितस्ययोगिनःसमाधिसुखाभावेनस्वसंवेद्यलिंगाभावात्तत्त्वनिश्चयेनद्वैतस्यबाधाल्लिंगमा
चारश्चपरसंवेद्यएवतदाह मानेति । यथाहिपरीक्षकःकूटकार्षापणस्यलाभेविनाशेवाहर्षविषादशून्योनचतल्लाभार्थंयत्नमारभते । मूढस्तुताभ्यांबाध्यतेतल्लाभार्थंयत्नंचारभते । एवंविद्वान्द्वैतंमरुमरीचिकाहदसमानंप
श्यन्तत्रमानापमानयोर्वामित्रारिपक्षयोर्वातुल्यएवनत्वन्यतरलाभायपरिहारायवायत्नमारभते अतोगुणातीतइत्युच्यते सर्वत्रपदार्थःस्पष्टः २५ अथकथंत्रीन्गुणानतिवर्ततइत्यस्योत्तरंविवक्षन्साधनभूतासुतिसृषु
भूमिषुतृतीयांतनुमानसामाह मांचेति । यश्चसाधकोमांप्रत्यगात्मानं चकारस्त्वर्थेपूर्वभूमिस्थापेक्षयाअस्यवैलक्षण्यंद्योतयति अव्यभिचारेणवृत्त्यंतरानंतरितेनभक्तियोगेनमयिभगवतितैलधारावदविच्छिन्नवृत्ति
प्रवाहिमनःप्रणिधानरूपेणयोगेनसेवतेध्यायतिसएवंसूक्ष्मीकृतचित्तएतान्गुणान्समतीत्यध्यानपरिपाकांतेसत्त्वमपिबाधित्वाब्रह्मभूयायब्रह्मभावायकल्पतेयोग्योभवति । भुवोभावइतिभवतेर्भावेक्यप् २६
विषयप्रदर्शनद्वाराविचारणाख्यांद्वितीयांभूमिमाह ब्रह्मणोहीति । ब्रह्मणोवेदस्यप्रतिष्ठातात्पर्येणपर्यवसानस्थानमहमेव । अमृतस्यकर्मब्रह्मोभयदर्शनद्वाराऽमृतसाधनस्य अव्ययस्यअनादित्वादनंत

समदुःखसुखःस्वस्थःसमलोष्टाश्मकांचनः ॥ तुल्यप्रियाप्रियोधीरस्तुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः २४ मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्योमित्रारिपक्षयोः ॥ सर्वारंभपरित्यागीगु
णातीतःसउच्यते २५ मांचयोऽव्यभिचारेणभक्तियोगेनसेवते ॥ सगुणान्समतीत्यैतान्ब्रह्मभूयायकल्पते २६ ब्रह्मणोहिप्रतिष्ठाऽहममृतस्या
व्ययस्यच ॥ शाश्वतस्यचधर्मस्यसुखस्यैकांतिकस्यच २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीतासु० गुणत्रयविभागयोगोनामचतुर्दशोऽध्यायः ॥
१४ ॥ पर्वणितुअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थंप्राहुरव्ययम् ॥ छन्दांसियस्यपर्णानियस्तंवेदसवेदवित् १ ॥

त्वाच्चापौरुषेयत्वेनाप्रामाण्यशंकाकलंकशून्यस्यस्वतःप्रमाणभूतस्येत्यर्थः । एतेनोपक्रमोपसंहारादिपर्यालोचनयावेदाविरुद्धतर्कोपकरणयाकृत्स्नस्यवेदस्यतात्पर्यंमद्दर्शनकामेननिर्णेतव्यमितिविचारणाख्या
द्वितीयाभूमिरुक्ता । हेतुफलोपदर्शनमुखेनशुभेच्छाख्यांप्रथमांभूमिमाह शाश्वतस्येति । काम्यधर्मवत्फलदानेननाशाभावाद्भगवत्यर्पितोनित्योधर्मःशाश्वतः विविदिषादिपारंपर्येणमोक्षाख्यशाश्वत
फलहेतुत्वाद् । शाश्वतस्यचधर्मस्यप्रतिष्ठापरमंप्राप्यंफलमहमेव । तथाऐकांतिकंविषयसंगजन्यसुखव्यभिचारिस्वरूपभूतंमोक्षसुखंतस्यापिप्रतिष्ठापराकाष्ठाअहमेव । एवंनिष्कामधर्मेणविशुद्धचि
त्तस्यैकांतिकसुखेच्छाभवतिसेयंशुभेच्छाख्याप्रथमाभूमिः । अत्रपरांपरांभूमिमारोढुमशक्तस्यपूर्वांपूर्वांभूमिरुपदिश्यते । यथाध्यानेनात्मनिपश्यंतीत्यत्रनिदिध्यासनाशक्तस्यसांख्यनामाविचारस्तत्रा
प्यशक्तस्यकर्मयोगउपदिश्यतेतद्वत् २७ ॥ इतिभीष्मपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ पर्वणि ॥ ३८ ॥ ॥ पूर्वाध्यायांतेसुखस्यैकांतिकस्यप्रतिष्ठापराकाष्ठाऽह
मित्युक्तंतत्रकिंलक्षणंतत्सुखंकेनवाआवृतंकेनवासाधनेनास्यावरणभंगःकेनवाऽधिकारिणातत्प्राप्यमित्यादिवर्णयितुंपंचदशोऽध्यायआरभ्यते ऊर्ध्वमूलमिति । 'आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंते'
इतिश्रुतिप्रसिद्धंमानुषानन्दमारभ्योत्तरोत्तरशतगुणविवृद्धानंदसोपानपंक्तेरुपरिस्थितंपरमानंदाद्वयंवस्तुऊर्ध्वंतदेवमूलंमूलकारणमस्यसंसाराश्वत्थस्यतमूर्ध्वमूलम् । अधःशाखंऊर्ध्वादधोधःसोपानस्थानी
याःशाखाइवशाखाःअव्यक्तमहदहंकारपंचतन्मात्राषोडशविकाराहिरण्यगर्भविराट्प्रजापतिसुरगंधर्वासुरनरतिर्यक्स्थावररूपायस्यसोधःशाखस्तम् । नश्वोऽपिस्थातुंयोग्यमनृतत्वादश्वत्थंसंसारवृक्षम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तथाऽप्यव्ययंमूढानामनाद्यनंतंप्राहुर्वेदाः । ऊर्ध्वमूलोऽवाक्शाखएषोऽश्वत्थःसनातनइत्यादयः । छंदांसिवेदास्तदुपलक्षितायज्ञादयस्तएवपर्णानिपर्णसंघातवत्शोभाहेतवोयस्यतरोस्तमश्वत्थंयोवेदमिथ्यात्वेन सएववेदविद्विदितवेद्यइत्यर्थः । अत्राश्वत्थरूपकेणसंसारोवर्ण्यते १ अधश्चमानुषेभ्यस्तिर्यक्स्थावरादयोवीच्यंताः । ऊर्ध्वंचमानुषेभ्यएवोपरिचगंधर्वयक्षादिहिरण्यगर्भपर्यंतंप्रसृताःप्रसरंप्राप्तास्त स्यशाखाः । गुणैःसत्वादिभिःप्रकर्षेणवृद्धाःगुणप्रवृद्धाः । विषयाएवरंजकतयाकोमलपल्लवरूपाणिप्रवालानियासांताः । संसारवृक्षस्योपरिमूलंब्रह्मउक्तम् । अधश्चइहमनुष्यलोके चतस्यमूलानिवासनारूपाण्यवांतरमूलान्यनुसंततानिप्रवाहनित्यानि । यतःकर्मानुबंधीनिकर्मैवधर्माधर्माख्यमनुबंधःपश्चाद्भावियेषांतानिकर्मानुबंधीनि । वासनाभ्यःकर्माणिकर्मभ्योवासनाइत्यनवरतमंता नोऽयंवृक्षइत्यर्थः २ ननुश्वोऽपिस्थातुमनर्हश्चाव्ययश्चेत्युक्तेप्रतिक्षणविनाशिविज्ञानसंतानरूपोवाव्रीह्यादिवत्प्रवाहनित्योवाऽयंसंसारस्तर्हिदुरुच्छेद्योवासनानांकर्मणांचबीजांकुरवदन्योन्यजन्महेतुत्वस्यावर्ज नीयत्वादित्याशंक्यसत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वचनीयोऽयमित्येतंपक्षमाश्रित्यपरिहरति नरूपमिति । रज्जूरगस्येवास्यरूपंसम्यग्दशावीक्ष्यमाणंसन्नोपलभ्यते इहजीवत्येवदेहे । यथापूर्वमज्ञानदशायांतथा नोपलभ्यतेज्ञानदशायां । तेनास्यमृषात्वमनुभवैकवेद्यमित्युक्तं एतेनानुपलभ्यरूपत्ववचनेनस्वप्रकाशानांविज्ञानानांरूपवतांबीजादीनांचसादृश्यस्यव्यावृत्तिः तर्हिशशविषाणवत्तुच्छएवायं स्यादित्यतआह नांतोनचादिरिति । उपादानस्यमूलाज्ञानस्याद्यंतशून्यत्वादयमप्याद्यंतशून्यइत्यर्थः । तर्ह्यात्मवदपरिहार्यःस्यादित्याशंक्याह । नचसंप्रतिष्ठाअस्यप्रतिष्ठाख्यंलयस्थानंवृक्षस्यभू मिरिवनास्ति । नचायंब्रह्मणोविकारोयेनतत्रैवलीयेत नचेष्टापत्तिः ब्रह्मणःकौटस्थ्यभंगापत्तेः । किंतर्हितुच्छमज्ञानमस्योपादानंतस्मिंश्चज्ञानेनविनष्टेसमूलस्यास्योच्छेदोभवत्यज्ञानस्यचतुच्छत्वं'तु च्छेनाभ्वपिहितंयदासीत्'इत्यादिश्रुत्या । तत्कार्यस्यरज्जूरगादेःप्रलयेतदनुपलंभस्यानुभवेनचसिद्धं । तस्मादस्यप्रतिष्ठानोपलभ्यतइतियुक्तमेवोक्तं । तमेनमश्वत्थंवासनानांदार्ढ्यातसुविरूढमूलंदृढतरमूलमप्य

अधश्चोर्ध्वंप्रसृतास्तस्यशाखागुणप्रवृद्धाविषयप्रवालाः ॥ अधश्चमूलान्यनुसंततानिकर्मानुबंधीनिमनुष्यलोके २ नरूपमस्येहतथोपलभ्यतेनांतोनचादिर्नचसंप्रतिष्ठा ॥ अश्वत्थमेनंसुविरूढमूलमसंगशस्त्रेणदृढेनच्छित्वा ३ ततःपदंतत्परिमार्गितव्यंयस्मिन्गताननिवर्त्तंतिभूयः ॥ तमेवचाद्यंपुरुषंप्रपद्येयतःप्रवृत्तिःप्रसृतापुराणी ४ निर्मानमोहाजितसंगदोषाअध्यात्मनित्याविनिवृत्तकामाः ॥ द्वन्द्वैर्विमुक्ताःसुखदुःखसंज्ञैर्गच्छंत्यमूढाःपदमव्ययंतत् ५ नतद्भासयतेसूर्योनशशांकोनपावकः ॥ यद्ग त्वाननिवर्त्तन्तेतद्धामपरमंमम ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

संगशस्त्रेणसंगोदेहादितादात्म्यबुद्धिस्तद्वर्जनमसंगःसएवशस्त्रंतेनदृढेनपरिपक्वेनच्छित्वा ततःपदंतत्परिमार्गितव्यमित्युत्तरेणान्वयः । यद्यपिस्थूलसूक्ष्मयोःसंसारयोरसंगःसुषुप्तौस्वयमेवजायते तेनतन्मूलवास नाभिरप्यात्मनोऽसंगोऽनुमीयतेतथापिवासनामूलस्याज्ञानस्यज्ञानेनानुच्छेदात्स्वासंगधीर्दृढाभवतितस्मान्निर्विकल्पसमाध्यभ्यासेनकारणशरीरस्याप्यसंगःसाध्यःतेनचासंगशस्त्रेणास्यच्छेदोमूलोच्छेदोलवणोदकवद्र ज्जूरगवद्वाप्रविलापनरूपःकर्तव्यः । नतुसांख्यानामिवस्वरूपेणसतःपरिवर्जनमात्रम् ३ तमिममश्वत्थंछित्वाकिंकर्तव्यमतआह ततइति । नकेवलंनिर्विकल्पसमाधिनातदसंगमात्रेणकृतार्थताकिंतर्हितनोऽसं गानंतरंतत्श्रुतिप्रसिद्धंपदंपदनीयंब्रह्मपरिमार्गितव्यंश्रुतियुक्तिबलेनाहमेवब्रह्मास्मीतिज्ञातव्यम् । यस्मिन्पदेनिर्विकल्पेगताःप्राप्ताःसंतोननिवर्ततिनपुनर्निवर्तंते । तमेवप्रत्यगानंदमाद्यंपुरुषंपुरिशरीरे शयानमहमपिप्रपद्येशरणागतोऽस्मीतिभावयेत् । भगवतएववाइदंवचनंलोकशिक्षार्थं वर्तएवचकर्मणीतिवत् । कोऽसौपुरुषः यतःपुराणीआद्याप्रवृत्तिः । 'सोऽकामयतबहुस्यांप्रजायेयेति'इत्येवंरू पाप्रसृताअस्मास्वपिप्रवृत्ता । यतोवयमपिइदानींकामयामहेधनादिनावयंभूयांसःस्यामप्रजयाप्रजायेमहीतिचेति । येनेयंप्रवृत्तिर्दर्शितातत्प्रणामेनैवसानिवर्तिष्यतइत्यर्थः ४ एवमैकांतिकस्यसुखस्याच्छा दकंसंसाराश्वत्थंतच्छेदकमसंगशस्त्रंचोक्त्वातस्यसुखस्यप्राप्तावधिकारिणंतस्यस्वरूपंचाहद्वाभ्यां निर्मानेति । मानोदर्पः मोहोविपर्ययस्तद्रहिताःनिर्मानमोहाः । जितःसंगःकर्ताहमित्यभिमानोदोषोरागा दिश्चयैस्तेजितसंगदोषाः । अध्यात्मंआत्मनिनित्याःनिष्ठावंतःआत्मध्यानपराइतियावत् । विनिवृत्तकामाःत्यक्तसर्वपरिग्रहाः । द्वंद्वैःसुखदुःखेत्युपलक्षणंशीतोष्णादीनामपि तैर्विमुक्तास्तितिक्षावं तइत्यर्थः । अमूढाःविद्ययाऽविद्यानाशंकृतवंतः । तत्पदंअव्ययंअपुनरावृत्तिंगच्छंति ५ ननुयद्गितद्ध्वंपदंगच्छंतितर्हिततःपातोऽप्यवश्यंभावीपतनांताःसमुच्छ्रयाइतिन्यायात् । ततश्चयस्मिन्गता

ननिर्वर्ततीत्यनुपपन्नमित्याशंक्यतस्यपदस्यस्वरूपमाह नतदिति । तत्पदंसूर्योनभासयति रूपादिहीनत्वेनचक्षुरयोग्यत्वात् । एतेनसर्वेषांबाह्येंद्रियाणांनिवृत्तिः । यद्धिरूपवच्चक्षुर्योग्यंतत्सूर्येणचक्षुरनु ग्राहकेणभास्यंइदंतुनतथेत्यर्थः । नशशांकश्चंद्रोऽपिभासयति यन्मनोग्राह्यंवस्तुतच्चंद्रेणमनोनुग्राहकेणभास्यंइदंतुनतथा । यन्मनसानमनुतइतिश्रुत्याऽस्यमनोग्राह्यत्वनिषेधात् । नापिपावकोभासयति यद्धिवाचाग्राह्यंतत्तदनुग्राहकेणपावकेनभास्यंइदंतुनतथा यद्वाचाऽनभ्युदितमितिश्रुत्यास्यवाग्गोचरत्वनिषेधात् । नचक्षुषागृह्यतेनापिवाचेत्यादिश्रुत्यंतरंच । यतश्चक्षुर्मनोवाचामगम्यंतेनस्थूलसूक्ष्मकार णप्रपंचातीतंप्रत्यग्द्रूपं । 'नांतःप्रज्ञंनबहिःप्रज्ञंअस्थूलमनणु'इत्यादिश्रुतिभिःसर्वविशेषरहितंयत्प्रतिपादितंतत्ममपरमंधामवृत्तिरूपज्ञानादपरमादन्यज्ज्योतिश्चिन्मात्रं ममेतिसंबंधोराहोःशिरइतिवदुपचाराद् मदभिन्नंज्योतिःस्वयंप्रकाशमित्यर्थः अतएवयद्गत्वाप्राप्यज्ञात्वेत्यर्थः । ननिवर्ततेनिवृत्तिकारणस्यमूलाज्ञानस्याभावात् । एवंव्याख्यानेहि'यदाह्येवैषएतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयंप्रतिष्ठां विंदते अथसोऽभयंगतोभवति'इतिश्रुत्यर्थानुगमोदृश्यते । अदृश्येइतिदृग्योग्यत्वेनसूर्यभास्यत्वंपर्युदस्यते । अनात्म्येआत्मनोमनसोयोग्यंआत्म्यंतदन्यत्र अनात्म्येइतिमनसोऽप्ययोग्यत्वेनचंद्रमोभास्यत्वंनि रस्यते । अनिलयनेनिलीयतेऽस्मिन्सर्वंस्थूलंसूक्ष्ममितिनिलयनंकारणंतद्भिन्ने । अतएवानिरुक्तेनिर्वचनायोग्येवाचामगोचरइत्यर्थः । तेनपावकाप्रकाश्येइतिसिद्धम् । येतुसूर्याद्यप्रकाश्यमर्चिरादि मार्गगम्यंसत्यलोकादप्युपरितनमप्राकृतंवैष्णवंपदंनित्यंदेशांतरेऽस्तितद्गत्वापुनर्ननिवर्ततइतिव्याचक्षते । तेषांनरूपमस्येहतथोपलभ्यतइतिदृश्यस्यतुच्छत्वादेवतादृशस्यापितुच्छत्वमपरिहार्यंदृश्यत्वाविशेषाद् तस्माद्यथोक्तएवश्लोकार्थः ६ ननुयदिसूर्याद्यभास्यज्योतीरूपस्त्वंक्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धीतिस्वस्यैवक्षेत्रज्ञत्वंब्रूषेतर्हिक्षेत्रज्ञस्यसतस्तवघटादिप्रकाशेकिमितिसूर्याद्यपेक्षादृश्यते । नहिस्वयंज्योतीरूपःस्वविषयाव भासनेज्योतिरंतरमपेक्षतेदीपादिष्वदर्शनादित्याशंक्याहत्रिभिः । ममैवेति । यद्यस्मादीश्वरोजगत्स्रष्टाशरीरंअवाप्नोति 'सएषइहप्रविष्टआनखाग्रेभ्यः । तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशत्'इत्यादिश्रुतिभ्यः ईश्वरए वशरीरधारी तथायद्यस्माद्धेतोः अपिशब्दोऽवधारणार्थे चःसमुच्चयार्थे । 'कस्मिन्नहमुत्क्रांतउत्क्रांतोभविष्यामिकस्मिन्वाप्रतिष्ठितेप्रतिष्ठास्यामीतिसप्राणमसृजत'इतिश्रुतेः । प्राणधारणेनोपाधिना

ममैवांशोजीवलोकेजीवभूतःसनातनः ॥ मनःषष्ठानींद्रियाणिप्रकृतिस्थानिकर्षति ७ शरीरंयदवाप्नोतियच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ॥ गृहीत्वैतानिसंयातिवायुर्गंधानि वाशयात् ८ श्रोत्रंचक्षुःस्पर्शनंचरसनंघ्राणमेवच ॥ अधिष्ठायमनश्चायंविषयानुपसेवते ९ उत्क्रामंतंस्थितंवापिभुंजानंवागुणान्वितम् ॥ विमूढानानुपश्यं तिपश्यंतिज्ञानचक्षुषः १० यतन्तोयोगिनश्चैनंपश्यंत्यात्मन्यवस्थितम् ॥ यतन्तोऽप्यकृतात्मानोनैनंपश्यन्त्यचेतसः ११ ॥ ॥ ॥

ईश्वरएवचउत्क्रामतिततोहेतुद्वयाज्जीवलोकेसंसारेयोजीवभूतःप्राणीससनातनःसर्वदैकरूपोऽहमेवेतिवक्तव्येयथाऽग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंत्येवमेवैतस्मादात्मनःसर्वएतआत्मानोव्युच्चरंतीतिवन्हिविस्फुलिंगन्या येनसममैवांशइत्यंशांशिभावोक्तिः । यद्यपिवन्हेर्भेदःपरिमाणंचस्वगतंनदृश्यतेतथापितूपाधिगतमेवतदुभयंतत्राप्युपचर्यतेअयमग्निरस्मादग्नेर्भिन्नःअयमस्यस्फुलिंगःअयमस्मादल्पइति । एवमस्थूलमनण्वह्रस्व मदीर्घमितिश्रुतेश्चतुर्विधपरिमाणशून्येब्रह्मणिममैवांशइत्यंशांशिभावेनभेदोऽल्पत्वमहत्त्वेचोपचारादौपाधिकेध्येये तथाचश्रुतिः 'बुद्धेर्गुणेनात्मगुणेनचैवह्याराग्रमात्रोह्यवरोऽपिदृष्टइति । समःप्लुषिणासमोमशकेन समोनागेनसमएभिस्त्रिभिर्लोकैः'इतिच । तथाचविस्फुलिंगोवन्हिरेवनतुवन्ह्यंशः । एवंजीवोऽपिब्रह्मैवनतुब्रह्मांशः । ब्रह्मदाशाब्रह्मदासाब्रह्मेमेकितवाउतेतिदाशादिष्वपिपिंडेषुगोत्वस्येवकात्स्न्येनएकैक स्मिन्ब्रह्मभावपरिसमाप्तिदर्शनात् निरंशेऽशांशिकल्पनायाअयोग्यत्वाच्च । सएवंजीवभूतईश्वरोममैवांशइवांशोरूपभेदोमनःषष्ठंयेषुतानिमनसासहषडिंद्रियाणिप्रकृतिस्थानिइंद्रियाणांप्रकृतिःस्वभावोविष यप्रावण्यंतत्रस्थितानि । कर्षतिसुप्तिप्रलयसमाधिकालेषुसंकोचयति ७ तथैतान्येवआशयात्स्वलयस्थानाद्गृहीत्वासंयातिविषयदेशंप्रतिगच्छतिप्रबोधसर्गव्युत्थानकालेषु । तत्रदृष्टांतः वायुर्गंधानिवा शयात् गंधाश्रयात्पुष्पात् ८ कानितानिमनःषष्ठानि तानिगृहीत्वागत्वाचायंकिंकरोतीत्यतआह श्रोत्रमिति । अधिष्ठायव्यापारवंतिकृत्वाविषयान्शब्दादीनुपसेवतेप्रकाशयति । यथादीपः स्वस्यवृत्तिलाभायतैलवर्त्याद्यपेक्षमाणोऽपिस्वविषयावभासनेस्वयमेवप्रभुः । एवंजीवोपिघटाकारत्वलाभायमनःषष्ठानींद्रियाणिसूर्यादींश्चापेक्षतेतथाऽपिघटावभासंस्वयमेवकरोतिनेतराणिइंद्रियसूर्यादीनिस्व भास्यत्वात्तैलवर्त्यादिवदित्याशयः ९ तमेवंभूतंमनःषष्ठानींद्रियाणिप्राणंचाधिष्ठायतेषामुत्क्रमणेनोत्क्रामंतंतेषांस्थित्यास्थितंतेषांभोगेनभुंजानंतेषांसत्वरजस्तमोगुणयुक्तत्वेनगुणान्वितंघटस्थसूर्यमिवघटाकाशमिव वाघटगमनादिनागमनादिमंतंस्वतस्तूत्क्रमणादिशून्यमपिविमूढास्तात्त्विकरूपंनानुपश्यंति । ज्ञानचक्षुषस्तुपश्यंतिउपाधेरेवोत्क्रमणादिकंनतूपहितस्यात्मनइतिजानंत्येवेत्यर्थः १० यतंतोयत्नशीलायोगिनश्च

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एनंआत्मनिबुद्धाववस्थितंविमुमुत्क्रांत्यादिहीनमसंगंपश्यंति । यतंतोऽपिअकृतात्मानः येयज्ञादिभिरशोधितचित्ताःएनंनपश्यंति यतःअचेतसःअनिर्जितचित्ताः पाषाणतुल्याइत्यर्थः १.१ कथंतर्हिसू
र्यादीनामपिभासकत्वंलोकेदृश्यतेतदपिमदावेशादेवेत्याह यदादित्येति । अत्राप्यादित्यादिपदैःकरणाधिष्ठात्र्योदेवतास्तदधिष्ठेयानिकरणानिचतंत्रेणैवगृह्यंते यदादित्यादिषुवाह्यकारणाधिष्ठातृषुतत्तद
धिष्ठेयेषुवाह्यकरणेषुचगतंविद्यमानंतेजोविषयप्रकाशनसामर्थ्यंसर्वंजगद्भासयतेतत्तेजोमामकंमदीयंविद्धि 'येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धः । येनचक्षूंषिपश्यंति'इत्यादिश्रुतिभ्यः । एवंमनश्चंद्रमसोर्यदांतरमपं
चप्रकाशनसामर्थ्यंतदपिमामकमेव । तथायद्वाग्न्योरव्याकृतादिविषयप्रकाशनसामर्थ्यंतदपिमामकमेवेत्यर्थः । अक्षरयोजनास्पष्टा १.२ नकेवलमादित्यादिगतप्रकाशनसामर्थ्यंमामकमपितुपृथिव्यादि
गतंभूतधारणव्यापनसामर्थ्यमपिमदीयमेवेत्याह गामिति । गांपृथिवीमाविश्यतांपृथिवींदृढांकृत्वाभूतान्यहमेवधारयामिओजसाबलेन अन्यथापृथिवीसिकतामुष्टिवद्विशीर्येत तथाचमंत्रवर्णः 'येनद्यौ
रुग्रापृथिवीचदृढेति । सदाधारपृथिवीमितिच । तथाऽहमेवसोमोरसात्मकोजलात्मकः'। 'रसोजलंरसोहर्षः'इत्यनेकार्थमंजरी जलमयोभूत्वासर्वाओषधीःपुष्णामिचरसवतीःपुष्टाश्चकरोमि सोमोहिस्वा
त्मरसानुप्रवेशेनसर्वाओषधीःपुष्णातीतिप्रसिद्धं १.३ अहंवैश्वानरसंज्ञउदरस्थोऽग्निर्भूत्वाप्राणिनांसर्वेषांदेहमाश्रितःसन्प्राणापानाभ्यांवायुभ्यांसमायुक्तःसमुद्दीपितश्चतुर्विधमन्नमदनीयंभक्ष्यंदंतव्यापारापेक्षमपू
पादि । भोज्यंतदनपेक्षंपायसादि । लेह्यंगुडशर्करादि । चोष्यंनिश्चोष्यत्यज्यमानमिक्षुदंडादि । एतेनसर्वत्रसर्वाशक्तिर्यादृश्यतेसामदीयैवेतिभावः । तदेवंभोक्तावैश्वानरोऽग्निर्भोज्यमन्नंसोमस्तदेव

यदादित्यगतंतेजोजगद्भासयतेऽखिलम् ॥ यच्चन्द्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकम् १२ गामाविश्यचभूतानिधारयाम्यहमोजसा ॥ पुष्णामिचौषधीःसर्वाःसोमो
भूत्वारसात्मकः १३ अहंवैश्वानरोभूत्वाप्राणिनांदेहमाश्रितः ॥ प्राणापानसमायुक्तःपचाम्यन्नंचतुर्विधम् १४ सर्वस्यचाहंहृदिसन्निविष्टोमत्तःस्मृतिर्ज्ञानमपोह
नंच ॥ वेदैश्चसर्वैरहमेववेद्योवेदांतकृद्वेदविदेवचाहम् १५ द्वाविमौपुरुषौलोकेक्षरश्चाक्षरएवच ॥ क्षरःसर्वाणिभूतानिकूटस्थोऽक्षरउच्यते १६ उत्तमःपुरुषस्त्व
न्यःपरमात्मेत्युदाहृतः ॥ योलोकत्रयमाविश्यबिभर्त्यव्ययईश्वरः १७ यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपिचोत्तमः ॥ अतोऽस्मिलोकेवेदेचप्रथितःपुरुषोत्तमः १८ योमा
मेवमसंमूढोजानातिपुरुषोत्तमम् ॥ ससर्वविद्भजतिमांसर्वभावेनभारत १९ ॥ ॥ ॥ ॥

मुभयमग्नीषोमौसर्वमितिपश्यतोऽन्नदोषलेपोनभवतीत्यपिद्रष्टव्यम् १.४ किंचसर्वस्यप्राणिजातस्याहंहृदिसन्निविष्टआत्मेत्यर्थः । अतोमत्तआत्मनस्तेषांस्मृतिर्ज्ञानंचपुण्यवतां । पापिनांतुतयोरपोहनंवि
स्मरणमज्ञानंचभवति । तथाचसर्वैर्वेदैःकर्मोपास्तिज्ञानकांडात्मकैरहमेवपरमात्मावेद्योवेदांतकृद्वेदांतोक्तविद्यासंप्रदायकृद्वेदवित्वेदार्थविच्चाहमेव । एतेनवेदांतविद्वेदविच्चस्वविभूतिरित्युक्तंभवति १५
सर्वशास्त्रहृदयंसंगृह्णाति द्वाविति । लोकेप्रसिद्धाविमौद्वावेवपुरुषौ क्षरोविनाशीसचसर्वाणिभूतानिप्राणवंतिकर्मक्षयेसुप्तिप्रलयकैवल्यादावुपाधिनाशमनुविनाशशीलोजीवोब्रह्मप्रतिबिंबभूतोजलार्कोपमः ।
'प्रज्ञानघनएवैतेभ्योभूतेभ्यःसमुत्थायतान्येवानुविनश्यति'इतिश्रुतेः । कूटस्थोनिर्विकारोमायोपाधिरक्षरः तदुपाधेरकर्मजत्वेननाशासंभवात् उपाधिदोषेणावशीकृतत्वाच्चासौनक्षरतिस्वरूपान्नच्यवतइत्य
क्षरः १.६ एताभ्यांकार्यकारणोपाधिभ्यामन्योनिरुपाधिरुत्तमःपुरुषः योऽसौपरमात्मेत्युदाहृतःशास्त्रे । योऽसौमाययाईश्वरोभूत्वालोकत्रयमुत्तममध्यमाधमशरीररूपमाविश्यप्रविश्यधारयतिशरीरत्रयं ।
अथापिअव्ययःसर्वज्ञत्वेनईश्वरधर्मेणअल्पज्ञत्वेनजीवधर्मेणवानव्येतिवर्धतेक्षीयतेवेत्यर्थः १.७ यस्मादिति । क्षरमुपाधिमक्षरंचोपाधिमतीतोऽतिक्रम्यस्थितोऽहमतोऽक्षरादपिचेतिचशब्दात्क्षरादपिउत्तमःउ
त्कृष्टतमः । जडात्क्षररूपादुपाधेरुत्कृष्टस्तदुपहितोजीवश्चेतनत्वात् । ततोऽप्युत्कृष्टतरोमायोपाधिःस्वतंत्रत्वात् । ततोऽप्युत्कृष्टतमोऽनुपाधिरनागंतुकरूपत्वात् । अक्षरार्थःस्पष्टः १.८ एतद्विज्ञानफ
लमपिभक्तिरेवेत्याह योमामिति । असंमूढःममपुरुषोत्तमत्वेसंशयविपर्यासादिहीनःसएवसर्ववित्यतोमांपुरुषोत्तमंजानाति तत्फलंचमांसर्वभावेनसर्वात्मनासर्वैःप्रकारैर्भजति १९ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अस्मिन्नध्यायेभगवत्तत्वज्ञानस्यमोक्षफलत्वमुक्त्वाऽथेदानींतत्स्तौति इतीति । इतिएनद्गुह्यतममत्यंतरहस्यंशास्त्रं यद्यपिऽयमष्टादशाध्यायीकृत्स्नाशास्त्रंतथाऽप्यस्मिन्नध्यायेकृत्स्नस्यशास्त्रार्थस्यप्रदर्शनादयमपिशास्त्रं । अत्रह्रिकार्यकारणविभागःसंसारवृक्षस्यानित्यत्वंभगवतोविभूतयोयस्तंवेदसवेदवित्वेदैश्चसर्वैरहमेववेद्यइत्यादिनासर्वःशास्त्रार्थोदर्शितोऽस्ति । इदंमयोक्तं हेअनघनिर्व्यसन एतद्रहस्यंबुद्ध्वाबुद्धिमान्ज्ञानीस्यात्आत्मविद्भवेत् तावताकृतकृत्यः । सर्वंहिकृत्यंपरमात्मावगतिपर्यन्तंतत्रैवकृत्स्नपुरुपार्थसमाप्तेः । चात्माप्तप्रापणीयश्चस्यात्भवतिनातःपरंकर्त्तव्यमवशिष्यतेइत्यर्थः २० ॥ इतिभीष्मपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ पर्वणि ॥ ३९ ॥ नवमेध्यायेराक्षसीआसुरीदैवीचेतितिस्रःसंपदउक्तास्तासुराक्षसीमासुर्यामेवांतर्भाव्यद्वेएवसंपदावत्रव्युत्पाद्येते । द्वयाहप्राजापत्यादेवाश्चासुराश्चेतिश्रुतौअभयमत्त्वशुद्ध्यादिधीवृत्तयोदेवाःदंभदर्पादिधीवृत्तयोऽसुराइतिद्वैराश्यस्यैवदर्शनात् । पर्वाध्यायांतेइदमुक्तंमयाऽनघेत्यर्जुनंसंबोधयताऽनघत्वंदैवसंपत्तिमत्त्वंतद्विपर्ययस्त्वासुरीसंपदितिदर्शयितुंश्रीभगवानुवाच अभयमिति । अभयंस्वोच्छेदबुद्ध्यभावः । सत्वसंशुद्धिश्चित्तनैर्मल्यंज्ञानंश्रवणादिजन्यंयोगोज्ञातेऽर्थेचित्तप्रणिधानंतयोर्व्यवस्थितिर्निष्ठा । एषामुख्यादैवीसंपत् दानंयथाशक्तिसंविभागोऽन्नादीनां । दमोवाह्येंद्रियनियमः । यज्ञःश्रौतस्मार्तादिःस्वाध्यायोवेदाध्ययनं । तपोवक्ष्यमाणलक्षणंशारीरादित्रिविधं । आर्जवमृजुत्वंसर्वदा १ किंच अहिंसाप्राणिपीडावर्जनं । सत्यमप्रियानृतवर्जनंयथाभूतार्थभाषणं । अक्रोधःपरैराक्रुष्टस्याभिहतस्यवाप्राप्तस्यक्रोधस्योपशमनं । त्यागःसर्व

इतिगुह्यतमंशास्त्रमिदमुक्तंमयाऽनघ ॥ एतद्बुद्ध्वाबुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्चभारत २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीतासु॰ पुरुषोत्तमयोगोनामपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ पर्वणि ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अभयंसत्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ॥ दानंदमश्चयज्ञश्चस्वाध्यायस्तपआर्जवम् १ अहिंसासत्यमक्रोधस्त्यागःशांतिरपैशुनम् ॥ दयाभूतेष्वलोलुत्वंमार्दवंह्रीरचापलम् २ तेजःक्षमाधृतिःशौचमद्रोहोनातिमानिता ॥ भवंतिसंपदंदैवीमभिजातस्यभारत ३ दंभोदर्पोऽभिमानश्चक्रोधःपारुष्यमेवच ॥ अज्ञानंचाभिजातस्यपार्थसंपदमासुरीम् ४ दैवीसंपद्विमोक्षायनिबंधायासुरीमता ॥ माशुचःसंपदंदैवीमभिजातोऽसिपांडव ५ द्वौभूतसर्गौलोकेऽस्मिन्दैवआसुरएवच ॥ दैवोविस्तरशःप्रोक्तआसुरंपार्थमेशृणु ६ प्रवृत्तिंचनिवृत्तिंचजनानविदुरासुराः ॥ नशौचंनापिचाचारोनसत्यंतेषुविद्यते ७ ॥ ॥ ॥

कर्मसंन्यासः । पूर्वंदानस्योक्तत्वात् शांतिरंतःकरणस्योपरमः । पैशुनंपरदोषप्रकाशनंअपैशुनंतद्वर्जनं । दयादुःखितेषुभूतेषुकृपा । अलोलुप्त्वमिंद्रियाणांविषयसंनिधावप्यविक्रिया । मार्दवंमृदुता । ह्रीर्लज्जा । अचापलंअसतिप्रयोजनेवाक्पाणिपादादीनामव्यापारयितृत्वं २ किंच तेजःप्रागल्भ्यंनतूग्रता । क्षमाआक्रुष्टस्यताडितस्यवांतर्विक्रियानुत्पत्तिः । उत्पन्नायाविक्रियायाःप्रशमनमक्रोधइत्युक्तं । धृतिर्देहेंद्रियेष्ववसादंप्राप्तेषुतस्यप्रतिषेधकोऽन्तःकरणवृत्तिविशेषोयेनोत्तंभितानिदेहादीनिनावसीदंति । शौचंद्विविधं मृज्जलाभ्यांवाह्यमांतरंमनोबुद्ध्योर्नैर्मल्यं मायारागादिकालुष्याभावः । अद्रोहःपरजिघांसायाअभावः । नातिमानिताअत्यंतंमानराहित्यं । एतानिअभयादीनिदैवींसत्त्वप्रधानांसंपदमभिलक्ष्यजातस्यस्वभावतोभवंतिहेभारत ३ अथेदानींरजस्तमोमयीआसुरींसंपदुच्यते दंभइति । दंभोधर्मध्वजित्वं । दर्पःधनाभिजननिमित्तउत्सेकः । अभिमानआत्मनिपूज्यताबुद्धिः । क्रोधःप्रसिद्धः । पारुष्यंनिष्ठुरभाषणं । अज्ञानमविवेकजनितोमिथ्याप्रत्ययः । एतेनआसुरींसंपदमभिलक्ष्यजातस्यभवंति हेपार्थ ४ अनयोःसंपदोःकार्यमाह दैवीति । दैवीपूर्वोक्ता अर्जुनस्यशंकाकिमहमासुर्यांसंपदिजातोऽस्मीतितामपनुदति माशुचइति ५ द्वौद्विसंख्यौभूतसर्गौभूतानांस्वभावौमेमद्वचनाच्छृणु ६ प्रवृत्तिंविधिवाक्यंनिवृत्तिंनिषेधवाक्यंनविदुः धर्माधर्मयोरिष्टानिष्टहेतुत्वज्ञानरहिताइत्यर्थः ७ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अस्तत्यंसत्यवर्जितंजगत्प्राणिजातं तथाऽप्रतिष्ठंधर्माधर्माख्याप्रतिष्ठाआश्रयंस्तच्छून्यं । अनीश्वरमनियंतृकं आहुः । अपरस्परसंभूतं अपरस्पराःक्रियासातत्येइतिसुट् बीजांकुरवत्परस्परकारणीभूतानांधर्माधर्म
तद्वासनानांयस्सातत्यंतस्मात्संभूतंकिमन्यल्लोकेऽस्तिनाकिंचिदपिधर्माद्यपेक्षयाउत्पद्यतेकिंतुसर्वंकामहैतुकंस्त्रीपुंसयोर्मिथुनीभावःकामस्तदुत्थमेव स्वभावादेवजंतुर्जायतेनत्वदृष्टादित्यर्थः ८ एतामनुपदोक्तांलौ
कायतिकानामभिमेतांदृष्टिमवष्टभ्यतामाश्रित्यनष्टात्मानःकामादिवशेननष्टधैर्याः । यतोऽल्पेक्षुद्रेदृष्टसुखेएवबुद्धिर्येषांतेऽल्पबुद्धयः । अहिताःहिंस्राः ९ असद्ग्राहान्वश्याकर्षणनिध्यंजनकायसिद्ध्यादिसा
धनेषुअसत्सुअसमीचीनेषुग्राहानिर्बंधाअत्यंताभिनिवेशास्तान्गृहीत्वाअशुचीनिमद्यमांसादिसापेक्षाणिव्रतानिनियमविशेपायेषांतेतथाभूताःसंतःकुमार्गप्रवर्तनेनप्रवर्तंते जगतःक्षयायेतिसंबंधः १० चिंतांयो
गक्षेमविषयांप्रलयांतांमरणावधिं एतावद्देहएवात्माकामभोगएवपुरुषार्थइतोऽन्यन्नास्तीतिनिश्चिताःनिश्चयवंतः तथाचबार्हस्पत्यंसूत्रं । चैतन्यविशिष्टःकामःपुरुषः । कामएवैकःपुरुषार्थइतिच ११
अन्यायेनपरवंचनादिना अर्थसंचयान्धनराशीन् ईहंतेलिप्संते १२ आशापाशान्त्रिष्टणोति इदमद्यइति १३ क्रोधपरायणत्वंकामपरायणत्वंचपूर्वोत्तराभ्यामर्धाभ्यामाह असाविति । ईश्वरःसम
र्थःसर्वेषांनिग्रहे । सिद्धःलब्धाखिलभोगसाधनः बलवान्विषयोपभोगेसमर्थः अतएवसुखी १४ आढ्योधनी । अभिजनवान्कुलीनः । अज्ञानेनअविवेकेनमोहिताःविविधंभ्रमंप्रापिताः १५

असत्यमप्रतिष्ठंतेजगदाहुरनीश्वरम् ॥ अपरस्परसंभूतंकिमन्यत्कामहैतुकम् ८ एतांदृष्टिमवष्टभ्यनष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ॥ प्रभवंत्युग्रकर्माणःक्षयायजगतो
ऽहिताः ९ काममाश्रित्यदुष्पूरंदम्भमानमदान्विताः ॥ मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्त्तन्तेऽशुचिव्रताः १० चिंतामपरिमेयांचप्रलयांतामुपाश्रिताः ॥ कामोपभोग
परमाएतावदितिनिश्चिताः ११ आशापाशशतैर्बद्धाःकामक्रोधपरायणाः ॥ ईहन्तेकामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् १२ इदमद्यमयालब्धमिमंप्राप्स्येमनोरथम्
॥ इदमस्तीदमपिमेभविष्यतिपुनर्धनम् १३ असौमयाहतःशत्रुर्हनिष्येचापरानपि ॥ ईश्वरोऽहमहंभोगीसिद्धोऽहंबलवान्सुखी १४ आढ्योभिजनवानस्मि
कोऽन्योस्तिसदृशोमया ॥ यक्ष्येदास्यामिमोदिष्यइत्यज्ञानविमोहिताः १५ अनेकचित्तविभ्रांतामोहजालसमावृताः ॥ प्रसक्ताःकामभोगेषुपतंतिनरकेऽशुचौ
१६ आत्मसंभाविताःस्तब्धाधनमानमदान्विताः ॥ यजंतेनामयज्ञैस्तेदंभेनाविधिपूर्वकम् १७ अहंकारंबलंदर्पंकामंक्रोधंचसंश्रिताः ॥ मामात्मपरदेहेषुप्रद्विषं
तोऽभ्यसूयकाः १८ तानहंद्विषतःक्रूरान्संसारेषुनराधमान् ॥ क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेवयोनिषु १९ ॥ ॥ ॥

अनेकंनास्तिएकंचिंतनीयंयस्यतत् अनेकंबहुषुविषयेषुपूर्वोक्तेषुलग्नंचित्तंयेषांतेअनेकचित्तास्तेचतेविभ्रांताश्चकिमिदमादौसाधनीयमिदमादौसाधनीयमितिविक्षेपेणभ्रांत्याकुलाअनेकचित्तविभ्रान्ताः । मोहः
असत्स्वपिसद्बुद्धिस्तदेवजालंतेनसम्यगावृताः । प्रसक्ताःप्रकर्षेणलग्नाः । अशुचौविण्मूत्रादिमये १६ आत्मनैवात्मानंमहांतंमन्यंतेतेआत्मसंभाविताः । स्तब्धाःअप्रणताः । धननिमित्तोमानो
गर्वोमदउन्मत्ततातास्याभ्यामन्विताःधनमानमदान्विताः नामयज्ञैर्नाममात्रैर्यज्ञैः दंभेनधर्मध्वजितयाअविधिपूर्वकंयथोक्तधनज्ञानस्त्रयमृत्विक्पत्न्यादिशुद्धिरहितंयजंते १७ अहंकारोऽहमेवसर्वश्रेष्ठइतिबु
द्धिः । बलंशारीरंधनाभिजननिमित्तंच । दर्पपरावज्ञां । कामंक्रोधंचसंश्रिताः मांसर्वदेहेषुप्रविष्टं आत्मदेहेस्वदेहशोषणेन 'कर्षयंतःशरीरस्थंभूतग्राममचेतसः । मांचैवांतःशरीरस्थंतान्विद्ध्या
सुरनिश्चयान्'इतिवक्ष्यमाणदिशापरदेहेचाहिंसादिनाप्रद्विषंतः । अभ्यसूयकाःसर्वत्रगुणेषुवेदोक्तेषुशमादिषुअशक्तत्वादिलक्षणंदोषमारोपयंतः १८ तेषांफलमाह तानिति । सर्वभूतसमोऽप्यहंतान्
वेदोक्तशासनातिगान्भूतद्रोहकर्तॄन् अहमंतरात्मानतुतटस्थोयेनममवैषम्यंस्यात् । पूर्वसंस्कारात्तेतथैवपापंकुर्वन्तितदनुरूपंफलंचप्राप्नुवंतीत्यर्थः १९ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आसुरयोनिमाप्तेरपिफलमाह आसुरीमिति । अधमांनारकीं तिर्यक्स्थावरादिरूपांवा २० संक्षेपमासुर्याःसंपत्तेराह त्रिविधमिति २१ कामादित्रयत्यागेकिंस्यादतआह एतैरिति । तमोद्वारैः
तमसोनरकस्यदुःखमोहात्मकस्यद्वारभूतैर्विमुक्तःसन् आत्मनःश्रेयःकल्याणंभगवदाराधनादिकंआचरति । ततःपरांगतिंमोक्षंयाति तस्मात्कामादित्रयंत्यजेदिति २२ नकेवलंकाष्ठतपस्विवत्का
मादित्यागमात्रेणोच्छास्त्रवर्तीसिद्ध्यतीत्याह यइति । शास्त्रविधिंशास्त्रेणइष्टसाधनतयानिष्टसाधनतयाचज्ञापितं ब्राह्मणोयजेतनसुरांपिबेदित्यादिनाविहितंनिषिद्धंचउत्सृज्यविहितमकरणेननिषि
द्धमाचरणेनचउत्सृज्ययोवर्ततेकामकारतइच्छयासःसिद्धिंचित्तशुद्धिंसुखंवैराग्यादिजनितांतृप्तिंपरांगतिंमोक्षंचनावाप्नोति २३ यस्माच्छास्त्रातिगःशुद्ध्यादिकंत्रयंनाप्नोतितस्मात्तेतवशुद्ध्यादिकामस्यशास्त्र
मेवप्रमाणंकिंकार्यंकिंनकार्यमित्यस्यांव्यवस्थायां । एवंज्ञात्वाशास्त्रंइदंकर्तव्यमिदंनकर्तव्यमितिशासनंवेदाज्ञारूपं । विधानंचतदुल्लंघनेप्रतिसमाधानं । अग्निहोत्राद्यकरणेऽयंदोषस्तत्परिहारार्थमिदंकृ
च्छ्रादिकंप्रायश्चित्तं । ब्रह्महत्यादिकरणेऽयंदोषस्तत्परिहारार्थमिदमश्वमेधादिअन्यद्वाप्रायश्चित्तं । शास्त्रंचविधानंचताभ्यामुक्तंकर्मइहमनुष्यलोकेकर्तुमर्हसि । लोकांतरेकर्मस्वनधिकारंदर्शयितुमिहेत्युक्तं ।
तदेवंशास्त्रानुवर्तिनएवचित्तशुद्ध्यादिकंनान्यस्येतिसिद्धं २४ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ५० ॥ ४० ॥ तस्माच्छास्त्रंप्रमाणंतइतिप्रश्नबीजमुपलभ्यार्जुनउवाच य
इति । येपुरुषाःशास्त्रविधिं शास्त्रपदेनात्रश्रुतिसदाचारकुलाचारागृह्यंते सर्वेषांतेषांधर्मेप्रमाणत्वात् । तत्रयोऽधिगतोविधिर्विधेयंतदुत्सृज्यसर्वात्मनापरित्यज्ययजंतेपूजयंतितातकूपादीन् मत्पित्राकृतोयंकूपोगंगा

आसुरींयोनिमापन्नामूढाजन्मनिजन्मनि ॥ मामप्राप्यैवकौन्तेयततोयांत्यधमांगतिम् २० त्रिविधंनरकस्येदंद्वारंनाशनमात्मनः ॥ कामःक्रोधस्तथालोभस्त
स्मादेतत्त्रयंत्यजेत् २१ एतैर्विमुक्तःकौन्तेयतमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ॥ आचरत्यात्मनःश्रेयस्ततोयातिपरांगतिम् २२ यःशास्त्रविधिमुत्सृज्यवर्ततेकामकारतः॥ नससि
द्धिमवाप्नोतिनसुखंनपरांगतिम् २३ तस्माच्छास्त्रंप्रमाणंतेकार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥ ज्ञात्वाशास्त्रविधानोक्तंकर्मकर्तुमिहार्हसि २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मप
र्वणिश्रीमद्भ०देवासुरसंपद्विभागयोगोनामषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ॥ पर्वणि चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ येशास्त्रवि
धिमुत्सृज्ययजन्तेश्रद्धयाऽन्विताः ॥ तेषांनिष्ठातुकाकृष्णसत्त्वमाहोरजस्तमः १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ त्रिविधाभवतिश्रद्धादेहिनांसास्वभावजा ॥ सात्त्विकीरा
जसीचैवतामसीचेतितांशृणु २ सत्त्वानुरूपासर्वस्यश्रद्धाभवतिभारत ॥ श्रद्धामयोऽयंपुरुषोयोयच्छ्रद्धःसएवसः ३ ॥ ॥ ॥

शतादप्यधिकोऽत्रैवस्नानपानावगाहनपरिचर्याप्रदक्षिणप्रक्रमणरूपादेतत्सेवनादहमिष्टंफलमवश्यंप्राप्स्यामीतितत्रदृढतरयाश्रद्धयाऽन्विताःसंतस्तेषांनिष्ठाइयंकाकीदृशी । किंसत्त्वंसात्त्विकीवापित्र्येकूपेश्रद्धाधिक्य
दर्शनात् । किंरजःराजसीवातेषांनिष्ठाशास्त्रातिक्रमेणकामकाररूपत्वात् । आहोइतिप्रश्ने किंतमःतामसीवासानिष्ठारंगेरजतधीरिवाशास्त्रीयायाअल्पेमहत्त्वबुद्धेर्विपर्यासरूपायादर्शनात् । यदपितुभाष्येवृद्धव्यव
हारदर्शनादेवश्रद्दधानतयादेवादीन्यजंतइत्युक्तं तत्राप्यविगीतएववृद्धव्यवहारोग्राह्यः अविगीतेऽस्मिंस्तामसत्वादिशंकायाअयोगात् १ एवंसामान्यतःपृष्टेसामान्यमेवोत्तरंश्रीभगवानुवाच त्रिविधेति । स्वभावः
प्राग्भवीयौधर्माधर्मौततोजातास्वभावजा यदिप्राग्भवेसात्त्विकोदेवतापूजादिधर्मोऽनेनानुष्ठितस्तर्हितस्यशुद्धसात्त्विक्येवश्रद्धाभवति । यदिराजसोयक्षादिपूजारूपस्तर्हिराजस्येव । यदितामसोभूतप्रेतादिपूजारूपस्त
र्हितामसीश्रद्धाभवति । एवंत्रिविधाश्रद्धादेहिनांदेहाभिमानवतांभवतितांमयाव्याख्यास्यमानांशृणु २ ननुश्रद्धान्वितोभूत्वाऽत्मन्येवात्मानंपश्येदितिश्रद्धयाआत्मदर्शनसाधनेष्वंतरंगत्वमुच्य
तेकथंतस्याराजसत्वंतामसत्वंचोच्यतइत्यतआह सत्त्वेति । प्राक्कर्मसंस्कारोपेतंयादृशंबुद्धिसत्त्वंसात्त्विकंराजसंवातदनुरूपैवसात्त्विक्यादिरूपादेवतादिपूजासुफलावश्यंभावनिश्चयात्मिकाश्रद्धाऽपिभवति ।
तथाऽयंपुरुषोऽपिश्रद्धामयःश्रद्धाप्रधानोयोयच्छ्रद्धोयोयया श्रद्धयोपेतःसएवसइतिसात्त्विक्याश्रद्धयाउपेतःसात्त्विकएव राजस्याराजसस्तामस्यातामसइति एवंसतियदितातकूपभक्तःपूर्वपुण्यवशात्तातंदेवजन्म ॥ ६२ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

न्यतेतर्हितंसात्त्विकंपुंडलीकमिवदेवा अनुगृह्णंतिनित्यकर्मत्यागनिमित्तमपिदोषमस्यापनुदंति । यदित्वेनंमंत्रादिनासिद्धंपूर्ववामनावशाद्यक्षादिरूपंमन्यतेतदातंराजसंराजसायक्षाएवानुगृह्णंति । नास्यकामकार वतोनित्यकर्मत्यागजंदोषमपनेतुमर्हन्ति । नहिदेवतापराधीयज्ञैस्त्रातुंशक्यते । यदित्वयंप्रेतःपितामत्कुटुंबंमावाधिष्ठेतिसर्वधर्मत्यक्त्वाएनमस्यप्रियंकृपंपूजयामीतिमन्यतेतदातंपितरिप्रेतत्वबुद्धियोगाद्विपर्यस्तंता मसंप्रेताएवानुगृह्णंतिक्षुद्रभोगैर्देवाश्चनरकेपातयंति ३ कुतएतदेवंकल्प्यतेयस्मात्सात्त्विकादयोदेवादीनेवयजंतेइत्याह यजंतइति । यजंतेपूजयंति ४ सात्त्विकानांदौर्लभ्यमभिप्रेत्याह अशास्त्रेति । शास्त्रंवेदादि तद्विरोधिनाकौलिकाद्यागमेनविहितंघोरंस्वमांसहोमेनब्राह्मणलोहितादिनावादेवतासंतर्पणाद्यात्मकंयेजनास्तपस्तप्यंतेतानासुरनिश्चयान्विद्धीतिद्वयोःसंबंधः । दंभोधर्मध्वजित्वं अहंकारःस्वस्मिन्पूज्यताबुद्धि स्ताभ्यांसंयुक्ताः । कामरागोविषयाभिलाषः । बलंसाहसेनापिविषयसाधने उत्साहस्ताभ्यामन्विताः ५ कर्शयंतःकृशंकुर्वन्तः भूतग्रामंकरणसमूहं अचेतसोमूढाः मांचांतःशरीरस्थंभोक्तृरूपेणशरीरांतः स्थंमांपरमेश्वरंवाभोग्यस्यशरीरस्यकृशीकरणेनमदाज्ञालंघनेनवा कृशीकुर्वन्तःतान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ६ अत्रसात्त्विकानांश्रद्धाराध्याहारयज्ञतपोदानानांपरिग्रहार्थंराजसतामसानांवर्जनार्थंचतेषांप्रत्येकंत्रैविध्यं विधीयते । तत्रापिश्रद्धात्रैविध्यमाराध्यत्रैविध्यंचप्रागेवोक्तं । आहारादीनांत्रैविध्यंप्रतिज्ञापूर्वकमाह आहारस्त्विति । आह्रियतइत्याहारोऽन्नं अतःपरंप्रायेणपदार्थःस्पष्टः तथापिकचित्कचित्किंचि

यजंतेसात्विकादेवान्यक्षरक्षांसिराजसाः ॥ प्रेतान्भूतगणांश्चान्येयजन्तेतामसाजनाः ४ अशास्त्रविहितंघोरंतप्यन्तेयेतपोजनाः ॥ दम्भाहंकारसंयुक्ताःकामरागब लान्विताः ५ कर्शयन्तःशरीरस्थंभूतग्राममचेतसः ॥ मांचैवान्तःशरीरस्थंतान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ६ आहारस्त्वपिसर्वस्यत्रिविधोभवतिप्रियः ॥ यज्ञस्तपस्त थादानंतेषांभेदमिमंशृणु ७ आयुःसत्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः ॥ रस्याःस्निग्धाःस्थिराहृद्याआहाराःसात्विकप्रियाः ८ कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षवि दाहिनः ॥ आहाराराजसस्येष्टादुःखशोकामयप्रदाः ९ यातयामंगतरसंपूतिपर्युषितंचयत् ॥ उच्छिष्टमपिचामेध्यंभोजनंतामसप्रियम् १० अफलाकांक्षिभि र्यज्ञोविधिदृष्टोयइज्यते ॥ यष्टव्यमेवेतिमनःसमाधायससात्विकः ११ अभिसन्धायतुफलंदम्भार्थमपिचैवयत् ॥ इज्यतेभरतश्रेष्ठतंयज्ञंविद्धिराजसम् १२ विधिहीन मसृष्टान्नंमन्त्रहीनमदक्षिणम् ॥ श्रद्धाविरहितंयज्ञंतामसंपरिचक्षते १३ देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनंशौचमार्जवम् ॥ ब्रह्मचर्यमहिंसाचशारीरंतपउच्यते १४ अनुद्वेगकरं वाक्यंसत्यंप्रियहितंचयत् ॥ स्वाध्यायाभ्यसनंचैववाङ्मयंतपउच्यते १५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

द्व्याख्यायते ७ आयुर्जीवनं । सत्वमुत्साहः । बलंशक्तिः । आरोग्यंरोगराहित्यं । सुखंचित्तप्रसादः । प्रीतिःअभिरुचिः । एतेषांविवर्धनाद्वृद्धिकराःतेआयुःसत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः । रस्याःरसोपेताः । स्निग्धाःस्नेहवंतः । स्थिराः देहेरसांशेनचिरकालस्थायिनः । हृद्याःदृष्टमात्राएवहृदयप्रियाः । आहाराःघृतक्षीरसितादयःसात्त्विकप्रियाः ८ कट्विति । अतिशब्दःसर्वत्रसंबध्यते अतिकटुर्निबादि । अत्यम्लातिलवणात्युष्णाःप्रसिद्धाः। अतितीक्ष्णोमरिचादिः। अतिरूक्षःस्नेहशून्यःकंगुकोद्रवादिः। अतिविदाहीराजिकादिः। दुःखंतात्कालिकीपीडा । शोकःपश्चाद्भाविदौर्मनस्यं । आमयो धातुवैषम्यापादनेनरोगस्तत्प्रदाः ९ यातयामंप्रहरात्प्राक्कृतंशीतलतांगतमित्यर्थः । यातयामंअर्धपक्वंनिर्वीर्यस्यगतरसेनैवोक्तत्वादइतिभाष्यं । गतरसंरसविमुक्तं । पूतिदुर्गन्धि । पर्युषितंपक्वंसद्रात्र्यंतरितं । उच्छिष्टंभुक्तावशिष्टं । अमेध्यंयज्ञानर्हम् । भोजनमन्नंतामसप्रियम् १० यज्ञत्रैविध्यमाह अफलेति । विधिदृष्टःआवश्यकतयाविहितः यष्टव्यमेवनतुयज्ञाद्दृष्टमदृष्टंवाफलंप्राप्तव्यमितिमनःसमाधायसमाहितं कृत्वायोयज्ञइज्यतेससात्त्विकः ११ राजसंयज्ञमाह अभिसंधायेति १२ विधिहीनंशास्त्रोक्तविधिहीनं असृष्टंनदत्तमन्नंयस्मिन्तंअसृष्टान्नं १३ देवाःविष्ण्वाद्याः । द्विजाब्राह्मणाः । गुरवोमातृपित्राचा र्यादयः । प्राज्ञाःब्रह्मनिष्ठाः तेषांपूजनं । आर्जवमकौटिल्यम् १४ प्रियंचततहितंचप्रियहितंश्रवणकालेपरिणामेचसुखदमित्यर्थः १५ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मनःप्रसादःरागद्वेषादिराहित्यं । सौम्यत्वंपरहितैषित्वं । मौनंवाक्संयमः । आत्मविनिग्रहोमनोनिरोधः । भावशुद्धिःपरैर्व्यवहारकालेमायाराहित्यं इतिएवंप्रकारंअन्यदप्यादिकं एतन्मानसंतपउच्यते १.६ त्रिविधंकायिकवाचिकमानसभेदेन युक्तैःअवहितैः १.७ सत्कारःलोकेसाधुरयमितिवाक्पूजा । मानःअभ्युत्थानाभिवादनादिकायिकीपूजा पूजालाभादि एतदर्थंदंभेनचयत्तपःक्रियतेतद्राजसं चलं विनाशि अध्रुवंअनिश्चितफलं १.८ मूढग्राहेणअविवेककृतेनदुराग्रहेणआत्मनःशरीरस्यउत्सादनार्थंविनाशार्थम् १.९ दातव्यमेवेतिबुद्ध्यायद्दानंप्रदेयद्रव्यंदीयतेनतुफलमुद्दिश्यदीयते कस्मै अनुपकारिणे प्रत्युपकारासमर्थाय देशेकुरुक्षेत्रादौ कालेसंक्रांत्यादौ यद्दीयतेतत्सात्विकमितिसंबंधः यच्चपात्रेदानंसमर्पणंतदपिसात्विकमितियोजना अत्रआद्योदानशब्दःकर्मणिव्युत्पन्नःप्रदेयद्रव्यवाचीकर्मभूतःतत्संयोगात्संप्रदानेचतुर्थ्यपेक्षा । द्वितीयस्तुभावव्युत्पन्नस्त्यागमात्रवाचीतेनतत्रपात्रभूतेपुंसिनचतुर्थ्यपेक्षा । कर्मणायमभिप्रैतिससंप्रदानमितिहिपारिभाषिक्याःसंप्रदानसंज्ञाया अत्रकर्मविभक्त्यभावेनाप्रवृत्तेः तेनपात्रे इतिचतुर्थ्यर्थेसप्तमीतिवापातृशब्दस्यचतुर्थीयमितिवाकल्पनंव्यर्थमेव दानशब्दस्यावृत्त्याचदेशकालानुपकारित्वविशिष्टेदानमित्येकाकोटिः । पात्रेदानमित्यपरा । उभयसमुच्चयेतुमहान्गुणइतिभावः २० परिक्लिष्टंकथमेतावद्व्ययव्ययःकर्तव्यइत्याकुलतायुक्तंयथास्यात्तथादीयतेइतिक्रियाविशेषणं २१ असत्कृतंप्रियभाषणपादप्रक्षालनादिपूजासत्कारस्तद्रहितं । अवज्ञातंपात्रपरिभवयुक्तं दानंप्रदेयं हिरण्यादि २२ अदृष्टार्थानांयज्ञदानतपःप्रभृतीनांवैकल्यशंकायांसाद्गुण्यसिद्ध्यर्थंप्रायश्चित्तमुपदिश्यतेओंतत्सदिति । ओमितितदितिसदितिचत्रिविधस्त्रिप्रकारोऽयंब्रह्मणोनिर्देशोनाम्नांपाठः । यथास

मनःप्रसादःसौम्यत्वंमौनमात्मविनिग्रहः ॥ भावसंशुद्धिरित्येतत्तपोमानसमुच्यते १६ श्रद्धयापरयातप्तंतपस्तत्त्रिविधंनरैः ॥ अफलाकांक्षिभिर्युक्तैःसात्विकंपरिचक्षते
१७ सत्कारमानपूजार्थंतपोदम्भेनचैवयत् ॥ क्रियतेतदिहप्रोक्तंराजसंचलमध्रुवम् १८ मूढग्राहेणात्मनोयत्पीडयाक्रियतेतपः ॥ परस्योत्सादनार्थंवातत्तामसमुदाहृतम्
१९ दातव्यमितियद्दानंदीयतेऽनुपकारिणे ॥ देशेकालेचपात्रेचतद्दानंसात्विकंस्मृतम् २० यत्तुप्रत्युपकारार्थंफलमुद्दिश्यवापुनः ॥ दीयतेचपरिक्लिष्टंतद्दानंराजसंस्मृतम्
२१ अदेशकालेयद्दानमपात्रेभ्यश्चदीयते ॥ असत्कृतमवज्ञातंतत्तामसमुदाहृतम् २२ ओंतत्सदितिनिर्देशोब्रह्मणस्त्रिविधःस्मृतः ॥ ब्राह्मणास्तेनवेदाश्चयज्ञाश्चविहिताःपुरा २३ तस्मादोमित्युदाहृत्ययज्ञदानतपःक्रियाः ॥ प्रवर्त्तन्तेविधानोक्ताःसततंब्रह्मवादिनाम् २४ तदित्यनभिसंधायफलंयज्ञतपःक्रियाः ॥ दानक्रियाश्चविविधाःक्रियन्तेमोक्षकांक्षिभिः २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हस्रनाम्नांपाठेसहस्रंनामानिएवमस्मिन्नपिनामपाठेत्रीण्येवनामानीत्यर्थः । ओमितिब्रह्मेतितैत्तिरीयकेतदितिवाएतस्यमहतोभूतस्यनामभवतीत्यैतरेयकेसदेवसोम्येदमग्रआसीदितिछांदोग्येचएतेषांशब्दानां ब्रह्मनामत्वप्रसिद्धेः । तेननामत्रयेणब्राह्मणादयोविहिताःपुरासर्गादौब्राह्मणाःएतन्नामत्रयोच्चारणसामर्थ्येनैवविधाताविप्रादयोविहिताःप्रकाशिताइत्यर्थः २३ यस्मादेतन्नामत्रयपूर्वकंएतेषांविधानंसर्गादौदृष्टंतस्मात्त्रिष्वेतेषुनामसुओमित्येकमेवनामउदाहृत्यब्रह्मवादिनांवैदिकानांविधानोक्ताःवेदोक्ताःयज्ञादयःक्रियाःसततंप्रवर्तन्ते तथाचश्रुतिः । 'ओमितिब्रह्मप्रसौतिओमितिशस्त्राणिशंसंति ओमित्यध्वर्युःप्रतिगरंप्रतिगृणाति ओमितिसामानिगायंति'इतियज्ञेसर्वेषामृत्विजांक्रियाओंकारपूर्विकाइत्येतद्दर्शयति २४ ओमितिनाम्नःकाम्याकाम्यकर्मसाधारण्येनयज्ञादौविनियोगमुक्त्वातदितिनाम्नोनिष्कामेषुमुमुक्षुकर्मसुविनियोगंदर्शयति तदिति । मोक्षकांक्षिभिःफलंअनभिसंधायविविधाःयज्ञतपःक्रियाःदानक्रियाश्चक्रियंतेइतियोजना । ननुफलंचेन्नाभिसंधीयतेतर्हिकिमभिसंधायक्रियंतइत्याकांक्षायामाह तदिति । क्रियंतेइति । सर्वाःक्रियास्तदितिब्रह्मेतिक्रियंते । यथाब्रह्मवादिभिः'ब्रह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतं । ब्रह्मैवतेनगंतव्यंब्रह्मकर्मसमाधिना'इत्युक्तदिशासर्वाःससाधनफलाःक्रियाःब्रह्मैवेदंसर्वमितिबुद्ध्याक्रियंते तथामुमुक्षुभिरपीत्यर्थः । यदेवहिमुक्तानांस्वाभाविकंशीलंतदेवमुमुक्षूणांशास्त्रेणविधीयतइतिप्रसिद्धेः । फलमनभिसंधायेतिसान्निध्यात्तदितीत्यत्रापिसामर्थ्यादभिसंधायेतिलभ्यते तेनफलमनभिसंधायतदित्यभिसंधाय क्रियाःप्रवर्तन्तइत्यन्वयोऽपिसुलभएव । तदितिब्रह्माभिधानमुच्चार्येतिभाष्येऽपिउदाहृत्येतिपूर्वश्लोकोक्तक्रियानुवृत्त्यायोजनमस्मदुक्ताभिप्रायेणव्याख्येयं उच्चारणस्यापिब्रह्मानुसंधानार्थत्वादितिदिक् २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ओंतच्छब्दयोर्विनियोगमुक्त्वासच्छब्दस्यविनियोगमाहद्वाभ्यां सद्भावेइति । सद्भावेअस्तित्वेसाधुभावेसमीचीनत्वेसच्छब्दः सदिदंकर्मेतिप्रशस्तेकर्मणिसत्तस्त्वंवेदोक्तत्वादस्त्येवेतिसच्छब्दःप्रयुज्यतेआ
स्तिकैः २६ किंच । यज्ञादौस्थितिर्निष्ठासदितिसमीचीनेतिउच्यते तदर्थःसच्छब्दार्थोब्रह्मतदर्थीयंतदर्थंकृतंतदर्थीयंपरमेश्वरप्राप्त्यर्थंकृतंकर्मसदित्येवसमीचीनमित्येवाभिधीयतेलोके तदेवंअसात्त्विकंवि
गुणंवायज्ञादिकंश्रद्धापूर्वकंब्रह्मणोभिधानत्रयोच्चारणेनसात्त्विकंसद्गुणंचसंपादितंभवति २७ सर्वत्रश्रद्धैवसाद्गुण्यहेतुरितिव्यतिरेकमुखेनाह अश्रद्धयेति । हुतंहोमः दत्तंदानं तपस्तप्तमनुष्ठितं कृतमश्रद्ध
याविहितंभगवन्नामस्मरणमपियच्चान्यत्तत्सर्वमसत्अभावभूतमित्युच्यते । पार्थअतएवतत्प्रेत्यमृत्वापरलोकेनोपयुज्यते इहास्मिन्लोकेवानोनैवोपयुज्यते । तस्मात्श्रद्धैवसात्त्विकीमातेवमुमुक्षुभिःशर
णीकरणीयेतिभावः २८ ॥ इतिश्री०नी० भा० सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ पर्वणि ॥ ४१ ॥ अस्यामष्टादशाध्याय्यांप्रथमेउपोद्घातितानांद्वितीयेसूत्रितानां शेषैर्व्युत्पादितानामर्थानांका
त्स्न्र्येनोपसंहारार्थोऽयमंतिमोऽध्यायआरभ्यते तत्रपूर्वाध्यायांतेऽश्रद्धयाकृतंसर्वंव्यर्थमित्युक्तं तत्रफलावश्यंभावनिश्चयःश्रद्धासाचफलवतांकर्मणामेवांगंनतुकर्मविरहरूपस्यसंन्यासस्यभावरूपफलवर्जित
स्य । अभावाद्भावोत्पत्तेरयोगात् । तस्माच्छ्रद्धासापेक्षकर्मापेक्षयाश्रद्धानपेक्षःसंन्यासःश्रेयान् नचास्यैवंरूपस्यश्रद्धात्रैविध्यप्रयुक्तंसात्त्विकादिभेदेनत्रैविध्यंसंभवति येनफलेतारतम्यंस्यात् तत्फ
लस्यदृष्टविक्षेपनिवृत्तिरूपस्यसर्वत्रतुल्यत्वात् । सचसंन्यासोयदिकर्मत्यागएवतर्हिसिद्धंनःसमीहितं । यदितुनौभिन्नौतर्हितयोर्वैलक्षण्यंविचार्यमित्याशयेनार्जुनउवाच संन्यासस्येति हेमहाबाहो
हेहृषीकेश हेकेशिनिषूदनेतिबहुकृत्वःसंबोधयन्जिज्ञासितेर्थेऽत्यादरंदर्शयति । संन्यासस्यतत्त्वंयाथात्म्यंत्यागात्पृथग्भूतंवेदितुमिच्छामि त्यागस्ययाथात्म्यंसंन्यासात्पृथग्भूतंवेदितुमिच्छामीतिचकारेणानु

सद्भावेसाधुभावेचसदित्येतत्प्रयुज्यते ॥ प्रशस्तेकर्मणितथासच्छब्दःपार्थयुज्यते २६ यज्ञेतपसिदानेचस्थितिःसदितिचोच्यते ॥ कर्मचैवतदर्थीयंसदित्येवाभिधीयते
२७अश्रद्धयाहुतंदत्तंतपस्तप्तंकृतंचयत् ॥ असदित्युच्यतेपार्थनचतत्प्रेत्यनोइह २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासू० श्रद्धात्रयविभागयोगोनामसप्त
दशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ पर्वणितुएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ संन्यासस्यमहाबाहोतत्त्वमिच्छामिवेदितुम् ॥ त्यागस्यचहृषीकेशपृथक्के
शिनिषूदन १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ काम्यानांकर्मणांन्यासंसंन्यासंकवयोविदुः ॥ सर्वकर्मफलत्यागंप्राहुस्त्यागंविचक्षणाः २ त्याज्यंदोषवदित्येकेकर्मप्राहुर्मनी
षिणः ॥ यज्ञदानतपःकर्मनत्याज्यमितिचापरे ३ ॥ ॥ ॥

वर्तयते १ अत्रोत्तरंश्रीभगवानुवाच काम्यानामिति । काम्यानांरागतःप्राप्तानांपुत्रकामेष्टयादीनां । ननुफलस्यकामनाविषयत्वात्सर्वस्यकर्मणःफलवत्त्वनियमात्सर्वंकर्मकाम्यमेवेतिनित्यादीनामपि
मुमुक्षोस्त्यागःस्यादितिसिद्धंनःसमीहितमित्याशंक्याह सर्वेति । सर्वेषांनित्यनैमित्तिककाम्यानांकर्मणांफलत्यागमेवत्यागंविचक्षणाःप्राहुर्नस्वरूपतस्त्यागंप्राहुः अतोनत्वदिष्टःसंन्यासःसिद्ध्यतीत्यर्थः । अयमा
शयः । यद्यपिसंन्यासत्यागशब्दौनिवृत्तिमेवब्रूतः तथापिसावैराग्याद्वाकायक्लेशभयाद्वामौढ्याद्वाभवतीतितत्कारणानांसात्त्विकादिभेदेनभिन्नत्वात्तस्याअपिसात्त्विकराजसतामसभेदेनत्रैविध्यंत्रिविधश्रद्धानया
नत्वंचदुर्वारं । नचाविरक्तोश्रद्दधानश्चत्यक्तकर्माऽपिदृष्टविक्षेपहीनोदृश्यते यथोक्तंवार्त्तिकाचार्यैः । 'प्रमादिनोवहिश्चित्ताःपिशुनाःकलहोत्सुकाः । संन्यासिनोऽपिदृश्यंतेदैवसंदूषिताशयाः'इति ।
तस्मादविरक्तकृतसंन्यासापेक्षयानिष्कामकर्माचरणमेवश्रेयइत्याशयेनभगवताकाम्यकर्मत्यागःसंन्यासत्वेननित्यादिकर्मणांफलानभिसंधानंचत्यागत्वेनस्तूयतइति । तस्मादश्रद्धयाकृतःसंन्यासोऽप्यसन्नेवेतिसंन्या
साद्ब्रह्मणःस्थानमितिस्मृतंस्वफलंदातुंनसमर्थइतियुक्तमुक्तंभगवताअश्रद्धयाकृतंसर्वंव्यर्थमिति । यत्तुनित्यानामेवविविदिषायोगात्काम्यानांस्वरूपतोऽपित्यागःपूर्वार्द्धस्यार्थः । सर्वेषांकर्मणांफलत्यागस्त्या
गइत्युत्तरार्द्धार्थइतिव्याख्यानंपक्षद्वयप्रदर्शनपरंतद्व्यामेणश्लोकेनपौनरुक्त्यमावहतीत्युपेक्षितं २ इदमेवपक्षद्वयमाह त्याज्यमिति । एकेमुख्यामनीषिणोमनोनिग्रहसमर्थाःपरमात्मन्युत्पन्नविविदि
षाणांपुरुषाणांदोषवद्रागादयोयथात्याज्यास्तद्वत्कर्मत्याज्यमितिप्राहुः । अपरेतुविविदिषार्थिनायज्ञादिकंनत्याज्यमितिवाप्राहुरित्यनुवर्त्तंत तथाचद्विविधाःश्रुतयउपलभ्यन्ते ' नकर्मणानप्रजयाध

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुः । कुर्वन्नेवेहकर्माणिजिजीविषेच्छतंसमाः’इत्याद्याः । अविद्वद्विषयमेवैतत्पक्षद्वयं विदुषांतुकर्मप्रवृत्तिकारणस्याज्ञानस्यनष्टत्वात्स्वतःसिद्धएवत्यागइतिनतान्प्रतिकर्मविधि
र्वातत्त्यागविधिर्वाप्रवर्त्तते । यथोक्तं ‘ नकर्माणित्यजेद्योगीकर्मभिस्त्यज्यतेह्यसौ’इति ३ निश्चयमिति । तत्रकर्मणांत्यागात्यागविषयेविप्रतिपत्तौसत्यांप्रथमोपात्तेत्यागेविषयेमेमद्वचनान्निश्चयंशृणुहियस्माद्धे
पुरुषव्याघ्रत्यागस्त्रिविधःसात्त्विकराजसतामसभेदेनत्रिप्रकारःपरिकीर्तितःशास्त्रे । दृढवैराग्यपूर्वकःकर्मसंन्यासःसात्त्विकः । आयासभयात्तत्त्यागोराजसः । मौढ्यात्तत्त्यागस्तामसइति । तस्मादिह
नत्वात्त्यागोनिश्चयेनविचारणीयइत्यर्थः ४ सूचीकटाहन्यायेनत्यागस्वरूपकथनात्प्राक्परमतत्यागपक्षमुपन्यस्यति यज्ञेति । यज्ञादिकंकर्मनत्याज्यंकिंतुकार्यमेवविविदिषुगृहीतेनैवपुंसाअवश्यमनुष्ठेयमेवतत्
अकरणेप्रत्यवायश्रवणात् चकारोहेत्वर्थः । यस्माद्यज्ञोदानंतपश्चैवमनीषिणांनिष्कामानांदंभादिरहितानांपावनानिचित्तशोधकानि तथाचश्रुतिः । ‘त्रयोधर्मस्कंधायज्ञोऽध्ययनंदानमितिप्रथमस्तपएवद्वि
तीयोब्रह्मचर्याऽऽचार्यकुलवासीतृतीयःसर्वएतेपुण्यलोकाभवंति’इतियज्ञादीनांगृहस्थधर्माणांतपसोवनस्थधर्मस्याचार्यकुलवासस्यब्रह्मचारिधर्मस्यचपावनत्वंदर्शयति । अत्रापियज्ञदानशब्देनगृहस्थधर्माज्ञे
यास्तपइतिवानप्रस्थधर्माःपरिशेषात्कर्मेतिब्रह्मचारिधर्माश्चज्ञेयाः ५ एवमत्यागपक्षमुक्त्वाऔत्सुक्यात्प्रथमंस्वाभिमतंत्यागात्यागसमुच्चयपक्षंदर्शयति एतानीति । तुशब्दःपूर्वोपन्यस्तात्पक्षाद्वैलक्षण्यंदर्श
यति अपिशब्दएवशब्दार्थः एतान्येवकर्माणियज्ञदानतपांसिसंगंत्यक्त्वाअहमेतेषांकर्तामयावश्यमेतानिकर्त्तव्यानीत्यभिमानंवयोवर्णाद्यध्यासनिमित्तंत्यक्त्वाएतैःकृतैरहंस्वर्गंवाचित्तशुद्धिंवाज्ञानंवाप्राप्स्यामी
तिफलानिचत्यक्त्वाचकारादेषामकरणेममप्रत्यवायोभविष्यतीत्येतमप्यभिसंधिंत्यक्त्वाब्रह्मनिष्ठेनेवासंगस्वभावेनपुरुषेणकर्त्तव्यानि इतिएवंप्रकारंमेममतमुत्तमंपूर्वमतात्श्रेष्ठं । तत्रहिकर्तृत्वाभिमानरूपे
णसंगेनप्रत्यवायोत्पादभयाच्चकर्मानुष्ठानंविहितं अत्रतुतदभावादसंगत्वाद्यंशेनकर्मणांत्यागस्वरूपेणात्यागइतिभेदः ६ प्राक्प्रतिज्ञातंत्यागत्रैविध्यमाह नियतस्येति । तुशब्दःपूर्वोक्तपक्षद्वयवैलक्षण्यार्थः

निश्चयंशृणुमेतत्रत्यागेभरतसत्तम ॥ त्यागोहिपुरुषव्याघ्रत्रिविधःसंप्रकीर्तितः४ यज्ञदानतपःकर्मनत्याज्यंकार्यमेवतत् ॥ यज्ञोदानंतपश्चैवपावनानिमनीषिणाम् ५एता
न्यपितुकर्माणिसंगंत्यक्त्वाफलानिच ॥ कर्तव्यानीतिमेपार्थनिश्चितंमतमुत्तमम् ६नियतस्यतुसंन्यासःकर्मणोनोपपद्यते ॥ मोहात्तस्यपरित्यागस्तामसःपरिकीर्तितः७
दुःखमित्येवयत्कर्मकायक्लेशभयात्त्यजेत् ॥ सकृत्वाराजसंत्यागंनैवत्यागफलंलभेत्८कार्यमित्येवयत्कर्मनियतंक्रियतेऽर्जुन ॥ संगंत्यक्त्वाफलंचैवसत्यागःसात्त्विकोमतः९

यस्मादधिकृतस्यमुमुक्षोर्नियतस्यावश्यानुष्ठेयस्यकर्मणःसंन्यासःस्वरूपेणत्यागोनोपपद्यतेनयुज्यतेअज्ञस्यशुद्ध्यपेक्षत्वात् । एवंसतियोमोहादज्ञानात्तस्यनियतस्यकर्मणःपरित्यागःसतामसःपरिकीर्त्तितः
आवश्यकंचत्यज्यतेचेतिविप्रतिषेधात् ७ एवंतामसंत्यागमुक्त्वाराजसंत्यागमाह दुःखमिति । योदुःखरूपमेवेदंकर्मेतिमत्वाकायक्लेशभयात्त्यजेत्सपुमान्तस्मादेवहेतोःराजसंरजोगुणनिर्वृत्तंत्यागंकृत्वा
त्यागफलंचित्तशुद्धिद्वारामोक्षंनैवलभेत्लभेत ८ एवंद्वाभ्यांश्लोकाभ्यांतामसराजसौमुख्यावेवत्यागावुक्तौ । तामसराजसयोरमुख्यत्यागयोरसंभवस्यभगवतैवमोहात्तस्यपरित्यागइतिकायक्लेशभयाद्यस्त्यजे
दितिचसूचनात्नह्येवंसंभवति मूढश्चकरोतिचेतिविप्रतिषेधात् यदिकरोतिनैवमूढोयदिमूढस्तर्हिनैवकरोति । एवंयदिकायक्लेशाद्बिभेतिनैवकरोति यदिकरोतिनैवकायक्लेशाद्बिभेतितस्मात्करोतिचकायक्ले
शाद्बिभेतिचेतिविप्रतिषिद्धं । अतस्तामसराजसयोरमुख्यत्यागयोरसंभवात्तौनैवोक्तौ । सात्त्विकस्त्वमुख्यत्यागःसंभवति । यथास्फटिकेजपाकुसुमाश्रितेलौहित्यंविवेकिनांप्रतीतितएवास्तिनवस्तु
तएवमात्मनिईश्वराधीनेविवेकिनांकर्तृत्वंप्रतीतितएवास्तिनवस्तुतइतिवक्तुंशक्यं एवंचकर्तृत्वाभिनिवेशशून्यःपुमान्प्रतीतितःकरोत्येवनवस्तुतइतिसंभवत्यमुख्योऽपिसात्त्विकस्त्यागइतितमेवमुख्यत्यागे
धिकारहेतुंप्रथममाह कार्यमिति । कार्यंकर्त्तव्यमित्येवयत्कर्मनियतंनित्यंक्रियतेहेअर्जुन संगंफलंचत्यक्त्वैवेत्यवधारणंप्रागुक्तस्यात्यागपक्षस्यव्यावृत्त्यर्थं । सएवंभूतस्त्यागःसात्त्विकोमतो
वेदेदृष्टः । तथाचश्रुतिः । ‘ईशावास्यमिदंसर्वंयत्किंचजगत्यांजगत् ॥ तेनत्यक्तेनभुंजीथामागृधःकस्यस्विद्धनम्’ इति । ईशाईशेनपरमेश्वरेणसर्वकार्यकरणकर्त्रात्मप्रवर्त्तकेनइदंजगत्स्थावर
जंगमंजगत्यांब्रह्मांडेस्थितंवास्यमाच्छादितंव्याप्तं येनहेतुनासर्वंतदधीनंतेनकारणेनत्यक्तेनत्यागेनकर्तृत्वभोक्तृत्वाभिमानवर्जनेनभुंजीथाःविषयान्भुंक्ष्व । मागृधःगर्द्धंमाकार्षीः कस्यस्विद्धनंनकस्यापितत्रस्वामि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

त्वमस्तीतिष्टथैवतत्रगर्द्धइत्यर्थः । एवंकर्माण्यपियज्ञादीनिकर्तृत्वाभिमानंत्यक्त्वाकुर्वतस्तवकर्मलेपोनभविष्यति । एतद्व्यतिरेकेणतवोपायांतरंचनास्तीत्यग्रिममंत्रेणप्रदर्श्यते । 'कुर्वन्नेवेहकर्माणिजिजीविषे
च्छतंसमाः । एवंत्वयिनान्यथेतोऽस्तिनकर्मलिप्यतेनरे'इति । इदमेवमुख्यंस्वमतंभगवताप्रदर्शितमेतान्यपितुकर्माणीतिश्लोके । ननुनित्यानांफलमेवनास्तिकिंत्यक्तव्यमितिचेत् इतएवभगवद्वचनात्तेषामपिफल
मस्तीतिजानीहि निष्फलस्यवेदेनानुष्ठापनासंभवात् । तथाचापस्तंबस्तद्यथाऽऽम्रेफलार्थेनिर्मितेछायागंधइत्यनूत्पद्येतेएवंधर्मंचर्यमाणमर्था अनूत्पद्यंतइतिआनुषंगिकंफलंनित्यानांदर्शयति । अकरणेप्रत्यवाय
स्मृत्याऽपितेषांप्रत्यवायपरिहारःफलमितिप्रदर्श्यते । धर्मेणपापमपनुदतीत्यादिनाचनित्येष्वपिकर्मसुफलंदृश्यतेतदेववक्तव्यमितिनकोऽपिदोषः ९ एवंमुख्यंसात्विकत्यागमुक्त्वाऽमुख्यंतमाह नद्वेष्टीति । सत्वे
नसम्यमाविष्टोव्याप्तस्त्यागीमुख्यःसात्विकस्त्यागीसंन्यासीत्यर्थः । अकुशलमसुखप्रदंकर्मत्रिषवणस्नानचतुर्गुणशौचभिक्षाटनादिप्रयासरूपंनद्वेष्टि । कुशलेमिष्टान्नभिक्षादौनानुषज्जतेनसंगंकाकवत्प्रीतिंकरोति ।
यद्वा कर्मकुशलेसेवादिकर्मकुशलेशिष्यादौनसज्जतेतत्राकुशलंवातंनद्वेष्टि । एतेनरागद्वेषशून्यत्वमस्यदर्शितं । तदपिकुतइत्यपेक्षायामाह मेधावीति । ऊहापोहकुशलतयानित्यानित्यवस्तुविवेचनादौप्रज्ञावान् ।
अतएवच्छिन्नसंशयःकिंकर्माण्येवमुक्तिसाधनानिउतसंन्यासएवेतिविचिकित्सारहितः । एवंचत्यागीत्यनेनयज्ञोदानंतपःकर्मनत्याज्यमित्युक्तादत्यागाद्व्यावृत्तिः । मेधावीत्यनेनमोहात्तस्यपरित्यागइत्युक्तात्ताम
सत्यागाद्व्यावृत्तिः । पूर्वार्द्धेनरागद्वेषाभावप्रतिपादनेनकायक्लेशभयात्त्यजेदित्युक्ताद्राजसत्यागाद्व्यावृत्तिः । छिन्नसंशयइत्यनेनकार्यमित्येवयत्कर्मेत्युक्तादमुख्यसात्विकत्यागाद्व्यावृत्तिः । नह्यमौकर्मणांतुच्छ
त्वंसंन्यासस्यमहाभाग्यत्वंचतत्त्वतोवेदवेदचेत्क्षणमपिकर्मसुनतिष्ठेत् । नहिदाहोपशमार्थीनिकटस्थंजाह्नवीमहाह्रदंजानन्ग्रीष्मोष्मप्रतप्तपांसुपल्वलेक्षणमपिरमेत । संशयच्छेदेऽपिहेतुः सत्वसमाविष्टइति यतःस
त्वेनैवकर्त्रासम्यगाविष्टोऽयंनत्वयंसत्वमाश्रितइतिमहान्विशेषः । एवंचपूर्वश्लोकोक्तस्यसात्विकत्यागरूपस्यकर्मयोगस्यफलभूतोऽयंमुख्यःसंन्यासोविविदिषूणामनुष्ठेयो । ' यदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेत् । एत
मेवप्रव्राजिनोलोकमिच्छंतःप्रव्रजंति ' इतिश्रुतिप्रसिद्धः । भाष्येतु ननुकर्मपरित्यागस्त्रिविधःसंन्यासइतिचप्रकृतस्तत्रतामसोराजसश्चोक्तस्त्यागःकथमिहसंगफलत्यागस्तृतीयत्वेनोच्यते ।

नद्वेष्ट्यकुशलंकर्मकुशलेनानुषज्जते ॥ त्यागीसत्त्वसमाविष्टोमेधावीछिन्नसंशयः १० नहिदेहभृताशक्यंत्यक्तुंकर्माण्यशेषतः ॥ यस्तुकर्मफलत्यागीसत्यागीत्य
भिधीयते ११ अनिष्टमिष्टंमिश्रंचत्रिविधंकर्मणःफलम् ॥ भवत्यत्यागिनांप्रेत्यनतुसंन्यासिनांक्वचित् १२ ॥ ॥

यथात्रयोब्राह्मणाआगतास्तत्रषडंगविदौद्वौक्षत्रियस्तृतीयइतितद्वत् नैषदोषः त्यागसामान्येनस्तुत्यर्थत्वात् अस्तिकर्मसंन्यासस्यफलाभिसंधित्यागस्यचत्यागत्वंसामान्यं तत्रराजसतामस
त्वेनकर्मत्यागानिंदयाकर्मफलाभिसंधित्यागःसात्विकत्वेनस्तूयते सत्यागःसात्विकोमतइतिग्रंथेनत्यागत्रैविध्यंसमाधायैवंसंगफलत्यागपूर्वकंनित्यकर्मानुष्ठानेनविशुद्धांतःकरणस्यात्मज्ञानाभिमुखस्यतन्निष्ठाक्रमक
थनार्थोऽयंश्लोकइत्युक्तं । तथैवश्लोकव्याख्यायपूर्वोक्तस्यकर्मयोगस्यप्रयोजनमनेनश्लोकेनोक्तमित्युपसंहृतं । अन्येतुफलाभिसंधिविशिष्टस्यकर्मणस्त्यागस्त्रिविधः विशेषणाभावा
द्विशेष्याभावादुभयाभावाच्च । आद्योऽत्रैवविधित्सितोद्वितीयस्तुतामसराजसभेदेनद्विविधोऽप्यत्रैवनिंदितः । तृतीयस्तुकर्मानधिकारिणाविविदिषुणाविदुषाचकर्तुंयोग्योद्विविधः । तत्रांत्यःस्थितप्रज्ञ
लक्षणादौप्राग्व्याख्यातः । आद्यस्तुनैष्कर्म्यसिद्धिंपरमामित्यत्रवक्ष्यते । तत्रभाष्येतिस्रस्त्यागविधाःप्रतिज्ञायद्वेयथावत्प्रदर्श्यतृतीयाऽपिकेनचित्सामान्येनप्रतिपादिता । अत्रतुएकस्यांद्वयोरंतर्भावंकृत्वा
द्वेएवविधेउपपाद्यतृतीयाप्रदेशांतरेप्रक्षिप्तेतिप्रकृतेप्रतिज्ञायाअनिर्वाहइतिविशेषः १० अमुख्यमेवसात्विकंत्यागमनूद्यतत्प्रयोजनमाहद्वाभ्यां नहीति । देहभृतादेहाभिमानिनाहियस्मादशेषतःकर्माणित्य
क्तुंनशक्यंअशक्यं प्राणयात्रालोपप्रसंगात् तस्मादधिकृतःसन्यःकर्मफलत्यागशीलः तुशब्दएवार्थे सएवत्यागीत्युच्यते । यस्त्वशेषतःकर्माणित्यक्तुंशक्नोतिपरमार्थदर्शीसमुख्यस्त्यागीत्यर्थः ११ एवं
भूतस्यत्यागस्यफलमाह अनिष्टमिति । अनिष्टंनरकतिर्यगादिरूपं । इष्टंदेवतादिरूपं । मिश्रंमानुषभावइतिकर्मणःकर्मजातीयस्यफलंत्रिविधंप्रेत्यमरणानंतरमत्यागिनांपूर्वोक्तमुख्यसंन्यासहीनानांभ
वति मुख्यसंन्यासिनांतुनक्वचित्तद्भवति तेषांकर्तृत्वाभिमानाभावात् । अन्येतुगौणसंन्यासिनामेवायंकर्मालेपइत्याहुः । तथाचव्याख्यातंकार्यमित्येवयत्कर्मेत्यत्र । अन्यथासंन्यासिनांगौणसंन्या
सिनांचविशेषोनस्यात् नचैवंमुख्यसंन्यासिनांगौणसंन्यासिनांचाविशेषापत्तिरितिवाच्यं उभयेषामुत्तरकर्माश्लेषसाम्येऽपिपूर्वकर्मदाहादाहकृतस्यविशेषस्यसत्वात् । गौणसंन्यासिनांजन्मांतरादिक

Nepal Sanskrit University ...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मपिपूर्वकर्मभिरेवभविष्यतिआपस्तंबोक्ताश्ननिदर्शनेनयोगभ्रष्टगतिवन्नांतरीयकंवानतुतस्यप्रधानंफलंस्वर्गादिभवितुमर्हत्यनुद्दिष्टत्वादिति १२ ननुआत्मनःकर्मालेपनिमित्तंयदकर्तृत्वानुसंधानं तत्किंक्रियोविदर्भि
दष्टयादिवदाहार्यमुतवास्तवमेवसदविध्यस्तकर्तृत्वेनावृतमितिज्ञाख्रदृष्टयाकर्तृत्वतिरोधानेनाकर्तृत्वमेवभाव्यतेइत्याशंक्याभित्वेनदृष्टायांयोपितिदग्धृत्वादर्शनेनेवकल्पितेनाकर्तृत्वेनवास्तवस्यकर्मालेपस्यासंभवादा
धंनिरस्यद्वितीयमुपपादयिष्यन्पीठिकामारचयति पंचेति । हेमहाबाहोसर्वकर्मणांसिद्धयेइमानिवक्ष्यमाणानिपंचकारणानिनिर्वर्तकानिमेमद्वचनान्निबोधबुध्यस्व । स्ववचनेविश्वासोत्पादनार्थंकारणानांसमूलत्वमाह
सांख्येकृतांतेप्रोक्तानीति सम्यग्विविच्यख्यायंतेप्रकटीक्रियंतेतत्त्वान्यात्मानात्मपदार्थरूपाणियस्मिंस्तत्सांख्यंवेदांतशास्त्रं । तदेवविशिनष्टि कृतांतेकृतस्यकर्मणोंतःपरिसमाप्तिर्यस्मिन् । सर्वकर्माखि
लंपार्थज्ञानेपरिसमाप्यतइत्यात्मज्ञानेसतिसर्वकर्मणांसमाप्तिदर्शनात् तस्मिन्सांख्येकृतांतेप्रोक्तानि १३तान्येवपंचगणयति अधिष्ठानमिति । अधिष्ठानमिच्छाद्वेषसुखदुःखज्ञानादीनामभिव्यक्तेराश्रयोदेहःतस्यानात्मत्वं
चार्वाकव्यतिरिक्तसमस्ततंत्रादिसिद्धं । तथाकर्ताबुद्धिविशिष्टश्चिदाभासःप्रमातानामाहंप्रत्ययविषयोऽहंकारस्तथेत्यनेनतद्वदेवानात्मत्वेनज्ञेयइत्युक्तं देहस्यैवसृष्टौप्रलयेचतस्याप्युत्पत्तिविनाशयोर्दर्शनात् ।
एतच्चविशेषणनाशाद्विशिष्टनाशंविशेषणोत्पत्त्याचविशिष्टोत्पत्तिमभिप्रेत्यश्रूयते । विज्ञानघनएवैतेभ्योभूतेभ्यःसमुत्थायतान्येवानुविनश्यतीति । यथाग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंत्येवमेवैतस्मादा
त्मनःसर्वएतआत्मानोव्युच्चरंतीतिचविशिष्टस्यचानतिरेकादर्शनादनात्मत्वंसिद्धं । करणंचशब्दाद्युपलब्धिसाधनंपृथग्विधंद्वादशविधंपंचकर्मेंद्रियाणिपंचज्ञानेंद्रियाणिमनोबुद्धिश्च । तथाविविधाश्चपृथक्
चेष्टावायवीयाःप्राणनादिरूपाः । दैवंपुण्यपापरूपंतत्तत्करणानुग्राहकसूर्यादिदेवतारूपं पंचमंपंचानांपूरणं १४ शरीरेति । न्याय्यंधर्म्यंशास्त्रीयं विपरीतमन्याय्यमधर्म्यमशास्त्रीयं । ननुशरीरादि
भिस्त्रिभिरारभ्यतेपंचैतेतस्यहेतवइतिचविप्रतिषिद्धमुच्यते नैषदोषः अत्रापिशरीरपदेनाधिष्ठानस्यनरपदेनकर्तुर्वाङ्मनइतिकरणस्यारभतइतिचेष्टानांन्याय्यमितिधर्माधर्मरूपस्यदैवस्यचसंग्रहात् । सर्वेषुकर्मसु

पंचैतानिमहाबाहोकारणानिनिबोधमे ॥ सांख्येकृतांतेप्रोक्तानिसिद्धयेसर्वकर्मणाम् १३ अधिष्ठानंतथाकर्त्ताकरणंचपृथग्विधम् ॥ विविधाश्चपृथक्चेष्टादैवंचैवात्रपं
चमम् १४शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्मप्रारभतेनरः ॥ न्याय्यंवाविपरीतंवापंचैतेतस्यहेतवः १५तत्रैवंसतिकर्त्तारमात्मानंकेवलंतुयः॥ पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्नसपश्यतिदुर्मतिः
१६यस्यनाहंकृतोभावोबुद्धिर्यस्यनलिप्यते ॥ हत्वाऽपिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबध्यते १७ज्ञानंज्ञेयंपरिज्ञातात्रिविधाकर्मचोदना ॥ करणंकर्मकर्तेतित्रिविधःकर्मसंग्रहः १८

पंचानांसमानेऽप्युपयोगेविधिप्रतिषेधलक्षणंत्रिविधमेवकर्मशास्त्रेप्रसिद्धमिति । इदंशारीरंकर्मेदंमानसमिदंवाचिकमितिव्यपदेशोदेहादीनांप्राधान्यापेक्षइतिनकश्चिद्विरोधः १५ एतत्प्रतिपादनफलंकर्तृ
त्वस्यारोपितत्वसिद्धिरकर्तृत्वस्यस्वाभाविकत्वसिद्धिश्चेतिद्वाभ्यांश्लोकाभ्यांदर्शयति तत्रेति । तत्रतस्मिन्कर्मणिएवमुक्तरीत्यापंचभिर्निर्वर्त्येसति केवलंत्वकर्तारमप्यात्मानंचेतनम् । 'साक्षीचेताकेव
लोनिर्गुणश्च'इतिश्रुतेः । अधिष्ठानादिपंचकप्रचारदर्शिनमुदासीनमपियःकर्तारंकर्तृत्वाश्रयंपश्यतिसदुर्मतिःपापाभिभूतमतिर्नपश्यत्यंधएवसः । अदर्शनेहेतुःअकृतबुद्धित्वादिति शास्त्राचार्योपदेशशमद
मादिसंस्कृताबुद्धिर्यस्यसकृतबुद्धिस्तद्विपरीतोऽकृतबुद्धिस्तस्यभावस्तत्त्वंतस्मात् । यथास्वमुखस्योदपात्रसंसर्गिकत्वंपश्यताजलचांचल्यमपितत्रारोप्यतएवमात्मनोबुद्धिसंसृष्टत्वंपश्यताबुद्धिधर्मःकर्तृत्वादिर
प्यात्मन्यारोप्यतइतिभावः १६ द्वितीयंप्रयोजनमाह यस्येति । यस्यप्रमातुर्भावःप्रत्ययमात्रस्वरूपआत्मा नाहंकृतःअहमिवकृतोऽहंकारतादात्म्यंप्रापितोऽहंकृतस्तथान । यस्यबुद्धिर्नलिप्यतेआ
त्मभावेनरंजितानभवति यस्यबुद्धेर्व्यतिरिक्तमात्मानंपश्यतोबुद्धिधर्माःकर्तृत्वादयोनात्मनिप्रतीयंतेइतिकर्त्रात्मवादितार्किकनिरासः । यस्यचआत्मधर्माश्चैतन्यादयोबुद्धौनसंसृज्यंतइतिबुद्धिमेवचेतनांवदतो
बौद्धस्यनिरासः । चिदचितोरन्योन्यस्मिन्नन्योन्यधर्माध्यासोबाध्यतइतिदुःखादिसंसर्गनिषेधेनभोक्तृत्वाभावोदर्शितः । हत्वाऽपिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबध्यतेइतितुस्तुतिमात्रं कर्तृत्वस्यैवबाधेनहंतृत्वा
योगात् । दग्धपटवत्कर्तृत्वानुवृत्तावपिहननक्रियायांप्रवर्तकस्यरागद्वेषादेरभावाच्च । एतेनात्मनस्तात्त्विकमकर्तृत्वंभावयताकृतंकर्मतात्त्विककर्तृत्वाभिमाननिमित्तंस्वफलंप्रस्तोतुंनार्हतीतिदर्शितम् । न
हिरज्जुसर्पेरज्जुबुद्धिंकृत्वाप्रहरतःसर्पक्षोभजंदंशनादिफलंभवति । सर्पेतुतथाकुर्वतस्तद्भवत्येवतद्वदिदमपिज्ञेयम् १७ समाप्तःसात्त्विकत्यागोपपादनोपयोगीआत्मनोऽकर्तृत्वोपपादनप्रकारः अत्राहसां
ख्यः । यदुक्तंपंचैतेतस्यहेतवइतियच्चोक्तंनहंतीतितन्मृष्यामहे नह्यपरिणामीचेतनःपरिस्पंदात्मकस्यकायिकादिभेदेनत्रिविधस्यकर्मणःकर्ताभवतीतिवक्तुंयुज्यते । यत्तुननिबध्यतइतिभोक्तृत्वमुक्तमपि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मत्याख्यातंतन्नमृष्यामहे । नहिकुलालादयःस्वप्रयुक्ताएवघटादीन्निर्वर्तयंतिकिंतुभोक्तृपुरुषप्रयुक्ताः । अन्यथाभोक्तॄणामभावेव्यर्थैवतत्प्रवृत्तिरित्यापतति । एवंप्रधानमात्रभूताःकर्त्रादयःपुरुषस्यभोगापवर्गसाधनप्रयुक्ताःसर्वाणिकर्माणिनिर्वर्तयंतितस्मात्पुरुषस्यभोक्तृस्वभावत्वादकर्तृत्वानुसंधानपूर्वकमपिकृतंकर्मभोक्त्राऽवश्यमेवभोक्तव्यमितिसात्विकत्यागेऽपिकर्मालेपवचनमसंगतमिति । अत्रप्रतिविधत्ते । ज्ञानंज्ञेयमितिज्ञानंज्ञायतेप्रकाश्यतेवस्तुतत्त्वमनेनेतिप्रत्यक्षादिप्रमाणजन्योघटादिप्रकाशःसचवर्तमानोऽतीतोवा । ज्ञेयंबोधविषयोघटादिः । परिज्ञाताविषयीसाभासधीरूपोयोभोक्तेत्युच्यते । एवंरूपप्रकारत्रयवतीत्रिविधाकर्मणांचोदना । त्रयंसमुचितंसत्कर्मणिप्रवर्तकमित्यर्थः । सत्यपिज्ञेयेज्ञातरिवाज्ञानेप्रवृत्त्यनुपपत्तेः ज्ञानेज्ञातरिचसतिदेशकालव्यवहितेज्ञेयेप्रवृत्त्यनुपपत्तेः । सत्यपि संस्कारात्मकेज्ञानेज्ञेयेचसंनिहितेतथाऽपिसुषुप्तौप्रमातृभावात्प्रवृत्त्यदर्शनादेतत्त्रयंत्रिदंडविष्टंभवदन्योन्यापेक्षंसत्हानोपादानोपेक्षाबुद्धिरूपंकार्यंजनयित्वाहानाद्यनुकूलेव्यापारेप्रवर्तयतीतिकर्तृपदाभिधेयमित्यर्थः । चोदनेतिकर्तरिनंद्यादिल्युप्रत्ययांतत्वेनचोदनाशब्दःकर्तृवाची । लिंगंत्वविवक्षितं लिंगमशिष्यंलोकाश्रयत्वाल्लिंगस्येतिवा तथाकरणमिंद्रियम् कर्मतेनयत्क्रियमाणंविषयग्रहणम् कर्तापूर्वोक्तएवपरिज्ञाता एतत्त्रयंसमुदितंसत्कर्मसंग्रहःकर्मणईप्सिततमस्यभोग्यस्यसंग्रहःसंगृह्यतेऽस्मिन्नितिसंश्लेषस्थानंभोक्तेत्यर्थः । सत्यपिभोक्तरिकरणेचक्रियांविनाभोगासंभवात्क्रियायाश्चाश्रयंविनास्वरूपालाभादाश्रयस्यकरणंविनाभोक्तृत्वांगकर्तृत्वानुपपत्तेश्चैतत्त्रयंमिलितंसत्भोक्तेत्युच्यतइत्यर्थः तथाचश्रुतिः । 'आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणः' इति इंद्रियप्रसिद्धम् । मनइत्यनेनबुद्धिरवगृह्यते युक्तामिंद्रियद्वारामतेभोग्येनसहसंबंधक्रिया । इंद्रियंचमनश्चयुक्तंचेतिविग्रहेइंद्रियमनोयुक्तमितिद्वंद्वैकवद्भावः एतत्त्रयंभोक्ताआत्मेत्याहुर्मनीषिणइतिश्रुत्यर्थः । एवंहिश्रुतिस्मृत्योर्व्याख्यानेतयोर्मूलमूलिभावोयुज्यतेनान्यथा । तथाचकर्तृवत्भोक्तुरप्यनात्मगणपतितत्वाद्भोक्तृत्वंभोगकर्तृत्वमितिनिर्वचनाद्यःकर्तासएवभोक्तेतिप्रतिपादनादहमकर्ताऽभोक्तेतिचानुसंधानपूर्वकंकर्माणिकुर्वतःकर्तृत्वभोक्तृत्वकृतःकर्मलेपोनास्तीतिसिद्धं । भाष्यस्यचायमेवार्थः येतुकरणंक्रियायाःसाधकतमंदशविधंबाह्यंमनोबुद्धिरूपमांतरंकर्मकर्तुरीप्सिततमंक्रिययाव्याप्यमानमुत्पाद्यमाप्यंविकार्यंसंस्कार्यंचेति

ज्ञानंकर्मचकर्त्ताचत्रिधैवगुणभेदतः ॥ प्रोच्यतेगुणसंख्यानेयथावच्छृणुतान्यपि १९ सर्वभूतेषुयेनैकंभावमव्ययमीक्षते ॥ अविभक्तंविभक्तेषुतज्ज्ञानंविद्धिसात्विकम्
२० पृथक्त्वेनतुयज्ज्ञानंनानाभावान्पृथग्विधान् ॥ वेत्तिसर्वेषुभूतेषुतज्ज्ञानंविद्धिराजसम् २१ ॥ ॥ ॥

चतुर्विधं । कर्ताकारकांतरप्रयोजकश्चिदचिद्ग्रंथिः । एतत्त्रयंकर्मसंग्रहः कर्माश्रयःकर्तेत्यर्थः । तथाज्ञानंविषयप्रकाशनशक्तिः । ज्ञेयंविषयः । परिज्ञाताज्ञानाश्रयोभोक्ता एतत्त्रयंकर्मणि प्रवर्तकमितिव्याचक्षते । तेषामप्यात्मानकर्तानापिसांख्यानामिवभोक्तृत्वेनप्रकृतेःप्रवर्तकइत्येवाशयः । तथापिक्रिययाव्याप्यमानस्यवक्ष्यमाणसात्विकादिभेदानर्हस्यघटादिरूपस्यकर्मणःकर्तृकोटौ प्रवेशायोगः । तस्यक्रियाश्रयत्वमात्रविवक्षायांप्रकृतेतत्कथनानुपयोगश्चस्पष्टः । तथाऽस्माकंतुघटादिव्यापकक्रियायाःकर्मशब्दवाच्यत्वंमुख्यं । कर्तृकोटिप्रवेशश्चक्रियाक्रियावतोर्धर्मधर्मिणोरभेदापेक्षयायुज्यते । तथाज्ञानंप्रकाशनक्रियेतिमतेक्रियारूपेऽस्मिन्प्रवर्तकज्ञानांतरस्यापेक्षेतितत्रतत्रान्यस्यान्यस्यापेक्षेत्यनवस्थादुर्निवारा १८ पूर्वश्लोकोक्तज्ञानादिषट्केपरिज्ञाताकर्ताचैकएवेतिपरिशिष्टाःपंचतेषांसर्वेषांप्राकृतत्वेनत्रिगुणात्मत्वेप्राप्तेज्ञेयकरणयोर्जडयोर्घटकुठारकल्पयोःपरिसंख्यार्थंत्रयाणामेवप्रत्येकंत्रिविधत्वंविवरीतुंप्रतिजानीते ज्ञानमिति । ज्ञानंकर्मकर्ताचेतित्रयमेवगुणभेदतःप्रधानतुज्ञेयकरणे । गुणसंख्यानेकापिलेशास्त्रे यद्यपितत्रैकस्यांप्रमदायांभर्तुःसुखंजायते तंप्रतितस्याःसत्त्वोद्भूतत्वात् । तामविंदतश्चैत्रस्यदुःखंजायतेतंप्रतितस्यारजउद्भूतत्वात् । तस्यामेवसपत्न्याद्वेषस्तांप्रतितस्यास्तमउद्भूतत्वात । प्रमदयैवसर्वेभावाव्याख्याताइतिकापिलानांज्ञेयकरणयोरपित्रैविध्यंप्रसिद्धं । तथापिप्रमदादयएकस्यैवपुंसोनिमित्तभेदेनप्रीतिदुःखद्वेषविषयाअपिभवंतीतिपूर्वोक्तव्यवस्थायानिर्मूलत्वात् । प्रीत्यादीनांकर्तृसमवायितयाप्रतीयमानानामालंबनभूतायाःप्रमदायाःप्रीत्याद्यात्मकत्वंकल्पयितुंनशक्यतइतिनभगवतातयोस्त्रिविधत्वंव्याख्यायते अक्षरार्थःस्पष्टः १९ एवंज्ञानादित्रयस्यत्रैविध्यंवक्तुंप्रतिज्ञायज्ञानत्रैविध्यंतावदाह सर्वभूतेष्विति । यथाकटककुंडलादिषुव्यावर्तमानेष्वनुवृत्तंविदेकंकांचनमेवेदमितिपश्यति । एवंयेनज्ञानेनसर्वभूतेषुविभक्तेषुनानानामरूपभेदभिन्नेष्वव्ययमपरिणामिनमेकंभावंचिन्मात्ररूपमीक्षतेसर्वत्रसैवेदमितिपश्यतितज्ज्ञानंसात्विकंविद्धि ऐकात्म्यज्ञानमेवसात्विकमित्यर्थः २० भेदज्ञानेराजसत्वमाह यत्पृथक्त्वेनेति । पृथक्त्वेनाभिन्नत्वेनज्ञानंतद्राजसमिति

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

संबंधः । पृथक्त्वेनेत्येतद्विवृणोति सर्वेषुभूतेषुपांचभौतिकत्वेनाविशिष्टेषुनानाभावान्सुरनरतिर्यक्स्थावरत्वभेदेननानात्मानि बहुवचनमत्यंतभेदप्रदर्शनार्थं पृथग्विधान्एकजातीयेष्वपिनरादिषुप्रत्ये
कंविभिन्नप्रकारान् यज्ज्ञानंवेत्तिविषयीकरोतीति । येनज्ञानेनवेत्तीतिवक्तव्येयथांसिपचंतीतिवत्यज्ज्ञानंवेत्तीतिकरणेकर्तृत्वोपचारोबोध्यः । तेनात्मनांपरस्परभेदस्तेषामीश्वराद्भेदस्तेभ्यईश्वराद
न्योन्यतश्चजडवर्गस्यभेदइत्यनौपाधिकभेदपंचकज्ञानंकुतार्किकाणांराजसमेवेत्यभिप्रायः २१ यत्तुज्ञानमेकस्मिन्कार्येदेहेप्रतिमादौवाकृत्स्नवत्परिपूर्णवदेतावानेवात्माईश्वरोवेतिसक्तमभिनिवेशयुक्तं । अहे
तुकंनिरुपपत्तिकं । अतत्त्वार्थवत्परमार्थावलंबनशून्यं । अल्पंतुच्छविषयत्वादल्पफलत्वाच्च । यदेवंभूतंज्ञानंतत्तामसमुदाहृतम् २२ अथकर्मत्रैविध्यमाह नियतमित्यादिना । नियतंनित्यं संग
रहितमभिमानवर्जितं रागइष्टेप्रीतिर्द्वेषोऽनिष्टेऽप्रीतिस्ताभ्यांकृतमिष्टानिष्टप्राप्तिपरिहारार्थंकृतंरागद्वेषतःकृतंतदन्यदरागद्वेषतःकृतंनिष्काममित्यर्थः । फलंचलीयतेचेतिफलंक्रियययाप्राप्यमनात्मवस्तुतदन्य
दफलमनागंतुकंपरिपूर्णमविनाशिआत्मतत्त्वंतत्प्रेप्सुनाकृतंविविदिषंतियज्ञेनेतिश्रुत्याआत्मलाभार्थंयज्ञादेर्विनियोगात् तत्कर्मसात्विकमुच्यते २३ यत्तुकामेप्सुनाफलार्थिनासाहंकारेण यद्यपिसात्विकोऽ
प्यनात्मवित्साहंकारस्तथाप्यहमेवकर्मकुशलोमहान्श्रोत्रियइत्यभिमानोहंकारस्तद्वतासाहंकारेण वाशब्दश्चार्थे क्रियतेबहुलायासमतिश्रमकरंतत्कर्मराजसमुदाहृतम् २४ अनुबध्यतेऽनेनेत्यनुबंधःफलं ।
क्षयंशक्तेरर्थानांचनाशं । हिंसांपरपीडां । पौरुषंस्वसामर्थ्यं अनपेक्ष्यानालोच्यकेवलंमोहादविवेकतोयदारभ्यतेकर्मतत्तामसमुदाहृतम् २५ कर्तृत्रैविध्यमाह मुक्तेत्यादिना । मुक्तसंगस्त्यक्ताभिनिवे

यत्तुकृत्स्नवदेकस्मिन्कार्येसक्तमहैतुकम् ॥ अतत्त्वार्थवदल्पंचतत्तामसमुदाहृतम् २२ नियतंसंगरहितमरागद्वेषतःकृतम् ॥ अफलप्रेप्सुनाकर्मयत्तत्सात्विकमुच्यते २३
यत्तुकामेप्सुनाकर्मसाहंकारेणवापुनः ॥ क्रियतेबहुलायासंतद्राजसमुदाहृतम् २४ अनुबंधंक्षयंहिंसामनपेक्ष्यचपौरुषम् ॥ मोहादारभ्यतेकर्मयत्तत्तामसमुच्यते २५
मुक्तसंगोऽनहंवादीधृत्युत्साहसमन्वितः ॥ सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारःकर्तासात्विकउच्यते २६ रागीकर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धोहिंसात्मकोऽशुचिः ॥ हर्षशोकान्वितःकर्ताराज
सःपरिकीर्तितः २७ अयुक्तःप्राकृतःस्तब्धःशठोनैकृतिकोऽलसः ॥ विषादीदीर्घसूत्रीचकर्तातामसउच्यते २८ बुद्धेर्भेदंधृतेश्चैवगुणतस्त्रिविधंशृणु ॥ प्रोच्यमानमशे
षेणपृथक्त्वेनधनंजय २९ प्रवृत्तिंचनिवृत्तिंचकार्याकार्येभयाभये ॥ बंधंमोक्षंचयावेत्तिबुद्धिःसापार्थसात्विकी ३० ययाधर्ममधर्मंचकार्यंचाकार्यमेवच ॥ अयथावत्प्र
जानातिबुद्धिःसापार्थराजसी ३१ अधर्मंधर्ममितियामन्यतेतमसाऽऽवृता ॥ सर्वार्थान्विपरीतांश्चबुद्धिसापार्थतामसी ३२ ॥ ॥

शः । अनहंवादीपूर्वोक्ताहंकारोक्तिरहितः । धृतिःधैर्यं । उत्साहःसाधयिष्याम्येवेतिबुद्धिनिश्चयः । ताभ्यांसमन्वितः सिद्ध्यसिद्ध्योः कर्मणआरब्धस्येतिशेषः । निर्विकारोहर्षविषादशून्यः
कर्तासात्विकउच्यते २६ रागीविषयलोलुपः । अतएवकर्मणःफलंप्रेप्सतीतिकर्मफलप्रेप्सुः । लुब्धःपरद्रव्यादौसंजाततृष्णस्तीर्थादौवाद्रव्यापरित्यागी । हिंसात्मकःपरपीडाकरस्वभावःअशुचि
र्बाह्यांतःशौचवर्जितइष्टानिष्टप्राप्तौहर्षशोकान्वितश्चयःकर्तासराजसःपरिकीर्तितः २७ अयुक्तोऽनवहितः । प्राकृतोत्यंतमसंस्कृतबुद्धिर्बालसमः । स्तब्धोदंडवन्ननमतिकस्मैचित् । शठःशक्तिगूहन
कारी । नैकृतिकोवंचकःपरावमानीवा । अलसःअप्रवृत्तिशीलःकर्तव्येष्वपि । विषादीसर्वदाअवसन्नस्वभावः । दीर्घसूत्रीचिरकारी एकाहसाध्यंकार्यंमासेनापिनकरोतीत्यर्थः । यएवंभूतःसक
र्तातामसउच्यते २८ बुद्धिधृतीत्रैविध्येनव्याख्यातुमाह बुद्धेरिति । तत्रबुद्धिस्त्रिविशिष्टश्चिदाभासःकर्ताज्ञानंचप्रागुक्तं । अत्रतुकेवलाबुद्धिर्वृत्तिमतीतदीयवृत्त्यंतरोपलक्षणार्थंतद्वृत्तिविशेषोधृतिश्चत्रैवि
ध्येनकथ्यतइत्यर्थः २९ प्रवृत्तिनिवृत्तीशास्त्रविहितप्रतिषिद्धविषये यजेतस्वर्गकामोनसुरांपिबेदित्यादिरूपे । कार्यंकृतिसाध्यंस्वर्गादि । अकार्यंनित्यसिद्धं तेननित्यानित्यवस्तुनीउक्ते भयाभयेका
र्याकार्यनिमित्ते । बंधंमोक्षंचयावेत्तियययावेत्तीतिपूर्ववत्करणेकर्तृत्वोपचारः बुद्धिःसापार्थसात्विकी ३० अयथावत्संदेहास्पदत्वेन स्पष्टमन्यत् ३१ अधर्ममिति । विपरीतग्राहिणीबुद्धिस्तामसीत्यर्थः ३२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ययाधृत्याऽव्यभिचारिण्यासमाध्यनुगतयामनःप्राणेंद्रियाणांक्रियाश्चेष्टाः संकल्पंश्वासप्रश्वासौशब्दादिग्रहणंचयोगेनचित्तवृत्तिनिरोधेनऐकाग्र्येणवाऽसंयत्ताऽस्तास्तथैवनिरोधावस्थायामैकाग्र्यावस्थायां
वाधारयतेचिरमवस्थापयतिसाधृतिःपार्थसात्त्विकी ३३ ययाधृत्याधर्मादीन्धारयतेऽनुरोध्यतयानिश्चिनोति प्रसंगेनधर्मादेःसंबंधेनफलाकांक्षीचभवतिपुरुषोधृतिःसापार्थराजसी
३४ स्वप्नंनिद्रां । भयंत्रासं । शोकंप्रसिद्धं । विषादंविषण्णतां । मदमशास्त्रीयविषयसेवयाचित्तस्यविवशत्वं । एतान्नविमुंचतिधारयत्येवययाधृत्यासाधृतिःपार्थतामसी ३५
गुणभेदेनक्रियाणांकारकाणांचत्रैविध्यमुक्तंतत्फलस्यसुखस्यत्रैविध्यमाह सुखंत्वित्यादिना अभ्यासात्पौनःपुन्येनसेवनात् यत्रसात्त्विकेराजसेतामसेवासुखेरमतेरतिंप्राप्नोति । ययारत्यादुःखस्यपुत्र
शोकादेरप्यंतमवसानंनिगच्छतिनिश्चयेनप्राप्नोति । तत्सुखंत्रिविधंशृणुयदात्वयमप्यर्थःसात्त्विकसुखस्यैवलक्षणार्थस्तदायत्रसमाधिसुखेअभ्यासाद्रमतेनतुविषयसुखइवरागाद्दुःखांतंमोक्षंचनिगच्छतीत्यर्थः ३६
यत्तत्प्रसिद्धंसर्वप्राणिप्रेमास्पदं अग्रेसमारंभकालेमनःप्राणेन्द्रियस्पंदनिरोधेनयज्ञेसंज्ञप्यमानस्यपशोरिवजायमानं । विषमिवातितीव्रवेदनाकरं । परिणामेसात्त्विक्याधृत्यानिरुद्धासुमनआदिक्रियासुअ
मृतोपममत्याह्लादकरं । आत्मनःस्वस्यैवबुद्धेःप्रसादोनैर्मल्यंरजस्तमोमलराहित्यंतस्मादाविर्भूतंनतुविषयसंगजंनिद्रालस्यादिजंवातत्सुखंसात्त्विकंप्रोक्तम् ३७ राजसंसुखमाह विषयेति । अग्रेभोगकाले
परिणामेविषमिववियोगकालेइहामुत्रचदुःखप्रदत्वात् ३८ अग्रेआरंभे अनुबंधेपरिणामे मोहनंमोहकरं आत्मनोबुद्धेः यतोनिद्रादिजम् ३९ प्रकरणार्थमुपसंहरत्यनुक्तमपिसंगृह्णन् नतदस्तीति ।
सत्त्वंप्राणिजातं इदमुपलक्षणंजडस्यापि सर्वस्यत्रिगुणविकारत्वात् प्रकृतिजैर्जन्मांतरीयधर्माधर्मसंस्कारजैर्मायाप्रभवैर्वा शेषंस्पष्टम् ४० एवंपंचदशेसंसाराश्वत्थमसंगशस्त्रेणच्छित्त्वापरंपदंमार्गितव्यमि

धृत्याययाधारयतेमनःप्राणेंद्रियक्रियाः ॥ योगेनाव्यभिचारिण्याधृतिःसापार्थसात्त्विकी ३३ ययातुधर्मकामार्थान्धृत्याधारयतेऽर्जुन ॥ प्रसंगेनफलाकांक्षीधृतिः
सापार्थराजसी ३४ ययास्वप्नंभयंशोकंविषादंमदमेवच ॥ नविमुंचतिदुर्मेधाधृतिःसापार्थतामसी ३५ सुखंत्विदानींत्रिविधंशृणुमेभरतर्षभ ॥ अभ्यासाद्रमतेयत्रदुः
खांतंचनिगच्छति ३६ यत्तदग्रेविषमिवपरिणामेऽमृतोपमम् ॥ तत्सुखंसात्त्विकंप्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ३७ विषयेंद्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ॥ परिणामे
विषमिवतत्सुखंराजसंस्मृतम् ३८ यदग्रेचानुबंधेचसुखंमोहनमात्मनः ॥ निद्रालस्यप्रमादोत्थंतत्तामसमुदाहृतम् ३९ नतदस्तिपृथिव्यांवादिविदेवेषुवापुनः ॥
सत्त्वंप्रकृतिजैर्मुक्तंयदेभिःस्यात्त्रिभिर्गुणैः ४० ब्राह्मणक्षत्रियविशांशूद्राणांचपरंतप ॥ कर्माणिप्रविभक्तानिस्वभावप्रभवैर्गुणैः ४१ ॥

त्युक्तंतत्रात्मनोऽसंगत्वोपपादनायक्रियाकारकफललक्षणस्यकृत्स्नस्यसंसारस्यत्रिगुणात्मकत्वमुक्तम् । नह्यात्मानात्मनोर्गुणातीतगुणात्मकयोःसंगःसंभवतिनह्याकाशांतर्वर्तिपृथिव्यादिगुणेनगंधादिनाऽऽका
शःसंसृज्यतेतद्वदित्युक्तम् समाप्तःशास्त्रार्थः । अथेदानींसर्वगीताशास्त्रार्थमुपसंहर्तुमसंगशस्त्राद्युपायंचप्रदर्शयितुंप्रकरणांतरमारभते ब्राह्मणेत्यादिना । शूद्राणामसमासकरणंवेदानधिकारात् प्रविभक्तान्य
संकीर्णानि । तत्रहेतुमाह स्वभावप्रभवैर्गुणैः स्वभावईश्वरस्यप्रकृतिस्त्रिगुणात्मिकासैवप्रभवोहेतुर्येषांगुणानांतेस्वभावप्रभावास्तैः । यद्वा ब्राह्मणस्वभावस्यसत्वगुणएवप्रभवःशांतत्वात् । क्षत्रियस्वभा
वस्यसत्वोपसर्जनंरजःईश्वरस्वभावत्वात् । वैश्यस्वभावस्यतमउपसर्जनंरजःकृष्यादिस्वभावत्वात् । शूद्रस्वभावस्यरजउपसर्जनंतमःशुश्रूषास्वभावत्वात् । अथवास्वभावःप्राग्भवीयःसंस्कारस्तत्प्रभवैर्नतुजा
तिमात्रप्रभवैःपक्षिणामाकाशगमनवत् । अतएवजात्यंतरव्यावृत्तानांधर्माणांशमादिषुपाठोनदृश्ये । नहिशूद्राद्व्यावृत्तंत्रैवर्णिकानामध्ययनादिकंवाइतरद्वयाद्व्यावृत्तंब्राह्मणानामध्यापनादिकंवेहपठ्यतेकिंतु
सर्वेसर्वजातीयानांसाधारणाधर्माःशमादयोदृश्यंते । यथाहिद्रोणादिषुब्राह्मणेष्वपिशौर्यादिकंभरतादिषुक्षत्रियेष्वपिशमादिकंदृष्टं एवमितरत्र । तस्माद्यस्मिन्कस्मिंश्चिद्द्रव्येशमादयोदृश्यंतेसशूद्रोऽप्येतैर्लक्ष
णैर्ब्राह्मणएवज्ञातव्यः । यत्रचब्राह्मणेऽपिशूद्रधर्मादृश्यंतेसशूद्रएव । तथाचारण्यकेसर्पभूतंनहुषंप्रतियुधिष्ठिरवाक्यं ‘सत्यंदानंक्षमाशीलमानृशंस्यंतपोघृणा ॥ दृश्यन्तेयत्रनागेन्द्रसब्राह्मणइतिस्मृतः’ । तथा
‘यत्रैतल्लक्ष्यतेसर्पवृत्तंसब्राह्मणःस्मृतः ॥ यत्रैतन्नभवेत्सर्पतंशूद्रमितिनिर्दिशेत्’इति । जातिधर्मास्तुमनुनादर्शिताः । ‘अध्यापनंचाध्ययनंयजनंयाजनंतथा ॥ दानंप्रतिग्रहंचैवब्राह्मणानामकल्पयत् ॥ प्रजा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नांरक्षणंदानमिज्याध्ययनमेवच ॥ विषयेष्वप्रसक्तिंचक्षत्रियस्यसमादिशत् ॥ पशूनांरक्षणंदानमिज्याध्ययनमेवच ॥ वणिक्पथंकुसीदंचवैश्यस्यकृषिमेवच ॥ एकमेवतुशूद्रस्यप्रभुःकर्मसमादिशत् ॥ एतेषा
मेववर्णानांशुश्रूषामनसूयया’इति । तस्मात्शमादयोयत्राब्राह्मणेब्राह्मणेवादृश्यंतेसएवब्राह्मणइत्यत्रविवक्षितम् । ‘स्वेस्वेकर्मण्यभिरतःसंसिद्धिंलभतेपरां’इत्यत्रतुमनूक्तान्यध्यापनादीन्येवस्वकर्माणिब्राह्मा
णिनतुशमदमादीनि । नहिज्ञानविज्ञानवतोऽन्यासंसिद्धिर्लब्धव्यास्ति । तस्माच्छमदमादयोब्रह्मिष्ठस्यैवब्राह्मणस्यलक्षणमितिदिक् ४१ ब्राह्मणकर्माण्याह शमइति । अंतःकरणनिग्रहःशमः । बाह्ये
न्द्रियनिग्रहोदमः । तपःपूर्वोक्तंशारीरादिभेदेनत्रिविधम् । शौचंबाह्यंमृज्जलाभ्यामाभ्यंतरंभावशुद्धिः । क्षांतिःक्षमा । आर्जवमकौटिल्यं । ज्ञानंशास्त्रीयंकर्मब्रह्मविषयम् । विज्ञानंतदनुष्ठानानुभवात्म
कम् । आस्तिक्यंश्रद्धा एतन्नवकंब्रह्मकर्मब्राह्मणत्वजात्यभिव्यंजकंकर्म स्वभावजंप्राचीनधर्मसंस्कारजम् ४२ शौर्यंपराक्रमः । तेजःप्रागल्भ्यम् । धृतिर्धैर्यम् । दाक्ष्यंयुद्धेकौशलमुत्साहोवा । दानमौदा
र्यम् । ईश्वरभावःउन्मार्गवर्तिनांनियमनशक्तिः । एतत्क्षात्रंकर्मस्वभावजम् ४३ वैश्यशूद्रयोःकर्माण्याह कृषीति । स्पष्टार्थःश्लोकः ४४ कर्मप्रविभागफलमाह स्वेस्वेइति । स्वेस्वेमन्वादिभिरुक्तेऽ
ध्यापनादावसाधारणेशमदमादौसाधारणेचकर्मण्यभिरतोनिष्ठावान्संसिद्धिंज्ञानयोग्यतांलभतेनरः । एतदेवविवरीतुंप्रतिजानीते स्वेति । सिद्धिंवक्ष्यमाणांमुख्यसंन्यासलक्षणनैष्कर्म्यसिद्धिं यथायेनप्रका
रेण ४५ तमेवप्रकारमाह यतइति । प्रवृत्तिःकायवाङ्मनोनिर्वर्त्याचेष्टा यतोहेतोरंतर्यामिणः । येनवागभ्युद्यतइत्यादिश्रुतेः । येनइदंसर्वंदृश्यंततंव्याप्तमुपादानत्वात् स्वकर्मणातमभ्यर्च्यसंतर्प्यसिद्धिंमो
क्षंविन्दतिलभतेमानवः । मनुष्याधिकारिकत्वाच्छास्त्रस्यपरमेश्वरेनित्यकर्मणामर्पणमेवमोक्षद्वारमित्यर्थः ४६ स्वकर्मणेतिविशेषणस्यफलमाह श्रेयानिति । स्वधर्मोविगुणःकिंचिदंगहीनोऽपिश्रेयान्प्र

शमोदमस्तपःशौचंक्षांतिरार्जवमेवच ॥ ज्ञानंविज्ञानमास्तिक्यंब्रह्मकर्मस्वभावजम् ४२ शौर्यंतेजोधृतिर्दाक्ष्यंयुद्धेचाप्यपलायनम् ॥ दानमीश्वरभावश्चक्षात्रंकर्मस्वभावज
म् ४३ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यंवैश्यकर्मस्वभावजम् ॥ परिचर्यात्मकंकर्मशूद्रस्यापिस्वभावजम् ४४ स्वेस्वेकर्मण्यभिरतःसंसिद्धिंलभतेनरः ॥ स्वकर्मनिरतःसिद्धिंय
थाविंदतितच्छृणु ४५ यतःप्रवृत्तिर्भूतानांयेनसर्वमिदंततम् ॥ स्वकर्मणातमभ्यर्च्यसिद्धिंविंदतिमानवः ४६ श्रेयान्स्वधर्मोविगुणःपरधर्मात्स्वनुष्ठितात् ॥ स्वभाव
नियतंकर्मकुर्वन्नाप्नोतिकिल्बिषम् ४७ सहजंकर्मकौन्तेयसदोषमपिनत्यजेत् ॥ सर्वारंभाहिदोषेणधूमेनाग्निरिवावृताः ४८ असक्तबुद्धिःसर्वत्रजितात्माविगतस्पृहः ॥
नैष्कर्म्यसिद्धिंपरमांसंन्यासेनाधिगच्छति ४९ सिद्धिंप्राप्तोयथाब्रह्मतथाऽऽप्नोतिनिबोधमे ॥ समासेनैवकौंतेयनिष्ठाज्ञानस्ययापरा ५० बुद्ध्याविशुद्धयायुक्तोधृत्याऽऽ
त्मानंनियम्यच ॥ शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वारागद्वेषौव्युदस्यच ५१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शस्यतरः किमपेक्ष्यश्रेयान् परधर्मात्स्वनुष्ठितात्सम्यग्विहितादपि उक्तंच । स्वधर्मेनिधनंश्रेयःपरधर्मोभयावहइति । स्वभावनियतंपूर्वोक्तत्रिविधस्वभावाज्जातंकर्मकुर्वन्किल्बिषंदोषंनाप्नोति विषकृ
मेर्विषमिवनदोषकरम् । तस्मात्तवभैक्ष्यंहिंसाशून्यमपिनयुक्तंकिंतुहिंसायुक्तोऽपिस्वधर्मएवप्रशस्यतरः । धर्मत्वेनविहितेऽस्मिन्नग्नीषोमीयपश्वालंभेइवकृतेसतिनकिल्बिषप्रसंगोऽस्तीत्यर्थः ४७ किंचसहजं
स्वाभाविकंक्षात्रंकर्मसदोषंहिंसामिश्रमपिनत्यजेत् हियस्मात्सर्वारंभाःसर्वाणिकर्माणिदोषेणहिंसादिनाआवृताएव । यस्माच्चपरधर्मोभयावहस्तस्मात्स्वकर्मनत्यजेदित्यर्थः ४८ स्वकर्मणामीश्वरेसमर्पणंकर्त
व्यमित्युक्त्वाऽनंतरश्लोकद्वयेनस्वकर्मणामावश्यकत्वमुक्त्वातेषांपरमेश्वरेर्पणेनकिंफलंस्यादित्यतआह असक्तेति । संन्यासेन ‘कार्यमित्येवयत्कर्मनियतंक्रियतेऽर्जुन ॥ संगंत्यक्त्वाफलंचैवसत्यागःसात्वि
कोमतः’इतिपूर्वोक्तेनामुख्यसात्विकत्यागेन असक्तबुद्धिःपुत्रदारादिषुसक्तिपदेष्वासक्तिवर्जिताबुद्धिर्यस्यसोऽसक्तबुद्धिर्विरक्तइत्यर्थः अतएवजितात्माशांतचित्तः विगतस्पृहःविशेषेणगतास्पृहातृष्णायस्य
तादृशोभूत्वानैष्कर्म्यसिद्धिंकात्स्न्र्येनस्वरूपतःकर्मत्यागलक्षणांपारिव्राज्यसिद्धिंपरमांपूर्वोक्तांमुख्यत्यागापेक्षयाऽतिश्रेष्ठांनद्वेष्ट्यकुशलंकर्मेतिश्लोकेव्याख्यातांअधिगच्छतिप्राप्नोति ४९ स्वकर्मनिरतःसिद्धिंय
थाविन्दतीत्येतत्प्रतिज्ञातमुपपादितम् । इदानींनैष्कर्म्यसिद्धिंप्राप्तोऽपिपारिव्राड्ङ्गीकारसंज्ञकवैराग्यवान्यथाब्रह्मप्राप्नोतितथावक्तुंप्रतिजानीते सिद्धिमिति । सिद्धिंनैष्कर्म्यसिद्धिंनिबोधबुध्यस्व मेमद्वचना
त्समासेनसंक्षेपेणैव हेकौन्तेय यायत्प्राप्यंब्रह्म विधेयापेक्षंस्त्रीत्वं ज्ञानस्यपरानिष्ठायदपेक्षयाऽन्यज्ज्ञेयमांतरतरंनास्तीत्यर्थः ५० तमेवब्रह्मप्राप्तिप्रकारमाहत्रिभिः बुद्ध्येति । बुद्ध्यावेदांतश्रवणमननपरि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पाकोत्थयाऽहंब्रह्मास्मीतिपरोक्षनिश्चयरूपयाविशुद्धयासर्वभूतेषुमैत्र्यादिभावनयासम्यग्विशोधितया । धृत्याधैर्येणयोगक्षेमादिनिमित्तवैयग्र्यराहित्येन । आत्मानंदेहेन्द्रियसंघातंनियम्य दृढासनोभूत्वेत्यर्थः । चकारात्प्राणंचनियम्य शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वाततइंद्रियाणिप्रत्याहृत्येत्यर्थः । प्रत्याहृतकरणोऽप्ययंतर्मनसैवविषयान्स्मरतितत्परित्यागमाह रागद्वेषौव्युदस्यचेति । संकल्पंत्यक्त्वेत्यर्थः । सहिविषयंपरिकल्प्यतत्ररागंजनयतीतिप्रसिद्धं यथाचाक्षपादाचार्यसूत्रम् । दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताइति दोषोरागादिः चकारादयमहमस्मीत्येतमपिभावंव्युदस्येतिज्ञेयं ततोब्रह्मभूयायब्रह्मभावायतंप्राप्तुंकल्पतेयोग्योभवतीतितृतीयेनसंबंधः ५१ केनसाधनजातेनैवंभूतोभवतीत्यतआह विविक्तेति । यत्तच्छब्दाध्याहारेणयोज्यं नित्यमितिसर्वत्रसंबंधनीयम् । योनित्यंविविक्तसेवीएकांतशीली । लघ्वाशीमिताशनशीलश्च । तथानित्यंवैराग्यंरागाभावंसमुपाश्रितश्च । तथानित्यंध्यानयोगःषष्ठाध्यायोक्तस्तत्परश्चयोनित्यंभवतिसयतवाक्कायमानसोभवति यतकायआसनदार्ढ्येन । यतवाग्विषयेभ्यइंद्रियाणांप्रत्याहरणेन । यतमानसःसर्वसंकल्पत्यागेन । अत्रचतुर्भिःसाधनैर्यतवाक्कायमानसत्वंसाध्यम् । नित्यंविविक्तसेवादिशीलःसन्यतवाक्कायमनसोभूत्वाब्रह्मभूयायकल्पतइत्युत्तरेणान्वयः ५२ एवंयतवाक्कायमानसस्ययोगिनोयोगजाःसिद्धयउपतिष्ठंति ताश्चश्रुतौदर्शिताः 'पृथिव्यप्तेजोनिलखेसमुत्थितेपंचात्मकेयोगगुणेप्रवृत्ते ॥ नतत्ररोगोनजरानमृत्युःप्राप्तस्ययोगाग्निमयंशरीरं'इति । तथा 'यंयंलोकंमनसासंविभातिविशुद्धसत्वःकामयतेयांश्चकामान् ॥ तंतंलोकंजयतेतांश्चकामान्तस्मादात्मज्ञंह्यर्चयेद्भूतिकामः'इतिच । संविभातिसंकल्पयति लोकंलोचनीयमतीतानागतमर्थजातं कामान्काम्यमानान्विषयान् जयतेउपलभतेइतिश्रुतिपदानामर्थः । तथा 'नाविरतोदुश्चरितान्नाशांतोनासमाहितः ॥ नाशांतमानसोवापिप्रज्ञानेनैनमाप्नुयात्'इति । प्रज्ञानेनशास्त्राचार्योपदेशजेनज्ञानेनदुश्चरितादिसेवनाद्विरक्तःशांतोजितचित्तःसमाहितोनिरुद्धचित्तवृत्तिरप्यशांतमानसोयोगैश्वर्यासक्तचित्तःएनमात्मानंनप्राप्नुयादितिश्रुत्यर्थः । तदिदमाह अहंकारमिति । यदातुयोगीयतमानसोऽस्मितामात्र

विविक्तसेवीलघ्वाशीयतवाक्कायमानसः॥ ध्यानयोगपरोनित्यंवैराग्यंसमुपाश्रितः ५२ अहंकारंबलंदर्पंकामंक्रोधंपरिग्रहम्॥ विमुच्यनिर्ममःशांतोब्रह्मभूयायकल्पते ५३ ब्रह्मभूतःप्रसन्नात्मानशोचतिनकांक्षति॥ समःसर्वेषुभूतेषुमद्भक्तिंलभतेपराम् ५४ भक्त्यामामभिजानातियावान्यश्चास्मितत्त्वतः॥ ततोमांतत्त्वतोज्ञात्वाविशतेतदनंतरम् ५५

प्रत्ययोभवतितदासैवास्मितावस्थितिर्विषयाभिमुखाहंकारइत्युच्यतेविषयविमुखात्वस्मितेतिततस्तमहंकारंनिगृह्णीयात् । तदनिग्रहेयोगीबलंसत्यसंकल्पत्वादिसामर्थ्यमात्मनःपश्यन्दर्पंकरोतिनमत्तुल्योऽन्योस्तीतिमन्यते ततश्चदृप्तोधर्ममतिक्रामतीत्यापस्तंबवचनाद्दिव्यान्कामानिच्छति । तत्रकेनचिन्निमित्तेनकामप्रतिबंधेसतिक्रोधवान्भवतिततःपरोत्सादनायभूयांसंशिष्यादिपरिग्रहंसंपादयतिततोनश्यतीति । तस्मात्सर्वानर्थमूलभूतमहंकारमेवविमुच्यततइतरान्सर्वान्विमुंचति । अहंकारविमोकेऽपिनिर्ममत्वंतत्प्रदर्शितेषुविषयेषुममताशून्यत्वेसत्यहंकारःशिथिलीभूतोविषयवैमुख्यंप्राप्यस्वकारणेऽस्मितायांविलीयते । ततःशान्तोऽस्मितायाअपिप्रलयान्निरिंधनाग्निवदुपरतोयोगीब्रह्मभूयायकल्पते ५३ अस्यैवंशान्तस्यकेवलस्ययोगिनोव्युत्थानावस्थामाह ब्रह्मभूतइति । योहिसुषुप्तौलयेवानिपतितोयोगीव्युत्थानेजडदेहस्तमोग्रस्तचित्तइवतंद्रालुरुत्तिष्ठति । ब्रह्मभूतस्तुप्रसन्नात्माप्रसन्नचेताःलघुशरीरःअमृतेनेवसमाधिसुखेनतृप्तस्तदेकप्रवणोनशोचतिनष्टं । नाप्यप्राप्तंकांक्षतिदारादिकं सर्वेषुभूतेषुचतुर्विधेषुसमःब्रह्मैवेदंसर्वमितिबुद्ध्यावैषम्यवर्जितःसन्परांमद्भक्तिंद्वैतदृष्टिविवर्जितांभावनांलभते । पातंजलयोगीतुनव्युत्थानेपरांदृष्टिंलभतेभेददर्शित्वात् अयंचभक्तःश्रीभागवतेदर्शितः । 'सर्वभूतेषुयेनैकंभगवद्भावमीक्षते ॥ भूतानिभगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तमः' इति । सोऽयंचतुर्थोभक्तोज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिभगवताऽपिदर्शितः ५४ अस्याअद्वैतात्मतत्त्वज्ञानलक्षणायाभक्तेःफलमाह भक्त्येति । मांउक्तविधयाभक्त्याज्ञानीअभितःसाकल्येनजानाति साकल्यमेवाह यावानिति । किमहमणुपरिमाणोवादेहसंमितोवातार्किकाणामिवाकाशवत्सकलमूर्तद्रव्यसंयोगित्वलक्षणविभुत्वाश्रयोवासप्रपंचाद्वैतवादिनामिवस्वगतभेदवान्वाऽखंडैकरसोवेतिपरिमाणतस्तत्त्वतोमांतत्पदार्थंजानाति । तथायश्चास्मीति । देहेन्द्रियप्राणमनसामन्यतमःकियत्कालस्थायीवाक्षणिकविज्ञानरूपोवाशून्यंवाकर्ताभोक्तावाजडोवाजडाजडरूपोवाचिद्रूपोभोक्तावाकर्तृत्वभोक्तृत्ववर्जितआनंदघनोवेतितत्त्वतःसर्वसंशयराहित्येनमामजरममरमभयमशोकंजानाति तथाचश्रुतिः । 'भिद्यतेहृदयग्रन्थिश्छिद्यन्तेसर्वसंशयाः ॥

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरे'इतिआत्मदर्शनेसतिसर्वसंशयोच्छेदंदर्शयति । एवंक्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धिसर्वक्षेत्रेषुभारतेत्युक्तेःसर्वक्षेत्रेष्वेकंमांविभुंसच्चिदानंदघनंतत्त्वतोज्ञात्वासर्वोपाधिविनिर्मुक्तंयाथा
त्म्येनज्ञात्वासाक्षात्कृत्यततोऽव्याप्तोब्रह्मभावंगतोभवतीत्यर्थः । ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेः । यद्वा ततइतिकारणब्रह्मभावापत्तिःसार्वात्म्यरूपाप्रथममुक्ता'यएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदंसर्वंभवति सएत
मेवपुरुषंब्रह्मततमपश्यत्'इत्यादिश्रुतिभ्योमुक्तानांसार्वात्म्यावगमात् ततमंततमं एकस्तकारश्छांदस्यांप्रक्रियायांलुप्तोद्रष्टव्यइतिश्रुतिभाष्यम् । अनंतरंकारणभावापत्तेरनुपदमेवतत्ब्रह्मतच्छब्दाभिधेयं ।
'तदितिवाएतस्यमहतोभूतस्यनामभवति'इतिश्रुतेः शुद्धंब्रह्मविशतेदर्पणापायेप्रतिबिंबोबिंबमिवप्रविशति कार्योपाधीनांजीवानांकारणोपाधीश्वरप्राप्तिद्वारैवनिष्कलब्रह्मप्राप्तिरित्यावेदितंप्रागेव । यद्वा
मांज्ञात्वातद्विशतइत्येतावतैवज्ञानप्रवेशयोःपौर्वापर्येसिद्धेतदनंतरमितिपदेनतच्छब्देनबुद्धिस्थंदेहंपरामृश्यतत्पातानंतरमितिव्याख्येयं । यतोजातेऽपितत्त्वज्ञानेयावद्देहपातंप्रारब्धकर्मणांप्रतिबंधाद्विदेहकैव
ल्यंनप्राप्यते । अन्यथाज्ञानसमकालमेवदेहपातापत्तिःस्यात् विमुक्तश्चविमुच्यते भूयश्चांतेविश्वमायानिवृत्तिरितिमुक्तस्यमुक्तिनिवृत्तायाश्चमायायाःपुनर्निवृत्तिवदज्जीवन्मुक्तिशास्त्रंबाधितंस्यात् ।
यथातार्किकाणांनष्टेऽपिसमवायिकारणेपटादिकंक्षणमात्रमवतिष्ठतेएवमस्माकमप्यनादिकालायादेहाद्युपादानभूतायाअविद्यायाविनाशेऽपिकिंचित्कालंदेहादिप्रतिभानंयुज्यते ईदृशमेवजीवन्मुक्तमपेक्ष्यभगव
ताउक्तं । 'उपदेक्ष्यंतितेज्ञानंज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः'इति । स्थितप्रज्ञलक्षणस्मृतिरपितल्लक्षणाभिधित्सयैवप्रवृत्तेइतिदिक् ५५ ननुतद्यथैषीकतुलमग्नौप्रास्तंप्रदूयेतैवंहास्यसर्वेपाप्मानःप्रदूयंतइतिपूर्वकर्मणां
ज्ञानेनप्रायश्चित्तेनैवसत्यपिनाशश्रवणेज्ञानोत्तरकालीनानांकर्मणांनाशाभावाज्ज्ञानोत्तरमपिदेहधारणेस्वाभाविकानांकर्मणांवर्जनस्यासंभवादवश्यंज्ञानिनोऽपिबंधःस्यादित्याशंक्याह सर्वकर्माणीति । मद्व्य

सर्वकर्माण्यपिसदाकुर्वाणोमद्व्यपाश्रयः ॥ मत्प्रसादादवाप्नोतिशाश्वतंपदमव्ययम् ५६ चेतसासर्वकर्माणिमयिसंन्यस्यमत्परः ॥ बुद्धियोगमपाश्रित्यमच्चित्तः
सततंभव ५७ मच्चित्तःसर्वदुर्गाणिमत्प्रसादात्तरिष्यसि ॥ अथचेत्त्वमहंकारान्नश्रोष्यसिविनंक्ष्यसि ५८ यदहंकारमाश्रित्यनयोत्स्यइतिमन्यसे ॥ मिथ्यैष
व्यवसायस्तेप्रकृतिस्त्वांनियोक्ष्यति ५९ स्वभावजेनकौन्तेयनिबद्धःस्वेनकर्मणा ॥ कर्तुंनेच्छसियन्मोहात्करिष्यस्यवशोऽपितत् ६० ॥ ॥ ॥

पाश्रयोऽहमेवप्रज्ञानघनःप्रत्यगात्माव्यपाश्रयआश्रयोयस्यसमद्व्यपाश्रयोज्ञानी सर्वकर्माणिविहितानिनिषिद्धानिवासदाऽसकृत्कुर्वाणोऽपिमत्प्रसादात्मदनुग्रहाच्छाश्वतंनित्यंअव्ययंपरमसर्वोत्कृष्टंपदंपदनी
यंमोक्षमवाप्नोति । ननुज्ञानोत्तरमपिक्रियमाणैःकर्मभिर्बध्यते । 'तस्यपुत्रादायमुपयंतिसुहृदःसाधुकृत्यांद्विषंतःपापकृत्यामिति । नहवाएवंविदिकिंचनरजआध्वंसतेतंविदित्वानलिप्यतेकर्मणापापकेन'
इत्यादिशास्त्रेणतत्त्वज्ञानिनःकर्मालेपश्रवणात् ५६ एवंवर्णाश्रमादिधर्मपुरस्कारेणससाधनासफलाचब्रह्मविद्यानिरूपिताअस्याःप्राप्तयेपुनःसाधनत्वेनभक्तिमेवविधत्ते चेतसेति । चेतसाविवेकबुद्ध्यासर्वा
णिकर्माणिनित्यनैमित्तिकानिमयिभगवतिवासुदेवेसंन्यस्ययत्करोषियदश्नासीत्युक्तरीत्यासमर्प्यमत्परःअहमेवपरःप्राप्योयस्यनतुमद्भक्त्याअर्थादीन्प्रार्थयानःबुद्धियोगंपूर्वोक्तंसिद्ध्यसिद्ध्योःसमत्वलक्षणंबंधहेतो
रपिकर्मणोमोक्षहेतुत्वसंपादकंअपाश्रित्यआश्रित्यमच्चित्तःमदेकशरणःसततंसर्वदाभव ५७ एतस्यभक्तियोगस्यकरणेगुणमकरणेदोषंचाह मच्चित्तइति । दुर्गाणिआध्यात्मिकाधिलौकिकादीनिसंकटानि अहंका
रात्स्वपांडित्याभिमानात्नश्रोष्यसिमद्वाक्यंतर्हिविनंक्ष्यसिपुरुषार्थशून्योभविष्यसि ५८ स्वतंत्रोऽहंत्वदुक्तंनकरिष्यामीत्याशंक्याह यदिति । यत्यदिअहंकारंगर्वमाश्रित्यनयोत्स्येयुद्धंनकरिष्येइतिमन्यसेएषते
तवव्यवसायोनिश्चयोमिथ्यायतःप्रकृतिःक्षात्रस्वभावःत्वांनियोक्ष्यति । 'प्रकृतिंयांतिभूतानिनिग्रहःकिंकरिष्यति'इतिचोक्तं ५९ प्रकृतिस्त्वांनियोक्ष्यतीत्येतदेवव्याचष्टे स्वभावजेनेति । स्वभावजेनपूर्वो
क्तेनशौर्यादिना अवशोऽपिपरवशएवतत्करिष्यसि ६० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कोऽसौपरोयद्वशेऽहमस्मीत्यतआह ईश्वरइति । ईश्वरईशनशीलोऽन्तर्यामीपृथिव्यादीनामस्माकंचसर्वभूतानांसर्वप्राणिनांहृद्देशेबुद्धिगुहायांसर्वप्राणिप्रवर्त्तकस्तिष्ठति कीदृशः सर्वभूतानिभ्रामयन्ऊर्ध्वाधो
मार्गेषुसंचारयन्काष्ठपुत्तिकाइवसूत्रधारः यंत्रारूढानियंत्रमिवयंत्रंउत्क्रमणादिसाधनंसर्वप्राणाद्यात्मकंलिंगंतदारूढानिमाययास्वशक्त्याभ्रामयन्नितिसंबंधः । हेअर्जुनशुक्लविशुद्धांतःकरण सेश्वरोसीतिभावः
अत्राहंकारपूर्वकंयःकर्मकरोतियश्चईश्वरपरवशोऽहंकरोमीतिबुद्ध्याकरोतितयोरत्यंतवैलक्षण्यप्रदर्शनार्थोमंत्रोभाष्येउदाहृतः । 'अहश्चकृष्णमहरर्जुनंचविवर्त्तेतेरजसीवेद्याभिः'इतिभारद्वाजार्षम् अहश्चकृष्णमहर
र्जुनंचेत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदितिब्राह्मणेनआग्निमारुतेशस्त्रेविनियुक्ताप्रथमेयमृक् यस्मिन्दिवसेसोमःसूयतेयागार्थंतदेवजन्मसाफल्यदिनंमुख्यमहःशब्दवाच्यं अन्यत्तुदिनमदिनमेवनिष्फलत्वात् तथाचस्मृ
तिः । 'दशभिर्जन्मभिर्वेदाआधानंशतजन्मभिः । सहस्रैर्जन्मभिःसोमंब्राह्मण्यंपातुमर्हति'इतिसोमयागस्यदौर्लभ्यंदर्शयति तदयमहःशब्दःकालवचनोऽपिसौम्येकर्मणिवर्तते ।
यथादर्शपौर्णमासशब्दौ । तत्रैवंसतिअहःयागःकृष्णंअविदुषाकृतमप्रकाशमिवभवति । तथाऽहरर्जुनंस्वच्छंतदेवविदुषाकृतंप्रकाशरूपमिवभवति । तेएतेउभेअपिविद्वदविद्वत्कृतेअ
हनीरजसीप्रवृत्तिरूपत्वात्रजोगुणकार्येअपिवेद्याभिर्विद्याभिःकर्मांगावबद्धोपासनारूपावापरमेश्वरेसर्वकर्मार्पणरूपावाअहंकरोमीत्यभिमानरूपावाविद्याविज्ञानानिताभिर्विवर्तेतेवैपरीत्येनवर्तेते सोपासनं
कर्मश्वेतंपरमात्मतत्त्वप्रकाशकंबंधविच्छेदहेतुः मूढकृतंकर्मकृष्णंस्वरूपावरकंबंधहेतुरित्यर्थः । तदेवंभगवान्पार्थअर्जुनेतिसंबोधयन्एतस्यस्वच्छांतःकरणत्वद्योतनेनशुक्लेधर्मेऽधिकारंदर्शयति
६१ तमेवईश्वरंसर्वभावेनसर्वात्मनाशरणमाश्रयंगच्छश्रयस्व तत्प्रसादात्तदनुग्रहात्परांशांतिंउपरतिंसमाधिमितियावत् तथाचसूत्रं । समाधिसिद्धिरीश्वरप्रणिधाना
दिति । स्थानंचपरंविष्णोःपदंमोक्षंशाश्वतंनित्यंप्राप्स्यसि ६२ सर्वगीतार्थमुपसंहरति इतीति । इतिएवंप्रकारंतेतुभ्यंमयासर्वज्ञेनपरमकारुणिकेनज्ञानंआख्यातम् ।

ईश्वरःसर्वभूतानांहृद्देशेऽर्जुनतिष्ठति ॥ भ्रामयन्सर्वभूतानियंत्रारूढानिमायया ६१ तमेवशरणंगच्छसर्वभावेनभारत ॥ तत्प्रसादात्परांशांतिंस्थानंप्राप्स्यसिशाश्वतम्
६२ इतितेज्ञानमाख्यातंगुह्याद्गुह्यतरंमया ॥ विमृश्यैतदशेषेणयथेच्छसितथाकुरु ६३ सर्वगुह्यतमंभूयःशृणुमेपरमंवचः॥ इष्टोऽसिमेदृढमितिततोवक्ष्यामितेहितम् ६४
मन्मनाभवमद्भक्तोमद्याजीमांनमस्कुरु ॥ मामेवैष्यसिसत्यंतेप्रतिजानेप्रियोऽसिमे ६५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गुह्यान्मंत्रतंत्ररसायनरूपाद्गुह्यतरंअतिशयितंरहस्यं । एतद्यथोक्तंशास्त्रार्थजातंविमृश्यसम्यगालोच्ययथेच्छसितथाकुरु ६३ एवंयथेष्टकरणमभ्यनुज्ञायाप्यतिवात्सल्यात्श्लोकद्वयेनैवकृत्स्नं
शास्त्रार्थमुपदेक्ष्यंस्तद्ग्रहणेऐकाग्र्यमस्यसंपादयितुमाह सर्वेति । सर्वेभ्योगुह्येभ्यःअतिशयितंगुह्यंसर्वगुह्यतमंभूयःपुनरसकृदुक्तमपिमेममवचनंशृणु परमंपरमार्थविषयत्वात् नलोभान्नापिभयात्त्वांवक्ष्या
मिकिंतर्हिमेममइष्टोऽसिपरमाप्तोसिइतिहेतोः दृढंअतिशयितंतेतवहितंयतस्ततोवक्ष्यामि । तवइष्टत्वात्विद्यायाश्चहितत्वात्तद्वचनंआप्तेत्वयिअवश्यंवक्तव्यमितिभावः ६४ तदेवगुह्यतमंहितमाह मन्म
नाइति । अहंप्रत्यगात्मानंदैकघनःपरिपूर्णस्तदाकारंमनोयस्यसमन्मनाःभव एतेनब्रह्मात्माभेदोऽपिसाक्षात्करणीयइत्युत्तरषट्कार्थउक्तः । कथमेवंविधाज्ञाननिष्ठालभ्यतेऽतआह मद्भक्तोभव
एतेनभगवदुपासनात्मकोमध्यमषट्कार्थउक्तः । कथमल्पपुण्यस्यभक्तिरुदेष्यतीत्यतआह मद्याजीभगवदर्थकर्मकरणशीलोभव एतेनकर्मप्रधानआद्यषट्कार्थोविवृतः । ननुयस्यभगवद्याजित्वंनसं
भवतिदारिद्र्यात्क्रयाद्यभावाद्वातस्यभगवद्भक्तिदौर्लभ्याद्ब्रह्माकाराचेतोवृत्तिर्दुर्लभतरेत्याशंक्याह मांनमस्कुरु प्राकृतभक्त्यैवप्रतिमादौभगवंतंसर्वोपचारसमर्पणेननमस्कारादिनासम्यगाराधयेत्यर्थः ।
तथाचाश्वलायनोनमस्कारस्यैवयज्ञत्वमुदाहरति 'योनमसास्वध्वरइतियज्ञावैनमइतिहिब्राह्मणंभवति'इतिच । एवमुक्तस्यसोपानत्रयारूढस्यफलमाह मामिति । मामेवतत्पदार्थंसर्वजगत्कारणं
२९ सर्वेश्वरंसर्वशक्तिमखंडैकरसंत्वंएष्यसिप्राप्स्यसिबिंबइवप्रतिबिंबंघटाकाशइवमहाकाशं । अस्मिन्नर्थेशपथंकरोतितेतवपुरःसत्यंअबाधितार्थभूतंप्रतिजानेप्रतिज्ञांकरोमिमामेवैष्यसीति । प्रियोऽसिमे यत
स्त्वंमेममप्रियोऽसिअतःप्रतारणानर्हेत्वयिसत्यमेवाहंब्रवीमीत्यर्थः ६५ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

एवंश्रवणमनचजनभजनमननक्रमेणसांख्यनिष्ठाउक्ता । यापूर्वंध्यानेनात्मनिपश्यंतीत्यनेनश्लोकेनदर्शिता । इदानीं'अन्येत्वेवमजानंतःश्रुत्वाऽन्येभ्यउपासते । तेऽपिचातितरंत्येवमृत्युंश्रुतिपरायणाः' इतिकेवलोपास्तिनिष्ठायोगाख्योक्तातामाह सर्वेति । सर्वेषांवर्णानामाश्रमाणांदेहेन्द्रियबुद्धीनांचधर्मानग्निहोत्रादीन्सुखदुःखादींश्चत्यक्त्वामामेकंसर्वेश्वरंसर्वशक्तिसोपाधिनिरुपाधिवाऽखंडैकरसमानंद घनंपरमात्मानं शरणंशृणातिहिनस्त्यविद्यादीनक्लेशादीन्शरणमाश्रयःपरायणंगच्छमाप्नुहि मदेकशरणोभवेत्यर्थः । अत्रअन्नंभुक्त्वैवतृप्यतिनतुजलमात्रंपीत्वेतिवद्हेतुत्वंक्त्वाप्रत्ययार्थः सर्वधर्मप रित्यागेनमांशरणंव्रजेत्यर्थः यथोक्तम् 'अनात्मदर्शनेनैवपरात्मानमुपास्महे'इति । एतस्यभगवच्छरणीकरणस्यफलमाह अहंत्वेति । अहंप्रत्यगात्माभूर्यांयेंतर्यामीनारायणःसकलपाप्मवि निर्मुक्तःसम्यग्ज्ञातःसन्त्वात्वांसर्वपापेभ्यःसंचितक्रियमाणेभ्योगोत्रवधादिजेभ्योमोक्षयिष्यामिमाशुचःशोकंमाकार्षीः तथाहि । तत्त्वज्ञानफलंपापास्पर्शःशोकतरणंचसर्वश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धंआदित्यांतर्व र्तिनंनारायणंप्रकृत्यच्छांदोग्येश्रूयते 'सएषसर्वेभ्यःपाप्मभ्यउदितउदेतिहवैसर्वेभ्यःपाप्मभ्योयएवंवेद । तरतिशोकमात्मवित्तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतः'इति । उदितःऊर्ध्वमितोगतः पापान्युत्क्रम्यगतोनिष्पापइतिश्रुतिपदार्थः । वर्णाश्रमधर्मसंन्यासपूर्वकंषष्ठाध्यायेनोक्तेनयोगेनदेहादीनांधर्मांश्चत्यक्त्वानिर्विकल्पमात्मानंसाक्षात्कुर्वतोनकर्मलेपइत्यर्थः ६६ एवंश्लोकद्वयेनज्ञान योगेनसांख्यानांकर्मयोगेनयोगिनामितिसांख्ययोगौद्वितीयाध्यायेदर्शितावुपसंहृत्यविद्यासंप्रदायविधिमाह इदमिति । अतपस्कायतपआलोचनंतद्रहितायअयत्नशीलायेत्यर्थः । अभक्ताय श्रद्धाहीनायअशुश्रूषवेगुरुसेवामकुर्वते । मांपरमात्मानंयोऽभ्यसूयतिमदीयगुणासहिष्णुतयामयिदोषारोपपरोभवतितस्मै नञःप्रत्येकंसंबद्धत्वादेतेषांविशेषणानामन्यतमाभावेऽपिकदाचनमह त्यपिसंकटेइदंनवाच्यंनोपदेष्टव्यम् । अत्र'विद्याहवैब्राह्मणमाजगामगोपायमाशेवधिष्टेऽहमस्मि ॥ असूयकायानृजवेऽयतायनमांब्रूयावीर्यवतीतथास्याम् । यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ ॥

सर्वधर्मान्परित्यज्यमामेकंशरणंव्रज ॥ अहंत्वासर्वपापेभ्योमोक्षयिष्यामिमाशुचः ६६ इदंतेनातपस्कायनाभक्तायकदाचन ॥ नचाशुश्रूषवेवाच्यंनचमांयोऽभ्यसूय ति ६७ यइदंपरमंगुह्यंमद्भक्तेष्वभिधास्यति ॥ भक्तिंमयिपरांकृत्वामामेवैष्यत्यसंशयः ६८ नचतस्मान्मनुष्येषुकश्चिन्मेप्रियकृत्तमः ॥ भवितानचमेतस्मादन्यःप्रिय तरोभुवि ६९ अध्येष्यतेचयइमंधर्म्यंसंवादमावयोः ॥ ज्ञानयज्ञेनतेनाहमिष्टःस्यामितिमेमतिः ७० श्रद्धावाननसूयश्चशृणुयादपियोनरः ॥ सोऽपिमुक्तःशुभाँल्लोका न्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ७१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तस्यैतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंतेमहात्मनः'इतिश्रवणादसूयारहितायार्जवोपेतायाभ्यासशीलायगुरुपरमेश्वराराधनपरायचएतद्रहस्यंदेयंनान्यस्मैइत्यर्थः ६७ एवंसंप्रदायविधिमुक्त्वासंप्रदायकर्तुःफलमाह यइ दमिति । इदंपरमंगुह्यंयोभक्तिहीनोमानपूजाद्यर्थीसन्मद्भक्तेष्वभिधास्यतिसोऽपिततएवपुण्यान्मयिपरमेश्वरेचिदेकरसेपरांभक्तिमद्वैतलक्षणामुपासनांकृत्वातत्रादरंप्राप्यनामनुष्ठायचमामेवैष्यतिमुक्तिंप्राप्स्यती त्यर्थः असंशयःसंशयोऽत्रनास्ति । स्मर्यतेहिअजामिलादीनांभक्तिगंधहीनानामपिपुत्रसंकेतितेननारायणेतिनाम्नास्नेहवशादाह्वयतांतावन्मात्रतुष्टेनभगवतासद्गतिर्दत्ताकिमुवक्तव्यंयोवाचाएतावच्छास्त्र रहस्यंप्रतिपादयतितस्यभक्तिलाभादिक्रमेणकृतकृत्यत्वंभविष्यतीति ६८ ननुअश्रद्धयाकृतंसर्वंव्यर्थमितित्वयैवोक्तंकथमभक्तस्याप्येतच्छास्त्राभिधानतोभक्त्यादिलाभःसंभवेदित्याशंक्याह नचेति । तस्मा देतच्छास्त्रप्रवर्तकादन्योमनुष्येषुमेममप्रियकृत्तमोनचकश्चिदस्ति । इयमेवममहतीवाचिकीभक्तिस्तांकृत्वासोपानारोहक्रमेणमेममप्रियतरोभविताभविष्यति । 'अनिच्छयाऽपिसंस्पृष्टोदहत्येवहिपावकः' इति । नचभुविएतस्मादन्यत्परमार्थसाधनमस्तीतिभावः । अक्षरार्थःस्पष्टः ६९ अध्यापकस्यफलमुक्त्वाऽध्येतुःफलमाह अध्येष्यतेचेति । ज्ञानयज्ञेननिर्विकल्पसमाधिनाइष्टःपूजितःस्यांहिधर्मसंवादनामापु ष्कलपुण्यवृद्धिकरस्तद्द्वेदेतस्यशास्त्रस्याध्ययनमपीत्यर्थः । इतिमेममसर्वेश्वरस्यमतिः तेनात्रस्तुतिमात्रमेतदितिनमंतव्यंकिंतुभूतार्थवादएवायमितिभावः ७० प्रवक्तुरध्येतुश्चफलमुक्त्वाश्रोतुरपिफलमाह श्रद्धावानि ति । शृणुयादपिअक्षरश्रवणंकुर्यादपिकिमुत्वक्तव्यमादरेणार्थग्रहणंयःकुर्यात्सउक्तंफलंप्राप्नुयादिति स्पष्टार्थःश्लोकः । तथाचोक्तंश्रीभागवते । 'वासुदेवकथाप्रश्नःपुरुषांस्त्रीन्पुनातिहि ॥ वक्तारंपृच्छकं श्रोतृंस्तत्पादसलिलंयथा'इति ७१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ७२ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सर्वांतर्यामीसर्वज्ञोऽपिभगवाँल्लोकशिक्षार्थंशिष्यस्यज्ञानंजातंनवेतिपृच्छति । अन्यथापुनःपुनःस्वयमेस्यउपदेशंकृतवताऋभुणानिदाघइवमयाऽयंशतकृत्वोऽप्युपदेशेनकृतार्थःकर्तव्यइत्याशयेनाह कच्चिदिति । कच्चिदितिकामप्रवेदने हेपार्थएतत्त्वयाएकाग्रेणचेतसाश्रोतव्यंशब्दतोऽर्थतश्चबोद्धव्यमितिममकामोऽस्तिततस्त्वांपृच्छामिकिमिदंत्वयाश्रुतमिति । श्रुतवतोऽपितवअज्ञानकृतःसंमोहोविपर्ययःअनात्मन्यात्मधीरूपःस्वधर्मेयुद्धेचाधर्मधीरूपइतिसद्विविधोऽपिनष्टःकच्चित् । मच्छ्रमसाफल्यमिच्छुस्त्वामहंपृच्छामीत्यर्थः ७२ एवंपृष्टःस्वस्यकृतकृत्यतांज्ञापयन्नर्जुनउवाच नष्टोमोहइति । मोहः पूर्वोक्तोद्विविधोऽपिनष्टः । स्मृतिरयमहमस्मिपरंब्रह्मेत्यात्मानुसंधानरूपाआत्मतत्त्वविषयालब्धा । यस्यालाभेनसर्वहृदयग्रंथीनांयावान्यश्चास्मितस्वतइत्यत्रोदाहृतानांचिज्जडैक्यभ्रमप्रभवानां विमोक्षोभवति तथाचश्रूयते । स्मृतिलंभेसर्वग्रंथीनांविमोक्षइति त्वत्प्रसादान्मयाऽच्युतस्मृतिर्लब्धेतिसंबंधः । स्थितोऽस्मित्वच्छासनेइतिशेषः । गतसंदेहोनष्टसंदेहइत्यनेनानात्मन्यात्मधीरूपोमोहोनष्टइतिदर्शितं । करिष्येवचनंतवेत्यनेनस्वधर्मेयुद्धेचाधर्मधीरूपोऽपिमोहोनष्टइतिदर्शितं ७३ समाप्तःशास्त्रार्थः इदानींकथाप्रबंधमेवानुवर्तयन्संजयउवाच इतीति । अद्भुतंचेतसोविस्मयकरं रोमहर्षणंरोमांचोद्भेदजनकं शेषंस्पष्टं ७४ कथमयंत्वयादूरस्थयोरपिवासुदेवार्जुनयोःसंवादःश्रुतइत्यतआह व्यासप्रसादादिति । भगवताव्यासेनदिव्यंचक्षुःश्रोत्रादिकंमह्यंदत्तं येनाहंव्यवहितंविप्रकृष्टंवासर्वंकरतलामलकवद्विजानामि । अतोव्यासप्रसादादेतच्छास्त्रंपरंगुह्यंगोप्यंअहंश्रुतवान् । योगंच पश्यमेयोगमैश्वरमितिप्रतिज्ञापूर्वकंप्रदर्शितंवैश्वरूप्यं तमपिदृष्टवानिति शेषः । स्वयंकथयतइत्युक्तेअस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदइतिश्रुतेःस्वनिःश्वसितंवेदंशिष्याचार्यपरंपरयाकथयतइत्यायाति । तदर्थंसाक्षात्कथयतइति । सृष्ट्यादौब्रह्माणंप्रतीवेदानीमर्जुनंप्रतिसाक्षात्कथयतःश्रुतवानहमित्यर्थः । तेनभगवदनुग्रहपात्रतयाब्रह्मणासमत्वंस्वस्यद्योत्यते । अत्रएतद्योगमित्यभेदेनान्वयेतुगुह्यपदापेक्षयाएतद्योगमितिपुन्नपुंसकलिंगयोरपिसामा

कच्चिदेतच्छ्रुतंपार्थत्वयैकाग्रेणचेतसा ॥ कच्चिदज्ञानसंमोहःप्रनष्टस्तेधनंजय ७२ ॥ अर्जुनउवाच ॥ नष्टोमोहःस्मृतिर्लब्धात्वत्प्रसादान्मयाऽच्युत ॥ स्थितोऽस्मिगतसंदेहःकरिष्येवचनंतव ७३ ॥संजयउवाच ॥ इत्यहंवासुदेवस्यपार्थस्यचमहात्मनः ॥ संवादमिममश्रौषमद्भुतंरोमहर्षणम् ७४ व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहंपरम् योगंयोगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतःस्वयम् ७५ राजन्संस्मृत्यसंस्मृत्यसंवादमिममद्भुतम् ॥ केशवार्जुनयोःपुण्यंहृष्यामिचमुहुर्मुहुः ७६ तच्चसंस्मृत्यसंस्मृत्यरूपमत्यद्भुतंहरेः ॥ विस्मयोमेमहान्राजन्हृष्यामिचपुनःपुनः ७७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नाधिकरण्यंशक्यंचयत्किंचिदश्नताऽपिक्षुदुपहंतुमित्यादाविवपूर्वप्रवृत्तलिंगसंस्कारप्राबल्यादुत्तरत्रभिन्नलिंगविशेष्यलाभेऽपिपूर्वसंस्कारोननिवर्त्ततइतिसामानाधिकरण्यंविलिंगयोरपिवक्तुंशक्यमितिज्ञेयं ७५ केशवार्जुनसंवादश्रवणजंविश्वरूपाख्ययोगदर्शनजंचाह्लादंक्रमेणश्लोकद्वयेनाह राजन्निति । हेराजन्हेधृतराष्ट्र पुण्यंपुण्यकरंपापहरंचेत्यर्थात् संस्मृत्यसंस्मृत्येतिसंभ्रमेद्विरुक्तिः शेषंस्पष्टार्थं ७६ तच्चेति । रूपंविश्वरूपं एतद्दर्शनेहिब्रह्माणमीशमितिदेशतोविप्रकृष्टं वक्त्राणितेत्वरमाणाविशंतीतिकालतोव्यवहितंभीष्मादिक्षयंचकरतलामलकवद्दृष्टवान् । तच्चजगतोमिथ्यात्वमंतरेणनसंभवतीतिप्रतिपादितंवेदांतकतके 'अतीतानागतंवस्तुवीक्ष्यतेकरबिल्ववत् । योगीसंकल्पमात्रोत्थमितिशास्त्रेषुडिंडिमः ॥ १ ॥ मायायांसर्वदासर्वंसर्वावस्थमिदंजगत् ॥ अस्तीतितदुपाधिश्चित्सार्वात्म्यात्सर्वमीक्षते ॥ २ ॥ आरंभपरिणामाभ्यांस्वेनरूपेणयन्नसत् ॥ अतीतानागतंवस्तुयोगीतद्वीक्षतांकथम् ॥ ३ ॥ संकल्पमात्रभातंवस्त्वतीतादियदीष्यते ॥ नष्टस्यादर्शनाभंतस्याद्योगिज्ञानमप्रमा ॥ ४ ॥ योगिसंकल्पमात्रेणतस्योत्पत्तिर्यदीष्यते ॥ ईशसंकल्पमात्रेणसर्वोत्पत्तिस्तदेष्यतां ॥ ५ ॥ आरंभपरिणामेवादेशकालाद्यतिक्रमः ॥ नैवदृष्टःकचित्सोऽयंस्वप्नमायादिषुस्फुटः ॥ ६ ॥ युगपद्दृश्यतेकुंभोनानादेशस्थयोगिभिः ॥ जलसूर्यइवास्माभिस्तेनासौकल्पितःस्फुटं ॥ ७ ॥ योगिभिर्गृह्यमाणत्वाद्घटःसर्वत्रसर्वदा ॥ सन्नेवास्तीतिचेत्कार्यंकथमीदृग्विधंभवेत् ॥ ८ ॥ व्यावृत्तंहीष्यतेकार्यंयुगपद्भिन्नदेशता ॥ चेत्कल्पनांविनास्येष्टादृष्टांतस्तत्रनास्तिवः ॥ ९ ॥ तस्मात्प्राणुभिरारब्धमितिवन्नापिगव्यवत् ॥ प्रकृतेःपरिणामोवाजगत्किंत्विंद्रजालवत् ॥ १० ॥ सत्यंवद्दृशाभिंद्रजालंविश्वपरागदृशां ॥ अधिष्ठानादृतेशुद्धदृशांनास्त्येवतद्द्वयम्' इति ॥ ११ ॥ स्पष्टार्थोमूलश्लोकः ७७ ॥ ॥

यस्मादनंतैश्वर्योभगवांस्तदनुगृहीतोऽर्जुनश्चयुधिष्ठिरपक्षेऽस्तिअतस्त्वयाजयाशानकार्येत्याह यत्रेति। यत्रपक्षेध्रुवेविरर्वत्रसंबध्यते श्रीर्दिव्यसभादिशोभा । विजयःप्रसिद्धः भूतिरैश्वर्यसर्वनियंतृत्वम् । नीतिर्नयश्चएतत्सर्वंतत्रतस्मिन्पक्षेध्रुवमितिममम‌तिः अतःपांडवैःसहसंधिरेवकर्तव्यइतिभावः ७८ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोःश्रीनीलकंठसूरिविरचितस्यकृतौभारतभावदीपे भीष्मपर्वणिगीतार्थप्रकाशेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ पर्वाणितु० ॥ ४२ ॥ गीतासुगीताकर्तव्याइत्यादयःसार्धाःपंचश्लोकागौडैर्नपठ्यंते १ । २ । ३ । ४ ५ एवंगीतांतेमन्मनाभवेत्यादिनानिष्कामानामात्मनिष्ठानामैश्वर्यसीत्यात्मप्राप्तिश्चतत्फलभूतादर्शिता । सकामानांत्वर्थाधीनाकामसिद्धिः । अर्थश्चसतामपिपांडवानामिवगुरुत्वभान्तूनाद्यात्रश्रयेणैवसिद्ध्य

यत्रयोगेश्वरःकृष्णोयत्रपार्थोधनुर्धरः ॥ तत्रश्रीर्विजयोभूतिर्ध्रुवानीतिर्मतिर्मम ७८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि भगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादेसंन्यासयोगोनामअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ पर्वणितुद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ समाप्तंभगवद्गीतापर्व ॥ अथभीष्मवधपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ गीतासुगीताकर्त्तव्याकिमन्यैःशास्त्रसंग्रहैः ॥ यास्वयंपद्मनाभस्यमुखपद्माद्विनिःसृता १ सर्वशास्त्रमयीगीतासर्वदेवमयोहरिः ॥ सर्वतीर्थमयीगंगासर्ववेदमयोमनुः २ गीतागंगाचगायत्रीगोविंदेतिहृदिस्थिते ॥ चतुर्गकारसंयुक्तेपुनर्जन्मनविद्यते ३ षट्शतानिसविंशानिश्लोकानांप्राहकेशवः ॥ अर्जुनःसप्तपंचाशत्सप्तषष्टिंतुसंजयः ४ धृतराष्ट्रःश्लोकमेकंगीतायामानमुच्यते ॥ भारतामृतसर्वस्वगीतायामथितस्यच ॥ सारमुद्धृत्यकृष्णेनअर्जुनस्यमुखेहुतम् ५ ॥ संजयउवाच ॥ ततोधनंजयंदृष्ट्वाबाणगांडीवधारिणम् ॥ पुनरेवमहानादंव्यसृजंतमहारथाः ६ पांडवाःसोमकाश्चैवयेचैषामनुयायिनः ॥ दध्मुश्चमुदिताःशंखान्वीराःसागरसंभवान् ७ ततोभेर्यश्चपेश्यश्चक्रकचागोविषाणिकाः ॥ सहसैवाभ्यहन्यंततततःशब्दोमहानभूत् ८ तथादेवाःसगंधर्वाःपितरश्चजनाधिप ॥ सिद्धचारणसंघाश्चसमीयुस्तेदिदृक्षया ९ ऋषयश्चमहाभागाःपुरस्कृत्यशतक्रतुम् ॥ समीयुस्तत्रसहितादृष्टुंतद्वैशसंमहत् १० ततोयुधिष्ठिरोदृष्ट्वायुद्धायसमवस्थिते ॥ तेसेनेसागरप्रख्येमुहुःप्रचलितेनृप ११ विमुच्यकवचंवीरोनिक्षिप्यचवरायुधम् ॥ अवरुह्यरथात्क्षिप्रंपद्भ्यामेवकृतांजलिः १२ पितामहमभिप्रेक्ष्यधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ वाग्यतःप्रययौयेनप्राङ्मुखोरिपुवाहिनीम् १३ तंप्रयांतमभिप्रेक्ष्यकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ अवतीर्यरथात्तूर्णंभ्रातृभिःसहितोऽन्वयात् १४ वासुदेवश्चभगवान्पृष्ठतोऽनुजगामतम् ॥ तथामुख्याश्चराजानस्तच्चित्ताजग्मुरुत्सुकाः १५ ॥ अर्जुनउवाच ॥ किंतेव्यवसितंराजन्यदस्मानपहायवै ॥ पद्भ्यामेवप्रयातोऽसिप्राङ्मुखोरिपुवाहिनीम् १६ ॥ भीमसेनउवाच ॥ क्वगमिष्यसिराजेंद्रनिक्षिप्तकवचायुधः ॥ दंशितेष्वरिसैन्येषुभ्रातृनुत्सृज्यपार्थिव १७ ॥ नकुलउवाच ॥ एवंगतेत्वयिज्येष्ठेममभ्रातरिभारत ॥ भीर्मेदुनोतिहृदयंब्रूहिगंताभवान्क्वनु १८ ॥ सहदेवउवाच ॥ अस्मिन्नणसमूहेवैवर्त्तमानेमहाभये ॥ उत्सृज्यक्वनुगंताऽसिशत्रूनभिमुखोनृप १९ ॥ संजयउवाच ॥ एवमाभाष्यमाणोऽपिभ्रातृभिःकुरुनंदनः ॥ नोवाचवाग्यतःकिंचिद्गच्छत्येवयुधिष्ठिरः २० ॥

तिसोऽपिबलवदनुग्रहात् । अन्येषांतुकौरवाणामिवसाध्यमानोनिरन्वयोच्छेदायभवतीतिदर्शयिष्यन्युद्धप्रधानंग्रंथंसौषुप्तपर्वांतमारभतेऽर्थस्यानर्थहेतुत्वंविवरीतुंततोधनंजयंदृष्ट्वेति । ततःअर्जुनस्यकरिष्येवचनंतवेत्येवंरूपप्रतिज्ञानंतरंधनंजयंयुद्धार्थंसन्नद्धंदृष्ट्वेत्यर्थः ६।७ भेर्योबृहत्योढक्काः पेश्यःकाहलाः। क्रकचाजयमंगलाः । गोविषाणिकागवादिशृंगाणि । सहसायुगपदेवअभ्यहन्यंतअवाद्यंत ८।९।१०।११ वरायुधंधनुःश्रेष्ठं अवरुह्यअवतीर्य १२ येनविजयाख्येनप्रयोजनेनस्वयंयुधिष्ठिरःसंग्रामेदृष्टबुद्धिस्तत्तिसद्ध्यर्थंअभिप्रेक्ष्यआलोच्यप्रथमंपितामहंप्रतिप्रययौ रिपुवाहिनींप्रविश्येतिशेषः १३। १४।१५।१६।१७।१८ ।१९।२०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२१ गौतमंकृपं २२ पुराकल्पेप्राचीनशास्त्रे २३ । २४ । २५ मिथोऽन्योन्यं एषोहीतिसुलोपाभावआर्पः २६ व्यक्तंनियतं भीष्मस्यअंतिकंसमीपं २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ धिक्कृत्याधिक्कृत्य
असमासआर्पः धिगित्यकरोदितिवा ३२ विवक्षितंवक्तुमिष्टं ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ पराभावायपराकृतोनिरस्तोभावःसत्तायत्रनःतस्मैमरणायेत्यर्थः परश्चासावभावश्चेतिविग्रहेऽपिसएवार्थः

तानुवाचमहाप्राज्ञोवासुदेवोमहामनाः ॥ अभिप्रायोऽस्यविज्ञातोमयेतिप्रहसन्निव २१ एषभीष्मंतथाद्रोणंगौतमंशल्यमेवच ॥ अनुमान्यगुरून्सर्वान्योत्स्यतेपार्थिवो
ऽरिभिः २२ श्रूयतेहिपुराकल्पेगुरूननुमान्ययः ॥ युध्यतेसभवेद्व्यक्तमपध्यातोमहत्तरैः २३ अनुमान्ययथाशास्त्रंयस्तुयुध्येन्महत्तरैः ॥ ध्रुवस्तस्यजयोयुद्धेभवेदिति
मतिर्मम २४ एवंब्रुवतिकृष्णेऽत्रधार्त्तराष्ट्रचमूंप्रति ॥ हाहाकारोमहानासीन्निःशब्दास्त्वपरेऽभवन् २५ दृष्ट्वायुधिष्ठिरंदूराद्धार्त्तराष्ट्रस्यसैनिकाः ॥ मिथःसंकथयांचक्रु
रेषोहिकुलपांसनः २६ व्यक्तंभीतइवाभ्येतिराजाऽसौभीष्ममंतिकम् ॥ युधिष्ठिरःससोदर्यःशरणार्थंप्रयाचकः २७ धनंजयेकथंनाथेपांडवेचवृकोदरे ॥ नकुलेसहदेवेच
भीतिरभ्येतिपांडवम् २८ ननूनंक्षत्रियकुलेजातःसंप्रथितेभुवि ॥ यथाऽस्यहृदयंभीतमल्पसत्वस्यसंयुगे २९ ततस्तेसैनिकाःसर्वेप्रशंसंतिस्मकौरवान् ॥ हृष्टाःसुमन
सोभूत्वाचैलानिदुधुवुश्चह ३० व्यनिंदंश्चतथासर्वेयोधास्तवविशांपते ॥ युधिष्ठिरंससोदर्यंसहितंकेशवेनहि ३१ ततस्तत्कौरवंसैन्यंधिक्कृत्वातुयुधिष्ठिरम् ॥ निःशब्द
मभवत्तूर्णंपुनरेवविशांपते ३२ किंनुवक्ष्यतिराजाऽसौकिंभीष्मःप्रतिवक्ष्यति ॥ किंभीमःसमरश्लाघीकिंनुकृष्णार्जुनाविति ३३ विवक्षितंकिमस्येतिसंशयःसुमहानभूत्
॥ उभयोःसेनयोराजन्युधिष्ठिरकृतेतदा ३४ सोऽवगाह्यचमूंशत्रोःशरशक्तिसमाकुलाम् ॥ भीष्ममेवाभ्ययात्तूर्णंभ्रातृभिःपरिवारितः ३५ तमुवाचततःपादौकराभ्यां
पीड्यपांडवः ॥ भीष्मंशांतनवंराजायुद्धायसमुपस्थितम् ३६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ आमंत्रयेत्वांदुर्धर्षत्वयायोत्स्यामहेसह ॥ अनुजानीहिमांतातआशिषश्चप्रयोजय
३७ ॥ भीष्मउवाच ॥ यद्येवंनाभिगच्छेथायुधिमांपृथिवीपते ॥ शपेयंत्वांमहाराजपराभावायभारत ३८ प्रीतोऽहंपुत्रयुध्यस्वजयमाप्नुहिपांडव ॥ यत्तेऽभिलषितं
चान्यत्तदवाप्नुहिसंयुगे ३९ व्रियतांचवरःपार्थकिमस्मत्तोऽभिकांक्षसि ॥ एवंगतेमहाराजनतवास्तिपराजयः ४० अर्थस्यपुरुषोदासोदासस्त्वर्थोनकस्यचित् ॥ इति
सत्यंमहाराजबद्धोस्म्यर्थेनकौरवैः ४१ अतस्त्वांक्लीबवद्वाक्यंब्रवीमिकुरुनंदन ॥ भृतोऽस्म्यर्थेनकौरव्ययुद्धादन्यत्किमिच्छसि ४२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ मंत्रयस्वम
हाबाहोहितैषीममनित्यशः ॥ युध्यस्वकौरवस्यार्थेममैषसततंवरः ४३ ॥ भीष्मउवाच ॥ राजन्किमत्रसाह्यंतेकरोमिकुरुनंदन ॥ कामंयोत्स्येपरस्यार्थेब्रूहियत्तेविव
क्षितम् ४४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कथंजयेयंसंग्रामेभवंतमपराजितम् ॥ एतन्मेमंत्रयहितंयदिश्रेयःप्रपश्यसि ४५ भीष्मउवाच ॥ नैनंपश्यामिकौन्तेययोमांयुध्यंतमा
हवे ॥ विजयेतपुमान्कश्चित्साक्षादपिशतक्रतुः ४६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ हंतपृच्छामितस्मात्त्वांपितामहनमोऽस्तुते ॥ वधोपायंब्रवीहित्वमात्मनःसमरेपरैः ४७

३८ । ३९ एवंगतेईदृगाचरणवतित्वयि ४० । ४१ क्लीबवत्स्वोत्कस्यवरस्ययुद्धादन्यदितिस्वेनैवसंकोचनात्कातरवत्भृतःपोषितः युद्धात्मानिभट्यात ४२ । ४३ साह्यंसाहाय्यम् ४४ श्रेयःप्रपश्यसिप
दिवक्तुंयोग्यमितिमन्यसेतर्हिवदेत्यर्थः ४५ । ४६ । ४७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तावत्संप्रति ४८ । ४९ । ५० आत्मनिःश्रेयसंस्वहितसाधनं ५१ अहंरिपून्कथंजयेतत्त्वंविगतकल्मषःसन्कथयेतिशेषः ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ ध्रुवोऽवश्यंभावी अभिजानामिअनुजाना

भीष्मउवाच ॥ नस्मतंतातपश्यामिसमरेयोजयेतमाम् ॥ नतावन्मृत्युकालोऽपिपुनरागमनंकुरु ४८ ॥ संजयउवाच ॥ ततोयुधिष्ठिरोवाक्यंभीष्मस्यकुरुनंदन ॥
शिरसाप्रतिजग्राहभूयस्तमभिवाद्यच ४९ प्रायात्पुनर्महाबाहुराचार्यस्यरथंप्रति ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांमध्येनभ्रातृभिःसह ५० सद्रोणमभिवाद्याथकृत्वाचाभिप्रदक्षि
णम् ॥ उवाचराजादुर्धर्षमात्मनिःश्रेयसंवचः ५१ आमंत्रयेत्वांभगवन्योत्स्येविगतकल्मषः ॥ कथंजयेयंरिपून्सर्वाननुज्ञातस्त्वयाद्विज ५२ ॥ द्रोणउवाच ॥ यदिमांना
भिगच्छेथायुद्धायकृतनिश्चयः ॥ शपेयंत्वांमहाराजपराभावायसर्वशः ५३ तद्युधिष्ठिरतुष्टोऽस्मिपूजितश्चत्वयाऽनघ ॥ अनुजानामियुध्यस्वविजयंसमवाप्नुहि ५४
करवाणिचतेकामंब्रूहित्वमभिकांक्षितम् ॥ एवंगतेमहाराजयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ५५ अर्थस्यपुरुषोदासोदासस्त्वर्थोनकस्यचित् ॥ इतिसत्यंमहाराजबद्धोऽस्म्य
र्थेनकौरवैः ५६ ब्रवीम्येतत्क्लीबवत्त्वांयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ योत्स्येऽहंकौरवस्यार्थेतवाशास्योजयोमया ५७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ जयमाशास्वमेब्रह्मन्मंत्रयस्व
चमद्धितम् ॥ युद्ध्यस्वकौरवस्यार्थेवरएषवृतोमया ५८ ॥ द्रोणउवाच ॥ ध्रुवस्तेविजयोराजन्यस्यमंत्रीहरिस्तव ॥ अहंत्वामभिजानामिरणेशत्रून्विमोक्ष्यसे ५९
यतोधर्मस्ततःकृष्णोयतःकृष्णस्ततोजयः ॥ युध्यस्वगच्छकौन्तेयपृच्छमांकिंब्रवीमिते ६० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ पृच्छामित्वांद्विजश्रेष्ठशृणुयन्मेऽभिकांक्षितम् ॥
कथंजयेयंसंग्रामेभवंतमपराजितम् ६१ ॥ द्रोणउवाच ॥ नतेऽस्तिविजयस्तावद्यावद्युद्ध्याम्यहंरणे ॥ ममाशुनिधनेराजन्यतस्वसहसोदरैः ६२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
हंततस्मान्महाबाहोवधोपायंवदात्मनः ॥ आचार्यप्रणिपत्यैषपृच्छामित्वांनमोऽस्तुते ६३ ॥ द्रोणउवाच ॥ नशत्रुंतातपश्यामियोमांहन्याद्रणेस्थितम् ॥ युध्य
मानंसुसंरब्धंशरवर्षौघवर्षिणम् ६४ ऋतेप्रायगतंराजन्न्यस्तशस्त्रमचेतनम् ॥ हन्यान्मांयुधियोधानांसत्यमेतद्ब्रवीमिते ६५ शस्त्रंचाहंरणेजह्यांश्रुत्वातुमहदप्रि
यम् ॥ श्रद्धेयवाक्यात्पुरुषादेतत्सत्यंब्रवीमिते ६६ ॥ संजयउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वामहाराजभारद्वाजस्यधीमतः ॥ अनुमान्यतमाचार्यंप्रायाच्छारद्वतंप्रति ६७
सोऽभिवाद्यकृपंराजाकृत्वाचापिप्रदक्षिणम् ॥ उवाचदुर्मर्षतमंवाक्यंवाक्यविदांवरः ६८ अनुमानयेत्वांयोत्स्येऽहंगुरोविगतकल्मषः ॥ जयेयंचरिपून्सर्वाननुज्ञात
स्त्वयाऽनघ ६९ ॥ कृपउवाच ॥ यदिमांनाभिगच्छेथायुद्धायकृतनिश्चयः ॥ शपेयंत्वांमहाराजपराभावायसर्वशः ७० अर्थस्यपुरुषोदासोदासस्त्वर्थोनकस्यचित् ॥
इतिसत्यंमहाराजबद्धोऽस्म्यर्थेनकौरवैः ७१ तेषामर्थेमहाराजयोद्धव्यमितिमेमतिः ॥ अतस्त्वांक्लीबवद्ब्रूयांयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ७२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ हंतपृ
च्छामितेतस्मादाचार्यशृणुमेवचः ॥ इत्युक्त्वाव्यथितोराजानोवाचगतचेतनः ७३ ॥ ॥ ॥

मि विमोक्ष्यसेशत्रून्जीवितादितिशेषः ५९।६० । ६१ । ६२ हंतविषादे ६३ । ६४ प्रायगतंमरणायनियतं अचेतनंयोगबलेनत्यक्तदेहं योधानांमध्येकश्चिदितिशेषः ६५ जह्यांत्यजेयं श्रद्धेयवाक्यात्आदेयव
चनात् ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ संजयउवाच ॥ तंगौतमःप्रत्युवाचविज्ञायास्यविवक्षितम् ॥ अवध्योऽहंमहीपालयुद्ध्यस्वजयमाप्नुहि ७४ प्रीतस्तेऽभिगमेनाहंजयंतवनराधिप ॥ आशा
सिष्येसदोत्थायसत्यमेतद्ब्रवीमिते ७५ एतच्छ्रुत्वामहाराजगौतमस्यविशांपते ॥ अनुमान्यकृपंराजाप्रययौयेनमद्रराट् ७६ सशल्यमभिवाद्याथकृत्वाचाभिप्रद
क्षिणम् ॥ उवाचराजादुर्धर्षमात्मनिःश्रेयसंवचः ७७ अनुमानयेत्वांदुर्धर्षयोत्स्येविगतकल्मषः ॥ जयेयंतुपरान्राजन्ननुज्ञातस्त्वयारिपून् ७८ ॥ शल्यउवा
च ॥ यदिमांनाधिगच्छेथायुद्धायकृतनिश्चयः ॥ शपेयंत्वांमहाराजपराभावायवैरणे ७९ तुष्टोऽस्मिपूजितश्चास्मियत्कांक्षसितदस्तुते ॥ अनुजानामिचैवत्वां
युध्यस्वजयमाप्नुहि ८० ब्रूहिचैवपरंवीरकेनार्थःकिंददामिते ॥ एवंगतेमहाराजयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ८१ अर्थस्यपुरुषोदासोदासस्त्वर्थोनकस्यचित् ॥ इति
सत्यंमहाराजबद्धोऽस्म्यर्थेनकौरवैः ८२ करिष्यामिहितेकामंभागिनेययथेप्सितम् ॥ ब्रवीम्यतःक्लीबवत्त्वांयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ८३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ मंत्र
यस्वमहाराजनित्यंमद्धितमुत्तमम् ॥ कामंयुद्ध्यपरस्यार्थेवरमेतंवृणोम्यहम् ८४ ॥ शल्यउवाच ॥ किमत्रब्रूहिसाह्यंतेकरोमिनृपसत्तम ॥ कामंयोत्स्येपर
स्यार्थेबद्धोऽस्म्यर्थेनकौरवैः ८५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ सएवमेवरःशल्यउद्योगेयस्त्वयाकृतः ॥ सूतपुत्रस्यसंग्रामेकार्यस्तेजोवधस्त्वया ८६ ॥ शल्यउवाच ॥
संपत्स्यत्येषतेकामःकुंतीपुत्रयथेप्सितम् ॥ गच्छयुध्यस्वविश्रब्धःप्रतिजानेवचस्तव ८७ ॥ संजयउवाच ॥ अनुमान्याथकौन्तेयोमातुलंमद्रकेश्वरम् ॥ निर्ज
गाममहासैन्याद्भ्रातृभिःपरिवारितः ८८ वासुदेवस्तुराधेयमाहवेऽभिजगामवै ॥ ततएनमुवाचेदंपांडवार्थेगदाग्रजः ८९ श्रुतंमेकर्णभीष्मस्यद्वेषात्किलनयो
त्स्यसे ॥ अस्मान्वरयराधेययावद्भीष्मोनहन्यते ९० हतेतुभीष्मेराधेयपुनरेष्यसिसंयुगम् ॥ धार्तराष्ट्रस्यसाहाय्यंयदिपश्यसिचेत्समम् ९१ ॥ कर्णउवाच ॥
नविप्रियंकरिष्यामिधार्तराष्ट्रस्यकेशव ॥ त्यक्तप्राणंहिमांविद्धिदुर्योधनहितैषिणम् ९२ ॥ संजयउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंकृष्णःसंन्यवर्ततभारत ॥ युधिष्ठिरपु
रोगैश्चपांडवैःसहसंगतः ९३ अथसैन्यस्यमध्येतुप्राक्रोशत्पांडवाग्रजः ॥ योऽस्मान्वृणोतितमहंवरयेसाह्यकारणात् ९४ अथतान्समभिप्रेक्ष्ययुयुत्सुरिदमब्रवीत् ॥
प्रीतात्माधर्मराजानंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ९५ अहंयोत्स्यामिभवतःसंयुगेधृतराष्ट्रजान् ॥ युष्मदर्थेमहाराजयदिमांवृणुषेऽनघ ९६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ एह्येहिस
र्वेयोत्स्यामस्तवभ्रातॄनपंडितान् ॥ युयुत्सोवासुदेवश्चवयंचब्रूमसर्वशः ९७ वृणोमित्वांमहाबाहोयुद्ध्यस्वममकारणात् ॥ त्वयिपिंडश्चतंतुश्चधृतराष्ट्रस्यदृश्यते ९८
भजस्वास्मान्राजपुत्रभजमानान्महाद्युते ॥ नभविष्यतिदुर्बुद्धिर्धार्तराष्ट्रोऽत्यमर्षणः ९९

 भवतःभवत्संबंधी मिषतइतिपाठेपश्यतस्तवेतिशेषः ९६ । ९७ तंतुःसंततिः पिंडःपितृयज्ञः अन्येसर्वेमरिष्यंतीतिभावः ९८ भजस्वेति । अभजमानःसर्वोऽपिधृतराष्ट्रपुत्रोनभविष्यतिमरिष्यतीत्यर्थः ९९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१०० । १०१ । १०२ पुष्करान्दीर्घकाहलान् एकपुष्करानितिपाठेमुरजान् १०३ । १०४ गौरवंमान्यत्वं १०५ सौहृदंमैत्रीं कृपांस्नेहं दयांपरदुःखप्रहाणेच्छाम् ६ कीर्तिमतांपांडवानांस्तुति संहितावाचइतिसंबंधः १०७ आर्याःकुलीनाः वृत्तंचरितं । मदप्रमदपीडादेर्वाग्भंगगद्गदंविदुः १०८ । १०९ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

॥ संजयउवाच ॥ ततोयुयुत्सुःकौरव्यान्परित्यज्यसुतांस्तव ॥ जगामपांडुपुत्राणांसेनांविश्राव्यदुंदुभिम् १०० ततोयुधिष्ठिरोराजासंप्रहृष्टःसहानुजः ॥ जग्राहकवचंभूयोदीप्तिमत्कनकोज्ज्वलम् १०१ प्रत्यपद्यंततेसर्वेस्वरथान्पुरुषर्षभाः ॥ ततोव्यूहंयथापूर्वंप्रत्यव्यूहंततेपुनः १०२ अवादयन्दुंदुभींश्चशतशश्चैवपुष्करान् ॥ सिंहनादांश्चविविधान्विनेदुःपुरुषर्षभाः १०३ रथस्थान्पुरुषव्याघ्रान्पांडवान्प्रेक्ष्यपार्थिवाः ॥ धृष्टद्युम्नादयःसर्वेपुनर्जहृषिरेतदा १०४ गौरवंपांडुपुत्राणांमान्यान्मानयतांचतान् ॥ दृष्ट्वामहीक्षितस्तत्रपूजयांचक्रिरेभृशम् १०५ सौहृदंचकृपांचैवप्राप्तकालंमहात्मनाम् ॥ दयांचज्ञातिषुपरांकथयांचक्रिरेनृपाः १०६ साधुसाध्वितिसर्वत्रनिश्चेरुःस्तुतिसंहिताः ॥ वाचःपुण्याःकीर्तिमतांमनोहृदयहर्षणाः १०७ म्लेच्छाश्चार्याश्चयेतत्रददृशुःशुश्रुवुस्तथा ॥ वृत्तंतत्पांडुपुत्राणांरुरुदुस्तेसगद्गदाः १०८ ततोजघ्नुर्महाभेरीःशतशश्चसहस्रशः ॥ शंखांश्चगोक्षीरनिभान्दध्मुर्हृष्टामनस्विनः १०९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० भीष्मादिसंमाननेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ एवंव्यूढेष्वनीकेषुमामकेष्वितरेषुच ॥ केपूर्वंप्राहरंस्तत्रकुरवःपांडवानुकिम् १ संजयउवाच ॥ भ्रातृभिःसहितोराजन्पुत्रोदुःशासनस्तव ॥ भीष्मंप्रमुखतःकृत्वाप्रययौसहसेनया २ तथैवपांडवाःसर्वेभीमसेनपुरोगमाः ॥ भीष्मेणयुद्धमिच्छन्तःप्रययुर्हृष्टमानसाः ३ क्ष्वेडाःकिलकिलाशब्दाःक्रकचागोविषाणिकाः ॥ भेरीमृदंगमुरजाहयकुंजरनिःस्वनाः ४ उभयोःसेनयोर्ह्यासंस्ततस्तेऽस्मान्समाद्रवन् ॥ वयंतान्प्रतिनर्दन्तस्तदासीत्तुमुलंमहत् ५ महांत्यनीकानिमहासमुच्छ्रयेसमागमेपांडवधार्त्तराष्ट्रयोः ॥ चकंपिरेशंखमृदंगनिःस्वनैःप्रकंपितानीववनानिवायुना ६ नरेंद्रनागाश्वरथाकुलानामभ्यागतानामशिवेमुहूर्ते ॥ बभूवघोषस्तुमुलश्चमूनांवातोद्धुतानामिवसागराणाम् ७ तस्मिन्समुत्थितेशब्देतुमुलेलोमहर्षणे ॥ भीमसेनोमहाबाहुःप्राणदद्गोवृषोयथा ८ शंखदुंदुभिनिर्घोषंवारणानांचबृंहितम् ॥ सिंहनादंचसैन्यानांभीमसेनरवोऽभ्यभूत् ९ हयानांहेषमाणानामनीकेषुसहस्रशः ॥ सर्वानभ्यभवच्छब्दान्भीमस्यनदतःस्वनः १० तंश्रुत्वानिनदंतस्यसैन्यास्तवविततत्रसुः ॥ जीमूतस्येवनदतःशक्राशनिसमस्वनम् ११ वाहनानिचसर्वाणिशकृन्मूत्रंप्रसुस्रुवुः ॥ शब्देनतस्यवीरस्यसिंहस्येवेतरेमृगाः १२ दर्शयन्घोरमात्मानंमहाभ्रमिवनादयन् ॥ विभीषयंस्तवसुतान्भीमसेनःसमभ्ययात् १३ तमायांतंमहेष्वासंसोदर्याःपर्यवारयन् ॥ छादयंतःशरव्रातैर्मेघाइवदिवाकरम् १४

एवमिति । एवंव्यूढेष्वित्यादेर्दृष्ट्वाभीष्मस्यविक्रममित्यंतस्यसर्वातिशायीभीष्मस्यपराक्रमइतितात्पर्यार्थः १ । २ । ३ क्ष्वेडाःसिंहनादाः मृदंगाःमर्दलाः मुरजाःक्षुद्रमर्दलाः ४ समाद्रवन्अन्योन्यंसंगताअभूवन् ५ महान्समुच्छ्रयःसंप्रहारोयत्र ६ । ७ गोवृषोवलीवर्दश्रेष्ठः ८ अभ्यभूत्अभिभूतवान् ९ । १० सैन्याःसेनामुख्याः ११ । १२ नादयन्नादंकुर्वन् १३ सोदर्याःराजानुजाः १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९ । १६ निर्मुक्ताःमुक्तकंचुकाश्चाशीविषाउपमायेषांतान् १७ । १८ । १९ भीमाः भयंकराःज्यानांतलानांचनिःस्वनायेतैः २० लाघवंक्षिप्रहस्ततां निमित्तंलक्ष्यं २१ । २२ भीमंभयंकरं २३ जातसंरंभा
श्चिरसंभृतकोपाः कृतागसःकृतापराधाः भीमोऽपिबाल्येधार्तराष्ट्रान्मर्दयन्कृतापराधोस्तीत्युक्तंपरस्परेति । व्यायच्छंतव्यायामंचक्रुः २४ पद्येइतिसप्तम्यंतं २५ । २६ । २७ अंतर्धीयतअंतर्हितः अडभावआर्षः

दुर्योधनश्चपुत्रस्तेदुर्मुखोदुःशलःशलः ॥ दुःशासनश्चातिरथस्तथादुर्मर्षणोनृपः १५ विविंशतिश्चित्रसेनोविकर्णश्चमहारथः ॥ पुरुमित्रोजयोभोजःसौमदत्तिश्चवीर्यवान्
१६ महाचापानिधुन्वंतोमेघाइवसविद्युतः ॥ आददानाश्चनाराचान्निर्मुक्ताशीविषोपमान् १७ अथतेद्रौपदीपुत्राःसौभद्रश्चमहारथः ॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्च
पार्षतः १८ धार्तराष्ट्रान्प्रतिययुरर्दयंतःशितैःशरैः ॥ वज्रैरिवमहावेगैःशिखराणिधराभृताम् १९ तस्मिन्प्रथमसंग्रामेभीमज्यातलनिःस्वने ॥ तावकानांपरेषांच
नासीत्कश्चित्पराङ्मुखः २० लाघवंद्रोणशिष्याणामपश्यंभरतर्षभ ॥ निमित्तवेधिनांचैवशरानुत्सृजतांभृशम् २१ नोपशाम्यतिनिर्घोषोधनुषांकूजतांतथा ॥ विनि
श्चेरुःशरादीप्ताज्योतींषीवनभस्तलात् २२ सर्वेत्वन्येमहीपालाःप्रेक्षकाइवभारत ॥ ददृशुर्दर्शनीयंतंभीमंज्ञातिसमागमम् २३ ततस्तेजातसंरंभाःपरस्परकृतागसः ॥
अन्योन्यस्पर्धयाराजन्व्यायच्छंतमहारथाः २४ कुरुपांडवसेनेतेहस्त्यश्वरथसंकुले ॥ शुशुभातेरणेऽतीवपटेचित्रार्पितेइव २५ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेप्रगृहीतशरासनाः ॥
सहसैन्याःसमापेतुःपुत्रस्यतवशासनात् २६ युधिष्ठिरेणचादिष्टाःपार्थिवास्तेसहस्रशः ॥ विनदंतःसमापेतुःपुत्रस्यतववाहिनीम् २७ उभयोःसेनयोस्तीव्रःसैन्यानांसस
मागमः ॥ अंतर्धीयतचादित्यःसैन्येनरजसाऽऽवृतः २८ प्रयुद्धानांप्रभग्नानांपुनरावर्तिनामपि ॥ नात्रस्वेषांपरेषांवाविशेषःसमदृश्यत २९ तस्मिंस्तुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेम
हाभये ॥ अतिसर्वाण्यनीकानिपितातेऽभिव्यरोचत ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवध० युद्धारंभेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ संजयउवाच ॥
पूर्वाह्णेतस्यरौद्रस्ययुद्धमह्नोविशांपते ॥ प्रावर्ततमहाघोरंराज्ञांदेहावकर्तनम् १ कुरूणांसृंजयानांचजिगीषूणांपरस्परम् ॥ सिंहानामिवसंह्रादोदिवमुर्वींचनादयन् २
आसीत्किलकिलाशब्दस्तलशंखरवैःसह ॥ जज्ञिरेसिंहनादाश्चशूराणांप्रतिगर्जताम् ३ तलत्राभिहताश्चैवज्याशब्दाभरतर्षभ ॥ पत्तीनांपादशब्दश्चवाजिनांचमहा
स्वनः ४ तोत्रांकुशनिपातश्चआयुधानांचनिःस्वनः ॥ घंटाशब्दश्चनागानामन्योन्यमभिधावताम् ५ तस्मिन्समुदितेशब्देतुमुलेलोमहर्षणे ॥ बभूवरथनिर्घोषः
पर्जन्यनिनदोपमः ६ तेमनःक्रूरमाधायसमभित्यक्तजीविताः ॥ पांडवानभ्यवर्ततसर्वएवोच्छ्रितध्वजाः ७ अथशांतनवोराजन्नभ्यधावद्धनंजयम् ॥ प्रगृह्यकार्मुकं
घोरंकालदंडोपमंरणे ८ अर्जुनोऽपिधनुर्गृह्यगांडीवंलोकविश्रुतम् ॥ अभ्यधावततेजस्वीगांगेयंरणमूर्धनि ९ तावुभौकुरुशार्दूलौपरस्परवधैषिणौ ॥ गांगेयस्तुरणे
पार्थंविद्ध्वानाकंपयद्बली १०

सैन्येनसेनाभवेन २८ । २९ अति अतिक्रम्य ३० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ॥ पूर्वाण्हेइति । तस्याण्हःपूर्वाह्णेपूर्वभागे १ सृंजयानांपांचालभे
दानाम् २ तलंज्याघातवारणम् ३ । ४ तोत्रंगजदमनंवेणुकाख्यंवेणुबुध्नसमाकारम् ५ । ६ । ७।८ रणमूर्धनिरणांगने ९ । १०

महेष्वासःमहानिष्वासोधनुर्यस्य ११। १२ आनर्च्छतुःपीडितवंतौ तक्षमाणौतनूकुर्वाणौ १३ पुष्पैःशबलौविचित्रौ किंशुकौपलाशा १४। १५ ।१६ शिताभ्यांतीक्ष्णाभ्यांध्वजंचिच्छेदेत्यन्वयः एकेनपार्ष्णि

तथैवपांडवोराजन्भीष्मंनाकंपयद्युधि ॥ सात्यकिस्तुमहेष्वासःकृतवर्माणमभ्ययात् ११ तयोःसमभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ सात्यकिःकृतवर्माणंकृतवर्माचसात्य
किम् १२ आनर्च्छतुःशरैर्घोरैस्तक्षमाणौपरस्परम् ॥ तौशराचितसर्वांगौशुशुभातेमहाबलौ १३ वसंतेपुष्पशबलौपुष्पिताविवकिंशुकौ ॥ अभिमन्युर्महेष्वासंबृहद्ब
लमयोधयत् १४ ततःकोसलराजाऽसावभिमन्योर्विशांपते ॥ ध्वजंचिच्छेदसमरेसारथिंचन्यपातयत् १५ सौभद्रस्तुततःक्रुद्धःपातितेरथसारथौ ॥ बृहद्बलंमहाराजवि
व्याधनवभिःशरैः १६ अथापराभ्यांभल्लाभ्यांशिताभ्यामरिमर्दनः ॥ ध्वजमेकेनचिच्छेदपार्ष्णिमेकेनसारथिम् १७ अन्योन्यंचशरैःक्रुद्धौततक्षातेपरस्परम् ॥ मानिनं
समरेदृप्तंकृतवैरंमहारथम् १८ भीमसेनस्तवसुतंदुर्योधनमयोधयत् ॥ तावुभौनरशार्दूलौकुरुमुख्यौमहाबलौ १९ अन्योन्यंशरवर्षाभ्यांववृषातेरणाजिरे ॥ तौवीक्ष्य
तुमहात्मानौकृतिनौचित्रयोधिनौ २० विस्मयःसर्वभूतानांसमपद्यतभारत ॥ दुःशासनस्तुनकुलंप्रत्युद्यायमहाबलम् २१ अविध्यन्निशितैर्बाणैर्बहुभिर्मर्मभेदिभिः ॥
तस्यमाद्रीसुतःकेतुंसशरंचशरासनम् २२ चिच्छेदनिशितैर्बाणैःप्रहसन्निवभारत ॥ अथैनंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् २३ पुत्रस्तुतवदुर्धर्षोनकुलस्यमहाहवे ॥
तुरंगांश्चिच्छिदेबाणैर्ध्वजंचैवाभ्यपातयत् २४ दुर्मुखःसहदेवंचप्रत्युद्यायमहाबलम् ॥ विव्याधशरवर्षेणयतमानंमहाहवे २५ सहदेवस्ततोवीरोदुर्मुखस्यमहारणे ॥
शरेणभृशतीक्ष्णेनपातयामाससारथिम् २६ तावन्योन्यंसमासाद्यसमरेयुद्धदुर्मदौ ॥ त्रासयेतांशरैर्घोरैःकृतप्रतिकृतैषिणौ २७ युधिष्ठिरःस्वयंराजामद्रराजानमभ्य
यात् ॥ तस्यमद्राधिपश्चापंद्विधाचिच्छेदमारिष २८ तदपास्यधनुश्छिन्नंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अन्यत्कार्मुकमादायवेगवद्बलवत्तरम् २९ ततोमद्रेश्वरंराजाशरैःसन्न
तपर्वभिः ॥ छादयामाससंक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ३० धृष्टद्युम्नस्ततोद्रोणमभ्यद्रवतभारत ॥ तस्यद्रोणःसुसंक्रुद्धःपरासुकरणंदृढम् ३१ त्रिधाचिच्छेदसमरेपांचा
ल्यस्यतुकार्मुकम् ॥ शरंचैवमहाघोरंकालदंडमिवापरम् ३२ प्रेषयामाससमरेसोऽस्यकायेन्यमज्जत ॥ अथान्यद्धनुरादायसायकांश्चचतुर्दश ३३ द्रोणंद्रुपदपुत्रस्तुप्र
तिविव्याधसंयुगे ॥ तावन्योन्यंसुसंक्रुद्धौचक्रतुःसुभृशंरणम् ३४ सौमदत्तिंरणेशंखोरभसंरभसोयुधि ॥ प्रत्युद्ययौमहाराजतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ३५ तस्यवैदक्षिणं
वीरोनिर्बिभेदरणेभुजम् ॥ सौमदत्तिस्तथाशंखंजत्रुदेशेसमाहनत् ३६ तयोस्तदभवद्युद्धंघोररूपंविशांपते ॥ दृप्तयोःसमरेपूर्वंवृत्रवासवयोरिव ३७ बाह्लीकंतुरणेक्रुद्धं
क्रुद्धरूपोविशांपते ॥ अभ्यद्रवदमेयात्माधृष्टकेतुर्महारथः ३८

पृष्ठगोपं एकेनसारथिमितिच १७। १८ १९ कृतिनौयुद्धकुशलौ २०। २१। २२ क्षुद्रकाणांबाणविशेषाणां २३ । २४ । २५। २६। २७। २८। २९। ३० परासुकरणंमारणसाधनं ३१। ३२। ३३। ३४ रभसंसत्वरं ३५ वीरःशंखः जत्रुदेशेअंससंधौ ३६। ३७ धृष्टकेतुःशिशुपालसुतः ३८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बाल्हीकस्तुरणेराजन्धृष्टकेतुममर्षणः ॥ शरैर्बहुभिरानर्च्छत्सिंहनादमथानदत् ३९ चेदिराजस्तुसंक्रुद्धोबाल्हीकंनवभिःशरैः ॥ विव्याधसमरेतूर्णंमत्तोमत्तमिव द्विपम् ४० तौतत्रसमरेक्रुद्धौनर्दंतौचपुनःपुनः ॥ समीयतुःसुसंक्रुद्धावंगारकबुधाविव ४१ राक्षसंरौद्रकर्माणंक्रूरकर्माघटोत्कचः ॥ अलंबुषंप्रत्युदियाद्बलंश क्रइवाहवे ४२ घटोत्कचस्ततःक्रुद्धोराक्षसंतंमहाबलम् ॥ नवत्यासायकैस्तीक्ष्णैर्दारयामासभारत ४३ अलंबुषस्तुसमरेभैमसेनिंमहाबलम् ॥ बहुधादारयामा सशरैःसन्नतपर्वभिः ४४ व्यभ्राजेतांततस्तौतुसंयुगेशरविक्षतौ ॥ यथादेवासुरेयुद्धेबलशक्रौमहाबलौ ४५ शिखंडीसमरेराजन्द्रौणिमभ्युद्ययौबली ॥ अश्व त्थामाततःक्रुद्धःशिखंडिनमुपस्थितम् ४६ नाराचेनसुतीक्ष्णेनभृशंविद्ध्वाह्यकंपयत् ॥ शिखंडयपिततोराजन्द्रोणपुत्रमताडयत् ४७ सायकेनसुपीतेनतीक्ष्णेनानि शितेनच ॥ तौजघ्नतुस्तदाऽन्योन्यंशरैर्बहुविधैर्मृधे ४८ भगदत्तंरणेशूरंविराटोवाहिनीपतिः ॥ अभ्ययात्त्वरितोराजंस्ततोयुद्धमवर्तत ४९ विराटोभगदत्तंतुश रवर्षेणभारत ॥ अभ्यवर्षत्सुसंक्रुद्धोमेघोवृष्ट्याइवाचलम् ५० भगदत्तस्ततस्तूर्णंविराटंपृथिवीपतिम् ॥ छादयामाससमरेमेघःसूर्यमिवोदितम् ५१ बृहत्क्षत्रं तुकैकेयंकृपःशारद्वतोययौ ॥ तंकृपःशरवर्षेणच्छादयामासभारत ५२ गौतमंकैकयःक्रुद्धःशरवृष्ट्याऽभ्यपूरयत् ॥ तावन्योन्यंहयान्हत्वाधनुश्छित्वाचभारत ५३ विरथावसियुद्धायसमीयतुरमर्षणौ ॥ तयोस्तदभवद्युद्धंघोररूपंसुदारुणम् ५४ द्रुपदस्तुततोराजन्सैन्धवंवैजयद्रथम् ॥ अभ्युद्ययौहृष्टरूपोहृष्टरूपंपरंतपः ५५ ततःसैन्धवकोराजाद्रुपदंविशिखैस्त्रिभिः ॥ ताडयामाससमरेसचतंप्रत्यविध्यत ५६ तयोस्तदभवद्युद्धंघोररूपंसुदारुणम् ॥ ईक्षणप्रीतिजननंशुक्रांगारकयोरिव ५७ विकर्णस्तुसुतस्तुभ्यंसुतसोमंमहाबलम् ॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वैस्ततोयुद्धमवर्तत ५८ विकर्णःसुतसोमंतुविद्ध्वानाकंपयच्छरैः ॥ सुतसोमोविकर्णंचतदद्भुतमिवाभ वत् ५९ सुशर्माणंनरव्याघ्रश्चेकितानोमहारथः ॥ अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धःपांडवार्थेपराक्रमी ६० सुशर्मातुमहाराजचेकितानंमहारथम् ॥ महताशरवर्षेणवा रयामाससंयुगे ६१ चेकितानोऽपिसंरब्धःसुशर्माणंमहाहवे ॥ प्राच्छादयत्तमिषुभिर्महामेघइवाचलम् ६२ शकुनिःप्रतिविंध्यंतुपराक्रांतंपराक्रमी ॥ अभ्य द्रवतराजेंद्रमत्तःसिंहइवद्विपम् ६३ यौधिष्ठिरस्तुसंक्रुद्धःसौबलंनिशितैःशरैः ॥ व्यदारयतसंग्रामेमघवानिवदानवम् ६४ शकुनिःप्रतिविंध्यंतुप्रतिविध्यंतमाहवे ॥ व्यदारयन्महाप्राज्ञःशरैःसन्नतपर्वभिः ६५ सुदक्षिणंतुराजेन्द्रकांबोजानांमहारथम् ॥ श्रुतकर्मापराक्रांतमभ्यद्रवतसंयुगे ६६ सुदक्षिणस्तुसमरेसाहदेविंमहा रथम् ॥ विद्ध्वानाकंपयतवैमैनाकमिवपर्वतम् ६७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६८ इरावानर्जुनपुत्रः ६९ । ७० गदाग्रेणगदामुखेन ७१ संसज्जतुः संसक्तावभूतां ७२ तयोर्द्वंद्वयोः ७३ तेएवद्वंद्वेद्वाभ्यामाह अनुविंदइति ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० द्वंद्वंद्वयोर्द्वयोर्युद्धं ८१ ८२ । ८३ । ८४ । ८५ विपरीतंअतीतक्रमम् ८६ । ८७ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ॥ राजन्निति । निर्मर्यादंअपेतव्यवहारं मयुद्धानियुद्धे

श्रुतकर्माततःक्रुद्धःकांबोजानांमहारथम् ॥ शरैर्बहुभिरानर्च्छद्दारयन्निवसर्वशः ६८ इरावानथसंक्रुद्धःश्रुतायुपमरिंदमम् ॥ प्रत्युद्ययौरणेयत्तोयत्तरूपंपरंतपः ६९
आर्जुनिस्तस्यसमरेहयान्हत्वामहारथः ॥ ननादबलवन्नादंतत्सैन्यंप्रत्यपूरयत् ७० श्रुतायुस्तुततःक्रुद्धःफाल्गुनेःसमरेहयान् ॥ निजघानगदाग्रेणततोयुद्ध
मवर्तत ७१ विंदानुविंदावावंत्यौकुंतिभोजंमहारथम् ॥ ससेनंससुतंवीरंसंससज्जतुराहवे ७२ तत्राद्भुतमपश्यामतयोर्घोरंपराक्रमम् । अयुध्येतांस्थिरौभूत्वा
महत्यासेनयासह ७३ अनुविंदस्तुगदयाकुंतिभोजमताडयत् ॥ कुंतिभोजश्चतंतूर्णंशरव्रातैरवाकिरत् ७४ कुंतिभोजसुतश्चापिविंदंविव्याधसायकैः ॥ सचतं
प्रतिविव्याधतदद्भुतमिवाभवत् ७५ केकयाभ्रातरःपंचगांधारान्पंचमारिष ॥ ससैन्यास्तेससैन्यांश्चयोधयामासुराहवे ७६ वीरबाहुश्चतेपुत्रोवैराटिंरथसत्तमम् ॥
उत्तरंयोधयामासविव्याधनिशितैःशरैः ७७ उत्तरश्चापितंवीरंविव्याधनिशितैःशरैः ॥ चेदिराट्समरेराजन्नुलूकंसमभिद्रवत् ७८ तथैवशरवर्षेणउलूकंसमविद्ध्यत ॥
उलूकश्चापितंबाणैर्निशितैर्लोमवाहिभिः ७९ तयोर्युद्धंसमभवद्घोररूपंविशांपते ॥ दारयेतांसुसंक्रुद्धावन्योन्यमपराजितौ ८० एवंद्वंद्वसहस्राणिरथवारणवाजि
नाम् ॥ पदातीनांचसमरेतवतेषांचसंकुले ८१ मुहूर्तमिवतद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनम् ॥ ततउन्मत्तवद्राजन्नप्राज्ञायतकिंचन ८२ गजोगजेनसमरेरथिनंचरथी
ययौ ॥ अश्वोऽश्वंसमभिप्रायात्पदातिश्चपदातिनम् ८३ ततोयुद्धंसुदुर्धर्षंव्याकुलंसमपद्यत ॥ शूराणांसमरेतत्रसमासाद्येतरेतरम् ८४ तत्रदेवर्षयःसिद्धाश्चा
रणाश्चसमागताः ॥ प्रेक्षंततद्रणंघोरंदेवासुरसमंभुवि ८५ ततोदंतिसहस्राणिरथानांचापिमारिष ॥ अश्वौघाःपुरुषौघाश्चविपरीतंसमाययुः ८६ तत्रतत्रप्रदृश्यं
तेरथवारणपत्तयः ॥ सादिनश्चनरव्याघ्रयुध्यमानामुहुर्मुहुः ८७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० द्वंद्वयुद्धेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥
संजयउवाच ॥ राजन्शतसहस्राणितत्रतत्रपदातिनाम् ॥ निर्मर्यादंप्रयुद्धानितत्तेवक्ष्यामिभारत १ नपुत्रःपितरंजज्ञेपितावापुत्रमौरसम् ॥ नभ्राताभ्रातरंतत्र
स्वस्रीयंनचमातुलः २ नमातुलंचस्वस्रीयोनसखायंसखातथा ॥ आविष्टाइवयुयुध्यंतेपांडवाःकुरुभिःसह ३ रथानीकंनरव्याघ्राःकेचिदभ्यपतन्रथैः ॥ अभज्यं
तयुगैरेवयुगानिभरतर्षभ ४ रथेषाश्चरथेषाभिःकूबरारथकूबरैः ॥ संगतैःसहिताःकेचित्परस्परजिघांसवः ५ नशेकुश्चलितुंकेचित्सन्निपत्यरथारथैः ॥ प्र
भिन्नास्तुमहाकायाःसन्निपत्यगजागजैः ६ बहुधाऽदारयन्क्रुद्धाविषाणैरितरेतरम् ॥ सतोरणपताकैश्चवारणावरवारणैः ७

कृतवंति १ जज्ञेज्ञातवान् तत्रकाले स्वस्रीयोभागिनेयः २ आविष्टाइवभूतादिनागृहीताइव ३ युगानिअश्वस्कंधार्पितानिदारूणि ४ रथेषारथदंडः कूबरोयुगकीलः संगतैःसंमुखागतैः सहितामि लिताः ५ संनिपत्यमिलित्वा प्रभिन्नाश्चोतन्मदाः ६ विषाणैर्दन्तैः तोरणानिचतुःस्तंभमंडपाकारस्यगजपल्याणस्य 'अंबारी' इतिभाषयाप्रसिद्धस्यद्वाराणि पताकाश्चतत्रैवस्तंभशेखरस्थाः ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८ अभिनीताःसुशिक्षिताः अप्रभिन्नाःअनुद्भिन्नमदाः संमुखाभिमुखाःअन्योन्यसंमुखाइत्यर्थः ९ । १० प्रणीताःप्रयुक्ताः ऋष्टयोहस्तक्षेप्याःक्षुद्रभल्लाः विंध्याटव्यांकर्कांडीतिप्रसिद्धाः तोमरादीर्घदंडाभल्लाः नाराचाप्रदाशल्याविस्तीर्णफलकाःशराः ११ । १२ परश्वधैःकुठारैः १३ भिंदिपालैःपरशवैःमहाराष्ट्राणां'गोफण'इतिप्रसिद्धैः परिघैर्दण्डैः निस्त्रिंशैःखड्गैः १४ द्रवमाणाधावंतः १५ । १६ अवक्षिप्ताव्रधूतानां अधोमुखंपातितानां परेषांमर्मसुपततामसीनामितिसंबंधः १७ रुग्णस्तीव्राघातार्तैः भिन्नोनिकृत्तांगः अवभिन्नःक्षतांगः १८ प्रेतानांनारकाणां १९ हयैःकरणभूतैः चामरापीडाश्चामरकलापास्तद्धारिभिः अतएव

अभिसृत्यमहाराजवेगवद्भिर्महागजैः ॥ दंतैरभिहतास्तत्रचुक्रुशुःपरमातुराः ८ अभिनीताश्वशिक्षाभिस्तोत्रांकुशसमाहताः ॥ अप्रभिन्नाःप्रभिन्नानांसंमुखाभिमुखाययुः ९ प्रभिन्नैरपिसंसक्ताःकेचित्तत्रमहागजाः ॥ क्रौंचवन्निनदंकृत्वादुद्रुवुःसर्वतोदिशम् १० सम्यक्प्रणीतानागाश्वप्रभिन्नकरटामुखाः ॥ ऋष्टितोमरनाराचैर्निर्विद्धावरवारणाः ११ प्रणेदुर्भिन्नमर्माणोनिपेतुश्चगतासवः ॥ प्राद्रवंतदिशःकेचिन्नदंतोभैरवान्रवान् १२ गजानांपादरक्षास्तुव्यूढोरस्काःप्रहारिणः ॥ ऋष्टिभिश्चधनुर्भिश्चविमलैश्चपरश्वधैः १३ गदाभिर्मुसलैश्चैवभिंदिपालैःसतोमरैः ॥ आयसैःपरिघैश्चैवनिस्त्रिंशैर्विमलैःशितैः १४ प्रगृहीतैःसुसंरब्धाद्रवमाणास्ततस्ततः ॥ व्यदृश्यंतमहाराजपरस्परजिघांसवः १५ राजमानाश्चनिस्त्रिंशाःसंसिक्तानरशोणितैः ॥ प्रत्यदृश्यंतशूराणामन्योन्यमभिधावताम् १६ अवक्षिप्तावधूतानामसीनांवीरबाहुभिः ॥ संजज्ञेतुमुलःशब्दःपततांपरमर्मसु १७ गदामुसलरुग्णानांभिन्नानांचवरासिभिः ॥ दंतिदंतावभिन्नानांमृदितानांचदंतिभिः १८ तत्रतत्रनरौघाणांक्रोशतामितरेतरम् ॥ शुश्रुवुर्दारुणावाचःप्रेतानामिवभारत १९ हयैरपिहयारोहाश्चामरापीडधारिभिः ॥ हंसैरिवमहावेगैरन्योन्यमभिविद्रुताः २० तैर्विमुक्तामहाप्रासाजांबूनदविभूषणाः ॥ आशुगाविमलास्तीक्ष्णाःसंपेतुर्भुजगोपमाः २१ अश्वैरग्र्यजवैःकेचिदाप्लुत्यमहतोरथान् ॥ शिरांस्याददिरेवीरारथिनामश्वसादिनः २२ बहूनपिहयारोहान्भल्लैःसन्नतपर्वभिः ॥ रथीजवानसंप्राप्यबाणगोचरमागतान् २३ नवमेघप्रतीकाशाश्चाक्षिप्यतुरगान्गजाः ॥ पादैरेवविमृद्नंतिमत्ताःकनकभूषणाः २४ पाट्यमानेषुकुंभेषुपार्श्वेष्वपिचवारणाः ॥ प्रासैर्विनिहताःकेचिद्विनेदुःपरमातुराः २५ साश्वारोहान्हयान्कांश्चिदुन्मथ्यवरवारणाः ॥ सहसाचिक्षिपुस्तत्रसंकुलेभैरवेसति २६ साश्वारोहान्विषाणाग्रैरुत्क्षिप्यतुरगान्गजाः ॥ रथौघानभिमृद्नन्तःसध्वजानभिचक्रमुः २७ पुंस्त्वादतिमदत्वाच्चकेचित्तत्रमहागजाः ॥ साश्वारोहान्हयान्जघ्नुःकरैःसचरणैस्तथा २८ अश्वारोहैश्चसमरेहस्तिसादिभिरेवच ॥ प्रतिमानेषुगात्रेषुपार्श्वेष्वभिचवारणान् ॥ आशुगाविमलास्तीक्ष्णाःसंपेतुर्भुजगोपमाः २९ नराश्वकायान्निर्भिद्यलौहानिकवचानिच ॥ निपेतुर्विमलाःशक्त्योवीरबाहुभिरर्पिताः ३०

हंसैरिवअभिविद्रुताःसंमुखमुपागताः २० प्रासाहस्तक्षेप्याभल्लाःसैंतीतिप्रसिद्धाः कुंताइत्यपरे आशुगाःशीघ्रगाः २१ अग्र्यजवैरुत्तमवेगैः २२ भल्लैर्दीर्घफलकैर्बाणैः २३ । २४ । २५ सहसावेगेन अतर्कितंवासतिविद्यमाने २६ अभिचक्रमुःअभितोबभ्रमुः २७ पुंस्त्वाद्वीर्यवत्त्वात् अतिमदत्वादुद्भिन्नमदत्वात् २८ प्रतिमानेषुललाटेषु गात्रेषुअंगेषु वारणानभिगजानामभितः षष्ठ्यर्थेद्वितीया । आशुगाबाणाः अश्वारोहादिभिःप्रक्षिप्ताइतिशेषः २९ शक्त्यःशक्तयः कृत्स्नालोहदंडास्तएवमहोल्काप्रतिमाइत्युत्तरेणसंबंधः ३०

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

द्वीपीचित्रव्याघ्रः ३१ विकोशैःप्रयोगकाले । ‘ अभीतस्याभिमुख्येनसर्पणंस्यादभिप्लुतम् । तदेवस्यादभिक्रुद्धमोष्ठदंशादिसंयुतं । वामपक्षाश्रितंयानमेकपार्श्वविदारितम् ’ ३२ चर्मप्रहारवारणं ‘ढाल’इतिप्रसिद्धं भाषायां । आक्षिप्याकृष्य ३३ सर्वशब्दगाः सर्वेषामाक्षेप्तॄणांशब्दमनुगच्छंतितेतथा शंकुभिःकीलैःकंटकदंडादिगतैः ३४ । ३५ व्याक्रोशंतव्याक्रोशंकृतवंतः बंधुभिःसखिभिः ३६ भग्नसक्थाभग्नोरवः ३७

महोल्काप्रतिमाघोरास्तत्रतत्रविशांपते ॥ द्वीपिचर्मावनद्धैश्चव्याघ्रचर्मच्छदैरपि ३१ विकोशैर्विमलैःखड्गैरभिजग्मुःपरान्रणे ॥ अभिप्लुतमभिक्रुद्धमेकपार्श्वविदारि
तम् ३२ विदर्शयंतःसंपेतुःखड्गचर्मपरश्वधैः ॥ केचिदाक्षिप्यकरिणःसाश्वानपिरथान्करैः ३३ विकर्षंतोदिशःसर्वाःसंपेतुःसर्वशब्दगाः ॥ शंकुभिर्दारिताःकेचित्
संभिन्नाश्चपरश्वधैः ३४ हस्तिभिर्मृदिताःकेचित्क्षुण्णाश्चान्येतुरंगमैः ॥ रथनेमिनिकृत्ताश्चनिकृत्ताश्चपरश्वधैः ३५ व्याक्रोशंतनराराजंस्तत्रतत्रस्मबांधवान् ॥ पुत्रान
न्येपितॄनन्येभ्रातॄंश्चसहबंधुभिः ३६ मातुलान्भागिनेयांश्चपरानपिचसंयुगे ॥ विकीर्णांत्राःसुबहवोभग्नसक्थाश्चभारत ३७ बाहुभिश्चापरेछिन्नैःपार्श्वेषुचविदारिताः ॥
क्रंदन्तःसमदृश्यन्ततृषिताजीवितेप्सवः ३८ तृषापरिगताःकेचिदल्पसत्वाविशांपते ॥ भूमौनिपतिताःसंख्येमृगयांचक्रिरेजलम् ३९ रुधिरौघपरिक्लिन्नाःक्लिश्यमाना
श्चभारत ॥ व्यनिंदन्भृशमात्मानंतवपुत्रांश्चसंगतान् ४० अपरेक्षत्रियाःशूराःकृतवैराःपरस्परम् ॥ नैवशस्त्रंविमुंचंतिनैवक्रंदंतिमारिष ४१ तर्जयंतिचसंहृष्टास्तत्रत
त्रपरस्परम् ॥ आदश्यदशनैश्चापिक्रोधात्सरदनच्छदम् ४२ भ्रुकुटीकुटिलैर्वक्त्रैःप्रेक्षंतिचपरस्परम् ॥ अपरेक्लिश्यमानास्तुशरार्ताव्रणपीडिताः ४३ निष्कूजाःसमपद्यंत
दृढसत्वामहाबलाः ॥ अन्येचविरथाःशूरारथमन्यस्यसंयुगे ४४ प्रार्थयानानिपतिताःसंक्षुण्णावरवारणैः ॥ अशोभंतमहाराजसपुष्पाइवकिंशुकाः ४५ संबभूवुरने
केषुबहवोभैरवस्वनाः ॥ वर्तमानेमहाभीमेतस्मिन्वीरवरक्षये ४६ निजघानपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंरणे ॥ स्वस्रीयोमातुलंचापिस्वस्रीयंचापिमातुलः ४७ सखासखायं
चतथासंबंधीबांधवंतथा ॥ एवंयुयुधिरेतत्रकुरवःपांडवैःसह ४८ वर्तमानेतथातस्मिन्निर्मर्यादेभयानके ॥ भीष्ममासाद्यपार्थानांवाहिनीसमकंपत ४९ केतुनापंच
तारेणतालेनभरतर्षभ ॥ राजतेनमहाबाहुरुच्छ्रितेनमहारथे ॥ बभौभीष्मस्तदाराजंश्चंद्रमाइवमेरुणा ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव०संकुलयुद्धे षट्च
त्वारिंशोध्यायः ॥ ४६ ॥ संजयउवाच ॥ गतपूर्वाह्णभूयिष्ठेतस्मिन्नहनिदारुणे ॥ वर्तमानेतथारौद्रेमहावीरवरक्षये १ दुर्मुखःकृतवर्माचकृपःशल्योविविंशतिः ॥
भीष्मंजुगुपुरासाद्यतवपुत्रेणचोदिताः २ एतैरतिरथैर्गुप्तःपंचभिर्भरतर्षभः ॥ पांडवानामनीकानिविजगाहेमहारथः ३

३८ तृषापिपासया अल्पसत्वाधैर्यवर्जिताः मृगयांचक्रिरेयाचंते ३९ । ४० । ४१ रदनच्छदमोष्ठं ४२ । ४३ निष्कूजानिःशब्दाः रथमन्यस्यगंतुंप्रार्थयानामध्येमार्गनिपतिताइतियोज्यं ४४ । ४५ । ४६ ४७ । ४८ । ४९ केतुनेतिसार्धः । अत्रचंद्रकेत्वोर्मेरुसरथभीष्मयोश्चोपमोपमेयभावः भीष्मस्यरुक्मरथत्वात् ५० ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे पट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ गतेति । गतोऽतीतःपूर्वाण्हस्यभूयिष्ठोभागोयस्मिन्नहनि १ । २ । ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ । ५ नृत्यतोनृत्यमिवकुर्वतः ६ पिशंगैःपिंगलैः ७ कर्णिकारेणकर्णिकारद्रुमोपमेन ८ अनुरथैःपार्ष्णिगोपादिभिः ९ । १० पूर्णायतविसृष्टेनआकर्णाकृष्टत्यक्तेन प्रणिहितेनप्रेरितेन ११ । १२ कार्तस्वरं

चेदिकाशिकरूषेषुपंचालेषुचभारत ॥ भीष्मस्यबहुधातालश्चलत्केतुरदृश्यत ४ सशिरांसिरणेऽरीणांरथांश्चसयुगध्वजान् ॥ निचकर्तमहावेगैर्भल्लैःसन्नतपर्वभिः ५
नृत्यतोरथमार्गेषुभीष्मस्यभरतर्षभ ॥ भृशमार्तस्वरंचक्रुर्नागाममर्मणिताडिताः ६ अभिमन्युःसुसंक्रुद्धःपिशंगैस्तुरगोत्तमैः ॥ संयुक्तंरथमास्थायप्रायाद्भीष्मरथंप्रति ७
जांबूनदविचित्रेणकर्णिकारेणकेतुना ॥ अभ्यवर्ततभीष्मंचतांश्चैवरथसत्तमान् ८ सतालकेतोस्तीक्ष्णेनकेतुमाहत्यपत्रिणा ॥ भीष्मेणयुयुधेवीरस्तस्यचानुरथैःसह ९
कृतवर्माणमेकेनशल्यंपंचभिराशुगैः ॥ विद्धानवभिरानर्च्छच्छिताग्रैःप्रपितामहम् १० पूर्णायतविसृष्टेनसम्यक्प्रणिहितेनच ॥ ध्वजमेकेनविव्याधजांबूनदपरिष्कृ
तम् ११ दुर्मुखस्यतुभल्लेनसर्वावरणभेदिना ॥ जहारसारथेःकायाच्छिरःसन्नतपर्वणा १२ धनुश्चिच्छेदभल्लेनकार्तस्वरविभूषितम् ॥ कृपस्यनिशिताग्रेणतांश्चतीक्ष्ण
मुखैःशरैः १३ जघानपरमक्रुद्धोनृत्यन्निवमहारथः ॥ तस्यलाघवमुद्वीक्ष्यतुतुषुर्देवताअपि १४ लब्धलक्षतयाकार्ष्णेःसर्वेभीष्ममुखारथाः ॥ सत्ववंतममन्यंतसाक्षादि
वधनंजयम् १५ तस्यलाघवमार्गस्थमलातसदृशप्रभम् ॥ दिशःपर्यपतच्चापंगांडीवमिवघोषवत् १६ तमासाद्यमहावेगैर्भीष्मोनवभिराशुगैः ॥ विव्याधसमरेतूर्णमा
र्जुनिंपरवीरहा १७ ध्वजंचास्यत्रिभिर्भल्लैश्चिच्छेदपरमौजसः ॥ सारथिंचत्रिभिर्बाणैराजघानयतव्रतः १८ तथैवकृतवर्माचकृपःशल्यश्चमारिष ॥ विध्वानाकंपयत्का
र्ष्णिंमैनाकमिवपर्वतम् १९ सतैःपरिवृतःशूरोधार्तराष्ट्रैर्महारथैः ॥ ववर्षशरवर्षाणिकार्ष्णिःपंचरथान्प्रति २० ततस्तेषांसहस्राणिसंवार्यशरवृष्टिभिः ॥ ननादबलवान्
कार्ष्णिर्भीष्मायविसृजञ्शरान् २१ तत्रास्यसुमहद्राजन्बाह्वोर्बलमदृश्यत ॥ यतमानस्यसमरेभीष्ममर्दयतःशरैः २२ पराक्रांतस्यतस्यैवभीष्मोऽपिप्राहिणोच्छरान् ॥
सतांश्चिच्छेदसमरेभीष्मचापच्युतान्शरान् २३ ततोध्वजममोघेषुर्भीष्मस्यनवभिःशरैः ॥ चिच्छेदसमरेवीरस्ततउच्चुकुशुर्जनाः २४ सराजतोमहास्कंधस्तालोहेमविभू
षितः ॥ सौभद्रविशिखैश्छिन्नःपपातभुविभारत २५ तंतुसौभद्रविशिखैःपातितंभरतर्षभ ॥ दृष्ट्वाभीमोननादोच्चैःसौभद्रमभिहर्षयन् २६ अथभीष्मोमहास्त्राणिदिव्या
निसुबहूनिच ॥ प्रादुश्चक्रेमहारौद्रेरणेतस्मिन्महाबलः २७ ततःशरसहस्रेणसौभद्रंप्रपितामहः ॥ अवाकिरदमेयात्मातदद्भुतमिवाभवत् २८ ततोदशमहेष्वासाःपांड
वानांमहारथाः ॥ रक्षार्थमभ्यधावंतसौभद्रंत्वरितारथैः २९ विराटःसहपुत्रेणधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ भीमश्चकेकयाश्चैवसात्यकिश्चविशांपते ३० तेषांजवेनापततांभीष्मः
शांतनवोरणे ॥ पांचाल्यंत्रिभिरानर्च्छत्सात्यकिंनवभिःशरैः ३१ पूर्णायतविसृष्टेनक्षुरेणनिशितेनच ॥ ध्वजमेकेनचिच्छेदभीमसेनस्यपत्रिणा ३२

सुवर्णं तान्सर्वान् १३ । १४ कार्ष्णेःअभिमन्योः सत्ववंतंबलवंतं १५ अलातसदृशप्रभंभ्राम्यमाणोल्मुकसमंमंडलाकारमित्यर्थः १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ पुत्रेणोत्तरेण ३० । ३१ । ३२

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

केसरीसिंहः ३३ । ३४ प्रगृहीताग्रहस्तेनकुंडलीकृतशुंडाग्रेण ३५ तस्यवेगमितिसंबंधः रथेरथोपरि ३६ तस्यशल्यस्य नृहतःपुत्रान् साधुवाहिनःसम्यग्वहनशीलान् ३७ । ३८ तमःमोहं प्रमुक्तंहस्तादूलितमंकुशा

जांबूनदमयःश्रीमान्केसरीसनरोत्तम ॥ पपातभीमसेनस्यभीष्मेणमथितोरथात् ३३ ततोभीमस्त्रिभिर्विद्धाभीष्मंशांतनवंरणे ॥ कृपमेकेनविव्याधकृतवर्माणमष्टभिः
३४ प्रगृहीताग्रहस्तेनवैराटिरिपर्दतिना ॥ अभ्यद्रवतराजानंमद्राधिपतिमुत्तरः ३५ तस्यवारणराजस्यजवेनापततोरथे ॥ शल्योनिवारयामासवेगमप्रतिमंशरैः ३६
तस्यक्रुद्धःसनागेन्द्रोबृहतःसाधुवाहिनः ॥ पदायुगमधिष्ठायजघानचतुरोहयान् ३७ सहताश्वेरथेतिष्ठन्मद्राधिपतिरायसीम् ॥ उत्तरांतकरींशक्तिंचिक्षेपभुजगोपमाम्
३८ तयाभिन्नतनुत्राणःप्रविश्यविपुलंतमः ॥ सपपातगजस्कंधात्प्रमुक्तांकुशतोमरः ३९ असिमादायशल्योऽपिअवप्लुत्यरथोत्तमात् ॥ तस्यवारणराजस्यचिच्छेदाथ
महाकरम् ४० भिन्नमर्माशरशतैश्छिन्नहस्तःसवारणः ॥ भीममार्तस्वरंकृत्वापपातचममारच ४१ एतदीदृशकंकृत्वामद्रराजोनराधिप ॥ आरुरोहरथंतूर्णंभास्वरंकृत
वर्मणः ४२ उत्तरंनिहतंदृष्ट्वावैराटिर्भ्रातरंतदा ॥ कृतवर्मणाचसहितंदृष्ट्वाशल्यमवस्थितम् ४३ श्वेतःक्रोधात्प्रजज्वालहविषाहव्यवाडिव ॥ सविस्फार्यमहच्चापंशक्रचापो
पमंबली ४४ अभ्यधावज्जिघांसन्वैशल्यंमद्राधिपंबली ॥ महतारथवंशेनसमंतात्परिवारितः ४५ मुंचन्बाणमयंवर्षंप्रायाच्छल्यरथंप्रति ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यमत्तवार
णविक्रमम् ४६ तावकानांरथाःसप्तसमंतात्पर्यवारयन् ॥ मद्रराजमभीप्संतोमृत्योर्दंष्ट्रांतरंगतम् ४७ बृहद्बलश्चकौसल्योजयत्सेनश्चमागधः ॥ तथारुक्मरथोराजन्
शल्यपुत्रःप्रतापवान् ४८ विंदानुविंदावावंत्यौकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ बृहत्क्षत्रस्यदायादःसैन्धवश्चजयद्रथः ४९ नानावर्णविचित्राणिधनूंषिचमहात्मनाम् ॥ विस्फा
रितानिदृश्यंतेतोयदेष्विवविद्युतः ५० तेतुबाणमयंवर्षंश्वेतमूर्धन्यपातयन् ॥ निदाघांतेऽनिलोद्धूतामेघाइवनगेजलम् ५१ ततःक्रुद्धोमहेष्वासःसप्तभल्लैःसुतेजनैः ॥
धनूंषितेषामाच्छिद्यममर्दपृतनापतिः ५२ निकृत्तान्येवतानिस्मसमदृश्यंतभारत ॥ ततस्तेतुनिमेषार्धात्प्रत्यपद्यन्धनूंषिच ५३ सप्तचैवपृषत्कांश्चश्वेतस्योपर्यपातयन् ॥
ततःपुनरमेयात्माभल्लैःसप्तभिराशुगैः ॥ निचकर्तमहाबाहुस्तेषांचापानिधन्विनाम् ५४ तेनिकृत्तमहाचापास्त्वरमाणामहारथाः ॥ रथशक्तीःपरामृश्यविनेदुर्भैरवान्
रवान् ५५ अन्वयुर्भरतश्रेष्ठसप्तश्वेतरथंप्रति ॥ ततस्ताज्वलिताःसप्तमहेंद्राशनिनिःस्वनाः ५६ अप्राप्ताःसप्तभिर्भल्लैश्चिच्छेदपरमास्त्रवित् ॥ ततःसमादायशरं
सर्वकायविदारणम् ५७ प्राहिणोद्भरतश्रेष्ठश्वेतोरुक्मरथंप्रति ॥ तस्यदेहेनिपतितोबाणोवज्रातिगोमहान् ५८ ततोरुक्मरथोराजन्सायकेनदृढाहतः ॥ निषसादरथो
पस्थेकश्मलंचाविशन्महत् ५९ तंविसंज्ञंविमनसंत्वरमाणस्तुसारथिः ॥ अपोवाहनसंभ्रांतःसर्वलोकस्यपश्यतः ६० ततोऽन्यान्षट्समादायश्वेतोहेमविभूषितान् ॥
तेषांषण्णांमहाबाहुर्ध्वजशीर्षाण्यपातयत् ६१

दिकंयस्य ३९ । ४० । ४१ । ४२ हतंशक्तिप्रहारेण वैराटिःशंखः ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७॥ इतिभी० नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः॥४७ ॥ ॥एवमिति १।२।३।४।५।६।७।८ । ९ । १० । ११ । १२। १३

हयांश्चतेषांनिर्भिद्यसारथींश्चपरंतप ॥ शरैश्चैतान्समाकीर्यप्रायाच्छल्यरथंप्रति ६२ ततोहलहलाशब्दस्तवसैन्येषुभारत ॥ दृष्ट्वासेनापतिंतूर्णंयांतंशल्यरथं
प्रति ६३ ततोभीष्मंपुरस्कृत्यतवपुत्रोमहाबलः ॥ वृतस्तुसर्वसैन्येनप्रायाच्छ्वेतरथंप्रति ६४ मृत्योरास्यमनुप्राप्तंमद्रराजममोचयत् ॥ ततोयुद्धंसमभवत्तुमुलं
लोमहर्षणम् ६५ तावकानांपरेषांचव्यतिषक्तरथद्विपम् ॥ सौभद्रेभीमसेनेचसात्यकौचमहारथे ६६ कैकेयेचविराटेचधृष्टद्युम्नेचपार्षते ॥ एतेषुनरसिंहेषुचेदिम
त्स्येषुचैवह ॥ ववर्षशरवर्षाणिकुरुवृद्धःपितामहः ६७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० श्वेतयुद्धेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ॥
॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ एवंश्वेतेमहेष्वासेप्राप्तेशल्यरथंप्रति ॥ कुरवःपांडवेयाश्चकिमकुर्वतसंजय १ भीष्मःशांतनवःकिंवातन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥ संजयउवाच ॥
राजन्शतसहस्राणिततःक्षत्रियपुंगवाः २ श्वेतंसेनापतिंशूरंपुरस्कृत्यमहारथाः ॥ राज्ञोबलंदर्शयंतस्तवपुत्रस्यभारत ३ शिखंडिनंपुरस्कृत्यत्रातुमैच्छन्महा
रथाः ॥ अभ्यवर्तंतभीष्मस्यरथंहेमपरिष्कृतम् ४ जिघांसंतंयुधांश्रेष्ठंतदाऽऽसीत्तुमुलंमहत् ॥ तत्तेऽहंसंप्रवक्ष्यामिमहावैशसमच्युत ५ तावकानांपरेषांचयथा
युद्धमवर्तत ॥ तत्राकरोद्रथोपस्थान्शून्यान्शांतनवोबहून् ६ तत्राद्भुतंमहच्चक्रेशरैराच्छेद्रथोत्तमान् ॥ समावृणोच्छरैरर्कमर्कतुल्यप्रतापवान् ७ नुदन्समंतात्सम
रेरविरुद्यन्यथातमः ॥ तेनाजौप्रेषिताराजन्शराःशतसहस्रशः ८ क्षत्रियांतकराःसंख्येमहावेगामहाबलाः ॥ शिरांसिपातयामासुर्वीराणांशतशोरणे ९ गजान्कं
टकसन्नाहान्वज्रेणेवशिलोच्चयान् ॥ रथारथेषुसंसक्ताव्यदृश्यंतविशांपते १० एकेरथंपर्यवहंस्तुरगाःसतुरंगमम् ॥ युवानंनिहतंवीरंलंबमानंसकार्मुकम् ११
उदीर्णाश्चहयाराजन्वहंतस्तत्रतत्रह ॥ बद्धखड्गनिषंगाश्चविध्वस्तशिरसोहताः १२ शतशःपतिताभूमौवीरशय्यासुशेरते ॥ परस्परेणधावंतःपतिताःपुनरुत्थिताः
१३ उत्थायचप्रधावंतोद्वंद्वयुद्धमवाप्नुवन् ॥ पीडिताःपुनरन्योन्यंलुठंतोरणमूर्धनि १४ सचापाःसनिषंगाश्चजातरूपपरिष्कृताः ॥ विस्रब्धहतवीराश्चशतशः
परिपीडिताः १५ तेनतेनाभ्यधावंतविसृजंतश्चभारत ॥ मत्तोगजःपर्यवर्तद्धयांश्चहतसादिनः १६ सरथारथिनश्चापिविमृद्नंतःसमंततः ॥ स्यंदनादपतत्कश्चिन्नि
हतोऽन्येनसायकैः १७ हतसारथिरप्युच्चैःपपातकाष्ठवद्रथः ॥ युध्यमानस्यसंग्रामेव्यूढेरजसिचोत्थिते १८ धनुःकूजितविज्ञानंतत्रासीत्प्रतियुध्यतः ॥ गात्र
स्पर्शेनयोधानांव्यज्ञास्तपरिपंथिनम् १९ युद्ध्यमानंशरैराजन्सिंजिनीध्वजिनीरवात् ॥ अन्योन्यंवीरसंशब्दोनाश्रूयतभटैःकृतः २० शब्दायमानेसंग्रामेपटहे
कर्णदारिणि ॥ युध्यमानस्यसंग्रामेकुर्वतःपौरुषंस्वकम् २१ नाश्रौषंनामगोत्राणिकीर्तनंचपरस्परम् ॥ भीष्मचापच्युतैर्बाणैरार्तानांयुद्धतांमृधे २२ परस्परे
षांवीराणांमनांसिसमकंपयन् ॥ तस्मिन्नत्याकुलेयुद्धेदारुणेलोमहर्षणे २३ पितापुत्रंचसमरेनाभिजानातिकश्चन ॥ चक्रेभग्नेयुगेच्छिन्नेएकधुर्येहयेहते २४

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

Nepal Sanskrit University Valmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आक्षिप्तःस्यंदनाद्वीरःससारथिरजिह्मगैः ॥ एवंचसमरेसर्वेवीराश्चविरथीकृताः २५ तेनतेनस्मदृश्यंतेधावमानाःसमंततः ॥ गजोहतःशिरश्छिन्नंमर्मभिन्नंहयोह
तः २६ अहतःकोऽपिनैवासीद्भीष्मेनिघ्नतिशात्रवान् ॥ श्वेतःकुरूणामकरोत्क्षयंतस्मिन्महाहवे २७ राजपुत्रान्रथोदारानवधीच्छतसंघशः ॥ चिच्छेदरथि
नांबाणैःशिरांसिभरतर्षभ २८ सांगदाबाहवश्चैवधनूंषिचसमंततः ॥ रथेषांरथचक्राणितूणीराणियुगानिच २९ छत्राणिचमहार्हाणिपताकाश्चविशांपते ॥ हयौघाश्च
रथौघाश्चनरौघाश्चैवभारत ३० वारणाःशतशश्चैवहताःश्वेतेनभारत ॥ वयंश्वेतभयाद्भीताविहायरथसत्तमम् ३१ अपयातास्तथापश्चाद्विभुंपश्यामधृष्णवः ॥ शर
पातमतिक्रम्यकुरवःकुरुनंदन ३२ भीष्मंशांतनवंयुद्धेस्थिताःपश्यामसर्वशः ॥ अदीनोदीनसमयेभीष्मोऽस्माकंमहाहवे ३३ एकस्तस्थौनरव्याघ्रोगिरिर्मेरुरिवा
चलः ॥ आददानइवप्राणान्सविताशिशिरात्यये ३४ गभस्तिभिरिवादित्यस्तस्थौशरमरीचिमान् ॥ समुमोचमहेष्वासःशरसंघाननेकशः ३५ निघ्नन्नमित्रान्
समरेवज्रपाणिरिवासुरान् ॥ तेवध्यमानाभीष्मेणप्रजहुस्तंमहाबलम् ३६ स्वयूथादिवतेयूथान्मुक्तंभूमिपुदारुणम् ॥ तमेवमुपलक्ष्यैकोहृष्टःपुष्टःपरंतप ३७
दुर्योधनप्रियेयुक्तःपांडवान्परिशोचयन् ॥ जीवितंदुस्त्यजंत्यक्त्वाभयंचसुमहाहवे ३८ पातयामाससैन्यानिपांडवानांविशांपते ॥ प्रहरंतमनीकानिपितादेव
व्रतस्तव ३९ दृष्ट्वासेनापतिंभीष्मस्त्वरितःश्वेतमभ्ययात् ॥ सभीष्मंशरजालेनमहतासमवाकिरत् ४० श्वेतंचापितथाभीष्मःशरौघैःसमवाकिरत् ॥ तौवृषा
विवनर्दन्तौमत्ताविवमहाद्विपौ ४१ व्याघ्राविवसुसंरब्धावन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यततस्तौपुरुषर्षभौ ४२ भीष्मःश्वेतश्चयुयुधेपरस्परवधैषिणौ ॥
एकाह्नानिर्दहेद्भीष्मःपांडवानामनीकिनीम् ४३ शरैःपरमसंक्रुद्धोयदिश्वेतोनपालयेत् ॥ पितामहंततोदृष्ट्वाश्वेतेनविमुखीकृतम् ४४ प्रहर्षंपांडवाजग्मुःपुत्रस्तेवि
मनाभवत् ॥ ततोदुर्योधनःक्रुद्धःपार्थिवैःपरिवारितः ४५ ससैन्यःपांडवानीकमभ्यद्रवतसंयुगे ॥ दुर्मुखःकृतवर्माचकृपःशल्योविशांपतिः ४६ भीष्मंजुगुपुरा
साद्यतवपुत्रेणनोदिताः ॥ दृष्ट्वातुपार्थिवैःसर्वैर्दुर्योधनपुरोगमैः ४७ पांडवानामनीकानिवध्यमानानिसंयुगे ॥ श्वेतोगांगेयमुत्सृज्यतवपुत्रस्यवाहिनीम् ४८
नाशयामासवेगेनवायुर्वृक्षानिवौजसा ॥ द्रावयित्वाचमूंराजन्वैराटिःक्रोधमूर्च्छितः ४९ आपतत्सहसाभूयोयत्रभीष्मोव्यवस्थितः ॥ तौतत्रोपगतौराजन्शरदी
प्तौमहाबलौ ५० अयुध्येतांमहात्मानौयथोभौवृत्रवासवौ ॥ अन्योन्यंतुमहाराजपरस्परवधैषिणौ ५१ निगृह्यकार्मुकंश्वेतोभीष्मंविव्याधसप्तभिः ॥ पराक्रमं
ततस्तस्यपराक्रम्यपराक्रमी ५२ तरसावारयामासमत्तोमत्तमिवद्विपम् ॥ श्वेतःशांतनवंभूयःशरैःसन्नतपर्वभिः ५३ विव्याधपंचविंशत्यातदद्भुतमिवाभवत् ॥
तंप्रत्यविध्यद्दशभिर्भीष्मःशांतनवस्तदा ५४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सविद्धस्तेनबलवान्नाकंपतयथाऽचलः ॥ वैराटिःसमरेक्रुद्धोभृशमायम्यकार्मुकम् ५५ आजघानततोभीष्मंश्वेतःक्षत्रियनंदनः ॥ संप्रहस्यततःश्वेतःसृक्किणीपरिसंलि
हन् ५६ धनुश्चिच्छेदभीष्मस्यनवभिर्दशधाशरैः ॥ संधायविशिखंचैवशरंलोमप्रवाहिनम् ५७ उन्ममाथततस्तालंध्वजशीर्षंमहात्मनः ॥ केतुंनिपतितंदृष्ट्वाभीष्मस्य
तनयास्तव ५८ हतंभीष्मममन्यंतश्वेतस्यवशमागतम् ॥ पांडवाश्चापिसंहृष्टादध्मुःशंखान्मुदायुताः ५९ भीष्मस्यपतितंकेतुंदृष्ट्वातालंमहात्मनः ॥ ततोदुर्योधनःक्रो
धात्स्वमनीकमनोदयत् ६० यत्ताभीष्मंपरीप्सध्वंरक्षमाणाःसमंततः ॥ मानःप्रपश्यमानानांश्वेतान्मृत्युमवाप्स्यति ६१ भीष्मःशांतनवःशूरस्तथासत्यंब्रवीमिवः ॥
राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वात्वरमाणामहारथाः ६२ बलेनचतुरंगेणगांगेयमन्वपालयन् ॥ बाल्हीकःकृतवर्माचशलःशल्यश्चभारत ६३ जलसंधोविकर्णश्चचित्रसेनोविविंशतिः ॥
त्वरमाणास्त्वराकालेपरिवार्यसमन्ततः ६४ शस्त्रवृष्टिंसुतुमुलांश्वेतस्योपर्यपातयन् ॥ तान्क्रुद्धोनिशितैर्बाणैस्त्वरमाणोमहारथः ६५ अवारयदमेयात्मादर्शयन्पाणि
लाघवम् ॥ सनिवार्यतुतान्सर्वान्केसरीकुंजरानिव ६६ महताशरवर्षेणभीष्मस्यधनुराच्छिनत् ॥ ततोऽन्यद्धनुरादायभीष्मःशांतनवोयुधि ६७ श्वेतंविव्याधराजेन्द्र
कंकपत्रैःशितैःशरैः ॥ ततःसेनापतिःक्रुद्धोभीष्मंबहुभिरायसैः ६८ विव्याधसमरेराजन्सर्वलोकस्यपश्यतः ॥ ततःप्रव्यथितोराजाभीष्मंदृष्ट्वानिवारितम् ६९ प्रवी
रंसर्वलोकस्यश्वेतेनयुधिवैतदा ॥ निष्ठानकश्चसुमहांस्तवसैन्यस्यचाभवत् ७० तंवीरंवारितंदृष्ट्वाश्वेतेनशरविक्षतम् ॥ हतंश्वेतेनमन्यंतेश्वेतस्यवशमागतम् ७१ ततः
क्रोधवशंप्राप्तःपितादेवव्रतस्तव ॥ ध्वजमुन्मथितंदृष्ट्वातांचसेनांनिवारिताम् ७२ श्वेतंप्रतिमहाराजव्यसृजत्सायकान्बहून् ॥ तानावार्यरणेश्वेतोभीष्मस्यरथिनांवरः
७३ धनुश्चिच्छेदभल्लेनपुनरेवपितुस्तव ॥ उत्सृज्यकार्मुकंराजन्गांगेयःक्रोधमूर्च्छितः ७४ अन्यत्कार्मुकमादायविपुलंबलवत्तरम् ॥ तत्रसंधायविपुलान्भल्लान्सप्त
शिलाशितान् ७५ चतुर्भिश्चजघानाश्वान्श्वेतस्यपृतनापतेः ॥ ध्वजंद्वाभ्यांतुचिच्छेदसप्तमेनचसारथेः ७६ शिरश्चिच्छेदभल्लेनसंक्रुद्धोऽलघुविक्रमः ॥ हताश्वसूता
त्सरथादवप्लुत्यमहाबलः ७७ आमर्षवशमापन्नोव्याकुलःसमपद्यत ॥ विरथंरथिनांश्रेष्ठंश्वेतंदृष्ट्वापितामहः ७८ ताडयामासनिशितैःशरसंघैःसमंततः ॥ सताड्यमानः
समरेभीष्मचापच्युतैःशरैः ७९ स्वरथेधनुरुत्सृज्यशक्तिंजग्राहकांचनीम् ॥ ततःशक्तिंरणेश्वेतोजग्राहोग्रांमहाभयाम् ८० कालदंडोपमांघोरांमृत्योर्जिह्वामिवश्वसन् ॥
अब्रवीच्चतदाश्वेतोभीष्मंशांतनवंरणे ८१ तिष्ठेदानींसुसंरब्धःपश्यमांपुरुषोभव ॥ एवमुक्त्वामहेष्वासोभीष्मंयुधिपराक्रमी ८२ ततःशक्तिममेयात्माचिक्षेपभुजगोप
माम् ॥ पांडवार्थेपराक्रांतस्तवानर्थंचिकीर्षुकः ८३ हाहाकारोमहानासीत्पुत्राणांतेविशांपते ॥ दृष्ट्वाशक्तिंमहाघोरांमृत्योर्दण्डसमप्रभाम् ८४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ ८१ ॥ श्वेतस्यकरनिर्मुक्तांनिर्मुक्तोरगसन्निभाम् ॥ अपतत्सहसाराजन्महोल्केवनभस्तलात् ८५ ज्वलंतीमंतरिक्षेतांज्वालाभिरिवसंवृताम् ॥ असंभ्रांतस्तदाराजन्पितादेवव्रत
स्तव ८६ अष्टभिर्नवभिर्भीष्मःशक्तिंचिच्छेदपत्रिभिः ॥ उत्कृष्टहेमविकृतांनिकृतांनिशितैःशरैः ८७ उच्चुक्रुशुस्ततःसर्वेतावकाभरतर्षभ ॥ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वावैराटिः
क्रोधमूर्च्छितः ८८ कालोपहतचेतास्तुकर्तव्यंनाभ्यजानत ॥ क्रोधसंमूर्च्छितोराजन्वैराटिःप्रहसन्निव ८९ गदांजग्राहसंहृष्टोभीष्मस्यनिधनंप्रति ॥ क्रोधेनरक्तन
यनोदंडपाणिरिवांतकः ९० भीष्मंसमभिदुद्रावजलौघइवपर्वतम् ॥ तस्यवेगमसंवार्यंमत्वाभीष्मःप्रतापवान् ९१ प्रहारविप्रमोक्षार्थंसहसाधरणींगतः ॥ श्वेतःक्रोधस
माविष्टोभ्रामयित्वातुतांगदाम् ९२ रथेभीष्मस्यचिक्षेपयथादेवोधनेश्वरः ॥ तयाभीष्मनिपातिन्यासरथोभस्मसात्कृतः ९३ सध्वजःसहसूतेनसाश्वःसयुगबंधुरः ॥
विरथंरथिनांश्रेष्ठंभीष्मंदृष्ट्वारथोत्तमाः ९४ अभ्यधावंतसहिताःशल्यप्रभृतयोरथाः ॥ ततोऽन्यंरथमास्थायधनुर्विस्फार्यदुर्मनाः ९५ शनकैरभ्ययाच्छ्वेतंगांगेयःप्रहस
न्निव ॥ एतस्मिन्नंतरेभीष्मःशुश्रावविपुलांगिरम् ९६ आकाशादीरितांदिव्यामात्मनोहितसंभवाम् ॥ भीष्मभीष्ममहाबाहोशीघ्रंयत्नंकुरुष्ववै ९७ एषह्यस्यजयेकालो
निर्दिष्टोविश्वयोनिना ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंदेवदूतेनभाषितम् ९८ संप्रहृष्टमनाभूत्वावधेतस्यमनोदधे ॥ विरथंरथिनांश्रेष्ठंश्वेतंदृष्ट्वापदातिनम् ९९ सहितास्त्वभ्यवर्त्त
तपरीप्संतोमहारथाः ॥ सात्यकिर्भीमसेनश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः १०० कैकेयोधृष्टकेतुश्चअभिमन्युश्चवीर्यवान् ॥ एतानापततःसर्वान्द्रोणशल्यकृपैःसह १ अवारयद
मेयात्मावारिवेगानिवाचलः ॥ सनिरुद्धेषुसर्वेषुपांडवेषुमहात्मसु २ श्वेतःखड्गमथाकृष्यभीष्मस्यधनुराच्छिनत् ॥ तदपास्यधनुश्छिन्नंत्वरमाणःपितामहः ३ देवदू
तवचःश्रुत्वावधेतस्यमनोदधे ॥ ततःप्रचरमाणस्तुपितादेवव्रतस्तव ४ अन्यत्कार्मुकमादायत्वरमाणोमहारथः ॥ क्षणेनसज्यमकरोच्छक्रचापसमप्रभम् ५ पितातेभर
तश्रेष्ठश्वेतंदृष्ट्वामहारथैः ॥ वृतंतंमनुजव्याघ्रैर्भीमसेनपुरोगमैः ६ अभ्यवर्ततगांगेयःश्वेतंसेनापतिंद्रुतम् ॥ आपतंतंततोभीष्मोभीमसेनंप्रतापवान् ७ आजघ्नेविशिखैः
षष्ट्यासेनान्यंसमहारथः ॥ अभिमन्युंचसमरेपितादेवव्रतस्तव ८ आजघ्नेभरतश्रेष्ठस्त्रिभिःसन्नतपर्वभिः ॥ सात्यकिंचशतेनाजौभरतानांपितामहः ९ धृष्टद्युम्नंचविं
शत्याकैकेयंचापिपंचभिः ॥ तांश्चसर्वान्महेष्वासान्पितादेवव्रतस्तव ११० वारयित्वाशरैर्घोरैःश्वेतमेवाभिदुद्रुवे ॥ ततःशरंमृत्युसमंभारसाधनमुत्तमम् ११ विकृ
ष्यबलवान्भीष्मःसमाधत्तदुरासदम् ॥ ब्रह्मास्त्रेणसुसंयुक्तंतंशरंलोमवाहिनम् १२ ददृशुर्देवगंधर्वाःपिशाचोरगराक्षसाः ॥ सतस्यकवचंभित्वाहृदयंचामितौजसः १३
जगामधरणींबाणोमहाशनिरिवज्वलन् ॥ अस्तंगच्छन्यथादित्यःप्रभामादायसत्वरः १४ एवंजीवितमादायश्वेतदेहाज्जगामह ॥ तंभीष्मेणनरव्याघ्रंतथावि ॥ ८१ ॥
निहतंयुधि ११५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रपतंतमपश्यामगिरेःशृंगमिवच्युतम् ॥ अशोचन्पांडवास्तत्रक्षत्रियाश्चमहारथाः १६ प्रहृष्टाश्चसुतास्तुभ्यंकुरवश्चापिसर्वशः ॥ ततोदुःशासनोराजन्श्वेतंदृ
ष्ट्वानिपातितम् १७ वादित्रनिनदैर्घोरैर्नृत्यतिस्मसमन्ततः ॥ तस्मिन्हतेमहेष्वासेभीष्मेणाहवशोभिना १८ प्रावेपंतमहेष्वासाःशिखंडिप्रमुखारथाः ॥ ततोधनं
जयोराजन्वार्ष्णेयश्चापिसर्वशः १९ अवहारंशनैश्चक्रुर्निहतेवाहिनीपतौ ॥ ततोऽवहारःसैन्यानांतवतेषांचभारत २० तावकानांपरेषांचनर्दतांचमुहुर्मुहुः ॥ पा
र्थाविमनसोभूत्वान्यवर्ततमहारथाः ॥ चिंतयंतोवधंघोरंद्वैरथेनपरंतपाः १२१ ॥ इतिश्रीम० भीष्मपर्वणिभीष्मव० श्वेतवधेअष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥
॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ श्वेतेसेनापतौतातसंग्रामेनिहतेपरैः ॥ किमकुर्वन्महेष्वासाःपंचालाःपांडवैःसह १ सेनापतिंसमाकर्ण्यश्वेतंयुधिनिपातितम् ॥ तदर्थंय
ततांचापिपरेषांप्रपलायिनाम् २ मनःप्रीणातिमेवाक्यंजयंसंजयशृण्वतः ॥ प्रत्युपायंचिन्तयंतःसज्जनाःप्रस्रवंतिमे ३ सहिवीरोऽनुरक्तश्चवृद्धःकुरुपतिस्तदा ॥
कृतंवैरंसदातेनपितुःपुत्रेणधीमता ४ तस्योद्वेगभयाच्चापिसंश्रितःपांडवान्पुरा ॥ सर्वबलंपरित्यज्यदुर्गंसंश्रित्यतिष्ठति ५ पांडवानांप्रतापेनदुर्गंदेशंनिवेश्यच ॥
सपत्नान्सततंबाधन्नार्यवृत्तिमनुष्ठितः ६ आश्चर्यंवैसदातेषांपुराराज्ञांसुदुर्मतिः ॥ ततोयुधिष्ठिरेभक्तःकथंसंजयसूदितः ७ प्रक्षिप्तःसंमतःक्षुद्रःपुत्रोमेपुरुषाधमः ॥
नयुद्धंरोचयेद्भीष्मोनचाचार्यःकथंचन ८ नकृपोनचगांधारीनाहंसंजयरोचये ॥ नवासुदेवोवार्ष्णेयोधर्मराजश्चपांडवः ९ नभीमोनार्जुनश्चैवनयमौपुरुषर्षभौ ॥
वार्यमाणोमयानित्यंगांधार्याविदुरेणच १० जामदग्न्येनरामेणव्यासेनचमहात्मना ॥ दुर्योधनोयुध्यमानोनित्यमेवहिसंजय ११ कर्णस्यमतमास्थायसौबल
स्यचपापकृत् ॥ दुःशासनस्यचतथापांडवानन्वचिंतयत् १२ तस्याहंव्यसनंघोरंमन्येप्राप्तंतुसंजय ॥ श्वेतस्यचविनाशेनभीष्मस्यविजयेनच १३ संक्रुद्धःकृष्णस
हितःपार्थःकिमकरोद्युधि ॥ अर्जुनाद्धिभयंभूयस्तन्मेतातनशाम्यति १४ सहिशूरश्चकौन्तेयःक्षिप्रकारीधनंजयः ॥ मन्येशरैःशरीराणिशत्रूणांप्रमथिष्यति १५ ऐ
न्द्रिमिंद्रानुजसमंमहेन्द्रसदृशंबले ॥ अमोघक्रोधसंकल्पंदृष्ट्वावःकिमभून्मनः १६ तथैववेदविच्छूरोज्वलनार्कसमद्युतिः ॥ इंद्रास्त्रविदमेयात्माप्रपतन्समितिंजयः १७
वज्रसंस्पर्शरूपाणामस्त्राणांचप्रयोजकः ॥ सखड्गाक्षेपहस्तस्तुघोषंचक्रेमहारथः १८ ससंजयमहाप्राज्ञोद्रुपदस्यात्मजोबली ॥ धृष्टद्युम्नःकिमकरोच्छ्वेतेयुधिनिपातिते १९
पुराचैवापराधेनवधेनचचमूपतेः ॥ मन्येमनःप्रजज्वालपांडवानांमहात्मनाम् २० तेषांक्रोधंचिन्तयंस्तुअहःसुचनिशासुच ॥ नशांतिमधिगच्छामिदुर्योधनकृते
नहि ॥ कथंचाभून्महायुद्धंसर्वमाचक्ष्वसंजय २१ ॥ संजयउवाच ॥ शृणुराजन्स्थिरोभूत्वातवापनयनोमहान् ॥ नचदुर्योधनेदोषमिममाधातुमर्हसि २२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५०

गतोदकेसेतुबंधोयादृक्तादृङ्गतिस्तव ॥ संदीप्तेभवनेयद्वत्कूपस्यखननंतथा २३ गतपूर्वाह्णभूयिष्ठेतस्मिन्नहनिदारुणे ॥ तावकानांपरेषांचपुनर्युद्धमवर्तत २४
श्वेतंतुनिहतंदृष्ट्वाविराटस्यचमूपतिम् ॥ कृतवर्मणाचसहितंदृष्ट्वाशल्यमवस्थितम् २५ शंखःक्रोधात्प्रजज्वालहविषाहव्यवाडिव ॥ सविस्फार्यमहच्चापंशक्रचा
पोपमंबली २६ अभ्यधावज्जिघांसन्वैशल्यंमद्राधिपंयुधि ॥ महतारथसंघेनसमंतात्परिरक्षितः २७ सृजन्बाणमयंवर्षंप्रायाच्छल्यरथंप्रति ॥ तमापतंतंसंप्रे
क्ष्यमत्तवारणविक्रमम् २८ तावकानांरथाःसप्तसमंतात्पर्यवारयन् ॥ मद्रराजंपरीप्संतोमृत्योर्दंष्ट्रांतरंगतम् २९ बृहद्बलश्चकौसल्योजयत्सेनश्चमागधः ॥ तथा
रुक्मरथोराजन्पुत्रःशल्यस्यमानितः ३० विंदानुविंदावावंत्यौकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ बृहत्क्षत्रस्यदायादःसैन्धवश्चजयद्रथः ३१ नानाधातुविचित्राणिकार्मुकाणि
महात्मनाम् ॥ विस्फारितान्यदृश्यंततोदयेष्विवविद्युतः ३२ तेतुबाणमयंवर्षंशंखमूर्ध्निन्यपातयन् ॥ निदाघांतेऽनिलोद्भूतामेघाइवनगेजलम् ३३ ततःक्रुद्धो
महेष्वासःसप्तभल्लैःसुतेजनैः ॥ धनूंषितेषामाच्छिद्यननर्दपृतनापतिः ३४ ततोभीष्मोमहाबाहुर्विनद्यजलदोयथा ॥ तालमात्रंधनुर्गृह्यशंखमभ्यद्रवद्रणे ३५
तमुद्यंतमुदीक्ष्याथमहेष्वासंमहाबलम् ॥ संत्रस्तापांडवीसेनावातवेगहतेवनौः ३६ ततोऽर्जुनःसंत्वरितःशंखस्यासीत्पुरःसरः ॥ भीष्माद्रक्ष्योऽयमद्येतिततो
युद्धमवर्तत ३७ हाहाकारोमहानासीद्योधानांयुधियुध्यताम् ॥ तेजस्तेजसिसंपृक्तमित्येवंविस्मयंययुः ३८ अथशल्योगदापाणिरवतीर्यमहारथात् ॥ शंख
स्यचतुरोवाहानहनद्भरतर्षभ ३९ सहताश्वाद्रथात्तूर्णंखड्गमादायविद्रुतः ॥ बीभत्सोश्चरथंप्राप्यपुनःशांतिमविंदत ४० ततोभीष्मरथात्तूर्णमुत्पतंतिपतत्रिणः ॥
यैरंतरिक्षंभूमिश्चसर्वतःसमवस्तृता ४१ पंचालानथमत्स्यांश्चकेकयांश्चप्रभद्रकान् ॥ भीष्मःप्रहरतांश्रेष्ठःपातयामासपत्रिभिः ४२ उत्सृज्यसमरेराजन्पांडवं
सव्यसाचिनम् ॥ अभ्यद्रवतपांचाल्यंद्रुपदंसेनयावृतम् ४३ प्रियंसंबंधिनंराजन्शरानवकिरन्बहून् ॥ अग्निनेवप्रदग्धानिवनानिशिशिरात्यये ४४ शरद
ग्धान्यदृश्यंतसैन्यानिद्रुपदस्यह ॥ अत्यतिष्ठद्रणेभीष्मोविधूमइवपावकः ४५ मध्यंदिनेयथाऽऽदित्यंतपंतमिवतेजसा ॥ नशेकुःपांडवेयस्ययोधाभीष्मंनि
रीक्षितुम् ४६ वीक्षांचक्रुःसमंमात्तेपांडवाभयपीडिताः ॥ त्रातारंनाध्यगच्छंतगावःशीतार्दिताइव ४७ सातुयौधिष्ठिरीसेनागांगेयशरपीडिता ॥ सिंहेनेव
विनिर्भिन्नाशुक्लागौरिवगोपतेः ४८ हतेविप्रद्रुतेसैन्येनिरुत्साहेविमर्दिते ॥ हाहाकारोमहानासीत्पांडुसैन्येषुभारत ४९ ततोभीष्मःशांतनवोनित्यंमंडलका
र्मुकः ॥ मुमोचबाणान्दीप्ताग्रानहीनाशीविषानिव ५० शरैरेकायनींकुर्वन्दिशःसर्वायतव्रतः ॥ जघानपांडवरथानादिश्यादिश्यभारत ५१ ततःसैन्येषुभग्नेषु
मथितेषुचसर्वशः ॥ प्राप्तेचास्तंदिनकरेनप्राज्ञायतकिंचन ५२

एकायनींकुर्वन्एकमार्गाःकुर्वन् ५१ । ५२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५३ ॥ इतिभीष्मपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ कृतेऽवहारेइति । १ । २ । ३ । कक्षंतृणं ४ । ५ । ६ । ७ अष्ठवेउडुपशून्ये ८ । ९ । १० । ११ । १२

भीष्मंचसमुदीर्यंतंदृष्ट्वापार्थोमहाहवे ॥ अवहारमकुर्वंतसैन्यानांभरतर्षभ ५३ ॥ इतिश्रीम० भीष्मप० भीष्मव० शंखयुद्धेप्रथमदिवसावहारेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ कृतेऽवहारेसैन्यानांप्रथमेभरतर्षभ ॥ भीष्मेचयुद्धसंरब्धेहृष्टेदुर्योधनेतथा १ धर्मराजस्ततस्तूर्णमभिगम्यजनार्दनम् ॥ भ्रातृभिःसहितः सर्वैःसर्वैश्चैवजनेश्वरैः २ शुचापरमयायुक्तश्चिंतयानःपराजयम् ॥ वार्ष्णेयमब्रवीद्राजन्दृष्ट्वाभीष्मस्यविक्रमम् ३ कृष्णपश्यमहेष्वासंभीष्मंभीमपराक्रमम् ॥ शरैर्दहंतं सैन्यंमेग्रीष्मेकक्षमिवानलम् ४ कथमेनंमहात्मानंशक्ष्यामःप्रतिवीक्षितुम् ॥ लेलिह्यमानंसैन्यंमेहविष्मंतमिवानलम् ५ एतंहिपुरुषव्याघ्रंधनुष्मंतंमहाबलम् ॥ दृष्ट्वा विप्रद्रुतंसैन्यंसमरेमार्गणाहतम् ६ शक्योजेतुंयमःक्रुद्धोवज्रपाणिश्चसंयुगे ॥ वरुणःपाशभृच्चापिकुबेरोवागदाधरः ७ नतुभीष्मोमहातेजाःशक्योजेतुंमहाबलः ॥ सो ऽहमेवंगतेमग्नोभीष्मागाधजलेऽप्लवे ८ आत्मनोबुद्धिदौर्बल्याद्भीष्ममासाद्यकेशव ॥ वनंयास्यामिवार्ष्णेयश्रेयोमेतत्रजीवितुम् ९ नत्वेतान्पृथिवीपालान्दातुंभीष्मा यमृत्यवे ॥ क्षपयिष्यतिसेनांमेकृष्णभीष्मोमहास्त्रवित् १० यथाऽनलंप्रज्वलितंपतंगाःसमभिद्रुताः ॥ विनाशायोपगच्छंतितथामेसैनिकोजनः ११ क्षयंनीतोस्मि वार्ष्णेयराज्यहेतोःपराक्रमी ॥ भ्रातरश्चैवमेवीराःकर्शिताःशरपीडिताः १२ मत्कृतेभ्रातृहार्देनराज्याद्भ्रष्टास्तथासुखात् ॥ जीवितंबहुमन्येऽहंजीवितंह्यद्यदुर्लभम् १३ जीवितस्यचशेषेणतपस्तप्स्यामिदुश्चरम् ॥ नघातयिष्यामिरणेमित्राणीमानिकेशव १४ रथान्मेबहुसाहस्रान्दिव्यैरस्त्रैर्महाबलः ॥ घातयत्यनिशंभीष्मःप्रवराणांप्र हारिणाम् १५ किंनुकृत्वाहितंमेस्याद्ब्रूहिमाधवमाचिरम् ॥ मध्यस्थमिवपश्यामिसमरेसव्यसाचिनम् १६ एकोभीमःपरंशक्त्यायुध्यत्येवमहाभुजः ॥ केवलंबाहुवीर्ये णक्षत्रधर्ममनुस्मरन् १७ गदयावीरघातिन्यायथोत्साहंमहामनाः ॥ करोत्यसुकरंकर्मरथाश्वनरदंतिषु १८ नालमेषक्षयंकर्तुंपरसैन्यस्यमारिष ॥ आर्जवेनैवयुद्धेनवी रवर्षशतैरपि १९ एकोऽस्त्रवित्सखातेऽयंसोऽप्यस्मान्समुपेक्षते ॥ निर्दह्यमानान्भीष्मेणद्रोणेनचमहात्मना २० दिव्यान्यस्त्राणिभीष्मस्यद्रोणस्यचमहात्मनः ॥ धक्ष्यंतिक्षत्रियान्सर्वान्प्रयुक्तानिपुनःपुनः २१ कृष्णभीष्मःसुसंरब्धःसहितःसर्वपार्थिवैः ॥ क्षपयिष्यतिनोनूनंयादृशोऽस्यपराक्रमः २२ सत्वंपश्यमहाभागयोगे श्वरमहारथम् ॥ भीष्मंयःशमयेत्संख्येदावाग्निंजलदोयथा २३ तवप्रसादाद्गोविंदपांडवानिहतद्विषः ॥ स्वराज्यमनुसंप्राप्तामोदिष्यंतेसबांधवाः २४ एवमुक्त्वाततः पार्थोध्यायन्नास्तेमहामनाः ॥ चिरमंतर्मनाभूत्वाशोकोपहतचेतनः ॥ शोकार्तंतमथोज्ञात्वादुःखोपहतचेतसम् २५ अब्रवीत्तत्रगोविंदोहर्षयन्सर्वपांडवान् ॥ माशुचो भरतश्रेष्ठनत्वंशोचितुमर्हसि २६ यस्यतेभ्रातरःशूराःसर्वलोकेषुधन्विनः ॥ अहंचप्रियकृद्राजन्सात्यकिश्चमहायशाः २७

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ आर्जवेनअकुटिलेन दिव्यास्त्रमायाहीनेन १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ अंतर्मनाःविमनाः २५ । २६ । २७

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२८ । २९ निधनंनिधनहेतुः ३० । ३१ भाषितमुक्तं ३२ मद्यंमम ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । आकाशगइवपक्षीव ४४ रथचर्यासुरथवर्त्मसु ४५ परमोपेतः

विराटद्रुपदौचेभौधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ तथैवसबलाश्चेमेराजानोराजसत्तम २८ त्वत्प्रसादंप्रतीक्षंतेत्वद्भक्ताश्चविशांपते ॥ एषतेपार्षतोनित्यंहितकामःप्रियेरतः २९ सैनापत्यमनुप्राप्तोधृष्टद्युम्नोमहाबलः ॥ शिखंडीचमहाबाहोभीष्मस्यनिधनंकिल ३० एतच्छ्रुत्वाततोधर्मोधृष्टद्युम्नंमहारथम् ॥ अब्रवीत्समितौतस्यांवासुदेवस्यशृण्वतः ३१ धृष्टद्युम्ननिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिमारिष ॥ नातिक्रम्यंभवेत्तच्चवचनंममभाषितम् ३२ भवान्सेनापतिर्मह्यंवासुदेवेनसंमितः ॥ कार्तिकेयोयथानित्यंदेवानामभवत्पुरा ३३ तथात्वमपिपांडूनांसेनानीःपुरुषर्षभ ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलविक्रम्यजहिकौरवान् ३४ अहंचतेऽनुयास्यामिभीमःकृष्णश्चमारिष ॥ माद्रीपुत्रौचसहितौद्रौपदेयाश्चदंशिताः ३५ येचान्येपृथिवीपालाःप्रधानाःपुरुषर्षभ ॥ ततउद्धर्षयन्सर्वान्धृष्टद्युम्नोऽभ्यभाषत ३६ अहंद्रोणांतकःपार्थविहितःशंभुनापुरा ॥ रणेभीष्मंकृपंद्रोणंतथाशल्यंजयद्रथम् ३७ सर्वानद्यरणेदृप्तान्प्रतियोत्स्यामिपार्थिव ॥ अथोत्कृष्टंमहेष्वासैःपांडवैर्युद्धदुर्मदैः ३८ समुद्यतेपार्थिवेन्द्रेपार्षतेशत्रुसूदने ॥ तमब्रवीत्ततःपार्थःपार्षतंपृतनापतिम् ३९ व्यूहःक्रौंचारुणोनामसर्वशत्रुनिबर्हणः ॥ यंबृहस्पतिरिंद्रायतदादेवासुरेऽब्रवीत् ४० तंयथावत्प्रतिव्यूहंपरानीकविनाशनम् ॥ अदृष्टपूर्वंराजानःपश्यंतुकुरुभिःसह ४१ यथोक्तःसनृदेवेनविष्णुर्वज्रभृतायथा ॥ प्रभातेसर्वसैन्यानामग्रेचक्रेधनंजयम् ४२ आदित्यपथगःकेतुस्तस्याद्भुतमनोरमः ॥ शासनात्पुरुहूतस्यनिर्मितोविश्वकर्मणा ४३ इंद्रायुधसवर्णाभिःपताकाभिरलंकृतः ॥ आकाशगइवाकाशेगंधर्वनगरोपमः ४४ नृत्यमानइवाभातिरथचर्यासुमारिष ॥ तेनरत्नवतापार्थःसचगांडीवधन्वना ४५ बभूवपरमोपेतःसुमेरुरिवभानुना ॥ शिरोऽभूद्द्रुपदोराजामहत्यासेनयावृतः ४६ कुंतिभोजश्चचैद्यश्चचक्षुर्भ्यांतौजनेश्वरौ ॥ दाशार्णकाःप्रभद्राश्चदाशेरकगणैःसह ४७ अनूपकाःकिराताश्चग्रीवायांभरतर्षभ ॥ पटच्चरैश्चपौण्ड्रैश्चराजन्पौरवकैस्तथा ४८ निषादैःसहितश्चापिपृष्ठमासीद्युधिष्ठिरः ॥ पक्षौतुभीमसेनश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ४९ द्रौपदेयाभिमन्युश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ पिशाचादारदाश्चैवपुंड्राःकुंडीविषैःसह ५० मारुताधेनुकाश्चैवतंगणाःपरतंगणाः ॥ वाल्हिकास्तित्तिराश्चैवचोलाःपांड्याश्चभारत ५१ एतेजनपदाराजन्दक्षिणंपक्षमाश्रिताः ॥ अग्निवेशास्तुहुंडाश्चमालवादानभारयः ५२ शबराउद्भसाश्चैववत्साश्चसहनाकुलैः ॥ नकुलःसहदेवश्चवामंपक्षंसमाश्रिताः ५३ रथानामयुतंपक्षौशिरस्तुनियुतंतथा ॥ पृष्ठमर्बुदमेवासीत्सहस्राणिचविंशतिः ५४ ग्रीवायांनियुतंचापिसहस्राणिचसप्ततिः ॥ पक्षकोटिप्रपक्षेषुपक्षांतेषुचवारणाः ५५ जग्मुःपरिवृताराजंश्चलंतइवपर्वताः ॥ जघनंपालयामासविराटःसहकेकयैः ५६ काशिराजश्चशैब्यश्चरथानामयुतैस्त्रिभिः ॥ एवमेनंमहाव्यूहंव्यूह्यभारतपांडवाः ५७

पराउत्कृष्टाचासौमालक्ष्मीश्चेतिपरमातयाउपेतः ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

५८ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ क्रौंचमिति १ । २ । ३ । ४ । ५

सूर्योदयंतइच्छंतःस्थितायुद्धायदंशिताः ॥ तेषामादित्यवर्णानिविमलानिमहांतिच ॥ श्वेतच्छत्राण्यशोभंतवारणेपुरथेषुच ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मप
र्वणिभीष्मव० क्रौंचव्यूहनिर्माणेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ क्रौंचंदृष्ट्वाततोव्यूहमभेद्यंतनयस्तव ॥ रक्ष्यमाणंमहाघोरंपार्थे
नामिततेजसा १ आचार्यमुपसंगम्यकृपंशल्यंचपार्थिव ॥ सौमदत्तिंविकर्णंचसोऽश्वत्थामानमेवच २ दुःशासनादीन्भ्रातृंश्चसर्वानेवचभारत ॥ अन्यांश्चसुबहू
न्शूरान्युद्धासनमुपागतान् ३ प्राहेदंवचनंकालेहर्षयंस्तनयस्तव ॥ नानाशस्त्रप्रहरणाःसर्वेयुद्धविशारदाः ४ एकैकशःसमर्थाहियूयंसर्वेमहारथाः ॥ पांडुपुत्रा
न्रणेहंतुंससैन्यान्किमुसंहताः ५ अपर्याप्तंतदस्माकंबलंभीष्माभिरक्षितम् ॥ पर्याप्तमिदमेतेषांबलंभीमाभिरक्षितम् ६ संस्थानाःशूरसेनाश्चवेत्रिकाःकुकुरास्त
था ॥ आरोचकास्त्रिगर्ताश्चमद्रकायवनास्तथा ७ शत्रुंजयेनसहितास्तथादुःशासनेनच ॥ विकर्णेनचवीरेणतथानंदोपनंदकैः ८ चित्रसेनेनसहिताःसहिताः
पारिभद्रकैः ॥ भीष्ममेवाभिरक्षंतुसहसैन्यपुरस्कृताः ९ ततोभीष्मश्चद्रोणश्चतवपुत्राश्चमारिष ॥ अव्यूहंतमहाव्यूहंपांडूनांप्रतिबाधकम् १० भीष्मःसैन्येनम
हतासमंतात्परिवारितः ॥ ययौप्रकर्षन्महतींवाहिनींसुरराडिव ११ तमन्वयान्महेष्वासोभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ कुंतलैश्चदशार्णैश्चमागधैश्चविशांपते १२ विद
र्भैर्मेकलैश्चैवकर्णप्रावरणैरपि ॥ सहिताःसर्वसैन्येनभीष्ममाहवशोभिनम् १३ गांधाराःसिंधुसौवीराःशिवयोऽथवसातयः ॥ शकुनिश्चस्वसैन्येनभारद्वाजमपालयत्
१४ ततोदुर्योधनोराजासहितःसर्वसोदरैः ॥ अश्वातकैर्विकर्णैश्चतथाचांबष्ठकोसलैः १५ दरदैश्चशकैश्चैवतथाक्षुद्रकमालवैः ॥ अभ्यरक्षतसंहृष्टःसौबलेयस्यवाहि
नीम् १६ भूरिश्रवाःशलःशल्योभगदत्तश्चमारिषः ॥ विंदानुविंदावावंत्यौवामंपार्श्वमपालयन् १७ सौमदत्तिःसुशर्माचकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च
दक्षिणंपक्षमास्थिताः १८ अश्वत्थामाकृपश्चैवकृतवर्माचसात्वतः ॥ महत्यासेनयासार्धंसेनापृष्ठेव्यवस्थिताः १९ पृष्ठगोपास्तुतस्यासन्नानादेश्याजनेश्वराः ॥
केतुमान्वसुदानश्चपुत्रःकाश्यस्यचाभिभूः २० ततस्तेतावकाःसर्वेहृष्टायुद्धायभारत ॥ दध्मुःशंखान्मुदायुक्ताःसिंहनादांस्तथोन्नदन् २१ तेषांश्रुत्वातुहृष्टानांवृ
द्धःकुरुपितामहः ॥ सिंहनादंविनद्योच्चैःशंखंदध्मौप्रतापवान् २२ ततःशंखाश्चभेर्यश्चपेशयश्चविविधाःपरैः ॥ आनकाश्चाभ्यहन्यंतसशब्दस्तुमुलोऽभवत् २३ ततः
श्वेतैर्हयैर्युक्तेमहतिस्यंदनेस्थितौ ॥ प्रदध्मतुःशंखवरौहेमरत्नपरिष्कृतौ २४ पांचजन्यंहृषीकेशोदेवदत्तंधनंजयः ॥ पौंड्रंदध्मौमहाशंखंभीमकर्मावृकोदरः २५ अ
नंतविजयंराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ नकुलःसहदेवश्चसुघोषमणिपुष्पकौ २६ काशिराजश्चशैब्यश्चशिखंडीचमहारथः ॥ धृष्टद्युम्नोविराटश्चसात्यकिश्चमहारथः २७

 अपर्याप्तमपरिमेयं ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ अभिभवत्यभिभूःक्विप् २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२८ । २९ । ३० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ॥ ॥ एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । व्यतिकरोमेलकः समा

पांचाल्याश्चमहेष्वासाद्रौपद्याःपंचचात्मजाः ॥ सर्वेदध्मुर्महाशंखान्सिंहनादांश्चनेदिरे २८ सघोषःसुमहांस्तत्रवीरैस्तैःसमुदीरितः ॥ नभश्चपृथिवींचैवतुमुलो
व्यनुनादयत् २९ एवमेतेमहाराजप्रहृष्टाःकुरुपांडवाः ॥ पुनर्युद्धायसंजग्मुस्तापयानाःपरस्परम् ३० ॥ इतिश्रीम० भी० भी० कौरवव्यूहरचनायांएकपं
चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ एवंव्यूढेष्वनीकेषुमामकेष्वितरेषुच ॥ कथंप्रहरतांश्रेष्ठाःसंप्रहारंप्रचक्रिरे १ ॥ संजयउवाच ॥ समं
व्यूढेष्वनीकेषुसन्नद्धरुचिरध्वजम् ॥ अपारमिवसंदृश्यसागरप्रतिमंबलम् २ तेषांमध्येस्थितोराजन्पुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ अब्रवीत्तावकान्सर्वान्युद्धध्वमिति
दंशिताः ३ तेमनःक्रूरमाधायसमभित्यक्तजीविताः ॥ पांडवानभ्यवर्ततसर्वएवोच्छ्रितध्वजाः ४ ततोयुद्धंसमभवत्तुमुलंलोमहर्षणम् ॥ तावकानांपरेषांचव्यति
षक्तरथद्विपम् ५ मुक्तास्तुरथिभिर्बाणारुक्मपुंखाःसुतेजसः ॥ सन्निपेतुरकुंठाग्रानागेषुचहयेषुच ६ तथाप्रवृत्तेसंग्रामेधनुरुद्यम्यदंशितः ॥ अभिपत्यमहाबा
हुर्भीष्मोभीमपराक्रमः ७ सौभद्रेभीमसेनेचसात्यकौचमहारथे ॥ कैकेयेचविराटेचधृष्टद्युम्नेचपार्षते ८ एतेषुनरवीरेषुचेदिमत्स्येषुचाभिभूः ॥ ववर्षशरवर्षाणि
वृद्धःकुरुपितामहः ९ अभिद्यतततोव्यूहस्तस्मिन्वीरसमागमे ॥ सर्वेषामेवसैन्यानामासीद्व्यतिकरोमहान् १० सादिनोध्वजिनश्चैवहतप्रवरवाजिनः ॥ विप्रद्रुत
रथानीकाःसमपद्यंतपांडवाः ११ अर्जुनस्तुनरव्याघ्रोदृष्ट्वाभीष्मंमहारथम् ॥ वार्ष्णेयमब्रवीत्क्रुद्धोयाहियत्रपितामहः १२ एषभीष्मःसुसंक्रुद्धोवार्ष्णेयममवाहि
नीम् ॥ नाशयिष्यतिसुव्यक्तंदुर्योधनहितेरतः १३ एषद्रोणःकृपःशल्योविकर्णश्चजनार्दन ॥ धार्तराष्ट्राश्चसहितादुर्योधनपुरोगमाः १४ पंचालान्निहनिष्यंतिरक्षि
ताद्दृढधन्वना ॥ सोऽहंभीष्मंवधिष्यामिसैन्यहेतोर्जनार्दन १५ तमब्रवीद्वासुदेवोयत्तोभवधनंजय ॥ एषत्वांप्रापयिष्यामिपितामहरथंप्रति १६ एवमुक्त्वाततः
शौरीरथंतंलोकविश्रुतम् ॥ प्रापयामासभीष्मस्यरथंप्रतिजनेश्वर १७ चलद्बहुपताकेनबलाकावर्णवाजिना ॥ समुच्छ्रितमहाभीमनदद्वानरकेतुना १८ मह
तामेघनादेनरथेनामिततेजसा ॥ विनिघ्नन्कौरवानीकंशूरसेनांश्चपांडवः १९ प्रायाच्छरणदःशीघ्रंसुहृदांहर्षवर्धनः ॥ तमापतंतंवेगेनप्रभिन्नमिववारणम् २०
त्रासयंतंरणेशूरान्मर्दयंतंचसायकैः ॥ सैंधवप्रमुखैर्गुप्तःप्राच्यसौवीरकेकयैः २१ सहसाप्रत्युदीयायभीष्मःशांतनवोऽर्जुनम् ॥ कोहिगांडीवधन्वानमन्यःकुरुपि
तामहात् २२ द्रोणवैकर्तनाभ्यांवारथीसंयातुमर्हति ॥ ततोभीष्मोमहाराजसर्वलोकमहारथः २३ अर्जुनंसप्तसप्तत्यानाराचानांसमाचिनोत् ॥ द्रोणश्चपंच
विंशत्याकृपःपंचाशताशरैः २४ दुर्योधनश्चतुःषष्ट्याशल्यश्चनवभिःशरैः ॥ सैंधवोनवभिश्चैवशकुनिश्चापिपंचभिः २५

गमइत्यर्थः १० । ११ । १२ । १३ । १४ दृढधन्वनाभीष्मेण १५ यत्तःयत्नवान् १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विकर्णोदशभिर्भल्लैराजन्विव्याधपांडवम् ॥ सतैर्विद्धोमहेष्वासःसमंतान्निशितैःशरैः २६ नविव्यथेमहाबाहुर्भिद्यमानइवाचलः ॥ सभीष्मंपंचविंशत्याकृपंचनव
भिःशरैः २७ द्रोणंषष्ट्यानरव्याघ्रोविकर्णंचत्रिभिःशरैः ॥ शल्यंचैवत्रिभिर्बाणैराजानंचैवपंचभिः २८ प्रत्यविध्यदमेयात्माकिरीटीभरतर्षभ ॥ तंसात्यकिर्वि
राटश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः २९ द्रौपदेयाऽभिमन्युश्चपरिवव्रुर्धनंजयम् ॥ ततोद्रोणंमहेष्वासंगांगेयस्यप्रियेरतम् ३० अभ्यवर्ततपांचाल्यःसंयुक्तःसहसोमकैः ॥ भी
ष्मस्तुरथिनांश्रेष्ठोराजन्विव्याधपांडवम् ३१ अशीत्यानिशितैर्बाणैस्ततोऽक्रोशंततावकाः ॥ तेषांतुनिनदंश्रुत्वासहितानांप्रहृष्टवत् ३२ प्रविवेशततोमध्यंनर
सिंहःप्रतापवान् ॥ तेषांमहारथानांसमध्यंप्राप्यधनंजयः ३३ चिक्रीडधनुषाराजँल्लक्षंकृत्वामहारथान् ॥ ततोदुर्योधनोराजाभीष्ममाहजनेश्वरः ३४ पीड्यमानंस्वकंसै
न्यंदृष्ट्वापार्थेनसंयुगे ॥ एषपांडुसुतस्तातकृष्णेनसहितोबली ३५ यततांसर्वसैन्यानांमूलंनःपरिकृंतति ॥ त्वयिजीवतिगांगेयद्रोणेचरथिनांवरे ३६ त्वत्कृतेचैवकर्णो
ऽपिन्यस्तशस्त्रोविशांपते ॥ नयुध्यतिरणेपार्थैहितकामःसदामम ३७ सतथाकुरुगांगेययथाहन्येतफाल्गुनः ॥ एवमुक्तस्ततोराजन्पितादेवव्रतस्तव ३८ धिक्क्षात्रं
धर्ममित्युक्त्वाप्रायात्पार्थरथंप्रति ॥ उभौश्वेतहयौराजन्संसक्तौप्रेक्ष्यपार्थिवाः ३९ सिंहनादान्भृशंचक्रुःशंखान्दध्मुश्चमारिष ॥ द्रौणिर्दुर्योधनश्चैवविकर्णश्चतवात्मजः
४० परिवार्यरणेभीष्मंस्थितायुद्धायमारिष ॥ तथैवपांडवाःसर्वेपरिवार्यधनंजयम् ४१ स्थितायुद्धायमहतेततोयुद्धमवर्तत ॥ गांगेयस्तुरणेपार्थमानर्च्छन्नवभिःशरैः
४२ तमर्जुनःप्रत्यविध्यद्दशभिर्मर्मभेदिभिः ॥ ततःशरसहस्रेणसुप्रयुक्तेनपांडवः ४३ अर्जुनःसमरश्लाघीभीष्मस्यावारयद्दिशः ॥ शरजालंततस्तत्तुशरजालेनमा
रिष ४४ वारयामासपार्थस्यभीष्मःशांतनवस्तदा ॥ उभौपरमसंहृष्टावुभौयुद्धाभिनंदिनौ ४५ निर्विशेषमयुध्येतांकृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ भीष्मचापविमुक्तानिशरजाला
निसंघशः ४६ शीर्यमाणान्यदृश्यंतभिन्नान्यर्जुनसायकैः ॥ तथैवार्जुनमुक्तानिशरजालानिसर्वशः ४७ गांगेयशरनुन्नानिप्रापतंतमहीतले ॥ अर्जुनःपंचविंशत्याभी
ष्ममार्च्छच्छितैःशरैः ४८ भीष्मोऽपिसमरेपार्थंविव्याधनिशितैःशरैः ॥ अन्योन्यस्यहयान्विध्वाध्वजौचसुमहाबलौ ४९ रथेषांरथचक्रेचचिक्रीडतुररिंदमौ ॥ ततः
क्रुद्धोमहाराजभीष्मःप्रहरतांवरः ५० वासुदेवंत्रिभिर्बाणैराजघानस्तनांतरे ॥ भीष्मचापच्युतैस्तैस्तुनिर्विद्धोमधुसूदनः ५१ विरराजरणेराजन्सपुष्पइवकिंशुकः ॥
ततोऽर्जुनोभृशंक्रुद्धोनिर्विद्धंप्रेक्ष्यमाधवम् ५२ सारथिंकुरुवृद्धस्यनिर्बिभेदशितैःशरैः ॥ यतमानौतुतौवीरावन्योन्यस्यवधंप्रति ५३ नशक्तुतांतदाऽन्योन्यमभिसं
धातुमाहवे ॥ तौमंडलानिचित्राणिगतप्रत्यागतानिच ५४ अदर्शयेतांबहुधासूतसामर्थ्यलाघवात् ॥ अंतरंचप्रहारेषुतर्कयंतौपरस्परम् ५५

अंतरमार्गस्थौछिद्रान्वेषणपरौ ५६ । ५७ । ५८ चिन्हंध्वजः ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । आलोकात्आसंसारस्थितेः ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२

राजन्नंतरमार्गस्थौस्थितावास्तांमुहुर्मुहुः उभौसिंहरवोन्मिश्रंशंखशब्दंचचक्रतुः ५६ तथैवचापनिर्घोषंचक्रतुस्तौमहारथौ ॥ तयोःशंखनिनादेनरथनेमिस्वनेनच ५७ दारितासहसाभूमिश्चकंपेचननादच ॥ नोभयोरंतरंकश्चिद्ददृशेभरतर्षभ ५८ बलिनौयुद्धदुर्धर्षावन्योन्यसदृशावुभौ ॥ चिन्हमात्रेणभीष्मंतुप्रजज्ञुस्तत्रकौरवाः ५९ तथापांडुसुताःपार्थंचिह्नमात्रेणजज्ञिरे ॥ तयोर्नृवरयोर्दृष्ट्वाताढृशंतंपराक्रमम् ६० विस्मयंसर्वभूतानिजग्मुर्भारतसंयुगे ॥ नतयोर्विवरंकश्चिद्रणेपश्यतिभारत ६१ धर्मेस्थितस्यहियथानकश्चिद्वृजिनंक्वचित् ॥ उभौचशरजालेनतावदृश्यौबभूवतुः ६२ प्रकाशौचपुनस्तूर्णंबभूवतुरुभौरणे ॥ तत्रदेवाःसगंधर्वाश्चारणाश्चर्षिभिःसह ६३ अन्योन्यंप्रत्यभाषंततयोर्दृष्ट्वापराक्रमम् ॥ नशक्यौयुधिसंरब्धौजेतुमेतौकथंचन ६४ सदेवासुरगंधर्वैर्लोकैरपिमहारथौ ॥ आश्चर्यभूतंलोकेषुयुद्धमेतन्महाद्भुतम् ६५ नैताढृशानियुद्धानिभविष्यंतिकथंचन ॥ नहिशक्योरणेजेतुंभीष्मःपार्थेनधीमता ६६ सधनुःसरथःसाश्वःप्रवपन्सायकान्रणे ॥ तथैवपांडवंयुद्धेदेवैरपिदुरासदम् ६७ नविजेतुंरणेभीष्मउत्सहेतधनुर्धरम् ॥ आलोकादपियुद्धंहिसममेतद्भविष्यति ६८ इतिस्मवाचोऽश्रूयंतप्रोच्चरंत्यस्ततस्ततः ॥ गांगेयार्जुनयोःसंख्येस्तवयुक्ताविशांपते ६९ त्वदीयास्तुतदायोधाःपांडवेयाश्चभारत ॥ अन्योन्यंसमरेजघ्नुस्तयोस्तत्रपराक्रमे ७० शितधारैस्तथाखड्गैर्विमलैश्चपरश्वधैः ॥ शरैरन्यैश्चबहुभिःशस्त्रैर्नानाविधैरपि ७१ उभयोःसेनयोःशूरान्यकृंतंतपरस्परम् ॥ वर्तमानेतथाघोरेतस्मिन्युद्धेसुदारुणे ॥ द्रोणपांचाल्ययोराजन्महानासीत्समागमः ७२ ॥ इ० म० भीष्मप० भीष्मव० भीष्मार्जुनयुद्धेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ कथंद्रोणोमहेष्वासःपांचाल्यश्चापिपार्षतः ॥ उभौसमीयतुर्यत्तौतन्ममाचक्ष्वसंजय १ दिष्टमेवपरंमन्येपौरुषादितिमेमतिः ॥ यत्रशांतनवोभीष्मोनातरद्युधिपांडवम् २ भीष्मोहिसमरेक्रुद्धोहन्याल्लोकांश्चराचरान् ॥ सकथंपांडवंयुद्धेनातरत्संजयौजसा ३ ॥ संजयउवाच ॥ शृणुराजन्स्थिरोभूत्वायुद्धमेतत्सुदारुणम् ॥ नशक्याःपांडवाजेतुंदेवैरपिसवासवैः ४ द्रोणस्तुनिशितैर्बाणैर्धृष्टद्युम्नमविध्यत ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत् ५ तथाऽस्यचतुरोवाहांश्चतुर्भिःसायकोत्तमैः ॥ पीडयामाससंक्रुद्धोधृष्टद्युम्नस्यमारिष ६ धृष्टद्युम्नस्ततोद्रोणंनवत्यानिशितैःशरैः ॥ विव्याधप्रहसन्वीरस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ७ ततःपुनरमेयात्माभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ शरैःप्रच्छादयामासधृष्टद्युम्नममर्षणम् ८ आददेचशरंघोरंपार्षतांतचिकीर्षया ॥ शक्राशनिसमस्पर्शंकालदंडमिवापरम् ९ हाहाकारोमहानासीत्सर्वसैन्येषुभारत ॥ तमिषुंसंधितंदृष्ट्वाभारद्वाजेनसंयुगे १० तत्राद्भुतमपश्यामधृष्टद्युम्नस्यपौरुषम् ॥ यदेकःसमरेवीरस्तस्थौगिरिरिवाचलः ११

॥ इति भीष्मपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ कथमिति १ । २ नातरत्अनलंघितवान् ३ । ४ नीडादवस्थानात् ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तंचदीप्तंशरंघोरमायांतंमृत्युमात्मनः ॥ चिच्छेदशरवृष्टिंचभारद्वाजेमुमोचह १२ ततउच्चुकुशुः सर्वेपंचालाःपांडवैःसह ॥ धृष्टद्युम्नेनतत्कर्मकृतंदृष्ट्वासुदुष्करम् १३
ततःशक्तिंमहावेगांस्वर्णवैदूर्यभूषिताम् ॥ द्रोणस्यनिधनाकांक्षीचिक्षेपसपराक्रमी १४ तामापतंतींसहसाशक्तिंकनकभूषिताम् ॥ त्रिधाचिच्छेदसमरेभारद्वाजोहस
न्निव १५ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ॥ ववर्षशरवर्षाणिद्रोणंप्रतिजनेश्वर १६ शरवर्षंततस्तत्तुसन्निवार्यमहायशाः ॥ द्रोणोद्रुपदपुत्रस्यमध्येचिच्छेदकार्मु
कम् १७ सच्छिन्नधन्वासमरेगदांगुर्वींमहायशाः ॥ द्रोणायप्रेषयामासगिरिसारमयींबली १८ सागदावेगवन्मुक्ताप्रायाद्द्रोणजिघांसया ॥ तत्राद्भुतमपश्यामभारद्वाज
स्यपौरुषम् १९ लाघवाद्व्यंसयामासगदांहेमविभूषिताम् ॥ व्यंसयित्वागदांतांचप्रेषयामासपार्षतम् २० भल्लान्सुनिशितान्पीतान्रुक्मपुंखान्सुदारुणान् ॥ तेतस्य
कवचंभित्त्वापपुःशोणितमाहवे २१ अथान्यद्धनुरादायधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ द्रोणंयुधिपराक्रम्यशरैर्विव्याधपंचभिः २२ रुधिराक्तौततस्तौतुशुशुभातेनरर्षभौ ॥ वसं
तसमयेराजन्पुष्पिताविवकिंशुकौ २३ अमर्षितस्ततोराजन्पराक्रम्यचमूमुखे ॥ द्रोणोद्रुपदपुत्रस्यपुनश्चिच्छेदकार्मुकम् २४ अथैनंछिन्नधन्वानंशरैःसन्नतपर्वभिः ॥
अभ्यवर्षदमेयात्मावृष्ट्यामेघइवाचलम् २५ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥ अथास्यचतुरोवाहांश्चतुर्भिर्निशितैःशरैः २६ पातयामाससमरेसिंहनादंनना
दच ॥ ततोऽपरेणभल्लेनहस्ताच्चापमथाच्छिनत् २७ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः ॥ गदापाणिरवारोहत्ख्यापयन्पौरुषंमहत् २८ तामस्यविशिखैस्तूर्णं
पातयामासभारत ॥ रथादनवरूढस्यतदद्भुतमिवाभवत् २९ ततःसविपुलंचर्मशतचंद्रंचभानुमत् ॥ खड्गंचविपुलंदिव्यंप्रगृह्यसुभुजोबली ३० अभिदुद्राववेगेनद्रोणस्य
वधकांक्षया ॥ आमिषार्थीयथासिंहोवनेमत्तमिवद्विपम् ३१ तत्राद्भुतमपश्यामभारद्वाजस्यपौरुषम् ॥ लाघवंचास्त्रयोगंचबलंबाह्वोश्चभारत ३२ यदेनंशरवर्षेणवार
यामासपार्षतम् ॥ नशशाकततोगंतुंबलवानपिसंयुगे ३३ निवारितस्तुद्रोणेनधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ न्यवारयच्छरौघांस्तांश्चर्मणाकृतहस्तवत् ३४ ततोभीमोमहा
बाहुःसहसाऽभ्यपतद्बली ॥ साहाय्यकारीसमरेपार्षतस्यमहात्मनः ३५ सद्रोणंनिशितैर्बाणैराजन्विव्याधसप्तभिः ॥ पार्षतंचरथंतूर्णंस्वकमारोहयत्तदा ३६ ततो
दुर्योधनोराजन्भानुमंतमचोदयत् ॥ सैन्येनमहतायुक्तंभारद्वाजस्यरक्षणे ३७ ततःसामहतीसेनाकलिंगानांजनेश्वर ॥ भीमंमभ्युद्ययौतूर्णंतवपुत्रस्यशासनात् ३८
पांचाल्यमथसंत्यज्यद्रोणोऽपिरथिनांवरः ॥ विराटद्रुपदौवृद्धौवारयामाससंयुगे ३९ धृष्टद्युम्नोऽपिसमरेधर्मराजानमभ्ययात् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणम् ४०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कलिंगानांचसमरेभीमस्यचमहात्मनः ॥ जगतःप्रक्षयकरंघोररूपंभयावहम् ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभी० भीष्मव० धृष्टद्युम्नद्रोणयुद्धेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥
धृतराष्ट्रउवाच ॥ तथाप्रतिसमादिष्टःकालिंगोवाहिनीपतिः ॥ कथमद्भुतकर्माणंभीमसेनंमहाबलम् १ चरंतंगदयावीरंदंडहस्तमिवांतकम् ॥ योधयामाससमरेका
लिंगःसहसेनया २ संजयउवाच ॥ पुत्रेणतवराजेन्द्रसतथोक्तोमहाबलः ॥ महत्यासेनयागुप्तःप्रायाद्भीमरथंप्रति ३ तामापतंतींमहतींकलिंगानांमहाचमूम् ॥ रथाश्व
नागकलिलांप्रगृहीतमहायुधाम् ४ भीमसेनःकलिंगानामार्च्छद्भारतवाहिनीम् ॥ केतुमंतंचनैषादिमायांतंसहचेदिभिः ५ ततःश्रुतायुःसंक्रुद्धोराज्ञाकेतुमतासह ॥
आससादरणेभीमंव्यूढानीकेषुचेदिषु ६ रथैरनेकसाहस्रैःकलिंगानांनराधिप ॥ अयुतेनगजानांचनिषादैःसहकेतुमान् ७ भीमसेनंरणेराजन्समंतात्पर्यवारयत् ॥ चेदि
मत्स्यकरूषाश्चभीमसेनपदानुगाः ८ अभ्यधावन्तसमरेनिषादान्सहराजभिः ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंघोररूपंभयावहम् ९ नप्राजानंतयोधाःस्वान्परस्परजिघांसया ॥ घोर
मासीत्ततोयुद्धंभीमस्यसहसापरैः १० यथेंद्रस्यमहाराजमहत्यादैत्यसेनया ॥ तस्यसैन्यस्यसंग्रामेयुध्यमानस्यभारत ११ बभूवसुमहान्शब्दःसागरस्येवगर्जतः ॥
अन्योन्यंस्मतदायोधाविकर्षंतोविशांपते १२ महींचक्रुश्चितांसर्वांशशलोहितसन्निभाम् ॥ योधांश्चस्वान्परान्वापिनाऽभ्यजानन्जिघांसया १३ स्वानप्याददतेस्वा
श्शूराःपरमदुर्जयाः ॥ विमर्दःसुमहानासीदल्पानांबहुभिःसह १४ कलिंगैःसहचेदीनांनिषादैश्चविशांपते ॥ कृत्वापुरुषकारंतुयथाशक्तिमहाबलाः १५ भीमसेनंप
रित्यज्यसंन्यवर्तंतचेदयः ॥ सर्वैःकलिंगैरासन्नःसन्निवृत्तेषुचेदिषु १६ स्वबाहुबलमास्थायसंन्यवर्ततपांडवः ॥ नचचालरथोपस्थाद्भीमसेनोमहाबलः १७ शितैरवा
किरद्बाणैःकलिंगानांवरूथिनीम् ॥ कालिंगस्तुमहेष्वासःपुत्रश्चास्यमहारथः १८ शक्रदेवइतिख्यातोजघ्नतुःपांडवंशरैः ॥ ततोभीमोमहाबाहुर्विधुन्वन्रुचिरंधनुः
१९ योधयामासकालिंगंस्वबाहुबलमाश्रितः ॥ शक्रदेवस्तुसमरेविसृजन्सायकान्बहून् २० अश्वान्जघानसमरेभीमसेनस्यसायकैः ॥ तंदृष्ट्वाविरथंतत्रभीमसेनम
रिंदमम् २१ शक्रदेवोऽभिदुद्रावशरैरवकिरन्शितैः ॥ भीमस्योपरिराजेंद्रशक्रदेवोमहाबलः २२ ववर्षशरवर्षाणितपांतेजलदोयथा ॥ हताश्वेतुरथेतिष्ठन्भीमसेनोम
हाबलः २३ शक्रदेवायचिक्षेपसर्वशैक्यायसींगदाम् ॥ सतयानिहतोराजन्कालिंगतनयोरथात् २४ विरथःसहसूतेनजगामधरणीतलम् ॥ हतमात्मसुतंदृष्ट्वाक
लिंगानांजनाधिपः २५ रथैरनेकसाहस्रैर्भीमस्यावारयद्दिशः ॥ ततोभीमोमहावेगांत्यक्त्वागुर्वींमहागदाम् २६ निस्त्रिंशमाददेघोरंचिकीर्षुःकर्मदारुणम् ॥ चर्म
चाप्रतिमंराजन्नार्षभंपुरुषर्षभ २७ नक्षत्रैरर्धचंद्रैश्चशातकुंभमयैश्चितम् ॥ कालिंगस्तुततःक्रुद्धोधनुर्ज्यामवमृज्यच २८ प्रगृह्यचशरंघोरमेकंसर्पविषोपमम् ॥ प्राहिणो
द्भीमसेनायवधाकांक्षीजनेश्वरः २९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० । ३१ । ३२ । ३३ भानुमंतंकलिंगात्मजं ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । अंतरायुधिनंगजारूढयोधं ४० । ४१ । ४२ । आविद्धंभ्रामितं ४३ । ४४ । ४५ । ४६ कालांतकयमोपमःप्रलय

तमापतंतंवेगेनप्रेरितंनिशितंशरम् ॥ भीमसेनोद्विधाराजंश्चिच्छेदविपुलासिना ३० उदक्रोशच्चसंहृष्टस्त्रासयानोवरूथिनीम् ॥ कालिंगोऽथततःक्रुद्धोभीमसेनायसंयुगे
३१ तोमरान्प्राहिणोच्छीघ्रंचतुर्दशशिलाशितान् ॥ तानप्राप्तान्महाबाहुःखगतानेवपांडवः ३२ चिच्छेदसहसाराजन्नसंभ्रांतोवरासिना ॥ निकृत्त्यतुरणेभीमस्तोम
रान्वैचतुर्दश ३३ भानुमंतंततोभीमःप्राद्रवत्पुरुषर्षभः ॥ भानुमांस्तुततोभीमंशरवर्षेणछादयन् ३४ ननादबलवन्नादंनादयानोनभस्तलम् ॥ नचतंममृषेभीमःसिंहना
दंमहाहवे ३५ ततःशब्देनमहताविननादमहास्वनः ॥ तेननादेनवित्रस्ताकलिंगानांवरूथिनी ३६ नभीमंसमरेमेनेमानुषंभरतर्षभ ॥ ततोभीमोमहाबाहुर्नर्दित्वावि
पुलंस्वनम् ३७ सासिर्वेगवदाप्लुत्यदंताभ्यांवारणोत्तमम् ॥ आरुरोहततोमध्यंनागराजस्यमारिष ३८ ततोमुमोचकालिंगःशक्तिंतामकरोद्विधा ॥ खड्गेनपृथुनामध्ये
भानुमंतमथाच्छिनत् ३९ सोऽन्तरायुधिनंहत्वाराजपुत्रमरिंदमः ॥ गुरुंभारसहंस्कंधेनागस्यासिमपातयत् ४० छिन्नस्कंधःसविनदन्पपातगजयूथपः ॥ आरुग्णः
सिंधुवेगेनसानुमानिवपर्वतः ४१ ततस्तस्मादवप्लुत्यगजाद्भारतभारतः ॥ खड्गपाणिरदीनात्मातस्थौभूमौसुदंशितः ४२ सचचारबहून्मार्गानभितःपातयन्गजान् ॥
अग्निचक्रमिवाविद्धंसर्वतःप्रत्यदृश्यत ४३ अश्ववृंदेषुनागेषुरथानीकेषुचाभिभूः ॥ पदातीनांचसंघेषुविनिघ्नन्शोणितोक्षितः ४४ श्येनवद्व्यचरद्भीमोरणेऽरिपुबलो
त्कटः ॥ छिंदंस्तेषांशरीराणिशिरांसिचमहाबलः ४५ खड्गेनशितधारेणसंयुगेगजयोधिनाम् ॥ पदातिरेकःसंक्रुद्धःशत्रूणांभयवर्धनः ४६ संमोहयामाससतान्कालां
तकयमोपमः ॥ मूढाश्चतेतमेवाजौविनदंतःसमाद्रवन् ४७ सासिमुत्तमवेगेनविचरंतंमहारणे ॥ निकृत्त्यरथिनांचाजौरथेषाश्चयुगानिच ४८ जघानरथिनश्चापिबल
वान्रिपुमर्दनः ॥ भीमसेनश्चरन्मार्गान्सुबहून्प्रत्यदृश्यत ४९ भ्रांतमाविद्धमुद्भ्रांतमाप्लुतंप्रसृतंप्लुतम् ॥ संपातंसमुदीर्णंचदर्शयामासपांडवः ५० केचिदग्रासिना
छिन्नाःपांडवेनमहात्मना ॥ विनेदुर्भिन्नमर्माणोनिपेतुश्चगतासवः ५१ छिन्नदंताग्रहस्ताश्चभिन्नकुंभास्तथापरे ॥ वियोधाःस्वान्यनीकानिजघ्नुर्भारतवारणाः ५२ निपे
तुरुर्व्यांचतथाविनदंतोमहारवान् ॥ छिन्नांश्चतोमरान्राजन्महामात्रशिरांसिच ५३ परिस्तोमान्विचित्रांश्चकक्ष्याश्चकनकोज्ज्वलाः ॥ ग्रैवेयाण्यथशक्तीश्चपताकाः
कणपांस्तथा ५४ तूणीरानथयंत्राणिविचित्राणिधनूंषिच ॥ भिंदिपालानिशुभ्राणितोत्त्राणिचांकुशैःसह ५५ घंटाश्चविविधाराजन्हेमगर्भान्त्सरूनपि ॥ पततः
पातितांश्चैवपश्यामःसहसादिभिः ५६

कालीननाशकयमतुल्यः ४७ । ४८ । ४९ भ्रांतमित्यादि । भ्रांतंमंडलाकृति तदेववक्रमोपेतमाविद्धं भ्रांतमेवोन्नतिसहितमुद्भ्रांतं आप्लुतंकेवलमुत्प्लवनं प्रसृतंसर्वासुदिक्षुप्रसरणं प्लुतमेकस्यांदिशि संपातवेगं समुदी
 र्णंसर्वान्प्रतिसमुद्यमं ५० । ५१ । ५२ तोमरान्बाणविशेषान् महामात्रोहस्तिपकः ५३ कणपान्मुद्गरान् ५४ यंत्राणिसारिप्रभृतीनि तोत्त्राणिकर्णमूलतोदनानि ५५ । ५६

Nepal Sanskrit University ...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गात्रावरैर्गात्रैःपूर्वकायैः अवरैरधःकायैः 'द्वौपूर्वपश्चाज्जंघादिदेशौगात्रावरौक्रमात्' इतिकोशः ५७ । ५८ खलीनानिअश्वस्यनिवेश्यानि 'कडिआळी' इतिप्रसिद्धानि कक्ष्यागजमध्यबंधनं ५९ आस्तरणा

छिन्नगात्रावरकरैर्निहतैश्चापिवारणैः ॥ आसीद्भूमिःसमास्तीर्णापतितैर्भूधरैरिव ५७ विमृद्यैवंमहानागानममर्दान्यान्महाबलः ॥ अश्वारोहवरांश्चैवपातयामाससंयुगे ५८ तद्घोरमभवद्युद्धंतस्यतेषांचभारत ॥ खलीनान्यथयोक्त्राणिकक्ष्याश्चकनकोज्ज्वलाः ५९ परिस्तोमाश्चप्रासाश्चऋष्टयश्चमहाधनाः ॥ कवचान्यथचर्माणिचित्राण्यास्तरणानिच ६० तत्रतत्रापविद्धानिव्यदृश्यंतमहाहवे ॥ प्रासैर्यंत्रैर्विचित्रैश्चशस्त्रैश्चविमलैस्तथा ६१ सचक्रेवसुधांकीर्णांशबलैःकुसुमैरिव ॥ आप्लुत्यरथिनःकांश्चित्परामृश्यमहाबलः ६२ पातयामासखड्गेनसध्वजानपिपांडवः ॥ मुहुरुत्पततोदिक्षुधावतश्चयशस्विनः ६३ मार्गांश्चचरतश्चित्रंव्यस्मयंतरणेजनाः ॥ सजघानपदाकांश्चिद्व्याक्षिप्यान्यानपोथयत् ६४ खड्गेनान्यांश्चचिच्छेदनादेनान्यांश्चभीषयन् ॥ ऊरुवेगेनचाप्यन्यान्पातयामासभूतले ६५ अपरेचैनमालोक्यभयात्पंचत्वमागताः ॥ एवंसाबहुलासेनाकलिंगानांतरस्विनाम् ६६ परिवार्यरणेभीष्मंभीमसेनमुपाद्रवत् ॥ ततःकालिंगसैन्यानांप्रमुखेभरतर्षभ ६७ श्रुतायुषमभिप्रेक्ष्यभीमसेनःसमभ्ययात् ॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यकालिंगोनवभिःशरैः ६८ भीमसेनममेयात्माप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ कालिंगबाणाभिहतस्तोत्रार्दितइवद्विपः ६९ भीमसेनःप्रजज्वालक्रोधेनाग्निरिवेंधितः ॥ अथाशोकःसमादायरथंहेमपरिष्कृतम् ७० भीमंसंपादयामासरथेनरथसारथिः ॥ तमारुह्यरथंतूर्णंकौंतेयःशत्रुसूदनः ७१ कालिंगमभिदुद्रावतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ततःश्रुतायुर्बलवान्भीमायनिशितान्शरान् ७२ प्रेषयामाससंक्रुद्धोदर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ सकार्मुकवरोत्सृष्टैर्नवभिर्निशितैःशरैः ७३ समाहतोमहाराजकालिंगेनमहात्मना ॥ संचुक्रुशेभृशंभीमोदंडाहतइवोरगः ७४ क्रुद्धश्चचापमायम्यबलवद्बलिनांवरः ॥ कालिंगमवधीत्पार्थोभीमःसप्तभिरायसैः ७५ क्षुराभ्यांचक्ररक्षौचकालिंगस्यमहाबलौ ॥ सत्यदेवंचसत्यंचप्राहिणोद्यमसादनम् ७६ ततःपुनरमेयात्मानाराचैर्निशितैस्त्रिभिः ॥ केतुमंतंरणेभीमोऽगमयद्यमसादनम् ७७ ततःकलिंगाःसंक्रुद्धाभीमसेनममर्षणम् ॥ अनीकैर्बहुसाहस्रैःक्षत्रियाःसमवारयन् ७८ ततःशक्तिगदाखड्गतोमरर्ष्टिपरश्वधैः ॥ कलिंगाश्चततोराजन्भीमसेनमवाकिरन् ७९ सन्निवार्यसतांघोरांशरवृष्टिंसमुत्थिताम् ॥ गदामादायतरसासन्निपत्यमहाबलः ८० भीमःसप्तशतान्वीराननयद्यमसादनम् ॥ पुनश्चैवद्विसाहस्रान्कलिंगानरिमर्दनः ८१ प्राहिणोन्मृत्युलोकायतदद्भुतमिवाभवत् ॥ एवंसतान्यनीकानिकलिंगानांपुनःपुनः ८२ बिभेदसमरेतूर्णंप्रेक्ष्यभीष्मंमहारथम् ॥ हतारोहाश्चमातंगाःपांडवेनकृतारणे ८३ विप्रजग्मुरनीकेषुमेघावातहताइव ॥ मृद्नंतःस्वान्यनीकानिविनदंतःशरातुराः ८४ ततोभीमोमहाबाहुःखड्गहस्तोमहाभुजः ॥ संप्रहृष्टोमहाघोषंशंखंप्राध्मापयद्बली ८५

निपर्याच्छादनानि ६० अपविद्धानिपतितानि ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ अशोकोविशोकः ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सर्वकालिंगसैन्यानांमनांसिसमकंपयत् ॥ मोहश्चापिकलिंगानामाविवेशपरंतप ८६ प्राकंपंतचसैन्यानिवाहनानिचसर्वशः ॥ भीमेनसमरेराजन्गजेंद्रेणेवसर्वशः ८७
मार्गान्बहून्विचरताधावताचततस्ततः ॥ मुहुरुत्पतताचैवसंमोहःसमपद्यत ८८ भीमसेनभयत्रस्तंसैन्यंचसमकंपत ॥ क्षोभ्यमाणमसंबाधंग्राहेणेवमहत्सरः ८९
त्रासितेषुचसर्वेषुभीमेनाद्भुतकर्मणा ॥ पुनरावर्तमानेषुविद्रवत्सुचसंघशः ९० सर्वकालिंगयोधेषुपांडूनांध्वजिनीपतिः ॥ अब्रवीत्स्वान्यनीकानियुध्यध्वमितिपा
र्षतः ९१ सेनापतिवचःश्रुत्वाशिखंडिप्रमुखागणाः ॥ भीममेवाभ्यवर्तंतरथानीकैःप्रहारिभिः ९२ धर्मराजश्चतान्सर्वानुपजग्राहपांडवः ॥ महतामेघवर्णेनना
गानीकेनपृष्ठतः ९३ एवंसंचोद्यसर्वाणिस्वान्यनीकानिपार्षतः ॥ भीमसेनस्यजग्राह पार्ष्णिंसत्पुरुषैर्वृतः ९४ नहिपंचालराजस्यलोकेकश्चनविद्यते ॥ भीमसात्यक
योरन्यःप्राणेभ्यःप्रियकृत्तमः ९५ सोऽपश्यच्चकलिंगेषुचरंतमरिसूदनः ॥ भीमसेनंमहाबाहुंपार्षतःपरवीरहा ९६ ननर्दबहुधाराजन्हृष्टश्चासीत्परंतपः ॥ शंखंद
ध्मौचसमरेसिंहनादंननादच ९७ सचपारावताश्वस्यरथेहेमपरिष्कृते ॥ कोविदारध्वजंदृष्ट्वाभीमसेनःसमाश्वसत् ९८ धृष्टद्युम्नस्तुतंदृष्ट्वाकलिंगैःसमभिद्रुतम् ॥ भीम
सेनममेयात्मात्राणायाजौसमभ्ययात् ९९ तौदूरात्सात्यकिंदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नवृकोदरौ ॥ कलिंगान्समरेवीरौयोधयेतांमनस्विनौ १०० सतत्रगत्वाशैनेयोजवेनजय
तांवरः ॥ पार्थपार्षतयोःपार्ष्णिंजग्राहपुरुषर्षभः १०१ सकृत्वादारुणंकर्मप्रगृहीतशरासनः ॥ आस्थितोरौद्रमात्मानंकलिंगानन्ववैक्षत २ कलिंगप्रभवांचैव
मांसशोणितकर्दमां ॥ रुधिरस्यंदिनींतत्रभीमःप्रावर्तयन्नदीम् ३ अन्तरेणकलिंगानांपांडवानांचवाहिनीम् ॥ तांसंततारदुस्तारांभीमसेनोमहाबलः ४ भीमसेनं
तथादृष्ट्वाप्राक्रोशंस्तावकान्नृप ॥ कालोऽयंभीमरूपेणकलिंगैःसहयुध्यते ५ ततःशांतनवोभीष्मःश्रुत्वातंनिनदंरणे ॥ अभ्ययात्त्वरितोभीमंव्यूढानीकःसमन्ततः ६
तंसात्यकिर्भीमसेनोधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ अभ्यद्रवंतभीष्मस्यरथंहेमपरिष्कृतम् ७ परिवार्यतुतेसर्वेगांगेयंतरसारणे ॥ त्रिभिस्त्रिभिःशरैर्घोरैर्भीष्ममानर्च्छुरोजसा ८
प्रत्यविध्यततान्सर्वान्पितादेवव्रतस्तव ॥ यतमानान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ९ ततःशरसहस्रेणसन्निवार्यमहारथान् ॥ हयान्कांचनसन्नाहान्भीमस्य
न्यहनच्छरैः ११० हताश्वेसरथेतिष्ठन्भीमसेनःप्रतापवान् ॥ शक्तिंचिक्षेपतरसागांगेयस्यरथंप्रति ११ अप्राप्तामथतांशक्तिंपितादेवव्रतस्तव ॥ त्रिधाचिच्छे
दसमरेसापृथिव्यामशीर्यत १२ ततःशैक्यायसींगुर्वींप्रगृह्यबलवान्गदाम् ॥ भीमसेनस्ततस्तूर्णंपुप्लुवेमनुजर्षभ १३ सात्यकोऽपिततस्तूर्णंभीमस्यप्रियका
म्यया ॥ गांगेयसारथिंतूर्णंपातयामाससायकैः १४ भीष्मस्तुनिहतेतस्मिन्सारथौरथिनांवरः ॥ वातायमानैस्तैरश्वैरपनीतोरणाजिरात् ११५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भीमसेनस्ततोराजन्नपयातेमहाव्रते ॥ प्रजज्वालयथावह्निर्दहन्कक्षमिवैधितः ११६ सहत्वासर्वकालिंगान्सेनामध्येव्यतिष्ठत ॥ नैनमभ्युत्सहन्केचित्तावकाभरत
र्षभ १७ धृष्टद्युम्नस्तमारोप्यस्वरथेरथिनांवरः ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानामपोवाहयशस्विनम् १८ संपूज्यमानःपांचाल्यैर्मत्स्यैश्चभरतर्षभ ॥ धृष्टद्युम्नंपरिष्वज्यसमेयादथ
सात्यकिम् १९ अथाब्रवीद्भीमसेनंसात्यकिःसत्वविक्रमः ॥ प्रहर्षयन्यदुव्याघ्रोधृष्टद्युम्नस्यपश्यतः १२० दिष्ट्याकलिंगराजश्चराजपुत्रश्चकेतुमान् ॥ शक्रदेवश्चकालिं
गःकलिंगाश्चमृधेहताः २१ स्वबाहुबलवीर्येणनागाश्वरथसंकुलः ॥ महापुरुषभूयिष्ठोधीरयोधनिषेवितः २२ महाव्यूहःकलिंगानामेकेनमृदितस्त्वया ॥ एवमुक्त्वा
शिनेर्नप्तादीर्घबाहुररिंदम २३ रथाद्रथमभिद्रुत्यपर्यष्वजतपांडवम् ॥ ततःस्वरथमास्थायपुनरेवमहारथः ॥ तावकानवधीत्क्रुद्धोभीमस्यबलमादधत् १२४ ॥ इतिश्री
महाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवध० द्वितीययुद्धदिवसेकलिंगराजवधेचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ गतपूर्वाह्णभूयिष्ठेतस्मिन्नहनिभारत ॥
रथनागाश्वपत्तीनांसादिनांचमहाक्षये १ द्रोणपुत्रेणशल्येनकृपेणचमहात्मना ॥ समसज्जतपांचाल्यस्त्रिभिरेतैर्महारथैः २ सलोकविदितानश्वान्निजघानमहाबलः ॥
द्रौणेःपांचालदायादःशितैर्दशभिराशुगैः ३ ततःशल्यरथंतूर्णमास्थायहतवाहनः ॥ द्रौणिःपांचालदायादमभ्यवर्षदथेषुभिः ४ धृष्टद्युम्नंतुसंयुक्तंद्रौणिनावीक्ष्यभारत ॥
सौभद्रोऽभ्यपतत्तूर्णंविकिरन्निशितान्शरान् ५ सशल्यंपंचविंशत्याकृपंचनवभिःशरैः ॥ अश्वत्थामानमष्टाभिर्विव्याधपुरुषर्षभः ६ आर्जुनिंतुततस्तूर्णंद्रौणिर्विव्या
धपत्रिणा ॥ शल्योऽथदशभिश्चैवकृपश्चनिशितैस्त्रिभिः ७ लक्ष्मणस्तवपौत्रस्तुसौभद्रंसमवस्थितम् ॥ अभ्यवर्ततसंहृष्टस्ततोयुद्धमवर्तत ८ दौर्योधनिःसुसंक्रुद्धः
सौभद्रंपरवीरहा ॥ विव्याधसमरेराजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ९ अभिमन्युःसुसंक्रुद्धोभ्रातरंभरतर्षभ ॥ शरैःपंचाशतैराजन्क्षिप्रहस्तोऽभ्यविध्यत १० लक्ष्मणोऽपिपुन
स्तस्यधनुश्चिच्छेदपत्रिणा ॥ मुष्टिदेशेमहाराजततस्तेचुक्रुशुर्जनाः ११ तद्विहायधनुश्छिन्नंसौभद्रःपरवीरहा ॥ अन्यदादत्तवांश्चित्रंकार्मुकंवेगवत्तरम् १२ तौतत्रसमरे
युक्तौकृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ अन्योन्यंविशिखैस्तीक्ष्णैर्जघ्नतुःपुरुषर्षभौ १३ ततोदुर्योधनोराजादृष्ट्वापुत्रंमहारथम् ॥ पीडितंतवपौत्रेणप्रायात्तत्रप्रजेश्वरः १४ सन्निवृत्ते
तवसुतेसर्वएवजनाधिपाः ॥ आर्जुनिंरथवंशेनसमंतात्पर्यवारयन् १५ सतैःपरिवृतःशूरैःशूरोयुधिसुदुर्जयैः ॥ नस्मप्रव्यथतेराजन्कृष्णतुल्यपराक्रमः १६ सौभद्रमथ
संसक्तंदृष्ट्वातत्रधनंजयः ॥ अभिदुद्राववेगेनत्रातुकामःस्वमात्मजम् १७ ततःसरथनागाश्वाभीष्मद्रोणपुरोगमाः ॥ अभ्यवर्ततराजानःसहिताःसव्यसाचिनम् १८ उद्भूतं
सहसाभौमंनागाश्वरथपत्तिभिः ॥ दिवाकररथंप्राप्यरजस्तीव्रमदृश्यत १९ तानिनागसहस्राणिभूमिपालशतानिच ॥ तस्यबाणपथंप्राप्यनाभ्यवर्तंतसर्वशः २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रणेदुःसर्वभूतानिबभूवुस्तिमिरादिशः ॥ कुरूणांचानयस्तीव्रःसमदृश्यतदारुणः २१ नाप्यंतरिक्षंनदिशोनभूमिर्नचभास्करः ॥ प्रजज्ञेभरतश्रेष्ठशस्त्रसंघैःकिरी
टिनः २२ सादितारथनागाश्वहताश्वारथिनोरणे ॥ विप्रद्रुतरथाःकेचिद्दृश्यंतेरथयूथपाः २३ विरथारथिनश्चान्येधावमानाःसमंततः ॥ तत्रतत्रैवदृश्यंतेसा
युधाःसांगदैर्भुजैः २४ हयारोहाहयांस्त्यक्त्वागजारोहाश्चदंतिनः ॥ अर्जुनस्यभयाद्राजन्समंताद्विप्रदुद्रुवुः २५ रथेभ्यश्चगजेभ्यश्चहयेभ्यश्चनराधिपाः ॥ प
तिताःपात्यमानाश्चदृश्यंतेऽर्जुनसायकैः २६ सगदानुद्यतान्बाहून्सखड्गांश्चविशांपते ॥ सप्रासांश्चसतूणीरान्सशरान्सशरासनान् २७ सांकुशान्सपताकांश्चतत्र
तत्रार्जुनोनृणाम् ॥ निचकर्तशरैरुग्रैरौद्रंवपुरधारयत् २८ परिघाणांप्रदीप्तानांमुद्गराणांचमारिष ॥ प्रासानांभिंदिपालानांनिस्त्रिंशानांचसंयुगे २९ परश्वधानांती
क्ष्णानांतोमराणांचभारत ॥ वर्मणांचापविद्धानांकांचनानांचभूमिप ३० ध्वजानांचर्मणांचैवव्यजनानांचसर्वशः ॥ छत्राणांहेमदंडानांतोमराणांचभारत ३१
प्रतोदानांचयोक्त्राणांकशानांचैवमारिष ॥ राशयःस्मात्रदृश्यंतेविनिकीर्णारणक्षितौ ३२ नासीत्तत्रपुमान्कश्चित्तवसैन्यस्यभारत ॥ योऽर्जुनंसमरेशूरंप्रत्युद्या
यात्कथंचन ३३ योयोहिसमरेपार्थंप्रत्युद्यातिविशांपते ॥ ससंख्येविशिखैस्तीक्ष्णैःपरलोकायनीयते ३४ तेषुविद्रवमाणेषुतवयोधेषुसर्वशः ॥ अर्जुनोवासुदे
वश्चदध्मतुर्वारिजोत्तमौ ३५ तत्प्रभग्नंबलंदृष्ट्वापितादेवव्रतस्तव ॥ अब्रवीत्समरेशूरंभारद्वाजंस्मयन्निव ३६ एषपांडुसुतोवीरःकृष्णेनसहितोबली ॥ तथाकरोति
सैन्यानियथाकुर्याद्धनंजयः ३७ नह्येषसमरेशक्योविजेतुंहिकथंचन ॥ यथाऽस्यदृश्यतेरूपंकालांतकयमोपमम् ३८ ननिवर्तयितुंचापिशक्येयंमहतीचमूः ॥
अन्योन्यप्रेक्षयापश्यद्रवतीयंवरूथिनी ३९ एषचास्तंगिरिश्रेष्ठंभानुमान्प्रतिपद्यते ॥ चक्षूंषिसर्वलोकस्यसंहरन्निवसर्वथा ४० तत्रावहारंसंप्राप्तंमन्येऽहंपुरुषर्ष
भ ॥ श्रांताभीताश्चनोयोधानयोत्स्यंतिकथंचन ४१ एवमुक्त्वाततोभीष्मोद्रोणमाचार्यसत्तमम् ॥ अवहारमथोचक्रेतावकानांमहारथः ४२ ततोवहारःसैन्या
नांतवतेषांचभारत ॥ अस्तंगच्छतिसूर्येऽभूत्संध्याकालेचवर्तति ४३ ॥ इति श्रीम० भीष्म० भीष्मवधप० द्वितीययुद्धदिवसावहारेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥
॥ संजयउवाच ॥ प्रभातायांचशर्वर्यांभीष्मःशांतनवस्तदा ॥ अनीकान्यनुसंयानेव्यादिदेशाथभारत १ गारुडंचमहाव्यूहंचक्रेशांतनवस्तदा ॥ पुत्राणांते
जयाकांक्षीभीष्मःकुरुपितामहः २ गरुडस्यस्वयंतुंडेपितादेवव्रतस्तव ॥ चक्षुषीचभरद्वाजःकृतवर्माचसात्वतः ३ अश्वत्थामाकृपश्चैवशीर्षमास्तांयशस्विनौ ॥
त्रैगर्त्तैरथकैकेयैर्वाटधानैश्चसंयुगे ४ भूरिश्रवाःशलःशल्योभगदत्तश्चमारिष ॥ मद्रकःसिंधुसौवीरास्तथापांचनदाश्चये ५

अन्योन्यप्रेक्षयापरस्परभंगदर्शनेन ३९ । ४० । ४१ । ४२ वर्ततिवर्तमाने ४३ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥प्रभातायामिति १ । २ । ३ । ४ । ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ ॥ इतिभीष्मपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे षट्पंचा

जयद्रथेनसहिताग्रीवायांसन्निवेशिताः ॥ पृष्ठेदुर्योधनोराजासोदर्यैःसानुगैर्वृतः ६ विन्दानुविन्दावावंत्यौकांबोजश्चशकैःसह ॥ पुच्छमासन्महाराजशूरसेनाश्चसर्वशः
७ मागधाश्चकलिंगाश्चदासेरकगणैःसह ॥ दक्षिणंपक्षमासाद्यस्थिताव्यूहस्यदंशिताः ८ कारूषाश्चविकुंजाश्चमुंडाःकुंडीवृपास्तथा ॥ बृहद्बलेनसहितावामं
पार्श्वमवस्थिताः ९ व्यूढंदृष्ट्वातुतत्सैन्यंसव्यसाचीपरंतपः ॥ धृष्टद्युम्नेनसहितःप्रत्यव्यूहतसंयुगे १० अर्धचंद्रेणव्यूहेनव्यूहंतमतिदारुणम् ॥ दक्षिणंशृंगमा
स्थायभीमसेनोव्यरोचत ११ नानाशस्त्रौघसंपन्नैर्नानादेश्यैर्नृपैर्वृतः ॥ तदन्वेवविराटश्चद्रुपदश्चमहारथः १२ तदनंतरमेवासीन्नीलोनीलायुधैःसह ॥ नीलाद
नंतरश्चैवधृष्टकेतुर्महाबलः १३ चेदिकाशिकरूषैश्चपौरवैरपिसंवृतः ॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचपंचालाश्चप्रभद्रकाः १४ मध्येसैन्यस्यमहतःस्थितायुद्धायभारत ॥
तत्रैवधर्मराजोऽपिगजानीकेनसंवृतः १५ ततस्तुसात्यकीराजन्द्रौपद्याःपंचचात्मजाः ॥ अभिमन्युस्ततःशूरइरावांश्चततःपरम् १६ भैमसेनिस्ततोराजन्के
कयाश्चमहारथाः ॥ ततोऽभूद्द्विपदांश्रेष्ठोवामंपार्श्वमुपाश्रितः १७ सर्वस्यजगतोगोप्तागोप्तायस्यजनार्दनः ॥ एवमेतंमहाव्यूहंप्रत्यव्यूहंतपांडवाः १८ वधार्थं
तवपुत्राणांतत्पक्षंयेचसंगताः ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंव्यतिषक्तरथद्विपम् १९ तावकानांपरेषांचनिघ्नतामितरेतरम् ॥ हयौघाश्चरथौघाश्चतत्रतत्रविशांपते २० संप
तंतोव्यदृश्यंतनिघ्नंतस्तेपरस्परम् ॥ धावतांचरथौघानांनिघ्नतांचपृथक्पृथक् २१ बभूवतुमुलःशब्दोविमिश्रोदुंदुभिस्वनैः ॥ दिवस्पृङ्नरवीराणांनिघ्नतामितरेतरम् ॥
संप्रहारेसुतुमुलेतवतेषांचभारत २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिद्वितीयेयुद्धदिवसेपरस्परव्यूहरचनायांषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥
संजयउवाच ॥ ततोव्यूढेष्वनीकेषुतावकेषुपरेषुच ॥ धनंजयोरथानीकमवधीत्तवभारत १ शरैरतिरथोयुद्धेदारयन्रथयूथपान् ॥ तेवध्यमानाःपार्थेनकालेनेवयुग
क्षये २ धार्तराष्ट्रारणेयत्नात्पांडवान्प्रत्ययोधयन् ॥ प्रार्थयानायशोदीप्तंमृत्युंकृत्वानिवर्तनम् ३ एकाग्रमनसोभूत्वापांडवानांवरूथिनीम् ॥ बभंजुर्बहुशोराजंस्ते
चासज्जंतसंयुगे ४ द्रवद्भिरथभग्नैश्चपरिवर्तद्भिरेवच ॥ पांडवैःकौरवेयैश्चनप्राज्ञायतकिंचन ५ उदतिष्ठद्रजोभौमंछादयानंदिवाकरम् ॥ नदिशःप्रदिशोवापितत्रह
न्युःकथंनराः ६ अनुमानेनसंज्ञाभिर्नामगोत्रैश्चसंयुगे ॥ वर्त्ततेचतथायुद्धंतत्रतत्रविशांपते ७ नव्यूहोभिद्यतेतत्रकौरवाणांकथंचन ॥ रक्षितःसत्यसंधेनभा
रद्वाजेनसंयुगे ८ तथैवपांडवानांचरक्षितःसव्यसाचिना ॥ नाभिद्यतमहाव्यूहोभीमेनचसुरक्षितः ९ सेनाग्रादपिनिष्पत्यप्रायुध्यंस्तत्रमानवाः ॥ उभयोः
सेनयोराजन्व्यतिषक्तरथद्विपाः १० हयारोहैर्हयारोहाःपात्यंतेस्ममहाहवे ॥ ऋष्टिभिर्विमलाभिश्चप्रासैरपिचसंयुगे ११

शत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ततइति १ । २ मृत्युंकृत्वानिवर्तनंमृत्युरेवनिवर्तनहेतुर्नान्यइत्यर्थः ३ । ४ । ५ । ६ । अनुमानेनध्वजादिचिन्हेन संज्ञाभिःसंकेतैश्च ७ । ८ । ९ । १० ११

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ परिस्तोमैश्चित्रकंबलैः कुथाभिस्तैरेवक्षुद्रैः कंबलैरांकवैः महाधनैर्महामूल्यैः स्रग्दामैः स्रग्रचितैर्दामभिः

रथीरथिनमासाद्यशरैःकनकभूषणैः ॥ पातयामाससमरेतस्मिन्नतिभयंकरे १२ गजारोहागजारोहान्नाराचशरतोमरैः ॥ संसक्तान्पातयामासुस्तवतेषांचसर्वशः १३
कश्चिदुत्पत्यसमरेवरवारणमास्थितः ॥ केशपक्षेपरामृश्यजहारसमरेशिरः १४ अन्येद्विरददंताग्रनिर्भिन्नहृदयारणे ॥ वेमुश्चरुधिरंवीरानिःश्वसंतःसमंततः १५ कश्चि
त्करिविषाणस्थोवीरोरणविशारदः ॥ प्रावेपच्छक्तिनिर्भिन्नोगजशिक्षास्त्रभेदिना १६ पत्तिसंघारणेपत्तीन्भिंदिपालपरश्वधैः ॥ न्यपातयंतसंहृष्टाःपरस्परकृतागसः १७
रथीचसमरेराजन्नासाद्यगजयूथपम् ॥ सगजंपातयामासगजीचरथिनांवरम् १८ रथिनंचहयारोहःप्रासेनभरतर्षभ ॥ पातयामाससमरेरथीचहयसादिनम् १९ पदाती
रथिनंसंख्येरथीचापिपदातिनम् ॥ न्यपातयच्छितैःशस्त्रैःसेनयोरुभयोरपि २० गजारोहाहयारोहान्पातयांचक्रिरेतदा ॥ हयारोहागजस्थांश्चतदद्भुतमिवाभवत् २१
गजारोहवरैश्चापितत्रतत्रपदातयः ॥ पातिताःसमदृश्यंततैश्चापिगजयोधिनः २२ पत्तिसंघाहयारोहैःसादिसंघाश्चपत्तिभिः ॥ पात्यमानाव्यदृश्यंतशतशोऽथसहस्रशः
२३ ध्वजैस्तत्रापविद्धैश्चकार्मुकैस्तोमरैस्तथा ॥ प्रासैस्तथागदाभिश्चपरिघैःकंपनैस्तथा २४ शक्तिभिःकवचैश्चित्रैःकणपैरंकुशैरपि ॥ निस्त्रिंशैर्विमलैश्चापिस्वर्णपुंखैः
शरैस्तथा २५ परिस्तोमैःकुथाभिश्चकंबलैश्चमहाधनैः ॥ भूर्भातिभरतश्रेष्ठस्रग्दामैरिवचित्रिता २६ नराश्वकायैःपतितैर्दंतिभिश्चमहाहवे ॥ अगम्यरूपापृथिवीमांस
शोणितकर्दमा २७ प्रशशामरजोभौमंव्युक्षितंरणशोणितैः ॥ दिशश्चविमलाःसर्वाःसंबभूवुर्जनेश्वर २८ उत्थितान्यगणेयानिकबंधानिसमंततः ॥ चिन्हभूतानिज
गतोविनाशार्थायभारत २९ तस्मिन्युद्धेमहारौद्रेवर्तमानेसुदारुणे ॥ प्रत्यदृश्यंतरथिनोधावमानाःसमंततः ३० ततोभीष्मश्चद्रोणश्चसैंधवश्चजयद्रथः ॥ पुरुमित्रो
जयोभोजःशल्यश्चापिससौबलः ३१ एतेसमरदुर्धर्षाःसिंहतुल्यपराक्रमाः ॥ पांडवानामनीकानिबभंजुःस्मपुनःपुनः ३२ तथैवभीमसेनोऽपिराक्षसश्चघटोत्कचः ॥
सात्यकिश्चेकितानश्चद्रौपदेयाश्चभारत ३३ तावकांस्तवपुत्रांश्चसहितान्सर्वराजभिः ॥ द्रावयामासुराजौतेत्रिदशादानवानिव ३४ तथातेसमरेऽन्योन्यंनिघ्नन्तःक्षत्रिय
र्षभाः ॥ रक्तोक्षितावोररूपाविरेजुर्दानवाइव ३५ विनिर्जित्यरिपून्वीराःसेनयोरुभयोरपि ॥ व्यदृश्यंतमहामात्राग्रहाइवनभस्तले ३६ ततोरथसहस्रेणपुत्रोदुर्योधन
स्तव ॥ अभ्ययात्पांडवंयुद्धेराक्षसंचघटोत्कचम् ३७ तथैवपांडवाःसर्वेमहत्यासेनयासह ॥ द्रोणभीष्मौरणेयत्तौप्रत्युद्ययुररिंदमौ ३८ किरीटीचययौक्रुद्धःसमंतात्पा
र्थिवोत्तमान् ॥ आर्जुनिःसात्यकिश्चैवययतुःसौबलंबलम् ३९ ततःप्रववृतेभूयःसंग्रामोलोमहर्षणः ॥ तावकानांपरेषांचसमरेविजयैषिणाम् ४० ॥ इतिश्रीमहाभार
तेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणितृतीयेयुद्धदिवसेसंकुलयुद्धेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अनेनस्रजांबाहुल्यंदैर्ध्यंचदर्शितं २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ महामात्राःप्रधानाः ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० ॥ इतिभी०नी०भा० सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततस्तेइति १ कोष्ठकीकृत्यवेष्टयित्वा २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

॥ संजयउवाच ॥ ततस्तेपार्थिवाःकुद्धाःफाल्गुनंवीक्ष्यसंयुगे ॥ रथैरनेकसाहस्रैःसमंतात्पर्यवारयन् १ अथैनंरथवृंदेनकोष्ठकीकृत्यभारत ॥ शरैःसुबहुसाहस्रैःसमंता
दभ्यवारयन् २ शक्तीश्चविमलास्तीक्ष्णागदाश्चपरिघैःसह ॥ प्रासान्परश्वधांश्चैवमुद्गरान्मुसलानपि ३ चिक्षिपुःसमरेकुद्धाःफाल्गुनस्यरथंप्रति ॥ शस्त्राणामथतांवृ
ष्टिंशलभानामिवायतिम् ४ रुरोधसर्वतःपार्थःशरैःकनकभूषणैः ॥ तत्रतल्लाघवंदृष्ट्वाबीभत्सोरतिमानुषम् ५ देवदानवगंधर्वाःपिशाचोरगराक्षसाः ॥ साधुसाध्वितिराजेंद्र
फाल्गुनंप्रत्यपूजयन् ६ सात्यकिश्चाभिमन्युश्चमहत्यासेनयावृतौ ॥ गांधारान्समरेशूरान्जग्मतुःसहसौबलान् ७ तत्रसौबलकाःकुद्धावार्ष्णेयस्यरथोत्तमम् ॥ तिल
शश्चिच्छिदुःक्रोधाच्छस्त्रैर्नानाविधैर्युधि ८ सात्यकिस्तुरथंत्यक्त्वावर्तमानेभयावहे ॥ अभिमन्योरथंतूर्णमारुरोहपरंतपः ९ तावेकरथसंयुक्तौसौबलेयस्यवाहिनीम् ॥
व्यधमेतांशितैस्तूर्णंशरैःसन्नतपर्वभिः १० द्रोणभीष्मौरणेयत्तौधर्मराजस्यवाहिनीम् ॥ नाशयेतांशरैस्तीक्ष्णैःकंकपत्रपरिच्छदैः ११ ततोधर्मसुतोराजामाद्रीपुत्रौच
पांडवौ ॥ मिषतांसर्वसैन्यानांद्रोणानीकमुपाद्रवन् १२ तत्रासीत्सुमहद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ यथादेवासुरंयुद्धंपूर्वमासीत्सुदारुणम् १३ कुर्वाणौसुमहत्कर्मभीमसेन
घटोत्कचौ ॥ दुर्योधनस्ततोऽभ्येत्यतावुभावप्यवारयत् १४ तत्राद्भुतमपश्यामहैडिंबस्यपराक्रमम् ॥ अतीत्यपितरंयुद्धेयदयुध्यतभारत १५ भीमसेनस्तुसंक्रुद्धोदुर्यो
धनममर्षणम् ॥ हृद्यविध्यत्पृषत्केनप्रहसन्निवपांडवः १६ ततोदुर्योधनोराजाप्रहारवरपीडितः ॥ निषसादरथोपस्थेकश्मलंचजगामह १७ तंविसंज्ञंविदित्वातुत्वरमाणो
ऽस्यसारथिः ॥ अपोवाहरणाद्राजंस्ततःसैन्यमभज्यत १८ ततस्तांकौरवींसेनांद्रवमाणांसमंततः ॥ निघ्नन्भीमःशरैस्तीक्ष्णैरनुवव्राजपृष्ठतः १९ पार्षतश्चरथश्रेष्ठोधर्म
पुत्रश्चपांडवः ॥ द्रोणस्यपश्यतःसैन्यंगांगेयस्यचपश्यतः २० जघ्नतुर्विशिखैस्तीक्ष्णैःपरानीकविनाशनैः ॥ द्रवमाणंतुतत्सैन्यंतवपुत्रस्यसंयुगे २१ नाशक्नुतांवारयितुं
भीष्मद्रोणौमहारथौ ॥ वार्यमाणंचभीष्मेणद्रोणेनचमहात्मना २२ विद्रवत्येवतत्सैन्यंपश्यतोर्द्रोणभीष्मयोः ॥ ततोरथसहस्रेषुविद्रवत्सुततस्ततः २३ तावास्थितावेक
रथंसौभद्रशिनिपुंगवौ ॥ सौबलींसमरेसेनांशातयेतांसमंततः २४ शुशुभातेतदातौतुशैनेयकुरुपुंगवौ ॥ अमावास्यांगतौयद्वत्सोमसूर्यौनभस्तले २५ अर्जुनस्तुततःक्रु
द्धस्तवसैन्यंविशांपते ॥ ववर्षशरवर्षेणधाराभिरिवतोयदः २६ वध्यमानंततस्तत्रशरैःपार्थस्यसंयुगे ॥ दुद्रावकौरवंसैन्यंविषादभयकंपितम् २७ द्रवतस्तान्समालक्ष्यभी
ष्मद्रोणौमहारथौ ॥ न्यवारयेतांसंरब्धौदुर्योधनहितैषिणौ २८ ततोदुर्योधनोराजासमाश्वस्यविशांपते ॥ न्यवर्तयततत्सैन्यंद्रवमाणंसमंततः २९ यत्रयत्रसुतस्तुभ्यंयं
यंपश्यतिभारत ॥ तत्रतत्रन्यवर्तंतक्षत्रियाणांमहारथाः ३० तान्निवृत्तान्समीक्ष्यैवततोऽन्येऽपीतरेजनाः ॥ अन्योन्यस्पर्धयाराजन्लज्जयाचावतस्थिरे ३१ ॥ ९० ॥

२५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पुनरावर्ततांतेषांवेगआसीद्विशांपते ॥ पूर्यतःसागरस्येवचंद्रस्योदयनंप्रति ३१ सन्निवृत्तांस्ततस्तांस्तुदृष्ट्वाराजासुयोधनः ॥ अब्रवीत्त्वरितोगत्वाभीष्मंशांतनवं वचः ३२ पितामहनिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिभारत ॥ नानुरूपमहंमन्येत्वयिजीवतिकौरव ३४ द्रोणेचास्त्रविदांश्रेष्ठेसपुत्रेससुहृज्जने ॥ कृपेचैवमहेष्वासेद्रवतेयद्व रूथिनी ३५ नपांडवान्प्रतिबलांस्तवमन्येकथंचन ॥ तथाद्रोणस्यसंग्रामेद्रौणेश्चैवकृपस्यच ३६ अनुग्राह्याःपांडुसुतास्तवनूनंपितामह ॥ यथेमांक्षमसेवीरवध्यमानां वरूथिनीम् ३७ सोऽस्मिवाच्यस्त्वयाराजन्पूर्वमेवसमागमे ॥ नयोत्स्येपांडवान्संख्येनापिपार्षतसात्यकी ३८ श्रुत्वातुवचनंतुभ्यमाचार्यस्यकृपस्यच ॥ कर्णेनस हितःकृत्यंचिंतयानस्तदैवहि ३९ यदिनाहंपरित्याज्योयुवाभ्यामिहसंयुगे ॥ विक्रमेणानुरूपेणयुध्येतांपुरुषर्षभौ ४० एतच्छ्रुत्वावचोभीष्मःप्रहसन्वैमुहुर्मुहुः ॥ अब्रवीत्तनयंतुभ्यंक्रोधादुद्वृत्यचक्षुषी ४१ बहुशोऽसिमयाराजंस्तथ्यमुक्तोहितंवचः ॥ अजेयाःपांडवायुद्धेदेवैरपिसवासवैः ४२ यत्तुशक्यंमयाकर्तुंवृद्धेनावनृपो त्तम ॥ करिष्यामियथाशक्तिप्रेक्षेदानींसबांधवः ४३ अद्यपांडुसुतानेकःससैन्यान्सहबंधुभिः ॥ सोऽहंनिवारयिष्यामिसर्वलोकस्यपश्यतः ४४ एवमुक्तेतुभीष्मेण पुत्रास्तवजनेश्वर ॥ दध्मुःशंखान्मुदायुक्ताभेरीःसंजघ्निरेभृशम् ४५ पांडवाहिततोराजन्श्रुत्वातंनिनदंमहत् ॥ दध्मुःशंखांश्चभेरीश्चमुरजांश्चाप्यनादयन् ४६ ॥ ॥ इति श्रीम० भी० भीष्मवधप० तृतीयेयुद्धदिवसेभीष्मदुर्योधनसंवादेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥

प्रतिज्ञातेततस्तस्मिन्युद्धेभीष्मेणदारुणे ॥ क्रोधितोममपुत्रेणदुःखितेनविशेषतः १ भीष्मःकिमकरोत्तत्रपांडवेयेषुभारत ॥ पितामहेवापंचालास्तन्ममाच क्ष्वसंजय २ ॥ संजयउवाच ॥ गतपूर्वाह्णभूयिष्ठेतस्मिन्नहनिभारत ॥ पश्चिमांदिशमास्थायस्थितेचापिदिवाकरे ३ जयंप्राप्तेषुहृष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ सर्वधर्मविशे षज्ञःपितादेवव्रतस्तव ४ अभ्ययाज्जवनैरश्वैःपांडवानामनीकिनीम् ॥ महत्यासेनयागुप्तस्तवपुत्रैश्चसर्वशः ५ प्रावर्ततततोयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ अस्माकंपांडवैः सार्धमनयात्तवभारत ६ धनुषांकूजतांतत्रतलानांचाभिहन्यताम् ॥ महान्समभवच्छब्दोगिरीणामिवदीर्यताम् ७ तिष्ठस्थितोऽस्मिविद्ध्येनंनिवर्तस्वस्थिरोभव ॥ स्थिरोऽस्मिप्रहरस्वेतिशब्दोऽश्रूयतसर्वशः ८ कांचनेषुतनुत्रेषुकिरीटेषुध्वजेषुच ॥ शिलानामिवशैलेषुपतितानामभूद्ध्वनिः ९ पतितान्युत्तमांगानिबाहवश्चवि भूषिताः ॥ व्यचेष्टंतमहींप्राप्यशतशोऽथसहस्रशः १० हृतोत्तमांगाःकेचित्तुतथैवोद्यतकार्मुकाः ॥ प्रगृहीतायुधाश्चापितस्थुःपुरुषसत्तमाः ११ प्रावर्ततमहावे गानदीरुधिरवाहिनी ॥ मातंगांगशिलारौद्रामांसशोणितकर्दमा १२ वराश्वनरनागानांशरीरप्रभवातदा ॥ परलोकार्णवमुखीगृध्रगोमायुमोदिनी १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । पिंडितान्एकस्थान् वर्मितान्कवचिनः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५

नदृष्टंनश्रुतंवापियुद्धमेतादृशंनृप ॥ यथातवसुतानांचपांडवानांचभारत १४ नासीद्रथपथस्तत्रयोधैर्युधिनिपातितैः ॥ गजैश्चपतितैर्नीलैर्गिरिशृंगैरिवावृतः १५
विकीर्णैःकवचैश्चित्रैःशिरस्त्राणैश्चमारिष ॥ शुशुभेतद्रणस्थानंशरदीवनभस्तलम् १६ विनिर्भिन्नाःशरैःकेचिदंत्रापीडप्रकर्षिणः ॥ अभीताःसमरेशत्रूनभ्यधावंत
दर्पिताः १७ तातभ्रातःसखेबंधोवयस्यममातुल ॥ मामांपरित्यजेत्यन्येचुक्रुशुःपतितारणे १८ अथाभ्येहित्वमागच्छकिंभीतोऽसिक्वयास्यसि ॥ स्थितोऽहं
समरेमाभैरितिचान्येविचुक्रुशुः १९ तत्रभीष्मःशांतनवोनित्यंमंडलकार्मुकः ॥ मुमोचबाणान्दीप्ताग्रानहीनाशीविषानिव २० शरैरेकायनीकुर्वन्दिशःसर्वायत
व्रतः ॥ जघानपांडवरथानादिश्यभरतर्षभ २१ सनृत्यन्वैरथोपस्थेदर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ अलातचक्रवद्राजंस्तत्रतत्रस्मदृश्यते २२ तमेकंसमरेशूरंपांडवाः
सृंजयैःसह ॥ अनेकशतसाहस्रंसमपश्यंतलाघवात् २३ मायाकृतात्मानमिवभीष्मंतत्रस्ममेनिरे ॥ पूर्वस्यांदिशितंदृष्ट्वाप्रतीच्यांददृशुर्जनाः २४ उदीच्यांचैवमा
लोक्यदक्षिणस्यांपुनःप्रभो ॥ एवंससमरेशूरोगांगेयःप्रत्यदृश्यत २५ नचैवंपांडवेयानांकश्चिच्छक्नोतिवीक्षितुम् ॥ विशिखानेवपश्यंतिभीष्मचापच्युतान्बहून् २६
कुर्वाणंसमरेकर्मसूदयानंचवाहिनीम् ॥ व्याक्रोशंतरणेतत्रनराबहुविधाबहु २७ अमानुषेणरूपेणचरंतंपितरंतव ॥ शलभाइवराजानःपतंतिविधिचोदिताः २८
भीष्माग्निमभिसंक्रुद्धंविनाशायसहस्रशः ॥ नहिमोघःशरःकश्चिदासीद्भीष्मस्यसंयुगे २९ नरनागाश्वकायेषुबहुत्वाल्लघुयोधिनः ॥ भिनत्त्येकेनबाणेनसुमुक्तेन
पतत्रिणा ३० गजकंटकसन्नद्धंवज्रेणेवशिलोच्चयम् ॥ द्वौत्रीनपिगजारोहान्पिंडितान्वर्मितानपि ३१ नाराचेनसुमुक्तेननिजघानपितातव ॥ योयोभीष्मंनरव्या
घ्रमभ्येतियुधिकश्चन ३२ मुहूर्तदृष्टःसमयापतितोभुविदृश्यते ॥ एवंसाधर्मराजस्यवध्यमानामहाचमूः ३३ भीष्मेणातुलवीर्येणव्यशीर्यतसहस्रधा ॥ प्राकंपत
महासेनाशरवर्षेणतापिता ३४ पश्यतोवासुदेवस्यपार्थस्याथशिखंडिनः ॥ यतमानाऽपितेवीराद्रवमाणान्महारथान् ३५ नाशक्नुवन्वारयितुंभीष्मबाणप्रपीडि
तान् ॥ महेंद्रसमवीर्येणवध्यमानामहाचमूः ३६ अभज्यतमहाराजनचद्वौसहधावतः ॥ आविद्धनरनागाश्वंपतितध्वजकूबरम् ३७ अनीकंपांडुपुत्राणांहाहा
भूतमचेतनम् ॥ जघानात्रपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा ३८ प्रियंसखायंचाक्रंदेसखादैवबलात्कृतः ॥ विमुच्यकवचान्यन्येपांडुपुत्रस्यसैनिकाः ३९ विमुक्तकेशा
धावंतःप्रत्यदृश्यंतभारत ॥ तद्गोकुलमिवोद्भ्रान्तमुद्भ्रान्तरथयूथपम् ४० ददृशेपांडुपुत्रस्यसैन्यमार्तस्वरंतदा ॥ प्रभज्यमानंसैन्यंतुदृष्ट्वायादवनंदनः ४१ उवाचपार्थं
बीभत्सुंनिगृह्यरथमुत्तमम् ॥ अयंसकालःसंप्राप्तःपार्थयस्तेऽभिकांक्षितः ४२ प्रहरस्वनरव्याघ्रनचेन्मोहाद्विमुह्यसे ॥ यत्त्वयाकथितंवीरपुराराज्ञांसमागमे ४३

३६ । ३७ आक्रन्देयुद्धे ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५

भीष्मद्रोणमुखान्सर्वान्धार्तराष्ट्रस्यसैनिकान् ॥ सानुबंधान्हनिष्वामियेमांयोत्स्यंतिसंयुगे ४४ इतितत्कुरुकौन्तेयसत्यंवाक्यमरिंदम ॥ बीभत्सोपश्यसैन्यंस्वंभज्यमानं
ततस्ततः ४५ द्रवतश्चमहीपालान्पश्ययौधिष्ठिरेबले ॥ दृष्ट्वाहिभीष्मंसमरेव्यात्ताननमिवांतकम् ४६ भयार्ताःप्रपलायंतेसिंहाव्क्षुद्रमृगाइव ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचवासु
देवंधनंजयः ४७ नोदयाश्वान्यतोभीष्मोविगाहैतद्बलार्णवम् ॥ पातयिष्यामिदुर्धर्षंवृद्धंकुरुपितामहम् ४८ ॥ संजयउवाच ॥ ततोऽश्वान्रजतप्रख्यान्नोदयामासमा
धवः ॥ यतोभीष्मरथोराजन्दुष्प्रेक्ष्योरश्मिवानिव ४९ ततस्तत्पुनरावृत्तंयुधिष्ठिरबलंमहत् ॥ दृष्ट्वापार्थंमहाबाहुंभीष्मायोद्यतमाहवे ५० ततोभीष्मःकुरुश्रेष्ठसिंहवद्वि
नदन्मुहुः ॥ धनंजयरथंशीघ्रंशरवर्षैरवाकिरत् ५१ क्षणेनसरथस्तस्यसहयःसहसारथिः ॥ शरवर्षेणमहतासंछन्नोनप्रकाशते ५२ वासुदेवस्त्वसंभ्रांतोधैर्यमास्थायसत्त्व
वान् ॥ चोदयामासतानश्वान्विचितान्भीष्मसायकैः ५३ ततःपार्थोधनुर्गृह्यदिव्यंजलदनिःस्वनम् ॥ पातयामासभीष्मस्यधनुश्छित्वात्रिभिःशरैः ५४ सच्छिन्नध
न्वाकौरव्यःपुनरन्यन्महद्धनुः ॥ निमिषांतरमात्रेणसज्जंचक्रेपितातव ५५ विचकर्षततोदोर्भ्यांधनुर्जलदनिःस्वनम् ॥ अथास्यतदपिक्रुद्धश्चिच्छेदधनुरर्जुनः ५६
तस्यतत्पूजयामासलाघवंशांतनोःसुतः ॥ साधुपार्थमहाबाहोसाधुभोपांडुनंदन ५७ त्वय्येवैतद्युक्तरूपंमहत्कर्मधनंजय ॥ प्रीतोऽस्मिसुभृशंपुत्रकुरुयुद्धंमयासह ५८
इतिपार्थंप्रशस्याथप्रगृह्यान्यन्महद्धनुः ॥ मुमोचसमरेवीरःशरान्पार्थरथंप्रति ५९ अदर्शयद्वासुदेवोहययानेपरंबलम् ॥ मोघान्कुर्वन्शरांस्तस्यमंडलान्याचरल्लघु ६०
तथाभीष्मस्तुसुदृढंवासुदेवधनंजयौ ॥ विव्याधनिशितैर्बाणैःसर्वगात्रेषुभारत ६१ शुशुभातेनरव्याघ्रौतौभीष्मशरविक्षतौ ॥ गोवृषाविवसंरब्धौविषाणैर्लिखितांकितौ
६२ पुनश्चापिसुसंरब्धःशरैःशतसहस्रशः ॥ कृष्णयोर्युधिसंरब्धोभीष्मोऽथावारयद्दिशः ६३ वार्ष्णेयंचशरैस्तीक्ष्णैःकंपयामासरोषितः ॥ मुहुरभ्यर्दयन्भीष्मःप्रह
स्यस्वनवत्तदा ६४ ततस्तुकृष्णःसमरेदृष्ट्वाभीष्मपराक्रमम् ॥ संप्रेक्ष्यचमहाबाहुःपार्थस्यमृदुयुद्धताम् ६५ भीष्मंचशरवर्षाणिसृजंतमनिशंयुधि ॥ प्रतपंतमिवादि
त्यंमध्यमासाद्यसेनयोः ६६ वरान्वरान्विनिघ्नंतंपांडुपुत्रस्यसैनिकान् ॥ युगांतमिवकुर्वाणंभीष्मंयौधिष्ठिरेबले ६७ अमृष्यमाणोभगवान्केशवःपरवीरहा ॥ अचिं
तयदमेयात्मानास्तियौधिष्ठिरंबलम् ६८ एकाह्नाहिरणेभीष्मोनाशयेद्देवदानवान् ॥ किंनुपांडुसुतान्युद्धेसबलान्सपदानुगान् ६९ द्रवतेचमहासैन्यंपांडवस्यमहा
त्मनः ॥ एतेचकौरवास्तूर्णंप्रभग्नान्वीक्ष्यसोमकान् ७० प्राद्रवंतिरणेदृष्ट्वाहर्षयंतःपितामहम् ॥ सोऽहंभीष्मंनिहन्म्यद्यपांडवार्थायदंशितः ७१ भारमेतंविनेष्यामि
पांडवानांमहात्मनाम् ॥ अर्जुनोहिशरैस्तीक्ष्णैर्वध्यमानोऽपिसंयुगे ७२

६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ समुदीर्यमाणंवर्धमानप्रयत्नं ८३ । ८४ । ८५ । ८६ अश्विनोरश्विपुत्रयोर्नकुलसहदेवयोः ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५

कर्तव्यंनाभिजानातिरणेभीष्मस्यगौरवात् ॥ तथाचिंतयतस्तस्यभूयएवपितामहः ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धःशरान्पार्थरथंप्रति ७३ तेषांबहुत्वात्तुभृशंशराणांदिशश्चसर्वाः
पिहिताबभूवुः ॥ नचान्तरिक्षंनदिशोनभूमिर्नभास्करोऽदृश्यतरश्मिमाली ७४ ववुश्चवातास्तुमुलाःसधूमादिशश्चसर्वाःक्षुभिताबभूवुः ॥ द्रोणोविकर्णोऽथजयद्रथश्चभू
रिश्रवाःकृतवर्माकृपश्च ७५ श्रुतायुरंबष्ठपतिश्चराजाविंदानुविंदौचसुदक्षिणश्च ॥ प्राच्याश्चसौवीरगणाश्चसर्वेवसातयःक्षुद्रकमालवाश्च ७६ किरीटिनंत्वरमाणाऽभि
सस्रुर्निदेशगाःशांतनवस्यराज्ञः ॥ तंवाजिपादातरथौघजालैरनेकसाहस्रशतैर्ददर्श ७७ किरीटिनंसंपरिवार्यमाणंशिनेर्नप्तावारणयूथपैश्च ॥ ततस्तुदृष्ट्वार्जुनवासुदे
वौपदातिनागाश्वरथैःसमंतात् ७८ अभिद्रुतौशस्त्रभृतांवरिष्ठौशिनिप्रवीरोऽभिससारतूर्णम् ॥ सतान्यनीकानिमहाधनुष्माञ्शिनिप्रवीरःसहसाऽभिपत्य ७९ चकारसा
हाय्यमथार्जुनस्यविष्णुर्यथावृत्रनिषूदनस्य ॥ विशीर्णनागाश्वरथध्वजौघंभीष्मेणवित्रासितसर्वयोधम् ८० युधिष्ठिरानीकमभिद्रवंतंप्रोवाचसंदृश्यशिनिप्रवीरः ॥ क्वक्ष
त्रियायास्यथनैषधर्मःसतांपुरस्तात्कथितःपुराणैः ८१ मास्वांप्रतिज्ञांत्यजतप्रवीराःस्वंवीरधर्मंपरिपालयध्वम् ॥ तान्वासवानंतरजोनिशाम्यनरेन्द्रमुख्यान्द्रवतःसमं
तात् ८२ पार्थस्यदृष्ट्वामृदुयुद्धतांचभीष्मंचसंख्येसमुदीर्यमाणम् ॥ अमृष्यमाणःसततोमहात्मायशस्विनंसर्वदशार्हभर्ता ८३ उवाचशैनेयमभिप्रशंसन्दृष्ट्वाकुरूनाप
ततःसमग्रान् ॥ येयांतितेयांतुशिनिप्रवीरयेऽपिस्थिताःसात्वततेऽपियांतु ८४ भीष्मंरथात्पश्यनिपात्यमानंद्रोणंचसंख्येसगणंमयाऽद्य ॥ नमेरथीसात्वतकौरवाणां
क्रुद्धस्यमुच्येतरणेऽद्यकश्चित् ८५ तस्मादहंगृह्यरथांगमुग्रंप्राणंहरिष्यामिमहाव्रतस्य ॥ निहत्यभीष्मंसगणंतथाऽऽजौद्रोणंचशैनेयरथप्रवीरौ ८६ प्रीतिंकरिष्यामिध
नंजयस्यराज्ञश्चभीमस्यतथाऽश्विनोश्च ॥ निहत्यसर्वान्धृतराष्ट्रपुत्रांस्तत्पक्षिणोयेचनरेन्द्रमुख्याः ८७ राज्येनराजानमजातशत्रुंसंपादयिष्याम्यहमद्यहृष्टः ॥ ततःसुना
भंवसुदेवपुत्रःसूर्यप्रभंवज्रसमप्रभावम् ८८ क्षुरांतमुद्यम्यभुजेनचक्रंरथादवप्लुत्यविसृज्यवाहान् ॥ संकंपयन्गांचरणैर्महात्मावेगेनकृष्णःप्रससारभीष्मम् ८९ मदांधमा
जौसमुदीर्णदर्पंसिंहोजिघांसन्निववारणेंद्रम् ॥ सोऽभिद्रवन्भीष्ममनीकमध्येक्रुद्धोमहेंद्रावरजःप्रमाथी ९० व्यालंबिपीतांतपटश्चकाशेघनोयथाखेतडितावनद्धः ॥ सुद
र्शनंचास्यरराजशौरेस्तच्चक्रपद्मंसुभुजोरुनालम् ९१ यथादिपद्मंतरुणार्कवर्णंरराजनारायणनाभिजातम् ॥ तत्कृष्णकोपोदयसूर्यबुद्धंक्षुरांततीक्ष्णाग्रसुजातपत्रम् ९२
तस्यैवदेहोरुसरःप्ररूढंरराजनारायणबाहुनालम् ॥ तमात्तचक्रंप्रणदंतमुच्चैःक्रुद्धंमहेंद्रावरजंसमीक्ष्य ९३ सर्वाणिभूतानिभृशंविनेदुःक्षयंकुरूणामिवचिंतयित्वा ॥ सवासु
देवःप्रगृहीतचक्रःसंवर्तयिष्यन्निवसर्वलोकम् ९४ अभ्युत्पतन्लोकगुरुर्बभासेभूतानिधक्ष्यन्निवधूमकेतुः ॥ तमाद्रवंतंप्रगृहीतचक्रंदृष्ट्वादेवंशांतनवस्तदानीम् ९५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

असंभ्रमंतद्विचकर्षदोर्भ्यांमहाधनुर्गांडिवतुल्यघोषम् ॥ उवाचभीष्मस्तमनंतपौरुषंगोविंदमाजावविमूढचेताः ९६ एह्येहिदेवेशजगन्निवासनमोऽस्तुतेमाधवचक्र
पाणे ॥ प्रसह्यमांपातयलोकनाथरथोत्तमात्सर्वशरण्यसंख्ये ९७ त्वयाहतस्यापिममाद्यकृष्णश्रेयःपरस्मिन्निहचैवलोके ॥ संभावितोस्म्यंधकवृष्णिनाथलोकैस्त्रि
भिर्वीरतवाभियानात् ९८ रथादवप्लुत्यततस्त्वरावान्पार्थोऽप्यनुप्लुत्ययदुप्रवीरम् ॥ जग्राहपीनोत्तमलंबबाहुंबाह्वोर्हरिंव्यायतपीनबाहुः ९९ निगृह्यमाणश्चतदाऽऽ
दिदेवोभृशंसरोषःकिलचात्मयोगी ॥ आदायवेगेनजगामविष्णुर्जिष्णुंमहावातइवैकवृक्षम् १०० पार्थस्तुविष्टभ्यबलेनपादौभीष्मांतिकंतूर्णमभिद्रवंतम् ॥ बला
न्निजग्राहहरिंकिरीटीपदेऽथराजन्दशमेकथंचित् १ अवस्थितंचप्रणिपत्यकृष्णंप्रीतोऽर्जुनःकांचनचित्रमाली ॥ उवाचकोपंप्रतिसंहरेतिगतिर्भवान्केशवपांडवा
नाम् २ नहास्यतेकर्मयथाप्रतिज्ञंपुत्रैःशपेकेशवसोदरैश्च ॥ अंतंकरिष्यामियथाकुरूणांत्वयाऽहमिंद्रानुजसंप्रयुक्तः ३ ततःप्रतिज्ञांसमयंचतस्यजनार्दनःप्रीतमनानिश
म्य ॥ स्थितःप्रियेकौरवसत्तमस्यरथंसचक्रःपुनरारुरोह ४ सतानभीषून्पुनराददानःप्रगृह्यशंखंद्विषतांनिहंता ॥ विनादयामासततोदिशश्चसपांचजन्यस्यरवेण
शौरिः ५ व्याविद्धनिष्कांगदकुंडलंतंरजोविकीर्णांचितपक्ष्मनेत्रम् ॥ विशुद्धदंष्ट्रंप्रगृहीतशंखंविचुक्रुशुःप्रेक्ष्यकुरुप्रवीराः ६ मृदंगभेरीपणवप्रणादानेमिस्वनादुंदुभिनिः
स्वनाश्च ॥ ससिंहनादाश्चबभूवुरुग्राःसर्वेष्वनीकेषुततःकुरूणाम् ७ गांडीवघोषःस्तनयित्नुकल्पोजगामपार्थस्यनभोदिशश्च ॥ जग्मुश्चबाणाविमलाःप्रसन्नाःसर्वादिशः
पांडवचापमुक्ताः ८ तंकौरवाणामधिपोजवेनभीष्मेणभूरिश्रवसाचसार्धम् ॥ अभ्युद्ययावुद्यतबाणपाणिःकक्षंदिधक्षन्निवधूमकेतुः ९ अथार्जुनायप्रजिघायभल्लान्भू
रिश्रवाःसप्तसुवर्णपुंखान् ॥ दुर्योधनस्तोमरमुग्रवेगंशल्योगदांशांतनवश्चशक्तिम् ११० ससप्तभिःसप्तशरप्रवेकान्संवार्यभूरिश्रवसाविसृष्टान् ॥ शितेनदुर्योधनबाहुमुक्तं
क्षुरेणतत्तोमरमुन्ममाथ ११ ततःशुभामापततींसशक्तिंविद्युत्प्रभांशांतनवेनमुक्ताम् ॥ गदांचमद्राधिपबाहुमुक्तांद्वाभ्यांशराभ्यांनिचकर्तवीरः १२ ततोभुजाभ्यांब
लवद्विकृष्यचित्रंधनुर्गांडिवमप्रमेयम् ॥ माहेन्द्रमस्त्रंविधिवत्सुघोरंप्रादुश्चकाराद्भुतमंतरिक्षे १३ तेनोत्तमास्त्रेणततोमहात्मासर्वाण्यनीकानिमहाधनुष्मान् ॥ शरौ
घजालैर्विमलाग्निवर्णैर्निवारयामासकिरीटमाली १४ शिलीमुखाःपार्थधनुःप्रमुक्तारथान्ध्वजाग्राणिधनूंषिबाहून् ॥ निकृत्यदेहान्विविशुःपरेषांनरेन्द्रनागेन्द्रतुरंग
माणाम् १५ ततोदिशःसोनुदिशश्चपार्थःशरैःसुधारैःसमरेवितत्य ॥ गांडीवशब्देनमनांसितेषांकिरीटमालीव्यथयांचकार १६ तस्मिंस्तथाघोरतमेप्रवृत्तेशंखस्व
नादुंदुभिनिःस्वनाश्च ॥ अंतर्हितागांडिवनिःस्वनेनबभूवुरुग्राश्चरथप्रणादाः १७ गांडीवशब्दंतमथोविदित्वाविराटराजप्रमुखाःप्रवीराः ॥ पांचालराजोद्रुपदश्च
वीरस्तंदेशमाजग्मुरदीनसत्त्वाः १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

१९।२०।२१ २२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४।३५।३६ ३७।३८।१३९॥ इतिभी० नी० भा० एकोनषष्टितमोऽध्यायः॥५९॥ व्युष्टामिति। व्युष्टांप्रभातां १

सर्वाणिसैन्यानितुतावकानियतोयतोगांडिवजःप्रणादः ॥ ततस्ततःसन्नतिमेवजग्मुर्नतंप्रतीपोऽभिससारकश्चित् १९ तस्मिन्सुघोरेनृपसंप्रहारेहताःप्रवीराःसरथाश्व
सूताः ॥ गजाश्वनाराचनिपातततप्तामहापताकाःशुभरुक्मकक्ष्याः १२० परीतसत्वाःसहसानिपेतुःकिरीटिनाभिन्नतनुत्रकायाः ॥ दृढंहताःपत्रिभिरुग्रवेगैःपार्थेन
भल्लैर्विमलैःशिताग्रैः २१ निकृत्तयंत्रानिहतेंद्रकीलाध्वजामहांतोध्वजिनीमुखेषु ॥ पदातिसंघाश्चरथाश्चसंख्येहयाश्चनागाश्चधनंजयेन २२ बाणाहतास्तूर्णमपेतस
त्वाविष्टभ्यगात्राणिनिपेतुरुर्व्याम् ॥ ऐंद्रेणतेनास्त्रवरेणराजन्महाहवेभिन्नतनुत्रदेहाः २३ ततःशरौघैर्निशितैःकिरीटिनानृदेहशस्त्रक्षतलोहितोदा ॥ नदीसुघोरानरमेदफे
नाप्रवर्तितातत्ररणाजिरेवै २४ वेगेनसाऽतीवपृथुप्रवाहापरेतनागाश्वशरीररोधा ॥ नरेन्द्रमज्जोच्छ्रितमांसपंकाप्रभूतरक्षोगणभूतसेविता २५ शिरःकपालाकुलकेश
शाद्वलाशरीरसंघातसहस्रवाहिनी ॥ विशीर्णनानाकवचोर्मिसंकुलानराश्वनागास्थिनिकृत्तशर्करा २६ श्वकंकशालावृकगृध्रकाकैःक्रव्यादसंघैश्चतरक्षुभिश्च ॥ उपेत
कूलांददृशुर्मनुष्याःक्रूरांमहावैतरणीप्रकाशाम् २७ प्रवर्तितामर्जुनबाणसंघैर्मेदोवसासृक्प्रवहांसुभीमाम् ॥ हतप्रवीरांचतथैवदृष्ट्वासेनांकुरूणामथफाल्गुनेन २८ तेचेदि
पांचालकरूषमत्स्याःपार्थाश्चसर्वेसहिताःप्रणेदुः ॥ जयप्रगल्भाःपुरुषप्रवीराःसंत्रासयंतःकुरुवीरयोधान् २९ हतप्रवीराणिबलानिदृष्ट्वाकिरीटिनाशत्रुभयावहेन ॥ वित्रा
स्यसेनांध्वजिनीपतीनांसिंहोमृगाणामिवयूथसंघान् १३० विनेदतुस्तावतिहर्षयुक्तौगांडीवधन्वाचजनार्दनश्च ॥ ततोरविंसंवृतरश्मिजालंदृष्ट्वाभृशंशस्त्रपरिक्षतांगाः
३१ तदैन्द्रमस्त्रंविततंचघोरमसह्यमुद्वीक्ष्ययुगांतकल्पम् ॥ अथापयानंकुरवःसभीष्माःसद्रोणदुर्योधनबाल्हिकाश्च ३२ चक्रुर्निशांसंधिगतांसमीक्ष्यविभावसोर्लोहित
रागयुक्ताम् ॥ अवाप्यकीर्तिंचयशश्चलोकेविजित्यशत्रूंश्चधनंजयोऽपि ३३ ययौनरेन्द्रैःसहसोदरैश्चसमाप्तकर्माशिबिरंनिशायाम् ॥ ततःप्रजज्ञेतुमुलःकुरूणांनिशामुखे
घोरतमःप्रणादः ३४ रणेरथानामयुतंनिहत्यहतागजाःसप्तशतार्जुनेन ॥ प्राच्याश्चसौवीरगणाश्चसर्वेनिपातिताःक्षुद्रकमालवाश्च ३५ महत्कृतंकर्मधनंजयेनकर्तुं
यथानार्हतिकश्चिदन्यः ॥ श्रुतायुरंबष्ठपतिश्चराजातथैवदुर्मर्षणचित्रसेनौ ३६ द्रोणःकृपःसैंधवबाह्लिकौचभूरिश्रवाःशल्यशलौचराजन् ॥ अन्येचयोधाःशतशः
समेताःक्रुद्धेनपार्थेनरणस्यमध्ये ३७ स्वबाहुवीर्येणजिताःसभीष्माःकिरीटिनालोकमहारथेन ॥ इतिब्रुवंतःशिबिराणिजग्मुःसर्वेगणाभारतयेत्वदीयाः ३८ उल्कास
हस्रैश्चसुसंप्रदीप्तैर्विभ्राजमानैश्चतथाप्रदीपैः ॥ किरीटिवित्रासितसर्वयोधाचक्रेनिवेशंध्वजिनीकुरूणाम् १३९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० तृती
यदिवसावहारएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ व्युष्टांनिशांभारतभारतानामनीकिनीनांप्रमुखेमहात्मा ॥ ययौसपत्नान्प्रति
जातकोपोवृतःसमग्रेणबलेनभीष्मः १

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२ । ३ । ४ । ५ । ६ व्यालोव्यूहविशेषस्तेननानाविधंगूढसारंच ७ । ८ सूपस्करंसुचक्रं सोत्तरबंधुरेषंउत्तरेणाच्छादनेनबंधुरारम्याईपातत्सहितं ९ चतुश्चतुराष्टतंव्यालानांगजानांमहस्रंकर्णेषु

तंद्रोणदुर्योधनबाल्हिकाश्चतथैवदुर्मर्षणचित्रसेनौ ॥ जयद्रथश्चातिबलोबलौघैर्नृपास्तथाऽन्येप्रययुःसमंतात् २ सतैर्महद्भिश्चमहारथैश्चतेजस्विभिर्वीर्यवद्भिश्चराजन् ॥
रराजराजासतुराजमुख्यैर्वृतःसदेवैरिववज्रपाणिः ३ तस्मिन्ननीकप्रमुखेविषक्तादोधूयमानाश्चमहापताकाः ॥ सुरक्तपीतासितपांडुराभामहागजस्कंधगताविरेजुः ॥
४ सावाहिनीशांतनवेनगुप्तामहारथैर्वारणवाजिभिश्च ॥ बभौसविद्युत्स्तनयित्नुकल्पाजलागमेद्यौरिवजातमेघा ५ ततोरणायाभिमुखीप्रयाताप्रत्यर्जुनंशांतनवाभि
गुप्ता ॥ सेनामहोग्रासहसाकुरूणांवेगोयथाभीमइवापगायाः ६ तंव्यालनानाविधगूढसारंगजाश्वपादातरथौघपक्षम् ॥ व्यूहंमहामेघसमंमहात्माददर्शदूरात्कपिराज
केतुः ७ विनिर्ययौकेतुमतारथेननरर्षभःश्वेतहयेनवीरः ॥ वरूथिनासैन्यमुखेमहात्मावधेधृतःसर्वसपत्नयूनाम् ८ सूपस्करंसोत्तरबंधुरेषंयत्तंयदूनामृषभेणसंख्ये ॥
कपिध्वजंप्रेक्ष्यविषेदुराजौसहैवपुत्रैस्तवकौरवेयाः ९ प्रकर्षतागुप्तमुदायुधेनकिरीटिनालोकमहारथेन ॥ तंव्यूहराजंददृशुस्त्वदीयाश्चतुश्चतुर्व्यालसहस्रकर्णम् १० यथा
हिपूर्वेऽहनिधर्मराज्ञाव्यूहःकृतःकौरवसत्तमेन ॥ तथानभूतोभुविमानुषेषुनदृष्टपूर्वोनचसंश्रुतश्च ११ ततोयथादेशमुपेत्यतस्थुःपांचालमुख्याःसहचेदिमुख्यैः ॥ ततः
समादेशसमाहतानिभेरीसहस्राणिविनेदुराजौ १२ शंखस्वनास्तूर्यरथस्वनाश्चसर्वेष्वनीकेषुससिंहनादाः ॥ ततःसबाणानिमहास्वनानिविस्फार्यमाणानिधनूंषिवीरैः १३
क्षणेनभेरीपणवप्रणादानंतर्दधुःशंखमहास्वनाश्च ॥ तच्छंखशब्दावृतमंतरिक्षमुद्धूतभौमाद्भुतरेणुजालम् १४ महावितानाववततप्रकाशमालोक्यवीराःसहसाऽभिपेतुः ॥
रथीरथेनाभिहतःससूतःपपातसाश्वःसरथःसकेतुः १५ गजोगजेनाभिहतःपपातपदातिनाचाभिहतःपदातिः ॥ आवर्तमानान्यभिवर्तमानैर्बौरीकृतान्यद्भुतदर्शनानि १६
प्रासैश्चखड्गैश्चसमाहतानिसदश्ववृंदानिसदश्ववृंदैः ॥ सुवर्णतारागणभूषितानिसूर्यप्रभाभानिशरावराणि १७ विदार्यमाणानिपरश्वधैश्चप्रासैश्चखड्गैश्चनिपेतुरुर्व्याम् ॥
गजैर्विषाणैर्वरहस्तरुग्णाःकेचित्ससूतारथिनःप्रपेतुः १८ गजर्षभाश्चापिरथर्षभेणनिपातिताबाणहताःपृथिव्याम् ॥ गजौघवेगोद्धतसादितानांश्रुत्वाविषेदुःसहसाम
नुष्याः १९ आर्तस्वनंसादिपदातियूनांविषाणगात्रावरताडितानाम् ॥ संभ्रांतनागाश्वरथेमुहूर्तेमहाक्षयेसादिपदातियूनाम् २० महारथैःसंपरिवार्यमाणोददर्शभीष्मः
कपिराजकेतुम् ॥ तंपंचतालोच्छ्रिततालकेतुःसदश्ववेगाद्भुतवीर्ययानः २१ महास्त्रबाणाशनिदीप्तिमंतंकिरीटिनंशांतनवोऽभ्यधावत् ॥ तथैवशक्रप्रतिमप्रभावमिंद्रा
त्मजंद्रोणमुखाविसस्रुः २२ कृपश्चशल्यश्चविविंशतिश्चदुर्योधनःसौमदत्तिश्चराजन् ॥ ततोरथानांप्रमुखादुपेत्यसर्वास्त्रवित्कांचनचित्रवर्मा २३ जवेनशूरोऽभिससार
सर्वांस्तानर्जुनस्यात्मसुतोऽभिमन्युः ॥ तेषांमहास्त्राणिमहारथानामसह्यकर्माविनिहत्यकार्ष्णिः २४

विदिग्भागेषुयस्यतं १० । ११ १२ । १३ । १४ । १५ । १६ शरावराणिकवचानि । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

Nepal Sanskrit University, Baline

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२५ । २६ । २७ । २८ । २९ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ द्रौणिरिति । सांयमनेःशलस्यपुत्रः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

बभौमहामंत्रहुतार्चिमालीसदोगतःसन्भगवानिवाग्निः ॥ ततःसतूर्णंरुधिरोदफेनांकृत्वानदीमाशुरणेरिपूणाम् २५ जगामसौभद्रमतीत्यभीष्मोमहारथंपार्थमदीनस
त्वः ॥ ततःप्रहस्याद्भुतविक्रमेणगांडीवमुक्तेनशिलाशितेन २६ विपाठजालेनमहास्त्रजालंविनाशयामासकिरीटमाली ॥ तमुत्तमंसर्वधनुर्धराणामसक्तकर्माकपिराज
केतुः २७ भीष्मंमहात्माऽभिववर्षतूर्णंशरौघजालैर्विमलैश्चभल्लैः ॥ तथैवभीष्माहतमंतरिक्षेमहास्त्रजालंकपिराजकेतोः २८ विशीर्यमाणंददृशुस्त्वदीयादिवाकरेणेवतमो
भिभूतम् ॥ एवंविधंकार्मुकभीमनादमदीनवत्सत्पुरुषोत्तमाभ्याम् ॥ ददर्शलोकःकुरुसृंजयाश्चतद्वैरथंभीष्मधनंजयाभ्याम् २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि भीष्म
वधपर्वणि भीष्मार्जुनद्वैरथेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ द्रौणिर्भूरिश्रवाःशल्यश्चित्रसेनश्चमारिष ॥ पुत्रःसांयमनेश्चैवसौभद्रंपर्यवार
यन् १ संसक्तमतितेजोभिस्तमेकंददृशुर्जनाः ॥ पंचभिर्मनुजव्याघ्रैर्गजैःसिंहशिशुंयथा २ नातिलक्ष्यतयाकश्चिन्नशौर्येनपराक्रमे ॥ बभूवसदृशःकार्ष्णेर्नास्त्रेनापिचला
घवे ३ तथातमात्मजंयुद्धेविक्रमंतमरिंदमम् ॥ दृष्ट्वापार्थःसुसंयत्तंसिंहनादमथानदत् ४ पीडयानंतुतत्सैन्यंपौत्रंतवविशांपते ॥ दृष्ट्वात्वदीयाराजेन्द्रसमंतात्पर्यवारयन्
५ ध्वजिनींधार्तराष्ट्राणांदीनशत्रुरदीनवत् ॥ प्रत्युद्ययौससौभद्रस्तेजसाचबलेनच ६ तस्यलाघवमार्गस्थमादित्यसदृशप्रभम् ॥ व्यदृश्यतमहच्चापंसमरेयुध्यतःपरैः ७
सद्रौणिमिषुणैकेनविद्ध्वाशल्यंचपंचभिः ॥ ध्वजंसांयमनेश्चैवसोऽष्टाभिश्चिच्छिदेततः ८ रुक्मदंडांमहाशक्तिंप्रेषितांसौमदत्तिना ॥ शितेनोरगसंकाशांपत्रिणाऽपजहार
ताम् ९ शल्यस्यचमहावेगानस्यतःसमरेशरान् ॥ निवार्यार्जुनदायादोजघानचतुरोहयान् १० भूरिश्रवाश्चशल्यश्चद्रौणिःसांयमनिःशलः ॥ नाभ्यवर्तंतसंरब्धाः
कार्ष्णेर्बाहुबलोदयम् ११ ततस्त्रिगर्तांराजेन्द्रमद्राश्चसहकेकयैः ॥ पंचविंशतिसाहस्रास्तवपुत्रेणचोदिताः १२ धनुर्वेदविदोमुख्याअजेयाःशत्रुभिर्युधि ॥ सहपुत्रंजिघां
संतंपरिवव्रुःकिरीटिनम् १३ तौतुतत्रपितापुत्रौपरिक्षिप्तौमहारथौ ॥ ददर्शराजन्पांचाल्यःसेनापतिररिंदम १४ सवारणरथौघानांसहस्रैर्बहुभिर्वृतः ॥ वाजिभिःपत्तिभि
श्चैववृतःशतसहस्रशः १५ धनुर्विस्फार्यसंक्रुद्धोनोदयित्वाचवाहिनीम् ॥ ययौतंमद्रकानीकंकेकयांश्चपरंतप १६ तेनकीर्तिमतागुप्तमनीकंदृढधन्वना ॥ संरब्धरथना
गाश्वंयोत्स्यमानमशोभत १७ सोऽर्जुनप्रमुखेयांतंपांचालकुलवर्धनः ॥ त्रिभिःशारद्वतंबाणैर्जत्रुदेशेसमार्पयत् १८ ततःसमद्रकान्हत्वादशैवदशभिःशरैः ॥ पृष्ठरक्षं
जघानाशुभल्लेनकृतवर्मणः १९ दमनंचापिदायादंपौरवस्यमहात्मनः ॥ जघानविमलाग्रेणनाराचेनपरंतपः २० ततःसांयमनेःपुत्रःपांचाल्यंयुद्धदुर्मदम् ॥ अविध्य
त्रिंशताबाणैर्दशभिश्चास्यसारथिम् २१ सोऽतिविद्धोमहेष्वासःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ भल्लेनभृशतीक्ष्णेननिचकर्तास्यकार्मुकम् २२

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथैनंपंचविंशत्याक्षिप्रमेवसमार्पयत् ॥ अश्वांश्चास्यावधीद्राजन्नुभौतौपार्ष्णिसारथी २३ सहताऽश्वेरथेतिष्ठन्ददर्शभरतर्षभ ॥ पुत्रःसांयमनेःपुत्रंपांचाल्यस्यमहा त्मनः २४ सप्रगृह्यमहाघोरंनिस्त्रिंशवरमायसम् ॥ पदातिस्तूर्णमानर्च्छद्रथस्थंपुरुषर्षभः २५ तंमहौघमिवायांतंखात्पतंतमिवोरगम् ॥ भ्रांतावरणनिस्त्रिंशंकालो त्सृष्टमिवांतकम् २६ दीप्यमानमिवादित्यंमत्तवारणविक्रमम् ॥ अपश्यन्पांडवास्तत्रधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः २७ तस्यपांचालदायादःप्रतीपमभिधावतः ॥ शितनिस्त्रिं शहस्तस्यशरावरणधारिणः २८ बाणवेगमतीतस्यतथाऽभ्याशमुपेयुषः ॥ त्वरन्सेनापतिःक्रुद्धोबिभेदगदयाशिरः २९ तस्यराजन्ससनिस्त्रिंशंसुप्रभंचशरावरम् ॥ हत स्यपततोहस्ताद्वेगेनन्यपतद्भुवि ३० तंनिहत्यगदाग्रेणसलेभेपरमांमुदम् ॥ पुत्रःपांचालराजस्यमहात्माभीमविक्रमः ३१ तस्मिन्हतेमहेष्वासेराजपुत्रेमहारथे ॥ हाहा कारोमहानासीत्तवसैन्यस्यमारिष ३२ ततःसांयमनिःक्रुद्धोदृष्ट्वानिहतमात्मजम् ॥ अभिदुद्राववेगेनपांचाल्यंयुद्धदुर्मदम् ३३ तौतत्रसमरेशूरौसमेतौयुद्धदुर्मदौ ॥ ददृशुःसर्वराजानःकुरवःपांडवास्तथा ३४ ततःसांयमनिःक्रुद्धःपार्षतंपरवीरहा ॥ आजघानत्रिभिर्बाणैस्तोत्रैरिवमहाद्विपम् ३५ तथैवपार्षतंशूरंशल्यःसमिति शोभनः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धस्ततोयुद्धमवर्तत ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०चतुर्थयुद्धदिवसेसांयमनिपुत्रवधेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ दैवमेवपरंमन्येपौरुषादपिसंजय ॥ यत्सैन्यंममपुत्रस्यपांडुसैन्येनबाध्यते १ नित्यंहिमामकांस्तातहतानेवहिशंससि ॥ अव्यग्रांश्चप्रहृष्टां श्चनित्यंशंससिपांडवान् २ हीनान्पुरुषकारेणमामकानद्यसंजय ॥ पातितान्पात्यमानांश्चहतानेवचशंससि ३ युध्यमानान्यथाशक्तिघटमानान्जयंप्रति ॥ पांडवा हिजयंत्येवजीयंतेचैवमामकाः ४ सोऽहंतीव्राणिदुःखानिदुर्योधनकृतानिच ॥ श्रोष्यामिसततंतातदुःसहानिबहूनिच ५ तमुपायंनपश्यामिजीयेरन्येनपांडवाः ॥ मामकाविजयंयुद्धेप्राप्नुयुर्येनसंजय ६ ॥ संजयउवाच ॥ क्षयंमनुष्यदेहानांगजवाजिरथक्षयम् ॥ शृणुराजन्स्थिरोभूत्वातवैवापनयोमहान् ७ धृष्टद्युम्नस्तुशल्येनपी डितोनवभिःशरैः ॥ पीडयामाससंक्रुद्धोमद्राधिपतिमायसैः ८ तत्राद्भुतमपश्यामपार्षतस्यपराक्रमम् ॥ न्यवारयतयस्तूर्णंशल्यंसमितिशोभनम् ९ नांतरंददृशेतत्र योश्चरथिनोस्तदा ॥ मुहूर्तमिवतद्युद्धंतयोःसममिवाभवत् १० ततःशल्योमहाराजधृष्टद्युम्नस्यसंयुगे ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनपीतेननिशितेनच ११ अथैनंशरवर्षेणच्छा दयामाससंयुगे ॥ गिरिंजलागमेयद्वज्जलदाजलवृष्टिभिः १२ अभिमन्युस्ततःक्रुद्धोधृष्टद्युम्नेचपीडिते ॥ अभिदुद्राववेगेनमद्रराजरथंप्रति १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ ९५ ॥ ततोमद्राधिपरथंकार्ष्णिःप्राप्यातिकोपनः ॥ आर्तायनिममेयात्माविव्याधनिशितैःशरैः १४ ततस्तुतावकाराजन्परीप्संतोऽऽर्जुनिंरणे ॥ मद्रराजरथंतूर्णंपरि अ०
वार्यावतस्थिरे १५ दुर्योधनोविकर्णश्चदुःशासनविविंशती ॥ दुर्मर्षणोदुःसहश्चचित्रसेनोऽथदुर्मुखः १६ सत्यव्रतश्चभद्रंतेपुरुमित्रश्चभारत ॥ एतेमद्राधिपरथं ६२
पालयंतःस्थितारणे १७ तान्भीमसेनःसंक्रुद्धोधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ द्रौपदेयाभिमन्युश्चमाद्रीपुत्रौचपांडवौ १८ धार्तराष्ट्रान्दशरथान्दशैवप्रत्यवारयन् ॥ ना
नारूपाणिशस्त्राणिविसृजंतोविशांपते १९ अभ्यवर्तंतसंहृष्टाःपरस्परवधैषिणः ॥ तेवैसमेयुःसंग्रामेराजन्दुर्मंत्रितेतव २० तस्मिन्दशरथेक्रुद्धेवर्तमानेमहाभये ॥
तावकानांपरेषांवाप्रेक्षकारथिनोऽभवन् २१ शस्त्राण्यनेकरूपाणिविसृजंतोमहारथाः ॥ अन्योन्यमभिनर्दन्तःसंप्रहारंप्रचक्रिरे २२ तेतदाजातसंरंभाःसर्वेऽन्यो
न्यंजिघांसवः ॥ अन्योन्यमभिमर्दंतःस्पर्धमानाःपरस्परम् २३ अन्योन्यस्पर्धयाराजन्ज्ञातयःसंगतामिथः ॥ महास्त्राणिविमुंचंतःसमापेतुरमर्षिणः २४ दु
र्योधनस्तुसंक्रुद्धोधृष्टद्युम्नंमहारणे ॥ विव्याधनिशितैर्बाणैश्चतुर्भिःसमरेद्रुतम् २५ दुर्मर्षणश्चविंशत्याचित्रसेनश्चपंचभिः ॥ दुर्मुखोनवभिर्बाणैर्दुःसहश्चापिसप्त
भिः २६ विविंशतिःपंचभिश्चत्रिभिर्दुःशासनस्तथा ॥ तान्प्रत्यविध्यद्राजेन्द्रपार्षतःशत्रुतापनः २७ एकैकंपंचविंशत्यादर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ सत्यव्रतंचस
मरेपुरुमित्रंचभारत २८ अभिमन्युरविध्यत्तुदशभिर्दशभिःशरैः ॥ माद्रीपुत्रौतुसमरेमातुलंमातृनंदनौ २९ अविध्येतांशरैस्तीक्ष्णैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ततः
शल्योमहाराजस्वस्रीयौरथिनांवरौ ३० शरैर्बहुभिरानर्छेकृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ छाद्यमानौततस्तौतुमाद्रीपुत्रौनचेलतुः ३१ अथदुर्योधनंदृष्ट्वाभीमसेनोमहा
बलः ॥ विधित्सुःकलहस्यांतंगदांजग्राहपांडवः ३२ तमुद्यतगदंदृष्ट्वाकैलासमिवशृंगिणम् ॥ भीमसेनंमहाबाहुंपुत्रास्तेप्राद्रवन्भयात् ३३ दुर्योधनस्तुसंक्रुद्धोमा
गधंसमचोदयत् ॥ अनीकंदशसाहस्रंकुंजराणांतरस्विनाम् ३४ गजानीकेनसहितस्तेनराजासुयोधनः ॥ मागधंपुरतःकृत्वाभीमसेनंसमभ्ययात् ३५ आपतंतंच
तंदृष्ट्वागजानीकंवृकोदरः ॥ गदापाणिरवारोहद्रथात्सिंहइवोन्नदन् ३६ अद्रिसारमयींगुर्वींप्रगृह्यमहतींगदाम् ॥ अभ्यधावद्गजानीकंव्यादितास्यइवांतकः ॥
३७ सगजान्गदयानिघ्नन्व्यचरत्समरेबली ॥ भीमसेनोमहाबाहुःसवज्रइववासवः ३८ तस्यनादेनमहतामनोहृदयकंपिना ॥ व्यत्यचेष्टंतसंहत्यगजाभीमस्य
गर्जतः ३९ ततस्तुद्रौपदीपुत्राःसौभद्रश्चमहारथः ॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ४० पृष्ठंभीमस्यरक्षंतःशरवर्षेणवारणान् ॥ अभ्यवर्षंतधावंतोमेघाइवगिरीन्
यथा ४१ क्षुरैःक्षुरप्रैर्भल्लैश्चपीतैश्चांजलिकैःशितैः ॥ व्यहरन्नुत्तमांगानिपांडवागजयोधिनाम् ४२ शिरोभिःप्रपतद्भिश्चबाहुभिश्चविभूषितैः ॥ अश्मवृष्टिरिवाभातिपाणि ॥ ९५ ॥
भिश्चसहांकुशैः ४३ हृतोत्तमांगाःस्कंधेषुगजानांगजयोधिनः ॥ अदृश्यंताचलाग्रेषुद्रुमाभग्नशिखाइव ४४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

धृष्टद्युम्नहतानन्यानपश्याममहागजान् ॥ पततःपात्यमानांश्चपार्षतेनमहात्मना ४५ मागधोऽथमहीपालोगजमैरावणोपमम् ॥ प्रेषयामाससमरेसौभद्रस्यरथंप्रति ४६
तमापतंतंसंप्रेक्ष्यमागधस्यमहागजम् ॥ जघानैकेषुणावीरःसौभद्रःपरवीरहा ४७ तस्यावर्जितनागस्यकार्ष्णिःपरपुरंजयः ॥ राज्ञोरजतपुंखेनभल्लेनापाहरच्छिरः ४८
विगाह्यतद्गजानीकंभीमसेनोऽपिपांडवः ॥ व्यचरत्समरेमृद्नन्गजानिन्द्रोगिरीनिव ४९ एकप्रहारनिहताभीमसेनेनदंतिनः ॥ अपश्यामरणेतस्मिन्गिरीन्वज्रहता
निव ५० भग्नदंतान्भग्नकटान्भग्नसक्थांश्चवारणान् ॥ भग्नपृष्ठत्रिकानन्यान्निहतान्पर्वतोपमान् ५१ नदतःसीदतश्चान्यान्विमुखान्समरेगतान् ॥ विद्रुतान्भय
संविग्नांस्तथाविशकृतोऽपरान् ५२ भीमसेनस्यमार्गेषुपतितान्पर्वतोपमान् ॥ अपश्यंनिहतान्नागान्राजन्निष्ठीवतोऽपरान् ५३ वमंतोरुधिरंचान्येभिन्नकुंभामहाग
जाः ॥ विह्वलंतोगताभूमिंशैलाइवधरातले ५४ मेदोरुधिरदिग्धांगोवसामज्जासमुक्षितः ॥ व्यचरत्समरेभीमोदंडपाणिरिवांतकः ५५ गजानांरुधिरक्लिन्नांगदांबि
भ्रद्वृकोदरः ॥ घोरःप्रतिभयश्चासीत्पिनाकीवपिनाकधृक् ५६ संमथ्यमानाःक्रुद्धेनभीमसेनेनदंतिनः ॥ सहसाप्राद्रवन्क्लिष्टामृद्नंतस्तववाहिनीम् ५७ तंहिवीरंमहे
ष्वासंसौभद्रप्रमुखारथाः ॥ पर्यरक्षंतयुध्यंतंवज्रायुधमिवामराः ५८ शोणिताक्तांगदांबिभ्रदुक्षितांगजशोणितैः ॥ कृतांतइवरौद्रात्माभीमसेनोव्यदृश्यत ५९ व्यायच्छ
मानंगदयादिक्षुसर्वासुभारत ॥ अपश्यामरणेभीमंनृत्यंतमिवशंकरम् ६० यमदंडोपमांगुर्वीमिंद्राशनिसमस्वनाम् ॥ अपश्याममहाराजरौद्रांविशसनींगदाम् ६१ वि
मिश्रांकेशमज्जाभिःप्रदिग्धांरुधिरेणच ॥ पिनाकमिवरुद्रस्यक्रुद्धस्याभिघ्नतःपशून् ६२ यथापशूनांसंघातंयष्ट्यापालःप्रकालयेत् ॥ तथाभीमोगजानीकंगदयासम
कालयत् ६३ गदयावध्यमानास्तेमार्गणैश्चसमंततः ॥ स्वान्यनीकानिमृद्नन्तःप्राद्रवन्कुंजरास्तव ६४ महावातइवाभ्राणिविधमित्वासवारणान् ॥ अतिष्ठत्तुमुलेभी
मःश्मशानइवशूलभृत् ६५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि चतुर्थदिवसेभीमयुद्धेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ संजयउवाच ॥
हतेतस्मिन्गजानीकेपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ भीमसेनंघ्नतेत्येवंसर्वसैन्यान्यचोदयत् १ ततःसर्वाण्यनीकानितवपुत्रस्यशासनात् ॥ अभ्यद्रवन्भीमसेनंनदंतंभैरवान्र
वान् २ तंबलौघमपर्यंतंदेवैरपिसुदुःसहम् ॥ आपतंतंसुदुष्पारंसमुद्रमिवपर्वणि ३ रथनागाश्वकलिलंशंखदुंदुभिनादितम् ॥ अनंतरथपादातंनरेंद्रस्तिमितह्रदम् ४
तंभीमसेनःसमरेमहोदधिमिवापरम् ॥ सेनासागरमक्षोभ्यंवेलेवसमवारयत् ५ तदाश्चर्यमपश्यामपांडवस्यमहात्मनः ॥ भीमसेनस्यसमरेराजन्कर्मातिमानुषम् ६
उदीर्णान्पार्थिवान्सर्वान्साश्वान्सरथकुंजरान् ॥ असंभ्रमंभीमसेनोगदयासमवारयत् ७ससंवार्यबलौघांस्तान्गदयारथिनांवरः ॥ अतिष्ठत्तुमुलेभीमोगिरिर्मेरुरिवाचलः ८

 द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ हतेतस्मिन्निति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तस्मिन्सुतुमुलेघोरेकालेपरमदारुणे ॥ भ्रातरश्चैवपुत्राश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ९ द्रौपदेयाऽभिमन्युश्चशिखंडीचापराजितः ॥ नप्राजहन्भीमसेनंभयेजातेमहाब
लम् १० ततःशैक्यायसींगुर्वींप्रगृह्यमहतींगदाम् ॥ अधावत्तावकान्योधान्दंडपाणिरिवांतकः ११ पोथयन्रथवृंदानिवाजिवृन्दानिचाभिभूः ॥ कर्षयन्रथवृं
दानिबाहुवेगेनपांडवः १२ विनिघ्नन्व्यचरत्संख्येयुगांतेकालवद्विभुः ॥ ऊरुवेगेनसंकर्षन्रथजालानिपाण्डवः १३ बलानिसंममर्दाशुनड्वलानीवकुंजरः ॥ मृद्नन्रथे
भ्योरथिनोगजेभ्योगजयोधिनः १४ सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्योभूमौचापिपदातिनः ॥ गदयाव्यधमत्सर्वान्वातोवृक्षानिवौजसा १५ भीमसेनोमहाबाहुस्तवपुत्रस्यवैबले ॥
साऽपिमज्जावसामांसैःप्रदिग्धारुधिरेणच १६ अदृश्यतमहारौद्रागदानागाश्वपातनी ॥ तत्रतत्रहतैश्चापिमनुष्यगजवाजिभिः १७ रणांगणंसमभवन्मृत्योराघ्रासस
न्निभम् ॥ पिनाकमिवरुद्रस्यक्रुद्धस्याभिघ्नतःपशून् १८ यमदंडोपमामुग्रामिंद्राशनिसमस्वनाम् ॥ ददृशुर्भीमसेनस्यरौद्रींविशसनींगदाम् १९ आविद्धयतोगदांतस्य
कौन्तेयस्यमहात्मनः ॥ बभौरूपंमहाघोरंकालस्येवयुगक्षये २० तंतथामहतींसेनांद्रावयंतंपुनःपुनः ॥ दृष्ट्वामृत्युमिवायांतंसर्वेविमनसोऽभवन् २१ यतोयतःप्रेक्षतेस्म
गदामुद्यम्यपांडवः ॥ तेनतेनस्मदीर्यंतेसर्वसैन्यानिभारत २२ प्रदारयंतंसैन्यानिबलेनामितविक्रमम् ॥ ग्रसमानमनीकानिव्यादितास्यमिवांतकम् २३ तंतथा
भीमकर्माणंप्रगृहीतमहागदम् ॥ दृष्ट्वावृकोदरंभीष्मःसहसैवसमभ्ययात् २४ महतारथघोषेणरथेनादित्यवर्चसा ॥ छादयन्शरवर्षेणपर्जन्यइववृष्टिमान् २५ तमायां
तंतथादृष्ट्वाव्यात्ताननमिवांतकम् ॥ भीष्मंभीमोमहाबाहुःप्रत्युदीयादमर्षितः २६ तस्मिन्क्षणेसात्यकिःसत्यसंधःशिनिप्रवीरोऽभ्यपतत्पितामहम् ॥ निघ्नन्नमित्रान्
धनुषादृढेनसंकंपयंस्तवपुत्रस्यसैन्यम् २७ तंयांतमश्वैरजतप्रकाशैःशरान्वपंतंनिशितान्सुपुंखान् ॥ नाशक्नुवन्धारयितुंतदानींसर्वेगणाभारतयेत्वदीयाः २८ अवि
ध्यदेनंदशभिःपृषत्कैरलंबुषोराक्षसोऽसौतदानीम् ॥ शरैश्चतुर्भिःप्रतिविद्ध्यचतंचनप्ताशिनेरभ्यपतद्रथेन २९ अन्वागतंवृष्णिवरंनिशम्यतंशत्रुमध्येपरिवर्तमानम् ॥
प्रद्रावयंतंकुरुपुंगवांश्चपुनःपुनश्चप्रणदंतमाजौ ३० योधास्त्वदीयाःशरवर्षैरवर्षन्मेघायथाभूधरमंबुवेगैः ॥ तथाऽपितंधारयितुंनशेकुर्मध्यंदिनेसूर्यमिवातपंतम् ३१
नतत्रकश्चिन्नविषण्णआसीदृतेराजन्सोमदत्तस्यपुत्रात् ॥ सवैसमादायधनुर्महात्माभूरिश्रवाभारतसौमदत्तिः ३२ दृष्ट्वारथान्स्वान्व्यपनीयमानान्प्रत्युद्ययौसात्य
किंयोद्धुमिच्छन् ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि सात्यकिभूरिश्रवःसमागमे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ संजयउवाच ॥ ततोभूरिश्रवाराजन्सात्यकिंनवभिःशरैः ॥ प्राविध्यद्भृशसंक्रुद्धस्तोत्रैरिवमहाद्विपम् १

भारतभावदीपे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ततइति १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कौरवंसात्यकिश्चैवशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ अवारयदमेयात्मासर्वलोकस्यपश्यतः २ ततोदुर्योधनोराजासोदर्यैःपरिवारितः ॥ सौमदत्तिंरणेयत्तःसमंतात्पर्यवारयत् ३ तंचै
वपांडवाःसर्वेसात्यकिंरभसंरणे ॥ परिवार्यस्थिताःसंख्येसमंतात्सुमहौजसः ४ भीमसेनस्तुसंक्रुद्धोगदामुद्यम्यभारत ॥ दुर्योधनमुखान्सर्वान्पुत्रांस्तेपर्यवारयत् ५
रथैरनेकसाहस्रैःक्रोधामर्षसमन्वितः ॥ नंदकस्तवपुत्रस्तुभीमसेनंमहाबलम् ६ विव्याधविशिखैःषड्भिःकंकपत्रैःशिलाशितैः ॥ दुर्योधनश्चसमरेभीमसेनंमहारथम् ७
आजघानोरसिक्रुद्धोमार्गणैर्नवभिःशितैः ॥ ततोभीमोमहाबाहुःस्वरथंसुमहाबलः ८ आरुरोहरथश्रेष्ठंविशोकंचेदमब्रवीत् ॥ एतेमहारथाःशूराधार्तराष्ट्राःसमागताः९
मामेवभृशसंक्रुद्धाहंतुमभ्युद्यतायुधि ॥ मनोरथद्रुमोऽस्माकंचिंतितोबहुवार्षिकः १० सफलःसूतचाद्येहयोऽहंपश्यामिसोदरान् ॥ यत्राशोकसमुत्क्षिप्तारेणवोरथनेमि
भिः ११ प्रयास्यंत्यंतरिक्षंहिशरवृंदैर्दिगंतरे ॥ तत्रतिष्ठतिसन्नद्धःस्वयंराजासुयोधनः १२ भ्रातरश्चास्यसन्नद्धाःकुलपुत्रामदोत्कटाः ॥ एतानद्यहनिष्यामिपश्यतस्तेनसं
शयः १३ तस्मान्ममाश्वान्संग्रामेयत्तःसंयच्छसारथे ॥ एवमुक्त्वाततःपार्थस्तवपुत्रंविशांपते १४ विव्याधनिशितैस्तीक्ष्णैःशरैःकनकभूषणैः ॥ नंदकंचत्रिभिर्बाणैरभ्य
विध्यत्स्तनांतरे १५ तंतुदुर्योधनःषष्ट्याविद्ध्वाभीमंमहाबलम् ॥ त्रिभिरन्यैःसुनिशितैर्विशोकंप्रत्यविध्यत १६ भीमस्यचरणेराजन्धनुश्चिच्छेदभासुरम् ॥ मुष्टिदेशे
भृशंतीक्ष्णैस्त्रिभिर्भल्लैर्हसन्निव १७ समरेप्रेक्ष्ययंतारंविशोकंतुवृकोदरः ॥ पीडितंविशिखैस्तीक्ष्णैस्तवपुत्रेणधन्विना १८ अमृष्यमाणःसंरब्धोधनुर्दिव्यंपरामृशत् ॥
पुत्रस्यतेमहाराजवधार्थंभरतर्षभ १९ समादधत्सुसंक्रुद्धःक्षुरप्रंलोमवाहिनम् ॥ तेनचिच्छेदनृपतेर्भीमःकार्मुकमुत्तमम् २० सोपविद्धचधनुश्छिन्नंपुत्रस्तेक्रोधमूर्च्छितः ॥
अन्यत्कार्मुकमादत्तसत्वरंवेगवत्तरम् २१ संदधेविशिखंघोरंकालमृत्युसमप्रभम् ॥ तेनाजघानसंक्रुद्धोभीमसेनंस्तनांतरे २२ सगाढविद्धोव्यथितःस्यंदनोपस्थआवि
शत् ॥ सनिषण्णोरथोपस्थेमूर्छामभिजगामह २३ तंदृष्ट्वाव्यथितंभीममभिमन्युपुरोगमाः ॥ नामृष्यंतमहेष्वासाःपांडवानांमहारथाः २४ ततस्तुतुमुलांवृष्टिंशस्त्रा
णांतिग्मतेजसाम् ॥ पातयामासुरव्यग्राःपुत्रस्यतवमूर्धनि २५ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांभीमसेनोमहाबलः ॥ दुर्योधनंत्रिभिर्विद्ध्वापुनर्विव्याधपंचभिः २६ शल्यंचपंच
विंशत्याशरैर्विव्याधपांडवः ॥ रुक्मपुंखैर्महेष्वासःसविद्धोव्यपयाद्रणात् २७ प्रत्युद्ययुस्ततोभीमंतवपुत्राश्चतुर्दश ॥ सेनापतिःसुषेणश्चजलसंधःसुलोचनः २८
उग्रोभीमरथोभीमोवीरबाहुरलोलुपः ॥ दुर्मुखोदुष्प्रधर्षश्चविवित्सुर्विकटःसमः २९ विसृजंतोबहून्बाणान्क्रोधसंरक्तलोचनाः ॥ भीमसेनमभिद्रुत्यविव्यधुःसहिताभृ
शम् ३० पुत्रांस्तुतवसंप्रेक्ष्यभीमसेनोमहाबलः ॥ सृक्किणीविलिहन्वीरःपशुमध्येयथावृकः ३१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ सुतेजनैर्बाणैरितिशेषः ४७ । ४८ । ४९ ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८

अभिपत्त्यमहाबाहुर्गरुत्मानिववेगितः ॥ सेनापतेःक्षुरप्रेणशिरश्चिच्छेदपांडवः ३२ संप्रहस्यचहृष्टात्मात्रिभिर्बाणैर्महाभुजः ॥ जलसंधंविनिर्भिद्यसोऽनयद्यमसादनम्
३३ सुषेणंचततोहत्वाप्रेषयामासमृत्यवे ॥ उग्रस्यसशिरस्त्राणंशिरश्चंद्रोपमंभुवि ३४ पातयामासभल्लेनकुंडलाभ्यांविभूषितम् ॥ वीरबाहुंचसप्तत्यासाश्वकेतुंससारथिम्
३५ निनायसमरेवीरःपरलोकायपांडवः ॥ भीमभीमरथौचोभौभीमसेनोहसन्निव ३६ पुत्रौतेदुर्मदौराजन्ननयद्यमसादनम् ॥ ततःसुलोचनंभीमःक्षुरप्रेणमहामृधे ३७
मिषतांसर्वसैन्यानामनयद्यमसादनम् ॥ पुत्रास्तुतवतंदृष्ट्वाभीमसेनपराक्रमम् ३८ शेषायेऽन्येभवंस्तत्रतेभीमस्यभयार्दिताः ॥ विप्रद्रुतादिशोराजन्वध्यमानामहात्मना
३९ ततोऽब्रवीच्छांतनवःसर्वानेवमहारथान् ॥ एषभीमोरणेक्रुद्धोधार्तराष्ट्रान्महारथान् ४० यथाप्राग्र्यान्यथाज्येष्ठान्यथाशूरांश्चसंगतान् ॥ निपातयत्युग्रधन्वातंप्र
गृह्णीतमाचिरम् ४१ एवमुक्तास्ततःसर्वेधार्तराष्ट्रस्यसैनिकाः ॥ अभ्यद्रवंतसंक्रुद्धाभीमसेनंमहाबलम् ४२ भगदत्तःप्रभिन्नेनकुंजरेणविशांपते ॥ अभ्ययात्सहसातत्र
यत्रभीमोव्यवस्थितः ४३ आपतन्नेवचरणेभीमसेनंशिलीमुखैः ॥ अदृश्यंसमरेचक्रेजीमूतइवभास्करम् ४४ अभिमन्युमुखास्तत्तुनामृष्यंतमहारथाः ॥ भीमस्याच्छा
दनंसंख्येस्वबाहुबलमाश्रिताः ४५ तएनंशरवर्षेणसमंतात्पर्यवारयन् ॥ गजंचशरवृष्ट्यातुबिभिदुस्तेसमंततः ४६ सशस्त्रवृष्ट्याऽभिहतःसमस्तैस्तैर्महारथैः ॥ प्राग्ज्यो
तिषगजोराजन्नानालिंगैःसुतेजनैः ४७ संजातरुधिरोत्पीडःप्रेक्षणीयोऽभवद्रणे ॥ गभस्तिभिरिवार्कस्यसंस्यूतोजलदोमहान् ४८ संचोदितोमदस्रावीभगदत्तेनवारणः ॥
अभ्यधावततान्सर्वान्कालोत्सृष्टइवांतकः ४९ द्विगुणंजवमास्थायकंपयंश्चरणैर्महीम् ॥ तस्यतत्सुमहद्रूपंदृष्ट्वासर्वेमहारथाः ५० असह्यंमन्यमानाश्चनातिप्रमनसो
ऽभवन् ॥ ततस्तुनृपतिःक्रुद्धोभीमसेनंस्तनांतरे ५१ आजघानमहाराजशरेणानतपर्वणा ॥ सोऽतिविद्धोमहेष्वासस्तेनराज्ञामहारथः ५२ मूर्च्छयाऽभिपरीतात्मा
ध्वजयष्टिंसमाश्रयत् ॥ तांस्तुभीतान्समालक्ष्यभीमसेनंचमूर्च्छितम् ५३ ननादबलवन्नादंभगदत्तःप्रतापवान् ॥ ततोघटोत्कचोराजन्प्रेक्ष्यभीमंतथागतम् ५४
संक्रुद्धोराक्षसोघोरस्तत्रैवांतरधीयत ॥ सकृत्वादारुणांमायांभीरूणांभयवर्धिनीम् ५५ अदृश्यतनिमेषार्धाद्घोररूपंसमास्थितः ॥ ऐरावणंसमारूढःस्वैर्मायाकृतं
स्वयम् ५६ तस्यचान्येऽपिदिङ्नागाबभूवुरनुयायिनः ॥ अंजनोवामनश्चैवमहापद्मश्चसुप्रभः ५७ त्रयएतेमहानागाराक्षसैःसमधिष्ठिताः ॥ महाकायास्त्रिधाराजन्प्र
स्रवन्तोमदंबहु ५८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५९।६०।६१।६२।६३।६४।६५।६६।६७।६८।६९।७०।७१।७२।७३।७४।७५।७६।७७।७८।७९ ८०।८१।८२।८३।८४ घट्टयंतःस्पृशंतः ८५।८६।८७

तेजोवीर्यबलोपेतामहाबलपराक्रमाः ॥ घटोत्कचस्तुस्वंनागंचोदयामासतंतदा ५९ सगजंभगदत्तंतुहंतुकामःपरंतपः ॥ तेचान्येचोदितानागाराक्षसैस्तैर्महाबलैः ६० परिपेतुःसुसंरब्धाश्चतुर्दंष्ट्राश्चतुर्दिशम् ॥ भगदत्तस्यतंनागंविषाणैरभ्यपीडयन् ६१ सपीड्यमानस्तैर्नागैर्वेदनार्तःशराहतः ॥ अनदत्सुमहानादमिंद्राशनिसमस्वनम् ६२ तस्यतंनदतोनादंसुघोरंभीमनिःस्वनम् ॥ श्रुत्वाभीष्मोऽब्रवीद्द्रोणंराजानंचसुयोधनम् ६३ एषयुध्यतिसंग्रामेहैडिंबेनदुरात्मना ॥ भगदत्तोमहेष्वासःकृच्छ्रेचपरिवर्तते ६४ राक्षसश्चमहाकायःसचराजाऽतिकोपनः ॥ एतौसमेतौसमरेकालमृत्युसमावुभौ ६५ श्रूयतेचैवहृष्टानांपांडवानांमहास्वनः ॥ हस्तिनश्चैवसुमहान्भीतस्यरुदितध्वनिः ६६ तत्रगच्छामभद्रंवोराजानंपरिरक्षितुम् ॥ अरक्षमाणःसमरेक्षिप्रंप्राणान्विमोक्ष्यति ६७ तेत्वरध्वंमहावीर्याःकिंचिरेणप्रयामहे ॥ महान्हिवर्ततेरौद्रःसंग्रामोलोमहर्षणः ६८ भक्तश्चकुलपुत्रश्चशूरश्चपृतनापतिः ॥ युक्तंतस्यपरित्राणंकर्तुमस्माभिरच्युत ६९ भीष्मस्यतद्वचःश्रुत्वासर्वएवमहारथाः ॥ द्रोणभीष्मौपुरस्कृत्यभगदत्तपरीप्सया ७० उत्तमंजवमास्थायप्रययुर्यत्रसोऽभवत् ॥ तान्प्रयातान्समालोक्ययुधिष्ठिरपुरोगमाः ७१ पंचालाःपांडवैःसार्धंपृष्ठतोऽनुययुःपरान् ॥ तान्यनीकान्यथालोक्यराक्षसेन्द्रःप्रतापवान् ७२ ननादसुमहानादंविस्फोटमशनेरिव ॥ तस्यतंनिनदंश्रुत्वादृष्ट्वानागांश्चयुध्यतः ७३ भीष्मःशांतनवोभूयोभारद्वाजमभाषत ॥ नरोचतेमेसंग्रामोहैडिंबेनदुरात्मना ७४ बलवीर्यसमाविष्टःससहायश्चसांप्रतम् ॥ नैषशक्योयुधाजेतुमपिवज्रभृतास्वयम् ७५ लब्धलक्षःप्रहारीचवयंचश्रांतवाहनाः ॥ पंचालैःपांडवेयैश्चदिवसंक्षतविक्षताः ७६ तन्नमेरोचतेयुद्धंपांडवैर्जितकाशिभिः ॥ घुष्यतामवहारोऽद्यश्वोयोत्स्यामःपरैःसह ७७ पितामहवचःश्रुत्वातथाचक्रुःस्मकौरवाः ॥ उपायेनापयानंतेघटोत्कचभयार्दिताः ७८ कौरवेषुनिवृत्तेषुपांडवाजितकाशिनः ॥ सिंहनादान्भृशंचक्रुःशंखान्दध्मुश्चभारत ७९ एवंतदभवद्युद्धंदिवसंभरतर्षभ ॥ पांडवानांकुरूणांचपुरस्कृत्यघटोत्कचम् ८० कौरवास्तुततोराजन्प्रययुःशिबिरंस्वकम् ॥ व्रीडमानानिशाकालेपांडवेयैःपराजिताः ८१ शरविक्षतगात्रास्तुपांडुपुत्रामहारथाः ॥ युद्धेसुमनसोभूत्वाजग्मुःस्वशिबिरंप्रति ८२ पुरस्कृत्यमहाराजभीमसेनघटोत्कचौ ॥ पूजयंतस्तदाऽन्योन्यंमुदापरमयायुताः ८३ नदंतोविविधान्नादांस्तूर्यस्वनविमिश्रितान् ॥ सिंहनादांश्चकुर्वंतोविमिश्रान्शंखनिःस्वनैः ८४ विनदंतोमहात्मानःकंपयंतश्चमेदिनीम् ॥ घट्टयन्तश्चमर्माणितवपुत्रस्यमारिष ८५ प्रयाताःशिबिरायैवनिशाकालेपरंतप ॥ दुर्योधनस्तुनृपतिर्दीनोभ्रातृवधेनच ८६ मुहूर्तंचिंतयामासबाष्पशोकसमाकुलः ॥ ततःकृत्वाविधिंसर्वंशिबिरस्ययथाविधि ॥ प्रदध्यौशोकसंतप्तोभ्रातृव्यसनकर्शितः ८७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० चतुर्थदिवसावहारेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

इतिभी० नी० भा० चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

भयमिति १ । २ । । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ सापह्नवाः

॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ भयंमेसुमहज्जातंविस्मयश्चैवसंजय ॥ श्रुत्वापांडुकुमाराणांकर्मदेवैःसुदुष्करम् १ पुत्राणांचपराभावंश्रुत्वासंजयसर्वशः ॥ चिंतामेमहतीसूतभवि
ष्यतिकथंत्विति २ ध्रुवंविदुरवाक्यानिधक्ष्यंतिहृदयंमम ॥ यथाहिदृश्यतेसर्वंदैवयोगेनसंजय ३ यत्रभीष्ममुखान्सर्वान्शस्त्रज्ञान्योधसत्तमान् ॥ पांडवानामनीकेषुयोधयं
तिप्रहारिणः ४ केनावध्यामहात्मानःपांडुपुत्रामहाबलाः ॥ केनदत्तवरास्तातकिंवाज्ञानंविदंतिते ५ येनक्षयंनगच्छंतिदिवितारागणाइव ॥ पुनःपुनर्नमृष्यामिहतंसैन्यंतुपांडवैः
६ मय्येवदंडःपततिदैवात्परमदारुणः ॥ यथाऽवध्याःपांडुसुतायथावध्याश्चमेसुताः ७ एतन्मेसर्वमाचक्ष्वयाथातथ्येनसंजय ॥ नहिपारंप्रपश्यामिदुःखस्यास्यकथंचन ८ स
मुद्रस्येवमहतोभुजाभ्यांप्रतरन्नरः ॥ पुत्राणांव्यसनंमन्येध्रुवंप्राप्तंसुदारुणम् ९ घातयिष्यतिमेसर्वान्पुत्रान्भीमोनसंशयः ॥ नहिपश्यामितंवीरंयोमेरक्षेत्सुतान्रणे १० ध्रुवं
विनाशःसंप्राप्तःपुत्राणांममसंजय ॥ तस्मान्मेकारणंसूतशक्तिंचैवविशेषतः ११ पृच्छतोवैयथातत्त्वंसर्वमाख्यातुमर्हसि ॥ दुर्योधनश्चयच्चक्रेदृष्ट्वास्वान्विमुखान्रणे १२ भी
ष्मद्रोणौकृपश्चैवसौबलश्चजयद्रथः ॥ द्रौणिर्वाऽपिमहेष्वासोविकर्णोवामहाबलः १३ निश्चयोवाऽपिकस्तेषांतदाह्यासीन्महात्मनाम् ॥ विमुखेषुमहाप्राज्ञममपुत्रेषुसंजय
१४ ॥ संजयउवाच ॥ शृणुराजन्नवहितःश्रुत्वाचैवावधारय ॥ नैवमंत्रकृतंकिंचिन्नैवमायांतथाविधाम् १५ नवैविभीषिकांकांचिद्राजन्कुर्वंतिपांडवाः ॥ युध्यंतितेयथान्यायं
शक्तिमंतश्चसंयुगे १६ धर्मेणसर्वकार्याणिजीवितादीनिभारत ॥ आरभंतेसदापार्थाःप्रार्थयानामहद्यशः १७ नतेयुद्धान्निवर्तंतेधर्मोपेतामहाबलाः ॥ श्रियापरमयायुक्तायं
तोधर्मस्ततोजयः १८ तेनावध्यारणेपार्थाजययुक्ताश्चपार्थिव ॥ तवपुत्रादुरात्मानःपापेष्वभिरताःसदा १९ निष्ठुराहीनकर्माणस्तेनहीयंतिसंयुगे ॥ सुबहूनिनृशंसानि
पुत्रैस्तवजनेश्वर २० निकृतानीहपांडूनांनीचैरिवयथानरैः ॥ सर्वंचतदनादृत्यपुत्राणांतवकिल्बिषम् २१ सापन्हवाःसदैवासन्पांडवाःपांडुपूर्वज ॥ नचैतान्बहुमन्यंतेपुत्रास्त
वविशांपते २२ तस्यपापस्यसततंक्रियमाणस्यकर्मणः ॥ सांप्रतंसुमहद्घोरंफलंप्राप्तंजनेश्वर २३ सत्वंभुंक्ष्वमहाराजसपुत्रःससुहृज्जनः ॥ नावबुध्यसियद्राजन्वार्यमाणः
सुहृज्जनैः २४ विदुरेणाथभीष्मेणद्रोणेनचमहात्मना ॥ तथामयाचाप्यसकृद्वार्यमाणोनबुध्यसे २५ वाक्यंहितंचपथ्यंचमर्त्याःपथ्यमिवौषधम् ॥ पुत्राणांमतमाज्ञायजि
तान्मन्यसिपांडवान् २६ शृणुभूयोयथातत्त्वंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ कारणंभरतश्रेष्ठपांडवानांजयंप्रति २७ तत्तेऽहंकथयिष्यामियथाश्रुतमरिंदम ॥ दुर्योधनेनसंपृष्ट
एतमर्थंपितामहः २८ दृष्ट्वाभ्रातॄन्रणेसर्वान्निर्जितांस्तुमहारथान् ॥ शोकसंमूढहृदयोनिशाकालेस्मकौरवः २९

अपरिख्यातकिल्बिषाः २१ । २३ । २४ । २५ मन्यसिमन्यसे २६ । २७ । २८ । २९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ मह्यंमम ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२

पितामहंमहाप्राज्ञंविनयेनोपगम्यह ॥ यदब्रवीत्सुतस्तेऽसौतन्मेशृणुजनेश्वर ३० ॥ दुर्योधनउवाच ॥ द्रोणश्चत्वंचशल्यश्चकृपोद्रौणिस्तथैवच ॥ कृतवर्माचहार्दिक्यः
कांबोजश्चसुदक्षिणः ३१ भूरिश्रवाविकर्णश्चभगदत्तश्चवीर्यवान् ॥ महारथाःसमाख्याताःकुलपुत्रास्तनुत्यजः ३२ त्रयाणामपिलोकानांपर्याप्ताइतिमेमतिः ॥ पांडवा
नांसमस्ताश्चनातिष्ठंतपराक्रमे ३३ तत्रमेसंशयोजातस्तन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥ यंसमाश्रित्यकौन्तेयाजयंत्यस्मान्क्षणेक्षणे ३४ ॥ भीष्मउवाच ॥ शृणुराजन्वचो
मह्यंयथावक्ष्यामिकौरव ॥ बहुशश्चमयोक्तोऽसिनचमेतत्त्वयाकृतम् ३५ क्रियतांपांडवैःसार्धंशमोभरतसत्तम ॥ एतत्क्षेममहंमन्येपृथिव्यास्तववाविभो ३६ भुंक्ष्वे
मांपृथिवींराजन्भ्रातृभिःसहितःसुखी ॥ दुर्हृदस्तापयन्सर्वान्नंदयंश्चापिबांधवान् ३७ नचमेक्रोशतस्तातश्रुतवानसिवैपुरा ॥ तदिदंसमनुप्राप्तंयत्पांडूनवमन्यसे ३८
यश्चहेतुरवध्यत्वेतेषामक्लिष्टकर्मणाम् ॥ तंशृणुष्वमहाबाहोममकीर्तयतःप्रभो ३९ नास्तिलोकेषुतद्भूतंभवितानोभविष्यति ॥ योजयेत्पांडवान्सर्वान्पालिताञ्छा
र्ङ्गधन्वना ४० यत्तुमेकथितंतातमुनिभिर्भावितात्मभिः ॥ पुराणगीतंधर्मज्ञतच्छृणुष्वयथातथम् ४१ पुराकिलसुराःसर्वेऋषयश्चसमागताः ॥ पितामहमुपासेदुःपर्वते
गन्धमादने ४२ तेषांमध्येसमासीनःप्रजापतिरपश्यत ॥ विमानंप्रज्वलद्भासास्थितंप्रवरमंबरे ४३ ध्यानेनावेद्यतद्ब्रह्माकृत्वाचनियतोऽञ्जलिम् ॥ नमश्चकारहृष्टात्मा
पुरुषंपरमेश्वरम् ४४ ऋषयस्त्वथदेवाश्चदृष्ट्वाब्रह्माणमुत्थितम् ॥ स्थिताःप्रांजलयःसर्वेपश्यंतोमहदद्भुतम् ४५ यथावच्चतमभ्यर्च्यब्रह्माब्रह्मविदांवरः ॥ जगादजगतः
स्रष्टापरंपरमधर्मवित् ४६ विश्वावसुर्विश्वमूर्तिर्विश्वेशोविष्वक्सेनोविश्वकर्मावशीच ॥ विश्वेश्वरोवासुदेवोऽसितस्माद्योगात्मानंदैवतंत्वामुपैमि ४७ जयविश्वमहा
देवजयलोकहितेरत ॥ जययोगीश्वरविभोजययोगपरावर ४८ पद्मगर्भविशालाक्षजयलोकेश्वरेश्वर ॥ भूतभव्यभवन्नाथजयसौम्यात्मजात्मज ४९ असंख्येयगुणा
धारजयसर्वपरायण ॥ नारायणसुदुष्पारजयशार्ङ्गधनुर्धर ५० जयसर्वगुणोपेतविश्वमूर्तेनिरामय ॥ विश्वेश्वरमहाबाहोजयलोकार्थतत्पर ५१ महोरगवराहाद्यह
रिकेशविभोजय ॥ हरिवासदिशामीशविश्ववासामिताव्यय ५२ व्यक्ताव्यक्तामितस्थाननियतेंद्रियसत्क्रिय ॥ असंख्येयात्मभावज्ञजयगंभीरकामद ५३ अनंत
विदितब्रह्मन्नित्यभूतविभावन ॥ कृतकार्यकृतप्रज्ञधर्मज्ञविजयावह ५४ गुह्यात्मन्सर्वयोगात्मन्स्फुटसंभूतसंभव ॥ भूताद्यलोकतत्त्वेशजयभूतविभावन ५५ आ
त्मयोनेमहाभागकल्पसंक्षेपतत्पर ॥ उद्भावनमनोभावजयब्रह्मजनप्रिय ५६ निसर्गसर्गनिरतकामेशपरमेश्वर ॥ अमृतोद्भवसद्भावमुक्तात्मन्विजयप्रद ५७ प्रजा
पतिपतेदेवपद्मनाभमहाबल ॥ आत्मभूतमहाभूतसत्वात्मन्जयसर्वदा ५८ पादौतवधरादेवीदिशोबाहूदिवंशिरः ॥ मूर्तिस्तेऽहंसुराःकायश्चंद्रादित्यौचचक्षुषी ५९

 ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

॥ ९९ ॥ बलंतपश्चसत्यंचकर्मधर्मात्मकंतव ॥ तेजोग्निःपवनःश्वासआपस्तेस्वेदसंभवाः ६० अश्विनौश्रवणौनित्यंदेवीजिह्वासरस्वती ॥ वेदाःसंस्कारनिष्ठाहित्वयीदंजगदा
श्रितम् ६१ नसंख्यानंपरीमाणंनतेजोनपराक्रमम् ॥ नबलंयोगयोगीशजानीमस्तेनसंभवम् ६२ त्वद्भक्तिनिरतादेवनियमैस्त्वांसमाश्रिताः ॥ अर्चयामःसदा
विष्णोपरमेशंमहेश्वरम् ६३ ऋषयोदेवगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ पिशाचामानुषाश्चैवमृगपक्षिसरीसृपाः ६४ एवमादिमयासृष्टंपृथिव्यांत्वत्प्रसादजम् ॥ पद्मना
भविशालाक्षकृष्णदुःखप्रणाशन ६५ त्वंगतिःसर्वभूतानांत्वंनेतात्वंजगद्गुरुः ॥ त्वत्प्रसादेनदेवेशसुखिनोविबुधाःसदा ६६ पृथिवीनिर्भयादेवत्वत्प्रसादात्सदाभवत् ॥
तस्माद्भवविशालाक्षयदुवंशविवर्धनः ६७ धर्मसंस्थापनार्थायदैत्यानांचवधायच ॥ जगतोधारणार्थायविज्ञाप्यंकुरुमेविभो ६८ यत्तत्परमकंगुह्यंत्वत्प्रसादादिदं
विभो ॥ वासुदेवतदेतत्तेमयोद्गीतंयथातथम् ६९ सृष्ट्वासंकर्षणंदेवंस्वयमात्मानमात्मना ॥ कृष्णत्वमात्मनास्राक्षीःप्रद्युम्नंचात्मसंभवम् ७० प्रद्युम्नादनिरुद्धंत्वंयंविदुर्वि
ष्णुमव्ययम् ॥ अनिरुद्धोऽसृजन्मांवैब्रह्माणंलोकधारिणम् ७१ वासुदेवमयःसोऽहंत्वयैवास्मिविनिर्मितः ॥ विभज्यभागशोऽऽत्मानंव्रजमानुषतांविभो ७२ तत्रा
सुरवधंकृत्वासर्वलोकसुखायवै ॥ धर्मंप्राप्ययशःप्राप्ययोगंप्राप्स्यसितत्त्वतः ७३ त्वांहिब्रह्मर्षयोलोकेदेवाश्चामितविक्रम ॥ तैस्तैर्हिनामभिर्युक्तागायंतिपरमात्म
कम् ७४ स्थिताश्चसर्वेत्वयिभूतसंघाःकृत्वाऽऽश्रयंत्वांवरदंसुबाहो ॥ अनादिमध्यांतमपारयोगंलोकस्यसेतुंप्रवदंतिविप्राः ७५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभी
ष्मवधप० विश्वोपाख्यानेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततःसभगवान्देवोलोकानामीश्वरेश्वरः ॥ ब्रह्माणंप्रत्युवाचेदंस्निग्धगं
भीरयागिरा १ विदितंतातयोगान्मेसर्वमेतत्तवेप्सितम् ॥ तथातद्भवितेत्युक्कातत्रैवांतरधीयत २ ततोदेवर्षिगंधर्वाविस्मयंपरमंगताः ॥ कौतूहलपराःसर्वेपितामहम
थाब्रुवन् ३ कोन्वयंयोभगवताप्रणम्यविनयाद्विभो ॥ वाग्भिःस्तुतोवरिष्ठाभिःश्रोतुमिच्छामतंवयम् ४ एवमुक्तस्तुभगवान्प्रत्युवाचपितामहः ॥ देवब्रह्मर्षिगंधर्वा
न्सर्वान्मधुरयागिरा ५ यत्तत्परंभविष्यंचभवितव्यंचयत्परम् ॥ भूतात्माचप्रभुश्चैवब्रह्मयच्चपरंपदम् ६ तेनास्मिकृतसंवादःप्रसन्नेनसुरर्षभाः ॥ जगतोऽनुग्रहार्थाययया
चितोमेजगत्पतिः ७ मानुषंलोकमातिष्ठवासुदेवइतिश्रुतः ॥ असुराणांवधार्थायसंभवस्वमहीतले ८ संग्रामेनिहतायेतेदैत्यदानवराक्षसाः ॥ तइमेनृषुसंभूताघोररूपा
महाबलाः ९ तेषांवधार्थंभगवान्नरेणसहितोवशी ॥ मानुषींयोनिमास्थायचरिष्यतिमहीतले १० नरनारायणौयौतौपुराणावृषिसत्तमौ ॥ सहितौमानुषेलोकेसंभूताव ॥ ९९ ॥
मितद्युती ११ अजेयौसमरेयत्तौसहितैरमरैरपि ॥ मूढास्त्वेतौनजानंतिनरनारायणावृषी १२

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ ।२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० ।३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ कृतलक्षणैःस्वस्वगुणप्रख्यातैः

तस्याहमग्रजःपुत्रःसर्वस्यजगतःप्रभुः ॥ वासुदेवोऽर्चनीयोवःसर्वलोकमहेश्वरः १३ तथामनुष्योऽयमितिकदाचित्सुरसत्तमाः ॥ नावज्ञेयोमहावीर्यःशंखचक्रगदाधरः
१४ एतत्परमकंगुह्यमेतत्परमकंपदम् ॥ एतत्परमकंब्रह्मएतत्परमकंयशः १५ एतदक्षरमव्यक्तमेतद्वैशाश्वतंमहः ॥ यत्तत्पुरुषसंज्ञंवैगीयतेज्ञायतेनच १६ एतत्परम
कंतेजएतत्परमकंसुखम् ॥ एतत्परमकंसत्यंकीर्तितंविश्वकर्मणा १७ तस्मात्सेन्द्रैःसुरैःसर्वैर्लोकैश्चामितविक्रमः ॥ नावज्ञेयोवासुदेवोमानुषोऽयमितिप्रभुः १८ यश्च
मानुषमात्रोऽयमितिब्रूयात्समंदधीः ॥ हृषीकेशमवज्ञानात्तमाहुःपुरुषाधमम् १९ योगिनंतंमहात्मानंप्रविष्टंमानुषींतनुम् ॥ अवमन्येद्वासुदेवंतमाहुस्तामसंजनाः
२० देवंचराचरात्मानंश्रीवत्सांकंसुवर्चसम् ॥ पद्मनाभंनजानातितमाहुस्तामसंबुधाः २१ किरीटकौस्तुभधरंमित्राणामभयंकरम् ॥ अवजानन्महात्मानंघोरेतमसि
मज्जति २२ एवंविदित्वातत्त्वार्थंलोकानामीश्वरेश्वरः ॥ वासुदेवोनमस्कार्यःसर्वलोकैःसुरोत्तमाः २३ ॥ भीष्मउवाच ॥ एवमुक्त्वासभगवान्देवान्सर्षिगणान्पुरा ॥
विसृज्यसर्वभूतात्माजगामभवनंस्वकम् २४ ततोदेवाःसगंधर्वामुनयोऽप्सरसोपिच ॥ कथांतांब्रह्मणागीतांश्रुत्वाप्रीतादिवंययुः २५ एतच्छ्रुतंमयाताताऋषीणांभावि
तात्मनाम् ॥ वासुदेवंकथयतांसमवायेपुरातनम् २६ रामस्यजामदग्न्यस्यमार्कंडेयस्यधीमतः ॥ व्यासनारदयोश्चापिसकाशाद्भरतर्षभ २७ एतमर्थंचविज्ञायश्रुत्वाच
प्रभुमव्ययम् ॥ वासुदेवंमहात्मानंलोकानामीश्वरेश्वरम् २८ यस्यचैवात्मजोब्रह्मासर्वस्यजगतःपिता ॥ कथंनवासुदेवोऽयमर्च्यश्चेज्यश्चमानवैः २९ वारितोऽसिम
यातातमुनिभिर्वेदपारगैः ॥ मागच्छसंयुगंतेनवासुदेवेनधन्विना ३० मापांडवैःसार्द्धमितितत्त्वंमोहान्नबुध्यसे ॥ मन्येत्वांराक्षसंक्रूरंतथाचासितमोवृतः ३१ यस्मा
द्विषसिगोविंदंपांडवंचंधनंजयम् ॥ नरनारायणौदेवौकोऽन्योद्विष्याद्धिमानवः ३२ तस्माद्ब्रवीमितेराजन्नेषवैशाश्वतोऽव्ययः ॥ सर्वलोकमयोनित्यःशास्ताधात्रीधरो
ध्रुवः ३३ योधारयतिलोकांस्त्रींश्चराचरगुरुःप्रभुः ॥ योद्धाजयश्चजेताचसर्वप्रकृतिरीश्वरः ३४ राजन्सर्वमयोह्येषतमोरागविवर्जितः ॥ यतःकृष्णस्ततोधर्मोयतोधर्म
स्ततोजयः ३५ तस्यमाहात्म्ययोगेनयोगेनात्ममयेनच ॥ धृताःपांडुसुताराजन्जयश्चैषांभविष्यति ३६ श्रेयोयुक्तांसदाबुद्धिंपांडवानांदधातियः ॥ बलंचैवरणेनित्यं
भयेभ्यश्चैवरक्षति ३७ सएषशाश्वतोदेवःसर्वगुह्यमयःशिवः ॥ वासुदेवइतिज्ञेयोयन्मांपृच्छसिभारत ३८ ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैःशूद्रैश्चकृतलक्षणैः ॥ सेव्यतेऽभ्यर्च्यतेचै
वनित्ययुक्तैःस्वकर्मभिः ३९ द्वापरस्ययुगस्यन्तेआदौकलियुगस्यच ॥ सात्वतंविधिमास्थायगीतःसंकर्षणेनवै ४० सएषसर्वंसुरमर्त्यलोकंसमुद्रकक्ष्यांतरितांपुरींच ॥
युगेयुगेमानुषंचैवस्वासंपुनःपुनःसृजतेवासुदेवः ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप॰विश्वोपाख्यानेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ॥

३९ सात्वताःपंचरात्रागमविधिनापूजकास्तदीयंसात्वतं ४० कक्ष्याकांची पुरींद्वारकां ४१ ॥ इ॰ भी॰ नी॰ भा॰ षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वासुदेवइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ निधनंमरणं मृत्युंमरणप्रयोजनं प्रभवउत्पत्तिहेतुः अव्ययःप्रलयहेतुः ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ कर्णात्स्रवतीतिकर्णस्रोतःकर्णमलं १४

दुर्योधनउवाच ॥ वासुदेवोमहद्भूतंसर्वलोकेषुकथ्यते ॥ तस्यागमंप्रतिष्ठांचज्ञातुमिच्छेपितामह १ ॥ भीष्मउवाच ॥ वासुदेवोमहद्भूतंसर्वदैवतदैवतम् ॥ नपरंपुंडरी काक्षाद्दृश्यतेभरतर्षभ २ मार्कंडेयश्चगोविंदेकथयत्यद्भुतंमहत् ॥ सर्वभूतानिभूतात्मामहात्मापुरुषोत्तमः ३ आपोवायुश्चतेजश्चत्रयमेतदकल्पयत् ॥ ससृष्ट्वापृथिवीं देवींसर्वलोकेश्वरःप्रभुः ४ अप्सुवैशयनंचक्रेमहात्मापुरुषोत्तमः ॥ सर्वतेजोमयोदेवोयोगात्सुष्वापतत्रह ५ मुखतःसोऽग्निमसृजत्प्राणाद्वायुमथापिच ॥ सरस्वतींच वेदांश्चमनसःससृजेऽच्युतः ६ एषलोकान्ससर्जादौदेवांश्चऋषिभिःसह ॥ निधनंचैवमृत्युंचप्रजानांप्रभवाप्ययौ ७ एषधर्मश्चधर्मज्ञोवरदःसर्वकामदः ॥ एषकर्ताचका र्यंचपूर्वदेवःस्वयंप्रभुः ८ भूतंभव्यंभविष्यच्चपूर्वमेतदकल्पयत् ॥ उभेसंध्येदिशःखंचनियमांश्चजनार्दनः ९ ऋषींश्चैवहिगोविंदस्तपश्चैवाभ्यकल्पयत् ॥ स्रष्टारंजगत श्चापिमहात्माप्रभुरव्ययः १० अग्रजंसर्वभूतानांसंकर्षणमकल्पयत् ॥ तस्मान्नारायणोजज्ञेदेवदेवःसनातनः ११ नाभौपद्मंबभूवास्यसर्वलोकस्यसंभवात् ॥ तस्मा त्पितामहोजातस्तस्माज्जातास्त्विमाःप्रजाः १२ शेषंचाकल्पयद्देवमनंतंविश्वरूपिणम् ॥ योधारयतिभूतानिधरांचेमांसपर्वताम् १३ ध्यानयोगेनविप्राश्चतंविदंति महौजसम् ॥ कर्णस्रोतोभवंचापिमधुंनाममहासुरम् १४ तमुग्रमुग्रकर्माणमुग्रांबुद्धिंसमास्थितम् ॥ ब्रह्मणोऽपचितिंयातुंजघानपुरुषोत्तमः १५ तस्यतातवधादेवदेवदान वमानवाः ॥ मधुसूदनमित्याहुर्ऋषयश्चजनार्दनम् १६ वराहश्चैवसिंहश्चत्रिविक्रमगतिःप्रभुः ॥ एषमातापिताचैवसर्वेषांप्राणिनांहरिः १७ परंहिपुंडरीकाक्षान्नभूतं नभविष्यति ॥ मुखतःसोऽसृजद्विप्रान्बाहुभ्यांक्षत्रियांस्तथा १८ वैश्यांश्चाप्युरुतोराजन्शूद्रान्वैपादतस्तथा ॥ तपसानियतोदेवोनिधानंसर्वदेहिनाम् १९ ब्रह्मभूत ममावास्यांपौर्णमास्यांतथैवच ॥ योगभूतंपरिचरन्केशवंमहदाप्नुयात् २० केशवःपरमंतेजःसर्वलोकपितामहः ॥ एवमाहुर्हृषीकेशंमुनयोवैनराधिप २१ एवमेनंवि जानीहिआचार्यंपितरंगुरुम् ॥ कृष्णोयस्यप्रसीदेतलोकास्तेनाक्षयाजिताः २२ यश्चैवैनंभयस्थानेकेशवंशरणंव्रजेत् ॥ सदानरःपठंश्चेदंस्वस्तिमान्ससुखीभवेत् २३ येचकृष्णंप्रपद्यंतेतेनमुह्यंतिमानवाः ॥ भयेमहतिमग्नांश्चपातिनित्यंजनार्दनः २४ सतंयुधिष्ठिरोज्ञात्वायाथातथ्येनभारत ॥ सर्वात्मनामहात्मानंकेशवंजगदीश्वरम् ॥ प्रपन्नःशरणंराजन्योगानांप्रभुमीश्वरम् २५ ॥ इतिश्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि विश्वोपाख्याने सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ॥

ब्रह्मणःसकाशादपचितिंसत्कारंयातुंप्राप्तुं । यांतमितिपाठे ब्रह्मणःअपचितिंक्षयंकर्तुमितिशेषः यांतंधावंतं १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ ॥ इतिभीष्मपर्व णिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ भीष्मउवाच ॥ शृणुचेदंमहाराजब्रह्मभूतंस्तवंमम ॥ ब्रह्मर्षिभिश्चदेवैश्चयःपुराकथितोभुवि १ साध्यानामपिदेवानांदेवदेवेश्वरःप्रभुः ॥ लोकभावनभावज्ञइतित्वांना
रदोऽब्रवीत् २ भूतंभव्यंभविष्यंचमार्कंडेयोऽभ्युवाचह ॥ यज्ञंत्वांचैवयज्ञानांतपश्चतपसामपि ३ देवानामपिदेवंचत्वामाहभगवान्भृगुः ॥ पुराणंचैवपरमंविष्णो
रूपंतवेतिच ४ वासुदेवोवसूनांत्वंशक्रंस्थापयितातथा ॥ देवदेवोऽसिदेवानामितिद्वैपायनोऽब्रवीत् ५ पूर्वेप्रजानिसर्गेचदक्षमाहुःप्रजापतिम् ॥ स्रष्टारंसर्वलोकानामं
गिरास्त्वांतथाऽब्रवीत् ६ अव्यक्तंतेशरीरोत्थंव्यक्तंतेमनसिस्थितम् ॥ देवास्त्वत्संभवाश्चैवदेवलस्त्वसितोऽब्रवीत् ७ शिरसातेदिवंव्याप्तंबाहुभ्यांपृथिवीतथा ॥ जठरंते
त्रयोलोकाःपुरुषोऽसिसनातनः ८ एवंत्वामभिजानंतितपसाभावितानराः ॥ आत्मदर्शनतृप्तानामृषीणांचासिसत्तमः ९ राजर्षीणामुदाराणामाहवेष्वनिवर्तिनाम् ॥
सर्वधर्मप्रधानानांत्वंगतिर्मधुसूदन १० इतिनित्यंयोगविद्भिर्भगवान्पुरुषोत्तमः ॥ सनत्कुमारप्रमुखैःस्तूयतेऽभ्यर्च्यतेहरिः ११ एषतेविस्तरस्तातसंक्षेपश्चप्रकीर्तितः ॥
केशवस्ययथातत्त्वंसुप्रीतोभजकेशवम् १२ संजयउवाच ॥ पुण्यंश्रुत्वैतदाख्यानंमहाराजसुतस्तव ॥ केशवंबहुमेनेसपांडवांश्चमहारथान् १३ तमब्रवीन्महाराजभीष्मः
शांतनवःपुनः ॥ माहात्म्यंतेश्रुतंराजन्केशवस्यमहात्मनः १४ नरस्यचयथातत्त्वंयन्मांत्वंपृच्छसेनृप ॥ यदर्थंनृषुसंभूतौनरनारायणावृषी १५ अवध्यौचयथावीरौसं
युगेष्वपराजितौ ॥ यथाचपांडवाराजन्नवध्यायुधिकस्यचित् १६ प्रीतिमान्हिदृढंकृष्णःपांडवेषुयशस्विषु ॥ तस्माद्ब्रवीमिराजेंद्रशमोभवतुपांडवैः १७ पृथिवींभुंक्ष्व
सहितोभ्रातृभिर्बलिभिर्वशी ॥ नरनारायणौदेवाववज्ञायनशिष्यसि १८ एवमुक्त्वातवपितातूष्णीमासीद्विशांपते ॥ व्यसर्जयच्चराजानंशयनंचविवेशह १९ राजाचशि
बिरंप्रायात्प्रणिपत्यमहात्मने ॥ शिश्येचशयनेशुभ्रेरात्रिंतांभरतर्षभ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणिविश्वोपाख्यानेअष्टषष्टितमोऽध्यायः
॥ ६८ ॥ विश्वोपाख्यानंसमाप्तम् ॥ ॥ संजयउवाच ॥ व्युषितायांतुशर्वर्यामुदितेचदिवाकरे ॥ उभेसेनेमहाराजयुद्धायैवसमीयतुः १ अभ्यधावंतसंक्रुद्धाःपर
स्परजिगीषवः ॥ तेसर्वेसहितायुद्धेसमालोक्यपरस्परम् २ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चराजन्दुर्मंत्रितेतव ॥ व्यूहौचव्यूह्यसंरब्धाःसंप्रहृष्टाःप्रहारिणः ३ अरक्षन्मकरव्यूहंभी
ष्मोराजन्समंततः ॥ तथैवपांडवाराजन्नरक्षन्व्यूहमात्मनः ४ सनिर्ययौमहाराजपितादेवव्रतस्तव ॥ महतारथवंशेनसंवृतोरथिनांवरः ५ इतरेतरमन्वीयुर्यथाभागमव
स्थिताः ॥ रथिनःपत्तयश्चैवदंतिनःसादिनस्तथा ६ तान्दृष्ट्वाऽभ्युद्यतान्संख्येपांडवाहियशस्विनः ॥ श्येनेनव्यूहराजेनतेनाजय्येनसंयुगे ७ अशोभतमुखेतस्यभी
मसेनोमहाबलः ॥ नेत्रेशिखंडीदुर्धर्षौधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

शीर्षेतस्याभवद्वीरःसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ विधुन्वन्गांडिवंपार्थोग्रीवायामभवत्तदा ९ अक्षौहिण्यासमंतत्रवामपक्षोऽभवत्तदा ॥ महात्माद्रुपदःश्रीमान्सहपुत्रेणसंयुगे
१० दक्षिणश्चाभवत्पक्षःकैकेयोऽक्षौहिणीपतिः ॥ पृष्ठतोद्रौपदेयाश्चसौभद्रश्चापिवीर्यवान् ११ पृष्ठेसमभवच्छ्रीमान्स्वयंराजायुधिष्ठिरः ॥ भ्रातृभ्यांसहितोवीरोयमाभ्यां
चारुविक्रमः १२ प्रविश्यतुरणेभीमोमकरंमुखतस्तदा ॥ भीष्ममासाद्यसंग्रामेछादयामाससायकैः १३ ततोभीष्मोमहास्त्राणिपातयामासभारत ॥ मोहयन्पांडुपुत्राणांव्यू
ढंसैन्यंमहाहवे १४ संमुह्यतितदासैन्येत्वरमाणोधनंजयः ॥ भीष्मंशरसहस्रेणविव्याधरणमूर्धनि १५ प्रतिसंवार्यचास्त्राणिभीष्ममुक्तानिसंयुगे ॥ स्वेनानीकेनहृष्टेनयुद्धाय
समुपस्थितः १६ ततोदुर्योधनोराजाभारद्वाजमभाषत ॥ पूर्वंदृष्ट्वावधंघोरंबलस्यबलिनांवरः १७ भ्रातृणांचवधंयुद्धेस्मरमाणोमहारथः ॥ आचार्यसततंहित्वंहितकामोम
मानघ १८ वयंहित्वांसमाश्रित्यभीष्मंचैवपितामहम् ॥ देवानपिरणेजेतुंप्रार्थयामोनसंशयः १९ किमुपांडुसुतान्युद्धेहीनवीर्यपराक्रमान् ॥ सतथाकुरुभद्रंतेयथावध्यंति
पांडवाः २० एवमुक्तस्ततोद्रोणस्तवपुत्रेणमारिष ॥ अभिनत्पांडवानीकंप्रेक्षमाणस्यसात्यकेः २१ सात्यकिस्तुततोद्रोणंवारयामासभारत ॥ तयोःप्रववृतेयुद्धंघोररूपंभया
वहम् २२ शैनेयंतुरणेक्रुद्धोभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ अविध्यन्निशितैर्बाणैर्जत्रुदेशेहसन्निव २३ भीमसेनस्ततःक्रुद्धोभारद्वाजमविध्यत ॥ संरक्षन्सात्यकिंराजन्द्रोणाच्छस्त्रभृ
तांवरात् २४ ततोद्रोणश्चभीष्मश्चतथाशल्यश्चमारिष ॥ भीमसेनंरणेक्रुद्धाश्छादयांचक्रिरेशरैः २५ तत्राभिमन्युःसंक्रुद्धोद्रौपदेयाश्चमारिष ॥ विव्यधुर्निशितैर्बाणैःस
र्वांस्तानुद्यतायुधान् २६ द्रोणभीष्मौतुसंक्रुद्धावापतंतौमहाबलौ ॥ प्रत्युद्ययौशिखंडीतुमहेष्वासोमहाहवे २७ प्रगृह्यबलवद्वीरोधनुर्जलदनिःस्वनम् ॥ अभ्यवर्षच्छ
रैस्तूर्णंछादयानोदिवाकरम् २८ शिखंडिनंसमासाद्यभरतानांपितामहः ॥ अवर्जयतसंग्रामंस्त्रीत्वंतस्यानुसंस्मरन् २९ ततोद्रोणोमहाराजअभ्यद्रवततंरणे ॥ रक्षमाण
स्तदाभीष्मंतवपुत्रेणचोदितः ३० शिखंडीतुसमासाद्यद्रोणंशस्त्रभृतांवरम् ॥ अवर्जयतसंत्रस्तोयुगांताग्निमिवोल्बणम् ३१ ततोबलेनमहतापुत्रस्तवविशांपते ॥
जुगोपभीष्ममासाद्यप्रार्थयानोमहद्यशः ३२ तथैवपांडवाराजन्पुरस्कृत्यधनंजयम् ॥ भीष्ममेवाभ्यवर्ततजयेकृत्वादृढांमतिम् ३३ तद्युद्धमभवद्घोरंदेवानांदानवैरिव ॥
जयमाकांक्षतांसंख्येयशश्चसुमहाद्भुतम् ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिपंचमदिवसयुद्धारंभेऊनसप्ततितमोऽध्यायः ६९ ॥ संजयउवाच ॥ अ
करोत्तुमुलंयुद्धंभीष्मःशांतनवस्तदा ॥ भीमसेनभयादिच्छन्पुत्रांस्तारयितुंतव १ पूर्वाह्णेतन्महारौद्रंराज्ञांयुद्धमवर्तत ॥ कुरूणांपांडवानांचमुख्यशूरविनाशनम् २
तस्मिन्नाकुलसंग्रामेवर्तमानेमहाभये ॥ अभवत्तुमुलःशब्दःसंस्पृशन्गगनंमहत् ३

ऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ अकरोदिति १ । २ । ३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये

नदद्भिश्चमहानागैर्हेषमाणैश्चवाजिभिः ॥ भेरीशंखनिनादैश्चतुमुलंसमपद्यत ४ युयुत्सवस्तेविक्रांताविजयायमहाबलाः ॥ अन्योन्यमभिगर्जन्तोगोष्ठेष्विवमहर्षभाः
५ शिरसांपात्यमानानांसमरेनिशितैःशरैः ॥ अश्मवृष्टिरिवाकाशेबभूवभरतर्षभ ६ कुंडलोष्णीषधारीणिजातरूपोज्ज्वलानिच ॥ पतितानिस्मदृश्यन्तेशिरांसिभरत
र्षभ ७ विशिखोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिश्चसकार्मुकैः ॥ सहस्ताभरणैश्चान्यैरभवच्छादितामही ८ कवचोपहितैर्गात्रैर्हस्तैश्चसमलंकृतैः ॥ मुखैश्चचन्द्रसंकाशैरक्तांतनयनैः
शुभैः ९ गजवाजिमनुष्याणांसर्वगात्रैश्चभूपते ॥ आसीत्सर्वासमास्तीर्णामुहूर्तेनवसुंधरा १० रजोमेघैश्चतुमुलैःशस्त्रविद्युत्प्रकाशिभिः ॥ आयुधानांचनिर्घोषःस्त
नयित्नुसमोऽभवत् ११ ससंप्रहारस्तुमुलःकटुकःशोणितोदकः ॥ प्रावर्ततकुरूणांचपांडवानांचभारत १२ तस्मिन्महाभयेघोरेतुमुलेलोमहर्षणे ॥ ववृषुःशरवर्षाणि
क्षत्रियायुद्धदुर्मदाः १३ आक्रोशन्कुंजरास्तत्रशरवर्षप्रतापिताः ॥ तावकानांपरेषांचसंयुगेभरतर्षभ १४ संरब्धानांचवीराणांधीराणाममितौजसाम् ॥ धनुर्ज्यातल
शब्देननप्राज्ञायतकिंचन १५ उत्थितेषुकबंधेषुसर्वतःशोणितोदके ॥ समरेपर्यधावंतनृपारिपुवधोद्यताः १६ शरशक्तिगदाभिस्तेखड्गैश्चामिततेजसः ॥ निजघ्नुःसमरे
न्योऽन्यंशूराःपरिघबाहवः १७ बभ्रमुःकुंजराश्चात्रशरैर्विद्धानिरंकुशाः ॥ अश्वाश्चपर्यधावंतहतारोहादिशोदश १८ उत्पत्यनिपतंत्यन्येशरघातप्रपीडिताः ॥ तावका
नांपरेषांचयोधाभरतसत्तम १९ बाहानामुत्तमांगानांकार्मुकाणांचभारत ॥ गदानांपरिघाणांचहस्तानांचोरुभिःसह २० पादानांभूषणानांचकेयूराणांचसंचयः ॥
राशयस्तत्रदृश्यंतेभीष्मभीमसमागमे २१ अश्वानांकुंजराणांचरथानांचानिवर्तिनाम् ॥ संघाताःस्मप्रदृश्यंतेतत्रतत्रविशांपते २२ गदाभिरसिभिःप्रासैर्बाणैश्चनतप
र्वभिः ॥ जघ्नुःपरस्परंतत्रक्षत्रियाःकालआगते २३ अपरेबाहुभिर्वीरानियुद्धकुशलायुधि ॥ बहुधासमसज्जंतआयसैःपरिघैरिव २४ मुष्टिभिर्जानुभिश्चैवतलैश्चैवविशांपते ॥
अन्योन्यंजघ्निरेवीरास्तावकाःपांडवैःसह २५ पतितैःपात्यमानैश्चविचेष्टद्भिश्चभूतले ॥ घोरमायोधनंजज्ञेतत्रतत्रजनेश्वर २६ विरथारथिनश्चात्रनिस्त्रिंशवरधारिणः ॥
अन्योन्यमभिधावन्तःपरस्परवधैषिणः २७ ततोदुर्योधनोराजाकालिंगैर्बहुभिर्वृतः ॥ पुरस्कृत्यरणेभीष्मंपांडवानभ्यवर्तत २८ तथैवपांडवाःसर्वेपरिवार्यवृकोदरम् ॥
भीष्ममभ्यद्रवन्क्रुद्धास्ततोयुद्धमवर्तत २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवध० संकुलयुद्धेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ संजयउवाच ॥ दृष्ट्वाभीष्मेण
संसक्तान्भ्रातॄनन्यांश्चपार्थिवान् ॥ समभ्यधावद्गांगेयमुद्यतास्त्रोधनंजयः १ पांचजन्यस्यनिर्घोषंधनुषोगांडिवस्यच ॥ ध्वजंचदृष्ट्वापार्थस्यसर्वान्नोभयमाविशत् २
सिंहलांगूलमाकाशेज्वलंतमिवपर्वतम् ॥ असज्जमानंवृक्षेषुधूमकेतुमिवोत्थितम् ३

भारतभावदीपेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ दृष्ट्वेति १ । २ । ३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३० बहुवर्णंविचित्रंचदिव्यंवानरलक्षणम् ॥ अपश्यामममहाराजध्वजंगांडीवधन्वनः ४ विद्युतंमेघमध्यस्थांभ्राजमानामिवांबरे ॥ ददृशुर्गांडिवंयोधारुक्मपृष्ठंमहामृधे ५

॥१०२॥ आशुश्रुमभृशंचास्यशक्रस्येवाभिगर्जतः ॥ सुघोरंतलयोःशब्दंनिघ्नतस्तववाहिनीम् ६ चंडवातोयथामेघःसविद्युत्स्तनयित्नुमान् ॥ दिशःसंप्लावयन्सर्वाःशरवर्षैः ७१

समंततः ७ समभ्यधावद्गांगेयंभैरवास्त्रोधनंजयः ॥ दिशंप्राचींप्रतीचींचनजानीमोऽस्त्रमोहिताः ८ कांदिग्भूताःश्रांतपत्राहताश्वाहतचेतसः ॥ अन्योन्यमभिसंश्लिष्य

योधास्तेभरतर्षभ ९ भीष्ममेवाभ्यलीयंतसहसर्वैस्तवात्मजैः ॥ तेषामार्तायनमभूद्भीष्मःशांतनवोरणे १० समुत्पतंतिवित्रस्तारथेभ्योरथिनस्तथा ॥ सादिन

श्चाश्वपृष्ठेभ्योभूमौचापिपदातयः ११ श्रुत्वागांडीवनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ सर्वसैन्यानिभीतानिव्यवालीयंतभारत १२ अथकांबोजजैरश्वैर्महद्भिःशीघ्रगामि

भिः ॥ गोपानांबहुसाहस्रैर्बलैर्गोपायनैर्वृतः १३ मद्रसौवीरगांधारैस्त्रैगर्तैश्चविशांपते ॥ सर्वकालिंगमुख्यैश्चकलिंगाधिपतिर्वृतः १४ नानानरगणौघैश्चदुःशासन

पुरःसरः ॥ जयद्रथश्चनृपतिःसहितःसर्वराजभिः १५ हयारोहवराश्चैवतवपुत्रेणचोदिताः ॥ चतुर्दशसहस्राणिसौबलंपर्यवारयन् १६ ततस्तेसहिताःसर्वेविभ

क्तरथवाहनाः ॥ अर्जुनंसमरेजघ्नुस्तावकाभरतर्षभ १७ रथिभिर्वारणैरश्वैःपादातैश्चसमीरितम् ॥ घोरमायोधनंचक्रेमहाभ्रसदृशंरजः १८ तोमरप्रासनाराचगजाश्व

रथयोधिनाम् ॥ बलेनमहताभीष्मःसमसज्जत्किरीटिना १९ आवंत्यःकाशिराजेनभीमसेनेनसैंधवः ॥ अजातशत्रुर्मद्राणामृषभेणयशस्विना २० सहपुत्रःसहा

मात्यःशल्येनसमसज्जत ॥ विकर्णःसहदेवेनचित्रसेनःशिखंडिना २१ मत्स्यादुर्योधनंजग्मुःशकुनिंचविशांपते ॥ द्रुपदश्चेकितानश्चसात्यकिश्चमहारथः २२ द्रोणेन

समसज्जंतसपुत्रेणमहात्मना ॥ कृपश्चकृतवर्माचधृष्टद्युम्नमभिद्रुतौ २३ एवंप्रव्रजिताश्वानिभ्रांतनागरथानिच ॥ सैन्यानिसमसज्जंतप्रयुद्धानिसमंततः २४ निरभ्रेवि

द्युतस्तीव्रादिशश्चरजसाऽऽवृताः ॥ प्रादुरासन्महोल्काश्चसनिर्घाताविशांपते २५ प्रादुर्भूतोमहावातःपांसुवर्षंपपातच ॥ नभस्यंतर्दधेसूर्यःसैन्येनरजसाऽऽवृतः २६

प्रमोहःसर्वसत्वानामतीवसमपद्यत ॥ रजसाचाभिभूतानामस्त्रजालैश्चतुद्यताम् २७ वीरबाहुविसृष्टानांसर्वावरणभेदिनाम् ॥ संघातःशरजालानांतुमुलःसमपद्यत २८

प्रकाशंचक्रुराकाशमुद्यतानिभुजोत्तमैः ॥ नक्षत्रविमलाभानिशस्त्राणिभरतर्षभ २९ आर्षभाणिविचित्राणिरुक्मजालावृतानिच ॥ संपेतुर्दिक्षुसर्वासुचर्माणिभरत

र्षभ ३० सूर्यवर्णैश्चनिस्त्रिंशैःपात्यमानानिसर्वशः ॥ दिक्षुसर्वास्वदृश्यन्तशरीराणिशिरांसिच ३१ भग्नचक्राक्षनीडाश्चनिपातितमहाध्वजाः ॥ हताश्वाःपृथिवींजग्मु

स्तत्रतत्रमहारथाः ३२ परिपेतुर्हयाश्चात्रकेचिच्छस्त्रकृतव्रणाः ॥ रथान्विपरिकर्षंतोहतेषुरथयोधिषु ३३ शराहताभिन्नदेहाबद्धयोक्त्राहयोत्तमाः ॥ युगानिपर्यक

र्षंततत्रतत्रस्मभारत ३४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अदृश्यंतससूताश्वसाश्वाःसरथयोधिनः ॥ एकेनबलिनाराजन्वारणेनविमर्दिताः ३५ गंधहस्तिमदस्रावमाघ्रायबहवोरणे ॥ सन्निपातेबलौघानांवीतमाददिरेगजाः ३६ सतोमरैर्सहामात्रैर्निपतद्भिर्गतासुभिः ॥ बभूवायोधनंछन्नंनाराचाभिहतैर्गजैः ३७ सन्निपातेबलौघानांप्रेषितैर्वरवारणैः ॥ निपेतुर्युधिसंभग्नाःसयोधाःसध्वजागजाः ३८ नागराजोपमैर्हस्तैर्नागैराक्षिप्यसंयुगे ॥ व्यदृश्यंतमहाराजसंभग्नारथकूबराः ३९ विशीर्णरथसंघाश्वकेशेष्वाक्षिप्यदंतिभिः ॥ द्रुमशाखाइवाविध्यनिष्पिष्टार थिनोरणे ४० रथेषुचरथान्युद्धेसंसक्तान्वरवारणाः ॥ विकर्षंतोदिशःसर्वाःसंपेतुःसर्वशब्दगाः ४१ तेषांतथाकर्षतांतुगजानांरूपमाबभौ ॥ सरःसुनलिनीजालं विषक्तमिवकर्षताम् ४२ एवंसंछादितंतत्रबभूवायोधनंमहत् ॥ सादिभिश्वपदातैश्वसध्वजैश्वमहारथैः ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि भीष्मवधप० संकुलयुद्धेएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ शिखंडीसहमत्स्येनविराटेनविशांपते ॥ भीष्ममाशुमहेष्वासमाससादसुदुर्जयम् १ द्रोणंकृपंविकर्णंचमहेष्वासंमहाबलम् ॥ राज्ञश्वान्यान्रणेशूरान्बहूनाच्र्छेद्धनंजयः २ सैंधवंचमहेष्वासंसामात्यंसहबंधुभिः ॥ प्राच्यांश्वदाक्षिणात्यांश्वभूमि पान्भूमिपर्षभ ३ पुत्रंचतेमहेष्वासंदुर्योधनममर्षणम् ॥ दुःसहंचैवसमरेभीमसेनोऽभ्यवर्तत ४ सहदेवस्तुशकुनिमुलूकंचमहारथम् ॥ पितापुत्रौमहेष्वासावभ्य वर्ततदुर्जयौ ५ युधिष्ठिरोमहाराजगजानीकंमहारथः ॥ समवर्ततसंग्रामेपुत्रेणनिकृतस्तव ६ माद्रीपुत्रस्तुनकुलःशूरसंक्रंदनोयुधि ॥ त्रिगर्तानांबलैःसार्धंसम सज्जतपांडवः ७ अभ्यवर्ततसंक्रुद्धाःसमरेशाल्वकेकयान् ॥ सात्यकिश्वेकितानश्वसौभद्रश्वमहारथः ८ धृष्टकेतुश्वसमरेराक्षसश्वघटोत्कचः ॥ पुत्राणांतेरथा नीकंप्रत्युद्याताःसुदुर्जयाः ९ सेनापतिरमेयात्माधृष्टद्युम्नोमहाबलः ॥ द्रोणेनसमरेराजन्समियायोग्रकर्मणा १० एवमेतेमहेष्वासास्तावकाःपांडवैःसह ॥ समे त्यसमरेशूराःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ११ मध्यंदिनगतेसूर्येनभस्याकुलतांगते ॥ कुरवःपांडवेयाश्वनिजघ्नुरितरेतरम् १२ ध्वजिनोहेमचित्रांगाविचरंतोरणाजिरे ॥ सपताकारथारेजुर्वैयाघ्रपरिवारणाः १३ समेतानांचसमरेजिगीषूणांपरस्परम् ॥ बभूवतुमुलःशब्दःसिंहानामिवनर्दताम् १४ तत्राद्भुतमपश्यामसंप्रहारंसुदा रुणम् ॥ यदकुर्वन्रणेशूराःसृंजयाःकुरुभिःसह १५ नैवखंनदिशोराजन्नसूर्यंशत्रुतापन ॥ विदिशोवापिपश्यामःशरैर्मुक्तैःसमंततः १६ शक्तीनांविमलाग्राणां तोमराणांतथाऽस्यताम् ॥ निस्त्रिंशानांचपीतानांनीलोत्पलनिभाःप्रभाः १७ कवचानांविचित्राणांभूषणानांप्रभास्तथा ॥ खंदिशःप्रदिशश्चैवभासयामासुरोजसा १८ वपुर्भिश्वनरेन्द्राणांचंद्रसूर्यसमप्रभैः ॥ विरराजतदाराजंस्तत्रतत्ररणांगणम् १९

तमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ शिखंडीति १। २। ३। ४। ५। ६ शूरसंक्रंदनःशूराणांरोदकः शूरैर्द्रोता ७। ८। ९। १०। ११। १२। १३। १४। १५। १६। १७ ओजसातस्वभावेग १८। १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ इति भी० नी० भा० द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ॥ विराटइति १ । २ । ३ । ४ । ५

॥ १०३ ॥

रथसंधानरव्याघ्राःसमायांतश्चसंयुगे ॥ विरेजुःसमरेराजन्ग्रहाइवनभस्तले २० भीष्मस्तुरथिनांश्रेष्ठोभीमसेनंमहाबलं ॥ अवारयतसंक्रुद्धःसर्वसैन्यस्यपश्यतः २१
ततोभीष्मविनिर्मुक्तारुक्मपुंखाःशिलाशिताः ॥ अभ्यघ्नन्समरेभीमंतैलधौताःसुतेजनाः २२ तस्यशक्तिंमहावेगांभीमसेनोमहाबलः ॥ क्रुद्धाशीविषसंकाशांप्रेषयामासभार
त २३ तामापतंतींसहसारुक्मदंडांदुरासदाम् ॥ चिच्छेदसमरेभीष्मःशरैःसन्नतपर्वभिः २४ ततोऽपरेणभल्लेनपीतेननिशितेनच ॥ कार्मुकंभीमसेनस्यद्विधाचिच्छे
दभारत २५ सात्यकिस्तुततस्तूर्णंभीष्ममासाद्यसंयुगे ॥ आकर्णप्रहितैस्तीक्ष्णैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः २६ शरैर्बहुभिरानर्च्छत्पितरंतेजनेश्वर ॥ ततःसंधायवैतीक्ष्णंशरंप
रमदारुणम् २७ वार्ष्णेयस्यरथाद्भीष्मःपातयामाससारथिम् ॥ तस्याश्वाःप्रद्रुताराजन्निहतेरथसारथौ २८ तेनतेनैवधावंतिमनोमारुतरंहसः ॥ ततःसर्वस्यसैन्यस्यनिः
स्वनस्तुमुलोऽभवत् २९ हाहाकारश्चसंजज्ञेपांडवानांमहात्मनाम् ॥ अभ्यद्रवतगृह्णीतहयान्यच्छतधावत ३० इत्यासीत्तुमुलःशब्दोयुयुधानरथंप्रति ॥ एतस्मिन्नेव
कालेतुभीष्मःशांतनवस्तदा ३१ न्यहनत्पांडवीं सेनामासुरीमिववृत्रहा ॥ तेवध्यमानाभीष्मेणपंचालाःसोमकैःसह ३२ स्थिरांयुद्धेमतिंकृत्वाभीष्ममेवाभिदुद्रुवुः ॥
धृष्टद्युम्नमुखाश्चापिपार्थाःशांतनवंरणे ३३ अभ्यधावन्जिगीषंतस्तवपुत्रस्यवाहिनीम् ॥ तथैवकौरवाराजन्भीष्मद्रोणपुरोगमाः ३४ अभ्यधावंतवेगेनततोयुद्धमवर्तत
३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० पंचमदिवसयुद्धेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ संजयउवाच ॥ विराटोऽथत्रिभिर्बाणैर्भीष्ममार्च्छन्महारथम् ॥ विव्याध
तुरगांश्चास्यत्रिभिर्बाणैर्महारथः १ तंप्रत्यविध्यद्दशभिर्भीष्मःशांतनवःशरैः ॥ रुक्मपुंखैर्महेष्वासःकृतहस्तोमहाबलः २ द्रौणिर्गांडीवधन्वानंभीमधन्वामहारथः ॥
अविध्यदिषुभिःषड्भिर्दृढहस्तःस्तनांतरे ३ कार्मुकंतस्यचिच्छेदफाल्गुनःपरवीरहा ॥ अविध्यच्चभृशंतीक्ष्णैःपत्रिभिःशत्रुकर्शनः ४ सोन्यत्कार्मुकमादायवेगवान्क्रोधमूर्छितः ॥
अमृष्यमाणःपार्थेनकार्मुकच्छेदमाहवे ५ अविध्यत्फाल्गुनंराजन्नवत्यानिशितैःशरैः ॥ वासुदेवंचसप्तत्याविव्याधपरमेषुभिः ६ ततःक्रोधाभिताम्राक्षःकृष्णेनसहफाल्गुनः ॥
दीर्घमुष्णंचनिःश्वस्यचिंतयित्वापुनःपुनः ७ धनुःप्रपीड्यवामेनकरेणामित्रकर्शनः ॥ गांडीवधन्वासंक्रुद्धःशितान्सन्नतपर्वणः ८ जीवितांतकरान्घोरान्समादत्तशि
लीमुखान् ॥ तैस्तूर्णंसमरेविध्यद्द्रौणिंबलवतांवरः ९ तस्यतेकवचंभित्वापपुःशोणितमाहवे ॥ नविव्यथेचनिर्भिन्नोद्रौणिर्गांडीवधन्वना १० तथैवचशरान्द्रौणिःप्रवि
मुंचन्नविह्वलः ॥ तस्थौससमरेराजंस्त्रातुमिच्छन्महाव्रतम् ११ तस्यतत्सुमहत्कर्मशशंसुःकुरुसत्तमाः ॥ यत्कृष्णाभ्यांसमेताभ्यामभ्यापततसंयुगे १२ सहिनित्यमनी
केषुयुध्यतेऽभयमास्थितः ॥ अस्त्रग्रामंससंहारंद्रोणात्प्राप्यसुदुर्लभम् १३

६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ममैषआचार्यसुतोद्रोणस्यापिप्रियःसुतः ॥ ब्राह्मणश्चविशेषेणमाननीयोममेतिच १४ समास्थायमतिंवीरोबीभत्सुःशत्रुतापनः ॥ कृपांचक्रेरथश्रेष्ठोभारद्वाजसुतं प्रति १५ द्रौणिंत्यक्त्वाततोयुद्धेकौन्तेयःश्वेतवाहनः ॥ युयुधेतावकान्निघ्नंस्त्वरमाणःपराक्रमी १६ दुर्योधनस्तुदशभिर्गार्ध्रपत्रैःशिलाशितैः ॥ भीमसेनंमहेष्वासंरुक्म पुंखैःसमार्पयत् १७ भीमसेनःसुसंक्रुद्धःपरासुकरणंदृढम् ॥ चित्रंकार्मुकमादत्तशरांश्चनिशितान्दश १८ आकर्णप्रहितैस्तीक्ष्णैर्वेगवद्भिरजिह्मगैः ॥ अविध्यत्तूर्णम व्यग्रःकुरुराजंमहोरसि १९ तस्यकांचनसूत्रस्थःशरैःसंछादितोमणिः ॥ रराजोरसिखेसूर्योग्रहैरिवसमावृतः २० पुत्रस्तुतवतेजस्वीभीमसेनेनताडितः ॥ नामृष्यतय थानागस्तलशब्दंमदोत्कटः २१ ततःशरैर्महाराजरुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥ भीमंविव्याधसंक्रुद्धस्त्रासयानोवरूथिनीम् २२ तौयुध्यमानौसमरेभृशमन्योन्यविक्षतौ ॥ पुत्रौतेदेवसंकाशौव्यरोचेतांमहाबलौ २३ चित्रसेनंनरव्याघ्रंसौभद्रःपरवीरहा ॥ अविध्यद्दशभिर्बाणैःपुरुमित्रंचसप्तभिः २४ सत्यव्रतंचसप्तत्याविद्ध्वाशक्रसमोयुधि ॥ नृत्यन्निवरणेवीरआर्तिनःसमजीजनत् २५ तंप्रत्यविध्यद्दशभिश्चित्रसेनःशिलीमुखैः ॥ सत्यव्रतश्चनवभिःपुरुमित्रश्चसप्तभिः २६ सविद्धोविक्षरन्रक्तंशत्रुसंवारणंम हत् ॥ चिच्छेदचित्रसेनस्यचित्रंकार्मुकमार्जुनिः २७ भित्त्वाचास्यतनुत्राणंशरेणोरस्यताडयत् ॥ ततस्तेतावकावीराराजपुत्रामहारथाः २८ समेत्ययुधिसंरब्धाविव्य धुर्निशितैःशरैः ॥ तांश्चसर्वान्शरैस्तीक्ष्णैर्जघानपरमास्त्रवित् २९ तस्यदृष्ट्वातुतत्कर्मपरिवव्रुःसुतास्तव ॥ दहंतंसमरेसैन्यंवनेकक्षंयथोल्बणम् ३० अपेतशिशिरेकाले समिद्धमिवपावकम् ॥ अत्यरोचतसौभद्रस्तवसैन्यानिनाशयन् ३१ तत्तस्यचरितंदृष्ट्वापौत्रस्तवविशांपते ॥ लक्ष्मणोऽभ्यपतत्तूर्णंसात्वतीपुत्रमाहवे ३२ अभिमन्यु स्तुसंक्रुद्धोलक्ष्मणंशुभलक्षणम् ॥ विव्याधनिशितैःषड्भिःसारथिंचत्रिभिःशरैः ३३ तथैवलक्ष्मणोराजन्सौभद्रंनिशितैःशरैः ॥ अविध्यतमहाराजतदद्भुतमिवाभवत् ३४ तस्याश्वांश्चतुरोहत्वासारथिंचमहाबलः ॥ अभ्यद्रवतसौभद्रोलक्ष्मणंनिशितैःशरैः ३५ हताश्वेतुरथेतिष्ठंल्लँक्ष्मणःपरवीरहा ॥ शक्तिंचिक्षेपसंक्रुद्धःसौभद्रस्यरथं प्रति ३६ तामापतन्तींसहसाघोररूपांदुरासदाम् ॥ अभिमन्युःशरैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेदभुजगोपमाम् ३७ ततःस्वरथमारोप्यलक्ष्मणंगौतमस्तदा ॥ अपोवाहरथेनाजौ सर्वसैन्यस्यपश्यतः ३८ ततःसमाकुलेतस्मिन्वर्तमानेमहाभये ॥ अभ्यद्रवन्जिघांसंतःपरस्परवधैषिणः ३९ तावकाश्चमहेष्वासाःपांडवाश्चमहारथाः ॥ जुह्वंतःसमरे प्राणान्निजघ्नुरितरेतरम् ४० मुक्तकेशाविकवचाविरथाश्छिन्नकार्मुकाः ॥ बाहुभिःसमयुध्यंतसृंजयाःकुरुभिःसह ४१ ततोभीष्मोमहाबाहुःपांडवानांमहात्मनाम् ॥ सेनांजघानसंक्रुद्धोदिव्यैरस्त्रैर्महाबलः ४२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हतैरश्वैर्गजैस्तत्रनरैरश्वैश्चपातितैः ॥ रथिभिःसादिभिश्चैवसमास्तीर्यतमेदिनी ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणिद्वंद्वयुद्धे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः
॥ १०४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ अथराजन्महाबाहुःसात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ विकृष्यचापंसमरेभारसाहमनुत्तमम् १ प्रामुंचत्पुंखसंयुक्तान्शरानाशीविषोपमान् ॥
प्रगाढंलघुचित्रंचदर्शयन्हस्तलाघवम् २ तस्यविक्षिपतश्चापंशरानन्यांश्चमुंचतः ॥ आददानस्यभूयश्चसंदधानस्यचापरान् ३ क्षिपतश्चपरांस्तस्यरणेशत्रून्विनिघ्नतः ॥
ददृशेरूपमत्यर्थंमेघस्येवप्रवर्षतः ४ तमुदीर्यंतमालोक्यराजादुर्योधनस्ततः ॥ रथानामयुतंतस्यप्रेषयामासभारत ५ तांस्तुसर्वान्महेष्वासान्सात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ जघा
नपरमेष्वासोदिव्येनास्त्रेणवीर्यवान् ६ सकृत्वादारुणंकर्मप्रगृहीतशरासनः ॥ आससादततोवीरोभूरिश्रवसमाहवे ७ सहिसंदृश्यसेनांतेयुयुधानेनपातिताम् ॥ अभ्य
धावतसंक्रुद्धःकुरूणांकीर्तिवर्धनः ८ इंद्रायुधसवर्णंतुविस्फार्यसुमहद्धनुः ॥ सृष्टवान्वज्रसंकाशान्शरानाशीविषोपमान् ९ सहस्रशोमहाराजदर्शयन्पाणिलाघवम् ॥
शरांस्तान्मृत्युसंस्पर्शान्सात्यकेश्चपदानुगाः १० नविषेहुस्तदाराजन्दुद्रुवुस्तेसमंततः ॥ विहायसात्यकिंराजन्समरेयुद्धदुर्मदम् ११ तंदृष्ट्वायुयुधानस्यसुतादशमहा
बलाः ॥ महारथाःसमाख्याताश्चित्रवर्मायुधध्वजाः १२ समासाद्यमहेष्वासंभूरिश्रवसमाहवे ॥ ऊचुःसर्वेसुसंरब्धायूपकेतुंमहारणे १३ भोभोकौरवदायादसहास्मा
भिर्महाबल ॥ एहियुध्यस्वसंग्रामेसमस्तैःपृथगेववा १४ अस्मान्वात्वंपराजित्ययशःप्राप्नुहिसंयुगे ॥ वयंवात्वांपराजित्यप्रीतिंधास्यामहेपितुः १५ एवमुक्तस्तदाशूरै
स्तानुवाचमहाबलः ॥ वीर्यश्लाघीनरश्रेष्ठस्तान्दृष्ट्वासमवस्थितान् १६ साध्विदंकथ्यतेवीरायद्येवंमतिरद्यवः ॥ युध्यध्वंसहितायत्तानिहनिष्यामिवोरणे १७ एवमुक्ता
महेष्वासास्तेवीराःक्षिप्रकारिणः ॥ महताशरवर्षेणअभ्यधावन्नरिंदमम् १८ सोऽपराह्णेमहाराजसंग्रामस्तुमुलोऽभवत् ॥ एकस्यचबहूनांचसमेतानांरणाजिरे १९ तमे
कंरथिनांश्रेष्ठंशरैस्तेसमवाकिरन् ॥ प्रावृषीवयथामेरुंसिषिचुर्जलदान्नृप २० तैस्तुमुक्तान्शरान्घोरान्यमदंडाशनिप्रभान् ॥ असंप्राप्तानसंभ्रांतश्चिच्छेदाशुमहारथः
२१ तत्राद्भुतमपश्यामसौमदत्तेःपराक्रमम् ॥ यदेकोबहुभिर्युद्धेसमसज्जदभीतवत् २२ विसृज्यशरवृष्टिंतांदशराजन्महारथाः ॥ परिवार्यमहाबाहुंनिहंतुमुपचक्रमुः
२३ सौमदत्तिस्ततःक्रुद्धस्तेषांचापानिभारत ॥ चिच्छेदसमरेराजन्युध्यमानोमहारथैः २४ अथैषांछिन्नधनुषांशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ चिच्छेदसमरेराजन्शिरांसिभरतर्षभ
२५ तेहतान्यपतन्राजन्वज्रभग्नाइवद्रुमाः ॥ तान्दृष्ट्वानिहतान्वीरोरणेपुत्रान्महाबलान् २६ वार्ष्णेयोविनदन्राजन्भूरिश्रवसमभ्ययात् ॥ रथंरथेनसमरेपीडयित्वाम ॥ १०४ ॥
हाबलौ २७ तावन्योन्यंहिसमरेनिहत्यरथवाजिनः ॥ विरथावभिवल्गंतौसमेयातांमहारथौ २८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रगृहीतमहाखड्गौतौचर्मवरधारिणौ ॥ शुशुभातेनरव्याघ्रौयुद्धायसमवस्थितौ २९ ततःसात्यकिमभ्येत्यनिस्त्रिंशवरधारिणम् ॥ भीमसेनस्त्वरन्राजन्रथमारोपयत्तदा
३० तवापितनयोराजन्भूरिश्रवसमाहवे ॥ आरोपयद्रथंतूर्णंपश्यतांसर्वधन्विनाम् ३१ तस्मिंस्तथावर्तमानेरणेभीष्मंमहारथम् ॥ अयोधयंतसंरब्धाःपांडवाभरतर्षभ
३२ लोहितायतिचादित्येत्वरमाणोधनंजयः ॥ पंचविंशतिसाहस्रान्निजघानमहारथान् ३३ तेहिदुर्योधनादिष्टास्तदापार्थनिबर्हणे ॥ संप्राप्यैवगतानाशंशलभाइव
पावकम् ३४ ततोमत्स्याःकेकयाश्चधनुर्वेदविशारदाः ॥ परिवव्रुस्तदापार्थंसहपुत्रंमहारथम् ३५ एतस्मिन्नेवकालेतुसूर्येऽस्तमुपगच्छति ॥ सर्वेषांचैवसैन्यानांप्रमोहः
समजायत ३६ अवहारंततश्चक्रेपितादेवव्रतस्तव ॥ संध्याकालेमहाराजसैन्यानांश्रांतवाहनः ३७ पांडवानांकुरूणांचपरस्परसमागमे ॥ तेसेनेभृशसंविग्नेययतुःस्वंनि
वेशनम् ३८ ततःस्वशिबिरंगत्वान्यविशंस्तत्रभारत ॥ पांडवाःसृंजयैःसार्धंकुरवश्चयथाविधि ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मप० भीष्मवधप० पंचमदिवसावहारेचतुः
सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ संजयउवाच ॥ तेविश्रम्यततोराजन्सहिताःकुरुपांडवाः ॥ व्यतीतायांतुशर्वर्यांपुनर्युद्धायनिर्ययुः १ तत्रशब्दोमहानासीत्तवतेषांचभा
रत ॥ युज्यतांरथमुख्यानांकल्प्यतांचैवदंतिनाम् २ संनह्यतांपदातीनांहयानांचैवभारत ॥ शंखदुंदुभिनादश्चतुमुलःसर्वतोऽभवत् ३ ततोयुधिष्ठिरोराजाधृष्टद्युम्नमभाषत
व्यूहंव्यूहमहाबाहोमकरंशत्रुनाशनम् ४ एवमुक्तस्तुपार्थेनधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ व्यादिदेशमहाराजरथिनोरथिनांवरः ५ शिरोऽभूद्द्रुपदस्तस्यपांडवश्चधनंजयः ॥ चक्षु
षीसहदेवश्चनकुलश्चमहारथः ६ तुंडमासीन्महाराजभीमसेनोमहाबलः ॥ सौभद्रोद्रौपदेयाश्चराक्षसश्चघटोत्कचः ७ सात्यकिर्धर्मराजश्चव्यूहग्रीवांसमास्थिताः ॥ पृष्ठमासी
न्महाराजविराटोवाहिनीपतिः ८ धृष्टद्युम्नेनसहितोमहत्यासेनयावृतः ॥ केकयाभ्रातरःपंचवामपार्श्वंसमाश्रिताः ९ धृष्टकेतुर्नरव्याघ्रश्चेकितानश्चवीर्यवान् ॥ दक्षिणंप
क्षमाश्रित्यस्थितौव्यूहस्यरक्षणे १० पादयोस्तुमहाराजस्थितःश्रीमान्महारथः ॥ कुंतिभोजःशतानीकोमहत्यासेनयावृतः ११ शिखंडीतुमहेष्वासःसोमकैःसंवृतो
बली ॥ इरावांश्चततःपुच्छेमकरस्यव्यवस्थितौ १२ एवमेतंमहाव्यूहंव्यूह्यभारतपांडवाः ॥ सूर्योदयेमहाराजपुनर्युद्धायदंशिताः १३ कौरवानभ्ययुस्तूर्णंहस्त्यश्वरथ
पत्तिभिः ॥ समुच्छ्रितैर्ध्वजैश्छत्रैःशस्त्रैश्चविमलैःशितैः १४ व्यूढंदृष्ट्वातुतत्सैन्यंपितादेवव्रतस्तव ॥ क्रौंचेनमहताराजन्प्रत्यव्यूहतवाहिनीम् १५ तस्यतुंडेमहेष्वासोभारद्वा
जोव्यरोचत ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवचक्षुरासीन्नरेश्वर १६ कृतवर्मातुसहितःकांबोजवरबाह्लिकैः ॥ शिरस्यासीन्नरश्रेष्ठःश्रेष्ठःसर्वधनुष्मताम् १७ ग्रीवायांशूरसेनश्चतव
पुत्रश्चमारिष ॥ दुर्योधनोमहाराजराजभिर्बहुभिर्वृतः १८ प्राग्ज्योतिषस्तुसहितोमद्रसौवीरकेकयैः ॥ उरस्यभून्नरश्रेष्ठमहत्यासेनयावृतः १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९। ३०।३१।३२।३३।३४।३५ । ३६ । ३७ इति भी० नी० भा० पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ एवमिति १

स्वसेनयाचसहितःसुशर्माप्रस्थलाधिपः ॥ वामपक्षंसमाश्रित्यदंशितःसमवस्थितः २० तुषारायवनाश्चैवशकाश्चसहचूचुपैः ॥ दक्षिणंपक्षमाश्रित्यस्थिताव्यूहस्यभारत
२१ श्रुतायुश्चशतायुश्चसौमदत्तिश्चमारिष ॥ व्यूहस्यजवनेतस्थूरक्षमाणाःपरस्परम् २२ ततोयुद्धायसंजग्मुःपांडवाःकौरवैःसह ॥ सूर्योदयेमहाराजततोयुद्धमभून्महत्
२३ प्रतीयूरथिनोनागानागांश्चरथिनोययुः ॥ हयारोहान्रथारोहारथिनश्चापिसादिनः २४ सादिनश्चहयान्राजन्रथिनश्चमहारणे ॥ हस्त्यारोहान्हयारोहारथिनःसादि
नस्तथा २५ रथिनःपत्तिभिःसार्धंसादिनश्चापिपत्तिभिः ॥ अन्योन्यंसमरेराजन्प्रत्यधावन्नमर्षिताः २६ भीमसेनार्जुनयमैर्गुप्ताचान्यैर्महारथैः ॥ शुशुभेपांडवीसेना
नक्षत्रैरिवशर्वरी २७ तथाभीष्मकृपद्रोणशल्यदुर्योधनादिभिः ॥ तवापिचबभौसेनाग्रहैर्द्यौरिवसंवृता २८ भीमसेनस्तुकौन्तेयोद्रोणंदृष्ट्वापराक्रमी ॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वै
र्भारद्वाजस्यवाहिनीम् २९ द्रोणस्तुसमरेक्रुद्धोभीमंनवभिरायसैः ॥ विव्याधसमरश्लाघीमर्माण्युद्दिश्यवीर्यवान् ३० दृढाहतस्ततोभीमोभारद्वाजस्यसंयुगे ॥ सारथिंप्रे
षयामासयमस्यसदनंप्रति ३१ ससंगृह्यस्वयंवाहान्भारद्वाजःप्रतापवान् ॥ व्यधमत्पांडवींसेनांतूलराशिमिवानलः ३२ तेवध्यमानाद्रोणेनभीष्मेणचनरोत्तमाः ॥ सृंज
याःकेकयैःसार्धंपलायनपराभवन् ३३ तथैवतावकंसैन्यंभीमार्जुनपरिक्षतम् ॥ मुह्यतेतत्रतत्रैवसमदेववरांगना ३४ अभिद्येतांततोव्यूहौतस्मिन्वीरवरक्षये ॥ आसी
द्व्यतिकरोघोरस्तवतेषांचभारत ३५ तदद्भुतमपश्यामतावकानांपरैःसह ॥ एकायनगताःसर्वेयद्युध्यंतभारत ३६ प्रतिसंवार्यचास्त्राणितेऽन्योन्यस्यविशांपते ॥ युयुधुः
पांडवाश्चैवकौरवाश्चमहाबलाः ३७ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवध० षष्ठदिवसयुद्धारंभेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ एवंबहुगुणं
सैन्यमेवंबहुविधंपुरा ॥ व्यूढमेवंयथाशास्त्रममोघंचैवसंजय १ हृष्टमस्माकमत्यंतमभिकामंचनःसदा ॥ प्रह्वमव्यसनोपेतंपुरस्ताद्दृष्टविक्रमम् २ नातिवृद्धमबालंचनकृ
शंनचपीवरम् ॥ लघुवृत्तायतप्रायंसारयोधमनामयम् ३ आत्तसन्नाहशस्त्रंचबहुशस्त्रपरिग्रहम् ॥ असियुद्धेनियुद्धेचगदायुद्धेचकोविदम् ४ प्रासर्ष्टितोमरेष्वाजौपरिघे
ष्वायसेपुच ॥ भिंदिपालेषुशक्तीषुमुसलेषुचसर्वशः ५ कंपनेषुचचापेषुकणपेषुचसर्वशः ॥ क्षेपणीयेषुचित्रेषुमुष्टियुद्धेषुचक्षमम् ६ अपरोक्षंचविद्यासुव्यायामेचकृत
श्रमम् ॥ शस्त्रग्रहणविद्यासुसर्वासुपरिनिष्ठितम् ७ आरोहेपर्यवस्कंदेसरणेसांतरप्लुते ॥ सम्यक्प्रहरणेयानेव्यपयानेचकोविदम् ८ नागाश्वरथयानेषुबहुशःसुपरीक्षितम् ॥
परीक्ष्यचयथान्यायंवेतनेनोपपादितम् ९ नगोष्ठ्यानोपकारेणनचबंधुनिमित्ततः ॥ नसौहृदबलैर्वापिनाकुलीनपरिग्रहैः १० समृद्धजनमार्यंचतुष्टसंबंधिबांधवम् ॥
कृतोपकारभूयिष्ठंयशस्विचमनस्विच ११

नः अस्मान् अभिकामंआकांक्षमाणं प्रह्वंप्रणतं २ लघुवृत्तंशीकाघ्नरि आयतप्रायंप्रांशुबहुलं ३। ४। ५। ६। ७ आरोहेहस्त्यादीनां पर्यवस्कंदेहस्त्यादिभ्योऽवतरणे ८। ९। १० मनस्विसाहंकारं ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२ । १३ अपक्षैःपक्षशून्यैः तथाऽपिगत्यापक्षिसदृशैः १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २६ ॥ इतिभी० नी० भा० षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

स्वजनैस्तुनरैर्मुख्यैर्बहुशोदृष्टकर्मभिः ॥ लोकपालोपमैस्तातपालितंलोकविश्रुतम् १२ बहुभिःक्षत्रियैर्गुप्तंपृथिव्यांलोकसंमतैः ॥ अस्मानभिगतैःकामात्सबलैःसप
दानुगैः १३ महोदधिमिवापूर्णमापगाभिःसमंततः ॥ अपक्षैःपक्षिसंकाशैरथैर्नागैश्चसंवृतम् १४ नानायोधजलंभीमंवाहनोर्मितरंगिणम् ॥ क्षेपण्यसिगदाशक्तिशर
प्रासससमाकुलम् १५ ध्वजभूषणसंबाधंरत्नपट्टसुसंचितम् ॥ परिधावद्भिरश्वैश्चवायुवेगविकंपितम् १६ अपारमिवगर्जन्तंसागरप्रतिमंमहत् ॥ द्रोणभीष्माभिसंगुप्तंगुप्तं
चकृतवर्मणा १७ कृपदुःशासनाभ्यांचजयद्रथमुखैस्तथा ॥ भगदत्तविकर्णाभ्यांद्रौणिसौबलबाल्हिकैः १८ गुप्तंप्रवीरैर्लोकैश्चसारवद्भिर्महात्मभिः ॥ यदहन्यतसंग्रामे
दैवमत्रपुरातनम् १९ नैतादृशंसमुद्योगंदृष्टवंतोहिमानुषाः ॥ ऋषयोवामहाभागाःपुराणाभुविसंजय २० ईदृशोऽपिबलौघस्तुसंयुक्तःशस्त्रसंपदा ॥ बध्यतेयत्रसंग्रामे
किमन्यद्भागधेयतः २१ विपरीतमिदंसर्वंप्रतिभातिहिसंजय ॥ यत्रेदृशंबलंघोरंपांडवान्नातरद्रणे २२ पांडवार्थायनियतंदेवास्तत्रसमागताः ॥ युध्यंतेमामकंसैन्यंयथा
वध्यतसंजय २३ उक्तोहिविदुरेणाहंहितंपथ्यंचनित्यशः ॥ नचजग्राहतन्मंदःपुत्रोदुर्योधनोमम २४ तस्यमन्येमतिःपूर्वंसर्वज्ञस्यमहात्मनः ॥ आसीद्यथागतंतातये
नदृष्टमिदंपुरा २५ अथवाभाव्यमेवंहिसंजयैतेनसर्वथा ॥ पुराधात्रायथासृष्टंतत्तथानैतदन्यथा २६ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० धृतराष्ट्रचिंतायांषट्सप्त
तितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ आत्मदोषात्त्वयाराजन्प्राप्तंव्यसनमीदृशम् ॥ नहिदुर्योधनस्तानिपश्यतेभरतर्षभ १ यानित्वंदृष्टवान्राजन्
धर्मसंकरकारिते ॥ तवदोषात्पुरावृत्तंद्यूतमेवविशांपते २ तवदोषेणयुद्धंचप्रवृत्तंसहपांडवैः ॥ त्वमेवाद्यफलंभुंक्ष्वकृत्वाकिल्बिषमात्मना ३ आत्मनैवकृतंकर्मआत्मनै
वोपभुज्यते ॥ इहचप्रेत्यवाराजंस्त्वयाप्राप्तंयथातथम् ४ तस्माद्राजन्स्थिरोभूत्वाप्राप्येदंव्यसनंमहत् ॥ शृणुयुद्धंयथावृत्तंशंसतोमेनराधिप ५ भीमसेनःसुनिशितैर्बा
णैर्भित्वामहाचमूम् ॥ आससादततोवीरःसर्वान्दुर्योधनानुजान् ६ दुःशासनंदुर्विषहंदुःसहंदुर्मदंजयम् ॥ जयत्सेनंविकर्णंचचित्रसेनंसुदर्शनम् ७ चारुचित्रंसुवर्माणं
दुष्कर्णंकर्णमेवच ॥ एतांश्चान्यांश्चसुबहून्समीपस्थान्महारथान् ८ धार्तराष्ट्रान्सुसंक्रुद्धान्दृष्ट्वाभीमोमहारथः ॥ भीष्मेणसमरेगुप्तांप्रविवेशमहाचमूम् ९ अथालो
क्यप्रविष्टंतमूचुस्तेसर्वएवतु ॥ जीवग्राहंनिगृह्णीमोवयमेनंनराधिपाः १० सतैःपरिवृतःपार्थोभ्रातृभिःकृतनिश्चयैः ॥ प्रजासंहरणेसूर्यःक्रूरैरिवमहाग्रहैः ११ संप्राप्यमध्यं
सैन्यस्यनभीःपांडवमाविशत् ॥ यथादेवासुरेयुद्धेमहेन्द्रंप्राप्यदानवान् १२ ततःशतसहस्राणिरथिनांसर्वशःप्रभो ॥ उद्यतानिशरैस्तीव्रैस्तमेकंपरिवव्रिरे १३ सते
षांप्रवरान्योधान्हस्त्यश्वरथसादिनः ॥ जघानसमरेशूरोधार्तराष्ट्रानचिंतयन् १४

आत्मदोषादिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तेषांव्यवसितंज्ञात्वाभीमसेनोजिघृक्षताम् ॥ समस्तानांवधेराजन्मतिंचक्रेमहामनाः १५ ततोरथंसमुत्सृज्यगदामादायपांडवः ॥ जघानधार्तराष्ट्राणांतंबलौघंमहार्णवम् अ०
॥ १०६ ॥ १६ भीमसेनेप्रविष्टेतुधृष्टद्युम्नोऽपिपार्षतः ॥ द्रोणमुत्सृज्यतरसाप्रययौयत्रसौबलः १७ निवार्यमहतींसेनांतावकानांनरर्षभः ॥ आससादरथंशून्यंभीमसेनस्यसंयुगे ७६
१८ दृष्ट्वाविशोकंसमरेभीमसेनस्यसारथिम् ॥ धृष्टद्युम्नोमहाराजदुर्मनागतचेतनः १९ अपृच्छद्बाष्पसंरुद्धोनिःश्वसन्वाचमीरयन् ॥ ममप्राणैःप्रियतमःक्वभीमइतिदुः
खितः २० विशोकस्तमुवाचेदंधृष्टद्युम्नंकृतांजलिः ॥ संस्थाप्यमामिहबलीपांडवेयःपराक्रमी २१ प्रविष्टोधार्तराष्ट्राणामेतद्बलमहार्णवम् ॥ मामुक्त्वापुरुषव्याघ्रःप्री
तियुक्तमिदंवचः २२ प्रतिपालयमांसूतनियम्याश्वान्मुहूर्तकम् ॥ यावदेतान्निहन्म्यद्ययइमेमद्वधोद्यताः २३ ततोदृष्ट्वाप्रधावंतंगदाहस्तंमहाबलम् ॥ सर्वेषामेवसैन्या
नांसंहर्षःसमजायत २४ तस्मिन्सुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेभयानके ॥ भित्त्वाराजन्महाव्यूहंप्रविवेशवृकोदरः २५ विशोकस्यवचःश्रुत्वाधृष्टद्युम्नोऽथपार्षतः ॥ प्रत्युवाचततः
सूतंरणमध्येमहाबलः २६ नहिमेजीवितेनापिविद्यतेऽद्यप्रयोजनम् ॥ भीमसेनंरणेहित्वास्नेहमुत्सृज्यपांडवैः २७ यदियामिविनाभीमंकिंमांक्षत्रंवदिष्यति ॥ ए
कायनगतेभीमेमयिचावस्थितेयुधि २८ अस्वस्तितस्यकुर्वंतिदेवाःशक्रपुरोगमाः ॥ यःसहायान्परित्यज्यस्वस्तिमानाव्रजेद्गृहम् २९ ममभीमःसखाचैवसंबंधीचमहा
बलः ॥ भक्तोस्मान्भक्तिमांश्चाहंतमप्यरिनिषूदनम् ३० सोहंतत्रगमिष्यामियत्रयातोवृकोदरः॥निघ्नंतंमांरिपून्पश्यदानवानिववासवम् ३१ एवमुक्त्वाततोवीरोययौमध्ये
नभारत॥भीमसेनस्यमार्गेषुगदाप्रमथितैर्गजैः ३२ सददर्शतदाभीमंदहंतंरिपुवाहिनीम्॥वातोवृक्षानिवबलात्प्रभंजंतंरणेरिपून् ३३ तेवध्यमानाःसमरेरथिनःसादिनस्त
था॥पादातादंतिनश्चैवचक्रुरार्तस्वरंमहत् ३४ हाहाकारश्चसंजज्ञेतवसैन्यस्यमारिष॥वध्यतोभीमसेनेनकृतिनाचित्रयोधिना ३५ ततःकृतास्त्रास्तेसर्वेपरिवार्यवृकोदरम्
॥ अभीताःसमवर्तंतशस्त्रवृष्ट्यापरंतप ३६ अभिद्रुतंशस्त्रभृतांवरिष्ठंसमंततःपांडवंलोकवीरः॥सैन्येनघोरेणसुसंहितेनदृष्ट्वाबलीपार्षतोभीमसेनम् ३७ अथोपगच्छच्छर
विक्षतांगंपदातिनंक्रोधविषंवमंतम् ॥ आश्वासयन्पार्षतोभीमसेनंगदाहस्तंकालमिवांतकाले ३८ विशल्यमेनंचचकारतूर्णमारोपयच्चात्मरथेमहात्मा ॥ भृशंपरिष्व
ज्यचभीमसेनमाश्वासयामाससशत्रुमध्ये ३९ भ्रातॄनथोपेत्यतवापिपुत्रस्तस्मिन्विमर्देमहतिप्रवृत्ते ॥ अयंदुरात्माद्रुपदस्यपुत्रःसमागतोभीमसेनेनसार्धं ४० तंयामसर्वे
महताबलेनमावोरिपुःप्रार्थयतामनीकम् ॥ श्रुत्वातुवाक्यंतममृष्यमाणाज्येष्ठाज्ञयानोदिताधार्तराष्ट्राः ४१ वधायनिष्पेतुरुदायुधास्तेयुगक्षयेकेतवोयद्वदुग्राः ॥
प्रगृह्यचास्त्राणिधनूंषिवीराज्यांनेमिघोषैःप्रविकंपयंतः ४२ शरैरवर्षन्द्रुपदस्यपुत्रंयथांऽबुदाभूधरंवारिजालैः ॥ निहत्यतांश्चापिशरैःसुतीक्ष्णैर्नविव्यथेसमरे ॥१०६
चित्रयोधी ४३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४४ । ४५ । ४६४७ । ४८ । ४९ ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३

समभ्युदीर्णांश्चतवात्मजांस्तथानिशम्यवीरानभितःस्थितान्रणे ॥ जिघांसुरुग्रंद्रुपदात्मजोयुवाप्रमोहनास्त्रंयुयुजेमहारथः ४४ क्रुद्धोभृशंतवपुत्रेषुराजन्दैत्येषुयद्वत्स
मरेमहेन्द्रः ॥ ततोव्यमुह्यंतरणेनृवीराःप्रमोहनास्त्राहतबुद्धिसत्वाः ४५ प्रदुद्रुवुःकुरवश्चैवसर्वेसवाजिनागाःसरथाःसमंतात् ॥ परीतकालानिवनष्टसंज्ञान्मोहोपेतांस्त
वपुत्रान्निशम्य ४६ एतस्मिन्नेवकालेतुद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ द्रुपदंत्रिभिरासाद्यशरैर्विव्याधदारुणैः ४७ सोऽतिविद्धस्ततोराजन्रणेद्रोणेनपार्थिवः ॥ अपायाद्द्रुपदोरा
जन्पूर्ववैरमनुस्मरन् ४८ जित्वातुद्रुपदंद्रोणःशंखंदध्मौप्रतापवान् ॥ तस्यशंखस्वनंश्रुत्वावित्रेसुःसर्वसोमकाः ४९ अथशुश्रावतेजस्वीद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ प्रमोह
नास्त्रेणरणेमोहितानात्मजांस्तव ५० ततोद्रोणोमहाराजत्वरितोऽभ्याययौरणात् ॥ तत्रापश्यन्महेष्वासोभारद्वाजःप्रतापवान् ५१ धृष्टद्युम्नंचभीमंचविचरंतौमहा
रणे ॥ मोहाविष्टांश्चतेपुत्रानपश्यत्समहारथः ५२ ततःप्रज्ञास्त्रमादायमोहनास्त्रंव्यनाशयत् ॥ अथप्रत्यागतप्राणास्तवपुत्रामहारथाः ५३ पुनर्युद्धायसमरेप्रययुर्भीम
पार्षतौ ॥ ततोयुधिष्ठिरःप्राहसमाहूयस्वसैनिकान् ५४ गच्छंतुपदवींशक्त्याभीमपार्षतयोर्युधि ॥ सौभद्रप्रमुखावीराःरथाद्वादशदंशिताः ५५ प्रवृत्तिमधिगच्छंतुन
हिशुद्ध्यतिमेमनः ॥ तएवंसमनुज्ञाताःशूराविक्रांतयोधिनः ५६ बाढमित्येवमुक्त्वातुसर्वेपुरुषमानिनः ॥ मध्यंदिनगतेसूर्येप्रययुःसर्वएवहि ५७ केकयाद्रौपदेयाश्च
धृष्टकेतुश्चवीर्यवान् ॥ अभिमन्युंपुरस्कृत्यमहत्यासेनयावृताः ५८ तेकृत्वासमरव्यूहंसूचीमुखमरिंदमाः ॥ बिभिदुर्धार्तराष्ट्राणांतद्रथानीकमाहवे ५९ तान्प्रयातान्म
हेष्वासानभिमन्युपुरोगमान् ॥ भीमसेनभयाविष्टाधृष्टद्युम्नविमोहिता ६० नसंवारयितुंशक्तातवसेनाजनाधिप ॥ मदमूर्छान्वितात्मावैप्रमदेवाध्वनिस्थिता ६१ तेऽ
भिजातामहेष्वासाःसुवर्णविकृतध्वजाः ॥ परीप्संतोऽभ्यधावंतधृष्टद्युम्नवृकोदरौ ६२ तौचदृष्ट्वामहेष्वासावभिमन्युपुरोगमान् ॥ बभूवतुर्मुदायुक्तौनिघ्नंतौतववाहिनीम्
६३ दृष्ट्वातुसहसायांतंपांचाल्योगुरुमात्मनः ॥ नाशंसतवधंवीरःपुत्राणांतवभारत ६४ ततोरथंसमारोप्यकैकेयस्यवृकोदरम् ॥ अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धोद्रोणमिष्वस्त्रपार
गम् ६५ तस्याभिपततस्तूर्णंभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ क्रुद्धश्चिच्छेदबाणेनधनुःशत्रुनिबर्हणः ६६ अन्यांश्चशतशोबाणान्प्रेषयामासपार्षते ॥ दुर्योधनहितार्थाय
भर्तृपिंडमनुस्मरन् ६७ अथान्यद्धनुरादायपार्षतःपरवीरहा ॥ द्रोणंविव्याधविंशत्यारुक्मपुंखैःशिलाशितैः ६८ तस्यद्रोणःपुनश्चापंचिच्छेदामित्रकर्शनः ॥
हयांश्चचतुरस्तूर्णंचतुर्भिःसायकोत्तमैः ६९ वैवस्वतक्षयंघोरंप्रेषयामासभारत ॥ सारथिंचास्यभल्लेनप्रेषयामासमृत्यवे ७० हताश्वात्सरथात्तूर्णमवप्लुत्यमहारथः ॥
आरुरोहमहाबाहुरभिमन्योर्महारथम् ७१ ततःसरथनागाश्वासमकंपतवाहिनी ॥ पश्यतोभीमसेनस्यपार्षतस्यचपश्यतः ७२ तत्प्रभग्नंबलंदृष्ट्वाद्रोणेनामिततेजसा ॥
नाशक्नुवन्वारयितुंसमस्तास्तेमहारथाः ७३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७४ । ७५ ॥ इतिभी० नी० भा० सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

वध्यमानंतुतत्सैन्यंद्रोणेननिशितैःशरैः ॥ व्यभ्रमत्तत्रतत्रैवक्षोभ्यमाणइवार्णवः ७४ तथादृष्ट्वाचतत्सैन्यंजहृषेतावकंबलम् ॥ दृष्ट्वाऽऽचार्यंसुसंक्रुद्धंपतंतंरिपुवाहि
नीम् ॥ चुक्रुशुःसर्वतोयोधाःसाधुसाध्विितिभारत ७५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मप० भीष्मवधप० संकुलयुद्धेद्रोणपराक्रमेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥
॥ संजयउवाच ॥ ततोदुर्योधनोराजामोहात्प्रत्यागतस्तदा ॥ शरवर्षैःपुनर्भीमंप्रत्यवारयदच्युतम् १ एकीभूतास्ततश्चैवतवपुत्रामहारथाः ॥ समेत्यसमरेभीमंयोधया
मासुरुद्यताः २ भीमसेनोऽपिसमरेसंप्राप्यस्वरथंपुनः ॥ समारुह्यमहाबाहुर्ययौयेनतवात्मजः ३ प्रगृह्यचमहावेगंपरासुकरणंदृढम् ॥ सज्जंशरासनंसंख्येशरैर्विव्याध
तेसुतम् ४ ततोदुर्योधनोराजाभीमसेनंमहाबलम् ॥ नाराचेनसुतीक्ष्णेनभृशंमर्मण्यताडयत् ५ सोऽतिविद्धोमहेष्वासस्तवपुत्रेणधन्विना ॥ क्रोधसंरक्तनयनोवेगेनाक्षि
प्यकार्मुकम् ६ दुर्योधनंत्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ सतत्रशुशुभेराजाशिखरैर्गिरिराडिव ७ तौदृष्ट्वासमरेक्रुद्धौविनिघ्नंतौपरस्परम् ॥ दुर्योधनानुजाःसर्वेशूराःसंत्यक्तजी
विता· ८ संस्मृत्यमंत्रितंपूर्वंनिग्रहंभीमकर्मणः ॥ निश्चयंपरमंकृत्वानिग्रहीतुंप्रचक्रमुः ९ तानापततएवाजौभीमसेनोमहाबलः ॥ प्रत्युद्ययौमहाराजगजःप्रतिगजानिव
१० भृशंक्रुद्धश्चतेजस्वीनाराचेनसमार्पयत् ॥ चित्रसेनंमहाराजतवपुत्रंमहायशाः ११ तथेतरांस्तवसुतांस्ताडयामासभारत ॥ शरैर्बहुविधैःसंख्येरुक्मपुंखैःसुतेजनैः
१२ ततःसंस्थाप्यसमरेतान्यनीकानिसर्वशः ॥ अभिमन्युप्रभृतयस्तेद्वादशमहारथाः १३ प्रेषिताधर्मराजेनभीमसेनपदानुगाः ॥ प्रतिजग्मुर्महाराजतवपुत्रान्महाब
लान् १४ दृष्ट्वारथस्थांस्तान्शूरान्सूर्याग्निसमतेजसः ॥ सर्वानेवमहेष्वासान्भ्राजमानान्श्रियावृतान् १५ महाहवेदीप्यमानान्सुवर्णमुकुटोज्ज्वलान् ॥ तत्त्यजुःसमरेभीमं
तवपुत्रामहाबलाः १६ तान्नामृष्यतकौन्तेयोजीवमानागताइति ॥ अन्वीयचपुनःसर्वांस्तवपुत्रानपीडयत् १७ अथाभिमन्युंसमरेभीमसेनेनसंगतम् ॥ पार्षतेनचसंप्रे
क्ष्यतवसैन्येमहारथाः १८ दुर्योधनप्रभृतयःप्रगृहीतशरासनाः ॥ भृशमश्वैःप्रजवितैःप्रययुर्यत्रतेरथाः १९ अपराह्णेमहाराजप्रावर्ततमहारणः ॥ तावकानांचबलिनां
परेषांचैवभारत २० अभिमन्युर्विकर्णस्यहयान्हत्वामहाहवे ॥ अथैनंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् २१ हताश्वंरथमुत्सृज्यविकर्णस्तुमहारथः ॥ आरुरोहरथंराजं
श्चित्रसेनस्यभारत २२ स्थितावेकरथेतौतुभ्रातरौकुलवर्धनौ ॥ आर्जुनिःशरजालेनच्छादयामासभारत २३ चित्रसेनोविकर्णश्चकार्ष्णिंपंचभिरायसैः ॥ विव्यधा
तेनचाकंपत्कार्ष्णिर्मेरुरिवस्थितः २४ दुःशासनस्तुसमरेकेकयान्पंचमारिष ॥ योधयामासराजेंद्रतदद्भुतमिवाभवत् २५ द्रौपदेयारणेक्रुद्धादुर्योधनमवारयन् ॥
शरैराशीविषाकारैःपुत्रंतवविशांपते २६ पुत्रोऽपितवदुर्धर्षोद्रौपद्यास्तनयान्रणे ॥ सायकैर्निशितैराजन्नाजघानपृथक्पृथक् २७

१८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तैश्चापिविद्धःशुशुभेरुधिरेणसमुक्षितः ॥ गिरिःप्रस्रवणैर्यद्वद्गैरिकादिविमिश्रितैः २८ भीष्मोऽपिसमरेराजन्पांडवानामनीकिनीम् ॥ कालयामासबलवान्पालःपशु
गणानिव २९ ततोगांडीवनिर्घोषःप्रादुरासीद्विशांपते ॥ दक्षिणेनवरूथिन्याःपार्थस्यारीन्विनिघ्नतः ३० उत्तस्थुःसमरेतत्रकबन्धानिसमंततः ॥ कुरूणांचैवसैन्येषुपां
डवानांचभारत ३१ शोणितोदंशरावर्तंगजद्वीपंहयोर्मिणम् ॥ रथनौभिर्नरव्याघ्राःप्रतेरुःसैन्यसागरम् ३२ छिन्नहस्ताविकवचाविदेहाश्चनरोत्तमाः ॥ दृश्यंतेपतिता
स्तत्रशतशोऽथसहस्रशः ३३ निहतैर्मत्तमातंगैःशोणितौघपरिप्लुतैः ॥ भूर्भातिभरतश्रेष्ठपर्वतैराचितायथा ३४ तत्राद्भुतमपश्यामतवतेषांचभारत ॥ नतत्रासीत्पुमान्
कश्चिद्योयुद्धंनाभिकांक्षति ३५ एवंयुयुधिरेवीराःप्रार्थयानामहद्यशः ॥ तावकाःपांडवैःसार्धमाकांक्षंतोजयंयुधि ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्व
णि संकुलयुद्धेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ततोदुर्योधनोराजालोहितायतिभास्करे ॥ संग्रामरभसोभीमंहंतुकामोऽभ्यधावत १
तमायांतमभिप्रेक्ष्यनृवीरंदृढवैरिणम् ॥ भीमसेनःसुसंक्रुद्धइदंवचनमब्रवीत् २ अयंसकालःसंप्राप्तोवर्षपूगाभिवांच्छितः ॥ अद्यत्वांनिहनिष्यामियदिनोत्सृजसेरणम् ३
अद्यकुंत्याःपरिक्लेशंवनवासंचकृत्स्नशः ॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंप्रणेष्यामिहतेत्वयि ४ यत्पुरामत्सरीभूत्वापांडवानवमन्यसे ॥ तस्यपापस्यगांधारेपश्यव्यसनमागतम् ५
कर्णस्यमतमास्थायसौबलस्यचयत्पुरा ॥ अचिन्त्यपांडवान्कामाद्यथेष्टंकृतवानसि ६ याचमानंचयन्मोहाद्दाशार्हमवमन्यसे ॥ उलूकस्यसमादेशंयद्ददासिचहृष्टवत् ७
तेनत्वांनिहनिष्यामिसानुबन्धंसबांधवम् ॥ समीकरिष्येतत्पापंयत्पुराकृतवानसि ८ एवमुक्त्वाधनुर्घोरंविकृष्योद्भ्राम्यचासकृत् ॥ समाधत्तशरान्घोरान्महाशनि
समप्रभान् ९ षड्विंशतिमसंक्रुद्धोमुमोचाशुसुयोधने ॥ ज्वलिताग्निशिखाकारान्वज्रकल्पानजिह्मगान् १० ततोऽस्यकार्मुकंद्वाभ्यांसूतंद्वाभ्यांचविव्यधे ॥ चतुर्भिर
श्वान्जवनाननयद्यमसादनम् ११ द्वाभ्यांचसुविकृष्टाभ्यांशराभ्यामरिमर्दनः ॥ छत्रंचिच्छेदसमरेराज्ञस्तस्यनरोत्तम १२ षड्भिश्चतस्यचिच्छेदज्वलंतंध्वजमुत्तमम् ॥
छित्वातंचननादोच्चैस्तवपुत्रस्यपश्यतः १३ रथाच्चसध्वजःश्रीमान्नानारत्नविभूषितात् ॥ पपातसहसाभूमौविद्युज्जलधरादिव १४ ज्वलंतंसूर्यसंकाशंनागंमणिमयंशुभम् ॥
ध्वजंकुरुपतेश्छिन्नंददृशुःसर्वपार्थिवाः १५ अथैनंदशभिर्बाणैस्तोत्रैरिवमहाद्विपम् ॥ आजघानरणेवीरंस्मयन्निवमहारथः १६ ततःसराजासिंधूनांरथश्रेष्ठोमहारथः ॥
दुर्योधनस्यजग्राहपार्ष्णिंसत्पुरुषैर्वृतः १७ कृपश्चरथिनांश्रेष्ठःकौरव्यममितौजसम् ॥ आरोपयद्रथंराजन्दुर्योधनममर्षणम् १८ सगाढविद्धोव्यथितोभीमसेनेनसं
युगे ॥ निषसादरथोपस्थेराजन्दुर्योधनस्तदा १९ परिवार्यततोभीमंजेतुकामोजयद्रथः ॥ रथैरनेकसाहस्रैर्भीमस्यावारयद्दिशः २० धृष्टकेतुस्ततोराजन्नभिमन्युश्च
वीर्यवान् ॥ केकयाद्रौपदेयाश्चतवपुत्रानयोधयन् २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१

चित्रसेनःसुचित्रश्चचित्रांगश्चित्रदर्शनः ॥ चारुचित्रःसुचारुश्चतथानन्दोपनन्दकौ २२ अष्टावेतेमहेष्वासाःसुकुमारायशस्विनः ॥ अभिमन्युरथंराजन्समंतात्पर्यवारयन् २३
आजघानततस्तूर्णमभिमन्युर्महामनाः ॥ एकैकंपंचभिर्बाणैःशितैःसन्नतपर्वभिः २४ वज्रमृत्युप्रतीकाशैर्विचित्रायुधनिःसृतैः ॥ अमृष्यमाणास्तेसर्वेसौभद्रंरथसत्त
मम् २५ ववृषुर्मार्गणैस्तीक्ष्णैर्गिरिंमेरुमिवांबुदाः ॥ सपीड्यमानःसमरेकृतास्त्रोयुद्धदुर्मदः २६ अभिमन्युर्महाराजतावकान्समकंपयत् ॥ यथादेवासुरेयुद्धेवज्रपाणि
र्महासुरान् २७ विकर्णस्यततोभल्लान्प्रेषयामासभारत ॥ चतुर्दशरथश्रेष्ठोघोरानाशीविषोपमान् २८ सतैर्विकर्णस्यरथात्पातयामासवीर्यवान् ॥ ध्वजंसूतंहयांश्चैव
नृत्यमानइवाहवे २९ पुनश्चान्यान्शरान्पीतानकुंठाग्रान्शिलाशितान् ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोविकर्णायमहाबलः ३० तेविकर्णंसमासाद्यकंकबर्हिणवाससः ॥ भित्वा
देहंगताभूमिंज्वलंतइवपन्नगाः ३१ तेशराहेमपुंखाग्राव्यदृश्यन्तमहीतले ॥ विकर्णरुधिरक्लिन्नावमन्तइवशोणितम् ३२ विकर्णंवीक्ष्यनिर्भिन्नंतस्यैवान्येसहोदराः ॥
अभ्यद्रवंतसमरेसौभद्रप्रमुखान्रथान् ३३ अभियात्वातथैवान्यान्रथांस्तान्सूर्यवर्चसः ॥ अविध्यन्समरेऽन्योन्यंसंरब्धायुद्धदुर्मदाः ३४ दुर्मुखःश्रुतकर्माणंविध्वासप्तभिरा
शुगैः ॥ ध्वजमेकेनचिच्छेदसारथिंचास्यसप्तभिः ३५ अश्वान्जाम्बूनदैर्जालैःप्रच्छन्नान्वातरंहसः ॥ जघानषड्भिरासाद्यसारथिंचाभ्यपातयत् ३६ सहताश्वेरथेतिष्ठन्
श्रुतकर्मामहारथः ॥ शक्तिंचिक्षेपसंक्रुद्धोमहोल्कांज्वलितामिव ३७ सादुर्मुखस्यविमलंवर्मभित्वायशस्विनः ॥ विदार्यप्राविशद्भूमिंदीप्यमानास्वतेजसा ३८ तंदृष्ट्वा
विरथंतत्रसुतसोमोमहारथः ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांरथमारोपयत्स्वकम् ३९ श्रुतकीर्तिस्तथावीरोजयत्सेनंसुतंतव ॥ अभ्ययात्समरेराजन्हंतुकामोयशस्विनम् ४०
तस्यविक्षिपतश्चापंश्रुतकीर्तेर्महास्वनम् ॥ चिच्छेदसमरेतूर्णंजयत्सेनःसुतस्तव ४१ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनप्रहसन्निवभारत ॥ तंदृष्ट्वाछिन्नधन्वानंशतानीकःसहोदरम् ४२
अभ्यपद्यततेजस्वीसिंहवन्निनदन्मुहुः ॥ शतानीकस्तुसमरेदृढंविस्फार्यकार्मुकम् ४३ विव्याधदशभिस्तूर्णंजयत्सेनंशिलीमुखैः ॥ ननादसुमहानादंप्रभिन्नइववारणः ४४
अथान्येनसुतीक्ष्णेनसर्वावरणभेदिना ॥ शतानीकोजयत्सेनंविव्याधहृदयेभृशम् ४५ तथातस्मिन्वर्तमानेदुष्कर्णोभ्रातुरंतिके ॥ चिच्छेदसमरेचापंनाकुलेःक्रोधमू
र्च्छितः ४६ अथान्यद्धनुरादायभारसाहमनुत्तमम् ॥ समादत्तशरान्घोरान्शतानीकोमहाबलः ४७ तिष्ठतिष्ठेतिचामंत्र्यदुष्कर्णंभ्रातुरग्रतः ॥ मुमोचास्मैशितान्बा
णाञ्ज्वलितान्पन्नगानिव ४८ ततोऽस्यधनुरेकेनद्वाभ्यांसूतंचमारिष ॥ चिच्छेदसमरेतूर्णंतंचविव्याधसप्तभिः ४९ अश्वान्मनोजवांस्तस्यकर्बुरान्वातरंहसः ॥ जघा
ननिशितैस्तूर्णंसर्वान्द्वादशभिःशरैः ५० अथापरेणभल्लेनसुयुक्तेनाशुपातिना ॥ दुष्कर्णंसुदृढंक्रुद्धोविव्याधहृदयेभृशम् ५१

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सपपाततततोभूमौवज्राहतइवद्रुमः ॥ दुष्कर्णंव्यथितंदृष्ट्वापंचराजन्महारथाः ५२ जिघांसंतःशतानीकंसर्वतःपर्यवारयन् ॥ छाद्यमानंशरव्रातैःशतानीकंयशस्विनम् ५३
अभ्यधावंतसंक्रुद्धाःकेकयाःपंचसोदराः ॥ तानभ्यापततःप्रेक्ष्यतवपुत्रामहारथाः ५४ प्रत्युद्ययुर्महाराजगजानिवमहागजाः ॥ दुर्मुखोदुर्जयश्चैवतथादुर्मर्षणोयुवा ५५ शत्रुं
जयःशत्रुसहःसर्वेक्रुद्धायशस्विनः ॥ प्रत्युद्यातामहाराजकेकयान्भ्रातरःसमम् ५६ रथैर्नगरसंकाशैर्हयैर्युक्तैर्मनोजवैः ॥ नानावर्णविचित्राभिःपताकाभिरलंकृतैः ५७
वरचापधरावीराविचित्रकवचध्वजाः ॥ विविशुस्तेपरंसैन्यंसिंहाइववनाद्वनम् ५८ तेषांसुतुमुलंयुद्धंव्यतिषक्तरथद्विपम् ॥ अवर्ततमहारौद्रंनिघ्नतामितरेतरम् ५९ अन्यो
न्यागस्कृतांराजन्यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥ मुहूर्तास्तमितेसूर्येचक्रुर्युद्धंसुदारुणम् ६० रथिनःसादिनश्चाथव्यकीर्यन्तसहस्रशः ॥ ततःशांतनवःक्रुद्धःशरैःसन्नतपर्वभिः ६१
नाशयामाससेनांतांभीष्मस्तेषांमहात्मनाम् ॥ पंचालानांचसैन्यानिशरैर्निन्येयमक्षयम् ६२ एवंभित्वामहेष्वासःपांडवानामनीकिनी ॥ कृत्वाऽवहारंसैन्यानांययौ
स्वशिबिरंनृप ६३ धर्मराजोऽपिसंप्रेक्ष्यधृष्टद्युम्नवृकोदरौ ॥ मूर्ध्निचैतावुपाघ्रायप्रहृष्टःशिबिरंययौ ॥ ६४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० षष्ठदिवसाव
हारेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ संजयउवाच ॥ अथशूरामहाराजपरस्परकृतागसः ॥ जग्मुःस्वशिबिराण्येवरुधिरेणसमुक्षिताः १ विश्रम्यचयथान्यायंपूजयित्वा
परस्परम् ॥ सन्नद्धाःसमदृश्यंतभूयोयुद्धचिकीर्षया २ ततस्तवसुतोराजंश्चिंतयाभिपरिप्लुतः ॥ विस्रवच्छोणिताक्तांगःपप्रच्छेदंपितामहम् ३ सैन्यानिरौद्राणिभयानका
निव्यूढानिसम्यग्बहुलध्वजानि ॥ विदार्यहत्वाचनिपीडयचशूरास्तेपांडवानांत्वरितामहारथाः ४ संमोह्यसर्वान्युधिकीर्तिमन्तोव्यूहंचतंमकरंवज्रकल्पम् ॥ प्रविश्यभीमेन
रणेहतोऽस्मिघोरैःशरैर्मृत्युदंडप्रकाशैः ५ क्रुद्धंतमुद्वीक्ष्यभयेनराजन्संमूर्च्छितोनलभेशांतिमद्य ॥ इच्छेप्रसादात्तवसत्यसंधप्राप्तुंजयंपांडवेयांश्चहंतुम् ६ तेनैवमुक्तः
प्रहसन्महात्मादुर्योधनंमन्युगतंविदित्वा ॥ तंप्रत्युवाचाविमनामनस्वीगंगासुतःशस्त्रभृतांवरिष्ठः ७ परेणयत्नेनविगाह्यसेनांसर्वात्मनाऽहंतवराजपुत्र ॥ इच्छामिदातुं
विजयंसुखंचनचात्मानंछादयेऽहंत्वदर्थे ८ एतेतुरौद्राबहवोमहारथायशस्विनःशूरतमाःकृतास्त्राः ॥ येपांडवानांसमरेसहायाजितक्लमारोषविषंवमंति ९ तेनैवश
क्याःसहसाविजेतुंवीर्योद्धताःकृतवैरास्त्वयाच ॥ अहंसेनांप्रतियोत्स्यामिराजन्सर्वात्मनाजीवितंत्यज्यवीर १० रणेतवार्थायमहानुभावनजीवितंरक्ष्यतमंममाद्य ॥ सर्वा
स्तवार्थायसदेवदैत्यान्घोरान्दहेयंकिमुशत्रुसेनाम् ११ तान्पांडवान्योधयिष्यामिराजन्प्रियंचतेसर्वमहंकरिष्ये ॥ श्रुत्वैवचैतद्वचनंतदानींदुर्योधनःप्रीतमनाबभूव १२
सर्वाणिसैन्यानिततःप्रहृष्टोनिर्गच्छतेत्याहनृपांश्चसर्वान् ॥ तदाज्ञयातानिविनिर्ययुर्द्रुतंगजाश्वपादातरथायुतानि १३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१०९ ॥ प्रहर्षयुक्तानितुतानिराजन्महांतिनानाविधशस्त्रवंति ॥ स्थितानिनागाश्वपदातिमंतिविरेजुराजौतवराजन्बलानि १४ शस्त्रास्त्रविद्भिर्नरवीरयोधैरधिष्ठिताःसैन्यगणास्त्व
दीयाः ॥ रथौघपादातगजाश्वसंघैःप्रयाद्भिराजौविधिवत्प्रणुन्नैः १५ समुद्धतंवैतरुणार्कवर्णरजोबभौच्छादयत्सूर्यरश्मीन् ॥ रेजुःपताकारथदंतिसंस्थावातेरिताभ्राम्यमा
णाःसमंतात् १६ नानारंगाःसमरेतत्रराजन्मेघैर्युताविद्युतःखेयथैव ॥ वृन्दैस्थिताश्चापिसुसंप्रयुक्ताश्वकाशिरेदंतिगणाःसमंतात् १७ धनूंषिविस्फारयतांनृपाणांबभू
वशब्दस्तुमुलोऽतिघोरः ॥ विमथ्यतोदेवमहासुरौघैर्यथाऽर्णवस्यादियुगेतदानीम् १८ तदुग्रनागंबहुरूपवर्णतवात्मजानांसमुदीर्णमेवम् ॥ बभूवसैन्यंरिपुसैन्यहंतृयुगांतमे
घौघनिभंतदानीम् १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० भीष्मदुर्योधनसंवादेअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ संजयउवाच ॥ अथात्मजंतवपुनर्गांगेयो
ध्यानमास्थितम् ॥ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठःसंप्रहर्षकरंवचः १ अहंद्रोणश्चशल्यश्चकृतवर्माचसात्वतः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चभगदत्तोऽथसौबलः २ विन्दानुविन्दावावंत्यौबा
ह्लीकःसहबाह्लिकैः ॥ त्रिगर्तराजोबलवान्मागधश्चसुदुर्जयः ३ बृहद्बलश्चकौसल्यश्चित्रसेनोविविंशतिः ॥ रथाश्वबहुसाहस्राःशोभनाश्वमहाध्वजाः ४ देशजाश्वहयाराजन्स्वा
रुढाहयसादिभिः ॥ गजेन्द्राश्चमदोद्वृत्ताःप्रभिन्नकरटामुखाः ५ पादाताश्चतथाशूरानानाप्रहरणध्वजाः ॥ नानादेशसमुत्पन्नास्त्वदर्थेयोद्धुमुद्यताः ६ एतेचान्येचबहवस्त्व
दर्थेत्यक्तजीविताः ॥ देवानपिरणेजेतुंसमर्थाइतिमेमतिः ७ अवश्यंहिमयाराजंस्तववाच्यंहितंसदा ॥ अशक्याःपांडवाजेतुंदेवैरपिसवासवैः ८ वासुदेवसहायाश्चमहेंद्र
समविक्रमाः ॥ सर्वथाऽहंतुराजेन्द्रकरिष्येवचनंतव ९ पांडवांश्चरणेजेष्येमांवाजेष्यंतिपांडवाः ॥ एवमुक्त्वाददावस्मैविशल्यकरणींशुभाम् १० ओषधींवीर्यसंपन्नांवि
शल्यश्चाभवत्तदा ॥ ततःप्रभातेविमलेस्वेनसैन्येनवीर्यवान् ११ अव्यूहतस्वयंव्यूहंभीष्मोव्यूहविशारदः ॥ मंडलंमनुजश्रेष्ठोनानाशस्त्रसमाकुलम् १२ संपूर्णंयोधमुख्यैश्चत
थादन्तिपदातिभिः ॥ रथैरनेकसाहस्रैःसमंतात्परिवारितम् १३ अश्ववृन्दैर्महद्भिश्चऋष्टितोमरधारिभिः ॥ नागेनागेरथाःसप्तसप्तचाश्वारथेरथे १४ अन्वश्वंदशधानुष्काधा
नुष्केदशचर्मिणः ॥ एवंव्यूढंमहाराजतवसैन्यंमहारथैः १५ स्थितंरणायमहतेभीष्मेणयुधिपालितम् ॥ दशाश्वानांसहस्राणिदन्तिनांचतथैवच १६ रथानामयुतंचा
पिपुत्राश्चतवदंशिताः ॥ चित्रसेनादयःशूराअभ्यरक्षन्पितामहम् १७ रक्ष्यमाणःसतैःशूरैर्गोप्यमानाश्चतेनते ॥ सनद्धाःसमदृश्यंतराजानश्चमहाबलाः १८ दुर्योधनस्तुस
मरेदंशितोरथमास्थितः ॥ व्यराजतश्रियाजुष्टोयथाशक्रस्त्रिविष्टपे १९ ततःशब्दोमहानासीत्पुत्राणांतवभारत ॥ रथघोषश्चविपुलोवादित्राणांचनिःस्वनः २० भीष्मेणधा
र्तराष्ट्राणांव्यूढःप्रत्यङ्मुखोयुधि ॥ मंडलःसमहाव्यूहोदुर्भेद्योऽमित्रघातनः २१ ॥१०९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२२ २३ । २४ २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६

सर्वतःशुशुभेराजन्रणेऽरीणांदुरासदः ॥ मण्डलंतुसमालोक्यव्यूहंपरमदुर्जयम् २२ स्वयंयुधिष्ठिरोराजावज्रंव्यूहमथाकरोत् ॥ तथाव्यूढेष्वनीकेषुयथास्थानमव
स्थिताः २३ रथिनःसादिनःसर्वेसिंहनादमथानदन् ॥ बिभित्सवस्ततोव्यूहंनिर्ययुर्युद्धकांक्षिणः २४ इतरेतरतःशूराःसहसैन्याःप्रहारिणः ॥ भारद्वाजोययौमत्स्यंद्रौ
णिश्चापिशिखंडिनम् २५ स्वयंदुर्योधनोराजापार्षतंसमुपाद्रवत् ॥ नकुलःसहदेवश्चमद्रराजानमीयतुः २६ विन्दानुविन्दावावंत्याविरावंतमभिद्रुतौ ॥ सर्वेनृपास्तु
समरेधनंजयमयोधयन् २७ भीमसेनोरणेयान्तंहार्दिक्यंसमवारयत् ॥ चित्रसेनंविकर्णंचतथादुर्मर्षणंविभुः २८ आर्जुनिःसमरेराजंस्तवपुत्रानयोधयत् ॥ प्राग्ज्यो
तिषोमहेष्वासोहैडिंबंराक्षसोत्तमम् २९ अभिदुद्राववेगेनमत्तोमत्तमिवद्विपम् ॥ अलंबुषस्तदाराजन्सात्यकिंयुद्धदुर्मदम् ३० ससैन्यंसमरेक्रुद्धोराक्षसःसमुपाद्र
वत् ॥ भूरिश्रवारणेयत्तोधृष्टकेतुमयोधयत् ३१ श्रुतायुषंचराजानंधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ चेकितानश्चसमरेकृपमेवान्वयोधयत् ३२ शेषाःप्रतिययुर्यत्ताभीष्ममेवमहा
रथम् ॥ ततोराजसमूहास्तेपरिवव्रुर्धनंजयम् ३३ शक्तितोमरनाराचगदापरिघपाणयः ॥ अर्जुनोऽथभृशंक्रुद्धोवार्ष्णेयमिदमब्रवीत् ३४ पश्यमाधवसैन्यानिधार्त
राष्ट्रस्यसंयुगे ॥ व्यूढानिव्यूहविदुषागांगेयेनमहात्मना ३५ युद्धाभिकामान्शूरांश्चपश्यमाधवदंशितान् ॥ त्रिगर्त्तराजंसहितंभ्रातृभिःपश्यकेशव ॥ ३६
अद्यैतान्नाशयिष्यामिपश्यतस्तेजनार्दन ॥ यइमेमांयदुश्रेष्ठयोद्धुकामारणाजिरे ३७ एतदुक्त्वातुकौन्तेयोधनुर्ज्यामवमृज्यच ॥ ववर्षशरवर्षाणिनराधिपगणान्प्रति
३८ तेऽपितंपरमेष्वासाशरवर्षैरपूरयन् ॥ तडागंवारिधाराभिर्यथाप्रावृषितोयदाः ३९ हाहाकारोमहानासीत्तवसैन्येविशांपते ॥ छाद्यमानौरणेकृष्णौशरैर्दृष्ट्वामहा
रणे ४० देवादेवर्षयश्चैवगंधर्वाश्चसहोरगैः ॥ विस्मयंपरमंजग्मुर्दृष्ट्वाकृष्णौतथागतौ ४१ ततःक्रुद्धोऽर्जुनोराजन्नैन्द्रमस्त्रमुदैरयत् ॥ तत्राद्भुतमपश्यामविजयस्यपराक्रमम्
४२ शस्त्रवृष्टिंपरैर्मुक्तांशरौघैर्यदवारयत् ॥ नचतत्राप्यनिर्भिन्नःकश्चिदासीद्विशांपते ४३ तेषांराजसहस्राणांहयानांदंतिनांतथा ॥ द्वाभ्यांत्रिभिःशरैश्चान्यान्पार्थो
विव्याधमारिष ४४ तेहन्यमानाःपार्थेनभीष्मंशान्तनवंययुः ॥ अगाधेमज्जमानानांभीष्मःपोतोऽभवत्तदा ४५ आपतद्भिस्तुतैस्तत्रप्रभग्नंतावकंबलम् ॥ संचुक्षुभेम
हाराजवातैरिवमहार्णवः ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० सप्तमयुद्धदिवसे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥
तथाप्रवृत्तेसंग्रामेनिवृत्तेचसुशर्मणि ॥ भग्नेषुचापिवीरेषुपांडवेनमहात्मना १ क्षुभ्यमाणेबलेतूर्णंसागरप्रतिमेतव ॥ प्रत्युद्यातेचगांगेयेत्वरितंविजयंप्रति २ दृष्ट्वादु
र्योधनोराजारणेपार्थस्यविक्रमम् ॥ त्वरमाणःसमभ्येत्यसर्वांस्तानब्रवीन्नृपान् ३ तेषांतुप्रमुखेशूरंसुशर्माणंमहाबलम् ॥ मध्येसर्वस्यसैन्यस्यभृशंसंहर्षयन्निव ४

॥ इतिभीष्मपर्वणि नीलकंठीयेभारत० एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ तथेति १ । २ । ३ । ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

एषभीष्मःशान्तनवोयोद्धुकामोधनंजयम् ॥ सर्वात्मनाकुरुश्रेष्ठस्त्यक्त्वाजीवितमात्मनः ५ तंप्रयांतंरणेवीरंसर्वसैन्येनभारतम् ॥ संयत्ताःसमरेसर्वेपालयध्वंपितामहम् ६
बाढमित्येवमुक्त्वातुतान्यनीकानिसर्वशः ॥ नरेन्द्राणांमहाराजसमाजग्मुःपितामहम् ७ ततःप्रयातःसहसाभीष्मःशांतनवोऽर्जुनम् ॥ रणेभारतमायांतमाससाद
महाबलः ८ महाश्वेताश्वयुक्तेनभीमवानरकेतुना ॥ महतामेघनादेनरथेनातिविराजता ९ समरेसर्वसैन्यानामुपयान्तंधनंजयम् ॥ अभवत्तुमुलोनादोभयाद्दृष्ट्वा
किरीटिनम् १० अभीषुहस्तंकृष्णंचदृष्ट्वाऽऽदित्यमिवापरम् ॥ मध्यंदिनगतंसंख्येनशेकुःप्रतिवीक्षितुम् ११ तथाशांतनवंभीष्मंश्वेताश्वंश्वेतकार्मुकम् ॥ नशेकुः
पाण्डवाद्रष्टुंश्वेतंग्रहमिवोदितम् १२ ससर्वतःपरिवृतस्त्रिगर्तैःसुमहात्मभिः ॥ भ्रातृभिःसहपुत्रैश्चतथान्यैश्चमहारथैः १३ भारद्वाजस्तुसमरेमत्स्यंविव्याधपत्रिणा ॥
ध्वजंचास्यशरेणाजौधनुश्चैकेनचिच्छिदे १४ तदपास्यधनुश्छिन्नंविराटोवाहिनीपतिः ॥ अन्यदादत्तवेगेनधनुर्भारसहंदृढम् १५ शरांश्चाशीविषाकारान्ज्वलितान्
पन्नगानिव ॥ द्रोणंत्रिभिश्चविव्याधचतुर्भिश्चास्यवाजिनः १६ ध्वजमेकेनविव्याधसारथिंचास्यपंचभिः ॥ धनुरेकेषुणाऽविध्यत्तत्राक्रुध्यद्द्विजर्षभः १७ तस्य
द्रोणोऽवधीदश्वान्शरैःसन्नतपर्वभिः ॥ अष्टाभिर्भरतश्रेष्ठसूतमेकेनपत्रिणा १८ सहताश्वादवप्लुत्यस्यंदनाद्धतसारथिः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंपुत्रस्यरथिनांवरः १९ तत
स्तुतौपितापुत्रौभारद्वाजंरथेस्थितौ ॥ महताशरवर्षेणवारयामासतुर्बलात् २० भारद्वाजस्ततःक्रुद्धःशरमाशीविषोपमम् ॥ चिक्षेपसमरेतूर्णंशंखंप्रतिजनेश्वरः २१
सतस्यहृदयंभित्वापीत्वाशोणितमाहवे ॥ जगामधरणींबाणोलोहितार्द्रवरच्छदः २२ सपपातरणेतूर्णंभारद्वाजशराहतः ॥ धनुस्त्यक्त्वाशरांश्चैवपितुरेवसमीपतः
२३ हतंतमात्मजंदृष्ट्वाविराटःप्राद्रवद्भयात् ॥ उत्सृज्यसमरेद्रोणंव्यात्ताननमिवांतकम् २४ भारद्वाजस्ततस्तूर्णंपांडवानांमहाचमूम् ॥ दारयामाससमरेशतशोऽथ
सहस्रशः २५ शिखंडीतुमहाराजद्रौणिमासाद्यसंयुगे ॥ आजघानभ्रुवोर्मध्येनाराचैस्त्रिभिराशुगैः २६ सबभौरथशार्दूलोललाटेसंस्थितैस्त्रिभिः ॥ शिखरैःकांचनम
यैर्मेरुस्त्रिभिरिवोच्छ्रितैः २७ अश्वत्थामाततःक्रुद्धोनिमेषार्धाच्छिखंडिनः ॥ ध्वजंसूतमथोराजंस्तुरगानायुधानिच २८ शरैर्बहुभिराच्छिद्यपातयामाससंयुगे ॥ सहता
श्वादवप्लुत्यरथाद्वैरथिनांवरः २९ खड्गमादायसुशितंविमलंचशरावरम् ॥ श्येनवद्व्यचरत्क्रुद्धःशिखंडीशत्रुतापनः ३० सखड्गस्यमहाराजचरतस्तस्यसंयुगे ॥ नांतरं
ददृशेद्रौणिस्तदद्भुतमिवाभवत् ३१ ततःशरसहस्राणिबहूनिभरतवर्षभ ॥ प्रेषयामाससमरेद्रौणिःपरमकोपनः ३२ तामापतंतींसमरेशरवृष्टिंसुदारुणाम् ॥ असिना
तीक्ष्णधारेणचिच्छेदबलिनांवरः ३३ ततोस्यविमलंद्रौणिःशतचन्द्रंमनोरमम् ॥ चर्माच्छिनदसिंचास्यखंडयामाससंयुगे ३४ शितैस्तुबहुशोराजंस्तंचविव्याधपत्रिभिः ॥
शिखंडीतुततःखड्गंखंडितंतेनसायकैः ३५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आविध्यव्यसृजत्तूर्णंज्वलंतमिवपन्नगम् ॥ तमापतंतंसहसाकालानलसमप्रभम् ३६ चिच्छेदसमरेद्रौणिर्दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ शिखंडिनंचविव्याधघोरैर्बहुभिरायसैः ३७
शिखंडीतुभृशंराजंस्ताड्यमानःशितैःशरैः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंमाधवस्यमहात्मनः ३८ सात्यकिश्चापिसंक्रुद्धोराक्षसंक्रूरमाहवे ॥ अलंबुषंशरैस्तीक्ष्णैर्विव्याधबलिनांवरः
३९ राक्षसेंद्रस्ततस्तस्यधनुश्चिच्छेदभारत ॥ अर्धचंद्रेणसमरेतंचविव्याधसायकैः ४० मायांचराक्षसींकृत्वाशरवर्षैरवाकिरत् ॥ तत्राद्भुतमपश्यामशैनेयस्यपराक्रमम्
४१ असंभ्रमस्तुसमरेवध्यमानःशितैःशरैः ॥ ऐंद्रमस्त्रंचवार्ष्णेयोयोजयामासभारत ४२ विजयाद्यदनुप्राप्तंमाधवेनयशस्विना ॥ तदस्त्रंभस्मसात्कृत्वामायांतांरा
क्षसींतदा ४३ अलंबुषंशरैरन्यैरभ्याकिरतसर्वतः ॥ पर्वतंवारिधाराभिःप्रावृषीवबलाहकः ४४ तत्तथापीडितंतेनमाधवेनयशस्विना ॥ प्रदुद्रावभयाद्रक्षस्त्यक्त्वासात्य
किमाहवे ४५ तमजेयंराक्षसेंद्रंसंख्येमघवताअपि ॥ शैनेयःप्राणदज्जित्वायोधानांतवपश्यताम् ४६ न्यहनत्तावकांश्चापिसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ निशितैर्बहुभिर्बाणै
स्तेऽद्रवंतभयार्दिताः ४७ एतस्मिन्नेवकालेतुद्रुपदस्यात्मजोबली ॥ धृष्टद्युम्नोमहाराजपुत्रंतवजनेश्वरम् ४८ छादयामाससमरेशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ सच्छाद्यमानो
विशिखैर्धृष्टद्युम्नेनभारत ४९ विव्यथेनचराजेन्द्रतवपुत्रोजनेश्वर ॥ धृष्टद्युम्नंचसमरेतूर्णंविव्याधपत्रिभिः ५० षष्ट्याचत्रिंशताचैवतदद्भुतमिवाभवत् ॥ तस्यसेनापतिः
क्रुद्धोधनुश्चिच्छेदमारिष ५१ हयांश्चचतुरःशीघ्रंनिजघानमहाबलः ॥ शरैश्चैनंसुनिशितैःक्षिप्रंविव्याधसप्तभिः ५२ सहताश्वान्महाबाहुरवप्लुत्यरथाद्बली ॥ पदा
तिरसिमुद्यम्यप्राद्रवत्पार्षतंप्रति ५३ शकुनिस्तंसमभ्येत्यराजगृद्धीमहाबलः ॥ राजानंसर्वलोकस्यरथमारोपयत्स्वकम् ५४ ततोनृपंपराजित्यपार्षतःपरवीरहा ॥
न्यहनत्तावकंसैन्यंवज्रपाणिरिवासुरान् ५५ कृतवर्मारणेभीमंशरैराछैन्महारथः ॥ प्रच्छादयामासचतंमहामेघोरविंयथा ५६ ततःप्रहस्यसमरेभीमसेनःपरंतपः ॥
प्रेषयामाससंक्रुद्धःसायकान्कृतवर्मणे ५७ तैरर्द्यमानोऽतिरथःसात्वतःसत्यकोविदः ॥ नाकंपतमहाराजभीमंचार्छच्छितैःशरैः ५८ तस्याश्वांश्चतुरोहत्वाभीमसेनो
महारथः ॥ सारथिंपातयामाससध्वजंसुपरिष्कृतम् ५९ शरैर्बहुविधैश्चैनमाचिनोत्परवीरहा ॥ शकलीकृतसर्वांगोहताश्वःप्रत्यदृश्यत ६० हताश्वश्चततस्तूर्णंवृषक
स्यरथंययौ ॥ स्यालस्यतेमहाराजतवपुत्रस्यपश्यतः ६१ भीमसेनोऽपिसंक्रुद्धस्तवसैन्यमुपाद्रवत् ॥ निजघानचसंक्रुद्धोदंडपाणिरिवांतकः ॥ ६२ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेभीष्मपर्वणि भीष्मवधप० द्वैरथे द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ बहूनिहिविचित्राणिद्वैरथानिस्मसंजय ॥ पांडूनांमामकैःसार्धम
श्रौषंतवजल्पतः १ नचैवमामकंकिंचित्प्रहृष्टंशंससिसंजय ॥ नित्यंपांडुसुतान्हृष्टानभग्नान्संप्रशंससि २ जीयमानान्विमनसोमामकान्विगतौजसः ॥ वदसेसंयुगे
३८ सूतदिष्टमेतन्नसंशयः ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२ नागराजःकौरव्यस्तस्यसुताउलूपीतस्याःसुतइरावान् २३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३० निष्ठानकःसव्ययःशब्दः

॥ संजयउवाच ॥ यथाशक्तियथोत्साहंयुद्धेचेष्टंतितावकाः ॥ दर्शयानाःपरंशक्त्यापौरुषंपुरुषर्षभ ४ गंगायाःसुरनद्यावैस्वादुभूत्वायथोदकम् ॥ महोदधेर्गुणाभ्या
साल्लवणत्वंनिगच्छति ५ तथातत्पौरुषंराजंस्तावकानांपरंतप ॥ प्राप्यपांडुसुतान्वीरान्व्यर्थंभवतिसंयुगे ६ घटमानान्यथाशक्तिकुर्वाणान्कर्मदुष्करम् ॥ नदोषेण
कुरुश्रेष्ठकौरवान्गंतुमर्हसि ७ तवापराधात्सुमहान्सपुत्रस्यविशांपते ॥ पृथिव्याःप्रक्षयोघोरोयमराष्ट्रविवर्धनः ८ आत्मदोषात्समुत्पन्नंशोचितुंनार्हसेनृप ॥ नहिरक्षं
तिराजानःसर्वथाऽत्रापिजीवितम् ९ युद्धेसुकृतिनांलोकानिच्छंतोवसुधाधिपाः ॥ चमूंविगाह्ययुद्ध्यंतेनित्यंस्वर्गपरायणाः १० पूर्वाह्णेतुमहाराजप्रावर्ततजनक्षयः ॥
तंत्वमेकमनाभूत्वाशृणुदेवासुरोपमम् ११ आवंत्यौतुमहेष्वासौमहासेनौमहाबलौ ॥ इरावंतमभिप्रेक्ष्यसमेयातांरणोत्कटौ १२ तेषांप्रववृतेयुद्धंसुमहल्लोमहर्षणम् ॥
इरावांस्तुसुसंक्रुद्धोभ्रातरौदेवरूपिणौ १३ विव्याधनिशितैस्तूर्णंशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ तावेनंप्रत्यविध्येतांसमरेचित्रयोधिनौ १४ युध्यतांहितथाराजन्विशेषोनव्यदृश्य
त ॥ यततांशत्रुनाशायकृतप्रतिकृतैषिणाम् १५ इरावांस्तुततोराजन्ननुविंदस्यसायकैः ॥ चतुर्भिश्चतुरोवाहाननयद्यमसादनम् १६ भल्लाभ्यांचसुतीक्ष्णाभ्यांधनुः
केतुंचमारिष ॥ चिच्छेदसमरेराजंस्तदद्भुतमिवाभवत् १७ त्यक्त्वाऽनुविंदोऽथरथंविंदस्यरथमास्थितः ॥ धनुर्गृहीत्वापरमंभारसाधनमुत्तमम् १८ तावेकस्थौरणेवीरा
वावंत्यौरथिनांवरौ ॥ शरान्मुमुचतुस्तूर्णमिरावतिमहात्मनि १९ ताभ्यांमुक्तामहावेगाःशराःकांचनभूषणाः ॥ दिवाकरपथंप्राप्यच्छादयामासुरंबरम् २० इरावां
स्तुरणेक्रुद्धोभ्रातरौतौमहारथौ ॥ ववर्षशरवर्षेणसारथिंचाप्यपातयत् २१ तस्मिंस्तुपतितेभूमौगतसत्त्वेतुसारथौ ॥ रथःप्रदुद्रावदिशःसमुद्भ्रांतहयस्ततः २२ तौसजि
त्वामहाराजनागराजसुतासुतः ॥ पौरुषंख्यापयंस्तूर्णंव्यधमत्तववाहिनीम् २३ सावध्यमानासमरेधार्तराष्ट्रीमहाचमूः ॥ वेगान्बहुविधांश्चक्रेविषंपीत्वेवमानवः २४
हैडिंबोराक्षसेंद्रस्तुभगदत्तंसमाद्रवत् ॥ रथेनादित्यवर्णेनसध्वजेनमहाबलः २५ ततःप्राग्ज्योतिषोराजानागराजंसमास्थितः ॥ यथावज्रधरःपूर्वंसंग्रामेतारकामये २६
तत्रदेवाःसगंधर्वाऋषयश्चसमागताः ॥ विशेषंनस्मविविदुर्हैडिंबभगदत्तयोः २७ यथासुरपतिःशक्रस्त्रासयामासदानवान् ॥ तथैवसमरेराजाद्रावयामासपांडवान् २८
तेनविद्राव्यमाणास्तेपांडवाःसर्वतोदिशम् ॥ त्रातारंनाभ्यगच्छंतःस्वेष्वनीकेषुभारत २९ भैमसेनिंरथस्थंतुतत्रापश्यामभारत ॥ शेषाविमनसोभूत्वाप्राद्रवंतमहारथाः
३० निवृत्तेषुतुपांडूनांपुनःसैन्येषुभारत ॥ आसीन्निष्ठानकोघोरस्तवसैन्यस्यसंयुगे ३१ घटोत्कचस्ततोराजन्भगदत्तंमहारणे ॥ शरैःप्रच्छादयामासमेरुंगिरिमिवांं
बुदः ३२ निहत्यतान्शरान्राजाराक्षसस्यधनुश्च्युतान् ॥ भैमसेनिंरणेतूर्णंसर्वमर्मस्वताडयत् ३३ सताड्यमानोबहुभिःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ नविव्यथेराक्षसेंद्रोभिद्य
मानइवाचलः ३४ ३१।३२।३३।३४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तस्यप्राग्ज्योतिषःक्रुद्धस्तोमरांश्चचतुर्दश ॥ प्रेषयामाससमरेतांश्चिच्छेदसराक्षसः ३५ सतांश्छित्वामहाबाहुस्तोमरान्निशितैःशरैः ॥ भगदत्तंचविव्याधसप्तत्याकंक पत्रिभिः ३६ ततःप्राग्ज्योतिषोराजाप्रहसन्निवभारत ॥ तस्याश्वांश्चतुरःसंख्येपातयामाससायकैः ३७ सहताश्वेरथेतिष्ठन्राक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ शक्तिंचिक्षेपवेगे नप्राग्ज्योतिषगजंप्रति ३८ तामापतंतींसहसाहेमदंडांसुवेगिनीम् ॥ त्रिधाचिच्छेदनृपतिःसाव्यकीर्यतमेदिनीम् ३९ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वाहैडिंबःप्राद्रवद्भयात् ॥ यथेंद्रस्यरणात्पूर्वंनमुचिर्दैत्यसत्तमः ४० तंविजित्यरणेशूरंविक्रांतंख्यातपौरुषम् ॥ अजेयंसमरेवीरंयमेनवरुणेनच ४१ पांडवींसमरेसेनांसममर्दसकुंजरः ॥ यथा वनगजोराजन्मृद्नंश्चरतिपद्मिनीम् ४२ मद्रेश्वरस्तुसमरेयमाभ्यांसमसज्जत ॥ स्वस्रीयौछादयांचक्रेशरौघैःपांडुनंदनौ ४३ सहदेवस्तुसमरेमातुलंदृश्यसंगतम् ॥ अवारयच्छरौघेणमेघोयद्वद्दिवाकरम् ४४ छाद्यमानःशरौघेणहृष्टरूपतरोऽभवत् ॥ तयोश्चाप्यभवत्प्रीतिरतुलामातृकारणात् ४५ ततःप्रहस्यसमरेनकुलस्यमहा रथः ॥ अश्वांश्चचतुरोराजंश्चतुर्भिःसायकोत्तमैः ४६ प्रेषयामाससमरेयमस्यसदनंप्रति ॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवप्लुत्यमहारथः ४७ आरुरोहततोयानंभ्रातुरेवयश स्विनः ॥ एकस्थौतुरणेशूरौदृढेविक्षिप्यकार्मुके ४८ मद्रराजरथंतूर्णंछादयामासतुःक्षणात् ॥ सच्छाद्यमानोबहुभिःशरैःसन्नतपर्वभिः ४९ स्वस्रीयाभ्यांनरव्याघ्रो नाकंपतयथाऽचलः ॥ प्रहसन्निवतांचापिशस्त्रवृष्टिंजघानह ५० सहदेवस्ततःक्रुद्धःशरमुद्गृह्यवीर्यवान् ॥ मद्रराजमभिप्रेक्ष्यप्रेषयामासभारत ५१ सशरःप्रेषितस्तेन गरुडानिलवेगवान् ॥ मद्रराजंविनिर्भिद्यनिपपातमहीतले ५२ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थेमहारथः ॥ निषसादमहाराजकश्मलंचजगामह ५३ तंविसंज्ञंनिपति तंसूतःसंप्रेक्ष्यसंयुगे ॥ अपोवाहरथेनाजौयमाभ्यामभिपीडितम् ५४ दृष्ट्वामद्रेश्वररथंधार्तराष्ट्राःपराङ्मुखम् ॥ सर्वेविमनसोभूत्वानेदमस्तीत्यचिंतयन् ५५ निर्जित्य मातुलंसंख्येमाद्रीपुत्रौमहारथौ ॥ दध्मतुर्मुदितौशंखौसिंहनादंचनेदतुः ५६ अभिदुद्रुवतुर्हृष्टौतवसैन्यंविशांपते ॥ यथादैत्यचमूंराजन्निन्द्रोपेन्द्राविवामरौ ५७ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि भीष्मवधप० द्वंद्वयुद्धेत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ संजयउवाच ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजामध्यंप्राप्तेदिवाकरे ॥ श्रुतायुषमभिप्रेक्ष्यप्रेषया मासवाजिनः १ अभ्यधावत्ततोराजाश्रुतायुषमरिन्दमम् ॥ विनिघ्नन्सायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्नतपर्वभिः २ ससंवार्यरणेराजाप्रेषितान्धर्मसूनुना ॥ शरान्सप्तमहेष्वासः कौन्तेयायसमार्पयत् ३ तेतस्यकवचंभित्वापपुःशोणितमाहवे ॥ असूनिवविचिन्वन्तोदेहेतस्यमहात्मनः ४ पांडवस्तुभृशंक्रुद्धोविद्धस्तेनमहात्मना ॥ रणेवराहकर्णेन राजानंहृद्यविध्यत ५ अथापरेणभल्लेनकेतुंतस्यमहात्मनः ॥ रथश्रेष्ठाद्रथात्तूर्णंभूमौपार्थोन्यपातयत् ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ करकर्षः शिशुपालपुत्रः ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७

केतुंनिपतितंदृष्ट्वाश्रुतायुःसतुपार्थिवः ॥ पाण्डवंविशिखैस्तीक्ष्णैराजन्विव्याधसप्तभिः ७ ततःक्रोधात्प्रजज्वालधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ यथायुगांतेभूतानिदिधक्षुरि
वपावकः ८ क्रुद्धंतुपांडवंदृष्ट्वादेवगंधर्वराक्षसाः ॥ प्रविव्यथुर्महाराजव्याकुलंचाप्यभूज्जगत् ९ सर्वेषांचैवभूतानामिदमासीन्मनोगतम् ॥ त्रीँल्लोकानद्यसंक्रुद्धोनृपो
ऽयंधक्ष्यतीतिवै १० ऋषयश्चैवदेवाश्चचक्रुःस्वस्त्ययनंमहत् ॥ लोकानांनृपशांत्यर्थंक्रोधितेपांडवेतदा ११ सचक्रोधसमाविष्टःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ दधारात्मवपुर्घोरं
युगांतादित्यसन्निभम् १२ ततःसैन्यानिसर्वाणितावकानिविशांपते ॥ निराशान्यभवंस्तत्रजीवितंप्रतिभारत १३ सतुधैर्येणतंकोपंसन्निवार्यमहायशाः ॥ श्रुतायुषः
प्रचिच्छेदमुष्टिदेशेमहाधनुः १४ अथैनंछिन्नधन्वानंनाराचेनस्तनांतरे ॥ निर्बिभेदरणेराजासर्वसैन्यस्यपश्यतः १५ सत्वरंचरणेराजन्तस्यवाहान्महात्मनः ॥ निज
घानशरैःक्षिप्रंसूतंचसुमहाबलः १६ हताश्वंतुरथंत्यक्त्वादृष्ट्वाराज्ञोऽस्यपौरुषम् ॥ विप्रदुद्राववेगेनश्रुतायुःसमरेतदा १७ तस्मिन्जितमहेष्वासेधर्मपुत्रेणसंयुगे ॥ दुर्योध
नबलंराजन्सर्वमासीत्पराङ्मुखम् १८ एतत्कृत्वामहाराजधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ व्यात्ताननोयथाकालस्तवसैन्यंजघानह १९ चेकितानस्तुवार्ष्णेयोगौतमंरथिनांव
रम् ॥ प्रेक्षतांसर्वसैन्यानांछादयामाससायकैः २० सन्निवार्यशरांस्तांस्तुकृपःशारद्वतोयुधि ॥ चेकितानंरणेयत्तंराजन्विव्याधपत्रिभिः २१ अथापरेणभल्लेनधनुश्चि
च्छेदमारिष ॥ सारथिंचास्यसमरेक्षिप्रहस्तोन्यपातयत् २२ अश्वांश्चास्यावधीद्राजन्नुभौतौपार्ष्णिसारथी ॥ सोऽवप्लुत्यरथात्तूर्णंगदांजग्राहसात्वतः २३ सतयावीर
घातिन्यागदयागदिनांवरः ॥ गौतमस्यहयान्हत्वासारथिंचन्यपातयत् २४ भूमिष्ठोगौतमस्तस्यशरांश्चिक्षेपषोडश ॥ शरास्तेसात्वतंभित्वाप्राविशन्धरणीतलम्
२५ चेकितानस्ततःक्रुद्धःपुनश्चिक्षेपतांगदाम् ॥ गौतमस्यवधाकांक्षीवृत्रस्येवपुरंदरः २६ तामापतंतींविमलामश्मगर्भांमहागदाम् ॥ शरैरनेकसाहस्रैर्वारयामासगौ
तमः २७ चेकितानस्ततःखड्गंक्रोधादुद्धृत्यभारत ॥ लाघवंपरमास्थायगौतमंसमुपाद्रवत् २८ गौतमोऽपिधनुस्त्यक्त्वाप्रगृह्यासिंसुसंयतः ॥ वेगेनमहताराजंश्चेकिता
नमुपाद्रवत् २९ तावुभौबलसंपन्नौनिस्त्रिंशवरधरिणौ ॥ निस्त्रिंशाभ्यांसुतीक्ष्णाभ्यामन्योन्यंसंततक्षतुः ३० निस्त्रिंशवेगाभिहतौततस्तौपुरुषर्षभौ ॥ धरणींसमनुप्रा
प्तौसर्वभूतनिषेविताम् ३१ मूर्छयाऽभिपरीतांगौव्यायामेनतुमोहितौ ॥ ततोऽभ्यधावद्वेगेनकरकर्षःसुहृत्तया ३२ चेकितानंतथाभूतंदृष्ट्वासमरदुर्मदः ॥ रथमा
रोपयच्चैनंसर्वसैन्यस्यपश्यतः ३३ तथैवशकुनिःशूरःस्यालस्तवविशांपते ॥ आरोपयद्रथंतूर्णंगौतमंरथिनांवरम् ३४ सौमदत्तिंतथाक्रुद्धोधृष्टकेतुर्महाबलः ॥ नवत्या
सायकैःक्षिप्रंराजन्विव्याधवक्षसि ३५ सौमदत्तिरुरःस्थैस्तैर्भृशंबाणैरशोभत ॥ मध्यंदिनेमहाराजरश्मिभिस्तपनोयथा ३६ भूरिश्रवास्तुसमरेधृष्टकेतुंमहारथम् ॥
हतसूतहयंचक्रेविरथंसायकोत्तमैः ३७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विरथंतंसमालोक्यहताश्वंहतसारथिम् ॥ महताशरवर्षेणच्छादयामाससंयुगे ३८ सतुतंरथमुत्सृज्यधृष्टकेतुर्महामनाः ॥ आरुरोहततोयानंशतानीकस्यमारिष ३९
चित्रसेनोविकर्णश्चराजन्दुर्मर्षणस्तथा ॥ रथिनोहेमसन्नाहाःसौभद्रमभिदुद्रुवुः ४० अभिमन्योस्ततस्तैस्तुघोरंयुद्धमवर्तत ॥ शरीरस्ययथाराजन्वातपित्तकफैस्त्रिभिः
४१ विरथांस्तवपुत्रांस्तुकृत्वाराजन्महाहवे ॥ नजघाननरव्याघ्रःस्मरन्भीमवचस्तदा ४२ ततोराज्ञांबहुशतैर्गजाश्वरथयायिभिः ॥ संवृतंसमरेभीष्मंदेवैरपिदुरासदम्
४३ प्रयान्तंशीघ्रमुद्वीक्ष्यपरित्रातुंसुतांस्तव ॥ अभिमन्युंसमुद्दिश्यबालमेकंमहारथम् ४४ वासुदेवमुवाचेदंकौन्तेयःश्वेतवाहनः ॥ चोदयाश्वान्हृषीकेशयत्रैतेबहुलारथाः
४५ एतेहिबहवःशूराःकृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः ॥ यथाहन्युर्नन‌ःसेनांतथामाधवचोदय ४६ एवमुक्तःसवार्ष्णेयःकौन्तेयेनामितौजसा ॥ रथंश्वेतहयैर्युक्तंप्रेषयामाससंयुगे
४७ निष्ठानकोमहानासीत्तवसैन्यस्यमारिष ॥ यदर्जुनोरणेक्रुद्धःसंयातस्तावकान्प्रति ४८ समासाद्यतुकौंतेयोराज्ञस्तान्भीष्मरक्षिणः ॥ सुशर्माणमथोराजन्निदंवचन
मब्रवीत् ४९ जानामित्वांयुधांश्रेष्ठमत्यंतंपूर्ववैरिणम् ॥ अनयस्याद्यसंप्राप्तंफलंपश्यसुदारुणम् ५० अद्यतेदर्शयिष्यामिपूर्वप्रेतान्पितामहान् ॥ एवंसंजल्पतस्तस्य
बीभत्सोःशत्रुघातिनः ५१ श्रुत्वाऽपिपरुषंवाक्यंसुशर्मारथयूथपः ॥ नचैनमब्रवीत्किंचिच्छुभंवायदिवाऽशुभम् ५२ अभिगम्यार्जुनंवीरंराजभिर्बहुभिर्वृतः ॥ पुरस्ता
त्पृष्ठतश्चैवपार्श्वतश्चैवसर्वतः ५३ परिवार्यार्जुनंसंख्येतवपुत्रैर्महारथः ॥ शरैःसंछादयामासमेघैरिवदिवाकरम् ५४ ततःप्रवृत्तःसुमहान्संग्रामःशोणितोदकः ॥ तावका
नांचसमरेपांडवानांचभारत ५५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि सप्तमयुद्धदिवसे सुशर्मार्जुनसमागमे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥
॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ सताड्यमानस्तुशरैर्धनंजयःपदाहतोनागइवश्वसन्बली ॥ बाणेनबाणेनमहारथानांचिच्छेदचापानिरणेप्रसह्य १ संछिद्यचापानिचता
निराज्ञांतेषांरणेवीर्यवतांक्षणेन ॥ विव्याधबाणैर्युगपन्महात्मानिःशेषतांतेष्वथमन्यमानः २ निपेतुराजौरुधिरप्रदिग्धास्तेताडिताःशक्रसुतेनराजन् ॥ विभिन्नगात्राः
पतितोत्तमांगागतासवश्छिन्नतनुत्रकायाः ३ महींगताःपार्थबलाभिभूताविचित्ररूपायुगपद्विनेशुः ॥ दृष्ट्वाहतांस्तान्युधिराजपुत्रांस्त्रिगर्तराजःप्रययौरथेन ४ तेषांरथा
नामथपृष्ठगोपाद्वात्रिंशदन्येऽभ्यपतंतपार्थम् ॥ तथैवतेतंपरिवार्यपार्थंविकृष्यचापानिमहारवाणि ५ अवीवृषन्बाणमहौघवृष्ट्यायथागिरिंतोयधराजलौघैः ॥ संपीड्य
मानस्तुशरौघवृष्ट्याधनंजयस्तान्युधिजातरोषः ६ षष्ट्याशरैःसंयतितैलधौतैर्जघानतानप्यथपृष्ठगोपान् ॥ रथांश्चतांस्तानवजित्यसंख्येधनंजयःप्रीतमनायशस्वी ७
अथात्वरद्भीष्मवधायजिष्णुर्बलानिराजन्समरेनिहत्य ॥ त्रिगर्तराजोनिहतान्समीक्ष्यमहात्मनातानथबंधुवर्गान् ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ अज्ञायमानेपश्चात्स्थिते २५ प्रत्यादेशंभर्त्सनं २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१

रणेपुरस्कृत्यनराधिपांस्तान्जगामपार्थस्त्वरितोवधाय ॥ अभिद्रुतंचास्त्रभृतांवरिष्ठंधनंजयंवीक्ष्यशिखंडिमुख्याः ९ अभ्युद्ययुस्तेशितशस्त्रहस्तारिरक्षिषंतोरथमर्जु
नस्य ॥ पार्थोऽपितानापततःसमीक्ष्यत्रिगर्तराज्ञासहितान्नृवीरान् १० विध्वंसयित्वासमरेधनुष्मान्गांडीवमुक्तैर्निशितैःपृषत्कैः ॥ भीष्मंयियासुर्युधिसंददर्शदुर्योधनं
सैंधवादींश्चराज्ञः ११ संवारयिष्णूनभिवारयित्वामुहूर्तमायोध्यबलेनवीरः ॥ उत्सृज्यराजानमनंतवीर्योजयद्रथादींश्चनृपान्महौजाः १२ ययौततोभीमबलोमनस्वी
गांगेयमाजौशरचापपाणिः ॥ युधिष्ठिरश्चप्रबलोमहात्मासमाययौत्वरितोजातकोपः १३ मद्राधिपंसमभित्यज्यसंख्येस्वभागमाप्तंतमनन्तकीर्तिः ॥ सार्धंसमाद्री
सुतभीमसेनैर्भीष्मंययौशांतनवंरणाय १४ तैःसंप्रयुक्तैःसमहारथाग्र्यैर्गंगासुतःसमरेचित्रयोधी ॥ नविव्यथेशांतनवोमहात्मासमागतैःपांडुसुतैःसमस्तैः १५ अथैत्यराजायु
धिसत्यसंधोजयद्रथोऽत्युग्रबलोमनस्वी ॥ चिच्छेदचापानिमहारथानांप्रसह्यतेषांधनुषावरेण १६ युधिष्ठिरंभीमसेनंयमौचपार्थंक्रुष्णंयुधिसंजातकोपः ॥ दुर्योधनः
क्रोधविषोमहात्माजघानबाणैरनलप्रकाशैः १७ कृपेणशल्येनशलेनचैवतथाविभोचित्रसेनेनचाजौ ॥ विद्धाःशरैस्तेऽतिविवृद्धकोपैर्देवायथादैत्यगणैःसमेतैः १८
छिन्नायुधंशांतनवेनराजाशिखंडिनंप्रेक्ष्यचजातकोपः ॥ अजातशत्रुःसमरेमहात्माशिखंडिनंक्रुद्धउवाचवाक्यम् १९ उक्तातथात्वंपितुरग्रतोमामहंहनिष्यामिमहाव्रतंतम् ॥
भीष्मंशरौघैर्विमलार्कवर्णैःसत्यंवदामीतिकृताप्रतिज्ञा २० त्वयाचनैनांसफलांकरोषिदेवव्रतंयन्ननिहंसियुद्धे ॥ मिथ्याप्रतिज्ञोभवमाऽत्रवीररक्षस्वधर्मंस्वकुलंयशश्च २१
प्रेक्षस्वभीष्मंयुधिभीमवेगंसर्वांस्तपंतंममसैन्यसंघान् ॥ शरौघजालैरतितिग्मवेगैःकालंयथाकालकृतंक्षणेन २२ निकृत्तचापःसमरेऽनपेक्षःपराजितःशांतनवेनचाजौ ॥
विहायबंधूनथसोदरांश्चक्वयास्यसेनानुरूपंतवेदम् २३ दृष्ट्वाहिभीष्मंतमनंतवीर्यंभग्नंचसैन्यंद्रवमाणमेवम् ॥ भीतोऽसिनूनंद्रुपदस्यपुत्रतथाहितेमुखवर्णोऽप्रहृष्टः २४
अज्ञायमानेचधनंजयेऽपिमहाहवेसंप्रसक्तेनृवीरे ॥ कथंहिभीष्मात्प्रथितःपृथिव्यांभयंत्वमद्यप्रकरोषिवीर २५ सधर्मराजस्यवचोनिशम्यरूक्षाक्षरंविप्रलापानुबद्धम् ॥
प्रत्यादेशंमन्यमानोमहात्माप्रतत्वरेभीष्मवधायराजन् २६ तमापतंतंमहताजवेनशिखंडिनंभीष्ममभिद्रवंतम् ॥ निवारयामासहिशल्यएनमस्त्रेणघोरेणसुदुर्जयेन २७
सचापिदृष्ट्वासमुदीर्यमाणमस्त्रंयुगांताग्निसमप्रकाशम् ॥ नसंमुमोहद्रुपदस्यपुत्रोराजन्महेन्द्रप्रतिमप्रभावः २८ तस्थौचतत्रैवमहाधनुष्मान्शरैस्तदस्त्रंप्रतिबाधमानः ॥
अथाददेवारुणमन्यदस्त्रंशिखंड्यथोग्रंप्रतिघातमस्य २९ तदस्त्रमस्त्रेणविदार्यमाणंखस्थाःसुरादद्दृशुःपार्थिवाश्च ॥ भीष्मस्तुराजन्समरेमहात्माधनुश्चचित्रंध्वजमेवचापि ॥ ११३
३० छित्वाऽनदत्पांडुसुतस्यवीरोयुधिष्ठिरस्याजमीढस्यराज्ञः ॥ ततःसमुत्सृज्यधनुःसबाणंयुधिष्ठिरंवीक्ष्यभयाभिभूतम् ३१

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गदांप्रगृह्याभिपपातसंख्येजयद्रथंभीमसेनःपदातिः ॥ तमापतंतंसहसाजवेनजयद्रथःसगदंभीमसेनम् ३२ विव्याधघोरैर्यमदंडकल्पैःशितैःशरैःपंचशतैःसमंतात् ॥
अचिन्तयित्वासशरांस्तरस्वीवृकोदरःक्रोधपरीतचेताः ३३ जघानवाहान्समरेसमंतात्पारावतान्सिंधुराजस्यसंख्ये ॥ ततोऽभिवीक्ष्याप्रतिमप्रभावस्तवात्मजस्त्वरमा
णोरथेन ३४ अभ्याययौभीमसेनंनिहन्तुंसमुद्यतास्त्रोसुरराजकल्पः ॥ भीमोऽप्यथैनंसहसाविनद्यप्रत्युद्ययौगदयातर्जयानः ३५ समुद्यतांतांयमदंडकल्पांदृष्ट्वागदांतेकु
रवःसमंतात् ॥ विहायसर्वेतवपुत्रमुग्रंपातंगदायाःपरिहर्तुकामाः ३६ अपक्रांतास्तुमुलेसंप्रमर्देसुदारुणेभारतमोहनीये ॥ अमूढचेतास्त्वथचित्रसेनोमहागदामापतं
तींनिरीक्ष्य ३७ रथंस्वमुत्सृज्यपदातिराजौप्रगृह्यखड्गंविपुलंचचर्म ॥ अवप्लुतःसिंहइवाचलाग्राज्जगामान्यंभूमिपभूमिदेशम् ३८ गदाऽपिसाप्राप्यरथंसुचित्रंसाश्वं
ससूतंविनिहत्यसंख्ये॥जगामभूमिंज्वलितामहोल्काभ्रष्टाऽम्बराद्गामिवसंपतन्ती ३९ आश्चर्यभूतंसुमहत्त्वदीयादृष्ट्वैवतद्भारतसंप्रहृष्टाः॥ सर्वेविनेदुःसहिताःसमंतात्पुपूजि
रेतवपुत्रस्यशौर्यम् ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि भीष्मवधप० सप्तमयुद्धदिवसेपंचाशीतितमोध्यायः ॥ ८५ ॥ संजयउवाच ॥ विरथंतंसमासाद्यचित्रसेनंय
शस्विनम् ॥ रथमारोपयामासविकर्णस्तनयस्तव १ तस्मिंस्तथावर्तमानेतुमुलेसंकुलेभृशम् ॥ भीष्मःशांतनवस्तूर्णंयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् २ ततःसरथनागाश्वाःसमकं
पंतसृंजयाः ॥ मृत्योरास्यमनुप्राप्तंमेनिरेचयुधिष्ठिरम् ३ युधिष्ठिरोऽपिकौरव्योयमाभ्यांसहितःप्रभुः ॥ महेष्वासंनरव्याघ्रंभीष्मंशांतनवंययौ ४ ततःशरसहस्रा
णिप्रमुंचन्पांडवोयुधि ॥ भीष्मंसंछादयामासयथामेघोदिवाकरम् ५ तेनसम्यक्प्रणीतानिशरजालानिमारिष ॥ प्रतिजग्राहगांगेयःशतशोऽथसहस्रशः ६ तथैव
शरजालानिभीष्मेणास्तानिमारिष ॥ आकाशेसमदृश्यंतखगमानांव्रजाइव ७ निमेषार्धेनकौन्तेयंभीष्मःशांतनवोयुधि ॥ अदृश्यंसमरेचक्रेशरजालेनभागशः ८ ततो
युधिष्ठिरोराजाकौरव्यस्यमहात्मनः ॥ नाराचंप्रेषयामासक्रुद्धआशीविषोपमम् ९ असंप्राप्तंततस्तंतुक्षुरप्रेणमहारथः ॥ चिच्छेदसमरेराजन्भीष्मस्तस्यधनुश्च्युतम् १०
तंतुच्छित्वारणेभीष्मोनाराचंकालसंमितम् ॥ निजघ्नेकौरवेन्द्रस्यहयान्कांचनभूषणान् ११ हताश्वंतुरथंत्यक्त्वाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंनकुलस्य
महात्मनः १२ यमावपिहिसंक्रुद्धःसमासाद्यरणेतदा ॥ शरैःसंछादयामासभीष्मःपरपुरंजयः १३ तौतुदृष्ट्वामहाराजभीष्मबाणप्रपीडितौ ॥ जगामपरमांचिंतांभीष्मस्य
वधकांक्षया १४ ततोयुधिष्ठिरोवश्यान्राज्ञस्तान्समचोदयत् ॥ भीष्मंशांतनवंसर्वेनिहतेतिसुहृद्गणान् १५ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेश्रुत्वापार्थस्यभाषितम् ॥ महतारथवं
शेनपरिवव्रुःपितामहम् १६ ससमन्तात्परिवृतःपितादेवव्रतस्तव ॥ चिक्रीडधनुषाराजन्पातयानोमहारथान् १७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८

तंचरन्तंरणेपार्थादद्दशुःकौरवंयुधि ॥ मृगमध्यंप्रविश्येवयथासिंहशिशुंवने १८ तर्जयानंरणेवीरांस्त्रासयानंचसायकैः ॥ दृष्ट्वात्रेसुर्महाराजसिंहंमृगगणाइव १९ रणे
भारतसिंहस्यदद्दशुःक्षत्रियागतिम् ॥ अग्नेर्वायुसहायस्ययथाकक्षंदिधक्षतः २० शिरांसिरथिनांभीष्मःपातयामाससंयुगे ॥ तालेभ्यःपरिपक्वानिफलानिकुशलो
नरः २१ पतद्भिश्चमहाराजशिरोभिर्धरणीतले ॥ बभूवतुमुलःशब्दःपततामश्मनामिव २२ तस्मिन्सुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेभयानके ॥ सर्वेषामेवसैन्यानामासी
द्व्यतिकरोमहान् २३ भिन्नेषुतेपुव्यूहेषुक्षत्रियाइतरेतरम् ॥ एकमेकंसमाहूययुद्धायैवावतस्थिरे २४ शिखंडीतुसमासाद्यभरतानांपितामहम् ॥ अभिदुद्राववेगेन
तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् २५ अनादृत्यततोभीष्मस्तंशिखंडिनमाहवे ॥ प्रययौसृंजयान्क्रुद्धःस्त्रीत्वंचिन्त्यशिखंडिनः २६ सृंजयास्तुततोदृष्ट्वाहृष्टंभीष्मंमहारणे ॥
सिंहनादांश्चविविधांश्चक्रुःशंखविमिश्रितान् २७ ततःप्रववृतेयुद्धंव्यतिषक्तरथद्विपम् ॥ पश्चिमांदिशमासाद्यस्थितेसवितरिप्रभो २८ धृष्टद्युम्नोऽथपांचाल्यःसा
त्यकिश्चमहारथः ॥ पीडयंतौभृशंसैन्यंशक्तितोमरवृष्टिभिः २९ शस्त्रैश्चबहुभीराजन्जघ्नतुस्तावकान्रणे ॥ तेहन्यमानाःसमरेतावकाभरतर्षभ ३० आर्यांयुद्धम
तिंकृत्वानत्यजंतिस्मसंयुगम् ॥ यथोत्साहंतुसमरेनिजघ्नुस्तावकारणे ३१ तत्राक्रन्दोमहानासीत्तावकानांमहात्मनाम् ॥ वध्यतांसमरेराजन्पार्षतेनमहात्मना ३२
तंश्रुत्वानिनदंघोरंतावकानांमहारथौ ॥ विन्दानुविन्दावावन्त्यौपार्षतंप्रत्युपस्थितौ ३३ तौतस्यतुरगान्हत्वात्वरमाणौमहारथौ ॥ छादयामासतुरुभौशरवर्षेणपार्षतम् ३४
अवप्लुत्याथपांचाल्योरथात्तूर्णंमहाबलः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंसात्यकेस्तुमहात्मनः ३५ ततोयुधिष्ठिरोराजामहत्यासेनयावृतः ॥ आवंत्यौसमरेक्रुद्धावभ्ययात्सपरन्तपौ
३६ तथैवतवपुत्रोऽपिसर्वोद्योगेनमारिष ॥ विंदानुविंदौसमरेपरिवार्यावतस्थिवान् ३७ अर्जुनश्चापिसंक्रुद्धःक्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ अयोधयतसंग्रामेवज्रपाणिरिवासुरान्
३८ द्रोणस्तुसमरेक्रुद्धःपुत्रस्यप्रियकृत्तव ॥ व्यधमत्सर्वपंचालांस्तूलराशिमिवानलः ३९ दुर्योधनपुरोगास्तुपुत्रास्तवविशांपते ॥ परिवार्यरणेभीष्मंयुयुधुःपांडवैःसह
४० ततोदुर्योधनोराजालोहितायतिभास्करे ॥ अब्रवीत्तावकान्सर्वांस्त्वरध्वमितिभारत ४१ युध्यतांतुतथातेषांकुर्वतांकर्मदुष्करम् ॥ अस्तंगिरिमथारूढेअप्रका
शतिभास्करे ४२ प्रावर्ततनदीघोराशोणितौघतरंगिणी ॥ गोमायुगणसंकीर्णाक्षणेनक्षणदामुखे ४३ शिवाभिरशिवाभिश्चरुवद्भिर्भैरवंरवम् ॥ घोरमायोधनंजज्ञेभूत
संघैःसमाकुलम् ४४ राक्षसाश्चपिशाचाश्चतथान्येपिशिताशिनः ॥ समंततोव्यदृश्यंतशतशोऽथसहस्रशः ४५ अर्जुनोऽथसुशर्मादीन्राज्ञस्तान्सपदानुगान् ॥ विजि
त्यपृतनामध्येययौस्वशिबिरंप्रति ४६ युधिष्ठिरोऽपिकौरव्योभ्रातृभ्यांसहितस्तथा ॥ ययौस्वशिबिरंराजानिशायांसेनयावृतः ४७ भीमसेनोऽपिराजेन्द्रदुर्योधनमुखान्
रथान् ॥ अवजित्यततःसंख्येययौस्वशिबिरंप्रति ४८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ ॥ इतिश्री० नी० भा० षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ परिणाम्यगमयित्वा १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

दुर्योधनोऽपिनृपतिःपरिवार्यमहारणे ॥ भीष्मंशांतनवंतूर्णंप्रयातःशिबिरंप्रति ४९ द्रोणोद्रौणिःकृपःशल्यःकृतवर्माचसात्वतः ॥ परिवार्यचमूंसर्वांप्रययुःशिबिरंप्रति
५० तथैवसात्यकीराजन्धृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ परिवार्यरणेयोधान्ययतुःशिबिरंप्रति ५१ एवमेतेमहाराजतावकाःपांडवैःसह ॥ पर्यवर्तन्तसहितानिशाकालेपरंतप ५२
ततःस्वशिबिरंगत्वापांडवाःकुरवस्तथा ॥ न्यवसंतमहाराजपूजयंतःपरस्परम् ५३ रक्षांकृत्वाततःशूरान्यस्यगुल्मान्यथाविधि ॥ अपनीयचशल्यानिस्नात्वाचविविधै
र्जलैः ५४ कृतस्वस्त्ययनाःसर्वेसंस्तूयंतश्चबंदिभिः ॥ गीतवादित्रशब्देनव्यक्रीडंतयशस्विनः ५५ मुहूर्तादिवतत्सर्वमभवत्स्वर्गसन्निभम् ॥ नहियुद्धकथांकांचित्तत्रा
कुर्वन्महारथाः ५६ तेप्रसुप्तेबलेतत्रपरिश्रांतजनेनृप ॥ हस्त्यश्वबहुलेरात्रौप्रेक्षणीयेबभूवतुः ५७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिसप्तमदिवसयुद्धाव
हारेषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ संजयउवाच ॥ परिणाम्यनिशांतांतुसुखंप्राप्ताजनेश्वराः ॥ कुरवःपांडवाश्चैवपुनर्युद्धायनिर्ययुः १ ततःशब्दोमहानासीत्सैन्य
योरुभयोर्नृप ॥ निर्गच्छमानयोःसंख्येसागरप्रतिमोमहान् २ ततोदुर्योधनोराजाचित्रसेनोविविंशतिः ॥ भीष्मश्चरथिनांश्रेष्ठोभारद्वाजश्चवैनृप ३ एकीभूताःसुसंय
त्ताःकौरवाणांमहाचमूम् ॥ व्यूहायविदधूराजन्पांडवान्प्रतिदंशिताः ४ भीष्मःकृत्वामहाव्यूहंपितातवविशांपते ॥ सागरप्रतिमंघोरंवाहनोर्मितरंगिणम् ५ अग्रतः
सर्वसैन्यानांभीष्मःशांतनवोययौ ॥ मालवैर्दाक्षिणात्यैश्चआवंत्यैश्चसमन्वितः ६ ततोऽनंतरमेवासीद्भारद्वाजःप्रतापवान् ॥ कुलिन्दैःपारदैश्चैवतथाक्षुद्रकमालवैः ७
द्रोणादनंतरंयत्तोभगदत्तःप्रतापवान् ॥ मगधैश्चकलिंगैश्चपिशाचैश्चविशांपते ८ प्राग्ज्योतिषादनुनृपःकौसल्योऽथबृहद्बलः ॥ मेकलैःकुरुविन्दैश्चत्रैपुरैश्चसमन्वितः
९ बृहद्बलात्ततःशूरस्त्रिगर्तःप्रस्थलाधिपः ॥ काम्बोजैर्बहुभिःसार्धंयवनैश्चसहस्रशः १० द्रौणिस्तुरभसःशूरस्त्रैगर्तादनुभारत ॥ प्रययौसिंहनादेननादयानोधरातलम् ११
तथासर्वेणसैन्येनराजादुर्योधनस्तदा ॥ द्रौणेरनंतरंप्रायात्सोदर्यैःपरिवारितः १२ दुर्योधनादनुततःकृपःशारद्वतोययौ ॥ एवमेषमहाव्यूहःप्रययौसागरोपमः १३ रेजु
स्तत्रपताकाश्चश्वेतच्छत्राणिवाविभो ॥ अंगदान्यत्रचित्राणिमाहार्हाणिधनूंषिच १४ तंतुदृष्ट्वामहाव्यूहंतावकानांमहारथः ॥ युधिष्ठिरोऽब्रवीत्तूर्णंपार्षतंपृतनापतिम्
१५ पश्यव्यूहंमहेष्वासनिर्मितंसागरोपमम् ॥ प्रतिव्यूहंत्वमपिहिकुरुपार्षतसत्वरम् १६ ततःसपार्षतःक्रूरोव्यूहंचक्रेसुदारुणम् ॥ शृङ्गाटकंमहाराजपरव्यूहविनाश
नम् १७ शृङ्गाभ्यांभीमसेनश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ रथैरनेकसाहस्रैस्तथाहयपदातिभिः १८ ताभ्यांबभौनरश्रेष्ठःश्वेताश्वःकृष्णसारथिः ॥ मध्येयुधिष्ठिरोराजामाद्री
पुत्रौचपांडवौ १९ अथोत्तरेमहेष्वासाःसहसैन्यानराधिपाः ॥ व्यूहंतंपूरयामासुर्व्यूहशास्त्रविशारदाः २०

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ शृंगाटकंचतुष्पथाकारं १७ शृंगाभ्यांशृंगयोः १८ । १९ । २०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अभिमन्युस्ततःपश्चाद्विराटश्चमहारथः ॥ द्रौपदेयाश्चसंहृष्टाराक्षसश्चघटोत्कचः २१ एवमेतंमहाव्यूहंव्यूह्यभारतपांडवाः ॥ अतिष्ठन्समरेशूरायोद्धुकामाजयैषिणः २२ भेरीशब्दैश्चविमलैर्विमिश्रैःशंखनिःस्वनैः॥क्ष्वेडितास्फोटितोत्क्रुष्टैर्नादिताःसर्वतोदिशः २३ ततःशूराःसमासाद्यसमरेतेपरस्परम् ॥ नेत्रैरनिमिषैराजन्नवैक्षंतपरस्परम् २४ नामभिस्तेमनुष्येन्द्रपूर्वंयोधाःपरस्परम् ॥ युद्धायसमवर्ततसमाहूयेतरेतरम् २५ ततःप्रववृतेयुद्धंघोररूपंभयावहम् ॥ तावकानांपरेषांचनिघ्नतामितरेतरम् २६ नाराचानिशिताःसंख्येसंपतंतिस्मभारत ॥ व्यात्ताननाभयकराउरगाइवसंघशः २७ निष्पेतुर्विमलाःशक्त्यस्तैलधौताःसुतेजनाः ॥ अंबुदेभ्योयथाराजन्भ्राजमानाःशतह्रदाः २८ गदाश्चविमलैःपट्टैःपिनद्धाःस्वर्णभूषितैः ॥ पतंत्यस्तत्रदृश्यंतेगिरिशृंगोपमाःशुभाः २९ निस्त्रिंशाश्चव्यदृश्यंतविमलांबरसन्निभाः ॥ आर्षभाणिविचित्राणिशतचंद्राणिभारत ३० अशोभंतरणेराजन्पात्यमानानिसर्वशः ॥ तेऽन्योन्यंसमरेसेनेयुध्यमानेनराधिप ३१ अशोभेतांयथादेवदैत्यसेनेसमुद्यते ॥ अभ्यद्रवंतसमरेतेऽन्योन्यंवैसमंततः ३२ रथास्तुरथिभिस्तूर्णंप्रेषिताःपरमाहवे ॥ युगैर्युगानिसंश्लिष्यप्ययुधुःपार्थिवर्षभाः ३३ दंतिनांयुध्यमानानांसंघर्षात्पावकोऽभवत्॥ दन्तेषुभरतश्रेष्ठसधूमःसर्वतोदिशम् ३४ प्रासैरभिहताःकेचिद्गजयोधाःसमंततः ॥ पतमानाःस्मदृश्यन्तेगिरिशृङ्गान्नगाइव ३५ पादाताश्चाप्यदृश्यंतनिघ्नंतोऽथपरस्परम् ॥ चित्ररूपधराःशूरानखरप्रासयोधिनः ३६ अन्योन्यंतेसमासाद्यकुरुपांडवसैनिकाः ॥ अस्त्रैर्नानाविधैर्घोरैरणेनिन्युर्यमक्षयम् ३७ ततःशांतनवोभीष्मोरथघोषेणनादयन् ॥ अभ्यागमद्रणेपार्थान्धनुःशब्देनमोहयन् ३८ पांडवानांरथाश्चापिनदंतोभैरवंस्वनम् ॥ अभ्यद्रवंतसंयत्ताधृष्टद्युम्नपुरोगमाः ३९ ततःप्रववृतेयुद्धंतवतेषांचभारत ॥ नराश्वरथनागानांव्यतिषक्तंपरस्परम् ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मप० भीष्मवधप० अष्टमदिवसयुद्धारंभे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

॥ संजयउवाच॥ भीष्मंतुसमरेक्रुद्धंप्रतपन्तंसमन्ततः॥ नशेकुःपांडवाद्रष्टुंतपन्तमिवभास्करम् १ ततःसर्वाणिसैन्यानिधर्मपुत्रस्यशासनात् ॥ अभ्यद्रवंतगाङ्गेयंमर्दयन्तंशितैःशरैः २ सतुभीष्मोरणश्लाघीसोमकान्सहसृंजयान् ॥ पंचालांश्चमहेष्वासान्पातयामाससायकैः ३ तेवध्यमानाभीष्मेणपंचालाःसोमकैःसह ॥ भीष्ममेवाभ्ययुस्तूर्णंत्यक्त्वामृत्युकृतंभयम् ४ सतेषांरथिनांवीरोभीष्मःशांतनवोयुधि ॥ चिच्छेदसहसाराजन्बाहूनथशिरांसिच ५ विरथान्रथिनश्चक्रेपितादेवव्रतस्तव ॥ पतितान्युत्तमांगानिहयेभ्योहयसादिनाम् ६ निर्मनुष्यांश्चमातंगान्शयानान्पर्वतोपमान् ॥ अपश्याममहाराजभीष्मास्त्रेणप्रमोहितान् ७ नतत्रासीत्पुमान्कश्चित्पांडवानांविशांपते ॥ अन्यत्ररथिनांश्रेष्ठाद्भीमसेनान्महाबलात् ८ सहिभीष्मंसमासाद्यताडयामाससंयुगे ॥ ततोनिष्ठानकोघोरोभीष्मभीमसमागमे ९ बभूवसर्वसैन्यानांघोररूपोभयानकः ॥ तथैवपांडवाहृष्टाःसिंहनादमथानदन् १० ॥११९॥

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३

ततोदुर्योधनोराजासोदर्यैःपरिवारितः ॥ भीष्मंजुगोपसमरेवर्तमानेजनक्षये ११ भीमस्तुसारथिंहत्वाभीष्मस्यरथिनांवरः ॥ प्रद्रुताश्वेरथेतस्मिन्द्रवमाणेसमन्ततः १२
सुनाभस्यशरेणाशुशिरश्चिच्छेदभारत ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनसहतोन्यपतद्भुवि १३ हतेतस्मिन्महाराजतवपुत्रेमहारथे ॥ नामृष्यंतरणेशूराःसोदराःसप्तसंयुगे १४ आ
दित्यकेतुर्बह्वाशीकुंडधारोमहोदरः ॥ अपराजितःपंडितकोविशालाक्षःसुदुर्जयः १५ पांडवंचित्रसन्नाहाविचित्रकवचध्वजाः ॥ अभ्यद्रवंतसंग्रामेयोद्धुकामारिमर्दनाः
१६ महोदरस्तुसमरेभीमंविव्याधपत्रिभिः ॥ नवभिर्वज्रसंकाशैर्नमुचिंवृत्रहायथा १७ आदित्यकेतुःसप्तत्याबह्वाशीचापिपंचभिः ॥ नवत्याकुंडधारश्चविशालाक्षश्चपं
चभिः १८ अपराजितोमहाराजपराजिष्णुर्महारथम् ॥ शरैर्बहुभिरानर्च्छद्भीमसेनंमहाबलम् १९ रणेपंडितकश्चैनंत्रिभिर्बाणैःसमार्पयत् ॥ सतन्नममृषेभीमःशत्रुभिर्व
धमाहवे २० धनुःप्रपीड्यवामेनकरेणामित्रकर्शनः ॥ शिरश्चिछेदसमरेशरेणानतपर्वणा २१ अपराजितस्यसुनसंतवपुत्रस्यसंयुगे ॥ पराजितस्यभीमेननिपपातशिरो
महीम् २२ अथापरेणभल्लेनकुंडधारंमहारथम् ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायसर्वलोकस्यपश्यतः २३ ततःपुनरमेयात्माप्रसंधायशिलीमुखम् ॥ प्रेषयामाससमरेपंडितंप्र
तिभारत २४ सशरःपंडितंहत्वाविवेशधरणीतलम् ॥ यथानरंनिहत्याशुभुजगःकालचोदितः २५ विशालाक्षशिरश्छित्वापातयामासभूतले ॥ त्रिभिःशरैरदीनात्मा
स्मरन्क्लेशंपुरातनम् २६ महोदरंमहेष्वासंनाराचेनस्तनांतरे ॥ विव्याधसमरेराजन्सहतोन्यपतद्भुवि २७ आदित्यकेतोःकेतुंचछित्वाबाणेनसंयुगे ॥ भल्लेनभृशती
क्ष्णेनशिरश्चिच्छेदभारत २८ बह्वाशिनंततोभीमःशरेणानतपर्वणा ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोयमस्यसदनंप्रति २९ प्रदुद्रुवुस्ततस्तेऽन्येपुत्रास्तवविशांपते ॥ मन्यमाना
हितत्सत्यंसभायांतस्यभाषितम् ३० ततोदुर्योधनोराजाभ्रातृव्यसनकर्शितः ॥ अब्रवीत्तावकान्योधान्भीमोऽयंयुधिवध्यताम् ३१ एवमेतेमहेष्वासाःपुत्रास्तवविशां
पते ॥ भ्रातृन्संदृश्यनिहतान्प्रास्मरंस्तेहितद्वचः ३२ यदुक्तवान्महाप्राज्ञःक्षत्ताहितमनामयम् ॥ तदिदंसमनुप्राप्तंवचनंदिव्यदर्शिनः ३३ लोभमोहसमाविष्टःपुत्रप्री
त्याजनाधिप ॥ नबुध्यसेपुरायत्तत्तथ्यमुक्तंवचोमहत् ३४ तथैवचवधार्थायपुत्राणांपांडवोबली ॥ नूनंजातोमहाबाहुर्यथाहंतिस्मकौरवान् ३५ ततोदुर्योधनोराजा
भीष्ममासाद्यसंयुगे ॥ दुःखेनमहताऽऽविष्टोविललापसुदुःखितः ३६ निहताभ्रातरःशूराभीमसेनेनमेयुधि ॥ यतमानास्तथाऽन्येपिहन्यन्तेसर्वसैनिकाः ३७ भवांश्च
मध्यस्थतयानित्यमस्मानुपेक्षते ॥ सोऽहंकुपथमारूढःपश्यदैवमिदंमम ३८ एतच्छ्रुत्वावचःक्रूरंपितादेवव्रतस्तव ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमब्रवीत्साश्रुलोचनः ३९ उक्त
मेतन्मयापूर्वंद्रोणेनविदुरेणच ॥ गांधार्याचयशस्विन्यातत्त्वंतातनबुद्धवान् ४० समयश्चमयापूर्वंकृतोवैशत्रुकर्शन ॥ नाहंयुधिनियोक्तव्योनाप्याचार्यःकथंचन ४१

३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४२।४३।४४ ॥ इतिभी० नी० भा० अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ दृष्ट्वेति १।२।३।४। ५।६।७ ८।९।१०। ११।१२। १३।१४। १५।१६।१७। १८।१९।२०। २१।२२।२३।२४ कूजतां अव्यक्तं ध्वनतां स्तनतां उच्चैः

यंयंहिधार्तराष्ट्राणांभीमोद्रक्ष्यतिसंयुगे ॥ हनिष्यतिरणेनित्यंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ४२ सत्वंराजन्स्थिरोभूत्वारणेकृत्वादृढांमतिम् ॥ योधयस्वरणेपार्थान्स्वर्गं
कृत्वापरायणम् ४३ नशक्याःपांडवाजेतुंसेन्द्रैरपिसुरासुरैः ॥ तस्माद्युद्धेस्थिरांकृत्वामतिंयुद्ध्यस्वभारत ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मप० भीष्मवधप० सुनाभा
दिधृतराष्ट्रपुत्रवधेअष्टाशीतितमोऽध्ययः ॥ ८८ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ दृष्ट्वामेनिहतान्पुत्रान्बहूनेकेनसंजय ॥ भीष्मोद्रोणःकृपश्चैवकिमकुर्वतसंयुगे १ अह
न्यहनिमेपुत्राःक्षयंगच्छंतिसंजय ॥ मन्येऽहंसर्वथासूतदैवेनोपहताभृशम् २ यत्रमेतनयाःसर्वेजीयन्तेनजयन्त्युत ॥ यत्रभीष्मस्यद्रोणस्यकृपस्यचमहात्मनः ३ सौम
दत्तेश्चवीरस्यभगदत्तस्यचोभयोः ॥ अश्वत्थाम्नस्तथातातशूराणामनिवर्तिनाम् ४ अन्येषांचैवशूराणांमध्यगास्तनयामम ॥ यदहन्यंतसंग्रामेकिमन्यद्भागधेयतः ५
नहिदुर्योधनोमंदःपुराप्रोक्तमबुध्यत ॥ वार्यमाणोमयातातभीष्मेणविदुरेणच ६ गांधार्याचैवदुर्मेधाःसततंहितकाम्यया ॥ नाबुध्यतपुरामोहात्तस्यप्राप्तमिदंफलम् ७
यद्भीमसेनःसमरेपुत्रान्ममविचेतसः ॥ अहन्यहनिसंक्रुद्धोनयतेयमसादनम् ८ ॥ संजयउवाच ॥ इदंतत्समनुप्राप्तंक्षत्तुर्वचनमुत्तमम् ॥ नबुद्धवानसिविभोप्रोच्यमानं
हितंतदा ९ निवारयसुतान्द्यूतात्पांडवान्माद्रुहेतिच ॥ सुहृदांहितकामानांब्रुवतांतत्तदेवच १० नशुश्रूषसियद्वाक्यंमर्त्यःपथ्यमिवौषधम् ॥ तदेवत्वामनुप्राप्तंवचनं
साधुभाषितम् ११ विदुरद्रोणभीष्माणांतथाऽन्येषांहितैषिणाम् ॥ अकृत्वावचनंपथ्यंक्षयंगच्छंतिकौरवाः १२ तदेतत्समनुप्राप्तंपूर्वमेवविशांपते ॥ तस्मात्त्वंशृणुत
त्त्वेनयथायुद्धमवर्तत १३ मध्याह्नेसुमहारौद्रःसंग्रामःसमपद्यत ॥ लोकक्षयकरोराजंस्तन्मेनिगदतःशृणु १४ ततःसर्वाणिसैन्यानिधर्मपुत्रस्यशासनात् ॥ संरब्धा
न्यभ्यवर्तन्तभीष्ममेवजिघांसया १५ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचसात्यकिश्चमहारथः ॥ युक्तानीकामहाराजभीष्ममेवसमभ्ययुः १६ विराटोद्रुपदश्चैवसहिताःसर्वसोमकैः ॥
अभ्यद्रवंतसंग्रामेभीष्ममेवमहारथम् १७ केकयाधृष्टकेतुश्चकुंतिभोजश्चदंशितः ॥ युक्तानीकामहाराजभीष्ममेवसमभ्ययुः १८ अर्जुनोद्रौपदेयाश्चचेकितानश्चवीर्य
वान् ॥ दुर्योधनसमादिष्टान्राज्ञःसर्वान्समभ्ययुः १९ अभिमन्युस्तथाशूरोहैडिंबश्चमहारथः ॥ भीमसेनश्चसंक्रुद्धस्तेऽभ्यधावन्तकौरवान् २० त्रिधाभूतैरवध्यंतपांड
वैःकौरवायुधि ॥ तथैवकौरवैराजन्नवध्यंतपरेरणे २१ द्रोणस्तुरथिनःश्रेष्ठान्सोमकान्सृंजयैःसह ॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धःप्रेषयिष्यन्यमक्षयम् २२ तत्राक्रंदोमहानासी
त्सृंजयानांमहात्मनाम् ॥ वध्यतांसमरेराजन्भारद्वाजेनधन्विना २३ द्रोणेननिहतास्तत्रक्षत्रियाबहवोरणे ॥ विचेष्टंतोह्यदृश्यंतव्याधिक्लिष्टानराइव २४ कूजतांक्रंदतां
चैवस्तनतांचैवभारत ॥ अनिशंशुश्रुवेशब्दःक्षुत्क्लिष्टानांनृणामिव २५ तथैवकौरवेयाणांभीमसेनोमहाबलः ॥ चकारकदनंघोरंक्रुद्धःकालइवापरः २६ वध्यतांतत्र
सैन्यानामन्योन्येनमहारणे ॥ प्रावर्ततनदीघोरारुधिरौघप्रवाहिनी २७

शब्दायमानानाम् २५ । २६ । २७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ निष्कैरुरोभूषणैः ३७ योक्त्रैरीषायोजनरज्जुभिः रश्मिभिरश्वबंधनरज्जुभिः ३८ । ३९ । ४० ॥ इ० भी० नी० भा० ऊननवतितमोऽ

ससंग्रामोमहाराजघोररूपोऽभवन्महान् ॥ कुरूणांपांडवानांचयमराष्ट्रविवर्धनः २८ ततोभीमोरणेक्रुद्धोरभसश्चविशेषतः ॥ गजानीकंसमासाद्यप्रेषयामासमृत्यवे २९
तत्रभारतभीमेननाराचाभिहतागजाः ॥ पेतुर्नेदुश्चसेदुश्चदिशश्चपरिबभ्रमुः ३० छिन्नहस्तामहानागाच्छिन्नगात्राश्चमारिष ॥ क्रौंचवद्व्यनदन्भीताःपृथिवीमधिशेरते
३१ नकुलःसहदेवश्चहयानीकमभिद्रुतौ ॥ तेहयाःकांचनापीडारुक्मभांडपरिच्छदाः ३२ वध्यमानाव्यदृश्यंतशतशोऽथसहस्रशः ॥ पतद्भिस्तुरगैराजन्समास्तीर्यत
मेदिनी ३३ निर्जिह्वैश्चश्वसद्भिश्चकूजद्भिश्चगतासुभिः ॥ हयैर्बभौनरश्रेष्ठनानारूपधरैर्धरा ३४ अर्जुनेनहतैःसंख्येतथाभारतराजभिः ॥ प्रबभौवसुधाघोरातत्रतत्रवि
शांपते ३५ रथैर्भग्नैर्ध्वजैश्छिन्नैर्निकृत्तैश्चमहायुधैः ॥ चामरैर्व्यजनैश्चैवच्छत्रैश्चसुमहाप्रभैः ३६ हारैर्निष्कैःसकेयूरैःशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ उष्णीषैरपविद्धैश्च
पताकाभिश्चसर्वशः ३७ अनुकर्षैःशुभैराजन्योक्त्रैश्चैवसरश्मिभिः ॥ संकीर्णावसुधाभातिवसन्तेकुसुमैरिव ३८ एवमेषक्षयोवृत्तःपांडूनामपिभारत ॥ क्रुद्धेशांतनवे
भीष्मेद्रोणेचरथसत्तमे ३९ अश्वत्थाम्निकृपेचैवतथैवकृतवर्मणि ॥ तथेतरेषुक्रुद्धेषुतावकानामपिक्षयः ४० ॥ इतिश्रीम० भी० भीष्मवधपर्वणिअष्टमदिवसयुद्धे
ऊननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ वर्तमानेतथारौद्रेराजन्वीरवरक्षये ॥ शकुनिःसौबलःश्रीमान्पांडवान्समुपाद्रवत् १ तथैवसात्वताराजन्
हार्दिक्यःपरवीरहा ॥ अभ्यद्रवतसंग्रामेपांडवानांवरूथिनीम् २ ततःकांबोजमुख्यानांनदीजानांचवाजिनाम् ॥ आरट्टानांमहीजानांसिंधुजानांचसर्वशः ३ वनायु
जानांशुभ्राणांतथापर्वतवासिनाम् ॥ वाजिनांबहुभिःसंख्येसमंतात्परिवारयन् ४ येचापरेतित्तिरिजाजवनावातरंहसः ॥ सुवर्णालंकृतैरेतैर्वर्मवद्भिःसुकल्पितैः ५
हयैर्वातजवैर्मुख्यैःपांडवस्यसुतोबली ॥ अभ्यवर्ततततसैन्यंहृष्टरूपःपरंतपः ६ अर्जुनस्यसुतःश्रीमानिरावान्नामवीर्यवान् ॥ स्नुषायांनागराजस्यजातःपार्थेनधी
मता ७ ऐरावतेनसादत्ताअनपत्यामहात्मना ॥ पत्यौहतेसुपर्णेनकृपणादीनचेतना ८ भार्यार्थेतांचजग्राहपार्थःकामवशानुगाम् ॥ एवमेषसमुत्पन्नःपरक्षेत्रेऽर्जुना
त्मजः ९ सनागलोकेसंवृद्धोमात्राचपरिरक्षितः ॥ पितृव्येणपरित्यक्तःपार्थद्वेषाद्दुरात्मना १० रूपवान्बलसंपन्नोगुणवान्सत्यविक्रमः ॥ इंद्रलोकंजगामाशुश्रुत्वात
त्रार्जुनंगतम् ११ सोऽभिगम्यमहाबाहुःपितरंसत्यविक्रमः ॥ अभ्यवादयदव्यग्रोविनयेनकृतांजलिः १२ न्यवेदयतचात्मानमर्जुनस्यमहात्मनः ॥ इरावानस्मिभ
द्रंतेपुत्रश्चाहंतवप्रभो १३ मातुःसमागमोयश्चतत्सर्वंप्रत्यवेदयत् ॥ तच्चसर्वंयथावृत्तमनुसस्मारपांडवः १४ परिष्वज्यसुतंचापिआत्मनःसदृशंगुणैः ॥ प्रीतिमानमय
त्पार्थोदेवराजनिवेशने १५

ध्यायः ॥ ८९ ॥ वर्तमान इति ॥ १ । २ वाजिनांवेगवतांवाजिनामश्वानांबहुभिर्गणैःपरिवारयन्नितिगणशब्दाध्याहारेणद्वयोःसंबंधः ३ । ४ । ५ पांडवस्यार्जुनस्यसुतइरावान् ६ नागराजस्यैरावतस्य
७ । ८ । ९ पितृव्येणअश्वसेनेन १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१६ साह्यंसाहाय्यं १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९

सोऽर्जुनेनसमाज्ञप्तोदेवलोकेतदानृप ॥ प्रीतिपूर्वंमहाबाहुःस्वकार्यंप्रतिभारत १६ युद्धकालेत्वयाऽस्माकंसाह्यंदेयमितिप्रभो ॥ बाढमित्येवमुक्त्वातुयुद्धकालइ
हागतः १७ कामवर्णजवैरश्वैर्बहुभिःसंवृतोनृप ॥ तेहयाःकांचनापीडानानावर्णामनोजवाः १८ उत्पेतुःसहसाराजन्हंसाइवमहोदधौ ॥ तेत्वदीयान्समासाद्यहयसं
घान्मनोजवान् १९ क्रोडैःक्रोडानभिघ्नन्तोघोणाभिश्चपरस्परम् ॥ निपेतुःसहसाराजन्सुवेगाभिहताभुवि २० निपतद्भिस्तथातैश्चहयसंघैःपरस्परम् ॥ शुश्रुवेदारुणःश
ब्दःसुपर्णपतनेयथा २१ तथैवताबकाराजन्समेत्यान्योन्यमाहवे ॥ परस्परवधंघोरंचक्रुस्तेहयसादिनः २२ तस्मिंस्तथावर्तमानेसंकुलेतुमुलेभृशम् ॥ उभयोर
पिसंशांताहयसंघाःसमंततः २३ प्रक्षीणसायकाःशूरानिहताश्वाःश्रमातुराः ॥ विलयंसमनुप्राप्तास्तक्षमाणाःपरस्परम् २४ ततःक्षीणेहयानीकेकिंचिच्छेषेचभारत ॥
सौबलस्यानुजाःशूरानिर्गतारणमूर्द्धनि २५ वायुवेगसमस्पर्शान्जवेवायुसमांश्चते ॥ आरुह्यबलसम्पन्नान्वयःस्थांस्तुरगोत्तमान् २६ गजोगवाक्षोवृषभश्चर्मवानार्ज
वःशुकः ॥ षडेतेबलसंपन्नानिर्ययुर्महतोबलात् २७ वार्यमाणाःशकुनिनातैश्चयोधैर्महाबलैः ॥ सन्नद्धायुद्धकुशलारौद्ररूपामहाबलाः २८ तदनीकंमहाबाहोभित्वा
परमदुर्जयम् ॥ बलेनमहतायुक्ताःस्वर्गायविजयैषिणः २९ विविशुस्तेतदाहृष्टागांधारायुद्धदुर्मदाः ॥ तान्प्रविष्टांस्तदादृष्ट्वाइरावानपिवीर्यवान् ३० अब्रवीत्स
मरेयोधान्विचित्रान्दारुणायुधान् ॥ यथैतेधार्तराष्ट्रस्ययोधाःसानुगवाहनाः ३१ हन्यन्तेसमरेसर्वेतथानीतिर्विधीयताम् ॥ बाढमित्येवमुक्त्वातेसर्वेयोधाइरावतः
३२ जघ्नुस्तेषांबलानीकंदुर्जयंसमरेपरैः ॥ तदनीकमनीकेनसमरेवीक्ष्यपातितम् ३३ अमृष्यमाणास्तेसर्वेसुबलस्यात्मजारणे ॥ इरावंतमभिद्रुत्यसर्वतःपर्यवारयन्
३४ ताडयंतःशितैःप्रासैश्चोदयंतःपरस्परम् ॥ तेशूराःपर्यधावंतकुर्वंतोमहदाकुलम् ३५ इरावानथनिर्भिन्नःप्रासैस्तीक्ष्णैर्महात्मभिः ॥ स्रवतारुधिरेणाक्तस्तोत्रैर्विद्ध
इवद्विपः ३६ पुरतोऽपिचपृष्ठेचपार्श्वयोश्चभृशाहतः ॥ एकोबहुभिरत्यर्थंधैर्याद्राजन्नविव्यथे ३७ इरावानपिसंक्रुद्धःसर्वांस्तान्निशितैःशरैः ॥ मोहयामाससमरेविद्ध्वा
परपुरंजयः ३८ प्रासानुत्कृष्यतरसास्वशरीरादरिंदमः ॥ तैरेवताडयामाससुबलस्यात्मजान्रणे ३९ विकृष्यचशितंखड्गंगृहीत्वाचशरावरम् ॥ पदातिर्तुतमागच्छ
जिघांसुःसौबलान्युधि ४० ततःप्रत्यागतप्राणाःसर्वेतेसुबलात्मजाः ॥ भूयःक्रोधसमाविष्टाइरावंतमभिद्रुताः ४१ इरावानपिखड्गेनदर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ अभ्य
वर्ततातान्सर्वान्सौबलान्बलदर्पितः ४२ लाघवेनाथचरतःसर्वेतेसुबलात्मजाः ॥ अन्तरंनाभ्यगच्छन्तचरंतःशीघ्रगैर्हयैः ४३ भूमिष्ठमथतंसंख्येसंप्रदृश्यततःपुनः ॥
परिवार्यभृशंसर्वेग्रहीतुमुपचक्रमुः ४४ अथाभ्याशगतानांसखड्गेनामित्रकर्शनः ॥ असिहस्तापहस्ताभ्यांतेषांगात्राण्यकृंतत ४५ आयुधानिचसर्वेषांबाहूनपिविभू
षितान् ॥ अपतन्तनिकृत्तांगामृताभूमौगतासवः ४६

४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । असिहस्तोदक्षिणबाहुविभ्रांतच्छेदः अपहस्तोवामबाहुविभ्रांतच्छेदः ४५ । ४६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ ७७

वृषभस्तुमहाराजबहुधाविपरिक्षतः ॥ अमुच्यतमहारौद्रात्तस्माद्वीरावकर्तनात् ४७ तान्सर्वान्पतितान्दृष्ट्वाभीतोदुर्योधनस्ततः ॥ अभ्यधावबसंक्रुद्धोराक्ष
संघोरदर्शनम् ४८ आर्ष्यशृङ्गिंमहेष्वासंमायाविनमरिंदमम् ॥ वैरिणंभीमसेनस्यपूर्वंबकवधेनवै ४९ पश्यवीरयथाह्येषफाल्गुनस्यसुतोबली ॥ मायावीवि
प्रियंकर्तुमकार्षीन्मेबलक्षयम् ५० त्वंचकामगमस्तातमायास्त्रेचविशारदः ॥ कृतवैरश्चपार्थेनतस्मादेनंरणेजहि ५१ बाढमित्येवमुक्त्वातुराक्षसोघोरदर्शनः ॥
प्रययौसिंहनादेनयत्रार्जुनसुतोयुवा ५२ आरूढैर्युद्धकुशलैर्विमलप्रासयोधिभिः ॥ वीरैःप्रहारिभिर्युक्तैःस्वैरनीकैःसमावृतः ५३ हतशेषैर्महाराजद्विसाहस्रैर्हयोत्त
मैः ॥ निहन्तुकामःसमरेइरावन्तंमहाबलम् ५४ इरावानपिसंक्रुद्धस्त्वरमाणःपराक्रमी ॥ हन्तुकाममित्रघ्नोराक्षसंप्रत्यवारयत् ५५ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यराक्षसःसु
महाबलः ॥ त्वरमाणस्ततोमायांप्रयोक्तुमुपचक्रमे ५६ तेनमायामयाःसृष्टाहयास्तावन्तएवहि ॥ स्वारूढाराक्षसैर्घोरैःशूलपट्टिशधारिभिः ५७ तेसंरब्धाःसमा
गम्यद्विसाहस्राःप्रहारिणः ॥ अचिराद्गमयामासुःप्रेतलोकंपरस्परम् ५८ तस्मिंस्तुनिहतेसैन्येतावुभौयुद्धदुर्मदौ ॥ संग्रामेसमतिष्ठेतांयथावैवृत्रवासवौ ५९
आद्रवंतमभिप्रेक्ष्यराक्षसंयुद्धदुर्मदम् ॥ इरावानथसंरब्धःप्रत्यधावन्महाबलः ६० समभ्याशगतस्याजौतस्यखड्गेनदुर्मतेः ॥ चिच्छेदकार्मुकंदीप्तंशरावापंच
सत्वरम् ६१ सनिकृत्तंधनुर्दृष्ट्वाखंजवेनसमाविशत् ॥ इरावंतमभिक्रुद्धंमोहयन्निवमायया ६२ ततोऽन्तरिक्षमुत्पत्यइरावानपिराक्षसम् ॥ विमोहयित्वामायाभि
स्तस्यगात्राणिसायकैः ६३ चिच्छेदसर्वमर्मज्ञःकामरूपोदुरासदः ॥ तथासराक्षसश्रेष्ठःशरैःकृत्तःपुनःपुनः ६४ संबभूवमहाराजसमवापचयौवनम् ॥ मायाहिसह
जातेषांवयोरूपंचकामजम् ६५ एवंतद्राक्षसस्यांगंछिन्नंछिन्नंबभूवह ॥ इरावानपिसंक्रुद्धोराक्षसंतंमहाबलम् ६६ परश्वधेनतीक्ष्णेनचिच्छेदचपुनःपुनः ॥
सतेनबलिनावीरश्छिद्यमानइरावता ६७ राक्षसोऽप्यनदद्घोरंसशब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ परश्वधक्षतंरक्षःसुस्रावबहुशोणितम् ६८ ततश्चुक्रोधबलवांश्चक्रेवेगंचसं
युगे ॥ आर्ष्यशृङ्गिस्तथादृष्ट्वासमरेशत्रुमूर्जितम् ६९ कृत्वाघोरंमहद्रूपंग्रहीतुमुपचक्रमे ॥ अर्जुनस्यसुतंवीरमिरावन्तंयशस्विनम् ७० संग्रामशिरसोमध्येस
र्वेषांतत्रपश्यताम् ॥ तांदृष्ट्वातादृशींमायांराक्षसस्यदुरात्मनः ७१ इरावानपिसंक्रुद्धोमायांस्रष्टुंप्रचक्रमे ॥ तस्यक्रोधाभिभूतस्यसमरेष्वनिवर्तिनः ७२ योऽन्व
योमातृकस्तस्यसएनमभिपेदिवान् ॥ सनागैर्बहुभीराजन्निरावान्संवृतोरणे ७३ दधारसुमहद्रूपमनंतइवभोगवान् ॥ ततोबहुविधैर्नागैश्छादयामासराक्षसम्
७४ छाद्यमानस्तुनागैःसध्यात्वाराक्षसपुंगवः ॥ सौपर्णंरूपमास्थायभक्षयामासपन्नगान् ७५ मायायाभक्षितेतस्मिन्नन्वयेतस्यमातृके ॥ विमोहितमिरावंतंन्य
हनद्राक्षसोऽसिना ७६ सकुंडलंसमुकुटंपद्मेन्दुसदृशप्रभम् ॥ इरावतःशिरोरक्षःपातयामासभूतले ७७

७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ आविष्टाःग्रहाद्यावेष्टाः ९२ । ९३ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणि नीलकंठीये भारत० नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

तस्मिंस्तुविहतेवीरेराक्षसेनार्जुनात्मजे ॥ विशोकाःसमपद्यंतधार्तराष्ट्राःसराजकाः ७८ तस्मिन्महतिसंग्रामेताद्दशेभैरवेपुनः ॥ महान्व्यतिकरोघोरःसेनयोःस
मपद्यत ७९ गजाहयाःपदाताश्चविमिश्रादंतिभिर्हताः ॥ रथाश्वादंतिनश्चैवपत्तिभिस्तत्रसूदिताः ८० तथापत्तिरथौघाश्चहयाश्चबहवोरणे ॥ रथिभिर्निहता
राजंस्तवतेषांचसंकुले ८१ अजानन्नर्जुनश्चापिनिहतंपुत्रमौरसम् ॥ जघानसमरेशूरान्राज्ञस्तान्भीष्मरक्षिणः ८२ तथैवतावकाराजन्सृंजयाश्चसहस्रशः ॥
जुह्वतःसमरेप्राणान्निजघ्नुरितरेतरम् ८३ मुक्तकेशाविकवचाविरथाश्छिन्नकार्मुकाः ॥ बाहुभिःसमयुध्यंतसमवेताःपरस्परम् ८४ तथामर्मातिगैर्भीष्मोनिजघान
महारथान् ॥ कंपयन्समरेसेनांपांडवानांपरंतपः ८५ तेनयौधिष्ठिरेसैन्येबहवोमानवाहताः ॥ दंतिनःसादिनश्चैवरथिनोऽथहयास्तथा ८६ तत्रभारतभीष्म
स्यरणेदृष्ट्वापराक्रमम् ॥ अत्यद्भुतमपश्यामशक्रस्येवपराक्रमम् ८७ तथैवभीमसेनस्यपार्षतस्यचभारत ॥ रौद्रमासीद्रणेयुद्धंसात्यकस्यचधन्विनः ८८ दृष्ट्वा
द्रोणस्यविक्रान्तंपांडवान्भयमाविशत् ॥ एकएवरणेशक्तोनिहन्तुंसर्वसैनिकान् ८९ किंपुनःपृथिवीशूरैर्योधव्रातैःसमावृतः ॥ इत्यब्रुवन्महाराजरणेद्रोणेनपीडिताः
९० वर्तमानेतथारौद्रेसंग्रामेभरतर्षभ ॥ उभयोःसेनयोःशूरानामृष्यन्तपरस्परम् ९१ आविष्टाइवयुध्यन्तेरक्षोभूतामहाबलाः ॥ तावकाःपांडवेयाश्चसंरब्धास्ता
तधन्विनः ९२ नस्मपश्यामहेकंचित्प्राणान्यःपरिरक्षति ॥ संग्रामेदैत्यसंकाशेतस्मिन्वीरवरक्षये ९३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिइराव
द्वधेनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ इरावंतंतुनिहतंदृष्ट्वापार्थामहारथाः ॥ संग्रामेकिमकुर्वंततन्ममाचक्ष्वसंजय १ ॥ संजयउवाच ॥ इरावंतं
तुनिहतंसंग्रामेवीक्ष्यराक्षसः ॥ व्यनदत्सुमहानादंभैमसेनिर्घटोत्कचः २ नदतस्तस्यशब्देनपृथिवीसागरांबरा ॥ सपर्वतवनाराजंश्चचालसुभृशंतदा ३ अंतरिक्षं
दिशश्चैवसर्वाश्चप्रदिशस्तथा ॥ तंश्रुत्वासुमहानादंतवसैन्यस्यभारत ४ ऊरुस्तंभःसमभवद्वेपथुःस्वेदएवच ॥ सर्वएवमहाराजतावकादीनचेतसः ५ सर्वतःस
मचेष्टंतासिंहभीतागजाइव ॥ नर्दित्वासुमहानादंनिर्घातमिवराक्षसः ६ ज्वलितंशूलमुद्यम्यरूपंकृत्वाविभीषणम् ॥ नानारूपप्रहरणैर्वृतोराक्षसपुंगवैः ७ आजघान
सुसंक्रुद्धःकालांतकयमोपमः ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यसंक्रुद्धंभीमदर्शनम् ८ स्वबलंचभयात्तस्यप्रायशोविमुखीकृतम् ॥ ततोदुर्योधनोराजाघटोत्कचमुपाद्रवत् ९ प्रगृह्य
विपुलंचापंसिंहवद्विनदन्मुहुः ॥ पृष्ठतोऽनुययौचैनंस्रवद्भिःपर्वतोपमैः १० कुंजरैर्दशसाहस्रैर्वङ्गानामधिपःस्वयम् ॥ तमापतन्तंसम्प्रेक्ष्यगजानीकेनसंवृतम् ११ पुत्रंत
वमहाराजचुकोपसनिशाचरः ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणम् १२ राक्षसानांचराजेन्द्रदुर्योधनबलस्यच ॥ गजानीकंचसंप्रेक्ष्यमेघवृंदमिवोदितम् १३

इरावंतमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अभ्यधावन्तसंक्रुद्धाराक्षसाःशस्त्रपाणयः ॥ नदंतोविविधान्नादान्मेघाइवसविद्युतः १४ शरशक्त्यृष्टिनाराचैर्निघ्नंतोगजयोधिनः ॥ भिंदिपालैस्तथाशूलैर्मुद्गरैःसपरश्वधैः
१५ पर्वताग्रैश्चवृक्षैश्चनिजघ्नुस्तेमहागजान् ॥ भिन्नकुंभान्विरुधिरान्भिन्नगात्रांश्चवारणान् १६ अपश्यासमहाराजवध्यमानान्निशाचरैः ॥ तेषुप्रक्षीयमाणे
षुभग्नेषुगजयोधिषु १७ दुर्योधनोमहाराजराक्षसान्समुपाद्रवत् ॥ अमर्षवशमापन्नस्त्यक्त्वाजीवितमात्मनः १८ मुमोचनिशितान्बाणान्राक्षसेषुपरंतप ॥
जघानचमहेष्वासःप्रधानांस्तत्रराक्षसान् १९ संक्रुद्धोभरतश्रेष्ठपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ वेगवंतंमहारौद्रंविद्युज्जिह्वंप्रमाथिनम् २० शरैश्चतुर्भिश्चतुरोनिजघानमहा
बलः ॥ ततःपुनरमेयात्माशरवर्षंदुरासदम् २१ मुमोचभरतश्रेष्ठोनिशाचरबलंप्रति ॥ तत्तुदृष्ट्वामहत्कर्मपुत्रस्यतवमारिष २२ क्रोधेनाभिप्रजज्वालभैमसेनि
र्महाबलः ॥ सविस्फार्यमहच्चापमिंद्राशनिसमप्रभम् २३ अभिदुद्राववेगेनदुर्योधनमरिंदमम् ॥ तमापतंतमुद्वीक्ष्यकालसृष्टमिवांतकम् २४ नविव्यथेमहा
राजपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ अथैनमब्रवीत्क्रुद्धःक्रूरःसंरक्तलोचनः २५ अद्यानृण्यंगमिष्यामिपितॄणांमातुरेवच ॥ येत्वयासुनृशंसेनदीर्घकालंप्रवासिताः २६ यच्च
तेपांडवाराजंश्छलद्यूतेपराजिताः ॥ यच्चैवद्रौपदीकृष्णाएकवस्त्रारजस्वला २७ सभामानीयदुर्बुद्धेबहुधाक्लेशितात्वया ॥ तवचप्रियकामेनआश्रमस्थादुरात्मना
२८ सैन्धवेनपरामृष्टापरिभूयपितॄन्मम ॥ एतेषामपमानानामन्येषांचकुलाधम २९ अन्तमद्यगमिष्यामियदिनोत्सृजसेरणम् ॥ एवमुक्त्वातुहैडिंबोमहद्विस्फा
र्यकार्मुकम् ३० संदश्यदशनैरोष्ठंसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ शरवर्षेणमहतादुर्योधनमवाकिरत् ॥ पर्वतंवारिधाराभिःप्रावृषीवबलाहकः ३१ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व० हैडिंबयुद्धेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ततस्तद्बाणवर्षंतुदुःसहंदानवैरपि ॥ दधारयु
धिराजेन्द्रोयथावर्षंमहाद्विपः १ ततःक्रोधसमाविष्टोनिःश्वसन्निवपन्नगः ॥ संशयंपरमंप्राप्तःपुत्रस्तेभरतर्षभ २ मुमोचनिशितांस्तीक्ष्णान्नाराचान्पंचविंशतिम् ॥
तेऽपतन्सहसाराजंस्तस्मिन्राक्षसपुंगवे ३ आशीविषाइवक्रुद्धाःपर्वतेगंधमादने ॥ सतैर्विद्धःस्रवन्रक्तंप्रभिन्नइवकुंजरः ४ दध्रेमतिंविनाशायराज्ञःसपिशिता
शनः ॥ जग्राहचमहाशक्तिंगिरीणामपिदारिणीम् ५ संप्रदीप्तांमहोल्काभामशनिंज्वलितामिव ॥ समुद्यच्छन्महाबाहुर्जिघांसुस्तनयंतव ६ तामुद्यतामभिप्रे
क्ष्यवंगानामधिपस्त्वरन् ॥ कुंजरंगिरिसंकाशंराक्षसंप्रत्यचोदयत् ७ सनागप्रवरेणाजौबलिनाशीघ्रगामिना ॥ यतोदुर्योधनरथस्तंमार्गंप्रत्यवर्तत ८ रथंचवा
रयामासकुंजरेणसुतस्यते ॥ मार्गमावारितंदृष्ट्वाराज्ञावंगेनधीमता ९ घटोत्कचोमहाराजक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ उद्यतांतांमहाशक्तिंतस्मिंश्चिक्षेपवारणे १० सत
याऽभिहताराजंस्तेनबाहुप्रमुक्तया ॥ संजातरुधिरोत्पीडःपपातचममारच ११

पतत्यथगजेचापिवंगानामीश्वरोबली ॥ जवेनसमभिद्रुत्यजगामधरणीतलम् १२ दुर्योधनोऽपिसंप्रेक्ष्यपतितंवरवारणम् ॥ प्रभग्नंचबलंदृष्ट्वाजगामपरमांव्य
थाम् १३ क्षत्रधर्मंपुरस्कृत्यआत्मनश्चाभिमानिताम् ॥ प्राप्तेऽपक्रमणेराजातस्थौगिरिरिवाचलः १३ संधायचशितंबाणंकालाग्निसमतेजसम् ॥ मुमोचपरम
क्रुद्धस्तस्मिन्घोरेनिशाचरे १५ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यबाणमिंद्राशनिप्रभम् ॥ लाघवान्मोचयामासमहात्माघैटोत्कचः १६ भूयश्चविननादोग्रंक्रोधसंरक्तलोचनः ॥
त्रासयामाससैन्यानियुगांतेजलदोयथा १७ तंश्रुत्वानिनदंघोरंतस्यभीमस्यरक्षसः ॥ आचार्यमुपसंगम्यभीष्मःशांतनवोऽब्रवीत् १८ यथैषनिनदोघोरःश्रूय
तेराक्षसेरितः ॥ हैडिंबोयुध्यतेनूनंराज्ञादुर्योधनेनह १९ नैषशक्योहिसंग्रामेजेतुंभूतेनकेनचित् ॥ तत्रगच्छतभद्रंवोराजानंपरिरक्षत २० अभिद्रुतोमहाभा
गोराक्षसेनमहात्मना ॥ एतद्धिवःपरंकृत्यंसर्वेषांनःपरंतपाः २१ पितामहवचःश्रुत्वात्वरमाणामहारथाः ॥ उत्तमंजवमास्थायप्रययुर्यत्रकौरवः २२ द्रोणश्चसो
मदत्तश्चबाह्लीकोऽथजयद्रथः ॥ कृपोभूरिश्रवाःशल्यआवंत्यःसबृहद्बलः २३ अश्वत्थामाविकर्णश्चचित्रसेनोविविंशतिः ॥ रथाश्चानेकसाहस्रायेतेषामनुया
यिनः २४ अभिद्रुतंपरीप्सन्तःपुत्रंदुर्योधनंतव ॥ तदनीकमनाधृष्यंपालितंतुमहारथैः २५ आततायिनमायांतंप्रेक्ष्यराक्षससत्तमः ॥ नाकंपतमहाबाहुर्मैनाक
इवपर्वतः २६ प्रगृह्यविपुलंचापंज्ञातिभिःपरिवारितः ॥ शूलमुद्गरहस्तैश्चनानाप्रहरणैरपि २७ ततःसमभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ राक्षसानांचमुख्यस्यदु
र्योधनबलस्यच २८ धनुषांकूजतांशब्दःसर्वतस्तुमुलोरणे ॥ अश्रूयतमहाराजवंशानांदह्यतामिव २९ अस्त्राणांपात्यमानानांकवचेषुशरीरिणाम् ॥ शब्दःसम
भवद्राजन्गिरीणामिवभिद्यताम् ३० वीरबाहुविसृष्टानांतोमराणांविशांपते ॥ रूपमासीद्वियत्स्थानांसर्पाणामिवसर्पताम् ३१ ततःपरमसंक्रुद्धोविस्फार्यसुमह
द्धनुः ॥ राक्षसेन्द्रोमहाबाहुर्विनदन्भैरवंरवम् ३२ आचार्यस्यार्द्धचंद्रेणक्रुद्धश्चिच्छेदकार्मुकम् ॥ सोमदत्तस्यभल्लेनध्वजंचोन्मथ्यचानदत् ३३ बाह्लीकंचत्रि
भिर्बाणैःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ कृपमेकेनविव्याधचित्रसेनंत्रिभिःशरैः ३४ पूर्णायतविसृष्टेनसम्यक्प्रणिहितेनच ॥ जत्रुदेशेसमासाद्यविकर्णंसमताडयत् ३५
न्यषीदत्स्वरथोपस्थेशोणितेनपरिप्लुतः ॥ ततःपुनरमेयात्मानाराचान्दशपंचच ३६ भूरिश्रवसिसंक्रुद्धःप्राहिणोद्भरतर्षभ ॥ तेवर्मभित्वातस्याशुविविशुर्धरणी
तलम् ३७ विविंशतेश्चद्रौणेश्चयंतारौसमताडयत् ॥ तौपेततूरथोपस्थेरश्मीनुत्सृज्यवाजिनाम् ३८ सिंधुराज्ञोऽर्द्धचंद्रेणवाराहंस्वर्णभूषितम् ॥ उन्ममाथ
महाराजद्वितीयेनाच्छिनद्धनुः ३९ चतुर्भिरथनाराचैरावन्त्यस्यमहात्मनः ॥ जघानचतुरोवाहान्क्रोधसंरक्तलोचनः ४० पूर्णायतविसृष्टेनपीतेननिशितेनच
॥ निर्बिभेदमहाराजराजपुत्रंबृहद्बलम् ४१

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४२ ॥ इतिभी० नी० भा० द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ॥ विमुखीकृत्येति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

चिक्षेपनिशितांस्तीक्ष्णाञ्छरानाशीविषोपमान् ॥ बिभिदुस्तेमहाराजशल्यंयुद्धविशारदम् ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणिहैडिंबयुद्धेद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ विमुखीकृत्यसर्वांस्तुतावकान्युधिराक्षसः ॥ जिघांसुर्भरतश्रेष्ठदुर्योधनमुपाद्रवत् १ तमापतन्तंसंप्रेक्ष्यराजानंप्रतिवेगितम् ॥ अभ्यधावन्जिघांसन्तस्तावकायुद्धदुर्मदाः २ तालमात्राणिचापानिविकर्षंतोमहारथाः ॥ तमेकमभ्यधावन्तनदन्तःसिंहसंघवत् ३ अथैनंशरवर्षेणसमंतात्पर्यवाकिरन् ॥ पर्वतंवारिधाराभिःशरदीवबलाहकाः ४ सगाढविद्धोव्यथितस्तोत्रार्दितइवद्विपः ॥ उत्पपाततदाऽऽकाशंसमंताद्वैनतेयवत् ५ व्यनदत्सुमहानादंजीमूतइवशारदः ॥ दिशःखंविदिशश्चैवनादयन्भैरवस्वनः ६ राक्षसस्यतुतंशब्दंश्रुत्वाराजायुधिष्ठिरः ॥ उवाचभरतश्रेष्ठभीमसेनमरिंदमम् ७ युध्यतेराक्षसोनूनंधार्तराष्ट्रैर्महारथैः ॥ यथाऽस्यश्रूयतेशब्दोनदतोभैरवंस्वनम् ८ अतिभारंचपश्यामितस्मिन्राक्षसपुंगवे ॥ पितामहश्चसंक्रुद्धःपंचालान्हन्तुमुद्यतः ९ तेषांचरक्षणार्थायुध्यतेफाल्गुनःपरैः ॥ एतज्ज्ञात्वामहाबाहोकार्यद्वयमुपस्थितम् १० गच्छरक्षस्वहैडिम्बंसंशयंपरमंगतम् ॥ भ्रातुर्वचनमाज्ञायत्वरमाणोवृकोदरः ११ प्रययौसिंहनादेनत्रासयन्सर्वपार्थिवान् ॥ वेगेनमहताराजन्पर्वकालेयथोदधिः १२ तमन्वगात्सत्यधृतिःसौचित्तिर्युद्धदुर्मदः ॥ श्रेणिमान्वसुदानश्चपुत्रःकाश्यस्यचाभिभूः १३ अभिमन्युमुखाश्चैवद्रौपदेयामहारथाः ॥ क्षत्रदेवश्चविक्रांतःक्षत्रधर्मातथैवच १४ अनूपाधिपतिश्चैवनीलःस्वबलमास्थितः ॥ महतारथवंशेनहैडिम्बंपर्यवारयन् १५ कुंजरैश्चसदामत्तैःषटसहस्रैःप्रहारिभिः ॥ अभ्यरक्षंतसहिताराक्षसेन्द्रंघटोत्कचम् १६ सिंहनादेनमहतानेमिघोषेणचैवह ॥ खुरशब्दनिपातैश्चकंपयन्तोवसुंधराम् १७ तेषामापततांश्रुत्वाशब्दंतंतावकंबलम् ॥ भीमसेनभयोद्विग्नंविवर्णवदनंतथा १८ परिवृत्तंमहाराजपरित्यज्यघटोत्कचम् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतत्रतेषांमहात्मनाम् १९ तावकानांपरेषांचसंग्रामेष्वनिवर्तिनाम् ॥ नानारूपाणिशस्त्राणिविसृजंतोमहारथाः २० अन्योन्यमभिधावन्तःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ व्यतिषक्तंमहारौद्रंयुद्धंभीरुभयावहम् २१ हयागजैःसमाजग्मुःपादातारथिभिःसह ॥ अन्योन्यंसमरेराजन्प्रार्थयानाःसमभ्ययुः २२ सहसाचाभवत्तीव्रंसन्निपातान्महद्रजः ॥ गजाश्वरथपत्तीनांपदनेमिसमुद्धतम् २३ धूम्रारुणंरजस्तीव्रंरणभूमिंसमावृणोत् ॥ नैवस्वेनपरेराजन्समजानन्परस्परम् २४ पितापुत्रंनजानीतेपुत्रोवापितरंतथा ॥ निर्मर्यादेतथाभूतेवैशसेलोमहर्षणे २५ शस्त्राणांभरतश्रेष्ठमनुष्याणांचगर्जताम् ॥ सुमहानभवच्छब्दःप्रेतानामिवभारत २६ गजवाजिमनुष्याणांशोणितांत्रतरंगिणी ॥ प्रावर्ततनदीतत्रकेशशैवलशाद्वला २७ नराणांचैवकायेभ्यःशिरसांपततांरणे ॥ शुश्रुवेसुमहाञ्छब्दःपततामश्मनामिव २८

१८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८

२९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ ॥ इतिभी० नी० भा० त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ स्वसैन्यमिति १ । २ । ३ । ४ । ५

विशिरस्कैर्मनुष्यैश्चच्छिन्नगात्रैश्चवारणैः ॥ अश्वैःसंभिन्नदेहैश्चसंकीर्णाऽभूद्वसुंधरा २९ नानाविधानिशस्त्राणिविसृजंतोमहारथाः ॥ अन्योन्यमभिधावंतःसंप्रहारार्थ
मुद्यताः ३० हयाहयान्समासाद्यप्रेषिताहयसादिभिः ॥ समाहत्यरणेऽन्योन्यंनिपेतुर्गतजीविताः ३१ नरानरान्समासाद्यक्रोधरक्तेक्षणाभृशम् ॥ उरांस्युरोभिरन्यो
न्यंसमाश्लिष्यनिजघ्निरे ३२ प्रेषिताश्चमहामात्रैर्वारणाःपरवारणैः ॥ अभ्यघ्नन्वविषाणाग्रैर्वारणानेवसंयुगे ३३ तेजातरुधिरोत्पीडाःपताकाभिरलंकृताः ॥ संसक्ताः
प्रत्यदृश्यंतमेघाइवसविद्युतः ३४ केचिद्भिन्नाविषाणाग्रैर्भिन्नकुंभाश्चतोमरैः ॥ विनदंतोऽभ्यधावंतगर्जमानाघनाइव ३५ केचिद्धस्तैर्द्विधाच्छिन्नैश्छिन्नगात्रास्तथाऽपरे ॥
निपेतुस्तुमुलेतस्मिंश्छिन्नपक्षाइवाद्रयः ३६ पार्श्वैस्तुदारितैरन्येवारणैर्वरवारणाः ॥ मुमुचुःशोणितंभूरिधातूनिवमहीधराः ३७ नाराचनिहतास्त्वन्येतथाविद्धाश्चतो
मरैः ॥ विनदंतोऽभ्यधावंतविशृङ्गाइवपर्वताः ३८ केचित्क्रोधसमाविष्टामदांधानिरवग्रहाः ॥ रथान्हयान्पदातींश्चममृदुःशतशोरणे ३९ तथाहयाहयारोहैस्ताडि
ताःप्रासतोमरैः ॥ तेनतेनाभ्यवर्तन्तकुर्वन्तोव्याकुलादिशः ४० रथिनोरथिभिःसार्धंकुलपुत्रास्तनुत्यजः ॥ परांशक्तिंसमास्थायचक्रुःकर्माण्यभीतवत् ४१ स्वयंवरइवा
मर्देप्रजह्रुरितरेतरम् ॥ प्रार्थयानायशोराजन्स्वर्गंवायुद्धशालिनः ४२ तस्मिंस्तथावर्तमानेसंग्रामेलोमहर्षणे ॥ धार्तराष्ट्रंमहत्सैन्यंप्रायशोविमुखीकृतम् ४३ ॥ इति
श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणि संकुलयुद्धेत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ स्वसैन्यंनिहतंदृष्ट्वाराजादुर्योधनःस्वयम् ॥
अभ्यधावतसंक्रुद्धोभीमसेनमरिंदमम् १ प्रगृह्यसुमहच्चापमिंद्राशनिसमस्वनम् ॥ महताशरवर्षेणपांडवंसमवाकिरत् २ अर्धचन्द्रंचसंधायसुतीक्ष्णंलोमवाहिनम् ॥ भीम
सेनस्यचिच्छेदचापंक्रोधसमन्वितः ३ तदंतरंचसंप्रेक्ष्यत्वरमाणोमहारथः ॥ प्रसंदधेशितंबाणंगिरीणामपिदारणम् ४ तेनोरसिमहाराजभीमसेनमताडयत् ॥ सगाढ
विद्धोव्यथितःसृक्किणीपरिसंलिहन् ५ समाललम्बेतेजस्वीध्वजंहेमपरिष्कृतम् ॥ तथाविमनसंदृष्ट्वाभीमसेनंघटोत्कचः ६ क्रोधेनाभिप्रजज्वालदिधक्षन्निवपावकः ॥
अभिमन्युमुखाश्चापिपांडवानांमहारथाः ७ समभ्यधावन्क्रोशंतोराजानंजातसंभ्रमाः ॥ संप्रेक्ष्यैतान्संपततःसंक्रुद्धान्जातसंभ्रमान् ८ भारद्वाजोऽब्रवीद्वाक्यंतावका
नांमहारथान् ॥ क्षिप्रंगच्छतभद्रंवोराजानंपरिरक्षत ९ संशयंपरमंप्राप्तंमज्जन्तंव्यसनार्णवे ॥ एतेक्रुद्धामहेष्वासाःपांडवानांमहारथाः १० भीमसेनंपुरस्कृत्यदुर्योधन
मुपाद्रवन् ॥ नानाविधानिशस्त्राणिविसृजन्तोजयेधृताः ११ नदंतोभैरवान्नादांस्त्रासयंतश्चभूमिपान् ॥ तदाचार्यवचःश्रुत्वासोमदत्तिपुरोगमाः १२ तावकाःसमवर्तन्तपां
डवानामनीकिनीम् ॥ कृपोभूरिश्रवाःशल्योद्रोणपुत्रोविविंशतिः १३ चित्रसेनोविकर्णश्चसैन्धवोऽथबृहद्बलः ॥ आवन्त्यौचमहेष्वासौकौरवंपर्यवारयन् १४

६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२५ । २६ । २७ । २८ । २९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३

तेविंशतिपदंगत्वासंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चपरस्परजिघांसवः १५ एवमुक्तामहाबाहुर्महद्विस्फार्यकार्मुकम् ॥ भारद्वाजस्ततोभीमंषड्विंशत्यासमार्प
यत् १६ भूयश्चैनंमहाबाहुःशरैःशीघ्रमवाकिरत् ॥ पर्वतंवारिधाराभिःप्रावृषीवबलाहकः १७ तंप्रत्यविध्यद्दशभिर्भीमसेनःशिलीमुखैः ॥ त्वरमाणोमहेष्वा
सःसव्येपार्श्वेमहाबलः १८ सगाढविद्धोव्यथितोवयोवृद्धश्चभारत ॥ प्रनष्टसंज्ञःसहसारथोपस्थउपाविशत् १९ गुरुंप्रव्यथितंदृष्ट्वाराजादुर्योधनःस्वयम् ॥ द्रौणाय
निश्चसंक्रुद्धौभीमसेनमभिद्रुतौ २० तावापतन्तौसम्प्रेक्ष्यकालांतकयमोपमौ ॥ भीमसेनोमहाबाहुर्गदामादायसत्वरम् २१ अवप्लुत्यरथात्तूर्णंतस्थौगिरिरिवाचलः ॥ समु
द्यम्यगदांगुर्वींयमदंडोपमांरणे २२ तमुद्यतगदंदृष्ट्वाकैलासमिवशृंगिणम् ॥ कौरवोद्रोणपुत्रश्चसहितावभ्यधावताम् २३ तावापतन्तौसहितौत्वरितौबलिनांवरौ ॥
अभ्यधावतवेगेनत्वरमाणोवृकोदरः २४ तमापतंतंसम्प्रेक्ष्यसंक्रुद्धंभीमदर्शनम् ॥ समभ्यधावंस्त्वरिताःकौरवाणांमहारथाः २५ भारद्वाजमुखाःसर्वेभीमसेनजिघांस
या ॥ नानाविधानिशस्त्राणिभीमस्योरस्यपातयन् २६ सहिताःपांडवंसर्वेपीडयंतःसमंततः ॥ तंदृष्ट्वासंशयंप्राप्तंपीड्यमानंमहारथम् २७ अभिमन्युप्रभृतयःपांडवानां
महारथाः ॥ अभ्यधावन्परीप्संतःप्राणांस्त्यक्तासुदुस्त्यजान् २८ अनूपाधिपतिःशूरोभीमस्यदयितःसखा ॥ नीलोनीलांबुदप्रख्यःसंक्रुद्धोद्रौणिमभ्ययात् ॥
२९ स्पर्धतेहिमहेष्वासोनित्यंद्रोणसुतेनसः ॥ सविस्फार्यमहच्चापंद्रौणिंविव्याधपत्रिणा ३० यथाशक्रोमहाराजपुराविव्याधदानवम् ॥ विप्रचित्तिंदुराधर्षंदेवता
नांभयंकरम् ३१ येनलोकत्रयंक्रोधात्त्रासितंस्वेनतेजसा ॥ तथानीलेननिर्भिन्नःसुमुक्तेनपतत्रिणा ३२ संजातरुधिरोत्पीडोद्रौणिःक्रोधसमन्वितः ॥ सविस्फार्य
धनुश्चित्रमिन्द्राशनिसमस्वनम् ३३ दध्रेनीलविनाशायमतिंमतिमतांवरः ॥ ततःसंधायविमलान्भल्लान्कर्मारमार्जितान् ३४ जघानचतुरोवाहान्पातयामासच
ध्वजम् ॥ सप्तमेनचभल्लेननीलंविव्याधवक्षसि ३५ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थउपाविशत् ॥ मोहितंवीक्ष्यराजानंनीलमभ्रचयोपमम् ३६ घटोत्कचोऽभिसंक्रु
द्धोज्ञातिभिःपरिवारितः ॥ अभिदुद्राववेगेनद्रौणिमाहवशोभिनम् ३७ तथेतरेचाभ्यधावन्राक्षसायुद्धदुर्मदाः ॥ तमापतंतंसम्प्रेक्ष्यराक्षसंघोरदर्शनम् ३८ अभ्य
धावततेजस्वीभारद्वाजात्मजस्त्वरन् ॥ निजघानचसंक्रुद्धोराक्षसान्भीमदर्शनान् ३९ येऽभवन्नग्रतःक्रुद्धाराक्षसस्यपुरःसराः ॥ विमुखांश्चैवतान्दृष्ट्वाद्रौणिचापच्युतैः
शरैः ४० अक्रुद्ध्यतमहाकायोभैमसेनिर्घटोत्कचः ॥ प्रादुश्चक्रेततोमायांघोररूपांसुदारुणाम् ४१ मोहयन्समरेद्रौणिंमायावीराक्षसाधिपः ॥ ततस्तेतावकाःसर्वे
माययाविमुखीकृताः ४२ अन्योन्यंसमपश्यंतनिकृत्तामेदिनीतले ॥ विचेष्टमानाःकृपणाःशोणितेनपरिप्लुताः ४३ द्रोणंदुर्योधनंशल्यमश्वत्थामानमेवच ॥ प्राय
शश्चमहेष्वासायेप्रधानाःस्मकौरवाः ४४ विध्वस्तारथिनःसर्वेराजानश्चनिपातिताः ॥ हयाश्चैवहयारोहाःसन्निकृत्ताःसहस्रशः ४५

द्रोणादींश्चापश्यंवेतिसंबंध ४४ । ४५

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

 ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० ॥ इतिभीष्मपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ तस्मिन्निति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४

तद्दृष्ट्वातावकंसैन्यंविद्रुतंशिबिरंप्रति ॥ ममप्राक्रोशतोराजंस्तथादेवव्रतस्यच ४६ युध्यध्वंमापलायध्वंमायैषाराक्षसीरणे ॥ घटोत्कचप्रमुक्तेतिनातिष्ठंतविमोहिताः
४७ नैवतेश्रद्दधुर्भीतावदतोरावयोर्वचः ॥ तांश्चप्रद्रवतोदृष्ट्वाजयंप्राप्ताश्चपांडवाः ४८ घटोत्कचेनसहिताःसिंहनादान्प्रचक्रिरे ॥ शंखदुन्दुभिनिर्घोषैःसमंतान्ने
दिरेभृशम् ४९ एवंतवबलंसर्वंहैडिम्बेनदुरात्मना ॥ सूर्यास्तमनवेलायांप्रभग्नंविद्रुतंदिशः ५० ॥ इतिश्रीम० भीष्मपर्वणिभीष्मव० अष्टमयुद्धदिवसेघटो
त्कचयुद्धेचतुरधिकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ संजयउवाच ॥ तस्मिन्महतिसंक्रन्देराजादुर्योधनस्तदा ॥ गांगेयमुपसंगम्यविनयेनाभिवाद्यच १ तस्यसर्वं
यथावृत्तमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ घटोत्कचस्यविजयमात्मनश्चपराजयम् २ कथयामासदुर्धर्षोविनिःश्वस्यपुनःपुनः ॥ अब्रवीच्चतदाराजन्भीष्मंकुरुपितामहम् ३
भवन्तंसमुपाश्रित्यवासुदेवंयथापरैः ॥ पांडवैर्विग्रहोघोरःसमारब्धोमयाप्रभो ४ एकादशसमाख्याताअक्षौहिण्यश्चयाममम ॥ निदेशेतवतिष्ठंतिमयासार्धंपरंतप ५
सोऽहंभरतशार्दूलभीमसेनपुरोगमैः ॥ घटोत्कचंसमाश्रित्यपांडवैर्युधिनिर्जितः ६ तन्मेदहतिगात्राणिशुष्कवृक्षमिवानलः ॥ तदिच्छामिमहाभागत्वत्प्रसादा
त्परंतप ७ राक्षसापसदंहंतुंस्वयमेवपितामह ॥ त्वांसमाश्रित्यदुर्धर्षतन्मेकर्तुंत्वमर्हसि ८ एतच्छ्रुत्वातुवचनंराज्ञोभरतसत्तम ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यंभीष्मःशांत
नवोऽब्रवीत् ९ शृणुराजन्ममवचोयत्त्वांवक्ष्यामिकौरव ॥ यथात्वयामहाराजवर्तितव्यंपरंतप १० आत्मारक्ष्योरणेतातसर्वावस्थास्वरिंदम ॥ धर्मराजेनसंग्रा
मस्त्वयाकार्यःसदाऽनघ ११ अर्जुनेनयमाभ्यांवाभीमसेनेनवापुनः ॥ राजधर्मंपुरस्कृत्यराजाराजानमार्छति १२ अहंद्रोणःकृपोद्रौणिःकृतवर्माचसात्वतः ॥ शल्य
श्चसौमदत्तिश्चविकर्णश्चमहारथाः १३ तवचभ्रातरःश्रेष्ठादुःशासनपुरोगमाः ॥ त्वदर्थेप्रतियोत्स्यामोराक्षसंतंमहाबलम् १४ रौद्रेतस्मिन्राक्षसेन्द्रेयदितेऽनुशयो
महान् ॥ अयंवागच्छतुरणेतस्ययुद्धायदुर्मतेः १५ भगदत्तोमहीपालःपुरंदरसमोयुधि ॥ एतावदुक्त्वाराजानंभगदत्तमथाब्रवीत् १६ समक्षंपार्थिवेन्द्रस्यवाक्यंवा
क्यविशारदः ॥ गच्छशीघ्रंमहाराजहैडिंबंयुद्धदुर्मदम् १७ वारयस्वरणेयत्तोमिषतांसर्वधन्विनाम् ॥ राक्षसंक्रूरकर्माणंयथेन्द्रस्तारकंपुरा १८ तवदिव्यानिचास्त्राणि
विक्रमश्चपरंतप ॥ समागमश्चबहुभिःपुराभूदमरैःसह १९ त्वंतस्यनृपशार्दूलप्रतियोद्धामहाहवे ॥ स्वबलेनोच्छ्रितोराजन्जहिराक्षसपुंगवम् २० एतच्छ्रुत्वातुवच
नंभीष्मस्यपृतनापतेः ॥ प्रययौसिंहनादेनपरानभिमुखोद्भुतम् २१ तमाद्रवंतंसम्प्रेक्ष्यगर्जंतमिवतोयदम् ॥ अभ्यवर्तंतसंक्रुद्धाःपांडवानांमहारथाः २२ भीमसेनोऽभि
मन्युश्चराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ द्रौपदेयाःसत्यधृतिःक्षत्रदेवश्चभारत २३ चेदिपोवसुदानश्चदशार्णाधिपतिस्तथा ॥ सुप्रतीकेनतांश्चापिभगदत्तोऽप्युपाद्रवत् २४
ततःसमभवद्युद्धंघोररूपंभयानकम् ॥ पांडूनांभगदत्तेनयमराष्ट्रविवर्धनम् २५

अनुशयःपश्चात्तापः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रयुक्तारथिभिर्बाणाभीमवेगाःसुतेजनाः ॥ तेनिपेतुर्महाराजनागेषुचरथेषुच २६ प्रभिन्नाश्वमाहानागाविनीताहस्तिसादिभिः ॥ परस्परंसमासाद्यसन्निपेतुरभी
तवत् २७ मदांधारोषसंरब्धाविषाणाग्रैर्महाहवे ॥ बिभिदुर्दन्तमुसलैःसमासाद्यपरस्परम् २८ हयाश्वचामरापीडाःप्रासपाणिभिरास्थिताः ॥ चोदिताः
सादिभिःक्षिप्रंनिपेतुरितरेतरम् २९ पादाताश्चपदात्योघैस्ताडिताःशक्तितोमरैः ॥ न्यपतंततदाभूमौशतशोऽथसहस्रशः ३० रथिनश्चरथैराजन्कर्णिनाली
कसायकैः ॥ निहत्यसमरेवीरान्सिंहनादान्विनेदिरे ३१ तस्मिंस्तथावर्तमानेसंग्रामेलोमहर्षणे ॥ भगदत्तोमहेष्वासोभीमसेनमथाद्रवत् ३२ कुंजरेणप्रभिन्नेनस
प्तधास्रवतामदम् ॥ पर्वतेनयथातोयंस्रवमाणेनसर्वशः ३३ किरञ्छरसहस्राणिसुप्रतीकशिरोगतः ॥ ऐरावतस्थोमघवान्वारिधाराइवानघ ३४ सभीमंशरधा
राभिस्ताडयामासपार्थिवः ॥ पर्वतंवारिधाराभिस्तपान्तेजलदोयथा ३५ भीमसेनस्तुसंक्रुद्धःपादरक्षान्परःशतान् ॥ निजघानमहेष्वासःसंरब्धःशरवृष्टिभिः ३६
तान्दृष्ट्वानिहतान्क्रुद्धोभगदत्तःप्रतापवान् ॥ चोदयामासनागेन्द्रंभीमसेनरथंप्रति ३७ सनागःप्रेषितस्तेनबाणोज्याचोदितोयथा ॥ अभ्यधावतवेगेनभीमसेन
मरिंदमम् ३८ तमापतंतंसम्प्रेक्ष्यपांडवानांमहारथाः ॥ अभ्यवर्तंतवेगेनभीमसेनपुरोगमाः ३९ केकयाश्चाभिमन्युश्चद्रौपदेयाश्चसर्वशः ॥ दशार्णाधिपतिःशूरः
क्षत्रदेवश्चमारिष ४० चेदिपश्चित्रकेतुश्चसंरब्धाःसर्वएवते ॥ उत्तमास्त्राणिदिव्यानिदर्शयंतोमहाबलाः ४१ तमेकंकुंजरंक्रुद्धाःसमन्तात्पर्यवारयन् ॥ सविद्धोब
हुभिर्बाणैर्व्यरोचतमहाद्विपः ४२ संजातरुधिरोत्पीडोधातुचित्रइवाद्रिराट् ॥ दशार्णाधिपतिश्चापिगजंभूमिधरोपमम् ४३ समास्थितोऽभिदुद्रावभगदत्तस्य
वारणम् ॥ तमापतंतंसमरेगजंगजपतिःसच ४४ दधारसुप्रतीकोऽपिवेलेवमकरालयम् ॥ वारितंप्रेक्ष्यनागेन्द्रंदशार्णस्यमहात्मनः ४५ साधुसाध्वितिसैन्यानिपां
डवेयान्यपूजयन् ॥ ततःप्राग्ज्योतिषःक्रुद्धस्तोमरान्वैचतुर्दश ४६ प्राहिणोत्तस्यनागस्यप्रमुखेनृपसत्तम ॥ वर्ममुख्यंतनुत्राणंशातकुंभपरिष्कृतम् ४७
विदार्यप्राविशन्क्षिप्रंवल्मीकमिवपन्नगाः ॥ सगाढविद्धोव्यथितोनागोभरतसत्तम ४८ उपावृत्तमदःक्षिप्रमभ्यवर्ततवेगितः ॥ सप्रदुद्राववेगेनप्रणदन्भैरवं
रवम् ४९ संमर्दयानःस्वबलंवायुर्वृक्षानिवौजसा ॥ तस्मिन्पराजितेनागेपांडवानांमहारथाः ५० सिंहनादंविनद्योच्चैर्युद्धायैवावतस्थिरे ॥ ततोभीमंपु
रस्कृत्यभगदत्तमुपाद्रवन् ५१ किरंतोविविधान्बाणान्शस्त्राणिविविधानिच ॥ तेषामापततांराजन्संक्रुद्धानाममर्षिणाम् ५२ श्रुत्वासनिनदंघोरममर्षाद्गतसा
ध्वसः ॥ भगदत्तोमहेष्वासःस्वनागंप्रत्यचोदयत् ५३ अंकुशांगुष्ठनुदितःसगजप्रवरोयुधि ॥ तस्मिन्क्षणेसमभवत्सांवर्तकइवानलः ५४

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ प्रचस्कंदअवततार ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ ।

रथसंघांस्तथानागान्हयांश्चहयसादिभिः ॥ पादातांश्चसुसंक्रुद्धःशतशोऽथसहस्रशः ५५ अमृद्नात्समरेनागःसंप्रधावंस्ततस्ततः ॥ तेनसंलोड्यमानंतुपांडवानां
बलंमहत् ५६ संचुकोचमहाराजचर्मेवाग्नौसमाहितम् ॥ भग्नंतुस्वबलंदृष्ट्वाभगदत्तेनधीमता ५७ घटोत्कचोऽथसंक्रुद्धोभगदत्तमुपाद्रवत् ॥ विकटःपरुषोराजन्दीप्ता
स्योदीप्तलोचनः ५८ रूपंविभीषणंकृत्वारोषेणप्रज्वलन्निव ॥ जग्राहविमलंशूलंगिरीणामपिदारणम् ५९ नागंजिघांसुःसहसाचिक्षेपचमहाबलः ॥ सविस्फुलिंग
मालाभिःसमंतात्परिवेष्टितः ६० तमापतंतंसहसादृष्ट्वाप्राग्ज्योतिषोनृपः ॥ चिक्षेपरुचिरंतीक्ष्णमर्धचंद्रंसुदारुणम् ६१ चिच्छेदतन्महच्छूलंतेनबाणेनवेगवान् ॥
उत्पपातद्विधाच्छिन्नंशूलंहेमपरिष्कृतम् ६२ महाशनिर्यथाभ्रष्टाशक्रमुक्तानभोगता ॥ शूलंनिपतितंदृष्ट्वाद्विधाकृत्तंचपार्थिवः ६३ रुक्मदंडांमहाशक्तिंजग्राहाग्नि
शिखोपमाम् ॥ चिक्षेपतांराक्षसस्यतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ६४ तामापतंतींसम्प्रेक्ष्यवियत्स्थामशनीमिव ॥ उत्पत्यराक्षसस्तूर्णंजग्राहचननादच ६५ बभंजचैनां
त्वरितोजानुन्यारोप्यभारत ॥ पश्यतःपार्थिवेन्द्रस्यतदद्भुतमिवाभवत् ६६ तदवेक्ष्यकृतंकर्मराक्षसेनबलीयसा ॥ दिविदेवाःसगंधर्वामुनयश्चापिविस्मिताः ६७ पां
डवाश्चमहाराजभीमसेनपुरोगमाः ॥ साधुसाध्वितिनादेनपृथिवीमन्वनादयन् ६८ तंतुश्रुत्वामहानादंप्रहृष्टानांमहात्मनाम् ॥ नामृष्यतमहेष्वासोभगदत्तःप्रताप
वान् ६९ सविस्फार्यमहच्चापमिंद्राशनिसमप्रभम् ॥ तर्जयामासवेगेनपांडवानांमहारथान् ७० विसृजन्विमलांस्तीक्ष्णान्नाराचान्ज्वलनप्रभान् ॥ भीममेकेनविव्याध
राक्षसंनवभिःशरैः ७१ अभिमन्युंत्रिभिश्चैवकेकयान्पंचभिस्तथा ॥ पूर्णायतविसृष्टेनशरेणानतपर्वणा ७२ बिभेददक्षिणंबाहुंक्षत्रदेवस्यचाहवे ॥ पपातसहसातस्य
सशरंधनुरुत्तमम् ७३ द्रौपदेयांस्ततःपंचपंचभिःसमताडयत् ॥ भीमसेनस्यचक्रोधान्निजघानतुरंगमान् ७४ ध्वजंकेसरिणंचास्यचिच्छेदविशिखैस्त्रिभिः ॥ निर्बि
भेदत्रिभिश्चान्यैःसारथिंचास्यपत्रिभिः ७५ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थउपाविशत् ॥ विशोकोभरतश्रेष्ठभगदत्तेनसंयुगे ७६ ततोभीमोमहाबाहुर्विरथोरथि
नांवरः ॥ गदांप्रगृह्यवेगेनप्रचस्कंदरथोत्तमात् ७७ तमुद्यतगदंदृष्ट्वासशृंगमिवपर्वतम् ॥ तावकानांभयंघोरंसमपद्यतभारत ७८ एतस्मिन्नेवकालेतुपाण्डवःकृष्णसा
रथिः ॥ आजगाममहाराजनिघ्नन्शत्रून्समंततः ७९ यत्रतौपुरुषव्याघ्रौपितापुत्रौमहाबलौ ॥ प्राग्ज्योतिषेणसंयुक्तौभीमसेनघटोत्कचौ ८० दृष्ट्वाचपांडवोभ्रातॄ
न्युध्यमानान्महारथान् ॥ त्वरितोभरतश्रेष्ठतत्रायुध्यत्किरञ्छरान् ८१ ततोदुर्योधनोराजात्वरमाणोमहारथः ॥ सेनामचोदयत्क्षिप्रंरथनागाश्वसंकुलाम् ८२ तामा
पतंतींसहसाकौरवाणांमहाचमूम् ॥ अभिदुद्राववेगेनपांडवःश्वेतवाहनः ८३ भगदत्तश्चसमरेतेननागेनभारत ॥ विमृद्नन्पांडवबलंयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ८४ तदाऽसीत्सु
महद्युद्धंभगदत्तस्यमारिष ॥ पंचालैःपांडवैर्यैश्चकेकयैश्चोद्यातायुधैः ८५

८२ । ८३ । ८४ । ८५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८६ ॥ इति भीष्मपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपेपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ पुत्रमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

भीमसेनोऽपिसमरेतावुभौकेशवार्जुनौ ॥ अश्रावयद्यथावृत्तमिरावद्वधमुत्तमम् ८६ ॥ इतिश्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि भगदत्तयुद्धेपंचनवतितमो
ऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ पुत्रंविनिहतंश्रुत्वाइरावन्तंधनंजयः ॥ दुःखेनमहताऽविष्टोनिःश्वसन्पन्नगोयथा १ अब्रवीत्समरेराज
न्वासुदेवमिदंवचः ॥ इदंनूनंमहाप्राज्ञोविदुरोदृष्टवान्पुरा २ कुरूणांपांडवानांचक्षयंघोरंमहामतिः ॥ सततोनिवारितवान्धृतराष्ट्रंजनेश्वरम् ३ अन्येचबहवोवीराःसंग्रामे
मधुसूदन ॥ निहताःकौरवैःसंख्येतथाऽस्माभिश्चकौरवाः ४ अर्थहेतोर्नरश्रेष्ठक्रियतेकर्मकुत्सितम् ॥ धिगर्थान्यत्कृतेह्येवंक्रियतेज्ञातिसंक्षयः ५ अधनस्यमृतंश्रेयोनच
ज्ञातिवधाद्धनम् ॥ किंनुप्राप्स्यामहेकृष्णहत्वाज्ञातीन्समागतान् ६ दुर्योधनापराधेनशकुनेःसौबलस्यच ॥ क्षत्रियानिधनंयांतिकर्णदुर्मंत्रितेनच ७ इदानींचविजाना
मिसुकृतंमधुसूदन ॥ कृतंराज्ञामहाबाहोयाचताचसुयोधनम् ८ राज्यार्धंपंचवाग्रामान्नाकार्षीत्सचदुर्मतिः ॥ दृष्ट्वाहिक्षत्रियाञ्छूराञ्शयानान्धरणीतले ९ निंदामिभृ
शमात्मानंधिगस्तुक्षत्रजीविकाम् ॥ अशक्तमितिमामेतेज्ञास्यंतेक्षत्रियारणे १० युद्धंतुमेनरुचितंज्ञातिभिर्मधुसूदन ॥ संचोदयहयाञ्शीघ्रंधार्तराष्ट्रचमूंप्रति ११ प्रत
रिष्येमहापारंभुजाभ्यांसमरोदधिम् ॥ नायंयापयितुंकालोविद्यतेमाधवक्कचित् १२ एवमुक्तस्तुपार्थेनकेशवःपरवीरहा ॥ चोदयामासतानश्वान्पांडुरान्वातरंहसः १३
अथशब्दोमहानासीत्तवसैन्यस्यभारत ॥ मारुतोद्धूतवेगस्यसागरस्येवपर्वणि १४ अपराह्णेमहाराजसंग्रामःसमपद्यत ॥ पर्जन्यसमनिर्घोषोभीष्मस्यसहपांडवैः १५
ततोराजंस्तवसुताभीमसेनमुपाद्रवन् ॥ परिवार्यरणेद्रोणंवसवोवासवंयथा १६ ततःशांतनवोभीष्मःकृपश्चरथिनांवरः ॥ भगदत्तःसुशर्माचधनंजयमुपाद्रवन् १७ हा
र्दिक्योबाह्लिकश्चैवसात्यकिंसमभिद्रुतौ ॥ अंबष्ठकस्तुनृपतिरभिमन्युमवस्थितः १८ शेषास्त्वन्येमहाराजशेषानेवमहारथान् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंघोररूपंभयावहम्
१९ भीमसेनस्तुसंप्रेक्ष्यपुत्रांस्तवजनेश्वर ॥ प्रजज्वालरणेक्रुद्धोहविषाहव्यवाडिव २० पुत्रास्तुतवकौन्तेयंछादयांचक्रिरेशरैः ॥ प्रावृषीवमहाराजजलदाइवपर्वतम् २१
सच्छाद्यमानोबहुधापुत्रैस्तवविशांपते ॥ सृक्किणीसंलिहन्वीरःशार्दूलइवदर्पितः २२ व्यूढोरस्कंततोभीमःपातयामासभारत ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनसोऽभवद्गतजीवितः
२३ अपरेणतुभल्लेनपीतेननिशितेनतु ॥ अपातयत्कुंडलिनंसिंहःक्षुद्रमृगंयथा २४ ततःसुनिशितान्पीतान्समादत्तशिलीमुखान् ॥ ससर्जत्वरयायुक्तःपुत्रांस्तेप्राप्य
मारिष २५ प्रेषिताभीमसेनेनशरास्तेदृढधन्वना ॥ अपातयंतपुत्रांस्तेरथेभ्यःसुमहारथान् २६ अनाधृष्टिंकुंडभेदिंवैराटंदीर्घलोचनम् ॥ दीर्घबाहुंसुबाहुंचतथैवकनक
ध्वजम् २७ प्रपतंतस्मवीरास्तेविरेजुर्भरतर्षभ ॥ वसंतेपुष्पशबलाश्च्युताःप्रपतिताइव २८

१८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८

Nepal Sanskrit University ...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ अपविद्धानिपतितानि ४८४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९

ततःप्रदुद्रुवुःशेषास्तवपुत्रामहाहवे ॥ तंकालमिवमन्यन्तोभीमसेनंमहाबलम् २९ द्रोणस्तुसमरेवीरंनिर्दहंतंसुतांस्तव ॥ यथाद्रिंवारिधाराभिःसमंताद्व्यकिरच्छरैः ३०
तत्राद्भुतमपश्यामकुंतीपुत्रस्यपौरुषम् ॥ द्रोणेनवार्यमाणोऽपिनिजघ्नेयत्सुतांस्तव ३१ यथागोवृषभोवर्षंसंधारयतिखात्पतत् ॥ भीमस्तथाद्रोणमुक्तंशरवर्षमदीधरत्
३२ अद्भुतंचमहाराजतत्रचक्रेवृकोदरः ॥ यत्पुत्रांस्तेऽवधीत्संख्येद्रोणंचैवन्यवारयत् ३३ पुत्रेषुतववीरेषुचिक्रीडार्जुनपूर्वजः ॥ मृगेष्विवमहाराजचरन्व्याघ्रोमहाबलः
३४ यथाहिपशुमध्यस्थोदारयेतपशून्वृकः ॥ वृकोदरस्तवसुतांस्तथाव्यद्रावयद्रणे ३५ गांगेयोभगदत्तश्चगौतमश्चमहारथाः ॥ पांडवंरभसंयुद्धेवारयामासुरर्जुनम् ३६
अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यतेषांसोऽतिरथोरणे ॥ प्रवीरांस्तवसैन्येषुप्रेषयामासमृत्यवे ३७ अभिमन्युस्तुराजानमंबष्ठंलोकविश्रुतम् ॥ विरथंरथिनांश्रेष्ठंवारयामाससायकैः ३८
विरथोवध्यमानस्तुसौभद्रेणयशस्विना ॥ अवप्लुत्यरथात्तूर्णमंबष्ठोवसुधाधिपः ३९ असिंचिक्षेपसमरेसौभद्रस्यमहात्मनः ॥ आरुरोहरथंचैवहार्दिक्यस्यमहाबलः ४०
आपतंतंतुनिस्त्रिंशंयुद्धमार्गविशारदः ॥ लाघवाद्व्यंसयामाससौभद्रःपरवीरहा ४१ व्यंसितंवीक्ष्यनिस्त्रिंशंसौभद्रेणरणेतदा ॥ साधुसाध्वितिसैन्यानांप्रणादोऽभूद्विशां
पते ४२ धृष्टद्युम्नमुखास्त्वन्येतवसैन्यमयोधयन् ॥ तथैवतावकाःसर्वेपांडुसैन्यमयोधयन् ४३ तत्राक्रन्दोमहानासीत्तवतेषांचभारत ॥ निघ्नतांदृढमन्योन्यंकुर्वतांकर्म
दुष्करम् ४४ अन्योन्यंहिरणेशूराःकेशेष्वाक्षिप्यमानिनः ॥ नखदन्तैरयुध्यंतमुष्टिभिर्जानुभिस्तथा ४५ तलैश्चैवाथनिस्त्रिंशैर्बाहुभिश्चसुसंस्थितैः ॥ विवरंप्राप्यचान्यो
न्यमनयन्यमसादनम् ४६ न्यहनच्चपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा ॥ व्याकुलीकृतसर्वांगायुयुधुस्तत्रमानवाः ४७ रणेचारूणिचापानिहेमपृष्ठानिमारिष ॥ हतानामपवि
द्धानिकलापाश्चमहाधनाः ४८ जातरूपमयैःपुंखैराजतैर्निशिताःशराः ॥ तैलधौताव्यराजंतनिर्मुक्तभुजगोपमाः ४९ हस्तिदन्तत्सरून्खड्गान्जातरूपपरिष्कृतान् ॥
चर्माणिचापविद्धानिरुक्मचित्राणिधन्विनाम् ५० सुवर्णविकृतप्रासान्पट्टिशान्हेमभूषितान् ॥ जातरूपमयाश्चर्ष्टीःशक्तीश्चकनकोज्ज्वलाः ५१ सुसन्नाहाश्चपतिता
मुसलानिगुरूणिच ॥ परिघान्पट्टिशांश्चैवभिंदिपालांश्चमारिष ५२ पतितान्विविधांश्चापांश्चित्रान्हेमपरिष्कृतान् ॥ कुथाबहुविधाकाराश्चामराव्यजनानिच ५३
नानाविधानिशस्त्राणिप्रगृह्यपतितानराः ॥ जीवन्तइवदृश्यन्तेगतसत्वामहारथाः ५४ गदाविमथितैर्गात्रैर्मुसलैर्भिन्नमस्तकाः ॥ गजवाजिरथक्षुण्णाःशेरतेस्मनराःक्षितौ
५५ तथैवाश्वनृनागानांशरीरैर्विबभौतदा ॥ संछन्नावसुधाराजन्पर्वतैरिवसर्वशः ५६ समरेपतितैश्चैवशक्त्यृष्टिशरतोमरैः ॥ निस्त्रिंशैःपट्टिशैःप्रासैरयस्कुन्तैःपरश्वधैः
५७ परिघैर्भिन्दिपालैश्चशतघ्नीभिश्चमारिष ॥ शरीरैःशस्त्रनिर्भिन्नैःसमास्तीर्यतमेदिनी ५८ विशब्दैरल्पशब्दैश्चशोणितौघपरिप्लुतैः ॥ गतासुभिरमित्रघ्नविबभौ
निचितामही ५९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सतलत्रैःसकेयूरैर्बाहुभिश्चंदनोक्षितैः ॥ हस्तिहस्तोपमैश्छिन्नैरूरुभिश्चतरस्विनाम् ६० बद्धचूडामणिवरैःशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ पातितैर्ऋषभाक्षाणांबभौभार
तमेदिनी ६१ कवचैःशोणितादिग्धैर्विप्रकीर्णैश्चकांचनैः ॥ रराजसुभृशंभूमिःशांतार्चिभिरिवानलैः ६२ विप्रविद्धैःकलापैश्चपतितैश्चशरासनैः ॥ विप्रकीर्णैः
शरैश्चैवरुक्मपुंखैःसमंततः ६३ रथैश्चसर्वतोभग्नैःकिंकिणीजालभूषितैः ॥ वाजिभिश्चहतैर्बाणैःस्रस्तजिह्वैःसशोणितैः ६४ अनुकर्षैःपताकाभिरुपासंगैर्ध्वजैरपि ॥
प्रवीराणांमहाशंखैर्विप्रकीर्णैश्चपांडुरैः ६५ स्रस्तहस्तैश्चमातंगैःशयानैर्विबभौमही ॥ नानारूपैरलंकारैःप्रमदेवाभ्यलंकृता ६६ दंतिभिश्चापरैस्तत्रसप्रासैर्गाढवे
दनैः ॥ करैःशब्दंविमुंचद्भिःशीकरंचमुहुर्मुहुः ६७ विबभौतद्रणस्थानंस्यंदमानैरिवाचलैः ॥ नानारागैःकंबलैश्चपरिस्तोमैश्चदंतिनाम् ६८ वैदूर्यमणिदंडैश्चपति
तैरंकुशैःशुभैः ॥ घंटाभिश्चगजेंद्राणांपतिताभिःसमंततः ६९ विपाटितविचित्राभिःकुथाभिरंकुशैस्तथा ॥ ग्रैवेयैश्चित्ररूपैश्चरुक्मकक्ष्याभिरेवच ७० यंत्रैश्च
बहुधाच्छिन्नैस्तोमरैश्चापिकांचनैः ॥ अश्वानांरेणुकपिलैरुक्मच्छन्नैरुरश्छदैः ७१ सादिनांभुजगैश्छिन्नैःपतितैःसांगदैस्तथा ॥ प्रासैश्चविमलैस्तीक्ष्णैर्विमला
भिस्तथर्ष्टिभिः ७२ उष्णीषैश्चतथाचित्रैर्विप्रविद्धैस्ततस्ततः ॥ विचित्रैर्बाणवर्षैश्चजातरूपपरिष्कृतैः ७३ अश्वास्तरपरिस्तोमैराङ्कवैर्मृदितैस्तथा ॥ नरेन्द्रचूडा
मणिभिर्विचित्रैश्चमहाधनैः ७४ छत्रैस्तथाऽपविद्धैश्चचामरैर्व्यजनैरपि ॥ पद्मेन्दुद्युतिभिश्चैववदनैश्चारुकुंडलैः ७५ कॢप्तश्मश्रुभिरत्यर्थंवीराणांसमलंकृतैः ॥
अपविद्धैर्महाराजसुवर्णोज्ज्वलकुंडलैः ७६ ग्रहनक्षत्रशबलाद्यौरिवासीद्वसुंधरा ॥ एवमेतेमहासेनेमृदितेतत्रभारत ७७ परस्परंसमासाद्यतवतेपांचसंयुगे ॥
तेषुश्रांतेषुभग्नेषुमृदितेषुचभारत ७८ रात्रिःसमभवत्तत्रनापश्यामततोऽनुगान् ॥ ततोऽवहारंसैन्यानांप्रचक्रुःकुरुपांडवाः ७९ रजनीमुखेसुरौद्रेतुवर्तमानेमहा
भये ॥ अवहारंततःकृत्वासहिताःकुरुपांडवाः ॥ न्यविशंतयथाकालंगत्वास्वशिबिरंतदा ॥ ८० ॥ इतिश्रीमहाभा०भीष्मपर्वणिभीष्मवध०अष्टमदिवसयु
द्धावहारेषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ ततोदुर्योधनोराजाशकुनिश्चापिसौबलः ॥ दुःशासनश्चपुत्रस्तेसूतपुत्रश्चदुर्जयः
१ समागम्यमहाराजमंत्रंचक्रुर्विवक्षितम् ॥ कथंपांडुसुताःसंख्येजेतव्याःसगणाइति २ ततोदुर्योधनोराजासर्वांस्तानाहमंत्रिणः ॥ सूतपुत्रंसमाभाष्यसौबलंचम
हाबलम् ३ द्रोणोभीष्मःकृपःशल्यःसौमदत्तिश्चसंयुगे ॥ नपार्थान्प्रतिबाधंतेनजानेतच्चकारणम् ४ अवध्यमानास्तेचापिक्षपयंतिबलंमम ॥ सोऽस्मिक्षीणबलः
कर्णक्षीणशस्त्रश्चसंयुगे ५ निकृतःपांडवैःशूरैरवध्यैर्दैवतैरपि ॥ सोऽहंसंशयमापन्नःप्रहरिष्येकथंरणे ६ तमब्रवीन्महाराजसूतपुत्रोनराधिपम् ॥ ॥ कर्णउवाच ॥
माशोचभरतश्रेष्ठकरिष्येऽहंप्रियंतव ७ भीष्मःशांतनवस्तूर्णमपयातुमहारणात् ॥ निवृत्तेयुधिगांगेयेन्यस्तशस्त्रेचभारत ८

Nepal Sanskrit Digital

 ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ हयंहययानं रथमितियावत् १९ । २० मंडीपुष्पंमंजिष्ठापुष्पम् २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६

॥१२४॥ अहंपार्थान्हनिष्यामिसहितान्सर्वसोमकैः ॥ पश्यतोयुधिभीष्मस्ययशसेसत्येनतेनृप ९ पांडवेषुदयांनित्यंसहिभीष्मःकरोतिवै ॥ अशक्तश्चरणेभीष्मोजेतुमे
तान्महारथान् १० अभिमानीरणेभीष्मोनित्यंचापिरणप्रियः ॥ सकथंपांडवान्युद्धेजेष्यतेतातसंगतान् ११ सत्वंशीघ्रमितोगत्वाभीष्मस्यशिबिरंप्रति ॥
अनुमान्यगुरुंवृद्धंशस्त्रंन्यासयभारत १२ न्यस्तशस्त्रेततोभीष्मेनिहतान्पश्यपांडवान् ॥ मयैकेनरणेराजन्ससुहृद्गणबांधवान् १३ एवमुक्तस्तुकर्णेनपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥
अब्रवीद्भ्रातरंतत्रदुःशासनमिदंवचः १४ अनुयात्रंयथासर्वंसज्जीभवतिसर्वशः ॥ दुःशासनतथाक्षिप्रंसर्वमेवोपपादय १५ एवमुक्त्वाततोराजन्कर्णमाहजनेश्वरः ॥
अनुमान्यरणेभीष्ममेषोऽहंद्विपदांवरम् १६ आगमिष्येततःक्षिप्रंत्वत्सकाशमरिंदम ॥ अपक्रान्तेततोभीष्मेप्रहरिष्यसिसंयुगे १७ निष्पपातततस्तूर्णंपुत्रस्तव
विशांपते ॥ सहितोभ्रातृभिस्तैस्तुदेवैरिवशतक्रतुः १८ ततस्तंनृपशार्दूलंशार्दूलसमविक्रमम् ॥ आरोहयद्धयंतूर्णंभ्रातादुःशासनस्तदा १९ अंगदीबद्धमुकुटो
हस्ताभरणवान्नृप ॥ धार्तराष्ट्रोमहाराजविबभौसपथिव्रजन् २० मंडीपुष्पनिकाशेनतपनीयनिभेनच ॥ अनुलिप्तःपरार्ध्येनचन्दनेनसुगंधिना २१ अरजोंबरसं
वीतःसिंहखेलगतिर्नृप ॥ शुशुभेविमलार्चिष्मान्नभसीवदिवाकरः २२ तंप्रयांतंनरव्याघ्रंभीष्मस्यशिबिरंप्रति ॥ अनुजग्मुर्महेष्वासाःसर्वलोकस्यधन्विनः २३
भ्रातरश्चमहेष्वासास्त्रिदशाइववासवम् ॥ हयानन्येसमारुह्यगजानन्येचभारत २४ रथानन्येनरश्रेष्ठंपरिवव्रुःसमंततः ॥ आत्तशस्त्राश्चसुहृदोरक्षणार्थंमहीपतेः २५
प्रादुर्बभूवुःसहिताःशक्रस्येवामरादिवि ॥ सपूज्यमानःकुरुभिःकौरवाणांमहाबलः २६ प्रययौसदनंराजागांगेयस्ययशस्विनः ॥ अन्वीयमानःसततंसोदरैःपरिवा
रितः २७ दक्षिणंदक्षिणःकालेसंभृत्यस्वभुजंतदा ॥ हस्तिहस्तोपमंशैक्षंसर्वशत्रुनिबर्हणम् २८ प्रगृह्णन्नंजलीन्नृणामुद्यतान्सर्वतोदिशः ॥ शुश्रावमधुरावाचोना
नादेशनिवासिनाम् २९ संस्तूयमानःसूतैश्चमागधैश्चमहायशाः ॥ पूजयानश्चतान्सर्वान्सर्वलोकेश्वरेश्वरः ३० प्रदीपैःकांचनैस्तत्रगंधतैलावसेचितैः ॥ परिवव्रु
र्महाराजंप्रज्वलद्भिःसमंततः ३१ सतैःपरिवृतोराजाप्रदीपैःकांचनैर्ज्वलन् ॥ शुशुभेचंद्रमायुक्तोदीप्तैरिवमहाग्रहैः ३२ कांचनोष्णीषिणस्तत्रवेत्रझर्झरपाणयः ॥
उत्सारयंतःशनकैस्तंजनंसर्वतोदिशम् ३३ संप्राप्यतुततोराजाभीष्मस्यसदनंशुभम् ॥ अवतीर्यहयाच्चापिभीष्मंप्राप्यजनेश्वरः ३४ अभिवाद्यततोभीष्मंनिषण्णः
परमासने ॥ कांचनेसर्वतोभद्रेस्पर्द्ध्यास्तरणसंवृते ३५ उवाचप्रांजलिर्भीष्मंबाष्पकंठोऽश्रुलोचनः ॥ त्वांवयंहिसमाश्रित्यसंयुगेशत्रुसूदन ३६ उत्सहेमरणे
जेतुंसेन्द्रानपिसुरासुरान् ॥ किमुपांडुसुतान्वीरान्ससुहृद्गणबांधवान् ३७ तस्मादर्हसिगांगेयकृपांकर्तुंमयिप्रभो ॥ जहिपांडुसुतान्वीरान्महेन्द्रइवदानवान् ३८

अन्वीयमानःअनुगम्यमानः २७ दक्षिणंस्वभुजंसंभृत्यसमुद्धृत्य शैक्षंशस्त्रादिशिक्षासंपन्नम् । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अहंसर्वान्महाराजनिहनिष्यामिसोमकान् ॥ पंचालान्केकयैःसार्धंकरूषांश्चेतिभारत ३९ त्वद्वचःसत्यमेवास्तुजहिपार्थान्समागतान् ॥ सोमकांश्चमहेष्वासान्सत्य वाग्भवभारत ४० दययायदिवाराजन्द्वेष्यभावान्ममप्रभो ॥ मंदभाग्यतयावापिममरक्षसिपांडवान् ४१ अनुजानीहिसमरेकर्णमाहवशोभिनम् ॥ सजेष्यतिरणेपा र्थान्ससुहृद्गणबांधवान् ४२ सएवमुक्त्वानृपतिःपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ नोवाचवचनंकिंचिद्भीष्मंसत्यपराक्रमम् ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० भीष्मं प्रतिदुर्योधनवाक्येसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ वाक्शल्यैस्तवपुत्रेणसोऽतिविद्धोमहामनाः ॥ दुःखेनमहताऽऽविष्टोनोवाचाप्रियमण्वपि १ सध्यात्वातुचिरंकालंदुःखरोषसमन्वितः ॥ श्वसमानोयथानागःप्रणुन्नोवाक्शलाकया २ उद्वृत्यचक्षुषीकोपान्निर्दहन्निवभारत ॥ सदेवासुरगंधर्वंलोकंलोकविदांवरः ३ अब्रवीत्तवपुत्रंससामपूर्वमिदंवचः ॥ किंत्वंदुर्योधनैवंमांवाक्शल्यैरपकृंतसि ४ घटमानंयथाशक्तिकुर्वाणंचतवप्रियम् ॥ जुह्वानंसमरेप्राणांस्तववैप्रियकाम्यया ५ यदातु पांडवःशूरःखांडवेऽग्निमतर्पयत् ॥ पराजित्यरणेशक्रंपर्याप्तंतन्निदर्शनम् ६ यदाचत्वांमहाबाहोगन्धर्वैर्हृतमोजसा ॥ अमोचयत्पांडुसुतःपर्याप्तंतन्निदर्शनम् ७ द्रवमाणेषु शूरेषुसोदरेषुतवप्रभो ॥ सूतपुत्रेचराधेयेपर्याप्तंतन्निदर्शनम् ८ यच्चनःसहितान्सर्वान्विराटनगरेतदा ॥ एकएवसमुद्यातःपर्याप्तंतन्निदर्शनम् ९ द्रोणंचयुधिसंरब्धंमांचनिर्जि त्यसंयुगे ॥ वासांसिससमादत्तपर्याप्तंतन्निदर्शनम् १० तथाद्रौणिंमहेष्वासंशारद्वतमथापिच ॥ गोग्रहेजितवान्पूर्वंपर्याप्तंतन्निदर्शनम् ११ विजित्यचयदाकर्णंसदा पुरुषमानिनम् ॥ उत्तरायैददौवस्त्रंपर्याप्तंतन्निदर्शनम् १२ निवातकवचान्युद्धेवासवेनापिदुर्जयान् ॥ जितवान्समरेपार्थःपर्याप्तंतन्निदर्शनम् १३ कोहिशक्तोरणेजेतुं पांडवंरभसंतदा ॥ यस्यगोप्ताजगद्गोप्ताशंखचक्रगदाधरः १४ वासुदेवोऽनन्तशक्तिःसृष्टिसंहारकारकः ॥ सर्वेश्वरोदेवदेवःपरमात्मासनातनः १५ उक्तोऽसिबहुशो राजन्नारदाद्यैर्महर्षिभिः ॥ त्वंतुमोहान्नजानीषेवाच्यावाच्यंसुयोधन १६ मुमूर्षुर्हिनरःसर्वान्वृक्षान्पश्यतिकांचनान् ॥ तथात्वमविगांधारेविपरीतानिपश्यसि १७ स्वयंवै रंमहत्कृत्वापांडवैःसहसृंजयैः ॥ युद्धयस्वतानद्यरणेपश्यामःपुरुषोभव १८ अहंतुसोमकान्सर्वान्पंचालांश्चसमागतान् निहनिष्येनरव्याघ्रवर्जयित्वाशिखंडिनम् १९ तैर्वाऽहंनिहतःसंख्येगमिष्येयमसादनम् ॥ तान्वानिहत्यसमरेप्रीतिंदास्याम्यहंतव २० पूर्वंहिस्त्रीसमुत्पन्नाशिखंडीराजवेश्मनि ॥ वरदानात्पुमाञ्जातःसैषावैस्त्रीशि खंडिनी २१ तमहंनहनिष्यामिप्राणत्यागेऽपिभारत ॥ याऽसौप्राङ्निर्मिताधात्रासैषावैस्त्रीशिखंडिनी २२ सुखंस्वपिहिगांधारेश्वोऽस्मिकर्तामहारणम् ॥ यंजनाः कथयिष्यंतियावत्स्थास्यतिमेदिनी २३ एवमुक्तस्तवसुतोनिर्जगामजनेश्वर ॥ अभिवाद्यगुरुंमूर्ध्नाप्रययौस्वंनिवेशनम् २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

महाजनंजनसमूहं क्षयंगृहं २५ । २६ । २७ प्रत्यादेशंनिराकरणं २८ निर्वेदंखेदं । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ उद्योगेयुद्धात्माक् ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३

आगम्यतुततोराजाविसृज्यचमहाजनम् ॥ प्रविवेशततस्तूर्णंक्षयंशत्रुक्षयंकरः २५ प्रविष्टःसनिशांतांचगमयामासपार्थिव ॥ प्रभातायांचशर्वर्यांप्रातरुत्थायतान्नृपः २६
राज्ञःसमाज्ञापयतसेनांयोजयतेतिह ॥ अद्यभीष्मोरणेक्रुद्धोनिहनिष्यतिसोमकान् २७ दुर्योधनस्यतच्छ्रुत्वारात्रौविलपितंबहु ॥ मन्यमानःसतंराजन्प्रत्यादेश
मिवात्मनः २८ निर्वेदंपरमंगत्वाविनिंद्यपरवश्यताम् ॥ दीर्घंदध्यौशांतनवोयोद्धुकामोऽर्जुनंरणे २९ इंगितेनतुतज्ज्ञात्वागांगेयेनविचिंतितम् ॥ दुर्योधनोमहाराज
दुःशासनमचोदयत् ३० दुःशासनरथास्तूर्णंयुज्यंतांभीष्मरक्षिणः ॥ द्वाविंशतिमनीकानिसर्वाण्येवाभिचोदय ३१ इदंहिसमनुप्राप्तंवर्षपूगाभिचिंतितम् ॥ पांडवा
नांससैन्यानांवधोराज्यस्यचागमः ३२ तत्रकार्यतमंमन्येभीष्मस्यैवाभिरक्षणम् ॥ सनोगुप्तःसहायःस्याद्धन्यात्पार्थांश्चसंयुगे ३३ अब्रवीद्धिविशुद्धात्मानाहंहन्यां
शिखंडिनम् ॥ स्त्रीपूर्वकोह्यसौराजंस्तस्माद्वर्ज्योमयारणे ३४ लोकस्तद्वेदयदहंपितुःप्रियचिकीर्षया ॥ राज्यंस्फीतंमहाबाहोस्त्रियश्चत्यक्तवान्पुरा ३५ नैवचाहंस्त्रि
यंजातुनस्त्रीपूर्वंकथंचन ॥ हन्यांयुधिनरश्रेष्ठसत्यमेतद्ब्रवीमिते ३६ अयंस्त्रीपूर्वकोराजञ्छिखंडीयदितेश्रुतः ॥ उद्योगेकथितंयत्ततथाजाताशिखंडिनी ३७ कन्या
भूत्वापुमान्जातःसचमांयोधयिष्यति ॥ तस्याहंप्रमुखेबाणान्नमुंचेयंकथंचन ३८ युद्धेहिक्षत्रियांस्तातपांडवानांजयैषिणः ॥ सर्वानन्यान्हनिष्यामिसंप्राप्तान्रणमू
र्धनि ३९ एवंमांभरतश्रेष्ठगांगेयःप्राहशास्त्रवित् ॥ तत्रसर्वात्मनामन्येगांगेयस्यैवपालनम् ४० अरक्ष्यमाणंहिवृकोहन्यात्सिंहंमहाहवे ॥ माव्रकेणेवगांगेयंघातयेम
शिखंडिना ४१ मातुलःशकुनिःशल्यःकृपोद्रोणोविविंशतिः ॥ यत्तारक्षंतुगांगेयंतस्मिन्गुप्तेध्रुवोजयः ४२ एतच्छ्रुत्वातुतेसर्वेदुर्योधनवचस्तदा ॥ सर्वतोरथवंशेनगां
गेयंपर्यवारयन् ४३ पुत्राश्चतवगांगेयंपरिवार्यययुर्मुदा ॥ कंपयंतोभुवंद्यांचक्षोभयंतश्चपांडवान् ४४ तेरथैःसुप्रसंयुक्तैर्दन्तिभिश्चमहारथाः ॥ परिवार्यरणेभीष्मंदंशि
ताःसमवस्थिताः ४५ यथादेवासुरेयुद्धेत्रिदशावज्रधारिणम् ॥ सर्वेतेस्मव्यतिष्ठंतरक्षंतस्तंमहारथम् ४६ ततोदुर्योधनोराजापुनर्भ्रातरमब्रवीत् ॥ सव्यंचक्रंयुधामन्युरुत्त
मौजाश्चदक्षिणम् ४७ गोप्तारावर्जुनस्यैतावर्जुनोऽपिशिखंडिनः ॥ रक्ष्यमाणःसपार्थेनतथाऽस्माभिर्विवर्जितः ४८ यथाभीष्मंननोहन्याद्दुःशासनतथाकुरु ॥ भ्रातुस्त
द्वचनंश्रुत्वापुत्रोदुःशासनस्तव ४९ भीष्मंप्रमुखतःकृत्वाप्रययौसहसेनया ॥ भीष्मंतुरथवंशेनदृष्ट्वासमभिसंवृतम् ५० अर्जुनोरथिनांश्रेष्ठोधृष्टद्युम्नमुवाचह ॥
शिखंडिनंनरव्याघ्रंभीष्मस्यप्रमुखेनृप ॥ स्थापयस्वाद्यपांचाल्यतस्यगोप्ताहमित्युत ५१ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मप० भीष्मवधपर्वणि भीष्मदुर्योधनसंवादेअष्टनव
तितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ ततःशांतनवोभीष्मोनिर्ययौसहसेनया ॥ व्यूहंचाव्यूहतमहत्सर्वतोभद्रमात्मनः १

४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ ॥ इतिभी० नी० भा० अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ततइति १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२। ३। ४ ।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५। २६ बलवायसाःबलोदग्राःकाकाः २७। २८ महा

कृपश्चकृतवर्माचशैब्यश्चैवमहारथः ॥ शकुनिःसैन्धवश्चैवकांबोजश्चसुदक्षिणः २ भीष्मेणसहिताःसर्वेपुत्रैश्चतवभारत ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांव्यूहस्यप्रमुखेस्थिताः ३
द्रोणोभूरिश्रवाःशल्योभगदत्तश्चमारिष ॥ दक्षिणंपक्षमाश्रित्यस्थिताव्यूहस्यदंशिताः ४ अश्वत्थामासोमदत्तश्चावंत्यौचमहारथौ ॥ महत्यासेनयायुक्तावामंपक्षमपा
लयन् ५ दुर्योधनोमहाराजत्रिगर्तैःसर्वतोवृतः ॥ व्यूहमध्येस्थितोराजन्पांडवान्प्रतिभारत ६ अलम्बुषोरथश्रेष्ठःश्रुतायुश्चमहारथः ॥ पृष्ठतःसर्वसैन्यानांस्थितौव्यूहस्य
दंशितौ ७ एवंचतंतदाव्यूहंकृत्वाभारततावकाः ॥ सन्नद्धाःसमदृश्यन्तप्रतपन्तइवाग्नयः ८ ततोयुधिष्ठिरोराजाभीमसेनश्चपांडवः ॥ नकुलःसहदेवश्चमाद्रीपुत्रावुभावपि
९ अग्रतःसर्वसैन्यानांस्थिताव्यूहस्यदंशिताः ॥ धृष्टद्युम्नोविराटश्चसात्यकिश्चमहारथः १० स्थिताःसैन्येनमहतापरानीकविनाशनाः ॥ शिखंडीविजयश्चैवराक्षसश्च
घटोत्कचः ११ चेकितानोमहाबाहुःकुंतिभोजश्चवीर्यवान् ॥ स्थितारणेमहाराजमहत्यासेनयावृताः १२ अभिमन्युर्महेष्वासोद्रुपदश्चमहाबलः ॥ युयुधानोमहेष्वासो
युधामन्युश्चवीर्यवान् १३ केकयाभ्रातरश्चैवस्थितायुद्धायदंशिताः ॥ एवंतेऽपिमहाव्यूहंप्रतिव्यूह्यसुदुर्जयम् १४ पांडवाःसमरेशूराःस्थितायुद्धायदंशिताः ॥ ताव
कास्तुरणेयत्ताःसहसेनानराधिपाः १५ अभ्युद्ययूरणेपार्थान्भीष्मंकृत्वाऽग्रतोनृप ॥ तथैवपांडवाराजन्भीमसेनपुरोगमाः १६ भीष्मंयोद्धुमभीप्संतःसंग्रामेविजयै
षिणः ॥ क्ष्वेडाःकिलकिलाःशंखान्क्रकचान्गोविषाणिकाः १७ भेरीमृदंगपणवान्नादयंतश्चपुष्करान् ॥ पांडवाअभ्यवर्तंतनदंतोभैरवान्रवान् १८ भेरीमृदंगशंखानां
दुंदुभीनांचनिःस्वनैः ॥ उत्कृष्टसिंहनादैश्चवल्गितैश्चपृथग्विधैः १९ वयंप्रतिनदंतस्तानगच्छामत्वरान्विताः ॥ सहसैवाभिसंक्रुद्धास्तदासीत्तुमुलंमहत् २० ततोऽन्यो
न्यंप्रधावंतःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ ततःशब्देनमहताप्रचकंपेवसुंधरा २१ पक्षिणश्चमहाघोरंव्याहरंतोविबभ्रमुः ॥ सप्रभश्चोदितःसूर्योनिष्प्रभःसमपद्यत २२ ववुश्चवाता
स्तुमुलाःशंसंतःसुमहद्भयम् ॥ घोराश्चघोरनिर्ह्रादाःशिवास्तत्रववाशिरे २३ वेदयंत्योमहाराजमहद्वैशसमागतम् ॥ दिशःप्रज्वलिताराजन्पांसुवर्षंपपातच २४ रुधि
रेणसमुन्मिश्रमस्थिवर्षंतथैवच ॥ रुदतांवाहनानांचनेत्रेभ्यःप्रापतजलम् २५ सुस्रुवुश्चशकृन्मूत्रंप्रध्यायंतोविशांपते ॥ अंतर्हितामहानादाःश्रूयन्तेभरतर्षभ २६ रक्ष
सांपुरुषादानांनदतांभैरवान्रवान् ॥ संपतंतश्चदृश्यन्तेगोमायुबलवायसाः २७ श्वानश्चविविधैर्नादैर्वाशंतस्तत्रमारिष ॥ ज्वलिताश्चमहोल्काबैसमाहत्यदिवाकरम् ॥
निपेतुःसहसाभूमौवेदयंत्योमहद्भयम् २८ महांत्यनीकानिमहासमुच्छ्रयेततस्तयोःपांडवधार्तराष्ट्रयोः ॥ चकंपिरेशंखमृदंगनिःस्वनैःप्रकंपितानीववनानिवायुना २९
नरेंद्रनागाश्वसमाकुलानामभ्यायतीनामशिवेमुहूर्ते ॥ बभूवघोषस्तुमुलश्चमूनांवातोद्धतानामिवसागराणाम् ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभी० भी० परस्परव्यूहरचना
यांउत्पातदर्शनेऊनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

 समुच्छ्रयेमहतियुद्धे । 'युद्धेसमुच्छ्रयःपुमान्'इतिमेदिनी २९ अभ्यायतीनामभिमुखमागच्छंतीनाम् ३० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अभिमन्युरिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ लघुसुष्टुचशीघ्रंशोभनंचयथास्यात्तथा १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ आर्ष्यशृंगिमलंबुषं

॥ संजयउवाच ॥ अभिमन्यूरथोदारःपिशंगैस्तुरगोत्तमैः ॥ अभिदुद्रावतेजस्वीदुर्योधनबलंमहत् १ विकिरन्शरवर्षाणिवारिधाराइवांबुदः ॥ नशेकुःसमरेक्रुद्धंसौभद्रम
रिसूदनम् २ शस्त्रौघिणंगाहमानंसेनासागरमक्षयम् ॥ निवारयितुमप्याजौत्वदीयाःकुरुनंदन ३ तेनमुक्तारणेराजन्शराःशत्रुनिबर्हणाः ॥ क्षत्रियाननयन्शूरान्प्रेत
राजनिवेशनम् ४ यमदंडोपमान्घोरान्ज्वलिताशीविषोपमान् ॥ सौभद्रःसमरेक्रुद्धःप्रेषयामाससायकान् ५ सरथान्रथिनस्तूर्णंहयांश्चैवससादिनः ॥ गजारोहांश्चस
गजान्दारयामासफाल्गुनिः ६ तस्यतत्कुर्वतःकर्ममहत्संख्येमहीभृतः ॥ पूजयांचक्रिरेहृष्टाःप्रशशंसुश्चफाल्गुनिम् ७ तान्यनीकानिसौभद्रोद्रावयामासभारत ॥ तूल
राशीनिवाकाशेमारुतःसर्वतोदिशम् ८ तेनविद्राव्यमाणानितवसैन्यानिभारत ॥ त्रातारंनाध्यगच्छंतपंकेमग्नाइवद्विपाः ९ विद्राव्यसर्वसैन्यानितावकानिनरोत्तम ॥
अभिमन्युःस्थितोराजन्विधूमोऽग्निरिवज्वलन् १० नचैनंतावकाराजन्विषेहुरिघातिनम् ॥ प्रदीप्तंपावकंयद्वत्पतंगाःकालचोदिताः ११ प्रहरन्सर्वशत्रुभ्यःपांडवानां
महारथः ॥ अदृश्यतमहेष्वासःसवज्रइववासवः १२ हेमपृष्ठंधनुश्चास्यददृशेविचरद्दिशः ॥ तोयदेषुयथाराजन्राजमानाशतह्रदा १३ शराश्चनिशिताःपीतानिश्चरंति
स्मसंयुगे ॥ वनात्फुल्लद्रुमाद्राजन्भ्रमराणामिवव्रजाः १४ तथैवचरतस्तस्यसौभद्रस्यमहात्मनः ॥ रथेनकांचनांगेनददृशुर्नान्तरंजनाः १५ मोहयित्वाकृपंद्रोणंद्रौणिंच
सबृहद्बलम् ॥ सैन्धवंचमहेष्वासोव्यचरल्लघुसुष्टुच १६ मंडलीकृतमेवास्यधनुःपश्यामभारत ॥ सूर्यमंडलसंकाशंदहतस्तववाहिनीम् १७ तंदृष्ट्वाक्षत्रियाःशूराःप्रतपंतं
तरस्विनम् ॥ द्विफाल्गुनमिमंलोकंमेनिरेतस्यकर्मभिः १८ तेनार्दितामहाराजभारतीसामहाचमूः ॥ व्यभ्रमत्तत्रतत्रैवयोषिन्मदवशादिव १९ द्रावयित्वामहासैन्यंकंप
यित्वामहारथान् ॥ नंदयामाससुहृदोमयंजित्वेववासवः २० तेनविद्राव्यमाणानितवसैन्यानिसंयुगे ॥ चक्रुरार्तस्वनंघोरंपर्जन्यनिनदोपमम् २१ तंश्रुत्वानिनदंघोरंत
वसैन्यस्यभारत ॥ मारुतोद्धतवेगस्यसागरस्येवपर्वणि २२ दुर्योधनस्तदाराजन्नार्ष्यशृंगिमभाषत ॥ एषकार्ष्णिर्महाबाहोद्वितीयइवफाल्गुनः २३ चमूंद्रावयतेक्रोधा
द्वृत्रोदेवचमूमिव ॥ तस्यचान्यन्नपश्यामिसंयुगेभेषजंमहत् २४ ऋतेत्वांराक्षसश्रेष्ठंसर्वविद्यासुपारगम् ॥ सगत्वात्वरितंवीरंजहिसौभद्रमाहवे २५ वयंपार्थंहनिष्यामो
भीष्मद्रोणपुरोगमाः ॥ सएवमुक्तोबलवान्राक्षसेन्द्रःप्रतापवान् २६ प्रययौसमरेतूर्णंतवपुत्रस्यशासनात् ॥ नर्दमानोमहानादंप्रावृषीवबलाहकः २७ तस्यशब्देनमह
तापांडवानांबलंमहत् ॥ प्राचलत्सर्वतोराजन्वातोद्धूतइवार्णवः २८ बहवश्चमहाराजतस्यनादेनभीषिताः ॥ प्रियान्प्राणान्परित्यज्यनिपेतुर्धरणीतले २९ कार्ष्णिश्चा
पिमुदायुक्तःप्रगृह्यसशरंधनुः ॥ नृत्यन्निवरथोपस्थेतद्रक्षःसमुपाद्रवत् ३० ततःसराक्षसःक्रुद्धःसंप्राप्यैवार्जुनिंरणे ॥ नातिदूरेस्थितांतस्यद्रावयामासवैचमूम् ३१

२३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ सर्वपारशवैःसर्वलोहमयैः ३९ संस्यूतोग्रथितः ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४

तांवध्यमानांचतथापांडवानांमहाचमूम् ॥ प्रत्युद्ययौरणेरक्षोदेवसेनांयथाबलः ३१ विमर्दःसुमहानासीत्तस्यसैन्यस्यमारिष ॥ रक्षसाघोररूपेणवध्यमानस्यसं
युगे ३२ ततःशरसहस्रैस्तांपांडवानांमहाचमूम् ॥ व्यद्रावयद्रणेरक्षोदर्शयन्स्वपराक्रमम् ३४ सावध्यमानाचतथापांडवानामनीकिनी ॥ रक्षसाघोररूपेणप्रदु
द्रावरणेभयात् ३५ प्रमृद्यचरणेसेनांपद्मिनींवारणोयथा ॥ ततोऽभिदुद्रावरणेद्रौपदेयान्महाबलान् ३६ तेतुक्रुद्धामहेष्वासाद्रौपदेयाःप्रहारिणः ॥ राक्षसंदुद्रुवुःसं
ख्येग्रहाःपंचरविंयथा ३७ वीर्यवद्भिस्ततस्तैस्तुपीडितोराक्षसोत्तमः ॥ यथायुगक्षयेघोरेचंद्रमाःपंचभिर्ग्रहैः ३८ प्रतिविंध्यस्ततोरक्षोबिभेदनिशितैःशरैः ॥
सर्वपारशवैस्तूर्णैरकुंठाग्रैर्महाबलः ३९ सतैर्भिन्नतनुत्राणःशुशुभेराक्षसोत्तमः ॥ मरीचिभिरिवार्कस्यसंस्यूतोजलदोमहान् ४० विषक्तैःसशरैश्चापितपनीयपरिच्छ
दैः ॥ आर्ष्यशृंगिर्बभौराजन्दीप्तशृंगइवाचलः ४१ ततस्तेभ्रातरःपंचराक्षसेन्द्रंमहाहवे ॥ विव्यधुर्निशितैर्बाणैस्तपनीयविभूषितैः ४२ सनिर्भिन्नःशरैर्घोरैर्भुज
गैःकोपितैरिव ॥ अलंबुषोभृशंराजन्नागेन्द्रइवचुक्रुधे ४३ सोऽतिविद्धोमहाराजमुहूर्तमथमारिष ॥ प्रविवेशतमोदीर्घंपीडितस्तैर्महारथैः ४४ प्रतिलभ्यततःसं
ज्ञांक्रोधेनद्विगुणीकृतः ॥ चिच्छेदसायकांस्तेषांध्वजांश्चैवधनूंषिच ४५ एकैकंपंचभिर्बाणैराजघानस्मयन्निव ॥ अलम्बुषोरथोपस्थेनृत्यन्निवमहारथः ४६ त्वरमा
णःसुसंरब्धोहयांस्तेषांमहात्मनाम् ॥ जघानराक्षसःक्रुद्धःसारथींश्चमहाबलः ४७ बिभेदचसुसंरब्धःपुनश्चैनान्सुसंशितैः ॥ शरैर्बहुविधाकारैःशतशोऽथसहस्रशः
४८ विरथांश्चमहेष्वासान्कृत्वातत्रसराक्षसः ॥ अभिदुद्राववेगेनहन्तुकामोनिशाचरः ४९ तानर्दितान्रणेतेनराक्षसेनदुरात्मना ॥ दृष्ट्वाऽर्जुनसुतःसंख्येराक्षसंस
मुपाद्रवत् ५० तयोःसमभवद्युद्धंवृत्रवासवयोरिव ॥ ददृशुस्तावकाःसर्वेपांडवाश्चमहारथाः ५१ तौसमेतौमहायुद्धेक्रोधदीप्तौपरस्परम् ॥ महाबलौमहाराजक्रो
धसंरक्तलोचनौ ५२ परस्परमवेक्षेतांकालानलसमौयुधि ॥ तयोःसमागमोघोरोबभूवकटुकोदयः ५३ यथादेवासुरेयुद्धेशक्रशंबरयोःपुरा ५४ ॥ ॥ इतिश्री
महाभा०भीष्मपर्वणिभीष्मव०अलंबुषाभिमन्युसमागमेशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ आर्जुनिंसमरेशूरंविनिघ्नन्तंमहारथान् ॥
अलंबुषःकथंयुद्धेप्रत्ययुध्यतसंजय १ आर्ष्यशृंगिंकथंचैवसौभद्रःपरवीरहा ॥ तन्ममाचक्ष्वतत्त्वेनयथावृत्तंस्मसंयुगे २ धनंजयश्चकिंचक्रेममसैन्येषुसंयुगे ॥ भीमो
वारथिनांश्रेष्ठोराक्षसोवाघटोत्कचः ३ नकुलःसहदेवोवासात्यकिर्वामहारथः ॥ एतदाचक्ष्वमेसत्यंकुशलोह्यसिसंजय ४ ॥ संजयउवाच ॥ हंततेऽहंप्रवक्ष्यामिसंग्रा
मंलोमहर्षणम् ॥ यथाऽभूद्राक्षसेन्द्रस्यसौभद्रस्यचमारिष ५ अर्जुनश्चयथासंख्येभीमसेनश्चपांडवः ॥ नकुलःसहदेवश्चरणेचक्रुःपराक्रमम् ६ तथैवतावकाःसर्वे
भीष्मद्रोणपुरःसराः ॥ अद्भुतानिविचित्राणिचक्रुःकर्माण्यभीतवत् ७

॥ इति० भी०नी०भा० शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ आर्जुनिमिति ॥ १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥१२७॥ अलंबुषस्तुसमरेअभिमन्युंमहारथम् ॥ विनद्यसुमहानादंतर्जयित्वामुहुर्मुहुः ८ अभिदुद्राववेगेनतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ अभिमन्युश्चवेगेनसिंहवद्विनदन्मुहुः
९ आर्ष्यशृंगिंमहेष्वासंपितुरत्यंतवैरिणम् ॥ ततःसमीयतुःसंख्येत्वरितौनरराक्षसौ १० रथाभ्यांरथिनौश्रेष्ठौयथावैदेवदानवौ ॥ मायावीराक्षसश्रेष्ठोदिव्यास्त्र
श्चैवफाल्गुनिः ११ ततःकार्ष्णिर्महाराजनिशितैःसायकैस्त्रिभिः ॥ आर्ष्यशृंगिंरणेविध्वापुनर्विव्याधपंचभिः १२ अलंबुषोऽपिसंक्रुद्धःकार्ष्णिंनवभिराशुगैः ॥
हृदिविव्याधवेगेनतोत्रैरिवमहाद्विपम् १३ ततःशरसहस्रेणक्षिप्रकारीनिशाचरः ॥ अर्जुनस्यसुतंसंख्येपीडयामासभारत १४ अभिमन्युस्ततःक्रुद्धोनवभिर्नं
तपर्वभिः ॥ बिभेदनिशितैर्बाणैराक्षसेन्द्रंमहोरसि १५ तेतस्यविविशुस्तूर्णंकायंनिर्भिद्यमर्मसु ॥ सतैर्विभिन्नसर्वांगःशुशुभेराक्षसोत्तमः १६ पुष्पितैःकिंशुकैराज
न्संस्तीर्णइवपर्वतः ॥ संधारयाणश्चशरान्हेमपुंखान्महाबलः १७ विबभौराक्षसश्रेष्ठःसज्वालइवपर्वतः ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजआर्ष्यशृंगिरमर्षणः १८ महेंद्रप्रति
मंकार्ष्णिंछादयामासपत्रिभिः ॥ तेनतेविशिखामुक्तायमदंडोपमाःशिताः १९ अभिमन्युंविनिर्भिद्यप्राविशंतधरातलम् ॥ तथैवार्जुनिनामुक्ताःशराःकनकभू
षणाः २० अलंबुषंविनिर्भिद्यप्राविशंतधरातलम् ॥ सौभद्रस्तुरणेरक्षःशरैःसन्नतपर्वभिः २१ चक्रेविमुखमासाद्यमयंशक्रइवाहवे ॥ विमुखंचरणेरक्षोवध्यमा
नंरणेऽरिणा २२ प्रादुश्चक्रेमहामायांतामसींपरतापनाम् ॥ ततस्तेतमसासर्वेवृताश्चासन्महीपते २३ नाभिमन्युमपश्यंतनैवस्वान्नपरान्रणे ॥ अभिमन्युश्च
तद्दृष्ट्वाघोररूपंमहत्तमः २४ प्रादुश्चक्रेऽस्त्रमत्युग्रंभास्करंकुरुनंदनः ॥ ततःप्रकाशमभवज्जगत्सर्वंमहीपते २५ तांचाभिजघ्निवान्मायांराक्षसस्यदुरात्मनः ॥
संक्रुद्धश्चमहावीर्योराक्षसेन्द्रंनरोत्तमः २६ छादयामाससमरेशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ बह्वीस्तथान्यामायाश्चप्रयुक्तास्तेनरक्षसा २७ सर्वास्त्रविदमेयात्मावारयामास
फाल्गुनिः ॥ हतमायंततोरक्षोवध्यमानंचसायकैः २८ रथंतत्रैवसंत्यज्यप्राद्रवन्महतोभयात् ॥ तस्मिन्विनिर्जितेतूर्णंकूटयोधिनिराक्षसे २९ आर्जुनिःस
मरेसैन्यंतावकंसंममर्दह ॥ मदांधोगंधनागेंद्रःसपद्मांपद्मिनीमिव ३० ततःशांतनवोभीष्मःसैन्यंदृष्ट्वाऽभिविद्रुतम् ॥ महताशरवर्षेणसौभद्रंपर्यवारयत् ३१ कोष्ठी
कृत्यचतंवीरंधार्तराष्ट्रामहारथाः ॥ एकंसुबहवोयुद्धेततक्षुःसायकैर्दृढम् ३२ सतेषांरथिनांवीरःपितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ सदृशोवासुदेवस्यविक्रमेणबलेनच ३३ उभयोः
सदृशंकर्मसपितुर्मातुलस्यच ॥ रणेबहुविधंचक्रेसर्वशस्त्रभृतांवरः ३४ ततोधनंजयोवीरोविनिघ्नंस्तवसैनिकान् ॥ आससादरणेभीष्मंपुत्रप्रेप्सुरमर्षणः ३५ तथैवसम
रेराजन्पितादेवव्रतस्तव ॥ आससादरणेपार्थंस्वर्भानुरिवभास्करम् ३६ ततःसरथनागाश्वाःपुत्रास्तवजनेश्वर ॥ परिवव्रूरणेभीष्मंजुगुपुश्चसमंततः ३७ तथैवपांडवा ॥१२७॥
राजन्परिवार्यधनंजयम् ॥ रणायमहतेयुक्तादंशिताभरतर्षभ ३८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शारद्वतस्ततोराजन्भीष्मस्यप्रमुखेस्थितम् ॥ अर्जुनंपंचविंशत्यासायकानांसमाचिनोत् ३९ प्रत्युद्गम्याथविव्याधसात्यकिस्तंशितैःशरैः ॥ पांडवप्रियकामार्थंशा र्दूलइवकुंजरम् ४० गौतमोऽपित्वरायुक्तोमाधवंनवभिःशरैः ॥ हृदिविव्याधसंक्रुद्धःकंकपत्रपरिच्छदैः ४१ शैनेयोऽपिततःक्रुद्धश्चापमानम्यवेगवान् ॥ गौतमांत करंतूर्णंसमाधत्तशिलीमुखम् ४२ तमापतंतंवेगेनशक्राशनिसमद्युतिम् ॥ द्विधाचिच्छेदसंक्रुद्धोद्रौणिःपरमकोपनः ४३ समुत्सृज्याथशैनेयोगौतमंरथिनांवरः ॥ अ भ्यद्रवद्रणेद्रौणिंराहुःखेशशिनंयथा ४४ तस्यद्रोणसुतश्चापंद्विधाचिच्छेदभारत ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंताडयामाससायकैः ४५ सोऽन्यत्कार्मुकमादायशत्रुघ्नंभा रसाधनम् ॥ द्रौणिंषष्ट्यामहाराजबाह्वोरुरसिचार्पयत् ४६ सविद्धोव्यथितश्चैवमुहूर्तंकश्मलायुतः ॥ निषसादरथोपस्थेध्वजयष्टिंसमाश्रितः ४७ प्रतिलभ्यततः संज्ञांद्रोणपुत्रःप्रतापवान् ॥ वार्ष्णेयंसमरेक्रुद्धोनाराचेनसमार्पयत् ४८ शैनेयंसतुनिर्भिद्यप्राविशद्धरणीतलम् ॥ वसंतकालेबलवान्बिलंसर्पशिशुर्यथा ४९ अथापरे णभल्लेनमाधवस्यध्वजोत्तमम् ॥ चिच्छेदसमरेद्रौणिःसिंहनादंमुमोचह ५० पुनश्चैनंशरैर्घोरैश्छादयामासभारत ॥ निदाघांतेमहाराजयथामेघोदिवाकरम् ५१ सा त्यकोऽपिमहाराजशरजालंनिहत्यतत् ॥ द्रौणिमभ्यकिरत्तूर्णंशरजालैरनेकधा ५२ तापयामासचद्रौणिंशैनेयःपरवीरहा ॥ विमुक्तोमेघजालेनयथैवतपनस्तथा ५३ शराणांचसहस्रेणपुनरेवसमुद्यतः ॥ सात्यकिश्छादयामासननादचमहाबलः ५४ दृष्ट्वापुत्रंचतंग्रस्तंराहुणेवनिशाकरम् ॥ अभ्यद्रवतशैनेयंभारद्वाजःप्रतापवान् ५५ विव्याधचसुतीक्ष्णेनपृषत्केनमहामृधे ॥ परीप्सन्स्वसुतंराजन्वार्ष्णेयेनाभिपीडितम् ५६ सात्यकिस्तुरणेहित्वागुरुपुत्रंमहारथम् ॥ द्रोणंविव्याधविंशत्यासर्वपारशवैः शरैः ५७ तदंतरममेयात्माकौन्तेयःशत्रुतापनः ॥ अभ्यद्रवद्रणेक्रुद्धोद्रोणंप्रतिमहारथः ५८ ततोद्रोणश्चपार्थश्चसमेयेतांमहामृधे ॥ यथाबुधश्चशुक्रश्चमहाराजनभ स्तले ५९ ॥ इतिश्रीम० भीष्म० भीष्मव० अलंबुषाभिमन्युयुद्धेएकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ कथंद्रोणोमहेष्वासःपांडवश्चधनं जयः ॥ समीयतूरणेयत्तौतावुभौपुरुषर्षभौ १ प्रियोहिपांडवोनित्यंभारद्वाजस्यधीमतः ॥ आचार्यश्चरणेनित्यंप्रियःपार्थस्यसंजय २ तावुभौरथिनौसंख्येहृष्टौसिंहावि वोत्कटौ ॥ कथंसमीयतुर्यत्तौभारद्वाजधनंजयौ ३ ॥ संजयउवाच ॥ नद्रोणःसमरेपार्थंजानीतेप्रियमात्मनः ॥ क्षत्रधर्मंपुरस्कृत्यपार्थोवागुरुमाहवे ४ नक्षत्रियारणे राजन्वर्जयंतिपरस्परम् ॥ निर्मर्यादंहियुध्यंतेपितृभिर्भ्रातृभिःसह ५ रणेभारतपार्थेनद्रोणोविद्धस्त्रिभिःशरैः ॥ नाचिंतयच्चतान्बाणान्पार्थचापच्युतान्युधि ६ शरवृ ष्ट्यापुनःपार्थश्छादयामासतंरणे ॥ सप्रजज्वालरोषेणगहनेऽग्निरिवोर्जितः ७ ततोऽर्जुनंरणेद्रोणःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ छादयामासराजेन्द्रनचिरादेवभारत ८ ततोदुर्यो धनोराजासुशर्माणमचोदयत् ॥ द्रोणस्यसमरेराजन्पार्ष्णिग्रहणकारणात् ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९ इतिभी०नी० भारतभावदीपे

त्रिगर्तराडपिक्रुद्धोभृशमायम्यकार्मुकम् ॥ छादयामाससमरेपार्थबाणैरयोमुखैः १० ताभ्यांमुक्ताःशराराजन्नन्तरिक्षेविरेजिरे ॥ हंसाइवमहाराजशरत्कालेनभस्तले
११ तेशराःप्राप्यकौन्तेयंसमंताद्विविशुःप्रभो ॥ फलभारनतंयद्वत्स्वादुवृक्षंविहंगमाः १२ अर्जुनस्तुरणेनादंविनद्यरथिनांवरः ॥ त्रिगर्तराजंसमरेसपुत्रंविव्यधेशरैः १३
तेवध्यमानाःपार्थेनकालेनेवयुगक्षये ॥ पार्थमेवाभ्यवर्ततमरणेकृतनिश्चयाः १४ मुमुचुःशरवृष्टिंचपांडवस्यरथंप्रति ॥ शरवृष्टिंततस्तांतुशरवर्षैःसमंततः १५ प्रतिज
ग्राहराजेंद्रतोयवृष्टिमिवाचलः ॥ तत्राद्भुतमपश्यामबीभत्सोर्हस्तलाघवम् १६ विमुक्तांबहुभिर्योधैःशस्त्रवृष्टिंदुरासदाम् ॥ यदेकोवारयामासमारुतोऽभ्रगणानिव १७
कर्मणातेनपार्थस्यतुतुषुर्देवदानवाः ॥ अथक्रुद्धोरणेपार्थस्त्रिगर्तान्प्रतिभारत १८ मुमोचास्त्रंमहाराजवायव्यंपृतनामुखे ॥ प्रादुरासीत्ततोवायुःक्षोभयाणोनभस्तलम्
१९ पातयन्वैतरुगणान्विनिघ्नंश्चैवसैनिकान् ॥ ततोद्रोणोऽभिवीक्ष्यैववायव्यास्त्रंसुदारुणम् २० शैलमन्यन्महाराजघोरमस्त्रंमुमोचह ॥ द्रोणेनयुधिनिर्मुक्तेतस्मिन्नस्त्रे
नराधिप २१ प्रशशामततोवायुःप्रसन्नाश्चदिशोदश ॥ ततःपांडुसुतोवीरस्त्रिगर्तस्यरथव्रजान् २२ निरुत्साहान्रणेचक्रेविमुखान्विपराक्रमान् ॥ ततोदुर्योधनश्चैवकृप
श्चरथिनांवरः २३ अश्वत्थामातथाशल्यःकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ विंदानुविंदावावन्त्यौबाल्हिकःसहबाल्हिकैः २४ महतारथवंशेनपार्थस्यावारयन्दिशः ॥ तथैवभग
दत्तश्चश्रुतायुश्चमहाबलः २५ गजानीकेनभीमस्यतावारयतांदिशः ॥ भूरिश्रवाःशलश्चैवसौबलश्चविशांपते २६ शरौघैर्विमलैस्तीक्ष्णैर्माद्रीपुत्राववारयन् ॥
भीष्मस्तुसंहतःसंख्येधार्तराष्ट्रैःससैनिकैः २७ युधिष्ठिरंसमासाद्यसर्वतःपर्यवारयत ॥ आपतंतंगजानीकंदृष्ट्वापार्थोवृकोदरः २८ लेलिहन्सृक्किणीवीरोमृगराडिवका
नने ॥ भीमस्तुरथिनांश्रेष्ठोगदांगृह्यमहाहवे २९ अवप्लुत्यरथात्तूर्णंतवसैन्यान्यभीषयत् ॥ तमुद्वीक्ष्यगदाहस्तंततस्तेगजसादिनः ३० परिवव्रूरणेयत्ताभीमसेनंसमं
ततः ॥ गजमध्यमनुप्राप्तःपांडवःसव्यराजत ३१ मेघजालस्यमहतोयथामध्यगतोरविः ॥ व्यधमत्सगजानीकंगदयापांडवर्षभः ३२ महाभ्रजालमतुलंमातरिश्वेवसंत
तम् ॥ तेवध्यमानाबलिनाभीमसेनेनदंतिनः ३३ आर्तनादंरणेचक्रुर्गर्जन्तोजलदाइव ॥ बहुधादारितश्चैवविषाणैस्तत्रदन्तिभिः ३४ फुल्लाशोकनिभःपार्थःशुशुभेरण
मूर्धनि ॥ विषाणेदंतिनंगृह्यनिर्विषाणमथाकरोत् ३५ विषाणेनचतेनैवकुंभेऽभ्याहत्यदंतिनम् ॥ पातयामाससमरेदंडहस्तइवांतकः ३६ शोणिताक्तांगदांबिभ्रन्मेदो
मज्जाकृतच्छविः ॥ कृताभ्यंगःशोणितेनरुद्रवत्प्रत्यदृश्यत ३७ एवंतेवध्यमानाश्चहतशेषामहागजाः ॥ प्राद्रवंतदिशोराजन्विमृद्नंतःस्वकंबलम् ३८ द्रवद्भिस्तैर्महानागैः
समंताद्भरतर्षभ ॥ दुर्योधनबलंसर्वंपुनरासीत्पराङ्मुखम् ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीमपराक्रमेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२

द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ संजयउवाच ॥ मध्यंदिनेमहाराजसंग्रामःसमपद्यत ॥ लोकक्षयकरोरौद्रोभीष्मस्यसहसोमकैः १ गांगेयोरथिनांश्रेष्ठःपांडवानामनीकिनीम् ॥ व्यधमन्निशि तैर्बाणैःशतशोऽथसहस्रशः २ संममर्दचतत्सैन्यंपितादेवव्रतस्तव ॥ धान्यानामिवलूनानांप्रकरंगोगणाइव ३ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचविराटोद्रुपदस्तथा ॥ भीष्ममा साद्यसमरेशरैर्जघ्नुर्महारथम् ४ धृष्टद्युम्नंततोविध्वाविराटंचशरैस्त्रिभिः ॥ द्रुपदस्यचनाराचंप्रेषयामासभारत ५ तेनविद्धामहेष्वासाभीष्मेणामित्रकर्षिणा ॥ चुक्रु धुःसमरेराजन्पादस्पृष्टाइवोरगाः ६ शिखंडीतंचविव्याधभरतानांपितामहम् ॥ स्त्रीमयंमनसाध्यात्वानास्मैप्राहरदच्युतः ७ धृष्टद्युम्नस्तुसमरेक्रोधेनाग्निरिव ज्वलन् ॥ पितामहंत्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ८ द्रुपदःपंचविंशत्याविराटोदशभिःशरैः ॥ शिखंडीपंचविंशत्याभीष्मंविव्याधसायकैः ९ सोऽतिविद्धोमहारा जशोणितौघपरिप्लुतः ॥ वसंतेपुष्पशबलोरक्ताशोकइवाबभौ १० तान्प्रत्यविध्यद्गांगेयस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥ द्रुपदस्यचभल्लेनधनुश्चिच्छेदमारिष ११ सोऽन्यत्कार्मु कमादायभीष्मंविव्याधपंचभिः ॥ सारथिंचत्रिभिर्बाणैःसुशितैरणमूर्धनि १२ तथाभीमोमहाराजद्रौपद्याःपंचचात्मजाः ॥ केकयाभ्रातरःपंचसात्यकिश्चैवसात्वतः १३ अभ्यद्रवंतगांगेयंयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ रिरक्षिषंतःपांचाल्यंधृष्टद्युम्नपुरोगमाः १४ तथैवतावकाःसर्वेभीष्मरक्षार्थमुद्यताः ॥ प्रत्युद्ययुःपांडुसेनांसहसैन्यानरा धिप १५ तत्रासीत्सुमहद्युद्धंतवतेषांचसंकुलम् ॥ नराश्वरथनागानांयमराष्ट्रविवर्धनम् १६ रथीरथिनमासाद्यप्राहिणोद्यमसादनम् ॥ तथेतरान्समासाद्यनरनागा श्वसादिनः १७ अनयन्परलोकायशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ शरैश्चविविधैर्घोरैस्तत्रतत्रविशांपते १८ रथास्तुरथिभिर्हीनाहतसारथयस्तथा ॥ विप्रद्रुताश्वसमरेदिशो जग्मुःसमंततः १९ मृद्नंतस्तेनरान्राजन्हयांश्चसुबहून्रणे ॥ वातायमानादृश्यंतेगंधर्वनगरोपमाः २० रथिनश्चरथैर्हीनावर्मिणस्तेजसायुताः ॥ कुण्डलोष्णीषिणः सर्वेनिष्कांगदविभूषणाः २१ देवपुत्रसमाःसर्वेशौर्येशक्रसमायुधि ॥ ऋद्ध्यावैश्रवणंचातिनयेनचबृहस्पतिम् २२ सर्वलोकेश्वराःशूरास्तत्रतत्रविशांपते ॥ विप्रद्रुताव्य दृश्यंतप्राकृताइवमानवाः २३ दंतिनश्चनरश्रेष्ठहीनाःपरमसादिभिः ॥ मृद्नंतःस्वान्यनीकानिनिपेतुःसर्वशब्दगाः २४ चर्मभिश्चामरैश्चित्रैःपताकाभिश्चमारिष ॥ छत्रैःसितैर्हेमदण्डैश्चामरैश्चसमंततः २५ विशीर्णैर्विप्रधावंतोदृश्यंतेस्मदिशोदश ॥ नवमेघप्रतीकाशाजलदोपमनिःस्वनाः २६ तथैवदंतिभिर्हीनागजारोहाविशां पते ॥ प्रधावंतोऽन्वदृश्यंततवतेषांचसंकुले २७ नानादेशसमुत्थांश्चतुरगान्हेमभूषितान् ॥ वातायमानानद्राक्षंशतशोऽथसहस्रशः २८ अश्वारोहान्हतैरश्वैर्गृहीता सीन्समंततः ॥ द्रवमाणानपश्यामद्राव्यमाणांश्चसंयुगे २९ गजोगजंसमासाद्यद्रवमाणंमहाहवे ॥ ययौप्रमृद्यतरसापादातान्वाजिनस्तथा ३०

 वैश्रवणंकुबेरंचातिअतिक्रांताः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ अद्राक्षमहंसंजयः २८ । २९ । ३०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३१ । ३२ । ३३ । ३४ । । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । आगस्कृदपराधी ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ॥ इतिभीष्मपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्र्यधिकशततमोऽध्यायः

तथैवचरथान्राजन्प्रममर्दरणेगजः ॥ रथाश्चैवसमासाद्यपतितांस्तुरगान्भुवि ३१ व्यमृद्नन्समरेराजंस्तुरगांश्चनरान्रणे ॥ एवंतेबहुधाराजन्प्रत्यमृद्नन्परस्प
रम् ३२ तस्मिन्रौद्रेतथायुद्धेवर्तमानेमहाभये ॥ प्रावर्ततनदीघोराशोणितान्त्रतरंगिणी ३३ अस्थिसंघातसंबाधाकेशशैवलशाद्वला ॥ रथह्रदाशरावर्ताहयमी
नादुरासदा ३४ शीर्षोपलसमाकीर्णाहस्तिग्राहसमाकुला ॥ कवचोष्णीषफेनौघाधनुर्वेगासिकच्छपा ३५ पताकाध्वजवृक्षाढ्यामर्त्यकूलापहारिणी ॥
क्रव्यादहंससंकीर्णायमराष्ट्रविवर्धनी ३६ तांनदींक्षत्रियाःशूरारथनागहयप्लवैः ॥ प्रतेरुर्बहवोराजन्भयंत्यक्त्वामहारथाः ३७ अपोवाहरणेभीरून्कश्मलेनाभिसं
वृतान् ॥ यथावैतरणीप्रेतान्प्रेतराजपुरंप्रति ३८ प्राक्रोशन्क्षत्रियास्तत्रदृष्ट्वातद्वैशसंमहत् ॥ दुर्योधनापराधेनगच्छंतिक्षत्रियाःक्षयम् ३९ गुणवत्सुकथंद्वेषंधृ
तराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ कृतवान्पांडुपुत्रेषुपापात्मालोभमोहितः ४० एवंबहुविधावाचःश्रूयन्तेस्मपरस्परम् ॥ पांडवस्तवसंयुक्ताःपुत्राणांतेसुदारुणाः ४१ तानि
शम्यततोवाचःसर्वयोधैरुदाहृताः ॥ आगस्कृत्सर्वलोकस्यपुत्रोदुर्योधनस्तव ४२ भीष्मंद्रोणंकृपंचैवशल्यंचोवाचभारत ॥ युध्यध्वमनहंकाराःकिंचिरंकुरुथे
तिच ४३ ततःप्रववृतेयुद्धंकुरूणांपांडवैःसह ॥ अक्षद्यूतकृतंराजन्सुघोरंवैशसंतदा ४४ यत्पुरानिगृहीतोऽसिवार्यमाणोमहात्मभिः ॥ वैचित्रवीर्यतस्येदंफलंप
श्यसुदारुणम् ४५ नहिपांडुसुताराजन्ससैन्याःसपदानुगाः ॥ रक्षंतिसमरेप्राणान्कौरवावापिसंयुगे ४६ एतस्मात्कारणाद्घोरोवर्ततेस्वजनक्षयः ॥ दैवाद्वापुरु
षव्याघ्रतवचापनयान्नृप ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिसंकुलयुद्धेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥
अर्जुनस्तान्नरव्याघ्रःसुशर्मानुचरान्नृपान् ॥ अनयत्प्रेतराजस्यसदनंसायकैःशितैः १ सुशर्माऽपिततोबाणैःपार्थंविव्याधसंयुगे ॥ वासुदेवंचसप्तत्यापार्थंचनव
भिःपुनः २ तंनिवार्यशरौघेणशक्रसूनुर्महारथः ॥ सुशर्मणोरणेयोधान्प्राहिणोद्यमसादनम् ३ तेवध्यमानाःपार्थेनकालेनेवयुगक्षये ॥ व्यद्रवंतरणेराजन्भये
जातेमहारथः ४ उत्सृज्यतुरगान्केचिद्रथान्केचिच्चमारिष ॥ गजानन्येसमुत्सृज्यप्राद्रवंतदिशोदश ५ अपरेतुतदाऽऽदायवाजिनागरथान्रणे ॥ त्वरयापरयायु
क्ताःप्राद्रवंतविशांपते ६ पादाताश्चापिशस्त्राणिसमुत्सृज्यमहारणे ॥ निरपेक्षाव्यधावंततेनतेनस्मभारत ७ वार्यमाणाःसुबहुशस्त्रैगर्तेनसुशर्मणा ॥ तथाऽन्यैः
पार्थिवश्रेष्ठैर्नव्यतिष्ठंतसंयुगे ८ तद्बलंप्रद्रुतंदृष्ट्वापुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ पुरस्कृत्यरणेभीष्मंसर्वसैन्यपुरस्कृतः ९ सर्वोद्योगेनमहताधनंजयमुपाद्रवत् ॥ त्रिगर्ताधिपते
रर्थेजीवितस्यविशांपते १० सएकःसमरेतस्थौकिरन्बहुविधान्शरान् ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैःशेषाहिप्रद्रुतानराः ११

॥ १०३ ॥ अर्जुनइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ तेनतेनपथा ७ । ८ । ९ । १० । ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ महामात्रौश्रेष्ठौ २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ भारतंभीष्मम् । लोमवाहिभिःलोमच्छेदकैः २९ । ३० । ३१ । ३२

तथैवपांडवाराजन्सर्वोद्योगेनदंशिताः ॥ प्रययुःफाल्गुनार्थाययत्रभीष्मोऽव्यतिष्ठत १२ ज्ञायमानारणेवीर्यंघोरंगांडीवधन्वनः ॥ हाहाकारकृतोत्साहाभीष्मंजग्मुःसमं ततः १३ ततस्तालध्वजःशूरःपांडवानांवरूथिनीम् ॥ छादयामाससमरेशरैःसन्नतपर्वभिः १४ एकीभूतास्ततःसर्वेकुरवःसहपांडवैः ॥ अयुध्यंतमहाराजमध्यंप्राप्तेदिवाकरे १५ सात्यकिःकृतवर्माणंविध्वापंचभिराशुगैः ॥ अतिष्ठदाहवेशूरःकिरन्बाणान्सहस्रशः १६ तथैवद्रुपदोराजाद्रोणंविद्ध्वाशितैःशरैः ॥ पुनर्विव्याधसप्तत्यासारथिंचास्य पंचभिः १७ भीमसेनस्तुराजानंबाल्हीकंप्रपितामहम् ॥ विद्ध्वानदन्महानादंशार्दूलइवकानने १८ आर्जुनिश्चित्रसेनेनविद्धोबहुभिराशुगैः ॥ अतिष्ठदाहवेशूरःकिरन्बाणान्सहस्रशः १९ चित्रसेनंत्रिभिर्बाणैर्विव्याधसमरेऽग्रशम् ॥ समागतौतौतुरणेमहामात्रौव्यरोचताम् २० यथादिविमहाघोरौराजन्बुधशनैश्चरौ ॥ तस्याश्वांश्चतुरोहत्वासूतंचनवभिःशरैः २१ ननादबलवान्नादंसौभद्रःपरवीरहा ॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णंसोऽवप्लुत्यमहारथः २२ आरुरोहरथंतूर्णंदुर्मुखस्यविशांपते ॥ द्रोणश्चद्रुपदंभित्त्वाशरैःसन्नतपर्वभिः २३ सारथिंचास्यविव्याधत्वरमाणःपराक्रमी ॥ पीड्यमानस्ततोराजाद्रुपदोवाहिनीमुखे २४ अपायाज्जवनैरश्वैःपूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ भीमसेनस्तुराजानंमुहूर्तादिवबाह्लिकम् २५ व्यश्वसूतरथंचक्रेसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ ससंभ्रमोमहाराजसंशयंपरमंगतः २६ अवप्लुत्यततोवाहाद्बाह्लीकःपुरुषोत्तमः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंलक्ष्मणस्यमहारणे २७ सात्यकिःकृतवर्माणंवारयित्वामहारणे ॥ शरैर्बहुविधैराजन्नाससादपितामहम् २८ सविध्वाभारतंषष्ट्यानिशितैर्लोमवाहिभिः ॥ ननृत्यन्निवरथोपस्थेविधुन्वानोमहद्धनुः २९ तस्यायसींमहाशक्तिंचिक्षेपाथपितामहः ॥ हेमचित्रांमहावेगांनागकन्योपमांशुभाम् ३० तामापतंतींसहसामृत्युकल्पांसुदुर्जयाम् ॥ व्यंसयामासवार्ष्णेयोलाघवेनमहायशाः ३१ अनासाद्यतुवार्ष्णेयंशक्तिःपरमदारुणा ॥ न्यपतद्धरणीपृष्ठेमहोल्केवमहाप्रभा ३२ वार्ष्णेयस्तुततोराजन्स्वांशक्तिंकनकप्रभाम् ॥ वेगवद्गृह्यचिक्षेपपितामहरथंप्रति ३३ वार्ष्णेयभुजवेगेनप्रणुन्नासामहाहवे ॥ अभिदुद्राववेगेनकालरात्रिर्यथानरम् ३४ तामापतंतींसहसाद्विधाचिच्छेदभारतः ॥ क्षुरप्राभ्यांसुतीक्ष्णाभ्यांसाव्यशीर्यतमेदिनीम् ३५ छित्वाशक्तिंतुगांगेयःसात्यकिंनवभिःशरैः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धःप्रहसञ्छत्रुकर्शनः ३६ ततःसरथनागाश्वाःपांडवाःपांडुपूर्वजाः ॥ परिवव्रूरणेभीष्मंमाधवत्राणकारणात् ३७ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ पांडवानांकुरूणांचसमरेविजयैषिणाम् ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि वार्ष्णेययुद्धेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ दृष्ट्वाभीष्मंरणेक्रुद्धंपांडवैरभिसंवृतम् ॥ यथामेघैर्महाराजतपांतेदिविभास्करम् १

३३ । ३४ मेदिनींप्राप्येतिशेषः ३५ । ३६ माधवःसात्यकिः ३७ । ३८ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ ॥ दृष्ट्वेति १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ ततइति । सैन्येनेतिपूर्वस्मादनुकृष्यते हयानांसैन्येनपरिवार्यन्यवारयदितितृतीयेनान्वयः ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

॥ १३० ॥ दुर्योधनोमहाराजदुःशासनमभाषत ॥ एषशूरोमहेष्वासोभीष्मःशूरनिषूदनः २ छादितःपांडवैःशूरैःसमंताद्भरतर्षभ ॥ तस्यकार्यंत्वयावीररक्षणंसुमहात्मनः ३ रक्ष्य
माणोहिसमरेभीष्मोऽस्माकंपितामहः ॥ निहन्यात्समरेयत्तान्पंचालान्पांडवैःसह ४ तत्रकार्यतमंमन्येभीष्मस्यैवाभिरक्षणम् ॥ गोप्ताह्येषमहेष्वासोभीष्मोऽस्माकं
महाव्रतः ५ सभवान्सर्वसैन्येनपरिवार्यपितामहम् ॥ समरेकर्मकुर्वाणंदुष्करंपरिरक्षतु ६ सएवमुक्तःसमरेपुत्रोदुःशासनस्तव ॥ परिवार्यस्थितोभीष्मंसैन्येनमहतावृतः
७ ततःशतसहस्राणांहयानांसुबलात्मजः ॥ विमलप्रासहस्तानामृष्टितोमरधारिणाम् ८ दर्पितानांसुवेशानांबलस्थानांपताकिनाम् ॥ शिक्षितैर्युद्धकुशलैरुपेतानांनरो
त्तमैः ९ नकुलंसहदेवंचधर्मराजंचपांडवम् ॥ न्यवारयन्नरश्रेष्ठान्परिवार्यसमंततः १० ततोदुर्योधनोराजाशूराणांहयसादिनाम् ॥ अयुतंप्रेषयामासपांडवानांनिवारणे
११ तैःप्रविष्टैर्महावेगैर्गरुत्मद्भिरिवाहवे ॥ खुराहताधराराजंश्चकम्पेचननादच १२ खुरशब्दश्चसुमहान्वाजिनांशुश्रुवेतदा ॥ महावंशवनस्येवदह्यमानस्यपर्वते १३
उत्पतद्भिश्चतैस्तत्रसमुद्भूतंमहद्रजः ॥ दिवाकररथंप्राप्यच्छादयामासभास्करम् १४ वेगवद्भिर्हयैस्तैस्तुक्षोभितापांडवीचमूः ॥ निपतद्भिर्महावेगैर्हंसैरिवमहत्सरः १५
हेषतांचैवशब्देननप्राज्ञायतकिंचन ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजामाद्रीपुत्रौचपांडवौ १६ प्रत्यघ्नंस्तरसावेगंसमरेहयसादिनाम् ॥ उद्वृत्तस्यमहाराजप्रावृट्कालेऽतिपूर्यतः १७ पौर्ण
मास्यामंबुवेगंयथावेलामहोदधेः ॥ ततस्तेरथिनोराजन्शरैःसन्नतपर्वभिः १८ न्यकृंतन्नुत्तमांगानिशरेणहयसादिनाम् ॥ तेनिपेतुर्महाराजनिहतादृढधन्विभिः १९
नागैरिवमहानागायथावद्गिरिगह्वरे ॥ तेऽपिप्रासैःसुनिशितैःशरैःसन्नतपर्वभिः २० न्यकृंतन्नुत्तमांगानिविचरंतोदिशोदश ॥ अभ्याहताहयारोहाऋष्टिभिर्भरतर्षभ २१
अत्यजन्नुत्तमांगानिफलानीवमहाद्रुमाः ॥ ससादिनोहयाराजंस्तत्रतत्रनिषूदिताः २२ पतिताःपात्यमानाश्चप्रत्यदृश्यंतसर्वशः ॥ वध्यमानाहयाश्चैवप्राद्रवंतभयार्दिताः
२३ यथासिंहंसमासाद्यमृगाःप्राणपरायणाः ॥ पांडवाश्चमहाराजजित्वाशत्रून्महामृधे २४ दध्मुःशंखांश्चभेरीश्चताडयामासुराहवे ॥ ततोदुर्योधनोदीनोदृष्ट्वासैन्यंपरा
जितम् २५ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठमद्रराजमिदंवचः ॥ एषपांडुसुतोज्येष्ठोयमाभ्यांसहितोरणे २६ पश्यतांवोमहाबाहोसेनांद्रावयतिप्रभो ॥ तंवारयमहाबाहोवेलेवमकराल
यम् २७ त्वंहिसंश्रूयसेऽत्यर्थमसह्यबलविक्रमः ॥ पुत्रस्यतववतद्वाक्यंश्रुत्वाशल्यःप्रतापवान् २८ सययौरथवंशेनयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ तदाऽऽपतद्वैसहसाशल्यस्यसु
महद्बलम् २९ महौघवेगंसमरेवारयामासपांडवः ॥ मद्रराजंचसमरेधर्मराजोमहारथः ३० दशभिःसायकैस्तूर्णमाजघानस्तनांतरे ॥ नकुलःसहदेवश्चतंसप्तभिरजिह्मगैः
३१ मद्रराजोऽपितान्सर्वानाजघानत्रिभिस्त्रिभिः ॥ युधिष्ठिरंपुनःषष्ट्याविव्याधनिशितैःशरैः ३२ ॥ १३० ॥

२४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३३ । ३४ । ३५ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनी० भा० पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ततइति १ । २ । ३ द्वादशाख्यैःद्वादशसंख्यैः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

माद्रीपुत्रौचसंभ्रांतौद्वाभ्यांद्वाभ्यामताडयत् ॥ ततोभीमोमहाबाहुर्दृष्ट्वाराजानमाहवे ३३ मद्रराजरथंप्राप्तंमृत्योरास्यगतंयथा ॥ अभ्यपद्यतसंग्रामेयुधिष्ठिर
ममित्रजित् ३४ ततोयुद्धंमहाघोरंप्रावर्ततसुदारुणम् ॥ अपरांदिशमास्थायपतमानेदिवाकरे ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिपंचा
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ ततःपितातवक्रुद्धोनिशितैःसायकोत्तमैः ॥ आजघानरणेपार्थान्सहसेनान्समंततः १ भीमंद्वाद
शभिर्विद्ध्वासात्यकिंनवभिःशरैः ॥ नकुलंचत्रिभिर्विद्ध्वासहदेवंचसप्तभिः २ युधिष्ठिरंद्वादशभिर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ धृष्टद्युम्नंततोविद्ध्वाननादसुमहाबलः ३
तंद्वादशाख्यैर्नकुलोमाधवश्चत्रिभिःशरैः ॥ धृष्टद्युम्नश्चसप्तत्याभीमसेनश्चसप्तभिः ४ युधिष्ठिरोद्वादशभिःप्रत्यविध्यत्पितामहम् ॥ द्रोणस्तुसात्यकिंविध्वाभी
मसेनमविध्यत ५ एकैकंपंचभिर्बाणैर्यमदंडोपमैःशितैः ॥ तौचतंप्रत्यविध्येतांत्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ६ तौत्रेरिवमहानागंद्रोणंब्राह्मणपुंगवम् ॥ सौवीराःकितवाः
प्राच्याःप्रतीच्योदीच्यमालवाः ७ अभीषाहाःशूरसेनाःशिवयोऽथवसातयः ॥ संग्रामेनाजहुर्भीष्मंवध्यमानाःशितैःशरैः ८ तथैवान्येमहीपालानानादेशसमा
गताः ॥ पांडवानभ्यवर्ततविविधायुधपाणयः ९ तथैवपांडवाराजन्परिवव्रुःपितामहम् ॥ ससमंतात्परिवृतोरथौघैरपराजितः १० गहनेऽग्निरिवोत्सृष्टःप्रज
ज्वालदहन्परान् ॥ रथाग्न्यगारश्चापार्चिरसिशक्तिगदेंधनः ११ शरस्फुलिंगोभीष्माग्निर्ददाहक्षत्रियर्षभान् ॥ सुवर्णपुंखैरिषुभिर्गार्ध्रपक्षैःसुतेजनैः १२ कर्णिना
लीकनाराचैश्छादयामासतद्बलम् ॥ अपातयत्ध्वजांश्चैवरथिनश्चशितैःशरैः १३ मुंडतालवनानीवचक्रेसरथव्रजान् ॥ निर्मनुष्यान्रथान्राजन्गजानश्वांश्च
संयुगे १४ अकरोत्समहाबाहुःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ तस्यज्यातलनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः १५ निशम्यसर्वभूतानिसमकंपंतभारत ॥ अमोघाह्यपतन्बा
णाःपितुस्तेभरतर्षभ १६ नासज्जंततनुत्रेषुभीष्मचापच्युताःशराः ॥ हतवीरान्रथान्राजन्संयुक्तान्जवनैर्हयैः १७ अपश्याममहाराजह्रियमाणान्रणाजिरे ॥
चेदिकाशिकरूषाणांसहस्राणिचतुर्दश १८ महारथाःसमाख्याताःकुलपुत्रास्तनुत्यजः ॥ अपरावर्तिनःसर्वेसुवर्णविकृतध्वजाः १९ संग्रामेभीष्ममासाद्यव्या
दितास्यमिवांतकम् ॥ निमग्नाःपरलोकायसवाजिरथकुंजराः २० भग्नाक्षोपस्करान्कांश्चिद्भग्नचक्रांश्चभारत ॥ अपश्याममहाराजशतशोऽथसहस्रशः २१ सव
रूथैरथैर्भग्नैरथिभिश्चनिपातितैः ॥ शरैःसुकवचैश्छिन्नैःपट्टिशैश्चविशांपते २२ गदाभिर्भिंदिपालैश्चनिशितैश्चशिलीमुखैः ॥ अनुकर्षैरुपासंगैश्चक्रैर्भग्नैश्चमारिष
२३ बाहुभिःकार्मुकैःखड्गैःशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ तलत्रैरंगुलित्रैश्चध्वजैश्चविनिपातितैः २४ चापैश्चबहुधाच्छिन्नैःसमास्तीर्यतमेदिनी ॥ हतारोहागजाराज
न्हयाश्चहयसादिनः २५ न्यपतंतगतप्राणाःशतशोऽथसहस्रशः ॥ यतमानाश्चतेवीराद्रवमाणान्महारथान् २६ नाशक्नुवन्वारयितुंभीष्मबाणप्रपीडितान् ॥
महेंद्रसमवीर्येणवध्यमानामहाचमूः २७

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अभज्यतमहाराजनचद्रौसहधावतः ॥ आविद्धरथनागाश्वंपतितध्वजसंकुलम् २८ अनीकंपांडुपुत्राणांहाहाभूतमचेतनम् ॥ जवानात्रपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा
२९ प्रियंसखायंचाक्रंदेसखादैवबलात्कृतः ॥ विमुच्यकवचानन्येपांडुपुत्रस्यसैनिकाः ३० प्रकीर्यकेशान्धावंतःप्रत्यदृश्यंतसर्वशः ॥ तद्गोकुलमिवोद्भ्रां
तमुद्भ्रांतरथकूबरम् ३१ ददृशेपांडुपुत्रस्यसैन्यमार्तस्वरंतदा ॥ प्रभज्यमानंसैन्यंतुदृष्ट्वायादवनंदनः ३२ उवाचपार्थंबीभत्सुंनिगृह्यरथमुत्तमम् ॥ अयंसका
लःसंप्राप्तःपार्थयःकांक्षितस्तव ३३ प्रहरास्मिन्नरव्याघ्रनचेन्मोहाद्विमुह्यसे ॥ यत्पुराकथितंवीरराज्ञांतेषांसमागमे ३४ विराटनगरेतातसंजयस्यसमीपतः ॥
भीष्मद्रोणमुखान्सर्वान्धार्तराष्ट्रस्यसैनिकान् ३५ सानुबंधान्हनिष्यामियेमांयोत्स्यंतिसंगरे ॥ इतितत्कुरुकौन्तेयसत्यंवाक्यमरिंदम ३६ क्षत्रधर्ममनुस्मृत्य
युध्यस्वविगतज्वरः ॥ इत्युक्तोवासुदेवेनतिर्यग्दृष्टिरधोमुखः ३७ अकामइवबीभत्सुरिदंवचनमब्रवीत् ॥ अवध्यानांवधंकृत्वाराज्यंवानरकोत्तरम् ३८ दुःखा
निवनवासेवाकिंनुमेसुकृतंभवेत् ॥ चोदयाश्वान्यतोभीष्मःकरिष्येवचनंतव ३९ पातयिष्यामिदुर्धर्षंभीष्मंकुरुपितामहम् ॥ सचाश्वान्रजतप्रख्यांश्चोदयामा
समाधवः ४० यतोभीष्मस्ततोराजन्दुष्प्रेक्ष्योरश्मिवानिव ॥ ततस्तत्पुनरावृत्तंयुधिष्ठिरबलंमहत् ४१ दृष्ट्वापार्थंमहाबाहुंभीष्मायोद्यतमाहवे ॥ ततोभीष्मः
कुरुश्रेष्ठःसिंहवद्विनदन्मुहुः ४२ धनंजयरथंशीघ्रंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ क्षणेनसरथस्तस्यसहयःसहसारथिः ४३ शरवर्षेणमहतानप्राज्ञायतभारत ॥ वासुदेव
स्त्वसंभ्रांतोधैर्यमास्थायसत्वरः ४४ चोदयामासतानश्वान्विनुन्नान्भीष्मसायकैः ॥ ततःपार्थोधनुर्गृह्यदिव्यंजलदनिःस्वनम् ४५ पातयामासभीष्मस्यधनु
श्छित्वाशितैःशरैः ॥ सच्छिन्नधन्वाकौरव्यःपुनरन्यन्महद्धनुः ४६ निमेषांतरमात्रेणसज्यंचक्रेपितातव ॥ चकर्षचततोदोर्भ्यांधनुर्जलदनिःस्वनम् ४७ अथा
स्यतदपिकुद्धश्चिच्छेदधनुरर्जुनः ॥ तस्यतत्पूजयामासलाघवंशांतनोःसुतः ४८ गांगेयस्त्वब्रवीत्पार्थंधन्विश्रेष्ठमरिंदम ॥ साधुसाधुमहाबाहोसाधुकुंतीसुते
तिच ४९ समाभाष्यैवमपरंप्रगृह्यरुचिरंधनुः ॥ मुमोचसमरेभीष्मःशरान्पार्थरथंप्रति ५० अदर्शयद्वासुदेवोहययानेपरंबलम् ॥ मोघान्कुर्वन्शरांस्तस्यमंड
लानिनिदर्शयन् ५१ शुशुभातेनरव्याघ्रौतौभीष्मशरविक्षतौ ॥ गोवृषाविवसंरब्धौविषाणोल्लिखितांकितौ ५२ वासुदेवस्तुसंप्रेक्ष्यपार्थस्यमृदुयुद्धताम् ॥ भीष्मं
चशरवर्षाणिसृजंतमनिशंयुधि ५३ प्रतपंतमिवादित्यंमध्यमासाद्यसेनयोः ॥ वरान्वरान्विनिघ्नंतंपांडुपुत्रस्यसैनिकान् ५४ युगांतमिवकुर्वाणंभीष्मंयौधिष्ठिरेबले ॥
नामृष्यतमाहाबाहुर्माधवःपरवीरहा ५५ उत्सृज्यरजतप्रख्यान्हयान्पार्थस्यमारिष ॥ वासुदेवस्ततोयोगीप्रचस्कंदमहारथात् ५६ अभिदुद्रावभीष्मंसभुजप्रहरणो
बली ॥ प्रतोदपाणिस्तेजस्वीसिंहवद्विनदन्मुहुः ५७ दारयन्निवपद्भ्यांसजगतीजगदीश्वरः ॥ क्रोधताम्रेक्षणःकृष्णोजिघांसुरमिततद्युतिः ५८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५९ । ६० मणिरिंद्रनीलः ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । सर्वतःइहामुत्रच ६६ अन्वक्पश्चाद्गामी ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ आपूर्णकलाभिरितिशेपः ७५ । ७६

ग्रसंतइवचेतांसितावकानांमहाहवे ॥ दृष्ट्वामाधवमाक्रन्देभीष्मायांद्यतमंतिके ५९ हतोभीष्मोहतोभीष्मस्तत्रतत्रवचोमहत् ॥ अश्रूयतमहाराजवासुदेवभयात्तदा ६०
पीतकौशेयसंवीतोमणिश्यामोजनार्दनः ॥ शुशुभेविद्रवन्भीष्मंविद्युन्मालीयथाऽम्बुदः ६१ ससिंहइवमातंगंयूथर्षभइवर्षभम् ॥ अभिदुद्राववेगेनविनदन्यादवर्षभः ६२
तमापतन्तंसंप्रेक्ष्यपुंडरीकाक्षमाहवे ॥ असंभ्रमंरणेभीष्मोविचकर्षमहद्धनुः ६३ उवाचचैवगोविंदमसंभ्रान्तेनचेतसा ॥ एह्येहिपुंडरीकाक्षदेवदेवनमोऽस्तुते ६४ मा
मद्यसात्वतश्रेष्ठपातयस्वमहाहवे ॥ त्वयाहिदेवसंग्रामेहतस्यापिममानघ ६५ श्रेयएवपरंकृष्णलोकेभवतिसर्वतः ॥ संभावितोऽस्मिगोविंदत्रैलोक्येनाद्यसं
युगे ६६ प्रहरस्वयथेष्टंवैदासोऽस्मितवचानघ ॥ अन्वगेवततःपार्थःसमभिद्रुत्यकेशवम् ६७ निजग्राहमहाबाहुर्बाहुभ्यांपरिगृह्यवै ॥ निगृह्यमाणःपार्थेनकृष्णो
राजीवलोचनः ६८ जगामैवैनमादायवेगेनपुरुषोत्तमः ॥ पार्थस्तुविष्टभ्यबलाच्चरणौपरवीरहा ६९ निजग्राहहृषीकेशंकथंचिद्दशमेपदे ॥ ततएवमुवाचा
र्तःक्रोधपर्याकुलेक्षणम् ७० निःश्वसंतंयथानागमर्जुनःप्रणयात्सखा ॥ निवर्तस्वमहाबाहोनानृतंकर्तुमर्हसि ७१ यत्त्वयाकथितंपूर्वंनयोत्स्यामीतिकेशव ॥
मिथ्यावादीतिलोकास्त्वांकथयिष्यंतिमाधव ७२ ममैषभारःसर्वोहिहनिष्यामिपितामहम् ॥ शपेकेशवशस्त्रेणसत्येनसुकृतेनच ७३ अन्तंयथागमिष्यामिशत्रूणां
शत्रुसूदन ॥ अद्यैवपश्यदुर्धर्षंपात्यमानंमहारथम् ७४ तारापतिमिवापूर्णमंतकालेयदृच्छया ॥ माधवस्तुवचःश्रुत्वाफाल्गुनस्यमहात्मनः ७५ नकिंचिदु
क्त्वासक्रोधआरुरोहरथंपुनः ॥ तौरथस्थौनरव्याघ्रौभीष्मःशांतनवःपुनः ७६ ववर्षशरवर्षेणमेघोवृष्ट्यायथाऽचलौ ॥ प्राणानादत्तयोधानांपितादेवव्रतस्तव ७७
गभस्तिभिरिवादित्यस्तेजांसिशिशिरात्यये ॥ यथाकुरूणांसैन्यानिबभंजुर्युधिपांडवाः ७८ तथापांडवसैन्यानिबभंजयुधितेपिता ॥ हतविद्रुतसैन्यास्तुनिरुत्साहावि
चेतसः ७९ निरीक्षितुंनशेकुस्तेभीष्ममप्रतिमंरणे ॥ मध्यंगतमिवादित्यंप्रतपन्तंस्वतेजसा ८० तेवध्यमानाभीष्मेणशतशोऽथसहस्रशः ॥ कुर्वाणंसमरेकर्माण्यति
मानुषविक्रमम् ८१ वीक्षांचक्रुर्महाराजपांडवाभयपीडिताः ॥ तथापांडवसैन्यानिद्राव्यमाणानिभारत ८२ त्रातारंनाध्यगच्छंतगावःपंकगताइव ॥ पिपीलिका
इवक्षुण्णादुर्बलाबलिनारणे ८३ महारथंभारतदुष्प्रकंपंशरौघिणंप्रतपंतंनरेन्द्रान् ॥ भीष्मंनशेकुःप्रतिवीक्षितुंतेशरार्चिषंसूर्यमिवातपंतम् ८४ विमृद्नतस्तस्यतु
पांडुसेनामस्तंजगामाथसहस्ररश्मिः ॥ ततोबलानांश्रमकर्शितानांमनोऽवहारंप्रतिसंबभूव ८५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि नवमदिवस
युद्धसमाप्तौ षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

४९ ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ ८२ । ८३ । ८४ । ८५ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

युद्ध्यतामिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ एकतइतिद्वितीयांतात्तसिः एकंकेवलंमृत्युमेवाभ्येतीत्यर्थः २० । २१

संजयउवाच ॥ युध्यतामेवतेषांतुभास्करेऽस्तमुपागते ॥ संध्यासमभवद्घोरानापश्यामततोरणम् १ ततोयुधिष्ठिरोराजासंध्यांसंदृश्यभारत ॥ वध्यमानंचभीष्मे
णत्यक्तास्त्रंभयविह्वलम् २ स्वसैन्यंचपरावृत्तंपलायनपरायणम् ॥ भीष्मंचयुधिसंरब्धंपीडयंतंमहारथम् ३ सोमकांश्चजितान्दृष्ट्वानिरुत्साहान्महारथान् ॥
चिंतयित्वाततोराजाअवहारमरोचयत् ४ ततोऽवहारंसैन्यानांचक्रेराजायुधिष्ठिरः ॥ तथैवतवसैन्यानामवहारोह्यभूत्तदा ५ ततोऽवहारंसैन्यानांकृत्वातत्रमहा
रथाः ॥ न्यविशंतकुरुश्रेष्ठसंग्रामेक्षतविक्षताः ६ भीष्मस्यसमरेकर्मचिंतयानास्तुपांडवाः ॥ नालभंततदाशांतिंभीष्मबाणप्रपीडिताः ७ भीष्मोऽपिसमरेजित्वा
पांडवान्सहसृंजयान् ॥ पूज्यमानस्तवसुतैर्वंद्यमानश्चभारत ८ न्यविशत्कुरुभिःसार्धंहृष्टरूपैःसमंततः ॥ ततोरात्रिःसमभवत्सर्वभूतप्रमोहिनी ९ तस्मिन्रात्रिमु
खेघोरेपांडवावृष्णिभिःसह ॥ सृंजयाश्चदुराधर्षामंत्रायसमुपाविशन् १० आत्मनिःश्रेयसंसर्वेप्राप्तकालंमहाबलाः ॥ मंत्रयामासुरव्यग्रामंत्रनिश्चयकोविदाः ११
ततोयुधिष्ठिरोराजामंत्रयित्वाचिरंनृप ॥ वासुदेवंसमुद्वीक्ष्यवचनंचेदमाददे १२ कृष्णपश्यमहात्मानंभीष्मंभीमपराक्रमम् ॥ गजंनलवनानीवविमृद्नन्तंबलंमम
१३ नचैवैनंमहात्मानमुत्सहामोनिरीक्षितुम् ॥ लेलिह्यमानंसैन्येषुप्रवृद्धमिवपावकम् १४ यथाघोरोमहानागस्तक्षकोवैविषोल्बणः ॥ तथाभीष्मोरणेक्रुद्ध
स्तीक्ष्णशस्त्रःप्रतापवान् १५ गृहीतचापःसमरेप्रमुंचन्निशिताञ्छरान् ॥ शक्योजेतुंयमःक्रुद्धोवज्रपाणिश्चदेवराट् १६ वरुणःपाशभृच्चापिसगदोवाधनेश्वरः ॥
नतुभीष्मःसुसंक्रुद्धःशक्योजेतुंमहाहवे १७ सोऽहमेवंगतेकृष्णनिमग्नःशोकसागरे ॥ आत्मनोबुद्धिदौर्बल्याद्भीष्ममासाद्यसंयुगे १८ वनंयास्यामिदुर्धर्षश्रेयो
वैतत्रमेगतम् ॥ नयुद्धंरोचतेकृष्णहंतिभीष्मोहिनःसदा १९ यथाप्रज्वलितंवह्निंपतंगःसमभिद्रवन् ॥ एकतोमृत्युमभ्येतितथाऽहंभीष्ममीयिवान् २० क्षयंनी
तोऽस्मिवार्ष्णेयराज्यहेतोःपराक्रमी ॥ भ्रातरश्चैवमेशूराःसायकैर्भृशपीडिताः २१ मत्कृतेभ्रातृसौहार्दाद्राज्यभ्रष्टावनंगताः ॥ परिक्लिष्टातथाकृष्णामत्कृतेमधु
सूदन २२ जीवितंबहुमन्येऽहंजीवितंह्यद्यदुर्लभम् ॥ जीवितस्याद्यशेषेणचरिष्येधर्ममुत्तमम् २३ यदितेऽहमनुग्राह्योभ्रातृभिःसहकेशव ॥ स्वधर्मस्याविरोधेन
हितंव्याहरकेशव २४ एवंश्रुत्वावचस्तस्यकारुण्याद्बहुविस्तरम् ॥ प्रत्युवाचततःकृष्णःसांत्वयानोयुधिष्ठिरम् २५ धर्मपुत्रविषादंत्वंमाकृथाःसत्यसंगर ॥ ॥ यस्य
तेभ्रातरःशूरादुर्जयाःशत्रुसूदनाः २६ अर्जुनोभीमसेनश्चवाय्वग्निसमतेजसौ ॥ माद्रीपुत्रौचविक्रांतौत्रिदशानामिवेश्वरौ २७ मांवानियुंक्ष्वसौहार्दाद्योत्स्येभीष्मेण
पांडव ॥ त्वत्प्रयुक्तोमहाराजकिंनकुर्यांमहाहवे २८ हनिष्यामिरणेभीष्ममाहूयपुरुषर्षभम् ॥ पश्यतांधार्तराष्ट्राणांयदिनेच्छतिफाल्गुनः २९ यदिभीष्मेहतेवी
रेजयंपश्यसिपांडव ॥ हंताऽस्म्येकरथेनाद्यकुरुवृद्धंपितामहम् ३० पश्यमेविक्रमंराजन्महेन्द्रस्येवसंयुगे ॥ विमुंचन्तंमहास्त्राणिपातयिष्यामितंरथात् ३१

२२ अद्येदानीं २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यःशत्रुःपांडुपुत्राणांमच्छत्रुःसनसंशयः ॥ मदर्थाभवदीयायेयेमदीयास्तवैवते ३२ तवभ्रातामसखासंबंधीशिष्यएवच ॥ मांसान्युत्कृत्यदास्यामिफाल्गुनार्थेमही
पते ३३ एषचापिनरव्याघ्रोमत्कृतेजीवितंत्यजेत् ॥ एषनःसमयस्तातताारयेमपरस्परम् ३४ समांनियुंक्ष्वराजेन्द्रयथायोद्धाभवाम्यहम् ॥ प्रतिज्ञातमुपप्लव्येयत्तत्पार्थे
नपूर्वतः ३५ घातयिष्यामिगांगेयमितिलोकस्यसन्निधौ ॥ परिरक्ष्यमिदंतावद्वचःपार्थस्यधीमतः ३६ अनुज्ञातंतुपार्थेनमयाकार्यंनसंशयः ॥ अथवाफाल्गुनस्यैष
भारःपरिमितोरणे ३७ सहनिष्यतिसंग्रामेभीष्मंपरपुरंजयम् ॥ अशक्यमपिकुर्याद्धिरणेपार्थःसमुद्यतः ३८ त्रिदशान्वासमुद्युक्तान्सहितान्दैत्यदानवैः ॥ निहन्याद
र्जुनःसंख्येकिमुभीष्मंनराधिप ३९ विपरीतोमहावीर्योगतसत्वोऽल्पजीवनः ॥ भीष्मःशांतनवोनूनंकर्तव्यंनावबुध्यते ४० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ एवमेतन्महाबाहो
यथावदसिमाधव ॥ सर्वेह्येतेनपर्याप्तास्तववेगविधारणे ४१ नियतंसमवाप्स्यामिसर्वमेतद्यथेप्सितम् ॥ यस्यमेपुरुषव्याघ्रभवान्पक्षेव्यवस्थितः ४२ सेन्द्रानपिरणेदेवा
न्जयेयंजयतांवर ॥ त्वयानाथेनगोविंदकिमुभीष्मंमहारथम् ४३ नतुत्वामनृतंकर्तुमुत्सहेस्वात्मगौरवात् ॥ अयुध्यमानःसाहाय्यंयथोक्तंकुरुमाधव ४४ समयस्तु
कृतःकश्चिन्ममभीष्मेणसंयुगे ॥ मंत्रयिष्येतवार्थायनतुयोत्स्येकथंचन ४५ दुर्योधनार्थेयोत्स्यामिसत्यमेतदितिप्रभो ॥ सहिराज्यस्यमेदातामंत्रस्यैवचमाधव ४६
तस्माद्देवव्रतंभूयोवधोपायार्थमात्मनः ॥ भवतासहिताःसर्वेप्रयाममधुसूदन ४७ तद्वयंसहितागत्वाभीष्ममाशुनरोत्तमम् ॥ नचिरात्सर्वेवार्ष्णेयमंत्रंपृच्छामकौरवम् ४८
सवक्ष्यतिहितंवाक्यंसत्यमस्मान्जनार्दन ॥ यथाचवक्ष्यतेकृष्णतथाकर्ताऽस्मिसंयुगे ४९ सनोजयस्यदातास्यान्मंत्रस्यचदृढव्रतः ॥ बालाःपित्राविहीनाश्चतेनसंवर्धि
तावयम् ५० तंचेत्पितामहंवृद्धंहंतुमिच्छामिमाधव ॥ पितुःपितरमिष्टंचधिगस्तुक्षत्रजीविकाम् ५१ ॥ संजयउवाच ॥ ततोऽब्रवीन्महाराजवार्ष्णेयःकुरुनंदनम् ॥
रोचतेमेमहाप्राज्ञराजेन्द्रतवभाषितम् ५२ देवव्रतःकृतीभीष्मःप्रेक्षितेनापिनिर्दहेत ॥ गम्यतांसवधोपायंप्रष्टुंसागरगासुतः ५३ वक्तुमर्हतिसत्यंसत्वयापृष्टोविशेषतः ॥
तेवयंतत्रगच्छामःप्रष्टुंकुरुपितामहम् ५४ गत्वाशांतनवंवृद्धंमंत्रंपृच्छामभारत ॥ सवोदास्यतिमंत्रंयंतेनयोत्स्यामहेपरान् ५५ एवमामंत्र्यतेवीराःपांडवाःपांडुपूर्व
जम् ॥ जग्मुस्तेसहिताःसर्वेवासुदेवश्चवीर्यवान् ५६ विमुक्तशस्त्रकवचाभीष्मस्यसदनंप्रति ॥ प्रविश्यचतदाभीष्मंशिरोभिःप्रणिपेदिरे ५७ पूजयंतोमहाराजपांडवा
भरतर्षभम् ॥ प्रणम्यशिरसाचैनंभीष्मंशरणमभ्ययुः ५८ तानुवाचमहाबाहुर्भीष्मःकुरुपितामहः ॥ स्वागतंतववार्ष्णेयस्वागतंतेधनंजय ५९ स्वागतंधर्मपुत्राय
भीमाययमयोस्तथा ॥ किंवाकार्यंकरोम्यद्ययुष्माकंप्रीतिवर्धनम् ६० सर्वात्मनाऽपिकर्ताऽस्मियदपिस्यात्सुदुष्करम् ॥ तथाब्रुवाणंगाङ्गेयंप्रीतियुक्तंपुनःपुनः ६१
उवाचराजादीनात्माप्रीतियुक्तमिदंवचः ॥ कथंजयेमसर्वज्ञकथंराज्यंलभेमहि ६२

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रजानांसंशयोनस्यात्कथंतन्मेवदप्रभो ॥ भवान्हिनोवधोपायंब्रवीतुस्वयमात्मनः ६३ भवंतंसमरेवीरविषहेमकथंवयम् ॥ नहितेसूक्ष्ममप्यस्तिरन्ध्रंकुरुपितामह ६४
मंडलेनैवधनुषादृश्यसेसंयुगेसदा ॥ आददानंसंदधानंविकर्षन्तंधनुर्नच ६५ पश्यामस्त्वांमहाबाहोरथेसूर्यमिवापरम् ॥ रथाश्वनरनागानांहंतारंपरवीरहन् ६६ कोऽथ
वोत्सहतेजेतुंत्वांपुमान्भरतर्षभ ॥ वर्षताशरवर्षाणिसंयुगेवैशसंकृतम् ६७ क्षयंनीताहिपृतनासंयुगेमहतीमम ॥ यथायुधिजयेमत्वांयथाराज्यंभ्रशंमम ६८ ममसैन्य
स्यचक्षेमंतन्मेब्रूहिपितामह ॥ ततोऽब्रवीच्छांतनवःपांडवान्पांडुपूर्वजः ६९ नकथंचनकौन्तेयमयिजीवतिसंयुगे ॥ जयोभवतिसर्वज्ञसत्यमेतद्ब्रवीमिते ७० निर्जिते
मयियुद्धेनरणेजेष्यथपांडवाः ॥ क्षिप्रंमयिप्रहरध्वंयदीच्छथरणेजयम् ७१ अनुजानामिवःपार्थाःप्रहरध्वंयथासुखम् ॥ एवंहिसुकृतंमन्येभवतांविदितोह्यहम् ७२ हते
मयिहतंसर्वंतस्मादेवंविधीयताम् ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ब्रूहितस्मादुपायंनोयथायुद्धेजयेमहि ७३ भवंतंसमरेक्रुद्धंदंडहस्तमिवांतकम् ॥ शक्योवज्रधरोजेतुंवरुणोऽथय
मस्तथा ७४ नभवान्समरेशक्यःसेन्द्रैरपिसुरासुरैः ॥ भीष्मउवाच ॥ सत्यमेतन्महाबाहोयथावदसिपांडव ७५ नाहंजेतुंरणेशक्यःसेन्द्रैरपिसुरासुरैः ॥ आत्तशस्त्रोरणे
यत्तोगृहीतवरकार्मुकः ७६ ततोमांन्यस्तशस्त्रंतुएतेहन्युर्महारथाः ॥ निक्षिप्तशस्त्रेपतितेविमुक्तकवचध्वजे ७७ द्रवमाणेचभीतेचतवास्मीतिचवादिनि ॥ स्त्रियांस्त्रीना
मधेयेचविकलेचैकपुत्रिणि ७८ अप्रशस्तेनरेचैवनयुद्धंरोचतेमम ॥ इमंमेशृणुराजेन्द्रसंकल्पंपूर्वचिंतितम् ७९ अमंगल्यध्वजंदृष्ट्वानयुध्येयंकदाचन ॥ यएषद्रौपदोराजं
स्तवसैन्येमहारथः ८० शिखंडीसमरामर्षीशूरश्चसमितिंजयः ॥ यथाऽभवच्चस्त्रीपूर्वंपश्चात्पुंस्त्वंसमागतः ८१ जानंतिचभवंतोऽपिसर्वमेतद्यथातथम् ॥ अर्जुनःसमरे
शूरःपुरस्कृत्यशिखंडिनम् ८२ मामेवविशिखैस्तीक्ष्णैरभिद्रवतुदंशितः ॥ अमंगल्यध्वजेतस्मिन्स्त्रीपूर्वेचविशेषतः ८३ नप्रहर्तुमभीप्सामिगृहीतेषुःकथंचन ॥ तदंतरं
समासाद्यपांडवोमांधनंजयः ८४ शरैर्घातयतुक्षिप्रंसमंताद्भरतर्षभ ॥ नतंपश्यामिलोकेषुमांहन्याद्यःसमुद्यतम् ८५ ऋतेकृष्णान्महाभागात्पांडवाद्वाधनंजयात् ॥ एष
तस्मात्पुरोधायकंचिदन्यंममाग्रतः ८६ आत्तशस्त्रोरणेयत्तोगृहीतवरकार्मुकः ॥ मांपातयतुबीभत्सुरेवंतवजयोध्रुवम् ८७ एतत्कुरुष्वकौन्तेययथोक्तंममसुव्रत ॥ सं
ग्रामेधार्तराष्ट्रांश्चहन्याःसर्वान्समागतान् ८८ ॥ संजयउवाच ॥ तेतुज्ञात्वाततःपार्थाजग्मुःस्वशिबिरंप्रति ॥ अभिवाद्यमहात्मानंभीष्मंकुरुपितामहम् ८९ तथोक्तव
तिगांगेयेपरलोकायदीक्षिते ॥ अर्जुनोदुःखसंतप्तःसव्रीडमिदमब्रवीत् ९० गुरुणाकुरुवृद्धेनकृतप्रज्ञेनधीमता ॥ पितामहेनसंग्रामेकथंयोद्धाऽस्मिमाधव ९१ क्रीडता
हिमयाबाल्येवासुदेवमहामनाः ॥ पांसुरूषितगात्रेणमहात्मापरुषीकृतः ९२

परुषीकृतःरूक्षीकृतः ९२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यस्याहमधिरुह्यांकंबालःकिलगदाग्रज ॥ तातेत्यवोचंपितरंपितुःपांडोर्महात्मनः ९३ नाहंतातस्तवपितुस्तातोऽस्मितवभारत ॥ इतिमामब्रवीद्बाल्येयःसवध्यःकथंमया ९४ कामंवध्यतुसैन्यंमेनाहंयोत्स्येमहात्मना ॥ जयोवाऽस्तुवधोवामेकथंवाकृष्णमन्यसे ९५ (कथमस्मद्विधःकृष्णजानन्धर्मंसनातनम् ॥ न्यस्तशस्त्रेचवृद्धेचप्रहरेद्धिपितामहे) ॥ वासुदेवउवाच ॥प्रतिज्ञायवधंजिष्णोपुराभीष्मस्यसंयुगे ॥ क्षत्रधर्मेस्थितःपार्थकथंनैनंहनिष्यसि ९६ पातयैनंरथात्पार्थक्षत्रियंयुद्धदुर्मदम् ॥ नाहत्वायुधिगांगेयंविजयस्तेभविष्यति ९७ दृष्टमेतत्पुरादेवैर्गमिष्यतियमक्षयम् ॥ यद्दृष्टंहिपुरापार्थतत्तथानतदन्यथा ९८ नहिभीष्मंदुराधर्षंव्यात्ताननमिवांतकम् ॥ त्वदन्यःशक्नुयाद्योद्धुमपिवज्रधरःस्वयम् ९९ जहिभीष्मंस्थिरोभूत्वाशृणुचेदंवचोमम ॥ यथोवाचपुराशक्रंमहाबुद्धिर्बृहस्पतिः १०० ज्यायांसमपिचेद्वृद्धंगुणैरपिसमन्वितम् ॥ आततायिनमायांतंहन्याद्घातकमात्मनः १०१ शाश्वतोऽयंस्थितोधर्मःक्षत्रियाणांधनंजय ॥ योद्धव्यंरक्षितव्यंचयष्टव्यंचानसूयुभिः १०२ ॥ अर्जुनउवाच ॥ शिखंडीनिधनंकृष्णभीष्मस्यभविताध्रुवम् ॥ दृष्ट्वैवहिसदाभीष्मःपांचाल्यंविनिवर्तते १०३ तेवयंप्रमुखेतस्यपुरस्कृत्यशिखंडिनम् ॥ गाङ्गेयंपातयिष्यामउपायेनेतिमेमतिः १०४ अहमन्यान्महेष्वासान्वारयिष्यामिसायकैः ॥ शिखंडचपियुधांश्रेष्ठंभीष्ममेवाभियोधयेत् १०५ श्रुतंहिकुरुमुख्यस्यनाहंहन्यांशिखंडिनम् ॥ कन्याह्येषापुराभूत्वापुरुषःसमपद्यत १०६ इत्येवंनिश्चयंकृत्वापांडवाःसहमाधवाः ॥ अनुमान्यमहात्मानंप्रययुर्हृष्टमानसाः ॥ शयनानियथास्वानिभेजिरेपुरुषर्षभाः १०७ इतिश्रीम०भी०भीष्मवधप०नवमदिवसावहारोत्तरमंत्रे सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ कथंशिखंडीगांगेयमभ्यवर्ततसंयुगे ॥ पांडवांश्चकथंभीष्मस्तन्ममाचक्ष्वसंजय १ ॥ संजयउवाच ॥ ततस्तेपांडवाःसर्वेसूर्यस्योदयनंप्रति ॥ ताड्यमानासुभेरीषुमृदंगेष्वानकेषुच २ ध्मायत्सुदधिवर्णेषुजलजेषुसमंततः ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यनिर्यातःपांडवायुधि ३ कृत्वाव्यूहंमहाराजसर्वशत्रुनिबर्हणम् ॥ शिखंडीसर्वसैन्यानामग्रआसीद्विशांपते ४ चक्ररक्षौततस्तस्यभीमसेनधनंजयौ ॥ पृष्ठतोद्रौपदेयाश्चसौभद्रश्चैववीर्यवान् ५ सात्यकिश्चेकितानश्चतेषांगोप्तामहारथः ॥ धृष्टद्युम्नस्ततःपश्चात्पंचालैरभिरक्षितः ६ ततोयुधिष्ठिरोराजायमाभ्यांसहितःप्रभुः ॥ प्रययौसिंहनादेननादयन्भरतर्षभ ७ विराटस्तुततःपश्चात्स्वेनसैन्येनसंवृतः ॥ द्रुपदश्चमहाबाहोततःपश्चादुपाद्रवत् ८ केकयाभ्रातरःपंचधृष्टकेतुश्चवीर्यवान् ॥ जघनंपालयामासुःपांडुसैन्यस्यभारत ९ एवंव्यूह्यमहासैन्यंपांडवास्तववाहिनीम् ॥ अभ्यद्रवंतसंग्रामेत्यक्त्वाजीवितमात्मनः १० तथैवकुरवोराजन्भीष्मंकृत्वामहारथम् ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांप्रययुःपांडवान्प्रति ११ पुत्रैस्तवदुराधर्षैरक्षितःसुमहाबलैः ॥ ततोद्रोणोमहेष्वासःपुत्रश्चास्यमहाबलः १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ कामंस्वच्छंदंअभ्यसमक्षिप ४३

भगदत्तस्ततःपश्चाद्गजानीकेनसंवृतः ॥ कृपश्चकृतवर्माचभगदत्तमनुव्रतौ १३ कांबोजराजोबलवांस्ततःपश्चात्सुदक्षिणः ॥ मागधश्चजयत्सेनःसौबलश्चबृहद्बलः
१४ तथैवान्येमहेष्वासाःसुशर्मप्रमुखान्नृपाः ॥ जघनंपालयामासुस्तवसैन्यस्यभारत १५ दिवसेदिवसेप्राप्तेभीष्मःशांतनवोयुधि ॥ आसुरानकरोद्व्यूहान्पैशाचानथ
राक्षसान् १६ ततःप्रववृतेयुद्धंतववतेषांचभारत ॥ अन्योन्यंनिघ्नतांराजन्यमराष्ट्रविवर्धनम् १७ अर्जुनप्रमुखाःपार्थाःपुरस्कृत्यशिखंडिनम् ॥ भीष्मंयुद्धेऽभ्यवर्ततकि
रंतोविविधान्शरान् १८ तत्रभारतभीमेनताडितास्तावकाःशरैः ॥ रुधिरौघपरिक्लिन्नाःपरलोकंययुस्तदा १९ नकुलःसहदेवश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ तवसैन्यंसमा
साद्यपीडयामासुरोजसा २० तेवध्यमानाःसमरेतावकाभरतर्षभ ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंपांडवानांमहद्बलम् २१ ततस्तुतावकंसैन्यंवध्यमानंसमंततः॥ सुसंप्राप्तंदशदिशः
काल्यमानंमहारथैः २२ त्रातारंनाध्यगच्छंततावकाभरतर्षभ ॥ वध्यमानाःशितैर्बाणैःपांडवैःसहसृंजयैः २३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ पीड्यमानंबलंदृष्ट्वापार्थैर्भीष्मःप
राक्रमी ॥ यदकार्षीद्रणेक्रुद्धस्तन्ममाचक्ष्वसंजय २४ कथंवापांडवान्युद्धेप्रत्युद्यातःपरंतपः ॥ विनिघ्नन्सोमकान्वीरस्तदाचक्ष्वममानघ २५ ॥ संजयउवाच ॥
आचक्षेतेमहाराजयदकार्षीत्पितातव ॥ पीडितेतवपुत्रस्यसैन्येपांडवसृंजयैः २६ प्रहृष्टमनसःशूराःपाण्डवाःपांडुपूर्वज ॥ अभ्यवर्ततनिघ्नंतस्तवपुत्रस्यवाहिनीम् २७
तंविनाशंमनुष्येंद्रनरवारणवाजिनाम् ॥ नामृष्यततदाभीष्मःसैन्यघातंरणेपरैः २८ सपांडवान्महेष्वासःपंचालांश्चैवसृंजयान् ॥ नाराचैर्वत्सदन्तैश्चशितैरंजलिकैस्तथा
२९ अभ्यवर्षतदुर्धर्षस्त्यक्त्वाजीवितमात्मनः ॥ सपांडवानांप्रवरान्पंचराजन्महारथान् ३० आत्तशस्त्रोरणेयत्नाद्वारयामाससायकैः ॥ नानाशस्त्रास्त्रवर्षैस्तान्वीर्याम
र्षप्रवेरितैः ३१ निजघ्नेसमरेक्रुद्धोहस्त्यश्वंचामितंबहु ॥ रथिनोऽपातयद्राजन्रथेभ्यःपुरुषर्षभ ३२ सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यःपादातांश्चसमागतान् ॥ गजारोहान्गजे
भ्यश्चपरेषांजयकारिणः ३३ तमेकंसमरेभीष्मंत्वरमाणंमहारथम् ॥ पांडवाःसमवर्ततवज्रहस्तमिवासुराः ३४ शक्राशनिसमस्पर्शान्विमुंचन्निशितान्छरान्
३५ दिक्ष्वदृश्यतसर्वासुघोरंसंधारयन्वपुः ॥ मंडलीभूतमेवास्यनित्यंधनुरदृश्यत ३६ संग्रामेयुद्ध्यमानस्यशक्रचापोपमंमहत् ॥ तद्दृष्ट्वासमरेकर्मपुत्रास्तववि
शांपते ३७ विस्मयंपरमंगत्वापितामहमपूजयन् ॥ पार्थाविमनसोभूत्वाप्रैक्षंतपितरंतव ३८ युद्ध्यमानंरणेशूरंविप्रचित्तिमिवामराः ॥ नचैनंवारयामासु
र्व्यात्ताननमिवांतकम् ३९ दशमेऽहनिसंप्राप्तेरथानीकंशिखंडिनः ॥ अदहन्निशितैर्बाणैःकृष्णवर्त्मेवकाननम् ४० तंशिखंडीत्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनांतरे ॥
आशीविषमिवक्रुद्धंकालसृष्टमिवांतकम् ४१ सतेनातिभृशंविद्धःप्रेक्ष्यभीष्मःशिखंडिनम् ॥ अनिच्छन्निवसंक्रुद्धःप्रहसन्निदमब्रवित् ४२ काममभ्यसवामावानत्वां
यात्स्येकथंचन ॥ यैवहित्वंकृताधात्रासैवहित्वंशिखंडिनी ४३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ सुदृष्टःक्रियतांनपुनर्द्रक्ष्यसिलोकमिममितिभावः ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ साधयस्वस्वीकुरुजहिवा ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० इतिभीष्मपर्वणि

तस्यतद्वचनंश्रुत्वाशिखंडीक्रोधमूर्च्छितः ॥ उवाचैनंतथाभीष्मंसृक्किणीपरिसंलिहन् ४४ जानामित्वांमहाबाहोक्षत्रियाणांक्षयंकरम् ॥ मयाश्रुतंचतेयुद्धंजामदग्न्ये
नवैसह ४५ दिव्यश्चतेप्रभावोऽयंमयाचबहुशःश्रुतः ॥ जानन्नपिप्रभावंतेयोत्स्येऽद्याहंत्वयासह ४६ पांडवानांप्रियंकुर्वन्नात्मनश्चनरोत्तम ॥ अद्यत्वांयोधयिष्या
मिरणेपुरुषसत्तम ४७ ध्रुवंचत्वांहनिष्यामिशपेसत्येनतेऽग्रतः ॥ एतच्छ्रुत्वाचमद्वाक्यंयत्कृत्यंतत्समाचर ४८ काममभ्यसवामावानमेजीवन्प्रमोक्ष्यसे ॥ सुदृष्टः
क्रियतांभीष्मलोकोऽयंसमितिंजय ४९ ॥ संजयउवाच ॥ एवमुक्त्वाततोभीष्मंपंचभिर्नतपर्वभिः ॥ अविध्यतरणेभीष्मंप्रणुन्नंवाक्यसायकैः ५० तस्यतद्वचनंश्रु
त्वासव्यसाचीमहारथः ॥ कालोऽयमितिसंचिंत्यशिखंडिनमचोदयत ५१ अहंत्वामनुयास्यामिपरान्विद्रावयन्शरैः ॥ अभिद्रवसुसंरब्धोभीष्मंभीमपराक्रम ५२
नहितेसंयुगेपीडांशक्तःकर्तुंमहाबलः ॥ तस्मादद्यमहाबाहोयत्नाद्भीष्ममभिद्रव ५३ अहत्वासमरेभीष्मंयदियास्यसिमारिष ॥ अवहास्योऽस्यलोकस्यभविष्यसि
मयासह ५४ नावहास्यायथावीरभवेमपरमाहवे ॥ तथाकुरुरणेयत्नंसाधयस्वपितामहम् ५५ अहंतेरक्षणंयुद्धेकरिष्यामिमहाबल ॥ वारयन्रथिनःसर्वान्साध
यस्वपितामहम् ५६ द्रोणंचद्रोणपुत्रंचकृपंचाथसुयोधनम् ॥ चित्रसेनंविकर्णंचसैन्धवंचजयद्रथम् ५७ विंदानुविंदावावन्त्यौकांबोजंचसुदक्षिणम् ॥ भगदत्तंतथा
शूरंमागधंचमहाबलम् ५८ सौमदत्तिंतथाशूरमार्ष्यशृंगिंचराक्षसम् ॥ त्रिगर्तराजंचरणेसहसर्वैर्महारथैः ५९ अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयम् ॥ कुरूंश्च
सहितान्सर्वान्युध्यमानान्महाबलान् ॥ निवारयिष्यामिरणेसाधयस्वपितामहम् ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मशिखंडिसमागमे
अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ कथंशिखंडीगांगेयमभ्यधावत्पितामहम् ॥ पांचाल्यःसमरेक्रुद्धोधर्मात्मानंयतव्रतम् १
केऽरक्षन्पांडवानीकेशिखंडिनमुदायुधाः ॥ त्वरमाणास्त्वराकालेजिगीषंतोमहारथाः २ कथंशांतनवोभीष्मःसतस्मिन्दशमेऽहनि ॥ अयुध्यतमहावीर्यःपांडवैःसह
सृंजयैः ३ नमृष्यामिरणेभीष्मंप्रत्युद्यातंशिखंडिना ॥ कच्चिन्नरथभंगोऽस्यधनुर्वाऽशीर्यतास्यतः ४ ॥ संजयउवाच ॥ नाशीर्यतधनुश्चास्यरथभंगोनचाप्यभूत् ॥
युध्यमानस्यसंग्रामेभीष्मस्यभरतर्षभ ५ निघ्नतःसमरेशत्रून्शरैःसन्नतपर्वभिः ॥ अनेकशतसाहस्रास्तावकानांमहारथाः ६ तथादंतिगणाराजन्हयाश्चैवसुस
जिताः ॥ अभ्यवर्तन्तयुद्धायपुरस्कृत्यपितामहम् ७ यथाप्रतिज्ञंकौरव्यसचापिसमितिंजयः ॥ पार्थानामकरोद्भीष्मःसततंसमितिक्षयम् ८ युध्यमानंमहेष्वासं
विनिघ्नंतंपरान्शरैः ॥ पंचालाःपांडवैःसार्धंसर्वेतेनाभ्यवारयन् ९ दशमेऽहनिसंप्राप्तेततस्तांरिपुवाहिनीम् ॥ कीर्यमाणांशितैर्बाणैःशतशोऽथसहस्रशः १०

 नीलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ॥ कथमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ समितिंजयःसंग्रामजित् समितियुद्धे ८ । ९ । १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ द्रवतेद्रावयति २० । २१ गतिंधामआश्रयमितियावत् स्थानेअवस्थाने २२ । २३ । २४ । २५ । २६ आह्निकंदिवसकार्यं २७ शेष्येस्वप्स्यामि

नहिभीष्मंमहेष्वासंपांडवाःपांडुपूर्वज ॥ अशक्नुवन्रणेजेतुंपाशहस्तमिवांतकम् ११ अथोपायान्महाराजसव्यसाचीधनंजयः ॥ त्रासयन्रथिनःसर्वान्बीभत्सुरपराजितः १२ सिंहवद्विनदन्नुच्चैर्धनुर्ज्यांविक्षिपन्मुहुः ॥ शरौघान्विसृजन्पार्थोव्यचरत्कालवद्रणे १३ तस्यशब्देनवित्रस्तास्तावकाभरतर्षभ ॥ सिंहस्येवमृगाराजन्व्यद्रवंतमहाभयात् १४ जयन्तंपांडवंदृष्ट्वात्वत्सैन्यंचाभिपीडितम् ॥ दुर्योधनस्ततोभीष्ममब्रवीद्भृशपीडितः १५ एषपांडुसुतस्तातश्वेताश्वःकृष्णसारथिः ॥ दहतेमामकान्सर्वान्कृष्णवर्त्मेवकाननम् १६ पश्यसैन्यानिगांगेयद्रवमाणानिसर्वशः ॥ पांडवेनयुधांश्रेष्ठकाल्यमानानिसंयुगे १७ यथापशुगणान्पालःसंकालयतिकानने ॥ तथेदंमामकंसैन्यंकाल्यतेशत्रुतापन १८ धनंजयशरैर्भग्नंद्रवमाणंततस्ततः ॥ भीमोऽप्येवंदुराधर्षोविद्रावयतिमेबलम् १९ सात्यकिश्चेकितानश्चमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ अभिमन्युःसुविक्रांतोवाहिनींद्रवतेमम २० धृष्टद्युम्नस्तथाशूरोराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ व्यद्रावयेतांसहसासैन्यंममममहारणे २१ वध्यमानस्यसैन्यस्यसर्वैरतैर्महारथैः ॥ नान्यांगतिंप्रपश्यामिस्थानेयुद्धेचभारत २२ ऋतेत्वांपुरुषव्याघ्रदेवतुल्यपराक्रम ॥ पर्याप्तस्तुभवान्शीघ्रंपीडितानांगतिर्भव २३ ॥ संजयउवाच ॥ एवमुक्तोमहाराजपितादेवव्रतस्तव ॥ चिंतयित्वामुहूर्तंतुकृत्वानिश्चयमात्मनः २४ तवसंधारयन्पुत्रमब्रवीच्छांतनोःसुतः ॥ दुर्योधनविजानीहिस्थिरोभूत्वाविशांपते २५ पूर्वकालंतवमयाप्रतिज्ञातंमहाबल ॥ हत्वादशसहस्राणिक्षत्रियाणांमहात्मनाम् २६ संग्रामाद्व्यपयातव्यमेतत्कर्मममाह्निकम् ॥ इतितत्कृतवांश्चाहंयथोक्तंभरतर्षभ २७ अद्यचापिमहत्कर्मप्रकरिष्येमहाबल ॥ अहंवाऽद्यहतःशेष्येहनिष्येवाऽद्यपांडवान् २८ अद्यतेपुरुषव्याघ्रप्रतिमोक्ष्येऋणंतव ॥ भर्तृपिंडकृतंराजन्निहतःपृतनामुखे २९ इत्युक्त्वाभरतश्रेष्ठक्षत्रियान्प्रवपञ्छरैः ॥ आससाददुराधर्षःपांडवानामनीकिनीम् ३० अनीकमध्येतिष्ठंतंगांगेयंभरतर्षभ ॥ आशीविषमिवक्रुद्धंपांडवाःप्रत्यवारयन् ३१ दशमेऽहनिभीष्मस्तुदर्शयन्शक्तिमात्मनः ॥ राजन्शतसहस्राणिसोऽवधीत्कुरुनंदन ३२ पंचालानांचयेश्रेष्ठाराजपुत्रामहारथाः ॥ तेषामादत्ततेजांसिजलंसूर्यइवांशुभिः ३३ हत्वादशसहस्राणिकुंजराणांतरस्विनाम् ॥ सारोहाणांमहाराजहयानांचायुतंतथा ३४ पूर्णेशतसहस्रेद्वेपादातानांनरोत्तमः ॥ प्रजज्वालरणेभीष्मोविधूमइवपावकः ३५ नचैनंपांडवेयानांकेचिच्छेकुर्निरीक्षितुम् ॥ उत्तरंमार्गमास्थायतपंतमिवभास्करम् ३६ तेपांडवेयाःसंरब्धामहेष्वासेनपीडिताः ॥ वधायाभ्यद्रवन्भीष्मंसृंजयाश्चमहारथाः ३७ संयुद्ध्यमानोबहुभिर्भीष्मःशांतनवस्तथा ॥ अवकीर्णोमहामेरुःशैलोमेघैरिवावृतः ३८ पुत्रास्तुतवगांगेयंसमंतात्पर्यवारयन् ॥ महत्यासेनयासार्द्धंततोयुद्धमवर्तत ३९ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मदुर्योधनसंवादे नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

२८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अर्जुनइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ रभसंक्रुतोत्साहं १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ प्रलयानिवप्रलयकालीना

॥ संजयउवाच ॥ अर्जुनस्तुरणेराजन्दृष्ट्वाभीष्मस्यविक्रमम् ॥ शिखंडिनमथोवाचसमभ्येहिपितामहम् १ नचापिभीस्त्वयाकार्याभीष्मादद्यकथंचन ॥ अहमेनंशरै
स्तीक्ष्णैःपातयिष्येरथोत्तमात् २ एवमुक्तस्तुपार्थेनशिखंडीभरतर्षभ ॥ अभ्यद्रवतगांगेयंश्रुत्वापार्थस्यभाषितम् ३ धृष्टद्युम्नस्तथाराजन्सौभद्रश्चमहारथः ॥ हृष्टावाद्र
वतांभीष्मंश्रुत्वापार्थस्यभाषितम् ४ विराटद्रुपदौवृद्धौकुंतिभोजश्चदंशितः ॥ अभ्यद्रवतगांगेयंपुत्रस्यतवपश्यतः ५ नकुलःसहदेवश्चधर्मराजश्चवीर्यवान् ॥ तथेतरा
णिसैन्यानिसर्वाण्येवविशांपते ६ समाद्रवंतगांगेयंश्रुत्वापार्थस्यभाषितम् ॥ प्रत्युद्ययुस्तावकाश्चसमेतांस्तान्महारथान् ७ यथाशक्तियथोत्साहंतन्मेनिगदतःशृणु ॥
चित्रसेनोमहाराजचेकितानंसमभ्ययात् ८ भीष्मप्रेप्सुंरणेयांतंवृषंव्याघ्रशिशुर्यथा ॥ धृष्टद्युम्नंमहाराजभीष्मांतिकमुपागतम् ९ त्वरमाणंरणेयत्तंकृतवर्मान्यवारयत् ॥
भीमसेनंसुसंक्रुद्धंगांगेयस्यवधैषिणम् १० त्वरमाणोमहाराजसौमदत्तिर्न्यवारयत् ॥ तथैवनकुलंशूरंकिरंतंसायकान्बहून् ११ विकर्णोवारयामासइच्छन्भीष्मस्यजीवि
तम् ॥ सहदेवंतथाराजन्यांतंभीष्मरथंप्रति १२ वारयामाससंक्रुद्धःकृपःशारद्वतोयुधि ॥ राक्षसंक्रूरकर्माणंभैमसेनिंमहाबलम् १३ भीष्मस्यनिधनंप्रेप्सुंदुर्मुखोऽभ्यद्र
वद्बली ॥ सात्यकिंसमरेयांतंतवपुत्रोन्यवारयत् १४ अभिमन्युंमहाराजयांतंभीष्मरथंप्रति ॥ सुदक्षिणोमहाराजकांबोजःप्रत्यवारयत् १५ विराटद्रुपदौवृद्धौसमेताव
रिमर्दनौ ॥ अश्वत्थामाततःक्रुद्धोवारयामासभारत १६ तथापांडुसुतंज्येष्ठंभीष्मस्यवधकांक्षिणं ॥ भारद्वाजोरणेयत्तोधर्मपुत्रमवारयत १७ अर्जुनंरभसंयुद्धेपुरस्कृत्य
शिखंडिनम् ॥ भीष्मप्रेप्सुंमहाराजभासयंतंदिशोदश १८ दुःशासनोमहेष्वासोवारयामाससंयुगे ॥ अन्येचतावकायोधाःपांडवानांमहारथान् १९ भीष्मस्याभिमु
खान्यातान्वारयामासुराहवे ॥ धृष्टद्युम्नस्तुसैन्यानिप्राक्रोशंस्तुपुनःपुनः २० अभ्यद्रवतसंरब्धोभीष्ममेकंमहारथः ॥ एषोऽर्जुनोरणेभीष्मंप्रयातिकुरुनंदन २१ अभ्य
द्रवतमाभैष्टभीष्मोहिप्राप्स्यतेनवः ॥ अर्जुनंसमरेयोद्धुंनोत्सहेतापिवासवः २२ किमुभीष्मोरणेवीरागतसत्वोऽल्पजीवितः ॥ इतिसेनापतेःश्रुत्वापांडवानांमहारथाः
२३ अभ्यद्रवंतसंहृष्टागांगेयस्यरथंप्रति ॥ आगच्छमानान्समरेवार्यौघान्प्रलयानिव २४ अवारयंतसंहृष्टास्तावकाःपुरुषर्षभाः ॥ दुःशासनोमहाराजभयंत्यक्त्वामहा
रथः २५ भीष्मस्यजीविताकांक्षीधनंजयमुपाद्रवत् ॥ तथैवपांडवाःशूरागांगेयस्यरथंप्रति २६ अभ्यद्रवंतसंग्रामेतवपुत्रान्महारथाः ॥ तत्राद्भुतमपश्यामचित्ररूपं
विशांपते २७ दुःशासनरथंप्राप्ययत्पार्थोनात्यवर्तत ॥ यथावारयतेवेलाक्षुब्धतोयंमहार्णवम् २८ तथैवपांडवंक्रुद्धंतवपुत्रोन्यवारयत् ॥ उभौतौरथिनांश्रेष्ठावुभौभारत
दुर्जयौ २९ उभौचंद्रार्कसदृशौकांत्यादीप्त्याचभारत ॥ तथातौजातसंरम्भावन्योन्यवधकांक्षिणौ ३०

निव २४ । २५ । २६ अद्भुतंअभूतपूर्वं २७ । २८ । २९ । ३०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० अप्रैषीत् उपसर्गात्पूर्वोऽडागमस्तुच्छांदसः एवमन्यत्रापि ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ द्वीपआश्रयः ४६ । ४७ । ४८ ॥ इतिभी० नी० भा० दश

समीयतुर्महासंख्येमयशक्रौयथापुरा ॥ दुःशासनोमहाराजपांडवंविशिखैस्त्रिभिः ३१ वासुदेवंचविंशत्याताडयामाससंयुगे ॥ ततोऽर्जुनोजातमन्युर्वार्ष्णेयंवीक्ष्यपीडि
तम् ३२ दुःशासनंशतेनाजौनाराचानांसमार्पयत् ॥ तेतस्यकवचंभित्वापपुःशोणितमाहवे ३३ दुःशासनस्त्रिभिःक्रुद्धःपार्थंविव्याधपत्रिभिः ॥ ललाटेभरतश्रेष्ठशरैः
सन्नतपर्वभिः ३४ ललाटस्थैस्तुतैर्बाणैःशुशुभेपांडवोरणे ॥ यथामेरुर्महाराजशृंगैरत्यर्थमुच्छ्रितैः ३५ सोऽतिविद्धोमहेष्वासःपुत्रेणतवधन्विना ॥ व्यराजतरणेपार्थः
किंशुकःपुष्पवानिव ३६ दुःशासनंततःक्रुद्धःपीडयामासपांडवः ॥ पर्वणीवसुसंक्रुद्धोराहुःपूर्णंनिशाकरम् ३७ पीड्यमानोबलवतापुत्रस्तवविशांपते ॥ विव्याधसमरे
पार्थंकंकपत्रैःशिलाशितैः ३८ तस्यपार्थोधनुश्छित्वारथंचास्यत्रिभिःशरैः ॥ आजघानततःपश्चात्पुत्रंतेनिशितैःशरैः ३९ सोऽन्यत्कार्मुकमादायभीष्मस्यप्रमुखेस्थि
तः ॥ अर्जुनंपंचविंशत्याबाह्वोरुरसिचार्पयत् ४० तस्यक्रुद्धोमहाराजपांडवःशत्रुतापनः ॥ अप्रैषीद्विशिखान्घोरान्यमदंडोपमान्बहून् ४१ अप्राप्तानेवतान्बाणांश्चि
च्छेदतनयस्तव ॥ यतमानस्यपार्थस्यतदद्भुतमिवाभवत् ४२ पार्थंचनिशितैर्बाणैरविध्यत्तनयस्तव ॥ ततःक्रुद्धोरणेपार्थःशरान्संधायकार्मुके ४३ प्रेषयामाससमरेस्व
र्णपुंखाञ्छिलाशितान् ॥ न्यमज्जंस्तेमहाराजतस्यकायेमहात्मनः ४४ यथाहंसामहाराजतडागंप्राप्यभारत ॥ पीडितश्चैवपुत्रस्तेपांडवेनमहात्मना ४५ हित्वापार्थं
रणेतूर्णंभीष्मस्यरथमाव्रजत् ॥ अगाधेमज्जतस्तस्यद्वीपोभीष्मोऽभवत्तदा ४६ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांपुत्रस्तवविशांपते ॥ अवारयत्ततःशूरोभूयएवपराक्रमी ४७ शरैःसुनि
शितैःपार्थंयथावृत्रंपुरंदरः ॥ निर्बिभेदमहाकायोविव्यथेनैवचार्जुनः ४८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि अर्जुनदुःशासनसमागमेदशाधिक
शततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ सात्यकिंदंशितंयुद्धेभीष्मायाभ्युद्यतंरणे ॥ आर्ष्यशृंगिर्महेष्वासोवारया
माससंयुगे १ माधवस्तुसुसंक्रुद्धोराक्षसंनवभिःशरैः ॥ आजघानरणेराजन्प्रहसन्निवभारत २ तथैवराक्षसोराजन्माधवंनवभिःशरैः ॥ अर्दयामासराजेंद्रसंक्रुद्धःशिनिपुं
गवम् ३ शैनेयःशरसंघंतुप्रेषयामाससंयुगे ॥ राक्षसायसुसंक्रुद्धोमाधवःपरवीरहा ४ ततोरक्षोमहाबाहुंसात्यकिंसत्यविक्रमम् ॥ विव्याधविशिखैस्तीक्ष्णैःसिंहनादंन
नादच ५ माधवस्तुभृशंविद्धोराक्षसेनरणेतदा ॥ वार्यमाणश्चतेजस्वीजहासचननादच ६ भगदत्तस्ततःक्रुद्धोमाधवंनिशितैःशरैः ॥ ताडयामाससमरेतोत्त्रैरिवमहाग
जम् ७ विहायराक्षसंयुद्धेशैनेयोरथिनांवरः ॥ प्राग्ज्योतिषायचिक्षेपशरान्सन्नतपर्वणः ८ तस्यप्राग्ज्योतिषोराजामाधवस्यमहद्धनुः ॥ चिच्छेदशतधारेणभल्लेनकृतह
स्तवत् ९ अथान्यद्धनुरादायवेगवत्परवीरहा ॥ भगदत्तंरणेक्रुद्धंविव्याधनिशितैःशरैः १० सोऽतिविद्धोमहेष्वासःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ शक्तिंकनकवैदूर्यभूषिता
मायसींदृढाम् ११

धिकशत तमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ सात्यकिमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ ३९ । ४० । ४१ । ४२

यमदंडोपमांघोरांचिक्षेपपरमाहवे ॥ तामापतन्तींसहसातस्यबाहुबलेरिताम् १२ सात्यकिःसमरेराजन्द्विधाचिच्छेदसायकैः ॥ ततःपपातसहसामहोल्केवहतप्रभा
१३ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वापुत्रस्तवविशांपते ॥ महतारथवंशेनवारयामाससमाधवम् १४ तथापरिवृतंदृष्ट्वावार्ष्णेयानांमहारथम् ॥ दुर्योधनोभृशंक्रुद्धोभ्रातॄन्सर्वानुवा
चह १५ तथाकुरुतकौरव्यायथावःसात्यकोयुधि ॥ नजीवन्प्रतिनिर्यातिमहतोऽस्माद्रथव्रजात् १६ तस्मिन्हतेहतंमन्येपाण्डवानांमहद्बलम् ॥ तथेतिचवचस्तस्य
परिगृह्यमहारथाः १७ शैनेयंयोधयामासुर्भीष्मायाभ्युद्यतंरणे ॥ काम्बोजराजोबलवान्वारयामाससंयुगे १८ आर्जुनिंनृपतिर्विद्ध्वाशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ पुनरेवचतुः
षष्ट्याराजन्विव्याधतंनृप १९ सुदक्षिणस्तुसमरेपुनर्विव्याधपंचभिः ॥ सारथिंचास्यनवभिरिच्छन्भीष्मस्यजीवितम् २० तद्युद्धमासीत्सुमहत्तयोस्तत्रसमागमे ॥
यदाऽभ्यधावद्गांगेयंशिखंडीशत्रुकर्शनः २१ विराटद्रुपदौवृद्धौवारयंतौमहाचमूम् ॥ भीष्मंचयुधिसंरब्धावाद्रवंतौमहारथौ २२ अश्वत्थामारणेक्रुद्धःसमियाद्रथस
त्तमः ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतयोस्तस्यचभारत २३ विराटोदशभिर्भल्लैराजघानपरंतप ॥ यतमानंमहेष्वासंद्रौणिमाहवशोभिनम् २४ द्रुपदश्चत्रिभिर्बाणैर्विव्याधनिशितै
स्तदा ॥ गुरुपुत्रंसमासाद्यप्रहरंतौमहाबलौ २५ अश्वत्थामाततस्तौतुविव्याधबहुभिःशरैः ॥ विराटद्रुपदौवीरौभीष्मंप्रतिसमुद्यतौ २६ तत्राद्भुतमपश्यामवृद्धयोश्चरि
तंमहत् ॥ यद्द्रौणिसायकान्घोरान्प्रत्यवारयतांयुधि २७ सहदेवंतथायांतंकृपःशारद्वतोऽभ्ययात् ॥ यथानागोवनेनागंमत्तोमत्तमुपाद्रवत् २८ कृपश्चसमरेशूरोमाद्री
पुत्रंमहारथम् ॥ आजघानशरैस्तूर्णंसप्तत्यारुक्मभूषणैः २९ तस्यमाद्रीसुतश्चापंद्विधाचिच्छेदसायकैः ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंविव्याधनवभिःशरैः ३० सोऽन्यत्कार्मु
कमादायसमरेभारसाधनम् ॥ माद्रीपुत्रंसुसंहृष्टोदशभिर्निशितैःशरैः ३१ आजघानोरसिक्रुद्धइच्छन्भीष्मस्यजीवितम् ॥ तथैवपांडवोराजन्छारद्वतममर्षणम् ३२
आजघानोरसिक्रुद्धोभीष्मस्यवधकांक्षया ॥ तयोर्युद्धंसमभवद्घोररूपंभयावहम् ३३ नकुलंतुरणेक्रुद्धोविकर्णःशत्रुतापनः ॥ विव्याधसायकैःषष्ट्यारक्षन्भीष्मंमहा
बलम् ३४ नकुलोऽपिभृशंविद्धस्तवपुत्रेणधीमता ॥ विकर्णंसप्तसप्तत्यानिर्बिभेदशिलीमुखैः ३५ तत्रतौनरशार्दूलौभीष्महेतोःपरंतपौ ॥ अन्योन्यंजघ्नतुर्वीरौगोष्ठे
गोवृषभाविव ३६ घटोत्कचंरणेयांतंनिघ्नंतंतववाहिनीम् ॥ दुर्मुखःसमरेप्रायाद्भीष्महेतोःपराक्रमी ३७ हैडिंबस्तुरणेराजन्दुर्मुखंशत्रुतापनम् ॥ आजघानोरसिक्रुद्धःशरे
णानतपर्वणा ३८ भीमसेनसुतंचापिदुर्मुखःसुमुखैःशरैः ॥ षष्ट्यावीरोनदन्हृष्टोविव्याधरणमूर्धनि ३९ धृष्टद्युम्नंतथायांतंभीष्मस्यवधकांक्षिणम् ॥ हार्दिक्योवारया
मासरथश्रेष्ठंमहारथः ४० हार्दिक्यःपार्षतंचापिविद्ध्वापंचभिरायसैः ॥ पुनःपंचाशतातूर्णंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ४१ आजघानमहाबाहुःपार्षतंतंमहारथम् ॥ तंचैवपार्षतो
राजन्हार्दिक्यंनवभिःशरैः ४२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ लोड्यतेआकुलीक्रियते ५८ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे एकादशाधिकशततमो

विव्याधनिशितैस्तीक्ष्णैःकंकपत्रैरजिह्मगैः ॥ तयोःसमभवद्युद्धंभीष्महेतोर्महाहवे ४३ अन्योन्यातिशयेयुक्तंयथावृत्रमहेन्द्रयोः ॥ भीमसेनंतथायांतंभीष्मंप्रतिमहा
रथम् ४४ भूरिश्रवाभ्ययात्तूर्णंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ सौमदत्तिरथोभीममाजवानस्तनांतरे ४५ नाराचेनसुतीक्ष्णेनरुक्मपुंखेनसंयुगे ॥ उरःस्थेनबभौतेनभीमसेनःप्रताप
वान् ४६ स्कंदशक्त्यायथाक्रौञ्चःपुरानृपतिसत्तम ॥ तौशरान्सूर्यसंकाशान्कर्मारपरिमार्जितान् ४७ अन्योन्यस्यरणेक्रुद्धौचिक्षिपातेनरर्षभौ ॥ भीमोभीष्मवधा
कांक्षीसौमदत्तिंमहारथम् ४८ तथाभीष्मजयेगृध्नुःसौमदत्तिस्तुपांडवम् ॥ कृतप्रतिकृतेयत्तौयोधयामासतूरणे ४९ युधिष्ठिरंतुकौंतेयंमहत्यासेनयावृतम् ॥ भीष्मा
भिमुखमायांतंभारद्वाजोन्यवारयत् ५० द्रोणस्यरथनिर्घोषंपर्जन्यनिनदोपमम् ॥ श्रुत्वाप्रभद्रकाराजन्समकंपंतमारिष ५१ सासेनामहतीराजन्पांडुपुत्रस्यसंयुगे ॥
द्रोणेनवारितायत्तानचचालपदात्पदम् ५२ चेकितानंरणेयत्तंभीष्मंप्रतिजनेश्वर ॥ चित्रसेनस्तवसुतःक्रुद्धरूपमवारयत् ५३ भीष्महेतोःपराक्रांतश्चित्रसेनःपराक्रमी ॥
चेकितानंपरंशक्त्यायोधयामासभारत ५४ तथैवचेकितानोऽपिचित्रसेनमवारयत् ॥ तद्युद्धमासीत्सुमहत्तयोस्तत्रसमागमे ५५ अर्जुनोवार्यमाणस्तुबहुशस्तत्रभारत ॥
विमुखीकृत्यपुत्रंतेसेनांतवममर्दह ५६ दुःशासनोऽपिपरयाशक्त्यापार्थमवारयत् ॥ कथंभीष्मंननोहन्यादितिनिश्चित्यभारत ५७ सावध्यमानासमरेपुत्रस्यतववाहि
नी ॥ लोड्यतेरथिभिःश्रेष्ठैस्तत्रतत्रैवभारत ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभी० द्वंद्वयुद्धे एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ संजयउवाच ॥ अथवी
रोमहेष्वासोमत्तवारणविक्रमः ॥ समादायमहच्चापंमत्तवारणवारणम् १ विधुन्वानोनरश्रेष्ठोद्रावयाणोवरूथिनीम् ॥ पृतनांपांडवेयानांगाहमानोमहाबलः २ निमित्ता
निनिमित्तज्ञःसर्वतोवीक्ष्यवीर्यवान् ॥ प्रतपंतमनीकानिद्रोणःपुत्रमभाषत ३ अयंहिदिवसस्तातयत्रपार्थोमहाबलः ॥ जिघांसुःसमरेभीष्मंपरंयत्नंकरिष्यति ४ उत्प
तंतिहिमेबाणाधनुःप्रस्फुरतीवच ॥ योगमस्त्राणिगच्छंतिक्रूरेमेवर्ततेमतिः ५ दिक्ष्वशांतानिघोराणिव्याहरंतिमृगद्विजाः ॥ नीचैर्गृध्रानिलीयंतेभारतानांचमूंप्रति ६
नष्टप्रभइवादित्यःसर्वतोलोहितादिशः ॥ रसतेव्यथतेभूमिःकंपतीवचसर्वशः ७ कंकगृध्रबलाकाश्चव्याहरंतिमुहुर्मुहुः ॥ शिवाश्चैवाशिवाघोरावेदयंत्योमहद्भयम् ८
पपातमहतीचोल्कामध्येनादित्यमंडलात् ॥ सकबंधश्चपरिघोभानुमावृत्यतिष्ठति ९ परिवेषस्तथाघोरश्चंद्रभास्करयोरभूत् ॥ वेदयानोभयंघोरंराज्ञांदेहावकर्तनम् १०
देवतायतनस्थाश्चकौरवेंद्रस्यदेवताः ॥ कंपंतेचहसंतेचनृत्यंतिचरुदंतिच ११ अपसव्यंग्रहाश्चक्रुरलक्ष्माणंदिवाकरम् ॥ अवाक्शिराश्चभगवानुपातिष्ठतचंद्रमाः १२

ऽध्यायः ॥ १११ ॥ अथेति १ । २ । ३ । ४ । ५ घोराणिभयंकराणि अशांतानिअनुपरतानि ६ रसतेशब्दायते व्यथतेबिभेतीवकंपतइवच ७ । ८ । ९ । १० । ११ अलक्ष्माणंप्रचंडलक्षणलक्षितं अवाक्
शिराअधोमुखकोटिद्वयः १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३ । १४ आस्थायआलंब्य १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० अस्त्रसमारंभःउग्रममात्रंनतुपूर्ववदस्त्राणामुपस्थितिः २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ हेपुत्रउपजीविभिरनुगतैः २८ । २९

वपूंषिचनरेन्द्राणांविगताभानिलक्षये ॥ धार्तराष्ट्रस्यसैन्येपुनचभ्राजंतिदंशिताः १३ सेनयोरुभयोश्चापिसमंताच्छ्रूयतेमहान् ॥ पांचजन्यस्यनिर्घोषोगांडीवस्य
चनिःस्वनः १४ ध्रुवमास्थायबीभत्सुरुत्तमास्त्राणिसंयुगे ॥ अपास्यान्यान्रणेयोधानभ्येष्यतिपितामहम् १५ हृष्यंतिरोमकूपाणिसीदतीवचमेमनः ॥ चिंतयि
त्वामहाबाहोभीष्मार्जुनसमागमम् १६ तंचेहनिकृतिप्रज्ञंपांचाल्यंपापचेतसम् ॥ पुरस्कृत्यरणेपार्थोभीष्मस्यायोधनंगतः १७ अब्रवीच्चपुराभीष्मोनाहंहन्यांशि
खंडिनम् ॥ स्त्रीह्येषाविहिताधात्रादैवाच्चसपुनःपुमान् १८ अमंगल्यध्वजश्चैवयाज्ञसेनिर्महाबलः ॥ नचामंगलिकेतस्मिन्प्रहरेदापगासुतः १९ एतद्विचिंतयान
स्यप्रज्ञासीदतिमेभृशम् ॥ अभ्युद्यतोरणेपार्थःकुरुवृद्धमुपाद्रवत् २० युधिष्ठिरस्यचक्रोधोभीष्मश्चार्जुनसंगतः ॥ ममचास्त्रसमारंभःप्रजानामशिवंध्रुवम् २१
मनस्वीबलवान्शूरःकृतास्त्रोलघुविक्रमः ॥ दूरपातीदृढेषुश्चनिमित्तज्ञश्चपांडवः २२ अजेयःसमरेचापिदेवैरपिसवासवैः ॥ बलवान्बुद्धिमांश्चैवजितक्लेशोयुधांवरः
२३ विजयीचरणेनित्यंभैरवास्त्रश्चपांडवः ॥ तस्यमार्गंपरिहरन्द्रुतंगच्छयतव्रत २४ पश्याद्यैतन्महाघोरेसंयुगेवैशसंमहत् ॥ हेमचित्राणिशूराणांमहांतिचशुभानि
च २५ कवचान्यवदीर्यन्तेशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ छिद्यन्तेचध्वजाग्राणितोमराश्चधनूंषिच २६ प्रासाश्चविमलास्तीक्ष्णाःशक्तयश्चकनकोज्ज्वलाः ॥ वैजयंत्यश्चना
गानांसंक्रुद्धेनकिरीटिना २७ नायंसंरक्षितुंकालःप्राणान्पुत्रोपजीविभिः ॥ याहिस्वर्गंपुरस्कृत्ययशसेविजयायच २८ रथनागहयावर्तांमहाघोरांसुदुर्गमाम् ॥
रथेनसंग्रामनदींतरत्येषकपिध्वजः २९ ब्रह्मण्यतादमोदानंतपश्चचरितंमहत् ॥ इहैवदृश्यतेपार्थेभ्रातायस्यधनंजयः ३० भीमसेनश्चबलवान्माद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥
वासुदेवश्चवार्ष्णेयोयस्यनाथोव्यवस्थितः ३१ तस्यैषमन्युप्रभवोधार्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः ॥ तपोदग्धशरीरस्यकोपोदहतिभारतीम् ३२ एषसंदृश्यतेपार्थोवासुदेवव्यपा
श्रयः ॥ दारयन्सर्वसैन्यानिधार्तराष्ट्राणिसर्वशः ३३ एतदालोक्यतेसैन्यंक्षोभ्यमाणंकिरीटिना ॥ महोर्मिनद्धंसुमहत्तिमिनेवमहाजलम् ३४ हाहाकिलकिला
शब्दाःश्रूयंतेचचमूमुखे ॥ याहिपांचालदायादमहंयास्येयुधिष्ठिरम् ३५ दुर्गमंह्यंतरंराज्ञोव्यूहस्यामिततेजसः ॥ समुद्रकुक्षिप्रतिमंसर्वतोऽतिरथैःस्थितैः ३६
सात्यकिश्चाभिमन्युश्चधृष्टद्युम्नवृकोदरौ ॥ पर्यरक्षंतराजानंयमौचमनुजेश्वरम् ३७ उपेन्द्रसदृशःश्यामोमहाशालइवोद्गतः ॥ एषगच्छत्यनीकाग्रेद्वितीयइवफा
ल्गुनः ३८ उत्तमास्त्राणिचाधत्स्वगृहीत्वाचमहद्धनुः ॥ पार्षतंयाहिराजानंयुध्यस्वचवृकोदरम् ३९ कोहिनेच्छेत्प्रियंपुत्रंजीवन्तंशाश्वतीःसमाः ॥ क्षत्रधर्मंतु
संप्रेक्ष्यततस्त्वांनियुनज्म्यहम् ४० एषचातिरणेभीष्मोदहतेवैमहाचमूम् ॥ युद्धेषुसदृशस्तातयमस्यवरुणस्यच ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्म
वधपर्वणि द्रोणाश्वत्थामसंवादे द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

पार्थेयुधिष्ठिरे ३० । ३१ तस्यधर्मस्यमन्युर्दैन्यंभारतींसेनामितिशेषः ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ ॥ इति भी०नी०भा० द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भगदत्तइति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२० कर्मारंशस्त्रोल्लेखनयंत्रम् २१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१

॥ संजयउवाच ॥ ॥ भगदत्तःकृपःशल्यःकृतवर्मातथैवच ॥ विंदानुविंदावावन्त्यौसैन्धवश्चजयद्रथः १ चित्रसेनोविकर्णश्चतथादुर्मर्षणादयः ॥ दशैतेतावकायो
धाभीमसेनमयोधयन् २ महत्यासेनयायुक्तानानादेशसमुत्थया ॥ भीष्मस्यसमरेराजन्प्रार्थयानामहद्यशः ३ शल्यस्तुनवभिर्बाणैर्भीमसेनमताडयत् ॥ कृतव
र्मात्रिभिर्बाणैःकृपश्चनवभिःशरैः ४ चित्रसेनोविकर्णश्चभगदत्तश्चमारिष ॥ दशभिर्दशभिर्बाणैर्भीमसेनमताडयन् ५ सैन्धवश्चत्रिभिर्बाणैर्भीमसेनमताडयत् ॥ विंदा
नुविंदावावंत्यौपंचभिःपंचभिःशरैः ६ दुर्मर्षणस्तुविंशत्यापांडवंनिशितैःशरैः ॥ सतान्सर्वान्महाराजराजमानान्पृथक्पृथक् ७ प्रवीरान्सर्वलोकस्यधार्तराष्ट्रान्म
हारथान् ॥ जघानसमरेवीरःपांडवःपरवीरहा ८ सप्तभिःशल्यमाविध्यत्कृतवर्माणमष्टभिः ॥ कृपस्यसशरंचापंमध्येचिच्छेदभारत ९ अथैनंछिन्नधन्वानंपुनर्वि
व्याधसप्तभिः ॥ विन्दानुविंदौचतथात्रिभिस्त्रिभिरताडयत् १० दुर्मर्षणंचविंशत्याचित्रसेनंचपंचभिः ॥ विकर्णंदशभिर्बाणैःपंचभिश्चजयद्रथम् ११ विध्वाभीमोन
दद्हृष्टःसैन्धवंचपुनस्त्रिभिः ॥ अथान्यद्धनुरादायगौतमोरथिनांवरः १२ भीमंविव्याधसंरब्धोदशभिर्निशितैःशरैः ॥ सविद्धोदशभिर्बाणैस्तोत्त्रैरिवमहाद्विपः ॥
१३ ततःक्रुद्धोमहाराजभीमसेनःप्रतापवान् ॥ गौतमंताडयामासशरैर्बहुभिराहवे १४ सैन्धवस्यतथाश्वांश्चसारथिंचत्रिभिःशरैः ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायकालांत
कसमद्युतिः १५ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवप्लुत्यमहारथः ॥ शरांश्चिक्षेपनिशितान्भीमसेनस्यसंयुगे १६ तस्यभीमोधनुर्मध्येद्वाभ्यांचिच्छेदमारिष ॥ भल्लाभ्यांभरत
श्रेष्ठसैन्धवस्यमहात्मनः १७ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः ॥ चित्रसेनरथंराजन्नारुरोहत्वरान्वितः १८ अत्यद्भुतंरणेकर्मकृतवांस्तत्रपांडवः ॥ महारथान्
शरैर्विद्ध्वावारयित्वाचमारिष १९ विरथंसैन्धवंचक्रेसर्वलोकस्यपश्यतः ॥ तदानममृषेशल्योभीमसेनस्यविक्रमम् २० ससंधायशरांस्तीक्ष्णान्कर्मारपरिमार्जि
तान् ॥ भीमंविव्याधसमरेतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् २१ कृपश्चकृतवर्माचभगदत्तश्चवीर्यवान् ॥ विंदानुविंदावावंत्यौचित्रसेनश्चसंयुगे २२ दुर्मर्षणोविकर्णश्चसिंधुरा
जश्चवीर्यवान् ॥ भीमंतेविव्यधुस्तूर्णंशल्यहेतोररिंदमाः २३ सचतान्प्रतिविव्याधपंचभिःपंचभिःशरैः ॥ शल्यंविव्याधसप्तत्यापुनश्चदशभिःशरैः २४ तंशल्योन
वभिर्भित्त्वापुनर्विव्याधपंचभिः ॥ सारथिंचास्यभल्लेनगाढंविव्याधमर्मणि २५ विशोकंप्रेक्ष्यनिर्भिन्नंभीमसेनःप्रतापवान् ॥ मद्रराजंत्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत्
२६ तथेतरान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥ ताडयामाससमरेसिंहवद्विननादच २७ तेहियत्तामहेष्वासाःपांडवंयुद्धकोविदम् ॥ त्रिभिस्त्रिभिरकुंठाग्रैर्भृशंमर्म
स्वताडयन् २८ सोऽतिविद्धोमहेष्वासोभीमसेनोनविव्यथे ॥ पर्वतोवारिधाराभिर्वर्षमाणैरिवांबुदैः २९ सतुक्रोधसमाविष्टःपांडवानांमहारथः ॥ मद्रेश्वरंत्रिभि
र्बाणैर्भृशंविध्वामहायशाः ३० कृपंचनवभिर्बाणैर्भृशंविध्वासमंततः ॥ प्राग्ज्योतिषंशतैराजौराजन्विव्याधसायकैः ३१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सात्वतस्यकृतवर्मणः ३२ । ३३ । ३४ । ३५ मत्वातृणेनतांस्तुल्यानितितुल्यशब्दोपादानान्नद्वितीयाचतुर्थ्यौंकिंतुतुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यामितितृतीया ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२

ततस्तुसशरंचापंसात्वतस्यमहात्मनः ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनचिच्छेदकृतहस्तवत् ३२ तथाऽन्यद्धनुरादायकृतवर्मावृकोदरम् ॥ आजघानभ्रुवोर्मध्येनाराचेनपरं
तपः ३३ भीमस्तुसमरेविध्वाशल्यंनवभिरायसैः ॥ भगदत्तंत्रिभिश्चैवकृतवर्माणमष्टभिः ३४ द्वाभ्यांद्वाभ्यांतुविव्याधगौतमप्रभृतीन्रथान् ॥ तेऽपितंसमरेरा
जन्विव्यधुर्निशितैःशरैः ३५ सतथापीड्यमानोऽपिसर्वशस्त्रैर्महारथैः ॥ मत्वातृणेनतांस्तुल्यान्विचचारगतव्यथः ३६ तेचापिरथिनांश्रेष्ठाभीमायनिशितान्श
रान् ॥ प्रेषयामासुरव्यग्राःशतशोऽथसहस्रशः ३७ तस्यशक्तिंमहावेगांभगदत्तोमहारथः ॥ चिक्षेपसमरेवीरःस्वर्णदंडांमहामते ३८ तोमरंसैन्धवोराजापट्टिशंचम
हाभुजः ॥ शतघ्नींचकृपोराजञ्छरंशल्यश्चसंयुगे ३९ अथेतरेमहेष्वासाःपंचपंचशिलीमुखान् ॥ भीमसेनंसमुद्दिश्यप्रेषयामासुरोजसा ४० तोमरंचद्विधाचक्रेक्षुरप्रे
णानिलात्मजः ॥ पट्टिशंचत्रिभिर्बाणैश्चिच्छेदतिलकांडवत् ४१ सबिभेदशतघ्नींचनवभिःकंकपत्रिभिः ॥ मद्रराजप्रयुक्तंचशरंछित्त्वामहारथः ४२ शक्तिंचिच्छेदसहसा
भगदत्तेरितांरणे ॥ तथेतरान्शरान्घोरान्शरैःसन्नतपर्वभिः ४३ भीमसेनोरणश्लाघीत्रिधैकैकंसमाच्छिनत् ॥ तांश्चसर्वान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरताडयत् ४४ ततोधनंजय
स्तत्रवर्तमानेमहारणे ॥ आजगामरथेनाजौभीमंदृष्ट्वामहारथम् ४५ निघ्नन्तंसमरेशत्रून्योधयानंचसायकैः ॥ तौतुतत्रमहात्मानौसमेतौवीक्ष्यपांडवौ ४६ नशशंसुर्जयंत
त्रतावकाःपुरुषर्षभाः ॥ अथार्जुनोरणेभीमंयोधयन्तंमहारथान् ४७ भीष्मस्यनिधनाकांक्षीपुरस्कृत्यशिखंडिनम् ॥ आससादरणेवीरांस्तावकान्दशभारत ४८
येस्मभीमंरणेराजन्योधयंतोव्यवस्थिताः ॥ बीभत्सुस्तानथाविध्यद्भीमस्यप्रियकाम्यया ४९ ततोदुर्योधनोराजासुशर्माणमचोदयत् ॥ अर्जुनस्यवधार्थायभीमसे
नस्यचोभयोः ५० सुशर्मन्गच्छशीघ्रंत्वंबलौघैःपरिवारितः ॥ जहिपांडुसुतावेतौधनंजयवृकोदरौ ५१ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यत्रैगर्तःप्रस्थलाधिपः ॥ अभिद्रुत्य
रणेभीममर्जुनंचैवधन्विनौ ५२ रथैरनेकसाहस्रैःसमंतात्पर्यवारयत् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धमर्जुनस्यपरैःसह ५३ ॥ इतिमहाभारते भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि
भीमपराक्रमेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ अर्जुनस्तुरणेशल्यंयतमानंमहारथम् ॥ छादयामाससमरेशरैःसन्न
तपर्वभिः १ सुशर्माणंकृपंचैवत्रिभिस्त्रिभिरविध्यत ॥ प्राग्जोतिषंचसमरेसैन्धवंचजयद्रथम् २ चित्रसेनंविकर्णंचकृतवर्माणमेवच ॥ दुर्मर्षणंचराजेन्द्रद्वावंत्यौच
महारथौ ३ एकैकंत्रिभिरानर्च्छत्कंकबर्हिणवाजितैः ॥ शरैरतिरथोयुद्धेपीडयन्वाहिनींतव ४ जयद्रथोरणेपार्थंविध्वाभारतसायकैः ॥ भीमंविव्याधतरसाचित्रसे
नरथेस्थितः ५ शल्यश्चसमरेजिष्णुंकृपश्चरथिनांवरः ॥ विव्यधातेमहाराजबहुधामर्मभेदिभिः ६

४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ अर्जुनइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus

७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ बर्हिणवाजानांमयूरपक्षत्रतांबाणानाम् २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ मागधोजयत्सेनः

चित्रसेनादयश्चैवपुत्रास्तवविशांपते ॥ पंचभिःपंचभिस्तूर्णंसंयुगेनिशितैःशरैः ७ आजघ्नुरर्जुनंसंख्येभीमसेनंचमारिष ॥ तौतत्ररथिनांश्रेष्ठौकौन्तेयौभरतर्षभौ ८
अपीडयेतांसमरेत्रिगर्तानांमहद्बलम् ॥ सुशर्माऽपिरणेपार्थंशरैर्नवभिराशुगैः ९ ननादबलवन्नादंत्रासयानोमहद्बलम् ॥ अन्येचरथिनःशूराभीमसेनधनंजयौ १०
विव्यधुर्निशितैर्बाणैरुक्मपुंखैरजिह्मगैः ॥ तेषांचरथिनांमध्येकौन्तेयौभरतर्षभौ ११ क्रीडमानौरथोदारौचित्ररूपौव्यदृश्यताम् ॥ आमिषेप्सूगवांमध्येसिंहाविव
मदोत्कटौ १२ छित्वाधनूंषिशूराणांशरांश्चबहुधारणे ॥ पातयामासतुर्वीरौशिरांसिशतशोनृणाम् १३ रथाश्चबहवोभग्नाहयाश्चशतशोहताः ॥ गजाश्चसगजा
रोहाःपेतुरुर्व्यांमहाहवे १४ रथिनःसादिनश्चापितत्रतत्रनिषूदिताः ॥ दृश्यन्तेबहवोराजन्वेपमानाःसमंततः १५ हतैर्गजपदात्योघैर्वाजिभिश्चनिपूदितैः ॥ रथैश्चब
हुधाभग्नैःसमास्तीर्यतमेदिनी १६ छत्रैश्चबहुधाच्छिन्नैर्ध्वजैश्चविनिपातितैः ॥ अंकुशैरपविद्धैश्चपरिस्तोमैश्चभारत १७ केयूरैरंगदैर्हारैरांकवैर्मृदितैस्तथा ॥ उष्णीषै
र्ऋष्टिभिश्चैवचामरव्यजनैरपि १८ तत्रतत्रापविद्धैश्चबाहुभिश्चंदनोक्षितैः ॥ ऊरुभिश्चनरेन्द्राणांसमास्तीर्यतमेदिनी १९ तत्राद्भुतमपश्यामरणेपार्थस्यविक्रमम् ॥ शरैः
संवार्यतान्वीरान्यजवानमहाबलः २० पुत्रस्तुतवतंदृष्ट्वाभीमार्जुनपराक्रमम् ॥ गांगेयस्यरथाभ्याशमुपजग्मेमहाबलः २१ कृपश्चकृतवर्माचसैन्धवश्चजयद्रथः ॥ विं
दानुविंदावावंत्यौनाजहुःसंयुगंतदा २२ ततोभीमोमहेष्वासःफाल्गुनश्चमहारथः ॥ कौरवाणांचमूंघोरांभृशंदुद्रुवतूरणे २३ ततोबर्हिणवाजानामयुतान्यर्बुदानिच ॥
धनंजयरथेतूर्णंपातयंतिस्मभूमिपाः २४ ततस्तान्शरजालेनसन्निवार्यमहारथान् ॥ पार्थःसमंतात्समरेप्रेषयामासमृत्यवे २५ शल्यस्तुसमरेजिष्णुंक्रीडन्निवमहारथः ॥
आजघानोरसिक्रुद्धोभल्लैःसन्नतपर्वभिः २६ तस्यपार्थोधनुश्छित्वाहस्तावापंचपंचभिः ॥ अथैनंसायकैस्तीक्ष्णैर्भृशंविव्याधमर्मणि २७ अथान्यद्धनुरादायसमरेभार
साधनम् ॥ मद्रेश्वरोरणेजिष्णुंताडयामासरोषितः २८ त्रिभिःशरैर्महाराजवासुदेवंचपंचभिः ॥ भीमसेनंचनवभिर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् २९ ततोद्रोणोमहाराजमागध
श्चमहारथः ॥ दुर्योधनसमादिष्टौतंदेशमुपजग्मतुः ३० यत्रपार्थोमहाराजभीमसेनश्चपांडवः ॥ कौरव्यस्यमहासेनांजघ्नतुःसुमहारथौ ३१ जयत्सेनस्तुसमरेभीमंभी
मायुधंयुधि ॥ विव्याधनिशितैर्बाणैरष्टभिर्भरतर्षभ ३२ तंभीमोदशभिर्विध्वापुनर्विव्याधपंचभिः ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत् ३३ उद्भ्रांतैस्तुरगैःसोऽथ
द्रवमाणैःसमंततः ॥ मागधोऽपसृतोराजासर्वसैन्यस्यपश्यतः ३४ द्रोणश्चविवरंदृष्ट्वाभीमसेनंशिलीमुखैः ॥ विव्याधबाणैर्निशितैःपंचषष्टिभिरायसैः ३५ तंभीमःस
मरश्लाघीगुरुंपितृसमंरणे ॥ विव्याधपंचभिर्भल्लैस्तथाषष्ट्याचभारत ३६ अर्जुनस्तुसुशर्माणंविध्वाबहुभिरायसैः ॥ व्यधमत्तस्यतत्सैन्यंमहाभ्राणियथाऽनिलः ३७

३० । ३१ । ३२ । ३३ । अपसृतः पलायितः ३४ । ३५ । ३६ । ३७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ततोभीष्मश्चराजाचकौसल्यश्चबृहद्बलः ॥ समवर्तन्तसंक्रुद्धाभीमसेनधनंजयौ ३८ तथैवपांडवाःशूराधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ अभ्यद्रवन्रणेभीष्मंव्यादितास्यमिवांतकम् ३९ शिखंडीतुसमासाद्यभरतानांपितामहम् ॥ अभ्यद्रवतसंहृष्टोभयंत्यक्त्वामहारथात् ४० युधिष्ठिरमुखाःपार्थाःपुरस्कृत्यशिखंडिनम् ॥ अयोधयन्रणेभीष्मंसहिताःसर्वसृंजयैः ४१ तथैवतावकाःसर्वेपुरस्कृत्ययतव्रतम् ॥ शिखंडिप्रमुखान्पार्थान्योधयंतिस्मसंयुगे ४२ ततःप्रववृतेयुद्धंकौरवाणांभयावहम् ॥ तत्रपांडुसुतैःसार्धंभीष्मस्यविजयंप्रति ४३ तावकानांजयेभीष्मोग्लहआसीद्विशांपते ॥ तत्रहिद्यूतमासक्तंविजयायेतरायवा ४४ धृष्टद्युम्नस्तुराजेंद्रसर्वसैन्यान्यचोदयत् ॥ अभ्यद्रवतगांगेयंमाभैष्टरथसत्तमाः ४५ सेनापतिवचःश्रुत्वापांडवानांवरूथिनी ॥ भीष्मंसमभ्ययातूर्णंप्राणांस्त्यक्त्वामहाहवे ४६ भीष्मोऽपिरथिनांश्रेष्ठःप्रतिजग्राहतांचमूम् ॥ आपतंतींमहाराजवेलामिवमहोदधिः ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणि भीमार्जुनपराक्रमेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ कथंशान्तनवोभीष्मोदशमेऽहनिसंजय ॥ अयुध्यतमहावीर्यःपांडवैःसहसृंजयैः १ कुरवश्चकथंयुद्धेपांडवान्प्रत्यवारयन् ॥ आचक्ष्वमेमहायुद्धंभीष्मस्याहवशोभिनः २ ॥ संजयउवाच ॥ कुरवःपांडवैःसार्धंयदयुध्यंतभारत ॥ यथाचतदभूद्युद्धंतत्तुवक्ष्यामिसांप्रतम् ३ गमिताःपरलोकायपरमास्त्रैःकिरीटिना ॥ अहन्यहनिसंक्रुद्धास्तावकानांमहारथाः ४ यथाप्रतिज्ञंकौरव्यःसचापिसमितिंजयः ॥ पार्थानामकरोद्भीष्मःसततंसमितिक्षयम् ५ कुरुभिःसहितंभीष्मंयुध्यमानंपरंतप ॥ अर्जुनंचसपांचाल्यंसंशयोविजयेऽभवत् ६ दशमेऽहनितस्मिंस्तुभीष्मार्जुनसमागमे ॥ अवर्ततमहारौद्रःसततंसमितिक्षयः ७ तस्मिन्नयुतशोराजन्भूयशश्चपरंतपः ॥ भीष्मःशांतनवोयोधाञ्जघानपरमास्त्रवित् ८ येषामज्ञातकल्पानिनामगोत्राणिपार्थिव ॥ तेहतास्तत्रभीष्मेणशूराःसर्वेऽनिवर्तिनः ९ दशाहानिततस्तप्त्वाभीष्मःपांडववाहिनीम् ॥ निरविद्यतधर्मात्माजीवितेनपरंतप १० सक्षिप्रंवधमन्विच्छन्नात्मनोऽभिमुखोरणे ॥ नहन्यांमानवश्रेष्ठान्संग्रामेसुबहूनिति ११ चिंतयित्वामहाबाहुःपितादेवव्रतस्तव ॥ अभ्याशस्थंमहाराजपांडवंवाक्यमब्रवीत् १२ युधिष्ठिरमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ शृणुष्ववचनंतातधर्म्यंस्वर्ग्यंचजल्पतः १३ निर्विण्णोऽस्मिभृशंतातदेहेनानेनभारत ॥ घ्नतश्चमेगतःकालःसुबहून्प्राणिनोरणे १४ तस्मात्पार्थंपुरोधायपंचालान्सृंजयांस्तथा ॥ मद्वधेक्रियतांयत्नोममचेदिच्छसिप्रियम् १५ तस्यतन्मतमाज्ञायपांडवःसत्यदर्शनः ॥ भीष्मंप्रतिययौराजासंग्रामेसहसृंजयैः १६ धृष्टद्युम्नस्ततोराजन्पांडवश्चयुधिष्ठिरः ॥ श्रुत्वाभीष्मस्यतांवाचंचोदयामासतुर्बलम् १७ अभिद्रवध्वंयुद्ध्यध्वंभीष्मंजयतसंयुगे ॥ रक्षिताःसत्यसंधेनजिष्णुनारिपुजिष्णुना १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९ । २० ब्रह्मलोकपराःबृहत्त्वान्महांतंलोकंप्रतियतमानाः २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५

अयंचापिमहेष्वासःपार्षतोवाहिनीपतिः ॥ भीमसेनश्चसमरेपालयिष्यतिवोध्रुवम् १९ मावोभीष्माद्भयंकिंचिदस्त्वद्ययुधिसृंजयाः ॥ ध्रुवंभीष्मंविजेष्यामःपुरस्कृत्य
शिखंडिनम् २० तेतथासमयंकृत्वादशमेऽहनिपांडवाः ॥ ब्रह्मलोकपराभूत्वासंजग्मुःक्रोधमूर्छिताः २१ शिखंडिनंपुरस्कृत्यपांडवंचधनंजयम् ॥ भीष्मस्यपातनेय
त्नंपरमंतेसमास्थिताः २२ ततस्तवसुतादिष्टानानाजनपदेश्वराः ॥ द्रोणेनसहपुत्रेणसहसेनामहाबलाः २३ दुःशासनश्चबलवान्सहसर्वैःसहोदरैः ॥ भीष्मंसमरमध्य
स्थंपालयांचक्रिरेतदा २४ ततस्तुतावकाःशूराःपुरस्कृत्यमहाव्रतम् ॥ शिखंडिप्रमुखान्पार्थान्योधयंतिस्मसंयुगे २५ चेदिभिस्तुसपंचालैःसहितोवानरध्वजः ॥ ययौ
शांतनवंभीष्मंपुरस्कृत्यशिखंडिनम् २६ द्रोणपुत्रंशिनेर्नप्ताधृष्टकेतुस्तुपौरवम् ॥ अभिमन्युःसहामात्यंदुर्योधनमयोधयत् २७ विराटस्तुसहानीकःसहसेनंजयद्रथम् ॥
वृद्धक्षत्रस्यदायादमाससादपरंतप २८ मद्रराजंमहेष्वासंसहसैन्यंयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनोऽभिगुप्तस्तुनागानीकमुपाद्रवत् २९ अप्रधृष्यमनावार्यंसर्वशस्त्रभृतांवरम् ॥ द्रौणिंप्र
तिययौयत्तःपांचाल्यःसहसोदरैः ३० कर्णिकारध्वजंचैवसिंहकेतुररिंदमः ॥ प्रत्युज्जगामसौभद्रंराजपुत्रोबृहद्बलः ३१ शिखंडिनंचपुत्रास्तेपांडवंचधनंजयम् ॥ राजभिः
समरेपार्थमभिपेतुर्जिघांसवः ३२ तस्मिन्नतिमहाभीमेसेनयोर्वैपराक्रमे ॥ संप्रधावत्स्वनीकेषुमेदिनीसमकंपत ३३ तान्यनीकान्यनीकेषुसमसज्जंतभारत ॥ तावकानां
परेषांचदृष्ट्वाशांतनवंरणे ३४ ततस्तेषांप्रतप्तानामन्योन्यमभिधावताम् ॥ प्रादुरासीन्महाशब्दोदिक्षुसर्वासुभारत ३५ शंखदुन्दुभिघोषश्चवारणानांचबृंहितैः ॥ सिंहना
दश्चसैन्यानांदारुणःसमपद्यत ३६ साचसर्वनरेंद्राणांचन्द्रार्कसदृशीप्रभा ॥ वीरांगदकिरीटेषुनिष्प्रभासमपद्यत ३७ रजोमेघास्तुसंजज्ञुःशस्त्रविद्युद्भिरावृताः ॥ धनुषां
चापिनिर्घोषोदारुणःसमपद्यत ३८ बाणशंखप्रणादाश्चभेरीणांचमहास्वनाः ॥ रथघोषश्चसंजज्ञेसेनयोरुभयोरपि ३९ प्रासशक्त्यृष्टिसंघैश्चबाणौघैश्चसमाकुलम् ॥
निष्प्रकाशमिवाकाशंसेनयोःसमपद्यत ४० अन्योन्यंरथिनःपेतुर्वाजिनश्चमहाहवे ॥ कुंजरान्कुंजराजघ्नुःपादातांश्चपदातयः ४१ तत्रासीत्सुमहद्युद्धंकुरूणांपांडवैःसह ॥
भीष्महेतोर्नरव्याघ्रश्येनयोरामिषेयथा ४२ तेषांसमागमोघोरोबभूवयुधिसंगतः ॥ अन्योन्यस्यवधार्थायजिगीषूणांमहाहवे ४३ ॥ इतिश्रीम० भीष्मप० भीष्मव०
भीष्मोपदेशेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ संजयउवाच ॥ अभिमन्युर्महाराजतवपुत्रमयोधयत् ॥ महत्यासेनयायुक्तंभीष्महेतोःपराक्रमी १ दुर्योधनो
रणेकार्ष्णिंनवभिर्नतपर्वभिः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धःपुनश्चैनंत्रिभिःशरैः २ तस्यशक्तिंरणेकार्ष्णिर्मृत्योर्घोरांस्वसामिव ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोदुर्योधनरथंप्रति ३ तामाप
तंतींसहसाघोररूपांविशांपते ॥ द्विधाचिच्छेदतेपुत्रःक्षुरप्रेणमहारथः ४ तांशक्तिंपतितांदृष्ट्वाकार्ष्णिःपरमकोपनः ॥ दुर्योधनंत्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ५

३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ अभिमन्युरिति १ । २ । ३ । ४ । ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पुनश्चैनंशरैर्घोरैराजघानस्तनांतरे ॥ दशभिर्भरतश्रेष्ठभरतानांमहारथः ६ तद्युद्धमभवद्घोरंचित्ररूपंचभारत ॥ इंद्रियप्रीतिजननंसर्वपार्थिवपूजितम् ७ भीष्मस्य
निधनार्थायपार्थस्यविजयायच ॥ युयुधातेरणेवीरौसौभद्रकुरुपुंगवौ ८ सात्यकिंरभसंयुद्धेद्रौणिर्ब्राह्मणपुंगवः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धोनाराचेनपरंतपः ९ शैने
योऽपिगुरोःपुत्रंसर्वमर्मसुभारत ॥ अताडयदमेयात्मानवभिःकंकवाजितैः १० अश्वत्थामातुसमरेसात्यकिंनवभिःशरैः ॥ त्रिंशताचपुनस्तूर्णंबाह्वोरुरसिचार्पयत् ११
सोऽतिविद्धोमहेष्वासोद्रोणपुत्रेणसात्वतः ॥ द्रोणपुत्रंत्रिभिर्बाणैराजघानमहायशाः १२ पौरवोधृष्टकेतुंचशरैराच्छाद्यसंयुगे ॥ बहुधादारयांचक्रेमहेष्वासंमहारथः १३
तथैवपौरवंयुद्धेधृष्टकेतुर्महारथः ॥ त्रिंशतानिशितैर्बाणैर्विव्याधाशुमहाभुजः १४ पौरवस्तुधनुश्छित्वाधृष्टकेतोर्महारथः ॥ ननादबलवन्नादंविव्याधचशितैःशरैः १५
सोऽन्यत्कार्मुकमादायपौरवंनिशितैःशरैः ॥ आजघानमहाराजत्रिसप्तत्याशिलीमुखैः १६ तौतुतत्रमहेष्वासौमहामात्रौमहारथौ ॥ महताशरवर्षेणपरस्परमविध्यताम्
१७ अन्योन्यस्यधनुश्छित्वाहयान्हत्वाचभारत ॥ विरथावसियुद्धायसमीयतुरमर्षणौ १८ आर्षभेचर्मणीचित्रेशतचंद्रपुरस्कृते ॥ तारकाशतचित्रेचनिस्त्रिंशौसुमहाप्रभौ
१९ प्रगृह्यविमलौराजंस्तावन्योन्यमभिद्रुतौ ॥ वासितासंगमेयत्तौसिंहाविवमहावने २० मंडलानिविचित्राणिगतप्रत्यागतानिच ॥ चेरतुर्दर्शयन्तौचप्रार्थयंतौ
परस्परम् २१ पौरवोधृष्टकेतुंतुशंखदेशेमहासिना ॥ ताडयामाससंक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् २२ चेदिराजोऽपिसमरेपौरवंपुरुषर्षभम् ॥ आजघानशिताग्रेणजत्रुदे
शेमहासिना २३ तावन्योन्यंमहाराजसमासाद्यमहाहवे ॥ अन्योन्यवेगाभिहतौनिपेततुररिंदमौ २४ ततःस्वरथमारोप्यपौरवंतनयस्तव ॥ जयत्सेनोरथेनाजावपो
वाहरणाजिरात् २५ धृष्टकेतुंतुसमरेमाद्रीपुत्रःप्रतापवान् ॥ अपोवाहरणेक्रुद्धःसहदेवःपराक्रमी २६ चित्रसेनःसुशर्माणंविध्वाबहुभिरायसैः ॥ पुनर्विव्याधतंपष्ट्यापु
नश्चनवभिःशरैः २७ सुशर्मातुरणेक्रुद्धस्तवपुत्रंविशांपते ॥ दशभिर्दशभिश्चैवविव्याधनिशितैःशरैः २८ चित्रसेनश्चतंराजंस्त्रिंशतानतपर्वभिः ॥ आजघानरणेक्रुद्धःस
चतंप्रत्यविध्यत २९ भीष्मस्यसमरेराजन्यशोमानंचवर्धयन् ॥ सौभद्रोराजपुत्रंतुबृहद्बलमयोधयत् ३० पार्थहेतोःपराक्रान्तोभीष्मस्यायोधनंप्रति ॥ आर्जुनिंकोसलें
द्रस्तुविध्वापंचभिरायसैः ३१ पुनर्विव्याधविंशत्याशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ सौभद्रःकोसलेन्द्रंतुविव्याधाष्टभिरायसैः ३२ नाकंपयतसंग्रामेविव्याधचपुनःशरैः ॥ कौसल्य
स्यधनुश्चापिपुनश्चिच्छेदफाल्गुनिः ३३ आजघानशरैश्चापित्रिंशताकंकपत्रिभिः ॥ सोऽन्यत्कार्मुकमादायराजपुत्रोबृहद्बलः ३४ फाल्गुनिंसमरेक्रुद्धोविव्याधबहुभिः
शरैः ॥ तयोर्युद्धंसमभवद्भीष्महेतोःपरंतप ३५ संरब्धयोर्महाराजसमरेचित्रयोधिनोः ॥ यथादेवासुरेयुद्धेबलिवासवयोरभूत् ३६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ समुदयंसंग्रामं । 'भवेत्समुदयःसंघेसंयुगेचसमुद्गमे' इतिमेदिनी ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७

भीमसेनोगजानीकंयोधयन्बह्वशोभत ॥ यथाशक्रोवज्रपाणिर्दारयन्पर्वतोत्तमान् ३७ तेवध्यमानाभीमेनमातंगागिरिसन्निभाः ॥ निपेतुरुर्व्यांसहितानादयंतोवसुंधराम्
॥ १४१ ॥ ३८ गिरिमात्राहितेनागाभिन्नांजनचयोपमाः ॥ विरेजुर्वसुधांप्राप्ताविकीर्णाइवपर्वताः ३९ युधिष्ठिरोमहेष्वासोमद्रराजानमाहवे ॥ महत्यासेनयागुप्तंपीडयामास
संगतम् ४० मद्रेश्वरश्वसमरेधर्मपुत्रंमहारथम् ॥ पीडयामाससंरब्धोभीष्महेतोःपराक्रमी ४१ विराटंसैन्धवोराजाविध्वासन्नतपर्वभिः ॥ नवभिःसायकैस्तीक्ष्णै
स्त्रिंशतापुनरार्पयत् ४२ विराटश्चमहाराजसैन्धवंवाहिनीपतिः ॥ त्रिंशद्भिर्निशितैर्बाणैराजवानस्तनांतरे ४३ चित्रकार्मुकनिस्त्रिंशौचित्रवर्मायुधध्वजौ ॥ रेजतु
श्चित्ररूपौतौसंग्रामेमत्स्यसैन्धवौ ४४ द्रोणःपांचालपुत्रेणसमागम्यमहारणे ॥ महासमुदयंचक्रेशरैःसन्नतपर्वभिः ४५ ततोद्रोणोमहाराजपार्षतस्यमहद्धनुः ॥ छित्वा
पंचाशतेषूणांपार्षतंसमविध्यत ४६ सोऽन्यत्कार्मुकमादायपार्षतःपरवीरहा ॥ द्रोणस्यमिषतोयुद्धेप्रेषयामाससायकान् ४७ तान्छरान्छरघातेनचिच्छेदसमहारथः॥
द्रोणोद्रुपदपुत्रायप्राहिणोत्पंचसायकान् ४८ ततःक्रुद्धोमहाराजपार्षतःपरवीरहा ॥ द्रोणायचिक्षेपगदांयमदंडोपमांरणे ४९ तामापतंतींसहसाहेमपट्टविभूषि
ताम् ॥ शरैःपंचाशताद्रोणोवारयामाससंयुगे ५० साछिन्नाबहुधाराजन्द्रोणचापच्युतैःशरैः ॥ चूर्णीकृताविशीर्यंतीपपातवसुधातले ५१ गदांविनिहतांदृष्ट्वापा
र्षतःशत्रुतापनः ॥ द्रोणायशक्तिंचिक्षेपसर्वपारसवींशुभाम् ५२ तांद्रोणोनवभिर्बाणैश्चिच्छेदयुधिभारत ॥ पार्षतंचमहेष्वासंपीडयामाससंयुगे ५३ एवमेतन्महा
युद्धंद्रोणपार्षतयोरभूत् ॥ भीष्मंप्रतिमहाराजघोररूपंभयानकम् ५४ अर्जुनःप्राप्यगांगेयंपीडयन्निशितैःशरैः ॥ अभ्यद्रवतसंयत्तोवनेमत्तमिवद्विपम् ५५ प्रत्युद्य
यौचतंराजाभगदत्तःप्रतापवान् ॥ त्रिधाभिन्नेननागेनमदांधेनमहाबलः ५६ तमापतंतंसहसामहेन्द्रगजसन्निभम् ॥ परंयत्नंसमास्थायबीभत्सुःप्रत्यपद्यत ५७ ततो
गजगतोराजाभगदत्तःप्रतापवान् ॥ अर्जुनंशरवर्षेणवारयामाससंयुगे ५८ अर्जुनस्तुततोनागमायांतंरजतोपमैः ॥ विमलैरायसैस्तीक्ष्णैरविध्यतमहारणे ५९ शिखं
डिनंचकौन्तेयोयाहियाहीत्यचोदयत् ॥ भीष्मंप्रतिमहाराजजह्येनमितिचाब्रवीत् ६० प्राग्ज्योतिषस्ततोहित्वापांडवंपांडुपूर्वज ॥ प्रययौत्वरितोराजन्द्रुपदस्यरथंप्रति
६१ ततोऽर्जुनोमहाराजभीष्ममभ्यद्रवद्द्रुतम् ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यततोयुद्धमवर्तत ६२ ततस्तेतावकाःशूराःपांडवंरभसंयुधि ॥ समभ्यधावन्क्रोशंतस्तदद्भुतमिवा
भवत् ६३ नानाविधान्यनीकानिपुत्राणांतेजनाधिप ॥ अर्जुनोव्यधमत्कालेदिवीवाभ्राणिमारुतः ६४ शिखंडीतुसमासाद्यभरतानांपितामहम् ॥ इषुभिस्तूर्णमव्य
ग्रोबहुभिःससमाचिनोत् ६५ रथाग्न्यगारश्चापार्चिरसिशक्तिगदेन्धनः ॥ शरसंघमहाज्वालःक्षत्रियान्समरेऽदहत् ६६ यथाग्निःसुमहानिद्धःकक्षेचरतिसानिलः ॥
तथाजज्वालभीष्मोऽपिदिव्यान्यस्त्राण्युदीरयन् ६७

५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ॥ ॥

सोमकांश्चरणेभीष्मोजघ्नेपार्थपदानुगान् ॥ न्यवारयततत्सैन्यंपांडवस्यमहारथः ६८ सुवर्णपुंखैरिषुभिःशितैःसन्नतपर्वभिः ॥ नादयन्सदिशोभीष्मःप्रदिशश्चमहाहवे ६९ पातयन्रथिनोराजन्हयांश्चसहसादिभिः ॥ मुण्डतालवनानीवचकारसरथव्रजान् ७० निर्मनुष्यान्रथान्राजन्गजानश्वांश्चसंयुगे ॥ चकारसमरेभीष्मःसर्वशस्त्रभृतांवरः ७१ तस्यज्यातलनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ निशम्यसर्वतोराजन्समकंपन्तसैनिकाः ७२ अमोघान्यपतन्बाणाःपितुस्तेमनुजेश्वर ॥ नासज्जंतशरीरेषु भीष्मचापच्युताःशराः ७३ निर्मनुष्यान्रथान्राजन्सुयुक्तान्जवनैर्हयैः ॥ वातायमानानद्राक्षंह्रियमाणान्विशांपते ७४ चेदिकाशिकरूषाणांसहस्राणिचतुर्दश ॥ महारथाःसमाख्याताःकुलपुत्रास्तनुत्यजः ७५ अपरावर्तिनःशूराःसुवर्णविकृतध्वजाः ॥ संग्रामेभीष्ममासाद्यसवाजिरथकुंजराः ७६ जग्मुस्तेपरलोकायव्यादितास्यमिवांतकम् ॥ नतत्रासीद्रणेराजन्सोमकानांमहारथः ७७ यःसंप्राप्यरणेभीष्मंजीवितेस्ममनोदधे ॥ तांश्चसर्वान्रणेयोधान्प्रेतराजपुरंप्रति ७८ नीतानमन्यंतजना दृष्ट्वाभीष्मस्यविक्रमम् ॥ नकश्चिदेनंसमरेप्रत्युद्यातिमहारथः ७९ ऋतेपांडुसुतंवीरंश्वेताश्वंकृष्णसारथिम् ॥ शिखंडिनंचसमरेपांचाल्यममितौजसम् ८० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिसंकुलयुद्धेषोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ शिखंडीतुरणेभीष्ममासाद्यपुरुषर्षभम् ॥ दशभिर्निशितैर्भल्लैराजघानस्तनांतरे १ शिखंडिनंतुगाङ्गेयःक्रोधदीप्तेनचक्षुषा ॥ संप्रैक्षतकटाक्षेणनिर्दहन्निवभारत २ स्त्रीत्वंतस्यस्मरन्राजन्सर्वलोकस्यपश्यतः ॥ नाजघानरणेभीष्मःसचतन्नावबुद्धवान् ३ अर्जुनस्तुमहाराजशिखंडिनमभाषत ॥ अभिद्रवस्वत्वरितंजहिचैनंपितामहम् ४ किंतेविवक्षयावीरजहिभीष्मंमहारथम् ॥ नह्यन्यमनुपश्यामिकंचिद्यौधिष्ठिरेबले ५ यःशक्तःसमरेभीष्मंप्रतियोद्धुमिहाहवे ॥ ऋतेत्वांपुरुषव्याघ्रसत्यमेतद्ब्रवीमिते ६ एवमुक्तस्तुपार्थेनशिखंडीभरतर्षभ ॥ शरैर्नानाविधैस्तूर्णंपितामहमवाकिरत् ७ अचिंतयित्वातान्बाणान्पितादेवव्रतस्तव ॥ अर्जुनंसमरेक्रुद्धंवारयामाससायकैः ८ तथैवचचमूंसर्वांपांडवानांमहारथः ॥ अप्रैषीत्सशरैस्तीक्ष्णैःपरलोकायमारिष ९ तथैवपांडवाराजन्सैन्येनमहताव्रताः ॥ भीष्मंसंछादयामासुर्मेघाइवदिवाकरम् १० ससमंतात्परिव्रतोभारतोभरतर्षभ ॥ निर्ददाहरणेशूरान्वनेवह्निरिवज्वलन् ११ तत्राद्भुतमपश्यामतवपुत्रस्यपौरुषम् ॥ अयोधयच्चयत्पार्थंजुगोपचपितामहम् १२ कर्मणातेनसमरेतवपुत्रस्यधन्विनः ॥ दुःशासनस्यतुतुषुःसर्वेलोकामहात्मनः १३ यदेकःसमरेपार्थान्सार्जुनान्समयोधयत् ॥ नचैनंपांडवायुद्धेवारयामासुरुल्बणम् १४ दुःशासनेनसमरेरथिनोविरथीकृताः ॥ सादिनश्चमहेष्वासाहस्तिनश्चमहाबलाः १५

शिखंडीति १ । २ । ३ । ४ विवक्षयाविचारेणसंशयेनवा ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ उल्बणमुग्रं १४ । १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ १४२ ॥ विनिर्भिन्नाःशरैस्तीक्ष्णैर्निपेतुर्वसुधातले ॥ शरातुरास्तथैवान्येदंतिनोविद्रुतादिशः १६ यथाग्निरिन्धनंप्राप्यज्वलेद्दीप्तार्चिरुल्बणम् ॥ तथाजज्वालपुत्रस्तेपांडुसेनांवि
निर्दहन् १७ तंभारतमहामात्रंपांडवानांमहारथः ॥ जेतुंनोत्सहतेकश्चिन्नाभ्युद्यातुंकथंचन १८ ऋतेमहेन्द्रतनयाच्छ्वेताश्वात्कृष्णसारथेः ॥ सहितंसमरेराजन्निर्जित्य
विजयोऽर्जुनः १९ भीष्ममेवाभिदुद्राववसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ विजितस्तवपुत्रोऽपिभीष्मबाहुव्यपाश्रयः २० पुनःपुनःसमाश्वस्यप्रायुध्यतमदोत्कटः ॥ अर्जुनस्तु
रणेराजन्योधयन्संव्यराजत २१ शिखंडीतुरणेराजन्विव्याधैवपितामहम् ॥ शरैरशनिसंस्पर्शैस्तथासर्पविषोपमैः २२ नचस्मतेरुजंचक्रुःपितुस्तवजनेश्वर ॥ स्मयमा
नस्तुगांगेयस्तान्बाणान्जगृहेतदा २३ उष्णार्तोहिनरोयद्वज्जलधाराःप्रतीच्छति ॥ तथाजग्राहगांगेयःशरधाराःशिखंडिनः २४ तंक्षत्रियामहाराजददृशुर्घोरमाहवे ॥
भीष्मंदहन्तंसैन्यानिपांडवानांमहात्मनाम् २५ ततोऽब्रवीत्तवसुतःसर्वसैन्यानिमारिष ॥ अभिद्रवतसंग्रामेफाल्गुनंसर्वतोरणे २६ भीष्मोवःसमरेसर्वान्पालयिष्यतिधर्म
वित् ॥ तेभयंसुमहत्त्यक्त्वापांडवान्प्रतियुध्यत २७ हेमतालेनमहताभीष्मस्तिष्ठतिपालयन् ॥ सर्वेषांधार्तराष्ट्राणांसमरेशर्मवर्मच २८ त्रिदशाऽपिसमुद्युक्तानालं
भीष्मंसमासितुम् ॥ किमुपार्थामहात्मानंमर्त्यभूतामहाबलाः २९ तस्माद्द्रवतमायोधाःफाल्गुनंप्राप्यसंयुगे ॥ अहमद्यरणेयत्तोयोधयिष्यामिपांडवम् ३० सहितः
सर्वतोयत्तैर्भवद्भिर्वसुधाधिपैः ॥ तच्छ्रुत्वातुवचोराजंस्तवपुत्रस्यधन्विनः ३१ सर्वेयोधाःसुसंरब्धाबलवंतोमहाबलाः ॥ तेविदेहाःकलिंगाश्चदासेरकगणाश्चह ३२ अभि
पेतुर्निषादाश्चसौवीराश्चमहारणे ॥ बाह्लीकादरदाश्चैवप्रतीच्योदीच्यमालवाः ३३ अभीषाहाःशूरसेनाःशिवयोऽथवसातयः ॥ शाल्वाःशकास्त्रिगर्ताश्चअंबष्ठाःकेकयैः
सह ३४ अभिपेतूरणेपार्थंपतंगाइवपावकम् ॥ शलभाइवराजेन्द्रपार्थमप्रतिमंरणे ॥ एतान्सर्वान्सहानीकान्महाराजमहारथान् ३५ दिव्यान्यस्त्राणिसंचिन्त्यप्रसंधाय
धनंजयः ॥ सतैरस्त्रैर्महावेगैर्ददाहस्तुमहाबलः ३६ शरप्रतापैर्बीभत्सुःपतंगानिवपावकः ॥ तस्यबाणसहस्राणिसृजतोदृढधन्विनः ३७ दीप्यमानमिवाकाशेगांडीवं
समदृश्यत ॥ तेशरार्तामहाराजविप्रकीर्णमहाध्वजाः ३८ नाभ्यवर्तन्तराजानःसहितावानरध्वजम् ॥ सध्वजारथिनःपेतुर्हयारोहाहयैःसह ३९ सगजाश्वगजारोहाः
किरीटिशरताडिताः ॥ ततोऽर्जुनभुजोत्सृष्टैरावृताऽऽसीद्वसुंधरा ४० विद्रवद्भिश्चबहुधाबलैराज्ञांसमंततः ॥ अथपार्थोमहाराजद्रावयित्वावरूथिनीम् ४१ दुःशासना
यसुबहून्प्रेषयामाससायकान् ॥ तेतुभित्त्वातवसुतंदुःशासनमयोमुखाः ४२ धरणींविविशुःसर्वेवल्मीकमिवपन्नगाः ॥ हयांश्चास्यततोजघ्नेसारथिंचन्यपातयत् ४३
विविंशतिंचविंशत्याविरथंकृतवान्प्रभुः ॥ आजघानभृशंचैवपंचभिर्नतपर्वभिः ४४ ॥ १४२ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कृपंविकर्णंशल्यंचविध्वाबहुभिरायसैः ॥ चकारविरथांश्चैवकौन्तेयःश्वेतवाहनः ४५ एवंतेविरथाःसर्वेकृपःशल्यश्चमारिष ॥ दुःशासनोविकर्णश्चतथैवचविविंशतिः ४६ संप्राद्रवंतसमरेनिर्जिताःसव्यसाचिना ॥ पूर्वाह्णेभरतश्रेष्ठपराजित्यमहारथान् ४७ प्रजज्वालरणेपार्थोविधूमइवपावकः ॥ तथैवशरवर्षेणभास्करोरश्मिवानिव ४८ अन्यानपिमहाराजतापयामासपार्थिवान् ॥ पराङ्मुखीकृत्यतथाशरवर्षैर्महारथान् ४९ प्रावर्तयतसंग्रामेशोणितोदांमहानदीम् ॥ मध्येनकुरुसैन्यानांपांडवानांच भारत ५० गजाश्वरथसंवाश्वबहुधारथिभिर्हताः ॥ रथाश्वनिहतानागैर्हयाश्चैवपदातिभिः ५१ अंतराच्छिद्यमानानिशरीराणिशिरांसिच ॥ निपेतुर्दिक्षुसर्वासुगजाश्वरथयोधिनाम् ५२ छन्नमायोधनंराजन्कुण्डलांगदधारिभिः ॥ पतितैःपात्यमानैश्चराजपुत्रैर्महारथैः ५३ रथनेमिनिकृत्तैश्चगजैश्चैवावपोथितैः ॥ पादाताश्चाप्यधावंतसाश्वाश्चहययोधिनः ५४ गजाश्वरथयोधाश्चपरिपेतुःसमंततः ॥ विकीर्णाश्चरथाभूमौभग्नचक्रयुगध्वजाः ५५ तद्गजाश्वरथौघानांरुधिरेणसमुक्षितम् ॥ छन्नमायोधनंरेजेरक्ताभ्रमिवशारदम् ५६ श्वानःकाकाश्चगृध्राश्चवृकागोमायुभिःसह ॥ प्रणेदुर्भक्ष्यमासाद्यविकृताश्चमृगद्विजाः ५७ ववुर्बहुविधाश्चैवदिक्षुसर्वासुमारुताः ॥ दृश्यमानेषुरक्षःसुभूतेषुचनदत्सुच ५८ कांचनानिचदामानिपताकाश्चमहाधनाः ॥ धूयमानान्यदृश्यन्तसहसामारुतेरिताः ५९ श्वेतच्छत्रसहस्राणिसध्वजाश्चमहारथाः ॥ विकीर्णाःसमदृश्यंतशतशोऽथसहस्रशः ६० सपताकाश्चमातंगादिशोजग्मुःशरातुराः ॥ क्षत्रियाश्चमनुष्येन्द्रगदाशक्तिधनुर्धराः ६१ समंततश्चदृश्यंतेपतिताधरणीतले ॥ ततोभीष्मोमहाराजदिव्यमस्त्रमुदीरयन् ६२ अभ्यधावतकौन्तेयंमिषतांसर्वधन्विनाम् ॥ तंशिखंडीरणेयांतमभ्यद्रवतदंशितः ६३ ततःसमाहरद्भीष्मस्तदस्त्रंपावकोपमम् ॥ त्वरितःपांडवोराजन्मध्यमःश्वेतवाहनः ६४ निजघ्नेतावकंसैन्यंमोहयित्वापितामहम् ६५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणिसंकुलयुद्धेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ समंव्यूढेष्वनीकेषुभूयिष्ठेष्वनिवर्तिनः ॥ ब्रह्मलोकपराःसर्वेसमपद्यंत भारत १ नह्यनीकमनीकेनसमसज्जतसंकुले ॥ रथानरथिभिःसार्धंपादातानपदातिभिः २ अश्वानाश्वैरयुध्यंतगजानगजयोधिभिः ॥ उन्मत्तवन्महाराजयुध्यन्तेतत्रभारत ३ महान्व्यतिकरोरौद्रःसेनयोःसमपद्यत ॥ नरनागगणेष्वेवंविकीर्णेषुचसर्वशः ४ क्षयेतस्मिन्महारौद्रेनिर्विशेषमजायत ॥ ततःशल्यःकृपश्चैवचित्रसेनश्चभारत ५ दुःशासनोविकर्णश्चरथानास्थायभास्वरान् ॥ पांडवानांरणेशूराध्वजिनींसमकंपयन् ६ सावध्यमानासमरेपांडुसेनामहात्मभिः ॥ भ्राम्यतेबहुधाराजन्मारुतेनेवनौर्जले ७ यथाहिशैशिरःकालोगवांमर्माणिकृंतति ॥ तथापांडुसुतानांवैभीष्मोमर्माणिकृंतति ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तथैवतवसैन्यस्यपार्थेनचमहात्मना ॥ नवमेघप्रतीकाशाःपातिताबहुधागजाः ९ मृद्यमानाश्चदृश्यन्तेपार्थेननरयूथपाः ॥ इषुभिस्ताड्यमानाश्चनाराचैश्चसहस्रशः १०
 पेतुरार्तस्वरंघोरंकृत्वातत्रमहागजाः ॥ आनद्धाभरणैःकायैर्निहतानांमहात्मनाम् ११ छन्नमायोधनंरेजेशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ तस्मिन्नेवमहाराजमहावीरवरक्षये अ०
१२ भीष्मेचयुधिविक्रांतेपांडवेचधनंजये ॥ तेपराक्रांतमालोक्यराजन्युधिपितामहम् १३ अभ्यवर्तन्ततेपुत्राःसर्वेसैन्यपुरस्कृताः ॥ इच्छंतोनिधनंयुद्धेस्वर्गं ११८
कृत्वापरायणम् १४ पांडवानभ्यवर्त्तन्ततस्मिन्वीरवरक्षये ॥ पांडवाऽपिमहाराजस्मरन्तोविविधान्बहून् १५ क्लेशान्कृतान्सपुत्रेणत्वयापूर्वंनराधिप ॥ भयंत्यक्त्वा
रणेशूराब्रह्मलोकायतत्पराः १६ तावकास्तवपुत्रांश्चयोधयंतिप्रहृष्टवत् ॥ सेनापतिस्तुसमरेप्राहसेनांमहारथः १७ अभिद्रवतगांगेयंसोमकाःसृंजयैःसह ॥ सेनापति
वचःश्रुत्वासोमकाःसृंजयाश्चते १८ अभ्यद्रवंतगांगेयंशरवृष्ट्यासमाहताः ॥ वध्यमानस्ततोराजन्पिताशांतनवस्तव १९ अमर्षवशमापन्नोयोधमायामाससृंजयान् ॥
तस्यकीर्तिमतस्तातपुरारामेणधीमता २० संप्रदत्तास्त्रशिक्षावैपरानीकविनाशनी ॥ सतांशिक्षामधिष्ठायकुर्वन्परबलक्षयम् २१ अहन्यहनिपार्थानांवृ
द्धःकुरुपितामहः ॥ भीष्मोदशसहस्राणिजघानपरवीरहा २२ तस्मिंस्तुदशमेप्राप्तेदिवसेभरतर्षभ ॥ भीष्मेणैकेनमत्स्येषुपंचालेषुचसंयुगे २३ गजाश्वममितं
हत्वाहताःसप्तमहारथाः ॥ हत्वापंचसहस्राणिरथानांप्रपितामहः २४ नराणांचमहायुद्धेसहस्राणिचतुर्दश ॥ दंतिनांचसहस्राणिहयानामयुतंपुनः २५ शिक्षाब
लेननिहतंपित्रातवविशांपते ॥ ततःसर्वमहीपानांक्षपयित्वावरूथिनीम् २६ विराटस्यप्रियोभ्राताशतानीकोनिपातितः ॥ शतानीकंचसमरेहत्वाभीष्मःप्रताप
वान् २७ सहस्राणिमहाराजराज्ञांभल्लैरपातयत् ॥ उद्विग्नाःसमरेयोधाविक्रोशंतिधनंजयम् २८ येचकेचनपार्थानामभियाताधनंजयम् ॥ राजानोभीष्ममासाद्यग
तास्तेयमसादनम् २९ एवंदशदिशोभीष्मःशरजालैःसमंततः ॥ अतीत्यसेनांपार्थानामवतस्थेचमूमुखे ३० सकृत्वासुमहत्कर्मतस्मिन्वैदशमेऽहनि ॥ सेनयोरंतरे
तिष्ठन्प्रगृहीतशरासनः ३१ नचैनंपार्थिवाःकेचिच्छकाराजन्निरीक्षितुम् ॥ मध्यंप्राप्तंयथाग्रीष्मेतपंतंभास्करंदिवि ३२ यथादैत्यचमूंशक्रस्तापयामाससंयुगे ॥ तथा
भीष्मःपांडवेयांस्तापयामासभारत ३३ तथाचैनंपराक्रांतमालोक्यमधुसूदनः ॥ उवाचदेवकीपुत्रःप्रीयमाणोधनंजयम् ३४ एषशांतनवोभीष्मःसेनयोरंतरेस्थितः ॥
सन्निहत्यबलादेनंविजयस्तेभविष्यति ३५ बलात्संस्तंभयस्वेनंयत्रैषाभिद्यतेचमूः ॥ नहिभीष्मशरानन्यःसोढुमुत्सहतेविभो ३६ ततस्तस्मिन्क्षणेराजं
श्चोदितोवानरध्वजः ॥ सध्वजंसरथंसाश्वंभीष्ममंतर्दधेशरैः ३७ सचापिकुरुमुख्यानामृषभःपांडवेरितान् ॥ शरव्रातैःशरव्रातान्बहुधाविदुधावतान् ३८ ततःपंचा
लराजश्चधृष्टकेतुश्चवीर्यवान् ॥ पांडवोभीमसेनश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ३९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । अदीनात्मा अक्षीणस्वभावः ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ इतिभी० नी० भा० अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ एवमिति १ । २

यमौचचेकितानश्चकेकयाःपंचचैवह ॥ सात्यकिश्चमहाबाहुःसौभद्रोऽथघटोत्कचः ४० द्रौपदेयाःशिखंडीचकुंतिभोजश्चवीर्यवान् ॥ सुशर्माचविराटश्चपांडवेयामहाबलाः ४१ एतेचान्येचबहवःपीडिताभीष्मसायकैः ॥ समुद्धृताःफाल्गुनेननिमग्नाःशोकसागरे ४२ ततःशिखंडीवेगेनप्रगृह्यपरमायुधम् ॥ भीष्ममेवाभिदुद्रावरक्ष्यमाणःकिरीटिना ४३ ततोऽस्यानुचरान्हत्वासर्वान्रणविभागवित् ॥ भीष्ममेवाभिदुद्राववीभत्सुरपराजितः ४४ सात्यकिश्चेकितानश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ विराटोद्रुपदश्चैवमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ४५ दुद्रुवुर्भीष्ममेवाजौरक्षितादृढधन्वना ॥ अभिमन्युश्चसमरेद्रौपद्याःपंचचात्मजाः ४६ दुद्रुवुःसमरेभीष्मंसमुद्यतमहायुधाः ॥ तेसर्वेदृढधन्वानःसंयुगेष्वपलायिनः ४७ बहुधाभीष्ममानर्छुर्मार्गणैःक्षतमार्गणैः ॥ विधूयतान्बाणगणान्येमुक्ताःपार्थिवोत्तमैः ४८ पांडवानामदीनात्माव्यगाहतवरूथिनीम् ॥ चक्रेशरविघातंचक्रीडन्निवपितामहः ४९ नाभिसंधत्तपांचाल्येस्मयमानोमुहुर्मुहुः ॥ स्त्रीत्वंतस्यानुसंस्मृत्यभीष्मोबाणान्शिखंडिने ५० जघानद्रुपदानीकेरथान्सप्तमहारथः ॥ ततःकिलकिलाशब्दःक्षणेनसमभूत्तदा ५१ मत्स्यपांचालचेदीनांतमेकमभिधावताम् ॥ तेनराश्वरथव्रातैर्मार्गणैश्चपरंतप ५२ तमेकंछादयामासुर्मेघाइवदिवाकरम् ॥ भीष्मंभागीरथीपुत्रंप्रतपन्तंरणेरिपून ५३ ततस्तस्यचतेषांचयुद्धेदेवासुरोपमे ॥ किरीटीभीष्ममानर्च्छत्पुरस्कृत्यशिखंडिनम् ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० भीष्मपराक्रमेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ एवंतेपांडवाःसर्वेपुरस्कृत्यशिखंडिनम् ॥ विव्यधुःसमरेभीष्मंपरिवार्यसमंततः १ शतघ्नीभिःसुघोराभिःपरिघैश्चपरश्वधैः ॥ मुद्गरैर्मुसलैःप्रासैःक्षेपणीयैश्चसर्वशः २ शरैःकनकपुंखैश्चशक्तितोमरकंपनैः ॥ नाराचैर्वत्सदन्तैश्चभुशुंडीभिश्चसर्वशः ३ अताडयन्रणेभीष्मंसहिताःसर्वसृंजयाः ॥ सविशीर्णतनुत्राणःपीडितोबहुभिस्तदा ४ नविव्यथेतदाभीष्मोभिद्यमानेषुमर्मसु ॥ संदीप्तशरचापाग्निरस्त्रप्रसृतमारुतः ५ नेमिनिर्ह्रादसंतापोमहास्त्रोदयपावकः ॥ चित्रचापमहाज्वालोवीरक्षयमहेन्धनः ६ युगांताग्निसमप्रख्यःपरेषांसमपद्यत ॥ विवृत्त्यरथसंघानामंतरेणविनिःसृतः ७ दृश्यतेस्मनरेन्द्राणांपुनर्मध्यगतश्चरन् ॥ ततःपंचालराजंचधृष्टकेतुमचिंत्यच ८ पांडवानीकिनीमध्यमाससादविशांपते ॥ ततःसात्यकिभीमौचपांडवंचधनंजयम् ९ द्रुपदंचविराटंचधृष्टद्युम्नंचपार्षतम् ॥ भीमघोषैर्महावेगैर्मर्मावरणभेदिभिः १० षडेतान्निशितैर्भीष्मःप्रविव्याधोत्तमैःशरैः ॥ तस्यतेनिशितान्बाणान्सन्निवार्यमहारथाः ११ दशभिर्दशभिर्भीष्ममर्दयामासुरोजसा ॥ शिखंडीतुमहाबाणान्यान्मुमोचमहारथः १२ नचक्रुस्तेरुजंतस्यस्वर्णपुंखाःशिलाशिताः ॥ ततःकिरीटीसंरब्धोभीष्ममेवाभ्यधावत १३ शिखंडिनंपुरस्कृत्यधनुश्चास्यसमाच्छिनत् ॥ भीष्मस्यधनुषश्छेदंनामृष्यंतमहारथाः १४

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ मर्मावरणंवर्म देहचर्मवा १० । ११ । १२ । १३ । १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ १४४ ॥ द्रोणश्चकृतवर्माचसैन्धवश्चजयद्रथः ॥ भूरिश्रवाःशलःशल्योभगदत्तस्तथैवच १५ सप्तैतेपरमक्रुद्धाःकिरीटिनमभिद्रुताः ॥ तत्रशस्त्राणिदिव्यानिदर्शयंतोमहारथाः
१६ अभिपेतुर्भृशंक्रुद्धाश्छादयंतश्चपांडवम् ॥ तेषामापततांशब्दःशुश्रुवेफाल्गुनंप्रति १७ उद्धृतानांयथाशब्दःसमुद्राणांयुगक्षये ॥ घ्नतानयतगृह्णीतविद्ध्यध्व
मवकर्तत १८ इत्यासीत्तुमुलःशब्दःफाल्गुनस्यरथंप्रति ॥ तंशब्दंतुमुलंश्रुत्वापांडवानांमहारथाः १९ अभ्यधावन्परीप्सन्तःफाल्गुनंभरतर्षभ ॥ सात्यकिर्भीमसेनश्च
धृष्टद्युम्नश्चपार्षतः २० विराटद्रुपदौचोभौराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ अभिमन्युश्चसंक्रुद्धःसप्तैतेक्रोधमूर्छिताः २१ समभ्यधावंस्त्वरिताश्चित्रकार्मुकधारिणः ॥ तेषांस
मभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणम् २२ संग्रामेभरतश्रेष्ठदेवानांदानवैरिव ॥ शिखंडीतुरणेश्रेष्ठोरक्ष्यमाणःकिरीटिना २३ अविध्यद्दशभिर्भीष्मंछिन्नधन्वानमाहवे ॥ सा
रथिंदशभिश्चास्यध्वजंचैकेनचिच्छिदे २४ सोऽन्यत्कार्मुकमादायगांगेयोवेगवत्तरम् ॥ तदप्यस्यशितैर्बाणैस्त्रिभिश्चिच्छेदफाल्गुनः २५ एवंसपांडवःक्रुद्धआत्तमात्तंपुनः
पुनः ॥ धनुश्चिच्छेदभीष्मस्यसव्यसाचीपरंतपः २६ सच्छिन्नधन्वासंक्रुद्धःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ शक्तिंजग्राहतरसागिरीणामपिदारणीम् २७ तांचचिक्षेपसंक्रुद्धः
फाल्गुनस्यरथंप्रति ॥ तामापतंतींसंप्रेक्ष्यज्वलंतीमशनीमिव २८ समादत्तशितान्भल्लान्पंचपांडवनन्दनः ॥ तस्यचिच्छेदतांशक्तिंपंचधापंचभिःशरैः २९ संक्रुद्धोभरत
श्रेष्ठभीष्मबाहुप्रवेरिताम् ॥ सापपाततथाच्छिन्नासंक्रुद्धेनकिरीटिना ३० मेघवृंदपरिभ्रष्टाविच्छिन्नेवशतह्रदा ॥ छिन्नांतांशक्तिमालोक्यभीष्मःक्रोधसमन्वितः ३१
अचिन्तयद्रणेवीरोबुद्ध्यापरपुरंजयः ॥ शक्तोऽहंधनुषैकेननिहन्तुंसर्वपांडवान् ३२ यद्येषांनभवेद्गोप्ताविष्वक्सेनोमहाबलः ॥ कारणद्वयमास्थायनाहंयोत्स्यामिपांड
वान् ३३ अवध्यत्वाच्चपांडूनांस्त्रीभावाच्चशिखंडिनः ॥ पित्रातुष्टेनमेपूर्वंयदाकालीमुदावहम् ३४ स्वच्छंदमरणंदत्तमवध्यत्वंरणेतथा ॥ तस्मान्मृत्युमहंमन्येप्राप्तकाल
मिवात्मनः ३५ एवंज्ञात्वाव्यवसितंभीष्मस्यामिततेजसः ॥ ऋषयोवसवश्चैववियत्स्थाभीष्ममब्रुवन् ३६ यत्तेव्यवसितंतातदस्माकमपिप्रियम् ॥ तत्कुरुष्व
महाराजयुद्धेबुद्धिंनिवर्तय ३७ अस्यवाक्यस्यनिधनेप्रादुरासीच्छिवोऽनिलः ॥ अनुलोमःसुगंधीचपृषतैश्चसमन्वितः ३८ देवदुन्दुभयश्चैवसंप्रणेदुर्महास्वनाः ॥
पपातपुष्पवृष्टिश्चभीष्मस्योपरिमारिष ३९ नचतच्छुश्रुवेकश्चित्तेषांसंवदतांनृप ॥ ऋतेभीष्मंमहाबाहुंमांचापिमुनितेजसा ४० संभ्रमश्चमहानासीत्त्रिदशानांविशां
पते ॥ पतिष्यतिरथाद्भीष्मेसर्वलोकप्रियेतदा ४१ इतिदेवगणानांचवाक्यंश्रुत्वामहातपाः ॥ ततःशांतनवोभीष्मोबीभत्सुंनात्यवर्तत ४२ भिद्यमानःशितैर्बाणैः
सर्वावरणभेदिभिः ॥ शिखंडीतुमहाराजभरतानांपितामहम् ४३ आजघानोरसिक्रुद्धोनवभिर्निशितैःशरैः ॥ सतेनाभिहतःसंख्येभीष्मःकुरुपितामहः ४४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० अव्यवच्छिन्नाःसंतताः ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ 'माघमाकर्कटीप्रोक्तातदपत्यंतुसेगवा' ॥

नाकंपतमहाराजक्षितिकंपेयथाचलः ॥ ततःप्रहस्यबीभत्सुर्व्याक्षिपन्गांडिवंधनुः ४५ गांगेयंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् ॥ पुनःपुनःशतैरेनंत्वरमाणोधनंजयः ४६ सर्वगात्रेषुसंक्रुद्धःसर्वमर्मस्वताडयत् ॥ एवमन्यैरपिभृशंविद्ध्यमानःसहस्रशः ४७ तानप्याशुशरैर्भीष्मःप्रविव्याधमहारथः ॥ तैश्चमुक्ताञ्छरान्भीष्मोयुधिसत्यपराक्रमः ४८ निवारयामासशरैःसमंसन्नतपर्वभिः ॥ शिखंडीतुरणेबाणान्यान्मुमोचमहारथः ४९ नचक्रुस्तेरुजंतस्यरुक्मपुंखाःशिलाशिताः ॥ ततःकिरीटीसंक्रुद्धोभीष्ममेवाभ्यवर्तत ५० शिखंडिनंपुरस्कृत्यधनुश्चास्यसमाच्छिनत् ॥ अथैनंनवभिर्विद्ध्वाध्वजमेकेनचिच्छिदे ५१ सारथिंविशिखैश्चास्यदशभिःसमकंपयत् ॥ सोऽन्यत्कार्मुकमादायगांगेयोबलवत्तरम् ५२ तदप्यस्यशितैर्भल्लैस्त्रिधात्रिभिरघातयत् ॥ निमेषार्धेनकौन्तेयआत्तमात्तंमहारणे ५३ एवमस्यधनूंष्याजौचिच्छेदसुबहून्यथ ॥ ततःशांतनवोभीष्मोबीभत्सुंनात्यवर्तत ५४ अथैनंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् ॥ सोऽतिविद्धोमहेष्वासोदुःशासनमभाषत ५५ एषपार्थोरणेक्रुद्धःपांडवानांमहारथः ॥ शरैरनेकसाहस्रैर्मामेवाभ्यहनद्रणे ५६ नचैषसमरेशक्योजेतुंवज्रभृताअपि ॥ नचापिसहितावीरादेवदानवराक्षसाः ५७ मांचापिशक्तानिर्जेतुंकिमुमर्त्यामहारथाः ॥ एवंतयोःसंवदतोःफाल्गुनोनिशितैःशरैः ५८ शिखंडिनंपुरस्कृत्यभीष्मंविव्याधसंयुगे ॥ ततोदुःशासनंभूयःस्मयमानइवाब्रवीत् ५९ अतिविद्धःशितैर्बाणैर्भृशंगांडीवधन्वना ॥ वज्राशनिसमस्पर्शाअर्जुनेनशरायुधि ६० मुक्ताःसर्वेऽव्यवच्छिन्नानेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ निकृंतमानामर्माणिदृढावरणभेदिनः ६१ मुसलाइवमेघ्नंतिनेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ वज्रदंडसमस्पर्शावज्रवेगदुरासदाः ६२ ममप्राणानारुजंतिनेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ नाशयंतीवमेप्राणान्यमदूताइवाहिताः ६३ गदापरिघसंस्पर्शानेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ भुजगाइवसंक्रुद्धालेलिहानाविषोल्बणाः ६४ समाविशंतिमर्माणिनेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ अर्जुनस्यइमेबाणानेमेबाणाःशिखंडिनः ६५ कृन्तन्तिममगात्राणिमाघमासेगवाइव ॥ सर्वेह्यपिनमेदुःखंकुर्युरन्येनराधिपाः ६६ वीरंगांडीवधन्वानमृतेजिष्णुंकपिध्वजम् ॥ इतिब्रुवञ्छांतनवोदिधक्षुरिवपांडवान् ६७ शक्तिंभीष्मःसपार्थायततश्चिक्षेपभारत ॥ तामस्यविशिखैश्छित्वात्रिधात्रिभिरपातयत् ६८ पश्यतांकुरुवीराणांसर्वेषांतवभारत ॥ चर्माथादत्तगांगेयोजातरूपपरिष्कृतम् ६९ खड्गंचान्यतरप्रेप्सुर्मृत्योरग्रेजयायवा ॥ तस्यतच्छतधाचर्मव्यधमत्सायकैस्तथा ७० रथादनवरूढस्यतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजास्वान्यनीकान्यचोदयत् ७१ अभिद्रवतगांगेयंमावोऽस्तुभयमण्वपि ॥ अथतेतोमरैःप्रासैर्बाणौघैश्चसमन्ततः ७२ पट्टिशैश्चसुनिस्त्रिंशैर्नाराचैश्चतथाशितैः ॥ वत्सदन्तैश्चभल्लैश्चतमेकमभिदुद्रुवुः ७३

यथामाघमांकर्कटीमातरंसेगवास्तदपत्यानिकृन्तन्तिउदरस्थान्यपत्यानिपृष्ठंविदार्यबहिर्निर्गच्छंतितद्वदित्यर्थः तेनप्राणापहारिवेदनाजनकत्वंबाणानां नेदंशिखंडिबाणेषुसंभवति तेषांमदंगेपुष्पतुल्यत्वात् ६६ । ६७ । ६८ । ६९ अग्रेतेषां मृत्योरितिचतुर्थ्यर्थेषष्ठी मृत्यवेइत्यर्थः ७० । ७१ । ७२ । ७३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । कालंमृत्युं ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० दक्षिणे

सिंहनादस्ततोघोरःपांडवानामभूत्तदा ॥ तथैवतवपुत्राश्चनेदुर्भीष्मजयैषिणः ७४ तमेकमभ्यरक्षंतसिंहनादांश्चचक्रिरे ॥ तत्रासीत्तुमुलंयुद्धंतावकानांपरैःसह
७५ दशमेऽहनिराजेन्द्रभीष्मार्जुनसमागमे ॥ आसीद्रांगइवावर्तोमुहूर्तमुदधेरिव ७६ सैन्यानांयुध्यमानानांनिघ्नतामितरेतरम् ॥ असौम्यरूपापृथिवीशोणिता
क्ताऽभवत्तदा ७७ समंचविषमंचैवनप्राज्ञायतकिंचन ॥ योधानामयुतंहत्वातस्मिन्सदशमेऽहनि ७८ अतिष्ठदाहवेभीष्मोभिद्यमानेषुमर्मसु ॥ ततःसेनामुखे
तस्मिन्स्थितःपार्थोधनुर्धरः ७९ मध्येनकुरुसैन्यानांद्रावयामासवाहिनीम् ॥ वयंश्वेतहयाद्भीताःकुंतीपुत्राद्धनंजयात् ८० पीड्यमानाःशितैःशस्त्रैःप्राद्रवामरणे
तदा ॥ सौवीराःकितवाःप्राच्याःप्रतीच्योदीच्यमालवाः ८१ अभीषाहाःशूरसेनाःशिबयोऽथवसातयः ॥ शाल्वाश्रयास्त्रिगर्ताश्चअंबष्ठाःकेकयैःसह ८२ सर्वे
एतेमहात्मानःशरार्तात्रणपीडिताः ॥ संग्रामेनजहुर्भीष्मंयुध्यमानंकिरीटिना ८३ ततस्तमेकंबहवःपरिवार्यसमंततः ॥ परिकाल्यकुरून्सर्वान्शरवर्षैरवाकिरन्
८४ निपातयतगृह्णीतयुध्यध्वमवकृंतत ॥ इत्यासीत्तुमुलःशब्दोराजन्भीष्मरथंप्रति ८५ निहत्यसमरेराजन्शतशोऽथसहस्रशः ॥ नतस्यासीदनिर्भिन्नंगात्रेद्व्यंगुलमं
तरम् ८६ एवंभूतस्तवपिताशरैर्विशकलीकृतः ॥ शिताग्रैःफाल्गुनेनाजौप्राक्शिराःप्रापतद्रथात् ८७ किंचिच्छेषेदिनकरेपुत्राणांतवपश्यताम् ॥ हाहेतिदिविदेवानां
पार्थिवानांचभारत ८८ पतमानेरथाद्भीष्मेबभूवसुमहास्वनः ॥ संपतन्तमभिप्रेक्ष्यमहात्मानंपितामहम् ८९ सहभीष्मेणसर्वेषांप्रापतन्हृदयानिनः ॥ सपपातम
हाबाहुर्वसुधामनुनादयन् ९० इंद्रध्वजइवोत्सृष्टःकेतुःसर्वधनुष्मताम् ॥ धरणींनसपस्पर्शशरसंघैःसमावृतः ९१ शरतल्पेमहेष्वासंशयानंपुरुषर्षभम् ॥ रथात्प्रपति
तंचैनंदिव्योभावःसमाविशत् ९२ अभ्यवर्षच्चपर्जन्य प्राकंपतचमेदिनी ॥ पतन्सददृशेचापिदक्षिणेनदिवाकरम् ९३ संज्ञांचोपालभद्वीरःकालंसंचिन्त्यभारत ॥ अंत
रिक्षेचशुश्रावदिव्यावाचःसमंततः ९४ कथंमहात्मागांगेयःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ कालकर्तानरव्याघ्रःसंप्राप्तेदक्षिणायने ९५ स्थितोऽस्मीतिचगांगेयस्तच्छ्रुत्वावाक्य
मब्रवीत् ॥ धार[१]यामासचप्राणान्पतितोऽपिमहीतले ९६ उत्तरायणमन्विच्छन्भीष्मःकुरुपितामहः ॥ तस्यतन्मतमाज्ञायगंगाहिमवतःसुता ९७ महर्षीन्हंसरूपे
णप्रेषयामासतत्रवै ॥ ततःसंपातिनोहंसास्त्वरितामानसौकसः ९८ आजग्मुःसहितादृष्टुंभीष्मंकुरुपितामहम् ॥ यत्रशेतेनरश्रेष्ठःशरतल्पेपितामहः ९९ तेतुभीष्मंस
मासाद्यऋषयोहंसरूपिणः ॥ अपश्यञ्छरतल्पस्थंभीष्मंकुरुकुलोद्वहम् १०० तेतंदृष्ट्वामहात्मानंकृत्वाचापिप्रदक्षिणम् ॥ गांगेयंभरतश्रेष्ठंदक्षिणेनचभास्करम् १०१ इतरे
तरमामंत्र्यप्राहुस्तत्रमनीषिणः ॥ भीष्मःकथंमहात्मासन्संस्थातादक्षिणायने २ इत्युक्त्वाप्रस्थिताहंसादक्षिणामभितोदिशम् ॥ संप्रेक्ष्यवैमहाबुद्धिश्चिंतयित्वाचभारत ३

नदक्षिणमार्गस्थंभास्करंचदृष्ट्वेत्यन्वयः १०१ संस्थातामरिष्यति २ । १०३

१ धारयिष्याम्यहंप्राणानितिवापाठः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४ । ५ ऐश्वर्येणस्वसामर्थ्येनभूतःप्राप्तःस्वच्छंदमृत्युत्वात् ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीये

तानब्रवीच्छांतनवोनाहंगंताकथंचन ॥ दक्षिणावर्तआदित्येएतन्मेमनसिस्थितम् १०४ गमिष्यामिस्वकंस्थानमासीद्यन्मेपुरातनम् ॥ उदगायनआदित्येहंसाःसत्यं
ब्रवीमिवः ५ धारयिष्याम्यहंप्राणानुत्तरायणकांक्षया ॥ ऐश्वर्यभूतःप्राणानामुत्सर्गेहियतोमम ६ तस्मात्प्राणान्धारयिष्येमुमूर्षुरुदगायने ॥ यश्चदत्तोवरोमह्यंपित्रा
तेनमहात्मना ७ छंदतोमृत्युरित्येवंतस्यचास्तुवरस्तथा ॥ धारयिष्येततःप्राणानुत्सर्गेनियतेसति ८ इत्युक्तातांस्तदाहंसान्सशेतेशरतल्पगः ॥ एवंकुरूणांपतिते
शृंगेभीष्मेमहौजसि ९ पांडवाःसृंजयाश्चैवसिंहनादंप्रचक्रिरे ॥ तस्मिन्हतेमहासत्वेभरतानांपितामहे ११० नकिंचित्प्रत्यपद्यंतपुत्रास्तेभरतर्षभ ॥ संमोहश्चैवतुमुलः
कुरूणामभवत्तदा ११ कृपदुर्योधनमुखानिःश्वस्यरुरुदुस्ततः ॥ विषादाच्चचिरंकालमतिष्ठन्विगतेंद्रियाः १२ दध्युश्चैवमहाराजनयुद्धेदधिरेमनः ॥ ऊरुग्राहगृहीताश्च
नाभ्यधावंतपांडवान् १३ अवध्येशन्तनोःपुत्रेहतेभीष्मेमहौजसि ॥ अभावःसहसाराजन्कुरुराजस्यतर्कितः १४ हतप्रवीरास्तुवयंनिकृत्ताश्चशितैःशरैः ॥ कर्तव्यंनाभि
जानीमोनिर्जिताःसव्यसाचिना १५ पांडवाश्चजयंलब्ध्वापरत्रचपरांगतिम् ॥ सर्वेदध्मुर्महाशंखान्शूराःपरिघबाहवः १६ सोमकाश्चसपंचालाःप्राहृष्यंतजनेश्वर ॥
ततस्तूर्यसहस्रेषुनदत्सुसमहाबलः १७ आस्फोटयामासभृशंभीमसेनोननादच ॥ सेनयोरुभयोश्चापिगांगेयेनिहतेविभौ १८ संन्यस्यवीराःशस्त्राणिप्राध्यायंतसमंततः ॥
प्राक्रोशन्प्राद्रवंश्चान्येजग्मुर्मोहंतथाऽपरे १९ क्षत्रंचान्येऽभ्यनिंदन्तभीष्मंचान्येऽभ्यपूजयन् ॥ ऋषयःपितरश्चैवप्रशशंसुर्महाव्रतम् २० भरतानांचयेपूर्वेतेचैनंप्रशशं
सिरे ॥ महोपनिषदंचैवयोगमास्थायवीर्यवान् २१ जपन्शांतनवोधीमान्कालाकांक्षीस्थितोऽभवत् १२२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मनि
पातनेऊनविंशत्यधिकशततमोध्यायः ॥ ११९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ कथमासंस्तदायोधाहीनाभीष्मेणसंजय ॥ बलिनादेवकल्पेनगुर्वर्थेब्रह्मचारिणा १ तदैवनिहता
न्मन्येकुरूनन्यांश्चपांडवैः ॥ नप्राहरद्यदाभीष्मोघृणित्वाद्द्रुपदात्मजम् २ ततोदुःखतरंमन्येकिमन्यत्प्रभविष्यति ॥ अद्याहंपितरंश्रुत्वानिहतंस्मसुदुर्मतिः ३ अश्म
सारमयंनूनंहृदयंममसंजय ॥ श्रुत्वाविनिहतंभीष्मंशतधायन्नदीर्यते ४ यदन्यन्निहतेनाजौभीष्मेणजयमिच्छता ॥ चेष्टितंकुरुसिंहेनतन्मेकथयसुव्रत ५ पुनःपुनर्न
मृष्यामिहतंदेवव्रतंरणे ॥ नहतोजामदग्न्येनदिव्यैरस्त्रैरयंपुरा ६ सहतोद्रौपदेयेनपांचाल्येनशिखंडिना ॥ संजयउवाच ॥ सायाह्नेनिहतोभूमौधार्तराष्ट्रान्विषादयन् ७
पंचालानांददौहर्षंभीष्मःकुरुपितामहः ॥ सशेतेशरतल्पस्थोमेदिनीमस्पृशंस्तदा ८ भीष्मेरथात्प्रपतितेप्रच्युतेधरणीतले ॥ हाहेतितुमुलःशब्दोभूतानांसमपद्यत ९

भारतभावदीपेएकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ कथमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सीमावृक्षेइति । ननुकौरवाणांतावद्भीष्मेसेनापतौपतितेभयमुचितंप्रधानविनाशेजयाशाविच्छेदात् । पांडवानांतुकथंभयमग्रेतेषांहर्षस्यकथनात् । उच्यते । पांडवानामपिमहद्भयमुपपद्यतएवसंधिवांछाविच्छेदात्
अयंभावः । उभयोःसीमास्थानीयोभीष्मोजीवन्नस्माकंसंधिंकरिष्यति । तेनचपुत्रसुहृद्विनाशधनव्ययप्रसवायानभविष्यंति । हतेत्वेतस्मिन्सुतरांसंध्याशाविच्छेदएवजातइतिपुत्रसुहृद्विनाशादिप्रयुक्तंभयंयुज्यत

॥ १४६ ॥ सीमावृक्षेनिपतितेकुरूणांसमितिंजये ॥ सेनयोरुभयोराजन्क्षत्रियान्भयमाविशत् १० भीष्मंशांतनवंदृष्ट्वाविशीर्णकवचध्वजम् ॥ कुरवःपर्यवर्तन्तपांडवाश्चविशांपते ११ अ०
खंतमःसंवृतमभूदासीद्भानुर्गतप्रभः ॥ ररासपृथिवीचैवभीष्मेशांतनवेहते १२ अयंब्रह्मविदांश्रेष्ठोह्ययंब्रह्मविदांवरः ॥ इत्यभाषंतभूतानिशयानंपुरुषर्षभम् १३ अयंपि १२०
तरमाज्ञायकामार्त्तंशन्तनुंपुरा ॥ ऊर्ध्वरेतसमात्मानंचकारपुरुषर्षभः १४ इतिस्मशरतल्पस्थंभरतानांमहत्तमम् ॥ ऋषयस्त्वभ्यभाषंतसहिताःसिद्धचारणैः १५ हतेशांत
नवेभीष्मेभरतानांपितामहे ॥ नकिंचित्प्रत्यपद्यंतपुत्रास्तवहिमारिष १६ विषण्णवदनाश्चासन्हतश्रीकाश्चभारत ॥ अतिष्ठन्व्रीडिताश्चैवह्रियायुक्ताह्यधोमुखाः १७
पांडवाश्चजयंलब्ध्वासंग्रामशिरसिस्थिताः ॥ सर्वेदध्मुर्महाशंखान्हेमजालपरिष्कृतान् १८ हर्षात्तूर्यसहस्रेषुवाद्यमानेषुचानघ ॥ अपश्याममहाराजभीमसेनंमहाबलम्
१९ विक्रीडमानंकौन्तेयंहर्षेणमहतायुतम् ॥ निहत्यतरसाशत्रुंमहाबलसमन्वितम् २० संमोहश्चापितुमुलःकुरूणामभवत्ततः ॥ कर्णदुर्योधनौचापिनिःश्वसेतांमुहुर्मुहुः
२१ तथानिपतितेभीष्मेकौरवाणांपितामहे ॥ हाहाभूतमभूत्सर्वंनिर्मर्यादमवर्तत २२ दृष्ट्वाचपतितंभीष्मंपुत्रोदुःशासनस्तव ॥ उत्तमंजवमास्थायद्रोणानीकमुपाद्रवत्
२३ भ्रात्राप्रस्थापितोवीरःस्वेनानीकेनदंशितः ॥ प्रययौपुरुषव्याघ्रःस्वसैन्यंसविषादयन् २४ तमायांतमभिप्रेक्ष्यकुरवःपर्यवारयन् ॥ दुःशासनंमहाराजकिमयंवक्ष्य
तीतिच २५ ततोद्रोणायनिहतंभीष्ममाचष्टकौरवः ॥ द्रोणस्तत्राप्रियंश्रुत्वासुमोहभरतर्षभ २६ ससंज्ञामुपलभ्याशुभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ निवारयामासतदास्वान्य
नीकानिमारिष २७ विनिवृत्तान्कुरून्दृष्ट्वापांडवाऽपिस्वसैनिकान् ॥ दूतैःशीघ्राश्वसंयुक्तैःसमंतात्पर्यवारयन् २८ निवृत्तेषुचसैन्येषुपारंपर्येणसर्वशः ॥ निर्मुक्तकवचाः
सर्वेभीष्ममीयुर्नराधिपाः २९ व्युपरम्यततोयुद्धाद्योधाःशतसहस्रशः ॥ उपतस्थुर्महात्मानंप्रजापतिमिवामराः ३० तेतुभीष्मंसमासाद्यशयानंभरतर्षभम् ॥ अभि
वाद्यावतिष्ठंतपांडवाःकुरुभिःसह ३१ अथपांडून्कुरूंश्चैवप्रणिपत्याग्रतःस्थितान् ॥ अभ्यभाषतधर्मात्माभीष्मःशांतनवस्तदा ३२ स्वागतंवोमहाभागाःस्वागतंवोमहा
रथाः ॥ तुष्यामिदर्शनाद्वाहंयुष्माकममरोपमाः ३३ अभिमंत्र्याथतानेवंशिरसालंबताऽब्रवीत् ॥ शिरोमेलंबतेऽत्यर्थमुपधानंप्रदीयताम् ३४ ततोनृपाःसमाजह्रुस्त
नूनिचमृदूनिच ॥ उपधानानिमुख्यानिनैच्छत्तानिपितामहः ३५ अथाब्रवीन्नरव्याघ्रःप्रहसन्निवतान्नृपान् ॥ नैतानिवीरशय्यासुयुक्तरूपाणिपार्थिवाः ३६

इति तस्माद्युक्तमुक्तंसेनयोरुभयोरिति । हर्षकथनंत्वापाततोज्ञेयम् १० पर्यवर्तंतपरिवृत्तवंतः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ व्रीडिताःव्रीडावंतः व्रीडाचान्यतः ह्रीश्चाकार्यकरणात् १७ । १८
१९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ पारंपर्येणक्रमेण २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ उपधानंउपबर्हम् ३४ । ३५ । ३६

१ 'परमार्श्वेतवसुतान्स्थितानुद्दीश्य भारत इत्यधिकम्'

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३७ इहवीरशय्यायां ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ व्यवसायमुचितोयोगम् ४३ । ४४ अन्वगृह्णाव अवतष्टंभे ४५ । ४६ । ४७ उपहितंउपधानीयंदत्तम् ४८ । ४९ पांडवानभिसंस्थितान् पांडवानां

ततोवीक्ष्यनरश्रेष्ठमभ्यभाषतपांडवम् ॥ धनंजयंदीर्घबाहुंसर्वलोकमहारथम् ३७ धनंजयमहाबाहोशिरोमेतातलंबते ॥ दीयतामुपधानंवैयद्युक्तमिहमन्यसे ३८
॥ संजयउवाच ॥ समारोप्यमहच्चापमभिवाद्यपितामहम् ॥ नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यामिदंवचनमब्रवीत् ३९ आज्ञापयकुरुश्रेष्ठसर्वशस्त्रभृतांवर ॥ प्रेष्योऽहंतवदु
र्धर्षक्रियतांकिंपितामह ४० तमब्रवीच्छांतनवःशिरोमेतातलंबते ॥ उपधानंकुरुश्रेष्ठफाल्गुनोपदधत्स्वमे ४१ शयनस्यानुरूपंवैशीघ्रंवीरप्रयच्छमे ॥ त्वंहिपार्थ
समर्थोवैश्रेष्ठःसर्वधनुष्मताम् ४२ क्षत्रधर्मस्यवेत्ताचबुद्धिसत्वगुणान्वितः ॥ फाल्गुनोऽपितथेत्युक्त्वाव्यवसायमरोचयत् ४३ गृह्यानुमंत्र्यगांडीवंशरान्सन्नतपर्वणः ॥
अनुमान्यमहात्मानंभरतानांमहारथम् ४४ त्रिभिस्तीक्ष्णैर्महावेगैरन्वगृह्णाच्छिरःशरैः ॥ अभिप्रायेतुविदितेधर्मात्मासव्यसाचिना ४५ अतुष्यद्भरतश्रेष्ठोभीष्मो
धर्मार्थतत्त्ववित् ॥ उपधानेनदत्तेनप्रत्यनंदद्धनंजयम् ४६ प्राहसर्वान्समुद्वीक्ष्यभरतान्भारतंप्रति ॥ कुंतीपुत्रंयुधांश्रेष्ठंसुहृदांप्रीतिवर्धनम् ४७ शयनस्यानुरूपं
मेपांडवोपहितंत्वया ॥ यद्यन्यथाप्रपद्येथाःशपेयंत्वामहंरुषा ४८ एवमेवमहाबाहोधर्मेषुपरितिष्ठता ॥ स्वप्तव्यंक्षत्रियेणाजौशरतल्पगतेनवै ४९ एवमुक्त्वातु
बीभत्सुंसर्वांस्तानब्रवीद्वचः ॥ राज्ञश्चराजपुत्रांश्चपांडवानभिसंस्थितान् ५० पश्यध्वमुपधानंमेपांडवेनाभिसंधितम् ॥ शिश्येऽहमस्यांशय्यायांयावदावर्तनंरवेः
५१ येतदामांगमिष्यंतितेचप्रेक्ष्यंतिमांनृपाः ॥ दिशंवैश्रवणाक्रांतांयदागन्तादिवाकरः ५२ नूनंसप्ताश्वयुक्तेनरथेनोत्तमतेजसा ॥ विमोक्ष्येऽहंतदाप्राणान्सुहृदः
सुप्रियानिव ५३ परिखाःखन्यतामत्रममावसदनेनृपाः ॥ उपासिष्येविवस्वंतमेवंशरशताचितः ५४ उपारमध्वंसंग्रामाद्वैरमुत्सृज्यपार्थिवाः ॥ संजयउवाच ॥
उपातिष्ठन्नथोवैद्याःशल्योद्धरणकोविदाः ५५ सर्वोपकरणैर्युक्ताःकुशलैःसाधुशिक्षिताः ॥ तान्दृष्ट्वाजाह्नवीपुत्रःप्रोवाचतनयंतव ५६ धनंदत्त्वाविसृज्यन्तांपूजयित्वा
चिकित्सकाः ॥ एवंगतेमयेदानींवैद्यैःकार्यमिहास्तिकिम् ५७ क्षत्रधर्मेप्रशस्तांहिप्राप्तोऽस्मिपरमांगतिम् ॥ नैषधर्मोमहीपालाःशरतल्पगतस्यमे ५८ एभिरे
वशरैश्चाहंदग्धव्योऽस्मिनराधिपाः ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यपुत्रोदुर्योधनस्तव ५९ वैद्यान्विसर्जयामासपूजयित्वायथार्हतः ॥ ततस्तेविस्मयंजग्मुर्नानाजनपदेश्वराः
६० स्थितिंधर्मेपरांदृष्ट्वाभीष्मस्यामिततेजसः ॥ उपधानंततोदत्वापितुस्तेमनुजेश्वराः ६१ सहिताःपांडवाःसर्वेकुरवश्चमहारथाः ॥ उपगम्यमहात्मानंशयानंशयने
शुभे ६२ तेऽभिवाद्यततोभीष्मंकृत्वाचत्रिःप्रदक्षिणम् ॥ विधायरक्षांभीष्मस्यसर्वएवसमंततः ६३ वीराःस्वशिबिराण्येवध्यायंतःपरमातुराः ॥ निवेशायाभ्युपागच्छ
न्सायाह्नेरुधिरोक्षिताः ६४ निविष्टान्पांडवांश्चैवप्रीयमाणान्महारथान् ॥ भीष्मस्यपतनेहृष्टानुपगम्यमहाबलः ६५

६० मीपवर्तिनः ५० । ५१ । ५२ । ५३ ममावसदनेमन्निवासस्थाने ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६६ । ६७ चक्षुषाहंतीतितथातंदृष्टिमात्रेणहननक्षमम् ६८ । ६९ । ७० । ७१ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ व्युष्टायामिति १ । २ । ३ पृथग्जनाः

उवाचमाधवःकालेधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ दिष्ट्याजयसिकौरव्यदिष्ट्याभीष्मोनिपातितः ६६ अवध्योमानुषैरेवसत्यसंधोमहारथः ॥ अथवादैवतैःसार्धंसर्वशास्त्रस्य
पारगः ६७ त्वांतुचक्षुर्हणंप्राप्यदग्धोघोरेणचक्षुषा ॥ एवमुक्तोधर्मराजःप्रत्युवाचजनार्दनम् ६८ तवप्रसादाद्विजयःक्रोधात्तवपराजयः ॥ त्वंहिनःशरणंकृष्ण
भक्तानामभयंकरः ६९ अनाश्चर्योजयस्तेषांयेषांत्वमसिकेशव ॥ रक्षितासमरेनित्यंनित्यंचापिहितेरतः ७० सर्वथात्वांसमासाद्यनाश्चर्यमितिमेमतिः ॥ एवमु
क्तःप्रत्युवाचस्मयमानोजनार्दनः ॥ तवैवैतद्युक्तरूपंवचनंपार्थिवोत्तम ७१ ॥ इतिश्रीमहाभारते भीष्मपर्वणिभीष्मवधप० भीष्मोपधानदानेविंशाधिकशततमोऽध्यायः
॥ १२० ॥ संजयउवाच ॥ व्युष्टायांतुमहाराजशर्वर्यांसर्वपार्थिवाः ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चउपातिष्ठन्पितामहम् १ तंवीरशयनेवीरंशयानंकुरुसत्तम ॥ अभिवा
द्योपतस्थुर्वैक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभम् २ कन्याश्चंदनचूर्णैश्चलाजैर्माल्यैश्चसर्वशः ॥ अवाकिरञ्छांतनवंतत्रगत्वासहस्रशः ३ स्त्रियोवृद्धास्तथाबालाःप्रेक्षकाश्चपृथ
ग्जनाः ॥ समभ्ययुःशांतनवंभूतानीवतमोनुदम् ४ तूर्याणिशतसंख्यानितथैवनटनर्तकाः ॥ शिल्पिनश्चतथाऽऽजग्मुःकुरुवृद्धंपितामहम् ५ उपारम्यचयु
द्धेभ्यःसन्नाहान्विप्रमुच्यते ॥ आयुधानिचनिक्षिप्यसहिताःकुरुपांडवाः ६ अन्वासंतदुराधर्षंदेवव्रतमरिन्दमम् ॥ अन्योन्यंप्रीतिमंतस्तेयथापूर्वंयथावयः ७
सापार्थिवशताकीर्णासमितिर्भीष्मशोभिता ॥ शुशुभेभारतीदीप्तादिवीवादित्यमंडलम् ८ विबभौचनृपाणांसागंगासुतमुपासताम् ॥ देवानामिवदेवेशंपितामहमु
पासताम् ९ भीष्मस्तुवेदनांधैर्यान्निगृह्यभरतर्षभ ॥ अभितप्तःशरैश्चैवनिःश्वसन्नुरगोयथा १० शराभितप्तकायोऽपिशस्त्रसंपातमूर्छितः ॥ पानीयमितिसंप्रेक्ष्य
राज्ञस्तान्प्रत्यभाषत ११ ततस्तेक्षत्रियाराजन्नुपाजह्रुःसमंततः ॥ भक्ष्यानुच्चावचान्राजन्वारिकुंभांश्चशीतलान् १२ उपानीतंतुपानीयंदृष्ट्वाशांतनवोब्रवीत् ॥
नाद्याऽतीतामयाशक्याभोगाःकेचनमानुषाः १३ अपक्रांतोमनुष्येभ्यःशरशय्यांगतोह्यहम् ॥ प्रतीक्षमाणस्तिष्ठामिनिवृत्तिंशशिसूर्ययोः १४ एवमुक्त्वाशांतन
वोनिन्दन्वाक्येनपार्थिवान् ॥ अर्जुनंद्रष्टुमिच्छामीत्यभ्यभाषतभारत १५ अथोपेत्यमहाबाहुरभिवाद्यपितामहम् ॥ अतिष्ठत्प्राजंलिःप्रह्वःकिंकरोमीतिचाब्रवीत् १६
तंदृष्ट्वापांडवंराजन्नभिवाद्याग्रतःस्थितम् ॥ अभ्यभाषतधर्मात्माभीष्मःप्रीतोधनंजयम् १७ दह्यतीवशरीरंमेसंवृतस्यतवेषुभिः ॥ मर्माणिपरिदूयंतेमुखंचपरिशुष्यति १८
वेदनार्तशरीरस्यप्रयच्छापोममार्जुन ॥ त्वंहिशक्तोमहेष्वासदातुमापोयथाविधि १९ अर्जुनस्तुतथेत्युक्त्वारथमारुह्यवीर्यवान् ॥ अधिज्यंबलवत्कृत्वागांडीवंव्याक्षिपद्ध
नुः २० तस्यज्यातलनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ वित्रेसुःसर्वभूतानिसर्वेश्रुत्वाचपार्थिवाः २१ ततःप्रदक्षिणंकृत्वारथेनरथिनांवरः ॥ शयानंभरतश्रेष्ठंसर्वशस्त्रभृतांवरम् २२

प्राकृताःजनाःभूतानिप्राणिनोगंधर्वादीनिवा तमोनुदंसूर्यम् ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ परिदूयंतेपरितप्यंते १८ । १९ । २० । २१ । २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२३ । २४ । २५ विकुर्वतोविशेषेणकुर्वतः २६ । २७ व्याविध्यन्भ्रामितवंतः २८ । २९ । ३० । ३१ । निधनंनिधनहेतु :तद्विदोदेवरहस्यज्ञाः ३२ । ३३ जगतिभूलोके ३४ । ३५ । ३६

संधायचशरंदीप्तमभिमंत्र्यसपांडवः ॥ पर्जन्यास्त्रेणसंयोज्यसर्वलोकस्यपश्यतः २३ अविध्यत्पृथिवींपार्थःपार्श्वेभीष्मस्यदक्षिणे ॥ उत्पपाततत्तोधारावारिणोविमला
शुभा २४ शीतस्यामृतकल्पस्यदिव्यगंधरसस्यच ॥ अतर्पयत्ततःपार्थःशीतयाजलधारया २५ भीष्मंकुरूणामृषभंदिव्यकर्मपराक्रमम् ॥ कर्मणातेनपार्थस्यश
क्रस्येवविकुर्वतः २६ विस्मयंपरमंजग्मुस्ततस्तेवसुधाधिपाः ॥ तत्कर्मप्रेक्ष्यबीभत्सोरतिमानुषविक्रमम् २७ संप्रावेपंतकुरवोगावःशीतार्दिताइव ॥ विस्मया
च्चोत्तरीयाणिव्याविध्यन्सर्वतोनृपाः २८ शंखदुंदुभिनिर्घोषस्तुमुलःसर्वतोऽभवत् ॥ तृप्तःशांतनवश्चापिराजन्बीभत्सुमब्रवीत् २९ सर्वपार्थिववीराणांसन्निधौपूजय
न्निव ॥ नैतच्चित्रंमहाबाहोत्वयिकौरवनन्दन ३० कथितोनारदेनासिपूर्वर्षिरमितद्युते ॥ वासुदेवसहायस्त्वंमहत्कर्मकरिष्यसि ३१ यन्नोत्सहतिदेवेन्द्रःसहदेवैरपिध्रुवम्
विदुस्त्वांनिधनंपार्थसर्वक्षत्रस्यतद्विदः ३२ धनुर्धराणामेकस्त्वंपृथिव्यांप्रवरोनृषु ३३ मनुष्याजगतिश्रेष्ठाःपक्षिणांपतगेश्वरः ॥ सारितांसागरःश्रेष्ठोगौर्वरिष्ठाचतु
ष्पदाम् ३४ आदित्यस्तेजसांश्रेष्ठोगिरीणांहिमावान्वरः ॥ जातीनांब्राह्मणःश्रेष्ठःश्रेष्ठस्त्वमसिधन्विनाम् ३५ नवैश्रुतंधार्तराष्ट्रेणवाक्यंमयोच्यमानंविदुरेणचैव ॥ द्रो
णेनरामेणजनार्दनेनमुहुर्मुहुःसंजयेनापिचोक्तम् ३६ परीतबुद्धिर्हिविसंज्ञकल्पोदुर्योधनोनचतच्छ्रद्दधाति ॥ सशेष्यतेवैनिहतश्चिरायशास्त्रातिगोभीमबलाभिभूतः
३७ एतच्छ्रुत्वातद्वचःकौरवेन्द्रोदुर्योधनोदीनमनाबभूव ॥ तमब्रवीच्छांतवोऽभिवीक्ष्यनिबोधराजन्भववीतमन्युः ३८ दृष्टंदुर्योधनैतत्तेयथापार्थेनधीमता ॥ जलस्य
धाराजनिताशीतस्यामृतगंधिनः ३९ एतस्यकर्तालोकेऽस्मिन्नान्यःकश्चनविद्यते ॥ आग्नेयंवारुणंसौम्यंवायव्यमथवैष्णवम् ४० ऐन्द्रंपाशुपतंब्राह्मंपारमेष्ठ्यंप्रजा
पतेः ॥ धातुस्त्वष्टुश्चसवितुर्वैवस्वतमथापिवा ४१ सर्वस्मिन्मानुषेलोकेवेत्त्येकोहिधनंजयः ॥ कृष्णोवादेवकीपुत्रोनान्योवेदेहकश्चन ४२ अशक्यःपांडवस्ता
तयुद्धेजेतुंकथंचन ॥ अमानुषाणिकर्माणियस्यैतानिमहात्मनः ४३ तेनसत्ववतासंख्येशूरेणाहवशोभिना ॥ कृतिनासमरेराजन्संधिर्भवतुमाचिरम् ४४ यावत्कृ
ष्णोमहाबाहुःस्वाधीनःकुरुसत्तम ॥ तावत्पार्थेनशूरेणसंधिस्तेतातयुज्यताम् ४५ यावन्नतेचमूःसर्वाःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ नाशयत्यर्जुनस्तावत्संधिस्तेतातयुज्यता
म् ४६ यावत्तिष्ठंतिसमरेहतशेषाःसहोदराः ॥ नृपाश्चबहवोराजंस्तावत्सन्धिःप्रयुज्यताम् ४७ ननिर्दहतितेयावत्क्रोधदीप्तेक्षणश्चमूम् ॥ युधिष्ठिरोरणेतावत्सं
धिस्तेतातयुज्यताम् ४८ नकुलःसहदेवश्चभीमसेनश्चपांडवः ॥ यावच्चमूंमहाराजनाशयंतिनसर्वशः ४९ तावत्तेपांडवैर्वीरैःसौहार्दंममरोचते ॥ युद्धंमदंतमेवास्तुतातसं
शाम्यपांडवैः ५० एतत्तुरोचतांवाक्यंयदुक्तोऽसिमयाऽनघ ॥ एतत्क्षममहंमन्येतवचैवकुलस्यच ५१

३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० क्षेमंहितं ५१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

फाल्गुनेनयत्कृतंएतदेतावदेवपर्याप्तमस्तु चशब्दादेतावतांभ्रातॄणामंतादपीति ५२ । ५३ । ५४ । ५५ योज्ययोगधारणायुक्तंकृत्वा ५६ । ५७ ॥ इतिभी० नी० भारतभावदीपेएकविंशाधिकशततमोऽध्या

त्यक्तमन्युंव्युपशाम्यसबपार्थैःपर्याप्तमेतद्यत्कृतंफाल्गुनेन ॥ भीष्मस्यांतादस्तुवःसौहृदंचजीवंतुशेषाःसाधुराजन्प्रसीद ५२ राज्यस्यार्धंदीयतांपांडवानामिन्द्रप्रस्थं धर्मराजोऽभियातु ॥ मामित्रध्रुक्पार्थिवानांजघन्यःपापांकीर्तिंप्राप्स्यसेकौरवेन्द्र ५३ ममावसानाच्छांतिरस्तुप्रजानांसंगच्छंतांपार्थिवाःप्रीतिमन्तः ॥ पितापुत्रंमा तुलंभागिनेयोभ्राताचैवभ्रातरंप्रैतुराजन् ५४ नचेदेवंप्राप्तकालंवचोमेमोहाविष्टःप्रतिपत्स्यस्यबुद्ध्या ॥ तप्स्यस्यन्तेएतदन्ताःस्थसर्वेसत्यामेतांभारतीमीरयामि ५५ एत द्वाक्यंसौहृदादापगेयोमध्येराज्ञांभारतंश्रावयित्वा ॥ तूष्णीमासीच्छल्यसंतप्तमर्मायोज्यात्मानंवेदनांसंनियम्य ५६ ॥ संजयउवाच ॥ धर्मार्थसहितंवाक्यं श्रुत्वाहितमनामयम् ॥ नारोचयतपुत्रस्तेमुमूर्षुरिवभेषजम् ५७ ॥ इतिश्रीम० भी० भी० दुर्योधनंप्रतिभीष्मवाक्येएकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १२१ ॥ संजयउवाच ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेजग्मुःस्वानालयान्पुनः ॥ तूष्णींभूतेमहाराजभीष्मेशांतनुनन्दने १ श्रुत्वातुनिहतंभीष्मंराधेयःपुरुषर्षभः ॥ ईषदा गतसंत्रासस्त्वरयोपजगामह २ सददर्शमहात्मानंशरतल्पगतंतदा ॥ जन्मशय्यागतंवीरंकार्तिकेयमिवप्रभुम् ३ निमीलिताक्षंतंवीरंसाश्रुकण्ठस्तदावृषः ॥ भीष्मभी ष्ममहाबाहोइत्युवाचमहाद्युतिः ४ राधेयोऽहंकुरुश्रेष्ठनित्यमक्षिगतस्तव ॥ ॥ द्वेष्योऽहंतवसर्वत्रइतिचैनमुवाचह ५ तच्छ्रुत्वाकुरुवृद्धोहिबलीसंवृततलोचनः ॥ शनैरु द्वीक्ष्यसस्नेहमिदंवचनमब्रवीत् ६ रहितंधिष्ण्यमालोक्यसमुत्सार्यचरक्षिणः ॥ पितेवपुत्रंगांगेयःपरिरभ्यैकपाणिना ७ एह्येहिमेविप्रतीपस्पर्धसेत्वंमयासह ॥ यदि मांनाधिगच्छेथानतेश्रेयोध्रुवंभवेत् ८ कौन्तेयस्त्वंनराधेयोनतवाधिरथःपिता ॥ सूर्यजस्त्वंमहाबाहोविदितोनारदान्मया ९ कृष्णद्वैपायनाच्चैवतच्चसत्यंनसंशयः ॥ नचद्वेषोऽस्तिमेतातत्वयिसत्यंब्रवीमिते १० तेजोवधनिमित्तंतुपरुषंत्वाऽहमब्रुवम् ॥ अकस्मात्पाडवान्सर्वानवाक्षिपसिसुव्रत ११ येनासिबहुशोराज्ञाचोदितःसूत नंदन ॥ जातोऽसिधर्मलोपेनततस्तेबुद्धिरीदृशी १२ नीचाश्रयान्मत्सरेणद्वेषिणीगुणिनामपि ॥ तेनासिबहुशोरूक्षंश्रावितःकुरुसंसदि १३ जानामिसमरेवीर्यं शत्रुभिर्दुःसहंभुवि ॥ ब्रह्मण्यतांचशौर्यंचदानेचपरमांस्थितिम् १४ नत्वयासदृशःकश्चित्पुरुषेष्वमरोपम ॥ कुलभेदभयाच्चाहंसदापरुषमुक्तवान् १५ इष्वस्त्रेचास्त्रसं धानेलाघवेऽस्त्रबलेतथा ॥ सदृशःफाल्गुनेनासिकृष्णेनचमहात्मना १६ कर्णकाशिपुरंगत्वात्वयैकेनधनुष्मता ॥ कन्यार्थेकुरुराजस्यराजानोमृदितायुधि १७ तथाच बलवान्राजाजरासंधोदुरासदः ॥ समरेसमरश्लाघीनत्वयासदृशोभवत् १८

यः ॥ १२१ ॥ ततइति १ । २ जन्मशय्यागतंजन्मकालेशरशय्यागतंशरजन्मत्वात् ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ पुरुषेषुमानुषेषु एवंसत्यपिअतिसंभावितःपांडवान तिपीडयेरितिनिश्चित्यातिरथोऽप्यर्धरथत्वेनगणितइतिभावः १५ । १६ । १७ । त्वयासदृशोनाभवत् त्वयाजितइत्यर्थः इयंकथाराजधर्मे अनेननागायुतबलत्वंकर्णस्यसूचितम् १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

युधिसंग्रहारे १९ । २० । २१ निर्वृत्तंसमाप्तं २२ । २३ अवकीर्णस्त्यक्तः २४ । २५ । २६ । २७ निवर्तितुंनिवर्तयितुं २८ । २९ पाहूनर्जुनंविहायचतुरः अर्जुनेनयोत्स्येअन्यान्विजेष्येइतिभावः ३० । ३१ ३२ । ३३ विप्रतीपंविरुद्धम् ३४ । ३५३६ । ३७ । ३८ । ३९ ॥ इतिभीष्मपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ समाप्तोभीष्मपर्वार्थप्रकाशः ॥ ॥

ब्रह्मण्यःसत्त्वयोधीचतेजसाचबलेनच ॥ देवगर्भसमःसंख्येमनुष्यैरधिकोयुधि १९ व्यपनीतोऽद्यमन्युर्मेयस्त्वांप्रतिपुराकृतः ॥ दैवंपुरुषकारेणनशक्यमतिवर्तितुम् २० सोदर्याःपांडवावीराभ्रातरस्तेऽरिसूदन ॥ संगच्छतैर्महाबाहोममचेदिच्छसिप्रियम् २१ मयाभवतुनिर्वृत्तंवैरमादित्यनंदन ॥ पृथिव्यांसर्वराजानोभवंत्वद्यनिरामयाः २२ ॥ कर्णउवाच ॥ जानाम्येवमहाबाहोसर्वमेतन्नसंशयः ॥ यथावदसिमेभीष्मकौन्तेयोऽहंनसूतजः २३ अवकीर्णस्त्वहंकुंत्यासूतेनचविवर्धितः ॥ भुक्त्वादुर्योधनैश्वर्यंनमिथ्याकर्तुमुत्सहे २४ वसुदेवसुतोयद्वत्पांडवायदृढव्रतः ॥ वसुचैवशरीरंचपुत्रदारंतथायशः २५ सर्वंदुर्योधनस्यार्थेत्यक्तंमेभूरिदक्षिण ॥ माचैतद्व्याधिमरणंक्षत्रंस्यादितिकौरव २६ कोपिताःपांडवानित्यंसमाश्रित्यसुयोधनम् ॥ अवश्यभावीह्यर्थोऽयंयोनशक्योनिवर्तितुम् २७ दैवंपुरुषकारेणकोनिवर्तितुमुत्सहेत् ॥ पृथिवीक्षयशंसीनिनिमित्तानिपितामह २८ भवद्भिरुपलब्धानिकथितानिचसंसदि ॥ पांडवावासुदेवश्चविदितामममसर्वशः २९ अजेयाःपुरुषैरन्यैरितितांश्चोत्सहामहे ॥ विजयिष्येरणेपांडूनितिमेनिश्चितंमनः ३० नचशक्यमवस्रष्टुंवैरमेतत्सुदारुणम् ॥ धनंजयेनयोत्स्येऽहंस्वधर्मप्रीतमानसः ३१ अनुजानीष्वमांतातयुद्धायकृतनिश्चयम् ॥ अनुज्ञातस्त्वयावीरयुद्ध्येयमितिमेमतिः ३२ दुरुक्तंविप्रतीपंवारभसाच्चापलात्तथा ॥ यन्मयेहकृतंकिंचित्तन्मेत्वंक्षन्तुमर्हसि ३३ ॥ भीष्मउवाच ॥ नचेच्छक्यमवस्रष्टुंवैरमेतत्सुदारुणम् ॥ अनुजानामिकर्णत्वांयुद्ध्यस्वस्वर्गकाम्यया ३४ निर्मन्युर्गतसंरंभःकृतकर्मारणेस्महि ॥ यथाशक्तियथोत्साहंसतांवृत्तेषुवृत्तवान् ३५ अहंत्वामनुजानामियदिच्छसितदाप्नुहि ॥ क्षत्रधर्मजितांल्लोकानवाप्स्यसिधनंजयात् ३६ युध्यस्वनिरहंकारोबलवीर्यव्यपाश्रयः ॥ धर्म्याद्धियुद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्यनविद्यते ३७ प्रशमेहिकृतोयत्नःसुमहान्सुचिरंमया ॥ नचैवशकितःकर्तुंकर्णसत्यंब्रवीमिते ३८ ॥ संजयउवाच ॥ इत्युक्तवतिगांगेयेअभिवाद्योपमंत्र्यच ॥ राधेयोरथमारुह्यप्रायात्तवसुतंप्रति ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणि भीष्मकर्णसंवादे द्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ॥ समाप्तंभीष्मवधपर्व भीष्मपर्वच ॥ अस्यानन्तरंद्रोणपर्वभविष्यति ॥ तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ तमप्रतिमसत्त्वौजोबलवीर्यसमन्वितम् ॥ हतंदेवव्रतंश्रुत्वापांचाल्येनशिखंडिना १

श्वेतोपाख्यानसमाप्त्यनंतरग्रंथप्रभृतिआपर्वसमाप्तिलिखिताटीकाअन्यैव नचतुर्धरमणीतेतिशंक्यते टीकांतरपुस्तकेपूपलंभाल्लेखसादृश्याभावाच ॥

॥ अस्मिन्पर्वणिआदिपर्वोक्ताध्यायश्लोकसंख्यान्यूनाधिक्यंपूर्ववल्लेखकादिदोषादेवबोध्यम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व समाप्तम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भारत सव...

सत्यमेव जयते

...१० संख्या ७ बुधवार २३ फर्बरी १९७२ १५ फाल्गुण १८९३ (सक) ११ ग...

...ीय राजदूता-...को विज्ञप्ति

...राजदूतावासको प्रेस विज्ञति ... मिति ३० दिसम्बर ...अनुसार विमानद्वारा यात्रा ...लाई रू. ५००।– (भा.रू.) ...माडौं वा पोखराबाट सडकमै ...ने यात्रुहरूलाई रू. २००।– ...–सम्मको सामान्य झिटिको ...तिस्रो देश"को मालताल पैठारी ... तिर्ने गरी अनुमति ... छ भनी भारत सरकारको ...ाट अवगत गराइएको थियो। ...ष्ट गरिएको छ कि यात्रा गर्दा ...न्यत: आफ्नो साथ लग्ने व्यक्तिगत ...पहार गरिएको कपडा तथा व्यक्ति- ... व्यवहृत वस्तुहरू, जसमा व्यवहार-

(बाकी पृष्ठ ८ कालम १ मा)

भारत, कलकत्ताको भ्रमणमा आउनु हुंदा बंगला देशका प्रधान मंत्री शेख मुजिबसंग वार्ता ग...

भारत आफूबारे आफैं निर्णय लिन सक्षम

निर्णय प्रभावित पार्न सहायतालाई यंत्रबनाउन खोज्नेहरू आफै ठगिनेछन्

जनसभामा प्रधान मंत्री श्रीमती इन्दिरा गांधीको स्पष्ट घोषणा

भारतीय प्रधानमंत्री श्रीमती इन्दिरा गांधीले विश्वलाई प्रभाव क्षेत्र-मा विभाजित गर्न खोज्नेहरूलाई चेतावनी दिनुहुंदै भन्नुभयो– यिनीहरूले विश्व शान्तिलाई बढावा दिनु सट्टा तनाव चर्काएका छन्।

महाराष्ट्र र आन्ध्र प्रदेशमा जनसभालाई सम्बोधन गर्नु हुंदै प्रधानमंत्रीले भन्नुभयो– पाकिस्तान सितको लडाइंको अन्त्य भएको छ तर केही क्षेत्रहरूबाट लडाइंको धम्कि अझै पनि दिइंदैछ। त्यसैले जनताले सबै परिस्थितिकोलागि तयार रहनु पर्छ।

श्रीमती गांधीले सहायता दिने देशहरूलाई स्पष्ट तवरले भन्नुभयो– ...

दृष्टिकोणको खुलासा गर्दै प्रधानमंत्रीले भन्नुभयो– अर्थव्यवस्थाको संकटापन्न क्षेत्रमा विनाबंधन मैत्रीपूर्ण सहायता पाइन्छ भने वहां त्यसको विरोधी हुनुहुन्न।

श्रीमती गांधीले अगाडि भन्नुभयो कि स्वावलम्बनले देशलाई समृद्धिको बाटोमा लम्काउने छ। यो विस्तारै हासिल गरिनेछ। तर जनताले हालको लडाइंमा गरेझैं एकगठ भै दृढतासाथ काम गरे भने गति तीव्र हुनेछ।

भारत-बंगलादेश संबन्धको प्रशंसा

ढाकामा बंगला देश-भारत नवयुवक मैत्री समाजको गठन भएको छ। ...

राष्ट्रपतिको शुभकामना संदेश

भारतका राष्ट्रपति श्री वराह गिरि वेंकट गिरिले नेपालका श्री ५ महाराजाधिराज वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवमा नेपालको राष्ट्रिय दिवसमा शुभकामना संदेश पठाउनु भएको छ जो यस प्रकार छ :

"मौसूफको देशको राष्ट्रिय दिवसको वर्षगांठको शुभ अवसरमा मौसूफ, नेपालको सरकार र जनतामा म आफ्नो तथा भारत सरकार एवं भारतीय जनताको तर्फबाट हार्दिक बधाई र दिलैदेखिको शुभकामना मौसूफ-को सुखस्वास्थ तथा नेपाली जनताको निरन्तर प्रगतिको निमित्त प्रेषित गर्छु।

वी. वी. गिरि"

भारतीय परराष्ट्र मंत्रीको शुभकामना

भारतका विदेश मंत्री श्री स्वर्ण सिंहले नेपालका प्रधान र परराष्ट्र मंत्री श्री कितिनिधि विष्टलाई ...

१९७...

दीक्षान्त ...

...कानपुर, फर्वरी १...

भारतका ... जीवन रामले का... दिन भन्नुभयो– पश्चिमी सीम... आक्रमणलाई ध... जसरी लडाइं ल... हाम्रो गहिरो ... लाउनेहरूमा ... हुनै पर्छ कि ... रक्षाकालागि ... छौं।

कानपु... दीक्षान्त भाषण ... धम्किमा आफ्नो ... मन्साय पूरा... छ भन्नुभयो। ... जनताहरूले ... साधन र ध्या... छन्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu